PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

LUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VII.

SANCTUS IRENÆUS, EPISCOPUS LUGDUNENSIS ET MARTYR.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM II.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΠΕΝΤΕ.

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINQUE.

POST FRANCISCI FEUARDENTII ET JOANNIS ERNESTI GRABII RECENSIONEM CASTIGATI DENUO AD MSS. CODICES ROMANOS, GALLICANOS ET ANGLICANOS, NECNON AD ANTIQUIORES EDITIONES, ET A MULTIS, QUIBUS SCATEBANT, MENDIS EXPURGATI; AUCTI NOVIS FRAGMENTIS; OBSERVATIONIBUS AC NOTIS COPIOSISSIMISQUE GLOSSARIIS ET INDICIBUS ILLUSTRATI ET LOCUPLETATI; QUIBUS OMNIBUS PRÆMITTUNTUR TRES DISSERTATIONES IN QUIBUS HÆRESES AB IRENÆO MEMORATÆ ET LOCI DIFFICILES EXPLICANTUR, EJUSQUE VITÆ AC GESTORUM HISTORIA DISCUTITUR;

STUDIO ET LABORE

DOMNI RENATI MASSUETI

PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE S. MAURI.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

ALMA COLLEGE 206.1 LIBRARY M588 Alma, California

VENIT 13 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

8067

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO VII CONTINENTUR.

S. IRENÆUS LUGDUNENSIS EPISCOPUS.

Prolegomena. *Col.* 9

Adversus hæreses libri quinque. 433

Fragmenta deperditorum operum S. Irenæi. 1225

Appendix ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta. 1263

Præfationes, prolegomena, notæ et observationes eorum omnium qui novas Irenæi editiones aut publicaverunt aut illustrarunt. 1321

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

PRÆFATIO.

Ex omnibus sanctorum Patrum operibus, vix ulla esse Irenæi scriptis bonorum omnium veneratione, studiis, lectione ac curis digniora, mecum ultro fatebitur quisquis Christianarum rerum non omnino rudis exstiterit. Quæcunque enim ad auctoritatem scriptoribus ecclesiasticis comparandam præcipua sunt, ea omnia sanctissimum hunc Lugdunensium episcopum, splendidissimumque quondam Galliæ nostræ lumen commendant. Si antiquitatem spectemus, *vir apostolicus* [1] fuit, *vicinus apostolorum temporibus* [2], et ab apostolorum discipulis institutus; si doctrinam, *omnium doctrinarum curiosissimus explorator* [3] exstitit, *rectæ semper catholicæque doctrinæ propugnator* [4] strenuissimus, et in Scripturæ sacræ priorumque Patrum lectione apprime, ut ubique clamant ejus scripta, versatus; si sanctitatem denique, *vir omnino Spiritus sancti donis ac cœlestibus ornamentis instructus fuit* [5], cujus scripta, ut Erasmi verbis utar, spirant priscum illum Evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum; quem sanctissimi martyres Lugdunenses epistolis suis magnifice commendant; quem denique morum integritas in Pothini primi Lugdunensium episcopi locum suffecit. E pluribus vero quæ reliquerat doctrinæ pietatisque monumentis supersunt libri quinque quos scripsit adversus hæreses Gnosticorum, quæ ejus tempore in regione Lugdunensi, cui præerat, grassari jam cœperant; eo pluris æstimandi, tum quod ex tot et tantis quibus Christianam fidem illustraverat operibus, nihi aliud fere sit reliqui; tum quod pretiosæ sint apostolicæ ætatis reliquiæ, quibus ea, quam discipulis suis tradiderant apostoli, et ab his acceperat Irenæus, doctrina et facile deprehenditur, et ad nos illibata transmittitur. In iis siquidem præcipua quæque catholicæ, quam hodienum profitemur, fidei dogmata de mysteriis sanctissimæ Trinitatis et Incarnationis, de sacramentis, ecclesiastica hierarchia, divina episcoporum institutione, traditionis auctoritate, Petri ejusque successorum suprema dignitate ac primatu, etc., diserte adeo explicantur et confirmantur, ut non veteres tantum, sed quotquot ab apostolicis temporibus ad nostra usque emerserunt hæreses hinc radicitus exstirpari ac funditus everti valeant. Eapropter a Gregorio Magno diu ac sollicite quæsiti, et a SS. Patribus ac piis quibusque catholicis tam sedula manu versati, et eo studiosius perlecti sunt, quo puros apostolicæ doctrinæ latices a fontibus recentes haurire volupe fuit. Hinc ex quo renata in Occidente bonarum litterarum studia, resurgente simul in Irenæi lucubrationes amore, nihil prius habuerunt ii, quibus sacra antiquitas cordi fuit, quam ut eas e bibliothecarum tenebris erutas typis committerent, publicique juris facerent.

Prima omnium editio est quam Basileæ procuravit Desiderius Erasmus anno 1526, ex tribus exemplaribus; uno quod Romæ descriptum ad eum misit Joannes Faber, duobus aliis e monasteriis commodato præbitis. Quid insuper in hac editione præstiterit, monet in sua epistola nuncupatoria ad Bernardum de Gloss episcopum Tridentinum, postea creatum cardinalem a Clemente papa VII, anno 1529, quam ad editionis nostræ calcem reponi curavimus. At ut homini de litteris cæteroquin tam bene merito plurimum debetur, quod Irenæi libros primus luce donaverit, ita dolendum quod melioribus codicibus destitutus plura præstare non potuerit. Tot enim mendis, lacunis, mutilisque ac depravatis periodis scatet ejus editio, ut Irenæus sæpe in ipso Irenæo quæratur, illiusque sententiam assequi difficile sit. Secundam curavit Nicolaus Gallasius, Calvinianorum Genevensis minister, qui eam Genevæ evulgavit anno 1570. Sed, quamvis errata, collatis exemplaribus, a se emendata fuisse dicat; cum eadem tamen, quæ apud Erasmum, occurrant, palam est nullos consultos fuisse mss. codices. Novæ duntaxat veteribus additæ capitum summulæ, et inserta quæ

[1] Hieron., in cap. LXIV Isa. [2] Basil., lib. De Spirit. S., c. 29. [3] Tertull., lib. cont. Valent., cap. 5. [4] Euseb., lib. III Hist., cap. 23. [5] Epiphan., hær. 31, § 33.

Græce ex Irenæo transcripsit Epiphanius, cum nova interpretatione Latina, eaque parum accurata. Unde Gallasii, ut videtur, consilium fuit, non tam ut cultior et emendatior prodiret Irenæus, quam ut prolixis ex Calviniana doctrina notis viri sanctissimi sententia circumveniretur, et veterum hæreseon triumphator reluctans ad novam traheretur, aut maledictis laceraretur. Gallasium excepit Joannes Jacobus Grynæus ex eadem secta, qui novam Irenæi librorum editionem Basileæ anno 1571 curavit, a præcedentibus nihil diversam; nisi quod antiquam priorum libri primi capitum, quæ Græce refert Epiphanius, interpretationem Latinam temere sustulerit, ut Jani Cornarii versionem substitueret, omisso textu Græco; novaque singulis capitibus argumenta, veteri servata divisione, præmitteret. Iis omnibus emendatior quæ Francisci Feuardentii, ordinis Minorum, in sacra Facultate Parisiensi doctoris, opera et studio, Coloniæ, anno 1596, prodiit, ibidem ac Parisiis deinceps sæpius recusa. Ea enim quæ typis Nivellii anno 1575 et 1576 prodierat, a priorum editionum vitiis nondum satis expurgata erat. Nam præterquam quod textum Latinum ad Vaticani, et veteris alterius optimæ notæ codicis ms. fidem comparatum pluribus in locis restituit, lacunas supplevit, ac quinque postremis libri quinti capitibus hactenus desideratis auxit; libri primi priora decem et octo capita, ab Epiphanio quondam ex Irenæo Græce descripta, aliorumque Fragmentorum Græcorum ex variis auctoribus erutorum copiam non pœnitendam verbis Latinis adjunxit, subjectis etiam doctissimis Jacobi Billii et Frontonis Ducæi observationibus. At ut prioribus perfectior, nec ipsa tamen numeris omnibus absoluta, imo nec paucis nec levibus vitiis laborat Feuardentiana hæc editio. Ut enim nihil de notis dicatur, eruditis quidem, ut ea ætas ferebat, sed prolixioribus et a proposito longius excurrentibus, nihilque aut parum omnino ad textus elucidationem conducentibus; eum in locis bene multis nec feliciter restituit, infelicius explicavit, in pluribus ne quidem quid posset expertus est: ita ut post Feuardentii curas sexcenta superessent, quibus medicam manum admoveri necesse erat; quorum tamen non pauca emendavisset facili negotio, si codices mss. quibus usus est, paulo attentius consuluisset. Omitto quæ in ea editione desiderantur adminicula, quibus lectoris labor minuatur, eique via ad facilius investigandum et assequendum auctoris sensum muniatur.

Prodiit tandem anno 1702, Oxonii in Anglia, nova, accuratior et elegantior operum Irenæi editio, studio et opera viri clarissimi Joannis Ernesti Grabe, variorum ipsiusque notis illustrata, et novis Fragmentis locupletata. Quin ex ejus laboribus sæpe profecerimus, dissimulare nec possumus nec volumus. Hanc editionem commendat typorum elegantia, in exquirendis ac colligendis novis Fragmentis Græcis non indiligens cura, et in emendandis locis aliquot felix conjectura. Verum quod in Feuardentio et Gallasio eruditis displicuit, idem viro clarissimo accidisse quisque agnoscet. Nam illius exemplo meliora sæpe cum vidisset probavissetque, deteriora tamen secutus, vitiosas, aut minus sanas lectiones amplexus est, obviis et nativis in marginem rejectis: ac longe plura, quam emendaverit, loca manifeste corrupta ne tentavit quidem, aut plane infeliciter. Gallasium vero imitatus, Ecclesiæ Anglicanæ, cui se adjunxit, dum studet impensius, potior illi cura fuisse videtur, ut Irenæum etiam invitum et reluctantem Anglicanæ sectæ adjungeret, quam ut opus castigatius daret et emendatius. Hinc tot notarum fastidiosa prolixitas, ut levissima quæque verba, sæpissime nihil ad rem facientia distorqueat: in aliis vero locis parcior, Feuardentii, et aliorum notis, iisque nullo delectu ascitis, nihilque ad textus intelligentiam conferentibus, margines inferiores refercit; proprias suas, si quæ sunt, eruditas licet, cum tamen eruditionis illa supellex ad auctoris sententiam illustrandam parum pertineat, lectorum exiguo fructu auxit majorem in modum. Hic taceo, quod in Dissertatione secunda commodius exponam, quod in Oxoniensi editione servata veteri quidem, Irenæo tamen longe recentiori, at inepta prorsus capitum sectione, lemmata interdum pro arbitrio sustulerit, transtulerit, dissecuerit, pluribusque non raro simul, non sine dispendio plurium capitum jam lemmatibus truncatorum, congestis, vel iisdem bis aut ter repetitis, confusionem magis auxerit, quam minuerit clarissimus Grabius. Quid, quod Fragmenta Græca suis quidem locis opportune inserta, sed ita incommode disposita sint, ut perpetuo velut circuitu per paginas oberrare teneantur lectorum oculi, incerti sæpe quo ferri debeant? Sed hæc forte typographo-

rum culpa est, quibus etiam id imputare debemus, quod tanta sit illius editionis in transmarinis regionibus penuria, ut, cum non sine maxima difficultate, majorique pretio comparari posset, eam prelis suis subjicere meditarentur Bibliopolæ Parisienses et Amstelædamenses.

Itaque viris doctrina et pietate conspicuis visum est non utilem modo, sed necessariam esse novam Irenæi editionem, quæ et accuratior esset, et a Catholicis inoffenso pede decurri posset. Id laboris a quopiam e nostris suscipi cupierunt; rati videlicet, nec immerito, Irenæum, Apostolicum illum virum, *Occidentalium Gallorum lumen*, ut vocat Theodoretus [6], tantæque auctoritatis scriptorem, non mereri minus quam reliquos, ut in ejus operum accurata editione nostra versaretur industria; et quod in aliis non pœnitendo successu, quæ ex congregatione nostra prodierant, editionibus præstitum est, in ista quoque, non minus operosa quam necessaria, præstare conaremur. Id igitur oneris impositum mihi, detractatum quidem diutius, subii tandem. Quid vero præstare conatus fuerim, paucis explicandum. Tria mihi potissimum præstanda esse duxi; textum emendare ac pristino decori, ut fieri potest, restituere; eumdem illustrare; ac demum ea omnia lectoribus parare subsidia, quibus labor eorum minuatur. Ad primum quod attinet, cum Græcus Irenæi textus, maxima ex parte, temporum injuria, dudum perierit, unusque fere supersit Latinus, jam instar archetypi; in hunc curas omnes contuli, ut emendatissimus, quam fieri poterat, et ab inspersis librariorum culpa nævis abstersus prodiret. Hunc ad novos tres mss. codices, a nullo hactenus recensitos, attentissime exegi. Primum e Bibliotheca Claromontani Collegii Soc. Jesu acceptum, utendum mihi præbuit vir doctissimus, cujus humanitatem nunquam non experti sumus, R. P. Joannes Harduinus, eidem Bibliothecæ præfectus. Is optimæ notæ codex, cum ante annos ut minimum 800 scriptus sit, teste eruditissimo piæ memoriæ D. Joanne Mabillonio, perito, si quis unquam, talium rerum æstimatore, omnium, ad quas priores editiones factæ sunt, videtur antiquissimus. Mutilus tamen est; avulsis enim postremis foliis pluribus, extremis fere decem capitibus decurtatus manet liber quintus. An casu, an improvido scioli cujuspiam (cui forte displicuerit Millenariorum error ab Irenæo propugnatus) zelo id acciderit, obscurum est. Certum est integrum olim fuisse codicem, cum pars vicesimi sexti capitis adhuc supersit. Cætera deinceps ad libri finem interierunt. Hinc Claramontanum codicem diversum esse a Feuardentiano manifestum videtur: hic enim integer fuit, ille vero multo emendatior. Alterius codicis varias lectiones toto libro primo et prioribus octo libri secundi capitibus Passeratii manu descriptas ad oram unius exemplaris editionis Erasmi, ab uno e reverend. Patribus Dominicanis vici S. Honorati, hujus urbis, amico meo accepi. Quin e ms. codice, eoque perantiquo, ac bonæ notæ, et a Feuardentiano, Claromontano et Vossiano diverso excerptæ sint, nullus ambigendi locus mihi est, nec aliis erit, qui eas cum laudatorum codicum lectionibus contulerint. Quis sit ille codex, et ubi nunc delitescat, hactenus deprehendere non potui; amissum non adeo ægre ferrem, si cæteras varias lectiones ad libri sui marginem notare perrexisset Passeratius. Tertius codex quo usus sum, recens ac chartaceus, annos quadringentos non excedit, nec posteriora quinque libri quinti capita continet. Is Romæ asservatur in Bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni; quem quidem vir optimus, ac de litteris tam bene meritus D. Bianchinus, pro singulari sua in nos humanitate, communicavit cum RR. PP. domno Guillelmo La Parre, Congregationis nostræ in curia Romana procuratore generali, ejusque socio D. Claudio de Vic, qui varias ejus lectiones pro sua benignitate describere et ad me transmittere dignati sunt.

In subsidium accesserunt ii codices, quibus in adornandis editionibus suis usi sunt tum Franciscus Feuardentius, tum clarissimus Joannes Ernestus Grabius, quorum varias lectiones ad oram editionis suæ non indiligenter (Grabius præsertim) ascripserunt. Et quidem veterem illum, quo Feuardentius usus est, frustra quæsivimus, neque utrum perierit, an in alicujus Bibliothecæ forulis delitescat, scire potuimus. Sunt qui existimant eum in Vossii manus devenisse; sed utriusque lectiones conferenti, diversos esse statim apparebit. Alium codicem in Bibliotheca Vaticana asservatum citat Latinus Latinius, variasque ejus-

[6] Theodoret., Dial. 1, pag. 33.

dem lectiones refert, et post eum Feuardentius; sed jam in illa Bibliotheca desiderari, tum ex iis qui eam diligenter perlustrarunt, tum ex amicorum litteris accepi. Quatuor, ut dixi, mss. codicibus usum se esse profitetur Grabius, illo nimirum qui Isaaci Vossii fuit, optimo codice supra laudato, quem accuratissime cum exemplari Feuardentii contulit Dodwellus, indeque collectas varias lectiones cum eodem Grabio communicavit; Arundeliano, in Bibliotheca Regiæ societatis Londini jam asservato, quem quadringentorum annorum esse arbitratur; et apographo variantium lectionum, quas a Josia Mercero olim e duobus mss. codicibus, nescio quibus, ait Grabius, erutas, idem Vossius Dodwello describendas dederat. Sed neque Grabius, neque Vossius, neque alius quisquam, præter Josiam Mercerum, duos illos codices vidisse se dicit, nec ubi jam exstent indicat. Quas vero ex apographo refert eorumdem varias lectiones Grabius, secum illæ adeo in omnibus fere consentiunt, ut ex uno et eodem codice excerptæ esse videantur, aut saltem ex duobus, quorum alter ex altero descriptus fuerit; uterque vero, si duo sint, ex recenti codice, eoque non adeo bonæ notæ. Et nisi me fallat conjectura, puto Ottobonianum codicem superius memoratum, esse ipsum autographum ex quo primum transcriptum fuerit apographum, et ex hoc aliud; utrumque vero cum in Josiæ Merceri manus devenerit, ceu totidem diversos codices habuit. Quæcunque enim ex Ottoboniano lectiones mihi Roma transmissæ sunt, eædem fere sunt, quas Grabius ex duobus illis Merceri codicibus allegat. Quare licet a nobis lectiones illorum codd. variæ ex Grabio adducantur; ne tamen illis plus fidei attribuant quam mereantur (merentur autem exiguam), monitos lectores velim. Arundelianus codex interpolatus fuisse videtur sive a librario ipso, sive ab aliquo recentiori; quod verisimillimum agnoscet quisquis ejusdem lectiones diligenter perpenderit. Unde superest unus Vossii codex, cujus nutare non possit fides. Et revera collatis ejusdem lectionibus cum Claromontanis, et iis quas ex veteri suo codice refert Feuardentius, antiquum esse et bonæ notæ deprehendi; in eoque cæteris omnibus, qui jam supersunt, præcellere, quod solus, Grabio teste, posteriora quinque libri quinti capita contineat. Nec proinde dubitavi, ubi tres istos, omnium antiquiores et meliores, consentientes habui, textum eorum auctoritate restituere, ipsisque, spretis aliis, ad amussim adhærere, nisi apertas corruptionis notas præ se tulerint.

Præter mss. codices, edita exemplaria, antiquiora præsertim, consulere non piguit, eaque interdum, ubi mss. codices vel depravati, vel minus sani esse videbantur, præponere. Sic factum ut Irenæi textum plurimis adhuc in locis vel scribarum seu imperitia vitiatum, seu oscitantia mutilatum, vel sciolorum audacia redundantem, aut interpolatum, castigarim; additis quæ deerant, resectis quæ abundabant, recte distinctis quæ male cohærebant : adeo ut pauca jam mihi superesse videantur, in quibus lectionis difficultas lectorem possit remorari. Ubi vero manifesta fuit exemplarium depravatio, hanc vel ex Græcis verbis, si illorum copia fuerit, vel ex aliis parallelis locis, in quibus occurrunt eadem prorsus repetita verba, vel ex conjecturis aliunde certis, adhibito etiam doctissimorum hominum consilio, emendare non dubitavi. Id tamen rarius, et tanta religione factum est, ut vulgata lectio, quantumvis aperte corrupta, ad oram libri servetur; deinde ut ea licentia intra singulares voces, et non tam Latini interpretis, quam librariorum culpa depravatas constiterit; ad dubias nunquam pervaserit, longe minus ad integra commata vel periodos integras; quibus novas, Græci textus vel alterius cujuscunque paralleli loci auctoritate substituere nefas duxissem. At ubi sanior ille visus est, id observare, novamque interpretationem, veteri Latina accuratiorem, dare operæ pretium visum est, sed in inferiorem marginem translatam; ita ut vetus lectio sedem auctoritatemque suam retineret. Varias, quæ alicujus momenti forent, lectiones infra ascripsimus, indicatis unde sumptæ sunt codd. Si quid ex eorum fide mutandum supplendumque visum est, lectores monere, mutationisque rationes afferre non negleximus, tanta cum religione, ut verendum sit ne arguta nimium aliquibus diligentia nostra videatur; sed præstat hic diligentiam culpari, quam desiderari. Ne tamen actum ageremus, priorum editionum errata omnia, quæ jam correxerat Feuardentius, revocanda esse non putavimus : unam Feuardentianam editionem, quæ omnium manibus te-

rebatur, emendandam esse censuimus; iis duntaxat observatis et inter varias lectiones recensitis, quæ in aliis editionibus præcipua et saniora esse videbantur.

Non minor in recognoscenda ea parte Græci textus, quæ exstat, cura fuit adhibita, quamvis deficientibus mss. minori successu. Quin Græce scripserit Irenæus, ejusque libros in Latinum sermonem, quem modo habemus, converterit imperitus aliquis ac barbarus interpres, vix dubitatur; id abunde probatum est in secunda Dissertatione, quæ Præfationem excipiet, ad quam lectorem remitto. Cum autem textus Græcus integer, temporum injuria, jam dudum perierit, supererat ut dispersa undique Fragmenta conquirerentur; quod et sollicite factum est. Quæcunque enim seu veteres conservarunt, seu recentiores ediderunt, seu aliæ editiones exhibent Irenæi Fragmenta, sive eorum quæ supersunt, sive quæ interierunt, operum, ac nova protulit clarissimus Grabius, ex variis auctoribus tum editis, tum manuscriptis eruta; et nostra hæc exhibet editio, sed interdum auctiora et emendatiora, iis additis quæ ipse collegi, vel amici suppeditarunt; omnia eo ordine collocata atque disposita qui Feuardentiano et Grabiano longe commodior sit. Græcas Bibliothecæ Regiæ et Colbertinæ Catenas, aliosque earumdem codices mss. Græcos, quos in notis suo quemque loco indicavi, consului, ac per diligentes amicos Græceque doctos expendi curavi; quæque ex iis transcripta, sive a Combefisio, sive a Grabio, sive ab aliis edita sunt, a me recognita sunt omnia, nec semel correcta et restituta. Quæ vero ex Epiphanio excerpta sunt, cum ejusdem Bibliothecæ Regiæ codice uno chartaceo, eoque recenti ac mendoso (nec enim melior occurrebat), denuo post Petavium contuli, et a quibusdam, quæ doctissimi viri diligentiam fugerant, erratis expurgavi. Ut et cum Vaticano codice (alios enim mss. Epiphanii *Panarii* codices Græcos non novi) conferrentur, nihil quod in me fuerit prætermisi; sed nullus Græce doctus qui tantillum laboris, paucorum certe dierum, suscipere dignaretur, Romæ, ubi tamen plures sunt, reperiri potuit. Cæterum quæ Irenæi Græca ab Epiphanio descripta Jacobus Billius in Latinum sermonem convertit, quia longe elegantius accuratiusque vertit, quam vetus interpres Latinus; illius interpretationem, jam Feuardentii editioni Coloniensi anni 1596 et Parisiensibus deinceps insertam, et in nostra e regione veteris adjunximus, ut altera ex altera illustretur. Alia vero pauca Irenæi Fragmenta Græca, quæ Billius itidem vertit, quæque sic conversa Feuardentius editioni suæ inseruit, et nostræ pariter inserui voluissemus; sed cum hæc versio cum veteri citra confusionem componi non potuisset, eam omittere coacti sumus.

Irenæi textum a mendis purgare parum fuisset, nisi recte distinctus atque divisus prodiret. Distinctioni consulunt consuetæ distinctionum notæ apte, quantum licuit, quæque suis locis repositæ; divisioni vero nova capitum sectio, novaque singulis præfixa lemmata. Factum id, quod vulgata divisio, et antiqua lemmata non Irenæo, sed imperito cuipiam recentiori tribuendo certissime videantur, ut in Dissertatione secunda probatum satis existimamus : tum quod sectiones capitum sæpe absurdissimæ sint, non minus quam argumenta, quæ auctoris sententiam obscurant potius quam repræsentant. Nihil tamen actum est, nisi ex doctissimorum hominum consilio, idque in prioribus quatuor libris duntaxat; nam in quinto, Feuardentiana divisio et lemmata fere servata sunt. Quin et singula capita in plures paragraphos seu numeros divisa sunt, affixis ad marginem brevibus summulis, quibus quid quisque præcipuum complectatur, lector uno velut intuitu conspiciat. Ne tamen, qui veteri divisioni in citandis capitibus assueti sunt, ex nova turbentur, Feuardentiana, quæ jam communior, ad marginem servata est, cum asteriscis in textu, quibus Feuardentianorum capitum initium et finis designetur; quorum etiam argumenta integra initio operis comparata cum novis exhibentur.

Alterum quod pro officii ratione agendum mihi hac in editione duxi, textus illustrationem spectat. Cum enim vel ex tractati argumenti difficultate, vel ex Latini interpretis imperitia, obscurissimus interdum sit Irenæus; textum emendare, emendationumque rationem reddere satis esse non videbatur, nisi etiam caligo verbis offusa dispelleretur. Monet Irenæus ipse [7], *portentuosissima et altissima esse* Gnosticorum *mysteria*.

[7] Iren., Præf. l. 1, p. 3.

quæ non omnes capiunt. Hæc quidem, quam dilucide fieri poterat, aperit et confutat, sicque toto opere insectatur, ut ab iis nunquam oculos avertat ; ita tamen ut qui his in rebus mediocriter versati sunt, totumque tum auctoris scopum, tum adversariorum ejus hypothesim non satis attente considerant, interdum animi pendeant, incerti vel quid significent salebrosæ et obscuræ, sed ut plurimum interpretis culpa, sermonis ambages, vel quorsum spectet oratio. His cum præ cæteris consulendum fuerit, eorumque tædio ac labori parcendum, difficilia quæque loca subjectis textui notis, quam brevissime potui, explicare conatus sum ; ascitis etiam doctorum virorum observationibus, quæcunque ad auctoris intelligentiam conducere visæ sunt, sed laudato semper auctorum nomine. Si quando vero frequentiores et fusiores videantur esse notæ, id tribuendum argumenti difficultati, quam paucioribus expedire non valui ; veritus ne, dum brevis esse studerem, obscurus fierem. Accedit quod cum varia et multa e sacris utriusque Testamenti codicibus testimonia proferat Irenæus, quæ cum ex alia versione sint, discriminis nonnihil habere videbantur ; id observare in gratiam Scripturæ sacræ studiosorum operæ pretium visum est Qui autem ejusmodi notis et observationibus non indigent eruditi, eas prætermittere, Irenæumque continenter legere possunt ; in inferiori quippe margine positæ a textu facile sejungi queunt. Non commisi tamen, ut margines gravarem iis notis, quæ ad eruditionis (in me certe exiguæ) ostentationem duntaxat, vel ad dogmata et fidei controversias pertinent, nisi quando paucis verbis absolvi potuerunt ; ratus videlicet, proprioque doctus experimento, lectoribus nihil molestius, quam ut singulis fere vestigiis, interpositis moris, insistere cogantur. Satius esse duxi, ea quæ fusiori et accuratiori examine indigebant, non quidem in ipsa Præfatione, ne in immensum cum rectæ methodi dispendio cresceret ; sed in singularibus Dissertationibus pertractare, in quibus res quæque suo ordine, et continua serie expenderentur. Tres igitur operi præmisi : in prima de iis omnibus, quam accuratissime potui, disserui, quæ ad hæreticorum, contra quos scribit Irenæus, personam, ætatem, mores, scripta et dogmata pertinent ; fontes e quibus impura doctrina profluxerit, aperui ; *altissimaque* eorum *mysteria* scrutatus, quid sub ænigmatico verborum cortice delitesceret, retegere conatus sum. In secunda quidquid de Irenæi vita et gestis, martyrio, scriptis, ac potissimum de quinque libris *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis* (hunc enim genuinum esse eorum titulum ibidem ostendi), de operis hujus consilio, atque methodo, quidquid denique de aliis sancti Doctoris scriptis deperditis in veterum monumentis occurrit, studiose collegi, ac pro virili mea parte explicui. In tertia demum totam S. episcopi doctrinæ seriem evolvi ; leviora, si quæ sint, offendicula, ne in ea temere quispiam impingeret, patefeci ; quod obscurius fuit, illustravi ; quod alienum et male affictum rejeci ; quod ab heterodoxis prave contortum, vanisque cavillationibus obscuratum, explanavi, vindicavi et asserui. Hæc, inquam, initio operis præmisi, ut lector inoffenso pede posset Irenæi libros decurrere. Erit forte cui displicebit tanta hæc chartarum moles operi non adeo ingenti præmissa. Moleste et ipse tuli foliorum impressorum numerum præter modum et exspectationem excrevisse. Sed fefellerunt typographi, falsi et ipsi paginarum manu exaratarum inæqualitate ; alioqui huic incommodo prospexissem. Singulis porro libris præfixa est brevis ac dilucida uniuscujusque analysis (ea videlicet quæ dudum a doctissimo nostro domno Nicolao le Nourry solerter concinnata, ab ipso vulgata est in *Apparatu ad Bibliothecam maximam veterum Patrum* ; paucis quibusdam pro ratione nostræ editionis additis vel immutatis) qua libri scopus et argumentum uno velut conspectu perlustretur.

Ad calcem operis, præter deperditorum Irenæi scriptorum Fragmenta, ex variis tum editis, tum mss. libris eruta, quorum quædam Græce, alia Græce et Latine nunc primum prodeunt ; adjecta sunt per modum appendicis alia ex veterum Gnosticorum libris excerpta, quæ sparsim apud veteres Patres occurrunt ; quæ pluribus Irenæi locis non parum lucis afferent : ex hoc saltem specimine deprehendi facile poterit, haud vana esse, quæ tum Irenæus, tum alii Patres de iis opinionum portentis scripserunt Maximam partem jam collegerat clarissimus Grabius, *Spicilegio*que suo veterum Patrum et hæreticorum primi et secundi sæculi inseruerat. Quædam ad mss. Biblio-

thecæ Bodleianæ codices recognovit : quædam et ipse ad mss. Bibliothecæ Regiæ codices exegi. Hæc excipient eorum Præfationes, Prolegomena, notæ et observationes, qui novas Irenæi editiones hactenus publicarunt, vel illustrarunt; ut sic uno volumine comprehensum, minorique sumptu studiosi nanciscantur, quod antea nonnisi pluribus et majori impensa comparare sibi poterant. Et quidem quod ad notas et observationes attinet ; Billii, Frontonis Ducæi et Feuardentii integras denuo edi curavi, quamvis plura jam ex iis decerpsissem, meisque inseruissem ; ratus gratum me facturum lectoribus, si totum exhibeam, cujus partes antea legerint. Ex Gallasio paucissimas selegi, cum pleræque nihil nisi vanas inficetasque declamationes contineant. Ex Grabio plures, eas videlicet quas catholicæ aures ferre possint. Feuardentii notas non omnibus placere, Protestantibus vero plurimum displicere probe novi. Quin tamen pro tempore eruditæ sint, virque pius ac doctus de Irenæo, totaque Ecclesia catholica optime meritus fuerit, nemo absque injuria negare potest. Sæpe quidem ab argumento longius discedit, et in heterodoxos acerbiori quam par esset stylo excurrit; sed id zelo catholicæ fidei, et tempori, quo ferventibus controversiis bellisque civilibus, Calvinistæ Catholicos perpetuis conviciis et calumniis incessebant, condonandum. Quisquis ministrorum illius temporis scripta legerit, et quam inverecunde Catholicis calumniam facerent ac clarissimis quibusque Patrum testimoniis vim inferrent, expenderit, Feuardentium facile excusabit. Si quæ vero hujus argumenta intempestiva jam esse videantur; non ipsius, sed adversariorum culpa est, qui parum sibi constantes, mutata identidem velificatione retrocedere, pluraque male constituto systemati vel addere, vel demere, pro temporum et argumentorum ratione, coacti sunt. Acrius nec æquius doctissimum hominem reprehendunt recentiores quidam, quod adulterina scripta non pauca, ut vera allegaverit, eosque Libros et Tractatus Patribus pluribus attribuerit, qui jam supposititii esse agnoscuntur. Sed communis hic fuit error illorum temporum : nondum quippe satis eliquata veritate reque ad severiores criticæ regulas pensitata, id bona fide citabatur, de quo nullus esse videbatur suspicandi locus. Qui Magdeburgenses ipsos, famosumque illum apud Protestantes criticum Andream Rivetum examinaverit, si non iisdem, in aliis tamen gravius lapsos, nec artis criticæ peritiores fuisse illico deprehendet. Sed tandem si quid peccaverit Feuardentius, gravius, mea quidem sententia, peccat, qui culpam confitenti et quamprimum emendanti iterum objicere non veretur. Dum primam Irenæi sui editionem adornaret, scribens in libri tertii cap. 33, nunc 22, inter varia quæ congerit Patrum testimonia, unum velut ex Cyrillo Alexandrino lib. VI *in Joann.*, cap. 15, addidit : quod Cyrilli non est, sed Jodoci Clichtovei, qui quatuor Commentariorum suorum libros Cyrillinis interseruit. Errore statim agnito, hunc emendare festinavit vir bonus; sed cum folium jam per typographos excusum esset, nullum aliud supererat remedium, nisi ut qua ratione corrigendus esset, lectores tempestive moneret in erratorum indice; quod et fecit. Cum autem Franciscus Suarez, haud lecto illo indice, Feuardentium acerbius perstrinxisset, digne pro incogitantia castigatus est in editione Coloniensi anni 1596. Ecce tamen, recentior quidam criticus, ne lectis quidem seu memorato indice, seu notis in citata editione additis, in sola Suarezii, aut Theophili Rainaudi fide, erratum bis correctum et emendatum illi adhuc impingit. Quibus jam verbis exciperet Feuardentius, si viveret, accuratum illum censorem, qui quos auctores redarguit, ne segni quidem manu evolvere dignatur? Ut ut est, Feuardentii notas et observationes, quales in novissimis Irenæi editionibus prodierunt, tales iterum edi curavi ; ita tamen ut omnia ejusdem (quod et idem de aliis dici velim) dicta et allegata præstare nolim. Neque enim a me exspectandum fuit, ut omnia quæ profert auctorum testimonia expenderem, ac si quis in iis citandis error obrepserit, indicarem : laboris id immensi fuisset; quem si suscepissem, non jam ipsas Feuardentii notas, sed novas in Feuardentium observationes, nullo aut exiguo fructu dedissem. Cum autem tum Feuardentius, tum alii observationes suas ad veterem capitum sectionem, quam sequebantur, accommodarint; sic accommodatas, ne qua confusio subcriretur, reliqui : novæ duntaxat editionis capita et paginas ad marginem indicavi.

Tertium denique, quod in animo fuit, lectori videlicet ea parare et offerre subsidia,

quibus labor ejus minuatur, sic exsecutus sum. Præter tres superius memoratas Dissertationes, easque omnes notas et observationes, quibus difficilia Irenæi loca elucidare conatus sum; ac novam capitum sectionem, novaque lemmata et summulas, quibus auctoris scopus et argumentum oculis exhibetur, in quibus omnibus forte nonnihil opis quibusdam fuerit; præter hæc, inquam, accessere quatuor ampliores locupletioresque quam hactenus prodierint, Indices. Primus est Græcarum vocum Glossarium, seu Lexicon; secundus Latinarum difficiliorum, et ab usu communi remotiorum, quarum significata vel Irenæo, seu ejus interpreti propria, vel non adeo obvia sunt. Tertius est, eorum quæcunque profert Irenæus, Scripturæ sacræ testimoniorum; adnotata etiam, si quæ interdum occurrat, in citando uno et eodem testimonio, diversitate, ut ea ratione Scripturæ sacræ studiosi Irenæi codices sacros cum nostris comparare facile possint, quidve discriminis (levissimi certe) inter utrosque intercedat, observare. Quartus denique, rerum omnium præcipuarum, quæ tum apud ipsum Irenæum, tum in nostris Dissertationibus et notis occurrunt; addito etiam in fine altero pro aliorum notis Indice.

Hæc sunt quæ de nova hac Irenæi editione præfari visum est. Exposita jam totius consilii mei ratione, cæterum deinceps lectorem non morabor, quin ipse dispiciat, an opus votis et conatis respondeat. Quod si ita sit, unam hanc esse velim laboris mercedem, de Ecclesia quidpiam meruisse; cujus judicio quæcunque a me prodierunt, libenter subjicio, ea omnia emendare ac revocare paratus, quæ emendare ac revocare jusserit.

DISSERTATIONES PRÆVIÆ IN IRENÆI LIBROS.

DISSERTATIO PRIMA.

De hæreticis quos libro primo recenset Irenæus eorumque actibus, scriptis et doctrina.

ARTICULUS PRIMUS.

DE VALENTINO.

I. *Valentini patria.*

[I-XIII] De Valentini patria et stirpe nihil certum, Epiphanio teste[a], e veteribus exsculpi potest. Quamvis hujus hæresim fuse exagitaverit Irenæus, hæc tamen alto premit silentio. Accepisse se ait Epiphanius, sed auditione sola, et fama, non tamen, inquit, usque adeo certa, ut dubium levet, illum Phrebonitem esse, ex Ægypti quadam ora. Ubi pro *Phrebonitem*, cujus loci nulla apud veteres occurrit mentio, legendum contendit Lambertus Danæus ad August. *De hæres.*, cap. 11, *Pharbæthitem*, cujus sententiæ calculum adjicit Petavius in suis ad Epiphanium notis. Exstat quidem Pharbæthites inferioris Ægypti nomus, cujus caput urbs Pharbætus, Bubastico et Busiritico fluminibus conclusus, in meridiem vergens, cujus meminere Herodotus, lib. II, cap. 166; Strabo, lib. XVII; Plinius, lib. V, cap. 9. Sed vereor ut hujus nomi situs cum Epiphanio consentiat, qui Φρεβονίτην τῆς Αἰγύπτου παραλιώτην, *Phrebonitem ad maritimam Ægypti oram* esse scribit. Longius enim a mari distat Pharbæthites nomus, ac, ne propius accedat, intercedunt Tanites et Neut nomi. Quare si quid et mihi conjicere liceat, libentius apud Epiphanium legerem *Phtenotitem* vel *Ptenetitem*. Phtenotes enim Ptolemæo nomus erat in Ægypti Delta, supra Meteliten, in Austrum vergens, nec procul a mari, cujus caput erat Βοῦτος, *Butus*. Doctissimo Harduino idem esse videtur, qui Plinii *Ptenethu*, lib. V, cap. 9, idque verum nomen esse credit vir in geographicis peritissimus Christophorus Cellarius, quia in Chalcedonensi synodo, act. 1, Heraclius Ptenethensis memoratur [b]. Quidquid sit, Alexandriam profectus Valentinus, ibi Græcorum artibus non mediocriter institutus est. Doctissimum enim fuisse scribit Hieronymus in Osee, cap.

[a] Epiphan., Hær. 31, § 2. [b] Epiph., ibid.

x, et in *Dialogo contra Marcionitas*, qui Origeni vulgo ascribitur, οὐκ εὐτελὴς ἀνήρ, *vir minime vulgaris* dicitur. Quin saltem ingenio peracri, et in lectione veterum philosophorum ac poetarum non parum versatus esset, non negabit quisquis ad ejus systema ex tam multis tamque abstrusis ideis, partim a se excogitatis, partim aliunde haustis, sed secum invicem utcunque aptatis fabricatum attenderit. In primis philosophiæ Platonicæ, ad quam potissimum mentem appellebant Gnostici omnes, operam dedisse, testis est Tertullianus [10], pluraque ab ea accepta dogmata demonstrant. Cùm in Ægypto, et præsertim Alexandriæ, plurimi Judæorum eo tempore vixerint, hinc verosimile putat Joannes Franciscus Buddæus, in *Dissertat. de hæresi Valentin.* ad calcem *Introductionis ad Historiam philosophiæ Hebræorum*, excusæ Halæ Saxonum an. 1702, Valentinum eorum philosophia, qualis eo tempore erat, fuisse imbutum. Auctor quidem est Clemens Alexandrinus [11], discipulos ejus, ut magistrum commendarent, gloriatos fuisse, eum præceptorem habuisse Theodadem, seu Theudadem quemdam, B. Pauli apostoli discipulum. Sed quis et qualis fuerit ille Theodades, et quanta fides suspectorum hominum narrationi debeatur, non satis constat.

II. *Valentini ætas.*

2. De tempore quo vixerit, aut errores suos disseminaverit Valentinus, paulo acrior est inter eruditos disputatio. Dallæus, ut epistolas Ignatianas, Puritanis omnibus molestissimas, suppositionis argueret, e re sua arbitratus Valentinum juniorem facere, nullum lapidem non movit, ut Ignatio posteriorem probaret. Nempe cum in epistola ad Magnesianos Verbum Dei dicatur ἀΐδιος, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προελθεῖν, *æternum, non a silentio progrediens*, his verbis feriri vult Dallæus Valentinianorum Σιγήν. Atqui Sige hæc, inquit, ante Ignatii martyrium nondum nata. *Primus*, enim, Irenæo teste [12], *ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definivit: Dualitatem quamdam innominabilem, cujus quidem aliquid vocari inenarrabile, aliud autem Sigen.* At Valentinus usque ad Eleutherii pontificatum vitam protraxit, id est, usque ad annum Christi saltem 177, quo hic Ecclesiam regere cœpit. Cum vero passus sit Ignatius anno Christi 107, quis credat Valentinum tunc juniorem, si tamen natus esset, dogmata sua cudere, vel saltem spargere sic potuisse, ut sanctissimo martyri in notitiam venire quiverint? Sic Dallæus. At quod veluti certum ex Irenæo assumit, Valentinum primum omnium Sigen definivisse, [XIV] falsissimum esse demonstravi in notis ad cit. cap. 11. Et quisquis id asserit, in veterum Gnosticorum historia peregrinus sit necesse est; apud hos enim Bythi et Siges copulatione nihil frequentius, ut fuse et invicte A probavit doctissimus Pearsonius part. II *Vindic. epist. S. Ignatii.* Nec illud verius quod supponit Dallæus, auctorem epistolæ ad Magnesianos ad hæreticorum Sigen respexisse: σιγὴν pro simplici *silentio* accipit, hancque vocem τῷ ἀΐδιος opponit. Vult nempe Verbum Patris æternum esse, quod nunquam siluerit, nec silentium, ut homines, aliquando ruperit Pater; sed semper locutus, Verbum sibi consubstantiale, æternum proinde, proferre nec cœperit, nec destiterit. Sed missis hisce controversiis, quæ nostri non sunt instituti, Valentinum citius, quam putant Dallæus et Blondellus, prima saltem pestiferorum dogmatum rudimenta protulisse, certissima demonstrant argumenta.

3. Scribit Irenæus [13], *Valentinum Romam venisse sub Hygino, increvisse vero sub Pio, et prorogasse tempus usque ad Anicetum*, καὶ παρέμεινεν ἕως Ἀνικήτου. Consentit et Eusebius in *Chronico*, ubi certam temporum epocham assignat. Nam ad annum Antonini Pii 3, Christi vero 141, *Sub Hygino*, inquit, *Romanæ urbis episcopo Valentinus hæresiarches, et Cerdo magister Marcionis Romam venerunt.* Tum ad annum Antonini Pii 6, Christi vero 144, Pio jam summo pontifice: *Valentinus hæreticus agnoscitur, et permanet usque ad Anicetum.* At in Græco Eusebii paulo aliter: Κατὰ ΥΤΕΙΝΟΝ Ῥώμης ἐπίσκοπον Οὐαλεντῖνος ἰδίας αἱρέσεως εἰσηγητής, καὶ Κέρδων τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης ἀρχηγός, ἄμφω ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἐγνωρίζοντο. *Sub Hygino Romæ episcopo Valentinus propriæ hæreseos conditor, et Cerdon Marcionis erroris architectus, ambo Romæ agniti sunt.* Quæ tamen non adeo difficile conciliari possunt. Existimo enim Valentinum, cum primum Romam advenit sub initio pontificatus Hygini, catholicam fidem simulasse; nam ea erat, ut observat Irenæus in Præfatione libri primi, et alibi, istiusmodi hominum malitia, ut *dissimilia nobis sentientes, similia* tamen *loquerentur*, quo facilius abriperent incautos. At vergente ad finem Hygini pontificatu, mentita iniquitas sibi caput attollere cœpit, adhuc tamen timidius; donec audacior facta, sub Pio palam erupit. Hinc agnitus hæreticus, et ab Ecclesia pulsus, in Cyprum insulam, ut ait Epiphanius [14], fugit, ubi *ad extremum impietatis prolapsus est, seque in eam, quam tuetur, flagitiorum disciplinam altius immersit.* Ibi exitiosæ hypothesi supremam manum admovisse, ac demum e vivis excessisse satis probabile. Quo præcise anno diem obierit, non liquet. Ex Irenæi tamen et Eusebii verbis certo colligitur, ad tempora Aniceti pervenisse, nec diutius vixisse. Hæc enim, παρέμεινεν ἕως Ἀνικήτου, quæ vertit Irenæi Interpres, *prorogavit tempus usque ad Anicetum*, non ulterius prorogasse aperte significant. Quemadmodum idem

[10] Tertull., De præscr., cap. 7, 30 [11] Clem. Alex., lib. VII, p. 764, edit. Paris. 1641. [12] Iren., lib. I, cap. 11. [13] Id., lib. III, c. 3, 4. [14] Epiph., Hær. 31, § 7.

Irenæus lib. III, cap. 3, ut diu vixisse Polycarpum indicet, eodem verbo παρέμεινε utitur : ἐπὶ πολὺ γὰρ παρέμεινε, *multum enim perseveravit*, id est, diu vixit. Emendandus ergo Tertullianus scribens lib. *De præscript. hær.*, cap. 30, Marcionem et Valentinum *neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in Catholicæ primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, sub episcopatu Eleutherii benedicti ; donec ob inquietam semper eorum curiositatem, quam fratres quoque vitabant, semel et iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quæ Ecclesiæ intulerat, novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt.* Si enim usque ad Eleutherii ætatem pervenisset Valentinus, id procul dubio non omisisset Irenæus, qui sub hoc pontifice tertium librum suum scribebat ; cum maxime novum hinc robur accessisset argumento, quod a novitate hæreticorum doctrinæ petebat, quos apostolis *multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexisse in suam sententiam* demonstrabat. Quæ etiam ait in Præfatione libri primi, se Valentini discipulorum sententiam, de qua dicturus erat, exploratam habere tum a commentariis, tum a congressibus eorum, *qui nunc aliud docent*, Ptolemæi videlicet asseclarum, jam tum Valentinum in vivis superstitem non fuisse demonstrant. Sed demum quin Tertullianus gravi anachronismi culpa teneatur, dubitare nos non sinit, quod Antonini principatum cum Eleutherii episcopatu componat ; cum tamen constet Antoninum vivere desiisse annis saltem quatuordecim antequam Romanam sedem conscenderit Eleutherius. Vereor ergo ut Septimius memoria lapsus Valentinum pro Cerdone scripserit. Quæ enim illi tribuit, eadem isti ascribit Irenæus, lib. III, c. 4. Nec veterum quisquam alius memoriæ prodidit, Valentinum Romæ plus semel Ecclesia pulsum fuisse ; quod Cerdoni contigisse certum est. Quanquam tamen si quis Tertulliani verbis religiosius adhærens, Valentinum bis ex Ecclesia Romana ejectum fuisse contenderet, semel scilicet sub pontificatus Hygini finem, iterum vero sub Pio, non adeo repugnarem. At eum *in catholicæ primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem*, ibique deinde prima hæreseos fundamenta jecisse, quasi a catholica fide nondum recessisset cum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitus fuisset hæreticus ; quisquis ex Tertulliano, vel cum Tertulliano intulerit, ea asserat necesse est quæ cum historiæ veritate pugnent.

4. Epiphanius expositis Valentini dogmatibus subjungit § 7, hunc ea in Ægypto propagasse, tum Romam profectum errorem suum in ea urbe dissipasse, ac demum ad Cyprum deiatam, ultimum fidei naufragium ibidem passum, animum omnino depravasse. Diu ergo antequam Romam proficisceretur, catholicam fidem abjecerat, si tamen abjecisse dicendus est, quod forte nunquam susceperit. Crediderim enim illius animum Gnosticorum fabulis jam ab initio Alexandriæ imbutum, de nova hypothesi, qua sibi nomen faceret, fabricanda citius cogitasse, quam de veteri religione profitenda. Saltem Epiphanius jam eum ab Ægypto, ubi natus et educatus fuit, hæreticum exhibet, Catholicum nusquam. Quam igitur hæresim ibi animo conceperat, ibi et spargere cœpit, licet forte tum rudiori penicillo delineatam. Nec Ægypti finibus conclusa stetit venenata doctrina : manavit statim per vicinas regiones, multasque Orientis et Asiæ provincias occupavit, sive a Valentino ipso, cum Romam proficisceretur, sive a discipulis ejus disseminata. Constat siquidem, cum Justinus martyr *Dialogum* suum *cum Tryphone* scriberet, jam tum exstitisse in Asiæ provinciis certam et constitutam Valentinianorum sectam, auctoris nomine conspicuam. [XV] Disputationem illam cum Tryphone Judæo, quæ scribendi *Dialogi* occasionem dedit, Ephesi habitam fuisse, testatur ipse Justinus initio [15]. Cum in decursu sermonis objecisset Trypho, *audisse* se, *plures* eorum *qui se Jesum profiteri dicunt, et Christiani nominantur, simulacris mactata manducare, et nihil se ex eo capere detrimenti dicere*, non negat Justinus, imo fatetur tales esse apud Christianos, qui ita sentirent et agerent. *Et sunt eorum quidam*, inquit, *qui vocantur Marcionitæ ; quidam vero Valentiniani, Basilidiani, Saturniliani, et alii alio prædicti nomine, a principe sententiæ quisque nomen obtinens.* Utquid Valentinianos coram homine Judæo Ephesi tum commorante, in Græcia autem, et Corinthi, ut ipse ait, plerumque agente, protulisset Justinus, nisi in iis regionibus æque noti fuissent, et in sectam coaluissent, ac cæteri quos nominat? Paucos ex notioribus Gnosticis appellare satis ad institutum fuisset. Porro habitum ac scriptum fuisse *Dialogum* anno circiter Christi 155, paucis annis postquam priorem *Apologiam* Antonino Pio obtulisset, vulgata opinio est. Monuisse siquidem se affirmat [16], in laudato *Dialogo*, Cæsarem, Samaritanos *imposturis seduci in errorem, qui Simoni gentis suæ mago parerent : quem deum esse supra principatum et potestatem et virtutem omnem dicunt.* Hæc vero cum in citata *Apologia* occurrant, nemini dubium esse potest, quin post *Apologiam* oblatam scriptus sit *Dialogus*. Hanc autem oblatam volunt anno Christi 150. Asserit enim Justinus [17], tum cum scriberet, *ante annos centum quinquaginta* Christianos *asseverare Christum sub Cyrenio natum esse.* Sed cum ea loquendi formula non adeo certum annorum numerum exprimat, quin addi quidpiam aut detrahi possit, nec aliunde constet quo Augusti imperii anno natum Christum vellet SS. martyr, scriptam *Apologiam* anno æræ vulgaris 150, hinc liquido concludi posse non

[15] Justin., Dial. pag. 253, ed. Paris. 1636. [16] Pag. 349. [17] Pag. 83.

video : cum maxime verum Christi natalem annis quatuor solidis æram vulgarem antevertere, jam certum sit apud eruditos.

5. Citius ergo scriptam *Apologiam* arbitror, non quidem anno 141, ut vult Eusebius in *Chronico*, sed anno circiter 145. Plura siquidem hanc nostram conjecturam firmare videntur. Primum quod Antinoi recens in deorum numerum relati, Ἀντινόου τοῦ νῦν γεγενημένου, meminerit. Porro Antinoi apotheosis ab Adriano facta est anno Christi 130, si Eusebii *Chronico*, vel 131, aut 132, si aliis fides ; recentis proinde memoriæ, si Justinum anno 145 scripsisse supponamus. Denique quod in *Dialogo*, post *Apologiam*, ut duximus, edito, Trypho nomen et genus exponens, *Trypho* inquit[18], *vocor. Sum autem ex circumcisione Hebræus, ex nupero bello profugus*, Φυγὼν τὸν νῦν γενόμενον πόλεμον. Et postea refert Justinus [19], quod Tryphonis sodales in stadio quod in xysto medium erat, sedentes, *de bello Judaico agebant*, περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενομένου πολέμου διελάλουν. Quin bellum ab Adriano sub imperii finem Judæis, Barcocheba duce, rebellibus, illatum, annoque circiter 136 confectum hic intelligatur, dubitari non potest. Ut enim ad aliud quidpiam, quo Judæos iterum rebelles petierit Antoninus Pius hæc referam, quod innuit doctissimus Tillemontius in [20] notis ad Marcionitarum hæresim, obtinere a me non possum. Et quamvis Capitolinus [20a] asserat Antonium per duces suos Judæorum rebellium audaciam contudisse, hæc de inquietorum quorumdam hominum motibus statim repressis, potius quam de pugnato bello quo flagrarit Judæa, intelligenda sunt : hujus siquidem, utpote incelebris, vix alios reperias qui meminerint. Non tamen ex citati *Dialogi* verbis inferri velim, tunc temporis, cum Ephesi degerent Justinus et Trypho, bello arsisse Judæam, ut hinc cum Scaligero concludam scriptum *Dialogum* sub Adriano : editum hunc post *Apologiam*, ac proinde sub Antonino, jam demonstravi. Nec necesse putem, pro γενόμενον et γενομένου, apud Justinum legere γεγενημένον et γεγενημένου, quod vult clarissimus Tillemontius. Participium γενόμενος non præsentis modo, sed et præteriti temporis sæpe sæpius significationem habere, et particulam νῦν pro *nuper* interdum accipi, notum est, et exemplis probari facile posset. Igitur τὸν νῦν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενόμενον πόλεμον, bellum significat, non quod tunc temporis gereretur, sed nuper in Judæam gestum, jamque confectum ; quodque cum Judæis adeo fatale exstitisset, eo altius illorum animis infixum hærebat et frequentius in ore versabatur, quo recentior erat plaga.

6. Hæc si anno circiter 145 editam priorem Justini *Apologiam*, ac paulo post *Dialogum* conscriptum fuisse diserte non probant, demonstrant saltem utriusque tempus quam propius fieri poterit ad belli Barchochebæani tempora revocandum esse ; ac proinde cum vix citius scribi potuerit *Apologia*, eo saltem anno scriptam fuisse par esse credere. Cum ergo Valentinianorum sectæ meminerit Justinus in *Dialogo*, hinc sequitur jam ante annum Christi 150 celebrem fuisse, ac longe lateque diffusam eorum hæresim. Quid si his addamus librum quem adversus hæreses omnes composuisse se profitetur Justinus in *Apologia* [21] ? Hunc autem ipsum esse, in quo Valentinianorum dogmata prodidisse et retudisse ait Tertullianus cap. 5 libri *adversus Valentinianos*, dubitare nos non sinit Hieronymi auctoritas in *Catalogo*. Quo vero anno, et quo in loco compositus fuerit, dici non potest : at scriptum fuisse ante *Apologiam* certum est ; nec proinde probabilitate vacat, sub imperii Adriani finem, ut tradit Cedrenus. His itaque temporibus a radice adeo pullularat Valentiniana hæresis, ut, ne latius serperet, hanc scriptis exagitare necesse habuerit Justinus.

7. Eo autem spectant hactenus dicta, ut liquido concludamus, Valentinum Romæ quidem Pii temporibus agnitum fuisse hæreticum; hæresim autem ejus nec ibi nasci, nec adolescere potuisse ; utpote quæ jam antea alibi terrarum nota (imo et forte Romæ, quamvis auctor ibi minus notus) doctorum catholicorum stylo confixa fuerat. In Ægypto primum efformatam, dudum antequam Romam proficisceretur (nec enim ex ea urbe in Ægyptum, hanc veneno suo infecturum rediisse, ullibi legitur) superius ex Epiphanio vidimus. Et quamvis quo tempore factum sit, haud ille tradiderit, a vero procul, mea quidem sententia, non recesserit qui prima hæreseos exordia cum sæculi secundi initiis colligaverit. Hancque conjecturam mire confirmat Theodoretus. Scribit enim lib. I, c. 5, Epiphanem Carpocratis filium, patris fabulas amplificasse ; Adriano autem [XVI] imperante, utrumque nefarias suas hæreses confirmasse ; ac proinde ante annum 138, quo vivendi finem fecit Adrianus. Constat vero ex Clemente Alex. et Epiphanio, Epiphanem ad Secundianorum, Valentini discipulorum, sectam sese applicasse ; quod quidem fieri debuit sub extremis Adriani temporibus, aut saltem sub ipsa initia Antonini Pii, nec tardius ; cum anno ætatis 17 exstinctus sit Epiphanes. Jam ergo Adriano imperante tam late sparsa erat Valentini secta, tamque famosa, ut Secundus, imo et Ptolemæus, ac Colorbasus, ejus discipuli, accepta a magistro materia proprias sibi sectas condidissent. Quæ liquido probant, Valentini dogmata, diu antequam Romam proficisceretur, alibi terrarum et nota et latius disseminata fuisse : quæ cum non simul et semel, sed paulatim obtinuerint, necesse est ineunte circiter sæculo secundo cœperint. Et certe, cum Irenæo, apostolicorum temporum viro, antiquior esset Valentinus, ad apostolorum ævum propius accessisse necesse est. Hunc, ut dixi, a Theodade quodam, Pauli apostoli discipulo, insti-

[18] Pag. 217. [19] Pag. 227. [20] Tom. II Comm. in Hist. eccl. [20a] In Antonino. [21] Pag. 70.

tutum jactitabant ejus discipuli. Vana forte, quod Theodadem illum, obscuri nominis hominem, spectat, vesanorum hominum gloriatio; non adeo tamen, ut hinc antiquissimum fuisse blasphemæ hæreseos principem inferri non possit. Quis enim credat priores Valentinianos, mendaces licet, tam perfrictæ frontis exstitisse, ut magistrum suum a Pauli discipulis institutum jactare ausi fuissent, ea præsertim ætate qua mendacium ab apostolicis viris non paucis in vivis superstitibus facile coargui potuisset, nisi saltem apostolorum discipulis coævus fuisset? Nec, ut id asseramus, necesse est Valentini vitam diutius quam par sit protrahamus. Cum enim diem obiisse sub Aniceto certum sit, si anno circiter 158 mortuum, natum vero anno plus minus 85 dicamus, septuagenario majorem e vivis decessisse asseremus; quod fidem non superat. Viderint nunc Dallæus et Blondellus, an tantum, quantum ipsi putant, abhorreat a verosimili, Valentinum, qui vicenario major esse potuit, cum martyrii palmam adeptus est Ignatius, jam prima sententiæ suæ rudimenta ponere potuisse. Sed de Valentini ætate jam satis.

III. *Effundendæ hæreseos occasio.*

8. Huic, ut et multis aliis hæreticis, effrenis ambitio, si Tertulliano fides [23], ruinæ occasio fuit. *Speraverat*, inquit, *episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio; sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ abrupit, ad expugnandam conversus veritatem.* Hoc Romæ factum conjicit nuperus auctor conjecturarum ferax; sed sicubi factum, alibi quam Romæ fieri debuisse demonstrant quæ hactenus diximus. Ut vero ex Tertulliani verbis elici utcunque posse putem, vafrum hominem cum spe adipiscendi episcopatus, larvam, qua Catholicos fallebat, deposuisse; sic catholicam fidem usquam sincero animo tenuisse, hinc certo probari posse non censeam. Ut ut sit, exasperatus ob repulsam Valentinus, si quem antea modum tenuisset, minus deinceps tenuit, venenumque quod in corde latebat, paulo apertius effudit; ita tamen ut huic plerumque ementitam catholicorum verborum speciem induceret; nisi forte in eos incideret qui vel simpliciores, vel auribus prurientes, vel captiosis quæstionibus jam seducti, quoslibet fabularum ventos captare parati erant; quibus seorsim omni remoto fuco mysterium iniquitatis pandebat. Is enim erat istiusmodi hominum, artibus callidæ simulationis eruditorum dolus, ut vanam spem perfectioris scientiæ, quam pollicebantur, catholicorumque verborum corticem objicientes, curiosos ac incautos allicerent, iisque lethale venenum paulatim instillarent. Nefarias eorum artes passim describit ac retegit Irenæus [23], et post eum atque ex eo Tertullianus [24].

IV. *Valentini scripta.*

9. Nec dictis modo, sed et scriptis dogmata sua sparsit Valentinus. Plures ab eo scriptas epistolas memorat Clemens Alexandrinus [25], quarum et fragmenta refert. Quibus inscriptæ essent, dicere prætermisit, una excepta, quam ad Agathopodem quemdam scriptam asserit. Duarum etiam ejusdem *Homiliarum* fragmenta refert, alterius scilicet in qua supra modum vesaniens immortalitatem suis pollicetur; alterius de amicitia. Psalmorum Valentini meminit Tertullianus lib. I *De carne Christi*, cap. 20. Horum vero nullum jam superest fragmentum. At partem Dissertationis de origine mali ab hæresiarcha editæ habes in *Dialogo contra Marcionitas*, qui Origeni vulgo ascribitur, sect. IV. Sunt qui putant scriptum ab eo librum sub hoc titulo, *Sophia*, nixi his Tertulliani verbis *adv. Valent.*, cap. 2: *Docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis.* Sed hæc perperam explicant. Alludit enim Tertullianus, non ad aliquem Valentini librum, sed ad Sophiam, novissimum eorum quos excogitavit, Æonum, ut legenti patebit. Nec verius, quod alii contendunt, novum ab hæretico editum Evangelium. Id quidem legitur apud Tertullianum cap. 49 libri *De præscript: Legis et prophetarum quædam probat, quædam improbat... Evangelium habet etiam suum, præter hæc nostra.* Sed jam constat inter eruditos, posteriora novem capita libri *De præscriptionibus* ascititia esse, auctorisque Tertulliano junioris opus videri. Certe, ne longius a proposito deflectam, genuinus Tertullianus hujus libri cap. 38 Valentinum a crimine suppositionis novi Evangelii palam absolvit. Id enim discriminis inter hunc et Marcionem statuit, quod hic *manu Scripturas*, ille *sensu expositiones palam interverterit*: et quamvis *Valentinus integro instrumento uti videatur; callidiore* tamen *ingenio, quam Marcionem, manus intulisse veritati. Marcion enim*, addit, *exerte et palam machæra, non stylo usus est; quoniam ad materiam suam cædem Scripturarum confecit: Valentinus autem pepercit; quoniam non ad materiam Scripturas, sed materiam ad Scripturas excogitavit: et tamen plus abstulit, plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparentium rerum.* Quæ quidem ut probant Valentinum pravis expositionibus Scripturas ad argumentum suum obtorto collo traxisse; sic Canoni nihil addidisse, aut detraxisse palam ostendunt. Discipulos quidem Valentini *exsistentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriari, quam sint ipsa Evangelia*, narrat [XVII] Irenæus lib. III, cap. 11, n. 8. *In tantum siquidem processerant audaciæ*, ut novum Evangelium, quod *veritatis* nuncupabant, confinxissent. At ipsi Valentino nihil simile usquam ascribit. Imo tum loco mox cit., tum lib. I, cap. 8 et 9, et alibi passim, satis

[23] Tertull., adv. Val., c. 4. [23] Iren., Præf. lib. I et lib. III, c. 15 et 17. [24] Tertull., in Val., c. 1. [25] Clem. Alex., l. II Strom., ed. Paris., p. 375, 409, l. III, p. 450; lib. IV Strom., p. 509; lib. VI Strom., p. 641

significat Valentinianos sibi coævos sic canonem Scripturarum novo Evangelio auxisse, ut nihil quidquam, nullum librum integrum, nullam ejusdem partem (quod Marcioni non semel exprobrat), ab eo abjecissent; sed *vel parabolas Dominicas, vel dictiones propheticas, aut sermones apostolicos*, ad hypothesim suam aptare conatos, calumniam intulisse Scripturis. Falsa igitur quæ scribit auctor citatus additamenti, quod ad calcem libri *De præscriptionibus* legitur: *Legis et Prophetarum quædam probat, quædam improbat... Evangelium habet etiam suum, præter hæc nostra*; si hæc ad Valentinum referantur, vera forte, si de Valentini discipulis, non prioribus quidem, quibuscum egit Irenæus, sed posterioribus. Et eodem modo explicanda putem, quæ apud Chrysostomum leguntur lib. IV *De sacerd.*, cap. 4: Τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα τῷ Μωϋσῇ νόμον οἱ τὴν Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος διαδεξάμενοι φρενοβλάβειαν, καὶ ὅσοι τὰ αὐτὰ νοσοῦσιν ἐκείνοις, τοῦ καταλόγου τῶν θείων ἐκβάλλουσι Γραφῶν· *Legem quam Moysi dedit Deus, qui in Valentini ac Marcionis insanum dogma successerunt, et quicunque eadem cum ipsis insania laborant, e divinarum Scripturarum catalogo delent.* Hæc, ex Chrysostomi mente, ad posteriores Valentinianos spectare perspicue demonstrant voces, quibus utitur, τὴν Οὐαλεντίνου διαδεξάμενοι φρενοβλάβειαν, *qui in Valentini insanum dogma successerunt.*

10. Exstat apud Epiphanium, § 5, Fragmentum quoddam, quod ex aliquo Valentini libro decerptum existimat Blondellus. Sed aperte repugnat Epiphanius tum initio, tum fine, depromptum asserens e Valentinianorum, id est e quorumdam Valentini discipulorum libris, τῆς αὐτῶν βίβλου, τὰ ἀπὸ τῶν Οὐαλεντίνων. Repugnat et tota orationis series, ex qua Fragmenti istius auctoris sententiam, ab ea quam paulo ante Valentino tribuit, et explicuit Epiphanius, diversam esse liquet. Ut enim alia taceam, certum est, secundum Valentini et Ptolemaitarum hypothesim, a Logo et Zoe emissum esse Hominem et Ecclesiam; at in Fragmento, inverso ordine, Homini et Ecclesiæ Logos et Zoe subjiciuntur; quod quorumdam Valentini discipulorum dogma fuit. Hi enim, ut in notis ad cap. 11 libri I Irenæi observavimus, a Gnosticis aliis moniti, in hoc a magistro defecerunt; absurdum rati a Verbo Hominem emitti, rationique magis consentaneum esse ut ab Homine prodeat Verbum. Et hinc etiam Dodwellum [36] redarguas, qui *hoc Fragmentum ad Ptolemaici Valentinianismi characterem propius quam ad alias Valentinianæ sectæ disciplinas accedere* putat. Non enim Ptolemaici ab Homine et Ecclesia Logon et Zoen, sed potius Hominem et Ecclesiam a Logo et Zoe produci asserebant.

V. *Valentini et discipulorum ejus dogmata et hypothesis.*

11. His vero quæ ad Valentini personam, ætatem, mores et libros attinent, quantum ex veteribus monimentis eruere licuit, expositis; ad alterum Dissertationis nostræ caput, idque longe molestius, hominis nimirum hypothesim atque dogmata, sermo jam convertendus. Si quidem hæc historico more simpliciter describere satis esset, res non adeo operosa; summatim enim relatis quæ fusiori stylo prosequuntur Irenæus, Tertullianus, Theodoretus et alii, jam officio functi discederemus. At periculosioris aleæ plenum opus tractandum; Valentinianorum ματαιολογίαι ad originem unde promanarunt, revocandæ, et quidquid male feriatum caput parturire potuit deliriorum, arte quadam et methodo discutiendum, faxque lectoribus antiquitatis ecclesiasticæ studiosis præferenda, ut facilior iis evadat auctoris nostri lectio. Nec tamen est quod quisquam in obscuris et intricatis adeo rebus a nobis certas hic exigat demonstrationes; satis erit si dubiis et ipsi manibus viam prætentantes, conjecturas afferamus, quarum omnium collectio eum forte probabilitatis gradum attigerit, qui a vero et certo non adeo procul discedet.

12. Totam Valentini ac discipulorum ejus hypothesim tribus niti capitibus, notum est. Primum Pleromatis, seu Plenitudinis rerum divinarum explicationem complectitur. Alterum circa ea versatur quæ extra Pleroma contigerunt. Tertium denique mundi hujus aspectabilis originem et constitutionem exponit. In prima parte res superiores ac divinæ pertractantur; in postrema res infimæ et corporales; in secunda res inter utrasque mediæ. Prima triginta Æonum, quorum quindecim masculi et totidem feminæ, seriem exhibet, in varias veluti stirpes divisam, quarum omnium caput sit unus Deus, invisibilis, sempiternus, ingenitus et incomprehensibilis, quem Proarchen, Propatora, et Bython, seu primum principium, primum Patrem, et Profunditatem vocabant; cui conjugis loco sociabant Ennœam, seu Cogitationem, quam etiam Sigen et Charin, Silentium et Gratiam nuncupabant. Hæc suscepto a Bytho semine gravida genuit Nun, id est Mentem, Unigenitum, et Patrem et Principium omnium, et una cum eo Alethiam, hoc est Veritatem. Hæc primigena quaternitas, radix omnium. Ex hac erupit altera tetras, Logi et Zoes, id est Verbi et Vitæ, et Anthropi seu Hominis, ac Ecclesiæ; ex Unigenito quidem Verbum et Vita, ex his vero Homo et Ecclesia; quanquam alii ab Unigenito primum Hominem et Ecclesiam, tum ab Homine et Ecclesia Verbum et Vitam derivarent. Ex utraque tetrade ogdoada conflabant, quam et ipsam primigenam ogdoada, radicem et substantiam omnium dicebant. Uti enim prima tetras secundam effuderat; sic secunda cæteris deinceps Æonibus ortum præbuit. Et hinc Logos postremæ caput [37], *Pater omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formatio universi Pleromatis* vo-

[36] Dodwel, Dissert. IV in Iren., § 6. [37] Iren., lib. I, c. 1, n. 1.

cabatur. A Logo siquidem pullulavit nova Æonum decas, Bythius videlicet et Mixis, Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Syncrasis, Monogenes et Macaria : ab Homine et Ecclesia dodecas, Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Ænus et Synesis, Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos et Sophia ; totidem nomina Græca, quorum significata reperies in Glossariis nostris ad calcem operis. Hi triginta Æones adeo decantati ; hoc Valentinianorum Pleroma in tria velut agmina divisum, in ogdoada, decada et dodecada, [XVII] quorum prius ducebat Bythus cum Sige, secundum Logos cum Zoe, posterius Homo cum Ecclesia.

13. Quamvis autem uni et eidem stipiti, Bytho nimirum, originem acceptam referrent Æones omnes, non una tamen et eadem fuit omnium conditio, sed dispar. Soli No, utpote primogenito, indulta perfecta cum Bytho communio ; soli pervia hujus magnitudo, cæteris inaccessa. Hinc in aliis omnibus cognoscendi Patris æstus, ac propemodum in Nun invidiæ livor ; major vero in novissima Æonum Sophia, quæ præcipiti exquisitionis impetu lata, absorpta fere fuisset, et in universam substantiam dissipata, nisi tempestive occurrisset Horo, id est Termino, Virtuti illi ab omni conjugio liberæ, quæ omnia fulcit, et extra ineffabilem magnitudinem custodit ; a qua demum repressa, suffulta, et ad se ipsam revocata, priorem cogitationem simul cum ea *passione*, quæ ex stupendo illo miraculo orta erat, abjecit. At desiderio rei impossibilis gravidæ vix potis erat, quin impetus abortum afferret. Attulit vero, immaturumque fetum abegit, substantiam videlicet informem ; cujus generis ? haud satis inter fabulæ architectos conveniebat, nec Matri ipsi constabat. Inde miseræ mœstitiæ, timor, summaque perplexitas, pristinæ cogitationis appendices, necessariaque veluti consectaria : a quibus Hori, quem diximus, opera perpurgata, conjugio demum ac Pleromati restituta fuit ; ipsa ejus Enthymesi, abortivo illo fetu formæ ac figuræ experte, et appendice *passione* extra Pleroma relegatis.

14. Ne vero similem casum subirent cæteri Æones, alterum par Æonum per Unigenitum supremus Pater emittit, Christum et Spiritum sanctum, a quibus alii numeris omnibus absolverentur. Christi enim officium erat Æones immensam Patris altitudinem edocere, quod nempe nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, posset. Spiritus vero sanctus eos omnes inter se exæquatos, gratias agere docuit, ac veram requiem induxit. Sicque Æones omnes tum forma, tum voluntate ac sententia pares constituti sunt ; facti omnes quod unusquisque, omnes in Noas, Sermones, Homines et Christos transformati, et quæ feminæ, in Veritates, Vitas, Spiritus et Ecclesias. Tum tanta metamorphosi gaudentes, in Propatoris laudes erumpunt, acceptique beneficii memores, communi consilio, consentientibus Christo et Spiritu sancto, Patre quoque calculum adjiciente, quidquid optimum ac florentissimum habebant singuli conferentes, apteque compingentes, Jesum in Bythi gloriam et honorem emittunt, ceu perfectissimum Pleromatis sidus et fructum, Salvatorem etiam, et Verbum, et Christum, ac Omnia denique nuncupatum, quem angelis quoque satellitibus stipant. Christi et Spiritus sancti ortum aliter explicabat Valentinus. Hunc quidem ab Ecclesia productum fuisse, ad Æonum *examinationem* et fecunditatem dicebat ; illum vero non ab iis Æonibus qui in Pleromate sedem habent, sed a Matre illinc exclusa, secundum recordationem meliorum procreatum fuisse, nec sine quadam umbra. Verum ingratum, cum masculus esset, excisa a se umbra, ad Pleroma recurrisse, Matre una cum umbra relicta ac spiritali substantia orbata. Jesum autem interdum ex Theleto, interdum ex Christo, nonnunquam ex Homine et Ecclesia ortum asserebat. Has de rebus divinis nugas venditabant veteratores isti ; et hæc prima fabulæ pars.

15. Altera in us, quæ extra Pleroma gesta sunt, referendis versatur. Superioris nempe Sophiæ Enthymesis (Achamoth ab Hebraica voce חכמה, *Sapientia* vocabant), quam extra Pleroma cum appendice *passione* relegatam diximus, in umbra et vacuo, formæ, figuræ ac luminis expers, misere jacebat. Ipsius calamitate commotus superior Christus, vi sua formam quidem ei indidit, sed secundum substantiam tantum, non secundum scientiam : statimque subtracta virtute ad supera recedens, infelicem deseruit, nonnullo tamen incorruptibilitatis odore perfusam. Ea vero jam formata ac mentis compos effecta, acriori desiderio exquirendi luminis, quod eam defecerat, incenditur. Sed ecce, festinanti importunus intercedit Horus, temerariumque coercet impetum. Hinc animum despondet illa, omnique perturbationis generi succumbit ; mœrori quidem, quod votis frustrata ; metui, ne quemadmodum lux, ita et vita eam deficeret ; animi denique anxietati ac lacrymis ; parum id, nisi omnis rerum ignoratio tot perturbationibus mista, pondus auxisset. Interdum tamen, priorum oblita, luminisque, quod eam deseruerat, pulchritudinem mente revolvens, lætitia diffundebatur ac ridebat. Sed momentaneus risus, quem cito excipiunt perturbationes consuetæ. His sibi per vices succedentibus jactata, tandem seipsam colligens, ad lumen quod jam delibaverat, hoc est, ad Christum rogandum convertitur. Quorsum, inquis, tot perturbationum fluctibus æstuantis, nec quiescere valentis animi motus ? Hoc fabulæ exordium. Hinc enim materiæ, ex qua mundus hic conflatus est, substantia ortum cepit. Nam ex conversione, et mundi, et Demiurgi, rerum conditoris, et denique omnis alia anima originem sumpsit ; ex metu autem et mœrore, reliqua omnia. Ex ipsius siquidem lacrymis liquida omnis substantia initium habuit,

ex risu lucida, ex mœrore tandem et stupore corporea mundi elementa. Nempe cum Achamoth supplex ad Christum se convertisset, hic Paracletum, hoc est Salvatorem ad eam misit, satellitibus angelis stipatum, qui scientiæ formam ei indidit, et a perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit, ut curam omnem earum abjiceret : imo secretas fixit, condensavit, et in materiam transformavit, ex qua fieret duplex substantia ; altera mala, quæ ex passionibus exstitisset ; altera passionibus obnoxia, quæ ex conversione orta esset. Sic malis omnibus expedita Achamoth, jam gaudio gestiens, in angelos Salvatoris comites defigit obtutus, quorum splendore capta, aspectuque fecundata, concipit paritque fructum spiritalem, ad eorum imaginem effictum. Jam ergo triplicem habemus substantiam, Achamothæ fetum ; materialem ex passione, animalem ex conversione et spiritalem ex imaginatione. Nec satis erat rerum materiam ministrasse, nisi etiam formam afferret ; hæc prima Achamothæ cura. Et cum nulla ei esset substantiæ spiritalis informandæ copia, quoniam ejusdem cum ea essentiæ erat, in animalis formationem se confert, ex qua Demiurgum efficit, cæterarum deinceps rerum conditorem, parentem, [XIX] regem et Deum. Et hic alterius fabulæ partis finis.

16. Sequitur aspectabilis hujus mundi constitutio et origo, quam sic exponebant : Conditus Demiurgus ad opus se accingit, in idque totus incumbit ; cæcus tamen (hoc stupeas), et quid ageret nescius. At clam regebat Mater, sub Salvatoris moderamine, quo instigante superioris Pleromatis imaginem et hic exprimi curavit. Achamoth siquidem Demiurgo ignota Bythum, Demiurgus Unigenitum, angeli et archangeli a Demiurgo conditi cæteros Æones referebant. Sic itaque tantum opus molitur inscius ille Demiurgus. Separatis atque distinctis, hactenus confuse permistis, animali et materiali essentia, ex iis cœlestia simul et terrena condidit ; fabricatisque septem cœlis (quos intelligentia præditos, imo et angelos esse volebant), sedem sibi supra septimum delegit, Matre superiorem locum occupante, medium inter Pleroma et Mundum. Eapropter ille dictus est Hebdomas, hæc Ogdoas : quo suprema illa ac primigena Pleromatis ogdoas exprimeretur. At supina Demiurgi ignoratio immanem peperit errorem. Cum enim tanta condidisset, nec spiritalia attingere valeret, sui ipsius ac matris, multo magis superioris Pleromatis ignarus, se solum esse Deum existimavit, ac per prophetas dixit : *Ego Deus, et præter me non est alius* [18]. Sed ad rem redeamus.

17. Quoniam materialis essentia ex tribus affectibus conflata erat, ex metu, mœrore et anxietate ; ex metu et conversione ea omnia, quæ anima prædita sunt, coagmentata fuerunt ; Demiurgus nempe ex conversione, ex metu quidquid reliquum est animalis substantiæ, ut animæ brutorum animantium, ferarum et hominum ; ex tristitia spiritales nequitiæ, angeli mali et dæmones, quorum princeps diabolus, Cosmocrator dictus, cui sedes assignata subtus Demiurgum in hoc mundo ; in eo tamen proprio conditore potior, quod quæ supra eum sunt perspecta habeat, quia spiritalis nequitia est ; Demiurgus autem ignoret quia animalis est. Postremo ex stupore et anxietate, ceu ex ignobiliori stirpe, corporea mundi elementa prodierunt. Omnibus vero insitus ignis mortifer et exitiosus ; ut et ignorantia prædictis tribus perturbationibus abdita et occultata.

18. Condendus supererat homo, mundi hujus inferioris pars nobilior. Fabricavit hunc Demiurgus ex fusili ac fluida substantia ; et hic homo choicus seu terrenus, in quem insufflatus animalis ut similitudinem et imaginem Creatoris exhiberet. Circumposita dein terreno pellicea tunica, hoc est, corpus quod in sensum cadit. Parum erat, nisi spiritalis homo, inscio Demiurgo, una cum ipsius insufflatione inspersus a Matre fuisset. Semen illud spiritale est, quod ex angelorum contemplatione protulit Achamoth, dictum alias Ecclesia, speculum superioris Ecclesiæ. Triplex igitur in uno homine homo, seu tres unius ejusdemque hominis partes, materialis, animalis et spiritalis, quarum dispar sors et exitus. Prior omni incorruptibilitatis afflatu destitutus, necessario perit ; posterior quibuscunque tandem flagitiis ac sceleribus sese mancipet, certam salutem recipit ; animalis, inter utrumque medius, vel materialis, vel spiritalis exitum sortitur, prout vel in hanc, vel in illam partem declinaverit. Ut autem hic salutem adipisceretur, sensibilibus disciplinis indigebat, ac proinde Salvatore hic opus erat. Sed quali ? Qui sibi accommodatus esset, animali nimirum et spiritali, corpore tamen induto, ut sensibus pateret. Materiale autem nihil suscepit, ea enim duntaxat assumpsit, quibus salutem impertiturus erat : at materia salutis incapax. Per Mariam ille, perinde atque aqua per tubum, transmeavit, ab ea nihil quidquam accipiens ; atque in ipsum, cum baptismi aqua tingeretur, Jesus ille seu Salvator, qui de Pleromate erat, et ex omnibus ortum traxerat, sub columbæ forma descendit. Ut adeo Dominus noster ex quatuor hisce conflatus esset, ex spiritali, quod ab Achamoth erat : ex animali, quod a Demiurgo ; ex corpore, quod a dispensatione ; ex Salvatore demum, quod erat ea quæ descendit in illum columba. Ex quibus solus psychicus passus est Christus, et is qui ex dispensatione mystico modo conditus fuerat : perpessionis expertibus manentibus Salvatore, et spiritali Christo, et a Domino avolantibus cum Pilato sisteretur. Sic tota salutis nostræ œconomia, et quodcunque de Verbi divini Incarnatione, Christique meritis, morte et satisfactione fides docet, in ar iles

[18] Isa. XLV, 22.

fabulas ridiculaque commenta totum abit. Sed audi cætera.

19. Triplex hominum genus Valentinianos distinxisse jam notavimus : choicum, quod salutem percipere nullo modo valet ; animale, quod percipere potest, vel non potest, prout bonis vel malis adhæserit ; spiritale denique, quod a salute excidere nunquam potest. Ad secundum genus Catholicos revocabant. His fidem et bona opera, ut salutem adipiscerentur, necessaria esse dicebant ; sibi vero, qui ad tertium genus pertinebant, spiritalibus et perfectis, utpote spiritali semine Achamoth fecundatis, hæc superflua esse jactabant ; eam enim esse spiritalium hominum naturam, ut, quidquid agant, in corruptionem et interitum cedere nullo modo possint : neque enim actiones aditum ad Pleroma munire, sed solum spiritale semen. Et hinc confractis omnibus claustris, ad scelera quævis, omniaque vitiorum genera latissima facta via. In cumulum accessit et illud principium non minus exitiosum, animas quasdam natura bonas esse, quasdam natura malas. Bonas quidem eas esse, quæ seminis capaces effectæ sint ; eas autem quæ natura malæ sunt, ita esse comparatas, ut semen illud nunquam recipiant. Quod gentilium fatum inducebat. Et inde etiam latissimum intervallum quod Catholicos ab iis Pseudospiritalibus disjungebat, non tantum quod illos animales, se vero perfectos, spiritales ac semina electionis superbe vocarent ; sed quod vellent nos in ancipiti usu gratiam sic accipere, ut ea nobis adimeretur ; se vero illam proprio veluti jure ita possidere, ut semper accresceret, decresceret nunquam, aut efflueret. At quænam spiritalium istorum gratia ? quid spiritale illud semen ? aliud nihil quam spiritalis agnitio, supernorum Pleromatis arcanorum scientia, qua tantopere gloriabantur, et qua sibi Gnosticorum nomen ascribebant. Hæc a Matre sibi indita, pusilla quidem e supernis initio emittitur, hic autem paulatim adolescat et perficiatur necesse est. Cum autem numeris omnibus absoluta fuerit, consummationem futuram asserebant ; tuncque Achamoth e medietatis loco in Pleroma migraturam, sponso [XX] suo Salvatori nupturam : spiritales autem, animis animalibus exutos, spiritusque intelligentes factos, Pleroma itidem subeuntes, in sponsas assignatum iri angelis Salvatoris satellitibus ; Demiurgum vero, cum justorum animalibus animis in locum Matris Achamoth, medietatem videlicet, migraturum, ibi perenni quiete donandum. Neque enim psychici quidquam intra Pleroma admitti. Tum vero ignem eum, qui in mundo latet, erupturum, confectaque omni materia, mundo simul et ludicræ huic Valentinianorum fabulæ finem impositurum.

20. Paucis hæc complexi sumus ; idque satis pro instituto fuit. Fusiori stylo prosequitur Irenæus lib. 1, cap. 1 et seqq. Si quid vero difficultatis in verbis occurrerit, hoc in notis explicare conati sumus. Quo iam tendant portentosa illa deliria, et unde profluxerint, inquirendum superest. Ac primo quidem vanas Galli cujusdam recentioris conjectationes non moror, qui ut Valentinum ejusque discipulos in plerisque doctrinæ suæ capitibus ab hæresi vindicet, mysticos quosdam sensus sub ænigmatico verborum cortice delitescentes, sibique soli revelatos extrahere conatur, ac mendacii probrum veteribus omnibus Patribus in os ingerere, imo et eos interdum imposturæ arguere, absurdaque Valentini de Verbi generatione commenta aureis Athanasii et Hilarii expressionibus longe anteponere non veretur. Næ ! sagacissimum hominem, qui, post quindecim circiter sæcula, id sibi notissimum putet, quod Patres hæreticis illis aut coævos aut suppares fugit. Hæc forte Achamotha quæpiam Mater e sepulto dudum Valentini Pleromate rediviva ad neoterici illius aures insusurravit, quæ soli illi ferant qui ejusdem Matris semine inspersi fuerint ; explodant vero quicunque sobrii veneranda Historiæ simul ac traditionis ecclesiasticæ fundamenta concussa non velint.

21. Nec magis audiendi qui, ut Joannes Franciscus Buddæus, jam citatus, in sua de hæresi Valentiniana *Dissertatione*, Valentinianorum placita ex philosophia Hebræorum Kabbalistica derivant ; eaque, ut emolliant, ad reconditos nescio quos sensus detorquent, veterum scriptis vim inferentes, imo invidiam temere facientes. Iis enim auctoribus id gratis supponere placuit, quod ab ipso limine probandum erat, Kabbalam primo et secundo post Christum natum sæculo notam fuisse. Quamvis a Christi ætate Judæi a vera patrum suorum simplicitate degeneres, jam fabulis mentem pascerent, nondum tamen eo usque delusa fuerat, ut Sephiroticas chimæras, Kabbalisticos mundos, insanasque potius quam mysticas litterarum ac numerorum copulationes, peperisset, quibus ludificati recentiores, alios postmodum ludificati sunt. Certe Justino martyri, Origeni, Hieronymo, Epiphanio, aliisque Patribus antiquis, pro eo quod cum Judæis intercessit ipsis commercio, perspecta et explorata erat illorum doctrina ; de nominibus Dei secundum Hebræos interdum disseruerunt : vanas Judæorum traditiones, anilesque fabulas non semel insectati sunt ; de Kabbalisticis vero nugis, et Dei nomine per duodecim, per 42, per 72 litteras explicato, aliisque ejusmodi næniis, ne verbo quidem meminerunt, aut aliquid audivisse se significarunt. Invicto argumento nondum excogitatas esse. Et certe quisquis de Kabbala mystica conscriptos libros adierit, aut peritiores e Rabbinis consuluerit, evestigio deprehendet admodum recentes esse, vixque ante annos quingentos aut sexcentos exarari potuisse. Non me quidem latet Philonem Judæum subtiliori et argutiori, quam par erat, methodo divina rimari ac pertractare cœpisse ; sed quam procul ab arcanis Sephirarum mysteriis, norunt qui perlegerunt. Ille pro Ægyptiorum more, apud quos vitam agebat, ad Platonicam et Pythagoricam phi-

losophiam, Eusebio [29] et Hieronymo [30] testibus, totum se contulerat (unde tritum, ut vulgo creditur, de eo proverbium, ἢ Φίλων πλατονίζει, ἢ Πλάτων φιλονίζει), ad cujus proinde principia res divinas exigens, opinionesque philosophicas certis librorum sacrorum dogmatibus, et ancipitibus Judæorum traditionibus admiscens, compagem evanidam, maleque sibi cohærentem struxit : adeo ut patriorum rituum minus, quam allegoriarum studiosus, in vulgaribus et tritis non semel offensus, offensionem incautis attulerit. At insulsam Kabbalistarum farraginem incassum apud eum quæsieris. Nec Kabbalæ antiquitatis propugnatores juvat Paulus Timotheo mandans, ut quibusdam denuntiet, *ne intenderent fabulis et genealogiis interminatis*[31]. His enim, interprete Chrysostomo, theophylacto, aliisque, digitum intendit Apostolus vel in stultam Judæorum vanitatem, qui ut generis sui nobilitatem ostentarent, longam stemmatum seriem summa cum contentione ac fastu ab Abrahamo accersebant, gentilesque ad fidem conversos superba avorum suorum enumeratione vexantes, Ecclesiam conturbabant; vel in eos e Græcis, qui licet Christo nomen dedissent, in fabulosæ ethnicorum Theogoniæ gradibus percensendis operam ponere, simul et ludere non destiterant. Quanquam probabilitate non vacet, his Apostoli verbis Gnosticos feriri, ut postea dicemus, quorum hæresis Æonumque ματαιολογία a Simone Mago, et Menandro propagata, apostolorum ævo altas jam radices egerat. Sed de Kabbala ne quidem cogitasse Paulum pro comperto haberi debet. Aliunde ergo repetenda Valentinianæ hæreseos principia.

22. Valentino quidem viam stravisse priores Gnosticos, primaque male constituti systematis lineamenta exarasse, perspicue tradit Irenæus : *Qui est primus*, inquit lib. I, cap. 11, *ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definivit.* Non ergo prima hæreseos suæ fundamenta jecerat Valentinus, sed a veteribus Gnosticis jacta repererat; quibus novam ædificii molem superimponens, ea sibi propria fecit, et ad proprium institutum accommodavit. Hinc lib. II, cap. 13, postquam emissionem Νοῦ et Ἀληθείας a Bytho et Ennœa evertisset Irenæus, rationique e diametro adversam demonstrasset, concludit num. 8, hactenus dicta, non adversus Valentinianos modo, sed et adversus *eos qui a Basilide sunt, et adversus reliquos Gnosticos valere;* ab his siquidem illos initia emissionum accepisse, demonstratum libro primo fuisse. Communis itaque et his et illis primus ordo emissionis, quem impugnat, communis utrisque prima tetras. Nec hæc tantum, sed et secunda. Istam enim ubi similiter excussit Irenæus, [XXI] subnectit num. 10, *de secunda emissione Hominis et Ecclesiæ* Valentinianorum *patres falso cognominatos Gnosticos* cum filiis A *pugnare, sua propria vindicantes, et malos fures eos convincentes; aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem esse emissum, et esse Hominem Verbo anteriorem.* Hæc proinde certaminis causa : secundam tetradem Verbi et Vitæ, Hominis et Ecclesiæ furati fuerant a Gnosticis Valentiniani; nec hoc prioribus grave : sed id ferendum minime videbatur, quod clam subductorum hi ordinem invertissent, Verbum et Vitam Homini et Ecclesiæ præmittentes; in hoc mali fures, quod furto haud contenti, ablata pessum dedissent. His moti, plures e Valentini discipulis, magistri sui ordine immutato, hanc tetradem in integrum restituerunt, Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam reponentes.

B 23. Merito igitur Theodoretus, cum hæreses Simonis, Menandri, Saturnini, Basilidis, Carpocratis, Prodicique explicatas dedisset, infert: *ex his omnibus hæresibus Valentinum materiam accipientem*, λαβὼν ἀφορμὰς, *interminabiles fabulas composuisse.* Merito et Irenæus cum eorumdem hæreticorum opinationes ordine percurrisset, concludit lib. I, cap. ult., n. 3 : *A talibus matribus et patribus et proavis eos qui a Valentino sunt, sicut et ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere.* Adeo certum, easdem utrisque fuisse *sententias et regulas.* Et eapropter in Præfatione libri secundi spondet, eversurum se Gnosticorum omnium sententiam, dissoluturumque *absconditas ipsorum* C *conjugationes*, a Bytho capite facto initio. Merito et Epiphanius ait, *Valentini doctrinam a speciosa illa Gnosticorum professione prodiisse*, τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν τὴν ἀπὸ τῆς μεγάλης ταύτης γνωστικῆς ἐπαγγελίας ὑπάρχουσαν. Et hinc quinque libris adversus Valentinianos ab auctore nostro conscriptis præfixus titulus, Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, *Detectionis et eversionis falso nominatæ* «gnitionis; quia omnes Gnosticos, id est intelligentes seu scientes, se venditabant, ac mysticæ cujusdam scientiæ titulo gloriabantur. Idem omnibus Pleroma, eædem primæ Æonum syzygiæ, eadem fidei ac morum corruptio, eadem supremi Patris a mundi opifice distinctio ac separatio. ut ex toto Irenæo patet. Hinc Gregorius Nazianzenus, orat. 23, D Simoni, Marcioni, Valentino, Basilidi, Cerdoni, Cerintho et Carpocrati ex æquo exprobrat, quod rerum omnium Deum secarent, bellumque pro Bono adversus Creatorem gererent. Ad quem locum observat Elias Cretensis, octonarium summo in honore a Simonianis (idem de cæteris Gnosticis dicendum) habitum fuisse, ob octo illos magistri sui Æones, Bythum et Sigen, Mentem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Hominem demum et Ecclesiam, quos colebant, et a quibus mundi opificem distinguebant. Quæ eadem adnotat Nicetas ad orat. 44. Et his omnibus id, quod volumus, liquido conficitur, Valentinum systematis, quod ab eo nomen accepit, primum

[29] Euseb., lib. II Hist. eccl., cap. 4. [30] Hieron., epist. 83 ad Mag. orat. Rom., t. IV nov. edit.
[31] I Tim. I, 4.

auctorem ac inventorem non fuisse, sed iis quæ jam adinvenerant Gnostici priores addidisse, ac supremam manum admovisse. Nempe prima Pleromatis ogdoas omnibus communis: huic vero aliquantulum immutatæ, decada et dodecada de suo addidit; sicque vetus Pleroma viginti et duobus Æonibus auxit ac locupletavit. Totam etiam Achamothæ fabulam, cum spiritalis seminis origine, huic propriam puto; cæteras hypotheseos partes, mutatis interdum nominibus, hausit e putido Gnosticorum fonte.

24. Nec movere quemquam debet, quod Irenæus veterum Gnosticorum sententias recensens, primæ Æonum ogdoadis ab iis traditæ haud expresse meminerit. Neque enim, ut recte notat doctissimus Pearsonius, part. II *Vindic.*, cap. 6 (ubi fusiori stylo exsequitur, quod nos breviori complectimur), integras omnium genealogias singulatim enumerare omniaque Æonum nomina recitare Irenæo animus erat, nec esse debebat. Explicata jam a primis capitibus Ptolemaitarum, qui primas in Valentini schola tenebant, sententia, et summa eorum doctrinæ, cum omnibus ipsorum Æonibus et Æonum nominibus, reliquisque quæ ad eorum hæresim pertinebant, simul et sub uno quasi aspectu positis; postea Gnosticorum, a quibus sua hauserant, et Valentini ipsius et illius discipulorum singulares sententias, et quid cuique proprium esset, quo ab aliis discreparet, breviter exponere satis erat; nec opus erat singula attingere, et quæ antea dixerat repetere. Certe Basilidis integram genealogiam ab Irenæo non describi, vel ex eo liquet, quod Basilides, teste Clemente Alexand., *Strom.* lib. IV, Δικαιοσύνην τε καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν Εἰρήνην ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μένειν διατεταγμένας, *tum Justitiam, tum filiam ejus Pacem putat in ogdoade manere dispositas:* quas apud Irenæum frustra quæsieris.

25. Ut vero a Gnosticis maximam dogmatum partem acceperunt Valentiniani, sic utrisque, his potissimum, rudem veluti telam, quam variis coloribus ex Christiana religione ductis distinxerunt, ministrarunt ethnici philosophi, Pythagorici præsertim ac Platonici, Ægyptiique et Chaldæi mystagogi: adeo ut tota ea hypothesis sit purus putusque ethnicismus varie interpolatus, et novis accessionibus ex Christiana religione auctus. *Ipsæ hæreses*, ait Tertullianus [32], *a philosophia subornantur. Inde et Æones et formæ, nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum: Platonicus fuerat.* Et alibi [33]: *Vult enim Plato esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supermundiales, divinas et æternas: quas appellat ideas, id est formas exemplares et causas naturalium istorum manifestorum, et subjacentium corporalibus sensibus; et illas quidem esse veritates, hæc autem imagines illarum. Rèlucentne jam hæretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum et intellectualium virium, quam etiam parabolæ decem virginum attemperant: ut quinque stultæ sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles, sapientes autem intellectualium notam virium expresserint, sapientiam scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam, et supernam, et apud Pleroma constitutam; hæreticarum idearum sacramenta: hoc enim sunt et* Αἰῶνες, *et genealogiæ illorum.* Idipsum ante Tertullianum monuerat Irenæus [34], Valentinianos ex ethnicis poetis systematis formam, e philosophis materiam eruisse; horum quippe *dicta congregantes, et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficium subtili eloquio sibi ipsis præparavisse.* Inter eos philosophos enumerat Thaletem Milesium, Anaximandrum, [XXII] Anaxagoram, Democritum, Epicurum, Platonem, Empedoclem, et Pythagoram. Et hinc Philastrius notat, Valentinum Pythagoricum magis fuisse quam Christianum. Porphyrius vero in *Vita Plotini* scribit, Gnosticos ex antiqua philosophia emersisse. Qui quidem Alexandri Libyci, Philocomi, Demostrati, Lydi, plurimos libros circumferentes, et revelationes quasdam Zoroastris (cujus librum ab iis confictum esse contendit), Zostriani, Nicothei, Allogenis, Mosi, aliorumque ejusmodi palam ostendentes, deceperunt multos, priores ipsi decepti; asserentes Platonem intelligibilis essentiæ profundum minime penetrasse. Quos Plotinus scriptis, quæ adhuc supersunt, palam confutavit; probavitque totam eorum doctrinam, additis duntaxat vocibus quibusdam novis, falsisque sententiis, a Platone desumptam fuisse. Quibus mire confirmantur quæ mox diximus, Valentinianam hypothesim aliud nihil esse quam inconditam Chaldaicorum, Pythagoricorum, Platonicorumque placitorum farraginem, Christianis dogmatibus intermistam. Sed hæc paulo enucleatius explicare juvat, remque a capite repetere.

26. Philosophorum omnium antiquissimi memorantur a Cicerone [35] Chaldæi, a quibus ad barbaras primum nationes (sic extra Græciam et Italiam sitæ vocabantur), tum ad Græcos et Latinos transmissa philosophia est. A Chaldæis enim ad Babylonios et Assyrios manavit, ut auctor est Aristoteles, vel alius quisquis scripsit librum, qui inscribitur *Μαγικόν*, et Sotion in libris τῆς διαδοχῆς, teste Laertio. Sive vero a Chaldæis philosophiam edoctus fuerit Abrahamus, sive, quod longe probabilius cum Josepho censemus [36], ab Abrahamo acceperint Chaldæi; certum est per Abrahamum ad Palæstinos, sive Chananæos, postea etiam ad Ægyptios devenisse. Abrahamum siquidem rerum astronomicarum peritissimum fuisse, fatebantur ipsimet gentilium antiquissimi, Berosus in primis a Josepho mox citato laudatus. Nec dubium quin iisdem scientiis quas apprime callebat, gentium apud quas diversatus est, animos imbuerit. Cumque a Chananæis ad Ægyptios, ur-

[32] Lib. de Præscrip., cap. 6. [33] Lib. de Anim., cap. 17. [34] Lib. II, cap. 14 [35] Lib. I De divinat. [36] Lib. I Antiq., cap. 7.

gente fame, ut refert Historia sacra [37], transierit, A Phœniciæ ac Syriæ partes inviserat: ubi prophetarum Mochi successorum, aliorumque Phœniciæ hierophantarum factus auditor, sacra omnia diligenter investigarat, ac pro more gentis perfecerat; nec quidquam scitu et observatu dignum in deorum arcanis et sacrificiis ipsum fugerat.

hos iisdem disciplinis, Josepho teste [38], informavit. Et hinc philosophiam traductam a Chaldæis ad Ægyptios, ante Josephum, scripsit Diodorus: a Chaldæis quippe ortum ducebat Abraham. Phœnices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, nihil moror, utpote qui a Chananæis prognati, Abrahæque posteris contermini, tum a parentibus, tum a vicinis, quidquid scirent derivare facile potuerunt. Nec improbabile, quod eruditorum plerique sentiunt, Persarum magos a Zoroastre institutos, ex iis Chaldæorum fontibus, naturales disciplinas, imo et theologiam hausisse. Id si non persuadere, suadere saltem videtur maximus utriusque gentis in præcipuis doctrinæ capitibus consensus. Adeo ut Chaldaica philosophia fons uberrimus exstiterit, ex quo primum poculum sibi haurientes Babylonii, Assyrii, Chananæi, Phœnices, Ægyptii et Persæ, Græcis postmodum infudere. Hoc ipsimet e Græcis cordatiores, Laertio teste in Procem. non diffitebantur; philosophiæ suæ initia barbaris accepta memores referebant: nec quidquam efficacius ad cæterorum superbiam frangendam prioribus Ecclesiæ Patribus, Tatiano, Theophilo, Clementi Alexandrino, Eusebio, aliisque visum est, quam ut eos ad scientiarum, quibus tumidius efferebantur, primordia revocarent.

27. Et certe ne plures e veteribus philosophis Græcis in medium proferam; quantum Pythagoras, a quo philosophia nomen apud Græcos cepit, barbaris debeat, omnibus notum. Pherecydem Syrum, C Pythagoram et Thaletem, qui primi de rebus cœlestibus et divinis disseruerunt, seipsos Chaldæorum, Ægyptiorumque discipulos in hoc agnovisse, tradit Josephus in primo *contr. Appion.* Consentit Isocrates in *Busiride* scribens, Pythagoram in Ægyptum profectum, ab Ægyptiis philosophiæ, sacrificiorum ac cultus deorum disciplinam accepisse, quam dein ad Græcos traduxit. Πυθαγόρας ὁ ἀφικόμενος εἰς Αἴγυπτον, καὶ μαθητὴς ἐκείνων γενόμενος, τήν τε ἄλλην φιλοσοφίαν πρῶτος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκόμισε, καὶ περὶ τὰς θυσίας τε καὶ τὰς ἁγιστείας, τὰς ἐντοῖς ἱεροῖς, ἐπιφανέστερον τῶν ἄλλων ἐσπούδασε. Ibi Sonchedi archipropheta præceptore usus, teste Clemente Alexandr., lib. I *Strom.*, symbolicam docendi D rationem didicit, ut auctor est Jamblichus lib. I *De Vita* ejus, cap. 5. Imo et μετεμψυχώσεως errorem inde hausisse, haud obscure colligitur. Herodotus enim in *Euterpe* dicit, eam ab Ægyptiis primum excogitatam, a Græcis postea susceptam fuisse. Cum vero apud Ægyptios viginti et duos annos, si Jamblicho citato fides, egisset, sacris eorum omnibus initiatus, inde Babylonem a Cambysis militibus abductus, cum Chaldæorum Persarumque magis conversatus est, in ipsorumque mysteriis haud segniter eruditus fuit. Jam antea, inquit idem Jamblichus cap. 3, Sidonem, Tyrum, Byblum aliasque

28. Eadem fere de Platone dixerim, *qui cum esset Atheniensis*, ut scribit Augustinus [39], *honesto apud suos loco natus, et ingenio mirabili longe suos condiscipulos anteiret, parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum, ac Socraticam disciplinam, quam longe lateque potuit peregrinatus est, quaquaversum eum alicujus nobilitate scientiæ fama rapiebat. Itaque et in Ægypto quæcunque illic magna habebantur atque docebantur, et inde in eas Italiæ* B *partes veniens, ubi Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid Italicæ philosophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus, facillime comprehendit.* Ita Augustinus, qui secum consentientes habet Diogenem Laertium, Apuleium, aliosque qui Platonis acta scriptis tradiderunt. Hic itaque auditis Socrate, tum Cratylo Heracliti discipulo, deinde Hermogene Parmenidis sectatore, demum Euclide seniore a quo Megarica secta initium sumpsit, inde Cyrenem profectus a Theodoro mathematico institutus est. Sed Pythagoricæ philosophiæ, quæ tum cæteras sectas fama superabat, ob sublimiorem res divinas tractandi methodum amore captus, ad eam Italiæ regionem, quæ Magna Græcia dicebatur, appellens, Archytæ senioris, Eurici, Timæi, Philolai, Epicharmi, aliorumque Pythagoricorum [XXIII] disciplinæ seipsum tradidit. Cui quidem philosophiæ cum diutinam diligentemque operam navasset, Pythagoram magistrum imitatus [40], *Ægypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidicit.* Communis est etiam, nec improbabilis veterum Patrum sententia, Judæos a Platone non neglectos, sive Judæam ipse adierit, sive Judæos tum in Ægypto frequentes consuluerit, et ab iis haud pœnitendam divinæ scientiæ copiam accepisse, qua libros suos dein exornarit. Sic omnigenis philosophorum exuviis affatim locupletatus, domum reversus veteris Academiæ fundamenta jecit, novamque sectam condidit, toto orbe celebrem deinceps futuram, aliasque D omnes pene obscuraturam. Hic porro novæ istius sectæ character, ut commistis invicem, ut ait Laertius, Heracliteorum, Pythagoricorum et Stoicorum opinionibus, novum doctrinæ corpus ex omnibus solerter conflatum traderet. Τὰ μὲν γὰρ αἰσθητὰ, καθ' Ἡράκλειτον· τὰ δὲ νοητὰ, κατὰ Πυθαγόραν· τὰ δὲ πολιτικὰ κατὰ Σωκράτην ἐφιλοσόφει. *Atque in iis quidem quæ sensibus subjacent, Heracliti partes tuebatur; ea quæ mente comprehenduntur, ex Pythagoræ sententia tractavit, in rebus autem civilibus, philosophabatur ex mente Socratis.* Huic vero philosophiæ præ cæteris pretium addidit, quod de Deo

[37] Genes. XII, 10. [38] Antiq. I, 8. [39] Lib. VIII De civit., cap. 4 [40] Quintil., lib. I, cap. 10.

ejusque proprietatibus, ac iis quibus informandi essent hominum mores, aliis sublimius disseruit. Agnovit enim Plato unum esse Deum, summum opificem universi [41], *et rerum auctorem et veritatis illustratorem, et beatitudinis largitorem*; ac proinde [42] *finem boni esse, secundum virtutem vivere, et ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat et imitationem, nec esse aliam ob causam beatum. Hæc itaque causa fuit cur istos cæteris* prætulerint Judæi atque Christiani [43]; *quia cum alii philosophi ingenia sua studiaque contriverint in requirendis rerum causis, et quinam modus esset discendi atque vivendi; isti Deo cognito repererunt ubi esset causa constitutæ universitatis et lux percipiendæ veritatis, et fons bibendæ felicitatis.* In hoc tamen cæteris gravius peccavit Plato, quod licet unum verum Deum agnosceret, *diis* tamen *plurimis esse sacra facienda putaret* [44]. Nam præter eum statuit deos alios inferiores, quos et sacris coli jussit. Sicque variis gentium superstitionibus, sacrificiis, sceleratis mysteriis, artibusque magicis, Platonicorum non minus quam cæterorum defœdata mansit philosophia.

29. Ex veteri Platonis Academia prodiere nova et media, quibus addunt nonnulli quartam et quintam, quarum omnium discrimina omnibus nota nihil ad scopum nostrum conferunt. Sed demum post varias quas experta est Academia vicissitudines, qui Platonis dogmatibus strictius adhærebant, spreto Academicorum nomine, quod Arcesilæ sectatoribus relictum, illud Platonicorum sibi vindicarunt, novumque splendorem jam in unum coalescenti, quæ prius scissa erat, scholæ Platonis addiderunt. Efflоruisse videntur novi illi Platonici e schola Alexandrina, quam Ptolemæus Philadelphus φιλογράμματος instituerat. Ut enim litterarum studia promoveret, scholamque suam toto orbe celebrem redderet, totam Ægyptiorum sapientiam hactenus hierophantis, Ægyptiacoque idiomati duntaxat concreditam, cum sacris Judæorum libris, ut vulgo creditur, in Græcum (quo plurimis innotescere ac prodesse possent) converti curaverat; bibliothecam non pœnitenda librorum supellectile instruxerat; viros totius orbis doctissimos, Judæos, Græcos, Romanos, etc., advocarat, amplissimæ mercedis spe allectos. Eo confluxere variarum gentium philosophi, doctrinæ specimina daturi. Sed primas facile tenuere Platonici, Ægyptiis maxima cum dogmatibus eorum affinitate præ cæteris commendati; utpote quæ Plato tum ex frequentibus quos habuerat cum mystagogis eorum congressibus, tum ex iis, quos audierat, Pythagoricis, sedulo edidicerat. In divinis siquidem pertractandis Pythagoricam docendi rationem, eamdem pene cum Ægyptiaca, sequebatur, ut mox ex Laertio diximus. Hinceque factum ut Ægyptiis tanto in pretio fuerit Platonica philosophia, qualem docebant novi illi Platonici, indeque longe lateque apud alias nationes propagata fuerit.

30. Primus qui in Alexandrina schola famam obtinuisse memoratur, Potamon, Cæsaris Augusti et Tiberii temporibus, Suida teste, florebat : Ποτάμων Ἀλεξανδρεὺς φιλόσοφος γεγονὼς κατ' Αὔγουστον, καὶ μετ' αὐτόν. Hic, si eidem Suidæ fides, reliquit εἰς τὰς Πλάτωνος πολιτείας ὑπόμνημα, *Commentarios in libros Platonis de Republica.* Si quid aliud scripserit, tempus edax rerum vel ipsam memoriam posteritati invidit. Quamvis autem Potamon potissimum sibi ducem elegisset Platonem, cujus vestigia premeret, non temere tamen in magistri verba quælibet jurandum sibi duxit. Imo cauto pede sic secutus est, ut libere ab illius sententia, melioribus perspectis, discederet. Novum proinde, liberiusque quam hactenus fuerat, in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit : quo perpurgatis Platonis opinionibus, ablegatis improbabilibus, resectisque nugis, quibus luxuriantia discipulorum ingenia magistri doctrinam obliverant; quæcunque veriora aut vero similiora videbantur, nullo auctorum discrimine habito, ascivit substituitque. Ἐκλεκτικὸν, Latinis *electivum*, dictum est hoc philosophandi genus; sectatores vero ἐκλεκτικοὶ, *electivi* seu *electores*; ut optimum et laudatissimum, sic omnium certe difficillimum, quo dogmatum omnium philosophicorum delectu facto, id duntaxat probabatur, quod ad rationis normam exactum, melius quadrabat. Hanc iniere viam quotquot deinceps e schola Alexandrina nomen sibi compararunt, ut Ammonius, Neroni et Vespasiano σύγχρονος, non ille Origenis et Plotini, sed Plutarchi præceptor, cujus meminit Eunapius in Proœmio. Sed majores in ea progressus fecit, novumque decus restauratæ Platonis Academiæ, admistis aliorum philosophorum, Pythagoræorum in primis, placitis, addidit celebris Ammonius τῆς ἱερᾶς γενεᾶς, sacræ Platonicæ successionis caput dictus : ex cujus ore perpurgatam hanc philosophiam hauserunt Herennius, Origenes et Plotinus; quos deinde Porphyrius, Jamblichus, Hierocles, Syrianus et Proclus, κατ' ἐξοχὴν vocatus διάδοχος, exceperunt, quibus Maximum Tyrium, Alcinoum, Damascium, Apuleium, Chalcidium et alios adjungere possumus.

31. Si quid vero splendoris novæ huic Platonicæ scholæ additum ex aliarum sectarum opinionibus, quas proprias sibi fecit; longe major accessit ex sublimiori theologia, quam ex Judæorum [XXIV] ac Christianorum tum libris, tum sermonibus deprompsit. Cum enim Judæi jam a primis scholæ illius exordiis frequentes apud Alexandriam agerent, librique sacri in Græcum sermonem conversi, gentilium manibus teri cœpissent, non potuerunt ex utrorumque verbis, sannis, dicteriis, et invictis argumentis, recentiores illi Platonici non colligere, quam eorum polytheismus, portentosaque gentilitatis sacra et mysteria a sana ratione abhorrerent;

[41] Aug., lib. VIII De civit., cap. 5. [42] Ibid., cap. 8. [43] Ibid., cap. 10 [44] Ibid., cap. 12.

et quam econtrario ea quæ ex libris sacris percipitur divinorum notitia, sublimis sit, augusta, pura rationique consentanea. Felices, si micantes inde radii obductas animo nebulas dispulissent, umbrisque discussis ad solem ipsum oculos convertissent! Sed maluere plerique anticipatis opinionibus obcæcati, divinæ lucis igniculos mendaciorum fumo et tenebris obscurare : et cum theologiam suam ex oraculis divinis metiri debuissent, hæc potius ordine præpostero ad Pythagoræ, Platonisque placita revocare studuerunt. Eapropter iis omnibus, quæcunque ex sacris libris, Judæorumque dogmatibus subripere potuerunt, Pythagoricam Platonicamque speciem inducentes, novum doctrinæ corpus coagmentarunt, a crassiori quidem gentilitatis fæce secretum, sordibus tamen adhuc non paucis lutulentum. Jam quidem Plato unum supremum mundi opificem, inferioresque dæmones agnoverat; at de angelis, archangelis, eorum ordinibus et officiis, de mystica nescio qua Triade, aliisque sexcentis, de quibus subtiliori disputatione disseruerunt recentiores illi discipuli, ne κατ' ὄναρ cogitaverat magister : adeo ut hæc iis solis auctoribus prodierint : si tamen auctores dicendi, qui a Judæis accepta ementitis coloribus infuscarunt. At si quid a Judæis acceperint Platonici isti, id postmodum Judæis cum fenore reddiderunt. Nam cum hi novam eam philosophandi rationem dogmatibus sacris, allegoriis et symbolis intermistam, cæterisque puriorem, nec adeo divinioris scientiæ principiis repugnantem animadvertissent, in illius admirationem pertracti, in ejus studium incumbere cœperunt; rati non difficili negotio purgandam a sordibus, quas intulerat ethnica superstitio, utilem fore ad explicanda, accuratiorique methodo pertractanda sacræ religionis mysteria. Itaque huc animum appellentes, divinamque scientiam subtilius quam par erat eliquantes, cum Platonicis πλατωνίζειν, ac purissimos veritatis rivulos, in Pythagoræ ac Platonis lacunas derivare cœperunt : magno sane cum religionis detrimento, quæ tota deinceps argutiis, numeris, numerorumque copulationibus, symbolis et allegoriis referta prodiit. Quantum vero in eo disciplinæ genere profecerint Judæi, Hellenistæ præsertim, ex Philonis scriptis videre est, qui quod Platonica dogmata animo altius imbibisset, ceu alter Plato a veteribus habitus fuisse videtur; cujus exemplum male æmulati posteri, argutias argutiis addiderunt, vanisque subtilitatibus ægras mentes paverunt. Quamvis autem adeo longe progressos fuisse Judæos, qui in Palæstina Philonis ætate degebant, nulla demonstrent argumenta; eos tamen Platonica doctrina haud mediocriter excultos suadent tum frequens quod ipsis intercedebat cum Hellenistis, Ægyptiis et Tyriis commercium, tum Flavii Josephi libri, virum in philosophorum lectione non parum versatum ostendentes.

32. Quæ Judæorum animis primum, eadem et Christianorum postea fucum fecit Platonica doctrina; idque eo facilius, quo illucescente Evangelii die, nova accessione ditata superbius quam antea sese extulit. Nam ex quo apostoli apostolicique viri cum ethnica superstitione acerrimo certamine dimicarunt, palamque de ea triumphos egerunt; imminentem huic ruinam ut averterent philosophi, de nova doctrinæ suæ reformatione cogitare cœperunt. Perlectis itaque Novi Testamenti scriptis, habitisque cum doctissimis quibusque Christianorum congressibus, ex eorum dogmatibus ea collegerunt, quibus ethnicæ religioni splendorem et pretium adderent; hæcque suis artificiose intexentes, et ne pateret furtum, symbolicarum formarum involucro, more Platonico, tegentes, novam hypothesim Christianis objecerunt, quæ simulata sanctitatis sublimitatisque specie deciperet imperitos. Susceptum consilium non parum promovit magnus ille Ammonius, Origenis et Plotini præceptor, qui Christianam religionem professus, inordinato Platonicæ philosophiæ, cui operam semper navaverat, amore nihil non molitus est, ut ad hanc Scripturarum oracula revocaret. Malus quidem animus non fuit; hinc enim Christianæ religioni majorem apud gentiles auctoritatem conciliaturum se sperabat. Et si quidem philosophiam, uti par erat, ex Scripturis reformare, eamque intra Evangelii limites concludere studuisset, operæ forsitan pretium fecisset; at contrariam omnino rationem cum iniisset, et Christianæ religioni, et Christianis ipsis exitio fuit. Nam e Christianis plurimi deinceps hujus philosophiæ, quæ præ cæteris in pretio erat, ob affinitatem quam cum Scripturis habere videbatur, studio incumbentes; nec attendentes quidquid sublimius præ se ferebat, totum ex earumdem Scripturarum penu depromptum fuisse, hanc pene cum Scripturis ipsis adæquare, et ad ejus magis quam ad illarum principia ratiocinationes suas exigere assueverunt : quod infinitorum propemodum errorum, quibus contaminata fides fuit, fomitem ministravit. Ethnici econtrario, ex hac sacrorum profanorumque dogmatum mistione, quæ philosophiam ornabat, totque portentosis erroribus purgabat, perficiendæ, insolentiusque efferendæ doctrinæ suæ occasionem opportune captantes, superbius adversus Christianos, quasi Platonis exuviis seipsos ditassent, insolescere, Christianamque religionem contemnere cœperunt. Evanuit ex eorum scriptis ea deorum nulla vel sibi invicem, vel ulli superiori, subjectione colligatorum multitudo : pauciores apparuerunt, omnesque uni supremæ Divinitati, augustiori quam antea sermone celebratæ, subjecti. Angelis, archangelis, mentibus cœlestibus, sexcentisque aliis, quæ a Christianis mutuati fuerant, ornata deinceps processit eorum theologia naturalis. De corporis sensuumque fuga, de cura animi, mentisque cultu et elevatione in Deum, de virtutibus colendis, debellandisque vitiis magnifice scripserunt; intentatumque nihil reliquerunt, quo fucatam doctrinæ puritatem Evangelii sanctitati oppo-

nerent. Duo tamen fuerunt, quibus, quidquid ageret, vanæ excusationis velum sic obduci non potuit, quin turpis infamiæ labes eorum religioni semper aspergeretur : magia videlicet, et abominanda [XXV] sacrorum mysteria, Eleusinia præsertim, et Bacchanalia, ut alia sileam. Ex Plotino siquidem, Porphyrio, Jamblicho, Eunapio, aliisque videas, philosophos, perinde atque mystagogos, magicas artes exercuisse, nefandisque dæmonum evocationibus studuisse. Eorum quidem infamiam specioso nomine θεουργίας et commercii sacri cum diis tegere nixi sunt; sed certe abstergere non potuerunt. Ad scelesta mysteria quod attinet, de iis apud citatos philosophos ne verbum quidem, probe conscios scilicet ista nulla ratione excusari posse.

33. Hæc omnia mox dicendis præmittere necesse fuit, ut inde pateret ex quibus fontibus manarint pleraque Gnosticorum dogmata. Sive hi Judæi nati essent, sive pagani, sive Christianam religionem ab incunabulis professi fuissent; novorum Platonicorum doctrina eo facilius imbui potuerunt, quo jam apud Judæos Hellenistas, imo et Palæstinos, et in Ægypto ac Oriente longe lateque propagata fuerat; ex quo præsertim hoc philosophandi genus in celebrem toto orbe scholam Alexandrinam ab Ammonio introductum fuerat, ad quod deinceps studia sua contulerunt Origenes, Plotinus, Porphyrius, aliique tum Christiani, tum ethnici. Cum vero Valentinus, Epiphanio teste, Alexandriæ Græcorum artibus institutus fuerit, haud dubium quin ibi philosophia Platonica animum excoluerit; cum id conceptis verbis asserat Tertullianus supra laudatus. Ex ea præcipua quæque Valentinianæ hæreseos capita profluxisse, ex enucleata eorumdem expositione demonstrare haud adeo difficile fuerit.

34. Ac primo quidem ut a Gnosticorum nomine incipiamus, quod arrogabant sibi Simonis, Menandri, etc., Valentini ac Ptolemæi asseclæ, a γνώσει seu scientia rerum supernarum qua præ cæteris gloriabantur, deductum esse, norunt omnes. Eamdem sermonibus ambitiose jactantes Platonici nihil frequentius habebant in ore quam perfectissimam γνῶσιν, veram sapientiam, intimam animæ unionem cum Deo, mentis elevationem in Deum, cognitionem atque scientiam veri Entis, cœlestium rerum contemplationem. Hæc apud Platonem, Plotinum, Porphyrium, Jamblichum, aliosque passim occurrunt.

35. Totam Valentini hypothesim ad tria capita revocari jam diximus : 1° ad Pleroma, quod res divinas complectitur; 2° ad ea quæ extra Pleroma contigerunt, quibus res inter cœlestes et mundanas mediæ continentur; 3° ad mundi hujus aspectabilis originem et constitutionem. Hæc ipsissima sunt quæ de triplici mundo tam operose disputant Plato in *Timæo*, et *Epimenide*, et post eum discipuli

A ejus. Triplicem namque mundum statuunt illi, alterum quem invisibilem et idealem vocant, quia rerum omnium ideas continet; nihil quippe in mundo inferiori corporali oriri putant, quod non in ideali invisibili mundo exhibeatur. Alterum, quem medium dicunt, qui animam seu spiritum universi, mundi corporalis et visibilis causam complectatur; tertium denique, mundum hunc inferiorem, corporeum et aspectabilem. De his ita Marsilius Ficinus in Platonis *Conviv.* cap. 3 : *Tres apud eos* (Platonicos) *mundi sunt...* : *Primum omnium est Deus universorum auctor, quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem primo creat angelicam; deinde mundi hujus animam, ut Plato vult; postremo mundi corpus. Summum illum Deum, non mundum* B *dicimus, quia mundus ornamentum significat ex multis compositum, ille vero penitus simplex esse debet : sed mundorum omnium principium atque finem ipsum asserimus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus, secundus universi corporis anima, tertius tota hæc, quam cernimus, machina.* Triplicem hunc mundum, mutatis duntaxat nominibus, novisque accessionibus locupletatum proposuit Valentinus. Primum mundum vocavit Pleroma, quia totam Divinitatis plenitudinem, rerumque omnium inferiorum exemplaria, ideas et imagines continet; ibique Divinitatis sedem constituit. Communis sententia est, desumptam fuisse vocem ex dicto Pauli Col. II, 9, ubi in Christo C dicitur *πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος, tota Divinitatis plenitudo* inhabitare corporaliter. An inde mutuati fuerint Platonici, non dicam; sed certissime asseruerim eadem voce, atque eodem sensu, atque Valentinianos, usos fuisse, adeo ut valde probabile sit hos ab illis accepisse. Id perspicuum est ex istis Jamblichi verbis, sect. I, *De myst.*, cap. 8[43] : Οἱ μὲν (θεοὶ) κρείττονες ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπὸ μηδενὸς περιέχονται, καὶ περιέχουσι πάντα ἐν αὐτοῖς. Τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τοῖς ΠΛΗΡΩΜΑΣΙ τῶν θεῶν ἔχοντα τὸ εἶναι, ὁπόταν ἐπιτήδεια πρὸς τὴν θείαν μετοχὴν γένηται, εὐθὺς ἔχει πρὸ τῆς οἰκείας ἑαυτῶν οὐσίας προϋπάρχοντας ἐν αὐτῇ τοὺς θεούς. *Dii in hoc maxime præcellunt, quod a nullo contineantur, ipsi autem omnia in se contineant.* D *Terrena autem, quæ in deorum PLEROMASI habent suam essentiam, quam primum ad divina participanda apta sunt, illico deos in sua substantia prius exsistentes habent, quam propriam naturam sortiantur.* Eamdem vocem pariter usurpat Damascius non semel

36. Tripartitum erat Valentinianorum Pleroma, in Æonum tetradas duas, seu ogdoada, in decada, et dodecada. Supremum omnium ac primo loco Bythum statuebant, cui Ennoian seu Sigen copulabant. Hunc excipiebat Nus seu Mens, cum qua Veritatem; deinde Verbum, cum quo Vitam; tum Homo, cum quo Ecclesiam colligabant. Quorum si

[43] Edit. Oxon. 1678.

non omnia, prima saltem ac rudiora lineamenta suppeditavit Chaldaica, Ægyptiaca, et Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia. Jamblichus lib. *De myst.*, sect. VIII, cap. 2, scribit, antiquissimam hanc esse Ægyptiorum de rerum principiis doctrinam : 1° Unum esse Deum, entibus omnibus quæ vere sunt, universalibusque principiis, imo ipso etiam primo Deo et rege priorem : πρὸ τῶν ὄντως ὄντων, καὶ τῶν ὅλων ἀρχῶν ἐστι Θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τοῦ πρώτου Θεοῦ καὶ βασιλέως · in monade unitatis suæ permanentem, exemplarque illius, qui est sui Pater, a se genitus, et Monopator Deus; est enim majus quid et prius, fons omnium et radix omnium intelligibilium primarum idearum, quæ sunt : ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἑνότητος μένων · παράδειγμα δὲ ἵδρυται τοῦ αὐτοπάτορος, αὐτογόνου, καὶ μονοπάτορος Θεοῦ. Μεῖζον γάρ τι καὶ πρῶτον, καὶ πηγὴ τῶν πάντων, καὶ πυθμὴν τῶν νοουμένων πρώτων εἰδῶν ὄντων. Primum istud principium vocat Mercurius, Jamblicho auctore [46], primum exemplar et Eicton; in quo, inquit, est primum intelligens et primum intelligibile, quodque solo silentio colitur : ἐν ᾧ δὴ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν, καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, ὃ δὴ καὶ διὰ σιγῆς μονῆς θεραπεύεται. [XXVI] De hoc etiam oraculum illud quod sub Zoroastris nomine circumfertur : Ἔχει τὸ νοεῖν, πατρικὸν νοῦν ἐνδιδόναι πάσαις πηγαῖς τε καὶ ἀρχαῖς. Ἔστι γὰρ πέρας τοῦ πατρικοῦ βυθοῦ, καὶ πηγὴ τῶν νοερῶν, μηδὲ προῆλθεν, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν τῷ πατρικῷ βυθῷ, καὶ ἐν τῷ ἀδύτῳ κατὰ τὴν θεοθρέμμονα σιγήν. *Habet ipsa intelligentia paternam Mentem indere omnibus fontibus et principiis. Est finis Profundi paterni, et fons intelligibilium. Neque prodiit, sed mansit in paterno Profundo, et in adyto per divinum silentium.* Ex quibus evidenter patet nec Bythi nomen, supremi ac primi Dei, Æonum omnium fontis ac parentis, nec rem nomine significatam antiquissimos philosophos latuisse. Bythum nempe seu Profundum vocabant, ob infinitas, quibus gaudet, perfectiones, quarum omnium altitudinem immensam nulla mens creata explorare valet. Rem eamdem, sed aliis verbis, pro more suo, exprimebant poetæ, fingentes ex Oceano natos esse deos omnes. Oceani quippe nomine, cujus altitudo profundissima est, Bythum ipsum seu Profundum philosophorum designabant. 2° Ex hoc uno sponte effulsisse ait Jamblichus Deum sibi sufficientem; qui proinde est sui Pater, et principium. Est enim hic et principium, et Deus deorum, unitas ex uno, superessentialis, et essentiæ principium : nam ab eo natura est et essentia; et propterea Noetarcha, seu intelligibile principium vocatur : ἀπὸ δὲ τοῦ ἑνὸς τούτου ὁ αὐτάρκης Θεὸς ἑαυτὸν ἐξέλαμψε, διὸ καὶ αὐτοπάτωρ, καὶ αὐτάρχης (sic lego, non αὐτάρκης)· ἀρχὴ γὰρ οὗτος καὶ Θεὸς θεῶν · μονὰς ἐκ τοῦ ἑνὸς, προούσιος, καὶ ἀρχὴ τῆς οὐσίας · ἀπ' αὐτοῦ γὰρ ἡ οὐσιότης καὶ ἡ οὐσία, διὸ καὶ νοητάρχης προσαγορεύεται. Hunc Mercurius, Jamblicho teste, vocat Deum Emeth (forte legendum cum Eusebio lib. III *Præp. evang.*, cap. 2, *Kneph*), quem tanquam ducem diis cœlestibus præponit, aitque hunc esse Mentem seipsam intelligentem, et alias intellectiones ad se convertentem : ὃν φησι νοῦν εἶναι αὐτὸν ἑαυτὸν νοοῦντα, καὶ τὰς νοήσεις εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφοντα. Aliis nominibus vocatum fuisse ab Ægyptiis tradit idem Jamblichus. « Opifex quippe Mens, ait, Veritatis auctor et præses, ac Sapientiæ, quatenus ad generationem venit, et latentem occultarum rationum vim producit in lucem, lingua Ægyptiaca dicitur Amon : quatenus vero perficit omnia summa cum veritate et arte, vocant eum Phtha : quatenus vero bonorum artifex est, dicitur Osiris; aliasque denominationes propter alias virtutes habet. » Ὁ γὰρ δημιουργικὸς νοῦς, καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης, καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων · Ἀμῶν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται, συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα, καὶ τεχνικῶς μετ' ἀληθείας, Φθά· ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὤν, Ὄσιρις κέκληται, καὶ ἄλλας δι' ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπωνυμίας ἔχει.

37. Hinc aperte colligitur Jamblichum (eadem est Plotini doctrina *Enn.*, lib. V, cap. 3) duos primos deos statuere, iisdemque characteribus ab eo designari, quibus Bythum et Nun designabant Valentiniani : adeo ut ex eodem fonte hauserint omnes, ex Ægyptiaca scilicet et Chaldaica theologia, cui operam navaverant Platonici, ii præsertim qui e schola Alexandrina prodierant. Id vero utrorumque principia et opiniones secum invicem conferenti manifestum fiet. Affirmat Jamblichus, ex Ægyptiorum sententia, primum Deum principiis omnibus ac rebus, ipso etiam primo Deo ac rege priorem esse, in Monade unitatis suæ permanere, fontem omnium esse et radicem omnium intelligibilium primarum idearum, etc. Hæc eadem sunt quæ Bytho suo tribuunt Valentiniani. *Dicunt* enim, Irenæo teste [47], *esse quemdam in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem*, προόντα, *qui ante fuit, quem nulla res capere possit, invisibilem, sempiternum, et ingenitum, et in quiete multa fuisse infinitis sæculis.* Quæ apprime conveniunt : arctius adhuc cohærere deprehendes, si conferas Epiphanis sententiam, quam exponit Irenæus cap. 11 : *Est quædam*, aiebat, *ante omnes Proarche, proanennoetos, et inenarrabilis, et innominabilis, quam ego Monotetem voco. Cum hac Monotete est virtus, quam et ipsam voco Henotetem.* Primus ergo Jamblichi Deus, principiis omnibus et rebus, ipso etiam primo rege prior est. Primus Valentinianorum Deus, perfectissimus Æon est, προών, rebus omnibus præexsistens, Proarche seu primum principium quod ante omnia est, sempi-

[46] Cap. 2. [47] Iren., lib. I, c. 1.

ternus, ingenitus, Propator, ipso proinde Nu, quem *Patrem et initium omnium* dicebant, prior. Jamblichi Deus fons omnium est, et radix omnium intelligibilium primarum idearum, primum intelligens, et primum intelligibile, et, ut aiunt oracula Chaldaica, Πηγὴ πηγῶν, πηγῶν ἁπασῶν, μήτρα συνέχουσα τὰ πάντα, *Fons fontium, et omnium fontium, matrix continens omnia.* Valentinianorum Deus, primus fons et radix primæ Mentis, Noῦ, Veritatis et Verbi, uno verbo totius intelligibilis mundi, seu Pleromatis. Primus Deus, ex oraculis Chaldaicis, est quoddam intelligibile, quod mentis flore percipiendum est; ad quod intelligendum violenter enitendum non sit, sed intima mentis acie, quæ omnia metitur, præter intelligibile illud. Ἔστι γάρ τι νοητὸν, ὃ χρή σε νοεῖν νόου ἄνθει, οὐ δὴ χρὴ σφοδρότητι νοεῖν τὸ νοητὸν ἐκεῖνο, ἀλλὰ νόου ταναοῦ ταναῇ φλογὶ, πάντα μετρούσῃ, πλὴν τὸ νοητὸν ἐκεῖνο. Primum Deum ex Valentinianis nulla res capere potest, incomprehensibilis est, proanennôetos, inenarrabilis, innominabilis. Hic, ex Platonicis, in singularitate unitatis suæ manet, ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἑνότητος μένων. Ex Epiphane vero Monotes est, cum qua est virtus quæ dicitur Henotes. Ex Marco, cujus sententiam exponit Irenæus lib. I, cap. 15, n. 1, τῇ μονότητι συνυπάρχει ἑνότης, cum singularitate unitas exsistit. Valentinianis Bythus est, cum quo fuit et Ennœa, cum qua et per quam Nun et Veritatem, cæterorum Æonum principia et fontes, emisit. Chaldaicis oraculis Profundum est, in quo est primum intelligens et primum intelligibile, ἐν ᾧ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν, καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, cum quo intelligentia est, τὸ νοεῖν finis Profundi paterni et fons intelligibilium, quo paternam mentem omnibus fontibus et principatibus indidit. Ennœa Valentinianis dicitur et Sige, seu silentium. Eapropter, Irenæo teste, lib. IV, c. 35, n. 4: *Silentium maximam rem esse apud sapientes* dicebant: *oportere enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id, quod est apud eos, silentium deformari.* Ægyptiis et Chaldæis colitur Deus per solam Sigen, διὰ σιγῆς μόνης: hujus intelligentia tanquam in adyto clauditur per divinum silentium; primus Deus Ægyptiis, ex Damascio in libro *De principiis*, necdum, quod sciam, typis edito, σκότος ἄγνωστον dicitur, tenebræ ignotæ, et ut canit Orpheus:

Αὐτὸν δ' οὐχ ὁράω, περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται·
Ipsum non video, nubibus enim circumtegitur.

Secundum Valentinianos cum Bytho fuit Ennœa, ipsique conjugatur, nec ab eo prodiit. Secundum Chaldæos primi Dei intelligentia ab ipso non processit, sed mansit in Profundo paterno et in adyto per divinum silentium. Hactenus gutta guttæ similior non est, quam Valentinianorum placita Platonicorum, Ægyptiorum, Chaldæorumque dogmatibus. Sed ad reliqua pergamus.

58. Ex primo Deo sponte emicnisse vult Jamblichus Deum sibi sufficientem, sui Patrem et [XXVII] principium, Mentem seipsam intelligentem, et alias intellectiones ad se convertentem, Mentem secundam et Mentis mentem, ut vocant oracula Chaldaica. A Valentinianorum Bytho prodiit secundus Æon, quem etiam Noῦν vocabant. Nus Valentinianorum ἀρχὴ πάντων, *initium omnium* dicitur, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ προέβαλε σπερματικῶς, *in quo Pater præmisit omnia seminaliter*, ut aiunt lib. I, cap. 8, n. 5. Ægyptiorum, Chaldæorum, et Platonicorum Nus principium est, Deus deorum, Noetarcha seu intelligibile principium, essentiæ principium, a quo omnis natura est et essentia, dux cœlestium deorum, mensque opifex. Nam, ut habent oracula Chaldaica, Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε Πατὴρ, καὶ Νῷ παρέδωκε δευτέρῳ. Noῦ γάρ νοῦς ἐστιν, ὁ κόσμου τεχνίτης πυρίου. *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ. Mentis enim mens est, quæ mundi est artifex ignei*, id est intelligibilis. Sic a Bytho prodiit Valentini Nus, ut tamen Pater ipse sit et unigenitus. Sic a primo Deo processit Platonicorum Nus, ut sui Pater sit et principium, et per se genitus, αὐτόγονος, αὐτογέννητος. Cujus quidem rei rationem hanc affert Porphyrius a S. Cyrillo *cont. Julian.* citatus ex lib. IV *De hist. phil.*: Προῆλθε δὲ προαιώνιος ἀπ' αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὡρμημένος, αὐτογέννητος ὤν, καὶ αὐτοπάτωρ. Οὐ γὰρ ἐκείνου κινουμένου πρὸς γένεσιν τὴν τούτου ἡ πρόοδος γέγονεν, ἀλλὰ τούτου προελθόντος αὐταγόνως ἐκ Θεοῦ. *Processit ante sæcula a primo Deo prodiens, qui est per se genitus, suique Pater. Neque enim illo se movente ad hujus generationem emissio facta est, sed hoc per se prodeunte a Deo.* Quæ etiam ratio ad Gnosticos quadrat [48]. Nam eodem fere modo sententiam suam exprimebat Epiphanes: *Henotes*, inquit, *et Monotes cum sint unum, emiserunt, non emittentes, principium omnium noeton, et agenneton, et aoraton, quam Archen sermo Monada vocat. Cum hac Monade est virtus ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco Hen.* Id est, Monas a Patre emissa est, non per motum generationis proprie dictum, cujus terminus fuerit quidpiam a Patre distinctum; sed mera ejus ἐνέργεια est, non ab eo diversa; ac proinde proprie loquendo ingenita, quæque Patrem nesciat. Ubi etiam observes velim, quod quemadmodum Platonicis Mens secunda seu secundus Deus dicitur Μονὰς ἐκ τοῦ ἑνὸς, *Unitas ex uno*; sic et Epiphani secundus Æon dicitur Μονὰς ἐκ τῆς μονότητος et ἑνότητος, *Unitas ex unitate*; Marco similiter secunda Æonum conjugatio, quæ Nun et Alethiam complectebatur, μονάς τε καὶ τὸ ἕν. Valentinianorum Nus *similis et æqualis est ei qui emisit, et solus capit magnitudinem Patris.* Ægyptiis Mens prima παράδειγμα ἔδρυται, forma et exemplar est ad quod efficta est mens secunda, quæ hujus imago est, ab ea recipiens rerum omnium

[48] Iren., lib. I, cap. 8, n. 3.

ideas. *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ.* Vel, ut habet aliud Chaldaicum effatum, ὁ πρῶτος Θεὸς ἀρχετυπεῖ τῷ ἐλάττονι, *primus Deus archetypus est secundo.* Item : Πολὺ γὰρ μόνος ἐκ Πατρὸς ἀλκῆς ὀρεψάμενος νόου ἄνθος ἔχει, τὸ νοεῖν πατρικὸν νοῦν. *Solus uberem, quem ex Patre decerpsit, mentis florem sortitus est, nosse videlicet paternam mentem.* Porphyrius denique mox citatus, μόνος αἰώνιος ὁ Νοῦς, ὥσπερ ὁ Θεὸς ὁ πρῶτος, *Nus solus æternus, quemadmodum et Deus primus.* Valentiniani Nun copulant cum Veritate. Sic pariter et Mercurius. Mens, ait, Veritatis προστάτης, perficit omnia cum Veritate, συντελῶν ἕκαστα μετ' Ἀληθείας. Illi denique Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem* universi Pleromatis, a Nu emissum asserebant. Et hic similiter : Ὁ γὰρ δημιουργικὸς Νοῦς, inquit, καὶ τῆς Ἀληθείας προστάτης.... ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων. *Opifex quippe Mens et Veritatis præses, ad generationem veniens, latentem occultarum rationum, λόγων, vim in lucem producit.* Sed expressius adhuc alio in loco quem referunt Suidas et Cedrenus : Ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἀεὶ νοῦς νοῦ αἴτιον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ τούτου ἑνότης, ἀεὶ ἐν ἑαυτῷ ὤν, ἀεὶ τῷ ἑαυτοῦ νοῒ καὶ φωτὶ, καὶ πνεύματι πάντα περιέχει· ἐκτὸς τούτου οὐ Θεὸς, οὐκ ἄγγελος, οὐ δαίμων, οὐκ οὐσία τις ἄλλη. Πάντων γὰρ Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ Πατὴρ, καὶ πάντα ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ ἐστιν. Ὁ γὰρ Λόγος αὐτοῦ προελθὼν, παντέλειος, καὶ γόνιμος, καὶ δημιουργὸς, ἔγκυον ἐποίησε τὸ ὕδωρ. *Erat lumen intellectuale prius lumine intellectuali, et semper mens mentis principium, nihilque aliud erat præter ipsius unitatem : semper in seipso manens, semper propria mente, luce, et spiritu omnia continet. Præter eum non Deus, non angelus, non dæmon, non aliqua alia essentia. Omnium enim Dominus est, et Deus, et Pater, et omnia ab ipso et in ipso sunt. Verbum enim ipsius prodiens, perfectum, fecundum et opifex, aquam fecundavit.* Ubi tria saltem principia memorantur, Mens prima, Mens secunda, Verbumque opifex ab hac procedens. Quod autem Vitam cum Verbo conjugarent Valentiniani, a Joannis Evangelio sumpserant, ubi vita Verbo connectitur : *In ipso vita erat*, ut explicat ipse Ptolemæus apud Irenæum lib. I, cap. 8, n. 5. Nihil enim simile apud Platonicos legisse me memini ; nisi forte huc trahantur plura quæ de ζωῇ disceptat Damascius in libro *Περὶ ἀρχῶν*. Idem de altera conjugatione Hominis et Ecclesiæ dixerim, qua clauditur Valentinianorum ogdoas, seu secundus quaternarius, quamque Ptolemæus eruere se posse putavit ex his Joannis Evangelii verbis, *et vita erat lux hominum*, ut loco mox cit. refert Irenæus.

39. Ex hactenus dictis aperte sequitur, ut a Platonicis tria intelligibilium principia, Mentem primam, Mentem secundam, et Verbum : sic etiam a Valentinianis tria Pleromatis (quod idem esse cum illorum mundo intelligibili diximus) agnosci principia, Bythum, primum principium et Patrem, Nun, Patrem et initium omnium ; et Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis.* Et hi forte sunt tres Platonis et Amelii reges, de quibus Proclus in *Tim.*, seu totius Trias illa toties a Platonicis decantata. Sed et istud præterea colligitur, octo illorum Æonum conjugationes merito ab Irenæo vocari, primas quidem, *primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem, et radicem omnium ;* omnes vero, *primogenitam octonationem, radicem et substantiam omnium.* Quod enim Pythagorici quaternario et octonario numero ascribebant, id Valentiniani sibi vindicantes octo primis Æonibus tribuebant. Pythagorici, qui ad numeros omnia referebant, quaternionem tanti faciebant, ut totius naturæ fontem esse censerent : Ἡ πηγὴ τῆς φύσεως ἡ τετρακτύς, *Fons naturæ quaternarius numerus,* ait Themistius, ex sententia Pythagoreorum, *Phys.* lib. III, et Proclus, in *Theol. Plat.*, lib. IV, cap. 32 : Ἐπειδὴ δὲ τὴν αἰτίαν ἐν ἑαυτῷ περιέχει τοῦ σύμπαντος ἀριθμοῦ, τετράδα προσείρηκεν αὐτὸ, τεττάρων τῶν πρωτουργῶν [XXVIII] αἰτίων περιληπτικὴν ὁ Τίμαιος, πάσης γὰρ εἰδοποιΐας ἡ τέτρας αὕτη πηγὴ προϋφέστηκεν. *Quoniam vero causam in se continet omnis numeri, quaternitatem id Timæus appellavit, quatuor primo operantes causas comprehendentem ; omnis enim formarum procreationis fons præexstitit.* Hinc sacrum apud Pythagoreos jusjurandum, quo per Pythagoram quaternarii auctorem dejerabant :

Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχῇ παραδόντα τετρακτύν,
Παγὶν ἀενάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν.
Per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium,
Fontem perennis naturæ radices habentem.

Et hinc etiam quaternarium, omnem numerum appellabant. Suidas in Ἀριθμῷ : Οἱ Πυθαγόρειοι πάντα ἀριθμὸν τετρακτὺν προσηγόρευον· ὁ δὴ ἀριθμὸς συμπληροῦται τοῖς δέκα. Ὁ δὲ δέκα, σύνθεσις τῶν τεσσάρων, καὶ διὰ τοῦτο ἀριθμὸν πάντα τετρακτὺν ἔλεγον. *Pythagorei autem omnem numerum appellabant quaternarium, qui sane denario completur. Denarius vero est compositio quaternarii : ideoque quaternarium, omnem numerum vocabant.* Nempe quod denarium complectatur, qui in sese numerum omnem comprehendit : quidquid enim ultra denarium numeratur, denarii repetitio est. Quaternarius vero, si conjungas unitatem, binarium, et ternarium, quibus constat, mox denarium efficit. Atqui ut Pythagorei quaternarium Naturæ fontem et radicem, et omnem numerum appellabant, sic Valentiniani primum Æonum quaternionem, primum et primigenum, et omnium radicem dicebant ; eo quod a primo illo quaternario proflueret secundus, cæterorum omnium Æonum fons et principium. Et ut a quaternario denarium fluere volebant Pythagorei, sic a secundo quaternario Æonum decada emitti asserebant Valentiniani. Hi præterea *octonationem* ex duabus tetradibus conflatam, *primogeni-*

tam octonationem, radicem et substantiam omnium nuncupabant. Quod mire consentit cum eo Pythagoreorum effato, Πάντα ὀκτώ. Cujus quidem hanc notionem affert Tarrhæus in *Proverbiis* : Πάντα ὀκτώ. Εὔανδρος ἔφη, ὀκτὼ τοὺς πάντων εἶναι κρατοῦντας θεούς, Πῦρ, Ὕδωρ, Γῆν, Οὐρανὸν, Σελήνην, Ἥλιον, Μίθραν, Νύκτα. *Omnia octo. Evander tradit, deos rerum omnium potentes octo esse, Ignem, Aquam, Terram, Cœlum, Lunam, Solem, Mithram, Noctem.* Quemadmodum ergo Pythagoreis omnia octo, quia primi dii, rerum omnium potentes, octo sunt; ita Valentinianis *octonatio primogenita* est, *radix et substantia omnium*, quia ex primis octo Æonibus cæterorum parentibus constat.

40. Si vero negotium facessat, quod *octonatio quatuor nominibus* duntaxat *apud eos nuncuparetur, Bythus, et Nus, et Logos, et Anthropos*, prætermissis Sige, Alethia, Zoe et Ecclesia, nodum facile solves ex Pythagoricorum principiis. Numerus omnis par, aut impar : hunc perfectum esse, illum vero imperfectum statuebant. Plutarchus lib. *De Homeri poesi* : Ὁ γὰρ Πυθαγόρας, τοὺς ἀριθμοὺς μεγίστην δύναμιν ἔχειν ἡγούμενος, καὶ πάντα εἰς ἀριθμοὺς ἀναφέρων, τὸν μὲν ἄρτιον, ἐνδεᾶ καὶ ἀτελῆ· τὸν δὲ περισσὸν, πλήρη τε καὶ τέλειον ἀπέφηνεν. *Pythagoras enim, qui numeros maximam habere vim existimabat, omniaque ad eos referebat, parem quidem, indigentem et imperfectum; imparem vero plenum ac perfectum ostendit.* Eapropter imparem numerum præstantiorem esse censebant. Julianus in Epist. ad Serapionem : Καὶ οὐκ ἀγνοῶ μὲν, ὡς παλαιῶν, καὶ σοφῶν ἀνδρῶν ὁ λόγος, τοῦ ἀρτίου τὸν περιττὸν προκεῖσθαι. *Equidem non sum nescius, veteres, eosdemque sapientes, imparem numerum pari præposuisse.* Et Plinius, lib. XXVIII, cap. 11 : *Impares numeros ad omnia vehementiores credimus.* Quia videlicet, ut explicat anonymus, in Ptolemæi *Tetrabiblon* lib. I, numerus par sectioni atque passioni obnoxius; impar vero utriusque expers, et efficax, et ad unitatem, omnium simplicissimam, propius accedit. Et ideo, eodem anonymo teste, Pythagorei numerum imparem masculum, parem femineum dicebant. Διὸ ὁ μὲν, θῆλυς ὀνομάζεται· ὁ δὲ, ἄῤῥην. Et Macrobius, in *Somnio Scipionis*, lib. I, cap. 6 : *Esse imparem marem, parem feminam, superius expressimus.* Numerus proinde, qui ex pari, atque impari conflatus est, id est ex mare atque femina, ἀῤῥενόθηλυς, *masculo-femina* vocabatur. Anonymus in *Theologumenis arithmeticis*, ubi de numero senario : Ἐξ ἀρτίου, καὶ περισσοῦ, τῶν πρώτων, ἄῤῥενος καὶ θήλεος, δυνάμει καὶ πολλαπλασιασμῷ γίνεται, διὸ καὶ ἀῤῥενόθηλυς καλεῖται. *Ex pari et impari primis, mare et femina, potentia et multiplicatione nascitur : unde et masculo-femina dicitur.* Ex quibus omnibus lucem accipiunt, quæ modo ex Irenæo referebamus, *primogenitam octonationem quatuor nominibus apud Valentinianos nuncupatam* fuisse, Bython et Nun, et Logon et Anthropon. Nempe cum Bythus, Nus, Logos et Anthropos, imparibus numeris 1, 3, 5 et 7 exprimerentur, utpote qui primum, tertium, quintum et septimum locum in ogdoade tenerent; ab his, utpote perfectioribus et præstantioribus, nomen sortiebatur ogdoas; prætermittebantur vero Sige, Alethia, Zoe et Ecclesia, quod numeris 2, 4, 6 et 8, imperfectioribus et ignobilioribus responderent; altera siquidem in secundo, altera in quarto, altera in sexto, altera in octavo ordine constituebatur. Lucem etiam accipiunt quæ mox subjungit Irenæus : *Esse enim unumquemque masculo-feminam.* Cum enim syzygia quælibet ex impari atque pari numero, mare et femina coalescat; Æon proinde syzygiæ caput, impari numero expressus, alteri Æoni qui pari numero respondet, copulatus, masculo-femina dicendus. Nec etiam a verosimili abhorret, totum illud Æonum masculorum, et Æonum feminarum, vel Æonum masculorum-feminarum mysterium e Platonicorum lacunis depromptum fuisse. Nihil frequentius apud Proclum et alios occurrit, quam deos quosdam mares, quosdam feminas, vel quosdam masculo-feminas esse. Ubi per feminas nihil aliud intelligunt, quam deorum potentias et facultates, iis intime adhærentes, per quas effectus sibi proprios operantur et in lucem edunt.

41. Deinde Pythagorei numerum imparem, dextrum, faustum et prosperum; parem vero, sinistrum et infaustum habebant. Jamblichus, *De vita Pythagoræ*, lib. I, cap. 28 : Εἰσιέναι δὲ εἰς τὰ ἱερὰ κατὰ τοὺς δεξιοὺς τόπους παραγγέλλει· ἐξιέναι δὲ κατὰ τοὺς ἀριστερούς· τὸ μὲν δεξιὸν, ἀρχὴν τοῦ περιττοῦ λεγομένου τῶν ἀριθμῶν τιθέμενος, τὸ δὲ ἀριστερὸν, τοῦ ἀρτίου σύμβολον. *Templa ingredi per loca dextra præcipiebat, egredi vero per sinistra, quippe dextrum numeri, qui impar dicitur, initium esse; sinistrum autem, paris symbolum* [XXIX]. Censorinus, *De die natali*, cap. 20 : *Impar numerus plenus, et magis faustus habebatur.* Lutatius, ad Statii *Theb.* V : *Omnis impar numerus prospera significat, et vivis ascribitur.* Festus denique : *Imparem numerum antiqui hominibus prosperiorem esse crediderunt.* Quibus facile explicatur ea quam lib. I, cap. 11, n. 2, Irenæus refert Secundi, Valentini discipuli, sententia : *Quaternationem esse dextram, et quaternationem sinistram, et lumen, et tenebras.* Cum enim, Plutarcho teste, in lib. *De animæ procreatione*, cujus verba mox recitabimus, Pythagoricis duplex esset quaternarius, alter ex primis quatuor imparibus, alter ex primis quatuor paribus compositus, illeque dexter et faustus, hic sinister et infaustus existimaretur; non mirum si Secundus eorum vestigia relegens, Gnosticorum octonarium in duos quaternarios secaret, dextrum scilicet et sinistrum. Dexter is erat qui ex primis quatuor imparibus Æonibus conflatus erat, primo videlicet, tertio, quinto et septimo; sinister qui ex primis quatuor paribus, secundo, quarto, sexto et octavo. Primus lumen erat, quia numeri impares fausti et mares; secundus tenebræ, quia numeri

pares infausti et feminæ, hæque a maribus, a quibus pendent, lumen accipiunt.

42. Denique ea vis est Pythagorici quaternarii, ut numerum sex et triginta contineat; nempe quatuor primos pares numeros, binarium, quaternarium, senarium, octonarium . et quatuor primos impares, unitatem, ternarium, quinarium et septenarium; qui collecti eum numerum exhibent; ideoque Mundus appellatur. Plutarchus, *De Iside et Osiride :* Ἡ δὲ καλουμένη τετρακτὺς, τὰ ἓξ καὶ τριάκοντα, μέγιστος ἦν ὅρκος, ὡς τεθρύλληται, καὶ κόσμος ὠνόμασται, τεσσάρων μὲν ἀρτίων τῶν πρώτων, τεσσάρων δὲ τῶν περισσῶν, εἰς τὸ αὐτὸ συντιθεμένων ἀποτελούμενος. *Qui vero quaternarius vocabatur, e sex et triginta constans, maximum erat juramentum, ut sermone omnium tritum est, et appellabatur Mundus : e primis quatuor paribus, ac primis quatuor imparibus constitutus.* Et in lib. *De animæ procreatione :* Ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Πυθαγορικῶν ὑμνουμένη τετρακτὺς, τὰ ἓξ καὶ τὰ τριάκοντα, θαυμαστὸν ἔχειν δοκεῖ, τὸ συγκεῖσθαι μὲν ἐκ πρώτων ἀρτίων τεσσάρων, καὶ πρώτων περισσῶν τεσσάρων. *Equidem quaternarius ille a Pythagoricis prædicatus, scilicet sex et triginta, illud habet admirandum, quod compositus sit e quatuor primis paribus, et primis quatuor imparibus.* Eadem vis fuit utriusque quaternarii, cum paris, tum imparis, seu octonarii Valentiniani. Mundus et ipse erat, numerumque sex et triginta complectebatur. Exhibebat nempe octo primos Æones, cum aliis viginti et duobus, Horoque, Christo et Spiritu sancto, et Salvatore ab iis emissis, quibus Pleroma seu mundus intelligibilis definitur; et Achamotha ac Demiurgo, mundi hujus aspectabilis ducibus ac conditoribus, quique a supernis Æonibus ortum ducunt, ac numerum 36 complent.

43. Ex primo illo Æonum octonario, denarium alterum, et duodenarium derivabant Valentiniani, nempe decem a Verbo et Vita, duodecim ab Homine et Ecclesia emissos; ut ex iis omnibus fieret tricenarius Æonum numerus. Posteriorum quidem istorum nomina et conjugationes non occurrunt in Platonicorum Pythagoricorumque scriptis; utpote quæ vel e Scripturis corraserit, vel fabricaverit ipse Valentinus. Quæcunque in Scripturis voces divini Verbi proprietates, ejusque in humanum genus effusæ benignitatis effectus significant, has studiose colligens, et artificio quodam colligans ac connectens, in totidem Æones transformavit; vana persuasione seductus, diversis illis nominibus res diversas designari. Verbum hominem factum Ecclesiam fundasse, inspirataque ei vita in sponsam sibi assumpsisse, in Scripturis passim legimus. His abusus nugator, a Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse finxit. Quia vero in Christo *inhabitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter*, et in eo reconditi sunt *omnes thesauri sapientiæ et scientiæ* Dei [49], hinc Bythius seu *Profundus*, et Mixis seu *Mistura :* Profundus quidem ob perfectionum infinitam profunditatem; Mistura vero ob earumdem ordinatissimam seriem. De Christo ea psalmi ci verba intelligit Apostolus : *Ipsi* (cœli) *peribunt; tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veterascent; tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient* [50]; ut omittam alia quamplurima, quæ Christi immutabilitatem nulli obnoxiam senio, ejusque perfectiones nunquam caducas demonstrant. Inde Ageratos, *senii expers*, cui copulatur Enosis, *unio*, ob perfectionum nunquam defecturarum, minuendarum aut dissipandarum arctissimum nexum. Sapientia in Scripturis [51] fuisse dicitur in initio viarum Domini, antequam quidquam faceret a principio, ab æterno ordinata, et ex antiquis antequam terra fieret, ante abyssos concepta, etc., Deo fuisse in deliciis. *Verbum in principio erat* [52], *Egressus ejus ab initio, a diebus æternitatis* [53], Filius Patri maxime dilectus est [54], *A et Ω, principium et finis* [55], etc. Unde Autophyes, *ex se natus*, et Hedone, *voluptas*. Quod vero æternum sit Dei Verbum, quod initium excludat, successionem, ac mutabilitatem, ac finem; quod in puncto ac momento consistens, mutationem ac vicissitudinem nesciat; quod denique infinitatem mobilis temporis præsentem habeat, et in quo omnis ætatum et temporum varietas, futurum, præsens et præteritum perfectissime et absque ullo fluxu coeunt; hinc Acinetos, *immobilis*, cujus proprietas est Synerasis, temporum, ut ita dicam, *contemperatio*. Quia denique Verbum Unigenitus Dei Filius passim dicitur, quem cognoscere vita æterna est, et quocum in cœlis regnare, suprema mentium nostrarum felicitas est, Monogenem, *Unigenitum*, et Macarian (suppl. Ζωήν, vitam), *beatam vitam* dixerunt hæretici

44. Qui autem ab Homine et Ecclesia emissi dicuntur Æones, et hi ex iis Spiritus sancti proprietatibus et donis, quæ leguntur in Scripturis, stolide a vesanis hominibus conflati sunt. Sic *Paracletus* Spiritus sanctus est, quem missurum se toties spopondit Salvator, ut doceret nos omnem veritatem [56], fidemque proinde nobis inspiraret. Patricos, *paternus*, Spiritus adoptionis est, in quo clamamus, *Abba, Pater*, testimonium reddens Spiritui nostro, quod sumus filii Dei, hæredes proinde, exspectantes revelationem filiorum Dei [57], et abundantes in spe et virtute Spiritus sancti [58]. Metricos, *Maternus*, Paracletus est, qui quomodo si cui mater blandiatur, ita consolatur nos [59], charitate diffusa in cordibus nostris [60]. Ainos, Græce ἀείνους, *mens æterna* ac semper cogitans, Spiritus est qui scrutatur omnia, etiam profunda Dei, et quæ Dei sunt cognoscit, per quem nobis revelavit [XXX] Deus sapientiam in mysterio, quæ abscondita est [61],

[49] Coloss. II, 9 et 2. [50] Heb. I, 11, 12. [51] Prov. VIII, 22. [52] Joan. I, 1. [53] Mich. V, 2. [54] Matth. III, 17. [55] Apoc. I, 8. [56] Joan. XVI, 13. [57] Rom. VIII, 15, 17, 19. [58] Rom. XV, 13. [59] Isa. LXVI, 13. [60] Rom. V, 5. [61] I Cor. II, 10; II Cor. VII, 2.

et σύνεσις, *intelligentia* nobis datur eorum quæ a Deo donata sunt nobis. Ecclesiasticos, *Ecclesiasticus* idem dicitur, quia Ecclesiam quam ex variis gentibus adunavit, regit, tuetur et fovet, multiplicique μακαριότητι, *beatitudine*, per inspirata dona locupletat. Theletos denique, seu *voluntarius* est, quia ex amore et voluntate procedit, eique proinde cum datum sit profundissima quæque Dei voluntatis consilia scrutari, per hunc datur nobis sermo σοφίας, *sapientiæ*, loquimurque Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, et quam nemo principum hujus sæculi cognovit [61*].

45. At quamvis posteriorum Æonum nomina et proprietates ignoraverit Platonica, Chaldaica et Pythagorica theologia, tricenarium tamen omnium numerum effingendi exemplum ab ea petiere Valentiniani. Plutarchus in libro *De Iside et Osiride* refert, eam fuisse Zoroastris Magi sententiam, duos esse deos, alterum bonorum, alterum malorum opificem. Illi nomen Oromazes, huic Arimanius. Καὶ ὁ μὲν ἐξ θεοὺς ἐποίησε, τὸν μὲν πρῶτον εὐνοίας, τὸν δὲ δεύτερον ἀληθείας, τὸν δὲ τρίτον εὐνομίας· τῶν δὲ λοιπῶν, τὸν μὲν σοφίας, τὸν δὲ πλούτου, τὸν δὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἡδέων δημιουργόν..... ἄλλους δὲ ποιήσας τέσσαρας καὶ εἴκοσι θεοὺς. εἰς ὠὸν ἔθηκεν. *Porro sex deos fecit Oromazes, primum benevolentiæ, secundum veritatis, tertium æquitatis, reliquos sapientiæ, divitiarum et voluptatis, quæ honesta consequitur, opifices..... Alios vero viginti quatuor deos condidit, et in ovo posuit.* Ubi triginta deos habes, quorum etiam nomina quædam cum Valentinianorum Æonibus conveniunt. Zoroastrem secutus Hesiodus triginta et ipse deos finxit, quorum θεογονίαν descripsit; adeo ut ab eo Pleromatis formam desumpsisse Valentinianos autumaverit Epiphanius. Quod vero hi Æones quindecim masculos, cum totidem feminis copularent, Pythagoricorum exemplo fecisse demonstravimus, qui numeros impares cum paribus conjugabant, hosque feminas, illos mares appellabant.

46. Æonibus triginta, quatuor alios, sed extra conjugationum et emissionum seriem, in Pleromate tamen, insuper adjungebant hæretici, Horon videlicet, Christum et Spiritum sanctum, ac Salvatorem. Priorem ex Ægyptiorum, tres alios e Scripturarum sacrarum fontibus hauserant. Horon Ægyptii fingebant Typhonis conatus fregisse. Ab iis, Kirkero teste, pingebatur puer, labra premens, digitoque suadens silentium, ut ineffabilia esse mysteria indicaret. Horon vero ipsum Apollinem esse, concentus omnis et harmoniæ auctorem, medendique ac divinandi peritissimum, pluribus ostendit Plutarchus in *Iside et Osiride*, unde et manasse videtur Hermionensium ille Ὅριος Apollo, id est, terminorum præses, quem, teste Pausania, olim colebant. Terminum etiam a multis habitum fuisse deum, pacisque custodem, et justitiæ testem dictum, liquet ex eodem Plutarcho in *Numa*. Quæ omnia ad Valentinianorum Horon quadrant. Hic siquidem temerarios Sophiæ et Enthymeseos conatus repressit: Bythum et Pleroma (nam duplicem Horon fingebat Valentinus, unum inter Bythum et Æones, alterum inter Pleroma et Enthymesin) quasi vallo cingit et munit, propius accedentibus aditum intercludit, exclamansque *Iao*, id est, ineffabile Dei nomen pronuntians, impervia esse divina mysteria significat. *Horothetes* seu terminorum præses ac constitutor et ipse dicitur: denique ceu virtus *quæ confirmat extra inenarrabilem magnitudinem, et custodit omnia*, repræsentatur. Quia vero ex catholica doctrina perceperant, Filium Dei, quem etiam Νοῦν Patris sacræ litteræ appellant, ὅρον καὶ Λόγον τοῦ Πατρὸς nominari, id est, *definitionem et rationem*, seu *Verbum Patris*; hinc occasio ab insanis hominibus captata ὅρον καὶ λόγον ab unigenito Patris Filio distinguendi, sicque unam et eamdem personam, seu unius et ejusdem personæ varia nomina et rationes in plures Æones discerpendi. Ut enim λόγον a Nu emissum contendebant, sic et Horon a Bytho per Nun in imagine Patris prodiisse volebant. Quod fœda catholici dogmatis deformatio erat. Quippe unus et idem Dei Filius ὅρος καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς a SS. Patribus dicitur. Cujus quidem nominis interpretationem fuse edisserit Gregorius Nazianzenus orat. 36, p. 590: Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς, καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν· τάχα δ' ἂν εἴποι τις, ὅτι, καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. Ὁ γὰρ νενοηκὼς, φησὶ, τὸν Υἱὸν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακώς), νενόηκε τὸν Πατέρα. Καὶ σύντομος ἀπόδειξις, καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως ὁ Υἱὸς. Γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. *Verbum appellatur, quod sic ad Patrem se habeat, ut sermo ad mentem: non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, vimque enuntiatricem. Fortasse etiam, quia eodem modo se ad Patrem habet, quo definitio ad definitum. Nam definitio quoque* λόγος *dicitur. Qui enim Filium intellexit, ait (hoc enim significat illud, qui vidit), etiam intellexit Patrem. Ac brevis et compendiosa, facilisque naturæ paternæ declaratio, Filius est. Omne enim quod genitum est, genitorem suum tacita quadam voce definit.* Igitur definitio, ὅρος, naturæ paternæ ac proprietatis ideo Filius dicitur, quoniam expressa est illius imago, eamque complectitur, continet, explicatque; quemadmodum definitio rem definitam explicat, et efficit ut ea mente capiatur et intelligatur. Quod quidem aliqua ex parte exprimere voluerunt hæretici, aientes Horon in imagine Patris emitti, Pleromatis Horotheten esse, quod est divinitatem ab eo definiri ac declarari, aliaque Filii Dei nomina huic aptantes, puta λυτρωτοῦ, *Redemptoris*, Καρπιστοῦ, *vindicis*, etc. Sed his non contenti, fabulas Ægyptiacas in subsidium vocarunt, et quæ catholica fides de Verbi divini generatione docet, miscre defœdarunt.

[61*] I Cor. II et XII.

47. Eodem sacrilegii genere Christum ab Unigenito, Horo, Verbo, Salvatore et Jesu dividentes, finxerunt alterum par Æonum, Christum et Spiritum sanctum a Monogene secundum providentiam Patris emissos fuisse; illum, ut Æones doceret Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, nec a quoquam percipi aut intelligi, nisi Monogenis beneficio, posse; hunc vero, ut Æones omnes ad æqualitatem redigeret, omnesque ejusdem formæ et animi efficeret, ut universi pariter et Mentes essent, et Sermones, et Homines, et Christi, etc. Nempe quod in Evangelio Christus docet, neminem nosse Patrem, nisi Filium, et cui voluerit Filius revelare; et quod [XXXI] fide novimus Spiritum sanctum esse charitatem et amorem, vinculumque sanctissimæ Trinitatis, ac nexum quo fideles constringuntur, et unum fiunt, hæc commiiniscendi ansam præbuerunt. Salvatorem autem, ex eo quod singuli Pleromatis Æones in se præstantissimum ac florentissimum haberent, scite composito, atque eleganter contexto, ceu Pleromatis sidus, perfectumque fructum, ac paternis Æonum omnium nominibus insignitum, in lucem editum effutiebant, quod apud Apostolum legissent, Christum nostrum infinitis divinæ sapientiæ et scientiæ thesauris ditatum, et in eo plenitudinem omnem Divinitatis habitare corporaliter [62]. Quem dum angelis satellitibus eodem tempore productis stipatum describunt, partim Evangelium, in quo legitur angelos Christi ortum et resurrectionem annuntiasse, eique in omnibus ministrasse, partim Platonicos imitantur, qui, Jamblicho teste, sect. II, cap. 2, 3 et scq., *diis aliquam angelorum turbam, tanquam satellites, assignant.*

48. Sophiæ, Æonum novissimi, casus, insignior Valentinianæ fabulæ pars, in recensione Pleromatis omitti non debet. Alterum ænigma cæteris ut insulsius, sic et obscurius. Quid ea de re sentiam, paucis explicabo. Pervetus est de mali origine dubitatio, quæ tum philosophorum Christiani dogmatis ignærorum, tum etiam eorum qui Christianum nomen profitebantur, diutius torsit ingenia. Cum enim hinc ea sit omnium animis ingenita notio, Deum summe bonum malorum auctorem esse non posse; illinc vero malis mundum hunc scatere docet experientia; nodum solvere non valentes plurimi, vel desperatione fracti sunt, vel in absurdissimorum errorum barathrum præcipites acti, miserrime perierunt. Ut omittam eos e Platonicis, qui materiam æternam et a nullo productam invexere malorum radicem, quæ divinis operibus admista, hæc contagione quadam inficeret; alii cum philosophi, tum nomine tenus Christiani, quales Marcionitæ, Manichæi et Priscillianistæ, duos affirmare deos maluerunt, et unum eorum mali principium, ne illum verum Deum, qui natura bonus est, fontem et originem mali esse A faterentur; alii vero dum duplicem Deum fateri merito reformidabant, aliam divinitati injuriam inferre veriti non sunt: statuere siquidem angelos ut mundi auctores, sic et malorum omnium opifices. Quæ veterum omnium Gnosticorum, Simonis, Menandri, Saturnini, aliorumque quorum blasphemias recitat Irenæus lib. I, impia fuit opinatio. Sed quia importuna, nec vanæ subtilitatis artibus usquam eludenda, aut solvenda semper redibat quæstio, unde angeli ipsi eo usque cum malitiæ, tum potentiæ devenire potuerunt, ut mundum Deo bono vel invito, vel non repugnante et fabricarent, et malis contaminarent; hanc fabularum commentis, certissimas veritates obscurando, expedire se posse putarunt Valentiniani. Audierant in Christianorum scholis, initium omnis perditionis superbiam exstitisse; angelos quippe, quod ad Altissimi solium propius, quam eorum conditio ferebat, accedere voluissent, quodque summam Dei scientiam ac majestatem temere æmulati, rebus omnibus creatis dominari ac providere, affectu saltem ac voto, concupiissent, e cœlo dejectos præcipiti ruina periisse, eodemque, quo primum infecti fuerant superbiæ veneno, humanum genus infecisse, ac perdidisse, et proinde malorum omnium, quibus jam labefactatur orbis, fomitem ministrasse. Audierant, et apud Apostolum legerant, Deum sibi proposuisse *instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, et quæ in terra sunt, in ipso* [63]; et quod per Filium suum, *qui est imago Dei invisibilis*, complacuerit *reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cœlis sunt* [64]. Certissima hæc Ecclesiæ catholicæ ab apostolis tradita dogmata depravantes, iisque ludicra commenta pro more intermiscentes, novam hypothesim cuderunt, qua rerum genesin suo, Platonico potius ac Pythagorico, modo, ænigmata ænigmatis intexentes, explicarent. Finxerunt itaque, summum Deum infinitis temporum sæculis in summa quiete ac tranquillitate perstitisse, nihil exterius operatum, sed sola sua ἐννοίᾳ seu cogitatione contentum et occupatum: quam ideo Silentium vocabant, quia nullo sese actu exteriori prodebat; Gratiam vero, quia beneficiorum omnium, quæ orbi deinceps largitus est, fons et principium exstitit. Ex quo enim Deus in animum induxit orbem condere, cogitationem suam hactenus sterilem sic fecundavit, ut in novum actum, quo exterius patesceret, erumpens, Νοῦν seu sensum produceret, rerum omnium patrem ac principium deinde futurum, sive primævam et archetypam rerum omnium condendarum formam, et exemplar. Huic copulata dicitur Veritas, quia primum illud exemplar suprema veritas et regula est, ad quam omnium fabricatio exigenda sit. Quia vero apertius, quam ut ab iis qui Christianum nomen utcunque profitentur, negari possit, in Scripturis

[62] Col. II, 9. [63] Ephes. I, 10. [64] Col. I, 15, 20.

legitur [65], in principio esse Verbum, et in Verbo vitam; per Verbum, totius molimenti curam huic demandante Patre, facta esse omnia; a Verbo conditum hominem; a Verbo refectum humanum genus, ac fundatam Ecclesiam; Deum fundasse terram sapientia, et stabilivisse cœlos prudentia, etc., fingere necesse visum est, a Nu, rerum omnium principio, processisse Verbum cum Vita; quod quidem Verbum Patre inferius, hujusque minister, primus rerum omnium inferiorum auctor, conditor et architectus esset, a Patre proinde, ejusque Nu persona saltem distinctus; a Verbo autem et Vita, Hominem et Ecclesiam. At cum Verbum et Homo, licet a supremo Patre distincti, hocque longe inferiores Æones, ei tamen adhuc propiores essent, ut iis tanquam principiis proximis et immediatis rerum materia constantium creatio tribueretur, ne materiæ vitia in summum Patrem refunderentur : horum proinde longius a Patre removendorum causa, longa Verbo et Homini subjecta fuit Æonum series, ut gradatim operis ignobilioris molimen et causa ad Sophiam omnium postremum deveniret, cui minus notus esset Pater, quia longius ab eo dissitus. Et inde contexta de Sophiæ ultimi Æonis ignoratione, extremoque pene discrimine fabula; ut hinc eruta malorum scaturigine, Dei sanctitati consuleretur. Dum enim Sophiam invidia flagrantem in scenam agunt delira illa capita, quod Monogeni soli datum esset summum Patrem penitius intueri; dum male concepto Patris magnitudinem comprehendendi desiderio æstuantem, abreptam, ac præ rei impossibilitate pene dissolutam exhibent : quid aliud quam nefaria vota, tristemque casum adumbrant illius [XXXII] angeli, qui similem se Altissimo futurum sibi spondens, *perdidit sapientiam suam in decore* suo, *et in* terram, in pœnam *elevati cordis projectus est* [66]? Dum vero Horon, quem ipsum Dei Verbum esse superius diximus, quemque *Crucem* et *Redemptorem* vocabant, laboranti opem ferentem, ipsamque demum pristinæ conjugationi restituentem fingunt; quid aliud quam instauratam per Christi crucem et sanguinem angelorum ruinam, citatis Apostoli verbis nixi, exprimere animus erat? Hæc quidem Apostoli verba perperam interpretabantur, et a genuino sensu abducebant; at non soli; postea siquidem Origenes, et ipse Platonicorum placitis longius quam par fuisset abductus, in eumdem sensum accepisse videtur, instauratosque a Christo angelos existimasse. Quorsum vero jam abeat fabula, quisque videt, ut scilicet præceps illud temerariumque Sophiæ desiderium, et, ut vocabant, Enthymesin, in fetum quemdam informem transformarent, ex quo demum rerum omnium condendarum materiam eruerent; malorum omnium ideo seminarium, quod cæco ignari Æonis desiderio originem acceptam referret. Sic aniles A nugas venditando, a Deo malorum causam avertere se posse, et in solam ignorantiam refundere putarunt nugatores illi. Et hinc varias, quibus jactata est Enthymesis, perturbationes omnes cum ignorantia conjunctas fuisse aiunt lib. I, cap. 4, n. 1, et Irenæo teste lib. II, cap. 17, n. 10 : *ignorantiam malum, omnia autem mala ex ea floruisse definiebant.* Sic de rebus divinis ænigmatico, moreque poetico, ac inusitato loquendi more disseruerunt semi-Christiani homines, ethnicis Christiana attexentes, aliaque aliis fœde interpolantes.

49. Sed antequam ad alteram Valentiniani systematis partem transeamus, alia nobis incumbit, eaque operosior quæstio solvenda, quid nimirum tot Æonum nomine sibi vellent hæretici isti? An totidem deos intelligerent, eo fere modo quo vulgus ethnicorum Saturnum, Jovem, Mercurium, etc., deos, singulos habentes singulas naturas divinas existimabat? An totidem in una et eadem Divinitate subsistentes personas, ad eum modum quo catholici tres in una natura divina subsistentes, distinctasque personas profitentur et credunt? An denique totidem unius ejusdem ut naturæ singularis, sic et personæ proprietates, affectiones et ἐνεργείας, quemadmodum Sabellius Verbum et Spiritum sanctum duas duntaxat merasque efficientias esse dicebat unius et ejusdem personæ, cui diversa essent pro diversis operationibus et proprietatibus nomina. Et quidem, ut certa ab incertis secernamus, vocem Αἰὼν non Gnosticis modo, sed et veteribus plerisque Deum denotasse constat. Καὶ γὰρ τοῦτο τοὔνομα θείως ἔφθεγκται παρὰ τῶν ἀρχαίων. *Divine namque nomen hoc pronuntiatum est a veteribus*, ait Aristoteles, lib. I *De cœlo*, cap. 9. Hinc Epictetus, apud Arianum eadem, qua Valentinus vixit, ætate florentem, lib. II, cap. 5, ante med., mortis necessitatem considerans, ait : Οὐ γάρ εἰμι Αἰών, ἀλλ' ἄνθρωπος. *Neque enim Deus sum, sed homo.* Alludit scilicet ad etymologiam vocis αἰών. Αἰὼν enim, inquit Aristoteles loco cit., ἔστιν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι εἰληφὼς τὴν ἐπωνυμίαν, *a semper essendo appellationem sumpsit.* Hoc sensu a Pseudo-Dionysio, lib. *De div. nom.*, cap. 5, § 4, Deus dicitur, ἀρχὴ καὶ μέτρον αἰώνων, καὶ χρόνων ὀντότης, καὶ αἰὼν τῶν ὄντων, *Principium et mensura sæculorum, et temporum essentia, et ævum eorum quæ exsistunt.* Et Clemens Alexand., in hymno quem Christo Servatori canit, ad calcem lib. III *Pædag.*, eum vocat, Αἰῶνα ἄπλετον, *Ævum infinitum.* Sed nullus hac voce in eo sensu liberius et frequentius utitur Synesio in *Hymnis.* Qui, ut id obiter dicam, si in hoc non omnino vituperandus, vix excusandus quod Valentinianorum sermones incautius adhibeat, sensu quidem catholico et ab hæreticorum somniis procul dissito, at Musa justo solutiori et plus æquo πλατωνιζούσῃ. Durum certe catholicis auribus sonat, quod identidem Patrem

[65] Joan. I, 1. [66] Ezech. XXVIII, 17.

æternum *Βυθὸν πατρῷον*, *Bythum paternum* vocat, ut initio hymni secundi. Durius quod eodem hymno legitur :

Σὺ δ' ἄῤῥην, σὺ δὲ θῆλυς,
Σὺ δὲ φωνὰ, σὺ δὲ σιγὰ,
Φύσεως φύσις γενῶσα.
Σὺ δ' ἄναξ, αἰῶνος αἰὼν,
Τὸ μὲν, ᾗ θέμις βοᾶσαι.
Μέγα, χαῖρε, κέντρον ὄντων,
Μονὰς ἀμβρότων ἀριθμῶν,
Προσηνουσίων ἀράκτων.
Tu Pater, tu es Mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium,
Naturæ natura fecunda.
Tu, o rex, sæculi sæculum,
Quantum id quidem fas est voce testari.
Longum, salve, centrum rerum,
Unitas divinorum numerorum,
Sempiternorum regum.

Et hymno III, de eodem Patre :

Πατέρων πάντων
Πάτερ, αὐτοπάτωρ,
Προπάτωρ, ἀπάτωρ
Υἱὲ σεαυτοῦ.
Patrum omnium
Pater, Pater tui ipsius,
Primus omnium Pater, sine Patre,
Fili tui ipsius.

Et postea :

Σπέρμα τὸ πάντων,
Ῥίζα καὶ ὅρπαξ,
Φύσις ἐν νοεροῖς,
Θῆλυ καὶ ἄῤῥεν,
Μύστας δὲ νόος
Τά τε καὶ τὰ λέγει,
Βυθὸν ἄῤῥητον
Ἀμφιχορεύων.
Semen omnium,
Radix et summus ramus,
Natura in intellectualibus,
Femina et mas.
Mystica autem mens.
Hæc atque illa dicit,
Profunditatem ineffabilem
Circa ducens choreas.

Ut omittam alia plurima a quibus Musa severior temperare debuisset.

50. Illud etiam certum, e SS. Patribus non paucos existimasse Valentinum triginta deos invexisse. Sic Epiphanius, hær. 31, § 2, ubi triginta Æones recensuisset, addit eos a Valentino deos nominatos, οὓς καὶ θεοὺς ὀνομάζει. Sic pariter Origenes hom. 1 *in lib. Reg.*, cum Tertull. lib. *advers. Valent.*, cap. 8, Cyrillo Hieros. *Catech.* 6, et Paulino, in *Vita S. Ambrosii*. At vero Ambrosius ipse epist. 40 nov. edit., ad Theodosium imper. scripta, n. 16, de nomine consentit quidem, de numero dissentire videtur. *Licet*, inquit, *gentiles duodecim deos appellent, isti* (Valentiniani) *triginta et duos Æonas colunt, quos appellant deos.* Sic enim legendum esse, non *triginta Æones*, ut legerunt editores Romani, demonstrant novæ editionis auctores ex unanimi veterum cum mss. tum editt. consensu. Sed cum Irenæus, lib. II, cap. 12, n. 7, ex Valentinianorum principiis probet, *non solum triginta emissiones secundum illos emissas esse, sed quatuor cum istis* XXX, Horon videlicet, Christum ac Spiritum sanctum, et Salvatorem, quos et *cum reliquis Æonibus* annumerandos esse demonstrat; duos ex istis potuit Ambrosius aliis triginta accensere. At ut de Æonum numero, qui aliunde ex Irenæo, Tertulliano aliisque satis constat, dissentiat Ambrosius, de indito ipsis deorum nomine cum supra laudatis Patribus consentit.

51. At Valentiniani Æonibus suis deorum nomen tribuerint, non inde tamen efficaciter concludi posse putem, ceu totidem aut naturas divinas, aut unius naturæ divinæ personas ab [XXXIII] ipsis habitos fuisse. Si enim hominibus justis ac pïis, principibus ac magistratibus ascriptum in Scripturis quandoque Dei nomen; potuere Valentiniani substantiis quibusdam, Deo quidem inferioribus, sed cæteris quibuscunque rebus creatis superioribus, eodem ferme sensu ascribere. Certe Synesius, hymno III jam citato, angelos plus semel eo sensu deos vocat. Sic enim Deum Patrem affatur :

Αἰωροτόκε,
Αἰωρόβιε.
Ἐπέκεινα θεῶν.
Ἐπέκεινα νόων...
Ἀρχηγὲ θεῶν,
Πνευματοεργὲ,
Καὶ ψυχοτρόφε.
Sæculorum parens,
Sæculorum vita,
Superans deos,
Superans mentes.....
Originem præbens diis,
Spirituum opifex,
Et animarum alitor.

Et postea :

Σὲ, πάτερ κόσμων,
Πάτερ αἰώνων,
Αὐτουργὲ θεῶν,
Εὐαγὲς αἰνεῖν.
Σὲ μὲν οἱ νοεροὶ
Μέλπουσιν, ἄναξ,
Σὲ δὲ κοσμαγοὶ
Ὀμματολαμπεῖς,
Νόες ἀστέριοι
Ὑμνοῦσι, μάκαρ, etc.
Te, pater mundorum,
Pater sæculorum,
Opifex deorum,
Fas est laudare.
Te quidem intelligentiæ
Canunt, o rex,
Te mundi rectores,
Oculi fulgentes,
Mentes sidereæ
Celebrant, o beate.

Quæ non nisi de angelis, quos non modo deos, sed et Æonas, sed sæcula vocat, intelligi possunt, ut totus contextus aperte declarat. Quin et Platonici, quorum vestigiis insistebant Gnostici omnes, deorum triplex genus distinguebant, ut apud Proclum, Jamblichum, Damascium, aliosque legere est, alios nimirum supercœlestes, alios cœlestes, alios subcœlestes; primos superiores, secundos medios, tertios inferiores : quos omnes tota essentia, totoque genere discrepare contendebant, κατ' οὐσίαν τε ὅλην, καὶ παντὶ τῷ γένει ἐξαλλαττομένους, inquit

Jamblichus, sect. 1, cap. 4, a superioribus quippe pendebant medii, ab his infimi. Omnibus tamen Dei nomen tribuebant; quamvis mediis et infimis inesse veram Dei essentiam et naturam existimare non potuerint; cum insita omnium animis Dei notio omne subjectionis genus procul ableget. Quin et deos invisibiles seu supercœlestes, quamvis cum vulgo loquentes efferrent numero plurali, revera unum Deum, unius naturæ, essentiæ et personæ esse censebant. Sallustius philosophus, lib. *De diis et mundo*, cap. 2, ait, deorum naturas neque a prima causa, neque a se invicem separari; quemadmodum neque a mente notiones, neque ab animo disciplinas. Αἱ τῶν Θεῶν οὐσίαι, οὐδὲ τῆς πρώτης αἰτίας, ἢ ἀλλήλων χωρίζονται, ὥσπερ οὐδὲ νοῦ αἱ νοήσεις, οὐδὲ ψυχῆς αἱ ἐπιστῆμαι. Omnesque philosophi, si Damascio fides, τοὺς θεοὺς τοὺς πολλοὺς, τοῦ ἑνὸς Θεοῦ ὑπερουσίου ἐλλάμψεις εἶναι λέγουσιν, οὐκ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, *Deos illos plures unius Dei supersubstantialis fulgores esse dicebant, non absolutas ac per se subsistentes essentias*. Quæ cum Jamblichi sententia apprime consentiunt, qui deos invisibiles ipsasmet ideas esse putat, quas omnes unius esse essentiæ, unumque inter se esse vult : quia una communis unitas dilatatur in omnes, et per communem unitatem, videlicet per primam mentem, cunctæ exsistunt; ad quam, ut ad unum objectum, principium et finem, omnes simul, absque ulla temporis differentia, in eodem momento referuntur. Neque omnibus ipsis simul, quia singulæ res diversas respiciant, unitatem competere negandum est. Nam earum essentialis unitas rerum multitudinem antecedit; neque possunt res natura posteriores, unitatem ideis, natura prioribus, auferre. Et hinc cum Aristoteles, ut invidiam Platoni faceret, hujus sententiam sic exposuisset, quasi ideas a mente divina separatas exsistere affirmasset; calumniam propulsantes Platonis discipuli, uno ore negarunt usquam dixisse Platonem, quod fingit Aristoteles, ideas separatas exsistere a mente divina, sed tantum separatas esse a substantia, quæ eis inferior esset. Proclus primo *in Parmenidem* Commentario, adductis variis ex Orpheo et Oraculis testimoniis pro ideis, concludit longam disputationem contra Aristotelicos, his verbis : Σμικρὰ φροντιστέον τῶν σοφιστικῶν λόγων αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῶν ἐληλεγμένων, οὐδὲν ἐπιστημονικὸν, οὐδ' ὑγιὲς λεγόντων. Σαφῶς γὰρ οἱ θεοὶ εἰρήκασι, ὡς ἔννοιαι τοῦ Πατρός εἰσι, μένουσι γὰρ ἐν ταῖς νοήσεσι τοῦ Πατρὸς, καὶ οὕτως προέρχονται ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν. *Parum attendendum ad eorum sermones, quos meras esse cavillationes ex ipsismet ostenditur, nec quidquam doctum, aut sanum præ se ferentes. Aperte enim dixerunt dii, Patris notiones esse : manent quippe in Patris cogitationibus, et sic prodeunt a Patre in mundi opificium.* Has tamen seu notiones seu ideas deorum nomine nuncupabant; certissimo argumento, ex indito pluribus Dei nomine, concludi non posse plures aut substantias aut personas divinas esse.

52. Sed quod majus est, et causæ jugulum petere videtur, tantum abest ut Valentinus Dei unitatem negaret; quin potius, Irenæo teste, aperte profiteretur. *Omnes enim*, inquit lib. 1, cap. 22, n. 1, *fere quotquot sunt hæreses Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam immutant.* Non ait, *multiplicant*, sed *immutant;* quatenus a Dei idea rationem omnipotentis, et rerum omnium opificis separabant, alium a supremo omnium Patre mundi conditorem constituentes, quem et ipsum Dei nomine vocabant; quamvis factum, et ignorantiæ obnoxium esse dicerent, nec proinde vere Deum, nisi mens eos omnino destituisset, esse crederent. Et hoc ipsum explicat Irenæus lib. IV, cap. 33, n. 3: *Judicabit autem et eos qui sunt a Valentino omnes, quia lingua quidem confitentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia; ipsum autem qui fecerit omnia, defectionis sive labis fructum esse dicunt.* Aperte igitur professus est Valentinus unum esse Deum. Et certe abhorret a verosimili, aut priores Gnosticos, quorum plerique e Judæorum propagine legem Mosaicam, Judaicosque ritus cum Christiana professione conjungebant, quibus nec venerandum SS. Trinitatis mysterium, quod Dei unitatem violare hominibus terrena duntaxat sapientibus videretur, persuaderi non potuerat; aut Valentinum, eosque omnes, qui spreta gentilium superstitione Christianam religionem amplexi fuerant, omnes aliquam saltem Evangelio fidem habere se confessos, profanum exsecrandumque Christianis omnibus polytheismum ab interitu excitare, aut immensum personarum divinarum numerum profiteri voluisse. Id scilicet exhorruissent Christiani omnes, veteratoribusque [vanæ famæ et asseclarum cupidis male cessisset. Nec tantum nefas inultum abire sivisset Irenæus, qui hominum flagitia omnia et errorum portenta detegenda, et pro merito castiganda sibi susceperat. Is vero, licet sæpe sæpius arguat quod mundi conditorem a supremo Patre dividerent, unumque et eumdem esse rerum opificem ac supremum Patrem demonstret; licet de Deo indigne sensisse, hominumque affectus, imperfectiones et vitia in eum male transtulisse [XXXIV] probet; nunquam tamen ut πολυθέους, aut divinarum personarum numerum supra modum augentes traducit, argumentave conquirit quibus Patres Dei unitatem persuadere solebant; a quibus nihilominus, ut ab imis radicibus malum statim convelleret, disputationis initia ducere debuisset. Quod cum non præstiterit vir cæteroquin accuratissimus, et cui probe nota erant Gnosticorum omnium dogmata; eos non sensisse suos Æones totidem veros deos, aut personas divinas fuisse, pro certo affirmare possumus, quamvis deos nominare solerent. Sed quæ genuina fuerit hæreticorum illorum de Æonibus suis mens, quidve tot Æonum ac conjugationum nomine intellexerint, ex tutioribus tum Irenæi, tum veterum

aliorum principiis, quantum in re obscurissima fas est, investigandum.

53. Sic a Valentinianis Æones dividi, ut alii sint masculi, alii feminæ, masculique cum feminis conjugentur, jam diximus. Porro feminas Æones meras esse masculorum affectiones, virtutes et proprietates, non substantias aut personas ab iis diversas aut distinctas, certum videtur. Et quidem ita sensisse Ptolemæi discipulos extra dubium est. Duas enim quas Bytho assignabant conjuges, vocabant ipsi, Irenæo teste, lib. I, cap. 12, n. 1, Bythi διαθέσεις καὶ δυνάμεις, *affectiones et virtutes*. Nec secus sensisse cæteros Valentinianos ex eodem Irenæo manifeste colligitur. Is quippe lib. II, cap. 12, ubi probandum sibi sumit, triacontadem hæreticorum et deficere et redundare : deficere ex eo probat quod Ennœa cum Bytho indivulse conjuncta sit, nec proinde ab eo diversa aut re distincta. *Impossibile est enim*, inquit, *Ennœam alicujus, aut Silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figurationem*, id est formam et naturam. Sed quia, quod probe callebat, ea non erat Valentinianorum sententia, Ennœam a Bytho separatim intelligi, nec dicebant *esse emissam illam extra, sed* potius *adunatam esse Propatori ;* hac eorum allata responsione statim infert, Ennœam *cum reliquis Æonibus, his qui non sunt adunati*, annumerandam non esse, utpote quæ a Bytho sit indistincta. Tum, *necessitatem esse omnem ab unita conjugatione, et inseparabili, et unum existente, indiscretam, et unitam eam quæ ex ea est, emissionem fieri, ut non sit dissimilis ab eo qui emisit.* Ac proinde, *unum et idem fieri, quemadmodum Bythum et Sigen, sic et Nun et Alethian, semper adhærentes invicem : et quod non possit alterum sine altero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia; unita sunt enim invicem hæc, et alterum ab altero separari non potest, sed semper coexsistere ei.* Quod et ipsum de Logo et Zoe, Homine et Ecclesia, et reliquis Æonum conjugationibus similiter concludit. Clara sunt hæc atque perspicua. Sed ne videretur hæc gratis et a seipso supposuisse sanctissimus martyr, ipsummet Valentinianorum principium refert, ut subinde alteram hypotheseos eorum partem funditus evertat, scilicet Sophiam sine permistione conjugis Theleti passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse. *Feminam enim Æonem*, ait, *pariter esse oportet cum masculo, secundum eos, cum sit velut affectio ejus. Et cum hæc ita se habeant, et cum hæc dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, juniorem duodecadis Æonem, quem et Sophiam appellant, sine permistione conjugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant; in tantum dementiæ progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias censeant. Hæc ergo Valentinianorum sententia erat, hæcque dicebantur ab ipsis*, feminam Æonem cum masculo individue copulari, quia erat velut affectio ejus. Quod adeo certum, ut inde invicte conficiat Irenæus secum ipsis pugnare, *manifestissime duas contrarias de eodem sententias censentes ;* hinc scilicet Sophiam sine permistione conjugis Theleti passam esse passionem, et separatim sine eo feminam generasse : illinc vero Sophiam cum conjuge tam arcte conjunctam, ut esset affectio ejus. Quod quidem argumentum futile esset, si secus sensissent hæretici, et feminas Æones a maribus re distinxissent. Et hinc jam apparet, cur lib. I, cap. 1, unumquemque Æonem masculo-feminam esse dicerent, et primigenam ogdoada quatuor nominibus duntaxat nuncuparent, omissis feminarum appellationibus. Cum enim hæ masculorum affectiones essent, proprietates ac virtutes activæ, non mirum si in numerum, qui ex distinctis unitatibus coalescit, proprie non venirent, et unusquisque Æon masculo-femina diceretur, qui virtute activa gaudebat, quæ ei instar feminæ esset. Cum itaque jam constet Æones feminas a maribus indistinctas esse, Æones, si proprie et ex rei veritate loqui velimus, esse non possunt plus quam quindecim, aut si iis adjungere libeat Horon, Christum et Spiritum sanctum, ac Salvatorem, plus quam decem et novem, in quorum duntaxat investiganda natura totus vertitur difficultatis cardo.

54. Eamdem non fuisse Valentinianorum omnium de Æonibus sententiam, ex Irenæo, Tertulliano, Theodoreto et aliis exploratum est. In tantum enim Tertulliani [67] ætate abscesserant a magistro discipuli, ut *nusquam jam Valentinus, solusque ad hodiernum Antiochiæ Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum ejus consolaretur.* Imo nec nugivendis istis omnibus satis perspectum fuisse quid sibi vellent, quove tenderent, nec involutæ rei ideam definiendo usquam explicare potuisse, testatur Irenæus lib. II, cap. 16, n. 9. Nam proposita sibi quæstione, quam nunc versamus, allatisque variis explicandarum emissionum modis, concludit : *Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando cogniti sunt nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis: hoc autem solum dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri.* Et cap. 14, n. 8 : *Hi paulatim assuetis his suadentes* (sic lego) *per pithanologiam assumere prædictam emissionem* (sex priorum Æonum), *inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species, ex Logo*

[67] Lib. adv. Valent., c. 4.

quidem et Zoe decem dicentes Æonas emissos, de Anthropo autem et Ecclesia duodecim; et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem, nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit, credi volunt, ex Logo et Zoe Æonis exsistentibus emissum esse Bythium et Mixin, etc. Quibus verbis [XXXV] significat Valentinianos quidem affirmasse Æones ab Æonibus emitti; sed ubi ad emissionum explicationem, et ad definiendam Æonum naturam ventum erat, hæsisse prorsus, nec satis perspicuam vel suis vel aliorum animis earum rerum ideam informare potuisse. Si Colorbasum audiamus, primæ saltem ogdoadis Æones nihil aliud sunt quam plura variis unius et ejusdem rei affectionibus, actibus et perfectionibus indita nomina; non secus ac theologi catholici vulgo dicunt justitiam, bonitatem, sapientiam, etc., a Deo non re, sed cogitatione sola distingui, esseque unum et eumdem Deum, qui pro diversa ratione modo justus, modo bonus, sapiens, etc., vocetur a nobis. *Quando* (inquit apud Irenæum lib. 1, cap. 12, n. 3) *cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit, vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Cum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictum est. Quos autem præcogitaverat, posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon; hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe, et sic prima octonatio completa est.* Idem ergo supremus Pater est, qui diversa Patris, Alethiæ, Anthropi, etc., pro diversis ἐνεργείαις; et officiis sortitur nomina; nec proinde censebat Colorbasus Æones primæ saltem ogdoadis substantias esse aut personas a Patre distinctas. Nec aliter sensisse Epiphanem puto, qui, ut superius vidimus, non modo Henoteta et Monoteta, id est Bythum et Sigen, unum esse volebat, sed et emisisse, non emittentes, Monada et Hen: id est, totum priorum saltem emissionum mysterium meram emittentis ἐνέργειαν esse, non motum generationis proprie dictum; cujus terminus fuerit quidpiam ab emittente, non re, sed nomine tenus distinctum.

55. Tertullianus [68] id discriminis inter Ptolemæum et Valentinum constituit, quod hic Æones non alias a divinitate distinxisset, quam ut notiones, affectiones et motus a re; ille vero Æones in personales substantias a Deo separatas transformasset. *Eam* (viam), inquit, *postmodum Ptolemæus intravit, nominibus et numeris Æonum distinctis in personales substantias, sed extra Deum determinatas: quas Valentinus in ipsa summa divinitatis, ut sensus et affectus et motus incluserat.* At quam parum sibi constiterit Tertullianus ostendit quod lib. *adv. Prax.*, cap. 8, scribit: *Valentinus probolas suas discernit et separat ab auctore, et ita longe ab eo ponit, ut Æon patrem nesciat.* Et lib. 1 *contra Marcion.* cap. 5, adversarium urgens, cur duos duntaxat, non plures deos admitteret, addit: *Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythum et Sigen, cum usque ad triginta Æonum fetus, tanquam Æoniæ scrophæ, examen divinitatis effudit.* Ubi non modo triginta Æones deos appellat, sed æque ab invicem et substantia et persona distinctos asserere videtur atque duos Marcionis deos; alias nullam inter utrosque comparationem instituere potuisset. Vix igitur quidquam certi hac in re in Tertulliani fide statuere possumus. Irenæus vero, cui potior habenda fides, utpote a quo cæteri hauserunt, lib. 1, cap. 1 et seqq., Ptolemæi, et cap. 11 Valentini sententiam describens, in eo duntaxat alterum ab altero discrepare docet quod hic ὅρους duos, alterum inter Bythum et Æones, alterum inter Pleroma et Enthymesin; ille vero unum solum fingeret. Cætera, quod ad Pleromatis naturam et ordinem attinet, concordes exhibet, nec discriminis a Tertulliano memorati usquam meminit. Plura quidem utriusque hypothesi addidisse discipulos, plura detraxisse non me latet; sed Epiphane et Colorbaso, de quibus superius egimus, exceptis, alios de Æonum natura secus ac illos sensisse, nullibi legimus: ac proinde in ea re omnes fere omnium sententias convenire, pro certo statuere possumus. Quid vero de iis senserint, jam aperio.

56. Non eamdem fuisse, in Valentinianorum hypothesi, Æonum omnium conditionem, ex iis quæ Irenæus primis libri 1 capitibus et alibi passim refert, liquido constare videtur. Immensum enim a cæteris Æonibus discrepasse Nun seu Monogenem, certissimum est. Huic soli cognitus supremus Pater; reliquis vero omnibus invisibilis et incomprehensibilis erat. *Solus Nus, secundum eos, delectabatur videns Patrem, et magnitudinem ejus immensam considerans exsultabat*, etc. *Reliqui Æones omnes tacite quodammodo desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam quæ sine initio est radicem contemplari.* Uno verbo Nus ὅμοιός τε καὶ ἴσος τῷ προβάλλοντι, *similis et æqualis ei qui emiserat, et solus capiens magnitudinem Patris*, perfectissimæque agnitionis luce collustratus; cæteri tam procul a Patre distantes, ut iis prorsus *incomprehensibilis* esset, *et non esset neque videre, neque audire eum nisi per solum Monogenem*; ignorantiæ proinde tenebris suapte natura obvoluti. Longe igitur alterius sublimioris ac perfectioris naturæ Nus, quam cæteri Æones. Et quamvis omnes in Æonum nomine convenirent, natura dissimiles fuisse liquet. Porro de utrisque, quantum ex Irenæo conjicere licet, sic statuendum videtur.

57. Monogenis quidem naturam divinam fuisse, extra dubium est. Qui enim similis et æqualis supremo Patri statuitur, perfecteque capiens magnitudinem ejus, natura inferior esse non potest. Et quidquid de Deo Patre senserint hæretici, nisi pe-

[68] Lib. adv. Valent., cap 4.

nitus insanierint, huic Nun seu Mentem ejus æquaverint necesse est. An vero, quod catholica fides de Dei Filio docet, Nun existimaverint personam subsistentem, a Patre distinctam, ejusdem tamen cum ipso substantiæ, ipsique consubstantialem? Plura sunt quæ contrarium suadere, meramque Patris affectionem, ἐνέργειαν aut proprietatem ἀνυπόστατον, non subsistentem esse probare videantur. 1° Quod huic nullam actionem aut proprietatem tribuant, quæ personam a Patre distinctam arguat. Logo quidem, Sophiæ, Horo, Christo et Spiritui sancto, ac Salvatori, suas cuilibet actiones et affectiones ascribunt, quæ personale quidpiam innuant; at Monogeni nullam, quæ meræ proprietati seu affectioni non subsistenti convenire non possit. 2° Valentinianos a prioribus Gnosticis accepisse primam ogdoada superius ostendimus. At Simon Magus, et Menander, Gnosticorum principes et coryphæi, eorumque discipuli Saturninus et Basilides, Judæi cum fuerint, vel Judæorum anticipatis adversus sacrum Trinitatis mysterium opinionibus imbuti, nusquam vere Christiani, ii nunquam fuerunt qui plures in una Deitate personas confiterentur: rati videlicet, cum Judæorum vulgo, personarum divinarum numero polytheismum induci. Quid de Trinitate sentiret [XXXVI] Simon, satis exploratum ex iis quæ de eo refert Irenæus lib. I, cap. 22. Aiebat nempe impiissimus ille, *esse se sublimissimam Virtutem, quæ in Samaria quasi Pater descenderit, inter Judæos quasi Filius apparuerit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit.* Quæ demonstrant, Simonem non aliud de Trinitate sensisse, quam quod postea senserunt Noetus et Sabellius, unicam videlicet in Deo esse personam, quæ pro diversis officiis diversa sortiretur nomina. Ut ergo censuerit Nun seu Unigenitum Patri similem esse et æqualem natura; certe nec censuit, nec censere potuit persona distinctum esse. Etsi postea dixerit Basilides, Simonis discipulus, apud Irenæum lib. I, cap. 24, n. 4, *innatum et innominatum Patrem misisse primogenitum Nun suum*, quem *Virtutem incorporalem et Nun innati Patris* vocat, ad salutem gentium; qui apparuerit in terra homo, et virtutes perfecerit, quique e crucifigere volentium manibus elapsus, ascenderit ad eum qui miserat eum, deridens eos, cum teneri non posset: eodem prorsus sensu dixit quo postea Sabellius asseruit emissum esse Filium tanquam radium divinitatis, qui omnia illa perfecit, quæ ad Evangelii procurationem et humani generis redemptionem attinent: quo munere defunctus, rursus ad cœlum assumptus est; quemadmodum radius emissus a sole, iterum recurrit ad solem: ac proinde in Jesum meram divinitatis efficientiam, ac veluti radiationem quamdam, nec solidam, nec substantivam, manasse. Eadem itaque fuit et Valentinianorum sententia, qui de prima ogdoade cum Simone consentiebant: nec ulla sive apud Irenæum, sive apud Tertullianum, sive apud Epiphanium, sive apud alios præbent argumenta se de Trinitate personarum catholice sensisse. Et eapropter Athanasius in lib. *De salutari Christi adventu*, Valentinum Patripassianorum erroris reum facit: non quod Patrem vere passum fuisse affirmarit unquam, aut affirmare potuerit, qui nullam divinitatis cum humana Christi natura substantialem unionem agnovit; sed quod si Filium Dei aliquatenus passum esse dixerit, hinc et Patrem, qui eadem cum eo persona erat, passum esse sequi videretur. 3° Irenæus, lib. II, cap. 13, ut primum ordinem emissionis, quem fingebant hæretici, nulla ratione defendi posse probet, ut quid certissimum, et de quo ambigebat nullus, supponit, *Nun esse ipsum quod est principale et summum, et velut principium et fons universi sensus; principalemque et primum ejus quæ est intus, absconditæ et invisibilis affectionis locum continere, a qua sensus generatur;* ut inde inferat nonnisi absurde omnino dici, Nun emitti. Id enim *compositum et corporalem* Deum facere est: *ut sit separatim quidem qui emisit Deus; separatim autem qui emissus est, sensus.* Sed quia probe sciebat, respondere hæreticos, Nun *non emissum extra Patrem, sed in ipso Patre;* statim infert: *primo quidem superfluum esse etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde hoc emisso, et is qui est ab eo Logos, erit intra Patrem,* etc. Quæ quidem Irenæi argumentatio manifeste probat, duo hæc ab hæreticis negata non fuisse, Nun *principalem et primum ejus, quæ est intus invisibilis affectionis locum continere;* et Nun *non emissum esse extra Patrem, sed in ipso Patre;* ac proinde Nun, ex eorum hypothesi, meram Patris affectionem esse ἀνυπόστατον, non subsistentem. Nam utrumque si negassent hæretici, si Nun a Patre persona distinxissent, vanum esset et futile prorsus Irenæi argumentum; totum enim quantum est, hoc principio nititur: *Nus mera Patris affectio est, Nus intra Patrem emittitur,* id est sic a Patre emittitur, ut a Patre non distinguatur, ne compositus dicatur Pater: *Ergo vane emissus dicitur. Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio.* Quod igitur intra Patrem manet, nec ab eo distinguitur, frustra emissum dicitur. Negato proinde principio, totum quod hoc innititur ædificium ruat necesse est. Et certe si eadem fuisset hæreticis de Monogene suo sententia, quæ catholicis est de unigenito Dei Filio; si illum a Patre sic emitti docuissent, ut persona tantum, non substantia ab eo distingueretur, eam refellere nusquam in animum sibi induxisset Irenæus, catholicæ fidei propugnator acerrimus. Nec enim, puto, displicuisset quod προβολῆς seu emissionis nomine, de æterna Filii Dei generatione loquentes, usi fuissent: hoc quippe veteribus catholicis ingratum non fuisse, liquet ex Tertulliano, lib. *adv. Prax.* cap. 8, imo ex ipso Irenæo, lib. II, cap. 28, n. 6. Minus adhuc dis-

plicere potuit, quod non eamdem Unigeniti et Patris personam esse voluerint: hæc enim catholica fides est. Id igitur solum offensionem apud Irenæum habere potuit, quod Nun seu Unigenitum a Patre nec natura nec persona distinguentes, emissum tamen vellent: quod revera absurdum est. Et hinc ex hæreticorum hypothesi tria hæc absurda necessario consequi demonstrat toto cap. 13. Primo, quod nominibus abusi, emissum id dicerent, quod ne quidem in hominibus ipsis, licet compositis, emitti potest. 2° Quod Nun ab Ennoia Patris emissum dicentes, et a Nu Logon; *hominum* ipsorum *affectiones, et passiones, et intentiones mentis*, dum cogitat ac secum ipsa loquitur, *describerent et applicarent omnium Patri. In hominibus* siquidem *compositis natura, et ex corpore et anima subsistentibus, capit dici*, a Nu sensum generari, et Ennoian, et Enthymesin: quæ quidem omnia, cum *in cognitionem conterminentur, et in verbum* mentis *coemittantur*, a Nu *secundum appellationem duntaxat, perseverantiam, augmentum* et successionem, non secundum rem differunt: hæc enim omnia pendent a Nu, qui ea *gubernat, et a semetipso per ea quæ prædicta sunt, sicut per radium, emittit verbum.* Ast Deo, qui totus simplex est, totus sibi similis et æqualis, totus sensus, totus spiritus, totus cogitatio et ratio, nihil simile affingi potest, nisi compositus ac mutationi obnoxius dicatur. 3° Denique, Deum a Deo separari, et in eo aliud et aliud supponi. Cum enim Nus in ipsis hominibus sit quid primum et principale, a quo cætera omnia pendent et emittuntur; emitti non potest, nisi aliud quidpiam et anterius et superius supponatur, a quo emittatur; quod quidem sine manifesta contradictione, ne quidem in hominibus ipsis statui potest. Quisquis ergo Dei, cujus natura est, ut sit totus Nus seu Mens, Nun emitti fingit, quidpiam Dei mente, ac proinde Deo ipso prius et superius, a quo emittatur, supponit; ac consequenter Deum a Deo separat, et quasi *aliud ab alio emitti* blasphemat.

58. De reliquis Æonibus, Logo, Anthropo, Bythio et cæteris, non idem ferri posse judicium [XXXVII] putem. Omnes ejusdem conditionis exstitisse, omnibus ignotum et invisibilem fuisse supremum Patrem, omnes cupidinem videndi Patris incessisse, omnes ignorantiæ labe maculatos, omnes, novissimum præsertim, variis perturbationum æstibus obnoxios, passim testatur Irenæus. Certe Logon ipsum a communi cæterorum vitio immunem non fuisse, et Patrem, perinde atque alios, ignorasse, ut quid certum ex hæreticorum sententia supponit S. doctor, lib. II, cap. 13 et 16, ut hinc blasphemias eorum retundat. Omnes proinde natura inferiores fuisse Patre, et ab eo plusquam hypostasi aut ratione distinctos, quilibet confiteatur necesse est. Quemlibet enim sibi Deum finxerit Valentinus, quamlibet rudem, et, ut ita dicam, concretam ejus intelligentiam animo conceperit, non tamen adeo plumbeum exstitisse, et tam enormiter desipuisse credam, ut quos Æones, personas aut perfectiones divinas esse voluisset, ignorantiæ et perturbationibus obnoxios dixisset. Naturalis siquidem atque insita in omnium animis Dei notio unicuique suggerit, id omne quod aut persona aut perfectio divina est, infinitum cum sit, divinum ac Deus ipse, omnem ignorantiæ, perturbationis, aut imperfectionis umbram procul a se ablegare. Et tamen Logon aliosque ex eo prognatos Æones veras personas esse, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, contendebant Valentiniani. Id invicte, ni fallor, concluditur ex actionibus et *passionibus*, quas eis ascribebant, cupidine videndi Patris, exquisitione Patris, ignorantia et perturbationibus; quæ nonnisi personis convenire et de iis dici possunt. Eodemque modo judicandum videtur de Logo, Anthropo, etc., atque de Horo, Christo et Spiritu sancto, ac Salvatore. Hos autem Virtutes esse per se subsistentes, verasque personas, manifeste sequitur ex actionibus quas iis ascribunt hæretici, prioribus libri primi capitibus. Christum a matre adhuc sub umbra degente genitum fuisse, et quidem eadem umbra obscuratum, volebat Valentinus; statim vero in Pleroma eum recurrisse, sic tamen ut Jesum postea procreasse assereret. Quæ ostendunt et quam cæteris Æonibus ignobilior esset Christus, ex hæresiarchæ istius sententia, et quam ab eis distinctus. Quidni pariter ex similibus actionibus et affectionibus idem de Logo et aliis inferre liceat? Deinde Irenæus, lib. II, cap. 13, n. 6, ut probet frustra ab hæreticis Nun intra Patrem emissum dici, tanquam absurdum quid in eorum hypothesi infert, hoc semel posito, *et eum qui est ab eo Logos, fore intra Patrem, similiter autem et reliquas Logi emissiones.* Quod quidem argumenti genus, ut valeat, manifeste supponit, Valentinianorum principiis repugnare, Logon cæterosque ab eo emissos Æones esse intra Patrem. Et revera cap. præcedenti n. 5 asserit endiatheton, id est intus mente conceptum non esse eorum Logon, sed externum, et a Patre adeo distinctum, ut propriam haberet substantiam a substantia Patris diversam. Nempe postquam ostendisset, Sophiam separatim a conjuge Theleto nihil quidquam pati aut generare potuisse, et in uno et eodem Pleromate stare simul non posse Sigen et Logon, *Silentium* et *Verbum*, præoccupans adversariorum responsiones, subdit, num. 6: *Si enim unitas conjugationes dixerint*, id est si Æones feminas a masculis non aliter distinxerint, quam virtutes, proprietates, et affectiones a re cujus sunt, *soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine conjuge labem generavit? Si autem*, pergit ille, *sicut in emissione unumquemque ex Æonibus propriam substantiam habere dicent; quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos?* Tam certum igitur erat apud hæreticos, Logon, et unumquemque ex masculis Æonibus ab eo emissis, propriam habere substantiam, ut vereatur Irenæus ne hinc respondendi ansam ar-

ripiant, et feminas propriam habere substantiam ; quod tamen eorum opinioni contrarium erat. Logon itaque et alios ex eo natos Æones sic extra Patrem emissos fatebantur, ut unicuique eorum propriam substantiam a substantia Patris distinctam tribuerent. Præterea Irenæus, eodem cap. 13, n. 9, perstringens hæreticorum de Logi et Zoes emissione somnia, ait : *Et non secundum descensionem ea* (sic lego. non *et*) *quæ sunt talia acceperunt emissiones ; sed earum virtutum quæ semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione enim Dei coobaudientur sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia.* [69] Principium hoc catholicis omnibus certissimum opponit hæreticis ; aliud igitur hi sentiebant. Opinabantur proinde Logon, Veritatem, Vitam, Sapientiam, etc., non earum virtutum, quæ semper sunt cum Deo, appellationes esse, nec appellatione Dei coobaudiri ; sed a Deo re et natura distingui, ita ut Deus sine iis nedum intelligi possit, sed et reapse aliquando exstiterit, ut quem fingerent infinitis sæculorum intervallis antiquiorem Æonibus.

59. Nec a verosimili abhorrens cuiquam videri debet, quod Verbum et Sapientiam a Mente Patris et ab ipso Patre separarint Valentiniani. Tam enim indivulse cohæret Ἐνθύμησις cum ἐνθυμοῦντι, quam λόγος cum cogitante. Et tamen Ἐνθύμησιν Sophiæ sic ab ea separabant, ut utrique diversam prorsus substantiam tribuerent. Quidni similiter Logon et Sophiam a Nu et a Patre divellere potuerint ? Absurdissima hæc si quis dicat, lubens fatebor ; imo adeo absurda dicam, ut nullus unquam, nisi emotæ mentis homo hæc in animum inducere possit. Verum non quid cum recta ratione consentiat pugnetve, sed quæ fuerint Valentinianorum dogmata, hic inquirimus. At, inquis, Irenæus lib. II, cap. 16, n. 6, expendens, *quemadmodum emissi sunt reliqui Æones*, id est Logos, Anthropos, et cæteri, varios explicandarum emissionum modos proponit. Utrum, inquit, *uniti ei qui emiserit, quemadmodum a sole radii ; an efficabiliter et partiliter*, id est an a principio emittente soluti et sejuncti, *ut sit unusquisque eorum separatim, et suam figurationem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus ? Aut secundum germinationem, quemadmodum ab arbore rami ? Et utrum ejusdem substantiæ exsistebant his qui se emiserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes ? Et utrum in eodem emissi sunt, ut ejusdem temporis essent sibi ; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores auidam ipsorum, alii vero juniores essent ? Et utrum simplices quidem et uniformes, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt ; an compositi et differentes, dissimiles membris suis ?* Quibus diversas hæreticorum sententias referre ac complecti [XXXVIII] videtur ; ac proinde innuere quorumdam opinionem fuisse, unitos emitti Æones ei qui emittit, quemadmodum soli radios ; quorumdam vero, ejusdem substantiæ exsistere his qui se emiserunt ; aliorum denique, simplices et uniformes esse, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina. Sed præterquam quod non negaverim paucos quosdam ex ipsis, ut Colorbasæos, existimare potuisse, sic emitti Æones unitos emittenti, ut soli radios ; ex iis tamen quas refert et confutat Irenæus, diversis explicandarum emissionum rationibus concludi posse non crediderim, his omnibus usos fuisse Valentinianos. Nempe id agit vir sanctus, quod in confutandis obscurioribus sententiis fieri vulgo solet ; ut invicte refellantur, omniaque adversariis effugia præcludantur, omnes quas adhibere possent explicandi rationes, responsionesque referuntur ; non quod revera omnes adhibeant ; sed ut, etiamsi adhiberent, eorum sententia a sana ratione abhorrere demonstretur. Hoc vero Irenæi consilium fuisse non dubitabit, quisquis attenderit ad ea quæ subjicit n. 9 : *Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere ; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt a nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis.* Non ait eas esse emissiones quas probant, sed eas esse emissiones omnes possibiles, quas *dicere possunt*, et præter eas non intelligere se alteram eos posse dicere ; nec alium quempiam emittendi modum audivisse se unquam ab ipsis. Sed tantum abest eas omnes emissiones sibi asciscerent Valentiniani, ut vix ulla certa hypothesi stare possent, et quæstionibus sibi ea de re propositis facere satis. Id perspicue tradit Irenæus verbis sequentibus : *Hoc autem dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodnm emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri.* Et eapropter ad solvendas propositas sibi difficultates, explicandamve sententiam parum adeo comparati erant, ut auctore nostro teste, lib. III, cap. 15, n. 2 : *Si aliquis ex his qui audiebant eos, quæreret solutiones, vel contradiceret eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicerent ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est, Psychicorum.* Quod homines ostendit temere quidquid in buccam veniret proloquentes, id vero nec explicare, nec certis rationibus munire valentes.

60. Quantum vero ex verbis eorum, et ex recepta apud omnes hypothesi conjicere licet (nam ex iis solis, velimus, nolimus, ferenda sententia), Logon cæterosque posteriores Æones fuisse substantias

[69] Lib. I, cap. 1.

quasdam per se subsistentes, sed supremo Deo longe inferiores, concludere possumus. Angelici porro ordinis non immerito quis dixerit : hancque hæreticorum istorum mentem esse haud difficile probaverit. Primo enim Marcosii, qui nihil fere a cæteris Valentinianis dissidebant, nisi quod, ut pretium nugis adderent, ad symbolicam litterarum et elementorum farraginem, Pythagorico more, omnia revocabant, tradita sub his ænigmatis Æonum genesi concludunt : Τοὺς δὲ φθόγγους ὑπάρχειν, τοὺς μορφοῦντας τὸν ἀνούσιον καὶ ἀγέννητον Αἰῶνα· καὶ εἶναι τούτους μορφὰς, ἃς ὁ Κύριος ἀγγέλους εἶρηκε, τὰς δὲ διηνεκῶς βλεπούσας τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός *Sonos autem eos esse, qui formant* (exprimunt) *insubstantivum et ingenitum Æona, et esse has formas quas Dominus angelos dixit, quæ sine intermissione vident faciem Patris.* Nihil clarius : soni, id est Æones, angeli sunt de quibus Christus (*Matth.* XVIII, 10) dixit : *Angeli eorum in cœlis semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est.* Hæc vero non de omnibus Æonibus, sed de posterioribus duntaxat intelligi, patet ex latissimo, quod inter primam tetrada et reliquos Æones interesse volebant, discrimine. Illius siquidem *nomina sancta sanctorum intelligi, quæ non possunt enarrari, intelliguntur autem a solo Filio, quæ Pater scit quænam sunt*, esse dicebant lib. I, cap. 15, n. 1. Quæ demonstrant quanto intervallo prima tetras superaret secundam, ac decada et dodecada ; hasque proinde solas angelici ordinis esse posse. 2° Valentinianos a Simone Mago, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum principibus, prima doctrinæ suæ principia et rudimenta, et, ut ait Irenæus [70], *initia emissionum* accepisse, jam non semel diximus. At illos primis et summis Æonibus immediate subjecisse Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates, etc., diserte docent Irenæus, Epiphanius [71], Theodoretus [72] et alii. Angelos enim ab Ennœa Patris (procul dubio interposito Nu seu Monogene, quem ab eo re non distinguebant) emissos esse volebant Simon et Menander. Nec alia fuit Saturnini sententia, qui, referente Irenæo, *similiter ut Menander, unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates*, haud dubie quin per Ennœam et Nun. Constat tamen, et a nobis superius probatum est, veteres illos Gnosticos, perinde atque Valentinianos, e Nu eduxisse vel Anthropon, vel Logon ; e prima tetrade secundam. Dum igitur ab Ennœa et Nu immediate emissos asserunt Angelos, dilucide satis, ni fallor, mentem exponunt, significantque quid posteriorum Æonum nomine intelligerent, Angelos videlicet, Archangelos, Potestates, etc. Solus Basilides, *ut altius aliquid et verisimilius invenisse videretur, in immensum extendit sententiam doctrinæ suæ*, vel, ut loquitur Epiphanius, *a Saturnino et Simone Mago erroris argumenta mutuatus est, quæ alia ratione tractare et majore cum pompa enarrare instituit.* Nam Angelos paulo longius a Nu et Ennœa removit, interpositis nimirum Logo, Phronesi, Sophia, et Dynami : quos quidem Æones non re, sed virtute duntaxat et ratione *ab innato Patre* distinxisse videtur. Sed in hoc cum magistris consensit, quod primis illis ac summis Æonibus Angelos immediate subjiceret. *A Dynami* siquidem *et Sophia Virtutes, et Principes, et Angelos, quos et primos vocabat*, genitos esse asseruit. Hoc ergo solum inter Valentinianos et Gnosticos interfuisse videtur, quod hi primi ordinis Angelos e supremis Æonibus perturbate, nulloque certo ordine ac numero educerent ; illi vero ordinatim componerent, ac sub certis quibusdam conjugationibus, in decada et dodecada, quasi in agmina divisos collocarent.

61. Dixi primi ordinis Angelos : multiplex enim apud illos fuit ; neque existimandum Angelos illos, quos a summis Æonibus emissos volebant, ejusdem ordinis ac dignitatis fuisse cum iis quibus [XXXIX] mundi hujus fabricationem ascribebant. Et quamvis alii ab aliis gradatim descenderent, maximum tamen inter priores et posteriores interjectum erat intervallum. Id ex Saturnini hypothesi manifestum est, qui licet *unum Patrem* esse diceret, *qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates ;* non tamen ab his *mundum factum, et omnia quæ in eo*, sed *a septem quibusdam aliis Angelis* asserebat. Clarius adhuc ex Basilide, qui *Virtutes, et Principes, et Angelos*, quos a Sophia et Dynami emissos esse contendebat, *primos vocabat, a quibus alteros et alteros Principes et Angelos factos esse dicebat : eos autem, qui posterius continent cœlum, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo omnia.* Sic pariter et *Carpocrates et qui ab eo, mundum quidem, et ea quæ in eo sunt, ab Angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicebant.* Nempe Angeli illi inferiores extra Pleroma constituti erant ; alii intra Pleroma degebant ; et hi in multos ordines dispositi. Alii quippe dignitate et ordine præstantiores, vocabantur Æones (quo etiam nomine Angelos identidem donavit Synesius superius a nobis citatus in Hymnis), quasi dii secundarii, et ad divinitatem cæteris propius accedentes ; alii ordinis inferioris, satellites Salvatori destinabantur. Angelorum etiam, qui extra Pleroma versabantur, non unus erat ordo, sed multiplex, alius alio sublimior et dignior ; alii enim Angeli, alii Archangeli, quorum omnia varia officia et veluti præfecturæ : ita tamen ut Pleromatis Angelis superioribus, quorum ministri erant, subessent. Nam in rebus creatis condendis in id potissimum incubuerat *Salvator* per Enthymesin, ut *in Æonum honorem omnia faceret*, et imaginem Pleromatis invisibilis in omnibus exprimeret, ut refert Irenæus lib. I, cap. 5. Ut ergo Demiurgus Angelos sibi subjectos, sic Nus sibi subditos habe-

[70] Lib. I, c. 23 et 24. [71] Hær. XXI et seqq. [72] L. I hær. Fab., lib. I, c. 1 et seqq.

bat. Logos proinde Angelus erat, qui Dei mentis veluti verbum ac interpres oracula divina cæteris pandebat, ac per eos, per *Salvatorem* maxime, hominibus manifestari curabat : quique rerum omnium rationes et ideas, quas divina mens complectitur, per Bythium, Ageraton, etc., certa quadam proportione atque norma in *Salvatorem* veluti derivabat, ut hic secundum hoc exemplar cuncta per Enthymesin et Demiurgum effingi studeret; et eapropter [73] *Salvatorem receptaculum Christi* superioris *et universæ Plenitudinis, et ex omnibus generatum esse dicebant : quapropter Beneplacitum vocari, quoniam universum Pleroma bene sensit per eum glorificare Patrem. Alii autem ex solis decem Æonibus, qui sunt a Logo et Zoe emissi, et propter hoc Logon et Zoen dici eum, parentum nomina custodientem.* Homo etiam et Ecclesia Angelus fuit, qui spiritalibus hominibus, seu Ecclesiæ in terris degenti præfectus, hanc per Æones sibi subditos et per Salvatorem ad *exemplum superioris Ecclesiæ* instituit et informavit, seu, ut loquebatur Ptolemæus, ἐφανέρωσε καὶ ἐγέννησε, *in lucem edidit, generavitque.* Hinc etiam inferiorem hanc Ecclesiam, seu spiritales homines, ut vocabant, imaginem superioris Ecclesiæ dicebant. Hinc etiam quidam eorum *Salvatorem ex duodecim Æonibus, his qui sunt ab Anthropo et Ecclesia facti, generatum* esse volebant : *et propter hoc Filium hominis se confiteri, velut postgenitum* (ἀπόγονον, nepotem) *Anthropi.* Marcosii vero asserebant *ab Anthropo et Ecclesia, Logo et Zoe Virtutes emanatas generasse eum, qui in terra manifestatus est, Jesum. Et Logi quidem locum adimplesse angelum Gabriel, Zoes autem Spiritum sanctum, Anthropi autem Altissimi virtutem : Ecclesiæ autem locum Virginem ostendisse. Et sic, inquiebant, ille qui est secundum dispositionem* (ὁ κατ' οἰκονομίαν), *generatur apud eum* (παρ' αὐτῷ, ex eo, Anthropo, ni fallor) *homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam,* id est, ut per eum hominibus innotesceret [74]. Quibus mire confirmantur quæ modo diximus, Angelos inferiores, ex hæreticorum sententia, superioribus Pleromatis ministrasse, et Jesum a Verbo tanquam divinæ mentis interprete electum, ab Anthropo vero tanquam Ecclesiæ duce et præfecto in lucem editum, ut per Salvatorem oracula divina hominibus funderet, inferioremque Ecclesiam fundaret et institueret.

62. Quæ vero hic de inferioribus Æonibus effutiunt nugatores isti, totidem segmina sunt, partim ex Scripturis et traditione misere dissectis, partim ex Platonicorum philosophematibus huc male translatis, collecta, pessimeque simul consuta. Nimirum in Scripturis legerant, per Verbum Dei facta esse omnia, Deum Patrem invisibilem esse, neminem unquam Deum vidisse; audierant a pluribus antiquis Ecclesiæ Patribus, Deum Patrem invisibilem semper mansisse, nec usquam hominibus manifestatum per seipsum fuisse, sed per Verbum suum, quod iisdem identidem sub visibili specie conspiciendum se præbebat, loquebaturque, ut eo videndo et audiendo paulatim assuescerent : viderant in iisdem Scripturis passim, verbum Domini factum esse ad prophetas, et in iis locutum fuisse; angelos tamen sæpius in Dei nomine et persona verba fecisse, et sub humana figura hominibus apparuisse, legem disposuisse et ordinasse, Ecclesiæ curam gessisse, Christum nostrum angelum Novi Testamenti vocari, et alia ejusmodi. Quæ omnia inepte consuentes, fabulam, quam dixi, contexuerunt; Logon et Anthropon angelos esse a Dei mente emissos, ut oracula divina funderent, conspiciendosque hominibus se præberent, ac successione quadam aliorum Æonum *Salvatorem*, Angelum Testamenti, gignerent, qui Jesum Ecclesiæ conditorem illustraret, et in hunc descenderet, in quo proinde Logos et Anthropos exprimerentur.

63. At si Christiana religio et Scriptura formam, Platonica dogmata materiam toti fabulæ præbuerunt. Platonici præter unam πρεσβυτάτην αἰτίαν, *antiquiorem ac superiorem causam*, ut loquitur Jamblichus [75], quæ diis omnibus supereminet, multiplex deorum genus distinguebant; alios qui sunt in hoc mundo, alios qui in intelligibili [76]. Ut de posterioribus duntaxat hic agam, hos Proclus in νοητοὺς, *intelligibiles*, et νοεροὺς, *intellectuales*, seu intelligendi facultate præditos dividit. Similis est illa Chaldæorum apud Damascium deorum series, αἱ πηγαὶ, *fontes*, οἱ νοεροὶ, *intellectuales*. De quibus licet, pro more, obscure omnino et allegorice dissererent, hæc tamen, quantum assequor, ex eorum sermonibus erui posse videntur. Dii illi, quos πηγὰς et νοητοὺς vocant, ipsissimæ sunt divinæ mentis ideæ, supremaque rerum omnium exemplaria in intimo Dei intellectus sinu recondita; multiplicia quidem, si terminum spectes, res videlicet quas exprimunt et exhibent; unum quid vero et simplicissimum Ens, si cum Deo conferas, a quo nec re distinguuntur, [XL] nec separantur. Hancque Platonicorum genuinam esse doctrinam, superius demonstravimus. Si cui vero scrupulum injiciat, quod ideæ divinæ appellentur dii, hunc eximet Proclus scribens lib. I *Platonic. theol.*, cap. 24, multis in locis Platonem ea, quæ deos participant, iisdem nominibus exornare, et deos vocare : Πολλαχοῦ δὲ ὁ Πλάτων καὶ τὰ μετέχοντα τῶν θεῶν, τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀποσέμνει [76*], καὶ θεοὺς ἐπονομάζει. Ex quo concludit, alium quidem esse simpliciter Deum, alium propter unionem, alium propter communionem, alium propter connexionem, alium vero propter similitudinem. Ληπτέον τοίνυν ἐκ τούτων ἁπάντων, ὅτι Θεὸς, ὁ μὲν ἐστιν ἁπλῶς Θεὸς, ὁ δὲ καθ' ἕνωσιν, ὁ δὲ κατὰ μέθεξιν, ὁ δὲ κατὰ συνα-

[73] Iren., lib. III, c. 16, n. 4, et lib. I, c. 12, n. 4. n. 4; c. 15, n. 3. [74] Sect. V, cap. 9. [75] Jamb., sect. I, c. 19. [74] Vide Iren., lib. I, c. 5, n. 6; c. 8, n. 5; c. 12, [76*] ἀποσημαίνει.

φὴν, ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν. Porro ideæ divinæ αἱ πηγαὶ dicebantur, quod rerum omnium fontes et principia sint, et veluti archetypa, quæ Deus agendo imitatur : dii autem νοητοὶ, quod utpote spiritales divini intellectus affectiones, sola mentis intelligentia comprehendi queant. Dii vero νοεροὶ, intellectuales, sunt angeli superiores ac Deo propiores, intelligendi facultate pollentes, seu mentes illæ cœlestes, quibus divina illa exemplaria, pro intelligentiæ viribus, contemplari et exprimere, et ad eorum normam opera dirigere datum. Et ita sensisse Platonicos satis aperte significat Proclus, qui lib. III, cap. 21, post τὰ πρώτιστα, καὶ ὑψηλότατα γένη τῶν θεῶν, *prima et altissima genera deorum*, νοητῶν videlicet, immediate collocat τὰ δεύτερα, καὶ ἀγγελικὴν ἔχοντα τάξιν, *deorum genera secunda, et angelicum habentia ordinem.* Itaque dii νοεροὶ, qui secundas in ordine deorum mundi intelligibilis tenebant, sunt ipsimet angeli superiores. Consentit et Jamblichus, qui sect. 11, cap. 2, 3 et seqq., primo loco deos νοητοὺς constituit. His proxime accedunt archangeli, quos sequuntur angeli. Archangelos autem secundum deorum gradum obtinere, non obscure innuit cap. 7, ubi de deorum, archangelorum et angelorum, dum sese videndos offerunt, speciebus disserit. *Dii*, inquit, *circa se deos, vel angelos astantes habent, archangeli asciscunt sibi alios angelos*, etc. Haud dubium enim quin dii illi, quos dii astantes habent, archangeli sint, quos immediate post deos νοητοὺς statuit. Sed rem totam omnium clarissime demonstrat Ficinus jam a nobis citatus, in *Comment. in Conviv.*, c. 3, ubi triplicem, ex Platonis sententia, mundum distinguens : *Primum omnium*, inquit, *est Deus universorum auctor; quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem prius creat angelicam; deinde mundi hujus animam, ut Plato vult; postremo mundi corpus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus*, etc. Adeo certum est, Platonicorum mundum intelligibilem aliud nihil continere, præter primam causam, formarum omnium et specierum feracem, et angelos. Hanc vero ipsissimam esse Valentinianorum et Gnosticorum omnium hypothesim manifeste patet. Quid enim aliud prima illa πρεσβυτάτη αἰτία, superior et antiquior causa, quæ diis omnibus supereminet, quam Valentinianorum *Proarche, Propator* et *Bythus, in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus præexsistens, invisibilis, sempiternus, ingenitus, in silentio, et in quiete multa degens in immensis sæculorum intervallis*, antequam Æones emitteret? Quid aliud dii νοητοὶ, *intelligibiles*, paternæ mentis ideæ, formæ et exemplaria, ad quorum exemplum cuncta effinxit, quam Ennoia, Nus et Veritas, *radix omnium;* Nus, inquam, *Pater et initium omnium*, in quo supremus *Pater præmisit omnia seminaliter?* Quid aliud dii Platonicorum νοεροὶ, intellectuales, divinarum idearum contemplatores, et imitatores, archangeli seu angeli superiores, quos gradatim alterum ex altero derivabant, et quibus, ut vult Plato in *Timæo*, mandat Deus, ut ad imitationem sui rerum inferiorum fabricationem aggrediantur; quam hæreticorum secundi Æones, quos *omnes in intellectum et desiderium exquisitionis sui Patris adducere vult* Nus, quique ad divinæ Mentis ideas attenti, *volentes et ipsi de suo clarificare Patrem, emittunt emissiones*, alios videlicet Æones, quos in agendo successione quadam ac serie dirigunt, et quorum ministerio suprema rerum exemplaria in condendis rebus exprimi curant? Tanta inter utramque hypothesim affinitas est, ut cum major esse non possit, eadem prorsus esse videatur. Hoc tantum interest, quod altera tota ad profanam gentilium theologiam comparata sit; altera vero Scripturarum ope tantillum ad Christianam theologiam deflexa sit, sed nugis istis ita defœdatam, ut quæ cui præferenda sit, ambigas. Vereor, ne si latius et per partes, quod facile fieri posset, expenderetur utriusque systematis affinitas, longius excurreret oratio : erudito lectori viam aperuisse sufficiat. Interea ex hactenus dictis, ni fallor, concludet, non modo posteriores Valentinianorum Æones, ipsissimos Platonicorum archangelos fuisse; sed et invisibile et spiritale illud Pleroma a mundo intelligibili Platonis, ut exemplum ab archetypo, manasse. Jam ad alteram Valentiniani systematis partem, nimirum Achamothæ fabulam, seu ea quæ extra Pleroma contigerunt, sermonem convertamus, tempus est.

64. Extra Pleroma Sophiæ Enthymesin, *cum appendice passione relegatam* dicebant Valentiniani, in umbra et vacuo, formæ, figuræ, ac luminis expertem misere jacentem, ubi per necessitatem effervescebat. Postea vero quam ejus auxilio venit superior Christus, ac odore quodam immortalitatis perfudit, forma ei indita secundum substantiam, melior quidem ejus conditio fuit, ita ut rudem indigestamque rerum omnium creatarum molem jam profundere, et aliquantulum secernere cœperit; nondum tamen ab omni calamitate liberata, donec missus ad eam *Salvator* scientiæ formam ei indiderit, et a perturbationum æstu solverit. Latentem sub his ænigmatis Platonicam mundi animam deprehendere haud arduum. Plato, pro eo cui de industria studebat, allegorico ac symbolico philosophandi more, totum hoc universum esse fingebat ζῶον ἔμψυχον καὶ ἔννουν, animal quoddam vivens, ac intelligens, ex corpore et anima concretum. Corporis universi nomine intelligit τὸ ὁρατὸν καὶ ἁπτὸν, materiam quæ videri et tangi potest. Quod vero tum ipse, tum discipuli ejus tam magnifico verborum apparatu de anima mundi disserebant, ad illud referebatur, et ex eo decerptum erat quod Gen. 1, 2, scriptum legitur : *Spiritus Dei ferebatur super aquas;* id est, super informem ac indigestam totius universi materiam, ut ei formam, motum, vitam ac fecunditatem inspiraret. Nempe Plato per *spiritum universi, universalem spiritum, animam mundi*, sapientiam, virtutem seu efficien-

tiam Dei intelligit, quæ cuncta movet, dirigit, ordinat et disponit. [XLI] Sic enim ipse describit lib. x *De leg.*, pag. 896 : Ψυχὴν ταὐτὸ ὂν, καὶ τὴν πρώτην γένεσιν καὶ κίνησιν τῶν τε ὄντων, καὶ γεγονότων, καὶ ἐσομένων, καὶ πάντων αὖ τῶν ἐναντίων τούτοις· ἐπειδή γε ἀνεφάνη μεταβολῆς τε καὶ κινήσεως ἁπάσης αἰτία ἅπασι. *Idem esse et animam et primam originem, motumque eorum quæ sunt, quæ fuerunt, et erunt, omniumque rursus his contrariorum : quandoquidem et mutationis et universi motus omnibus causa est.* Et paulo post vocat ψυχὴν διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅπασι τοῖς πάντῃ κινομένοις, *animam regentem, et in omnibus, quæ moventur, inhabitantem.* Unde concludit, animam ante corpus exstitisse, corpus vero secundum et post animam natum esse, quandoquidem hoc ab ea regatur et moveatur : quod enim alteri causa motionis est, hoc prius sit necesse est.

65. Porro illam mundi animam non statim perfectam, omnibusque numeris absolutam fuisse censebant Platonici. Nam, ut ait Plato in *Timæo*, cum vellet mundi architectus mundum intellectuale animal facere, neque posset intellectus absque medio adesse corpori, conjunxit intellectum quidem animæ, animam vero corpori, atque adeo ut medio infuderit mundo, et inde per cuncta diffuderit. Prius ergo condidit animam Deus, nondum proinde perfectam donec intellectu ditaret. Sed rem totam melius et ad propositum nostrum aptius edisserit Ficinus cap. 3, *in Conviv. Platonis*, ubi Platonicorum sententiam explicat. *Principio*, inquit, *Deus mentis illius creat substantiam, quam etiam essentiam nominamus. Hæc in primo illo creationis suæ momento informis est et obscura. Quoniam vero a Deo nata est, ad Deum sui principium ingenti quodam appetitu convertitur. Conversa in Deum, ipsius radiis illustratur. Radii illius fulgore ille suus appetitus accenditur. Accensus appetitus Deo totus inhæret : inhærendo formatur ; nam Deus qui potest omnia, in mente sibi inhærente creandarum rerum naturas effingit. In ea igitur spiritali quodam modo pinguntur, ut ita loquar, omnia quæ in corporibus ipsis sentimus. Illis cœlorum, elementorumque globi, sidera, vaporum naturæ, lapidum, metallorum, plantarum, animalium formæ gignuntur. Hujusmodi rerum omnium species, Dei fomento quodam in suprema illa mente conceptas, ideas esse non dubitamus*, etc. Quod hic sub allegoriarum tegumentis traditur, his ambagibus missis clarius et simplicius exponi potuisset. Nempe quam vocant animæ substantiam nondum formatam, chaos est, seu materia, quam informem et rudem, certarum figurarum ac motionum expertem condidit Deus ; quæ tamen, ex legibus ab eo statutis, certis quibusdam formis, motibus ac figuris instrueretur, exigebat. Huic primum vim motricem indidit, quæ paulatim sese exserens, eos motus, Deo dirigente, civit, ex quibus materiæ partes sic invicem aptatæ, compositæ, atque ordinatæ, ut corporum formæ ad superni exemplaris imaginem atque normam prodierint. Idipsum est quod exprimere voluit Plato in *Timæo* scribens, mundum ex intellectu et necessitate, seu erratica causa compositum esse, id est ex ipso formarum ordine atque materia. Sic enim animam mundi, seu vim motricem, quam veluti semen quoddam materiæ impressit Deus, et ipsam materiam vocat : illam quidem, quoniam intelligentiæ divinæ simulacrum est : hanc vero, quia non propter seipsam, sed tanquam formis ultimis necessaria est introducta, has vel illas successive sic exceptura, ut nullius tenax sit, sed ad omnes suapte natura indifferens. *Possumus quin etiam*, inquit Ficinus in *Tim.* cap. 39, *sub necessitatis nomine intelligere non materiam solam, sed animam quoque ejus in primo processionis suæ signo velut informem, materiæ instar, consideratam. Utraque enim tam anima, quam materia, in primo originis suæ signo informis quidem est, sed facile formabilis est per intelligentiæ munus : unde et ipsi animæ rationes seminaque formarum naturalium infunduntur, et materiæ qualitates, atque formæ.*

66. In his autem Platonicorum placitis totam Achamothæ fabulam plus quam adumbratam nemo non deprehendit. Enthymesi siquidem superioris Sophiæ, separatæ a superiori Pleromate cum passione, in umbræ et vacuitatis locis effervescenti per necessitatem, extra lumen factæ et extra Pleroma, informi et sine specie, quia nihil apprehendit (sic describunt Valentiniani), tanta est cum anima mundi, qualem modo ex Platonicorum sententia descripsimus, affinitas, ut major vix esse possit. Utraque a Dei sapientia et virtute emanat. Utraque primum in chao, seu materia obscura, tenebrosa et incondita delitescit, informis et sine specie, velut fermentescens, ac paulatim vim suam exserens : utraque nihil apprehendit, utrique indita primum forma secundum substantiam tantum, sed non secundum scientiam ; quia, etsi initio motus quidam fuit ; quia tamen inconditus, vagus, ut ita dicam, inordinatus et indeterminatus ; nullam certam speciem aut formam exhibebat : utraque demum divini luminis radios excepit, quia vis motrix atque σπερματικὴ materiæ impressa a Deo excitari debuit, ut in actum prorumperet. Quod addunt Valentiniani, Enthymesin jam aliquali immortalitatis odore perfusam, variis perturbationum æstibus, ex quibus varia mundi elementa prodierunt, agitatam fuisse, donec ad Christum conversa, missum Salvatorem exceperit, Patris et Æonum potestate decoratum, qui eam a perturbationibus liberaret, hasque ab ea secretas commisceret, condensaret, atque ex incorporea affectione in incorpoream materiam immutaret ; ineptiæ sunt, eo verborum apparatu, qui moveat imperitos, venditatæ ; quibus id duntaxat innuitur, diversis tum primum perturbatisque motibus agitatum chaos, ad eas demum motionum species, rationes et modos, Deo ordinante, determinatum fuisse, ex quibus partes

sibi repugnantes ab invicem discedentes, cognatæ secum coalescentes, variis rerum formis in lucem edendis aptæ fierent. Cur ea materia *incorporea* tum a Valentinianis, tum a Platonicis dicatur, exposuimus in notis lib. I, cap. 4, n. 5. Sed quæ Platonis sententiam exponens refert Laertius pag. 208, quia mire quæ hactenus diximus confirmant, referre non pigebit. Aiebat nimirum Plato εἶναι δὲ τὴν ὕλην ἀσχημάτιστον καὶ ἄπειρον, ἐξ ἧς γίνεσθαι τὰ συγκρίματα. Ἀτάκτως δέ ποτε κινουμένην, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φησιν εἰς ἕνα συναχθῆναι τόπον, τάξιν ἀταξίας κρείττονα ἡγησαμένου. *Esse materiam informem et infinitam, ex qua concretiones fiant. Ea cum aliquando temere et inordinate moveretur, a Deo ait in unum locum coactam, quod ordinem temeritati præstare censuerit.* Confer, si lubet, Platonem in *Timæo*. Idipsum aliis verborum involucris tegere Ophitis et Sethianis animus erat, dum aiebant, Sophiam descendentem in aquas, petulanter eas movisse et assumpsisse ex [XLII] eis corpus : *humectationi enim luminis ejus omnia accurrisse, et adhæsisse* [76**], et cætera ejusmodi delirantium hominum commenta, quæ a Valentinianis penes ineptiæ modum, non penes ipsam rem differunt. In hoc vero utrique Platonicis stolidiores exstiterunt, quod hi animam mundi a Deo ipso tanquam principio, et mundo tanquam subjecto, re distinxisse non videantur; illi vero Enthymesin suam ab utroque sic distinxerint et separaverint, ut in substantiam quamdam per se subsistentem, ac secundarium quoddam Deitatis genus transformarint.

67. Achamothæ fabulam excipit mundi hujus aspectabilis origo, constitutio et ordinatio, quam fusius exponit Irenæus, et nos ex ipso compendio superius descripsimus. Summa huc redit, primum omnium ab Achamoth conditum Demiurgum ex animali substantia, cætera omnia deinceps fabricatum fuisse, tum cœlestia, tum terrena, tum animalia, tum sensu et vita destituta, Angelos, Archangelos, Cosmocratorem seu diabolum, et dæmonia, septem cœlos, quos intelligentia præditos, imo et Angelos esse volebant, Hominem demum ex triplici substantia concretum. Cæcus tamen et inscius quid ageret, tanta hæc molitus est Demiurgus : at clam dirigebat Mater Achamoth, hanc vero Salvator, ut cuncta ad imaginem invisibilis Pleromatis efficerentur. Sedes Demiurgo constituta supra septimum cœlum; Mater superiorem locum, medium videlicet, quod inter Pleroma et mundum visibilem intercedit, spatium occupabat. In quibus omnibus luce meridiana clarius iterum relucent Platonicorum aliorumque veterum philosophorum dogmata. E molestissimæ quæstionis, unde malum? ambagibus expedire sese cum nequirent plures e vetustioribus philosophis, existimarunt, Plutarcho teste in *Is. et Osir.*, duos esse deos καθάπερ ἀντιτέχνους, quasi contrariis artibus deditos, alterum bonorum, A alterum malorum fabricatorem. Illum bonum deum et Oromazen, hunc dæmona et Arimanium appellabat Zoroaster; illum e purissima luce, hunc e tenebris et ignorantia genitum : a primo bonos, a secundo malos deos genitos esse volebat, et inter hos alium deum intermedium nomine Mithram exsistere. Has impurissimas repetiere lacunas tum Marcionitæ, tum Gnostici veteres, ut inde duplex rerum principium, alterum bonum, alterum malum, alterum alteri perpetuo insidiantem et adversantem excitarent. Valentiniani vero, ut portentosi dogmatis invidiam declinarent, *nominibus* quidem *honestius utebantur*, ut loquitur Irenæus; neque enim Deum malorum effectorem aperte profitebantur : at revera venenum crudius sorbebant, ut B ostendit idem Irenæus [77], dum rerum conditorem *ex ea labe, quæ extra Pleroma emissa est*, temerario videlicet et supra modum audaci Sophiæ facinore genitum, ac ignorantiæ, cæcarum nempe Achamothæ perturbationum fructum esse asserebant. Nam Deum malum auctorem mali, et Deum cæcum et ignorantem inducere, ejusdem sceleris esse videtur; imo hoc altero gravius. Neque enim Deus iste cæcus a se est, sed ab Achamotha conditus est, dirigente *Salvatore*, quem vicissim regunt et inspirant tum supremus Pater, tum cæteri Æones; ac proinde ignorantia, malorum omnium fomes et radix, et mala ipsa, quæ inde pullulant, in summum Deum refunduntur. Sicque recrudescit pestiferum virus, quod e corruptis philosophorum lacubus haustum emollire conantur Valentiniani. C

68. Eo usque desipuisse Platonicos, ut duos deos, alterum bonorum, alterum malorum auctorem fingerent, non legimus : imo quamlibet aliam, præter Deum, malorum causam esse quærendam constanter asseruerunt. Verumtamen est quod dum rerum inferiorum creandarum et administrandarum provinciam angelis demandabant, aliis postmodum offensionis ansam præbuerint. Id innuere videtur Plato, cum in *Timæo* Deum filios suos, id est inferiores angelos adhortantem inducit, ut ad imitationem sui, mistionem sub luna rerum aggrediantur, hominique subjiciant omnia, ac rationalem ejus animam ab ipso acceptam corpori D caduco infundant. Quod expendens simul et refellens Augustinus lib. XII *De civit. Dei*, cap. 26, scribit, *Platonem minores, et a summo Deo factos deos, effectores esse voluisse animalium cæterorum, ut immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi vero mortalem attexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluisse, sed corporum.* Sed Platonis præceptoris mentem clarius expressit Proclus lib. V, cap. 29, ubi sic distinguit : mundum indigere Deo Patre, ὡς ὑποστάτου τῶν ὅλων, καὶ γεννήτορος, *tanquam fundatore a quo fulciatur, et genitore :* τὸ δὲ γεννᾷν, καὶ παράγειν, καὶ τὸ προνοεῖν, θεῶν ἐστιν ἴδιον, καθόσον εἰσὶ θεοί. *Ipsum vero ge-*

[76**] Iren., lib. I, cap. 30. [77] Lib. III, cap. 12, n. 13.

nerare, et producere et providere, deorum esse proprium, quatenus sunt dii. Primam quidem causam esse Deum Patrem, quatenus exemplaria rerum formas continentia, quibus dirigantur dii, ministrat; at τὸ γεννητικὸν, καὶ ὑποστατικὸν ἄλλων, καὶ προνοητικὸν αὐτοῖς διαφέρειν τοῖς θεοῖς, *ipsam generandi vim, et ipsam aliarum causam fundatricem, et ipsam providendi facultatem ad ipsos deos maxime pertinere.* Consentit Sallustius philosophus lib. *De diis et mundo*, cap. 6 : Deorum, inquit, alii mundani, alii supermundani. Τῶν δὲ θεῶν, οἱ μέν εἰσιν ἐγκόσμιοι, οἱ δὲ ὑπερκόσμιοι. Ἐγκοσμίους δὲ λέγω, αὐτοὺς τοὺς τὸν κόσμον ποιοῦντας θεούς. Τῶν δὲ ὑπερκοσμίων, οἱ μὲν οὐσίας ποιοῦσι θεῶν, οἱ δὲ νοῦν, οἱ δὲ ψυχάς. *Mundanos dico eos, qui mundum condunt, deos. Supermundanorum vero alii deorum substantias, alii mentem, alii animas efficiunt. Ideoque*, pergit, *trino ordine discriminantur. Mundanorum hi condunt mundum, alii eumdem animant, alii ex variis diversisque compactum adaptant, alii adaptatum custodiunt.* Quod vero dii illi tum mundani, tum supermundani primo Deo longe inferiores sint, docet cap. præced. ubi ait, τὴν πρώτην αἰτίαν μίαν εἶναι, *primam causam unam esse.* Παντὸς γὰρ πλήθους, inquit, ἡγεῖται μονὰς, δυνάμει τε καὶ ἀγαθότητι πάντα νικᾷ· καὶ διὰ τοῦτο πάντα μετέχειν ἐκείνης ἀνάγκη. *Multitudini namque universæ præest unitas, potentia et bonitate omnia superans; ideoque omnibus communicari necesse est.* Eademque Jamblichi sententia est, sect. v, cap. 9. Tum cap. 14 deos sic partitur, ut alii sint *materiales*, alii *immateriales*. *Materiales* vocat eos, qui licet a materia maxime separabiles sint, eam immateriali sua potentia comprehendunt et exornant, eique adsunt, ac dominantur, et una cum ea existunt. *Immateriales* appellat eos, qui omnino a materia liberi sunt, eique longe præcellunt. Omnem autem rerum humanarum administrationem ad deos *materiales* pertinere vult, non ad *immateriales* (nisi quatenus hi deos *materiales* eorumque potentias in se, tanquam causa una et [XLIII] prima, complectuntur), quia, administratio hæc particularis est, et admistum habet quoddam anxietatis genus, neque omnino a corporibus segregata est, nec capere potest liquidam et imperturbatam gubernationem. Quare sect. II, diversis deorum inferiorum generibus et ordinibus diversas in administratione mundi, perinde atque Sallustius, stationes, officia et functiones assignat. Sic pariter et Ficinus *in Critiam* Platonis, deos in supercœlestes, cœlestes et subcœlestes ex Platonicorum sententia partitur; primis amplissimam providentiam, secundis minus amplam, posterioribus ad angustiora redactam tribuit, utpote qui certis terræ plagis rerumque generibus divina distributione præsint : quemadmodum et cœlestes alii aliis cœli partibus, sphæris et stellis præponuntur. Ex quibus omnibus liquido certum est, Platonem ejusque discipulos non existimasse primum principium per A se creavisse res conditas; sed id quod secundo post illud loco constitutum est, angelos videlicet. Hinc Numenius apud Eusebium, lib. XI *Præp. evangel.*, cap. 18, Platoni hæc verba tribuit : *O homines, quem vos arbitramini primum Deum, mundi opificem, non est primus, sed est adhuc eo superior.* Cui effato concinit oraculum istud :

Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε Πατὴρ καὶ νῷ παρέδωκε Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κλητίζετ' ἄπαν γένος ἀνδρῶν. Omnia siquidem perfecit Pater, et menti tradidit Secundæ, quam primum Deum vocat omne hominum [genus.

Quod exponens Psellus ait, Mentem secundam vocari ab hominibus Deum primum, quod, nesciant Patrem supremum.

B 69. Ab his fontibus effluxit communis Gnosticorum omnium sententia, Angelis tum creandi, tum regendi mundi munus impositum fuisse. Nec secus sensere Valentiniani. Quamvis enim Demiurgum, Deum et Patrem interdum nominarent, revera tamen intra naturæ angelicæ limites concludebant. *Demiurgum et ipsum angelum esse dicunt, Deo similem*, inquit Irenæus lib. I, cap. 5, n. 2, et lib. II, cap. 8, n. 3. Nec minus aperte scribit lib. IV, c. 1, n. 1, hanc esse Valentinianorum mentem, *Demiurgum naturaliter neque Deum, neque Patrem esse, sed verbo tenus dici, eo quod dominetur conditioni.* Quod et idem de Enthymesi seu Achamoth dicendum. Et hinc est quod sanctus doctor hæc hæreticorum C deliria confutans libro II nullatenus inter Valentinianos cæterosque Gnosticos distinguit; sed probare satis esse sibi censuit mundum non ab angelis, aut archangelis, sed ab uno et eodem Deo et Patre conditum fuisse. Commune vero tum philosophis, tum hæreticis isthæc asserendi principium fuit, Deum summum et Patrem ignotum ac invisibilem esse ac mansisse, nec per rerum creationem seipsum manifestando prodidisse : aliis existimantibus Dei majestatem haud decere, ut ad rerum inferiorum curam per seipsum suscipiendam sese demitteret; aliis timentibus, ne mala quibus labefactatur orbis, in ipsum refunderentur, si hunc ipse regeret creavissetque. Hinc sponte fluebat, orbis regimen et creationem alterius cujuspiam a Deo Patre D opus et effectum esse : cumque neutri ullam aliam ultra hunc sive personam, sive naturam intelligentem nossent quam angelicam, in hanc operis molem recumbere voluerunt. Quæ prava inde enascantur consectaria, paulo post referemus.

70. Interim, quod mundum hunc inferiorem ad superioris, seu Pleromatis imaginem effictum dicebant Valentiniani, alterum doctrinæ Platonicæ caput est, quod in suam hypothesim transtulerunt. Notissimum quippe, nec semel a nobis jam dictum, invisibilem seu idealem Platonis mundum, rerum omnium ideas et formas a Dei mente conceptas continere; quas quidem supremus Pater angelorum opificum mentibus insculpit, et quasi oculis objicit, ut ad illius archetypi exemplum mundum hunc in-

feriorem efforment : et eapropter scripsit Tertullianus in lib. *De anima*, cap. 17, in ideis Platonicis *relucere hæretica semina Gnosticorum et Valentinianorum*. Angeli etiam et Archangeli, quos creat hæreticorum Demiurgus, angeli seu dii mundani sunt, quos a superioribus progenitos esse, multiplici ordine, serie et successione, statuebant Platonici. Ut enim Archangelos diis, sic Angelos Archangelis, Angelis heroes, heroibus animas subjiciebant. Animatos item septem planetarum, aliarumque stellarum orbes, et intellectu præditos, imo et Angelos esse, æque ac Valentiniani, sustinebant ; non quidem ratione formæ informantis, sed assistentis, ut loquuntur in scholis ; vel, ut exponebant Valentiniani, non re, sed virtute ; quatenus unicuique cœlo et sideri præfectus adest Angelus, qui motus hujus regat ac moderetur, ut passim explicant Platonici. Hosque septem planetarum orbibus præfectos Angelos, septem Κοσμοκράτορας esse puta, de quibus Damascius : quanquam ipse Κοσμοκρατόρων ordinem duplicem esse velit ; alii siquidem mundum superiorem, seu cœlestem, alii inferiorem moderantur : quod et ipsum Jamblichus sect. II innuit, ubi Archontas duplices distinguit, alios superiores, alios inferiores. Ex horum numero fuisse videtur ille Valentinianorum Cosmocrator seu diabolus, omnisque malorum dæmonum caterva, quam *spiritalem malitiam* vocabant, quamque a Demiurgo ex Achamothæ tristitia conditam asserebant. Cur vero hoc interesse vellent Demiurgum inter et Cosmocratora, quod hic ea quæ sunt super eum intelligeret, alter ignoraret, haud facile quisquam dixerit. Hanc quidem rationem afferunt, quod Demiurgus animalis sit, diabolus vero spiritalis nequitia ; sed rem implicat potius, quam explicat. Qui enim ex animali Demiurgo prodire potuerit Cosmocrator, qui, si non natura, saltem intelligentia superior sit : et qui ex tristitia Matris Achamoth condi potuerit spiritalis Angelus, ex ejusdem conversione animalis tantum, non video, nec quidquam, quo nodum hunc solvam, ministrat Platonica philosophia. Illud duntaxat ex Porphyrio in Epist. ad Anebonem erui potest, hoc dæmones bonos a malis discrepare, quod illi animæ sint spiritui adjunctæ, sed spiritum ratione superantes, corpusque harmonica proportione compositum cum habeant, in beneficia natura sua proclives sint ; hi vero animæ sint spiritui adjunctæ, sed ei ratione cedentes, corpusque inconcinne compositum et male affectum sortiti, iræ et cupidinum impetu feruntur, quibus ad mala omnibus inferenda [XLIV] instigantur. Nempe id discrimen esse volebat deos inter et dæmones, sive bonos, sive malos, seu inter angelos superiores et inferiores, quod primi impatibiles essent et intelligentiæ puræ, alii vero mentis participes et animales. Jam enim in Platonicorum scholis obtinebat ea sententia, duplex dæmonum genus, bonorum videlicet et malorum, esse statuendum. Secus sentiebant Pythagoras aliique veteres, quibus aliud dæmonum genus, quam ἁγνῶν, purorum et beneficorum, haud agnitum fuisse probant ea carmina, quæ vulgo Pythagoræ ascribuntur. At cum Plato in *Timæo* et alibi placitum istud aut induxisset, aut recens natum confirmasset, in dæmonum ordinem referendas esse animas heroum, id est eorum hominum, qui tum beneficentia ac liberalitate erga patriam, tum justitia ac pietate præ cæteris excelluerant ; hinc ad amplificandam dæmonum turbam aditum sibi cito patefecere adulatio et timor. Quicunque enim viri potentes popularibus suis formidolosi vixerant, vel qualibet alia ratione nomen sibi inter suos fecerant, licet impuram flagitiosamque vitam duxissent, mortui facile invenerunt et adulatores, qui eos in heroum ac dæmonum numero collocarent, atque sacra decernerent, et ignavos ac timidos homines, qui sic collocatorum memoriam divinis honoribus celebrarent. Sed cum ridicula illa faciliorque apotheosis, qua scelestis mortalibus sacra interdum decernebantur, invicta adversus ethnicam religionem argumenta Christianis suppeditaret ; horum vim atque pondus ut declinarent philosophi, duplex dæmonum heroumque genus statuere coacti sunt, alterum beneficum, maleficum alterum et malesuadum ; illis quidem fieri sacra honoris ac religionis causa, et ut opitulentur ; istis vero cautionis ac provisionis gratia, ne noceant. Sic fere rem explicant Jamblichus [78] et alii. Is vero licet non neget dæmones quosdam natura malos esse et improbos, qui tamen a natura ita constituti sint diserte satis non explicat ; at quod ad alteram quæstionis partem attinet, dæmones scilicet omnes corporeos esse et animales, fatetur id ita plerisque philosophorum videri, hancque communiorem esse sententiam, sibi tamen non probari. Et revera multorum philosophorum opinionem fuisse docet Plutarchus in libro *De placit. philosoph.* Litem dirimere nostri non est instituti ; sed observare sufficiat, quod consilium nostrum fuit, ab hac philosophorum opinione Valentinianorum Demiurgum animalem, et forte etiam catervam illam spiritalis nequitiæ fluxisse.

71. Nec vero in eo solum hæretici istis veteribus philosophis assentiebantur, quod Demiurgum suum, cæterosque inferiores angelos animales esse vellent, sed et in eo quod illi sedem in medietate, ut loquebantur, assignarent. Idem quippe de dæmonibus sensisse Platonem, extra omnem dubitationis aleam positum. Cujus quidem assertionis hanc affert rationem in *Convivio ;* quod cum dii superiores et homines natura maxime distent, dæmones interjici debeant, qui medium locum impleant, et distantes conjungant ; idque non solum natura, sed muneris functione etiam præstent, in-

[78] Sect. I, cap. 15 et 16.

terpretando et trajiciendo humana ad deos, et divina ad homines; videlicet, deorum monita et præcepta ad nos, preces et sacrificia nostra ad illos. Ex quo sequebatur eos vaticiniorum omnium et prophetiarum auctores esse, quas pro suo quisque modo, affectu et natura inspirabat. Huic Platonis sententiæ omnes Academici sequentibus sæculis semper assensere, ut Plutarchus in lib. *De defectu orac.*, Apuleius in libro *De deo Socratis*, Jamblichus, Proclus et alii. Sic pariter humana cum divinis consociabant Valentiniani. Hominibus per Demiurgum animalem in medio constitutum, commercium intercedebat cum matre Achamoth spiritali, supra Demiurgum collocata. Quia vero illa media inter Demiurgum et Pleroma considebat, hujus interpositionis fibula Pleroma cum Demiurgo conjungebatur. Cujus etiam dogmatis idem quod Platonici consectarium erat, prophetias omnes vel Matri, vel Demiurgo, vel Salvatori per Jesum, acceptas referendas esse. Nam Christum Jesum, Novi Testamenti angelum et mediatorem, qui illud, quod peccatis intermissum fuerat, inter Deum et homines commercium instauraturus venit, triplici substantia indutum effutiebant hæretici, spiritali a superiori Pleromate devecta, animali a Demiurgo, et corporea a mundi elementis accepta : ut sic nec Deus (sic blasphemabant illi), nec purus homo, sed inter utrumque medius, et ceu Demiurgus alter, ima summis connecteret.

72. Sed ad alteram mundi constitutionis partem sensim delabor, hominis nimirum fabricationem, quam mirum esset si ad Platonica placita etiam non exegissent blaterones illi. Triplicem in uno homine hominem esse statuebant, materialem seu choicum; psychicum seu animalem, a Demiurgo insufflatum; et spiritalem, ortum videlicet e spirituli semine, quod ex Angelorum contemplatione protulit Achamoth, quem per Demiurgum, ceu per canalem, eo tamen inscio, una cum ejus insufflatione inspersit omnium mater. Et quidem quod hominem choicum ex limo primum, tum ex carne compactum assererent, nihil inusitatum sonat, communisque philosophorum omnium sententia fuit. Limus prima velut corporis humani materia est, quam Deus ita conformavit ut caro fieret, cui vitam infudit. Sic Moyses Gen. II, 7, hominis creationem describit, hancque descriptionem, intertextis pro more fabulis, imitari studuerunt. Quod autem animam fingerent in duas veluti partes sectam, cujus altera animalis esset et inferior, altera spiritalis et longe dignior tum origine, tum natura, post Platonicos fecerunt. *Homo*, inquit Jamblichus [79], *duas habet animas, quod ipsa Mercurii sacra scripta ostendunt. Una est a primo intelligibili, quæ etiam de potentia opificis participat.* Καὶ ἡ μέν ἐστιν ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, μετέχουσα καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως. *Altera vero nobis inditur ex circuitu cœlestium mundorum, in quam anima Dei speculatrix se inserit.* Ἡ δὲ ἐνδιδομένη ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς, εἰς ἣν ἐπεισέρπει ἡ θεοπτικὴ ψυχή. *Anima quæ nobis advenit a mundis, mundorum quoque obtemperat motibus; illa vero quæ ab intelligibili derivata adest intelligibiliter, Genesiurgi,* Γενεσιουργοῦ, *motioni supereminet.* Vult igitur, priorem animam fato non servire, quia, ut ait cap. seq., habet in se principium proprium, quo possit ad intelligibile restituere seipsam, et a rebus factis refugere, et cum eo quod est, quodque divinum est, connecti. Posteriorem [XLV] vero animam fato subjacere. Ita Jamblichus, in cujus verbis et sensu perspicue elucet duplex illa Valentinianorum anima. Ea enim, quam a primo intelligibili esse dicit, ipsa est quam spiritalem jactabant, e superiori Pleromate per *Salvatorem* et ejus angelos deciduam. Ea vero, quam inditam esse asserit ex circuitu cœlestium mundorum, ipsa est quam a Demiurgo animali, supra septimum orbem considente, insufflatam volebant, et in quam superior illa sese insinuabat. Hoc tantum inter se differunt, quod Jamblichus post Platonem et cum cæteris Platonicis affirmaret superiorem illam animam corporibus dudum præexsistentem, jam perfectam, et velut adultam iisdem infusam fuisse; Valentiniani vero eam opinarentur velut semen quoddam *informe, et sine specie et imperfectum* animæ animali inseri, ut ibi *perfectionem et formationem* percipiat [80]. Quanquam tamen non usque adeo dissentiunt, ut concordia redintegrari non possit. Quamvis enim animas jam adultas in corpora dejici vellent Platonici, prius tamen oblivionis poculo epotatæ corporum mole sic obruebantur, ut iis ambagibus non nisi paulatim excussis iterum adolescerent, pristinarumque cogitationum vestigia rationis ope gradatim refricarent. Quamobrem et ipsi hanc animam primum informem, successu temporis perfectam evadere contendebant. Hoc etiam inter utrosque conveniebat, quod animam animalem fati vinculis illigatam, spiritalem his liberam esse sentirent; quod aliis terminis, eodem certe sensu, exprimentes Valentiniani, dicebant, *animas quasdam natura bonas, quasdam autem natura malas. Et bonas quidem has esse, quæ capaces seminis fiunt; alias vero natura nequam, nunquam capere illud semen* [81], quibus proinde aditus omnis in Pleroma, solis spiritalibus excipiendis destinatum, intercluderetur necesse erat. Sic Christianismi speciem Platonicorum commentis inducebant nequissimi homines. Nempe quod in apostolorum scriptis legerant, animalem hominem non percipere ea quæ sunt Spiritus Dei [82]; quosdam homines animales esse, Spiritum non habentes; spiritalem omnia judicare; veros Christianos primitias Spiritus accepisse, et spiritales esse, etc., Platonica deliria huc transferendi occasio fuit. Diversam utriusque

[79] Sect. VIII, c. 6. [80] Iren., lib. II, cap. 19, n. 1. [81] Id., lib. I, cap. 7, n. 4. [82] I Cor. II, 14.

animæ sortem non moror : sponte fluit ex diversa utriusque conditione et origine. Unaquæque enim principium suum ambit, et ad illud anhelat : ac proinde cum altera e Pleromate, altera e *Medietate* defluxerit, una in Pleroma cum Angelis *Salvatoris*, altera in *Medietatem* cum Demiurgo recolligenda recurrat necesse est. Nec hæc Platonicis ignota. Nam Jamblichus, sect. 1, cap. 2, putat, animas quasdam per deorum benignitatem, et infusam ab illis illuminationem, sæpe altius ascendere, et in ordinem majorem, angelicum videlicet evehi. Hoc quoties fit, ait, non jam amplius animæ finibus continentur, sed totæ angelicæ animæ evadunt, et in purissimam vitam perfecte perveniunt. Non moror etiam hylici hominis, seu materialis corporis sortem. In corruptelam abire, nusquam excitandum, cum Sadducæis aliisque non paucis gentilibus philosophis, ex necessaria consecutione putabant. Nec enim id excitari, vitæ particeps futurum decet, quod e labe et ignorantia, Enthymeseos perturbationibus, et Demiurgi inscitia ortum ducit.

73. De Christo Jesu quid sentirent, quibus potius blasphemiis sacrum Incarnationis mysterium subverterent, jam diximus. Illud fundamenti loco statuebant, quod verissimum est, nec semel a SS. Patribus affirmatum, ea suscepisse Christum quæ servaturus erat. Sed hoc turpiter abusi concludebant, ex quadruplici substantia compactum fuisse, ut typum primi ac superni quaternarii servaret; ex spiritali, quæ erat ab Achamoth; ex animali quæ erat a Demiurgo; ex ea quam œconomiæ, seu salutis humanæ procurandæ causa assumpsit, corporea quidem quæ sensus afficeret, sed ita a crassiori materia defæcata et pura, et tam solerti arte parata, ut nihil cum ea commune haberet, ac spiritalis quodammodo præ ea esset : ac demum ex superno *Salvatore*, qui in eum sub specie columbæ descendit, tum cum ad baptismum venit. Spiritalem quidem substantiam ab Achamoth acciperet necesse erat, quoniam spiritali semini, hactenus repullulantibus undequaque vitiis, ignorantia præsertim, præfocato perfectionem et incrementum allaturus erat, novamque lucem hactenus invisam, nimirum supremi Patris agnitionem, in homines diffusurus. Animalem etiam, et eam quæ videri et tangi posset, assumere debuit; quia cum et animalibus hominibus salutem impertiturus esset, iisque, utpote spiritali semine seu agnitione destitutis, unus aditus ad eam per fidem et bona opera pandatur; necesse erat iis similis ac visibilis fieret, quo dux eorum et magister evaderet. His omnibus accedere debuit de supernis Salvator, qui Jesu Christi mentem Pleromatis mysteriis informaret; isque huic uniendus eo unitionis genere, quod procul ab hypostatico dissideat, nihilque nisi mere morale sonet; ac Jesum a communi hominum (si tamen homo dicendus, cui corpus æthereum potius et phantasticum, quam humanum erat) sorte non eximeret, utpote qui nec vere Deus esset, sed merus Angelus Deo longe inferior, nec Jesu Christo hypostatice unitus. Neque enim ipsum Dei Filium carnem sumpsisse volebant; et si dixissent, haud alio quam Sabellii et Pauli Samosateni sensu dicere potuissent. At hylicum nihil seu materiale asciscere sibi potuit Jesus Christus; quia hoc cum labis et ignorantiæ fructus sit, infausta perturbatæ nec sui compotis Enthymeseos soboles, et cæci ac ignorantis Demiurgi opus, salutem capessere nullam potest, sed in corruptelam, unde initium sumpsit, cedat necesse est. Hæc vero impiissimi dogmatis consectaria necessaria fuere. 1° Nihil a Maria Christum accepisse, sed per eam, veluti aqua per tubum, transiisse. Cum enim hylicum nihil susceperit, sed corpus ab hylico seu materiali, quod omnium hominum est, procul diversum gestaverit; ab ea mutuari nihil potuit, nec in ejus utero formari, ex qua nullum nisi hylicum et illi simile corpus generari poterat. 2° Nihil pati potuisse Salvatorem; cum nec Christo Jesu vere unitus esset, nec suapte natura patibilis et visibilis. Sed cum Jesus coram Pilato sisteretur, statim in Pleroma revolasse dicebant. 3° Ne id quidem quod a Matre erat semen passum esse, utpote quod et ab anima animali, quæ sola passionis capax, distinctum, et spiritale, et invisibile etiam ipsi Demiurgo esset. Sic illi. 4° Solam passam fuisse animalem substantiam, et eam quam Christus œconomiæ causa susceperat, [XLVI] solerti artificio compactam. Sic totam Verbi incarnati mysteriorum œconomiam labefactabant, et funditus evertebant profani homines.

74. Mirum si dogmatis vita non respondisset : impiissima dogmata scelestissimis moribus adæquari necesse erat. Vesaniam arguit, quod seipsos perfectos, spiritales, spiritali semine fecundatos, semina electionis, ac Gnosticos, seu scientes impudentius jactarent; qui gratiam proprio ac hæreditario jure a Matre acceptam ita possiderent, ut semper accresceret, decresceret nunquam, aut efflueret; catholicos vero psychicos et animales contemptim vocarent, qui gratiam commodato et in ancipiti usu sic accipiebant, ut ea illis adimi jure posset. Quid sit ista spiritalium gratia, spiritale illud semen, quo superbius efferebantur, diximus. Supremi Patris, usque ad Novi Testamenti tempora invisibilis et ignoti, agnitio est, supernorumque Pleromatis arcanorum scientia per Christi adventum hominibus indita, qua sola, cæteris omnibus spretis et omissis, salutem comparari putabant. Hanc suæ duntaxat sectæ hominibus concedebant, aliis omnibus denegabant, utpote quorum captum superaret ea γνῶσις; in quibus proinde locum habere crederent solam fidem, implicitam nimirum, et suæ disciplinæ sectariis adhibendam. Hoc vitiorum omnium, scelerum et turpissimorum facinorum, quibus perditorum hominum funes ata vita fuit, seminarium et origo exstitit. Hinc, ut

recte observat Irenæus [82], *intimorate omnia quæ vetantur, illi operabantur*, nihil vitiorum omnium cœno inquinari se posse putantes. Si enim Deus summus usque ad Novi Testamenti tempora ignotus fuit; si mundi hujus curam ipse non gessit, sed ejus administrationem angelis inferioribus commisit: ergo ab angelis, ut cætera, ita et prophetiæ profectæ, et lex in monte Sinai lata fuit. Si vero lex a Demiurgo animali, animalis hominis conditore data est: ergo ea non tenetur anima spiritalis, nec proinde legis jussa negligens peccat, quia altioris est originis, nec Demiurgi imperio subdita. Si sola Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitio, iis quibus infusa fuerit, salutem affert, seu, ut loquebantur, in Pleroma inducit; ergo non opus erit operibus, in primis quia ab illorum necessitate, quam lex ab angelis lata injungebat, animas liberavit suo adventu Salvator. Si quibusdam necessaria sint opera; eos duntaxat juvare queunt, quibus spiritalis scientia deest, cæteris penitus inutilia. Si spiritale semen ad salutem efficax, ex quo semel habitum, perire nunquam potest, sed augetur semper, crescit et perficitur: ergo quidquid agant ii, quibus inspersum fuerit, quodcunque scelerum genus perpetrent, a gratia et salute nunquam excident. Si denique ea duntaxat salutem percipiunt, quæ suscepit Christus, hylicum vero nihil assumpsit: ergo nihil corporibus impertitus est, iisque nulla speranda resurrectio. Tam arcte cum suis principiis cohærent eæ consectiones, ut eas ipsimet Valentiniani suas palam fateri non erubescerent.

75. Jam, puto, nullus deinceps, nisi qui veterum omnium auctoritatis jugum audacius excusserit, Valentinianos iis errorum portentis absolvere cogitabit, quibus insimulantur tum ab Irenæo, teste omni exceptione majori, tum a cæteris Patribus. Imo stupebit cordatus quisque, eo usque temeritatis prorupisse quosdam recentiores, ut testium coætaneorum oculatorumque auctoritate elevata, eos excusare vanis argutiolis nitantur, quos illi certis rationibus invictisque testimoniis reos esse probant; et ne desipiant perditi homines, immaniter desipuisse sanctos Patres innuere non vereantur. Attendant, quæso, benigni illi hæreticorum interpretes, quot et quanta postremis hisce sæculis errorum monstra, stolidaque deliria pepererit in Anglia, Germania, Hollandia, imo paucis abhinc annis in Gallia male sanum fanaticorum caput; quibus tamen sui non defuerunt asseclæ, neque numero pauci, neque ordine et scientia infimi: et jam fidem superare non videbitur, quosdam priorum sæculorum homines sic insaniisse, ut enarrant Patres. Sed missis hisce concertationibus, quæ hactenus diximus, perspicue demonstrant, Valentinianos puros putosque ethnicos fuisse, qui ridiculis gentilium philosophematis simulatam Christianismi speciem induxerant; sed ethnicis ipsis pejores, ipsa moralia præcepta, quæ natura mortalium cordibus inscripsit, sic pessum dedisse, ut fractis repagulis homines in pecudum vivendi morem dejicerent. Religio Christiana in sacris sanctissimæ Trinitatis et Incarnationis mysteriis, ceu duobus cardinibus, tota potissimum vertitur, Deique verbo tum scripto, tum tradito nititur. Hæc autem fundamenta ita succussere, ut funditus diruerint. De trinitate personarum non in eo tantum impie sentiebant, quod Mentem, Veritatem, Verbum, Vitam, Horon, Christum, Salvatorem, diversa nomina, quibus exprimuntur unius et ejusdem Filii Dei per se subsistentis proprietates, in totidem Æones transformassent; sed quod Æones illos vel cum ipso Patre confunderent, uti fecere Noetus, Sabellius et Paulus Samosatenus; vel sic a Patre separarent, ut longe inferioris naturæ esse vellent, nec plus quam angelos esse sentirent, quæ Arii deinceps blasphemia fuit. Nec melius actum cum Spiritu sancto, qui et ipse gradu dejectus ad angelorum sortem relegatus est. Sicque una et eadem hæresis ea simul venena miscere novit, quæ deinceps divisim epotarent Sabellius et Arius. Quam misere ab iis violata mysterii Incarnationis fides, ex paulo ante dictis manifestum est. Ibi nec Deus carnem suscepit, nec natus, nec passus in carne est, nec Verbum caro factum est; nec Christus verus homo fuit, sed hominis simulacrum et vana species, quæ sensus deluderet. Etsi Scripturarum libris et verbis pepercit scelerata Valentini manus, eas tamen a summo omnium Parente inspiratas negasse, in fabulas fœde detorquendo convertisse, sacræ apostolorum traditioni delirantium hominum nugas substituisse, Dei Verbum turpiter abjecisse fuit. De arbitrii libertate, bonorumque operum necessitate nihil dicam: aliud, maxima saltem ex parte, fatali necessitate constrictum; alterum, ceu viles quisquiliæ, ad eos amandatum, quos spiritali semine haud inspersisset mater Achamoth: ut sic in Scripturis nihil intemeratum maneret, sed tum dogmata, tum præcepta penitus ruerent.

76. Hæc de hæresi Valentiniana dicenda nobis erant. Si in ea explicanda paulo longiores exstiterimus, Irenæi exemplo fecimus, qui hanc longe fusiori et accuratiori stylo quam cæteras omnes [XLVII] persecutus est. Cum enim in eam, ut plus semel asserit [83], tanquam in sentinam quamdam confluxerint omnium hæreticorum sordes et spurcitiæ, vel, ut verbis ejus utar, ἀναχεφαλαίωσις, *recapitulatio* omnium sit; ea semel recte exposita, cæteræ nihil aut parum negotii facessere poterunt. Quare et in hoc etiam Irenæum imitabimur, quod eas levius perstringemus, ea duntaxat observantes, quæ

[82] Lib. I, c. 5, n. 3. [83] 19. Præf. lib. III, et Præf lib. IV.

unicuique propria erunt, nec aliis communia. Postposito temporum ordine, eum tantum, lectorum commodo consulentes servabimus, quem servavit auctor noster.

ARTICULUS II.

DE VALENTINI DISCIPULIS.

77. Consensum in unam fidem, peculiarem solius veræ ac catholicæ Christi Ecclesiæ laudem esse; discordes vero turpiterque secum pugnantes in fide sententias, in hæreticos omnes proprie quadrare passim notat Irenæus. Id etsi de hæreticis omnibus verissimum, nusquam tamen clarius elucet, quam ubi de Gnosticis ac Valentinianis sermo est. *Discrepant*, inquit ille [84], *ab invicem et doctrina et traditione; et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit.* Et alibi [85]: *Ab his autem qui prædicti sunt, jam multæ propagines multarum hæresum factæ sunt, eo quod multi ex ipsis, imo omnes velint doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove docere insistunt; semetipsos adinventores sententiæ quamcunque compegerint, enarrantes.* Nempe omnes novæ inventionis gloriam captabant, et, ut nomen sibi apud suos facerent, veterem errorem hi novis erroribus cumulare, illi novis saltem ac insolitis nominibus ornare studebant. Qua enim libertate a suis magistris, veteribus Gnosticis, in pluribus discesserat Valentinus, eadem ab ipso in multis secessere discipuli ejus, Secundus, Epiphanes, Ptolemæus, Colorbasus, Marcus, et alii: adeo ut Tertulliani [86] ætate purus, et qualem excogitaverat ipse Valentinus, Valentinianismus jam nullibi terrarum, præterquam Antiochiæ, sub Axionico vigeret. Cæteri omnes nova suscepta larva, oblitterato etiam magistri nomine, suum quisque hæresi propriæ nomen imposuerunt.

I. *De Secundo.*

78. Primus quem post Valentinum proxime memorant Irenæus, Epiphanius, Theodoretus, Tertullianus, vel quisquis alius auctor est Additamenti, quod ad calcem libri *De præscriptionibus* legitur, Augustinus et alii, Secundus est. Quis et qualis, quove in loco natus, veterum nemo scripsit. Id duntaxat ex Epiphanio [87] discimus, quod Valentino coævus, magistrum novo aliquo invento superare sic gestierit, ut tamen quod intererat inter utrumque discrimen, totum fere in verbis hæserit. Nam eadem, quæ Valentinus, docebat omnia, sed ampliore sonitu furiosorum aures opplebat: Πάντα μὲν τὰ κατὰ τὸν Οὐαλεντῖνον ἐξηγεῖται, περισσότερον δὲ ἦχον εἰς ἀκοὰς τῶν ἐμβεβροντημένων ἐξήχησεν. Addit Augustinus, *Secundianos hoc a Valentinianis distare dici, quod addant opera turpitudinis;* forte quia turpem et obscenam Valentini doctrinam impudentius prædicabant, omnique deposita verecundia actu perficiebant. Neque enim principiorum auctores erant, sed hæc a Valentino acceperant, qui si discipulis melior exstitit, forte quia paulo verecundior. Et ita sentit Damascenus scribens in lib. *De hæres.* Secundianos consensisse cum Valentino, nisi quod eum in docenda et commemoranda obscenitate longe multumque superarint.

79. Secundo tribuunt Irenæus et Ephiphanius, quod octonarium primum distinxerit in quaternarium dextrum et sinistrum, lumen et tenebras. Nova quidem et ænigmatica verba, sed non novus error. His enim significabat, ut supra ostendimus, primum octonarium ex duplici quaternario conflari; altero ex imparibus numeris, quos ex Pythagoreorum mente dextros et faustos, altero ex paribus, quos sinistros et infaustos vocabat. Idipsum est quod Ptolemaici quaternionem masculinum et femininum appellabant. In eo vero ab his et a Valentino discessit ille, quod Virtutem, quæ præ temeritate defecit, non a triginta Æonibus derivarit, sed a fructibus eorum. Scilicet angelum quemdam inferioris ordinis esse finxit, ne qua labe aspergeretur superius Pleroma.

II. *De Epiphane*

80. Proximum Secundo subnectit Epiphanem Irenæus: de hoc enim, nec de alio intelligenda quæ in veteri Irenæi Latina interpretatione legimus: *Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum*, etc. Quorum quidem verborum Græca licet apud Epiphanium desiderentur, merito tamen sic habuisse conjicit Pearsonius: Ἄλλος δέ τις, ὁ καὶ Ἐπιφανὴς, διδάσκαλος αὐτῶν. Ubi imperitus interpres misere lapsus, Tertulliano offendiculum præbuit; nam et ipse scripsit, *insignioris apud eos magistri.* Quippe neuter advertens, Irenæum voce ἐπιφανὴς alludere ad hæretici nomen, ex proprio appellativum fecerunt; definita Irenæi verba in vagum et indefinitum sermonem, ex quo nullius auctoris nomen colligi queat, perperam convertentes. Quin tamen de Epiphane hic agat Irenæus, dubitare non sinit Epiphanius, qui Se-

[84] Iren., lib. I, cap. 21, n. 5. [85] Id. cap. 27, n. 4. [86] Adv. Valent., c. 4. [87] Epiphan. Hær. XXXI, § 1.

cundo proximum recenset Epiphanem, in quem præterea apprime quadrant quæ *elaro* illi seu *insigniori magistro* tribuunt Irenæus Latinus, et Tertullianus. Σύγχρονος Secundo fuit Epiphanes, eique proinde successit, non tam tempore, quam doctrina [88]. Carpocratis, infamis illius hæresiarchæ de quo postea disseremus, filius erat, et matris cui nomen Alexandria; ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalenius. Liberalibus disciplinis a patre non segniter excultus, tantos eo duce in Platonica philosophia progressus fecit, ut exquisitam hominis eruditionem suspicerent omnes. Egregiæ quidem dotes, sed quas cum in sui ipsius, tum in aliorum perniciem misere convertit: iis quippe abusus, nefaria patris dogmata ampliavit [XLVIII], audaciusque disseminavit; tum ad Secundum se atque ejus fautores applicavit, ac illius in se virus, hoc est, imbutam venenata quadam peste loquacitatem expressit. Omitto quod Epiphanius ait [89], Isidorum quemdam (philosophum, an hæreticum Valentinianum, dubitat, affirmat vero Clemens Alexand. [90], Basilidis filium exstitisse) scriptis Parænesibus, Epiphani auctorem erroris fuisse, ac Secundum et Epiphanem has Paræneses ad usum sectæ suæ transtulisse. Quod enim ex iis Parænesibus Fragmentum recitat Clemens Alexand. lib. III *Strom.*, pag. 427, repugnare videtur cum iis, quæ de conjugio docet Epiphanes apud eumdem Clementem. Quidquid sit, Epiphanes ne pluribus exitio foret, diu vivere permissus non est. Nam cum ad XVII ætatis annum pervenisset, immatura morte præventus est: quo anno, non constat. At cum Theodoretus scribat [91] eum Adriano imperante hæresim suam confirmasse, vix huic principi superfuisse potuit. Quare vel sub ejus finem, vel inter initia Antonini Pii obierit necesse est. Non tamen istius morte compressum omnino malum. Sic enim vivens conterraneos suos, ex matre, Cephalenios tum præstigiis, tum eruditione fascinaverat, ut mortuo divinos honores detulerint, templum, altaria, Musæum in Same urbe exstruxerint, sacrificia et libationes tanquam Deo singulis noviluniis obtulerint, convivia egerint, ac hymnos ei cecinerint. Quod adhuc Epiphanii temporibus obtinebat. Scripsit inter alios librum *De justitia*, ex quo fragmenta quædam, quæ insanam hominis impietatem ac libidinem præ se ferunt, descripsit Clemens Alexandrinus. In eo justitiam Dei dicit esse κοινωνίαν τινὰ μετ' ἰσότητος, *quamdam cum æqualitate communionem*: indeque infert res cunctas, ipsas etiam uxores, inter homines esse debere communes: quod quidem erroris portentum a Platone accepit, qui si non ita reapse senserit, iis saltem verbis usus est lib. V *De republica*, quæ eum ita sensisse pluribus persuasere. Quæ fuerint apud scelestos homines dogmatis hujus consectaria, quibusve sordidari criminibus debuerint suum istorum et canum synaxes, quilibet intelligit.

81. Quæ fuerit Epiphanis de Æonibus sententia, superius exposuimus. In eo duntaxat a Valentino, et Ptolemaitis differebat, quod primum quaternarium aliis nominibus exprimeret. Nempe quod illi Bythum et Sigen, Nun et Aletheian dicebant, hic Monoteta et Henoteta, Monada et Hen. Totidem voces Platonicis, cum de Divinitate sermo erat, familiares, ut vidimus. Et eapropter a Clemente Alexand. *Μοναδικῆς γνώσεως* auctor dictus est, scilicet a Monade illa vel Monotete, quam a Platonicorum schola in suam invexerat. Cætera de Valentinianorum hypothesi disserentes exposuimus.

III. *De Epiphanis discipulis.*

82. Sicuti vero Epiphanes vetera magistrorum ænigmata novis obscurare voluit, sic discipuli ejus majores adhuc præceptoris dictis tenebras offundere gestierunt. Ii sunt, auctore Epiphanio [92], quorum nugas tacito gerronum nomine refert Irenæus cap. 11, n. 5. Primam tetrada ex Proarche, Anennoeto, Arrheto, et Aorato coagmentabant. Ex Proarche vero emissum esse primo et quinto loco Archen, ex Anennoeto secundo et sexto loco Acatalepton, ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, ex Aorato autem quarto et octavo loco Agenneton effutiebant. Quas quidem ambages (si quis tamen hujusmodi deliriis sensus subesse possit) in notis ad hunc locum extricare conati sumus. Sic primam ogdoada grandioribus, quam cæteri solerent, nominibus infuscare placuit veteratoribus istis; et ne aliorum Gnosticorum vestigia relegere viderentur, Bythum (quem alii conjugis expertem, alii masculum et feminam, alii neque masculum, neque feminam esse dicebant) et Sigen de pristina sede deturbare, ut eo loco, quem reliqui Bythio et Mixi assignabant, collocarent. Sed pugna in verbis erat, eadem semper stante hypothesi.

IV. *De Ptolemæo ejusque discipulis.*

83. Epiphanem excipit apud Epiphanium Ptolemæus, de cujus ætate, patria et moribus nihil certi definiri potest. Secundi et Epiphanis discipulum, et utrique coævum, magistris tamen longe doctiorem fuisse significat idem Epiphanius [93]; de cæteris altissimum apud veteres silentium. Plures quidem conjecturas his de rebus proponit Dodwellus Dissert. IV in Iren., § 28 et seqq., sed quæ vix apud alios quam credulos lectores fidem obtineant. Illud duntaxat ex Irenæo concludere possumus, Ptolemæum, etsi forte Valentinum viderit, eo tamen juniorem fuisse. Iste siquidem Theodadem quemdam apostolorum discipulum vidisse se jactabat, ut diximus: at Irenæus lib. II, cap. 32, n. 5, affirmat Ptolemæum apostolos nunquam vidisse, imo vestigium apo-

[88] Epiph., Hær. XXXI, § 1. [89] Id., Hær. XXXII, § 3. [90] Lib. III Strom, p. 418. [91] Lib. I Hær. fab. c. 5. [92] Hær. XXXII, § 7. [93] Hær. XXXI, § 1, et hær. XXXIII, § 1.

stoli ne in somniis quidem assecutum fuisse : id est, ætate juniorem fuisse, quam ut ad apostolorum discipulos pertingere potuerit. Tantam sibi famam apud Valentinianos fecerat ille, ut hujus schola nominis celebritate cæteras omnes longe superaret. Hanc vocat Irenæus [91] ἀπάνθισμα τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς· quasi diceret, lectissimos quosque e Valentinianis hortis decerptos flores, quod e subtilioribus quibusque Valentinianæ scholæ dogmatis hypothesim suam adornasset Ptolemæus. Quamobrem cum istius Valentinianæ sectæ coryphæi placita præ cæteris exagitanda sibi suscepisset auctor noster (ratus nimirum, iis semel subversis, aliorum ruinam brevi secuturam), cæteris etiam accuratius et fusius explicare suarum esse partium arbitratus est. In hac proinde explicatione priora novem libri primi capita insumpsit. Quin enim in iis capitibus Ptolemæi sententiam referat, vix dubitem. Nam in Præfatione spondet se *sententiam eorum, qui sunt circa Ptolemæum*, τῶν περὶ Πτολεμαῖον, compendiose et manifeste ostensurum. Ubi licet Hellenismus, τῶν περὶ Πτολεμαῖον, pro linguæ Græcæ genio, ἀμφίβολος sit, et de Ptolemaicis æque ac de Ptolemæo ipso explicari possit; de posteriori tamen præcipue intelligendum esse demonstrat, quod reserata jam hypothesi, narrandi finem faciens, addit apud veterem interpretem in fine capitis 8 : *Et Ptolemæus quidem ita.* Quæ quidem etsi in hodierno Epiphanii textu Græco desiderentur, credere satius est ab hoc [XLIX] omissa, quam ab interprete contra Græci codicis, quem præ oculis habebat, fidem addita. Sic intellexit Tertullianus, nec ad alium quam ad Ptolemæum pertinere priora Irenæi capita censuit. Explicatis enim ex Irenæi mente, et iisdem pene verbis, triginta Æonibus, hos subinde vocat *familiam Ptolemæi.* Et postea cap. 12 Jesum ex Æonum omnium symbolis concretum appellat, *Miscellaneam Ptolemæi.* Et cap. 19 cum spiritalem Achamothæ conceptum descripsisset : *Hoc est*, inquit, *mulum de asino pingere, et Ptolemæum describere de Valentino.* Sic totum illud Valentinianum systema, quod initio libri primi exposuit Irenæus, ad Ptolemæum ille semper retulit. Unde inferendum, eos quorum sententiam describit Irenæus cap. 12 his quæ apud veterem interpretem leguntur verbis : *Hi vero qui sunt circa Ptolemæum scientiores, duas conjuges habere eum Bython dicant*, etc., Ptolemæi discipulos quosdam esse a magistri doctrina degeneres, non Ptolemæum ipsum, cujus placita, eaque diversa, jam retulerat : minusque recte fecisse Epiphanium, qui, quæ plurali numero expresserat Irenæus, in singularem converterit, et quæ ille de discipulis tantum scripserat, ad hos et ad magistrum ex æquo, imo ad istum præcipue detorserit : Ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἔτι ἐμπειρότερος ἡμῖν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου, δύο συζύγους τῷ Θεῷ, παρ' αὐτοῖς Βυθῷ καλουμένῳ, ἐπενόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο. Longe melius Irenæi mentem accepit Tertullianus, qui, quæ hoc cap. 12 narrat Irenæus, in *emendatores Ptolemæi* confert. *Exstiterunt enim*, ait cap. 33, *de schola ipsius, discipuli super magistrum, qui duplex conjugium Bytho suo affingerent*, etc. Hoc vero duntaxat a magistro discrepabant discipuli, quod ille unam conjugem, Ennœam nempe seu cogitationem; isti duplicem, cogitationem et voluntatem, Bytho suo tribuerent : ita ut utriusque ex æquo suffragante opera Nun et Aletheian produxerit Bythus, respondente Nu voluntati, Aletheia cogitationi : cum e contrario vellet Ptolemæus, Bythum per unam cogitationem emisisse Nun et Aletheian. Quæ quidem discipulorum sententia rationi magis consentanea videbatur. Cum enim utrique in eo consentirent, quod Æonum conjuges meras eorum affectiones esse assererent, ut superius probavimus; æquius videbatur cogitationem simul et voluntatem, affectiones a Bytho indistinctas, in productionem Nu et Aletheiæ influere, quam cogitationem tantum omissa voluntate. Cætera nihil dissidebant discipuli a magistro. Hic vero paulo aliter atque Valentinus de *Termino*, Christo et Spiritu sancto, ac Jesu sentiebat. Sed utriusque sententiam supra de Valentino agentes exposuimus, ubi cum in explicanda enucleatius Ptolemæi hypothesi diutius incubuerimus, nihil hic dicendum superest. Scripsit is epistolam ad mulierculam quamdam, nomine Floram, quam descripsit Epiphanius, in qua Legem Mosaicam, seu Pentateuchum, a supremo Deo et Patre sancitam negat, sed trifariam distribuendam esse censet. *Quædam enim*, inquit, *ad ipsum Deum* (mundi conditorem) *ejusque sanctiones pertinent : alia autem Mosi tribuenda sunt, non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est; sed quatenus per se ac suapte sponte nonnulla constituit : aliorum denique seniores, qui in populo erant, auctores exstiterunt, ac primi illi privata quædam præcepta inserere sunt ausi.* Sic veterator ille, Valentini, aliorumque Gnosticorum principiis inhærens, qui summum Deum velut otio torpentem sibi fingebant, qui deposita mundi regiminis sollicitudine, ejus curam omnem angelis crederet. Ex quo sequebatur veterem legem nihil ad eum pertinere. Sed de his supra.

V. *De Colorbaso.*

84. Ptolemaicis illis apud Irenæum succedit, Marcoque præit Colorbasus. Quamvis enim hujus nomen sileat, ad ipsum tamen pertinere, quæ cap. 12, n. 3, refert placita eorum *qui prudentiores illorum* (Ptolemaicorum scilicet) putantur esse, patet ex Epiphanio hær. xxxv, unde concludere licet, Colorbasum Ptolemæi discipulum fuisse; an vero et Marci? paulo major difficultas. Id quidem asserit Epiphanius, scribens Colorbasum a Marci præstigiis ineptias suas corrogasse, fuisseque ei primum

[91] Præf. lib. I.

cum Marco societatem, et dogmatum consensionem; postea velut caput a serpentis corpore divulsum, plurimis exitio fuisse. Idemque colligitur ex Augustino et Damasceno lib. *De hæres.*, ac Theodoreto lib. I, cap. 12. Sed vereor ut Epiphanius primum deceptus, alios demum in errorem secum abduxerit. Nam Irenæus, cui potior fides, Colorbasum non Marci, sed Ptolemæi auditorem facit, ut mox videbamus, et Valentini discipulos ordine recensens Colorbaso Marcum postponit. Imo cap. 14 Marci hypothesim expositurus, remque a capite repetens, satis perspicuis, ni fallor, verbis significat, huic Colorbasum viæ ducem fuisse. Ait enim, *Marcum vulvam et susceptorium Colorbasi Silentii semetipsum solum fuisse, dixisse :* οὕτως Μάρκος μήτραν καὶ ἐκδοχεῖον τῆς Κολορβάσου Σιγῆς (sic legendum) εἰσηγήσατο αὐτὸν μονώτατον γεγονέναι λέγων. Marcus autem vulva et susceptorium Colorbasi Silentii dici non potuisset, nisi a Colorbaso mysteria Valentinianorum Siges edoctus fuisset, quæ in eo tanquam in vulva formam et incrementum accipientia, inde in lucem emitterentur. Nec omittendum quod idem Irenæus recensita jam Colorbasi et discipulorum ejus hæresi, ad Marcum sermonem convertens subdit : *Alius vero quidam ex iis, qui sunt apud eos, magistri emendatorem se esse glorians, Marcus est autem illi nomen*, etc. Ad alios certe spectare posse non videntur ea verba, *ex iis qui sunt apud eos*, quam ad illos, de quibus mox dixerat, *multa autem pugna apud eos etiam de Salvatore*, Colorbasæos scilicet. Et quis ille magister, cujus emendatorem se esse gloriabatur Marcus, nisi Colorbasus, de quo mox sermonem fecerat? Neque enim hæc ad Ptolemæum referri possunt, cujus hæresim longe antea descripsit, et inter quem ac Marcum plures alios scholæ Valentinianæ duces interserit. Non aliter Irenæum, quod ad Colorbasum attinet, intellexit Tertullianus, *Adv. Valent.*, cap. 4. Ait enim, *Valentinum, cujusdam veteris opinionis semen nactum, Colorbaso viam delineasse; eam postmodum Ptolemæum intrasse; deduxisse demum Heracleonem inde tramites quosdam, et Secundum, et magum Marcum.* Viam scilicet Colorbaso affirmat delineasse Valentinum, ut scite observat Dodwellus [93]; viam eamdem intrasse Ptolemæum; ex eadem illa via tramitem deduxisse Marcum; viæ scilicet allegoria ubique continuata. Ubi licet Colorbasum Ptolemæo ac Secundo priorem facere videatur; in quo lapsum eum puto, et ab Irenæo [L] recessisse; in eo tamen huic assentitur, quod Marcum Colorbaso posteriorem innuat. Nec moror quod in lib. *De præscript.*, cap. 50, ille huic præponatur. Nam Catalogum illum hæreticorum, qui ad calcem libri *De præscript.* legitur, genuinum Tertulliani fetum non esse consentiunt eruditi.

83. Longe aliter atque cæteri Valentiniani primam ogdoada explicabat Colorbasus. Illi enim primos octo Æones gradatim alterum ab altero sic emissum volebant, ut posteriorem tetrada a priori penitus separatam et inferioris naturæ esse sentirent. Hic vero primam ogdoada non gradatim, seu καθ' ὑπόβασιν, sed simul et in unum, ὁμοῦ καὶ εἰς ἅπαξ, emissam esse censebat : adeo ut non multi Æones, sed unus et idem esset, qui pro variis operationibus et proprietatibus varia sortiretur nomina et appellationes, Patris videlicet, cum aliquid emittere cogitavit Veritatis, *ubi ea quæ emisit vera fuerunt*, Hominis, *cum voluit semetipsum ostendere*, etc. Hominem etiam et Ecclesiam non a Logo et Zoe, cum aliis Valentinianis, sed potius Logon et Zoen ab Homine et Ecclesia produci cum veteribus Gnosticis asserebat. De Salvatore autem non una erat, sed multiplex apud Colorbasæos sententia. Quidam ex Æonum omnium symbolis conflatum esse dicebant, et ea ratione εὐδοκητὸν in Evangelio dici putabant, dum nimirum Pater Filium compellans ait : *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα, Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui* [96] : quod videlicet universo Pleromati Patris gloriam per eum illustrare placuerit. Alii eum ex solis decem Æonibus, quos Verbum et Vita in lucem extulerunt, productum fuisse tradebant; ut sic explicarent, cur interdum in Evangelio Verbum et Vita vocetur, quod scilicet avita nomina retineat. Alii eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi Pleromatis causa producti sunt, sobolem esse malebant; et eapropter Christum patrio nomine appellari. Alii eum ex duodecim illis Æonibus, qui ex Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse contendebant : hincque fieri ut ipsemet sese Filium hominis confiteatur, tanquam hominis nepotem. Quanquam, ait Tertullianus cap. ult. *adv. Valent.* post Irenæum, *sunt qui Filium hominis aliunde conceperint dicendum*, quod nimirum supremus Pater quandoque hominis vocabulo nuncuparetur, cum videlicet seipsum hominibus manifestum faciebat. Præter eos errores, quos Colorbasæis tribuunt Irenæus, Tertullianus et Epiphanius, addit Augustinus lib. *De hæres.*, quod vitam omnium hominum et generationem in septem sideribus, septem scilicet planetis, consistere affirmaverit Colorbasus. Quod e Platonicorum lacunis hauserat. Nam ii animam animalem ex circuitu cœlestium mundorum nobis advenire dicebant, et eorumdem motibus fatali necessitate constrictam obtemperare, ut superius ex Jamblicho probavimus.

VI. *De Marco mago.*

86. E Colorbasi schola prodiit Marcus, pro more veteratorum illorum magistri deliria novis ineptiis cumulaturus. E Basilidis Gnostici stirpe descendisse scribit Hieronymus [97]; quod si verum, avitæ impietatis non degener fuit soboles. Famosissimus fuit apud Valentinianos, nullique illius scho-

[93] Diss. IV in Iren., § 19. [96] Matth. XVII, 5. [97] Ep. 53, al. 29, t. IV nov. edit.

læ ducum, ne quidem ipsi Ptolemæo, tum loquacitate, tum discipulorum numero secundus, imo mille nocendi artibus superior. Et eapropter utriusque hæresim vafritiem ac scelera speciali cura ac fusiori stylo descripsit Irenæus. Qui dum Marci errores ac vitia confutat ac prodit, supponere videtur adhuc in vivis superstitem manere. Scribebat porro S. doctor sub Eleutherii pontificatu, annis plus minus post Christum natum 180. Cum vero jam longe lateque propagata esset Marcosiorum secta, in ipsumque etiam Occidentem invasisset, nec id nisi plurium annorum spatio fieri potuisset, non male conjecerit quisquis hujus initia ad annum circiter 160, imo paulo citius ad extrema Valentini vitæ tempora retulerit. Magicarum præstigiarum peritissimus cum esset Marcus, pro more Gnosticorum omnium, qui tetrum illud scientiæ genus a Platonicis magistris suis acceperant, quibus sub specioso theurgiæ nomine maxime familiare ac summo in honore fuit, ut apud Porphyrium, Jamblichum et alios videre est; mirum quot viros et mulieres in fraudem induxerit, et ad se converterit, velut ad hominem singulari quadam scientia ac potestate præditum. Parum esset si mulierum mentibus duntaxat, non etiam corporibus insidias struxisset ille perditus. Dæmonem quemdam habuisse paredrum seu assessorem suspicatur Irenæus, cujus opera tum ipse vaticinia quædam edere videretur, tum etiam efficeret, ut misere seductæ mulieres vaticinarentur. Potissimum enim circa mulieres studium et operam impendebat, eas præsertim quæ eleganter cultæ, opibus abundabant. Nefarias hominis artes, præstigias, horrendasque verborum formulas, quibus simpliciores ad insaniam, eamdemque secum blasphemiam adigebat, fuse describit Irenæus cap. 12 et seqq. Sed illud non omittendum sceleris genus, quod nedum sacerdotium, nulla accepta secundum Ecclesiæ leges manuum impositione, sibi arrogaret, sed et mulieribus in prostitutæ pudicitiæ pretium per summum nefas committeret. Nempe cum probe conscii essent ipsi etiam perditissimi quique eorum temporum hæretici, nullam sine vero sacrificio Christianam societatem esse posse, id utcunque adumbrare studebat Marcus. Nam pocula vino (albo procul dubio) mista consecrare se fingens, prolatis solemnibus invocationis verbis, efficiebat ut rubicunda et purpurea apparerent : ut sic existimaretur superna Gratia sanguinem suum per ipsius invocationem in poculum illud stillare. Quod et a mulieribus factitari postmodum jubebat. Ubi facile adverterit quisquis tantisper anticipatis Calvinianorum et Lutheranorum opinionibus animum exuere voluerit, tam alte tunc temporis eorum qui Christianum nomen, etiam specie tenus, profitebantur, animis illud insedisse, sacra dona consecratione facta in verum Christi corpus et sanguinem converti, eo conversionis genere, quæ nunc transsubstantatio dicitur, ut ii qui legitima auctoritate ac potestate destituti vinum in Christi sanguinem, invisibili, vera tamen ratione convertere se non posse probe sciebant, præstigiis uterentur, ut id operari se persuaderent. Age, quæso, fac Marcum et ejus asseclas in Eucharistia nihil aliud agnovisse quam meram Christi corporis et sanguinis figuram, eadem semper perseverante substantia [LI] panis et vini post consecrationem; utquid tam operose studuisset vinum album in rubrum colorem commutare, sanguinemque desuper stillantem exhibere et prædicare, nisi Christianorum omnium ea tunc fuisset sententia, vinum consecratione facta non manere, sed in verum sanguinem converti? Facinus hactenus in cœtibus ecclesiasticis inauditum exhorruissent quique, nec fuisset qui eo liquore, qui sanguinem retulisset, quemque verum esse sanguinem jactasset impostor, labia cruentare non refugisset; cum tamen ex Irenæo constet, nullum fuisse, qui ex eo gustare non gestiret. Adeo infixa erat omnium Christianorum animis ea sententia, Eucharistiam verum Christi corpus et sanguinem esse. Alio præstigiarum genere fucum suis faciebat magus. Nam post sacrilegam a mulieribus attentatam consecrationem, ipse aliud poculum longe majus eo, quod a muliercula seducta consecratum fuerat, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id quod a se allatum erat transfundens, præmissis ridiculis quibusdam verbis, efficiebat, ut magnum poculum ex parvo usque adeo impleretur, ut etiam superflueret.

87. His ac similibus dolis Marcus ejusque discipuli, iisdem veteratoriis artibus eruditi, orbem circumeuntes, fœda vitiorum et errorum colluvie hunc infecerunt. Ab Asia malum cœpisse videtur : diaconus enim ille, cujus uxorem, hospitalem hominis beneficentiam remuneraturus Marcus constupravit, Asianus erat. Inde in occiduas partes diffusum, Rhodanenses regiones sunnit. A Marci discipulis, potius quam ab ipso magistro huc illatum fuisse, ex Irenæi verbis concludi posse videtur. Mirum igitur Hieronymum, tum in cap. LXIV Isaiæ, tum epistola jam citata confidenter scripsisse, quasi ex Irenæo : *quod Marcus quidam de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit : et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit : maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians. Inde Pyrenæum transiens Hispanias occuparit, et hoc studio habuerit, ut divitum domus, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille* (Irenæus) *scripsit ante annos circiter trecentos; et scripsit in his libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit.* Quamvis, ut dixi, id Irenæus Marci discipulis ascribat, *quod in Gallias venerint, et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverint;* nolim ta-

men cum Hieronymo, qui illud ipsi Marco tribuit, proterve contendere, ratus videlicet alterum cum altero facile conciliari posse. At quod Marcus Pyrenæum transiens Hispanias occuparit, tantum abest *scripsisse Irenæum in his libris quos adversus omnes hæreses composuit*, ut ne quidem cogitare potuerit. Fuisse quidem Marcum quemdam, qui Gnosticorum errores in Hispaniis disseminaverit, diserte scribunt Sulpitius Severus lib. II *Hist. sacr.*, c. 60, et Isidorus Hispalensis lib. *De script. eccles.* Sed eum e Memphi in Ægypto oriundum, secta Manichæum, ac sæculis duobus Marco Mago recentiorem fuisse, ex iisdem patet. Addunt enim, Marcum Memphitanum, cum in Hispanias advenisset, discipulos habuisse mulierem quamdam, Agapen nomine, et Elpidium Rhetorem, a quibus institutus fuit Priscillianus, qui a concilio Cæsaraugustano anno 380 cum Elpidio magistro damnatus fuit, et anno 385 Treviris jussu Maximi tyranni capite truncatus. Vel ergo memoria lapsus Hieronymus, vel homonymia deceptus Marcum Memphitanum cum Mago confudit.

88. Longum esset, imo supervacaneum singulas præstigiatoris hujus ineptias recensere. Nihil quippe, aut parum a cæteris Valentinianis dissidebat, nisi quod ut nugis pretium adderet impervia quædam obscuritas, quæ alii planius et simplicius tradebant, hic Pythagorica methodo usus, allegorica elementorum, litterarum, syllabarum, et numerorum farragine, fictitiis Pleromatis mysteriis caliginem offundere satagebat. Nempe totum Pleroma instar nominis cujusdam; tetradas, decada et ogdoada, instar totidem syllabarum; Æones vero singulos instar singularum litterarum, ex quibus mysticum Pleromatis nomen coalesceret, exhibebat. Litteras vero viginti quatuor Græcorum, velut ἀποῤῥοίας, *effluvia* quædam esse contendebat, tres eas Virtutes, quibus universus superorum elementorum numerus continetur, adumbrantia. Sic mutas novem litteras, Patris et Veritatis imagines esse dicebat : quod videlicet muti ipsi sint, hoc est, ejusmodi, qui nullis verbis exprimi possint; semivocales autem, quæ octo sunt, Verbi et Vitæ; quod inter vocales et consonantes velut mediæ interjectæ sint, atque ut a superioribus defluant, ita vicissim inferiora ad eas referantur : vocales porro, quæ ipsæ quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiæ; quando quidem vox per Hominem progressa, omnia informavit. Fuit itaque hæc Marci sententia, singulos Æones in Pleromate peculiares suos habuisse characteres et sonos, ad quorum imaginem litteræ Græcorum expressæ sint.

89. De Jesu Christo eadem pene, ac cæteri Valentiniani, effutiebat : eum scilicet a rerum omnium parente, Verbi opera electum, ut ipsum hominibus notum faceret, ad supernæ Virtutis imaginem dispensatum fuisse : quamobrem ab iis Virtutibus, quæ a Verbo et Vita, Homine et Ecclesia profluxerant, productum fuisse, ad id tamen operam suam A conferentibus et quatuor illis supremis Virtutibus, non quidem immediate et per seipsas, sed per angelum Gabrielem, qui Verbi; Spiritum sanctum, qui Vitæ; Altissimi virtutem, quæ Hominis; Virginem denique, quæ Ecclesiæ locum suppleret. Sic autem a Maria in lucem editum fuisse, ut per uterum ejus, ceu aqua per tubum transiens, nihil ex ea sumpserit. In eum vero, cum ad aquam venisset, columbæ instar descendisse supernum Salvatorem, qui cum Æonum omnium fetus esset, omnium in se virtutem complectebatur : huncque esse qui per os Jesu verba fecerit, seque Filium hominis confessus fuerit, quod supernum Hominem patrem haberet.

90. Mitto quas de mundi hujus aspectabilis ortu B nugas venditabant. Hunc ad imaginem supernorum sic conditum volebant, ut in singulis fere partibus Pleroma referret. Platonicum id dogma fuisse a nugatoribus istis recoctum superius ostendimus. Ut autem confirmandis, si superis [Lil] placet, tot et tantis emotæ mentis deliramentis sacrarum Scripturarum auctoritas non deesset, stupendum quantas admoverent machinas, ut eas tam impie quam ridicule discerperent, consuerent, et obtorto collo in alienos ineptosque sensus traherent. Parum fuisset, nisi innumeras propemodum finxissent apocryphas spuriasque Scripturas, quibus fucum facerent imperitis. Quos libros supposuissent, Irenæo nostro sigillatim edisserere non placuit. Id tantum C constat, ridiculam illam, quam de Christo puero fabellam enarrant cap. 20 occurrere in pseudo-Evangelio infantiæ Christi, quod Arabice cum Latina interpretatione edidit Henricus Sikius, et in aliis quibusdam ejusdem furfuris scriptis, quorum meminimus in notis ad hunc locum.

91. Quibus sacrilegiis venerandum Eucharistiæ mysterium, et Ordinationis sacramentum contaminassent, ac funditus evertissent, jam vidimus. Mirum si aliis sacramentis pepercisset impietas. Baptismo profanum quoddam et a Satana suggestum initiationis genus, ad sacri illius lavacri, per quod ad Deum regeneramur, eversionem, totiusque adeo fidei abjectionem, substituerant. Redemptio- D nem vocabant illi, hancque iis, qui perfectam γνῶσιν consecuti fuerant, necessariam esse dicebant, ut in Virtutem, quæ super omnia eminet, regenerarentur. Aliter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad Pleroma pateret : quippe cum ea esset, quæ usque ad intimum Bythi sinum eos eveheret. Eam porro redemptionem, vulgarem Christianorum baptismum infinito superare intervallo non pudebat asserere. Hic siquidem animalis, illa spiritalis; hic a conspicuo Jesu institutus, illa ab eo qui in eum descendit, *Salvatore*; hic ad pœnitentiam annuntiatus, nec eo, quem conferebat Joannes, virtute superior; illa consequendæ perfectionis causa desuper allata. Hæc inter Marcosios conveniebant. At vero de Redemptionis modo dis-

sentiebant : *Quoniam*, inquit Irenæus[98], *unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt, tradunt eam. Quanti enim sunt hujusmodi sententiæ mystici antistites, tot sunt et redemptiones.*

92. Alii apparato nuptiali cubiculo, mysticis quibusdam ritibus, profanisque verborum formulis initiandos suos consecrabant. Hæ spiritales ipsorum nuptiæ, ad supernorum conjugiorum similitudinem. Alii baptismi cæremonias adumbrabant. Nam ad aquam ducentes eos, inter baptizandum hæc verba proferebant : *In nomen incogniti Patris omnium ; in Veritatem matrem omnium : in descendentem in Jesum, ad unitionem et redemptionem et communionem virtutum.* Alii ut terrorem miseris inculerent, insulsam et sensu vacuam grandiorum Hebraicarum vocum congestum efferebant. Tum Catholicorum unctiones æmulati, initiatos suos opobalsamo ungebant. Quidam spreto aquæ baptismo, oleum et aquam una permiscebant, ac in eorum, quos initiabant, caput injiciebant, verba quædam ab iis quæ diximus haud dissimilia proferentes. Atque ipsi quoque balsamum adhibebant. Alii hæc omnia improbantes et repudiantes, divina mysteria, quæ nec sensibus, nec mente percipi possunt, per res sensiles et corporeas peragenda esse negabant. Perfectamque redemptionem spiritalem esse, non corporalem, et in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censebant. Ex his specialem quamdam hæreticorum sectam fecit Theodoretus[99], quam Ascodrutarum, seu Ascodrupitarum vocat ; a quibus et apud quos nullum celebrari baptismatis mysterium asserit. An iidem sint cum Ascodrobis, quibus Ancyram Galatiæ suo tempore infestari, alibi vero terrarum ignorari scribebat Hieronymus *in Epist. ad Galat.*, affirmare non ausim.

93. Alii denique redemptionem in vitæ finem rejiciebant. Cum quis igitur ex hac vita excessurus erat, hujus capiti oleum et aquam injicientes, ridiculis cæterorum Marcosiorum adhibitis invocationibus, insuper jubebant, ut cum ad Principatus, ac Potestates, et Demiurgum venisset, certis quibusdam verbis, quæ refert Irenæus, eos compellaret, quibus manus eorum effugeret. Nec illorum nomen expressit Irenæus. Sed ex Epiphanio [1] discimus, Heracleonitas fuisse, ab Heracleone sic dictos. Hunc Colorbaso successisse putat ; Tertullianus vero Colorbasum inter et Heracleonem interserit Ptolemæum. Ex Irenæo colligi posse videtur Marci discipulum fuisse : cum illius placita inter varia Marcosiorum dogmata referat. Augustinus, cui consentire videtur et Damascenus, utriusque, Marci videlicet et Colorbasi, discipulum fuisse putat. Ex Origene[2], Valentini discipulus dictus est ; ex Clemente Alexandrino[3], maxima illius in Valentini schola fuit existimatio. Sed hæc omnia nullam certam temporum notam designant : et ut ex posterioribus inferatur Heracleonem Valentini dogmata amplexum fuisse, ipsi tamen Valentino coævum exstitisse concludi posse non puto. Quare malim illius ætatem in incerto relinquere, quam quidquam temere definire. Scripserat Heracleon Commentarios, saltem in Joannis Evangelium. Nam Origenes in suis, plures illius diversorum locorum expositiones refert et confutat. Quin etiam merito redarguit, quod his Joannis verbis, χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, *sine ipso factum est nihil*, impudenter addere ausus fuisset, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τῇ κτίσει, *eorum quæ in mundo sunt, et creatione ;* ut nimirum hinc cum cæteris Valentinianis conficeret, non omnia per Verbum condita fuisse : Æonum quidem inferiorum, ac mundi ipsius, interpositu Demiurgi, auctorem esse ; at non superiorum quatuor Æonum. Illos Heracleonis in Joannis Evangelium *Commentarios*, si non præ oculis, saltem in mente habuisse videtur Photius, ut scite notat cl. Grabius in *Spicileg.*[4], quando epist. 134 ad Joannem Protospatharium (apud Grabium male omnino *Aspatharium ;* nempe littera α hic numeralis est) scripsit : Οὐδὲ γὰρ ἐφ' ὕδρει καὶ διαβολῇ τοῦ νόμου τὸ, « Ἡ χάρις δὲ καὶ ἀλήθεια δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο· » τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσμοῖς περιήρμοσεν. Ἡρακλέων γὰρ ἂν οὕτως εἶποι, καὶ οἱ παῖδες Ἡρακλέωνος. *Non enim in contumeliam et criminationem Legis dictum illud : « Gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est, » evangelicis sancitis adaptabatur. Heracleon ita diceret, et Heracleonis filii.* Quibus innuit Heracleonem in suis Commentariis hæc Evangelii verba in contumeliam legis detorsisse. Aliud etiam Heracleonis Fragmentum de martyrio refert Clemens Alexand. loco mox laudato, quod ex aliquibus in Lucam Commentariis exscriptum videtur. Ubi enim præmisit Clemens hunc Evangelii Lucæ XII, 11, locum : *Cum autem induxerint vos in synagogas*, etc., subjungit : Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων.... κατὰ λέξιν φησίν, etc. *Hunc locum exponens* [LIII] *Heracleon... his verbis dicit*, etc. In *Eclogis propheticis* ad calcem ejusdem Clementis, occasione horum Joannis Baptistæ verborum, Luc. III, 16 : *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni*, citatur altera Heracleonis sententia dicentis, quosdam igne signasse aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperant, ita intelligentes illud apostolicum. Tum proxime subnectitur ℣. 17 : *Cujus ventilabrum in manus ejus*, etc. Quibus firmari videtur eorum conjectura, qui existimant ab Heracleone elucubratos etiam in Lucam Commentarios. Cæterum *cum Valentino paria sensisse, sed novitate quadam pronuntiationis voluisse videri alia sentire*, tradit Tertullianus, vel alius quivis cap. 49 lib. *De præscript.*, cui consentiunt Epiphanius et alii omnes. Hoc duntaxat a Ptolemaicis differebat, quod supremum omnium parentem, quem ii Bythum nomina-

[98] Lib. I, cap. 21, n. 1. [99] Lib. I, c. 9 et 10. [1] Hær. XXXVI. [2] In Joan., p. 60, edit. Huet. [3] Clem. Alex., lib. IV Strom., p. 502. [4] Spicileg. Patr. et Hær. II sæc., p. 117.

bant, ille Hominem appellaret, ut auctor est Epiphanius. Eidem insuper ascribit Origenes [5], quod animam natura immortalem esse non existimaret, sed corruptibilem. At ea erat communis Valentinianorum omnium de anima animali sententia, quam vel perire vel servari putabant, prout meliora vel deteriora elegisset.

94. Sed ut ad id revertamur, unde digressi sumus, quilibet, etiam tacentibus nobis, perspicit, superius expositas hæreticorum redemptiones manasse ab impuris ethnicorum initiamentis, quæ tanti fecere Platonici, tetris magorum artibus præ cæteris mancipati. Ut enim certis quibusdam ritibus ac cæremoniis gentilium mystæ secretiorum quorumque sacrorum participes effecti, perfectionis apicem attigisse censebantur: sic et apud Marcosios qui redemptionis ritibus semel defunctus arcanorum sectæ conscius factus fuerat, ad perfectionis culmen evectus existimabatur. Hinc initiationes ethnicis dictæ τελεταὶ, quia perfectionem afferre credebantur; Marcosiis vero ἀπολυτρώσεις, quod hominem ab omni mortalitatis fæce, et imperfectionum radice ignorantia, liberarent. Easdem suis frequenter inculcabant Platonici, ceu ad animæ purgationem apprime necessarias: quatenus religiosis ritibus, ut vocabant, expurgata anima, apta evaderet ad deos suscipiendos fatidicæque eorum potestatis particeps fieret. Legatur Jamblichus, sect. III, V et X. Sed sicuti ex hæreticis aliqui divina mysteria per res sensiles et corporeas peragenda esse negabant; sic etiam ex Platonicis quidam, ut Porphyrius, existimabant usum rerum materialium, in sacris, haud congruum esse diis, qui a materia omnino secreti exsistunt. Id vero sibi de sua redemptione spondebant Marcosii, ut eum perfectionis gradum, perfectissimam videlicet et numeris omnibus absolutam, qua sola stat salus, cognitionem ineffabilis Virtutis, quo ne quidem Petro et Paulo, aut alii cuivis apostolorum (sic blasphemabant) pervenire fas fuit, assecuti; nec hinc, quandiu viverent, excidere, nec quavis mundana potestate post mortem retardari possent, quin destinatas sibi in Pleromate sedes statim capesserent. Redemptionis enim beneficio effici, ut, quidquid egissent in hac vita, a judice nec prehendi, nec conspici possent. Eapropter omnia sibi licere arbitrati, facinorum omnium ac libidinum cœno volutari non erubescebant. Hæc erant exitiosi dogmatis necessaria consectaria, ut jam exposuimus. Quod vero barbaris quibusdam vocibus, peregrinisque ac insolitis verborum formulis hæretici suos initiantes uterentur, Pythagoricum etiam et Platonicum erat. Quid et quantum ejusmodi vocabulis in gentilium sacris adhibitis tribuerent Pythagoræ et Platonis discipuli, notum est ex Porphyrii epistola ad Anebonem, et Jamblicho, sect. VII, cap. 4 et 5, ut alios taceam. Ea licet mortalibus ignota, sensu plerumque vacua, et significatione cassa, præ cæteris tamen convenire divinis existimabant: tum quod in Assyria et Ægypto pridem usurpata, ubi primum deorum cultus efloruit, hisque majus ac frequentius cum mortalibus intercessit commercium, ea cæteris omnibus antiquiora, diisque notiora ac familiariora esse viderentur. Quibus iisdem rationibus permoti Marcosii, Hebraica, Chaldaica et Syriaca vocabula aliis omnibus anteponebant; quod iis omnium primis et antiquissimis, oracula sua fudisset Deus, eaque soni insolentia incutiendo imperitorum pectoribus terrori aptiora essent.

95. Hactenus recensitis quam accurate fieri potuit, iis quos Irenæus Valentino tribuit discipulis, ad utrorumque magistros sermo cum eodem conferendus. Nihil quippe efficacius, et merito quidem, ipsi visum est ad Valentinianorum insaniam retundendam, quam ut infamem eorum originem proderet, seu, ut verbis illius utar, *referret* spurcissimum *fontem et radicem eorum, uti intelligeretur arbor, de qua defluxerant tales fructus* [6]. Veros siquidem stirpis suæ auctores, Simonem et Menandrum, erubescebant Valentiniani, et tam probrosos magistros omni, quo poterant, conatu repudiabant. Hos tamen germanos eorum parentes exstitisse, vellent, nollent, invicte demonstrabat tum dogmatum consensio, tum continua nec interrupta a Simone ad Valentinum scholarum hæreticarum successio, a quibus et in quibus hic quidquid postmodum blateravit, mutuatus est.

ARTICULUS III.

DE VALENTINI MAGISTRIS.

I. *De Simone Mago.*

96. Simon, *pater omnium hæreticorum*, a quo Gnostici *omnes initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam*, Gitthis olim oppido, Epiphanii ætate vico Samariæ, oriundus fuit [7]. Tantum apud populares suos magicis artibus, in quibus æqualem nullum habebat, valuit, ut dementantes eum pro magna Dei Virtute, id est supremo omnium Patre, haberent. A vero simili non abhorret, eum in liberalibus disciplinis, ac Platonica præsertim philosophia, quæ tum apud Judæos inoleverat, non pœnitendam operam posuisse. Id suadent tum auctoritas ac dicendi fiducia, quibus ementitam potestatem venditans plebis animos ad se pellexerat,

[5] T. XVIII, in Joan., p. 255. [6] Lib. I, c. 22, n. 2. [7] Vide Iren., lib. III, Præf; Id., lib. II, Præf.; Justin. M., Apol. I; Epiph., Hær. XXI; Theodoret., lib. I, c. 1.

tum ea quæ vulgavit dogmata, Platonicis haud dissimilia, tum denique magia ipsa quam exercebat, Platonicis eo tempore familiaris, et in laude posita: itaque Platonismum cum Samaritanorum ac Judæorum [LIV] religione miscuisse videtur. Cum vero anno Christi 34, lux Evangelii in Samaria coruscare cœpisset, veraque Philippi diaconi miracula Simonis præstigias discutere; errore deposito Samaritæ Christo nomen dedere. [8] Stupens et ipse Simon dedit, sed non ex animo. Quam enim in apostolis suspiciebat eximiam patrandi miracula virtutem, præsenti pecunia mercari volens a Petro pro merito increpatus, ad vomitum rediit canis impurus [9], artemque magicam studiosius quam antea colere cœpit. Sic autem Christianam fidem abjecit, ut retenta nonnulla ejusdem umbra, hac utendum sibi statuit, ut pro eo quo exæstuabat in apostolos odio ac livore, iis verbum Dei disseminantibus obices, quoscunque posset, objiceret.

97. Ascita igitur in societatem pristinæ Platonicæ, Judaicæque misturæ hac Christianitatis larva, relicta Samaria hac illac circumcursare cœpit: ut gentes et provincias, ad quas nondum pervenisset Evangelium, præoccuparet, erroribusque suis inficeret. Tyrum Phœniciæ cum devenisset, ibi vile scortum, mulierem quæstuariam, nomine Helenam emit, sibique eam adjunxit, itinerum deinceps ac scelerum sociam; ridicula plura palam de ea fabulatus, turpiora cum ea clam patraturus. Peragratis Orientis provinciis Romam venit sub Claudio Cæsare, circiter annum Christi 41. Ibi tantum nomen sibi præstigiis ac imposturis fecit, ut statuam, ceu numini cuidam, ei positam in insula Tiberina, inter duos pontes, ferant, cum Latina inscriptione: *Simoni Deo sancto*. Primus enim omnium Justinus Martyr in ea quæ vere prior est, secundum tamen in editis locum tenet, *Apologia* ad Antoninum Pium, id memoravit. In cujus fide idem, sed aliquantulum dubius, asseruisse videtur Irenæus: *Statua honoratus fuisse dicitur propter magicam*, inquit. At fidenter asseverarunt Tertullianus, *Apolog.* cap. 13; Euseb., lib. II *Hist.*, cap. 14; Cyril. Hierosol., *Catech.* 6, Theodoretus, Augustinus, et alii. Non defuere tamen posterioribus hisce sæculis doctissimi viri, qui Justinum seu Latinæ linguæ imperitia, seu nominis similitudine deceptum putarint; utpote qui statuam Semoni sanco, vel sancto, qui deus erat apud Sabinos, positam, Simoni Mago sacratam fuisse existimaverit. Centum circiter abhinc annis effossa est in insula Tiberina statua cum hac inscriptione, quæ ad illam Justini proxime accedit: *Semoni deo sanco* (vel *sango*) *Deo Fidio sacrum;* adeo ut ea ipsa esse videatur, quam olim in eadem insula viderat Justinus; cujus eo proclivior lapsus esse potuit, quo veteribus Latinis commutatione litterarum *e* et *i* frequentius nihil exstitit, et Semo ille minorum gentium deus, sanctus, sancus, aut sangus promiscue diceretur. Quorum doctissimorum virorum rationes expendit clarissimus Tillemontius ὁ μακαρίτης, ac pro ea qua valet eximia eruditione et acri judicio confutat, in suis in tom. II *Commentariorum in Hist. eccles.* observationibus, nota 2, in Simonem Magum, pag. 482, ubi probat vix ac ne vix quidem fieri potuisse, ut tot antiqui Patres ea in re lapsi fuerint, quæ oculis omnium pateret, quamque Justinus, dum Romæ ageret, et *Apologiam* conscriberet, non semel aut bis, sed quotiescunque Tiberinos pontes trajecerat, propriis oculis explorare potuerat. Ecquis enim sobrius sibi persuadeat, sanctissimum martyrem tam incogitantem atque imprudentem fuisse, ut in ipsa urbe Roma scribens ad imperatores, ea confidenter, nondum satis explorata veritate, bis in eadem *Apologia* asseverare ausus fuerit, quorum falsitatem vel ipsi pueri, scriptorem temerarium arguentes, deprehendere potuissent? Tam immanem hallucinationem vix ferat quisque in scriptore longa terrarum intercapedine ab ipsa statua dissito: quanto minus in eo qui in ipsa urbe Roma, et, ut ita dicam, ad ipsius statuæ pedes scripserit. Sed ne actum agamus, consule citatum eruditissimi Tillemontii locum. Nec iis contentus impurus homo, seipsum sub Jovis, Helenam vero suam sub Minervæ habitu effingi curavit; et utramque imaginem discipulis colendam tradidit.

98. Vulgata apud veteres opinio est, apostolorum Principem Romam venisse anno Christi 42, ut Magi fraudes ac malas artes discuteret: cumque hunc fama jam desereret, collectis viribus enixum esse mirabilem Christi ascensum in cœlos æmulari; sed ei tam male cessisse volatum, ut divina virtute apostolorum precibus sollicitata præceps actus, fractis cruribus misere postea interierit, eo anno qui Petri et Pauli martyrium proxime antecesserit, id est Christi 65. Hæc omnia strictim attingo, obvia siquidem sunt et omnibus nota. Plures edidisse fertur seu libros, seu sermones. Quasdam ex altero eorum blasphemias recitat Hieronymus *in Matth.* cap. XXIV. Alios memorat auctor libri *De divin. nom.*, cap. 6, quorum titulus, Ἀντιῤῥητικοί, *Contradictorii*. Si *Constitutionibus apostolicis* fides, lib. VI, c. 8, Simon ejusque socius Cleobius plures Christo ejusque discipulis libros supponere ausi fuerant. Ex discipulorum officina prodierat Evangelium, quod librum *De quatuor mundi angulis* inscripserant (quia in quatuor partes sectus erat), ut et apocryphus liber, *De prædicatione sancti Pauli*.

99. Quod ad Simonis errores spectat, superius de Valentino agentes ostendimus eum primæ Valentinianorum ogdoadis auctorem et inventorem fuisse. Nempe, Theodoreto teste, infinitam quamdam statuit potestatem, quam et radicem universorum appellavit; Bythus est, cui et Ἔννοιαν copulabat. Istam vero duplicem esse fingebat: alteram primam, quam Matrem omnium appellabat, quam-

[8] Act. VIII, 9 et seqq. [9] Prov. XXVI, 11.

que in Helena sua conspicuam esse dicebat; alteram quam cum Φωνῇ, *Voce*, conjugabat. Eam autem infinitam potestatem ignem esse dicebat, id est Virtutem maxime actuosam, cujus duplex foret operatio, altera conspicua, altera latens. Ex illa quidem genitum esse mundum; ex hac vero productas primum esse tres conjugationes, quas etiam radices nominavit; quarum primam appellavit Νοῦν καὶ Ἐπίνοιαν, *Mentem et Notionem*; secundam Φονὴν καὶ Ἔννοιαν, *Vocem et Intelligentiam*; tertiam Λογισμὸν καὶ Ἐνθύμησιν, *Rationem et Cogitationem*. In hac ogdoade Valentinianam quisque deprehendit. Nomina quidem apud Theodoretum, quem hic exscribimus, aliquantulum dissimilia; at apud Eliam Cretensem et Nicetam supra laudatos, eadem prorsus: adeo ut constare videatur πολυώνυμον fuisse, ac modo his, modo illis nominibus a Simonis discipulis significatam. Sed rem eamdem utrobique exstitisse demonstrat veterum consensus, ac imprimis Irenæi, ut alibi diximus. De his ergo Simonianis Æonibus idem sentiendum, quod de [LV] prioribus octo Valentinianis. Utrique e Platonicorum lacunis educti, Christiano amictu utcunque induti hæreticorum illorum arte prodierunt.

100. Seipsum porro Simon *esse sublimissimam Dei virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater* [10], blasphemabat. Summa hic fuerit veteratoris dementia et impudentia, eo tamen usque insaniisse non putem, ut semetipsum re, essentia ac natura supremum esse Patrem crederet jactaretve. Id de seipso sensisse videtur, quod de Helena sua, quam primam mentis suæ *conceptionem* aiebat esse, per quam Angelos et Archangelos fecisset. At, auctore Theodoreto, hunc mundum, cujus prima et nobilior pars angeli erant, conditum asserebat per eam supremæ Virtutis operationem, quæ conspicua esset, vel, ut loquitur Irenæus, per Ennoiam quæ *exsiliisset* ex summo Patre, *et ad inferiora digressa fuisset*, id est, quæ seipsam exterius prodidisset. Quemadmodum igitur Helenam primam summi Patris Ennoiam esse censebat, non re et natura, sed operatione duntaxat; sic seipsum supremum esse Patrem non aliter existimare potuit, quam ἐναργείᾳ et efficientia tenus, non substantia, aut unione personali (id enim unitionis genus nunquam agnovit): quatenus eum præ cæteris mortalibus elegisset Pater, in quo inhabitaret, in quem divinitatis suæ radiationem quamdam, non solidam, aut substantivam, sed transeuntem derivaret, et per quem velut per instrumentum sibi moraliter conjunctum operaretur. Uno verbo id de se opinatus est, quod discipuli ejus de Christo, quem etiam se esse dicebat. Constat vero eos, Christum non alia ratione Deum esse censuisse, quam, sicuti postea delirarunt Noetus, Sabellius et Paulus Samosatenus, efficientia duntaxat et operatione, non substantia aut unitione substantiva. [11] Accedit denique

A quod Menander Simonis discipulus, qui verbis, non re a magistro dissidebat, primam se Virtutem non nominaret; ignotam enim eam aiebat esse; sed ab illa se missum jactitans, Servatorem seipsum appellaret. Quidquid ergo discriminis inter utrumque fingi potest, eo redit, ut alter paulo modestior seipsum Servatorem diceret, quod a prima Virtute ad hominum salutem missus esset; alter impudenter seipsum primam esse Virtutem blateraret, quatenus ista per eum operaretur, eo operationis genere quod externum et conspicuum esset; non eo quod latens, et per quod Æones produxerat. Hinc Judæis quidem, qui Messiam exspectabant (quem Dei Filium esse ab apostolis didicerat), tanquam Filium apparuisse se jactitabat; ad Samaritanos B vero, quorum obscurior de Messia fides erat, tanquam Patrem descendisse; ad alias denique gentes, quas Spiritus sancti virtute cooptandas in Ecclesiam noverat, tanquam Spiritum sanctum advenisse; ac denique, ut ait Irenæus, *sustinere vocari se quodcunque eum vocant homines*: hoc est, pro diversis quas edidit primæ Virtutis operationibus, diversis etiam diversarum gentium affectibus, diversa sibi nomina tribui sivisse, Patris, Filii et Spiritus sancti, imo etiam quandoque Jovis; nam et sub hoc schemate statuas et imagines, quas adorarent, ei posuerant discipuli. Ex quibus certissime colligitur Patrem, Filium et Spiritum sanctum tres, ex ejus sententia, subsistentes personas non C fuisse, sed tria duntaxat unius personæ nomina et officia.

101. Helenam suam (quam interdum etiam Spiritum sanctum appellabat) dicebat [12] *esse primam mentis suæ conceptionem, Matrem omnium, per quam initio mente conceperit Angelos facere et Archangelos: hanc vero Ennoiam*, seu conceptionem, *exsilientem ex eo, cognoscentem quæ vult Pater ejus, digredi ad inferiora, et generare Angelos et Potestates*, quibus tamen nulla Patris indita notitia. Ab istis *mundum hunc factum dixit*. In Ennoia illa, omnium matre, per quam initio mente concepti Angeli et Archangeli, Platonis mundus idealis seipsum manifeste prodit; mundus scilicet idearum omnium, formarum et archetyporum apotheca, ad quorum D normam et exemplar conditi primum Angeli et Archangeli mundum hunc aspectabilem, ex supernarum idearum præscripto, fecerunt. Primus enim e Christianis Simon summum Deum mundi hujus creatione, regimine et administratione abdicandum ratus, creatorem ab eo cum Platonicis distinxit, ne mala quibus labefactatur orbis in primum Deum summe bonum refunderentur; qui cum insuper ignotus semper manserit, nec ullo visibili signo seipsum usquam manifestaverit, nullas in mundi fabricatione et administratione partes habere potuit. Cætera quæ impostor addebat de Ennoia per invidiam detenta ab Angelis, et inique habita, ne

[10] Iren., loc. cit. [11] Id., n. 5; Theod., c. 2; Epiph., Hær. XXII, § 1. [12] Iren. l. l.

recurreret ad Patrem, ac in varia corpora tum humana tum belluina revoluta, donec in fornice publice prostantis misertus Simon, ovem hanc perditam liberaturus venisset, hominibus simul salutem præstiturus per agnitionem suam mundumque ab Angelorum, de principatu ambitiose contendentium, tyrannide vindicaturus et emendaturus; hæc, inquam, omnia, Christianismum olent, sed fabulis misere deformatum. Angelorum et hominum lapsum sub his symbolis adumbrare voluit. Priores superbiæ typho excæcati, Deoque auctori suo subesse renuentes, *quoniam nollent progenies alterius cujusdam putari esse* [13], ipsius Ennoiam, ne recurreret ad suum principium, detinuere; dum videlicet quidquid splendoris, potestatis ac perfectionis acceperunt, sibi ipsis inique arrogantes, supremi tantorum beneficiorum auctoris ideam, ne gloria ad eum rediret, in seipsis primum, tum in hominibus exstinguere conati sunt. His quippe auctores fuerunt, ut Dei imaginem mentibus eorum insculptam, superbia sua fœde deformarent; ac paulatim oblitterata veri numinis notione, comparati jumentis insipientibus, et belluino vivendi more similes illis facti, in turpissimorum quorumque vitiorum barathrum sese in dies profundius immergentes, contumeliis semper novis afficerent. Hæc sunt quæ Ennoiæ captivitate, calamitatibus, miserisque casibus suo modo significabat Simon. Nec dissimile vero est quod ait Tertullianus lib. *De anim.*, c. 35: Pythagoricam metempsychosin, Simoni *hanc fabulam* de Helena in alia atque alia corpora volutata, ex parte saltem *instruxisse*; cum utrumque discipulis ejus constiterit; et animas divinæ mentis portiones esse, et eas in varia successive corpora detrudi. Ejusdem generis sunt quæ de suo in hunc mundum adventu, ut perditam ovem liberaret, eumque ab Angelorum tyrannide vindicatum instauraret, effutiebat. In his inter ipsas commentorum nebulas relucet evangelica doctrina de veri Servatoris adventu; quo vitiis oblitterata Dei imago innovata, excitata [LVI] in animis veri Dei notitia, homines excusso tenebricosarum Potestatum jugo in libertatem asserti, omnia denique instaurata, sive quæ in cœlis, sive quæ in terra sunt. Nam ejus professione fundamentum Christianæ religionis, cui consultum aliquatenus volebat, niti animadvertit hæresiarcha. Sic tamen in hunc mundum descendisse se jactabat, ut alienam speciem induens, per quam ementita similitudine Angelos et Potestates deciperet, ne ab eis teneretur, inter homines homo apparuerit, cum tamen non esset homo, et pati in Judæa visus fuerit, cum non sit passus. Hæc prima Docetarum sectæ, cui deinceps nomen dedere tot impuri homines, initia: primus hujus auctor hominum omnium perditissimus. Necessaria tamen male susceptæ hypotheseos consectaria erant. Si enim, ut supponebat, malorum omnium quæ in mundo sunt, auctores Angeli, si materiæ et corporibus ab iis conditis turpissima inspersa labes, manifestum est eum qui a bono Deo missus est, ut mundi fabricatores debellet, orbemque malis purget, mundanum ac verum corpus asciscere sibi non potuisse: tum ne malis ipse contaminaretur, tum ne sub angelorum, qui materiæ dominantur, imperium concedens, ab iis opprimeretur. Necesse erat igitur phantasticum duntaxat et umbratile corpus indueret, quo hominibus, quorum dux et doctor futurus erat, conspiciendum se præberet, Angelisque tutius bellum inferret. Ex quo fluebat, nec vere nasci aut pati potuisse, et, ut recte concludit martyr Ignatius, Eucharistiam verum Christi corpus non esse, cum verum nunquam habuerit.

102. Addebat Magus, legem non a Deo (invisibilis quippe et ignotus usque ad Novi Testamenti tempora permansit), sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse. Prophetas a mundi fabricatoribus, istos ab his, illos ab illis inspiratos vaticinia fudisse. Ea ab illis contemnenda esse, qui vero Deo semel agnito, in Simonem et Helenam ejus legatos et interpretes spem collocant: iis quippe jam libertate donatis, quæ per supremi Patris cognitionem acquiritur, liberum esse quodcunque velint peragere: salutem uni gratiæ, γνώσει videlicet, non operibus justis acceptam referendam esse: natura siquidem nullas actiones bonas esse aut malas, sed ex accidenti; ex arbitrio nimirum Angelorum, qui mundum condiderunt, et ejusmodi præceptorum vinculis in servitutem homines abduxerunt. Quam postremam sententiam ab Archelao philosopho accepisse videtur, cujus hoc fuit effatum, *Nihil natura justum aut injustum esse, sed lege.* Nefaria certe dogmata, uberrimaque scelerum omnium seminaria, quæ tamen ex constitutis principiis necessario fluebant. Si enim summus Deus ignotus mansit, nec ullo sensibili signo deprehendendum se præbere dignatus, mundi curam et administrationem Angelis commisit: ergo legis et prophetiarum, quæ ad mundi regimen spectabant, ii soli auctores exstiterunt; ergo qui homines adepta veri et summi Dei notitia ex eorum potestate eruti sunt, et in libertatem asserti, legis præceptis non tenentur. Si ab una Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitione pendet salus: ergo ad comparandam salutem opera supervacanea sunt. Si opera ideo duntaxat bona aut mala sunt, quia a lege quam tulerunt Angeli, præcepta vel prohibita: ergo natura indifferentia sunt; excusso proinde legis jugo, nec bona, nec mala. Jam quid mirum si homines hisce principiis imbuti, fractis omnibus tum naturæ, tum pudoris repagulis, effrenem spurcissimamque vivendi rationem inierint? Eo siquidem, velut naturali consecutione deducebat exitiosa doctrina. Absit ut ea commemorem iniqui-

[13] Iren. l. I.

tatis mysteria, Bacchanalium instar instituta, quæ in scelestis conventibus ab iis patrata refert Epiphanius : nolim his scelerum portentis lectorum oculos defœdari. In cumulum accessere magicæ artes, quarum teterrima quæque genera, Simonis et Platonicorum exemplo, exercere veriti non sunt. Et hinc manavit vulgata gentilibus calumnia, qua dudum Christianam religionem vexaverunt, Christianos omnes magicis artibus deditos esse, eorumque cœtus, omni pudoris exstincto discrimine, accedente noctis licentia corruptelarum omnis generis officinam esse. Sic in Christianam religionem redundabat pseudo-Christianorum istorum profligata vita. Resurrectionem carnis negabant : non negare qui potuissent? Si enim caro Angelorum mundi conditorum opus fuit; a Christo Servatore, qui Angelos debellaturus venerat, nec suscipi, nec salvari debuit. Animarum duntaxat cura ipsi fuit. [14] Gentilium idolis, quotiescunque se daret occasio, thus adolere non dubitabant, nec supremum cultum, ut pœnas negantibus illatas declinarent, iis adhibere renuebant : hæc enim inter ἀδιάφορα numerabant. Imo gentiles in partes suas cessuros putans Simon, si illis ingeneraret opinionem, se Jovem esse, quem summum Numen patremque deorum venerabantur; Helenam vero suam Minervam, quam ex cerebro Jovis natam esse fabulantur poetæ; seipsum sub Jovis, Helenam sub Minervæ habitu pingi et adorari a discipulis voluerat : ut sic gentilismum cum Christianæ religionis professione consociaret. Sed mirum, eum qui tota doctrinæ serie inimicitias Angelis denuntiare videbatur, iis tamen divinos honores tribui voluisse. Negabat enim salutem consequi ullum hominem aliter posse, quam si Universitatis parenti abominanda sacrificia, quæ vel nominare pudet, per Principatus et Potestates obtulerit : non quidem ut præsidium ferrent, sed ut placati damnum non inferrent, neu hominibus sive in vita, sive post mortem obessent. Quæ etiam Platonicorum doctrina fuit superius a nobis exposita.

103. Hactenus dicta perspicue demonstrant Simonem ejusque discipulos inter gentiles potius, quam inter Christianos recensendos esse. Nam etsi Christianum nomen ore profiterentur, vix tamen vel unius Christiani dogmatis fidem integram servaverant. Trium quidem sanctissimæ Trinitatis personarum nomen proferebant, rem non tenebant : una et eadem persona, pro diversis officiis, Patris, Filii et Spiritus sancti nomine gaudebat. Mysterium Incarnationis iis penitus ignotum : Christus nec verus Deus, cujus nulla fuerit hypostatica cum Deo unio ; nec verus homo, cujus fuerit umbratilis tantum et phantastica humanitas; sed quoddam veluti simulacrum, quod hinc humanam naturam oculis exhiberet, illinc Divinitatis radios exciperet. Quibus omnis Christi nativitatis, vitæ et mortis mysteriorum fides pessum ibat. Si aliquod baptismi genus retinuerint, ludicrum certe, quod a Christiano procul recederet. Vetus auctor qui contra Cyprianum scripsit, [LVII] inter SS. martyris opera, refert quosdam hæreticos e Simone prognatos, dum baptismum conferrent, emicantem ex aquis ignem intuentium oculis exhibuisse, quo simulata Spiritus sancti præsentia initiandos suos ludificarentur. Ecquam de Eucharistia fidem habere potuissent, qui verum Christo corpus denegabant? Sua quidem iis erant mysteria, sed exsecranda prorsus, quæ vel commemorare pudet. Cætera sacramenta flocci fecisse homines impuros, unique γνώσει, cæteris omnibus spretis, salutem ascribendo, bonorum operum necessitatem, et evangelicarum legum observationem funditus evertisse, quisquis asseruerit, haud temere conjecerit.

104. Plures reliquit Simon errorum et scelerum successores, *a principe impiissimæ sententiæ vocatos Simonianos*. Ab his *falsi nominis scientiam*, Gnosticorum videlicet hæresim, *accepisse initia, ex ipsis assertionibus eorum adest discere* [15]. Revera enim eadem pene Gnosticis omnibus fuere cum Simone dogmata. Si quid discriminis interfuerit, in eo positum fuit, quod eadem principia, et Platonicæ philosophiæ capita ab his paulo pressius, ab illis explicatius ac fusius tradita, et ad res fidei diversimode pro cujusque captu et ingenio accommodata fuerint, sed inconcusso manente fundamento. Tria fuere præcipua Gnosticæ hæreseos capita, 1° Summum Deum alterum esse a mundi conditore; 2° Opera nihil ad salutem juvare, sed eam ab una supernarum rerum cognitione pendere; 3° Christum verum hominem non fuisse, sed vana hominis specie oculos delusisse. Hæc ab omnibus propugnata, quippe qui scirent iis totam niti hypothesim; cætera vel ad majorem explicationem addita, vel consectaria quædam fuere, quæ quisque, prout ingenio valebat, ex principiis ducebat, amplificabatque. Id ea conferenti quæ de Valentiniana hæresi jam diximus, observare proclive fuit, nec difficilius observabitur in iis, quæ de veteribus Gnosticis dicenda supersunt.

II. *De Menandro.*

105. [16] Simonis successor et discipulus fuit Menander, præceptori moribus et doctrina respondens. Genere Samarites et ipse fuit, e vico Capparetaja, ut vocat Justinus M. [17], vel Chabraï, ut Theodoretus appellat, oriundus. Ubi ad summum præstigiarum fastigium pervenit, ut facile non tantum cum magistro contenderet, sed etiam primas sibi vindicaret, majoribus portentis nomen sibi fecit. Antiochiam, Orientis caput, elegit, ceu publicum theatrum in quo circulatorem ageret, et unde venenatas merces facilius per Orientem spargeret. Ibi misere plures fascinavit. Si Tertulliano [18], vel auctori additamenti quod ad calcem libri *De præscript.* legitur,

[14] Origen., in Cels., lib. VI. [15] Iren. [16] Iren., lib. I, c. 23, n. 5. [17] Apol. I. [18] De Præsc. c. 46, et de An., c. 50.

credimus, eadem dixit quæ Simon ipse. Quidquid Simon se esse dixerat, hoc se Menander esse dicebat. Quod tamen sobrie intelligendum. Nam Simon se esse supremam Dei Virtutem impudentius jactabat; tantum sibi non tribuebat Menander, quoniam *primam Virtutem incognitam omnibus* esse aiebat; *se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus* (hoc est, ut explicat Eusebius[19], ab invisibilibus Æonibus), *Salvatorem pro salute hominum*. Sed discrimen in verbis hærere, et in eo positum esse quod alter altero vesanior esset, superius ostendimus. Neque enim Simon supremam Dei Virtutem substantia et natura se esse contendebat, sed missione duntaxat et ἐνεργείᾳ, in quo cum Menandro consentiebat. Nec quod alter eam Virtutem omnibus ignotam esse diceret, alter ut ejus copiam faceret, venisse se jactaret, ulla inter eos pugna intercedit. Si enim cum Theodoreto duplicem summæ Virtutis operationem distinguamus, occultam et manifestam, lis facile dirimitur. Nam Simon operationem occultam respicit; Menander de manifesta loquitur. Hic etiam explicandus, ne secum vel cum Irenæo pugnet, Epiphanius[20] scribens, Menandrum a Simonis dogmate non dissedisse, nisi quod majorem se antecessore et præceptore suo prædicabat. Nempe hic majorem se prædicabat, non dignitate et missione; nam uterque a summa Virtute missum se esse Servatorem ad hominum salutem nugabatur; sed magicæ artis peritia, qua magistrum vincere se gloriabatur.

106. Mundum ab Angelis, quos produxit Ennoia, conditum similiter ut Simon docebat. Memoria igitur lapsus videtur Damascenus scribens lib. *De hær.* hoc differre Menandrianos a Simonianis, quod hi mundi molitionem ab angelis factam assererent, illi negarent; nam eadem erat utrorumque ea de re sententia. Neminem vero ex Angelorum illorum dominatu erui posse contendebat Menander, nisi per eam, quam docebat, magicam scientiam. Salutem itaque hominis positam esse volebat in redemptione ab Angelorum servitute; medium autem salutis in magica scientia. Quæ omnia Simoniaca, imo et Platonica. Quæ enim hæretici magicæ scientiæ ascribebant; eadem et Platonici μαντικῇ, divinationi et Theurgiæ suæ tribuebant. Nam duplicem magiam distinguebant, aliam quam Theurgiam vocabant, hoc est, artem divina operandi, bonam et laudabilem, qua certis quibusdam hostiis et sacrificiis, munditia quadam animæ et corporis, aliisque sacris cæremoniis, bonos et beneficos dæmones invocabant, quorum afflatu et auxilio, et occulta manifestabant, et futura prænuntiabant, et mira edebant opera: alteram Goeticam, et Necromantiam, artem videlicet præstigiosam et fallacem, quæ mortuos evocat et consulit, et eorum ac malorum dæmonum ope responsa de rebus occultis et futuris reddit. Ut posteriorem probro, sic priorem honori sibi vertebant, laudibusque ad cœlum extollebant, ut passim apud Jamblichum et alios videre est. *A Theurgis*, inquit ille sect. III, cap. 31, *omnis spiritus malus fugit, penitusque subvertitur. Exscinditur prorsus omnis malitia et passio; bonorum vero pura communicatio ad puros defertur, ignisque divinus desuper eos veritate replet. His mali spiritus impedimenti nihil afferre possunt, neque ad animæ bona avertenda obstaculi*, etc. Et sect. IX, cap. 4: *Sola divina* μαντικὴ *diis connectens, nos vere participes facit vitæ divinæ: cumque ipsa præscientiam, divinasque notiones in se contineat, nos quoque vere divinos facit. Hæc bonum pure nobis exhibet; est enim beatissima deorum cognitio bonis omnibus plena.* Et cap. 5 ait hominem olim visioni Dei conjunctum, postea aliam subingressum animam, eam nimirum quæ ad humanæ formæ speciem aptata est, propterea venisse sub fati et necessitatis jugum; ab his vero vinculis aliter solvi non posse quam per deorum cognitionem; hanc esse quæ [LVIII] veram vitam servat, quoniam ad Patrem sua sorte contentum et *superessentialem* reducit: sacram hanc et Theurgicam felicitatis donationem appellari januam ad ipsum omnium opificem Deum, vel sedem et aulam boni. Tum demum cap. sequenti concludit Theurgiam opifici universali animam sistere, et apud eum deponere, liberamque ab omni materia cum solo æterno Verbo connectere: ipsi Dei Virtuti a se genitæ, seipsam moventi, omnia sustentanti, intellectuali, omnia exornanti, ad veritatem intelligibilem revocanti, perfectæ et perficienti, cæterisque Dei Virtutibus opificibus ita consociare, ut in actionibus earum, intelligentiisque efficacibus anima Theurgica perfecte confirmetur. Plura alia ejusmodi apud Jamblichum citatis sect. occurrunt. In his, puto, Simonis, Menandri Gnosticorumque omnium doctrinæ fundamenta lector eruditus nullo negotio deprehendit; adeo ut ex impuris hisce fontibus palam hausta videantur tum γνῶσις ipsa, tum operosum illud quod in colendam magiam studium conferebant, tum denique quidquid utrique tam procaciter ascribebant.

107. Quoddam baptismi genus suis impertiebatur Menander, quo qui dignati essent resurrectionem adipiscerentur, jamque deinceps immortalitatem consecuti perseverarent, nulli senio aut morti obnoxii. Tum vero baptismum in nomine suo conferebat; quo quidem insaniæ Simon devenisse non videtur. Quem vero immortalitatis effectum baptismati suo impudenter asserebat, Tertullianus[21] et Eusebius[22] de corporis immortalitate etiam in hac præsenti vita intelligere videntur. Mirum autem homines, cæteroquin acutos, sic animum induxisse suum. Nam præterquam quod extra dubium omne positum videtur, Menandri mentem explicandam esse ex præceptoris sententia, qui corpora docebat interire penitus, nec resurgere, solam autem ani-

[19] L. III Hist., c. 26. [20] L. I, c. 2 et seqq. [21] Hær. XXXII. [22] De An., c. 50. [19] L. III Hist., c. 26.

mam immortalem esse : perspicue docet Irenæus lib. II, cap. 31, n. 2, quid Gnostici omnes per resurrectionem a mortuis, quam interdum prædicabant, intelligerent, nempe *agnitionem ejus quæ ab eis dicitur, veritatis.* Quod ipse Tertullianus ag. oscens, paulo enucleatius explicat lib. *De resurrect. carn.*, cap. 19, ubi Gnosticorum fraudes retegens scribit : *Nacti quidam solemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annuntiatam, in imaginariam significationem distorquent, asseverantes ipsam etiam mortem spiritaliter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quæ sit in medio, discidium corporis et animæ, sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo non minus in errore jacuerit quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantiæ morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit : quia et Dominus Scribas et Pharisæos sepulcris dealbatis adæquaverit. Exinde ergo resurrectionem fide consecutos cum Domino esse, cum eum in baptismate induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consueverunt : quasi et ipsi resurrectionem admittant. Væ, inquiunt, qui non in hac carne resurrexerit ; ne statim illos perculiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt : væ, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana hæretica, hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animæ resurrectionem vindicantes, de sepulcro exire, de sæculo evadere interpretantur, quia et sæculum mortuorum sit habitaculum, id est ignorantium Deum ; vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vicè sepulcri conclusam animam in sæcularis vitæ morte detinet.* Quibus palam fit, eam, quam Menander aliique similes, resurrectionem mortuorum mendaciter venditabant, mystice et allegorice intelligendam esse; nihilque aliud esse, præter ignoti Dei, arcanorumque hæreticorum notitiam, qua quisquis fictitium illud, quod conferebant, baptisma consecutus fuerit, nefariisque eorum mysteriis initiatus, *ignorantiæ morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis erumpit.* Menandrum proinde in his ne latum quidem unguem a Simonis aliorumque Gnosticorum sententia recessisse, nisi quod ænigmatis involverit quod illi planius efferebant.

III. *De Saturnino.*

108. Venenata quædam bestia bilinguis et biceps, ait Eusebius [24], e Menandro orta, duos duarum sectarum inter se discrepantium auctores et duces edidit, Saturninum, vel Saturnilum (utrumque enim promiscue scribunt auctores [25]), genere Antiochenum, et Basilidem Alexandrinum, ambos Menandri discipulos, ac coævos ; quorum ille in Syria, A hic vero in Ægypto scholas errorum Deo et pietati repugnantium instituit. Ambos Adriano imperante vixisse tradit Theodoretus [26] ; nec repugnat Eusebius, qui eorum meminit Adriani temporum historiam conscribens : quanquam tamen probabile censeat cl. Tillemontius, Saturninum jam a Trajani temporibus, paulo ante Basilidem cœpisse [27]. Sed de his postea. Ille eadem fere cum Menandro deliramenta loquebatur. Unum esse summum Patrem, et innascibilem Virtutem, id est Deum, in summis illis et infinitis partibus, et in superioribus manentem, ac prorsus ignotum prædicabat, qui longe a se distantes Virtutes, Principatus, Potestates et Angelos creaverit. Illis omnibus a Patre descisentibus, septem ex iis mundum condiderunt, *præter* B *conscientiam Dei Patris* [28], ejusque suam quisque partem sortiti sunt. Unum ex iis mundi conditoribus Angelis fuisse Judæorum Deum dicebat. Satanam ipsum angelum esse, repugnantem angelis mundi fabricatoribus, maxime vero Judæorum Deo ; qui perinde atque hic atque illi prophetiarum auctor fuerit. Omnia hæc Simoniana et Gnostica, partim ex Platonicorum lacunis, partim ex corruptis ac depravatis Scripturarum oraculis hausta, ut ex hactenus dictis constat.

109. Hominis etiam originem Saturninus ascribebat Angelis. Creationis vero hæc occasio fuit. Cum desuper a summa Potestate lucida imago emicuisset, cœlestis illius lucis amore capti, summaque cupiditate ac voluptate perfusi, hanc apud se tenere C viribus omnibus contenderunt ; non valentibus vero, eo quod repente sursum evolarit, et ex eorum oculis evanuerit, id in animos incidit, ut evanidæ imaginis jacturam resarciendi desiderio, aliquam ejus similitudinem exprimerent, hominemque, qui eam referret, conderent. Quare convenientes in unum, communi consilio [LIX] dixerunt : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem.* Sic, inquit Epiphanius, impostor particulam, *nostram*, quam in Genesi [29] Deus usurpat, ideo decurtavit, ut errori fidem astrueret ; quasi alii sint operis artifices, imago vero ipsa ad alium referatur. Editus est igitur in lucem homo, sed præ Angelorum imbecillitate admodum imperfectus. Jacebat namque in solo D reptantis instar vermiculi, neque erigere se, neque aliud quidquam agere valens, donec ei miserta Virtus suprema, ob imaginem suam atque effigiem, sui scintillam immisit, qua et illum erexit, et vitam impertivit. Eam vero scintillam vocat animam humanam, quam, utpote decisam ab essentia divina particulam, dissoluto animali servari ait, et evolare sursum ad ea quæ sunt ejusdem generis ; pereunte reliquo homine, resoluto in sua principia. Non tamen homines omnes in scintillæ illius partem vocabat Saturninus, sed eos solos, qui sectæ suæ nomen dedissent. Duos quippe homines principio

[24] L. IV Hist., c. 7. [25] Iren., lib. I. c. 24; Epiph., Hær. XXIII. [26] Lib. I, c. 2 et 3. [27] Tertull. De præsc. c. 46. [28] Aug., Hær. III. [29] Gen. I, 26.

factos asserebat, bonum unum, scintillæ participem, alterum malum, ejusdem expertem; a quibus duplex item hominum genus, natura scilicet bonum, ac natura malum in mundo proseminatum esse primus hominum finxit.

110. Platonica hæc omnia sunt, sed varie interpolata, novisque fabulis aucta. Quod hic fingitur de imagine desuper emicante, ad cujus similitudinem conditus homo, purum putumque Platonicorum dogma est de rerum omnium ideis ac formis a supremo rerum omnium parente effictis : quas quidem in Angelorum, quibus creandi et administrandi mundi provinciam demandavit, mente recondidit, ut cœlestia archetypa præ oculis habentes, ea in fabricandis rebus imitarentur. Communis itidem Platonicorum omnium sententia, superiorem animæ partem, ejusdemque velut apicem, quam mentem vocabant, esse velut essentiæ divinæ particulam, ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, *a primo intelligibili*, ut loquitur Jamblichus, decisam, quæ homini desuper inspirata rationem impertitur, eumque a communi brutorum animantium sorte eximit; fabula de scintilla reptanti homini et in solo jacenti, a superna Virtute, qua erigeretur et ageret quæ sunt hominis, immissa, fundamentum præbuit. Ut scintilla, dissoluto animali, ad principium suum, ex Saturnino, revolabat; sic et mens post mortem, ex Platonicis, ad Deum ejus auctorem revertebatur. Hactenus quadrant sententiæ; discrepant vero in explicatione scintillæ, seu particulæ divinæ essentiæ. Per eam, Platonici mentem qua rationalis fit homo; Saturniniani vero γνῶσιν, seu supremi Patris notitiam, qua fit spiritalis, et ab animalibus hominibus in ignorantiæ tenebris agentibus, distinctus, intelligebant. Idque ipsum est quod deinceps semen spiritale Valentinianis vocitare placuit; quod quidem non omnibus, sed certis quibusdam hominibus concessum esse, ut Saturninus scintillam suam, jactabant. Unde quemadmodum hic duplicis generis homines, natura bonos scintillæ participes, et natura malos, ejusdem expertes distinguebat; sic et illi quosdam homines natura bonos, eos scilicet qui semine fecundati erant; quosdam natura malos, qui seminis exsortes, statuebant. Adeo ut idem utrobique commentum sit, sub variarum nugarum involucris propositum. Quod alter per hominem erectum et reptantem; alii per homines spiritales et animales significant. Quod denique Saturninus prophetarum oracula modo opificibus Angelis; modo Satanæ accepta referret, a Platonicis etiam mutuatus fuerat, qui, ut supra ex Jamblicho vidimus, vaticiniorum causam refundebant modo in bonos, modo in malos dæmones.

111. Simonis vestigia relegens Saturninus, Servatorem de communi supernarum Virtutum sententia missum aiebat, ut Angelos rebelles, et maxime Judæorum Deum in ordinem redigeret, et iis qui vitæ scintillam accepissent, salutem afferret, malos vero cum dæmonibus, qui ipsis opitulabantur, profligaret. Hoc ipsum erat quod aliis verbis exprimebat Simon, venisse Christum ut homines a legis, quam tulerat Judæorum Deus, vinculis eximeret, solisque credentium seu spiritalium animabus salutem impertiretur. Servatorem autem modo a supremo Patre genitum, modo ingenitum dicebat Saturninus : ingenitum quidem, si generationis proprie dictæ habeatur ratio, cujus terminus fuerit persona a principio suo distincta; genitum vero, si generatio pro simplici productione, qualiscunque sit, latius accipiatur. Unde patet huic, sicut et Simoni, aliisque multis Gnosticis, Servatorem fuisse meram divinitatis ἐνέργειαν, functionem temporariam, et radium, non personam subsistentem, et a Patre distinctam. Eum vero corporis (terreni videlicet et materialis) expertem, et sine figura, hominis tamen simulacrum atque effigiem sensibus objecisse, omniaque ab eo specie tenus perfecta; cujusmodi fuit nasci, ambulare, videri, pati. Uno verbo phantasma fuisse, quod divina ἐνεργείᾳ motum, sensibus humanis fucum faceret. Jam uxores ducere, liberosque gignere a Satana esse, primus omnium circulator idem pronuntiavit : non quod castitatem coleret; sed ut solutus matrimonii legibus, turpissimis quibusque voluptatibus effrenatius indulgeret. Multi etiam ex ejus discipulis, Pythagoreos imitati, animatis omnibus abstinebant, ut affectato illo sanctioris vitæ genere nonnullos suum in errorem pellicerent.

IV. *De Basilide.*

112. Basilides Alexandrinus [30], Saturnini condiscipulus, a Matthia apostolo doctrinam suam accepisse se falso jactitabat, atque Glauciam quemdam, quem Petri interpretem fuisse ferebant, præceptorem habuisse gloriabatur. Inanis forte, quod ad Glauciam, obscuri nominis hominem, attinet, vesani hominis gloriatio, ut ex magistri persona auctoritatem dogmatibus suis conciliaret. Ex ea tamen (ut et ex simili Valentini gloriatione supra concludebamus) inferre licet Basilidem, si non apostolis ipsis coævus fuerit, ad eorum saltem ætatem proxime accessisse, ipsorumque discipulis convixisse. Certe Hieronymus disputans contra Luciferianos, Basilidem inter hæreticos apostolicorum temporum numerat : *Sed quid de posterioribus*, inquit, *adhuc loquor? Apostolis adhuc in sæculo superstitibus, apud Judæam, Christi sanguine recenti, phantasma Domini corpus asserebatur. Galatas ad observationem legis traductos Apostolus iterum parturit. Corinthios resurrectionem carnis non credentes, pluribus argumentis ad verum iter trahere conatur. Tunc Simon Magus, et Menander discipulus ejus, Dei* [LX] *se asseruere Virtutes : tunc Basilides summum Deum Abraxas cum trecentis sexaginta quinque Æonibus commentatus est.* Nec dissentit Epiphanius

[30] Clem. Alex., Strom. lib. VII, p. 768.

qui Hær. XXXI, § 2, scribit *Valentinum quidem Basilide ac Saturnilo, Ebione, Cerintho ac Merintho, eorumque sociis, tempore esse posteriorem; omnes tamen uno tempore ad humani generis exitium profusos esse; quanquam*, inquit, *Cerinthus ac Merinthus et Ebion paululum antegressi sunt.* Si non multum temporis intercessit inter Cerinthum, hæreticum in Asia agnitum antequam S. Joannes Evangelium scripsisset, et Basilidem; hic igitur Joannis ætate vixerit necesse est. Deinde Valentinus et Basilides *uno tempore ad humani generis exitium profusi sunt*, ita tamen ut hic prior, ille posterior sit. At superius de Valentini ætate disserentes ostendimus, eum ineunte circiter secundo sæculo dogmata sua spargere cœpisse; ex quo sequitur, Basilidem (a fortiori Saturninum qui huic aliquantulum prævixit) saltem ad Joannis apostoli tempora attigisse.

113. Non desunt tamen qui Basilidem juniorem faciant, ejusque hæresim non nisi Adriani temporibus in lucem prodiisse contendant. Nituntur in primis auctoritate Clementis Alexandrini lib. VII *Strom.*, pag. 764; Eusebii, lib. IV *Hist.*, cap. 7, et in *Chronico*, ac Theodoreti, lib. I *Hær. fab.*, cap. 2, qui Basilidis hæresim conferunt in Adriani tempora. At ex Clementis, Eusebii in *Chronico*, et Theodoreti verbis id tantum inferri posse puto, Basilidem sub Adriani imperio fuisse, scholam habuisse, et audacius hæresim disseminasse; non vero hæresim inchoasse, aut tum primum docuisse. Nec ex eo quod Eusebius in *Historia* circa Adriani tempora narrationem instituat de Saturnini et Basilidis hæresi, magis concludi potest, eos sub illius imperio cœpisse, quam ex eo quod de Ebionæis, Cerinthianis et Nicolaitis disserat sub Trajano, inferri posset eorum originem anteriorem non esse. Neque expressiora sunt, ut figatur Basilidiani erroris exordium, Firmiliani verba, apud Cyprian. epist. 75: *Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post apostolos, et post longam ætatem adversus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint.* Nam hæc longa ætas, ut bene animadvertit Cotelerius [31], dubio procul oratoria exaggeratio haberi debet; quia inter finem Joannis apostoli, et initium Adriani imperatoris, non intercedunt anni viginti. Deinde loquitur Firmilianus de aperta Basilidis adversus Ecclesiam rebellione, non de hæreseos ejus initio. Certum est, viventibus apostolis, hæreticos velut serpentes in antris delitescentes, sanctissimorum hominum metu repressos, nonnisi clam et timidius venenum erroris evomuisse; at audaciam addente apostolorum morte, jam caput attollere, liberius dogmata sua propagare, unitatemque palam violata, scholas sibi constituere cœpisse. Ex quo sequitur verissimum esse quod scribit Irenæus lib. V, c. 20, n. 1: *Omnes hæreticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias.* Hæc siquidem necesse ad tempus referamus, quo Ecclesias apostoli commiserunt apostolicis viris, non ad illud quo vivere desierunt illi episcopi. Nam certum est tum ex ipso Irenæo lib. III, c. 3, n. 4, tum ex aliis veteribus, Polycarpum, ab apostolis Smyrnæ ordinatum episcopum, Basilidi, Valentino, Marcioni aliisque hæreticis coævum exstitisse. Verius a fortiori quod proxime citato cap. n. 3, scribit auctor noster, epistolam Clementis ad Corinthios vetustiorem esse hæreticis *qui nunc falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium commentiuntur.* Verba hæc *qui nunc falso docent*, aperte demonstrant eum intelligere, non Gnosticos quoslibet, sed Valentinianos duntaxat, quos confutabat.

114. Quo anno excesserit e vivis Basilides, non satis constat. In *Catalogo* Hieronymi, voce *Agrippa*, legitur: *Mortuus est autem Basilides, a quo Gnostici, in Alexandria temporibus Adriani; qua tempestate et Cochebas dux Judaicæ factionis Christianos variis suppliciis enecavit.* Quæ si sincera sunt, dicendum erit obiisse Basilidem anno circiter 135, quo Judæa bello ardebat, quod excitarat Cochebæ adversus Romanos rebellio. Sed utrum apud Hieronymum legendum sit *mortuus est*, an *moratus est*, necdum extra omne dubium positum existimo; sua enim utrique lectioni constant argumenta. Pro *moratus est* pugnat auctoritas vetustissimi omnium codicis nostri ms. San-Germanensis, Merovingicis characteribus exarati, sæculo circiter septimo. Quam eamdem lectionem exhibent mss. quinque, quos vidisse se testatur Vossius, et plures alii quos contulit doctissimus Martianæus noster. Facit et pro eadem lectione perfectissima consensio *Chronici* Hieronymiani, cum ejus *Catalogo*. Nam in priori illo ad annum 134 habetur: *Basilides hæresiarches in Alexandria commoratur, a quo Gnostici. Cochebas dux Judaicæ factionis nolentes sibi Christianos adversum Romanum militem ferre subsidium omnimodis cruciatibus necat.* Eadem pene utrobique verba sunt: et quod in priori legitur, *commoratur*, suadere videtur in posteriori legendum esse, *moratus est*. Illinc vero repugnant huic lectioni editi omnes, cum mss. plerisque codicibus, qui præferunt, *mortuus est*. Sed quod majus videtur, Græca interpretatio, quæ Sophronio tribuitur, quæque si vere Sophronii est, codicibus omnibus Latinis, qui nunc exstant, sine dubio antiquior est, hanc vulgatam lectionem repræsentat: Τελευτῶντος Βασιλείδου, Γνωστικοὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκλήθησαν, ἐν τοῖς χρόνοις Ἀδριανοῦ. *Mortuo Basilide, Gnostici in Alexandria vocati sunt, temporibus Adriani.* Deinde neque usque adeo certum est legendum esse in *Chronico*, *commoratur*. Quamvis enim Pontacus in aliquibus mss. *commoratur* legi doceat, ut in uno Cantabrigiensi codice scriptum etiam reperisse se dicit Pearsonius [32], idem tamen in pluribus *commemoratur* ha-

[31] Patr. Apost., t. II, p. 470, edit. Paris. 1672. [32] In addend. ad Vind. epist. Ignat.

beri innuit; quæ vox si obtineat, similitudo locorum perit. Sed quidquid sit de lectione, nihil repugnat Basilidem aut vitam finilsse sub Adriani finem, aut prorogasse usque ad Antonini Pii exordia. Vixerit quinquennio aut sexennio plus aut minus, parum omnino refert.

115. Primus omnium Basilidis errores, subtilesque præstigias et detexisse et confutasse, occultaque illius et nefanda manifesto prodidisse mysteria, videtur Agrippa Castor, qui sub Adriano eruditionis laude florebat. Valentissimam fuisse illius refutationem memorat Eusebius [33], et ad sua usque tempora pervenisse : dudum est quod tam luculentum opus edax rerum tempus misere consumpsit, ne eo frueremur. Auctor fuit, Eusebio teste, Basilidem quatuor et viginti libros in Evangelium scripsisse : vicesimi tertii meminit Clemens Alex., lib. IV *Strom.*, p. 506; Archelaus vero [LXII] decimi tertii. Sed utrum in vera Christi Evangelia elucubrati essent, an in ipsius Basilidis, incertum. Nam eam fuisse hominis impudentiam, ut et ipse novum Evangelium scribere ausus fuisset, docet Origenes [34]. Vetus Testamentum cum cæteris Gnosticis rejiciebat. Novum autem, Hieronymo teste [35] *in Epist. ad Tit.* principio, fœde mutilabat, resectis non modo pluribus locis, sed integris etiam Epistolis, ad Hebræos, ad Titum, et utraque ad Timotheum, quas Paulo abjudicabat; resecandi vero aut abjudicandi sola ratio fuit, quod his configerentur ejus errores. At repudiatis veris prophetis, novos, ut errori fidem conciliaret, supposuerat, eisque barbara nomina Barcabam et Barcoph imposuerat, quibus terrorem simplicioribus injiceret. Forte fictitius ille Barcoph, is est Parchor propheta, in quem expositionum libros scripserat Isidorus Basilidis filius et discipulus. Fragmentum quoddam ex primo desumptum exscripsit Clemens Alexandrinus [36], ex quo discimus familiarem fuisse Basilidianis librum alterum, quem Chami prophetiam appellabant.

116. A Simone, Menandro et Saturnino erroris argumenta mutuatus est Basilides; quæ tamen, ut nomen sibi faceret, alia ratione tractare, et majore cum pompa enarrare instituit, novis quibusdam additis fabularum portentis. Ea duntaxat hic commemorare satis erit, quæ a magistrorum doctrina dissidebant. Ab innato Patre Nun derivabat, tum ab hoc Logon, deinde a Logo Phronesin, seu Prudentiam, vel, ut apud Tertullianum legitur, Providentiam; a Phronesi autem Sophiam et Dynamin, hoc est Sapientiam et Potentiam. Ita Irenæus [37], Epiphanius [38], Theodoretus [39], et Tertullianus [40]. At Basilidis genealogiam integram non referunt. Nam ex Clemente Alex. lib. IV *Strom.*, p. 539: Βασιλείδης ἀποστατήσας (sic lego, non ὑποστατὰς), Δικαιοσύνην δὲ καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν Εἰρήνην, ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μένειν ἐνδιατεταγμένας· *Basilides autem qui defecit, Justitiam et ejus filiam, Pacem, putat in ogdoade manere dispositas.* Nec dubium quin in prima sua conjugatione Ἔννοιαν seu Σιγὴν habuerit, masculosque cum feminis in ogdoade copulaverit, cum id disertis verbis asserant Gregorius Naz., Nicetas, et Elias Cretensis alibi citati; et magistrorum sententiam non conciderit, sed potius *in immensum extenderit*, ut loquitur Irenæus. Virtutes, Principes et Angelos in 365 classes, juxta cœlorum numerum, distribuebat (cœlos enim 365 fingebat: sic nimirum appellare placuerat orbes quos motu diurno sol percurrere videtur). Primam classem a Sophia et Dynami productam dicebat, quæ deinde primum cœlum et alios Angelos condiderit; a quibus factum secundum cœlum, et alios Angelos: ab his tertium cœlum, et alios itidem Angelos: et sic gradatim alios ab aliis productos Angelos et cœlos usque ad 365 et ultimum, quod nobis proximum est, cœlum. Ab Angelis vero qui posteriori præsunt cœlo (quorum princeps is qui Judæorum Deus dicitur), conditum inferiorem hunc mundum cujus regimen et imperium inter se partiti fuerint. Angelis porro illis omnibus barbara quædam nomina, quæ terrerent imperitos, imposuerat. Principem autem eorum ac supremum ducem Ἀβράξας, vel, ut scribit Epiphanius, Ἀβρασὰξ vocabat; de quo nomine vide quid in notis nostris diximus. At nusquam, quod sciam, Angelos illos appellavit Æones, unde mirari subit Hieronymum in supra citato *Dialogo* contra Luciferianos, scripsisse Basilidem, 365 *Æones commentatum esse:* Angelos enim ab Æonibus distinguebant.

117. Hæc fere sunt in quibus a magistrorum semitis declinaverat Basilides. Cætera perfecte consentiebant. Eadem utrisque de Christi adventu, ejusque causa, effectis, ac modo, sententia. Addebat tantum, non Christum ipsum, cujus phantasticum erat corpus, sed Simonem Cyrenæum, commutata cum Christo forma ac specie, ei suppositum, in crucem sublatum esse: quapropter eos solos ab Angelorum mundi conditorum potestate liberandos, qui alterum ab altero apprime distinguentes, crucifixum negaverint, illumque confessi fuerint, non qui crucifixus sit, sed qui crucifigi visus sit; eos proinde insanos esse, qui pro crucifixo martyrium subierint; utpote quibus nulla mortis quam in hominis gratiam obierint, merces futura sit. Ad eam distinctionem, impiis istis familiarem, haud satis attendisse videtur Clemens Alex. dum scripsit lib. IV *Strom.*, quod Basilides *hominem peccandi potestate præditum ausus esset dicere Dominum:* quod falsum videtur, si ad verum Christum referatur, quem ne hominem quidem esse fatebatur : utcunque ferri potest si de ementito Christo, nempe Simone Cyrenæo intelligatur, qui sub Christi specie ac figura cruci affixus fuit. Eadem etiam utrisque effrenata

[33] L. IV Hist., c. 7. [34] Hom. I in Luc. [35] Euseb., loc. cit., et Hieronym., in Catal. [36] Lib. VI Strom., p. 641. [37] Lib. I, c. 24, n. 3 et seqq. [38] Hær. XXIV. [39] Lib. I, c. 5. [40] Præsc., c. 46, August., de Hær., et alii.

quidvis agendi licentia, morum corruptio, in flagitia quælibet præceps libido, et magicarum artium studia, imo et idololatriæ scelera; nam certis quibusdam imaginibus nefarium cultum adhibebant. Sed in nectendis dolis peritior cæteris, dissimulandi artem suis sedulo commendabat, neu sectæ suæ arcana, nisi paucissimis, iisque fidis ac certis usquam proderent, frequenter inculcabat : non multos siquidem ad hæc excipienda comparatos esse, sed vix unum e mille, et duo e decem millibus. *Date operam*, crebro ingeminabat, *ut omnia cognoscatis, nemo vero vos cognoscat* [61]. Quare ut tacere tutius discerent, Pythagoreorum more et instituto, his qui se in ipsius disciplinam tradebant, quinquennii silentium præcipiebat. Hinc negare fidem, quotiescunque se dabat occasio, minime dubitabant. Interrogati vero, Judæos quidem se esse negabant, Christianos vero nondum fuisse. Si cui martyrium obire contingeret, tantum abest ut id in singulari beneficio deputaret Basilides, quin potius pœnam esse contenderet, quam lueret ejus anima ob peccatum in alia vita patratum : honorificentiorem quidem iis quas pendunt aliæ animæ, domesticis suppliciis puniendæ; at pœnam tamen [62]. Nam animas ideo in hanc vitam detrudi censebat, quod in altera peccassent : imo belluarum aut avium corporibus prius interdum illigari, quam humanis. Quæ Platonis sententiam de animarum præexsistentia, peccato, et supplicio in corporibus luendo satis clare produnt, ut et μετεμψυχώσεως commentum, cujus primus auctor fuit Pythagoras, si Laertio [63] fides. *Primus* enim *sensit animam circulum necessitatis immutantem, aliis alias illigari animantibus.* At id ab Ægyptiis acceperat. Nam Herodotus, in *Euterpe*, Ægyptios primos hanc sententiam tradidisse ait. Consentiuntque Jamblicus, lib. I *De vita Pythagoræ*, cap. 5, et Photius, in *Bibliotheca*, p. 1004.

118. [LXII] Duas quoque in nobis animas statuisse Basilidem, sicut et Pythagoreos, testatum facit Clemens [64], alteram belluinam, alteram rationalem. Sed quis huicce dogmati subsit sensus, aperuimus de Valentino disserentes, scilicet duas animæ nostræ partes esse, sensum, quem nobiscum participant belluæ, et mentem, per quam ab iis differimus. Quæ Pythagoreorum sententia et explicatio erat, ut apud Laertium videre est p. 512, 513. Paulo obscurius quod ibidem scribit Clemens, Basilidis sectatoribus visum, perturbationes animi, quas προσαρτήματα vocabant, id est appendices, quosdam esse spiritus secundum substantiam appensos animæ rationali, habita ratione perturbationis cujusdam principalis; alias autem adulterinas, et diversi generis, spirituum naturas iis adnasci, ut lupi, simiæ, leonis, ursi, quibus anima proprietates brutorum animantium proprietatibus similes induit. His vero lucem affert trita veteribus non paucis Patribus sententia, vitia totidem esse dæmonia, quæ animam movent, perturbant, et ad malum impellunt. Audiendus Origenes, hom. 15 in Jesum Nave : *Unde mihi videtur* inquit, *esse infinitus quidam numerus contrariarum virtutum, pro eo quod per singulos homines sunt spiritus aliqui, diversa in iis peccatorum genera molientes. Verbi causa, est aliquis fornicationis spiritus, est iræ spiritus alius, est avaritiæ spiritus, alius vero superbiæ. Et si invenias esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus agitatur; omnes hos, vel etiam plures in se habere inimicos putandus est spiritus. Unde et per singulos plures esse credendi sunt; quia non habent singula singuli homines vitia, vel peccata committunt; sed plura ab unoquoque videntur admitti. Et iterum non est putandum, quod unus fornicationis spiritus seducat eum, qui, v. g., in Britanniis fornicatur, et illum qui in India, et in aliis locis : neque unum esse spiritum iræ, qui diversis in locis diversos homines agitet; sed puto magis principem quidem fornicationis unum esse; innumeros vero esse, qui in hoc ei officio pareant et per singulos quosque homines diversi spiritus, sub eo principe militantes, ad hujuscemodi eos peccata sollicitent. Similiter et iracundiæ spiritum principem unum esse arbitror; innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines hujusmodi vitii peccata succendant. Similiter et avaritiæ unum esse principem; sic et superbiæ, et cæterorum malorum*, etc. Eadem habet ad Joannem VIII, 49. Plura alia eam in rem veterum Patrum testimonia refert Cotelerius in notis ad Hermæ *Past.* lib II, cap. 2. Jam, ni fallor, haud adeo operosum erit explicare, quid sibi vellent Basilidiani, cum animæ perturbationes definiebant, *spiritus quosdam secundum substantiam appensos animæ rationali, habita ratione perturbationis cujusdam principalis* : Πνεύματά τινα κατ' οὐσίαν προσηρτημένα τῇ λογικῇ ψυχῇ, κατά τινα τάραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχικήν. Eamdem ipsis cum Origene sententiam fuisse puto: nempe spiritus malos seu dæmonia, quibus anima velut obsidetur, propositis inescantibus ac fallacibus objectis varias in ea perturbationes ciere; unum tamen esse in unoquoque homine ut principem dæmonem, cui cæteri famulentur, sic et affectum dominantem a quo reliqui pendeant, et a quo referantur. Hancque fuisse Basilidianorum mentem confirmat ipsummet Valentini testimonium, quod e quadam ejus epistola decerptum ibidem refert Clemens. Ille enim Basilidianorum appendices explicans, ait cor nostrum esse diversorio simile, in quo multi habitantes spiritus, id mundum esse non sinant; unumquemque autem eorum propria efficere opera, indecoris sæpe insultantem cupiditatibus. Quia vero duplicis generis affectus distingui possunt, alii magis spiritales, et, ut ita dicam, defæcatiores, quorum objecta a materia haud ita pendeant; alii crassiores, qui cæco ac prope belluino impetu ferantur in ea quæ materiæ

[61] Agrippa Cast. apud Euseb., l. IV Hist., c. 7. [62] Clem. Alex., Strom. lib. IV, p. 506; Origen., in Rom. v. [63] In Pythag., p. 499. [64] Clem. Alex., l. II Strom., p. 408, 409.

altius immersa, belluis magis quam hominibus congruant : Idcirco Basilidiani sentiebant, affectibus humanis alias spirituum adnasci naturas ; quibus anima sui ipsius velut oblita, brutorum animantium proprietates induit.

V. *De Carpocrate.*

119. [45] Carpocrates, seu Carpocras, genere Alexandrinus, uxorem duxit nomine *Alexandriam*, gente Cephaleniam, ex qua filium suscepit Epiphanem, mali corvi malum ovum, novæ sectæ conditorem, de quo jam disseruimus. Tradit Eusebius [46], quasi ex Irenæo, Carpocratem iisdem cum Basilide vixisse temporibus. Quamvis apud Irenæum ne verbum quidem de Carpocratis ætate occurrat, non ideo tamen male ab Eusebio constitutam existimem. Cum hoc enim apprime consentit Epiphanius [47], nec repugnat Theodoretus [48], sub Adriano vixisse scribens. Ille vero affirmat Basilidis, Saturnini, Valentini, Colorbasi, Ptolemæi, Secundi et Carpocratis sectas eodem tempore prodiisse ; tantum Valentinianam aliis paulo recentiorem esse. Atqui Basilidem Joanni saltem apostolo supparem, nec Valentinum multo juniorem fuisse probavimus. Si igitur iisdem cum utroque temporibus scholam instituerit Carpocrates, Adriani initiis fecerit necesse est. Longe citius proinde in Orientis, quam in Occidentis partibus innotuit ejus hæresis : eam quippe huc detulit Marcellina quædam, quæ Romam, Irenæo teste [49], venit sub Aniceto pontifice, anno circiter 160.

120. [50] Platonicæ disciplinæ scientissimum fuisse Carpocratem, vel ex eo liquet, quod filii Epiphanis ab illo instituti magnum nomen inter Platonicos fuerit. Sed si forte plures hæresiarchas scientiæ laude, omnes certe morum pravitate superavit. Supremum quidem unum Principium, atque etiam Parentem omnium et incognitum, nec ullo nomine significatum, perinde ut cæteri, affirmabat : mundum vero, et quæ mundo continentur, ab Angelis esse facta, qui incognito illo parente longe inferiorem dignitatis gradum teneant, et ab eo defecerint. Jesum porro Dominum nostrum e Joseph et Mariæ consortio genitum, similem quidem natura reliquis hominibus exstitisse ; vitæ autem instituto, temperantia, virtute ac justitia præstitisse. Nempe cum firmiorem vegetioremque quam alii homines animam sortitus esset, tenacius ei adhærente pristina cum ingenito Deo περιφορᾷ, *circumlatione*, immissa in eam fuit ab eodem supremo Parente Virtus, quæ memoriam ante visorum refricaret, ut sic supernorum recordatione corroborata, conditores [LXIII] orbis Angelos effugeret, immissæque Virtutis beneficio actionibus omnibus quæ ab hominibus suscipi possunt, turpissimis etiam quibuscunque (horrendum!) ac scelestissimis defuncta, jam libera, solutis omnibus humanæ naturæ debitis, ad supremum Patrem evolaret. Neque vero animam Jesu duntaxat, sed et aliam quamcunque, quæ tantum valeat ut mundi fabricatores Angelos contemnere possit, vires desuper accipere, ut per easdem actiones progressione facta, functionibusque omnibus obitis quas Jesus obierit, et ipsa super opifices Angelos efferri possit, et ab universis expedita, sursum ad incognitum Patrem pervenire. Imo ea erat impudentissimorum hominum arrogantia, ut gloriarentur quidam non modo apostolis Petro et Paulo, et reliquis, sed et ipsi Jesu præcellere se, tum excellentia cognitionis, tum quod progressiones varias ac decursus cumulatius obiissent. Animas quippe omnes ex eadem περιφορᾷ esse ; et ideo eumdem, quem Jesus, contemptum Angelorum suscipientes, eadem vi ac virtute instrui qua per actionum omnium genera traducantur. Quod si reperiri aliqua possit quæ majorem quam Jesus contemptum suscipiat, ea ipsi demum antecellet.

121. Hoc igitur, hominum dicam an ferarum ? principium fuit, animas corporibus præexsistentes perfectionis culmen attingere non posse, nisi dissolutiori vita, nefandis turpitudinibus, omnique scelerum ac facinorum genere mundi conditores Angelos, audacius conculcatis omnibus eorum legibus, præceptis et operibus, spreverint : quo excusso jugo cœlestem libertatem obtineant, et sursum aspirare et evolare possint. Nihil quippe natura bonum aut malum esse, sed sola hominum opinione, qui ea esse bona aut mala censent, quæ legi vel repugnent, vel consentiant : sublata proinde lege, ab Angelis inique lata, omnia suapte natura promiscua haberi : solam vero fidem et charitatem ad salutem esse necessarias, reliqua omnia nihil conferre : eaque esse quæ Jesus apostolos suos et discipulos clam docuerit, mandavitque ut iis crederent, qui digni essent. Hinc conficta nova μετεμψυχώσεως species, ut anima quæ vel unicum flagitii genus in hac una præsenti vita prætermiserit, in aliud corpus detrudatur ; et si ne tunc quidem omnia perfecerit, vicissim in aliud, donec omni actionum genere perfuncta, nulliusque in hoc mundo debito actionis obligata, jam libera abscedat. Animas siquidem hinc migrantes, simul ac corporis vinculis exsolutæ fuerint, apprehendit unus ex mundi fabricatoribus Angelis, cui id muneris demandatum, et ad judicem deducit ; ubi si nondum omnia præstitisse convictæ fuerint, ab Angelorum Principe traduntur alteri Angelo sibi ministranti, qui eas in alia corpora retrudat.

122. Quid jam mirum si homines abominandis iis principiis imbuti, pecudum more viventes in infinita sese flagitiorum genera præcipites dederint, ac quidquid in arte magica teterrimum erat, impudenter exercuerint ? Parum fuisset, nisi Christianum sibi nomen assumentes, scelestissimæ suæ vitæ infamia Ecclesiam Dei respersissent. Nam ex

[45] Id., Strom., l. III, p. 428 ; Theod. I, 5. [46] L. IV, Hist., c. 7. [47] Hær. XXXI, § 1 et 2. [48] Lib. I, c. 5. [49] Lib. I, c. 25, n. 6. [50] Epiph., hær. XXVII, § 1 ; Ibid., § 2 ; Iren., lib. I, c. 25 ; Theod., l. I, c. 5.

profligata eorum vita similes esse Christianorum omnium mores judicantes ethnici, ab omnibus nullo discrimine habito abhorrebant, et ne quidem nomen ferre poterant. Alii tamen ab aliis non fide duntaxat et moribus, sed et signis quibusdam externis discriminari facile potuissent. Solebant enim Carpocratiani iis quos ad suam sectam fraudulenter pellexissent, candente ferro, vel novacula, vel acu notam quamdam ad imam auriculam imprimere. Ne vero a gentilium superstitionibus longius recederent, habebant imagines quasdam tum pictas, tum cælatas, quas Jesu effigies esse affirmabant a Pilato effictas, quo tempore ille inter homines agebat. His porro admiscebant celebriorum philosophorum, Pythagoræ, Platonis, Aristotelis, et aliorum imagines; omnes vero simul, servatis gentilium ritibus, adorabant.

123. Ex eo cultu confirmatur quod jam multoties diximus, summo apud Gnosticos in loco fuisse Pythagoram et Platonem, eorumque placita. Ea licet maximis impietatum monstris auxissent et interpolassent Carpocratiani, inter nebulas tamen identidem relucent. De mundi creationis hypothesi, de ignoto Deo, et abroganda lege per Angelos lata, nihil dicam : ipsissima siquidem Simonis doctrina est, Pythagoræ et Platonis institutis non male respondens. Quæ vero de anima humana comminiscebatur Carpocrates, Platonicam scholam per omnia fere sapiunt. Quemadmodum Platonici, auctore Jamblicho [51], duplicem unicuique homini tribuebant animam, alteram *a primo intelligibili, quæ participat de potentia opificis*, ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ μετέχουσαν καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως· alteram quæ nobis advenit ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς, εἰς ἣν ἐπεισέρπει ἡ θεοπτικὴ ψυχή, *ex circuitione cœlestium mundorum, in quam anima Dei speculatrix se inserit;* sic et Carpocrates duas uniuscujusque, justi saltem, hominis velut animas distinguebat; alteram quæ ex περιφορᾶς, *circumlatione* incogniti Dei, id est, nisi me fallit conjectura, ex supremo orbe seu cœlo, aut Pleromate in quo summus Deus inhabitat, descenderit; alteram, quæ in hanc sese insinuaverit; supernam videlicet virtutem ei immissam, ut corroboretur, et incogniti Dei recordari valeat. [52] Ex Platonicis, prior anima mundorum obtemperat motibus, et fato subjacet; ex Carpocratianis, Angelorum mundi opificum, si sola sit, imperium subit : ex illis posterior γενεσιουργοῦ motioni supereminet, quia habet in se principium proprium τῆς εἰς τὸ νοητὸν περιαγωγῆς, quo possit ad intelligibile convertere seipsam, et a rebus factis eximere, ac ordinem mundanum supergredi. Ex his, Angelorum mundi conditorum jugum excutit, rebus omnibus factis dominatur, ac demum vinculis exsoluta ad supremum Patrem evolat. Hæc tam apte sibi respondent, ut gutta guttæ similior non sit. Platonis in *Phædro*, *Timone*, *Epinomide*, et alibi, doctrina est, animas nostras diu antequam corpora ingrederentur, convivio deorum assedisse, divinasque dapes gustasse; videlicet veritatis contemplatione nutritas fuisse, verorumque entium conspectu recreatas : tum confractis binis alis, quibus ad supera ferebantur, fatiscente nimirum intellectus et voluntatis propensione in veritatem et bonitatem divinam; illius vero, qui in corpora generanda et animanda inclinat, instinctus pondere abreptas, in ea delabi : ubi ratiocinationis ope fractas recuperant alas, paulatim scilicet recordatæ eorum quæ olim viderunt Deo junctæ; et tunc hæc inferiora [LXIV] despicientes, reflecti ad vera entia quæ sunt sursum. Quæ si jugi rerum cœlestium meditatione, laudabilique rationis usu supernorum olim sibi visorum memoriam redintegraverint, solutis demum corporis vinculis sursum evolare, astrum aliquod recturas, beatamque vitam acturas. Si vero corporibus altius immersæ, rationem elanguescere, et pravorum affectuum nebulis obrui siverint, ad superna nusquam respicientes; has in peccatorum pœnam in muliebria corpora primum, tum in belluina, si non resipiscant, detrudi : donec excitata ratione, pravisque affectibus purgatæ, cœlestium memores ad primum optimumque sui habitum jam redierint. Eamdem porro Carpocratis sententiam esse, cuilibet alteram cum altera conferenti perspicuum evadet. Eadem apparet utrobique animarum origo cœlestis; eadem præexsistentia, rerumque superarum contemplatio, corporum ingressu antiquior; eadem animarum purgatio, pristinorumque memoriæ recuperatio per rerum inferiorum contemptum; eadem revolutio per diversa corpora, ac tandem in pristinum statum restitutio. Tantum Carpocrates sub nomine Christiano longe deterior Platone ethnico, rerum inferiorum contemptum eo modo interpretatur, quem erubuisset Plato; causamque iteratæ revolutionis animarum refundit in turpissimi alicujus facinoris omissionem, quam ille in pravos affectus et perversum rationis usum rejicit.

124. Pythagoreum etiam erat quod fingebat Carpocrates, Angelo cuidam id muneris demandatum fuisse, ut animas hinc migrantes ad Principem deducat, ab eo, si quidpiam prætermiserint, puniendas. Nam, Laertio teste [53], hoc ipsum officium erat quod Mercurio tribuebat Pythagoras : adeo ut eamdem omnino fabulam, mutatis duntaxat nominibus, recoxerit Carpocrates. Aiebat ille, Mercurium animarum ταμίαν, quæstorem esse, atque adeo ductorem dici, quod is ex corporibus animas, puras quidem ac purgatas in excelsum ducat, impuras vero Furiis tradat, infractis nexibus vinciendas. Hinc Horatius 1, Od. 10:

Tu pias lætis animas reponis
Sedibus, virgaque levem coerces
Aurea turbam.

[51] Sect. VIII, c. 6. [52] Idem, c. 7. [53] In Pythag., p. 514.

VI. *De Cerintho.*

125. Cerinthus si non natione, saltem religione Judæus, apostolorum temporibus, imo ab ipsis Ecclesiæ incunabulis, si Epiphanio [54] fides, erupit. Eum enim fuisse putat, qui fideles adversus S. Petrum, quod Cornelium Centurionem baptismo dignatus fuisset, concitavit ; eumdem illum, qui perperam commendata veteri lege Ecclesiam Antiochenam turbavit. Cerinthianos denique fuisse qui præpostero legis studio, toties apostolis, præsertim D. Paulo, invidiam conflarunt, quos in Epistolis suis hic sæpius perstringit. Verum repugnare videtur Irenæus scribens [55], *multo prius inseminatum* fuisse Nicolaitarum quam Cerinthianorum errorem : nec sibi ipsi satis consentit Epiphanius, Cerinthum Carpocrate posteriorem fuisse significans, qui, ut paulo ante vidimus, non nisi Adriani imperii initiis prodiit. At antiquiorem esse Cerinthum, et sub Domitiano suam hæresim condidisse, vel illud demonstrat, quod a Polycarpo traditum accepisse se testatur Irenæus [56], et post eum Eusebius [57], Epiphanius [58], Hieronymus [59], Theodoretus [60] et alii, Joannem apostolum Ephesi in balneum lavandi causa ingressum, cum certior factus esset Cerinthum intus esse, actutum ex eo loco se proripuisse : ne balneum, inquiebat, in quo Cerinthus veritatis hostis commoratur, subito concidens, nos opprimat.

126. Eum in Ægypto primum diutius versatum, philosophiæ (Platonicæ certe, quæ ibi tum temporis florebat) operam dedisse, deinde in Asiam venisse, ibique longe lateque impietatem suam propagasse, auctor est Theodoretus [61], cui consentit et Epiphanius [62]. Nova ex eo secta prorupit, dicta Cerinthianorum, vel Merinthianorum ; sive quod Cerinthus pariter et Merinthus vocaretur ; sive quod Merinthum quemdam adjutorem et socium habuerit : quod dubium et soli Deo notum esse fatetur Epiphanius [63]. Scriptum fuisse a Joanne Evangelium, partim ut Cerinthi errores refelleret, tradit Irenæus. Hominum igitur insulsissimi, qui, Philastrio teste, Evangelii hujus auctorem Cerinthum ipsum fuisse autumabant. Solum enim Matthæi Evangelium, idque Christi genealogia decurtatum, repudiatis tribus aliis, rejectis etiam Actis apostolorum, omnibusque Pauli Epistolis, probabant, si Philastrio [64] et Epiphanio [65] fides est. Nonnihil tamen vereor, ut uterque Cerinthianos cum Ebionitis confuderit. Soli siquidem ex veteribus id illis ascribunt, quod his constanter tribuunt alii ; nec videtur id ab Irenæo Cerinthi errores referente omissum iri, quod Ebionitarum dogmata recensens adnotare non neglexit. Accedit quod Epiphanius secum ipse pugnare videatur. Nam hær. XXX, § 14, conceptis verbis asserit, Carpocratem et Cerinthum Matthæi Evangelio fretos, ex ejus initio, Christique genealogia probare niti, Christum ex Josephi et Mariæ semine procreatum fuisse. Ebionæos econtrario omni illa genealogia amputata, ab aliis verbis Evangelii initium deduxisse. Igitur Matthæi Evangelium genealogia non decurtabant Cerinthiani, e qua argumenta contra virginitatem Mariæ petere se posse sibi persuadebant. Ac proinde aut hic aut illic memoria defecerit Epiphanium necesse est. Illic potius quam hic defecisse crediderim. Testatum facit Dionysius Alexandrinus apud Eusebium [66], quosdam fuisse qui Cerinthum auctorem esse existimarent Apocalypsis, quam Joannis esse certissime credit Ecclesia. Haud dubie quia et ipse apostolum sese venditans, spuriam Apocalypsin scribere ausus fuerat : id quippe disertis verbis asserit Theodoretus [67] ; hunc que sensum facile admittunt Caii presbyteri verba apud eumdem Eusebium [68]. Ediderat etiam, Theodoreto teste, ἀπειλῶν τινων διδασκαλίας, *quarumdam minarum doctrinas ;* qui liber an ab Apocalypsi diversus esset, non satis constat. Illud certius, Cerinthum in sua Apocalypsi prima Chiliastarum seu Millenariorum erroris fundamenta jecisse : quo fingebat post humanæ carnis resurrectionem, futurum terrenum Christi regnum, et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus et voluptatum illecebris servituros, milleque annos in nuptiarum festis et celebritate [LXV] consumpturos. Cui quidem errori occasionem præbuisse videntur (ut nihil de Joannis Apocalypsi dicam) prophetarum de Messiæ regno vaticinia ; quæ cum ad litteram intelligenda, cum Judæorum vulgo mundanum regnum exspectante, sibi fingeret homo pinguiori Minerva, et ita nondum impleta, in eam successit opinionem, implenda illa esse post resurrectionem. Forte etiam materiam subministravit Platonis commentum de magno anno. Vult enim, post 36 annorum millia innovandum esse mundum ; tuncque fore sæculum aureum. In eumdem errorem, sed corporearum voluptatum fæcibus expurgatum, cum imprudens incidisset Papias Joannis auditor, aliis postmodum e SS. Patribus non paucis lapsus occasionem ministravit. Sed de his alias.

127. Eadem fere Cerinthi, quæ Simonis, Menandri et aliorum Gnosticorum somnia fuere. Deum summum a Creatore mundi ita distinguit et natura et sede, ut hic Virtus sit infinite ab illo distans, ejusque prorsus ignara. Unde sequitur Deum nullam hujus mundi curam egisse, nec legem dedisse ; sed Angelum ut mundi conditorem, sic et legis auctorem, et Judæorum Dominum fuisse : quæ Simonis, Menandri et Carpocratis deliria fuerunt, quæ Tertullianus [69], vel alius quivis, et Epiphanius [70] diserte Cerintho tribuunt. Et tamen vult Epipha-

[54] Hær. XXVIII, § 2. [55] L. III, c. 11, n. 1. [56] L. III, c. 3, n. 4. [57] Lib. III, c. 28. [58] § 2, 4. [59] In Cat., c. 9. [60] L. II, c. 3. [61] Id., ibid. [62] § 6. [63] § 8. [64] Lib. de Hær. [65] § 5. [66] Lib. VII, c. 25. [67] Lib. II, c. 3. [68] Lib. III, c. 28. [69] De Præscr., c. 48. [70] § 1.

nius, Cerinthum tam incenso veteris legis promovendæ studio flagrasse, ut apostolis passim et ubique restiterit, insusurrataque Christianorum auribus circumcisionis, adeoque et Judaicorum ritnum necessitate, gentilium Ecclesias conturbarit. Hæc certe secum aperte pugnant; ipseque agnoscit Epiphanius. Quare et hic vereor ut memoria lapsus, aut inconsiderantia offenderit, et Augustino ipsi offendiculum præbuerit; res dissociabiles, Ebionitarum videlicet et Cerinthianorum hæreses miscendo. Irenæus siquidem, Tertullianus et Theodoretus, accuratissimi scriptores, Cerinthi errorum catalogum texentes, intempestivi illius in veterem legem studii ne verbo quidem meminere; cujus tamen Ebionæos arguere non omiserunt. Fateor equidem, nihil mirum esse si hæretici imprudentes a seipsis dissideant. Veritas cum una et eadem sit, sola sibi constat; sed quod tam aperte secum pugnent, ut scientes et volentes una manu dissipent, quod altera struxerint, illiusque legis necessitatem urgeant, cujus jugum ab iniquis Angelis, et in Deum rebellibus contra fas impositum, excutiendum esse palam et ubique docent; vix fidem apud sobrios obtinet. Eam autem esse debuisse patet Cerinthi hypothesim, ut ex consequenti veterem legem spreverit, illiusque observantiam omnem procul a veris Gnosticis amandandam esse censuerit, ex quo Simonis et Carpocratis vestigia relegens cum ipsis asserit, hanc ab inferioribus Angelis supremi Patris ignaris positam esse, et ad unam ignoti Dei cognitionem salutem retulit. Nec omittendum, apud Tertullianum hoc ipsum Ebionæis ascribi, quod Epiphanius Cerinthianis tribuit, scilicet quod his Christi verbis apud Matthæum [71]: *Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum: sufficit discipulo si sit sicut magister ejus;* illi abuterentur, ut circumcisionis ac veteris legis necessitatem ex Jesu Christi exemplo commendarent: quippe qui utrique seipsum subdiderit. Adeo ut hinc suspicio firmetur, Epiphanium inter Cerinthianos et Ebionæos non satis accurate distinxisse.

128. Suum fuisse Cerintho, sicut et Nicolaitis, aliisque Gnosticis Pleroma, supremi Patris ac Siges, aliarumque Virtutum *invisibilium et innominabilium* sedem, asseverant Irenæus [72] et Gregorius Nazianzenus [73]. Ab illo Patre Monogenem, ab hoc Logon derivabat: adeo ut dubitare fas non sit, quin primam ogdoada cum cæteris Gnosticis admiserit [74]. Jesum vero mundi conditoris Filium, eumque purum hominem, ex Josephi et Mariæ satu natum, more cæterorum hominum, dicebat; cum hoc tantum discrimine, quod justitia, sapientia et prudentia aliis hominibus præcelluerit. In hunc vero, cum baptismum suscepit, delapsum a summo Deo esse Christum, sub columbæ specie; qui ei incognitum Patrem, et per eum reliquis hominibus patefecerit, ac miraculorum, quæ patravit, auctor fuerit. Tempore autem passionis recessisse Christum, et eo revolasse unde venerat; Jesum vero solum et obiisse mortem, et a mortuis excitatum fuisse; Christo, utpote spiritali, pœnæ omnis experte. Carpocratiana hæc omnia; a Simonianis vero in eo recedunt, quod Jesu verum corpus humanum attribuatur; sed purus homo cum statuatur, quem transiens duntaxat divinitatis radius illustravit; utrobique meritum omne Christi passionis et mortis evanescit. Sed ex modo dictis facile deprehendes quo sensu Epiphanius [75] ex Cerinthi mente scripserit, passum ac crucifixum esse Christum. Nisi mendum in textum irrepserit, ac pro Χριστόν legendum sit Ἰησοῦν, palam est hic *Christi* vocem non Cerinthianorum sensu usurpari, qui Christum a Jesu distinguebant, sed Catholicorum qui promiscue utramque vocem accipiunt, quod unus et idem sit, unaque et eadem persona Christus et Jesus. Sed quod addit Epiphanius [76], (cui consentiunt Philastrius et Augustinus), nondum a mortuis excitatum esse Jesum, sed tum demum, cum mortui resurgent omnes, excitandum; vix stare potest cum iis quæ modo ex Irenæo, imo ex ipso Epiphanio retulimus, mortuum esse Jesum, et a mortuis suscitatum. Nisi forte dicamus, hanc, non Cerinthi ipsius, sed quorumdam e discipulis sententiam fuisse; qui Millenariorum errore a magistro imbuti, nulla præ cæteris singulari prærogativa Jesum donatum vellent; sed tum tantum a mortuis excitandum, cum alii omnes suscitandi essent. Idque innuere videtur Epiphanius, ut et Cerinthianos aliquos mortuorum resurrectionem funditus negasse; quos proinde de terreno Christi regno secus ac magistrum sensisse consequens videtur. Quod Judam proditorem honoraverit Cerinthus, solus memorat Philastrius, e veteribus nemo alius.

VII. *De Ebionæis.*

129. Sentire videntur Origenes [77] et Eusebius [78], Ebionæorum nomen, ab Ebione quodam sectæ principe derivatum esse, ut plurimi asserunt, sed merum cognomen esse iis hæreticis inditum, qui merum hominem esse Christum arbitrati, humiliter admodum atque abjecte de eo sentiebant. *Cujus rei causa*, inquit Eusebius, *Ebionæorum nomen sortiti sunt, quo intelligentiæ illorum inopia satis indicatur. Sic enim mendici apud Hebræos vocantur.* Eadem fere Origenis verba sunt. Alii tamen [LXVI] vulgo, sed his recentiores, quorum dux Epiphanius, repugnant, affirmantque tenebricosum quemdam Ebionem exstitisse qui cognominis sectæ auctor fuerit. Mirum tamen, Irenæum nostrum, qui veterum omnium sectarum Gnosticarum principes, ubi certi fuerunt et noti, nominare nusquam neglexit; Ebionis illius, ubi Ebionæorum errores refert, ne

[71] Cap. x, 24. [72] Lib. III, c. 11, n. 1. [73] Orat. 23. [74] Iren., lib. I, c. 26, n. 1; Epiph. § 1; Theod., lib. II, c. 3, etc. [75] § 6. [76] Id., § 1. [77] Origen., lib. IV De princ. [78] Euseb., lib. III, c. 27.

meminisse quidem. Quidquid sit, veteri fama ad se perlatum scribit Epiphanius [79], Ebionem post excidium Hierosolymitanum, cum Christiani trans Jordanem in urbem Pellam, vicinasque regiones sese recepissent, in vico Cocabe male concepta dogmata propagare cœpisse; indeque in Asia, Romæ etiam et in insula Cypro disseminasse [80]. Vulgata apud veteres sententia est, Joannem scripsisse Evangelium, ut hydram nascentem suffocaret: quod cum anno circiter 97 scriptum fuerit, necesse est antea erupisse e latebris Ebionem.

130. [81] Si Cerinthi auditor fuerit, a magistri sententia longius discessit. Error ejus præcipuus fuit, quod veteris legis studiosus observator, hanc, sed pluribus superstitionibus, Samaritanorumque ritibus intermistam, cum Christiana fide consociandam esse pertinaciter assereret. Mundum a Deo conditum non negabat. De Jesu Christo autem non una erat Ebionitarum opinio. Purum hominem fuisse, non Deum, consentiebant omnes. Alii quippe fatebantur eum e Virgine natum esse; sed negabant ante hanc nativitatem exstitisse Deum, ac Dei Verbum et Sapientiam. Alii cum Ebione dicebant, eum ex Josephi et Mariæ consortio, more cæterorum hominum, esse genitum, sanctitatemque bonis operibus acquisivisse sibi. Et hæc communior erat Ebionæorum sententia, quam ipsis tribuunt Irenæus [82] et Tertullianus [83], Eusebius [84] et Theodoretus [85]. Indeque erundam esse puto explicationem istorum Irenæi verborum: *Ea autem quæ sunt erga Dominum, non similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur;* si tamen genuina sit lectio, nec expungenda sit particula negativa. Ut enim hic omittam quod in notis ad hunc locum observavi; quamvis Cerinthus et Carpocrates Jesum ex Josepho et Maria more aliorum hominum genitum esse vellent, non tamen opinabantur eum bonis operibus sanctitatem, sanctitudinisque conferendæ vim acquisivisse sibi; sed delapsam in eum supernam Virtutem a Deo, sanctitatem ipsi ac per ipsum aliis impertiisse, vimque patrandi miracula. Ebionæi vero nihil simile commenti, nec fictitium illum Christum desuper accersentes, simplicius statuerunt Jesum merum hominem fuisse, cujus una fuerit præ cæteris hæc prærogativa, quod bonis operibus studiosius incumbens, majorem sibi sanctitatem comparaverit. Sic inter utrosque non leve stat discrimen, ut merito scribere potuerit Irenæus, *non similiter opinari.*

131. [86] Ex Novi Fœderis libris nullum, præter Evangelium Matthæi, illud videlicet quod Hebraice scriptum, secundum Hebræos dicebatur, idque primis duobus capitibus mutilatum, ac pluribus in locis depravatum, recipiebant. Cætera Evangelia non magni faciebant, τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον, ait Eusebius [87]. Si [88] tamen Mario Mercatori fides, Marci et Lucæ auctoritate interdum usi sunt; cum videlicet id e re sua esse existimabant, ut Catholicos, si possent, propriis armis debellarent. Non tantum Pauli Epistolas respuebant, sed varia in ipsum convicia jaciebant. E Veteri Testamento *quæcunque prophetica erant*, cæteris *curiosius exponere nitebantur*, inquit Irenæus; id est, si bene conjiciam, in varias vanasque allegorias, pro hæreticorum more, trahebant. Plura apostolis supponere veriti non fuerant adulterina scripta. Alia apostolorum Acta circumferebant, et *Petri Circuitus*, seu libros *Recognitionum*, quibus falso inscriptum Clementis Romani nomen, fœde corruperant. Circumcisionis, legaliumque necessitatem sic urgebant, ut sine illis cum sola fide Christiana salutem obtineri non posse contenderent; sed legalia, ut dixi, variis, iisque ridiculis superstitionibus miscebant. Ii sunt potissimum quorum fervidius, imo sæpe et furens studium, passim perstringunt ac coercent apostoli, Paulus præsertim in Epistolis. Baptismo suos initiabant, quem, Hieronymi [89] saltem ævo, catholica non improbat Ecclesia. Mysteria vero quotannis celebrabant, in quibus panes azymos, et ad alteram mysterii partem aquam adhibebant. Significare tamen videtur Eusebius [90], ea mysteria, non quotannis, sed singulis Dominicis diebus ab iis fuisse celebrata. Nam, inquit, Sabbatum et reliquam Judaicam institutionem similiter cum Judæis observant; dies vero Dominicos pari nobiscum ratione in resurrectionis Salvatoris nostri memoriam recolunt. Plura alia de Ebionitarum erroribus, pravisque consuetudinibus ac moribus videre est apud Epiphanium, quæ cum nihil aut parum ad scopum nostrum conferant, nullaque expositione indigeant, consulto prætermitto. Observet tantum studiosus lector, Epiphanium non satis accurate distinxisse inter priorum et posteriorum Ebionitarum errores, eosque permistim omnibus tribuisse, qui tamen in priores non conveniant, sed in posteriores duntaxat: ab his siquidem illorum hypothesim novorum dogmatum et superstitionum accessione interpolatam fuisse puto: et in eo fere solo priores peccasse, quod Judaicis cæremoniis, ritibus ac superstitionibus ultra modum addicti essent, et de Christi persona humilius sentirent. Et ea ratione eos Gnosticorum catalogo inserit Irenæus; non quod Æonum chimæris mentem pasti fuerint; sed quod in Christo Jesu nihil nisi humanum, nihil substantia divinum agnoscentes, Verbi Incarnationem e medio tollerent, Christique passionis meritum omne funditus everterent.

[79] Hær. xxx, § 2. [80] Id., § 18; Hieron., de Vir. ill. [81] Philastr, Iren., l. I, c. 26, n. 2; Euseb., l. III, c. 27; Origen., in Cels., l. V; Euseb., loc. cit. [82] Epiph., § 3; Iren., l. III, cap. 21, n. 1. [83] Lib. de car. Chr., c. 14. [84] Lib. VI, c. 17. [85] Lib. II, c. 1. [86] Iren., lib. I, c. 26. n. 2. [87] Lib. III, c. 27. [88] Theod., loc. cit.; Epiph. § 3, 13, 16. [89] In Lucif., c. 9. [90] Lib. III, c. 27.

VIII. *De Nicolaitis.*

132. Nicolaitas a Nicolao, uno e septem prioribus diaconis, quorum mentio fit in Actis apostolorum [91], nomen traxisse, communis omnium sententia est; si unus excipiatur Cassianus [92], qui nulla veterum auctoritate fretus existimat, eos ab alio quodam Nicolao et nomen et originem accepisse. An vero Nicolaus ille diaconus propudiosæ Nicolaitarum sectæ fundamenta jecerit, jam in diversa scinduntur opiniones. Alii eum culpa teneri, alii vacare sentiunt. Et quidem Nicolaum primum erroris auctorem et magistrum exstitisse, diserte asserunt Irenæus [93], vetus auctor Additamenti quod ad calcem Tertulliani libri *De præscript.* [94] legitur, Hippolytus apud Photium [95], Hilarius [96], [LXVII] Gregorius Nyss. [97], Philastrius, Hieronymus [98] et Gregorius Magnus [99]. Lapsus occasio fuit, si Epiphanium audiamus [1], hominis intemperantia, continentiæ propositi, quod susceperat, minime tenax. Cum enim uxorem haberet, eleganti specie mulierem, a qua aliquandiu sibi temperasset; continentiæ longioris impatiens, ad pristinos amplexus rediit. Ut autem probrosum facinus quæsitis coloribus obduceret, libidinem procacitate cumulans, docuit : *Nisi quis singulis diebus luxuriæ vacet, sempiternam salutem consequi non posse.* Tum zelotypia incensus, et inde in nova scelera prolapsus, Nicolaitarum ac Gnosticorum sectæ initium dedit, e quibus plures aliæ, quarum obscura vel prorsus ignota nomina, novis additis errorum ac spurcitiarum monstris, scaturiere. Qui vero Nicolaum a culpa liberant, nec ipsi pauci sunt, nec infimi in Ecclesia nominis. Agmen ducit Clemens Alexandrinus [2], quem sequuntur Eusebius [3], Theodoretus [4], Augustinus [5], Victorinus Petavionensis [6] et alii : inter quos recenseri posset Ignatius in epistolis ad Trallianos et Philadelphienses, si ea quæ in Nicolai gratiam adducuntur testimonia, ex genuinis, non vero ex interpolatis epistolis depromerentur. Illi omnes censent, hæreticos Simonianos, ut auctoritatem sibi ex magno nomine conciliarent, Nicolao calumniatos, eo auctore gloriatos fuisse, arrepta perperam occasione ex facto quod Clemens Alexand. [7] longe aliter atque Epiphanius narrat. Ait nempe, audiisse se, Nicolaum, ut ab objecta sibi ab apostolis zelotypia purgaret sese, uxore, quæ formosa erat, in medium adducta, permisisse cui vellet ei nubere. Inde vero, quasi uxorem publice prostituisset, ejusque promiscuum usum quibuscunque permisisset, occasionem captasse hæreticos laxandi frena libidini. Nicolai vero hunc unum fuisse scopum, ut a se amoliretur suspicionem A zelotypiæ, palamque faceret se ita affectum esse, ut, si fas esset, abdicata uxore, cuivis eam ducendi potestatem largiri paratus esset. Quod quidem vel ex eo demonstratur, quod a conjugali fide nunquam resiluerit, et ex ejus liberis filiæ consenuerint virgines, filius autem cælebs vitam egerit. Alio Nicolai apophthegmate abutebantur hæretici, scilicet, *Carne abutendum esse :* quo tamen id unum significare animus fuerat, carni haudquaquam indulgendum esse, sed eam perdomandam, et assidua virtutis exercitatione frangendam. Sua stat utrique parti auctoritas, graviaque utrinque militant rationum momenta. Nicolaum damnat Irenæus vir apostolicus, absolvit Clemens huic coævus; uterque ex iis quæ ab apostolorum discipulis auditu percipere potuerat; adeo ut hic alterutrius fides elevari non debeat. Tutius igitur, ne temere definiamus, rem in medio relinquere. Illud vero certissimum est, Dei ipsius ore damnatos fuisse Nicolaitas. Sic enim in Apocalypsi [8] Christus episcopum Ephesinum alloquitur : *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi.* Ac proinde tum temporis Ecclesiam devastabat ea secta. Cito exstinctam putat Eusebius [9]. Probabilius, non ipsam sectam exstinctam, sed sectæ nomen duntaxat exstinctum esse. Cum enim scelestissimum quid, adeoque et exsecrandum, catholicis auribus sonaret; eo deposito novus excogitatus Gnosticorum titulus, qui ementita scientiæ laude fucum faceret imperitis.

133. Dogmata Nicolaitarum theoretica recensere supervacaneum duxit Irenæus : eadem quippe fuisse quæ cæterorum Gnosticorum perspicue innuit lib. III, cap. 11, ut jam de Cerintho agentes observavimus. Ea fusiori stylo prosecutus est Epiphanius [10], compendio vero retulerunt Augustinus [11] et Pseudo-Tertullianus [12]. Sed quæ ii Nicolaitis ascribunt, ipsa sunt quæ paulo post tribuit Irenæus Gnosticis in genere. Cum autem eo nomine præ cæteris gloriarentur Nicolaitæ, illudque forte primi omnium sibi vindicassent, non dubitem quin in eos potissimum conveniant quæ in Gnosticos illic refert auctor noster. Sed de his suo loco. Practica vero dogmata paucissimis verbis, sed efficacissimis perstrinxit idem Irenæus : *Indiscrete vivunt,* inquit, id est promiscua eis sunt omnia : quod ad Carpocratis principium redit : nihil suapte natura bonum esse aut malum, sed indifferentia omnia. Nihil mirum itaque si idolothytis vesci, et fornicari (quibus characteribus designat eam sectam Christus [13], nulla eis religio esset. Uno verbo tam effrenis fuit in omni intemperantiæ genere eo-

[91] Cap. VI, 3, 5. [92] Coll. 18, c. 16. [93] Lib. I, c. 26, n. 3. [94] C. 47. [95] Cod. 232. [96] In Matth. c. 25. [97] L. XI, ep. 1. Eunom. [98] In epist. ad Heliod. et Sabinian. Diac. [99] Hom. 38 in Evang. [1] Hær. XXV, § 1. [2] L. III Strom., p. 436. [3] L. III, c. 29. [4] L. III, c. 1. [5] Hær. V. [6] In Apoc. in Biblioth. PP. [7] L. II Strom., p. 411. [8] Cap. II, 6. [9] Lib. III, c. 29. [10] Hær. XXV. [11] Hær. V. [12] De præsc., c. 47. [13] Apoc. II, 14.

rum libido, ut Pseudo-Tertulliano pudor fuerit dicere.

IX. *De Cerdone.*

134 [14] Cerdon Marcionis præceptor e Syria oriundus fuisse videtur. Nam e Syria Romam venisse, Hygino Romanam Ecclesiam regente, eodem pene tempore quo Valentinum, id est circa annum Christi 141, constanter affirmant omnes antiqui. Ibi dolos erroribus miscens, modo catholicam fidem professus, modo abjiciens, modo pœnitens, modo apostata, sic Prothei instar mutata sæpius forma, nullius tenax, Ecclesiam diu fatigavit; donec tandem iteratorum lapsuum pertæsa impostorem sacris fidelium cœtibus in perpetuum arcuit. Ilic, Irenæo teste, erroris materiam ab iis qui sunt erga Simonem, id est a Simone, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum coryphæis accepit, cui tamen, ut novum quid proferre videretur, paulo diversam formam induxit. Duo rerum principia, duosque deos statuit; Bonum alterum, et ignotum omnibus, quem et Patrem Jesu nominavit; alterum mundi Conditorem, justum, immitem et cognitum, Mosaicæ legis auctorem, qui et prophetis apparuit, ac se videndum sæpenumero præbuit. Hæc si quid a Simonis dogmatibus discrepant, in verbis tantum hæret pugna. Nam quamvis ille ab angelis conditum mundum, veteremque legem sancitam asseruerit; tamen ejus successores peculiarem creatorem et legis auctorem introduxerunt, quem alii Demiurgum, alii Jaldabaoth vocabant; omnes Deum esse, suo modo, dicebant, tum quod sæpius eo nomine veniat in Veteri Testamento, tum quod supremum sibi in res inferiores vindicasset imperium. At verum Deum, nisi in apertam insaniam prolapsi insitam mortalibus omnibus divinitatis ideam exstinxissent, fateri non poterant, ex quo creatum, a summo Deo debellatum, et imperio, quod sibi male usurpaverat, exturbatum esse aiebant. Idem igitur re fuit Simoni et Cerdoni mundi fabricator, Angelus videlicet, isque iniquus ac tyrannidem exercens; idem summus Deus et Pater, qui usque ad Christi Domini tempora ignotus manserit. Eadem proinde ejusdem hypothesis consectaria, scilicet rejectaneam [LXVIII] esse veterem legem, ut a vero Deo alienam; mortuorum resurrectionem nullam esse; Christum Mariæ Filium non esse, sed ementita carnis specie vestitum e cœlo descendisse, ut mundi opificis imperium ac tyrannidem everteret. Quæ dogmata utrique ex æquo tribuunt auctores.

X. *De Marcione.*

135. Quotquot ex antiquis Marcionis meminere, eum et Cerdonis discipulum ac successorem, et Ponticum genere fuisse tradunt. Addit Epiphanius [15], frequentem de eo famam percrebuisse, ex ea Ponti parte quæ Hellespontus dicitur, urbe Sinope oriundum fuisse, ac parente natum catholicæ communionis episcopo. Nautam vocat Rhodon apud Eusebium [16], nauclerum Tertullianus [17]: an quod artem nauticam primitus exercuerit? an quod uterque ludens in voce *Pontus*, Marcionis patriæ nomine, quæ et Asiæ regionem, et mare significat, illum nautam aut nauclerum vocet, quasi marinum hominem, in mari natum? Forte hanc fuisse Tertulliani, ejusmodi argutiarum amantissimi, mentem deprehendet quisquis libri primi *contra Marcionem* initia attente legerit [18]. In virginitate primum, hominum contubernium fugiens, μονάζων (non monachorum instituta, quæ nondum nota, professus, ut minus attentus vertit Petavius), laudabiliter vixit. Sed cum postea ob stuprum virgini illatum, Ecclesia ab ipso patre, episcopo cum primis religioso, ac veritatis et sanctitatis amore flagrantissimo pulsus, veniam et pacem eblandiri nullis precibus posset (procul dubio quia sincerus ex delicto dolor non erat), Romam se post Hygini papæ obitum contulit. Cumque nihilo magis illic quod cupiebat obtineret a presbyteris, vacante tum, uti conjicio, sede, quod inscio Patre facere istud Ecclesiæ leges non sinerent; superbia et invidia fractus, quod nec principem illic locum, nec Ecclesiæ quidem aditum impetrasset, ad Cerdonem se adjunxit. Quem principem locum, πρωεδρίαν, in Ecclesia Romana ambiret Marcion, incertum omnino. Nisi forte jam inter clericos ascriptus, reumque se stupri præfracte negans, ad primum inter æquales gradum aspiraret. Neque enim probabile est, hominem externum, vixque notum, sacris omnibus interdictum, ac proinde gravi saltem perpetrati criminis suspicione laborantem, adeo desipuisse, ut ad episcopatum ipsum animum adjiceret. Vult quidem Optatus Milevitanus [19] Marcionem ex episcopo apostatam factum; sed qui episcopus is esse potuit, qui solitariam vitam usque ad lapsum egit?

136. Certum est Marcionem, cum Romam venit, catholica fide nondum excidisse. Id ex iis quæ modo ex Epiphanio diximus liquido patet; clarius adhuc ex Tertulliano [20], qui diserte asserit, *in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem. Non negabunt*, ait alibi [21], *discipuli ejus, primam illi fidem nobiscum fuisse, ipsius litteris testibus: ut hinc jam destinari possit hæreticus, qui deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit, quod retro non erat.* Desertionem autem hanc accidisse constat, tum cum a presbyteris Romanis repulsam passus, ad Cerdonem, tunc Romæ commorantem, confugit. Neque enim ulla ratione defendi posse puto quod doctissimus conjicit Petavius [22], duo distinguenda esse Marcionis tempora:

[14] Epiph., hær. XLII, § 1; Philastr., cap. 44; Iren., lib. I, c. 17, n. 1; lib. III, c. 4, n. 3; Idem, lib. I, c. 27, n. 1; Epiph. § 1; Tertull., De præsc., c. 51; Theodoret., lib. I, c. 24; Aug., hær. 21. [15] Hær. XLII, § 1. [16] L. V, c. 13. [17] De præsc., c. 30. [18] Epiph., § 1. [19] L. III, p. 79, edit. Paris. 1631. [20] De præsc., c. 30. [21] Id., lib. I cont. Marc., c. 1. [22] In Animadv. ad hær. XLVI, t. II Epiphan.

ita ut sub Adriano primum in Ponto et Asia duntaxat nefarium dogma prædicaverit : postea vero sub Antonino majores trahens spiritus, vehementius in eosdem illos errores cœperit incumbere. Qui enim in Ponto et Asia nefarium dogma prædicare potuerit sub Adriano, quem e Ponto catholicum profectum Antonino imperante, Romæ catholicum aliquandiu vixisse asserunt Tertullianus [23] et Epiphanius, non video : minus adhuc qua ratione Tertullianus Marcionem plus semel Antonianum hæreticum appellare, et sub Antonini principatu emersisse tam confidenter affirmare potuerit, qui dudum antea sub Adriano prodiisset. Deinde quicunque fere e veteribus Marcionis mentionem injecerunt, hunc Cerdonis et discipulum et successorem exstitisse asseverant; quod profecto stare non potest cum Petavii hypothesi; nam ex superius dictis certum est, Cerdonem e latebris prius caput non extulisse, quam Romam advenisset Hygino Ecclesiam, Antonino Pio imperium regente. Vel ergo veterum omnium, nulla adigente necessitate, elevanda fides ; vel dicendum, Marcionem a catholica fide prius non defecisse, quam communionis spe dejectus Cerdonem Romæ et videre et audire potuerit. Nec quempiam morari debet una Philastrii [24] auctoritas, qui Marcionem a Joanne in Asia devictum, Epheso pulsum esse scribit : tam immaniter lapsus est, ut hujus sententiæ calculum adjicere voluisse Petavium non putem. Non morabor etiam Clementem Alexandrinum [25], cujus verba Marcionem non modo Basilidi, sed etiam Simoni Mago ætate præivisse præ se ferunt. In hæc quidem explicanda desudant eruditi, sed frustra : mss. codicum ope sananda sunt, non explicanda. Unus Justinus martyr eruditissimum Petavium in eas ambages conjecit : alios Petavio minus peritos conjicere potest. Ille enim in *Apologia* priori nedum Marcionis meminit, sed et ejus hæresim jam longe lateque propagatam esse supponit. At non adeo premit, imo penitus evanescit ea difficultas, si dicamus, quod de Valentino disserentes probare conati sumus, scriptam hanc *Apologiam* fuisse circiter annum reparatæ salutis 145, Antonini vero Pii 8. Quinquennio tardius scriptam volunt ipse Petavius et cl. Tillemontius. Si jam, ut certum est, Romam venerit Marcion, mortuo Hygino, sedeque tum vacante, hoc est ex nostris rationibus, anno 142, brevique postea animum despondens Cerdonis hæresim amplexus fuerit; exinde usque ad annum 145, quo scribebat Justinus, satis superque spatii fuerit ut *per omne hominum genus, dæmonum fretus auxilio, plurimis auctor* esse potuerit, *ut blasphema dicerent*, quemadmodum loquitur Justinus. Idque eo similius vero videtur, quo Romæ non diu commoratus, Cerdonis doctrina jam plus satis imbutus, inde discessisse videtur eodem anno 142, vel sequenti, ut provincias peragraret. Nam scribit Hieronymus [26], Marcionem, cum iter Romam suscepturus esset, illuc *præmisisse mulierem, quæ decipiendos sibi animos præpararet;* quod cum certe de prima ejusdem peregrinatione intelligi non possit, ad secundam aliquam referendum est, qua Romam reversus sit, ut ibi latius errorem [LXIX] disseminaret, quem in prima satis pro votis prædicare non potuerat. Et in secundum illum Marcionis in Urbem adventum, quo jam apertius ibidem prodire cœpit ejus error, utcunque quadrare potest quod ait Tertullianus [27] : *A Tiberio usque ad Antoninum anni fere* CXV, *et dimidium anni cum dimidio mensis : tantumdem temporis ponunt inter Christum et Marcionem*, ... *qui sub Antonino primum processit.* Qui a Tiberio usque ad Antoninum annos tantum 115 numeraverit Septimius, haud facile divinabit quisquam, nisi forte Tiberii imperium pluribus annis decurtaverit. Si tamen ab anno decimo quinto imperii ejus, quo Christus palam docere cœpit, numerare velimus; non multum decedet de summa 115, tuncque Marcionem Romam esse reversum, et bellum aperte cum Ecclesia Romana gerere cœpisse, nihil repugnat.

137. Ut ut sit, ex hactenus dictis perspicuum est falli auctorem Carminis contra Marcionem [28], dum asserit hunc sub Aniceto pontifice Romam primum venisse et innotuisse. Dudum certe jam innotuerat, qui, Irenæo teste [29], sub eo pontifice *invaluit*, id est summum nequitiæ verticem adeptus est. Idque liquido probat id quod idem Irenæus refert [30], sanctissimum martyrem Polycarpum, Romæ tum degentem : *Marcioni occurrenti sibi, et dicenti : Cognoscis nos? respondisse : Cognosco te primogenitum Satanæ ; multosque* Marcionitas *convertisse in Ecclesiam Dei.* Ex ipso autem Irenæo certum est, Polycarpum in Urbem non advenisse nisi sub Aniceto. Fallitur proinde et Tertullianus scribens [31], Valentinum et Marcionem, *neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem; donec sub episcopatu Eleutherii benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sestertiis suis quæ Ecclesiæ intulerat; novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum Marcion pœnitentiam confessus, cum conditioni sibi datæ occurrit, ita pacem recepturus, si cæteros quoque quos perditioni erudisset, Ecclesiæ restituerel, morte præventus est.* Hæc apprime consentiunt cum iis quæ de Cerdone refert Irenæus [32], *qui sæpe in Ecclesiam veniens, et exhomologesin fa-*

[23] De præsc., c. 30, et l. I cont. Marc. c. 19. [24] Hær. 45. [25] L. VII Strom., p. 764. [26] Ep. 43, t. IV nov. edit. [27] L. I cont. Marc., c. 19. [28] L. III, in fine, ad calcem Tertull. [29] L. III, c. 4, n. 3. [30] C. 3, n. 4. [31] De præsc. c. 30. [32] Lib. III, c. 4, n. 3.

ciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero exhomologesin faciens, modo vero ab aliquibus traductus in his quæ docebat male, et abstentus est a religiosorum hominum conventu; at in Valentinum et Marcionem nequaquam conveniunt. Quæ jam ea de re ad Valentini hæresim diximus, hic repetere nihil juvat; sed Marcionem usque ad Eleutherii tempora vitam prorogasse non crediderim; id enim non siluisset Irenæus qui tunc librum suum tertium scribebat. Cum igitur illum *invaluisse sub Aniceto* ibidem asserat, nec ipsius quasi tum viventis meminerit, significare videtur jam sub Aniceto vivendi finem fecisse. Deinde non obscure innuit Tertullianus, Marcionem tandiu *in catholicam doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, donec sub episcopatu Eleutherii benedicti novissime in perpetuum discidium relegatus, venena doctrinæ suæ disseminaverit;* et tamen hunc sæpe vocat hæreticum Antoniniani temporis, cujus hæresis Antonino imperante prodierit; quæ secum aperte pugnant: nam Antonini Pii mors annis saltem quatuordecim prævertit Eleutherii episcopatui. Et qui is catholicus usque ad Eleutherium vixisse potuit, qui jam post Hygini mortem a fide defecerat, invalescebat vero sub Aniceto? Denique tota hæc Tertulliani narratio de iteratis lapsibus, repetitaque Marcionis pœnitentia, conciliari nulla ratione potest cum iis quæ alii omnes scripserunt, Illum spe communionis dejectum statim in Cerdonis castra convolasse, ac deinceps mundum erroribus inficere non destitisse. Et absurda prorsus videtur ea oblatæ Marcioni pacis conditio, *si cæteros quoque quos perditioni erudisset, Ecclesiæ restitueret.* Neque enim Marcioni integrum adhuc erat, toto orbe jam erroribus imbuto, tantam hominum multitudinem ex omnibus mundi partibus colligere, et Ecclesiæ restituere. Itaque Tertullianus memoria lapsus Marcionem pro Cerdone, discipulum pro magistro scripserit necesse est.

138. Marcionem Stoicæ philosophiæ potissimum studuisse, et tum ab ea, tum etiam ab Epicurea errorum argumenta petiisse tradit Tertullianus [33]. Clemens autem Alexandrinus censet [34] *Marcionem externorum alienorumque dogmatum occasiones ingrate et indocte accepisse a Platone.* Sed præcipuus illius error, caput cæterorum, de duplici Deo, altero bono et Christi Patre, altero veteris legis auctore et malorum effectore, fluxit tum a doctrina Platonis qui mundi conditorem a supremo Deo distinguit, ut alibi ostendimus; duasque mundi animas comminiscitur lib. x *De legib.*, beneficam scilicet, et eam quæ potest efficere contraria; tum maxime a vetustiorum illorum philosophorum opinione, a nobis Plutarchi verbis explicata, duplicem Deum fingentium, alterum bonum et bonorum, alterum malum et malorum effectorem. Hunc quidem errorem A a Cerdone traditum acceperat Marcion; Ille vero, ut superius observavimus, ab aliis Gnosticis, a quibus verbis tantum, non rebus discrepabat. Et hinc Gregorius Nazianzenus [35], et post eum Elias Cretensis, Marcioni tribuit Simonis Magi, cæterorumque Gnosticorum deliria, Bythum videlicet, Sigen, uno verbo triginta Valentini Æones. Nec immerito: Irenæus [36] siquidem eum recenset inter illos, qui Dei *Logo tertiam prolationem a Patre donabant, unde et ignorat magnitudinem ejus;* quique *porro et longe Logon a Deo separabant, et ex cogitatione et sensu, id est* Ennœa et Nu emitti dicebant: qui garriebant, summum Deum [37] *extra se habere subjacens aliquid, quod vacuum et umbram vocant, in quo fabricatum est hoc quod est Universum, infra spiritale Pleroma: secundum quos erat et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur:* qui denique *nituntur docere super fabricatorem cœli et terræ esse aliquod Pleroma aut Deum.* B Quæ omnia cum sint ipsissima Valentini commenta, manifeste demonstrant Marcionem, qui Valentino coævus, paulo posterior tamen fuit, totam Valentiniani systematis fabulam ingeminasse. Quod etiam ex iis patet quæ alii auctores Marcioni ascribunt. Sua erat, Tertulliano teste [38], summo seu bono Marcionis Deo *conditio, et suus mundus, et suum cœlum;* mundus nostro *superior* et *super Creatorem. Creatorem in loco fecit, utique eadem conditione censendo, et materiam ei subjecit.* C Clarius Valentini Pleroma, ejusdemque Demiurgus designari non poterat. Dionysius Alexandrinus apud Athanasium [39], et post eum Cyrillus Hierosolymitanus [40] et Epiphanius [41] asseverant, Marcionem tria principia constituisse; [LXX] quorum unum sit supremum, quod neque nomine comprehendi, neque visu percipi possit, quem et bonum Deum appellat, a quo nihil sit eorum quæ in mundo sunt, conditum; alterum vero Deum dicit esse aspectabilem ac creatorem; tertium denique diabolum inter ambos illos, aspectabilem scilicet, et eum qui aspici nequit, interjectum; ex iis, qui creator est et opifex, viderique potest, Judæorum esse Deum, eumdemque judicem: bonum Deum (addit auctor *Dialogi* con- D tra Marcionitas, Origeni falso ascripti) imperare Christianis; diabolum gentilibus. His addit Theodoretus materiam quæ mala sit, et alii malo subsit, quæque, Tertulliano teste, æterna sit et infecta. Quamvis Justinus, Irenæus, et Rhodon apud Eusebium, duorum tantum Marcionis deorum seu principiorum, tertii ne verbo quidem, meminerint; imo ab errore triplicis Divinitatis Augustinus [42] Marcionem absolvat; Rhodon [43] primum hujus auctorem fuisse Syneron Marcionis discipulum scribat; nihil repugnat Marcionem Valentini vestigiis insistentem, præter summum Deum invisibilem,

[33] De præsc., c. 7 et 30, et l. v cont. Marc., c. 19. [34] L. III Strom., p. 434. [35] Orat. 23 et 44. El. Cret. in orat. 23. [36] Lib. II, cap. 28, n. 5, 6. [37] Id., c. 1, n. 3, 4. [38] L. I cont. Marc., c. 15. [39] De decret. Nic. [40] Hær. XLII, § 3. [41] Catech. 16. [42] Hær. 22. [43] Apud Euseb., l. v, c. 13.

et Demiurgum Universi conditorem, diabolum statuisse Cosmocratorem, id est inferioris mundi Principem; et materiam, *erraticæ virtutis*, seu Sophiæ, vel Enthymeseos emanationem æternam dixisse : quanquam tamen non constet, an Valentinus materiam æternam esse crediderit; imo longe probabilius videatur eum in tempore conditam illam affirmasse. Et ea ratione facile consentient, qui inter se pugnare videntur auctores. Nihil ergo Marcion a Valentino differebat : uterque docebat duos esse deos, nempe Bythum caput Pleromatis spiritalis, et Demiurgum extra Pleroma illud exsistentem. Hoc tantum Marcioni proprium erat, quod ipse primus Demiurgum, sive mundi conditorem, aperta petere blasphemia ausus fuerit, dicendo ipsum esse malum, malique auctorem. Cerdon quidem cum Deum legis et prophetarum bonum esse negavit, justum tamen confessus est; at Marcion, ut cum Irenæo [44] loquar, magistri *doctrinam adampliavit, malorum factorem, et bellorum concupiscentem, et inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum dicens.* Valentiniani quidem nominibus honestius utebantur, ut observat idem Irenæus [45]; Deum enim malorum effectorem aperte profiteri religio erat. At certe ejusdem sceleris erat Deum ignorantem, atque Deum malum et malorum effectorem statuere : imo illud eo gravius, quo ignorantia ipsa refunditur in ipsum supremum Deum, Demiurgi causam saltem remotam, ut ad Valentini hæresim probavimus. Et Deum ignorantem, cæco impetu agentem, et animalem, id est omnibus animi perturbationibus, quas ciet appetitus sentiens, obnoxium inducere; quid aliud est, quam malorum omnium, quibus labefactatur orbis, culpam in ipsum conferre? Unde, etsi prima fronte impudentius blasphemare videatur Marcion, sua emollire verba haudquaquam satagens : non minus exsecranda Valentini blasphemia erat, licet *nominibus honestius uti* videretur. Quid sit autem utrique Deus ille, seu ignorans, seu malorum effector, jam non semel diximus, et paulo ante ad Cerdonis hæresim iteravimus; merus scilicet Angelus, quem Dei titulo ac nomine cohonestare placuit; sed qui revera a vero Deo immensum distaret, et eadem conditione cum cæteris rebus creatis censeretur, ut ait mox citatus Tertullianus.

139. Porro Tertullianus [46] auctor est, hanc Marcioni fuisse occasionem duplicis rerum Principii comminiscendi. *Passus est*, inquit, *infelix hujus præsumptionis instinctum, de simplici capitulo Dominicæ pronuntiationis, in homines, non in deos disponentis exempla illa bonæ et malæ arboris, quod neque bona malos, neque mala bonos proferat fructus* [47]; *id est neque mens vel fides bona malas edat operas, neque mala bonas. Languens enim (quod et nunc multi, et maxime hæretici) circa mali quæstionem; Unde malum? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis inveniens Creatorem pronuntiantem : « Ego sum qui condo mala* [48]; » *quanto ipsum præsumpserat mali auctorem, et ex aliis argumentis, quæ ita persuadent perverso cuique; tanto in Creatorem interpretatus, malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala, alium deum præsumpsit esse debere in partem bonæ arboris bonos fructus* (supple *condentem*). *Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem solius et puræ benignitatis, ut diversæ a Creatore, facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam : modicoque exinde fermento totam fidei massam hæretico acore decepit.* Ex eo venenato fonte fluunt omnia pene errorum portenta quibus miser ille deludi se passus est. Totum Vetus Testamentum repudiabat [49], utpote quod originem ducere existimaret a malo Deo, quem ideo *inconstantem sententia et contrarium sibi ipsi* blasphemabat, quod plura esse veteris legis testimonia contenderet, quæ secum aperte pugnarent; quæ quidem studiose colligens librum *Antitheseon*, seu *contradictionum* edidit [50], in quo sententias sententiis opponebat. Quamvis autem bonum Deum Novi Testamenti auctorem esse crederet, non omnia tamen amplectebatur ejusdem Testamenti scripta, quæ catholica recipit Ecclesia. Nam ex quatuor Evangeliis, repudiatis tribus, solum Lucæ, imo ejus partem duntaxat probabat [51]; suppresso tamen auctoris nomine, nullum enim huic inscribi voluit. Discipuli vero ejus sic ipsi Christo ascribebant, ut tamen pluribus auctum, ut historia passionis, a D. Paulo fuisse garrirent. Quin et tanta erat eorum audacia, ut id quotidie interpolare, pluribus additis, vel resectis, prout a Catholicis urgebantur, non vererentur. Abscissis quæcunque ex Veteri Testamento citantur testimoniis, iisque omnibus locis, in quibus Christus mundi conditorem Patrem suum esse confitetur; amputato toto initio, quod ibi Salvatoris in utero generatio, et ejusdem adventus cum corpore perspicue commemoretur; et nec ex initio modo, sed et e medio sublatis pluribus sententiis, aliisque pro illis substitutis, non jam Evangelium, sed adulterinam Evangelii speciem suis obtrudebat Marcion. Quousque processerit sacrilegum hominis facinus, sigillatim explicat Epiphanius Hær. XLII. Decem duntaxat Pauli Epistolas admittebat [52], easque non integras, sed alia ex illis capita detrahebat, alia commutabat; respuebat vero utramque Epistolam ad Timotheum, eam quæ est ad Titum et ad Hebræos, cum Apocalypsi, cæterisque canonicis Epistolis.

140. Eadem erant Marcionis, quæ cæterorum

[44] Lib. I, c. 27, n. 2. [45] Lib. III, c. 12, n. 13. [46] L. I cont. Marc., c. 2. [47] Luc. VI, 43, 44. [48] Isai. XLV, 7. [49] Iren., lib. I, cap. 27, n. 2. [50] Tertull., l. IV cont. Marc., c. 1. [51] Iren., loc. cit.; Tertul., c. 2. Auctor. Dial. cont. Marc.; Tertull., c. 5. [52] Iren, loc. cit., Epiph., hær. XLII, § 9.

Gnosticorum, de Christo deliria; missum scilicet a Patre fuisse ementita carnis specie indutum, ut mundi opificis opera et leges dissolveret [53], animabusque solis salutem impertiret; corporibus proinde æterno interitui obnoxiis manentibus [54]. [LXXI] Duos tamen, si Tertulliano credimus [55], Christos finxisse videtur, *alium qui Tiberianis temporibus a Deo quodam igneto revelatus sit, in salutem omnium gentium; alium, qui a Deo creatore in restitutionem Judaici status sit destinatus, quandoque venturus.* Quæ Cerinthi fabulas de terreno Christi regno sapere videntur, ansamque Gennadio dedisse Marcionitas inter Millenarios recensendi. Animas ab aliis in alia corpora migraturas ac transituras statuebat: quod ad eos quidem homines attinet, qui in ignoratione versantur. De quibus hanc fabulam commentus erat: Redire videlicet animam, ac se in unumquodque animantium induere, donec purgationem adepta sit, atque ita purgata, dissolutaque in cœlestia loca commigret. Marcionitarum vero animas [56], seu eorum *qui Marcionis doctrinam didicissent*, adeo purgari et a corporea fæce liberari, ut post mortem immediate æterna salute fruantur. Quæ omnia Platonica et Carpocratiana sunt. Et in id Marcionis dogma procul dubio digitum intendebat Origenes [57], cum scribebat animas omnes, ex Marcionis sententia, non esse unius et ejusdem generis, sed alias ab aliis natura differre. Ex quo etiam fluxit altera impostoris blasphemia, *Cain, et eos qui similes sunt ei, et Sodomitas, et omnes omnino gentes, quæ in omni permistione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, cum descendisset ad inferos, et occurrissent ei.* Quandiu enim damnatorum animæ cognitionis istius Marcioniticæ exsortes fuerunt, pœnas luere debuerunt; ex quo vero ea illustratæ fuerunt, Christo viso in inferis, mundatæ ab ipso fuerunt, et assumptæ in regnum ejus. Iisdem principiis innixus addebat, Abelem, Enoch, Noe, et reliquos justos, Abrahamum cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem; quoniam suspicati se tentari a mundi conditore, ut solebat, Jesum audire ac verbis ejus credere renuerunt.

141. Odium quod in Creatorem conceperat Marcion, eo usque eruperat [58], ut nuptias damnaret, neminemque ad baptismi gratiam admittendum censeret, nisi virginem, vel conjuge orbum, aut continentem. Nam carnem, quæ generatione nascitur, mali opificis opus esse contendebat. Hunc errorem, si Clementi Alexandrino fides [59], hauserat e Platonicorum Pythagoreorumque lacunis, qui malam esse generationem existimabant, quanquam non eadem ratione atque Marcionitæ [60]. Hi generationi calumniabantur, quod *malam esse naturam, ex mala materia, et a justo Opifice ac Creatore factam effutirent; qua quidem ratione nolentes implere mundum qui factus est a Creatore, abstinebant a nuptiis, resistentes suo Creatori. Philosophi autem, quorum mentionem fecimus, a quibus cum malam esse generationem impie didicissent Marcionitæ, tanquam suo dogmate gloriantur, non eam volunt esse natura malam;* sed quod ea, anima quæ divina est, detrudatur in corpus, tanquam in locum supplicii. In ejusdem Creatoris odium mortem sibi interdum consciscebant Marcionitæ [61], oblatam non detrectabant: et hinc sectam suam martyribus non paucis decorari gloriabantur. Sabbato jejunabant, quod ea die mundi fabricator requievisset. Animatis vesci prohibebant, ac reos esse judicio, ait Epiphanius, putabant illos qui carnes degustarent, tanquam animas comederent. Fidem tamen facit Tertullianus, piscibus usos fuisse, *imo sanctiorem cibum deputasse.* Addit Epiphanius, baptismum apud illos usque tertio repeti, baptizandique potestatem mulierculis concedi: mysteria catechumenis cernentibus celebrari; ad hæc vero aquam adhiberi, solam quidem, ut videtur; qui Aquariorum error fuit.

XI. *De Tatiano.*

142. Tatianus seipse natione Assyrium fuisse testatur [62]. Syrum exstitisse scribunt Theodoretus et Epiphanius [63]: quanquam hic alibi in Mesopotamia natum asserat. Quæ tamen facile conciliari possunt; nam interdum Assyriæ, Syriæ et Mesopotamiæ nomina promiscue usurpantur. Sic Gen. XXVIII, 5, qui Jacob *profectus venit in Mesopotamiam Syriæ*, ỳ 7, *ivisse in Syriam* dicitur. Sic etiam Arrianus scribit [64], Euphrate et Tigri mediam Assyriam contineri: *unde*, inquit, *et ab indigenis Mesopotamia vocatur.* Græcorum artibus ac studiis non mediocriter excultus Romam venit; ubi cum in sacras Scripturas incidisset, iis quos præ se ferunt, divinitatis characteribus permotus, Christi fidem amplexus est. Justini Martyris primum auditor [65], quandiu cum eo vitam egit, illibatam fidem servavit; at illo pro fide cæso circa annum 167, cum jam solus scholæ a Justino institutæ præesset, magisterio elatus, in exitium ruit. Prius tamen quam a catholica fide descisceret, post Justini mortem, suam adversus Græcos orationem, opus certe catholicum, edidisse certum est. Sed non multo post Roma profectus in Orientem, in absurdas Gnosticorum opiniones incidit, novamque sectam condidit circa annum XII M. Aurelii (non *Antonini Pii*, ut perperam apud Epiphanium legitur), Christi vero 172, quæ Tatianorum, Encratita-

[53] Tertull., c. 5. Iren., loc. cit., Tertull., l. I, c. 6. [54] Epiph., § 4; Theod., l. I, c. 24. [55] Lib. IV, c. 6. [56] Iren., loc. cit. [57] Hom. 2 in Ep. ad Rom.; Iren. n. 3. [58] Iren., cap. 28. [59] L. III Strom., p. 431, 432. [60] Tertull., in Marc., lib. I, c. 14; Epiph., § 3. [61] Clem. Al., l. IV Strom., p. 481; Euseb., l. V, c. 16; Epiph., § 3, 12; Tertull., l. I in Marc., c. 14; Epiph., § 3. [62] Orat. cont. Gr. in fi. [63] Theodoret., lib. I, c. 20; Epiph., hær. XLVI, 5, 1; Id., in Indice, lib. I. [64] Lib. VII Exped. Alexand. [65] Tatian., p. 165, 170, edit. 1636, ad calc. Just.; Iren., l. I, c. 28, n. 1; Epiph. § 1; Tatian.,

rum seu Continentium, et Hydroparastarum seu Aquariorum dicta est.

143. Dogmata eadem fuere quæ Saturnini, Valentini et Marcionis. Ubique recantata ridicula Æonum fabula, duplicisque principii, ac ementitæ Christi carnis commenta. Unum adjecit Tatianus, scilicet Adamum salutem consecutum non fuisse, sed ob lapsum æterna damnatione punitum. Cæterum nuptias cum Marcione damnabat: animatis et vino abstinendum censebat, aquamque solam in mysteriis offerebat. Ut vero legi veteri invidiam conflaret, *Problematum*, seu *Quæstionum* librum edidit, ut obscurissimam esse ac imperviam probaret, ac proinde a malo Deo profectam. Plures alios scripsit, de quibus cum nihil speciale dicendum habeamus, consule eruditissimum Tillemontium, tom. II *Comment. in Hist. Eccles.*, in Encratitis.

XII. *De aliis quibusdam hæreticis.*

144. Tatiano subjungit alios hæreticos Irenæus[66-67]; quos a Basilide et Carpocrate occasiones accepisse dicit. Nomen suppressit, sed scire parum refert: nihil quippe a magistris differebant, nisi quod eorum spurcitias atque flagitia minus erubescerent, promiscuos videlicet et plus quam ferinos concubitus, polygamiam, indifferentem idolothytorum esum, et alia ejusmodi. His enim Deum minime tangi blasphemabant, utpote quem otio torpentem, inferiorumque rerum haudquaquam sollicitum fingerent.

XIII. *De variis Gnosticorum sectis.*

[LXXII] 145. Postquam de Simonianis, variisque Simonianorum classibus sigillatim disseruit Irenæus, tum de diversis hæreticis agit, quos nullo speciali, sed generali duntaxat Gnosticorum nomine designat. Omnes quidem tum Simonis, tum Valentini asseclæ, Gnosticorum titulo se insolentius efferebant, scientiæ excellentiam jactantes. Γνῶσις enim *scientiam*, et γνωστικός *scientem* vel *scientia præditum* significat. Eo nomine eximiam et singularem, qua præ cæteris pollere sibi videbantur, rerum divinarum notitiam imperitis venditabant. Cum enim alii Christiani suæ sortis probe conscii divina mysteria a sæculo abscondita, de Trinitate, de Christo, de creatione, etc., curiosius perscrutari sibi non licere, sed ea simplici et humili fide venerari sibi satis esse merito persuaderent: hæretici econtrario temeraria curiositate ultra evangelicæ simplicitatis metas longius abrepti, illa ex Platonica philosophia eruere et demonstrare, et cum ea conciliare tentarunt. Quod quidem licet infelicissimo conatu, et cum ipsius fidei naufragio factum sit, miseris tamen variæ gloriationis ansam præbuit; quasi sibi solis, si superis placet, Christianæ religionis penetralia, intimaque viscera reserare datum esset. Et hinc eo insaniæ prolapsi, ut nedum alios Christianos despicerent, sed etiam apostolos ipsos scientia superare se audacter affirmarent.

146. Quis primus superbum Gnostici nomen sibi suæve sectæ indiderit, non constat. Si quidem de ipsius hæreseos origine quæstio esset, facile dirimeretur; nam a Simonianis *falsi nominis scientiam accepisse initia* diserte tradit Irenæus[68]. Alibi tamen *vocari Gnosticos a Menandro Simonis discipulo*; et Carpocratianos, *Gnosticos se vocare* pronuntiat. Hieronymus[69] vero Gnosticos derivat a Basilide: Epiphanius, Philastrius et Augustinus a Nicolaitis deducunt. Quæ omnia vera sunt; nam isti omnes hæretici Gnosticorum nomen sibi vindicabant. Sed qui ex iis illud primum sibi tribuerint, non adeo certum. Id fecisse priores Simonis aut Menandri discipulos facile crediderim, ut invidiam, quam sibi fecerat probrosum magistrorum nomen, a se amolirentur: quam enim illud exhorrescerent Christiani omnes, non eos latebat. Quare deposita Simonianorum aut Menandrianorum, indita sibi speciosa Gnosticorum appellatione, sub ea larva et tutius latere et latius serpere se posse crediderunt. Quippe deinceps in resarcienda, amplianda aut propaganda Simonis hæresi operam posuerunt, quanquam suis peculiaribus nominibus noti essent, Gnostici tamen dici maluerunt. Certe Gnosticos notare videtur Paulus[70], ubi Timotheum hortatur devitare ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, *oppositiones falsi nominis scientiæ*. Sic saltem Apostolum intelligunt Clemens Alexandrinus, et Chrysostomus: quorum sententia eo probabilior, quo Irenæus iis omnino verbis, τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, Gnosticorum hæresim passim designat; imo et libris suis titulum inscripsit, Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

147. Gnosticorum itaque nomen, non peculiaris alicujus sectæ aut hæreseos, sed communis omnium, quotquot Simonis ac Menandri deliriis illudi sibi siverant, appellatio fuit. Quamobrem nec Theodoretus, nec Pseudo-Tertullianus Gnosticæ hæreseos tanquam specialis atque a cæteris distinctæ meminerunt. Cur vero Irenæus econtrario, Epiphanius, Augustinus et alii, certam quamdam ac specialem, atque a Simonianis, Menandrianis, Basilidianis, Valentinianis, etc., distinctam sectam constituant, in promptu hæc ratio est. Duplicis generis Gnostici erant. Alii non modo ex peculiaribus sibi dogmatis, sed etiam ex famosis quibusdam sectæ suæ coryphæis ac ducibus noti erant; alii vero licet erroribus sibi propriis insignes, vel obscuri nominis duces habebant, vel nullos certos et singulares agnoscebant. Priores non tantum communi Gnosticorum titulo noti, sed magistrorum, sectæque con-

p. 158; Epiph., § 1; Euseb., Chron.; Iren., loc cit.; Epiph., § 2; Clem. Alex., Strom., lib. III, p. 365, et Excerpt. p. 806; Tertull., de præsc., c. 52; Hieron., in Gal. v; Theod., loc. cit. [66-67] Lib. I, c. 28, n. 2. [68] Lib. I, c. 23, n. 4; lib. III, c. 4, n. 3; lib. I, c. 25, n. 5. [69] In Cat. et Ep. ad Ctesiph.; Epiph., hær. XXV, XXVII; Philast. et August., De hær. [70] I Tim. VI, 20.

ditorum singulari nomine notiores fuere, dictique Simoniani, Basilidiani, Valentiniani, etc., seu Gnostici Simoniani, Gnostici Valentiniani, etc., ut sic variæ sub eodem generali nomine scholarum species, a se invicem distingui et discerni possent. Posterioribus autem, quod nulla peculiaris esset appellatio, quæ ex auctoribus derivata tribui posset, indita communis Gnosticorum. Et ita Gnosticorum nomen vel commune est, quod omnibus Simonis discipulis convenit ; vel speciale, quod certis quibusdam duntaxat Simonianorum classibus usus proprium fecit. Et ii sunt quorum ineptias, descriptis jam celebriorum Simonis asseclarum erroribus, sigillatim refert Irenæus, lib. I, c. 29 et seqq., et post eum Epiphanius, hær. XXVI. *Super hos autem*, inquit ille, *ex his qui prædicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsurrexit, et velut a terra fungi manifestati sunt.* Recte quidem. Cum enim, ut capite præcedenti monuit, *multi ex iis* qui Gnosticorum titulo superbiebant, *imo omnes vellent doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerant, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes nove docere insisterent, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegissent, enarrantes ;* innumeræ propemodum, quas vix ac ne vix quidem nominare esset, *propagines multarum hæresum factæ fuerant.* Omnes quidem Ennœam venerabantur ; sed quæ aliis Helena, aliis Sige aut Charis ; aliis, quos nova dicendi mala prurigo exedebat, Barbelo dicta fuit[71]. Inde dicti a quibusdam Barbeliotæ, a barbaro nomine quod ipsi confinxerant ; ab aliis Borboriani, vel Coddiani. Borboriani quidem, hoc est cœnosi, a sordidissima atque flagitiis omnibus lutulenta vivendi ratione : Coddiani vero a voce *Codda*, quæ, ait Epiphanius, idem est Syriace quod paropsis, aut catinus : quod tanta esset eorum spurcitia, ut nemo communi cum illis uti cibo vellet, sed separatim contaminatis illis apponi soleret. Iidem in Ægypto Stratiotici seu Militares, aliis in locis Floriani, Phibionitæ, et Zachæi vocati sunt. Quanquam tamen, si Epiphanium audiamus, Stratiotici et Phibionitæ, quibus adjungit Levitas, tres tantum essent in una et eadem secta hominum classes, quarum prima esset incipientium, secunda proficientium, tertia denique consummatorum in omni nequitiæ et abominandæ fœditatis genere. Illos hæreticos a Nicolaitis prognatos vult idem Epiphanius ; a Valentinianis Theodoretus[72]. Utrumque forte verum ; nam ab his Æonum deliria, ab illis plus quam porcinum vivendi morem mutuari potuerunt.

[LXXIII] 148. Dogmata speculativa eadem fere erant, quæ Valentinianorum[73] ; sed Æonum appellationes, series, atque conjugationes paulo diversæ. *Patrem innominabilem* primo loco statuebant, eumque ab omni conjugatione solutum ; quæ et aliorum plurimorum sententia fuit. Huic vero subjiciebant *Æonem quemdam nunquam senescentem in virginali spiritu*, quem Barbelon, Ennœam, omnium Matrem, et magnum Æona κατ' ἐξοχήν nominabant. Isti Logon copulabant. Hanc conjugationem excipiebant tres aliæ, Aphtharsiæ, id est incorruptelæ, et Christi ; Zoes et Thelematis, hoc est vitæ et voluntatis ; Prognoseos et Nu, hoc est providentiæ et mentis. Christum autem lumen esse dicebant, quod Pater unxerat sua benignitate, ut perfectum fieret : male scilicet alludentes tum ad nominis etymologiam, quod Græce *unctum* significat, tum ad ea Evangelii loca in quibus Christus seipsum appellat *lucem mundi*, tum ad illa Patris Filium compellantis verba : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*[74]. Hæc prima istorum ogdoas, quam fusius explicare nihil juvat, facile intelligitur ex iis quæ de Valentiniana diximus. Ab Ennoia et Logo Autogenem seu Monogenem, id est, per se genitum, seu unigenitum derivabant. Autogenem et Monogenem appellabant, quia eum singulari prærogativa genitum asserebant ; utpote magni luminis, Ennoiæ scilicet, effigiem et imaginem, summis proinde honoribus, omniumque rerum præfectura decoratum. Hujus conjux Alethia sive veritas. A lumine, quod est Christus, et incorruptela, quatuor emissa luminaria, hoc est quatuor angelos fingebant, qui Autogenem quasi satellites stiparent, quorum nomina erant Harmogenes, seu Soter vel Servator, Raguel, David et Eleleth ; quibus itidem quatuor conjuges assignabant, Charin, Thelesin, Synesin et Phronesin, hoc est Gratiam, Voluntatem, Intelligentiam et Prudentiam. Autogenes autem produxit alterum Æonum par, videlicet Hominem perfectum et verum, quem Adamantem, ob invictam virtutem, appellabant, et Gnosin seu agnitionem perfectam ; unde illi datum ut supremum Patrem cognosceret. Sic manifestatum summum Patrem, Matrem, et Filium dicebant nugatores isti. Ex Anthropo autem et Gnosi natum lignum dicebant, quod et ipsum Gnosim appellabant, alludentes ad lignum scientiæ boni et mali, de quo Genes. II, 9. Deinde ex primo Angelo Autogenis satellite, genitum Spiritum sanctum, quem et Sophiam et Prunicum appellabant ; qui quidem cum videret cæteros Æones conjugibus suis copulatos, se autem conjuge destitutum, anxie quæsivit cui conjungi posset ; temerarioque impetu, inconsulto Patre, latus primum versus superiores partes, tum versus inferiores, nullamque quæ sibi conveniret, inveniens ; tædio affectus, ab incepto revocatus, destitit. Sed ex tædio ejus natum opus, in quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus, Proarchontem, mundi hujus principem, conditorem et fabricatorem appellabant ; qui virtutem magnam a matre furatus, ad inferiora digressus, condiderit firmamentum cœli, in quo inhabitaret, Potestates, Angelos, cœlos et

[71] Epiph., § 3. [72] Epiph., § 1 ; Theod., l. I, c. 13. [73] Iren., lib. c. 29. [74] Matth. XVII, 5.

terrena omnia; omnlumque malorum, rixarum, contentionum, etc., auctor fuerit. His contristata mater Sophia ab eo secessit, sedemque sibi supra firmamentum seu septimum cœlum delegit : ut sic inferioris ogdoadis caput evaderet. In his totam Valentinianorum fabulam, paululum duntaxat immutatis nominibus, recoctam quisque videt. Cætera de Christo Jesu, resurrectione, bonis operibus, etc., dogmata, eadem erant quæ Valentinianorum. Gnosticos sæpe in suis epistolis perstringunt Joannes apostolus, Judas, Jacobus, Ignatius et Polycarpus, maxime quod Incarnationis mysterii veritatem negarent.

149. E Gnosticis quidam Veteri pariter et Novo Testamento utebantur, sed mutilis [76]. Quæ enim sibi favere putabant, hæc amplectebantur, eaque a Spiritu veritatis pronuntiata dictitabant; quæ vero sibi adversa, rejiciebant, et a mundi hujus Principe profecta pronuntiabant. Pauli Epistolas ad Timotheum repudiabant, quod in iis nominatim damnarentur. Sed alii omnes Gnostici legem et prophetas spernebant [76] : imo nec multos dicere pudebat, Servatorem nostrum primum spurcitiarum suarum atque impietatum auctorem fuisse. Quamplurimi penes illos apocryphi, anilibusque fabulis, obscenitatibus et blasphemiis referti libri erant, quorum catalogum reperies apud Epiphanium, hær. xxvi. De perditissimis eorum moribus nihil dicam : porcos et canes putares, non homines; adeo abhorrent ab humana natura quæ de iis refert mox laudatus Epiphanius. Hæc vix fidem obtinere possent, nisi aliunde constaret necessaria principiorum ab iis statutorum consectaria esse; ipseque Epiphanius [77] ea tum ex libris eorum, tum ex proprio ore duarum mulierum hujus sectæ χορυφαίων, quæ juvenem adhuc tentaverant retibus suis illaqueare, didicisse se contestaretur. Castiganda proinde recentiorum quorumdam audacia et temeritas, qui ut Gnosticos, futilibus ducti conjecturis, ab immanibus, quibus accusantur, sceleribus vindicent, Epiphanii, antiquorumque omnium fidem elevare non verentur, quasi hæc ab hominibus male religiosis, in odium ipsius sectæ conficta essent. Quasi potior habenda fides esset vanis neotericorum illorum obscuri nominis ratiunculis, quam Epiphanii, testis non tantum auriti, sed etiam oculati, aliorumque veterum Gnosticis coævorum testimoniis, qui hæreticos ipsos viderunt, audierunt, eorumque libros evolverunt. At, inquiunt, nemo apologistarum, dum Ecclesiam Christianam a calumniis OEdipodeorum concubituum, et Thyestearum epularum, quibus eam aspergebant gentiles, purgat, tanta scelera meminit a pseudo-Christianis perpetrata : quod tamen e re eorum fuisset non omittere, maxime cum ementitorum illorum flagitia calumniis, quibus veri Christi fideles onerabantur immeriti, ansam præbuissent. Imo Justinus Martyr in *Apologia* sua priori, et Ecclesiæ Lugdunensis et Viennensis in epistola sua, apud Eusebium lib. v, cap. 2, disertis verbis asserunt, aut nescire se, aut non credere flagitia hæc ab hæreticis, aut a quoquam mortalium usquam esse patrata. Sed facilis responsio. Ipsæ istæ calumniæ quæ Christianis struebantur, ostendunt gentiles aliquid saltem de turpissima Gnosticorum vita inaudisse; quod calumniarum occasio fuit. Cum enim eos a cæteris Christianis non distinguerent, omnibus indiscriminatim tribuerunt, quod larvatorum duntaxat scelus fuit. Hinc de Carpocratianis agens Irenæus [78], conqueritur *ipsos ad detractionem divini Ecclesiæ nominis a Satana præmissos : uti secundum* [LXXIV] *alium et alium modum, quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a præconio veritatis ; aut et videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphement.* Et Eusebius lib. IV *Hist.*, cap. 7, similiter scribit, miserorum illorum flagitia gentilibus ansam præbuisse sacrosancto Dei verbo petulanter impieque obtrectandi : eo plane consilio, ut fama de scelesta ipsorum vitæ ratione passim dissipata, turpem ignominiæ notam universæ Christianorum multitudini inureret. Unde certe accidit, inquit, ut nefaria quædam opinio de nobis excitata, eaque ab omni ratione alienissima, per infidelium animos longe lateque pervaderet : quod videlicet tum nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimenti genere (uti non vereremur. Unde vero tam immania scelerum portenta in Christianorum omnium caput intorquendi ansam captare potuissent ethnici, nisi saltem eorum aliquid vel ex verorum Christi fidelium querelis, vel ex ementitorum confessione, vel ex fama percepissent ? Tam insolens criminatio fidem nunquam apud infensissimos Christianorum hostes obtinuisset, nisi huic aliquam veri speciem obduxisset flagitiosa quorumdam vita. Nec quemquam movere debet laudatorum Apologistarum silentium, aut Justini, et Ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis ignoratio. Id eos latere potuit, (quod occulte, et clam, non certe palam et publice perpetrabatur; nec mirum si credere refugerint, quod immane quantum abhorret ab humana natura, vixque porcinæ congruit. Deinde id agebant apologistæ, ut Christianos, quorum causam tuebantur, purgarent a criminibus quibus perperam infamabantur; quod et præstiterunt in Apologiis suis. Nihil autem attinebat hac occasione Gnosticorum obscenitates, æterno silentio sepeliendas, commemorare : cum veris Christianis nihil cum larvatis istis, nisi solum nomen, commune esset, ut Justinus observat; illique his, ut citatus Irenæus ait, *in nullo communicarent, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione.* Satis erat si eorum, quorum vindicias susceperant, innocentia demonstraretur; alios accusare non decebat, et in capitis periculum adducere.

[76] Epiph., § 6. [76] Clem. Alex., Strom., lib. II, p. 383; Epiph., § 8. [77] Epiph., § 17. [78] Lib. I, c. 25, n. 3.

XIV. *De Ophitis et Sethianis.*

150. Aliud Gnosticorum genus memorat Irenæus[78a], quos alii, ut Theodoretus, Ophitas et Sethianos promiscue vocant : quamvis alii, ut Epiphanius, inter utrosque distinguant, diversasque ex eis hæreticorum sectas constituant; sed præter Irenæi mentem, qui alios ab aliis haudquaquam distinguit, unique et eidem sectæ, eadem quæ alii partiuntur, dogmata attribuit. Ophitæ seu Anguinei dicebantur, ab *angue* seu *serpente*, quem numinis instar venerabantur, quod hominibus scientiæ omnis auctorem exstitisse crederent; Sethiani vero, quod Seth Adami filium virtutem quamdam divinam fuisse arbitrarentur. Eorum hæresis ex male compacta placitorum Nicolaitarum et Valentinianorum farragine condita est : et eapropter a Pseudo-Tertulliano cum illa Nicolaitarum confunditur; ab Irenæo vero [79], Epiphanio et Theodoreto a Valentiniana schola derivatur [80], quod Valentinianum quidpiam admistum habeat. Natam proinde post Valentinum necesse est. Primo loco statuebant *quoddam primum lumen in virtute Bythi, beatum et incorruptibile, et interminatum*, quod *Patrem omnium et primum hominem* vocabant. Progressam ab hoc Ennœam, filium emittentis, filium hominis et secundum hominem dicebant. Infra utrumque positum volebant Spiritum sanctum, quem primam feminam et matrem viventium vocabant; qui quidem super segregata] elementa', aquam, tenebras, abyssum, chaos ferretur. Ex conjunctione primi et secundi hominis Spiritus sanctus, radiis supremi luminis impræguatus, novum lumen incorruptibile profudit, tertium masculum, Christum, filium primi et secundi hominis, et Spiritus sancti, primæ feminæ. Verum cum universa luminis Spiritui sancto infusi plenitudo capi ab eo non posset, magna ejus copia superebulliens secundum sinistras partes deorsum decidit ; Christo interim secundum dextras sursum cum matre sua conscendente, et in incorruptibilem Æonem recepto. Hæc prima Æonum tetras, adunatio videlicet Patris omnium primi hominis, Filii secundi hominis, Spiritus sancti primæ feminæ, et Christi filii eorum, vera et sancta Ecclesia ab insanis illis, Scripturam pro more depravantibus, appellabatur.

151. Virtus vero illa exsuperans quæ in inferiora delapsa est, quamque Sinistram, Prunicum, Sophiam et masculo-feminam appellant, cum in aquas hactenus immobiles descendisset, movere cœpit eas ab imo ad summum, assumpsitque ex eis corpus. Cum autem ad hujus lumen accurrissent omnia, eique adhæsissent, tanta mole gravata, et tantum non absorpta, frustra nitebatur aquarum complexus excutere, et ad matris sinum remeare. Interim superni luminis reliquias abscondere pro viribus conabatur; miseram enim angebat timor ne ab elementis læderetur. At novi luminis accessu roborata, emersit tandem, sursumque se extulit : ubi dilatato ac expanso corpore suo, produxit cœlum hoc quod apparet, sub quo remansit; servans adhuc aquatilis corporis formam. Sed superni luminis desiderio semper stimulata, viribus omnibus contendens, superstitibus corporis reliquiis demum expedivit sese. Corpus autem quod exuit, feminam a femina nominant. Habuit et filium nomine Jaldabaoth, quem in ignorantia peperit, cui tamen infudit aspirationem quamdam incorruptelæ; qua vegetatus, inconsulta matre, Angelos, Archangelos et Virtutes, insuper et filium ex aquis produxit ; a quo genitus et alter filius, ab hoc tertius, et sic consequenter usque ad septimum, unoquoque cœlum sibi proprium condente ac regente ; ut sic fieret hebdomas, octavum Matre tenente locum.

152. Hæc fabulæ prima pars, in qua Platonismus non obscure se prodit. Ibi primum apparet materia prima sub nominibus elementorum, aquæ, tenebrarum, abyssi, chaos, quibus designari solet a Platonicis, ut alibi diximus ; eaque æterna, ut videtur, Deoque ipsi coæva ; quæ si non Platonis ipsius, saltem discipulorum ejus non paucorum opinio fuit. Duo itaque principia coæterna statuunt hæretici; alterum activum, Deum scilicet, sive lumen primum et incorruptibile; alterum passivum, hoc est materiam informem. Ab illo lumine seu Patre progressa Ennoia, [LXXV] mens est Patris rerum omnium ideas efformans, et in se continens, æternaque rerum exemplaria, ad quorum normam omnia conduntur. Spiritus sanctus, est spiritus Universi, seu anima mundi. Primam feminam et matrem viventium vocant hæretici, quia prima generationem omnium ac motuum causa est. Hujus spiritus pars sursum effertur, pars ad ima descendit, aquasque movet; quia materiæ subtilioris, quæ spiritus Universi est, partes aliæ aliis subtiliores ; aliæ aliis, pro variis subtilitatis gradibus, superiores. Quæ pars in aquas descendit, ea est quæ materiæ primæ motum impressit, ac in ea ceu fermentum abdita, peneque primum ejus mole obruta, paulatim demum vires exseruit, fractisque, quibus detinebatur, repagulis, sese extricans, ei varias formas, figuras ac motus indidit. Sic vulgata tria Platonicæ philosophiæ principia, Deum, mentem et animam mundi, primamque rerum genesim sub mysticis Patris, Filii et Spiritus sancti nominibus, non sine sacrilego religionis abusu, tradebant male feriati homines. Cætera de Æonibus deliria non moror; facile intelliguntur ex iis quæ de Valentinianis diximus.

153. Longiora sunt quæ de hominis origine, ejus casu, malique ortu (qui scopulus fuit ad quem allisi sunt omnes fere priorum sæculorum hæretici) texunt commenta. Summa huc redit : Jaldabaoth, spreta matre, principatum arripibat; reluctabantur ab eo geniti liberi : unde stomachi ple-

[78a] Lib. I, c. 30; Theodoret., lib. I, c. 14; Epiph., hær. XXXVII. [79] Tertull., De præs., c. 47. [80] Iren., n. 1; Epiph., § 3; Theod., loc. cit.

nus ad materiæ fæcem demisit oculos, et Virtutem quamdam, serpentis specie, quem ejus Filium et Nun vocant; dehinc et spiritum, et animam, et omnia quæ in mundo sunt, genuit : indeque nata omnis oblivio, malitia, zelus, invidia et mors. Hinc insulsæ gloriationis ansam captans, Patrem se vocavit et Deum, et supremum rerum omnium principium. Ut vero insaniam ejus castigaret Mater, ipsi sexque reliquis Virtutibus, ut hominem conderent, mentem injecit; ut sic ablata a Jaldabaoth vi illa, quam eidem impertierat, in hominem transfunderet. Formatus igitur ab illis homo, longitudine et latitudine immensus, et humi repens, id est informis. Huic Jaldabaoth afflat spiritum vitæ, et cum eo lumen, seu, ut vocabant, *humectationem luminis*, Nun videlicet et Enthymesin, quam a Matre acceperat; sed dum sibi demit, quod alteri tribuit, tantum proprias vires labefactat; quod callidæ Matris intentum erat. Homo autem Nu et Enthymesi, hoc est mente, et cœlestium desiderio locupletatus, quæ sola, secundum Gnosticos, salutem percipiunt, statim primo homini, seu supremo Patri, relictis fabricatoribus, gratias egit. At Jaldabaoth ægre ferens ea quæ supra se erant, ad alicujus notitiam pervenisse, feminam condidit, vocatam Evam, cujus formam mirati cæteri genuerunt ex ea Angelos. Sed ab ea cœlestis Mater virtutem a Jaldabaoth inspiratam clam abstulit : nec his contenta, tantum artibus effecit, ut serpens ei primum, tum per eam Adamo rebellionis auctor fieret, vetitum fructum manducare suadens; per quem uterque supremæ Virtutis, divinorumque mysteriorum scientiam adeptus, a mundi opificibus abscessit. Iratus Jaldabaoth, rebelles divina substantia vacuos, et maledictos, e cœlo et paradiso in hunc mundum dejecit : ubi corpora illorum levia, pellucida et spiritualia, in tardius, obscurius et crassius mutata sunt, debilitata etiam et languore fracta anima. Simili ratione serpens Nus, seductionis instrumentum, in hunc mundum detrusus, angelos illius sibi subjecit, sexque filios, dæmones mundanos, genuit, ad imitationem supernæ hebdomadis : hominibus semper infestos, quoniam paterno lapsui et infortunio occasionem præbuerant. Ubi vero Prunicus hominum calamitate Jaldabaothi arrogantiam jam satis pro votis ulta est, ad miserationem versa, amissi luminis sensum quemdam eis concessit, per quem pristini status memores, præsentisque conscii, animum receperunt, intellexeruntque mortalis corporis mole se tandem aliquando liberandos : unde cibis jam refecti, generationi operam dederunt, ex qua natus primum Cain, tum deinde Abel, quos serpens cum filiis suis statim evertit, et in omnem nequitiam præcipites egit. Nec mirum : iis clam adversabatur Mater, ad id unum attenta, ut quod sibi proprium erat, supernum videlicet lumen, salvum fieret. Hinc irato hominibus Jaldabaoth, quod se non colerent, diluvioque humanum genus perdere volente; luminis quod infuderat sollicita, Noe servavit in arca, a quo nata nova hominum progenies mundum supplevit. Ex iis Abrahamum sibi delegit Jaldabaoth, cum quo fœdus iniit; per Moysen Israelitas eduxit ex Ægypto, legemque sanxit; ac tum ipse, tum filii ejus e Judæorum gente suos sibi quisque prophetas asciverunt, per quos vaticinia sua funderent.

154. In his omnibus dogmata Platonica ad Christianæ religionis genium, et communem Gnosticorum hypothesim, non sine insigni Scripturarum corruptione, utcunque accommodata deprehendere est. Ibi superna animarum origo, ceu scintillarum ab igne divino emicantium, sive portionum quarumdam a divina substantia deciduarum, cum Platone fingitur. Eæ propter inditi luminis abusum, corporum carceri squalido et tenebricoso includuntur, liberandæ suo tempore, et pristina luce recreandæ : quod Platonicum commentum est de animabus, ob amissas, quibus sursum ferebantur, contemplationis pennas, in corpora præcipites; ubi refricata paulatim supernorum memoria pristinam felicitatem gradatim recuperant. Ibi etiam mundi fabricatio angelis, non ipsi Deo summo ascribitur; quod itidem Platonicum est. Illis quidem fabulis multiplicem ornatum suppeditat religio Christiana; sed fundamentum præbet Platonica philosophia, ut sigillatim ostendere proclive foret, nisi attendentibus, et quæ jam multoties diximus recolentibus res facile pateret. Cætera quæ de rebellione Jaldabaoth, de duplici anima, altera quæ spiritus vitæ sit, seu animalis, insufflata per Jaldabaoth; altera quæ spiritalis sit, seu *humectatio* luminis, quæ clam eo, ejus tamen interpositu, per Matrem afflatur, quam solam cum emiserit Mater, solam servat in hominibus, solam salute donandam, corpore proinde æternum perituro; de lege Mosaica sancita per Jaldabaoth, etc., garriunt hæretici Gnostica sunt et Valentiniana.

155. Ejusdem generis sunt quæ de Jesu Christi ortu, morte, ac beneficiis per eum præstitis comminiscebantur [81]; nisi quod Jesum e Virgine natum esse faterentur, et Christum non solum, sed simul cum Sophia sorore sua in eum descendisse vellent. Jesu quidem corpus a mortuis excitatum [LXXVI] dicebant; non illud terrenum quod caro et sanguis est (hæc enim, inquiebant, regnum Dei possidere non possunt : unde quidquid mundanum acceperat, mundo dimisit); sed illud corpus quod animale et spiritale vocabant, partem videlicet corporis subtiliorem et aeream; seu potius ipsam animam tum animalem, tum spiritualem, quam utramque corpoream esse finxerint, qua-

[81] Iren., n. 11, 12, 13.

rum tamen altera purior et subtilior dicta fuerit spiritalis, comparatione alterius crassioris. Quidquid sit, ludicrum est illud resurrectionis genus, quod hic admittebant, et ab eo quod catholica fides docet, procul diversum. Addebant, per Jesu resurrectionem spoliatum fuisse Jaldabaoth dominio quod sibi vindicarat in animas sanctas; jamque deinceps penes ipsum non fore, ut spiritales rursus demittat in sæculum purgandas, sed eas tantum quas insufflaverat, id est animales. Quæ Platonicam metempsychoseos fabulam olent.

156. Ex Ophitis quidam, Irenæo teste [83], ipsam Sophiam serpentem factam esse dicebant, ut Adæ conditorem debellaret, hominibusque scientiam importaret; et eapropter dictum serpentem omnium animantium sapientissimum. Sed sive Sophiam, sive Nun serpentem induisse vellent Ophitæ, huic summos honores deferebant, ob eam quam ab illo accepisse se scientiam existimabant. Testatum faciunt Epiphanius, Theodoretus, et Augustinus [84], impuros illos homines verum serpentem in cista vel spelunca nutrivisse, quem mysteriorum tempore evocabant. Is aperto foramine et latebris erumpens, mensam conscendebat, et circum panes implicabatur. Id Eucharistiam, et absolutissimum esse sacrificium censebant. Panes vero, quibus circumvolutus fuerat serpens, non modo frangebant, et distribuebant; sed etiam quilibet admoto ore serpentem ipsum exosculabatur : sive cantionibus quibusdam ad mansuetudinem bestia molliretur, sive alio dæmonis artificio innocua redderetur. Ac demum supremum Parentem per illum, ut aiebant, celebrantes, mysteria sua perficiebant.

XV. *De Caianis seu Cainistis.*

157. A Caianis seu Cainistis Gnosticorum catalogum, ac librum suum primum claudit Irenæus. Eos e Valentiniana schola, ceu novum Lernæ hydræ caput, pullulasse scribit; Epiphanius vero et Theodoretus [85] ex impuro Gnosticorum Nicolaitarum, Valentinianorum, et Carpocratianorum fonte impietatem suam actionesque nefandas hausisse volunt. Utrumque simul verum esse potest; nec repugnabit Irenæus, qui paulo post subjicit Caianos fœdam Carpocratianorum vivendi rationem imitatos fuisse. Sic dicti fuerunt, quod Cainum prædicare, parentemque suum appellare eos non puduerit. Duplicem quippe Virtutem fingebant, aliam superiorem, quam Sophiam, aliam inferiorem et posteriorem, quam Ὑστέραν, *Hysteram*, vocabant. Huic cœli et terræ fabricationem ascribebant. Adamum vero atque Evam ab iis Virtutibus, sive Angelis, originem traxisse; quos autem genuere liberos, non item [86]. Nam ambas Virtutes cum Eva congressas Cainum et Abelem genuisse sic affirmabant, ut superioris et fortioris fuerit Cainus, Abelus inferioris : propterea secum invicem rixatos, qui fortiori a Virtute propagatus fuerat, inferioris imbecilliorisque sobolem occidisse. Ad eamdem cum Caino prosapiam pertinere volebant Esau, Core, Sodomitas, et omnes qui in Veteri Testamento scelerum infamia laborant [87], quos opinione sua laudandos, ac secum generis cognatione conjunctos, utpote perfecta, cæterisque sublimiori scientia decoratos, asserebant nequissimi illi. Ideo mundi Opifici invisos, continuisque insidiis appetitos, nihil tamen ab eo detrimenti accipere potuisse : quod semine suo imprægnatos tutata fuerit mater Sophia, et in supernum Æonem commutatos ad sese tandem rapuerit. Judam, quem etiam affinem suum esse jactitabant, cuique soli præ cæteris mortalibus veritatis notitiam attribuebant, accurate omnia hæc perspecta habuisse : quamobrem Virtute potentiore divina instigatus Christum Jesum prodidit, sive quod, ut alii blasphemabant, malus esset, veritatique bellum indiceret [87]; sive, ut, quemadmodum alii volebant, saluti nostræ consuleret, et Jesu Christi cruce ac morte cœlestium rerum cognitionem nobis procuraret. Noverant enim mundi principes, si is in crucem tolleretur, ipsorum exhaustum iri potentiam omnem; quare veritus Judas ne mortem ejus impediret, maturavit, omnemque lapidem movit, ut eum Judæis traderet. Hanc enim fuisse causam volunt cur e cœlo delapsus sit; ut fortis in ipso solidiorque Virtus perficeretur, ostenderetur que, ac de infirmiore triumphum referre doceret. Exsecrandum certe triumphum, in eo situm, ut unusquisque per nefanda omnia flagitiorum genera volitaret : neminem quippe perfectam cognitionem, ipsamque proinde salutem adipisci posse, nisi turpissima quæque expertus fuerit. Quæ Carpocratis blasphemia fuit. Hoc unum addebant, unicuique flagitiosæ actioni præesse Angelum aliquem, quem huic operam dantes invocabant. Plures apocryphos libros confinxerant [88], ut Evangelium Judæ, Anabaticum Pauli, seu de assumptione Pauli in tertium cœlum, et alios quosdam, næniis et impietatum monstris refertos. Porro si quid a cæteris Gnosticis discreparint belluæ istæ, discrimen in eo tantum fuit, quod superni seminis copiam reprobis quibusdam ac scelestis hominibus facerent, quam iisdem alii negabant. Sed idem omnibus fundamentum erroris exstitit, salutem videlicet uni divino semini, seu rerum cœlestium scientiæ acceptam referendam esse, mundique conditorem a supremo Deo diversum esse; alterum bonum esse, alterum malum : hujus conculcanda opera, violandasque leges; illius comparandam notitiam.

158. Hæc sunt quæ de hæresibus ab Irenæo recensitis dicenda erant. Eas pro modulo nostro explicare, densamque iis offusam caliginem dispel-

[83] Iren., n. 14. [84] Epiph., § 5; Theod., loc. cit.; Aug., Hær. XVII. [85] Iren., lib. I, c. 31; Epiph., Hær. XXXVIII; Theod., lib. I, c. 15. [86] Iren., n. 1; Epiph., § 1; Tertull., De præscr., c. 47; [87] Epiph., § 5; Tertull., loc. cit. Theod., loc. cit. [88] Iren., n. 1, 2; Epiph., § 2.

lere conati sumus, ipsas ad genuinos fontes, Platonica nimirum philosophemata revocando. Plerasque Gnosticorum fabulas, quæ hactenus inextricabiles visæ sunt, purum putumque Platonismum esse, laceris ac fœde mutilatis Scripturarum tegumentis Christianæque religionis dogmatibus pessime vestitum nobis constat; forte et aliis, si ad hactenus dicta attendere dignati fuerint, remque penitius adhuc investigare, constabit. Neque enim latius ut in eo campo exspatiemur sinunt præscripti nobis limites; voluissemus, si licuisset, paulo minus exspatiari.

DISSERTATIO SECUNDA.

De sancti Irenæi vita et rebus gestis; de ejus libris quinque adversus hæreses et aliis scriptis deperditis.

ARTICULUS PRIMUS.

SANCTI IRENÆI VITA ET RES GESTÆ.

[LXXVII.] Quæ fuerit Irenæi patria, quod genus, quove anno in lucem editus, nullibi apud veteres, quorum exstant opera, scriptum legitur. Id tamen certum videtur, Græcum exstitisse; quod ipsum nomen plane Græcum, et ejus institutio suadet. Narrat enim vir sanctus in epistola ad Florinum, cujus fragmentum recitat Eusebius [89], se *puerum adhuc*, παῖς ὢν ἔτι, vel, ut loquitur in opere adversus Hæreses [90], *in prima sua ætate*, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ, Polycarpum jam valde senem, πάνυ γηραλέον, audiisse, et ab eo primis Christianæ religionis præceptis imbutum fuisse. Quin Polycarpus tunc Smyrnæ, cujus episcopus erat, ageret, dubitari non potest, innuereque videtur Irenæus loco proxime citato. Ex quo inferre licet, hunc non procul ab ea urbe, ac proinde ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ, *in inferiore Asia*, ut habet in epistola laudata, ortum accepisse. Fidem quippe superat, teneræ ætatis puerum e longinquis regionibus illuc missum fuisse. Non tamen adeo teneræ ætatis puer fuit Irenæus, quin Polycarpum studiose, ut ipse scribit, audierit, et ea quæ ab illo docebantur alte in corde suo consignaverit, semperque studiosa mente revolverit. [91] Annos itaque plus minus duodecim natus tunc fuerit necesse est: vix enim in duodenni, aut decenni minorem mox dicta caderent. Sed absit ut cum cl. Dodwello [92] credam, vicesimum annum tunc eum excessisse, ac tricesimo proximum fuisse, cum Polycarpum audiret. Monstro prorsus simile, *puerum et in prima ætate* eum dici, qui vicesimum quintum annum attigerit. Nec Dodwellum juvat, quod Irenæus [93] hominum ætates enumerans, infantium, parvulorum, puerorum, juvenum et seniorum meminerit, puerosque proximos juvenibus faciat, medios inter hos et parvulos: juventutis vero senectutisque limites ita definiat, ut a tricenario juventutem inchoet, extendatque ad quadragenarium; a quadragesimo autem et quinquagesimo anno declinare dicat hominem in seniorem ætatem. Palam est enim ibi juventutem pro virili ætate accipi, utpote quam proxime senectus excipiat. Quod vero pueros juvenibus, omissis adolescentibus, immediate præponat, nihil est. Irenæo animus non fuit ibi omnes hominum ætates sigillatim recensere, et exacte definire: probare satis pro instituto fuit, Christum sanctitatem omnibus ætatibus, singulas decurrendo, contulisse, ut inde conficeret (qui scopus fuit) et ad senilem ætatem pervenisse, ac proinde quadragesimum annum excessisse. Hinc memoratis infantibus, parvulis, pueris, juvenibus et senioribus, subdit: *Ideo per omnem venit ætatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes ætatem.... in juvenibus juvenis, exemplum juvenibus fiens, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus*, etc. Ubi pueros ante memoratos omittit, quod a parvulis haudquaquam distinguantur. At quamvis pueros hic pro adolescentibus accepisset Irenæus, quod paradoxi genus nulli sobrio persuadebit unquam Dodwellus, certe hinc concludi non posset, eum vicesimo majorem fuisse, cum Polycarpum audiret: neque enim puerum tantum se tunc exstitisse dicit, sed *in prima ætate*, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. Quis vero ferat primam ætatem usque ad annum vicesimum quintum extendi? Si tantum ætate processisset Irenæus, non est quod commentitia Dodwello videantur omnia quæ de

[89] Lib. v, c. 20. [90] L. III, c. 3, n. 4. [91] In epist. ad Flor. [92] Diss. 3, in Iren., § 6 et seqq. [93] Iren., lib. II, c. 22, n. 4.

Irenæi presbyteratu, diaconatu, aliisque Ecclesiæ officiis a Polycarpo acceptis, tradidit Halloixius. Puerumne, inquit ille, Polycarpus, et in prima ætate constitutum, ad presbyteratum usque fuerat evecturus? Non certe. Sed si *puer* ille annum XXV ætatis attigisset, ad diaconatum saltem evehi potuisset.

2. Constat itaque Irenæum tum cum Polycarpum audiret, duodenni majorem esse non potuisse. Cum vero Polycarpus jam tunc πάνυ γηραλέος, valde senex esset, ac proinde martyrio propior, diutius sub tanti magistri disciplina versari non potuit : is quippe gloriosa morte vitam finiisse creditur anno Christi 166. Non procul igitur a vero aberraverimus, si natum Irenæum dicamus anno circiter 140, sub Antonini Pii imperii initia. Toto vicennio citius natum volunt alii, ac in primis doctissimus Tillemontius [94] : sed vereor ut Polycarpus anno circiter 132, quo Irenæum docere debuisset, valde senex dici potuerit; quem non nisi post quatuor et triginta abhinc annos obiisse fatetur ipse vir clarissimus. Quod a fortiori contra Dodwellum [95] militat, qui ortum Irenæi sub Trajano collocandum censet, et quidem illum a Trajani initio fortasse repetendum. Quod si verum sit, Polycarpum audierit Irenæus anno plus minus 125, quod ultro fatetur vir cl. Sed futili, inter alias plurimas, nititur conjectura : quod nempe Irenæus ad Florinum scribens, vidisse se eum asseveret in inferiore Asia apud Polycarpum, cum in imperatoria aula splendide ageret, λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ. Ex quo consequens Dodwello videtur, adfuisse eodem tempore, quo Polycarpum audivit Irenæus puer, in Asia proconsulari imperatorem, in cujus aula versatus fuerit Florinus; non alium certe quam Adrianum, qui circa annum 122 in Asiam profectus est. Sed qui ex Irenæi verbis erui possit, imperatorem tunc in Asia commoratum fuisse, solus viderit Dodwellus ; alter quivis hinc tantum intulerit, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud imperatorem gratia valuerit, nec quidquam amplius. Sunt qui Irenæum Joannis apostoli discipulum faciant, ut Paradinus [96], et Severtius [97], una diplomatis cujusdam auctoritate freti, cui subscripsisse dicuntur Gregorius papa V, Henricus rex Burgundiæ, et Hugo Lugdunensis archiepiscopus. Sed quidquid sit de diplomate, repugnant veteres omnes, qui Irenæum Polycarpi, [LXXVIII] non Joannis discipulum fuisse asserunt; repugnat Irenæus ipse [98], qui quidem non semel a senioribus, qui apostolos eorumque discipulos viderunt et audierunt, plura didicisse se gloriatur, at nusquam ab apostolis ipsis ; quod nunquam, si factum fuisset, omisisset, non leve argumentis contra hæreticos allatis pondus hinc additurus. Et de Joannis Apocalypsi agens, scribit, *non ante multum temporis visam esse, sed pene sub suo sæculo*, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, *ad finem Domitiani imperii*. Quibus verbis non longe quidem a Joannis temporibus vixisse se agnoscit, ei vero coævum exstitisse se negat.

3. Sed etsi Joannem ipsum non audierit vir sanctus, Joannis tamen lectiones excepisse dicendus est, qui a discipulis ejus institutus, tantum in eorum schola profecit, ut inter apostolicos viros, apostolicæ doctrinæ testes, primosque canales, a veteribus omnibus merito recenseatur. Cum enim per Polycarpi mortem sanctissimi senis scholam diu frequentare non licuisset, Papiam alterum Joannis discipulum adiit, ejusque disciplinæ se tradidit, ut auctor est Hieronymus [99]. Seniores alios, apostolorum, apostolicorumque virorum discipulos, et inter eos eximium quemdam, audiisse se non semel affirmat in libris adversus hæreses. Quis sit autem ille senior tam frequenter ab eo laudatus, an ipse Papias, an alter, hactenus incompertum. A talibus tantisque viris sanctioris doctrinæ purissimos latices, profundioremque sacrarum litterarum intelligentiam, simul et vitæ sanctimoniam, ac incensum tuendæ fidei, quam una cum nutricis lacte suxisse verosimile est, studium hausit medullitus, atque deinceps in scriptis suis ubertim effudit. Nec enim segnis et otiosus auscultator, quæ acceperat, e memoria elabi sinebat: quin potius ab ipsa pueritia, cum vix aliis per teneram ætatem seriis attendere licet, Irenæus quæcunque sanctissimorum illorum, primorumque Christianæ religionis magistrorum ore promebantur, ceu pretiosas Evangelii margaritas studiose colligens, sibique, spretis omnibus aliis, comparans, in intimo cordis sinu recondebat, suo tempore proferenda. Ita se affectum fuisse, cum sub Polycarpi disciplina degeret, pro jure suo gloriatur, Florinoque, suo quondam sub tanto præceptore condiscipulo, sed deinde misere in hæresim prolapso, ob oculos ponit: ut colendi utrique magistri memoria devium ad pristinam fidem revocaret. Verba tum Græce, tum Latine ad calcem operis retulimus inter fragmenta. Et ut Polycarpi præsertim memoria cordi altius infixa hæreret, sibi ipse exscripsisse creditur Ecclesiæ Smyrnensis epistolam, in qua martyrii ejus historia refertur; ut inferre licet ex adnotatione quam ad calcem illius epistolæ reperit in mss. codicibus Usserius.

4. Non adeo tamen ad sacras litteras animum intendit, ut humaniores negligendas sibi putaret. Probe noverat vir perspicacissimus, ejusmodi studia non tantum ad ingenium excolendum, firmandumque judicium haud parum conducere ; sed et iis apprime necessaria esse, qui ethnicos, hæreticosque confutaturi, vanæ theologiæ, profanæque superstitionis intelligentiam ex ipsis fontibus, poetarum

[94] T. II Hist. eccles., p. 79. [95] Diss. III in Iren., § 3, 10 seqq. [96] Lib. II Hist. Lugd., c. 30. [97] De Lugd. archiep., I part., c. 2. [98] Lib. V, c. 30, n. 4. [99] In Catal. et ep. 53, al. 29, ad Theod

præsertim ac philosophorum libris, haurire debent[1]: *Ut æmuli persecutoresque Christianæ veritatis de suo proprio instrumento, et erroris in se, et iniquitatis in nos revincantur.* Hinc in evolvendos profanorum auctorum libros indefessus incubuit: quod ex iis quæ passim citat poetarum ac philosophorum veterum testimoniis luculenter patet: ut non immerito eum Tertullianus[2] *omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem* vocaverit. Nec vero intempestive, et, ut a plurimis fit, ut multiplicis litteraturæ laudem aucupetur, e veteribus decerptos flores operibus inspergit, sed quotiescunque facit, opportune et apposite ad argumentum facit; vel ut ridicula hæreticorum deliria festivis salibus perfricet; vel ut impuras, e quibus acceperant, lacunas aperiat; vel ut Ecclesiæ hostes propriis mucronibus configat. Et eapropter Hieronymus[3] studii philosophici vindicias agens, utilitatemque demonstrans, argumentum ab Irenæi et aliorum quorumdam exemplo petit, *qui origines hæreseon singularum, et ex quibus philosophorum fontibus emanarint, multis voluminibus explicarunt.* Minus ergo sibi æquus humillimus, modestissimusque Pater, dum amico persuadere conatur, se *nec verborum artificium didicisse, nec in comparanda vi conscriptoris elaborasse; ac dictionum ornamenti, persuadendique facultatis expertem se ac ignarum esse.* Minus etiam Irenæo[4] æqui, qui paulo humiliorem ejus stylum conqueruntur. Secus sensere æquissimi rerum æstimatores Tertullianus paulo ante laudatus, et Hieronymus, qui ipsos *libros adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone compositos* asserere non dubitat: quod facile animadvertit quisquis eos attentus legit, probantque, quæ inter ipsas male sani textus Græci, barbaræque versionis Latinæ salebras identidem emicat sublimis perspicacisque ingenii acies, acerrimi judicii firmitas, mira in excogitandis argumentis ubertas, in deligendis solertia, in proponendis facilitas, in refellendis adversariis vis ac dexteritas; quæque demum hirsutas molestissimi argumenti spinas emolliunt, et obscurioribus locis lucem afferunt elegantes et e re nata petitæ similitudines, lectorisque animum jucunde recreat condita interdum sale et facetiis oratio.

5. Quantum temporis in Oriente versatus fuerit, postquam ex ephebis excessit Irenæus, quidve ibidem gesserit, an sacras functiones obierit, vel docendi munus susceperit, tacentibus veteribus dici non potest. Halloixius[5] quidem eum inter sacros ministros allectum, et diaconi, imo et presbyteri munere decoratum a Polycarpo fuisse asserit; sed nullo antiquitatis testimonio fretus. Qui puer Polycarpum jam valde senem audiit, diu satis cum eo commorari non potuisse videtur, ut in sacris Ecclesiæ gradibus collocari ab illo potuerit. Si quis tamen contenderet Irenæum prius ab episcopo quopiam orientali diaconum fuisse ordinatum, quam in Gallias mitteretur, haud adeo repugnarem; vix enim crediderim laicum eo destinatum fuisse, qui illas regiones Evangelii luce collustraret. At intra conjecturæ metas sisto, nihil sine historicorum monumentorum fide temere affirmandum ratus. Illud certum, Irenæum in Gallias profectum, Lugdunum venisse; quando vero, a quo, et qua occasione missus fuerit, incertum prorsus. A S. Polycarpo missus fuisse scribit Gregorius Turonensis[6]: quod factum putat Halloixius[7] circa annum 157, tum cum Romæ degeret Polycarpus, quo venerat Aniceti temporibus. Sed junior tunc fuisse videtur Irenæus, [LXXIX] ut mitti potuerit. Tardius igitur missum puto, quamvis quo anno, et a quo, definire nec ausim, nec possim.

6. A S. Pothino Lugdunensi episcopo ordinatum fuisse presbyterum, ex Hieronymi[8] verbis inferre licet; eum enim *Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyterum* vocat. Quæ significare videntur, Pothinum, pro more qui dudum in Ecclesia viguit, per impositionem manuum sibi et Ecclesiæ suæ vindicasse ac mancipasse Irenæum; quem eam ob rem Eusebius[9] appellat *presbyterum Ecclesiæ Lugdunensis.* Quæ vanam esse ostendunt recentiorum quorumdam conjecturam, Irenæum angelum illum esse, sive episcopum Ecclesiæ Thyatirensis, in Apocalypsi Joannis designatum; ne repetam, quod superius probavi, eum nonnisi post multos a scripta Apocalypsi et ipsa morte Joannis annos natum esse. Quam præclare sese in presbyteratus munere gesserit, satis probant ea quibus pietatem ejus, ardentissimumque Christianæ legis tuendæ atque amplificandæ studium commendant martyrum Lugdunensium verba, brevia quidem, sed efficacissima, in iis quas ad Eleutherum papam scribunt epistolis, quas perferendas Irenæo tradiderant[10]. *Te per omnia ac perpetuo optamus in Domino valere, Pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenæum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas, rogamus, utpote æmulatorem testamenti Christi. Quod si nobis compertum esset, locum cuiquam conferre justitiam, eum tanquam presbyterum Ecclesiæ (hunc enim gradum obtinet) tibi in primis commendassemus.* Sic illi. Has quidem epistolas a martyribus ipsis scriptas fuisse negat Blondellus[11], sed potius a clero Lugdunensi, quia, inquit, anno 7 imperii Marci, Christi 167, quo martyrium Pothini ac Lugdunensium contigit, Soter Romanam Ecclesiam regebat, non Eleutherus. Sed ut id assequatur, prius Eusebii fidem elevet necesse est, qui eas epistolas

[1] Tertull., De Test. an. c. 1. [2] In Val., c. 5. [3] Ep. 83, al. 84, ad Mag. [4] Præf. lib. 1. [5] Vit. Iren., c. 3. [6] Hist. Franc., lib. 1, c. 29. [7] Loc. cit. [8] In Catal. Hieron., c. 8. [9] L. v Hist., c. 4. [10] Id., ibid. [11] Apol. pro sent.

a martyribus adhuc in carcere positis scriptas, eosque sub Eleuthero, anno 17 Marci Aurelii passos esse affirmat. Hinc ergo potius concludere debebat Blondellus, eos saltem anno 170, quo pontificatum iniisse vult Eleutherum (tardius ego iniisse putem), martyrium subiisse, quam id vanis conjecturis nixus ad an. 167 referre. Certe post annum 167, imo et 170, exaratas fuisse illas epistolas, demonstrat scribendi occasio.

7. Præter externas quibus Ecclesia, M. Aurelio in Christianos sæviente, jactabatur procellas, motibus intestinis quassata Christi sponsa gemebat, civilibusque discordiis, quas pepererat animorum dissensio, flagrabat. [12] Exorti circa annum 170 Cataphryges, Montano, Alcibiade ac Theodoto ducibus, afflante et instigante dæmone, novis quibusdam præstigiis, falsisque vaticiniis incautos decipiebant plurimos. Eo proclivior erat in errorem lapsus, quo, Irenæo teste [13], verorum miraculorum gloria coruscabat adhuc Ecclesia, cœlestiumque gratiarum dona multis in locis frequenter emicabant. Hinc animorum dissensio; aliis, quibus fucum faciebat pseudo-prophetarum simulata sanctitatis species, et austerum vivendi genus ab omni lautitia et deliciis temperans, Montanum et asseclas prophetiæ spiritu præfulgere opinantibus, eosque ut prophetas suscipientibus atque mirantibus; aliis, ut erat, a cacodæmone afflatos credentibus, et ut præstigiatores ac diaboli organa damnantibus et profligantibus. Interea persecutionis æstus Lugduni et Viennæ in Galliis effervescebat, plurimique e fidelibus tum laicis, tum clericis, cum Pothino Lugdunensi comprehensi, et in tetros carceres conjecti, egregium multiplexque Christianæ constantiæ in perferendis tormentis specimen ediderant. Consulti in hoc temporum miserrimo statu Lugdunenses et Viennenses ab Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ, quid de novis prophetis sentirent, peculiari epistola significarunt. Ipsi martyres in carcere constituti, quos Ecclesiarum Orientalium perturbatio magis, quam propria calamitas angebat, sententiam rogati privatis epistolis dixerunt, quas suis adjecit clerus, ut martyrum auctoritate judicium suum firmaret. *Religiosum in primis, et cum recta fide consentiens* fuisse, ac proinde pseudo-prophetis, ut par erat, adversum, asserit is qui omnium epistolas legerat Eusebius [14]. Certe a Montanistarum, qui peccatoribus Ecclesiæ fores occludebant, immanitate probanda procul aberant ii, qui *neque fastu et arrogantia intumescentes adversus lapsos, neque dolorem matri, aut fratribus discidium ac bellum, sed gaudium et pacem et concordiam, charitatemque omnibus relinquentes, gratificati sunt iis qui fidem negaverant, mortuaque jam Ecclesiæ membra ad vitam revocaverant;* quique uni e sociis, S. Alcibiadi, persuaserant, ut a duro illo et squalido vivendi genere, quod affectabant novi prophetæ, temperaret; quia Attalo Deus revelaverat, *non recte, neque ordine facere Alcibiadem, qui et creaturis Dei minime uteretur, et aliis exemplum scandali fieret.* Quia vero in omnibus ecclesiasticis negotiis primæ sunt episcopi Romani partes, nihil in re tanti momenti, ipso inconsulto, definiendum esse merito censuerunt clerus et martyres. Quare *pro pace Ecclesiarum quasi legatione fungentes*, litteras ad Eleutherum scripserunt; rogantes, ut pro summa, qua valebat in Ecclesia auctoritate, in sedandos ortos in Asia motus, pacemque restituendam, pro virili parte incumberet.

8. Alia scribendi ad Eleutherum causa esse potuit. Forte inclinabat ad novos prophetas deceptus eorum artibus pontificis animus, imo et præpropere eis litteras pacis jam dederat. Si enim verum sit quod scribit Tertullianus initio libri *adversus Praxean*, *idem* Praxeas, cum Romam venisset, *tunc episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis et Ecclesiis eorum asseverando* (sic ille Montanistarum laqueis jam irretitus), *et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare.* Eum quidem episcopum Romanum proprio nomine designare Tertulliano non placuit; unde alii Anicetum, alii Victorem, alii alium intelligunt. At in Eleutherum magis quadrare videntur omnia; et quæ hic narrantur apprime consentiunt cum epistolarum Lugdunensium et Viennensium circumstantiis. Hæc contigisse certum est ipsismet Montanistarum initiis, cum necdum in apertum schisma eruperant, et Ecclesiæ catholicæ episcopos, Romanum in primis circumvenire nitebantur, ut hujus auctoritate pseudo-prophetias munirent, et tutius effunderent. Audierant Lugdunenses et Viennenses, [LXXX] ab Asianis forte moniti, deceptum Eleutherum intempestivam pacem fanaticis dedisse; inde turbari fideles, ac Ecclesiarum dissensiones augeri. E re sua arbitrati ex animo pontificis conceptam opinionem evellere, ad eum scribunt, martyrumque epistolas mittunt; hortati ut ad invictorum Christi athletarum sententiam, cujus tantum in Ecclesia pondus, suam componeret; ac id quod præpropere gesserat revocando, dissensiones ortas sedaret, pacemque in Ecclesia judicii sui auctoritate restitueret. Interea commodum accidit ut Praxeas ab Oriente Romam veniens, Montanistarum fraudes sibi probe notas Eleuthero aperuerit, ipsumque monuerit jam a decessoribus suis, Sotere videlicet, repudiatam esse prophetiam. Ita cum Lugdunensium epistolis accedente rerum notitia, Eleutherus mutata sententia *litteras pacis revocat jam emissas*, ortamque discordiam compescit.

9. Omnia hæc apte simul cohærent, mutuamque

[12] Euseb., lib. v, c. 3. [13] Lib. II, c. 31, n. 2, et c. 32, n. 4, 5; l. v, c. 6, n. 1. [14] L. v, c. 2 et 3.

sibi lucem inde afferunt Tertullianus et Eusebius. Hæc conjectura omnium certe probabilior. Eam dudum proposuerat Henricus Valesius [15], in illamque satis propendebat bonæ memoriæ Tillemontius [16]; ne tamen tueretur vir doctissimus unum obstitit. Nimirum, inquit, Tertullianus quam narrat historiam mutatæ a summo pontifice, monente Praxea, sententiæ, tam arcte cum ejusdem Praxeæ hæresi colligat, ut utrumque eodem tempore contigisse videatur. At certum est Praxean non emersisse, nisi post utrumque Theodotum, quorum antiquior sub Victore primum visus est. Alium igitur quam Victorem episcopum Romanum monere non potuit Praxeas. Ita vir clarissimus. Verum quidem est illa consequenter a Tertulliano referri : non tamen hinc inferri posse putem eodem prorsus tempore contigisse; imo contrarium suadet tota narrationis Tertullianicæ series [17]. Constat siquidem Praxean, cum ex Asia Romam advenit, Romanoque episcopo auctor fuit ut litteras pacis datas Montanistis revocaret, catholicam fidem, si non animo tenuisse, saltem adhuc simulasse, nec nisi post aliquot annos deprehensum fuisse hæreticum. Neque enim fidem tam facile apud pontificem obtinuisset perfidus hæresiarcha, quem turbis in Ecclesia ciendis studere compertum fuisset. Sed ne quidpiam hic conjecturis indulgere videar, Tertullianum ipsum audiamus : *Fruticaverant*, inquit, *avenæ Praxeanæ, hic quoque superseminatæ, dormientibus multis in simplicitate doctrinæ : traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud Psychicos, apud quos gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti, atque defensio, disjunxit a Psychicis.* Itaque primum steriles avenas, ut cum Virgilio loquitur Tertullianus, seu falsam doctrinam seminavit Praxeas, non palam quidem, sed clam, *dormientibus multis in simplicitate doctrinæ*, nec infelix lolium advertentibus. Tam parum sibi ab eo cavebant fideles, ut jam fruticarent avenæ, id est, prava dogmata multorum animos occuparent inficerentque; donec tandem patefactum sit malum semen, *per quem Deus voluit*, nempe, ut videtur, per Tertullianum ipsum, qui nondum a Catholicis defecerat, ut ipse ait; et Praxeas palinodiam recantaverit. Hæc omnia simul et eodem tempore contigisse nemo sibi persuaserit; plures annos inter avenarum seminationem, fruticationem, patefactionem, et Praxeæ palinodiam intercessisse necesse est. Jam ergo si dicamus Praxean Eleuthero malas artes Montanistarum aperuisse anno 177, quo passi sunt martyres Lugdunenses; tum per viginti circiter annos catholicam fidem simulantem, hæresin clanculum disseminasse, eamque jam maturescentem latiusque serpentem sub hujus sæculi finem agnitam fuisse, ac tandem evulsam, auctore recantante, cum Victor Ecclesiam regeret, et uterque Theodotus emersisset; nihil, puto, affirmaverimus quod repugnet vel Tertulliano, vel certis historiæ ecclesiasticæ monumentis, vel temporum rationibus. Viderint tamen eruditi, quorum judicio conjecturas nostras libenter permittimus. Sed ad Lugdunensium et Viennensium epistolas redeamus.

10. [18] Cum clerus et martyres varias partim in Asiam et Phrygiam ad fratres, partim Romam ad Eleutherum papam litteras scripsissent; Irenæum rogaverunt, ut eas quæ ad Eleutherum dirigebantur, perferre non dedignaretur, et pacem inter Ecclesias pro virili sollicitaret. Provinciam cum libens suscepisset sanctissimus presbyter, profecturum martyres commandarunt pontifici, ut superius vidimus. Quæ vero causa fuerit ut Irenæum præ cæteris delegerint cum clerus, tum martyres, qui litteras eorum Romam perferret, obscurum in primis. Prima siquidem fronte intempestiva prorsus ea legatio videtur. Esto, permagni fuisset momenti de pace Ecclesiarum apud summum pontificem agere; at alteri demandari negotium poterat; saltem non adeo urgere videbatur, quin in aliud tempus commodius differri potuisset. Neque enim in tam adversa temporum conditione, sæviente in Christi gregem persecutione, clericis omnibus vel in vincula conjectis, vel latebras quærere coactis, opportunum erat ut Irenæus Ecclesiæ decus ac columen, cujus præsentia suis tantopere necessaria erat, tam procul mitteretur. His rationibus permotus cl. Henricus Valesius fatetur [19] quidem tum a Pothino Lugdunensi episcopo, tum a clero, tum a martyribus designatum fuisse Irenæum qui legatione apud summum Pontificem perfungeretur, et a martyribus commendatum fuisse; expletam vero legationem negat, sed superveniente Pothini morte alteri fuisse demandatam, ne in tanta rerum difficultate suo præcipuo lumine privaretur viduata mox suo pastore Ecclesia. Franciscus Feuardentius [20] et Halloixius [21] putant Irenæum, nedum ad Eleutherum, sed et ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ legationem obiisse : cum hoc tamen discrimine, quod prior velit eum Pothino adhuc in vivis agente, alter post ejus ac cæterorum martyrum necem profectum fuisse. Baronius denique censet Irenæum missum esse ad Eleutherum papam, et eam reipsa legationem obiisse; de Asiana autem profectione silet prorsus. Istius sententiam amplectitur is qui novam editionem operum S. Leonis papæ procuravit vir doctissimus [22], Irenæumque ante Pothini martyrumque mortem profectum esse probabilius existimat. Quid ipsi ea de re sentiamus, proferre liceat.

11. Et quidem Irenæum in Asiam et Phrygiam

[15] In Adnot. in lib. v Euseb., c. 3. [16] T. II Hist. eccl., not. 4, in Montan. [17] Adv. Prax. cap. 1. [18] Euseb., l. v, c. 3. [19] In Not. ad lib. v Hist. Eus., c. 4. [20] In Vit. S. Iren. operib. ejus præfixa. [21] In Vit., c. 7. [22] T. II nov. edit. S. Leon. Paris. an. 1675; diss. v, c. 13.

a Lugdunensibus et Viennensibus missum fuisse, [LXXXI] vel in eas regiones usquam migrasse, gratis omnino, nullaque monumentorum historicorum fide asseritur. Affirmat quidem Eusebius [33] varias a martyribus, cum adhuc tenerentur in vinculis, de pace Ecclesiarum scriptas fuisse epistolas, tum ad fratres qui erant in Asia et Phrygia, tum ad Eleutherum papam; mortuis vero martyribus, qui superstites erant fideles, eas longiori illi ac insigni epistolæ, quam ab ipso Irenæo Græco idiomate scriptam fuisse arbitrantur multi (haud certe indignus est fetus qui tanto viro tribuatur), in qua martyrum certamina describebantur, et ad cujus calcem judicium de novis prophetis ferebant, adjecisse; sed illas Irenæo traditas fuisse, vel rogatum eum usquam fuisse, ut in Orientem perferret, nec Eusebius, nec alius quisquam e veteribus memorat. Longe aliud sentiendum de iis, quæ ad Eleutherum papam scribebantur, epistolis. Has, ut Romam ferret, Irenæum rogasse se disertis verbis testantur martyres in scriptis ad eumdem Eleutherum in Irenæi gratiam commendatitiis litteris. Morem vero gessisse Irenæum, litterasque Romam pertulisse expresse asserit Hieronymus [34]: cui eo major hac in parte fides tribuenda, quo Romæ diutissime commoratus, ut probe notat doctissimus Leonis editor, scriniorumque apostolicorum particeps factus, hoc partim ex traditione urbis, partim ex monumentis adhuc superstitibus potuit edi-
B
scere. Nec dissentit Eusebius: imo demandatam
C
legationem expletam fuisse satis silentio suo significat; si effectum sortita non fuisset, id procul dubio non omissurus. Non committendum autem putem, ut a tantæ auctoritatis scriptorum sententia discedamus, nisi gravissimis momentis ac rationibus, quæ hic certe desunt, abducti. At, inquit Valesius, credibile non est Irenæum Ecclesiam Lugdunensem persecutionis acerbitate fatiscentem, suoque viduatam pastore, deserere aut voluisse, aut potuisse. Sed si credibile sit in iis temporum circumstantiis tum a clero, tum a martyribus jam in vincula conjectis, quibus propediem denuntianda esset capitalis adversus eos lata sententia, Pothino vel comprehenso vel mortuo, cæterisque clericis aut captis, aut fugatis, Irenæum, metu perculsæ
D
et afflictæ Ecclesiæ tam necessarium, delectum fuisse, qui Romam litteras perferret; cur revera pertulisse fidem superabit? Quod impedimento fuisse supponitur quominus legatio expleretur; idem et esse debuit quominus decerneretur. Cum igitur hanc in ipso persecutionis æstu decreverint clerus et martyres; quin ea perfunctus fuerit Irenæus, pro summo quo invictos Christi athletas colebat obsequio, sæviente licet persecutione, dubitari non potest.

12. Si quidem de sollicitanda apud summum pontificem Ecclesiarum Orientalium pace, eaque A quam de Montani vaticiniis Lugdunenses atque Viennenses tulerant sententia Romam perferenda, quæstio duntaxat fuisset, ut supponit Valesius, nonnihil ponderis forsitan haberet ejus ratio. Non enim tanti momenti fuisse videtur, aut adeo urgebat negotium, quin in aliud tempus commodius differri, aut saltem alteri quam Irenæo facile committi potuisset. Unde quod in tam difficilibus Ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis temporibus rogatus fuerit talis et tantus vir, ut Eleutherum papam adiret, illud procul dubio demonstrat, longe aliam atque majoris momenti fuisse causam adeundi; præsensque aliquod ab istis Ecclesiis propulsandum discrimen maturasse profectionem. Quidnam vero rei fuerit, haud obscure, ni fallor, tum ex historia martyrum, tum ex Eusebio [35] ipso et Hieronymo colligitur. Ipsis persecutionis initiis comprehensus Pothinus episcopus Lugdunensis, atque a militibus immaniter raptatus, innumerisque plagis affectus, pene exanimis conjectus in carcerem, biduo post ex vulneribus acceptis nonagenario major animam exhalaverat. Si diutius antistite orba in iis temporum angustiis relicta fuisset Ecclesia, periculum fuisset ne Christianæ res in Galliis, jam persecutorum furore non parum labefactatæ, funditus ruerent. Quare communis tum cleri, tum martyrum votis delectus Irenæus Pothino sufficitur. Quia vero aut rarissimi, aut nullidum erant in Galliis episcopi (nullum saltem iis temporibus memorat Eusebius [36], ne quidem apud Viennenses) qui electo manus possent imponere, necesse fuit Romani pontificis opem implorare, tum propter vicinitatem, tum propter potiorem, ut loquitur Irenæus, principalitatem; ut viduatæ suo pastore Ecclesiæ per ejusdem Irenæi consecrationem suppetias ferret. Hic ergo Romam mittendus fuit, et, ut ferebant Ecclesiæ leges, ejus fides, pietas, merita denique Eleuthero probanda. Hucque spectant epistolæ commendatitiæ quas ad pontificem scripsere martyres, quibus Irenæi *singulare pro Christi testamento studium* prædicant, hortanturque *ut ipsum cæteris anteponat*, ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει: ne minus notum presbyterum ad dignitatem episcopalem evehere dubitaret. Sic Eusebium [37] cum cl. Leonis editore interpretor; a quo tamen in eo dissentio, quod probabilius putet ante Pothini martyrumque mortem ad Eleutherum profectum esse Irenæum. Neque enim obtinere a me possum ut credam, martyres suo adhuc in vivis agente episcopo Romam misisse, qui necdum vacuam sedem capesseret. Nam, præterquam quod id Ecclesiæ legibus repugnabat, ipsa martyrum Acta, quæ refert Eusebius [38], ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ missa, testantur Pothinum ineunte fere persecutione comprehensum, martyrio vitam finiisse; idque tota Eusebianæ narrationis series satis insinuat; adeo ut de mittendo Romam Irenæo consi-

[33] Lib. v, c. 3. [34] In Catal. [35] Lib. v, c. 1. [36] Lib. v, c. 6. [37] Ibid. c. 4. [38] Ib., cap. 1.

lium cepisse martyres referantur, post memoratam jam episcopi sui mortem, ut hæc illi prævisse demonstretur. Si vero Eusebius post commemoratam, cap. 4, Irenæi legationem, iterum de Pothini morte, Irenæique in ejus locum substitutione agat; argumento non est eam morte priorem fuisse; sed cum Eusebius cleri et martyrum epistolas, in quibus omnia hæc eodem, quo dixi, ordine referuntur, exscribendas sibi proposuisset, quod primis quatuor libri quinti capitibus exsequitur; quæ de Irenæo jam suis verbis dicturus erat, debuit, ne narrationis filum abrumperet, in caput sextum rejicere. Ab Eusebio non discedit Hieronymus, qui in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, de Irenæo ita loquitur: *Irenæus Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyter, a martyribus ejusdem loci ob quasdam Ecclesiæ quæstiones legatus Romam missus, honorificas super nomine suo* (id est, nomini ejus, quod *pacificum* sonat, respondentes) *ad Eleutherum episcopum perferi litteras. Postea jam Pothino prope nonagenario ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substituitur.* [LXXXII] Quibus verbis non obscure significat duplicem fuisse legationis Irenæi finem: alterum, eumque minus præcipuum, quem jam memoravimus, ut de quibusdam Ecclesiæ quæstionibus, iis nimirum quæ ad novas prophetias spectabant, apud pontificem ageret; alterum longe potiorem, ut in Pothini defuncti locum substitueretur; et eam ob rem honorificas super nomine suo pertulisse litteras. Priori legationis officio perfunctus Irenæus, *postea* secundum obiit, in Pothini ob Christum martyrio coronati locum substitutus. A quo? nisi ab Eleuthero, ad quem honorificas super nomine suo pertulerat litteras. Illud igitur, *postea*, non longiorem aliquam temporis moram, quasi Irenæus litteris Romam perlatis, in Gallias redux in Pothini locum substitutus fuisset; sed rerum seriem significat, quarum aliæ alias paucis diebus præcesserint: nimirum Irenæum primum Ecclesiarum pacem apud Eleutherum sollicitasse, tum demum consecratum ab eo fuisse episcopum, in locum Pothini defuncti.

13. Unum superest quod forte scrupulum cuipiam injicere queat: id videlicet quod dixi, rarissimos tunc temporis, aut forte nullosdum in Galliis fuisse episcopos, a quibus manuum impositionem accipere potuisset Irenæus. Non quidem hic celeberrimam de primis Galliarum apostolis quæstionem ad novum examen revocare mihi in animo est: illud tantum asserere liceat, quod ex certis indubitatisque monumentis exploratum videtur, M. Aurelii temporibus Christianam religionem nondum altas firmasque radices in Galliis egisse, paucissimasque ibi Pothini et Irenæi ætate constitutas fuisse episcopales sedes. Certum est, nec negant acerrimi *Missionum* apostolicarum in Galliis patroni, Ecclesiæ Lugdunensis exordia deberi Pothino episcopo, qui primus in ea urbe Evangelii fundamenta jecit. Si autem religio Christiana longe lateque diffusa tunc fuisset in Galliis, pluresque jam a Petri et Pauli temporibus constitutæ in iis regionibus episcopales sedes; qui fieri potuit ut Lugdunum, unam e primariis Galliæ civitatibus, metropolitica dignitate conspicuam, mercatura, populi frequentia, primorum magistratuum Romanorum habitatione ac domicilio celeberrimam, Italiæque vicinam, nullus adierit Evangelii minister, nullus ibi fundarit Ecclesiam, episcopumque instituerit, qui amplissimæ urbis conversioni operam navaret? Non procul adeo distant a Lugduno Vienna, Narbona, Arelate, Tolosa, etc. Si igitur eæ urbes jam ante Pothinum evangelica luce, suisque præsulibus gavisæ fuissent; prima istorum cura esse debuisset, si quod amplificandæ religionis studium pectora incessisset, Lugdunum coloniam Christianam deducere, e qua tanta utilitas in Ecclesiam manasset; nec necesse fuisset Pothinum, Irenæum, aliosque Evangelii ministros ex Oriente mittere, qui eam urbem vicinasque regiones ad Christum converterent. Certe si quæ urbs Pothini ætate proprium episcopum habere debuisset, maxime Vienna, in qua constitutam fuisse Ecclesiam ex citata martyrum epistola liquido patet. Mirum autem in tota ea epistola, Viennensium perinde atque Lugdunensium nomine scripta, Lugdunensis episcopi honorificam, Viennensis vero ne levissimam quidem fieri mentionem. Et tamen non omittitur unus e martyrum numero Sanctus, Viennensis diaconus. De episcopo autem Viennensi altissimum ubique silentium. Scribunt Lugdunenses et Viennenses, *quod ex utraque Ecclesia præstantissimi quique, et quorum maxime labore et industria res hic constitutæ fuerant, simul omnes tenerentur.* Si præstantissimi quique ex utraque Ecclesia simul omnes tenerentur, comprehendi debuit cum Pothino et Viennensis episcopus, nec nomen ejus prætermitti. Dum tamen præstantissimorum illorum nomina recensent, Lugdunensem episcopum non silent, Viennensis ne verbo quidem meminerunt. Hunc implicite saltem contineri vult doctissimus Tillemontius inter præstantissimos illos, quos ex utraque Ecclesia comprehensos narrat epistola. At id miror etiam atque etiam, tam accuratam Lugdunensium et Viennensium diligentiam fuisse erga Lugdunensem episcopum, ut implicita mentione haudquaquam contenti, eum proprio nomine appellandum censuerint; sic vero eos defecisse diligentiam, ut diaconi Viennensis explicita mentione facta, episcopi implicite meminisse satis fuerit, tacito prorsus ejus nomine et gradu, quasi vel obscuri nominis homo fuisset, vel res nullius momenti. Gregorius Turonensis [29] pariter, et Ado Viennensis [30], qui epistolam integram legerant, præci-

[29] De Gl. Mart., c. 49. [30] 2 Jun.

puorum quorumque martyrum nomina haud impigre recensent, numerumque definiunt : de Viennensi episcopo ne verbum quidem. Quod autem addit vir cl. post Valesium, Viennæ tunc temporis constitutam fuisse Ecclesiam, eamque jam perfectam et formatam, non urget. Si enim perfectæ et formatæ Ecclesiæ nomine eam intelligat, quæ proprium habet episcopum, talem fuisse Viennensem negabimus, aut saltem dubitabimus. Si vero quemlibet fidelium cœtum intelligat, nihil obtinebit : cum in pluribus locis fuerint Ecclesiæ eo sensu, quæ tamen episcopales non erant. Certum quippe est ex Athanasio in *Apologet.* II, in Maræotide regione plures fuisse Ecclesias ; et tamen *nec ullus unquam in ea fuit episcopus, ac ne chorepiscopus quidem ; sed universæ ejus regionis Ecclesiæ*, inquit, *subjectæ sunt episcopo Alexandrino. Singuli autem presbyteri proprios habent pagos, eosque maximos, aut plures.* Quid si ergo tam exodicus apud Viennam tum fuerit fidelium numerus, ut pusillo gregi regendo satis superque fuerit unus Lugdunensis episcopus, illi urbi vicinus; cum maxime tanta esset adhuc virorum episcopalium penuria, ut singuli singulis urbibus præfici non possent? Eamque forte ob causam qui Viennæ comprehensi sunt fideles, Lugdunum abducti, coram præside Lugdunensi judicio sistuntur, ab eo interrogantur, extremisque suppliciis addicuntur. Certe Lugdunum et Vienna ad diversas provincias pertinebant, hæc ad Narbonensem, illa ad Celticam, cujus caput erat. Suus erat unicuique provinciæ præfectus, et quidem alter ab altero genere diversus. Celticam, quæ juris imperatoris erat, regebat prætor; Narbonensem, quæ juris senatus, proconsul. Cum itaque Lugdunensis prætor nihil in Viennam jurisdictionis exercere posset, fidelium Viennensium causæ cognitionem pro jure sibi vindicare non poterat. Quid ergo eos coram proprio tribunali Lugduni sisti jubet, eorumque causam disceptari? Hoc unum mihi in mentem venit, prætorem in mandatis habuisse, Lugdunensem Ecclesiam stirpitus delere. Et quia audierat Viennenses ad Lugdunensem Ecclesiam pertinere, [LXXXIII] et a Lugdunensi episcopo regi ; idcirco eos pro mandatis comprehendi jubet, et coram se sisti. Hunc nodum hactenus aliter secari posse non puto. Nec enim audiendus videtur doctissimus Valesius, qui Lugdunum et Viennam uni et eidem Romano præsidi tunc paruisse censet; gratis quippe asserit, nec probat.

14. Si vero contendat quis Viennensem episcopum persequentium furori sese subduxisse, nec inter Ecclesiæ suæ præstantissimos comprehensum fuisse (mirum si subducere se potuerit; tanta erat eorum in perquirendis Christianorum ducibus diligentia!), saltem exhiberetur vel ab Eusebio, vel a martyribus pro Christi grege sollicitus, afflictæque Ecclesiæ curam gerens : et in eorum capite qui utriusque Ecclesiæ nomine, tum ad Eleutherum papam, tum ad Orientales scribunt, pro merito dignitatis appareret. Nullibi tamen hunc videas; ubique desideratur. Quæ epistola ad fratres in Asia et Phrygia degentes mittitur, hanc præ se fert inscriptionem : *Servi Christi, qui apud Viennam et Lugdunum Galliæ degunt, fratribus per Asiam et Phrygiam constitutis*, etc., nulla Viennensis episcopi mentione facta. An vero Viennenses inconsulto proprio episcopo de martyrum suorum certaminibus scribere, judiciumque suum de novis Montanistarum prophetiis interponere voluissent? De Lugdunensibus nihil mirum si fecerint; vacabat tum Lugdunensis sedes. At quod adhuc in vivis superstite Viennensi episcopo, ejus ne verbo quidem meminerint sui, in rebus tanti momenti, vix credat qui ad totius Ecclesiæ consuetudinem et leges attenderit.

15. Deinde notissimum est quod scribit Sulpicius Severus [31], quod sub Aurelio Antonini filio persecutio quinta agitata : ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. Notissimum item quod legitur in sinceris, optimæque notæ Actis sancti Saturnini martyris, primi Tolosatium apostoli, quæ vidit citavitque Gregorius Turonensis [32], publici juris factis et emendatis a doctissimo Ruinartio nostro [33]: Decio et Grato consulibus, id est anno Christi 250, *raras in aliquibus civitatibus* (Galliæ) *Ecclesias paucorum Christianorum devotione consurgere, et crebra miserabili errore gentilium nidoribus fetidis in omnibus locis templa fumare.* Si serius trans Alpes Dei religio suscepta fuerit; si anno Christi 250 raræ adhuc et in quibusdam duntaxat Galliæ civitatibus Ecclesiæ consurgerent, eæque paucorum Christianorum; si crebra in omnibus locis gentilium templa nidoribus fetidis fumarent; tardius in Galliis fundatas fuisse episcopales sedes, rarissimasque anno 250 esse debuisse judicabit prudens quivis rerum æstimator. Si autem is esset tum temporis trans Alpes Christianæ rei status, si paucissimi in Galliis episcopi; is multo deterior, et simul etiam multo minor episcoporum numerus ibi esse debuit anno 177, quo passus est Pothinus Lugdunensis episcopus. Si enim tunc et antea floruisset pluribus in Galliæ locis religio, si jam multis in urbibus constitutæ Ecclesiæ, quæ a propriis regerentur episcopis; *sub Aurelio Antonini filio tum primum intra Gallias martyria videri* non debuissent, sed dudum antea ; nec Lugduni modo, sed et Viennæ, Arelatæ, Narbonæ, Lutetiæ Parisiorum, et si quæ aliæ civitates Ecclesias et proprios episcopos habuissent, videri debuissent. Cur enim Ecclesiis nostris plus pepercissent Trajanus et Adrianus, quam Orientalibus et Italis; et cur in Lugdunensem duntaxat sævierit M. Aurelius, non in alias, non video; nec, puto,

[31] Lib. II Hist. sacr. [32] L. I Hist., § 28, nov. edit. [33] Act. mart. sinc. et sel., p. 110.

videbit quisquis spretis spuriis dubiisque monumentis, nihil nisi certum exploratumque proferre voluerit. Huic nulla tutior, qua ab his sese difficultatum laqueis expediat, apparebit via, quam ut affirmet cum Sulpicio Severo, et antiquo auctore Actorum S. Saturnini martyris, viris omni exceptione majoribus, serius trans Alpes, et in Galliis, vix ante Pothini adventum, Dei religionem susceptam esse : et ideo sub M. Aurelio tum primum intra Gallias, nec alibi prius quam Lugduni, martyria visa esse : *quia sensim et gradatim in omnem terram sono Evangeliorum exeunte, parique* (vel ut alii legunt, *tardoque*) *processu in regionibus nostris apostolorum prædicatione coruscante*, religio Christiana nondum longe lateque diffusa erat, Lugduno et Vienna conclusa. Ex quibus aperte sequitur paucissimos M. Aurelii anno 17 episcopos in Galliis, vixque alibi quam Lugduni esse potuisse.

16. Nec multo plures illic episcopos exstitisse, Irenæo ipso post Pothini mortem Ecclesiam Lugdunensem regente, ex Eusebio colligi posse videtur. Nam quotiescunque de rebus in Gallia gestis, sive cum de Ecclesiarum fundatione, sive cum de vexatione gentilium, sive cum de controversiis in Ecclesia exortis, et in Gallia disceptatis sermonem habet, unius episcopi Lugdunensis, alterius nusquam meminit. Imo disputationem enarrans, quæ de Paschate celebrando inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit, Irenæum bis exhibet quasi solum, qui Galliarum Ecclesias episcopali jure tunc regeret [33]. Inter eos qui Victorem objurgant, quod Asiaticas Ecclesias a sua communione abscidisset, Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστέλλας, etc.: *Irenæus ex persona fratrum in Gallia commorantium, quibus præerat, ad eumdem scripsit*, etc. Alio jure fratribus in Gallia degentibus præesse non poterat Irenæus, quam episcopali, non certe metropolitico, longe minus exarchico aut patriarchico. Neque enim, ut erudite arguit cl. auctor novæ editionis operum S. Leonis papæ, dissertatione laudata [34], secundo Ecclesiæ sæculo, quo Christianæ fidei fundamenta trans Alpes vix erant posita, quo nascenti Ecclesiæ ne mutire quidem licebat in iis regionibus, quo denique ea Galliæ civitas quæ prima fidem suscepisse videtur, vix alterum antistitem a Pothino habebat, eam hierarchiæ formam jam in paucis quæ illic exsurgebant Ecclesiis introductam esse, quæ et episcopos metropolitanis, et metropolitanos exarchis subjiceret, a quoquam demonstrari posse putem. Sane si ipso medio tertio sæculo, quo Tolosam advenit Saturninus, tam raræ adhuc essent in nostris regionibus Ecclesiæ, æque paucorum Christianorum; quis credat secundo desinente sæculo tam frequentes fuisse, ut pluribus episcopis metropolitico aut exarchico jure præesset Irenæus? His adde quod *Fratrum* nomine episcopos designare non soleant veteres, sed Christianam plebem. Sed si cui anceps appareat iste Eusebii locus, clariora forte videbuntur quæ antea præmisit. Nempe recensens *varias synodos, episcoporumque conventus*, συνόδους δὴ καὶ συγχροτήσεις ἐπισκόπων, qui adversus Asiaticos coacti sunt, Romanam, Palæstinam, Ponticam, [LXXXIV] Osrhoenam et Corinthiam memorat. Has omnes, una excepta Osrhoena, diserte appellat synodos episcoporum, et quæ in iis definita sunt, decreta episcoporum; nec omittit episcopos qui iis synodis præfuerint. Ubi vero decretum ab Ecclesiis Galliæ de eadem controversia editum refert, jam non synodos episcoporum commemorat, sed decretum τῶν κατὰ Γαλλίαν παροικιῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει, *parochiarum Galliæ, quarum Irenæus episcopus erat*, seu *quas ut episcopus administrabat*. Quibus Irenæum unicum Galliæ episcopum designat. Si enim illud decretum in concilio plurium Galliæ episcoporum editum fuisse censuisset Eusebius, id non minus observandum sibi putasset, quam observandum putavit, decretum Palæstinorum ab iis episcopis emissum fuisse quibus præerant Theophilus Cæsariensis et Narcissus Hierosolymitanus; Italorum, ab iis quibus præfuit Victor; Ponticorum, ab iis quibus præfuit Palmas; Achaicorum denique, ab iis quibus præfuit Bacchylus. Cum igitur non eodem modo de Galliæ Ecclesiis loquatur, atque de aliis, sed procul diverso; haud obscure innuit, longe aliam fuisse tunc Ecclesiarum nostrarum conditionem, easque adhuc in cunabulis, nec latius diffusas, vix alium episcopum habuisse quam Irenæum. Nullum saltem alium proferri posse, aut ex indubitatis ecclesiasticæ historiæ monumentis erui, fatetur ipse qui nobis hic adversatur peritissimus ecclesiasticæ antiquitatis indagator Tillemontius [35]. Nec enim Synodicon moror [36], in quo duplex concilium sub Irenæo celebratum exhibetur; alterum duodecim, alterum tredecim episcoporum; illius quippe sublesta admodum fides in rebus tantæ antiquitatis. Sed de his jam plus satis pro instituto nostro.

17. Roma reversus Irenæus in resarciendam ingentem illam, quam gentilium furor Ecclesiæ Lugdunensi mox intulerat, vastitatem totus incubuit. Quam feliciter autem id præstiterit, docet Gregorius Turonensis. *Beatissimus Irenæus*, inquit, *hujus successor martyris* (Pothini) *qui a beato Polycarpo ad hanc urbem* (Lugdunum) *directus est, admirabili virtute enituit : qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam.* Unde in altera persecutione quæ sub Severo contigit, quæque Irenæum cœlo transmisit, asserit idem Gregorius *tantam* cum Irenæo *multitudinem Christianorum ob confessionem Dominici nominis esse jugulatam, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano, quorum*, ait, *nec*

[33] Euseb., l. v, c. 24. [34] Diss. v, pro S. Hil. Arel., c. 13; t. II nov. edit. S. Leon. [35] T. III Hist eccl., not. 3, in Iren. [36] T. I Concil. Lab., p. 599-601.

numerum, nec nomina colligere potuimus. Quod et confirmant Usuardus aliique Martyrologiorum scriptores, dum narrant Irenæum *cum omni fere civitatis suæ populo coronatum esse glorioso martyrio.* Eximia hæc sunt argumenta illius, quo ardebat sanctissimus episcopus, Christianæ religionis apud suos promovendæ studii. Sed et majus fuit, quam ut angustioribus Lugdunensis urbis limitibus concludi potuerit : in totam Galliam, imo et totam Ecclesiam sese diffudit. Id enim ipsi curæ fuit, ut discipulos Christianæ vitæ atque doctrinæ præceptis excoleret, qui deinceps de tota Ecclesia verbis, scriptis et exemplis bene mererentur. Talis fuit, Photio teste [37], S. Hippolytus episcopus et martyr, qui inter tertii sæculi Patres sanctitatis et eruditionis laude floruit. Talis etiam Caius presbyter, ejusdem sæculi scriptor haud ignobilis, saltem si quæ fides iis, quæ in mss. codd. scripta leguntur ad calcem Actorum S. Polycarpi martyris, quæ a Caio, *qui cum Irenæo conversatus est*, συνεπολιτεύσατο, descripta dicuntur, ex ipsius Irenæi, Polycarpi discipuli, apographo.

18. Sed cum in Galliis apostoli munere fungeretur, eamque vineæ Domini partem sibi colendam suscepisset, ibi majora zeli sui specimina edere par erat. Quare nihil antiquius habuit, quam ut in eas partes quæ novis cultoribus indigerent, operas mitteret necessarias. Ex Actis SS. martyrum Ferreoli presbyteri, et Ferutionis diaconi, Felicis presbyteri, ac Fortunati et Achillei diaconorum, S. Irenæi discipulorum, discimus priores duos Vesuntionem, posteriores tres Valentiam ab eo missos fuisse, ut per ea loca divini cultus fundamenta jacerent. Quamvis autem non usque adeo sincera videantur hæc acta, ut iis plenam et indubitatam fidem in omnibus tribuere possimus, nihil tamen est quod de missione sanctorum illorum dubitationem movere queat, cum maxime consentientem habeamus earum Ecclesiarum traditionem. Et eapropter a veteribus, Galliarum apostolus, *lumen Gallorum Occidentalium*, jure merito dictus fuit Irenæus ; utpote qui *Celticas gentes excoluit et illuminavit* [38]. Et hinc non parum confirmatur quod paulo ante diximus, raras tum fuisse in Galliis Ecclesias Christianas, rariores episcopos : cum Valentia et Vesuntio, civitates haud obscuri nominis et infimi gradus, nec a Lugduno procul adeo dissitæ, Christi fidem nondum audiissent, quarum etiam priores apostolos episcopali dignitate insignes fuisse non legimus. Ea vero omnia cum nullis chronologicis notis signata legamus apud auctores, quo anno contigerint definire non possumus. At illud certum, Eleuthero adhuc pontifice, scriptos saltem tres priores libros, ex quinque, adversus Gnosticorum fabulas [39]. Neque enim Irenæo satis erat Christi imperii fines quam longe lateque posset proferre, nisi pacem in eo tueri, hostiumque domesticorum malas artes, et impetus frangere pro virili parte conaretur. Dudum emerserant in Oriente Valentiniani, quos brevi post exceperant Marcosii, Simonis Magi aliorumque Gnosticorum mala progenies ; qui sub nomine Christiano animum plus quam ethnicum gerentes, incredibilibus errorum monstris, horrendisque flagitiis Christianæ religionis sanctitati summam infamiæ labem aspergebant. Eo periculosius serpebat venenum, quo occultius : jamque Lugdunensem regionem pervaserat, pluresque, mulieres præsertim, infecerat, quorum animos non a fide modo, sed et ab omni rationis sensu prope abduxerat. Irenæus [40] excubias agens pro Christi grege, ubi malum sensit, satisque totam ejus gravitatem ex hæreticorum tum libris, tum sermonibus exploratam habuit, ad scribendum se contulit, ut sceleratas eorum nugas, dolos et mores in propatulo poneret et funditus everteret. Sed de S. episcopi libris et scriptis postea fusius et accuratius disseremus. Valentinianos, Marcionitas, aliosque veteres hæreticos damnatos ab Irenæo fuisse in synodo quam Lugduni habuit, cuique duodecim adfuerint episcopi, tradit jam citatus Libellus synodicus ; sed in hujusmodi rebus nullæ fidei esse posse hunc libellum, nono sæculo editum, jam monuimus.

19. Quam tuendæ ac fovendæ in Ecclesia pacis studiosus fuerit Irenæus, nusquam manifestius [LXXXV] patuit, quam in ea quæ inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit controversia. Hactenus non una et eadem fuerat Ecclesiarum omnium in celebrando Paschate disciplina. Asiæ Minoris Ecclesiæ agendum Paschatis et resurrectionis Dominicæ diem festum, jejuniisque finem imponendum esse contendebant, ipsa decima quarta luna post æquinoctium vernum, in quamcunque hebdomadæ feriam incideret. Romana vero, ne Judaicos ritus imitari videretur, celebrandum esse censebat die Dominica, quæ decimam quartam lunam proxime sequeretur, et eo usque protrahenda esse jejunia. Romanæ consentiebant præter Occidentales omnes, Alexandrina, Phœniciæ, Ponti, Achaiæ, et Osrhoenæ Ecclesiæ. An etiam Syriæ, Ciliciæ et Mesopotamiæ ? dubitandi locus est. Hinc siquidem constat ex Athanasio in libro *De synodis*, quod ante Nicænum concilium, οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Συρίας, καὶ Κιλικίας, καὶ Μεσοποταμίας, ἐχώλευον περὶ τὴν ἑορτὴν, καὶ μετὰ τῶν Ἰουδαίων ἐποιοῦντο Πάσχα, *Syri, Cilices et Mesopotamiani circa festum claudicabant, et cum Judæis Pascha celebrabant.* Tradit etiam epistola synodica ipsius concilii, πάντας τοὺς τῆς Ἑῴας ἀδελφοὺς, *omnes Orientis fratres*, qui prius a Romanis, Alexandrinis, et aliis nationibus in festo Paschatis dissentiebant, jam cum illis consensisse [41]. Porro Orientis ac Syriæ caput Antiochia. Quin saltem in ea urbe Asianarum Ecclesiarum de Paschate disciplina olim obtineret, donec concilium Nicænum Ecclesias omnes ad concordiam revocasset, dubi-

[37] Cod. 121. [38] Theodoret., dial. 1. Immut. [39] Id., Compend. Hær. fab. [40] Lib. 1, c. 13, n. 7.
[41] Apud Theodoret., lib. 1 Hist., c. 9.

tare nos non sinit S. Joannis Chrysostomi [43], Antiocheni civis ac presbyteri, expressa auctoritas, in oratione quam adversus quosdam e suis habuit, qui veteris ritus memores, Pascha etiam post Nicænam synodum luna 14 celebrare non destiterant. Fatetur hunc quidem fuisse ante synodum Antiochenorum morem, deinceps autem observationi temporum concordiam fuisse prælatam. Illinc vero Eusebii moratur auctoritas. Nam disertis verbis asserit [44], præter Asianas aliasque finitimas Ecclesias, ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην Ἐκκλησίαις, *cæteris per reliquum orbem terrarum dispersis Ecclesiis*, de Pascha cum Romana convenisse. Quibus complecti videtur Ecclesias Syriæ, Ciliciæ et Mesopotamiæ, perinde atque alias plures, quarum disertam mentionem non facit. Nodum hunc scidit, non solvit, eruditissimus Tillemontius [45], scribens eas quidem Victoris ætate Pascha, more Romano, die Dominica celebrasse, postea vero a pristino ritu sic defecisse, ut Nicæni concilii temporibus Pascha cum Judæis agerent luna ipsa 14. Quod quidem Ecclesiæ quædam quæ Victori papæ acrius restiterant, saniori postea suscepto consilio, a pristinis ritibus desciscentes, ad communes aliarum fere omnium Ecclesiarum redierint, nihil adeo mirum videbitur. Et ita fecisse plures Asiæ Ecclesias satis probabile; cum Constantinus imperator [45] inter eas quæ Nicæni concilii temporibus Pascha cum Romana agebant, diœcesim Asiæ recenseat; et Anatolius, qui circiter an. 276 scribebat, ait [45a], quod *ad hanc usque diem* episcopi Asiæ Pascha celebrabant 14 luna post æquinoctium; quibus innuere videtur, tunc celebrare destitisse. Sed qui et cur Ecclesiæ, quæ per ducentos ferme annos Pascha die Dominica non tantum observassent, sed et sub sæculi secundi finem, dum acrior erat ea de re disputatio, ita observandum esse vehementer contendebant; mutata disciplina pro qua decertaverant, centum circiter abhinc annis alterius, quam impugnaverant, quamque pene totius orbis moribus repugnare non nesciebant, tenaces reperirentur, nemo facile dixerit, nec causam tam inopinatæ mutationis assignaverit. At, inquit vir clarissimus, haud dubium quin Mesopotamia quarto ineunte sæculo veterem ritum deseruisset. Nam secundo desinente Osrhoena cum Romana Ecclesia consentiebat. Osrhoena autem in sermone quotidiano pro Mesopotamia accipitur. Sed quod velut certum assumit vir doctissimus, Mesopotamiam et Osrhoenam promiscue usurpare solere ab auctoribus, aliis dubium saltem videbitur. Certe alteram ab altera distinguit Ammianus Marcellinus [46]: *Et quia*, inquit, *Mesopotamiæ tractus omnes crebro inquietari sueti, prætenturis et stationibus servabantur agrariis, lævorsum flexo itinere Osrhoenæ subsederat extimas partes*, etc. Distinguit et Procopius [47]: *Oppida*, inquit in Alamundari oratione, Μεσοποταμίας καὶ τῆς Ὀσροηνῆς καλουμένης χώρας· *Mesopotamiæ, et regionis quæ Osrhoene vocatur*. In Notitiis etiam imperii et Ecclesiæ distinguuntur ab invicem Osrhoene et Mesopotamia proprie dicta, et hujus caput Amida, illius Edessa statuitur. Denique Anthemusia, quæ fere Osrhoena est, Strabone auctore, est τῆς Μεσοποταμίας, *Mesopotamiæ ipsius* portio, scilicet Mesopotamiæ latius acceptæ. Quæ probant Osrhoenam apud auctores passim a Mesopotamia distingui, vel ut partem a toto, vel ut partem ab altera parte. Sed etsi quidam utramque promiscue usurparint, nullo tamen, ni fallor, argumento demonstrari potest Eusebium ita accepisse. Sive ergo Mesopotamiam accipiamus pro ingenti terrarum tractu, qui plures provincias complectitur, sive pro certa ejusdem tractus provincia, longe probabilius videtur alios fuisse semper Osrhoenæ, alios cæterarum Mesopotamiæ Ecclesiarum mores. Itaque cum Eusebius Asianis Ecclesiis finitimas quasdam in disciplina Paschatis consensisse dicat, verbis ejus vim illaturum eum esse non crediderim, qui illis Ciliciæ, Seleucidis (cujus caput Antiochia) et Mesopotamiæ saltem provinciæ Ecclesias adjunxerit. De Cilicia vix ulla difficultas, cum inter Asiæ Minoris provincias tum numeraretur; nec major de Seleucide huic contermina. Ciliciam tamen numerat Constantinus [48] inter eas Ecclesias quæ, Nicæni concilii ætate, Pascha cum Romana celebrabant. Sed ne cum Athanasio supra laudato aperte pugnet, necessario explicandus est de Ciliciæ parte aliqua. Ut ut est.

20. Eo gravior inter litigantes exstitit contentio, quo graviora quique pro se momenta proferebant. Utrique enim traditione apostolica nitebantur: non quod, inquit Socrates [49], apostolorum quisquam legem ea de re tulisset; sed quod exemplum eorum, tanquam legem sibi positam venerarentur discipuli [50]. Asiani afferebant instituti sui auctores Joannem apostolum, Philippum unum e septem primis diaconis, Polycarpum martyrem, Melitonem, aliosque præstantissimos viros, qui, cum apud eos degerent, Pascha eorum more celebrabant die 14 lunæ. Romani e contrario asserebant Petrum et Paulum, Romæ cum essent, Pascha nunquam nisi die Dominica egisse. Et quidem ante Victorem papam pax inter Ecclesias, quamvis sibi invicem ea in re dissimiles, semper constiterat: unaquæque suo more vivens, aliam suo more vivere sinebat. Id tantum [LXXXVI] curaverant alii pontifices, ne sanam et sinceram Ecclesiæ suæ consuetudinem peregrinis Asianorum moribus depravarent inquieta ingenia [51]. Cumque id agere præsumpsisset Blastus quidam Romanæ Ecclesiæ presbyter, temeritatem

[43] T. V. Hom. 55, p. 608 et seqq. [44] Euseb., lib. v, c. 23. [45] Hist. eccl., t. III, not. 1, in Vict. pap. [45a] Euseb., lib. III De Vit. Const., c. 19 [45a] Apud Bucher., de Cycl. Vict., p. 444, ed. Antuerp., 1633. [46] L. XIV, c. 3. [47] Procop., lib. I Bel. Pers., c. 17. [48] Euseb., lib. III De Vit. Const., c. 19. [49] L. V, c. 21. [50] Euseb., l. V, c. 24, 25. [51] Id., l. V, c. 20; Tertull., De præsc., c. 53

ejus coercuit Irenæus, cui haud minor erat tuendæ pacis quam antiquitatis ac traditionis Ecclesiarum cura, scripta adversus eum epistola, quam inscripsit *De schismate*. Illi vero pontifices, Anicetus videlicet, Pius, Hyginus, Telesphorus atque Sixtus, eodem Irenæo teste [85], quamvis Pascha eadem cum Asianis die neque celebrarent, neque celebrari a suis permitterent, cum iis tamen pacem et communionem studiose colebant, et sacram Eucharistiam pro more illorum temporum iisdem mittebant. Imo cum Polycarpus Romam Aniceti temporibus venisset, levis aliis de rebus, levior de Paschate inter utrumque disputatio fuit. Anicetus quidem Polycarpo persuadere conatus est ut Romanos ritus, Polycarpus Aniceto ut Asianos amplecteretur; sed neutro alteri cedente, pax cito coaluit, adeo ut pontifex Romanus Eucharistiæ celebrandæ munus Smyrnensi, reverentiæ causa, concesserit.

21. Eo loco res erant, cum Victor Ecclesiæ regimen suscepit. Hic decessoribus suis paulo fervidior, eam ritnum diversitatem impatienter ferens, ut omnem Ecclesiam ad unum et eumdem revocaret, ardentiori studio elaboravit. Id sub Severo imperatore contigisse scribit Hieronymus in Catalogo [86]; in Chronico vero assignat annum 4 ejus imperii, Christi 196 [87]. Scripsit itaque Victor ad præcipuos totius Ecclesiæ episcopos, ut provinciæ suæ synodos cogerent, et in iis quæstionem disceptarent, ac pro Ecclesiæ Romanæ votis atque disciplina definirent; Asiaticis, nisi consentirent, excommunicationem denuntians. Habita Romæ, in Palæstina, in Ponto, in Osrhoena, in Achaia, pluribusque aliis in locis concilia, uno consensu atque judicio ecclesiasticam regulam universis fidelibus per epistolas synodicas tradiderunt; ne videlicet alia die quam Dominica mysterium resurrectionis Domini a mortuis unquam celebraretur. Eadem fuit etiam sententia Ecclesiarum Galliæ, quas Irenæus regebat episcopus. At Polycrates Ephesinus episcopus, coacto Asianorum episcoporum concilio, minacibus Victoris litteris minime commotus, ab antiqua Ecclesiæ suæ consuetudine discedendum sibi non putavit. Rescripsit igitur concilii sui nomine ad pontificem; traditionem Ecclesiarum Asiæ exposuit; ostendit a Joannis evangelistæ temporibus ad suam usque ætatem Pascha non alia die quam 14 luna celebratum fuisse ab omnibus, quotquot in Asia sanctitate et doctrina floruerant; a quorum proinde moribus recedere nefas : his quæ sibi ad terrorem objiciebantur, minime conturbari, cum a majoribus didicisset, Deo magis quam hominibus obtemperandum esse. Accepta hac epistola Victor ἄμετρα τερμανθὲις, ait Socrates [88], *supra modum iracundia inflammatus*, omnes Asiæ Ecclesias, quæ Paschá decima quarta die mensis celebrabant, a communione rescidit, ἀκοινωνησίαν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Τεσσαρεσκαιδεκατήτας ἀπέστειλε. Consentit Eusebius [89], additque Victorem non totius Asiæ modo, sed et alias finitimas Ecclesias, Ciliciæ videlicet, Syriæ, Seleucidis et Mesopotamiæ proprie dictæ, velut a catholica sententia dissentientes, simul omnes a communi unitate Ecclesiæ amputare conatum fuisse, iisque per litteras notatis, fratres omnes, qui eas regiones incolebant, excommunicatos edixisse, ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης, ἅμα ταῖς ὁμόροις Ἐκκλησίαις, τὰς παροικίας ἀποτέμνειν, ὡς ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἑνώσεως πειρᾶται, καὶ στηλιτεύει γε διὰ γραμμάτων, ἀκοινωνήτους ἅρδην πάντας τοὺς ἐκεῖσε ἀναχηρύττων ἀδελφούς. Hinc Epiphanius [90] dissensionem Ecclesiarum exaggerans, tantam fuisse scribit, ut Orientales ab Occidentalibus divisi nullas a se invicem pacificas acciperent litteras.

22. Laudata quidem Eusebii verba sic interpretatur Valesius, ut jactatas excommunicationis minas, non autem vibratam excommunicationem ipsam ex iis erui posse putet. Sed verentur alii ut satis adverterit vir clarissimus, minas quidem ante concilium Ephesinum intentasse pontificem, sed telum continuisse : accepto autem concilii decreto exasperatum, illud emisisse. Nec obstat, inquiunt, quod ait idem Eusebius, Victorem conatum fuisse Asiæ Ecclesias a communi unitate amputare. Aliud enim erat eas Ecclesias a propria pontificis communione, aliud a communi totius Ecclesiæ unitate rescindi. Prius quidem fecit Victor, idque apertissime ab Eusebio significatum contendunt; posterius autem ut obtineret, scriptis litteris notavit Asianos, sacrisque interdictos edixit, ut ab eorum communione abstinerent cæteri. Sed in ea sententia, scribit Hieronymus [91], *hi qui discrepabant ab illis, Victori non dederunt manus;* ejusque severitas, Eusebio teste [92], οὐ πᾶσί γε τοῖς ἐπισκόποις ἤρέσκετο, *non omnibus placuit episcopis*, imo pluribus displicuit. Quamvis enim Asiaticorum sententiam et disciplinam minime comprobarent, molestius tamen ferebant tot Ecclesias, ob quæstionem quæ nihil ad fidem attineret, ab Ecclesiæ corpore discindi; ex ardentiori papæ zelo eruptura ipsa consuetudinum diversitate pejus schismatis malum prævidentes. Quare plures epistolis eum *acerbius perstrinxerunt*, serioque monuerunt ut fovendæ pacis, charitatis et concordiæ studiosus, temperaret ab immodica severitate, ex qua emolumenti parum, detrimenti plurimum in totam Ecclesiam redundaret. Sed præ cæteris Irenæus nominis sui appellationi pulchre respondens (εἰρηναῖος enim Græce, Latine *studiosum pacis* significat), nihil potius habuit, quam ut sua agendi ratione se pacis auctorem probaret. Scripto itaque Victorem convenit, ac nomine fratrum, quibus præerat in Gallia fervidiorem ejus æstum fortiter et graviter

[85] Epist. ad Vict. pap. ad calcem hujus Op. [86] In Catal. [87] C. 45, 45. [88] L. v, c. 24. [89] L. v, c. 23, 24. [90] Hær. LXX, § 9. [91] C. 24. [92] Euseb., l. v, c. 24. [93] L. v Hist., c. 22.

increpavit [60]. Plures alias de eodem argumento scripsit epistolas ad varios episcopos, quibus eos ad instaurandam turbatam Ecclesiæ pacem hortaretur, quæ injuria temporum interiere; sed epistolæ ad Victorem haud pœnitendum fragmentum conservavit Eusebius [61], quod ad calcem hujus operis excudi curavimus. Hortatur in eo pontificem, ut more decessorum, quos enumerat, pacem cum Asiaticis tueatur, nec gravate ferat eos antiquis consuetudinibus firmiter adhærere, quas a Joanne evangelista, virisque apostolicis ac sanctissimis hominibus acceperant, quasque tanti momenti esse non duxerant Anicetus, Pius, Hyginus, Telesphorus et Sixtus, ut propter eas miscendus Ecclesiæ status videretur.

23. Docet præterea, eam esse quæstionem, quæ plures alias inducat, nec cito, nec facile dirimendas, sicque altius immergendam totam Ecclesiam infinitarum propemodum rixarum barathro, [LXXXVII] e quibus vix emersura sit. Nam si ii sollicitandi sunt, qui de festo Paschali ab Ecclesia Romana dissentiunt, litem etiam consequenter iis movendam qui jejunium, quod festo præmittitur, secus atque Romani observant. Sed præstat ipsum audire, ac difficultates nec paucas, nec leves, hic, cum occasio opportune se offerat, elucidare. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ τεσσαράκοντα. Ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. *Neque enim de die solum controversia est, sed etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim unico die sibi jejunandum esse existimant, alii duobus, alii insuper pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pariter ac nocturnis horis computatis diem suum commetiuntur.* Verba hæc doctissimos homines secum invicem commiserunt, nec de lectione, nec de sensu consentientes. H. Valesius [62], cum Grabio et pluribus aliis, deleta distinctionis nota post vocem τεσσαράκοντα, uno et eodem tenore legendum censet : οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. *Nonnulli vero quadraginta horis, diurnis ac nocturnis computatis, diem suum commetiuntur.* Sed cum animadverteret Valesius, *diem quadraginta horarum* absurdi quidpiam præ se ferre, id ut averteret, Irenæi verba commutare aggressus est, ac pro ἡμέραν substituere νηστείαν, licet refragentur codices omnes tum editi, tum mss., ut sit sensus, quosdam quadragesimale jejunium sic commetiri, ut per quadraginta horas continuas jejunent. Nempe, inquit, antiquarii, vocabulo ex superiore linea huc translato, locum corruperunt. Alii vero quibus nullam distinctionis notam inter τεσσαράκοντα et ὥρας reponere placet, et ἡμέραν retinent, diem illum XL horarum interpretantur de tempore quod effluxit a morte Christi usque ad ejus resurrectionem (id est, ab hora tertia post meridiem Parasceves, usque ad horam circiter sextam Dominicæ sequentis), quod ἄσιτοι ducebant plures, nihil quidquam cibi aut potus degustantes. Sed alii tum lectioni, tum explicationi merito repugnant. Dies enim LX horarum quoquo modo explicetur, portentum est in tota antiquitate ecclesiastica inauditum, cujus nec vola, nec vestigium apud omnes retro auctores occurrit, eos etiam quibus familior fuit vel Eusebius, vec Irenæus : nullique homini, si sanus fuerit, in mentem usquam venire potuit diem suum ex XL horis conficere. Sed fac Irenæi ætate aliqui exstiterint, qui privatam sibi, et a communi omnium hominum et gentium usu, alienam temporum rationem sibi constituentes, diem suum ita commensi fuerint, utquid addidit Irenæus eos diurnas pariter ac nocturnas horas computasse? Puerile istud et insulsum prorsus. Quasi vero dies aliqua XL horis constare posset, quin nocturnæ pariter ac diurnæ computarentur? Deinde si, ut quidam volunt, Christiani aliqui fuerint, qui novissimas duntaxat XL horas, quæ Christi resurrectionem immediate præcesserunt, ἄσιτοι duxerint, necesse est diei Parasceves, qua crucifixus est Dominus, jejunium non ante ipsum crucifixionis tempus inchoaverint. Id vero Tertulliano repugnat, qui in fine libri *De oratione*, quem adhuc Catholicus scripsit, diserte asserit, *die Paschæ*, quo nomine crucifixionis diem, fatentibus omnibus, intelligit, *quasi publicam jejunii religionem esse.* An vero ea die publica jejunii religio fuisset, si hora tantum tertia post meridiem jejunium aliqui inchoassent, reliqua autem diei parte epulis indulgere liberum sibi putassent? Nullos certe reperias ex iis qui a Quartodecimanorum disciplina discedebant, qui jejunium ea die solvere ante solis occasum fas sibi esse crederent. Imo Dionysius Alexandrinus, *Constitutiones apostolicæ*, Epiphanius et alii, testatum faciunt, non modo Parasceves, sed et quinque aliorum majoris hebdomadæ dierum jejunium tanta religione a Christianis observatum fuisse, ut nonnulli biduum, vel triduum, vel quatriduum, alii etiam totam hebdomadam ad usque sequentis Dominicæ gallicinium, pro suis quisque viribus ac pietate, sine cibo transmitterent; omnes vero, sex illis diebus, aliis cibis quam xerophagiis, hoc est pane duntaxat, cum sale et aqua vesci, idque prius quam sub vesperam, nefas ducerent.

24. Absurda hæc ut declinaret cl. Grabius, aliam a Valesio viam iniit, sed non feliciori successu. Irenæi quidem verbis pepercit, sed sensui vim intulit. Nempe vocem ἡμέραν, *diem*, in fine secundæ periodi retinet; sed non hic modo, verum etiam in primo fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας, etc., per ἡμέραν *tempus*, et quidem jejunii interpretatur : *cujus significationis usum*, addit, *pluribus exemplis probatum lege, si placet, in Psochenii*

[60] Socrat., l. v, c. 19. [61] Lib. v, c. 24. [62] Not. in lib. v Hist. Euseb., c. 24

Diatriba de stylo Novi Testamenti, num. 31, *et Vorstii dissert.* 3, *illi opposita.* Psochenii Diatribam et Vorstii Dissertationem hactenus non legi; sed pro comperto habeo ea omnia quæ proferunt exempla, etsi sexcenta essent, ad rem præsentem nihil quidquam facere, nec iis stabiliri posse Grabii expositionem. Si enim valeat, turpissimo laboret æquivoco necesse est Irenæi oratio. Voce ἡμέρα quinquies utitur duabus in periodis, iisque brevissimis, ter videlicet expressa, et bis subintellecta. Certissimum est autem in his verbis : Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο (supple ἡμέρας), οἱ δὲ πλείονας (supp. ἡμέρας), vocem ἡμέρα non de alio, quam de XXIV horarum spatio, intelligi. Debuit igitur Irenæus, nisi fucum lectoribus facere voluerit, eamdem vocem, quæ proxime præcedit, subsequiturque, eodem prorsus sensu accipere. Næ! scriptor insulsus sit, qui in una et eadem voce ludens, hanc primum a communi significatione, lectore haud præmonito, detorqueat; mox ad communem significationem redeat, ab hac statim transiturus ad alienam. Eam fuisse Irenæi scribendi rationem si culpiam persuaserit Grabius, nulli certe sobrio. Quod addit vir eruditus, ut XL horarum nocturnarum una cum diurnis computatarum absurdum devitet, mirum quomodo in mentem venire potuerit. *Qui vero,* inquit, *quadraginta horarum nocturnarum una cum diurnis mentionem hic incommode factam objiciunt; idem quoque contra Matth.* IV, 2, *objiciant necesse est, ubi Servator quadraginta non modo dies, sed et noctes jejunasse dicitur.* Christus cum XL dies, totidemque noctes jejunus egerit, factum referens sacer scriptor noctes omittere non debuit, ex quibus tantopere commendatur Christi jejunii asperitas. Aliud quippe est XL dies duntaxat jejunare, aliud noctes diebus addere; alterum altero longe durius ac molestius, nec qui unum egisse dicitur, intelligitur egisse et aliud, nisi expressa fiat ejusdem mentio. Tantum abest igitur ut nocturnarum horarum mentio sit hic [LXXXVIII] incommode facta; quin potius necessario fieri debuerit. At quid hoc exemplum affine habeat cum jejunio XL horarum, non certe video, nec alius quivis forte videbit. Cum quis quadraginta horas cibi expers traduxisse dicitur, satis intelligitur alteram istius temporis partem, horas esse diurnas, alteram nocturnas. Horarum ergo nocturnarum una cum diurnis non tantum incommode, sed et ridicule omnino ac pueriliter hic injiceretur mentio.

25. Mirum in quantas ambages sese conjiciant eruditi viri, quas devitare nullo negotio potuissent. Irenæi verba legendo ac distinguendo eo modo quo superius exscripsimus, jam nihil offensionis habet ejus oratio. Nempe interposita una distinctionis nota inter τεσσαράκοντα, *quadraginta*, et ὥρας, *horas*, amovet offendiculum, quod ex duabus vocibus male junctis exsurgit. Sic legerunt, distinxe- A runtque Christophorsonus et Savilius. At, inquit Valesius, refragantur mss. codices, in quibus nulla inter ambas voces interseritur distinctionis nota. Sed manuscriptos codices diutius et accuratius versaverat vir doctissimus, ut nesciret, nullam aut parvam omnino fiduciam esse posse in iis quas plerumque vel exhibent, vel omittunt, distinctionum notis; ut pote quas librarii, vel pro suo quisque arbitrio, vel ex imperitia, aut incogitantia sæpe addidere aut omisere, repugnante tum auctore, tum sensu. Si ad codd. mss. provocare fas sit, ut eos omittam quibus usi sunt Christophorsonus et Savilius; vetustiores iis omnibus, qui modo exstant, fuere illi quos præ oculis habebat Rufinus, dum Latinam Eusebii versionem adornabat. In iis autem occurrisse, quam diximus, distinctionis notam B palam colligitur ex ejusdem interpretatione, quæ sic habet : *Quidam enim putant uno tantum die observari debere jejunium, alii duobus, alii vero pluribus; nonnulli etiam quadraginta : ita ut horas diurnas nocturnasque computantes diem statuant.* Equidem scio boni interpretis officio sæpe defuisse Rufinum; sed accuratum hic fuisse probat perfecta Græcarum vocum cum Latinis consensio.

26. Textu vero ita distincto, sibi pariter et eorum temporum historiæ aptissime cohærent omnia. Eam fuisse quæstionem inter Asianos et Romanos diximus, an decima quarta luna primi mensis celebrandum esset Pascha, seu jejuniis solemnibus imponendus finis; an vero ea proroganda essent in C Dominicam proxime sequentem. Qui posterius asserebat Victor papa, in Asianos negantes excommunicationis fulmen vibraverat, aut vibrare paratus erat. Indignatus Irenæus sacris excludi tot et tantas Ecclesias, ob quæstionem quæ nihil ad fidei dogmata pertineret, a præcipiti sententia revocare pontificem nititur. Monet in primis satius esse quæstionem prudenti silentio premere, quam tanto cum tumultu agitare, ne forte una controversia pluribus aliis fomitem subministret. *Neque enim,* inquit, *de die solum,* quo jejuniis imponendus est finis, *controversia est, sed etiam de forma ipsa jejunii.* Observa, quæso, non de ipso jejunio, neque etiam de ipso jejuniorum numero controversiam D fuisse. Constabat siquidem eo tempore inter Orientales et Occidentales, adeoque inter omnes istius sæculi Ecclesias, plures saltem jejunii dies Paschali festo præmittendos esse : alioquin tanta de eorum fine contentio inter Ecclesias esse non potuisset, si unus vel alter jejunii dies suffecisset; nec adeo *indecorum* visum fuisset, *ut iisdem diebus alii jejuniis vacarent, alii agitarent convivia; ac post dies Paschatis alii in festis et animorum remissione versarentur, alii præscriptis jejuniis se dederent* [65]; ut omittam, quod ex Dionysio Alexandrino, qui non plus sexaginta annis post Irenæum florebat, et Constitutionibus apostolicis [66] supra laudatis liquet,

[65] Ep. Const. Mag. apud Euseb., l. III De Vit. [66] C. 18.

totos sex majoris hebdomadæ dies non modo jejunio, sed rigidiori cæteris abstinentiæ dicatos fuisse: ne dicam etiam Origenis [65] Irenæo fere æqualis ætate, *habitos* jam *Quadragesimæ dies jejuniis* consecratos. Et quamvis de numero jejuniorum antepaschalium nondum sub sæculi secundi finem apud omnes constaret, nec adeo etiam Socratis [66] et Sozomeni [67] ævo constiterit, quin apud quosdam minor, apud alios major exstiterit; nullam tamen iis temporibus motam ea de re controversiam legimus. Certum est itaque eam, de qua hic loquitur Irenæus, controversiam, ne minimum quidem spectasse vel ad ipsum jejunium, quasi servandum aliqui negassent; vel ad jejuniorum numerum (quæ tamen plurimorum falsissima sententia est), quasi aliqui unico die sibi simpliciter jejunandum esse existimassent, alii duobus duntaxat, alii pluribus, alii quadraginta. Hæc in quæstionem nunquam eo tempore vocata. Longe minus disceptari potuit de jejunio quod vocant ὑπερθέσεως, seu *superpositionis* (ad quod Irenæi verba perperam detorquent Valesius et Grabius), quod qui servarent, ne vespera quidem cibum caperent, sed penitus abstinerent, sive una, sive pluribus diebus, usque ad terminum jejunii, Paschale scilicet mane, quod a galli cantu incipit. Ea enim jejunii species, ut a veteribus commendata, et a piis pluribus servata; nulla tamen ecclesiastica lege, aut consuetudine, quæ vim legis haberet, sancita fuit; sed uniuscujusque arbitrio ac pietati, ut par erat, permissa; adeo ut absurdum sit, pace virorum doctissimorum dixerim, controversiam ea de re inter Ecclesias fingere.

27. Sed quid nodus in scirpo quæritur, cum asseveret Irenæus controversiam fuisse, περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας, *de ipsa forma jejunii*, id est de specie, modo atque ratione jejunii; quo pacto, quove ritu servandum esset jejunium? Quis, inquis, hujusce controversiæ status? Paulo post aperit Irenæus ipse. Nempe, quamvis fideles omnes plurimis diebus ante Pascha jejunium observarent, non una tamen apud omnes observandi ratio fuit. Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγονυῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς, ὡς εἰκὸς, κρατούντων, τὴν καθ' ἁπλότητα, καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιηκότων. Quæ quidem verba paululum intricata, sic Latine reddenda puto. *Atque hæc quidem inter eos, qui jejunia observant, varietas non nostra primum ætate nata est, sed longe antea apud majores nostros ortum cepit; qui non accurate, ut verisimile est, retinentes (jejunii formam) eam, quæ ex simplicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem in posterum induxerunt.* Vocem κρατούντων Musculus et H. Valesius male omnino reddiderunt per *rerum habenis potitos*, vel *præsidentes*. Nam, ut optime advertit Cl. Beveregius [68], verbum κρατέω A simpliciter positum, nunquam *præsidere* significat, vel *dominari*, nisi saltem res illa adjiciatur, cui quis dominari [LXXXIX] dicitur, ut κρατεῖν τῆς θαλάσσης, κρατεῖν τῶν θηρίων. Irenæus vero hoc in loco non de præsidentibus vel præsulibus Ecclesiæ (qui nunquam κρατούντες vocantur), sed περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας, de forma jejunii loquitur, quam dicit nonnullos *ex simplicitate et ignorantia*, rudiores proinde ac privatos homines, ἰδιώτας, non certe ἄρχοντας, παρὰ τὸ ἀκριβὲς κρατῆσαι, *non accurate observasse*, vel *retinuisse*. Inde ergo controversia, seu multorum querela, quod multi remissiorem jejunandi formam tenentes, quam nonnullorum imperitia invexerat, ab accurata recessissent. Quænam vero accurata esset jejunandi forma, non quidem ab Irenæo ipso B discere possumus, sed ex jam citatis veteribus eruere licet. Dionysius Alexandrinus in sua ad Basilidem epistola scribit sex postremos jejuniorum ante-paschalium dies, quamvis non eodem modo ab omnibus transigerentur, a pluribus tamen sua ætate sic transmissos fuisse, ut alii totos sex impasti ducerent, alii quatuor, alii tres, alii duos. Quæ quidem piorum hominum jejunandi forma, licet in legem omnibus communem trahi non possit, ex ea tamen perspicue colligitur, eam jam obtinuisse in Ecclesia consuetudinem, ut sex illorum dierum jejunium rigidius cæteris servaretur. Epiphanius [69] eamdem Ecclesiæ consuetudinem paulo enucleatius aperit, simulque innuit sua ætate non recens invectam, sed C pervetustam habitam fuisse, utpote quæ altas in tota Ecclesia radices egisset. Τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν, τὴν πρὸ τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν τοῦ ἁγίου Πάσχα ὡσαύτως φυλάττειν εἴωθεν Ἐκκλησία, ἐν νηστείαις διατελοῦσα· τὰς δὲ Κυριακὰς οὐδ' ὅλως, οὔτε ἐν αὐτῇ τῇ τεσσαρακοστῇ. Τὰς δὲ ἓξ ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἐν ξηροφαγίᾳ διατελοῦσι πάντες οἱ λαοί· φημὶ δὲ ἄρτῳ, καὶ ἁλὶ, καὶ ὕδατι τότε χρώμενοι πρὸς ἑσπέραν. Ἀλλὰ καὶ σπουδαῖοι διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτίθενται, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρις ἀλεκτρυόνων κλαγγῆς τῆς Κυριακῆς ἐπιφωσκούσης. *Eam vero Quadragesimæ partem, quæ præcedit septem dies Paschatis, similiter observare, in jejuniis perseverando, eadem consuevit Ecclesia. Dominicis autem nullis, ne quidem in ipsa Quadragesima, je-* D *junare solet. Præterea sex Paschatis dies in xerophagiis transmittunt populi omnes; hoc est, pane duntaxat, cum sale et aqua tunc sub vesperam vescentes. Sed et pietatem studiose colentes, ad biduum, vel triduum, vel quatriduum usque jejunia prorogant; quidam etiam totam hebdomadam ad usque sequentis Dominicæ gallicinium sine cibo transigunt.* Triplicem hic jejunii formam clare distinguit Epiphanius: alteram illius Quadragesimæ partis, quæ septem dies Paschatis, seu majorem hebdomadam præcedit: hæc mitior erat, utpote a xerophagiorum lege libera; alteram majoris hebdomadæ, prima strictiorem et xerophagiis astrictam; alte-

[65] L. VIII cont. Cels., et homil. X in Levit. [66] L. V Hist., c. 22. [67] Lib. VII, c. 19. [68] Cod. Can. Eccl. prim., l. III, c. 7, § 4. [69] Exp. fid., § 22.

ram denique ambabus severiorem, qua hujus hebdomadæ pars, imo et tota sine cibo transmittebatur. Prima et secunda toti Ecclesiæ, populis omnibus in more posita fuit; ac proinde vim legis habuit: postrema iis duntaxat, qui præ cæteris pietatem studiose colebant; merumque consilium, non præceptum fuit. Hinc idem Epiphanius [70] majorem hebdomadam, τῆς ξηροφαγίας ἑβδομάδα, *xerophagiæ hebdomadam* vocat. Et eapropter Aerianos merito perstringit, quod *diebus Paschatis*, quo tempore, inquit, catholici humi cubando, castimoniam servando, precibus, vigiliis, jejuniis, aridorum ciborum usu, aliisque id genus afflictationibus corpus et animam vexare solebant; ipsi carnibus vesci, agitare convivia, et effuse lætari non erubescerent. Epiphanio consentiunt Constitutiones apostolorum [71], falso quidem ita nuncupatæ, Epiphanio tamen antiquiores: Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς, καὶ Σαββάτου, ἓξ ἡμέρας μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ, καὶ ἁλὶ, καὶ λαχάνοις, καὶ ποτῷ ὕδατι. Οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γάρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. *In diebus igitur Paschæ jejunate, incipientes a feria secunda usque ad Parasceven et Sabbatum, per sex dies solo utentes pane et sale, et oleribus, et aquæ potu. Abstinete autem vino et carne istis diebus: Dies enim sunt luctus, et non festi.*

28. Hæc igitur accurata fuit prioribus sæculis apud maximam Ecclesiarum partem jejunii forma, ut prima Quadragesimæ pars jejunio quidem, sed paulo remissiori, posterior longe asperiori consecraretur. Si quæ proinde Irenæi ætate de jejunii forma controversia fuit, si quæ inter Ecclesias discrepantia, in eo fuisse videtur, quod quædam postremis sex Quadragesimæ diebus mollius quam par esset, ac ferret communior Ecclesiarum consuetudo, jejunarent, nec xerophagiis vescerentur. Et idipsum est quod hic repræsentat Irenæus. *Quidam enim*, inquit, *unico die sibi jejunandum esse*, videlicet secundum accuratam jejunii formam, *existimant; alii duobus, alii insuper pluribus; alii vero*, quorum pietas major, longius progressi totos *quadraginta* dies in xerophagiis agunt. Omnibus autem hoc commune fuit, ut *horis diurnis pariter ac nocturnis computatis, diem suum metirentur*, id est dies illi quos jejunio deputabant, non artificiales erant; sed naturales, sive civiles, quibus nocturnæ pariter ac diurnæ continentur horæ. Quod quidem non frustra; sed prudenter omnino addidit Irenæus, ne quis sibi fingeret jejunantes illos, dum quidem sol luceret, tenui cibo usos fuisse, noctu vero lautioribus epulis, more Judæorum, indulsisse. Porro verissima hæc omnia, et cum veteribus monumentis apprime consentanea. Nam concilium Laodicænum, can. 50, statuit, Δεῖν πᾶσαν τὴν Τεσσαρακοστὴν νηστεύειν ξηροφαγοῦντας, *Oportere totam Quadragesimam jejunare aridis cibis vescentes.* Ex quo palam fit quarumdam Ecclesiarum consuetudinem fuisse non modo per sex postremos, sed et per totos quadraginta dies aridis cibis vesci. Aliunde vero testatum facit Socrates [72], fideles ante-paschalia jejunia servantes, *non in numero dierum duntaxat, verum etiam in ciborum abstinentia inter se discrepasse. Nam alii quidem*, inquit, *ab animatis penitus abstinent; alii ex animantibus pisces solos comedunt. Nonnulli cum piscibus etiam avibus vescuntur; ex aquis, ut est apud Moysen* [73], *eas quoque conditas esse affirmantes. Quidam ab omni arborum fructu et ab ovis abstinent. Quidam solo vescuntur pane; alii ne hoc quidem utuntur. Nonnulli usque ad horam nonam jejunantes, quovis posthac ciborum genere utuntur absque discrimine. Alii alia ratione jejunant*, etc. Quibus maxime illustrantur Irenæi verba, et confirmantur quæ jam diximus, quosdam videlicet ab accurata jejunii forma sic recessisse, ut alii unico die, alii duobus duntaxat, etc., eo quo par erat modo, aridis cibis vescentes jejunarent.

29. Monet autem Victorem papam Irenæus, istos omnes pacem semper inter se coluisse. *Et nos*, inquit, *eam retinemus; sicque discrepans jejunii ratio concordiam fidei commendat.* Unde concludere in [XC] promptu erat, quod si iis qui præscriptam ab Ecclesia Romana jejunandi formam non tenebant, lis nulla movebatur; neque etiam moveri debebat iis, qui cum ea de Paschatis die dissentiebant; quia utrumque ad disciplinam, quæ pro locis et temporibus varia esse potest; neutrum ad fidem, quæ eadem et inconcussa manebat in omnibus Ecclesiis, spectabat. Maximi ponderis esse argumenta hæc omnia, Irenæique pietate, prudentia et eruditione dignissima, nemo negaverit. Tantum apud Victorem valuisse, ut his victus nimium præcipitem gradum revocaverit, Ecclesiisque Orientalibus pacem restituerit, ex eo colligitur, quod Firmilianus [74] sexaginta circiter post hæc annis scripserit, inter diversas Romanæ Ecclesiæ aliarumque regionum consuetudines, illæsam semper constitisse catholicæ Ecclesiæ pacem et unitatem. Sed disertis verbis asserit Anatolius [75], qui annis plus minus XX post Firmilianum scribebat, Irenæo sequestro pacis et conciliatore, sic compositas adversantium controversias, ut unicuique avitos mores retinere tutum fuerit et liberum. Et revera, quamvis ab ea, quam a majoribus acceperant, celebrandi Paschatis ratione non discesserint Orientales, vexatos tamen deinceps a Victoris successoribus non legimus: donec concilii Nicæni decreto sancita Romanæ Ecclesiæ consuetudo, communi omnium aliarum gentium consensu recepta et probata fuerit. Hæc proinde Irenæi laus fuit, quod dissidentes Ecclesias, moxque fractis fœderibus sacris discindendas, reconciliaverit; inde apud utrasque nunquam satis pro merito

[70] Hær. LXX, § 12, et hær. LXV, § 3. [71] L. V, c. 18. [72] L. V Hist., c. 22. [73] Gen. I, 20, 21. [74] Apud Cyprian. ep. 75, edit. Oxon. [75] Ap. Bucher., p. 445.

commendandus, quod schismatis malum utrisque funestum averterit.

30. Præclaro huic facinori diu superstes non fuit Irenæus. Vixdum intestina, quibus agitabantur Ecclesiæ, bella restinxerat, cum externis acerbius vastatas ingemuit. Sævum illud ac truculentum dico bellum, quod rei Christianæ intulit Severus anno decimo imperii, Christi vero 202, nulli Ecclesiæ infestius quam Lugdunensi. Quam immani fidelium strage eam vastaverit, pastorisque cum grege pro Christo fortiter dimicantis sanguine resperserit, docet Gregorius Turonensis [76]. *Veniente*, ait, *persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum, diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit.* Gregorio consentiunt Ado et Notkerus, dum narrant Irenæum *cum omni fere civitatis suæ populo coronatum esse glorioso martyrio.* Alias tam pretiosæ mortis circumstantias non novimus. Quas enim ex vetustis quibusdam Ecclesiæ Lugdunensis codicibus mss. eruisse se dicunt Severtius [77], Halloixius [78] et Theophilus Raynaldus [79], parum tutas esse existimo. In eo duntaxat antiquis hisce monumentis habenda fides, quod Irenæum inter Christi martyres recenseant. Nam in hoc sibi consentientes habent Hieronymum [80], et auctorem *Quæstionum ad Orthodoxos* [81], inter opera Justini Martyris, qui Irenæum disertis verbis *martyrem* appellant, ac vetustissimos quosque Martyrologiorum codices cum editos, tum mss., Hieronymianum vulgo dictum, a Florentinio editum [82], Bedæ, Usuardi, etc., et ipsorum Menæorum Græcorum [83]. Exstat in Bibliotheca nostra [84] San-Germanensi membranaceus codex in-4°, n. 264, plures continens Tractatus Isidori, Joannis Chrysostomi, Gregorii Mag., etc., quem antiquissimum esse et annorum plus quam mille probat ipsa scripturæ forma. In medio siquidem duos quaterniones videre est, eadem si non manu, saltem ætate descriptos, quorum pars vulgaribus, pars Merovingicis characteribus exarata est, ita ut in uno et eodem opusculo, imo et folio utrosque characteres legere sit : quod summam codicis antiquitatem demonstrat. Porro initio præmittitur brevissimum Kalendarium, eadem manu atque reliquum opus descriptum, in quo ita legitur : IV KAL. JUL. LUGDUNO GALLEA PAS. S. HERENEI EP. Dolendum quod passionis ejus Acta sincera et sana exciderint [85]. Dudum est quod interiere : nam Gregorius Mag. [86] conqueritur quod beati Irenæi *gesta et scripta* a se diu conquisita reperire non potuerit. Eorum fragmentum a se repertum fuisse affirmat Baronius in notis ad Martyrologium Romanum, et in *Annal. eccles.* ad annum 205, n. 28, idem forte quod e veteri codice Lugdunensi erutum descripsit Severtius laudatus : quam enim Irenæi mortis historiam narrat Baronius, ad Severtianam satis accedit. Sed Acta ipsa, quæ sublata una pagina mutila nactus fuerat Em. cardinalis, integra invenit doctissimus noster D. Theodericus Ruinart, in cod. ms. archicœnobii Cisterciensis; verum cum ad Irenæi ætatem accedere non videantur, ea proferre operæ pretium non duxit. Ut ut est de actis, quæ ex veteribus monumentis testimonia deprompsimus, palam faciunt jam saltem a quinto sæculo eam in omnes gentes manasse sententiam, Irenæum martyrio vitam finiisse.

31. Sed ecce, nuperus scriptor Dodwellus [87] adversus receptam hactenus et traditam a tot veteribus sententiam insurgit, et ex Irenæi capite martyrii lauream avellere nititur. Mirum si martyrum multitudini a teneris unguiculis infensissimus, Galliarum sideri pepercisset. At, quibus argumentis Lugdunensem episcopum ex albo martyrum expungit? Iis videlicet, quibus plus æquo delectatur, vanis infinitisque conjecturis, ac negantibus argumentis; quæ si quid hic valeant, nihil in tota antiquitate ecclesiastica adeo certum erit, quin audaculorum manibus facile concutiatur. Ac primo quidem eos confutat, qui putant eo anno trucidatum Irenæum, quo Albinum prælio ad urbem Lugdunensem commisso superavit Severus; capta nimirum eodem impetu urbe, et in cives ejus, præsertim Christianos, cæde edita immanissima. Annus is erat Christi 197, Severi 5. Sed si excipias auctorem Actorum S. Irenæi, quorum dubia omnino fides, paucissimi sunt qui ita sentiant. Eo siquidem anno, teste Hieronymo in *Chronico*, tum primum emergebat, aut saltem invalescebat Paschalis inter Victorem papam et Asianos controversia, quæ deinceps Irenæo conciliatore composita est. Ultro igitur concedunt eruditi, episcopum Lugdunensem tandiu vitam prorogasse, donec *veniens persecutio*, ut loquitur Gregorius Turonensis, ea nimirum quam quinquennio post suscitavit Severus, pastorem cum maxima gregis parte demessuerit. Quo anno martyrii coronam adepti fuerint, non liquet; non nisi post annum 202 adipisci potuisse constat, nec [XCI] improbabilis Raynaldi [88] conjectura, differendam esse usque ad annum 208, quo Severus Galliis peragratis in Majorem Britanniam profectus est. Hæc ne leviter quidem attingit Dodwellus; imo nec auctores primæ sententiæ valde premunt ea quæ profert in eos argumenta.

[76] Lib. I Hist. Franc., § 27. [77] De Lugd. archiep., p. I, num. 3, § 2. [78] Not. in cap. 12 Vitæ Iren. [79] T. VIII, pag. 22, 23. [80] In cap. LXIV Isa., tom. III nov. edit. [81] Respons. ad Quæst. 115 ad Orthod. [82] P. 629, 632. [83] 22 Aug. [84] Biblioth. Cæs., p. 208, Lambec., tom. VIII. [85] Act. Mart. sinc. et sel., p. 706. [86] L. XI, ep. 56, ad Æther. Lugd. episc. tom. II nov. edit. [87] Dissert. 3, in Iren., § 31 et seqq. [88] Theoph. Rayn., tom. VIII, p. 37.

32. « At, inquit, tanta cum fuerit martyrum apud veteres auctoritas, ut martyrum nunquam sine martyrii encomio mentionem faciendam existimarent; quid est quod Irenæum nemo e veteribus, etiam ubi testis adducitur, etiam ubi cum aliis testibus martyribus junctus legitur, martyrem tamen appellavit? » Id confidentius asserit Dodwellus. An e veterum catalogo expunget Hieronymum, auctorem *Quæstionum et Responsionum ad Orthodoxos*, et Gregorium Turonensem? Atqui illi disertis verbis Irenæum martyrem appellant, ac priores quidem duo ubi testem adducunt. Eorum quidem vel fidem elevare, vel testimonium infirmare nititur, sed vanis cavillationibus, quas postea discutiemus. His adjungendi vetustissimi Martyrologiorum et Kalendariorum scriptores [89], qui Irenæum in martyrum fastos constantissime retulerunt; idque non propria auctoritate, non futilibus conjecturis, aut temere divinando, sed ex veteribus Ecclesiarum monumentis quæ consulebant, et præ oculis habebant. Hos si fabulatores iterum appellet Dodwellus, meminerit, iis verbis ejusmodi criminationes dudum excepisse doctissimum nostrum ac piæ memoriæ D. Theodericum Ruinart, ut ad incitas redactus desperatam causam tueri hactenus non potuerit. « Etsi enim, inquit ille, ejusmodi libros ab omni penitus mendo immunes esse affirmare nemo possit (hæc quippe est singularis sacrorum codicum prærogativa), non tamen hinc inferre licet, eos mala fide, aut temere, aut leviter conscriptos fuisse; imo vero certum est Martyrologia a viris gravibus, ex antiquioribus monumentis, et peculiarium Ecclesiarum Kalendariis collecta fuisse: quæ cum ab episcopis approbata fuissent, publice in ecclesiasticis conventibus lecta fuerunt; ut si omnium sanctorum festivitates celebrari non possent, eorum saltem aliqua commemoratio fieret, tum in tesseram communionis, quæ inter Ecclesias catholicas haberi debet; tum ut ea ratione aliquis saltem cultus exteris martyribus exhiberetur. Cæterum falso confictas martyrum historias igni tradi jubent Trullani concilii Patres can. 63, vetantque ne in Ecclesia legantur; eos autem qui eos admitterent, anathemati subjiciunt. » Quod ostendit quanta cautione ac religione nomen alicujus a majoribus nostris in album martyrum referretur, nec cuivis ita referre pro libito licuisse. Editus est ea de re canon secundus concilii I Carthaginensis sub Grato, tempore Julii papæ. Nec latet quempiam, Lucillam factiosam illam feminam, quæ schismati Donatistarum initium præbuit, quod homini cuidam mortuo, *etsi martyri, sed necdum vindicato* [90], aliquos honores exhibuisset, ab Ecclesiæ ministris *correptam* fuisse. Adeo certum est, ut alia multa, quæ proferri possent, argumenta prætermittam, sollicitos semper fuisse Ecclesiarum rectores, ne quis temere martyrum numero ascriberetur.

33. Verum ut ad Tertullianum, Eusebium, Epiphanium, Theodoretum, et alios quos in causæ suæ defensionem citat Dodwellus, pedem referamus; illi quidem Irenæum nusquam appellant martyrem; sed nihil aliud ad summum ex eorum silentio colligi potest, nisi quod ad eorum notitiam Acta martyrii non pervenerint, aut martyrem fuisse nescierint. Ex eo vero quod ad Tertulliani, Eusebii, Epiphanii et aliorum quorumdam Orientalium scriptorum notitiam martyris alicujus Occidentalis Acta non pervenerint, martyrem fuisse confidenter negare a ratione prorsus alienum videtur. Ut enim sic inferri jure possit, supponatur necesse est martyres omnes Occidentales iis apprime cognitos fuisse nec ullam eos latere potuisse martyrii historiam; quod quam absurdum sit, nemo non videt. Et si quidem iis in regionibus, vel non procul ab iis passus fuisset Irenæus, in quibus vitam egere scriptores laudati, quidpiam ponderis habere posset argumentum ab eorum silentio repetitum. Sed quod martyrem fuisse nescierunt episcopum, qui in remotissimis Occidentis partibus, et in Ecclesia nascente, necdum magni nominis, aut longe lateque diffusa, sanguinem fuderit, non est quod adeo miremur. Certe martyres fuisse Saturninum Tolosanum, Dionysium Parisinum episcopum, cum sociis Rustico et Eleutherio, Patroclum Trecensem, Fructuosum Tarraconensem, et alios complures, qui varias Occidentis partes sanguine suo purpurarunt, adeo constat ut ne ii quidem inficias ierint quos acrius exagitat martyrum numerum contrahendi prurigo. Illorum autem mentionem frustra requiras apud Eusebium, Epiphanium, Theodoretum et alios rerum Orientalium scriptores. Sed ut causæ jugulum propius adhuc petam, Eusebius [91], cujus silentium adeo urget Dodwellus, Hippolyti non semel meminit, catalogum ejus operum texit, episcopum fuisse dicit; martyrem nuspiam. Martyrio tamen vitam finiisse certissimum esse debet vel ipsi Dodwello; nam in iis ipsis quæ profert Theodoreti [92], adversus Irenæi martyrium locis, martyr appellatur. Appellatur et ab Hieronymo non semel [92*]. Quid jam respondere posset Dodwellus, si quis martyrem fuisse Hippolytum negans, verba ejus in ipsum retorqueens diceret: non id procul dubio taciturum Eusebium, si vere nosset; nec ignoraturum, si qua reperisset illius martyrii monumenta, in sua martyrum collectione inferenda? Nihil aliud, si saperet, respondendum occurreret, nisi istud: Eusebium quidem non nosse Hippolytum martyrem fuisse, nec reperisse illius martyrii monumenta; ipsius tamen silentium præponderare nec posse, nec debere disertis aliorum veterum testimoniis, qui martyrem fuisse asseverant. Boni ergo consulat, si eadem reponentes contendamus, diserta Hieronymi, Eusebio supparis, Epiphanio coævi, Theodoreto et Cyrillo Alexandrino antiquioris; auctoris *Quæstionum et Responsionum ad Orthodoxos*, qui ad posteriorum

[89] Act. Mart. sinc. et sel. Præf., § 3 fin. [90] Optat., lib. I. [91] Lib. VI, cap. 20, 22. [92] Dial. 1, 2, 3. [92*] Hier. Prol. in Matth. et Ep. 11, al. 125, tom. II nov. edit.

ætatem accessit; Gregorii Turonensis, aliorumque rerum Occidentalium scriptorum testimonia, longe majoris esse ponderis, Eusebii cæterorumque Orientalium silentio. Certe si regula est omnium gentium consensione firmata, in rebus historicis patrios testes præ exteris audiendos esse; tum potissimum, aut nuspiam valere debet, cum illi loquuntur, isti tacent. Ecquis enim sobrius sibi persuadeat, historica regionis alicujus monumenta, exteris notiora esse posse, quam incolis ipsis? An ferret vir clariss. Italum qui tantam sibi rerum Britannicarum scientiam [XCII] arrogaret, quantam Angli ipsi; vel contenderet hos aliis non instructos esse monumentis, in iis quæ ad rerum Anglicarum historiam attinent, quam Italos?

34. Argumenti vim sensit Dodwellus; ne tamen victus succumberet, auctoris *Quæstionum ad Orthodoxos*, Hieronymi et Gregorii Turonensis testimoniorum fidem infirmare nititur. *Certum est*, ait, *auctorem* Quæstionum ad Orthodoxos, *quicunque tandem is fuerit, recepti in imperio Christianismi temporibus esse juniorem; ut proinde in causis historicis, etiam quarti quintive sæculi, non sit, nisi interposito genuinorum auctorum testimonio, tuto audiendus.* Egregiam certe responsionem! quæ id habet commodi, ut molestam veterum quorumlibet, si de trium priorum sæculorum rebus testimonium ferant, auctoritatem ab imis fundamentis facile succutiat. Ergone ii duntaxat tuto audiendi, qui recepti in imperio Christianismi temporibus aut antiquiores, aut saltem æquales exstitere; et alii omnes quarti desinentis, vel quinti sæculi auctores rejiciendi? Si ita sit, cur in causæ suæ patrocinium adducit Dodwellus Epiphanium, Theodoretum, Augustinum et Cyrillum Alexandrinum? Omnes quippe recepti in imperio Christianismi temporibus juniores fuerunt. Quas aliis imponere vult leges, adeo sensui communi adversantur, ut ne ipse quidem jugum ferre possit. Si quidem auctor sæculi quinti, scriptoribus quarti negantibus, quidpiam affirmaret; ille, fateor, tuto audiendus non esset; sed si ille tuto audiendus non sit, dum his tacentibus aliquid affirmat, quod alii ante et post eum affirmarunt, et ii quidem quibus perspecta et explorata magis esse debuerunt rei monumenta, antiquandæ sunt communes historiæ leges.

35. Nec felicius Dodwello cedunt ii, quibus Hieronymum concutere molitur, conatus. *Vereor*, ait, *ne* quod apud eum de martyrio Irenæi legitur, *e margine (quod sæpe evenire solebat) a studioso aliquo recentiore notatum, in textum irrepserit.* Sic sagacissimi viri in salebra nunquam hærent. Si quid apud auctores molestum occurrat, quod facile detorqueri non possit; in cæteris fidentiori, hic timidiori animo, verentur ne e margine in textum irrepserit. Sed quis hic pertimescendi locus? Ecce enim, in omnibus cum editis, tum mss. codd. Hieronymus in cap. LXIV Isaiæ, Irenæum diserte appellat episcopum et martyrem: hæc ne minimum quidem repugnant antecedentibus et consequentibus, sensum non perturbant, nec orationis seriem abrumpunt; certissima textus sinceri nec interpolati argumenta. Veretur tamen Dodwellus ne verba hæc, *Et martyr*, e margine in textum irrepserint: imo parum abest quin excusso metu fidenter pronuntiet, *adeo hæc non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit.* Cur ita? Quia *si martyrem Irenæum nosset Hieronymus, cur, quæso, nullam habemus in Catalogo, ubi exspectanda erat, martyrii vel levissimam mentionem? Cur aliis, quoties testem adducit, ornat encomiis, prætermisso illo martyrii omnium dignissimo?* Hoc Dodwelli argumentum, quod in ipsum auctoris caput facile retorserit alius quispiam Dodwelliano more pavidus. Vereor, inquiet ille, ut Irenæi martyrium e Catalogi textu librariorum negligentia, quod sæpe evenire solebat, exciderit; sunt enim alia quæ merito faciant ut suspicemur verba illa *et martyr*, adeo non omisisse Hieronymum, ut ne quidem omittere potuerit. Ecquis sibi persuadeat eum, cui martyrem fuisse Irenæum certissime constitisse patet ex Commentariis in Isaiam, nullam in Catalogo, ubi exspectanda erat, martyrii vel levissimam fecisse mentionem? etc. Pares utrinque timendi rationes cum sint, vel metum suum inanem, vel alterius gravem esse fateatur Dodwellus necesse est. Certe Hippolytum martyrem fuisse, et ab Hieronymo martyrem agnitum et appellatum fuisse, negare nec potest, nec audet. Hieronymus tamen, qui in sua ad Damasum epistola, scripta ante annum 384, ut probat eruditus Martianæus noster in suis in tomum II Hieronymianæ editionis Prolegomenis, dudum antequam Catalogus ederetur, Hippolytum martyrem appellaverat, appellavit et postea cum in Matthæum præfaretur; nullam in Catalogo, ubi exspectanda erat, martyrii vel levissimam injicit mentionem. An ergo hinc inferre liceat, id quod de Hippolyti martyrio legitur tum in citata ad Damasum epistola, tum in Prologo in Matthæum, e margine in textum irrepsisse, hæcque adeo non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit? Inferat Dodwellus, si lubet, sed alius nemo. Scripta quæ ab illustribus viris in lucem emissa fuissent, accurate recensere Hieronymo animus erat, sed non eorum gesta. Nihil proinde ex silentio Catalogi contra Irenæi martyrium colligi potest, quod non et contra Hippolyti martyrium meliori jure colligatur. Sed etsi martyrium Irenæi, dum Catalogum scriberet Hieronymus, prudens omiserit, vel tunc nescierit; dispendium resarcivit jam forte doctior factus, cum lectis martyrii monumentis, Isaiæ prophetiam exposuit. Quos enim in eam edidit commentarios, viginti circiter annis post scriptum Catalogum editi sunt. Hic quippe scriptus est, si Hieronymo ipsi credimus, *anno Theodosii principis decimo quarto*, Christi 392, illi vero *annis triginta* postquam *Constantinopoli apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc ejusdem urbis episcopum, sanctarum*

Scripturarum studiis eruditus fuisset; ac proinde circiter annum Christi 410. Nam Gregorius Nazianzenus Constantinopolitanam regebat Ecclesiam anno 380 et 381.

36. Postremus e tribus Irenæi martyrii testibus a Dodwello exagitatis superest Gregorius Turonensis; cui, quia cæteris eo molestior videtur, quo trita de verbis e margine in textum temere conjectis fabula decantari hic non potest, ut auctoritatem omnem ac fidem deroget suam omnem conjecturalem industriam confert. Contendit Gregorium Turonensem ita Irenæum martyrem credidisse, ut non alia quam Lugdunensium Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et illum quoque coronatum crediderit. Unde vero tam immanem errorem hauserit Gregorius, a Dodwello si quæras; respondebit, ex eodem fonte hausisse, ex quo imperite e Latinis Eusebii Rufiniani verbis numerum XLVIII martyrum, quos persecutio Lugdunensis cœlo transmiserit, collegerunt recentiores martyrologi; conjectis temere in censum quæcunque occurrebant in Viennensium Lugdunensiumque epistolis, nominibus. Qua quidem temeritate factum est, ait, ut Zacharias presbyter in martyrum numerum relatus sit. Πρεσβύτην nempe Ζαχαρίαν, *presbyterum Zachariam* verterat Rufinus, non animadvertens de Zacharia Joannis Baptistæ [XCIII] patre, non de alio nescio quo, qui martyr fuerit, Zacharia presbytero locutos Viennenses atque Lugdunenses. Simili errore, addit Dodwellus, Irenæum martyribus accensuit Gregorius, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum. Erant enim præterea in eadem epistola, quæ a lectoribus, quales illi erant impostores, parum attentis possent in eam sententiam intelligi. Irenæum martyres ἀδελφὸν καὶ κοινωνὸν appellant. Proclive erat ut eam κοινωνίαν de tolerandis, Christi causa, passionibus intelligerent, qui novos eruendi martyres quaslibet occasiones avide captarent. Et quamvis sanguinem pro Christo non fuderit Irenæus, ea tamen παθημάτων κοινωνία, *passionum communio*, sufficere potuit ad titulum martyrii, quo sensu vocem illam intelligebant illius ævi veteres. Sic omnino Dodwellus, semper sibi similis, ingentemque, quo catholica gloriatur Ecclesia, martyrum numerum arietare frivolis conjecturis studens; licet eam ob rem sic a Ruinartio nostro dudum exceptus fuerit, ut primo congressu fractus victusque cesserit.

37. Ille vero plura hic supponit, quæ cum recta ratione e diametro pugnant. Ac primo quidem inane commentum est, quod asserit, numerum XLVIII martyrum e Latinis Eusebii Rufiniani collectum a recentioribus, ut vocat, martyrologis fuisse. Qui enim ii ex Rufiniana Eusebii interpretatione eum numerum colligere potuerunt, cujus nec vola, nec vestigium ibidem apparet? Paulo A liberior sit Rufiniana interpretatio; alia tamen Lugdunensium martyrum nomina, aliumve numerum non exhibet, quam Christophorsoniana, Valesiana et aliæ. Ex illa proinde, quascunque rationes ducat Dodwellus, aut alius quivis, geminato etiam numero, aut temere conjectis in censum quæcunque occurrerint nominibus, XLVIII nunquam eruet. Hallucinatus quidem Rufinus Zachariam, Joannis Baptistæ patrem, presbyterum Christianum perperam arbitratus est; sed hunc martyrem fuisse ne verbo quidem dixit. Qui ergo designato Zachariæ presbyteri supplicio securi percussum asserunt, et XLVII Lugdunensibus martyribus adjungunt, Gregorius Turonensis, Ado, Notkerus, et alii; necesse est et Zachariæ illius, quem presbyterum nuncupant, martyrium, et XLVII sociorum nomina ac numerum aliunde collegerint, quam ex Rufiniana Lugdunensium et Viennensium epistolarum interpretatione. Unde vero, nisi ex ipsis epistolis, quarum non Eusebiana modo fragmenta, sed et integra exemplaria legerant? In iis quippe accurate recensita fuisse et martyrum nomina, et varia quibus interiere suppliciorum genera certum est ex Eusebio. *Quid opus est*, inquit, *expressum in supradicta epistola catalogum martyrum hic recensere, quorum alii securi percussi, alii feris objecti, alii in carcere exanimati sunt?* Atqui laudati auctores non tantum martyrum catalogum recensent, sed etiam qui securi percussi, qui feris objecti, qui in carcere exanimati sunt, accurate distinguunt, et eodem prorsus modo et ordine, atque epistolas fecisse narrat Eusebius. Ut vel cæcis ipsis hinc appareat, ex eo solo fonte, non ex Rufino, apud quem ea frustra requiras, manare potuisse quæ de martyrum nominibus et suppliciis referunt illi.

38. Graviter quidem in iis omnibus offendit Dodwellus; sed longe gravius in eo quod confidenter asseverat, Gregorium Turonensem *non alia quam Lugdunensium illa Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et nostrum quoque coronatum credidisse Irenæum*. Si Gregorium usquam legerit, caligantibus oculis legerit. Is enim eam persecutionem quæ Pothinum absumpsit, ab ea qua coronatus est Irenæus, clarius secernere non poterat. *In Galliis*, ait [93], *multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis cœlestibus coronati; quorum passionum historiæ apud nos fideliter usque hodie retinentur. Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Photinus* (sic scribit) *episcopus fuit, qui plenus dierum diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyris, qui a beato Polycarpo ad hanc urbem directus est, admirabili virtute enituit; qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Chri-*

[93] Lib. I Hist. Fr., c. 26, 27, edit.

stianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit. Nec eo loci duntaxat ita loquitur Gregorius, sed et alibi, semper sibi constans, post recensita XLVIII martyrum nomina, et supplicia postremumque omnium memoratum Pothinum, paucis interjectis de eorum reliquiis et sepultura, subjungit [96] : *Igitur martyrio consummatus gloriosus Photinus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invectus est cœlo. Cui et merito et sanctitate condignus Irenæus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus.* Clarissima hæc, nec Dodwelli conjecturarum nebulis usquam obscuranda. In ea persecutione, qua *multi in Galliis pro Christi nomine sunt per martyrium coronati, Lugdunensis episcopus Photinus passus est. Beatissimum vero Irenæum hujus successorem martyris* factum fuisse tradit Gregorius. Qui igitur credere potuit eadem persecutione, quæ si Lugduni multos dies, non certe menses efferbuit, coronatum utrumque fuisse? Nisi forte fingat Dodwellus, eam fuisse Gregorii sententiam, Irenæum paucis admodum diebus Lugdunensem Ecclesiam rexisse. At ita sentire non potuit Gregorius, qui Irenæum asserit tam naviter pastorali functum officio, ut *in modici temporis spatio, prædicatione sua in integro civitatem reddiderit Christianam?* Tantum igitur temporis spatium Pothino superstitem fuisse Irenæum existimavit, quantum saltem necessarium erat ut illata per primam persecutionem Ecclesiæ Lugdunensi dispendia resarciret. Dum vero hæc ageret Irenæus, *veniens persecutio*, addit Gregorius, quæ tot et tantorum martyrum sanguine Lugduni plateas inundavit, ut nec nomina, nec numerus colligi potuerit, sanctissimum occupat episcopum, ac *Christo Domino per martyrium dedicat.* An clarius exprimi et designari potuisset nova persecutio, a priori et tempore et circumstantiis procul diversa? In priori *tantam multitudinem Christianorum ob confessionem Dominici nominis Lugduni jugulatam esse, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano*, nullibi legimus; sed nec scribere unquam potuit Gregorius, se *nec numerum, nec nomina martyrum*, qui in priori passi sunt Lugduni, *colligere* potuisse; qui alibi et numerum [XCIV] et nomina tam accurate collegit, ut recenseat, et quo quisque supplicii genere affectus sit referre non omittat. Hæc Dodwello legenda erant, aut si quæ fides, dissimulanda non fuerant. Id si fecisset, nunquam certe commisisset, ut scripsisset, proclive Gregorio Turonensi fuisse Irenæum inter martyres Lugdunenses recensere, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum; et quidem eo magis, quo Irenæum martyres ἀδελφὸν et κοινωνὸν appellant. Itane, quæso, plumbeus et hebes exstiterit Gregorius, ut in Lugdunensium et Viennensium martyrum historiis, quas apud suam cæterasque Gallicanas Ecclesias *fideliter usque hodie retineri* dicit; et in iis tum cleri, tum Lugdunensium et Viennensium martyrum epistolis, quas legisse eum fatetur Dodwellus, ea distinguere non potuerit, quæ vel Londinensium bajulorum aut nautarum stupidissimus quisque nunquam permisceret? Ecce, martyres in sua ad Eleutherum epistola scribunt Irenæum Romam se mittere, qui litteras eorum perferat; hunc profecturum pontifici commendant, debitisque ornant encomiis; hunc fratrem laborumque consortem vocant, quem Christianum et presbyterum esse, martyresque in carcere detentos consilio, monitis, eleemosynis, pro virili sua, non certe citra capitis discrimen, sublevasse, constabat; et Gregorius imprudens hinc arrepta turpissimæ hallucinationis occasione, eum ipsum quem itineri sese committentem, aut mox commissurum legebat, inter illos recensuerit, qui in ea persecutione, quæ delegationi ansam præbuit, vitam pro Christo profuderint? Quis credat?

39. Sed, inquit Dodwellus, descripto Irenæi martyrio statim addit Gregorius : *Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum.* Constat autem illos XLVIII martyres, quorum primus fuerit Vettius Epagatus, non in alia persecutione passos fuisse, quam illa Lugdunensium Viennensiumque, qua coronatus est Pothinus. Si ergo post Irenæum passos fuisse crediderit Gregorius, illum in eadem persecutione coronatum fuisse existimaverit necesse est. Ita quidem scriptum legi in hodierno Gregorii textu non diffiteor. Sed fidentior hic evasit Dodwellus. Quin hic contigisse vereatur, quod supra Hieronymiano textui accidisse inanis suadebat timor; ne videlicet mox citata verba e margine (quod sæpe evenire solet) a studioso aliquo recentiore e libro I *De gloria martyrum* collecta, in textum, sed incommodo loco irrepserint, vel ab imperito aliquo aut festinante scriba loco perperam mota, in capitis finem male translata fuerint? Quin addat, esse alioqui alia quæ merito faciant ut suspicemur, verba illa adeo non scripsisse Gregorium, ut ne quidem scribere potuerit? Fortasse non abs re veritus, suspicatusve fuisset. Quomodo enim fieri potuit, ut is qui Lugdunensium ac Viennensium Martyrum *passionum historias* in ipsis fontibus legerat, et apud Gallos fideliter ad suam usque ætatem retineri dicit; qui Irenæum Pothino, quem XLVIII martyribus alibi annumerat, successisse scribit, diuque post eum, et in alia longe diversa persecutione martyrium subiisse diserte asserit; sui

[96] Greg. Tur., l. I De glor. mart., c. 49, 50, p. 779, 780.

ipsius eo usque oblitum fuisse, ut ipsos XLVIII martyres, e quorum numero Pothinus Irenæi decessor erat, post hunc coronatos esse velit? Hoc rectæ rationi tam immaniter adversatur, ut gravissimo, qualis erat Gregorius, scriptori tribui nullo modo possit. Certe male interpolatum fuisse textum legitima, si quæ unquam, suspicio est, dum ea apud auctorem aliquem leguntur, quæ ab ejus sententia aliunde nota abhorrent, clarissimisque ac perspicuis ejusdem verbis aperte repugnant; quod hic occurrit. Quisquis enim æquus rerum æstimator, sepositis tantisper omnibus præjudiciis, posteriora hæc capitis 27 (nov. edit.) verba, *Post hunc et quadraginta octo martyres*, etc., cum prioribus, et iis quæ lib. I *De gloria mart.*, cap. 49 et 50, leguntur, conferre voluerit, nulla ratione conciliare poterit. Haud spernenda proinde eorum conjectura, qui ea quæ de posterioribus istis martyribus apud Gregorium leguntur, perperam translocata esse censentes, jungenda esse opinantur cum iis quæ initio capitis scribuntur de Pothino, in hunc modum: *Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Photinus episcopus fuit, qui plenus dierum, diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyris*, etc. Sic conjicit is qui novam Leonis Magni operum editionem adornavit vir clarissimus; at quod idem resecandum vellet totum capitis finem, ab his verbis, *Beatissimus vero Irenæus*, etc., eo quod totum ipsum caput in mss. quibusdam codicibus desit; in ejus sententiam concedere non possum. Ne tamen actum agam, legat is quem ea de re scrupulus incesserit, Præfationem novæ Gregorii Turonensis editioni præfixam, art. 3, in qua hujusmodi scrupulos facile, pro ea qua præstabat eruditione, exemit noster piæ memoriæ Theodericus Ruinart. Sed ut ut sit de proposita modo conjectura, esto Gregorius ea scripserit quæ de XLVIII martyribus post Irenæi martyrium leguntur, memoriæ lapsus erit, et hic gravis quidem. An vero quia memoria lapsus est in aliquo scriptor aliquis, huic affingenda statim aliena sententia quam ipse diserte respuit? An quia in capitis fine paucula quædam et intricata verba subtexuit Gregorius, alia quæ perspicua sunt et aperta, ex obscuris illis explicanda, et ad ea, invito ac reluctante auctore, violenter detorquenda? Si ita sit, novas critices regulas, veteribus antiquatis statuat Dodwellus.

40. Hactenus dicta demonstrant, eam jam a sæculo quinto toto orbe invaluisse sententiam, Irenæum pro Christiana fide dimicantem necatum fuisse, eamque haud parum tutis niti fundamentis, quæ non nisi futilibus argumentis, frivolisque conjecturis peti possit. Martyrii hujus memoriæ diem 28 Junii solemnem consecrant Latini omnes, Græci vero 23 Augusti. Corpus ejus Gregorii Turonensis [95] ætate miraculis celeberrimum *in crypta basilicæ Beati Joannis sub altari sepultum* quiescebat; *ab uno quidem latere Epipodium, ab alio vero Alexandrum martyrem tumulatum habens*. Sed Calvinistæ anno 1562, capto Lugduno, amenti furore perciti S. martyris sepulcrum fœde violaverunt; ossibusque dissipatis, capitis cranium, postquam diutius ludibrio fuit, in media platea turpiter projectum tandiu jacuit, donec hinc ereptum hodie Lugduni religiose asservatur.

—

ARTICULUS II.

DE IRENÆI LIBRIS QUINQUE ADVERSUS HÆRESES

—

[XCV] 41. Iis, quo potuimus studio, collectis et explicatis quæ ad Irenæi nostri vitam et gesta pertinent, operæ pretium est de ejus scriptis, quam accurate fieri poterit, disserere. Plura reliquit vir apostolicus ingenii, pietatis ac zeli, quo pro tuenda catholica fide fervebat monimenta. Sed nullum antiquis omnibus majori in pretio, sæpiusque ab iis citatum fuit, quam eximium illud opus in quinque libros divisum, quod adversus Gnosticorum hæreses elucubravit, quodque solum a temporum edacitate tutum hactenus mansit. Primum hunc Irenæi fetum esse vulgata opinio est; nam ipse in Præfatione libri primi testatur, se scribendi usu exercitatum non esse, nec dicendi artem coluisse; quod hominem arguit qui nihil, aut pauca in lucem adhuc emiserit. Colligi tamen cum Cl. Grabio, in Prolegomenis, posse videtur ex lib. III, cap. 7, n. 1, quidpiam aliud antea scripsisse Irenæum. Ait enim se *ex multis et alibi ostendisse* Pauli consuetudinem esse hyperbatis uti. De eo autem frequenti Paulinorum hyperbatorum usu ne verbo quidem tractat in duobus præcedentibus libris, imo nec in sequentibus. Quempiam igitur alium tractatum prius edidisse videtur, in quo de his ex professo egerit.

42. [96] Scribendi vero dicti operis contra hæreses duplex causa fuit. Altera ut morem gereret amico cuidam, qui precibus eum eo egerat, ut abstrusa Valentini discipulorum mysteria, necdum a quoquam satis explicata, manifesta sibi faceret, ac

[95] Lib. I De glor. mart., c. 50. [96] Iren., Præf. lib. I.

simul arma ministraret, quibus hæc errorum portenta confoderentur. Quis fuerit amicus ille, tacente Irenæo, dici non potest. Græcum tamen hominem fuisse ex eo conjicio, quod Græce scripserit Irenæus, ut inferius probabo; alias Latine scripturus, si in Latini gratiam scripsisset. Adde quod Græcis regionibus longe infestior, quam Latinis semper fuerit Valentini, cæterorumque Gnosticorum lues. Episcopum etiam fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum, qui plebem curæ suæ concreditam haberet. Huc saltem trahi posse videtur quod ait Irenæus [97], ideo se morem amico gessisse, ut et ipse quoque *portentuosissima et altissima mysteria cognoscens, ea omnibus his qui cum eo erant*, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ, *manifesta faceret, et præciperet eis observare se a profundo insensationis, et ejus quæ est in Deum blasphemationis.* Hinc postea eumdem monet, ut pro ea qua valet eruditione, *quæ invalide relata sunt, potenter asserat iis qui secum sunt; subministrationemque sibi datam efficaciter reliquis ministret, secundum gratiam quæ ipsi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines a Valentinianorum suadela.* Et in Præfatione libri IV, spondet se amico *undique* ministraturum *occasiones ad confutandos omnes hæreticos, ut eos omnimodo retusos non longius sinat in erroris procidere profundum, neque ignorantiæ præfocari pelago, sed convertens eos in veritatis portum, faciat suam percipere salutem.* Quæ vix in alium quam in episcopum conveniunt, qui scribendi procurationem, ut lib. II, cap. 17, n. 1, loquitur auctor noster, amico suo Irenæo crediderit. Sunt qui amicum illum putent fuisse Turibium Toletanum episcopum, Patruini cujusdam successorem; auctoritate freti Pseudo-Dextri, ad an. Christi 185, istud asseverantis; sed nulla huic fabulatori fides. Altera scribendi causa fuit, ut Marcosiorum hæresi, Valentinianæ germini, quæ in Celticam, seu *Rhodanenses regiones* clam irruperat [98], occurreret, malumque in ipso ortu suffocaret. Eo periculosius erat, quo majores mulierum præsertim cupiditati et curiositati illecebras objiciebat, difficiliusque imperitis erat oves a lupis discernere; cum illarum vocem et pellem passim æmularentur. [99] *Maxime enim circa mulieres vacabant* veteratores illi, circa *ditissimas* potissimum, quarum non paucas jam seduxerant, vana prophetiæ sublimiorisque scientiæ spe delusas. [1] Veritus ergo sanctissimus vir, *ne forte et cum suo delicto abriperetur* sexus suapte natura imbecillior, ac innata sibi indole curiosior, et cum eo et per eum *simpliciores quidam quasi oves a lupis; ignorantes eos, propter exterius ovilis pellis superindumentum, a quibus cavere denuntiavit nobis Dominus, similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes; necessarium duxit* larvam personatis ovibus detrahere, ut retecta lupina facies horrorem veris inciteret.

43. Arduum quidem opus ab Irenæo [2] susceptum, quod tentaverant hactenus plures, sed parum feliciter. Vel enim indiligentius ei incumbentes, vel labore fracti, vel ingenii acie destituti, *portentuosissima et altissima* iniquitatis *mysteria* pervadere non potuerant, hæserant fere in ipso limine. *Eum*, inquit ille [3], *qui velit* hæreticos *convertere, oportet diligenter scire regulas, sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum.* Nec mirum: obscurissima erat, iisque solis pervia, quibus ea ingenii acies, ut ancipiti verborum cortice tectum errorem deprehendere possent. Irenæus [4] vero ad id operis accessit ea diligentia, sagacitate, dogmatum hæreticorum notitia, cæterisque dotibus instructus, quibus illud ad exitum feliciter perduceret. Nam, perquisitis Valentini discipulorum commentariis ac libris, eos accurate evolvit, et cum nonnullis eorum pedem contulit, tantumque improbo labore et indefesso studio effecit, ut, dissipatis tenebris, quas artificio simulationis eruditi homines, pestiferæ sententiæ offuderant, ut incautos deciperet, eam perceperit, perceptamque demum in lucem protulerit. Satis erat ad illam funditus evertendam. Nam, ut ipse ait [5], amicum alloquens, *adversus eos victoria est sententiæ eorum manifestatio. Quapropter conati sumus nos universum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam.* Quod egregia similitudine illustrat (*a*). *Quemadmodum bestiæ alicujus in silva absconditæ, et inde impetum facientis, et multos vastantis, qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit ipsam feram, jam non elaboravit ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est; ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jacularі undique, et vulnerare et interficere vastatricem* [XCVI] *illam bestiam. Sic et nobis, cum in manifestum redegerimus eorum abscondita et apud se tacita mysteria, jam non erit necessarium multis destruere eorum sententiam.* His tamen non contentus S. doctor eam fusiori stylo exagitavit, penitusque subvertit. Oppressit vero argumentis undequaque conquisitis, ac petitis sive a ratione ipsa, sive a divina auctoritate: eo successu cui satis pro merito plaudere se non posse putarunt veteres, putant et recentiores, quicunque Irenæum ea qua par est animi attentione, atque æquitate legunt. Ubique enim suspiciunt hominem ingenio præstanti, atque eruditione perfecta,

[97] Id., ibid. [98] Lib. I, c. 13, n. 3. [99] Id., ibid., n. 3. [1] Præf. lib. I. [2] Id., ibid. [3] Id., Præf., lib. IV. [4] Id., ibid., lib. I. [5] Id., lib. I, cap. ult., n. 4.

(*a*) Vide quæ notavimus in hunc locum.

Scripturarum sacrarum scientia, ac venerandæ traditionis notitia nulli secundum, *virum*, ut ait Epiphanius [6], *omnino Spiritus sancti donis instructissimum, ac cœlestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctum, qui sinceræ fidei ac scientiæ præsidiis omnia hæreticorum prostravit, evertitque mendacia;* uno verbo, virum apostolicum, apostolorum spiritu, fide et charitate plenum, qui quos ex ipsis pene fontibus hauserat puros sacræ doctrinæ latices, puros in scriptis effudit; et quidem ea copia, ut mirum sit tot et tanta, tamque multiplici eruditione conspersa, non adeo magno volumine comprehendi potuisse.

44. Accidit tamen, fateor, ut, dum sententias premit Irenæus, obscurus interdum evadat. Sed sic a natura comparata sunt ingenia fecunda : cum parere festinant quod ubertim animo concepere, verba conceptibus sæpe non respondent. Accedit altera obscuritatis causa, eaque fere præcipua, rerum videlicet, de quibus disserebat, difficultas et sublimitas. Totus est in rimandis Gnosticorum arcanis, reconditioribusque eorum sensibus eruendis; totus est in dissipandis vanissimis quibusque luxuriantium et captiosissimorum ingeniorum argutiis, rebusque divinis explicandis; quo nihil abstrusius et sublimius cogitari potest. Vix autem fieri poterat, ut qui versabatur in ejusmodi salebrosis argumentis, a nullo hactenus nisi parum feliciter tentatis, ea sic pertractaret, quin lectoribus insuetis laborem crearet ipsa argumenti novitas, reique innata difficultas. Ut nihil hic dicam de barbara Latina interpretatione, quæ perspicuis ex se sententiis densissimas sæpe sæpius offundit tenebras, imperiti interpretis, non auctoris ipsius, vitio. Si quis tamen libri primi spinis haudquaquam deterritus, eum accurate legerit, ibique exposita Gnosticorum dogmata attente meditatus fuerit (difficultatem forte levabunt tum nostræ in hunc librum notæ, tum ea quam in lucem emittimus de Gnosticorum hypothesi dissertatio), is huic constabit laboris fructus, ut fere nullum, aut longe minorem in evolvendis et intelligendis cæteris experiatur : imo ex sententiarum gravitate, argumentorum vi et efficacia, totque tamque præclare dictorum sublimitate et pietate voluptatem non modicam, operæ pretium habeat. Id enim plures fallit, quod libri primi lectione, quod tædium pariat tot absurdissimorum dogmatum expositio, facile abstinere posse putantes, alios hoc omisso legere præfestinent : sicubi vero, quod sæpe evenit, hæreant, culpam in auctorem conferunt, cum tota penes ipsos sit. Ecqui libri polemici sensus planus ac facilis evadere possit ei, quem eorum, quos confutandos sibi suscepit auctor, sententiam et hypothesim delibare piguerit ? Cum enim ad eam perpetuo alludat, jamque notam supponat; non mirum si ipsa luce clariora verba totidem ænigmata lectoribus in hoc argumento peregrinis videantur. Quisquis Irenæum assequi cupit, Irenæi vestigia premat, ejusque libros eo ordine quo conscripti sunt, legat necesse est.

45. Ut enim in debellandis hæreticis, adversus quos arma capessebat S. doctor, ordine procederet, necessarium sibi putavit, et merito quidem, sententiam eorum accuratius quam antea fuerat, exponere. A Valentinianis autem exordium sumpsit, et in id potissimum incubuit, ut eorum hypothesim majori cæteris cura explicatam daret, tum quia ea erant amici sui vota, tum quia in eam hæresim, velut in sentinam, confluxerant aliarum omnium sordes; et ideo in hanc omnes fere vires convertit, ratus ea semel probe nota et prostrata, cæteras stare non posse. Cum vero inter Valentinianos omnes primas facile tenerent et asseclarum numero, et indigesta dogmatum omnigenum male sibi cohærentium farragine, et projecta propugnantium audacia et temeritate Ptolemaitæ et Marcosii, hique Lugdunensem tractum, cui præerat Irenæus, infestare cœpissent; in eorum explicanda hypothesi diutius immoratus est, utpote in quam tota belli moles incumbere debebat. Sed quia Valentiniani omnes callide dissimulatis probrosis avorum nominibus, illud Gnosticorum sibi superbius arrogabant; ut eorum impudentiam castigaret Irenæus, ac simul hæresim a radicibus imis convelleret, ostendit communem omnium parentem esse Simonem Magum, illud impietatis monstrum potius quam hominem, a cujus vel nomine abhorrebant Christiani omnes; idque invicte demonstrat ex continua Magi illius discipulorum ad Valentinianos usque successione, omniumque in iisdem dogmatibus corruptissimisque moribus consensione : cum hoc tantum discrimine, quod ad explicanda veterum commenta secum pugnantes posteriores, alia aliis absurdiora finxissent. *Cum sit igitur*, inquit [7], *adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere; necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluxerunt tales fructus.* Tum explicata Simonis hæresi concludit [8], *a Simonianis falsi nominis scientiam accepisse initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere.* Et in fine libri primi, post recensita veterum Gnosticorum dogmata, addit [9] : *A talibus matribus, et patribus, et proavis eos qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere, et in medium afferre dogmata ipsorum.*

46. Eapropter cum per Valentinianorum latus Gnosticos omnes transfigere vellet, operi titulum inscripsit, Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, *Detectio et eversio falso cognominatæ agnitionis.* Id ipse conceptis verbis testatur in Præfa-

[6] Hær. xxxi, § 33. [7] Iren., lib. i, c. 22, n. 2. [8] Cap. 23. [9] Cap. 31, n. 3.

tione libri secundi : *In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum qui priores exstiterunt*, etc. In hoc autem *libro instruemus quæ nobis apta sunt, et quæ permittit tempus, et* [XCVII] *evertemus per magna capitula omnem regulam ipsorum. Quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titularimus.* Et in Præfatione libri IV : *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis*, etc. Et in ejusdem libri fine : *Reliquos igitur sermones Domini quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Apostoli in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis, præstante Deo, præbebimus.* Denique in Præfatione libri quinti, librum *hunc vocat librum quintum operis universi, quod est De traductione et eversione falso cognominatæ agnitionis.* Hic *traductionem* dixit interpres, quod paulo ante *exprobrationem*, alibi vero *detectionem* vertit, quia vox ἔλεγχος, qua usus est Irenæus, iis omnibus significatis gaudet ; sed auctoris scopo magis congruit, *Detectio*, ut ex iis patet quæ jam diximus. Quin igitur is sit genuinus librorum Irenæi titulus, quem modo dicebamus, quemque initio operis restituimus, dubitari non potest. Sub hoc titulo libros Irenæi citat Eusebius, lib. V *Historiæ*, cap. 7, ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ; citant et Andreas Cæsariensis in Apocalypsin serm. 6, cap. 18 ; Damascenus in *Parallelis* mss. passim ; Photius in Bibliotheca cod. 120 ; Œcumenius, in II Epist. Petri III, et in epistolam Judæ. Quin et vetustiores mss. codd., ut Claromont., vetus ille Feuard., Vossii, et Arundel., licet in fronte præfixam ferant recentiorem inscriptionem, *Contra hæreticos*, vel *hæreses ;* veterem tamen retinent, dum exhibent argumenta capitum secundi et quarti libri. Sic enim habent : *Hæc insunt in secundo libro redargutionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis. Hæc sunt in* IV *libro exprobrationis et eversionis falsæ agnitionis.* Ex quibus evidenter demonstratur eam esse inscriptionem quæ legebatur in ipsis autographis, vel in prioribus codicibus, ex quibus descripti sunt posteriores ; sed a recentioribus scribis brevitati studentibus male omissam. Omissioni vero occasionem dedisse videtur Eusebius ipse, qui Irenæi libros compendii causa interdum vocat, *Libros adversus hæreses ;* quem sic imitati sunt Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, et alii plures cum veteres, tum recentiores, ut omisso prorsus genuino titulo (qui certe neutiquam omittendus fuerat), compendiosum istum solum retinuerint, et aliis retinendi ansam præbuerint. Photius vero, quem imitari satius esse duximus, quod utramque inscriptionem passim usitatam animadverteret, utramque proposuit retinuitque. Posteriori occasionem etiam dedisse videntur ea Irenæi verba, quæ mox retulimus : *Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est iis omnibus secundum ipsorum charactera contradicere*, etc. Et ea quibus librum IV claudit : *Et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.* Et hinc in mss. quibusdam codd., ut Vossii et Feuardentii, præfixus Irenæi libris legitur hic titulus : *Contra omnes hæreticos*, vel *hæreses*. Sed hunc titulum, qui apud recentiores obtinuit, libris suis nunquam præfixit Irenæus ; illum duntaxat, ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, scripsit : isque ad auctoris scopum longe melius quadrat. Duo enim, ut ipse monet in librorum suorum præfationibus, præstanda sibi proponebat : alterum Valentinianorum Gnosticorumque omnium sententias hactenus abditas ἐλέγχειν, *detegere ;* alterum eas ἀνατρέπειν, *evertere*. Prius quidem libro primo præstitit, in quo Valentinianorum Gnosticorumque omnium dogmata accurate recenset ; posterius libris sequentibus. Et quidem libro secundo ea rationibus subvertit ; tertio, Scripturas et Traditionem adhibuit ; quarto ex Veteri Testamento præcipue disputavit ; quinto ex reliquis doctrinis Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, ut ipse in Præfationibus facturum se spondet.

47. Quamvis quo tempore scripti sint dicti quinque libri, accurate definire difficillimum sit ; a vero tamen haud procul discesserit, qui sub finem Eleutheri pontificatus, vel partim sub Eleuthero, partim sub Victore editos asseruerit. Et quidem librum primum ante annum 172 scribi non potuisse manifestum est ; nam in eo Tatiani et Encratitarum fit mentio ; qui, si Eusebii Chronico fides, anno XII M. Aurelii, Christi vero 172 emerserunt : quamvis paulo citius erupisse probabile sit. Librum tertium Eleuthero jam Ecclesiam regente prodiisse constat : in eo siquidem Irenæus [10] Romanorum pontificum catalogum texens, hunc ad Eleutherum usque perducit, quem tum Romæ sedisse perspicue dicit, Νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κλῆρον Ἐλεύθερος, *Nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherus*. Ejusdem libri cap. 11, n. 8, satis aperte, tacito licet nomine, Montanistas perstringit, qui Irenæo vix ante annum 177 noti esse potuerunt. Sed quod eum librum non nisi sub Eleutheri pontificatus finem scriptum esse demonstrare videtur, illud est, quod in eo meminerit Irenæus [11] Theodotionis interpretationis. Hic enim, testibus Epiphanio [12] et auctore Chronici Alexandrini, sacra Biblia vertit Commodo jam imperatore, Marullo (sic enim legendum puto, non Marcello),

[10] Iren., lib. I, c. 28. [11] L. III, c. 21, n. 1. [12] De Pond. et Mens., § 17.

et Ælliano coss., id est anno Christi 184. Igitur post aliquot annos a publicata Theodotionis interpretatione scripserit Irenæus necesse est, nec proinde procul ab anno 192, quo vita cessit Eleutherus, qui anno circiter 177 Ecclesiæ regimen susceperat.

48. Nec hic moror Dodwelli conjecturas, qui, ut citius quam dixi, scilicet circa annum Christi 177, scriptos Irenæi libros probet, contendit in Dissertatione singulari de pontificum Romanorum successione, cap. 14, § 17, ea quæ apud Irenæum de Theodotione leguntur, a priori ejus exemplari *forte* abfuisse, ac postea ab ipso inserta fuisse. Sic conjectando, molestissimos quoscunque nodos facile secat vir subtilissimus. Sed pueris *forte* placeant ejusmodi nugæ; quas certe adulti rideant. Aliam in suis in Irenæum *Dissertationibus* viam iniit. Ut id quocunque tandem modo assequatur, Theodotionis interpretationem Commodo imperatore antiquiorem esse, ac sub Marco Aurelio concinnatam fuisse, Chronici Alexandrini auctoritatem elevare conatur. Nempe, ait, Chronici illius auctor tempus Theodotionis collegit ex Epiphanio *De ponderibus et mensuris*, cujus ratiocinia chronologica de Scripturarum interpretibus et sibi ægre constant, et sunt tamen, ubi constant, admodum vitiosa. Breve quidem effatum, quod Dodwelli [19*] solius auctoritate nititur, [XCVIII] quæ tamen nondum satis apud eruditos obtinuit, ut in talis magistri verba juremus. Mirum certe auctorem Chronici Alexandrini certam temporum epocham ex Epiphanio collegisse, quæ nulla apud eum apparet. Neque enim, ipso fatente Dodwello, consules designat Epiphanius, uti designat Chronici auctor. Hic ergo aliunde collegerit necesse est. At, inquit Dodwellus, ratiociniis collegit falsissimis. Falsissima quidem sunt ratiocinia quæ auctori Chronici affingere placuit; sed ea fuisse hujus ratiocinia, aliis argumentis quam frigidis conjecturis, ab ipso limine probandum erat. Donec id præstiterit Dodwellus, nobis, quibus non licet esse tam perspicacibus, per ejus humanitatem licebit cum auctore Chronici sentire.

49. Alio argumento, quo fere persuasum se dicit, probare nititur cl. Grabius in suis in Irenæum Prolegomenis, eum adhuc presbyterum, ante annum 177, quo Romam a martyribus Lugdunensibus missus est, hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit; quem Eusebius in Chronico anno XVII Marci, Christi 171, ascripsit. Duos sane, inquit, priores Irenæi libros præcessisse, inde colligitur, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem: illam non omissurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra libro III et IV pseudoprophetas istos leviter perstrinxit; unde illos post excitatas ab iis turbas scripserit necesse est; neque enim longum inter priores et posteriores libros intercessit intervallum. Sed tantum abest hæc Grabii causam juvent, quin potius omnino evertant. Nam si Cataphrygas lib. III et IV perstringat Irenæus, et si inter priores et posteriores Irenæi libros non longum intercesserit intervallum; scribi posteriores cum non potuerint ante annum 177, vix et priores potuisse, fateatur necesse est Grabius. Quamvis enim jam ab anno 171 emersissent Cataphryges; non tamen ante annum 177, quo martyres jam in carcerem conjecti erant, eorum sectæ fama ad Lugdunensium aures pervenit. Certe si prius pervenisset, citius quid de novis prophetis sentiebant, martyres scripsissent; commodiori, quam omnium difficillimo, tempore id acturi. Quod vero Irenæus libro primo Cataphrygum mentionem nullam fecerit, nihil mirum. Huic animus erat Valentini discipulorum sententiam exponere, et ut rem a capite repeteret, *referre fontem et radicem eorum; arguere* videlicet a Simone veteribusque Gnosticis, ceu *patribus et proavis*, ortum accepisse Valentinianos, *et in medium afferre dogmata ipsorum*, ut superius vidimus. Quid autem ad hoc Irenæi consilium conducebat Cataphrygum mentio? Nihil quidquam a Gnosticis et Valentinianis acceperant; nullum tunc temporis catholicum dogma oppugnabant, solam Ecclesiæ unitatem scindebant. Immerito proinde Irenæus inter Gnosticos et Valentinianos recensuisset homines, qui nihil affine habebant cum ea *falsi nominis scientia*, quam detegendam et evertendam sibi proposuerat. Nec opportuniora Grabii causæ ea, quibus Irenæus Proœmium libri III incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis*, etc., nec non quæ in Proœmio libri V exstant: *Quoniam postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus:* ex quibus eruere se posse putat, Irenæum tunc presbyterum, necdum episcopum fuisse: neminem quippe episcopo præcepturum, ut calamum in hæreticos acueret; vix etiam Irenæum se præcepto obedientem professurum, etc. Ut enim omittam, quod inter amicos ipsa consilia et preces, præcepta habentur; plus æquo urget vir doctissimus verbum *præcipio*, quo usus est Irenæi interpres. Irenæum quippe Græco verbo παραινέω usum fuisse ex eo colligo, quod in Proœmio libri primi amicum monens, ut, cum Valentinianorum mysteria ex se didicerit, omnibus iis, qui secum versantur, patefaciat, addit, καὶ παραινέσῃς αὐτοῖς φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας, quæ vertit interpres: *et præcipias eis observare se a profundo insensationis.* Ubi παραινέσῃς vertit, *præcipias*; cum tamen παραινέω Latine, non proprie *præcipio*, sed *hortor, suadeo, consilium do*, etc., significet. Ex quo conjicere licet, idem verbum locis citatis usurpatum ab Irenæo, eodem modo

[19*] Dissert. 4, in Iren., § 49.

ab imperito interprete redditum fuisse. Sed quocunque verbo, aut quacunque voce usus fuerit Irenæus ; quo sensu præcepisset amicus, et quo sensu obediret ipse, perspicue declarat in eodem Proœmio, cum ait, *dilectione se adhortante* conaturum et amico et omnibus, qui cum eo sunt, Valentinianorum doctrinam exponere. Et postea : *Quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies.* Qui ideo se morem amico gerere dicit, quia dilectio adhortatur et impellit, sola charitatis lege constrictum se aperte significat. Et certe si superiorem agnovisset Irenæus eum in cujus gratiam scribebat, nunquam commissurus fuisset, ut illum *dilectissimi* nomine compellaret, uti compellat semper, ac tam familiariter eo uteretur, atque usum fuisse librorum præfationes demonstrant. Eo modo simplices presbyteros cum episcopis egisse, nullis exemplis probabitur. Eccui, quæso, potiori ac meliori jure, quam episcopo, conveniunt ea verba Præfationis libri v, quibus abutitur Grabius : *quoniam in administratione sermonis positi sumus?* At, inquit vir doctissimus, in προστασίᾳ Ecclesiæ potius quam *in administratione sermonis*, se positum dixisset Irenæus, si jam tum summus Ecclesiæ Lugdunensis sacerdos fuisset. Imo in προστασίᾳ Ecclesiæ positum se manifeste dicebat iis temporibus, qui in administratione sermonis constitutum se significabat. Nullis enim aliis quam episcopis, quatuor prioribus sæculis, creditam fuisse administrationem sermonis in Occidente, invicte demonstratur ex Cypriani epistola 56, ex Optato sub finem operis contra Donatistas, ex Vita D. Hilarii Arelatensis a Cypriano ejus discipulo conscripta, ex Possidio in Vita S. Augustini ; multisque aliis eorum temporum monumentis facile probari posset, si quod operæ pretium foret.

50. Certum igitur ac probatum manere debet, quidquid dicant Dodwellus et Grabius, ab Irenæo jam episcopo conscriptos fuisse quinque libros *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis.* An vero simul et eodem tempore omnes, an per intervalla prodierint ? Alia difficultas est, quam paucis sic explico. Primo quidem breve quoddam opus scribere, quo retectis Valentinianorum dogmatibus, argumenta quædam ad ea evertenda opportuna subjungeret, animo sibi constituerat, rei difficultate laborisque magnitudine nondum satis explorata, Irenæus. *Quantum nobis* [XCIX] *virtutis adest*, inquit in Præfatione libri primi, *sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent, dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum, compendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasiones dabimus, secundum nostram mediocritatem, ad evertendum eam.* Hinc postea amicum hortatur, ut *quæ simpliciter, et vere, et idiotice ad se scripta sunt, ipse augeat penes se, ut magis idoneus, quasi semen et initia accipiens ; et in latitudine sensus sui in multum fructificet ea, quæ in paucis dicta sunt.* At vixdum labori incubuerat, cum latiori, quam existimaverat, sese aperiente disputandi campo, mutato proposito, ad majoris moliminis opus se contulit. Id in fine libri primi significat, cum ait : *Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro ; enarratio enim in longum pergit, ut vides.* Spes enim prima fuisse videtur eversionem detectioni in eodem libro subjungere. Eapropter in *Proœmio* libri III, amico præter exspectationem id eventurum esse dicit, ut crescente operis mole, majora et ampliora quam speraverat, postulaveratque ad evertendos hæreticos argumenta sit accepturus. *In hoc autem tertio* (libro) ait, *ex Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his quæ præceperas desit a nobis ; sed et, præterquam opinabaris, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia exsistens, plura donat, quam postulet quis ab ea.* Itaque suscepto majoris operis consilio, quo quinque libris plenius et uberius confutarentur vanæ omnes hæreticorum argutiæ, priores duos absolvere festinavit ; utpote quibus satis pro tempore et pro amici votis, falsi nominis scientiam retegeret, everteretque. Absolutos confestim ad amicum misit, dum interea tres alios, quos jam in animo habebat, ad umbilicum perduceret ; qui singuli, statim atque unicuique summa manus imposita, haud exspectato sequenti, missi sunt. Omnia hæc constant tum ex Præfationibus, tribus posterioribus libris præfixis, tum ex uniuscujusque libri fine, tum ex lib. II, cap. 2, n. 6 ; cap. 8, n. 3 ; cap. 11, n. 2, et cap. 28, n. 4, in quibus sequentes libros expresse pollicetur. Iis omnibus maxime probabile fit, quod jam dixi, totum opus partim sub Eleuthero pontifice, partim sub Victore scriptum fuisse.

51. Græco idiomate exaratum fuisse adeo certa demonstrant argumenta ut mirum sit aliquam ea de re dubitationem Erasmi et aliorum quorumdam eruditorum mentem subire potuisse. Eusebius plura Irenæi fragmenta Historiæ suæ inserta Græce refert : nusquam tamen monet, uti Tertullianum et alios quosdam auctores Latinos citans se fecisse dicit, ea e Latino in Græcum sermonem a se conversa fuisse. Et quotquot e scriptoribus Græcis Irenæum citant (frequenter vero citant), Græce certe legerunt ; nec alio sermone conscriptos ejus libros legisse se satis aperte significat Photius, qui vix alios quam Græcos auctores in Bibliotheca sua recenset. Hieronymus etiam [13], licet Latinus, qui Irenæi libros accurate legerat, et quo proinde sermone scripti fuissent probe noverat, eum tamen e Latinorum numero perspicue excludit, ut inter Græcos annumeret. Nam auctores commemorans qui Chiliastarum errori faverant : *Latinorum*, inquit, *Ter-*

[13] In Prologo lib. XVIII in Isa., t. III, nov. edit.

tulliani, Victorini, Lactantii; Græcorum, ut cæteros prætermittam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem. Et alibi ejusdem erroris fautores recensens, nominatis Tertulliano, Lactantio, Victorino Petavionensi et Severo : *Et ut Græcos nominem*, addit, *et primum extremumque conjungam, Irenæus et Apollinarius.* At, inquit Erasmus, in sua epistola nuncupatoria, quam Irenæi a se adornatæ editioni præmisit, *dubitare licet, utrumne natione Græcum dixerit* Hieronymus, *an scriptorem Græcum.* Imo dubitandi locus nullus est, quin Hieronymus eodem sensu atque eadem prorsus ratione Græcum dixerit Irenæum, atque Græcum dixit Apollinarium, et Latinos Tertullianum, Victorinum, Lactantium, ad quorum certe nationem haudquaquam, sed ad scripta duntaxat attendebat. Ecquid hic nationes ad Hieronymi scopum faciebant? Animus non erat nationes a nationibus secernere, sed scriptores a scriptoribus, et eos recensere ac distinguere qui tum ex iis qui Latine scripserant, tum ex iis qui Græce, in Chiliastarum sententiam abierant. Deinde vel ipse titulus Irenæi libris præfixus Græce scriptos fuisse probat. Genuinum hunc esse : *De detectione et eversione falso cognominatæ agnitionis*, supra ostendimus. Qui quidem ut Græce, qualem repræsentant Eusebius et Photius, non inelegans; sic Latine quidpiam adeo barbarum et obscurum sonat, ut hunc nusquam, sed alium quemvis et commodiorem, et clariorem, et magis Latinum operi suo facile præfixisset quisquis Latine scribens prima Latinæ linguæ rudimenta delibasset. Sed et e Græco in Latinum conversum esse demonstrat ipsa scribendi diversitas; interdum enim scribitur, *de detectione*, interdum *de redargutione, de exprobratione*, vel *traductione falso cognominatæ agnitionis*, aut *falsæ agnitionis, falso dictæ scientiæ*, etc., quæ scribendi varietas procul dubio orta est ex diversa interpretatione vocum, ἐλέγχου et ψευδωνύμου γνώσεως. Nullam autem ejusmodi varietatem apud Græcos reperies. Titulum prorsus eodem modo scribunt Eusebius, Photius et Damascenus, Περὶ ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Certo argumento Græce scriptum fuisse, non Latine. 3° Hieronymus, optimus styli æstimator, testatur in sua ad Theodoram viduam epistola, Irenæi libros adversus hæreses *doctissimo et eloquentissimo sermone compositos esse.* At nisi in lingua Latina rudis omnino fuerit Hieronymus, id de Latinis Irenæi libris nec cogitare, nec asserere potuit. Stylus siquidem barbarus est, incomptus, asper et salebrosus, solœcismis scatens, auctorisque mentem multis in locis, aut non satis, aut male omnino exprimens. Econtrario vero Græcus textus, qui superest, elegans est, nitidus et gravis, verbisque constat propriis, significantibus, ac tum ad res ipsas, tum ad Irenæi mentem et scopum accommodatissimis. Quis autem credat hinc Irenæum Græce doctissimum, acerrimique judicii virum, patrio neglecto idiomate, eo scripturum, quod male adeo calluisset, ut hoc animi sensa eloqui non valeret; illinc vero Græcum interpretem lectis barbare omnino et obscurissime scriptis Latinis libris, auctoris sensum facilius ac felicius assecuturum quam auctor verbis explicare potuerit? Sed, inquies, Irenæus ipse in Præfatione libri primi stylum simplicem ac vulgarem, omni verborum artificio, ac dictionum ornamento destitutum, hac excusatione deprecatur, quod *apud Celtas commoratus, in barbarum sermonem plerumque vacaret.* Ita est; sed tantum abest [C] hinc infirmentur argumenta nostra, quin potius iis novum robur accedat. Si enim Latine scripsisset Irenæus, haud magis ferenda videretur Celtici sermonis excusatio, quam si Gallus quivis apud Batavos vel Anglos Latine scribens, inelegantem et impolitam orationem hac excusatione deprecaretur; quod *apud Batavos vel Anglos commoratus, in peregrinum sermonem plerumque vacaret.* Valeret quidem Galli hujus excusatio, si patria lingua scribens desuetudinem causaretur : at inepta prorsus, si de Latina sermo sit, quæ Batavis et Anglis æque familiaris est, ac Gallis. Sic licet Irenæus apud Celtas degeret, et Celtica lingua interdum loqueretur; haud tamen excusandus foret, quod Latine scribens, inculte et indiserte id faceret; quia lingua Latina tunc temporis Lugdunensibus familiaris erat, et multo familior quam nobis. 4° Quisquis vel mediocriter Græce peritus in textum Irenæi Latinum oculos injecerit, facile deprehendet, revera Græcum sermonem esse in quo identidem aliqua Latini species animadvertitur. Nam orationis modus, dictio, verborum constructio, phrasis, syntaxis, etc., hominem arguunt qui Græca præ oculis habens, in Latinum converterit; sed ita imperite et serviliter, ut verbum pro verbo reddiderit, servato Græcorum ordine, genere et regimine. Græcus fuerit Irenæus, Latini sermonis rudis; an tamen adeo hebes, Latinarumque vocum inops, ut ignoratis iis quæ passim obviæ sunt, faciles, omnibus notæ et vel pueris ipsis tritæ, iis Hellenismos longe petitos, obscuros et difficiles, Latinis auribus asperrimos, mentibusque fere impervios substitueret? An difficilioris erat operæ scribere, *Nus* vel *a Nu geniti, Valentinus, Ptolemæus*, vel *Valentini*, aut *Ptolemæi discipuli;* quam *qui sunt circa* vel *erga Nun, Ptolemæum, Valentinum; ostendere posse*, quam *habere ostendere; creatio* vel *creatura*, quam *conditio; principium*, quam *initium;* ablativos absolutos, quam genitivos, et sexcenta ejusmodi, quæ propriis locis notare non omisimus? Græcus erat Ammianus Marcellinus, Græce longe magis quam Latine doctus, et ideo in iis quæ Latine scripsit interdum obscurus; durioribus tamen ejusmodi Hellenismis abstinuit. Quid, quod Latinis vocibus ea significata tribuuntur, quæ quidem Græce iis respondentes facile admittunt, ipsæ vero Latinæ prorsus respuunt? *Pertransiens* alicubi scribitur pro *legendo percurrens*,

perexivimus pro *enarravimus*, *incipio hoc facere* passim pro *hoc facturus sum*, *principalis* pro *antiquus*, *aliquid* pro *partim*, etc. Quis in his et aliis ejusmodi vocibus non paucis Latinum auctorem deprehendat? Quis potius hic non agnoscat Latinum interpretem, sed imperitum et nullius judicii, qui præ oculis habens textum Græcum, et in eo voces διερχόμενος, διεξήλθομεν, μέλλω τοῦτο ποιεῖν, ἀρχαῖος, τί, etc., lexicaque puerili modo consulens, e variis cuicunque voci subjunctis significationibus eam, quæ prius obvia fuerit, imprudenter acceperit? Quid demum, quod Latini textus auctor Irenæi sensum haud assecutus, alienos sæpe affingit? An de propria mente ipsi Irenæo non constabat? Certe erroris alia causa esse non potuit, quam quod interpres aut vitioso codice Græco usus, aut similitudine vocum deceptus male legerit, vel a Græcorum sensu aberrans alienum supposuerit. Sexcenta ejusmodi exempla observavimus in notis nostris. Sic interdum pro φυτὰ legit φύλλα, γένεσιν pro φύσιν, ἔτι pro ὅτι, ἐκάστου pro ἐσχάτου, τρόπῳ pro τόπῳ, ᾗ pro ἤ, ἐξ ἧς pro ἐξῆς, 888 pro Ἰησοῦς, quasi singulæ hujus vocis litteræ totidem notæ arithmeticæ essent, et alia ejusmodi multa. Sed Latini illius hallucinatio in nomine Ἐπιφανὴς hic omitti non debet. Arbitratus appellativum esse, vertit *clarus*; cum certum sit hæretici nomen proprium esse, cujus sententiam refert Irenæus lib. I, c. 11, n. 3. Tam immanis error in Irenæum ipsum conferri non potest, cui certe de nomine illius quem perstringebat, probe constabat, cum maxime Græce et Latine idem sit. In imperitum igitur interpretem refundatur necesse est. 5° Si Latine et in gratiam Latinorum scripsisset Irenæus, Latinos potius quam Græcos auctores citasset; nullos tamen sive sacros, sive profanos ab eo laudatos reperias, nisi Græcos. Sic, ut multa sileam, lib. I, cap. 9, centonem ex Homeri versibus contexit. Certe quisquis Latine scripsisset, Virgilium potius, aut aliquem alium poetam Latinis familiorem elegisset, ut ex eo centonem conficeret. Denique lib. V, cap. 30, de Antichristi nominibus disputans, quibus continebitur numerus 666, ea duntaxat exempli causa profert quæ adeo Græca sunt, ut nisi Græce scribantur, summa non occurrat. Talia sunt ΕΥΑΝΘΑΣ, ΛΑΤΕΙΝΟΣ, ΤΕΙΤΑΝ, quæ si Latine scribas, jam numerus ad nomen non quadrabit. Quis putet Latine scribentem Græca nomina longe quæsiturum, cum Latina plura tam facile fingi potuissent, ex quibus idem numerus colligi potuisset?

52. Duas Erasmi objectiunculas non moror, quod nimirum versus aliquot Græcos admistos videamus Irenæi libris, et quod nullus indicaverit interpretis nomen. Liberum siquidem est interpretibus, si quos offendant poetarum versus Græcos, eos vel Latine duntaxat, vel majoris ἐνεργείας causa Græce et Latine referre, præsertim si pauci sint et elegantes. Exempla obvia sunt. Eodem modo se gessit Irenæi interpres. Si plures occurrerint versus, Latine tantum; si unus aut alter, Græce et Latine, idque duobus in locis duntaxat, scripsit. Quod attinet ad interpretis nomen, haud advertit Erasmus, objectionem eos ex æquo petere, qui censent Græcum textum meram interpretationem esse; neque enim iis facilius est indicare Græci interpretis nomen, quam aliis Latini. Sed cum paulo majoris difficultatis specie ab eruditissimis quibusdam viris objectum audivi, vix credibile esse Irenæum qui Lugduni degebat, ubi nullus linguæ Græcæ usus erat, quique in gratiam Lugdunensium suorum scribebat, quorum fines jam subierat Marcosia lues, eo sermone scripturum quem nullus intellexisset. At illi supponunt quod ab ipso limine probandum incumbit, videlicet potissimum hoc Irenæo consilium fuisse, ut in gratiam Lugdunensium scriberet. Scripsisse ut amici cujusdam precibus obsequeretur, singulæ cuique libro præfixæ præfationes demonstrant. Porro amicum illum Græcum exstitisse, non Lugdunensem, longe probabilius videtur. Neque enim hic ab Irenæo quærebat quænam esset Marcosiorum, qui soli Gallias infestabant, sed Ptolemaitarum sententia, ut ex libri primi Præfatione constat. Certum est autem Ptolemaitarum, Valentinianorum, imo et ipsorum Marcosiorum, cæterorumque Gnosticorum hæresi, quam explanandam et confutandam sibi susceperat Irenæus, longe acerbius vexatas fuisse Orientales, [CI] quam Occidentales provincias: adeo ut his scripti remedio consulere voluerit Irenæus, potius quam illis, quibus ipse coram et viva voce facile mederi poterat. Sed esto, amicus ille apud Latinos egerit, non id tamen adversariorum causæ profuturum puto. Quid enim si ille, licet apud Latinos degens, Græcus aliquis exstiterit ex eorum numero, qui cum Pothino vel Irenæo in Occidentem venerant? Jam ruit omnis, quæ fingitur, necessitas scribendi Latine. Quippe id unum sibi primo proposuerat Irenæus, ut ipse declarat in Præfatione libri primi, ut breves ad eum commentarios et veluti memorialem quemdam libellum mitteret, in quo paucis explicata Valentinianorum sententia, argumenta quædam ad hanc evertendam opportuna suggereret: *ut et ille cognoscens portentuosissima et altissima* hæreticorum *mysteria, ea omnibus, qui cum eo erant, manifesta faceret, et præciperet eis observare se a profundo insensationis, et ejus, quæ est in Deum, blasphemationis.* Hinc postea hortatur eum, ut pro ea, qua præstabat, eruditione accepta semina et initia amplificaret, et quæ paucis et invalide dicta erant, uberius explicaret, et patentius assereret iis *qui cum eo erant.* Et in fine libri primi, de eadem hæresi agens: *Conati sumus nos*, inquit, *universum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Jam non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum manifestam omnibus factam..... Adest enim et*

tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad hæc quæ prædicta sunt exerceri, et evertere nequam ipsorum doctrinas inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Ex quibus colligere licet quod dixi, hoc primum Irenæo consilium fuisse, non tam scriptis publicis Valentinianam hæresim confutare, quam commentariis privatim ad amicum missis ἐφόδια δοῦναι, ut ipse ait, πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτὴν ψευδῆ, *subministrationem*, vel, ut alibi loquitur, *occasiones* seu argumenta *suppeditare ad falsitatem ipsius commonstrandam; ut et ille efficaciter reliquis ministraret, secundum gratiam quæ ei a Domino data erat.* Quo supposito, jam nihil necesse fuerit Irenæum, licet in Galliis scribentem, et in gratiam amici apud Latinos degentis, Latine scripsisse. Satis erat hunc ea quæ sibi instar memorialis cujusdam libri destinabantur, intelligere; eadem deinceps uberiori sermone, pro data occasione, aliis explicaturum. Propositum quidem, ut superius dictum est, postea mutavit Irenæus, et pro brevibus commentariis, ad majoris opus molis animum appulit; sed quod Græce scribere cœperat, non propterea Græce scribere destitit: continuavit potius, ratus amicum Latine explicaturum, aut etiam conversurum quæ sibi Græca mittebantur. Erit forte qui me diutius in his, quam par sit, immoratum esse conqueratur, cum jam communior sit inter eruditos sententia, Irenæum Græce scripsisse. Sed cum plures offenderim viros Græce et Latine doctissimos, qui id adhuc in dubium vocent, operæ pretium visum est quæstionem paulo accuratius pertractare; ut vel eximerentur, qui superesse videbantur, scrupuli; vel saltem lector pensitatis æqua lance utriusque partis rationibus, iis calculum adjicere tutus possit, quas ponderosiores esse perspexerit.

53. Dolendum sane quod textus Irenæi Græcus, qui antiquis Patribus tanto in pretio fuit, nullaque vetustate consumendus videbatur, integer tamen sic exciderit, ut ea duntaxat temporum edacitati subduci potuerint fragmenta, quæ scriptis suis inseruere auctores Græci. Sed eadem fuit aliorum plurimorum eximiorum operum pessima sors. Constat Hermæ *Pastorem*, ut alios similes libros taceam, Græce scriptum fuisse, tantumque apud Græcos auctoritate valuisse, ut apud quosdam, imo et apud Irenæum, vix canonicis libris concederet. Hujus tamen, ut et Irenæi, Græca sic interierunt, ut sola supersint fragmenta quæ proferunt antiqui, cum integra interpretatione Latina. Irenæi quidem interpretationis auctor quis fuerit, hactenus incompertum. Sunt qui putant Irenæum ipsum Græce primum scripsisse, tum eadem Latine convertisse. Sed parum S. doctoris honori consulunt illi. Irenæus enim Irenæi sensum saltem assecutus fuisset, nec perperam accepisset expressissetque, uti sæpissime accepit expressitque interpres. Græculus quispiam potius exstiterit, Latini sermonis plane rudis nec admodum acri judicio, qui e Græcis bonis Latina mala fecerit, alienosque sensus auctori suo non semel affinxerit. At quisquis ille fuerit, antiquissimam esse versionem Latinam, et Irenæo ipso vel adhuc in vivis superstite, vel nuper erepto, editam constat. Quin enim Tertullianus qui paulo post scripsit, eam præ oculis habuerit, dum suum adversus Valentinianos librum elucubravit, negari non potest, nisi a solo Dodwello [14]. Quisquis alius Irenæum Latinum cum Tertulliano contulerit, statim deprehendet adeo hunc vestigia illius premere, adeo verbis ipsis, verborumque figuris et ordini adhærere, ut id unum sibi proposuisse videatur, paucioribus contrahere, iisdem sæpe servatis verbis, immistis tamen pro more dicteriis, quæ ille fusioribus exsecutus est. Sic Irenæus lib. 1, cap. 11, n. 3, Epiphanis sententiam referens, scribit: *Est quidem ante omnes Proarche, proanennoetos, et inenarrabilis, et innominabilis, quam ego monotetem voco. Cum hac monotete est virtus, quam et ipsam voco henotetem. Hæc henotes et monotes, cum sint unum, emiserunt, cum nihil emiserint, principium omnium noeton, et agenneton, et aoraton, quam archem sermo monada vocat. Cum hæc monade est virtus ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco hen. Hæ autem virtutes, id est monotes et henotes, et monas, et hen, emiserunt reliquas emissiones Æonum.* Tertullianus vero cap. 37. *Est*, inquit, *ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile, quod ego nomino monoteta. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello henoteta. Monotes et henotes, id est solitas et unitas, cum unum essent, protulerunt, non proferentes, initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile quod sermo monada vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat unio. Hæ igitur virtutes, solitas, singularitas, unitas, unio, cæteras prolationes Æonum propagarunt.* Ubi eadem verba (nisi quod Græca quædam Latine vertuntur), eadem styli barbaries, atque apud Irenæi interpretem occurrunt. Hic n. 5: *Alii rursus ipsorum primam et archegonon octonationem his nominibus nominaverunt: primum Proarchen, deinde Anennoeton, tertiam autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima quidem Proarche emissum esse primo et quinto loco Archen, ex Anennoeto secundo et sexto loco Acatalepton, et de Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo loco Agenneton.* Tertullianus cap. 25, totidem verbis. *Primo enim constituunt Proarchen, secundo Anonnoeton, tertio Arrheton, quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo et quinto* [CII] *loco Archen: ex Anennoeto, secundo et sexto loco Acatalepton; ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston; ex Invisibili, quarto et octavo loco Agenneton.* Certe si e Græco immediate exscripsisset om-

[14] Diss. 5, in Iren., § 6.

nia hæc Tertullianus, tot nomina Græca Latine vertisset; nec fortuito et casu fieri potuit ut hoc illi cum Irenæi interprete convenerit. Hic cap. 12, n. 3, Colorbaseorum hypothesim sic exponit: *Quando cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit, vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Cum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon, hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe, et sic prima octonatio completa est.* Ille cap. 36: *Cum, inquiunt, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Cum protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Cum semetipsum voluit probari, hoc Homo pronuntiatus est. Quos autem præcogitavit, cum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit Homo Sermonem, et hic est primogenitus Filius, et Sermoni accessit Vita; et ogdoas prima conclusa est.* Plura alia similia passim occurrunt apud Tertullianum. Sed quod demum ostendit hunc non e Græco, sed ex interprete Irenæi sumpsisse quæ refert, illud est, quod ubi lapsus est interpres Græca perperam reddens, lapsus est et Tertullianus. Ille, ut jam dixi, nomen Ἐπιφανὴς appellativum esse putans, male omnino vertit *clarus*. Tertullianus similiter errantem secutus scripsit, *insignior*. Irenæus cap. 2, n. 3, Sophiæ perturbationem enarrans, scribit eam, fetum informem cum peperisset, *primo quidem contristatam propter inconsummationem generationis, post deinde*, φοβηθῆναι μὴ καὶ αὐτὸ τέλος ἔχῃ. Sic saltem legit interpres; vertit enim, *timuisse ne hoc ipsum finem habeat*; ubi τέλος *perfectionem*, non *finem* vertendum erat, ut in notis ad hunc locum diximus. Nec melius Tertullianus cap. 10: *primo quidem contristari propter inconsummationem generationis, et metuere postremo, ne finis quoque insisteret.* Ubi similiter τὸ ἀτελὲς τῆς γεννήσεως vertit *inconsummationem generationis*; et relicto Irenæo Græco, Latinum interpretem secutus, scripsit, *ne quoque finis insisteret.* Eodem cap. n. 4, refert Irenæus, quod Pater per Monogenem emiserit Horon in imagine sua, ἀσύζυγον, ἀθήλυντον, ubi interpres perperam legens ἀσυζύγῳ, ἀθηλύντῳ, vel, ut alii volunt, ἀῤῥενοθήλει, perperam et vertit, *sine conjuge masculo-femina.* Eadem culpa tenetur et Tertullianus cap. cit.: *Pater per Monogenem Nun, quem supra diximus Horon in hæc promit in imagine sua femina-mare.* Nempe uterque id ad imaginem refert, quod Horo soli convenire posse recta ratio demonstrat. Culpam hanc non sustineret Tertullianus, si textum Græcum hic potius quam interpretem consuluisset. Paulo post, Sophian ab Horo mundatam et confirmatam, ac suæ restitutam conjugationi cum dixisset Irenæus, addit: Χωρισθείσης γὰρ τῆς ἐνθυμήσεως ἀπ' αὐτῆς σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς Πληρώματος μεῖναι· τὴν δὲ ἐνθύμησιν αὐτῆς σὺν τῷ πάθει ὑπὸ τοῦ Ὅρου ἀφορισθῆναι καὶ ἀποσταυρωθῆναι. Quæ sic reddidit interpres: *Separata enim intentione ab ea, cum appendice passione, ipsam quidem infra Pleroma perseverasse; concupiscentiam vero ejus cum passione ab Horo separatam, et crucifixam, et extra eum factam esse*, etc., ubi duo peccat, primum quod, σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, vertit, *cum appendice passione*; vertendum erat, *cum passione quæ supervenerat.* Secundum, quod ἀποσταυρωθῆναι vertit, *crucifixam*; hic significat, quasi *vallo cinctam et disjunctam* a Pleromate. Eadem omnino peccat et Tertullianus, scribens: *Enthymesin ejus et illam appendicem passionem ab Horo relegatam et crucifixam.* Hæc et plura alia, quæ identidem in notis observavi, invicte, ni fallor, probant, Tertullianum, ut Græcum Irenæum legerit (quod non nego), ab eo tamen sæpe defecisse, ut Latini interpretis, et quidem interdum errantis vestigia sectaretur.

54. Eamdem Latinam interpretationem, sed jam vitiosam, præ oculis habuisse videtur Cyprianus, dum epist. 74 (edit. Oxon.), ad Pompeium, de Cerdone et Marcione scribit: *Cujus* (Marcionis) *magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in Urbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus, additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris et abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare instituit.* Quæ iisdem pene verbis habentur lib. I, c. 27, n. 4 et 2, nisi quod mendoso codice usus Cyprianus, *nonus* legerit pro *octavus*. Cyprianum autem Græce doctum fuisse, nullo argumento constat: adeo ut probabilius sit Latinum interpretem legisse, uti et legerat magister ejus Tertullianus. Legit et Augustinus: ex eo quippe testimonia duo deprompsit, citavitque contra Julianum Pelagianum, lib. I, c. 3 et 7, quæ etiamnum totidem fere verbis exstant apud Irenæum Latinum lib. IV, cap. 2, n. 7, et lib. V, c. 19, n. 1. Paucos deinceps e Latinis reperias, ex iis etiam qui veterum Patrum testimoniis studiose collectis, veluti centones ac catenas, ut vocant, contexuerunt, qui Irenæum allegaverint. Faciebat exemplarium Latinorum penuria, tanta jam ab ipso septimo aut sexto desinente sæculo, ut cum Ætherius Lugdunensis episcopus nulla apud Lugdunenses ipsos nancisci posset, litteris Gregorium Magnum adierit, ut *gesta vel scripta B. Irenæi* ab eo acciperet. Cui respondet Gregorius [15]: *Gesta vel scripta B. Irenæi jam diu est quod sollicite quæsivimus; sed hactenus ex eis inveniri aliquid non valuit.* Ea vero tantæ penuriæ fuisse videtur causa, quod exstinctis jam hæresibus ab Irenæo confutatis, aliisque in dies emergentibus, quæ nihil cum veteribus illis affine haberent; ac tum stili barbarie, tum argumenti difficultate deterritis et lectoribus et librariis, his ne exscriberent, illis ne legerent, eximii operis usus pene exsoleverit. Hujus tamen superfuere semper exemplaria aliqua; sed quæ

[15] Lib. II, ep. 56, ad Æther. Lugdun. episc., tom. II nov. edit.

Gregorii M. ætate in forulis bibliothecarum delitescebant, inde demum novissimis hisce sæculis, Dei beneficio, extracta novam lucem aspexerunt. Sed fecit ea, quam dixi, styli barbaries et argumenti difficultas, ut librariis scribendorum sensum sæpe minus assequentibus, non admodum sana ad nos perveneriut. Ea etiam fuit audaculorum quorumdam temeritas, ut resectis postremis libri quinti capitibus, quibus Millenariorum error asseritur, mutilum ediderint : adeo ut paucissimos codices mss. reperire sit, in quibus integer appareat, ut in Præfatione dixi. Imo existimat clariss. Grabius in suis in Irenæum Prolegomenis, sect. II, § 6, librum V adhuc in fine magna parte mutilum esse. Id autem ex eo probare se posse putat, quod Irenæus tum in fine libri IV, tum in Præfatione libri V, pollicetur se *ex reliquis doctrinæ Domini, et ex apostolicis epistolis conaturum ostensiones facere*, videlicet *unum et eumdem* [CIII] *esse Patrem, factorem mundi hujus, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui Filium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia.* — *Atqui*, inquit Grabius, *ut carnis resurrectionem multis argumentis probaverit Irenæus, ut etiam promissam ex verbis Christi, citra parabolarum involucrum prolatis, demonstrationem de uno Deo mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri cap 21 demum aggressus fuerit; eo tamen confestim longius inde digresso, reliquæ ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitæ demonstrationes unius et ejusdem in Veteri et Novo Testamento Dei perierunt; quod librarii exosam sequiori ætate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollent, ideoque filum abruperint.* Sic ille. Sed mirari subit, quod post descriptam exosam illam millenarii regni doctrinam, prolixamque ea de re Irenæi argumentationem, quæ jam absoluta videbatur, præposterus librarios omnes incessere cœperit scrupulus, idque ulterius describere noluerint quod ad eam doctrinam nihil aut parum spectare videbatur. Haud certe attendit vir doctissimus, Irenæi scopum in hoc libro V nec fuisse, nec esse potuisse, ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis generatim demonstrare, unum esse Deum mundi creatorem, eumdemque Patrem Servatoris nostri, ne actum superioribus libris ageret. Id ipse declarat in fine libri IV : *Quoniam*, inquit, *multi quidem Domini sermones, unum autem et eumdem annuntiant Patrem, factorem mundi hujus ; oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa confutare, si quo modo possent per multa confutati ad veritatem converti, et salvari.* Quæ igitur agenda supererant ? Duo hæc : 1° *post Domini sermones subjungere quoque Pauli doctrinam, et examinare sententiam ejus, et Apostolum exponere, et quæcunque ab hæreticis in totum non intelligentibus quæ a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare, et dementiam insensationis eorum ostendere : et ab eodem Paulo, ex quo nobis quæstiones inferunt, manifestare illos quidem mendaces, Apostolum vero prædicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis præconio docuisse, unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui novissimis temporibus Filium suum misit, et salutem suo plasmati donat, quod est carnis substantia.* Id ergo primum sibi proponebat Irenæus, pravas, quas Apostoli verbis hæretici subjiciebant, explicationes confutare : nec hoc tantum, sed et ostendere Apostolum docuisse, non quidem, ut perperam existimavit Grabius, unum esse Deum Patrem qui locutus sit ad Abraham, etc., id enim abunde præstiterat libro tertio, ubi, ut ipse ait in Præfatione libri V, *apostolorum doctrina explanata* fuerat; sed unum et eumdem Deum Patrem, eum quem ad Abraham locutum fuisse, et legisdationem fecisse jam demonstratum fuerat, *novissimis temporibus Filium suum misisse, ut salutem suo plasmati donaret, quod est carnis substantia.* Hoc enim argumentum, cum nondum satis hactenus edisseruisset, uberius libro V pertractandum reservaverat. Fuse vero pertractavit ab initio usque ad caput 17. Alterum erat quod Irenæo agendum restabat, scilicet *reliquos sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, disponere.* Quod præstitit a cap. 17 usque ad 25, a quo de Antichristo, tum de millenario Christi regno usque ad libri finem disserere incipit. Scopum igitur cum attigerit Irenæus, fidemque liberaverit, frustra librum quintum magna parte mutilum esse contendit Grabius.

55. De Latinis qui supersunt Irenæi codicibus mss. in Præfatione disserui. De Græcis nihil est quod dicam; nulli enim, qui saltem noti sint, hodie supersunt. *Testantur*, ait Feuardentius in Commonitione ad lectores suæ editioni præfixa, *nonnulli pii et docti viri, se Græcum exemplar in Venetiana bibliotheca legisse; alii quoque in Vaticana visum ferunt ; quæ tamen*, addit, *ibi postea frustra quæsita sunt.* In bibliotheca quidem Vaticana nullum exstare ms. Irenæi codicem Græcum, imo nec jam Latinum, constat. In Veneta vero si quis forsitan esset, quod non puto, suo pulvere sepultus æternum jaceret. Neque enim istius bibliothecæ codicibus lucem aspicere permittitur. Sic factum est, ut archetypus ille Græcus textus, longe elegantior et majori in pretio apud veteres quam Latinus, longe sæpius, diutius, et a pluribus Græcis transcriptus, tritus et citatus, quam usquam fuerit a Latinis interpretatio Latina, quæ Gregorii M. ætate adeo rara erat, ut nulli ejusdem codices reperiri potuerint, hac tamen salva et superstite perierit. Illius enim non tantum Gregorii ævo, sed diu post, frequentes exstitere codices, ut patet ex Germano Constantinopolitano, Photio, Joanne Damasceno et aliis pluribus, qui hunc allegarunt : quanquam tamen non existimem ea om-

nia Græca Irenæi fragmenta quæ in Joannis Damasceni ms. cod. Claromontano inserta leguntur, ab ipso Joanne Damasceno exscripta fuisse. A Græco recentiori collecta fuisse videntur. Sed de hoc fusius disserit is qui novam editionem operum S. Joannis Damasceni adornavit, vir eruditione singulari, nec minori humanitate conspicuus, R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum, t. II ejusdem editionis. Sunt qui putant, nec improbabiliter, præter Latinam quinque Irenæi librorum interpretationem, alteram Syriacam exstitisse. Nam Ephrem diaconus Edessenus, qui Græce nesciebat, integrum ex lib. I, c. 8, n. 1, locum exscripsit, inseruitque capitulo 8 Tractatus *De virtute;* qui quidem Tractatus ei vulgo ascribitur, nec, quin ascribatur, quidquam repugnat.

56. Id vero utrique textui, tum Græco, tum Latino commune fuit, ut divisus quidem in libros quinque, nullis vero capitibus, aut capitum argumentis distinctus prodierit. Divisionem in libros quinque indicat ipse Irenæus in fine et initio cujusque libri, ubi insuper summatim repetitis iis quæ præcedenti libro pertractaverat, sequentis argumentum dilucide ac breviter aperit. Sed deinceps continuum procedit orationis filum, sicque contextum, ut nulla partitionis cujuscunque se prodant vestigia, nullæ transitiones, aut aliud quidpiam quod capitis unius finem et initium, aut stylum interruptum probet. Hinc qui e veteribus Irenæum allegarunt, Eusebius, Epiphanius, Theodoretus, Augustinus et alii librum sæpe designant, caput vero aut quodvis alius divisionis genus, nusquam. Hinc etiam in omnibus mss. codicibus Latinis liber quintus continuo nec interrupto stylo ab initio ad finem usque procedit, nullaque apparent capita, capitumque argumenta. [CIV] Primi omnium hunc in capita secuerunt Gallasius et Feuardentius, quanquam nec eodem modo, præfixo unicuique capiti suo argumento. Nam antea Erasmus et Grynæus librum hunc ediderant, qualem mss. codices exhibebant. Hinc denique nec in aliis libris, in secundo præsertim, secum invicem consentiunt mss. codices, in quibus alia atque alia divisio occurrit; in his longiora capita, in illis breviora; in istis major capitum numerus, in illis minor. Quam etiam in suos codices invexere divisionem recentiores Græci, a Latina procul discedebat; minutiora quippe illius quam hujus capita, ut solerter colligit doctissimus Grabius ex Procopii Gazæi *Comment. in cap.* III *Geneseos*, ubi ea quæ Irenæus lib. III, cap. 23 (alias 38), n. 5, de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam ex cap. 59 et 65 allegat. Quibus omnibus id conficitur, Irenæum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, imo nec veterem interpretem. Divisionis hujus auctores, recentiores quipiam, seu librarii, seu alii quivis; sed adeo imperiti, judicioque destituti, ut omnia susque deque miscentes, orationisque filum temere ac perperam abrumpentes, ea plerumque secuerint, quæ continua esse debebant, et sæpissime ab iis verbis novum caput inceperint, quæ vix colo distinguenda erant a præcedentibus. Uno verbo textum misere lacerarunt, potius quam diviserunt. Hujus rei experimentum fieri potest in omnibus quæ hactenus prodierunt Irenæi editionibus. Eadem judicii maturitate atque solertia concinnata, quæ singulis quatuor priorum librorum capitibus præfixa leguntur argumenta. Ex veteris quidem interpretis verbis plerumque condita sunt, novis tamen non raro fabricatis, quasi de barbarie sermonis contentio fuisset; sed adeo insulse atque inepte disposita, ut sæpissime vel nihil minus quam subjecti capitis scopum atque consilium, vel id perperam, vel levissimam duntaxat ejusdem particulam, eamque minus præcipuam, lectoribus exhibeant. Antiquissima quidem ea esse non negaverim, utpote quæ in vetustioribus quibusque mss. codicibus, quanquam alia atque alia ratione collocata, occurrant. Sed quamtumvis antiqua sint, ex quo certum est Irenæum ipsum auctorem non habere, lectoribusque incommodo potius quam levamento esse, haud aliter spectanda quam ut imperiti cujuspiam opus illi Irenæi perperam additum.

57. Utrique malo, ineptæ videlicet Irenæi textus divisioni, et ineptioribus adhuc argumentis consulendum esse dudum censent eruditi. Posteriori jam consuluerat Joannes Jacobus Grynæus in sua Irenæi editione; nam veteribus maxima ex parte sublatis, novas, easque aptiores capitum περιοχὰς adjecit. Displicuit consilium Feuardentio, nam veteres summulas restituit; eo nomine, ut puto, quod antiquæ essent: quasi rebus absurdis auctoritatem et pretium adderet antiquitas. Displicuit et Grabio, qui male a Grynæo factum palam pronuntiat. An vero melius a Grabio ipso? Judicium penes lectores esto. Sic enim vetera argumenta restituit, ut spreta codicum auctoritate, qua tamen sola fretus retinenda ea esse censuit, proprio arbitratu disposuerit, transposueritque, interdum uno et eodem in plura dissecto, interdum pluribus in unum congestis. Ex quo factum, ut pluribus capitibus aliquando idem, aliquando etiam nullum omnino, aliquando quod nihil aut parum conveniat, argumentum præfigatur. Tutius forte ab omnibus iis incommodis sese expediret, qui rem ad Irenæi institutum revocans, textum ejus nullis capitibus et argumentis distinctum ederet. Hæcque fuit doctorum aliquot hominum, quos consuluimus, sed paucorum, sententia. Alii vero, liquc multo plures, secus sensere; eorumque judicium prævaluit, hac potissimum ratione nixum, quod lector divisioni et argumentis jam assuetus non modicam ex iis, si modo recte fiant, utilitatem colligere possit. Quare nova et commodiori capitum instituta divisione, nova singulis argumenta præfiximus, quibus uniuscujusque scopus et consilium lectoris oculis summatim exhibetur, ut jam in Præfatione diximus.

ARTICULUS III.

DE ALIIS IRENÆI SCRIPTIS.

58. Pluribus aliis, iisque egregiis operibus Christianam et catholicam fidem illustravit Irenæus; sed quæ temporum injuria sic excidere, ut ea duntaxat supersint fragmenta, quæ suis in scriptis servaverunt antiqui Patres. Scripsit adversus Florinum epistolam, cujus insigne fragmentum transcripsit Eusebius [16], et nos ex ipso ad calcem hujus operis edidimus. Florinus vero, Irenæo teste, *in imperatoris aulu splendide agens*, munus aliquod gesserat *in inferiore Asia*, cum ibi sanctitatis et doctrinæ laude floreret Polycarpus. Tanti viri fama permotus, se in ejus disciplinam tradidit, nihilque non egit ut sese ipsi probaret. [17]. Factus postea Romanæ Ecclesiæ presbyter, tum in errorem lapsus, aliorumque fidem sollicitans ut ejusdem erroris reos faceret, gradu dejectus est. Condiscipuli, quem apud Polycarpum viderat noveratque, casum dolens Irenæus [18], eumque ab errore revocare cupiens, scripsit adversus eum epistolam Περὶ τῆς μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, *De monarchia, sive quod Deus non sit conditor malorum.* Ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης, addit Eusebius, οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, *eam enim opinionem hic defendere videbatur.* Quæ quidem sic explicat II. Valesius, quasi Florinus, Marcionis et Cerdonis dogmatibus adhærens, duo principia invexisset, alterum bonorum, alterum malorum auctorem. Sed repugnat Irenæus scribens, Florini *dogmata ne quidem hæreticos extra Ecclesiam positos proferre unquam ausos fuisse.* Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini error : ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali auctorem fingeret ; sed in unum et eumdem Deum, tanquam in causam, mala omnia ac peccata refunderet : quod revera nullus hactenus hæreticus proferre ausus fuerat. Unde licet pro μοναρχίᾳ, seu principii unitate contra Marcionitas cum Catholicis decertaret, hanc tamen pejus illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Irenæus vero retinendam esse μοναρχίαν, nec tamen malorum labe aspergendam esse, tam vere quam pie contendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus exstitisset, quamque nefarium [CV] dogma exhorruisset Polycarpus, quem dudum præceptorem audierat, ei ob oculos ponit : ut tanti præceptoris memoria devium in catholicæ veritatis viam efficacius reduceret. Philastrius [19] Florianorum quorumdam hæreticorum meminit; sed quos Carpocratianorum surculum esse dicit. Gennadius [20] vero Florianum, seu Florinum culpat, quod carnem mali causam esse crediderit. Quæ quidem, si uterque Florinum nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Irenæo, quibus potior fides, consentiunt. Quidquid sit, Florinus Irenæi rationibus et argumentis victus, non tamen convictus, ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret, illinc vero a μοναρχίᾳ, quam hactenus propugnaverat, deficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum induceret; mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extremum Valentini sententiam amplexus, cum eo insanire maluit quam cum Catholicis sapere. Quare Irenæus illius salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod præceps sese dederat, barathro extrahere studens, scripsit librum Περὶ ὀγδοάδος, *De ogdoade*, vel, ut habet Hieronymus in Catalogo, *De octava*, cujus clausulam duntaxat refert Eusebius [21]. Utinam saltem opusculi, seu, ut vocat, σπουδάσματος illius argumentum exhibuisset. Id fuisse videtur, ut famosam Valentinianorum ogdoada, seu primigenum illum Æonum octonarium, cæterorum omnium radicem, brevi scripto selectisque rationibus convelleret; quem fusiori stylo vel jam exagitaverat, vel tum exagitabat in longiori illo *De detectione et eversione falso cognominatæ agnitionis.* Nec enim mihi constat, an jam ad umbilicum perductum esset hoc opus. Scribit quidem Theodoretus [22], non affirmat tamen (*ferunt*, inquit), Irenæum Florini morbum deplorantem, scripsisse adversus Valentinum. Sed incertum an quinque *Detectionis et eversionis* libros, an breve illud Περὶ ὀγδοάδος opusculum intellexerit. Utrumque enim adversus Valentinum scriptum fuisse videtur.

59. [23] Scripsit Irenæus alteram epistolam adversus Blastum, quam inscripsit Περὶ σχίσματος, *De schismate.* Hic quoque presbyter Romanæ Ecclesiæ σὺν τούτῳ (Φλωρίνῳ) παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος, non simili errore cum Florino implicatus fuerat, ut perperam vertit Valesius, sed similem cum illo depositionis sententiam exceperat. Utrique quidem hoc commune fuit, quod multos ab Ecclesiæ gremio abstrahentes, in suam sententiam perducerent, et τὸν ὑγιῆ τῆς Ἐκκλησίας θεσμὸν, sinceram Ecclesiæ legem adulterarent; sed præterea θάτερος, *alter*, Florinus videlicet, non *uterque*, ut hic etiam male reddidit Valesius, seorsim novam doctrinam adversus fidei veritatem invehere laborabat. Utrumque in Valentini hæresim incidisse

[16] Lib. v, c. 20. [17] Ibid., c. 15. [18] Ibid., c. 20. [19] Cap. 57. [20] Dogm., c. 76. [21] C. 20. [22] L. i, c. 23. [23] Euseb., c. 15 et 20.

significat Theodoretus citatus, postea vero Blastum inter Marcionis discipulos annumerat; sed præter Eusebii et Irenæi mentem: una schismatis culpa tenebatur Blastus; unde et inscripta adversus eum epistola, *De schismate*. Quæ vero schismatis hujus causa fuerit, docet antiquus auctor Additamenti quod ad calcem libri *De præscriptionibus* exstat apud Tertullianum [24]: quod nimirum *Blastus latenter Judaismum vellet introducere: Pascha enim dicebat non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi*, XIV *mensis*. Quæ etiam Florini culpa fuit: idque significat Eusebius, dum ait sinceram Ecclesiæ (non dicit, *fidem*, sed) *legem* adulteratam ab utroque fuisse. Cum enim alter Polycarpi discipulus fuisset, alter, Paciano teste [25], Græcus esset, Asianum Paschatis celebrandi morem Romam inducere satagebant: sicque Pascha præter hujus Ecclesiæ consuetudinem celebrantes, eam scindebant turbabantque. Merito proinde Pacianus Blastum Montanistis adhæsisse scribit; non quod novis prophetis fidem adhiberet, sed quod et ipsi Montanistæ Pascha luna XIV primi mensis celebrandum esse vellent. Porro utraque Irenæi tum adversus Florinum, tum adversus Blastum epistola eodem tempore scripta videtur. Quo vero anno, incertum. Cum tamen Eusebius utramque ad Commodi imperium et Eleutheri pontificatum referat, sub utriusque finem scriptam fuisse probabilius videtur.

60. De aliis, quas tum ad Victorem papam, tum ad alios scripsit Irenæus, epistolis de festo Paschatis, disseruimus in ejus Vita. Ex aliqua istarum epistolarum depromptum videtur, quod ex Irenæo citat auctor *Quæstionum et Resp. ad Orthod.* inter opera Justini, quæst. 115, non flectendum esse genu, neque Dominico die, neque 50 illis quæ sequuntur Pascha. Editum ab eodem Irenæo πρὸς Ἕλληνας λόγον συντομώτατον καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατον, περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένον, brevissimum et in primis necessarium librum, seu potius Sermonem, vel Orationem adversus Græcos, vel, ut vertunt alii, *adversus gentes*, qui *De scientia* inscribebatur, memorat Eusebius [26]: cujus mentem perperam accepit, aliisque perperam accipiendi ansam dedit Hieronymus, dum ait in *Catalogo*, scriptum ab Irenæo *contra gentes volumen breve, et de disciplina aliud:* quasi opusculum contra gentes ab illo de disciplina seu scientia diversum fuisset. Meminit uterque alterius Irenæi Sermonis Marciano fratri nuncupati, qui demonstrationem continebat apostolicæ prædicationis, et libelli Διαλέξεων διαφόρων, *Variarum disputationum*, vel, ut vertit Hieronymus, *Variorum tractatuum*, in quo Epistolæ ad Hebræos et Sapientiæ Salomonis mentionem faciebat, et quasdam sententias ex istis libris adducebat. Quis vero esset auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus, quodve consilium, tantibus veteribus, dici non potest: soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui plura de iis pro more disputat, nec verbis et conjecturis parcit; sed Dodwellianæ conjecturæ sunt, quas qui legerit, miratur et dissertatorem multa dixisse ut nihil diceret, lectorem vero multa legisse ut nihil disceret. Pollicitus est Irenæus [27], nec semel, Marcionem speciatim se confutaturum, hujusque promissi meminit Eusebius [28]. At liberatam ab Irenæo fidem satis significat idem Eusebius [29], cum eum recenset inter illos qui Marcionem egregiis operibus confutarunt. Citat Maximus abbas et confessor [30] quosdam Irenæi episcopi Lugdunensis *Sermones de Fide*, ad Demetrium Viennensem diaconum, quorum etiam initium et sententias aliquas Græce refert. Aliud fragmentum ex sermone *ad Demetrium* edidit Feuardentius, sed Latine duntaxat: quod quidem a N. Fabro accepisse se dicit; sed unde hic acceperit, dicere omisit. Si Græca adessent, emendatius forte prodire posset. At cum ejusmodi sermones Eusebio et Hieronymo ignoti fuerint, dubium est an genuini sint Irenæi fetus. Paulo aliter sentiendum puto de iis quæ Irenæo tribuit [CVI] verbis Œcumenius in *Comment. ad I Petri Epist. cap.* III. Haud dubitem quin deprompta sint ex celebri Lugdunensium et Viennensium de martyribus suis epistola, quam ab Irenæo ipso scriptam fuisse valde probabile esse diximus, confirmatque is Œcumenii locus. Hic enim ea desumpsisse se dicit ex iis quæ scripsit Irenæus Περὶ Σάγκτου καὶ Βλανδίνης, *De Sancto et Blandina*; non quidem verbo ad verbum, sed compendium verborum faciens: ὡς δὲ διὰ βραχέων παραθέσθαι ἔστι ταῦτα. Et revera quæ ibi de Sancto et Blandina recitat Œcumenius, ad ea quæ in citata Lugdunensium epistola referuntur, satis quadrant: adeo ut aliunde accipi potuisse non videantur.

61. Explicatam ab Irenæo Joannis Apocalypsin tradit Hieronymus in *Catalogo* [31]: *quam*, inquit, *interpretantur Justinus Martyr et Irenæus*. Hinc tamen colligi posse non puto integros ab Irenæo editos fuisse *Commentarios in Apocalypsin;* nec ea Hieronymi mens fuisse videtur. Respiciebat Hieronymus ad varia Apocalypseos loca, quæ in suis quinque libris explicat Irenæus, et præsertim in quinto, sub cujus finem de millenario Christi regno, et de Antichristo disserens, plura sacri hujusce libri testimonia interpretatur, et ad institutum accommodat. Quidam, Photio teste [32], Irenæo ascribebant librum cui titulus, *De Universo* seu *De substantia mundi*. Sed Caii presbyteri Romani, et Irenæi discipuli, opus esse verisimilius est. De aliis quæ ad calcem edidimus Irenæi fragmentis, proprio loco diximus. Hæc sunt quæ de tanti viri scriptis dicenda nobis erant. Jam de variis doctrinæ ejus capitibus sermo instituendus est.

[24] De præscr., c. 53. [25] Ep. 1. [26] Lib. v, c. 26. [27] Lib. I, cap. 27, n. 4, et lib. III, c. 12, n. 13.
[28] Lib. v, c. 8. [29] Lib. IV, cap. 25. [30] T. II, p. 152. [31] C. 19. [32] Cod. 48.

DISSERTATIO TERTIA.

DE IRENÆI DOCTRINA.

1. Solius supremi numinis est nec falli, nec fallere posse : mortalium omnium, nisi singulari Dei beneficio, solis scriptoribus sacris concesso, eximantur, ea est sors et conditio, ut eos a vero devios error interdum decipiat. Nullam igitur opus adeo castigatum, numerisque omnibus absolutum, quin nævis quibusdam inspergatur, pluribus aut paucioribus, majoribusque vel minoribus, pro majori aut minori scriptoris diligentia et eruditione. Neutra quidem Irenæo defuit ; ita tamen sibi semper non cavit, ut aliquando non offenderit, sed plerumque levius ; sicubi vero paulo gravius, eo magis error condonandus, quo nondum satis ad liquidum exploratis certis quibusdam doctrinæ Christianæ capitibus, vix fieri poterat ut attentioribus etiam animis nebulas non offunderent præconceptæ quædam ac communes priorum sæculorum opiniones. Ut vero excusandus non est Irenæus, ubi lapsus est ; sic nec temere culpandus, ubi culpa vacat, nec aliena ei affingenda dogmata quæ respuit. Sunt enim homines, quibus omnia auctorum dicta excusanda videntur ; sunt et alii qui infesto dente carpunt quidquid minus intelligunt ; sunt alii denique qui apud veteres Ecclesiæ Patres videre se putant quod videre cupiunt, ut erroris consortes habeant. Ne ad eosdem scopulos appellamus, visum est præcipua quæque doctrinæ Irenæi capita, quam breviter fieri poterit, percurrere ; et si quid lapsus est, id adnotare ; si quid vero alienum affingitur, id ab eo depellere.

2. Observat Photius, *in aliquibus* Irenæi *scriptis ecclesiasticorum dogmatum certam veritatem spuriis rationibus fucari*. Sic saltem Græca hæc interpretor : Εἰ καὶ ἔν τισιν αὐτῶν (συγγραμμάτων καὶ ἐπιστολῶν) ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ἀληθείας ἀκρίβεια νόθοις λογισμοῖς κιβδηλεύεται. In quæ Irenæi scripta scriptorumque loca digitum intenderit Photius incertum. Sed si is sit Photii verborum sensus, infirma interdum argumenta, ad probandas certas fidei veritates, ab Irenæo adhiberi, levissimum vitii genus est, omnibus fere scriptoribus commune, quodque eo difficilius cavere quis potest, quo adversarios studiosius insectatur, ac omnigenis argumentis obruere nititur. Quis enim auctor tantum valeat, ut ea omnia, quibus adversarios refellit, argumenta, totidem demonstrationes sint ? Vix fieri potest quin, si præsertim de una et eadem re multa sint, alia aliis efficaciora vel infirmiora sint. Deinde ut de rationum quarumcunque pondere et efficacia judicium feramus, æquitatis ratio postulat, ut ad id attendamus in quod potissimum intendebat auctor. Si quidem plures Irenæi ratiocinationes in seipsis et a scopo auctoris præcisæ spectentur, infirmæ videbuntur ; secus vero si consilii ejus habeatur ratio. Quia in apertis Scripturarum verbis nulla erant vanissimis hæreticorum dogmatibus præsidia, alia sibi in parabolis et allegoriis, quas pro libito interpretabantur, comparare sibi studebant. Cassa et futilia esse merito contendit Irenæus. *Nam*, inquit [32], *parabolæ debent non ambiguis adaptari*. Absurdissimum quippe est ea *quæ non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque prout vult adinvenit*. Ne tamen hoc, infirmo licet, præsidio gloriarentur hæretici, fucumque facerent imperitis, id sibi libro quarto præsertim probandum suscipit, desperatam eorum causam parabolis nihil juvari, et si quid valeat id argumenti genus, totum in pravorum dogmatum ruinam cedere. Quisquis ergo queritur, ea interdum a parabolis et allegoriis ad probandas fidei veritates argumenta ab Irenæo duci, quæ parum roboris habere videntur, meminerit et S. doctorem non nescium fuisse quid quantumque valerent ejusmodi argumenta secundum se spectata ; ab eo tamen pro jure suo usurpari, quia usurpandi exemplum primi dederant ii quos refellebat. Unde argumenta erant velut ad hominem, et ex adversariorum principiis et confesso petita, quæ efficaciam ab iis ipsis sortiebantur. Ex quo enim parabolis et allegoriis utebantur adversus Catholicos, eo minus argumentorum inde petitorum pondus declinare poterant, quo iis ad dirimendam litem sibi utendum esse primi censuerant. Id si advertisset Gallasius, ab insulsa et inepta censura temperasset, qua Irenæum vexat, quod hac Christi parabola : *Propterea omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias*, [CVII] *qui profert de thesauro suo nova et vetera* [33], utatur ut probet, unum et eumdem Deum utriusque Testamenti auctorem esse. Nam præterquam quod Irenæi [34] expositionem secuti sunt Chrysostomus, Theophylactus, Hilarius, Hieronymus et alii plures, ut recte adnotat Feuardentius ; ut forte adversus alios hæreticos non valuisset ejusmodi argumentum, maxime valebat adversus Valentinianos,

[32] Iren., lib. II, c. 27, n. 1. [33] Matth. XIII, 52. [34] Lib. IV, c. 9, n. 1.

qui e parabolis efficacia peti posse censebant : ad quos proinde retundendos sufficiebat parabolam eo sensu explicari, qui cum Christi verbis et instituto non pugnaret. Alia esse clariora Christi dicta, e quibus argumenta duci poterant, probe sciebat Irenæus ; sed hæc libro quinto reservabat, ut ipse profitetur initio hujus libri et in fine quarti. Idem dici velim de variis numerorum copulationibus, quibus interdum plus æquo delectari videtur auctor noster. Ejusmodi quidem argutias fastidivit posterior ætas ; non ita vero ea, qua scripsit Irenæus, et hujus mores nostris metiri sana ratio non sinit. Allegoricum hoc philosophandi genus, a Pythagoricis et Platonicis acceptum, maximo apud ethnicos, imo et Judæos ipsos, in pretio erat : ad quod conformare sese antiquos Patres necesse fuit, tum ut superbos animos sibi facilius conciliarent, semel persuasos Christianam religionem a recta philosophandi ratione non abhorrere ; tum ut eos propriis mucronibus, ubi sese occasio daret, configerent. Et id quidem ab Irenæo, eo potiori jure usurpatum, quo Gnostici, ut alibi ostendi, Pythagoreorum Platonicorumque principiis imbuti, plurimum numeris tribuerent, et in variis eorum copulationibus haud exiguum causæ suæ præsidium constituerent. Ad quorum proinde philosophemata eo se consilio componit, ut ea in auctorum ipsorum caput retorqueat. Quare quid et quantum valeant ejusmodi rationes, ut æqua lance pensitetur, proponentis ætas, scopus, adversarii, ac litigantium hypothesis præ oculis semper habere debet : ad quæ quisquis æquus attenderit, fateri non dubitabit id egisse SS. Patres quod in iis temporum disputationumque circumstantiis recta ratio ab iis exigebat. Sed quam parum tribueret Irenæus ejusmodi numerorum rationibus et copulationibus, luculenter patet ex iis quæ lib. II, cap. 25 et 26, disserit. Ibi enim ex professo probat, Dei opera, res divinas, rationem, ac veritatis argumenta ad numeros exigi non debere ; sed potius numeros ad res divinas, rationem et veritatis argumenta exigendos esse ; curiosamque illam numerorum inquisitionem, et ex iis ducta argumenta infirma esse ac plerumque vana et periculosa. Non tamen hactenus dictis negaverim, quin apud Irenæum spuriæ quædam occurrant rationes, quibus revera ecclesiasticorum dogmatum veritas fucetur potius quam illustretur ; quales sunt eæ quas a Christi ætate, et millenario regno petit ; sed iis et aliis quibusdam paucis exceptis, cæteris omnibus, si æquitatis ponderibus examinentur, et ad auctoris scopum atque consilium exigantur, pretium constabit et robur. Sed quid et quantum ex ejus doctrina juvari possit catholica fides, jam videamus.

—

ARTICULUS PRIMUS.

De Scripturarum sacrarum divinitate, canone et versionibus.

—

3. Scripturas sacras Deum ipsum auctorem habere, ejusque Spiritu afflante exaratas esse, tam aperte tamque frequenter profitetur Irenæus [36], ut id observare operam fere ludere sit. *Scripturæ*, inquit, *perfectæ sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu ejus dictæ*. Et ne diutius quam par sit immorer in re tam manifesta, totus est Irenæus libro tertio et quarto, ut probet unum et eumdem Deum et Patrem, utriusque Testamenti, Novi videlicet et Veteris, auctorem esse ; ipsoque, nec alio, per Verbum et Spiritum suum scriptoribus sacris, tum prophetis, tum apostolis et evangelistis afflante, ea omnia quæ in Canonem retulit Ecclesia, exarata fuisse.

4. Sed quam late Irenæo pateret sacer hic Canon, quosve libros complecteretur, haud ita facile dictu est. Certum quidem est sequentes Veteris Testamenti libros velut sacros et canonicos a S. Doctore haberi, et plura ex iis, tanquam ex libris divinæ auctoritatis, allegari : Pentateuchum Moysis, Josue, Judices ; libros quatuor Regum ; Psalmos, Proverbia Salomonis ; prophetias Isaiæ, Jeremiæ Ezechielis, Danielis, Oseæ, Joelis, Amos, Jonæ, Michææ, Habacuc, Zachariæ et Malachiæ. Quæ ex iis libris testimonia proferat, demonstrat Index locorum Scripturæ sacræ a nobis concinnatus, ad calcem hujus operis. Hoc semel tanquam ex Isaiæ, multoties vero tanquam ex Jeremiæ prophetia depromptum allegat : *Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis : et descendit ad eos evangelizare salutem, quæ est ab eo, ut salvaret eos*. Idem allegavit et Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone*, velut ex Jeremia, conquestus insuper, Judæos, odio Christianorum, sententiam hanc et plures alias e sacris Bibliis erasisse. Ex quibus colligitur eam

[36] Lib. II, c. 18, n. 2.

tunc in quibusdam Bibliorum Christianorum codicibus exstitisse, sed paucissimis; vix enim alios, præter Justinum et Irenæum reperias, a quibus citetur. Jam nullibi librorum sacrorum occurrit. Quin Jeremiæ *Threnos* seu *Lamentationes* inter canonicas Scripturas recensuerit Irenæus, dubitari non potest. Ut enim ex iisdem Scripturis probet, Christum Filium Dei, *et salutem, et Salvatorem, et salutare vere et dici, et esse*, verba hæc Thren. IV, 20: *Spiritus faciei nostræ Christus Dominus*, inter alia e libris sacris petita profert, non nominato tamen libro e quo petuntur, sed generatim duntaxat indicata, ut sæpe solet, Scriptura, hoc verbo, *inquit. Spiritus enim, inquit, faciei nostræ Christus Dominus.* Idem dicendum de Baruchi libro, quem ut propheticum et sacrum laudat, non tamen sub Baruchi, sed vel sub generali prophetæ, vel sub Jeremiæ nomine. Libro IV, cap 20, n. 4, probans, unum esse Deum, qui Verbo et Sapientia fecit et aptavit omnia, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus qui ab eo facti sunt, secundum dilectionem autem cognoscitur semper per eum per quem constituit omnia; scilicet per Verbum ejus, Dominum nostrum Jesum Christum, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem conjungeret principio, id est hominem Deo; ait: *Et propterea prophetæ, ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum, per quem* [CVIII] *commistio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio prænuntiante Verbo Dei, quoniam videbitur Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram*, etc. Quibus postremis verbis manifeste alludit ad ea Baruch III, 38: *Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Sed libro V, cap. 35, n. 1, finem capitis quarti et totum caput quintum ejusdem Baruch clare et ipsis verbis refert, velut ex Jeremia propheta: *Significavit*, inquit, *Jeremias propheta, Circumspice, dicens, ad orientem Hierusalem, et vide lætitiam*, etc. Ex qua Irenæi aliorumque Patrum citatione libri Baruch, canonicam ejus auctoritatem recte omnino colligit Feuardentius in notis ad hunc Irenæi locum. Ecce tamen, in Feuardentium insurgit cl. Grabius in notis suis, eumque hallucinari graviter pronuntiat. *Quis enim nescit*, inquit, *apocrypha scripta subinde a Patribus allegari?* Hocque apophthegmate contentus adversarium prostratum iri confidit. Ergone quia apocrypha scripta subinde a Patribus allegantur, statim pronuntiandum, eum hallucinari, qui ex eorum citatione colliget librum aliquem canonicum esse? Si ita sit, jam adversus Grabium prodeat impius aliquis, qui aliquod e quatuor Evangeliis, vel aliquas ex Epistolis Pauli, aliorumve apostolorum, ex albo Scripturarum expungat; quo argumento hunc confutabit vir clarissimus? An ex continua Patrum et Conciliorum citatione probare se posse putabit, sacra hæc scripta ab omnibus Ecclesiis, aut maxima saltem Ecclesiarum, earumque insigniorum parte, tanquam canonica habita semper fuisse? Invictum quidem cæteris est argumentum, sed Grabio prorsus infirmum et inutile. Nam statim occurret impius, hacque unica Grabiana responsione, *apocrypha scripta subinde a Patribus allegari*, totam vim argumenti facile infringet, Grabiumque ipsum ad incitas rediget. Non igitur ex eo quod quidam Patres apocrypha interdum scripta allegaverint, eorum illico elevanda fides est, cum librum aliquem velut canonicum citant. Si quidem tot et tanti, tam diu, tamque continuata serie apocryphum quoddam scriptum citarent, quanti, quamque diu librum canonicum allegant, premeret forte Grabiana difficultas. At multum abest ut paria sint utrinque momenta. Qui librum apocryphum velut sacrum citarunt, pauci sunt, nec obtinuit eorum sententia; imo potius, majori Ecclesiarum parte prævalente, successu temporis prorsus obsolevit. E contrario vero dum liber aliquis, quem sacrum deinceps agnovit Ecclesia, a Patribus allegatus est, quamvis initio dubitarent multi, quia paulo obscurior erat ea de re traditio apostolica; ea tamen, successu temporis, accuratiori rei examine, consultisque iis Ecclesiis, in quibus notissima erat et continuata episcoporum successio ab apostolis, patefacta, demum ad liquidum explorata veritate, calculum veteribus adjecit universa Ecclesia. Tam immensum tamque apertum discrimen facile animadvertere potuisset Grabius, nisi anticipatæ Calvinianorum Lutheranorumque opiniones fucum fecissent. Sed de vana ejus objectiuncula, toties a Catholicis contrita, jam satis. Id tantum, ut ad Irenæum revertar, addiderim: si Baruchi prophetiam sub Jeremiæ nomine laudaverit, non solum ita laudavisse. Eodem quippe modo allegavere Clemens Alexandrinus lib. I *Pædag.*, c. 2, et lib. II, c. 3; Cyprianus, lib. II *Testimon. ad Quirin.* et in lib. *De oratione Domin.*; Eusebius, in libris *De demonst. evang.*; Basilius, lib. IV *cont. Eunom.*, et alii tum Græci, tum Latini. Ratio omnibus nota est, quia nimirum Baruch Jeremiæ discipulus fuit, illiusque prophetia magistri libro juncta erat.

5. Librorum Tobiæ, Judith, Esther, Paralipomenon, Ecclesiastæ, Cantici canticorum, Ecclesiastici, Job, Abdiæ, Nahum, Sophoniæ, Aggæi, et Machabæorum, nuspiam, nisi me fallit memoria, in iis qui exstant Irenæi libris, occurrit mentio. Tobiam tamen jam tum in pluribus Ecclesiis inter prophetas eodem jure locum habuisse, quo Moysen, Jesum Nave, Amos, Habacuc, Joel, Zachariam, Isaiam, Ezechielem, Jeremiam, Danielem, Aggæum, Michæam, Nahum, Esdram et Sophoniam, ex eo colligi posse videtur, quod Irenæus, libro I, cap. 30, Sethianorum et Ophitarum deliria describens, ait n. 10, sic eos inter septem Angelos mundi rectores, prophetas partitos fuisse, qui illorum nomine et afflatu vaticinia funderent, ut suo *Elœi Tobiam et Aggæum* ascriberent. Susannæ et Belis historias,

quales Danielis cap. XIII et XIV referuntur, non tantum in suis Bibliorum codicibus descriptas legit Irenæus, sed et ut certas et indubitatas, sacras et canonicas, ac a Daniele propheta scriptas agnoscit, et citat lib. IV, c. 5, n. 2, et cap. 26, n. 3. Observat Eusebius [37], Irenæum in eo quem scripserat libello Διαλέξεων διαφόρων, Epistolæ ad Hebræos et Sapientiæ Salomonis mentionem fecisse. Et antea de libris *Contra hæreses* agens, ait [38] : Καὶ ῥητοῖς δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομῶντος Σοφίας κέχρηται, μονονουχὶ φάσκων· Ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. *Utitur etiam sententiis ex Salomonis Sapientia depromptis, ita fere dicens : Visio Dei parit incorruptionem, incorruptio autem proximos Deo facit.* Qua quidem Sapientiæ sententia, prout hic allegatur ab Eusebio, utitur Irenæus libro IV, cap. 38, n. 3, ita tamen, ut neque librum nominatim citet, nec verbotenus indicet e Scriptura petitam esse : imo Sapientiæ verba sic propria sibi faciat, ut partim sensum, partim ipsa verba referat. Nam Sap. VI, 18, 19, quem locum præ oculis habebat Irenæus, non legitur : Ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας, etc., sed, προσοχὴ δὲ νόμων, βεβαίωσις ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. *Custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est ; incorruptio autem facit esse proximum Deo.* Quatuor Esdræ libros agnovisse videtur S. doctor ; nec enim alio ex fonte, quam ex libri IV cap. 14, hausta videntur quæ de corruptis tempore captivitatis Babylonicæ sacris codicibus, et postea ab Esdra, Deo aspirante, instauratis, scribit lib. III, c. 21, n. 2. Hæc de Veteris Testamenti libris ab Irenæo memoratis et citatis.

6. Quod attinet ad sacros Novi Testamenti codices, quid de quatuor Evangeliis sentiat, ab initio libri tertii [39] statim aperit. Postquam ostendit evangelistas jam *indutos supervenientis Spiritus sancti virtutem ex alto, ac de omnibus adimpletos, et habentes perfectam agnitionem*, ad scribendum Evangelium mentem appulisse, addit : *Ita Matthæus in Hebræis ipsorum lingua Scripturam edidit Evangelii, cum Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus discipulus et interpres Petri, et ipse quæ a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas* [CIX] *autem sectator Pauli, quod ab illo prædicabatur Evangelium, in libro condidit. Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recumbebat, et ipse edidit Evangelium, Ephesi Asiæ commorans.* Plures in his verbis occurrunt difficultates, quas cum expenderimus in notis ad hunc locum, illuc lectorem remittere satius est, quam hic diutius detinere. Adeo vero de numero quatuor Evangeliorum constabat Irenæo [40], ut, secundum ipsum, *neque plura numero quam hæc sunt, neque rursus pauciora capiat esse Evangelia.* Quæ tamen verba non ita urgenda sunt, quasi sic necesse fuerit quatuor esse Evangelia, ut huic numero Deus nihil addere aut detrahere potuerit. Non is est S. doctoris sensus ; id tantum vult, sapientissima Dei providentia constitutum, ut quatuor essent Evangelia, nec plura, nec pauciora. Cujus quidem providentiæ multas affert rationes, petitas a quatuor mundi regionibus et cardinibus, quatuor ventis principalibus, quatuor præcipuis, quibus ædificium quodque fulcitur, columnis, quatuor Ezechielis animalibus, etc., mysticas certe rationes, non demonstrationes, quibus probare contendat rem ita fieri debuisse, nec aliter potuisse (tam absurda cogitatio mentem Irenæi subire nusquam potuit), sed quibus rem jam factam explicet, ostendatque sapientissimo Dei consilio ordinatam fuisse. Eo autem vergebat tota Irenæi oratio, ut insanam Gnosticorum audaciam castigaret, qui Evangeliorum numerum, nulla habita ratione Dei consiliorum, quorum sapientiam tam multa probant, arbitrio suo augebant vel minuebant. *His igitur sic se habentibus*, inquit [41], *vani omnes, et indocti, et insuper audaces, qui frustrantur speciem Evangelii, et vel plures quam dictæ sunt vel rursus pauciores inferunt personas Evangelii ; quidam, ut plus videantur, quam est veritatis adinvenisse ; quidam vero, ut reprobent dispositiones Dei.* Vanos etiam et indoctos dicere liceat eos qui, ut Gallasius et Scultetus, Irenæi mentem ne minimum quidem assecuti, quas de numero Evangeliorum mysticas profert rationes, ceu futiles et infirmas aspernantur. Næ! fastidii delicatissimi homines, quos ejus rei satietas cepit, quæ Anastasio Sinaitæ [42], Germano Constantinopolitano [43], Hieronymo [44], aliisque pluribus adeo probata fuit, ut primi totum hunc Irenæi locum exscripserint, cæteri rationes amplexi fuerint. Præstat, ut Irenæi verbis utar, cum hujusmodi *idiotis religiosis* desipere, quam cum *blasphemis et impudentibus sophistis* sapere.

7. De aliis Novi Testamenti partibus hæc tantum observanda veniunt, in omnibus, quæ exstant, Irenæi scriptis nullam Epistolæ D. Pauli ad Philemonem mentionem occurrere ; quod non adeo mirum, quia totum hujus Epistolæ argumentum nihil ad Irenæi scopum faciebat. Ad Epistolam vero ad Hebræos interdum alludit, nec ipsa tamen, nec auctore ejus nominatim citatis [45]. Sic lib. II, cap. 30, n. 9, ait, solum Deum Patrem omnia fecisse *Verbo virtutis suæ ;* quibus alludit ad illud Hebr. I, 3, *portans omnia Verbo virtutis suæ.* Et lib. IV, c. 11, n. 4, dicit *munditias exteriores* Legis *in figuram futurorum traditas fuisse, velut umbræ cujusdam descriptionem faciente Lege :* quæ desumpta videntur ex illo Hebr. X, 1 : *Umbram habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Nec

[37] Lib. V, c. 2, 6. [38] Ibid., c. 8. [39] C. 1, n. 1. [40] Ibid., c. 11, n. 7. [41] Ibid., n. 8. [42] Q. 144. [43] Theor. rerum Eccles., tom. II Auctar. Bibliot. PP. [44] Prol. in Matth. [45] Cap. VII, 14.

aliter citat Epistolas Catholicas Jacobi et Judæ, et secundam Petri, nisi verba quædam suis inserendo, tacendo locum et auctorem unde deprompta sunt, ut ei constabit qui loca in Indice designata consulere dignabitur. Secus dicendum de Epistola secunda Joannis, quam ut Epistolam *Joannis discipuli Domini* agnoscit et allegat lib. I, c. 16, n. 3, et lib. III, c. 16, n. 8. Apocalypsim etiam Joanni discipulo Domini nominatim ascribit, et sub ejus nomine citat lib. IV, c. 20, n. 11; lib. V, c. 35, n. 2, et alibi. Illud etiam non omittendum, quod Hermæ *Pastorem* velut Canonicam Scripturam laudet Irenæus lib. IV, c. 20, n. 2. *Bene ergo*, inquit, *pronuntiavit scriptura, quæ dicit : Primo omnium crede, quoniam unus est Deus*, etc., quæ verba desumuntur ex lib. II *Pastoris*, Mand. I. Sed eodem modo citavere plures alii Patres Græci, quorum testimonia collegit doctissimus Cotelerius, librisque *Pastoris* a se editis præmisit. Latinis vero tanti non fuit iste Hermæ *Pastor* : unde postea ab omnibus Ecclesiis e numero librorum sacrorum expunctus est.

8. Inter omnes, quibus usa est Ecclesia, sacræ Scripturæ versiones, nulla Irenæo venerabilior visa est ea quæ dicitur Septuaginta Interpretum. Hanc ipsi fonti Hebræo auctoritate pene parem existimavit, utpote quam *per aspirationem Dei* factam credidit. In eam vero sententiam abiit, quod Septuaginta, qui dicuntur, Interpretes, quasi prophetas habuerit, qui afflante atque dirigente Spiritu sancto versionem suam concinnaverint. Censet igitur Irenæus, *Ptolemæum Lagi filium*, cum eam, quam Alexandriæ construxerat, bibliothecam omnigenis codicibus ornare in votis haberet, misisse legatos qui a Hierosolymitis tum *Scripturas eorum*, tum Hebraici et Græci sermonis peritos exposcerent, qui easdem ex Hebræo in Græcum converterent. Hierosolymitæ, qui tum Macedonibus parebant, regi morem gerentes, delectos septuaginta seniores, Scripturarum et utriusque linguæ peritiores, miserunt. Veritus Ptolemæus ne interpretes ex compacto Scripturarum arcana prodere nolentes, fucum spuria et adulterina interpretatione facerent, *separans eos ab invicem, jussit omnes eamdem interpretari Scripturam; et hoc in omnibus libris fecit;* id est, jussit ut omnes simul eumdem Scripturæ librum interpretarentur. *Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus eadem, et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem : uti et præsentes gentes cognoscerent, quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ.* Ut autem res habeat fidem, addit Irenæus nihil mirum esse, si idem Deus qui olim Esdræ Scripturas sacras instauranti aspiravit, aspiraverit et LXX Interpretibus easdem in Græcum sermonem convertentibus. Corruptis siquidem Babylonicæ captivitatis tempore Scripturis, Deum, ea demum soluta, Judæisque in patriam reducibus, *temporibus Artaxerxis Persarum regis, inspirasse Esdræ sacerdoti tribus Levi* veterum prophetarum *sermones omnes* instaurare, *et restituere populo eam legem, quæ data est per Moysen.* Ex quibus omnibus concludit (qui scopus erat), *vere impudoratos et audaces* esse hæreticos, qui, ut hæresim suam Scripturarum auctoritate muniant, alias, præter antiquissimam illam, quæ miris adeo modis facta est, Scripturæ interpretationes proferre audent : apostolos enim, hæreticis omnibus vetustiores, *consonare prædictæ interpretationi, et interpretationem consonare* [CX] *apostolorum traditioni;* cum hi *prophetica omnia ita annuntiaverint, quemadmodum Seniorum interpretatio continet.* Sic argumentabatur Irenæus, ut probaret hæc Isaiæ verba [48], *Ecce virgo concipiet et pariet filium*, a Theodotione et Aquila corrupta esse, dum vocem עַלְמָה, *Virgo*, verterunt νεᾶνις, *adolescentula;* ne scilicet ex eo Isaiæ loco inferretur Christum ex Virgine natum esse.

9. Vulgatam versionis LXX Interpretum historiam hic examinare nostri non est instituti : cum maxime id actum sit a pluribus, iisque doctissimis hominibus. Pauca duntaxat circa Irenæi nostri narrationem observare sufficiat. Primo non Irenæum solum tanti fecisse versionem LXX Interpretum : eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum sæculorum Patres, apud quos obtinuerat ea sententia, Interpretes prophetarum vices et officia peregisse. Fons autem ex quo profluxit communis ea veterum existimatio, fuit Aristææ historia, sive vera, sive falsa; testis, ut ipse credi amat, oculati, quam Josephus lib. XII *Antiquitatum*, cap. 2, et Philo lib. II *De vita Mosis*, compendio retulerunt, quamque omnes tum veteres Judæi, tum priores Christiani unanimi consensu receperunt; tum pervagata opinio, Septuaginta Interpretes in totidem cellulis a Ptolemæo inclusos, sic a Deo inspiratos fuisse, ut collatis inter se versionibus singulis, omnes in iisdem sententiis, verbis et nominibus convenisse reperti fuerint. Hujus quidem circumstantiæ non meminit Aristæas : primus ante Irenæum meminit Justinus Martyr in *Exhortatione ad gentes;* uterque vero traditam accepit partim a Philone, partim a cæteris Judæis, quibus Aristææ historiam novis miraculis ornare placuit. 2° Ptolemæum illum, quo regnante atque jubente, ex Hebræo in Græcum sermonem conversæ sunt Scripturæ, fuisse, ex Irenæi sententia, non Philadelphum, ut sentiunt Aristæas, Josephus, Philo, Tertullianus in *Apologetico*, et alii plerique e Patribus, sed Lagi filium; quæ et eadem sententia fuit Clementis Alexandrini lib. I *Strom.*, pag. 341 et seqq. Gravibus quidem hæc premitur difficultatibus, vixque ac ne vix quidem cum historia Aristææ, ubi huic semel sua constiterit auctoritas, conciliari poterit. Conciliare tamen utcunque studeat, qui Anatolio episcopo Laodicæno duce, cujus fragmentum recitat Euse-

bius lib. VII *Hist.*, c. 32, putant, versionem LXX Interpretum, si non factam, saltem decretam fuisse, legationemque ad Judæos, comparandorum sacrorum codicum causa, missam eo tempore, quo Ptolemæus filius Lagi Philadelphum filium in regni societatem asciverat; adeo ut utrique ascribi potuerit. Sed vereor ut hanc conciliandi rationem admittat Aristæas. Nodum, meo quidem judicio secant, qui excussa auctoritate Aristææ illius, censent, ut certum sit Scripturas Ptolemæo sive Lagi, sive Philadelpho, forte etiam utroque regnante atque jubente, in Græcum conversas fuisse a selectis quibusdam peritisque Judæis, cætera omnia ab Aristæa, Judæo Hellenista, aliisque recentioribus Judæis, pro gentis genio, ut res admirationem haberet, conficta fuisse. Sed hæc ad criticos remittimus : satis est nobis si vanæ credulitatis argui non possit Irenæus ; utpote qui sententiam amplexus fuerit, quam suo tempore, re nondum ad criticæ leges exacta, Christiani omnes eo fidentius tuebantur, quo Judæis tunc temporis versioni LXX Interpretum, quæ Ecclesiæ Christianæ arma contra eos ministrabat, maligne detrahentibus, sanctis Patribus in suspicionem venire non poterat Aristææ librum a Judæo fuisse confictum. 3° Non modicam apud Christianos auctoritatem versioni τῶν Ο′ conciliavit ea persuasio, Christum Dominum in citandis Veteris Instrumenti testimoniis, neglecto Hebraico textu, solius dictæ versionis rationem habuisse. Sic quidem sensere plures e Patribus : non tamen Irenæus. Saltem id e verbis ejus erui posse non putem, ut in notis ad hunc locum ostendi. Ex eo tantum auctoritatem huic versioni conciliare videtur (quod genuinum auctoritatis ejus fundamentum est), quod in omnibus, quæ protulerunt apostoli. Veteris Instrumenti testimoniis, nihil occurrat quod versioni τῶν Ο′ repugnet : imo *consonent* apostolica omnia *prædictæ interpretationi, et interpretatio consonet apostolicæ prædicationi ; prophetica omnia ita annuntiaverint apostoli, quemadmodum Seniorum interpretatio continet.* Quod quidem argumentum ut valeat, necesse non est ea omnia, quæ ab apostolis prolata sunt, testimonia Græcis τῶν Ο′ respondere ; sed horum satis probata manet sinceritas et fides, si cum apostolicis quoad sensum conveniant. 4° Sentire videtur Irenæus, non Pentateuchum duntaxat, sed et canonicas omnes Judæorum Scripturas in Græcum sermonem, Ptolemæi regis jussu, conversas fuisse. Utitur enim semper voce indefinita, *Scripturas*, nec quidquam addit quod eam ad Pentateuchum coerceat. Imo quod scribit, tum Ptolemæum *petiisse a Hierosolymitis interpretatas habere Scripturas eorum ;* tum eumdem *separatis ab invicem* interpretibus *jussisse, ut omnes eamdem interpretarentur Scripturam; hocque in omnibus libris fecisse :* satis indicat libros omnes, qui Judæis sacri essent, conversos fuisse. Cum enim existimaret Irenæus, Ptolemæum bibliothecam suam *omnium hominum dignis conscriptionibus ornare cupiisse*, credere consequenter debuit, neglecta ab eo non fuisse prophetarum oracula; *dignas* certe *conscriptiones*, quæ et ipsæ bibliothecam regiam ornarent. Denique si, Irenæo teste, *prophetica omnia ita annuntiaverunt apostoli quemadmodum Seniorum interpretatio continet :* ergo *prophetica omnia*, non solum Pentateuchum, interpretati sunt Seniores, ex auctoris nostri sententia, quæ et eadem fuit Justini Martyris, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Origenis, et aliorum. 5° Demum, quod cum pluribus ex mox laudatis Patribus censet Irenæus, corruptas fuisse, tempore captivitatis Babylonicæ, Scripturas sacras, et ab Esdra postmodum aspirante Spiritu sancto instauratas, hausum videtur, ut jam dixi, ex apocrypho libro IV Esdræ, cap. 14, ubi narrat auctor, quinque viros, Esdra, quæ sibi revelata erant, dictante, plures scripsisse libros. Ut ut sit, ex verbis Irenæi inferri posse non putem, Scripturas tempore captivitatis prorsus interiisse. Non enim sit deperditas fuisse Scripturas, sed *corruptas;* nec easdem, Deo Esdræ afflante, de integro suscitatas in lucem iterum prodiisse ; sed Deum inspirasse Esdræ sacerdoti, τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν, *veterum prophetarum sermones omnes in ordinem digerere, et restituere populo eam legem quæ data est per Moysen.* Id igitur vult duntaxat Irenæus, corruptas tum ignorantia, tum negligentia Judæorum Scripturas ; ab Esdra, Deo inspirante, recensitas, [CXI] atque recognitas, a mendis quæ irrepserant, purgatas fuisse; confusosque et perturbato ordine jacentes prophetarum libros, in pristinum ordinem digestos fuisse, ac denique legem longa oblivione veluti sepultam, de novo promulgatam et propositam populo fuisse. Sic Irenæus a communi cæterorum Patrum atque interpretum sententia non recedit.

10. Duarum aliarum Veteris Testamenti versionum meminit eodem loco Irenæus, Theodotionis videlicet Ephesii, et Aquilæ Pontici, utriusque Judæi proselyti; sed obiter tantum, et occasione Illius Isaiæ testimonii : *Ecce virgo concipiet*, quem ab illis corruptum prava interpretatione merito conqueritur. Et hinc accepta occasione, versionis LXX Interpretum fidem et auctoritatem commendat, eo modo quo diximus, eamque cæteris omnibus longe præfert. Hanc in citandis Veteris Testamenti locis plerumque sequitur. Si vero interdum ab ea discedere videatur, triplex hujus rei causa afferri potest : 1ª Quod aliquando non ex codice, sed ex memoria citet ; idque ex eo patet quod eadem testimonia diversis in locis sæpe proferens, non tamen eodem modo semper scribat, sed hic verbis quibusdam aucta, illic decurtata, prout memoria suggerebat et occasio ferebat. 2ª Quod non omnes τῶν Ο′ codices secum invicem in omnibus consentirent. Quanta inter eos codices, Origenis ætate, diversitas intercesset, quamque desudandum Origeni fuerit, ut eos

secum invicem conciliaret, vel iis resectis quæ negligentia vel audacia librariorum perperam addita fuerant, vel iis additis quæ male omissa fuerant, docet ipse t. xv *Commentar. in Matthæum*. Cum igitur non iidem essent ubique versionis τῶν Ο' codices, non mirum si ea, quæ ex ea profert Irenæus, non semper cum nostris exacte conveniant. Qui enim supersunt nobis, pauciores numero sunt; longe plures Irenæi ætate circumferebantur; qui si adhuc exstarent, certius de iis, quibus usus est, judicare possemus. 3ª Quod Latinus Irenæi interpres ea, quæ S. doctor Scripturæ testimonia allegat, interdum vel minus accurate verterit, vel non ex ipso Græco verterit; sed labori parcens, prout ea in vulgatis Latinorum versionibus legebantur, Irenæi textui inseruerit. Eædemque rationes valent, non pro Veteris duntaxat, sed et pro Novi Testamenti locis quæ citavit Irenæus. Nec enim ea semper ex codice protulit, sed interdum ex memoria; nec minor fuit inter Novi quam inter Veteris Testamenti codices diversitas, ut sæpe conquestus est Hieronymus, et satis patet ex iis omnibus Græcis, qui etiamnum supersunt: nec minor fuit in iis vertendis Irenæi interpretis incuria. Hæc ex eo potissimum deprehenditur, quod veterem vulgatam Italicam versionem ad verbum non raro sequatur, ut pluribus in locis observavi. Nihil vero necesse est moneam, tantam nusquam exstitisse varietatem inter omnes sive Veteris, sive Novi Testamenti codices, quibus usa est Ecclesia, quosque legit Irenæus, ut quidpiam dispendii pertulerit sensus: res ipsa per se loquitur, et ei qui loca omnia sive ab auctore nostro, sive a veteribus Patribus allegata cum hodiernis nostris sacræ Scripturæ exemplaribus conferre voluerit, palam illico fiet totum discrimen in verbis quibusdam, illæso semper manente sensu, hærere. Id tantum ex hactenus dictis colligi velim, vix quidquam certi statui posse de iis, quibus usus est Irenæus, Novi præsertim Testamenti codicibus: adeo ut ex iis quæ allegat Scripturæ locis, ut quid certum et indubitatum concludi non possit, sic vel sic omnino habuisse Irenæi codices; sed ejusmodi argumenta sobrie proponenda sint, et intra conjecturarum limites manere debeant. Ad hæc si attendisset cl. Grabius, non ita fidenter pronuntiasset, hæc vel illa exstitisse in veteribus Ecclesiæ codicibus, vel ab iis abfuisse. Quisquis prudens est, et in lectione Patrum tantillum versatus, abstinet ab ejusmodi judiciis, ne temeritatis notam incurrat.

ARTICULUS II.

De Scripturarum perspicuitate et obscuritate.

11. Claras et perspicuas esse Scripturas sacras, earumque sensum cuilibet attento et studioso lectori facilem et obvium esse, vulgatus Protestantium error est, quem mirum, si Irenæo tantæ auctoritatis Patri non affinxissent. Hunc quamvis in notis suis paulo parcius insinuet cl. Grabius, in Indice generali ad vocem *Scriptura* sollicitius inculcat. *Scriptura sacra*, inquit, *omnia quæ scire debemus, aperte et citra parabolarum involucrum proponit. Judæis cum legitur, obscura et fabulæ similis, Christianis vero perspicua.* Sed si ea quæ ibi indicantur loca conferas, miraberis nihil minus, quam quod spondet Index, occurrere. Nec accuratior, ne dicam sincerior, fuit vir cl. in notula, quam lib. II, cap. 46, suæ editionis pag. 172 (nostræ vero cap. 27, n. 2, p. 155), subtexuit. Nimirum occasione istorum Irenæi verborum: *Cum itaque universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia, in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint*, etc., tam scite quam vere sic monuerat Feuardentius: *Non vult*, ait, *omnes Scripturas adeo apertas, et cuivis obvias esse, ut nulla sit in eis obscuritas; cum hoc alibi frequenter affirmet*, etc. *Sed eas adeo perspicue et constanter unum et solum Deum mundi creatorem et rectorem prædicare, ut nemo, qui his attenderit, ignorare possit.* Recte omnino. Subjungit vero Grabius: *Attamen præcedenti pagina* aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita *dicit universe*, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, *prout ibidem loquitur: id est, quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit.* Verum quidem est Irenæum initio capitis asserere, quædam *esse aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita in Scripturis;* sed hanc Irenæi propositionem universalem esse, haeque S. doctorem complecti voluisse ea omnia *quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit*, Grabii commentaria sunt cum ipso textu e diametro pugnantia. Nimirum postquam Irenæus capite præcedenti insanam Gnosticorum curiositatem redarguit, qui Scripturas temere scrutati, insulsisque de Deo rebusque divinis quæstionibus atque commentationibus delectati, vano scientiæ nomine superbius efferebantur: tum initio capitis sequentis (in quo demonstrandum sibi proponit, ex parabolis, quibus multiplex subesse potest sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in [CXII] Scripturis) subjungit, *sensum sanum, et qui sine periculo est, et religiosum, et amantem verum, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus,*

et subdidit nostræ scientiæ, hæc prompte meditari, et in ipsis proficere, diuturno studio facilem scientiam eorum efficientem. Quænam vero ea sint, *quæ dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ*, statim indicat : *Sunt autem hæc*, addit, *quæ ante oculos nostros occurrunt, et quæcunque aperte, et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis.* An vero, quisquis ita loquitur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita dicit universe, quæ dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ; id est, quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit? Lippis oculis Irenæum legerit, qui sic concludat. Id vult S. doctor, quædam esse, quorum investigationem permisit nobis Deus, quæque subdidit nostræ scientiæ; ea vero esse 1° *Quæ ante oculos nostros occurrunt*, res naturales videlicet; non certe ea omnia, quæ in Scripturis habentur, utpote quæ ante oculos nostros occurrere, nemo sanæ mentis dixerit. 2° Quæcunque aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. Ut ergo quæcunque aperte et sine ambiguo posita sunt in Scripturis, scientiæ nostræ atque investigationi permiserit Deus; non hinc tamen, nisi puerili sophismate, concludi potest, ea omnia, quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo posita esse in Scripturis. Alias eodem jure concludi posset, ea omnia quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit, *ante oculos nostros occurrere*, id est sub conspectum nostrum cadere; alterum enim ab altero non separat Irenæus; quæ tamen conclusio absurdissima foret. Longe quippe diversæ sunt hæ propositiones : *Quæcunque ante oculos nostros occurrunt, et aperte et sine ambiguo in Scripturis posita sunt, ea omnia dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ;* et : *Ea omnia quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis.* Prima propositio Irenæi est; secunda Grabii solius, non certe S. doctoris.

12. Tantum abest hic dicat, ea omnia, quæ in Scripturis habentur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita esse; quin potius, postquam ostendit ex parabolis obscuris clara et perspicua Scripturæ verba explicanda non esse, subjungit, stultum esse et absurdum, *quæ non aperte dicta sunt* in Scripturis, *neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque, prout vult, adinvenit.* Igitur præter parabolas, quibus multiplex subesse potest sensus, alia in Scripturis occurrunt, *quæ non aperte dicta sunt;* obscura proinde, nec unicuique facile pervia, sed quæ explicatione et interprete indigeant. Ea vero licet obscura, si non a nobis sciri, certe credi Deus voluit. Si autem ab Irenæo quæras, quænam ea sint quæ aperte et sine ambiguo posita sint in Scripturis, respondebit: non *universe*, ut perperam fingit Grabius, sed singulariter, et quantum ad argumentum præsens pertinebat, unum esse et solum Deum, mundi conditorem et rectorem. Cum itaque, inquit, *universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etsi non omnes credunt, unum et solum Deum, ad excludendos alios, prædicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia*, etc., *et ipsa autem creatura, in qua sumus, per ea quæ in aspectum veniunt, hoc ipsum testante, unum esse, qui eam fecerit et regat : valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adapertionem cæcutiunt oculos*, etc. Quam multa autem sint in Scripturis obscurissima, quæ explicari a nobis non possunt, fusius docet cap. sequenti, ubi probat plures in iis occurrere difficultates, quæ solvi a nobis non possint, sed quarum solutio Deo soli humili fide committi debeat : Scripturas quidem perfectas esse, utpote a Verbo Dei et Spiritu ejus inspiratas; sed tantis mysteriis abundare, ut ad ea intelligenda revelatione opus sit : adeo siquidem angustos esse mentis nostræ limites, ut in ipsis rebus naturalibus, quarum assiduus nobis est usus, quæsque quotidie videmus et contrectamus, cæcutiat. Legi verba apud auctorem possunt n. 2 et 3, longiora siquidem loca sunt, quam ut hic exscribantur. Et lib. IV, cap. 26, n. 1 (quo etiam loco abutitur Grabius), docet, Christum esse thesaurum in Scripturis absconditum, ejusdem Christi adventu et cruce revelatum. Prophetias omnes, *priusquam habeant efficaciam, ænigmata et ambiguitates esse hominibus : cum autem venerit tempus, et evenerit quod prophetatum est, tunc prophetias habere liquidam et certam expositionem. Et propter hoc quidem Judæis, cum legitur Lex in hoc nunc tempore, fabulæ similem esse; non enim habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii Dei, qui est secundum hominem; a Christianis vero cum legitur, thesaurum esse absconsum in agro, cruce vero Christi revelatum esse et explanatum.* Ratio est, quia Christiani habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii. A quo vero habent? [46] *Ab eis qui in Ecclesia sunt presbyteris*, quibus proinde *obaudire oportet, his nimirum qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt.* [47] *Nam ubi charismata Domini sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt; et eam, quæ est in Filium Dei, dilectionem adaugent... et Scripturæ sine periculo nobis exponunt* [48]. *Reliqui*

[46] Lib. IV, n. 2. [47] Ibid., n. 5. [48] Ibid., n. 2.

vero qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt, suspecti habendi, vel quasi hæretici et malæ sententiæ; vel quasi scindentes, et elati, et sibi placentes; aut rursus ut hypocritæ, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Omnes autem hi deciderunt a veritate.

13. Videat jam cl. Grabius utrum hæc Irenæi verba, ad quæ ipse remittit, causæ suæ faveant. Videat utrum ex S. doctoris sententia, Scripturæ adeo perspicuæ sint et apertæ, ut interprete non indigeant. Videat utrum earum interpretatio cujusvis privati hominis judicio permittatur. Videat demum, et serio perpendat, utrum ea societas, vel in qua natus est, vel cui se adjunxit, *tales presbyteros nutriat*, quales hic describit Irenæus, *qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt; qui et apostolorum doctrinam custodiunt; et cum presbyterii ordine sermonem sanum et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem reliquorum*, etc. *Edat*, ut cum Tertulliano [49] loquar, *origines Ecclesiarum suarum; [CXIII] evolvat ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Confingat* quidquid libuerit; si candide et sincere agere voluerit, cum devenerit ad Matthæum Parkerum in Anglia, Lutherum in Germania, Calvinum in Gallia, aliosque ejusmodi recentiores sectarum duces et conditores; deprehendet eos successionem apostolicam vel ludicra et sacrilega ordinatione invertisse, vel spreta omni ordinatione funditus evertisse. Sed de his postea.

ARTICULUS III.

De Traditionis auctoritate et fundamento.

14. Scripturas quidem sacras Dei sermones esse, et regulam veritatis certam et immutabilem, cui nihil addere vel detrahere liceat, rectissime docet Irenæus [50]. Iis tamen omnia Dei verba expresse non contineri, sed apostolos, ut Christi legatos atque prædones, plura docuisse, quæ scriptis haudquaquam consignarunt, non minus aperte prædicat [51]. Traditionis siquidem auctoritate impugnaturus hæreticos, jam ab initio libri tertii [52] ostendit, eam esse impiorum hominum proterviam, ut *cum ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertantur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictæ, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his qui nesciant traditionem; non enim per litteras traditam illam, sed per vivam vocem... Cum autem ad eam iterum traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesia custoditur, provocamus eos; adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem .. Evenit itaque neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos.* Ex quibus hæc liquido sequuntur, 1° ipsos omnium hæreticorum pessimos agnovisse et confessos fuisse, *Scripturas varie dictas esse*, id est interdum obscuras esse, variosque iis subesse sensus. 2° Obscurorum locorum sensum a traditione petendum esse, non ea, quæ *per litteras tradita sit, sed per vivam vocem.* Hæc non reprehendit Irenæus, imo in sequentibus probat, ut mox videbitur. 3° Traditionem latius patere Scripturis, et ab iis distingui, utpote quæ earum sit interpres; quod et hæc Irenæi conclusio demonstrat: *Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos.* Et postquam de traditione apostolica fusius disseruit, jam argumento finem imponens, et ad illud, quod e Scripturis petitum cœperat, reversurus, sic caput 5 orditur: *Traditione igitur, quæ est ab apostolis, sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam, quæ est ex Scripturis ostensionem, eorum qui Evangelium conscripserunt, apostolorum*, etc. Ubi traditionem apostolorum ab eorum scriptis perspicue distinguit. Sed non possum quin hic obiter malam Gallasii fidem castigem, qui cum clara hæc Irenæi verba adulterare in textu non potuisset, ea in summulis suis corrumpere ausus est, *Traditio*, inquit, *apostolorum convenit cum eorum scriptis, ad quæ semper est nobis redeundum.* An is sit Irenæi verborum sensus, judicet quisquis oculos habet, nec deinceps ejusmodi novarum editionum auctoribus fidet. Illud igitur Irenæi ævo certum erat, non satis esse ad catholicam fidem, ut quis Scripturis consentiret, nisi insuper consentiret et traditioni, ei *quæ per vivam vocem, non per litteras tradita* fuit ab apostolis, quæque *per successiones presbyterorum*, id est episcoporum, *in Ecclesia custoditur.* Et hinc etiam in confesso erat apud omnes, non Scripturas tantum, sed traditionem etiam, regulam esse fidei nostræ; neque enim ad Scripturas duntaxat *provocabantur* hæretici, uti provocari vellent recentiores heterodoxi, sed et ad traditionem, tanquam ad certissimam Christianæ

[49] De præscrip. [50] Lib. IV, c. 35, n. 4. [51] Lib. V, cap. 30, n. 2. [52] C. 2.

et catholicæ veritatis regulam : hæcque *confundebantur*, ut ait auctor noster capite sequenti, *omnes ii, qui quoquo modo vel per sibi placentia, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet colligebant.* Si qui autem traditioni non consentirent, *adversus eos certamen erat, et undique resistendum esse illis* censebant Ecclesiæ Patres.

15. Cur vero tanta esse in traditione, ad catholicam fidem tuendam, momenta vellent SS. doctores, ratio, ex Irenæo, in promptu est : quia *traditio est ab apostolis.* Nimirum, non omnia quæ docuerunt apostoli, hæc scriptis mandarunt, sed plura vivæ vocis oraculo tradiderunt, iis maxime quibus Ecclesias committebant; quæ per successiones episcoporum pervenerunt usque ad nos. *Traditionem itaque apostolorum*, inquit cap. 3, n. 1, *in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre; et habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committebant. Valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse, quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes, quibus emendate agentibus fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas.* Firmissimum itaque et ineluctabile illud argumentum est. Cum dogma quidpiam in Ecclesia proponitur, quod Scripturis aut fulciri aut impugnari satis non potest, illud ad Ecclesiarum traditionem exigendum est; si cum ea consentiat, id apostolis ipsis acceptum referendum est; si dissentiat, illico rejiciendum et damnandum. Cum enim Ecclesiæ omnes vel ab apostolis ipsis, vel ab eorum discipulis aut successoribus fundatæ sint; qui primi ad eas Ecclesias regendas ordinati sunt episcopi, eorum omnium quæ a Christo tradita et accepta docuerant, vel explicuerant apostoli, notitia probe instructi accesserunt : *valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse* apostoli, *quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes.* Ii vero apostolorum successores quæ ab apostolis acceperunt, suis vicissim successoribus tradiderunt et crediderunt, hi aliis, donec *per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos traditionem* et doctrinam apostolicam ipsi acceperimus. Ex quibus evidenter patet, eam quam Irenæus, aliique SS. Patres traditionem apostolorum dicunt, ipsissimam esse apostolorum doctrinam, quam viva voce tum Ecclesiis a se fundatis, [CXIV] tum iis quos instituerunt episcopis, tradiderunt et crediderunt; hanc enim, ut jam dixi, Irenæus a Scripturis aperte distinguit. Non minoris proinde auctoritatis est, quam ipsa apostolica scripta, cum utraque Dei et Christi ipsius sermones sint. Nam sive viva voce, sive scripto docuerint apostoli quidpiam, quod ad fidem aut mores necessario pertineat, Christi doctrina est, et a Christo revelata et accepta, quam afflante atque dirigente Spiritu sancto tradiderunt : Dei proinde verbum est, Deo ipsi acceptum referendum. Eapropter traditionem primis libri tertii capitibus [53], et alibi sæpe, tam sollicite opponit hæreticis auctor noster, meritoque tantum illius pondus esse vult, ut hoc obruantur quicunque male sentiunt. Eapropter hæreticis traditionem aut contemnentibus aut violantibus undique resistendum, eosque ut *fures et latrones* devitandos esse monet. *Oportet*, inquit, *devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ cum summa diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem.* Eapropter denique tantum traditioni tribuit, ut *si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, oporteret tamen ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committebant Ecclesias.* Quod adeo verum est, addit [54], ut *huic ordinationi assentiant multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento* (id est sine scripturis) *scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes, in unum Deum credentes, fabricatorem cæli et terræ*, etc. *Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum, barbari sunt; quantum autem ad sententiam et consuetudinem, et conversationem, propter fidem perquam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni justitia, et castitate, et sapientia.* Ad hanc unam traditionis normam barbari illi exigentes quæcunque nova ab hæreticis proponerentur, *statim concludentes aures suas, longe longius fugerent, nec audire quidem sustinentes blasphemum colloquium. Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt quodcunque hæreticorum portentiloquium est.* En quæ et quanta priscis Ecclesiæ Patribus, apostolicisque viris, traditionis auctoritas erat.

16. Medium autem, ac veluti canalis, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, successio episcoporum est legitime in Ecclesia catholica ordinatorum. Neque enim quemquam Ecclesiis præfecerunt præficique permiserunt apostoli, nisi prius ea omnia, quæ ad fidem et mores necessario pertinent, apprime calleret, eorumque omnium quæ credenda et agenda Ecclesiæ proposuerant, notitia solerter imbutus fuisset : ut nimirum eamdem notitiam posteris transmitteret. Et hinc eam episcoporum successionem tam acriter tamque frequenter urget adversus hæreticos Irenæus; ratus videlicet, nihil efficacius esse ad retundendam omnem hæreticam pervicaciam. *Non enim*, inquit [55], *oportet quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere : cum apostoli, quasi in*

[53] C. 3, n. 2; c. 2, n. 3; c. 4, n. 1. [54] N. 2. [55] N. 1.

depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis; ut omnis, quicunque velit, sumat ex ea potum vitæ. Porro *depositorii* illius *divitis, in quod plenissime contulerunt* apostoli *omnia quæ sunt veritatis*, custodes sunt ii, quos Deus ipse in Ecclesia sua constituit *ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei*; episcopi videlicet, qui per legitimam impositionem manuum ab apostolis eorumque successoribus in Ecclesia catholica ordinati et consecrati sunt. Propterea, ait auctor noster, *si de aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de præsenti quæstione sumere quod certum, et re liquidum est?* Ratio est quia non tantum in antiquissimis illis Ecclesiis conversati sunt apostoli, et *plenissime in eas contulerunt omnia quæ sunt veritatis* [58]; sed et iisdem præfecerunt episcopos, qui sibi in earum regimine succederent; quos cum valde perfectos, et irreprehensibiles in omnibus vellent esse; si recondita mysteria scissent, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committebant.

17. Merito igitur ad episcoporum successionem provocat hæreticos Irenæus, quia illa successio certissimum est, indubitatum, omnibusque manifestum apostolicæ traditionis atque doctrinæ argumentum; hæc per illam dignoscitur, vera a falsa secernitur, sinceraque et intemerata ad nos usque transmittitur. *Traditionem itaque apostolorum*, inquit, *in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre.* Cur ita? Quia, addit, *habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis*, traditionis illius custodes atque dispensatores, *et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab hæreticis deliratur.* Quia vero *longum esset*, ut ipse ait [57], *omnium Ecclesiarum enumerare successiones*; satis esse, idque jure merito, putat, si præcipuarum ac celebriorum, ac in primis *maximæ, et antiquissimæ, et omnibus cognitæ, et a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, ea, quam habet ab apostolis, traditio, et annuntiata hominibus fides, per successiones episcoporum perveniens usque ad nos, indicetur*, ut confundantur *omnes, qui quoquo modo præterquam oportet colligunt*, id est, præter jus fasque conventus agunt. In ea quippe Ecclesia *semper conservata est ea, quæ est ab apostolis, traditio.* Quod subinde probat ex continua Romanorum episcoporum a Petro ad Eleutherum usque, qui suo tempore Romanam Ecclesiam regebat, successione; qua enumerata, concludit [58]: *Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis, in Ecclesia traditio, et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eamdem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc, sit conservata et tradita in veritate.*

18. Romanæ Ecclesiæ traditioni subjungit [59] traditionem Asianarum Ecclesiarum, Smyrnensis inprimis et Ephesinæ, quam pariter probat ex successione episcoporum. *In ea* siquidem, *quæ est Smyrnis, Ecclesia Polycarpus, ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt, ab apostolis in Asia constitutus episcopus, hæc docuit semper quæ ab apostolis didicerat, quæ et Ecclesiæ tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent, quæ sunt in Asia, Ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo... Sed et quæ est Ephesi Ecclesia, a Paulo quidem fundata, Joanne autem permanente apud eos usque ad Trajani tempora, testis est verus apostolorum traditionis.* Et hinc rectissime concludit [60], *eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere, his qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris* [CXV] *acceperunt; reliquos vero, qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt, suspectos habere, vel quasi hæreticos et malæ sententiæ; vel quasi scindentes, et elatos, et sibi placentes; aut rursus ut hypocritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes.* Et [61], *apud eos discere oportere veritatem, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt; et eam, quæ est in Filium Dei, dilectionem adaugent; qui tantas dispositiones propter nos fecit: et Scripturas sine periculo nobis exponunt.* Hinc denique merito infert [62], per *successiones episcoporum, quibus apostoli eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt, pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additamentum, neque ablationem recipientem; et lectionem sine falsatione; et secundum Scripturas expositionem legitimam, et diligentem, et sine periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dilectionis munus*, etc.

19. Ex iis omnibus sequitur, legitimam episcoporum successionem certissimum esse argumentum, quo demonstratur traditionem apostolicam puram et illibatam semper in Ecclesia conservatam fuisse; eamque intemeratam, per episcopos, qui sibi invicem ab apostolorum temporibus ad nostra usque successerunt, ad nos pervenisse; si modo episcopi legitime et secundum Ecclesiæ leges ordinati sint, et ab unitate Ecclesiæ non defecerint. Nam, ut ait auctor noster [63], vera apostolorum traditio atque doctrina, *Dei munus est Ecclesiæ*

[56] Lib. III, cap. 3, n. 1. [57] N. 2. [58] N. 3, [59] N. 4. [60] Iren., lib. IV, c. 26, n. 2. [61] N. 5. [62] Cap. 33, n. 8. [63] Lib. III, c. 24, n. 1.

creditum, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur. Et ut jam ex eodem Irenæo diximus : *Non oportet quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere : cum apostoli, quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis.* Quicunque proinde ab unitate Ecclesiæ desciverunt, a divite illo depositorio Spiritus Dei et veritatis alieni, in ejus partem non veniunt[64]. Ratio est, quia ex quo episcopus aliquis, licet secundum Ecclesiæ catholicæ ritum ordinatus, et successionis ordinem tenens, ab unitate recessit; si in errorem labatur, jam media omnia, quibus ab eodem revocetur, sibi ipse ademit. Potissimum est ad aliarum Ecclesiarum, Romanæ inprimis, quæ centrum est unitatis, traditiones privatam sententiam exigere, et ab eis legitimum Scripturarum sensum petere. Si ergo eas audire renuerit, omnem sibi dubio procul ad veritatem aditum interclusit.

20. Sequitur deinde, in ea sola Ecclesia *conservatam esse eam, quæ est ab apostolis, traditionem,* seu ab iis solis presbyteris *discendam esse veritatem,* ab iis solis *fidem nostram custodiri, et Scripturas sine periculo nobis exponi;* per eos solos *pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additamentum, neque ablationem recipientem, et lectionem sine falsatione, et secundum Scripturas expositionem legitimam, et diligentem et sine periculo, et sine blasphemia, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio;* utpote *qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt.* Reliquos vero omnes, *qui absistunt a principali successione, et quocunque loco* extra eam Ecclesiam, in qua servatur principalis ea successio, *colligunt,* seu conventus agunt, *suspectos habendos esse;* quippe qui *omnes deciderint a veritate,* quæ in ea sola Ecclesia reperiri potest, in qua successionis apostolicæ ordo reperitur. Porro in sola Ecclesia Romana (quo nomine eas omnes Ecclesias hic intelligo, quæ cum Romana, omnium, Irenæo teste, *maxima, et antiquissima, et omnibus cognita,* unitatisque centro, communionis nexu colligatæ sunt) occurrit legitimus ordo successionis apostolicæ; in eo positus, ut primus cujusque Ecclesiæ episcopus ab apostolis, eorumve discipulis aut successoribus vocatus, ordinatus et constitutus episcopus, missionem ac potestatem acceperit eam Ecclesiam fundandi, regendi, verbi Dei commisso sibi gregi prædicandi, sacramenta administrandi, aliosque ministros tum superiores, tum inferiores ordinandi, qui ministerium ecclesiasticum in Ecclesia perpetuent. Extra Romanam Ecclesiam nullam assignare est ejusmodi legitimam episcoporum successionem, qui missionem ac auctoritatem suam apostolis ipsis per successores intermedios, acceptam referre possint. Frustra igitur extra Romanam Ecclesiam quæsieris eam quæ est ab apostolis traditionem, frustra veritatem, expositionemque Scripturarum legitimam, diligentem, sine periculo et sine blasphemia, etc. Hujus pondere obruere se posse hæreticos omnes ac schismaticos sui temporis merito confidebat Irenæus : eodem posteriores hæreticos oppressere, qui secuti sunt SS. Patres, Tertullianus, Cyprianus, Optatus, Epiphanius, Augustinus, aliique passim.

21. Quod autem SS. Patribus efficacissimum et ineluctabile visum est ad confundendos omnes sui temporis hæreticos et schismaticos, non minus efficax esse debet ad prosternendos nostri temporis hæreticos, Lutheranos, Calvinianos, aliosque quotquot ab Ecclesia Romana secessionem fecerunt. Hi quippe cum non minus quam veteres, *a principali successione* abstiterint, hoc ipso non minus quam illi, *decidisse a veritate* convincuntur. Quorum proinde sectæ architectis, ducibus et antesignanis Luthero, Calvino, Zuinglio, aliisque, eodem jure dicere possumus, quo Tertullianus[64*] veteribus illis : *Qui estis? Quando et unde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique,* Zuingli, *jure silvam meam cædis? Qua licentia,* Calvine, *fontes meos transvertis? Qua potestate,* Luthere, *limites meos commoves? Mea est possessio : olim possideo, prior possideo, habeo origines firmas, ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum. Cupio igitur ostendant mihi* Lutherus, Calvinus, etc., *ex qua auctoritate prodierunt.... Si* eorum hæreses *audent interserere se ætati apostolicæ... possumus dicere : Edant ergo origines Ecclesiarum suarum : evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverint, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt; sicut Smyrnæorum Ecclesia habens Polycarpum a Joanne collocatum refert : sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit : proinde utique et cæteræ exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant. Confingant aliquid tale hæretici* hodierni. Confingere certe non possunt, qui omni apostolicæ successionis ordine susque deque verso, [CXVI] eversa ab imis fundamentis ecclesiastica hierarchia, violata per summum nefas legitima, antiqua et apostolica ordinandi ministros sacros lege, nullaque accepta missione et auctoritate ab iis, qui suam ab apostolis ipsis per legitimam successionem derivabant, assumentes sibi ipsis honorem, nec vocati a Deo tanquam Aaron, ministerium ecclesiasticum usurparunt. Ad quos, æque ad veteres hæreticos, spectant ea ejusdem Tertulliani verba[65] : *Ordinationes eorum temerariæ, leves, inconstantes,*

[64] N. 2. [64*] De præsc. [65] Ibid.

nunc neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos; nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laicis sacerdotalia munera injungunt. Laici siquidem fuere, aut simplices presbyteri, iique apostatæ, ab Ecclesia Romana excommunicati, legitimaque et canonica auctoritate ac potestate destituti, qui prima novæ religionis fundamenta jecerunt, docendique, sacramenta administrandi, aliosque ministros ordinandi munus sibi, fœde conculcatis antiquis omnibus canonibus, arrogarunt: quique, etiamsi episcopi fuissent in Ecclesia catholica canonice ordinati; ex quo tamen ab ea per apostasiam, hæresim et schisma defecissent, legitima, quam accepissent, auctoritate, excidissent; nec proinde alios, quam sibi similes, apostatas videlicet et perditionis filios, non certe veros Ecclesiæ ministros, gignere potuissent.

22. Molestissimum hoc Protestantibus omnibus argumentum, petitum a continua episcoporum, præsertim Romanorum successione, quod fusius prosequi nostri non est instituti, infirmare non uno loco nititur cl. Grabius: *Nunc*, inquit in notis ad cap. 3 libri III, *id argumenti genus minus valet, postquam Romani papæ traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt; quorum disertam professionem quandiu ab omnibus stricte requiruni, frustra argumentum illud aliis a communione sua divisis opponunt.* Sed si id argumenti genus minus nunc valeat, concludendum ex ipsa Grabii responsione, nunquam valuisse, operamque lusisse veteres Patres, dum illud tam fidenter hæreticis ac schismaticis sui temporis opponunt. Nam si quo jure contendat Grabius, posteriores pontifices Romanos traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuisse; eodem certe contendere potuerunt veteres hæretici, adulteratam similiter a prioribus pontificibus Romanis fuisse traditionem ab apostolis acceptam. Age, prodeat adversus Irenæum quispiam e Gnosticorum grege, Grabianaque responsione ad infringendam illius argumenti vim utatur: vires jam experiatur Grabius; certus sum Gnosticum vanos hominis conatus irridentem, ab omnibus ejus telis tutum mansurum esse; parum esset nisi iisdem telis adversarium ipsum facile confoderet. Sed quid et quantum contra Gnosticum valeat, si minus experiri Grabio placet, meminerit quam infeliciter hactenus adversus domesticos hæreticos, Socinianos, dimicaverint sui. Vix, ubi de Scripturarum sensu quæstio est, traditionem proferunt, cum hanc solitis Patrum argumentis a continua episcoporum successione petitis munire nec valentes, nec audentes, victi pedem referre statim coguntur. Pudeat igitur cl. Grabium virum alioqui candidum et eruditum vanorum ejusmodi effugiorum, quæ toties, tamque invicte præclusere catholici, quibusque Christiana fides in apertum adducta discrimen perditissimorum quorumque hæreticorum insultationibus facile pateret.

23. Romani papæ, ait ille, traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt. Cito dictum: sed quam cito et facile asseritur, tam cito et facile negatur. Sed si Grabium urgeas ut dictis fidem astruat, quos, quæso, articulos assignabit? vel falsas catholicæ doctrinæ expositiones, a ministris gratis et per calumniam confictas, a catholicis vero damnatas; vel quasdam imperitæ plebeculæ superstitiones, a sobriis ac piis quibusque pastoribus improbatas et rejectas; vel privatas theologorum quorumdam opiniones, quibus alii contradicunt; vel articulos qui ad disciplinam, nihil ad fidem attinent; vel si quos proferet articulos, quorum diserta professio ab omnibus stricte requiritur; eos ex continua nec interrupta sæculorum omnium fide ab apostolis ipsis traditos fuisse illico convincetur. Certe mirum esset et portento simile, Romanos pontifices alios articulos tum falsos, tum incertos apostolicæ traditioni admiscuisse, eorumque disertam professionem ab omnibus stricte requisivisse; alias vero Ecclesias, quæ et ipsæ traditionem apostolicam per continuam episcoporum successionem, illibatam apud se conservaverant; et interdum Romanis pontificibus in iis quæ ad disciplinam spectabant, acriter restiterunt, suaque jura peregrinis moribus violari conquestæ fuerunt, fidem tamen et traditionem apostolicam ab iisdem adulteratam conquestas non fuisse, novæque et hactenus inauditæ professionis jugum sibi impositum subire aperte non renuisse. Vix Liberius papa Formulæ Sirmiensi subscripsit, vix Honorius pravis Sergii Constantinopoli artibus delusus, fucum sibi a veteratore illo fieri incautus permisit, cum adversus utrumque universa statim insurrexit Ecclesia, utrumque improbavit et damnavit: nec mitius cum iis egere, qui secuti sunt, Romani pontifices. Qui ergo fieri potuit ut hi deinceps ab avita prædecessorum suorum fide et traditione sic defecerint, ut reclamante nullo, nullo obsistente, totam Ecclesiam secum in ejusdem erroris consensionem et professionem abduxerint? An, inimico homine seminante in agro Christi zizania, sic dormiebant omnes patresfamilias, ut nullus omnino perciperet, nullus evellere zizania niteretur? Ubi igitur Christi promissiones, se nusquam Ecclesiæ suæ defuturum, defecturam nunquam Ecclesiam, nec fore ut adversus eam prævaleant inferni portæ?

24. Sed esto (absit ut concedam), Romana Ecclesia traditionem apostolicam adulteraverit, ejus doctrina ab apostolica defecerit, *si* Protestantes *negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresim esse eadem forma revictam, qua ipsi revincuntur*, ex traditione et consensu veterum et apostolicarum Ecclesiarum, *et ostendere sima. ubinam*

quærenda sit veritas, et ubi vera Christi Ecclesia [66]. Si Romana deserenda fuit, ad aliquam aliam confugiendum fuit, quæ cum apostolica successione traditionem intemeratam conservasset; huic adhærendum, coram ea damnandus, ac rejiciendus [CXVII] error hactenus propugnatus, emittendaque catholicæ fidei professio : hoc enim modo resipiscentes hæretici omni ævo reconciliati sunt, nec aliter reconciliari vera usquam permisit Ecclesia. Jam vero probet Grabius, si possit, Romanæ Ecclesiæ hæresim, ut vocant sui, eadem forma esse revictam, qua ipsi revincuntur : dicat ubinam veritatem et Ecclesiam quæsierint novæ religionis architecti, et ad quam Ecclesiam, a Romana desciscentes, confugerint. Non certe ad Occidentales alias, utpote quæ cum Romana sentirent et communicarent : non ad Orientales, quibuscum nullo communionis nexu juncti usquam fuerunt. Quid ergo? Novam sibi fidem, novam religionem, novam Ecclesiam ipsi a fundamentis exstruxerunt. Immane facinus! cujus atrocitatem prodit ipsa hesternarum pene Ecclesiarum novitas. At, inquit cl. Grabius, in notis ad cap. 26 lib. IV, *ab improbis, ac in conversatione Christiana haud recte se gerentibus recedendum docet Irenæus, atque iis adhærendum, qui cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant.* Verum id quidem; sed dissimulandum non erat improbos illos, ac in conversatione Christiana haud recte se gerentes, eos esse *qui abstiterant a principali successione, et quocunque loco colligebant; hæreticos* videlicet *et malæ sententiæ, scindentes*, seu schismaticos, *et elatos, sibi placentes, et hypocritas, quæstus gratia, et vanæ gloriæ hoc operantes*, qui *omnes a veritate deciderant.* De quibus omnibus postquam sigillatim disseruit Irenæus, ac nominatim de falsis illis pastoribus, *qui crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non præponunt timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis tumore elati sunt, et in absconsis agunt mala;* concludit, *ab omnibus talibus absistere oportere; adhærere vero his qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem reliquorum. Ubi vero tales inveniat aliquis*, statim ex apostolo Paulo indicat, in Ecclesia videlicet : *Tales*, ait, *presbyteros nutrit Ecclesia.* Quænam Ecclesia? Ea nimirum in qua *est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio.* Frustra igitur in alia quavis societate presbyteros, quales descripsit Irenæus, quæras. Frustra proinde apud omnes recentiores sectarios quæsieris; apud quos cum nulli occurrant episcopi ab iis ordinati, qui ordinationem A suam continua successione apostolis ipsis acceptam referunt, non est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. Frustra apud ipsam hodiernam Anglicanam Ecclesiam, cui jam se adjungere Grabio placuit, quæsieris. Hæc quidem episcopali ordine et successione gloriatur : sed meram ejusdem umbram et larvam, quæ imperitis fucum faciat, rem certe non tenet. Certum siquidem est, hodiernorum episcoporum Anglorum ordinationem et successionem a Matthæo Parkero, in archiepiscopalem Cantuariensem sedem intruso, tanquam a capite et fonte fluxisse. Tantum igitur valet, quantum valuit Parkeri ordinatio. At ludicram hujus ordinationem fuisse, ab ementito episcopo Joanne Scory (*a*) (quem Eduardi VI temporibus Zwingliani et Puritani B episcopum, secundum novi Ritualis Anglicani formam, ordinaverant), violatis omnibus Ecclesiæ canonibus, spretisque hactenus recepta materia et forma factam, invicte adeo demonstrarunt Catholici; ut eorum argumentis nihil, nisi vanas cavillationes hactenus opponere potuerint heterodoxi. Viderit igitur cl. Grabius, ac serio perpendat, an apud hodiernos Anglicanæ Ecclesiæ ministros sit ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, certissima veræ Ecclesiæ nota, ac proinde utrum ea Ecclesia apostolorum doctrinam custodire potuerit, sermonemque sanum et conversationem sine offensa exhibere, quæ a principali successione tam procul abstitit. Viderit demum ipse vir doctissimus quid C quæstioni a se propositæ in fine notæ superius citatæ respondendum sit. *Quid vero tunc agendum, quando erroribus, schismatibus, vitiis plena sunt omnia? Id dicere*, inquit, *nec facile, nec hujus loci est.* Imo dicere facillimum erat, chimæram esse e Protestantium cerebro natam; impossibile siquidem esse, erroribus, schismatibus et vitiis plena esse omnia, quandiu, ex Christi promissis, futura est in orbe vera Ecclesia, *depositorii* illius *divitis*, ut cum Irenæo loquar, custos, in quod apostoli plenissime contulerunt omnia, quæ sunt veritatis. Tandiu autem futura est ea Ecclesia, quandiu futuri sunt *presbyteri, qui successionem habent ab apostolis, qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt. Tales* certe *presbyteros nutrit Ecclesia* Romana, *in qua per successiones episcoporum semper ab his qui sunt undique, conservata est ea, quæ est ab apostolis traditio*, et *pervenit usque ad nos* vera Christi doctrina. Tales vero exhibere non potest ulla Protestantium societas; apud quos cum non sit ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, verumque ministerium, quale Christus instituit, deesse etiam, *id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum, et incorruptibile termonis constat.*

[66] Ibid.

(*a*) V. *A Treatise of the vocation of bishops, and other ecclesiastical ministers*, by Antony Champney, etc. Douay, 1616. *A Treatise of the nature of Catholick faith and heresy*, etc., by N. N., 1657. *Nullity of the prelatick clergy and Church of England further discovered*, etc., by N. N., 1659.

25. Sequitur denique ex hactenus explicata Irenæi doctrina, descriptisque ejusdem testimoniis, apostolos in iis, quas fundaverunt, Ecclesiis, singulos, qui iis præessent, episcopos instituisse ac successores suos; presbyteris proinde jure divino ac ex ipsa Christi institutione superiores [67]. *Habemus*, inquit, *annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi et successores eorum usque ad nos.* Harum proinde successionum episcoporum, unius post alterum, catalogus, Irenæi ætate, exstabat in archivis omnium Ecclesiarum. Sed quia longius fuisset, ut ipse dicit, eas omnes successiones recensere, illarum specimen in una præbet Romana Ecclesia, quæ cæteris antecellit; aliis summatim tantum memoratis: *Fundantes igitur*, ait [68], *et instruentes beati apostoli* Petrus et Paulus *Ecclesiam* Romanam, *Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Succedit autem ei Anacletus; post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens.* Cæteros deinceps enumerat usque ad Eleutherum, *qui*, ait, *nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet.* Romanæ igitur Ecclesiæ, ex apostolica institutione, præfuerunt singuli moderatores et pastores, episcopi nomine ac titulo. Quod tam certum est apud Irenæum, quam ipsa traditio, cujus eo loci auctoritatem adversus hæreticos astruebat. Imo manifestior ac notior esse debuit successio, quam traditio, seu potius, traditio successionis, quam dogmatis et doctrinæ: cum doctrinæ traditio per alteram successionem approbetur: quod si verum est, ac non Romæ tantum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem constituta forma est gubernandarum Ecclesiarum, profecto falsum est Puritanorum commentum, [CXVIII] non nisi post apostolorum obitum, ac secundo medio sæculo, suum unicuique Ecclesiæ præpositum episcopum fuisse; cum hactenus a pluribus, hoc est toto presbyterio sive presbyterorum collegio, pari iure et potestate regerentur. Utquid enim scriberet Irenæus, vir apostolicorum temporum, singulos in singulis Ecclesiis constitutos ab apostolis episcopos fuisse; quibus mortuis alii singuli sic sufficerentur, ut earum successionum series et catalogus in unaquaque Ecclesia servaretur? Utquid unius alteri succedentis memoria scriptis tam studiose mandata est; si presbyteri omnes æquales erant, ut appellatione, ita et dignitate, nullusque aliis jure divino superior fuit? Quamobrem hic potius quam iste, cum omnes sint æquales, catalogo inscribitur? Ubi illud est quod scribit Salmasius, apostolos nullos unquam præfecisse singulares episcopos iis Ecclesiis quas fundarunt; cum Irenæus sigillatim recensere se posse contestetur singularium illorum episcoporum, ab apostolis institutorum, successiones? Nodus est, quem nullus unquam dissolverit, secueritve Blondellus, Dallæus aut Salmasius. Sed cum hoc argumentum solide pertractaverint doctissimi viri, tum catholici, tum Anglicani episcopales, et a Puritanorum tricis munierint, pluribus dicendis supersedeo. Unum duntaxat hic observabo, Irenæum dudum occupasse argumentum illud quod Puritani petunt ab iis Actorum xx, 17, verbis: *A Mileto Paulus mittens Ephesum, vocavit majores natu Ecclesiæ*, τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας. *Qui cum venissent ad eum, et simul essent, dixit eis.... Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei.* Quasi Paulus hic vocet episcopos, quos immediate antea vocaverat majores natu, seu presbyteros Ecclesiæ Ephesinæ. Eos siquidem presbyteros, quos Paulus Miletum advocaverat, fuisse tum simplices presbyteros, tum episcopos, et utrosque non ab Epheso tantum, sed et a proximis Asiæ civitatibus convocatos, diserte asserit Irenæus [69]. *In Mileto*, inquit, *convocatis episcopis et presbyteris, qui erant ab Epheso, et a reliquis proximis civitatibus, quoniam ipse festinaret Hierosolymam Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quæ oporteret ei Hierosolymis evenire, adjecit: Scio quoniam jam non videbitis faciem meam*, etc. Clara sunt hæc, nec ullis Puritanorum nebulis obscuranda. Quos proinde Apostolus episcopos dicit *a Spiritu sancto positos regere Ecclesiam Dei*, non erant presbyteri Ephesini, sed ejusdem urbis episcopus, *et reliquarum proximarum civitatum* episcopi.

ARTICULUS IV.

De Ecclesia, ejus notis ac characteribus, et Romanæ primatu atque auctoritate.

26. Cum extra veram Christi Ecclesiam salus obtineri non possit, divinæ bonitati consentaneum erat, ut ea, solis instar, clarissimos undique radios diffunderet, quibus facillime cognosci posset; seu certis quibusdam ac perspicuis notis et characteribus insigniretur, quibus ab omni falsa religione, aliisque spuriis adulterinisque societatibus discerneretur. Multas autem veræ Ecclesiæ notas enumerant, hæreticisque ac schismaticis objiciunt tum SS. Patres, tum theologi catholici. Sed omnes ad quatuor istas facile revocantur, quas Symbolo suo inseruit concilium Constantinopolitanum: « Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam. » Quæcunque igitur vera Christi Ecclesia est, his notis dignoscatur necesse est, quod nimirum una sit, sancta, catholica et apostolica. Talis erat

[67] Iren., l. III, c. 3, n. 1. [68] N. 3. [69] L. III, c. 14, n. 2.

ea, cujus membrum erat Irenæus, cujus fidem atque doctrinam tuebatur, et a qua perperam secessisse eos, quos impugnabat, hæreticos, invicte demonstrabat. Hisce characteribus eam ipse non semel designavit, et a qualibet alia societate hæretica vel schismatica distingui voluit.

27. Unitatis notam soli Ecclesiæ catholicæ singularem esse ac propriam, qua ab hæreticis omnibus ac schismaticis discernitur, adeo Irenæo constabat, ut in hac arce tutissimum defensionis fidei præsidium constituat, indeque disputandi initium ducat. « Hanc prædicationem, inquit [70], cum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, Ecclesia, et quidem (Græce, καίπερ, *quamvis*) in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans : et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor : et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. » Quasi diceret : Hæc veræ Ecclesiæ nota, hic character. Quamvis per totum orbem longe lateque propagata sit, perinde est tamen ad fidei unitatem, ac si unam domum habitaret. Quam enim fidem atque doctrinam ab apostolis sibi creditam accepit, eodem ubique studio et eadem cura conservat; et quasi unam animam, unum cor et unum os haberet, eodem ubique modo credit, prædicat, docet et accepta tradit. Nam, addit, etsi dispares inter se mundi linguæ sunt, una tamen et eadem est ubique vis traditionis; nec eæ quæ in Germania, Hispaniis, Galliis, Oriente, Ægypto, aut alibi gentium constitutæ sunt Ecclesiæ, aliter credunt aut aliter tradunt; sed sicuti sol a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est, ita etiam veritatis prædicatio eadem ubique lucet, omnesque homines, qui ad veritatis agnitionem venire cupiunt, illustrat. Et quamvis non eædem omnium Ecclesiæ antistitum dotes, aliique aliis peritiores et disertiores sint; eadem tamen omnium doctrina est. « Cum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat; neque is qui minus, deminorat. »—« Eorum, inquit alibi [71], qui ab Ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eamdem esse fidem, omnibus unum et eumdem Patrem præcipientibus, et eamdem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eamdem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus præcepta, et eamdem figuram ejus, quæ est erga Ecclesiam, ordinationis (id est eamdem regiminis ecclesiastici formam) custodientibus, et eumdem exspectantibus adventum Domini, et eamdem salutem totius hominis, id est animæ et corporis, sustinentibus. Et Ecclesiæ quidem prædicatio vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur. Huic enim creditum est lumen Dei, etc. »

28. Hæc apostolicorum hominum fides, hæc in eorum animis insita, et ab apostolis accepta et quasi consignata veræ Ecclesiæ notio. Apage ergo spuriam illam portentosamque, quam commenti sunt recentiores Protestantium ministri, Ecclesiæ notionem, quæ sectas omnes, tum hæreticas, [CXIX] tum schismaticas complectatur, quæ in iis fidei articulis, quos quidem fundamentales vocare, nusquam vero clare et aperte designare placuit, conveniant, licet in cæteris omnibus dissideant, et quasi civili bello pugnantes, mutuis anathematum vulneribus sese misere conscindant atque lacerent. Nihil ab ea animæ, cordis et oris unitate, quam veræ Ecclesiæ characterem esse dicit Irenæus, alienius fingi potuit. Imo tantum abest ut quaslibet sectas hæreticas sinu suo complectatur Ecclesia, qualem describebat Irenæus, quin potius in hoc ab hæreticis distinctam esse contendat, quod « ejus prædicatio undique constans et æqualiter perseverans » secum ubique terrarum consentiat; illi vero nunquam constantes, semper et ubique secum pugnantes, omni vento doctrinæ moveantur, ac velut alternantibus, sibique succedentibus variarum sententiarum fluctibus jactentur. « Nos, inquit [72], unum et solum verum Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis habentes ejus sermones, de iisdem semper eadem dicimus omnes. » Illi vero « non bene sentientes, interim tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non consentientes. » Et alibi [73] : « Bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres hujus fabulæ discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione (Græce, καὶ πρὸ τῆς ἀποδείξεως, « nullis dum etiam allatis argumentis, » ut melius vertit Billius) eam firmam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et ab iis quod fingitur falsiloquium. » Tum exposita mira Ecclesiarum omnium in una fide atque doctrina consensione; subjicit [74] : « Videamus nunc et horum inconstantem sententiam, cum sint duo, vel tres, quemadmodum de iisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent. » Descriptis vero præcipuorum Valentini discipulorum secum pugnantibus sententiis, concludit [75] : « Cum autem discrepent ab invicem, et doctrina, et traditione, et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit, durum est omnium describere sententias. » Si autem quæras, quæ causa tam effusæ apud hæreticos sentiendi licentiæ; hanc assignabit Irenæus [76] : « quod » nimirum « non fundati super unam petram, sed super arenam habentem in se lapides multos; multi ex

[70] Iren., lib. I, cap. 10, n. 2. [71] Lib. V, c. 20, n. 1. [72] Lib. IV, cap. 35 n. 4. [73] Lib. I, c. 9, n. 5. [74] Cap. 11, n. 1. [75] C. 21, n. 5. [76] Cap. 28, n. 1, et lib. III, c. 24, n. 2.

ipsis, imo omnes velint doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi, in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove docere insistunt, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegerint, gloriantes. » Nempe excusso semel Ecclesiæ auctoritatis jugo, repudiataque veritatis regula; nullo jam freno coerceri valentes, in obvias quaslibet opiniones facile concedunt [77]. « Arguuntur » proinde « non quidem apostolorum, sed suæ malæ sententiæ esse discipuli. Propter hoc autem et variæ sententiæ sunt uniuscujusque eorum, recipientis errorem, quemadmodum capiebat. » Eapropter rectissime monet [78], « non oportere adhuc quærere apud alios, » videlicet apud hæreticos, veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sint veritatis: uti omnis, quicunque velit, sumat ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ, cum summa diligentia diligere et apprehendere veritatis traditionem. » Igitur apud solam Ecclesiam quærenda veritas: huic soli credita est ab apostolis, huic soli creditum lumen Dei [79], huic soli « creditum Dei munus, » fides, « quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur; » ab hac sola sumendus vitæ potus; hæc sola vitæ introitus. Et quæ Ecclesia? Ea nimirum quam jam descripsit Irenæus, quæ per totum orbem propagata habet unam animam, unum cor, unum os, unam et eamdem regiminis ecclesiastici formam, per continuam episcoporum ab apostolis successionem, cujus una fides, doctrina atque docendi ratio. Tantum abest ad hanc Ecclesiam pertinere hæreticos arbitretur, ut potius diserte ab ea excludat, ut fures et latrones, apud quos nulla vita, nulla quærenda veritas sit.

29. Sed, inquiunt, inter illius ipsius Ecclesiæ, quæ unitate tantopere gloriatur, membra, gravissimæ interdum oriuntur contentiones acerrimæque controversiæ. Verum id quidem: at omissis consulto pluribus, quæ responderi possent (nec enim controversiarum campo plus quam Irenæus noster sinat, inferre me velim), id unum duntaxat observabo; eo scilicet veram Christi Ecclesiam a cæteris quibuscunque societatibus discriminari, quod in his nulla sit finiendarum controversiarum regula; in illa vero certus sit quarumcunque contentionum componendarum modus, auctoritas videlicet ejusdem Ecclesiæ per episcopos suos, vel in conciliis generalibus loquentis, judicantis, ac definientis, vel unanimi consensione quidpiam aut probantis aut respuentis. Cum enim episcopis commiserint Ecclesias apostoli, ut toties asserit Irenæus, iisque custodiendum crediderint « depositorium illud dives, » in quod « plenissime contulerunt omnia, quæ sunt veritatis; » impossibile est, quandiu vera stabit Ecclesia, Christusque promissis suis non deerit (defuturum unquam quis Christianus suspicari queat?), episcopos omnes, singulasque ab iis administratas Ecclesias, in errorem conspirare. Quapropter ut quid certum et indubitatum, et a quo religata pendet Ecclesiæ unitas, proponit, ac frequenter inculcat Irenæus [80], « eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere, » ab iis « discere oportere » veritatem, germanamque Scripturarum expositionem esse quærendam. Ratio est, quia « cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt. » Et quamvis interdum oriantur « crediti quidem a multis presbyteri, » sed « qui serviunt suis voluptatibus, et non præponunt timorem Dei in cordibus suis; » certum est tamen, « tales » semper « presbyteros nutrire Ecclesiam, qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem reliquorum; » quibus proinde « adhærere oportet. »

30. Ut vero unitas inter tot episcopos totque singulares Ecclesias tam longe a se invicem distantes foveri, omniumque consensus facilius explorari posset, nec omnes emergentibus quibuscunque controversiis maximo cum singularum gravamine simul in unum locum convenire cogerentur; necesse erat primam aliquam inter omnes Ecclesiam constitui, quæ cæteris omnibus præesset, cæteris pro jure invigilaret, ac veluti quoddam unitatis centrum esset, in quod omnes confluentes, ejusdem fidei et communionis nexu colligarentur. Cognita igitur hujus primæ Ecclesiæ sententia, cæterarum omnium satis ut plurimum cognita fuerit; una enim omnium cum ea Ecclesia fides atque doctrina; [CXX] hæc cæterarum caput, cui arctissime adhærere tenentur omnes. Porro hoc esse unius Romanæ Ecclesiæ privilegium, ut primum inter cæteras omnes honoris, dignitatis atque auctoritatis gradum obtineat, aliasque omnes sibi inferiores habeat, tam clare et aperte docet Irenæus, ut lubens in meridiana luce cæcutiat, quisquis negare audeat. Argumenta contra hæreticos ducturus ab auctoritate traditionis apostolicæ, et consensu omnium Ecclesiarum; id principii loco statuit, traditionem apostolicam unam et eamdem, puram et illibatam in omnibus Ecclesiis conservatam fuisse, eamque veritatis studiosis omnibus patere. [81] « Traditionem itaque apostolorum in omni mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre. » Hanc vero propositionem ex eo probat, quod cum in singulis ecclesiis apostolicis, a primo, qui ab apostolis institutus est, episcopo continua semper fuerit, nec usquam in-

[77] Lib. III, c. 12, n. 7. [78] Ibid., c. 4, n. 1. [79] Ibid., c. 24, n. 1. [80] Lib. IV, cap. 24, n. 2 et seqq. [81] Lib. III, c. 3, n. 1.

terrupta series episcoporum sibi succedentium, qui sibi invicem ac curæ suæ commissis populis veluti per manus tradiderunt, quod ab apostolis traditum fuerat; si in aliquo dogmate consentientes omnes Ecclesiæ inveniantur, invictum est argumentum, illud ab apostolis ipsis manasse. « Habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committebant, etc. » Tota vis hujus argumenti pendet a duplici propositione; prima, in singulis Ecclesiis apostolicis continuam semper perseverasse episcoporum ab apostolis successionem; secunda, omnes illas Ecclesias in eamdem sententiam conspirare. Utramque simul ut probaret Irenæus, necesse sibi esse non duxit adire singulas Ecclesias, ut successionis catalogos in archivis earum asservatos evolveret, et singularum sententiam exploraret : longius id fuisset, multisque difficultatibus obnoxium; expeditiori ac breviori via procedit. Unius Ecclesiæ Romanæ traditionem per continuam episcoporum successionem in ea conservatam consulere satis habuit, ut hæreticos omnes confunderet; ratus jure merito, ea semel cognita, illico aliarum omnium Ecclesiarum traditionem, sententiam atque doctrinam cognosci. Cum enim Ecclesia Romana omnium princeps, caput et prima sit, omnium maxima, antiquissima, et maxime cognita, ab apostolorum principe Petro, ejusque socio Paulo fundata, quæ cæteris omnibus pro jure suo præsit et dominetur, et cum qua omnes omnino fideles unius et ejusdem fidei, et communionis vinculis colligari necesse sit; inde liquido patet, aliam esse non posse aliarum Ecclesiarum traditionem et fidem, a fide et traditione Romanæ Ecclesiæ. Prætermissis itaque totius orbis Ecclesiarum episcoporum catalogis, illius unius continuam episcoporum successionem recensere, ac, quæ per hunc veluti canalem manavit usque ad nos, apostolorum traditionem declarare satis est; ut ex communi omnium Ecclesiarum, quæ cum Romana consentire debent, sententia et traditione devincantur omnes hæretici. « Sed quoniam, inquit [82], valde longum est, in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones; maximæ et antiquissimæ, et omnibus cognitæ a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab apostolis, traditionem, et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem, et malam sententiam, præterquam oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam propter *potiorem principalitatem* necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique, fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quæ est ab apostolis traditio. »

31. In iis verbis plura observanda sunt: 1° Romanam Ecclesiam jam Irenæi sæculo omnium maximam existimatam fuisse, longe minus fidelium numero, de quo tunc temporis cum ea contendere potuissent aliæ quædam Ecclesiæ, quam auctoritatis amplitudine. 2° Omnium antiquissimam; quod si ad fundationis tempus referatur, falsissimum erit; dudum enim antea Hierosolymitanam, Antiochenam et alias fundaverant apostoli. Ad dignitatem igitur necessario referendum est, ut ideo omnium antiquissima dicatur Romana Ecclesia, quia omnium princeps et præcipua. Quare vix dubito quin Græce scripserit Irenæus, ἀρχαιοτάτης, quod male verterit interpres, *antiquissimæ*; cum vertendum hic fuisset, « præcipuæ ac principis. » 3° Omnibus cognitam asserit Irenæus, utpote quam cæteris sublimiorem ac excellentiorem, aliæ omnes ut caput et primam suspicerent, ac venerarentur. 4° A gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo fundatam et constitutam dicit; quo ruit absurdum illud recentiorum quorumdam hæreticorum commentum, qui tota reclamante antiquitate, negare ausi sunt Petrum Romam usquam venisse. 5° Ad hanc Ecclesiam necesse esse omnem Ecclesiam seu omnes omnino fideles per totum orbem dispersos convenire : non quod illuc proficisci tenerentur ii, qui erant undique fideles; id vel cogitare absurdissimum fuisset; sed quod, ut fateri coactus est ipse Salmasius [83], necesse esset « convenire et concordare in rebus fidei cum Ecclesia Romana. Græce quippe, inquit, locutus fuerat Irenæus, συμβαίνειν πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν· porro συμβαίνειν πρός τινα, æque usitatum Græcis, ac συμβαίνειν τινί; illud vero hic non nisi ad consensum et concordiam referri, ad quamcunque peregrinationem detorqueri, nonnisi insulsissime potest. Ratio autem cur cum Romana Ecclesia necesse sit omnem consentire Ecclesiam, hæc ab Irenæo affertur, « ob potiorem » illius « principalitatem. » Sic scripsisse Latinum interpretem nobiscum merito censet idem Salmasius; Græce vero scriptum ab Irenæo putat, διὰ τὸ ἐξαίρετον αὐτῆς πρωτεῖον; nos probabilius, διὰ τὸ ὑπέρτερον πρωτεῖον. Sed alterutrum scripserit auctor noster, significare voluit, ideo omnes Ecclesias cum Romana consentire teneri; quia licet cæteræ in suis quæque finibus principatus in sibi subditos fideles jure gaudeant, longe tamen potior est in quem obtinet Romana; utpote quæ principatus ac primatus jure omnibus dominetur, omnibus præsit, omnesque sibi subditas habeat. 6° Denique, in ea Ecclesia semper ab his, qui sunt undique, conservatam esse eam,

[82] N. 2. [83] De primat. pap., cap. 5, p. 65 edit. Lugd. Bat. 1645.

quæ est ab apostolis, traditionem. Cum enim hujus sententiæ atque doctrinæ adhærere teneantur omnes, qui sunt undique, fideles, longe tutius ac facilius conservari in ea potuit apostolica traditio, tot episcopis, presbyteris et clericis, totque fidelium myriadibus credita, [CXXI] imisque pectoribus recondita, quam in aliis Ecclesiis divisim spectatis, quarum jurisdictionis fines non tam longe lateque patebant.

32. Locus hic Irenæi male habet eos omnes, qui « per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet, collegerunt, » id est qui catholicæ fidei simul et obedientiæ, quam exhibere Romanæ tenebantur Ecclesiæ, jugum excusserunt, ut ἀκέφαλα sibi ad arbitrium conventicula constituerent. Quare, ne turpissimam schismatis ac hæreseos labem incurrant Protestantes, nullum lapidem non movent, ut importunissimi loci pondus declinent. Sed tam parum sibi in hoc explicando, quam in fidei dogmatibus consentiunt. Salmasius ad clarissimæ lucis fulgorem oculos claudere non valens, fateri, ut dixi, coactus est, Irenæi verborum sensum esse, « necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei, ac doctrina cum Romana Ecclesia. » Idipsum est quod ex eo Irenæi loco inferunt Catholici omnes. Fateatur igitur necesse est Salmasius, eam omnem Ecclesiam, quæ a Romana discrepabit ac dissentiet in rebus fidei ac doctrina, eo ipso schismatis ac hæreseos culpa teneri. Videant proinde Salmasii asseclæ, Calviniani omnes, et quicunque a Romana Ecclesia in rebus fidei dissentiunt, quo pacto culpam hanc a se amoliantur. Neque enim quod secundo Ecclesiæ sæculo, Salmasio fatente, necesse erat, posterioribus his sæculis minus necesse est. Quod hic addit, « velle Irenæum, Ecclesiam Romanam, ut principalem, id est primam et omnium maxime puram, typum et exemplum cæteris debere esse doctrinæ sinceritatis et apostolicæ traditionis custodiendæ, » in eo verum est quod fatetur, Irenæum velle, Ecclesiam Romanam *principalem et primam* omnium esse. Velit igitur, nolit, sequitur, eam principatus ac primatus jure cæteris omnibus præesse ac dominari; ac proinde eos omnes qui imperium illius detrectant, objectum sibi apertæ rebellionis crimen dissolvere non posse. Si vero eo duntaxat sensu Romanam Ecclesiam primam ac principalem esse velit Salmasius, quod omnium maxime pura, typus et exemplum cæteris esse debeat doctrinæ sinceritatis, et apostolicæ traditionis custodiendæ, nugatur, et nugari secum vult Irenæum. Ut enim taceam hic plura, quæ modo Grabii sententiam expendens dicturus sum; si ea solum ratione principalis ac prima sit Romana Ecclesia, de primatu ac principatu jure merito cum ea contendere potuissent Smyrnensis et Ephesina Ecclesia, quas subinde memorat Irenæus. Et ipsæ enim tunc temporis nec minus puræ erant, quam Romana, nec minori jure ut typus et exemplum doctrinæ sinceritatis et traditionis apostolicæ custodiendæ cæteris proponi potuissent. Frustra ergo et ridicule uni Romanæ Ecclesiæ *potiorem principalitatem* asseruisset Irenæus, quam aliæ eodem jure, ipsæ et ab apostolis pariter fundatæ, et a sanctissimis eorum successoribus gubernatæ, vindicare sibi potuissent. Frustra contendisset, necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei ac doctrina cum Romana, ob potiorem ejusdem principalitatem. Nisi enim hujus sententiæ in rebus fidei cæteræ Ecclesiæ parere teneantur, nulla potior necessitas cum illa Ecclesia consentire, quam cum Antiochena, Ephesina, Smyrnensi et aliis.

33. Quam male hac sua explicatione Protestantium causam egerit Salmasius, optime sensit cl. Grabius. Quare ea rejecta, aliter sibi sentiendum esse putavit, inclinatamque causam aliis commentariis erigere tentavit: non novis quidem, sed quos ad obscurandum hunc Irenæi locum dudum scripserat Chamierus [84]. Ea quæ Irenæo Græca supponit, ac, prout lubet, fabricatur, non morabor: inanes luxuriantis ingenii conjecturæ sunt, quæ tam facile negantur, quam gratis proponuntur. Id etiam non morabor, quod apud Irenæum Latinum legendum putat, *potentiorem principalitatem*, ut hactenus ferunt omnes editi codices, et plerique mss., non *potiorem*, ut ex ms. Claromontano, omnium antiquissimo, restituimus; quamvis enim posterior hæc lectio ad Irenæi mentem et verba melius quadret; bene tamen quadrat et altera; quare alterutra retineatur, perinde esse ad sensum existimo. Sed ad rem venio. Contendit itaque Grabius, « per conventum omnis Ecclesiæ, id est eorum, qui sunt undique, fidelium, ad Ecclesiam Romanam, propter potentiorem principalitatem, intelligendum esse confluxum eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, quorum potentior erat principalitas, id est suprema potestas. Ob potentiorem itaque principalitatem Romanorum, ait, contingebat, ut ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, ab omnibus undique Ecclesiis convenirent fideles, defensionem suæ fidei et Ecclesiæ suscepturi. De hoc vero conventu ad locum urbis atque Ecclesiæ Romanæ, non de communione fidei ac charitatis cum ea, multo minus de subjectione obedientiæ Irenæum hoc loco scripsisse. » Sic Grabius.

34. Sed nec ea explicatio ad Irenæi verba, nisi prorsus delirasse supponatur, quadrare ulla ratione potest. 1° Si de confluxu eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, intelligendus sit; sensus erit, necesse fuisse omnem Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles, Romam venire, ut causam Christianorum agerent apud imperatores. Atqui tantum abest id necesse fuerit, ut ante Ire-

[84] T. II Panstrat. Cathol. lib. XIII, De œcum. Pont., cap. 22, n. 12 seqq.

næi ætatem factum aliquando fuisse ne uno quidem exemplo probare possit Grabius. Plures quidem Christianorum Apologias oblatas imperatoribus, a Quadrato, Aristide, Melitone, Apollinari, Athenagora et Justino legimus: sed eos ab Ecclesiis Romam missos fuisse, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, falsissimum: imo plerosque, ipsum etiam Athenagoram, cujus Apologiæ titulo, quod inscribatur, *Legatio*, abutitur Grabius, e patria pedem extulisse, ut Apologias suas offerrent, nullibi legimus; si qui vero, ut Justinus, Romæ obtulerint, dudum antea ibi degebant, nec huc eo fine venerant. Et, quæso, quæ necessitas Christianis adeundi imperatores ethnicos, a quibus nihil, nisi jus omne fasque violatum sperare poterant? 2° Irenæus scribit necesse esse, fideles convenire ad Romanam, non urbem, sed Ecclesiam. Utquid igitur verbis ejus vim apertam inferendo, per « Ecclesiam » Grabius intelligi vult urbem? Ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, » ait, « ab omnibus undique Ecclesiis conveniebant fideles. » Quasi vero Romana urbs et Romana Ecclesia, idem prorsus sic sonent, ut quisquis urbem adibat, illico ad Ecclesiam convenire dicendus esset? Ecce, Romanæ urbis, aulæ, imperatorum, ne verbo quidem hactenus meminit Irenæus, sed solius Ecclesiæ Romanæ; et tamen verba hæc, [CXXII] *ob potentiorem principalitatem*, si Grabio fides, non ad Ecclesiam, de qua ex professo sermonem instituit, sed ad urbem, aulam, imperatores, quorum nulla facta est mentio, referenda sunt? Ecquis stomachus absurda hæc concoquere valeat? Quis non videat *potentiorem* illam *principalitatem*, ut legere amat vir clariss., ad eam Ecclesiam pertinere, ad quam fideles omnes sic convenire debent, ut tota conveniendi ratio sit ipsa potentior ejusdem Ecclesiæ principalitas? 3° Denique (et hic causæ cardo est) negare nec potest, nec audet Grabius, quin Irenæi toto hoc capite scopus sit probare, unam et eamdem in omni Ecclesia traditionem apostolicam, et fidem esse, qua confundantur omnes hæretici; eam vero puram et illibatam per continuam episcoporum successionem ad suam usque ætatem manasse. Quia vero longius et molestius fuisset omnium et singularum Ecclesiarum successiones episcopales enumerare, sufficere si unius Ecclesiæ Romanæ successio, per quam apostolica traditio pervenit usque ad illud ævum, recenseatur; quia eadem est aliarum omnium Ecclesiarum cum Romana fides et traditio. Quamobrem recensita episcoporum Romanorum successione, concludit: « Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis, in Ecclesia traditio, et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eamdem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate. » Eamdem autem aliarum Ecclesiarum cum Romana fidem et traditionem esse ex eo probat Irenæus, quod ad Romanam Ecclesiam propter potiorem principalitatem necesse sit omnem Ecclesiam convenire. Si ergo Grabianam explicationem admittamus, ea supposita, sic argumentatum fuisse Irenæum dicendum erit: Illarum Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio, quarum fideles necesse est Romam venire, ut Christianorum causam agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas seu potestas suprema. Atqui necesse est fideles ex omnibus Ecclesiis Romam venire, ut causam Christianorum agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas. Igitur omnium Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio. Grabium ipsum judicem volo, quis, nisi delirus, ita argumentetur? Supponamus econtrario, Irenæum argumentari eo modo, quo argumentari superius demonstravi; sic procedet argumentum. Earum Ecclesiarum una et eadem est cum Romana fides et traditio, quas necesse est cum capite, duce et principe Romana, cæteris regendis a Deo præfecta, consentire in rebus fidei atque doctrina. Atqui necesse est omnes Ecclesias, seu quod idem est, fideles omnes, ex quocunque loco, regione aut gente sint, cum Romana Ecclesia omnium capite, duce ac principe, regendis omnibus a Deo præfecta, consentire. Omnium igitur Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio; ac proinde cum ex traditione hujus Ecclesiæ confundantur hæretici omnes, et schismatici, ex consensu omnium Ecclesiarum confundi necessario consequitur. Judicet quisquis æquus rerum æstimator, et posterius hoc argumentum, quod Irenæi esse merito contendunt Catholici, cum eo conferat, quod sanctissimo martyri Grabius affingit: nisi sponte cæcutire velit, fateatur necesse est, quantum hoc Irenæo repugnat, tantum in illo secum omnia consentire, et ad Irenæi scopum, doctrinam et antecedentia mire quadrare.

35. Sed, inquit Grabius, Ecclesiæ Romanæ tantum abest, ut Irenæus semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos existimaverit, ut publico facto contrarium existimaverit. Cum enim Asianas Ecclesias Victor papa a communione resecuisset, quod Pascha Ecclesiæ Romanæ more celebrare renuerent; non ob id Asianos præsules redarguit Irenæus, quod morem pontifici gerere detrectarent, nec hortatur ut ab Ecclesiæ Romanæ communione se nulla ratione divelli patiantur; sed potius Victorem ipsum increpavit, quod integras Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione abscidisset, ut ipsi superius ex Eusebio et aliis retulimus. Dolendum sane quod Grabius futilibus ejusmodi argumentationibus deludi se patiatur. Quæ comparatio institui potest inter res, quæ ad fidem pertinent, et inter eas, quæ ad Ecclesiæ disciplinam spectant? Quis nesciat totam eam de celebrando Paschate quæstionem, ad disciplinam duntaxat, ad fidem nullatenus pertinuisse, et eadem semper inter disputantes, ac illæsa manente fide agitari potuisse? Suam quidem utraque pars sententiam traditione apostolica fulciebat; sed vel tirones non fugit, alias esse traditiones apostolicas, quæ ad

fidem aut mores pertinent, alias quæ ad disciplinam; priores, easdem semper et ubique, nulli unquam mutationi obnoxias esse; posteriores vero, pro diversitate locorum et temporum, varias esse posse. Posterioris hujus generis fuit de celebrando Paschate traditio apostolica. Potuit enim alia esse in Oriente, alia vero in Occidente apostolorum agendi ratio, ubique prudens, atque charitate nixa; ex utraque autem nata hic et illic varia disciplina, quam sequi tandiu liberum fuit, quandiu contrariam in conciliis suis non invexit universalis Ecclesia. Porro cum dicimus, necesse esse omnem Ecclesiam cum Romana consentire, de rebus fidei loquimur; non contendimus vero, nec contendunt ipsi pontifices Romani, eamdem esse debere omnium Ecclesiarum cum Romana disciplinam. Et in hoc peccasse Victorem papam contendebant multi, quod a prudenti decessorum suorum œconomia desciscens, Asiaticas Ecclesias ad Romanæ morem et disciplinam obstringere voluisset : contra atque senserant fecerantque priores pontifices Romani, aliique totius Occidentis præsules, qui nullam ea de re litem Asiaticis movendam esse hactenus censuerant. Unde decenter ab Irenæo monitus, ut loquitur Eusebius, ab incepto statim destitit, pacem Asianis restituit, nec deinceps sollicitandos esse existimavit. Sed quam infeliciter ab ea historia argumentum petiit Grabius, tam feliciter idem adversus ipsum retorqueri posset. Nisi enim Victori papæ jurisdictio in orientales Ecclesias fuisset, nunquam certe commisisset, ut iis imperaret, ac Ecclesiæ suæ morem sequi juberet. Cur enim Romanus episcopus Ephesinum, et non Ephesinus Romanum hic sibi subditum ac obsequentem habere vult? Cur Romanus episcopus Ephesinum et non Ephesinus Romanum a communione abscindere præsumit? Sed cur ille, si nulla huic auctoritas erat, insanam hominis arrogantiam ac superbiam non deridet? Negat quidem Ephesinus episcopus, negant et Asiatici cæteri, eo usque patere Romani pontificis auctoritatem, ut cæteros ad privatam Ecclesiæ suæ disciplinam obstringere possit; sed tantum abest auctoritatem [CXXIII] ipsam negent, quin potius jubenti ut per totum Orientem synodos habeant episcopi, hi statim morem gerunt, pontificemque eorum, quæ in conciliis suis definierant, ea, qua par erat, reverentia certiorem faciunt. Imo Irenæus ipse, licet paulo fervidiorem Victoris zelum non probaret; non redarguit tamen quod aliquam sibi in Orientales auctoritatem arrogaret : sed monet duntaxat, idque *decenter* ac reverenter, ne ea auctoritate in præsenti occasione abusus, integras Ecclesias immeritas a communione abscinderet. Adeo certum est, ne ipsos quidem, quibuscum Ecclesia Romana gravissimæ intercedebant controversiæ, primatum illius, auctoritatem et jurisdictionem negare ausos fuisse.

36. Nimirum, ut dixi, unam Ecclesiam esse oportuit, dispersasque per orbem singulares Ecclesias secum invicem unius et ejusdem communionis vinculis colligari; quod fieri non potuit, nisi interventu unius Ecclesiæ, quæ instar centri unitatis cæteras omnes et sibi et secum invicem colligaret. Quisquis vere spiritalis est, huic uni Ecclesiæ immobiliter adhærebit, nec ab unitatis centro divelli se ulla unquam ratione patietur : imo, Irenæo teste [85], « judicabit, » damnabitque « eos qui schismata operantur, qui sunt inanes, non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes, quam unitatem Ecclesiæ : et propter modicas et quaslibet causas, magnum et gloriosum corpus Christi conscindunt, et dividunt, et, quantum in ipsis est, interficiunt : pacem loquentes, et bellum operantes : vere liquantes culicem, et camelum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio, quanta est schismatis pernicies. » Maxime ponderanda sunt postrema hæc verba : « Nulla a » schismaticis, iisve omnibus, qui ab una cathedra secesserunt, « tanta fieri potest correctio, quanta est schismatis pernicies. » Quamcunque ergo *correctionem* fecisse sé glorientur *inanes* homines, hæc *schismatis perniciem* adæquare, et eam, quam fecere, charitatis jacturam compensare nunquam potest. [86] Qui enim ab unitate desciscit, a charitate excidit, amittitque «præcipuum» illud « dilectionis munus, quod est pretiosius quam agnitio, gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem reliquis charismatibus supereminentius. » Porro pretiosum illud munus unius *corporis Christi*, illius videlicet Ecclesiæ, in qua est una cathedra, unitatisque centrum, *character* est. « Quapropter, » addit Irenæus [87], « Ecclesia omni in loco ob eam, quam habet erga Deum, dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem; reliquis omnibus non habentibus hanc rem ostendere apud se...opprobrium enim eorum, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et omnes pœnas sustinent, et mortificantur propter eam quæ est erga Deum, dilectionem et confessionem Filii ejus, sola Ecclesia pure sustinet. »

37. Ab ea veræ Ecclesiæ nota, unitate, fluit altera, sanctitas videlicet. Sancta enim non esse non potest, quæ in charitate radicata et fundata est, quæ pretiosum illud Dei munus, omnibus reliquis charismatibus supereminentius, proprio jure possidet. Sancta sit necesse est, cujus ipsum Dei Verbum caput est. Nam, ut ait auctor noster [88], « super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi; per omnia autem Verbum, et ipse est caput Ecclesiæ; » siquidem « Verbum homo universa in semetipsum recapitulans est : uti sicut in supercœlestibus, et spiritalibus, et invisibilibus princeps est Verbum Dei; sic et in visibilibus et corporalibus principatum habeat, in semetipsum principatum assumens, et apponens semetipsum caput Ecclesiæ, universa

[85] Lib. IV, c. 33, n. 7. [86] N. 8. [87] N. 9. [88] Lib. V, cap. 18, n. 2; lib. III, c. 16, n. 6.

attrahat ad semetipsum apto tempore. » Ecclesia igitur « est synagoga Dei, quam Deus, hoc est, Filius ipse per semetipsum collegit [89], » quamque per Spiritum sanctum sibi univit; cui « creditum est lumen Dei; » quæ « ubique prædicat veritatem: » ἐπτάμυξος « lucerna, Christi bajulans lumen [90]. » Quidquid igitur docet Ecclesia, quidquid credendum proponit, quidquid faciendum jubet, sanctum est; utpote *testimonium habens a prophetis, et ab apostolis, et ab omnibus discipulis*; in ea siquidem manet Spiritus sanctus, luminis, vitæ et sanctitatis fons, qui huic lucem, vitam et sanctitatem omnem infundit. Quare « fides, quam perceptam ab Ecclesia custodimus, semper a Spiritu Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum juvenescit, et juvenescere facit ipsum vas, in quo est. Hoc enim Ecclesiæ creditum est Dei munus, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur; et in eo disposita est communicatio Christi, id est Spiritus sanctus, arrha incorruptelæ, et confirmatio fidei nostræ, et scala ascensionis ad Deum. » *In Ecclesia enim*, inquit, *posuit Deus apostolos, prophetas, doctores* [91], « et universam reliquam operationem Spiritus; cujus non sunt participes omnes, qui non currunt ad Ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam, et operationem pessimam. Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia, et omnis gratia: Spiritus autem veritas. »

38. Hinc concludit Irenæus 1° nullam extra veram Christi Ecclesiam, qualem hactenus ex ipso descripsimus, veram doctrinæ morumque sanctitatem esse quærendam; eos quippe, qui non currunt ad Ecclesiam, ubi Spiritus Dei, semetipsos fraudare a vita et omni gratia, per sententiam malam, et operationem pessimam; « nec participare Spiritum sanctum; neque a mamillis matris nutriri in vitam, neque percipere de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem: sed effodere sibi lacus detritos de fossis terrenis, et de cœno putidam bibere aquam, effugientes fidem Ecclesiæ, ne traducantur; rejicientes vero Spiritum, ut non erudiantur. Alienati vero a veritate, digne in omni volutantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam stabilitam habentes, sophistæ verborum magis volentes esse, quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam petram, sed super arenam habentem in seipsa lapides multos [92]. »

39. Concludit 2° in sola vera Ecclesia, vera miracula esse posse: extra Ecclesiæ sinum nulla, ad eorum, quæ reprobat, dogmatum confirmationem, nisi falsa et mentita miracula, merasque præstigias, et magicas operationes fieri posse. « [93] Arguentur qui sunt a Simone et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari dicuntur: non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici hominibus facientes ea, quæ faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones et universa fraude; plus lædentes, quam utilitatem præstantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant, nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt, etc. » Tum probat adhuc ætate sua, « in fraternitate sæpissime, propter aliquid necessarium ea, quæ est in quoquo loco, Ecclesia universa postulante per jejunium et supplicationem multam, reversum esse spiritum mortui, et [CXXIV] donatum esse hominem orationibus sanctorum; » pluresque mortuos sic resurrexisse, ut « perseveraverint nobiscum, inquit [94], annis multis; » dæmones passim ex obsessorum corporibus expelli, infirmos per manuum impositionem curari, sanosque restitui, ac multos in Ecclesia videri, qui præscientia futurorum, visionibus, dictionibus propheticis et charismatibus, dono linguarum, etc., conspicui essent. « [95] Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum quas per universum mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Jesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium perficit; neque seducens aliquem, nec pecuniam ei auferens..... sed munde et manifeste orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini Jesu Christi invocans. » Ex quibus omnibus merito infert [96], « ibi » duntaxat « discere oportere veritatem, ubi charismata Domini posita sunt, » nempe « apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. »

40. Quam certum est autem eam, quam agnovit Irenæus, Ecclesiam, unam et sanctam esse, tam certum est eamdem et catholicam et apostolicam esse. Id evidenter demonstrant ea omnia, quæ hactenus protulimus ex ipso loca. Nihil enim efficacius, ut jam diximus, esse arbitratus est ad retundendam hæreticorum, varias in sectas, secumque pugnantes divisorum, pervicaciam, quam ut iis opponeret unanimem totius Ecclesiæ per totum mundum longe lateque propagatæ consensum in rejiciendis, profligandisque nefariis eorum dogmatibus. Hinc perpetuo urget, ut vidimus [97], « Ecclesiam per universum orbem usque ad fines terræ seminatam, in universum mundum disseminatam; : per Germaniam, Hispanias, Gallias, Orientem, Ægyptum, Libyam et Judæam dispersam; apud « multas gentes barbarorum » et « per universum mundum [98] » constitutam, circumeuntem mundum universum; ac denique vineam « non jam circumvallatam, sed expansam in universum mundum [99], » cujus tamen esset una fides, doctrina et traditio,

[89] Cap. 6, n. 1. [90] Lib. III, c. 24, n. 1. [91] I Cor. XII. 28. [92] Iren., lib. III, c. 24, n. 2. [93] Lib. II, cap. 31, n. 2 et 3, et cap. seq. n. 3 et 4. [94] Lib. V, c. 6, n. 1. [95] Lib. II, cap. 23, n. 4. [96] Lib. III, c. 26, n. 5. [97] Lib. I, c. 10, n. 1, 2. [98] Lib. III, c. 4, n. 2, et c. 12, n. 8. [99] Lib. IV, cap. 36, n. 2.

una anima, unum cor, unum os, una et eadem prædicatio, ac regiminis ecclesiastici forma. Rideat proinde, vel sui compos non sit necesse est, quisquis Ecclesiam tam longe lateque propagatam, visibilem ac conspicuam esse neget, et ad fictitium quemdam et invisibilem electorum cœtum coerceat. Equi latere possit, « cujus lumen, prædicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire[1] ? » Quomodo ignota esse possit, quæ « ubique prædicat veritatem, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur, » quæ « plantata est paradisus in hoc mundo, » quæque « ubique præclara est[2] ? » Qui denique invisibilis esse queat, quæ « est ἐπτάμυξος lucerna, Christi bajulans lumen; cui creditum est lumen Dei; et propter hoc » sapientia « Dei, per quam salvat omnes homines, in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit[3], in summis muris prædicatur, in portis autem civitatis constanter loquitur[4] ? »

41. Nihil etiam validius ad confundendos eos omnes, qui vel male sentiunt, vel præterquam oportet, colligunt, esse existimavit auctor noster, quam iis Ecclesiam apostolicam objicere. Hinc tam sæpe, tamque constanter inculcat, ut ostendimus, eamdem Ecclesiam ab apostolis ipsis suam accepisse fidem, doctrinam et traditionem, ab iis fundatam esse, et ordinatam, ab iis constitutos fuisse episcopos, penes quos in unaquaque Ecclesia summa rerum esset, a quibus sibi invicem succedentibus perpetuo regeretur et administraretur; hacque continua episcoporum successione, nunquam desitura, unam et eamdem, apostolicam, puram et intemeratam ad nos usque manare fidem et traditionem. Hinc in ea successione certissimum corporis Christi, seu Ecclesiæ characterem positum esse vult, quo ab infidelium, hæreticorum et schismaticorum conventiculis secernatur. « Character, inquit, corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt. » Ubi perperam contendit, nullo certe argumento probat, clariss. Grabius, hic *characterem* non tam signum, sive notam, quam formam, sive figuram Ecclesiæ denotare. Quod etiamsi obineret, male tamen adhuc causæ suæ consuleret. Id enim, velit, nolit, ex Irenæo constabit, eam *secundum successiones episcoporum* formam in corpore Christi sive Ecclesia, ab apostolis ipsis constitutam esse; ac proinde ea semper nota discriminatum iri veram Christi Ecclesiam, ab apostolis fundatam, a quacunque alia societate; quod in illa forma sit secundum legitimam episcoporum successionem, quæ in hac desit.[5] Hinc « eos qui ab Ecclesia sunt, eamdem figuram ejus, quæ est erga Ecclesiam, ordinationis, » id est eamdem regiminis ecclesiastici formam, quam constituerunt apostoli, semper custodire asserit auctor noster. Hinc demum jure merito infert, sectis quibuscunque hæreticis aut schismaticis antiquiorem esse veram Ecclesiam, utpote quæ originem apostolis, imo ipsi Christo capiti suo acceptam referat[6]: « Omnes vero hæreticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias. » Apud barbaros siquidem jam obtinebat ea, quam prædicabat Ecclesia, fides; quibus tamen, ne quidem nomine tenus, notæ erant hæreticorum sectæ; longe minus eorum sententiæ: « nequedum enim congregatio » hæreticorum « fuit apud eos, neque doctrina instituta[7]. » Deinde uniuscujusque hæreseos initia, primosque parentes et architectos facile assignari posse; recentioris quippe memoriæ esse: Ecclesiæ vero catholicæ exordia in Christum solum, ejusque apostolos refundi posse. « Ante Valentinum enim non fuerunt, qui sunt a Valentino, neque ante Marcionem erant, qui sunt a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus maligni, quos supra enumeravimus, antequam initiatores, et inventores perversitatis eorum fierent. Valentinus enim venit Romam sub Hygino; increvit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque ad Anicetum. Cerdon autem, qui ante Marcionem, et hic sub Hygino vixit.... Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto... Reliqui vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis discipulo, quemadmodum ostendimus accipientes initia unusquisque eorum, cujus principatus est sententiæ, ejus et pater, et antistes apparuit. Omnes autem hi multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexerunt in suam apostasiam. »

42. Certissimis hisce characteribus, hactenus explicatis, eam Ecclesiam, cujus fidem et traditionem contra hæreticos propugnabat Irenæus, definit, et a qualibet alia societate discriminat, ac discriminari vult. Quænam vero ea fuerit Ecclesia, haud ambigat quisquis Irenæum dicentem audierit, ad Romanam Ecclesiam necesse esse omnem Ecclesiam, si veræ Ecclesiæ membrum et pars esse velit, convenire, id est, ut superius demonstravimus, in una cum ea fide, traditione atque doctrina consentire, ejusque communioni adhærere: et quisquis meminerit sanctissimum apostolicorum [CXXV] virorum discipulum cum ea semper Ecclesia individua communionis societate vinctum ad mortem usque perseverasse. Porro si Romana Ecclesia ideo fuerit secundo sæculo vera Christi Ecclesia, quia sola prædictis veræ Ecclesiæ characteribus ac notis insigniebatur, necesse est eamdem et solam, postremis etiam hisce sæculis, veram esse Christi Ecclesiam, cum in eam solam conveniant illi characteres. Quisquis enim sepositis tantisper præjudiciis, sectas omnes, quæ jam corpus Christi misere lacerant, percurrere voluerit, evestigio deprehendet Ecclesiam

[1] Lib. I, c. 10, n. 2. [2] Lib. V, c. 20, n. 1, 2. [3] Prov. I, 20, 21. [4] Lib. IV, cap. 36, n. 2. [5] Lib. V, c. 20, n. 1. [6] Ibid. [7] Lib. III, c. 4, n. 2, 3.

Romanam solam esse quæ sit unius fidei, unius doctrinæ, unius oris, ac labii, quæque secum ubique consentiat in rebus fidei ac morum, communi pastorum sententia definitis; aliis omnibus sectis in tot fere sententias, quot capita divisis, alternantibusque variorum dogmatum fluctibus in hæc, vel illa jactatis, pro ratione temporum, affectuum, commodi aut incommodi; solam Romanam Ecclesiam sanctam esse, non quod omnia ejus membra a peccato immunia sint, in agro quippe Dominico paleæ cum frumento permistæ sunt; sed quod, cum sola nihil nisi sanctum doceat, præcipiatque, in ea sola resideat Spiritus sanctus gratiarum omnium et charismatum fons, qui plures, etiam nostris diebus, ad eximium sanctitatis gradum perduxit, verorumque miraculorum gloria illustravit; dum aliæ omnes sectæ, cum a vera sanctitatis laude procul desciverint nullos peccantibus frenos injicere valeant, eaque doceant absurditatis plena dogmata, quibus fidei, morumque sanctitas funditus evertatur; quale est illud, peccatores sola fide veram justitiam consequi posse, neminemque justum a vera quam semel consecutus est, justitia excidere unquam posse; quæ fuerunt ipsissima Gnosticorum exitiosissima principia, quibus latissimum ad scelera omnia aditum pandi alibi ostendimus; solam Ecclesiam Romanam apostolicam esse, ac continua episcoporum pastorumque suorum successione ab apostolis derivatam, fidemque et traditionem, quam ab iis accepit, illibatam custodiisse; cum aliæ omnes sectæ temere abrupta successione apostolica, novas sibi Ecclesias condiderint, quarum novi sunt auctores ac fundatores; solam denique Romanam Ecclesiam catholicam esse et universalem, per totum mundum propagatam, ubique perspicuam et insignem, miraque fecunditate gaudentem, novos sibi et Christo sponso suo in dies filios, per eos, quos ad remotissimas gentes mittit pastores et doctores, parere; aliis omnibus sectis in angulo orbis, et intra certarum regionum fines conclusis, longeque minus sollicitis de novis Christo gignendis filiis, quam de veteribus pervertendis.

43. Hæc, ac potissimum Romanæ Ecclesiæ amplitudinem, cum post Irenæum frequenter in notis suis tam vere quam pie inculcaverit, aliisque Patrum sententiis confirmaverit doctissimus, bonæque memoriæ Feuardentius, molestissima ejus argumenta eludere, propitiosque sibi, si posset, Irenæum et Augustinum, cujus etiam auctoritatem objiciebat Feuardentius, facere pro virili sua conatus est Grabius in notis suis ad Irenæi lib. IV, c. al. LXX, nunc XXXVI. Itaque fatetur Augustinum in certamine cum Donatistis multum in eo fuisse, ut universitatem, ipsumque nomen catholicum, tanquam proprium veræ Ecclesiæ characterem assereret, quo a falsis hæreticorum et schismaticorum cœtibus, in parte mundi hærentibus, et ab ea, vel ab auctoribus suis denominationem indeptis distingueretur. Atque ita plerumque rem ejus ævo et ante se habuisse. Secus vero sentiendum de sequiori ac ultima prope mundi ætate, deque tempore illo (toties a ministris Calvinianis et Lutheranis decantato) meretricis magnæ, cujus mentio Apocal. capp. XVII, XVIII et XIX. « Quæ, inquit, non de S. Joannis solum, sed et ultima mundi ætate ab ipsis pontificiis, et quidem Societatis Jesu theologis plerisque, in sacram Apocalypsin Commentariis, ingenue explicata sunt, nec aliam expositionem admittunt. Tunc sane, addit, qui inductus universitate et amplitudine istius corruptæ Ecclesiæ, ex virgine in meretricem versæ, eam amplexus fuerit, næ is misere semetipsum deceperit. » Sic el. Grabius. Cui ego : Næ potius is miserrime semetipsum, aliosque decipiat, qui frivolis ejusmodi ratiunculis inductus, apertissimis sanctorum Patrum testimoniis vim inferat, efficacissimaque eorum argumenta sic infirmet, ut ea vel levissimo spiritu diffiare hæretici omnes ac schismatici semper potuerint. Nihil certius, Irenæum, Optatum, Augustinum, aliosque SS. Patres Ecclesiæ amplitudinem et universitatem objecisse. At nisi amplitudo hæc et universitas, essentialis ac perpetuus sit Ecclesiæ character, nihil infirmius argumento ab ea amplitudine petito. Quo enim jure huic respondere se posse putat Grabius, valuisse quidem prioribus sæculis, tum cum virgo adhuc esset Ecclesia, non valere vero postrema mundi ætate, qua virgo illa in meretricem versa est : eodem prorsus reponere potuisset Gnosticus quivis Sabellanius, Arianus, Nestorianus, Donatista, etc. Ecclesiam jam a pristina sanctitate et fide sic defecisse, ut quisquis inductus universitate et amplitudine istius corruptæ Ecclesiæ, ex virgine in meretricem versæ, eam amplecteretur, is misere semetipsum deciperet; ac proinde si hac responsione a Catholicorum telis tutum se esse, ac veræ Christi Ecclesiæ ad angustiores redactæ limites membrum putet vir doctissimus; fateatur necesse est eodem se clypeo munire merito potuisse perditissimos quosvis hæreticos, cum veteres, tum recentiores, ac veræ Ecclesiæ membrorum titulo gloriari. Infelix certe Grabius, qui responsis suis arma ministret hæreticis quibuscunque, quorum ictum nulla arte declinare ipse valeat.

44. Sed ne quod toties a Catholicis feliciter actum est, hic iterum agere cogar, id unum a Grabio quæram; an postrema hac mundi ætate societas quædam in orbe supersit, quæ vera Christi Ecclesia jure dici possit? Superstitem esse non negabit, puto, si prophetarum oraculis, Christique ipsius et Evangelii dictis, quibus perituram nunquam Ecclesiam prænuntiatur, fidem habeat. Porro si vera aliqua Ecclesia nunc in orbe supersit, talem esse necesse est, iisdemque characteribus insignitam, qualem et quibus notis conspicuam esse voluit Christus. At ex Scripturis propheticis et evangelicis certissimum est, universitatem et amplitudinem proprium esse, essentialem, ac proinde perpetuum illius, qualem constituit Christus, Ecclesiæ

characterem. Id adeo perspicue, efficaciter et invicte demonstrat Augustinus in libro *De unitate Ecclesiæ*, ne alios proferam, quos scripsit contra Donatistas, ut prorsus obstruatur os loquentium iniqua. Allatis et expensis Scripturarum utriusque Testamenti vocibus concludit S. doctor § 32. « Evangelizata est nobis Ecclesia per totum orbem terrarum futura. [CXXVI] Hoc in lege, et prophetis, et psalmis esse prænuntiatum ipse Dominus testificatus est, qui eam cœpturam a Jerusalem, et per omnes gentes permanaturam esse prædixit; testes sibi futuros in Jerusalem, et in tota Judæa, et Samaria, et usque in totam terram, cum jam in cœlum ascenderet, prænuntiavit. Hæc verba facta secuta sunt. Quomodo cœptum sit a Jerusalem, et deinde processum in Judæam, et Samariam, et inde in totam terram, ubi adhuc crescit Ecclesia, donec usque in finem etiam reliquas gentes, ubi adhuc non est, obtineat, Scripturis sanctis testibus consequenter ostenditur : quisquis aliud evangelizat, anathema sit. Aliud autem evangelizat, qui periisse dicit de cætero mundo Ecclesiam, et in parte Donati in sola Africa remansisse (jam dicendum est, in parte Calvini et Lutheri in sola Anglia, Belgio et Germania remansisse) dicit. Ergo anathema sit. Aut legat mihi hoc in Scripturis sanctis, et non sit anathema. »

45. Respondebunt forte recentiores Donatistæ, quod veteres illi apud Augustinum § 33. « Et ista, inquiunt, credimus, et completa esse confitemur; sed postea orbis terrarum apostatavit, et sola remansit Donati (Calvini et Lutheri) communio. » Sed statim cum Augustino reponemus : « Hoc nobis legant et nihil resistimus. Si autem non ea de Scripturis sanctis legunt, sed suis contentionibus persuadere conantur; credo illa, quæ in Scripturis sanctis leguntur, non credo ista, quæ ab hæreticis vanis dicuntur. » Æquissima certe conditio ab Augustino proposita. Cum enim apertissima sint, et, ut Augustini verbis, § 56, utar, « nullo interprete indigeant canonicarum Scripturarum testimonia, quæ commendant Ecclesiam in totius orbis communione consistere; » quisquis asserit amplitudinem hanc et universitatem non fore perpetuam veræ Ecclesiæ notam, necesse est tam clara et aperta Scripturarum testimonia proferat quibus assertionem suam probet. Nisi enim Deus fallere nos voluerit, quod absit ut vel cogitemus, commendata ubique et designata Ecclesia sua, velut societate quadam, quæ præ cæteris omnibus amplitudine et universitate insignis foret; debuit pro bonitate sua, alicubi saltem tam disertis verbis monere amplitudinem hanc, temporalem duntaxat Ecclesiæ notam fore, postrema mundi ætate desituram; ac tandem aliquando futurum esse, ut Ecclesia, quæ prioribus sæculis orbem totum obtineret, postrema mundi ætate angustioribus septa limitibus, in minima mundi parte coerceretur. Hinc Augustinus § 72, 75, cujus verba sibi dicta putet Grabius, et quisquis cum ipso misere deceptus tam immaniter errat. « Audistis, inquit, pastoris vocem manifestissimam, non solum per legem ejus, et prophetas et psalmos, sed etiam per os proprium commendantis Ecclesiam suam futuram. Et ea quæ prædixit, quemadmodum ex ordine consecuta sint, in Actibus et Litteris apostolorum, quæ divinarum Scripturarum canonem complent, legendo perspicitis. Non est obscura quæstio in qua vos fallant, quos ipse Dominus prædixit futuros atque dicturos : *Ecce hic est Christus, ecce illic, ecce in deserto*, quasi ubi non est frequentia multitudinis; *ecce in cubiculis*[8], quasi in secretis traditionibus atque doctrinis. Habetis Ecclesiam ubique diffundi, (nec tantum, sed) et crescere usque ad messem, id est usque ad extremum judicii diem. Habetis civitatem de qua ipse, qui eam condidit, ait : *Non potest civitas abscondi super montem posita*[9]. Ipsa est ergo, quæ non aliqua parte terrarum, sed ubique notissima est.... Vos autem innitentes tot evidentissimis testimoniis Legis, Prophetarum, Psalmorum, ipsius Domini, et Apostolorum de sancta Ecclesia toto terrarum orbe diffusa, exigite ab istis, ut ostendant de Africa (jam de Anglia, etc.) quod attinet ad partem Donati (jam Calvini et Lutheri), aliqua manifesta de canonicis libris testimonia. Neque enim, sicut jam dixi, ullo modo fieri posset, ut Ecclesia, sicut dicunt, et quod absit, tam cito ex tot gentibus peritura, tot testimoniis tam sublimiter et tam indubitanter prædicaretur; et de ista, quam volunt, sua, quæ usque in finem, sicut contendunt, permansura fuerat, taceretur. » Proinde Grabius et asseclæ « perscrutentur Scripturas (et hic iterum Augustini verba sunt § 42), et contra tam multa testimonia, quibus ostenditur Ecclesia Christi toto terrarum orbe diffundi, vel unum proferant tam certum et tam manifestum, quam illa sunt, quo demonstrent Ecclesiam Christi periisse de cæteris gentibus et in sola « Anglia » remansisse... Sed quam non permittantur saltem quærere aliquid, quo probent esse prædictum, deficientibus a fide Christiana cæteris gentibus, in sola « Anglia » Ecclesiam remansuram : attendant illud quod sæpe commemoravi, *utraque crescere usque ad messem, et agrum esse mundum, messem finem sæculi*[10], non nobis, sed ipse Domino interpretante parabolam suam... Desinant ergo quærere quod invenire non poterunt, non quia occultum est, sed quia non est. Sunt enim adhuc nonnullæ gentes, in quibus nondum est Evangelium prædicatum; necesse est autem impleri omnia, quæ de Christo et Ecclesia prædicta sunt : oportet ergo et in eis prædicari. »

46. At, inquit Grabius, legimus in Apocalypsi futuram esse meretricem magnam, cum qua fornicabuntur reges terræ, et inebriabuntur qui habitant

[8] Matth. xxiv, 23. [9] Matth. v, 14. [10] Matth. xiii, 30.

terram, de vino prostitutionis ejus, etc., quæ de ultima mundi ætate ab ipsis pontificiis explicantur. Sed rursus cum Augustino § 9 respondebo, « illa seponenda esse, quæ obscure posita, et figurarum velaminibus involuta (qualia sunt ea fere omnia, quæ in Apocalypsi leguntur), et secundum nos et secundum illos possunt interpretari. Est quidem acutorum hominum dijudicare atque discernere, quis ea probabilius interpretetur; sed nolumus in has ingeniorum contentiones, in ea causa, quæ populos tenet, nostram disputationem committere.... Aperta veritas clamet, luceat, in obturatas aures irrumpat, dissimulantium oculos feriat, nemo in eis latebris quærat falsæ suæ sententiæ locum, omnem conatum contradicendi confundat, omnem frontem impudentis elidat. » Si quæ ejusmodi Scripturæ loca habeat Grabius, proferat; sed Apocalypseos interpretationem Deo soli committat, memineritque quam infeliciter quibusdam e suis cesserit. Quanquam tamen si sacræ hujus prophetiæ mysteria scrutari liceat, longe facilius quæcunque de meretrice illa magna prænuntiantur, possumus in Protestantes ipsos convertere, et ei quam fidei et moribus intulerunt, corruptelæ accommodare, quam possint in Ecclesiam Romanam transferre. Sed missis hisce « rerum figuris, in quibus, ut rursus ait Augustinus § 10, quia vel interpretem quærunt, nolo nostra ingenia comparentur, » concludamus : cum in Scripturis hac universitatis, amplitudinisque nota designetur ea, quam constituit Christus, Ecclesia, nec aliquando desituram eam notam ullibi appareat; si quæ hodie in orbe vera supersit Ecclesia, eam solam esse quæ cæteris societatibus longius latiusque pateat; ac proinde solam Romanam esse. « [11] Illæ quippe singulæ in multis gentibus, ubi ista est, non inveniuntur; hæc autem, quæ ubique est, etiam ubi illæ sunt, invenitur. »

ARTICULUS V.

De mysterio sanctissimæ Trinitatis.

[CXXVII] 47. Totam, quam de sacro Trinitatis mysterio tenet Ecclesia catholica, fidem paucissimis comprehensam verbis tradidit Augustinus lib. XI *De Civit. Dei* c. 24 : « Credimus, inquit, et tenemus, et fideliter prædicamus, quod Pater genuerit Verbum, hoc est Sapientiam per quam facta sunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, æternus coæternum, summe bonus æqualiter bonum : et quod Spiritus sanctus simul et Patris et Filii sit Spiritus, et ipse consubstantialis et coæternus ambobus : atque hoc totum et Trinitas sit propter Trinitatem personarum, et unus Deus propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam. Ita ut etiam, cum de singulis quæritur, unusquisque eorum et Deus omnipotens esse respondeatur; cum vero de omnibus simul, non tres dii, vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens : tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se voluit prædicari. » Hæc, inquam, catholicæ fidei summa, a qua late recessisse Irenæum calumniantur Sociniani, quorum maxime interfuit tantæ auctoritatis virum in partes suas vel invitum pertrahere. De ea minus recte sensisse, imprudentius quam malignius conquesti sunt e Catholicis quidam. Hunc ab utrorumque criminationibus strenue vindicarunt cl. Georgius Bullus presbyter Anglicanus in sua *Defensione fidei Nicænæ*, et doctissimus noster domnus Nicolaus Le Nourry, in *Apparatu ad Bibliothecam maximam veterum Patrum*, t. II prioris edit., an. 1697, dissert. VI, cap. 6, § 2 et seqq., quorum lucubrationibus si nihil addere potuerim, saltem aliquid lucis forsitan inspersurus sim.

48. Ut Irenæi mens certius exploretur, tutior omnium via est penitus inspicere quis fuerit ejus scopus, quæ adversariorum, quos impugnabat, hypothesis, quid demum adversus eos probandum sibi susceperit? Animo itaque recolat quisquis primam nostram dissertationem, ac potissimum art. I, § 5 et seqq., legere gravatus non fuerit, Gnosticos omnes, et Valentinianos, quos refellebat Irenæus, fidem omnem mysterii SS. Trinitatis profanis, Platonicisque suis commentis funditus evertisse : adeo ut ex impurissimis hisce fontibus fluxerit, quæ deinceps Christianam religionem infecit, Sabelliana et Ariana hæresis. Ad Trinitatem usque divinarum personarum, quarum una eademque esset natura ac substantia divina, animum erigere non valentes, statuebant Deum, quem primum ac supremum Patrem appellabant, immensis sæculorum intervallis solitarium, unumque ut natura, sic et persona fuisse, tacite secum cogitantem, unaque sua cogitatione contentum et occupatum. Cum vero exterius sese prodere, orbem condendo, animo constituisset, in actum erupit, qui rerum omnium seminarium, principium, forma et archetypus esset : huncque vocabant Nun, Mentem seu sensum, et Filium unigenitum Patris, parentique suo perfecte similem et æqualem esse dice-

[11] August., § 6.

bant, atque ita comparatum, ut solus magnitudinem Patris caperet; utpote qui a Patre haudquaquam sive re, sive persona distinctus esset: nihilque aliud esset quam Pater ipse sentiens, ac exterius velut effundere sese incipiens. A Nu productum aiebant Verbum, quod rerum spiritalium, angelorum videlicet superiorum principium, auctor et formator esset, Angelus ipse a Patre, ejusque Nu, substantia et persona longe diversus: nec enim huic, ut Unigenito, datum capere magnitudinem Patris. A Verbo emissi sunt alii Æones, seu angeli, a quibus vicissim alii geniti; ab omnibus vero simul conspirantibus productus Salvator, qui inferiorem angelum mundi hujus aspectabilis conditorem dirigeret. Cum autem novissimus Æon supremi Patris magnitudinem temere scrutatus pene periisset; ne idem casus alios subiret, emissum ab Unigenito alterum par Æonum, seu angelorum, Christus et Spiritus sanctus, a quibus fulciretur munireturque Pleroma. Summa proinde, quod ad rem præsentem attinet, huc redit: Patrem Verbo et Spiritui sancto longis sæculorum myriadibus præexstitisse; Unigenitum illum, quem dicebant, Filium, meram Patris ἐνέργειαν, efficientiam, actum, aut proprietatem ἀνυπόστατον, non personam ab eo distinctam fuisse: Verbum autem, Spiritum sanctum, Christum et Salvatorem totidem spiritales naturas et personas, angelici ordinis, a se invicem distinctas, et in tempore conditas, atque divina seu paterna longe inferiores exstitisse: Demiurgum denique, seu mundi opificem, angelum et ipsum fuisse, sed præcedentibus ignobiliorem; qui nec in Pleromate, aliorum sede, locum haberet, et densioribus ignorantiæ tenebris obvolutus natus esset. Hæc sunt hæreticorum commenta, quæ confutanda sibi suscepit Irenæus, ac toto opere passim confutat.

49. Et primo quidem quia hæretici variis, quæ passim in Scripturis occurrunt, Christi et Verbi nominibus abusi, male distinguebant inter unigenitum Filium, Verbum, Christum, Jesum, Salvatorem et Demiurgum; qua prava distinctione nitebatur Valentiniani systematis maxima pars: vanam eam esse probat Irenæus, primum auctoritate Evangelii Joannis; quo exposito concludit lib. I, cap. 9, n. 3: « Unum et eumdem ostendi Logon, et Monogenem, et Zoen, et Phos, et Soterem, et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis. » Et lib. II, cap. 13, eam, quam inter Patrem, Nun et Verbum distinctionem interponebant hæretici, cum eo, quem fingebant emissionum ordine, cum recta ratione pugnare multis demonstrat. In primis cum Nus, seu mens sit « ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus, » et cogitationis, uno verbo mens ipsa essentialis et substantialis Patris, et ipse Pater; emissum dici non nisi absurdissime posse, ne Deus ipse et Pater « a semetipso separetur, et quasi ab alio aliud emittatur [12]. » Deinde si ea emissionum series, qualem comminiscebantur hæretici, in Deo admittitur, ita ut longe prius exstiterit Pater, quam Verbum suum emiserit, hocque ab illo tam procul distet; hominum compositorum natura, et ex corpore et anima subsistentium, affectiones, et intentiones mentis, dum cogitant, in Deum ipsum transferri necessario consequitur. Ea est enim hominum conditio, ut verbum ab eorum mente non emittatur, nisi post aliquam actuum seriem et successionem. « [13] In eo autem, qui sit super omnes Deus, cum simplex et non compositus, et similimembrius, et totus ipse sibi similis, et æqualis sit, totus Nus, et totus Logos cum [CXXVIII] sit, totus sensus, et totus ennœa, et totus ratio; et nec aliud antiquius, nec posterius, aut aliquid alterius habente in se, sed toto æquali, et simili, et uno perseverante, jam non talis hujus ordinationis sequetur emissio. » Et cap. 17, n. 7: « Non enim ut compositum animal quiddam est omnium Pater, præter Nun, quemadmodum præostendimus; sed Nus Pater, et Pater Nus. Necesse est itaque, et eum, qui est ex eo Logos, imo magis autem ipsum Nun, cum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas, quæ ex eo sunt emissiones, ejusdem substantiæ cum sint, cujus et ipse, perfectas et impassibiles et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit. »

50. Hæc sunt argumenta, quibus Valentinianos impugnabat Irenæus. 1° Velut certissimum quid, ex catholica fide et Evangelio supponebat, Unigenitum, Verbum, Salvatorem et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis, *unum et eumdem*, seu unam et eamdem esse personam, cujus diversa duntaxat essent nomina. Deinde in hoc assentiebatur hæreticis (quod et catholica fides probabat), non quod Unigenitus mera esset Patris ἐνέργεια, ut illi volebant; sed quod Unigenitus, per quem facta esse omnia cum Joanne asserebat, ipsi Patri consubstantialis esset, ei perfecte similis, et perfecte comprehendens magnitudinem Patris. Ex quo concludebat, et Verbum ipsum Patri consubstantiale esse, huic perfecte simile, et comprehendens ejus magnitudinem. 3° Quia hæretici Verbum procul a Patre, et natura et ordine generationis dissitum, ignorantiæ et passioni obnoxium esse statuebant; eodem fundamento nixus blasphemiam hanc refellit. Nimirum, Logos est ipse Nus, et Nus est Logos: eadem proinde utriusque et substantia, et natura, et perfectio. Præterea necesse est eas, quæ ex Nu sunt emissiones, ejusdem substantiæ esse, cujus et ipse Nus, perfectas et impassibiles et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit. Atqui Nus Patris, ipsis fatentibus hæreticis, Verbum emisit. Necesse est itaque Verbum ejusdem esse substantiæ cum Nu Patris, perfectum et impassibile et semper simile cum eo. 4° « Multum

[12] Iren., lib. II, c. 13, n. 4. [13] N. 3 et 8.

distat omnium Pater ab his, quæ proveniunt hominibus, affectionibus et passionibus. » Eæ vero sunt hominum affectiones et passiones, ut verbum eorum prolationis initium habeat, et mente cogitante posterius genesim habeat in tempore. Cum ergo Verbum Dei verbum humanum infinito superet intervallo, nec prolationis initium habere potuit, nec genesim in tempore. Denique quidquid in Deo est, Deus ipse est : nec enim aliud antiquius, nec posterius, aut aliud alterius, seu a se diversum habet in se ; sed totus simplex est, et non compositus, totus æqualis, et similis, et unus perseverans. Atqui Verbum et Spiritus sanctus in Deo sunt, et Dei Verbum et Spiritus sanctus sunt ; nam ipse Deus Verbum, totus Spiritus, totus Logos, totus Nus, etc. Igitur Verbum et Spiritus sanctus sunt ejusdem cum Deo substantiæ et naturæ, ejusdem cum eo antiquitatis et æternitatis, huic coævi et consubstantiales ; uno verbo, Deus ipse. Quin hæc ipsissima sint Irenæi argumenta, nullus inficias ierit, qui ad mox citata testimonia, totumque ejusdem scopum attenderit : eadem certe argumenta, quibus deinceps usi sunt SS. Patres contra Arianos et Macedonianos, et utuntur etiamnum theologi ad Socinianorum impietatem refellendam. Eadem proinde in utrisque de mysterio sanctissimæ Trinitatis fides. Nec tamen iis contentus martyr sanctissimus, vel eadem latius explicat, vel alia subinde profert, quibus, quam recte et catholice senserit, magis ac magis demonstretur.

51. Quia, ut dixi, negabant hæretici Verbi Dei æternitatem, fingebantque nec ab ipso Patre, nec a Verbo ejus immediate conditum esse aspectabilem hunc mundum, sed « a Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem ; » hoc commentum confutans Irenæus lib. II, cap. 2, ostendit n. 4 et 5 homines quidem « inopes » cum sint, « nec possint statim aliquid ex parato fabricare, indigere multis organis ad » rei alicujus « fabricationem. Proprium » autem « esse hoc Dei superemihentiæ, non indigere aliis organis ad conditionem eorum » (ad condenda ea) « quæ fiunt ; neque angelis indigere adjutoribus ad ea, quæ fiunt, neque virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem ; sed idoneum esse et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, quemadmodum et Joannes Domini discipulus ait de eo : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [14]. In omnibus autem est et hic qui est secundum nos, mundus. Et hic ergo a Verbo factus est, » etc. Eadem summatim repetens cap. 30, n. 9 : « Deum ipsum a semetipso fecisse libere et ex sua potestate, et disposuisse, et perfecisse omnia, et esse substantiam omnium voluntatem ejus : Solus, addit, unus Deus fabricator, hic qui est super omnem Principalitatem, et Potestatem, et Dominationem, et Virtutem : hic Pater, hic Deus, hic conditor, hic factor, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et Sapientiam suam, cœlum, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt : hic justus, hic bonus, etc., hic Deus Abraham, et Deus Isaac, etc., hic Pater Domini nostri Jesu Christi per Verbum suum, qui est Filius ejus, per eum revelatur et manifestatur omnibus, » etc. Hæc igitur apud Irenæum certa et demonstrata, unum Deum omnia prorsus, tam visibilia quam invisibilia condidisse, eumque esse, qui sit super omnem Principalitatem, Potestatem, Dominationem, uno verbo supra omnes angelos, et omnium Pater ; condidisse, inquam, non per organa et instrumenta a se diversa, et alterius a se naturæ, sed per semetipsum, hoc est per Verbum, Filium suum, et Sapientiam suam, id est Spiritum sanctum, ut ipse explicat lib. IV, c. 20, n. 1 : « Nec enim, ait, horum (angelorum) indigebat Deus ad faciendum quæ ipse apud se prædefinierat fieri, quasi ipse suas non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus, per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur dicens : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [15] ; ipse a semetipso substantiam creaturarum, et exemplum factorum, et figuram in mundo ornamentorum accipiens. » Ea propter Verbum et Spiritum sanctum vocat *Dei manus*, non hic modo, sed et in ejusdem libri Præfatione, et lib. III, c. 21, n. 10. Eas vero manus cum opponat *aliis organis*, et *Virtuti inferiori*, hinc manifeste sequitur, Verbum et Spiritum sanctum a Patre quidem distingui, utpote quibuscum consilium habeat, dum ait : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ; non tamen inferioris, et alterius ab eo naturæ esse : sicuti proportione servata, manus hominis a corpore, cujus sunt manus, natura et substantia non differunt. Imo manifeste se ipse explicat Irenæus, cum ait, unum Deum omnia fecisse *per semetipsum*, hoc est, addit, *per Verbum et Sapientiam suam*. Verbum igitur et Spiritus sanctus sunt unus et idem cum Patre Deus, una et eadem cum eo substantia et natura.

[CXXIX] 52. Ex iis concludit Irenæus, Verbum seu Filium, et Spiritum sanctum, nedum rebus omnibus creatis præexstitisse, sed et ipsi Patri semper coexstitisse, ac coæternos fuisse. Deus siquidem « suas semper habuit manus : adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus. » Et lib. II, cap. 30, n. 9. « Semper autem coexsistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et angelis, et archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus, et omnibus, quibus vult revelare Deus. » Et cap 25, n. 8, rationem afferens cur plurima sint, quæ mentis humanæ captum superant, quæque proinde curiosius et sollicitius a nobis investiganda non sint ; docet Dei solius, a quo facta sunt omnia,

[14] Joan. I, 3. [15] Gen. I, 26.

proprium esse omnia nosse; hominem vero « esse in infinitum minorem Deo; » et « in quantum minor est ab eo qui factus non est, et qui semper idem est, in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit. » Non enim, ait, « infectus es, o homo, neque semper coexsistebas Deo, sicut proprium ejus Verbum; sed propter eminentem bonitatem ejus, nunc initium facturæ accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit. » Ideo ergo finita est, angustisque coarctata limitibus hominis scientia, quia « initium facturæ accepit, » et « in infinitum minor est Deo; » ideo vero Verbi Dei scientia infinita, quia *infectum* est, Deoque semper coexstitit. Eadem ratio est, quam affert lib. IV, c. 13, n. 4, ut probet, Verbum divinum, quod hominum saluti semper consuluerit, et Abrahæ amicitiam conciliare sibi veluti studuerit, non indigentia fecisse. « Sed neque Abrahæ amicitiam propter indigentiam assumpsit Dei Verbum, exsistens ab initio perfectus: *Antequam Abraham esset, ego sum*, inquit [16]; sed ut ipsi Abrahæ donaret æternam vitam, exsistens ab initio bonus, quoniam amicitia Dei immortalitatis est condonatrix his qui aggrediuntur eam. » Nullius igitur rei indigum Dei Verbum, quia exsistit ab initio perfectum, et bonum, ac fons omnium bonorum; Deusque natura cum sit, amicis suis donat æternam vitam et immortalitatem. Et hinc infert Irenæus principio capitis sequentis, « initio non quasi indigentem Deum hominis, plasmavisse Adam, sed ut haberet in quem collocaret beneficia sua. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur, quemadmodum ipse ait: *Pater, clarifica me claritate, quam habui apud te, priusquam mundus fieret* [17]. » Denique cap. 20, n. 3, probans quod n. 1 dixerat, « Adesse Patri semper Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum, per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit; » hæc habet: « Et quoniam Verbum, id est Filius, semper cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et Sapientia, quæ est Spiritus, erat apud eum ante omnem constitutionem, per Salomonem ait: *Deus sapientia fundavit terram, paravit autem cœlum prudentia* [18], etc. Et rursus: *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua* [19], etc. Unus igitur Deus, qui Verbo et Sapientia fecit, et aptavit omnia, » etc. Filius igitur et Spiritus sanctus sic apud Deum Patrem fuerunt ante omnem, non visibilium modo, sed et invisibilium, et Æonum, quam fingebant hæretici, constitutionem, ut Patri semper adfuerint, ipsi coæterni, ac coævi, Verbum, Sapientia, et manus Patris, quibus carere nunquam potuit, quamvis Angelis aut Virtutibus inferioribus quibusvis facile semper carere potuerit.

53. Nec vero Irenæo satis fuit probasse divini Verbi et Spiritus sancti æternitatem, sed causæ jugulum petens passim asserit et demonstrat utrumque Patri consubstantialem esse, ejusdem cum eo naturæ et substantiæ: quamvis id satis aperte consequatur ex hactenus dictis. Nam ex S. doctoris principiis, quodcunque infectum est, et sine initio, vere et substantialiter Deus est. Quo certissimo principio probat lib. III, cap. 8, n. 2 et 3, « nihil quidquam ex his quæ constituta, et in subjectione sunt, » nec proinde Angelos, Archangelos, etc., a Deo constitutos et factos per Verbum ejus, et per Spiritum oris ejus, per quem cœli firmati sunt, et omnis virtus eorum, auctori suo comparari posse. Infinite enim distant « quæ constituta sunt ab eo qui constituit, et quæ facta sunt ab eo qui fecit. Ipse enim infectus, et sine initio, et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, præstans; quæ vero ab eo sunt facta, initium sumpserunt. Quæcunque autem initium sumpserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subjecta sunt, et indigent ejus qui se fecit: necesse est omnimodo, uti differens vocabulum habeant, apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent: ita ut is quidem qui omnia fecerit, cum Verbo suo juste dicatur Deus et Dominus solus; quæ autem facta sunt, non jam ejusdem vocabuli participabilia esse, neque juste id vocabulum sumere debere, quod est Creatoris. » Hæc igitur apud Irenæum certissima: Qui infectus est, et sine initio, et sine fine, nullius indigens, et ipse sibi sufficiens, vere, proprie ac juste dicitur Deus et Dominus solus: qui rerum omnium auctor, conditor et fabricator est, infectus est et sine initio. Atqui nec minus certum apud Irenæum, Verbum et Spiritum sanctum initium non habuisse, Patri semper adfuisse, eique coexstitisse; Verbum et Spiritum sanctum cum Patre, omnia condidisse; unde necessario concludendum, Verbum et Spiritum sanctum, ex Irenæo, cum Patre juste dici et esse unum Deum ac Dominum, unamque trium esse naturam et substantiam. Sed ad institutum redeo.

54. Hæretici, uti dixi, comminiscebantur, alium esse supremum Patrem, alium Demiurgum, seu rerum omnium inferiorum, et aspectabilium conditorem: hunc veteris legis auctorem fuisse, solum in ea celebratum, et solum a Judæis agnitum et adoratum; illum vero incognitum mansisse semper, donec Evangelio lucescente, Jesuque (afflante, qui in eum descendit, Christo) revelante, notus fieret, novam legem conderet et promulgaret. Exitiosissimum dogma, malorum omnium scaturiginem, eversurus Irenæus toto libro III probat, unum esse Deum factorem cœli et terræ, et utriusque legis auctorem, huncque esse ipsum summum Patrem, et Verbum ejus, ac Spiritum sanctum, nec alium

[16] Joan. VIII, 58. [17] Joan. XVII, 5. [18] Prov. III, 19, 20. [19] Prov. VIII, 22.

unquam a lege et prophetis annuntiatum fuisse, aut ab ipso Christo, ejusque apostolis et discipulis agnitum et celebratum. Quia vero respondebant Gnostici, eum, quem mundi conditorem identidem confitetur Jesus, quemque tum ipse, tum apostoli et discipuli ejus Deum Patrem ac Dominum, rerum omnium fabricatorem passim appellant, ipsum Demiurgum esse; qui quidem licet Deus natura non sit, quod tamen rerum omnium inferiorum rex, dominus et conditor constitutus sit, Dei appellationem sortitur, et eam ob rem tum ab iis, tum a prophetis et veteri lege Deus vocatur; id confutaturus Irenæus, probat cap. 6, n. 1, quod, « Neque Dominus, » (veritas [CXXX] cum sit, nec mentiatur, ut cap. præcedenti [30] dixit) « neque Spiritus sanctus, neque apostoli eum qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus; neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium : si quando vero Scriptura eos, qui non sunt dii, nominat, non in totum ostendere illos deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii. » Hoc igitur Irenæi principium, verissimum atque certissimum. Quem Dominus, Spiritus sanctus aut apostoli in Scripturis definitive et absolute Deum nominant, is est vere Deus; quem Dominum appellant ex sua persona, is est qui dominatur omnium. At, inquit idem Irenæus [31], Dominus, Spiritus sanctus, et apostoli definitive et absolute Deum nominant, Dominumque appellant ex sua persona « Deum Patrem, et Filium ejus, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis, » id est rerum omnium conditarum; et « nemo alius » in Scripturis « Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus, qui et Moysi dixit [32] : *Ego sum qui sum. Et sic dices filiis Israel : Qui est, misit me ad vos;* et hujus Filius Jesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum; » quod subinde plurimis Scripturarum utriusque Testamenti testimoniis demonstrat. Ex quibus evidenter concludere est, ex Irenæi sententia, solum Patrem, et Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum vere Deum esse, et iis qui interdum in Scripturis nominantur dii, nec sunt tamen, infinite præcellere; ac proinde veram esse, unam et eamdem in utroque naturam divinam et essentiam. Hinc ex iis, quæ ubertim profert, Scripturarum locis passim infert [33] : « Unus igitur et idem Deus, qui a Prophetis prædicatus est, et ab Evangelio annuntiatus, et hujus Filius, qui ex fructu ventris David, id est ex David Virgine, et Emmanuel. » Tum istiusmodi argumentis e Scripturarum auctoritate petitis coronidem imponens cap. 15, n. 3, concludit : « Cum declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui veritatis fuerunt prædicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus, qui in omnibus principatum habet; manifeste est ostensum, factorem cœli et terræ, qui locutus sit cum Moyse, et Legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit Patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse. » Quid clarius? Pater et Verbum, Pater et hujus Filius, sunt unus et idem Deus a prophetis prædicatus, et ab Evangelio annuntiatus; solus verus Deus ac Dominus, factor cœli et terræ, qui locutus sit cum Moyse et legis dispositionem ei dederit, etc.

55. Idem argumentum instaurans Irenæus toto fere libro IV, et propius adhuc ad causam accedens, probat ex Scripturis, et ipsis præsertim Domini nostri sermonibus, unum et eumdem esse Deum utriusque legis auctorem, qui res omnes condiderit, qui legem veterem dederit, cum Moyse, cæterisque Patribus ac prophetis locutus fuerit, quique per Verbum suum, non fictitium illud hæreticorum, sed Filium suum unigenitum, unumque ac verum cum eo Deum, perfectissimum et omniscium, notum sese fecerit in utroque Testamento. Eam in rem profert cap. 5, n. 2, ea Christi verba Matth. XXII, 29 seqq. ad Sadducæos : *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei. De resurrectione enim mortuorum non legistis quod dictum est a Deo dicente : Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob? et adjecit : Non est Deus mortuorum, sed viventium : omnes enim ei vivunt.* Tum subdit Irenæus : « Per hæc utique manifestum fecit, quoniam is, qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum Patrum, hic est viventium Deus. Quis enim est vivorum Deus, nisi qui est Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta [34], cum dixisset ei Cyrus rex Persarum : *Quare non adoras Bel?* annuntiavit dicens : *Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit cœlum et terram, et habet omnis carnis dominationem* [35]. Iterum dixit : *Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus* [36]. Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus, et Verbum ejus, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducæos redarguit, qui et resurrectionem donavit : utraque his, qui cæcutiunt, ostendens, id est resurrectionem et Deum. » Quo demonstrato concludit : « Ipse igitur Christus, cum Patre, vivorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est. » Sic uno et eodem telo duplicem simul Gnosticorum errorem configit Irenæus, tum quod comminiscebantur, Verbum Patre inferius esse, nec ipsi pervium esse Patrem; tum quod fingebant, eum qui prophetis loquebatur, Demiurgum ipsum esse, a supremo Patre longe alium atque diversum. Nempe, is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum patrum, quem

[30] N. 3. [31] N. 2. [32] Exod. III 14. [33] Cap. 9, n. 2. [34] Cap. 14. [35] Ibid. 4. [36] Ibid. 24.

prophetæ Deum vivum appellant, et Deum vivum adorabant, hic est viventium Deus, Deus super quem alius Deus non est, uno verbo summus Deus. Atqui Pater et Verbum ejus, Christus cum Patre is est qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est, et a prophetis adoratus, et appellatus Deus vivus. Igitur Christus cum Patre est Deus vivorum, Deus super quem alius non est Deus, et supremus Deus. Quid, quæso, manifestius afferri potest ad vindicandam Irenæi fidem, stabiliendamque Verbi cum Patre consubstantialitatem? Ne quidem apud Athanasium ipsum apertius quidquam et expressius occurret. Alia consimilia testimonia et argumenta occurrent toto libro IV et alibi passim.

56. Quia vero Valentiniani abutebantur Christi verbis Matth. XI, 27, et Luc. X, 22, eaque sic describebant : *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare;* sic vero « interpretabantur, » inquit Irenæus cap. 6, n. 1, « quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicebant non esse Patrem Christi; » demonstrat sanctus martyr toto illo capite, et adulterinam esse verborum lectionem, et falsissimam eorumdem explicationem. Cum enim ait Dominus : *Nemo cognoscit Filium, nisi Pater; neque Patrem, nisi Filius, et quibuscunque Filius revelaverit;* quæ genuina verborum lectio est [27] : « *Revelaverit*, non solum in futurum dictum est, quasi tunc inceperit Verbum manifestare Patrem, cum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim assistens Filius suo plasmati, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater. » Nam [28] bonum placitum Patris-Filius perficit : mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius. » Hinc omni ævo et semper, multisque modis Verbum revelavit seipsum, ut simul revelaret et Patrem. Ratio est, quia « [29] invisibile Filii, Pater; visibile autem Patris, Filius. » Et licet [30] « Pater invisibilis sit, et indeterminabilis, quantum ad nos est; agnitio » tamen « Patris [CXXXI] est Filii manifestatio : omnia enim per Verbum manifestantur. Agnitio Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata. » Ex iis omnibus sic concludit Irenæus[31]. « Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat : *Nemo cognovit Patrem;* sed unus et idem, omnia subjiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus, a Patre, a Spiritu, ab angelis, etc. Et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum Filius, et unus Spiritus; et una salus omnibus credentibus in eum. » Pater igitur et Verbum, Irenæo teste, non sunt alius et alius Deus : invisibile Filii, Pater; visibile autem Patris, Filius, id est, quod in Patre divinum est, quæ natura divina et invisibilis Patris, eadem est et Filii; per quod autem videtur et cognoscitur Filius, per idem cognoscitur et Pater, quia Filius imago Patris est, et figura seu character substantiæ ejus : *Verbum caro factum*, ut vere homo, sic et vere Deus : denique in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, unum Verbum, et unus Spiritus; unitas in tribus, una in tribus natura. Quid clarius? Quod autem dicit Irenæus, agnitionem Patris, Filium esse, et agnitionem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, idipsum est quod dixerat lib. III, c. 6, n. 2 : « Filium esse in Patre, et habere in se Patrem. » Idipsum est etiam, quod dixerat lib. IV, c. 4, n. 2. Nempe respondens vanis Gnosticorum cavillationibus, qui ex eversa Hierosolyma, civitate regis magni, et abrogata veteri lege inferebant alium esse Veteris, alium Novi Testamenti auctorem et Deum; ostendit et Hierosolymæ, et veteri legi suum tempus a Deo mensum ac definitum fuisse; utramque, adveniente nova lege, desinere debuisse; idque sapientissimo et ordinatissimo Dei consilio factum fuisse. « Omnia enim, inquit, mensura et ordine Deus facit, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum. » Quod postremum, scilicet, nihil non mensum apud Deum esse, ut probet, laudat veterem aliquem aut coævum scriptorem ecclesiasticum, cujus nomen tacet, sed verba probat : « Et bene ait qui dixit ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum; mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum. » Quibus ostendit, Deum adeo ordinis, proportionis et mensuræ amantem esse, ut neque suam ipse sib. mensuram deesse voluerit; Filius enim est mensura Patris, qui totam Patris immensitatem, infinitatem et substantiam in se capit, continet, ac veluti circumscribit. Ea divinarum personarum περιχώρησις, *circumincessio* est, ex qua tam frequenter, tamque feliciter argumenta deprompserunt adversus Arianos sancti Patres, ut Filium Patri ὁμοούσιον esse probarent. Nempe in se invicem sunt Pater et Filius, nec minus in Filio, quam in se ipso est Pater, nec minus in Patre est Filius, quam in se ipso; adeo ut mutuo exsistant in se, et, ut ita loquar, immeent invicem, atque penetrent, ac proinde et a se invicem distinguantur, et tamen in una et eadem natura et substantia sine ullo discrimine conveniant.

57. Sed ex modo dictis habes, cur et quo sensu tam sæpe et sollicite inculcet Irenæus toto libro IV, et alibi (quod et aliis ante et post eum Patribus infrequens non fuit), Patrem invisibilem semper mansisse, neque a quoquam, ne specie quidem externa ac sensibili forma dissimulatum visum esse; neque videri omnino posse; sed ex divinis personis solum in Veteri Testamento divinum Verbum veteribus patriarchis ac prophetis apparuisse, ut ho-

[27] N. 7. [28] N. 3. [29] N. 6. [30] N. 3. [31] N. 7.

minibus Dei ac Patris notitiam importaret, qua vitam illorum tueretur, quæ sine Dei cognitione esse non potest; Filium esse qui Adamo, Noe, Abrahæ, aliisque videndum se præbuerit, qui cum Moyse locutus sit, « qui » denique, ut loquitur Irenæus[32], « et visiones propheticas, et divisiones charismatum, et ministeria sua, et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones; invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et semper haberet ad quod proficeret; visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum ne in totum deficiens homo a Deo cessaret esse[33]. » Uno verbo, « ipse est qui dicit Moysi : *Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos*[34]; ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum, qui male haberent. » De his fuse disserit Irenæus fere a cap. 5 usque ad 20, sed hoc præsertim. Hæc omnia eodem collimant. Nempe cum probandum sibi suscepisset sanctus doctor, unum et eumdem esse utriusque Testamenti auctorem, ostendit unum et eumdem Deum hominum semper saluti consuluisse ac providisse: unum et eumdem Deum a veteribus et nobis adoratum fuisse, eamdem fuisse veterum fidem et nostram; omnes Veteris Testamenti prophetias et figuras in unum et eumdem Christum Novi Testamenti mediatorem conspirasse, ac proinde unum et eumdem esse Deum et Patrem, quem Ipse annuntiavit, et notum hominibus fecit, nec alterum et diversum ab eo quem annuntiabant prophetæ, qui adventum ejus præcinebant : hinc quidem Patrem invisibilem semper fuisse, nec cuiquam mortalium datum unquam fuisse videre magnitudinem ejus et mirabilem gloriam ; « incapabilis » enim, « et incomprehensibilis, et invisibilis[35]; » at male inde ab hæreticis inferri, ignotum semper fuisse donec adveniret Christus. « [36] Quoniam qui omnia in omnibus operatur, Deus est, qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus, quæ ab eo facta sunt; incognitus nequaquam. » Ratio est, quia « omnia per Verbum ejus discunt, quia est unus Deus Pater, qui continet omnia, et omnibus esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est : *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris : ipse enarravit*[37]. « Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre[38]. » Cur autem uni Verbo provinciam hanc demandat Irenæus, ut se et Patrem suum notum faceret? Cur unum Verbum videndum se præbuisse, Patre semper invisibili manente, tam constanter affirmat? An quod vel inferiorem Patre crediderit Filium, vel natura sua hunc aspectabilem, potius quam illum, arbitratus sit? Atqui id diserte refellit. « Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum; et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat nobis; rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater. » Non minus ergo invisibile, et indeterminabile, et inenarrabile est, « quantum ad nos est, » ipsum Verbum quam Pater, cum a solo Patre quantum est, cognoscatur : « invisibile etenim, » ut paulo post ait, « Filii Pater; » nam quæ natura Patris est, eadem et Filii; utriusque secundum se invisibilis est. Et cap. 24, n. 2, aperte docet, « esse unum Deum, qui est super omnem principatum, et dominationem et potestatem, [CXXXII] et omne nomen quod nominatur : et hujus Verbum, naturaliter quidem invisibilem, palpabilem et visibilem in hominibus, et usque ad mortem descendisse, mortem autem crucis. » Si igitur videndum se præbuit divinum Verbum, non certe in ipsa natura sua divina et invisibili, sed tantum in alienis et assumptis formis et speciebus. Id fuse probat cap. 20, n. 9 et seqq., ubi expendens ea divini Verbi ad Moysen, eum quo loquebatur, verba : *Sta in loco alto petræ, et manu mea contegam super te. Quando vero transierit claritas mea, tunc videbis quæ sunt posteriora mea : facies autem mea non videbitur tibi; non enim videt homo faciem meam, et vivet*[39]; ait, utraque his significari, « quoniam et impossibilis est homo videre Deum, et quoniam per Sapientiam Dei in novissimis temporibus videbit eum homo in altitudine petræ, hoc est in eo qui est secundum hominem ejus adventu. » Tunc ergo duntaxat divinum Verbum facie ad faciem visum esse putat, cum humanam sibi naturam assumpsit, propriamque sibi fecit. Hinc concludit, « non manifeste ipsam faciem Dei vidisse prophetas, sed dispositiones et mysteria, per quæ inciperet homo videre Deum, » ut iis paulatim assuesceret homo ad videndum eum carnem factum. Et postea : « Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de cœlestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiæ futurorum : manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis est, de quo et Dominus dixit : *Deum nemo vidit unquam*[40]: Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem credentium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat..... non in una figura, nec in uno charactere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas et efficaciam. » Quasi diceret : Si neque Moyses, neque Elias, neque Ezechiel, neque prophetæ, quibuscum familiariter agebat, divinum Verbum, non tamen ipsam Dei essentiam viderunt, sed similitudines duntaxat claritatis Domini; manifestum est, quoniam nec Pater secundum naturam suam visibilis est in hac mortali vita; nec Verbum ejus in essentia sua conspicien-

[32] Lib. IV, c. 20, n. 7. [33] Cap. 12, n. 4. [34] Exod. III, 7, 8. [35] Cap. 20, n. 5 [36] N. 6. [37] Joan. I, 18. [38] N. 7. [39] Exod. XXXIII, 19, 20. [40] Joan. I, 18.

dum se præbuit, sed in varia figura, nec in uno A
charactere, secundum dispensationum ejus causas
et efficaciam.

58. Id ergo vult Irenæus (et hic ejus, aliorumque Patrum eadem cum ipso asserentium, et sentientium scopus), Patrem cum sit origo et fons totius sanctissimæ Trinitatis, a quo manant et mittuntur aliæ personæ, ipsum a nemine missum, minus decuisse frequentes illas, quæ olim factæ sunt, Dei ἐπιφανείας. Dei quidem bonitatem semper decuit notum se ipsum hominibus facere, ac, quantum ipsi capere queunt, conspiciendum præbere; quia « vita hominis visio Dei[41]. » At id muneris in se suscipere Filium potius quam Patrem congruebat. Ea enim hominum animis inspergenda Dei notitia, frequentesque illæ Dei visiones ad οἰκονομίαν B
spectabant, et ad utilitatem hominum lapsorum fiebant, totidemque futuræ incarnationis veluti præludia erant. Porro sicuti Filium, quod a Patre necessariam et æternam originem habeat, quod a Patre natus sit, a Patre mittatur, ejusque imago, figura substantiæ ejus, et, ut loquitur Irenæus, *agnitio sit*, carnem suscipere decuit potius quam Patrem, qui, cum prima persona sit, a nulla alia vel oritur, vel mittitur; sic Filium magis quam Patrem decuit frequentibus illis apparitionibus futuræ incarnationi suæ præludere, hominumque, quos deinceps sanguine suo redemptus erat, salutis ab initio curam gerere. Neque enim hanc tum primum suscepit, cum in carne mortali advenit, ut non se- C
mel Irenæum dicentem audivimus, sed ab initio et ab hominis lapsu. Ideo vero ab initio de hominum salute sollicitus fuit Filius, ac toties in publicum manifestandi tum Patris, tum sui ipsius causa, veluti prodiit, quia ea erat voluntas Patris. « Omnia autem Filius administrans Patri perficit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum; » et « bonumplacitum Patris Filius perficit[42]. » Si autem ab Irenæo quæras, cur omnia administrans Patri, bonumque placitum Patris Filius perficiat, rationem hanc cum Catholicis omnibus afferet: « Mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius. » Filium vero mittit Pater, quia Filii principium est, eumque gignit; mittitur autem Filius, D
quia a Patre tanquam a principio procedit, et ab eo gignitur. Porro sicut honorificum est Patri Filium gignere et mittere; sic nec minus honorificum Filio mitti et gigni; nullamque in utroque substantiæ disparitatem arguit hæc missio. « Non enim genitorem (ait Augustinus lib. III *cont. Maxim.*, c. 14) ab eo quem genuit, sed genitum a genitore mitti oportebat; verum hæc non est inæqualitas substantiæ, sed ordo naturæ; non quod alter prior esset altero, sed quod alter esset ex altero. »

59. Ex dictis etiam facile colliges quo sensu plus semel dixerit Irenæus[43], Patrem Verbo suo præcepisse ut mundum crearet, Filium et Spiritum sanctum in rebus condendis Patri ministrasse; hominem factum esse, Patre quidem bene sentiente et jubente, Filio vero ministrante et jubente; Spiritu autem nutriente, et augente, et alia ejusmodi. Nempe Pater Filio et Spiritui sancto jubet ac præcipit, non tanquam superior ac Dominus inferioribus ac subditis, sed tanquam æqualis æqualibus, consubstantialis consubstantialibus, coæternus coæternis, sine quibus facere nihil potest; imo Filio et Spiritui sancto imperat Pater, tanquam sibi ipsi. Neque enim alias Filium et Spiritum sanctum a Patre distinguit, quam persona et subsistentia, non certe natura et substantia, quam unam et eamdem in tribus agnoscit et confitetur. Id clare et absque ambagibus demonstrat lib. II, c. 30, n. 9, aliisque locis jam a nobis citatis. Illud vero ministerium quod Patri præstitere Filius et Spiritus sanctus, quam immensum ab eo distet, quod vel minimam subjectionis ac servitutis umbram adjunctam habeat, demonstrat S. doctor lib. IV, c. 7, n. 4, ubi illud vocat « copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei, » addit, « progenies et figuratio sua, id est Filius et Spiritus sanctus, Verbum et Sapientia, quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli. » Sic ergo ministrant Patri Filius et Spiritus sanctus, ut ministerium illud inenarrabile sit, et infinito a se removeat intervallo ideas omnes, quas in humanis adjunctas secum habet. Sic ministrant, ut alter sit ipsa progenies Patris, alter figuratio et imago Filii (hanc enim vocem, *figuratio sua*, ad Filium refero, ut in notis in hunc locum explicui); non ergo tanquam servi hero, sed tanquam progenies principio a quo procedit, et ejusdem cum eo dignitatis. Sic denique ministrant, ut iis serviant et subditi sint angeli. Atqui eo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt angeli, quod hi ab iis conditi sint, ut explicat auctor lib. III, c. 8, n. 3, iis proinde infinite minores.

[CXXXIII] 60. Sed his et similibus loquendi modis Gnosticorum vesaniam retundit Irenæus. Hi enim mundum hunc aspectabilem ab inferioribus angelis, vel a Virtute aliqua longe absistente a Patre universorum, ipso Patre vel inscio, vel invito, conditum esse blasphemabant, ut ex toto lib. I, et initio libri II constat. Hinc ad profligandum illud impietatis monstrum tam sæpe urget, omnia, præcipiente ac jubente Patre, per Filium et Spiritum sanctum condita esse: ut nimirum inde conficiat, nec inscio, nec invito Patre condita esse. Hinc tam frequenter inculcat, Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, ut inde concludat, nec Angelis, nec Virtutibus inferioribus ab ejus natura et sententia alienis et remotis indiguisse: utpote qui habeat ex sese copiosum et inenarrabile ministerium, progeniem et figurationem suam; habuerit semper suas manus, Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum sanctum, per quos sibi coex-

[41] Iren., c. 20, n. 7. [42] Cap. 6, n. 7 et 3. [43] Lib. III, c. 8, n. 3; lib. IV, c. 7, n. 4; Ibid., c. 38, n. 3.

sistentes, coæternos et consubstantiales, et in quibus, non invitus, nulla necessitate coactus, sed sciens et volens, omnia libere et sponte fecit; non aliunde, non extra semetipsum, sed ipse a semetipso, in voluntate sua, in Verbo et Sapientia sua, substantiam creaturarum, et exemplum factorum, et figuram in mundo ornamentorum accipiens, ut loquitur lib. IV, c. 20, n. 1. Ea omnia satis patent ex hactenus allegatis Irenæi testimoniis, adeo ut eadem hic repetere nihil necesse sit.

61. Unum superest expendendum, an Irenæus extremi judicii ignorationem Filio Dei tribuerit. Et id enim sanctissimo martyri ascribitur; sed perperam omnino. Gnosticos quidem perstringens scribit lib. II, c. 28, n. 6. « Irrationabiliter autem inflati, audaciter Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum judicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: *De die autem illa, et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus* [45]. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus, quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est [46]. » Ubi ipsi Dei Filio ignorantiam ascribere prima fronte videtur auctor: adeo ut vana sit Georgii Bulli [47] solutio, qua contendit Christo homini tantum ignorantiam tribuisse Irenæum: hic enim de Filio Dei diserte agit. Quanquam et dum Christo homini ignorationem ascribi posse cum Protestantibus multis tuetur Bullus, in eumque sensum Irenæum explicare satagit, aliam ei labem aspergit. Sed missa hacce controversia, quæ extra institutum est, illud fidenter assevero, quod quisquis præsens, quod nunc versamus, caput ea, qua par est, animi attentione legerit, totiusque Irenæi argumentationis seriem et scopum adverterit, e vestigio deprehendet, nullam prorsus ignorantiam hic affingi Christo Domino.

62. Scilicet Irenæus, ut dixi, Gnosticorum impudentiam castigat, qui vanæ scientiæ laudem captantes, insanam sibi de rebus omnibus, ipsis etiam profundioribus Christianæ religionis mysteriis, quale est divini Verbi generatio, disserendi, novaque rerum tum divinarum, tum humanarum systemata pro arbitrio condendi licentiam sumebant. Ubi vero probavit certam esse in Scripturis divinis veritatis regulam, ad quam sic exigi debeant quæstiones, quas de rebus divinis agitare sinit religio, ut ab illa nusquam deflectere liceat; ostendit plura tamen esse in Scripturis, licet ex sese perfectis, quæ angustos mentis nostræ limites longissime superant, quæque proinde, cum sciri a nobis non possint, Deo humiliter committenda sunt, nec temere scrutanda. Nec mirum esse, si in spiritalibus, et cœlestibus, quæ sola fide percipi possunt, cæcutiamus: cum ipsæ res naturales, ob oculos positæ, scientiam nostram plerumque fugiant. Hinc concludit insanos esse hæreticos, qui æternam divini Verbi generationem, aliaque ejusmodi profundissima mysteria investigare et explicare moliebantur: in eoque tam graviter labi, quod superbiæ typho elati, nihil Deo reservarent, sed omnia temere scrutari vellent. Tum ut hæreticorum vesaniam magis ac magis confundat, ab ipsius Christi Filii Dei exemplo argumentum a majori ad minus petit. Si, inquit Dominus, ipse Filius Dei judicii diem et horam concessit scire solum Patrem, scientiamque diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem: cur nos, Dei Filio infinite minores, erubescamus, quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo? Nemo enim super magistrum est. Qua quidem argumentandi ratione id unum conficere vult sanctus doctor, Christum, œconomiæ causa, judicii diem et horam concessisse scire solum Patrem: non quod ipse nesciret, sed quod ejusmodi scientiam ad Patrem, a quo ipse eam cum ipsa divinitate acceperat, referendam esse vellet, ab eoque duntaxat exspectandam esse diei illius notitiam. Quamvis enim eam ipse haberet, cum aliis tamen communicare nolebat, idve explicare, quod Pater (a quo loquebatur, et a quo mandatum acceperat, quid diceret, et quid loqueretur, ut ait Joan. XII, 49) taceri voluerat: ut nimirum exemplo suo doceret quædam esse Deo humiliter reservanda, nec ea temere a nobis explicanda esse, quæ Deus abdita esse voluit. Sic mentem paulo post, nempe n. 8, explicat auctor noster: « Si quis, ait, exquirat causam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est; neque aptabilem magis, neque decentiorem, nec sine periculo alteram, quam hanc, inveniat in præsenti (quoniam enim solus verax magister est Dominus): ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim *Pater*, ait, *major me est* [47]. Et secundum agnitionem itaque præpositus esse Pater annuntiatus est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura hujus mundi sumus, perfectam scientiam, et tales quæstiones concedamus Deo: et ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quæramus, an super Deum alter sit Deus. » Observa 1° nusquam Irenæum simpliciter asserere, solum Patrem scire diem et horam, sed *solum scire diem et horam a Domino manifestatum esse*; Dominum judicii diem et horam concessisse scire solum Patrem, etc. 2° S. doctorem palam profiteri, *in omnibus Patrem communicare Filio*. Qui *in omnibus* communicare dicit, nihil prorsus excipit, ne quidem scientiam diei et horæ extremi judicii. 3° Auctori nostro propositum non fuisse quæstionem hanc ex professo pertractare, an revera solus Pater sciret diem et horam extremi judicii, Filius vero

[45] Marc. XIII, 32. [46] Matth. X, 24. [47] Def. fid. Nic., sect. II, c. V, § 8. [47] Joan. XIV, 28.

absolute nesciret; sed de ea agere duntaxat, quantum sufficeret *in præsenti* seu quantum ad argumentum præsens conduceret. Atqui argumentum præsens erat, exquirere causam, [CXXXIV] propter quam in omnibus, et in ipsa rerum omnium, ac diei judicii scientia, Pater communicans Filio, solus tamen scire horam et diem a Domino manifestatus est. Quomodo enim « verax magister Dominus, verum dicens, » id referre potuit ad solum Patrem, quod tamen commune habeat cum Patre? Cui quæstioni respondet, meliorem nullam « in præsenti » rationem afferri posse, quam id œconomiæ et exempli causa factum esse a Christo, « ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem, perfectamque scientiam, et tales quæstiones concedendas esse Deo, ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in periculum incidamus. » Etenim *Pater*, ait ipse Christus, *major me est*; et secundum agnitionem præpositus esse Pater a Domino annuntiatus est: non quod Pater major natura sit, aut minor sit agnitio Filii; *Spiritus* siquidem Salvatoris, qui in eo est, *scrutatur omnia*, et altitudines *Dei* [48]; semperque coexsistens Deo proprium ejus Verbum, omnium experientiam et cogitationem, infinitamque scientiam habet, ut Deus ipse, ac Patrem suum perfecte cognoscit, ejusque mensura est, quoniam et capit, ut Irenæum supra dicentem audivimus; sed quod Pater ordine et origine prior sit, primum omnium, ipsiusque Filii principium; cui omnia, ut naturam, sic et scientiam, accepta refert Filius; cui denique omnia, ut auctori suo concedit, nihil quidquam sive agere, sive loqui et revelare præter ejus voluntatem volens: ad hoc ut et nos, Deo in infinitum minores, Christi exemplo discamus perfectam scientiam, abstrusasque quæstiones Deo concedere, nec ea temere scrutari quæ latere nos voluit. Uno verbo totius Irenæi argumentationis summa huc redit: Si ipse Dominus, Dei Filius, Verbum Patris, cui in omnibus communicat Pater, cujus *Spiritus* qui in eo est id est, divinus intellectus, *scrutatur omnia*, ipsas etiam altitudines Dei, quem proinde latere non potest quod de die et hora extremi judicii statuit Pater; illius tamen diei scientiam retulit ad Patrem, eique concessit, nec id explicare et reserare voluit, quod reserare non sinebat voluntas Patris: a fortiori nos qui *super terram* degimus, quibus *divisiones* duntaxat gratiarum sunt, et divisiones *ministeriorum et divisiones operationum*, quique *ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus; de universis quæstionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis præstat gratiam*, ut paulo ante dixit [49], nec id explicare aut investigare niti, quod in sapientiæ suæ thesauris delitescere voluit Deus. Quod quidem argumenti genus quam catholicum, et ab Ariana impietate remotum, quisquis æquus rerum æstimator facile videt.

63. Jam, puto, nullus, nisi quis perfrictæ frontis Socinianus, negabit, quin Irenæi de Verbi et Spiritus sancti divinitate et cum Patre consubstantialitate fides cum Nicæna et Constantinopolitana ad apicem consentiat. Nemo etiam deinceps sine stomacho leget apud Centuriatores Magdeburgenses [50], « ita obscure et perplexe non raro vocabulo Verbi, seu τοῦ Λόγου uti Irenæum: ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale, seu oris distinguere. » Profecto qui hæc scribebant, Irenæi libros vel nunquam, vel lippis oculis legerant. Huic refutandæ calumniæ Irenæique fidei vindicandæ plus quam sufficiunt ea omnia quæ hactenus diximus. Paulo latius adhuc exspatiari potuissemus, et argumenta multa ab iis petere, quæ fuse disserit auctor noster lib. III, c. 16, et seqq. In iis enim totus est ut probet contra Gnosticos, unum et eumdem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem, ubi cum primis ad id conficiendum utitur eo Apostoli testimonio, Rom. IX, 5: *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes benedictus in sæcula.* Sed forte cum lectorum fastidio factum fuisset: quare maluimus Irenæum ipsum legi. Aliud est quod conqueruntur citati Centuriatores, « de Spiritu sancto rarius loqui » Irenæum. Paulo quidem rarius de Spiritu sancto, quam de Verbo loquitur: ratus videlicet satis esse, ut ipse profitetur lib. I, c. 9, si funditus eversa prava distinctione, quam inter Unigenitum, Verbum, Salvatorem, Christum, etc., interponebant Valentiniani, prima eorum ogdoas, a qua veluti religata pendebat tota Pleromatis Valentiniani moles, diueretur; hac enim eversa ruere totam hypothesim necessum esse. Unde in hanc concutiendam distinctionem, statuendamque Verbi cum Unigenito ταυτότητα, eamdemque illius cum Patre naturam et divinitatem, salva distinctione personarum, tota fere argumentorum moles incumbit. Non tamen adeo raro de Spiritu sancto loquitur, quin ex iis, quæ identidem disserit, liquido pateat, verum Deum, Patri et Filio coæqualem, coæternum et consubstantialem ab eo censeri. Id perspicue demonstrant ea, quæ supra retulimus, sanctissimi martyris loca et argumenta. Hinc eum Dei manum appellat, indeque concludit Patri semper coexstitisse, et ante res omnes conditas fuisse; quod et ex libro Proverbiorum probat. Hinc eum in opere creationis cum Patre et Filio consociat. Creationis autem opus ita divinum esse, Deique solius proprium jure merito credit, ut ex eo quod per Verbum constituta sint omnia, inferat, non tantum a Verbo infinite distare angelos, archangelos, aliasque res creatas; sed et illud infectum esse, sine initio, sine fine, solumque cum Patre juste dici Deum ac Dominum: cætera omnia, ex eo quod creata sint, initium habuisse. dissolvi

[48] I Cor. II, 10. [49] I Cor. XII, 5. [50] Centur. II, cap. 10, in fin.

posse, subjecta esse, neque juste Dei vocabulum sumere posse, quod est Creatoris. Quod argumentum vel nihil omnino probat, vel invicte probat Spiritum sanctum, ex Irenæi sententia, non minus verum Deum esse, infectum, sine initio, sine fine, nulli subjectum, etc., quam ipsum Verbum: utpote qui non minus manus Patris fuerit, nec minus ad res creandas operam contulerit, quam ipsum Verbum. Sed cui prædicta omnia sufficere non videbuntur, legat quod Irenæus lib. v, c. 12, n. 2, scribit. Hoc omne exceptionis genus præclusum iri confido. Ibi distinguit Irenæus inter « afflatum vitæ, qui et animalem efficit hominem, et Spiritum vivificantem, qui et spiritalem efficit hominem. » « Et propter hoc, inquit, Isaias [51] ait: *Sic dicit Dominus, qui fecit cœlum, et fixit illud, qui firmavit terram, et quæ in ea sunt; et dedit afflatum populo, qui super eam est, et spiritum his qui calcant illam.* Afflatum quidem communiter omni, qui super terram est, populo dicens datum: Spiritum autem proprie his, qui inculcant (id est conculcant) terrenas concupiscentias. Propter quod rursus ipse Isaias [52] distinguens quæ prædicta sunt, ait: *Spiritus enim a me exiet, et afflatum omnem ego feci.* Spiritum quidem proprie in Deo (ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, hic verti debuisset, *in Deum*) deputans quem A in novissimis temporibus effudit per adoptionem filiorum in genus humanum: afflatum [CXXXV] autem communiter in conditionem, et facturam ostendens illum. Aliud autem est quod factum est, ab eo qui fecit. Afflatus igitur temporalis; Spiritus autem sempiternus, » etc. Hic ex Isaiæ verbis probat Irenæus, latissimum discrimen Spiritum inter et afflatum interponendum esse: « Spiritum quidem » ab Isaia « proprie in Deum deputari, » τὸ πνεῦμα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξας, τοῦ ἐχέοντος αὐτό, id est in eodem ordine, gradu, dignitate et natura constitui, cujus est is, qui effudit eum, Deus: « afflatum autem communiter in conditionem » ab eo deputari, « et facturam ostendi; » tantumque B differre afflatum a Spiritu, quantum differt quod factum est, ab eo qui fecit; ac proinde afflatum *temporalem* esse, initium habuisse, creatumque fuisse; Spiritum vero sempiternum esse, sine initio, conditorem ac verum Deum. Erit forte qui minus feliciter Isaiæ loca ab Irenæo explicata esse obtendat; sed hic de genuino Isaiæ sensu non disputamus; id tantum jure merito contendimus, sic ab auctore nostro expositum esse prophetam, ut ex verbis ejus intulerit, Spiritum sanctum verum esse Deum, ei consubstantialem a quo in humanum genus effusus est.

—

ARTICULUS VI.

De mysterio Incarnationis, Christi nativitate, baptismo, et descensu ad inferos, ac B. Mariæ Virginis dignitate et intercessione.

—

64. Operam, mea quidem sententia, luderet, qui C sanam esse et orthodoxam Irenæi de mysterio Incarnationis doctrinam longa dissertatione demonstrandum sibi putaret. Scripta siquidem per se loquuntur, et quisquis ea legerit, quæ auctor libro præsertim tertio, a cap. 16 usque ad 24 disputat, non minus accurate scripsisse fatebitur, quam si post Pauli Samosateni, Photini, Nestorii et Eutychetis tempora vixisset. Hæretici quibuscum conflictabatur, Jesum Christum Dominum nostrum verum Deum et verum hominem esse negabant; sed Jesum a Christo impie dividentes, alii illum meram hominis larvam exstitisse, quæ per Mariam, velut per canalem transierat; alii, more cæterorum hominum, ex Josephi et Mariæ satu genitum esse: hunc vero in eum, tum cum baptismo tingendus D esset, devolasse, mox revolaturum, cum crucifigendus esset, blasphemabant. Hæc errorum monstra citatis capitibus ut profliget Irenæus, totus est, ut probet unum et eumdem esse Jesum Christum, Verbum Dei, Deum super omnia, Unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem: verum Deum, qui « [53] in principio Verbum exsistens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano, » quique « in novissimis temporibus, secundum præfinitum tempus a Patre, unitus suo plasmati, passibilis homo factus fuerit: » adeo ut « exclusa sit omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus; non » enim « tunc cœpit Filius Dei exsistens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est, et homo factus, longam hominum expositionem in se ipso recapitulavit, in compendio nobis salutem præstans, ut quod perdideramus in Adam, id est secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus. » Verum Deum « [54] Christum Filium Dei vivi, » eumdem esse « et filium hominis. Quoniam enim nemo in totum ex filiis Adæ, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus. Quoniam autem ipse proprie præter omnes, qui fuerunt tunc homines, Deus, et Dominus, et Rex æternus, et unigenitus, et Verbum incarnatum prædicatur et a prophetis, et apostolis, et ab ipso

[51] Cap. 42, 5. [52] Cap. 57, 16. [53] Cap. 18, n. 1. [54] Cap. 19, n. 2.

Spiritu, adest videre omnibus, qui vel modicum de veritate attigerint. Hæc autem non testificarentur Scripturæ de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam præclaram præter omnes habuit in se eam, quæ est ab altissimo Patre, genituram, præclara autem functus est et ea, quæ est ex Virgine, generatione, utraque Scripturæ divinæ de eo testificantur; et quoniam homo indecorus, et passibilis, et super pullum asinæ sedens, aceto et felle potatur, et spernebatur in populo, et usque ad mortem descendit : et quoniam Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus specie, et Deus fortis, super nubes veniens universorum judex, omnia de eo Scripturæ prophetabant... Hic igitur Filius Dei Dominus noster, exsistens Verbum Patris, et filius hominis : quoniam ex Maria, quæ ex hominibus habebat genus, quæ et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem, factus est filius hominis. » Clara sunt hæc, nullisque vanis hæreticorum suffugiis eludenda. Christus et verus Dei Filius, et verus hominis filius : verus Deus, propter æternam « ab altissimo Patre genituram ; » verus homo, propter temporalem, sed « præclaram ex Virgine genituram ; » in quo proinde duplex natura fuerit, duplici *genituræ* respondens, unica vero persona utramque naturam sic afficiens et copulans, ut unus et idem sit Filius Dei et filius hominis, unum Verbum incarnatum. Hinc naturarum unionem adeo urget contra hæreticos, ut interdum asserat [55], « Verbum, qui semper humano generi adest, unitum fuisse et consparsum suo plasmati, et carnem factum ; hominem vero commistum Verbo Dei. » Quæ tamen catholice, et salva semper naturarum distinctione, dicta esse propriis locis ostendimus.

65. Et hinc etiam Mariæ dignitatem commendat Irenæus [56], quod virgo permanens, verum Emmanuel, qui substantia Deus est, peperorit, et ut verum hominem, sic et verum Deum genuerit ; vanosque Theodotionis, Aquilæ, aliorumque impiorum conatus dissipat, qui pravis Scripturarum interpretationibus Mariæ virginitatem oppugnabant. Hinc a præcipuo illo Mariæ decore et illud accersit, quod Mater Dei facta, nostræ salutis prima post Filium mediatrix evaserit : ac per ejus fidem et obedientiam, salutem ac redemptionem adeptos nos esse asserit ; quæ mediatricis conciliatricisque cum Deo partes sunt. « [57] Quemadmodum illa (Eva) virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc exsistens..... inobediens facta, et sibi, et universo generi humano causa facta est mortis : sic et Maria prædestinatum habens virum, et tamen virgo, obediens, et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis. » Et postea : « Quod alligavit virgo Eva per incredulitatem, hoc solvit virgo Maria per fidem. » Et lib. v, c. 19 : « Quemadmodum illa (Eva) per angeli sermonem seducta est, ut effugeret Deum, prævaricata verbum ejus : ita hæc (Maria) per angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret Deum, obediens ejus verbo. Et si ea inobedierat Deo ; sed hæc suasa est obedire Deo, uti virginis Evæ virgo Maria fieret advocata. Et quemadmodum astrictum morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem : æqua lance [CXXXVI] disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens, et serpentis prudentia devicta in columbæ simplicitate, vinculis autem illis resolutis, per quæ alligati eramus morti. » Quæ posteriora verba, « et quemadmodum astrictum est morti, » etc., descripsit Augustinus lib. 1 *cont. Julian.* cap. 3.

66. Hæc male habent hagiomachos omnes. Incommode dicta putant Magdeburgenses [58]. His petulantior Gallasius, in suis ad postremum Irenæi locum adnotationibus, in Irenæum ipsum et cæteros Patres, totamque Ecclesiam catholicam furit. Moderatior cl. Grabius Irenæi quidem personæ parcit, verbis duntaxat vim inferre nititur. « Licet, inquit, advocata hic patronam, « quæ pro altera intercedat, significaret, nihil tamen de B. Maria jam defuncta eam accipere cogeret. » Quidni ? Si Maria in terris degens, pro ea qua in humanum genus charitate flagrabat, mediatricis ac patronæ munere functa est, ac pro hominibus intercessit ; an mortuam, sed Deo viventem, cum Deo regnantem, Deo ipsi charitatis fonti altius velut immersam, charitas, quæ, Apostolo teste, nunquam excidit, sic defecit, ut eorum, quorum antea miserebatur, prorsus oblita, nullas pro ipsis preces fundere dignetur ? Certe secus longe sensisse veteres omnes Patres, et Ecclesias, probat, ut alia taceam, Liturgiarum omnium antiquissimarum Græcarum, Latinarumque, quas ipse Grabius veneratione dignas existimat, consensus ; in quibus B. Mariæ auxilium exposcit, ejusque meritis ac precibus veniam peccatorum, et beneficia cætera impetrare studet Ecclesia. Quare hujusce ratiunculæ vanitatem sentiens vir clariss. addit : « Etsi concedatur, illam nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere, id quod moderatiores Protestantium doctores merito admittunt, ne inde quidem ejus invocatio a singulis facta probari posset ; quod incertum, ne dicam, falsum sit, audiat, vel possitne audire simul tot mille hominum compellationes. » Sed si moderatiores Protestantium doctores, teste Grabio, merito admittunt, Mariam, cæterosque sanctos nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere ; admittant proinde necesse est, nulla uni Dei et hominum mediatori facta injuria, alios præter Christum secundarios,

[55] Cap. 16, n. 6 ; cap. 19, n. 2. [56] Cap. 21, n. 4, et alibi passim. [57] Cap. 22, n. 4. [58] Cent. II, cap. 4.

ipsique subjectos mediatores esse posse, quorum proinde de salute nostra sollicitorum præsidium implorare liceat, ut per eos ad principalem Mediatorem pateat accessus.

67. Sed, ait Grabius, beata Virgo audire non potest simul tot mille hominum compellationes. Sagacem virum, cujus ea sit mentis acies, ut beatorum intimos animi sensus altissime pervadens, certos limites eorum audiendi ac cognoscendi facultati præfinire valeat! Tanta non fuit Ecclesiæ per totum orbem, perque omnia tempora diffusæ sagacitas, quæ sanctos et orare pro nobis, et a nobis invocari posse duxit; rata videlicet preces nostras ab iis audiri et percipi. Tantum ingenii acumine non valuerunt veteres Patres, qui plurima quæ hic geruntur, beatis explorata esse confidenter asseruerunt. Certe recens non est Grabii, imo Calvini et Petri Molinæi objectio. Hanc dudum sibi proposuit, solvitque Severianus Gabalitanus, in serm. 6 *De mundi opificio*, tom. VI Operum Chrysost., p. 639. Nempe cum dixisset, verissime id de se affirmasse S. Mariam, *Beatam me dicent omnes generationes*, subinde hoc opponit sibi : « Et quid illam juvat istud, inquies, cum non audiat? » Cui sic respondet : « Imo vero maxime audit, eo quod in loco est splendido Mater salutis, fons sensibilis lucis. » Basilius lib. *De vera virginit.* virginem Deo consecratam admonet, ut non tantum angelos vereatur, sed etiam hominum sanctorum, ac Patrum spiritus. « Et quid singula commemoro, inquit, angelorum innumerabiles multitudines, cumque iis sanctos Patrum spiritus? Nullus enim eorum est, qui non ubique prospiciat : cum ipse quidem corporis oculis non conspectus, incorporeo tamen visu ad notitiam cuncta complectatur. » Augustinus serm. 316, al. 94, *De diversis*, loquens de Paulo et Stephano : « Ambo, ait, ibi vos videtis, ambo modo sermonem nostrum auditis, ambo pro nobis orate. » Theodoretus lib. VIII, *De curandis Græcorum affectionibus*, ubi de martyribus agit, eorum refellit errorem, qui martyres credebant, « nullum sensum eorum habere, quæ in terris geruntur; » quod ex eo refutat, « quod divina quadam et beatissima in sorte constituti sint. » Denique, ut citandis Patribus finem faciam, eumdem errorem refellens Gregorius Magn. lib. XII *Moral.* cap. 19, eodem argumento probat, animas divinæ lucis ac felicitatis compotes, rerum humanarum, quas scire ipsarum interest, scientiam non fugere; « quia quæ intus omnipotentis Dei claritatem vident, nullo modo credendum est, quia foris sit aliquid quod ignorent. » Sic sentiebant boni illi idiotæ, Christiana simplicitate et humilitate rudes, sic credebant, sic aliis persuadere nitebantur. Si vero imperitiam eorum arguat Grabius, meminerit ab Irenæo [89] dictum : « Qui relinquunt præconium Ecclesiæ, imperitiam sanctorum pre- A sbyterorum arguunt; non contemplantes, quanto pluris sit idiota religiosus a blasphemo et impudente sophista. Tales sunt autem omnes hæretici, et qui se plus aliquid præter veritatem invenire putant.. semper quærentes, et nunquam verum invenientes. » Tutius igitur cum religiosis illis idiotis imperitum esse, nec curiosius inquirere, quemadmodum fiat, uti preces nostras audiant sancti; quam cum vanis sophistis semper quærentibus, et nunquam verum invenientibus sapere. Sufficiat rem certam esse, et in Ecclesia semper constitisse; explicandi modus Deo committendus: quanquam tamen consuli ea de re possit Augustinus lib. *De cura pro mortuis gerenda*, cap. 15 et 16, cujus modestiam in solvendis ejusmodi quæstionibus laudabit et imitabitur probus et prudens quisque. B

68. Quam parum tuta sint ea, quæ mox præclusimus effugia, probe sentiens cl. Grabius, aliud sibi parare studuit, cæteris tamen nec melius, nec tutius. *Advocata*, ait, ex Græco παράκλητος, *consolandi*, non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet; quod ex quibusdam, non Irenæi ipsius, sed Tertulliani testimoniis probare nititur. Unde concludit, *advocatam*, id est consolatricem Evæ et totius humani generis ab Irenæo dici B. Virginem, quia hæc Deo obediens, secundum Adam, Salvatorem mundo peperit; sicut illa diabolo aures præbens, primum Adamum seduxit, indeque posteris exitii causa fuit. Sed quid tam fi- C denter supponit Grabius, Irenæum Græce scripsisse, παράκλητος? Παράκλητος, inquit, *consolandi*, non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet. Diceres, hominem Græca Irenæi præ oculis habuisse. Quid si contendam, aliud quidvis scripsisse Irenæum, quod *deprecatricem, mediatricem ac sequestrem* significet? Quo argumento conjecturam hanc [CXXXVII] confutabit Grabius? At scripserit Irenæus, παράκλητος, haud repugnabo. Sed cur vocis hujus significationem a Tertulliano, et non potius ab Irenæo ipso petit? Si quidem semel duntaxat ea voce usus esset martyr sanctissimus, ferri utcunque posset. At cum eamdem aliis in locis usurpaverit, cur ea non conferebat ejus D editor, ut genuinum vocis sensum ab Irenæo ipso peteret, Irenæumque ex Irenæo explicaret? Lib. III, c. 18, n. 7, scribit Gnosticos existimantes Christum specie tenus hominem exstitisse, adhuc esse sub veteri damnatione, « advocationem præbentes peccato, » id est « tutelam, patrocinium, defensionem. » Eodem sensu ait lib. IV, c. 34, n. 4 : « Si aliquis Judæis advocationem præstans, erectionem templi, quæ posteaquam in Babylonem transmigraverint, facta est sub Zorobabel, et discessionem populi, quæ facta est post septuaginta annos, dicat hoc esse novum Testamentum, cognoscat, » etc. Sic et lib. III, c. 23, n. 8 : « Qui contradicunt saluti Adæ... advocatos se serpentis et mortis osten-

[89] Iren., lib. V, c. 20, n. 2.

dunt. » Igitur *advocationem* alicui *præstare*, seu, quod idem est, alicujus *advocatum esse*, Irenæo est alicujus non tantum consolatorem esse, ut perperam interpretatur Grabius, sed ejus patrocinium ac defensionem suscipere, hunc in clientelam accipere, huic præsidio esse atque opitulari. Quæ proinde B. Virgo Evæ ac totius humani generis advocata apud Deum ab eodem dicitur; non alias eo munere fungitur, quam Deum fide et obedientia placando, humanum genus in gratiam cum Deo reducendo, hunc precibus sollicitando, pro susceptis in tutelam clientibus interpellando, deprecando, preces fundendo, ut Dei accersat opem, ac beneficentiam eliciat. Hæ illius, qui apud Deum pro aliis advocatum agit, partes, hoc munus; quod pluribus confirmari posset, si necesse videretur; sed dicta sufficiunt ad Grabianæ adnotationis vanitatem demonstrandam.

69. Antequam tamen a B. Virgine discedam, operæ pretium est et hic iniquam Grabii criminationem confutem, qua et Mariæ sanctitati, et Irenæi doctrinæ labem adspergere molitur. Iste lib. III, c. 16, n. 7 ostendens, Christum omnia suo tempore, ut a Patre præfinita erant, peregisse, subdit: « Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum (*in nuptiis Cana Galilææ*) et ante tempus volente participare compendii poculo, Dominus repellens ejus intempestivam festinationem, dixit: *Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea;* exspectans eam horam, quæ a Patre erat præcognita. » Hinc avidissime captata occasione concludit Grabius, imperfectionem humanæ naturæ, peccatorum venialium matrem, in B. Virgine Maria agnovisse Irenæum. Iniqua ex omni parte observatio. Quisquis æquus rerum æstimator est, id unum ex Irenæi verbis exsculpserit, B. Virginem horæ a Patre præcognitæ et prædestinatæ, qua Christus miracula palam et publice patraturus erat, ignaram, unum a Filio *ante tempus* obtinere voluisse. Sciebat quidem Filium tandem aliquando palam prodeuntem, vitæ sanctitate, doctrina et miraculis orbem illustraturum: jam publico munere fungi, discipulosque colligere cœpisse viderat; quare et publicorum miraculorum tempus et horam advenisse putans, de vini penuria monet, ut laborantibus divinitus consulat. Et hoc est quod Irenæus *intempestivam festinationem* vocat; non quod Mariæ animus præceps, aut inani gloria stimulatus fuerit: sed quod ipsam horam a Patre præfinitam nesciens, advenisse tamen existimans, pauperum egestate commota, miraculum eo loco et tempore fieri cupierit, quibus publica et omnibus manifesta omnipotentiæ suæ signa edere Christum sinebat Patris voluntas. Quare miraculum absolute non detrectat Christus, sed veluti clam et occulte patrat. Divinorum igitur decretorum ignara si fuerit Maria, non certe ullius imperfectionis moralis rea.

70. Sed si hactenus probandus sit Irenæus, haud certe excusandus videtur in eo quod scribit lib II, c. 22, Christum jam seniorem, id est ut ipse explicat, quadragenario majorem, imo prope quinquagenarium passum ac mortuum fuisse. Idque eo magis mireris, quod e veteribus plerique Salvatorem longe juniorem, quam revera fuerit, et exhibeat Evangelium, exstitisse velint, cum passus est. Plurimi enim ad baptismum venisse statuunt anno ætatis circiter 29, tum anno sequenti mortem obiisse: adeo ut inter baptismum et mortem vix plus quam anni unius spatium interponant: cum tamen ex Evangelio tria saltem a baptismo Paschata celebrasse Christum, eaque gessisse compertum sit, quæ trium saltem annorum intervallum probent. Sed multos hac in occasione minus, quam par esset, attentos Evangeliis fecerant ea Isaiæ [60] verba: *Annum acceptum Domino prædicare misit me*, etc., de Christo recte quidem intellecta, sed minus feliciter explicata, quasi inde consequeretur fore ut Christus uno duntaxat anno prædicaret. Unus Chrysostomus homil. 34, in cap. IX S. Joannis, propius ad Irenæi sententiam accessisse videtur. Nempe in iis Judæorum ad Christum verbis, quæ etiam ad confirmandam opinionem suam trahere nititur Irenæus: « Quinquaginta annos nondum habes, » etc., « quadraginta » pro « quinquaginta, » legendum esse putans, concludit, « prope jam Christum quadraginta annorum fuisse. »

71. Quod vero veteres non paucos in transversum egit perperam explicatum Isaiæ testimonium, idem et Gnosticis errandi, seu potius præconceptum errorem confirmandi ansam præbuit. Ut enim Æonum suorum commenta quoquo modo fulcirent, fingebant [61], « ob hoc Salvatorem triginta annorum exsistentem venisse ad baptismum, ut ostenderet tacitos Æones eorum triginta..... Duodecimo autem mense dicebant eum passum, ut fuerit anno uno post baptismum prædicans: et ex Propheta tentabant hoc ipsum confirmare; scriptum est enim [62]: *Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis.* » Hunc errorem confutaturus auctor noster recte quidem probat, eum non esse verborum Isaiæ sensum. Tum statuit, Christum « triginta annorum exsistentem venisse ad baptismum [63]; » ac demum ter « secundum tempus Paschæ Dominum post baptisma ascendisse in Hierusalem, et illic diem festum Paschæ celebrasse [64]. » Quilibet ex iis conficeret, Christum anno ætatis 33, aut 34 passum esse. Nihil tamen minus infert Irenæus; sed pluribus argumentis, quæ apud ipsum legi possunt, probare nititur Salvatorem jam in senium declinantem mortuum fuisse, et ultra quadragesimum annum ac quinquagesimo proximum docuisse. Quæ quidem argumenta infirma esse, legenti statim patebit. Nec illud cæteris validius, quod ab auctoritate seniorum, qui apostolos viderant, repetit. Nam præ-

[60] Cap. 61, 2. [61] Iren., l. II, c. 22, n. 1. [62] Luc. IV, 19. [63] N. 4. [64] N. 3.

terquam quod de nomine et auctoritate seniorum illorum non constat, et ab uno forte Papia, homine, ut ait Eusebius, pertenuis ingenii, [CXXXVIII] nec eorum, quæ ab apostolis audierat, sensum semper assecuti, cujus tamen fidei plus æquo tribuebat Irenæus, id accipere potuit, quod narrat; illud tantum a senioribus illis, quicunque tandem sint, audierat, non Christum anno ætatis fere quinquagesimo passum esse, sed declinantem jam in seniorem ætatem mortuum esse; quam senilem ætatem ex arbitrio, et disputationis æstu paulo longius, quam par fuisset, ab hæreticorum sententia discedens, postmodum interpretatus est.

72. Id ergo verissimum, quod observat Augustinus lib. II *De doct. Christ.* cap. 28, forte in Irenæum nostrum digitum intendens, « ignorantiam consultus quo natus est Dominus, et quo passus est, nonnullos coegisse errare, ut putarent quadraginta sex annorum ætate passum esse Dominum. » Mirari tamen subit, qui Irenæus, cui constitit Christum anno ætatis 30 baptismum suscepisse, et ex Evangeliis compertum fuit tria duntaxat a baptismo Paschata celebrata ab eodem fuisse, id sibi in animum inducere potuit, eum tum passum fuisse, cum jam annum quadragesimum excessisset, et quinquagesimum prope attingeret. Illud enim si verum, necesse est existimaverit Christum non ter tantum, sed plus quam duodecies a baptismo Pascha peregisse. Id unum responderi posse videtur, Irenæum credidisse, Christum non statim a baptismo docendi munus suscepisse, sed tandiu delitescere, privatamque vitam degere perseverasse, donec magistri ætatem perfectam assecutus esset; tum vero palam prodire ac magistrum agere cœpisse, cum annum ætatis quadragesimum tertium aut quartum attigisset. Is esse videtur verborum istorum sensus: « Triginta quidem annorum exsistens, cum veniret ad baptismum, deinde magistri ætatem perfectam habens venit Hierusalem, ita ut ab omnibus juste audiret magister. » Ibi quippe inter baptismi et docendi tempus distinguere videtur, alterumque ab altero non paucorum annorum spatio dirimere. Venit quidem Jesus ad baptismum triginta annorum exsistens, id est, Irenæi sensu, adhuc juvenis; nam « triginta annorum ætas, » ut ipse ait, « prima indolis est juvenis: » prius autem non venit Hierusalem, ibi Pascha primum, non ex quo baptismum susceperat, sed ex quo palam docere cœperat, celebraturus, quam magistri ætatem perfectam haberet, et in senium jam declinaret, id est, ut postea explicat, annum ætatis quadragesimum excederet. Tria proinde, quæ Christum baptizatum Paschata peregisse probat ex Evangeliis, non ab ipso baptismo numerat Irenæus, sed ab eo duntaxat tempore, quo magistri munere fungi cœpit. Quid vero Irenæum in tam insolitam, et cum Evangeliis e diametro pugnantem opinionem adduxerit, ut Christi prædicationis tempus a baptismo tanto annorum spatio dirimeret, non video, nec quidquam occurrit, quo sententia tam procul aberrans a vero emolliri possit. Nodum hunc scindere, non solvere tentavit doctissimus Antonius Pagius, t. I *Criticæ Historico-Chronologicæ* in Annales Baronii, p. 24, edit. Antuerp. 1705, sed infeliciter. Existimat enim, ea omnia quæ apud Irenæum de seniori Christi ætate leguntur, *corrupta* esse *et insititia*. Sed id aliis argumentis, quam meris conjecturis, iisque admodum infirmis probandum esset. Nam præterquam quod tota oratio adeo sibi cohæret, ut nulla pars avelli possit, quin tota dissolvatur; et stylus, qui certe Irenæi est, et verba quæ ex eo refert Eusebius lib. III *Hist.* cap. 23 (ea nimirum, quibus sententiam suam a Joannis discipulis accepisse se profitetur Irenæus) omnem interpolationis suspicionem eximunt.

73. Laudem vero meretur quod scribit auctor noster, lib. V, c. 31, n. 1, Christum post mortem suam tribus diebus conversatum esse « ubi erant mortui, quemadmodum, inquit, Propheta ait de eo: Commemoratus est Dominus sanctorum mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra sepelitionis, et descendit ad eos, extrahere eos et salvare eos. » Nec minus clare l. IV, c. 27, n. 2: « Dominum in ea, quæ sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis » (veteribus, qui jam e vivis excesserant) « adventum suum; remissione peccatorum exsistente his qui credunt in eum, id est qui adventum ejus prænuntiaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justi et prophetæ, et patriarchæ: quibus similiter ut nobis remisit peccata, quæ non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei. » Denique ejusdem libri c. 22, n. 1: « passionem Christi expergefactionem esse dormientium discipulorum, propter quos et descendit in inferiora terræ, id quod erat inoperatum conditionis visurum oculis, de quibus et dicebat discipulis: Multi prophetæ et justi cupierunt videre et audire, quæ vos videtis et auditis. » Ubi diserte docet Christum ad inferna descendisse, ut sanctorum ac justorum animabus agentibus in subterraneis locis, donec per Salvatoris mortem reseraretur cœlum, annuntiaret adventum suum, et solutum a se redemptionis nostræ pretium, easque illinc extraheret, ac sempiterna felicitate donaret

ARTICULUS VII.

De Pœnitentiæ et Eucharistiæ sacramentis

74. Antiquissimum esse in Ecclesia confessionis illius usum, qua quis omnia et singula post baptis-

mum admissa peccata lethalia distincte et sigillatim coram eis, qui Ecclesiæ præsunt, enuntiat, fateri coguntur ipsi Protestantes, fatetur et cl. Grabius in suis in cap. 13, al. 9, lib. I, Irenæi observationibus. Et si quis negaret, errorem illico revinceret Irenæus, suisque verbis demonstraret, et confessionem sacramentalem, et piaculares pœnas, pro delictorum gravitate majores aut minores, publicas aut privatas, a delinquentibus repetitas, jam ab ipso ævo apostolico, ex Christi proinde lege atque instituto, tanquam necessaria ad eluenda peccata remedia usitari cœpisse. Lib. I, c. 6, n. 3 refert, quosdam e Valentinianis « clam eas mulieres, quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpere : quemadmodum, ait, multæ sæpe ab eis suasæ, post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. » Ecce, mulieres ab hæreticis, non palam, sed *clam*, nullisque mortalibus, nisi reis solis, testibus et conciis, corruptas, quarum proinde crimen, si quod aliud, occultum erat : hoc tamen ad Ecclesiam conversæ, cum reliquo errore confitentur. Cur ita? Nisi quia ex Ecclesiæ fide atque doctrina intelligebant, ejusmodi confessionem sibi necessariam esse ad eluendam peccatorum maculam? Id quidem ex Irenæi verbis colligi posse negat Grabius, sed perperam et gratis omnino negat. Quid enim aliud mulieres, quas præ cæteris afficit verecundia, ad retegenda occulta crimina [CXXXIX] tanto cum famæ et honoris dispendio, impulisset? An sola confessionis utilitas? At certe levius incitamentum est, quam ut eo rumpi possint illi, quos opponit insitus a natura pudor, obices; si maxime aliqua alia minusque molesta ratione elui crimina tuto possint. Testem ipsum appello Grabium, iis in regionibus degentem, in quibus excusso gravi, ut vocant, confessionis jugo, illius duntaxat utilitas commendatur, necessitas vero negatur : an unquam audivit, aliquas suæ sectæ mulieres clanculum corruptas, adiisse ministros, ut coram eis occultum illud scelus nullique notum, retegerent ac confiterentur? Ne unum quidem, si quod res est candide fateri velit, exemplum proferre poterit. Breviorem forte et expeditiorem viam hanc dicant ministri ad obtinendam noxarum veniam; ex quo semel aliam aperiunt, qua quis famæ simul et saluti tuto consulat, hac, ut sunt homines, incedent quique, priori nulli.

75. Quod autem forsitan ne semel quidem apud Protestantes factum est, Irenæi temporibus passim in Ecclesia fiebat. Invictum certe argumentum, aliam fuisse causam, quæ homines ad occultorum criminum confessionem impelleret, quam solam illius utilitatem. Narrat siquidem eodem lib. c. 13, n. 5, sanctus doctor, Marcum præstigiatorem philtris, aliisque veteratoriis artibus, mulieribus insidias struxisse, pluriumque demum « corporibus contumeliam irrogasse. Hæ vero sæpissime conversæ ad Ecclesiam Dei, confessæ sunt, et secundum corpus exterminatas se ab eo, velut cupidine, et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum, qui sunt in Asia nostri, suscipiens eum in domum suam, inciderit in hujusmodi calamitatem. Nam cum uxor ejus esset speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi consummavit, plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam. » Mulieres illæ non tantum abditum crimen confitentur, sed et occultissimas ejusdem criminis circumstantias aperiunt, scilicet quod Marcum deperiissent, illudque pœnitentia publica sibi a sacerdotibus imposita eluere satagunt. Hoc ipsum confirmatur ex iis, quæ addit Irenæus n. 7, Marci discipulos « multas » in regione Lugdunensi « seduxisse mulieres, quæ cauterizatas conscientias habentes, quædam quidem in manifesto exomologesin faciunt, quædam vero reverentes hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei; quædam quidem in totum abcesserunt; quædam autem inter utrumque dubitant, et quod est proverbii passæ sunt, neque intus, neque foris exsistentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis. » Ex hoc loco pœnitentiam publicam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, merito colligunt doctissimi ac bonæ memoriæ viri Billius et Feuardentius. Ego vero, ait cl. Grabius, et confessionem publicam quandoque factam exinde demonstrari puto. Putaverant et alii, et recte quidem; hæc enim ad illam referebatur, ut norunt omnes; sed utrique præibat confessio privata, qua quis coram legitimo pastore vel sacerdote huic muneri præfecto, peccatorum tum occultorum, tum publicorum, si quæ erant, enumeratione facta, ea postmodum publice confitebatur, quæ palam evulgari posse ac debere, nullo cum confitentis discrimine, servatisque prudentiæ ac charitatis legibus, censuerat sacerdos. Utraque vero confessio, seu privata, seu publica, sacramentalis erat : utramque excipiebat imposita delinquentibus canonica pœnitentia, hanc absolutio a peccatis, et corporis Christi suscipiendi facultas. Hæc leviter perstringo, quia trita et omnibus perspecta. Sed adeo liberum non erat peccatoribus seu privatim, seu publice confiteri, ut, Irenæo teste, e mulieribus illis « cauterizatas habentibus conscientias » quædam, cum puderet latens ulcus retegere, terreretque pœnitentiæ seu exhomologeseos remedium, animum misere despondentes ab Ecclesia deficerent, vel inter spem et metum animo pendentes, neque intus, neque foris exsisterent. Certe si quo alio sibi ipsæ opitulari posse remedio existimassent eæ mulieres; si uni Deo facta confessio, privataque sponte suscepta pœnitentia sceleribus expiandis satis fuisset, quid ambigebant? quid ab Ecclesia deficiebant, vel animo dubiæ inter defectionem et reconciliationem hærebant? Quin potius tam facili remedio sibi ipsæ consulebant?

Nodum hunc solvat, si possit, Grabius, videatque num apud suos ejusmodi pudor, aut anxietas, peccatorum mentes usquam torserit. Ne ejusmodi ambagibus unquam implicarentur, abscissa penitusque resecta tot molestiarum causa, sollicite caverunt. Sed tam expeditum salutis iter necdum Irenæi ætate notum erat.

76. De Eucharistiæ sacramento quid senserit Irenæus, pluribus in locis mox memorandis dilucide aperit. Ac primo quidem illud recolendum, quod in dissert. 1 de Marci præstigiis agentes ostendimus, tam alte eorum omnium qui Christiano nomine utcunque gloriarentur, pectoribus infixum fuisse, Eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, et panem ac vinum per invocationem Spiritus sancti, et sacra verba vere converti, eo conversionis genere, quod *transsubstantiatio* dicitur, in ipsum Christi corpus et sanguinem, ut profligatissimi omnium hæreticorum Marcosii hanc oculis ipsis exhibere præstigiis suis conarentur. Cum enim probe conscius esset Marcus, nullam sibi offerendi sacrificii Eucharistici potestatem esse, hancque ad eos duntaxat pertinere, qui per legitimam manuum impositionem consecrati sunt sacerdotes; ut tamen ea se divinitus ab Achamoth, seminum electionis matre, donatum esse suis persuaderet, id efficere se magicis artibus, ac visibili ratione tam impie quam ridicule simulabat, quod re et vere, invisibili tamen modo peragebant veri Christi sacerdotes. Nam pocula albo vino mista fusis precibus consecrare se fingens, in *purpureum et rubicundum colorem* sic transmutabat, ut sanguinem oculis exhiberet, quem supremæ virtutis sanguinem esse jactabat; quemque ideo degustare astantes a veteratore delusi gestiebant. Marcus ab apostolica Eucharistiam conficiendi formula longe abierit, et propria protulerit deliria, ut vult Grabius, quid inde colligi possit præsentiens, non abnuo; id tamen certissimum esse fatebitur, quisquis sepositis tantisper præjudiciis omnia circumspexerit, nullum hominem id sibi in animum inducere unquam potuisse, ut tam insolenti portento aliis fucum faceret, nisi ex præconcepta præsentiæ realis et transubstantiationis doctrina, ut loco citato probavimus.

77. Nec Marcosiorum duntaxat, sed et Gnosticorum omnium eam fuisse sententiam, omnesque cum Catholicis hac in parte consensisse, Eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, nisi [CXL] quod ea quæ hæretici ore astruebant, exitiosis aliis, quæ statuebant, principiis imprudentes everterent, perspicue ex Irenæo liquet. Hic enim cum lib. IV, c. 9 et seqq., latissime probasset unum et eumdem Deum utriusque legis, Mosaicæ et evangelicæ, auctorem fuisse, nec veterem ideo abrogatam fuisse, quod mala esset, sed quod ad tempus duntaxat data fuisset, ut viam sterneret novæ legi, veræque sanctitati, quam per se ipsa præstare non poterat; tum demum cap. 17 et 18, ostendit, Deum vetera sacrificia offerri sibi a Judæis præcepisse, non quod iis indigeret, sed quod eorum infirmitati hæc indulgenda esse censuisset, ne in idololatriam declinarent; non quod per ea veram justitiam offerentibus impertiri, sed quod Novum Testamentum, verumque ac purum ejusdem Testamenti sacrificium et oblationem significari vellet. Sic igitur abroganda fuisse vetera sacrificia, ut genus integrum servaretur, species duntaxat immutaretur. Sua siquidem utrique Testamento sacrificia esse debuerunt, sed alia umbræ et figuræ, alia ipsa veritas; alia servorum, alia liberorum propria; alia crassa, et vera sanctitate vacua, alia munda et pura, quibus in spiritu et veritate colitur Deus, veramque justitiam consequitur homo. Cum itaque jam Deus per Malachiæ prophetiam, cap. 1, 10, 11, « manifestissime significasset, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offeretur ei, et hoc purum[65]; » implens hanc prophetiam Christus, Novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo. » Nimirum « suis discipulis dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens : *Hoc est corpus meum*. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est. » Et hæc « Ecclesiæ oblatio » est « quam Dominus docuit offerri in universo mundo[66]; » hoc purum sacrificium, » quod « cum simplicitate Ecclesia offert. Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura, et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quæ sunt ejus, creaturarum offerentes. » Ipsum ergo quod pridie quam pateretur Christus Deo Patri sacrificium obtulit, panem et vinum consecrando, alterum suum esse sanguinem confitendo; illud idem Ecclesia in universo mundo, Christi magistri sui exemplo, fabricatori Deo offert. Hoc ejus sacrificium, hæc oblatio, sacrificium purum, oblatio munda et illibata. Sic Irenæi ætate sentiebat Ecclesia, sic agebat, sic credebat : panem et vinum, veluti primitias earum, quæ sunt Dei, creaturarum offerebat, benedicebat et consecrabat; consecratione vero facta, jam non communem esse panem et commune vinum existimabat, ut mox explicabit Irenæus, sed ipsum Christi corpus et sanguinem esse confitebatur. Hæc, inquam, Ecclesiæ catholicæ secundi sæculi toto orbe fides.

78. Quæ vero hostium ejus tunc temporis sententia? An ejus de sacrificio Eucharistiæ fidem impugnabant, vel eo contineri et offerri verum Christi corpus et sanguinem negabant? Judæi quidem, aut

[65] Iren., lib. IV, c. 17, n. 5. [66] Cap. 18, n. 1 et 4.

Irenæus[67], Eucharistiæ sacrificium spernunt, nec puram oblationem offerunt : « Manus enim eorum » divini Verbi carne induti, quod crucifixerunt, « sanguine plenæ sunt. » Cum ergo « non receperint Verbum » incarnatum, « quod offertur Deo » Patri in sacrificio Eucharistiæ; quid ea repudiata vera novæ legis hostia miseris jam superesse potest, præter vanam et impuram sacrificii umbram? Hæretici vero offerebant quidem Eucharistiam; sed quia non « in sententia pura, et fide sine hypocrisi, » eorum oblatio pura esse non poterat : « Nec enim » ipsi « receperunt Verbum quod offertur Deo. » Et quamvis Eucharistiam « corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus, » ore prædicarent, id tamen eis constare non poterat. « Quomodo, » ait Irenæus, « constabit eis, eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus?... Ergo aut sententiam mutent, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. » Offerebant igitur hæretici panem et vinum, utrumque consecrabant, et corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus fatebantur. Nec in hoc male sentiebant. Sed in hoc duntaxat peccabant, quod secum ipsi pugnantes, id de Verbo Dei sentirent, quod Eucharistiæ fidem funditus evertebat. Ex quo fiebat, ut quamvis « eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui » palam asserere.t, id tamen eis « constare » nulla ratione poterat.

79. Id ut facilius percipiat lector, advertat, quæso, Marcionitas et Valentinianos hic, et postea fusius lib. v, cap. 11, argumentis ab Eucharistiæ mysterio petitis ab Irenæo confutari. Porro utrorumque is error erat, ut explicuimus dissert. 1, de eorum hæresi agentes, mundum hunc aspectabilem a supremo Deo et Patre conditum non esse; sed vel ab altera quadam potestate, ut blasphemabat Marcion; vel labis et ignorantiæ passi Æonis fructum esse, ut delirabant Valentiniani. Hinc duplex alter manabat error, 1° carnem, vel mali principii opus, vel ignorantiæ fructum, interitui sic obnoxiam esse, ut semel dissoluta nunquam resurgat; 2° Christum Jesum veram carnem a Maria non accepisse; ea enim duntaxat sibi sumpsit, quæ servaturus erat : carni autem salutem impertire non poterat. Ut ergo materiale quoddam corpus gestaverit, non humanum certe ac carneum, sed ità ab omni crassiori materia defæcatum et purum, ac tam solerti arte concinnatum, ut nihil cum illa commune haberet, sed spiritale quodammodo præ ea esset. Et hinc etiam fluxit altera eorum blasphemia, Verbum divinum nec mundi opificis filium fuisse, nec vere hominem factum fuisse, sed Christo Jesu ad tempus duntaxat unitum fuisse, idque efficientia tenus, et eo unitionis genere, quod ab hypostatico et substantivo procul abesset. Hæc sunt vesanorum hominum deliria, quæ tum hic, tum lib. v, cit. Irenæus, et cum Eucharistiæ fide, quam profitebantur, pugnare ostendit.

80. Ac primo quidem id principii loco statuit, in « sola Ecclesia » catholica eucharisticam « oblationem puram offerri fabricatori; » quia sola « in sententia pura, et fide sine hypocrisi offert ei cum gratiarum actione ex creatura ejus; » id est sola Deum Patrem mundi hujus opificem esse credens, munera quæ vere sunt ejus et ad eum jure creationis pertinent, panem videlicet et vinum, ex rebus creatis desumpta, ei cum gratiarum actione, et acceptorum ab eo beneficiorum memor offert et consecrat. Tum infert, nullam a Judæis puram oblationem offerri; tum quod « manus eorum sanguine plenæ sint; » tum quod « non receperint Verbum » incarnatum, « quod offertur Deo » in Christianorum sacrificiis, quodque abrogatis [CXLI] veteris legis sacrificiis, sola jam et unica novæ legis hostia est. Addit, « neque omnes hæreticorum synagogas » puram oblationem offerre. Quamvis enim Eucharistiam ex pane et vino conficiant, impura tamen eorum oblatio est, Deumque probro magis, quam honore afficit. Quod duplici probat argumento, pro duplici hæreticorum errore, quem confutat. Primum ex eo desumitur, quod hæretici Deum Patrem mundi hujus opificem esse negantes, « ea quæ secundum nos creata sunt, offerentes ei, » vel « cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem; » vel « ignorantiæ, passionis et defectionis fructus offerentes, peccant in eum, » ac proinde contumeliam ei inferunt. Quisquis enim fingit, Deum Patrem, ea quæ ipse non condidit, nec ad eum creationis jure pertinent, offerri sibi velle, is Patrem alicui cupidum esse ostendit : et quisquis Deo Patri labis et ignorantiæ fructus offerre audet, is pollutis et impuris hisce muneribus « contumeliam facit ei magis, quam gratias agit. » Alterum argumentum ex eo repetitur, quod hæreticis negantibus Dominum nostrum Jesum Christum esse ipsius « mundi fabricatoris filium, id est Verbum ejus » unigenitum, constare non poterat, « eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem esse calicem sanguinis ejus. » Qui enim hæretici negabant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris filium, et Verbum Patris unigenitum, ii consequenter negabant Verbum incarnatum ac verum hominem factum fuisse, et Dominum nostrum veram carnem et verum corpus assumpsisse. At ei qui negat Verbum assumpsisse verum corpus, jam constare non potest Eucharistiam esse corpus Domini nostri. Quia qui negat Dominum nostrum habuisse verum corpus humanum, nostro consubstantiale, et ex materia a mundi opifice condita conflatum; is proinde neget necesse est, Dominum nostrum in Eucharistia verum habere et conficere sibi corpus. Is siquidem panem et vinum, res a mundi opifice conditas, in veram ac propriam corporis sui substantiam convertere non potest, qui nullum ex materiali sub-

[67] N. 4.

stantia, a mundi fabricatore creata, corpus assumere sibi potuit, ne materiam vel natura sua malam, vel a malo opifice creatam sibi ascisceret. « Quomodo » enim, ait inferius auctor noster, c. 33, n. 2, « juste Dominus, si alterius Patris exsistit, hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit? » Iis igitur, qui negant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris Filium, et Verbum Patris unigenitum, constare non potest, Eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri. Ecqui id eis constaret, qui Domino nostro verum corpus et sanguinem adimunt?

81. Sic adversus hæreticos, velint nolint recentiores hæretici, argumentatur Irenæus, vel certe nihil prorsus efficit. Itaque tum hæreticis impugnatis, tum Irenæo impugnanti, utrinque certum erat, in Eucharistia contineri verum ac substantiale corpus et sanguinem Domini nostri, et panem ac vinum in ea vere converti et transmutari. Nisi enim id certum et exploratum utrique parti fuisset, frustra et ridicule argumentum ab Eucharistia petiisset Irenæus, eoque argumentandi genere insulsius nihil fuisset. Nam si tum Irenæus, tum Marcionitæ et Valentiniani nihil aliud in Eucharistia agnoverint, præter meram corporis et sanguinis Christi figuram, aut efficacem illam, quam commenti sunt recentiores ministri, virtutem e corpore et sanguine Christi manantem; sic procedat necesse est Irenæi argumentum: Negantibus hæreticis Dominum nostrum esse mundi fabricatoris Filium, id est Verbum ejus unigenitum, constare non potest Eucharistiam esse figuram, aut virtutem corporis ejus et sanguinis. Si enim Dei Filius veram carnem, verumque humanum corpus ex materia a mundi opifice condita conflatum non suscepit, nec hylicum quidquam sibi ascivit, sed « a dispositione circumdedit » sibi « corpus » quoddam « paratum inenarrabili arte, » ut asserebant Valentiniani [68]; nullam sui corporis figuram aut virtutem in Eucharistia exhibere potest. Hæreticis igitur Christo materiale corpus adimentibus constare non potest, Eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis ejus. Sic argumentatum fuisse Irenæum fingant necesse est Protestantes. Atqui ejusmodi argumentum delirantis hominis esse, nec proinde Irenæo, sine gravi injuria, tribui posse, sobrius quisque fatebitur. Quasi vero, quod Christus hylicum nihil susceperit, et materiale corpus non assumpserit, inde consequatur nullam spiritalioris illius corporis, « parati inenarrabili arte, » quod sibi circumdedit, figuram aut virtutem in Eucharistiæ mysterio exhibere posse? Imo potius hæreticis hinc maxime constitisset, Eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis Domini sui. Ex quo enim ambo hæc hæreticis constitissent, ut constare sibi contendebant: 1° Christum, nullum ex inferiori materia conflatum corpus assumpsisse; 2° Christum tamen panem et vinum, corpus et sanguinem suum esse dixisse; iisdem illico veluti quiddam ex ambobus necessario consequens constitisset, panem et vinum non alia ratione Christi corpus et sanguinem esse posse, quam quia Christi corporis et sanguinis aut figura sunt, aut virtutem continent. Frustraque id negasset Irenæus; nam statim reposuissent adversarii, nihil repuguare, eum qui nullum sibi ex rebus inferioribus creatis corpus ascivit, in iisdem spiritalioris illius, quod gestavit, corporis figuram et virtutem repræsentare. Unde tantum abest ut hoc argumento ab Eucharistia petito catholicam causam juvasset S. doctor, quin potius arma hæreticis ministrasset, quibus catholicos ipsos confodissent. Argumentum enim invicte retorquentes dixissent: Si quod corpus humanum et materiale ex rebus inferioribus creatis assumere sibi potuisset Dei Filius, ex iis maxime sibi confecisset, quæ ipse corpus et sanguinem suum esse dixit: atqui tamen, ipsis fatentibus catholicis, ea ipsa quæ consecrando corpus et sanguinem suum esse dixit, panis videlicet et vinum, non fiunt verum ejusdem corpus verusque sanguis, sed meram corporis et sanguinis figuram et virtutem exhibent et continent: ergo Christus verum corpus humanum non assumpsit, sed meram corporis humani figuram et virtutem, qua in hominum sensus ageret, idque efficeret, quod verum corpus humanum efficere potuisset. Econtrario vero si supponamus, quod verissimum est, et Irenæo et adversariis ejus certum et indubitatum fuisse, panem et vinum in Eucharistia converti in verum Domini nostri corpus et sanguinem; argumento ab Eucharistia petito nihil ad opprimendos hæreticos validius erit. Qui enim, dixerit Irenæus, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, et verum corpus et sanguinem suum esse palam asseruit; is, si verax est, et vera loquitur, verum corpus humanum, ex inferiori [CXLII] materia, perinde atque nostrum, compositum habuerit necesse est; « sanguis enim, » ut recte advertit lib. v, c. 11, n. 2, « non est nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia. » Atqui, ut ipsimet fatentur adversarii, Dominus noster, ipsa veritas, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, ac convertisse se dixit: ergo verum corpus humanum ex inferiori materia compositum, nostroque consubstantiale habuit: ergo mundi creatoris Filius est, et Verbum ejus.

82. Erit forte e Calvinianis quispiam, qui respondeat, Irenæo satis fuisse probare Eucharistiam esse corporis et sanguinis Christi figuram, ut inde conficeret Dominum nostrum verum corpus et sanguinem assumpsisse: nam, ut ait Tertullianus, lib. IV

[68] Iren., lib. I, c. 6, n. 1.

cont. Marcion. c. 4, « vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. » Sed vanissimam responsionem jam occupavimus. Nec enim Irenæo probandum duntaxat erat, Christum verum habuisse corpus; id quippe non absolute negabant ii, quos hic refellit, hæretici; sed id præsertim demonstrandum erat, Dominum nostrum corpus sibi ex inferiori materia a mundi fabricatore condita sumpsisse, nostro consubstantiale. Atqui id certe hoc argumento non demonstrasset. Statim enim regessisset Valentinianus, ideo Christum assumpsisse panem et vinum, ut iis corporis et sanguinis, quæ mortalium sensibus objecerat, figuram constitueret; ac proinde sicuti eo corpore quod, in terris agens, hominum sensus affecerat, meram corporis humani speciem, non verum corpus humanum objecerat; sic pane et vino non verum corpus, sed corporis materialis phantasma significare voluisse: imo eo demonstrare voluisse, nullam sibi veram corporis humani materiam et substantiam, sed speciem duntaxat inesse. Quod autem addidisset Irenæus, omni figuræ veritatem aliquam respondere debere, illico dissolvisset Valentinianus, reponens, utrique figuræ, naturali scilicet et Eucharisticæ, respondere verum illud corpus paratum inenarrabili arte, quod a dispositione sibi circumdedit Christus, sed quod ex inferiori materia concretum non sit. Sicque cito ruisset tota Irenæi argumentatio.

83. Idem argumentum ab Eucharistia petitum confirmat et instaurat Irenæus, ut alterum hæreticorum, carnis resurrectionem negantium, errorem configat. Verba Latine recitabo, iis duntaxat ex Græco additis, quæ in interpretatione Latina omissa sunt [69]. « Quomodo autem rursus dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quæ corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutent, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia Eucharistiæ, et Eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem (Græce κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν, communionem et unionem) prædicantes (suppl. Verbi divini cum corpore et sanguine Domini; tum adde, juxta Græcum, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν, et confitentes resurrectionem carnis et spiritus). Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti: sic et corpora nostra percipientia Eucharistiam, jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia. » Hic carnis nostræ resurrectionem ex duplici propositione infert Irenæus, nimirum: Ea caro in corruptionem devenire non potest, quæ percipit vitam; ea caro percipit vitam, quæ corpore et sanguine Domini alitur. Nam addita altera propositione: Atqui caro nostra corpore et sanguine Domini alitur, fluit hinc ex se conclusio: ergo caro nostra in corruptionem devenire non potest. Priores propositiones probare supervacaneum fuisset; patent quippe ex ipsis Christi verbis Joan. VI, 54, 55: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.* Assumptionem vero, quamvis et ipsa satis aperte ex iis Domini verbis: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus*, demonstraretur, explicat, probat et confirmat Irenæus. Ac primo quidem observat, hæreticorum sententiam cum ipsa sacrificii eucharistici fide, quam tamen eamdem cum catholicis profitebantur, sic repugnare, ut ab offerendo sacrificio abstinendum eis esset, aut mutanda sententia: catholicorum vero sententiam cum Eucharistia mire adeo consentire, ut hinc novum ei robur accederet. Offerimus enim, inquit, Deo quæ sunt ejus, propria ipsius bona, ab eo condita et creata, panem videlicet et vinum, quæ consecratione ac benedictione ministrorum Ecclesiæ fiunt Christi Domini, Filii Dei unigeniti ac Verbi corpus et sanguis, ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν ἀπαγγέλλοντες, concinne prædicantes communionem et unionem; quarum rerum, nisi earum, de quibus paulo ante sermonem fecit, Verbi scilicet divini cum humano Christi corpore et sanguine, tum naturali, tum sacramentali? καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεῦματος ἔγερσιν, et confitentes resurrectionem carnis et spiritus. Tum demum ad causam propius accedens, addit: « Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, » etc., quibus manifeste alludit (nec diffitetur Grabius) ad solemnem illam verborum formulam, quæ in antiquis omnibus liturgiis Orientalibus occurrit, quamque Græci cum Irenæo κατ' ἐξοχὴν vocant ἐπίκλησιν, *invocationem*. Ea est qua Deus oratur ut mittat Spiritum sanctum, qui suo in dona proposita illapsu, efficacissimaque operatione faciat ea corpus et sanguinem Christi; simulque fidelibus ea suscipientibus ita per gratiam suam superveniat, et illabatur eorum cordibus, ut eadem mysteria prosint illis ad remissionem peccatorum, gratiæ augmentum, et vitam æternam. Ad eamdem ἐπίκλησιν, *invocationem*, ipso fatente Grabio [70], pariter respiciebat Cyrillus Hierosolymitanus, ut plures alios omittam Græcos Patres, scribens Catech. 4, « ἐπικλήσεως γενομένης, invocatione facta, panem fieri corpus Christi. » Et Catech. 5: « Rogamus, inquit, Deum misericordem, ut sanctum Spiritum mittat super proposita, et faciat panem quidem corpus Christi, vinum autem sanguinem Christi. » Sic autem ad eam allusisse

[69] Iren., lib. IV, c. 18, n. 5. [70] Not. in lib. V, cap. 2.

Cyrillum, ut proposita dona Spiritus sancti illapsu, et efficacissima operatione transmutari vellet, non moraliter tantum, sed vere, realiter et substantialiter in ipsum Christi corpus et sanguinem, aperte confitetur Grabius, ut postea dicemus; confitebitur et alius quisquis ex æquo et bono agere voluerit. Eodem proinde spectare Irenæi allusionem fateatur necesse est. Et certe ea *invocatio* liturgica, quam tum Irenæus, tum Cyrillus, tum alii Patres tam sæpe memorant, cujuscunque alterius sacrorum donorum transmutationis, quam realis [CXLIII] et substantialis in ipsum Christi corpus et sanguinem, sensum procul excludit. Rogatur quippe Spiritus sanctus ut descendat, non tantum in fidelium corda, ea sanctificaturus; sed et in ipsa sacra dona, divina sua et efficacissima operatione in ea immediate acturus, et insigne aliquod miraculum editurus. Quid vero aliud miraculi plenum in ipsa sacra dona agere potest Spiritus sanctus, nisi vera transmutatione efficere ea aliquid esse quod prius non erant, corpus videlicet et sanguinem Christi, ut in omnibus Liturgiis legitur, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ut habent Basilii et Chrysostomi Liturgiæ? Tropos, figuras et virtutem, nescio quam, hic comminiscantur Protestantes: perspicuam verborum sententiam falsis interpretationibus circumvenire nunquam poterunt. Duplex enim aperte distinguitur Spiritus sancti illapsus, duplexque utriusque finis, alter ab altero diversus: alter in ipsam materiam, id est in sacra dona, ut fiant aliquid, quod prius non erant, nimirum corpus et sanguis Christi; alter in corda fidelium, ut omnes qui sacramentum percepturi sunt, fructum remissionis peccatorum, gratiæque augmentum consequantur. Cum igitur negant Protestantes aliam transmutationem invocatione postulari, quam moralem: hoc est, ut in ipsa sacramenti perceptione fidelibus sacra dona cum fide percipientibus fiant corpus et sanguis Christi, negent consequenter alium longe ante communionem postulari Spiritus sancti illapsum in ipsa sacra dona, ut ea efficiat corpus et sanguinem Christi, sicque duplicem eum illapsum confundant, perspicuis verbis vim apertam inferentes, necesse est. Et, quæso, si is sit invocationis sensus; cur Ecclesia Spiritum sanctum precata quidem, ut suo in aquam baptismalem, vel chrisma illapsu, virtutem suam, vimque sanctificandi iis impertiat, Christi sanguinis virtute ea repleat ac fecundet, etc., nunquam tamen eum rogavit, ut efficacissima sua operatione ea efficeret ipsum Christi sanguinem, aut Spiritum sanctum? Nodum hunc solvere, quidquid rhetoricentur Protestantes, nunquam poterunt. Ex ea ergo invocatione quæ fit super terrenum panem, recte concludit Irenæus carnem nostram corpore Domini et sanguine ali: quia qui est a terra panis, ex quo semel percepit invocationem Dei, desinit esse panis communis, sed fit Eucharistia, id est ipsius Verbi incarnati verum corpus, verusque sanguis. Hoc ipsum est quod paulo enucleatius explicare vult, cum statim addit, « Eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et cœlesti. » Perspicua quidem verba, nisi tricis suis caliginem iis offundere studuissent Calviniani.

84. Hanc tamen facile discutiet qui tum ad hæreticorum, qui hic refelluntur, hypothesim, tum ad totius argumentationis Irenæi seriem attendere voluerit. Paulo ante dixit S. doctor, alium esse, ex hæreticorum sententia, a supremo Patre fabricatorem mundi; Dominum vero nostrum non esse Filium, nec Verbum ejus, quia verum corpus humanum ex terrena substantia a mundi opifice creata conflatum non assumpsit, nec sibi univit Verbum divinum. Eumdem vero errorem hic summatim perstringens, ac simul resurrectionem carnis probans, ostendit terrenum panem ideo, post invocationem Dei, communem panem esse desinere, quia fit « Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti. » Quæ autem res illa terrena, ex qua constat Eucharistia, nisi corpus et sanguis Domini, quibus ali carnem nostram mox dixerat Irenæus? Ea vero rem terrenam vocat, ut hinc hæreticos confutet, negantes Christum quidquam sibi terreni corporis ascivisse: terrenam, inquam, quia ex terreno pane et vino, in Christi corporis et sanguinis substantiam vere conversis et transmutatis fit verum Domini corpus, verusque sanguis. Ex quo sequitur, Christum sibi corpus ex terrena materia concretum et factum, veramque carnem ac verum sanguinem assumpsisse; quod inficiabantur hæretici. Quæ vero res illa cœlestis, ex qua etiam constare Eucharistia dicitur, nisi ea, cujus paulo ante facta mentio est, Verbum scilicet divinum, Filius Patris unigenitus, quem creatæ Jesu Domini nostri naturæ vere ac substantialiter unitum fuisse nolebant hæretici? Recte igitur asserit Irenæus, Eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et cœlesti; his enim catholicam sententiam adversus hæreticorum blasphemias egregie munit; probatque ex Eucharistia, quam corpus et sanguinem esse Domini fatebantur illi, Christum Dominum ut verum hominem, sic et verum Deum, Filium Dei et Verbum Patris unigenitum exstitisse; Verbumque humanam Christi naturam, corpus et sanguinem vere ac substantialiter univisse sibi. Perinde est ac si dixisset: Quod corpus, qui sanguis carni nostræ vitam impertiuntur, eamque a corruptione vindicant, ut sint terrenum corpus, terrenusque sanguis, ex terrenis rebus concreta et facta, esse tamen non possunt merum terrenum corpus, merus terrenus sanguis, seu meri hominis corpus et sanguis; nam merum corpus humanum suapte natura mortale, et corruptioni obnoxium, vitam aliis præstare non potest. Atqui Domini nostri corpus et sanguis in Eucharistia, ex terrenis rebus, pane et vino, per veram eorumdem conversionem facta, carni nostræ vitam impertiuntur. Igitur non sunt mera res terrena, meriqne hominis corpus et san-

guis, sed his unita sit necesse est res cœlestis, sempiterna et immortalis, ipsa vita, uno verbo Filius Dei unigenitus et Verbum Patris. Simili prorsus argumento Nestorianos non semel impugnavere tum Cyrillus Alexandrinus, tum alii Patres qui adversus eos scripserunt, probaveruntque Christi corpus, quo pascimur in Eucharistia, non puri hominis corpus esse, sed ipsius Verbi incarnati; quod puri hominis caro vitam impertire non possit. Hoc vero eo felicius adversus Gnosticos utitur Irenæus, quo simul et unionem hypostaticam Verbi divini cum vera Christi humana natura, et carnis nostræ resurrectionem astruit. Pascimur, inquit, in Eucharistia, corpore et sanguine Domini; et hinc vitam percipit caro nostra. Neque enim is, qui nobis in Eucharistia porrigitur, sacer cibus, spectandus est ut panis communis; erat quidem ante invocationem Dei; sed semel prolatis super eum consecrationis verbis, desinit esse panis communis, et fit Eucharistia. Porro Eucharistia constat ex duabus rebus, terrena et cœlesti, corpore videlicet et sanguine Domini, e terrena materia concretis; nec iis solis, sed et ex ipso Verbo divino huic corpori et sanguini hypostatice unito. Ex quo sequitur « corpora nostra percipientia Eucharistiam, » eaque pasta et nutrita, non nuda meri hominis carne terrena, sed ipsius Verbi divini incarnati, ipsius proinde vitæ, corpore et sanguine, « jam non esse corruptibilia, spem resurrectionis habentia; » nec æternum perire [CXLIV] posse, quæ tam cœlesti cibo recreantur. Sic fit, ait Irenæus, ut sententia nostra mire consonet Eucharistiæ, et Eucharistia vicissim confirmet sententiam nostram. Offerimus siquidem Deo Patri, non aliena, non res ab alio creatas, sed quæ sunt ejus, quæque ipse condidit, panem videlicet et vinum, quæ percipientia invocationem Dei fiunt verum ac proprium ipsius Filii Dei corpus et sanguis; congruenter communionem et unionem Verbi divini cum carne prædicantes, et confitentes nostræ carnis resurrectionem.

85. Hic Irenæo nihil alienum affingimus, sed Irenæum ex Irenæo, et ipsius Irenæi verbis, scopo, consilio et argumento explicamus. Frustra vero hic solitam Christi corporis figuram ac virtutem opponent Protestantes: nisi prius Irenæum penitus insaniisse probent, nulli sobrio persuadebunt, eum mera corporis Christi figura, vel virtute, Gnosticorum errores hic confutare aut potuisse aut voluisse. Næ, præclarum argumentum, quod a figura aut virtute duxisset! Ea caro, dixisset, percipit vitam, nec proinde in corruptionem devenire potest, quæ Domini nostri corporis et sanguinis figura aut virtute alitur. Eccui, nisi deliranti, in mentem venire unquam potuit, carnem nostram ali et nutriri, vel, ut alibi loquitur Irenæus, membra nostra augeri figura, similitudine, imagine aut virtute? Quid, quæso, Christi corporis figura, nisi mera *relatio*, ut loquuntur in Scholis, panis ad Christi corpus? Quid ea virtus, nisi, ut explicat cl. Grabius, Spiritus sancti gratia? Ergone alitur et nutritur caro nostra, augenturque membra nostra *relationibus*, aut Spiritus sancti gratia? Quin similiter tum Irenæus, tum alii Patres, qui carnis resurrectionem probantes, argumenta petierunt ab Eucharistia; ea ducentes a manna, a petra deserti, ab agno paschali, etc., quæ et ipsa Christi corporis figuræ erant, hinc confecerint, tam efficacia fuisse veteri populo remedia corruptionis, quam novo? Nullos tamen reperias qui sic argumentati fuerint. Quin potius, et forte etiam consultius, dixissent carnem nostram æternum perire non posse, quæ salutari baptismatis lavacro abluta et regenerata, ac sacro chrismate uncta et roborata fuerit? Hæc enim (nec minus pane et vino in Eucharistia, si vera sit Calvinianorum sententia) Spiritus sancti gratia et virtute, imo Christi ipsius sanguine fecundata et repleta esse sæpe asseruerunt. Nullus tamen occurrit, qui ejusmodi argumento carnis resurrectionem astruxerit. Quod quidem vel solum demonstrat, Patres aliud quidpiam in Eucharistiæ mysterio agnovisse, præter nudam Christi corporis et sanguinis figuram, aut virtutem. Sed cæteras argumenti Irenæi propositiones expendamus. Igitur, si Calvinianos audiamus, ex eo contenderit Irenæus carnem nostram percipere vitam, nec proinde in corruptionem abire posse, quod Christi corporis et sanguinis figura aut virtute alatur. Hanc vero propositionem ex eo probaverit, quod is, qui est a terra, panis percipiens invocationem Dei, jam non communis panis sit. Quid ergo, si quidem in Christi corpus non convertitur, nec substantiam mutat? Eucharistia est ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti. Si vero quæras a Calvinianis quæ sint res illæ, terrena et cœlestis; consentiunt quidem omnes, terrenæ rei nomine panem intelligi: de re vero cœlesti dissentiunt. Alii quippe intelligunt virtutem, nescio quam, a corpore Christi manantem, ab eo tamen separatam, et pani inditam. Alii fictitiam ejusmodi virtutem merito deridentes, rem per panem significatam intelligunt, nimirum Christi corpus, absens utique. Sed utraque explicatio tot absurdis scatet, ut mirum sit ab aliquo proponi potuisse. Non omnia hic prosequi animus est: id abunde præstitere eruditissimi auctores libri *De perpetuitate fidei Ecclesiæ catholicæ circa Eucharistiam*, tom. III, lib. I, c. 2, et tom. II, lib. V, c. 10, 11 et seqq. Pauca duntaxat observare pro instituto sufficiat. Ac ut a posteriori exordiar, pari jure dici poterit agnum paschalem duabus rebus constare, animali quodam et transitu, seu si mavis, Christi corpore; petram deserti, lapide constare et Christo; marmoream Cæsaris imaginem constare marmore et Cæsare, etc. Nempe insulsus sit quisquis asseruerit totum illud, quod *connotativum* vocant, rem videlicet in se unam, quæ tamen ad aliam refertur, eamque significat, duabus constare partibus, quarum una sit res significans, altera res significata. Nulla res, quæ to-

tum *collectivum* non sit, quod certe Eucharistia non est, altera re tanquam parte constare dicitur, quæ absens, et extra ipsam sit.

86. Nec minus absurda altera explicatio, quam asciscere sibi cl. Grabio placuit. Præterquam quod enim commentitia illa virtus, a recentioribus excogitata ministris, toti retro antiquitati ignota semper fuit, ac ne vel levissimum quidem habet fundamentum in Scriptura et Patribus; præterquam quod absurdum est asserere corpora nostra ali, nutriri et augeri virtute quadam a Christi corpore separata; ea stare nulla ratione potest cum Irenæi scopo et argumento, superius expositis; nec hinc inferre unquam potuit S. doctor tum unionem hypostaticam Verbi divini cum humana Christi natura, tum corporum nostrorum resurrectionem. « Nostra, inquit, sententia consonans est Eucharistiæ, et Eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim Deo quæ sunt ejus, » res videlicet ab eo conditas, « congruenter communionem et unionem prædicantes; » quarum rerum, quæso? An spiritus, seu animæ humanæ cum carne? Sed harum rerum unionem et communionem non negabant Gnostici. An virtutis Christi corporis cum pane? Sed quid hæc ad Irenæi scopum, ex Eucharistiæ fide confirmantis, quod antea probaverat, Christum esse ipsius mundi fabricatoris filium, id est Verbum ejus? Ergone quia virtus Christi corporis unitur cum pane, hinc confici potest Verbum cum corporea Christi natura substantialiter unitum fuisse? Imo potius contrarium intulerit Gnosticus, et dixerit: quemadmodum Christi corpus in Eucharistia cum pane unitur efficacia tenus, non re, sic Verbum divinum cum Domino nostro unitum fuisse efficientia tenus et virtute, non substantia; quæ ipsa erat impiorum hominum sententia, quam bene cum Eucharistiæ fide consentire merito contendissent. Igitur nisi hæc fuisset Irenæi et catholicorum omnium fides, Verbum divinum in Eucharistia substantialiter uniri cum iis quæ a Deo condita sunt, pane scilicet et vino, non quidem in propria substantia panis et vini remanentibus, sed vere transmutatis in Christi corpus et sanguinem, pessime catholicorum causam egisset Irenæus. Sic, addit vir sanctus, offerimus Deo quæ sunt ejus, ut etiam resurrectionem carnis et spiritus confiteamur, hæcque nostra sententia ex Eucharistia [CXLV] confirmetur. Cur ita? An quod Christus corporis sui virtutem pani, qui nobis in Eucharistia porrigitur, impertiat? Sed tantum abest ut hinc probetur carnis nostræ resurrectio, ut potius eam acrius impugnare potuerit hæreticus. Quemadmodum enim, dixerit, Christus in Eucharistia sui corporis virtutem communicans pani, hunc tamen propria sibi panis substantia non exuit; et quemadmodum, licet suum esse corpus confiteatur, in proprium tamen corpus transmutare non potest, quod nihil sibi ex vitiata et corruptioni obnoxia materia asciscere possit; sic corpora nostra, quamvis corporis Christi virtutem per communicatum sibi sacrum panem accipiant, ea tamen ab insita sibi corruptela eximi non possunt, nec minus proinde peritura. Sic vanis effugiis suis arma ministrant Calviniani hæreticis omnium profligatissimis, et Ecclesiæ Patres insanorum hominum more cum iis dimicantes campo inferunt.

87. Quam vero efficax illud argumenti genus, et merito quidem, existimaret Irenæus, demonstrat quod eo sæpius adversus Gnosticos utatur, illosque ad Eucharistiam non semel provocet, eorum errores hoc telo confixurus. Eodem lib. IV, c. 33, n. 2, jam cit., Marcionitas refellens, qui duos deos fingebant, alterum bonum, Patrem Domini nostri, alterum malum, mundi opificem, probat quod nisi Dominus ipsius mundi conditoris Filius sit, « injuste hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit. » Quo quidem argumento vel nihil prorsus efficit, vel illud certissime demonstrat, Christum ita panem suum esse corpus, et vinum suum esse sanguinem confessum esse et confirmasse, ut ex altero sibi verum corpus, ex altero verum sanguinem, vera utriusque conversione et transmutatione fecerit; et inde injustum fore, quod res ab alio conditas, et sub alterius ditione positas, suas esse dicat et efficiat. Si enim eo duntaxat sensu Christus panem corpus suum esse dixerit, quod ei corporis sui virtutem impertire voluerit; non magis panem ab alio creatum sibi tribuit, suumque facit, quam princeps alterius principis typo signatæ monetæ, in gratiam subditorum ea utentium, pretium statuens, imo majus esse jubens, quam sit in ea regione in qua cusa sit, illam sibi vindicat usurpatque. Quasi vero, quod quis signum quoddam pro arbitrio instituat, quo excitatus quidpiam conferat utentibus, hinc inferri possit eum rem illam, quam in signum instituit, sibi vindicare? Sed illud præterea observatu dignissimum est, Irenæum, quotiescunque Eucharistiæ meminit, non simpliciter affirmare Christum, panem suum corpus, vinum suum sanguinem esse dixisse; sed iis vocibus studio et semper uti, « panem suum corpus esse, vinum suum sanguinem » esse confessus est, confirmavit, » et, ut Græce loquitur lib. V, c. 11, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον, αἷμα ἴδιον ὡμολόγησε, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον, ἴδιον σῶμα διεβεβαιώσατο, « eum calicem, qui est a creatura » (non « suum » duntaxat, ut vertit interpres, sed ἴδιον) « proprium sanguinem confessus est, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, » asseveravit, certiores nos fecit. Qua quidem loquendi ratione perspicue indicat Irenæus rem creditu difficillimam, quæque fidem non obtineret, nisi Christus, ipsa veritas, omnem dubitationis ansam clare et aperte loquendo præcideret; ipse vero sanctus doctor dubitationem illam, quæ ex ipsa rei, mentium humanarum cap-

tum tam longe superantis, difficultate nascitur, iterum atque iterum inculcando Christi verba tollere nititur. Quasi dixisset, quod postea dixit Cyrillus Hierosolymitanus Catech. IV, Mystag.: « Cum igitur Christus ipse sic affirmet, atque dicat de pane: *Hoc est corpus meum;* quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante, βεβαιωσαμένου, *Hic est sanguis meus;* quis, inquam, dubitet, et dicat non esse illius sanguinem? » Et Chrysostomus, hom. 83 *in Matth.*: « Credamus itaque ubique Deo, nec repugnemus ei, etiamsi sensui et cogitationi nostræ absurdum esse videatur quod dicit... Nam verbis ejus defraudari non possumus, sensus vero noster deceptu facillimus est: illa falsa esse non possu t, hic sæpius atque sæpius fallitur. Quoniam ergo ille dixit: *Hoc est corpus meum*, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, et oculis intellectus id perspiciamus. » Porro nisi Christi verba ad litteram intelligenda esse censuisset Irenæus, et ita intellexissent fideles omnes, ridicule omnino dubiis omnibus opposuisset ea verba ex quibus orta fuissent: insulsius adhuc dixisset, Christum asseverasse, confessum esse, confirmasse, certiores nos fecisse, panem esse proprium corpus, et vinum proprium sanguinem. Explicanda fuissent Christi verba, si figurate et metaphorice accipi debuissent, non iterum atque iterum inculcanda. Quis enim ferat eum qui dicat, Spiritum sanctum confessum esse, et confirmasse, petram deserti esse Christum, nec proinde dubitandum esse quin petra sit ipse Christus, vere ac proprie Christus? Quis unquam asseruit bibere nos in baptismate ipsummet ac proprium Christi sanguinem; baptisma esse proprium Christi corpus, ipsummet ejus sanguinem; baptisma cum recipimus, ali nos proprio Christi corpore, et ipso ejus sanguine potari, quod illius virtus applicetur catechumenis, cum baptizantur?

88. Cavillatur quidem hic pro more Grabius, eaque urget Patrum loca, quæ alii dudum objecerant Calviniani, quibus nimirum asserunt sancti doctores, Ecclesiam esse proprium Christi corpus nosque membra proprii corporis. Plura alia similia accumulare facile potuisset; sed omnia a proposito esse aliena cum invicte probaverint eruditissimi auctores *Perpetuitatis fidei*, t. II, lib. IV, c. 8, ad hos et Grabium et lectores remitto. Grabio, si æquum bonumque dicere velit, quærenda sunt exempla, non propositionum metaphoricarum, qualis est ista: « Ecclesia est verum ac proprium Christi corpus, » in quibus tropus afficit propositionis attributum; sed propositionum figuratarum, qualem esse eam propositionem: *Hoc est corpus meum*, volunt ministri; in quibus tropus afficiat verbum, *Est*. Probet igitur exemplis, si possit, recte dici posse, imaginem Cæsaris esse vere Cæsarem, ipsum Cæsarem, proprium Cæsaris corpus, etc.; petram deserti, esse ipsum Christum, proprium Christi corpus, etc. Quod quandiu non præstiterit, quæstionis statum ne leviter quidem attigerit.

89. Sed ut ad Irenæi argumentationem nostra redeat oratio, vir sanctus lib. V, c. 11 [71], Gnosticorum erroribus Eucharistiam iterum opponens, duo hæc sibi simul demonstranda suscipit: 1. Deum incarnatum in propria venisse, vereque hominem factum esse; alias « non justum » fore « adventum ejus, qui secundum eos, venit in aliena, neque vere redemisse nos sanguine suo, si non vere homo factus est [72]. » 2. Carnem « capacem esse incorruptibilitatis, » nec proinde æternum perituram esse. Utrumque vero hoc argumento [CXLVI] conficit: « Si, » inquit, « non salvetur » caro, « nec Dominus sanguine suo redemit nos, » quia verum sanguinem non habuerit, non vere homo factus; sequitur « neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. » At, mox subsumit, calix Eucharistiæ communicatio sanguinis Christi est, et panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est. Unde merito concludit, carnem servari, et Dominum sanguine suo redemisse nos. Hoc Irenæi argumentum duplici propositione niitur: 1ª, eaque bipertita, quod si nec servetur caro, nec Dominus sanguine suo redemit nos, sequitur neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Altera, calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis Domini esse, et panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Prioris propositionis secundam partem sic demonstrat S. doctor, alteram mox probaturus: Qui sanguine suo non redemit nos, quod verum sanguinem non habuerit, non vere factus homo; is certe verum sanguinem, verumque corpus sistere præsentia in Eucharistia non potuit. Verus enim « sanguis non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia. » Qui igitur sanguinem nobis in calice Eucharistiæ communicat, is sanguinem præbere debet, qui sit « a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia; » is enim solus verus sanguis est: ergo si verum sanguinem nobis præstet in Eucharistia Christus, habuit venas et carnes, et reliquam, quæ est secundum hominem, substantiam. Vera igitur humana substantia « vere factum est Verbum Dei; » ac proinde « sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait: *In quo habemus redemptionem, per sanguinem ejus, remissionem peccatorum* [73]. » Hactenus argumentum, quod certissime Irenæi est, male habet Calvinianos omnes. Hoc enim fundamento positum nititur, quod Christus in Eucharistia verum san-

[71] N. 1. [72] N. 2. [73] Col. 1, 14.

guinem nobis præbeat, qui proinde sit a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia : unde infertur, venas et carnes, et reliquam humanam substantiam habuisse, vereque hominem factum fuisse Verbum Dei, ac sanguine suo redemisse nos. Si enim meram sanguinis figuram, efficacem licet, præstitisset nobis in calice eucharistico Christus, idque sensisset Irenæus, aranearum telis citius dissolvendum proposuisset adversariis argumentum. Nam statim excepisset Marcionita quivis, Christum ideo voluisse vinum sanguinis sui figuram esse, quod cum verum sanguinem non haberet, quem porrigeret, imaginarium duntaxat, et ejus similem quem hominum oculis objiciebat, præstiterit. Sicque vel levissimo flatu concussum illico ruisset totum ædificium.

90. Alteram partem prioris propositionis, nimirum quod si non servetur caro, neque calix Eucharistiæ communicatio Christi sanguinis est, neque panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est; his rationibus persuadet Irenæus: Si Eucharistia sit verum ac proprium Christi corpus, verus et proprius ejus sanguis, impossibile est carnem quæ iis nutritur et augetur, hacque ratione arctius cum Christo cohæret, « et membrum ejus est, » sic dissolvi ut nunquam reviviscat. Qui enim fieri posset ut caro, ipsius vitæ corpore et sanguine pasta, et nutrita, « capax non sit donationis Dei, quæ est vita æterna? » Quod vero « carnis nostræ substantia » ipso ac proprio Christi sanguine nutriatur et augeatur, quæ secunda totius argumenti propositio est, sic planum facit S. doctor : Capitis est ea membris suis alimenta præbere, quæ tum ad eorum naturam, tum ad finem, ad quem destinantur, accommodata sint. « Quoniam » igitur « membra Christi sumus, et quemadmodum beatus Apostolus ait, in ea, quæ est ad Ephesios, Epistola : *Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus*[74]; » et ita a natura comparati sumus, ut rebus creatis vescamur, necesse fuit ut « creaturam ipse nobis præstaret, solem suum oriri faciens, et pluens, quemadmodum vult[75]. » Quia vero res creata corporea ex se corruptioni obnoxia est, nec proinde Christi membra ad æternam vitam destinata a corruptela eximere potuisset; decebat eam rem creatam ab insito sibi corruptionis statu, in alium transferri, quo ipsa vita et vivificans facta, vitam vescentibus impertiretur. Itaque Christus, pro divina bonitate, « eum calicem, qui est a creatura, proprium sanguinem confessus est » (sic enim Græca sonant), « ex quo auget nostrum sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora. » Tum demum concludit S. doctor : « Quando ergo et mistus calix et factus panis percipit verbum Dei, » id est per verbum Dei consecratur, « et fit Eucharistia sanguis et corpus Christi » (sic fert textus Græcus), « ex quibus augetur et consistit carnis nostræ substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est? »

91. Ad totius argumenti confirmationem aliud addit Irenæus, et quidem maxime ponderosum. « Quemadmodum, » ait, « lignum vitis depositum in terram, suo fructificat tempore; et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia, quæ deinde per sapientiam Dei (sic in Græco) in usum hominis veniunt, et percipientia verbum Dei Eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris, » etc. Hic comparatio instituitur inter eas quæ tritico (idem dic proportione servata, de vite), ut Eucharistia fiat, et eas, quæ carni, ut resurgat, mutationes accidunt. Mandatur tritici granum terræ, ibi *dissolvitur*, deinde per Spiritum Dei, quo fecundatur natura, *multiplex surgit;* postea, ut in usum hominis veniat, mutatur in panem; tum denique panis per verbum Dei mutatur in corpus Christi. Sic etiam caro in terram defossa, in terram resolvitur, ac postea vivificante Verbo Dei, terrena forma deposita, pristinam accipit. Quemadmodum igitur ea mutatio, quæ resurgenti carni accidit, substantialis est; sic et ea, quæ pani, ut fiat corpus Christi, contingit, substantialis est, veraque transsubstantiatio, non minus quam ea, quæ fit in tritico, ut in panem convertatur. Hæc enim secum confert Irenæus, imo sic confert, ut ex substantiali conversione, quæ fit tum in tritico, ut panis evadat, tum in pane, ut in corpus Christi transeat, alteram substantialem transmutationem, qua terra, in quam resoluta fuit caro, in carnem iterum transitura est, aliquando futuram esse probet. Si, inquit, dissolutum jam triticum fecundante Dei Spiritu, qui continet omnia, multiplex surgere possit; si divina dirigente sapientia homines triticum, ut in eorum usum veniret, in panem convertere potuerunt; si denique panis, [CXLVII] efficiente verbo Dei, deposita panis natura, potuerit in Christi corpus transmutari : fidem superabit, corpora nostra, Christi corpore nutrita, tum in terram resoluta, Verbo Dei resurrectionem eis donante, eam, quam corrupta inierunt, terræ naturam exuere, ut in pristinam carnis naturam transmutentur, iterumque redeant. Qui enim potest corruptum jam triticum excitare et multiplicare, triticum in panem convertere, quod majus est, panem in Christi corpus transmutare; is certe potest corruptum jam corpus sic excitare, ut terram, in cujus naturam transierat, alterum in carnis naturam convertat; alterum si

[74] Ephes. v, 30. [75] Matth. v, 45.

tum tam longe superantis, difficultate nascitur, iterum atque iterum inculcando Christi verba tollere nititur. Quasi dixisset, quod postea dixit Cyrillus Hierosolymitanus Catech. IV, Mystag.: « Cum igitur Christus ipse sic affirmet, atque dicat de pane: *Hoc est corpus meum;* quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante, βεβαιωσαμένου, *Hic est sanguis meus;* quis, inquam, dubitet, et dicat non esse illius sanguinem? » Et Chrysostomus, hom. 83 *in Matth.*: « Credamus itaque ubique Deo, nec repugnemus ei, etiamsi sensui et cogitationi nostræ absurdum esse videatur quod dicit... Nam verbis ejus defraudari non possumus, sensus vero noster deceptu facillimus est: illa falsa esse non possunt, hic sæpius atque sæpius fallitur. Quoniam ergo ille dixit: *Hoc est corpus meum*, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, et oculis intellectus id perspiciamus. » Porro nisi Christi verba ad litteram intelligenda esse censuisset Irenæus, et ita intellexissent fideles omnes, ridicule omnino dubiis omnibus opposuisset ea verba ex quibus orta fuissent: insulsius adhuc dixisset, Christum asseverasse, confessum esse, confirmasse, certiores nos fecisse, panem esse proprium corpus, et vinum proprium sanguinem. Explicanda fuissent Christi verba, si figurate et metaphorice accipi debuissent, non iterum atque iterum inculcanda. Quis enim ferat eum qui dicat, Spiritum sanctum confessum esse, et confirmasse, petram deserti esse Christum, nec proinde dubitandum esse quin petra sit ipse Christus, vere ac proprie Christus? Quis unquam asseruit bibere nos in baptismate ipsummet ac proprium Christi sanguinem; baptisma esse proprium Christi corpus, ipsummet ejus sanguinem; baptisma cum recipimus, ali nos proprio Christi corpore, et ipso ejus sanguine potari, quod illius virtus applicetur catechumenis, cum baptizantur?

88. Cavillatur quidem hic pro more Grabius, eaque urget Patrum loca, quæ alii dudum objecerant Calviniani, quibus nimirum asserunt sancti doctores, Ecclesiam esse proprium Christi corpus nosque membra proprii corporis. Plura alia similia accumulare facile potuisset; sed omnia a proposito esse aliena cum invicte probaverint eruditissimi auctores *Perpetuitatis fidei*, t. II, lib. IV, c. 8, ad hos et Grabium et lectores remitto. Grabio, si æquum bonumque dicere velit, quærenda sunt exempla, non propositionum metaphoricarum, qualis est ista: « Ecclesia est verum ac proprium Christi corpus, » in quibus tropus afficit propositionis attributum; sed propositionum figuratarum, qualem esse eam propositionem: *Hoc est corpus meum*, volunt ministri; in quibus tropus afficiat verbum, *Est*. Probet igitur exemplis, si possit, recte dici posse, imaginem Cæsaris esse vere Cæsarem, ipsum Cæsarem, proprium Cæsaris corpus, etc.; petram deserti, esse ipsum Christum, proprium Christi corpus, etc. Quod quandiu non præstiterit, quæstionis statum ne leviter quidem attigerit.

89. Sed ut ad Irenæi argumentationem nostra redeat oratio, vir sanctus lib. V, c. 11 [71], Gnosticorum erroribus Eucharistiam iterum opponens, duo hæc sibi simul demonstranda suscipit: 1. Deum incarnatum in propria venisse, vereque hominem factum esse; alias « non justum » fore « adventum ejus, qui secundum eos, venit in aliena, neque vere redemisse nos sanguine suo, si non vere homo factus est [72]. » 2. Carnem « capacem esse incorruptibilitatis, » nec proinde æternum perituram esse. Utrumque vero hoc argumento [CXLVI] conficit: « Si, » inquit, « non salvetur » caro, « nec Dominus sanguine suo redemit nos, » quia verum sanguinem non habuerit, non vere homo factus; sequitur « neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. » At, mox subsumit, calix Eucharistiæ communicatio sanguinis Christi est, et panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est. Unde merito concludit, carnem servari, et Dominum sanguine suo redemisse nos. Hoc Irenæi argumentum duplici propositione nititur: 1ª, eaque bipertita, quod si nec servetur caro, nec Dominus sanguine suo redemit nos, sequitur neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Altera, calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis Domini esse, et panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Prioris propositionis secundam partem sic demonstrat S. doctor, alteram mox probaturus: Qui sanguine suo non redemit nos, quod verum sanguinem non habuerit, non vere factus homo; is certe verum sanguinem, verumque corpus sistere præsentia in Eucharistia non potuit. Verus enim « sanguis non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia. » Qui igitur sanguinem nobis in calice Eucharistiæ communicat, is sanguinem præbere debet, qui sit « a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia; » is enim solus verus sanguis est: ergo si verum sanguinem nobis præstet in Eucharistia Christus, habuit venas et carnes, et reliquam, quæ est secundum hominem, substantiam. Vera igitur humana substantia « vere factum est Verbum Dei; » ac proinde « sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait: *In quo habemus redemptionem, per sanguinem ejus, remissionem peccatorum* [73]. » Hactenus argumentum, quod certissime Irenæi est, male habet Calvinianos omnes. Hoc enim fundamento positum nititur, quod Christus in Eucharistia verum san-

[71] N. 1. [72] N. 2. [73] Col. 1, 14.

guinem nobis præbeat, qui proinde sit a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia : unde infertur, venas et carnes, et reliquam humanam substantiam habuisse, vereque hominem factum fuisse Verbum Dei, ac sanguine suo redemisse nos. Si enim meram sanguinis figuram, efficacem licet, præstitisset nobis in calice eucharistico Christus, idque sensisset Irenæus, aranearum telis citius dissolvendum proposuisset adversariis argumentum. Nam statim excepisset Marcionita quivis, Christum ideo voluisse vinum sanguinis sui figuram esse, quod cum verum sanguinem non haberet, quem porrigeret, imaginarium duntaxat, et ejus similem quem hominum oculis objiciebat, præstiterit. Sicque vel levissimo flatu concussum illico ruisset totum ædificium.

90. Alterum partem prioris propositionis, nimirum quod si non servetur caro, neque calix Eucharistiæ communicatio Christi sanguinis est, neque panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est; his rationibus persuadet Irenæus: Si Eucharistia sit verum ac proprium Christi corpus, verus et proprius ejus sanguis, impossibile est carnem quæ iis nutritur et augetur, hacque ratione arctius cum Christo cohæret, « et membrum ejus est, » sic dissolvi ut nunquam reviviscat. Qui enim fieri posset ut caro, ipsius vitæ corpore et sanguine pasta, et nutrita, « capax non sit donationis Dei, quæ est vita æterna? » Quod vero « carnis nostræ substantia » ipse ac proprio Christi sanguine nutriatur et augeatur, quæ secunda totius argumenti propositio est, sic planum facit S. doctor : Capitis est ea membris suis alimenta præbere, quæ tum ad eorum naturam, tum ad finem, ad quem destinantur, accommodata sint. « Quoniam » igitur « membra Christi sumus, et quemadmodum beatus Apostolus ait, in ea, quæ est ad Ephesios, Epistola : *Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus*[74]; »et ita a natura comparati sumus, ut rebus creatis vescamur, necesse fuit ut « creaturam ipse nobis præstaret, solem suum oriri faciens, et pluens, quemadmodum vult[75]. » Quia vero res creata corporea ex se corruptioni obnoxia est, nec proinde Christi membra ad æternam vitam destinata a corruptela eximere potuisset; decebat eam rem creatam ab insito sibi corruptionis statu, in alium transferri, quo ipsa vita et vivificans facta, vitam vescentibus impertiretur. Itaque Christus, pro divina bonitate, « eum calicem, qui est a creatura, proprium sanguinem confessus est » (sic enim Græca sonant), « ex quo auget nostrum sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora. » Tum demum concludit S. doctor : « Quando ergo et mistus calix et factus panis percipit verbum Dei, » id est per verbum Dei consecratur, « et fit Eucharistia sanguis et corpus Christi » (sic fert textus Græcus), « ex quibus augetur et consistit carnis nostræ substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est? »

91. Ad totius argumenti confirmationem aliud addit Irenæus, et quidem maxime ponderosum. « Quemadmodum, » ait, « lignum vitis depositum in terram, suo fructificat tempore; et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia, quæ deinde per sapientiam Dei (sic in Græco) in usum hominis veniunt, et percipientia verbum Dei Eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris, » etc. Hic comparatio instituitur inter eas quæ tritico (idem dic proportione servata, de vite), ut Eucharistia fiat, et eas, quæ carni, ut resurgat, mutationes accidunt. Mandatur tritici granum terræ, ibi *dissolvitur*, deinde per Spiritum Dei, quo fecundatur natura, *multiplex surgit;* postea, ut in usum hominis veniat, mutatur in panem; tum denique panis per verbum Dei mutatur in corpus Christi. Sic etiam caro in terram defossa, in terram resolvitur, ac postea vivificante Verbo Dei, terrena forma deposita, pristinam accipit. Quemadmodum igitur ea mutatio, quæ resurgenti carni accidit, substantialis est; sic et ea, quæ pani, ut fiat corpus Christi, contingit, substantialis est, veraque transsubstantiatio, non minus quam ea, quæ fit in tritico, ut in panem convertatur. Hæc enim secum confert Irenæus, imo sic confert, ut ex substantiali conversione, quæ fit tum in tritico, ut panis evadat, tum in pane, ut in corpus Christi transeat, alteram substantialem transmutationem, qua terra, in quam resoluta fuit caro, in carnem iterum transitura est, aliquando futuram esse probet. Si, inquit, dissolutum jam triticum, fecundante Dei Spiritu, qui continet omnia, multiplex surgere possit; si divina dirigente sapientia homines triticum, ut in eorum usum veniret, in panem convertere potuerunt; si denique panis, id [CXLVII] efficiente verbo Dei, deposita panis natura, poterit in Christi corpus transmutari : an fidem superabit, corpora nostra, Christi corpore nutrita, tum in terram resoluta, Verbo Dei resurrectionem eis donante, eam, quam corrupta induerunt, terræ naturam exuere, ut in pristinam carnis naturam transmutentur, iterumque redeant? Qui enim potest corruptum jam triticum excitare et multiplicare, triticum in panem convertere, et, quod majus est, panem in Christi corpus transmutare; is certe potest corruptum jam corpus sic excitare, ut terram, in cujus naturam transierat, iterum in carnis naturam convertat; alterum siqui-

[74] Ephes. v, 30. [75] Matth. v, 45.

dem altero Dei omnipotentiæ difficilius non est. Ex quibus perspicuum est, Irenæum ex certissimis transmutationibus et transsubstantiationibus, quas tum ratio, tum fides, omnes tunc temporis Christianos docebant, gradatim procedere, ut alteram inferat, quæ a Gnosticis in controversiam vocabatur. Naturalis quippe conversio tritici dissoluti in triticum multiplex, et ejusdem præsertim in panem, ad alteram, quam sola fides docet, panis videlicet in Christi corpus, ascensum parat: utraque vero fit gradus ad terræ, in quam corpora nostra resoluta sunt, conversionem in pristinam carnis naturam: ut nimirum hisce gradibus viam hæreticis sternat Irenæus ad resurrectionis fidem, faterique cogat non magis Deo impossibile esse corpus in terram jam conversum, in carnem iterum convertere, quam panem in Christi corpus transmutare; et quidem illud eo magis possibile esse, quo caro Christi corpore nutrita immortalitatis semen in seipsa gerat: « ut sciamus, » concludit vir sanctus, « et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit. » Ubi certe, si Irenæus nullum in pane eucharistico conversionis substantialis genus agnovisset, sed Christi corporis figuram effici, aut ejusdem corporis virtute imbui, manente semper eadem panis substantia, voluisset, absurdius nihil ejus argumento fingi posset. Hoc enim esset: Qui potuit panem Christi corporis figuram efficere, aut pani Christi corporis virtutem impertiri, manente semper eadem panis substantia, is potest corpora jam in terram conversa iterum in carnem convertere. Prius potuit Deus; potest igitur et posterius. Absurdissimum, si quod sit, argumentandi genus. Imo vero, statim excepisset hæreticus, qui panem sui corporis figuram efficiens, huicve corporis sui virtutem impertiens, suumque corpus esse palam asserens, eum tamen non potuit in proprium et substantiale corpus convertere; nec certe poterit corpora nostra jam in terram conversa iterum in carnem convertere, quamlibet iis viventibus corporis sui virtutem per consecratum panem impertierit; nec enim Christi corporis virtus efficacior esse potest ad transmutanda corrupta jam corpora, quam ad convertendum panem fuerit. At, fatentibus catholicis, tantum non potuit Verbum Dei, ut prius efficeret, quamvis id efficere prima fronte Christus significare videatur: nec igitur posterius efficere potest. Sic facili negotio totum Irenæi molimen infringeret hæreticus.

92. Longissimis non pepercit adnotationibus cl. Grabius, ut omnia hæc Irenæi tum loca, tum argumenta detorqueret infirmaretque. Sed verba perdit. Eo quippe redeunt omnia, panem et vinum haud alia ratione, ex Irenæi sententia, fieri Christi corpus et sanguinem, quam quia Christi corporis et sanguinis virtute imbuuntur. Quod quidem effugium cum hactenus præcluserimus, demonstraverimusque absurdius nihil fingi potuisse, et quod cum Irenæi scopo, consilio, verbis et argumento magis pugnaret; nihil necesse est Grabium in communia controversiarum loca excurrentem, eaque veterum Patrum loca, dissimulatis catholicorum responsionibus, æque fidenter objicientem, ac si tum primum objicerentur, cæterasque ministrorum argutiolas, a catholicis millies, et non ita pridem a doctissimis auctoribus *Perpetuitatis fidei* penitus dissolutas, replicantem, cum lectorum tædio insequi. Satius Grabio fuisset in id unum probandum incumbere, Albertinum aliquem exstitisse Irenæo vetustiorem, e cujus cerebro nata jam prodiisset commentitia illa Christi corporis virtus, in cujus arce, licet lacera, omnia tum causæ, tum salutis suæ præsidia constituere se posse misere deceptus putat. Quod quandiu non præstiterit, imperitis quidem fucum, intricatis ac longis verborum ambagibus, facere poterit: ei vero, cujus mentem non prorsus infuscaverint præjudicia, portento simile videbitur, Irenæum, qui tam sæpe, et tam clare ac perspicue dixit, panem et vinum per invocationem ac verbum Dei fieri et esse proprium corpus et sanguinem Christi, ipsum Salvatorem asseverasse, confessum esse, confirmasse, rem ita esse; iisque argumentis utitur, quæ ex sese eo inclinare fatebitur cordatus quisque, ut suadeant Christi verba ad litteram intelligenda esse; nullibi tamen vel levissimam figuræ, aut virtutis Christi corporis mentionem injecisse, qua duriora ex sese verba emolliret, omnemque errandi ansam rudioribus adimeret. An adeo imperitus, aut improvidus erat Irenæus, ut cum plures aliæ sese ultro offerrent voces, quibus catholicam fidem clarius, simplicius, melius et facilius exponeret; iis tamen uteretur, quæ omnium ineptiores, obscuriores et intricatiores essent, rudioribusque errorem ex sese objicerent? An quemlibet e ministris eodem prorsus modo disputantem atque loquentem ferrent Calviniani? Periculum faciat quisquis e pulpito turpiter dejectum se velit, et ab irata multitudine cito discerptum.

93. Unum tamen aut alterum est, quod a Grabio confidentius longe quam par sit propositum, paucis a nobis expendendum est, ut vel hinc pateat quam irritis ictibus catholicam fidem petant ejus adversarii. Contendit igitur vir cl., posita semel transsubstantiatione, omnia Irenæi argumenta in nihilum abire; imo in argumentantis caput recidere. Marcionitæ etenim et Valentiniani, inquit, quos ex Eucharistiæ mysterio refellit Irenæus, respondere potuissent: illi quidem, ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus Novi Testamenti ista, tanquam ab alterius legis Deo creata, acceptare nolit; illi vero, panem et vinum esse quidem ignorantiæ, et passionis, et defectionis fructus, nec tamen se in iis offerendis in Patrem suum peccare, eique contumeliam facere, uti Irenæus objectat; quod eorum substantia, illico, mediante consecratione, intereat, ut alia melior substituatur, quo sacrificium purum ac Deo acceptum

fiat. Sed præterquam quod exceptiones istæ præcipuum Irenæi argumentum, ex eo ductum quod hæreticis negantibus Dominum nostrum esse mundi Conditoris Filium constare non possit Eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri, ne quidem leviter attingunt, has iisdem hæreticis affingere non potest [CXLVIII] Grabius, nisi prorsus insaniisse supponat. Quam belle philosopharetur Marcionita respondens, « ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus Novi Testamenti ista acceptare nolit ! » Ubi enim vera transsubstantiatio est, ibi fit transitus ab una substantia in aliam, ejusdem prorsus generis et materiæ, atque ea est, quæ desiit. Sic lignum transmutatur in ignem, cibi in carnem et sanguinem, terræ succi in plantas, arbores, fructus, etc., omnia ejusdem omnino generis et materiæ, atque ea corpora, ex quibus facta sunt. Itaque si dicat Marcionita, panem et vinum in Christi corpus transmutari ; fateatur necesse est, corpus Christi ex pane et vino per veram utriusque conversionem factum, ejusdem generis esse et materiæ, atque ipsum panem et vinum ; ac proinde ex ea materia concretum esse, quam condidit mundi opifex. Et hinc Deus Novi Testamenti alieni cupidus prodetur, qui sibi panem et vinum ab alio creata offerri velit, ut ex iis in Christi corpus transmutatis fiat novæ legis sacrificium. Aliam ergo responsionem Marcionitæ suggerat Grabius, qua inclinatæ suæ et illius causæ tutius consulat. Nec melius Valentinianum ab Irenæi telis tuetur. Ille, ait, regerere potuit, panis et vini substantiam illico, mediante consecratione, interire, ut alia melior substituatur. Ita quidem, si deliramenta loqui voluerit; sin minus, hæc nunquam regesserit. Ecquod novum et hactenus inauditum philosophandi genus hic invehit vir doctissimus ? Una substantia interit, alia melior, alterius proinde generis, nec ignorantiæ aut labis fructus substituitur ; et hoc transsubstantiationem vocat ? Ea fuit hactenus omnium seu philosophorum, seu theologorum animis insita transsubstantiationis notio, esse conversionem seu transitum unius substantiæ in aliam ; desinente quidem priori, quæ transmutatur, substantia, quatenus talis substantia est, lignum v. g., panis, etc., sed non in nihilum abeunte ; nova vero, quæ huic succedit, non de novo creata, sed ex mutatione prioris exsurgente. Si quid ergo sanæ philosophiæ, imo et rationis reliqui fuerit Valentinianis, hanc sibi transsubstantiationis ideam cogitatione informare debuerunt, ac proinde fateri sic panem et vinum in corpus et sanguinem Christi transmutari, ut hæc ex illis fiant. Quo semel admisso, uti non admittere non poterant de transsubstantiatione cum catholicis consentientes, jam Irenæi argumentorum vim declinare nullatenus possunt. Sequitur enim, Christi corpus ex materia, ignorantiæ et defectionis fructu, concretum Deo offerri in Eucharistia ; impuram proinde oblationem, quæ ei contumeliam faciat, non honorem afferat.

A 94. Ea vero quæ pro resurrectione carnis argumenta Irenæo gratis affingere Grabio placet, non morabor. Quam vana sint, S. doctore indigna, ejusque scopo, consilio et verbis repugnantia, satis patet ex antedictis, et me etiam tacente facile deprehendet quisquis rem æquis ponderibus examinare voluerit. Sed mirari satis non possum quod tam fidenter proponit vir cl. ut probet, Irenæum a transsubstantiationis doctrina penitus alienum extitisse. Nam, inquit, « iterum iterumque repetit, carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri, imo ex iis augeri ac consistere carnis nostræ substantiam. Atqui hoc nudis accidentibus panis tribuere, absurdum est ; cœlesti autem et glorioso Christi corpori, impium. » Bona verba,
B quæso. Ac primo quidem quod hic et alibi supponit Grabius, accidentia, quæ vocant absoluta, id est a subjecto re separata, a catholicis omnibus ut quid fide certum et indubitatum admitti ; gratis omnino supponit, et paulo fidentius quam virum candidum decebat. Quæstio est in Scholis duntaxat ultro citroque agitata, nusquam vero ab Ecclesia definita. Id tantum catholica fides docet, consecratione peracta remanere panis et vini species : quid sint vero eæ species, litigant inter se tum philosophi, tum theologi : judicium vero suum nondum interposuit Ecclesia. Sed si quæ sit absurditas, aut impietas asserere carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri, etc., quanta quanta est in Irenæum igitur conferenda. Nec enim simC pliciter asseruit carnem nostram ali et augeri corpore et sanguine Domini, sed proprio corpore et sanguine Domini : quæ non nisi ridicule et inepte ad Christi corporis et sanguinis figuram aut virtutem separatam detorqueri posse ostendimus. Sed viderit ipse, qui hæc objectat, ne majoris se absurditatis reum prodat, figuram aut virtutem Christi corporis hic obtrudens. An enim rationi valde consentaneum putat, carnis nostræ substantiam ali, nutriri, et augeri figura, et virtute spiritali ? Quis hæc ferat ? Nondum, puto, plane et aperte fateri statuerat Grabius, Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum, Joannem Damascenum, « aliosque fortasse plures, » ut mox referemus, persuaD sos fuisse, ipsam panis substantiam in veram ac propriam Christi carnem transformari. Nec enim hi Irenæo minus asseruere, nos sumpto Christi corpore et sanguine fieri unum cum Christo corpus et sanguinem, ac, ut ita dicam, Christo concorporeos et consanguineos, Χριστοῦ συσσώμους καὶ συναίμους, ut loquitur Cyrillus Hieros. Catech. IV Myst.; Christi corpus et sanguinem per esum et potionem admitti intra viscera hominis, et per illa distribui in universum corpus, commisceri et contemperari corporibus credentium, etc., ut unione cum eo quod est immortale, fiat homo particeps incorruptionis, quemadmodum ait Gregorius Nyss. orat. Catech. c. 37; corpus ac sanguinem Christi, ad animæ et corporis nostri incolumitatem, ad nu-

stram substantiam et conservationem tendere, ac A per ea nos corpori Domini, ipsiusque spiritui uniri, et Christi corpus ac Christo concorporeos effici, ut asserit Joannes Damascenus lib. IV, *De fide orthod.* c. 14. Quæ quid ab Irenæi verbis differant, ne quidem Grabius ipse dixerit. Et tamen sanctissimis Patribus, acerrimis, ipso fatente viro cl., transsubstantiationis propugnatoribus, hæc neque absurda, neque impia videbantur.

95. Si quæ sit catholica de transsubstantiatione fides satis exploratum Grabio fuisset, a puerilibus ejusmodi objectationibus temperasset. Corpus Christi ore manducari, hoc carnem nostram ali, nutriri, augeri, etc., tam vere, quam pie affirmare potuerunt sancti Patres, potuerunt et negare, pro diversis quas prædictis vocibus subjiciebant, no- B tionibus. Cum Christi corpus vere quidem et substantialiter præsens in Eucharistia nobis exhibeatur, non tamen sub ea sensibili carnis humanæ forma, quam gestavit in terris degens, sed alienis speciebus contectum; hoc a nobis manducari, hoc caro nostra ali et nutriri recte dicitur, quatenus sub speciebus istis latens ore corporis excipitur, in [CXLIX] stomachum trajicitur, atque in ipsa symbola et species, quibus Christi corpus tegitur, corporeæ actiones, quæ manducationis intellectu continentur, hancque consequuntur, vim suam exerunt. Ex quo enim id tanquam fide certum, uti revera est, supponitur, panem sic in Christi corpus converti, ut tamen maneant semper eædem panis C species, eodemque prorsus modo sensus afficiantur ac si panis reipsa adesset; necesse est, quemadmodum oculis exhibetur idem color, qui prius erat panis, sic et os, dentes, linguam, palatum et stomachum eadem ratione affici, ac affecisset panis, si mansisset; ac proinde eas omnes actiones, quæ manducationem comitantur aut consequuntur, in species ipsas exerceri, perinde ac in panem ipsum exercerentur si superesset. Hoc siquidem stupendi illius divinæ potentiæ simul atque bonitatis miraculi pars magna est. Quia vero Christi corpus speciebus illis conjunctum est; quod non fit nisi in species et sacra symbola, in ipsum tamen Christi corpus sub iis latens fieri dicitur: quamvis in hoc alia ratione non exerceatur, quam quia in D symbola exercetur, quibus tegitur. Sic qui hominis vestimenta tetigit, hominem tetigisse dicitur, quamvis ipsam hominis carnem vestibus contectam immediate non tetigerit. Eo sensu Joannes Chrysost., quem cum bona Grabii venia nostris etiam adjungemus, scribit homil. 83 in Matth. Christum ipsum in Eucharistia tangi, videri, et manducari. « Quot modo dicunt, inquit, vellem formam et speciem ejus, vellem vestimenta ipsa, vellem calceamenta videre? Ipsum vides, ipsum tangis, ipsum comedis. Vestimenta ejus desideras videre? ipse vero se ipsum tibi tradit, ut non videas solum, verum etiam ut tangas, et in te habeas. » Et postea: « Multæ matres post partum aliis nutricibus infantes dederunt; quod ipse facere noluit, sed proprio corpore nos alit, et sibi conjungit, atque conglutinat. » Alii vero Patres, attendentes ad eum carnalem mandueandi modum, quem sibi Capharnaitæ fingebant, quo caro dentibus secatur, gustatur, et in stomachum trajecta digeritur, interdum negarunt Christi corpus a nobis ore manducari; et merito quidem, ut abjectas vilesque Capharnaitarum ideas e fidelium animis evellerent. Imo iidem Patres modo asserunt, modo negant, Christi corpus comedi; nec tamen vel secum, vel cum aliis pugnant, nisi apud Protestantes, qui monstra sibi confingere gestiunt, quibus terreant imperitos.

96. Duo sunt tamen quæ cl. Grabio gratulari debeamus. Alterum est, quod ingenue confessus sit in notis ad lib. IV Irenæi cap. 17 et 18, al. 32 et 34, certum esse, Irenæum, ac omnes, quorum scripta habemus, Patres, apostolis sive coævos, sive proxime succedentes, sacram Eucharistiam pro vero ac proprie dicto novæ legis sacrificio habuisse; nec eorum verba, Irenæi præsertim, ad sacrificia spiritualia cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt, detorqueri posse; sed de nova Novi Testamenti, eaque externa oblatione, quam legalibus externis opponit Irenæus, intelligenda esse, quod verissimum. Et hinc Lutheri et Calvini errorem insectatur, qui adversus publicam, ut recte probat, universalis Ecclesiæ doctrinam atque praxim, quam illa ab apostolis, apostoli ab ipso Christo edocti acceperunt, insurgentes, perspicuasque ac nullis sophistarum artibus eludendas Patrum, et Irenæi inprimis sententias, aut insolentius contemnentes, aut misere obscurantes, verum ac unicum novæ legis sacrificium concutere nituntur. Integras cl. viri notas ad calcem operis reperies. Sed utinam et hoc veritati testimonium ingenue dare voluisset, eosdem Patres, qui tam diserte affirmant Eucharistiam esse verum ac proprie dictum novæ legis sacrificium, non minus expresse asserere eamdem victimam, quæ in ara crucis mactata est[76], « pro nobis iterum in hoc mysterio sacræ oblationis immolari. Ejus quippe ibi corpus sumitur, ejus caro in populi salutem partitur, ejus sanguis, non jam in manus infidelium, sed in ora fidelium funditur. Hoc esse illud corpus clavis confixum, et flagris cæsum, hoc corpus in crucem actum, hoc esse illud corpus, quod fuit cruentatum, quod lancea percussum, et salutares emisit fontes universo orbi terrarum, unum quidem sanguinis, alterum vero aquæ: id quod est in calice, esse id quod fluxit e latere. » Et sexcenta alia ejusmodi, quibus sibi facile persuadeat quotusquisque veritati sin-

[76] Greg. Mag., l. IV Dial., cap. 58. Chrysost., Hom. 24 in I Cor.

cere studeat, quam certum est antiquis omnibus Patribus Eucharistiam esse verum sacrificium, tam iisdem liquidum et exploratum esse, idem illud corpus quod cruci affixum est, vere ac substantialiter sub speciebus panis et vini præsens, in eo sacrificio offerri ac incruenta ratione immolari.

97. Alterum quod Grabio gratulari debeamus, est quod Albertino Claudio aliisque Calvinianis candidior, plane et aperte fateatur, catholicam de præsentia reali et transsubstantiatione doctrinam longe antiquiorem esse, ac majoris et vetustioris auctoritatis patrociniis gloriari, quam fingerent illi. Cl. viri verba observatione singulari dignissima cum sint, integra referam, prout edita leguntur in Adnotationibus in Irenæi lib. v, cap. 2, edit. Oxon., pag. 399 : « Quænam igitur Irenæi, nec non hæreticorum ejus ævi sententia fuerit, ex iis, quæ hic et præcedentibus adnotationibus edisserui, satis clare patet, ac certissime constat, illum haud minus, quam dictum est, de tremendo Eucharistiæ mysterio credidisse, » scilicet panem consecratum, virtute carnis Christi præditum esse, sicque reapse carnem Christi esse. « Ulterius vero progressum Irenæum, ac eidem, quam *Cyrillus Hierosolymitanus, Gregorius Nyssenus, Joannes Damascenus, aliique fortasse plures tenuere*, sententiæ addictum fuisse, non puto. *Hi quippe persuasi erant*, Spiritum sanctum cœlitus descendentem, *pani non modo virtutem corporis Christi communicare*, sicque eumdem ratione qualitatum mutare; sed et divina potentia *ipsam ejus substantiam in carnem transmutare, quæ Christi caro* sit, et cum illa, quæ ex B. Virginis utero prodiit, ac cruci suffixa, indeque in cœlum sublata sit, eadem fiat per ἐπαύξησιν, quodque eumdem spiritum vitæ in se habeat; sicuti panis, quem Servator in terris comedit, vi naturalis caloris in carnem ejus vertebatur, et noster panis quotidianus in substantiam corporis nostri transit : quod corpus a nobis hodie gestatum idem dicitur cum illo, in quo ante plures annos versati sumus, quoniam eadem anima vegetatur, licet particulæ ejus prorsus sint diversæ, et nulla forte ex prioribus superstes exsistat. Lege post Cyrilli Catechesim IV Mystagogicam, Gregorii Nysseni Orationem Catecheticam magnam, cap. 37, et Damasceni lib. IV *de Orthodoxa fide* cap. 14, ejusque epistolam ad Zachariam Doarorum episcopum. Joannis Damasceni verba, eaque Latine versa solum, brevitatis causa, dabo : [CL] « Quemadmodum naturaliter panis per cibum, « et vinum et aqua per potum in comedentis ac bibentis corpus et sanguinem immutantur, nec « corpus alterum fiunt, atque a priore ipsius corpore diversum : sic propositionis panis, ac vinum « et aqua per sancti Spiritus invocationem et adventum, mirabili modo in Christi corpus et sanguinem vertuntur, nec sunt duo, sed unum et « idem. » Rursus in epist. ad. Zachariam episcopum : « Hoc dilectioni tuæ significamus, duo « Christi corpora nos dicere non posse; sed unum « est ipsius corpus. Et sicut infans ex muliere natus, perfectus est; edens autem et bibens augescit naturali facultate, et licet augescat, non « tamen duo efficiuntur corpora, sed unum est : « multo magis superventu Spiritus sancti panis et « vinum in superaugmentationem, εἰς ἐπαύξησιν, « corporis Christi unum fit corpus, et non duo. » Atque ita et in capitulo dictæ epistolæ suffixo hac de re loquitur. Istam igitur sententiam Irenæi fuisse haud existimo, quod quædam transsubstantiationi panis in totum personale et glorificatum Christi corpus, cœlitus in altare descendens, qualem Romana Ecclesia credit, supra p. 327, seq. opposita, et alteram substantialem mutationem, licet a priori multum diversam, excludere videantur, quodque in nullius Irenæo coævi, aut Nicæno concilio antiquioris Patris monumentis aperte traditа legatur : sicuti nec postea universaliter in Ecclesia fuit recepta; sed ab aliis Patribus, præsertim Africanis, contrarium assertum patet, prout theologi Protestantium abunde probarunt. » Hactenus Grabius, ex cujus verbis certissime constat, præsentiæ realis et transsubstantiationis doctrinam posterioris ævi fetum non esse, sed jam saltem concilii Nicæni temporibus natam et agnitam, non ab uno deinceps aut altero, sed a Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, Joanne Damasceno « aliisque fortasse pluribus » Patribus propugnatam fuisse. An tam aperta cl. Grabii testificatio cæteris Protestantibus probetur, haud scio. Id unum scio, hac semel admissa suppositione, ab imis fundamentis succussam funditus ruere eam hypothesim, quam tot machinationibus, artibus et laboribus exstructam erigere conati fuerant Albertinus, Claudius, aliique recentiores ministri : dogma de corporali Christi præsentia in Eucharistiæ sacramento, et transsubstantiatione, apud Latinos primum et a Paschasio Radberto excogitatum nono sæculo, sub ejusdem sæculi finem animos fidelium pervadere cœpisse, ac tandem decimo sæculo ubique in Ecclesia Latina obtinuisse; Græca interim in veteri et avita Calvinistica fide perseverante. Si enim Grabium audiamus, vel ipsis concilii Nicæni temporibus, vel paulo post, lucem aspexit doctrina præsentiæ realis et transsubstantiationis, priusque Græcis nota, quam Latinis, ab illis ad hos manasse videtur. Jam igitur cismarini Calvinistæ novam esse eam, quam tuemur, sententiam objectent, totam Ecclesiam per priora octo sæcula in Calviniana fide concordem jactitent, societates omnes Orientales nulla etiamnum hac in parte novitatis labe contaminatas audacter affirment; vanissimum commentum pro nobis et nobiscum Cyrilli Hierosolymitani, Gregorii Nysseni, Damasceni, (qualium, quantorumque virorum!) *aliorumque fortasse plurium* certa et inconcussa au-

eloritate dissipabit recentior Calviniani dogmatis assecla Grabius.

98. Sed vereor ne vir cl. pedem paulo longius forte quam voluisset protulisse se dolens, tandem aliquando referre velit. Hæc enim unica salutis æternæ spes, hoc solum Grabii fidei columen, « quod in nullius Irenæo coævi, aut Nicæno concilio antiquioris Patris monumentis aperte tradita legatur Romana de præsentia reali, et transsubstantiatione doctrina, sicut nec postea universaliter in Ecclesia fuit recepta, sed ab aliis Patribus, præsertim Africanis, contrarium assertum pateat. » Sed quid si falsa sit ea suppositio? Nec enim adeo fidenter proponere videtur Grabius, ut extra omnem dubitationis aleam positam esse putet; quod satis indicant ea, quibus utitur, verba: « ulterius progressum Irenæum non puto: istam sententiam Irenæi fuisse haud existimo; » quæ hominem privatas opiniones, sed paulo timidius proferentem nonnihil olere videntur. Quid si Irenæus, quid si Justinus Martyr, aliique concilio Nicæno antiquiores, idem cum Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, et aliis senserint? De Irenæo rem certissimam esse cordato cuivis persuadebunt ea, quæ superius adduximus, argumenta. Et quidquid cavilletur Grabius, tanta saltem, ut puto, non erit illius fiducia, ut asserere audeat ea, quæ ipse in contrarium profert, illum certitudinis gradum attigisse, qui omnem prorsus dubitationem eximat. Ut igitur demus (absit ut concedamus) suam Grabianis argumentis constare probabilitatem, an una probabilitate niti potest homo salutis suæ amans, ut in re maximi ad salutem æternam momenti, a communi totius orbis doctrina desciscat, quam ipse antiquissimorum, non unius, aut alterius, sed plurium, eorumque non infimi nominis, Patrum auctoritate fultam agnoscit; aliis saltem Patribus, aut non aperte contradicentibus, aut ea affirmantibus, quæ non ita difficili negotio ab iis, qui uni student veritati, explicari queant? Certum est enim nulla Patrum testimonia adeo aperta, clara et perspicua afferri posse a Protestantibus, atque nos afferimus. Auctoritate quidem Africanorum Patrum, id est Tertulliani, Augustini, et Facundi Hermianensis gloriatur Grabius; sed si legere non pigeat tomum III *Perpetuitatis fidei*, Gallice scriptum (Gallice quippe scit vir doctus), si quis animi candor sit, vanam esse gloriationem cito animadvertet.

99. Interim vero Cyrillum Hierosolymitanum et Gregorium Nyssenum cum Justino et Irenæo conferat, et quo alii ab illis differant dicat ipse, si possit. Quemadmodum enim asserunt illi, « panem et vinum Eucharistiæ, ante sacram invocationem adorandæ Trinitatis, panem esse et vinum merum; peracta vero invocatione, panem quidem fieri corpus Christi, vinum autem sanguinem Christi [77]: Dei verbo sanctificatum panem in Dei Verbi corpus transmutari [78]: » sic hi affirmant, « eam, in qua per orationem verbi a Christo profecti gratiæ sunt actæ, alimoniam, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse [79]: mistum calicem, et factum panem percipientia verbum Dei, fieri Eucharistiam, sanguinem et corpus Christi [80]. » Quemadmodum illi pronuntiant, panem et vinum consecratione peracta, « spectanda non esse tanquam panem nudum, et vinum nudum; corpus enim esse et sanguinem Christi, secundum ipsius Domini verba [81]; panem sanctificatum per verbum Dei et orationem, statim Verbi in corpus transmutari, sicut dictum est a Verbo: *Hoc est corpus meum* [82]: » sic et hi palam enuntiant, « eum, in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum, et aquam, non ut communem panem, neque communem potum sumi, sed ut incarnati Jesu carnem et sanguinem [83]; » eum, « qui a terra est panis, percipientem invocationem Dei, jam non communem panem esse, sed Eucharistiam, ex duabus [CLI] rebus constantem, terrena et cœlesti [84], » corpore videlicet Christi e terrena materia concreto, et Verbo Dei huic hypostatice unito. Sicut illi docent, « Christo ipso sic affirmante, atque dicente de pane: *Hoc est corpus meum*, neminem deinceps audere dubitare; eodem quoque confirmante et dicente: *Hic est sanguis meus*, nullum fore qui dubitet, et dicat non esse illius sanguinem: qui aquam aliquando mutavit in vinum, in Cana Galilææ, dignum esse cui credamus, quod vinum in sanguinem transmutavit; qui ad nuptias corporeas invitatus stupendum miraculum operatus est, multo magis corpus et sanguinem suum filiis sponsi dedisse confitendum esse: quare cum omni certitudine corpus et sanguinem Christi sumendum esse; nam sub specie, ἐν τύπῳ, panis datur corpus, et sub specie vini datur sanguis: quamvis sensus contrarium suggerat, fidem tamen confirmare debere; ex gustu rem judicandam non esse, quin potius certissima fide, et citra dubitationem credendum esse, Christi corpus et sanguinem nobis dari [85]; » quemadmodum « corpus Christi, Dei Verbi inhabitatione ad divinam transmutatum est dignitatem; recte nunc quoque Dei verbo sanctificatum panem credere nos in Dei Verbi corpus transmutari, et in illud transelementari eorum, quæ apparent, naturam [86]. » Sic et hi prædicant, « quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus Servator noster, et carnem et sanguinem salutis nostræ causa habuit; ita quoque eam, in qua per orationem verbi ab ipso profecti gratiæ sunt actæ alimoniam, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse edoctos nos esse [87]; » Christum, « calicem, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos,

[77] Cyrill. Hierosol., Catech. I Mystag. [78] Greg. N., Orat. cath., cap. 37. [79] Justin. M., Apol. I. [80] Iren., l. V, c. 2, n. 3. [81] Cyrill. Hierosol., Catech. IV Myst. [82] Greg. N., cit. [83] Justin., cit. [84] Iren., l. IV, c. 18, n. 5. [85] Cyrill. Cat. IV. [86] Greg. N. cit. [87] Justin. cit.

suum sanguinem confessum esse [88] : constare eum panem, in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini nostri, et calicem sanguinis ejus [89] » esse calicem : « Dominum, qui se Filium hominis confitebatur, panem suum corpus esse confessum esse, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmasse [90] : eum calicem, qui est creatura, proprium sanguinem confessum esse, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus asseverasse : quemadmodum granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per spiritum Dei ; deinde per sapientiam Dei » convertitur in panem, ut « in usum hominis veniat. » ac demum « percipiens verbum Dei Eucharistia fit, quod est corpus et sanguis Christi ; sic et corpora nostra ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, » iterum transmutata in carnem « resurrectura in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante ; ut sciamus et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit [91]. » Denique Cyrillus et Gregorius aiunt, « Christi corpus et sanguinem in membra nostra distribui, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα ἀναδιδομένου μέλη, » nosque ea ratione « fieri unum cum Christo corpus et sanguinem, » ac « Christophoros [92] : » Christi « corpus immortale per esum et potionem misceri visceribus nostris, per carnem inseri omnibus credentibus, commistum et contemperatum corporibus credentium [93]. » Justinus et Irenæus dicunt « ex ea in qua gratiæ sunt actæ, alimonia, incarnati Jesu carne et sanguine, sanguinem et carnes nostras per mutationem ali [94] : carnem » nostram « corpore Domini et sanguine ali : eo calice, quem proprium sanguinem confessus est, augeri nostrum sanguinem, et eo pane, quem proprium corpus confirmavit, nostra augeri corpora, consistere carnis nostræ substantiam, nutriri, etc. [95]. » Omnia hæc adeo similia sunt, adeo eadem, eædem omnino sententiæ, et tantum non eadem verba, ut quisquis unaquæque ex æquitatis norma æstimare, nec iniquis momentis ponderare voluerit, oppido fateatur ovum ovo similius esse non posse. Si igitur Cyrilli et Gregorii dictis fictitia illa solutio figuræ efficacis, et virtutis Christi corporis aptari, ipsomet ultro concedente Grabio, non potest ; qui Justini et Irenæi verbis, illæsis rectæ rationis legibus, poterit ? Potuisset et eadem comparatio institui inter Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum et alios omnes Patres, invicteque demonstrari, hos, ipsos etiam Africanos, nihil minus illis dixisse ac sensisse : posset et Grabius ea molestissima quæstione urgeri : cur Cyrillus Hierosolymitanus et Gregorius Nyssenus, quos primos omnium fuisse supponere videtur, qui insolens illud de corporali Christi in Eucharistia præsentia et transsubstantiatione, prioribus tribus sæculis inauditum dogma, in orbem Christianum invexerint, id tam paucis verbis, styloque simplici ac sedato, exposuerint ; nullosque eo in sæculo, quo tum sanctitatis et eruditionis laude florebat Ecclesia, ea in re experti fuerint adversarios, ne quidem Arianos ipsos, infensissimos eorum hostes ; nullos demum qui portentosum errorem, quo trium priorum sæculorum fides, plurimis quarti sæculi Patribus probe nota, tam fœde labefactabatur, data opera confutarint, avitæque fidei desertores simul et eversores in conciliis tum temporis frequentissimis damnari curaverint ? Sed vereor ne extra præscriptos limites excurreret dissertatio.

100. Si quid autem cl. Grabio gratulati sumus, quod suis æquior ingenue confessus fuerit Eucharistiam esse verum novæ legis sacrificium, ac Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum ; pluresque Patres credidisse Christi corpus et sanguinem in eadem Eucharistia per veram et realem panis et vini transmutationem sisti corporaliter et substantialiter præsentia ; unum est quod justissimam apud omnes reprehensionem mereatur, quod nimirum præter jus et fas Irenæo intolerandum errorem affingat. Occasione siquidem eorum S. Doctoris verborum, quæ leguntur lib. IV, c. 8, n. 3, al. cap. 20 : « Omnes justi sacerdotalem habent ordinem, » scribit in notis, « Irenæum in eadem fere cum Tertulliano sententia fuisse videri, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant ; licet ordinaria functio nonnisi ordinatis ad sacra munia ministris competat. » Tum decantatum illum Tertulliani locum ex lib. *De exhortat. castit.*, c. 7, allegat, pluraque addit nec admodum consulta, nec ad rem facientia. Sic forte scripsisset Puritanus quispiam, obvia quæque Patrum loca temere corradens, ut desperatam causam fulciat ; sed quod is, qui Anglorum episcopalium doctrinam profitetur, ecclesiasticamque hierarchiam sartam tectam esse vult, Irenæum ejusdem hostibus gratis omnino, et obtorto collo tradat ; id mirum, et Anglis ipsis iniquum forsitan videbitur. Irenæus eo loco probat, veterem legem a Christo abrogatam fuisse, non quod mala esset, et a malo Deo lata, sed quod jam impleta ab illo fuisset. Si vero idem Christus Sabbatis curaverit, « nihil extra legem fecisse ; non enim prohibuisse legem curari homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere [96]. » Ideo vero sacerdotalia ministeria lege licita erant, quia spiritalia opera erant et bona : legem autem a servilibus quidem operibus abstinere jussisse, non autem a spiritualibus et bonis, quæ ut sacerdotibus, sic et cæteris omnibus licita erant. Et hinc concludit Irenæus, Christum [CLII] ægrotis opem ferentem, « non solvisse, sed adimplevisse

[88] Iren., l. IV, c. 17, n. 5. [89] Ibid. cap. 18, n. 4. [90] Ibid. cap. 33, n. 2. [91] Ibid. l. V, cap. 2, n. 2 et 3. [92] Cyrill. cit. [93] Greg. cit. [94] Justin., cit. [95] Iren., locis cit. [96] Iren., lib. IV, c. 8, n. 2.

legem ; » quia « summi sacerdotis operam perficiebat, propitians pro hominibus Deum, emundans leprosos et infirmos curans. » Hanc autem summi sacerdotis operam, non utique servilem, sed spiritalem et bonam, si cæteris hominibus, laicis etiam, perficere fas fuit ; a fortiori, Christo Domino. Tum occurrens alteri objectioni, ex eo petitæ quod Salvatoris discipuli, ipso probante, spicas vellerent die Sabbati ; respondet [97], « metere » quidem « et colligere in horreum » legem « vetuisse ; » non autem « esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant. Et ideo, » inquit, « Dominus his, qui incusabant discipulos ejus, quoniam vellentes spicas manducabant, dixit [98] : *Nec hoc legistis, quod fecit David cum esuriisset, quemadmodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus ?* per legis verba discipulos suos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David apud Deum, quamvis Saul persecutionem faceret ei. Omnes enim justi sacerdotalem habent ordinem. Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo deserviunt. » Quibus probat Irenæus, Christum verbis suis significasse sacerdotes lege interdum solutos fuisse, libereque agere potuisse ; quia, ut postea addit, Dominica ministeria perficiebant ; ac proinde *ex his qui adjacebant* panibus propositionis, esurientes escam accipere potuisse. Atqui, ait, *sacerdos fuerat David*, non stirpe, non munere, non apud homines, sed *scitus apud Deum*, qui spiritum legis ab ejusdem littera probe secernens, ea sibi licere, urgente necessitate, jure existimabat, quæ lex sacerdotibus permittebat ; quia et ipse fuga sibi salutem petens, Dominica ministeria perficiebat. *Omnes enim justi sacerdotalem habent ordinem :* Dominica quippe ministeria perficiunt, ac proinde libere agere possunt, et ea, premente saltem necessitate, operari, quæ spiritui legis consentanea sunt. Quod si vero sacerdos fuerit scitus apud Deum David, si omnes justi eadem ratione sacerdotalem habent ordinem ; quis negabit *sacerdotes* esse *omnes Domini apostolos, qui* perinde ac Aaronici *neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt ;* et proinde *discipulis* leviticam substantiam habentibus licuisse esurientibus, quod veteribus levitis et sacerdotibus licebat, videlicet « a seminibus accipere escam, dignus est enim operarius esca sua ? » Si « sacerdotes, » addit Irenæus, « in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant ; qui cum essent in templo, non sæcularia, sed Dominica perficiebant ministeria, legem adimplentes, non autem prætereuntes legem ; » nec discipuli Domini, et ipsi ejusdem conditionis cum sacerdotibus vellentes spicas die Sabbati, violatæ legis argui possunt : Dominica quippe, non sæcularia, perficiebant ministeria.

101. Hoc Irenæi argumentum est, quod totum eo principio nititur, quod cuilibet homini die Sabbati, et in aliis quibusdam occasionibus certa quadam ratione licuerit, quod sacerdotibus ipsis, permittente lege, licebat ; hos vero si ideo lege non tenerentur, quia Dominica ministeria perficiebant, quæ bona erant opera, pia, honesta et spiritalia, non sæcularia et servilia ; nec alios homines eadem lege constrictos fuisse, cum bona opera perficiebant, pia et spiritalia ; quia Dominica ministeria sunt, nec lege verita, respectu quorum quilibet homo sacerdos est. Et hinc Christum Dominum Sabbatis curantem non violasse legem, quia summi sacerdotis operam perficiebat. Hinc Davidem panibus propositionis urgente fame pastum, contra legem non commisisse ; quia sacerdos scitus fuerat apud Deum, cui libere agere licebat. Hinc denique discipulos vellentes spicas die Sabbati, legem non perfregisse ; quia sacerdotes erant, in hoc leviticis similiores, quod Leviticam duntaxat substantiam haberent. Omnes enim justi justa et bona opera perficientes, sacerdotalem habent ordinem ; quia ad sacerdotalem ordinem pertinet Dominica ministeria libere perficere ; at opera in se bona, honesta et licita, Dominica ministeria sunt. Quatenus valeat istud Irenæi argumentum, nunc non inquirimus ; sed quid S. doctor senserit. Viderit jam cl. Grabius quid hæc Puritanorum, quibus patrocinatur, causam juvent ; viderit, et ipse judicet, qua æquitate insanum illud dogma Irenæo affingere potuerit, « fideles omnes sacerdotali ordine et potestate præditos esse, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire posse. » Si enim id ex Irenæi verbis inferri posse putat, eodem certe et tam æquo jure alius quivis intulerit, Christum Dominum fuisse summum veteris legis sacerdotem ; Davidem, apostolos, discipulos Domini, omnesque antiqui Testamenti justos, fuisse veros ejusdem Testamenti sacerdotes, ac proinde, necessitate urgente, potuisse victimas et sacrificia in templo offerre, aliaque obire ministeria, quæ solis Aaronicis sacerdotibus licebant ; nam de veteri lege hic agitur omnino ; de novæ autem legis sacerdotio ne κατ' ὄναρ quidem cogitavit Irenæus. Quod etiam apertissime liquet ex lib. v, c. 24, n. 3, ubi ea respiciens quæ libro IV citato scripsit, ait : « Ostendimus in superiori libro, quoniam levitæ et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini ; qui et Sabbatum in templo profanabant et sine culpa sunt. » Tam facile possent a Grabii criminationibus vindicari Tertullianus, et Ambrosiaster in *Comment. ad Ephes.* IV, 2, quos in Puritanæ causæ defensionem allegat, nisi diutius in rebus Eucharisticis immorari tæderet. Legi possunt liber singularis eruditissimi

[97] N. 3. [98] Luc. VI, 3, 4.

Albaspinæi *De Eucharistiæ sacrificio*, Gallice scriptus, in quo Tertullianum a Puritanorum calumniis egregie tuetur, et doctissimi Petavii Diatriba de eodem argumento, cum ejusdem lib. III *De eccles. hierarch.* Ad eas ab Ambrosiastro depellendas sufficiat ipsum locum citatum legere.

ARTICULUS VIII.

De angelorum natura, ordinibus, peccato et pœnis.

102. Pauca de angelorum natura habet Irenæus. Quædam duntaxat aliquibus in locis inseruit, ex quibus quid senserit utcunque colligi potest. Scribit lib. III, cap. 20, num. 4, « sine carne angelos esse; » quo quidem angelos eximit a carnis, crassiorisque corporis mole; non autem ab æthereo ac subtiliori, quod nihil, quominus spiritus appellentur, prohibere posset. Hoc enim posterius [CLIII] corporis genus angelis tribuerunt ex antiquis Patribus non pauci. In eamdem vero sententiam concessisse Irenæum ex eo erui posse videtur, quod scribit tum lib. IV, c. 16, n. 2, et c. 30, n. 4; tum lib. V, c. 29, n. 2, « Angelos transgressos decidisse in terram in judicium, » id est in peccati pœnam præcipites e cœlo in terram actos, ibique hominibus commistos, hoc est, mulierum captos specie cum iis stupri consuetudinem habuisse, e quorum satu natum pessimum hominum genus, quos ultricibus diluvii aquis delevit Deus: propterea Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam, fœdamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei legatum atque prophetam accessisse, divinum judicium denuntiaturum. Eadem fere sententia fuit Justini Martyris, Athenagoræ, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Lactantii, aliorumque non paucorum; quibus omnibus, ut in notis ad citata Irenæi loca exposuimus, erroris occasio fuit, tum quod Gen. VI *de filiorum Dei* congressu cum *filiabus hominum* legitur, tum apocryphus Enochi liber. In eo tamen ab horum opinione discedisse videtur Irenæus, quod ex istis plerique velint, mulierum speciem ac consuetudinem angelis, iis saltem qui diabolo inferiores sunt, ruinæ causam fuisse: cum econtrario supponere videatur Irenæus, eos nonnisi jam cœlo in peccati pœnam pulsos, mulieres stuprasse. Falsissima quidem hæc et Irenæi et aliorum opinio est; ostendit tamen corporeos ab illo constitutos esse angelos; absurdum quippe est naturam corporis expertem, aut corporum illecebris tentari, aut cum corporibus misceri.

103. Dixi non eam fuisse Irenæi sententiam, angelis diabolo inferioribus mulieres ruinæ occasionem fuisse. Quamvis enim quidam e veteribus diaboli, rebellium angelorum principis, causam a reliquis sejungant, illumque invidia, hos libidine exstimulante excidisse velint; nusquam tamen ita distinxisse reperitur Irenæus: imo diabolum sic apostasiæ principem vocat, ut rebelles « angelos apostatas factos esse cum eo [99]; diabolum sibi et reliquis factum esse abscessionis causam [1]; » denique « unum esse ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi [2], » a Deo defecerunt, diserte asserit. Quibus significare videtur, unum omnium peccatum fuisse. Porro primum diaboli peccatum invidiam, qua flagrabat in humanum genus, fuisse docet. « Extunc, » inquit, « apostata factus est angelus, et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei [3]. » Et alibi: « Diabolus, cum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi sunt..... invidens homini, apostata a divina factus est lege; invidia enim aliena est a Deo [4]. » Quæ vero fuerit istius invidiæ causa, non explicat auctor noster: si quid tamen conjecturis indulgere liceat, credidorim vel eum cum Gregorio Nysseno [5] et Cypriano [6] sensisse, diabolum *super spiritum aeris*, et terrenarum rerum administrationi *præpositum*, ægre tulisse quod homo, tam præ se contemptum opificium, suoque præsertim imperio subjectum, ad imaginem Dei factus et expressus esset: vel cum Anastasio Sinaita [7] existimasse, diabolum ferre non potuisse quod homini collatus esset a Deo terrenarum omnium rerum dominatus, quem ipse ambiebat.

104. Quamvis autem Irenæus angelos, quod et idem de animabus humanis dicendum, ut postea explicabitur, corpore præditos constituerit; utramque tamen substantiam natura sua immortalem esse perspicue docuit. Lib. II, c. 33, assertam a Gnosticis metempsychosin refellens, scribit n. 5, « adimpleto numero, quem Deus apud se ante definiit, omnes, quicunque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas animas habentes, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo; qui autem pœna sunt digni, abituros in eam, et ipsos suas habentes animas, et sua corpora, in quibus abstiterunt a Dei bonitate. » Et cap. seq. allata divitis epulonis et Lazari parabola, concludit: « per hæc manifestissime declaratum esse, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire. » Sed clarius lib. V, c. 4, eosdem Gnosticos confutans, qui corporum resurrectionem negabant, sic argumentatur n. 1: « Cum dicant ea quæ omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immor-

[99] Iren., lib. III, c. 23, n. 5. [1] Lib. IV, c. 41, n. 2. [2] Lib. V, cap. 24, n. 4. [3] Lib. IV, c. 40, n. 3. [4] Lib. V, cap. 24, n. 4. [5] Orat. Catech., c. 6. [6] Lib. de Zel. et Liv. [7] In Ὁδηγῷ, c. 4.

talia, ut puta spiritus et anima, et quæ sunt talia, quoniam vivificantur a Patre; aliud autem, quod non alias vivificatur, nisi illi Deus præstet, vita derelinqui; aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra, et resurrectionem eis per prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior, et fortior, et vere bonus ostenditur? Utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem, an falso cognominatus ipsorum Pater; qui ea quidem quæ sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare; quibus autem opus est ab eo adjutorium, ut vivant, non vivificans illa benigne, sed relinquens illa negligenter in mortem? » Hic Irenæus diserte affirmat, *omnibus esse manifestum, spiritum et animam, et quæ sunt talia*, id est spirituales omnes substantias, quales sunt angeli, et animæ humanæ, *perseverare immortales, esse natura sua immortales, iisque a natura sua adesse vivere*, indeque Gnosticorum Patrem aut impotentiæ, aut invidentiæ arguit: quod ea, quæ natura sua sunt immortalia, vivificare se fingat; quibus autem adjutorio opus est ut vivant, vitam neget. Et cap. 7, n. 1, eamdem corporum resurrectionem his Apostoli verbis *Rom.* VIII, 11, astruens: *Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra*; ostendit, mortalia illa corpora esse « plasma, id est carnem; » non certe animas, quæ quod flatus vitæ sint insufflatus a Deo in faciem hominis, « incorporales sunt, quantum ad comparationem corporum, nec » proinde « mortales possunt dici. » Et propter hoc, inquit, « David ait: Et anima mea illi vivet; tanquam immortali substantia ejus exsistente. » Denique cap. 13, num. 3, scribit carnem, « cum sit mortalis et corruptibilis, immortalem fieri et incorruptibilem; non secundum propriam substantiam, sed secundum Domini operationem: animam vero mortalem non esse, » nempe secundum propriam substantiam, et in hoc differre a carne. Omnia hæc Irenæi ævo, et Irenæo ipsi, et omnibus aliis manifesta erant: at Dodwello [8] obscura visa sunt. Eo enim ipso loco, quem modo adduximus ex lib. V, cap. 4, n. 1, abutitur, ut recens illud ac impium commentum confirmet; animas scilicet humanas spiritales non esse, nec proinde natura sua aliter immortales, nisi quatenus a corporibus separatæ aliquandiu superstites manent, quandiu nimirum Deus superstites manere voluerit: easque solas perpetua immortalitate donari, Dei gratia et beneficio, quæ Spiritum sanctum in baptismo acceperint; cæteras omnes, quæ evangelicæ legis sacramento caruerint, aliquando dissolvendas, et in nihilum abituras. [CLIV] Quod tamen ex Irenæo extundere non potest, nisi verba ejus et adulterina versione, et contorta explicatione fœde corrumpendo. Irenæus Latine loquens, perspicuis verbis asserit, « ea omnibus esse manifesta, quoniam perseverant immortalia, utputa spiritus et anima; et quæ sunt talia, quoniam vivificantur a Patre, ea, » spiritum videlicet, animam et similia, « esse natura immortalia, iis a sua natura adesse vivere, etc. » Irenæus vero Anglice a Dodwello redditus simpliciter scribit (*a*), « ea vivificari a Patre, quæ fatentur omnes perseverare in sua exsistentia post mortem, qualia sunt spiritus, anima et similia; ea, » nempe spiritum, animam et similia, « natura sua superesse suæ a corporibus dissolutioni, et a natura sua comparata esse, ut separatim vivant; » non utique semper et in perpetuum, ut explicat Dodwellus, sed quandiu Creatori secundum consuetas et ordinarias Providentiæ suæ leges agenti placuerit. Quasi animam esse natura sua immortalem, ei a natura sua adesse vivere, nihil aliud significet, quam eam post corporis mortem aliquandiu superstitem manere, et separatim ab eo vivere posse. Et tamen fidi interpretis officio functum se esse gloriatur Dodwellus [9], depravatique Irenæi inique postulatum se conqueritur; qua de re lectores appellat judices. Exspectabimus quale futurum sit Anglicanæ, ut vocant, Ecclesiæ, cujus res agitur, de abnormi illa theologia judicium. Eam qui solidis rationibus impugnaret, vereor ne statim illi Terentianum illud impingeretur: « Nihilo plus agas, quam si des operam, ut cum ratione insanias. » Unum observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod Dodwellus nusquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero habuerit, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis natura sua simplicibus, et ab omni materia segregatis propria est; qua nullius omnino creatæ rei vi et efficientia dissolvi et exstingui possunt. Posterior animabus beatis peculiaris est; qua Deo et cum Deo æternum viventes, felicitate nunquam desitura fruuntur in cœlis. Utramque quidem Dei gratiam esse dici potest, sed diversa prorsus ratione; posteriorem, Dei ut auctoris gratiæ ac bonorum supernaturalium, promissisque suis, quia summe verax est, inviolate stantis; priorem, Dei ut auctoris naturæ, qui ut res creatas libere condidit, sic

[8] *An Epistolary discourse*, etc., in-8, 1706. Id., *A preliminary defence of the Epistolary discourse*, etc., 1707. Id., *The Scripture's account of the eternal rewards or punishments*, etc., in-8, 1708. [9] Ibid., pag. 184 et seqq.

(*a*) For when they say, That those things are quickened by the Father, which all agree to continue in their existence after death, such as the spirit, and the soul, and the like things, etc. Who (the Maker of the World) pretends to enliven those things, which by their own nature survive their dissolution from their bodies, and are capable, by their own nature, of living separately, etc. *The Scripture's account*, pag. 186.

sapientissimis legibus a se constitutis immutabi liter affixus, libere tamen, conservat, eo modo quo conservari postulat ea, quam singulis indidit natura. Posterior nulli magis debita est, quam ipsa gratia supernaturalis per quam acquiritur : prior etsi absolute loquendo non magis debita sit, quam ipsa creatio; hac tamen semel supposita, sic animabus vi legum a Deo constitutarum debita est, ut iisdem legibus immortalitate donentur, quibus conduntur; adeo ut ea frustrari nunquam possint, nisi Deus legibus suis naturalibus deesse, et imperitus artifex, sibique parum constans esse supponatur. Eo sensu ratio animabus indita et naturalis est, et Dei gratia : gratia quidem, quia Deus animas facultate cognoscendi prædítas sponte ac libere, nullaque necessitate adactus creare voluit; naturalis vero, quia ea est animarum natura, ut nulla esse possit, quæ ratione prædita non sit. Sic facile explicantur varia sanctorum Patrum testimonia, quorum alia animas gratia, alia natura immortales esse statuunt. Ut enim omittam, plura non de alia, quam de beata immortalitate intelligi posse; utrumque verum est, sensu mox explicato : perinde atque verum est animas natura simul et gratia facultate cognoscendi prædítas esse. Quemadmodum autem ex eo quod Deus ut auctor naturæ cognoscendi facultatem libere et beneficii loco animabus indiderit, inferri non potest, eam animabus humanis naturalem non esse; quia animam aliquam esse repugnat, quæ cogitare non possit; sic pariter licet Deus ut auctor naturæ animas nostras immortalitate libere donet, ex eo concludi non potest, eam non esse animarum naturam ut immortales sint, quia prorsus repugnat animam aliquam facultate cognoscendi prædítam esse, quæ spiritalis non sit, simplex atque immortalis.

105. Quod igitur Irenæus lib. II, c. 34, n. 2, 3 et 4, statuit, animas et spiritus « perseverare et extendi in longitudinem sæculorum secundum voluntatem factoris Dei, perseverare quoadusque ea Deus et esse et perseverare voluerit, » iisque vitam dari, « non ex natura, sed secundum Dei gratiam, » supra dictis non repugnat. Etenim occupans objectionem, quæ sibi a Gnosticis proponi potuisset, « non posse animas eas, quæ paulo ante esse cœperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore mori; » respondet id discriminis inter Dei et animarum ac spirituum immortalitatem interesse, quod Deus solus immortalitatem habeat a se ipso, nec eam cuiquam alteri debeat, qui hanc ei, si velit, auferre possit; solus immortalitatem habeat immutabilem, nullique vicissitudini obnoxiam; cætera vero quæcunque creata sunt, si immortalia sint, immortalitatem Dei beneficio sortita esse, eaque, licet perseverent in æternum, non tamen ita perseverare, nisi quia Deus perseverare vult : uno verbo rerum creatarum immortalitatem precariam esse, a Deo acceptam, et uni Dei voluntati acceptam referendam, in nihilum redituram, unde initio ortum acceperunt, nisi Dei ope, eo, quo supra explicuimus, modo conservarentur : quanquam eædem ipsæ natura immortales, incorruptæque sint, si legum ab auctore naturæ constitutarum ratio habeatur, et cum efficiente re comparentur, quæ nulla est, a qua possint exstingui. « Discant, ait, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem et eodem modo se habens, solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quæ autem sunt ab illo omnia, quæcunque facta sunt, et fiunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo, qui ea fecit, quoniam non sunt ingenita; perseverant autem et extenduntur in longitudinem sæculorum, secundum voluntatem factoris Dei : ita ut sic initio fierent, et postea, ut sint, eis donat. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas (*idem de spiritibus paulo ante dixit*) primum non exsistentes dehinc perseverare, cum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere et subdita esse, et in servitium dedita. » Eadem omnino repetit lib. IV, c. 38, n. 3.

[CLV] 106. Nec negotium cuiquam facessere debet, quod lib. II cit., cap. 34, n. 3, innuere videtur, a Patre omnium donari « in sæculum sæculi perseverantiam his qui salvi fiunt, » quasi in nihilum abituri essent spiritus et animæ peccatorum. « Non enim ex nobis, ait, neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei, qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia. » His enim significat Irenæus, ut ex toto contextu sermonis liquet, impios, « qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt Deo, qui eam præstitit, juste non recepturos ab eo in sæculum sæculi longitudinem dierum, quæ secundum gratiam Dei datur, » quæque sola vera immortalitas est; sed æternam sibi mortem, sempiternam videlicet a Deo, beataque vita separationem accersituros. Ubi enim disseruit Irenæus de naturali angelorum et animarum immortalitate, ad alteram immortalitatis speciem, quæ per supernaturalem Dei gratiam acquiritur, iisque duntaxat a Patre omnium donatur, qui salvi fiunt, transit, ad priorem iterum num. sequenti mox rediturus. Id autem esse utrique commune merito statuit, quod utraque Dei voluntati accepta referenda sit; prior quidem, Dei ut auctoris naturæ, posterior Dei ut auctoris gratiæ : cum hoc tamen discrimine, quod prior immortalitas, si sempiternæ felicitatis sit exsors, mors potius quam vita sit censenda. Nam, ut optime ait lib. IV, c. 20, n. 5 : « Quoniam vivere

sine vita impossibile est, subsistentia autem vitæ de Dei participatione evenit, participatio autem Dei est videre Deum et frui benignitate ejus; homines igitur videbunt Deum et vivent, per visionem immortales facti. » Nec tamen sentire propterea potuit, penitus interituros seu angelos seu homines malos, qui lib. II, cap. 33, n. 5, tam diserte scripsit, « adimpleto numero, quem Deus apud se ante definiit, omnes, quicunque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas habentes animas, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem, » addit, « pœna sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas, et sua corpora in quibus abstiterunt a Dei bonitate. » Non igitur in nihilum abituri sunt angeli mali, et animi impiorum, qui in die judicii cedent in pœnam sempiternam. Sempiterna quippe esse damnatorum supplicia tam clare quam frequenter pronuntiat. « Quoniam, ait eodem lib., c. 28, n. 7, transgressoribus ignis æternus præparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquæ demonstrant Scripturæ. » Et lib. III, c. 23 : « Dominus in Evangelio his, qui a sinistris inveniuntur, ait : *Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus* [10]; significans quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei, qui seduxit, et offendere fecit hominem, ei, inquam, qui princeps apostasiæ est, et his angelis qui apostatæ facti sunt cum eo; quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine pœnitentia, et sine regressu in malitiæ perseverant operibus. » Sed nihil clarius iis quæ habet lib. IV, c. 28, n. 2, ubi probans majorem Novi Testamenti gratiam, majorem etiam a nobis perfectionem exigere : « Pœna, inquit, eorum qui non credunt Verbo Dei, et contemnunt ejus adventum, et convertuntur retrorsum, adampliata est; non solum temporalis, sed et æterna facta. Quibuscunque enim dixerit Dominus : *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum;* isti erunt semper damnati; et quibuscunque dixerit : *Venite, benedicti Patris mei, percipite hæreditatem regni, quod præparatum est vobis in sempiternum* [10*]; hi semper percipient regnum, et proficient. » Hic damnatorum pœnam opponit Irenæus beatorum felicitati; et quemadmodum hæc sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces, *æternus ignis, æterna pœna, semper damnati*, detorserit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitu tandem aliquando desitura; advertat, nec Irenæum, cæterosque Patres, imo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorquere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Sed uti posteriorem hanc sententiam nullus, si sanus sit, Irenæo ascripserit; sic nec posteriorem unquam tribuerit, nisi is qui aut Irenæum nunquam legerit, aut apertissima quæque Patrum dicta, invitis licet ac reluctantibus auctoribus, obscurare gestit, ut iis invidiam faciat. Legesis quæ eo de argumento scripsit eruditissimus D. Matthæus Petitdidier. t. II Adnotationum in *Bibliothecam auctorum ecclesiasticorum*, pag. 403, et seqq., edit. Paris. 1692.

107. Quod autem Irenæus loco proxime citato dixit, « beatos semper percipere regnum Dei, et proficere, » in memoriam revocat quod lib. II, c. 28, n. 3, scribit, obscura quædam exstare in Scripturis, quæ Deo commendanda sint, « non solum in hoc sæculo, sed et in futuro; ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quæ sunt a Deo. Sicut et Apostolus dixit [11], reliquis partibus destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt *fides, spes, et charitas.* » Quam sententiam reprehendit Scultetus, cui consentit et Gallasius, quasi inde sequatur, « in vita æterna nos aliquid edocendos; in qua sola vigebit charitas, non fides, non spes, non in doctrina quotidiana accessio. » Sed iniqua est censura. Quod enim S. doctor beatorum scientiam novis augeri posse velit incrementis, a communi theologorum doctrina, cui etiam suffragatur ratio, non recedit; quibus ut constat sanctos, æternæ felicitatis compotes, divinam essentiam, et ea omnia, quæ cum ea necessario conjuncta sunt, clare contueri; sic pariter certum est, non perfecto aliquo notitiæ genere videre, quo quidquid in Deo, ejusque vi ac potentia continetur, eave omnia, quæ ex sola et libera Dei voluntate pendent, omnino percipiant. Cum igitur cum infinita omnipotentiæ illius amplitudine intelligentiam ac scientiam non adæquent suam; quid vetat ex iis quæ Deus extra se libere aut facit, aut facere potest, novam subinde beatorum scientiæ accessionem, cum Deus aperire voluerit, fieri posse? Sic Daniel. x futuri perinde, ac divinæ voluntatis incerti altercantur invicem angeli; quibus etiam extremi judicii diem ignotum esse Christus affirmat; quem proinde, cum aliquando Deo revelante noverint, scientia eorum novum capiet incrementum. Quod autem addit Irenæus, fidem et spem in altera vita mansuras, non moror; palam enim est cordato cuique, fidem et spem hic accipi, non quatenus altera obscuritatem, altera absentiam objecti habet adjunctam; sed quatenus duntaxat altera firmus est rebus cognitis assensus, altera certa in Deum fiducia. Sed hæc obiter dicta sint, ad depellendas malevolorum hominum criminationes.

[CLVI] 108. Ad malorum angelorum pœnas ut redeam, sentit Irenæus eos sic ad æternum ignem damnatos justa Dei sententia fuisse, ut eo tamen ante extremum judicii diem excruciandi non sint. Eapropter lib. I, cap. 10, n. 3, Deum commendat, quod magnanimus exstiterit in transgressorum angelorum apostasia. Quod tamen sic explicat Feuar-

[10] Matth. XXV, 41. [10*] Ibid., 34. [11] I Cor. XIII, 13.

dentius, quasi ex S. antistitis mente malis angelis post peccatum concessa fuerit ad resipiscendum, si voluissent, aliquanta temporis mora. Hanc quidem sententiam veterum aliquot fuisse scribit Nemesius philosophus Christianus, lib. I *De hominis opific.*, cap. 1. In eamdem abire videntur Damascenus lib. II, c. 4, et Rupertus Tuitiensis lib. I *De victoria Verbi Dei*, cap. 21, et lib. III *De glorific. Trinit.* cap. 9 et 10. Nec alia Cassiani fuit opinio, qui Collat. 8, c. 10, duplex in dæmonibus peccatum exstitisse vult, superbiam scilicet et invidiam, ac nonnisi post secundum esse dejectos. Sed tam improbabilem sensum, quem cæteri Patres rejiciunt, nec admittit ratio, solus in Irenæi mox allegatis verbis animadvertit Feuardentius : nullus alius, nisi vim iisdem inferat, perspiciet. Longe certius, Irenæum existimasse, in hoc eluxisse Dei patientiam, quod dæmonas ante novissimum judicii diem vindice illo igne cremari noluerit. Quin enim hæc sit auctoris nostri sententia, negari non potest : eam siquidem conceptis verbis in Justino probat lib. V, c. 26, n. 2, imo cum eodem asserit Satanam, ante Christi adventum, de sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse, quin adhuc spes aliqua obtinendæ per illum salutis affulgeret, atque idcirco nondum immanitati suæ, et in Deum proteviæ frena laxasse. « Bene, inquit, Justinus dixit, quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanas blasphemare Deum, quippe nondum sciens damnationem suam; quoniam et in parabolis, et allegoriis, a prophetis de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini, ex sermonibus Christi et apostolorum ejus discens manifeste quoniam ignis æternus ei præparatus est, ex sua voluntate abscedenti a Deo, et omnibus qui sine pœnitentia perseverant in apostasia; per hujusmodi homines (Gnosticos) blasphemat eum Deum, qui judicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ, » etc. Citata quidem ab Irenæo Justini verba, in iis quæ supersunt hujus operibus, non exstant : at dæmonas ignis pœnas nondum experiri tradit in utraque Apologia. Nec ea sententia Irenæi duntaxat et Justini propria fuit, sed inter SS. Patres, quorum testimonia refert Petavius lib. III *De angelis* cap. 4, maxime communis exstitit. Nimirum his verbis, a Christo judice in novissimo die proferendis, innixi : *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* [12] ; sentiunt æterna quidem jam parata esse dæmonibus incendia, iis tamen illos nondum excruciari, sed in exspectatione adhuc esse, dum judicii dies adveniat.

109. Hæc autem « veterum opinio, » ait doctissimus Petavius eodem libro et capite, § 19, 20 et 21, « etsi hoc tempore recepta non est; quia dæmones damnationis suæ pœnas omnes expendere, quæ quidem essentiales vocantur, theologi fere sentiunt; non est tamen erroris, nedum hæresis accusandus, qui asserat diabolum, et ejus angelos, nondum extremo ac summo supplicio cruciari, sive ignis efficientiam experiri, in qua damnationis illorum, quod ad sensum, et perpessionem attinet, summa consistit. » Hinc S. Thomas I p., q. 64, art. 4, ad 4, cum eam commemorasset opinionem, non probat quidem; sed ei nullam imponit erroris notam. Probat vero Cajetanus, et amplectitur, in Commentariis ad cap. II secundæ Epistolæ S. Petri. « Quam Cajetani sententiam, » addit Petavius, « Catholicæ fidei contrariam non esse, certum est. Nam neque Scriptura, neque concilium ullum hactenus docuit, dæmones extrema illa supplicia perpeti, quæ parata iis esse judex ipse dicit. » Viderit ergo cl. Grabius, an vel eruditum, vel sinceri candoris hominem deceret, in suis ad lib. I Irenæi cap. 10, al. 4, Adnotationibus, Romanam Ecclesiam reprehendere, quod, inquit, « ut in aliis, ita et in hoc, a SS. Patrum, ipsorumque sui fundatorum, Petri et Pauli sententia discesserit. » Crederet quivis hæc legens, mox expositæ veterum sententiæ, aperte suffragatos esse Petrum et Paulum, eamque a Romana Ecclesia aperte damnatam fuisse, vel solemnibus conciliorum ejus decretis comprobatam hodiernam plerorumque theologorum sententiam : quod quam abhorreat a vero, evidenter demonstrant quæ modo diximus; vidit et ipse Grabius, qui parum sibi constans, ad cap. 26, lib. V, adnotationem Feuardentii asserentis, eam veterum sententiam a nullo concilio hactenus proscriptam fuisse, refert et silentio suo probat.

110. Ejusdem iniqui animi aliud in eo ipso, quod nunc pertractamus, argumento de angelis, specimen edit Grabius. Scribit Irenæus lib. II, c. 32, n. 5, Ecclesiam « nec invocationibus angelicis facere aliquid, nec incantationibus, nec reliqua prava curiositate; sed munde, et pure, et manifeste orationes dirigentem ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Jesu Christi invocantem, virtutes ad utilitates hominum, sed non ad seductionem perficere. » Quisquis totum hoc caput, ac præcedens attente legerit, advertet hic Ecclesiæ miracula hæreticorum præstigiis opponi : aliaque puris et mundis orationibus, et invocationi nomini Domini nostri Jesu Christi tribui; alia vero dæmonum invocationibus, incantationibus et magicis artibus. Hoc ipsum est quod cap. præcedenti fusius exposuerat, a Simonianis et Carpocratianis, « et si qui alii virtutes operari dicuntur, non in virtute Dei, neque in veritate, sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones, et universa fraude apud eos errorem, et seductionem, et magicam phantasiam in speculatu hominum impie fieri : eos fraude universa, et adinspiratione apostatica, et operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatriæ per omnia

[12] Matth. XXV, 41.

repletos esse; » quæ omnia satis superque confirmantur ex iis quæ tum ipse scripsit libro primo de Marcosiis, Simonianis, Carpocratianis, aliisque ejusmodi pestibus, tum Epiphanius, aliique de iisdem edisseruerunt : « in Ecclesia autem miserationem, et misericordiam, et firmitatem, et veritatem ad opitulationem hominum perfici, » etc. Ecce tamen Grabius his voculis, « invocationibus angelicis, » in transversum actus, observat, « bonos angelos ab Ecclesia ad virtutem miraculorum edendam in auxilium vocatos nuspiam legi: « imo, inquit, id non factum esse ex hoc ipso Irenæi loco haud inepte colligitur. » Imo inepte colligitur, et inepte scribitur in Indice generali, hunc ipsum Irenæi locum indigitando, « angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse. » Malignos spiritus hic intelligi certo certius est, eos nimirum quos mundi hujus regimini præpositos arbitrabantur Gnostici, quos, ne nocerent, impense colebant, et quos ad suas præstigias exercendas [CLVII] in opem frequenter evocabant. Quod igitur, Irenæo teste, ejusmodi spirituum invocationibus nihil faciat Ecclesia, hinc intulerit Grabius bonorum angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse? Præclarum argumentandi genus : Magicis artibus non studet Ecclesia, dæmones ad exercendas præstigias non evocat : ergo bonos angelos non invocat. At ii sunt Protestantes plerique, ut arma eis ministrent obvia quæque SS. Patrum dicta. Angelicis invocationibus Ecclesiam nihil facere scribit Irenæus; satis est : bonos an malos angelos intelligat, nihil interest : illico, velut opportunam occasionem nactus, monebit editor, angelorum invocationes in veteri Ecclesia inusitatas fuisse.

ARTICULUS IX.

De hominis perfectione ac libero arbitrio, ejusque ad imaginem et similitudinem Dei creatione. De peccato originali, et gratiæ divinæ necessitate.

111. Inter varios, quibus Irenæi doctrinam infuscari putant, nævos, Centuriatores Magdeburgenses [12] et Scultetus hunc notant : quod non sine errore dixerit, Hominem non esse conditum a Deo perfectum, et artificem Deum in veteri plasmate quidpiam prætermisisse, quod postea Verbum impleverit. Sed insontem vexat malevolorum hominum censura, quibus, ut et Gallasio, displicuit, ut aperte profitentur, quod Irenæus hominem liberi arbitrii facultate præditum esse tam diserte pronuntiet, et tam invicte probet, ut nullus effugiis locus sit. Hæc enim calumniæ causa; quod explicandum.

112. Gnosticorum hoc erat effatum, ut alibi diximus, homines quosdam natura bonos, quosdam natura malos a Deo conditos fuisse : quo flatigioso principio ab imo ruebat omnis prorsus eligendi potestas, fatalique necessitate sic constringebatur humana voluntas, ut uno duntaxat, sive bono, sive malo circumscripta ac definita, oppositum velle non posset. Exitiosam doctrinam identidem toto opere refellit Irenæus. Sed eam demum libri quarti cpp. 37 et 39, ab ipsis radicibus convellere aggreditur, ubi principio probandum sibi suscipit, quod « liberum hominem Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia Dei voluntarie, et non coactum a Deo. Vis enim, inquit, a Deo non fit, sed bona sententia adest illi semper. » Neque putes hic tantum elidi vim externam, quæ extrinsecus adhibetur; omnem prorsus a voluntate necessitatem procul excludit, qua ita ad unum determinaretur, ut alterius volendi potestas adimeretur, ac proinde necessitatem etiam quæ simplex dicitur. Eam enim in homine libertatem esse merito contendit Irenæus, quæ potestatem electionis includat, ita ut cum in unum sponte propendet voluntas, possit, si velit, eo repudiato, in oppositum ferri. « Posuit, inquit, Deus in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis (etenim angeli rationabiles) : uti hi quidem qui obedissent, juste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierunt, juste non invenientur cum bono, et meritam pœnam percipient; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. Abjicientes igitur bonum, et quasi respuentes, merito omnes justum judicium incident Dei, » etc. Tum postea clarius adhuc explicans potestatem illam electionis, quam homini tribuit, et in indifferentia ad utrumlibet sitam esse demonstrans, addit : « Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et Apostolus testificatur; et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud; hi autem qui illud non operantur, judicium justum excipient Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud. » Hanc vero voluntatis indifferentiam, etiamnum in homine perseverantem, subinde probat omnibus argumentis, quibus uti solent, ad hæreticos refellendos, Catholici doctores; puta quod

[12] Cent. II, c. 4.

si ineluctabili necessitate ferrentur homines in bonum aut malum, nec laudi nec vitio tribui posset, quod alii boni, alii mali essent. quod frustra mandata, consilia, monita hominibus daret Deus : quod nulla essent bonorum operum merita, eo quod nullum amplius certamen et corona certaminis superesset : quod incassum bonum a malo discernendi facultatem accepisset a Deo homo, nisi facta utriusque comparatione alterum alteri sua voluntate et electione præferre posset; et alia ejusmodi, quæ malim apud auctorem nostrum legi.

113. Sed interim vulgatæ huic impiorum querelæ satisfacit, Quid angelos aut homines condiderit omnipotens Deus tales, qui statim ab eo deficerent; cum satius longe fuisset, ut peccare nullo modo possent? « Sed oportebat eum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines, qui statim ingrati exsisterent in eum. » Respondet Irenæus [14], quod si homines, belluarum more, « inflexibiles, et sine judicio, cum necessitate et vi traherentur ad bonum, sic nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu, et cura, et studio provenisset, sed ultra et otiose insitum; ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis, quam voluntate tales exsisterent, et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruentes eo; » satius ergo fuisse, Deique providentiam magis decuisse, ut tales crearentur homines, qui bonum libera electione prosequerentur, et ad illud cum labore et exercitatione contenderent, ne « esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum, ut et pretiosam arbitremur coronam, quæ per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam; et quanto per agonem nobis advenit, tanto sit pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus; » inde quidem evenire, ut nobis ipsis nostræque electioni permissi interdum labamur, et a Deo deficiamus : at malum illud ex eo compensari, quod propriis lapsibus erudiamur, factaque « comparatione lucis et tenebrarum, vitæ et mortis, per omnia erudiamur; ut in omnibus in futurum simus cauti, et perseveremus in omni Dei dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum : Deo quidem magnanimitatem præstante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, » etc.

114. Ex ea autem responsione oritur altera quæstio, quam statim sibi proponit Irenæus [15], quæque Centuriatorum et Sculteti criminationi ansam dedit : « Si, ait, hoc dicat aliquis : Quid enim? Non poterat ab initio Deus perfectum fecisse hominem? » Quisquis ad ea quæ præcesserunt, quæque modo compendio [CLVIII] retulimus, attenderit, e vestigio deprehendet, non de ea perfectione sermonem hic esse, quæ naturalis sit, et in ordine naturæ hæreat; sed de ea duntaxat quæ superioris ordinis, et a Deo, quatenus auctor gratiæ est, exspectanda sit. Uno verbo totius orationis contextus demonstrat, eo spectare quæstionem : Ecquid ab initio Deus talem condiderit hominem, qui coronam sibi tanto cum labore et ancipiti ac operoso agone comparatam adipisceretur; et non potius qui *ad videndum et capiendum Deum* statim *maturus*, huic eo perfectius adhæreret, quo justitiæ immutabiliter affixus, ab omni versatilis indifferentiæ perverso usu peccandique periculo tutus esset? Id etiam ex subjecta responsione manifeste colligitur. Regerit enim Irenæus, « Deo quidem, cum semper sit idem, et innatus, quantum ad ipsum est, omnia possibilia » esse. « Quæ autem facta sunt ab eo, secundum quod postea facturæ initium habuerunt, secundum hoc et minora esse oportuisse eo, qui se fecerit; nec enim poterant infecta esse, quæ nuper facta sunt. Propter quod autem non sunt infecta, propter hoc et deficiunt a perfecto. » Unde concludit, Deum ipsum quidem « potentem fuisse homini præstare perfectionem ab initio, hominem autem, » habita ratione sapientissimarum a divina providentia statutarum legum, « impotentem fuisse percipere illam : infans enim fuit. » Debuit igitur homo certis quibusdam gradibus, certa quadam « ordinatione » et « convenientia » pervenire ad visionem Dei, qua fiat immortalis, et ea ratione perfectus ac Deo proximus. [16] « Oportuerat hominem primo fieri, et factum augeri, et auctum corroborari, et corroboratum multiplicari, et multiplicatum convalescere, convalescentem vero glorificari, et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est, qui habet videri : visio autem Dei efficax est incorruptelæ : incorruptela vero proximum facit esse Deo. » Quæ omnia persuadent, quod dixi, de ea tantum perfectione hic agi, quam consequitur homo in altera vita, Deum *intuitive* videndo; quamque legitimo versatilis ad utrumlibet indifferentiæ usu eum sibi mereri decebat : adeo ut ea non esset naturæ suæ prærogativa, sed laboris et exercitationis præmium ac virtutis merces. Quod etiam magis ac magis confirmatur ex iis quæ addit cap. sequenti, ubi n. 2 ait : « Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus, nuper effectus, qui in natura mortali non obedivit factori? » Tum addit hunc a Deo constitutum ordinem esse, ut prius « præbeamus ei cor nostrum molle et tractabile, ac tradamus ei quod est nostrum, id est fidem in eum et subjectionem; » tum vero « ascensuros nos ad perfectum, et fore perfectum opus Dei. Si autem, ait, non credideris ei, et fugeris manus ejus, erit causa imperfectionis in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit. » At illud meriti genus, et ea, quæ huic necessario præsupponitur, indifferentia libertatis, Magdebur-

[14] Lib. IV, cap. 37, n. 6. [15] C. 38, n. 1. [16] Ibid., n. 3.

gensibus cum displicerent, struendæ Irenæo calumniæ occasio fuerunt.

115. Nec tamen merita bonorum operum ita libero arbitrio vindicat S. doctor, ut gratiæ divinæ necessitatem excludat. Imo tantam esse naturæ humanæ peccato originali vitiatæ corruptionem jure merito contendit, ut nullum boni operis fructum usquam editura sit, nisi Christi gratia sanetur et ad agendum roboretur. Lib. III, c. 22, n. 4, scribit, « Evam inobedientem factam, et sibi, et universo generi humano causam factam esse mortis, » non temporalis modo, sed et æternæ, ut ex altero comparationis membro perspicue patet : « Mariam » autem « obedientem, et sibi, et universo generi humano causam factam esse salutis. » Addit postea, quod « primogenitus mortuorum natus Dominus, et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eos in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est. » Tum lib. V, c. 1, n. 3, docet, « Patrem omnium operatum esse incarnationem Filii sui, et novam ostendisse generationem : uti quemadmodum per priorem generationem mortem hæreditavimus, sic per generationem hanc hæreditaremus vitam. » Quod et in fine capitis repetit. Et cap. 14, n. 1, 2 et 3, Christum Dominum « salvasse in semetipso in fine illud quod perierat in principio in Adam. Justam carnem reconciliavisse eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxisse Deo. » Per Christum « reconciliatum fuisse Deo, quod per transgressionem factum fuerat inimicum. » Quibus omnibus gemina sunt quæ scribit, tum lib. IV, c. 2, n. 7 : « Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra, et omnia trahit ad se, et vivificat mortuos : » tum quæ lib. V, c. 16, n. 2, ait, « Deum in primo quidem Adam nos offendisse, non facientes ejus præceptum; in secundo autem Adam reconciliatos nos fuisse, obedientes usque ad mortem factos. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi cujus et præceptum transgressi fueramus ab initio; » tum cap. 34, n. 2, « percussum esse hominem initio in Adam inobedientem; » tum denique, ne longior sim, cap. 19, n. 1 : « Quemadmodum astrictum est morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem : æqua lance disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens, et serpentis prudentia devicta in columbæ simplicitate, vinculis autem illis resolutis, per quæ alligati eramus morti. » Quem posteriorem locum, ut et eum quem ex lib. IV, c. 11, modo adduximus, allegavit Augustinus lib. I *cont. Julian*, c. 3, ut ex constanti Patrum traditione probaret contra Pelagianos, nasci omnes Adæ posteros peccati originalis labe maculatos. Viderint ergo qui tam disertis Irenæi testimoniis vim apertam inferentes, ea sic eludere student, ut Irenæum aliosque trium priorum sæculorum Patres meminisse quidem peccati originalis pœnarum, sed non ejusdem reatus et culpæ, temere contendant; viderint an clarius vel ab ipso Augustino asseri potuisset peccati originalis reatus et macula. Quid quod idem Irenæus hinc cum Augustino concludat, baptismum omnibus hominibus, et ipsis parvulis et infantibus necessarium esse, ut per eum regeniti pristinæ generationis sordes abluant? « Omnes, ait lib. II, c. 22, venit per semetipsum salvare Christus : omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores. » Et lib. V, c. 15, n. 3 : « Et quoniam in illa plasmatione, quæ secundum Adam fuit, in transgressione factus homo, indigebat lavacro regenerationis; postquam linivit (Christus) lutum super oculos ejus (cæci nati) dixit ei : *Vade in Siloam, et lavare*[16], simul et plasmationem, et eam, quæ est per lavacrum, regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatorem, et disceret homo eum, qui donavit ei vitam. » Diserta est ea ratio : Indiget lavacro regenerationis homo, quia in transgressione factus seu genitus est. Ad id ergo necessarium esse baptismum existimavit Irenæus, ut per eum liberetur homo a transgressionis reatu, quem in Adam contraxit.

[CLIX] 116. Consequens erat, ut qui hominem in Adamo mortuum, miseræ addictum servituti, vinculis constrictum, ac lethali vulnere sauciatum agnoverat, gratiæ divinæ, quam per Christi redemptoris, ac liberatoris nostri merita nobis impertitur Deus, qua instauremur, sanemur, et ad obtinendam per bona opera vitam æternam vires capiamus, necessitatem sentiret, prædicaretque. Eapropter toties asserit[17] necessariam fuisse Verbi divini incarnationem, « ut hominis antiquam plasmationem in se recapitularet, occideret peccatum, evacuaret mortem, et vivificaret hominem. » Id siquidem lex, licet bona et spiritualis, præstare non potuerat; utpote quæ « manifestaverit tantummodo peccatum, non interemerit. » Hinc monet hominem[18], ut « cognoscat semetipsum quoniam mortalis et infirmus est; » et quod « gloria hominis, Deus; operationis (sic lego) vero Dei, et omnis sapientiæ ejus, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum, addit, medicus in his, qui ægrotant, probatur; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait[19] : *Conclusit autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur*, non de spiritualibus Æonibus dicens hoc, sed de homine, qui fuit inobediens Deo, et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quæ est ad ipsum, percipiens adoptionem. » Hinc infirmitatis humanæ

[16] Joan IX, 11. [17] Iren., lib. III, c. 18, n. 7. [18] Ibid., cap. 20, n. 2. [19] Rom. XI, 32.

conscius docet, Dominum esse « qui salvat nos. Et propter hoc, inquit [20], Paulus infirmitatem hominis annuntians, ait [21] : *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus ?* Deinde infert liberatorem : *Gratia Jesu Christi Domini nostri*.... Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adjumento habuimus salvari. » Hinc denique docet missum a Christo Spiritum sanctum [22], « qui nos aptaret Deo. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis : ita nec nos multi unum fieri in Christo Jesu poteramus, sine aqua, quæ de cœlo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum exsistentes primum, nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam, quæ est ad incorruptionem, unitatem acceperunt; animæ autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro, » etc. Et postea [23] : « Quapropter necessarius nobis est ros Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illic habeamus et paracletum : commendante Domino Spiritui sancto suum hominem, qui inciderat in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera ejus, dans duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum nobis denarium, multiplicatum Domino annumerantes. »

117. Quod hic dicit Irenæus, 'per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accepisse nos, ex iis lucem accipit, quæ habet initio capitis sequentis, « Filium Dei hominem factum, longam hominum expositionem in se ipso recapitulasse; ut quod perdideramus in Adam, id est, secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus. » Id nimirum constituit Irenæus, quod ab aliis Patribus deinceps affirmatum non semel legimus, imaginem et similitudinem Dei, homini primum insculptam, deinde vero peccati labe deformatam et corruptam, a Filio Dei instauratam et refectam fuisse; et ideo eum, qui est imago Patris, et character substantiæ illius, carnem suscepisse, ut ad instaurandam Dei effigiem ipsum adhiberetur archetypum et exemplar, cujus imitatione pristinum in statum per eadem lineamenta reduceretur. Hoc planissime explicat auctor noster lib. v, c. 16, n. 1 et 2, ubi dicit, eamdem Dei manum, Verbum scilicet divinum, per quam ad imaginem et similitudinem Dei conditi sumus, « ab initio usque in finem formare nos, et coaptare in vitam, et adesse plasmati suo, et perficere illud secundum imaginem et similitudinem Dei. Tunc autem hoc Verbum ostensum est, » id est visibiliter apparuit, « quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibimetipsi assimilans : ut per eam, quæ est ad Filium similitudinem, pretiosus homo fiat Patri. In præteritis enim temporibus, dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur : » quia videlicet oculis non exhibebatur ipsum archetypum et exemplar, nempe Verbum divinum imago Patris, et character substantiæ ejus, ad cujus, ac proinde ad ipsius Patris, imitationem conditus fuerat homo, ut mox exponit Irenæus. « Adhuc enim, subdit, invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem factus fuerat. Propter hoc autem et similitudinem facile amisit. Quando autem caro Verbum Dei factum est, utraque confirmavit; et imaginem enim ostendit veram, ipse hoc fiens quod erat imago ejus, et similitudinem formans restituit, consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum. » Cujus loci sensum haudquaquam assecuti Magdeburgenses [24], misere implicant. Ut enim Irenæi calumniandi ansam habeant, fingunt ipsum dixisse, 1° « Hominem non esse conditum ad imaginem Dei; sed oportuisse fieri secundum imaginem Dei, accepta cognitione boni et mali. » Cujus quidem criminationis absurditas simul et falsitas vel ex eo ipso, quem ad marginem citant loco, cap. videlicet 38, alias 76, n. 4, perspicue demonstratur, ubi diserte asseritur, Deum « similes sibi suæ potestatis homines fecisse, » et, « oportuisse fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali; » id est, ut ipse eadem periodo, et toto eo capite explicat, priusquam intima Dei visione, immortalis et impeccabilis fieret homo, oportuisse ut in eo ad imaginem et similitudinem Dei conderetur, quod agnitione accepta boni et mali, liber ac suæ potestatis esset. « Deinde » fingunt « et de imagine admodum periculose Irenæum loqui, cum affirmat illud dictum, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [25], pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem repræsentare debuerit. Ante lapsum igitur, hominem quidem dictum esse imaginem Dei, sed non ostensum; quia Filius Dei nundum homo factus fuerit. » Tum locum proferunt, quem paulo ante adduximus. Atqui nec eo loci, nec uspiam alibi scribit Irenæus, illud dictum : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, pertinuisse ad Christum; nec eo loci, nec uspiam alibi dixit, ante lapsum, hominem quidem dictum esse imaginem Dei, sed non ostensum.

118. Verum quidem est, Irenæum, cum veterum non paucis, inter imaginem Dei in homine, ac similitudinem distinxisse; quasi alia sit imaginis, alia similitudinis ratio. Imaginem autem collocat in carne, seu, ut loqui amat, in plasmate. « Caro, » inquit lib. v, c. 6, n. 1, est plasmata secundum imaginem Dei. » Et postea : « Si defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis; et carnalis derelictus, imperfectus erit, imaginem quidem ha-

[20] Iren., lib. III, cap. 18, n. 3. [21] Rom. VII, 24, 25. [22] Iren., lib. III, cap. 17, n. 2. [23] Id. ibid., n. 3. [24] Cent. II, cap. 4. [25] Gen. I, 26.

bens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum, » etc. Quod vero hic carnem, seu carnalem et animalem hominem secundum imaginem Dei conditum [CLX] dicit, id cap. 16 paulo ante citato clarius explicans, hominem factum vocat secundum imaginem Verbi, non quatenus carnem assumpsit, et Christus est, sed quatenus Verbum est, et Filius Dei, ut ex supra relatis verbis liquet. Quod posterius haudquaquam repugnat prioribus. Cum enim Verbum sit substantialis imago Patris, hominem ad imaginem Verbi conditum esse, est hominem secundum imaginem Dei factum esse, ut jam diximus. Porro in iis omnibus locis imaginem Dei sic carne definit Irenæus, ut tamen animam non excludat, ut ex ipsa lectione patet; sed nimirum id vult, quamvis homini propter animam potissimum conveniat esse imaginem Dei, esse tamen et in corpore proprium quiddam, cujus gratia dicatur ad imaginem Dei esse fictum. Quid autem illud sit, fuse explicat toto libro v, ubi demonstrat, corpus a Verbo instauratum, seu, ut passim loquitur, in Verbum recapitulatum, a morte et corruptione, cui, primi hominis peccato, obnoxium erat, sic vindicatum iri, ut perenni vita, incorruptela et gloria in resurrectione donatum, Dei immortalitatem quodammodo referat. « Si, ait c. 7, n. 1, nunc pignus habentes *clamamus, Abba, Pater* [26]; quid fiet quando resurgentes facie ad faciem videbimus eum; quando omnia membra affluenter exsultationis hymnum protulerint, glorificantia eum, qui suscitaverit ea ex mortuis, et æternam vitam donaverit? Si enim pignus complectens hominem in semetipsum, jam facit dicere : *Abba, Pater;* quid faciet universa Spiritus gratia, quæ hominibus dabitur a Deo? Similes nos ei efficiet, et perficiet voluntate Patris; efficiet enim hominem secundum imaginem et similitudinem Dei. » Similia alia loca passim occurrunt. Et his illustrantur ea quæ scribit, cap. 16, n. 2, ante Verbi divini incarnationem, hominem quidem secundum imaginem Dei conditum dici, non tamen ostendi, donec « *Verbum caro factum* [27], fiens quod erat imago ejus, imaginem ostenderet veram. » Quamvis enim homo ab initio secundum imaginem Dei factus fuerit, ea tamen imaginis ratio post incarnationem longe clarius effulsit, quam ante : Verbo quippe carnem assumente, quæ aliquando resurrectura erat, nec in corruptionem cessura, eo veritas imaginis manifestius comprobata est, quo certissima jam spes fuit nostram carnem, illius carni qui primogenitus fuit in multis fratribus, et primitiæ dormientium atque resurgentium factus est, consubstantialem, et ipsam aliquando per eum a corruptione vindicandam esse, ac immortalitatem consecuturam : « ut cum apparuerit, similes ei simus, » ut loquitur Joannes apostolus [28].

119. Quod attinet ad similitudinem Dei in homine, quam ab imagine distinguit Irenæus, illam utique in anima reponit, vel, ut verius, accuratiusque loquar, in homine ipso, quatenus tali formæ illius natura constituitur; sed non eadem ubique ratione. Cum enim duplex hominis status spectari possit, naturalis videlicet, et supernaturalis; pro diversa utriusque ratione, diversam etiam similitudinis rationem assignavit auctor noster. Donec hominis statum naturalem respexit, ejus cum Deo similitudinem in cognoscendi vi, et libere quidvis eligendi facultate sitam esse docuit, ut lib. IV, c. 4, n. 2, et cap. 37, n. 4. Cum vero hominem in statu supernaturali consideravit, hujus cum Deo similitudinem posuit in ea perfectione, quam accipit a Spiritu sancto in se inhabitante, per quam fit spiritualis homo, mundus, Deo vivens, et a cupiditate carnis, terrenarumque rerum affectu, quantum humana fragilitas sinit, liber et purus. De ea hominis perfectione fuse disserit lib. V, c. 6, et seqq., ubi ostendit tria ad supernaturalem hominis perfectionem ita requiri, ut si unum desit, perfectus homo esse non possit : carnem videlicet, animam et Spiritum sanctum. « Per manus Patris, » inquit n. 1, id est, « per Filium et Spiritum fit homo secundum similitudinem Dei, sed non pars hominis. Anima autem et Spiritus pars hominis esse possunt, homo autem nequaquam : perfectus autem homo, commistio et adunatio est animæ assumentis Spiritum Patris, et admista ei carni, quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Propter quod et Apostolus ait : *Sapientiam loquimur inter perfectos* [29]; perfectos dicens eos, qui perceperunt Spiritum Dei, et omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemadmodum et ipse loquebatur. » Et postea : « Si substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis, et nude ipsum solum spiritum intelligat, jam non spiritualis homo est, quod est tale, sed spiritus hominis, aut Spiritus Dei. Cum autem Spiritus hic commistus animæ unitur plasmati, propter effusionem Spiritus, spiritualis et perfectus homo factus est; et hic est, qui secundum imaginem et similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et carnalis derelictus imperfectus erit : imaginem quidem habens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum, » etc. Ubi quod Spiritum sanctum partem hominis vocat, difficultatem habere non potest. Neque enim, ut orationis contextus aperte demonstrat, de homine in statu naturali, seu de iis quibus essentia hominis, quatenus homo est, constituitur, hic disserit auctor noster; sed de iis duntaxat, quæ necessaria sunt ut spiritalis ac perfectus in genere supernaturali fiat. Neque in id absurditatis genus delapsus est, ut existimaret hominem istum ex ipsa Spiritus sancti substantia tanquam ex parte proprie dicta componi, perinde atque ex corpore et anima componitur, qui Spiritus sancti

[26] Rom. VIII, 15. [27] Joan. I, 14. [28] I Joan. III, 2. [29] I Cor. II, 6.

gratiam et dona intelligere se manifeste significat; quæ quidem si partem hominis spiritalis appellet, non alia ratione partem esse vult, quam qua charitas, justitia, etc., justi hominis partes esse dicuntur; partes scilicet improprie dictæ, quia his qualitatibus completur homo ac perficitur. Hinc Irenæus quod initio capitis proposuerat, paulo enucleatius deinde explicans, carnem quidem et animam partes hominis vocat; non autem Spiritum sanctum. « Si quis, ait, tollat imaginem, et spernat plasma, jam non hominem intelligere potest, sed aut partem aliquam hominis, vel aliud aliquid præter hominem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est; sed corpus hominis, et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secundum se homo; sed anima hominis, et pars hominis. Neque Spiritus homo; Spiritus enim et non homo vocatur. » Ubi Spiritum jam non hominis partem appellat, sed aliud aliquid præter hominem, Spiritum scilicet. Tum quid per Spiritum intelligat, clarius adhuc exponens, addit : « Perfecti igitur, qui et Spiritum in se perseverantem habuerint Dei, et animas et corpora sine querela servaverint; Dei, id est illam quæ est ad Deum, fidem servantes, et eam quæ est ad proximum justitiam custodientes. » Et adhuc clarius cap. 9, n. 1 : « Sunt tria, inquit, ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima, et Spiritu : et altero quidem salvante et figurante, qui est Spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro : id vero quod inter [CLXI] hæc est duo, quod est anima : quæ aliquando quidem subsequens Spiritum, elevatur ab eo; aliquando autem consentiens carni, decidit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et formatur, et unitatem non habent, hi consequenter erunt et vocabuntur caro et sanguis, quippe qui non habent Spiritum Dei in se... Quotquot autem timent Deum, et credunt in adventum Filii ejus, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei; hi tales juste homines dicentur, et mundi, et spirituales; quia habent Spiritum Patris, qui emundat hominem et sublevat in vitam Dei. » Quæ nisi de Spiritus sancti gratia et donis intelligi non possunt.

—

ARTICULUS X.

De animarum natura et statu post mortem.

—

120. Cum angeli et animæ humanæ eadem fere sit ratio, de utriusque natura idem sensit Irenæus. Quemadmodum enim angelos ex materia subtilissima concretos esse existimavit; sic et animas humanas ex eadem materia compositas esse voluit. Has quidem *spiritus* et *incorporales* non semel vocat, lib. præsertim v, c. 6 et 7, sed quo sensu, statim ipse explicat : « Incorporales animæ, ait c. 7, n. 1, quantum ad comparationem mortalium corporum; » quibus manifeste significat, animas, si quidem cum corporibus conferantur, incorporales esse, quia illorum materia crassior, harum subtilior est; re tamen et absolute incorporeas non esse. Quod et sequentia confirmant, quibus probat ex iis omnibus quibus aut constituitur, aut perficitur homo, carnem solam mortalem esse, non animam: « flatus est enim vitæ, ac proinde immortalis; » neque etiam Spiritum sanctum, quo completur homo, ut spiritalis fiat; « incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum, qui percipiunt illum. » Ubi latissimum discrimen inter Spiritum et animam ponit : illum immortalem esse probat, quod incompositus sit et simplex, nec resolvi possit : hujus vero immortalitatem non ea ratione fulcit, quæ tamen genuina spirituum, in genere spectatorum, incorruptibilitatis ratio est, sed aliunde petit; ex eo nimirum, quod flatus vitæ sit. Et hinc forte est quod lib. II, c. 19, n. 7, et cap. 34, n. 1, scribat, animas, corpori in quo sunt, sic aptari, ut ejusdem habeant figuram; imo et post mortem « characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodiant eumdem, habeantque hominis figuram, ut etiam cognoscantur. » Quanquam tamen, ut in notis ad posteriorem hunc locum diximus, nihil absolute cogat hæc de certa quadam figura, corporeisque notis animabus impressis interpretari. Tenues quidem materiales substantias, quales animas esse credidit Irenæus, ad eorum, quibus insunt, corporum figuram sese componere, quemadmodum aqua vasis, in quod infunditur, figuram induit (quæ S. doctoris comparatio est) facile intelligitur : at easdem substantias, nullius ex sese figuræ tenaces, certam tamen figuram, certumque corporeum characterem, post suam a corpore separationem, constanter retinere posse, qui sibi in animum inducere potuerit Irenæus, vir acris judicii, haud facile percipiet quisquam. Mallem ergo eum animarum characterem et figuram explicare de certo quodam ordine et habitu ad corpus, quem post mortem servant, et quo a substantiis angelicis, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur. Consule notas in hunc locum.

121. Quin Irenæus in iis quæ tum de angelorum, tum de animarum humanarum natura sensit, a sanæ et philosophiæ et theologiæ legibus aberraverit, negari non potest. Sed error est, ut pluribus antiquis Patribus communis, sic omnibus eo faci-

lius condonandus, quo quæstione non adeo accurate priori, atque posteriori ævo discussa, judicium suum nondum interposuerat Ecclesia. Idem fere dicendum de altero, quo cum veteribus non paucis deceptus est, errore de statu animarum sanctarum, corporis vinculis solutarum, quas statim divino conspectu fruituras in cœlum recipi negavit. Eum quidem ab hoc errore purgare nixus est Bellarminus, lib. I *De sanct. beatitud.* c. 4, sed prorsus infeliciter : tam aperta siquidem Irenæi opinio est, posterioribus sex libri quinti capitibus, ut eam ad receptam hodie in tota Ecclesia catholica sententiam revocare velle, laterem crudum lavare sit. Eapropter Hieronymus, qui Irenæi scripta sedula manu versaverat, cuique perspecta erat S. doctoris mens, eum inter Chiliastas tum in Prologo in lib. XVIII in Isaiam, tum alibi recensere non dubitat. Et revera ingenue fateri debemus, Irenæum, dum acrius insectatur Gnosticos, fingentes spiritalium suorum animas, statim ut a corpore discesserint ire ad matrem, vel ad eum, quem comminiscebantur Patrem, carne interim æternum dissolvenda, in alteram ipsum extremam sententiam abire. Negat quippe justorum animas statim post suum corpore discessum divino conspectu frui ; sed « abire » vult « in invisibilem locum definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorari, sustinentes resurrectionem ; post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, hoc est, corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venturas in conspectum Dei. » Imo, quod paulo magis stupendum, eos etiam e catholicis, qui secus sentiebant, erroris arguere non dubitat, quasi qui « supergrederentur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis » (id est, exercitationis) « ad incorruptelam ignorarent, hæreticos sensus in se habentes. » Quos ex eo refellit, quod minime deceat Christi discipulos prius in cœlum conscendere quam magister ipse ascenderit. « Quo modo ergo magister noster non statim evolans abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suæ tempus, post triduum resurgens assumptus est ; sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostræ tempus, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc dignos habuerit. » Tres proinde animarum sanctarum veluti stationes distinguit Irenæus : primam in loco quodam invisibili, in quo detineri eas contendit ad resurrectionis usque tempus ; alteram in terrena Hierusalem instaurata et renovata, vel in paradiso terrestri ; in quibus sub imperio et gubernatione Christi, in summa quiete, ac secundarum rerum affluentia degentes « crescentesque ex visione Domini, per ipsum assuescent capere gloriam Dei Patris ; » tertiam demum in regno cœlorum, in quo ipsius Patris conspectu æternum fruentur. Ea vero omnia Irenæus congestis undique Scripturæ sacræ testimoniis, pro virili sua probare nititur.

[CLXII] 122. Quatuor tamen hic observari velim. A Primum est, Irenæum sic ad Millenariorum sententiam accessisse, ut a Cerinthi impietate procul recesserit. Hic quippe Millenariorum coryphæus effutiebat, Eusebio teste, lib. III *Hist.* c. 28, post humanæ carnis resurrectionem futurum terrenum Christi regnum, et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus, ac voluptatum illecebris servientes, mille annos in nuptiarum festis et celebritate consumpturos. Quam impietatem exhorruere semper Ecclesiæ Patres ; non ita vero dogma alterius Millenariorum antesignani Papiæ, Joannis, ut scribit Irenæus, « auditoris, Polycarpi autem contubernalis, » qui Cerinthi deliria sic recoxit, recuditque, ut tempus illud mille annorum transigendum esset in deliciis spiritalibus, qualibus affici B justos ac puros homines decet. Quamvis hic Papias vir esset, ut ait Eusebius lib. III *Hist.*, c. 39, « σφόδρα σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, mediocri admodum ingenio, ut ex scriptis illius conjicere licet, » qui male intellectis apostolorum narrationibus, nec iis, quæ arcano quodam sensu et exempli causa ab illis dicebantur, satis animadversis, plura fabulis propiora libris suis inseruit, terrenumque illud Christi regnum commentus est ; quod tamen a Joanne Apostolo institutus esset, pluribus post ipsum ecclesiasticis scriptoribus, hominis auctoritatem plus æquo reveritis, ac Irenæo in primis, ejusdem erroris occasionem præbuit. Alios quosdam presbyteros, Joannis discipulos, ejusdem opinionis propugnatores, sed ejusdem ponderis homines, memorat Irenæus. 2° Horum sententiæ calculum sic C adjecit S. doctor, ut terreni illius Christi regni tempus nuspiam definierit, nec mille, aut certo aliquo annorum numero circumscripserit ; imo ne semel quidem protulerit vulgatum illum Apocalypseos locum : « Erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum illo mille annis ; » quo tamen, ceu fundamento, potissimum nitebatur Millenariorum sententia. 3° Id discriminis constituere videtur inter martyrum, aliorumque justorum animas, ut illæ singulari prærogativa statim ascendant ad Patrem, ac proinde in cœlum recipiantur ; aliæ vero omnes ad invisibilia loca abeant, corporum resurrectionem exspectantes. « Ecclesia, inquit D lib. IV, c. 33, n. 9, omni in loco, ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem. » Si martyres præmittuntur ad Patrem, cæteris ergo justis præeunt, qui prius illuc non perveniunt, quam in terreno Christi regno « ex visione Domini, per ipsum» paulatim « assueverint capere gloriam Patris. » 4° Demum cæteris omnibus gravius est, quod significare videtur Irenæus, non omnes beatos in cœlo futuros, sed aliquos in cœlo, aliquos in paradiso, alios in civitate nova Hierusalem ; omnes tamen, ubicunque fuerint, Dei conspectu fruituros. « Prætereunte, ait, figura hac, et renovato homine, et vigente ad incorruptelam, ut non possit jam veterascere, erit cœlum novum, et terra nova, in qui-

bus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam hæc semper perseverabunt sine fine, Isaias ait sic, etc. Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint cœlorum conversatione, illuc transibunt, id est, in cœlos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum. Esse autem distantiam hanc habitationis eorum qui centum fructificaverunt, et eorum qui sexaginta, et eorum qui triginta; quorum quidam in cœlum assumentur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt; et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones. » Mira hæc et insolita parabolæ seminantis, et variarum in altera vita mansionum explicatio; hæc enim referri ad alteram vitam, seu ad resurrectionem secundam, postquam innovatis jam cœlo et terra Deus manifeste videbitur a beatis, orationis contextus perspicue demonstrat. Sed ista, ut et alia quæ retuli, nævi sunt, quos contraxit Irenæus ex nimia in seniores illos, quos identidem citat, veneratione, et acriori hæreticos impugnandi studio.

123. Dudum exsolevit ea terreni Christi fabula, ut vocat Hieronymus. Hanc tamen suis e ruderibus excitatam instaurare nititur cl. Grabius; non directe quidem, nulla siquidem argumenta eam in rem profert: ecqui proferre posset, nisi straminea, ut ipse loquitur? Sed pias et eruditas doctissimi Feuardentii notas exscribens, eas ubique maligno dente corrodit, insinuatque passim a nullo solide confutatam hactenus fuisse eam Millenariorum sententiam, facileque difflari ea omnia, quibus impugnatur, argumenta; imo parum abest quin eam ipsi Christo et apostolis ejus acceptam referat. Forte necessaria Grabio videtur ea fabula, qua fulciatur novum illud Calvini et asseclarum ejus dogma, sanctos invocari nec posse, nec debere, utpote qui in cœlo nondum degentes preces nostras audire nequeant. Dignum certe fabulæ fulcrum altera fabula est. An cl. viro animus erat veros Irenæi errores probando, eam, quam S. martyri intulit injuriam, tot fictitios in adnotationibus suis impingendo compensare? Quam æqua compensatio! dignissima, quæ Grabianis notis coronidem imponeret. Operam lusisse me putarem, si has serio refellendas susciperem. Chiliastarum ratiunculæ sunt quas alii tum veteres, tum recentiores jam penitus contriverunt; et si id ab eis præstitum neget Grabius, ideo negat, quia vel legere piguit, vel animo jam invisibili illo Chiliastarum loco oberrante legit. Id tamen a cl. viro dissimulandum non erat, sic in eam abiisse sententiam sæculi secundi Patres, qui de statu animarum post mortem quidquam scriptis adhuc superstitibus reliquerunt, ut candide monuerint Justinus in *Dialogo cum Tryphone* pag. 306, edit. Morellianæ Paris. 1636, et Irenæus capp. 31 et 32, huic repugnasse πολλοὺς καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς καὶ εὐσεβοῦς ὄντων χριστιανῶν γνώμης, « multos etiam e Christianis, qui puræ piæque sunt sententiæ; » vel, ut loquitur Irenæus, « quosdam ex his qui putantur recte credidisse. » A pluribus deinceps aperte impugnata cum fuerit, licet a quibusdam, nec ignobilibus Ecclesiæ Patribus propugnata, prævaluit semper id quod jam in Ecclesia catholica obtinet dogma.

124. Sed tandem huic dissertationi finis imponendus. Breviorem esse voluissem, si licuisset. At longiorem fecerunt tum intricatæ locorum multorum difficultates, quæ paucioribus verbis elucidari commode non poterant; tum importunæ Protestantium, ac in primis nuperi Irenæi editoris cavillationes, quas, ne nostris auribus obstrepere pergerent, dissolvere operæ pretium fuit. Cum enim ejusmodi hominibus antiquius nihil fuerit, quam ut tantæ auctoritatis antiquitatisque scriptorem misere discerptum ad partes suas traherent, ut tanta S. doctori fieret injuria, sinendum non fuit. Si quid aliud in Irenæi doctrina observandum occurrat, vel id in notis textui subjectis adnotavimus, et ubi opus fuit illustravimus, vel ex iis quæ hactenus diximus facile explicabitur.

CHR. GUIL. FR. WALCHII

COMMENTATIO (a)

DE AYΘENTIA LIBRORUM IRENÆI ADVERSUS HÆRESES.

Consilium, quod cepi, de fide auctoritateque Irenæi paulo accuratius coram vobis disputandi, natum esse lubens fateor ex vener. Joann. Salom. Semleri infringendi eam labefactandique studiis. Quo major enim est rerum præstantissimarum copia, quas ex Irenæi libris se didicisse omni fere tempore gravissimi viri testati sunt, quasve nos ipsi ex eodem fonte haurire pergimus; eo sanctius

(a) Hæc commentatio, a doctissimo Walchio in Societate Regia scientiarum Gottingensi recitata d. VI Aug. MDCCLXXIV, typis expressa est in Novis commentariis Societatis Regiæ scientiarum Gotting., tom. V, Gotting. 1775. EDIT.

mihi esse videtur viri boni officium in eo justam collocandi curam, ut num recte viro et quibus nomen ejus inscribi soleat monimentis credamus, an fraudatorum fortasse impudentia decipi nos patiamur, et nobis et aliis constet argumentis certis et expeditis. Fieri posse nemo inficiabitur, ut per longum tempus veteris scriptoris opera nonnulla habeantur germana et vera, quæ ut falsa esse et cui ascribantur, auctoris aut ingenio et doctrina, aut ætate indigna judicent, posteri commoveantur. Fas igitur est, audiri eos, qui licet ante eos nemo de hujus generis librorum vetustate aut scriptore dubitaverit, primi nunc dubitare audent, et quas proferunt dubitandi causas expendi consideratius harumque pretium animo candido, neque ullis nisi verum exquirendi studiis ducto, æstimari. Omnis enim historiæ dignitas utilitasque nititur, tanquam suo fundamento, auctoritate et fide testium, rerumque gestarum memoriæ perinde perniciosum est et pestiferum, falsos et subornatos producere testes, ac bonos religiososque sine causa repudiare et ad illorum gregem abjicere. Ut vero candide et cordate agamus, omnia sedulo conquirenda, et, ut ab aliis rite intelligantur, perspicue proponenda sunt, quæ testis in suspicionem vocati existimationem aut confirmant, aut minuunt et convellunt. Hoc negotium licet arduum sæpe sit et difficile, eo magis tamen necessarium est, quo negligentiores observamus viros doctos fuisse in explicandis comprobandisque, cur veteri scriptori et ipsi credant et alios velint credere, causis, cujus auctoritatem nesciebant unquam contemni aut adduci in controversiam. Similis certe fuit Irenæi sors. Omnes enim, quamvis de religione dissidiis aliarumque de rebus antiquioris ævi Christianis sententiarum varietate a se invicem sint disjuncti, in admittenda laudibusque extollenda ejus fide mirifice videbis consentire, quemlibet intelliges honoris quid aut ornamenti suis opinionibus suæque factioni ex tanto nomine conciliandi esse studiosum; neminem tamen novi de colligendis declarandisque causis cogitare, cur testimoniis Irenæi sit credendum.

Quæcunque hac de re dici possunt, pertinent ad quinque contra hæreses libros, quos nostis Irenæi, Lugdunensium sacrorum præsulis sæculo a Christo nato secundo clari, [nomine] ornari. De his pauca, quæ huic disputationi lucem spondent, præmonere libet. Græce eos scriptos esse, nemo nostra ætate negabit, nec dubitabit quidem, modo si oculis suis illos unquam usurpaverit, et alia rei argumenta habuerit cognita, quæ docti viri luculenter exposuerunt (*a*).

Perierunt quidem Græca, ita ut, quantum novimus, nullus in Europæ bibliothecis supersit codex, qui eadem exhibeat integra; nec tamen perierunt omnia, sed in aliorum scriptorum Græcorum monimentis servatæ sunt insignes Græci textus partes, modo breviores modo longiores, quas salutari consilio a Grabio et Massueto diligentissime collectas et Latinis appositas videmus. Utimur ergo opportunitate de Irenæi libris non ex sola eorum versione, quod perperam nonnulli suspicantur, sed ex fontibus ipsis judicandi.

Totius vero operis versio illa integra ad nostram pervenit ætatem et in manibus omnium versatur. Quonam tempore eadem confecta sit, magnam habet dubitationem. Multi eam ætati Irenæi, hoc est, sæculi secundi fini, vel tertii initiis, putant esse æqualem, quod legisse eam Tertullianus illis videtur. Sed his contradixit Dodwellus (*b*), maluitque eam referri ad exitum sæculi quarti, quo Priscilliani secta orta est et in Hispania Galliaque priscos Gnosticorum errores renovavit, in Irenæi libris operose enarratos et convulsos; nec male monuit, Augustinum eodem tempore clarum illa esse usum. Nostra ætate monachi Parisienses (*c*) ulterius progressi sunt rejeceruntque eam ad barbarum sæculi VI ævum, ob squalidam et vere barbaram Latinitatem, qua quisquis ille fuerit interpres Græca donaverit. At nec his assentior. Barbariem orationis non nego, sed talem esse nunquam crediderim, quali sæculo sexto gentes, quæ Romanas provincias in suam redegerunt potestatem, Latinam linguam corruperunt et depravarunt. Omnes enim sentire oportet, græculum fuisse hominem, qui puerorum more non sermonem illum, sed verba singula transferret, et cum in compositis maxime hæreret, nova et inaudita fingeret, quæ, nisi in aliis medii ævi monimentis deprehendantur, inter barbaræ illius Latinitatis specimina numerari nequeunt.

Mihi quidem placet eorum prudentia, qui cum sine testis auctoritate nihil historici argumenti recte dici intelligant de origine versionis ejusque ætate — quisnam enim unquam vidit aut produxit de utraque testem? — nihil definiunt, suamque ignorantiam illis certe non propriam sed cum omnibus communem fateri malunt. Sufficit nobis, eam non recentiore ætate, sed vetere esse factam et codices ejus satis antiquos inveniri. Hæc ipsa interpretatio licet ab omni elegantia sit aliena, barbara et quibusvis fere dictionis Latinæ vitiis inquinata, nec negari possit, librariorum non modo negligentia sed inscitia etiam eamdem sæpenumero videri novis corruptelis auctam; fidelitatem tamen interpretis in auctoris verbis exprimendis nullam esse causam desiderandi aut vocandi in suspicionem, denuo ex tot particularum, quæ Græce a nobis leguntur, cum latinis comparatione luculenter cognoscitur. Subinde transtulit inepte: sed nunquam malitiose; nunquam pervertendi scriptoris mentem,

(*a*) Cf. Henr. Dodwellum, diss. v *in Iren.*, § 1, p. 391; Renat. Massuetum diss. II *præv. in Iren.*, § 51, p. 226; Remig. Ceillerium in *Histoire des auteurs sacr. et ecclés. ast.*, t. II, p. 197, et Benedictinos Maurianos in *Histoire littéraire de la France*, t. I, part. I, p. 334.

(*b*) Lib. c. p. 397 seqq.

(*c*) Loc. cit., p. 335.

aut quæ hic scripserit corrigendi, augendi, omittendi consilio. Ex quo consequens id est, quod hoc loco studiose cupio observari, ut quæ de fide Irenæi disputantur æquabilia sint et paria inter omnia, quæ nunc legimus in his libris, sive in sola versione Latina supersint, sive tanquam tabulæ e naufragio a Græcis fuerint servata.

At vero noster non modo Græce suos commentarios scripsit, sed etiam Græcis eosque ad Græcos misit. Quicunque eos consuluerint, eos haud fugiet, suscepisse et perfecisse auctorem opus ab amico expetitum. Operæ pretium est colligere et secum contendere luculenta rei testimonia. In præfatione libri primi, quam Epiphanius Græce recitavit, occurrunt bina; quorum prius ita expressum est (*a*) : Ἀναγκαῖον ἡγησάμην, ἐντυχὼν τοῖς ὑπομνήμασι τῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, Οὐαλεντίνου μαθητῶν, ἐνίοις δ' αὐτῶν καὶ συμβαλὼν καὶ καταλαβόμενος τὴν γνώμην αὐτῶν, μηνῦσαί σοι, ἀγαπητὲ, τὰ τερατώδη καὶ βαθέα μυστήρια, ἃ οὐ πάντες χωροῦσιν, ἐπεὶ μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν, ὅπως καὶ σὺ μαθὼν αὐτὰ, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ φανερὰ ποιήσῃς καὶ παραινέσῃς αὐτοῖς φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας καὶ τῆς εἰς Χριστὸν βλασφημίας· alterum vero (*b*) : Οὐκ ἐπιζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν, τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόντων καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχολουμένων, λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν..... ἀλλὰ ἁπλῶς καὶ ἀληθῶς καὶ ἰδιωτικῶς τὰ μετὰ ἀγάπης σοι γραφέντα, μετὰ ἀγάπης σὺ προσδέξῃ, καὶ αὐτὸς αὐξήσεις αὐτὰ παρὰ σεαυτῷ, ἅτε ἱκανώτερος ἡμῶν τυγχάνων, οἱονεὶ σπέρματα καὶ ἀρχὰς λαβὼν παρ' ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ πλάτει σου τοῦ νοῦ ἐπὶ πολὺ καρποφορήσεις τὰ δι' ὀλίγων ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα, καὶ δυνατῶς παραστήσεις τοῖς μετὰ σοῦ τὰ ἀσθενῶς ὑφ' ἡμῶν ἀπηγγελμένα· καὶ ὡς ἡμεῖς ἐφιλοτιμήθημεν πάλαι, ζητοῦντός σου μαθεῖν τὴν γνώμην αὐτῶν, μὴ μόνον σοι ποιῆσαι φανερὰν, ἀλλὰ καὶ ἐφόδια δοῦναι πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτῶν ψεύδη· οὕτω δὴ καὶ σὺ φιλοτίμως τοῖς λοιποῖς διακονήσεις. Simili modo sub finem ejusdem libri (*c*) : *Quapropter conati sumus nos*, inquit, *universum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere et per te facere manifestum,... adest enim et tibi et omnibus, qui tecum sunt, ad hæc, quæ prædicta sunt, exerceri et evertere nequam ipsorum doctrinas.* Tertii deinde libri hoc est initium (*d*) : *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis, ut eas, quæ a Valentino sunt, sententias absconditas, ut ipsi putant, in manifestum proderem*, etc.; porro quarti (*e*) : *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi, operis quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis, quemadmodum promisimus, per Domini sermones ea, quæ prædiximus, confirmabimus, uti et tu, sicut postulasti, undique a nobis accipias occasiones ad confutandos omnes hæreticos*, etc., denique quinti (*f*) : *Traductis, dilectissime, omnibus hæreticis in quatuor libris... oportebit et te et omnes lecturos hanc scripturam impensius legere ea, quæ a nobis prædicta sunt, ut et argumenta scias, adversus quæ contradictiones facimus. Sic enim et legitime eis contradices et de præparato accipies adversus eos contradictiones.* Quæ si consideraverimus, jure inde colligemus : primum, scriptorem eo tempore vixisse inter Gallos, et cum ipse esset homo peregrinus, ad comparandam sibi linguæ *barbaræ*, sive hæc Celtica fuerit, sive, quod probabilius multis videtur, Latina (*g*), eam contulisse diligentiam, ut Græcæ exercitatione fere omni careret; deinde rogatum eum fuisse ab amico, quem ἀγαπητόν, *dilectissimum*, compellat, eumque et doctrina se præstare testatur; neque obscure significat, tenuisse inter doctores locum et officio fuisse obstrictum, cavendi, ne *qui cum illo essent*, hoc est ejus auditores, gravissimis caperentur erroribus; tum rogasse hunc amicum, ut absconditam Valentinianorum maxime disciplinam erueret e tenebris, sicque convellendi eos viam pararet et communiret; denique nostrum his precibus eo consilio satisfecisse, ut et amicus arcana illa dogmata intelligeret et in aliorum usus feliciter converteret. Num amicus ille episcopi honore fuerit conspicuus, ego quidem definire non audeo, licet nec causa adsit contradicendi illis, qui ita sentiunt (*h*); hoc tamen tutius affirmare licet, vixisse amicum in regione, quæ a Valentini sectatoribus eorumque artibus, alios ad suas partes deducendi, maxime metuebat. Valentini familiam vero, licet alibi quoque sedes suas collocare tentaverit, maxime in Ægypto et Oriente floruisse, nemo ignorat. In Ægypto et Marcosiani fuerunt; nec ullo modo ex Irenæi commentariis probatur, quod manifesto Hieronymi errore seducti nonnulli contendunt, Marcum eadem cum Irenæo ætate in Gallia sua sparsisse commenta (*i*), licet nonnullos ex ejus discipulis in eam penetrasse scripserit. Simili modo fatetur noster, usum se esse nonnullis Valentini asseclis familiariter et ex illis perinde ac ex libris Valentinianorum horum sententias didicisse; sed in Gallia idem contigisse nunquam dixit. Hæc quidem aperte docent, insigniter falli, qui opus hoc putant Gallorum aut aliorum Latinorum usibus fuisse destinatum, alios vero sine causa mirari, longe frequentius illud in Græcorum manibus versari consuevisse, quam Latinorum. Quamvis enim in Gallia fuerit compositum, missum tamen fuit in Ægyptum aut Asiam minorem, unde in alias Orientis provincias facile penetrare, in occidentalibus vero quasi ignorari potuit, donec Latinitate donatum in patriam quasi rediret. Post hæc ævo medio, id est litteris infesto, accidit, ut

(*a*) N. 2, p. 3, edit. Massueti.
(*b*) N. 3, p. 4.
(*c*) Cp. 34, n. 4, p. 113.
(*d*) P. 173.
(*e*) P. 227.
(*f*) P. 291.
(*g*) Conf. Dodwellum, p. 393.
(*h*) V. *Histoire littér. de la France*, t. I, p. 330.
(*i*) Conf. *Hæresiologiæ* a me editæ t. I, p. 389, 391 seqq.

inter Græcos libri Græce scripti interirent, Latina vero eorum interpretatio librariorum opera et diligentia ad nostram ætatem perveniret. Idem nostis antiquissimo Hermæ libro, *Pastoris* titulo ornato, accidisse, ut sola supersit versio Latina, Græcum vero exemplum periisse censeatur (*a*). Qui vero in memoriam revocaverit, ista tempestate arctiori amicitiæ et litterarum commercii vinculo cohæsisse Christianos Asiam colentes cum Gallis (*b*), is certe ne dubitabit quidem, potuisse ab homine Ægyptio aut orientali rogari amicum cum Gallis viventem, ut enarrandis hæreticorum opinionibus, quas noverat huic perspectas esse, daret operam; aut hunc quod ab eo exspectabatur illi tribuere officium.

Hos igitur libros si vere ab Irenæo Lugdunensi episcopo scriptos esse, idoneis argumentis potest confici; tum certe de eorum auctoritate et historica fide rectum fertur judicium. Criticæ artis legibus expeditum est, ad hujus generis disputationem apte instituendam hoc requiri, ut sedulo disquiramus primum, num Irenæus composuerit adversus hæreses libros; deinde, num si quos conscripserit, iidem fere sint cum his, quibus nunc utimur.

Quod primo loco positum est, cum in rerum, quæ factæ sunt et longo abhinc tempore contigerunt, numero sit, de eo quidem recte cognoscendi nulla cogitari possunt principia, nulli fontes, nisi testium effata. Commemorarunt veteres, Irenæum contra eos, qui sua ætate doctrinam Christianam erroribus corrumpere studuerunt, sedulo et eleganter pugnasse editisque scriptis eos confutasse. Primum ex ætatis ratione locum tenet Tertullianus, cujus satis celebre est hoc effatum (*c*): *nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot jam viri sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri antecessores sed ipsorum hæresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt et retuderunt, ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades, Ecclesiarum sophista, ut Irenæus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus noster, virginis senectæ et Christianæ eloquentiæ dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi.* Dicta hæc esse de nostro opere, non solum ex ipso hujus consilio colligitur, vere enim oppositum fuit Valentini scholæ, contra quam Tertullianus scripsit libellum, unde hæc desumpta sunt; sed maxime etiam mirifico eorum, quæ Irenæus et Tertullianus de Valentinianorum disciplina prodiderunt, consensu confirmatur, ita ut hunc, quæ ille scripserat, ante suos oculos habuisse neque exiguam eorum partem transcripsisse, justa sit statuendi causa. In comparandis utriusque scriptoris monimentis et quæ in his sibi similia sunt, locis congerendis neminem novum majorem collocare diligentiam ven. Semlero (*d*); idem tamen nonnulla non testium auctoritate, sed ratiocinatione munita adjecit, quæ nisi diluantur, excitati a me testimonii vim et pretium imminui oportet. Non sine injuria Tertullianum insimulavit criminis, quod plagii litterarii nomen fert. Postquam enim sub initio sui libelli ingenue confessus est, se sua ex quatuor *antecessorum*, quorum nomina recitat singulorumque laudes prædicat, commentariis didicisse, cur opus fuerit ubivis repetere Irenæi nomen, ego quidem tantum abest ut ullam intelligam causam, ut verear, ne, si fecisset, intempestivæ sedulitatis contraxerit sibi suspicionem. Accedit, postquam oculis manibusque nostris erepta sunt, quibus præter Irenæum usus est magistris, Justini, Miltiadis et Proculi monimenta, admodum difficilem et arduam nunc esse conjecturam, ex quibus fontibus singulas narrationes historicas, et qui in his omnino reponi debent, Valentinianorum somnia in suos rivulos deduxerit Afer. Probe enim tenendum est, Tertulliani libello manifesta impressa esse vestigia dissensus ab Irenæo. Quæstiones binæ, quas proponit venerandus Semlerus, facile expediuntur. Priorem enim, quomodo isto jam tempore Tertullianus Irenæi libros oculis et manibus suis usurpaverit, cur protulerit, nec probaverit, rem vere esse ἀδύνατον, æque miror, ac cur non recordatus sit, quæ ante sæculi II exitum ab Irenæo edita fuerint, potuisse post initium tertii (*e*) Carthagine legi. Ad posteriorem, quo jure sic fecerit Tertullianus, ut ex Græco sublegeret sua, et Latine repeteret, quæ ille creditur scripsisse Græce, quid recte respondeatur, id quidem ipsa interrogatione videtur mihi luculenter esse expressum. Cum enim quatuor illi rerum Valentinianorum scriptores ad unum omnes Græce easdem retulissent, Latina autem Irenæi versio vel nondum confecta vel a Tertulliano nondum visa fuisset, hic vero illas nollet a civibus suis ignorari, sapienter idem fecit, quod, ut ex innumeris unum exemplis adjiciam, Cicero fecit, qui in libris philosophicis Latine repetiit, quæ ex Græcis selegerat. Hactenus de Tertulliano.

Post hunc prodeat Eusebius Cæsareensis, diligentissimus et sincerus rerum in Christiana civitate gestarum pronuntiator. Is vero cum sæpissime de Irenæo nostro locutus est eumque magnis ornavit laudibus, sufficiat ea nunc colligere, quæ de opere adversus hæreticos ab illo scripto reliquit, loca. I. Postquam de Simonis Magi erroribus ex Justino

(*a*) Eleganter id monuit Dodwellus. p. 408.
(*b*) Conf. Theod. Ruinarti *Act. martyr.* p. 54, edit. Venet.; *Histoire littér. de la France*, t. I, p. 228, 290, et Paulini de Lumina *Histoire de l'Église de Lyon*, t. I, p. 39.
(*c*) *Adv. Valent.* cap. 5, t. III Oper. p. 143, edit. Halens.
(*d*) Diss. I in Tertullian. adjecta vol. V, § 12, p. 300.
(*e*) Conf. ven. Jo. Aug. Noesselt *De ætate ac doctrina script. Tertulliani*, p. 89.

martyre nonnulla recitaverat, ita pergit (*a*) : συνάδει δ' αὐτῷ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐν πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις, adjicitque, se nolle Irenæi repetere narrationes, quod quicunque velint, facili negotio ipsi inspicere queant ejus librum, quo hæresium origines, dogmata, mores, instituta et his similia studiose sit persecutus. II. Alibi (*b*) ubi Joannem apostolum Domitiani ætatem attigisse testes produxit *fide dignos* ob insignia, quibus enitebant, ecclesiasticam doctrinam tuendi et conservandi puram studia, alterum Irenæum, alterum Clementem Alexandrinum, sequuntur hæc verba : ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις ὧδέ πως γράφει κατὰ λέξιν, et paucis interpositis : καὶ ἐν τρίτῳ δὲ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ταὐτὸ τοῦτο δηλοῖ διὰ τούτων. III. Quæ breviter de Menandro prodidit, eadem, monet, ἐκ τῶν Εἰρηναίου διαγνῶναι ῥᾴδιον (*c*). IV. Similiter de Cerintho (*d*) : Ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἀπορρητοτέρας δή τινας τοῦ αὐτοῦ ψευδοδοξίας ἐν πρώτῳ συγγράμματι τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις προθεὶς, ἐν τῷ τρίτῳ καὶ ἱστορίαν.... παρέδωκεν. V. Ubi de Cerdone exscripsit Irenæi effatum, addit (*e*) : Ταῦτα δέ φησιν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις. VI. Porro ex Irenæo testatur se accepisse, quæ de congressu Polycarpi cum Aniceto ad paschalem controversiam componendam narravit, hæcque adjicit (*f*) : Καὶ ἄλλην δὲ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Πολυκάρπου παραδίδωσι διήγησιν,.... ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις Εἰρηναίου. VII. Cum Irenæum post Pothinum sacris Lugdunensibus gubernandis admotum fuisse narrasset, subjecit hæc (*g*) : Οὗτος τῶν ἐπὶ Ῥώμῃ τὴν διαδοχὴν ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις παραθέμενος, εἰς Ἐλεύθερον.... ὡς ἂν δὴ κατ' αὐτὸν σπουδαζομένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν κατάλογον ἴστησι. VIII. Interpositis Irenæi verbis, pergit (*h*) : Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος... ἐν οἷς ἐπέγραψε, πέντε οὖσι τὸν ἀριθμὸν, ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, κ. τ. λ. IX. Cum, quæ Irenæus de libris Novi Fœderis reliquit, testimonia diligenter percensuit, expressis verbis dixit (*i*) : Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως τῷ προδηλωθέντι εἴρηται. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως.... διαλαμβάνει. Colligamus nunc ex Eusebii effatis, quæ de Irenæi libris ei fuerunt cognita. Quæ quidem hæc sunt : I. scripsisse Irenæum Lugdunensem libros adversus hæreses quinque, ex quibus singulatim primum bis, secundum totidem, tertium sexies, quintum semel notavit ; II. titulum ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως iis fuisse inscriptum (*j*) ; III. in iisdem Irenæum non modo contra purioris doctrinæ hostes pugnasse, sed etiam in enarrandis eorum opinionibus multam posuisse curam ; IV. Eusebio videri eos compositos eo tempore, quo Eleutherus Romanis sacris præfuit, quod in hoc desinat episcoporum Urbis series ab Irenæo proposita ; V. Eusebii denique ætate hos Irenæi libros frequentes in aliorum manibus fuisse, ita ut quicunque voluerint, facile copiam eos legendi nancisci possent.

Basilius cum veterum de Spiritu sancto sententias recensere instituisset, honorificam Irenæi fecit mentionem, eumque ab apostolis prope abfuisse scripsit, et nonnullas particulas ἐν τῷ πρὸς τὰς αἱρέσεις λόγῳ positas recitavit (*k*).

Pari modo Cyrillus Hierosolymitanus hæreticos commemorat de Spiritu sancto nefarios protulisse errores, idque ex Irenæo ἐν τοῖς προστάγμασι τοῖς πρὸς τὰς αἱρέσεις fusius disci monuit (*l*).

Epiphanium magnam eorum, quæ de hæreticis sæculi secundi in suos commentarios retulit partem, ex Irenæi libris hausisse, nullam habet dubitationem. Nomen quidem ejus expressit rarius, expressit tamen ita, ut eum non modo nostros libros legisse, sed eosdem etiam ab Irenæo profectos credidisse quisque sentiat. Sic ubi de Basilide agit (*m*) : Θαυμαστῶς δὲ, inquit, ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ τῶν ἀποστόλων διάδοχος, περὶ τούτου λεπτολογῶν, διήλεγξε τούτου τὴν ἀδελτηρίαν καὶ ἀδράνειαν. Alibi sub initio disputationis de Valentinianis, de consensu sanctissimi Irenæi (*n*) gloriatur, longamque affert orationem, sumptam ἀπὸ τῶν τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς, δούλου Θεοῦ, cum additamento : Εἰρηναῖον δέ φημι (*o*) ; eadem vero finita, invidendis laudibus prosequitur Irenæum, eumque ἐν τῷ ἓξῆς δευτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τοῖς ἄλλοις confutasse prædicat (*p*).

Cum Epiphanio ætate conjunctus fuit Hieronymus, qui et diligentiæ, quam in conquirendis enumerandisque scriptorum Christianorum monimentis primus collocavit, et ex his vera a falsis discernendi studii laude non sine causa celebratur. Reliquit vero plura, quæ ad hunc locum pertinent testimonia.

I. De Irenæo cum data opera exponit, eum *Pothini, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyterum* ; hoc vero *prope nonagenario ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substitutum* fuisse, narrat et addit : *Scripsit quinque adver-*

(*a*) *Hist. eccles.* lib. II, cap. 13, p. 57, edit. Taurin.
(*b*) Lib. II, cap. 23, p. 98.
(*c*) Lib. III, cap. 26, p. 106.
(*d*) Lib. III, cap. 27, p. 108.
(*e*) Lib. IV, cap. 11, p. 133.
(*f*) Lib. IV, cap. 14, p. 137.
(*g*) Lib. V, cap. 5, p. 187.
(*h*) Lib. V, cap. 7, p. 187.
(*i*) Lib. V, cap. 8, p. 189.
(*j*) Convenienter hæc et Irenæi præfationibus, quatuor libris posterioribus præmissis et aliorum testimoniis et codicibus adeo Latinis, scripsisse Eusebium, docet Massuetus diss. II, § 46.
(*k*) De Spiritu sancto cap. 29, t. III Oper. p. 61, edit. Benedict.
(*l*) Catech. XVI ad illum., num. 6, p. 246, edit. Toustæi.
(*m*) Hæres. XXIV, § 8.
(*n*) Hæres XXXI, § 3.
(*o*) § 9.
(*p*) § 33.

sus hæreses libros (*a*). II. Alibi : De hæreticis eorumque commentis, inquit, *diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæreseon* (*b*).

III. Humani quid passus est Hieronymus, cum hoc loco, quæ Irenæus de Marci discipulis dixerat, de Marco intelligeret, repetiit tamen errorem, his usus verbis : *Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, episcopus Lugdunensis*, et finivit orationem hac clausula : *hoc ille scripsit ante annos circiter trecentos* (hic Hieronymum aut fefellit memoria, aut vocula *circiter* abusus est, alibi enim ætatem Irenæi satis recte significavit), *et scripsit in iis libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit* (*c*). IV. Denique cum litterarum philosophicarum studia laudaret et exemplis illustrium Christianæ disciplinæ magistrorum commendaret, Irenæum, Pothini martyris successorem, cum aliis nominavit, *qui origines hæreseon singularum et ex quibus philosophorum fontibus emanaverint, multis voluminibus explicarunt* (*d*). Consulto nunc prætermitto alia Hieronymi effata, quibus Irenæi fecit mentionem, neque obscure se opus illud adversus hæreses in mente habuisse significavit. Sufficiunt certe hæc, ut intelligamus, Hieronymum non solum libros illos quinque bene cognovisse, sed etiam aperte esse testatum, editos eosdem fuisse ab Irenæo, Lugdunensium sacrorum post Pothinum præsule.

His denique unicum addere liceat Theodoretum, magnæ et variæ eruditionis virum, qui quæ de vetustissimis hæresibus enarraverit, accepisse se, ut decet bonum historicum, confessus est (*e*) ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων, Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος (*f*), καὶ Εἰρηναίου τοῦ τὰ Κελτικὰ καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος ἔθνη, κ. τ. λ. Cum somnia et flagitia, quæ de Carpocrate ejusque asseclis tradi solent, strictim attigisset, ne fingi hujusmodi criminationes quis suspicetur, testem excitavit Irenæum, qui Occidentem Christianæ religionis luce collustraverit, virum apostolicum, ejusque excitatis verbis hæc præmisit (*g*) : Λέγει δὲ οὗτος ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις συγγραφέντων αὐτῷ. Eumdem Theodoretum scripsisse qui supersunt dialogos tres, Ἐρανιστοῦ ἢ πολυμόρφου nomine insignitos, licet nonnulli dubitaverint; ut tamen ipse firmiter credam, quibus causis commoveri me patiar, alibi declaravi (*h*). Quisquis vero illos legerit, nosse eum oportet, singulis dialogis subjecta fuisse antiquiorum doctorum loca, quorum auctoritate sententiæ de persona Christi in iis propositæ confirmentur. In horum numero omnino repositum videbis Irenæum, episcopum Lugdunensem, recitataque ejus effata quamplurima et magnam partem longiora ἐκ τοῦ τρίτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις (*i*), ἐκ τοῦ τετάρτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις (*j*), et ἐκ τοῦ πέμπτου λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας (*k*). Sic et Theodoretus usus est *libris adversus hæreses*, eorumque auctorem habuit Irenæum ; neque ignoravit certe quis qualisve is fuerit.

In tot igitur tamque gravium testium effatis innititur opinio, Irenæum Lugdunensem exarasse adversus hæreticos commentarios. Quisquis criticæ artis leges, quibus rerum gestarum veritas dijudicetur aut testium fides æstimetur, habuerit perspectas, is certe non inficiabitur, sive testium, quos produxi, numerum et præstantiam,— nemo enim eorum fraudis, aut per jocum petulantiamque fallendi alios libidinis hoc loco sine injuria insimulabitur, neque ullus eorum sua ex altero sumpsisse arguetur,—sive testimoniorum, quæ ediderunt, integritatem et perspicuitatem consideraverit, aut ita esse, uti dixi, aut nihil veri inesse veterum temporum memoriæ. Accedit, quod sine hæsitatione affirmo, ex scriptorum veterum, quos sui ingenii monimenta reliquisse scimus, sive hæc supersint, sive interierint, tam Græcorum, quam Romanorum, tam profanorum, quam Christianorum multitudine, si ab Homero, Herodoto, Platone, Cicerone, Augustino, Chrysostomo hisque similibus discesseris, qui tot tamque antiquos operum ab illis conditorum laudatores nacti essent, admodum paucos esse. Neque id negligi a nobis debet, exiguum certe esse monimentorum Christianorum, quæ ad sæculum tertium referuntur, numerum; maximam eorum partem esse perditam; præter Tertulliani libellos nihil eorum superesse, qui ad historiam hæresium enarrandam pertinebant; multorum ex scriptoribus ecclesiasticis memoriam a solo Eusebio, imo a solo Hieronymo posteris fuisse commendatam, quibus omnes assentimur. Quid quæso est causæ, cur iisdem totque aliis credendi officium denegemus testantibus, Irenæum auctorem esse contra hæreses librorum?

Progredimur ad alteram demonstrationis hujus argumenti partem explicandam. Hac vero inquirendi imposita nobis est necessitas, num iidem sint Irenæi adversus hæreses libri, quos viderunt, legerunt, laudaverunt scriptores sæculi III, IV, V, cum his, quos in manibus nostris habemus. Recte id statui et affirmari, multis variisque generis con-

(*a*) *Catal. viror. illustr.* cap. 35, t. II Oper., p. 873, edit. Vallarsii.
(*b*) *In Isa.* LXIV, t. IV Oper., p. 761.
(*c*) Epist. ad Theodor. Martian. L. III, Vallars. LXXV, n. 3, t. I Oper., p. 447.
(*d*) Epist. ad Magn. Martian. LXXXIV, Vallars. LXX, p. 426.
(*e*) Præf. *Hæret. fabul.*, t. IV Oper., p. 280, edit. Schulzii.
(*f*) Justinum reliquisse contra omnes hæreses libros nunc deperditos, norunt omnes. Hinc quale Irenæi opus Cyrensis laudet, tuto concluditur.
(*g*) *Hæretic. fabul.*, lib. I, cap. 5, p. 294.
(*h*) *Hist. hæres.*, vol. VI, p. 521.
(*i*) Dial. I, p. 51, dial. II, p. 128 ; dial. III, p. 231, laudati operum Theodoreti tomi.
(*j*) Dial. II, p. 129.
(*k*) Dial. III, p. 232.

stat argumentis, quæ in suas classes distribui, operæ est pretium.

I. Quæcunque veteres de forma et specie librorum Irenæi referunt, eadem sine discrimine in opere illo, quo nunc utimur, expressa observamus. Utraque ejus inscriptio, altera : *Adversus hæreses*, altera : *Detectio et eversio falsi nominis agnitionis*, uti Latinus Græca vertit, a priscis scriptoribus, quorum effata jam protuli, commemoratur; posterior quidem ab Eusebio, prior ab eodem Eusebio, Cyrillo, Hieronymo, Theodoreto. In quinque libros universum opus est divisum. Eamdem partitionem confirmant Eusebius et Hieronymus. Præter hæc singulatim vidimus enumerari ab Eusebio librum primum, secundum, tertium, quintum; ab Epiphanio secundum; a Theodoreto, tertium, quartum et quintum.

II. Quæcunque veteres libris ab Irenæo scriptis contineri testati sunt, eadem ad unum omnia in nostris codicibus inveniuntur. Nolo jam repetere, quæ ex dictis ab Eusebio, Epiphanio, Hieronymo, Theodoreto per se patent, eos omnes et narrationes de originibus, opinionibus, moribus et institutis, maxime successionibus hæreticorum, inde a Simone Mago deducendis, et errorum, quos illi disseminarunt, confutationes legisse ab Irenæo traditas, hoc est, omnia et singula rerum genera, quæ nostri codices suo ambitu comprehendunt. Fieri vero nequit, ut hoc loco silentio præteream insignem Photii diligentiam, qua accuratam librorum Irenæi, quales sua ætate, hoc est sæculo nono fuerint, Græcorum certe descriptionem consignavit, nostris licet Latinis mirifice convenientem (*a*). Auctorem eorum esse narrat Irenæum, Lugduni, urbis in Gallia sitæ, episcopum, eodem esse numero quinque, et præ se ferre hanc inscriptionem : ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, sive *contra hæreses*. Pergit, primo libro initium fieri orationis a Valentino, deinde eamdem quasi regredi et a Simone Mago hæreses repetere et usque ad Tatianum procedere, additis Gnosticis et Cainitis; secundo convelli impia hæreticorum dogmata; tertio opponi iisdem Scripturæ sacræ testimonia; quarto fieri responsa ad ea, quæ illi objicere consueverint; quinto denique ex sermonibus Christi et apostolorum epistolis colligi contra eos argumenta apta (*b*). At vero non modo hæc universe dicta rem comprobant; sed singula etiam capita, quæ ex Irenæi libris veteres allegant. Horum duplex est genus. Alterum enim loca continet, ubi ipsa Irenæi verba recitantur, de quo postea nonnulla dicam; alterum vero eorum est, ubi testis modo laudatur Irenæus eorum, quæ quisque scriptorum suis verbis usus tradiderat. Horum pauca afferam exempla. Tertullianum audivimus testari, Irenæum copiose res Valentinianorum esse persecutum (*c*); Eusebium, eumdem exposuisse de Simone Mago (*d*), de Menandro (*e*), de Cerintho (*f*) et similibus; Epiphanium, de Basilide (*g*); Cyrillum, de iis, qui doctrinam de Spiritu sancto depravarunt (*h*).

III. Quæcunque in Irenæi libris veteres invenisse sibi visi sunt ornamenta, diligentiæ maxime in colligendis aliorum sententiis et lectionis variæ, neque hæc in nostris Irenæi commentariis desideraveris, modo æquus sis et omnia ex ævi, quo scripti sunt, rationibus et auctoris ipsius sorte æstimari debere cogitaveris. Tertullianus, uti audivimus, honorifice de Irenæo judicavit eumque insigni elogio *omnium doctrinarum curiosissimi exploratoris* condecoravit. Quod quam vere sit dictum, omnes sentire oportet, quibus modo Irenæi libros oculis suis inspicere libuerit. Non solum enim magnam diligentiam in investigandis tot hæreticorum commentis (*i*) arcanisque doctrinis et institutis collocavit; sed etiam veterum philosophorum præcepta cum his contulit. Quare etiam Hieronymus Irenæum hoc nomine laudavit, quod *ex quibus philosophorum fontibus* hæreses *manaverint explicaverit;* nec negare quis ausus est, simili modo eum puriora Christianæ religionis dogmata habuisse cognita, quæ ab obtrectationibus et calumniis vindicandi causa opus illud susceperat. Quare non possum, quin Nathan. Lardnero assentiar, qui Tertulliani vocem *omnium doctrinarum* ita est interpretatus, ut eadem triplex quod commemoravi doctrinarum genus, *philosophicarum*, *hæreticarum* et *Christianarum puriorum* significari, conjecturam faceret (*j*). Num satis recte tot tamque diversa sententium opiniones conceperit animo verbisque expresserit, num semper rectum tulerit judicium de origine hæresium, ex philosophorum, Platonis maxime aliorumque Græcorum scholis deducenda, nostra quidem non in-

(*a*) *Biblioth.* cod. CXX.

(*b*) Si quis nolit Irenæi libros comparare cum Photii descriptione, eum rogamus, ut recentiorum consulat de rebus in illis traditis narrationes, aut saltem præfationes singulis præmissas inspiciat. Ex illis vero principatum tenere arbitror celeberrimum virum, Joann. Matthiam Schrœckhium, *Christliche Kirchengeschichte*, part. III, p. 196 seqq.

(*c*) Vide Irenæum, lib. I, cap. 1—21.

(*d*) Lib. I, cap. 23.

(*e*) Lib. I, cap. 23.

(*f*) Lib. I, cap. 26.

(*g*) Lib. I, cap. 24.

(*h*) V. c. de Valentinianis, lib. I, cap. 2, n. 5.

(*i*) Legatur Renati Massueti dissertatio prima (*supra*), qua hæreticorum, quorum dogmata Irenæus enarravit, exhibet censum studiose factum et illustratum.

(*j*) In *Credibility of the C. H.*, part. II, vol. I, pag. 346, ubi recitato Tertulliani effato hæc adscripsit : *He means it is likely, that Irenæus had well studied the sentiments of the heathen philosophers, and of heretics, as well as the principles of the Christian religion.* Adde vener. *Jo. Frid. Cottæ Versuch einer Kirchenhistorie*, t. II, p. 798.

terest, hoc loco uberius inquirere (*a*). Satis enim est, ex libris adversus hæreses luculenter cognosci, talem eorum certe fuisse auctorem, qualem sua ætate Irenæum contra hæreticos scriptorem fuisse veteres judicarunt, hoc est, variarum inter philosophos et Christianos factionum de rebus divinis et ad mores pertinentibus sententias explorandi studiosum. Hinc in iisdem commemorari celeberrimorum apud Græcos philosophorum nomina videbis, aut excitari, modo laudari, modo reprehendi dicta, v. c. Anaxagoræ, Anaximandri, Aristotelis, Democriti, Epicuri, Platonis, Pythagoræ, Thaletis, et pari ratione poetarum, Hesiodi, Homeri, Pindari, Menandri, Sophoclis, Stesichori, item Æsopi (*b*). At vero ne quid veri non dicere videar, nostri libri indigni omnium fere judicio sunt laude illa, qua Irenæi opus Hieronymus cohonestavit, *composuisse* eum hoc *doctissimo et eloquentissimo sermone*. Doctrinæ quidem copiam nemo desideraverit, at *eloquentiam* orationisque elegantiam æque nemo in his commentariis invenerit; nec modo Latina interpretatio, sed ipsi etiam Græci fontes, quantum eos novimus, nihil continent, quod ob facundiam et dictionis ubertatem aut venustatem admireris, licet hos illam egregie antecellere omnes consentiant. Propter hanc causam nonnulli quidem Hieronymi sententiam contra ipsius auctoris nobilem illam modestiam tuendam sibi sumpserunt (*c*), qua artis bene eleganterque dicendi expertem se esse confessus est seque hoc nomine voluit ab amico haberi excusatum (*d*). At hanc excusationem cum Epiphanius recitaverit, adeoque aperte non de Latinis, sed de Græcis capiendam, malo Hieronymum imprudentiæ et in laudando justo gloriosius Irenæo intemperantiæ argui. Neque id nobis recte objici posse videtur, quod hoc loco non veterum laudationes aut cujuscunque sint generis de Irenæo judicia, sed narrationes historicas scire cupimus. Quamvis illa fallant, hæ tamen veritati apprime possunt esse consentaneæ.

IV. Quæcunque denique veteres, Græci et Latini, ex Irenæi contra hæreses libris se descripsisse testantur loca modo longiora modo breviora, omnino in nostris codicibus Latinis inveniuntur. Horum vero tanta est multitudo, ut necesse sit non modo eadem in certas distribui classes, sed poni etiam fines et terminos meæ diligentiæ. Consulto igitur omitto monimenta recentioris ævi, v. c. libros Anastasii Sinaitæ, Joannis Damasceni, varias *catenas*, ex quibus post Petr. Halloixium decerpendi Græcas Irenæi particulas studia Grabii et Massueti jam prædicare me memini, meque intra spatium sæculorum ab Irenæo trium continebo.

Primum igitur ponam loca Irenæi, a priscis scriptoribus ita recitata, ut se eadem ex Irenæi contra hæreses commentariis referre apertis verbis proderent, quæ in nostris libris Latinis vere leguntur.

1-2. Loca ap. Euseb. III, 23, ap. Iren. II, 22; III, 3, n. 3; — 3. ap. Euseb. III, 39, Iren. III, 33, n. 4; — 4. ap. Euseb. IV, 11, Iren. I, 27, n. 1; — 5. ap. Euseb. IV, 29, Iren. I, 28, n. 1; — 6. ap. Euseb. V, 6, Iren. III, 3, n. 3; — 7-8. ap. Euseb. V, 7, Iren. II, 32, n. 4, et V, 6, n. 1; — 9-12. ap. Euseb. V, 8, Iren. III, 1, n. 1; V, 30, n. 1 et 4; V, 20, n. 2; — 13. ap. Euseb. V, 14, Iren. III, 3, n. 4.

Locus unicus apud Basilium *De spiritu S.*, cap. 29, exstat apud Irenæum libr. V, cap. 8, num. 2.

Locus ab Epiphanio descriptus hæres. XXXI, § 9-32, legitur in Irenæi Latinis libris, lib. I, præfat., et cap. 1, — cap. 11, num. 1.

Bina loca apud Augustinum *Contra Julian.* lib. I, cap. 3, apud nostrum Irenæum sunt lib. IV, cap. 2, num. 7, et lib. V, cap. 19, num. 1.

Apud Theodoretum 1. *Hæret. fabular.* lib. I, cap. 5; 2—8. dial. I; 9—14. dial. II; 15—17. dial. III, apud nostrum sunt 1. lib. I, cap. 24; 2—8. lib. III, cap. 11, 27, 31, 32, 20, 21, 19; 9—14. lib. III, cap. 20, 18, lib. IV, cap. 7, 59, 66; lib. V, cap. 1; 15—17. lib. III, cap. 20, 21; lib. V, cap. 1.

Triginta quatuor igitur supersunt in monimentis antiquissimæ ætatis loca Irenæi, et in his satis longa, imo magna pars primi libri apud Epiphanium; quæ, si a varietate lectionis discesseris aut a vitiis interpretis, cum codicibus Latinis mirifice consentiunt, ita ut criticæ artis leges prorsus ignorare eum oporteat, qui hos cum illis, quos veteres usurpaverint, eosdem esse negaverit.

Alterum genus minoris esse pretii, lubens fateor. Etenim præter hæc, alia in doctorum Christianorum libris effata deprehenduntur, quæ eos ex Irenæi commentariis transcripsisse, non sua confessione, sed conjectura tantum, non certa sed probabili constat. Sic supra monui, Tertullianum in suum *contra Valentinianos* opusculum multa ex Irenæi libris tanquam ex fonte in rivulos deduxisse, laudavique diligentiam ven. Semleri in colligendis utriusque scriptoris narrationibus sibi similibus positam. Idem alii observarunt in Epiphanii et Theodoreti de hæresibus operibus contigisse, ut insignes Irenæi particulas ab his repetitas invenias, licet expressis verbis sui ducis, sui magistri nullam fecerint mentionem (*e*). Nefas tamen foret hoc nomine bonos viros insimulari furti, uti dicunt,

(*a*) Legas tamen Jac. Bruckeri *Hist. critic. phil.*, vol. III, p. 408.

(*b*) Irenæi loca, ubi hæc aliorumque nomina occurrunt, more suo notavit Jo. Alb. Fabricius, *Biblioth. græc.*, vol. V, p. 70 sq.

(*c*) Conf. Dodwellum diss. V, § 3, p. 394; Massuetum, diss. II, § 3, p. 74, et *Histoire littér. de France*, tom. I, p. 357.

(*d*) Præf. lib. I, num. 3.

(*e*) Ne fides a me dictis desit, pauca hujus generis loca ex utroque scriptore notabo. Quæ Epiphanius habet de Epiphane hæres. XXXII, § 5, sumpta esse videntur ex Irenæi lib. I, cap. 11, n. 3; de aliis Valentinianorum familiis hæres. XXX, § 7, ex eod. cap. n. 5; de Ptolomæi sectatoribus hæres. XXXIII, § 1, ex lib. I, cap. 12, n. 1; de Colarba-

litterarii, postquam se legisse Irenæum et ex ejus libris sua didicisse luculenter significarunt. Præter hos alicrum Patrum effata passim notantur, quæ Irenæi dictis simillima sunt; at ex illo fraude exscripta esse ea, nemo dicere ausus est (*a*). Præcipuo jure addere libet *Ephræmum Syrum* de cujus loco digna hæc sunt nostra observatione. Diligentiæ Jo. Ern. Grabii acceptum id ferimus, quod insignem et satis longam Irenæi (*b*) particulam, de hæreticorum Scriptura sacra abutendi artibus, ab Ephræmo (*c*) recitari non modo monuit, sed eamdem etiam Græcam ex codice Bodleiano sumptam primus cum Græco Irenæi textu apud Epiphanium contulit lectionisque varietatem suæ Irenæi editioni ascripsit. Eo enim tempore Græca Ephræmi opusculi versio nondum in lucem publicam erat producta. Quod quidem opera Eduardi Twaitsii contigit, qui quæcunque nancisci potuit, Græca Ephræmi opuscula collegit et elegantissime descripta Oxonii prodire jussit; ignoravit tamen Massuetus, imo vix potuit fieri quin ignoraret, ideoque Grabii observationes repetiit suasque adjecit, quibus librum scriptum Colbertinæ bibliothecæ comparavit. Post Oxoniensem editionem accessit Assemanni Romana, qui etiam novem enumeravit codices Græcos in variis bibliothecis dispersos, quibus Ephræmi ille sermo continetur (*d*). Irenæi nomen ibi non est expressum; sed satis habuit Syrus, verbis ejus hæc præmittere : Πρὸς οὓς καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφήνατό τις τῶν ἁγίων, οὕτως διδάξας καί φησι. Nulla quidem est dubitandi causa, nomine hoc ornari Irenæum; nemo enim dubitabit, recitari Irenæi verba, modo si utriusque scriptoris dicta secum invicem contulerit; nolim tamen huic testimonio nimiam tribui auctoritatem. Nostis enim Ephræmum non Græca sed Syriaca lingua esse usum, et quæ Græce translata legimus, ejus opusculis Syriacis nos carere. Arduum ergo est de Græcis eorum interpretationibus judicium, num perfecte consentiant cum suis fontibus, nec Græculi fortasse sibi nonnulla additamenta ex aliis scriptoribus adjungere permiserint. Suspicandi id hoc loco causam mihi affert nimia Græcorum Irenæi apud Epiphanium et Ephræmum convenientia; nisi malis credere, interpretem cognovisse, quisnam sit ille *unus ex sanctis*, nec hanc particulam ex Syriacis Ephræmi, convertisse, sed ex Irenæi codice Græco descripsisse. Quare nec assentior Seb. Nan. Tillemontii (*e*) conjecturæ, Ephræmi ætate operis nostri A versionem Syriacam integram exstitisse, nec Parisiensibus monachis (*f*) ad illam confutandam monentibus, potuisse Ephræmum aliorum opera ad intelligendos Græcos auctores uti. Nescio præterea cur Ephræmum linguæ Græcæ prorsus ignarum fuisse credamus, quem constat Græcorum, v. c. Basilii amicitiam coluisse. Nobilissima illa Sozomeni et Theodoreti testimonia, caruisse eum τῆς παιδείας Ἑλληνικῆς usu, cur ad linguæ etiam Græcæ ignorantiam significandam contorquenda sint, ego quidem non video. Sed hæc ὡς ἐν παρόδῳ.

Ita feci, quod facere recepi, et collegi quæcunque supersunt veterum scriptorum loca, ex quibus tuto concluditur, vere Irenæi libros, quos legerunt illi B et descripserunt, cum his quibus nos utimur eosdem esse. Nisi hujus generis argumenta ad comprobandam veterum monimentorum αὐθεντίαν apta sint et idonea, nisi his, quorum auctoritas tam certis tamque expeditis documentis nititur, credendi sit officium boni viri verique studiosi, vereor sane, ne nulla sit veteris historiæ omnis fides, nullum pretium. Fateamur igitur necesse est fidem auctoritatemque, quam Irenæo, sive Græco sive Latino, recte tribui omni tempore eruditissimi viri crediderunt, firmam esse neque ambiguam, sed rationibus fulciri, quibus summum inest pondus, nosque ut ita esse nobis persuadeamus commovendi vis maxima.

Nihilominus in alia omnia discessit ven. Semlerus (*g*) et insignem diligentiam in eo collocavit, C ut libros illos adversus hæreses non ab Irenæo Lugdunensi profectos esse, sed ab *antiquissima societate*, quæ fraudulenter libros scripserit et *studiosissime eos variis et diversis scriptoribus diviserit* (*h*). *Ex hac* ergo *officina* impostorum prodiisse putat Irenæi commentarios, qui ex veteribus novas compilare consuevissent scriptiones. De hac ipsa societate *antiquissima* nolo hoc loco disputare; ignorare enim me fateor testes, quorum effatis, quando et ubi aut quo consilio coiverit dolosorum hominum sodalitium, constet; ea vero est animi mei constantia, quam alii fortasse pertinaciam, aut obstinationem vocare malint, ut in explicanda rerum gestarum memoria nullis aliorum, licet ingeniosissimi sint, conjecturis, sed solis testimoniis, quibus D justa inest auctoritas, credam et ab aliis credi cupiam. Placet vero venerandi viri ingenuitas et probitas, quæ suæ societati adeoque Irenæi libris

sianis hæres. xxxv, § 1, ex eod. cap. n. 3; de Marcosiis, hæres. xxxiv, ex libr. 1, cap. 13 sqq. Simili modo Theodoreti loca de Sethianis *Hæret. fabul.* lib. 1, cap. 14, cum Irenæi lib. 1, cap. 30; de Caïanis lib. 1, cap. 15, cum lib. 1, cap. 31, ita conveniunt, ut illum sua ex hoc haussisse justa sit suspicandi causa.

(*a*) Sic Cyrilli Hierosolymitani nonnulla effata cum Irenæi testimoniis recte comparari jussit Ant. Augustin. Touttæus, *Observat. in Cyrill.* p. 87. 91 cet.

(*b*) Lib. 1, cap. 8, n. 1.

(*c*) Cap. 8, *De virtute*, p. 153, edit. Oxon., et tom. I oper. Græco-Latin., p. 224 edit. Romanæ.

(*d*) Vid. Assemanni prolegom. laudati tomi, p. 197.

(*e*) *Mémoir. pour servir à l'H. E.*, t. III, p. 77 sqq.

(*f*) *Histoir. littér. de France*, tom. I, p. 336.

(*g*) Licet in aliis ingenii sui monimentis suspicionem prodiderit vir celeberrimus, diligentius tamen nullibi eam explicavit, quam in dissertat. I in Tertullianum supra laudata.

(*h*) P. 262.

nostris noluit auferri summæ *antiquitatis* gloriam unicam illam et invidendam, quæ ubi illis relicta fuerit, nescio sane, quidnam emolumenti ex hac suspicione exspectari queat. At de causis dispicere libet, cur opus illud ab Irenæo, Lugdunensi episcopo, conditum fuisse aut neget aut saltem dubitet. Tria quippe notavit loca Irenæi (*a*), quæ ex Clementis Alexandrini libris desumpta esse autumat, atque ita comparata, *ut a destinato furto atque impostura vix abesse possit ille scriptor, qui ista in suam rem corraserit, licet non commodissima, aut consilio maxime apta* (*b*). Ita ergo suas rationes celeberrimus vir subduxit : Si in libris, quæ Irenæo tribuere consuevit vulgus, loca occurrunt, quæ apud Clementem Alexandrinum simili modo habentur, sequitur, ut illos Irenæus scribere non potuerit. Videamus de hac ipsa ratiocinatione, num insit ea vis de Irenæi fide tantum detrahendi, quantum detrahi cupit de illa Semlerus. Quem quidem in finem hæc observari cupio.

I. In utroque scriptore multa inesse sibi similia, nulla est mirandi causa. Uterque enim versatur sæpissime in uno eodemque argumento explicando, uterque Gnosticorum somnia persequitur. Nihilominus toties a se differunt, uti alias a se discrepare solent historici optimæ notæ, qui easdem res gestas enarrant, v. c. Tacitus a Suetonio. Sic nobilissima est et pervagata doctorum hominum controversia, num Irenæi an Clementis sit major auctoritas in iis, quæ de Basilide tradiderunt, varia certe et discrepantia.

II. Non solum in narrationibus historicis de hæresibus, sed etiam aliis argumentis tractandis vel leviter attingendis sibi similes esse Irenæum et Clementem, vidit jam sua ætate Eusebius. Joannem apostolum usque ad Trajani ætatem pervenisse, duos produxit testes, Irenæum et Clementem (*c*), servatoque temporis ordine hunc secundo, illo [illum?] primo loco posuit, nec cogitavit quidem, quæ apud Irenæum leguntur, eadem furto destinato et doloso Clementi ablata fuisse.

III. Quod si a binis scriptoribus easdem sententias proferri iisdemque formulis exprimi intelligimus, tum certe facilis est furti suspicio, sed nequit cadere nisi in eum, qui posterior est ætate. At Clementem potius Irenæo, quam Irenæum Clemente ætate fuisse minorem, ipse ven. Semlerus (*d*) confessus est. Quod si enim admittatur communis opinio, Irenæum sub Severo circa annum sæculi tertii secundum gloriosam mortem obiisse, Clementem vero paulo ante Caracallæ obitum, qui anno CCXVII ascribitur, vita decessisse, Clemens Irenæo ut superstes fuerit, necesse esse aperte scripsit. Fateor tamen, himis suspectam mihi esse omnem de Irenæi martyrio narrationem magisque placere eorum sententiam, qui Irenæum ante initia sæculi tertii vitam finivisse putant, licet tutius sit, confiteri, nos ignorare, num attigerit eadem, necne (*e*).

IV. At hæc nimis a proposito sunt remota. Propius accedimus ad id investigandum, quod exquirimus, si ad ætatem librorum utriusque scriptoris animum advertimus. De Irenæo quidem constat scripsisse eum libros suos adversus hæreses per intervalla : ex mentione Eleutheri, Romani episcopi, et interpretationis Codicis sacri Græcæ, quam Theodotion condidit, libro tertio facta colligunt viri docti, intra ann. CLXXVII, quo creditur Irenæus sacris Lugdunensibus gubernandis admotus esse, et ann. CLXXXV, quo Eleutherus diem obiit, aut si nonnullos addere libuerit, CXCII eosdem fuisse editos (*f*). Nulla certe subest causa, ultra hoc spatium progrediendi. Clemens vero *Stromata* scribere cœpit post Commodi obitum, hoc est post ann. CXCII (*g*). His igitur rationibus ductus, lubens assentior ven. Semlero neganti, Clementis Stromata ab Irenæo lecta et visa esse, licet huic sententiæ comprobandæ haud sufficere mihi videantur illæ difficultates, quibus implicatam esse arbitratur contrariam opinionem, denuo non ex historicis argumentis, sed ex ratiocinationibus natæ.

V. Addo, quod miror, celeberrimi viri solertiam effugisse, licet Irenæus Clementis opera ignoraverit, legere tamen potuisse Clementem Irenæi commentarios. Id vero ex Eusebio (*h*) disco, qui perditum nunc Alexandrini opus de Paschate commemorat, his additis verbis : Μέμνηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Εἰρηναίου καί τινων ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται. Ex quibusnam Irenæi libris sumpserit illa, quæ retulit, fere nescimus ; cum vero ad paschalem controversiam pertinuit [pertinuerit?] libellus Clementis, facilis est conjectura, dicta hæc esse de epistolis illis, ab Irenæo cum ad Victorem tum ad alios episcopos missis, quas alibi Eusebius (*i*) laudavit, perinde ac de Melitonis martyrem factum esse Irenæum, tamen sub Severo id contigisse et ad ann. CCII referendum nullis rationibus, Turonensi enim Gregorio quis hoc loco soli credat? sed ratiocinationibus et conjecturis probari solet, quæ historicum vera sectantem prorsus dedecent.

(*a*) P. 343-365
(*b*) P. 357.
(*c*) *H. E.*, lib. III, cap. 23.
(*d*) P. 365.
(*e*) Postquam omnia circumspecte legi et consideratius expendi, quæ ad defendendam illam narrationem, martyris honorem consecutum esse Irenæum, diligentissime disputarunt Dan. Papebrochius in *Act. sanct.*, tom. V Jun., p. 335; Renat. Massuetus diss. I, præv., p. 208 sqq. huj. edit.; Domin. de Colonia, *Hist. littér. de Lyon*, p. 52, 94; Paul. de Lumina, *Hist. ecclés. de Lyon*, p. 41 sqq., aliique; non possum a me impetrare, ut veram illam, hoc est, certis fideque dignis testimoniis comprobatam esse statuam. At, licet ponamus,

(*f*) Conf. Massuetum diss. II, præv., § 47 contra Douwellum disputantem et Lardnerum, *loc. cit.*, p. 223 huj. edit. sqq.
(*g*) Vid. Nicol. Nourrium, *Apparat. ad biblioth. max. patr.*, t. I, p. 658, et Jo. Alb. Fabricium *B. Gr.*, vol. V, p. 106.
(*h*) *H. E.*, lib. VI, cap. 13.
(*i*) Lib. V, cap. 24, p. 213, 217.

binis de paschate libris, itidem ab Eusebio laudatis (*a*). Cum Irenæi epistolæ paschales scriptæ fuerint eo tempore, quo Victor non modo Romanis sacris præfuit, sed diutius etiam cum Quartodecimanis Asiæ pugnaverat, consequens est, ut eædem exaratæ fuerint post libros adversus hæreses. Eodem ergo modo, quo illas usurpavit Clemens, potuerunt hi in manus ejus pervenire, maxime ubi eos in usus Orientalium aut Ægyptiorum scriptos fuisse cogitaveris.

VI. Quæ quidem non eo animo a me proposita sunt ut Clementem furti accusem, sed ut exemplis constet, quanta cautione opus sit, ne in ferendis de vetustatis monimentis eorumque auctoritate judiciis nimis suspiciosi simus, sed omnia circumspiciamus, quæ nostra observatione sint digna, nec præcipiti quadam celeritate ex his deducamus conclusiones rationis in tractanda historia nunquam tam certas, ut id quod contrarium sit inter ἀδύνατα referatur.

Nunc officii memores convertamus orationem ad loca ipsa, quæ furto Clementi subrepta et in Irenæi libros translata fuisse, ven. Semlerus putat:

Primum excitat (*b*) quæ Irenæus de impiis cum animalibus ex Mosaica disciplina immundis comparandis scripsit (*c*); hæcque putat ex Clementis (*d*) simili oratione desumpta, hoc maxime usus argumento, quod omnia apud hunc bene secum cohæreant, in illo vero parum commode aut opportune assuta sint. De hoc loco sic habe:

I. Ante Semlerum, lectores, consensum Clementis et Irenæi notavit Potterus (*e*) et integram hujus orationem illius loco ascribendam curavit; haud dubitanter tamen judicavit Clementem sua Irenæo ferre accepta.

II. Sine causa hanc particulam nullis vinculis cum antecedentibus copulatam haberi, quisquis videat necesse est. Cum enim de donis Spiritus sancti, quibus ad futuram gloriam pii præparentur, verba facere instituisset, transit ad describendos impiorum mores, et: *Eos autem*, inquit, *qui abjiciunt quidem spiritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt et irrationabiliter vivunt et infrenati dejiciuntur in sua desideria, quippe nullam habentes aspirationem divini Spiritus, sed* porcorum *et* canum *more vivunt, hos juste Apostolus carnales vocat, quoniam nihil quam carnalia sentiunt.* Hæc excipiunt verba: *Et prophetæ autem propter hanc eamdem causam* irrationabilibus animalibus *assimilant eos, propter irrationalem conversationem ipsorum, dicentes:* « *Equi furentes ad feminas facti sunt, unusquisque ipsorum hinniens ad uxorem proximi* (*Jer.* v, 8); » *et rursus:* « *Homo cum in honore esset, assimilatus est jumentis.* » (*Psal.* XLIX, 21.) *Hoc quia secundum suam causam assimilatur* jumentis, *irrationabilem æmulans vitam. Sed et nos in consuetudine hujusmodi homines* « *jumenta et pecora* » *irrationabilia dicimus.* Hæc cum posuit [posuerit?], quid quæso his dictis magis aptum, consilioque auctoris magis accommodatum adjici potuisset, quam quæ sequuntur: *Prædixit autem figuraliter omnia hæc lex de animalibus, delineans hominem, quæcunque*, inquit, *duplicem ungulam habent*, etc. Post verba illa, quæ communia habere videtur cum Clemente, pergit: *Sed, quemadmodum* prædiximus, porcorum et canum *assumpserunt vitam, immunditiæ, gulæ et reliquæ incuriæ semetipsos tradentes. Juste igitur tales omnes.. Apostolus quidem* carnales *et* animales *vocavit; prophetæ autem* jumenta *et* feras *dixerunt; consuetudo autem* pecora *et* irrationabilia *interpretata est; lex autem* immundos *enuntiavit.* Ex his omnibus, quæ attuli, ne verbulum quidem apud Clementem legitur. Num vero hæc non sufficiant ad nexum illum particulæ cum antecedentibus et subsequentibus intelligendum et omni dubitationi eximendum, quisque facile judicabit.

III. Dissimillimum est Irenæi consilium, leges de animalibus immundis allegorice interpretandi, a proposito Clementis. Hic ista animalia *Judæorum vulgarium* et *hæreticorum*, ille hominum impiorum vitiisque deditorum imaginem esse voluit; hac tamen lege, ut nec Irenæus de Judæis et hæreticis, nec Clemens de impie viventibus taceant; Irenæus vero et ethnicorum faciat mentionem, ab illo prorsus omissam.

IV. Denique Irenæi libri cum referti sint interpretationibus hujus generis mysticis et allegoricis (*f*), quid causæ sit, cur nec comparatio animalium immundorum cum variis vitiosorum hominum generibus ab illo excogitari potuerit, ego quidem non capio. Quod si vero necesse quis judicaverit, ut alter ex altero rem sumpserit, tum certe Potteri suspicionem veri esse similiorem quam Semleri crederem. Ego tamen neutrum velim in furti crimen vocari. Ipsa enim allegorica legis Mosaicæ de animalibus immundis expositio, si præcipua ejus capita consideraveris, ex Judæorum scholis prodiit, legitur in Aristæi libello, quo Josephus usus est, placuit huic et Philoni, occurrit in epistola Barnabæ, quæ certe Clemente nostro est antiquior, repetitur passim ab Origene, Eusebio, aliisque; cur nec utrique, Clementi et Irenæo, innotescere et ita commendari potuit, ut uterque eam dilatatam ingenio suo in suam rem converteret?

Alter locus pertinet ad nobilissimam de origine Græcæ LXX Interpretum versionis historiam, quam omnes norunt et Irenæum (*g*) et Clementem (*h*),

(*a*) Lib. IV, cap. 26, p. 161.
(*b*) P. 354.
(*c*) Lib. V, cap. 8, p. 301.
(*d*) *Stromat.*, lib. VII, cap. 18, p. 900, edit. Potteri.
(*e*) Not. ad h. l.
(*f*) V. c. lib. II, cap. 24, p. 150; lib. III, cap. 21, p. 217; lib. IV, cap. 20, p. 257, cap. 21, p. 258.
(*g*) Lib. III, cap. 21.
(*h*) Lib. I *Stromat.*, cap. 22, p. 409 sq.

post Aristæum, Josephum, Philonem, Justinum Martyrem enarrasse. Num vera narraverint, hoc loco scire nostra non interest, sed de hoc est inquirendum, num quæ in Irenæi libris tradita sunt, ex Clemente derivata sint. Nullam suspicionem viris eruditis de ea re subnatam fuisse, recte monet Semlerus (*a*), nec [silentio prætermisit, Irenæi locum ab Eusebio (*b*) fuisse repetitum. Primus ergo suspicari est ausus, hunc ex Clemente per furtum et imposturam esse corrasum, partim quod denuo non commodissime aut consilio ei positus esse videtur, partim quod qui semel furatus sit, facilius iterum furari credatur. Secus me sentire lubens fateor.

I. Quæ Irenæo ex Clemente adjecta fuisse credit Semlerus, eadem denuo Potterus putavit Clementem ex Irenæo didicisse ; unde denuo concludimus, bene vidisse alios viros doctos convenientiam utriusque scriptoris. Temperavit vero sibi Potterus, quominus omnia ex Irenæo sumpta esse contenderet, sed accurate singulas particulas notavit, quæ Irenæo viderentur esse propriæ.

II. Eusebii, qui certissime Clementis *Stromata* legit, qui Irenæi Græca recitavit, exemplo patet, veteres de fide librorum Irenæi in suspicionem vocanda ne quidem cogitasse, licet noverint, quæ ibi legantur, etiam apud Clementem haberi.

III. Loca utriusque scriptoris admodum a se invicem discrepant.

1) Irenæus Græcam illam interpretationem scribit conditam esse sub Ptolomæo Lagi ; Clemens, sub Ptolemæo Lagi, aut, quod alii malint, sub Ptolemæo Philadelpho.

2) Irenæi oratio longe est copiosior et uberior quam Clementis. Divino consilio eam versionem susceptam esse, narrat uterque ; sed consilii rationes solus Irenæus. Collatos secum fuisse singulorum interpretum labores, tradit uterque ; eosdem vero apud Ptolemæum eo consilio congressos esse, solus Irenæus ; consensisse res et verba, uterque tradit ; sed ab initio ad finem consensum observatum et divinum opus a gentilibus præsentibus fuisse agnitum, solus Irenæus. Sub exsilio Babylonico corruptos fuisse sacros Judæorum libros et veteres hos ab Esdra per inspirationem renovatos, Clemens ait ; Irenæus vero per inspirationem Esdram ductum fuisse, ut in suum ordinem redigeret omnium prophetarum vaticinia et redderet populo Mosaicas leges.

3) Nec verba Græca ubivis eadem sunt. Pauca afferam exempla. Clemens : Πάσαις γραφαῖς · Irenæus : Πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχε · Clemens : Ἠξίωσε τοὺς Ἱερ. Irenæus : Ἠτήσατο παρὰ τῶν Ἱερ. Clemens : Ἑρμηνεῦσθαι, Irenæus : Σχεῖν μεταβεβλημένους. Ubivis elegantiorem Irenæo observabis Clementem.

IV. Quod si vera fateri licet, tum certe Clemens videtur ea in brevem summam contraxisse, quæ Irenæus copiosius tradiderat, hac tamen lege, ut aliorum quoque narrationes consuleret.

Optime denique conveniunt, quæ Irenæus tradit, cum argumenti in quo versatur rationibus. Cum enim Theodotionem et Aquilam ex sua sententia odio rei Christianæ et Judaicæ amore, in loco Isaiæ vocem עלמה non παρθένος sed νεᾶνις vertisse, suspicatus esset, opponit illis interpretationem LXX virorum, eamque et antiquitatis nomine commendat, et quod a Judæis condita sit, prædicat. Num quæso majorem opportunitatem repetendi illam de origine illius fabulam potuisse nancisci ? Neque Irenæum semel furatum esse, comprobavit Semlerus, nec fas est ubivis furtum suspicari.

Tertius denique superest Irenæi locus, quem ex Clemente petitum fuisse vir cel. contendit. Verissimum est utrumque eadem recitare verba Platonis (*c*) : Irenæum (*d*), ut philosophum magis sapuisse iis ostenderet, qui benignitatem Dei a justitia divelli vellent ; Clementem (*e*), ut Platonis de felicitate doctrinam explicaret. At furti suspicione utrumque ut liberem, his argumentis commoveor.

I. Irenæus alibi etiam excitavit Platonis dogmata et dicta (*f*), quæ ex Clemente non accepit.

II. Quid ? quod mireris, Platonis effato, quod Clemens simili modo attulit, nullis interpositis verbis statim subjunxit alium Platonis locum ex *Timæo ;* Clemens vero subjecit alias particulas, quæ apud Platonem, *De legibus*, sequuntur. Undenam furatus est ille latro Platonis testimonium ex *Timæo ;* aut cur abstinuit se a subripiendis cæteris Platonis verbis, quæ Clemens posuit ?

III. Platonis vero iste locus a tot aliis scriptoribus, ab Aristotele, a Plutarcho, a Justino monente Pottero laudatur ; numne a solo Irenæo ignorari debuit, ut ne in ejus libris legi posset, nisi ex Clemente compilatus ?

Hæc quidem cum ita sunt [sint ?] comparata, nullas credo superesse causas justas, fidem et auctoritatem librorum Irenæi vocandi in dubitationem.

(*a*) P. 357.
(*b*) Lib. v, cap. 8.
(*c*) Lib. iv *De legibus*.
(*d*) Lib. iii, cap. 25, p. 224.
(*e*) Lib. ii *Stromat.*, cap. 22, p. 499.
(*f*) Lib. ii, cap. 14, num. 3, p. 133 ; cap. 33, num. 2, p. 167.

EXCERPTA EX PROLEGOMENIS

ADOLPHI STIEREN

Theologiæ et philosophiæ doctoris, in Universitate Litterarum Ienensi antehac theol. prof. E. O., nunc antistitis diœceseos Isenacensis, Societatis historicæ Lipsiensis sodalis ordinarii.

(Edit. Opp. S. Irenæi, Lipsiæ, T. O. Weigel, 1853, 2 vol. in-8.)

CAPUT I.

De codicibus, quibus Irenæi opus adversus hæreses continetur.

I. *De tribus codicibus Erasmianis.*

Codices Erasmianos eos dico, quibus Desiderius Erasmus, qui opus Irenæi *Adv. hær.* e bibliothecarum latebris in lucem protractum prelo primus subdidit, in adornanda editione principe adjutus est. Ipse enim in epistola nuncupatoria prodit, se tribus manuscriptis usum esse. Unum codicem Romæ asservatum Joannes Faber « egregius studiorum patronus » describendum curavit in usum doctissimi editoris; alteri autem e bibliothecis monasteriorum, nescio quorum, sunt præbiti. Dolemus, Erasmum de codicum illorum ætate, indole ac dignitate nihil commemorasse. Id tamen nobis persuasissimum est, dictos codices non adeo bonæ fuisse notæ. Etenim editiones Erasmianæ innumeris mendis, lacunis, mutilis ac depravatis periodis scatent. Neque vero sententiam nonnullorum amplecti possumus, manuscripta illa eadem fuisse, quæ a Josua Mercero nomen habent. Quamvis enim codd. Mercerianos et Erasmianos inter se differre concessurus sit, quicunque lectionum varietatem a nobis adnotatam paulo accuratius perlustraverit, eos tamen ad eamdem familiam pertinere negare non ausim.

II. *De vetere codice, quo usus est Franciscus Feuardentius.*

In *Commonitione ad lectores* editioni ipsius præmissa Feuardentius hæc scripsit : « Accessit quoque editioni cum Vaticano manuscripto codice nova collatio, cujus, præsertim vero per illustrem ac eruditum D. Joannem Sant-Andreanum Ecclesiæ Parisiensis canonicum, nobis pridem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione adhuc supra sexcentos locos emendatiores reddidimus. » Qui inter optimos huc usque nobis cognitos Irenæi codices numerandus est.

Fuere, qui dicerent, veterem hunc codicem postea fuisse Isaaco Vossio. De ea sententia vide, quæ infra disputavi de cod. Vossiano. Mirum sane videtur Vaticanum codicem Massueti (vide ejus præfationem) et nostro tempore Romæ frustra quæri.

III. *De codice Ottoboniano.*

Codex Ottobonianus Massueto dicente Romæ asservatus est in bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni; chartaceus fuit, sæculo XIII, ni fallitur Massuetus, scriptus. Posteriora libri quinti capita in hoc ms. deerant. Variæ lectiones, e dicto cod. descriptæ, Roma ad Massuetum transmissæ sunt. Ubi nunc delitescat codex, nescio. Ejus lectiones fere easdem esse Massuetus dixit, quas Grabius ex duobus Merceri codicibus allegat. Sed fides et auctoritas codicis exigua nobis visa est.

IV. *De codice Passeratiano.*

Massuetus prodit se usum esse variis lectionibus, quas Passeratii manus per totum librum primum et octo libri secundi capita ad oram exemplaris Erasmianæ editionis scripsit. Non dubitandum cum Massueto censeo, « quin variæ illæ lectiones e ms. codice, eoque perantiquo ac bonæ notæ excerptæ sint. » Sed nec docto monacho nec mihi contigit, ut codicem ipsum reperiremus, cujus non omnes lectiones adnotatas esse dolemus.

V. *De codice Claromontano.*

In præfatione editionis ipsius Massuetus ita scribit : « Primum codicem, e bibliotheca Claromontani collegii Soc. Jesu acceptum, utendum mihi præbuit vir doctissimus, cujus humanitatem nunquam non experti sumus, R. P. Joannes Harduinus, eidem bibliothecæ præfectus. Is optimæ notæ codex, cum ante annos ut minimum 800 scriptus sit, teste eruditissimo piæ memoriæ D. Joanne Mabillonio, perito, si quis unquam, talium rerum æstimatore, omnium, ad quos priores editiones factæ sunt, videtur antiquissimus. Mutilus tamen est; avulsis enim postremis foliis pluribus, extremis fere decem capitibus decurtatus manet liber quintus. An casu, an improvido scioli cujuspiam (cui forte displicuerit millenariorum error ab Irenæo propugnatus) zelo id acciderit, obscurum est. Certum est integrum olim fuisse codicem, cum pars vicesimi sexti capitis adhuc supersit. Cætera deinceps ad libri finem interierunt. Hinc Claromontanum codicem diversum esse a Feuardentiano manifestum videtur : hic enim integer fuit, ille vero multo emendatior. » Hactenus Massuetus. Quærenti mihi, ubinam nunc antiquissimus iste codex servetur, in manus venerunt notissimus catalogus bibliothecæ Meermani et Catalogi librorum manuscriptorum, quos Gust. Hænel edidit. Quibus libris perspectis de fatis codicis Claromontani edoctus sum. Cum Jesuitis e Gallia expulsis bibliotheca collegii Claromontani publice venderetur, antiquus Irenæi codex in manus Meermani transiit a. 1764 aut 1765; post mortem vero Meermani a. 1824 in Angliam migravit. Ibi enim in bibliotheca illustri, quam excellentissimus Thomas Phillips in villa Middlehill prope urbem Broadway sita instituit, codicem Claromontanum nunc asservari citatus Hænelii liber me docuit.

D. Schwarzius, Ienensis, collega antea mecum conjunctissimus, etiam nunc amicus dilectissimus, cum ante nonnullos annos visitaret Angliam, a me rogatus est, ut adiret illustrissimum Thomam Phillips et perantiquum Irenæi codicem inspiciendi veniam ab eo peteret. Qua venia a nobilissimo manuscripti possessore comiter data, D. Schwarzius nonnulla de codicis indole litteris mandavit, quæ redux in patriam mecum communicavit. Codex est membranaceus, e catalogo Meermanniano sæc. XI (sed ex sententia perillustris Thomæ Phillips sæc. X) scriptus, folia habet 246, neque vero 232, ut in Catalogo legitur; in fine mutilus ac tribus prioribus foliis sordidus formam habet mediam. Exceptis nonnullis paginis codex purus intaminatusque est. Luculenter et paucis siglis exaratus esse videtur a pluribus librariis. Rubro atramento his verbis inscriptus est : « Hireneus Lugdunensis episcopus contra omnes hæreses ; » atque desinit in hæc : — « significavit Joannes Domini discipulus in Apo-

calypsi, edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ a Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse : *Et decem cornua quæ vidisti,* » — quæ lib. v, 26, 1 leguntur.

Illustrissimus Thomas Phillips quandam promiserat, sese codicis specimen ad me transmissurum esse, id tamen ad hunc usque diem non accepi.

VI. *De codicibus Merceri.*

Ultimo Prolegomenorum suorum paragrapho Grabius scribit, sibi a celeberrimo Dodwello apographum variantium lectionum, quas a Josua Mercero olim e duobus mss. codicibus erutas Isaacus Vossius Dodwello describendas dedisset, libentissime communicatum esse. Me quidem non fugit, quod Harlesius in Fabricii Bibl. Græc., t. VII, p. 71 adnotat : « In bibl. Leidensi est edit. Erasmi Paris. collata cum msstis, » Inde suspicio mihi orta est, hanc Erasmi editionem lectiones variantes a Josua Mercero adnotatas continere. D. Kistio, Theologo Lugduno-Batavo, accuratiorem notitiam de libro illo debui, quem D. Geelius, vir clarissimus, ad me misit. Quod suspicatus eram, id mihi libro perspecto certum fuit : eumdem librum fuisse, cujus in margine Josuas Mercerus ascripserat satis multas lectiones, procul dubio ex duobus codicibus erutas. Singulis enim variantibus numerus vel 1 vel 2 additus est, qui numeri non interpretandi sunt « cod. primus et secundus, » ita ut accurate distinguatur inter duos codices. Sed numero 1 id exprimitur, unum ex duobus codicibus, atque numero 2 utrumque codicem lectionem aliquam offerre. Ubi enim scriptor in utroque manuscripto novam lectionem reperiit, ibi non scripsit 1 et 2, sed ita 1 et 1. Ex his lector benevolus signa codicum in mea editione ita explicet : Merc. I = unus ex codicibus Mercerianis (sed incertum est, uter); Merc. II = duo codd. Merceriani.

Quinam sint codices, ex quibus vir criticus transcripserit lectiones, ipse non prodidit. Qui quamvis a mss. Erasmianis longe diversi sint, ad eamdem tamen cum his pertinere videntur familiam, uti supra jam monuimus. Apographum cum Grabio communicatum non accurate scriptum erat. Novo hujus libri usu factum est, ut lectiones codd. Merceri integras adnotare innumerosque errores Grabii, etiam in Massueti editionem irreptos emendare possemus.

VII. *De codice Arundeliano.*

« Codicem Arundelianum, ait Grabius, in bibliotheca regiæ societatis Londini jam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante triennium cum Feuardentii editione diligenter contuli ; utpote cujus usum vir supra modum humanus Dn. D. Woodward, dictæ societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attamen cum reverendus D. Battely, canonicus Cantuariensis, postea suum Irenæi exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum copiam adnotaverat, sponte mihi transmiserit, hanc ejus benevolentiam tacere nolui, præsertim quod una atque altera ad oram ascripta ejus observatione usus fuerim. » Hactenus Grabius. Quem codicem cum per D. Spikerum, virum clarissimum, Londini in Museo Britanno asservari comperissem, D. Gœttlingium, quem olim collegam ob sincerum animum diligo maximique æstimo, in Angliam profecturum rogavi, ut manuscriptum Arundelianum perlustraturus esset. Is membranaceum hunc codicem dixit inter manuscripta Arundeliana numerum 87 habere ; eumdem duabus, quas dicunt, columnis, quarum utraque 36 versus contineat, optime scriptum esse sæculo XIV. Prologum, quem Gœttlingius prima codicis pagina animadvertit, eumdem esse suspicatus sum, quem Magnus Crusius memorat epistola, qua in nova Irenæi editione, quam molitus erat, et prologum codicis Arundeliani typis exprimendum esse scribit. Prologus, quem Londini exscribendum curavi, hic est :

Hyreneus, episcopus Lugdunensis, etc. *Hunc Prologum præmittimus libris contra hæreses. Vide infra.* EDIT. PATR.

VII. *De codice Vossiano seu Burelliano.*

Ubi de codicibus Irenæi agit, Grabius Dodwellum, qui jampridem novam operum Irenæi editionem meditatus sit, isto consilio ait optimum Isaaci Vossii codicem accuratissime cum Feuardentii exemplari contulisse indeque collectas varias lectiones omnes cum Grabio libentissime communicasse. Massuetus hunc codicem uti alios, quibus Grabius usus est, non inspexit.

Joannes Albertus Fabricius memoriæ prodidit (*a*), in Bibliotheca Lugduno-Batava asservari Irenæi codicem ms., qui olim ex libris Isaaci Vossii canonici Windesoriensis fuerit. Cum me non fugerit, quod notaverat Fabricius, inter codices Vossianos Latinos Irenæum his commemorari : per litteras a Kistio, theologo Lugduno-Batavo inter nostrates æstimatissimo, ea qua par est observantia petii, ut de indole illius codicis certiorem me faceret. Vir ven. litteris mecum communicavit hæc : codicem Vossianum esse eumdem, quem olim Henricus Dodwellus cum textu edito contulerit. Lectiones varias ex illo codice collectas Grabianæ editioni insertas esse constat. Quid igitur novi inde sperare licuit ? A Dodwello codicem accuratissime pertractatum et a Grabio lectionis varietatem diligentissime notatam esse nemini dubium esse poterat, cui solertia et peritia utriusque viri nota et perspecta erat.

Sed Kistius, cui maximas gratias in præfatione jam testatus sum, litteris suis addidit schedulas, quibus notaverat varias lectiones ab ipso observatas nonnullis codicis capitibus cum editione Massueliana denuo collatis. Inde cognovi, haud pauca, in quibus à lectione recepta codex dissentit, aut Dodwellum fugisse aut a Grabio sive consulto sive inconsulto esse prætermissa. Itaque speciminis illius a Kistio mecum communicati ratione habita, operæ pretium existimavi codicem Vossianum iterum cum textu vulgato religiosissime conferre.

Quæ cum ita essent, quam maxime mihi in votis erat, ut mihi codicis inspiciendi facultas daretur. Admodum lætatus sum, quod Geelius, vir amplissimus, codicem curis meis commendatum lenam transmitteret. Egregii viri, cujus nomen clarissimum etiam in terris nostris celebratur, humanitatem et benevolentiam splendide mihi esse comprobatam aperte profiteor eique ut publicas persolvam gratias gratus impellit animus.

Ex quo codice quos fructus perceperim, paucis de ejus indole præmissis, indicare et quæ inter eum et Feuardentianum codicem veterem intercedat ratio investigare in animo est.

Codex Vossianus duplici numero vel 33 vel « ex Bibliotheca viri illustris Isaaci Vossii 63 » notatus membranaceus est in folio minori exaratus. Cum is, qui singulis foliis numeros ascripsit, errore lapsus illi folio, quod folium numero 76 notatum

(*a*) *Bibliotheca Græc.*, t. VII, p. 78. Memorantur notante Fabricio inter codd. Vossii duo Irenæi Latini codd. msti. catalogum, ad quem provocat Fabricius, non vidi. Sed Catalogi librorum mstorum Angliæ et Hiberniæ, qui prodiit Oxoniæ 1697 fol., tomo II, recensentur codd. msti Is. Vossii, ibique p. 69 commemoratur sub n. 2660 « Irenæi codex antiquissimus. » Præterea « Catalogus librorum tam impressorum quam manuscriptorum Bibliothecæ publicæ universitatis Lugduno-Batavæ, cura et opera Wolfredi Senguerdii, Jabobi Gronovii, Joannis Heymann (Lugduni apud Bat. 1716 fol.), » nominatur p. 317 « Irenæi op. Lugd. libb. v *contra omnes hær.* cod. ms. »

excipit, numerum 79 dederit, accidit, ut codex non, uti folium ultimum prodit, 113, sed tantummodo 111 folia complectatur, quanquam in orationis contextu nihil desideretur. Unaquæque pagina in duas quas dicunt columnas divisa est, quarum utraque 49 constat versiculis. Singuli versus singulis lineis subtilioribus atramento pictis præsignati sunt. Totus vero codex luculenter et pulchre scriptus est litteris minusculis. Ubi litteræ initiales scribendæ fuissent, ibi a codicis auctore spatium vacuum relictum est postea pictura explendum. Sed solæ litteræ initiales præfationis et libri I sunt picturis ornatæ; cæteræ omnes etiamnum pictorem desiderant. Quamvis interdum atramentum paululum palluerit ita, ut aliquot voces difficulter explicari possint; nullos tamen me invenisse memini locos, de quorum interpretatione prorsus desperandum fuisset.

Cum is qui codicem exaravit plerumque insolitam scribendi methodum secutus esse videtur: haud alienum ab re esse censui, sigla quæ dicunt sive scribendi compendia, quibus codicis auctorem constanter usum esse cognovi, in commentatione mea *De Codice Vossiano* scripta (Lips. 1847) recensere.

Quatuor priores libri in capita accurate sunt divisi; cuique capiti et numerus et titulus atramento rubro præscriptus est. Libros II, III et IV præcedunt tabulæ, quibus argumenta seu inscriptiones capitum recensentur. Librum V is, qui codicem scripsit, in capita non divisit; quo fit, ut textus sine intervallo et distinctione inde ab initio ad finem usque procedat. Sed in margine libri V capitum numeri notati sunt — nescio a quo, certe non ab eo, cujus manus codicem exaravit — numeris Arabicis, cum per priores IV libros numerorum notis Latinis capita a librario sint indicata. Sed ea, quam posterior manus libro V dedit, capitum divisio lectoribus non satisfecit. Tertius enim — nescio quis — in spatio inter duas columnas intermisso alteram divisionem secundum capita proposuit a priori longe diversam.

Deprehenduntur in codice haud raro lacunæ, scribæ negligentia plerumque ortæ. Quas animadvertimus majores lacunas inde exortas esse non dubitamus, quod is, qui codicem scripsit, voces commutavit ob similitudinem syllabarum finalium, quod dicunt ὁμοιοτέλευτον. Quæ quidem majores lacunæ plerumque non sunt expletæ. Interdum factum est, ut scriba ipse vel secunda manus, quantum ex scribendi ratione et atramento pallidiori patet, in margine voculas male prætermissas adderet.

Quæcunque præterea in margine leguntur aut ad argumentum eorum, quæ textu continentur, spectant, aut explicationis causa addita sunt. Quæ cum haud magni pretii mihi viderentur, ea omnino negligenda putavi.

Præterea inesse vidimus codici vitia haud pauca, quæ homini docto, qui Irenæi mentem ubicunque assequebatur, vitanda erant. Sed quoquo modo illa vitia irrepserint in codicem, auctoritas illius neutiquam est diminuta. Grabius et Massuetus eum ob multas quas offert egregias lectiones magni æstimaverunt. Plerumque enim consentit Vossianus codex cum codd. optimæ notæ; memorabilem ejus cum vetere Feuardentii consensum, de quo infra plura disputaturus sum, hoc loco tantummodo attingam. Inde vero concludere licet, illud Irenæi exemplar manuscriptum, quod scriba codicis Vossiani secutus est, bonæ notæ fuisse. Confiteor equidem nos omnino nescire, ubi et quale fuerit codicis Vossiani archetypum, neque accurate statui posse, quando illud scriptum fuerit. Liceat tamen hac de re conjecturam proponere.

Ubi Irenæus Marcosiorum systema describit eorumque morem ex litteris et numeris computandi A acriter perstringit, leguntur litteræ Græcæ, quas etiam in codicibus versionis Latinæ Græce scribere consueverunt librarii. At vero is, qui codicem Vossianum exaravit, linguæ Græcæ ignarus, illas Græcas litteras in Latinas commutavit ita, ut Græcarum litterarum formam magis, quam earum significatum secutus esse videatur. Ita enim litteræ utriusque linguæ sibi invicem respondent in codice nostro:

Ψ = y	Σ = c
Γ = i aut f	P = p
Δ = a	Π = n
Υ = v	Λ = a
H = h	

Ex qua scribendi ratione patet, in exemplari manuscripto, quod ante oculos codicis Vossiani librario fuit, litteras Græcas forma unciali scriptas B fuisse. Quod ei dubium non erit, qui, quomodo duos locos, quos ex Homero et Hesiodo citavit Irenæus, scripserit librarius, accurate comparaverit cum textu Græco.

Quod si vero certum est Græcos locos in archetypo codicis Vossiani litteris majusculis scriptos esse: inde apparet codicem illum, quem secutus est Vossiani codicis librarius, perantiquum fuisse. Constat enim vetustissimos tantum codices Græcos litteris majoribus esse exaratos. Qua de causa egregia codicis Vossiani indoles nititur antiquissimo, ex quo exscriptus est, codice, et meliores illæ, quas exhibet lectiones, manaverunt ex libro neque scribarum ignorantia neque sciolorum temeritate pessundato. Vitia enim quæ insunt codici scribæ culpa esse orta cuique certum erit, qui quanta ejus ignorantia fuerit codicis inspectione intellexerit.

Jam vero nobis quærendum est, num Grabius codice nostro accurate usus sit necne. Grabio ipsi C codicem sæpe dictum nunquam ob oculos fuisse inde patet, quod collationem a Dodwello accuratissime factam esse dicit. Etenim si Grabius unam tantummodo codicis plagulam comparasset cum collatione sibi a Dodwello commodata, tam negligenter et leviter collatum esse codicem perspexisset, ut ne Dodwellum quidem, virum inter philologos etiamnum laudatum, lectionis varietatem collegisse opinari potuisset. Suspicor enim Henricum Dodwellum codicem illum viro non adeo perito conferendum tradidisse neque vero curasse, ut accurate pertractaretur.

Grabius enim suæ editioni eas lectiones inserere noluit, quæ omnino nullum sensum præberent atque librariorum errori aut ignorantiæ deberentur. Qua de re profecto non est vituperandus. Sed omisit multas lectiones, quæ commodo commendantur sensu. Huc accedit, quod Grabius haud raro lectiones tanquam in codice Vossiano obvias attulit, quæ ibi omnino non inveniuntur. Eæ vero, quas D falsissime inde haustas, etiam a Massueto fere omnes editioni suæ insertas, nemo hucusque correxit, in editione nostra sunt emendatæ.

Denique Grabius aut potius is, qui ms. Vossianum cum exemplari Feuardentiano contulit, optimas quas offert codex lectiones haud raro prætermisit. Quo factum est, ut Grabii ingenium nonnunquam quid legendum sit sagaciter divinaret. Itaque meliores codicis Vossiani lectiones conjecturarum locum in Grabiana editione modeste obtinent. Evenit tamen interdum Massueto, ut lectiones ab illo, qui pertractavit codicem Vossianum, prorsus neglectas, in codice Claromontano quo ipse usus est, reperiret. Ideoque mirum non videtur, a celeberrimo monacho codicem in bibliotheca Jesuitarum Claromontana servatum laudibus extolli, quippe qui optimas lectiones sæpenumero solus suppeditare videatur. Perpaucas ejusmodi lectiones proponam.

Editio Grabii.	Cod. Voss.
p. 40, l. 30, *quasi erat unigeniti*	*qualis erat unigeniti* (*a*)
p. 83, *propter quaternationem dicunt*	*propter quaternationem ipsorum dicunt* (*b*)
p. 93, l. 4. *cum autem discrepant* (*c*)	*cum autem discrepent*
p. 103, l. 9, *Cerdon autem quidem*	*Cerdon autem quidam* (*d*)
p. 110, l. 34. *stultitiam et audaciam*	*in stultitiam et audaciam* (*e*)
p. 124, (cap. IV), l. 23, *præterit*	*præteriit* (*f*)
p. 140, l. 11, *aquam dixisse*	*aquam dixit esse* (*g*)
p. 237, l. 4, 5, *plurima evangelia*	*plurima evangelii* (*h*).

At vero sufficiant hæcce, quibus, si opus fuisset, multa alia adjicere poteram. Apparet igitur, codicem Vossianum hucusque non ita esse pervestigatum, ut mihi dignus quidem videretur, cui novas curas adhiberem. Neque vero inficiabor, illa, quæ ex ms. Vossiano hausta dedit Grabius, ex schedis meis multimodis aut correctum aut suppletum, præterea nova quoque sæpissime additum iri.

Cum id in primis spectandum videretur, ut quæcunque de codice sæpe dicto quæri possunt, de iis accurate disputaretur : non negligenda erat quæstio explicatu difficillima. Fuerunt enim qui dicerent, codice Vossiano ante Grabium usum esse Feuardentium. Inter Vossianum, aiunt, et codicem veterem a Feuardentio sæpissime laudatum tantam intercedere similitudinem, ut pro uno eodemque habendi sint. Cujus sententiæ memor est Massuetus præfatione (pag. VII) ita disserens : « Et quidem veterem illum codicem, quo Feuardentius usus est, frustra quæsivimus, neque utrum perierit, an in alicujus bibliothecæ forulis delitescat, scire potuimus. Sunt qui existimant eum in Vossii manus devenisse, sed utriusque lectiones conferenti diversos esse statim apparebit. » Sed velim, rem accuratiori examine satis dignam a Massueto non esse neglectam. Etenim negari nequit duos illos codices persæpe easdem lectiones suppeditare, sæpissime etiam easdem in contextu lacunas habere. Huc accedit, quod libri V quinque posteriora capita a Feuardentio ex vetere codice primum evulgata, quæ, quod equidem scio, in cæteris Irenæi codicibus desiderantur, adeo in codice Arundeliano et in vetustissimo Claromontano, in codice Vossiano leguntur.

Quid igitur dicendum? Profecto non esset, quod conquereremur de difficultate judicium hac de re ferendi, si, quod Feuardentius et Grabius omiserunt, editionibus suis accuratam codicum mss. quibus usi sunt descriptionem præmisissent. Sed Feuardentii vetus codex Romæ in bibliotheca Vaticana asservatus est, dum Vossii codicem in Gallia scriptum exeunte sæculo XVII inter libros Isaaci Vossii canonici Windesoriensis in Anglia fuisse scimus.

Qua occasione Vossius codicem sibi comparavit, aut quis eum antea habuerit plane nescimus. Sed de primo codicis possessore certi aliquid prodi potest. Etenim ad calcem ejus scripta sunt hæcce :

> « *Hos quinque libros quos contra hæreses scripsit hyreneus lugduni pontifex et martir apostolis contemporaneus dono dedit in suorum peccatorum remissionem frater laurentius Burelli a divione* [hodie : *Dijon*] *paris. doctor theologus provincialis narbone sacri ordinis matris dei de monte carmeli librarie conventus parisiensis eo anno quo ipse vicarius generalis angliam et convictum parisiensem visitavit qui fuit millesimus CCCC nonagesimus quartus teste suo cyrographo hic apposito pridie Kalendas novembres.*
>
> *Itaque Burelli.* »

In margine primæ codicis paginæ bellæ conspiciuntur picturæ textum a tribus lateribus cingentes. Inter frondium et imaginum intertexta ornamenta pictor insigne gentilitium pinxit, quo, ni fallor, tria fulmina deorsum missa et tres flammæ sursum flagrantes adumbrata sunt. Circa quod insigne gentilitium scripta leguntur hæc : « frater laurentius doctor provincialis narbone conventus divionis ordinis carmeli. » Hæc verba ab eadem manu, quæ codicem ipsum scripsit, exarata esse dubitari nequit. Inde concludendum videtur Laurentium Burellium primum codicis possessorem fuisse ejusque impensis codicem scriptum esse eo consilio, ut splendidissimus liber Bibliothecæ conventus Parisiensis Carmelitarum dono daretur. Neque vero est, quod de tempore, quo codex scriptus sit, dubitemus. Patet enim librum exaratum esse exeunte sæculo XV.

Dici quidem nequit, num codex Vossianus eo tempore, quo suam editionem paravit Feuardentius, id est sub finem sæculi XVI, in Bibliotheca Vaticana asservatus fuerit, an non. Attamen valde mirum fuisset, si Feuardentius hunc codicem, qui vix quindecim lustris ante scriptus fuit, veterem seu vetustissimum nominasset (*i*). Nonne vir doctissimus, cum vera codicis ætas dubia non esse posset, is esse videretur, qui fraude fefellisset lectores?

Sed accedit summum inter lectiones codicum discrimen, quod non negandum esse etiam Massuetus censet. Grabius quoque, multas lectiones adnotavit, quibus duos codices longe differre intelligitur, multasque ex Vossiano excerptas proposuit, quæ in vetere Feuardentii codice non comparuerunt. Quibus largam novarum lectionum copiam in mea editione addidi. Differt præterea capitum divisio, qualem Feuardentius in vetere codice cognitam notavit, ab ea, quam codicis Vossiani librarium secutum esse cognovi. Quæ cum ita sint, equidem Feuardentianum codicem prorsus diversum esse censeo a Vossiano manuscripto.

Certum indubitatumque est Vossianum codicem erratum cum animadverterit Grabius, mirum cur ex Erasm. saltem et Gallas. non correxerit. » Corrigere potuit Grabius ex cod. Voss.

(*a*) Massuetus, qui pag. 42 hanc lectionem habet, not. d ita autumat : « Sic recte Claromont. Cod. juxta Græca οἷα ἦν ἡ τοῦ μονογενοῦς. »

(*b*) Massuetus pag. 88 hanc lectionem exhibet et not. d : « Sic, ait, ex Græco et Frontonis Duc. judicio restituimus »; sed nullam secutus est codicis auctoritatem.

(*c*) Habent Erasmus, Feuardentius omnesque ad Massuetianam usque editiones *discrepant*. Massuetus vero mutavit lectionem in *discrepent*, nec tamen dicit, cujus codicis auctoritate hoc fecerit.

(*d*) Hanc lectionem etiam Feuardentius habet, sed, uti videtur, ex Græco contextu. Quapropter Grabius eam omisit. Massuetus p. 105 not. k ita disputat : « quidam] lta Erasm. Gall. Clarom. et Pass. juxta Græcum. At in Feuard. (?) Oxon. et Valesiana Eusebii versione perperam *quidem* : quod

(*e*) Nihil notavit Grabius ad hunc locum, nisi hoc : « in Erasm. et Gallas. vitiose exstare *stultitia et audacia*. » Atque Massuetus p. 111, not. b, in solis quibus ipse usus sit codicibus, veram lectionem reperiri gloriatur.

(*f*) Hæc lectio a nemine notatur.

(*g*) Massuetus p. 115, not. g : « genuinam, inquit, hanc lectionem solus suppeditat cod. Claromont., in aliis omnibus cum editt. tum mss. corrupte : *aquam dixisse*. »

(*h*) « Ita solus », autumat Massuetus, « Claromont. cod. »

(*i*) Ita appellat codicem in adnotationibus atque in titulo, quo inscripsit editionem suam.

optimis mss. annumerandum esse et cum codd. vetere Feuardentii et Claromontano ad eamdem familiam pertinere.

IX. *Codex Vratislaviensis.*

Postquam de indole ac fatis Latinorum Irenæi codicum satis disputatum est: Græcum Epiphanii manuscriptum, quo usus sum ad corrigendum textum Irenæi libri I, silentio prætermittere non possum. Qui codex in bibliotheca Rhedigeriana, quæ Vratislaviæ est, reperitur. D. Menzelius vir clarissimus de eodem hæc ad me scripsit: « Codex noster membranaceus est forma maxima et exhibet ab initio Acacii et Pauli presbyterorum et archimandritarum epistolam, qua eumdem (Epiphanium) ad scribendum contra hæreses hortantur, adjuncta responsoria Epiphanii prolixiori; tum ipsum *Panarium* sive opus adversus octoginta hæreses integrum, eique in fine subnectitur *Ancoratus* seu A sermo *De fide*, quo Epiphanius a Palladio Snedrorum Pamphiliæ urbis præsule et presbyteris ejusdem, quorum etiam epistolæ præmittuntur, rogatus, doctrinam de SS. Trinitate, in primis de Spiritu sancto contra hæresin Macedonianam asseruit et explicavit. » D. Haasius Vratislaviensis vir clarissimus, qui, quæ Epiphanius ex opere Irenæi exscripserat, accurate cum dicto manuscripto conferenda curavit, in catalogo bibliothecæ Rhedigerianæ hæc adnotata esse scripsit: « Cod. memb. 326 folior. in fol. unius hominis manu non inelegante sæc. XV scriptus est. Involucrum Græcorum more factum et crenulis in extremitatibus ornatum a Græco itidem artifice elaboratum videtur. » Quamvis codex nonnulla nobis suppeditaverit, quibus textus Irenæi emendaretur, critica tamen auctoritas ejus non adeo gravis nobis visa est, ut eum ubique sequi possemus.

—

CAPUT II.

De editionibus Irenæi operis adv. hæreses.

1. *De editionibus Erasmianis.*

1526.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire retegit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum opera Des. Erasmi Roterodami, ac nunc primum in lucem editum opera Jo. Frobenii. Additus est index rerum scitu dignarum. Apud inclytam Basileam anno M. D. XXVI. Cum gratia et privilegio Cæsareo. Fol.

Hæc est editio princeps, quam Des. Erasmus Bernardo de Gloss, tunc temporis episcopo Tridentino, præmissa epistola nuncupatoria dedicavit. Litteras excipit S. Irenæi *Obtestatio ad scribas*, quæ inter Irenæi fragmenta primum locum obtinet. Singulis libris præmisit Erasmus titulos quibus capitula sunt inscripta. Tum textus Irenæi sequitur. In margine editor ex codicibus tribus, quibus usus est, adnotavit nonnullas varias lectiones et conjecturas et vocum insuitatiorum interpretationes. *Argumenta*, uti vocat, lib. II—V præmissa v. in *Appar.* nostro p. 6 seqq. Cæterum edit. princeps, eaque quæ duobus annis post in lucem prodiit, multo emendatiores sunt iis, quæ inde ab anno 1534 typis expressæ sub nomine Des. Erasmi publice vendebantur.

Editionem principem reperi in bibliothecis Universitatis Lipsiensis et Zitzensi.

1528.

Biennio post alia ex officina Frobeniana prodiit editio in-fol., in cujus titulo post verba: *emendatum opera Des. Erasmi Roterodami*, leguntur hæc: *ac nunc ejusdem opera recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant.* Ipsius Erasmi manus quædam menda sustulit. *Argumentum* in librum V scriptum paulo auctius in nova edit. legitur, uti in *Appar.* nostro p. 8 iterum expressum est. Cæterum pauca sunt, quibus hæc edit. differt ab edit. principe. D

In bibliothecis academica lenensi et Erfordiensi hæc edit. reperitur.

1534.

Dupinius in Bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum memorat editionem Erasmianam, quæ a. 1534 Parisiis in lucem prodierit. Grabius eam videre sibi non contigisse scribit. Massuetus præter primam Erasmi editionem nullam commemorat. Dupinius ipse postea dubitasse videtur, num hæc editio revera unquam exstitisset. Doctus enim censor edit. Massueti in *Deutsche Acta eruditorum* a. 1712 ita scribit: *Wir thun hier mit Fleiss der* B *Parisischen Edition von 1534, welche Grabius bei Du Pin gefunden, aber selbst nicht gesehen, keine Meldung, weil Du Pin selbst in der andern Edition seiner Bibliothecæ ecclesiasticæ selbige weggelassen, und also diessfalls seinen Fehler erkannt zu haben scheint.*

Errorem Dupinii emendare nobis licet. Prodiit 1534 enim Basileæ ex officina Frobeniana nova Erasmi editio; eamdem formam eumdemque titulum ac priores editt. habet, nisi quod in titulo legitur: *ac nunc ejusdem opera denuo recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant.* Inde liquet Erasmum ipsum novis curis Irenæi textum recognovisse. Sed cum viro doctissimo meliores codices ad manus non fuissent, ex variis lectionibus aut conjecturis in margine priorum editionum adnotatis plures in contextum Irenæi recepit. Quo factum est, ut textus magis corrumperetur, quam emendaretur; quod cuique concedendum est, qui lectionum varietatem a C me adnotatam accuratius perspexerit.

In bibliotheca Universitatis Gottingensis hæc editio asservatur.

—

Desiderius Erasmus m. Jul. a. 1536 Basileæ mortem obiit. Quoniam igitur edit. 1534 ultima fuit, quam editor ipse novis curis adornaverat, cæteræ omnes editiones, quæ Erasmi celeberrimum nomen ferunt, ad rationem illius typis expressæ videntur.

1545.

Contra hæreses divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire retegit et confutat veterum hæreseon impias et portentosas opiniones, ac vetustissimorum codicum collatione quantum licuit emendatum opera Des. Erasmi Roterodami, ac nunc ejusdem denuo recognitum, et quæ quam antehac longe castigatiores in lucem dantur. Quibus accessit rerum et hominum insignium index locupletissimus. Parisiis apud Mathurinum Dupuys, sub signo hominis silvestris, via ad D. Jacobum 1545, 8.

Editio perrara, Grabio prorsus ignota, elegantibus typis expressa. De ejus auctoritate critica nil addendum est iis, quæ de proximo antecedente libro disputavimus; ei enim simillima est.

Editio rarissima meæ bibliothecæ ornamento est.

1545.

Doctus censor Massuetianæ edit. in *Deutsche Acta eruditorum* memorat editionem, quam 1545 Basileæ in forma maxima in lucem prodiisse dicit. Sed eam neque Grabius neque ego vidimus.

1548.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire retegit et confutat veterum hæreseon impias et portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit Des. Erasmi Roterodami opera emendatum. Additus est index rerum observatu dignarum. Froben. Basileæ. 1548. Fol.

Neque hunc librum Grabius vidit. Ex bibliotheca urbis Lipsiensis ad me transmissus est. V. quæ disputavi de edit. 1534.

1554.

Quam sub hoc anno Fabricius in Bibliotheca Græca et censor editionis Massueti memorant editionem Erasmi Basileensem, in bibliothecis reperire mihi non contigit. Etiam Grabius eamdem frustra quæsivit.

1560.

Opus eruditissimum — — — (titulus idem est atque editionis 1548) *Basileæ* 1560. *Fol.*

Grabius de hoc libro ita agit : « In nullo (editio hæc) præcedentibus præstantior, nisi quod loco nudæ adjurationis Irenæi, qua scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in *Catalogo* scriptorum ecclesiasticorum de Irenæo verba, quodque *Index rerum* sit locupletior, ut vel ex prima littera *A* patet. » Indicem locupletiorem jam in edit. a. 1548 reperimus ; nil igitur novi liber a. 1560 habet, nisi locum Hieronymi de Irenæo. Vide disputata a me de edit. a. 1554.

Ad oram ejus editionis e bibliotheca academiæ Gottingensis mecum communicatæ D. Heumanni conjecturæ scriptæ sunt, de quibus infra vide quæ scripsimus.

1563.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire retegit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit Des. Erasmi Roterodami opera emendatum. Additus est Index rerum observatu dignarum. *Parisiis, apud Audoenum Parvum, sub intersignio lilii aurei, via ad divum Jacobum.* 1563, 8.

Hæc editio, qua eadem continentur atque antecedente, majoribus typis quam Parisina 1545 eleganter expressa est ; textus idem est atque in editt. 1545 et 1563. Reperis hunc librum in bibliotheca Hamburgica.

1567.

Opus eruditissimum — — (titulus idem atque in edit. proxime antecedente) *Parisiis. Apud Audoenum Parvum, sub intersignio lilii aurei, via ad divum Jacobum.* 1567.

Hic liber eadem eodem modo continet atque edit. a. 1563.

Ejus exemplar ad me missum est e bibliotheca Lugduno-Batava, in quo scriptum erat : « ex biblioth. viri illustris Isaaci Vossii 191. » In margine manus Josuæ Merceri varias lectiones e duobus codd. erutas ascripsit.

1570.

II. *Editio Nicolai Gallasii.*

Divi Irenæi Græci scriptoris eruditissimi, episcopi Lugdunensis, libri quinque adversus portentosas hæreses Valentini et aliorum, accuratius quam antehac emendati, additis Græcis quæ reperiri potuerunt ; opera et diligentia Nicolai Gallasii, S. Theologiæ professoris, una cum ejusdem adnotationibus. Additus est etiam index locupletissimus. Apud Joannem le Preux et Joannem Parvum. (Genevæ) *MDLXXX.*

« In hoc opere continentur : epistola ad D. Edmundum Grindallum, episcopum Londinensem, qua hujus editionis atque missionis ratio redditur ; præfatio ad lectorem de instituto totius operis, et de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum ; Græcæ dictiones, quæ passim apud Irenæum A occurrunt ordine alphabeti ; de Vita et scriptis Irenæi ex Eusebio et Hieronymo ; vetus interpretatio collatis exemplaribus accurate emendata ; Græca ejusdem Irenæi quæ hactenus reperiri potuerant, uti Epiphanius scriptis suis inseruerat, inde excerpta et conversa in linguam Latinam, ut cum vetere interpretatione conferri possint ; summæ singulis capitibus præfixæ, quibus plenissime declaratur quidquid in iis præcipuum est ; loci Scripturæ, quorum in iis mentio fit, ad marginem notati ; additæ sunt in fine adnotationes, quibus obscura pleraque declarantur : explicantur etiam nonnulli Scripturæ loci, ac respondetur iis, qui, adversus piam doctrinam, hujus sancti viri auctoritate abusi sunt. »

Quod si comparaveris hoc Gallasii opus cum Erasmi editt., concedes id esse multo præstantius illis. Sed textus Latinus non ex codicibus est emendatus, et Græcus sæpissime corruptus. Explicationes satis quidem prolixæ res obscuras non satis illustrant, plurimæque haud magni sunt momenti nihilque ad textum emendandum conferunt. Quintum librum, a nemine antea in sectiones divisum, editor in capita distinxit.

1571.

III. *Editio Joannis Jacobi Grynæi.*

Uno tantum anno postquam Gallasius libros Irenæi in publicum ediderat, Joannes Jacobus Grynæus, pastor Basileensis, Opus *adv. hæreses*, quod vocat *eruditissimum, nova libri primi conversione, singulorum capitum argumentis, et variæ lectionis observatione illustratum et recognitum* foras dedit. Pro translatione veteris interpretis novam, et, ut dicit in præfatione, *multo meliorem* substituit ; quod male ab eo factum esse, alii ante me jam judicarunt. Quod dixit, opus *variis lectionis observatione illustratum et recognitum esse*, aperte falsum est ; nullæ enim in margine variæ lectiones reperiuntur. Qua de causa Grynæi librum minus utilem censemus, quam Erasmianas editiones.

IV. *Editiones Francisci Feuardentii.*

1575 et 1576.

Massuetus præfatione prodit, primam a Franc. Feuardentio adornatam editionem typis Nivelli a. 1575 et 1576 expressam, eamque a priorum editionum vitiis nondum satis expurgatam esse. Idem ex Dupinii *nova ecclesiasticorum auctorum Bibliotheca* didicimus. Sed nec Grabio nec mihi contigit, ut hanc editionem in bibliothecis inveniremus. Quod parum refert, cum meliores Feuardentii editiones nobis non defuerint.

1596.

Divi Irenæi, Lugdunensis episcopi et martyris, adversus Valentini et similium Gnosticorum hæreses libri v, jam secundo diligenti editorum codicum collatione, vetustissimi magnæque fidei manuscripti codicis atque alterius Vaticani ab innumeris mendis repurgati et aliquot capitibus aucti ; præterea omnibus, quæ apud veteres exstant, fragmentis Græcis ac Latinis, item quibusdam S. Polycarpi, episcopi Smyrnensis et martyris, scriptis, nunquam antea editis, denique universis aliorum ejusdem D. Irenæi operum, quæ reperire licuit, partibus locupletati. — Additæ sunt ad singula capita variæ adnotationes, quibus emendationum ratio redditur, obscura multa illustrantur, et quidquid ad antiquitatem ecclesiasticam, ac tam veterum quam recentium hæreseon confutationem pertinet, quod ex his libris erui potuit, copiose traditur. — Accessit quoque Arnobii catholici et Serapionis Ægyptii conflictus de Deo trino et uno et duabus in Christo naturis, nunquam typis excusus. Ad illustriss. principem et reverendissimum cardinalem Carolum Lotharingum, Metensi et Argentinensi episcopo, etc. — Omnia studio et opera F. Francisci Feuardentii, ordinis F. Minorum, in S. facultate Parisiensi doctoris theologi. Accessit index scripturarum et rerum magis memorabilium. Reliqua vide,

lector, magis speciatim pagina sequente. Coloniæ Agrippinæ, in officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylii. Anno 1596. *Cum gratia et privilegio Sac. Cæs. Majestatis.*

Alteram hanc Feuardentii editionem, duorum codicum (*a*) ope adornatam, alterius Vaticani, alterius inter libros Joannis San-Andreani Ecclesiæ Parisiensis canonici asservati, priori Feuardentiana multo esse meliorem Dupinius jam observavit; præter alia etiam Græcos Irenæi locos ex variis scriptoribus insertos habet. Sed cum Feuardentius ipse in *Commonitione ad lectores* exposuerit, quid in editione ipsius præstitum esset : lectores rogatos velim, ut *Appar. nostrum* p. 22 adeant, mihique de ratione editionis tacere liceat. Attamen ne Feuardentio quidem contigit, ut textum satis bene restitueret, et notis doctrina conspicuis, sed prolixitate laborantibus res obscuras collustraret.

Reperitur hæc editio in bibliothecis Vimariensi et lenensi.

1625.

Teste Joan. Alberto Fabricio (Bibl. Græc., pag. 79), Feuardentii editio 1625 recusa est, quam nec Grabius aut Massuetus memorant nec ego quidem reperi.

1639.

In titulo, quo nova editio inscripta est, post verba : *Paris. Doctoris theologi* leguntur hæc : *Adjecta sunt ad hanc novam editionem alia quædam fragmenta Irenæi ex eminentissimi cardinalis Rupifucaldi bibliotheca deprompta Græce et Latine edita. Lutetiæ Parisiorum.* 1639. *Cum privilegio Christianissimi regis.*

Præter id in titulo nominatum editioni nil novi additum eaque priore non est emendatior. Ex bibliotheca urbis Leipsiensis hic liber ad me transmissus est.

1675.

Post voces : *quæ reperiri licuit, partibus locupletati*, hæc in titulo sunt addita : *Cum scholiis et adnotationibus Jac. Billii, Front. Ducæi, et Franc. Feuardentii, quibus emendationum ratio redditur, obscura illustrantur, et quidquid ad antiquitatem ecclesiasticam pertinet, copiose explicatur. Lutetiæ Parisiorum,*1675.

Cæterum titulus eadem habet, quæ in editt. 1596 et 1639 leguntur. Editio hæc typis minus elegantibus expressa, quam priores, cæteris alioquin simillima, reperitur in bibliotheca Vimariensi.

1677.

Feuardentii editio omissis quidem omnibus adnotationibus et textu Græco recusa est in Bibliothecæ Patrum Lugdunensis tomo secundo 1766. V. *Editio a Joanne Ernesto Grabio adornata.*

1702.

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε. *S. Irenæi episcopi Lugdunensis contra omnes hæreses libri quinque. Textus Græci partem haud exiguam restituit; Latinam versionem antiquissimam e quatuor mss. codicibus emendavit; fragmenta aliorum tractatuum, deperditorum subjunxit; omnia notis variorum et suis illustravit Joannes Ernestus Grabe. Quid ultra in hac editione præstitum sit, ostendunt Prolegomena. Oxoniæ e theatro Sheldoniano, impensis Thomæ Bennet, ad insigne lunæ falcatæ, in cœmeterio S. Pauli, Londini anno Dom.* 1702.

Dupinius Feuardentii editionem ita collaudat, ut nova Irenæi editione opus esse neget, nisi forte, quod vix sperari queat, Græcus operis *Adv. hær.* textus diu et graviter desideratus aliquando inventus fuerit. Sed Grabius Irenæum multa cura atque incredibili industria a se emaculatum denuo in lucem emisit. Textum Græcum ac Latinum ad exemplar Feuardentii editionis recusum emendavit; Latinam interpretationem e codicibus duobus Merceri, Arundeliano et Vossiano recognovit; multaque fragmenta Græca et ex scriptis aliorum excusis et ex mss. hausta adjecit; lectionis varietatem summa diligentia adnotavit nec infelici successu admirandaque doctrina multos locos obscuros explanavit. Qui quid editor in hoc libro præstiterit accuratius velit discere, is adeat ipsius Grabii Prolegomena in *Appar.* nost., pag. 43 seqq., et censuram editionis in *Actis eruditorum* a. 1702 publicatis, pag. 309.

1712.

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου καὶ μάρτυρος ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε. *S. Irenæi episcopi Lugdunensis*, etc. (*b*).

1734.

Anno 1734 editio Massuetiana Venetiis iterum in lucem prodiit. Præter fragmenta Græca a Pfaffio in bibliotheca Taurinensi reperta et plura scripta polemica de fragmentis istis nil novi habet : sed multa insunt novæ editioni errata typographica.

1829.

Collectio selecta SS. Ecclesiæ Patrum, complectens exquisitissima opera tum dogmatica et moralia, tum apologetica et oratoria, accurantibus D. A. B. Caillau una cum D. M. N. S. Guillon. Tom. II, Parisiis et Bruxellis apud Méquignon-Havard, editorem. (*Lipsiæ apud F. Fleischer.*) 1829. In hoc libro reperiuntur loca excerpta ex Irenæi libris *Adv. hær.* iterum recusa ex recensione Massueti.

—

Teste Joan. Drusio Centuria I *Miscell.*, cap. 44 Matthias Launoius, senator olim Antuerpiensis, emendatiorem Irenæi editionem molitus est. Sed nobis non contigit, ut de consilio ejus accuratius edoceremur.

Novam Irenæi editionem, auctiorem novis fragmentis e codicibus depromptis et notis ineditis promiserat Magnus Crusius. Quamquam consilium hujus libri aliorumque, quos promiserat, successu caruit felici, ipsius Crusii verba de nova Irenæi editione hic repetere liceat.

Is enim libello, qui inscribitur : *Dissertatio epistolica ad eminentissimum atque rev. dn. Christianum Wormium, diœcesis Sialandicæ in Dania episcopum, de scriptis quibusdam integris fragmentisque hactenus ineditis, quæ in itinere Gallico, Anglico atque Germanico reperire contigit, et nunc in lucem publicam edenda parat, virosque eruditos insimul ad conferendas symbolas humanissime invitat Magnus Crusius, Slesvicensis, v. d. m. Lipsiæ* 1728, « conatum, ait, recudendi Irenæi opera, omnibus historiam Ecclesiæ Christianæ primitivæ amantibus maxime necessaria, audacem quidem esse; sed suaderi hoc institutum magna raritate et defectu exemplarium utriusque editionis, tum Anglicanæ Jo. Ern. Grabii, tum Gallicanæ Renati Massueti, quæ charo nimis pretio etiam in ipsis terris, ubi impressæ sint, venditentur et frustra ta-

(*a*) In *Commonitione* sua *ad lectores* Feuardentius de codicibus, quorum usus ipsi concessus erat, non solum nimis breviter, sed etiam obscure scripsit. Certum est Feuardentium codice Vaticano alioque, uti videtur, Parisiis asservato usum esse. Vaticanum manuscriptum, quod perraro allegat, fortasse idem fuit, quod Erasmus et postea Latinus Latinius consuluere. Quamvis vetus Feuardentii codex exeunte sæc. XVI Parisiis servatus, Vossii vero exeunte sæc. XV in Gallia scriptus esse videatur : mihi tamen cum Massueto ex dictorum codicum variis lectionibus censendum est, codices illos diversos esse, neque Feuardentium Vossii manuscriptum inspexisse.

(*b*) Recensionem editionis D. Massueti, quæ in nostra reviviscit, omittimus. EDIT. PATR.

men sæpius desiderentur. Suadent id (institutum) plurimæ accessiones, quibus nova quædam editio insignem in modum locupletari poterit : quippe tot ac tanta supersunt fragmenta Græci textus ex codicibus Vaticanis (quorum copia Laurentio Alexandro Zacagnio præfecto olim Bibliothecæ Vaticanæ dignissimo debetur), Gallicanis et Anglicanis descripta, ut plurima inde loca vel suppleri vel emendari queant. Suadet industrius labor sæpius laudati Grabii, qui paulo ante mortem Irenæum suum curis secundis recognitum, a plurimis mendis vindicatum novisque adnotationibus auctum luci publicæ destinaverat; licet *Vindiciæ* ipsius A *contra Renatum Massuetum*, quas Casimirus Oudinus in *Commentario* de scriptoribus ecclesiasticis memorat, inter manuscripta Grabiana neutiquam reperiantur. Suadent denique eruditissimæ observationes ineditæ Thomæ Aisleri, Eduardi Bernardi, Francisci Junii, Danielis Heinsii aliorumque, quas propria ipsorum manu adnotatas inveni et, ne sterili labore amplius delitescerent, in usum publicum selegi. Prologum etiam manuscripto codici Arundeliano Operum S. Irenæi præfixum et in Grabii atque Massuetii editionibus omissum ex Bibliotheca regiæ societatis Londinensis, ubi iste codex asservatur, descripsi. »

—

CAPUT III.

De apparatibus criticis aliorum in editiones receptis.

I. *De scholiis Frontonis Ducæi et Jac. Billii.*

Fronto Ducæus et Jacobus Billius (in *Sacris Observationibus* I, 33 sqq. et II, 5. Paris. 1585 ad calcem epistolarum Isidori Pelus. editis) scholia plura ad Irenæum ediderant, quibus aut textum Latinum cum Græco collatum emendarunt, aut plerumque feliciter obscuros locos collustrarunt. Præsertim Billius nobis laudandus videtur ob summam doctrinam, criticum ingenii acumen, elegantem scribendi rationem, observationibus ipsius conspicua. Quorum duumvirorum scholia Feuardentius primus in editionem Irenæi recepit ; neque a Grabio, Massueto et nobis neglecta sunt ; eorum plurima in Apparatu typis expressa reperis.

II. *De observationibus Heumanni et Francisci Junii in hanc novam editionem receptis.*

E bibliotheca Academiæ Gottingensis ad me perlata est editio Erasmi Basileensis a. 1560, quæ olim fuit e libris Casp. A. Heumanni, professoris theol. Gottingensis. Vir doctissimus permultas emenda- C tiones in margine dictæ editionis ascripsit, inter quas eas reperi, quas in *Hamburg. vermischte Bibl.*, t. I, p. 144 sqq. publici juris fecit. Aliæ conjecturæ ingenium sagacissimum produnt; sed provido editori, cui fides et auctoritas codicum omnimodo tuenda et servanda est, plerumque respuendæ fuerunt; aliæ vero omnino nihil valere potuerunt ei, qui mentem Irenæi assecutus erat et scribendi ejus rationem penitius cognoverat.

Denique nobis commemorandus est criticus apparatus Francisci Junii, professoris olim theol. Lugduno-Batavi. Reperi enim in bibliotheca magnificali Vimariensi editionem Gallasii, in cujus margine tum magna copia emendationum, tum multa Græca fragmenta scripta sunt. Hæc editio transiit quondam in bibliothecam Marquardi Gudii, qui sub B titulo libri de istis adnotationibus manu exaratis hæc scripsit : « Lectionum varietates e vetere codice, supplementa etiam et fragmenta Græca ad hujus libri marginem ascripsit propria sua manu Franciscus Junius, theol. prof. Lugduni Batavorum. » Sed est quod Gudium errore deceptum esse censeam. Qui veteris interpretis scribendi rationem callet, mecum dubitare nequit, emendationes Junii non e codice, sed e sagacissimo judicio profluxisse. Nonnunquam enim factum est, ut Junius elegante eruditione adjutus interpretem barbare scribentem corrigeret e ratione scribendi, qua scriptores classici, quos dicunt, usi sunt. Multa, quæ conjecit Junius et in charta per aquam glutinosam non densata pulcherrime et nitidissime scripsit, tam ingeniosum tamque eruditum et sagacem virum produnt, ut ejus conjecturas in notas meas recipiendi opportunitas jucundissima mihi fuerit. Doleo, adnotationes Franc. Junii finem libri I non supergredi. Fragmenta Græca a Junio ex antiquissima Epiphanii editione exscripta sunt.

—

In Theoph. Christ. Harlesii *Supplementis ad introductionem in historiam linguæ Græcæ*, t. II, p. 203 legi hæc : *Variæ lectiones sunt margini* (editionis Grynæi) *ascriptæ, et Reinesius exemplari suo, quod servatur in bibliotheca Zitzensi, multas manu adjecit emendationes.* Sperabam fore ut ex adnotationibus Reinesii, alioquin viri sagacissimi, aliquot fructus percipere possem. Sed spes me fefellit. Etenim plurima, quæ Reinesius ad marginem scripsit, pertinent ad capitum inscriptiones. Cætera tremente, uti videtur, manu tam pessime sunt scripta, ut vix legi queant. Quæ intentis oculis explicare potui, ea non satis digna visa sunt, quæ in meam editionem reciperem.

SELECTA VETERUM TESTIMONIA
DE IRENÆO EJUSQUE SCRIPTIS.

—

Martyres Lugdunenses et Viennenses sub M. Aurelio, in Epistola ad Eleutherum papam, apud Eusebium lib. V Hist. eccles., cap. 4.

Χαίρειν ἐν Θεῷ σε ἐν πᾶσιν εὐχόμεθα καὶ ἀεί, Πάτερ Ἐλεύθερε. Ταῦτά σοι τὰ γράμματα προετρεψάμεθα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ κοινωνὸν Εἰρηναῖον διακομίσαι καὶ παρακαλοῦμεν ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει, ζηλωτὴν ὄντα τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ. Εἰ D Te per omnia ac perpetuo optamus in Deo valere, Pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenæum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas, rogamus, utpote æmulatorem testamenti Christi.

γὰρ ἤδειμεν τόπον τινὶ δικαιοσύνην περιποιεῖσθαι, A ὡς πρεσβύτερον Ἐκκλησίας, ὅπερ ἐστιν ἐπ' αὐτῷ, ἐν πρώτοις ἂν παρεθέμεθα.

Quod si vero nobis compertum esset, locum cuiquam justitiam conferre, eum tanquam presbyterum Ecclesiæ (hunc enim gradum obtinet), tibi inter primos commendassemus.

Tertullianus lib. contra Valentinianos, cap. 5.

Nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot jam viri, sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt, et retuderunt: ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus nostræ virginis senectæ et Christianæ eloquentiæ dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi.

Eusebius lib. II *Hist. eccles., cap.* 13.

Παρὸν τοῖς βουλομένοις, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν (τὸν Σίμωνα) καταμέρος αἱρεσιαρχῶν τὰς ἀρχὰς, καὶ τοὺς βίους, καὶ τῶν ψευδῶν διδαγμάτων τὰς ὑποθέσεις, τά τε πᾶσιν αὐτοῖς ἐπιτετηδευμένα διαγνῶναι, οὐ κατὰ πάρεργον τῇ δεδηλωμένῃ τοῦ Εἰρηναίου παραδεδομένα βίβλῳ.

Non ipsius modo Simonis, sed et reliquorum hæreticæ pravitatis auctorum initia, vitam, falsorum dogmatum causas ac rationes, studia denique et instituta singulorum, ex supradictis Irenæi libris, a quo hæc accurate tradita sunt, licet volentibus cognoscere.

Idem lib. III, *cap.* 23.

Ὅτι δὲ εἰς τούτους ἔτι τῷ βίῳ περιῆν (Ἰωάννης), B ἀπόχρη διὰ δύο πιστώσασθαι τὸν λόγον μαρτύρων· πιστοὶ δ' ἂν εἶεν οὗτοι, τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρεσβεύσαντες ὀρθοδοξίας, εἰ δὴ τοιοῦτοι Εἰρηναῖος καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς· ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν Πρὸς τὰς αἱρέσεις, ὧδέ πως γράφει κατὰ λέξιν· *Καὶ πάντες*, etc.

Quod autem Joannes ad hæc usque tempora (Trajani) pervenerit, duorum testium auctoritate probare sufficiet. Sunt porro hi testes fide dignissimi, quippe qui rectæ semper catholicæque doctrinæ propugnatores exstiterint: Irenæum dico, et Clementem Alexandrinum. Quorum prior in secundo *Adversus hæreses* libro ita scribit: *Et omnes*, etc. *Vid. lib.* II, *cap.* 22.

Idem lib. V, *cap.* 5.

Ποθεινοῦ δὴ ἐφ' ὅλοις τῆς ζωῆς ἔτεσιν ἐνενήκοντα σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρήσασι τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς κατὰ Λούγδουνον, ἧς ὁ Ποθεινὸς ἡγεῖτο παροικίας, τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Πολυκάρπου δὲ τοῦτον ἀκουστὴν γενέσθαι κατὰ τὴν νέαν, ἐμανθάνομεν, ἡλικίαν.

Cum Pothinus anno ætatis nonagesimo una cum Gallicanis martyribus cæsus esset, episcopatum Lugdunensis Ecclesiæ post illum suscepit Irenæus. Quem quidem in adolescentia Polycarpi auditorem fuisse comperimus.

Eodem lib. V, *cap.* 20.

Ἐξεναντίας τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῆ τῆς Ἐκ- C κλησίας θεσμὸν παραχαραττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει· τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον *Περὶ σχίσματος*, τὴν δὲ πρὸς Φλωρῖνον *Περὶ μοναρχίας*, ἢ *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν*. Ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι' ὃν αὖθις ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντῖνον πλάνῃ, καὶ τὸ *Περὶ ὀγδοάδος* συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπουδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχὴν..... ἐν ᾗ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρῖνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· *Τὰ δόγματα*, etc.

Adversus illos, qui sinceram Ecclesiæ legem adulterabant, Irenæus varias conscripsit epistolas: alteram ad Blastum, quam inscripsit *De schismate*; alteram ad Florinum *De monarchia*, seu quod *Deus non sit conditor malorum*. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cum postea in errorem Valentini abreptus fuisset, iterum Irenæus ejus gratia librum *De octonario* composuit. In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat.—Porro in ea ad Florinum epistola, de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis: *Hæc dogmata*, etc. *Vide Fragmenta deperditorum Irenæi Tractatuum in calce hujus operis, fragm.* II.

Eodem lib. V, *cap.* 24.

Καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὢν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας, παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον· τῷ γε μὴν Βίκτορι προσηκόντως, ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας Ἐκκλησίας Θεοῦ, ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλεῖστα ἕτερα παραινεῖ, καὶ αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τάδε D ἐπιλέγων· *Οὐδὲ γὰρ μόνον*, etc. Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμός τις ὢν τῇ προσηγορίᾳ, αὐτῷ τε τῷ τρόπῳ εἰρηνοποιὸς, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρηνῆς παρεκάλει τε καὶ ἐπρέσβευεν. Ὁ δ' αὐτὸς οὐ μόνον τῷ Βίκτορι, καὶ διαφόροις δὲ πλείστοις ἄρχουσιν Ἐκκλησιῶν, τὰ κατάλληλα δι' ἐπιστολῶν, περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὡμίλει.

Irenæus in Epistola, quam scripsit (*ad Victorem de dissensione ob celebrationem Paschatis*) nomine fratrum, quibus præerat in Gallia, illud quidem defendit, solo die Dominico resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum; Victorem tamen inter plura alia decenter admonet, ne integras Dei Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione abscindat, et his insuper utitur verbis: *Neque enim solum*, etc. (*Vide fragm.* III.) Ac Irenæus quidem nomini suo respondens, ac proposito pacificus, pro Ecclesiarum pace hæc monuit et allegavit. Neque vero ad Victorem solum, sed ad multos alios Ecclesiarum antistites de agitata quæstione litteras in eamdem sententiam misit.

Denique cap. 26.

Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίου συγγράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς, φέρεταί τις αὐτοῦ πρὸς Ἕλληνας λόγος συντομώτατος καὶ ταμάλιστα ἀναγκαιότατος, *Περὶ Ἐπιστήμης*, ἐπιγεγραμμένος· καὶ ἄλλος, ὃν ἀνατέθεικεν ἀδελφῷ Μαρκιανῷ τοὔνομα, εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος· καὶ βιβλίον τι *Διαλέξεων διαφόρων*, ἐν ᾧ τῆς πρὸς

Cæterum præter supradicta Irenæi opera et Epistolas, exstat etiam brevissimus et in primis necessarius ejusdem liber *Adversus gentes*, qui *De scientia* inscribitur. Alius præterea Marciano fratri nuncupatus, qui demonstrationem continet apostolicæ prædicationis. Denique libellus *Variarum disputationum*, in quo Epistolæ ad Hebræos, et Sa-

pientiæ Salomonis mentionem facit, et quasdam sententias ex istis libris adducit. Atque hæc sunt quæ ex Irenæi scriptis ad nostram notitiam pervenerunt.

A Ἑβραίους Ἐπιστολῆς καὶ τῆς λεγομένης Σοφίας Σολομῶντος μνημονεύει, ῥητά τινα ἐξ αὐτῶν παραθέμενος. Καὶ τὰ μὲν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γνῶσιν τοῦ Εἰρηναίου τοσαῦτα.

Epiphanius Hæres. XXIV, § 8.

Beatus ille apostolorum successor Irenæus subtilius ea de re disputans, Basilidis stultitiam cum pari imbecillitate conjunctam admirabiliter convicit.

Θαυμαστῶς ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ τῶν ἀποστόλων διάδοχος, περὶ τούτου λεπτολογῶν, διήλεγξε τούτου (τοῦ Βασιλείδου) τὴν ἀβελτηρίαν καὶ ἀδράνειαν.

Idem hæres. XXXI, § 33.

Hæc atque his similia optimus ille senex Irenæus totidem verbis de vanissimis illorum opinionibus disseruit, vir omnino Spiritus sancti donis instructissimus, ac cœlestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctus: qui sinceræ fidei ac scientiæ præsidiis omnia illorum prostravit evertitque mendacia. Quod in secundo libro ac sequentibus aliis potissimum perfecit, ubi illos uberiore stylo confutavit: cum velut humi abjectum, ac superatum adversarium trahere, ac quodammodo triumphare visus est velle, et profligati nugatoris impudentem magis quam fortem ad provocandum audaciam palam omnibus detegere.

Ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα ὁ προειρημένος ἀνὴρ πρεσβύτης Εἰρηναῖος, ὁ κατὰ πάντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου κεκοσμημένος, ὡς γενναῖος ἀθλητὴς ὑπὸ τοῦ Κυρίου προβεβλημένος, καὶ ἐπαλειφθεὶς τοῖς ἐπουρανίοις χαρίσμασι, τοῖς κατὰ τὴν ἀληθινὴν πίστιν καὶ γνῶσιν, καταπαλαίσας τε καὶ καταγωνισάμενος τὴν πᾶσαν αὐτῶν ληρῳδῆ ὑπόθεσιν, διεξῆλθε κατὰ λόγον τὰ ὑπ' αὐτῶν κενοφωνούμενα. Ἀκρότατα δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ ἕξῃς δευτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τοὺς ἄλλοις διήλεγξε περιττοτέρως, βουλόμενός πως τὸν χαμαὶ ριφέντα, καὶ εἰς ἧτταν τραπέντα σῦραι, καὶ ἐνώπιον πάντων θριαμβεῦσαί τε καὶ φωράσαι τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ῥιφέντι ἀναίσχυντόν τε καὶ ἀσθενῆ πρόκλησιν ματαιοφροσύνης.

Cyrillus Hierosol. Cateches. XVI *Illuminatorum.*

Impiissimi omnium hæretici etiam contra Spiritum sanctum acuerunt linguam, et ausi sunt dicere nefanda: quemadmodum Irenæus interpres in Institutionibus contra Hæreses scripsit.

Οἱ περὶ πάντα ἀνοσιώτατοι αἱρετικοὶ καὶ κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὤξυναν γλῶσσαν, καὶ ἐτόλμησαν τὰ ἀθέμιτα, καθὼς Εἰρηναῖος ὁ ἐξηγητὴς ἐν τοῖς προστάγμασι τοῖς πρὸς τὰς Αἱρέσεις ἔγραψεν.

Basilius lib. De Spiritu sancto, cap. 29.

Irenæus ille, qui vicinus fuit apostolorum temporibus, quomodo mentionem Spiritus faciat, disputans adversus hæreses, audiamus: *Eos autem qui ineffrænati*, etc.

Εἰρηναῖος ἐκεῖνος, ὁ ἐγγὺς τῶν ἀποστόλων γενόμενος, πῶς ἐμνήσθη τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ πρὸς τὰς Αἱρέσεις λόγῳ, ἀκουσώμεν. *Τοὺς δὲ ἀχαλιναγωγήτους*, etc.

Ephrem Syrus tractatu De virtute, cap. 8.

Pulchre et magnifice quidam sanctorum (Irenæus) C enuntiavit, dum hunc in modum docens ait: *Cum sit igitur tale*, etc. *Contra hæreses. lib.* V, *cap.* 28.

Καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφήνατό τις τῶν ἁγίων, οὕτω διδάξας, καί φησιν· *Τοιαύτης*, etc.

Socrates Corinthius ad calcem historiæ de martyrio S. Polycarpi.

Atque hæc ex codice Irenæi, discipuli Polycarpi, descripsit Gaius, qui etiam cum Irenæo versatus est. Ego vero Socrates Corinthius ex Gaii exemplari transcripsi. Gratia sit cum omnibus.

Ταῦτα μετεγράψατο μὲν Γάϊος, ἐκ τοῦ Εἰρηναίου, μαθητοῦ τοῦ Πολυκάρπου, ὃς καὶ συνεπολιτεύσατο τῷ Εἰρηναίῳ· ἐγὼ δὲ Σωκράτης ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ Γαΐου ἀντιγράφου ἔγραψα. Ἡ χάρις μετὰ πάντων.

Hieronymus in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum.

Irenæus Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyter, a martyribus ejusdem loci ob quasdam Ecclesiæ quæstiones legatus Romam missus, honorificas super nomine suo ad Eleutherium episcopum perfert litteras. Postea jam Pothino prope nonagenario, ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substituitur. Constat autem Polycarpi, cujus supra fecimus mentionem, sacerdotis et martyris, hunc fuisse discipulum. Scripsit quinque *Adversus hæreses* libros, et *Contra gentes* volumen breve, et *De disciplina* aliud, et ad Marcianum fratrem *De apostolica prædicatione*, et librum *Variorum tractatuum*, et ad Blastum *De schismate*, et ad Florinum *De Monarchia*, sive, *Quod Deus non sit conditor malorum*, et *De Octava* egregium commentarium, in cujus fine significans se apostolicorum temporum vicinum fuisse, sic subscripsit:

Adjuro te qui transcribis librum istum, per Dominum Jesum Christum, et per gloriosum ejus adventum, quo judicaturus est vivos et mortuos, ut conferas postquam transcripseris, et emendes illum ad exemplar, unde scripsisti, diligentissime: hanc quoque obtestationem similiter transferas, ut invenisti in exemplari. Feruntur ejus et aliæ ad Victorem episcopum Romæ de quæstione Paschæ epistolæ, in quibus commonet eum, non facile debere unitatem collegii scindere: siquidem Victor multos Asiæ et Orientis episcopos, qui decima quarta luna cum Judæis Pascha celebrabant, damnandos crediderat: in qua sententia hi qui discrepabant ab illis, Victori non dederunt manus. Floruit maxime sub Commodo principe, qui Marco Antonino Vero in imperium successerat.

Eadem omnino Hieronymi verba descripsit Freculphus Lexoviensis, Chronic. tom. II, lib. II, *c.* 22.

Idem in cap. LXIV *Isaiæ.*

De quibus (*variis priscorum hæreticorum portentis*) diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæreseon, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Ægyptium, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deceperunt, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ vindicantes.

Et in Epistola 53, *al.* 29, *ad Theodoram viduam, t.* IV *novæ edit.*

Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, et Papiæ, auditoris evangelistæ Joannis, discipulus, epi-

scopus Ecclesiæ Lugdunensis, quod Marcus quidam, de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit, et eas partes, per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit, maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians : inde Pyrenæum transiens, Hispanias occuparit ; et hoc studii habuerit, ut divitum domos, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille scripsit ante annos circiter trecentos ; et scripsit in iis libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit.

Augustinus lib. I *contra Julianum Pelagianum cap.* 3 *et* 7.

Tu qui tam crebro nobis Manichæorum nomen opponis, quos et quales viros, et quantos fidei catholicæ defensores tam exsecrabili criminatione appetere audeas, si evigilas, intuere. — Irenæus Lugdunensis episcopus non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait, *non aliter salvari ab antiqua serpentis plaga*, etc. (*lib.* IV, *cap.* 2). Videsne antiquum hominem Dei, quid de antiqua serpentis plaga sentiat ? — Si assertores eos flagitas, quorum aliquid etiam litterarum inveniri potest, illustrisque doctrina est, en adest assertorum ejus memorabilis et venerabilis consessus atque consensus. Sanctus Irenæus dicit, antiquam serpentis plagam fide Christi et cruce sanari, et quod protoplasti peccato fuimus tanquam vinculis alligati, etc.

Justinus in responsione ad Quæstionem 115 *ad Orthodoxos.*

Ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυρ καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου, ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα* λόγῳ, etc. A

Beatus Irenæus martyr et Lugdunensis episcopus in libro *De Pascha*, etc. *Vide fragmenta deperditorum tractatuum S. Irenæi, fragm.* VII.

Theodoretus Dialogo I, *pag.* 33 *B.*

Εἰρηναῖος τῆς Πολυκάρπου διδασκαλίας ἀπήλαυσεν· ἐγεγόνει δὲ φωστὴρ Γαλατῶν τῶν ἑσπερίων.

Irenæus Polycarpi auditor et discipulus fuit, lumenque occidentalium Gallorum.

Idem in Præfatione Hæreticarum fabularum.

Τοὺς μέντοι τῶν παλαιῶν αἱρέσεων μύθους ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων συνέλεξα, Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, καὶ Εἰρηναίου τοῦ τὰ Κελτικὰ καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος ἔθνη.

Antiquarum porro hæreseon fabulas ex antiquis Ecclesiæ doctoribus collegi, Justino philosopho et martyre, et Irenæo qui Celticas gentes excoluit et illuminavit, etc.

Idem lib. I *Hæret. Fabularum, cap.* 5.

Εἰρηναίου, τοῦ τὴν Ἑσπέραν φωτίσαντος, ἀνδρὸς ἀποστολικοῦ, παραθήσομαι μαρτυρίαν. Λέγει δὲ, κ.τ.λ., Ταῦτα μὲν οὖν ὁ θαυμάσιος Εἰρηναῖος.

Irenæi, viri apostolici, qui Occidentem illustravit, proferam testimonium. Sic autem scribit, etc. Hæc ergo de his dixit admirandus Irenæus.

Gregorius Turonensis lib. I *Historiæ Francorum, cap.* 29.

Beatissimus Irenæus, hujus successor martyris (Pothini) qui a beato Polycarpo ad hanc urbem (Lugdunum) directus est, admirabili virtute enituit ; qui in modici temporis spatio, prædicatione sua, maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione, talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem divini nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano ; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum, diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit.

Idem lib. I *De gloria martyrum, cap.* 5.

Martyrio consummatus gloriosus Pothinus episcopus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invectus est cœlo. Cui et merito, et sanctitate condignus Irenæus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus. Hic in crypta Basilicæ B. Joannis sub altari est sepultus ; et ab uno quidem latere Epipodius, ab alio vero Alexander martyr est tumulatus.

Gregorius I papa lib. XI *registri epist.* 56 (*nov. edit.*) *ad Ætherium Lugdun. episcopum.*

Gesta vel scripta B. Irenæi jam diu est quod sollicite quæsivimus ; sed hactenus ex eis inveniri aliquid non valuit.

Anastasius Sinaita l. VII *Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron, tom.* IX *Bibliothecæ PP. edit. Lugdun.*, 1677, *p.* 892. — *Ex cod. Colbertino* 2253.

Ἀκούεις ὅτι ἀφ' οὗ εἰσῆλθεν ὥσπερ τις θεία φύσις, τὸ θεῖον ἐμφύσημα εἰς τὸ γηγενὲς σῶμα τοῦ Ἀδάμ, εὐθέως ἡ Γραφὴ οὐχ ἁπλῷ ὀνόματι προσηγόρευσεν, ἀλλ' ὡσανεὶ συνθέτῳ Χριστῷ ὄντι, Θεὸν καὶ Κύριον αὐτὸν ὠνόμασεν· καθὰ καὶ εἰς τὰ ἀκριβῆ καὶ ἀνόθευτα, καὶ ἀρχαῖα τῶν ἀντιγράφων ἐρευνήσαντες, μετὰ πολλῆς ἀκριβείας εὑρήκαμεν, εἰς τὰ Κλήμεντος, καὶ Εἰρηναίου, καὶ Φίλωνος τοῦ φιλοσόφου, καὶ τοῦ τὰ Ἑξαπλᾶ συστησαμένου στιχθέντα. B

Audis quod ex quo ingressa est (tanquam divina quædam natura) divina insufflatio in terra naturæ corpus Adami, statim Scriptura non simplici nomine appellavit, sed (utpote quod Christus non solum esset Deus) Deum et Dominum eum composite nominavit, quomodo in sinceris et non adulteratis, antiquisque exemplaribus diligentissime scrutati invenimus ; iis, inquam, quæ notata fuerant a Clemente, et Irenæo, et Philone philosopho, et ab eo qui Hexapla composuit.

Et paulo post, p. 893.

Οἱ μὲν οὖν ἀρχαιότατοι τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξηγητῶν· λέγω δὴ, Φίλων ὁ φιλόσοφος καὶ τῶν ἀποστόλων ὁμοχρονος, καὶ Παπίας ὁ πολὺς, ὁ Ἰωάννου Εὐαγγελιστοῦ φοιτητὴς, ὁ Ἱεραπολίτης, Εἰρηναῖός τε ὁ Λουγδουνεὺς, καὶ ὁ Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς καὶ φιλόσοφος, Παντανετός (leg. Πανταινός) τε ὁ Ἀλεξανδρεὺς, καὶ

Veteres ergo Ecclesiarum interpretes, Philo, inquam, philosophus et tempore æqualis apostolis, et celebris Papias Hierapolitanus, Joannis evangelistæ discipulus, et Irenæus Lugdunensis, et Justinus martyr et philosophus, et Pantænus Alexandrinus, et Clemens Stromateus, et eorum assecłæ,

spiritualiter sunt contemplati de Christi Ecclesia, ea quæ scripta sunt de paradiso.

A Κλήμης ὁ Στρωματεὺς, καὶ οἱ ἀμφ' αὐτοὺς πνευματικῶς τὰ περὶ παραδείσου ἐθεωρήθησαν εἰς τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἀναφερόμενα.

Lib. x, *p.* 910.

Hanc (sententiam, *Et dixit serpens mulieri*) qui historice potius quam spiritaliter, verbis inhærentes accipiunt, nescio qua ratione Irenæi argumenta solvere valeant. Nam dicit, adversus impurorum Ophitarum hæresiarchiam decertans : *Qui fieri potest*, etc.

Ἣν οἱ ἱστορικῶς, καὶ μὴ μᾶλλον πνευματικῶς ἐκλαμβάνοντες, ἀλλὰ λεξιτηροῦντες, οὐκ οἶδα ὅπως τὰς ὑπὸ Εἰρηναίου πρὸς αὐτοὺς προτάσεις ἐπιλύονται. Φάσκει γὰρ κατὰ τῆς τῶν μιαρῶν Ὀφιτῶν αἱρεσιαρχίας ὁπλιζόμενος· *Πῶς δύνατον*, κ. τ. λ.

Maximus, Schol. in cap. 9 *Dionysii De divin. nomin.*

Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus fui. Id est, idem ego mihi ipsi, ut Irenæus dicit in libris contra hæreses.

Ἐγὼ ὁράσεις ἐπληθυνα, καὶ ἐν χερσὶ τῶν προφητῶν ὡμοιώθην. Τούτεστιν, αὐτὸς ἐγὼ ἐμαυτῷ, ὡς Εἰρηναῖος λέγει ἐν τοῖς *Καθ' αἱρέσεων*.

Idem, Schol. in cap. 7 *De eccles. hierarch.*

Papias lib. IV *Dominicarum* suarum *explanationum* scripsit, fore in resurrectione voluptates, quæ percipiuntur ex cibis, etc. Quin et Irenæus Lugdunensis episcopus lib. V *Adversus hæreses* idem tradit, ubi prædictum Papiam dictis suis testem adhibet.

B Παπίας ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῶν Κυριακῶν ἐξηγήσεων, τὰς διὰ βρωμάτων εἶπεν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαύσεις, κ. τ. λ. Καὶ Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνου, ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων πέμπτῳ λόγῳ, τὸ αὐτό φησι, καὶ παράγει μάρτυρα τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων, τὸν λεχθέντα Παπίαν.

Beda in Martyrologio, IV *Kalend. Junii.*

Lugduno Galliæ, sancti Irenæi episcopi (*subintellige*, memoria celebratur), qui cum omni fere civitatis suæ populo, glorioso coronatus est martyrio sub Severo principe, sepultusque a Zacharia presbytero in crypta Basilicæ B. Joannis Baptistæ sub altari.

Photius in Bibliotheca, cod. 120.

Legimus volumen Irenæi episcopi Lugdunensis (est autem Galliæ Celticæ urbs Lugdunum), sic inscriptum : *Libri quinque elenchi atque confutationis falso dictæ cognitionis*, id est, *contra hæreses*. Quorum primus de Valentino agens, atque ab impio ejus errore ducens initium, rursum quasi relato pede, altiusque origine repetita, narrat porro a Simone Mago usque ad Tatianum; qui Justini C Martyris primum discipulus, in errorem tandem hæresis præceps ruit. Disserit præterea de iis, qui proprie Gnostici appellantur, itemque de Cainis, exsecranda illorum dogmata exponens. Et hæc quidem libro primo. Ast secundo ea refellit quæ ab hæreticis impie asseruntur. Tertius varia adversus illos affert S. Scripturæ testimonia. Quartus autem ab hæreticis objectas quæstiones diluit. Quintus tandem, quæcunque per parabolas a Christo dicta factave fuerunt, ex reliqua ejusdem salutifera doctrina, nec non ex apostolorum Epistolis, hæreticorum imposturis refellendis aptissima esse demonstrat. Plura vero ejusdem S. Irenæi ac varia scripta, et epistolæ circumferuntur, etsi in aliquibus ecclesiasticorum dogmatum certa veritas spuriis rationibus fucari videtur, quæ observasse convenit. Aiunt hunc Polycarpi ejus, qui S. Martyr et Smyrnæ episcopus fuit, discipulum fuisse ; presbyterum vero Pothini, cui et in Lugdunensi episcopatu successit. Cæterum Victor ea tempestate Romæ pontificatum tenuit, quem crebris litteris hortatus est Irenæus, ne ob Paschatis dissensionem D ab Ecclesia aliquos abdicaret.

Ἀνεγνώσθη βιβλίον Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνων (ἐν Κελτοῖς δὲ τὰ Λούγδουνα), *Λόγοι πέντε*, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ, *ἔλεγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, τοῦτο δέ ἐστι, *κατὰ αἱρέσεων*. Ὧν ὁ πρῶτος διαλαμβάνων περὶ Οὐαλεντίνου, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀθέου πλάνης ἀπάρχεται, ὥσπερ ἀναποδίζων καὶ ἄνωθεν διεξιὼν ἀπὸ Σίμωνος τοῦ Μάγου, ἄχρι Τατιανοῦ· ὃς τὰ πρῶτα μαθητὴς Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος χρηματίσας, ὕστερον εἰς πλάνην μετεκυλίσθη αἱρέσεως. Ἔτι δὲ διαλαμβάνει περὶ τῶν ἰδίως Γνωστικῶν λεγομένων, καὶ τῶν Καϊνῶν, τὰ βδελυρὰ αὐτῶν ἐκτιθεὶς δόγματα· ἐν οἷς καὶ πρῶτος λόγος. Ὁ δὲ δεύτερος ἀνατροπὴν περιέχει τοῖς αἱρεσιώταις ἀσεβῶς δογματιζομένοις. Ὁ δὲ τρίτος καὶ Γραφικὰς κατ' αὐτῶν προκομίζει παντοδαπὰς μαρτυρίας. Ὁ δὲ τέταρτος τὰς παρὰ τῶν αἱρετικῶν προτεινομένας ἀπορίας διαλύει. Καὶ ὁ πέμπτος δὲ ὅσα διὰ παραβολῶν ἐλέχθη τε καὶ Ἐπράχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐκ τῶν ὑπολοίπων τῆς σωτηριώδους αὐτοῦ διδασκαλίας, καὶ ἐκ τῶν ἀποστολικῶν ἐπιστολῶν, ταῖς αἱρετικαῖς τερυρείαις εἰς ἔλεγχον ἁρμόζειν παρίστησι. Πολλὰ δὲ τοῦ θεσπεσίου Εἰρηναίου, καὶ παντοδαπὰ, καὶ ἕτερα συγγράμματα, καὶ ἐπιστολαὶ φέρονται, εἰ καὶ ἔν τισιν αὐτῶν ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ἀληθείας ἀκρίβεια νόθοις λογισμοῖς κιβδηλεύεται, ἃ χρὴ παρασημαίνεσθαι. Τοῦτόν φασι γενέσθαι Πολυκάρπου μὲν τοῦ ἱερομάρτυρος Σμύρνης ἐπισκόπου μαθητὴν, πρεσβύτερον δὲ Ποθεινοῦ, οὗ καὶ τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Λουγδούνων διάδοχος κατέστη. Βίκτωρ δὲ ἄρα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ῥώμης ἐπεσκόπει, πρὸς ὃν καὶ πολλάκις γράφει, παραινῶν μὴ ἔνεκα τῆς περὶ τοῦ Πάσχα διαφωνίας τινὰς τῆς Ἐκκλησίας ἀποκηρύττειν.

Ado Viennensis in Chronico, ætate sexta, ad annum 181 *et* 195.

Irenæus episcopus Lugdunensis habetur. Severus Pertinax quinta hortante (horrenda) persecutione Christianos excruciavit, plurimique sanctorum per diversas provincias martyrio coronati. Tunc temporis et Irenæus Lugdunensis cum maxima multitudine martyrium suum perfecit.

Usuardus in Martyrologio, IV *Kalend. Junii.*

Apud Lugdunum Galliæ, sancti Irenæi episcopi et martyris; quem constat B. Polycarpi sacerdotis et martyris fuisse discipulum, ut scribit Hieronymus, et apostolorum temporibus vicinum. Postea vero persecutione Severi, cum omni fere civitatis suæ populo, glorioso coronatus est martyrio.

Menæum Græcorum, ad d. 23 *Augusti.*

Eadem die, *memoria* sancti Martyris Irenæi, episcopi Lugdunensis.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος *Εἰρηναίου*, ἐπισκόπου Λουγδούνων.

Amat Irenæus ense terris digredi;
Nam totus haurit amore cælos igneo.

Σπεύδει λιπεῖν γῆν ἐκ ξίφους Εἰρηναῖος·
Ἐρωτιᾷ γὰρ τῷ πρὸς οὐρανοὺς πόθῳ.

Οὗτος ὑπῆρχεν ἐν τοῖς χρόνοις Μάρκου Ἀντωνίνου τοῦ βασιλέως, ἀρχαῖος ἀνὴρ, διάδοχος τῶν μακαρίων ἀποστόλων, χρηματίσας ἐπίσκοπος Λουγδούνων τῆς Γαλλίας. Ὅστις βιβλία πλεῖστα τῇ Ἐκκλησίᾳ καταλέλοιπε, τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν βεβαιῶν· ἐξ ὧν οἱ μεταγενέστεροι τὰς ἀφορμὰς τῆς ἑρμηνείας τῶν θείων Γραφῶν ἔλαβον.

Οὗτος μετὰ Ποθεινὸν ἐπίσκοπον τῆς εἰρημένης πόλεως, ὑπὲρ Χριστοῦ ἀθλήσαντα, τοὺς οἴακας δεξάμενος, καὶ πολλοῖς λόγοις, καὶ παραινέσεσιν, ἐκ τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων ἁρπάσας, καὶ τῷ Χριστῷ πολλοὺς μάρτυρας προσαγαγὼν, τελευταῖον καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν διωκόντων ξίφει τελειωθεὶς, στεφανοῦται. A

Fuit hic temporibus Marci Antonini imperatoris, homo priscus, beatorum apostolorum successor, Lugdunensium in Gallia creatus episcopus. Qui libros plurimos Ecclesiæ reliquit, nostram confirmans fidem; e quibus posteri interpretationis divinarum Scripturarum occasiones desumpserunt.

Is post Pothinum dictæ urbis episcopum, qui pro Christo decertavit, cum suscepisset Ecclesiæ gubernaculum, multisque libris et orationibus cohortatoriis ab idolorum errore plurimos eripuisset, ac Christo martyres obtulisset, tandem et ipse a persequentibus gladio peremptus, coronatur.

Anonymus auctor Martyrii S. Ferreoli presbyteri, et Ferruccionis diaconi, ac sociorum ejus, apud Surium tom. VIII, *ad diem* 16 *Junii.*

Eodem tempore quo summus sacerdos et martyr Ecclesiæ Lugdunensis, S. Irenæus episcopus Christi, lumen æternum et splendor justitiæ publice suam prædicationem in Galliis dederat, et assidue verbum Domini nostri Jesu Christi gentibus declararat, sanctum Ferreolum presbyterum, et Ferruccionem diaconum ad Vesunsensem civitatem vere ut fundamentum fortissimum ad fundandam supra petram Christi Ecclesiam misit: et sicut angularis lapis sponsi cœlestis, et ut margaritæ resplendentes fulgebant, per quos nomen æternum et splendor gloriæ gentibus, quæ in tenebris jacebant, coruscaret; ut eorum prædicatione ad baptismatis gratiam convolarent in quibus erat mira virtus Christi. In verbo enim et sapientia strenui, vultum angelicum et Domini servitutibus aptum manifeste populis demonstrabant. Augebatur catholica fides, lætabantur de confuso et victo diabolo quotidie Christiani; qui, derelinquentes idola, sequebantur Christi vestigia. Similiter sanctus Irenæus Felicem presbyterum, Fortunatum et Achilleum diaconos, ex suo latere ante gloriosum martyrium suum Valentiam dirigit in urbem. Quibus ingressis, talem Dominus athletis suis contulit gratiam, ut illa paganorum multitudo, quæ in tenebris jacebat, eos plenissimo affectu diligeret.

Excerptum ex Refutatione Confessionis Cyrilli Lucaris, Patriarchæ Constantinopolitani, auctore Meletio Syrigo, Hieromonacho, Doctore Magnæ Ecclesiæ, qui opus illud absolvit anno MDCXL (*a*).

Ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἐν τῷ δ' βιβλίῳ τῶν *Κατὰ αἱρεσέων* κεφ. λδ' διαλεγόμενος κατὰ τῶν ἀρνουμένων τὸν Χριστὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων, καὶ ποιητὴν τοῦ κόσμου τούτου, φησὶν οὕτω· *Πῶς δὲ αὐτοῖς γνωσθήσεται τὸν εὐχαρισθέντα ἄρτον σῶμα εἶναι τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, καὶ τὸ ποτήριον αἷμα αὐτοῦ, εἰ μὴ αὐτὸν ἀποφαίνοιντο Υἱὸν τοῦ τὸν κόσμον πλάσαντος, τοῦτ' ἔστι Λόγον αὐτοῦ, δι' οὗ ξύλα καρποφορεῖ, καὶ πῆγαι βλύζουσιν· δς πρῶτον μὲν χόρτον ἀναδίδωσιν, ἔπειτα δὲ στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ;* συλλογιζόμενος διὰ τούτων, ἐκ τῆς παντοδυνάμου τοῦ Ἰησοῦ ἰσχυος, τῆς περὶ τὴν ποίησιν τῆς κτίσεως, εἰς τὴν του ἄρτου εἰς σῶμα αὐτοῦ μεταποίησιν. Καὶ ἐν αὐτῷ κεφ. *Πῶς δὲ πάλιν λέγουσι τὴν σάρκα ἡμῶν εἰς φθορὰν ἔρχεσθαι, καὶ μὴ ἀναλαμβάνειν ζωὴν, ἥτις τῷ σώματι τοῦ Κυρίου καὶ τῷ αἵματι τρέφεται;* Καὶ μετ' ὀλίγα· *Ὥσπερ γὰρ ὁ ἀπὸ γῆς ἄρτος τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπίκλησιν δεξάμενος, οὐκ ἔτι ἐστὶ κοινὸς ἄρτος, ἀλλ' εὐχαριστία ἐκ δύο συνισταμένη πραγμάτων, γηΐνου τε καὶ ἐπουρανίου, οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα τὴν Εὐχαριστίαν λαμβάνοντα, οὐκέτι εἰσὶ φθαρτὰ, τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως ἔχοντα.* Εἰγοῦν τὰ ἡμέτερα σώματα τῇ τῆς Εὐχαριστίας μεταλήψει ἀπαθανατίζονται, οὐκ ἄρα μόνῃ τῇ ψυχῇ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα τὸ ἐν τῷ οὐρανῷ διὰ τῆς πίστεως μετέχεται, ἀλλὰ καὶ τοῖς σώμασι, τοῖς διὰ τῆς Εὐχαριστίας ἀφθαρτιζομένοις τὸ αὐτὸ ὅλως ὄν, ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ, τῷ καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπάρχοντι τοῦ τρόπου μόνον ἐναλλατομένου. Εἰ δὲ καὶ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν, οὐκέτι ψιλός ἐστιν ἄρτος, ἀλλ' Εὐχαριστία, σύνθετος ἐκ γηΐνου καὶ οὐρανίου· ἔχει ἄρα ἐν ἑαυτῷ τὸ οὐράνιον ἐκεῖνο σῶμα, μεθ' οὗ καὶ συντίθεται. Καὶ εἰ ἀληθές ἐστιν ὅ φησιν, ὅτι καθὼς ὁ κοινὸς ἄρτος διὰ τῆς θείας ἐπικλήσεως, εἰς Εὐχαριστίαν μεταβαίνει, οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα ταύτης μεταλαβόντα εἰς ἀφθαρσίαν μεταποιεῖται, ἡμῶν δὲ τὰ σώματα κυρίως καὶ ἀληθῶς ἀπαθανατίζονται· κυρίως ἄρα καὶ ἀληθῶς, καὶ ὁ κοινὸς ἄρτος διὰ τῆς εὐλογίας εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται. B C

Irenæus vero in lib. IV *Contra hæreses*, cap. 34, disputans adversus eos qui negabant Christum esse Filium Conditoris rerum omnium, mundique hujus opificem, sic ait: *Quomodo autem constabit eis, eum panem in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini ipsius; et calicem, sanguinem ejus, si non ipsum Fabricatoris mundi Filium dicant, id est Verbum ejus, per quod ligna fructificant, et fontes scaturiunt; quod dat primum quidem fenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?* per hæc inferens ex omnipotentis Jesu virtute, quæ in rerum conditarum creatione elucet, transmutationem panis in corpus ejus. Et in eodem capite: *Quomodo rursus dicunt carnem nostram corrumpi et vitam non recipere quæ corpore Domini et sanguine nutritur?* Et paulo post: *Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti; sic et corpora nostra percipientia Eucharistiam, jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia.* Si ergo corpora nostra ipsa Eucharistiæ perceptione fiunt incorruptibilia; non igitur anima sola Christi corporis, quod est in cœlo, per fidem fit particeps; sed et ipsa corpora, quæ per Eucharistiam a corruptione eximuntur, idem omnino corpus in Eucharistia exsistens participant, quod ab eo quod in cœlis est, secundum modum duntaxat discrepat. Si vero post consecrationem jam non simplex panis est, sed Eucharistia, constans ex re terrena et cœlesti; habet igitur in se cœleste illud corpus, ex quo et constat. Et si verum est quod dicit, quod sicut communis panis per divinam invocationem transit in Eucharistiam, sic et corpora nostra eamdem percipientia transmutantur in incorruptionem; corpora vero nostra proprie ac vere fiunt incorruptibilia: profecto proprie etiam ac vere communis panis per benedictionem transmutatur in corpus Christi.

(*a*) Codex Constantinopoli transcriptus ex autographo, jussu Panagiotæ Nicusii, primarii aulæ Othomanicæ interpretis, qui eum illustrissimo Carolo Francisco Olerio Nointelio dedit. Est jam in Musco clarissimi et eruditissimi abbatis Eusebii Renaudotii. Ejusdem operis versionem lingua Græca vulgari Syrigus ipse elaboraverat, quæ excusa est Bucharesti in Valachia an. 1690, in-folio. Obiit Meletius Syrigus Constantinopoli an. 1664, annos natus septuaginta octo.

AD LIBROS CONTRA HÆRESES

PROLOGUS

AUCTORE, UT VIDETUR, FLORO LUGDUNENSI DIACONO.

(*Spicilegium Solesmense, complectens sanctorum Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera, publici juris facta curante Domno J. B.* PITRA, *O. S. B. monacho e congregatione Gallica.* Parisiis, ap. Firmin Didot fratres, MDCCCLII. Tom. I, p. 8. — « Præfatiuncula hæc, inquit doctissimus editor *Spicilegii Solesmensis* (Proleg. « p. IX), in codice Arundeliano (Mus. Britan., n. 87, plut. CLXIV, F, fol. 1) nullo auctoris nomine inscribitur : quomi- « nus autem Floro Lugdunensi restituenda sit, vix dubitare sinit exigua notula Sirmondi ad Aviti fragmentum, quam « rescribere non piget : *In alio*, inquit, *codice ejusdem bibliothecæ* (Carthusiæ Majoris) *operibus Irenæi præfixa est « Flori Præfatio cum epistola Agobardi.* Sane Prologus noster Flori dictionem sapit nec illius ævo abludit ; satis « aperte sub finem intuetur acerrimas Flori cum Joanne Scoto disceptationes. »)

—

ARGUMENTUM. — *Inquiritur primum quis sit Irenæus, aut qua mente scripserit ; II. deinde quæ contineantur quinque ejus libris ; III. tum ex quintuplici deducitur causa cur denuo hi libri edantur.*

I.

Hyrenæus, episcopus civitatis Lugdunensis, instructus a Polycarpo discipulo Johannis apostoli, scripsit quinque libros cuidam episcopo (*a*), rogatus ab eo, *Contra hæreticos*, valde necessarios ; in quibus, ut sapiens architectus et providus medicus, perfecte nos instruit de hæresibus et hæresiarchis ; primum detegens eorum prava dogmata et perversa opera, ne quis incidat in idipsum incredulitatis exemplum. Nam, sicut medicus ægrum curare non potest, nisi causam morbi prius agnoscat, sic necesse fuit eum hæreticas pestes, cum suis causis, prius agnoscere, ut postmodum competenti medicina posset eis efficacius contraire.

II.

In primis ergo, ipsas hæreses explicat, singulis assignans suas originales causas, scilicet a quibus acceperunt materiam existendi. Inter quod agendum, ponit et ignota nomina fictarum rerum, quas ipsi Virtutes appellabant, et quasi deos venerati sunt. De quorum scilicet nominum multitudine illatum tibi, o lector, tædium patienter sustine, tandem philosophicarum rationum et divinarum auctoritatum copiosa dulcedine compensandum. Postea ipsos hæresiarchas nominatim commemorat, et quid vel quantum, unde cujusque discipuli suorum magistrorum adinventionibus addiderint, consequenter annectit. Dein, singulas hæreses singillatim aggrediens, et, probatissimi more philosophi, assumptis de rerum naturis peremptoriis rationibus, verum a falso discernit ; sanctitatis amictum, pravitati superductum, violenter abstrahit ; ubi in melle venenum, ubi in columbæ specie vulpes lateat, curiosa discussione perquirit. Hoc modo sordidissimis phantasiis hæreticæ dolositatis solertissime deprehensis, et fidelium oculis patenter expositis, ad ultimum venenosos surculos, adulterina plantatione insertos, multiplici f[alce di]vinarum auctoritatum exstirpat, abjicit et conculcat. Ejusdem quoque intentionis occasione, non solum quæ ab hæreticis corrupta sunt corrigit, sed insuper multa de novo Testamento, ad munimentum veræ fidei, fideliter et luculenter exponit.

III.

Sunt autem quinque causæ, quæ sumtum et laborem hujus libri (*b*) transcribendi non sinunt, ut putamus, æstimari superfluum. Prima, quod perrarus est, hæresium silentio, quod nunc solito vehementius interruptum est (*c*), neminem impellente. Secunda, quod auctor ejus antiquus, et apostolicis temporibus vicinus exstitit, et ideo fide dignus. Tertia, quod quæ de hæreticis scribit, non omnia per famam didicit, sed plurima de his præsenter ab eis audivit doceri, et vidit exerceri, utpote eorum σύγχρονος (*d*), id est, contemporaneus et comprovincialis. Quarta, quod de hæresibus illius temporis nemo plenius, sive planius noscitur disputasse. Quinta, quod arma militantis Ecclesiæ, aliquantæ pacis occasione neglecta, resarciri plus solito necesse est, quia, defensore tam raro, tyrannis hæretica in eam tanto crudelius quanto impunius incipit efferari.

(*a*) Constanter id asseritur, quod vix conjecerat D. Massuetus, nec nisi subdubitans innuerat : « *Quis fuerit amicus ille, tacente Irenæo, dici non potest... Episcopum fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum qui plebem curæ suæ concreditam haberet.* » *Diss. præv.* p. XCV.

(*b*) *Tibi* cod.

(*c*) Hinc Flori, ni fallor, indoles et ætas maxime innotescit.

(*d*) Codex habet *syncronon*. Abs re non sit advertere, scriptoribus ævi Carolini συγχρόνους id moris fuisse vocabula græca suis passim inspergere commentariis, nec Florum abstinuisse se omnino ab hujuscemodi græcanica consuetudine.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ

ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΠΕΝΤΕ

—

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINQUE.

—

ANALYSIS LIBRI PRIMI.

—

Quæ Valentini sectatorumque ejus hæresis, quæ falsæ eorum opiniones, quæ vana delirantium horum hominum somnia fuerint, ea Irenæus in primo hujusce Operis libro, qua potuit, majori diligentia aperit, et perquam accuratissime explicat. At quoniam ille eosdem Valentinianos ex aliorum, qui hactenus fidem Christianam labefactare tentaverant, hæreticorum erroribus suam condidisse hæresim certum omnino habebat : idcirco una eademque opera falsas omnium, qui Valentinum præcesserunt, hæreticorum opiniones, pravaque et perversa dogmata sigillatim recenset ac refellit.

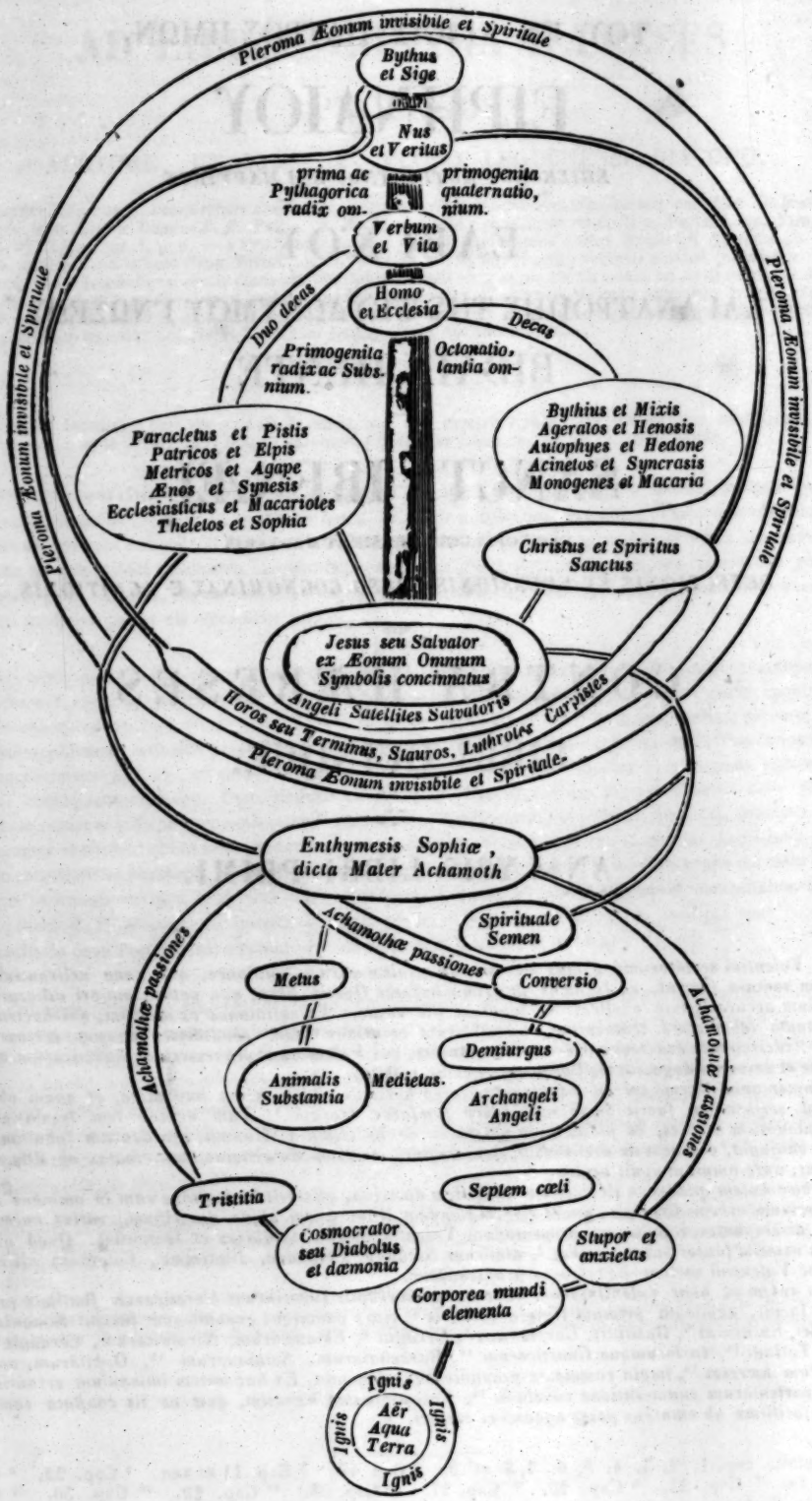
Eapropter quod Operis sui sit argumentum, quo hortante atque etiam imperante, et quam ob causam ad illud scribendum fuerit impulsus, brevi præfatur exordio [1]. *Tum deinde rem ipsam aggressus, Valentinianorum errores, ac potissimum assertam ab iis triginta Æonum, seu deorum fabulam, eorumdemque conjugia, ordinem ac divisionem, genealogias, et quomodo cæteras res creatas ab illis prodiisse traderent, ante omnium ponit oculos.*

Post hæc autem quæ vera sit Ecclesiæ catholicæ doctrina, edisserit [2], *docetque eam in omnibus Ecclesiis, per universum orbem dispersis, unam esse, et eamdem illius fidem atque doctrinam; varias autem et a se invicem discrepantes, infinitasque propemodum Valentinianorum opiniones et sententias. Quod quidem ex ipsorum asseclis fautoribusque probat* [3], *nimirum Secundo, Epiphane, Ptolemæo, Colorbaso aliisque, qui eorum ac Valentini sectam hæresesque profitebantur.*

Porro autem ut hanc Valentinianam hæresim ex corruptis superiorum hæreticorum fontibus profluxisse planum faciat, explicata primum Regula veritatis [4], *clare paucisque exponit quæ fuerint Simonis Magi* [5], *Menandri, Saturnini* [6], *Basilidis, Carpocratis* [7], *Cerinthi* [8], *Ebionæorum, Nicolaitarum, Cerdonis* [9], *Marcionis, Tatiani* [10], *variorumque Gnosticorum* [11], *Barbeliotarum, Sethianorum* [12], *Ophitarum, ac tandem Caianorum hæreses* [13], *impia commenta propudiosaque dogmata. Ex hac autem immanium errantis humani ingenii portentorum enumeratione concludit* [14], *Valentinianam hæresim, quæ ex iis conflata compactaque fuerat, facillime ab omnibus posse agnosci et revinci.*

[1] Præfat., cap. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 et 9. [2] Cap. 10. [3] Cap. 11 et seq. [4] Cap. 22. [5] Cap. 23. [6] Cap. 24. [7] Cap. 25. [8] Cap. 26. [9] Cap. 27. [10] Cap. 28. [11] Cap. 29. [12] Cap. 30. [13] Cap. 31. [14] Ibid., n. 3. 4.

PROSPECTUS SYSTEMATIS VALENTINIANORUM.

LIBER PRIMUS.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

1. (1) Ἐπὶ (2) τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοί τινες, ἐπεισάγουσι λόγους ψευδεῖς καὶ γενεαλογίας ματαίας, *αἵτινες ζητήσεις μᾶλλον παρέχουσι*, καθὼς ὁ Ἀπόστολός φησιν, *ἢ οἰκοδομὴν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει*, καὶ διὰ τῆς πανούργως συγκεκροτημένης πιθανότητος παράγουσι τὸν νοῦν τῶν ἀπειροτέρων, καὶ αἰχμαλωτίζουσιν αὐτοὺς, ῥᾳδιουργοῦντες (3) τὰ λόγια Κυρίου, ἐξηγηταὶ κακοὶ τῶν καλῶς εἰρημένων γινόμενοι· καὶ πολλοὺς ἀνατρέπουσιν, ἀπάγοντες αὐτοὺς προφάσει γνώσεως ἀπὸ τοῦ τόδε τὸ πᾶν συστησαμένου καὶ κεκοσμηκότος, ὡς ὑψηλότερόν τι καὶ μεῖ-

PRÆFATIO.

1. Quatenus (4) veritatem refutantes (5) quidam inducunt verba falsa, et *genealogias infinitas* (6), *quæ quæstiones magis præstant*, quemadmodum Apostolus ait [1], *quam ædificationem Dei, quæ est in fide*; **2** et per eam, quæ est subdole exercitata (7) verisimilitudo, transducunt sensum eorum, qui sunt inexpertiores, et in captivitatem ducunt eos, falsantes verba Domini, interpretatores mali eorum, quæ bene dicta sunt, effecti: et multos evertunt (8), attrahentes (9) eos sub occasione agnitionis (10) ab eo, qui hanc universitatem constituit et ordi-

BILLII INTERPRETATIO.

1. Quoniam nonnulli, repudiata veritate, sermones et genealogias vanas inducunt, *quæ* quidem *quæstiones potius*, ut Apostolus ait, *præstant, quam ædificationem Dei, quæ in fide est*, ac per probabilitatem subdole comparatam seducunt mentem imperitiorum, eosque depravandis oraculis divinis, iisque quæ recte dicta sunt, male exponendis, captivos trahunt, scientiæque prætextu multos evertunt, atque ab eo qui universitatem hanc condidit et exornavit, abducunt; perinde videlicet ac sublimius aliquid, et præstantius ostendere possint, quam Deum, qui cœlum et terram, et omnia quæ eorum complexu continentur, effecit;

[1] I Timoth. I, 4.

(1) Græca hæc Irenæi ab initio ad medium usque capitis 11 hujus libri debemus Epiphanio, hær. XXXI, a § 9 ad 32 inclusive, ubi cum Valentinianorum commenta compendio retulisset, eadem paulo lusius, ipsamet sanctissimi martyris verba, ut ipse ait, mutuatus, explicat. Τὰ ἑξῆς, inquit, ἀπὸ τῶν τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς, δούλου Θεοῦ, Εἰρηναίου δέ φημι, τὴν παράθεσιν ὁλοσχερῶς ποιήσομαι. Ἔχει δὲ οὕτως, etc.

(2) *Ἐπί*. Veterem interpretem legisse ἐπεί, non ἐπί, patet ex voce *quatenus* ab eo adhibita. Hunc-que recte legisse, ac proinde corruptum esse hodiernum textum Græcum, merito contendunt Billius, Fronto Ducæus et Feuardentius. E contrario vero pugnat Gallasius pro ἐπί, vultque Græce dici potuisse, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοί τινες, quod ita vertit: *nonnulli in veritatem præter jus et fas emissi*. Tum exempla congerit ut probet verbum παραπέμπεσθαι hic de iis accipiendum esse, qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt; quales sunt falsi doctores, qui, missione aut vocatione legitima destituti, præter rationem et ordinem a Satana emissi sunt; quomodo, inquit, et a Demosthene παραπρεσβεία, *falsa legatio* appellatur. At ut ea significatio alibi obtineret, hic tamen incommoda videretur: nihilque cogit a vulgata et communi significatione verbi παραπέμπειν recedere, quam vel ipsa Lexica docent, quæque fidei corruptoribus, et Scripturarum adulteratoribus optime convenit. Παραπέμπειν enim, ut recte observat Fronto Duc., idem est ac *spernere, rejicere, repudiare*. Sic Esther. XIII, 3: *παραπέμποντας διηνεκῶς τὰ τῶν βασιλέων διατάγματα*. Clem. Alex., lib. III *Pædag.* c. 9: ἡδονῆς ἕνεκα λούεσθαι παραπεμπτέον, etc. Adverte autem hic, cum Billio et Feuardentio, longissimam esse hanc periodum, utpote in quam Irenæus multa inculcaverit: quod huic auctori familiare est, librorum præsertim initiis.

(3) *Ῥαδιουργοῦντες*. Ῥαδιουργεῖν τὰ θεῖα λόγια est, inquit Billius, oracula divina mala fide exponere, seu sensum eorum detorquere et adulterare; quod iis, de quibus hic agitur, ἐξηγηταῖς κακοῖς τῶν καλῶς εἰρημένων γενομένοις, omnino convenit. Hanc vocem eo sensu non semel usurpat Irenæus. Infra cap. 3, num. 6, ῥαδιουργοῦντες τὰς ἐξηγήσεις, *adulterantes expositiones*. Et cap. 20, n. 1, ῥαδιούργημα, *adulterationem*, vel, ut vertit interpres, *falsationem*.

(4) *Quatenus*. Hic accipitur pro *quandoquidem* sive *quoniam*. Exempla apud auctores Latinos obvia sunt.

(5) *Refutantes*. Id est, *spernentes, rejicientes, repudiantes*. Eo sensu accipit Cicero Orat. *pro Rabir. Postum.* § 16, et II *Tuscul.* 95.

(6) *Infinitas*. In Græco ματαίας, *vanas, inanes*. Sed cum Apostolus, I Timoth. I, 4, habeat ἀπεράντους, *infinitus*, id in textu Latino servare maluit interpres. Hinc Tertullianus iisdem Apostoli verbis perstringens Valentinianorum deliria de triginta Æonibus, eorumque genealogia, habet, *genealogias indeterminatas*.

(7) *Exercitata*. In editt. Eras. et Gallas. et codd. Arundel. et Ottobon. *excerita*. Sed melius in Feuard. edit., consentiente veteri cod. quem citat, Claromont. et Pass. *exercitata*. Suspicatur clariss. Grab. ab interprete scriptum *excita* sive *excitata*, ex quo tanquam contracte scripto imperiti scribæ fecere *exercita* seu *exercitata*; quia, inquit, verbum Græcum συγκροτεῖν vix uspiam in *exercendi*, aliquoties autem in *exciendi* sive *concitandi* significatione usurpatur. At, quidquid sit tum de conjectura ipsa, tum de ratione qua nititur, minus inepte, meo quidem sensu, dicitur, *subdole exercitata verisimilitudo*, quam *subdole excitata* seu *excita*. Sed longe melius Græcam vocem συγκεκροτημένη reddidisset interpres, si vertisset, *composita, constructa, adornata*, vel cum Billio *comparata*.

(8) *Evertunt*. In Claromont. cod. et Pass. *vertunt*.

(9) *Attrahentes*. Sic omnes tum editt. tum mss. codd. Libentius tamen legerem *abstrahentes*, juxta Græcum ἀπάγοντες.

(10) *Sub occasione agnitionis*. Græc. προφάσει γνώσεως, quod mallem ab interprete redditum, *sub specie agnitionis*, seu *scientiæ*, cujus scilicet spem injiciebant Valentiniani.

navit; quasi altius aliquid et majus habentes ostendere (1), quam eum qui cœlum et terram, et omnia quæ in eis sunt, fecit; suadenter (2) quidem illi illiciunt per verborum artem simpliciores ad requirendi modum, male autem perdunt eos in eo quod blasphemam (3) et impiam ipsorum sententiam faciant in Fabricatorem, non discernere valentium falsum a vero.

2. Error enim secundum semetipsum non ostenditur, ne denudatus fiat comprehensibilis; suasorio autem cooperimento subdole adornatus, et ipsa veritate (ridiculum est et dicere) veriorem semetipsum præfert (4), ut decipiat exteriori phantasmate rudiores; quemadmodum a meliore nobis dictum est de hujusmodi : Quoniam (5) lapidem pretiosum smaragdum, in agni pretii apud quosdam, vitreum in ejus contumeliam (6) per artem assimilatum, quoadusque non adest qui potest probare, et artificium 3 arguere, quod subdole sit factum (7). Cum enim commistum fuerit æramen-

A ζον ἔχοντες ἐπιδεῖξαι (8) τοῦ τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς πεποιηκότος Θεοῦ· πειθανῶς μὲν ἐπαγόμενοι διὰ λόγων τέχνης τοὺς ἀκεραίους εἰς τὸν τοῦ ζητεῖν τρόπον, ἀπιθάνως δὲ ἀπολλύντες (9) αὐτοὺς, ἐν τῷ βλάσφημον καὶ ἀσεβῆ τὴν γνώμην αὐτῶν κατασκευάζειν εἰς τὸν Δημιουργὸν, μηδὲ ἐν τῷ διακρίνειν (10) δυναμένων τὸ ψεῦδος ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς.

2. Ἡ γὰρ πλάνη καθ' αὑτὴν μὲν οὐκ ἐπιδείκνυται, ἵνα μὴ γυμνωθεῖσα γένηται κατάφωρος· πιθανῷ δὲ περιβλήματι πανούργως κοσμουμένη, καὶ αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀληθεστέραν ἑαυτὴν παρέχειν φαίνεσθαι (11) διὰ τῆς ἔξωθεν φαντασίας τοῖς ἀπειροτέροις, καθὼς ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἡμῶν εἴρηται (12) ἐπὶ τῶν τοιούτων· Ὅτι λίθον τὸν τίμιον σμάραγδον ὄντα, B καὶ πολυτίμητόν τισιν, ὕαλος ἐνυβρίζει διὰ τέχνης παρομοιουμένη, ὁπόταν μὴ παρῇ ὁ σθένων δοκιμάσαι, καὶ τέχνῃ διελέγξαι τὴν πανούργως γενομένην. Ὅταν δὲ ἐπιμιγῇ ὁ χαλκὸς εἰς τὸν ἄργυρον, τίς εὐκόλως δυνήσεται τοῦτον ἀκεραίως (13) δοκιμάσαι,

BILLII INTERPRETATIO.

scito quidem illi, atque ad persuadendum apposito verborum artificio eos, quorum simplex ingenium est, ad quærendi modum illicientes, cæterum inscite ac præpostere perniciem eis afferentes; hoc nimirum nomine, quod contumeliosam et impiam eorum sententiam in summum illum rerum omnium Conditorem efficiunt, ut qui falsum a vero discernere nequeant.

2. Neque enim fraus et impostura seorsim ostenditur, ne alioqui velut detractis vestibus perspicue se prodat; verum illecebroso amictu callide adornata id assequitur, ut per externam speciem apud imperitiores verior quoque veritate ipsa esse videatur : quemadmodum de hujusmodi hominibus a quodam me præstantiore dictum est, quod smaragdo, præclaro alioqui lapidi, ingentisque apud quosdam pretii, vitrum artis industria ad ejus similitudinem elaboratum, dedecus inferi, cum haudquaquam præsto est, qui explorare, atque artis solertia, id quod versute factum est, deprehendere queat. Cum autem æs

(1) *Habentes ostendere.* Id est, *possint ostendere.* C Non enim abs re erit hic monere sæpius in Irenæo hanc loquendi formam, quæ plane Græca est, occurrere, *habere* pro *posse.* Id semel observasse sufficiat.

(2) *Suadenter.* Claromont. *suadentes*; quod quidem licet magis Latine, minus tamen apposite tum ad Græcum, tum ad sermonis seriem scriptum.

(3) *In eo quod blasphemam*, etc. Totus hic locus, in editt. Eras. et Gallas. et codd. Arund. Ottobon. et Merc. 2 misere defœdatus, a Feuardentio ex veteri cod. et textu Græco restitutus est. Veteri cod. consentiunt Pass. et Vossii codd., nisi quod hi perperam habeant *blasphement* pro *blasphemam*; sed rectius et magis exacte ad Græca, *falsum a vero*, pro *verum a falso*, ut in editis legitur.

(4). *Veriorem semetipsum præfert*, etc. Ita Feuard. in marg. Pass. et Voss. cæteri *præstat.* Sed hæc Græcis non satis accurate respondent. Si cum Billio legas φαίνεται pro φαίνεσθαι, sic verte : *Ipsa etiam veritate veriorem semetipsum externa quadam specie exhibere videtur imperitioribus.* Vel si, retinens φαίνεσθαι, legere malis παρέχει, uti legi posse monet Petavius, vertendum est : *Ipsa etiam veritate veriorem semetipsum externa quadam specie conspiciendum exhibet imperitioribus.*

(5) *Quoniam.* Ita recte Arund. Voss. Clarom. et Feuard. in marg. In Feuard. vero textu, perinde atque in Eras. et Gall. male, *quomodo.*

(6) *Vitreum in ejus contumeliam.* Accuratior hic Billii versio : *Smaragdo*, etc., *vitrum dedecus infert. Vitreum* hic cum Tertulliano lib. ad Mart. c. 4, scribit interpres pro *vitrum.*

(7) *Artificium arguere, quod subdole sit factum.* Τέχνην legit interpres, nos τέχνῃ : quare ita Latine reddidit Billius : *artis solertia id quod versute factum est deprehendere queat.*

(8) *Ὡς ὑψηλότερόν τι καὶ μεῖζον ἔχοντες ἐπιδεῖξαι*, etc., eum scilicet quem delirantes comminiscebantur Βυθόν, seu Προπάτορα, aut Προάρχην, quem Patre et rerum omnium principio superiorem esse effutiebant.

(9) *Πειθανῶς μὲν ἐπαγόμενοι.... ἀπιθάνως δὲ ἀπολλύντες.* Elegantem hanc antithesim, quam minus feliciter expressit interpres, sic ego reddendam esse censerem : *Oratione quidem ad persuadendum accommodata simpliciores ad inquirendum instigant; absurdis autem ac prorsum incredibilibus fabulis miseros verum a falso discernere non valentes perdunt, quos in Fabricatorem impia et blasphema sentire docent.*

(10) *Μηδὲ ἐν τῷ διακρίνειν.* Expungi vult Billius, δὲ ἐν τῷ. Grabius conjicit Irenæum scripsisse : μὴ δεόντως διακρίνειν. Legerem ego, leviori mutatione facta, μηδέν τι διακρίνειν δυναμένων, *nullatenus discernere valentium.*

D (11) *Παρέχειν φαίνεσθαι.* Vel lege, παρέχει φαίνεσθαι, vel παρέχειν φαίνεται. Addit Latinus interpres per parenthesim : *ridiculum est et dicere*, quibus verbis nihil in Græco respondet. Nisi hæc de suo addiderit, omiserunt oscitantes scribæ : γελοῖόν ἐστι φάναι.

(12) *Ἀπὸ τοῦ κρείττονος ἡμῶν εἴρηται.* Virum hunc, eorum qui apostolos viderant discipulum, sæpius laudat Irenæus; ut libri hujus cap. 15, lib. III, c. 17 et 23, et lib. IV, c. 27, et ab eo multa didicisse se confitetur. Ejusdem meminit Eusebius lib. V *Hist.* cap. 8. Nomen autem ejus uterque reticet.

(13) *Ἀκεραίως.* Legendum puto ἀκέραιος, adjective, quemadmodum legit Latinus interpres. Id enim exigunt sermonis series et auctoris scopus, ut attendenti patebit; ἀκεραίως autem hic commodum habere sensum vix potest.

Ἵνα οὖν μὴ παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν (1) συναρπάζωνταί τινες, ὡς πρόβατα ὑπὸ λύκων, ἀγνοοῦντες αὐτοὺς, διὰ τὴν ἔξωθεν τῆς προβατείου δορᾶς ἐπιβουλὴν (2), οὓς φυλάσσειν παρήγγελκεν ἡμῖν Κύριος, ὅμοια μὲν λαλοῦντας, ἀνόμοια δὲ φρονοῦντας· ἀναγκαῖον ἡγησάμην, ἐντυχὼν τοῖς ὑπομνήμασι τῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, Οὐαλεντίνου μαθητῶν, ἐνίοις δὲ αὐτῶν καὶ συμβαλὼν, καὶ καταλαβόμενος τὴν γνώμην αὐτῶν, μηνῦσαί σοι, ἀγαπητὲ, τὰ τερατώδη καὶ βαθέα μυστήρια, ἃ οὐ πάντες χωροῦσιν, ἐπεὶ μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν (3), ὅπως καὶ σὺ μαθὼν αὐτὰ, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ φανερὰ ποιήσῃς, καὶ παραινέσῃς αὐτοῖς φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν βλασφημίας. Καὶ, καθὼς δύναμις ἡμῖν, τήν τε γνώμην αὐτῶν τῶν νῦν παραδιδασκόντων, λέγω δὴ τῶν περὶ Πτολεμαῖον, ἀπάνθισμα οὖσαν τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς, συντόμως καὶ σαφῶς ἀπαγγελοῦμεν, καὶ ἀφορμὰς δώσομεν, κατὰ τὴν ἡμετέραν μετριότητα, πρὸς τὸ ἀνατρέπειν αὐτὴν, ἀλλόκοτα καὶ ἀνάρμοστα τῇ ἀληθείᾳ ἐπιδεικνύντες τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα, μήτε συγγράφειν εἰθισμένοι (4), μήτε λόγων τέχνην ἠσκηκότες· ἀγά-

A tum argento, quis facile poterit, rudis cum sit (5), hoc probare? Igitur ne forte et cum nostro delicto abripiantur quidam quasi oves a lupis, ignorantes eos propter exterius ovilis pellis (6) superindumentum, a quibus cavere denuntiavit nobis Dominus[1], similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes; necessarium duxi, cum legerim commentarios ipsorum, quemadmodum ipsi dicunt, Valentini discipulorum, quibusdam autem ipsorum et congressus, et apprehendens sententiam ipsorum, manifestare tibi, dilectissime, portentuosissima et altissima mysteria, quæ non omnes capiunt, quia non omnes cerebrum habent (7); ut et tu cognoscens ea, omnibus his, qui sunt tecum, manifesta facias, et præcipias eis observare se a profundo insensationis, et ejus, quæ est in Deum, blasphemationis. Et quantum nobis virtutis adest, sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent (8), dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum (9), quæ est (10) velut flosculum Valentini scholæ, compendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasiones dabimus (11), secundum nostram mediocrita-

B

BILLII INTERPRETATIO.

argento immistum fuerit, quis tandem erit, qui facile atque incorrupte id explorare possit? Quocirca ne culpa nostra nonnulli, tanquam oves a lupis, abripiantur, eos nimirum ob externum ovillæ pellis integumentum haudquaquam agnoscentes (quos nobis vitandos esse Dominus præcepit), ut qui eadem quidem loquantur, sed non eadem sentiant; necessarium duxi, cum in Valentini discipulorum, ut ipsi aiunt, commentarios incidissem, atque etiam cum nonnullis ipsorum pedem contulissem, quidque sentirent percepissem, prodigiosa et profunda eorum mysteria, quæ non omnes capiunt, quia non omnes cerebrum exspuerunt, tibi, vir mihi charissime, indicare: ut ea tu quoque, cum ex me didiceris, omnibus iis, qui tecum versantur, patefacias, eosque moneas, ut ab amentiæ, blasphemiæque in Christum voragine sibi caveant. Et vero pro virili nostra, tum eorum qui nunc perperam docent, hoc est Ptolemæi, sententiam, quæ Valentini scholæ velut flosculus est, breviter ac dilucide referemus, tum pro facultatis nostræ mediо-

[1] Matth. VII, 15.

(1) *Παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν.* Præpositionem παρά, in edit. omnibus perperam omissam, ex cod. Reg. restituimus.

(2) *Ἐπιβουλήν.* Ἐπιβολήν legit Latinus interpres; vertit enim, *superindumentum*. Vocem tamen ἐπιβουλήν retineri nihil vetat, qua posita accommodate ad auctoris institutum cum Cornario verteris: *Propter externas ovillæ pellis insidias.*

(3) *Μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν.* Sic cod. Reg. et editt. omnes. Interpres vero legisse videtur ἔχουσιν vel ἐσχήκασιν, ni forte (quod a vero simili non abhorret), Græcæ phraseos sensum haud assecutus, hanc vertendo immutarit. Animum torquent Gallasius, Billius, Fronto Duc. et Grabius, ut obscuræ hujus sententiæ sensum expiscentur. Non meminerant, puto, Plautum in *Mostellaria* dixisse *cerebrum mungere*, pro *callidiorem*, seu *astutiorem evadere*, vel *efficere*:

Imo etiam cerebrum quoque omnem e capite mun-
[xisti meum:

Nam omnia malefacta vestra repperi radicitus.

Eodem prorsus sensu dictum ab Irenæo ἐγκέφαλον ἐκπτύειν, *cerebrum exspuere*, quo a Plauto *cerebrum mungere*. Nempe rationem affert ille cur omnes portentosa et abstrusa Valentinianorum mysteria assequi non valeant; quia, inquit, μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασι, *non omnes cerebrum exspuerunt*; id est, non omnes cerebrum satis emunctum, seu defæcatum habent, non ea ingenii subtilitate pollent, ut perdifficilia et obscurissima dogmata pervadere possint.

(4) *Μήτε συγγράφειν εἰθισμένοι.* Non improbabiliter hinc concludit Feuardentius, hos quinque libros primum esse Irenæi fetum. Sed de his alibi diximus.

C

(5) *Rudis cum sit.* In Græco non ἀκέραιος adjective, sed ἀκεραίως, quod si revera legendum foret, sensus est: *Quis facile poterit hoc vere probare*, seu potius *explorare*. Vide quæ observavimus ad textum Græcum.

(6) *Ovilis pellis.* Sic vetus Feuard. cod. cum Anglicanis et Clarom. Scilicet, *ovilis* adjective, pro *ovillæ* seu *ovinæ*; quod quidem adjectivi genus Latinis inusitatum, at barbaro interpreti condonandum.

(7) *Habent.* Gr. ἐξεπτύκασιν, *exspuerunt*. Interpres vero legit, ἐσχήκασιν. Vide notata ad textum Græcum.

(8) *Aliud docent.* Gr. παραδιδασκόντων, *perperam docent*, seu *falsa docent*.

(9) *Ptolemæum.* Clarom. ubique habet, *Ptolomæus*, *Ptolomæum*, etc. Sic etiam passim Tertullianus.

D

(10) *Quæ est.* Ita recte cod. Arund. et Merc. 2. In editt. vero male, *qui est*. Id enim ad Ptolemæi et asseclarum *sententiam*, non ad Ptolemæum ipsum referri demonstrat textus Græcus, in quo legitur, ἀπάνθισμα οὖσαν, scilicet, γνώμην τῶν περὶ Πτολεμαῖον. Perperam igitur Feuard. ad lib. II, cap. 4, et alii ex hoc loco collegerunt, Ptolemæum ab Irenæo vocari *flosculum scholæ Valentini*, decepti videlicet haud satis accurata interpretatione vocis ἀπάνθισμα. Hæc enim proprie non *flosculum*, sed *delibationem*, seu, ut alius quispiam mediæ vel infimæ Latinitatis interpres vertisset, *defloralionem* hic significat. Id nempe vult Irenæus, Ptolemæum quod subtilius erat e Valentini dogmatibus delibasse ac excerpsisse, ut hypothesim suam hinc conficeret.

(11) *Occasiones dabimus.* Gr. ἀφορμὰς δώσομεν, quod mallem cum Petavio vertisset inter-

tem, ad evertendum eam, non stantia (1), neque apta veritati ostendentes ea, quæ ab iis dicuntur : neque conscribere consueti neque qui sermonum arti studuerimus : dilectione autem nos adhortante, et tibi et omnibus, qui sunt tecum, manifestare, quæ usque 4 adhuc erant absconsæ (2), jam autem secundum gratiam Dei in manifestum venerunt doctrinæ ipsorum. *Nihil enim est coopertum, quod non manifestabitur ; et nihil absconsum, quod non cognoscetur* [3].

3. Non autem exquires a nobis, qui apud Cëltas commoramur, et in barbarum sermonem plerumque vacamus (3), orationis artem, quam non didicimus, neque vim conscriptoris, quam non affectavimus, neque ornamentum verborum, neque suadelam, quam nescimus; sed simpliciter et vere et idiotice ea, quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies, et ipse auges (4) ea penes te, ut magis idoneus quam nos, quasi semen et initia accipiens a nobis : et in latitudine sensus tui (5) in multum fructificabis ea, quæ in paucis a nobis dicta sunt, et potenter asseres (6) iis, qui tecum sunt, ea quæ invalide a nobis relata sunt. Et quemadmodum nos elaboravimus, olim quærenti tibi (7) discere sententiam eorum, non solum facere

A πης δὲ ἡμᾶς προτρεπομένης σοί τε καὶ πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ μηνῦσαι τὰ μέχρι μὲν νῦν κεκρυμμένα, ἤδη δὲ κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς φανερὸν ἐληλυθότα διδάγματα· *Οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.*

Οὐκ ἐπιζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόντων, καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχολουμένων, λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν, οὔτε δύναμιν συγγραφέως, ἣν οὐκ ἠσκήσαμεν, οὔτε καλλωπισμὸν λέξεων, οὔτε πιθανότητα, ἣν οὐκ οἴδαμεν· ἀλλὰ ἁπλῶς, καὶ ἀληθῶς, καὶ ἰδιωτικῶς (8) τὰ μετὰ ἀγάπης σοι γραφέντα, μετὰ ἀγάπης σὺ προσδέξῃ καὶ αὐτὸς αὐξήσεις αὐτὰ παρὰ σεαυτῷ, ἅτε ἱκανώτερος ἡμῶν τυγχάνων, οἱονεὶ σπέρματα B καὶ ἀρχὰς λαβὼν παρ' ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ πλάτει σου τοῦ νοῦ ἐπὶ πολὺ καρποφορήσεις τὰ δι' ὀλίγων ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα, καὶ δυνατῶς παραστήσεις τοῖς μετὰ σοῦ τὰ ἀσθενῶς ὑφ' ἡμῶν ἀπηγγελμένα. Καὶ ὡς ἡμεῖς ἐφιλοτιμήθημεν, πάλαι ζητοῦντός σου μαθεῖν τὴν γνώμην αὐτῶν, μὴ μόνον σοι ποιῆσαι φανερὰν, ἀλλὰ καὶ ἐφόδια δοῦναι (9) πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτὴν ψευδῆ· οὕτω δὲ καὶ σὺ φιλοτίμως τοῖς λοιποῖς διακονήσεις, κατὰ τὴν χάριν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου σοι δεδομένην, εἰς τὸ μηκέτι παρασύρεσθαι τοὺς ἀνθρώ-

BILLII INTERPRETATIO.

critate ansam tibi ad eam evertendam porrigemus, absurda, atque a veritate absona esse demonstrantes ea, quæ ab illis afferuntur. Non quod scribendi usu exerciti simus, aut dicendi artem coluerimus : sed quod nos charitas hortetur, ut tibi, omnibusque qui tecum sunt, doctrinas eas indicemus, quæ cum hactenus in abstruso delituerint, nunc Dei beneficio in lucem venerunt. *Nihil enim opertum est quod non reveletur, neque absconditum quod non sciatur.*

3. Nec vero facies, ut a nobis, qui inter Gallos degimus, atque in barbara lingua ut plurimum operam ponimus, verborum artificium, quod non didicimus, exposcas : nec vim conscriptoris, in qua comparanda non elaboravimus : nec dictionum ornamentum, nec persuadendi facultatem cujus expertes et ignari sumus. Verum ea quæ simpliciter, et vere, ac vulgari sermone, benevolo tamen animo, ad te scripta sunt, tu quoque pari animi benevolentia accipies, eaque ipse, utpote nobis eruditior, quasi semina quædam et initia a nobis accepta, apud te amplificabis, atque in mentis tuæ latifundio, quæ breviter a

[3] Matth. x, 26.

pres, *argumenta suggeremus*, vel *subsidia ministrabimus*.

(1) *Non stantia*. In Eras. Gall. et Feuard., *non constantia*. In Græc. vero, et fortasse melius, ἀλλόκοτα, *monstrosa*, seu *absurda*.

(2) *Absconsæ*. Scil. *doctrinæ ipsorum*. Sic ex cod. Claromont. et Pass. restituimus. In cæteris, et in editione ipsa Oxoniensi, vitiose *absconsa*..

(3) *Vacamus*. Sic reponere non dubitavimus, codd. Voss. et Clarom. auctoritate moti, in quibus legitur quidem *vacamur*, sed manifesto scribarum lapsu, pro *vacamus*. Cum enim in mss. antiquioribus non exigua sit affinitas inter *s* et *r*, proclive fuit festinantibus scribis posteriorem pro priori scribere ; quorum codices alii exscribentes, nec barbaram vocem *vacamur* intelligentes, scripserunt, alii *vocamur* (ut prius in cod. Clarom. scriptum fuerat, sed postea emendatum), alii *avocamur;* quod posterius in editt. omn. legitur. Legendum vero *vacamus*, demonstrat vox Græca ἀσχολουμένων, quam Latine reddidit Billius, *operam ponimus;* Cornarius vero et Petavius, *occupati sumus*.

(4) *Auges*. In Eras. Gallas. et Feuard. male, *augeas*. Hic enim *auges* scribitur pro *augebis*, juxta Græcum αὐξήσεις. Plura siquidem verba terminationem habent utriusque, secundæ scilicet et tertiæ conjugationis. Sic *Fulgeo, Fulgo, Ferveo, Fervo. Fervere littora flammis*, Virg. IV *Æn.* 467. *Sylvæ stridunt*, Virg. H *Æn.* 84. Vide Voss. lib. V *De arte grammat.* c. 3, et Novam methodum addiscendi linguam Lat., Gallice scriptam, pag. 333, edit. 1696.

(5) *In latitudine sensus tui*, etc. Hæc, litteræ nimium addictus, interpres obscuravit; clarius reddidit Petavius : *In spatiosum mentis tuæ sinum recondita, quæ paucis a me perstricta sunt, uberiore fructu compensabis.*

(6) *Et potenter asseres. Ut potenter asseras* habent Voss. Pass. et Feuard. in marg. ; sed prior lectio magis cum Græco convenit.

(7) *Quærenti tibi*. Pro *quærente te*, id est *flagitante te jam pridem*, scriptum vult Grabius. Ego vero *quærenti tibi* referrem ad *non solum facere tibi manifestam*, posteriusque *tibi* utpote superfluum expungerem.

(8) Ἰδιωτικῶς. Id ad *tibi* referri mavult Feuardentius : ut sensus sit, *privatim, tibi soli*. Malim ego ad præcedentia referri, ut sit idem ἰδιωτικῶς, ac rudi et simplici, seu vulgari stylo, et absque λέξεων καλλωπισμῷ.

(9) Ἐφόδια δοῦναι. Idipsum est quod superius dixit, ἀφορμὰς δώσομεν, *subsidia ministrabimus*. Scilicet ἐφόδιον proprie *viaticum*, *auxiliumque viæ*, ut loquitur Virgilius *Æneid.* I, 36 ; hic vero *opitulationem, auxilium, subsidium, argumentum* significat.

πους ὑπὸ τῆς ἐκείνων πιθανολογίας, οὕσης τοιαύτης.

A tibi manifestam, sed et subministrationem dare, uti ostenderemus eam falsam; sic et tu efficaciter reliquis ministrabis secundum gratiam, quæ tibi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines ab illorum suadela, quæ est talis.

5 CAPUT PRIMUM.

Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, fetibus conjugalibus effutirent Valentini discipuli : et quæ Scripturæ loca commentis suis adaptarent.

1. Λέγουσι γάρ τινα εἶναι ἐν ἀοράτοις καὶ ἀκατονομάστοις ὑψώμασι τέλειον Αἰῶνα προόντα (1)· τοῦτον δὲ καὶ (2)..... Προπάτορα καὶ Βυθὸν καλοῦσιν..... ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν (3) ἀχώρητον καὶ ἀόρατον, ἀΐδιόν τε καὶ ἀγέννητον, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἠρεμίᾳ πολλῇ γεγονέναι ἐν ἀπείροις αἰῶσι χρόνων (4)· συνυπάρχειν δ' αὐτῷ καὶ Ἔννοιαν, ἣν δὲ καὶ Χάριν, καὶ Σιγὴν (5) ὀνομάζουσι· καὶ ἐννοηθῆναί ποτε ἀφ' ἑαυτοῦ προβαλέσθαι τὸν Βυθὸν τοῦτον ἀρχὴν τῶν πάντων, καὶ καθάπερ σπέρμα τὴν προβολὴν ταύτην (ἣν προβαλέσθαι ἐνενοήθη (6)), καὶ καθέσθαι (7), ὡς ἐν μήτρᾳ, τῇ συνυπαρχούσῃ ἑαυτῷ Σιγῇ. Ταύτην δὲ ὑποδεξαμένην τὸ σπέρμα τοῦτο, καὶ ἐγκύμονα γενομένην, ἀποκυῆσαι Νοῦν, ὅμοιόν τε καὶ ἴσον τῷ προβαλόντι, καὶ μόνον χωροῦντα τὸ μέγεθος τοῦ Πατρός. Τὸν δὲ Νοῦν τοῦτον καὶ Μονογενῆ καλοῦσι,

1. Dicunt esse quemdam in invisibilibus, et inenarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem, qui ante fuit : hunc autem et Proarchen, et Propatora, et Bython vocant : esse autem illum invisibilem, et quem nulla res capere possit. Cum autem a nullo caperetur, et esset invisibilis, sempiternus, et ingenitus, in silentio et in quiete multa fuisse in immensis Æonibus (8). Cum ipso autem fuisse et Ennœan, quam etiam Charin et Sigen vocant : et aliquando voluisse a semetipso emittere hunc Bythum, initium omnium, (et velut semen prolationem hanc præmitti voluit [9] et eam deposuisse quasi in vulva ejus, quæ cum eo erat, Sige. Hanc autem suscepisse semen hoc, et prægnantem factam generasse Nun, similem et æqualem ei, qui emiserat, et solum capientem magnitudinem Patris. Nun

BILLII INTERPRETATIO.

nobis dicta sunt, uberius efferes, quæque nos imbecille narravimus, ea tu iis, quibuscum tibi consuetudo est, non sine robore declarabis. Et quemadmodum nos, flagitante te jampridem, quænam ipsorum sententia esset intelligere, studuimus sedulo non modo eam tibi perspicuam reddere, sed ad ipsius falsitatem commonstrandam facultates suppeditare; eodem modo tu quoque pro ea gratia, quam a Domino consecutus es, prompte atque obnixo studio cæteris inservies : ut homines non jam amplius eorum oratione ad persuadendum comparata distrahantur. Est autem ea hujusmodi.

CAPUT PRIMUM.

1. Aiunt enim esse quemdam in sublimitatibus illis, quæ nec oculis cerni, nec nominari possunt, perfectum Æonem præexsistentem, quem et Proarchen, et Propatorem, et Bythum vocant. Eum autem, cum incomprehensibilis et invisibilis, sempiternus item et ingenitus esset, infinitis temporum sæculis in summa quiete ac tranquillitate fuisse. Una etiam cum eo Ennœam exstitisse, quam et Charin, et Sigen nuncupant. Hunc porro Bythum in animum aliquando induxisse rerum omnium initium proferre, atque hanc, quam in animum induxerat, productionem, in Sigen, quæ una cum eo erat, non secus atque in vulvam demisisse. Hanc vero suscepto hoc semine prægnantem effectam peperisse Nun, parenti suo parem

(1) *Τέλειον Αἰῶνα προόντα.* Sic Theodoret. C lib. 1 *Hær. Fab.*, cap. 7 : Πρῶτον Αἰῶνα τέλειον· et Tertull. cap. 7: *Substantialiter quidem* αἰῶνα τέλειον appellant, personaliter vero προαρχήν, *et* τὴν ἀρχήν, *etiam Bython.*

(2) *Τοῦτον δὲ καί.* Adde, προαρχήν ante προπάτορα· illam enim vocem legit vetus interpres, et legendam demonstrant Tertullianus et Theodoret. locis cit.

(3) *Ὑπάρχοντα δ' αὐτόν.* Ante hæc verba legisse videtur Latinus interpres ὑπάρχειν δ' αὐτὸν ἀόρατον καὶ ἀχώρητον, ut probe monet Fronto Duc., quæ ideo forte omisit scriba, quod eadem fere mox recurrant.

(4) *Χρόνων.* Hanc vocem addidit, puto, sciolus quis explicationis causa, veritus scilicet ne αἰών hic substantialiter acciperetur, pro primo Valentinianorum Æone; cum *ævum* aut *sæculum* significet. Eam enim non agnoscunt neque Latinus interpres, neque Tertullianus, neque Theodo- D retus.

(5) *Ἣν δὴ καὶ Χάριν, καὶ Σιγὴν*, etc. Hinc Theodoreti textum emendes, in quo, vitiose legitur : Χάριν καὶ σεπτὴν καλουμένην. Pro σεπτήν, repone Σιγήν. Emendes etiam Indiculum hæreseon Pseudo-Hieronymi, et pro, *ea gratia appellatum* Σιγήν, lege, *Gratiam appellant et* Σιγήν.

(6) *Καθάπερ σπέρμα, ἣν προβαλέσθαι ἐνενοήθη.* In hujus loci lectione non consentiunt Billius, Grabius et Fronto Duc. Prior omittit, καθάπερ σπέρμα, quod tamen habet Tertullianus. Grabius deletum vult articulum ἣν, utpote redundantem : Fronto Duc. conjunctionem καί ante καθέσθαι. Ego vero, nulla deleta voce, verbum ἐννοηθῆναι duntaxat, per ellipsin omissum, subintellectum velim ante vel post καθέσθαι, ista, ἣν προβαλέσθαι ἐνενοήθη, intra parenthesim includendo; et sic planus evadit mihi sensus : *Hunc porro Bythum aliquando in animum induxisse ex sese rerum omnium initium proferre; atque hanc quam emittere statuerat productionem, velut semen in Sigen, quæ una cum eo erat, demittere etiam voluisse.* Ejusmodi ellipseon, imo et duriorum, non rara sunt cum apud Græcos, tum apud Latinos exempla. Nec reprehendet quisquam quod καί ante καθέσθαι interpreter *etiam*, cum ea significatio passim obvia sit.

(7) *Καθέσθαι.* In cod. Reg. καταθέσθαι.

(8) *Æonibus.* Addit textus Græcus, χρόνων, *temporum;* quam vocem non reddidit interpres. At ut in hoc excusandus, in eo certe reprehendendus quod αἰῶσι verterit *æonibus;* αἰών enim hic non inusitato Valentinianorum, sed vulgari sensu accipitur, pro *ævo* aut *sæculo*. Vide notam 4.

(9) *Et velut semen prolationem hanc præmitti voluit.* Quod non attenderit interpres ad ellipsin verbi ἐννοηθῆναι, toti periodo, dum vertit, nebulas offundit. Clarius, ni fallor, hæc a nobis reddita. Vide notam 6.

autem hunc, et Unigenitum vocant (1), et Patrem, et initium omnium. Una autem cum eo emissam Veritatem, et hanc esse primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem, quam et radicem omnium dicunt. Est enim 6 Bythus et Sige, deinde Nus et Alethia. Sentientem autem Unigenitum (2) hunc in quæ prolatus est, emisisse et ipsum Logon et Zoen, patrem omnium eorum, qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis. De Logo autem et Zoe emissum secundum conjugationem (3) Hominem et Ecclesiam, et esse hanc primogenitam Octonationem, radicem et substantiam omnium, quatuor nominibus apud eos nuncupatam, Bython, et Nun, et Logon, et Anthropon. Esse enim illorum unumquemque masculofeminam, sic : Initio Propatorem illum coisse secundum conjugationem suæ Ennœæ, id est cogita-

A καὶ Πατέρα, καὶ Ἀρχὴν τῶν πάντων. Συμπροβεβλῆσθαι δὲ αὐτῷ Ἀλήθειαν· καὶ εἶναι ταύτην πρῶτον καὶ ἀρχέγονον Πυθαγορικὴν Τετρακτὺν (4), ἣν καὶ ῥίζαν τῶν πάντων καλοῦσιν. Ἔστι γὰρ Βυθὸς καὶ Σιγή, ἔπειτα Νοῦς καὶ Ἀλήθεια. Αἰσθόμενόν τε τὸν Μονογενῆ τοῦτον ἐφ' οἷς προεβλήθη, προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον (5), καὶ Ζωὴν, πατέρα πάντων τῶν μετ' αὐτὸν ἐσομένων, καὶ ἀρχὴν, καὶ μόρφωσιν παντὸς τοῦ Πληρώματος (6). Ἐκ δὴ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς προβεβλῆσθαι κατὰ συζυγίαν Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν· καὶ εἶναι ταύτην ἀρχέγονον Ὀγδοάδα, ῥίζαν καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασι παρ' αὐτοῖς καλουμένων (7), Βυθῷ, καὶ Νῷ, καὶ Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ. Εἶναι γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀῤῥενόθηλυν, οὕτως· Πρῶτον τὸν Προπάτορα ἡνῶσθαι κατὰ συζυγίαν τῇ ἑαυτοῦ Ἐννοίᾳ· τὸν δὲ Μονογενῆ, τουτέστι τὸν Νοῦν, τῇ Ἀληθείᾳ· τὸν δὲ

B

BILLII INTERPRETATIO.

et æqualem, atque ita comparatum, ut solus paternæ magnitudinis capax esset. Atque hunc Nun, et Monogenem, et Patrem, et Principium omnium rerum appellant. Cum eo autem Veritatem quoque in ortum productam esse aiunt. Atque hanc esse primam ac primigenam Pythagoricam quaternitatem, quam etiam rerum omnium stirpem ac radicem vocant. Est enim Bythus et Sige, ac deinde Nus et Veritas. Cumque Monogenes hic persensisset quam ob causam productus fuisset, edidisse quoque ipsum Sermonem et Vitam, patrem omnium qui post se futuri essent, ac principium et formationem totius Pleromatis. Jam vero ex Sermone et Vita per conjugationem ortos esse Hominem et Ecclesiam. Atque hanc esse primigenam Ogdoadem, ex qua, tanquam ex radice ac parente, omnes exstiterunt, quatuor nominibus apud ipsos appellatam, Bythum nimirum, et Nun, et Sermonem, et Hominem. Esse quippe eorum quemlibet mas-

(1) *Unigenitum vocant. Atqui non proprie*, inquit Tertull. lib. *cont. Val.* c. 7, *siquidem non solus agnoscitur ; nam cum illo processit et femina, cui Veritas nomen est. Quanto congruentius Protogenes vocaretur!*

(2) *Sentientem autem unigenitum*, etc. Clarius indiculus a Cotelerio restitutus : *Intelligens autem sensus* (Nus) *ad quid esset emissus.* Et Tertull. c. 7 : *Nus simul accepit* (id est *percepit*, sive *intellexit*) *prolationis suæ officium.*

(3) *Emissum secundum conjugationem.* Ita Claromont. cum textu Græc. Pass. Ottobon. et partim Arund. Merc. 2 et Voss. In editt. vero Eras. Gallas. et Feuard. male, *emissam secundum conjugationem.*

(4) *Πυθαγορικὴν Τετρακτύν.* Τετρακτύν cum Petavio et Theodoreto scribo, non τετρακτήν, ut perperam legitur in Basileensi Epiphanii edit. quam secuti sunt Feuard. et Grabius ipse ; τετρακτύν enim dicebant Pythagorici, non τετρακτήν. *Tetradem* vero et *Quadrigam* vocat Tertull. Pythagorica ab Irenæo dicitur ; nemo enim nescit quantum quaternario numero tribuerent Pythagorici. Perfectum, imo omnem esse numerum asserebant ; quia, inquit Plutarch. lib. 1 *De placitis philosoph.*, c. 3, in se numerum vi complectitur denarium, ultra quem proprie non est numerus ; nam reliqui ultra, qui dicuntur, numeri, priorum sunt repetitiones. Continet autem denarium, quia habet quatuor, tria, duo, unum, quæ simul collecta denarium efficiunt. Propterea adeo sacra illis tetras erat, ut, Plutarcho loco cit. et Porphyrio testibus, inde sanctioris jurisjurandi religionem sibi fecissent :

Οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτύν,
Παγὰν ἀενάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν.
Per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium,
Fontem perennis naturæ radices habentem.

(5) *Προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον.* C. R. ὑποβαλεῖν. Cæterum Irenæo consentit Tertullianus cap. 7. *Emittit et ipse* (Nus) *ex semetipso Sermonem*, etc.

C Eadem habet Indiculus supra citatus, a Cotelerio emendatus, ad calcem tom. I *Monum. Eccles. Gr.*, p. 767. Memoriæ itaque lapsus est, inserit optime Grabius, in Cyrilli Catech. 6, ubi Βυθῷ generatio Λόγου ascribitur. Est quoque ibidem prava lectio, distinctio, versio textus. Lege, pergit vir doctus, ex ms. 25 Rœ. in *Bibliotheca Bodl.* emendatum, rectequedistinctum : Βυθὸς ἐγέννησε Σιγὴν καὶ ἀπὸ τῆς Σιγῆς ἐτεκνοποίει Λόγον. Τοῦ παρ' Ἕλλησιν Διὸς οὗτος χείρων, τοῦ τῇ ἀδελφῇ μιγνυμένου· τέκνον γὰρ τοῦ Βυθοῦ ἐλέγετο εἶναι ἡ Σιγή· *Bythus genuit Sigen, et ex Sige filium suscepit Logon. Iste pejor est Jove gentilium, qui sorori commistus est ; quippe Sige Bythi proles esse ferebatur.* Magis tamen, fateor, propenderem in conjecturam eruditissimi Pearsonii *Vindic. Epist. S. Ignat.*, part. II, cap. V, edit. Cantabrig. 1672, pag. 48, scilicet, neque λόγου, neque λόγον legendum esse, sed utramque vocem expungendam, utpote minime necessariam, sive D priora, sive posteriora verba respicias. Neutra posterioribus competit ; Cyrillus enim non Logon, sed Bythum Jovi comparat. Prioribus neque λόγου convenit, neque λόγον necessarium est ; nam τεκνοποιεῖν, *liberos procreare*, quicunque tandem illi sint, satis ad hujus loci sensum exprimendum valet. Docet enim Cyrillus Jovem sorori mistum fuisse, Bythum vero ex filia sua procreasse liberos : quod turpius est. Quanquam haud excusari posse videatur quod Σιγὴν ἐκ Βυθοῦ genitam esse asserit Cyrillus. Sigen enim et ipsam ingenitam, Bythoque συνυπάρχουσαν ab hæreticis dici, satis expresse tradunt Irenæus et Theodoretus.

(6) *Μόρφωσιν παντὸς τοῦ Πληρώματος.* Emendandus ergo Tertullianus loco jam sæpe cit. et pro *formati Pleromatis totius emissa*, legendum *formationem Pleromatis*, etc., ut recte ante me notavit Grab.

(7) *Καλουμένων.* Legendum esse καλουμένην monet Fronto Duc. et videt quisque. Ita legit vetus interpres.

Λόγον τῇ Ζωῇ, καὶ τὸν Ἄνθρωπον τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἀ tioni (4), quam Gratiam et Silentium vocant (5); Unigenitum autem, hoc est Nun, Alethiæ, id est Veritati; Logon autem Zoæ, id est Vitæ; et Anthropon cum Ecclesia.

2. Τούτους δὲ τοὺς Αἰῶνας εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς προβεβλημένους, βουληθέντας καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ ἰδίου δοξάσαι τὸν Πατέρα, προβαλεῖν προβολὰς ἐν συζυγίᾳ· τὸν μὲν Λόγον καὶ τὴν Ζωὴν μετὰ τὸ προβαλέσθαι τὸν Ἄνθρωπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλους δέκα Αἰῶνας, ὧν τὰ ὀνόματα λέγουσι ταῦτα· Βύθιος (1) καὶ Μίξις, Ἀγήρατος καὶ Ἕνωσις, Αὐτοφυὴς καὶ Ἡδονή, Ἀκίνητος καὶ Σύγκρασις, Μονογενὴς καὶ Μακαρία. Οὗτοι δέκα Αἰῶνες, οὓς καὶ φάσκουσιν ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς προβεβλῆσθαι. Τὸν δὲ Ἄνθρωπον καὶ αὐτὸν προβαλεῖν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Αἰῶνας δώδεκα, οἷς ταῦτα τὰ ὀνόματα χαρίζονται· Παράκλητος καὶ Πίστις, Πατρικὸς καὶ Ἐλπὶς, Μητρικὸς καὶ Ἀγάπη, Ἀείνους καὶ Σύνεσις (2), Ἐκκλησιαστικὸς καὶ Μακαριότης, Θελητὸς καὶ Σοφία.

2. Hos autem Æonas in gloriam Patris emissos, volentes et ipsos de suo clarificare Patrem, emisisse emissiones in conjugatione (6); Logon quidem et Zoen, posteaquam emissus est Homo et Ecclesia, alteros decem Æonas, quorum nomina dicunt hæc: Bithius et Mixis, Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetos et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Hi decem Æones, quos dicunt ex Logo et Zoe emissos. Anthropon autem et ipsum emisisse cum Ecclesia Æonas duodecim, quibus nomina hæc donant: Paracletus 7 et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Ænos (7) et Synesis, Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos (8) et Sophia.

3. Οὗτοί εἰσιν οἱ τριάκοντα Αἰῶνες τῆς πλάνης αὐτῶν, οἱ σεσιγημένοι (3) καὶ μὴ γινωσκόμενοι· τοῦτο τὸ ἀόρατον καὶ πνευματικὸν κατ' αὐτοὺς Πλήρωμα, τριχῇ διεσταμένον εἰς ὀγδοάδα, καὶ δεκάδα, καὶ δωδεκάδα. Καὶ διὰ τοῦτο τὸν Σωτῆρα λέγουσιν (οὐδὲ γὰρ Κύριον ὀνομάζειν αὐτὸν θέλουσι) τριάκοντα ἔτεσι κατὰ τὸ φανερὸν μηδὲν πεποιηκέναι, ἐπιδεικνύντα τὸ μυστήριον τούτων τῶν Αἰώνων. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ

3. Hi sunt triginta erroris eorum Æones, qui tacentur, et non agnoscuntur. Hoc invisibile et spiritale secundum eos Pleroma, tripartite divisum in octonationem, et decada, et duodecada: et propter hoc Salvatorem dicunt (nec enim Dominum eum nominare volunt) triginta annis (9) in manifesto nihil fecisse, ostendentem mysterium horum Æonum. Sed et in parabola eorum operariorum, qui in

BILLII INTERPRETATIO.

culo-feminam, ad hunc modum: Primum enim Propatorem conjugii nexu cum sua Ennœa, quam et Charin, et Sigen vocant, copulatum fuisse: Monogenem deinde, hoc est Nun, cum Veritate; Sermonem cum Vita, ac denique Hominem cum Ecclesia.

2. Hos autem Æonas ad parentis sui gloriam productos, quod ipsi de suo quoque paternam gloriam illustrare vellent, fetus conjugales edidisse: Sermonem nempe et Vitam, posteaquam Hominem et Ecclesiam produxissent, alios insuper decem Æonas in ortum protulisse, quorum nomina hæc esse dicunt: Bythius et Mixis, Ageratus et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Hi sunt decem Æones, quos ex Sermone et Vita ortos esse asserunt. Hominem autem etiam ipsum una cum Ecclesia decem Æonas produxisse, quibus hæc ab ipsis nomina tribuuntur: Paracletus et Pistis, Patricus et Elpis, Metricus et Agape, Ainus et Phronesis, Ecclesiasticus et Macariotes, Theletus et Sophia.

3. Hi sunt errantium hominum Æones triginta, qui silentio velut obvoluti sunt, nec a quoquam cognoscuntur: hoc invisibile ac spiritale eorum Pleroma, trifariam divisum, in Ogdoadem, Decadem, et Duode-

(1) *Βύθιος.* Sic et Tertullianus cap. 8. *Bythius* adjective, ad discrimen primi parentis *Bythi* ita dictus, aiunt Pamelius et Fronto Duc. Male ergo in Theodoreti textu legitur Βυθὸν καὶ Μίξιν.

(2) *Ἀείνους καὶ Σύνεσις.* Sic et Tertull. loco mox cit. *Ainus et Synesis.* Perperam itaque apud Theodoretum habetur Νοῦς καὶ Σύνεσις. Νοῦς enim a Βυθῷ, non ab Ἀνθρώπῳ emissus est.

(3) *Σεσιγημένοι.* Alludere videtur Irenæus ad Σιγὴν Æonum matrem. Sed alia ratione σεσιγημένους καὶ μὴ γινωσκομένους dicit, quia, ut observat Theodoretus, τούτους φασὶ τοὺς λ' Αἰῶνας τοῖς μὲν ἄλλοις ἅπασιν ἀδήλους εἶναι, αὐτοῖς δὲ μόνοις γνωρίμους· *Hos triginta Æones dicunt aliis quidem omnibus ignotos esse, ipsis vero solis cognitos.*

(4) *Id est cogitationi.* Hæc, uti et sequentia, *id est Veritati, id est Vitæ*, explicationis gratia addita sunt.

(5) *Quam Gratiam et Silentium vocant.* Verba hæc in Græco deficiunt, nec Irenæi esse videntur. Vero prorsus similis Grabii conjectura, primum a quopiam ad marginem ascripta, in textum irrepsisse: neque enim Irenæum quod paulo ante dixerat, inutiliter mox repetiturum.

(6) *In conjugatione.* Ita legendum ex textu Græco conjecerat Fronto Duc. Sed ita revera habent Arund. Voss. Merc. 2 et Clarom. Editi vero perperam: *in conjugationem.*

(7) *Ænos. Ainos* scribendum vult Fronto Duc. et ita quoque scripsit Feuard. infra lib. II, cap. 14, n. 8. Scribi vellem ego cum Tertull. c. 8, *Ainus.* Quemadmodum enim a Νοῦς dixerunt interpretes Latini *Nus*; sic ab Ἀείνους dicendum videtur *Ainus*, et ita scripsisse Billium video, recte quidem; sed minus recte, quod pro *Synesis* scripsit *Phronesis.* In Græco siquidem Σύνεσις legitur, non Φρόνησις, quæ aliunde una Æonum Basilidis, non Valentini erat.

(8) *Theletos.* Non *Teletos*, inquit Fronto Duc.; nam sæpe τῆς θελήσεως, et τοῦ θελήματος meminit in his mysteriis hæreticorum Irenæus, ut cap. 6 (nunc 12) hujus libri, etsi aliter Pamelio videtur. Billius certe semper *Theleti* scripsit; neque mihi unquam occurrit τελετός, *perfectus.* Θελητὸν autem habes I Reg. xv, 22: εἰ θελητὸν τῷ Κυρίῳ. Itaque melius *voluntate expetitum* reddidissent interpretes, quam, ut Cornarius in versione Epiphanii, *voluntatem*, alius *voluntarium.* Hactenus Fronto Duc. Quem autem Theleton appellat Irenæus, hunc eumdem et *Philetum* vocat Tertullianus cap. 9. Suspicantur quidem nonnulli pro *Philetum* legendum *Theleton*, suspicarer et ego, nisi cap. 30 et 32 idem *Phileti* nomen occurreret. Credere itaque malim, duo fuisse unius et ejusdem Æonis nomina.

(9) *Triginta annis.* Alias, *per triginta annos.*

vineam mittuntur, dicunt manifestissime triginta hos Æonas declaratos. Mittuntur enim alii quidem circa primam horam, alii circa tertiam, alii circa sextam, alii circa nonam, alii circa undecimam. Compositæ igitur prædictæ horæ in semetipsas, triginta numerum adimplent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim, triginta fiunt (1). Per horas autem Æonas manifestari (2) volunt : et hæc esse magna et admirabilia et abscondita mysteria, quæ ipsi fructificant; et sicubi quid eorum, quæ dicuntur in Scripturis (3), poterunt adaptare et assimilare figmento suo.

A τῆς παραβολῆς τῶν (6) εἰς τὸν ἀμπελῶνα πεμπομένων ἐργατῶν φασι φανερώτατα τοὺς τριάκοντα τούτους Αἰῶνας μεμηνύσθαι. Πέμπονται γὰρ οἱ μὲν περὶ πρῶτην ὥραν, οἱ δὲ περὶ τρίτην, οἱ δὲ περὶ ἕκτην, οἱ δὲ περὶ ἐνάτην, ἄλλοι δὲ περὶ ἑνδεκάτην. Συντιθέμεναι οὖν αἱ προειρημέναι ὧραι εἰς ἑαυτὰς, τὸν τῶν τριάκοντα ἀριθμὸν ἀναπληροῦσι. Μία γὰρ, καὶ τρεῖς, καὶ ἕξ, καὶ ἐννέα, καὶ ἕνδεκα, τριάκοντα γίνονται. Διὰ δὲ τῶν ὡρῶν τοὺς Αἰῶνας μεμηνύσθαι θέλουσι· καὶ ταῦτ' εἶναι τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστὰ καὶ ἀπόῤῥητα μυστήρια, ἃ καρποφοροῦσιν αὐτοὶ, καὶ εἴ πού τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς δυνηθείη προσαρμόσαι, καὶ εἰκάσαι τῷ πλάσματι αὐτῶν.

CAPUT II.

Soli Unigenito cognitus primus Fater. Sophiæ æmulatio, perturbatio, periculum, et partus informis. Ab Horo restituitur. Horos quis ? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus producitur.

1. Et Propatorem quidem eorum cognosci soli (4) dicunt ei, qui ex eo natus est, Monogeni, hoc est No : reliquis vero omnibus invisibilem et incomprehensibilem esse. Solus autem Nus, secundum eos delectabatur videns Patrem, et magnitudinem immensam ejus considerans exsultabat, et excogitabat reliquis quoque Æonibus participare (5) magnitudinem Patris ; quantus et quam

B 1. Τὸν μὲν οὖν Προπάτορα αὐτῶν γινώσκεσθαι μόνῳ λέγουσι τῷ ἐξ αὐτοῦ γεγονότι Μονογενεῖ, τουτέστι τῷ Νῷ· τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν (7) ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον ὑπάρχειν. Μόνος δὲ ὁ Νοῦς κατ' αὐτοὺς ἐτέρπετο θεωρῶν τὸν Πατέρα, καὶ τὸ μέγεθος τὸ ἀμέτρητον αὐτοῦ κατανοῶν ἠγάλλετο, καὶ διενοεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Αἰῶσιν ἀνακοινώσασθαι (8) τὸ μέγεθος τοῦ Πατρὸς, ἡλίκος τε καὶ ὅσος ὑπῆρχε, καὶ ὡς

BILLII INTERPRETATIO.

eadem. Atque ob eam causam Salvatorem (neque enim eum Dominum appellare ipsis placet) XXX annis palam, atque in hominum luce nihil fecisse, ut videlicet Æonum horum mysterium ostenderet. Quin in ea quoque parabola, quæ est de operariis ad vineam missis hos 30 Æonas apertissime indicatos esse contendunt. Mittuntur enim partim circa horam primam, partim circa tertiam, partim circa sextam, partim circa nonam, partim circa undecimam. Omnes porro hæ horæ in unum conflatæ tricenarium numerum explent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim tricenarium efficiunt. Per horas autem Æonas significari volunt : atque hæc esse ingentia illa et admiranda, atque in vulgus non efferenda mysteria, quæ ipsi proferunt : et si quid usquam est in litteris sacris, quod eorum commento accommodari atque comparari possit.

CAPUT II.

1. Ac Propatorem quidem suum Monogeni soli ex se orto, hoc est, No cognitum esse dicunt, a cæteris omnibus nec cerni, nec comprehendi posse. Itaque Nus solus, de eorum sententia, Patrem contemplans in magna voluptate versabatur, atque immensam ipsius magnitudinem considerans exsultabat, ac reliquis etiam Æonibus amplitudinem Patris exponere cogitabat, nempe quantus, quamque ingens is esset,

(1) *Fiunt*. Al. *sunt*.

(2) *Manifestari*. Clarom. *manifestare*.

(3) *Quid eorum, quæ dicuntur in Scripturis*. Græce, εἴ πού τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Vetus interpres, Billius et Cornarius omiserunt ἐν πλήθει, *in multitudine*. Gallasius : *Eorum quæ multa dicuntur in Scripturis*. Melius Petavius : *ac si quid aliud est, quod in Scripturis certo numero comprehensum*. Vide cap. 18 et lib. II, cap. 24.

(4) *Cognosci soli. Cognosci* habent Clarom. Arund. et Voss. ex Græco, γινώσκεσθαι : edita vero *cognitum*. At *solo* pro *soli* legitur in Clarom. Arund. et Merc. 2.

(5) *Reliquis quoque Æonibus participare*. Editt. Eras. et Gallas. *reliquos quoque Æonas participare;* quam lectionem ex veteri cod. et Græco textu immutasse se ait Feuard. substituendo : *reliquis quoque Æonibus communicare*. Et quidem ms. Feuardentii exemplar habuisse, *reliquis quoque Æonibus*, non dubitem; an autem et habuerit, *communicare*, paulo incertius. Quare cum cunctis mss. Arund. Voss. Merc. 2, Clarom. et Pass. legatur, *reliquis quoque Æonibus participare*, et aliunde *participare* non semel ab interprete usurpetur pro

C *communicare*, tutius visum est ita restituere.

(6) *Τῶν*. C. R. et Feuard. Colon. editio an. 1596, τῆς.

(7) *Γινώσκεσθαι μόνῳ λέγουσι τῷ... Μονογενεῖ... τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν*, etc. Cum hac exceptione intelligendus Theodoretus, dum generalius ex Valentini sententia dicit, Βυθὸν ἀνέφικτον εἶναι πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ, *Bythum ab iis qui ex ipso nati sunt Æonibus percipi non posse*. Eadem exceptio sequentibus verbis adhibenda : φύντα καὶ ἰδεῖν αὐτὸν κατέσχεν ἡ Σιγή.

(8) *Διενοεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Αἰῶσιν ἀνακοινώσασθαι. Reliquis etiam Æonibus magnitudinem Patris exponere cogitabat*. Memoria itaque lapsus est Theodoretus, dum Æonibus omnibus indiscriminatim ascribit, quod Monogeni soli ex Irenæo et Tertulliano cap. 9 competere certum est. Φύντα, inquit Theodoretus, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν (Βυθὸν), καὶ τοῖς ἄλλοις δηλῶσαι, κατέσχεν ἡ Σιγή· *Ex Bytho natos Æonas, ne ipsum viderent cognoscerentve, et aliis manifestarent, coercuit Sige*. Qui enim reliqui Æones ignotum sibi Bythum aliis manifestare potuissent ? Et quibus aliis declarassent, cum soli tunc exstarent ?

D

ἦν ἀναρχός τε καὶ ἀχώρητος, καὶ οὐ κατάληπτος ἰδεῖν. Κατέσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σιγὴ βουλήσει τοῦ Πατρὸς, διὰ τὸ θέλειν πάντας αὐτοὺς εἰς ἔννοιαν καὶ πόθον ζητήσεως τοῦ προειρημένου Προπάτορος αὐτῶν ἀγαγεῖν. Καὶ οἱ μὲν λοιποὶ ὁμοίως Αἰῶνες ἡσυχῇ πως ἐπεπόθουν τὸν προβολέα τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἰδεῖν, καὶ τὴν ἀναρχον ῥίζαν ἱστορῆσαι.

magnus exsisteret, et quemadmodum erat sine initio, et incapabilis (4) et incomprehensibilis ad videndum. Continuit autem eum Sige voluntate Patris, quoniam vellet omnes hos in intellectum et desiderium exquisitionis Patris sui (5) adducere. Et reliqui quidem Æones omnes tacite quodammodo desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam, quæ sine initio est, radicem contemplari.

2. Προήλατο δὲ πολὺ ὁ τελευταῖος καὶ νεώτατος τῆς δωδεκάδος, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας προβεβλημένος (1) Αἰών, τουτέστιν ἡ Σοφία, καὶ ἔπαθε πάθος ἄνευ τῆς ἐπιπλοκῆς τοῦ ζυγοῦ (2) τοῦ Θελητοῦ· ὃ ἐνήρξατο μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν καὶ τὴν Ἀλήθειαν, ἀπέσχηψε δὲ εἰς τοῦτον τὸν παρατραπέντα, πρόφασιν (3) μὲν ἀγάπης, τόλμης δὲ, διὰ τὸ μὴ κεκοινωνῆσθαι τῷ Πατρὶ τῷ τελείῳ, καθὼς καὶ ὁ Νοῦς. Τὸ δὲ πάθος εἶναι ζήτησιν τοῦ Πατρός· ἤθελε γὰρ, ὡς λέγουσι, τὸ μέγεθος αὐτοῦ καταλαβεῖν· ἔπειτα μὴ δυνηθῆναι, διὰ τὸ ἀδυνάτῳ ἐπιβαλεῖν πράγματι, καὶ ἐν πολλῷ πάνυ ἀγῶνι γενόμενον, διά τε τὸ μέγεθος τοῦ βάθους, καὶ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ Πατρὸς, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν στοργὴν, ἐκτεινόμενον ἀεὶ ἐπὶ τὸ πρόσθεν, ὑπὸ τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ τελευτσῖον ἂν καταπεπόσθαι, καὶ ἀναλελύσθαι εἰς τὴν ὅλην οὐσίαν, εἰ μὴ τῇ στηριζούσῃ. καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀῤῥήτου μεγέθους φυλασσούσῃ τὰ ὅλα συνέτυχε δυνάμει τὸ πάθος ἀπορροφηθῆναι, καὶ εἰς ἑαυτὸ ἀναδραμεῖν.

2. Præsiliit autem valde ultimus, et junior, de duodecade ea, quæ ab Anthropo et Ecclesia emissa fuerat, Æon, hoc est Sophia; et passa est passionem sine complexu conjugis Theleti; quæ exorsa (6) quidem fuerat in iis, qui sunt erga Nun (7) et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam (8), demutatam (9) sub occasione (10) quidem dilectionis (11); temeritatis autem, quoniam non communicaverat Patri perfecto, quemadmodum et Nus. Passionem autem esse exquisitionem Patris; voluit enim, ut dicunt, magnitudinem ejus comprehendere. Dehinc cum non posset, quoniam impossibilem rem aggrederetur, in magna agonia constitutum propter magnitudinem altitudinis, et propter quod investigabile Patris est, et propter eam, quæ erat erga eum dilectionem, cum extenderetur semper in priora, a dulcedine ejus novissime forte absorptum fuisse (12), et resolutum in uni-

BILLII INTERPRETATIO.

quodque et principio careret, et omnem mentis comprehensionem, atque oculorum obtutum fugeret. Verum Sige de Patris consilio eum inhibuit, quod omnes ipsos ad cogitationem, et desiderium investigandi prædicti sui Propatoris adducere cuperet. Quocirca cæteri quidem omnes Æones taciti quodammodo seminis sui productorem intueri gestiebant, ac radicem illam principii expertem contemplari.

2. At ultimus ille Æon, minimusque natu, ex ea duodecade, quæ ab Homine et Ecclesia orta fuerat, hoc est, Sophia, longe præsiliit, passionemque sine complexu conjugis sui Theleti contraxit: quæ quidem cum initium cepisset in iis qui circa Nun et Veritatem erant, tandem in hunc depravatum Æonem decubuit, prætextu quidem amoris, sed revera temeritate impulsum, quod videlicet perfecto Patri minime communicasset, quemadmodum Nus. Hæc autem passio nihil aliud erat, quam Patris investigatio. Perceptam enim, ut dicunt, ipsius magnitudinem habere cupiebat. Quod cum consequi nequivisset, propterea

(1) *Προβεβλημένος*. Mallem cum interprete et Tertulliano cit. legi προβεβλημένης, scil. δωδεκάδος. Hic enim: *Ex illis duodecim Æonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant, novissima natu Æon.*

(2) *Ἄνευ τῆς ἐπιπλοκῆς τοῦ ζυγοῦ*. Legendum esse συζύγου merito contendit Fronto Duc.; vertit enim interpres, *sine complexu conjugis Theleti*. Quod et idem repetitur lib. II, cap. 12, n. 3, *sine permistione conjugis, quem Theletum vocant*. Tertullianus similiter cap. 9, *sine conjugis Phileti societate*. Quem postremum locum L. Latinius dum emendare satagit, depravat scribens, *sine conjugis Phileti satietate*.

(3) *Πρόφασιν*. Legisse videtur interpres et, quidem melius, προφάσει.

(4) *Incapabilis*. Id est, qui capi animo non possit. In Ottobon. *invisibilis*.

(5) *Patris sui*. Sic in omnibus editt. mss. cum Tertull. Juxta Græcum vero: τοῦ προειρημένου Προπάτορος αὐτῶν, *prædicti primi Patris*, seu, ut vertere amat interpres, *Propatoris eorum*.

(6) *Exorsa*. Mss. codd. cum Eras. et Gallas. perperam, *exsors*; quam pravam lectionem ex Græco textu Feuardentius emendavit. Græcis omnino consonat Tertullianus c. 9: *Genus contrahit vitii, quod exorsum quidem fuerat*, etc.

(7) *Qui sunt erga Nun*. Eras. Feuard. et mss. codd., *quæ sunt erga Nun*, manifesta librariorum oscitantia. Quare quod Feuardentio nota superiori licuit, idem et nobis licere arbitrati sumus, depravatam scilicet lectionem ex Græco textu et Tertulliano restituere. Ille siquidem: ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν, ubi τοῖς non neutraliter accipi, sed ad Æonas a Nu et Alethia productos referri liquet. Tertullianus vero: *qui circa* Νοῦν, quod totidem verbis Græco respondet. Pessime autem et nullo prorsus sensu, pro *erga Nun*, habet Gallasius *viterga*, typographi forsan culpa.

(8) *Æonem, id est Sophiam*. Hæc cum a Græco absint, explicationis ergo addita videntur.

(9) *Demutatam*. Mallem cum Billio vertisset interpres *depravatam*, vel cum Petavio, *aberrantem*.

(10) *Sub occasione*. Melius Tertullianus, *sub prætexto*: πρόφασις enim hic non *occasionem*, sed *prætextum* significat.

(11) *Dilectionis*. Feuard. in marg. et Pass. *delectationis*. Perperam; ut enim cæteros cum editt. tum mss. omittam, Græcus textus et Tertull. habent. *dilectionis*.

(12) *Forte absorptum fuisse*. Male cod. Voss. Pass. et Feuard. in marg., *vero* pro *forte*. Nec melius idem Voss. cod. Eras. et Gall., *fuisset*. Rectius cod. Clarom. Feuardentius in textu, et Grabius, *forte absorptum fuisse*; quam lectionem secuti sumus, licet cum Pamelio in cap. 9 Tertull. *fere* pro *forte* legi mallemus, si suffragarentur mss. codd. Scribit enim Tertull. *modico abfuit devorari*, id est, fere devoratus fuit. Et expressius lib. *de Præscript.*

versam substantiam, nisi ei, quæ confirmat, et extra (1) inenarrabilem magnitudinem custodit omnia, occurrisset virtuti. Hanc autem virtutem et Horon vocant, a qua abstentum (2), et confirmatum, vix reversum in semetipsum, et credentem jam quoniam incomprehensibilis est Pater (3), deposuisse pristinam intentionem, cum ea, quæ acciderat, passione ex illa stupore admiratione.

3. Quidam autem ipsorum hujusmodi passionem, et reversionem Sophiæ, velut fabulam narrant (4) : impossibilem et incomprehensibilem rem eam aggressam, peperisse substantiam informem, qualem naturam habebat femina parere (5) : in quam cum intendisset, primo quidem contristatam, propter inconsummationem generationis : post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat (6) : dehinc expavisse, et aporiatam, id est,

A μει. Ταύτην δὲ τὴν δύναμιν καὶ Ὅρον (7) καλοῦσιν, ὑφ' ἧς ἐπεσχῆσθαι, καὶ ἐστηρίχθαι, καὶ μόγις ἐπιστρέψαντα εἰς ἑαυτὸν, καὶ πεισθέντα, ὅτι ἀκατάληπτός ἐστιν ὁ Πατὴρ, ἀποθέσθαι τὴν προτέραν ἐνθύμησιν, σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει ἐκ τοῦ ἐκπλήκτου ἐκείνου θαύματος.

3. Ἔνιοι δὲ αὐτῶν πως (8) τὸ πάθος τῆς Σοφίας, καὶ τὴν ἐπιστροφὴν μυθολογοῦσιν · Ἀδυνάτῳ καὶ ἀκαταλήπτῳ πράγματι αὐτὴν ἐπιχειρήσασαν, τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον (9), οἵαν φύσιν εἶχε, θήλειαν (10) τεκεῖν · ἣν καὶ κατανοήσασαν, πρῶτον μὲν λυπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν (11) · εἶτα ἐκστῆναι, καὶ ἀπορῆσαι, ζητοῦσαν τὴν αἰτίαν, καὶ ὄντινα τρό-

BILLII INTERPRETATIO.

quod rem impossibilem aggressus erat, cumque in extrema quadam anxietate versaretur, ac tum ob profunditatis magnitudinem, impervestigabilemque Patris naturam, tum ob singularem suam erga eum benevolentiam, ad ulteriora semper præ ipsius dulcedine sese extenderet, ad extremum absorptus, atque in integram essentiam redactus fuisset, nisi in vim eam et facultatem, quæ omnia fulcit, atque extra ineffabilem magnitudinem custodit, incidisset. Hanc autem vim Horum appellant, a quo repressum eum et suffultum esse dicunt : ac tandem aliquando ad sese redeuntem, sibique Patrem incomprehensibilem esse persuadentem, priorem cogitationem simul cum ea passione, quæ ex stupendo illo miraculo orta erat, abjecisse.

3. Nonnulli autem ipsorum hanc Sophiæ passionem, et conversionem ita quodammodo fabulantur.

cap. 49, *pene dissolutum esse ;* et auctor Indiculi, *pene perisse.* Quin et Irenæus ipse infra, *pene perditi.* Quæ omnia pene persuadent scripsisse interpretem *fere*, quod scribarum imperitia mutatum sit in *forte.*

(1) *Quæ confirmat, et extra*, etc. Particulam *et*, in editis omnibus perperam in sequens comma trajectam, bene suo loco restituit editor Anglus, ductus auctoritate cod. Voss. et Græci textus, στηριζούσῃ, καὶ ἐκτός, etc., quibus consonant et codd. Clarom. et Pass.

(2) *Abstentum.* Hac voce utitur interpres infra lib. III, cap. 4, n. 3 ; utuntur et auctores Ecclesiastici ac Concilia passim, sed alio sensu. Hic vero significat, *repressum, cohibitum, ab incepto revocatum.*

(3) *Pater.* Deest in Eras. Gall. et cod. Ottobon.

(4) *Velut fabulam narrant.* Gr. μυθολογοῦσιν, quod male ab interprete redditum. Fabulam quidem narrabant illi, sed non velut fabulam habebant. Vertere igitur debuisset interpres, *commiscuntur*, vel cum Tertull. *somniaverunt.*

(5) *Qualem naturam habebat femina parere.* Θήλεια, non θήλειαν legit interpres, et cum eo Billius et Cornarius ; huncque sensum Irenæi verbis affingunt : *informem substantiam, qualem scilicet naturam femina sine complexu mariti parere poterat, a Sophia procreatam fuisse.* At nodum in scirpo quærunt illi. Planus est Græcorum sensus, si cum Frontone Duc. distinguas : οἵαν φύσιν εἶχε, θήλειαν τεκεῖν. *Qualem naturam ipsa habebat, femineam scilicet, peperisse ;* vel ut Petavius probe reddidit : *ejusdemque, quam habebat, naturæ feminam peperisse.* Nec necesse est verbum τεκεῖν quasi superfluum expungere, ut vult Fronto, non enim incommodum est. Certum est autem cum ex Tertull. cap. 10, tum ex Irenæo ipso infra cap. 5, et lib. II, cap. 20, *informem* illum, et *invalidum* Sophiæ *fructum, femineum*, seu *feminam* exstitisse : adeo ut dubium non sit, quin hoc loco θήλειαν scripserit sanctissimus martyr.

(6) *Timuisse, ne hoc ipsum finem habeat.* Legisse videtur interpres : μὴ καὶ αὐτὸ τέλος ἔχῃ, nec male

B quidem, si vertisset : *ne hoc ipsum* (ἀτελές videlicet, inconsummatus fetus) *perfectionem* (sibi debitam) *non habeat.* Interpretem secutus Tertullianus scripsit : *metuere postremo, ne finis quoque insisteret.* In eo lapsus est uterque, quod τέλος *finem* verterit, cum hic significet *perfectionem, consummationem*, etc. Billius vero, et Petavius legendum volunt in Græco : μὴ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχῃ. Grabius autem vulgatam lectionem Græcam retinet. At particula μηδέ rejicienda videtur, et commutanda in μὴ καί · de cætero parum interest, utrum legatur τέλος, an τελείως · idem quippe sensus erit. Nempe modo dixerat Irenæus fetum *informem*, inconsummatum et invalidum, uno verbo femineum (quem præ masculo sexu imperfectum judicant physici) a Sophia in lucem emissum. Id ubi conspexit illa, *contristata est ;* deinde timuit, *ne ipsum etiam esse*, quod pepererat, *perfectionem non haberet* sibi natura debitam, seu *ne ipsum etiam esse non plene ac perfecte haberet* imperfectior ille sexus ; ne scilicet invalidi hujus sexus natura in deformi ista prole non esset integra.

C

(7) *Ὅρον. Finem, terminum :* quia singulos Æonas intra Pleromatis fines coercebat.

(8) *Πῶς.* Hanc particulam ut interrogationis notam hic accipit Petavius ; vertit enim : *Sed istorum quidam illam sapientiæ perturbationem ac restitutionem quibus nugis involvunt ? nimirum*, etc. Crediderim ego aut ornatus causa duntaxat additam, aut significare *hoc modo, ita*, etc., non *hujusmodi*, ut vertit interpres.

(9) *Τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον.* Bene animadvertit hoc loco Grabius, Tertullianum perperam οὐσίαν ἄμορφον non *partui*, sed *parienti matri* per appositionem adscripsisse. Scribit enim : *Post irritos conatus, et spei dejectionem, deformatam eam pallore credo, et macie, et incuria formæ.* Contra Irenæus tam hic quam lib. II, cap. 20, n. 3 : *Illorum Æon substantiam informem peperit.*

(10) *Θήλειαν.* Sic omnes editt. cum cod. Reg. Billius vero cum veteri interprete legit θήλεια. Sed de his supra ad textum Latinum, not. 5.

(11) *Μηδ' αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν.* Legendum

πον ἀποκρύψει τὸ γεγονός (1). Ἐγκαταγενομένην δὲ τοῖς πάθεσι, λαβεῖν ἐπιστροφὴν, καὶ ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναδραμεῖν πειρασθῆναι, καὶ μέχρι τινὸς τολμήσασαν, ἐξασθενῆσαι, καὶ ἱκέτιν τοῦ Πατρὸς γενέσθαι. Συνδεηθῆναι δὲ αὐτῇ καὶ τοὺς λοιποὺς Αἰῶνας, μάλιστα δὲ τὸν Νοῦν. Ἐντεῦθεν λέγουσι πρώτην ἀρχὴν ἐσχηκέναι τὴν οὐσίαν (2) ἐκ τῆς ἀγνοίας, καὶ τῆς λύπης, καὶ τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐκπλήξεως.

confusam (4), quærentem causam, et quemadmodum absconderet 10 id, quod erat natum. In iis autem passionibus factam, accepisse regressionem, et in Patrem regredi conari : et aliquandiu ausam, tamen defecisse, et supplicem Patris (5) factam. Una autem cum ea rogasse et reliquos Æonas, maxime autem Nun (6). Hinc dicunt primum initium habuisse substantiam materiæ, de ignorantia, et tædio, et timore, et stupore.

4. Ὁ δὲ Πατὴρ τὸν προειρημένον Ὅρον ἐπὶ τούτοις διὰ τοῦ Μονογενοῦς προβάλλεται ἐν εἰκόνι ἰδίᾳ, ἀσύζυγον, ἀθήλυντον (3). Τὸν γὰρ Πατέρα ποτὲ μὲν μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς, ποτὲ δὲ καὶ ὑπὲρ ἄρρεν,

4. Pater autem prædictum Horon super hæc (7) per Monogenem præmittit (8) in imagine sua, sine conjuge, masculo-femina (9). Patrem enim aliquando quidem cum conjuge Sige (10), modo vero et

BILLII INTERPRETATIO.

Eam enim impossibilem, atque incomprehensibilem rem aggressam, informem essentiam, qualemque naturam femina poterat, peperisse. Quam etiam postequam conspexisset, primo quidem ob inchoatum fetum mœstitia affectam fuisse, deinde antem extimuisse, ne ipsam etiam esse non plene ac perfecte haberet : ac postea velut de potestate exiisse, atque in summa perplexitate hæsisse, causam hujusce rei indagantem, et quonam modo id, quod acciderat, occultaret. In iis autem affectionibus diu multumque versatam, tandem meliorem mentem indüisse, atque ad Patrem ascendere tentasse. Sed cum aliquantisper conata esset, elanguisse, Patrique supplicem exstitisse; ac cum ea quoque reliquos Æones obsecrasse, ac Nun præsertim. Atque hinc demum materiæ essentiam ortum traxisse narrant, nempe ex ignorantia, et mœrore, et metu, ac stupore.

4. At vero Pater Horum eum, de quo superius verba fecimus, per Monogenem postea in imagine sua

etiam hic vult Billius : μὴ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχῃ. Vide notata ad textum Latinum.

(1) *Τὸ γεγονός.* Sic ex codice Regio restituimus, pro γενός, quod in editt. omnibus tum Epiphanii, tum Irenæi legitur. Et quidem γεγονὸς dudum malebat Billius, ratus veterem interpretem ita legisse, necnon Tertullianum, qui cap. 10, *casum*, non *genus* dixit. De Tertulliano facile consentit Grabius; de veteri interprete repugnat. At litem dirimere debet codex Regius, quem neuter viderat.

(2) *Τὴν οὐσίαν.* Legendum, ut probe monet Billius, τὴν οὐσίαν τῆς ὕλης, quemadmodum legit vetus interpres ; τῆς ὕλης siquidem hic oscitantia scribarum omissum, paulo inferius additur : οὐσίαν τῆς ὕλης γεγενῆσθαι λέγουσιν.

(3) *Ἀσύζυγον, ἀθήλυντον.* Vid. Not. 9 infra.

(4) *Id est confusam.* Hæc explicationis gratia addidit quispiam.

(5) *Patris.* In editt. Eras. Gall. et Feuard. legitur *Patri*, sed contra omnium mss. et Græci textus fidem.

(6) *Maxime autem Nun.* Cod. Clarom., *maxime autem et Nun.* Vocem autem *Nun* in editt. Eras. et Gall. male omissam apposuit Feuard. ex Græco, Rigaltius etiam addendam monuerat in cap. 10 Tertull.

(7) *Super hæc.* Ἐπὶ τούτοις, ut recte notat Grab. simpliciter significat *post hæc*, sive *postea*, uti Billius in sua versione posuit. Tertullianus cap. 10 reddit, *in hæc.* Petavius autem perperam sub τούτοις intellexit Æones, et apud Epiphanium vertit : *post illos omnes produxit*, etc.

(8) *Præmittit.* Gr. προβάλλεται, quod vertendum fuisset, *emittit*, non *præmittit.*

(9) *Sine conjuge masculo-femina.* In editt. Eras. et Gall. corrupte legitur *sive* pro *sine.* Id emendavit Feuard. consentientibus mss. Clarom. Pass. Arund. et Merc. 1. At facilius de hujusce commatis lectione, quam de sensu convenit inter editores. Billius et Fronto Duc. contendunt, in Græco non ἀσύζυγον, ἀθήλυντον, in Accusativo legendum esse, sed ἀσυζύγῳ, ἀῤῥενοθήλει (pro ἀθηλύντῳ) in Ablativo : ut scilicet ἀσυζύγῳ, ἀῤῥενοθήλει, referatur non ad Ὅρον, sed ad εἰκόνι, quasi Ὅρος ad imaginem ἀσύζυγον, ἀῤῥενόθηλυν ellictus esset. Et sic quidem legisse videtur interpres; vertit enim : *in imagine sua, sine conjuge masculo-femina.* Ita pariter Tertullianus cap. 19 : *In imagine femina-mare.* Quos secutus Billius : *in imagine sua conjugis experte, ac masculo-femina.* Sed cum recta ratione pugnat, id imagini tribui, quod personis dumtaxat convenit. Quis enim ferat imaginem dici *conjugis expertem, et masculo-feminam?* Malim igitur cum editore Anglo diligentiam interpretum, quam Græci textus sinceritatem incusare. Proinde lego, ἀσύζυγον, ἀθήλυντον. Sed ἀθήλυντον haud cum Grabio verterim, *masculo-feminam*, seu *femina-marem;* neque enim ea est vocis hujus significatio. *Non femineum, non effeminatum* significare, vel ipsa Lexica vulgata docent. Quid sit autem, Horon *non femineum, non effeminatum* esse, docebit Theodoretus : Τὸν Ὅρον προβάλλεται, οὐ μετὰ συζύγου θηλείας· *Terminum*, inquit, *producit sine femina conjuge*, id est, nulla cum femina conjugii vinculo copulatum. Exceptio erat, τῶν γὰρ Αἰώνων ἕκαστος τῷ θήλει συνέζευκται, *nam aliorum Æonum unusquisque cum femina conjunctus est;* seu, ut loquitur Irenæus, ἀῤῥενόθηλυς erat : id est, singuli eorum bini et bini, masculus cum femina, conjugii nexu copulati erant. Itaque Horon apud Irenæum ἀσύζυγον, ἀθήλυντον esse, nihil aliud est, quam eumdem apud Theodoretum esse οὐ μετὰ συζύγου θηλείας, *nullo conjugii nexu cum femina*, ut cæteros Æones, *colligatum :* adeo ut vox ἀθήλυντον sit prioris ἀσύζυγον paulo distinctior duntaxat explicatio, hicque sonet, *feminæ non illigatum.* Et id sequentibus Irenæi verbis perfecte respondet. Dixerat Horon ad ipsam Patris imaginem, *nullo conjugii nexu cum femina copulatum*, effictum esse. Quod quidem statim explicat : *Quia*, inquit, *Patrem aliquando quidem cum conjuge Sige copulant, modo vero supra maris, ac supra feminæ conditionem extollunt* Valentiniani. Et in hoc similem sibi Horon effecit, quod hic a conjugii legibus, quibus cæteri tenentur Æones, liber sit, quemadmodum et ipse Pater ab iis liber interdum exhibetur.

(10) *Cum conjuge Sige.* Vertendum fuisset, *cum conjugio*, seu *conjugatione Siges*, juxta Græcum, μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς. Et infra, τὸ ἀποκαταστῆναι τῇ συζυγίᾳ, reddi debuisset cum Tertull. cap. 10, *restitutam conjugio*, non *conjugi;* vel quemadmodum paulo post eadem omnino verba reddidit ipsemet interpres, *redintegratam suæ conjugationi.*

pro masculo, et pro (1) femina esse volunt. Horon vero hunc et Stauron, et Lytroten, et Carpisten, et Horotheten, et Metagogea vocant. Per Horon II autem hunc dicunt mundatam et confirmatam Sophiam, et restitutam conjugi. Separata enim intentione (2) ab ea, cum appendice passione (3), ipsam quidem infra Pleroma perseverasse (4) : concupiscentiam vero ejus, cum passione ab Horo separatam, et crucifixam (5), et extra eum (6) fac-

A καὶ ὑπὲρ θῆλυ εἶναι θέλουσι. Τὸν δὲ Ὅρον τοῦτον καὶ Σταυρὸν, καὶ Συλλυτρωτὴν (7), καὶ Καρπιστὴν (8), καὶ Ὁροθέτην, καὶ Μεταγωγέα (9) καλοῦσι. Διὰ δὲ τοῦ Ὅρου τούτου φασὶ κεκαθάρθαι καὶ ἐστηρίχθαι τὴν Σοφίαν, καὶ ἀποκατασταθῆναι τῇ συζυγίᾳ. Χωρισθείσης γὰρ τῆς Ἐνθυμήσεως ἀπ' αὐτῆς, σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς Πληρώματος εἶναι (10) · τὴν δὲ ἐνθύμησιν αὐτῆς, σὺν τῷ πάθει, ὑπὸ τοῦ Ὅρου ἀφορισθῆναι, καὶ ἀποστερηθῆναι (11),

BILLII INTERPRETATIO.

conjugis experte, ac masculo-femina producit. Patrem etenim interdum conjugii vinculo cum Sige mancipatum esse volunt, interdum supra marem ac feminam esse. Porro Horum, et Crucem, et Lytroten, et Carpisten, et Horotheten, et Metagogea vocant. Atque hujus Hori opera purgatam ac suffultam, conjugioque restitutam fuisse Sophiam asserunt. Submota enim ab ea, et sublata Enthymesi, una cum

(1) *Masculo, et pro.* Tres istæ voces in editt. Eras. et Gall. necnon in mss. Arund. et Merc. 2 desunt. Priores duas restituit Feuard. ex vet. cod.; tertiam Grabius ex cod. Voss. et Græco, ubi ὑπέρ bis legitur. Grabio favet et cod. Clarom. habens, *et pro masculo, et pro femina.* At vero cum in Græco præpositio ὑπέρ Accusativum regat, verti debuisset non *pro* sed *super ; super masculum, et super feminam esse volunt*, ut scilicet utriusque conditioni longe præcellat Propator.

(2) *Intentione.* Gr. Ἐνθυμήσεως, quam vocem inferius *concupiscentiam*, alibi passim *Enthymesin* vertit interpres.

(3) *Cum appendice passione.* Sic totidem verbis et Tertullianus. Mallem tamen Græca σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει uterque reddidisset, *cum ea passione, quæ supervenerat*, aut *in quam inciderat.*

(4) *Infra Pleroma perseverasse. Infra* hic pro *intra*, quod mediæ et infimæ Latinitatis auctoribus non inusitatum.

(5) *Crucifixam.* Ἀποσταυρωθῆναι hic potius reddendum fuisset, inquit optime Grabius, quasi *vallo cinctam, et a Pleromate disjunctam esse.* Sic apud Thucydidem lib. IV, c. 69, ἀπεσταύρουν Scholiastes explicat, χαρακώματα ἐποίουν. In hunc sensum sequentia Clementis Alexand. verba lib. II, *Strom.* p. 407, A, interpretor: Ἑκάστη ἡδονή τε καὶ λύπη προσπασσαλοῖ τῷ σώματι ψυχὴν τοῦ γε μὴ ἀφορίζοντος, καὶ ἀποσταυροῦντος ἑαυτὸν τῶν παθῶν, *unaquæque voluptas, vel mœstitia corpori clavo velut affigit animam ejus, qui ab animi commotionibus sese non separat, nec quasi interposito vallo disjungit.* Neque enim alibi apud Irenæum legitur Enthymesin cruci affixam fuisse.

(6) *Extra eum. Eum* hic neutraliter pro *id;* quod barbaris scriptoribus haud insuetum.

(7) *Καὶ Συλλυτρωτήν.* In Græco corrupte legitur συλλυτρωτήν, pro quo reponendum ex vet. interp. σταυρὸν καὶ λυτρωτήν. Porro λυτρωτής, id est *redemptor* vel *liberator*, dicebatur *Horos*, quia Sophiæ in universam substantiam prope resolvendæ ruinam stiit, ejusque motibus intempestivis limites constituit. Σταυρός vero, id est, *vallum*, non *crux*, quia Sophiæ Enthymesin cum passione separatam, et quasi vallo cinctam a Pleromate disjunxit.

(8) *Καρπιστήν.* Id est, inquit Grabius, *vindicem*, sive *assertorem libertatis.* Ita redditur in veteri Glossario Græco-Lat. Exemplum affert vir doctus ex Arriano lib. III *De Epicteti disputationibus*, cap. 26, p. 369, edit Cantabrig., quod quidem probat eam esse interdum vocis hujus significationem, sed non semper, et in hoc præsertim Irenæi loco. Ut enim apud Jurisperitos *vindicatur libertas*, sic et apud eosdem *vindicatur servitus*, l. 4, ff. *De remiss.*, l. 14, ff. *De op. nunt.* Vindex ergo servitutis peræque ac libertatis dici potest. Sed neutra significatio in Valentinianorum Καρπιστήν cadit. Quid enim huic cum libertate, vel servitute conveniat, non video. Censeam potius hic

B ἀπὸ καρπιστείας, a *vindiciis*, Carpisten dici. *Vindicia* vero *correpta manu*, seu καρπῷ (hinc καρπιστοῦ etymon) *in re atque loco præsenti apud prætorem, ex* XII *Tabulis, fiebat*, inquit Aulus Gell. lib. XX, cap. 9 vel 10. Inde et *sententiæ, seu assertiones, et adjudicationes* rei controversæ potiorem probanti auctoritatem a Judice decretæ, dictæ *vindiciæ*, teste Ascensio in cit. A. Gellii caput. Quidni et Prætor, seu judex *vindicias* decernens appellari potuerit *vindex ;* et illinc judicibus quibusvis, arbitris, seu moderatoribus aptari vindicis, seu Καρπιστοῦ nomen, quod *vindicias* interdum decernant ? Καρπιστὴς igitur hic paulo latius accipitur, idemque sonat atque *judex, arbiter*, seu *moderator.* Eam in rem optime faciunt ea Arnobii lib. IV *adv. Gent.* verba, pag. 138 edit. Lugd. Batav. 1651 : *Quis quæsitor, quis arbiter cervicibus tantis erit, qui inter personas hujusmodi aut vindicias justas dare, aut sacramenta conetur pronuntiare non justa ?*

C Jam vero hanc Καρπιστοῦ acceptionem in Valentinianorum Horon exacte quadrare, satis patet. Horos enim velut politicam universi Pleromatos disciplinam tuebatur, omnia fulciebat, atque *extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia*, proprii muneris oblitos coercebat, a Pleromate digressos revocabat, huicque vindicabat, asserebatque, unumquemque Æonem intra proprios fines continebat, syzygiamque deserentes restituebat. Uno verbo λυτρωτής, id est, redemptor erat, ὁριστής sive ὁροθέτης, finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum : quæ judicis, arbitri, et moderatoris partes sunt.

(9) *Μεταγωγέα. Circumductorem* dixit Tertullianus, et Petavius in versione Epiphanii, *Traductorem* Cornarius. Ego potius cum Grabio redderem *Deductorem.* Sed omissa istius conjectura, ex qua *Reductorem*, non vero *Deductorem* dicendum esse consequens esset, vocis hujus significationem, ut

D et Καρπιστοῦ, a jurisconsultis repeterem. Nempe *rem in judicium deducere*, frequens apud eos loquendi modus. Inter *personas* autem *quæ rem in judicium deducere solent*, l. IV ff. *De except. rei jud.* recensentur l. II, 57. Cod., *procurator cui mandatum est, tutor, curator furiosi vel pupilli, actor municipum . . . . defensor.* Illi ergo *Deductores* a *deducendo* recte dici possunt. Et hoc sensu Horon *Deductorem* a Valentinianis cognominatum fuisse conjicio ; utpote tutorem junioris Æonis, ætate nondum confirmata, suiipsius *incontinentis*, ut loquitur Tertullianus ; aut, si velis, procuratorem, seu defensorem, qui partes ipsius tuebatur, causam agebat, impetum coercebat, conservationi ejus ac saluti invigilabat.

(10) *Εἶναι.* Legendum potius, inquit Grabius, μεῖναι, quia interpres habet *perseverasse*, et Tertull. *remansisse.*

(11) Ἀποστερηθῆναι. Legendum vult Billius ἀποσταυρωθῆναι. Ita siquidem legerunt vetus interpres, et Tertullianus, *crucifixum* vertentes, non

καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην, εἶναι μὲν πνευματικὴν A tam, esse quidem (2) spiritalem substantiam, ut
οὐσίαν, φυσικήν τινα Αἰῶνος ὁρμὴν τυγχάνουσαν, naturalem quemdam (3) Æonis impetum, informem
ἄμορφον δὲ καὶ ἀνείδεον διὰ τὸ μηδὲν καταλαβεῖν. vero, et sine specie, quoniam nihil apprehendisset.
Καὶ διὰ τοῦτο καρπὸν ἀσθενῆ καὶ θῆλυν αὐτὸν λέ- Et propter hoc fructum ejus invalidum (4) et femi-
γουσι. neum dicunt.

5. Μετὰ δὲ τὸ ἀφορισθῆναι ταύτην ἐκτὸς τοῦ 5. Postea vero quam separata sit hæc extra Ple-
Πληρώματος τῶν Αἰώνων, τήν τε μητέρα αὐτῆς ἀπο- roma Æonum, et mater ejus redintegrata suæ con-
κατασταθῆναι τῇ ἰδίᾳ συζυγίᾳ, τὸν Μονογενῆ πά- jugationi, Monogenem iterum alteram emisisse con-
λιν ἑτέραν προβαλέσθαι συζυγίαν, κατὰ προμήθειαν jugationem, secundum providentiam Patris, Chri-
τοῦ Πατρὸς, ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν stum et Spiritum sanctum (5), a quibus consummates
Αἰώνων, Χριστὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, εἰς πῆξιν καὶ esse dicunt Æonas. Christum enim docuisse eos con-
στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος, ὑφ' ὧν καταρτισθῆναι jugationis naturam, innati comprehensionem co-
τοὺς Αἰῶνας. Τὸν μὲν γὰρ Χριστὸν διδάξαι (1) αὐ- gnoscentes, sufficientes sive idoneos esse (6): decla-
τοὺς συζυγίας φύσιν, ἀγεννήτου κατάληψιν γινώ- rasse quoque in eis Patris agnitionem, quoniam in-
σκοντας, ἱκανοὺς εἶναι, ἀναγορεῦσαί τε ἐν αὐτοῖς capabilis **12** est, et incomprehensibilis, et non est
τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι B neque videre, neque audire cum, nisi per solum

BILLII INTERPRETATIO.

ea passione, in quam inciderat, ipsam quidem intra Pleroma esse : cæterum ipsius Enthymesim, una cum ea passione, ab Horo secretam, crucique affixam fuisse, atque extra Pleroma sitam, esse quidem eam spiritualem essentiam, ac naturalem quemdam Æonis impetum, verum formæ ac figuræ expertem : quod videlicet nihil comprehenderit. Eaque ratione fructum ipsius imbecillum, et femineum esse tradunt.

5. Posteaquam autem ipsa extra Æonum Pleroma relegata fuisset, materque ipsius ad conjugium suum, quasi postliminio rediisset, Monogenem rursus de Patris consilio ac providentia (id videlicet agentis, ne quisquam Æonum in eamdem, quam ipsa, calamitatem incideret), muniendi fulciendique Pleromatis causa, par alterum produxisse, hoc est, Christum et Spiritum sanctum, a quibus Æones omnibus nume-

privatam. Quidquid sit de versione vocis ἀποσταυρωθῆναι, de qua in not. Lat., ἀποστερηθῆναι hic legi nihil vetat. Sensus erit, Enthymesin Pleromate privatam, et interclusam fuisse ab Horo : quod ad rem facit.

(1) *Χριστὸν διδάξαι*, etc. Obscurus omnino locus, quem elucidare dum plerique student interpretes, nebulas offundunt. At densiores nullus, quam Tertullianus : *Christi erat inducere* (vel, ut Pamelius legendum conjicit, *docere*) *Æonas naturam conjugiorum, et innati conjectationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem Patris ;* quæ neque cum Græco, neque cum Latino veteris interpretis textu consentiunt. Billius legit : Καὶ ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι. Sed modicum inde lumen ; nec plenius ex Gallasii, Cornarii et Petavii versionibus eruitur. Prope est ut credam, mendum huc irrepsisse (antiquum quidem, quo deceptus fuerit Latinus ipsemet interpres) et pro ἀγεννήτου, legendum esse γενητοῦ, scilicet Μονογενοῦς. Hæc enim opponere videtur Irenæus, hinc γενητοῦ κατάληψιν γινώσκειν, illinc τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι καὶ ἀκατάληπτος. Priori contentos esse debere reliquos Æonas docuit Christus, utpote sat eruditos, si Filii, seu Monogenis comprehensionem noverint ; eam enim esse conjugationis naturam, ut Filius solus ab iis comprehendi valeat ; at vero Patris comprehensionem mentis eorum captum superare ; frustraque ab iis exquiri, utpote cujus ea duntaxat haberi possit notitia, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni, aut audiri, nisi Monogenis beneficio, possit. Quæ posteriora Irenæi verba, quod scilicet ἀκατάληπτος suapte natura cum sit Pater, οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν οὔτε ἀκοῦσαι αὐτὸν, ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς, firmare videntur nostram conjecturam, scilicet γενητοῦ κατάληψιν, utpote solam sibi attemperatam, γινώσκειν satis esse Æonibus ; ac proinde legendum γενητοῦ. Si enim ἀγεννήτου legas, quis sensus ? Æonas comprehensionem Patris edoctos, sat eruditos esse ? atqui Pater iis prorsus ἀκατάληπτος dicitur, nec etiam videre, aut audire fas est, nisi per Monogenem. Qui ergo κατάληψιν ejus edoceri potuerint ? Vult Grabius hic per κατάληψις Filium ipsum intelligi, *utpote in quo*

ingenitus Pater, in se incomprehensibilis, comprehendi queat. Ingeniose quidem excogitatum, sed vero paulo minus simile. Filium enim ἀγεννήτου κατάληψιν dici posse, haud abnuo ; sed quidpiam vel præcedat, vel addatur, quod vocem κατάληψιν, id ex sese haud significantem eo trahat, necesse est. Hic autem nihil videas. In hoc tamen eruditi viri conjectura ad nostram accedit, quo Filium intelligi velit ab Æonibus comprehendi, non Patrem. Quare illi subscribat Lector, nostram deserat, si minus probanda videatur, per me licet : modo ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ad Filium quoquo modo referat.

(2) *Quidem.* Ita recte edit. Angl. ex Arund. codice, et Græco μέν. Astipulatur et cod. Clarom. sed male cæt. editt. habent *quamdam.*

(3) *Ut naturalem quemdam*, etc. Sic ad verbum Tertull. et edit. Angl. ex codd. Arund. et Merc. 2. Reliqui minus bene, *et naturalem.*

(4) *Ejus invalidum. Ejus*, scilicet *Sophiæ*, seu *Æonis* proxime memorati. Melius forte dixisset interpres, *eum*, juxta Græcum αὐτόν, scil. καρπόν : at maluit pronomen ad *Æonem*, quam ad *fructum* referre ; quod satis indifferens est.

(5) *Christum, et Spiritum sanctum.* Hic mutila versio Latina. Neque enim ea reddidit interpres, quæ præcedunt *Christum et Spiritum sanctum*, hæc scilicet, ἵνα μὴ ὁμοίας ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων· nec quæ immediate sequuntur, εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος. Hæc omnia non male sic expressit Tertullianus cap. 11 : *Nus de Patris cura, atque prospectu, solidandis rebus, et Pleromati muniendo, jamque figendo* (εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος), *ne qua ejusmodi rursus concussio incurreret*, vel, ut alii legere malunt, *inculeret* (ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων), *novam excludit copulationem, Christum et Spiritum sanctum.* Exactius ad Græca verti posset : *Ne cui Æonum id accideret, quod Sophiæ, ac Patris consilio, atque providentia, novum par, quo fixus ac fundatus deinceps maneret Pleromatis status, rursus emittit Monogenes.*

(6) *Sive idoneos esse.* Ita recte Clarom. Voss. et Grab. ; cæteri vitiose, *sive illos idoneos esse.*

Monogenem. Et causam quidem æternæ perseverationis (1) iis omnibus incomprehensibile Patris esse; generationis autem, et formationis, comprehensibile ejus, quod quidem Filius est. Et hæc quidem, qui nunc emissus erat, Christus in eis operatus est. τὸ καταληπτὸν αὐτοῦ, ᾧ δὴ ἴσος ἐστί. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ ἄρτι προβληθεὶς Χριστὸς ἐν αὐτοῖς ἐδημιούργησε.

A καὶ ἀκατάληπτος, καὶ οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν, οὔτε ἀκοῦσαι αὐτὸν, ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς γινώσκεται (3). Καὶ τὸ μὲν αἴτιον τῆς αἰωνίου διαμονῆς τοῖς λοιποῖς τὸ πρῶτον καταληπτὸν (4) ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς, τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μορφώσεως,

6. Spiritus vero sanctus (2) adæquatos eos omnes, gratias agere docuit, et veram requiem induxit. Et sic forma, et sententia similes factos Æonas dicunt, universos factos Noas, et Logos, et omnes Anthropos, et omnes Christos: et feminas similiter omnes Alethias, et Zoas, et Spiritus, et Ecclesias. Confirmata quoque in hoc omnia, et requiescentia ad perfectum, cum magno gaudio dicunt hymnizare Propatorem, magnæ exsultationis participantem. Et propter hoc beneficium, una voluntaris absoluti sint. Christum enim conjugii naturam eos edocuisse, quodque ii, quibus ingeniti comprehensio nota esset, sibi ipsis sufficerent: prædicasse quoque apud eos Patris agnitionem, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, queat. Ac causam quidem, cur ii omnes perpetui atque æterni sint, in eo quod de Patre comprehendi nequit, consistere; ortus autem eorum ac formationis, in eo quod de eo comprehendi potest, hoc est in Filio, sitam esse. Atque hæc quidem ille recens editus Christus in ipsis fabricatus est.

6. Τὸ δὲ ἓν Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξισωθέντας αὐτοὺς πάντας εὐχαριστεῖν ἐδίδαξε, καὶ τὴν ἀληθινὴν ἀνάπαυσιν ἠγήσατο. Οὕτως τε μορφῇ καὶ γνώμῃ ἴσους κατασταθῆναι τοὺς Αἰῶνας λέγουσι, πάντας γενομένους Νόας, καὶ πάντας Λόγους, καὶ πάντας Ἀνθρώπους, καὶ πάντας Χριστοὺς, καὶ τὰς θηλείας ὁμοίως πάσας Ἀληθείας, καὶ πάσας Ζωὰς, καὶ Πνεύματα, καὶ Ἐκκλησίας. Στηριχθέντα (5) δὲ ἐπὶ τούτῳ τὰ ὅλα, καὶ ἀναπαυσάμενα τελέως, μετὰ μεγάλης χαρᾶς φησιν ὑμνῆσαι τὸν Προπάτορα, πολ-

BILLII INTERPRETATIO.

6. Sanctus autem Spiritus eos omnes inter se exæquatos, gratias agere docuit, ac veram requiem induxit. Ad hunc scilicet modum, Æonas tum forma, tum voluntate, ac sententia pares constitutos fuisse commemorant, omnes nimirum Noas, omnes Sermones, omnes Homines, omnes denique Christos effectos: feminasque item omnes Veritates, omnes Vitas, omnes Spiritus, et Ecclesias. Atque hinc confirmata,

(1) *Et causam quidem æternæ perseverationis..... Filius est.* Ex ea versione liquet interpretem legisse, ἀκατάληπτον τοῦ Πατρὸς, et ὁ δὴ Υἱός ἐστι, pro κατάληπτον τοῦ Πατρὸς, et ᾧ δὴ ἴσος ἐστί, quæ hodiernus habet textus Græcus. Omittit etiam τὸ πρῶτον, et prius αὐτοῦ mutare videtur in αὐτῶν. Veteri interpreti pro more consentit Tertullianus: *Docebantur*, inquit, *incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum; comprehensibile vero ejus, generationis illorum et formationis illorum, esse rationem... Filium autem constituunt apprehensibilem Patris.* Consentiunt et recentiores, Billius, Fronto Duc. et Petavius; Cornarius vero, et Gallasius exparte duntaxat; retinent enim ᾧ δὴ ἴσος ἐστί. Sed eorum omnium nullus scopum attingit. Et pro modo suo dum quisque vertit, ænigma proponit potius, quam solvit. Nec felicior Grabius (pace ipsius dixerim), ne unam quidem, ut ait, litteram in Græco textu mutandam censet; sed dum τοῦ Πατρὸς, *Patris* nomine hic non Propatora ingenitum, sed *Unigenitum* potius intelligi vult, textui vim infert. Unigenitum quidem a Valentinianis vocari *Patrem*, et *Principium omnium*, notum est; sed voce τοῦ Πατρὸς, quæ in proxime præcedenti periodo, et in sequentibus de solo Propatore intelligi potest, hic Unigenitum venire, nulla alia præmissa, aut addita voce, quæ prioris illius significatum coerceat ad Filium, abhorret a verosimili. Itaque nisi Græco textui medicam manum admoveas, incassum de sensu laboras; rectus occurret nullus. Lege ergo cum veteri interprete, et Tertulliano, ἀκατάληπτον ὑπάρχειν τοῦ Πατρός, id enim exigit cum sermonis contextus, tum ipsa Valentinianorum hypothesis, ad quæ non satis attenderunt interpretes; et inde prima mali labes. Altera quod, τῆς γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μόρφώσεως vocibus, Unigenitum designari haud adverterunt, qui dicatur γένεσις, καὶ μόρφωσις τοῦ Πατρός. Γένεσις quidem, *quod genitum est, productio, soboles, proles*; quo sensu dicitur Prov. xxx, 11: *Generatio, quæ patri suo maledicit; et quæ matri suæ non benedicit*, id est, *proles, quæ patri suo maledicit*, etc.; μόρφωσις vero, id est, *forma, species*. Quibus positis, cæteris textus Græci vocibus manentibus intactis, sponte fluit sensus, si præmissorum meminerit. Paulo superius dixerat Irenæus, incomprehensam *Propatoris* naturam temere scrutatum Æonem pæne periisse. Addit, ne cui aliorum Æonum id accideret, quod imprudenti illi, Christum a Patre productum, qui doceret eos Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, cæteris penitus incomprehensum. Tum (quod hujus consectarium videtur) longe meliorem esse Unigeniti, quam aliorum Æonum conditionem; *et cæteris quidem Æonibus præcipuam æternæ perseverationis causam*, qua scilicet dissolutionem, quæ incauto Æoni pæne contigit, a se amoliantur, *esse Patris incomprehensibile*, si nimirum persuasum habentes, incomprehensum esse Patrem, ipsum temere scrutari non nitantur; *prolis autem ejus, ac formæ*, Monogenis videlicet, *perseverationis æternæ causam esse comprehensibile illius, cui utique æqualis est*; nempe quod Patrem, cui æqualis est, comprehendat. Sic unius duntaxat α additione difficilem nodum facile, ni fallor, et apposite cum ad sermonis seriem, tum ad Valentinianorum hypothesim, solvimus.

(2) *Spiritus vero sanctus.* Addit textus Græcus, ἕν, *unus*, quod omisit interpres. Id etiam neque Tertullianus, neque Theodoretus legunt. Adjectum suspicatur Grabius, ut innueretur ratio, quare Spiritus sanctus Æones omnes æquales reddiderit, ac unitatem Pleromati induxerit, quod nempe et ipse esset *unus*; vel ut insinuaretur, Christos quidem duos esse, superiorem alium, alium inferiorem, de quo mox; *Spiritum* vero *sanctum, unum.*

(3) *Γινώσκεται.* Hoc verbum expungi vult Billius. Satis quidem inutile: servari tamen potest. Et tunc vertendum erit: *Neque videri, neque audiri potest, nisi quantum Monogenis beneficio, seu per Monogenem cognoscitur.*

(4) *Τὸ πρῶτον καταληπτόν*, etc., *ᾧ δὴ ἴσος ἐστί.* De his disseruimus in not. 1 supra. Cæterum ἀκατάληπτον non legunt modo, sed et scribunt Gallasius et Feuard. non codicis alicujus, sed solius, ut puto, veteris interpretis auctoritate ducti.

(5) *Στηριχθέντα.* Vid. Tertull., cap. 12.

λῆς εὐφρασίας μετασχόντα. Καὶ ὑπὲρ τῆς εὐποιίας ταύτης βουλῇ μιᾷ καὶ γνώμῃ τὸ πᾶν Πλήρωμα τῶν Αἰώνων, συνευδοκοῦντος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τοῦ δὲ Πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζομένου, ἕνα ἕκαστον τῶν Αἰώνων, ὅπερ εἶχεν ἐν ἑαυτῷ κάλλιστον καὶ ἀνθηρότατον συνενεγκαμένους, καὶ ἐρανισαμένους, καὶ ταῦτα ἁρμοδίως πλέξαντας, καὶ ἐμμελῶς ἑνώσαντας, προβαλέσθαι προβλήματα (1) εἰς τιμὴν, καὶ δόξαν τοῦ Βυθοῦ, τελειότατον κάλλος τε καὶ ἄστρον τοῦ Πληρώματος, τέλειον καρπὸν τὸν Ἰησοῦν, ὃν καὶ Σωτῆρα προσαγορευθῆναι (2), καὶ Χριστὸν, καὶ Λόγον πατρωνυμικῶς, καὶ [κατὰ] Πάντα (3), διὰ τὸ ἀπὸ πάντων εἶναι· δορυφόρους τε αὐτῶν (4) εἰς τιμὴν τὴν αὐτῶν ὁμογενεῖς Ἀγγέλους (5) συμπροβεβλῆσθαι.

A te, et sententia, universum Pleroma Æonum, consentiente Christo et Spiritu (8), unumquemque Æonum, quod habebat in se optimum, et florentissimum conferentes, collationem fecisse : et hæc apte compingentes, et diligenter in unum adaptantes emisisse problema, **13** et in honorem et gloriam Bythi (9) perfectissimum decorem quemdam, et sidus Pleromatis, perfectum fructum Jesum, quem et Salvatorem vocari, et Christum, et Logon, patronymice, ac Omnia, quoniam ab omnibus esset. Satellites quoque ei, in honorem ipsorum (10), ejusdem generis angelos cum eo prolatos.

CAPUT III.

Quibus Scripturæ sacræ locis uterentur hæretici ad asserenda commenta sua?

1. Αὕτη μὲν οὖν ἐστιν ἡ ἐντὸς Πληρώματος ὑπ' αὐτῶν λεγομένη πραγματεία, καὶ ἡ τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, καὶ μετὰ (6) μικρὸν ἀπολωλότος, ὡς ἐν πολλῇ ὕλῃ, διὰ ζήτησιν τοῦ Πατρὸς συμφορὰ, καὶ ἡ τοῦ Ὅρου, καὶ Στύλου (7), καὶ Λυτρωτοῦ, καὶ Καρπι-

B 1. Hæc igitur est, quæ intra Pleroma ipsorum (11) dicitur, negotiatio, et passi Æonis, et pæne perditi, [et] quasi (12) in multa materia, propter inquisitionem Patris, calamitas : et Hori, et Crucis ipsorum, et Redemptoris, et Carpistæ, et Horothetæ, et Me-

BILLII INTERPRETATIO.

et ad summam quietem adducta universitate, eos non sine magna lætitia Propatorem laudibus extulisse dicunt, magna quoque ipsum voluptate perfruentem : ac beneficii hujusce nomine, cœtum omnem Æonum communi consilio ac sententia, consentientibus etiam Christo et Spiritu sancto, atque eorum quoque Patre calculum suum adjiciente, quidquid pulcherrimum, ac præstantissimum quisque in se habebat, in medium contulisse, atque hæc apte conjungentes, ac concinne copulantes, ad honorem et gloriam Bythi, perfectissimam quamdam pulchritudinem, et sidus Pleromatis, ac perfectum fructum produxisse, hoc est Jesum, quem etiam Salvatorem appellatum esse, et Christum, et patrio nomine Sermonem, ac denique Omnia, eo quod ex omnibus ortus esset : ad eorumque honorem satellites ipsi angelos, quorum idem cum eo genus esset, una editos fuisse.

CAPUT III.

1. Atque hæc est illa, quæ ab iis commemoratur, intra Pleroma negotiatio, et affecti Æonis, ac pæne, ut in multa materia, exstincti, propter investigationem Patris, nata calamitas : et Hori, et Crucis, et

(1) *Προβλήματα.* Legendum esse cum veteri interprete πρόβλημα, non immerito censet Billius. Neque enim hic agitur nisi de Jesu. Confer, si lubet, Tertullianum cap. cit., ubi hæc Valentinianorum figmenta salse deridet.

(2) *Προσαγορευθῆναι.* Vocatur etiam inferius Paracletus.

(3) *Καὶ κατὰ πάντα.* Delendum esse κατὰ recte monet Billius ; sensum enim turbat. Neque eam præpositionem legere vetus interpres, et Tertullianus. Quin Irenæus ipse paulo post, Jesum, ex Valentinianorum mente, vocat τὸ πᾶν, *omne*. Et lib. II, cap. 20 de eodem : *quem*, inquit, *et Omnia nuncupant*. Ubique eamdem appellationis rationem affert, *eo quod sit ex omnibus*. Quæ ratio vel sola probat expungendum esse κατά.

(4) *Δορυφόρους τε αὐτῶν.* Legendum esse αὐτῷ, non αὐτῶν, jure censent Billius, et Fronto Duc. ; sic enim legerunt vetus interpres, et Tertullianus : uterque habet, *satellites ei*, non *eis*. Theodoretus quoque δορυφόρους αὐτοῦ scripsit.

(5) *Ὁμογενεῖς ἀγγέλους. Ejusdem generis angelos : ambigue positum*, inquit Tertullianus : vix scias enim an ejusdem inter se, an cum Salvatore generis essent. Athanasius orat. 2 *cont. Arian.* tom. I, nov. edit., p. 461, scribit Valentinum dixisse ἀγγέλους ὁμογενεῖς τῷ Χριστῷ. Et quidem ὁμογενεῖς τῷ Χριστῷ angelos facile concesserim, sed non ejusdem cum Christo generis. Satellites ejus erant, non proinde ejusdem generis cum illo *Pleromatis sidere*. Si enim *Soteri consubstantivi*, ait optime Tertullianus, *quæ erit eminentia ejus inter satellites? Conjenitos* ergo, seu potius *coævos*. non *ejusdem generis*, vertere debuisset interpres. Irenæus enim inferius vocat eosdem angelos, Soteris ἡλικιώτας, *coævos*. Quo eodem nomine appellat eos Athanasius in prima ad Serapionem epistol. p. 659, tom. I, nov. edit.

(6) *Μετά.* Existimat Billius legendum κατά, vel παρά, non μετά.

(7) *Στύλου.* Lege σταυροῦ, vertit enim interpres *crucis*, non *styli*, aut *columnæ*. Et *crucem* jam vocavit *Horon* illum ; nusquam vero *columnam* appellat.

(8) *Et Spiritu.* Omisit interpres, quæ sequuntur, verba Græca, τοῦ δὲ Πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζομένου, *atque eorum Patre calculum suum adjiciente*, uti bene reddidit Billius ; quæ omisit et Tertullianus.

(9) *Et in honorem et gloriam.* Sic cod. Claromo, et Pass. ; vetus codex, quem secutus est Feuard. habet quidem *in*, sed ante *gloriam*, non ante *honorem*. In cæteris cum mss. tum editt., ipsa etiam edit. Anglicana, omnino deficit hæc particula

(10) *Satellites quoque ei in honorem ipsorum.* Codd. Pass. et Clarom. *Satellites quoque ei in honorem ipsorum ;* nec ita male.

(11) *Ipsorum.* Vertere debuisset interpres, *ab ipsis* juxta Græcum ὑπ' αὐτῶν.

(12) *Et quasi.* Expunge *et ;* deest enim in Græco, et sensum intercidit.

tagogei, hexæonia compago (1) : et primi Christi, cum Spiritu sancto, de pœnitentia a Patre ipsorum postrema Æonum genesis (2) : et secundi Christi, quem Soterem dicunt, 14 ex collatione composita fabricatio. Hæc autem manifeste quidem non esse dicta, quoniam non omnes capiunt (3) agnitionem ipsorum ; mysterialiter autem a Salvatore per parabolas ostensa iis, qui possunt intelligere. Sic (4) triginta Æonas significari per triginta annos, sicut prædiximus [a], in quibus nihil in manifesto dicunt fecisse Salvatorem, et per parabolam operariorum vineæ [b]. Et Paulum manifestissime, dicunt. Æonas nominare sæpissime, adhuc etiam et ordinem ipsorum servare, sic dicentem [c] : *In universas generationes sæculi sæculorum.* Sed et nos ipsos denique in gratiarum actionibus dicentes *æonas æonum*, il-

στοῦ, καὶ Ὁροθέτου, καὶ Μεταγωγέως ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις (5), καὶ ἡ τοῦ πρώτου Χριστοῦ, σὺν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ἐκ μετανοίας ὑπὸ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν μεταγενεστέρα τῶν Αἰώνων γένεσις, καὶ ἡ τοῦ δευτέρου Χριστοῦ, ὃν καὶ Σωτῆρα λέγουσι, ἐξ ἐράνου σύνθετος κατασκευή. Ταῦτα δὲ φανερῶς μὲν μὴ εἰρῆσθαι, διὰ τὸ μὴ πάντας χωρεῖν τὴν γνῶσιν, μυστηριωδῶς δὲ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ παραβολῶν μεμηνύσθαι τοῖς συνιέιν δυναμένοις, οὕτως· τοὺς μὲν γὰρ τριάκοντα Αἰῶνας μεμηνύσθαι διὰ τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ὡς προέφαμεν, ἐν οἷς οὐδὲν ἐν φανερῷ φάσκουσι πεποιηκέναι τὸν Σωτῆρα, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελῶνος. Καὶ τὸν Παῦλον φανερώτατα λέγουσι τούσδε Αἰῶνας ὀνομάζειν πολλάκις, ἔτι δὲ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν τετηρηκέναι, οὕτως εἰπόντα· *Εἰς πάσας τὰς γενεὰς τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος* (6). Ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς εὐχαρι-

BILLII INTERPRETATIO.

Lytrotæ, et Carpistæ, et Horotheti, et Metagogeos, et Æonum coagmentatio : et primi Christi, ac Spiritus sancti, ex Patris videlicet pœnitentia, Æonum ortu posterior nativitas : et secundi Christi, quem etiam Salvatorem appellant, velut ex ære collatitio structura. Hæc autem non quidem perspicue declarata esse, propterea quod hujusmodi rerum cognitio non in omnium captum caderet ; verum tecte ac mystice a Salvatore iis ostensa esse, qui intelligendi facultate prædili sint, idque hoc modo. Triginta enim Æonas per eos triginta annos subindicari, de quibus superius locuti sumus ; in quibus nihil a Salvatore palam ac publice actum esse dicunt : atque item per operariorum vineæ parabolam. Quin Paulum quoque sæpenumero hos Æonas apertissime nominare asserunt, atque insuper eorum ordinem servasse, cum his verbis uteretur : *In omnes generationes sæculorum sæculi.* Atque adeo nos quoque cum in gratia-

[a] Sup. cap. 1. [b] Matth. xx, 2. [c] Eph. III, 21.

(1) *Hexæonia compago.* Ita fere Merc. alter, nisi quod una vox in duas dividatur, omissa littera *h*, *ex Æonia.* Nec procul distat Claromont. in quo *lex Æona*, haud dubie quin pro *hexæona* vel *sexæona*. In Voss. *lex Æonum*, pro *sex Æonum*. In cæteris corrupte, *ex Æone*, ut in Arund. et Merc. 1 ; *et Æonum*, ut in Ottobon. Pass. et editt. Eras. Gallas. et Feuard. ; vel *ex agonia*, ut aliis pejus habet edit. Oxon. Vide notata ad textum Græcum.

(2) *Postrema Æonum genesis.* Melius a Billio, quam a veteri interprete redditur, *Æonum ortu posterior nativitas.* Et ipse interpres infra lib. II, cap. 19, n. 9, eadem repetens, habet : *quem et posteriorem reliquis Æonibus factum esse dicunt.*

(3) *Capiunt.* Sic Clar. cod. et Ottob. In cæteris minus bene, *capiant.*

(4) *Sic.* Hæc particula in Græco præcedens colon claudit. Sed perinde est ad sensum, modo comma præponas particulæ οὕτως : additur enim explicationis, non comparationis gratia.

(5) *Ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις.* Difficilis locus, in cujus obscura suam quisque confert operam, sed inanem, ni fallor. Nec enim hic (quod alibi solet) sibi mutuo suppetias ferunt textus Græcus et Latinus, nec quidquam juvant codices cum editi, tum mss. Quot enim codices, tot variæ lectiones. Alii una voce scribunt ἐξάγωνος, ut Petavius, Gallasius et Feuard. ; alii divisis, ἐξ ἀγῶνος, ut Grabius. E codicibus Latinis, editt. Gallas. Eras. et Feuard. habent *et Æonum compago* ; edit. Anglic. *ex agonia compago* ; Voss. *lex Æonum compago* ; Claromont. *lex Æona compago* ; Arund. et Merc. 1, *ex Æone compago* ; Merc. 2, *ex Æonia compago* ; quod posterius dubio procul scriptum putat Grabius pro *ex agonia compago*, id est, *post agoniam compago* ; ut excudi curavit in versione Latina : unde et in Græco consequenter legi vult ἐξ ἀγῶνος, divisim ; ut sit sensus, Sophiam post agoniam ab Horo consolidatam fuisse, ne scilicet in universum resoluta diffluneret. Sed præterquam quod ἡ τοῦ Ὅρου ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις, significaret potius, Horum ipsum post agoniam consolidatum fuisse, quam Sophiam ab eo consolidatam, scribendumque fuisset, ἡ διὰ τοῦ Ὅρου σύμπηξις, id vero minus simile videtur, hic Horo respectu Sophiæ figendi, seu consolidandi virtutem ascribi, quæ solis Christo, et Spiritui sancto, respectu Pleromatis paulo superius tribuitur. Horo quidem attribuitur στηρίζουσα δύναμις, sed συμπηγνῦσα nusquam. Mea vero hæc est opinio, imo haud dubitem quin legendum sit, in Græco quidem ἐξαιώνιος σύμπηξις, in Latino vero, *hexæonia compago ;* quod posterius excudi feci. Hanc lectionem satis aperte exprimunt plerique codd. Latini, quorum alii habent *lex Æonum*, alii *lex Æona*, alii *ex Æona*, alii *ex Æonia compago*, procul dubio pro *sex æonum*, *sexæona*, *sexæonia*, vel *hexæona*, vel *hexæonia compago ;* quod cum minus intelligerent scribæ, depravarunt ; sic tamen ut veræ lectionis vestigia retinuerint. Porro *Hori, Crucis, Redemptoris, Carpistæ, Horothetæ, et Metagogei hexæonia compago* ab Irenæo dicitur, quia cum unus et idem Æon sex nominibus gaudeat, quibus totidem proprietates respondent, sex Æonum personam sustinet. Unde sex illorum nominum coagmentatio ingeniose ab Irenæo vocatur *hexæonia compago*, quasi sex Æonum in unum et eumdem Æonem confluxus. Sic nulla fere mutatione facta textum utrumque restituo.

(6) *Τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος.* Ordo verborum perperam inversus est. Lege ex Apostolo, cujus hæc verba sunt Ephes., III, 21, *τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων.* Sic enim legit interpres, et sic legendum esse satis monet ipsa Valentinianorum hypothesis, qui non tantum Æonas ab Apostolo nominatos, sed *etiam et ordinem ipsorum*, primi scil. Æonis singulariter et κατ' ἐξοχήν dicti, et sequentium inferiorum, servatum esse effutiebant.

στίας (1) λέγοντας, *Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*, εἰς ἐκείνους τοὺς Αἰῶνας σημαίνειν· καὶ ὅπου ἂν (2) αἰὼν, ἢ αἰῶνες ὀνομάζονται, τὴν ἀναφορὰν εἰς ἐκείνους εἶναι θέλουσι.

los Æonas significare : et ubicunque æon, aut æones nominantur, in illos id referri volunt.

2. Τὴν δὲ τῆς δωδεκάδος τῶν Αἰώνων προβολὴν μηνύεσθαι διὰ τοῦ δωδεκαετῆ ὄντα τὸν Κύριον διαλεχθῆναι τοῖς νομοδιδασκάλοις, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς· δώδεκα γὰρ ἀπόστολοι· καὶ τοὺς λοιποὺς δεκαοκτὼ Αἰῶνας φανεροῦσθαι διὰ τοῦ, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δεκαοκτὼ μησὶ (3) λέγειν διατετριφέναι αὐτὸν σὺν τοῖς μαθηταῖς. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν προηγουμένων τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (4) δύω γραμμάτων, τοῦ τε ἰῶτα καὶ τοῦ ἦτα, τοὺς δεκαοκτὼ Αἰῶνας εὐσήμως (5) μηνύεσθαι. Καὶ τοὺς δέκα Αἰῶνας ὡσαύτως διὰ τοῦ ἰῶτα γράμματος, ὃ προηγεῖται τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, σημαίνουσι λέγεσθαι (6). Καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· *Ἰῶτα ἕν, ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ, ἕως ἂν πάντα γένηται.*

2. Duodecadis autem Æonum emissionem significatam per id, quod duodecim annorum exsistens Dominus disputaverit cum legis doctoribus [7], et per apostolorum electionem : duodecim enim apostolos elegit [8]. Et reliquos octodecim Æonas manifestari per id, quod post resurrectionem a mortuis octodecim mensibus dicant conversatum eum cum discipulis. Sed et per præcedentes nominis ejus duas litteras, Iota et Eta, octodecim Æonas significanter manifestari (8). Et decem autem Æonas similiter per Iota litteram, quod præcedit (9) in nomine ejus, significari dicunt. Et propter hoc dixisse Salvatorem : *Iota unum, aut unus apex non præteribit* (10), *quoadusque omnia fiant* [9].

3. Τὸ δὲ περὶ τὸν δωδέκατον Αἰῶνα (7) γεγονὸς

15

3. Hanc autem passionem (11), quæ circa duode-

BILLII INTERPRETATIO.

rum actione dicimus, *In sæcula sæculorum*, Æonas illos significare. Denique ubi sæculi, vel sæculorum vocabulum usurpatur, id ad illos referri volunt.

2. Jam vero duodecadis Æonum productionem ex eo indicari, quod Dominus, cum duodecimum ætatis annum ageret, cum legis doctoribus disseruit : atque item per apostolorum electionem : duodecim enim apostolos esse. Postremo reliquos duodeviginti Æonas hinc declarari, quod eum, postquam a morte ad vitam rediisset, decem et octo menses cum discipulis versatum esse dicunt. Ad hæc per duas primas nominis ipsius litteras, hoc est, ι et η, octodecim Æonas significanter indicari : eodemque modo decem Æonas per litteram ι, quæ in ipsius nomine principem locum tenet, significari asserunt. Atque huc spectasse Salvatorem, cum diceret : *Iota unum, aut apex unus non præteribit, donec omnia fiant.*

3. At vero calamitatem eam, quæ duodecimo Æoni accidit, per Judæ, qui apostolorum duodecimus

[7] Luc. II, 42 seqq. [8] Luc. VI, 13. [9] Matth. V, 18.

(1) *Ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας.* Taïs εὐχαριστίαις legit interpres; sed minus bene. Hic enim sermo est, non de quibuscunque gratiarum actionibus, sed de ipsa sacra Eucharistia, seu de solemni illa gratiarum actione, quæ in divinorum mysteriorum celebratione fiebat ; ubi ex veterum Liturgiarum præscripto frequens audiebatur ea cum ἐκφωνήσεων, tum εὐχῶν clausula : εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ex quibus obiter concludes, antiquissimos esse plurimos, qui in iis, quæ sub quorumdam apostolorum nomine circumferuntur, Liturgiis, ritus exstant, et Valentinianorum ævo vetustiores, ac proinde apostolis ipsis coævos. In ea, quæ Jacobi nomen præ se fert, quamque Basilius, et Chrysostomus, si Proclo fides, in compendium redegerunt, formula ex qua argumentum ducebant Valentiniani, non semel occurrit. Et bene se res habet, quod Grabius suis candidior fateatur, *illos, qui in omnibus istis Liturgiis* (Apostolicis) *exprimuntur, quique jam olim ubique inter sacra mysteria usitati fuere, ritus, ex apostolica traditione fluxisse.* Ecclesias enim ab apostolis institutas formam aliquam, et ritum offerendi sacrificium, cui tam arcta sit et præcipua cum religione connexio, non accepisse, quis sanus sibi persuadeat ? Non quod tamen Liturgias omnes apostolicas iis, quorum nomine insigniuntur, adjudicare velim. Sufficiat Liturgiarum antiquiorum, si non scriptores, saltem primos auctores esse apostolos.

(2) *Ὅπου ἄν.* Particulam ἄν, quam habent cod. R. et omnes editi, nescio cur omiserunt Petavius et Grabius.

(3) *Δεκαοκτὼ μησί.* Idem antea commenti fuerant Gnostici, ut patet ex cap. 30 hujus libri, et ab iis acceperant Valentiniani. Utrosque confutat Lucas Act. I, asserens Christum *per dies quadraginta apparuisse* discipulis, quibus elapsis in cœlum conscendit. Sed minoris apud eos hæreticos ponderis erant Scripturæ Novi Testamenti, quam spurium illud scriptum, quod *veritatis Evangelium* dicebant Valentiniani, Irenæo teste lib. III, cap. 11, n. 8, ex quo commenta sua hauriebant.

(4) *Τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.* Ἰησοῦ scilicet, cujus prima littera, Græcis est ι, x; secunda η, VIII.

(5) *Εὐσήμως.* Cod. R. ἐν σήμῳ.

(6) *Σημαίνουσι λέγεσθαι.* Lege σημαίνεσθαι λέγουσι. Evidens enim scribæ sphalma.

(7) *Τὸ δὲ περὶ τὸν δωδέκατον αἰῶνα*, etc. Hic cum Græca, tum Latina corrupta sunt. Sic utraque exprimuntur ut passio et cætera, quæ Salvatoris propria sunt, de Juda enuntientur; quod quam absurdum sit, nemo non videt. Quidpiam igitur in utrisque deest; sed et in Græco quidpiam superest. At uterque textus facile emendari potest ex iis, quæ habet Irenæus lib. II, c. 20, n. 1. Ibi enim ex integro et iisdem omnino verbis repetit quæ cap. 3 lib. 1, dixerat. Sic autem illic habet : *Illam enim, quam erga*

(8) *Per præcedentes.... manifestari.* Sic ex cod. Pass. et Clarom. reponimus. Prior quidem habet *per*, posterior vero, *manifestari*, ex quibus genuina lectio Græco textui, et antecedentibus consentanea eruitur. In cæteris deest *per*, et legitur *manifestare.*

(9) *Litteram, quod præcedit.* Lege, *litteram quæ præcedit.* Ad nominis Græci, γράμματος, magis quam ad Latini genus attendit interpres.

(10) *Præteribit.* Sic codd. Voss. Pass. et Feuard. in marg. cum Vulgata nostra, et veteri Italica. Cæteri cum editt. tum mss., *præteriet.*

(11) *Hanc autem passionem*, etc. Depravatam hanc periodum in notis ad textum Græcum restituimus. Vide ibi observata. Si tamen Latina hæc absolute retinere velis, lege saltem, vitandæ amphibologiæ causa : *Et quoniam duodecimo mense passus est Salvator.*

cimum Æonem facta est, significari dicunt per apostasiam Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, et quoniam duodecimo mense passus est; uno enim anno volunt eum post baptisma prædicasse. Adhuc etiam in ea, quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifestissime hoc significari; duodecim enim annis passam eam, per Domini adventum esse sanatam, cum tetigisset fimbriam vestimenti ejus; et propter hoc dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit* [10]? docentem discipulos quod factum esset inter (1) Æonas mysterium et curationem passi Æonis. Per illam enim, quæ passa est duodecim annis, illa virtus significatur, eo quod extenderetur, et in immensum flueret ejus substantia, quemadmodum dicunt. Et nisi tetigisset vestimentum, hoc est, illius Filii, Veritatis primæ tetradis (2), quæ per fimbriam manifestata est, advenisse (3) in omnem substantiam

A πάθος (ὑποσημαίνεσθαι λέγουσι) τῆς ἀποστασίας, διὰ Ἰούδαν, ὃς δωδέκατος ἦν τῶν ἀποστόλων, γενομένης προδοσίας δείκνυσθαι λέγουσι, καὶ ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν· ἐνιαυτῷ γὰρ ἑνὶ βούλονται (4) αὐτὸν μετὰ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ κεκηρυχέναι. Ἔτι τε (5) ἐπὶ τῆς αἱμορροούσης σαφέστατα τοῦτο δηλοῦσθαι· δώδεκα γὰρ ἔτη παθοῦσαν αὐτὴν ὑπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας τεθεραπεῦσθαι, ἁψαμένην τοῦ κρασπέδου αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· *Τίς μου ἥψατο*; διδάσκοντα τοὺς μαθητὰς τὸ γεγονὸς ἐν τοῖς Αἰῶσι μυστήριον, τὴν ἔασιν τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος. Ἡ γὰρ παθοῦσα δώδεκα ἔτη, ἐκείνη ἡ δύναμις (6), ἐκτεινομένης αὐτῆς (7), καὶ εἰς ἄπειρον ῥεούσης τῆς οὐσίας, ὡς λέγουσιν, εἰ μὴ (8) ἥψατο τοῦ φορήματος αὐτοῦ (9), τουτέστι τῆς Ἀληθείας τῆς πρώτης τετράδος, ἥτις διὰ τοῦ κρασπέδου μεμήνυται, ἀνελύθη ἂν εἰς

B

BILLII INTERPRETATIO.

erat, defectionem Innui dicunt: atque hinc etiam, quod Christus duodecimo mense passus sit. Eum enim unum duntaxat a baptismo annum prædicationis munus obliise volunt. Insuper etiam hoc in muliere illa, quæ sanguinis profluvio laborabat, apertissime declarari. Hanc enim, cum duodecim annis ægrotasset,

[10] Marc. v, 31.

quam erga duodecimum Æonem dicunt accidisse passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno volunt eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, etc. Quæ eadem verba sunt C lib. I, c. 3. Sic ergo ex relatis verbis Græca restituenda censerem: Τὸ δὲ περὶ δωδέκατον αἰῶνα γεγονὸς πάθος τῆς ἀποστασίας ὑποσημαίνεσθαι (non ὑπερσημαίνεσθαι, ut in Gallas. et Feuard. Irenæi editionibus, vel pejus adhuc ὑπερημαίνεσθαι, ut in cod. R. et Basileensi Epiphanii editione exstat) λέγουσι, ὅτι τὸ τοῦ Σωτῆρος πάθος διὰ τῆς τοῦ Ἰούδα, ὃς δωδέκατος ἦν τῶν ἀποστόλων, προδοσίας γεγονὸς δείκνυται, καὶ ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν. *Hanc autem passionem, quæ circa* (erga) *duodecimum Æonem facta est, significari dicunt in eo quod Salvatoris passio per Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, proditionem facta ostenditur, et quoniam duodecimo mense passus est.* Hoc modo corruptus locus ex sano ac omnino eodem restituitur; et nisi ita restituas, frustra in explicatione depravatæ periodi laboraveris.

(1) *Quod factum esset inter.* Ita Voss. Pass. et Feuard. in margine. Claromont., *quod factum esset et inter*, etc. Cæteri, *quod factum est.*

(2) *Hoc est, illius Filii, Veritatis primæ tetradis.* Ita codd. Ottobon. et Merc. 2. In posterioribus Feuard. edit.: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritas;* in Oxon.: *Illius Filii, hoc est, Veritatis;* sed utrumque contra codd. omnium fidem. Nam præter jam allegatos, Eras. Gall. et prior Feuard. edit. una cum Clarom. Pass. Arund. et Voss. habent: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritatis.* At expunctis auctoritate Ottobon. et Merc. 2 codd. vocibus, *qui est*, quæ sensum conturbant, sic explicandus videtur Irenæus: *Nisi tetigisset vestimentum, hoc est illius Filii* vestimentum, *Veritatem* scilicet *primæ tetradis*, etc. Vertere siquidem debuisset interpres *Veritatem*, non *Veritatis;* cum verbum *tango* accusativum regat apud Latinos, non genitivum, ut apud Græcos. Lege ergo *Veritatem*, hancque vocem per appositionem accipe, quasi explicationem vocis *vestimentum*. Neque enim passus Æon vestimentum Veritatis tetigisse dicitur, sed Veritatem ipsam (quæ vestimentum Filii dicebatur a Valentinianis), per fimbriam mystice significatam: quod id esset respectu primæ tetradis, quod fimbria respectu vestimenti, infima pars scilicet. Vide quæ ad Græca hujus loci observavimus.

(3) *Advenisse.* Suppl. *dicunt*, quod superius præmittitur.

(4) *Ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν· ἐνιαυτῷ γὰρ ἑνὶ βούλονται*, etc. In hoc errore versatos fuisse Valentinianos Scripturarum corruptores, et novorum Evangeliorum fabricatores, non adeo mirum; sed in eumdem impegisse clarissimos Patres, saltem Clement. Alexand. lib. I *Strom.*, p. 340; Origen. lib. IV Periarch. c. 4, et Tertull. lib. *adv. Jud.* c. 18, qui Evangelia debita cum veneratione et legebant, et suscipiebant, nullus non miretur. Una est istorum sententia, Christum, anno XV imperii Tiberii, quo baptizatum fuisse scribit Lucas, passum esse, anno ætatis 30, ac proinde anno uno duntaxat post baptismum, et ante mortem suam, publicas apud Judæos habuisse conciones: cum tamen Evangeliorum lectione vel levissima imbutus quisque facile deprehendat, tria ut minimum a baptismo ad mortem Christi intercessisse Paschata.

(5) Ἔτι τε. Cod. R. ἔτι τά.

(6) *Ἐκείνη ἡ δύναμις.* Sophia scilicet, seu passus Æon, qui ab eodem Irenæo lib. II, cap. 18 et 23 ex Valentinianorum sententia, vocatur *virtus extensa, duodecima virtus passa, id est*, inquit, *duodecimus Æon.* Hinc Billius, de sensu sollicitior quam D de vocibus, δύναμιν hic reddidit *Æonem*, quod, licet minus accuratum, re tamen idem est.

(7) Ἐκτεινομένης αὐτῆς. Cur αὐτῇ, non αὐτῆς, hic legi velit Billius, non novi. Genitivum enim casum postulat constructionis ordo.

(8) *Εἰ μή.* Ante εἰ μή particulam copulativam καὶ, ex veteri interprete ponendam vult idem Billius. Sed non advertit vir doctus, veterem interpretem, addito verbo *significatur*, periodum Græcam in duas secuisse, quarum unam cum conclusisset ad *quemadmodum dicunt*, alteram ut inciperet et cum priori connecteret, necesse videbatur addere particulam, *et;* in Græco vero cum ἐκείνη ἡ δύναμις per appositionem accipiatur, suspensusque maneat sensus ad ea usque verba, εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς, hunc perperam interturbaret copula καί.

(9) *Φορήματος αὐτοῦ.* Si sana sint mss. Latina, legendum cum vet. interprete, φορήματος, τοῦτ' ἔστι, αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, *vestimentum, hoc est, ipsius*

τὴν οὐσίαν αὐτῆς· ἀλλὰ ἔστη καὶ ἐπαύσατο τοῦ πάθους· ἡ γὰρ ἐξελθοῦσα δύναμις τούτου (εἶναι δὲ ταύτης (1) τὸν Ὅρον θέλουσιν) ἐθεράπευσεν αὐτὴν, καὶ τὸ πάθος ἐχώρισεν (2) ἀπ' αὐτῆς.

4. Τὸ δὲ (3), Σωτῆρα τὸν ἐκ πάντων ὄντα τὸ πᾶν εἶναι, διὰ τοῦ λόγου τοῦ, *Πᾶν ἄρρεν διανοῖγον μήτραν*, δηλοῦσθαι λέγουσιν. Ὃς τὸ πᾶν ὤν, διήνοιξε τὴν μήτραν τῆς Ἐνθυμήσεως (4) τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, καὶ ἐξορισθείσης ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος, ἣν δὴ καὶ δευτέραν ὀγδοάδα καλοῦσι, περὶ ἧς μικρὸν ὕστερον ἐροῦμεν (5). Καὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου (6) δὲ φανερῶς διὰ τοῦτο εἰρῆσθαι λέγουσι· *Καὶ αὐτός ἐστι τὰ πάντα*· καὶ πάλιν· *Πάντα εἰς αὐτὸν* (7), *καὶ ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα*· καὶ πάλιν· *Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος* (8)·

A suam. Sed stetit, et **16** quievit a passione per egressam virtutem Filii. Esse autem hunc Horum volunt, qui curavit eam, et passionem separavit ab ea.

4. Quod autem Salvatorem (9) ex omnibus exsistentem Omne esse, per hoc responsum, *Omne masculinum aperiens vulvam* [11], manifestari dicunt. Qui cum omnia sit, aperuit vulvam Excogitationis passi Æonis, et separata ea (10) extra Pleroma, quam etiam secundam Ogdoadem vocant, de qua (11) paulo post dicemus. Et a Paulo autem manifeste propter hoc dictum dicunt: *Et ipse est omnia* [12]. Et rursus: *Omnia in ipsum, et ex ipso omnia* [13]. Et iterum: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis* [14]. Et illud: *Recapitulata esse omnia in Christo per Deum* [15]. Sic

BILLII INTERPRETATIO.

Salvatoris adventu ac præsentia curatam esse, contacta nimirum ipsius fimbria. Atque ob eam causam dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit?* his scilicet verbis mysterium illud, quod inter Æonas contigerat, affectique Æonis curationem apostolis tradentem. Hanc enim, quæ duodecim annis adversa valetudine laboraverat, Æonis illius figuram exstitisse, cujus essentia, quemadmodum ipsi aiunt, sese extendebat, atque in infinitum fluebat; ac nisi vestem ipsius contigisset, hoc est, primæ quaternitatis Veritatem, quæ per fimbriam significatur, in totam ipsius essentiam resoluta fuisset. Verum stetit, ac morbo conflictari desiit. Etenim egressa a Filio virtus (hanc autem Horum esse volunt) medicinam ei fecit, morbumque ab ea depulit.

4. Quod autem Salvator, qui ex omnibus ortus est, Omnia sit, per hæc Scripturæ verba ostendi asserunt: *Omne masculinum adaperiens vulvam.* Ipsum enim, cum Omne sit, aperuisse vulvam Enthymesis

[11] Exod. XIII, 2, et Luc. II, 23. [12] Coloss. III, 11. [13] Rom. XI, 36. [14] Coloss. II, 9. [15] Ephes. I, 10.

Filii vestimentum, vel saltem φορήματος τοῦ Υἱοῦ, et B paulo post pro δύναμις τούτου legendum δύναμις τοῦ Υἱοῦ. Neque enim hæc ad Σωτῆρα ulla ratione referri possunt, qui nec primæ tetradis Æon erat, nec cum *Veritate*, ejusdem tetradis Æone, ullam affinitatem habebat; de *Monogene* vero, ejusque conjuge *Alethia*, primæ tetradis Æonibus, intelligi necesse est. Apertusque sensus est, si supradictorum memineris. Scilicet, cum jam *extenderetur* passus Æon, *et in immensum flueret ejus substantia, in omnem substantiam suam resolutus fuisset, nisi Filii*, seu Monogenis, *vestimentum tetigisset*, id est, nisi errorem agnoscens, *Veritatem primæ tetradis* (sic enim vertendum, non *Veritatis*, ut superius dixi), Monogenis conjugem (per fimbriam vestimenti mystice significatam, quia *Veritas* ultima est in prima tetrade Pleromatis), *tetigisset*, seu apprehendisset, cujus luce collustratus, *in semetipsum reversus credidit jam, quoniam incomprehensibilis est Pater*, ut supra dicitur. Tunc misertus ejus Filius, et pro eo C deprecatorem apud Patrem agens, a se *virtutem* emisit, *Horon* scilicet, qui laborantem *curavit*, *et passionem separavit ab eo.* Sicque *stetit et quievit a passione* infelix Æon, *per egressam virtutem Filii.*

(1) *Εἶναι καὶ ταύτης.* Lege cum veteri interp. et Billio ταύτην. Id enim exigit sensus.

(2) *Ἐχώρισεν.* Sic Petavius et Grabius. At in cod. R. Basileensi Epiphanii, et cæteris Irenæi editionibus, ἐχώρησεν, repugnante veteri interprete, qui vertit, *separavit*, non *abscessit.*

(3) *Τὸ δέ.* Cod. Reg. τὸν δέ.

(4) *Διήνοιξε τὴν μήτραν τῆς Ἐνθυμήσεως.* Non quod ex ea prognatus sit, sed quia eam fecundavit, et per ipsam variam peperit prolem, ut inferius explicat Irenæus.

(5) *Καὶ ἐξορισθείσης... ὕστερον ἐροῦμεν.* Hæc tametsi in veteri interpretatione exstent, delenda tamen vult Billius. *Nec enim*, inquit, *quidquam ad rem faciunt, nec sententiam absolutam faciunt.* Imo ad rem faciunt quam maxime. Breviter siquidem hic colligit Irenæus, quæ fusius paulo post enarraturum se promittit. Sententiam vero absolutam habebunt, si expungas copulam καί (hanc licet legerit D vetus interpres), quæ sensum turbat, perperamque suspendit, ut nimirum ἐξορισθείσης referatur ad Ἐνθυμήσεως, quæ revera *extra Pleroma separata* fuerat. Quod addit idem Billius, *falsum esse Valentinianos Enthymesin secundam Ogdoadem appellare*, paulo longius abest a vero, ut recte ostendit clariss. Grab. Exciderat sane viro docto, matrem *Achamoth*, quæ *Enthymesis* est, bis, ex Valentinianorum hypothesi infra cap. 5, *Ogdoada* nuncupari. Et expressius adhuc lib. II, cap. 14: *Eam, quæ est extra Pleroma, matris ipsorum enarrant dispositionem* (seu *affectionem*, vel *Enthymesin*), *secundam Ogdoadem vocantes eam.* Secundam autem Ogdoadem vocabant, quia, ut aiunt cap. 5 cit., *volens in honorem Æonum omnia facere, imagines fecerat ipsorum, servans numerum primogeniæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis.*

(6) *Ὑπὸ τοῦ Παύλου.* Scilicet Coloss. III, 2, ubi Apostolus scribit, *τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.*

(7) *Πάντα εἰς αὐτόν*, etc. Aliquantulum immutata Apostoli verba. Sic enim habet Rom. XI, 36: *Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα.*

(8) *Τῆς θεότητος.* Vocem σωματικῶς, quæ exstat in nostris codicibus, quamque legerunt Patres omnes Græci, et e Latinis plerique, ideo forte omittunt Valentiniani, quia minus ad institutum faciebat. Ea enim duntaxat e Scripturis corradere hic mens erat, in quibus occurrerent voces, *omnis*, *omne*, *omnia.* Forte etiam in Irenæi codice deerat, ut et defuisse videtur in Cypriani, et Archelai codd.; uterque enim, ut observat Grab., hic in *Disput. cum Manete*, § 25, ille init. lib. *De bono patient.*, citata D. Pauli verba legit, omisso adverbio σωματικῶς.

(9) *Quod autem Salvatorem.* Τό hic perperam vertit interpres *quod.* Lege, *istud autem*, *Salvatorem*, etc., vel post *quod autem*, subintellige, *attinet.*

(10) *Et separata ea.* Cod. Pass. *et separat ea*, cæteris omnibus reclamantibus tum editi, tum mss. In quibus

(11) *De qua.* Cod. Pass. *de quo.*

interpretantur dicta (1), et quæcunque alia sunt talia.

5. Adhuc etiam de Horo suo (quem etiam plurimis nominibus (2) vocant), duas operationes habere eum ostendunt, confirmativam et separativam: et secundum id quidem, quod firmat et constabilit, Crucem esse; secundum id vero, quod dividit (3), Horon. Salvatorem autem sic manifestasse operationes ejus: et primo quidem confirmativam, in eo **17** quod dicit: *Qui non tollit crucem suam, et sequitur me, discipulus meus esse non potest* [16]. Et iterum (4): *Tollens crucem, sequere me* [17]. Separativam autem, in eo quod dicit: *Non veni mittere pacem, sed gladium* [18]. Et Joannem dicunt hoc ipsum manifestasse, dicentem: *Ventilabrum in manu ejus, emundare* (5) *aream, et colliget frumentum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili* [19]; et per hoc (6) operationem Hori significasse. Ventilabrum enim illud, crucem interpretantur esse, quæ scilicet consumit materialia omnia, quemadmodum paleas ignis; emundat autem eos, qui sal-

A καὶ τό, Ἀναχεφαλαιώσασθαι δὲ τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ διὰ τοῦ Θεοῦ (7), ἑρμηνεύουσιν (8) εἰοῆσθαι, καὶ εἴ τινα ἄλλα τοιαῦτα.

5. Ἔπειτα περὶ τοῦ Ὅρου αὐτῶν, ὃν δὴ καὶ πλείοσιν ὀνόμασι καλοῦσι, δύο ἐνεργείας ἔχειν αὐτὸν ἀποφαινόμενοι, τὴν ἑδραστικὴν καὶ τὴν μεριστικήν· καὶ καθὸ (9) μὲν ἑδράζει, καὶ στηρίζει, Σταυρὸν εἶναι, καθὸ δὲ μερίζει καὶ διορίζει, Ὅρον. Τὸν μὲν Σταυρὸν (10) οὕτως λέγουσι μεμηνυκέναι τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ· καὶ πρῶτον μὲν τὴν ἑδραστικὴν ἐν τῷ εἰπεῖν· Ὃς οὐ βαστάζει (11) τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ μοι, μαθητὴς ἐμὸς οὐ δύναται γενέσθαι· καί· Ἆρας τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἀκολούθει μοι (12). Τὴν δὲ διοριστικὴν αὐτοῦ, ἐν τῷ εἰπεῖν· Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μά-

B χαιραν. Καὶ τὸν Ἰωάννην δὲ λέγουσιν αὐτὸ τοῦτο μεμηνυκέναι, εἰπόντα· Τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωα, καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ· καὶ διὰ τούτου τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ὅρου μεμηνυκέναι. Πτύον γὰρ ἐκεῖνον (13) τὸν Σταυρὸν ἑρμηνεύουσιν εἶναι, ὃν δὴ

BILLII INTERPRETATIO.

Æonis illius affecti, atque extra Pleroma ejecti, quam etiam secundam Ogdoadem appellant; de qua paulo post verba faciemus. Atque eam ob causam diserte quoque a Paulo dictum esse aiunt: *Et ipse est omnia.* Et iterum: *Omnia in eum, et ex ipso omnia.* Ac rursus: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis.* Itemque illud: *Instaurare omnia in Christo per Deum.* Ad hunc modum hæc, et si quæ alia hujusmodi sunt, interpretantur.

5. Postea de Horo suo quem etiam pluribus nominibus appellant, verba facientes duplici eum facultate præditum esse statuunt, altera fulciente, altera dividente: et quatenus constabilit, ac firmat, Crucem esse; qua autem ratione dividit, ac distinguit, Horum. Salvatorem porro ipsius facultates ita indicasse. Ac primo quidem eam, qua fulcit et confirmat, in his verbis: *Qui non tollit crucem suam et sequitur me, non potest meus esse discipulus.* Et rursus: *Tollens crucem, sequere me.* Deinde autem eam, qua secernit, ac dirimit, cum his verbis uteretur: *Non veni mittere pacem, sed gladium.* Joannem etiam hoc ipsum significasse, cum diceret: *Ventilabrum in manu ejus, et purgabit aream, et colliget triticum in horreum suum; paleam autem comburet igni inextinguibili.* His enim verbis Hori vim, ac facultatem declarasse. Ventilabrum enim hoc, crucem esse interpretantur, quæ quidem ea omnia, quæ materia constant, absumat,

[16] Luc. XIV, 27. [17] Marc. X, 21. [18] Matth. X, 34. [19] Luc. III, 17.

quibus legitur, *et separata ea.* Et sic scripsisse veterem interpretem persuasum habeo. Sed hunc in errorem conjecit copula καί, quæ in textum Græcum perperam irrepsit. Hinc existimavit ἐξορισθείσης casum absolutum esse, reddendum per Latinorum ablativum, quem vocant absolutum; cum tamen evidens sit, ἐξορισθείσης ab Ἐνθυμήσεως divelli non debuisse, ne sententia male suspensa hæreat, omninoque pervertatur. Expunge ergo ut in Græco particulam καί, sic et in Latino particulam *et*, cum voce *ea*. Tum lege, *separatæ extra Pleroma*, scilicet Excogitationis.

C Nov. Test. codicibus Græcis, nec in Vulgata.

(1) *Sic interpretantur dicta.* Ita cod. Voss. et Clarom. In editt. autem Eras. Gall. et Feuard. perperam *et* post *sic* additum. *Dictum* autem, non *dicta* legendum vult Grabius; sed nihil necesse est, modo *dicta* referas ad præcedentia omnia citata testimonia, non tantum ad *illud*.

(2) *Plurimis nominibus.* Edit. Anglic. *pluribus.*

(3) *Secundum id vero, quod dividit.* Ita recte Clarom. Arund. et Merc. 2, sed perverso ordine in editt. Eras. Gall. et Feuard. *secundum id quod vero dividit.*

(4) *Et iterum.* Feuard. *et item.* Sed in Græco nihil est quod huic particulæ respondeat.

(5) *Emundare.* Sic omnes codd. Feuard. vero Frontonis Duc. monitis morem gerens scripsit *emundabit*, quia in Græco habetur, διακαθαριεῖ, in futuro. Sed fatetur ipse Fronto, *emundare* ἑλληνιστικῶς acceptum, eumdem habere sensum.

(6) *Per hoc.* Edita, *per hæc.*

(7) *Διὰ τοῦ Θεοῦ.* Hæc non leguntur in nostris

(8) *Ἑρμηνεύουσιν.* Præmittenda particula οὕτως, quam in suo exemplari legebat interpres Latinus.

(9) *Καθό.* Sic cod. R. Editi male καθά, nam sequitur καθὸ δέ.

(10) *Σταυρόν.* Pro Σταυρόν, lege cum veteri interprete, Σωτῆρα. Id enim exigit sensus.

(11) *Ὃς οὐ βαστάζει*, etc. Verba sunt Luc. XIV, 27, excepto quod pro ἀκολουθεῖ μοι, codices nostri habeant, ἔρχεται ὀπίσω μου. Exstitisse tamen in Irenæi codicibus ἀκολουθεῖ μοι, inde conjicio, quod in vetustis quibusdam mss. in Græca Novi Testam. edit. Oxon. an. 1675 citatis etiamnum legatur, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, quod prope accedit ad Irenæi lectionem.

D (12) Ἆρας τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἀκολούθει μοι. Transpositus ordo verborum: nam Marci XI, 21, legitur, ἀκολουθεῖ μοι, ἆρας τὸν σταυρόν. Quæ, accentu loco moto decepti interpretes Epiphanii, male verterunt: *Tollens crucem suam sequitur me:* cum imperativum sonent ea verba, et cum Irenæi interprete reddenda fuissent, *Tollens crucem, sequere me.* Cæterum vox αὐτοῦ abest a codicibus nostris, nec eam legisse videtur Irenæi interpres. Forte in Epiphanii textum irrepsit, pro σοῦ, hæc enim exstat in mss. quibusdam Novi Testam. exemplaribus. Illud etiam, ἆρας τὸν σταυρὸν, desideratur in Vulgata nostra, et in veteribus quibusdam codicibus non exstare testatur Erasmus.

(13) Ἐκεῖνον. Ἐκεῖνο legit vetus interpres; et sic legere præstat, quam ἐκεῖνον referre ad σταυρόν.

καὶ ἀναλίσκειν τὰ ὑλικὰ πάντα, ὡς ἄχυρα πῦρ· καθαίρει δὲ τοὺς σωζομένους, ὡς τὸ πτύον τὸν σῖτον. Παῦλον δὲ τὸν ἀπόστολον καὶ αὐτὸν ἐπιμιμνήσκεσθαι τούτου τοῦ σταυροῦ λέγουσιν, οὕτως· *Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ Σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ.* Καὶ πάλιν· *Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο ἐν μηδενὶ* (1) *καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ* (2), *δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.*

A vantur, sicut ventilabrum triticum. Paulum autem apostolum et ipsum reminisci hujus crucis dicunt, sic: *Verbum enim crucis iis, qui pereunt, stultitia est; iis autem qui salvantur* (7), *virtus Dei*[20]. Et iterum: *Mihi autem non eveniat in ullo gloriari, nisi in Christi cruce, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo*[21].

6. Τοιαῦτα μὲν οὖν περὶ Πληρώματος αὐτῶν, καὶ τοῦ πλάσματος πάντες λέγουσιν, ἑφορμίζειν (3) βιαζόμενοι τὰ καλῶς εἰρημένα, τοῖς κακῶς ἐπινενοημένοις ὑπ' αὐτῶν. Καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν, καὶ τῶν ἀποστολικῶν πειρῶντσι τὰς ἀποδείξεις ποιεῖσθαι, παρατρέποντες τὰς ἑρμηνείας, καὶ ῥᾳδιουργοῦντες τὰς ἐξηγήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκ νόμου καὶ προφητῶν, ἅτε πολλῶν παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν εἰρημένων εἰς πολλὰ ἔλκειν δυναμένων (4) τὸ ἀμφίβολον διὰ τῆς ἐξηγήσεως. Ἕτεροι δὲ δεινῶς (5) τῷ πλάσματι αὐτῶν, καὶ δολίως ἐφαρμόζοντες, αἰχμαλωτίζουσιν ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοὺς μὴ ἑδραίαν τὴν πίστιν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ (6) διαφυλάσσοντας.

6. Talia igitur de Pleromate (8) ipsorum, et plasmate universorum dicunt, adaptare cupientes ea, quæ bene dicta sunt, iis quæ male adinventa sunt ab ipsis. Et non solum autem ex evangelicis et apostolicis, tentant ostensiones facere, convertentes interpretationes et adulterantes expositiones; sed B etiam ex lege et prophetis, cum multæ parabolæ et allegoriæ sint dictæ, et in multa trahi possit ambiguum (9), per expositionem propensius ad figmentum suum, et dolose adaptantes, **18** in captivitatem ducunt a veritate eos, qui non firmam fidem in unum Deum Patrem omnipotentem, et in unum Jesum Christum Filium Dei conservant.

CAPUT IV.

Qua ratione formatam Matrem Achamoth vellent hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum aspectabilem hunc mundum fingebant.

1. Τὰ δὲ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος λεγόμενα ὑπ' αὐ-

1. Ea vero, quæ extra Pleroma dicuntur ab iis,

BILLII INTERPRETATIO.

non secus ac paleas ignis: purgat autem eos, qui salutem consequuntur, perinde ac ventilabro triticum purgatur. Quin ipsum quoque Paulum crucis hujusce mentionem facere dicunt, cum in hæc verba loquitur: *Verbum crucis pereuntibus quidem stultitia est; iis autem, qui salvi fiunt, hoc est nobis, virtus Dei.* Ac rursus: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo!*

6. Ac talia quidem de Pleromate suo, et commento cuncti dicunt, detorquentes videlicet ea, quæ recte dicta sunt, ad ea, quæ improbe ac scelerate ipsi confinxerunt. Nec vero ex evangelicis tantum et apostolicis libris, quos perverse interpretantur, ac mala fide exponunt, hæc probare conantur, verum etiam ex lege ac prophetis. Nam cum multæ in iis parabolæ, et allegoriæ sint, quæ in varios sensus trahi queunt, ipsi sententiæ ambiguitatem callida, et versuta interpretatione commento suo accommodantes, a veritate abstractos eos in captivitatem abducunt, qui parum firmam in Deum Patrem omnipotentem, et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, fidem tuentur.

CAPUT IV.

1. At vero quæ extra Pleroma ab iis dicuntur, sunt hujusmodi. Enthymesin superioris illius Sophiæ,

[20] I Cor. I, 18. [21] Gal. VI, 14.

(1) *Ἐν μηδενί.* Hæc in nostris Novi Testamenti exemplaribus, cum Græcis, tum vulgatis Latinis, non exstant.

(2) *Τοῦ Χριστοῦ.* Sic cod. Reg. cum veteri interprete; cæteri τοῦ Ἰησοῦ.

(3) *Πάντες... ἑφορμίζειν.* Lege cum veteri interprete, πάντων... ἐφαρμόζειν.

(4) *Εἰς πολλὰ ἕλκειν δυναμένων.* Auctoritate cod. Regii deleo καί, quod præpositioni εἰς præmittebatur. Tum legendum censeo, ἕλκεσθαι δυνάμενον, pro ἕλκειν δυναμένων. In omnibus siquidem cum editt. tum mss. legitur *trahi;* et in cod. Clarom. cujus lectionem Latinam sequor, habetur *possit,* in singulari.

(5) *Ἕτεροι δὲ δεινῶς.* Voces ἕτεροι δὲ, delendas censet Billius, utpote redundantes, et a veteri interp. haudquaquam agnitas. At non frustra retineas, si modo punctum præcedens, in editis omnibus perperam interpositum deleas, hæcque continenter et absque divisione legas: εἰς πολλὰ ἕλκειν δυναμένων [leg. ἕλκεσθαι δυνάμενον] τὸ ἀμφίβολον διὰ τῆς ἐξηγήσεως ἕτεροι δὲ δεινῶς τῷ πλάσματι αὐτῶν, καὶ δολίως ἐφαρμόζοντες, etc. *Sententiæ ambigui atem* (cui multiplex subesse potest sensus) *per expositionem suam alii solerter et dolose figmento suo accommodantes,* etc. Quod vero δεινῶς vertit interpres, *propensius,* ex Latini sermonis imperitia factum est. Cum enim δεινῶς aliquando Græcis sonet *vehementer, fortiter,* id ille ad animum traducens perperam reddidit *propensius;* vertere debuisset *solerter.*

(6) *Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.* Sic cod. Reg. In aliis deest τόν.

(7) *Iis autem, qui salvantur.* Antiquam Italicam versionem secutus est interpres, quam eodem modo habuisse, ex Cypriani lib. III Testimoniorum adversus Judæos, num. 69, et Ambrosiastri Comment. in hunc locum demonstrat Grabius. Græcus autem Pauli et Irenæi textus habet: *Nobis autem, qui salvamur.* Nec procul abest Vulgata: *Iis autem qui salvi fiunt, id est nobis.*

(8) *Talia igitur de Pleromate.* Mss. Arund. Voss. Merc. 2 et Clarom., *talia igitur tam de Pleromate.* Mss. sequi maluit Grabius, nos editt. Eras. Gall. et Feuard. cum textu Græco, in quibus particula *tam* hic omnino superflua non legitur.

(9) *Et in multa trahi possit ambiguum.* Ita Clarom. cod. cujus lectionem, utpote clariorem, sequi maluimus. In aliis legitur: *Et in multa trahi possint, ambiguum.*

sunt talia : Enthymesin illius superioris Sophiæ, quam et Achamoth vocant, separatam a superiore Pleromate cum passione dicunt, in umbræ vacuitatis locis defervisse (1) per necessitatem ; extra enim lucem facta est, et extra Pleroma, informis et sine specie, quasi abortus, ideo quia nihil apprehendit. Misertum autem ejus superiorem Christum, et perCrucem extensum, sua virtute formasse formam, quæ esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem ; et hæc operatum recurrere (2), subtrahentem suam virtutem, et reliquisse illam : uti sentiens passionem quæ erga illam esset (3) per separationem Pleromatis, concupiscat eorum, quæ meliora essent, habens aliquam odorationem immortalitatis relictam in semetipsa a Christo et Spiritu sancto. Quapropter et ipsam duobus nominibus vocari, Sophiam paternaliter (pater enim ejus Sophia vocatur) et Spiritum sanctum, ab eo, qui est erga Christum (4) Spiritus. **19** Formatam autem eam, et sensatam factam, statim autem evacuatam ab eo, qui invisibiliter cum ea erat, Verbo, hoc est Christo, in exquisitionem egres-

A τῶν ἐστι τοιαῦτα· τὴν Ἐνθύμησιν τῆς ἄνω Σοφίας, ἣν καὶ Ἀχαμὼθ (5) καλοῦσιν, ἀφορισθεῖσαν τοῦ Πληρώματος (6) σὺν τῷ πάθει, λέγουσιν ἐν σκιαῖς καὶ σκηνώματος τόποις (7) ἐκβεβράσθαι κατὰ ἀνάγκην. Ἔξω γὰρ φωτὸς ἐγένετο, καὶ Πληρώματος, ἄμορφος καὶ ἀνείδεος, ὥσπερ ἔκτρωμα, διὰ τὸ μηδὲν κατειληφέναι. Οἰκτείραντά τε αὐτὴν τὸν Χριστὸν (8), καὶ διὰ τοῦ Σταυροῦ (9) ἐπεκταθέντα, τῇ ἰδίᾳ δυνάμει μορφῶσαι μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν μόνον, ἀλλ' οὐ τὴν κατὰ γνῶσιν· καὶ πράξαντα τοῦτο ἀναδραμεῖν, συστείλαντα αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ καταλιπεῖν (10), ὅπως αἰσθομένη τοῦ περὶ αὐτὴν πάθους, διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ Πληρώματος, ὀρεχθῇ τῶν διαφερόντων, ἔχουσά τινα ὀδμὴν ἀφθαρσίας, ἐγκαταλειφθεῖσαν αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ (11), καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Διὸ καὶ αὐτὴν B τοῖς ἀμφοτέροις ὀνόμασι καλεῖσθαι, Σοφίαν τε πατρωνυμικῶς (ὁ γὰρ πατὴρ αὐτῆς Σοφία κληΐζεται) καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Χριστὸν Πνεύματος. Μορφωθεῖσάν τε αὐτὴν, καὶ ἔμφρονα γενηθεῖσαν, παραυτίκα δὲ κενωθεῖσαν ἀοράτου (12) αὐτῇ συνόντος Λόγου, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ ζήτησιν ὁρμῆσαι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, καὶ μὴ δυνηθῆναι

BILLII INTERPRETATIO.

quam et Achamoth nuncupant, una cum passione a Pleromate submotam, in umbras, et vacuitatis loca necessario, velut æstu quodam, abreptam esse aiunt. Eam enim extra lucem, et Pleroma exstitisse, formæ ac figuræ expertem, non secus ac fetum aliquem abortu egestum ; eo quod nihil comprehendisset. Superiorem autem Christum, ipsius calamitate commotum, ac per Crucem extensum, vi sua formam quidem ei indidisse ; sed essentiæ duntaxat, non item scientiæ. Eoque negotio perfunctum, contracta virtute sua, ad supera sese recepisse, eamque deseruisse : quo videlicet ea, calamitatem suam persentiscens, ut quæ a Pleromate submota esset, præstantiorum desiderio inflammaretur, habens interim nonnullum incorruptibilitatis odorem a Christo et Spiritu sancto in se relictum. Qua etiam de causa duobus eam nominibus appellant, Sophiam nempe paterno nomine (pater enim ipsius Sophia nuncupatur), et Spiritum sanctum, ab eo scilicet Spiritu, quo Christus est præditus. Formatam autem eam, ac mentis compotem effectam, moxque sermone eo, qui invisibiliter cum ipsa erat, hoc est Christo, spoliatam et

(1) *In umbræ vacuitatis locis defervisse.* Sic mss. C omnes, nisi quod Ottobon. Pass. Arund. Voss. et Merc. 2, vitio scribarum habeant *deseruisse*, vel *deservisse*, pro *defervisse*. Feuardentius ex veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis judicio restituisse se dicit : *in umbræ et vacuitatis locis deferbuisse :* sed incertum quid ex Græco et Frontonis Ducæi conjectura, quid vero ex veteri cod. restituerit. In editt. Eras. et Gallas. vitiose omnino : *in umbratæ vanitatis locis deseruisse ;* nec multo melius in edit. Oxon. *in umbræ et vanitatis locis deservisse.* Nulli enim mss. codd. habent *vanitatis ;* omnes etiam omittunt particulam *et*. Nostram vero lectionem genuinam esse, demonstratur ex ipso Irenæo, qui infra lib. II, cap. 8, n. 3, scribit : *Falsus autem apparuit, et qui est de umbra cenomatis, id est, vacui, ipsorum sermo. Umbram cenomatis* seu *vacui* dicit, non *umbram et cenoma*, seu *vacuum ;* minus adhuc *umbram et vanitatem.* Quod vero spectat ad verbum *fervisse*, non dubitat ipse D Grabius quin ἐκβεβράσθαι ita verterit interpres, quamvis hunc sequi noluerit. *Defervisse* autem accepit ille in Latina lingua haud satis versatus interpres, non pro *fervescere desiisse*, ut accipiunt optimi quique auctores Latini ; sed pro *efferbuisse* seu *æstuasse.* Cum enim non nesciret simplex βεβράσθαι significare *fervisse*, existimavit compositum ἐκβεβράσθαι verti posse *defervisse ;* perperam ratus particulam ἐκ, ut in aliis bene multis compositis verbis, ita et hic vertendam esse *de*, et *defervisse* idem apud Latinos valere ac *fervisse.*

(2) *Recurrere.* Vertere debuisset interpres, *recurrisse.*

(3) *Passionem quæ erga illam esset.* Hellenismus interpreti familiaris. Id est, *passionem propriam*, seu *quæ illi accidisset.*

(4) *Qui est erga Christum.* Id est, *qui est cum Christo.*

(5) Ἀχαμώθ. Nomen Tertulliano *ininterpretabile.* Feuardentius vero recte deducit a חכמה *Hhochma, sapientia*, cujus radix חכם *Hhacham, sapiens fuit.* Inde Sapientiæ Enthymesis, sive cogitatio, Achamoth dicta.

(6) Τοῦ Πληρώματος. Τοῦ ἄνω Πληρώματος legisse videtur interpres.

(7) Σκιαῖς καὶ σκηνώματος τόποις. Lege cum interprete, σκιᾶς, et cum eodem, ac Theodoreto, et Tertulliano, pro σκηνώματος, repone κενώματος. Scribit enim Theodoretus lib. I *Hæret. Fab.*, cap. 7, pag. 199 : Matrem Achamoth ἐν σκιᾷ τινι, καὶ κενώματι διάγειν, *in umbra quadam, et inani degere ;* Tertullianus, *explosam in vacuum, atque inane illud Epicuri.* Quin et Irenæus ipse paulo post, καταλελεῖφθαι μόνην ἐν τῷ σκότει, καὶ κενώματι. Vide et lib. II, cap. 8 et 14.

(8) Τὸν Χριστόν. Lege cum interp. τὸν ἄνω Χριστόν.

(9) Διὰ τοῦ Σταυροῦ. Theodoretus habet, διὰ τοῦ Ὅρου καὶ Σταυροῦ : Tertullianus vero, *educitur per Horon ;* et Irenæus lib. III, cap. 18 : *superextensus Horo, id est, fini.* Quo concludas, τοῦ Σταυροῦ hic non *Crucem* significare, sed Hori epitheton esse.

(10) Καταλιπεῖν. Adde αὐτὴν cum veter. interp.

(11) Αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ. Lege ex veteri interprete, αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ.

(12) Ἀοράτου. Lege cum interprete, ἀοράτως.

καταλαβεῖν αὐτὸ, διὰ τὸ κωλυθῆναι ὑπὸ τοῦ Ὅρου. Καὶ ἐνταῦθα τὸν Ὅρον κωλύοντα αὐτὴν τῆς εἰς τοὔμπροσθεν ὁρμῆς εἰπεῖν Ἰαώ (1)· ὅθεν τὸ Ἰαὼ ὄνομα γεγενῆσθαι φάσκουσι. Μὴ δυνηθεῖσαν δὲ διοδεῦσαι τὸν Ὅρον, διὰ τὸ συμπεπλέχθαι τῷ πάθει, καὶ μόνην ἀπολειφθεῖσαν ἔξω, παντὶ μέρει τοῦ πάθους ὑποπεσεῖν πολυμεροῦς καὶ πολυποικίλου ὑπάρχοντος, καὶ παθεῖν, λύπηγ μὲν ὅτι οὐ κατέλαβε, φόβον δὲ μὴ καθάπερ αὐτὴν τὸ φῶς, οὕτω καὶ τὸ ζῆν ἐπιλίπῃ, ἀπορίαν τε ἐπὶ τούτοις· ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Καὶ οὐ καθάπερ (2) ἡ μήτηρ αὐτῆς ἡ πρώτη Σοφία καὶ Αἰὼν, ἑτερολωσιν ἐν τοῖς πάθεσιν εἶχεν, ἀλλὰ ἐναντιότητα. Ἐπεισυμβεβηκέναι δ' αὐτῇ καὶ ἑτέραν διάθεσιν, τὴν τῆς ἐπιστροφῆς ἐπὶ τὸν ζωοποιήσαντα.

A sam ejus luminis, quod se dereliquisset; et non potuisse apprehendere illud, quoniam coercebatur ab Horo. Et sic (4) Horon coercentem eam, ne anterius irrueret, dixisse *Iao* (5) : unde et *Iao* nomen factum dicunt. Cum non posset (6) pertransire Horon, quoniam complexa fuerat passionem, et sola fuisset derelicta foris, omni parti passionis succubuisse, multifariæ et variæ exsistentis : et passam eam tristitiam quidem, quoniam non apprehendit; timorem autem, ne quemadmodum eam lumen, sic et vita relinqueret; consternationem autem, super hæc (7) : ignorantia autem omnia. Et non (8), quemadmodum mater ejus prima Sophia et Æon, demutationem in passionibus habuit, sed contrarietatem. Super hæc autem evenisse ei et alteram B affectionem conversionis ad eum qui vivificavit (9).

2. Ταύτην σύστασιν καὶ οὐσίαν τῆς ὕλης γεγενῆσθαι λέγουσιν, ἐξ ἧς ὅδε ὁ κόσμος συνέστηκεν. Ἐκ μὲν γὰρ τῆς ἐπιστροφῆς τὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Δημιουργοῦ πᾶσαν (3) ψυχὴν τὴν γένεσιν εἰληφέναι,

2. Eam collectionem (10) et substantiam fuisse materiæ dicunt; ex qua hic mundus constat. De conversione enim mundi, et Demiurgi omnem animam (11) genesin accepisse; de timore autem et tris-

BILLII INTERPRETATIO.

orbatam, ad investigandum illud lumen, quod eam deseruerat, sese contulisse : verum obstitisse Horum, quominus id consequi posset. Atque hic etiam Horum coercentem eam, ne ulterius progrederetur, *Iao* inclamasse : hincque vocem hanc, *Iao*, originem duxisse tradunt. Cum ergo ob eam, cui implicita erat, passionem, Horum prætergredi nequivisset, solaque foris relicta esset, omni perturbationis generi succubuisse (multiplex enim hæc passio erat, ac compluribus partibus constabat). Nam et mœrore affectam fuisse, quod minime comprehendisset; et metu, ne quemadmodum eam lux, ita etiam vita deficeret, ac denique animi anxietate. Atque in omni rerum ignoratione versantem, non matris ipsius primæ Sophiæ et Æonis instar, varietatem in turbidis illis animi motibus, sed repugnantiam habuisse. Accidisse etiam ei alterum passionis genus, nimirum conversionem ad eum, qui huic coagmentationi vitam impertiverat.

2. Inde materiæ essentiam, ex qua hic mundus conflatus est, ortam esse tradunt. Ex conversione

(1) *Ἰαώ.* Ipsum Dei nomen ineffabile tetragrammaton יהוה est, quod Græcos legisse Ἰαώ, res notior est quam ut argumentis indigeat.

(2) *Ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Καὶ οὐ καθάπερ*, etc. Sic lego, nec legendum censeo cum Billio, ἀγνοοῦσα δὲ τὰ πάντα, οὐ καθάπερ, etc.: quasi ita legerit vetus interpres. Virum eruditum deceperunt, ut scite observat Grabius, vitiosæ Erasmi et Gallasii editiones, quas et imprudens secutus est Feuardentius, contra mss. codicum fidem. Habent enim, *ignorans autem omnia, non quemadmodum mater ejus*, etc. Verum hæc, ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα, ad præcedentia referenda sunt, λύπην nimirum, φόβον et ἀπορίαν, ut sit sensus, varias illas, quarum æstu jactata est Enthymesis, passiones, *omnes in ignorantia*, seu cum ignorantia conjunctas fuisse. Id ipsemet Irenæus paulo inferius sic explicat : Καὶ τὴν ἄγνοιαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγκεκρύφθαι διδάσκουσι, *et ignorantiam tribus passionibus* (supra dictis) *inabsconsam docent*. Quare novam periodum ab his verbis incipias, *Καὶ οὐ καθάπερ*, etc.

(3) *Πᾶσαν*. Καὶ πᾶσαν legi volunt Billius et Petavius, quasi vetus interpres ita legerit. At nulla editio, nullus etiam ms. codex hic particulam *et* ante *omnem* usquam exhibuit; sed nec exhibere debuit; πᾶσα siquidem ψυχὴ hic ad mundum et Demiurgum refertur, sensusque est, *a conversione omnem mundi, et Demiurgi animam genesin accepisse*. Sicque Tertullianus cap. 15, intellexit, expressitque : *Ex hac* (conversione) *omnis anima hujus mundi dicitur constitisse, etiam ipsius Demiurgi*. Cæterum quæ hic paulo obscurius, quia brevius, de mundi constitutione, ex Valentinianorum hypothesi, tradit Irenæus, fusiori stylo prosequetur inferius.

(4) *Et sic.* Legendum puto, *et hic;* Græce siquidem, ἐνταῦθα, non οὕτως.

(5) *Iao.* Vetus Feuard. codex, Voss. et Pass. *Iouth;* Arund. et Clarom. *Iaoth;* editt. Eras. et Gall. *Iaioth :* sed vera lectio est, *Iao*, quam habet Græcus Irenæi textus, quamque secuti sunt Tertullianus et Theodoret., et post eos Feuard. et Grab.

(6) *Cum non posset. Et* ab Erasmo (quem secuti sunt reliqui editores) solius connexionis gratia præfixum particulæ *cum* expunximus, quia deest in omnibus mss. et in Græco textu, et ab his verbis, *cum non posset*, novam periodum incepimus. Velim tamen particulam adversativam inseruisset interpres, *cum autem non posset*, etc.

(7) *Super hæc.* Al. *super hoc.*

(8) *Ignorantia autem omnia. Et non.* Ita Clarom. Ottob. Arund. Voss. et Merc. 2. Legendum tamen puto, *In* (vel cum) *ignorantia autem omnia*, juxta Græcum : ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Vide ibi observata. Cæterum in editt. Eras. Gall. et Feuard. male, *ignorans autem omnia, non*, etc.

(9) *Vivificavit.* Subintellige *ipsam*, nempe Enthymesin, sive matrem Achamoth. Tertull. c. 14, *a quo vivificata fuerat.*

(10) *Eam collectionem.* Ea collectio, de qua hic Irenæus, *passionum*, quibuscum conflictabatur Enthymesis, collectio est, *tristitiæ* scilicet, *timoris, consternationis, conversionis* demum *ad eum qui vivificavit* ipsam, quas omnes *substantiam fuisse materiæ*, seu a quibus materiæ substantiam originem sumpsisse dicebant Valentiniani, ut mox explicatur. Ἐκ τῶν δὲ παθῶν, inquit Theodoretus, τόνδε συστῆναι κόσμον φασίν. *Ex his affectionibus mundum hunc conditum dicunt.*

(11) *Mundi et Demiurgi omnem animam.* Græca ad verbum secutus interpres, obscurior evasit. Hæc tu sic legas et intelligas : *omnem mundi et Demiur-*

titia, reliqua initium habuisse. A lacrymis enim ejus factam universam humidam substantiam, a risu autem lucidam; a tristitia autem et pavore, corporalia mundi elementa. Aliquando enim plorabat, et tristis erat, quemodo dicunt, quod derelicta sola esset in tenebris et in vacuo : aliquando autem in cogitationem veniens ejus, quod dereliquerat eam lumen, diffundebatur et ridebat; aliquando autem rursus timebat; aliquando consternabatur, et exstasin patiebatur.

A ἐκ δὲ τοῦ φόβου καὶ τῆς λύπης τὰ λοιπὰ τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι. Ἀπὸ γὰρ τῶν δακρύων αὐτῆς γεγονέναι πᾶσαν ἔνυγρον οὐσίαν· ἀπὸ δὲ τοῦ γέλωτος τὴν φωτεινήν· ἀπὸ δὲ τῆς λύπης καὶ τῆς ἐκπλήξεως τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα. Ποτὲ μὲν γὰρ ἔκλαιε καὶ ἐλυπεῖτο, ὡς λέγουσι, διὰ τὸ καταλελεῖφθαι μόνην ἐν τῷ σκότει, καὶ τῷ κενώματι· ποτὲ δὲ, εἰς ἔννοιαν ἥκουσα τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, διεχεῖτο καὶ ἐγέλα· ποτὲ δ' αὖ πάλιν ἐφοβεῖτο· ἄλλοτε δὲ διηπόρει, καὶ ἐξίστατο.

3. Et quidem enim (1) tragœdia multa est jam hic, et phantasia uniuscujusque illorum, aliter et aliter graviter (2) exponentis, ex quali passione et ex quali elemento substantia generationem accepit. Quæ etiam convenienter videntur mihi non omnes velle in manifesto (3) docere, sed solos illos, qui etiam grandes mercedes pro talibus mysteriis præstare possunt. Non enim jam dicunt (4) similia illis, de quibus Dominus noster dixit : *Gratis accepistis, gratis date* [22]; sed separata (5) et portentosa, et alta mysteria cum magno labore exquisita fallacibus. Quis enim non eroget omnia, quæ sunt sua, uti discat, quoniam a lacrymis Enthymeseos, quæ est ex passione Æonis (6), maria, et fontes, et flumina, et universa humida materia generationem acceperunt; de risu autem ejus lumen; de pavore autem, et inconstabilitate (7), corporalia mundi elementa?

3. Καὶ τί γάρ; τραγῳδία πολλὴ λοιπὸν ἦν ἐνθάδε, καὶ φαντασία ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν, ἄλλως καὶ ἄλλως σοβαρῶς ἐκδιηγουμένου, ἐκ ποταποῦ πάθους, ἐκ ποίου στοιχείου ἡ οὐσία τὴν γένεσιν εἴληφεν· ἃ καὶ εἰκότως δοκοῦσί μοι μὴ ἅπαντας θέλειν ἐν φανερῷ B διδάσκειν, ἀλλ' ἢ μόνους ἐκείνους (8) τοὺς καὶ μεγάλους μισθοὺς ὑπὲρ τηλικούτων μυστηρίων τελεῖν δυναμένους. Οὐκέτι γὰρ ταῦτα ὅμοια ἐκείνοις, περὶ ὧν ὁ Κύριος ἡμῶν εἴρηκε· *Δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε*· ἀλλὰ ἀνακεχωρηκότα, καὶ τερατώδη, καὶ βαθέα μυστήρια μετὰ πολλοῦ καμάτου περιγινόμενα τοῖς φιλοψευδέσι. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἐκδαπανήσειε πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, ἵνα μάθῃ, ὅτι ἀπὸ τῶν δακρύων τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, θάλασσαι, καὶ πηγαὶ, καὶ ποταμοὶ, καὶ πᾶσα ἔνυδρος οὐσία τὴν γένεσιν εἴληφεν, ἐκ δὲ τοῦ γέλωτος αὐτῆς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἐκπλήξεως, καὶ τῆς ἀμηχανίας τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα;

4. Volo autem aliquid et ego conferre fructificationi eorum. Quoniam enim video dulces quidem

4. Βούλομαι δὲ καὶ αὐτὸς συνεισενεγκεῖν τι τῇ C καρποφορίᾳ αὐτῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁρῶ τὰ μὲν γλυκέα

BILLII INTERPRETATIO.

enim, et mundi, et Demiurgi, et denique omnem aliam animam ortum accepisse; ex metu autem, ac mœrore reliqua initium habuisse. Etenim ex ipsius lacrymis liquidam omnem essentiam exstitisse, ex risu autem lucem, ex mœrore denique et stupore corporea mundi elementa. Nonnunquam enim flebat, et in mœrore versabatur, ut ipsi aiunt, ob id nempe quod sola in tenebris, et vacuo relicta esset : nonnunquam autem lumen illud, quod eam deseruerat, secum ipsa considerans, lætitia diffundebatur, ac ridebat. Interdum rursus metuebat, interdum item perplexo et anxio animo erat, atque etiam mentis errore afficiebatur.

3. Atque hic jam non levis tragœdia, et imaginatio exsistit, singulis nimirum eorum alio atque alio modo quonam ex affectu et ex cujusmodi elemento orta sit, non sine fastu et arrogantia exponentibus. Quæ etiam ipsi non abs re mihi videntur nolle omnibus palam tradere, verum iis solis, qui ingentem pro talibus mysteriis mercedem pendere queant. Nec enim jam hæc ad ea accedunt, de quibus Dominus noster dixit: *Gratis accepistis, gratis date;* sed semota sunt, ac prodigiosa, et profunda mysteria, quæque non sine magno labore ab hominibus mentiendi studiosis comparentur. Ecquis enim facultates omnes suas non expendat, ut discat quemadmodum ex lacrymis Enthymesis, calamitosi illius Æonis, maria et flumina, atque omnis aquarum substantia ortum acceperit; ex ipsius autem risu lux, ex stupore et anxietate corporea mundi elementa?

4. Enimvero gestit animus ad eorum fructificationem aliquid etiam conferre. Quoniam enim aquas par-

[22] Matth. x, 8.

gi animam; nam et Demiurgum ipsum animæ compotem esse volebant Valentiniani. Vide not. 3, col. 481.

(1) *Et quidem enim.* Non abs re putat Grabius veterem interpretem ex Græco scripsisse, *Et quid enim?* juxta illud, Καὶ τί γάρ;

(2) *Graviter.* Græc. σοβαρῶς, *arroganter, cum fastu.*

(3) *In manifesto.* Al. *manifesto;* quidam, *manifeste.*

(4) *Dicunt.* Hoc verbum de suo addidit interpres; neque enim in Græco legitur. Vertendum erat, *hæc sunt. Non enim jam hæc sunt similia illis.*

(5) *Separata.* Vocem ἀνακεχωρηκότα melius cum Gallasio vertisset interpres, *abstrusa,* vel *abdita, ab hominum notitia semota.* Hunc enim sensum interdum habet ea vox : hic certe habere debet. Apud D Suidam ἀνακεχωρηκότα βιβλία dicuntur esse ἀντὶ ἀποκρύφων.

(6) *Quæ est ex passione Æonis.* Verbum *est* in editt. omnibus omissum addidimus ex cod. Clarom. Jam apertus est sensus, *Enthymeseos, quæ est ex passione Æonis,* id est quæ ex passione Æonis, *Sophiæ* scilicet, nata est. Græca tamen, τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, *simplicius* verti potuissent, *Enthymeseos passi Æonis.* Sed idem est utrobique sensus. Hunc vero funditus evertit Gallasius dum vertit, ἀπὸ τῶν δακρύων τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, *a lacrymis Æonis cogitatione perturbati;* quæ a Græcis et Irenæi mente procul aliena sunt.

(7) *Inconstabilitate.* Gr. ἀμηχανίας, *anxietate, animi consternatione.*

(8) *Μόνους ἐκείνους.* In cod. Reg. deest ἐκείνους.

ὕδατα ὄντα, οἷον πηγὰς, καὶ ποταμοὺς, καὶ ὄμβρους, καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ δὲ ἐπὶ ταῖς θαλάσσαις ἁλμυρά· ἐπινοῶ μὴ πάντα ἀπὸ τῶν δακρύων αὐτῆς προβεβλῆσθαι, διότι τὸ δάκρυον ἁλμυρὸν τῇ ποιότητι ὑπάρχει. Φανερὸν οὖν, ὅτι τὰ ἁλμυρὰ ὕδατα ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ τῶν δακρύων. Εἰκὸς δὲ, αὐτὴν ἐν ἀγωνίᾳ πολλῇ καὶ ἀμηχανίᾳ γεγονυῖαν καὶ ἱδρωκέναι. Ἐντεῦθεν δὴ, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῶν, ὑπολαμβάνειν δεῖ, πηγὰς καὶ ποταμοὺς, καὶ εἴ τινα ἄλλα γλυκέα ὕδατα ὑπάρχει, τὴν γένεσιν μὴ ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν δακρύων αὐτῆς (1). Ἀπίθανον γὰρ, μιᾶς ποιότητος οὔσης τῶν δακρύων, τὰ μὲν ἁλμυρὰ, τὰ δὲ γλυκέα ὕδατα ἐξ αὐτῶν προελθεῖν. Τοῦτο δὲ πιθανώτερον, τὰ μὲν εἶναι ἀπὸ τῶν δακρύων, τὰ δὲ ἀπὸ τῶν ἱδρώτων. Ἐπειδὴ καὶ (2) θερμὰ καὶ δριμέα τινὰ ὕδατά ἐστιν ἐν τῷ κόσμῳ, νοεῖν ὀφείλεις, τί ποιήσασα, καὶ ἐκ ποίου μορίου προήκατο ταῦτα. Ἁρμόζουσι γὰρ τοιοῦτοι καρποὶ τῇ ὑποθέσει αὐτῶν.

5. Διοδεύσασαν οὖν πᾶν πάθος τὴν μητέρα αὐτῶν, καὶ μόγις ὑπερκύψασαν, ἐπὶ ἱκεσίαν τραπῆναι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ, λέγουσιν· ὃς ἀνελθὼν μὲν εἰς τὸ Πλήρωμα, αὐτὸς μὲν, εἰκὸς ὅτι ὤκνησεν ἐκ δευτέρου κατελθεῖν (3), τὸν Παράκλητον δὲ ἐξέπεμψεν αὐτὴν (4), τουτέστι τὸν Σωτῆρα, ἐνδόντος αὐτῷ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Πα-

A quasdam aquas, ut fontes (5), et flumina, et imbres, et talia (6); quæ autem sunt in mari, salsas: adinvenio non omnia a lacrymis ejus emissa, quoniam lacrymæ salsæ sunt qualitate. Manifestum est igitur, quoniam salsæ aquæ hæ sunt a lacrymis. Opinor autem, eam in agonia et in inconstantia (7) grandi constitutam et sudasse. Unde etiam secundum argumentationem **21** ipsorum suspicari oportet, fontes et flumina, et si quæ sunt aliæ aquæ dulces, generationem habuisse a sudoribus ejus. Non est enim suadibile, cum sint unius qualitatis lacrymæ, alteras quidem salsas, alteras dulces aquas ex iis exisse. Hoc autem magis suadibile, alteras quidem esse a lacrymis, alteras vero a sudoribus. Quoniam autem et calidæ, et austeræ B quædam sunt aquæ in mundo, intelligere debes (8), quid faciens, et ex quo membro emisit has. Apti sunt enim hujusmodi fructus argumento ipsorum.

5. Cum igitur peragrasset omnem passionem mater ipsorum, et vix cum elata esset (9), ad obsecrationem conversa est ejus luminis, quod dereliquerat eam, hoc est Christi, dicunt: qui regressus in Pleroma, ipse quidem, ut datur intelligi, pigritatus est secundo descendere: Paracletum autem misit ad eam, hoc est Salvatorem, præstante ei virtutem

BILLII INTERPRETATIO.

tim dulces, ut fontes, et fluvios, et imbres, cæteraque id generis, partim salsas, ut in mari, esse perspicio; ita mecum reputo, non omnes eas ex ipsius lacrymis promanasse: quandoquidem lacryma qualitate sua salsa est. Perspicuum est itaque salsas aquas eas esse, quæ ex lacrymis ortæ sunt. At vero credibile est eam in magna anxietate, atque consilii inopia constitutam, sudorem etiam emisisse. Atque hinc juxta ipsorum figmentum existimare par est fontes, et amnes, et si quæ aliæ aquæ dulces sunt, ab ipsius sudoribus originem habuisse. Neque enim probabile est, cum una eademque qualitate lacrymæ prædite sint, ex ipsis tamen partim dulces, partim salsas aquas prodiisse. Illud autem ad similitudinem veri propius accedit, eas partim e lacrymis, partim ex sudoribus fluxisse. Quoniam autem in mundo, et calidæ quædam, et acres aquæ sunt, tuum est cogitare quonam modo et quanam ex parte eas emiserit. Tales enim fructus eorum commentis conveniunt.

5. Cum ergo mater eorum per omne perturbationum genus grassata esset, ac tandem aliquando ex iis emersisset, aiunt eam ad lumen illud, a quo deserta fuerat, hoc est, ad Christum rogandum et obsecrandum, sese convertisse. Hunc porro, cum ad Pleroma jam reversus esset, atque uti probabile est,

(1) *Τὴν γένεσιν μὴ ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν δακρύων αὐτῆς.* In Basileensi Epiphanii edit. et Gall. ac Feuard. Irenæi editt. ut et in cod. Reg., deest δακρύων. Legitur duntaxat, ἀπὸ τῶν αὐτῆς. Δακρύων vero addidit Petavius, ut puto, ex cod. Vat.; sed Græca hoc loco mendosa esse monet Billius, legendumque censet, γένεσιν ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν ἱδρώτων αὐτῆς. Et quidem sic legisse veterem interpretem certum est. Sic etiam legisse videtur Nilus Asceta epist. 124 ad Carpionem Valentinianum, lib. 1 edit. Allat. Cum enim catholicorum quispiam a Carpione quæsiisset an aquæ omnes, tam dulces quam salsæ, a lacrymis Achamothæ originem haberent, et hic responsionem cunctaretur; iisdem salibus, et tantum non iisdem verbis, quibus Valentinianos Irenæus, vesanum hominem perfricat Nilus: Ἐχρῆν σε ἀπαντῆσαι λέγοντα, ὅτι τὰ μὲν πικρὰ τῆς ἀνυπάρκτου Ἀχαμωθ δάκρυα τὰς ἁλμυρὰς θαλάσσας ὑπέστησεν, ὡς ἐξ ὀδύνης καὶ δριμυγμοῦ ἱκανοῦ προχυθέντα· ὁ δὲ ἱδρὼς τῆς ταλαιπώρου γυναικὸς πηγὰς ἐξηρεύξατο, καὶ ποταμοὺς, καὶ φρέατα, λίμνας τε, καὶ τὰ ἐξῆς γλυκέα. Ταῦτα πρὸς τὸν σὸν λῆρον γελοιωδῶς λέγομεν. *Respondendum tibi erat, amaras Achamothæ, quæ revera nulla est, lacrymas salsa maria progenerasse, utpote quæ ex dolore et magna acerbitate effusæ essent; sed ex sudore misellæ illius mulieris fontes, et fluvios, et puteos, et lacus, et reliquas dulces aquas prorupisse. Hæc ad tuas ineptias non sine risu dici-*

C *mus.* Hæc momenta persuadent cum Billio legendum esse, γένεσιν ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν ἱδρώτων αὐτῆς. Græca quidem, ut nunc sunt, perfectum fundunt sensum, sed præsenti argumento non æque conveniens, nec præcedentibus adeo cohærens.

(2) *Ἐπειδὴ καί.* Lege cum Billio, ex veteri interp. ἐπεὶ δὲ καί.

(3) *Κατελθεῖν.* Hinc recte colligit Billius emendandum esse Theodoretum, lib. 1 *Hæret. Fab.* c. 7, apud quem in omn. editt. legitur μετελθεῖν pro κατελθεῖν.

(4) *Αὐτήν.* Lege cum Billio, αὐτῇ, vel πρὸς αὐτήν.

(5) *Ut fontes.* Sic recte edit. Oxon. ex mss. Arund. Voss. et Merc. 2, concinunt Clarom. et Pass.; sed male cæteræ editt. *et fontes.*

(6) *Et talia.* Al. *et alia.*

(7) *In inconstantia.* Quod hic vertit interpres, *inconstantia*, superius reddidit, *inconstabilitate*, D Græc. ἀμηχανίας.

(8) *Debes.* Sic codd. Clarom. Pass. Voss. ac textus Græcus cum edit. Oxon. et Feuardentio in marg. haud dubie ex veteri cod. Sed hic in textu, perinde ut Eras. et Gall. *debemus.* Verba hæc ad eum dirigi, in cujus gratiam libros suos scripsit Irenæus, nemo non videt.

(9) *Vix cum elata esset.* Gr. μόγις ὑπερκύψασαν, *ægre tandem emersa*, ut melius vertit Petavius.

omnem Patre (1), et omnia sub potestate tradente : Æonibus autem similiter, uti *in eo omnia conderentur, visibilia et invisibilia, Throni*, Divinitates, *Dominationes* [22]. Mittitur autem ad eam cum cœtaneis suis angelis. Hanc autem Achamoth reveritam eum, dicunt primo quidem coopertionem (2) imposuisse (3) propter reverentiam ; deinde autem cum vidisset eum cum universa 22 fructificatione sua, accurrisse ei, virtute accepta de visu ejus. Et illum formasse eam, formationem, quæ est secundum agnitionem, et curationem passionum fecisse ejus, separantem eas ab ea, et non eum neglexisse (4). Nec enim erat possibile eas exterminari, quemadmodum prioris (5), eo quod jam habilia et possibilia essent (6); sed segregantem separatim commiscuisse et coagulasse, et de incorporali passione in incorporalem (7) materiam transtulisse eas; et sic aptabilitatem et naturam fecisse in eis, ut in consursus descendere pigeret, Paracletum, hoc est Salvatorem, ad eam emisisse, Patre ei potentiam omnem concedente, omniaque ipsius imperio subjiciente, atque item Æonibus : ut in ipso omnia conderentur, tam quæ in aspectum cadunt, quam quæ oculorum obtutum fugiunt, hoc est Throni, Deitates, Dominationes. Comites etiam ei adjuncti sunt angeli, ipsius cœtanei. At vero Achamoth, quemadmodum ipsi narrant, eum reverita, primo quidem velum præ pudore sibi obduxit, posteaquam autem ipsum cum omnibus suis dotibus conspicata est, viribus ex ipsius præsentia collectis, ad eum accurrit ; ac tum ille scientiæ formam ei indidit, eamque perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit ac depulit, ut curam omnem earum abjiceret (nec enim deleri poterant, quemadmodum prioris Sophiæ affectiones, quod radices jam egissent, ac robur contraxissent);verum secretas eas confudit, et condensavit, atque ex incorporea affectione, in corpoream materiam immutavit; ac deinde eam illis aptitudinem et

τρὸς, καὶ πᾶν ὑπ' ἐξουσίαν παραδόντος, καὶ τῶν Αἰώνων δεόμενος (8), ὅπως ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κτισθῇ, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, Θρόνοι, Θεότητες (9), Κυριότητες. Ἐκπέμπεται δὲ πρὸς αὐτὴν, μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ τῶν ἀγγέλων. Τὴν δὲ Ἀχαμὼθ, ἐντραπεῖσαν αὐτὸν, λέγουσι πρῶτον μὲν κάλυμμα ἐπιθέσθαι δι' αἰδῶ, μετέπειτα δὲ ἰδοῦσαν αὐτὸν σὺν ὅλῃ τῇ καρποφορίᾳ αὐτοῦ, προσδραμεῖν αὐτῷ, δύναμιν λαβοῦσαν ἐκ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Κἀκεῖνον μορφῶσαι αὐτὴν μόρφωσιν τὴν κατὰ γνῶσιν, καὶ ἴασιν τῶν παθῶν ποιήσασθαι αὐτῆς, χωρίσαντα δ' αὐτὰ αὐτῆς, μὴ ἀμελήσαντα δὲ αὐτῶν. Οὐ γὰρ ἦν δυνατὰ ἀφανισθῆναι, ὡς τὰ τῆς προτέρας (10), διὰ τὸ ἐκτικὰ ἤδη, καὶ δυνατὰ εἶναι· ἀλλ' ἀποκρίναντα χωρήσει τοῦ συγχέαι (11) καὶ πῆξαι, καὶ ἐξ ἀσωμάτου πάθους εἰς ἀσώματον τὴν ὕλην (12) μεταβαλεῖν αὐτά· εἶθ' οὕτως ἐπιτηδειότητα, καὶ φύσιν ἐμπεποιηκέναι αὐτοῖς, ὥστε εἰς συγκρίματα καὶ σώ-

BILLII INTERPRETATIO.

aptitudinem et

[22] Coloss. I, 16.

(1) *Patre.* Ita cod. Clarom. et editt. Feuard. ac Oxon. In Eras. autem, Gall. et Ottobon. vitiose, *Patris.* Codices Anglicanos hic mendosos esse monet Grabius.

(2) *Reveritam eum.... coopertionem.* Ex Græca lectione et R. P. Frontonis judicio *reveritam eum* pro *eam*, et *coopertionem* pro *cooperationem* substituit Feuardentius. Priorem emendationem confirmat cod. Pass.,posteriorem Arund.,utramque Voss. et Clarom.

(3) *Imposuisse.* Editt. Eras. Gall. et Feuard. addunt *ei*. Sed hanc vocem delemus, quia deest in Claromont. Voss. et Merc. 2, necnon in Græco textu, et Valentinianorum sensui repugnat. Scripsit Tertull. c. 16, *Velamen sibi obduxit*, melius quidem, si suffragarentur mss. Neque enim Jesus Achamothæ, sed ipsa sibi Achamotha velamen imposuit. Saltem igitur *sibi* post *imposuisse* subintelligas.

(4) *Eum neglexisse.* Sic omnes mss. cum editt. Eras. et Gall. At Græcam lectionem secutus Feuardentius pro *eum* substituit *eas*. Sed frustra : quidvis enim legerit interpres, sive αὐτόν, sive αὐτῶν, *eas* satis subintelligitur. Sensus igitur est : *et non eum neglexisse eas*, scilicet passiones.

(5) *Prioris.* Sic mss. Clarom. Arund. et Merc. 2 cum editt. Eras. Gall. Oxon. et textu Græco ; mirum autem quod scribit Feuard. loco *prioris* reposuisse se *priores* ex veteri cod. et Græca lectione. Veterem quidem codicem habuisse *priores*, non negaverim; nam ita habet cod. Pass. At in Græco distincte legitur τὰ τῆς προτέρας, non τὰ πρότερα. Vide notam 10 infra.

(6) *Eo quod jam habilia et possibilia essent.* Si Græcis minus hæsisset interpres, et ad vocis Latinæ *passiones* genus attendisset, scripsisset saltem, *habiles et possibiles.* Sed nec sic Græcorum sensum assecutus fuisset. Vertendum erat, *eo quod in habitum jam cessissent, ac robur contraxissent.*

(7) *In incorporalem.* Sic cum Grabio restituimus, codd. Arund. Clarom. et textum Græcum secuti. In cæteris editis perperam habetur *in corporalem.* Vid. not. 12 infra.

(8) *Καὶ τῶν Αἰώνων δεόμενος.* Lege cum Billio et Petavio, καὶ τῶν Αἰώνων δὲ ὁμοίως, sic enim vetus interpres : *et Æonibus autem similiter*, scilicet virtutem omnem Jesu tradentibus. Hæc autem verba, inquit optime Grabius, minus recte Tertullianus ita accepit, quasi Jesu Paracleto suprema potestas omnium, *etiam Æonum*, non autem *ab Æonibus* data fuerit ; unde cap. 16 reddidit : *Largito ei Patre universorum Æonum summam potestatem, subjiciendis eis omnibus, ut in ipso*, etc. Ubi tamen legi mallem, *subjiciendis ei omnibus*, etc.

(9) *Θεότητες.* Hanc vocem Apostoli verbis addidere Valentiniani. Id satis significat Theodoretus, subjungens, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, *ut ipsi dicunt* : quibus ostendit a solis istis hæreticis sic lecta fuisse Pauli verba. Porro Θεοτήτων nomine intelligebant, tum Demiurgum ipsum, tum angelos et archangelos inferioris ogdoadis ; quos cum ad imaginem superiorum Æonum factos esse vellent, ut infra explicat Irenæus, et veluti secundarios quosdam Æonas, illis et deitatem affingebant.

(10) *Τῆς προτέρας.* Σοφίας scilicet matris ejus. Tertull. cap. 16 : *Ab omnibus injuriis passionis expumicat, non eadem negligentia in exterminium discretis, quæ acciderat in casibus matris.*

(11) *Χωρήσει τοῦ συγχέαι.* Recte monet Billius, cum veteri interp. legendum esse, χωρὶς συγχέαι, separatim commiscuisse. Sic certe intellexit Tertull. cap. 16 ; *Massaliter solidata defixit seorsum.*

(12) *Ἀσώματον τὴν ὕλην.* Legendum vult Billius ἐνσώματον, ex veteri, inquit, interp. et Tertulliano. Hunc quidem ita legisse facile concesserim ; scribit enim, *in materiæ corporalem paraturam.* At non ita vetus interpres. Billium deceperunt edita, in quibus habetur, *in corporalem materiam.* Sed restituendum ex melioris notæ codd. mss. *in incor-*

ματα ἐλθεῖν, πρὸς τὸ γενέσθαι δύο οὐσίας, τὴν μὲν φαύλην τῶν παθῶν (1), τὴν τε τῆς ἐπιστροφῆς ἐμπαθῆ· καὶ διὰ τοῦτο δυνάμει τὸν Σωτῆρα δεδημιουργηκέναι (2) φάσκουσι. Τὴν τε Ἀχαμὼθ (3) ἐκτὸς πάθους γενομένην, καὶ συλλαβοῦσαν τῇ χαρᾷ τῶν ἐν αὐτῷ φώτων τὴν θεωρίαν, τουτέστι τῶν ἀγγέλων τῶν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐγκισσήσασαν αὐτοὺς, κεκυηκέναι καρποὺς κατὰ τὴν εἰκόνα διδάσκουσι, κύημα πνευματι- A gregationes (4) et corpora venirent, uti fierent duæ substantiæ, una quidem mala ex passionibus, altera autem conversionis, passibilis (5) : et propter hoc virtute Salvatorem fabricasse (6) dicunt. Hanc autem Achamoth extra passionem factam concepisse de gratulatione (7) eorum, **23** quæ cum eo sunt (8), luminum visionem (9), id est angelorum, qui erant cum eo, et delectatam in conspectu eorum (10) pe-

BILLII INTERPRETATIO.

naturam attulit, ut in concretiones et corpora venirent, efficerenturque duæ essentiæ, altera mala, quæ ex passionibus exstitisset, altera autem passionibus obnoxia, quæ ex conversione orta esset. Quæ etiam ipsa causa est, cur Salvatorem potentia fabricasse dicant. Achamoth autem affectu suo liberatam, præ lætitia contemplationem luminum eorum, quæ cum ipso erant, hoc est angelorum, quos ipse comites

poralem materiam, ut in notis ad text. Lat. diximus. Græcam lectionem confirmant Excerpta Clementis ex. Or. Did. p. 796. Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσωμάτου πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματον ἐπὶ (delenda omnino hæc præpositio) τὴν ὕλην αὐτὰ μετήντλησεν καὶ μετέβαλεν. *Primum itaque ex incorporali et accidenti passione in incorporalem materiam ea transfudit, atque commutavit.* Confirmat ipse Irenæus scribens paulo post, Demiurgum, cum separasset duas substantias confusas, ex incorporalibus, ἐξ ἀσωμάτων, corporalia fecisse. Nec mirum materiam a Valentinianis dictam fuisse incorporalem : id a Platonicis acceperant, quorum frequens hæc erat assertio. Plotinus Ennead. III, lib. VI, c. 7, de ὕλῃ agens, ait, ἔστι μὲν οὖν ἀσώματος, *est igitur incorporea;* et mox, τοῦ ὀνόματος τετύχηκε τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀσώματον, *hanc ipsam appellationem secundum incorporeum genus sortita est.* Rationem hanc affert, ἐπείπερ τὸ σῶμα ὕστερον καὶ σύνθετον, καὶ αὐτὴ (ἡ ὕλη) μετ' ἄλλου ποιεῖ σῶμα, *quoniam corpus materia posterius est, atque compositum, et ipsa una cum alio corpus efficit.* Nimirum cum materiam priorem natura, et simpliciorem vellent esse, quam ipsum corpus, nec corpus fieri nisi per advenientem formam, qua compleatur; eam a corpore distinguebant, ut partem a toto, incorporeamque dicebant. Uno verbo incorporea est materia, secundum Platonicos, quia suapte natura et secundum se spectata, ἄποιός ἐστι, *qualitatum corporearum expers est*, ut vocat idem Plotinus Ennead. II, l. IV, cap. 8. Unde concludit, καὶ ὅτι μὲν μὴ σῶμα, εἴπερ ἄποιος, δῆλον, *quod si materia qualitatis expers est, corpus non esse patet.* Corpus enim in certa quadam qualitatum congerie consistit, ac proinde (σύνθετον) *compositum est;* materia vero ἁπλοῦν καὶ ἕν τι τῇ αὐτῆς φύσει· οὕτω γὰρ πάντων ἔρημος, *simplex est et unum quid suapte natura; sic enim omnium vacua*, quamvis tamen omnium capax. Hinc Plato in *Timæo* materiam vocat ἄμορφον καθ' αὑτὰν, καὶ ἀσχημάτιστον, δεχομέναν δὲ πᾶσαν μορφάν, *ab omni forma et figura per se immunem et liberam, quaslibet tamen formas recipientem.* Idipsum est quod ex Valentinianorum hypothesi scribit Irenæus, Enthymeseos passiones *in incorporalem materiam* translatas, *aptabilitatem et naturam* sortitas fuisse, *ut in concretiones et corpora venirent.* Ex quo enim supponitur ea materia ἀσώματος et ἄποιος, eo ipso ostenditur formarum omnium corporearum capax.

(1) *Τὴν φαύλην τῶν παθῶν*, etc. Lego τὴν φαύλην ἐκ τῶν παθῶν, ut legisse videtur interpres, et eamdem particulam ἐκ membro sequenti addo, τήν τε ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, quamvis non legerit interpres. Sed saltem subintelligere debuit.

(2) *Δεδημιουργηκέναι.* Subintellige τὰ πάντα, vel similem vocem, inquit Grabius.

(3) *Τήν τε Ἀχαμώθ*, etc. Ex Billio lege, τὴν δὲ Ἀχαμώθ, et linea seq. σὺν αὐτῷ pro ἐν αὐτῷ.

(4) *Congregationes.* Græce Συγκρίματα, quæ Billius melius vertit, *concretiones.*

(5) *Passibilis.* Sic ex Græca lectione Feuardentius edidit, monita secutus Front. Ducæi. Mss. vero omnes, cum editt. Eras. et Gall. habent *passibile.* Feuardentii lectionem confirmat Tertull. scribens c. 17, *de conversione passionali*, id est passionibus obnoxia.

(6) *Virtute Salvatorem fabricasse.* Sic iterum ex Græco restituit Feuardentius a Frontone monitus, pro *virtutem*, quod perperam exstat in editt. Eras. et Gall. et in omnibus mss. nostris. Neque enim *virtutem* Salvator, sed *virtute*, seu potentia sua *fabricasse omnia* dicebatur a Valentinianis.

(7) *Concepisse de gratulatione.* Sic recte Grabius edidit ex editt. Eras. et Gall. nec non ex mss. Arund. Voss. et Merc. 2, concinit et Clarom. In edit. vero Feuard. male inserta particula *et* ante *de*, quæ sensum omnino turbat. Cæterum Græca haud feliciter reddidit interpres, nec mirum, cum Billius ipse, vir Græce doctus, fateatur se diutius hic hæsisse. Cum enim id primum existimaret, συλλαβεῖν hoc loco idem esse quod *concipere*, non videbat quænam esset hæc *contemplationis angelorum conceptio;* cum maxime Achamoth aliquanto inferius *non contemplationem peperisse*, sed κατὰ τὴν εἰκόνων θεωρίαν fetum edidisse scribatur. Accedebat quod si hic συλλαβεῖν idem esset quod *concipere*, conceptio congressum antecederet; id quod vel cogitare absurdum est. Sed demum deprehendit vir eruditus, hoc loco συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, nihil aliud significare, quam θεωρεῖν, *videre, contemplari, visu assequi* seu *percipere;* quod verissimum est. Quare interpreti vertendum erat : *Hanc autem Achamoth a perturbatione liberam, præ gaudio* (et non barbare, *de gratulatione*) *lumina ea, quæ cum ipso erant, hoc est angelos, quos ipse comites habebat, contemplatam*, seu *visu apprehendentem*, etc.

(8) *Quæ cum eo sunt.* Sic partim ex Græco, partim ex codd. Clarom. et Arund. restituimus, pro *quæcunque sunt luminum*, ut perperam exstat in omnibus aliis cum mss. tum editis. In Græco siquidem legendum esse σὺν αὐτῷ, ex Billio diximus. In codd. vero Clarom. et Arund. habetur, *quæ cum sunt*, voce *eo* procul dubio per incuriam scribæ omissa. Quare hanc ex Græco supplere non dubitavimus, id exigente sensu.

(9) *Luminum visionem.* Mss. Clarom. et Pass. *luminum visione.*

(10) *Delectatam in conspectu eorum.* Codd. Clarom. Pass. et Voss. pro *conspectu* habent *conceptu.* Sed prior lectio præferenda videtur. Id enim sibi vult Irenæus, Achamotham, libidinose aspicientem angelos, concepisse : ἐγκισσήσασαν αὐτούς, quod vertit interpres, *delectatam in conspectu eorum;* modeste quidem, quamvis non satis ἐνεργῶς, nam paulo major vis verbi ἐγκισσάω. Tertullianus cap. 17 : *Præ gaudio enim tanti ex infelicitate successus concale-*

perisse fructus secundum illius imaginem (1) docent, partum spiritualem secundum similitudinem factum satellitum Salvatoris.

A κὸν καθ' ὁμοίωσιν γεγονότων (8) τῶν δορυφόρων τοῦ Σωτῆρος.

CAPUT V.

Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor.

1. Tria igitur hæc cum subsistant, secundum eos, unum quidem ex passione, quod erat materia; alterum vero de conversione, quod erat animale; alterum vero quod enixa est, quod est spirituale, sic conversa est in formationem ipsorum. Sed spiritale quidem non potuisse eam formare, quoniam ejusdem substantiæ ei erat (2). Conversam autem in formationem ejus, quæ facta erat de conversione ejus, animalis substantiæ, emisisse quoque a Salvatore doctrinas. Et primo quidem formasse eam de animali substantia dicunt Deum Patrem et Salvatorem (3), et regem omnium ejusdem substantiæ ei, B id est animalium, quas dextras vocant; et eorum quæ ex passione et ex materia, quas sinistras (4) dicunt. Ea enim quæ post eum sunt (5), eum dicunt formasse 24 latenter motum a matre sua. Unde et Metropatorem, et Apatorem (6), et Demiurgum eum, et Patrem (7) vocant; dextrorum

1. Τριῶν οὖν ἤδη τούτων ὑποκειμένων κατ' αὐτοὺς, τοῦ μὲν ἐκ τοῦ πάθους, ὅ ἦν ὕλη, τοῦ δὲ ἐν τῆς ἐπιστροφῆς, ὅ ἦν τὸ ψυχικὸν, τοῦ δὲ ὃ ἀπεκύησε, τουτέστι τὸ πνευματικὸν, οὕτως ἐτράπη ἐπὶ τὴν μόρφωσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ μὲν πνευματικὸν μὴ δεδυνῆσθαι αὐτῇ (9) μορφῶσαι, ἐπειδὴ ὁμοούσιον ὑπῆρχεν αὐτῇ· τετράφθαι δὲ ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τῆς γενομένης ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῆς ψυχικῆς οὐσίας, προβαλεῖν τε τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθήματα (10), καὶ πρῶτον μεμορφωκέναι αὐτὴν ἐκ τῆς ψυχικῆς οὐσίας λέγουσι, τὸν Πατέρα καὶ βασιλέα πάντων, τῶν τε ὁμοουσίων αὐτῷ, τουτέστι τῶν ψυχικῶν, ἃ δὴ δεξιὰ καλοῦσι, καὶ τῶν ἐκ τοῦ πάθους, καὶ τῆς ὕλης, ἃ δὴ ἀριστερὰ καλοῦσι (11). Πάντα γὰρ τὰ κατ' αὐτὸν (12) φάσκουσι μεμορφωκέναι (13), λεληθότως κινούμενον ὑπὸ τῆς μητρός· ὅθεν καὶ Μητροπάτορα (14), καὶ Ἀπάτορα, καὶ Δημιουργὸν αὐτὸν, καὶ Πατέρα καλοῦσι· τῶν μὲν δεξιῶν πατέρα λέγον-

BILLII INTERPRETATIO.

habebat, arripuisse: cumque ipsis congressam, fructus secundum imaginem peperisse docent, partum videlicet spiritualem, ad similitudinem effectum satellitum Salvatoris.

CAPUT V.

1. Tribus igitur his, de eorum sententia, in ortum productis, uno nimirum ex passione, quod erat materia; altero ex conversione, quod erat animale; tertio, quod ipsa in lucem ediderat, hoc est spirituali; ad formam ipsis afferendam postea se convertisse. Verum id, quod spirituale erat, haudquaquam ab ipsa informari potuisse, quoniam ejusdem cum ea essentiæ erat. Itaque ad animalis essentiæ, quæ de ipsius conversione ortum habuerat, formationem se contulisse, ac disciplinas eas, quæ a Salvatore profectæ sunt, in lucem edidisse. Ac primum ex animali substantia parentem, et regem omnium, tam quæ

facta, simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, pudet, sed aliter exprimere non est, quodammodo subavit intra se ipsa in illos. Et conceptu statim intumuit spiritali..... Peperit denique.

(1) *Secundum illius imaginem.* Vel dele vocem *illius*, cui nihil prorsus in Græco respondet; vel ejus loco scribe, *illorum. Ad imaginem ipsam* dixit Tertullianus.

(2) *Quoniam ejusdem substantiæ ei erat. Fere enim paria et consubstantiva, in alterutrum valere societas naturæ negavit*, ait Tertull. c. 18.

(3) *Et Salvatorem.* Expunge has voces quæ non exstant in Græco.

(4) *Quas dextras..... quas sinistras.* Ita editt. Eras. Gall. et Oxon. cum mss. Clarom. Arund. Voss. et Merc. 2. Subintellige autem *substantias*, vel *res;* seu melius ex Græco lege, *quæ dextra.... quæ sinistra;* et non cum Feuardentio vitiose omnino, *quas dextra.... quas sinistra.*

(5) *Ea enim quæ post eum sunt.* Ex Græco et Tertull. *omnia enim quæ post eum sunt.*

(6) *Et Apatorem.* Hæ voces desunt in Clarom. cod. Idem *Apatoris* cognomen non memorat Tertull. cap. 18.

(7) *Patrem.* Ita recte ex Voss. (cui consentit Clarom.) et Græco posuit Grabius pro *fratrem.*

(8) *Γεγονότων.* Sic cod. Reg. et Basileensis Epiphanii editio, cum Gall. et Feuard. Irenæi editt. Unde mirum a Petavio et Grabio scriptum γεγονότως, quod longe pejus est quam γεγονότων. Neutrum quidem bonum est, sed legendum esset cum vet. interp. γεγονός· at donec suffragentur mss. codd. legere præstat γεγονότων.

(9) *Μὴ δεδυνῆσθαι αὐτῇ.* Mallem cum Petavio, μὴ δεδυνῆσθαι αὐτήν.

C (10) *Προβαλεῖν τε τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθήματα.* Ut scilicet, ait Grabius, hæc formatio non esset tantum κατ' οὐσίαν, sed et κατὰ γνῶσιν, ut supra formatio matris Achamoth distinguebatur.

(11) *Δεξιὰ καλοῦσι... ἀριστερὰ καλοῦσι.* Hæc a Pythagoreis accepta, qui Plutarcho teste in lib. *De Is. et Os.* duplex rerum naturalium principium distinguebant; alterum bonum, quod dextrum et lucidum, alterum malum, quod sinistrum et tenebrosum vocabant. Cum enim animalis substantia *ex conversionis motu* ortum duxisset, hanc bonam et dextram putabant Valentiniani, utpote quæ ex bono motu initium duceret; cum vero materia *ex passione*, id est ex anxietate, tristitia et metu orta esset, hanc malam et sinistram existimabant, quod conturbati, nec sui compotis animi motibus originem acceptam referret. Dextra siquidem pars felix et bene ominata, sinistra infelix et infausta a veteribus dicebatur. *Quid tam dextro pede concipis, ut te conatus non pæniteat?* Juvenal., sat. x.

D (12) *Τὰ κατ' αὐτόν.* Τὰ μετ' αὐτόν legi volunt Billius et Petavius; τὰ κάτω αὐτόν, Grabius. Quin vetus interpres et Tertullianus legerint, μετ' αὐτόν, dubitari non potest; scribit enim uterque, *post illum.*

(13) *Μεμορφωκέναι.* Hinc mendum irrepsisse putat Billius in ea Theodoreti verba edit. Sirmond. p. 200, πάντα γὰρ αὐτὸν τὰ ὁρώμενα ἰδιοποιῆσαί φασι, ac pro ἰδιοποιῆσαι legendum esse εἰδοποιῆσαι. At non repugnat vox ἰδιοποιῆσαι Valentinianorum hypothesi, qui paulo post apud Irenæum dicunt, Demiurgum existimantem omnia se *a semetipso in totum fabricasse*, sibi finxisse se solum *omnia esse;* quod est πάντα ἰδιοποιῆσαι, omnia sibi vindicasse, seu omnium creationem sibi tribuisse.

(14) *Μητροπάτορα καὶ Ἀπάτορα.* Μητροπάτορα·

τες αὐτὸν, τουτέστι τῶν ψυχικῶν· τῶν δὲ ἀριστερῶν, τουτέστι τῶν ὑλικῶν, Δημιουργὸν, συμπάντων δὲ βασιλέα. Τὴν γὰρ Ἐνθύμησιν ταύτην βουληθεῖσαν εἰς τιμὴν τῶν Αἰώνων τὰ πάντα ποιῆσαι, εἰκόνας λέγουσι πεποιηκέναι αὐτῶν, μᾶλλον δὲ τὸν Σωτῆρα δι' αὐτῆς. Καὶ αὐτὴν μὲν ἐν εἰκόνι (1) τοῦ ἀοράτου Πατρὸς τετηρηκέναι, μὴ γινωσκομένην ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ· τοῦτον δὲ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ, τῶν δὲ λοιπῶν Αἰώνων τοὺς ὑπὸ τούτων (2) γεγονότας ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους.

2. Πατέρα οὖν καὶ Θεὸν λέγουσιν αὐτὸν γεγονέναι τῶν ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος, ποιητὴν ὄντα πάντων ψυχικῶν τε καὶ ὑλικῶν. Διακρίναντα γὰρ τὰς δύο οὐσίας συγκεχυμένας, καὶ ἐξ ἀσωμάτων σωματοποιήσαντα, δεδημιουργηκέναι τά τε οὐράνια, καὶ τὰ γήϊνα, καὶ γεγονέναι ὑλικῶν καὶ ψυχικῶν, δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν δημιουργὸν, κούφων καὶ βαρέων, ἀνωφερῶν καὶ κατωφερῶν. Ἑπτὰ γὰρ οὐρανοὺς κατεσκευακέναι, ὧν ἐπάνω τὸν Δημιουργὸν εἶναι λέγουσι· καὶ διὰ τοῦτο Ἑβδομάδα καλοῦσιν αὐτὸν, τὴν δὲ μητέρα τὴν Ἀχαμὼθ, Ὀγδοάδα, ἀποσώζουσαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀρχεγόνου (3), καὶ πρώτης (4) τοῦ Πληρώματος Ὀγδοάδος. Τοὺς δὲ ἑπτὰ οὐρανοὺς, οὐκ εἶναι νοητούς (5)

quidem Patrem dicentes eum, id est psychicorum; sinistrorum vero, id est hylicorum, Demiurgum: omnium autem regem. Hanc enim Enthymesin volentem in Æonum honorem omnia facere, imagines (6) dicunt fecisse ipsorum, magis autem Salvatorem per ipsam. Et ipsam quidem in imagine invisibilis Patris conservasse incognitam a Demiurgo: hunc autem unigeniti Filii (7); reliquorum vero Æonum eos, qui ab hoc facti sunt angeli et archangeli.

2. Patrem itaque (8) et Deum dicunt factum eorum quæ sunt extra Pleroma (9), fabricatorem esse (10) omnium psychicorum et hylicorum. Separantem enim duas substantias confusas, et de incorporalibus corporalia facientem, fabricasse quæ sunt cœlestia et terrena, et factum hylicorum et psychicorum, dextrorum et sinistrorum fabricatorem, levium et gravium, sursum advolantium et deorsum devergentium; septem quoque cœlos fecisse, super quos Demiurgum esse dicunt. Et propter hoc Hebdomadam vocant eum, matrem autem Achamoth, Ogdoada, servantem numerum primogenitæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis. Septem

BILLII INTERPRETATIO.

eamdem cum ipso essentiam habent, hoc est psychicorum, quæ etiam dextra appellant, quam quæ ex passione et materia procreata sunt, quæ quidem sinistra vocant, informasse. Hunc enim omnia, quæ post eum exstiterunt, ita formasse asserunt, ut occulte, ac nihil ejusmodi sentiens, a matre impelleretur. Quocirca et Metropatorem, et Apatorem, et Demiurgum, ac Patrem eum nuncupant; dextrorum quidem, hoc est psychicorum Patrem eum dictitantes; sinistrorum autem, hoc est hylicorum opificem, omnium vero regem. Hanc enim Enthymesin, ad Æonum honorem cuncta efficere cupientem, imagines eorum effecisse tradunt, vel potius Salvatorem opera ipsius. Ab eo enim ipsam quidem in invisibilis Patris imagine ita conservatam esse, ut Demiurgo prorsus ignota esset; hunc autem in Monogenis filii imagine, in reliquorum vero Æonum, archangelos et angelos ex ipso procreatos.

2. Itaque Patrem eum, ac Deum eorum, quæ extra Pleroma sunt, exstitisse dicunt, utpote omnium tam psychicorum, quam hylicorum effectorem. Distinctis enim duabus illis essentiis ante confusis, atque ex incorporeis in corporeas immutatis, tam cœlestia, quam terrestria condidisse, et hylicorum

sic rerum omnium opificem vocabant Chaldæi apud Orpheum, citatum a Clemente Alex., l. v *Strom.*, p. 608 : Ἄφθιτε μητρόπατορ, οὗ θυμῷ πάντα δονεῖται· Ὃς κινεῖς ἀνέμους, etc. *Incorrupte Matripater, qui cuncta volvis animo : Qui ventos moves.* Porro μητροπάτωρ Græcis avus maternus est, seu matris pater; et ita dictus Demiurgus, quod naturæ omnium matris parens esset. Idem ἀπάτωρ a Valentinianis dictus fuit quod a matre Achamoth sine patre productus esset; in hoc Vulcano poetarum similis, qui ab iisdem etiam ἀπάτωρ dicebatur, quod a Junone sola productus esset.

(1) Ἐν εἰκόνι, etc. Hic εἰκόνα, et consequenter in textu Latino *imaginem* pro *in imagine*, legi vult Pamelius ad c. 19 Tert. *adv. Val.*; sed frustra. Modo in priori hoc commate subintelligas, ἑαυτήν, in Latino *seipsam*, in sequentibus vero, ἐν εἰκόνι τετηρηκέναι, *in imagine conservasse*, apertus est sensus : scilicet, Enthymesin in imagine invisibilis Patris conservasse seipsam incognitam a Demiurgo; Demiurgum autem conservasse in imagine unigeniti Filii, angelos vero et archangelos conservasse in imagine reliquorum Æonum.

(2) Τούτων. Τούτου legit Billius ex veteri interprete, et Tertulliano.

(3) Τοῦ ἀρχεγόνου. Lege cum interprete, τῆς ἀρχεγόνου.

(4) Πρώτης. Sic cod. Reg. cum editt. Gall. et Feuard., et sic etiam legit interpres. In cæteris cum Epiphanii, tum Irenæi editt., vitiose πρὸ τῆς.

(5) Οὐκ εἶναι νοητούς. Lege, οὓς εἶναι νοερούς, sic enim legisse videtur interpres; nam vertit, *quos intellectuales* (non *intelligibiles*) *esse dicunt*. Et quidem vocem νοερούς, quæ Billio præ νοητούς jure merito arridet, a Tertulliano lectam fuisse perspicuum est : *Cœlos autem*, inquit cap. 20, *noeros deputant, et interdum angelos eos faciunt.* Hancque lectionem cum apud Irenæum, tum apud Tertullianum exigit ipsa Valentinianorum hypothesis. Volebant enim cœlos *intellectuales esse*, non eo sensu quod intelligentia tantum comprehenderentur, sed quod sensu et intelligentia præditi essent, utpote qui angeli essent, id est ab angelis regerentur. Hinc paradisum *supra tertium cœlum existentem, virtute archangelum quartum esse* statuebant. Id commentum iterum acceperant a Platonicis, qui cœlos anima intellectuali præditos esse sentiebant. Legantur Plotinus Enead. II, lib. II, et ea quæ in prima Dissertatione nostra de hæresi Valentiniana diximus.

(6) *Imagines.* Ita Feuard. ex Græco et Tertulliano. Male autem editt. Eras. et Gall. nec non mss. omnes habent *imaginem*.

(7) *Hunc autem unigeniti Filii.* Scil. *in imagine.* Sic restituit Feuard. ex cod. vet. et lectione Græca; delevit vero, *hunc autem unigenitum.* Codd. omnes mss. recte habent, *hunc autem unigeniti*; sed male *Ftlium* pro *Filii.*

(8) *Patrem itaque*, etc. Lege ex Græco, *itaque Patrem eum et Deum dicunt factum esse eorum*, etc.

(9) *Pleroma.* In mss. omnibus ac editt. Eras. et Gall. male, *Pleromata. Pleroma* reposuit Feuardentius ex Græco.

(10) *Fabricatorem esse*, etc. Deleto *esse*, lege, *utpote fabricatorem omnium psychicorum*, etc.

autem cœlos, quos intellectuales esse dicunt, angelos autem eos tradunt, et Demiurgum et ipsum angelum, Deo autem similem (1), quemadmodum 25 et paradisum supra tertium cœlum exsistentem virtute archangelum quartum (2) dicunt esse, et ab hoc aliquid accepisse Adam conversatum in eo.

A φασιν, ἀγγέλους δὲ αὐτοὺς ὑποτίθενται, καὶ τὸν Δημιουργὸν δὲ καὶ αὐτὸν ἄγγελον Θεῷ ἐοικότα, ὡς καὶ τὸν παράδεισον ὑπὲρ τρίτον οὐρανὸν ὄντα, τέταρτον ἄγγελον λέγουσι δυνάμει ὑπάρχειν, καὶ ἀπὸ τούτου τι εἰληφέναι τὸν Ἀδὰμ διατετριφότα ἐν αὐτῷ.

3. Hæc autem Demiurgum dicunt a semetipso quidem putasse in totum (3) fabricasse; fecisse autem ea Achamoth (4). Cœlum enim fecisse nescientem cœlum, et hominem plasmasse ignorantem hominem, terram autem ostendisse non scientem terram, et in omnibus sic dicunt ignorasse eum figuras eorum, quæ faciebat, et ipsam matrem, semetipsum autem putasse (5) omnia esse. Causam autem ei fuisse matrem ejus talis opinationis (6) B dicunt, quæ sic voluerit producere eum : caput quidem et initium suæ substantiæ, dominum autem universæ operationis. Hanc autem matrem et Ogdoadem vocant, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et Spiritum sanctum, et Dominum masculiniter. Habere autem medietatis locum eam, et

3. Ταῦτα δὲ τὸν Δημιουργὸν φάσκουσιν ἀφ' ἑαυτοῦ μὲν ᾠῆσθαι κατασκευάζειν, πεποιηκέναι δ' αὐτὰ τῆς Ἀχαμὼθ προβαλλούσης· οὐρανὸν πεποιηκέναι, μὴ εἰδότα τὸν οὐρανόν· καὶ ἄνθρωπον πεπλακέναι, μὴ εἰδότα τὸν ἄνθρωπον· γῆν τε δεδειχέναι, μὴ ἐπιστάμενον τὴν γῆν· καὶ ἐπὶ πάντων οὕτω λέγουσιν ἠγνοηκέναι αὐτῶν τὰς ἰδέας (7) ὧν ἐποίει, καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα· αὐτὸν δὲ μόνον ᾠῆσθαι πάντα εἶναι. Αἰτίαν δ' αὐτῷ γεγονέναι τὴν μητέρα τῆς οἰήσεως ταύτης φάσκουσιν, τὴν οὕτω βουληθεῖσαν προαγαγεῖν αὐτὸν, κεφαλὴν μὲν καὶ ἀρχὴν τῆς ἰδίας οὐσίας, κύριον δὲ τῆς ὅλης πραγματείας. Ταύτην δὲ τὴν μητέρα καὶ Ὀγδοάδα καλοῦσι, καὶ Σοφίαν, καὶ Γῆν, καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Κύριον ἀρσενικῶς. Ἔχειν δὲ τὸν τῆς μεσότητος τόπον αὐτὴν,

BILLII INTERPRETATIO.

et psychicorum, et dextrorum et sinistrorum, et levium et gravium, et sursum tendentium ac deorsum vergentium architectum exstitisse. Septem enim cœlos ab eo conditos fuisse, supra quos eum esse aiunt. Ob idque Hebdomadem eum appellant; matrem autem illam Achamoth, Ogdoadem, servantem videlicet numerum primigenæ, ac principis illius, quæ in Pleromate est, Ogdoadis. Septem porro hos cœlos spirituales esse aiunt, angelosque ipsos statuunt, atque item Demiurgum ipsum angelum Deo similem, quemadmodum et paradisum, qui supra tertium cœlum situs est, potentia quartum angelum esse astruunt: Adamumque ab eo aliquid sumpsisse, cum in eo versaretur.

3. Atque ita quidem Demiurgum in ea opinione versatum fuisse, ut se hæc omnia ex se ipso construxisse existimaret; cæterum ea fecisse producente Achamoth. Cœlum enim condidisse, cum cœlum ignoraret; et hominem effinxisse, cum hominem nesciret; et terram patefecisse, cum terram haudquaquam nosset, atque eodem modo in omnibus rebus aiunt eum rerum earum, quas efficiebat, formas, atque adeo ipsam quoque matrem, ignorasse; atque opinionis errore hoc sibi finxisse, se solum omnia esse. Causam autem hujusce opinionis ipsi matrem exstitisse ferunt, quod eum ita producere voluisset, caput quidem et principium essentiæ suæ, dominum autem, et arbitrum totius negotii. Hanc porro matrem, et Ogdoadem, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et sanctum Spiritum, et masculino genere Dominum vocant. Versari autem in medietate, ac supra Demiurgum quidem esse, infra autem, aut extra Pleroma, usque ad consummationem.

(1) *Deo autem similem.* Expunge particulam *autem*, hic repugnante Græco insertam, ac cum Billio verte, *atque item Demiurgum ipsum angelum Deo similem.*

(2) *Virtute archangelum quartum.* Sic ex Græco restitui, id nimirum licere mihi arbitratus, quod non semel in præced. pagina, improbante nemine, sibi sumpsit Feuardentius : cum maxime codices omnes cum editi, tum mss. depravati sint, nec secum invicem consentiant. Omnes quidem habent *virtutem*, sed manifesto scribarum errato, quorum primi oscitantes cum apice perperam notassent *e* (quod sphalmatis genus non raro occurrit in mss.), secuti alteri scripserunt *virtutem*, repugnante licet sensu, et textu Græco, in quo habetur δυνάμει, non δύναμιν. In cæteris dissentiunt codd. In Feuard. edit. et in ms. Pass. legitur, *virtutem archangelum quartum;* in Eras. vero pejus, *virtutem archangeli Nun*, forte quia in cod. ms. quo usus est Erasmus, scriptum erat IV^{um}, quod perperam legit *Nun*. In Gallas. *virtutem archangeli* III. In codd. Clarom. Voss. Arund. et Merc. 2 habetur duntaxat, *virtutem archangelum*, deest vero *quartum*. Cæterum hæc longe aliter legisse videtur Tertullianus, apud quem transposita vox *virtute*, clariorem efficit sensum. *Interdum*, inquit cap. 20, *angelos eos* (cœlos) *faciunt, sicut et ipsum Demiurgum, sicut et paradisum,* C *archangelum quartum, quoniam et hunc supra cœlum tertium pangunt, ex cujus virtute sumpserit Adam diversatus illic, etc.*

(3) *In totum.* Vel has voces de suo addidit interpres, vel quidpiam iis respondens in textu Græco omissum est.

(4) *Achamoth.* Hic mutila versio. Lege ex Græco, τῆς Ἀχαμὼθ προβαλλούσης, *Achamoth producente.*

(5) *Semetipsum autem putasse.* Ita ex Arund. et Voss. (consentientibus Clarom. et Pass.) juxta Græcum reposuit Grabius, pro *et semetipsum putasse*, ut in aliis editis legitur. Sed adde ex Græco, *semetipsum autem unum putasse.*

(6) *Opinationis.* Sic restituo, juxta Græcum τῆς οἰήσεως. Neque enim, quod ait Billius, persuadere mihi possum, interpretem legisse ποιήσεως, quod verterit, *operationis.* Crediderim potius recte legentem eum scripsisse, *opinationis;* quod oscitantes scribæ mutaverunt in *operationis*, tum ob utriusque vocis affinitatem, tum etiam quod statim D sequatur *operationis.* Certe legendum esse *opinationis*, non dubitaverit quisquis attenderit ad ea quæ præcedunt, *semetipsum autem putasse omnia esse.*

(7) Ἠγνοηκέναι αὐτῶν τὰς ἰδέας. Αὐτόν cum veteri interprete legendum esse monent Fronto Duc. et Petavius. Sed αὐτόν, vel αὐτῶν legas, parum interesse puto, cum idem sit utrobique sensus.

καὶ εἶναι ὑπεράνω μὲν τοῦ Δημιουργοῦ, ὑποκάτω δὲ, ἢ ἔξω τοῦ Πληρώματος μέχρι συντελείας.

4. Ἐπεὶ οὖν τὴν ὑλικὴν οὐσίαν ἐκ τριῶν παθῶν συστῆναι λέγουσι, φόβου τε καὶ λύπης, καὶ ἀπορίας, ἐκ μὲν τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τὰ ψυχικὰ τὴν σύστασιν εἰληφέναι· ἐκ μὲν τῆς ἐπιστροφῆς τὸν Δημιουργὸν βούλονται τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ἐκ δὲ τοῦ φόβου τὴν λοιπὴν πᾶσαν ψυχικὴν ὑπόστασιν, ὡς ψυχὰς ἀλόγων ζώων, καὶ θηρίων, καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ἀτονώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὸ γινώσκειν τίνα πνευματικὰ, αὐτὸν νενομικέναι μόνον εἶναι Θεὸν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν εἰρηκέναι· Ἐγὼ Θεὸς, πλὴν ἐμοῦ οὐδείς. Ἐκ δὲ τῆς λύπης (1) τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας διδάσκουσι γεγονέναι· ὅθεν τὸν διάβολον τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ὃν καὶ Κοσμοκράτορα καλοῦσι, καὶ τὰ δαιμόνια, καὶ τοὺς ἀγγέλους, καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν τῆς πονηρίας ὑπόστασιν. Ἀλλὰ τὸν μὲν Δημιουργὸν υἱὸν (2) τῆς μητρὸς αὐτῶν λέγουσι, τὸν δὲ Κοσμοκράτορα κτίσμα τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ τὸν μὲν Κοσμοκράτορα γινώσκειν τὰ ὑπὲρ αὐτὸν, ὅτι πνεῦμά ἐστι τῆς πονηρίας· τὸν δὲ Δημιουργὸν ἀγνοεῖν, ἅτε ψυχικὸν ὑπάρχοντα (3). Οἰκεῖν δὲ τὴν μητέρα αὐτῶν εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον, τουτέστιν ἐν τῇ μεσότητι· τὸν Δημιουργὸν δὲ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον (4), τουτέστιν ἐν τῇ ἑβδο- A esse quidem super Demiurgum, subtus autem, sive extra Pleroma usque ad finem (5).

4. Quoniam quidem (6) materialem substantiam ex tribus passionibus constare dicunt, timore, et tristitia, et aporia; de timore quidem, et de conversione animalia (7) subsistentiam accepisse; de conversione quidem Demiurgum volunt genesin habuisse; de timore autem reliquam omnem animalem substantiam mutorum animalium, et hominum (8). Et propter **26** hoc superiorem eum exsistentem præscire (9) quæ sunt spiritalia, et se putasse solum Deum, et per prophetas dixisse: *Ego Deus, et præter me nemo*[a]. De tristitia autem spiritalia malitiæ docent facta: unde et diabolum genesin habuisse (quem et Cosmocratorem vocant), B et dæmonia (10), et omnem spiritalem malitiæ substantiam. Sed Demiurgum quidem psychicum filium matris suæ dicunt, Cosmocratorem vero creaturam Demiurgi (11): et Cosmocratorem quidem intelligere ea quæ sunt supra eum, quoniam sit spiritalis malitia (12); Demiurgum vero ignorare, cum sit animalis. Habitare matrem quidem ipsorum in eo qui sit cœlestis locus (13), hoc est, in medietate; Demiurgum vero in eo, qui sit in cœlo locus, hoc est, hebdomade; Cosmocratorem vero in eo, qui sit se-

BILLII INTERPRETATIO.

4. Quoniam autem materialem essentiam ex tribus affectibus conflatam esse dicunt, nempe ex metu, et mœrore, et anxietate, hanc rationem ineunt, ut ex metu quidem et conversione ea omnia, quæ anima prædita sunt, coagmentata esse velint: Demiurgum nempe ex conversione; ex metu autem quidquid reliquum est animalis substantiæ, ut animæ brutorum animantium, et ferarum, et hominum. Ac propterea eum, quia imbecillior sit, quam ut quæ spiritualia sint cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse, ac per prophetas dixisse: *Ego Deus, ac præter me non est alius*. Ex mœstitia autem spirituales nequitias exstitisse docent. Hinc enim et diabolum, quem et Cosmocratorem, id est, mundi principem vocant, et dæmonas, et angelos, ac spiritualem omnem nequitiæ substantiam ortum duxisse. At vero Demiurgum quidem psychicum matris suæ filium esse dicunt; Cosmocratorem autem Demiurgi opus. Et quidem Cosmocratorem, quæ supra ipsum sunt, perspecta habere, quia nequitiæ spiritus est; Demiurgum autem ignorare, quia psychicus sit. Porro matrem eorum in supercœlesti loco, hoc est in medietate,

[a] Isai. XLV, 5, 6; et XLVI, 9.

(1) *Ἐκ δὲ τῆς λύπης.* Sic recte in editt. Gall. Feuard. et Oxon. Male vero in Epiphanii editione Parisiensi et Basileensi legitur λοιπῆς, unde et vitiosa versio ibi nata. C Nec accurata, nec integra versio est. Græca sic reddenda erant: *substantiam, ut animas brutorum animantium, et ferarum, et hominum.*

(2) *Υἱόν.* Ψυχικὸν υἱόν legit interpres.

(3) *Ἅτε ψυχικὸν ὑπάρχοντα.* Sic recte cod. Reg. et ita legerunt vetus interpres et Tertull. In omnibus editt. male ψυχικά.

(4) *Εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον.* Postremam vocem, quam legit interpres, ex cod. Reg. addidi. Sed quod spectat ὑπερουράνιον, censet Billius legendum esse ὑπουράνιον, ut opponatur τῷ ὑπερουρανίῳ, in quo mater Achamoth sedem habet. Ast recte observat Fronto Duc. ὑπουράνιον repugnare tum verbis immediate sequentibus, τουτέστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι, *hoc est in hebdomade*, qua voce septem cœli designantur: tum superius dictis, *super septem cœlos esse Demiurgum*. Non stat ergo cum Valentinianorum hypothesi, Demiurgum, quem in septem cœlis, vel super septem cœlos habitare fingebant D

(5) *Usque ad finem.* In consummatione enim dicebant, ipsorum matrem, relicto medietatis loco, Pleroma subituram, ut ait Irenæus infra cap. 7, et lib. II, cap. 29.

(6) *Quoniam quidem.* Vertendum erat, *quoniam ergo.*

(7) *Animalia.* Adjective intellige, juxta Græcum ψυχικά.

(8) *Substantiam mutorum animalium, et hominum.*

(9) *Superiorem eum existentem præscire.* Græca male legit interpres: non mirum si male reddiderit. Legit enim, ut observant Billius et Fronto Duc., ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προγιγνώσκειν, cum tamen Epiphanii lectio sensui et hypothesi Valentinianorum magis conveniat. Nam paulo post scribit Irenæus, *Demiurgum ignorare quæ sunt supra eum, cum sit animalis.* Sic ergo Græca Epiphanii cum Billio reddenda sunt: *Ac propterea eum, quia imbecillior sit, quam ut quæ spiritalia sunt cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse.* Sic accepit Tertullianus cap. 21: *Adeo rerum non erat compos, de animali scilicet sensu, invalidus spiritalia accedere, ut se solum ratus concionaretur: Ego Deus et absque me non est.*

(10) *Et dæmonia.* Adde ex Græco: *et angelos*, malos scilicet.

(11) *Creaturam Demiurgi.* Ita legendum esse recte censuit Feuardentius, quia Græc. κτίσμα, et Tertullianus, *opus Demiurgi*, habent. In veteri vero cod. Feuard., in Clarom., Pass. et Ottobon., cum editt. Eras. et Gall. perperam exstat, *creatorem.*

(12) *Spiritalis malitia.* Vertendum erat, *spiritus nequitiæ.*

(13) *Cœlestis locus.* Leg. ex Græco, *supercœlestis locus;* id exigit Valentinianorum hypothesis.

cundum nos, mundo. De expavescentia vero et aporia, quasi de vesaniori (1), corporalia, quemadmodum prædiximus, mundi elementa facta esse; terram vero secundum expavescentiæ statum, aquam vero secundum timoris motum, aerem vero secundum mœstitiæ fixionem (2); ignem vero omnibus iis inesse 27 mortem et corruptelam, quemadmodum et ignorantiam tribus passionibus inabscondam docent.

5. Cum fabricasset igitur mundum, fecit et hominem choicum, non autem ab hac arida terra, sed ab invisibili substantia, et ab effusibili et fluida materia accipientem: et in hunc insufflasse psychicum (3) definiunt. Et hunc esse secundum imaginem (4) et similitudinem factum: secundum imaginem quidem hylicum esse proximum quidem, sed non ejusdem substantiæ esse Deo; secundum

A μάδι· τὸν δὲ Παντοκράτορα (5) ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς κόσμῳ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκπλήξεως καὶ τῆς ἀμηχανίας (6), ὡς ἐκ τοῦ ἀσημοτέρου, τὰ σωματικὰ, καθὼς προείπαμεν, τοῦ κόσμου στοιχεῖα γεγονέναι· τὴν μὲν (7) κατὰ τῆς ἐκπλήξεως στάσιν, ὕδωρ δὲ κατὰ τὴν τοῦ φόβου (τῶν δακρύων) (8) κίνησιν, ἀέρα τε κατὰ τὴν λύπης πῆξιν· τὸ δὲ πῦρ ἅπασιν αὐτοῖς ἐκπεφυκέναι (9) θάνατον καὶ φθορὰν, ὡς καὶ τὴν ἄγνοιαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγκεκρύφθαι διδάσκουσι.

5. Δημιουργήσαντα δὴ τὸν κόσμον, πεποιηκέναι καὶ τὸν ἄνθρωπον τὸν χοϊκόν· οὐκ ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ξηρᾶς γῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀοράτου οὐσίας, ἀπὸ τοῦ κεχυμένου (10) καὶ ῥευστοῦ τῆς ὕλης λαβόντα· καὶ εἰς τοῦτον ἐμφυσῆσαι τὸν ψυχικὸν (11) διορίζονται. Καὶ τοῦτον εἶναι τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν B γεγονότα· κατ' εἰκόνα μὲν τὸν ὑλικὸν ὑπάρχειν παραπλήσιον μὲν, ἀλλ' οὐχ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, καθ'

BILLII INTERPRETATIO.

domicilium habere; Demiurgum autem in subcœlesti, hoc est in Hebdomade; Cosmocratorem vero in nostro hoc mundo. Postremo ex stupore et anxietate, velut ex ignobiliori stirpe, corporea, uti ante diximus, mundi elementa prodiisse: terram nimirum secundum stuporis statum, aquam secundum metus motionem, aerem secundum mœroris concretionem, ignem denique omnibus iis insitum esse mortiferum, et exitiosum; quemadmodum etiam ignorantiam hisce tribus perturbationibus abditam et occultatam esse tradunt.

5. Condito autem mundo hylicum etiam hominem effecisse, non illum quidem ex hac arida terra, sed ab invisibili essentia, et fusili, ac fluida materia sumptum, atque in eum postea psychicum insufflasse statuunt. Hunc que eum esse, qui ad imaginem et similitudinem factus sit. Hylicum enim juxta imagi-

gebant, ὑπουράνιον dici: alias confunderetur cum Cosmocratore, qui *in eo qui sit secundum nos mundo*, ac proinde sub cœlis degebat. Sed nec etiam ὑπερουράνιος, quidquid dicat Grabius, asseri potest: nam ὑπερουράνιος τόπος proprius est matris Achamoth, nec ei convenire potest, qui in septem cœlis habitabat, vel septimo ipsi cœlo incumbebat. Quare legendum puto, εἰς τὸν ἐπουράνιον τόπον. Sic scripsisse Irenæum nullus dubito; sed festinans scriba præcedentium vocum similitudine deceptus, male legens scripsit ὑπερουράνιον. Certe ἐπουράνιον legit interpres, vertit enim, *in eo qui sit in cœlo locus*. Consentit et Tertullianus scribens cap. 23, *subest enim Demiurgus in hebdomade sua*. Et cap. 31: *Et Demiurgus tunc de hebdomade cœlesti in superiora mutabit*. Ubi dum textum emendare studet Pamelius, corrumpit. Auctoritate siquidem Billii abductus, nullis vero codd. mss. fretus, scribit, *de hebdomade subcœlesti*; cum tamen editiones omnes præcedentes haberent, *cœlesti*, et sic revera legendum sit.

C condiderat Demiurgus; alteram animalem, quam insufflaverat. Hinc Tertullian. cap. 24: *Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo animat*.

(1) *Vesaniori*. Græce ἀσημοτέρου, quam vocem melius reddidisset interpres, *ignobiliori*, passione scilicet, non stirpe, ut minus bene scripsit Billius. Hinc Fronto Duc. monet emendandum esse Tertullianum cap. 23, et pro, *ex Sophiæ utilissimis casibus*, legendum *vilissimis casibus*.

(2) *Mœstitiæ fixionem*. Sic ex Græco et Tertulliano restituo, pro, *materiæ* fixionem, quod perperam habent cum edit. omnes, tum mss. Tertullianus siquidem, cap. 23, recte scribit, *si non et istum* (aerem) *Sophiæ mœstitia colasset*. Existimat Billius ὕλης pro λύπης perperam legisse interpretem. Ego vero censeo interpretem recte et legisse et scripsisse; sed imperitos vel oscitantes scribas male legentes, *mœstitiæ*, propter similitudinem litterarum, perperam commutasse in *materiæ*. Quare auctoritate cum textus Græci, tum Tertulliani motus, evidens sphalma emendare non dubitavi.

(3) *Psychicum*. Id est, *animalem hominem*. Duas enim hominis partes hic statuunt Valentiniani, alteram terrenam, quam ex *effusibili et fluida materia*

(4) *Et hunc esse secundum imaginem*, etc. Non attendit interpres ad articulum τόν, qui in Græco legitur ante κατ' εἰκόνα. Vertendum igitur erat: *et hunc esse eum, qui ad imaginem et similitudinem factus sit*. Tum vitandæ ambiguitatis causa legendum: *hylicum quidem secundum imaginem esse..... psychicum vero secundum similitudinem*.

(5) *Παντοκράτορα*. Lege cum veteri interprete et Tertull. Κοσμοκράτορα: Diabolum enim intelligit Irenæus.

(6) *Ἀμηχανίας*. Ἀπορίας legit interpres.

(7) *Τὴν μέν*. Lege γῆν μέν cum veteri interp. et Tertull. Similitudine litterarum Γ et Τ deceptus imperitus scriba, posteriorem scripsit pro priori.

(8) *Τοῦ φόβου τῶν δακρύων*. Τῶν δακρύων deleri volunt Billius et Petavius. Existimat vero Grabius delendum potius τοῦ φόβου, quoniam, inquit, *ex metu*, non humida, sed animalis substantia ortum traxisse modo dicebatur; ex lacrymis autem Achamothæ omnia humida profluxisse dictum est c. 4. At hic de metu sermo est, non quatenus passio est a tristitia, aporia, et conversione distincta; sed quatenus ipsius ἐκπλήξεως καὶ ἀμηχανίας, *consternationis* affectio est. Duæ enim hic memorantur passionis hujus affectiones, φόβος scilicet et λύπη, quibuscum nihil commune habent τὰ δάκρυα. Quare cum Billio et Petavio, imo et cum vet. interp. omitto τῶν δακρύων, et cum iisdem lego τὴν τοῦ φόβου κίνησιν.

(9) *Ἐκπεφυκέναι*. Lege cum interp. ἐμπεφυκέναι. Hinc Tertullianus cap. 23: *His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est*.

(10) *Ἀπὸ τοῦ κεχυμένου*. Legit interpres, καὶ ἀπὸ τοῦ κεχυμένου. Rectum tamen absque conjunctione καί habere possunt Græca sensum, si hæc, ἀπὸ τοῦ κεχυμένου, etc., per appositionem accipiantur.

(11) *Εἰς τοῦτον ἐμφυσῆσαι τὸν ψυχικόν*. Addit Clemens ex Orientali Valentinianorum Didasc.

ὁμοίωσιν δὲ τὸν ψυχικόν· ὅθεν καὶ πνεῦμα ζωῆς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἰρῆσθαι ἐκ πνευματικῆς (1) ἀπορροίας οὖσαν. Ὕστερον δὲ περιτεθεῖσθαι λέγουσιν αὐτῷ τὸν δερμάτινον χιτῶνα· τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητὸν σαρκίον εἶναι λέγουσι.

A similitudinem vero psychicum; unde et spiritum vitæ substantiam ejus dictam, cum sit ex spirituali defluitione (7). Post deinde circumdatam dicunt ei dermatinam tunicam (8): hanc autem sensibilem carnem esse volunt.

6. Τὸ δὲ κύημα τῆς μητρὸς αὐτῆς (2) τῆς Ἀχαμὼθ, ὃ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλων (3) ἀπεκύησεν ὁμοούσιον ὑπάρχον τῇ μητρὶ, πνευματικὸν, καὶ αὐτὸν ἠγνοηκέναι τὸν Δημιουργὸν λέγουσι· καὶ λεληθότως κατατεθεῖσθαι εἰς αὐτὸν, μὴ εἰδότος αὐτοῦ, ἵνα, δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχὴν σπαρὲν, καὶ εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο σῶμα κυοφορηθὲν, ἐν τούτοις καὶ αὐξηθὲν, ἕτοιμον γένηται εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου (4). Ἔλαθεν οὖν, ὡς φασι, τὸν Δημιουργὸν ὁ συγκατασπαρεὶς τῷ ἐμφυσήματι αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Σοφίας πνευματικὸς ἀνθρώπων ἀῤῥήτῳ B προνοίᾳ (5). Ὡς γὰρ τὴν μητέρα ἠγνοηκέναι, οὕτω καὶ τὸ σπέρμα αὐτῆς· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι λέγουσιν, ἀντίτυπον τῆς ἄνω Ἐκκλησίας. Καὶ τότε εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀξιοῦσιν (6), ὥστε ἔχειν αὐτοὺς τὴν μὲν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, τὸ δὲ σῶμα ἀπὸ τοῦ χοὸς, καὶ τὸ σαρκικὸν ἀπὸ τῆς ὕλης,

6. Partum vero matris ipsorum, quæ est Achamoth, quem secundum inspectionem (9) eorum angelorum, qui sunt erga Salvatorem, generavit, existentem ejusdem substantiæ matri suæ, spiritalem (10), et ipsum (enim) ignorasse Demiurgum dicunt: et latenter depositum esse in eum, nesciente eo, uti per eum in eam, quæ ab eo esset, animam seminatum, et in materiale hoc corpus, gestatum quoque velut in utero in iis, et amplificatum, paratum fiat ad susceptionem perfectæ ratiB nis (11). Latuit igitur, quemadmodum dicunt, Demiurgum conseminatus insufflationi ejus (12) a Sophia spiritalis homo, inenarrabili virtute et providentia. Quemadmodum enim matrem suam ignoravit, sic et semen ejus. Quod etiam **28** ipsum Ecclesiam esse dicunt, exemplum superioris Ecclesiæ (13): et hunc esse in semetipsis hominem

BILLII INTERPRETATIO.

nem esse, Deo quidem persimilem, verum non ejusdem cum eo essentiæ; psychicum autem juxta similitudinem; unde etiam vitæ spiritum, essentiam ejus dictam esse, ut quæ ex spiritali defluvio exsistat. Postea autem intextam ipsi pelliceam tunicam fuisse aiunt, hoc est, corpus hoc, quod in sensum cadit.

6. At vero partum matris ipsius Achamoth, quem ex angelorum eorum, quibus Salvatoris latus cinctum erat, contemplatione protulit, quod ejusdem cum matre essentiæ, ac spiritualis esset, ne ipsum quidem Demiurgum cognitum habuisse dicunt; sed furtim in eum nescientem depositum fuisse, ut per eum in animam ab eo conditam fusus, et in hoc materia constanti corpore, velut utero, gestatus et amplificatus, ad perfecti sermonis susceptionem aptus redderetur. Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritualis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersus sit. Ut enim ille matrem suam, ita ipsius quoque semen ignoravit: quod etiam ipsum Ecclesiam esse dicunt, supernæ illius Ecclesiæ imaginem. Atque hominem eum, quem fingunt, hujusmodi esse

p. 797, col. 1, animalem illum hominem a Demiurgo insufflatum, animatum fuisse γεώδη καὶ ὑλικὴν, ἄλογον καὶ τῶν θηρίων ὁμοούσιον, *terrenam, et materialem, rationis expertem, et animæ ferarum consubstantialem.* Quæ consona sunt mox dicendis ab Irenæo.

(1) *Ἐκ πνευματικῆς.* Legisse videtur interpres, ἅτε ἐκ πνευματικῆς.

(2) *Μητρὸς αὐτῆς.* Αὐτῶν legit vetus interpres.

(3) *Ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλων*, etc. Notat Grab. quod ex Clemente in *Excerptis* pag. 789 et 797, partus ille spiritalis Achamothæ esset σπέρμα ἀῤῥενικόν, *semen masculinum*, ἀπόῤῥοια τοῦ ἄῤῥενος καὶ ἀγγελικοῦ, *utpote effluvium masculini et angelici generis*; σπέρμα πνευματικὸν, τῷ Ἀδὰμ ἀδήλως ἐνσπαρὲν εἰς τὴν ψυχήν, *semen spiritale a Sophia animæ Adami clanculum insitum*, ἵνα ᾖ ἡ λογικὴ καὶ οὐρανία ψυχὴ μὴ κενὴ, ἀλλὰ μυελοῦ γέμουσα πνευματικοῦ, *ut anima rationalis atque cœlestis non esset vacua, sed spiritualis medullæ plena.* Confer loca si lubet.

(4) *Τελείου.* Adde λόγου ex vet. interp. et Tertull.

(5) *Πνευματικὸς ἀνθρώπων ἀῤῥήτῳ προνοίᾳ.* Ex veteri interpr. lege, πνευματικὸς ἄνθρωπος ἀῤῥήτῳ δυνάμει καὶ προνοίᾳ.

(6) *Καὶ τότε εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀξιοῦσιν.* Sic post veterem interpretem cum Billio lege: καὶ τοῦτον εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἄνθρωπον ἀξιοῦσιν.

(7) *Defluitione.* Ita Grab. ex codd. Arund. et Merc. 2. Consentit Clarom. In Eras. et Gall. male, C *definitione.* In Feuardentio autem ex vet. cod. satis bene, *defluxione*; licet prior vox interpretis esse videatur.

(8) *Dermatinam tunicam.* Ita ex Græco reposuit Feuardentius, pro *adamantinam*, quod perperam legitur non modo in editt. Eras. et Gall., sed et in omnibus mss. Recte vero Tertull. c. 24, reddidit, *pelliceam tunicam.*

(9) *Inspectionem.* Sic codd. Clarom. Pass. Arund. et Merc. 2, editt. *inspectationem.*

(10) *Matri suæ spiritalem.* Ita reposuit Feuard. a Frontone Duc. monitus. In editt. autem Eras. et Gall. et in mss. codd. Clarom. et Pass. perperam legitur, *matris suæ spiritalis.* Codd. Arund. Voss. et Merc. 2 hic accuratos non esse monet Grabius.

(11) *Perfectæ rationis.* Merc. 1, *perfectionis*, Tertull. pro *ratione* dixit *sermonem*; hunc secutus est Billius. Sed præferenda videtur vet. interpretis lectio, quam habent codices omnes cum editt. D tum mss.

(12) *Insufflationi ejus.* Ita Clarom. Pass. et Arund. juxta Græcum τῷ ἐμφυσήματι αὐτοῦ. Merc. 2, *insubflationi ejus.* At editt. Eras. Gall. et Feuard. minus bene *in subflatione ejus*; Græcorum sensum obscurius hic reddidit interpres; clarius Billius: *Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritualis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersus sit.*

(13) *Ecclesiæ. Suæ* addit Voss., *site* Pass., forte pro *sitæ* aut *suæ*. Sed nihil ejusmodi habet Græcum.

voluht, uti habeant (1) animam quidem a Demiurgo corpus autem a limo, et carneum (2) a materia, spiritalem vero hominem a matre Achamoth.

A τὸν δὲ πνευματικὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς μητρὸς τῆς Ἀχαμώθ

CAPUT VI.

Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, solis Catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis pollui se posse putabant. Perditi eorum mores.

1. Cum sint igitur tria (3), alterum materiale (quod etiam sinistrum vocant) ex necessitate perire dicunt, quippe cum nullam spirationem (4) incorruptelæ recipere possit : animale vero, (quod etiam dextrum appellant) cum sit medium spiritalis et materialis, illuc redigi, quocunque (5) declinaverit ; spiritale vero emissum esse, uti hic animali conjunctum formetur, coeruditum ei in conversatione. Et hoc esse dicunt *sal* (6), et *lumen mundi* [35]. Opus erat enim animali sensibilibus disciplinis. Ob quam causam et mundum fabricatum dicunt, et Salvatorem ad hoc venisse animale (7), quia suæ potestatis est, ut id salvet. Quæ enim salvaturus erat, eorum primitias (8) eum suscepisse dicunt : ab Achamoth quidem spiritale, a Demiurgo autem indutum psychicum (id est, animalem) Christum, a dispositione (9) autem circumdatum corpus, animalem habens substantiam,

1. Τριῶν οὖν ὄντων, τὸ μὲν ὑλικὸν, ὃ καὶ ἀριστερὸν καλοῦσι, κατὰ ἀνάγκην ἀπόλλυσθαι λέγουσιν, ἄτε μηδεμίαν ἐπιδείξασθαι (10) πνοὴν ἀφθαρσίας δυνάμενον· τὸ δὲ ψυχικὸν, ὃ καὶ δεξιὸν προσαγορεύουσιν, ἄτε μέσον ὂν τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ, ἐκεῖσε χωρεῖν, ὅπου ἂν καὶ τὴν πρόσκλισιν ποιήσηται· τὸ δὲ πνευματικὸν ἐκπεπέμφθαι, ὅπως ἐνθάδε τῷ ψυχικῷ συζυγὲν μορφωθῇ, συμπαιδευθὲν αὐτῷ ἐν τῇ ἀναστροφῇ. Καὶ τοῦτ' εἶναι λέγουσι τὸ ἅλας, B καὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν (11) καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων. Δι' ὧν (12) καὶ κόσμον κατεσκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν Σωτῆρα δὲ ἐπὶ τοῦτο παραγεγονέναι τὸ ψυχικὸν, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιόν ἐστιν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ. Ὧν γὰρ ἤμελλε σώζειν, τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς Ἀχαμὼθ τὸ πνευματικὸν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ἐνδεδύσθαι τὸν ψυχικὸν Χριστὸν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτεθεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατ-

BILLII INTERPRETATIO.

volunt, ut animam a Demiurgo habeat, corpus a terra, carnem a materia, ac denique spiritualem hominem a matre Achamoth.

CAPUT VI.

1. Tria igitur cum sint, hylicum quidem, quod etiam sinistrum vocant, ea esse conditione, ut necessario ipsi pereundum sit, quippe quod nullum incorruptibilitatis afflatum recipere queat ; psychicum autem, quod item dextrum appellant, velut inter spirituale et hylicum interjectum, eo abire, quocunque sese inflexerit : spirituale denique ob eam causam emissum esse, ut hic psychico conjunctum formetur, una videlicet cum eo eruditum in conversatione. Atque hoc salem esse dicunt, et mundi lucem. Psychicum etenim sensilibus disciplinis opus habuisse. Ob eamque causam et mundum fabricatum esse aiunt, et Salvatorem ipsum ad hoc psychicum, utpote arbitrii libertate præditum, venisse, ut ipsi salutem afferret. Quibus enim salutem allaturus erat, eorum primitias ipsum assumpsisse tradunt ; nimirum ab Achamoth id quod spirituale est accepisse, a Demiurgo autem psychico Christo convestitum fuisse, a dispensatione vero impositum ei corpus fuisse, animali essentia præditum, atque ineffabili arte ita

[35] Matth. v, 13, 14.

(1) *Et hunc esse in semetipsis... uti habeant.* Pamelius in cap. 25 Tertull. legi vult : *et hunc esse ex semetipsis... uti habeat* ; sed frustra, repugnat enim textus Græcus.

(2) *Carneum.* Ita recte Grabius ex Voss. Merc. 2, et Græco reposuit. Consentit Clarom. Cæt. editt. male *carnem.*

(3) *Cum sint igitur tria.* Sic restituit Feuard. ex veteri codice, uti conjicio, et textu Græco ; consentit Ottobon. In editt. Eras. et Gall. necnon mss. Clarom. Pass. Arund. et Merc. 2, male *cum sint igitur tres.*

(4) *Spirationem.* Sic edit. Oxon. ex codd. Arund. et Merc. 2, consentiente Clarom. ; cæteri cum editi tum mss. *inspirationem.* Prior lectio præferenda videtur.

(5) *Illuc redigi quocunque*, etc. In Feuard. edit. perperam exstat, *illud ;* in cæteris recte *illuc.* Sed mallem hæc cum Billio clarius vertisset interpres : *eo abire, quocunque se inflexerit.*

(6) *Sal.* In Feuard. edit. *salem ;* in Eras. et Gall. et ms. Arund. *solem.*

(7) *Animale.* In Eras. Gall. et Feuard. editt. *Animalem*, id est Salvatorem. Sed priorem lectionem confirmat quod immediate sequitur, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιόν ἐστιν, *quia suæ potestatis est*, id est arbitrii libertate præditum ; neque enim hoc ad aliud quam τὸ ψυχικὸν referri potest. Tertullianus quidem cap. 26, scripsit, *animalem*, sed phrasin paulo aliter C construxit : *in hoc et veterem animalem in mundo repræsentatum, in salutem scilicet animalis.* Quæ paulo obscuriorum veteris interpr. verborum sensum aperiunt, scilicet, *Salvatorem ad hoc animale, utpote arbitrii libertate præditum venisse, ut ipsi salutem afferret.*

(8) *Primitias.* Apud Tertull. c. 26, pro *primitias* legitur *prospicientias.* Sed monet Latinius, aut Petrus Ciaconius, legendum esse *prosicias. Prosicia* autem ex Glossario, ut observat Fronto Duc., idem quod ἀκροθίνια. *Prositiæ*, αἱ τῶν θυμάτων ἀπαρχαί, quæ significationes interpretis nostri *primitiis* respondent.

(9) *A dispositione.* Sic Græcam vocem οἰκονομία reddere amat interpres, ut passim videre est. Mallem tamen cum cæteris Latinis vertisset, *dispensatio.* Hic enim sermo est de iis quæ Servator in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, quorum caput ac principium est Incarnatio ; quæ Græcis una voce dicuntur οἰκονομία, Latinis *dispensatio.* D

(10) *Ἐπιδείξασθαι.* Lege cum vet. interp. ἐπιδέξασθαι, non ἐπιδείξασθαι.

(11) *Τῶν ψυχικῶν.* Legit interpres τῷ ψυχικῷ. Sic etiam legit Tertull. cap. 26, *indiguisse enim animalem etiam sensibilium disciplinarum.*

(12) *Δι' ὧν.* Διό legi volunt Billius et Petavius. Sed cum δι' ὧν eamdem habeat significationem, retineri nihil vetat.

εσκευασμένον δὲ ἀῤῥήτῳ τέχνῃ, πρὸς·τὸ καὶ ὁράτον, καὶ ἁψηλάφητον, καὶ παθητὸν (1) γεγενῆσθαι. Καὶ ὑλικὸν δὲ οὐδ' ὁτιοῦν εἰληφέναι λέγουσιν αὐτόν· μὴ γὰρ εἶναι τὴν ὕλην δεκτικὴν σωτηρίας. Τὴν δὲ συντέλειαν ἔσεσθαι, ὅταν μορφωθῇ καὶ τελειωθῇ γνώσει πᾶν τὸ πνευματικὸν, τουτέστιν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, οἱ τὴν τελείαν γνῶσιν ἔχοντες περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς Ἀχαμώθ (2). Μεμυημένους δὲ μυστήρια εἶναι τούτους ὑποτίθενται.

A paratum vero inenarrabili arte, ut et visibile, et palpabile, et passibile fieret. Et hylicum autem nihil omnino suscepit: non enim esse hylicum capacem salutis. Consummationem vero futuram, cum formatum et perfectum fuerit scientia omne spiritale, hoc est homines (7) qui perfectam agnitionem habent de Deo, et hi qui ab Achamoth initiati sunt mysteria; esse autem hos semetipsos (8) dicunt.

2. Ἐπαιδεύθησαν γὰρ τὰ ψυχικὰ, οἱ ψυχικοὶ ἄνθρωποι, οἱ δι' ἔργων καὶ πίστεως ψιλῆς βεβαιούμενοι, καὶ μὴ τὴν τελείαν γνῶσιν ἔχοντες. Εἶναι δὲ τούτους ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς λέγουσι. Διὸ καὶ ἡμῖν μὲν ἀναγκαῖον εἶναι τὴν ἀγαθὴν (3) πρᾶξιν ἀποφαίνονται· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον σωθῆναι, αὐτοὺς δὲ μὴ διὰ πράξεως, ἀλλὰ διὰ τὸ φύσει πνευματικοὺς εἶναι, πάντη τε καὶ πάντως σωθήσεσθαι (4) δογματίζουσιν. Ὡς γὰρ τὸ χοϊκὸν ἀδύνατον σωτηρίας μετασχεῖν (οὐ γὰρ εἶναι λέγουσιν αὐτοὶ δεκτικὸν αὐτῆς), οὕτω πάλιν τὸ πνευματικὸν (θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι) (5), ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, κἂν ὁποίαις (6) συγ-

2. Erudiuntur autem psychica (id est animalia), psychici (id est animales) homines, qui per operationem, et fidem nudam firmantur, et non perfectam agnitionem habent. Esse autem hos nos, qui sumus ab Ecclesia, dicunt. Quapropter et nobis quidem necessariam esse bonam conversationem respon- B dent; aliter enim impossibile esse salvari. Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spiritales, omnimodo salvari dicunt. Quemadmodum enim choicum impossibile est salutem percipere (non enim esse illum capacem salutis dicunt), sic iterum quod spiritale (quod se-

BILLII INTERPRETATIO.

constructum, ut et oculis cerni, et tractari ac denique pati posset. Neque enim hylicum quidquam, hoc est materiale, ab eo assumptum fuisse aiunt: quandoquidem materia salutis neutiquam capax sit. Consummationem porro tum demum fore, cum scientia informatum, atque perfectum fuerit quidquid spirituale est, hoc est spirituales homines, qui perfectam de Deo cognitionem habent, et ab Achamoth mysteria didicerunt. Hos autem se esse statuunt.

2. Animalibus autem disciplinis imbuti sunt animales homines, qui per opera, et nudam fidem confirmantur, nec perfecta cognitione prædili sunt. Quales nos, qui Ecclesiæ fidem profitemur, esse aiunt. Ex quo etiam nobis hoc necesse esse pronuntiant, ut probas actiones adhibeamus; nec enim alioqui fieri

(1) Ἀόρατον καὶ ἁψηλάφητον καὶ παθητόν. Παθητὸν quidem recte reposuit Petavius ex cod. Reg. et Epiphanii edit. Basileensi, pro ἀπάθητον, quod perperam exstat in Irenæi editt. Gall. et Feuard. Sed legendum etiam cum vet. interp. ut scite observant Billius et Petav. ὁρατὸν καὶ ψηλαφητόν. Sic enim inferius eadem repetens scribit Irenæus cap. 9, n. 3, πρὸς τὸ ὁρατὸν γενέσθαι καὶ ψηλαφητόν. Sic legit et Tertullianus cap. 26, corpus Salvatoris ita *constructum* dicens, *quo congressui, et conspectui, et contactui et defunctui* (id est vel morti, vel functioni cuilibet, quam exercet homo) *ingratis subjaceret*. Sic pariter Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, c. 7, ubi Valentinianorum de Christo sententiam iisdem fere cum Irenæo verbis describens ait: Ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιθέσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, ἀῤῥήτῳ δὲ σοφίᾳ πεποιημένον πρὸς τὸ ἁπτὸν καὶ ὁρατὸν γενέσθαι καὶ παθητόν. *A dispensatione autem circumpositum ei corpus, animalem habens substantiam, et ineffabili sapientia paratum, ut et tangi et cerni et pati posset.* C

(2) Καὶ τῆς Ἀχαμώθ, etc. Sic Græca hæc ex vet. interp. emendanda esse censet Billius: Καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαμὼθ μεμυημένους τὰ μυστήρια· ἑαυτοὺς δὲ εἶναι τούτους ὑποτίθενται· Grabius e contrario Latina ad normam Græci textus corrigenda putat. Sed præferenda Billii emendatio, utpote quæ Valentinianorum hæresi magis accommodata sit. Isti enim spiritales sese jactabant, *perfectos et semina electionis*, ut paulo inferius scribit Irenæus, ut qui a matre Achamoth spiritale semen participassent, καὶ ἰδιόκτητον ἄνωθεν ἀπὸ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀνονομάστου συζυγίας συγκατεληλυθυῖαν ἔχειν τὴν χάριν, *seque gratiam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione cœlitus directam proprie possidere*, qua scilicet a matre sua accepta, mysteriis ejus initiati fuerant. Hinc subditur: διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τὸ τῆς συζυγίας μελετᾷν μυστήριον: *quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari mysterium*, ut vertit vetus interpres.

(3) Ἀγαθὴν. Deest in cod. Reg.

(4) Διὰ τὸ φύσει πνευματικοὺς εἶναι σωθήσεσθαι. Utpote qui spiritalem hominem, corruptionis expertem, a matre Achamoth procreatum in seipsis haberent, ut superius dictum est et mox subjicitur. Hinc, Augustino teste lib. *De hæres.*, cap. 6, Gnosticorum omnium hoc erat perversissimum dogma, *animarum substantiam, Dei esse naturam*. Confer Clementem Alex. lib. II *Strom.*, p. 363, et in *Excerptis*, p. 798, col. 1.

(5) Θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι. Lege cum interprete, ὃ θέλουσιν αὐτοὶ εἶναι.

(6) Ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, κἂν ὁποίαις. Portentosum dogma, quod sceleribus omnibus viam sternebat. Ex eo principio sponte fluebat, ut recte observat Clem. Alexand., l. III *Strom.*, p. 427, quod salutem non operibus ascriberent, sed soli γνώσει operibus destitutæ, seu *seminis electi* privilegio, quæ sibi innata esse jactabant; unde sequebatur, eos quidvis agerent, a salute nunquam excidere posse, πάντως γε σωθησομένων φύσει, *utpote qui natura salvi futuri essent*. Animas enim natura bonas, alias natura malas statuebant, ut inferius scribit Irenæus; *et immutabilem et irreformabilem naturæ naturam pronuntiaverunt*, inquit Tertull., c. 29. Adde quod principium illud quod Carpocratianis speciatim tribuit Epiphanius hær. 27, post Irenæum infra c. 25, et Simonianis Irenæus cap. 24. Gnosticorum omnium fuerit commune, actiones humanas ex se, naturaque sua bonas aut malas non esse, sed ex hominum opinione duntaxat. Ex quo duplici principio cætera quæ hic et capp. 25 et seqq. refert Irenæus, opinionum monstra manant. Sed vide Dissert. nostram I. D

(7) *Hoc est homines*. Adde *spirituales*, ex Græco πνευματικοί.

(8) *Esse autem hos semetip.* Clarom. et Pass. *esse autem hoc semetip.*

metipsos esse volunt) impossibile esse corruptelam percipere, licet in quibuscunque fuerint factis. Quemadmodum enim aurum in cœno depositum non amittit decorem suum, sed suam naturam custodit, cum cœnum nihil nocere auro possit : sic et semetipsos dicunt, licet in quibuscunque materialibus operibus **30** sint, nihil semetipsos noceri, neque amittere spiritalem substantiam.

3. Quapropter et intimorate omnia, quæ vetantur, hi qui sunt ipsorum perfecti operantur, de quibus Scripturæ confirmant, quoniam *qui faciunt ea, regnum Dei non hæreditabunt*[26]. Etenim idolothyta indifferenter manducant, nihil inquinari ab iis putantes, et in omnem diem festum ethnicorum, pro voluptate in honore idolorum (1) factum, primi conveniunt; uti in nihilo quidem abstineant, quod est apud Deum et apud homines odiosum, muneris homicidiale spectaculum. Quidam autem et carnis voluptatibus insatiabiliter inservientes, carnalia carnalibus, spiritalia spiritalibus reddi dicunt. Et quidam quidem ex ipsis clam eas mulieres, quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpunt; quemadmodum multæ sæpe ab iis suasæ (2), post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. Alii vero et manifeste, ne quidem erubescentes, quascunque adamaverint mulieres, has a viris suis abstrahentes, suas nuptas fecerunt. Alii vero valde modeste initio, quasi cum sororibus fingentes habitare,

A καταγένωνται πράξεσιν. Ὃν γὰρ τρόπον χρυσὸς ἐν βορβόρῳ κατατεθεὶς οὐκ ἀποβάλλει τὴν καλλονὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν φύσιν διαφυλάττει, τοῦ βορβόρου μηδὲν ἀδικῆσαι δυναμένου τὸν χρυσόν· οὕτω δὲ καὶ αὐτοὺς λέγουσι, κἂν ὁποίαις ὑλικαῖς πράξεσι καταγένωνται, μηδὲν αὐτοὺς παραβλάπτεσθαι, μηδὲ ἀποβάλλειν τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν.

3. Διὸ δὴ καὶ τὰ ἀπειρημένα πάντα ἀδεῶς οἱ τελειότατοι πράττουσιν αὐτῶν, περὶ ὧν καὶ Γραφαὶ διαβεβαιοῦνται, *τοὺς ποιοῦντας αὐτὰ βασιλείαν Θεοῦ μὴ κληρονομήσειν*. Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα (3) διαφόρως (4) ἐσθίουσι, μηδὲ μολύνεσθαι ὑπ' αὐτῶν ἡγούμενοι· καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἑορτάσιμον τῶν ἐθνῶν τέρψιν, εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων γινομένην, πρῶτοι συνίασιν, ὡς μηδὲ B τῆς παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις μεμισημένης τῆς τῶν θηριομάχων καὶ μονομαχίας ἀνδροφόνου θέας ἀπέχεσθαι ἐνίους αὐτῶν. Οἱ δὲ καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς (5) κατακόρως δουλεύοντες τὰ σαρκικὰ τοῖς σαρκικοῖς καὶ τὰ πνευματικὰ τοῖς πνευματικοῖς ἀποδίδοσθαι λέγουσι. Καὶ οἱ μὲν αὐτῶν λάθρα τὰς διδασκομένας ὑπ' αὐτῶν τὴν διδαχὴν ταύτην γυναῖκας διαφθείρουσιν, ὡς πολλάκις ὑπ' ἐνίων αὐτῶν ἐξαπατηθεῖσαι, ἔπειτα ἐπιστρέψασαι γυναῖκες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, σὺν τῇ λοιπῇ πλάνῃ καὶ τοῦτο ἐξωμολογήσαντο· οἱ δὲ καὶ κατὰ τὸ φανερὸν ἀπερυθριάσαντες, ὧν ἂν ἐρασθῶσι γυναικῶν, ταύτας ἀπ' ἀνδρῶν ἀποσπάσαντες, ἰδίας γαμετὰς ἠγήσαντο. Ἄλλοι δὲ αὖ πάλιν σεμνῶς κατ' ἀρχὰς, ὡς μετὰ ἀδελφῶν

BILLII INTERPRETATIO.

posse, ut salutem consequamur. At se non per actionem, sed quod natura spirituales sint, omnino ac sine ulla dubitatione salvos fore affirmant. Ut enim hylicum nullo modo salutis particeps esse posse dicunt, quod ejus capax minime sit : sic rursus spirituale (quod ipsi se esse volunt) ea conditione esse, ut nullo prorsus modo interitum atque corruptionem recipere queat, quibuscunque tandem in flagitiis sceleribusque versetur. Quemadmodum enim aurum in cœno positum, pulchritudinem suam haud proinde amittit, verum naturam suam incolumem servat, nec detrimenti quidquam ei a cœno afferri potest : eodem modo sese quoque, quibuslibet tandem in materialibus actionibus versentur, nihil hinc lædi, nec spiritualis essentiæ jacturam facere.

3. Quo etiam fit, ut eorum perfectissimi quique omnia ea, quæ legis interdicto prohibentur, et de qui-

[26] Gal. v, 21.

(1) *Pro voluptate in honore idolorum*, etc. Sic auctoritate Græci textus et clarissimi Cotelerii in notis ad lib. II *Constit. apostol.*, cap. 61, judicio restitui, pro eo quod in omnibus codd. vitiose legitur : *pro voluntate*, etc. Haud dubitem enim, quin interpres scripserit *voluptate;* sed cum veteres non infrequenter scriberent *volumptas, volumptate*, etc., adeo ut interdum dubites utrum *voluntas, voluntate*, an *voluptas, voluptate*, legendum sit; qui secuti sunt, hanc vocem *volumptate* in Irenæi codd. nacti, imprudenter commutarunt in *voluntate*. In codd. Clarom. et Ottob. pro *in honore idolorum*, legitur, *in honore eorum*, fortassè pro *in honore deorum;* quæ postrema lectio Frontoni Ducæo magis arrideret. Monet vero laudatus Cotelerius post verbum, *abstineant*, addendum esse *ab eo*. Quod autem Græcas voces duas θηριομάχων καὶ μονομαχίας, *bestiariorum et gladiatorum*, unica voce *muneris* reddiderit interpres, Latinos auctores secutus est, quibus *munus* non raro significat *spectaculum gladiatorium*, aut *bestiarum* quibuscum homines depugnarent. Sic Sueton. in *Cæsare : Bestias quoque ad munus populi comparatas trucidaverant*. Et ibid.: *Edidit spectacula varii generis, munus gladiatorium, tudos etiam regionatim urbe tota*. Hinc *munerarii* dicebantur, qui ejusmodi spectacula exhibebant. Addit denique Grabius interpretem vitioso codice usum, non legisse duas ultimas hujus periodi

C voces, ἐνίους αὐτῶν. Ut itaque lector rectum plenumque verborum Irenæi sensum percipiat, sequentem eorum dat versionem vir eruditus : *ad omnia festiva gentilium oblectamenta, quæ in honorem idolorum instituuntur, primi confluunt : adeo ut nonnulli eorum ne quidem abstineant ab eo quod Deo hominibusque maxime invisum est, spectaculo eorum qui cum bestiis pugnant, vel cum hominibus bello congressi eos cædunt*.

(2) *Ab iis suasæ*. Gr. ὑπ' ἐνίων αὐτῶν ἐξαπατηθεῖσαι, *a quibusdam ipsorum circumventæ*.

(3) *Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα*, etc. Id a Nicolaitis Gnosticorum omnium parentibus acceperant Valentiniani. Illi siquidem, August. teste lib. *De hær.*, cap. 5, *nec ab iis quæ idolis immolantur, cibos suos separabant; et alios ritus gentilium superstitionum non aversabantur*. Jam pridem S. Joannes *Apocal.* II, 14, 20, id crimen in iis hæreticis reprehendit, ut observat Irenæus infra cap. 27.

(4) *Διαφόρως*. Legendum cum interp. ἀδιαφόρως.

D (5) *Οἱ δὲ καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς*, etc. Turpissima Gnosticorum flagitia fusius describit Epiphan., hær. 26. Si quis miretur in tot facinorum putido cœno altius immersos homines mente præditos volutari potuisse, illius meminerit quod scribit Hieronymus in cap. IX *Oseæ : difficile hæreticum inveniri qui diligat castitatem*.

προσποιούμενοι συνοικεῖν, προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλέγχθησαν, ἐγκύμονος τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ γενηθείσης.

A procedente tempore manifestati sunt, gravida sorore a fratre facta.

4. Καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ μυσαρὰ καὶ ἄθεα πράσσοντές, ἡμῶν μὲν, διὰ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ φυλασσομένων καὶ μέχρις ἐννοίας καὶ λόγου ἁμαρτεῖν, κατατρέχουσιν, ὡς ἰδιωτῶν, καὶ μηδὲν ἐπισταμένων· ἑαυτοὺς δὲ ὑπερυψοῦσι, τελείους ἀποκαλοῦντες, καὶ σπέρματα ἐκλογῆς. Ἡμᾶς μὲν γὰρ ἐν χρήσει (1) τὴν χάριν λαμβάνειν λέγουσι, διὸ καὶ ἀφαιρεθήσεσθαι αὐτῆς· αὐτοὺς δὲ ἰδιόκτητον ἄνωθεν ἀπὸ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀνονομάστου συζυγίας συγκατεληλυθυῖαν ἔχειν τὴν χάριν· καὶ διὰ τοῦτο προστεθήσεσθαι αὐτοῖς (2). Διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τὸ τῆς συζυγίας μελετᾷν μυστήριον. Καὶ τοῦτο πείθουσι τοὺς ἀνοήτους, αὐταῖς λέξεσι λέγοντες οὕτως· Ὃς ἂν ἐν κόσμῳ γενόμενος (3) γυναῖκα οὐκ ἐφίλησεν, ὥστε αὐτὴν κρατηθῆναι, οὐκ ἔστιν ἐξ ἀληθείας, καὶ οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν. Ὁ δὲ ἀπὸ κόσμου γενόμενος, κρατηθεὶς γυναικὶ, οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν, διὰ τὸ ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι (4) γυναικός. Διὰ τοῦτο οὖν ἡμᾶς καλοὺς

4. Et alia multa odiosa et irreligiosa facientes, nos quidem, qui per timorem Dei timemus (5) etiam usque in mentibus nostris et sermonibus peccare, arguunt quasi 31 idiotas, et nihil scientes; semetipsos extollunt, perfectos vocantes, et semina electionis. Nos enim in usu gratiam accipere dicunt, quapropter et auferri a nobis : semetipsos autem proprie possidere (6), desursum ab inenarrabili et innominabili syzygia descendentem habere gratiam, et propterea adjici eis. Quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari (7) mysterium. Et hoc suadent insensibilibus (8), iis sermonibus dicentes sic : Quicunque in sæculo est, et uxorem non amat, ut ei conjungatur (9), non est de veritate, et non transiet in veritatem. Qui autem de sæculo est mistus mulieri, non transit in veritatem; quoniam in concupiscentia mistus est mulieri. Quapropter nobis quidem, quos psychicos

B

BILLII INTERPRETATIO.

bus affirmat Scriptura, quod *qui hæc faciunt regni Dei hæreditatem minime consequentur*, sine ullo metu perpetrent. Nam et ea quæ idolis immolata sunt, libere, ac sine ullo discrimine edunt, nec iis inquinari se arbitrantur : atque ad omnia gentilium festa et oblectamenta, quæ ad idolorum honorem, cultumque celebrantur, primi confluunt : adeo ut nonnulli eorum, ne a sanguinario quidem et funesto, Deoque et hominibus inviso spectaculo, in quo cum feris dimicatur, vel gladiatores inter se pugnant, abstinendum sibi esse putent. Sunt etiam qui carnis voluptatibus ad satietatem usque obsequentes, carnalia carnalibus, et spiritualia spiritualibus persolvi aiunt. Quinetiam ipsi partim occulte cum mulierculis iis, quas in doctrina sua erudiunt, stupri commercium habent, quemadmodum ipsæ sæpe a quibusdam ipsorum circumventæ, atque in fraudem impulsæ, ac postea ad Dei Ecclesiam reversæ, cum reliquo suo errore hoc quoque confessæ sunt; partim aperte, perfrictaque fronte quascunque adamarint mulieres, eas a viris avulsas matrimonio sibi copulant. Alii rursus cum honeste primum, velut cum sororibus, habitare se finxissent, progrediente tempore deprehensa fraus est, gravida nimirum a fratre facta sorore.

4. Ac pleraque alia impia et exsecranda flagitia designantes, nos quidem, qui Dei metu cavemus, ne vel cogitatione tenus, et sermone peccemus, ut indoctos ac prorsus ignaros insectantur; seipsos autem mirifice extollunt, ac perfectos appellant, et semina electionis. Nos enim in usu tantummodo gratiam accipere dicunt, ob idque fore, ut ea nobis adimatur; se autem eam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione cœlitus devectam proprie possidere, ob eamque causam fore, ut ipsis accrescat : proindeque sibi quovis modo faciendum esse, ut conjugii mysterium exerceant. Atque ut hoc stolidis hominibus per-

(1) Ἐν χρήσει. Opponitur, inquit Billius, τῇ κτήσει.

C

rem haberent, victos, ac velut constrictos sic teneri, ut ad veritatem pervenire non possent : his proinde necessarium esse continentiæ ac bonarum actionum studium, sibi autem minime, ut mox subjicitur.

(2) Ἀφαιρεθήσεσθαι... προστεθήσεσθαι αὐτοῖς. His verbis, inquit idem vir doctus, alludit ad illud Luc. XIX, 26 : *Omni habenti dabitur, et abundabit; ab eo autem qui non habet, et quod habet auferetur ab eo.*

(3) Ἐν κόσμῳ γενόμενος, et postea, ὁ δὲ ἀπὸ κόσμου γενόμενος. Hæc verba, *in mundo* et *de mundo*, inquit idem, a Valentinianis petita esse videntur ex cap. XVII Joannis, ubi Christus discipulos suos, *in mundo*, sed non *de mundo* esse ait. Quæ quidem verba impurissimi homines falso de se usurpabant.

(4) Κρατηθεὶς γυναικὶ διὰ τὸ ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι, etc. Sic recte Gallas. et Feuard. ediderunt. Cæteri, repugnante tum vet. interp. tum ipso sensu, μὴ κρατηθεὶς γυναικὶ... διὰ τὸ μὴ ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι, bis addendo particulam negativam μή, quæ utrobique delenda erat. Nimirum

D

sensus est, ut probe observat Billius, Valentinianos, licet libidinibus parerent, concupiscentia tamen minime vinci, nec quidquam ex venereo congressu spurcitiei contrahere, quo ipsis aditus ad veritatem intercluderetur; quod spiritales essent, et semina electionis, nec de mundo, quamvis in mundo degerent; reliquos autem, utpote animales, et spiritali semine destitutos, ac de mundo, inquinari, ac per concupiscentiam, a mulieribus, quibuscum

(5) *Timemus.* Græc. φυλασσομένων, *cavemus.*

(6) *Semetipsos autem proprie possidere*, etc. Hæc, ni fallor, melius verti sic potuissent : *semetipsos autem velut suum habere proprium, cœlitus ab ineffabili et omni nomine præstantiori devectam gratiam.*

(7) *Meditari.* Græc. μελετᾷν, hic accipitur pro *exercere;* quæ significatio Latinis haud infrequens est. Sic apud Plautum in *Sticho*, IV, 34 : *Simulque ad cursuram meditabor me ad ludos Olympiæ.* Et Cicero II, *De divinat.* : *Multi etiam naturæ vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt.* Plinius denique lib. XVII, c. 19, de ramo oleæ loquens ait, *omni tempore edomari meditatione curvandi.*

(8) *Insensibilibus.* Supp. *hominibus.* Sed vertendum erat, *stolidis*, vel *rudioribus hominibus.*

(9) *Ut ei conjungatur.* Tum, *mistus mulieri*, et mox *in concupiscentia mistus est mulieri.* Videtur interp. legisse, αὐτὴ κερασθῆναι, et κερασθείς, iterumque κερασθῆναι, non κρατηθῆναι, et κρατηθείς. Sed utrumvis legerit, sensum non male reddidit. Græca tamen sic verti possent : *ita ut ea potiatur;* et, *mulieris amore victus;* ac denique, *quoniam in concupiscentia mulieri succubuit.*

vocant, et de sæculo esse dicunt, necessariam continentiam, et bonam operationem, uti per eam veniamus in medietatis locum; sibi autem, spiritalibus et perfectis vocatis, nullo modo. Non enim operatio in Pleroma inducit, sed semen, quod est inde pusillum quidem emissum, hic autem perfectum factum.

A ψυχικοὺς (5) ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσι, καὶ ἀναγκαίαν ἡμῖν τὴν ἐγκράτειαν, καὶ ἀγαθὴν πρᾶξιν, ἵνα δι' αὐτῆς ἔλθωμεν εἰς τὸν τῆς μεσότητος τόπον· αὐτοῖς δὲ πνευματικοῖς τε καὶ τελείοις καλουμένοις μηδαμῶς. Οὐ γὰρ πρᾶξις εἰς πλήρωμα εἰσάγει, ἀλλὰ τὸ σπέρμα τὸ ἐκεῖθεν νήπιον ἐκπεμπόμενον, ἐνθάδε (6) τελειούμενον.

32 CAPUT VII.

Perfecto universo semine matrem Achamoth, cum spiritalibus hominibus, in Pleroma transiturum; Demiurgum, cum animalibus, in medietatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B. Virgine Incarnationem. Divisio prophetiarum, et de earum origine. Supina Demiurgi ignoratio.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, Achamoth quidem matrem ipsorum transire de medietatis loco dicunt, et intra Pleroma introire, et recipere sponsum suum Salvatorem, qui est ex omnibus factus, uti syzygia fiat Salvatoris et Sophiæ, quæ est Achamoth. Et hoc esse sponsum et sponsam (1): Nymphonem (2) vero, universum Pleroma. Spiritales vero, exspoliatos animas (3), et spiritus intellectuales factos, inapprehensibiliter (4) et invisibiliter intra Pleroma ingressos, sponsas reddi iis, qui circa Salvatorem sunt angelis. Demiurgum vero transire et ipsum in matris suæ Sophiæ locum, hoc est in medietatem.

1. Ὅταν δὲ πᾶν τὸ σπέρμα τελειωθῇ, τὴν μὲν Ἀχαμὼθ τὴν μήτερα αὐτῶν μεταβῆναι (7) τοῦ τῆς μεσότητος τόπου λέγουσι, καὶ ἐντὸς πληρώματος εἰσελθεῖν, καὶ ἀπολαβεῖν τὸν νυμφίον αὐτῆς τὸν Σωτῆρα, τὸν ἐκ πάντων γεγονότα, ἵνα συζυγία γένηται B τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Σοφίας τῆς Ἀχαμώθ· καὶ τοῦτο εἶναι νυμφίον καὶ νύμφην, νυμφῶνα δὲ τὸ πᾶν πλήρωμα· τοὺς δὲ πνευματικοὺς ἀποδυσαμένους τὰς ψυχάς, καὶ πνεύματα νοερὰ γενομένους, ἀκρατήτως καὶ ἀοράτως ἐντὸς πληρώματος εἰσελθόντας, νύμφας (8) ἀποδοθήσεσθαι τοῖς περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλοις. Τὸν δὲ Δημιουργὸν μεταβῆναι καὶ αὐτὸν εἰς τὸν τῆς μητρὸς Σοφίας (9) τόπον, τουτέστιν ἐν τῇ μεσότητι· τὰς

BILLII INTERPRETATIO.

suadeant, his ipsis verbis utuntur: Quisquis in mundo exsistens mulierem non amavit, ita ut ea potiatur, non est ex veritate, nec ad veritatem perveniet; quisquis autem de mundo exsistens cum muliere rem habuit, non perveniet ad veritatem, quoniam in concupiscentia mulieri succubuit. Propterea nobis quidem, quos psychicos vocant, ac de mundo esse statuunt, necessarium esse continentiæ ac bonarum actionum studium, ut per eas ad medietatis locum perveniamus; sibi autem, hoc est ut ipsi se vocant, spiritualibus et perfectis, haudquaquam. Neque enim actionem aditum ad Pleroma munire; sed semen, quod pusillum quidem illinc emittitur, hic autem adolescit ac perficitur.

CAPUT VII.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, tum demum Achamoth, matrem ipsorum, ex medietatis loco migraturam, atque in Pleroma ingressuram, ac sponsum suum, hoc est Salvatorem ex omnibus ortum, accepturam esse, ut conjugium exsistat Salvatoris et Achamoth. Et hoc esse, quod per sponsum et sponsam significetur, quemadmodum et Pleroma per cubiculum nuptiale. At vero spirituales, animis exutos, ac spiritus intelligentes effectos, incomprehensibili et invisibili modo in Pleroma ingressos, in sponsas assignatum iri angelis iis, qui Salvatorem circumstant. Demiurgum porro itidem ipsum ad matris Sophiæ locum, hoc est, ad medietatis locum transiturum esse, atque in eadem quoque regione animas eorum, qui justitiam coluerint, in quiete futuras esse. Neque enim psychici quidquam

(1) *Et hoc esse sponsum et sponsam.* De quibus in Scripturis, et speciatim Matth. xxv, 6, *Exite obviam sponso.* Quotiescunque enim in Scripturis sponsi et sponsæ mentio occurrit, id statim ad Salvatorem et Sophiam trahebant nugaces isti.

(2) *Nymphonem.* In Græco νυμφῶνα, id est *thalamum nuptialem*, vel *cubiculum nuptiale.* Tertullianus cap. 31: *Hic erit in Scripturis sponsus: et sponsalis Pleroma.* Existimat Billius allusisse Valentinianos ad illud Matth. ix, 15: *Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν*, etc. *Nunquid possunt filii thalami nuptialis* (vulg. *sponsi*) *jejunare?*

(3) *Exspoliatos animas.* Animales scilicet a Demiurgo animali insufflatas, ut superius dictum est. *Nihil enim animale intra Pleroma transibit*, ut mox subjicitur. Confer Tertullian. cap. 32.

(4) *Inapprehensibiliter.* Id est, ita ut a superioribus potestatibus nec detineri, nec videri queant, ut inferius explicabitur.

(5) *Ἡμᾶς καλοῦς ψυχικούς*, etc. Hæc ita emendanda esse censet Billius: ἡμῖν μὲν, οὓς ψυχικοὺς C ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίαν τὴν ἐγκράτειαν, etc. Sic quidem legisse videtur vetus interpres. Ast Grabius existimat nulla hæc emendatione indigere, excepto uno verbo, καλούς, quod omittendum est; nisi forte, inquit, tanquam appositum ad ἡμᾶς accipere, et ita interpretari velis, quod Valentiniani non omnes promiscue catholicos, sed *probos* solum, psychicorum titulo dignati fuerint. Sed veterem interp. cum Billio sequi præstat.

(6) *Ἐνθάδε.* Sic cod. Reg. cum omnibus editt. tum Epiphanii, tum Irenæi, excepta Oxoniensi, in qua perperam legitur ἐκθάδε. Legisse tamen videtur interpres, ἔνθα δέ.

(7) *Μεταβῆναι.* Cod. Reg. μεταστῆναι. Epiphanii edit. Basileensis, μεταθῆναι.

(8) *Εἰσελθόντας, νύμφας.* Cod. Reg. εἰσελθεῖν τὰς νύμφας.

(9) *Σοφίας.* Inferioris scilicet σοφίας, quæ ita vocatur πατρωνυμικῶς a matre ejus Sophia, ut superius dictum est.

τε τῶν δικαίων ψυχὰς ἀναπαύσεσθαι καὶ αὐτὰς ἐν τῷ τῆς μεσότητος τόπῳ. Μηδὲν γὰρ ψυχικὸν ἐντὸς πληρώματος χωρεῖν. Τούτων δὲ γενομένων οὕτως, τὸ ἐμφωλεῦον τῷ κόσμῳ πῦρ ἐκλάμψαν καὶ ἐξαφθὲν, καὶ κατεργασάμενον πᾶσαν ὕλην, συναναλωθήσεσθαι αὐτῇ, καὶ εἰς τὸ μηκέτ' εἶναι χωρήσειν διδάσκουσι. Τὸν δὲ Δημιουργὸν μηδὲν τούτων ἐγνωκέναι ἀποφαίνονται πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας.

2. Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες προβαλέσθαι αὐτὸν καὶ Χριστὸν υἱὸν ἴδιον, ἀλλὰ καὶ ψυχικόν· περὶ τούτου διὰ τῶν προφητῶν λελαληκέναι. Εἶναι δὲ τοῦτον τὸν διὰ Μαρίας διοδεύσαντα (1), καθάπερ ὕδωρ διὰ σωλῆνος ὁδεύει, καὶ εἰς τοῦτον ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος κατελθεῖν ἐκεῖνον, τὸν ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐκ πάντων Σωτῆρα ἐν εἴδει περιστερᾶς· γεγονέναι δὲ ἐν αὐτῷ καὶ τὸ αὐτὸ τῆς Ἀχαμὼθ σπέρμα πνευματικόν. Τὸν οὖν Κύριον ἡμῶν ἐκ τεσσάρων τούτων σύνθετον γεγονέναι φάσκουσιν, ἀποσώζοντα τὸν τύπον τῆς ἀρχεγόνου καὶ πρώτης τετρακτύος· ἔκ τε τοῦ πνευματικοῦ, ὃ ἦν ἀπὸ τῆς Ἀχαμὼθ, καὶ ἐκ τοῦ ψυχικοῦ, ὃ ἦν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ ἐκ τῆς οἰκονομίας, ὃ ἦν κατεσκευασμένον (2) ἀῤῥήτῳ τέχνῃ, καὶ ἐκ τοῦ Σωτῆρος, ὃ ἦν κατελθοῦσα (3) εἰς αὐτὸν περιστερά. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπαθῆ (4) διαμεμενηκέναι (οὐ γὰρ ἐνεδέχετο παθεῖν αὐτὸν, ἀκράτητον καὶ ἀόρατον ὑπάρχοντα)· καὶ διὰ τοῦτο ἦρθαι, προσαγομένου αὐτοῦ τῷ Πιλάτῳ, τὸ εἰς αὐτὸν

A Justorum quoque animas refrigerare (5) et ipsas in medietatis loco. Nihil enim psychicum intra Pleroma transire. His autem factis ita, is qui latet in mundo ignis exardescens, et comprehendens (6) universam materiam, consumit, et ipsum simul consumptum abire in id, ut jam non sit. Demiurgum autem nihil horum cognovisse ostendunt ante Salvatoris adventum.

2. Sunt autem qui dicunt emisisse eum et Christum Filium suum, sed et animalem (7): et de hoc per 33 prophetas locutum esse. Esse autem hunc, qui per Mariam transierit, quemadmodum aqua per tubum transit, et in hunc in baptismate descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus, Salvatorem in figura columbæ; fuisse autem in eo
B et illud, quod est ab Achamoth, semen spiritale. Dominum igitur nostrum ex quatuor iis compositum fuisse dicunt, servantem typum primogenitæ et primæ quaternationis (8); de spiritali, quod erat ab Achamoth; et de animali, quod erat de Demiurgo; et de dispositione, quod erat factum ineffabili arte; et de Salvatore, quod erat illa, quæ descendit in eum, columba. Et hunc quidem impassibilem perseverasse (non enim possibile erat pati eum, cum esset incomprehensibilis et invisibilis): et propter hoc ablatum esse, cum trahere-

BILLII INTERPRETATIO.

intra Pleroma admitti. Quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero fore, ut ignis ille, qui in mundo delitescit, effulgeat, et accendatur, confectaque universa materia, simul quoque cum ea consumatur, atque in nihilum redigatur. Cæterum, Demiurgum nihil horum exploratum habuisse asserunt, antequam Salvator advenisset.

2. Sunt etiam qui dicant eum, Christum quoque Filium suum produxisse, sed animalem: ac de hoc per prophetas locutum esse. Hunc autem eum esse, qui per Mariam transmearit, perinde atque aqua per tubum manat; atque in ipsum, cum baptismi aqua tingeretur, Salvatorem illum, qui de Pleromate erat, atque ex omnibus ortum traxerat, in columbæ forma descendisse. Quin spirituale quoque illud semen, ab Achamoth acceptum, in eo exstitisse. Ac proinde Dominum nostrum, primigenæ videlicet illius quaternitatis typum retinentem, ex quatuor hisce conflatum fuisse tradunt, nimirum ex spirituali, quod ab Achamoth erat; ex animali, quod a Demiurgo; ex dispensatione, quod ineffabili arte constructum erat; ac denique ex Salvatore, quod erat columba illa, quæ in eum descenderat. Atque hunc quidem ab omni perpessione immunem permansisse. Neque enim fieri poterat, ut is pateretur, qui comprehensionem omnem, et oculorum obtutum fugiebat. Ob eamque causam sublatum fuisse Christi

(1) *Διὰ Μαρίας διοδεύσαντα.* Vetus hic error, cujus meminit Joannes apost. Epist. I, cap. IV, et quem in omnibus pene epistolis perstringit martyr Ignatius. Communis is fuit plerisque e veteribus hæreticis, de quibus fuse disserit Petavius tom. IV *Theolog. dogm.*, edit. Paris. 1650, lib. I, cap. 2 et 4. Legesis. Horum omnium, aut plerorumque saltem, fundamentum id erat, quod ex Valentinianis superius cap. 6 retulit Irenæus, materiale corpus malum esse, et salutis incapax, ac propterea a Christo assumi non potuisse, qui ea tantum susceperit, *quæ salvaturus erat.*

(2) *Ὃ ἦν κατεσκευασμένον.* Hic Grabius subintelligit σῶμα, ego indefinitum πρᾶγμα. Id enim refertur ad ἐκ τεσσάρων τούτων, scilicet πραγμάτων.

(3) *Ὃ ἦν κατελθοῦσα.* In cod. Reg. deest ὃ ἦν.

(4) *Καὶ τοῦτο μὲν ἀπαθῆ.* Legit interpres, καὶ τοῦτον, scilicet Σωτῆρα.

(5) *Refrigerare.* Sic mss. omnes, Clarom. Arund. Voss. et Merc. 2, cum Eras. Gall. et Grabio. Fevardentius vero, *refrigerari.* At interpres *refrigerare* passive accepit, ut recte observat Grabius, ut patet ex iis quæ paulo post sequuntur: *Hominem animalem, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum.* Et illic quidem futurum pro Græco præsenti posuit; hic vero contra, præsens pro futuro ἀναπαύσεσθαι.

(6) *Et comprehendens.* Ἐξαφθὲν male reddidit interpres, *comprehendens*, quasi ex ἐξάπτομαι, *attingo, attrecto*, etc., descenderet: cum tamen ab ἐξάπτομαι, *accendo, succendo* vel *succendor*, veniat. Cætera quæ sequuntur non felicius ab interprete reddita sunt. Quare hæc tu cum Billio vertas: *quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero docent fore, ut ignis ille qui in mundo delitescit, effulgeat et accendatur, confectaque universa materia, simul quoque cum ea consumatur, atque in nihilum redigatur.* Tertull. cap. 32: *Tunc, credo, ignis ille erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnibus, in nihilum finietur.*

(7) *Et Christum Filium suum, sed et animalem.* Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ubi duplex καὶ legitur. Porro *sed et animalem*, id est *ipsum animalem*, utpote ab animali emissum.

(8) *Primogenitæ et primæ quaternationis.* Sic ex cod. Clarom. restituimus, pro *quaternionis*, quod in aliis omnibus cum editt. tum mss. legitur. Legendum esse *quaternationis* jam dudum conjecerat Fronto Duc.

tur (1) ad Pilatum, illum qui depositus erat in eum spiritum Christi. Sed ne id quidem, quod a matre erat semen, passum esse dicunt. Impassibile enim et illud, quippe spiritale, et invisibile etiam ipsi Demiurgo. Passus est autem (2) secundum hos, animalis Christus, et ille qui ex dispositione fabricatus in mysterio, ut ostendat per eum mater typum superioris Christi, illius qui extensus est Cruci, et formavit Achamoth formationem secundum substantiam [37] : omnia enim hæc exempla illorum esse dicunt.

3. Eas vero, quæ habuerunt semen id quod est ab Achamoth, animas, meliores dicunt fuisse quam reliquas : quapropter et plus eas dilectas a Demiurgo, non sciente causam, sed a semetipso putante esse tales. Quapropter et in prophetas, aiunt, **34** distribuebat eas (3), et sacerdotes, et reges. Et multa de hoc semine (4) dicta per prophetas exponunt : quippe cum altioris naturæ esset (5). Multa autem et matrem de superioribus dixisse dicunt ; sed et per hunc (6), et per eas, quæ ab hoc factæ sunt animæ. Ac deinceps dividunt prophetias, aliquid quidem a matre dictum docentes, aliquid a semine, aliquid autem ab ipso Demiurgo : et Jesum tantumdem aliquid quidem [per] Salvatorem (7)

κατατεθὲν πνεῦμα Χριστοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀπὸ τῆς μητρὸς σπέρμα πεπονθέναι λέγουσιν. Ἀπαθὲς γὰρ καὶ αὐτὸ, τὸ πνευματικὸν (8), καὶ ἀόρατον καὶ αὐτῷ τῷ Δημιουργῷ. Ἔπαθε δὲ λοιπὸν, κατ' αὐτοὺς, ὁ ψυχικὸς Χριστὸς, καὶ ὁ ἐκ τῆς οἰκονομίας κατεσκευασμένος μυστηριωδῶς, ἵν' ἐπιδείξῃ αὐτοῦ (9) ἡ μήτηρ τὸν τύπον τοῦ ἄνω Χριστοῦ, ἐκείνου τοῦ ἐπεκταθέντος τῷ Σταυρῷ, καὶ μορφώσαντος τὴν Ἀχαμὼθ μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν· πάντα γὰρ ταῦτα τύπους ἐκείνων εἶναι λέγουσι.

3. Τὰς δὲ ἐσχηκυίας τὸ σπέρμα τῆς Ἀχαμὼθ ψυχὰς ἀμείνους λέγουσι γεγονέναι τῶν λοιπῶν· διὸ καὶ πλεῖον τῶν ἄλλων ἠγαπῆσθαι ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, μὴ εἰδότος τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ λογιζομένου εἶναι τοιαύτας. Διὸ καὶ εἰς προφήτας, φασὶν, ἔτασσεν αὐτοὺς (10), καὶ ἱερεῖς, καὶ βασιλεῖς. Καὶ πολλὰ ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου (11) εἰρῆσθαι διὰ τῶν προφητῶν ἐξηγοῦνται, ἅτε ὑψηλοτέρας φύσεως ὑπαρχούσας (12). Πολλὰ δὲ καὶ τὴν μητέρα περὶ τῶν ἀνωτέρω εἰρηκέναι λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τούτου, καὶ τῶν ὑπὸ τούτου γενομένων ψυχῶν. Καὶ λοιπὸν τέμνουσι τὰς προφητείας, τὸ μέν τι ἀπὸ τῆς μητρὸς εἰρῆσθαι θέλοντες, τὸ δέ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, τὸ δέ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰησοῦν ὡσαύ-

BILLII INTERPRETATIO.

Spiritum, qui in eum conditus fuerat, cum ad Pilatum adduceretur. Quin ne semen quidem illud, quod a matre profectum fuerat, perpessum esse dicunt ; etenim id quoque omni perpessione præstantius esse, utpote spirituale, ac ne in ipsius etiam Demiurgi aspectum cadens. Ita, de ipsorum sententia, psychicus demum Christus perpessus est, et is qui ex dispensatione mystico modo constructus fuerat ; ut per eum mater superioris illius Christi, in cruce extensi, quique essentiæ formam Achamothæ impresserat, typum exprimeret. Hæc enim omnia figuras illorum esse tradunt.

3. Animas porro eas, quæ Achamothæ semen habuerunt, reliquis meliores ac præstantiores esse aiunt ; eoque nomine præ cæteris adamatas esse a Demiurgo, qui rei hujusce causam haudquaquam perspectam habebat, verum beneficio suo tales eas esse existimabat. Quocirca eas in prophetas, ut ipsi inquiunt, et

[37] Vide sup. cap. 4.

(1) *Cum traheretur.* Feuardentium sequimur, qui sic, monente Frontone Duc., ex Græco προσαγομένου emendavit. Emendationi suffragatur Ottob. cod. in cæteris cum editt. tum mss. perperam legitur, *cum traderetur*, male transformata a festinantibus scribis *h* in *d*. Hos tamen, errantes licet, sequi Grabio placuit ; quamvis tamen in multis aliis locis Feuardentio, ex solo textu Græco Latinum emendanti, adhærere non dubitaverit.

(2) *Passus est autem.* Græcam vocem λοιπόν præ termisit interpres. Vertendum erat cum Petavio : *restat igitur, ut passus sit*, etc.

(3) *Distribuebat eas.* Ἔτασσεν melius reddidit Billius *constituebat*. Ms. codex a Frontone Duc. citatus, et Pass. pro *eas* habent *eos*, sicut et Græce αὐτούς.

(4) *De hoc semine.* Lege *ab hoc semine.* Vide infra notam 11.

(5) *Cum altioris naturæ esset.* Melius forte legeretur, *cum altioris naturæ essent.*

(6) *Per hunc.* Supp. *Demiurgum multa de superioribus dicta esse dicunt, et per eas, quæ a Demiurgo factæ sunt animæ*, spiritales scilicet, et spiritali semine imbutæ, ut mox explicatur. Hæc tamen non ad Demiurgum, sed ad semen, de quo mentio proxime facta est, refert Cornarius ; et minus bene. Ea vero sic exprimit Petavius, ut Græcorum sensum haudquaquam assequatur : *Quin etiam de cœlestibus multa disputasse matrem, deque animis, quos vel ille, vel qui ab illo oriundi sunt, produxerunt.* Quæ si quis cum Græcis contulerit, ab Irenæi sensu aliena esse deprehendet.

(7) *Per Salvatorem.* Particulam *per*, incuria scribarum omissam, auctoritate Græci textus supplevi, hamulis tamen inclusam. Haud dubium enim quin ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος verterit interpres vel *per Salvatorem*, vel *a Salvatore*.

(8) *Καὶ αὐτὸ τὸ πνευματικόν.* Lege cum vet. interpr. καὶ αὐτὸ, ἅτε πνευματικόν.

(9) *Ἐπιδείξῃ αὐτοῦ.* Lege ἐπιδείξῃ δι' αὐτοῦ.

(10) *Ἔτασσεν αὐτούς.* Αὐτάς cum vet. interpr. et Tertull. cap. 29, melius legeris.

(11) *Ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου.* Legendum vult Petavius, ad marginem Epiphanii p. 192, ὑπέρ, non ὑπό, deceptus scilicet veteri interpretatione : *multa de hoc semine dicta per prophetas exponunt* ; quam interpretationem secuti sunt Billius et Gallasius. Sed genuinam esse lectionem ὑπό, demonstrant quæ mox subjicit Irenæus : *Dividunt prophetias, aliquid quidem a matre dictum* (per prophetas) *docentes, aliquid a semine*, τὸ δέ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, *aliquid autem ab ipso Demiurgo*. Adeo ut certum sit, ex mente Valentinianorum, prophetas non de semine locutos fuisse ; sed semen, spiritales scilicet animas iis infusas, per eos interdum vaticinia fudisse.

(12) *Ὑπαρχούσας.* Ὑπάρχοντος legi volunt Billius et Petavius, nec dissentit Fronto Duc. Hic tamen suspicatur scriptum ab Irenæo fuisse, ἅτε ὑψηλοτέρας φύσεως ὑπαρχούσας, ut referatur ad animas spiritali semine imbutas, quæ ideo in prophetas, et sacerdotes, et reges constituebantur, quod essent naturæ sublimioris ; et quæ de dictis a semine adduntur, inserta fuisse per parenthesim. Quæ quidem doctissimi viri conjectura aliis forsan certa ratio videbitur.

τως, τὸ μέν τι ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρηκέναι, τὸ δέ τι ἀπὸ τῆς μητρὸς, τὸ δέ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, καθὼς ἐπιδείξομεν προϊόντος ἡμῖν τοῦ λόγου.

4. Τὸν δὲ Δημιουργὸν, ἅτε ἀγνοοῦντα τὰ ὑπὲρ αὐτὸν, κινεῖσθαι μὲν ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, καταπεφρονηκέναι δὲ αὐτῶν, ἄλλοτε ἄλλην αἰτίαν νομίσαντα, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ προφητεῦον (ἔχον καὶ αὐτὸ ἰδίαν τινὰ κίνησιν), ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἢ τὴν προσπλοκὴν τῶν χειρῶν (1)· καὶ οὕτως ἀγνοοῦντα διατετελεκέναι (2) ἄχρι τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ἐλθόντος δὲ τοῦ Σωτῆρος, μαθεῖν αὐτὸν παρ' αὐτοῦ πάντα λέγουσι, καὶ ἄσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα (3), μετὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἑκατόνταρχον, λέγοντα τῷ Σωτῆρι· *Καὶ γὰρ ἐγὼ ὑπὸ τὴν ἐμαυτοῦ ἐξουσίαν ἔχω* (4) *στρατιώτας καὶ δούλους, καὶ ὃ ἐὰν προστάξω, ποιοῦσι.* Τελέσειν δὲ αὐτὸν τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν (5) μέχρι τοῦ δέοντος καιροῦ, μάλιστα δὲ διὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἑτοιμασθέντος αὐτῷ ἐπάθλου, ὅτι εἰς τὸν μητρὸς τόπον χωρήσει.

5. Ἀνθρώπων δὲ τρία γένη ὑφίστανται, πνευματικὸν, χοϊκὸν, ψυχικὸν, καθὼς ἐγένοντο Κάϊν, Ἄβελ, Σήθ· καὶ ἐκ τούτων (6) τὰς τρεῖς φύσεις, οὐκέτι καθ' A dixisse, aliquid a matre, aliquid a Demiurgo, quemadmodum ostendemus procedente nobis sermone.

4. Demiurgum autem, quippe ignorantem quæ essent super eum, moveri quidem in iis quæ dicuntur, contempsisse vero ea, aliam atque aliam causam putantem, quam spiritus qui prophetat (7) (habens et ipse suam aliquam motionem), sive hominem, sive perplexionem pejorum: et sic ignorantem conservasse (8) usque ad adventum Salvatoris. Cum venisset autem Salvator, didicisse eum ab eo omnia dicunt, et in gaudium ei cessisse (9) cum omni virtute sua, et eum esse illum in Evangelio centurionem, dicentem Salvatori: *Et ego enim sub potestate mea habeo milites, et servos, et* B *quod jussero, faciunt*[28]. Perfecturum autem eum eam (10), quæ secundum ipsum est mundi creationem, **35** usque ad id tempus quod oportet, maxime autem propter Ecclesiæ diligentiam atque curam, et propter agnitionem præparati præmii, quoniam in locum matris transibit.

5. Hominum autem tria genera dicunt, spiritale (11), psychicum, choicum, quemadmodum fuit Cain, Abel, Seth; ut ostendant et ex his tres na-

BILLII INTERPRETATIO.

sacerdotes, et reges constituisse, ac multa de hoc semine, tanquam sublimiore natura prædito, verba a prophetis habita fuisse interpretantur. Quin multa quoque matrem de sublimioribus rebus locutam esse, atque etiam per hunc, et per animas ab eo procreatas. Ac deinceps prophetarum vaticinia scindunt, alia nempe a matre dicta esse volentes, alia a semine, alia a Demiurgo. Eodemque modo Jesum alia Salvatoris, alia matris, alia Demiurgi instinctu dixisse, quemadmodum nos altius progredientes ostendemus.

4. Demiurgum autem, utpote ea, quæ ipso superiora erant, ignorantem, commotum quidem esse iis, quæ dicebantur; cæterum ea tandem pro nihilo duxisse, alias nempe aliam causam existimantem, hoc est, vel spiritum vaticinantem, qui et ipse peculiarem motum habeat, vel hominem, vel denique complexionem deteriorum; atque ita tantisper in ignoratione perstitisse, quoad Salvator accessisset. Cum enim ille venisset, ex eo ipsum cuncta didicisse, libentique animo sese ad eum cum omni sua potentia adjunxisse, eumque esse centurionem illum, de quo in Evangelio fit mentio, his verbis ad Salvatorem utentem: *Nam et ego homo, sub potestate mea habeo milites, et servos, et quod eis impero, faciunt.* Eum autem in mundi administrandi munere, quandiu par erit, versaturum; idque præsertim, ut Ecclesiæ commodis cura sua ac diligentia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi præmii paratum sit, perspectum et exploratum habeat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.

5. Jam vero hominum tria genera constituunt, spirituale, hylicum, psychicum, quemadmodum fuerunt Cain, Abel et Seth; ut videlicet ex his etiam tres naturas, non jam sigillatim, sed in genere de-

[28] Matth. VIII, 9; Luc. VII, 8.

(1) *Χειρῶν.* Leg. cum interpr. χειρόνων.

(2) *Διατετελεκέναι.* Legisse videtur interpr. διατετηρηκέναι, sed minus apposite ad auctoris sensum.

(3) *Προσχωρήσαντα.* Commodius forte legeretur προσχωρῆσαι, inquit Fronto Duc.

(4) *Καὶ γὰρ ἐγὼ ὑπὸ τὴν ἐμαυτοῦ ἐξουσίαν ἔχω*, etc. Sensum duntaxat, non verba ipsa, sive Matthæi, sive Lucæ, citavit Irenæus.

(5) *Τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν.* Legisse videtur interpres, τὴν κατ' αὐτὸν κόσμου οἰκοδομίαν, sed perperam.

(6) *Καὶ ἐκ τούτων.* Lege cum vet. interp. ἵν' ἐπιδείξωσι καὶ ἐκ τούτων.

(7) *Quam Spiritus qui prophetat*, etc. Hæc ab interprete perperam omnino reddita, verte: *sive* (non *quam*, Græce ἤ) *spiritum qui prophetat, qui et ipse proprium aliquem motum habeat, sive hominem, sive complexionem* (*non perplexionem*, Græce προσπλοκήν) *pejorum.*

(8) *Ignorantem conservasse.* In ed. Oxon. *ignorantem conservasse*, repugnantibus textu Græco, mss. nostris, et omnibus aliis editt.; sed forte ty- C pographorum lapsus est. Cæterum interpres verbum διατετελεκέναι (si ita legerit, et non διατετηρηκέναι) male reddidit, *conservasse*; vertendum erat, *perstitisse* vel *perseverasse.*

(9) *In gaudium ei cessisse.* Gr. ἄσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα (forte προσχωρῆσαι), quod vertendum erat, *libenti animo ad eum accessisse*, vel saltem *in gaudio ei accessisse.*

(10) *Perfecturum autem eum*, etc. Hic iterum culpanda interpretis diligentia. Verte ad literam: *Perfecturum autem eum mundi administrationem*, non *creationem.* Sed clarius totam hanc periodum reddidit Billius: *eum autem in mundi administrandi munere, quandiu par erit, versaturum; idque præsertim, ut Ecclesiæ commodis cura sua atque diligentia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi præmii paratum sit, perspectum et exploratum habeat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.*

(11) *Spiritale... animale vero.* Sic ex Græco reposui pro *spiritalem*, quod in omn. cum edit. tum mss. irrepserat, manifesta scribarum incuria. Interpres enim eadem repetens inferius recte scripsit, *animale, spiritale.*

turas, jam non secundum unumquemque (1), sed secundum genus. Et choicum quidem in corruptelam abire; animale vero, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum; si vero pejora, transire (2) et ipsum ad similia. Spiritalia vero (3) inseminat Achamoth, ex illo tempore usque nunc, propter quod et animæ erudientur quidem hic; et semina enutrita, quia pusilla emittantur, post deinde perfectione digna habita, sponsas reddi Salvatoris angelis respondent, animabus eorum ex necessitate in medietate cum Demiurgo refrigeraturis in æternum. Et ipsas autem animas rursus subdividentes, dicunt quasdam quidem natura bonas, quasdam autem natura malas. Et bonas quidem has esse, quæ capaces seminis fiunt; alias vero natura nequam, nunquam capere illud semen.

ἓν, ἀλλὰ κατὰ γένος. Καὶ τὸ μὲν χοϊκὸν εἰς φθορὰν χωρεῖν· καὶ τὸ ψυχικὸν, ἐὰν τὰ βελτίονα ἕληται, ἐν τῷ τῆς μεσότητος τόπῳ ἀναπαύεσθαι· ἐὰν δὲ τὰ χείρω, χωρήσειν καὶ αὐτὸ πρὸς τὰ ὅμοια. Τὰ δὲ πνευματικὰ, ἃ ἂν κατασπείρῃ ἡ Ἀχαμὼθ, ἔκτοτε ἕως τοῦ νῦν δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα ἐνθάδε καὶ ἐκτραφέντα, διὰ τὸ νήπια ἐκπεπέμφθαι, ὕστερον τελειότητος ἀξιωθέντα, νύμφας ἀποδοθήσεσθαι τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἀγγέλοις δογματίζουσι, τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐν μεσότητι κατ' ἀνάγκην (ἐν μεσότητι (5)), κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ ἀναπαυσαμένων εἰς τὸ παντελές. Καὶ αὐτὰς μὲν τὰς ψυχικὰς (6) πάλιν ὑπομερίζοντες λέγουσιν, ἃς μὲν φύσει ἀγαθὰς, ἃς δὲ φύσει πονηράς. Καὶ τὰς μὲν ἀγαθὰς ταύτας εἶναι τὰς δεκτικὰς τοῦ σπέρματος γινομένας· τὰς δὲ φύσει πονηρὰς μηδέποτε ἂν ἐπιδέξασθαι ἐκεῖνο τὸ σπέρμα.

CAPUT VIII.

Qui Scripturas detorquerent Valentiniani ad ea, quæ impie fingebant.

1. Cum sit igitur tale illorum argumentum, quod neque prophetæ prædicaverunt, neque Dominus docuit, 36 neque apostoli tradiderunt, quod abundantius (4) gloriantur plus quam cæteri cognovisse, de iis quæ non sunt scripta legentes, et, quod solet dici, de arena resticulas nectere affectantes, fide

1. Τοιαύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως (7) αὐτῶν οὔσης, ἣν οὔτε προφῆται ἐκήρυξαν, οὔτε ὁ Κύριος ἐδίδαξεν, οὔτε ἀπόστολοι παρέδωκαν, ἣν περὶ τῶν ὅλων αὐχοῦσι πλεῖον τῶν ἄλλων ἐγνωκέναι, ἐξ ἀγράφων ἀναγινώσκοντες, καὶ τὸ δὴ λεγόμενον, ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν (8) ἐπιτηδεύοντες, ἀξιοπίστως προσαρμόζειν

BILLII INTERPRETATIO.

monstrent. Atque hylicum quidem ad interitum tendere; psychicum autem, si quidem meliorum rerum studium amplectatur, in medietatis loco conquieturum; sin vero deteriora consectetur, ad similia quoque profecturum. At spiritualia, quæ ab Achamoth sata sunt, ex eo tempore huc usque in justorum hominum animis hic erudita et educata, quod videlicet pusilla adhuc et tenera emissa sint; post tandem, ubi omnes perfectionis numeros impleverint, in sponsas angelis Salvatoris attributum iri tradunt, eorumque animos in media regione, una cum Demiurgo, sempiterna quiete fruituros. Atque has ipsas animas rursus distinguentes, aiunt eas partim natura bonas esse, partim natura malas. Et bonas quidem eas esse, quæ seminis capaces effectæ sint; eas autem, quæ natura malæ sunt, ita esse comparatas, ut semen illud nunquam omnino recipiant.

CAPUT VIII.

I. His ita ab eis positis, quemadmodum nec prophetæ unquam prædicarunt, nec Christus docuit, nec apostoli tradiderunt, se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur, quædam videlicet de iis, quæ litterarum sacrarum monumentis haudquaquam prodita sunt, lectitan-

(1) *Jam non secundum unumquemque.* Nam, ut observat Grabius, supra cap. 5, tres has naturas, spiritalem, animalem et terrestrem, in Adamo et consequenter in singulis hominibus (quamvis non in eodem gradu) reperiri dixerant Valentiniani. Hinc Tertull. cap. 29 : *Triformem naturam primordio professi, et tamen innuitam in Adam, inde jam dividunt per singulares generum proprietates; nacti occasionem distinctionis ejusmodi ex posteritate ipsius Adæ moralibus quoque differentiis tripartitæ.*

(2) *Transire.* Gr. χωρήσειν, *transiturum.*

(3) *Spiritalia vero.* Sic mss. omnes, cum editt. Eras. Gall. et Oxon. juxta Græcum τὰ δὲ πνευματικά. Feuard. vero perperam, *spiritalem.* Cætera male reddidit interpres, quia male legit; omisit enim ἃ ἄν, et pro δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα, legit διὸ καὶ ψυχαὶ παιδευθήσονται, ut alia taceam. Nec accuratæ sunt recentiores Billii, Frontonis Duc. et Petavii versiones. Hæc ego sic redderem : *spiritalia vero, quæ ex illo tempore usque nunc animabus justis inseminaverit Achamoth, hic erudita et enutrita, quod pusilla emissa fuerint, post deinde perfectione digna habita, sponsas redditum iri Salvatoris angelis docent.*

(4) *Abundantius.* Græce περὶ ὅλων, *de rebus omnibus, universim.* Id est, *se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur,* ut melius reddidit Billius.

(5) *Ἐν μεσότητι.* Expunge ambas has voces parenthesi inclusas; frustra enim ab oscitante scriba repetitæ sunt.

(6) *Τὰς ψυχικάς.* Leg. cum interpr. τὰς ψυχάς.

(7) *Τοιαύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως*, etc. Notat Grabius integram hanc sectionem, exceptis ultimis verbis, καὶ ὅσα μὲν ἐν τοῖς, etc., capitulo 8 tractatus *De virtute* insertam fuisse ab Ephræm Syro, haud expresso quidem Irenæi, sed sub indefinito *Sancti cujusdam* nomine, sequentem in modum : Καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφήνατό τις τῶν ἁγίων, οὕτω διδάξας, καί φησιν· Τοιαύτης, etc. Quoniam vero Græcus hujus libelli textus nondum lucem vidisse ait vir eruditus, varias lectiones observatione dignas excerpsit ex Bibliothecæ Bodleianæ cod. Laud., c. 97, quas adnotavit. Idem Ephræmi Tractatus exstat in cod. Bibliothecæ Colbertinæ optimæ notæ, inter varia alia Patrum opuscula, cum quo etiam Græca Irenæi contulimus.

(8) *Ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν. Ex arena funiculos nectere :* vulgare proverbium est in eos dictum, qui id frustra conantur, quod nulla ratione possit effici. Quod Valentinianis apprime conveniebat, qui Scripturas obtorto, ut aiunt, collo in suum sensum adducere nitebantur.

πειρῶνται τοῖς εἰρημένοις, ἤτοι παραβολὰς κυριακὰς, ἢ ῥήσεις προφητικὰς, ἢ λόγους ἀποστολικοὺς, ἵνα τὸ πλάσμα αὐτῶν μὴ ἁμάρτυρον εἶναι δοκῇ· τὴν μὲν τάξιν (1) καὶ τὸν εἱρμὸν τῶν Γραφῶν ὑπερβαίνοντες, καὶ, ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, λύοντες τὰ μέλη τῆς ἀληθείας (2)· μεταφέρουσι δὲ καὶ μεταπλάττουσι, καὶ ἄλλο ἐξ ἄλλου ποιοῦντες ἐξαπατῶσι πολλοὺς, τῇ τῶν ἐφαρμοζομένων κυριακῶν λογίων (3) κακοσυνθέτῳ σοφίᾳ (4). Ὅνπερ τρόπον εἴ τις βασιλέως εἰκόνος καλῆς, κατεσκευασμένης (5) ἐκ ψηφίδων ἐπισήμων ὑπὸ σοφοῦ τεχνίτου, λύσας τὴν ὑποκειμένην τοῦ ἀνθρώπου ἰδέαν, μετενέγκῃ (6) τὰς ψηφῖδας ἐκείνας, καὶ μεθαρμόσοι (7), καὶ ποιήσει (8) μορφὴν κυνὸς, ἢ ἀλώπεκος, καὶ ταύτην φαύλως κατεσκευασμένην (9), ἔπειτα διορίζοιτο, καὶ λέγοι ταύτην εἶναι τὴν τοῦ βασιλέως ἐκείνην εἰκόνα τὴν καλὴν, ἣν ὁ σοφὸς τεχνίτης κατεσκεύασε, δεικνὺς τὰς ψηφῖδας τὰς καλῶς ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ πρώτου εἰς τὴν τοῦ βασιλέως εἰκόνα συντεθείσας (10), κακῶς δὲ ὑπὸ τοῦ ὑστέρου (11) εἰς κυνὸς μορφὴν μετενεχθείσας, καὶ διὰ τῆς τῶν ψηφίδων φαντασίας μεθοδεύοι τοὺς ἀπειροτέρους, τοὺς κατάληψιν βασιλικῆς μορφῆς οὐκ ἔχοντας, καὶ πείθοι, ὅτι αὕτη ἡ σαπρὰ τῆς ἀλώπεκος ἰδέα ἐκείνη ἐστὶν ἡ καλὴ τοῦ βασιλέως εἰκών· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ οὗτοι γραῶν μύθους συγκαττύσαντες, ἔπειτα ῥήμα-

A digne (12) aptare conantur iis quæ dicta sunt, vel parabolas Dominicas, vel dictiones propheticas aut sermones apostolicos, ut figmentum illorum non sine teste esse videatur; ordinem quidem et textum Scripturarum supergredientes (13), et, quantum in ipsis est, solventes membra veritatis. Transferunt autem, et transfingunt, et alterum ex altero facientes, seducunt multos, ex iis, quæ aptant (14) ex Dominicis eloquiis, male composito phantasmati. Quomodo si quis regis imaginem bonam, fabricatam diligenter (15) ex gemmis pretiosis a sapiente artifice, solvens subjacentem hominis figuram, transferat gemmas illas, et reformans faciat ex iis formam canis, vel vulpeculæ, et hanc male dispositam, dehinc confirmet et dicat, hanc esse regis

B illam imaginem bonam, quam sapiens artifex fabricavit, ostendens gemmas, quæ bene quidem a primo artifice in regis imaginem (16) compositæ erant, male vero a posteriore in canis figuram translatæ sunt; et per gemmarum phantasiam (17) decipiat idiotas, qui comprehensionem regalis formæ non habeant, et suadeat (18) quoniam hæc turpis vulpeculæ figura illa est bona regis imago: eodem modo et hi anicularum 37 fabulas assuentes (19), post deinde sermones, et dictiones, et parabolas hinc

BILLII INTERPRETATIO.

tes: et quod dici solet, funem ex arena nectere studentes, probabiliter interim, atque ad faciendam fidem apposite, vel parabolas quasdam Dominicas vel propheticas voces, vel apostolica verba iis, quæ dicta sunt, accommodare conantur, ut ne commentum suum nullius testimonii auctoritate niti videatur; ita tamen ut Scripturarum ordinem, seriemque transiliant, ac, quantum in ipsis est, veritatis membra dissolvant. Transferentes enim, ac refingentes, atque aliud ex alio facientes, plerosque per divinorum oraculorum, quæ figmentis suis adaptant, prave consarcinatam argutiam, in fraudem inducunt. Perinde scilicet, ac si quis regis imagine ex insignibus gemmis ab industrio quodam artifice pulchre et eleganter elaborata, subjectam hominis formam deleat, ac gemmas illas transferat, atque in diversum accommodet, canisque aut vulpis formam efficiat, et quidem male constructam, ac deinde serio affirmet, hanc esse pulchram illam regis imaginem, quam peritus ille artifex condiderat (ostendens nimirum gemmas illas, quæ a priori quidem artifice ad regis imaginem præclare compositæ fuerant, verum a posteriore ad canis formam improbe translatæ); atque per lapillorum speciem imperitiores homines, quique regiam formam haudquaquam norint, circumscribat, fidemque ipsis faciat, putidum hoc vulpis simulacrum, pulchram illam regis imaginem esse. Ad eumdem enim isti quoque modum anilibus quibusdam fabulis

(1) *Τὴν μὲν τάξιν.* Ephræm Syrus legit λέξιν.

(2) *Ἀληθείας.* In cod. Ephræm Colbert. Ἐκκλησίας.

(3) *Λογίων.* Colbert. λόγων.

(4) *Σοφίᾳ.* In Ephræm Colbert. et Bodlei. φαντασίᾳ, nec procul distat vetus interpres, qui legisse videtur φαντάσματι, id est *spectro:* quod vocabulum, inquit Billius, optime quadrat in hos detortorum Scripturæ locorum consarcinatores, qui non solidum quoddam utilis doctrinæ corpus afferunt, sed velut spectrum inane confingunt.

(5) *Εἰκόνος καλῆς κατεσκευασμένης.* Εἰκόνα καλὴν κατεσκευασμένην, addito adverbio ἐπιμελῶς, habet cod. Bodlei. Consentit Colbert., nisi quod pro καλῆς, habet καλῶς.

(6) *Μετενέγκῃ.* Sic Petav. et Grabius. Basileensis vero Epiphanii editio, cum aliis Irenæi editt. et Ephræm Bodlei. μετενέγκει. Cod. Reg. et Colbert. μετενέγκοι.

(7) *Μεθαρμόσοι.* Ephr., Bodlei. et Colbert. μεθαρμόσει.

(8) *Καὶ ποιήσει.* Ephr., Colbert. et Bodlei. καὶ ποιήσας.

(9) *Ταύτην φαύλως κατεσκευασμένην.* Ephr., Colbert. et Bodlei. ταύτης φαύλως κατεσκευασμένης.

C

(10) *Συντεθείσας.* Ephr. Bodl. συντελεσθείσας.

(11) *Ὑπὸ τοῦ ὑστέρου.* Ephr., Bodl. et Colb. ὑπὸ τοῦ δευτέρου.

(12) *Fide digne.* Sic Clarom., Pass. et Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum ἀξιοπίστως. Cæter. editt. *fide digna.* Cod. Arund. *fide dignas.*

(13) *Supergredientes.* Ita in Clarom. Pass. et margine Feuard. melius quam in cæteris, *supergradientes.*

(14) *Ex iis quæ aptant,* etc. Hæc ita construe: *phantasmati* (pro *phantasmate*) *male composito ex iis quæ aptant ex Dominicis eloquiis,* suæ scilicet hypothesi.

(15) *Imaginem bonam fabricatam diligenter.* Legendum juxta Græcum, *imagine bona fabricata diligenter,* in ablativo absoluto.

(16) *In regis imaginem.* Sic Grabius recte reposuit ex Voss. et Græc. εἰκόνα pro *imagine* ut reliqua exemplaria habent.

D

(17) *Per gemmarum phantasiam.* Melius vertisset interpres, *per gemmarum speciem.*

(18) *Et suadeat.* Male in Feuard. edit. *suadei.*

(19) *Fabulas assuentes.* Sic recte Clarom. juxta Græc. μύθους συγκαττύσαντες. In cæteris omnibus tum editt. tum mss. perperam, *fabulas assumentes.*

inde auferentes (1), adaptare volunt (2) fabulis suis eloquia Dei. Et quanta quidem iis, qui sunt intra Pleroma (3), aptant, diximus.

2. Quanta autem de iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur (4) ex Scripturis, sunt talia : Dominum in novissimis mundi temporibus propter hoc venisse ad passionem dicunt, ut ostendat, quæ circa novissimum Æonum (5) facta est, passionem, et per hunc finem (6) manifestet finem ejus, quæ est circa Æonas, dispositionis (7). Duodecim autem annorum virginem illam, archisynagogi filiam [9], quam insistens (8) Dominus a mortuis liberavit, typum esse narrant Achamoth, quam (9) extensus Christus eorum figuravit (10), et ad sensibilitatem adduxit ejus, quod dereliquerat eam, luminis. Quoniam autem ei manifestavit semetipsum Salvator exsistenti extra Pleroma in abortionis partu (11), Paulum dicunt dixisse in prima ad Corinthios Epistola : *Novissime autem* (12) *tanquam abortivo visus est et mihi* [10]. Et illam quæ est cum cœtaneis Salvatoris adventationem ad Achamoth, similiter manifestasse eum in eadem Epistola dicentem : *Oportere mulierem velamen habere in capite, propter angelos* [11]. Et quoniam (13) adventante Salvatore ad eam, propter verecundiam velamen imposuit Acha-

τα (14), καὶ λέξεις, καὶ παραβολὰς ὅθεν καὶ πόθεν ἀποσπῶντες, ἐφαρμόζειν βούλονται τοῖς μύθοις αὐτῶν (15) τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅσα μὲν ἐν τοῖς τοῦ πληρώματος (16) ἐφαρμόζουσιν, εἰρήκαμεν.

2. Ὅσα δὲ καὶ τοῖς ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος αὐτῶν προσοικειοῦν πειρῶνται ἐκ τῶν Γραφῶν, ἔστι τοιαῦτα. Τὸν Κύριον ἐν τοῖς ἐσχάτοις τοῦ κόσμου χρόνοις διὰ τοῦτο ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸ πάθος λέγουσιν, ἵν' ἐπιδείξῃ τὸ περὶ τὸν ἔσχατον τῶν αἰώνων γεγονὸς πάθος, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τέλους ἐμφήνῃ τὸ τέλος τῆς περὶ τοὺς αἰῶνας πραγματείας. Τὴν δὲ δωδεκαετῆ παρθένον ἐκείνην, τὴν τοῦ ἀρχισυναγώγου θυγατέρα, ἣν ἐπιστὰς ὁ Κύριος ἐκ νεκρῶν ἤγειρε, τύπον εἶναι διηγοῦνται τῆς Ἀχαμὼθ, ἣν ἐπεκταθεὶς ὁ Χριστὸς αὐτὸν (17) ἐμόρφωσε, καὶ εἰς αἴσθησιν ἤγαγε τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός. Ὅτι δὲ αὐτῇ ἐπέφανεν ὁ Σωτὴρ, ἐκτὸς οὔσης (18) τοῦ πληρώματος, ἐν ἐκτρώματος μοίρᾳ, τὸν Παῦλον λέγουσιν εἰρηκέναι ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους (19)· *Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.* Τήν τε μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν πρὸς τὴν Ἀχαμὼθ, ὁμοίως πεφανερωκέναι αὐτὸν ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ εἰπόντα· *Δεῖ τὴν γυναῖκα κάλυμμα ἔχειν* (20) *ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.* Καὶ ὅτι ἤκοντος τοῦ Σωτῆρος πρὸς αὐτὴν, δι' αἰδῶ κάλυμμα ἐπέθετο ἡ Ἀχαμὼθ, Μωσέα πεποιηκέναι φανερὸν, κάλυμμα θέμενον ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Καὶ τὰ πάθη δὲ αὐτῆς, ἃ ἔπαθεν,

BILLII INTERPRETATIO.

consultis, ac deinde verbis, et vocibus, et parabolis hinc atque hinc avulsis, oracula divina fabulis suis accommodare student. Atque ea quidem omnia, quæ interno Pleromatis cœtui adaptant, jam commemoravimus.

2. Quæcunque autem iis etiam quæ a Pleromate remota sunt, ex Scripturis accommodare nituntur, sunt hujusmodi. Dominum extremis mundi temporibus hac de causa ad subeundos cruciatus venisse aiunt, ut passionem eam, quæ postremo Æoni contigerat, indicaret, ac per ipsum finem, quis negotii illius, quod Æonibus contigit, finis exstiterit, declararet. Virginem autem illam, archisynagogi filiam, annos duodecim natam, quam superveniens Dominus a morte ad vitam revocavit, figuram esse Achamoth aiunt, quam extensus ipsorum Christus informavit, luminisque, quod eam deseruerat, sensum ei restituit. Quod autem ipsi, cum abortus cujuspiam instar esset, Salvator apparuerit, Paulum in ea Epistola, quam ad Corinthios scripsit, in hæc verba commemorasse : *Postremo autem omnium, tanquam abortivo, visus est mihi.* Quin Salvatoris quoque, una cum æqualibus suis, adventum ad Achamoth, eodem modo ipsum in eadem epistola declarasse, his verbis utentem : *Mulierem oportet velamen habere in capite propter angelos.*

[9] Luc. VIII, 41. [10] I Cor. XV, 8. [11] I Cor. XI, 10.

(1) *Auferentes.* Sic Feuard. in marg. cum edit. Oxon., Clarom., Pass., Arund. et Voss. juxta Græc. ἀποστῶντες. Male vero cæteræ editt. *afferentes.*

(2) *Adaptare volunt.* Ita ex Clarom. restituimus juxta Gr. ἐφαρμόζειν βούλονται, pro *ut aptare volunt*, quod perperam exstat in omnibus aliis cum editt. tum mss.

(3) *Iis qui sunt intra Pleroma.* Mallem, *iis quæ sunt intra Pleroma.*

(4) *De iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur.* Legendum ex Græc. *iis, quæ sunt extra Pleroma ipsorum, adaptare conantur.* Pro *ad suos*, vod. Clarom. habet *ad suas.*

(5) *Novissimum Æonum.* Clarom., Pass. et Ottob. *novissimum Æonem.*

(6) *Et per hunc finem.* Exitum scilicet vitæ Salvatoris. Vide sup. cap. 3.

(7) *Quæ est circa Æonas dispositionis.* Vertendum fuerat, *quod est circa Æonas negotii.*

(8) *Insistens.* Gr. ἐπιστάς, *accedens.*

(9) *Achamoth quam.* Ita recte Clarom. et Arund. cum edit. Oxon. juxta Gr. ἣν, scilicet Achamotham; male vero cæt. editt. habent *quem.*

(10) *Figuravit.* Gr. ἐμόρφωσε, *efformavit.*

(11) *In abortionis partu.* Recte monet Fronto Duc. legendum esse, *in abortionis parte ;* Gr. μοίρᾳ, *sorte*, id est, instar abortivi fetus. Vid. sup. cap. 4.

(12) *Novissime autem.* Cod. Clarom. et editt. Eras. et Gall. *novissimo autem.*

(13) *Et quoniam.* Al. *Quoniam et.*

(14) *Ἔπειτα ῥήματα*, etc. In Ephr., Bodl. et Colb. legitur : διά τε ῥημάτων, καὶ λέξεων, καὶ παραβολῶν, etc.

(15) *Μύθοις αὐτῶν.* Ephr., Colb. et Bodl. μύθοις ἑαυτῶν.

(16) *Ἐν τοῖς τοῦ πληρώματος.* Lege cum interp. τοῖς ἐντὸς τοῦ πληρώματος.

(17) *Ὁ Χριστὸς αὐτόν.* Lege cum interp. ὁ Χριστὸς αὐτῶν.

(18) *Ἐκτὸς οὔσης.* Legendum vult Billius, ἐκτὸς οὖσῃ.

(19) *Ἐν τῇ πρὸς Κορ.* Lege cum interp. ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορ.

(20) *Δεῖ τὴν γυναῖκα κάλυμμα ἔχειν.* In nostris codicibus I Cor. XI, 10, legitur, *ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.* At Irenæi codices habere potuisse κάλυμμα, inde conjicio,

ἐπισεσημειῶσθαι τὸν Κύριον φάσκουσιν ἐν τῷ σταυρῷ. Καὶ ἐν μὲν τῷ εἰπεῖν· *Ὁ Θεός μου* (1), *εἰς τί ἐγκατέλιπές με;* μεμηνυκέναι αὐτὸν, ὅτι ἀπελείφθη ἀπὸ τοῦ φωτὸς ἡ Σοφία, καὶ ἐκωλύθη ὑπὸ τοῦ Ὅρου τῆς εἰς τοὔμπροσθεν ὁρμῆς· τὴν δὲ λύπην αὐτῆς, ἐν τῷ εἰπεῖν· *Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου* (2)· τὸν δὲ φόβον ἐν τῷ εἰπεῖν· *Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον·* καὶ τὴν ἀπορίαν δὲ ὡσαύτως ἐν τῷ εἰρηκέναι· *Καὶ τί εἶπω, οὐκ οἶδα* (3).

A moth (5) in faciem suam. Et passiones autem, quas passa est, significasse Dominum dicunt **38** (in hoc quidem (6), quod derelicta est a lumine) in eo, cum dicit in cruce : *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti* [12] ? manifestasse eum, quoniam derelicta est a lumine Sophia, et prohibita est ab Horo in priora impetum facere. Tædium autem ejus (7), in eo quod dixisset : *Quam tristis* (8) *est anima mea* [13] ! Timorem autem, in eo quod dixerit : *Pater, si possibile est, transeat a me calix* [14] (9). Et aporiam autem (id est consternationem), similiter in eo quod dixerit : *Et quid dicam, nescio* [15] (10).

3. Τρία δὲ γένη ἀνθρώπων οὕτως δεδειχέναι διδάσκουσιν αὐτόν· τὸ μὲν ὑλικὸν, ἐν τῷ εἰπεῖν τῷ ἐρωτήσαντι· *Ἀκολουθήσω σοι; Οὐκ ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι·* τὸ δὲ ψυχικὸν ἐν τῷ εἰρηκέναι τῷ εἰπόντι, *Ἀκολουθήσω σοι, ἐπίτρεψον δέ μοι πρῶτον ἀποτάξασθαι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου* (4)· *Οὐδεὶς ἐπ' ἄροτρον τὴν χεῖρα ἐπιβαλὼν, καὶ εἰς τὰ ὀπίσω βλέπων, εὔθετός ἐστιν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐ-*

3. Tria autem genera hominum ostendisse docent eum; hylicum quidem, in eo quod respondenti dicenti (11) : *Sequar te ? Non habet filius hominis ubi caput reclinet* [16]. Animale autem, in eo quod dixerit dicenti : *Sequar te, permitte autem mihi ire* (12) *et renuntiare domesticis : Nemo super aratrum manum imponens, et in posteriora respiciens, aptus est regno cœlorum* [17-18]. Hunc autem dicunt de mediis

BILLII INTERPRETATIO.

Quod autem veniente ad eam Salvatore ipsa præ pudore velamen sibi obduxerit, perspicuum id fecisse Moysem, cum velamine vultum suum obtexisset. Quin etiam passiones, quas ipsa subiit, a Salvatore in cruce significatas esse dicunt. Et quidem in his verbis : *Deus meus, quare me dereliquisti ?* nihil aliud indicasse, quam quod Sophia a lumine deserta fuisset, atque ab Horo prohibita, quominus porro progrederetur ; mœrorem autem ipsius, cum dixit : *Tristis est anima mea usque ad mortem;* metum vero, cum his verbis est usus : *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste ;* atque item anxietatem, animique perplexitatem, cum dixit : *Et quid dicam, ignoro.*

3. Jam triplex hominum genus ita eum demonstrasse docent : hylicum nempe, cum ei qui dicebat, *Sequar te,* hoc responsi dedit : *Non habet Filius hominis ubi caput reclinet.* Psychicum autem, in eo quod ei qui dixerat : *Sequar te, sed permitte mihi prius renuntiare his qui in domo mea sunt ;* ad hunc modum respondit : *Nemo mittens manum ad aratrum, et respiciens retro, aptus est ad regnum cœlorum.* Hunc enim

[12] Matth. xxvii, 46. [13] Matth. xxvi, 38. [14] Ibid. v, 39. [15] Joan. xii, 27. [16] Luc. ix, 57, 58. [17-18] Ibid. v, 61, 62.

quod in quibusdam citatis in edit. Nov. Test. Oxon. an. 1675, pro ἐξουσίαν, legatur περιβόλαιον, et Hammondus in adnot. in hunc locum scribat, in codicibus quibusdam Latinis haberi *velamen.* Sed quidvis legatur, sive ἐξουσίαν, sive κάλυμμα, perinde est ad sensum. Nam, ut post Photium epist. 210, observat Theophylactus in hunc locum, τὸ τοῦ ἐξουσιάζεσθαι σύμβολον, τουτέστι τὸ κάλυμμα, *symbolum subjectionis est velum.*

(1) *Ὁ Θεός μου.* Repetendum cum interp. et sacro Evang. textu, Matth. xxvii, 46 : *Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί,* etc.

(2) *Ἕως θανάτου.* Hæc vel non legit, vel omisit Irenæi interpres.

(3) *Οὐκ οἶδα.* Istæ duæ voces in hodierno S. Joannis textu non exstant. Forte a Valentinianis Scripturarum corruptoribus ad erroris confirmationem additæ fuerant.

(4) *Ἐν τῷ οἴκῳ μου.* Εἰς τὸν οἶκόν μου, nostra habent N. Test. exemplaria ; sicut et mox, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, pro, ἐν τῇ βασιλείᾳ οὐρανῶν. Sed hæc forsan ex memoria citabat Irenæus.

(5) *Velamen imposuit Achamoth.* Hic deficit interpretatio Latina in omnibus tum editt. tum mss. Ex Græco lege : *Velamen imposuit Achamoth : Mosen id perspicuum fecisse, dum velamen imposuit in faciem suam.* Nempe vocum istarum, *velamen imposuit,* repetitio, festinantibus scribis occasio fuit intermedias omittendi.

(6) *Significasse Dominum dicunt ; in hoc quidem,* etc. Hæc perturbata sunt. Expunge primum hæc verba, *in hoc quidem quod derelicta est a lumine,* quæ male huc transtulit orcitans scriba. Tum lege ex Græco : *significasse Dominum dicunt in cruce. Et in hoc quidem, quod dicit : Deus meus,* etc.

(7) *Tædium autem ejus.* Melius vertisset interpres, *tristitiam autem ejus,* Achamothæ scilicet.

(8) *Quam tristis.* Scripsisse videtur interpres, *quoniam ;* sed hanc vocem compendio scriptam male legentes scribæ, reposuerunt *quam.*

(9) *Calix. Iste,* additum in editt. omnibus, delemus cum Grabio, quia deest in Clarom. Arund. Voss. et Merc. 1, neque in Græco Irenæi textu legitur τοῦτο.

(10) *Et quid dicam nescio.* Edit. Oxon. male, *et quid faciam nescio.*

(11) *In eo quod responderit dicenti.* Vertendum erat : *in eo quod responderit interroganti* (Græc. τῷ ἐρωτήσαντι) *sequar te ?* vel clarius : *in eo quod interroganti ; sequar te ? responderit.* Hæc quidem, *sequar te,* interrogando non proferuntur, neque Luc. ix, 57, neque Matth. viii, 19. Sed, ut observat Fronto Duc., perperam ista citare potuerunt hæretici, ex quorum myrotheciis proferuntur.

(12) *Ire et renuntiare. Ire et,* non est in Græc. sive Epiphan. sive S. Lucæ textu ; sed in hoc, ante, ἀποτάξασθαι, legitur πρῶτον, *primum,* quod omisit interpres. Cæterum Græca hujus Evangelii loci perperam vertit Gallasius : *permitte mihi ut prius constituam de iis, quæ sunt domui meæ.* Melius vertuntur a vet. Evangelii et Irenæi interpret. *renuntiare domesticis ;* vel *iis, qui domi sunt.* Nam, inquit Fronto Duc., altera lectio Vulgatæ Luc. ix, 61, hinc confirmatur, et illo Tertulliani lib. iv *contra Marc.* c. 23 : *Prius suis valedicere parantem prohibet retro spectare.* Si vel vulgata Lexica consuluisset Gallasius, didicisset, ἀποτάσσεσθαι, frequenter significare, *dimittere, valere jubere, nuntium remittere,* etc.

esse. Et illum autem similiter, qui multas partes justitiæ confitebatur se fecisse, post deinde noluisse sequi (1), sed a divitiis victum, ut ne fieret perfectus, et hunc de psychico genere fuisse volunt. Spiritale vero (2), in eo quod dicit : *Remitte mortuos sepelire mortuos suos, tu autem vade et annuntia regnum Dei* [19] ; et Zacchæo publicano, dicens : *Properans descende, quoniam hodie in domo tua oportet me manere* (3) [20]. Et fermenti parabolam (4), quod mulier abscondisse dicitur in farinæ sata tria, tria genera manifestare dicunt. Mulierem quidem, Sophiam dici docent ; farinæ vero **39** sata tria, tria genera hominum, spiritale, animale, choicum. Fermentum vero, ipsum Salvatorem dictum dicunt. Et Paulum autem manifeste dixisse choicos, animales, spiritales. Alibi quidem : *Qualis choicus, tales et choici* [21]. Alibi autem : *Animalis homo non percipit quæ sunt spiritus* [22]. Alibi autem : *Spiritalis examinat omnia* [23]. *Animalis autem* (5) *non percipit quæ sunt spiritus*, de Demiurgo dictum dicunt, qui cum psychicus sit, non cognoverit neque matrem spiritalem exsistentem, neque semen ejus, neque eos, qui sunt in Pleromate, Æones. Quoniam autem eorum, quos salvaturus erat Salvator, initia accepit (6), Paulum dixisse : *Et si delibatio sancta, et massa* [24]. Delibationem quidem,

A *parῶν*. Τοῦτον γὰρ λέγουσι τὸν μέσον εἶναι (7). Κἀκεῖνον δὲ ὡσαύτως τὸν τὰ πλεῖστα μέρη τῆς δικαιοσύνης ὁμολογήσαντα πεποιηκέναι, ἔπειτα μὴ θελήσαντα ἀκολουθῆσαι, ἀλλὰ ὑπὸ πλούτου ἡττηθέντα, πρὸς τὸ μὴ τέλειον γενέσθαι, καὶ τοῦτον τοῦ ψυχικοῦ γένους γεγονέναι θέλουσι. Τὸ δὲ πνευματικὸν ἐν τῷ εἰπεῖν· *Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ πορευθεὶς διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ*· καὶ ἐπὶ Ζακχαίου τοῦ τελώνου εἰπών· *Σπεύσας κατάβηθι, ὅτι σήμερον ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι*. Τούτους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγονέναι. Καὶ τὴν τῆς ζύμης παραβολήν, ἣν ἡ γυνὴ ἐγκεκρυφέναι λέγεται εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, τὰ τρία γένη δηλοῦν λέγουσι. Γυναῖκα μὲν γὰρ τὴν Σοφίαν λέγεσθαι διδάσκουσιν· ἀλεύρου σάτα (8) τὰ τρία γένη τῶν ἀνθρώπων, πνευ-

B ματικὸν, ψυχικὸν, χοϊκόν· ζύμην δὲ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα εἰρῆσθαι διδάσκουσι. Καὶ τὸν Παῦλον διαῤῥήδην εἰρηκέναι χοϊκοὺς, ψυχικοὺς, πνευματικούς· ὅπου μὲν, *Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί*· ὅπου δὲ, *Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος* (9). ὅπου δὲ, *Πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα*. Τὸ δὲ, *Ψυχικὸς οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος*, ἐπὶ τοῦ Δημιουργοῦ φασιν εἰρῆσθαι, ὃν, ψυχικὸν ὄντα, μὴ ἐγνωκέναι μήτε τὴν μητέρα πνευματικὴν οὖσαν, μήτε τὸ σπέρμα αὐτῆς, μήτε τοὺς ἐν τῷ πληρώματι Αἰῶνας. Ὅτι ἰδὼν (10) ἤμελλε σώζειν ὁ Σωτὴρ, τούτων τὰς ἀπαρ-

BILLII INTERPRETATIO.

mediæ classis esse asserunt, quemadmodum et illum, qui, cum multas justitiæ partes a se impletas esse profiteretur, postea tamen eum sequi detrectavit, opibusque victus est, et a perfectione retardatus. Nam et hunc de psychico genere fuisse illis placet. Denique spirituale in his verbis eum indicasse : *Sine mortuos sepelire mortuos suos ; tu vero profectus, annuntia regnum Dei.* Et cum Zachæo publicano dixit : *Festinans descende, quia hodie in domo tua oportet me manere.* Hos namque spiritualis generis fuisse tradunt. Atque etiam parabola ea, in qua de fermento agitur, quod mulier in tribus farinæ satis absondisse dicitur, tria hæc genera declarari dicunt. Per mulierem enim, Sophiam intelligendam esse docent ; per farinæ sata, triplex hominum genus, spirituale, psychicum, hylicum ; fermentum autem Salvatorem ipsum dictum esse. Paulum item choicos, psychicos, et spirituales dixisse. Exempli causa cum dixit : *Qualis terrenus, tales et terreni.* Et rursus : *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus.* Et alio loco : *Spiritualis omnia dijudicat.* Illud autem : *Animalis non percipit ea quæ sunt spiritus ;* de Demiurgo usurpatum esse aiunt, qui cum animalis esset, nec matrem, quæ spiritualis erat, nec ipsius semen, nec denique Æonas, qui in Pleromate sunt, cognoverit. Jam quod eorum, quibus salutem allaturus erat, primitias Salvator assumpserit, Paulum his verbis testatum esse : *Si radix sancta, utique et massa.* Quo loco per primitias, id quod spirituale est, significari docent ; per massam autem nos, hoc est psychicam

[19] Luc. IX, 60. [20] Luc. XIX, 5. [21] I Cor. XV, 48. [22] I Cor. II, 14. [23] Ibid. V, 15. [24] Rom. XI, 16.

(1) *Noluisse sequi.* Vertendum erat, *nolentem* C *sequi*, ut Græcus textus, et constructio requirunt.

(2) *Spiritale vero.* Scilicet, *hominum genus.* Sic editi. Eras., Gall. et Feuard. melius quam mss. codd. et editt. Oxon. *spiritalem vero :* in Græco siquidem legitur, τὸ δὲ πνευματικόν, et paulo ante scripsit interpres, *hylicum quidem, animale vero.*

(3) *Oportet me manere.* Post hæc adde ex Græco, *hos namque spiritualis generis fuisse tradunt*, τούτους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγονέναι.

(4) *Et fermenti parabolam.* In Eras. Gallas. et Feuard. male : *et in fermenti parabola.*

(5) *Animalis autem.* Ex Græco lege : *istud vero : Animalis autem.*

(6) *Initia accepit.* Melius ἀπαρχάς vertisset interpres *primitias*, ut et superius cap. 6 vertit, quam *initia.*

(7) *Τὸν μέσον εἶναι.* Legisse videtur interpres τῶν μέσων, vel, ἐκ τῶν μέσων, sicuti paulo post scribitur, τοῦτον τοῦ ψυχικοῦ γένους γεγονέναι.

(8) *Ἀλεύρου σάτα.* Lege cum interp. ἀλεύρου δὲ σάτα τρία, id enim non modo sensus exigit, sed et textus Græcus paulo ante ita sonat.

(9) *Τὰ τοῦ πνεύματος.* Τοῦ Θεοῦ addunt nostri Nov. Test. codices. Quod omissum est non solum hoc loco, sed et in Syriaca versione, ac Chrysost. in Comm. ad I Cor. XI. Clemens vero Alex. lib. I *Strom.*, pag. 297, hæc Apostol. verba refert, cum vocibus τοῦ Θεοῦ : at lib. V, pag. 557, eadem verba commemorans omittit τοῦ Θεοῦ. Hinc colligit Grabius has voces priori loco a recentiori forte scriba additas fuisse. Sed non satis firma videtur ea conjectura. Clemens enim lib. V *Strom.* Apostoli verba non ex professo, sed ex memoria citare videtur, tacito etiam Apostoli nomine, et solum quantum ad scopum conducebant, ut scilicet probaret a spiritualibus duntaxat apprehendi posse spiritalia.

(10) *Ὅτι ἰδὼν.* Leg. ὅτι δ' ὧν

χὰς ἀνέλαβε, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι· *Καὶ ἦν ἡ ἀπαρχὴ* (1) *ἁγία, καὶ τὸ φύραμα*· ἀπαρχὴν μὲν τὸ πνευματικὸν εἰρῆσθαι διδάσκοντες, φύραμα δὲ ἡμᾶς, τουτέστι τὴν ψυχικὴν Ἐκκλησίαν, ἧς τὸ φύραμα ἀνειληφέναι λέγουσιν αὐτὸν, καὶ ἐν αὐτῷ συνεσταλκέναι (2), ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζύμη.

4. Καὶ ὅτι ἐπλανήθη ἡ Ἀχαμὼθ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος, καὶ ἐμορφώθη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀνεζητήθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, μηνύειν αὐτὸν λέγουσιν ἐν τῷ εἰπεῖν, *αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸ πεπλανημένον* (3). Πρόβατον μὲν γὰρ πεπλανημένον τὴν μητέρα αὐτῶν ἐξηγοῦνται λέγεσθαι, ἐξ ἧς τὴν ὧδε θέλουσιν ἐσπάρθαι Ἐκκλησίαν· πλάνην δὲ τὴν ἐκτὸς πληρώματος ἐν τοῖς πάθεσι (4) διατριβὴν, ἐξ ὧν γεγονέναι τὴν ὕλην ὑποτίθενται· τὴν δὲ γυναῖκα τὴν σαροῦσαν τὴν οἰκίαν, καὶ εὑρίσκουσαν τὴν δραχμὴν, τὴν ἄνω Σοφίαν διηγοῦνται λέγεσθαι, ἥτις ἀπολέσασα τὴν ἐνθύμησιν αὐτῆς, ὕστερον, καθαρισθέντων πάντων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, εὑρίσκει αὐτήν· διὸ καὶ ταύτην ἀποκαθίστασθαι, κατ' αὐτοὺς, ἐντὸς πληρώματος. Συμεῶνα τὸν *εἰς τὰς ἀγκάλας λαβόντα τὸν Χριστὸν, καὶ εὐχαριστήσαντα αὐτῷ* (5), *καὶ εἰπόντα· Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ*, τύπον εἶναι τοῦ Δημιουργοῦ λέγουσιν, ὡς ἐλθόντος (6) τοῦ Σωτῆρος ἔμαθε τὴν μετάθεσιν αὐτοῦ, καὶ ηὐχαρίστησε τῷ Βυθῷ. Καὶ διὰ τῆς Ἄννης, τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κη-

A quod est spiritale dictum docentes; conspersionem autem nos, id est psychicam Ecclesiam, cujus substantiam (7) assumpsisse dicunt eum, et cum semetipso crexisse, quoniam erat ipse fermentum.

4. Et quoniam erravit Achamoth extra Pleroma, et formata est a Christo, et quæsita est a Salvatore, manifestare eum dicunt, in eo quod dixit, semetipsum *venisse ad eam quæ errasset ovem* [35]. Ovem enim errantem, matrem suam referunt dici, ex qua eam, quæ sit hic, volunt esse seminatam Ecclesiam; errorem autem, eam, quæ est extra Pleroma, in omnibus passionibus immorationem, ex quibus factam materiam tradunt. *Mulierem* autem illam, *quæ mundat domum, et invenit drach-*
B *mam* [36], superiorem Sophiam narrant dici, quæ cum perdidisset intentionem suam, post deinde mundatis omnibus per Salvatoris adventum, invenit eam; quoniam et hæc restituitur, **40** secundum eos, intra Pleroma (8). Symeon (9) autem eum, qui *in manus suas* (10) *accepit Christum, et gratias egit Deo, et dixit: Nunc remittis* (11) *servum tuum, Domine, secundum sermonem tuum in pace* [37]: typum esse Demiurgi dicunt, qui veniente Salvatore didicit transpositionem suam, et gratias egit Bytho. Et per Annam (12), quæ in Evangelio dicitur *septem annis cum viro vixisse* [38], reliquum autem

BILLII INTERPRETATIO.

Ecclesiam, cujus eum massam assumpsisse, atque in se contraxisse dicunt, quoniam ipse fermentum erat.

4. Quod autem Achamoth extra Pleroma oberraverit, atque a Christo formata, et a Salvatore quæsita sit, indicare eum, cum se ad ovem eam, quæ a grege aberraverat, venisse ait. Etenim per ovem aberrantem, matrem suam significari aiunt, ex qua Ecclesiam hanc satam esse volunt. Per aberrationem autem, intelligi ejus extra Pleroma in passionibus commorationem, ex quibus materiam ortam esse fingunt. Per eam item mulierem, quæ domum suam everrit, et drachmam invenit, superiorem Sophiam intelligendam esse censent, quæ quidem, perdita sua enthymesi, postea omnibus per Salvatoris adventum perpurgatis, eam invenit. Unde etiam hanc, de eorum sententia, Pleromati restitutam fuisse. Symeonem porro, *qui in ulnas suas Christum accepit, ac Deo gratias egit, et dixit: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace;* Demiurgi figuram esse tradunt, qui veniente Salvatore, translationem sui didicit, et Bytho gratias egit. Consimilem etiam in modum per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis cum viro transactis, reliquum omne vitæ tempus in viduitate confecit, quousque Salvatorem vidit, eumque agnovit, atque apud omnes de eo verba faciebat, perspicue Achamoth significari asserunt; quæ quidem cum exiguo tempore Salvatorem, una cum ipsius æqualibus conspexisset, per omne reliquum tempus in medietate sedem figens, opperiebatur eum, ecquando rursus

[35] Luc. xv, 4. [36] Ibid. v. 8. [37] Luc. II, 28. [38] Ibid. v. 36.

(1) *Ἦν ἡ ἀπαρχή.* Sic recte Petavius et Grab.; C male vero in Basileensi Epiphanii editione legebatur, ἦν ἡ ἀπαρχή. Quod Græci codicis mendum non deprehendens Gallasius, in apertissimo loco, ait Billius, tanquam in meridiana luce hallucinatus est; vertit enim: *et erant primitiæ sanctæ.* Cæterum vulgata N. Test. exemplaria habent usitatiorem particulam εἰ.

(2) *Συνεσταλκέναι.* Suspicatur Billius mendosum hoc loco fuisse codicem, quo usus est vetus interpres, qui *erexisse* vertit, quasi in Græco esset, συνανεστηκέναι. Suspicarer ego potius cum Grabio mendosum esse nostrum codicem, genuinamque lectionem esse συνανεστηκέναι. Id suadere videtur ratio quæ continuo subjicitur, ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζύμη, *quoniam erat ipse fermentum;* fermenti enim proprium est, non *contrahere*, sed potius *inflare et erigere.*

(3) *Πεπλανημένον.* Adde cum vet. interp. πρόβατον. Quam vocem omisit imprudens scriba, quod ab eadem sequens periodus inciperet.

(4) *Τοῖς πάθεσι.* Legit interp. τοῖς πᾶσι πάθεσι.

(5) *Αὐτῷ.* Legit interp. τῷ Θεῷ. Nostri vero N. Test. codices habent: Καὶ εὐλόγησε τὸν Θεόν.

(6) *Ὡς ἐλθόντος.* Leg. ὃς ἐλθόντος.

(7) *Cujus substantiam.* Vertendum erat, *cujus massam.*

(8) *Restituitur secundum eos intra Pleroma.* Quia nimirum Enthymesis, seu Achamoth a medietatis loco in ipsum Pleroma transiens, matri suæ, superiori Sophiæ, a qua per Horon separata fuerat, denuo conjungitur. Vid. cap. 2 et 7.

(9) *Symeon.* Pro *Symeonem.*

(10) *In manus suas.* Græc. εἰς τὰς ἀγκάλας, *in ulnas suas.*

(11) *Remittis.* Sic omnes mss. pro *dimittis*, ut est in editt. Eras. et Gall. ac Feuard. Bibliisque vulgatis.

(12) *Et per Annam*, etc. Lege juxta Græcum: *et per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis*, etc.

omne tempus vidua perseverasse, donec vidisset Salvatorem, et agnovisset eum, et loqueretur de eo omnibus, manifestissime Achamoth significari dicunt : quæ cum ad modicum vidisset tunc Salvatorem cum coætaneis suis, postero omni tempore perseverans in medietate, sustinebat eum, quando iterum veniat, et reponat eam suæ conjugationi. Et nomen autem ejus significatum a Salvatore, in eo quod dixerit : *Justificata est sapientia a filiis ejus* [29] ; et a Paulo autem sic : *Sapientiam autem loquimur perfectis* [30]. Et conjugationes autem, quæ sunt intra Pleroma, Paulum dixisse dicunt, in uno ostendentem (1). De ea enim conjugatione, quæ est secundum hanc vitam, scribens ait : *Hoc enim mysterium magnum est : dico autem in Christo et Ecclesia* [31].

A ρυσσομένης (6) προφήτιδος, ἑπτὰ ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἐζηκυίας, τὸν δὲ λοιπὸν ἅπαντα χρόνον χήρας μενούσης, ἄχρις οὗ τὸν Σωτῆρα ἰδοῦσα ἐπέγνω αὐτὸν, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι, φανερώτατα τὴν Ἀχαμὼθ μηνύεσθαι διορίζονται· ἥτις, πρὸς ὀλίγον ἰδοῦσα τὸν Σωτῆρα μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ, τῷ λοιπῷ χρόνῳ παντὶ μὲν οὖσα (7) ἐν τῇ μεσότητι προσεδέχετο αὐτὸν, πότε πάλιν ἐλεύσεται, καὶ ἀποκαταστήσει αὐτὴν τῇ αὐτῆς συζυγίᾳ. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ αὐτῆς μεμηνύσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἐν τῷ εἰρηκέναι· *Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς*· καὶ ὑπὸ Παύλου δὲ οὕτως· *Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις*. Καὶ τὰς συζυγίας δὲ, τὰς ἐντὸς πληρώματος, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι φάσκουσιν ἐπὶ ἑνὸς δείξαντα. Περὶ γὰρ τῆς περὶ τὸν βίον συζυγίας γράφων, B ἔφη· *Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν*· ἐγὼ δὲ *λέγω εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν*.

5. Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam ogdoadem, et omnium generationem (2) significasse ipsis dictionibus : Itaque principium quoddam subjecit, quod primum factum est a Deo : quod etiam Nun vocat et Filium, et Unigenitum Domini vocat (3), in quo omnia Pater præmisit (4) seminaliter. Ab hoc (5) autem aiunt **41** Verbum emissum, et in eo omnem Æonum substantiam, quam ipsum postea formavit Verbum. Quoniam igitur de prima genesi dicit, bene a principio, hoc est a Filio et Verbo, doctrinam facit. Dicit autem sic : *In principio erat Verbum, et Ver-*

5. Ἔτι τε Ἰωάννην, τὸν μαθητὴν τοῦ Κυρίου, διδάσκουσι τὴν πρώτην ὀγδοάδα μεμηνυκέναι αὐταῖς λέξεσι, λέγοντες οὕτως· Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, βουλόμενος εἰπεῖν τὴν τῶν ὅλων γένεσιν, καθ' ἣν τὰ πάντα προέβαλεν ὁ Πατὴρ, ἀρχήν τινα ὑποτίθεται, τὸ πρῶτον γεννηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὃν δὴ καὶ υἱὸν Μονογενῆ, καὶ Θεὸν κέκληκεν, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ προέβαλε σπερματικῶς. Ὑπὸ δὲ τούτου φησὶ τὸν Λόγον προβεβλῆσθαι, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν ὅλην τῶν Αἰώνων οὐσίαν, ἣν αὐτὸς ὕστερον ἐμόρφωσεν ὁ Λόγος. Ἐπεὶ οὖν περὶ πρώτης γενέσεως λέγει, καλῶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, τουτέστι (8) τοῦ

BILLII INTERPRETATIO.

veniret, eamque suo conjugio restitueret. Quin ipsius quoque nomen proditum fuisse a Salvatore, cum diceret : *Et justificata est sapientia a filiis suis.* Itemque a Paulo in his verbis : *Sapientiam autem loquimur inter perfectos.* Sed et conjugia ea, quæ in Pleromate sunt, Paulum commemorasse, in uno ostendentem. Nam cum de vitæ hujusce conjugio scriberet, hunc in modum est locutus : *Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo, et Ecclesia.*

5. Joannem præterea Domini discipulum, primam ogdoadem indicasse docent, hismet verbis utentes: Joannes Domini discipulus rerum omnium ortum exponere cupiens, juxta quem Pater omnia produxit, principium quoddam ponit, id nempe quod primo a Deo genitum est, quem et Nun, et unigenitum Filium, ac Deum appellavit, in quo Pater omnia seminali ratione procreavit. Ab eo autem Sermonem productum esse, et in eo omnem Æonum essentiam, quam postea Sermo ipse formavit. Quoniam igitur de primo rerum ortu verba facit, recte a principio, hoc est a Deo, et Sermone doctrinam suam instituit. Ad

[29] Luc. VII, 35. [30] I Cor. II, 6. [31] Ephes. V, 32.

(1) *In uno ostendentem.* Id est, inquit Grabius, unico conjugii mundani exemplo indigitantem conjugationes, ex quibus supremum consistit Pleroma.

(2) *Et omnium generationem.* Istæ voces male huc translatæ sunt. Cætera quæ sequuntur, mutila sunt. Quare sic ex Græco restitue : *Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam Ogdoadem ipsis verbis significasse, ita dicentes : Joannes discipulus Domini omnium generationem exponere volens, juxta quam Pater omnia produxit, principium aliquod subjecit*, etc.

(3) *Quod etiam Nun vocat et Filium : et unigenitum Domini vocat.* Cod. Clarom. *quod etiam nunc vocat et Filium ; et unigenitum Deum vocat.* Quoad vocem *nunc* consentiunt Voss. et Merc. 2, quoad vocem *Deum*, Arund. Sed neque sic legendo Græcorum sensum exprimes, aut textus Latini defectibus medeberis. Lege ergo : *Quod et Nun, et Filium unigenitum, et Deum vocavit.* Quanquam vox Νοῦς neque in Græco Irenæi textu, neque in hoc primo Evangelii Joannis capite occurrat.

(4) *Præmisit.* Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. procul dubio ex vet. cod. At idem Feuard. in textu, cum Eras. et Gall. minus bene, C *dimisit.* Mallem προσέβαλε hic, ut alibi solet, vertisset interp., *emisit.*

(5) *Ab hoc.* Sic Græca secutus recte emendavit Feuard. pro *adhuc*, quod in omnibus cum editt. tum mss. codd. perperam legebatur.

(6) *Καὶ διὰ τῆς Ἄννης ... κηρυσσομένης.* Sic cod. Reg. cum Basileensi Epiphan. edit. et Gallas. ac Feuard. Irenæi editt. Petavius vero et Grabius perperam omiserunt τῆς Ἄννης.

(7) *Μὴ οὖσα.* Lege cum interp. μένουσα unico vocabulo.

(8) *Τουτέστι τοῦ Θεοῦ.* Melius legas cum interp. τουτέστι τοῦ Υἱοῦ. Hæc enim ad explicationem vocis ἀρχῆς subjiciuntur. Atqui mox dictum est, Filium, ex Valentinianorum hypothesi, esse *principium illud*, de quo loquitur Joannes ipso Evang. initio ; quia in Filio Pater omnia seminali ratione procreavit ; ab eo autem productum esse Verbum, a quo omnium Æonum efformata sit essentia. Filius igitur D et Verbum, sua quisque ratione, rerum omnium *principium* erant, a quo Joannem initium docendi fecisse volebant hæretici illi ; ac proinde, ex eorum mente, legendum videtur, τουτέστι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Λόγου.

Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου, τὴν διδασκαλίαν ποιεῖται. Λέγει δὲ οὕτως· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος* (1) *ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.* Πρότερον διαστείλας τὰ τρία, Θεὸν, καὶ ἀρχὴν, καὶ Λόγον, πάλιν αὐτὰ ἑνοῖ, ἵνα καὶ τὴν προβολὴν ἑκατέρων αὐτῶν δείξῃ, τοῦ τε Υἱοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἅμα, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἕνωσιν. Ἐν γὰρ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς (2) ὁ Λόγος. Καλῶς οὖν εἶπεν· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος·* ἦν γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ· *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν·* καὶ γὰρ ἡ ἀρχή· *καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος,* ἀκολούθως· τὸ γὰρ ἐκ Θεοῦ γεννηθὲν Θεός ἐστιν. *Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν·* ἔδειξε τὴν τῆς προβολῆς τάξιν. *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἕν* (3)· πᾶσι γὰρ τοῖς μετ' αὐτὸν Αἰῶσι μορφῆς καὶ γενέσεως αἴτιος ὁ Λόγος ἐγένετο. *Ἀλλὰ ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ,* φησὶ, *ζωή ἐστιν·* ἐνθάδε καὶ συζυγίαν ἐμήνυσε· τὰ μὲν γὰρ ὅλα ἔφη δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι (4), τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ (5). Αὕτη οὖν ἡ ἐν αὐτῷ γενομένη οἰκειοτέρα ἐστὶν ἐν αὐτῷ (6) τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων· σύνεστι γὰρ αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ καρποφορεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπιφέρει, *Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων,* Ἀνθρώπους λέγει τοὺς μετὰ τὸν Λόγον γενομένους, ἵνα καὶ τὴν ἔκφασιν αὐτῶν δείξῃ, καὶ τὴν ἕνωσιν τὴν πρὸς τὸν Λόγον, καὶ τὴν ἐκ τοῦ Λόγου ἀρχήν. Ἐν γὰρ τῷ Λόγῳ ἡ ἀρχὴ, καὶ ἐκ τοῦ Λόγου ἡ ἔκφασις. Καλῶς οὖν εἶπεν· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος·* ἦν γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ· *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν·* καὶ γὰρ ἡ ἀρχή· *καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος,* ἀκολούθως· τὸ γὰρ ἐκ Θεοῦ γεννηθὲν Θεός ἐστιν. *Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν·* ἔδειξε τὴν τῆς προβολῆς τάξιν. *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἕν* (3)· πᾶσι γὰρ τοῖς μετ' αὐτὸν Αἰῶσι μορφῆς καὶ γενέσεως αἴτιος ὁ Λόγος ἐγένετο. *Ἀλλὰ ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ,* φησὶ, *ζωή ἐστιν·* ἐνθάδε καὶ συζυγίαν ἐμήνυσε· τὰ μὲν γὰρ ὅλα ἔφη δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι (4), τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ (5). Αὕτη οὖν ἡ ἐν αὐτῷ γενομένη οἰκειοτέρα ἐστὶν ἐν αὐτῷ (6) τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων· σύνεστι γὰρ αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ καρποφορεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπιφέρει, *Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων,* Ἀν-

bum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum [32]. Prius distinguens in tria, Deum, et Principium, et Verbum, iterum ea univit, uti et emissionem ipsorum utrorumque ostendat, id est Filii, et Verbi, et eam quæ est ad invicem simul et ad Patrem unionem. In Patre enim et ex Patre principium, in principio autem et ex principio Verbum. Bene igitur dixit : *In principio erat Verbum;* erat enim in Filio : *et Verbum erat apud Deum;* etenim principium (7) : *et Deus erat Verbum,* consequenter ; quod enim ex Deo natum est, Deus est. *Hic enim erat in principio apud Deum,* ostendit emissionis ordinem. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil;* omnibus enim iis, qui post eum sunt, Æonibus, formationis et generationis causa Verbum factum est. *Sed quod factum est in eo,* inquit, *vita est;* hic enim syzygias manifestavit : *omnia enim,* ait, *per ipsum facta sunt,* vita autem in ipso. Hæc ergo quæ in eo facta est, proximior est, quam (8) ea quæ per ipsum facta sunt; cum ipso est enim, et per ipsum fructificat. Quoniam infert : *Et vita erat lux hominum* [33]. Hominem autem nunc (9) et Ecclesiam simili 42 nomine significavit, ut per unum nomen manifestet syzy-

BILLII INTERPRETATIO.

hunc porro modum loquitur : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum.* In quibus verbis cum primo hæc tria distinxisset, Deum, principium et Verbum, rursus ea copulat : ut et horum utriusque productionem ostendat, hoc est Filii et Verbi, ac simul et horum inter se, et cum Patre conjunctionem. In Patre enim, et ex Patre est principium ; in principio autem et ex principio Verbum. Recte itaque dixit : *In principio erat Verbum;* erat enim in Filio. *Et Verbum erat apud Deum,* principium etenim : *et Deus erat Verbum,* hoc enim consequitur : id quippe Deus est, quod de Deo genitum est. *Hoc erat in principio apud Deum,* productionis ordinem demonstrat. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil :* Verbum etenim Æonibus omnibus, qui post se exstiterunt, formæ atque ortus auctor fuit. *Quod factum est in ipso vita erat;* hic vero conjugium etiam indicavit; omnia enim per ipsum facta esse dixit; vitam autem in ipso. Hæc quippe, quæ in eo facta est, conjunctior ei est, quam ea quæ per ipsum facta sunt; cum eo namque exsistit, ac per eum frugescit. Quandoquidem subdit : *Et vita erat lux hominum :* hominis nimirum vocabulo, Ecclesiam

[32] Joan. I, 1, 2. [33] Ibid. V, 4.

(1) *Οὗτος.* Sic recte codex Reg. cum omnibus Irenæi editt. Petavius vero Basileensem Epiphanii editionem perperam secutus scripsit, οὕτως, indeque Latine reddidit : *sic erat in principio,* etc. Sed mirum quod vir doctissimus hujus editionis mendum hic non deprehenderit, qui paulo post ea ipsa Joannis verba, prout in eadem recte describuntur, recte ipse scripsit : οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ, quamvis aliis intentus iterum verterit : *sic erat in principio.* Nusquam ita vertit vetus Irenæi interp. ; nec ea Joannis verba, sed sensum duntaxat corrumpebant Valentiniani.

(2) *Καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς.* Recte monent Billius et Petavius legendum esse cum interp. ἐν ἀρχῇ δὲ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς.

(3) *Οὐδ' ἕν.* Ab his verbis hanc Joannis periodum claudebant non Valentiniani modo, sed et Macedoniani, quos refellit Chrysostomus homil. IV *in Joan.*, pro suæ quique hæreseos scopo. Quin et catholici plures, sed catholico sensu, sic claudunt, ut auctor noster lib. I, cap. 22; lib. II, c. 1; lib. III, c. 8, etc.; Cyrillus Alexand. *in Joan.*; Augustinus Tract. 1 *in Joan.*, et Latinorum interpretum plerique, Estio teste.

(4) *Δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι.* Sic recte cod. Reg. In omnibus tum Epiph. tum Iren. editt. perperam δι' ἑαυτοῦ. Nam paulo ante scriptum est, δι' αὐτοῦ, et ita habet Evangel. textus.

(5) *Τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ.* Pravum hunc Valentinianorum sensum deridet Origenes, t. III. *Comment. in Joan.*, pag. 71. Lege sis. Eumdem amplectebantur Macedoniani, ut Spiritum sanctum, quem vitam esse dicebant, in rebus creatis adnumerarent. Confutat Chrysost., *loco cit.*

(6) *Οἰκειοτέρα ἐστὶν ἐν αὐτῷ.* Dele particulam ἐν.

(7) *Etenim principium.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Pass. et Voss. cum textu Græco. Male vero apud Eras. et Gall. *etenim in principio.* Sed ab his verbis colon claudere debuisset Feuard. nec ea perperam istis adjungere, *et Deus erat Verbum,* a quibus altera incipit periodus. Sensus autem est : *et Verbum erat apud Deum, etenim principium,* supp. *Deus est.* Unde his verbis, *etenim principium,* subjiciunt rationem Valentiniani, cur Verbum esset apud Deum ; quia nimirum Verbum erat apud principium, Filium videlicet; *etenim principium Deus est.* Ex eo enim quod Verbum esset *in principio et ex principio,* concludebant Verbum esse apud Deum, quia principium, id est Filius, Deus est.

(8) *Proximior est, quam.* Lege juxta Græcum : *proximior* (melius *propinquior* aut *familiarior*) *est illi quam,* etc.

(9) *Quoniam infert,* etc., *hominem autem nunc,* etc. Melius ex Græco legas : *Quoniam infert,* etc., *nunc hominem dicens; et Ecclesiam eadem voce significavit.* Porro *hominem* pro plurali, *homines* (ut in cæteris exemplaribus legitur), ex cod. Voss. et Græco recte reposuit Grabius.

giæ communionem. Ex Logo enim et Zoe Homo generatur et Ecclesia. Lumen autem dixit hominum Vitam, quoniam illuminati sunt ab ea, quod est formatum et manifestatum (1). Hoc autem et Paulus dicit: *Omne enim quod manifestatur* (2), *lumen est* [34]. Quoniam igitur Vita manifestavit, et generavit Hominem et Ecclesiam, lumen dicta est eorum. Aperte igitur manifestavit Joannes per sermones hos, et alia, et quaternationem secundam, Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Sed et primam significavit tetradem. Narrans enim de Salvatore, et docens omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata, fructum quoque eum esse dicens intra Pleroma (3): etenim *lumen* dixit *illum, quod in tenebris lucet, et non comprehenditur* ab eis, quoniam omnia, quæ facta sunt ex passione, formans, ignoratus est ab eis. Et Filium, et Veritatem, et Vitam dicit eum, et *Verbum carnem factum* (*cujus gloriam vidimus*, ait, *et gloria ejus, qualis erat Unigeniti* (4), *quæ a Patre data est ei*), *plenum gratia* (5) *et veritate*. Dicit autem sic (6) [35]: *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate* (7). Diligenter igitur ostendit primam quaternationem, Patrem dicens, et Gratiam, et Monoge-

A θρωπον εἰπὼν ἄρτι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὁμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ (8) ἐμήνυσεν, ὅπως διὰ τοῦ ἑνὸς ὀνόματος δηλώσῃ τὴν τῆς συζυγίας κοινωνίαν. Ἐκ γὰρ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς ἄνθρωπος γίνεται καὶ Ἐκκλησία. Φῶς δὲ εἶπε τῶν ἀνθρώπων τὴν Ζωὴν διὰ τὸ πεφωτίσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτῆς, ὃ δή ἐστι μεμορφῶσθαι καὶ πεφανερῶσθαι. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· *Πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστιν*. Ἐπεὶ τοίνυν ἐφανέρωσε καὶ ἐγέννησε τόν τε ἄνθρωπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἡ Ζωή, φῶς εἰρῆσθαι (9) αὐτῶν. Σαφῶς οὖν δεδήλωκεν ὁ Ἰωάννης διὰ τῶν λόγων τούτων τά τε ἄλλα καὶ τὴν τετράδα τὴν δευτέραν, Λόγον καὶ Ζωήν, Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν πρώτην ἐμήνυσε τετράδα. Διηγούμενος γὰρ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ λέγων πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ πληρώ-

B ματος δι' αὐτοῦ μεμορφῶσθαι, καρπὸν εἶναί φησιν αὐτὸν παντὸς τοῦ πληρώματος (10)· καὶ γὰρ *φῶς* εἴρηκεν *αὐτὸν τὸ ἐν τῇ σκοτίᾳ φαινόμενον, καὶ μὴ καταληφθὲν* ὑπ' αὐτῆς, ἐπειδὴ πάντα τὰ γενόμενα ἐκ τοῦ πάθους ἁρμόσας (11), ἠγνοήθη ὑπ' αὐτῆς (12)· καὶ Υἱὸν δὲ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Ζωὴν λέγει αὐτὸν, καὶ *Λόγον σάρκα γενόμενον· οὗ τὴν δόξαν ἐθεασάμεθα*, φησὶ, *καὶ ἦν ἡ δόξα αὐτοῦ, οἷα ἦν ἡ τοῦ Μονογενοῦς*, ἡ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δοθεῖσα *αὐτῷ πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας* (13). Λέγει δὲ

BILLII INTERPRETATIO,

quoque æquivoce significavit: ut per unam vocem, conjugii commercium declararet. Ex Verbo enim et Vita, Homo et Ecclesia orti sunt. Porro hominum lucem vitam appellavit, quod ipsi ab ea illuminati sint, hoc est formati ac patefacti. Quod etiam Paulus his verbis ait: *Omne autem id quod manifestatur, lux est.* Quoniam itaque Vita et Hominem et Ecclesiam genuit ac patefecit, ipsorum proinde lux dicta est. Perspicue igitur per hæc verba Joannes tum alia, tum secundam quaternitatem, hoc est Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam, declaravit. Quin prima quoque ab eo quaternitas indicata est. Nam de

[34] Ephes. v, 13. [35] Joan. i, 14

(1) *Quod est formatum et manifestatum.* Fortasse C scripsit interp. *quod est formatum esse, et manifestatum*, pro *formati sunt et manifestati*. Sic tu legas juxta Græcum.

(2) *Quod manifestatur.* Sic quidem Vulgatæ Bibliorum versiones Latinæ; sed, ut probe monet Grabius, cum φανερούμενον quasi participium verbi medii in significatione activa accepisse Valentinianos, immediate sequentia clare ostendant; interpres potius, *quod manifestat*, quam, *quod manifestatur*, reddere debuisset.

(3) *Dicens intra Pleroma.* Lege ex Græco, *dicit totius Pleromatis.* Vide not. 10.

(4) *Qualis erat Unigeniti.* Sic recte Clarom. cod. juxta Græc. οἷα ἦν ἡ τοῦ μονογενοῦς. Eras., Gall. et Feuard, *quasi unigeniti*; Oxon. ex cod. Voss. pejus, *quasi erat unigeniti.*

(5) *Plenum gratia.* Codicem Arundel. sequimur, cæteris omnibus cum editt. tum mss. hic præponendum. Illum quidem postposuit Grabius; quia D vocem Græcam πλήρης ad δόξαν cum Billio et Petavio referre maluit, quam ad Λόγον· sed doctissimos alioqui viros Græcorum sensum hic assecutos non fuisse, in notis ad textum Græcum demonstravimus. Quare distinctionis causa, hæc, *cujus gloriam vidimus..., data est ei*, parenthesi includimus.

(6) *Dicit autem sic*, etc. usque ad, *diligenter igitur.* Billium, alioqui non indiligentem, in nova versione sua hæc prætermisisse, cum Frontone Duc. miror. Sed paulo magis stupenda Gallasii hallucinatio; dum enim novis vocibus studet, iis repudiatis, quibus utitur Vulgata nostra, nec evangelico sensui, nec Grammaticæ legibus consulit. Vertit enim: *et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis, et contemplati vidimus gloriam ut Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis.* Sive enim *plenum* ad vocem *sermo*, sive ad *gloriam* referat, solœcismi culpa tenetur. Atqui si vel Erasmum consuluisset, ab eo didicisset vocem Græcam πλήρης referri ad Λόγος, non ad δόξαν· ac proinde vertendum erat: *et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis*, etc., *plenus gratiæ et veritatis.*

(7) *Plenum gratia et veritate.* Sic ex Græco emendamus, imo ex ipso Irenæi interp. qui lib. v, cap. 18, sic reddidit. In cæteris autem omnibus cum editt. tum mss. legitur, *plena*, sed manifesto scribarum lapsu. Si enim ea gratiæ veritatisque plenitudo ad gloriam referretur, in Græco scribendum fuisset πλήρη, et in Latino *plenam*. Vide not. 13.

(8) Ὁμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ. Τῷ ἀνθρώπῳ deleri vult Billius; sed retineri nihil vetat.

(9) *Εἰρῆσθαι.* Melius legas cum interp. εἰρηται.

(10) *Παντὸς τοῦ πληρώματος.* Vet. interpres non παντός, sed ἐντός legisse videtur. Vertit enim, *intra.* Sed prior lectio præferenda. Salvatorem enim totius Pleromatis fructum esse jam non semel dixerunt Valentiniani.

(11) Ἁρμόσας. Μορφώσας legi mavult Billius, quia vertit interpres, *formans.* Sed ἁρμόσας eodem recidit.

(12) Ὑπ' αὐτῆς. Monet Grab. interpretem recte legisse, ὑπ' αὐτῶν, quia vertit, *ab eis.* Sed eadem ratione legisset interpres linea præced. ὑπ' αὐτῶν, qui vertit etiam, *ab eis.* Non attendebat, puto, vir doctus, *ab eis* utrobique referri ad *tenebras*, et ὑπ' αὐτῆς ad τὴν σκοτίαν.

(13) *Πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.* Vel lege

οὕτως· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.* Ἀκριβῶς οὖν καὶ τὴν πρώτην ἐμήνυσε τετράδα, Πατέρα εἰπὼν, καὶ Χάριν, καὶ τὸν Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν· οὕτως ὁ Ἰωάννης περὶ τῆς πρώτης καὶ μητρὸς τῶν ὅλων Αἰώνων ὀγδοάδος εἴρηκε. Πατέρα γὰρ εἴρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἄνθρωπον, καὶ Ἐκκλησίαν.

A nem, et Veritatem. Sic Joannes de prima et matre omnium Æonum ogdoade dixit. Patrem enim dixit, et Gratiam, et Monogenem, et **43** Veritatem, et Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam. Et Ptolemæus quidem ita (4).

CAPUT IX.

Impugnantur impiæ Hæreticorum interpretationes.

Ὁρᾷς, ἀγαπητὲ, τὴν μέθοδον, ᾗ οἱ χρώμενοι φρενοῦσιν ἑαυτοὺς, ἐπηρεάζοντες τὰς Γραφὰς, τὸ πλάσμα αὐτῶν ἐξ αὐτῶν συνιστάνειν πειρώμενοι. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς (1) παρεθέμην αὐτῶν τὰς λέξεις (2), ἵνα ἐξ αὐτῶν κατανοήσῃς τὴν πανουργίαν τῆς μεθοδείας, καὶ τὴν πονηρίαν τῆς πλάνης. Πρῶτον μὲν γὰρ εἰ προέκειτο Ἰωάννῃ τὴν ἄνω ὀγδοάδα μηνύσειν, τὴν τάξιν ἂν τετηρήκει τῆς προβολῆς, καὶ τὴν πρώτην τετράδα σεβασμιωτάτην οὖσαν, καθὼς λέγουσιν, ἐν πρώτοις ἂν τεθείκει τοῖς ὀνόμασι, καὶ οὕτως ἐπεζεύχθη (3) τὴν δευτέραν, ἵνα διὰ τῆς τάξεως τῶν ὀνομάτων ἡ τάξις δειχθῇ τῆς ὀγδοάδος· καὶ οὐκ ἂν μετὰ τοσοῦτον διάστημα, ὡς ἐκλελησμένος, ἔπειτα ἀναμνησθεὶς, ἐπ' ἐσχάτῳ πρώτης ἐμέμνητο τετράδος. Ἔπειτα δὲ καὶ τὰς συζυγίας σημᾶναι θέλων, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐκ ἂν παρέλιπεν ὄνομα· ἀλλ' ἢ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συζυγιῶν

1. Vides igitur, dilectissime, adinventionem, qua utentes seducunt semetipsos, calumniantes Scripturis, fictionem suam ex eis constare (5) adnitentes. Propter hoc enim et ipsas eorum apposui astutias et dictiones, ut ex eis consideres malitiam inventionis et nequitiam erroris. Primo enim si propositum esset Joanni, illam, quæ sursum est, octonationem ostendere, ordinem custodisset utique emissionis, et primam quaternationem, cum sit venerabilior (quemadmodum dicunt), in primis utique posuisset nominibus, et sic adjunxisset secundam, ut per ordinem nominum ordo ostenderetur octonationis : et non utique post tantum intervallum, quasi oblitus, deinde commemoratus (6), in novissimo primæ memoratus fuisset quaternationis. Deinde autem et conjugationes significare volens, et Ecclesiæ non prætermisisset

B

BILLII INTERPRETATIO.

Salvatore verba faciens, dicensque omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata fuisse, fructum eum esse ait totius Pleromatis. Etenim lucem eum appellavit in tenebris lucentem, nec ab iis comprehensam : quandoquidem, ipsis inscientibus, omnia quæ ex passione facta sunt, informavit. Ad hæc, et Filium, et Veritatem, et Vitam eum dicit, et Verbum carnem effectum : *Cujus gloriam*, inquit, *perspeximus, et erat gloria ipsius quasi gloria unigeniti, quæ a Patre ipsi concessa fuerat, plena gratia et veritate.* Plane igitur et accurate primam quoque quaternitatem ostendit, cum Patrem, et Charin, Monogenem item, et Veritatem dixit. Atque ad hunc modum Joannes de principe atque omnium Æonum parente Ogdoade locutus est. Patrem enim et Charin dixit, Monogenem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam. Atque in hunc modum Ptolemæus.

CAPUT IX.

1. Cernis, vir charissime, qua illi vafritie utentes sibimetipsis imposturam faciunt, Scripturas nimirum vexantes, dum per eas fidem commentis suis astruere conantur. Ob id enim ipsas quoque eorum voces apposui, ut ex iis artificii versutiem, atque erroris improbitatem animadvertas. Primum enim, si hoc Joanni propositum fuisset, ut supernam illam ogdoadem declararet, productionis utique ordinem servasset, ac primam quaternitatem, utpote augustissimam, velut ipsi dicunt, summeque venerandam, in primis nominibus collocasset, atque ita secundam adnexuisset, ut per nominum ordinem et seriem

πλήρη, vel subintellige ὃς ἐστι πλήρης, etc., πλήρης enim, non ad δόξαν (quod vult Grabius Billium et Petavium secutus), sed ad Λόγον, ex ipsa etiam Valentinianorum mente, hic referri suadent plura. 1° Quamvis ex memoria duntaxat citari hic videantur Joannis verba, additis scilicet multis vocibus quas sacer Evang. textus non agnoscit, servatur tamen idem regimen verborum, quod Joannes ipse servavit. Cumque Joannes in nominativo casu reposuerit πλήρης (ut ferunt melioris notæ codd. et legunt omnes fere SS. PP.) et ad Λόγος retulerit, non mirum si in eodem casu hic reponatur (quamvis forte commodior fuisset accusativus, propter præcedens Λόγον) et illuc referatur; cum maxime nihil ad Valentinianorum hypothesim referret, an ad Λόγον, an ad δόξαν referretur πλήρης. Deinde cum statim non ex memoria, sed ex codice proferunt hæretici illi ipsa Joannis verba, recte legunt, πλήρης χάριτος, etc. Atqui si πλήρης ad δόξαν retulissent, legere debuissent, πλήρη in accusativo, non πλήρης, uti satis patet. Denique Irenæus quæ-

C

(1) *Καὶ αὐτός.* Lege αὐτάς, cum interprete.

(2) *Τὰς λέξεις.* Aliquam aliam vocem cum copula καί hic legisse videtur interpres; vertit enim, *astutias et dictiones.*

(3) *Ἐπεζεύχθη.* Mallem ἐπέζευξε. Sed forte verbum ἐπιζεύγνυμαι in activa significatione accepit Irenæus.

(4) *Ptolemæus quidem ita.* Hæc in Græco desiderantur.

(5) *Constare.* Gr. συνιστάνειν, quod vertendum erat, *commendare* seu *approbare.* Inde enim Scripturis calumniam struebant Valentiniani, quod fictiones suas ex eis approbare adniterentur.

(6) *Deinde commemoratus.* In Eras., Gall. et Ottob. *de re commemoratus*, forte pro *dein recommemoratus*; sic enim habet cod. Claromontanus.

nomen; sed aut et in reliquis conjugationibus contentus fuisset masculorum appellatione, similiter cum possent et illa (1) simul subaudiri, ut unitatem per omnia esset custodiens; aut si reliquorum conjugationes enumerabat, et Anthropi (id est, Hominis), utique manifestasset conjugem, et utique non remisisset (2) de divinatione nos accipere nomen ipsius.

2. Manifesta igitur expositionis eorum transfictio. Joanne enim unum Deum exponente (3), et unum Unigenitum Christum Jesum annuntiante, per 44 quem omnia facta esse dicit, hunc Verbum Dei, hunc Unigenitum, hunc factorem omnium, hunc lumen verum illuminans omnem hominem, hunc mundi fabricatorem, hunc in sua venisse, hunc eumdem carnem factum, et inhabitasse in nobis : hi transvertentes secundum verisimile (4) expositionem, alterum quidem Monogenem volunt esse secundum emissionem, quem scilicet (5) et Principium vocant; alterum autem Soterem (id est Salvatorem), fuisse volunt, et alterum Logon (id est Verbum), filium Monogenis (id est unigeniti), et alterum Christum (6) ad emendationem Pleromatis emissum : et unumquodque eorum, quæ dicta sunt, auferentes a veritate, et abutentes nominibus, in suam argumentationem (7) transtulerunt : ut, secundum eos, in tantis Joannes Domini Christi Jesu memoriam non fecerit. Si enim Patrem dixit (8), et Charin, et Monogenem,

A ἠρκέσθη τῇ τῶν ἀῤῥένων προσηγορίᾳ, ὁμοίως δυναμένων κἀκείνων συνυπακούεσθαι, ἵνα τὴν ἑνότητα διὰ πάντων ᾖ πεφυλακώς· εἰ τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους (9) κατέλεγε, καὶ τὴν τοῦ Ἀνθρώπου ἂν μεμηνύκει σύζυγον, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκεν ἐκ μαντείας ἡμᾶς λαμβάνειν τοὔνομα αὐτῆς.

2. Φανερὰ οὖν ἡ τῆς ἐξηγήσεως παραποίησις. Τοῦ γὰρ Ἰωάννου ἕνα Θεὸν παντοκράτορα, καὶ ἕνα μονογενῆ Χριστὸν Ἰησοῦν κηρύσσοντος, δι' οὗ τὰ πάντα γεγονέναι λέγει, τοῦτον Υἱὸν Θεοῦ (10), τοῦτον Μονογενῆ, τοῦτον πάντων ποιητὴν, τοῦτον φῶς ἀληθινὸν, φωτίζοντα πάντα ἄνθρωπον, τοῦτον κόσμου ποιητὴν, τοῦτον εἰς τὰ ἴδια ἐληλυθότα, τοῦ-
B τον αὐτὸν σάρκα γεγονότα, καὶ ἐσκηνωκότα ἐν ἡμῖν· οὗτοι παρατρέποντες κατὰ τὸ πιθανὸν τὴν ἐξήγησιν, ἄλλον μὲν τὸν Μονογενῆ θέλουσιν εἶναι κατὰ τὴν πρόβολὴν, ὃν δὴ καὶ Ἀρχὴν καλοῦσιν· ἄλλον δὲ τὸν Σωτῆρα γεγονέναι θέλουσι, καὶ ἄλλον τὸν Λόγον υἱὸν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ἄλλον τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ πληρώματος προβεβλημένον· καὶ ἓν ἕκαστον τῶν εἰρημένων ἅπαντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καταχρησάμενοι (11) τοῖς ὀνόμασιν, εἰς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν μετήνεγκαν, ὥστε, κατ' αὐτοὺς, ἐν τοῖς τοσούτοις τὸν Ἰωάννην τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μνείαν ποιεῖσθαι (12). Εἰ γὰρ Πατέρα εἴρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἄνθρωπον, καὶ Ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν ἐκεί-

BILLII INTERPRETATIO.

ogdoadis ordo demonstraretur; non autem tanto post intervallo velut oblivione captus, ac postea in memoriam rediens, ultimo loco quaternitatis primæ mentionem fecisset. Deinde, si conjugia quoque indicare voluisset, profecto Ecclesiæ nomen haudquaquam ab eo præteritum fuisset; verum aut in reliquis etiam conjugationibus masculos appellare satis habuisset (quippe cum æque illæ una subaudiri possent), ut hac ratione unitatem prorsus servaret; aut si reliquorum conjuges recensebat, Hominis quoque conjugem declarasset, nec nobis ipsius nomen ex conjectura et divinatione capiendum reliquisset.

2. Plana est itaque expositionis hujusce falsitas. Nam cum Joannes unum Deum omnipotentem, et unum Unigenitum Jesum Christum, per quem omnia facta sunt, prædicet, hunc Filium Dei, hunc Unigenitum, hunc omnium rerum effectorem, hunc veram lucem illuminantem omnem hominem, hunc mundi conditorem, hunc qui ad sua venerit, et caro factus sit, et in nobis habitaverit; hi speciosæ orationis lenocinio expositionem detorquentes, alium Unigenitum esse secundum productionem, quem etiam Principium nuncupant, alium Salvatorem fuisse volunt, alium Sermonem filium Monogenis, alium denique Christum, ad Pleromatis instaurationem in lucem editum : atque unumquodque eorum, quæ dicta sunt, a veritate dimoventes, ac nominibus abutentes, ad institutum suum transtulerunt; adeo ut, de eorum sententia, Joannes in tot verbis Domini Jesu Christi mentionem nullam fecerit. Si enim Patrem dixit, et Gratiam, et Unigenitum, et Veritatem, et Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam,

(1) *Cum possent et illa.* Legendum puto : *cum possent et illæ*, scilicet feminæ conjuges seu Æones feminæ.

(2) *Non remisisset.* Gr. οὐκ ἂν ἀφῆκεν, *non dimisisset.*

(3) *Unum Deum exponente.* Adde ex Gr. *unum Deum omnipotentem.*

(4) *Secundum verisimile.* Sic ex Græco, ita exigente sensu, restituo, pro *secundum verisimilem*, ut habent omnes codd. manifesto scribarum lapsu : male scilicet apice notata litera *e*, quod frequens in mss. occurrit.

(5) *Quem scilicet.* Eras., Feuard. et Gall. perperam habent, *quam.*

(6) *Alterum Christum.* Duas voces, *id est*, post Christum in præced. editt. insertas merito delevit Grab. quia in Græco et mss. Clarom., Arundel. atque Vossio desunt, ac falsum gignunt sensum; sed forte, *id est*, in mss. Erasmi et Gallasii, ex

C interpretatione vocis *Christum*, supererat; scripseratque quispiam, *id est unctum*, ut ante scriptum est, *Monogenis, id est Unigeniti.*

(7) *In suam argumentationem.* Græcam vocem ὑπόθεσιν, *argumentationem* vertere amat interp. : mallem reddidisset, *institutum, sententiam.*

(8) *Dixit.* Ita Clarom. et Voss. exacte juxta Græcum εἴρηκε. Eras., Gall. et Feuard. *dixisset.*

(9) *Εἰ τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους.* Legendum cum interp. ἢ εἰ τῶν λοιπῶν. Sed frustra Billius et Fronto Duc. cum eodem legi volunt, τὰς συζυγίας· et sensus enim et contextus sermonis exigunt συζύγους.

(10) *Υἱὸν Θεοῦ.* Λόγον Θεοῦ legisse videtur interpres.

(11) *Καταχρησάμενοι.* Lege cum interp. καὶ καταχρησάμενοι.

(12) *Μνείαν ποιεῖσθαι.* Addenda cum interpr. particula negativa μὴ vel οὐ.

νων ὑπόθεσιν περὶ τῆς πρώτης ὀγδοάδος εἴρηκεν, ἐν ᾗ οὐδέπω Ἰησοῦς, οὐδέπω Χριστὸς ὁ τοῦ Ἰωάννου διδάσκαλος. Ὅτι δὲ οὐ περὶ τῶν συζυγιῶν αὐτῶν ὁ Ἀπόστολος εἴρηκεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν καὶ Λόγον οἶδε τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς πεποίηκε φανερόν. Ἀνακεφαλαιούμενος γὰρ περὶ τοῦ εἰρημένου αὐτῷ ἄνω ἐν ἀρχῇ Λόγου, ἐπεξηγεῖται· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν.* Κατὰ δὲ τὴν ἐκείνων ὑπόθεσιν, οὐχ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ὅς γε οὐδὲ ἦλθέ ποτε ἐκτὸς πληρώματος, ἀλλὰ ὁ τῆς οἰκονομίας (1), μεταγενέστερος τοῦ Λόγου, Σωτήρ.

A et Alethian, et Logon, et Zoen, et Anthropon, et Ecclesiam, secundum illorum argumentationem de prima ogdoade dixit, in qua nondum Jesus, nondum Christus Joannis magister. Quia autem non de syzygiis ipsorum Apostolus dixit, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Verbum scit esse Dei, idem ipse fecit manifestum. Recapitulans enim de eo Verbo, quod ei in principio dictum est (4), insuper exponit : *Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis* (5). Secundum autem illorum argumentationem, non Verbum caro factum est, quod quidem nec venit unquam extra Pleroma : sed qui ex omnibus factus (6), et sit posterior (7) Verbo, Salvator (8).

3. Μάθετε οὖν, ἀνόητοι, ὅτι Ἰησοῦς ὁ παθὼν ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ κατασκηνώσας ἐν ἡμῖν, οὗτος αὐτός B ἐστιν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλος τις τῶν αἰώνων ὑπὲρ τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτηρίας σὰρξ ἐγένετο, εἰκὸς ἦν περὶ ἄλλου εἰρηκέναι τὸν Ἀπόστολον· εἰ δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Πατρὸς ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς, ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ (2) μονογενὴς Υἱὸς κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς εὐδοκίαν σαρκωθεὶς ὑπὲρ ἀνθρώπων, οὐ περὶ ἄλλου τινὸς, οὐδὲ περὶ ὀγδοάδος τὸν λόγον ἐμπεποίηται (3), ἀλλ' ἢ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐδὲ γὰρ ὁ Λόγος, κατ' αὐτοὺς, προηγουμένως σὰρξ γέγονε. Λέγουσι δὲ τὸν Σωτῆρα ἐνδύ-

45 3. Discite igitur, insensati, quoniam Jesus, qui passus est pro nobis, qui inhabitavit in nobis, idem ipse est et Verbum Dei. Si enim alius ex Æonibus pro nostra salute caro factus est, æstimandum erat de altero dixisse Apostolum. Si autem Verbum Patris, qui descendit, ipse est et qui ascendit, ab uno Deo unigenitus Filius, secundum Patris placitum incarnatus pro hominibus; non de alio aliquo, neque de ogdoade Joannes sermonem fecit, sed de Domino Christo Jesu. Neque enim Verbum secundum eos principaliter caro factum est. Dicunt enim Sotera induisse corpus animale, de dispositione

BILLII INTERPRETATIO.

juxta illorum sententiam de prima ogdoade hæc dixit, in qua necdum est Jesus, necdum Christus Joannis præceptor. Quod autem Apostolus non de ipsorum conjugiis, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Dei Verbum agnoscit, verba fecerit, ipsemet aperte declaravit. Sermonem enim de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat, in summam redigens, exponens deinde subjungit : *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.* Atqui si verum est quod ipsi ponunt, haudquaquam Verbum caro factum est, utpote quod ne ex Pleromate quidem unquam excesserit, sed Salvator, ille, qui ex omnibus ortus est, natuque minor Sermone.

3. Discite igitur, vecordes homines, Jesum, qui nostra causa passus est, atque apud nos habitavit, eum ipsum esse Dei Verbum. Etenim si alius quisquam ex Æonibus pro salute nostra carnem assumpsisset, probabile fuisset Apostolum de alio verba fecisse. Cum autem Verbum Patris, quod descendit, idem sit etiam quod ascendit, ille, inquam, unius Dei unigenitus Filius, benigna Patris voluntate hominum causa incarnatus, profecto non de quoquam alio, nec de ogdoade verba fecit ; verum de Domino Jesu Christo. Neque enim, ut ipsi sentiunt, Verbum caro factum est. Aiunt enim Salvatorem animale corpus induisse, ineffabili providentia ex dispensatione ad hoc fabricatum, ut et oculis cerni, et manibus tractari posset. Atqui caro est antiqua illa Adami e limo a Deo effictio, quam Dei Verbum vere factum esse Joan-

(1) *Ὁ τῆς οἰκονομίας.* Pro his legendum vult Billius cum interpr. ὁ ἐκ πάντων γεγονώς, quia fictitius ille Valentinianorum Servator ex omnibus Æonibus ortum traxit. Grabius vero Epiphanii lectionem pro genuina habet, ratus hanc, utpote obscuriorem, liberiori explicationi occasionem dedisse. Sed is certe non est interpres noster, qui tantam sibi libertatem arroget. Quare utrumque textum, Græcum scilicet et Latinum, hic mutilum esse, alterumque ex altero emendandum esse ratus, et Epiphanii et interpretis lectionem amplector, legendumque censeo : ὁ ἐκ πάντων γεγονὼς, καὶ τῆς οἰκονομίας, μεταγενέστερος τοῦ Λόγου, Σωτήρ. Cur autem Salvator dicatur, τῆς οἰκονομίας Σωτήρ, ratio in promptu est : quia scilicet humanæ salutis procurandæ causa (quæ Græcis οἰκονομία est, ut supra diximus), animale corpus induit, ut paulo post subjicitur, quod quidem corpus ἐκ τῆς οἰκονομίας κατεσκευασμένον ἀῤῥήτῳ προνοίᾳ, *ex dispensatione* (id est salutis nostræ causa), *constructum inenarrabili arte* dicebant Valentiniani.

(2) *Ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ.* Legisse videtur interpres, ἀπὸ τοῦ, non ὁ τοῦ, sed utrumque eodem fere recidit.

(3) *Λόγον ἐμπεποίηται.* Legendum vult Billius πεποίηται.

(4) *De eo Verbo, quod ei in principio dictum est.* Addendum ex Græco : *de eo Verbo, de quo supra in principio dictum est.* Quod clarius vertit Billius : *de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat.* Quanquam tamen non immerito existimat Fronto Duc. Græcis alium subesse posse sensum (quem amplexus est Petavius), scilicet : *recapitulans enim de eo Verbo, quod ab eo supra dictum est in principio fuisse.* Hunc quidem sensum improbat Grabius, *quia*, inquit, *in Græco non est*, ἐν ἀρχῇ εἶναι Λόγου. Nempe deest Verbum εἶναι, sed subintelligi nihil vetat.

(5) *Inhabitavit in nobis.* Sic codd. Clarom. et Pass., cæteri *habitavit in nobis.*

(6) *Ex omnibus factus.* Auctoritate cod. Clarom. deleo verbum, *est*, utpote superfluum.

(7) *Et sit posterior.* Ita Claromont., Pass., Arund. et Voss. cum edit. Oxon. In cæteris vitiose, *sic.*

(8) *Salvator.* Adde ex Gr. *dispensationis Salvator.* Lege Not. 1.

aptatum inenarrabili providentia, ut visibile et palpabile fieret. Caro est autem illa vetus de limo secundum Adam facta plasmatio a Deo, quam vere factum Verbum Dei manifestavit Joannes. Et soluta est illorum prima et primogenita octonatio. Cum enim unus et idem ostenditur (1) Logos, et Monogenes, et Zoe, et Phos, et Soter, et Christus Filius Dei (2), et hic idem incarnatus pro nobis, soluta est octonationis illorum compago. Hac autem soluta, decidit illorum omnis argumentatio, quam falso nomine (3) somniantes infamant Scripturas (4), ad propriam argumentationem confingendam.

4. Post deinde dictiones et nomina dispersim posita colligentes, transferunt, sicut prædiximus, ex eo quod est secundum naturam (5), in id quod est contra naturam: similia facientes iis, qui controversias sibimetipsis quaslibet (6) proponunt, post deinde conantur et Homericis versibus (7) meditari (8) eas: ita ut idiotæ putent, ex illa temporali declamata controversia (9) Homerum versus fecisse, et multi abducuntur (10) per compositam consequentiam versuum, ne forte hæc sic Homerus **46** fecerit. Quemadmodum Herculem ab Eurystheo ad eum, qui apud inferos est, canem, missum ex Homericis versibus scribens ita (nihil enim prohibet exempli gratia commemorari (11) et horum, cum sit similis et eadem argumentatio):

Hæc ubi dicta dedit, emisit limine flentem

Herculem invictum, magnarum non inscium rerum,
Eurystheus natus Stenelo, prosapia Persei,
Ducturum ex Erebo canem atri Ditis ad auras.

σασθαι σῶμα ψυχικὸν, ἐκ τῆς οἰκονομίας κατεσκευασμένον ἀῤῥήτῳ προνοίᾳ, πρὸς τὸ ὁρατὸν γενέσθαι καὶ ψηλαφητόν. Σὰρξ δέ ἐστιν ἡ ἀρχαία ἐκ τοῦ χοῦ κατὰ τὸν Ἀδὰμ ἡ γεγονυῖα πλάσις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀληθῶς γεγονέναι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐμήνυσεν ὁ Ἰωάννης. Καὶ λέλυται αὐτῶν ἡ πρώτη καὶ ἀρχέγονος ὀγδοάς. Ἑνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ δεικνυμένου Λόγου, καὶ Μονογενοῦς, καὶ Ζωῆς, καὶ Φωτὸς, καὶ Σωτῆρος, καὶ Χριστοῦ, καὶ Υἱοῦ Θεοῦ, καὶ τούτου αὐτοῦ σαρκωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, λέλυται ἡ τῆς ὀγδοάδος σκηνοπηγία. Ταύτης δὲ λελυμένης, διαπέπτωκεν αὐτῶν πᾶσα ἡ ὑπόθεσις, ἣν ψευδῶς ὀνειρώττοντες κατατρέχουσι τῶν Γραφῶν, ἰδίαν ὑπόθεσιν ἀναπλασάμενοι.

4. Ἔπειτα λέξεις καὶ ὀνόματα σποράδην κείμενα συλλέγοντες, μεταφέρουσι, καθὼς προειρήκαμεν, ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν· ὅμοια ποιοῦντες τοῖς ὑποθέσεις τὰς τυχούσας αὐτοῖς προβαλλομένοις, ἔπειτα πειρωμένοις ἐκ τῶν Ὁμήρου ποιημάτων μελετᾷν αὐτὰς, ὥστε τοὺς ἀπειροτέρους δοκεῖν, ἐπ' ἐκείνης τῆς ἐξ ὑπογυίου μεμελετημένης ὑποθέσεως Ὅμηρον τὰ ἔπη πεποιηκέναι, καὶ πολλοὺς συναρπάζεσθαι διὰ τῆς τῶν ἐπῶν συνθέτου ἀκολουθίας, μὴ ἄρα ταῦθ' οὕτως Ὅμηρος εἴη πεποιηκώς. Ὡς ὁ τὸν Ἡρακλέα ὑπὸ Εὐρυσθέως ἐπὶ τὸν ἐν τῷ ᾅδῃ κύνα πεμπόμενον διὰ τῶν Ὁμηρικῶν στίχων γράφων οὕτως (οὐδὲν γὰρ κωλύει παραδείγματος χάριν ἐπιμνησθῆναι καὶ τούτων, ὁμοίας καὶ τῆς αὐτῆς οὔσης ἐπιχειρήσεως τοῖς ἀμφοτέροις)·

Ὡς εἰπὼν, ἀπέπεμπε δόμων βαρέα στενάχοντα [τα [36]
Φῶθ' Ἡρακλῆα, μεγάλων ἐπίστορα ἔργων [37],
Εὐρυσθεὺς, Σθενέλοιο πάϊς Περσηΐάδαο [38]
Ἐξ Ἐρέβευς ἄξοντα κύνα στυγεροῦ Ἀΐδαο [39]

BILLII INTERPRETATIO.

nes indicavit. Atque ita princeps eorum ac primigena ogdoas deleta et exstincta est. Ex eo enim quod et Verbum, et Unigenitus, et Vita, et Lux, et Salvator, et Christus, et Filius Dei, isque ipse salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem esse demonstratur; ruit ogdoadis eorum compago. Hac porro diruta, concidit omnis illorum hypothesis, quam falso velut somniantes, Scripturas exagitant, ut hypothesim suam efflingant.

4. Ac deinde voculas quasdam et nomina, quæ variis locis sparsa sunt, in unum collecta ex genuino, uti jam diximus, sensu ad adulterinum traducunt, perinde utique facientes, atque illi, qui argumenta quælibet sibi proponunt, ac tum dant operam, ut Homeri versibus ea contexant: adeo ut imperitissimi quique Homerum de illo recens elaborato argumento versus hujusmodi condidisse putent, ac multi per rite compactam versuum seriem eo adducuntur, ut ambigant num Homerus ita hæc elucubraverit. Quo in genere illud est, quod quidam Herculem ab Eurystheo ad Inferni canem missum Homericis versibus describens, ad hunc modum cecinit. Nec enim quidquam prohibet, quominus exempli gratia hæc commemoremus, cum similis idemque sit utrisque conatus.

[36] *Od.* K, 76. [37] *Od.* Φ, 26. [38] *Il.* T, 123. [39] *Il.* Δ, 368.

(1) *Ostenditur.* Codex Voss. *ostendatur.*

(2) *Christus Filius Dei.* Lege juxta Græcum, *et Christus, et Filius Dei.*

(3) *Falso nomine.* Ψευδωνύμως male legit interpres pro ψευδῶς, *falso.*

(4) *Infamant Scripturas* Melius vertisset interpres, *depravant Scripturas.* Κατατρέχειν enim (quo verbo hic utitur Irenæus) proprie est, *hostiliter excurrere, excursiones facere:* quod Valentinianis apprime convenit, qui in Scripturas excurrebant, ut quidpiam ex eis corraderent, quod ad hypothesim concinnandam faceret.

(5) *Ex eo quod est secundum naturam,* etc. Id est *ex genuino sensu ad adulterinum traducunt,* ut recte vertit Billius.

(6) *Controversias... quaslibet.* Vertendum erat, *argumenta quælibet.*

(7) *Et Homericis versibus.* Lege ex Græco, *ex Homericis versibus.*

(8) *Meditari.* Gr. μελετᾷν, quod hic verterem, *solerter concinnare.*

(9) *Ex illa temporali declamata controversia.* Billius longe melius: *de illo recens elaborato argumento.*

(10) *Abducuntur.* Leg. *abducantur.* Scilicet per rite compactam versuum seriem eo abducantur, ut ambigant, num hæc ita digesserit Homerus.

(11) *Commemorari.* Hoc verbum plerumque active accipit interpres pro *meminisse.*

Βῆ δ' ἰμεν, ὥστε λέων ὀρεσίτροφος ἀλκὶ πε- [ποιθὼς [46],
Καρπαλίμως ἀνὰ ἄστυ (1). *Φίλοι δ' ἅμα πάν-* [τες (2) ἕποντο [47],
Νύμφαι τ' ἠΐθεοί τε, πολύτλητοί τε γέροντες [48],
Οἶκτρ' (3) *ὀλοφυρόμενοι, ὡσεὶ θάνατόνδε* (4) [κιόντα [49].
Ἑρμείας δ' ἀπέπεμπεν (5) *ἰδὲ γλαυκῶπις Ἀθήνη* [ν [50].
Ἤδεε γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφεὸν, ὡς ἐπονεῖτο [51].

A *Vadit at ille, velut leo nutritus montibus acer,*
Urbem per mediam : noti simul omnes abibant,
Et senes, et pueri, et nondum nuptæ puellæ,
Plorantes multum, ac si mortem irei ad ipsam.
Mercurius præmittit et cæsia Pallas eumtem :
Fratrem etenim sciebat quatenus dolor exagitaret.

Τίς οὐκ ἂν τῶν ἀπανούργων συναρπαγείη ὑπὸ τῶν ἐπῶν τούτων, καὶ νομίσειεν οὕτως αὐτὰ Ὅμηρον ἐπὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως πεποιηκέναι; Ὁ δ' ἔμπειρος τῆς Ὁμηρικῆς ὑποθέσεως ἐπιγνώσεται (6), εἰδὼς ὅτι τὸ μέν τι αὐτῶν ἐστι περὶ Ὀδυσσέως εἰρημένον, τὸ δὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλέος, τὸ δὲ περὶ Πριάμου, τὸ δὲ περὶ Μενελάου καὶ Ἀγαμέμνονος. Ἅρας δὲ αὐτὰ, καὶ ἓν ἕκαστον ἀποδοὺς τῇ ἰδίᾳ (7), ἐκποδὼν ποιήσει τὴν ὑπόθεσιν (8). Οὕτω δὲ καὶ ὁ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ (9) ἐν ἑαυτῷ κατέχων, ὃν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε, τὰ μὲν ἐκ τῶν Γραφῶν ὀνόματα, καὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς παραβολὰς ἐπιγνώσεται, τὴν δὲ βλάσφημον ὑπόθεσιν

Quis non ex simplicibus abripiatur ab hu usmodi versibus, et putet sic illos Homerum in hoc argumento fecisse? Qui autem scit Homerica, cognoscet quidem versus, argumentum autem non cognoscet, sciens quoniam aliquid quidem eorum est de Ulysse (10) dictum, aliud vero de Hercule, aliud vero de Priamo, aliud de Menelao et Agamemnone. Si autem tulerit illos, et unumquemque suo libro reddiderit, auferet de medio præsens argumentum. Sic autem et qui regulam veritatis immobilem apud se habet, quam per baptismum **47** accepit, hæc quidem, quæ sunt ex Scripturis, nomina, et dictiones, et parabolas cognoscet : blasphemum autem

B

BILLII INTERPRETATIO.

Hæc ait, atque alto suspiria corde trahentem
Armis egregium Alcidem Stheneleia proles
Confestim ad Stygii descendere tecta tyranni
Jussit, ut inde canem superas efferret ad oras.
Ergo ille intrepidus, furibundi more leonis,
Egreditur. Juvenes illum, innuptæque puellæ,
Grandævique senes, mœsti lacrymisque madentes,
Exitium velut ad certum comitantur eumtem.
At ductabat eum Cyllenius, atque Minerva :
Norat enim ærumnas fratris durosque labores.

Ecquis, quæso, ex iis, qui simplici ac minus vafro animo sunt, hisce versibus non abripiatur, in eaque sit opinione, ut Homerum in ejusmodi argumento versibus ita lusisse putet? At qui Homericæ poesis argumentum callet, versus quidem agnoscet, materiam autem haudquaquam agnoscet, utpote qui compertum et exploratum habeat aliquid ex iis de Ulysse, aliquid de ipso Hercule, aliquid de Priamo, aliquid de Menelao et Agamemnone dictum esse. Quo fit, ut si ea dimoverit, ac suo quodque libro reddiderit, præsentem materiam de medio sublaturus sit. Ad eumdem modum, qui veritatis normam, quam per baptismum accepit, firmam in se atque constantem retinet, vocabula quidem e Scripturis petita, et dictiones, et parabolas agnoscet : at nefarium et impium argumentum haud agnoscet. Nam etsi gem-

[46] *Od.* Z, 130. [47] *Il.* Ω, 327. [48] *Od.* Γ, 38. [49] *Il.* Ω, 328. [50] *Od.* Λ, 625. [51] *Il.* B, 409.

(1) *Ἀνὰ ἄστυ.* Homerus habet κατὰ ἄστυ.

(2) *Ἅμα πάντες.* Sic cod. Reg. cum Homero. In editt. perperam, ἀνὰ πάντες.

(3) *Οἶκτρ'.* Homer. πόλλ'.

(4) *Θάνατόνδε.* Sic omnes editt. cum Homero. In edit. Oxon. male θάνατόν τε.

(5) *Ἀπέπεμπεν.* Homer. μ' ἔπεμψεν.

(6) *Ἐπιγνώσεται.* Adde cum interp. ἐπιγνώσεται μὲν τὰ ἔπη, τὴν δὲ ὑπόθεσιν οὐκ ἐπιγνώσεται.

(7) *Τῇ ἰδίᾳ.* Adde vel βίβλῳ vel τάξει. Prius legisse videtur interpres. Posteriori mox utitur Irenæus.

(8) *Τὴν ὑπόθεσιν.* Adde cum interp. παροῦσαν.

(9) *Τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ, regulam veritatis immobilem*, etc. Fidem catholicam intelligit, eam maxime, ut explicat ipse, cap. seq., *quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem... et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute; et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam quæ est ex Virgine generationem, et passionem*, etc. Hanc fidem per *baptismum accepisse* nos scribit Irenæus, ut quam ante baptismum tam accurate edocebantur catechumeni, et quam in ipso baptismo *in legis suæ verba profitebantur*, ut loquitur Tertull. lib. *De Spectaculis. Interrogatus es* (ait antiquus auctor librorum *De sacramentis*, inter opera Ambrosii, lib. II, cap. 62), *Credis in Deum Patrem omnipotentem? Dixisti, Credo; et mersisti, hoc est, sepultus es. Iterum interrogatus, Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? Dixisti, Credo; et mersisti*, etc. *Tertio interrogatus es, Credis et in Spiritum sanctum? Dixisti, Credo, et tertio mersisti*, etc. Ad hanc fidem in baptismo acceptam, solemniterque juratam omni ævo provocarunt quotquot fere adversus hæreticos calamum strinxerunt sancti Patres, rati nihil efficacius esse ad refellendam profanorum dogmatum novitatem. *Inter fidei naufragia*, ait Hilarius lib. II ad Constant. Aug. § 7, *tutissimum nobis est primam et solam evangelicam fidem confessam in baptismo, intellectamque retinere, nec demutare quod solum acceptum atque auditum habeo bene credere.* Eo vero fidentius id argumenti genus adversus Valentinianos urgebat auctor noster, quo Symboli apostolici, quod baptizandi reddiderant, in omnibus capitibus impie ab ipsis esset temerata fides.

(10) *Est de Ulysse.* Sic edit. Oxon. et Arund. ac Voss. consent. Clarom., Pass. et Græco textu. In cæteris male, *etiam* pro *est*.

C

D

illorum argumentum non cognoscet. Et enim si gemmas agnoscet, sed vulpem pro regali imagine non recipiet. Unumquemque autem sermonum reddens suo ordini, et aptans veritatis corpusculo, denudabit, et insubstantivum (1) ostendet figmentum ipsorum.

5. Quoniam autem scenæ huic deest redemptio (2), ut quis mimum (3) ipsorum explicans (4), destructorem sermonem (5) inferat, bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres hujus fabulæ discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione (6), eam

A ταύτην (7) οὐκ ἐπιγνώσεται. Καὶ γὰρ εἰ τὰς ψηφῖδας γνωρίσει, ἀλλὰ τὴν ἀλώπεκα ἀντὶ τῆς βασιλικῆς εἰκόνος οὐ παραδέξεται. Ἓν ἕκαστον δὲ τῶν εἰρημένων ἀποδοὺς τῇ ἰδίᾳ τάξει, καὶ προσαρμόσας τῷ τῆς ἀληθείας σωματείῳ (8), γυμνώσει καὶ ἀνυπόστατον ἐπιδείξει τὸ πλάσμα αὐτῶν.

5. Ἐπειδὴ (9) τῇ σκηνῇ ταύτῃ λείπει ἡ ἀπολύτρωσις, ἵνα τις τὸν μῖμον αὐτὸν (10) περαιώσας, τὸν ἀνασκευάζοντα λόγον ἐπενεγκεῖν (11), καλῶς ἔχειν ὑπελάβομεν ἐπιδεῖξαι πρότερον, ἐν οἷς οἱ πατέρες αὐτοὶ τοῦδε τοῦ θυμοῦ (12) διαφέρονται πρὸς ἀλλήλους, ὡς ἐκ διαφόρων πνευμάτων τῆς πλάνης ὄντες. Καὶ ἐκ τούτου γὰρ ἀκριβῶς συνιδεῖν ἔσται, καὶ πρὸ τῆς

BILLII INTERPRETATIO.

mas agniturus est, interim tamen vulpem pro regia imagine non admittet: verum ubi singula eorum quæ dicta sunt, in classem suam retulerit, ac veritatis corpori accommodaverit, ita demum eorum figmentum deteget, ac tale esse ostendet, ut nullo modo subsistere queat.

5. Quoniam autem in hac scena redemptio adhuc desideratur, ut quispiam eorum mimum velut emen-

(1) *Insubstantivum*. Gr. ἀνυπόστατον, id est, *quod consistere nequeat, quod nihil habeat firmitatis.* Hanc vocem eo sensu non infrequenter usurpant Græci Patres, dum Verbum æternum cum eo quod mente fingimus verbo conferentes, prius ἐνυπόστατον, *subsistens*, posterius ἀνυπόστατον dicunt.

(2) *Redemptio*. Græc. ἀπολύτρωσις: quam quidem vocem a barbaro interp. hic pessime redditam non miror. Sed quod Billius Græce doctissimus, interpretis versionem secutus sit, et in Gallasium, quod ab ea desciverit, *flagitiosæ oscitantiæ* culpam contulerit mirari satis nequeo. *Gallasius*, inquit, *hic toto cœlo errat, quod quid hæc redemptio* (Valentinianorum, de qua hujus libri caput 21 late disseritur) *sibi velit, non intelligat.* Sed neque alius quivis, puto, facile intelliget, quid hæc Valentinianorum redemptio commune habeat cum hoc Irenæi loco. Billium haud satis attentum decepit vox ἀπολύτρωσις, quæ plerumque quidem *redemptionem* seu *liberationem* significat; sed quod interdum idem sit atque ἀπόλυσις, *dimissio*, docent Hesychii et Phavorini Lexica. Irenæus quippe, fusius enarratis Valentinianorum deliriis, subdit, peracta jam fabula, completaque scena, nihil superesse, nisi ἀπολύτρωσιν, *dimissionem*, id est, ut spectatores dimittantur, abire permittantur. Idipsum est quod Tertullianus explicatis pariter Valentinianorum commentis, si non iisdem verbis, saltem eodem sensu scripsit cap. 13: *Quod superest*, inquit, *vos valete et plaudite.* Hac nimirum solemni formula, *Vos valete et plaudite*, claudebantur veteres comœdiæ, ut videre est apud Plautum et Terentium. Eodem sensu Chrysost. homil. 5, *De pœnit.*, tom. VI, pag. 792, θεάτρου ἀπόλυσιν, *theatri solutionem*, seu *dimissionem* dixit. Οὐκ ἔστι μετὰ τὴν τοῦ θεάτρου ἀπόλυσιν στεφανωθῆναι, *nemo post solutum theatrum potest coronari.* Vertendum igitur erat interpreti, *quoniam autem post hanc scenam superest dimissio.* Eodem fere modo, nisi quod paulo liberius, vertit Petavius: *postremo quia jam velut in scena, peracto fabulæ exordio, dimittendi tempus est.*

(3) *Mimum*, id est, *fabulam* seu *commentum.* *Mimus* enim et actorem et poema significat. Actores illi qui dicta et facta hominum ita imitabantur, ut actionem suam gravitate sententiarum, jocis interpositis, condirent, vocabantur μῖμοι, *mimi*; a Græcis propterea dicti et ἠθολόγοι. Sed et *mimus* interdum pro fabula ponitur, quæ res obscœnas repræsentet. Aristot. lib. I, c. 1, *Poet.*, ait Sophronem et Xenarchum μίμους scripsisse. Juvenal. satir. XIII:

Mimum agit ille
Urbani qualem fugitivus scurra Catulli.

Et Martial. lib. II, epigramm. VII,

Componis belle mimos.

Dehinc usurpatum nomen pro commento quolibet. Sic Sueton. in *Othone*, cap. 3: *Id satis visum*, ut

B *pœna acrior mimum omnem divulgaret.* Posteriori hoc sensu *mimum* hic accipit Irenæus.

(4) *Explicans*. Vertere debuisset interpres, *ut quis explicito eorum mimo.* Porro *explicare* hic idem est atque *absolvere, ad finem perducere.* Quo sensu dixit Cicero lib. XIII, ep. 26, ad Sulpic., *explicare atque expedire negotia*; Plin. Junior epist. 154, *explicare iter*; Cæsar lib. III *De Bello civ.*, *his explicitis rebus*; et Martial. lib. XI, epigr. CVIII: *explicitus liber.* Hinc vulgata formula, *Explicit liber*, id est, *absolutus est.* *Mimum* igitur *explicare*, nihil aliud est quam fabulam absolvere, seu fabulæ narrationem ad finem perducere. Id si advertisset Billius, non scripsisset, vocem *explicans*, qua usus est interpres, longe a significatione verbi περαιῶσαι recedere, atque adeo hunc aliud quidpiam in textu Græco legisse. Recte siquidem hic et legit et vertit interpres, ut probe observat Grabius. Περαιόω enim non solum significat *transmeo, trajicio*; sed et *termino,*

C *ad finem perduco*: quam significationem, subdit vir clarissimus, non quidem ex Lexicis, attamen ex sanctorum Patrum scriptis, quæ alioqui sedula manu versaverat, Billius discere potuisset. Sic Justinus martyr ad Tryph. pag. 228 edit. Sylburgii: Διὰ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ περαιωθῆναι σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνιοῦμαι. *Per interrogationes ejusmodi, disputationem ad finem perducere conabor.* Et Trypho ad Justin., pag. 256, Περαίωσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, etc. *Et hunc itaque explicando absolve*, etc., locum scilicet Isaiæ in antecedentibus citatum. Apud Clementem Alexand. quoque aliquoties hæc occurrit significatio, veluti lib. VI *Stromatum*, pag. 683: Ἥ τε γὰρ κοσμογένεια ἐν ἓξ περαιοῦται ἡμέραις. *Mundi creatio sex absolvitur diebus.* Et lib. I, pag. 295, τὴν ζήτησιν εἰς εὕρεσιν περαιοῖ, *inquisitionem terminat inventione.*

(5) *Destructorem sermonem*. Id est confutationem, seu argumenta quibus refellantur commenta Valen-

D tinianorum.

(6) *Et ex ostensione*. Gr. καὶ πρὸ τῆς ἀποδείξεως, quæ vertere debuisset interp. *et ante demonstrationem* seu *argumentationem.* Id est, vel ipsa Valentinianorum dissidia, hæreticæ doctrinæ falsitatem, Catholicæ vero sibi semper constantis veritatem perspicue demonstrant.

(7) Ὑπόθεσιν ταύτην. Ὑπόθεσιν αὐτῶν legisse videtur interp.

(8) Σωματείῳ. Petavius legendum suspicatur σώματι· melius vero Grabius, σωματίῳ, hoc enim posterius legisse videtur interpres.

(9) Ἐπειδή. Leg. vel ἐπεὶ δή, divisim, vel ἐπεὶ δέ.

(10) Μῖμον αὐτόν. Lege αὐτῶν cum vet. interp.

(11) Ἐπενεγκεῖν. Legendum ἐπενέγκῃ.

(12) Θυμοῦ. Lege cum interp. μύθου, id enim exigit sensus.

ἀποδείξεως, βεβαίαν τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κηρυσσομένην ἀλήθειαν, καὶ τὴν ὑπὸ τούτων παρα- A πεποιημένην ψευδηγορίαν.

firmam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et ab iis id, quod fingitur, falsiloquium.

48 CAPUT X[48].

Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eamdem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem.

1. Ἡ μὲν γὰρ Ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ τῶν Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν εἰς ἕνα Θεὸν (1), Πατέρα παντοκράτορα, *τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰς θαλάσσας* (2), *καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς*, πίστιν· καὶ εἰς ἕνα Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς Πνεῦμα ἅγιον, τὸ διὰ τῶν Προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας (3), καὶ τὰς ἐλεύσεις (4), καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἠγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ *ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ* B *πάντα*, καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ, καὶ Σωτῆρι, καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, *πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα*

1. Ecclesia enim per (5) universum orbem usque ad fines terræ seminata (6), et ab apostolis et a discipulis eorum accepit eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem, *qui fecit cœlum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt*[47]: et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute: et in Spiritum sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei (7), et adventum, et eam, quæ est ex Virgine, generationem, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in cœlos ascensionem dilecti Jesu Christi Domini nostri, et de cœlis in gloria Patris adventum ejus, ad *recapitulanda universa*[48], et resuscitandam omnem carnem humani generis, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, secundum placitum Patris invisibilis, *omne genu curvet* (8) *cœlestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei*[49], et judicium justum in omnibus faciat: *spiritalia* quidem *nequitiæ*[50] et angelos transgressos (9), atque apostatas factos, et

BILLII INTERPRETATIO.

sus, orationem mox subjungat, qua hunc evertat, operæ pretium esse duximus, in quibus ipsi hujusce fabulæ patres, utpote diversis erroris spiritibus afflati, inter se dissentiant, prius demonstrare. Etenim hinc quoque certo perspicere licebit, nullisdum etiam allatis argumentis, et firmam esse eam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et falsos eorum atque adulterinos sermones.

CAPUT X.

1. Etenim Ecclesia, tametsi per universum orbem usque ad extremos terræ fines dispersa, fidem eam ab apostolis eorumque discipulis acceptam, quæ est in unum Deum Patrem omnipotentem, *qui fecit cœlum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt*: et in unum Jesum Christum Filium Dei, nostræ salutis causa incarnatum, et in Spiritum sanctum, qui, per prophetas, Dei dispensationes et adventus prædicavit, et ortum ex Virgine, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et cum carne in cœlos ascensum dilecti Domini nostri Jesu Christi, et e cœlo in gloria Patris adventum ipsius ad instauranda omnia, et a morte ad vitam revocandam omnem mortalium omnium carnem, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, de benigna Patris invisibilis voluntate *omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et inferorum, et omnis lingua ei confiteatur*, atque ipse justam de omnibus sententiam ferat, *spiritualia* videlicet *nequitiæ*, et angelos transgressores, quique perfide defecerant, impiosque item homines, et

[46] Edit. Fevard. cap. II. [47] Psal. CXLV, 6; Act. IV, 24, et XIV, 14. [48] Ephes. I, 10. [49] Philipp. II, 10 seqq. [50] Ephes. VI, 12.

(1) *Τὴν εἰς ἕνα Θεὸν... πίστιν*. Symbolum apostolicum hic indigitat Irenæus, cujus singulos pene articulos refert, ut ad eorum amussim hæreticorum placita deinceps exigat. Idem Symbolum iisdem pene verbis, et in eumdem finem refert Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 13, et *contra Prax.*, c. 2. Id symbolum bis ab Irenæo referri, hoc scilicet loco, et lib. II, c. 1, sed diversis plane verbis, scribit vir clarissimus D. Elias Dupin *Novæ Biblioth.* tom. I, p. 32 editionis Parisiensis an. 1686; sed, pace doctissimi viri, dixerim Irenæum lib. II, cap. 1, Symboli aut articulorum ejus ne quidem verbotenus meminisse: adeo ut ex SS. episcopi testimonio concludi non possit Symbolum ab uno et eodem auctore, diversis omnino verbis interdum fuisse citatum. Nec minus falsum est quod hic ait Grabius, Symbolum ab Iren. lib. III, cap. 4, appellari *veterem traditionem*: agit enim eo loco Irenæus, non de Symbolo, sed de verbo Dei non scripto, ab apostolis tradito, cujus auctoritatem commendat et in hæreticos intorquet.

(2) *Τὰς θαλάσσας*. Τὴν θάλασσαν legisse videtur interpres, juxta psalm. CXIV, 6, et Act. apost. C IV, 24.

(3) *Οἰκονομίας*. Οἰκονομίας Θεοῦ legisse videtur interpr., nisi *Dei* vocem explicationis gratia inseruerit.

(4) *Τὰς ἐλεύσεις*. Legere mallem cum interp. τὴν ἔλευσιν. Duplicem enim Christi adventum hic accurate distinguit Irenæus, alterumque ab altero secernit. Prioris tum primum meminit, singulariter proinde; posterioris paulo post.

(5) *Ecclesia enim per*. Omisit interpr. particulam Græcam καίπερ, quam Billius vertit, *tametsi*. Verterem ego hoc in loco, *utique: ecclesia enim utique per universum*: et hunc enim sensum interdum habet ea particula.

(6) *Seminata*. Vertendum erat, *disseminata, diffusa*, juxta Græc. διεσπαρμένη.

(7) *Dispositiones Dei*. Gr. τὰς οἰκονομίας, *dispensationes*, ea nimirum quæ Deus fecit, humanæ salutis procurandæ causa.

(8) *Curvet*. Sic mss. cum edit. Oxon. In aliis, *curvetur*.

(9) *Transgressos*. In cod. Arund. *transgressores*.

impios, et injustos, et iniquos, et blasphemos homines in æternum ignem mittat : justis autem et æquis, et præcepta ejus servantibus, et in dilectione ejus perseverantibus (1), quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem 49 ex pœnitentia, vitam donans, incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem æternam circumdet.

A γλῶσσα ἐξομολογήσηται αὐτῷ, καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσηται, τὰ μὲν πνευματικὰ τῆς πονηρίας, καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας, καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἀδίκους, καὶ ἀνόμους, καὶ βλασφήμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· τοῖς δὲ δικαίοις, καὶ ὁσίοις, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τετηρηκόσι, καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς ἀπ' ἀρχῆς (4), τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος (5), ἀφθαρσίαν δωρήσηται, καὶ δόξαν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

2. [51] Hanc prædicationem (2) cum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, Ecclesia, et quidem (3) in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans : et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelæ B dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæ quæ in Germania sunt

2. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφυῖα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προφέφαμεν, ἡ Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει, καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἓν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ (6) αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ οὔτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἱδρυμέναι Ἐκκλησίαι (7) ἄλλως πεπιστεύκα-

BILLII INTERPRETATIO.

injustos, et flagitiosos, et blasphemos in ignem æternum mittens; justis contra, et pietate præditis, quique ipsius præcepta servaverunt, atque in ipsius charitate, partim jam inde ab initio, partim ex pœnitentia, perstiterunt, vitam donet, atque incorruptibilitatem largiatur, gloriamque sempiternam afferat.

2. Acceptam, inquam, hanc prædicationem, ac fidem, uti ante diximus, Ecclesia, tametsi per totum terrarum orbem sparsa, summo studio et cura, perinde atque unam domum incolens, conservat, ac velut animam unam, atque unum idemque cor habens, his æque fidem accommodat, et mire consensu, quasi uno ore prædita, hæc prædicat, docet, ac tradit. Quanquam enim dispares inter se mundi linguæ sunt, una tamen et eadem est traditionis vis. Ac neque hæ quæ in Germaniis sitæ sunt Ecclesiæ aliter credunt,

[51] Ed. Feu. cap. III.

(1) *Et in dilectione ejus perseverantibus.* Hæc deficiunt in codd. Clarom. et Pass. C

(2) *Hanc prædicationem.* Longior periodus, quæ ab initio capitis cœpta, hactenus continuatur.

(3) *Et quidem.* Gr. Καίπερ, *tametsi*, vel *utique* : nec male, *et quidem*.

(4) *Τοῖς ἀπ' ἀρχῆς.* Lege cum interp. τοῖς μὲν ἀπ' ἀρχῆς, scil. ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι· ad hæc enim refertur ἀπ' ἀρχῆς, non autem ad ζωὴν χαρισάμενος.

(5) *Ζωὴν χαρισάμενος.* Nota, inquit Grabius, vitam æternam justis ac pœnitentibus ex gratia dari. Operam ludit vir doctus. Suis nempe persuasum vellet, a Catholicis negari vitam æternam ex gratia dari, quod falsissimum est. Sic enim asserimus post ipsum Salvatorem Matth. v, 12, Luc. VI, 23 et 35, vitam æternam velut *mercedem* bonorum operum meritis rependi, ut ipsa bona opera et merita gratiæ Christi accepta referamus. *Nullane igitur*, ait August. epist. 194, al. 105, *sunt merita justorum? sunt plane, quia justi sunt. Sed ut justi fierent, merita non fuerunt.* Si justis hominibus merita sunt, quibus ex justitia debeatur merces; non igitur in singulis operibus peccant. Porro, prosequitur August. : *Sicut merito peccati, tanquam stipendium, redditur mors; ita merito justitiæ, tanquam stipendium, vita æterna. At bonum omne meritum non in nobis facit nisi gratia : et cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam munera sua... Unde et ipsa vita æterna, quæ utique in fine sine fine habebitur, et ideo meritis præcedentibus redditur; tamen quia eadem merita quibus redditur, non a nobis parata sunt per nostram sufficientiam, sed in nobis facta sunt per gratiam, etiam ipsa gratia nuncupatur; non ob aliud, nisi quia gratis datur : nec ideo quia non meritis datur, sed quia data sunt et ipsa merita, quibus datur.* Hæc, quibus Catholicæ sententiæ summa continetur, si attente meditari voluisset Grabius, ab inutili nota temperasset. D

(6) *Καὶ γάρ.* Κἂν γάρ ab interprete lectum suspicatur Grab. quia vertit ille, *nam etsi*. Sed cum particulam, *etsi*, non addiderit, nisi majoris connexionis causa, nihil impedit quin legerit, καὶ γάρ.

(7) *Αἱ ἐν Γερμανίαις ἱδρυμέναι Ἐκκλησίαι*, κ. τ. λ. Quæ hic de fide jam apud varias Occidentis nationes disseminata asserit Irenæus, liquido confirmat Tertullianus, qui paulo post scribebat. Libro siquidem *adv. Jud.* c. 7, inter gentes quæ jam Christo crediderant, Evangelioque colla subdiderant, enumerat, *Hispaniarum omnes terminos, et Galliarum diversas nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum*, etc. Sed quis primus fidem apud eas Occidentis nationes invexerit, an Irenæi temporibus latius obtinerit, an plures, easque numerosas haberent Ecclesias? si quod res est fateri velimus, satis incertum. Plures quidem tum Galliarum, tum Hispaniarum, tum Germaniarum Ecclesiæ, se vel ab apostolis ipsis, vel ab eorum discipulis fundatas gloriantur : sed hæc tot difficultatibus scatent, ut assensum sustinere tutius sit. Scribit Historiæ nostræ scriptorum antiquissimus Sulpicius Severus, *Sacr. Hist.* lib. II, pag. 150, edit. Antuerp. ann. 1574 : *Sub Aurelio Antonini filio persecutione quinta agitata, tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes religione Dei suscepta.* Consentit et vetus auctor Actorum S. Saturnini episc. et martyr. apud Ruinart. nostrum, *Act. martyr. sinc. et select.*, p. 110, § 2, scribens, *sensim et gradatim in regionibus nostris* (in Galliis scilicet) *apostolorum prædicationem coruscasse; et ante Decii et Grati consulatum* (i. e. ante an. 250) *raras in aliquibus civitatibus ecclesias, paucorum Christianorum devotione consurrexisse; sed nihilominus crebra, miserabili errore gentilium, nidoribus fetidis in omnibus locis templa fumasse.* Quorum auctorum testimonia omni ex-

στιν, ἢ ἄλλως παραδιδόασιν οὔτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις, οὔτε ἐν Κελτοῖς, οὔτε κατὰ τὰς ἀνατολὰς, οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἐν Λιβύῃ, οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου (1) ἱδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἷς καὶ ὁ αὐτός· οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῆ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. Καὶ οὔτε ὁ πάνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερα τούτων ἐρεῖ (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον), οὔτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. Μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως οὔσης, οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν, ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὀλίγον, ἠλαττόνησε.

fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt; neque hæ quæ in Iliberis (3) sunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente (4), neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi constitutæ: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, prædicatio (5) veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Et neque is qui valde prævalet in sermone, ex iis qui præsunt Ecclesiis, **50** alia, quam hæc sunt, dicet (nemo enim super magistrum est): neque infirmus in dicendo deminorabit traditionem. Cum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat (6), neque is qui minus, deminorat.

3. Τὸ δὲ πλεῖον, ἢ ἔλαττον κατὰ σύνεσιν εἰδέναι τινὰς (2), οὐκ ἐν τῷ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἀλλάσσειν γίνεται, καὶ ἄλλον Θεὸν παρεπινοεῖν, παρὰ τὸν δημιουργὸν, καὶ ποιητὴν, καὶ τροφέα τοῦδε τοῦ παντὸς,

3. [51] Plus autem, aut minus secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam (7), non in eo quod argumentum immutetur, efficitur, et alius Deus excogitetur, præter fabricatorem, et facto-

BILLII INTERPRETATIO.

aut aliter tradunt, nec quæ in Hispaniis, aut Galliis, aut in Oriente, aut in Ægypto, aut in Africa, aut in mediterraneis orbis regionibus sedem habent. Verum ut sol hic a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est, ita etiam veritatis prædicatio passim lucet, omnesque homines, qui ad veritatis cognitionem venire cupiunt, illustrat. Nec vero aut is ex Ecclesiæ antistitibus, qui dicendi facultate pollet, ab his diversa dicturus est (nemo enim supra magistrum assurgit); aut is rursus, qui parum dicendo valet, traditioni detrimentum afferet. Nam cum una atque eadem fides sit, nec qui de ea uberrimam orationem habere potest, exuberat: nec qui pauca habet quæ dicat, eam imminuit.

3. Quod autem quidam ingenio ac scientia præstare, aut inferiores esse dicantur, non eo fit, quod argumentum ipsum mutent, ac præter eum qui hujusce universitatis architectus et conservator est (quasi

[51] Ed. Feu., cap. IV.

ceptione majora videntur. Et revera, si in iis regionibus Occidentalibus, ante M. Aurelii tempora, altas egisset radices Christiana fides, et longe lateque propagata fuisset, qui a tyrannorum vexatione tuta permanere potuisset, nec citius ibidem, ut et alibi terrarum, martyria visa fuissent, non video. At martyres Lugdunenses primi omnium in Galliis sanguinem pro Christo fuderunt. Nullus in Hispaniis ante S. Fructuosum, qui passus est an. 259, certus et indubitatus martyr legitur. Nulla etiam, puto, in Germania et Britannia Majori explorata proferentur martyria ante Diocletianeam persecutionem. Id ergo duntaxat ex hoc Irenæi loco erui potest, quasdam apud Celtas, Hiberos seu Hispanos (neque enim hic de Iberis Asiæ populis agitur, utpote qui fidem non nisi Constantino Magno imperante susceperint) et Germanos Ecclesias tunc exstitisse. Cæteris omnibus celebriores videntur fuisse Lugdunensis et Viennensis, quas anno 177 nobilitavit ingens sanctorum copia, qui Lugduni martyrii coronam adepti sunt. Accessit in cumulum SS. Lugdunensis antistes Irenæus, qui, dum vixit, pietate ac scientia fidem in Galliis pro viribi promovit. Sed eo exstincto, si non penitus exstincta, saltem eo delapsa fuit, ut medio tertio sæculo, cum jam raræ et paucorum Christianorum essent Ecclesiæ, ut scribit vetus auctor citatus, novis apostolis quibus excitaretur indigeret.

(1) *Κατὰ μέσα τοῦ κόσμου.* Ecclesiam Hierosolymitanam, aliasque in Palæstina constitutas hic intelligi, advertit unusquisque. Judæam enim in medio mundi sitam esse censebant veteres Christiani.

(2) *Κατὰ σύνεσιν εἰδέναι τινάς.* Legendum vellet Fronto Duc. κατὰ φρόνησιν εἰδέναι τινὰς τὴν σύνεσιν, quia vertit interpres: *Secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam.* Nam; subdit, *intelli-*

gentiam nosse, phrasis est Scripturæ, ut Isaiæ LVI, 11, οὐκ εἰδότες σύνεσιν. Hieron. *nescientes intelligentiam.* Sed ut *intelligentiam nosse*, phrasis sit Scripturæ, non sequitur Irenæi phrasim esse. Quare nihil immutandum in textu Græco censerem. Suspicarer potius vocem Latinam, *intelligentiam*, e margine in textum irrepsisse. Nempe ad marginem codicis sui scripserat quis, *intelligentiam*, qua voce σύνεσιν melius reddi posse, quam *prudentia*, non immerito censebat. Imperitus alter scriba utramque textui inseruit.

(3) *Iberis.* Melius forte, *Iberiis*, juxta Græc. Ἰβηρίαις.

(4) *In Oriente.* Gr. κατὰ τὰς ἀνατολάς, *in partibus* vel *regionibus Orientalibus.* Neque enim hic Orientem stricte sumptum, cujus caput erat Antiochia, intelligit Irenæus; sed totam eam plagam quæ a Tigri fluvio usque ad Cyprum et Thracias versus occidentem, et a Ponto septentrionali usque ad Arabiam versus meridiem porrigitur. Sic enim Orientem veteres accipiebant. Videsis Ammian. lib. XIV, cap. 8.

(5) *Lumen, prædicatio. Lumen* vel de suo addidit interpres, comparationis elucidandæ gratia (neque enim ea vox legitur in Græco); vel, quod probabilius videtur, ea vox e margine in textum irrepsit. Scripserat quispiam ad oram codicis sui: *Lumen, prædicatio veritatis*, quod alter imprudens in textum transtulit.

(6) *Ampliat.* Alludit Irenæus ad illud quod de manna scriptum est, Exod. XVI, 18, et II Cor. VIII, 15. Nam verba Græca τῶν Ο' plane eadem sunt quæ apud Epiphan., οὐκ ἐπλεόνασεν ὁ τὸ πολὺ, καὶ ὁ τὸ ἔλαττον (vel ut habet Paulus, ὁ τὸ ὀλίγον), οὐκ ἠλαττόνησεν.

(7) *Intelligentiam.* Redundat ea vox. Vide notam 2.

rem, et nutritorem hujus universitatis, quasi non ipse sufficiat nobis (1), aut alius Christus, aut alius Monogenes : sed in eo, quod omnia, quæ in parabolis dicta sunt, exquirere (2) et adjungere veritatis (3) argumento, et in eo, ut instrumentum (4) et dispositionem Dei in genere humano factam enarret : et quoniam magnanimus exstitit Deus (5), et in transgressorum angelorum apostasia, et in inobedientia hominum, edisserere : et quare alia quidem temporalia, alia vero æterna, et quædam cœlestia, quædam terrena unus et idem fecit (6), annuntiare : et quare cum invisibilis sit, apparuit prophetis Dei (7) non in una forma, sed aliis aliter, adesse (8) : et quare testamenta multa tradita humano generi, annuntiare, et quis sit uniuscujusque testamentorum character, docere : et quare *Conclusit omnia in incredulitatem Deus, ut universis misereatur* [51], exquirere : et quare *Verbum* Dei (9) *caro factum est*, et passus **51** est (10), gratias agere (11) : A ὡς μὴ ἀρκουμένους τούτοις (12), ἢ ἄλλον Χριστὸν, ἢ ἄλλον Μονογενῆ· ἀλλὰ ἐν τῷ τὰ, ὅσα ἐν παραβολαῖς εἴρηται, προσεπεργάζεσθαι, καὶ οἰκειοῦν τῇ τῆς πίστεως ὑποθέσει, καὶ ἐν τῷ τήν τε πραγματείαν καὶ οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐπὶ τῇ ἀνθρωπότητι γενομένην (13), ἐκδιηγεῖσθαι· καὶ ὅτι ἐμακροθύμησεν ὁ Θεὸς ἐπί τε τῇ τῶν παραβεβηκότων Ἀγγέλων ἀποστασίᾳ, καὶ ἐπὶ τῇ παρακοῇ τῶν ἀνθρώπων, σαφηνίζειν· καὶ διὰ τί τὰ μὲν πρόσκαιρα, τὰ δὲ αἰώνια, καὶ τὰ μὲν οὐράνια, τὰ δὲ ἐπίγεια εἷς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς πεποίηκεν, ἀπαγγέλλειν· καὶ διὰ τί ἀόρατος ὢν, ἐφάνη τοῖς προφήταις ὁ Θεὸς οὐκ ἐν μιᾷ ἰδέᾳ, ἀλλ' ἄλλως ἄλλοις, συνιεῖν· καὶ διὰ τί Διαθῆκαι πλείους γεγόνασι τῇ ἀνθρωπότητι, μηνύειν, καὶ τίς ἑκάστης τῶν Διαθηκῶν ὁ χαρακτὴρ, διδάσκειν· καὶ διὰ τί B *συνέκλεισε πάντα* (14) *εἰς ἀπείθειαν ὁ Θεὸς, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ*, ἐξερευνᾷν· καὶ διὰ τί *ὁ Λόγος* τοῦ Θεοῦ *σὰρξ ἐγένετο*, καὶ ἔπαθεν, εὐχαριστεῖν (15)· καὶ διὰ τί ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν ἡ παρουσία τοῦ

BILLII INTERPRETATIO.

non in eo nobis satis præsidii sit), alium quemdam Deum, aut alium Christum, aut alium Unigenitum excogitent : verum in eo demum consistit, ut quis ea omnia, quæ in parabolis dicta sunt, accuratius pertractet, fideique argumento accommodet, in eoque etiam, ut Dei molitionem, ac dispensationem ob humani generis salutem factam exponat, quodque diuturna animi lenitate tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam tulerit, explanet : quidque causæ sit, cur alia caduca et alia æterna, alia cœlestia et alia terrena, unus et idem Deus procrearit, enarret : quaque de causa Deus, cum invisibilis esset, prophetis tamen non in una forma, sed aliter aliis atque aliis conspicandum se præbuerit, intelligat : qui etiam factum sit, ut plura testamenta hominum generi contigerint, indicet, quisque cujusque testamenti character sit, edoceat : quid item causæ fuerit, quam ob rem *Deus omnia in incredulitate concluserit, ut omnium misereatur*, investiget : quam etiam ob causam *Verbum* Dei *caro factum* sit, cruciatusque subierit, grata oratione complectatur : cur præterea extremis temporibus, hoc est, in fine potius quam in initio, adventus Filii Dei exstiterit, commemoret : de fine quoque ipso et rebus futuris, quidquid in Scriptura situm est, explicet : tum etiam quamobrem Deus gentiles, quorum salus deplorata erat, cohæredes, et concorporeos, et participes sanctorum effecerit, non taceat : quoque pacto *mortale hoc* corpus *immortalitate, et corruptibile hoc incorruptibilitate induendum sit*, edisserat : denique qui *populus factus sit, qui populus non erat : et dilecta, quæ dilecta non erat ;* et qui *plures filii desertæ, quam ejus, quæ virum habebat*, prædicet. In his enim aliisque id genus exclamavit Apostolus : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ*

[51] Rom. xi, 32.

(1) *Nobis.* Melius juxta Græc. legas, *illis*, quasi non *nobis.* C

(2) *Sed in eo quod... exquirere*, etc. Hellenismus est. Latine scribendum fuisset : *sed in eo ut... exquirat et adjungat*, sicut recte scripsit interpres, *in eo ut... factam enarret :* tum cætera omnia quæ in infinitivo ponuntur, usque ad *præconare*, in subjunctivo reponenda.

(3) *Veritatis.* Gr. πίστεως, *fidei*, non *veritatis.*

(4) *Instrumentum.* Gr. πραγματείαν, quod vertendum erat, *molitionem*, vel *negotium*, non *instrumentum.*

(5) *Magnanimus exstitit Deus.* Gr. ἐμακροθύμησεν ὁ Θεός, i. e. *diuturna lenitate*, vel *patientia tulit Deus*, tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam.

(6) *Fecit.* Ex Græco adde, *Deus.*

(7) *Dei.* Lege, *Deus*, ex Græco Θεός.

(8) *Adesse.* Perperam legit interp. συνεῖναι, cum tamen in Græco, sit συνιεῖν, quod vertendum erat, *intelligere*, seu potius *ut intelligat*, cur scilicet aliter aliis apparuerit. D

(9) *Verbum Dei.* In cod. Clarom. omittitur *Dei.*

(10) *Et passus est.* Scribendum erat, *et passum est.* Sed frequenter masculinum cum *Verbo* conjungit interpres, attendens scilicet ad Λόγον Græcorum, quod nomen masculini generis est. Id semel observasse sufficiat.

(11) *Gratias agere.* Mallem vertisset interp. *grata memoria recolere.* Vide infra notam 15.

(12) *Ἀρκουμένους τούτους.* Legendum vult Billius, ἀρκουμένους τούτῳ, vel certe ἀρκουμένου τούτου, tametsi hoc minus probet : ἀρκοῦντος enim, ait, potius dixisset, si significationem activam exprimere voluisset. Ἀρκουμένου τούτου edidit Gallas. et post eum Feuard., sed absque codicis ullius auctoritate. Merito censet Grab. ἀρκουμένους τούτους non incommode retineri posse, referendo scilicet τούτους ad τινάς, et subintelligendo τούτῳ.

(13) *Γενομένην.* Sic recte cod. Reg. et ita legendum esse jam monuerat Billius, pro γινομένην, ut habent omnes editi.

(14) *Πάντα.* Sic eadem Apostoli verba legit Irenæus lib. III, c. 20, n. 2. Utrobique πάντα, *omnia*, non πάντας, ut habent vulgati nostri codd. In mss. etiam quibusdam N. Test. codd. habetur πάντα.

(15) *Εὐχαριστεῖν.* Suspectum sibi esse eo loco hoc verbum ait Billius, quod parum aliis verbis, quæ præcedunt, διδάσκειν, μηνύειν, ἐξερευνᾷν, ἀπαγγέλλειν, e.c., respondeat. Opportunum tamen sensum haberi hic potest, si vertatur, uti recte vertit idem Billius, *grato animo complectatur*, vel *recolat.* Interdum enim εὐχαριστέω accipitur pro εὐλογέω, hoc vero pro *celebro.* Adde quod alludere potuit Irenæus ad Eucharistiæ sacrificium, quod passionis Christi *memoriale* a Patribus vocatur, utpote quo Domini mors, ut ait Apost. I Cor. xi, 26, annuntiatur, et grata memoria celebratur.

Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ τέλει, ἐφάνη ἡ ἀρχὴ (1), ἀπαγγέλλειν· καὶ περὶ τοῦ τέλους, καὶ τῶν μελλόντων, ὅσα τε κεῖται ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἀναπτύσσειν· καὶ τί ὅτι τὰ ἀπεγνωσμένα ἔθνη (2), συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῶν ἁγίων πεποίηκεν ὁ Θεὸς, μὴ σιωπᾷν· καὶ πῶς *τὸ θνητὸν τοῦτο σαρκίον* (3) *ἐνδύσεται ἀθανασίαν*, *καὶ τὸ φθαρτὸν ἀφθαρσίαν*, διαγγέλλειν· πῶς τε ἐρεῖ, *Ὁ οὐ λαός* (4), *λαός*, *καὶ ἡ οὐκ ἠγαπημένη, ἠγαπημένη*, καὶ πῶς *πλείονα τῆς ἐρήμου τὰ τέκνα, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα*, κηρύσσειν. Ἐπὶ τούτων γὰρ, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς ἐπεβόησεν ὁ Ἀπόστολος· *Ὦ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!* Ἀλλὰ οὐκ ἐν τῷ ὑπὲρ τὸν κτίστην, καὶ δημιουργὸν, μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ (5), Ἐνθύμησιν Αἰῶνος πεπλανημένου παρεπινοεῖν, καὶ εἰς τοσοῦτον ἥκειν βλασφημίας· οὐδὲ τὸ (6) ὑπὲρ ταύτην πάλιν Πλήρωμα, τὸν μὲν ἕνα, νῦν δὲ (7) ἀνήριθμον φῦλον Αἰώνων ἐπιψεύδεσθαι, καθὼς λέγουσιν οὗτοι οἱ ἀληθῶς ἔρημοι θείας

A et quare in novissimis temporibus adventus Filii Dei, hoc est in fine, apparuerit, et non in initio annuntiare : et de fine, et de futuris, quæcunque posita sunt in Scripturis, revolvere : et quare desperatas gentes, cohæredes, et concorporatas, et participes sanctorum fecit Deus, non tacere : et quemadmodum *mortalis hæc* caro *induet immortalitatem, et corruptibile incorruptelam* [34], annuntiare : et quemadmodum factus est (8), *qui non erat populus, populus : et dilecta, dilecta* [35]; et quemadmodum *plures filii ejus, quæ deserta est, magis quam ejus quæ habet virum* [36], præconare (9). In talibus enim, et in similibus eis exclamavit Apostolus : *O altitudo divitiarum, et sapientiæ, et agnitionis Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ*

B *ejus* [37]. Sed non in eo, ut supra creatorem et fabricatorem, matrem ejus et illorum, Enthymesin Æonis errantis adinvenires, et ad tantam pervenires blasphemiam : neque in eo, quod est super hanc rursus Pleroma, aliquando quidem XXX, aliquando vero innumerabiles multitudines Æonum men-

BILLII INTERPRETATIO.

Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus et impervestigabiles viæ ejus! In hoc, inquam, doctorum industria posita est, non in eo, ut quispiam, ultra creatorem et opificem, Enthymesin errantis Æonis, quæ ipsius parens sit, præterea comminiscatur, eoque blasphemiæ prorumpat : aut rursus in eo, quod ea sublimius sit, Pleromate, nunc triginta Æonas, nunc innumerabile Æonum examen confingat : quemadmodum aiunt isti divinæ sapientiæ vere expertes magistri : cum interim vera et universa Ecclesia unam et eamdem toto terrarum orbe fidem teneat, ut ante diximus.

[34] I Cor. XV, 54. [35] Ose. II, 23, et Rom. IX, 25. [36] Isai. LIV, 1, et Gal. IV, 27. [37] Rom. XI, 33.

(1) Ἡ ἀρχή. Legit interpres, καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ. Commode tamen legi potest, ἡ ἀρχή, *principium*, i. e. Dei Filius, quem ἀρχήν et τέλος non semel dixit Joannes in Apocalypsi.

(2) *Τὰ ἀπεγνωσμένα ἔθνη.* Eas nimirum gentes, quas, ut ait D. Prosper *Respons. ad object.* VIII *Gallorum*, *in præteritis sæculis dimiserat Deus ingredi vias suas, quando Jacob elegit sibi Dominus, et non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit eis* : quarum proinde gentium salus conclamata videbatur humanæ prudentiæ.

(3) *Τὸ θνητὸν τοῦτο σαρκίον*, etc. Apostoli verba I Cor. XV, 54, ex memoria refert Irenæus : paulo enim aliter leguntur apud ipsum Apost.

(4) *Πῶς τε ἐρεῖ, ὁ οὐ λαός*, etc. His prorsus affine est quod scribit D. Prosper loco sup. citato : *Cur qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei sit ; et quorum aliquando non misertus est, nunc autem misereatur ; et ubi dictum est : Non plebs mea vos ; ibi vocentur filii Dei vivi : et quare quod quærebat Israel, non sit consecutus, electio autem consecuta est, cæteri vero excæcati sunt : impossibile est comprehendere, et periculosæ curiositatis est quærere*, etc.

(5) *Μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ.* Legit interpres, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν. Τούτου quidem et Billius lubens legit ; insectatur enim Irenæus eos qui Demiurgo, hoc est, summo illi rerum omnium opifici, matrem Enthymesin affingunt : sed αὐτῶν plane improbat ; ad quid enim, inquit, referretur? Respondeo, ad Valentinianos, qui *Achamoth* matrem habere gloriabantur, quæque ea ratione *mater ipsorum*, cap. 7 et alibi passim ab Irenæo dicitur. Grabius Græcis nihil mutatis, τούτων de Valentinianis, αὐτοῦ de creatore accipit, sed minus bene : pronomen enim οὗτος demonstrativum cum sit, ad id quod immediate præcedit, non ad aliquid remotius referri debet. De Demiurgo autem, non de Valentinianis, proxime antea mentio facta. Quare cum vet. interp legere satius est, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν.

C (6) *Οὐδὲ τό.* Billius legendum censet, οὐδὲ εἰς τό · Grabius vero, οὐδὲ ἐν τῷ τό. Sed nulla additione facta, οὐδὲ τό retineri posse nihil vetat, subintelligendo ἐν τῷ, quod mox præcessit.

(7) *Τὸν μὲν ἕνα, νῦν δέ*, etc. Pro τὸν μὲν ἕνα, corrigit Billius ex vet. interp. νῦν μὲν τριάκοντα, νῦν δέ, etc. Melius vero Petavius, τότε μὲν τριάκοντα. Quod vero ἕνα, pro τριάκοντα, in textum irrepserit, id ex eo factum esse non imperite conjiciunt Fronto Duc. et Grabius, quod cum Irenæus, vel priores ejus scribæ, notam tricenarii numeri A cum lineola transversa, non ipsam vocem τριάκοντα reposuissent, qui eos secuti sunt, incaute A in A, quæ monadis nota est, transmutarunt, indeque ἕνα scriptum est : quod quidem eo facilius fieri potuit, quod A et A, in mss. præsertim, maxime affines sint. Hæc porro dum pro arbitrio distinguit Gallasius, in alienum omnino sensum detorquet. Sic scribit : Ὥστε τὸ ὑπὲρ ταύτην πάλιν Πλήρωμα, τὸν μὲν ἕνα, τὸν δὲ ἀνήριθμον φῦλον, etc. Quæ sic

D vertit : *Ut supra hanc rursum ementiaris Pleroma, hic quidem unum, ille vero infinitum genus Æonum.*

(8) *Et quemadmodum factus est.* Græca hic paulo liberius vertit interpres. Hæc, πῶς τε ἐρεῖ, reddenda erant, *quomodo*, seu, *quo sensu dicit*, scilicet Deus. Ἐρεῖ enim hic non verbum futuri temporis est, ut falso post Petavium existimavit Grabius, sed præsentis. Sic Matth. VII, 4, ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, etc., *aut quomodo dicis fratri tuo*, etc.

(9) *Præconare.* Ita melius quam *præconiare* (ut est in editt.), mss. Clarom., Ottobon., Arund. et Merc. 2. *Præconare* autem, vel *præconari*, est *prædicare, extollere, annuntiare.* Sic Martianus Capella lib. XVII : *Ingressuros etiam cunctos nominatim vocabat, fama præconans.* Et liber I *Memorial. sanct.* : *Solvite divinis laudibus ora, summique Reæmptoris beneficia extollentes, præconate et dicite*, etc. Et infra : *Qui liber vestrorum actuum memorium gloriosam præconatur.* Præconari etiam dixit Honorius Augustodun., lib. III, cap. 1.

tiri (1) : quemadmodum dicunt hi, qui vere sunt deserti a divina sententia (2) magistri ; cum ea, quæ est Ecclesia universa, unam et eamdem fidem habeat in universo mundo, quemadmodum prædiximus.

συνέσεως διδάσκαλοι, τῆς οὔσης Ἐκκλησίας πάσης μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πίστιν ἐχούσης εἰς πάντα τὸν κόσμον, καθὼς προέφημεν.

52 CAPUT XI [88].

Quæ sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Epiphanis, et aliorum quorumdam dogmata.

1. Videamus nunc et horum (3) inconstantem sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent. Qui enim est primus, ab ea, quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens (4) Valentinus, sic definivit (5) : dualitatem quamdam in-

1. Ἴδωμεν νῦν καὶ τὴν τούτων ἄστατον γνώμην, δύο που καὶ τριῶν ὄντων, πῶς περὶ τῶν αὐτῶν οὐ τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ἀλλὰ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἐναντία ἀποφαίνονται. Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος (6), ἀπὸ τῆς λεγομένης Γνωστικῆς αἱρέσεως τὰς ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου (7) μεθαρμόσας (8) Οὐαλεντῖνος, οὕτως ἐξηροφόρησεν (9), ὁρισάμενος

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XI.

1. Videamus nunc, cum vix duo, aut tres sint, quam sit inconstans eorum sententia, ut qui de iisdem non eadem dicant, verum et rebus et verbis pugnantia inter se pronuntient. Siquidem Valentinus, qui primus ex ea secta, quæ Gnostica nuncupatur, veteres doctrinas ad characterem suum et insti-

[88] Ed. Feu., cap. VI.

(1) *Mentiri.* Lege, *ut mentireris*, sicuti paulo superius, ut *adinvenires, et pervenires.*

(2) *Sententia.* Græc. συνέσεως, quod melius vertisset interpres, *sapientia.*

(3) *Horum.* Ita pro *eorum* ex Clarom., Arund. et Voss. juxta Græc. τούτων reponere placuit. *Horum* autem refero ad magistros illos divina sapientia destitutos, quorum mentio proxime facta est, sub finem capitis præcedentis.

(4) *Antiquas in suum characterem doctrinas transferens.* Vertendum erat : *ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, principia in proprium scholæ suæ characterem transferens*, seu *aptans* : i. e. in peculiaris sectæ formam aptans, quibusdam scilicet additis. Quamvis enim Valentinus doctrinæ suæ principia a vetustioribus Gnosticis *accepisset*, plura tamen eorum hæresi addiderat, ut Dissert. cit. ostendimus.

(5) *Definivit.* Al. *diffinivit.* Sed adde ex Græco, *esse.*

(6) Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, etc. Locum hunc a Blondello et Dallæo vexatum egregie ab eorum cavillationibus vindicarunt Pearsonius in *Vindic. epist. S. Ignatii*, part. II, cap. 3, 4, 5, 6 et 7 ; Cotelerius in *Observat.* ad epist. Ignat. ad Magnes., et alii SS. martyris epistolarum vindices. Nempe has viri apostolici epistolas, ac in primis eam, quæ est ad Magnesianos, juniorem Ignatio auctorem redolere ex eo contendebant Blondellus et Dallæus, quod in his ejusdem verbis, αὐτοῦ λόγος ἄϊδιος, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προελθών, aperte perstringatur hæreticorum *Sige.* Atqui, inquiebant, Valentinus, Irenæo teste lib. I, c. 5, num. 11, ex Gnosticorum hæresi primus fuit, qui ex veteribus doctrinis in suum characterem, seu formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit, ac proinde Σιγὴν memoraverit. Plura respondent, invictisque muniunt argumentis Ignatii defensores strenuissimi, ex quibus duo duntaxat, quæ ad rem nostram faciunt, observabimus. 1° Falsissimum id esse, Valentinum primum omnium copulationem Bythi et Siges tradidisse ; quin potius certissimum esse, ridiculum illud commentum a vetustioribus Gnosticis haustum fuisse, ut ipsi etiam demonstravimus Dissert. 1, art. 5, n. 22 et seqq. 2° Verba hæc Irenæi, ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, perperam et dolose a Blondello et Dallæo referri ad Gnosticam hæresim, quasi Irenæi mens esset, Valentinum ex illa Gnosticorum hæresi primum fuisse, qui ex veteribus doctrinis ad suum characterem, sive peculiarem sectæ formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit. Alio quippe referuntur ea verba, ad priorem scilicet sententiam, non ad sequentem. Ἴδωμεν νῦν καὶ τὴν τούτων ἄστατον γνώμην, δύο που καὶ τριῶν ὄντων, πῶς περὶ τῶν αὐτῶν, οὐ τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ἀλλὰ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἐναντία ἀποφαίνονται. *Videamus nunc et horum* (magistrorum scilicet illorum divina sapientia destitutorum, quorum sub finem capitis præced. meminerat) *inconstantem sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus et rebus contraria respondent :* ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, *qui enim primus est* (ut satis fideliter reddidit vetus interpres) ex paucis scilicet illis duobus, vel tribus magistris divinæ sapientiæ exsortibus, *Valentinus* nimirum, *a Gnostica hæresi antiquas in suum characterem doctrinas transferens sic definivit.* Tum sequitur, Σεκοῦνδος δέ... ἄλλοι δέ. Quæ perspicue demonstrant, hæc, ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, referri, non ad Gnosticam hæresim, sed ad duos illos, vel tres, quorum *inconstantem* sententiam expositurus est Irenæus.

(7) Ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου, etc. Legi vult Billius cum veteri interprete, ἀρχαίας διδασκαλίας. Sed nihil in Epiphanii verbis immutare necesse est. Sensus enim est, Valentinum haustis a Gnostica hæresi principiis, ea in proprium scholæ suæ, διδασκαλείου, characterem transtulisse ; quod certum esse dixi nota præced. Porro ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου, phrasim Irenæo usitatam esse, probant ejus verba de Basilidianis infra cap. 24, n. 7 : *Illorum* (astrologorum) *theoremata accipientes, in suum characterem doctrinæ transtulerunt.* Et de Tatiano cap. 28 : Ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου συνεστήσατο, *proprium characterem doctrinæ constituit.* In quibus locis interpres perperam vertit διδασκαλείου, *doctrinæ* : nam διδασκαλεῖον proprie *schola* est, non *doctrina.*

(8) *Μεθαρμόσας.* Sensus non est Valentinum principia, quæ a Gnosticis acceperat, *mutasse*, multo minus in melius *correxisse*, aut *emendasse*, quasi nihil iis addidisset. Quamvis enim interdum ea sit significatio verbi, μεθαρμόζειν, hic tamen, ut et alibi sæpe, *transferre* aut *adaptare* significat : quod pluribus probat Pearson. cit. cap. 6 sub finem.

(9) *Ἐξηροφόρησεν.* Quid hic scripserit Irenæus, haud facile est divinare. Nam ἐξηροφόρησεν barbara vox est, quæ utrum ab auctore nostro profecta sit, dubium est. Pro ea legunt Hammondus et Usserius, ἐξεφόρησεν. Isaacus Vossius, leviori mutatione, ἐληροφόρησεν. Cotelerio corrigendum videtur, ἐψηφοφόρησεν, quod sensu, inquit, non discrepat a se-

εἶναι δυάδα (1) ἀνονόμαστον, ἧς τὸ μέν τι καλεῖσθαι Ἄρρητον, τὸ δὲ Σιγήν. Ἔπειτα ἐκ ταύτης δυάδος δευτέραν δυάδα προβεβλῆσθαι, ἧς τὸ μέν τι Πατέρα ὀνομάζει, τὸ δὲ Ἀλήθειαν. Ἐκ δὲ τῆς τετράδος ταύτης καρποφορεῖσθαι Λόγον καὶ Ζωὴν, Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν· εἶναί τε ταύτην ὀγδοάδα πρώτην. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς δέκα δυνάμεις λέγει προβεβλῆσθαι, καθὼς προειρήκαμεν. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας δώδεκα, ὧν μίαν (2) ἀποστᾶσαν καὶ ὑστερήσασαν, τὴν λοιπὴν πραγματείαν (3) πεποιῆσθαι. Ὅρους τε δύο ὑπέθετο, ἕνα μὲν μεταξὺ τοῦ Βυθοῦ καὶ τοῦ λοιποῦ Πληρώματος, διορίζοντα τοὺς γεννητοὺς Αἰῶνας ἀπὸ τοῦ ἀγεννήτου Πατρός· ἕτερον δὲ τὸν ἀφορίζοντα αὐτῷ (4) τὴν μητέρα ἀπὸ τοῦ Πληρώματος. Καὶ τὸν Χριστὸν δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Πληρώματι Αἰώνων προβεβλῆσθαι, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς μητρὸς ἔξω γενομένης, κατὰ τὴν γνώμην (5) τῶν κρειττόνων ἀποκεκυῆσθαι μετὰ σκιᾶς τινος. Καὶ τοῦτον μὲν, ἅτε ἄῤῥενα ὑπάρχοντα, ἀποκόψαντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν σκιὰν, ἀναδραμεῖν εἰς τὸ Πλήρωμα· τὴν δὲ μητέρα ὑπολειφθεῖσαν μετὰ τῆς σκιᾶς, κεκενωμένην τε τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως, ἕτερον υἱὸν προενέγκασθαι· καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Δημιουργὸν, ὃν καὶ παντοκράτορα λέγει τῶν ὑπο- A

nominabilem, cujus quidem aliquid vocari Inenarrabile, aliud autem Sigen. Post deinde ex hac dualitate, secundam dualitatem emissam, cujus aliud quidem Patrem vocat, aliud autem Aletheiam. Ex hac autem quaternatione fructificari Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Esse autem hanc octonationem primam. Et a Logo quidem et Zoe decem virtutes dicit emissas, sicut prædiximus. Ab Anthropo autem et Ecclesia XII, ex quibus unam **53** discedentem et destitutam, reliquam dispositionem fecisse. Terminos autem duos adhibet : unum quidem inter Bythum et Pleroma (6), determinantem (7) natos Æones ab infecto Patre ; alterum vero separantem illorum matrem a Pleromate. Et Christum autem non ab his, qui sunt in Pleromate, Æonibus emissum, sed matrem foris factam, secundum memoriam meliorum, enixam esse (8) cum quadam umbra. Et hunc quidem, quippe cum esset masculus, abscidisse a semetipso umbram, et regressum in Pleroma (9). Matrem autem subrelictam sub umbra (10), evacuatam autem spiritali substantia, alterum filium emisisse : et hunc esse Demiurgum, quem et omnipotentem dicit eorum (11) quæ ei subjacent. Coemissum autem ei et sinistrum. B

BILLII INTERPRETATIO.

tutum accommodavit, ad hunc modum docet. Statuit enim binarium quemdam esse, qui nullo nomine exprimi possit : cujus altera pars Arrhetus vocetur, altera Sige. Postea ex hoc binario alterum binarium ortum esse, cujus partem alteram Patrem, alteram Veritatem appellat. Ex hoc porro quaternario Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam editos esse. Atque hanc esse primam ogdoadem. Et quidem ex Sermone et Vita decem virtutes profluxisse, quemadmodum superius diximus : ex Homine autem et Ecclesia duodecim : e quibus unam, cum ab aliorum cœtu sese removisset, reliquum negotium effecisse. Horos insuper duos finxit, unum inter Bythum et reliquum Pleroma interjectum, progenitos Æonas ab ingenito Patre distinguentem : alterum autem, illorum matrem a Pleromate dirimentem. Quin Christum etiam non ab iis Æonibus, qui in Pleromate sedem habent, productum fuisse, verum a matre illinc exclusa, secundum meliorum recordationem, non sine quadam umbra, procreatum. Atque hunc quidem, ut qui masculus esset, excisa a se umbra ad Pleroma recurrisse : matrem autem una cum umbra relictam, ac spirituali substantia orbatam, alterum filium extulisse ; atque hunc esse Demiurgum, quem etiam eorum, quæ ipsi subjecta sunt, principem, ac velut imperatorem esse dicit. Cum eo porro productum etiam fuisse sinistrum principem tradit : in quo nimirum ei cum illis convenit, qui Gnostici falso nuncupantur, de quibus postea disseremus. At vero Jesum interdum quidem ex eo, qui ab eorum matre

quente, ὁρισάμενος, unde utrumque uno verbo *definivit*, ab antiquo interprete expressum est. Billius vero putat hunc legisse, ἔφη. Existimat potius Pearsonius, veterem interpretem, eam, quam ipse legit, vocem minime intellexisse, ideoque omisisse, quod id salvo sensu fieri posse putavit. Vetustissimam igitur lectionem, addit vir doctissimus, sentio fuisse, ἐξηροφόρησεν, et fortasse ab ipso Irenæo profectam : nam ξηροφορεῖν idem significare potest, quod *aliquid enarrare*, ξηραῖς λέξεσιν, ut Græci loquuntur. Grabius, aut ἐξηροφόρησεν retinendum, aut si hoc nimis durum videatur, ἐληροφόρησεν cum Vossio legendum putat ; non solum quod hæc levissima sit mutatio, sed et quod sub finem hujus capitis sequatur exclamatio : ὦ ληρολόγοι σοφισταί! *o pepones sophistæ!* Si quid doctissimorum virorum conjecturis addere liceret, legere sat amarem, ἐκενοφώνησεν, vel ἐληροφώνησεν : hæ siquidem voces paulo magis Græcæ mihi videntur. C

(1) *Δυάδα.* Τινά ex veteri interprete addi vult Billius. Sed parum refert. D

(2) *Ὧν μίαν.* Sophiam scilicet, quæ intempestiva curiositate ducta, pene periit.

(3) *Τὴν λοιπὴν πραγματείαν.* Eam nimirum, quæ extra Pleroma est.

(4) *Αὐτῷ.* Lege αὐτῶν cum vet. interprete.

(5) *Γνώμην.* Μνήμην legit Billius cum veteri interprete, non γνώμην, ut sit sensus, eam in recordatione beati illius status, quo non sine magno dolore carebat, ejusmodi fetum edidisse. At γνώμην, *notitiam*, eumdem habet sensum : quare nihil mutandum censeo.

(6) *Et Pleroma.* Adde ex Gr. *et reliquum Pleroma.*

(7) *Determinantem.* Legi mallem, *disterminantem*, quam *determinantem.*

(8) *Sed matrem foris factam... enixam esse.* (Supple *eum.*) Sic restituimus partim ex cod. Voss., partim ex aliis. Ille habet, *matrem autem foris factam... enixam esse* (quam lectionem corruptæ editorum lectioni longe præponendam, Grabium haud secutum fuisse miramur) : expungimus vero particulam *autem*, utpote superfluam, nec in omnibus codd. exstantem, retenta particula *sed*, quam habent omnes edit. cum nostris mss.

(9) *In Pleroma.* Ita cum Grabio reponimus ex codd. Clarom. et Voss. pro *ad Pleroma*, ut est in aliis edit.

(10) *Sub umbra.* Ex Græco lege, *cum umbra.*

(11) *Omnipotentem eorum.* Melius vertisset interpres, *omnipotentem in ea*, vel *supremum Dominum eorum.*

principem, similem iis qui dicentur (1) a nobis falsi nominis Gnostici. Et Jesum autem aliquando quidem ab eo, qui separatus a matre eorum, et coadunatus est cum reliquis, emissum dicit, id est a Theleto : aliquando autem ab eo, qui recucurrit sursum in Pleroma, hoc est a Christo : aliquando autem ab Anthropo et Ecclesia. Et Spiritum autem sanctum a Veritate dicit emissum, in examinationem et fructificationem Æonum, invisibiliter in eos introeuntem, per quem Æones fructificarent folia veritatis (2). Hæc quidem ille.

2. Secundus autem primam ogdoadem sic tradidit (3), dicens : Quaternationem esse dextram, et quaternationem sinistram, et 54 lumen et tenebras (4) : et discedentem (5) autem et destitutam (6) virtutem non a triginta Æonibus dicit fuisse, sed a fructibus eorum.

3. Alius vero quidam (7), qui et clarus est magi-

A κειμένων (8). Συμπροβεβλῆσθαι δὲ αὐτῷ καὶ ἄριστον (9) ἄρχοντα ἐδογμάτισεν, ὁμοίως τοῖς ῥηθησομένοις ὑφ' ἡμῶν ψευδωνύμως Γνωστικοῖς. Καὶ τὸν Ἰησοῦν ποτὲ μὲν ἀπὸ τοῦ συσταλέντος ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῶν, συναναχυθέντος τοῖς ὅλοις, προβεβλῆσθαί φησι (10), τουτέστι τοῦ Θελητοῦ, ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀναδραμόντος εἰς τὸ Πλήρωμα, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ· ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (11) φησὶ προβεβλῆσθαι εἰς ἀνάκρισιν καὶ καρποφορίαν τῶν Αἰώνων, ἀοράτως εἰς αὐτοὺς εἰσιόν· δι' οὗ τοὺς Αἰῶνας καρποφορεῖν τὰ φυτὰ τῆς ἀληθείας.

B 2. Σεκοῦνδος (12) λέγει εἶναι τὴν πρώτην ὀγδοάδα τετράδα δεξιὰν καὶ τετράδα ἀριστερὰν, οὕτω παραδιδοὺς καλεῖσθαι, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος· τὴν δὲ ἀποστᾶσάν τε καὶ ὑστερήσασαν δύναμιν μὴ εἶναι ἀπὸ τῶν τριάκοντα Αἰώνων, ἀλλὰ (13).....

3. Ἄλλος (14). . . . . .

BILLII INTERPRETATIO.

sese contraxit, et cum rebus universis refudit, hoc est, ex Theleto ortum fuisse ait : interdum autem ex eo, qui ad Pleroma sese retulerat, hoc est a Christo : nonnunquam rursus ab Homine et Ecclesia. Denique Spiritum sanctum ab Ecclesia productum fuisse, ad Æonum examinationem et fecunditatem, ut qui invisibili modo in eos ingrediatur, efficiatque ut illi veritatis plantas proferant.

2. Secundus autem ogdoadem ita distinguit, ut alter quaternarius sit dexter, alter sinister : traditque illum lucem appellari, hunc tenebras. Virtutem autem illam, quæ abscessit, atque ab aliis sese removit, non esse e numero triginta Æonum, sed post triginta Æonas.

3. . . . . .

C (1) *Similem iis qui dicentur.* Vetus interpres legit ὅμοιον, non ὁμοίως, sed male, inquiunt Billius et Fronto Duc., ut sensus aperte docet. Itaque vertendum, *similiter iis*, vel *eo modo, quo ii qui dicentur.*

(2) *Folia veritatis.* Φύλλα legit interpres, non φυτά, sed perperam. Vertendum igitur : *plantas*, vel *stirpes veritatis.*

(3) *Tradidit.* In Eras., Gallas. et Feuard. *tradit.*

(4) *Et lumen et tenebras.* Hæc ab interprete paulo obscurius reddita clarius explicat textus Græcus : τετράδα δεξιὰν καὶ τετράδα ἀριστερὰν, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος. Sensus ergo est, non lumen et tenebras aliud quiddam esse a tetrade dextra et tetrade sinistra ; sed primam ogdoadem a Secundo divisam fuisse in duas tetradas, alteram scilicet dextram, alteram sinistram : priorem dictam fuisse *lumen*, posteriorem *tenebras.* Sic accepit Tertullianus cap. 38, scribens : *Humanior jam Secundus, ut brevior, ogdoadem in duas tetradas dividens, in dextram et sinistram, in lumen et tenebras.* Hinc explicandus Theodoretus lib. I *Hæret. Fabul.*, c. 8 : Διχῇ τὴν ὀγδοάδα διεῖλε, καὶ τὸ μὲν αὐτῆς ἐκάλεσε δεξιὸν, τὸ δὲ εὐώνυμον· καὶ προστέθεικε φῶς καὶ σκότος. *Bipartito divisit ogdoadem, et unam illius partem dextram vocavit, alteram sinistram ; adjecitque lumen et tenebras : i. e.* quibus nomen adjecit luminis et tenebrarum.

(5) *Et discedentem.* Sic recte Feuard. edidit juxta Græc. ἀποστᾶσαν, quod paulo superius reddidit interpres *discedentem.* Consentit cod. Clarom., nisi quod pro *discedentem*, scripsit incautus amanuensis *descedentem.* In Erasm., Gallas. cæterisque aliis mss. perperam habetur, *descendentem.* Melius apud Tertull. cap. 28, *desultricem.* Porro post *autem*, particulam *et* incuria scribarum omissam in omnibus cum editt. tum mss., addidimus tum ex Græco, tum ex ipsomet interp. qui paulo ante, eadem, quæ hic, verba Græca reddidit, *discedentem et destitutam.*

(6) *Destitutam.* Decst in cod. Clarom.

D (7) *Alius vero quidam, qui et clarus est magister*, etc. Recte conjicit sagacissimus Pearsonius a clariss. Dodwello Dissert. 4 in Iren., § 25, citatus, quæ hic ab Epiphanio omissa sunt Græca, sic ab Irenæo scripta fuisse : Ἄλλος δέ τις, ὁ καὶ Ἐπιφανὴς διδάσκαλος αὐτῶν, ad hominis scilicet nomen alludente. Sed cum allusionem non intelligeret interpres, *proprium* nomen in *appellativum* male commutasse : ita ut jam ex interprete dignosci non possit, in quem conveniat ea hæresis ab auctore nostro hic descripta. Quo et errore lapsus Tertullianus veterem interp. secutus scripsit cap. 37, *insignioris apud eos magistri.* Epiphanem tamen hic intelligi, subdit Dodwellus, non modo inde colligitur, quod soleant veteres inter primarios Valentinianæ sectæ hæresiarchas Epiphanem recensere, proximumque Secundo, ut noster fecit Irenæus, numerare, ut ex Epiphanio discimus ; sed et quod quæ *claro* illi, quem volunt, magistro tribuit Irenæus, in Epiphanem apertissime quadrent.

(8) Ὑποκειμένων. Adde αὐτῷ ex vet. interprete.

(9) Ἄριστον. Lege ἀριστερόν cum vet. et confer cap. 31, ad quod remittit Irenæus.

(10) *Προβεβλῆσθαί φησι.* Sic cod. Reg. cum Epiphanii editione Basileensi, et Irenæi editt. Gallasii et Feuard. Apud Petav. et Grab. male φασὶ pro φησί.

(11) Ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Recte mavult Billius cum vet. interp. legere ἀληθείας, quam Ἐκκλησίας, id enim magis quadrat ad id quod postea sequitur : *ut veritatis plantas proferant.*

(12) *Σεκοῦνδος.* Græcus hujus periodi textus depromptus est ex Epiphanii *Hær.* XXXII, § 1, ubi quamvis Irenæum non citet, hujus tamen verba ab eo referri patet ex collatione cum veteri interpret.

(13) Ἀλλά. Scripsisse videtur Irenæus, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν, siquidem vertit interpres, *sed a fructibus*

(14) Ἄλλος. Epiphanem istum vocant Theodoretus, et Epiphanius, de quo in Dissert. 1 diximus.

εἰς ὑψηλότερον (1) καὶ γνωστικώτερον ἐπεκτεινόμενος, τὴν πρώτην τετράδα (2)..... οὕτως· Ἔστι τις πρὸ πάντων Προαρχὴ, προανεννόητος, ἄῤῥητός τε καὶ ἀνονόμαστος, ἣν ἐγὼ μονότητα ἀριθμῶ. Ταύτῃ τῇ μονότητι συνυπάρχει δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω ἑνότητα. Αὕτη ἡ ἑνότης, ἥ τε μονότης, τὸ ἓν οὖσαι, προήκαντο, μὴ προέμεναι, ἀρχὴν ἐπὶ πάντων (3) νοητὴν, ἀγέννητόν τε καὶ ἀόρατον, ἣν Ἀρχὴν ὁ λόγος μονάδα καλεῖ. Ταύτῃ τῇ μονάδι συνυπάρχει δύναμις ὁμοούσιος αὐτῇ, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω τὸ ἕν. Αὗται αἱ δυνάμεις, ἥ τε μονότης καὶ ἑνότης, μονάς τε καὶ τὸ ἕν, προήκαντο τὰς λοιπὰς προβολὰς τῶν Αἰώνων.

ster ipsorum, in majus sublime (8), et quasi in majorem agnitionem extensus, primam quaternationem dixit sic : Est quidem ante omnes (9) Proarche, proanennoetos, et inenarrabilis, et innominabilis, quam ego monotetem voco. Cum hac monotete est virtus, quam et ipsam voco henotetem. Hæc henotes et monotes (10), cum sint unum, emiserunt, cum nihil emiserint (11), principium omnium, noeton ; et agenneton, et aoraton, quam Archem sermo monada vocat. Cum hac monade est virtus, ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco hen. Hæ autem virtutes, id est, monotes, et henotes, et monas, et hen, emiserunt reliquas emissiones Æonum

4. Ἰοῦ ἰοῦ ! καὶ φεῦ φεῦ (4) ! Τὸ τραγικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν (5) ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ὀνοματοποιίᾳ καὶ τῇ τοσαύτῃ τόλμῃ, ὡς ἀπερυθριάσας τῷ ψεύσματι αὐτοῦ ὄνομα (6) τέθεικεν. Ἐν γὰρ τῷ λέγειν, « Ἔστι τις Προαρχὴ πρὸ πάντων, προανεννόητος, ἣν ἐγὼ μονάδα καλῶ (7)· » καὶ πάλιν· « Ταύτῃ τῇ

4. Iu iu ! et pheu pheu ! Tragicum vere (12) dicere oportet super hanc nominum factionem (13), et tantam audaciam, quemadmodum sine rubore mendacio suo nomina posuit. In eo enim quod dicit : « Est ante omnia Proarche, proanennoetos, quam ego monoteta voco ; » et iterum : « Cum hac monotete est

BILLII INTERPRETATIO.

. . . Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem, et orationem, ac nomenclaturam superans, quam ego solitatem appello. Una cum hac solitate vis alia exsistit, quam item ipsam unitatem voco. Unitas porro hæc et solitas, unum cum essent, non proferendo protulerunt initium omnium rerum, intellectuale, ingenitum, et invisibile : quod quidem initium monas appellatur. Cum hac porro monade simul exsistit vis ejusdem cum ea essentiæ, quam et ipsam unam voco. Hæ denique virtutes, hoc est solitas et unitas, monas et unum, reliquum Æonum gregem produxerunt.

4. Iu iu ! heu heu ! Tragicam enim exclamationem subdere sane convenit, ob tantam in fingendis nominibus audaciam : quemadmodum ille, absterso omni pudore, nomina commento suo imposuit. In eo enim quod ait : Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem excedens, quam ego solitatem voco ; et rursus : Cum hac solitate vis alia exsistit, quam et ipsam unitatem nuncupo ; manifestissime se ea, quæ dixit, commentitia esse confessus est, quandoquidem figmento suo ejusmodi nomina imposuit, quæ ante ab alio nemine imposita fuerant. Perspicuumque est eum esse, qui temeritate adductus hæc

fructibus eorum. Habet vero Epiphanius : ἀλλὰ μετὰ τοὺς τριάκοντα Αἰῶνας, *sed post triginta Æones*, seu, ut clarius vertit Petavius, *sed inferioris cujusdam ordinis.* Sed cum Epiphanius hic Irenæi verba ex professo referre se non dicat, hæc forte addidit explicationis gratia. Eadem pariter sic explicat Tertullianus lib. *adversus Valent.* c. 38, *sed a fructibus de substantia eorum venientibus.*

(1) *Εἰς ὑψηλότερον.* Græca quæ sequuntur, desumpta sunt ex Epiphan. *Hær.* xxxii, § 5.

(2) *Πρώτην τετράδα.* Adde ex interp. ἔφη.

(3) *Ἐπὶ πάντων.* Præpositionem ἐπί delendam vult Billius, neque enim interpres, aut Tertullianus loco cit. eam legerunt.

(4) *Ἰοῦ ἰοῦ ! καὶ φεῦ φεῦ !* Exclamationes poetis Græcis, tragicis præsertim usitatæ. Interdum admirationis, doloris interdum et indignationis signa sunt. Dolorem hic significant, ut et cap. 15, n. 4 hujus libri : Ταῦτα ὑπὲρ τὸ ἰοῦ καὶ τὸ φεῦ, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τραγικὴν ἐκφώνησιν (sic lego) καὶ σχετλιασμόν ἐστι, *hæc super iu, iu, et super pheu, et super universam tragicam exclamationem, et doloris vociferationem sunt*, ut vertit interpres noster.

(5) *Τὸ τραγικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν ἐπὶ τῇ.* Sic habet Epiphanius. Cur vero Grabius ea verba omiserit, γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν, non video ; cum Latinis satis exacte respondeant, excepta particula γάρ quam non reddidit interpres.

(6) *Ὄνομα.* Leg. ὀνόματα cum interp.

(7) *Μονάδα καλῶ.* Ex Irenæo paulo superius, Tertulliano, et interprete ipso patet legendum esse, μονότητα, non μονάδα, et mox μονότητι, non μονάδι.

(8) *Majus sublime... est quidem.* Forte legendum, *magis sublime*, Græc. ὑψηλότερον· et *est quædam*, Gr. ἔστι τις. Tertullianus vero qui cap. 27 totum hunc locum ad verbum exscribit, omittit sive *quidam* sive *quædam*.

(9) *Ante omnes.* Vertendum est cum Tertull. *ante omnia.*

(10) *Hæc henotes et monotes.* Sic Clarom. juxta Græc., in aliis deest *hæc.*

(11) *Cum nihil emiserint.* Sic Græca μὴ προέμεναι, reddidit interpres noster ; absurde omnino, ut quisque videt. Si enim henotes et monotes *principium omnium* emiserint, absurdum est dici nihil emisisse. Longe melius hæc expressit Tertullianus : *protulerunt, non proferentes, initium omnium.* Sed quis istorum verborum sensus ? Conjicio id discriminis inter *principium omnium*, seu *monada*, et cæteros Æones ab Epiphane positum fuisse, vel quod illud sic proferretur, ut tamen ab auctore non separaretur ; eo fere modo quo Tertullianus lib. *contra Prax.* c. 8, *prolatum dicit Filium a Patre, sed non separatum* : cæterorum vero Æonum prolatio cum separatione fieret. Vel quod monas mera esset Proarches ἐνέργεια, seu δύναμις ἀνυπόστατος, ad eum modum, quo Verbum simplicem Patris ἐνέργειαν ἀνυπόστατον, hominum verbo similem statuebant Sabelliani : cæteri vero Æones propriam hypostasim haberent. Favere videtur huic conjecturæ, quod Epiphanes suam monada sic emissam esse vellet, ut tamen ingenita esset : quod enim hypostasim non habet, gigni proprie loquendo non potest. Eo sensu dicere potuit, monada sic prolatam fuisse, ut tamen non proferretur.

(12) *Vere.* In editt. Eras., Gallas. et Feuard. *vero.*

(13) *Factionem.* Sic mss. Arund., Voss., Merc. 2 et Clarom. juxta Græc. ὀνοματοποιίᾳ. Alii *fictionem.*

virtus, quam **55** et ipsam voco henotetem, » manifestum (1), quoniam figmenta sunt quæcunque ab eo dicta sunt, confessus est, quoniam (2) ipse nomina posuit figmento, quæ a nemine altero posita sunt (3) : qui nisi hæc auderet, hodie veritas (4), secundum eum, non habuisset nomina. Nihil igitur prohibet et alterum quemdam in tali argumento sic prælinire nomina : Est quædam Proarche, regalis, proanennoetos, proanhypostatos virtus, procylindomene. Cum illa autem est virtus, quam ego cucurbitam voco : cum hac cucurbita autem est virtus, quam et ipsam voco perinane. Hæc cucurbita et perinane, cum sint unum, emiserunt, cum non emisissent, fructum, in omnibus visibilem, manducabilem, et dulcem, quem fructum sermo cucumerem vocat. Cum hoc cucumere est virtus ejusdem potestatis ei, quam et ipsam peponem voco. Hæ virtutes, cucurbita, et perinane, et cucumis, et pepo, emiserunt reliquam multitudinem Valentini deliriosorum peponum. Si enim eum sermonem, qui de universis fit, transfigurari in primam quaternationem oportet, et quemadmodum vult aliquis, ipse ponere nomina ; quis prohibet his nominibus, utique multo credibilioribus (5), et in usu positis, et ab omnibus (6) cognitis ?

5. Alii autem rursus ipsorum primam et archegonon octonationem his nominibus nominaverunt : primum Proarchen, deinde Anennoeton, tertiam autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima quidem Proarche emissum esse primo et quinto loco Archen, **56** ex Anennoeto secundo et sexto loco Acataleplon, et de Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo

A μονάδι συνυπάρχει δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν ἑνότητα ὀνομάζω · » σαφέστατα, ὅτι τε πλάσμα αὐτοῦ ἐστι τὰ εἰρημένα, ὡμολόγηκε, καὶ ὅτι αὐτὸς ὀνόματα τέθεικε τῷ πλάσματι, ὑπὸ μηδενὸς πρότερον ἄλλου τεθειμένα. Καὶ σαφές ἐστιν (7), ὅτι αὐτὸς ταῦτα τετόλμηκεν ὀνοματοποιῆσαι · καὶ εἰ μὴ παρῆν τῷ βίῳ, οὐχ ἡ ἀλήθεια εἶχεν ὄνομα. Οὐδὲν οὖν κωλύει, καὶ ἄλλον τινὰ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως οὕτως ὁρίσασθαι ὀνόματα (8). . . . . .

B 5. Ἄλλοι δὲ πάλιν (9) αὐτῶν τὴν πρώτην καὶ ἀρχέγονον ὀγδοάδα τούτοις τοῖς ὀνόμασι κεκλήκασι· πρῶτον Προαρχήν, ἔπειτα Ἀνεννόητον, τὴν δὲ τρίτην (10) Ἀῤῥητον, καὶ τὴν τετάρτην Ἀόρατον. Καὶ ἐκ μὲν τῆς πρώτης Προαρχῆς προβεβλῆσθαι πρώτῳ καὶ πέμπτῳ (11) Ἀρχὴν, ἐκ δὲ [τῆς ἀρχῆς (12)] τῆς Ἀνεννοήτου δευτέρῳ καὶ ἕκτῳ τόπῳ Ἀκατάληπτον, ἐκ δὲ τῆς Ἀῤῥήτου τρίτῳ καὶ ἑβδόμῳ τόπῳ Ἀνονόμα-

BILLII INTERPRETATIO.

nomina condiderit : ita nisi ille in mundo exstitisset, nominibus veritas careret. Nihil igitur impedit, quin alius etiam quispiam in eodem argumento nomina statuat hoc pacto. . . . . .

5. Alii rursus ex ipsis primam ac primigeniam ogdoadem his nominibus appellandam dixerunt. Primum Proarchen, deinde Anennoetum, tertiam Arrhetum, quartam Aoratum. Atque ex prima Proarche ortam esse primo et quinto loco Archen : ex Anennoeto autem secundo et sexto loco Acataleptum : ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomastum : ex Aorato denique quarto et octavo loco Agennetum,

(1) *Manifestum.* Addiderat Feuard. verbum *est*, C quod sensum conturbat. Addant et mss. Clarom. et Pass. Sed hoc merito omittunt editi. Eras., Gall., Oxon. et mss. omnes Anglic. *Manifestum* enim hic adverbialiter accipi debet, ut patet ex Græco σαφέστατα, quod tamen melius vertisset interpres *manifestissime.*

(2) *Quoniam.* Adde ex Græco, *et quoniam.*

(3) *Posita sunt.* Græc. *antea posita sunt.*

(4) *Qui nisi hæc auderet, hodie veritas*, etc. Græca sonant : *Perspicuum est eum esse, qui primus nomina hæc condere ausus fuerit : ac nisi ipse aliquando in mundo exstitisset, hodie veritas*, etc., ex quibus patet legendum esse in vet. versione, *auderet*, ut habent omnes editi. cum codd. Clarom. et Pass., non *audiret*, ut perperam habent mss. Anglic.

(5) *Utique multo credib.* Sic mss. Clarom., Pass. et Voss. melius, ni fallor, quam, *et multo*, ut habent Eras., Gallas. et Feuard., vel, *ut multo*, prout ex D Arund. et Merc. 2, reposuit Grabius.

(6) *Ab omnibus.* Pass., Voss., et Feuard. in marg. *ab hominibus.*

(7) *Καὶ σαφές ἐστιν..... οὐχ ἡ ἀλήθεια*, etc. Græca hæc Irenæi ab Epiphanio descripta, Grabio omittere placuit. Doctissimi viri consilium approbare non possumus. Quamvis enim a Latinis aliquantulum discrepent, non tamen adeo, ut resecari debeant.

(8) *Ὀνόματα.* Quæ sequuntur Irenæi verborum Græca desiderantur. Summam duntaxat, sed non ipsa verba retulit Epiphanius hoc modo : Εἶτα λοιπὸν εἰς ταῦτα αὐτὸς ὁ μακάριος ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος, ὥς γε προείπαμεν, γελοιώδη ῥήματα καὶ αὐτὸς προεῖπεν, ἑτερωνυμίαν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὡς ἀντάξια τῆς αὐτῶν ληρωδίας χαριεντιζόμενος, πεπόνων γένη, καὶ σικύων, καὶ κολοκυνθῶν, ὡς ἐπὶ ὑποκειμένων τινῶν ἐπιπλασάμενος, ὡς τοῖς φιλολόγοις σαφὲς ἂν εἴη, ἀφ' ὧν προανέγνωσαν. *Tum deinceps in hæc idem beatus episcopus Irenæus, ut diximus, alia quædam ridicula nomina, ac per jocum a seipso composita facete subjicit, tanquam eorum nugis consentanea : cujusmodi sunt peponum, ac cucurbitarum, aut colocyntharum genera, quorum appellationes certis rebus attribuit ; id quod litterarum periti homines, ex iis quæ antea legerint, animadvertent.*

(9) *Ἄλλοι δὲ πάλιν*, etc. Græca hæc Irenæi, taceto tamen ipsius nomine, descripsit Epiphanius *Hær.* xxx, § 7.

(10) *Τὴν δὲ τρίτην.* Supp. δύναμιν.

(11) *Καὶ πέμπτῳ.* Adde τόπῳ ex vet. interp. et Tertull. cap. 35. *Sed quæ ratio dispensat*, addit ibidem Tertull., *ut singula binis locis, et quidem tam intercisis nascantur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habeant, quæ tam perverse proferuntur ?* Si quis tamen sensus ejusmodi deliriis esse possit, is esse videtur, scilicet, primam omnium emissionem, seu eam emissionem, quæ primo loco et ante cæteras omnes facta est, esse a *Proarche*, quæ *Archen* protulit quintum ogdoadis locum tenentem : secundo loco, seu secundam emissionem ab *Arche* factam esse, a qua emissus est *Acataleptos*, sexto ogdoadis loco constitutus. Et sic de cæteris.

(12) *Τῆς ἀρχῆς.* Delendæ hæ duæ voces, quæ sensum conturbant, quasque nec vetus interp. nec Tertullian. legerunt.

στον, ἐκ δὲ τῆς Ἀοράτου (1) Ἀγέννητον. Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος (2). Ταύτας βούλονται τὰς δυνάμεις προϋπάρχειν τοῦ Βυθοῦ καὶ τῆς Σιγῆς, ἵνα τελείων τελειότεροι φανῶσιν ὄντες, καὶ Γνωστικῶν γνωστικώτεροι· πρὸς οὓς δικαίως ἄν τις ἐπιφωνήσειεν· Ὦ ληρολόγοι σοφισταί (3)! Καὶ γὰρ περὶ αὐτοῦ τοῦ Βυθοῦ πολλαὶ καὶ διάφοροι γνῶμαι παρ' αὐτοῖς. Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἄζυγον λέγουσι (4), μήτε ἄῤῥενα, μήτε θήλειαν, μήτε ὅλως ὄντα τι, ἄλλοι δὲ ἀῤῥενόθηλυν αὐτὸν λέγουσιν εἶναι, ἑρμαφροδίτου φύσιν (5) αὐτῷ περιάπτοντες. Σιγὴν δὲ πάλιν ἄλλοι συνευνέτιν αὐτῷ προσάπτουσιν, ἵνα γένηται πρώτη συζυγία.

A loco Agenneton. Pleroma hoc primæ ogdoadis (7). Has volunt virtutes fuisse ante Bython et Sygen, ut perfectorum perfectiores appareant, et Gnosticocorum magis gnostici (8) veri (9), ad quos juste quis hoc dicat : O pepones, sophistæ vituperabiles, et non veri ! Etenim de ipso Bytho variæ sunt sententiæ apud eos. Quidam enim sine conjugatione dicunt eum, neque masculum, neque feminam, neque omnino aliquid esse. Alii autem et masculum et feminam eum dicentes esse (10), hermaphroditi genesim (11) ei donant. Sigen autem rursus (12) alii conjugem ei addunt, ut fiat prima conjugatio.

CAPUT XII [83]

Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina.

1. Ὁ Πτολεμαῖος (6), καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἔτι ἐμπειρότερος ἡμῖν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου..... δύο συζύγους τῷ Θεῷ, τῷ παρ' αὐτοῖς Βυθῷ καλουμένῳ, ἐπενόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο. Ταύτας δὲ καὶ διάθε-

B 1. Hi vero qui sunt (13) circa Ptolemæum scientiores, duas conjuges habere eum Bython dicunt, quas et dispositiones (14) vocant, Ennœan et Thelesin. Primo enim mente concepit quiddam emit-

BILLII INTERPRETATIO.

primæ ogdoadis complementum. Atque has virtutes Bytho etiam et Sige antiquiores esse volunt, quo videlicet perfectis perfectiores, et Gnosticis eruditiores esse videantur. Ad quos merito quispiam hæc verba usurpare queat : O nugatores sophistæ ! Etenim de ipsomet Bytho multæ variæque apud eos sunt sententiæ. Alii enim conjugis expertem eum esse dicunt, ac nec marem, nec feminam, nec omnino quidquam esse. Alii autem marem simul ac feminam esse asserunt, hermaphroditi videlicet naturam ipsi tribuentes. Alii rursus Sigen ei conjugem adjungunt, ut fiat prima conjugatio.

CAPUT XII.

1. At vero Ptolemæus Bytho, quem illi pro Deo colunt, conjuges duas, quas etiam affectiones vocat, excogitavit, ac dono dedit, Cogitationem scilicet, ac Voluntatem. Primum enim in animum induxit aliquid

[83] Ed. Feu., cap. IV.

(1) *Ἐκ δὲ τῆς Ἀοράτου.* Adde ex vet. interp. et Tertull. τετάρτῳ καὶ ὀγδόῳ τόπῳ.

(2) *Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος.* Lego cum vet. interp. : τοῦτο τὸ Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος, et in his verbis novam constituo periodum. In aliis vero omnibus editt. hæc præcedentem claudunt, et Πλήρωμα refertur ad ἀγέννητον, quasi ἀγέννητος diceretur complementum primæ ogdoadis. Sed id Valentinianorum omnium hypothesi repugnat, qui Pleroma non de uno singulari Æone dicebant, sed ex pluribus constituebant, ut patet ex cap. 1 hujus libri, in ogdoada scilicet, decada, et duodecada. *Pleroma* igitur *primæ ogdoadis* nihil aliud est, in eorum mente, quam Pleroma, qua parte constat prima ogdoade, seu prima ogdoas Pleromatis. Et cum Irenæus hic descriptis ordine et nominibus primæ istius ogdoadis, subjungit, τοῦτο τὸ Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος, sensus est : sic primam Pleromatis sui ogdoada constituunt : nam in cæteris partibus, cum reliquis Valentinianis isti consentiebant.

C cum Latina versione conveniunt. Nempe quod brevius scripsisse videtur Irenæus, Οἱ δὲ περὶ Πτολεμαῖον ἐμπειρότεροι δύο συζύγους ἔχειν τὸν Βυθὸν λέγουσι, ἃς καὶ διαθέσεις καλοῦσιν, Ἔννοιάν τε καὶ Θέλησιν · hæc paulo fusiori stylo prosecutus est Epiphanius. In hoc tamen lapsus esse videtur Constantiensis episcopus, quod Ptolemæo et discipulis ejus eam sententiam ascribat, quam solis ejusdem Ptolemæi discipulis tribuunt Irenæus et Tertull. Nam paulo aliud erat magistri systema, quod auctor noster fuse descripsit cap. 1 et seq.

(3) *Ὦ ληρολόγοι σοφισταί!* Hæc in Gnosticos, qui fœdis libidinibus more belluarum seipsos conspurcabant, apprime conveniunt : πέπονες enim, per translationem, Græci dicunt homines fractos, effeminatos, dissolutos et molles.

(4) *Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἄζυγον λέγουσι.* Confer Tertull. cap. 34.

(5) *Φύσιν.* Γένεσιν legit vetus interp., sed male.

(6) *Ὁ Πτολεμαῖος*, etc. Græca hæc iterum Epiphanio debemus, *Hær.* XXXIII, § 1. Hæc vero verba : οὗτος τοίνυν, etc., usque ad πρῶτον γάρ, quæ resecare Grabio placuit, nos edi curavimus, tum ut Græcorum series habeatur, tum etiam quia licet Irenæi verbis quædam addiderit Epiphanius, illa tamen cum vet. versione collata facile deprehenduntur. Ea duntaxat omisimus, quæ minus

D

(7) *Pleroma hoc primæ ogdoadis.* Has voces tum a præcedenti, tum etiam a sequenti periodo separamus ; nempe in iis solis novam constituimus periodum. Præcedenti junxit Grab., sequenti cæteri ; utrique minus bene.

(8) *Perfectorum perfectiores, et Gnosticorum magis gnostici.* Hellenismus est. Latine vertendum fuisset : *Perfectis perfectiores, et Gnosticis veriores Gnostici.*

(9) *Veri.* Ita hic, et paulo post, Clarom., Arund., Ottobon. et Merc. 1. Reliqui minus recte, *viri.*

(10) *Dicentes esse.* Sic editi. Eras., Coll. et Feuard. cum mss. Ottobon., Arund. et Merc. 2, melius quam mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon., *dicunt.*

(11) *Genesim.* Ex Gr. lege *naturam.*

(12) *Rursus.* Hanc vocem cum Grabio addimus, ex codd. Clarom. et Voss. ac textu Græco.

(13) *Hi vero qui sunt.* His ad verbum Græca non respondent. Sic ferunt : *Ptolemæus cum suis, sapientior iis, quos præceptores habuit,..... Deo, quem illi Bythum appellant, conjuges duas a se inventas attribuit. Has et affectionem vocat, cogitationem videlicet et voluntatem.* Eadem habet Tertull. cap. 35. Vid. not. 6.

(14) *Dispositiones.* Mallem, *affectiones.*

tere (1), sicut dicunt, post deinde voluit. Quapropter duobus his affectibus et **57** virtutibus, id est, Ennœas et Theleseos, velut commistis in invicem, emissio Monogenis et Aletheiæ secundum conjugationem facta est. Quos typos et imagines duorum affectuum Patris egressas esse, invisibilium visibiles; Thelematis quidem Nun, Ennœas autem Aletheian : et propter hoc adventitiæ Voluntatis masculus est imago, innatæ vero Ennœæ femininus, quoniam Voluntas velut virtus facta est Ennœæ. Cogitabat enim Ennœa semper emissionem, non tamen et emittere ipsa per semetipsam poterat quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis virtus advenit, tunc quod cogitabat, emisit.

A σιν (4) ἐκάλεσεν, Ἔννοιάν τε καὶ Θέλημα (5). Πρῶτον γὰρ ἐνενοήθη προβαλεῖν, φησὶν (6), εἶτα ἠθέλησε. Διὸ καὶ τῶν δύο διαθέσεων τούτων, ἢ καὶ δυνάμεων, τῆς Ἐννοίας καὶ τῆς Θελήσεως, ὥστε συγκραθεισῶν εἰς ἀλλήλας, τῇ προβολῇ (7) τοῦ Μονογενοῦς καὶ τῆς Ἀληθείας κατὰ συζυγίαν ἐγένετο· οὔστινας τύπους καὶ εἰκόνας τῶν δύο διαθέσεων τοῦ Πατρὸς προελθεῖν, τῶν ἀοράτων ὁρατάς· τοῦ μὲν Θελήματος (8) τὴν Ἀλήθειαν, τῆς δὲ Ἐννοίας τὸν Νοῦν, καὶ διὰ τούτου (9) τοῦ Θελήματος (10), ὁ μὲν ἄῤῥην εἰκὼν τῆς ἀγεννήτου Ἐννοίας γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος· τὸ Θέλημα τοίνυν (11) δύναμις ἐγένετο τῆς Ἐννοίας. Ἐνενόει μὲν γὰρ (12) ἡ Ἔννοια τὴν προβολήν· οὐ μέντοι προβαλεῖν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἠδύνατο ἃ ἐνενόει. Ὅτε δὲ ἡ τοῦ Θελήματος δύναμις ἐπεγένετο, τότε ὃ ἐνενόει, προέβαλε.

2. Non videntur tibi hi (2), o dilectissime, Homerici Jovis (3), propter sollicitudinem non dormientis, sed curæ habentis, quando poterit honoproferre, ac deinde Voluntas, ut ipse inquit, secuta est. Quare duabus hisce affectionibus, vel etiam virtutibus (virtutes enim eas rursus appellat), hoc est, Cogitatione et Voluntate, velut inter se copulatis, Monogenis et Veritatis ortus ex conjugio exstitit : quos quidem visibiles duarum invisibilium Patris affectionum typos et imagines prodiisse ait, hoc est, Veritatem Voluntatis, et Nun Cogitationis : ac propterea adveniente Voluntate masculus quidem ingenitæ Cogitationis imago exstitit, femina autem Voluntatis. Itaque voluntas Cogitationis facultas effecta est. Cogitatio etenim productionem illam quidem sibi proponebat : cæterum per se ipsa producere nequibat, quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis facultas accessit, tum demum quod cogitabat, in ortum produxit.

B 2. . . . . .
. . . . . ὃς ἅμα τῷ νοηθῆναι, καὶ ἐπιτετελεχέναι (13) τοῦθ' ὅπερ ἠθέλησε, καὶ ἅμα τῷ θελῆσαι,

BILLII INTERPRETATIO.

2. . . . . Qui simul ut cogitat, etiam perficit hoc, quod voluit :

(1) *Quiddam emittere.* Sic cod. Pass., alii, *quid emittere.*

(2) *Non videntur tibi*, etc. Græca hujus periodi non retulit Epiphanius, sed sensum duntaxat; eadem cum Irenæo ironia, sed paulo fusius et explicatius Ptolemæum perstringens.

(3) *Homerici Jovis.* Alludit Irenæus ad hunc Homeri locum *Il.* II, v. 1 et seqq. :

Ἄλλοι μέν ῥα θεοί τε καὶ ἀνέρες ἱπποκορυσταὶ
Εὗδον παννύχιοι· Δία δ' οὐκ ἔχε νήδυμος ὕπνος,
Ἀλλ' ὄγε μερμήριζε κατὰ φρένα, ὡς Ἀχιλῆα
Τιμήσῃ, ὀλέσῃ δὲ πολέας ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Cæteri quidem tum dii, tum bellicosi homines
Tota nocte dormiebant; hanc vero Jupiter jucundi
expertem somni ducebat,
Anxius nimirum animo secum volutabat, quo pacto Achilli
Decus afferret, plures vero perderet ad classem
Achivorum.

Plures, inquam, an Achivorum? an Trojanorum? ambiguum ex Eustathio. Priorem sensum secutus est Irenæus.

(4) Διάθεσιν. Sic cod. Reg. In editt. omnibus male διαθέσεσιν. Legisse tamen videtur interp. διαθέσεις, in plurali; quod mallem.

(5) *Θέλημα.* Has voces θέλημα et θέλησιν promiscue usurpat Epiphanius. Non mirum ergo, si pro θέλημα sic reddat interpres, *Thelesin.* Sed post eam vocem, θέλημα, hæc addit Epiphanius, quæ in veteri Irenæi interpretatione Latina non occurrunt : καὶ τὴν μὲν Ἔννοιαν ἀεὶ συνυπάρξασαν ἐν αὐτῷ, ἐννοουμένην ἀεί τι προβάλλεσθαι, τὸ δὲ θέλημα ἐν αὐτῷ ἐπιγινόμενον. *Et cogitatio quidem in illo nunquam non exstitit, semper cogitans aliquid producere : voluntas vero ipsi postmodum accessit.* An vero ista Irenæi sint, an Epiphanii, nemo facile dixerit.

(6) *Φησὶν.* Scripsit Irenæus φασὶν, vel ὡς φασιν, quia de Ptolemæi discipulis; Epiphanius vero φησὶν, quia de Ptolemæo ipso in singulari loquitur.

(7) *Τῇ προβολῇ.* Lege cum interprete, ἡ προβολή.

(8) *Τοῦ μὲν Θελήματος*, etc. Hæc perverso ordine apud Epiphanium scripta esse bene monet Grab. Sic itaque cum vet. interp. legendum est : Τοῦ μὲν Θελήματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ Ἐννοίας τὴν Ἀλήθειαν. Cæterum hoc loco Νοῦν eumdem esse atque Μονογενῆ, nihil necesse est moneamus.

(9) *Διὰ τούτου.* Lege cum interp. διὰ τοῦτο, tum adde cum eodem, τοῦ ἐπιγινομένου θελήματος. Vertit enim, *propter hoc adventitiæ voluntatis.*

(10) *Τοῦ Θελήματος..... ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος.* Depravatum hunc locum ita cum doctissimo Grabio ex veteri interpretatione restitue : τοῦ ἐπιγινομένου Θελήματος ὁ μὲν ἄῤῥην εἰκὼν γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τῆς ἀγεννήτου Ἐννοίας. Ac proinde expunge postremum illud, τοῦ θελήματος. Ita restituendum D esse mox subdita demonstrat ratio : *Quoniam voluntas velut virtus facta est Ennœæ.* Demonstrat et Tertull. c. 33 : *Ad imaginem quidem cogitationis, feminam Veritatem : ad imaginem voluntatis, marem Monogenem.* Tum hanc continuo rationem addit : *voluntatis enim vis, uti quæ effectum præstat cogitationi, maris obtinet censum.* Masculum proinde semen ad imaginem voluntatis, femininum vero ad imaginem cogitationis factum est.

(11) *Τὸ Θέλημα τοίνυν.* Delendum vult Grabius τοίνυν, et pro eo legendum, ὅτι τὸ θέλημα, sed frustra : hæc enim Græca periodus, prout nunc legitur, rectum efficit sensum, nec a versione Latina discrepat : nisi quod interpres, hujus connectendæ gratia cum præcedenti, addidit particulam *quoniam.* Hic tamen præterea pro δύναμις, legisse videtur, ὡς δύναμις, vel ὡσεὶ δύναμις.

(12) *Ἐνενόει μὲν γάρ.* Adde cum interprete ἀεί.

(13) *Ἐπιτετελεχέναι.* Legendum vult Petavius, ἐπιτετέλεκε, mallem ἐπιτελεῖ, ut legit interpres.

καὶ ἐννοεῖται τοῦθ' ὅπερ καὶ ἠθέλησε, τοῦτο ἐννοούμενος δ καὶ (1) θέλει. καὶ τότε θέλων, ὅτε ἐννοεῖται, ὅλος ἔννοια ὤν, ὅλος θέλημα, ὅλος νοῦς, ὅλος φῶς (2), ὅλος ὀφθαλμός, ὅλος ἀκοή, ὅλος πηγὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν.

A rare Achillem, et multos perdere (7) Græcorum, apprehensionem habuisse magis, quam ejus, qui est universorum Deus. Qui simul ut cogitavit, perficit id quod cogitavit : et simul ac voluit, et cogitat hoc quod voluit : tunc cogitans cum vult, et tunc volens cum cogitat : cum sit totus cogitatus, et totus sensus, et totus oculus, et totus auditus, et totus fons omnium bonorum.

3. . . . . τὴν πρώτην ὀγδοάδα (3), οὗ καθ' ὑπόβασιν ἄλλον ὑπὸ ἄλλου Αἰῶνα προβεβλῆσθαι (4), ἀλλ' ὁμοῦ καὶ εἰσάπαξ τὴν τῶν ἓξ Αἰώνων προβολὴν ὑπὸ τοῦ Προπάτορος καὶ Ἐννοίας αὐτοῦ τετέχθαι, ὡς αὐτὸς μαιωσάμενος διαβεβαιοῦται (5). Καὶ οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς (6) Ἄνθρωπον καὶ

3. Qui autem prudentiores putantur illorum (8) esse, primam octonationem non gradatim, alterum ab altero Æonem emissum dicunt, sed simul et in **58** unum Æonum (9) emissionem a Propatore, et Ennœa ejus, cum crearentur (10), ipsi se obstetricasse affirmant (11). Et jam non ex Logo et Zoe Anthropon et Ecclesiam, sed ex Anthropo et Ecclesia

BILLII INTERPRETATIO.

et simul ut vult, etiam hoc cogitat, quod voluit : tum cogitans cum vult, et tum volens cum cogitat : cum totus sit cogitatus, totus mens, totus lux, totus oculus, totus auditus, totus fons omnium bonorum.

3. . . . . primam Æonum ogdoadem non gradatim ita productam esse, ut alius ex alio fluxerit : verum simul et confertim omnes Æonas a Propatore et Cogitatione sua procreatos esse non minus certo asseverat, quam si ipse obstetricis munere functus fuisset. Ac jam non ex Sermone et Vita Hominem et Ecclesiam, nec ex Homine et Ecclesia, ut aliis placet, Sermonem et Vitam procreatos esse ipse cum suis ait : verum alio modo id ita refert : Quod Propator emittere cogita-

(1) *Τοῦτο ἐννοούμενος, ὃ καί.* Legit interpres, τότε ἐννοούμενος, ὅτε, etc.

(2) *Ὅλος θέλημα,.... ὅλος φῶς.* Has voces vel addidit Epiphanius, vel omisit interpres. Posteriores quidem exstant lib. II, cap. 12 n. 3, et 28, n. 5, ubi locum hunc fere repetit Irenæus ; sed non priores. At vicissim plura alia illic addit auctor noster, quæ hic non leguntur. Cæterum ὅλος φῶς male omittuntur in edit. Oxon.

(3) *Τὴν πρώτην ὀγδοάδα.* Hæc ex Epiph. *Hær.* xxxv, § 1, excerpta sunt, ubi pro his Irenæi verbis, *qui autem prudentiores illorum putantur esse*, solum habet episcopus Constantiensis : λέγει γὰρ (ὁ Κολόρβασος) τὴν πρώτην ὀγδοάδα, etc. ; unde discimus hæc esse Colorbasi dogmata, quæ tacito auctoris nomine perstringunt Irenæus et Tertull. cap. 36. Eadem Colorbasiis attribuit Theodoret. lib. I *Hær. fab.*, c. 12.

(4) *Αἰῶνα προβεβλῆσθαι.* Hæc perperam omisit editor Oxoniensis.

(5) *Τετέχθαι, ὡς αὐτὸς μαιωσάμενος διαβεβαιοῦται.* Ex vet. interpretatione liquet Irenæum scripsisse, ἐν τῷ τετέχθαι αὐτοὺς, αὐτοὶ μαιώσασθαι διαβεβαιοῦνται. Sed hanc metaphoram ironicam tantillum emollire Epiphanio visum fuit.

(6) *Οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς*, etc. Hic corrupta sunt Græca. Sic ex veteri interprete restituenda censerem : Οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν, ὡς οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ἐξ Ἀνθρώπου καὶ Ἐκκλησίας Λόγον καὶ Ζωὴν φασι τετέχθαι αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἑτέρῳ τρόπῳ τοῦτο λέγουσιν, etc. Superius enim ex Irenæo observavimus, Gnosticos fuisse Valentinianorum parentes ; ab illis hos tres syzygias aperte sumpsisse, sive furatos esse ; neque id male tulisse Gnosticos : sed mali furti eos accusasse, quod syzygiam *Hominis* et *Ecclesiæ* post illam *Verbi* et *Vitæ* posuissent, quod absurdum existimabant. Unde post Valentinum multi ejus discipuli, ac in primis Colorbasii, a Gnosticis admoniti, magistri sui ordinem immutarunt, et *Hominem* et *Ecclesiam* ante *Verbum* et *Vitam* posuerunt. *De ea autem*, inquit Irenæus lib. II, c. 13, n. 10, *quæ est ex his, secunda emissione Hominis et Ecclesiæ, ipsi patres eorum falso cognominati Gnostici pugnant adversus invicem, sua propria vindicantes, et malos fures semetipsos convincentes, aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem emissum, et esse Hominem Verbo anteriorem.* In hoc igitur Colorbasii cæteris Valentinianis opponebantur, quod hi, ut constat ex lib. I, c. 1, in posteriori tetrade ex *Logo* et *Zoe* emissam secundam conjugationem, *Hominem* scilicet et *Ecclesiam*, vellent : isti vero contra, inverso ordine, ex *Anthropo* et *Ecclesia* *Logon* et *Zoen*. Hinc paulo post subdit Irenæus : *Locutus est Anthropos Logon : hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe.* Porro nihil necesse est moneam, Epiphanium, hic majoris explicationis causa, pauca quædam Irenæi verbis addidisse, ut ὡς οἱ ἄλλοι, αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ, καὶ ἑτέρῳ τρόπῳ, etc.

(7) *Perdere.* Codd. Clarom., Pass. et Voss. *prodere.* Sed vera lectio est *perdere*, ut ex Homero liquet.

(8) *Prudentiores illorum.* Græcismus, pro *prudentiores illis.*

(9) *Æonum.* Scite monet Fronto Duc. legendum esse, *sex Æonum*, quod quidem haud advertit Billius, dum vertit, *omnes Æonas.* Sic enim Græce Epiphanius, τὴν τῶν ἓξ Αἰώνων προβολήν. Tertullianus quidem *octojugem* nominat : sed quia parentes numerat cum liberis. Addit vir eruditus multa hic esse ἀναχόλουθα, si ad Græcorum sententiam examinentur. Hanc longe accuratius sic exprimere potuisset interpres : *Dicunt primam ogdoadem non gradatim ita productam esse, ut alius ex alio Æon fluxerit : verum sex Æonum emissionem simul et semel a Propatore, et cogitatione ejus factam esse non minus certo asseverant, quam si, dum ederentur, ipsi obstetricis munere functi fuissent.* In hoc duntaxat ea versio, quam auctoris nostri menti consentaneam existimo, discrepat a textu Græco, quod Epiphanius de Colorbaso in singulari, Irenæus vero de Colorbasiis in plurali sermonem faciat.

(10) *Cum crearentur.* Feuardent. *cumque crearentur.*

(11) *Ipsi se obstetricasse affirmant.* Diutius suspicatus sum, ex Græco legendum esse, *ipsi quasi obstetricassent, affirmant*, cum maxime lib. II, cap. 28, n. 6, eadem phrasi utatur auctor noster : *hunc, quasi ipsi obstetricaverint, enuntiant.* Sed cum incidissem in lib. IV, cap. 33, n. 3, ubi Valentinianos deridendo iis exprobrat, quod Christi *emissionem...., semetipsos obstetricatos esse affirmant* ; non dubitavi quin iisdem salibus, iisdem verbis Colorbaseos hic, quod cæteros Æones spectat, defricuerit. Quare vera lectio est, quam modo exhibet textus Latinus, et ab Irenæi verbis nonnihil deflexit Epiphanius.

Logon et Zoen dicunt generatos, in hunc modum dicentes : Quando cogitavit aliquid emittere (1) Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est (2). Cum ergo voluit (3) semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat, postea-quam emisit (4), hoc Ecclesia vocata est. Locutus est (5) Anthropos Logon, hic est primogenitus (6) filius. Subsequitur autem Logon Zoe; et sic prima octonatio completa est.

4. [66] Multa autem pugna apud eos, etiam de Salvatore. Quidam enim eum ex omnibus generatum dicunt, quapropter Beneplacitum vocari, quoniam universum Pleroma bene sensit (7) per eum glorificare Patrem, Alii autem ex solis decem Æonibus, qui sunt a Logo et 59 Zoe emissi (8); et propter hoc Logon et Zoen dici eum, parentum nomina custodientem. Alii autem ex duodecim Æonibus his, qui sunt ab Anthropo et Ecclesia facti : et propter hoc filium hominis se confiteri, velut postgenitum (9) Anthropi. Alii a Christo et Spiritu sancto, iis (10) qui ad firmamentum Pleromatis emissi sunt,

A Ἐκκλησίαν, καὶ ἐξ Ἀνθρώπου, ὡς οἱ ἄλλοι, καὶ Ἐκκλησίας Λόγον καὶ Ζωὴν φασι τετέχθαι, αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ· ἀλλὰ ἑτέρῳ τρόπῳ τοῦτο λέγουσιν. Ὅτι ὅπερ ἐνενοήθη προβαλεῖν ὁ Προπάτωρ, τοῦτο Πατὴρ ἐκλήθη. Ἐπεὶ δὲ ὃ προεβάλετο ἀλήθεια ἦν (11), τοῦτο Ἀλήθεια ὠνομάσθη. Ὅτε οὖν ἠθέλησεν ἐπιδεῖξαι αὐτὸν (12), τοῦτο Ἄνθρωπος ἐλέχθη. Οὓς δὲ προελογίσατο ὅτε προέβαλε, τοῦτο Ἐκκλησία ὠνομάσθη. Καὶ ὁ Ἄνθρωπος τὸν Λόγον (13)· οὗτός ἐστιν ὁ πρωτότοκος υἱός. Ἐπακολουθεῖ δὲ τῷ Λόγῳ καὶ ἡ Ζωή· καὶ οὕτως πρώτη ὀγδοὰς συνετελέσθη.

4. Πολλὴ δὲ μάχη παρ' αὐτοῖς καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος. Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐκ πάντων γεγονέναι λέγουσι· διὸ καὶ Εὐδοκητὸν καλεῖσθαι, ὅτι πᾶν τὸ Πλήρωμα ηὐδόκησεν (14)· οἱ δὲ ἐκ μόνων τῶν δέκα B Αἰώνων, τῶν ἀπὸ Λόγου καὶ Ζωῆς, προβεβλῆσθαι αὐτὸν λέγουσι (15), τὰ προγονικὰ ὀνόματα [τὰ] (16) διασώζοντα. Οἱ δὲ ἐκ τῶν δεκαδύο Αἰώνων, τῶν ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ Ζωῆς (17) γενομένων· καὶ διὰ τοῦτο υἱὸν ἀνθρώπου ὁμολογεῖ (18), ὡσανεὶ ἀπόγονον Ἀνθρώπου. Οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς στήριγμα (19) τοῦ Πληρώματος, γεγονέναι λέγουσιν αὐτόν· καὶ διὰ τοῦτο Χριστὸν λέγεσθαι

BILLII INTERPRETATIO.

vit, hoc Patris nomen accepit. Quoniam autem id, quod produxit, verum erat, hoc Veritas appellatum est. Porro cum seipsum ostendere voluit, hoc Homo dictum est. Denique postquam eos, quos ante cogitaverat, protulit, hoc Ecclesia nuncupatum est. Locutus est Homo Sermonem : hic est primogenitus filius. Sermonem Vita consecuta est; ita ogdoas prima confecta et absoluta est.

4. Quin de Salvatore quoque non parva inter eos pugna est. Sunt enim, qui eum ex omnibus ortum esse dicant : eaque etiam ratione Eudocetum ipsum nuncupant, quod videlicet universo Pleromati Patris gloriam per eum illustrare placuerit. Sunt item, qui eum ex solis iis decem Æonibus, quos Sermo et Vita in lucem extulerunt, productum fuisse tradant : ob eamque causam Sermonem et Vitam ipsum appellari, avita videlicet nomina retinentem. Alii rursus eum ex duodecim illis Æonibus, qui ex Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse malunt : hincque fieri, ut ipsemet sese filium hominis confiteatur,

[66] Edit. Feuard., cap. VII.

(1) *Quando cogitavit aliquid emittere.* Ita Clarom., Pass. et Voss. In Arund. et Merc. 2 deest *cogitavit*, ut et in edit. Erasmi, qui idcirco ad marginem notavit, forte addendum esse *voluit*, quod Gall. et Feuard. inde textui inseruerunt. Fert textus Græcus : *quod cogitavit emittere Propator.* C

(2) *Hoc Alethia vocatum est.* Hinc emendandus videtur Tertulliani textus cap. 36, et pro, *hic veritas appellata est*, legendum, *hoc veritas appellata est;* uti antea scripsit, *hoc Pater dictus est;* et postea, *hoc Homo pronuntiatus est.*

(3) *Cum ergo voluit.* Sic codd. Clarom., Pass. et Voss. juxta Græcum, ὅτε οὖν. In cæteris, *cum autem.*

(4) *Quos autem præcogitaverat, postquam emisit.* Vertendum erat : *quos autem præcogitavit, cum emisit.* Sic Tertullian. *quos autem præcogitavit, cum protulit.*

(5) *Locutus est.* Deest in codd. Clarom. et Voss. Hinc Grabii animum subiit suspicio, vet. interpretem nullum in Græco Irenæi textu verbum legisse. Sed, doctissimi viri pace, infirma omnino suspicio. Longe probabilius videtur, omissionem verbi hujus, quod cum apud Tertull. tum in cæteris omnibus Irenæi codd. tum mss. tum editis legitur, duorum scribarum oscitantiæ ascribendam esse. D

(6) *Hic est primogenitus.* Codd. Clarom. et Voss. *hoc est primogenitus.* Sed in Græco, οὗτος, non τοῦτο.

(7) *Pleroma bene sensit.* Melius vertisset interpres, *Pleromati placuit.*

(8) *Et Zoen emissi.* Adde ex Græco, *productum illum fuisse dicunt.*

(9) *Postgenitum.* Vertendum erat, *nepotem.*

(10) *Iis.* Ita reposuit Feuardentius monitus, ut ipse dicit, a Pamelio in Tertull. et Frontone Duc. In Erasmi autem et Gallas. edit. et in omnibus prorsus mss. legitur *eorum.* Unde conjicit Grabius, sic ipsum scripsisse interpretem ex Græco τῶν, haud advertentem, Latinam constructionem ablativum postulare.

(11) *Ὃ προεβάλετο ἀλήθεια ἦν.* Legendum vult Fronto Duc. ἃ προεβάλετο ἀληθῆ ἦν. Sic quidem legisse veterem interp. et Tertullianum c. 36, negari non potest. Legere tamen sufficiat, ὃ προεβάλετο ἀληθὲς ἦν, quamvis et vulgatam lectionem cum Petavio retinere nihil impediat.

(12) *Αὐτόν.* Lege cum interp. ἑαυτόν. Interpreti consentit Tertullianus cap. cit. *Cum voluit semetipsum probari, hoc Homo pronuntiatus est.*

(13) *Καὶ ὁ Ἄνθρωπος τὸν Λόγον.* Adde ex interpr. ἐλάλησεν. Tertullian. *Sonuit Homo Sermonem.*

(14) *Ηὐδόκησεν.* Adde ex interprete et Theodoreto lib. 1 *Hær. fab.*, c. 12 : δι' αὐτοῦ δοξάσαι τὸν Πατέρα, quæ verba omisit oscitans scriba.

(15) *Αὐτὸν λέγουσι.* Adde iterum ex interp. καὶ διὰ τοῦτο Λόγον καὶ Ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

(16) *Ὀνόματα τά.* Dele τά, ultima syllaba est nominis præcedentis scribæ negligentia repetita.

(17) *Καὶ Ζωῆς.* Pro Ζωῆς lege cum interpr. et Tertull. Ἐκκλησίας.

(18) *Ὁμολογεῖ.* Lege cum interpr. ἑαυτὸν ὁμολογεῖν.

(19) *Εἰς στήριγμα*, etc. Legendum esse cum interprete, τῶν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένων, bene monent Billius et Fronto Duc. Lectionem hanc confirmat Tertullian. c. 39 scribens :

αὐτὸν, τὴν τοῦ Πατρὸς, ἀφ' οὗ προεβλήθη, διασώζοντα προσηγορίαν (1). Ἄλλοι δὲ, ὡς εἰπεῖν, τινὲς ἐξ αὐτῶν ῥαψῳδοὶ (2) τὸν Προπάτορα τῶν ὅλων, καὶ Προαρχὴν, καὶ Προανεννόητον, Ἄνθρωπον (3) λέγουσι καλεῖσθαι· καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον, ὅτι ἡ ὑπὲρ τὰ ὅλα δύναμις καὶ ἐμπεριεκτικὴ τῶν πάντων Ἄνθρωπος καλεῖται· καὶ διὰ τοῦτο υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν λέγειν τὸν Σωτῆρα.

A factum eum dicunt, et propter hoc Christum vocari eum dicunt, Patris sui, a quo emissus est, custodientem appellationem. Alii autem sunt, qui ipsum Propatorem omnium, et Proarchen, et Proanennoeton, Anthropon dicunt vocari : et hoc esse magnum et absconditum mysterium, quoniam quæ est super omnia virtus, et continet omnia, Anthropos vocatur : et ideo hoc (6) filium hominis se dicere Salvatorem.

CAPUT XIII [61].

De Marci prestigiis et nefariis artibus.

1. Μάρκος δέ τις (4)... ἀπὸ τούτων ὁρμώμενος, καὶ παρὰ τούτων τολμήσας .. γύναια καὶ ἄνδρας ὑπ' αὐτοῦ πεπλανημένα τε καὶ πεπλανημένους ἐπηγάγετο, ὑποληφθεὶς ὁ ἐλεεινὸς διορθωτὴς εἶναι τῶν προειρημένων ἀπατεώνων, μαγικῆς ὑπάρχων κυβείας ἐμπειρότατος, ἀπατήσας δὲ τοὺς προειρημένους πάντας καὶ τὰς προειρημένας, προσέχειν αὐτῷ (5), ὡς γνωστικωτάτῳ, καὶ δύναμιν τὴν μεγίστην ἀπὸ τῶν

B Alius vero quidam ex iis, qui sunt apud eos, magistri emendatorem (7) se esse glorians (Marcus est autem illi nomen), magicæ impostura perititissimus, per quam et viros multos, et non paucas feminas seducens, ad se converti (8), velut ad scientissimum, et perfectissimum (9) **60**, et virtutem maximam ab invisibilibus, et ab inenarrabilibus locis (10) habentem, fecit, præcursor quasi vere exsistens

BILLII INTERPRETATIO.

tanquam Hominis nepotem. Alii præterea eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi Pleromatis causa producti sunt, sobolem esse malunt : ob idque Christum eum dici, parentis nimirum illius, ex quo productus est, nomen servantem. Non etiam desunt, qui omnium Propatorem, et Proarchen, et Proanennoeton, Hominem vocari asserant : et hoc esse magnum illud et abstrusum sacramentum, nempe quod vis illa, quæ omnia superat, complexuque suo continet, Homo appellatur : eamque esse causam, cur Salvator filium Hominis se dicat.

CAPUT XIII.

1. Jam vero Marcus quidam, non paucos utriusque generis homines, in errorem abductos, ad se illexit : quippe qui miserum illum eorum, de quibus ante verba fecimus, impostorum emendatorem esse

[61] Edit. Feuard., cap. VIII.

Alii a Christo et Spiritu sancto, constabiliendæ universitati provisis, confictum. Et revera superius cap. 11, ex Valentinianorum hypothesi docuit Irenæus, non Salvatorem, sed Christum et Spiritum sanctum εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος emissos fuisse. Sed jam a quinto sæculo eodem vitio, quo jam laborat Epiphanii textus, laborasse et Irenæi codices, ex eo patet, quod Theodoretus loco cit. eodem prorsus modo legit et scripsit, atque nunc apud Epiphanium legimus. Unde subit suspicio Epiphanium ipsum, mendosis usum codicibus, vitiose scripsisse.

(1) *Τὴν τοῦ Πατρὸς.... διασώζοντα προσηγορίαν.* Clarius Theodoretus : τῇ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν προσηγορίᾳ καλεῖσθαι Χριστόν, *Patris nomine Christum eum appellari.*

(2) *Ὡς εἰπεῖν ῥαψῳδοί.* Hæc addidisse videtur Epiphanius; neque enim vel apud interpretem, vel apud Tertull. leguntur.

(3) *Ἄνθρωπον.* Fallor, inquit hic Grabius, an Anthropiani inde dicti sint, quorum solus, quod ego sciam, S. Cyprianus epist. 73 (edit. Oxon.) meminit, eos cum Patripassianis et Valentinianis conjungens. At doctissimo viro procul dubio exciderat, Lactantium sub finem lib. IV *De vera sapientia*, pag. 407 edit. Oxon. an. 1684, conceptis verbis meminisse Anthropianorum, quos Novatianis, Valentinianis et Marcionitis subnectit. Ex Cypriani vero verbis id unum colligi potest, Anthropianos fuisse hæreticos, qui nec eumdem Patrem, nec eumdem Filium nobiscum confiterentur : ex Lactantio vero, eos Jesum Christum merum hominem esse sensisse : quæ si Grabii conjecturam non firmant, saltem non infirmant

(4) *Μάρκος δέ τις.* Verba sunt Epiphanii *Hær.* XXXIV, § 1. Quamvis autem hic episcopus Constantiensis plura Irenæi verbis addiderit, illiusque textus paulo magis ab illo episcopi Lugdunensis discrepet; operæ tamen pretium duximus Græca hæc (omissa in edit. Oxon.) e regione antiquæ Irenæi versionis apponere, tum quod ab auctoris nostri sensu non recesserit, imo non pauca ejusdem verba retinuerit Epiphanius; tum quod ex Græcis illustrari interdum possint Latina.

(5) *Προσέχειν αὐτῷ.* Desideratur hic aliquod verbum, forte ἐποίησε. Scribit enim Irenæi interpres, *ad se converti fecit;* sic enim legendum, non *convertit.*

(6) *Et ideo hoc.* I. e. *propter hoc.* Mallem tamen deleri *hoc*, utpote superfluum.

(7) *Emendatorem.* Clarom. *commendatorem.* Sed repugnat Græca vox διορθωτής, qua utitur Epiphanius.

(8) *Ad se converti.* Sic restituimus, juxta Græcum προσέχειν, sicque restituendum esse dudum monuerat Fronto Duc. In omnibus quidem cum edit. tum mss. legitur, *convertit :* sed tam manifesto scribarum errato, ut mirum sit id a Feuardentio, vel Grabio emendatum non fuisse.

(9) *Et perfectissimum.* Deest in codd. Clarom. et Voss. nec quidquam est in Græco Epiphanii textu, quod huic respondeat.

(10) *Et ab inenarrabilibus locis.* Ita recte Feuard. consent. Clarom., Pass., Voss. et Græco Epiphan. textu. In mss. autem Arund. et Merc. 2, æque ac in edit. Eras. et Gall. tribus prioribus vocibus omissis, pro *locis*, perperam legitur *logis.*

Antichristi. Anaxilai enim ludicra (1) cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, et a mente sua excesserunt.

2. [a] Pro calice enim vino misto (2) fingens se gratias agere, et in multum extendens sermonem invocationis, purpureum et rubicundum apparere facit (3); ut putetur ea Gratia ab iis, quæ sunt super omnia, suum sanguinem stillare in illius calicem per invocationem ejus : et valde concupiscere (4) præsentes ex illo gustare poculo, ut et in eos stillet quæ per magum hunc vocatur (5) Gratia. Rursus mulieribus dans calices mistos, ipsas

ἀοράτων καὶ ἀκατονομάστων τόπων ἔχοντι, ὡς πρόδρομος ὢν ἀληθῶς τοῦ Ἀντιχρίστου ἀποδέδεικται. Τὰ γὰρ Ἀναξιλάου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντάζων τε καὶ μαγεύων, εἰς ἔκπληξιν τοὺς ὁρῶντάς τε καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλεν.... οἱ δὲ τὰ ἀπὸ περιεργίας ὁρῶντες, δοκοῦσι δυνάμεις τινὰς ἐν χερσὶν αὐτοῦ ἐπιτελεῖσθαι.... Τὸν γὰρ νοῦν καὶ αὐτοὶ ἀπολέσαντες, οὐχ ὁρῶσι μὴ γινώσκοντες δοκιμάσαι, ὅτι ἀπὸ μαγείας ἡ σύστασις τοῦ παρ' αὐτοῦ παιγνίου, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐπιτελεῖται.

2. Ποτήρια (6) οἴνῳ κεκραμένα (7) προσποιούμενος εὐχαριστεῖν, καὶ ἐπὶ πλέον ἐκτείνων τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως, πορφύρεα καὶ ἐρυθρὰ ἀναφαίνεσθαι ποιεῖ (8)· ὡς δοκεῖν τὴν ἀπὸ τῶν ὑπὲρ τὰ ὅλα Χάριν (9) τὸ αἷμα τὸ ἑαυτῆς στάζειν ἐν τῷ ἐκείνῳ ποτηρίῳ διὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ, καὶ ὑπεριμείρεσθαι τοὺς παρόντας ἐξ ἐκείνου γεύσασθαι τοῦ πόματος, ἵνα καὶ εἰς αὐτοὺς ἐπομβρήσῃ ἡ διὰ τοῦ μάγου τούτου κληζομένη Χάρις. Πάλιν δὲ γυναιξὶν ἐπιδοὺς

BILLII INTERPRETATIO.

ducerent, cum magicarum præstigiarum peritissimus esset. His itaque, quos in fraudem induxerat, persuasit, ut totos sese ad eum converterent, velut ad hominem singulari quadam scientia præditum, vimque maximam ab iis locis, qui nec oculis cerni, nec ullo nomine exprimi possunt, consecutum : vereque præcursorem Antichristi se præstitit. Anaxilai enim ludicra, cum magorum (sic enim appellantur) versutia conjungens, mirifica quædam edere censetur.

2. Pocula vino mista fingens se consecrare, atque invocationis verba in longius protendens, efficit ut purpurea et rubicunda appareant, existimeturque Gratia ab iis, quæ supra omnia sunt, sanguinem suum per ipsius invocationem in poculum illud stillare; gestiantque ii, qui adsunt, ex ea potione gustare, ut etiam in ipsos Gratia ea, quæ per hunc magum prædicatur, influat. Rursus mulieribus pocula mista por-

[a] Cap. IX.

(1) *Anaxilai enim ludicra.* Anaxilai exstitere plures. Nam præter Anaxilaum, seu Anaxilam Messenium, Rheginorum tyrannum, cujus meminere Pausanias in *Messen.*, Justinus lib. IV, et Macrob. *Saturn.* I, 2, fuit Anaxilaus historicus, cujus mentionem facit Dionysius Halicarn. initio *Antiq. Rom.* Alius fuit Anaxilaus comicus, cujus fabulas plurimas citat Athenæus, qui Anaxilas dicitur Suidæ et Etymologo. Alius denique fuit Anaxilaus medicus, quem laudat Plinius pluribus in locis. Hunc ipsum esse, de quo hic Epiphanius et Irenæus, haud improbabile videbitur ei, qui utriusque verba contulerit cum iis, quæ de illo refert Plinius lib. XXV, cap. 15. *Lusit*, inquit, *et Anaxilaus eo* (*sulphure*, de quo ibi sermo est) *candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum, velut defunctorum, offundente conviviis* (*conviviis* hic dictum pro *convivis*). Ludendi siquidem verbum, quo Plinius utitur, optime convenit cum Irenæi *ludicris*, et Epiphanii παιγνίοις, apprimeque quadrat ad magorum præstigias. Nam ludorum et ludicrorum vox in hac arte propria est. Hinc Minutius Felix, de magis : *Quidquid miraculi ludunt, per dæmones faciunt.* Deinde quemadmodum Anaxilaus, ut ex Plinii verbis liquet; sic et Marcus ejus imitator, poculo ad magicas imposturas utebatur : adeo ut alter cum altero maximam habeat affinitatem. Scripsisse autem videtur iste Anaxilaus de rebus naturalibus, vel, ut existimat Petavius, de arcanis quibusdam ac miris naturæ operibus, ut ex Plinio colligere licet lib. XIX, c. 1; lib. XXVIII, c. 2; lib. XXX, c. 3.

(2) *Pro calice enim vino misto*, etc. Vertere debuisset interpres : *Calicem enim vino mistum fingens se consecrare. Consecrare*, inquam, *non gratias agere* (quomodo et paulo inferius εὐχαριστεῖν iterum redditur); hic enim non de gratiarum actione simpliciter, sed de ipso Eucharistiæ sacrificio, a Marco utcunque adumbrato, agitur.

(3) *Apparere facit. Poculum* addidit Feuard.; nos expungimus, quia deest ea vox omnibus cum editis, tum manu exaratis codicibus, et in textu Græco. Satis subintelligitur.

(4) *Concupiscere.* Vertendum erat, *concupiscant.*

(5) *Vocatur.* Pro *invocatur.* Sic Horat. lib. I, od. 2 :

Quem vocet dirum populus ruentis
Imperi rebus?

(6) *Ποτήρια.* Hic ex professo Irenæi verba exscribit Epiphanius, et ut ipse loquitur, πρὸς ἔπος, *ad verbum*, *Hær.* cit. § 2 et seqq. Videtur autem interpres legisse, ποτήριον οἴνῳ κεκραμένον, etc.

(7) *Κεκραμένα.* Vult Petavius distinctionem post hanc vocem apponendam esse, ut ποτήρια οἴνῳ κεκραμένα, non cum verbo εὐχαριστεῖν, sed cum sequenti ἀναφαίνεσθαι construantur. Sed malim ego illas voces cum εὐχαριστεῖν construi, quam cum ἀναφαίνεσθαι. Nam hic εὐχαριστεῖν significat *consecrare*, ut recte vertit Billius, non *gratias agere.* Vide Dissertationem nostram III, § 7, init., ubi fusius expendimus quæ hic de Eucharistia tractat Irenæus.

(8) *Πορφύρεα καὶ ἐρυθρὰ ἀναφαίνεσθαι ποιεῖ.* Observat Feuardentius tria Marci præstigiarum exempla hic ab Irenæo subnecti. Primum paulo clarius explicat Nicetas Choniates lib. IV *Thesauri*, cap. 6 : *Ille, ut divus Irenæus auctor est, vitrea quædam albi coloris pocula præparabat : deinde carmine, nescio quo, usus, confestim eorum aliud in rubrum, aliud in purpureum, aliud denique in cæruleum convertebat.* Postea confutans istas præstigias addit : *Præsentium oculos fascinabat, efficiebatque ut ea, quæ conspicerentur, contra se habere viderentur, quam eorum natura ferret. Nec enim pellucida vasorum vitreorum corpora in varios mutare colores potuisset*, etc. Secundum autem erat, dum ex minore poculo, quod seductis mulierculis porrexerat, multo majus, quod ipse tenebat, adeo explebatur, ut etiam ex ipso supereffundi putarent. Postremum, quando deliria, quæ palpitantes et stupentes effutiebant, vaticinia esse sibi persuadebant.

(9) *Χάριν.* Non improbabile censuerim cum Grabio, per τὴν Χάριν Marcum intellexisse conjugem

ἐκπώματα κεκραμένα, αὐτὰς εὐχαριστεῖν ἐγκελεύεται, παρεστῶτος αὐτοῦ. Καὶ τούτου γενομένου, αὐτὸς ἄλλο ποτήριον πολλῷ μεῖζον ἐκείνου, οὗ ἡ ἐξηπατημένη εὐχαρίστησε, προσενεγκὼν (1), καὶ μετακενώσας ἀπὸ τοῦ μικροτέρου, τοῦ ὑπὸ τῆς γυναικὸς ηὐχαριστημένου, εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ κεκοσμημένον (2), ἐπιλέγων ἅμα οὕτως· *Ἡ πρὸ τῶν ὅλων, ἡ ἀνεννόητος καὶ ἄῤῥητος Χάρις πληρώσαι σου τὸν ἔσω ἄνθρωπον, καὶ πληθύναι ἐν σοὶ τὴν γνῶσιν αὐτῆς, ἐγκατασπείρουσα τὸν κόκκον τοῦ σινάπεως εἰς τὴν ἀγαθὴν γῆν.* Καὶ τοιαῦτά τινα εἰπὼν, καὶ ἐξοιστρήσας τὴν ταλαίπωρον, θαυματοποιὸς ἀνεφάνη, τοῦ μεγάλου πληρωθέντος ἐκ τοῦ μικροῦ ποτηρίου, ὥστε καὶ ὑπερεκχεῖσθαι ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ἄλλα τινὰ τούτοις παραπλήσια ποιῶν, ἐξηπάτησε πολλοὺς, καὶ ἀπαγήοχεν ὀπίσω αὐτοῦ.

A

B

3. Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον (3) ἔχειν, δι' οὗ αὐτός τε προφητεύειν δοκεῖ, καὶ ὅσας ἀξίας ἡγεῖται μετόχους τῆς Χάριτος αὐτοῦ, προφητεύειν ποιεῖ. Μάλιστα γὰρ περὶ γυναῖκας ἀσχολεῖται, καὶ τούτων τὰς εὐπαρύφους, καὶ περιπορφύρους, καὶ πλουσιωτάτας, ἃς πολλάκις ὑπάγεσθαι πειρώμενος, κολακεύων φησὶν αὐταῖς· *Μεταδοῦναί σοι θέλω τῆς ἐμῆς Χάριτος, ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων τὸν Ἄγγελόν σου διαπαντὸς βλέπει πρὸ προσώπου αὐτοῦ.* Ὁ δὲ τόπος τοῦ μεγέθους (4)

3. Datur autem intelligi, eum et dæmonem quemdam paredrum habere, per quem ipse quoque prophetare videtur, et quotquot dignas putat fieri participes suæ Gratiæ, prophetare facit. Maxime enim circa mulieres vacat, et hoc (8) circa eas quæ sunt honestæ (9), et circumpurpuratæ, et ditissimæ, quas sæpe abducere (10) tentans, dicit blandiens eis: *Participare te volo ex mea Gratia, quoniam Pater omnium Angelum tuum semper videt ante faciem suam. Locus autem tuæ magnitudinis in nobis est:*

BILLII INTERPRETATIO.

rigens, ipsas astante se consecrare jubet. Quod cum factum fuerit, ipse aliud poculum longe majus eo, quod a muliercula seducta consecratum est, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id, quod a se allatum est, transfundens, ac simul hæc verba subjungens: *Gratia ea, quæ supra omnia est, cogitationemque omnem et sermonem excedit, interiorem tuum hominem impleat, atque insperso in terram bonam sinapis grano, cognitionem suam in te amplificet;* aliaque nonnulla hujusmodi verba pronuntians, quibus miseram illam velut œstro quodam pungit, tum demum præstigiatoris hominis specimen edit, magno videlicet poculo ex parvo usque adeo impleto, ut etiam redundet. Atque alia quædam consimilia faciens, permultos fefellit, ac post se abduxit.

3. Quin illud quoque a vero non abhorret, habere eum dæmonem quemdam assessorem, cujus opera tum ipse vaticinia edere videtur, tum etiam efficit ut eæ omnes, quas dignas censet quibus Gratiam suam

Bythi *Sigen*, quam *Charin* ab hæreticis cognominatam esse, ex principio capitis 2 hujus libri appareret. Conjecturam firmat, quod paulo post ea *gratia* dicitur, ἡ πρὸ τῶν ὅλων, ἡ ἀνεννόητος καὶ ἄῤῥητος *Χάρις, quæ ante omnia est, inexcogitabilis et inenarrabilis.*

(1) *Προσενεγκών.* Legendum vult Billius, προενεγκών, sed frustra.

(2) *Κεκοσμημένον.* Legunt Billius et Petav. cum interpr. κεκομισμένον. Post hoc verbum legisse videtur interpres, πολλῷ μεῖζον, nisi *multo majorem* vel ipse, vel scriba ex præcedentibus repetierit.

(3) *Δαίμονά τινα πάρεδρον.* Dæmones paredri dicebantur, qui hominibus assistebant, et morbos atque infortunia ab illis avertere credebantur. Magos ejusmodi dæmones habuisse assistentes sibi et obsequentes, quorum ope multa portenta ederent, scribit Tertullian. *Apologet.* c. 38. Cum illi spiritus ad tutelam duntaxat assistebant, dicebantur πάρεδροι· cum hominibus somnia injiciebant, vocabantur ὀνειροπομποί· cum eos ad terram elidebant, ut deinde tanquam ex morbo comitiali excitati, consulentibus futura prædicerent, appellabantur catabolici. Paredrorum et Oneiropomporum meminit Irenæus hujus lib. cap. 23, n. 4, Paredrorum et Catabolicorum Tertull. lib. *De an.*, c. 28.

(4) *Τοῦ μεγέθους.* Lege cum interpr. τοῦ μεγέθους σου. Hac voce μέγεθος designari Σιγὴν sive Χάριν conjicit Grabius: sed rem acu non tetigit vir eruditus. Μέγεθος Angelus est, de quo mox dixit Marcus, quod ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων τὸν Ἄγγελόν

C

D

σου διαπαντὸς βλέπει πρὸ προσώπου αὐτοῦ, *Pater omnium Angelum tuum semper videt ante faciem suam.* Sic enim angelos paulo inferius describit hic hæreticus: τὰ Μεγέθη διαπαντὸς βλέποντα τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός, *Magnitudines semper videntes faciem Patris.* Quod de angelis intelligi fatetur ipse Grabius, probatque ex eo epitheto, *semper videntes faciem Patris*, quod a Marco angelis expresse ascriptum ex Matth. xviii, 10, legitur pagina 64, legitur et in verbis quæ modo versamus. Horum igitur, *locus autem tuæ magnitudinis in nobis est*, sensus est: *locus angeli tui in nobis est.* Effutiebat enim veterator, ut paulo post refert Irenæus, se suosque, imagines angelorum, id est, spiritales homines esse, quos mater Achamoth ex inspectatione angelorum Salvatoris conceperat, iisque similes pepererat.

(5) *Eucharistiam facit.* Vertendum erat: *Eucharistiam fecit.*

(6) *Et talia quædam.* Clarom. *et alia quædam.*

(7) *Exterminavit multos.* Id est, *extra terminos abduxit, seduxit;* Græc. ἐξηπάτησε.

(8) *Et hoc.* Pro, *et maxime.*

(9) *Honestæ.* Id est, *eleganter cultæ, prætextatæ, opulentæ.* Nam ut observat Asconius Pedianus Ciceronis interpres, *Honesti, pro divitibus; vetuste.*

(10) *Abducere.* Sic recte Grab. ex cod. Arund. et Græco reposuit, pro *adducere*, ut legitur in om. edit. et mss.

oportet nos in unum convenire. Sume primum a me et per me Gratiam. Adapta te ut sponsa sustinens sponsum suum, ut sis quod ego, et ego quod tu. Constitue in thalamo tuo semen luminis. Sume a me sponsum, et cape eum, et capere in eo. Ecce Gratia descendit in te, aperi os tuum, et propheta. Cum autem mulier responderit : *Nunquam prophetavi, et nescio prophetare*; invocationes quasdam faciens denuo, ad stuporem ejus quæ seducitur, dicit ei : *Aperi os tuum, et loquere quodcunque* (1), *et prophetabis.* Illa autem seducta (2), et elata ab iis quæ prædicta sunt, concalefaciens **62** animam (3) a suspicione (4) quod incipiat prophetare (5), cum cor ejus multo plus quam oporteat palpitet, audet, et loquitur deliriosa, et quæcunque evenerint omnia (6), vacue (7) et audacter, quippe calefacta spiritu (8) (sicut melior nobis (9) de talibus prophetis exsequitur (10), quod audax et inverecunda est anima (11), quæ vacuo aere (12) excalefacta est) : et exinde prophetidem semetipsam putat, et gratias agit Marco ei, qui participavit ei suam Gratiam ; et remunerare eum gestit, non solum secundum substantiæ suæ dationem (unde et divitiarum copiam magnam collegit), sed et secundum corpo-

A ἐν ἡμῖν ἐστι· δι' ἡμᾶς ἐγκαταστῆσαι (13). Λάμβανε πρῶτον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ δι' ἐμοῦ τὴν Χάριν. Εὐτρέπισον σεαυτὴν, ὡς νύμφη ἐκδεχομένη τὸν νυμφίον ἑαυτῆς, ἵνα ἔσῃ ὃ ἐγὼ, καὶ ἐγὼ ὃ σύ. Καθίδρυσον ἐν τῷ νυμφῶνί σου τὸ σπέρμα τοῦ φωτός. Λαβὲ παρ' ἐμοῦ τὸν νυμφίον, καὶ χώρησον αὐτὸν, καὶ χωρήθητι ἐν αὐτῷ. Ἰδοὺ ἡ Χάρις κατῆλθεν ἐπὶ σέ· ἄνοιξον τὸ στόμα σου, καὶ προφήτευσον. Τῆς δὲ γυναικὸς ἀποκρινομένης, Οὐ προεφήτευσα πώποτε, καὶ οὐκ οἶδα προφητεύειν· ἐπικλήσεις τινὰς ποιούμενος ἐκ δευτέρου, εἰς κατάπληξιν τῆς ἀπατωμένης, φησὶν αὐτῇ· Ἄνοιξον τὸ στόμα σου, λάλησον ὅ τι δήποτε, καὶ προφητεύσεις. Ἡ δὲ, χαυνωθεῖσα, καὶ κεπφωθεῖσα ὑπὸ τῶν προειρημένων, διαθερμανθεῖσα τὴν ψυχὴν

B ὑπὸ τῆς προσδοκίας τοῦ μέλλειν αὐτὴν προφητεύειν, τῆς καρδίας πλέον τοῦ δέοντος παλλούσης, ἀποτολμᾷ λαλεῖν (14) ληρώδη, καὶ τὰ τυχόντα πάντα κενῶς καὶ τολμηρῶς, ἅτε ὑπὸ κενοῦ τεθερμασμένη πνεύματος· (καθὼς ὁ κρείσσων ἡμῶν (15) ἔφη περὶ τῶν τοιούτων, ὅτι τολμηρὸν καὶ ἀναιδὲς ψυχὴ κενῷ ἀέρι θερμαινομένη·) καὶ ἀπὸ τούτου λοιπὸν προφῆτιδα ἑαυτὴν μεταλαμβάνει (16), καὶ εὐχαριστεῖ Μάρκῳ, τῷ ἐπιδιδόντι τῆς ἰδίας Χάριτος αὐτῇ· καὶ ἀμεί-

BILLII INTERPRETATIO.

impertiat, vaticinentur : potissimum enim circa mulieres studium suum et operam impendit, easque præsertim, quæ eleganter cultæ sunt ac purpuratæ, maximisque opibus præditæ : quas persæpe ad se allicere studens, assentabunde ita alloquitur : *Libet tibi Gratiam meam impertire, quandoquidem universorum Pater Angelum tuum perpetuo cernit ante faciem suam. Locus autem tuæ magnitudinis in nobis situs est. Oportet nos unum effici. Accipe primum ex me, et per me, Gratiam. Adorna teipsam, ut sponsa sponsum suum exspectans : ut sis quod ego, et ego vicissim quod tu. Luminis semen in thalamo tuo colloca. Sponsum a me sume, et capax ipsius esto, atque in ipso facito ut capiaris. En Gratia in te descendit : aperi os tuum, et vaticinare.* Respondente autem muliere : *Nunquam vates fui, nec vaticinandi artem calleo ;* rursus ille invocationes quasdam faciens, ut seductam illam in admirationem ac stuporem trahat, his eam verbis affatur : *Aperi os tuum : loquere quidquid libet, et prophetabis.* His igitur verbis illa stulte elata ac tumida, atque ob vaticinandi spem et exspectationem, in qua versatur, animo incalescens, corde plus quam par sit subsultante, audacia effertur, ac meras nugas, et quidquid temere occurrerit, inaniter et impudenter, utpote inani spiritu concalefacta (quemadmodum quidam nobis præstantior de hujusmodi mulieribus ait, audax et impudens res est anima inani aere concalefacta), ac deinceps prophetissam sese arbitratur, gratiasque Marco agit, qui Gratiæ suæ participem eam fecerit, eumque non modo facultatum suarum

(1) *Quodcunque.* Editi. *quæcunque.*

(2) *Seducta.* Gr. χαυνωθεῖσα, *stulte de seipsa sentiens, vana, inflata.*

(3) *Concalefaciens animam.* Clarom. *concalefaciens animum.* Gr. διαθερμανθεῖσα τὴν ψυχήν, *effervescens animo ;* quod melius.

(4) *Suspicione.* Vertendum erat, *exspectatione*, vel *spe.*

(5) *Quod incipiat prophetare.* Vertendum erat, *quod prophetatura sit, vaticinia edictura sit.*

(6) *Quæcunque evenerint omnia.* Gr. τὰ τυχόντα πάντα, *quidquid temere occurrerit, quidquid in buccam venerit.* In Merc. 2 codd. deest *omnia.*

(7) *Vacue.* Melius, *inaniter*, et paulo post, *inani aere*, pro *vacuo aere.*

(8) *Calefacta spiritu.* Adde ex Græc. *inani.*

(9) *Melior nobis.* Sic ex Græca lectione Feuardentius emendavit. In omnibus enim præcedentibus editt. et mss. codd. legitur, *meliora nobis ;* forte pro, *melior a nobis.*

(10) *Exsequitur.* Forte scripsit interpres, *eloquitur*, juxta Gr. ἔφη.

(11) *Quod audax et inverecunda est anima.* Sic iterum ex Græco restituit Feuard. pro, *eo quod audax et verecunda anima*, ut habent Eras., Gall. et

C omnes mss. Mallem tamen, *audax et impudens res est anima.*

(12) *Quæ vacuo aere.* Ita partim ex Græco, partim ex codd. tum editis, tum manu exaratis emendo. In editt. siquidem Eras., Gall. et Feuard. ac codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, *quasi e vacuo*, ubi *quasi e* manifesta scribarum incuria scriptum occurrit pro *quæ*. Hoc enim pronomen scribi debuit, tum ut accurate reddatur ψυχὴ κενῷ ἀέρι θερμαινομένη, tum ut verbis legitimus subsit sensus ; qui profecto nullus est si legatur, *quasi e vacuo*, vel, ut edidit Grabius, *quasi vacuo aere excalefacta est.* Cæterum per vacuum aerem intelligitur vanitas.

(13) Δι' ἡμᾶς ἐγκαταστῆσαι. Lege δεῖ ἡμᾶς ἐν καταστῆσαι, vel καταστῆναι.

(14) Ἀποτολμᾷ λαλεῖν. Legisse videtur interpres, ἀποτολμᾷ καὶ λαλεῖ. Sed utrum legas, parum refert.

D (15) Κρείσσων ἡμῶν. Quis sit ille antiquus scriptor quem sæpe laudat Irenæus, hactenus deprehendi non potuit.

(16) *Μεταλαμβάνει.* Suspicantur Billius et Petavius legendum esse, ὑπολαμβάνει.

θεσθαι αὐτὸν πειρᾶται, οὐ μόνον κατὰ τὴν τῶν ὑπαρχόντων δόσιν (ὅθεν καὶ χρημάτων πλῆθος πολὺ συνενήνοχεν), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν τοῦ σώματος μένη, ἵνα σὺν αὐτῷ κατέλθῃ εἰς τὸ ἕν.

4. Ἤδη δὲ τῶν προτέρων (1) τινὲς γυναικῶν, τῶν ἐχουσῶν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξαπατηθεισῶν, ἃς ὁμοίως ταῖς λοιπαῖς ἐπετήδευτε παραπείθειν, κελεύων αὐταῖς προφητεύειν, καὶ καταφυσήσασαι, καὶ καταθεματίσασαι αὐτὸν, ἐχωρίσθησαν τοῦ τοιούτου θιάσου· ἀκριβῶς εἰδυῖαι, ὅτι προφητεύειν οὐχ ὑπὸ Μάρκου τοῦ μάγου ἐγγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ Θεὸς ἄνωθεν ἐπιπέμψῃ τὴν χάριν αὐτοῦ, οὗτοι θεόσδοτον ἔχουσι τὴν προφητείαν, καὶ τότε λαλοῦσιν ἔνθα καὶ ὁπότε Θεὸς βούλεται, ἀλλ' οὐχ ὅτε Μάρκος κελεύει. Τὸ γὰρ κελεῦον τοῦ κελευομένου μεῖζόν τε καὶ κυριώτερον, ἐπεὶ τὸ μὲν προηγεῖται, τὸ δὲ ὑποτέτακται (2). Εἰ οὖν Μάρκος μὲν κελεύει, ἢ ἄλλος τις, ὡς εἰώθασιν ἐπὶ τοῖς δείπνοις τοῦ κλήρου (3) οὗτοι πάντοτε παίζειν, καὶ ἀλλήλοις ἐγκελεύεσθαι τὸ προφητεύειν, καὶ πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἑαυτοῖς μαντεύεσθαι, ἔσται ὁ κελεύων μεῖζων τε καὶ κυριώτερος τοῦ προφητικοῦ πνεύματος, ἄνθρωπος ὢν· ὅπερ ἀδύνατον. Ἀλλὰ τοιαῦτα κελευόμενα ὑπ' αὐτῶν πνεύματα, καὶ λαλοῦντα ὁπότε βούλονται αὐτοὶ, ἐπίσαθρα καὶ ἀδρανῆ ἐστι, τολμηρὰ δὲ καὶ ἀναιδῆ, ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ ἐκπεμπόμενα πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ ἀπώλειαν τῶν

ris copulationem, et secundum omnia uniri ei cupit, ut cum eo descendat in unum.

4. Jam vero quædam ex fidelissimis mulieribus, quæ habent (4) timorem Dei, et non sunt seducibiles (5), quas similiter ut reliquas affectavit seducere, jubens eis (6) prophetare, exsufflantes et catathematizantes (7) eum, separaverunt se ab hujusmodi insano, qui se divinum spirare simulabat (8) : pro certo scientes, quoniam prophetare non a Marco mago inditur hominibus, sed quibuscunque Deus desuper immiserit gratiam suam, hi a Deo traditam habent prophetiam, et tunc loquuntur ubi et quando Deus vult, sed non quando Marcus jubet. Quod enim jubet, eo (9) quod jubetur majus est et dominatius (10), quoniam illud quidem 63 principatur, illud autem subjectum est. Si ergo Marcus quidem jubet, vel alius quis, sicut solent in cœnis sortibus hi homines (11) ludere, et sibimetipsis invicem imperare ut prophetent, et secundum suas concupiscentias eos sibi prophetare, erit ille, qui jubet, et major et dominatior prophetico spiritu, cum sit homo; quod est impossibile. Sed tales quidem, qui jubentur ab ipsis, spiritus, et loquuntur quando volunt ipsi, terreni et infirmi sunt, audaces autem et impuden-

BILLII INTERPRETATIO.

largitione (unde ille ingentem pecuniæ vim coegit), sed etiam corporis sui communicatione remunerari conatur, per omnia nimirum ei copulari studens, ut cum eo in unum veniat.

4. Enimvero mulieres quædam fideliores, ac timore Dei præditæ, nec ab eo in fraudem inductæ (quas æque ac reliquas seducere instituerat, jubens eas prophetare), exsufflantes eum, ac diris omnibus devoventes, ab hujusmodi choro sese abstraxerunt; ut quibus hoc exploratum esset, vaticinandi munus non Marci beneficio hominibus contingere, verum eos demum, quibus Deus gratiam suam superne immiserit, divinitus datam prophetiam habere, ac tum ubi et quando Deus voluerit, loqui, non autem cum Marcus jusserit. Etenim is qui jubet, eo cui imperatur major est, atque auctoritate præstantior, quippe cum ille præsit, hic subsit. Quocirca si Marcus, aut alius quispiam est qui jubet, ut consueverunt isti in cœnis illis, quas sortibus ineunt, semper ludere, atque alii aliis ut prophetent imperare, consentaneaque cupiditatibus suis vaticinia sibi ipsis edere, nimirum is qui jubet, homo cum sit, majore auctoritate præditus erit, quam Spiritus sanctus : quod quidem fieri non potest. Verum hujusmodi spiritus, quibus illi imperant, quique ad eorum nutum arbitriumque loquuntur, infirmi illi quidem et imbecilles

(1) *Προτέρων*. Leg. cum interprete πιστοτέρων.

(2) *Ὑποτέτακται*. In edit. Oxoniensi male προτέτακται.

(3) *Ἐπὶ τοῖς δείπνοις τοῦ κλήρου*. Alludit auctor ad veterem conviviorum agendorum morem. In his enim [illegible] convivii unus aliquis sorte eligi solebat, qui modum bibendi poneret. Hinc Horat. *Carm.* lib. II, od. [illegible]

. . . . *Quem Venus arbitrum*
Dicet bibendi.

Et *Carm.* lib. I, od. 4 :

Nec regna vini sortiere talis

Hunc bibendi arbitrum Varro [illegible]xx *Rerum human.*, *Modimperatorem* vocat; Laertius in *Empedocle*, et Plutarchus *Sympos.* I, cap. 4 συμποσιάρχον, vel συμποτιάρχαν; cæteri *Regem convivii*. Jaciebantur et sortes de loco, in quo quisque accumberet, et de ciborum partibus, quas quisque tolleret; sed hæ minus faciunt ad Irenæi institutum.

(4) *Habent*. Cod. Voss. *habebant*.

(5) *Seducibiles*. Vertendum erat, *seducta*.

(6) *Jubens eis*. Al. *jubens eas*.

(7) *Catathematizantes*. Sic codd. Clarom. et Voss., nec dubium quin ita scripserit interpres ex Gr. κατεθεματίσασαι· siquidem infra cap. 16 habet, *quam scientiam exsufflantes, et catathematizantes*, etc.

(8) *Insano, qui se divinum spirare simulabat*. Sic unicam Græcam vocem θίασον reddit versio Latina. Sed vel quidpiam aliud legit interpres, vel male vertit. Neque enim θίασος *insanum, qui se divinum*, etc., significat; sed proprie *choream et saltationem actam in honorem Bacchi, turbam Bacchicos choros agitantem;* generaliter, *cœtum, societatem, sodalitium*, etc. Vertendum proinde erat, legendo θιάσου, *separaverunt se ab illo cœtu*. Probabile cum Grabio censuerim, interpretem legisse, non θιασώτου (quod suspicatur Billius), sed quoddam aliud derivatum a θειάζειν, *sui compotem non esse, divinum afflatum sive spiritum alteri immittere.*

(9) *Quod enim jubet, eo*. Sic omnes editi, cum Græco. At mss. cum nostri, tum Anglicani habent : *qui enim jubet, ab eo*.

(10) *Dominatius*, et paulo post, *dominatior*. Ita codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon. Sicque legendum esse, non *dominantius, dominantior*, patet ex lib. II, cap. 5, ubi in omnibus cum editi. tum mss. legitur *dominatior* et *dominatiorem*. *Dominatius*, id est *auctoritate præstantius*.

(11) *Hi homines*. Al. *omnes*.

tes, a Satana immissi ad seductionem et perditionem eorum qui non firmam fidem, quam ab initio per Ecclesiam acceperunt, custodiunt.

5. Adhuc etiam (1) et amatoria et allectantia efficit, ut et corporibus ipsarum contumeliam irroget, hic idem Marcus quibusdam mulieribus, etsi non universis. Hæ sæpissime conversæ ad Ecclesiam Dei, confessæ sunt, et secundum corpus exterminatas se ab eo velut cupidine (2), et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum qui sunt in Asia nostri (3), suscipiens eum in domum suam, inciderit in hujusmodi calamitatem. Nam cum esset uxor ejus speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi consummavit, plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam.

6. Et discipuli autem ejus quidam circumobversati in iisdem (4), 64 seducentes mulierculas multas corruperunt, perfectos semetipsos vocantes: quasi nemo possit exæquari magnitudini agnitionis ipsorum, nec si Paulum aut Petrum dicas, vel alterum quemdam apostolorum: sed plus omnibus se cognovisse, et magnitudinem agnitionis illius, quæ est inenarrabilis virtutis, solos ebibisse. Esse autem se in altitudine super omnem virtutem: quapropter et libere omnia agere, nullum in nullo timorem habentes. Propter enim redemptionem, et incom-

A μὴ εὔτονον τὴν πίστιν, ἣν ἀπ' ἀρχῆς διὰ τῆς Ἐκκλησίας παρέλαβον, φυλασσόντων.

5. Ὅτι δὲ φίλτρα καὶ ἀγώγιμα, πρὸς τὸ καὶ τοῖς σώμασιν αὐτῶν ἐνυβρίζειν, ἐμποιεῖ οὗτος ὁ Μάρκος ἐνίαις τῶν γυναικῶν (5), εἰ καὶ μὴ πάσαις, αὗται πολλάκις ἐπιστρέψασαι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐξωμολογήσαντο, καὶ κατὰ τὸ σῶμα ἠχρειῶσθαι ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐρωτικῶς πάνυ αὐτὸν πεφιληκέναι· ὥστε καὶ διάκονόν τινα, τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῶν ἡμετέρων (6), ὑποδεξάμενον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, περιπεσεῖν ταύτῃ τῇ συμφορᾷ, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ (7) εὐειδοῦς ὑπαρχούσης, καὶ τὴν γνώμην, καὶ τὸ σῶμα διαφθαρείσης ὑπὸ τοῦ μάγου τούτου, καὶ ἑξακολουθησάσης αὐτῷ πολλῷ τῷ χρόνῳ· ἔπειτα μετὰ πολλοῦ κόπου B τῶν ἀδελφῶν ἐπιστρεψάντων, αὐτὴ τὸν ἅπαντα χρόνον ἐξομολογουμένη (8) διετέλεσε, πενθοῦσα καὶ θρηνοῦσα ἐφ' ᾗ ἔπαθεν ὑπὸ τοῦ μάγου διαφθορᾶς.

6. Καὶ μαθηταὶ δὲ αὐτοῦ τινες περιπολίζοντες (9) ἐν τοῖς αὐτοῖς, ἐξαπατῶντες γυναικάρια πολλὰ διέφθειραν, τελείους ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες, ὡς μηδενὸς δυναμένου ἐξισωθῆναι τῷ μεγέθει τῆς γνώσεως αὐτῶν, μηδ' ἂν Παῦλον, μηδ' ἂν Πέτρον εἴπῃς, μηδ' ἄλλον τινὰ τῶν ἀποστόλων· ἀλλὰ πλεῖω πάντων ἐγνωκέναι, καὶ τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως τῆς ἀῤῥήτου δυνάμεως μόνους καταπεπωκέναι. Εἶναί τε αὐτοὺς ἐν ὕψει ὑπὲρ πᾶσαν δύναμιν· διὸ καὶ ἐλευθέρως πάντα πράσσειν, μηδένα ἐν μηδενὶ φόβον ἔχοντας. Διὰ γὰρ τὴν ἀπολύτρωσιν (10) ἀκρατήτους καὶ ἀοράτους γίνε-

BILLII INTERPRETATIO.

sunt; cæterum audaces et impudentes, a Satana missi ad eos in fraudem et exitium impellendos, qui fidem eam, quam ab Ecclesia primum acceperunt, firmam ac vegetam haudquaquam tuentur.

5. Quod autem Marcus amatoria quædam et illectantia pharmaca (quo videlicet earum quoque corporibus probrum et contumeliam inferat) si non omnibus, at certe nonnullis adhibere soleat, ipsæmet sæpe, cum ad Dei Ecclesiam rediissent, confessæ sunt, seque corpore ab eo contaminatas fuisse, miroque ipsius amore exarsisse: adeo ut Asianus etiam quidam ex nostris diaconus, cum eum hospitio excepisset, in hanc calamitatem inciderit. Ipsius enim uxor, singulari pulchritudine femina, tum animo, tum corpore ab hoc mago corrupta est, eumque cum perdiu secuta esset, postea non sine magno labore a fratribus conversa, per omne reliquum vitæ tempus admissum scelus confiteri non destitit, labem eam, quæ ei a mago acciderat, lugens ac lacrymis prosequens.

(1) *Adhuc etiam*, etc. Ἔτι δέ male legit interpres, pro ὅτι δέ, *quod autem*. Unde et sequentes periodos aliter distinxit.

(2) *Velut cupidine*. His in Græco nihil respondet.

(3) *Nostri*. Hanc vocem recte addidit Grabius ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2, juxta Græcum ἡμετέρων. Eamdem habet cod. Clarom.

(4) *Quidam circumobversati in iisdem*. Sic codd. Clarom., Voss. et Merc. 2, cum edit. Oxon. In editt. Eras. et Feuard. *quidem circumobversati*. Gallasius pejus, *quidem circumobservati*. Porro illa verba sic interpretor: quidam in iisdem studiis, vel fraudibus circumeuntes, iisdem vestigiis inhærentes, cum iisdem dolis insidias captantes. Vide not. 6.

(5) *Ἐνίαις τῶν γυναικῶν*. Hæc eadem ex Irenæo refert Hieronymus ep. 53, al. 29, ad Theodoram, quæ est epitaphium Lucinii Bætici.

(6) *Τῶν ἡμετέρων*. Ex hac voce colligi posse putat Grabius, tam Irenæum, quam istum, ad quem hos adversus hæreses libros misit, Asiaticos fuisse. Sed levior videtur hæc conjectura; *τῶν ἡμετέρων* significare diaconum catholicæ communionis probabilius est.

(7) *Τῆς γυναικὸς αὐτοῦ*. Nota, inquit idem Grabius, ministris sacrorum in Asia integrum tunc temporis fuisse cum mulieribus (scripsissem cum uxoribus) habitare, iis saltem quas [illegible] susceptos sacros ordines duxerant. Et [illegible] neget? Dissimulandus non erat quæstionis [illegible]. Neque enim in controversiam venit [illegible] ministris sacrorum post susceptos ordines [illegible] egrum esset cum uxoribus habitare: sed [illegible] iisdem tota Asia fas esset uxoribus [illegible] jure uti. Prius quidem probat is Ire[illegible]us: non certe posterius.

(8) *Ἐξομολογ[illegible]*. Eam exhomologesin, de qua hic Irenæus, [illegible] expendimus in Dissert. III, § 7, init.

(9) *Περιπολίζοντες*. Legendum censerem περιπολεύοντες, vel περιπολοῦντες· vertit enim interpres, *circumobversati*, id est, ni fallor, *circumeuntes*, *circumvagati*, vel potius *circuitorum more explorantes*, *insidias captantes*. At περιπολίζω (sicubi scriptum legatur) significat *urbem circumædificare*, *circumstruere*, etc., quod significati genus nihil habet cum eo Irenæi loco commune.

(10) *Ἀπολύτρωσιν*. Per *redemptionem*, quam hic et paulo post memorat Irenæus, intelligit non

σθαι τῷ κριτῇ. Εἰ δὲ καὶ ἐπιλάβοιτο αὐτῶν, παραστάντες αὐτῷ μετὰ τῆς ἀπολυτρώσεως, τάδε εἰποιεν· Ὦ πάρεδρε Θεοῦ, καὶ μυστικῆς πρὸ αἰῶνος (1) Σιγῆς, ἣν τὰ Μεγέθη (2) διαπαντὸς βλέποντα τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ὁδηγῷ σοι καὶ προσαγωγεῖ χρώμεθα (3), ἀνασπῶσιν ἄνω τὰς αὐτῶν μορφὰς (4), ἃς ἡ μεγαλότολμος ἐκείνη φαντασιασθεῖσα (5), διὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ Προπάτορος προεβάλετο ἡμᾶς τὰς εἰκόνας (6), τότε ἐνθύμιον τῶν ἄνω ὡς ἐνύπνιον ἔχουσα· ἰδοὺ ὁ κριτὴς ἐγγὺς, καὶ ὁ κῆρυξ με κελεύει ἀπολογεῖσθαι. Σὺ δὲ, ὡς ἐπισταμένη τὰ ἀμφοτέρων, τὸν ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἡμῶν (7) λόγον, ὡς ἔνα ὄντα, τῷ κριτῇ παράστη-

A prehensibiles (8) et invisibiles fieri judici. Si autem et apprehenderit eos, assistentes ei cum redemptione hæc dicent : *O assessor Dei* (9), *et mysticæ illius pro æonon* (10) *Siges, quam Magnitudines semper videntes faciem Patris, te viæ duce et adductore* (11) *utentes, abstrahunt sursum suas formas, quas valde audax illa ducta phantasmate, propter bonum Propatoris emisit nos imagines illorum* (12), *tunc intentionem illorum quæ sunt sursum, quasi somnium habens* (13) : *ecce judex in proximo, et præco me jubet meæ defensioni adesse. Tu autem, quasi quæ scias utrorumque nostrorum rationem* (14), *tanquam unam* 65 *exsistentem, judici assiste.* Mater autem cito,

BILLII INTERPRETATIO.

6. Quin ipsius etiam discipuli, in iisdem studiis versantes, mulierculas multas in fraudem impulsas corruperunt : perfectos interim se appellantes, atque ea scientiæ magnitudine præditos, ut nemo ad eam aspirare posset, etiam si Paulum dixeris, etiam si Petrum, aut alium quemquam apostolorum : verum se scientia mortales omnes antecellere, solosque ingentem illam ineffabilis potentiæ magnitudinem ebibisse, ac supra omnem virtutem in summo fastigio collocatos esse : ob idque etiam libere quidvis perpetrare, nullo rei ullius metu affectos. Redemptionis enim beneficio effici, ut a judice nec prehendi, nec conspici possint. Quod si etiam ille manum ipsis injiciat, astantes ei una cum redemptione his ad eum verbis utentur : *O quæ Deo assides, et mysticæ ante æonas Sigæ, quam Magnitudines Patris faciem semper intuentes, duce te ac perductore utentes, sursum formas suas abstrahunt, quas illa magnopere audax animo informans, ob Propatoris bonum nos earum imagines produxit, cum tunc superarum rerum cogitationem insomnii cujusdam instar haberet : en judex imminet, ac præco causam dicere me jubet. Tu vero, ut res utriusque no-*

certas duntaxat orationes, ut vult Grabius; sed impium consecrationis genus, quo per signa quædam sensibilia, vel nuptiale cubiculum, studio præparatum, vel aquam, vel aquam et oleum una permista, vel balsamum, etc., adhibitis profanis quibusdam precum formulis, miseros a se deceptos mysteriis suis initiabant Marcosii, hocque, veluti soluto pretio, redimendos, et Potestatum superiorum manibus subducendos, spondebant. Quanquam alii, repudiatis ejusmodi signis sensibilibus et corporeis, redemptionem in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censerent. Varias Marcosiorum redemptiones fusius explicat Irenæus infra c. 21. Quod qui legerit, agnoscet has nihil habere commune cum iis redemptionibus, quas ex Rabinorum Cabbalistarumve somniis citatus a Grabio Jacobus Rhenferdus describit disputatione *De redemptione Marcosiorum, et Heracleonitarum*, § 21.

B riorumque Potestatum manus effugientes, a Sophia excepti, et in thalamum inducti, sponsis suis Angelis redderentur, ut explicatur paulo post et cap. 7, necnon cap. 21, sub finem.

(1) Πρὸ αἰῶνος. Cod. Reg. unica voce, προαιῶνος, nec male. Interpres vero legit πρὸ αἰώνων. Sed quomodocunque legas, parum refert, modo vocem αἰών, non fictitium Valentinianorum Æonem, sed *sæculum*, interpreteris : ut sensus sit, Σιγὴν ante sæcula exstitisse, ut recte vertit Petavius, (minus bene Billius, *ante æonas*), quæ revera initio cap. 1. una cum Bytho *ante sæcula*, seu ἐν ἀπείροις αἰῶσι χρόνων, *infinitis temporum sæculis*, fuisse dicitur.

(2) Τὰ μεγέθη. Id est Angelos. Vid. sup. num. 3 (*col.* 581, *not.* 4).

(3) Χρώμεθα. Leg. cum interp. χρώμενα.

(4) Ἀνασπῶσιν ἄνω τὰς αὐτῶν μορφὰς, etc. Μορφὰς, id est *species, ideas*, seu *formas*, (non *vultus*, ut perperam vertit Petavius), quas Achamoth μεγαλότολμος, ex audaciori Angelorum Salvatoris satellitum inspectatione ἐφαντασίασε, *animo informavit*, et ad quarum imaginem κεκύηκε καρποὺς, κύημα πνευματικὸν καθ' ὁμοίωσιν γεγονὸς τῶν δορυφόρων τοῦ Σωτῆρος, ut habetur cap. 4. *peperit fructus, partum videlicet spiritalem, ad similitudinem effectum satellitum Salvatoris.* Id est, peperit spiritales homines : προεβάλετο ἡμᾶς αὐτῶν εἰκόνας, *emisit nos Angelorum illorum mente conceptorum imagines*, effutiebant Marcosii. Has igitur Angelorum imagines, spiritales nimirum homines, ad Angelorum imagines effictos, existimabant, Sophia duce ac sequestro, iisdemque Angelis opem ferentibus, sursum retrahi : ita ut Judicis conspectum, supe-

C a Valentinianis fingebatur, multo cum judicio observat Grabius, evidenterque demonstrat ex fine capitis 21, ubi, inter varias precationes, quibus animæ e corpore discedentes, *incomprehensibiles et invisibiles Principibus et Potestatibus fiant*, hæc ad eos, qui circa Demiurgum sunt, oratio refertur : *Invoco incorruptibilem Sophiam*, ἐπικαλοῦμαι τὴν ἄφθαρτον Σοφίαν, *quæ est in Patre, mater autem est matris vestræ*, scilicet Achamoth, cujus ibidem sequitur descriptio. Tum iterum dicitur : *Ego autem invoco ejus matrem*, ἐγὼ δὲ ἐπικαλοῦμαι αὐτῆς τὴν μητέρα.

(10) *Pro æonon.* Sic Græcisans interpres, pro *ante æonas*. Sed vertendum erat, *ante sæcula*. Vide notam 1.

(11) *Adductore.* Vertit Billius, *perductore* : sed melius Petavius, *conciliatore*, seu potius *conciliatrice*.

(12) *Imagines illorum.* Lege *imagines illarum*, scilicet *Magnitudinum*. Ad genus siquidem vocis Græcæ τὰ Μεγέθη attentus interpres, haud cogitavit vocem Latinam, *Magnitudines*, femininum exposcere.

(13) *Intentionem illorum, quæ sunt sursum, quasi somnium habens.* Id est *superarum rerum, seu Angelorum ideam somnii cujusdam instar mente volvens.*

(14) *Tu autem, quasi quæ scias*, etc. Totam hanc periodum pessime vertit interpres. Primo Græca

audiens hæc, Homericam inferorum galeam eis superimposuit, ut invisibiliter effugerent judicem, et statim eripiens eos in thalamum duxit, et reddidit suis sponsis.

7. Talia autem dicentes et operantes, et in iis quoque, quæ sunt secundum nos regiones Rhodanenses (1), multas seduxerunt mulieres, quæ cauterizatas(2) conscientias habentes, quædam quidem etiam in manifesto exhomologesin faciunt; quædam autem reverentes (3) hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei, quædam quidem in totum abscesserunt, quædam autem inter utrumque dubitant (4),et quod est proverbii (5) possæ sunt, neque intus, neque foris exsistentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis.

σον. Ἡ δὲ μήτηρ ταχέως ἀκούσασα τούτων, τὴν Ὁμηρικὴν Ἄϊδος κυνέην(6) αὐτοῖς περιέθηκε, πρὸς τὸ ἀοράτως ἐκφυγεῖν τὸν κριτήν· καὶ παραχρῆμα ἀναπάσασα αὐτοὺς, εἰς τὸν νυμφῶνα εἰσήγαγε, καὶ ἀπέδωκε τοῖς ἑαυτῶν νυμφίοις.

7. Τοιαῦτα δὲ λέγοντες καὶ πράττοντες, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας (7), πολλὰς ἐξηπατήκασι γυναῖκας, αἵτινες κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν (8), αἱ μὲν καὶ εἰς φανερὸν ἐξομολογοῦνται, αἱ δὲ δυσωπούμεναι τοῦτο, ἡσυχῇ δέ πως ἑαυτὰς ἀπηλπικυῖαι (9) τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ἔνιαι μὲν εἰς τὸ παντελὲς ἀπέστησαν, ἔνιαι δὲ ἐπαμφοτερίζουσι, καὶ τὸ τῆς παροιμίας πεπόνθασι, μήτε ἔξω, μήτε ἔσω(10) οὖσαι, ταύτην ἔχουσαι τὴν ἐπικαρπίαν τοῦ σπέρματος τῶν τέκνων τῆς γνώσεως.

BILLII INTERPRETATIO.

tas et exploratas habens, pro utroque nostrum rationem, ut quæ una sit, judici exhibe. Protinus autem ut mater hæc verba acceperit, Homericam Orci galeam illis imponit, ut prospectum eorum judici eripiat, statimque ipsos sursum tractos in thalamum inducit, sponsisque suis attribuit.

7. His verbis et actionibus multas quoque in Rhodanensi nostra regione mulieres in fraudem impulerunt : quæ quidem velut cauterio quodam inustam conscientiam habentes, partim publice pœnitentiam egerunt, partim cum id facere præ pudore non sustinerent, ac tacite quodammodo de vita Dei desperarent, vel prorsus a fide desciverunt : vel certe in utramque partem propendent, quodque proverbio dici solet, nec foris, nec intus sunt; hunc videlicet ex scientiæ filiorum semine fructum percipientes.

hæc omisit, τὰ ἀμφοτέρων, *res utriusque nostrum*, vel, ut scripsisset, *res utrorumque nostrorum* (nisi forte vel in mutilos codices, quibus uti potuit, vel in scribas, qui ob recursum earumdem vocum, tres præfatas prætermiserint, culpa conferenda sit), cæteris vel contra grammaticæ leges, vel repugnante sensu redditis. Sic igitur periodum verto, servatis, quantum fieri potest, interpretis vocibus. *Tu igitur, quasi* (utpote) *quæ scias res utrorumque nostrorum; utrorumque nostrorum rationem, tanquam unam* (non *unum*, ut vertit interpres attendens ad λόγον) *exsistentem* (i. e. ut quæ una sit) *judici exhibe*, (non *assiste*). Cæterum in mss. omnibus, pro *unum exsistentem*, legitur *unum te exsistentem*; in editt. Eras. et Gall. *unum te ex te existentem :* quam pravam lectionem Græco textui repugnantem merito emendavit Feuardentius.

(1) *Regiones Rhodanenses.* Vide not. 7.

(2) *Cauterizatas.* Al. *cauteriatas.*

(3) *Reverentes.* Ita correxit Feuard. ex Græco, αἱ δὲ δυσωπούμεναι, pro *revertentes*, quod habent editt. Eras. et Gall. cum omnibus mss.

(4) *Dubitant*, etc. Sic recte juxta Græc. codd. Clarom., Pass., Voss. et Ottobon. cum. edit. Oxon. Reliqua omnia exemplaria cum edita, tum mss. accurata non esse, aut prorsus vitiata asserit Grabius.

(5) *Proverbii.* Clarom. *verbi*; Voss. *verbum.*

(6) *Τὴν Ὁμηρικὴν Ἄϊδος κυνέην. Orci galea*, Ἄϊδος κυνῆ, proverbium ex Homeri *Il.* E, v. 845, desumptum, ubi Pallas cum Marte dimicans, *orci galea*, ne ab eo conspici posset, contexisse se dicitur :

. . . αὐτὰρ Ἀθήνη
Δῦν' ἄϊδος κυνέην, μή μιν ἴδοι δῆριος Ἄρης.

Plutoni siquidem, ut observat Erasmus in *Adag.*, galea erat, quam qui gestaret, omnes videbat, ipse nemini conspicuus. Id autem ab Irenæo huc adductum, ut vanas Gnosticorum fabulas derideret, ineptisque poetarum nugis prorsus similes esse demonstraret.

(7) *Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας.* Lugdunensem tractum intelligit. *Lugdunum* siquidem a veteribus *Rhodanusiam* dictum fuisse, perspicue, ni fallor, colligitur ex Sidonio Apollinari lib. I, epist. 5. *Egresso*, inquit, *mihi Rhodanusiæ nostræ mœnibus*, etc. Atqui Ludguni natus erat Sidonius : nec eo tempore, quo epistolam hanc scribebat, nondum episcopus Arvernensis, aliam urbem, præter Lugdunum, *Rhodanusiam suam* appellare poterat. Ῥοδανουσίας cujusdam meminit Stephanus, quam πόλιν ἐν Μασσαλίᾳ, *Massiliensium urbem* esse dicit. Id de Rhoda (Gallice *Roses*) quam tenuere Massilienses, interpretantur quidam. Sed repugnat Marcianus Heracleota, scribens Rhodanusiam istam a Rhodano flumine allui :

Οἱ Μασσαλίαν κτίσαντες ἔχουσι Φωκεῖς
Ἀγάθην, Ῥοδανουσίαν τε, Ῥοδανὸς ἣν μέγας
Ποταμὸς παραῤῥεῖ.

Quin tamen affirmem Rhodanusiam hanc Lugdunum ipsum esse, plura deterrent. Viderint eruditi. Sed si alia a Lugduno sit, dicendum erit duas exstitisse super Rhodanum flumen ejusdem nominis urbes : urbem enim Lugdunum dictam fuisse Rhodanusiam negare non sinit Sidonii Apollinaris laudata auctoritas. Paulo iniquius ergo a Frontone Duc. et Grabio castigantur Cornarius et Gallasius, quod Græca Irenæi verba reddiderint ; *in regionibus Rhodanusiæ*. Perinde est atque si vertissent, *in regione Lugdunensi.*

(8) *Κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν.* I. e. depravatam, perditam habentes conscientiam. Verba Apostoli sunt I Timoth. IV, 1, ubi alludit Paulus ad servos, qui, noxæ convicti, candenti ferro inurebantur, inde στιγματίαι dicti. Et hinc κεκαυτηριασμένος translatum ad significandum perditum quemvis hominem, nefarium, infamem.

(9) *Ἑαυτὰς ἀπηλπικυῖαι.* Alludere videtur Irenæus ad hæc Apostoli verba Ephes. IV, 18, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, *alienati a vita Dei.* Volunt Fronto Duc. et Grabius verbum χωρίζουσιν post ἑαυτάς addendum esse. Sic quidem legisse veterem interpretem non inficior. At cum Petavio censeam, phrasin, spreto hoc verbo, commodum, imo forte commodiorem habere sensum.

(10) *Μήτε ἔξω, μήτε ἔσω.* Proverbium de iis dictum, qui ancipitis ac incerti animi, hæsitant quid potissimum eligant.

CAPUT XIV[63].

Marci hypothesis. Fingit supremam tetrada instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini hactenus revelata patefacturam. Sub ænigmatica literarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentinianorum Pleroma ac commenta tradit.

1. Οὕτως (1) Μάρκος μήτραν καὶ ἐκδοχεῖον τῆς Κολορβάσου εἰσηγήσατο αὐτὸν (2) μονώτατον γεγονέναι λέγων ἅτε μονογενὴς ὑπάρχων αὐτῷ (3), τὸ τοῦ ὑστερήματος (4) κατατεθὲν εἰς αὐτὸν ὥδέ πως ἀπεκύησεν. Αὐτὴν τὴν πανυπερτάτην ἀπὸ τῶν ἀοράτων καὶ ἀκατονομάστων τούτων (5) τετράδα κατελελυθέναι σχήματι γυναικείῳ (6) πρὸς αὐτόν (ἐπειδὴ, φησὶ, τὸ ἄῤῥεν αὐτῆς ὁ κόσμος φέρειν οὐκ ἠδύνατο), καὶ μηνῦσαι αὐτὴ (7) τί ἦν, καὶ τὴν τῶν πάντων γένεσιν, ἣν οὐδενὶ πώποτε, οὐδὲ θεῶν, οὐδὲ ἀνθρώπων ἀπεκάλυψε, τούτῳ μονωτάτῳ διηγήσασθαι, οὕτως εἰποῦσαν· Ὅτε τὸ πρῶτον ὁ Πατὴρ ὥδινεν (8), ὁ ἀνεννόητος καὶ ἀνούσιος (9), ὁ μήτε ἄῤῥεν, μήτε θῆλυ, ἠθέλησεν αὐτοῦ τὸ ἄῤῥητον γεννηθῆναι (10), καὶ τὸ A

1. Hic igitur (11) Marcus vulvam et susceptorium Colorbasi silentii semet solum (12) fuisse dicens, quippe unigenitus (13) exsistens (14), 66 defectus (15) semen, quod depositum est in eum, sic (16) enixus est. Illam quæ est a summis (17), et ab invisibilibus, et innominabilibus locis quaternationem descendisse figura muliebri ad eum (quoniam, inquit, ejus masculinum mundus ferre non poterat) et ostendisse quoque semetipsam quæ esset, et universorum genesim, quam nemini unquam, neque deorum, neque hominum revelavit, huic solo enarrasse, ita dicentem : Quando primum Pater, cujus pater nemo est, qui est inexcogitabilis (18) et insubstantivus, qui neque masculus, neque femina est,

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XIV.

1. Hic Marcus Colorbasicæ Siges vulvam et conceptaculum se unum fuisse dicens, ut qui unigenitus ipsi esset, defectus semen in se conditum ad hunc fere modum peperit. Ipsam enim sublimissimam quaternitatem ex iis locis, quæ nec in aspectum cadunt, nec illo nomine appellari possunt, muliebri forma ad eum descendisse (neque enim masculam ejus vim mundus ferre poterat) atque et quænam esset, indicasse, et rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum, nec hominum declaraverat, ei soli

[63] Cap. X.

(1) *Οὕτως.* Legit interpres οὗτος οὖν.

(2) *Τῆς Κολορβάσου εἰσηγήσατο αὐτόν.* Leg. cum interpr. ita postulante et sensu, τῆς Κολορβάσου Σιγῆς ἑαυτόν.

(3) *Ἅτε μονογενὴς ὑπάρχων αὐτῷ.* Hæc ad Colorbasum refert Grabius, quasi Marcus hujus unigenitus dicatur. Sed nullus veterum memoriæ prodidit Marcum Colorbasi filium exstitisse : imo Colorbasum Marci discipulum ac sectatorem faciunt. Legendum igitur αὐτῇ pro αὐτῷ, ut hæc ad *Sigen* referantur. Tuncque planus evadet sensus. Marcus arcanorum *Siges* conscius, se veluti μήτραν et promptuarium esse gloriabatur, in quo speciatim præ cæteris spiritale illud semen, perfectam scilicet agnitionem, qua gloriabantur omnes Gnostici, et secretiora quæque mysteria recondiderat eadem *Sige;* utpote quæ, ut mox subjungitur, rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum nec mortalium patefecerat, ipsi soli exposuerit. Cur autem magus ille socius et particeps C arcanorum omnium *Siges* exstiterit, hæc affertur ratio, ἅτε μονογενὴς ὑπάρχων αὐτῇ, quia velut unigenitus erat ei. Sic nempe Marcum diligebat *Sige,* quasi unicus ejus filius exstitisset, quem nihil celare posset.

(4) *Τὸ τοῦ ὑστερήματος.* Adde cum interp. σπέρμα. Nomina hæc ὑστέρημα, πάθος, σφάλμα promiscue usurpat Irenæus, ad significandum Achamotham, quæ fetus est passionis Sophiæ, quam ἀποστᾶσαν καὶ ὑστερήσασαν δύναμιν, *discedentem et destitutam virtutem* vocat. *Defectionis* ergo, seu, ut plerumque vertit interpres, *Labis* semen, spiritale illud semen est; perfecta scilicet reconditorum Pleromatis arcanorum et mysteriorum agnitio, de qua præ cæteris Valentinianis Marcus sese jactabat.

(5) *Τούτων.* Ex vet. interp. lege τόπων.

(6) *Σχήματι γυναικείῳ.* Epiphan. edit. Basil. γυναικείου. Cod. Reg. γυναικίου.

(7) *Αὐτή.* Ἑαυτὴν legit Billius cum veteri : at inutilis emendatio.

(8) *Ὥδινεν.* Addo quidem cum vet. interp. ὁ ἀπάτωρ· sed verbum ὥδινεν, licet omi erit interpres, retineo, invito licet Billio : nihil enim habet incommodi, modo addatur καὶ ante ἠθέλησεν.

(9) *Ἀνούσιος.* Si Deum ἀνούσιον, i. e. *substantiæ* B *expertem* dixerint hæretici, substantiamque eo sensu supremo Numini abjudicarint, quod οὐσία, qualis a philosophis describitur, quidpiam accidentibus subjectum, certisque circumscriptum limitibus significet, erroris argui non possunt. Eadem enim ratione substantiæ ideam a Deo removere quidam e Catholicis Patribus. *Manifestum est,* inquit Augustinus lib. VII *De Trinit.*, c. 5, *Deum abusive substantiam vocari.* Essentiam potius illi tribui vult, quam substantiam : quia in Deo nullum est accidens. Idem post Augustinum docuit Anselmus in *Monol.* c. 35 et 76, et alii quidam. Lege, si vacat, Maximum Pseudo-Dionysii Scholiasten, ad cap. 1 et 5 libri *De div. nom.* Sed cum substantiæ vocabulum ab omni ista fæce facile absolvi possit, ideo alii Patres sincerum et expurgatum Deo attribuere non reformidant.

(10) *Τὸ ἄῤῥητον γεννηθῆναι.* Lege cum interprete, τὸ ἄῤῥητον ῥητὸν γεννηθῆναι. Legisse tamen videtur interpres γενηθῆναι pro γεννηθῆναι.

(11) *Hic igitur.* Gr. οὗτως, *sic,* et forte melius.

(12) *Semet solum. Lumen,* quod in editt. Eras. et Gall. hic insertum exstat, merito delevit Feuard.; deest enim in Græco et in mss. Ottobon. et Clarom. ac etiam, ut puto, in mss. Anglic. quamvis id expresse non asserat Grabius.

(13) *Quippe unigenitus.* Clarom. *unitus*, Pass. *unctus,* fortasse etiam pro *unitus;* nisi utrumque pro *unicus :* at pro *quippe,* melius verteretur, *velut.*

(14) *Exsistens.* Adde ex Gr. *ei*, i. e. *Sige.* Vid. not. gr. 3.

(15) *Defectus.* Hæc vox deest in omnibus codd. mss. et in editt. Eras. et Gall. Addidit vero Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. At ὑστέρημα, *labem*, sæpius reddit vetus interpres, quam *defectum.*

(16) *Sic.* Pro *hic* (quod in omnibus mss. et editt. Eras. et Gall. legitur) ex Græco reposuit Feuard.

(17) *Illam, qua est ab summis.* Græca : αὐτὴν τὴν πανυπερτάτην ἀπὸ τῶν ἀοράτων, vertenda erant : *summam illam, quæ est ab invisibilibus.* D

(18) *Inexcogitabilis.* Ita mss. Clarom., Voss., Arund. Merc. 2 et editt. Oxon. melius quam Eras., Gall. et Feuard. *incogitabilis : ἀνεννόητος* enim supra num. 2, *inexcogitabilis* vertit interpres.

voluit suum inenarrabile narrabile (1) fieri, et quod invisibile sibi est, formari (2) ; aperuit os, et protulit Verbum simile sibi : quod assistens ostendit ei quod erat ipse, cum invisibilis (3) forma apparuisset. Enuntiatio autem nominis facta est talis : Locutus est verbum primum (4) nominis ejus : fuit ἀρχή (5) ; et syllaba ejus (6) litterarum quatuor. Conjunxit et secundam, et fuit hæc (7) litterarum quatuor. Post locutus est et tertiam, et fuit hæc litterarum x. Et eam quæ est post hæc locutus est, et fuit ipsa litterarum xii. Facta est ergo enuntiatio universi nominis, litterarum xxx, syllabarum autem quatuor. Unumquodque 67 autem elementorum suas litteras, et suum characterem, et suam enuntiationem, et figurationes, et imagines habere : et nihil eorum esse, quod illius videat formam, quod ipsum super elementum est (8). Sed nec cognoscere

A ἀόρατον (9) μορφωθῆναι, ἠνοιξε τὸ στόμα, καὶ προήκατο λόγον ὅμοιον αὐτῷ· ὃς παραστὰς ὑπέδειξεν αὐτῷ ὃ ἦν αὐτὸς, τοῦ ἀοράτου μορφὴ φανείς. Ἡ δὲ ἐκφώνησις τοῦ ὀνόματος ἐγένετο τοιαύτη. Ἐλάλησε λόγον τὸν πρῶτον τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἥτις ἦν ἀρχὴ, καὶ ἦν ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων (10). Ἐπισυνῆψε τὴν δευτέραν· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων τεσσάρων· ἐξῆς ἐλάλησε τὴν τρίτην· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων δέκα (11). Καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἐλάλησε· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων δεκαδύο. Ἐγένετο οὖν ἡ ἐκφώνησις τοῦ ὅλου ὀνόματος στοιχείων μὲν τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων (12). Ἕκαστον δὲ τῶν στοιχείων ἴδια γράμματα, καὶ ἰδίαν χαρακτῆρα, καὶ ἰδίαν ἐκφώνησιν, καὶ σχήματα, καὶ εἰκόνας ἔχειν, καὶ μηδὲν αὐτῶν

B εἶναι, ὃ τὴν ἐκείνου καθορᾷ μορφὴν, οὗπερ αὐτὸς στοιχεῖόν ἐστιν (13)· ἀλλὰ οὐδὲ γινώσκει (14) αὐτὸν,

BILLII INTERPRETATIO.

in hæc verba exposuisse : Quando primum is qui Patris expers est, quique nec in cogitationem cadit, nec substantia ulla præditus est, nec mas denique, nec femina est, id quod in eo inenarrabile est, igni, et quod invisibile est, informari voluit, os aperuit, ac sermonem sibi similem emisit : qui astans, hoc quod

(1) *Inenarrabile, narrabile.* Sic ex Græco restituimus, pro *inenarrabilem, narrabilem*, quæ manifesta scribarum incuria irrepserunt in omnes mss. et inde in omnes editt. Frequens in antiquis mss. hæc casuum commutatio.

(2) *Quod invisibile sibi est, formari.* Præposterus verborum ordo. Lege, *quod invisibile est, sibi formari*, i. e. *ad sui formam, seu similitudinem effingi*, ut mox explicatur.

(3) *Invisibilis.* Genitivus singularis est, ut ex Græco patet.

(4) *Locutus est verbum primum.* Ita recte cod. C Clarom. juxta Græcum. In aliis omnibus tum editt., tum mss. male repetita voce, *verbum*, perturbatur orationis sensus.

(5) *Fuit ἀρχή.* Auctoris sensum haud assecutus est interpres. Vertendum erat, *fuit id initium*, sermonis scilicet Patris. Neque enim vox ἀρχὴ fuit prima syllaba, quam protulit Pater : sed primus ille sonus, quem emisit, fuit principium cæterorum.

(6) *Et syllaba ejus.* Sic iterum cod. Clarom. cum Græco. In aliis om. perperam, *syllabæ.*

(7) *Et fuit hæc.* Ex Græco lege, *et fuit et hæc.*

(8) *Quod ipsum super elementum est.* Hic mendosi sunt codd. omnes cum editt., tum mss. In edit. Feuard. legitur, *cujus elementum est.* Grabius, *cujus ipsum elementum est.* Uterque ex Græci textus auctoritate sic correxisse sibi videtur. At textum ipsum Græcum depravatum esse inferius ostendi not. 13. In edit. autem Eras. et Gall. ac mss. omnibus habetur, *neque ipsum super elementum est.* Ex quibus levi mutatione facta, restituendo scilicet, *quod* (utpote quod scriptum cum abbreviationis nota, et postremæ voci *formam* propius colligatum, proclive fuit festinantibus scribis transmutare in *neque*), vera lectio eruitur, *quod ipsum super elementum est*, i. e. quod super ipsum est elementum, quod supra se est : uno verbo, illius elementi formam non videt quod superius est. Certe longe levior est hæc nostra mutatio, et potiori ratione nixa, quam Feuardentiana et Grabiana. Boni ergo consulat lector, si hic eadem libertate (quamvis non prorsus tanta) usi fuerimus, qua illi ; rationesque nostras legat cit. not.

(9) *Τὸ ἀόρατον.* Addendum videtur αὐτῷ. Addit enim interpres in versione sua pronomen *sibi*, quamvis præpostero ordine colloceat. Et mox sequitur, καὶ προήκατο λόγον ὅμοιον αὐτῷ, *et protulit verbum simile sibi.*

(10) *Ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων.* Allegorica hac syllabarum et litterarum farragine totum Pleroma, quod nominis instar hic exhibetur, ejusque tetradas, decada et duodecada, singulosque, quibus constat, Æones hic designari, nemo non videt. Ita iis quæ paulo simplicius explicabant cæteri Valentiniani, caliginem offundere satagebat Marcus, ut nugis pretium adderet obscuritas.

(11) *Καὶ αὐτὴ στοιχ. δεκ.* Hic, ut et paulo post in sequenti periodo, dele καὶ, quod in Latino non comparet.

(12) *Συλλαβῶν δὲ τεσσάρων.* Juxta quadripartitam Pleromatis divisionem in duas tetradas, decada et duodecada : quamvis interdum tripartite dividerent Valentiniani, in ogdoada ex duabus tetradibus conflatam, decada et duodecada.

(13) *Οὗπερ αὐτὸς στοιχεῖόν ἐστι.* Corrupta lectio, quam sic ex codd. Latinis, ipsis licet depravatis, emendandam censeo : ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ στοιχεῖόν ἐστι. Nempe oscitans quispiam scriba duas voces ὃ ὑπέρ in unam commiscuit ; tum pro αὐτοῦ scripsit αὐτός, quæ quam facile contingere possint, norunt qui in mss. codd. Græcorum lectione versati sunt, in quibus plures non satis ab invicem separatæ voces, non raro confunduntur ab imperitis, et littera σ sic efformata *c* ab iisdem sæpe accipitur pro υ. Quod vero ita, ut dixi, scripserit Irenæus, præter textum Latinum jam restitutum, demonstrat Marci hypothesis. Id enim volebat, unicuique elemento D seu Æoni ignotam esse superioris elementi, seu Æonis formam : imo ne quidem vicini elementi enuntiationem scire : seu, ut Irenæi verbis utar, μηδὲν αὐτῶν εἶναι, ὃ τὴν ἐκείνου καθορᾷ μορφὴν, ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ στοιχεῖόν ἐστι, *nullum eorum esse, quod illius elementi formam videat, quod supra se est, vel quod superius est.* Hæc vero nostra emendatio mire confirmatur ex iis quæ lib. II, cap. 16, n. 9, ex Valentinianorum sententia (a quibus in hac parte non dissidebant Marcosii), refert Irenæus : *Hoc autem*, inquit, *dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum* (Æonum) *et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est.* Cum igitur unusquisque Æonum ignoret eum qui ante se est ; dubitare jam non licet quin hic in Græco legendum sit, ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ, et in Latino, *quod ipsum super.*

(14) *Γινώσκει.* Contextus sermonis exigit legi cum interp. γινώσκειν, in infinitivo. Αὐτόν autem quod

οὐδὲ μὴν τὴν τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἕκαστον ἐκφώνησιν πολιορκεῖ (1), ἀλλὰ ὁ αὐτὸς ἐκφωνεῖ, ὡς τὸ πᾶν ἐκφωνοῦντα, τὸ ὅλον ἡγεῖσθαι ὀνομάζειν. Ἕκαστον γὰρ αὐτῶν, μέρος ὂν τοῦ ὅλου, τὸν ἴδιον ἦχον ὡς τὸ πᾶν ὀνομάζειν, καὶ μὴ παύσασθαι ἠχοῦντα, μέχρι ὅτου ἐπὶ τὸ ἔσχατον γράμμα τοῦ ἑκάστου στοιχείου μονογλωσσήσαντος (2) καταστήσαι (3). Τότε δὲ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν (4) τῶν ὅλων ἔφη γενέσθαι, ὅταν τὰ πάντα κατελθόντα εἰς τὸ ἓν γράμμα, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκφώνησιν ἠχήσῃ· ἧς ἐκφωνήσεως εἰκόνα, τὸ Ἀμὴν ὁμοῦ λεγόντων ἡμῶν, ὑπέθετο εἶναι. Τοὺς δὲ φθόγγους ὑπάρχειν, τοὺς μορφοῦντας τὸν ἀνούσιον καὶ ἀγέννητον Αἰῶνα· καὶ εἶναι τούτους μορφὰς, ἃς ὁ Κύριος Ἀγγέλους εἴρηκε, τὰς δὲ διηνεκῶς βλεπούσας τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός.

A eum(5), sed ne quidem proximi ejus (6) unumquodque enuntiationem scire, sed quod ipse enuntiat, ita omne quod enuntiat, illud quod est totum nominet (7). Unumquodque (8) enim ipsorum, pars exsistens totius, suum sonum (9) quasi omne nominare (10), et non cessare sonantia, quoadusque ad novissimam litteram novissimi elementi singulariter enuntiata deveniant. Tunc autem et redintegrationem universorum dicit futuram, quando (11) omnia devenientia in unam litteram, unam et eamdem consonationem sonant (12), cujus exclamationis imaginem esse, *Amen* simul dicentibus nobis, tradidit (13). Sonos autem eos esse, qui formant (14) insubstantivum et ingenitum Æona, et esse hos (15) formas, quas Dominus Angelos dixit, quæ sine intermissione vident faciem Patris[64].

2. Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν στοιχείων τὰ ῥητὰ καὶ κοινὰ, Αἰῶνας, καὶ λόγους, καὶ ῥίζας, καὶ σπέρματα, καὶ πληρώματα, καὶ καρποὺς ὠνόμασε. Τὰ δὲ καθ' ἕνα αὐτῶν καὶ ἑκάστου ἴδια ἐν τῷ ὀνόματι τῆς

B 2. Nomina autem elementorum communia et enarrabilia, Æonas, et verba, et radices, et semina, et plenitudines, 68 et fructus vocavit. Singula autem ipsorum et uniuscujusque propria in nomine

BILLII INTERPRETATIO.

ipse erat ei ostendit, utpote qui ejus, quod oculorum sensum fugiebat, forma exstitisset. Nominis porro pronuntiatio talis fuit. Primum nominis ipsius sermonem protulit : qui quidem erat ἀρχή, ac syllaba illius quatuor elementis constabat. Secundam adjunxit, quæ et ipsa quatuor elementa continebat. Deinceps et tertiam addidit, quæ etiam ipsa decem elementa complectebatur. Denique et quartam prolocutus est, quæ et ipsa duodecim elementorum erat. Itaque totius nominis enuntiatio triginta litterarum exstitit, ac quatuor syllabarum. Singula autem elementa peculiares litteras, ac notas, peculiaremque pronuntiationem, et figuras, atque imagines habent, nec eorum quidquam est, quod illius, cujus elementum est, formam perspiciat. Quin ne ipsum quidem cognoscit, imo nec ulla ex iis elementi vicini enuntiationem novit : verum id quod enuntiat, perinde esse arbitratur, ac si totum enuntiaret. Nam cum horum quodlibet universi pars sit, sonum suum integrum sonum esse censet, nec tinnire desinit, quousque ad extremam extremi elementi litteram singulariter tinniens perveniat. Tunc autem rerum omnium in integrum restitutio exsistit, cum omnia in unam litteram delabentia, unum et eumdem enuntiationis sonum ediderint. Cujus quidem enuntiationis imaginem esse *Amen* illud, quod nos una dicimus, esse fingebat. Sonos autem eos esse, qui Æonem illum substantiæ expertem, atque ingenitum informant. Atque has demum eas formas esse (quas Dominus Angelos appellavit), quæ Patris faciem perpetuo vident.

2. Communia porro et enarrabilia elementorum nomina Æonas, et sermones, et radices, et semina,

[64] Matth. xviii, 10.

sequitur, ut et paulo post αὐτός, refer non ad elementum, sed ad rem per elementum significatam, Æonem scilicet : quamvis utrobique scriptum malem αὐτό.

(1) *Πολιορκεῖ.* Qui verbum istud huc quadrare possit, viderit Billius qui eam lectionem non prorsus improbat. Certe legendum cum interp. γινώσκειν, ᾔδειν, ἐπίστασθαι, vel quidpiam simile.

(2) *Ἑκάστου... μονογλωσσήσαντος.* Legit interpres, ἑσχάτου... μονογλωσσήσαντα.

(3) *Καταστήσαι.* Legendum vult Billius, καταθῆναι; Grabius, καταστῆναι; ego neutrum. Lego cum interprete, κατέλθωσι· hic enim vertit, *deveniant.* Atqui linea sequenti κατελθόντα reddit *devenientia :* adeo ut dubitari non possit quin linea præcedenti legerit κατέλθωσι, pro quo imperitus amanuensis scripsit καταστήσαι.

(4) *Τότε δὲ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν.* Idipsum est quod supra cap. VII dicebant alii Valentiniani, consummationem tum futuram, cum spiritalibus hominibus jam perfectis, hi cum Achamoth matre sua in Pleroma migrabunt, ut conjugium exsistat tum Salvatoris et Achamoth, tum Angelorum Salvatoris et spiritalium animarum.

(5) *Cognoscere eum.* Et mox, *quod ipse.* Mallem scripsisset interpres, *cognoscere illud*, et, *quod ipsum*, elementum scilicet. Sed hæc ad Æonem per elementum significatum referre maluit.

(6) *Proximi ejus.* Vertendum fuisset, *proximi sui.*

(7) *Ita omne quod enuntiat, illud quod est totum*

C *nominet.* Sic quidem codd. omnes tum exarati, tum editi. Sed hic vel mutila versio est, vel pessima. Scribendum erat : *velut si omne enuntiasset, arbitrari totum nominare.*

(8) *Unumquodque.* Sic ex Græco restitui, pro *unumquemque*, quod in codd. omnibus exstat; neque enim persuadere mihi possum, adeo sui oblitum esse interpretem, ut *unumquemque* scripserit, qui mox neutro genere utitur, et paulo ante bis scripsit *unumquodque.* Scribarum igitur culpa est, qui *unumquodque* scriptum cum abbreviationis nota commutarunt in *unumquemque.*

(9) *Suum sonum.* Cod. Pass. *unum sonum.*

(10) *Nominare.* Ita recte pro *nomen*, quod exstat in Eras. et Gall. editt. reposuit Feuard. ex Græco ὀνομάζειν, licet nullus cod. ms. ejus emendationi suffragetur. Clarom. habet *NON*, sic litteris majusculis scriptum, cum puncto addito in fine; quod quid sibi velit, nescire me fateor.

D (11) *Futuram, quando.* Sic Clarom. et Pass., cæteri *cum.*

(12) *Sonant.* Sic Clarom., al. *sonent :* mallem *sonuerint.*

(13) *Tradidit.* Feuardentius addit *esse;* addunt et Clarom. et Pass., sed frustra, quippe jam præcessit.

(14) *Qui formant.* Melius, *qui adumbrant, referunt.*

(15) *Hos.* Sic reposuit Grabius ex edit. Eras. et mss. Arund., Voss. et Merc. 2, juxta Græcum τούτους, pro *has*, ut habent Clarom., Gall. et Feuard.

Ecclesiæ contineri et intelligi ait(1). Quorum elementorum novissimi elementi ultima littera vocem emisit suam, cujus sonus exiens, secundum imaginem elementorum elementa propria generavit: ex quibus et quæ sunt hic disposita dicit, et ea, quæ sunt ante hæc (2), generata. Ipsam quidem litteram, cujus sonus erat consequens sonum deorsum, a syllaba sua sursum receptam dicit, ad implet ionem universi: remansisse autem deorsum sonum quasi foras projectum. Elementum autem ipsum, ex quo littera cum enuntiatione sua descendit deorsum, litterarum ait esse xxx, et unamquamque ex his xxx litteris in semetipsa (3) habere alias litteras, per quas nomen litteræ nominatur. Et rursus alias per alias nominari litteras, et alias per alias, ita ut in immensum decidat multitudo litterarum. Sic autem planius disces quod dicitur. Delta elementum litteras habet in se quinque, et ipsum δ, et ε, et λ, et τ, et α, et hæ rursus litteræ per alias scribuntur litteras, et aliæ per alias. Si ergo universa substantia deltæ in immensum decidit, aliis alias (4) litteras generantibus et succedentibus alterutrum, quanto magis illius elementi majus esse pelagus litterarum? Et si una littera sic immensa est, vide totius nominis profundum litterarum, ex quibus Propatora Marci Silentium constare docuit. Quapropter et Patrem scientem incapabile suum, dedisse elementis, quæ et Æonas vocat, unicuique eorum suam enuntiationem excia-

A Ἐκκλησίας ἐμπεριεχόμενα νοεῖσθαι ἔφη. Ὡς στοιχείου τὸ ὕστερον γράμμα (5) φωνὴν προήκατο τὴν αὐτοῦ· οὗ ἦχος ἐξελθὼν (6), κατ' εἰκόνα τῶν στοιχείων στοιχεῖα ἴδια ἐγέννησεν· ἐξ ὧν τά τε ἐνταῦθα κατακεκοσμῆσθαί φησι, καὶ τῶν (7) πρὸ τούτων γεγενῆσθαι. Τὸ μέν τοι γράμμα αὐτὸ (τὸ ἦχος τῷ ἦχει), οὗ ὁ ἦχος ἦν συνεπακολουθῶν τῷ ἦχει (8), καὶ τὸ ὑπὸ τῆς συλλαβῆς τῆς ἑαυτοῦ ἀνειλῆφθαι ἄνω λέγειν (9), εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ ὅλου· μεμενηκέναι δὲ εἰς τὰ κάτω τὸν ἦχον, ὥσπερ ἔξω ῥιφέντα. Τὸ δὲ στοιχεῖον αὐτό, ἀφ' οὗ τὸ γράμμα σὺν τῇ ἐκφωνήσει τῇ ἑαυτοῦ συγκατῆλθε κάτω, δ γραμμάτων (10) εἶναί φησι τριάκοντα, καὶ ἓν ἕκαστον τῶν τριάκοντα γραμμάτων ἐν ἑαυτῷ ἔχειν ἕτερα γράμματα, δι' οὗ (11) τὸ ὄνομα τοῦ γράμματος ὀνομάζεται. Καὶ αὖ πάλιν τὰ ἕτερα δι' ἄλλων B ὀνομάζεσθαι γραμμάτων, καὶ τὰ ἄλλα δι' ἄλλων, ὡς εἰς ἄπειρον ἐκπίπτειν τὸ πλῆθος τῶν γραμμάτων. Οὕτω δ' ἂν σαφέστερον μάθοις τὸ λεγόμενον. Τὸ δέλτα στοιχεῖον γράμματα ἐν ἑαυτῷ ἔχει πέντε, αὐτὸ δὲ (12) τὸ δ, καὶ τὸ ε, καὶ τὸ λ, καὶ τὸ τ, καὶ τὸ α· καὶ ταῦτα πάλιν τὰ γράμματα δι' ἄλλων γράφεται γραμμάτων, καὶ τὰ ἄλλα δι' ἄλλων. Εἰ οὖν ἡ πᾶσα ὑπόστασις τοῦ δέλτα εἰς ἄπειρον ἐκπίπτει, ἀεὶ ἄλλων ἄλλα γράμματα γεννώντων καὶ διαδεχομένων ἄλληλα, πόσῳ μᾶλλον ἐκείνου τοῦ στοιχείου μεῖζον εἶναι τὸ πέλαγος τῶν γραμμάτων; Καὶ εἰ τὸ ἓν γράμμα οὕτως ἄπειρον, ὅρα ὅλου τοῦ ὀνόματος τὸν βυθὸν τῶν γραμμάτων, ἐξ ὧν τὸν Προπάτορα ἡ C Μάρκου Σιγὴ συνεστάναι ἐδογμάτισε. Διὸ καὶ τὸν

BILLII INTERPRETATIO.

et Pleromata, et fructus nuncupavit. Singularia autem et cujusque propria in Ecclesiæ nomine contineri atque intelligi ait. Quorum elementorum extrema ultimi littera vocem suam emisit, cujus vox ad elementorum imaginem egressa, peculiaria elementa procreavit, ex quibus cum hæc infera descripta, atque exornata, tum ea, quæ hæc antecesserunt, orta fuisse tradit. Et quidem litteram ipsam, cujus sonus sonum infra sequebatur, a syllaba sua ad universi complementum sursum receptam esse: cæterum sonum velut foras ejectum infra remansisse. At vero elementum ipsum, a quo littera, una cum sua pronuntiatione, infra descendit, triginta litterarum esse asserit, quarum etiam quælibet alias rursus litteras continet, quibus litteræ nomen exprimitur. Ac rursus aliam atque aliam per alias atque alias litteras appellari, ita ut litteræ in infinitum quemdam numerum excrescant. Ad hunc autem modum apertius id quod dico intelliges. Elementum delta quinque litteras complectitur, nimirum δ, et ε, et λ, et τ, et α: rursusque hæ litteræ aliis litteris perscribuntur, aliæque item aliis. Si ergo tota elementi delta coagmentatio in infinitum cadit, aliis nimirum alia gignentibus, atque inter se succedentibus, quanto tandem elemento illo majus vastiusque tantum litterarum pelagus erit? Et si una littera usque adeo infinita est, animadvertas velim, quæ in toto nomine sit litterarum profunditas, ex quibus Marci Sige Propatorem constare docuit. Qua etiam de causa Propatorem, quod se comprehendi non posse perspectum haberet,

(1) *Contineri et intelligi ait.* Græc. *contenta intelligi ait.*

(2) *Ante hæc.* Mallem, *supra hæc*, seu *superiora*, Demiurgum scilicet, cœlestesque res creatas.

(3) *Unamquamque ex his triginta litteris in semetipsa.* Sic ex Græca lectione Feuardentius emendavit, monitus a Frontone Duc. Emendationi consentit cod. Voss. In cæteris mss. et editt. Eras. et Gall. perperam: *et unaquæque ex his triginta litteris in semetipso.*

(4) *Aliis alias.* Græc. *semper aliis alias.*

(5) *Ὡς στοιχείου τὸ ὕστερον γράμμα.* Lege cum interp. ὧν στοιχείων τὸ τοῦ ἐσχάτου στοιχείου ὕστατον γράμμα. Sic ex parte cod. Reg. Habet enim, ὡς στοιχείων τοῦ στοιχείου τὸ ὕστερον γράμμα.

(6) *Οὗ ἦχος ἐξελθών.* His et sequentibus æni- D gmatis designari Sophiæ casum, Achamothæ fabulam, rerum omnium tum cœlestium tum sublunarium ortum cæterasque ejusmodi nugas, advertit quisque. Confer, si lubet, cap. 1, 2, 4 et seqq.

(7) *Καὶ τῶν.* Leg. καὶ τά.

(8) *Τὸ ἦχος τῷ ἦχει οὗ ὁ ἦχος ἦν*, etc. Corruptum hunc locum sic ex veteri versione emendo. Expunctis superfluis quatuor prioribus vocibus, sequentes sic lego: οὗ ὁ ἦχος ἦν συνεπακολουθῶν τῷ ἦχῳ κάτω, ὑπὸ τῆς, etc.

(9) *Λέγειν.* Leg. λέγει.

(10) *Ὃ γραμμάτων.* Dele ὅ, quod non legit interpres.

(11) *Δι' οὗ.* Lege cum interp. δι' ὧν.

(12) *Αὐτὸ δέ.* Lege cum Petavio in margine Epiphanii, et veteri interp. αὐτό τε.

Πατέρα ἐπιστάμενον τὸ ἀχώρητον αὐτοῦ, δεδωκέναι τοῖς στοιχείοις, ἃ καὶ Αἰῶνας καλεῖ, ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὴν ἰδίαν ἐκφώνησιν ἐκβοᾷν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἕνα τὸ ὅλον ἐκφωνεῖν.

A mare, eo quod non possit unum (6), illud quod est totum enuntiare.

3. Ταῦτα δὲ σαφηνίσασαν αὐτῷ τὴν τετρακτὺν εἰπεῖν· Θέαν (1) δή σοι καὶ αὐτὴν ἐπιδεῖξαι τὴν Ἀλήθειαν. Κατήγαγον γὰρ αὐτὴν ἐκ τῶν ὑπερθεν δομάτων, ἵν' ἐσίδῃς αὐτὴν γυμνὴν, καὶ καταμάθοις τὸ κάλλος αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ἀκούσῃς αὐτῆς λαλούσης, καὶ θαυμάσῃς τὸ φρόνημα αὐτῆς. Ὅρα οὖν κεφαλὴν ἄνω, τὸ Α καὶ τὸ Ω, τράχηλον δὲ Β καὶ Ψ, ὤμους ἅμα χερσὶ Γ καὶ Χ, στήθη Δ καὶ Φ, διάφραγμα Ε καὶ Υ, νῶτον Ζ καὶ Τ, κοιλίαν Η καὶ Σ, μηροὺς Θ καὶ Ρ, γόνατα Ι καὶ Π, κνήμας Κ καὶ Ο, σφυρὰ Λ καὶ Ξ, πόδας Μ καὶ Ν. Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα τῆς, κατὰ τὸν μάγον, Ἀληθείας, τοῦτο τὸ σχῆμα τοῦ στοιχείου, οὗτος ὁ χαρακτὴρ τοῦ γράμματος. Καὶ καλεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦτο Ἄνθρωπον· εἶναί τε πηγὴν φησὶν αὐτὸ παντὸς λόγου, καὶ ἀρχὴν πάσης φωνῆς, καὶ παντὸς ἀῤῥήτου ῥῆσιν, καὶ τῆς σιωπωμένης Σιγῆς στόμα. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ σῶμα αὐτῆς. Σὺ δὲ μετάρσιον ἐγείρας διανοίας νόημα, τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα (2) λόγον ἀπὸ στομάτων (3) Ἀληθείας ἄκουε.

3. **69** Hæc itaque exponentem ei quaternationem dixisse (7) : Volo autem tibi et ipsam ostendere Veritatem. Deposui enim illam de superioribus ædificiis, ut circumspicias eam nudam, et intueaeris formositatem ejus ; sed et audias eam loquentem, et admireris sapientiam ejus. Vide quid igitur in caput (8) ejus sursum, primum A et Ω, collum autem B et Ψ, humeros cum manibus Γ et X (9), pectus Δ et Φ, cinctum (10) E et Υ, ventrem Z et T (11), verenda H et Σ, femora Θ et P, genua I et Π, tibias K et O, crura A et Ξ, pedes B M et N. Hoc est corpus ejus, quæ est secundum magum, Veritatis ; hæc figura elementi, hic character litteræ. Et vocat elementum hoc, Hominem : esse autem fontem ait eum omnis verbi, et initium universæ vocis, et omnis inenarrabilis enarrationem, et taciti Silentii os. Et hoc quidem corpus ejus. Tu autem sublimius allevans sensus intelligentiam, autogenitora et patrodotora verbum ab ore Veritatis audi.

4. Ταῦτα δὲ ταύτης εἰπούσης, προσβλέψασαν αὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν καὶ ἀνοίξασαν (4) τὸ στόμα λαλῆσαι λόγον· τὸν δὲ λόγον ὄνομα γενέσθαι, καὶ τὸ ὄνομα γενέσθαι τοῦτο, ὃ γινώσκομεν καὶ λαλοῦμεν, Χριστὸν Ἰησοῦν· ὃ καὶ ὀνομάσασαν αὐτὴν παρ' αὐτῇ καὶ σιωπὴν (5). Προσδοκῶντος δὲ τοῦ Μάρκου πλεῖόν τι C

4. Hæc autem cum dixisset illa, attendentem ad eum Veritatem, et aperientem os, locutam esse (12) verbum : verbum autem nomen factum, et nomen esse hoc, quod scimus et loquimur, Christum Jesum ; quod cum nominasset, statim tacuit. Cum autem putaret Marcus plus aliquid

BILLII INTERPRETATIO.

hoc singulis elementis, quibus etiam Æonum nomen imponit, dedisse, ut propriam enuntiationem ederent, quandoquidem singula universo pronuntiando impares erant.

3. Hæc autem quaternitatem planius ipsi his verbis declarasse : Lubet ipsam quoque Veritatem tibi spectandam proponere. Ex superis quippe ædibus eam devexi, ut nudam eam conspicias, ejusque pulchritudinem intelligas, atque adeo loquentem audias, ejusque prudentiam admireris. Vide igitur caput ejus sursum A et Ω, collum B et Ψ, humeros una cum manibus Γ et X, pectus Δ et Φ, diaphragma E et Υ, dorsum Z et T, ventrem H et Σ, femora Θ et P, genua I et Π, tibias K et O, crura Λ et Ξ, pedes M et N. Hoc nimirum est de magi sententia, corpus Veritatis, hæc elementi figura, hic litteræ character. Atque hoc elementum Hominem vocat, esseque illud ait fontem omnis sermonis, atque initium omnis vocis, et omnis inenarrabilis narrationem, et tacitæ Siges os. Hoc, inquam, est Veritatis corpus. Tu vero in altum sublata mentis intelligentia sui ipsius genitorem ac Patris largitorem sermonem ex ore Veritatis audi.

4. Hanc orationem cum illa habuisset, Veritatem conjectis in eum oculis, apertoque ore sermonem edidisse ait, ac sermonem hunc nomen factum esse, hoc, inquam, nomen quod scimus ac loquimur,

(1) *Θέαν*. Leg. θέλω cum vet.

(2) *Τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα*. Leg. cum interp. τὸν αὐτογεννήτορα καὶ πατροδότορα. At in Basileensi Epiphanii edit. et cod. Reg. legitur πατρόδορα.

(3) *Ἀπὸ στομάτων*. Leg. ἀπὸ στόματος.

(4) *Καὶ ἀνοίξασαν*. In edit. Oxon. male deest καί.

(5) *Παρ' αὐτῇ καὶ σιωπήν*. Leg. cum interp. παραυτίκα σωπᾷν, vel σιωπῆσαι.

(6) *Unum*. Contendit Grabius legendum esse *unus*, quia in Græco exstat ἕνα, scilicet Αἰῶνα. Sed pace doctissimi viri dixerim, haud peccasse hic interpretem sive contra sensum, sive contra grammaticæ leges ; *unum* enim refert, non ad *Æona*, sed ad *elementum*. Quod prorsus indifferens est : hoc enim signum, ille res significata.

(7) *Dixisse*. Sic ex Græco reposuit Feuard. pro *dedisse*, quod perperam exstat in omnibus mss. et D editt. Eras. et Gall.

(8) *In caput*. Ita Clarom. cod. melius quam cæteri tum editi, tum exarati, in quibus deest *in*. Ex Græco tamen vertendum erat : *vide igitur caput ejus sursum A et Ω*.

(9) *Γ et X*. Sic Clarom. et omn. editt., except. Feuard., ubi male Π et X.

(10) *Cinctum*. Vertendum erat *diaphragma*, seu *septum transversum*. Sic medici membranam vocant, quæ cor a jecore et liene separat.

(11) *Ventrem Z et T*. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum editt. Eras. et Oxon. ; at in Gall. et Feuard. perperam X et T. Sed ut Latina Græcis responderent, vertendum erat : *Dorsum Z et T, ventrem H et Σ, femora Θ et P, malleolos Λ et Ξ, pedes*, etc.

(12) *Locutam esse*. Sic ex Græco restituimus, pro *locuta est*, quod manifesto scribarum errato legitur in omnibus tum editt., tum mss.

eam dicturam, rursus quaternatio veniens in medium, ait : Tanquam contemptibile putasti esse verbum, quod ab ore Veritatis audisti. Non hoc, quod scis et putas habere, olim est nomen (1). Vocem enim tantum habes ejus, virtutem autem ignoras. Jesus autem est insigne nomen (2), sex habens litteras, ab omnibus qui sunt **70** vocationis cognitum. Illud autem quod est apud Æonas Pleromatis, cum sit multifarium exsistens, alterius est formæ, et alterius typi, quod intelligitur ab ipsis qui sunt cognati ejus, quorum magnitudines apud eum sunt semper.

5. Has igitur (3), quæ apud nos (4) sunt viginti quatuor litteræ, emanationes esse intelligetrium virtutum imaginales, earum quæ (5) continent universum, quæ sunt sursum, elementorum numerum. Mutas enim litteras novem puta esse Patris et Veritatis, quoniam sine voce sint, hoc est, et inenarrabiles et ineloquibiles (6). Semivocales autem cum sint octo, Logi esse et Zoes, quoniam quasi mediæ sint inter mutas et vocales : et recipere eorum quidem quæ supersint, emanationem, eorum vero quæ subsint, elevationem. Vocales autem et ipsas septem esse, Anthropi et Ecclesiæ : quoniam per Anthropum vox progrediens formavit omnia. Sonus enim vocis formam eis (7) circumdedit. Est igitur Logos habens et Zoe VIII, Anthropos autem et Ecclesia VII, Pater autem et Alethia IX. Ex minori autem computatione (8), qui erat apud Patrem descendit,

μέλλειν αὐτὴν λέγειν, πάλιν ἡ τετρακτὺς παρελθοῦσα εἰς τὸ μέσον, φησίν· Ὡς εὐκαταφρόνητον ἠγήσω τὸν λόγον, ὃν ἀπὸ στομάτων (9) τῆς Ἀληθείας ἤκουσας. Οὐ τοῦθ' ὅπερ οἶδας καὶ δοκεῖς (10), παλαιόν ἐστιν ὄνομα. Φωνὴν γὰρ μόνον ἔχεις αὐτοῦ, τὴν δὲ δύναμιν ἀγνοεῖς. Ἰησοῦς μὲν γάρ ἐστιν ἐπίσημον ὄνομα, ἓξ ὢν (11) γράμματα, ὑπὸ πάντων τῶν τῆς κλήσεως γινωσκόμενον. Τὸ δὲ παρὰ τοῖς Αἰῶσι τοῦ Πληρώματος πολυμερὲς τυγχάνον ἄλλης ἐστὶ μορφῆς καὶ ἑτέρου τύπου, γινωσκόμενον ὑπ' ἐκείνων τῶν συγγενῶν (12), ὧν τὰ μεγέθη παρ' αὐτῶν (13) ἐστι διαπαντός.

5. Ταῦτ' οὖν τὰ παρ' ὑμῖν εἰκοσιτέσσαρα γράμματα ἀπορροίας ὑπάρχειν γίνωσκε τῶν τριῶν δυνάμεων εἰκονικὰς, τῶν περιεχουσῶν τὸν ὅλον τῶν ἄνω στοιχείων τὸν ἀριθμόν. Τὰ μὲν γὰρ ἄφωνα γράμματα ἐννέα νόμισον εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Ἀληθείας, διὰ τὸ ἀφώνους αὐτοὺς εἶναι, τουτέστιν ἀῤῥήτους καὶ ἀνεκλαλήτους· τὰ δὲ ἡμίφωνα ὀκτὼ, ὄντα τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς, διὰ τὸ μέσα ὥσπερ ὑπάρχειν τῶν τε ἀφώνων καὶ τῶν φωνηέντων· καὶ ἀναδέχεσθαι τῶν μὲν ὑπερθεν τὴν ἀπόῤῥοιαν, τῶν δ' ὑπὲρ αὐτὴν (14) τὴν ἀναφοράν· τὰ δὲ φωνήεντα, καὶ αὐτὰ ἑπτὰ ὄντα, τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας· ἐπεὶ διὰ τοῦ Ἀνθρώπου φωνὴ προελθοῦσα, ἐμόρφωσε τὰ ὅλα. Ὁ γὰρ ἦχος τῆς φωνῆς μορφὴν αὐτοῖς περιεποίησεν. Ἔστιν ὁ μὲν Λόγος ἔχων καὶ ἡ Ζωὴ τὰ ὀκτὼ, ὁ δὲ Ἄνθρωπος καὶ ἡ Ἐκκλησία τὰ ἑπτὰ, ὁ δὲ Πατὴρ καὶ ἡ Ἀλήθεια τὰ ἐννέα. Ἐπειδὴ τοῦ ὑστερήσαντος λόγου (15) ὁ ἀφεδρασθεὶς ἐν τῷ Πατρὶ κατῆλθε,

BILLII INTERPRETATIO.

Christum Jesum : quod cum protulisset, statim conticuisse. Cum autem Marcus ab ea longiorem aliquam orationem exspectaret, quaternitas rursus in medium progressa, his verbis usa est : Vilem et contemnendum sermonem eum esse arbitratus es, quem ex ore Veritatis accepisti. Atqui non hoc, quod nosti, tenere te censes : antiquum nomen est. Vocem enim ipsius duntaxat habes : vim autem ignoras. Jesus etenim insigne nomen est, sex litteris constans, omnibus, qui vocati sunt, notum ac perspectum. At illud, quod est apud Pleromatis Æonas, cum multis partibus constet, alterius formæ ac figuræ est, bis demum cognitum et exploratum, qui cognatione ipsum attingunt, quorumque magnitudines apud eum semper sunt.

5. Quocirca ita habeto : has viginti quatuor litteras, quæ apud vos sunt, velut rivos quosdam esse, tres eas virtutes, quibus universus superorum elementorum numerus continetur, adumbrantes. Sic enim existima, novem mutas litteras, Patris et Veritatis esse : quod videlicet muti ipsi sint, hoc est ejusmodi, qui nullis verbis exprimi possint. Semivocales autem, quæ octo sunt, Sermonis et Vitæ : quod inter vocales et consonantes velut mediæ interjectæ sint, atque ut a superioribus defluant, ita vicissim inferiora ad eas referantur. Vocales porro, quæ ipsæ quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiæ : quandoquidem vox per hominem progressa omnia informavit. Vocis etenim sonus formam ipsis indidit. Habent igitur Sermo et Vita octo, Homo et Ecclesia septem, Pater et Veritas novem. Quoniam autem non satis constabat numerus ; is qui in Patre insidebat, descendit, ad eum videlicet a quo sejunctus

(1) *Olim est nomen.* Vertendum est, *antiquum est nomen.*

(2) *Insigne nomen.* I. e. notandum nomen. Nomina enim sex constantia litteris mysticum quid habere contendebant illi hæretici : quod ἐπίσημον βαῦ, notam senarii numeri, cui plurimum tribuebant, in se continerent.

(3) *Has igitur.* Sic emendavit Feuard. pro *hæc igitur*, quod vitiose occurrit in editt. Eras., Gall. et mss. omnibus. Sed forte culpa ipsius interpretis est, qui Græcum ταῦτα vertit *hæc*, non advertens substantivum Latinum quod sequitur, feminini esse generis.

(4) *Apud nos.* Ex Græco legendum, *apud vos.*

(5) *Earum, quæ.* Scilicet *virtutum.* Ita ex Græco reposui pro *eorum*, quod scribarum oscitantia irrepsit in omnes cum editt. tum manuscriptos.

(6) *Ineloquibiles.* Eras., Gall., Clarom. et Pass. *inloquibiles.*

(7) *Eis.* Sic recte Feuard. et Grab. juxta Græc. αὐτοῖς, vitiose vero Eras., Gall. cum mss. pluribus, *ejus.*

(8) *Computatione.* Gallasius male vertit *sermone.* Hic enim λόγος non *sermonem*, sed *rationem*, vel *computationem* significat, ut probe notat Fronto Duc.

(9) *Στομάτων.* Leg. στόματος.

(10) *Δοκεῖς.* Sic cod. Reg. In editt. omn. δοκοῖς.

(11) *Ἓξ ὤν.* Leg. ἓξ ἔχον, vel ἓξ ὂν γραμμάτων.

(12) *Συγγενῶν.* Adde cum interp. αὐτοῦ, vel αὐτῷ. Sunt autem angeli Salvatori *coætanei*, de quibus supra c. 2 et 4.

(13) *Αὐτῶν.* Leg. αὐτῷ.

(14) *Ὑπὲρ αὐτὴν.* Leg. ὑπένερθεν.

(15) *Ἐπειδὴ τοῦ ὑστερήσαντος λόγου.* Malo, inquit Billius, ἐκ δὲ τοῦ ὑστερήσαντος λόγου, cum veteri.

πεμφθεὶς ἐπὶ τὸν, ἀφ' οὗ ἐχωρίσθη ἐπὶ διορθώσει τῶν πραχθέντων, ἵνα ἡ τῶν Πληρωμάτων ἑνότης ἰσότητα ἔχουσα, καρποφορῇ μίαν ἐν πᾶσι τὴν ἐκ πάντων δύναμιν. Καὶ οὕτως ὁ τῶν ἑπτὰ τὴν τῶν ὀκτὼ ἐκομίσατο δύναμιν· καὶ ἐγένοντο οἱ τόποι (1) ὅμοιοι τοῖς ἀριθμοῖς, ὀγδοάδες ὄντες· οἵτινες, τρεῖς ἐφ' ἑαυτοὺς ἐλθόντες, τὸν τῶν εἰκοσιτεσσάρων ἀνέδειξαν ἀριθμόν. Τὰ μέν τοι τρία στοιχεῖα (ἀφίησιν (2) αὐτὸς τῶν τριῶν ἐν συζυγίᾳ δυνάμεων ὑπάρχειν, ἃ ἐστιν ἓξ, ἀφ' ὧν ἀπερρύη τὰ εἰκοσιτέσσαρα στοιχεῖα) τετραπλασιασθέντα τῷ τῆς ἀῤῥήτου τετράδος λόγῳ, τὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἀριθμὸν ποιεῖ, ἅπερ φησὶ τοῦ ἀνονομάστου ὑπάρχειν. Φορεῖσθαι δὲ αὐτὰ ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμεων εἰς ὁμοιότητα τοῦ ἀοράτου, ὧν στοιχείων εἰκόνες εἰκόνων (3) τὰ παρ' ἡμῖν διπλᾶ γράμματα ὑπάρχειν, ἃ συναριθμούμενα τοῖς εἰκοσιτέσσαρσι στοιχείοις, δυνάμει τῶν κατ' ἀναλογίαν (4), τῶν τριάκοντα ποιεῖ ἀριθμόν.

emissus illuc, unde fuerat separatus ad emendationem factorum : ut Pleromatum unitas æqualitatem habens, fructificet unam in omnibus, quæ est ex omnibus, virtus. Et sic is qui est numeri VII eorum qui sunt octo accepit virtutem (8), et facta sunt tria loca similia numeris, cum sint octonationes : quæ ter in se venientia (9) viginti quatuor ostenderunt numerum. Et tria quidem elementa (quæ dicit ipse trium in conjugatione virtutum exsistere, quæ fiunt VI, ex quibus emanaverunt viginti **71** quatuor litteræ) quadripertita (10) inenarrabilis quaternationis ratione, eumdem numerum (11) faciunt : quæ quidem dicit illius, qui est innominabilis (12), exsistere. Indui (13) autem ea a tribus (14) virtutibus, in similitudinem illius qui est invisibilis : quorum elementorum imagines imaginum esse eas, quæ sunt apud nos duplices litteræ, quas cum XXIV litteris annumerantes (15), virtute quæ est secundum analogiam, XXX faciunt numerum.

6. Τούτου τοῦ λόγου καὶ τῆς οἰκονομίας ταύτης καρπόν (5) φησιν ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος πεφηνέναι (6), ἐκεῖνον τὸν μετὰ τὰς ἓξ ἡμέρας τέταρτον ἀναβάντα εἰς τὸ ὄρος (7), καὶ γενόμενον ἕκτον, τὸν κρατηθέντα,

6. Hujus rationis et dispositionis fructum dicit in similitudinem imaginis apparuisse illum, qui (16) post VI dies quartus ascendit in montem, et factus est sextus (17) : qui descendit et detentus est in hebdo-

BILLII INTERPRETATIO.

fuerat idcirco missus, ut ea quæ facta erant, emendarentur, ac Pleromatum unitas æqualitate prædita unam in omnibus, quæ ex omnibus manat, virtutem proferret. Atque ita septenarius numerus octonarii vim accepit : factique sunt tres loci numeris consimiles, cum sint ogdoades : qui quidem tres in se ducti quatuor et viginti efficiunt. Et quidem tria elementa (quæ ipse conjugii nexu cum tribus virtutibus devincta esse ait, ac proinde sex sunt, e quibus viginti quatuor litteræ profluxerunt) per sermone omni præstantioris quaternitatis rationem quadruplicata, eumdem cum ipsis numerum pariunt : quæ quidem illius esse ait, qui appellationem omnem excedit. Ea porro ad invisibilis similitudinem a tribus virtutibus ferri. Atque horum elementorum imagines imaginum eas esse litteras dicit, quas duplices appellamus : quæ quidem si viginti quatuor litteris adjungantur, analogiæ vi tricenarium numerum edunt.

6. Hujus rationis et administrationis fructum in imaginis similitudine exstitisse ait eum, qui post sex dies quartus in montem ascendit, ac sextus factus est : qui descendit, atque in hebdomade detentus est,

Neque enim quadrat ἐπειδὴ cum his quæ præcedunt. Sensus autem horum verborum, prosequitur vir eruditus, hic est : Quoniam *Pater* et *Veritas* novem litteras continebant, *Homo* autem et *Ecclesia* septem duntaxat, *Sermo* vero et *Vita* octo, corrigendæ hujusce numerorum inæqualitatis causa factum est, ut littera una, qua *Pater* abundabat, ad *Hominem* et *Ecclesiam* descenderit : ac sic cuique ex his conjugationibus suus litterarum octernio constitit.

(1) *Οἱ τόποι.* Τρεῖς adde ex vet. interp.

(2) *Ἀφίησιν.* Leg. cum interp. ἃ φησιν.

(3) *Εἰκόνες εἰκόνων.* Postremam hanc vocem hamulis incluserunt Petavius et Grabius, veluti superfluam. Sed præterquam quod eam legit interpres, existimo duplices litteras recte dici potuisse *imagines imaginum*, quia imagines erant conjugatorum elementorum, quæ et ipsa conjugatos Æones exprimebant.

(4) *Δυνάμει τῶν κατὰ ἀναλογίαν.* Leg. cum interp. δυνάμει τῇ κατ' ἀναλογίαν.

(5) *Τῆς οἰκονομίας ταύτης καρπόν.* Jesus est, quem Pleromatis τέλειον καρπόν sup. cap. 2 vocabant Valentiniani.

(6) *Πεφηνέναι.* Sic recte cod. Reg.; at omnia edita male πεφυκέναι.

(7) *Ἐκεῖνον τὸν μετὰ τὰς ἓξ ἡμέρας*, etc. Alludit ad Christi transfigurationem ex Matth. XVII et Marc. IX. Cum Christus *post sex dies* ascendisset in montem, assumptis secum Petro, Joanne et Jacobo, *factus est* proinde *quartus;* tum advenientibus Moyse et Elia, *factus est sextus.* Quod autem addit Marcus hæresiarcha, *qui descendit et detentus est in hebdomade;* id intelligo de Jesu in hunc mundum descensu, ejusdemque in eo mora. Cum enim hic mundus *septem virtutibus* constet, *ad imitationem hebdomadis virtutis* conditus, ut sub istius capitis finem dicitur, palam est *hebdomada* a Marco vocari. Eadem igitur hebdomas est de qua et hic et illic, sicque Jesus in hebdomade habitans, hacque superior, *insignis octonatio est :* quemadmodum Achamoth, septem cœlis a Demiurgo conditis superior, ogdoas dicitur cap. 5.

(8) *Qui est numeri* VII *eorum qui sunt octo accepit virtutem.* Clarius Billius : *septenarius numerus octonarii vim accepit.* Vide not. 15 (*supra, col.* 604.)

(9) *Quæ ter in se venientia.* Ex Græco vertendum erat : *quæ tria in se venientia*, seu *ducta.*

(10) *Quadripertita.* Melius *quadruplicata*, scilicet *elementa.*

(11) *Eumdem numerum.* Adde ex Græco, *cum illis*, nimirum tribus locis.

(12) *Innominabilis.* Sic emendavit Feuard. pro *innumerabilis.* Consensit cod. Voss. At Clarom., Ottobon et Arund. habent *inenarrabilis.*

(13) *Indui.* Græc. φορεῖσθαι, *ferri, portari.*

(14) *Ea a trib.* Sic ex Græco corrigimus, ita exigente syntaxi, pro *eas*, quod manifestum scribarum sphalma est; nam de elementis hic sermo est.

(15) *Annumerantes.* Cod. Clarom. *innumerantes;* Arundel. *annumeratis*, forte pro *annumeraris :* sic enim legendum merito censet Fronto Duc.

(16) *Illum, qui. Et* ante *illum*, codd. Clarom., Arund. et Græci textus auctoritate cum Grabio expungimus.

(17) *Sextus.* Ita pro numero VI reposuit idem Grabius ex Voss. et Græco.

made, cum esset insignis octonatio, et haberet in se omnem elementorum numerum, quem manifestavit, cum ipse venisset ad baptismum, columbæ descensio, quæ est Ω et A. Numerus enim ipsius, unum et DCCC. Et propter hoc Moysen in sexta die dixisse hominem factum : et dispositionem autem in sexta die, quæ est in cœna pura (1), novissimum hominem (2), in regenerationem primi hominis, apparuisse. Cujus dispositionis initium et finem sextam horam, in qua affixus est ligno: perfectum enim sensum (3), scientem **72** eum numerum qui est sex, virtutem fabricationis et regenerationis habentem, manifestasse filiis luminis eam generationem (4), quæ facta est per eum, qui manifestatus est insignis in eum numerum. Hinc etiam et duplices litteras numerum insignem habere ait. Insignis enim numerus commistus viginti quatuor elementis, XXX litterarum nomen explicuit (5).

7. Usus est autem diacono (6) septem numerorum magnitudine, quemadmodum dicit Marci Sige, ut a se cogitatæ cogitationis (7) manifestetur fru-

A καὶ καταβάντα ἐν τῇ ἑβδομάδι, ἐπίσημον ὀγδοάδα ὑπάρχοντα, καὶ ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ τὸν ἅπαντα τῶν στοιχείων ἀριθμὸν, ἐφανέρωσεν (8), ἐλθόντος αὐτοῦ ἐπὶ τὸ βάπτισμα, ἡ τῆς περιστερᾶς κάθοδος, ἥτις ἐστὶν Ω καὶ Α (9). Ὁ γὰρ ἀριθμὸς αὐτῆς μία καὶ ὀκτακόσιαι (10). Καὶ διὰ τοῦτο Μωϋσέα ἐν τῇ ἕκτῃ τῶν ἡμερῶν εἰρηκέναι τὸν ἄνθρωπον γεγονέναι· καὶ τὴν οἰκονομίαν (11) δὲ ἐν τῇ ἕκτῃ τῶν ἡμερῶν, ἥτις ἐστὶ παρασκευὴ, τὸν ἔσχατον ἄνθρωπον εἰς ἀναγέννησιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου πεφηνέναι, ἧς οἰκονομίας ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ τὴν ἕκτην (12) ὥραν, ἐν ᾗ προσηλώθη τῷ ξύλῳ. Τὸν γὰρ τέλειον νοῦν, ἐπιστάμενον τὸν τῶν ἓξ ἀριθμὸν, δύναμιν ποιήσεως καὶ ἀναγεννήσεως ἔχοντα, φανερῶσαι τοῖς υἱοῖς τοῦ φωτὸς τὴν δι' αὐτοῦ φανέντος ἐπισήμου εἰς αὐτὸν ἀριθμὸν (13) γενομένην

B ἀναγέννησιν. Ἔνθεν καὶ τὰ διπλᾶ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον (14) ἔχειν φησίν. Ὁ γὰρ ἐπίσημος ἀριθμὸς, συγκραθεὶς τοῖς εἰκοσιτέσσαρσι στοιχείοις, τὸ τριακονταγράμματον ὄνομα ἀπετέλεσε.

7. Κέχρηται δὲ διακόνῳ τῷ τῶν ἑπτὰ ἀριθμῶν μεγέθει (15), ὡς φησιν ἡ Μάρκου Σιγὴ, ἵνα τῆς αὐτοβουλήτου βουλῆς φανερωθῇ ὁ καρπός. Τὸν μέν τοι

BILLII INTERPRETATIO.

cum insignis ogdoas esset, atque omnem elementorum numerum in se contineret : quem, cum ad baptismum accessisset, columbæ descensus perspicue ostendit, quæ quidem est Ω et A. Hujus enim numerus est unum et octingenta. Ob eamque causam dixisse Moysem, sexto die conditum hominem fuisse: juxta administrationem autem sexto die, quæ est parasceve, ultimum hominem ad primi hominis regenerationem apparuisse. Cujus quidem administrationis principium ac finem exstitisse sextam illam horam, in qua ligno affixus est. Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate præditum esse perspectum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filiis lucis declarasse. Unde etiam duplices litteras insignem numerum habere ait. Etenim insignis numerus, viginti quatuor elementis adjunctus, nomen triginta litterarum conficit.

7. Ministra porro, quemadmodum ait Marci Sige, septem numerorum magnitudine usus est, ut volun-

(1) *Cœna pura.* Sic vocem παρασκευή reddidit C interpres; nec male. Nam *Parasceven*, inquit August. tract. 120 *in Joan.*, *Cœnam puram Judæi Latine usitatius apud nos vocant.* Et, id est sexta feria. Glossarium : *Cœna pura*, προσάββατον. Ejusdem nominis meminerunt Tertull. lib. v *adv. Marcion.* c. 4, et Beda in cap. IX Joan. Ideo vero, ut observat Feuard., Judæi sextam diem, seu Parasceven, qua Dominus cruci affixus est, appellabant *cœnam puram*, quod juxta legis præscriptum puros vestimentis, cibis, corporibus et animis esse deceret, qui Sabbatum sequens celebraturi essent.

(2) *Novissimum hominem.* Vide not. 11.

(3) *Perfectum enim sensum.* Clarior Billii versio: *Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate prædium esse perspectum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filiis lucis declarasse.*

(4) *Eam generationem.* E Græco legendum, *eam* D *regenerationem.*

(5) *Explicuit.* I. e. *absolvit, complevit.*

(6) *Diacono.* I. e. *administra.*

(7) *A se cogitatæ cogitationis.* Melius Billius, *voluntarii consilii.* At in codd. Clarom. et Pas. legitur, *ab se cogitatæ manifestationis cogitetur fructus.*

(8) *Ἐφανέρωσεν.* Leg. cum interp. ὃν ἐφανέρωσεν.

(9) *Ἥτις ἐστὶν Ω καὶ Α.* Salvatorem, qui seipsum Apoc. I vocat α et ω, in Jesum, tum cum ad baptismum venit, sub specie columbæ descendisse fingebant illi hæretici.

(10) *Ὁ γὰρ ἀρ. αὐτῆς, μία καὶ ὀκτ.* Nam ex π quæ est 80, et ε quæ est 5, ex ρ 100, ι 10, σ 200, τ 300, ε 5, ρ 100, α 1, invicem additis exsurgunt 801.

(11) *Καὶ τὴν οἰκονομίαν.* Pro καὶ legit Billius κατά, ob verbum πεφηνέναι, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore legisse se meminit. Contendit vero Fronto Duc. verbum istud medium activa interdum significatione gaudere. Sed quod exemplum profert ex Philone Judæo, apud quem legitur, τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε, non est ad rem. Nam ἀπέφηνε aoristus est activus, non præteritum medium, de quo solo disputat Billius. Ut ut sit, melius forte et ad auctoris mentem aptius verba hæc, τὸν ἔσχατον ἄνθρωπον εἰς ἀναγέννησιν τοῦ πρώτου, per appositionem acceperis, addita nimirum explicandæ œconomiæ gratia, ut sit sensus : *nostræ salutis œconomiam, novissimum scilicet hominem, ad primi hominis regenerationem mortem obeuntem, in sexta die apparuisse.* Christi siquidem passionem a Græcis dictam fuisse οἰκονομίαν, tam notum est, ut argumenta referre superfluum videretur. Sic immutandæ vulgatæ lectionis, quam veteris interp. firmat auctoritas, nulla necessitas erit, et verbo πεφηνέναι sua constabit passiva significatio.

(12) *Καὶ τὴν ἕκτην.* Dele καὶ cum veteri interp.

(13) *Εἰς αὐτὸν ἀριθμόν.* Sic recte cod. Reg. Edit. omnes perperam, εἰς αὐτὸν δι' αὐτοῦ.

(14) *Διπλᾶ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον.* Senarium scilicet, cujus nota Græcis est ἐπίσημον ϛ. Tres autem illæ duplices litteræ sunt vulgatæ ζ, ξ, ψ, quæ revera senario æquipollent. Vult Grabius tria esse ἐπίσημα, βαῦ, σαμπῖ, et κόππα, quod qua ratione explicare possit vir doctus et huic loco aptare, non video.

(15) *Τῶν ἑπτὰ ἀριθμῶν μεγέθει.* Ἀληθείᾳ videlicet, Nu seu Monogenis conjuge, quæ, ut cap. sequenti dicitur, septem litteris constat.

ἐπίσημον τοῦτον ἀριθμὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος, φησὶ, τὸν ἐπὶ τοῦ ἐπισήμου (1) μορφωθέντα, νόησον τὸν ὥσπερ μερισθέντα. ἢ διχοτομηθέντα, καὶ ἔξω μείναντα, ὃς τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει τε καὶ φρονήσει, διὰ τῆς ἀπ' αὐτοῦ προβολῆς τοῦτον τὸν τῶν ἑπτὰ δυνάμεων (2), κατὰ μίμησιν (3) τῆς ἑβδομάδος δυνάμεως (4), ἐψύχωσε κόσμον, καὶ ψυχὴν ἔθετο εἶναι τοῦ ὁρωμένου παντός. Κέχρηται μὲν οὖν καὶ αὐτὸς (5) οὗτος τῷδε τῷ ἔργῳ, ὡς αὐθαιρέτως ὑπ' αὐτοῦ γενομένῳ· τάδε (6) διακονεῖ, μιμήματα ὄντα τῶν ἀμιμήτων, τὴν ἐνθύμησιν τῆς μητρός. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος οὐρανὸς φθέγγεται τὸ A, ὁ δὲ μετὰ τοῦτον τὸ E, ὁ δὲ τρίτος H, τέταρτος δὲ καὶ μέσος τῶν ἑπτὰ, τὴν τοῦ I δύναμιν ἐκφωνεῖ, ὁ δὲ πέμπτος τὸ O, ἕκτος δὲ τὸ Υ, ἕβδομος καὶ τέταρτος ἀπὸ μέρους (7) τὸ Ω στοιχεῖον ἐκβοᾷ, καθὼς ἡ Μάρκου Σιγὴ, ἡ πολλὰ μὲν φλυαροῦσα, μηδὲν δὲ ἀληθὲς λέγουσα, διαβεβαιοῦται. Αἵτινες δυνάμεις ὁμοῦ, φησὶ, πᾶσαι εἰς ἀλλήλας συμπλακεῖσαι ἠχοῦσι καὶ δοξάζουσιν ἐκεῖνον, ὑφ' οὗ προεβλήθησαν. Ἡ δὲ δόξα τῆς ἠχῆς ἀναπέμπεται εἰς τὸν Προπάτορα. Ταύτης μέν τοι τῆς δοξολογίας τὸν ἦχον εἰς τὴν γῆν φερόμενόν φησι πλάστην γενέσθαι, καὶ γεννήτορα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς.

8. Τὴν δὲ ἀπόδειξιν φέρει ἀπὸ τῶν ἄρτι γεννωμένων βρεφῶν, ὧν ἠχὴ (8), ἅμα τῷ ἐκ μήτρας προελθεῖν,

ctus. Et insignem quidem hunc numerum in præsenti, ait, eum qui ab insigni figuratus est, intelligi (9), eum qui quasi in partes divisus est, aut præcisus, et foris perseveravit, qui sua virtute et prudentia per eam, quæ est ab eo, emissionem, hunc, qui est septem (10) virtutum, secundum imitationem hebdomadis virtutis, animavit mundum, et animam posuit esse hujus universi, quod videtur. Utitur autem et ipse hic hoc opere (11) quasi spontanee ab ipso facto: reliqua vero ministrant, cum sint imitationes inimitabilium (12), enthymesin (13) matris. Et primum quidem cœlum: sonat A, quod autem est post illum E, tertium autem H, quartum vero et medium numeri VII (14). Iotæ virtutem (15) enarrat, quintum vero O, sextum autem Υ, septimum autem et IV a medio Ω elementum exclamat quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem loquacius exsequitur, 73 nihil autem verum loquens (16), affirmat. Quæ virtutes, ait, omnes simul in invicem complexæ sonant et glorificant illum, a quo emissæ sunt: gloria autem soni mittitur in Propatorem. Hujus autem glorificationis sonum in terram delatum ait plasmatorem factum, et generatorem eorum quæ sunt in terra.

8. [69] Ostensionem autem affert (17) ab iis, qui nunc nascuntur (18), infantibus, quorum anima, si-

BILLII INTERPRETATIO.

tarii consilii fructus eluceret. Jam vero insignem hunc numerum, inquit, nunc eum intellige, qui ab insigni formatus est, quique velut divisus ac bifariam sectus est, foris que mansit, ac vi et prudentia sua per productionem, quæ ex eo exstitit, ad virtutis hebdomadis imitationem huic mundo septem virtutibus constanti vitam dedit, eumque ita comparavit, ut rerum omnium, quæ in aspectum cadunt, anima esset. Atque hic quidem hoc opere utitur, ut sponte ac libera voluntate a se confecto: alia autem, ut quæ rerum inimitabilium imitamenta sint, matris cogitationem subministrant. Ac primum quidem cœlum A proloquitur, proximum E, tertium H, quartum ac medium vim vocalis I enuntiat, quintum O, sextum Υ, septimum et quartum a medio Ω exprimit, quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem blaterat, cæterum nihil veri dicit, affirmat. Atque hæ Virtutes, inquit, omnes simul inter se connexæ tinniunt, ac laudibus eum, a quo productæ sunt, efferunt. Gloria autem hujus soni ad Propatorem transmittitur. Hujus porro laudationis sonum in terram delatum, eorum, quæ in terra sunt, effectorem ac parentem esse ait.

8. Hujus autem rei argumentum ducit ab infantibus recens in lucem editis, quorum sonus, confestim

[69] Cap. XI.

(1) *Ἐπὶ τοῦ ἐπισήμου.* Lege cum vet. ἀπὸ τοῦ ἐπισήμου.

(2) *Τῶν ἑπτὰ δυνάμεων. . . κόσμον.* Per septem virtutes intelligi septem cœlos (qui et angeli dicebantur), a Demiurgo conditos, quibus mundum constare docebant Valentiniani, perspicuum est ex iis quæ mox sequuntur.

(3) *Κατὰ μίμησιν.* Sic cod. Reg. cum om. editt. Male vero edit. Oxon. καὶ μίμησιν.

(4) *Τῆς ἑβδομάδος δυνάμεως.* Hebdomas illa virtutis, ad cujus imitationem mundo huic vita data, forte est hebdomas illa superior virtutum, seu septem virtutes Monogenis administræ, de quibus supra (*col.* 608, *not.* 15). Quemadmodum enim per septem has virtutes Pleromati velut initium, tutamen et fulcimentum præbet Nus: sic per septem cœlos huic mundo vitam impertit Demiurgus, seu per Demiurgum Enthymesis hic designata. Hanc conjecturam nostram argumentis petitis a capite II, cum hoc capite et seqq. collato, munire haud arduum foret, nisi in nugis immorari pigeret. Hæc conferat cui per otium licuerit.

(5) *Καὶ αὐτός.* In edit. Oxon. deest καί

(6) *Τάδε.* Ἄλλα adde ex vet.

(7) *Ἀπὸ μέρους.* Leg. cum vet. ἀπὸ μέσου.

(8) *Ὧν ἠχή.* Vetus interp. legit ὧν ἡ ψυχή, sic-

que legendum esse demonstrant quæ mox sequuntur: οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τοῖς βρέφεσι χλαίουσα, etc. Hinc vocem ἡ ψυχὴ in Græco Irenæi textu restituerunt Gallasius et Feuard. Attamen cum vox ἠχή legatur in omnibus aliis editt. et in cod. Reg. nec incommodum sensum habeat, hanc immutari nihil necesse est.

(9) *Intelligi.* Ex Græco leg. *intellige. Sages* enim ad Marcum verba sunt.

(10) *Qui est septem.* Ita Clarom. cum editt. Eras. et Gall. In Feuard. autem et Oxon. omissum *est.*

(11) *Hic hoc opere.* In edit. Oxon. desideratur *hoc.*

(12) *Inimitabilium.* Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ἀμιμήτων. Alii om. cum editt. tum mss. perperam *imitabilium.*

(13) *Enthymesin.* Scribendum erat, *enthymesi.* Sed Græcam constructionem servavit interpres.

(14) *Numeri* VII. Clarius verti potuisset, *septem cœlorum* vel *ex septem.*

(15) *Iotæ virtutem.* Sic ex codd. Clarom. et Merc. 2 tollendæ ambiguitatis causa reposuimus. Nam in omnibus editt. *Iota virtutem.*

(16) *Loquens.* In Feuard. et Oxon. *loquitur.*

(17) *Affert. Idem* addit cod. Pass.

(18) *Ab iis qui nascuntur.* Melius, *a recens editis.*

mul ut de vulva progressa est, exclamat uniuscujusque elementi hunc sonum. Sicut ergo septem Virtutes, inquit, glorificant Verbum, sic et anima in infantibus plorans et plangens Marcum glorificat eum. Propter hoc autem et David dixisse: *Ex ore infantium et lactentium perfeciti laudem* [66]. Et iterum: *Cœli enarrant gloriam Dei* [67]. Et propter hoc quando in doloribus et calamitatibus anima fuerit, in revelationem suam, dicit Ω in signum laudationis: ut cognoscens illa quæ sursum est anima, quod est cognatum spum, adjutorium ei deorsum mittat.

9. Et de omni quidem nomine, quod est XXX litterarum, et de Bytho, qui augmentum accipit (1) ex hujus litteris; adhuc etiam de Veritatis corpore, quod est duodecim membrorum, unoquoque membro ex duabus litteris constante; et de voce ejus, quam locuta est non locuta; et de resolutione ejus nominis, quod non est enarratum, et de mundi anima, et hominis, secundum quæ habent illam, quæ est ad imaginem, dispositionem, sic deliravit. Dehinc autem quemadmodum ex nominibus æquiparatam virtutem ostendit eorum **74** quaternatio, referemus; ut nihil lateat te, dilectissime, eorum quæ ad nos pervenerunt ex iis, quæ ab iis (2) dicuntur, quemadmodum sæpe postulasti a nobis.

A ἐπιβοᾷ ἑνὸς ἑκάστου τῶν στοιχείων τούτων τὸν ἦχον. Καθὼς οὖν αἱ ἑπτὰ, φησὶ, δυνάμεις δοξάζουσι τὸν Λόγον (3), οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τοῖς βρέφεσι κλαίουσα καὶ θρηνοῦσα Μάρκον δοξάζει αὐτόν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸν Δαβὶδ εἰρηκέναι· *Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον.* Καὶ πάλιν· *Οἱ οὐρανοὶ (τῶν οὐρανῶν)* (4) *διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ.* Καὶ διὰ τοῦτο ἐν τε πόνοις καὶ ταλαιπωρίαις ψυχὴ γενομένη, εἰς διυλισμὸν (5) αὐτῆς, ἐπιφωνεῖ τὸ Ω εἰς σημεῖον αἰνέσεως (6)· ἵνα γνωρίσασα ἡ ἄνω ψυχὴ (7) τὸ συγγενὲς αὐτῆς, βοηθὸν αὐτῇ καταπέμψῃ.

B 9. Καὶ περὶ μὲν τοῦ παντὸς ὀνόματος, τριάκοντα ὄντος γραμμάτων τούτου, καὶ τοῦ Βυθοῦ, τοῦ αὔξοντος (8) ἐκ τῶν τούτου γραμμάτων, ἔτι τε τῆς Ἀληθείας σώματος δωδεκαμελοῦς (9), ἐκ δύο γραμμάτων συνεστῶτος, καὶ τῆς φωνῆς αὐτῆς, ἣν προσομιλήσασα (10), καὶ περὶ τῆς ἐπιλύσεως (11) τοῦ μὴ λαληθέντος ὀνόματος, καὶ περὶ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς καὶ ἀνθρώπου, καθὰ ἔχουσι τὴν κατ' εἰκόνα οἰκονομίαν, οὕτως ἐλήρησεν. Ἐξῆς δὲ ὡς ἀπὸ τῶν ὀνομάτων ἰσάριθμον δύναμιν ἐπέδειξεν ἡ τετρακτὺς αὐτῷ (12), ἀπαγγελοῦμεν· ἵνα μηδὲν λάθῃ σε τῶν εἰς ἡμᾶς ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων ἐληλυθότων, ἀγαπητὲ, καθὼς πολλάκις ἀπῄτησας παρ' ἡμῶν.

BILLII INTERPRETATIO.

atque ex vulva prodierunt, uniuscujusque horum elementorum sonum edit. Quemadmodum igitur, inquit ille, septem Virtutes ipsum gloria afficiunt: sic etiam anima Marcum in infantibus plorans ac lugens, eum concelebrat. Atque hinc est quod David ait: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* Et rursus: *Cœli enarrant gloriam Dei.* Hinceque etiam fit ut anima cum in laboribus et ærumnis versatur, recreandi sui causa in laudationis signum Ω inclamet: quo nimirum superior anima quod sibi cognatum est, agnoscens, opem ei mittat.

9. Ac de toto quidem nomine quod triginta litterarum est, et de Bytho, qui ex hujus litteris incrementum capit, ac præterea de Veritatis corpore, quod duodecim membris constat, ac singula membra duabus litteris, ad hæc de ipsa voce, quam elocuta est, cum non elocuta sit, et de nominis illius quod nullis verbis expressum est, resolutione, ac denique de mundi hominisque anima, quemadmodum dispensationem eam habent, quæ est juxta imaginem, hoc pacto deliravit. Sequitur jam ut quonam modo quaternitas parem ex nominibus vim ac facultatem ipsi demonstravit, referamus: ut ne quid eorum, quæ ab ipsis tradi accepimus, te fugiat; quemadmodum sæpenumero a nobis postulasti.

[66] Psal. VIII, 3. [67] Ps. XVIII, 1, juxta LXX.

(1) *Accipit.* Al. *accepit.*

(2) *Ab iis.* Græc., *ab eo.*

(3) *Ἑπτὰ ... δυνάμεις δοξάζουσι τὸν Λόγον.* Alludit ad illud psal. XVIII, 1, mox laudandum, *Cœli enarrant gloriam Dei.*

(4) *Οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν.* Dele τῶν οὐρανῶν.

(5) *Εἰς διυλισμόν.* Διυλισμὸς proprie *percolatio, expuryatio*, a vet. et recentioribus Irenæi interpretibus transfertur ad *animi recreationem*, seu *relevationem* post afflictiones. Sed genuinum loci istius sensum dabit Clemens Alexandrinus lib. I *Pædag.* pag. 96, ubi de Gnosticis agens scribit: Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τοῖς αὐτῶν ἐκείνων συγχρήσασθαι ῥήμασιν, οἳ διυλισμὸν μὲν τοῦ πνεύματος τὴν μνήμην τῶν κρειττόνων εἶναι φασίν. Διυλισμὸν δὲ νοοῦσι τὸν ἀπὸ τῆς ὑπομνήσεως τῶν ἀμεινόνων, τῶν χειρόνων χωρισμόν. Ἕπεται δὲ ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑπομνησθέντι τῶν βελτιόνων ἡ μετάνοια ἡ ἐπὶ τοῖς ἥττοσιν, etc. *Neque vero absurdum fuerit illorum quoque ipsorum verbis uti, qui meliorum recordationem, percolationem esse dicunt spiritus. Percolationem autem intelligunt, quæ ex meliorum fit recordatione, eorum quæ pejora sunt separationem. Eum itaque qui meliora revocavit in memoriam, necessario sequitur pœnitentia propter deteriora*, etc. Anima igitur in doloribus et calamitatibus constituta, ut percoletur dicit Ω, in signum

C laudationis: quia per dolores monetur recordari illius animæ, quæ sursum est, et a deterioribus separari. Hæcque pœnitentis animæ percolatio est.

(6) *Αἰνέσεως.* Ἀνέσεως legi volebat Petavius, indeque vertit *relaxationis.* Sed re accuratius pensata, agnovit in notis, vocem αἰνέσεως retinendam esse, et in versione, pro *relaxationis*, substituendum *laudationis.*

(7) *Ἡ ἄνω ψυχή.* Demiurgus scilicet super cœlos residens, animarum omnium συγγενής, vel ut cap. 5 dicitur, psychicorum sibi ὁμοουσίων (utpote et ipse animalis) auctor; qui et choico homine formato, *in hunc insufflavit psychicum*, quique animas diligit.

(8) *Αὔξοντος.* Αὔξω hic in significatione passiva accipitur pro *augeor, cresco*, ut recte accepit interpres.

(9) *Σώματος δωδεκαμελοῦς.* Adde ex vet. ἑκάστου μέλους.

(10) *Ἣν προσομιλήσασα.* Sic leg. ex vet.: ἣν προσ-
D ωμίλησε μὴ προσομιλήσασα.

(11) *Ἐπιλύσεως.* Ἀναλύσεως legi volunt Billius et Petavius, quia vertit interpres, *resolutione.* At cum eadem sit significatio vocis ἐπιλύσεως, hanc retineri nihil obstat.

(12) *Τετρακτὺς αὐτῷ.* Legit interpres τετρακτὺς αὐτῶν.

CAPUT XV [68].

Pergit Sige Marco narrare XXIV *elementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus.*

1. Οὕτως οὖν ἀπαγγέλλει ἡ πάνσοφος αὐτῷ (1) Σιγὴ τὴν γένεσιν τῶν εἰκοσιτεσσάρων στοιχείων. Τῇ μονότητι συνυπάρχειν ἑνότητι (2), ἐξ ὧν δύο προβολαί, καθ' ἃ προείρηται· μονάς τε καὶ τὸ ἓν ἐπὶ δύο οὖσαι, τέσσαρα ἐγένοντο· δὶς γὰρ δύο, τέσσαρες. Καὶ πάλιν, αἱ δύο καὶ τέσσαρες εἰς τὸ αὐτὸ συντεθεῖσαι, τὸν τῶν ἓξ ἐφανέρωσαν ἀριθμόν. Οὗτοι δὲ οἱ ἓξ τετραπλασιασθέντες, τὰς εἴκοσι τέσσαρας ἀπεκύησαν μορφάς. Καὶ τὰ μὲν τῆς πρώτης τετράδος ὀνόματα ἅγια ἁγίων νοούμενα, καὶ μὴ δυνάμενα λεχθῆναι, γινώσκεσθαι ὑπὸ μόνου τοῦ Υἱοῦ, ἃ ὁ Πατὴρ οἶδε τίνα ἐστί. Τὰ δὲ σεμνὰ, καὶ μετὰ πίστεως ὀνομαζόμενα παρ' αὐτῷ ἐστι ταῦτα· Ἄῤῥητος καὶ Σιγὴ, Πατήρ τε καὶ Ἀλήθεια. Ταύτης δὲ τῆς τετράδος ὁ σύμπας ἀριθμὸς ἐστι στοιχείων εἰκοσιτεσσάρων. Ὁ γὰρ Ἄῤῥητος ὄνομα, γράμματα ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἑπτὰ, ἡ δὲ Σιγὴ πέντε (3), καὶ ὁ Πατὴρ (4), καὶ ἡ Ἀλήθεια ἑπτά· ἃ συντεθέντα ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τὰ δὶς πέντε, καὶ δὶς ἑπτά, τὸν τῶν εἰκοσιτεσσάρων ἀριθμὸν ἀνεπλήρωσαν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ δευτέρα τετρὰς, Λόγος καὶ Ζωὴ, Ἄνθρωπος καὶ Ἐκκλησία, τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν στοιχείων ἀνέδειξαν. Καὶ τὸ τοῦ Σωτῆρος δὲ ῥητὸν ὄνομα (ὀκτὼ καὶ δέκα) (5) γραμμάτων ὑπάρχει ἓξ· τὸν δ' ἄῤῥητον αὐτοῦ (6) γραμμάτων εἰκοσιτεσσάρων. Υἱὸς Χριστὸς, γραμμάτων δώδεκα (7)· τὸ δὲ ἐν

1. Sic autem (8) annuntiat perquam sapiens eorum Sige generationem viginti quatuor elementorum. Cum solitate esse unitatem, ex quibus duæ sunt emissiones, sicut prædictum est [69], monas et hen, quæ duplicatæ (9), quatuor factæ sunt : bis enim duo, quatuor. Et rursus duo et quatuor in idipsum compositæ, sex manifestaverunt numerum. Hi autem sex (10) quadruplicati, viginti quatuor generaverunt figuras. Et quidem quæ sunt primæ quaternationis nomina sancta sanctorum intelliguntur (11), quæ non possunt enarrari ; intelliguntur autem a solo Filio, quæ Pater scit quænam sunt. Alia vero quæ cum gravitate, et honore, et fide nominantur, apud eum sunt hæc : Ἄῤῥητος et Σιγή, Πατὴρ et Ἀλήθεια. Hujus autem quaternationis universus numerus est litterarum viginti quatuor : Ἄῤῥητος enim nomen litteras habet in se septem, Σιγὴ quinque (12), et Πατὴρ quinque, et Ἀλήθεια septem, quæ composita in se, bis quinque (13), et bis septem, viginti quatuor numerum adimpleverunt. Similiter et secunda quaternatio Logos et Zoe, Anthropos et Ecclesia eumdem numerum elementorum ostenderunt. Et Salvatoris quoque narrabile nomen Ἰησοῦς, litterarum est sex ; inenarrabile autem ejus, litterarum viginti qua-

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XV.

1. Ad hunc itaque modum, illa undique sapientissima Sige, viginti et quatuor elementorum ortum ipsi exponit. Cum solitate enim unitatem simul exsistere : ex quibus duæ, uti superius diximus, productiones exstiterunt, monas nimirum et unum : quæ quidem inter se juncta quatuor efficiunt : bis enim duo sunt quatuor. Ac rursus duo et quatuor in unum juncta, senarium numerum declararunt. Senarius porro quater in se ductus, viginti quatuor formas procreavit. Ac primæ quidem quaternitatis nomina, quæ sancta sanctorum intelliguntur, nec ullis verbis exprimi possunt, a solo Filio cognoscuntur, quæ Pater scit quænam sint. At vero augusta ac veneranda nomina, quæque non sine fide usurpantur, apud eum hæc sunt, Ἄῤῥητος, Σιγή, Πατήρ, Ἀλήθεια. Hujus porro quaternarii numerus totus est quatuor et viginti litterarum. Nomen enim

[68] Cap. XII. [69] Sup. cap. XI.

(1) Αὐτῷ. Interpres legit αὐτῶν. In editt. autem Gall. et Feuard. habetur αὐτοῦ.

(2) *Ἑνότητι.* Leg. ἑνότητα.

(3) *Ἡ δὲ Σιγὴ πέντε.* Ex vet. interp. legendum hic σειγή· sive Marci ætate quidam ita scriberent, sive a male feriato hominis capite addita fuerit littera ε, ut quinque litteris constare posset vox. Id si attendissent Fronto Duc. et Feuard. in hoc ænigmate solvendo, qui Σιγὴ quinque litteris constare possit, non adeo laborassent.

(4) *Καὶ ὁ Πατήρ.* Adde πέντε ex vet.

(5) *Ὀκτὼ καὶ δέκα.* Pro ὀκτὼ καὶ δέκα, lege cum interp. Ἰησοῦς. Nimirum, ut optime notat Petavius, compendiose scripserat Irenæus ιη pro Ἰησοῦς· librarii numerum esse rati, locum depravarunt.

(6) *Τὸν δὲ ἄῤῥητον αὐτοῦ.* Pro τόν lege τό. Quid sit autem illud *Jesu*, quod 24, et mox *Christi* nomen, quod 30 litterarum esse ait Marcus, explicet qui possit ; qui vero non possit, leve dispendium existimet.

(7) *Υἱὸς Χριστὸς γραμμάτων δώδεκα.* Legit vetus interp. Υἱὸς καὶ Χριστὸς γραμμάτων δώδεκα. At Billius omissa voce Υἱός legendum vult, καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἑπτά, vitiosam veteris versionis lectionem, *et Christus litterarum* VII, male secutus. Nam paulo post iterum scribitur, λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ Υἱὸς Χριστὸς, τουτέστιν ἡ δωδεκὰς, etc., quæ sat accurate reddidit interpres. At, inquis, qui vox Χριστὸς *litterarum* octo dici potest ? Respondet Petavius, Marcum, quemadmodum pro σιγή scripsit σειγή, sic pro Χριστὸς scripsisse Χρειστός. Quæ doctissimi viri conjectura ex eo firmari potest, quod Græcos quosdam sic interdum scripsisse patet ex acrostichide relata in Oratione Constantini Magni ad sanctorum cœtum, cap. 18, in qua legitur, Ἰησοῦς Χρειστός. Forte etiam cum Marcus videret a Latinis litteram Græcam χ in duas, *ch*, resolvi, eam veluti duplicem accepit ; cum maxime aspirata sit, densioremque sonum habeat.

(8) *Sic autem.* Græc. *sic ergo.*

(9) *Quæ duplicatæ.* Vertendum erat, *quæ cum ad duo accesserint.*

(10) *Hi autem sex.* In edit. Feuard. male omissa vox *sex*, quæ exstat in omnibus aliis cum editt. tum mss. et textu Græco.

(11) *Et quidem ... sancta sanctorum intelliguntur.* Melius vertisset interpres : *Ac primæ quidem quaternationis nomina sancta sanctorum, quæ intelligentia sola percipi, non verbis explicari possunt.*

(12) *Σειγὴ quinque.* Ita codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2, cum editt. Eras. et Oxon. In Gall. vero et Feuard. male Σιγή· ratio enim numeri quinarii exigit scribi Σειγή.

(13) *Bis quinque.* Codd. Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *bis quini.* In Eras. *bis quinæ.*

tuor. **75** Υἱός et Χριστός, litterarum duodecim(1); quod est autem in Christo inenarrabile, litterarum triginta. Et propter hoc ait eum A et Ω, ut περιστερὰν manifestet, cum hunc numerum habeat hæc avis.

2. Jesus autem hanc habet, inquit, inenarrabilem genesim. A matre enim universorum, id est, primæ quaternationis (2) in filiæ locum (3) processit secunda quaternatio, et facta est octonatio, ex qua progressa est (4) decas: sic factum est XVIII (5). Decas itaque adjuncta octonationi, et decuplam (6) eam faciens, LXXX fecit numerum: et rursus octuagies decies (7) octingentorum numerum fecit: ut sit universus litterarum numerus ab octonatione in decadem progrediens, octo et octuaginta et DCCC (8) quod est Jesus. Jesus enim nomen, secundum Græcarum litterarum computum, DCCC sunt LXXXVIII (9). Habes (10) manifeste et supercœlestis

A Χριστῷ ἄῤῥητον, γραμμάτων τριάκοντα. Καὶ διὰ τοῦτό φησιν αὐτὸν Α καὶ Ω, ἵνα τὴν περιστερὰν μηνύσῃ, τοῦτον ἔχοντος τὸν ἀριθμὸν τούτου τοῦ ὀρνέου (11).

2. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ταύτην ἔχει, φησὶ, τὴν ἄῤῥητον γένεσιν. Ἀπὸ γὰρ τῆς μητρὸς τῶν ὅλων, τῆς πρώτης τετράδος, ἐν θυγατρὸς τρόπῳ προῆλθεν ἡ δευτέρα τετρὰς, καὶ ἐγένετο ὀγδοὰς, ἐξ ἧς προῆλθε δεκάς. Οὕτως ἐγένετο δεκὰς καὶ ὀγδοάς. Ἡ οὖν δεκὰς ἐπισυνελθοῦσα τῇ ὀγδοάδι, καὶ δεκαπλασίονα αὐτὴν ποιήσασα, τὸν τῶν ὀγδοήκοντα προεβίβασεν ἀριθμόν· καὶ τὰ ὀγδοήκοντα πάλιν δεκαπλασιάσασα, τὸν τῶν ὀκτακοσίων ἀριθμὸν ἐγέννησεν· ὥστε εἶναι τὸν ἅπαντα τῶν γραμμάτων ἀριθμὸν ἀπὸ ὀγδοάδος εἰς δεκάδα προελθόντα, Η καὶ Π καὶ Ω (12), ὅ ἐστι δεκαοκτώ (13). Τὸ γὰρ Ἰησοῦ ὄνομα (14), κατὰ τὸν ἐν τοῖς γράμμα-

B σιν ἀριθμὸν, Ω ἐστὶν ὀγδοηκονταοκτώ (15). Ἔχει (16)

BILLII INTERPRETATIO.

Ἄῤῥητος septem litteras in se complectitur, Σιγή quinque, Πατήρ totidem, Ἀλήθεια septem: quæ quidem, hoc est, bis quinque, et bis septem, in unum conecta, quartum et vicenarium numerum conficiunt. Eodem etiam modo secunda quaternitas, Λόγος et Ζωή, Ἄνθρωπος et Ἐκκλησία, parem elementorum numerum ostendunt. Quin Salvatoris quoque nomen id, quod in sermonem cadit, hoc est Ἰησοῦς sex litterarum est: illud autem quod omnem sermonis facultatem superat, viginti quatuor litterarum. Eodem modo Christus septem litterarum est; quod autem in Christo ejusmodi est, ut omnem vim sermonis excedat, litterarum triginta. Atque hac ratione ipse se dicit A et Ω, ut περιστερὰν, id est columbam indicet: hunc enim numerum habet hæc avis.

2. At vero Jesus, ait ille, inenarrabilem ortum hunc habet: etenim ex prima illa rerum omnium parente quaternitate, secunda quaternitas filiæ instar processit, atque ogdoas effecta est. Ex ea decas prodiit, sicque decas et ogdoas exstitit. Decas porro cum ogdoade juncta, eamque decuplans, octogena-

(1) *Υἱὸς et Χριστὸς litterarum* XII. Sic probe restituit Grabius ex cod. Voss. consentiente Græco. Consentit et Clarom. In aliis omnibus edit. omissa voce Υἱός perperam habetur, et Χριστὸς *litterarum* VII, numero XII in VII mutato, quod facile fieri potuit. Ad marginem Eras. et Gall. scriptum est, *al.* XII, sed id male refertur ad *triginta*, quod mox sequitur: huc enim spectat.

(2) *Primæ quaternationis.* Scribendum erat, *prima quaternatione.* Sed genitivum pro ablativo reddidit incautus interpres, haud attendens, τῆς πρώτης τετράδος, regi per præpositionen ἀπό.

(3) *In filiæ locum.* Vertendum erat, *in filiæ modum.* Sed pro τρόπῳ male legisse videtur interpres τόπῳ.

(4) *Progressa est.* Sic recte Grabius ex cod. Voss. Consentit Clarom. Cætera exemplaria perperam, *processa est.*

(5) *Factum est* XVIII. Sic omnino cod. Clarom. cum edit. Oxon. Consentiunt ex parte Voss. et Arund. Prior habet, *est;* alter, XVIII; ex quibus vitiosam lectionem, *factum decimo octavo*, emendavit Grabius, apposita distinctionis nota ante *decas*, ut ab hac voce nova periodus inciperet. Cæterum ex Græco, pro XVIII, legendum esset *decas et ὀηδοas.*

(6) *Decuplam.* Exemplaria omnia, *decuplum*, perspicuo librariorum sphalmate.

(7) *Octuagies decies.* Gr. *Octoginta in decem duceus.*

(8) *Octuaginta et* DCCC. Sic recte Feuard. emendavit ex vet. cod. Consent. Clarom., Pass., Voss. et Græca lect. In editt. Eras. et Gall. et mss. Arund. et Merc. 2, corrupte legitur *octuaginta dat.* Numirum incauti scribæ DCCC commutarunt in *dat*; quod facile fieri potuit.

(9) DCCC *sunt* LXXXVIII. Ita mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum. In cæteris exemplaribus perperam, *dat summam* LXXXVIII.

C (10) *Habes.* Sic codd. Pass. et Arund. In reliquis perperam *habens.*

(11) *Τοῦτον ἔχοντος τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀρνέου.* Quo pacto vox περιστερά, quæ *columbam* significat, numero his litteris α et ω respondeat, non videre se fatetur Billius. Sed id facile vidisset vir doctus, si singulas, quibus constat περιστερά, litteras, ut totidem notas numericas accepisset. Vid. sup. pag. 607, not. 10.

(12) *Η καὶ Π, καὶ Ω.* Nam η est 8, π 80, et ω 800, quæ simul collecta, efficiunt 888. Frustra ergo Billius vitiosa editt. Eras. et Gall. lectione deceptus expungi vult ω; nec enim alias constaret numerus.

(13) *Ὅ ἐστι δεκαοκτώ.* Lege cum interp. ὅ ἐστιν Ἰησοῦς. Si enim singulas nominis Ἰησοῦς litteras arithmetice accipias, summa dabit 888, ut mox subjungitur.

(14) *Ἰησοῦ ὄνομα.* Leg. Ἰησοῦς ὄνομα.

D (15) *Ω ἐστὶν ὀγδοηκονταοκτώ.* Mallem cum Grabio καὶ post ἐστιν inseri. Sollicita ejusmodi numerorum investigatione delectati sunt non modo Marcosii, sed et e Catholicis quidam. Auctor carminum sub nomine Sibyllæ Cumanæ lib. I: Ὀκτὼ γὰρ μονάδας, τόσας δεκάδας ἐπὶ τούτοις, Ἥδ' ἑκατοντάδας ὀκτὼ, ἀπιστοκόροις ἀνθρώποις Οὔνομα δηλώσει. *Namque octo monades, totidem decades super ista, Atque hecatontadæ octo infidis significabit Humanis nomen.* Et Beda in cap. II Lucæ: *Cujus sacrosancti nominis (Jesu) non tantum etymologia, sed et ipse quem litteris comprehendit numerus, perpetuæ nostræ salutis mysteria revolet. Sex quippe litteris apud Græcos scribitur* Ἰησοῦς, *videlicet* ι, *et* η, *et* σ, *et* ο, *et* υ, *et* σ, *quarum numeri sunt* ι, *et* VIII, *et* CC, *et* LXX, *et* CCCC, *et* CC, *qui fiunt simul* DCCCLXXXVIII. *Qui profecto numerus, quia figuræ resurrectionis adgaudeat, satis est supra tractatum.* His, puto, non adeo delectabitur, cui sapiet palatus.

(16) *Ἔχει.* Leg. ἔχεις.

σαφῶς καὶ τὴν ὑπερουράνιον (1) τοῦ η καὶ τοῦ σ (2) κατ' αὐτοὺς γένεσιν. Διὸ καὶ τὸν ἀλφάβητον (3) τῶν Ἑλλήνων ἔχειν μονάδας ὀκτὼ, καὶ δεκάδας ὀκτὼ, καὶ ἑκατοντάδας ὀκτὼ, τὴν τῶν ὀκτακοσίων ὀγδοηκονταοκτὼ ψῆφον (ἔπειτα) (4) δεικνύοντα, τουτέστι τὸ ε ι η (5) τὸν ἐκ πάντων συνεστῶτα τῶν ἀριθμῶν (6). Καὶ διὰ τοῦ (7) Ἄλφα καὶ Ω ὀνομάζεσθαι αὐτὸν, τὴν ἐκ πάντων γένεσιν (8) σημαίνοντα. Καὶ πάλιν οὕτως· Τῆς πρώτης τετράδος κατὰ πρόσβασιν (9) ἀριθμοῦ εἰς αὐτὴν συντιθεμένης, ὁ τῶν δέκα ἀνεφάνη ἀριθμός. Μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς καὶ τέσσαρες ἐπὶ τὸ αὐτὸ συντεθεῖσαι, δέκα γίνονται (10)· καὶ τοῦτ' εἶναι θέλουσι τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς, φησὶ, γραμμάτων ὀκτὼ ὤν, τὴν πρώτην ὀγδοάδα σημαίνει, ἥτις τῷ δέκα συμπλακεῖσα, τὸν Ἰησοῦν ἀπεκύησε. Λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ Υἱὸς Χριστὸς, τουτέστιν ἡ δωδεκάς. Τὸ γὰρ Υἱὸς ὄνομα γραμμάτων ἐστὶ τεσσάρων, τὸ δὲ Χριστὸς ὀκτώ· ἅτινα συντεθέντα, τὸ τῆς δωδεκάδος ἐπέδειξαν μέγεθος. Ἡρὶν μὲν οὖν, φησὶ, τούτου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐπίσημον (11)

A Jesu secundum eos genesim. Quapropter et A B (12) Græcorum habere monadas octo, et decadas VIII, et hecatontadas VIII, DCCC (13) LXXXVIII numerum **76** ostendentia (14) hoc est, Jesum, qui est ex omnibus constans numeris : et propter hoc A et Ω nominari eum, cum significent (15) ex omnibus ejus generationem. Et iterum ita : Primæ quaternationis secundum progressionem (16) numeri in semetipsam compositæ (17) x apparuit numerus. A enim et B et Γ et Δ (18) in semetipsa (19) composita x fiunt (20), quod est I, et hoc esse volunt Jesum. Sed et Christus, inquit, litterarum est VIII, ex quibus primam octonationem significari, quæ cum iota (21) applicita (22) DCCC LXXXVIII numerum generavit (23). Dicitur autem, ait, et filius Christus,
B hoc est, duodecas : υἱὸς enim nomen litterarum quatuor est, Χριστὸς autem octo : quæ composita duodecadis ostenderunt magnitudinem. Prius autem, inquit, quam hujus nominis insigne appareret, hoc est, Jesus, filiis (24), in ignorantia magna

BILLII INTERPRETATIO.

rium numerum peperit : rursusque octogenarium in decem ducens, octingentesimum numerum procreavit. Ita cum universus litterarum numerus ab octonario ad denarium progressus est, octo et octoginta emergunt : quod quidem est Ἰησοῦς. Hoc enim nomen, si litterarum numerum ineas, octo et octoginta efficit. Habes perspicue quinam, de eorum sententia, supercœlestis quoque Jesu ortus sit. Unde etiam Græcorum alphabetum unitates octo, decurias octo, totidemque centurias continere ; quæ octingentorum octoginta octo numerum edant, hoc est, Jesum ex omnibus numeris constantem, ob idque A et Ω eum nuncupari, ut ipsius ex omnibus ortus significetur. Ac rursus ad hunc modum id exponunt : Prima quaternitate juxta numeri progressionem in sese composita, exiit denarius. Una enim, et duæ, et tres, et quatuor in unum conflatæ decem efficiunt, quod est iota : idque Jesum esse volunt. Quin etiam

(1) *Ὑπερουράνιον.* Legit interpres ὑπερουρανίου. Sed mallem ὑπερουράνιον. Porro Jesu γένεσις dicitur ὑπερουράνιος, quia in ipso Pleromate, cœlis omnibus superiori, conspirantibus simul Æonibus facta est.

(2) *Τοῦ η καὶ τοῦ σ.* Pro his lege ex vet. τοῦ Ἰησοῦ.

(3) *Τὸν ἀλφάβητον τῶν Ἑλλήνων ἔχειν μονάδας ὀκτώ*, etc. Hæc sigillatim ostendit Fronto Duc. Ab α usque ad ι exclusive, sunt monades octo, nam senarii nota adsciscitur ϛ : ab ι usque ad ρ sunt decades octo, nonam enim exprimit nota alia ϟ : a ρ usque ad ω hecatontades octo, nonam hæc postrema refert, ϡ ; millenarium vero ͵α subscripta virgula.

(4) *Ἔπειτα.* Dele hanc vocem, ex vet.

(5) *Τὸ ε ι η.* Pro his lege, τὸν Ἰησοῦν.

(6) *Τὸν ἐκ πάντων συνεστῶτα τῶν ἀριθμῶν.* Quia videlicet ex omnium Æonum collatione conflatus erat.

(7) *Διὰ τοῦ.* Leg. διὰ τοῦτο.

(8) *Γένεσιν.* Αὐτοῦ addit interpres.

(9) *Πρόσβασιν.* Cur Billius et Grabius legi velint, πρόβασιν, non video ; cum et πρόσβασις æque verti possit, *progressio.*

(10) *Δέκα γίνονται.* Adde ex interpr. ὅτι ἐστὶν ι.

(11) *Τούτου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐπίσημον.* Nominis Χριστὸς ἐπίσημον est ϛ, quo Ἰησοῦς sex constans litteris designatur, ut mox additur.

(12) *Et A B.* Pro A B, scribendum erat, *Alphabetum*, ex Græco Ἀλφάβητον.

(13) DCCC. Sic codd. Clarom. et Pass. cum editt. Feuard. et Oxon. ac textu Græco. In editt. Eras. et Gall. eodem recurrente errato, *dat:* quod quidem mendum ex solo textu Græco, nullo suffragante ms. correxerunt Feuard. et Grabius.

(14) *Ostendentia.* Vertendum erat *ostendens.* Nam δεικνύοντα refertur ad τὸν Ἀλφάβητον.

(15) *Significent.* Sic Clarom., Pass. et Voss. me-

C lius quam alii *significet ;* id enim refertur ad α et ω, neque repugnat textus Græcus.

(16) *Progressionem.* Sic in Clarom., Pass. et Voss. melius quam in editt. omnibus *processionem.*

(17) *Primæ quaternationis .. compositæ.* Ἑλληνίζει interp. Genitivos absolutos Græcorum Latine reddit per genitivos ; quod barbarum. Vertendum erat, *prima quaternatione composita.* In Eras. et Gall. pro *quaternationis*, habetur *quaternationi.* In Arund. et Merc. 2, *quaternioni.*

(18) A *enim et* B *et* Γ *et* Δ. Sic Clarom. cod. excepto quod Γ Græcum Latino more scribitur G. In omnibus autem aliis cum editt. tum mss. littera Γ perperam commutata in ϛ, sensus evertitur : neque enim ex α et β et ϛ et δ in unum compositis, decem fient, sed XIII. Sed in editt. Eras. et Gall. pro *et* ϛ, quod habent Feuard. et Grab., pejus legitur, *ut* ϛ, nec melius in Feuard. *et* α pro *et* δ.

D At pravis his lectionibus occurrisset interpres, si Græca secutus notis abstinuisset, scripsisseque, *unum, et duo, et tria, et quatuor.*

(19) *In semetipsa.* Codicis Arundel. lectionem sequimur. Cæteri omnes seu editi, seu manu exarati, minus bene, *in semetipso.*

(20) X *fiunt.* Al. X *faciunt.*

(21) *Cum Iota.* Hic *Iota* arithmetice accipias, juxta Græc. δέκα.

(22) *Applicita.* Editt. *applicata.*

(23) DCCCLXXXVIII *numerum generavit.* Verba Græca (si genuina sunt) non reddidit interpres ; quamvis a sensu non deflexerit. In Græco siquidem, τὸν Ἰησοῦν ἀπεκύησε, *Jesum peperit.* Sed cum Ἰησοῦς sit 888, si nimirum litteræ velut notæ numerorum accipiantur ; has sic accipiens interpres vertit DCCCLXXXVIII.

(24) *Filiis.* Ita recte Clarom. cod. juxta Græcum, τοῖς υἱοῖς. In cæteris omnibus corrupte, *filius.*

fuerunt homines et errore. Cum autem manifestatum est VI litterarum nomen hoc quod secundum carnem (1) amictum est, ut ad sensibilitatem hominis descenderet, habens in semetipso ipsum quoque VI, et viginti quatuor; tunc cognoscentes eum cessaverunt ab ignoratione, et a morte in vitam ascenderunt, nomine eis facto ducatore (2) ad Patrem veritatis. Voluisse enim Patrem universorum solvere ignorantiam, et destruere mortem. Ignorantiæ autem solutio, agnitio ejus fiebat. Et propter hoc dictum (3) secundum voluntatem ejus, eum qui est secundum imaginem ejus, quæ sursum est virtus, dispositum hominem.

77 3. A quaternatione enim progressi sunt Æones. Erat autem in quaternatione Anthropos et Ecclesia, Logos et Zoe. Ab iis igitur Virtutes, ait, emanatæ generaverunt eum, qui in terra manifestatus est, Jesum. Et Logi quidem locum adimplesse angelum Gabriel, Zoes autem Spiritum sanctum, Anthropi autem Altissimi virtutem: Ecclesiæ autem locum Virgo ostendit. Et sic ille, qui est secundum dispositionem, per Mariam generatur (4) apud eum homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam. Cum autem venisset ipse ad aquam, descendisse in eum, quasi columbam, eum qui recucurrit sursum, et implevit XII numerum:

A φανῆναι, τουτέστι τὸν Ἰησοῦν, τοῖς υἱοῖς, ἐν ἀγνοίᾳ πολλῇ ὑπῆρχον οἱ ἄνθρωποι καὶ πλάνῃ. Ὅτε δὲ ἐφανερώθη τὸ ἐξαγράμματον ὄνομα, ὃς σάρκα περιεβάλλετο, ἵνα εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου κατέλθῃ, ἔχων ἐν ἑαυτῷ αὐτὰ τὰ ἓξ καὶ τὰ εἰκοσιτέσσαρα· τότε γνόντες αὐτὸν ἐπαύσαντο τῆς ἀγνοίας, ἐκ θανάτου δὲ εἰς ζωὴν ἀνῆλθον, τοῦ ὀνόματος αὐτοῖς ὁδοῦ γεννηθέντος (5) πρὸς τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας. Τεθεληκέναι γὰρ τὸν Πατέρα τῶν ὅλων λῦσαι τὴν ἄγνοιαν, καὶ καθελεῖν τὸν θάνατον. Ἀγνοίας δὲ λύσις, ἡ ἐπίγνωσις αὐτοῦ ἐγίνετο. Καὶ διὰ τοῦτο ἐκλεχθῆναι τὸν, κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, κατ' εἰκόνα τῆς ἄνω δυνάμεως (6) οἰκονομηθέντα ἄνθρωπον.

3. Ἀπὸ τετράδος γὰρ προῆλθον οἱ Αἰῶνες. Ἦν δὲ ἐν τῇ τετράδι Ἄνθρωπος καὶ Ἐκκλησία, Λόγος B καὶ Ζωή. Ἀπὸ τούτων οὖν δυνάμεις, φησὶν, ἀπορρυεῖσαι, ἐγενεσιούργησαν τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν (7). Καὶ τοῦ μὲν Λόγου ἀναπεπληρωκέναι τὸν τόπον τὸν ἄγγελον Γαβριὴλ, τῆς δὲ Ζωῆς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦ δὲ Ἀνθρώπου τὴν δύναμιν τοῦ υἱοῦ (8)· τὸν δὲ τῆς Ἐκκλησίας τόπον ἡ παρθένος ἐπέδειξεν (9). Οὕτως τε ὁ κατ' οἰκονομίαν διὰ τῆς Μαρίας γενεσιουργεῖται παρ' αὐτῷ ἄνθρωπος, ὃν ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων διελθόντα διὰ μήτρας ἐξελέξατο διὰ Λόγου εἰς ἐπίγνωσιν αὐτοῦ. Ἐλθόντος δὲ αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ, κατελθεῖν εἰς αὐτὸν ὡς περιστερὰν τὸν ἀναδραμόντα ἄνω (10) καὶ πληρῶσαντα τὸν δωδέκατον ἀρι-

BILLII INTERPRETATIO.

Christus, inquit, qui litterarum octo est, primam ogdoadem significat: quæ quidem cum decade copulata octogenarium numerum peperit. Dicitur autem et filius Christus, hoc est, duodecas. Etenim nomen hoc Υἱός litterarum est quatuor, Χριστὸς autem octo: quæ quidem simul juncta duodecadis magnitudinem ostenderunt. Enimvero prius quam hujusce nominis insigne filius appareret, hoc est, Ἰησοῦς, in magna ignoratione et errore homines versabantur. At postea quam nomen sex litterarum conspicuum factum est (carnem videlicet indûens, ut ad hominis sensum laberetur, habens in se ipso sex et viginti quatuor), tum demum eo cognito, hujusmodi ignoratione liberati sunt, atque a morte ad vitam ascenderunt, utpote quibus hoc nomen ad veritatis Patrem ducis munus obierit. Placuisse enim rerum universarum parenti ignorationem depellere, ac mortem delere. Ignorationis porro depulsio, ipsius cognitio exstitit. Ob eamque causam de ipsius voluntate electum eum hominem fuisse, qui ad supernæ virtutis imaginem dispensatus est.

3. Ex quaternitate siquidem Æones profluxerunt. Etenim in quaternitate erant Homo et Ecclesia, Sermo et Vita. Ab his igitur, inquit, emanantes Virtutes Jesum eum, qui in terra apparuit, produxerunt. Et quidem Sermonis locum supplevisse angelum Gabrielem; Vitæ, Spiritum sanctum; Hominis, Altissimi virtutem; Ecclesiæ denique locum, Virginem indicasse. Sic nimirum apud eum is homo, qui ex dispensatione exstitit, per Mariam in ortum editus est: quem rerum omnium parens per vulvam transmeantem, Sermonis opera ad sui cognitionem elegit. Cum autem ad aquam sese contulisset, in ipsum columbæ instar descendisse illum ait, qui ad supera sese receperat, ac duodecimum numerum

(1) *Quod secundum carnem.* Hic delevimus *est*, quod manifesta scribarum oscitantia bis repetitum fuit.

(2) *Ducatore.* I. e. *duce.* Gloss. vet. *ducator*, ἀγός, προηγούμενος· *ducatores*, ἀγοὶ, ἡγεμόνες. Eadem voce utitur Tertull. *adv. Jud.* c. 13. Iterum occurrit apud auctorem nostrum lib. II, cap. 18, n. 7.

(3) *Dictum.* Vertendum est, *electum esse*; hancque lectionem confirmant mox sequentia: ὃν ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων διελθόντα διὰ μήτρας ἐξελέξατο, *quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit.* Sed pro ἐκλεχθῆναι male legit interpres, λεχθῆναι.

(4) *Generatur.* Ita Græci textus auctoritate, ut videtur, Feuardentius a Frontone Duc. monitus posuit. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, *generatus.*

(5) Ὁδοῦ γεννηθέντος. Melius legas cum interp. ὁδηγοῦ γεννηθέντος.

(6) Τῆς ἄνω δυνάμεως. Christi videlicet, qui mox citur virtus in Jesum delapsa; vel superioris Ἀν-

C θρώπου, cujus in Jesum descensuri idem Jesus ἐξομοίωσιν καὶ μόρφωσιν paulo post dicitur expressisse.

(7) Ἐγενεσιούργησαν τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν. Hic obiter monet Grabius, Latinam versionem Nicetæ in *Thesauro orthod. fid.* pag. 266 edit. posterioris: *Virtutes præteren, quæ ab iis emanaverant, ab eo Jesu generatas esse, qui visus esset in terra*, corrigendam esse hoc modo: *Virtutes præteren*, etc., *generasse Jesum, qui visus esset in terra.* Atque hanc correctionem, inquit vir clarissimus, bene admittunt Græca mss. cod. 22. Roe in Bibliot. Bodle. ἀπὸ τούτων δὲ δυνάμεις ἀπορρυείσας γενεσιουργῆσαι τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν.

(8) Υἱοῦ. Lege Ὑψίστου cum vet. et ipso sacro textu Luc. I, 35, in quem digitum intendunt hæretici.

(9) Ἐπέδειξεν. Cod. Reg. ἔδειξεν.

(10) Τὸν ἀναδραμόντα ἄνω. Salvatorem, quem in Jesum sub columbæ specie descendisse clarius affirmant Valentiniani sup. cap. 7.

θμόν· ἐν ᾧ ὑπάρχει (1) τὸ σπέρμα τούτων τῶν συσπαρέντων αὐτῷ καὶ συγκαταβάντων καὶ συναναβάντων. Αὐτὴν δὲ τὴν δύναμιν κατελθοῦσαν σπέρμα φησὶν εἶναι τοῦ Πατρὸς (2), ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, τήν τε διὰ τούτων γινωσκομένην ἀνονόμαστον δύναμιν τῆς Σιγῆς, καὶ τοὺς ἅπαντας Αἰῶνας. Καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ λαλῆσαν διὰ τοῦ Ἰησοῦ (3), τὸ ὁμολογῆσαν ἑαυτὸν Υἱὸν ἀνθρώπου (4), καὶ φανερώσαντα (5) τὸν Πατέρα, κατελθὸν μὲν εἰς τὸν Ἰησοῦν, ἡνῶσθαι δ' αὐτῷ. Καὶ καθεῖλε μὲν τὸν θάνατον, φησὶν, ὁ ἐκ τῆς οἰκονομίας Σωτὴρ, ἐγνώρισε δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν (6). Εἶναι οὖν τὸν Ἰησοῦν ὄνομα μὲν τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου (7) λέγει, τεθεῖσθαι δὲ εἰς ἐξομοίωσιν καὶ μόρφωσιν τοῦ μέλλοντος εἰς αὐτὸν κατέρχεσθαι Ἀνθρώπου. Τὸν χωρήσαντα αὐτὸν, ἐσχηκέναι (δὲ) (8) αὐτόν τε τὸν Ἄνθρωπον, αὐτόν τε τὸν Λόγον καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Ἄρρητον, καὶ τὴν Σιγὴν, καὶ τὴν Ἀλήθειαν, καὶ Ἐκκλησίαν, καὶ Ζωήν.

4. Ταῦτα δὴ ὑπὲρ τὸ *Ἰού!* καὶ τὸ *Φεῦ!* καὶ ὑπὲρ τὸ (9) πᾶσαν τραγικὴν φώνησιν (10) καὶ σχετλιασμὸν ἐστι.

A in quo inerat semen eorum, qui conseminati sunt cum eo, et condescenderunt et coascenderunt. Ipsam autem Virtutem quæ descendit, semen dicit esse Patris, habens in se et Patrem, et Filium, et eam, quæ per eos cognoscitur innominabilis virtus Siges, et omnes Æonas. Et hunc esse Spiritum, qui locutus est per os Jesu, qui se confessus est Filium hominis, et manifestavit Patrem, descendens quidem in Jesum, unitus est (11). Et destruxit quidem mortem, ait, qui fuit ex dispositione Salvator Jesus; agnovit autem Patrem Christum (12). Jesum esse ergo nomen (13) quidem ejus, qui est ex dispositione homo, dicit, positum autem esse in **78** assimilationem et figurationem ejus, qui incipit in eum descendere (14), Hominis, quem capientem habere B et ipsum Hominem, et ipsum Logon, et Patrem, et Arrheton, et Sigen, et Alethian, et Ecclesiam, et Zoen.

4. Hæc jam supra *Iu iu!* et super *Pheu!* et super universam tragicam exclamationem et doloris voci-

BILLII INTERPRETATIO.

expleverat, in quo inerat semen eorum, qui una cum eo sati fuerant, simulque et descenderant et ascenderant. Hanc porro Virtutem, quæ descendit, Patris semen esse, Patrem et Filium in se habens, eamque quæ per eos agnoscitur, nec ulla sermonis facultate exprimi potest, Siges vitilem, cunctosque Æonas. Atque hunc esse Spiritum illum, qui per os Jesu verba fecit, seque hominis filium confessus est, et Patrem patefecit: quique in Jesum descendit, ipsique copulatus est. Ac mortem, inquit, de medio sustulit ille ex dispensatione Salvator, Patrem autem Christum Jesum esse cognovit: proinde Jesum nomen esse illius, qui ex dispensatione exstitit, docet; impositum autem fuisse ad exprimendam Hominis illius, qui in eum descensurus erat, similitudinem ac formationem. Hunc porro cum excepisset, simul et ipsum Hominem, et Sermonem, et Patrem, et Arrheton, et Sigen, et Veritatem, et Ecclesiam habuisse.

4. Hæc vero jam et *Iu!* et *Heu!* et tragicam omnem exclamationem ac querelam superant. Quis enim non in tantorum mendaciorum artificem et consarcinatorem odio commoveatur, veritatem perspiciens a

(1) *Ἐν ᾧ ὑπάρχει*, etc. In Jesu nimirum, in C quo *fuisse et illud quod est ab Achamoth semen spiritale*, cap. mox citato dicunt Valentiniani. Porro semen istud hic dicitur σπέρμα τούτων συσπαρέντων αὐτῷ, id est, semen ab Angelis Salvatori *coætaneis et cum eo prolatis*, individuisque ejus comitibus in Achamoth infusum. Hæc ergo partim de Jesu, partim de Salvatore explicanda; quæ nisi accurate distinguas, sensum non assequeris.

(2) *Σπέρμα φησὶν εἶναι τοῦ Πατρός.* Non una erat Gnosticorum de columba in Jesum delapsa sententia. Alii enim, teste Clemente in *Excerptis* ex Didascalia Valentinianorum pag. 792, col. 1, *Spiritum Sanctum* dicebant; Basilidiani *ministrum*, τὸν διάκονον· Valentini sectatores τὸ πνεῦμα τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ Πατρὸς, *Spiritum intentionis Patris*. Marcus vero semen dicebat esse Patris, quia a Patre per Æones omnes emissus erat Salvator.

(3) *Διὰ τοῦ Ἰησοῦ.* Adde στόματος ex vet.

(4) *Τὸ ὁμολογῆσαν ἑαυτὸν Υἱὸν ἀνθρώπου.* Quia, D ut sup. cap. 12 dicitur, *veluti nepos* erat *Anthropi;* utpote qui ortum duodecim illis, qui ab Anthropo et Ecclesia geniti sunt, Æonibus præsertim acceptum referret.

(5) *Φανερώσαντα.* Ex vet. lege φανερῶσαν.

(6) *Ἐγνώρισε δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν.* Legendum monet Grabius Χριστός, non Χριστόν, hancque lectionem confirmat ex lib. III, cap. 16, n. 1: *Qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem, qui sit ex dispositione* (dicunt), *ipsum esse qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatorem descendisse, quem et Christum dici... participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et suo nomine; ut mors per hunc enervaretur, cognosceretur autem Pater per eum Salvatorem quidem, qui desuper descendisset.* At cum ex ipso eodem loco constet Gnosticorum quorumdam fuisse hanc sententiam, *esse quidem filium Jesum, Patrem vero Christum, et Christi Patrem Deum*, probabilius videtur eamdem et Marci fuisse, ac proinde legendum, ἐγνώρισε δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν, non Χριστός.

(7) *Τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου.* Ad distinctionem superioris Anthropi, qui in Jesum per *nepotem* Christum descendit, dictum est.

(8) *Τὸν χωρήσαντα αὐτὸν, ἐσχηκέναι δὲ*, etc. Pro τόν legi ὄν, ac deleri δέ, auctoritate vet. interpretis vult Billius. Ego vero nova periodo ab his verbis cœpta legendum censeo, τὸν δὲ χωρήσαντα αὐτὸν ἐσχηκέναι αὐτόν, etc. Quod autem vetus interpres scripsit, *quem*, nec particulam δὲ reddidit, ideo fecit quia duas periodos in unam commiscuit. Cæterum hæc de *Jesu*, qui *Anthropon* in se suscepit.

(9) *Ὑπὲρ τό.* Pro τό lege τήν.

(10) *Φώνησιν.* Malim cum Billio, ἐκφώνησιν.

(11) *Descendens quidem in Jesum, unitus est.* Melius vertisset interpres: *quique descendens in Jesum, unitus est ei.*

(12) *Agnovit autem Patrem Christum.* Ex Græco legendum est: *Notum autem fecit Patrem Christum.* Vide not. 6.

(13) *Jesum esse ergo nomen.* Male in edit. Oxon. vox *Jesum*, pejus in cæteris omnibus vox *esse*, claudit præcedentem periodum: inde enim pervertitur omnino sensus. Pertinet utraque ad sequentem. Sed et in hac eamdem vocem *Jesum*, scribarum oscitantia post *ergo* perperam repetitam, Græci textus auctoritate expungimus.

(14) *Qui incipit in eum descendere.* Hellenismus est, pro *qui descensurus in eum erat.*

ferationem sunt. Quis enim non oderit cum, qui tantorum mendaciorum malus compositor est poeta(1), cum viderit (2) veritatem idolum a Marco factam, et hoc alphabeti (3) litteris stigmatam? Nuper, sicut quod est ab initio (4), quod dici solet, heri et ante (5) Græci confitentur a Cadmo se (6) primum sedecim accepisse : post deinde procedentibus temporibus semetipsos adinvenisse, aliquando quidem adspiratas (7), aliquando autem duplices : novissime autem omnium Palamedem aiunt longas eis apposuisse. Prius igitur quam apud Græcos hæc fierent, non erat veritas? Corpus enim ejus secundum te, Marce, posterius est tempore quam Cadmos (8), et ii qui ante eum sunt; posterius autem his, qui reliqua elementa addiderunt (9) : posterius autem tempore, quam et tu ipse. Tu autem solus in idolum deposuisti eam, quæ a te prædicatur veritas.

5. Quis autem sustinebit tuam illam quæ tantum

A Τίς γὰρ οὐκ ἂν μισήσειε τῶν τηλικούτων ψευσμάτων κακοσύνθετον ποιητήν, τὴν μὲν ἀλήθειαν ὁρῶν εἴδωλον ὑπὸ Μάρκου γεγονυῖαν· καὶ τοῦτο τοῖς τοῦ ἀλφαβήτου γράμμασι κατεστιγμένην, νεωστὶ, πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς (10), τὸ δὴ λεγόμενον, χθὲς καὶ πρώην, Ἕλληνες ὁμολογοῦσιν ἀπὸ Κάδμου (11) πρῶτον ἓξ καὶ δέκα παρειληφέναι, εἶτα μετέπειτα προβαινόντων τῶν χρόνων αὐτοὶ ἐξευρηκέναι ποτὲ μὲν τὰ δασέα, ποτὲ δὲ τὰ διπλᾶ· ἔσχατον δὲ πάντων Παλαμήδην φασὶ τὰ μακρὰ (12) τούτοις προστεθεικέναι. Πρὸ τοῦ οὖν (13) Ἕλλησι ταῦτα γενέσθαι, οὐκ ἦν ἀλήθεια; Τὸ γὰρ σῶμα αὐτῆς κατὰ σὲ, Μάρκε, μεταγενέστερον μὲν Κάδμου, καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ· μεταγενέστερον δὲ τῶν τὰ λοιπὰ προστεθεικότων στοιχεῖα· μεταγενέστερον δὲ καὶ σαυτοῦ. Σὺ γὰρ μόνον εἴδωλον (14) κατ-

B ἠγαγες τὴν ὑπὸ σοῦ λεγομένην ἀλήθειαν.

5. Τίς δ' ἀνέξεταί σου τὴν τοσαῦτα φλυαροῦσαν

BILLII INTERPRETATIO.

Marco idolum effectam, atque alphabeti litteris recens, et, ut proverbio dicitur, heri ac nudiustertius, quasi notis quibusdam compunctam, cum jam inde a principio sit? Græci etenim se a Cadmo primum sex et decem litteras accepisse confitentur : ac postea temporis progressu nunc adspiratas, nunc duplices invenisse : postremum vero omnium Palamedem longas adjecisse tradunt. Quid igitur? antequam apud Græcos hæ litteræ exstarent, non erat veritas? Etenim de tua sententia, Marce, ipsius corpus Cadmo, iisque qui Cadmi ætatem antecesserunt, posterius est : iisque item, qui reliquas litteras addiderunt, atque adeo te quoque ipso posterius. Tu enim solus eam, quam tu veritatem vocas, in idolum redegisti.

5. Quisnam autem tuam istam tot nugas effundentem Sigen feret, quæ et omni nomine sublimiorem nominat, et omni sermone superiorem exponit, et impervestigabilem explicat : eumque, quem tu corporis ac figuræ expertem esse ais, os aperuisse, ac Sermonem, tanquam unum aliquod ex compositis

(1) *Poeta.* Vertendum erat, *artifex.*

(2) *Viderit.* Editt. *videat.*

(3) *Alphabeti.* Codd. Clarom. et Pass. *alphabe.æ.*

(4) *Nuper, sicut quod est ab initio.* Sic malæ interpunctionis vitio depravatum locum restituimus, periodum novam ab his vocibus incipientes. At male legens interpres, ὥσπερ τὸ ἀπ' ἀρχῆς, vel quid simile, male et vertit, *sicut quod est ab initio;* quod nullum habet sensum. Scribendum erat, *si ad initium ratio habeatur.* Vide not. 10.

(5) *Heri et ante.* Verte, *heri et nudius tertius.* In Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, *et heri et ante.* Sed prius *et* merito delevit Feuardentius; neque enim exstat in Græco.

(6) *A Cadmo se.* Sic ex Græco recte correxit Feuard. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, exceptis Ottobon. et Voss., pro his corrupte legitur, *ab æstimatione.* Quæ prava lectio Scaligero et Bocharto locis inf. cit. suspicionem injecit, veterem interpretem pro ἀπὸ Κάδμου, legisse ἀπ' εἰκάσμου.

(7) *Adspiratas.* Sic om. editt. cum cod. Pass. et Græco. Clarom. vero Ottobon. et quatuor Anglicani, *adspirationem.*

(8) *Cadmos, et ii qui. Cadmos* nominativus casus est, juxta Græcorum morem in os desinens : idque scribas omnes fefellit, qui arbitrati accusativum esse, imprudenter scripserunt, *et eos qui,* ut in mss. omnibus legitur : quod erratum emendavit Feuardentius a Frontone monitus.

(9) *Addiderunt.* In Eras., Gall. et mss. omnibus, post *addiderunt,* sequuntur tres voces : *temporis quam Palamedes,* vel *Palamedis :* quas expunxit Feuard. a Frontone monitus. Desunt quidem in Græco hodierno. Sed mutilum esse suspicor scripsisseque Irenæum : μεταγενέστερον δὲ τοῦ Παλαμήδου, καὶ τῶν τὰ λοιπά, etc., quod verterit

C interpres : *posterius autem temporis, quam Palamedes, et hi qui reliqua,* etc. Id suadere videtur contextus.

(10) *Νεωστὶ πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς.* Locum hunc, quia male hactenus interpunctus fuit, male et ab omnibus Irenæi interpretibus acceptum esse, recte observat Josephus Scaliger in *Animadvers.* ad Eusebii *Chronic.* p. 112. Nempe κατεστιγμένην νεωστὶ πρὸς τὸ ..... χθὲς καὶ πρώην, uno et eodem tenore legentes, caliginem nulli mortalium perviam Irenæi verbis offundunt. Hanc facile discuties, si cum Scaligero post κατεστιγμένην apposita distinctionis nota, ab his verbis, νεωστὶ πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, novam periodum incipias, quæ desinet in ποτὲ δὲ τὰ διπλᾶ. Sensus videlicet erit : *Nuper, si ad prima rerum initia rationem habeas, et, ut communi proverbio dicitur, heri et nudius tertius, Græci se confitentur a Cadmo primum litteras sedecim accepisse.* Nempe illud, πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, quod adeo

D torsit interpretes, addidit Irenæus ut vocis νεωστὶ hyperbolen emolliret : ne quis existimaret, paucis abhinc annis litteras sedecim Græcos accepisse; quæ pluribus ante sæculis adinventæ quidem fuerant, recens tamen inventæ dici poterant, si ad ipsa rerum initia ratio haberetur. Qui quidem sensus perspicuus est, et optime cohæret cum sequentibus.

(11) *Ἀπὸ Κάδμου.* Lege sis Eusebium de *Præpar. evangel.* lib. x, cap. 5, ac Marium Victorinum, et ex recentioribus Josephum Scaligerum in *Animadvers.* citat. pag. 105 et seqq. ac Bochartum in parte altera *Geographiæ, Chanaan* inscripta, lib. I, cap. 20.

(12) *Τὰ μακρά.* Cod. Reg. et Basileensis Epiphanii edit. τὰ μικρά.

(13) *Πρὸ τοῦ οὖν.* Post οὖν addi vult Billius παρ'.

(14) *Μόνον εἴδωλον.* Legit interpres, μόνος εἰς εἴδωλον.

Σιγὴν, ἣ τὸν ἀνονόμαστον ὀνομάζει, καὶ τὸν ἄῤῥητον ἐξηγεῖται, καὶ τὸν ἀνεξιχνίαστον ἐξιστορεῖ, καὶ ἠνοιχέναι τὸ στόμα φησὶν αὐτὸ, ὃν (1) ἀσώματον καὶ ἀνείδεον λέγεις, καὶ προενέγκασθαι Λόγον, ὡς ἕν τι τῶν συνθέτων ζώων· τόν τε Λόγον αὐτοῦ ὅμοιον ὄντα τῷ προβαλόντι, καὶ μορφὴν τοῦ ἀοράτου γεγονότα, στοιχείων μὲν εἶναι τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων; Ἔσται οὖν κατὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Λόγου ὁ Πατὴρ τῶν πάντων, ὡς σὺ φῂς, στοιχείων μὲν τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων. Ἢ πάλιν τίς ἀνέξεταί σου εἰς σχήματα καὶ ἀριθμοὺς, ποτὲ μὲν τριάκοντα, ποτὲ δὲ εἰκοσιτέσσαρα, ποτὲ δὲ ἓξ μόνον, συγκλείοντος τὸν τῶν πάντων κτιστὴν καὶ δημιουργὸν καὶ ποιητὴν Λόγον τοῦ Θεοῦ· κατακερματίζοντος (2) αὐτὸν εἰς συλλαβὰς μὲν τέσσαρας, στοιχεῖα δὲ τριάκοντα· καὶ τὸν πάντων Κύριον, τὸν ἑστερεωκότα τοὺς οὐρανοὺς, εἰς ὠπὴ κατάγοντος ἀριθμὸν, ὁμοίως τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτὸν γεγονότα· πάντα (3) χωροῦντα Πατέρα, ἀχώρητον δὲ ὑπάρχοντα, εἰς τετράδα, καὶ ὀγδοάδα, καὶ δεκάδα, καὶ δωδεκάδα ὑπομερίζοντος, καὶ διὰ τῶν τοιούτων πολυπλασιασμῶν τὸ ἄῤῥητον καὶ ἀνεννόητον, ὡς σὺ φῂς, τοῦ Πατρὸς ἐκδιηγουμένου; Καὶ ὃν ἀσώματον καὶ ἀνούσιον ὀνομάζεις, τὴν τούτου οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐκ πολλῶν γραμμάτων, ἑτέρων ἐξ ἑτέρων γεννωμένων, κατασκευάζεις, αὐτὸς Δαίδαλος ψευδὴς (4) καὶ τέκτων κακὸς γενόμενος τῆς προπανυπερτάτου δυνάμεως· καὶ ἣν ἀμέριστον φῂς εἶναι, εἰς ἀφώνους καὶ φωνήεντας καὶ ἡμιφώνους φθόγγους ὑπομερίζων· τὸ ἄφωνον αὐτῶν τῷ τῶν πάντων Πατρὶ, καὶ τῇ τοῦ Υἱοῦ (5) ἐννοίᾳ

A 79 verbosata (6) est Sigen, quæ innominabilem nominat Æonem (7), inenarrabilem exponit, et eum qui investigabilis (8) est enuntiat, et aperuisse os dicit eum, qnem incorporalem et infiguratum dicis, et emisisse Verbum, quasi unum ex his quæ composita sunt animalia : Verbum quoque ejus simile (9) (esse) ei, qui eum emisit, et formam invisibilis factum, elementorum quidem esse triginta, syllabarum autem quatuor? Erit ergo secundum similitudinem Verbi Pater omnium, sicut tu ais, elementorum quidem triginta, syllabarum autem quatuor. Aut iterum quis sustinebit te in schemata et numeros, aliquando quidem triginta, aliquando autem viginti quatuor, aliquando sex tantum, concludentem universorum conditorem, et Demiurgum, et factorem, B Verbum Dei, et minuentem eum in syllabas quidem quatuor, elementa autem triginta : et omnium Dominum, qui confirmavit cœlos, in DCCCLXXXVIII deducentem numeros, similiter atque alphabetum : et ipsum qui omnia capit Patrem, a nullo autem capitur, in quaternationem, et octonationem (10), et duodecadem subpartientem, et per hujusmodi multiplicationes illud, quod est inenarrabile et incognoscibile, quemadmodum tu dicis, Patris enarrantem? Et quem incorporalem et insubstantivum nominas, hujus materiam (11) et substantiam ex multis litteris, aliis ex aliis generatis, fabricas, ipse Dædalus fictor, et faber malus factus sublimissimæ virtutis : et quam (12) indivisibilem dicis substantiam (13) in mutas, et vocales et semivocales sonos subdi-

BILLII INTERPRETATIO.

animantibus produxisse dicit : ipsiusque Sermonem parenti suo similem, atque invisibilis formam referentem triginta elementa et quatuor syllabas continere? Ex quo sequi necessum erit, ut, de tua sententia, ille rerum omnium parens, perinde ac Sermo, triginta elementis et quatuor syllabis constet. Ecquis rursus te ferat in figuras et numeros, nunc triginta, nunc viginti quatuor, nunc sex duntaxat, rerum omnium conditorem, et artificem, et effectorem Dei Sermonem concludentem, eumque in quatuor syllabas, et triginta elementa dissecantem, ac rerum omnium Dominum, qui cœlos firmavit, ad octingentesimum octogesimum octavum numerum æque atque alphabetum, devehentem : Patremque, qui omnia capit, cum a nullo ipse capiatur, in quaternitatem, et ogdoadem, et decadem, et duodecadem subdividentem, ac per hujusmodi multiplicationes id quod in Patre ineffabile est, omnique cogitatione, ut ipse inquis, præstantius exponentem? Et quem tum corporis, tum substantiæ expertem appellas, ejus naturam ac substantiam ex multis litteris, quarum aliæ ex aliis gignantur, exstruis, ipse falsum Dædalum ac nefarium supremæ virtutis fabrum te præbens : quamque ab omni divisione remotam esse ais, in mutos, et

(1) *Φησὶν αὐτὸ, ὅν.* Leg. cum interp. φησὶν αὐτὸν ὄν.

(2) *Κατακερματίζοντος.* Legit interpres, καὶ κατακερματίζοντος.

(3) *Ὁμοίως... πάντα.* Billius legi vult, ὁμοίως τῷ ἀλφαβήτῳ, καὶ αὐτὸν τὸν γεγονότα πάντα. Petavius, in marg. Ep phanii pag. 145 : Ὁμοίως τῷ ἀλφαβήτῳ γεγονότα· καὶ αὐτὸν τὸν πάντα. Ego leviori mutatione facta lubens legerem : Ὁμοίως τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτὸν γεγονότα· καὶ τὸν πάντα, *quasi ipse alphabeto similis factus esset : et eum qui omnia*, etc. Interpres tamen legisse non videtur γεγονότα.

(4) *Αὐτὸς Δαίδαλος ψευδής.* Ut pote qui Dædalo similis, errorum labyrinthum construxerit, multiplici et intricata viarum perplexitate irremeabilem.

(5) *Καὶ τῇ τοῦ υἱοῦ.* Leg. cum interp. καὶ τῇ τούτου.

(6) *Verbosata.* Sic mss. omnes et Eras. et Gall., excepto quod hi male divisa hac voce, scripserunt, *verbo sata.* Eam vero Feuardentius non melius intelligens, quam Eras. et Gallasius, propria auctoritate perperam commutavit in *verbosa.* Hunc secutus est Grabius. Atqui tamen *verbosari*, pro *garrire*, C verbum est non infrequens apud mediæ Latinitatis auctores. Sic in Augustini sermonum appendice, serm. 265 de Temp. : *In ecclesia stantes, nolite verbosari.* Et Augustinus ipse lib. III oper. imperf. contra Jul. n. 46 : *Inaniter verbosaris.* Melius ergo Græca hæc, τοσαῦτα φλυαροῦσαν, reddidit interpres noster, *tantum verbosata est*, quam Feuard. *tantum verbosa est.*

(7) *Æonem.* Deest in Græco.

(8) *Investigabilis.* Pro *ininvestigabilis*, vox interpreti nostro usitata. Eodem sensu Rom. XI, 33 : *Investigabiles viæ ejus.*

(9) *Simile.* Sic pro *similem* emendavit Feuard. consent. Clarom. et Pass. Sed dele verbum *esse*, quod sequitur, quodque sensum conturbat.

(10) *Et octonationem.* Adde ex Græco, et *decadem.*

(11) *Materiam.* Gr. οὐσίαν, *naturam.*

(12) *Quam.* Sic recte Grabius ex Græco, et Arund. ac Merc. 2, pro *quem.* Concinunt Clarom. et Ottobon.

(13) *Substantiam.* Deest in Græco.

videns; id quod est mutum in his, omnium Patri et hujus intentioni **80** mentiens (1), in summam blasphemiam et magnam impietatem immisisti omnes qui tibi credunt.

A ἐπιψευδόμενος, εἰς τὴν ἀνωτάτω βλασφημίαν καὶ μεγίστην ἀσέβειαν ἐμβέβληκας ἅπαντας τούς σοι πειθομένους.

6. Quapropter et juste, et apte tali temeritati tuæ divinæ adspirationis senior, et præco veritatis (2) invectus est in te, dicens sic :

Idolorum fabricator Marce, et portentorum inspector (3),
Astrologiæ cognitor et magicæ artis,
Per quæ confirmas erroris doctrinas,
Signa ostendens his, qui a te seducuntur,
Apostaticæ virtutis operationes,
Quæ tibi præstat tuus pater Satanas
Per angelicam virtutem Azazel facere,
Habens te præcursorem contrariæ adversus Deum nequitiæ.

6. Διὸ καὶ δικαίως καὶ ἁρμοζόντως τῇ τοιαύτῃ σου τόλμῃ ὁ θεῖος πρεσβύτης καὶ κῆρυξ τῆς ἀληθείας ἐμμέτρως (6) ἐπιβεβόηκέ σοι, εἰπὼν οὕτως·

Εἰδωλοποιὲ Μάρκε καὶ τερατοσκόπε,
Ἀστρολογικῆς ἔμπειρε καὶ μαγικῆς τέχνης,
Δι' ὧν κρατύνεις τῆς πλάνης τὰ διδάγματα,
Σημεῖα δεικνὺς τοῖς ὑπὸ σοῦ πλανωμένοις,
Ἀποστατικῆς δυνάμεως ἐγχειρήματα,
Ἃ σὺ χορηγεῖς (7) *ὡς πατὴρ Σατανᾶ, εἰ* (8)
Δι' ἀγγελικῆς δυνάμεως (ἐγχειρήματα (9)) *Ἀζαζήλ* (10) *ποιεῖν,*
Ἔχων σε πρόδρομον ἀντιθέου πανουργίας.

Et hæc quidem amator Dei senior. Nos autem reliqua mysteria eorum, quæ sunt longa, conabimur breviter expedire, et ea quæ multo tempore sunt occultata, in manifestum producere. Sic enim fit ut facile argui et convinci possint ab omnibus.

B Καὶ ταῦτα μὲν ὁ θεοφιλὴς πρεσβύτης. Ἡμεῖς δὲ τὰ λοιπὰ τῆς μυσταγωγίας αὐτῶν μακρὰ ὄντα πειρασόμεθα βραχέως διεξελθεῖν, καὶ τὰ πολλῷ χρόνῳ κεχρυμμένα εἰς φανερὸν ἀγαγεῖν. Οὕτω γὰρ ἂν γένοιτο εὐέλεγκτα πᾶσι.

CAPUT XVI.

Insulsa parabolarum de ove, drachmaque perdita, a Marcosiis conficta explicatio. Admonitio auctoris de stupenda illorum vesania.

1. Generationem itaque Æonum (4), et errorem ovis, et adinventionem (5), adunantes in unum, mystice audent annuntiare hi qui in numeros omnia deduxerunt, de monade et dualitate dicentes omnia constare : et a monade usque ad quatuor numeran-

1. Τὴν οὖν γένεσιν τῶν Αἰώνων αὐτῶν καὶ τὴν πλάνην τοῦ προβάτου καὶ ἀνεύρεσιν ἑνώσαντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ, μυστικώτερον ἐπιχειροῦσιν ἀπαγγέλλειν οὗτοι, οἱ εἰς ἀριθμοὺς τὰ πάντα κατάγοντες, ἐκ μονάδος καὶ δυάδος φάσκοντες τὰ ὅλα συνεστηκέναι· καὶ ἀπὸ μονάδος

BILLII INTERPRETATIO.

vocales, ac semivocales sonos distribuens, idque quod in ipsis mutum est, rerum omnium parenti ipsiusque cogitationi falso attribuens, in summam blasphemiam gravissimamque impietatem eos omnes, qui tibi fidem adhibent, conjecisti.

6. Quocirca etiam optimo jure, atque ad tantam temeritatem tuam perapposite, divinus senex ac veritatis præco versibus ita in te exclamavit :

Marce, idolorum architecte, et portentorum observator,
Astrologicæ et magicæ artis perite,
Per quas falsis et cum errore conjunctis doctrinis robur concilias,
His, qui a te seducuntur, facinora
Apostaticæ virtutis pro miraculis ostendens,
Quorum edendorum facultatem pater tuus Satanas tibi suppeditat,
Per angelicam virtutem Azazelis,
Ut qui te nefariæ atque impiæ versutiæ præcursorem nactus sit.

Atque hæc quidem verba in te torsit pius senex. Nos vero reliqua eorum mysteria quæ longa sunt, brevi oratione complecti, et quæ diuturno tempore occultata sunt in lucem proferre conabimur. Sic enim facile ab omnibus refelli poterunt.

CAPUT XVI.

1. Ortum igitur Æonum suorum, ovisque aberrationem et inventionem in unum conjungentes, mystico quodam et altiore sensu exponere nituntur isti, qui omnia ad numeros detorquent. Ex unitate enim et

[a] Cap. 13.

(1) *Mentiens.* Melius Billius et Petavius, *falso attribuens.*

(2) *Præco veritatis. Versibus*, ex Græco ἐμμέτρως, addidit Feuardentius a Frontone Duc. monitus. Sed cum ea vox in nullo prorsus occurrat ms. Latino, nec in edit. Eras. et Gall. neque admodum necessaria sit, hanc expunxi.

(3) *Portentorum inspector.* Vertit Billius, *portentorum observator;* sed minus bene Petavius, *prodigiorum artifex.*

(4) *Æonum.* Adde ex Græco, *suorum*, vel *ipsorum* quos videlicet hæretici confinxerant.

(5) *Errorem et adinventionem.* Gr. τὴν πλάνην, καὶ ἀνεύρεσιν, quæ perperam omnino vertit Gallasius, *impostura et commentum.*

(6) *Ἐμμέτρως.* In edit. Gall. male ἔμμετρος, pro ἐμμέτρως, *metrice, carmine.* Hinc ἐμμέτρως λέγειν

C et Plutarchi dialogo titulus, περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἐμμετρα τὴν Πυθίαν. Recte vero scribit Irenæus seniorem hunc, de quo loquitur, ἐμμέτρως ἐπιβεβοηκέναι, carmine invectum esse in Marcum. Sequuntur enim octo senarii iambici versus ; non omnino mali, inquit Fronto; et excepto sexto, cui sextus pes deest, integri.

(7) *Ἃ σὺ χορήγεις.* Leg. cum interp. ἃ σοι χορήγει. Sicque scripserunt Gallasius et Billius, licet absque ullius ms. cod. auctoritate.

(8) *Ὡς πατὴρ Σατανᾶ, εἰ.* Legendum volunt Scaliger et Petav. ὡς πατὴρ Σατὰν ἀεί, quamvis interpres vocem ἀεί haud agnoscat.

(9) *Ἐγχειρήματα.* Dele hanc vocem, quæ perperam huc irrepsit.

(10) *Ἀζαζήλ.* Angelus malus est, cujus mentio fit, ait Grabius, in paraphrasi Chaldaica Jonathani

ἕως τῶν τεσσάρων ἀριθμοῦντες οὕτω γεννῶσι τὴν δε- A tes, sic generant decadem. **81** Unum enim et duo. et tres, et quatuor, in unum compositæ (9), decem Æonum generaverunt numerum. Rursus autem dualitas ab ea (10) progressa usque ad episemon, duo, et quatuor, et sex, duodecadem ostendit. Et rursus a dualitate similiter numerantibus nobis usque ad x, xxx numerus ostensus est, in quo est ogdoas, et decas, et duodecas. Duodecadem igitur, eo quod episemon (11) habuerit consequentem sibi, propter episemon passionem vocant. Et propter hoc circa xii numerum (12) cum labes quædam facta fuisset, ovem luxuriatam aberrasse : quoniam apostasiam a duodecade factam dicunt. Similiter et a duodecade abscedentem unam Virtutem perisse divinant : et hanc esse mulierem, quæ perdiderit drachmam, et accenderit lucernam, et invenerit eam [71].Sic igitur et numeros reliquos, in drachma qui (13) sunt novem, in ove vero undecim (14), perplexos sibimetipsis, xcix numerum generare : quoniam novies undecim. xcix fiant. Quapropter et *Amen* hunc habere dicunt numerum.

κάδα. Μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς, καὶ τέσσαρες, συντεθεῖσαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τὸν τῶν δέκα Αἰώνων ἀπεκύησαν ἀριθμόν. Πάλιν δ' αὖ ἡ δυὰς ἀπ' αὐτῆς προελθοῦσα ἕως τοῦ ἐπισήμου (1), οἷον δύο καὶ τέσσαρες καὶ ἕξ, τὴν δωδεκάδα ἀπέδειξε. Καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς δυάδος ὁμοίως ἀριθμούντων ἡμῶν ἕως τῶν δέκα (2), ἡ λ ἀνεδείχθη, ἐν ᾗ ὀκτὼ καὶ δέκα καὶ δώδεκα. Τὴν οὖν δωδεκάδα διὰ τὸν ἐπίσημον (3) συνεσχηκέναι, διὰ τὸ συνεπακολουθήσασαν αὐτῇ τὸ ἐπίσημον, πάθος λέγουσι. Καὶ διὰ τοῦτο περὶ τὸν δωδέκατον ἀριθμὸν τοῦ σφάλματος γενομένου, τὸ πρόβατον ἀποσκιρτῆσαν πεπλανῆσθαι, ἐπειδὴ τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ δωδεκάδος γεγενῆσθαι φάσκουσι. Τῷ αὐτῷ τρόπῳ καὶ ἀπὸ τῆς δωδεκάδος ἀπόστασιν μίαν δύναμιν (4) ἀπολωλέναι μαντεύονται· καὶ ταύτην εἶναι τὴν γυναῖκα B τὴν ἀπολέσασαν τὴν δραχμὴν καὶ ἅψασαν λύχνον καὶ εὑροῦσαν αὐτήν. Οὕτως οὖν καὶ (ἐπὶ) τοὺς (5) ἀριθμοὺς τοὺς καταλειφθέντας, ἐπὶ μὲν τῆς δραχμῆς τοὺς ἐννέα (6), ἐπὶ δὲ τοῦ προβάτου τοὺς ἕνδεκα (7) ἐπιπλεκομένους ἀλλήλοις, τὸν τῶν ἑνενηκονταεννέα τίκτειν ἀριθμὸν, ἐπεὶ ἐννάκις τὰ ἕνδεκα ἑνενηκονταεννέα γίνεται. Διὸ καὶ τὸ *ἀμὴν* (8) τοῦτον λέγουσιν ἔχειν τὸν ἀριθμόν.

BILLII INTERPRETATIO.

binario omnia coagmentata esse inquiunt: atque ab unitate usque ad quaternarium numerantes, ad hunc modum decadem gignunt. Unum etenim, et duo,et tria, et quatuor, in unum conflata, decem Æonum numerum procrearunt. Rursus autem binarius ab ea progressus usque ad senarium, hoc est, duo, et quatuor, et sex, duodecadem effecerunt. Ac rursus si a binario ad denarium usque numeremus, exsistit tricenarius, in quo octo, et decem, et duodecim continentur. Itaque duodecadem, quod asseclam senarium habuerit, senarii ratione passionem vocant. Ob eamque causam, quia circa duodenarium numerum error contractus sit, ovem abscessisse atque aberrasse : quandoquidem defectionem a duodecade factam esse contendunt. Eodemque modo a duodecade etiam Virtutem unam abscedentem periisse vaticinantur : eamque per mulierem eam significari, quæ cum drachmam amisisset, accensa lucerna eam invenit. Sic igitur et numeros, qui superérant, nempe in drachma novem, in ove undecim, inter se conjunctos, nonagenarium nonum numerum procreare; novies quippe undecim nonaginta novem efficere. Unde etiam ἀμὴν hunc numerum habere aiunt.

[71] Luc. xv, 8.

vulgo ascripta ad Genes. vi, 5. In libro Enochi decimus ordine inter xx angelos lapsos numeratur. De hoc plura somniarunt Rabbini. Lege sis Agrippam lib. ii *De occult.* philos.; Reuchlinum lib. iii *De Arte cabalistica*, et Moynii Notas ad Barnabæ Epistolam pag. 648 et seqq.

(1) *Ἕως τοῦ ἐπισήμου.* Scilicet ς, quod senarii numeri nota est.

(2) *Ἀπὸ τῆς δυάδος... ἕως τῶν δέκα.* Duo enim, et quatuor, et sex, et octo, et decem, triginta efficiunt.

(3) *Διὰ τὸν ἐπίσημον*, etc. Hæc ex veteri versione ita emendanda existimant Billius et Petav. Διὰ τὸ τὸν ἐπίσημον ἐσχηκέναι συνακολουθήσαντα αὐτῇ, διὰ τὸν ἐπίσημον. Sed hanc emendationem minus probat Grabius. Utrovis enim modo, ait, ταυτολογίας crimen vix effugit Irenæus, nec satis clare, quomodo senarium contineat duodecas, explicat. Mallet itaque vir doctissimus, leviori mutatione facta, legere : Διὰ τὸν ἐπίσημον συνεσχηκέναι, διά τε συνεπακολουθῆσαι δὶς αὐτῇ τὸν ἐπίσημον. Sed qui duodenarius numerus ἐπίσημον bis habeat comitem, non satis video. A prima enim numerali nota α' usque ad ιβ' numeranti mihi, semel duntaxat occurrit ς'. Quare Billii lectionem prætulerim, nec ob id Irenæum ταυτολογίας reum egerim. Aliud enim esse puto, in duodenario numero ἐπίσημον contineri; aliud duodenarium numerum propter ἐπίσημον vocari πάθος. Sed quæ, inquis, istius appellationis ratio? Hæc in mentem venit : a duodenario numero abstracto semel episemo, qui quidem in litterarum ordinem et numerum non venit, supersunt undecim litteræ duntaxat. Hinc in duo- C decade πάθος, seu, quod alibi dicunt hæretici, ὑστέρημα, defectus unius litteræ : figura defectus, seu passionis quæ, abscedente uno Æone, postremæ Æonum duodecadi contigit.

(4) *Ἀπόστασιν μίαν δύναμιν.* Leg. ἀποστᾶσαν, non ἀπόστασιν.

(5) *Καὶ ἐπὶ τούς.* Dele ἐπί.

(6) *Ἐπὶ μὲν τῆς δραχμῆς ἐννέα.* Mulier enim Luc. xv, 8, dicitur habuisse *drachmas decem*, quarum una perdita, supersunt novem.

(7) *Ἐπὶ δὲ τοῦ προβάτου τοὺς ἕνδεκα.* Hæc non de ipsis ovibus centum, de quibus in Evangelio, sed de Æonum duodecade, per oves significata, intelligenda sunt. Uno siquidem Æone aberrante, per *ovem luxuriatam* figurato, supersunt undecim.

(8) *Τὸ ἀμήν.* α' 1, μ' 40, ή 8, ν' 50; simul addita, 99.

(9) *Unum enim, et duo*, etc. Vel ex Græco scribe, *una enim et duæ et tres et quatuor in unum compositæ*; vel, si malis, lege, *unum enim et duo et tria et quatuor in unum composita.* D

(10) *Ab ea.* Melius, *a se.*

(11) *Eo quod episemon.* Vide not. 3.

(12) xii *numerum.* Sic Clarom. cod. melius quam editt. om. *duodecim numerum.* Si enim numerus ex integro scribatur, ponendum est, *duodecimum numerum.*

(13) *Qui.* Al. *quæ.*

(14) *Undecim.* Sic Feuardentius monitu Frontonis Duc. et Græci textus auctoritate correxit. Nam in editt. Eras. et Gall. ac mss. omnibus legitur *undecies novem*; quod oscitantia scribarum ex sequenti commate huc perperam translatum est.

2. Non pigritabor autem tibi et aliter eos interpretantes annuntiare, ut undique conspicias fructum eorum. Litteram enim H, cum episemo, ogdoadem esse volunt, cum ab alpha beta (1) octavo sit posita loco; rursus iterum sine episemo computantes numerum ipsarum litterarum, et componentes usque ad H, triacontadem ostendunt. Incipiens 82 enim quis ab A, et perfiniens (2) in H, per numeros litterarum, abstrahens autem episemum et insuper conjungens incrementum litterarum, inveniet tricenarium numerum. Usque enim ad E litteram (3), XV fiunt: post deinde appositus eis VII numerus, II et XX perficit: cum autem appositum est ils H, quod est VIII, admirabilem triacontadem adimplevit. Et hinc ostendunt ogdoadem matrem triginta Æonum. Quoniam igitur ex tribus virtutibus unitus est tricenarius numerus, ter idem factus, XC fecit (4). Et ipsa autem trias in se composita IX generavit. Sic ogdoas XCIX generavit numerum. Et quoniam duodecimus Æon absistens reliquit sursum XI, consequenter dicunt (5) typum litterarum in figura Logi positum esse (undecimam enim in litteris esse A, qui est numerus XXX) et secundum imaginem positum esse superioris dispositionis: quoniam ab alpha sine episemo, ipsarum litterarum numerus usque ad A compositus, secundum augmentum litterarum cum ipso A, XC et IX facit numerum (6). Quoniam autem A, quæ

A 2. Οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ἄλλως ἐξηγουμένων αὐτῶν ἀπαγγεῖλαι, ἵνα πανταχόθεν κατανοήσῃς τὸν καρπὸν αὐτῶν. Τὸ γὰρ στοιχεῖον τὸ η σὺν μὲν τῷ ἐπισήμῳ ὀγδοάδα εἶναι θέλουσιν, ἀπὸ τοῦ πρώτου (7) ὀγδόου κείμενον τόπου· εἶτα πάλιν ἄνευ τοῦ ἐπισήμου ψηφίζοντες τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν τῶν στοιχείων, καὶ ἐπισυνθέντας μέχρι τοῦ η, τὴν τριακοντάδα ἐπιδεικνύουσιν. Ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τοῦ ἄλφα καὶ τελευτῶν εἰς τὸ η, τῷ ἀριθμῷ τῶν στοιχείων, ὑπεξαιρούμενος δὲ τὸ ἐπίσημον, καὶ ἐπισυντιθεὶς τὴν ἐπαύξησιν τῶν γραμμάτων, εὑρήσει τὸν τῶν τριάκοντα ἀριθμόν. Μέχρι γὰρ τοῦ θ (8) στοιχείου πεντεκαίδεκα γίνονται· ἔπειτα προστεθεὶς αὐτοῖς ὁ τῶν ἐπτὰ ἀριθμὸς, β καὶ κ ἀπετέλεσε· προσελθὸν τούτοις τὸ η, ὃ ἐστιν ὀκτὼ, τὴν θαυμασιωτάτην τριακοντάδα ἀνεπλήρωσε.

B Καὶ ἐντεῦθεν ἀποδεικνύουσι τὴν ὀγδοάδα μητέρα τῶν τριάκοντα Αἰώνων. Ἐπεὶ οὖν ἐκ τριάκοντα (9) δυνάμεων ἥνωται ὁ τῶν λ ἀριθμὸς, τρεῖς αὐτὸς γενόμενος, τὰ ἐνενήκοντα ἐποίησε (τρὶς γὰρ τριάκοντα, ἐνενήκοντα [10]). Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τριὰς ἐφ' ἑαυτῆς συντεθεῖσα, ἐννέα ἐγέννησεν. Οὕτως δὲ ἡ ὀγδοὰς τὸν τῶν ἐννέα (11) παρ' αὐτοῖς ἀπεκύησεν ἀριθμόν. Καὶ ἐπεὶ ὁ δωδέκατος Αἰὼν ἀποστὰς κατέλειψε τοὺς ἄνω ἑνδεκα, κατάλληλον λέγουσι (12) τὸν τύπον τῶν γραμμάτων τῷ σχήματι τοῦ λόγου (13) κεῖσθαι (ἑνδέκατον γὰρ τῶν γραμμάτων κεῖται τὸ λ (14), ὅ ἐστιν ἀριθμὸς τῶν λ'), καὶ κατ' εἰκόνα κεῖσθαι τῆς ἄνω οἰκονομίας· ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, χωρὶς τοῦ ἐπισήμου, αὐτῶν τῶν

BILLII INTERPRETATIO.

2. Nec vero tibi aliam quoque eorum expositionem referre gravabor, ut undecunque eorum fructum animadvertas. Litteram enim H, addita senarii nota, ogdoadem esse volunt, utpote a prima littera octavo loco sitam: ac rursus postea absque senarii nota litterarum ipsarum numerum subducentes, easque usque ad H copulantes, tricenarium edunt. Etenim qui ab A auspicatus in H desierit, per litterarum numerum, dempta senarii nota, atque conjunctis litterarum incrementis, tricenarium numerum reperiet. Etenim usque ad elementum E, quindecim fiunt; quibus si septenarium adjunxeris, duo et viginti emergent: ad quæ cum insuper accesserit H, qui est octonarius, mirificus ille tricenarius expletur. Atque hinc adducti, ogdoadem triginta Æonum matrem esse probant. Quoniam igitur tricenarius numerus ex tribus virtutibus compactus est, ter in se ductus nonaginta efficit. Ter enim triginta, nonaginta sunt. Atque item ternarius in seipso compositus nonarium procreavit. Et quoniam duodecimus Æon abscedens undecim alios sursum reliquit, aiunt litterarum formam in Λόγου, id est, Sermonis figura apte et congruenter sitam esse. Undecimam enim litterarum esse Λ, qui tricenarius est numerus, atque ad supernæ dispensationis imaginem collocatam esse: quandoquidem ab A, si senarii notam exceperis, litterarum numerus usque ad Λ compositus, juxta earum incrementum, adjuncta Λ, nonum ac nonagenarium numerum efficit. Quod autem Λ, quæ ordine undecima est, ad æqualis suæ investigatio-

(1) *Ab alpha beta.* Sic Clarom. Cæteri omnes, conjunctim *alphabeta.* Sed melius omisisset interpres, *beta*; adhuc melius, si Græca secutus scripsisset, *a prima littera.*

(2) *Perfiniens.* Pro *perficiens* ex Arund. et Voss. restituit Grabius. Consent. Clarom.

(3) *Litteram.* Loco *litteræ* Grabius reposuit *litteram*, Græci textus et cod. Voss. auctoritate. Suffragatur et Pass.

(4) *Fecit.* Arund. *facit.* Sed post hoc verbum adde ex Græco: *ter enim triginta, nonaginta sunt*; quæ male omisit interpres.

(5) *Reliquit sursum* XI, *consequenter dicunt.* Græca sic vertissem: *reliquit superiores undecim, consentaneum dicunt.*

(6) *Compositus... facit numerum.* Sic Feuard. solus Frontonis Ducæi judicio, Græcique textus auctoritate reposuit, pro *compositum... faciunt*, uti corrupte legitur in Eras., Gall. et mss. omnibus.

(7) Ἀπὸ τοῦ πρώτου ὀγδόου κείμενον τόπου. Legi vult Grabius: Ἀπὸ τοῦ α' ὀγδόου κείμενον τόπ. Sed expungere vocem πρώτου, huicque substituere α' nihil necesse est. Legere sufficiat: Ἀπὸ τοῦ πρώ-

C του (στοιχείου scilicet) ὀγδόῳ κείμενον τόπῳ.

(8) *Τοῦ θ.* Lege cum interp. τοῦ ε.

(9) *Ἐκ τριάκοντα.* Leg. ἐκ τριῶν, ogdoade scilicet, decade, et duodecade. Sed in Petavii edit. pro ἐκ, perperam legitur ἐν.

(10) *Τρεῖς αὐτὸς γενόμενος... τρὶς γὰρ τριάκοντα.* Sic ex veteri interp. corrigas cum Frontone Duc.: τρὶς αὐτὸς γενόμενος... τρὶς γὰρ τριάκοντα.

(11) *Τῶν ἐννέα.* Leg. τῶν ἐνενήκοντα ἐννέα.

(12) *Τοὺς ἄνω ἑνδεκα, κατάλληλον λέγουσι.* Legit Billius, cum vet. ἄνω τοὺς ἑνδεκα, καταλλήλως λέγουσι. Sed cum Græcorum, prout nunc sunt, sanus sit sensus, haud immutanda vellem; mallemque Latina Græcis, quam Græca Latinis aptari.

(13) *Τῷ σχήματι τοῦ λόγου.* Ἐν τῷ σχήματι legi vult Billius, sed frustra, si vox κατάλληλον retineatur. At recte monet vir eruditus, loco λόγου substituendam esse litteram λ, in quam solam quadrant quæcunque hic dicuntur; nihil autem in λόγου.

(14) *Κεῖται τὸ λ.* Legisse videtur interpres κεῖσθαι τὸ λ.

γραμμάτων ὁ ἀριθμὸς ἕως τοῦ λ συντιθέμενος κατὰ A
τὴν παραύξησιν τῶν γραμμάτων σὺν αὐτῷ τῷ λ τὸν
τῶν ἐνενηκονταεννέα ποιεῖται ἀριθμόν. Ὅτι δὲ τὸ λ
ἐνδέκατον ὂν τῇ τάξει ἐπὶ τὴν τοῦ ὁμοίου αὐτοῦ
κατῆλθε ζήτησιν, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸν δωδέκατον
ἀριθμὸν, καὶ εὑρὸν αὐτὸν ἐπληρώθη, φανερὸν εἶναι
ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος τοῦ στοιχείου. Τὸ γὰρ λ,
ὥσπερ ἐπὶ τὴν τοῦ ὁμοίου αὐτῷ ζήτησιν παρα-
γενόμενον καὶ εὑρὸν καὶ εἰς ἑαυτὸν ἁρπάσαν αὐτὸν,
τὴν τοῦ δωδεκάτου ἀνεπλήρωσε χώραν, τοῦ Μ στοι-
χείου ἐκ δύο Λ συγκειμένου. Διὸ καὶ φεύγειν αὐτοῦ (1)
διὰ τῆς γνώσεως τὴν τῶν ϚΘ χώραν, τουτέστι τὸ
ὑστέρημα, τύπον ἀριστερᾶς χειρός· μεταδιώκειν δὲ
δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα μετάστησε (2).

3. Σὺ μὲν ταῦτα διερχόμενος, ἀγαπητὲ, εὖ οἶδα, ὅτι
γελάσεις πολλὰ τὴν τοιαύτην αὐτῶν οἰησίσοφον μωρίαν. B
Ἄξιοι δὲ πένθους οἱ τηλικαύτην θεοσέβειαν καὶ τὸ
μέγεθος τῆς ἀληθείας (3) ἀῤῥήτου δυνάμεως καὶ τὰς
τοσαύτας οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἄλφα καὶ τοῦ
βῆτα καὶ δι' ἀριθμῶν, οὕτως ψυχρῶς καὶ βεβιασμέ-
νως διασύροντες. Ὅσοι δὲ ἀφίστανται τῆς ἐκκλησίας
καὶ τούτοις τοῖς γραώδεσι μύθοις πείθονται, ἀληθῶς
αὐτοκατάκριτοι Οὓς ὁ Παῦλος ἐγκελεύεται ἡμῖν *μετὰ*
μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτεῖσθαι. Ἰωάν-
νης δὲ, ὁ τοῦ Κυρίου μαθητὴς, ἐπέτεινε τὴν κατα-
δίκην αὐτῶν, μηδὲ *χαίρειν* αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν λέγεσθαι
βουληθείς. *Ὁ γὰρ λέγων αὐτοῖς*, φησὶ, *χαίρειν,*
κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτῶν τοῖς πονηροῖς. Καὶ
εἰκότως (4)· *οὐκ ἔστι γὰρ χαίρειν* (5) *τοῖς ἀσεβέσι,*
λέγει Κύριος. Ἀσεβεῖς δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἀσέβειαν

est (6) undecimo loco in ordine, ad similis sui (7)
descendit inquisitionem, ut impleret XII numerum,
et cum invenisset eum, adimpleta est; manifestum
esse ex ipsa figuratione litteræ. A enim quasi ad
sui similis inquisitionem adveniens, et inveniens,
et in semet rapiens ipsum, duodecimum (8) adim-
plevit locum, M littera ex duobus lambdis ΛΛ con-
sistente. Quapropter et fugere eos per agnitionem
XCIX locum, hoc est, deminorationem, ϠΘ typum
sinistræ manus: sectari autem unum, quod addi-
tum super nonagintanovem in dexteram eos ma-
num transtulit.

τὸ ἓν, ὁ προστεθὲν τοῖς ἐνενηκονταεννέα, εἰς τὴν

3. Tu quidem hæc pertransiens (9), dilectissime,
optime scio quoniam ridebis multum tantam illo-
rum in tumore sapientem stultitiam. Sunt autem
digni planctu, qui tantam Dei religionem, et ma-
gnitudinem vere inenarrabilis virtutis, et tantas
dispositiones Dei per A et B, et per numeros tam
frigidos, et(10) vi extortos enuntiant. Quotquot autem
absistunt ab Ecclesia, et iis anilibus fabulis assen-
tiunt, vere a semetipsis sunt damnati: quos Paulus
jubet nobis *post primam et secundam correptionem*
devitare [73]. Joannes enim, Domini discipulus, super-
extendit damnationem in eos, neque *Ave* a no-
bis eis dici volens: *Qui enim dicit*, inquit, *eis Ave,*
communicat operibus ipsorum nequissimis [74]. Et
merito: *Non enim est gaudere impiis* (11), *dicit Do-*
minus [75]. Impii autem super omnem impietatem hi

BILLII INTERPRETATIO.

nem descenderit, ut duodenarium numerum absolveret, eoque invento expleta sit, perspicuum esse ex ipsa figura litteræ M, quæ ex duabus Λ composita est. Ex quo etiam effici, ut ipsi nonagenarii noni locum, hoc est, defectum, sinistræ manus typum, per cognitionem fugiant, unum autem consectentur; quod quidem si ad nonaginta novem accesserit, ad dextram eos manum transfert.

3. Equidem non dubito, vir charissime, quin tu, cum hæc leges, hujusmodi ipsorum falsa sapientiæ opinione sese venditantem stultitiam effuse risurus sis. Æquum est autem eos lugere, qui talem Dei cultum, vereque ineffabilis potentiæ magnitudinem, totque ac tantas Dei administrationes per alpha et beta, ac per numeros adeo frigide et contorte lacerant. Ii autem omnes, qui ab Ecclesia abscedunt, atque anilibus hisce fabulis fidem arrogant, vere ipsimet a se condemnati sunt: quos Paulus nobis post

[73] Tit. III, 10. [74] II Joan. 11. [75] Isa. XLVIII, 22.

(1) *Φεύγειν αὐτοῦ.* Leg. φεύγειν αὐτούς.

(2) *Τύπον ἀριστερᾶς... εἰς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ* (lege αὐτοὺς cum vet.) *χεῖρα μετέστησε.* His lucem afferunt quæ Cassianus *Collat.* XXIV, cap. 26, ait: *Centenarius numerus de sinistra transfertur in dexteram: et licet eamdem in supputatione digitorum figuram tenere videatur, nimium tamen quantitatis magnitudine supercrescit.* Veteres siquidem utebantur manuum digitis ut numerarent; et læva indicabant omnes numeros infra centenarium, digitis varie conformatis: dextera vero numeros supra centenarium. Hinc illud Juvenalis de Nestore, sat. X:

...Atque suos jam dextera computat annos:

id est, vixit jam amplius centum annis. Et Sidonius Apollinaris lib. IX, epist. 9, ad Faustum, in fine: *Quandoquidem tuos annos jam dextera numeraverit*: i. e. jam centesimum annum attigisti, vel superasti.

(3) *Ἀληθείας.* Leg. cum vet. ἀληθῶς.

(4) *Καὶ εἰκότως. Et merito*, scilicet eis *Ave* dicere prohibuit.

(5) *Οὐκ ἔστι γὰρ χαίρειν.* Hunc Isaiæ locum sic accipere videtur Irenæus, quasi sensus esset, salutem impiis non esse dicendam. Alludit scilicet ad vulgatam illam Græcorum initio epistolarum formulam, χαίρειν, et dum salutem sibi precabantur, χαίρε. At plerique aliter prophetæ verba interpretantur, nimirum nulla pace, animique tranquillitate frui impios, sed continuam eos manere mentis agitationem.

(6) *Quæ est. Quæ* iterum addidit Feuard. ex Græco.

(7) *Similis sui.* Hic rursus Græca secutus est Feuard. a Frontone monitus. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, pro *sui* legitur *eorum.*

(8) *Duodecimum.* Al. *duodecimi.*

(9) *Pertransiens.* I. e. *legens, legendo percurrens.*

(10) *Vi extortos.* Feuard. *sic vi extortos*; Eras. ac Gall. *sic extortos.* Sed Græca sonant: *tam frigide et violenter.*

(11) *Non est gaudere impiis.* Sic cum Irenæo vertit et Augustinus lib. XIV *De civit. Dei*, cap. 8. Vulgata vero nostra habet: *non est pax impiis.*

sunt, qui factorem cœli et terræ, unum Deum omnipotentem, super quem alius Deus non est, ex labe, et ipsa ex altera labe facta, emissum dicunt: et sic jam, secundum eos, esse eum emissionem tertiæ labis. Quam sententiam digne (1) exsufflantes, et catathematizantes, oportet porro (2) alicubi et longe fugere ab eis: et quanto plus hæc affirmant et gaudent in iis adinventionibus suis, tanto magis sciamus plus eos agitari ab ogdoadis nequissimis spiritibus (3). Quemadmodum hi, qui in phreneticam passionem inciderunt, aut plus rident (4), et valere se putant, et quasi sani omnia agunt, quædam autem et quasi plus quam sani sunt, tanto magis male habent: similiter autem et hi, quo magis plus sapere putantur, enervantes semetipsos, **84** super tonum sagittantes (5), tanto magis non sapiunt. Exiens enim immundus spiritus ignorantiæ, dein vacantes eos, non Deo, sed mundialibus quæstionibus inveniens, assumens alios spiritus septem nequiores semetipso [18]; et infatuans illorum sententiam (6), quasi possint quæ sunt super Deum adinvenire, et aptabiliter in exclusionem compositam (7), ogdoadem ignorantiæ (8) nequissimorum spirituum in eos deposuit.

A οὗτοι, οἱ τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, μόνον Θεὸν παντοκράτορα, ὑπὲρ ὃν ἄλλος Θεὸς οὐκ ἔστιν, ἐξ ὑστερήματος, καὶ αὐτοῦ ἐξ ἄλλου ὑστερήματος γεγονότος, προβεβλῆσθαι λέγοντες· ὥστε κατ' αὐτοὺς εἶναι αὐτὸν προβολὴν τρίτου ὑστερήματος (9). Ἣν γνώμην ὄντως καταφυσήσαντας καὶ καταθεματίσαντας, δέον πόρρω που μακρὰν φυγεῖν ἀπ' αὐτῶν· καὶ ᾗ πλέον διισχυρίζονται καὶ χαίρουσιν ἐπὶ τοῖς παρευρήμασιν αὐτῶν, ταύτῃ μᾶλλον εἰδέναι πλέον αὐτοὺς ἐνεργεῖσθαι ὑπὸ τῆς ὀγδοάδος τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Καθάπερ οἱ εἰς φρενίτιδα διάθεσιν ἐμπεσόντες, ᾗ πλέον γελῶσι καὶ ἰσχύειν δοκοῦσιν καὶ ὡς ὑγιαίνοντες πάντα πράττουσιν, ἕνια δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ ὑγιαίνειν, ταύτῃ μᾶλλον κακῶς ἔχουσιν· ὁμοίως δὲ καὶ οὗτοι, ᾗ μᾶλλον ὑπερφρονεῖν δοκοῦσι καὶ ἐκνευρίζουσιν ἑαυτοὺς, ὑπέρτονα τοξεύοντες (10), ταύτῃ μᾶλλον οὐ σωφρονοῦσιν. Ἐξελθὸν γὰρ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα τῆς ἀγνοίας (11), ἔπειτα σχολάζοντας αὐτοὺς οὐ Θεῷ, ἀλλὰ κοσμικαῖς ζητήσεσιν εὑρὸν, προσπαραλαβὸν ἕτερα πνεύματα ἑπτὰ πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ χαυνῶσαν αὐτῶν τὴν γνώμην, ὡς δυναμένων τὰ ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἐννοεῖν, καὶ ἐπιτήδειον (12) εἰς ὑπερέκκρουσιν (13) κατασκευάσαν, τὴν ὀγδοάδα τῆς ἀνοίας (14) τῶν πονηρῶν πνευμάτων εἰς αὐτοὺς ἐνεθήκωσε.

B

BILLII INTERPRETATIO.

unam atque alteram admonitionem vitandos esse præcipit. Joannes vero, Domini discipulus, condemnationem eorum auxit, ut qui ne ipsis quidem salutem a nobis dici velit. *Qui enim*, inquit, *dicit eis, Ave, communicat operibus eorum malis.* Idque haud sane abs re. *Non enim est salus impiis, dicit Dominus.* Impii enim, imo omni impietate sceleratiores isti sunt, qui cœli ac terræ conditorem, solum Deum omnipotentem, præter quem Deus alius nullus est, ex defectu, eoque ex alio defectu orto, productum esse dicunt: ita ut, de eorum mente ac sententia, a tertio defectu ortum traxerit. Quam quidem sententiam profecto exsufflare et exsecrari debemus, proculque ab eis fugere: quoque asseverantius loquuntur, atque inventis suis impensius oblectantur, eo magis persuasum habere eos a malorum spirituum ogdoade vehementius afflari. Quemadmodum enim ii, qui in phrenesim inciderunt, quo effusius rident, ac valere se existimant, atque ut sani omnia faciunt, nonnulla etiam supra quam sani, eo gravius ac periculosius ægrotant: ad eumdem modum hi quoque, quo magis insigni quadam sapientia pollere sibi videntur, seque ipsos enervant, dum arcu immodice contento jaculantur, tanto magis desipiunt. Egressus

[18] Matth. XII, 43.

(1) *Digne.* Gr. ὄντως, *vere.*

(2) *Porro.* Ut Græcis πόρρω, sic et Latinis *porro* pro *procul* dicitur. Hac voce eo sensu utuntur Virgilius, Terentius et Livius.

(3) *Ab ogdoadis nequissimis spiritibus.* Sic Clarom., *spiritibus* nimirum, juxta Græc. πνευμάτων, pro *spiritalibus*, ut habent editt. omnes. Sed vertere debuisset interpres: *ab ogdoade nequissimorum spirituum*; ut paulo post scribit: *ogdoadem ignorantiæ nequissimorum spirituum.*

(4) *Aut plus rident.* Græc. ᾗ (non ἢ) πλέον γελῶσι, quod vertendum erat: *quanto plus rident.*

(5) *Super tonum sagittantes.* Barbara versio, pro *cum arcu immodice contento jaculantur.*

(6) *Infatuans illorum sententiam.* Melius Petavius, *inflatis vana persuasione eorum animis.*

(7) *In exclusionem compositam.* Vertendum erat: *in excussionem componens.* Vide not. 13.

(8) *Ignorantiæ.* Scribe, *insipientiæ*: ἀγνοίας enim pro ἀνοίας hic, ut et paulo superius, male legit interpres. Vide not. 11.

(9) Προβολὴν τρίτου ὑστερήματος. Passionis scilicet matris Achamoth, quæ ipsa ὑστέρημα est, seu passio ex Sophiæ passione orta.

(10) Ὑπέρτονα τοξεύοντες. Ὑπέρτονα, vel, ut legisse videtur interpres noster, ὑπέρτονον τοξεύειν, de iis communi proverbio dicitur, qui propriæ sortis obliti, majora conantur quam pro sua facultate. Metaphora sumitur a sagittariis, qui plus æquo nervum intendentes, arcum frangunt.

C

(11) *Πνεῦμα τῆς ἀγνοίας.* Sic quidem legit interpres. Sed malim cum Frontone Duc. pro ἀγνοίας legere ἀνοίας, *insipientiæ.* Magis enim cohærere videtur hæc lectio cum antecedentibus et consequentibus. Mox dixit Irenæus, Marcosios *quo magis sapere putantur, tanto magis non sapere.* Tum rationem afferens, statim subjungit: ἐξελθὸν γὰρ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα τῆς ἀνοίας, etc. Quasi diceret, ideo minus illos sapere, quia mentem eorum pervasit spiritus insipientiæ. Quod paulo post confirmans subdit, τὴν ὀγδοάδα τῆς ἀνοίας τῶν πονηρῶν πνευμάτων, *pravorum insipientiæ spirituum ogdoada in eos immissam esse.*

(12) Ἐπιτήδειον. Adverbialiter accipio, sicque accipisse videtur interpres, nisi legerit ἐπιτηδείως.

(13) Ὑπερέκκρουσιν. Ὑπέκκρουσιν legere malunt Billius et Petavius, et ita vertunt, ut idem significet quod παράκρουσιν, *fraudem.* Ego vero vocem ὑπερέκκρουσιν præferrem, interpretarerque, *vehementem agitationem*: quæ quidem significatio mihi videtur apprime convenire iis qui, a dæmone impulsi, *enervant semetipsos, dum arcu velut acrius intento sagittas emittentes*, nihil non moliuntur, ut *possint quæ sunt super Deum adinvenire.*

D

(14) Τῆς ἀνοίας. Legendum cum interp. volunt Billius et Petavius, τῆς ἀγνοίας, sed frustra. Vide not. 11.

CAPUT XVII [76].

Qui res creatas secundum imaginem invisibilium conditas fingerent Marcosii.

1. Βούλομαι δέ σοι καὶ ὡς αὐτὴν τὴν κτίσιν κατ' εἰκόνα τῶν ἀοράτων ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, ὡς ἀγνοοῦντος αὐτοῦ, κατεσκευάσθαι διὰ τῆς Μητρὸς λέγουσι, διηγήσασθαι. Πρώτον μὲν τὰ τέσσαρα στοιχεῖά φασι, πῦρ, ὕδωρ, γῆν, ἀέρα, εἰκόνα προβεβλῆσθαι τῆς ἄνω πρώτης τετράδος· τάς τε ἐνεργείας αὐτῶν συναριθμουμένας, οἷον θερμόν τε καὶ ψυχρὸν, ξηρόν τε καὶ ὑγρὸν, ἀκριβῶς ἐξεικονίζειν τὴν ὀγδοάδα. Ἐξῆς δέκα δυνάμεις οὕτως καταριθμοῦσιν· ἑπτὰ μὲν σωματικὰ (1) κυκλοειδῆ, ἃ καὶ οὐρανοὺς καλοῦσιν· ἔπειτα τὸν περιεκτικὸν αὐτῶν κύκλον, ὃν καὶ Ὄγδοον οὐρανὸν ὀνομάζουσι· πρὸς δὲ τούτοις ἥλιόν τε καὶ σελήνην. Ταῦτα δέκα ὄντα τὸν ἀριθμὸν, εἰκόνας λέγουσιν εἶναι τῆς ἀοράτου δεκάδος, τῆς ἀπὸ Λόγου καὶ Ζωῆς προελθούσης. Τὴν δὲ δωδεκάδα μηνύεσθαι διὰ τοῦ ζωδιακοῦ τοῦ καλουμένου κύκλου. Τὰ γὰρ δώδεκα ζώδια φανερώτατα τὴν τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας θυγατέρα δωδεκάδα σκιαγραφεῖν λέγουσι. Καὶ ἐπεὶ ἀντεπεζεύχθη, φασὶ, τὴν τῶν ὅλων φορὰν (2) ὠκυτάτην ὑπάρχουσαν, οὗπερ ὁ χρόνος (3) ὁ πρὸς αὐτῷ τῷ κύτει βαρύνων (4), καὶ ἀντιταλαντεύων τὴν ἐκείνων ὠκύτητα τῇ ἑαυτοῦ βραδυτῆτι, ὥστε αὐτὸν ἐν τριάκοντα ἔτεσι τὴν περίοδον ἀπὸ

1. Volo autem tibi referre quemadmodum et ipsam conditionem (5) secundum imaginem invibisilium a Demiurgo, quasi ignorante eo, fabricatam per Matrem dicunt. Primo quidem quatuor elementa dicunt, ignem, aquam, terram, et aerem, imaginem emissam esse superioris quaternationis : et operationes eorum cum eis annumeratas, id est, calidum et frigidum, humectum et aridum, diligenter imaginare (6) ogdoadem, ex qua (7) decem Virtutes sic enumerant : septem quidem corpora (8) circumlata (9), quæ etiam cœlos vocant : post deinde continentem eos circulum, quem octavum cœlum vocant, post deinde solem et lunam. Hæc cum sint decem numero, imagines dicunt esse invisibilis decadis ejus, quæ a **85** Logo et Zoe progressa sit. Duodecadem autem ostendi per eum, qui Zodiacus vocatur circulus. Duodecim enim signa manifestissime Hominis et Ecclesiæ filiam duodecadem, quasi per quamdam umbram pinxisse (10) dicunt. Et e contrario superjunctum, inquiunt, universorum oneri cum sit velocissimum quod superpositum est cœlum (11), qui ad ipsam (12) concavationem aggravat, et ex contrarietate mode-

BILLII INTERPRETATIO.

enim immundus ignorantiæ spiritus, ac postea eos, non Deo, sed mundanis quæstionibus occupatos nactus, assumptis septem aliis spiritibus nequioribus se, eorumque animo, quasi quæ supra Deum sint cogitatione comprehendere queant, intumefacto, atque apte ad suscipiendam fraudem comparato, malorum ignorantiæ spirituum ogdoadem in eos immisit.

CAPUT XVII.

1. Libet etiam, quo pacto creationem ipsam ad invisibilium imaginem a Demiurgo, velut ignorante eo, per Matrem fabricatam esse aiunt, tibi exponere. Primum igitur quatuor elementa, ignem, aquam, terram, aerem, ad supernæ quaternitatis imaginem producta fuisse tradunt : eorum autem actiones, hoc est, caliditatem, frigiditatem, siccitatem et humiditatem in eumdem numerum adjunctas, ogdoadis imaginem plane referre : deinde Virtutes decem ad hunc modum recensent : primum septem corpora globosa, orbiculari forma prædita, quæ etiam cœlos appellant : tum orbem eum, cujus complexu illa

[76] Cap. 14.

(1) *Σωματικά.* Malim cum Billio et Petavio legere σώματα, quam cum Grabio σωματικά.

(2) *Τὴν τῶν ὅλων φοράν.* Legit Petavius in not. ad Epiphan. πρὸς τὴν ὅλων φοράν.

(3) *Οὗπερ ὁ χρόνος.* Corruptus est, inquit Billius, hic locus. Vetus interpres habet, *quod superpositum est cœlum*, quasi in Græco legerit οὐρανός. Legendum est autem, ὁ ὑπερὼν, vel ὑπερκείμενος χρόνος. De Saturno enim Irenæum loqui perspicuum est.

(4) *Πρὸς αὐτῷ τῷ κύτει βαρύνων*, etc. Hinc patet solidos ab iis hæreticis fingi cœlos, duplicique motu circumactos inferiores planetarum orbes : altero ab ortu in occasum, secundum planum æquatoris ; altero ab occasu in ortum, lento et obliquo, secundum zodiacum. Vetus error. Sed de tota hac decem cœlorum hypothesi, eorumque conversione et situ, viderint astronomi.

(5) *Conditionem.* Sic κτίσιν, quæ Latine loquentibus *creatio* est, seu *res creatæ*, reddere amat barbarus interpres, *conditionem*.

(6) *Diligenter imaginare.* Pro, *accurate exprimere.*

(7) *Ex qua.* Perperam legens interpres ἐξ ἧς, pro ἐξῆς, perperam et vertit, *ex qua :* quasi decem illæ virtutes ex ogdoade ortum ducerent ; quod falsum. Lege ergo, *deinde*, *tum.*

(8) *Corpora.* Sic mss. Clarom., Pass., Voss. et Arund. cum editt. Eras., Gall. et Feuard. In Merc. 2 codd. legitur, *corporea :* quam quidem lectionem, quia Græco hodierno consentanea est, Grabio sequi placuit. Sed satius videtur Græca minus bona ex Latinis sanis emendare, quam Latina bona ex Græcis corruptis depravare.

(9) *Circumlata.* Ita mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon. Cæteræ editt. perperam, *circumdata.* *Circumlata* autem scribit interpres, pro *rotunda*, *orbicularis figuræ.* Nam hujus lib. cap. 25, *circumlationem* ponit pro *circulo :* quod lectionem nostram confirmat, legique *circulata*, ut suadet Fronto Duc., haud necesse esse probat.

(10) *Quasi per quamdam umbram pinxisse.* Melius *adumbrare*, vel *imaginem exprimere*, dixisset interpres.

(11) *Et e contrario superjunctum... quod superpositum est cœlum*, etc. Admodum intricata versio, nec accurata. Græca sic ego redderem : *Et quoniam, inquiunt, velocissimæ universitatis conversioni* (non *onzri*, ut male vertit interpres) *desuper oppositus est cæteris orbibus sublimior Saturnus* (non *cœlum*, ut male legens vertit noster), *qui propria mole gravans, illorum velocitatem tarditate sua moderatur, ita ut*, etc.

(12) *Qui ad ipsam.* Pass., Voss. et Feuard. in margine, *quia ipsam*, sed minus recte. Cæterum interpres ad Græcam vocem, magis quam ad Latinam attendens scripsit *qui* pro *quod*, sphalmate haud ipsi infrequenti.

ratur illorum velocitatem sua tarditate, ita ut in triginta annis circuitum a signo in signum faciat, imaginem dicunt eum Hori ejus, qui trigesimam nominis illorum matrem circumcontinet (1). Lunam quoque rursus suum cœlum circumeuntem triginta diebus, per dies numerum triginta Æonum significare. Et solem autem in duodecim mensibus circumeuntem, et perficientem circularem suam apocatastasin (2), per duodecim menses duodecadem manifestare. Et ipsos autem dies duodecim horarum mensuram habentes, typum non apparentis duodecadis esse. Sed et horam dicunt, quod est duodecimum diei, ex triginta partibus adornatam, propter imaginem triacontadis. Et ipsius autem zodiaci circuli circummensurationem (3) esse partium trecentarum sexaginta; quodque enim signorum, partes habere triginta. Sic quoque per circulum, imaginem copulationis eorum, quæ sunt duodecim, ad triginta custoditam dicunt. Adhuc etiam et terram in duodecim **86** climata divisam dicentes, et in unoquoque climate unamquamque virtutem ex cœlis secundum demis-

A σημείου ἐπὶ σημεῖον (4) ποιεῖσθαι, εἰκόνα λέγουσιν αὐτὸν τοῦ Ὅρου, τοῦ τὴν τριακοντώνυμον μητέρα αὐτῶν (5) περιέχοντος. Τὴν σελήνην τε πάλιν ἑαυτῆς οὐρανὸν ἐμπεριεχομένην (6) τριάκοντα ἡμέραις, διὰ τῶν ἡμερῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν τριάκοντα Αἰώνων ἐκτυποῦν (7). Καὶ τὸν ἥλιον δὲ ἐν δεκαδύο μησὶ περιεχόμενον καὶ τερματίζοντα τὴν κυκλικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν, διὰ τῶν δώδεκα μηνῶν τὴν δωδεκάτην (8) φανερὰν ποιεῖν. Τὰς δὲ ἡμέρας, δεκαδύο ὡρῶν (9) τὸ μέτρον ἐχούσας, τύπον τῆς φαεινῆς (10) δωδεκάδος εἶναι. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν ὥραν φασὶ, τὸ δωδέκατον τῆς ἡμέρας, ἐκ τριάκοντα μοιρῶν κεκοσμῆσθαι διὰ τὴν εἰκόνα τῆς τριακοντάδος. Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου τὴν περίμετρον εἶναι μοιρῶν τριακοσίων ἑξήκοντα (ἕκαστον γὰρ ζώδιον μοίρας
B ἔχει (11) τριάκοντα). Οὕτως δὲ καὶ διὰ τοῦ κύκλου τὴν εἰκόνα τῆς συναφείας τῶν δώδεκα πρὸς τὰ τριάκοντα τετηρῆσθαι λέγουσιν. Ἔτι μὴν καὶ τὴν γῆν εἰς δώδεκα κλίματα διῃρῆσθαι φάσκοντες, καὶ καθ' ἕκαστον κλίμα δύναμιν (12) ἐκ τῶν οὐρανῶν κατὰ κάθετον ὑποδεχομένην (13), ἐοικότα (14) τίκτουσαν τέκνα τῇ καταπεμπούσῃ τὴν ὑπόρροιαν δύναμιν (15),

BILLII INTERPRETATIO.

continentur, quem item octavum cœlum nominant : postremo solem et lunam. Hæc, quæ decem numero sunt, invisibilis illius decadis, quæ a Sermone et Vita prodiit, imagines esse contendunt. At vero duodecadem per eum orbem, qui Signifer appellatur, indicari. Per duodecim enim signa duodecadem illam, ex Homine et Ecclesia natam, perspicue adumbrari dicunt. Et quoniam universitatis conversioni, cujus summa est celeritas, Saturnus sublimiorem locum tenens, e contrario adjunctus est, qui ad cavitatem ipsam gravat, reliquorumque orbium celeritatem tarditate sua compensat : adeo ut ipse trigesimo quoque anno conversionem suam a centro ad centrum conficiat : qua etiam de causa Hori, qui ipsorum matrem triginta nominibus præditam continet, figuram eum esse aiunt. Lunam rursus cœlum suum triginta diebus peragrantem, per hos dies numerum triginta Æonum expressisse. Quin solem quoque duodecim mensibus orbem suum obeuntem, circularemque suam in integrum, ut ita dicam, restitutionem terminantem, per duodecim menses duodecadem aperte demonstrare. Dies item, qui duodecim horarum spatio definiuntur, illustris duodecadis figuram gerere. Horam item, quæ duodecima diei pars est, triginta gradibus ad exprimendam tricenarii figuram ornatam esse. Atque ipsius etiam signiferi orbis ambitum esse trecentorum sexaginta graduum : quodlibet enim signum triginta gradus habere. Eodemque modo per circulum, conjunctionis illius, quæ inter duodecim et triginta exsistit, imaginem servatam esse adstruunt. Quin in ipsam quoque terram (quam in duodecim climata divisam esse, ac singularem in singulis quibusque climatibus virtutem cœlitus ad perpendiculum suscipere, fetusque virtuti illi, quæ

(1) *Circumcontinet.* Sic in editt. Eras. et Gall. melius quam in Oxon. et codd. Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *circumtinet* : quia lib. II, cap. 2, ex codicum omnium tum editorum, tum mss. consensu scribitur, *circumcontinere*, et *circumcontineri*.

(2) *Apocatastasin.* Id est, *conversionem*, qua scilicet ad idem zodiaci signum et punctum revolvitur, unde primum discesserat.

(3) *Circummensurationem.* Al. *circumcommensurationem.*

(4) *Ἀπὸ σημείου ἐπὶ σημεῖον.* I. e. secundum duodecim zodiaci signa : Vel, ita ut ad idem zodiaci punctum redeat, a quo discesserat.

(5) *Τριακοντώνυμον μητέρα αὐτῶν.* Sophiam, puto, intelligit, Gnosticorum aviam, quia ex ea nata Achamoth. Τριακοντώνυμος vero dicitur, quia et nomine et ordine trigesima erat in Pleromate. Sicque accepisse videtur interpres vertens, *trigesimam nominis.* Hanc revera Horos veluti vallo circumplectitur, ne juvenili ardore iterum prorumpens, dispereat.

(6) *Ἐμπεριεχομένην.* Leg. cum interp. ἐμπεριερχομένην, vel, ut mavult Petavius, ἐκπεριερχομένην, uti et paulo post, περιερχόμενον, pro περιεχόμενον. Utrobique enim vertit ille, *circumeuntem.*

C (7) *Ἐκτυποῦν.* Sic Petavius. Reg. vero cod. et editt. Basil., Gall. et Feuard. ἐκτυπῶσι, pro quo Billius legi volebat ἐκτυπῶσαι. Sed melior est Petavii lectio.

(8) *Δωδεκάτην.* Legi mallem cum Grabio δωδεκάδα.

(9) *Τὰς δὲ ἡμέρας δεκαδύο ὡρῶν.* Recte observat Petavius *horam* apud Epiphanium duas æquinoctiales continere. Quod evidentius indicat id quod statim subjungitur, τὴν ὥραν, τὸ δωδέκατον τῆς ἡμέρας, ἐκ τριάκοντα μοιρῶν κεκοσμῆσθαι, *horam, quæ diei duodecima pars est, ex triginta partibus constare.* Sol enim diebus singulis circulum describit, qui in XII partes tricenarias divisus, gradibus constat CCCLX ac proinde singulis horis, æquinoctialis XV gradus; duabus horis, sive XII diei parte, XXX gradus conficit.

(10) *Φαεινῆς.* Leg. cum interp. οὐ φαεινῆς, *invisibilis et occultæ.*

D (11) *Ἔχει.* Ἔχειν legit vetus interpres.

(12) *Δύναμιν.* Leg. ex vet. interpr. ἑκάστην δύναμιν.

(13) *Ὑποδεχομένην... τίκτουσαν.* Hæc ad τὴν γῆν referenda.

(14) *Ἐοικότα.* Legit interpres, καὶ ἐοικότα.

(15) *Δύναμιν.* Leg. δυνάμει.

τύπον εἶναι τῆς δωδεκάδος καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς σαφέστατον διαβεβαιοῦνται.

A sionem (6) suscipientem, et similes generantem filios ei virtuti, quæ demiserit distillationem (7), typum esse duodecadis et filiorum ejus manifestissimum asseverant.

2. Πρὸς δὲ τούτοις θελήσαντά φασι τὸν Δημιουργὸν τῆς ἄνω ὀγδοάδος τὸ ἀπέραντον καὶ αἰώνιον καὶ ἀόριστον καὶ ἄχρονον μιμήσασθαι, καὶ μὴ δυνηθέντα τὸ μόνιμον αὐτῆς καὶ ἀΐδιον ἐκτυπῶσαι, διὰ τὸ καρπὸν εἶναι ὑστερήματος, εἰς χρόνους καὶ καιροὺς, ἀριθμούς τε πολυετεῖς τὸ αἰώνιον αὐτῆς κατατεθεῖσθαι, οἰόμενον ἐν τῷ πλήθει τῶν χρόνων μιμήσασθαι αὐτῆς τὸ ἀπέραντον. Ἐνταῦθά τε λέγουσιν, ἐκφυγούσης αὐτὸν τῆς ἀληθείας, ἐπηκολουθηκέναι τὸ ψεῦδος· καὶ διὰ τοῦτο κατάλυσιν, πληρωθέντων τῶν χρόνων, λαβεῖν αὐτοῦ τὸ ἔργον.

2. Ad hæc autem volentem aiunt Demiurgum superioris ogdoadis interminabile, et æternum, et infinitum, et intemporale imitari : et cum non potuisset perseverabile ejus et perpetuum deformare (8), ideo quod fructus sit labis, in temporum spatia, et tempora, et numeros multorum annorum æternitatem ejus deposuisse (9), existimantem in multitudine temporum imitari ejus interminatum. Hic dicunt, cum effugisset eum veritas, subsecutum mendacium : et propter hoc destructionem, adimpletis temporibus, accipere ejus opus.

CAPUT XVIII [77].

Quæ Mosis loca in suam hypothesim detorquerent hæretici.

1. Καὶ περὶ μὲν τῆς κτίσεως τοιαῦτα λέγοντες, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπιγεννᾷ ἕκαστος αὐτῶν, καθὼς δύναται, καινότερον (1). Τέλειος γὰρ οὐδεὶς, ὁ μὴ μεγάλα ψεύσματα παρ' αὐτοῖς καρποφορήσας. Ἐκ δὲ τῶν προφητικῶν ὅσα μεταμορφάζουσιν, ἀναγκαῖον (2) μηνύσαντα (3) τὸν ἔλεγχον αὐτοῖς ἐπάγειν. Ὁ γὰρ Μωϋσῆς, φασὶν, ἀρχόμενος τῆς κατὰ τὴν κτίσιν πραγματείας, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὴν μητέρα τῶν ὅλων ἐπέδειξεν, εἰπών· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Τέσσαρα οὖν ταῦτα ὀνομάσας, Θεὸν καὶ ἀρχὴν, οὐρανὸν καὶ γῆν, τὴν τετρακτὺν αὐτῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, διετύπωσε. Καὶ τὸν ἀόρατον (4) δὲ καὶ τὸν ἀπόκρυφον αὐτῆς μηνύοντα εἰπεῖν· *ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος.* Τὴν δευτέραν (5) τετράδα, γέννημα πρώτης τετράδος, οὕτως αὐτὸν

B 1. Et de conditione quidem talia dicentes, quotidie adinvenit unusquisque eorum, quemadmodum potest, aliquid novi. Perfectus enim nemo, nisi qui maxima mendacia apud eos fructificaverit. De propheticis autem quæcunque transformantes coaptant, necessarium est manifestantes arguitionem (10) his inferre. Moyses enim, inquiunt, incipiens id quod est secundum conditionem opus, statim in principio matrem omnium ostendit, dicens : *In principio fecit Deus cœlum et terram* [78]. Quatuor hæc (11) nominans, Deum et principium, cœlum et terram, quaternationem ipsorum, 87 quemadmodum ipsi dicunt, figuravit. Et invisibile autem, et absconditum ejus manifestantem dicere : *Terra autem erat invisibilis et incomposita* [79]. Secundam autem

BILLII INTERPRETATIO.

influxionem suam trajicit, similes procreare aiunt), duodecadis, ejusque filiorum apertissimum typum esse affirmant.

2. Ad hæc Demiurgum aiunt, cum in anima habuisset supernæ ogdoadis infinitatem, æternitatem, interminationemque ac temporis expertem naturam imitari, nec, quia ex defectu ortus erat, ipsius constantiam et æternitatem exprimere potuisset, hanc rationem iniisse, ut æternitatem ipsius in tempora et temporum articulos, ingentesque annorum numeros deponeret : quod videlicet numerosa temporum copia infinitatem eam sese imitando consequi existimaret. Hic porro, cum veritas ei velut de manibus elapsa esset, subsecutum fuisse mendacium dicunt : ob eamque causam expletis temporibus fore, ut opus ipsius intereat.

CAPUT XVIII.

1. Atque hujusmodi sunt, quæ de rerum ortu afferunt, gignentes quotidie singuli pro virili sua aliquid novi. Neque enim perfecti viri apud eos existimatione floret, nisi qui ingentia mendacia produxerit. De propheticis autem scriptis, quæcunque ad institutum suum detorquendo accommodant, ostendere primum, ac deinde ea refellere operæ pretium est. Moyses enim, inquiunt, creationis opus exordiens, statim in ipso limine matrem omnium rerum ostendit, cum dixit : *In principio creavit Deus cœlum et terram.* Quatuor etenim hæc nominans, Deum, principium, cœlum et terram, quaternitatem ipsorum, ut quidem ipsi aiunt, expressit. Quin id quoque quod in ea obtutum oculorum fugit, tectumque atque abstrusum est, his verbis indicavit : *Terra autem erat invisibilis et incondita.* At secundam quaternitatem,

[77] Cap. 15. [78] Gen. i, 1. [79] Ibid. 2.

(1) *Καινότερον.* Adde τι ex vet.

(2) *Μεταμορφάζουσι.* Sic cod. Reg., Petav. et Grab. Alii omnes editi, μεταμορφόζουσι; nullus vero μεταμορφόζοντες, ut haud satis attentus asserit Grabius. Commutare vero μεταμορφάζουσι in μεταμορφόζουσι haud necesse videtur. Si quid immutandum esset, legendum foret, uti legisse videtur interp., μεταμορφάζοντες μεθαρμόζουσι.

(3) *Μηνύσαντα.* Legit interpres, μηνύσαντας.

(4) *Τὸν ἀόρατον δὲ, καὶ τὸν ἀπόκρυφον.* Utrobique repone τό pro τόν.

(5) *Τὴν δευτέραν.* Leg. τὴν δὲ δευτέραν.

C (6) *Secundum demissionem.* Melius Billius et Petavius κατὰ κάθετον verterunt, *ad perpendiculum.*

(7) *Demiserit distillationem. Influxum* mallem, quam *distillationem.*

(8) *Deformare.* Pro *exprimere.*

(9) *Deposuisse.* Mallem, *reposuisse.*

(10) *Arguitionem.* Pro *confutationem.* Sic Feuard. suffragantur Clarom. et Pass. In Arundel. *argumentationem.* In Eras. et Gall. *argutionem.*

(11) *Quatuor hæc.* Græc. *quatuor igitur hæc.*

quaternationem, progeniem primæ quaternationis, sic eum dixisse volunt, abyssum nominantem et tenebras, in quibus sunt et aquæ, et qui ferebatur super aquas spiritus. Post quam decadis commemorantem (1), lumen dicere, et diem, et noctem, et firmamentum, et vesperam, et quod vocatur mane, et aridam, et mare, adhuc etiam et herbam, et decimo loco lignum : sic quoque per decem nomina, decem Æonas manifestasse. Duodecadis autem sic (2) formatam apud eos (3) virtutem : solem enim dicere, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et cetos, adhuc etiam pisces, et serpentia, et volatilia, et quadrupedia, feras quoque, et super hæc omnia duodecimum hominem. Sic ab spiritu [triacontadem per Moysen dictam docent. Nec non et formatum hominem secundum imaginem superioris virtutis, habere in se eam, quæ sit ab uno fonte, virtutem. Constitutam autem eam esse in eo, qui sit in cerebro locus (4), ex qua (5) defluant virtutes quatuor secundum imaginem supernæ tetradis, quæ vocantur (6), una quidem visio, altera autem auditus, tertia odoratus, et quarta gustatio. Octonationem autem dicunt significari per hominem sic : Aures quidem duas habentem, et totidem visus, adhuc etiam odorationes duas, et duplicem gustationem, amari et dulcis. Totum autem hominem omnem imaginem triacontadis sic habere docent : in manibus quidem per digitos decadem gestare : in toto autem corpore, cum in duodecim membra dividatur, duodecadem. Dividunt autem illud, quemadmodum Veritatis apud eos divisum est corpus, de quo prædiximus [89]. Ogdoadem autem, inenarrabilem et invisibilem, in visceribus absconditam intelligi.

A εἰρηκέναι θέλουσιν, ἄβυσσον ὀνομάζοντα καὶ σκότος, ἐν σφίσιν αὐτοῖς (7) καὶ ὕδωρ καὶ τὸ ἐπιφερόμενον τῷ ὕδατι πνεῦμα. Μεθ' ἣν τῆς δεκάδος μνημονεύοντα, φῶς λέγειν (8) καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα, στερεώμά τε καὶ ἑσπέραν καὶ ὃ καλεῖται πρωΐ, ξηράν τε καὶ θάλασσαν, ἔτι τε βοτάνην καὶ δεκάτῳ τόπῳ ξύλον· οὕτω δὲ διὰ τῶν δέκα ὀνομάτων τοὺς δέκα Αἰῶνας μεμηνυκέναι. Τῆς δὲ δυοδεκάδος οὕτως ἐξεικονίσθαι παρ' αὐτῷ (9) τὴν δύναμιν· ἥλιον γὰρ λέγειν καὶ σελήνην, ἀστέρας τε καὶ καιροὺς, ἐνιαυτούς τε καὶ κήτη, ἰχθύας καὶ ἑρπετὰ, πετεινὰ καὶ τετράποδα, θηρία τε καὶ (πετεινά που τοῖς (10)) δυοδέκατον τὸν ἄνθρωπον. Οὕτως ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τὴν τριάκοντα (11) διὰ Μωϋσέως εἰρῆσθαι διδάσκουσιν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν πλαστὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα τῆς ἄνω δυνάμεως, ἔχειν B ἐν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τῆς μιᾶς πηγήν. Ἰδρῦσθαι δὲ ταῦτα (12) ἐν τῷ κατὰ τὸν ἐγκέφαλον τόπῳ· ἀφ' ἧς ἀπορρεῖν δυνάμεις τέσσαρας κατ' εἰκόνα τῆς ἄνω τετράδος καλουμένας, τὴν μὲν ὅρασιν, τὴν δὲ ἀκοὴν, τὴν δὲ τρίτην ὀσφρησιν καὶ τὴν τετάρτην γεῦσιν. Τὴν δὲ ὀγδοάδα φασὶ μηνύεσθαι διὰ τοῦ ἀνθρώπου οὕτως· ἀκοὰς μὲν δύο ἔχοντας (13) καὶ τοσαύτας ὁράσεις, ἔτι τε ὀσφρήσεις δύο καὶ διπλῆν γεῦσιν, πικροῦ τε καὶ γλυκέως. Ὅλον δὲ τὸν ἄνθρωπον πᾶσαν τὴν εἰκόνα τῆς τριακοντάδος οὕτως ἔχειν διδάσκουσιν· ἐν μὲν ταῖς χερσὶ διὰ τῶν δακτύλων τὴν δεκάδα βαστάζειν· ἐν ὅλῳ δὲ τῷ σώματι εἰς δεκαδύο μέλη διαιρουμένῳ τὴν δωδεκάδα. Διαιροῦσι δὲ αὐτὸ, καθάπερ τὸ τῆς Ἀληθείας διῄρηται παρ' αὐτοῖς σῶμασι (14), περὶ οὗ προειρήκαμεν. Τήν τε οὖν ὀγδοάδα, ἄῤῥητόν τε καὶ C ἀόρατον οὖσαν, ἐν τοῖς σπλάγχνοις κρυβομένην νοεῖσθαι.

BILLII INTERPRETATIO.

primæ quaternitatis sobolem, ita ipsum extulisse volunt, cum abyssum et tenebras, aquam et spiritum, qui super aquas ferebatur, nominavit. Moxque decadis mentionem haud obscure facientem, diem et noctem, et firmamentum et vesperam, et id quod vocatur mane, aridam item, et mare, et herbam, ac decimo loco lignum dixisse : sicque per decem hæc vocabula decem Æonas indicasse. Duodecadis porro virtutem ad hunc modum apud eum adumbrari : solem enim, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et cete, et pisces, et reptilia, et volatilia, et quadrupedia, et feras, et post hæc omnia duodecimo loco hominem dicere. Ad hunc scilicet modum a Spiritu tricenarium illum per Moysem commemoratum esse tradunt. Quin hominem quoque ad supernæ virtutis imaginem effectum, vim eam in se habere, quæ ab uno fonte promanat. Hanc autem in cerebri regione insidere, ex eaque vires quatuor ad supernæ quaternitatis imaginem profluere, quarum una visus, altera auditus, tertia odoratus, quarta gustus nuncupatur. At vero ogdoadem per hominem ita indicari : quod nimirum aures duas habeat, totidemque oculos, duas item nares, duplicemque gustum, amari nempe et dulcis. Totum vero hominem totam tricenarii illius imaginem ita referre docent : In manibus enim eum decadem per digitos gestare : in toto item corpore, quod duodecim membris constat, duodecadem. Illud enim perinde partiuntur, ac Veritatis cor-

[89] Sup. cap. 14.

(1) *Decadis commemorantem.* Græcismus est. pro *decada commemorantem*, vel melius, *decadis mentionem facientem.*

(2) *Formatam.* Pro *adumbratam.*

(3) *Apud eos.* Ex Græco lege, *apud eum*, Moysen videlicet.

(4) *Locus.* Ita Eras., Gall. et mss. omnes. Feuard. vero citra necessitatem et ms. codicis auctoritatem scripsit, *loco.*

(5) *Ex qua.* Ita Feuardentius emendavit ex Græco. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, *ex quo.*

(6) *Quæ vocantur.* Sic recte Clarom. juxta Græcum. Cætera omnia exemplaria male, *quæ vocatur.*

(7) *Ἐν σφίσιν αὐτοῖς.* Melius legit interp. ἐν οἷς εἰσι.

(8) *Φῶς λέγειν.* In Basil. Epiphan. edit. indeque D in Gall. et Feuard. σαφῶς λέγειν. Et hinc Billii et Gallasii in vertendo hallucinatio.

(9) *Παρ' αὐτῷ.* Legit interpres παρ' αὐτοῖς, sicque scripsisse Irenæum existimat Grabius : sed, meo quidem judicio, minus bene. Hic enim, non de Marcosiis, sed de Moyse sermo est.

(10) *Πετεινά που τοῖς.* Leg. cum interp. ἐπὶ πᾶσι τούτοις.

(11) *Τριάκοντα.* Leg. τριακοντάδα.

(12) *Πηγήν... ταῦτα*, Legendum cum interp. πηγῆς δύναμιν... ταύτην, recte monent Billius et Petavius.

(13) *Ἔχοντας.* Lege ἔχοντος.

(14) *Τοῖς σώμασι.* Dele τοῖς, et pro σώμασι lege σῶμα, vel, ut mavult Grabius, σωμάτιον.

88

2. Ἥλιον δὲ πάλιν, τὸν μέγαν φωστῆρα, ἐν τῇ τε- A τάρτῃ τῶν ἡμερῶν γεγονέναι διὰ τὸν τῆς τετράδος ἀριθμὸν φάσκουσι. Τῆς τε σκηνῆς, τῆς ὑπὸ Μωϋσέως κατασκευασθείσης, αἱ αὐλαὶ ἐκ βύσσου καὶ ὑακίνθου καὶ πορφύρας καὶ κοκκίνου γεγονῦαι, τὴν αὐτὴν παρ' αὐτοῖς ἐπέδειξαν εἰκόνα. Τόν τε τοῦ ἱερέως ποδήρη, τέσσαρσι στοιχείοις (1) λίθων πολυτελῶν κεκοσμημένον, τὴν τετράδα σημαίνειν διορίζονται· καὶ εἴ τινα τοιαῦτα κεῖται ἐν ταῖς Γραφαῖς, εἰς τὸν τῶν τεσσάρων δυνάμενα ἄγεσθαι ἀριθμὸν, διὰ τὴν τετρακτὺν αὐτῶν φασι γεγονέναι. Τὴν δὲ ὀγδοάδα πάλιν δείκνυσθαι οὕτως· Ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν ἡμερῶν πεπλάσθαι λέγουσι τὸν ἄνθρωπον· ποτὲ μὲν γὰρ αὐτὸν τῇ ἕκτῃ βούλονται γεγονέναι, ποτὲ δὲ τῇ ὀγδόῃ, εἰ μὴ τὸν μὲν χοϊκὸν ἐν τῇ ἕκτῃ τῶν ἡμερῶν ἐροῦσι πεπλάσθαι, τὸν δὲ σαρκικὸν ἐν τῇ ὀγδόῃ· διέσταλται γὰρ ταῦτα παρ' B αὐτοῖς. Ἔνιοι δὲ ἄλλον θέλουσι τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότα ἀρσενόθηλυν ἄνθρωπον, καὶ τοῦτον εἶναι τὸν πνευματικόν· ἄλλον δὲ τὸν ἐκ τῆς γῆς πλασθέντα.

2. Solem quoque iterum, qui sit magnum luminare, in quarta dierum fieri (3) propter quaternationis numerum dicunt. Tabernaculi quoque quod a Moyse compositum est, atria (4) de bysso, et hyacintho, et purpura, et coccino facta [81], eamdem apud eos ostenderunt (5) imaginem. Sacerdotis quoque poderem, quatuor ordinibus lapidum pretiosorum adornatum [82], quaternationem significare præfiniunt. Et si qua omnino talia sunt posita in Scripturis, quæ quatuor possunt numerum designare, propter quaternationem ipsorum dicunt facta (6). Octonationem rursus ostendi sic: In octavo dierum formatum dicunt hominem: aliquando enim volunt eum sexto die factum, aliquando autem octavo, nisi forte choïcum quidem in sexto die- B rum dicunt formatum, carnalem autem in octavo; distincta (7) sunt enim hæc apud eos. Quidam autem et alterum esse volunt, qui secundum imaginem et similitudinem Dei factus est homo masculofemineus, et hunc esse spiritalem: alterum autem, qui ex terra plasmatus sit.

3. Καὶ τὴν τῆς κιβωτοῦ δὲ οἰκονομίαν (2) ἐν τῷ κατακλυσμῷ, ἐν ᾗ ὀκτὼ ἄνθρωποι διεσώθησαν, φανερώτατά φασι τὴν σωτήριον ὀγδοάδα μηνύειν. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ τὸν Δαβὶδ, ὄγδοον ὄντα τῇ γενέσει τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, σημαίνειν. Ἔτι μὴν καὶ τὴν περιτομὴν, ὀκταήμερον γινομένην, τὸ περίτμημα τῆς ἄνω ὀγδοάδος δηλοῦν. Καὶ ἁπλῶς ὅσα εὑρίσκεται ἐν ταῖς Γραφαῖς, ὑπάγεσθαι δυνάμενα εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀκτὼ, τὸ μυστήριον τῆς ὀγδοάδος ἐκπληροῦν λέγουσιν. Ἀλλὰ

3. Et arcæ autem (8) dispositionem in cataclysmo, in qua octo homines liberati sunt [83], manifestissime dicunt ogdoadem (9) ostendere. Hoc autem idem et David, cum octavus esset genitus inter fratres suos [84], significare. Adhuc etiam et circumcisionem, quæ octavo die fit [85], circumcisionem superioris ogdoadis manifestare. Et omnino quæcunque inveniuntur in Scripturis obduci (10) posse ad numerum octavum, mysterium ogdoadis

BILLII INTERPRETATIO.

pus apud ipsos dividitur: de quo superius a nobis dictum est. Ogdoadem denique, ut quæ nec verbis exponi, nec oculis cerni possit, in visceribus abstrusam intelligi.

2. Rursus ingens illud luminare, hoc est, solem, ob quaternitatis numerum quarto demum die idcirco conditum esse asserunt. Eodemque modo tabernaculi illius a Moyse constructi atria, ex bysso et hyacintho, et purpura et coccino elaborata, eamdem apud ipsos imaginem ostendunt. Poderque item sacerdotis, quatuor ingentis pretii lapillorum ordinibus adornatus, de eorum sententia quaternitatem designat. Et si quæ alia hujusmodi in Scripturis sita sunt, quæ ad quaternarium numerum revocari queant, quaternitatis suæ causa facta ea esse contendunt. Ogdoadem rursus ita demonstrari: Octavo die hominem effictum aiunt: quandoque enim eum sexto die, quandoque rursus octavo conditum esse ipsis placet; nisi fortasse hoc dicturi sunt, choïcum quidem sexto die conditum fuisse, carnalem autem octavo: hæc enim apud eos distincta sunt. Quidam autem alium esse volunt hermaphroditum eum hominem, qui ad Dei imaginem ac similitudinem exstiterit, quem etiam spiritualem esse aiunt: alium, qui ex terra effictus sit.

3. Quin dispensationem quoque illam arcæ in diluvio, in qua octo homines exitio erepti sunt, perspi-

[81] Exod. xxvi, 1, et xxxvi, 8. [82] Exod. xxviii, 17. [83] 1 Pet. iii, 20. [84] 1 Reg. xvi, 10, 11. [85] Gen. xvii, 12.

(1) *Στοιχείοις*. Legendum censent Billius et Petavius, στοίχοις. Legi malim ego στίχοις, sic enim in Exodo scribitur non semel.

(2) *Οἰκονομίαν*. Edit. Basileensis, οἶκον μίαν, qua vitiosa lectione deceptus Gallasius perperam vertit *unicam domum*. Cujus quidem, ait merito Billius, tanta non dicam oscitantia, sed vecordia exstitit, ut ne illud quidem animadverterit, μίαν cum substantivo masculini generis minime jungi.

(3) *Fieri*. Græc. γεγονέναι, *factum esse*.

(4) *Atria*. Lubentius legerem, *aulæa*, vel, ut habet Vulgata nostra, *cortinas*.

(5) *Ostenderunt*. Sic. edit. Oxon. et omnes mss.; cæteræ editt. *ostendere*. In marg. Feuard. *ostendunt*.

(6) *Dicunt facta*. Sic ex Græco et Frontonis Duc. judicio restituimus, pro *factum*, ut vitiose legitur C in omnibus exemplaribus. Cujus quidem errati culpam non in interpretem ipsum, sed in scribarum imperitiam conjecerim, qui, *u* pro *a* legentes, *factu* pro *facta*, deesse suspicati literam *m*, scripserunt *factum*. Qui veteres mss. codd. tantillum trivere, eam esse inter *u* et *a* affinitatem advertere potuerunt, quæ incautos facile decipere potuerit.

(7) *Distincta*. Feuard. edit. vitiose *distincti*.

(8) *Et arcæ autem*. Grabium hic sequimur. *Et*, loco *Seth* in Eras. et Gall., vel *Geth*, ut in Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, a Feuard. auctoritate Græci textus positum retinemus. *Autem* vero post *arca*, expuncto præcedente *sed*, addimus, quia omnes mss. ita habent.

(9) *Ogdoadem ostendere*. Ex Græco lege, *salutarem ogdoadem ostendere*.

(10) *Obduci*. Editt. *adduci*.

adimplere dicunt. Sed et decadem significari per decem gentes, quas promisit Deus Abrahæ in possessionem dare [86], dicunt : et dispositionem 89 autem (1) quæ est secundum Saram, quomodo post decem annos dat ei ancillam suam Agar [87], ut ex ea filium faciat, idem significare. Et servus autem Abraham missus ad Rebeccam, et super puteum dans ei armillas aureorum decem, et fratres ejus tenentes eam in dies decem (2) [88] : adhuc etiam Jeroboam, qui decem sceptra accepit [89], et tabernaculi decem atria (3) [90], et columnæ decem cubiterum [91], et decem filii Jacob ad emptionem tritici prima vice in Ægyptum missi [92], et decem apostoli, quibus manifestatur post resurrectionem Dominus, cum Thomas non esset præsens [93], invisibilem defigurabant (4) secundum eos decadem.

4. Duodecadem autem, erga quam et mysterium passionis labis fuisse, ex qua passione visibilia fabricata esse volunt, signanter et manifestissime positam ubique dicunt. Et duodecim (5) filios Jacob, ex quibus duodecim quoque tribus, et logion (6) varium (7), duodecim habens lapides et duode-

A καὶ τὴν δεκάδα σημαίνεσθαι διὰ τῶν δέκα ἐθνῶν, ὧν ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ εἰς κατάσχεσιν δοῦναι, λέγουσι. Καὶ τὴν περὶ Σάρραν δὲ οἰκονομίαν, ὡς (8) μετὰ ἔτη δέκα δίδωσιν αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς δούλην Ἄγαρ, ἵνα ἐξ αὐτῆς τεκνοποιήσηται (9), τὸ αὐτὸ δηλοῦν. Καὶ ὁ δοῦλος δὲ Ἀβραὰμ πεμφθεὶς ἐπὶ Ῥεβέκκαν, καὶ ἐπὶ τῷ φρέατι διδοὺς αὐτῇ ψέλλια χρυσῶν δέκα, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῆς κατέχοντες αὐτὴν ἐπὶ δέκα ἡμέρας· ἔτι τε Ῥοβοὰμ (10) ὁ τὰ δέκα σκῆπτρα λαμβάνων, καὶ τῆς σκηνῆς αἱ δέκα αὐλαῖαι (11), καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπήχεις (12) καὶ οἱ δέκα υἱοὶ Ἰακὼβ, ἐπὶ τὴν ὠνὴν τοῦ σίτου τὸ πρῶτον εἰς Αἴγυπτον πεμφθέντες, καὶ οἱ δέκα ἀπόστολοι, οἷς φανεροῦται μετὰ τὴν ἔγερσιν ὁ Κύριος, τοῦ Θωμᾶ μὴ παρόντος, τὴν ἀόρατον διετύπουν κατ' αὐτοὺς δεκάδα.

B

4. Τὴν δυοδεκάδα δὲ, περὶ ἣν καὶ τὸ μυστήριον τοῦ πάθους τοῦ ὑστερήματος γεγονέναι, ἐξ οὗ πάθους τὰ βλεπόμενα κατεσκευάσθαι θέλουσιν, ἐπισήμως καὶ φανερῶς πανταχῆ κεῖσθαι λέγουσιν, ὡς τοὺς δώδεκα υἱοὺς τοῦ Ἰακὼβ, ἐξ ὧν καὶ δεκαδύο φυλαὶ, καὶ τὸ λογεῖον τ, ποικιλτὸν, δώδεκα λίθους ἔχον, καὶ τοὺς δώδεκα κώδω-

BILLII INTERPRETATIO.

cuam salutaris ogdoadis indicem esse aiunt. Idemque ipsum ex eo significari, quod David inter fratres suos natu octavus sit. Itidemque per circumcisionem eam, quæ octavo die adhibebatur, supernæ ogdoadis circumcisionem declarari. In summa, quidquid in Scripturis invenitur, quod ad octonarium numerum referri queat, id ogdoadis mysterium explere asserunt. Consimilem etiam in modum decadem per eas gentes significari aiunt, quas Deus se Abrahæ in possessionem daturum receperat : atque item per id, quod Sara exactis decem annis ancillam suam Agar ei concessit, ut ex ea liberos gigneret, idem ostendi. Quin ille quoque Abrahæ servus ad Rebeccam missus, eique in puteo armillas decem aureorum dono offerens, et ipsius fratres decem dies eam retinentes : Jeroboam item decem sceptra accipiens, et decem tabernaculi atria, et columnæ decem cubitorum magnitudinis, et decem filii Jacob ad emercandum frumentum in Ægyptum primo missi, et decem apostoli, quibus absente Thoma Dominus apparuit, invisibilem apud eos decadem exprimebant.

4. Jam vero duodecadem, circa quam passionis defectus mysterium contigit, ex qua passione ea omnia, quæ in oculorum obtutum cadunt, constructa esse volunt, insigniter ac perspicue quibusvis Scripturæ locis positam et consignatam esse aiunt. Nam et duodecim filios Jacob, ex quibus duodecim etiam tribus manarunt, et rationale illud variegatum, duodecim lapillos habens, et duodecim tintinnabula, et doduecim lapides infra montem a Mose collocatos, eosque item, qui a Josue in flumine, toti-

[86] Gen. xv, 19. [87] Gen. xvi, 3. [88] Gen. xxiv, 22, 25. [89] III Reg. ii, 31. [90] Exod. xxvi, 1, et xxxvi, 8, 9. [91] Ibid. xxvi, 15 seq., et xxxvi, 20 seq. [92] Gen. xlii, 3. [93] Joan. xx, 24.

(1) *Et dispositionem autem.* Sic ex Græco emendavi, pro *et dispositio*, quod in textum intrusit in omnibus codd. tum editt. tum mss. aperta scribarum oscitantia : sicuti paulo superius, pro *arcæ dispositionem*, imperiti amanuenses scripsere in codd. Clarom. et Pass. *arcæ dispositio.*

(2) *In dies decem.* In Eras., Gall. et Feuard., *diebus decem.*

(3) *Decem atria.* Græc. δέκα αὐλαῖαι, quod vertendum erat cum Vulgata, *decem cortinæ*, non *decem atria.*

(4) *Defigurabant.* Pro *figurabant*, ut habent Merc. 2.

(5) *Et duodecim. Ut* pro *et* scripsit Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. Omnes siquidem mss. cum editt. Eras. et Gall. habent *et.* Quam quidem lectionem immutare haud necesse, modo ab hac particula nova periodus incipiatur.

(6) *Logion.* Vulgatus Bibliorum interpres vertit *rationale.*

(7) *Varium.* Pro *opere vario contextum.*

(8) *Τὴν περὶ Σάῤῥαν δὲ οἰκονομίαν, ὡς.* Frustra hic pro περὶ, κατὰ, et loco ὡς, πῶς legi vult Billius.

(9) *Τεκνοποιήσηται.* Cod. Reg. τεκνοποιήσῃ.

(10) *Ῥοβοάμ.* Ex III Reg. xi, liquet legendum esse Ἱεροβοάμ, non Ῥοβοάμ. Hic iterum a Billio vapulat merito Gallasius, qui hunc Scripturæ locum, vel veterem Irenæi interpretem consulere gravatus, *Roboam* pro *Jeroboam* in versione sua imprudenter omnino scripsit.

(11) *Δέκα αὐλαῖαι.* Cod. Reg. δέκα αὐλαί.

(12) *Καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπήχεις.* Diu, multumque quæsivisse se in sacris Litteris dicit Grabius columnas decem cubitorum, donec tandem in editione Francofurtensi an. 1597 LXX interpretum, Exod. xxxvi, 17 seq., invenit hæc scripta : Καὶ ἐποίησε στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσήπτων· δέκα πήχεων τὸν στύλον τὸν ἕνα, etc. Sed rara sit in Anglia oportet, alibi terrarum notissima, Bibliorum edit. Antuerpiensis apud Plantinum an. 1569 (ut alias omittam) et apud Anglos ipsos concinnata Cantabrigiensis an. 1665. Utramque si consuluisset vir clarissimus, occurrisset in priori Exod. xxxvi, 20, 21, is ipse locus, quem citat. In utraque vero, Exod. xxvi, 15, 16, 17 : Καὶ ποιήσεις στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσήπτων. Δέκα πήχεων ποιήσεις τὸν στύλον τὸν ἕνα.... οὕτω ποιήσεις πᾶσι τοῖς στύλοις τῆς σκηνῆς. Verum est autem quod addit vir eruditus, verba quæ ex Exod. xxxvi laudat in Romana Flaminii Nobilii, et V Waltoni editione minime exstare. Totum enim xxxvi et seqq. capita in codice Romano et Alexandrino, ait, immane quantum differunt.

νας (1), καὶ τοὺς ὑπὸ Μοϋσέως τεθέντας ὑπὸ τὸ ὄρος δώδεκα λίθους, ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς ὑπὸ Ἰησοῦ ἐν τῷ ποταμῷ, καὶ ἄλλους εἰς τὸ πέραν, καὶ τοὺς βαστάζοντας τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης, καὶ τοὺς ὑπὸ Ἠλία τεθειμένους ἐν τῇ ὁλοκαυτώσει τοῦ μόσχου, καὶ τὸν ἀριθμὸν δὲ τῶν ἀποστόλων· καὶ πάντα ἁπλῶς, ὅσα τὸν δωδέκατον ἀριθμὸν διασώζει, τὴν δωδεκάδα αὐτῶν χαρακτηρίζειν λέγουσι. Τὴν δὲ τούτων πάντων ἕνωσιν ὀνομαζομένην τριακοντάδα διὰ τῆς τριάκοντα πηχῶν τὸ ὕψος ἐπὶ Νῶε κιβωτοῦ, καὶ διὰ Σαμουὴλ κατακλίναντος τὸν Σαοὺλ ἐν τοῖς τριάκοντα κλητοῖς (2) πρῶτον, καὶ διὰ Δαβὶδ, ὅτε ἐπὶ τριάκοντα ἡμέραις (3) ἐκρύβετο ἐν τῷ ἀγρῷ, καὶ διὰ τῶν συνεισελθόντων αὐτῷ εἰς τὸ σπήλαιον (Ἰσραὴλ [4]), καὶ διὰ τοῦτο (5) τὸ μῆκος γίνεσθαι τῆς ἁγίας σκηνῆς τριάκοντα πηχῶν· καὶ εἴ τινα ἄλλα ἰσάριθμα τούτοις εὑρίσκουσι, τὴν τριακοντάδα αὐτῶν διὰ τῶν τοιούτων ἐπιδεικνύναι φιλεριστοῦσιν.

cim tintinnabula [94], et eos qui a Moyse positi sunt sub monte duodecim lapides [95], similiter autem et eos qui a Jesu in flumine positi sunt [96], et alteros qui trans positi (6*) sunt, et portantes arcam testamenti [97], et eos qui ab Helia positi sunt in holocausto vituli [98], et numerum (7) quoque apostolorum; et omnia omnino, quæcunque duodecim numerum custodiunt, duodecadem ipsorum significare volunt. Horum autem unitatem (8) omnium, quæ vocatur triacontas, per eam arcam (9), cujus triginta cubitis altitudo fuit sub Noe [99]: et **90** per Samuelem (10) declinantem (11) Saul [1].... qui (12) triginta diebus abscondebatur in agro [2]; et per eos qui cum eo intraverunt in speluncam [3]; et propter id quod longitudo fuerit sancti tabernaculi triginta cubitorum [4]; et quæcunque alia æqualia numeris his inveniuntur (13), triacontadem ipsorum per hujusmodi ostendunt asseverationes (14).

CAPUT XIX [5].

Quibus Scripturæ testimoniis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum.

1. Ἀναγκαῖον (6) ἡγησάμην προσθεῖναι τούτοις καὶ ὅσα περὶ τοῦ Προπάτορος αὐτῶν, ὃς ἄγνωστος

1. Necessarium autem duxi addere iis et quanta de Propatore ipsorum, qui incognitus erat omnibus

BILLII INTERPRETATIO.

demque alii trans flumen siti sunt, et eos, qui fœderis arcam gestabant, et lapides eos, qui ab Elia in vituli holocausto fixi sunt, et apostolorum numerum; ac denique omnia, quæ duodenarium numerum continent, duodecadem suam exprimere dicunt. Horum porro omnium conjunctionem, quem tricenarium appellant, per arcam Noe, cujus altitudo triginta cubitorum erat: et per Samuelem, qui Saulem inter eos, quos ad epulas invitaverat, primo loco collocavit: et per Davidem, qui triginta tot dies in agro delituit, et per eos, qui cum ipso in speluncam ingressi sunt: ac per id, quod sacrosanctum tabernaculum triginta altitudinis cubitos habebat, ac si quæ alia ejusdem numeri reperiunt, tricenarium suum per ea confirmare ac demonstrare contendunt.

CAPUT XIX.

1. Necessarium autem esse censui his ea adjungere, quæ ipsi quoque de Propatore suo, qui cunctis

[94] Exod. XXVIII, 4, et XXXIX, 8. [95] Exod. XXIV, 4. [96] Jos. IV, 3, 8, 9, et 20. [97] Jos. III, 12. [98] III Reg. XVIII, 31. [99] Gen. VI, 15. [1] I Reg. IX, 22. [2] I Reg. XX, 5. [3] II Reg. XXIII, 13. [4] Exod. XXVI, 8. [5] Cap. XVI.

(1) *Τοὺς δώδεκα κώδωνας.* Nihil de tintinnabulorum numero legitur in Scripturis. Scribit Justinus Martyr in *Dialogo cum Tryph.*, p. 260, *traditum esse quod duodecim fuerint.* Quam quidem traditionem secuti sunt Marcosii. Sed alii 72, alii alium tintinnabulorum istorum numerum tradunt. Legesis Braunii tractatum *De vestitu sacerdotum Hebræorum* lib. II.

(2) *Ἐν τοῖς τριάκοντα κλητοῖς.* Hunc convivarum numerum exhibent quidem textus Hebræus et Vulgata nostra I Reg. IX, 22. At in LXX leguntur *circiter septuaginta viri* a Samuele invitati. Hinc que merito colligit Fronto Duc. Irenæum, vel hæreticos illos aliam Græcam editionem habuisse, in qua ex Hebræo, ut in Vulgata Latina, legebatur.

(3) *Ἐπὶ τριάκοντα ἡμέραις.* Vel sacros codices depravarunt hæretici, vel memoria lapsi sunt. Sive enim in Hebræo, sive in LXX, sive in Vulgata, neque I Reg. V, neque uspiam alibi David in agro latuisse legitur *triginta diebus*: sed secundum Vulgatam et Hebræum, *usque ad vesperam diei tertiæ* duntaxat; et secundum LXX, ἕως δείλης, *usque ad vesperam* tantum. Idem dic de triginta illis quos cum Davide intrasse in speluncam comminiscuntur. Nam II Reg. XXIII, 13, non triginta, sed τρεῖς ἀπὸ τῶν τριάκοντα, secundum LXX; vel *tres, qui erant principes inter triginta*, secundum Vulgatam, et quædam exemplaria τῶν Ο', *venisse ad David in speluncam Odollam* dicuntur.

(4) *Σπήλαιον Ἰσραήλ.* Pro Ἰσραὴλ reponendum forte Ὀδολλάμ, quamvis neutrum legisse videatur interpres.

(5) *Διὰ τοῦτο.* Pro τοῦτο lege τοῦ.

(6) *Ἀναγκαῖον.* Δέ adde ex vet.

(6*) *Trans positi.* Male junctas voces in editt. omnibus, recte divisit Grabius.

(7) *Et numerum.* Sic ex Græco restitui, pro *et numerus*, quod in omnibus tum editt., tum mss. manifesto scribarum errato legitur.

(8) *Unitatem.* Melius *unionem*, vel *conjunctionem.*

(9) *Eam arcam.* Ita mss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis deest *eam.*

(10) *Per Samuelem.* In Arund., Voss. et Merc. 2, *per Samuel.* In Clarom. *per Samuhel.*

(11) *Declinantem.* Scribendum saltem erat, *rectinantem*; melius *discumbere facientem.* Neque enim *declino*, quidquid Fronto Duc. dicat, uspiam apud auctores Latinos, quod sciam, legitur pro *accumbere facio*: et quæ profert exempla vir doctus, *somnus declinat ocellos*; et, *agmen duces declinant*, id minime probant.

(12) *Saul, qui.* Clarom., Pass., Ottobon. et Arund., *Saul, in*: adeo ut, scite observat Grabius, interpretem *in triginta vocatis* scripsisse, et scribam ob recurrentem vocem *triginta* quædam omisisse plane pateat. Hæc ergo tu ex Græco ita suppleas: *Saul in triginta vocatis primum, et per Davidem, qui*, etc.

(13) *Inveniuntur.* Græc. *inveniunt.*

(14) *Ostendunt asseverationes.* Vertendum erat, *ostendere acerrime contendunt.*

ante adventum Christi, eligentes de Scripturis suadere contendunt, ut ostendant Dominum nostrum alterum annuntiare Patrem, præter fabricatorem hujus universitatis : quem, sicut prædiximus, impie blasphemantes, labis fructum esse dicunt. Prophetam igitur Isaiam dicentem : *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit* [6]; invisibilis Bythi ignorantiam dixisse coaptant. Et in Osee quod dictum est : *Non est in eis veritas, neque agnitio Dei* [7]; in hoc idem tendere conantur. Et : *Non est intelligens, aut requirens Deum : omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt* [8]; in Bythi ignorantia apponunt. Et per Moysem autem dictum : *Nemo videbit Deum, et vivet* [9]; in illum habere suadent relationem.

2. Et fabricatorem quidem a prophetis visum dicunt (1) : **91** illud autem quod scriptum est : *Nemo videbit Deum et vivet;* de invisibili magnitudine, et incognita omnibus dictum volunt. Et quoniam quidem de invisibili Patre, factore omnium, dictum est : *Nemo videbit Deum*, omnibus nobis manifestum est : quoniam autem non de hoc, qui ab iis adinventus est Bythus, sed de Demiurgo (et ipse est invisibilis Deus) ostenditur (2) procedente sermone. Et Danielem autem hoc idem significare, in eo quod interrogat angelum absolutiones (3) parabolarum, quasi non scientem. Sed et angelum abscondentem ab eo magnum mysterium Bythi, dicere ei : *Recurre, Daniel : hi enim sermones obstructi sunt, quoadusque intellectores intelligant, et albi inalbentur* [10] : et seipsos esse albos et intellectores gloriantur.

A ἦν τοῖς πᾶσι πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ἐκλέγοντες ἐκ τῶν Γραφῶν πείθειν ἐπιχειροῦσιν, ἵν' ἐπιδείξωσι τὸν Κύριον ἡμῶν ἄλλον καταγγέλλοντα Πατέρα, παρὰ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός· ὃν, καθὼς προέφαμεν, ἀσεβοῦντες, ὑστερήματος καρπὸν εἶναι λέγουσι. Τὸν γοῦν προφήτην Ἡσαΐαν εἰπόντα· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκε (4), τὴν τοῦ ἀοράτου Βυθοῦ ἀγνωσίαν εἰρηκέναι μεθαρμόζουσι. Καὶ διὰ Ὡσηὲ τὸ εἰρημένον· Οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ, εἰς τὸ αὐτὸ συντείνειν βιάζονται. Καὶ, Οὐκ ἔστιν ὁ συνιὼν, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν· πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, ἐπὶ τῆς τοῦ Βυθοῦ ἀγνωσίας τάττουσι. Καὶ τὸ διὰ Μωϋσέως δὲ εἰρημένον, Οὐδεὶς ὄψεται τὸν Θεὸν καὶ ζήσεται, εἰς ἐκεῖνον ἔχειν

B πείθουσι τὴν ἀναφοράν.

2. Τὸν μὲν γὰρ ποιητὴν ἐπιψευδόμενοι ὑπὸ τῶν προφητῶν ἐωρᾶσθαι λέγουσι· τὸ δὲ, Οὐδεὶς ὄψεται τὸν Θεὸν καὶ ζήσεται, περὶ τοῦ ἀοράτου μεγέθους καὶ ἀγνώστου τοῖς πᾶσιν, εἰρῆσθαι θέλουσι. Καὶ ὅτι μὲν περὶ τοῦ ἀοράτου Πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ὅλων εἴρηται τὸ, Οὐδεὶς ὄψεται τὸν Θεὸν, πᾶσιν ἡμῖν φανερόν ἐστιν· ὅτι δὲ οὐδὲ περὶ τοῦ ἐπὶ τούτων (5) παρεπινοουμένου Βυθοῦ, ἀλλὰ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ (καὶ αὐτός ἐστιν ὁ ἀόρατος Θεὸς), δειχθήσεται τοῦ λόγου προϊόντος. Καὶ τὸν Δανιὴλ δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο σημαίνειν, ἐν τῷ ἐπερωτᾷν τὸν ἄγγελον τὰς ἐπιλύσεις τῶν παραβολῶν, ὡς μὴ εἰδότα. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἄγγελον ἀποκρυπτόμενον ἀπ' αὐτοῦ τὸ μέγα μυστήριον τοῦ Βυθοῦ, εἰπεῖν αὐτῷ· Ἀπότρεχε, Δανιήλ (6)·

C οὗτοι γὰρ οἱ λόγοι ἐμπεφραγμένοι εἰσὶν, ἕως οἱ συνιέντες συνιῶσι καὶ οἱ λευκοὶ λευκανθῶσι· καὶ αὐτοὺς εἶναι τοὺς λευκοὺς καὶ εὐσυνιέντας αὐχοῦσι.

BILLII INTERPRETATIO.

ante Christi adventum ignotus erat, ex Scripturis hinc atque hinc excerptis persuadere conantur, ut Dominum nostrum ostendant, alium Patrem annuntiare, præter universitatis hujusce conditorem : quem, uti superius diximus, impii homines ex defectu ortum esse volunt. Itaque hæc Isaiæ prophetæ verba : *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit;* ad invisibilis Bythi ignorationem detorquent. Idque quod per Oseam dictum est : *Non est in eis veritas, nec Dei agnitio*, eodem pertinere contendunt. Illud item : *Non est qui intelligat, aut requirat Deum : omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt;* de Bythi ignoratione dictum esse statuunt. Eodemque modo id, quod per Moysem dictum est : *Nemo videbit Deum, et vivet;* ad eum referendum esse monent.

2. Conditorem enim illi a prophetis conspectum fuisse falso asserunt. Illud autem : *Nemo videbit Deum et vivet;* de invisibili, omnibusque ignota magnitudine dictum esse volunt. Et quidem de invisibili Patre, rerumque omnium conditore, hæc verba usurpata esse : *Nemo videbit Deum et vivet;* cuivis nostrum perspicuum est : quod autem non de eo, quem ipsi comminiscuntur, Bytho, sed de rerum omnium effectore, qui ipse invisibilis Deus est, inferius a nobis ostendetur. Quin Danielem etiam idem istud significare aiunt, cum parabolarum solutiones tanquam ei minime notas et exploratas ex angelo sciscitatur. Angelum item ipsum ingens Bythi mysterium ipsi occultantem, his ad eum verbis usum esse. *Abi quam celerrime, Daniel : hi enim sermones obsepti sunt quousque intelligant qui intelligunt, et qui albi sunt, dealbentur.* Seipsos porro albos illos ac perspicacis ingenii homines esse gloriantur.

[6] Isa. I, 3. [7] Ose. IV, 1. [8] Psal. XIII, 2, 3, et Rom. III, 11, 12. [9] Exod. XXXIII, 20. [10] Daniel. XII, 9, 10.

(1) *Visum dicunt.* Ex Græco lege, *visum, mendacia texentes dicunt.*

(2) *Ostenditur.* Græc. *ostendetur.*

(3) *Absolutiones.* Pro *solutiones.*

(4) Ὁ λαός με οὐ συνῆκε. Sic quidem *soli* LXX *transtulerunt*, Hieronymo teste ad cap. I Isai. et ita legerunt e Patribus Græcis non pauci. Vulgata vero nostra : *Populus meus non intellexit.*

(5) Οὐδὲ περὶ τοῦ ἐπὶ τούτων. Leg. cum interp. οὐ περὶ τοῦ ὑπὸ τούτων.

(6) Ἀπότρεχε, Δανιήλ, etc. Locus ab hæreticis depravatus. Apud LXX siquidem legitur in codi-

D cibus nostris : Δεῦρο, Δανιὴλ, ὅτι ἐμπεφραγμένοι, καὶ εἰσφραγισμένοι οἱ λόγοι, ἕως καιροῦ πέρας· ἐκλεγῶσι καὶ ἐκλευκανθῶσι, etc. Et in Vulgata nostra : *Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones, usque ad præfinitum tempus. Eligentur et dealbabuntur*, etc. Paulo aliter vero Irenæus lib. IV, c. 26, et Cyprianus lib. I *cont. Jud.*, c. 5, legunt : *Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoad addiscant multi, et impleatur agnitio, quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc.* Sed nullibi legimus : ἕως οἱ συνιέντες συνιῶσι, καὶ οἱ λευκοὶ λευκανθῶσι.

CAPUT XX [11].

De apocryphis et fictis Marcosiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abutebantur.

1. Πρὸς δὲ τούτοις ἀμύθητον πλῆθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἔπλασαν, παρεισφέρουσιν (1) εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα. Προσπαραλαμβάνουσι δὲ εἰς τοῦτο κἀκεῖνο τὸ ῥᾳδιούργημα, ὡς τοῦ Κυρίου (2) τὰ διὰ τοῦ διδασκάλου (3) αὐτῷ φήσαντος, καθὼς ἔθος ἐστὶν, *εἰπὲ ἄλφα*, ἀποκρίνασθαι *τὸ ἄλφα*. Πάλιν τε τὸ *βῆτα* τοῦ διδασκάλου κελεύσαντος εἰπεῖν, ἀποκρίνασθαι τὸν Κύριον· *Σύ μοι πρότερον εἰπὲ τί ἐστι τὸ ἄλφα, καὶ τότε σοι ἐρῶ τί ἐστι τὸ βῆτα.* Καὶ τοῦτο ἐξηγοῦνται, ὡς αὐτοῦ μόνου τὸ ἄγνωστον ἐπισταμένου, ὃ ἐφανέρωσεν ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ἄλφα.

2. Ἕνια δὲ καὶ τῶν ἐν Εὐαγγελίῳ κειμένων εἰς τοῦτον τὸν χαρακτῆρα μεθαρμόζουσιν· ὡς τὴν πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ, δωδεκαετοῦς ὄντος, ἀπόκρισιν· *Οὐκ οἴδατε* (4) *ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρός μου δεῖ με εἶναι;* ὃν οὐκ ᾔδεισαν, φασὶ, Πατέρα κατήγγελλεν αὐτοῖς· καὶ διὰ τοῦτο ἐκπέμψαι τοὺς μαθητὰς εἰς τὰς δώδεκα φυλὰς, κηρύσσοντας τὸν ἄγνωστον αὐτοῖς Θεόν. Καὶ τῷ εἰπόντι αὐτῷ· *Διδάσκαλε ἀγαθὲ*, τὸν ἀληθῶς ἀγαθὸν Θεὸν ὁμολογηκέναι εἰπόντα· *Τί με λέγεις ἀγαθόν; εἷς ἐστιν ἀγαθὸς, ὁ Πατὴρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς* (5)· οὐρανοὺς δὲ νῦν τοὺς Αἰῶνας εἰρῆσθαι λέγουσι. Καὶ διὰ τὸ μὴ ἀποκριθῆναι τοῖς

1. Super hæc autem, inenarrabilem multitudinem apocryphorum (6) et perperûm scripturarum, quas ipsi finxerunt, afferunt ad stuporem insensatorum, et quæ sunt veritatis non scientium litteras. Assumunt autem in hoc et illam falsâtionem, quasi Dominus cum puer esset, et disceret litteras, cum dixisset magister ejus (7), quemadmodum in consuetudine est : *Dic A*; responderit *A*. Rursum cum magister jussisset dicere (8) *B*, respondisse Dominum : *Tu prior dic mihi quid est A, et tunc ego dicam tibi quid est B.* Et hoc exponunt, quasi ipse solus incognitum **92** scierit, quod manifestavit in typum alphæ (9).

2. Quædam autem eorum, quæ in Evangelio posita sunt, in hunc characterem transfigurant : sicut illud quod ad matrem suam, duodecim annorum exsistens, respondit dicens : *Non scitis quoniam in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse* [12]? Hunc, quem non sciebant, dicunt (10), Patrem annuntiabat eis : et propter hoc emisisse discipulos in duodecim tribus, annuntiantes ignotum eis Deum. Et ei qui dixisset illi : *Magister bone;* eum, qui vere bonus esset Deus, confessum esse respondentem : *Quid me dicis bonum? unus est bonus, Pater in cælis* [13] : cœlos autem nunc Æonas dictos dicunt.

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XX.

1. Insuper, apocryphorum librorum, et adulterinarum scripturarum, quas ipsi confinxerunt, infinitam multitudinem afferunt, ut stultos ac vesanos homines, veritatisque litterarum ignaros in stuporem trahant. Commentum etiam illud assumunt, quod cum Dominus puerili ætate esset, atque elementa disceret, ac ludimagister, ut mos est, ei dixisset : *Age, dic alpha;* respondit : *alpha.* Cumque rursus præceptor *beta* dicere jussisset, respondit Dominus : *Tu mihi prius expone quid sit alpha, tumque quid beta sit, ex me audies.* Idque ita interpretantur, quasi solus ipse id, quod cognitionem superat, norit, quod quidem in figura ipsius alpha declaravit.

2. Quin nonnulla quoque eorum, quæ in Evangelio exstant, ad hunc characterem detorquent : velut id quod anno ætatis duodecimo matri respondit : *Nescitis quoniam in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?* Quibus verbis, inquiunt, eum, quem non norant, Patrem eis annuntiabat : atque hac de causa discipulos ad duodecim tribus misit, ut ignotum ipsis Deum prædicarent. Atque etiam ei, qui eum his

[11] Cap. XVII. [12] Luc. II, 49. [13] Matth. XIX, 17; Marc. X, 18; Luc. XVIII, 19.

(1) *Παρεισφέρουσι.* Cod. Reg. παραφέρουσι.

(2) *Ὡς τοῦ Κυρίου*, etc. Hæc fabula reperitur etiam in apocrypho libro *De infantia Salvatoris*, qui Matthæo evangelistæ perperam ascriptus exstat cod. ms. 4316 bibliothecæ Regiæ Parisiis. Exstat et in eadem bibliotheca cod. 2908, alter apocryphus liber sub hoc titulo : *Liber de pueritia et miraculis Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi;* in quo eadem pene leguntur. Utriusque meminit Cotelerius, fragmentumque posterioris refert in notis ad lib. IV *Constit. apostol.* Clementis cap. 16. Idem commentum, teste Grabio, occurrit et in Evangelio infantiæ Christi, quod Arabice cum Latina versione edidit Henricus Sikius, pag. 144 et 146, necnon, licet paulo diversum, in Pseudo-Evangelio Leucii, quod ms. Oxonii exstat in bibliotheca Collegii Corporis Christi, ubi cap. *Quomodo Jesus discendus erat litteras*, hæc leguntur : *Et cæpit magister impiose* (leg. *imperiose*) *eum docere dicendo : Dic alpha. Jesus vero dixit ei : Tu mihi dic prius, quid sit beta, et ego dicam tibi quid sit alpha; et ob hæc magister iratus percussit Jesum, et postquam percussit eum, mortuus est.*

(3) *Τὰ διὰ τοῦ διδασκάλου.* Integra linea hic a scriba omissa, ex Billio et Petavio ita supplenda : παιδὸς ὄντος, καὶ γράμματα μανθάνοντος, καὶ τοῦ διδασκάλου, etc.

(4) *Οἴδατε.* In vulgatis N. Testam. codd. ᾔδειτε.

(5) *Εἷς ἐστιν ἀγαθὸς ὁ Πατὴρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Hæc ex memoria citata, nam pro iis tres evangelistæ concorditer habent : οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. Quanquam tamen in quibusdam N. Testam. mss. codd. legatur : εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός, vel, εἷς ἐστιν ἀγαθὸς ὁ Θεός.

(6) *Apocryphorum.* Melius, *apocrypharum.*

(7) *Magister ejus.* Græc. *magister ei.*

(8) *Dicere. Eum* post *dicere* cum Grabio expunximus, auctoritate codd. Pass., Voss. et textus Græci.

(9) *In typum alphæ.* Sic Clarom., et Voss. juxta Græc. Editt. *in typum A.* Sed pro *in typum*, vertendum erat *in typo.*

(10) *Dicunt.* In Feuard. marg. et mss. Pass. et Voss., *dicit.* Quod consentit cum Basileensi edit. Epiphanii, et Irenæi Gallas. et Feuard. ubi pro φασί legitur φησί; nec male quidem, si ad Marcum referatur : quamvis præferendus pluralis numerus.

Et propter hoc non respondisse eis (1), qui ei dixerunt: *In qua virtute hoc facis?* sed econtrario interrogatione sua consternasse eos [14], inenarrabile Patris, in eo quod non dixerit, non ostendisse (2) eum interpretantur. Sed et in eo, quod dixerit: *Sæpius concupivi audire unum ex sermonibus istis, et non habui qui diceret mihi;* manifestantis (3) dicunt esse per hoc *unum*, eum qui sit vere unus Deus, quem non cognoverint (4). Adhuc in eo, quod appropinquans (5) ad Jerusalem ploraverit super eam, et dixerit (6): *Si cognovisses et tu hodie quæ sunt ad pacem; abscondita autem sunt a te* [15]; per eum sermonem qui est absconditus (7), apocryphon Bythi manifestasse. Et iterum dicentem: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos, et discite a me* [16]; Veritatis Patrem annuntiasse. Quod enim nesciebant, inquiunt, hoc eis promisit se docturum.

A εἰποῦσιν αὐτῷ, *Ἐν ποίᾳ δυνάμει* (9) *τοῦτο ποιεῖς*, ἀλλὰ τῇ ἀντεπερωτήσει ἀπορῆσαι αὐτοὺς (10), τὸ ἄῤῥητον τοῦ Πατρὸς, ἐν τῷ εἰπεῖν (11), δεδειχέναι αὐτὸν ἐξηγοῦνται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ εἰρηκέναι, *Πολλάκις ἐπεθύμησα* (12) *ἀκοῦσαι ἕνα τῶν λόγων τούτων, καὶ οὐκ ἔσχον τὸν ἐροῦντα*, ἐμφαίνοντός φασι δεῖν (13) διὰ τοῦ ἑνὸς τὸν ἀληθῶς ἕνα Θεὸν, ὃν οὐκ ἐγνώκεισαν. Ἔτι ἐν τῷ προσχόντα αὐτὸν τῇ Ἱερουσαλὴμ, δακρῦσαι ἐπ' αὐτὴν, καὶ εἰπεῖν· *Εἰ ἔγνως* (14) *καὶ σὺ σήμερον τὰ πρὸς εἰρήνην, ἐκρύβη δέ σου* (15), διὰ τοῦ, ἐκρύβη, ῥήματος τὸ ἀπόκρυφον τοῦ Βυθοῦ δεδηλωκέναι. Καὶ πάλιν εἰπόντα· *Δεῦτε πρός με, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, τὸν τῆς ἀληθείας Πατέρα κατηγγελκέναι.* Ὃ γὰρ οὐκ ἤδεισαν, B φησὶ (16), τοῦτο αὐτοῖς ὑπέσχετο διδάξειν.

93 3. Ostensionem autem superiorum, et velut finem regulæ suæ afferunt hæc: *Confiteor tibi, Pater, Domine terræ et cœlorum* (8), *quoniam abscondisti ea a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater meus, quoniam in conspectu tuo placitum factum est. Omnia mihi tradita sunt a Patre:*

3. . . . (17) δὲ τὴν ἀνωτάτω, καὶ οἱονεὶ κορωνίδα τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν φέρουσι ταῦτα· *Ἐξομολογήσομαί* (18) *σοι, Πάτερ, Κύριε τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας* (19) *ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. Οὐά* (20), *ὁ Πατήρ μου, ὅτι ἔμπροσθέν σου εὐδοκία μοι* (21) *ἐγένετο.*

BILLII INTERPRETATIO.

verbis alloculus erat: *Magister bone;* eum, qui vere bonus erat, his verbis ei ingenue confessus est: *Quid me dicis bonum? Unus est bonus, Pater qui in cœlis est:* cœlos enim hoc loco Æonas appellatos esse aiunt. Per id præterea quod his, qui ex eo scisciabantur, in qua potestate hæc faceret, non responderit, sed mutua interrogatione eos perculserit, per id, inquam, quod dicere recusavit, Patris ineffabilitatem ab eo ostensam esse interpretantur. Itidemque in eo quod dixit: *Sæpe unum ex his sermonibus audire concupivi, nec præsto habui, qui diceret;* per *unum*, eum qui vere unus est Deus, quem ipsi non cognoverint, ab eo declaratum esse inquiunt. In eo præterea, quod cum Hierosolymis appropinquasset, super eam fleverit, ac dixerit: *Si cognovisses et tu hodie quæ ad pacem; abscondita sunt autem a te;* abscondendi vocabulo, quod abditus abstrususque sit Bythus, planum fecisse. Et rursus in his verbis: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos: discite a me*, etc.; in his, inquam, verbis Patrem Veritatis annuntiasse. Quod enim ignorabant, inquiunt, hoc se eos edocturum promittebat.

3. At vero pro summa hujusce commenti sui confirmatione, ac velut coronide hæc afferunt: *Confiteor tibi, Domine cœli et terræ, quoniam abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater mi, quoniam sic tibi complacuit. Omnia mihi tradita sunt a Patre meo, et nemo novit Patrem nisi Filius, et Filium nisi Pater, et cui Filius revelaverit.* In his enim verbis ab eo id liquido demonstra-

[14] Matth. XXI, 23; Marc. XI, 28; Luc. XX, 2. [15] Luc. XIX, 42. [16] Matth. XI, 28, 29.

(1) *Et propter hoc non respondisse eis*, etc. Haud accurata versio. Scribendum erat: *et per hoc quod non responderit eis, sed alia quæstione proposita, eos in angustias adduxerit*, etc. C

(2) *Non ostendisse.* Sic editt. Eras., Gall. et omnes mss. Feuardentius vero, quem secutus est Grab. male expunxit particulam negativam. Sensus enim est, Christum, in eo quod non responderit, inenarrabile Patris non ostendisse.

(3) *Manifestantis.* Feuardentius cum Eras. et Gall. *manifestantius.*

(4) *Cognoverint.* Pass. et Voss. *cognoverunt.*

(5) *Adhuc in eo, quod appropinquans.* Ita codd. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum. In aliis male, *in eo quod appropinquavit.*

(6) *Ploraverit.... dixerit.* Al. *ploravit.... dixit.*

(7) *Per eum sermonem, qui est absconditus.* Vel Græca male legit interpres, vel non intellexit. Vertendum erat: *per istud verbum*, abscondita sunt, *apocryphon*, etc. D

(8) *Terræ et cœlorum.* Ita Clarom., Pass. et Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæreticorum. In aliis edit. *cœli et terræ*, ut apud evangelistas, legitur.

(9) *Δυνάμει.* Ἐξουσίᾳ habent tres evangelistæ.

(10) *Ἀπορῆσαι αὐτούς.* Frustra Petavius legendum conjicit, ἀπορῆσαι πρὸς αὐτούς.

(11) *Ἐν τῷ εἰπεῖν.* Ante et post εἰπεῖν ponendum οὐκ, vel μή.

(12) *Πολλάκις ἐπεθύμησα*, etc. Hæc verba frustra quæsieris in Scripturis sacris; nullibi extant. Ab hæreticis istis, vel male feriato quopiam conficta sunt.

(13) *Ἐμφαίνοντός φασι δεῖν.* Pro δεῖν legendum εἶναι; sicque reposuerunt in ipso textu Gallasius et Feuardentius; in hoc laudandi, si ms. alicujus faveret auctoritas. Sed male omnino, pro ἐμφαίνοντος, substituerunt, ἐμφατικώτερον.

(14) *Εἰ ἔγνως.* Hæc iterum ex memoria citata.

(15) *Σοῦ.* Leg. ἀπὸ σοῦ.

(16) *Φησί.* Leg. φασί.

(17) *Vox ἀπόδειξιν*, a scribis omissa, hic restituenda.

(18) *Ἐξομολογήσομαι.* Legit interpres ἐξομολογοῦμαι; sicque nostri codd. habent.

(19) *Ἀπέκρυψας.* Adde ταῦτα cum vet. interp. et nostris N. Test. codd.

(20) *Οὐά.* Hanc vocem pro ναί posuerunt hæretici.

(21) *Εὐδοκία μοι.* Vocem μοι nec legit interpres, nec habent nostri N. Test. codd.

Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου· καὶ A *et nemo cognovit Patrem, nisi Filius, et Filium, nisi*
οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα (1), εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸν *Pater, et cuicunque Filius revelaverit* [17]. In his enim
Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. manifestissime aiunt ostendisse eum, quod ante
Ἐν τούτοις διαῤῥήδην φασὶ δεδειχέναι αὐτὸν, ὡς adventum ejus nemo manifeste cognoverit Patrem
τὸν ὑπ' αὐτὸν (2) παρεξευρημένον Πατέρα ἀλη- Veritatis (8) : et aptare volunt, quod quasi fabri-
θείας, πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ μηδενὸς πώποτε cator et conditor semper ab omnibus cognitus sit :
ἐγνωκότος· καὶ κατασκευάζειν θέλουσιν, ὡς τοῦ et hæc Dominum dixisse de incognito omnibus
ποιητοῦ καὶ κτίστου ἀεὶ ὑπὸ πάντων ἐγνωσμένου· Patre, quem ipsi annuntiant.
καὶ ταῦτα τὸν Κύριον εἰρηκέναι περὶ τοῦ ἀγνώστου τοῖς πᾶσι Πατρὸς, ὃν αὐτοὶ καταγγέλλουσι.

CAPUT XXI [18].

Quid et quotuplex redemptio hæreticorum.

1. Τὴν δὲ τῆς ἀπολυτρώσεως (3) αὐτοῖς (4) παρά- 1. Redemptionis autem ipsorum traditionem evenit
δοσιν συμβέβηκεν ἀόρατον εἶναι καὶ ἀκατάληπτον, ἅτε invisibilem esse, et incomprehensiblem : videlicet
τῶν ἀκρατήτων καὶ ἀοράτων μητέρα ὑπάρχουσαν. cum sit incomprehensibilium et invisibilium mater.
Καὶ διὰ τοῦτο ἄστατον οὖσαν, οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ B Et propter hoc, cum sit instabilis, non simpliciter,
ἑνὶ λόγῳ ἀπαγγεῖλαί ἐστι· διὰ τὸ ἓν ἕκαστον (5) neque uno sermone referendum est (9) : quoniam
αὐτῶν, καθὼς αὐτοὶ βούλονται, παραδιδόναι αὐτήν. unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt,
Ὅσοι γάρ εἰσι ταύτης τῆς γνώμης μυσταγωγοὶ, το- tradunt eam. Quanti (10) enim sunt hujusmodi sen-
σαῦται καὶ ἀπολυτρώσεις. Καὶ ὅτι μὲν εἰς ἐξάρνησιν tentiæ mystici antistites, tot sunt et redemptiones.
τοῦ βαπτίσματος, τῆς εἰς Θεὸν ἀναγεννήσεως καὶ Et quia (11) ad negationem baptismatis, ejus quæ
πάσης τῆς πίστεως ἀπόθεσιν ὑποβέβληται τὸ εἶδος est in Deum regenerationis, et universæ fidei
τοῦ (6) ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ, ἐλέγχοντες αὐτοὺς ἀπαγ- destructionem remissa (12) est species hæc a Sa-
γελοῦμεν ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ. tana, arguentes eos referemus (13) aptiori loco.

2. Λέγουσι δὲ αὐτὴν ἀναγκαίαν εἶναι τοῖς τὴν τε- 2. Dicunt autem eam necessariam esse iis, qui
λείαν γνῶσιν εἰληφόσιν, ἵνα εἰς τὴν ὑπὲρ πάντα perfectam **94** agnitionem acceperunt (14), ut in
δύναμιν ὦσιν ἀναγεγεννημένοι. Ἄλλως γὰρ ἀδύνα- eam, quæ est super omnia virtus (15), sint regene-
τον ἐντὸς Πληρώματος εἰσελθεῖν· ἐπειδὴ αὕτη ἐστὶν rati. Aliter enim nobis (16) impossibile esse intra
ἡ εἰς τὸ βάθος (7) κατάγουσα αὐτούς. Τὸ μὲν γὰρ Pleroma (17) introire : quoniam hæc est, quæ in
βάπτισμα τοῦ φαινομένου Ἰησοῦ ἀφέσεως ἁμαρ- profundum Bythi deducit, secundum eos (18). Et
τιῶν, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κατ- C baptisma quidem apparentis Jesu, in remissionem

BILLII INTERPRETATIO.

tum esse aiunt, quod eum Veritatis Patrem, quem ipsi confinxerunt, nemo ante ejus adventum unquam cognoverit : idque perinde astruere conantur, tanquam creator et opifex omnibus semper cognitus fuerit : hæc autem Dominus de cunctis ignoto Patre, quem ipsi annuntiant, dixerit.

CAPUT XXI.

1. Porro redemptionis traditionem invisibilem ipsis, atque incomprehensibilem esse contigit : ut quæ eorum parens sit, quæ nec comprehendi, nec oculis conspici queunt. Ac proinde, cum incerta et instabilis sit, fieri non potest ut uno ac simplici sermone a me exponatur : quandoquidem unusquisque eorum pro libitu suo eam tradit. Quot enim sunt hujus sententiæ doctores, tot etiam sunt redemptiones. Et quidem quod ad baptismi illius, per quem ad Deum regeneramur, inficiationem, totiusque adeo fidei abjectionem, hoc genus a Satana suggestum sit, cum ad eorum dogmata refellenda ventum erit, suo loco referemus.

2. Aiunt autem hanc iis, qui perfectam cognitionem consecuti sunt, necessariam esse, ut in eam virtutem, quæ supra omnia eminet, regenerentur. Aliter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad Ple-

[17] Matth. XI, 25-27; Luc. X, 21-22. [18] Cap. XVIII.

(1) *Καὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα*, etc. Verborum ordinem data opera inverterunt hæretici. Legimus enim : Καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Vide lib. IV, c. 6.

(2) *Ὑπ' αὐτὸν*. Leg. ὑπ' αὐτῶν.

(3) *Τῆς ἀπολυτρώσεως*. Quid sit hæc Marcosiorum *redemptio*, explicuimus cap. XIII, n. 6, not.

(4) *Αὐτοῖς*. Leg. αὐτῶν cum vet.

(5) *Διὰ τὸ ἓν ἕκαστον*. Leg. cum interp. διὰ τὸ ἕνα ἕκαστον.

(6) *Εἶδος τοῦ*. Leg. εἶδος τοῦτο.

(7) *Τὸ βάθος*. Τοῦ Βυθοῦ adde ex vet.

(8) *Patrem Veritatis*. Adde ex Græco, *quem ipsi confinxerunt*.

(9) *Referendum est*, i. e. *referri potest*.

(10) *Quanti*. Pro *quot*.

(11) *Et quia*. *Quia* pro *quod*.

(12) *Remissa*. In Eras. et Gallas. corrupte legitur, *repromissionem inremisse*. In veteri vero Feuardentii codice, *repromissionem remissa*. Sed recte priorem vocem expunxit vir doctus, posteriorem retinuit. Favent Clarom. et Pass. in quibus vox *remissa* sine præfixa *repromissionem* legitur. At merito censet Feuardentius verbum Græcum ὑποβέβληται verti debuisse, non *remissa est*, sed *immissa*, vel *submissa est*.

(13) *Referemus*. Clarom. et Pass. *referimus*

(14) *Acceperunt*. Clarom. *acceperint*.

(15) *Virtus*. Feuard. *virtutem*.

(16) *Nobis*. Hæc vox deest in Græco, nec Irenæi esse videtur. Nec incommodum tamen sensum habebit, si eam ad Catholicos non coerceas, ut fecit Grabius; sed de hominibus, vel Christianis in genere dictam intelligas.

(17) *Intra Pleroma*. Quidam, *infra Pleroma*. Sed utriusque particulæ idem sensus.

(18) *Secundum eos*. Vocem *secundum*, quam ha-

esse peccatorum; redemptionem autem esse ejus, qui in eo descenderit Spiritus (1), ad perfectionem : et illud quidem animale, illam autem spiritalem esse repromittunt. Et baptisma quidem a Joanne annuntiatum in pœnitentiam (2); redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem (3), et hoc esse, de quo dicit : *Aliud baptisma habeo baptizari, et valde propero ad illud*[19]. Sed et filiis Zebedæi, matre ipsorum postulante ut sedere faceret eos a dextris et a sinistris cum eo in regno, hanc apposuisse redemptionem Dominum dicunt, dicentem[20] : *Potestis baptisma* (4) *baptizari, quod ego habeo baptizari* (5)? Et Paulum manifeste dicunt eam, quæ sit in Christo Jesu, redemptionem sæpissime ostendisse : et esse hanc eam, quæ ab ipsis varie et inconsonanter traditur. B

A ελθόντος εἰς τελείωσιν· καὶ τὸ μὲν ψυχικὸν, τὴν δὲ πνευματικὴν εἶναι ὑφίστανται. Καὶ τὸ μὲν βάπτισμα ὑπὸ Ἰωάννου κατηγγέλθαι εἰς μετάνοιαν, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν ὑπὸ Ἰησοῦ κεκομίσθαι εἰς τελείωσιν. Καὶ τοῦτ' εἶναι, περὶ οὗ λέγει· *Καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω* (6) *βαπτισθῆναι, καὶ πάνυ ἐπείγομαι εἰς αὐτό*. Ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς Ζεβεδαίου, τῆς μητρὸς αὐτῶν αἰτουμένης τὸ καθίσαι αὐτοὺς ἐκ δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλείαν, ταύτην προσθεῖναι τὴν ἀπολύτρωσιν τὸν Κύριον λέγουσιν, εἰπόντα· *Δύνασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθῆναι* (7), *ὃ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι;* Καὶ τὸν Παῦλον ῥητῶς φάσκουσι τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀπολύτρωσιν πολλάκις μεμηνυκέναι· καὶ εἶναι ταύτην, τὴν ὑπ' αὐτῶν ποικίλως καὶ ἀσυμφώνως παραδιδομένην.

BILLII INTERPRETATIO.

roma pateat : quippe cum ea sit, quæ usque ad intimum Bythi sinum eos detrudat. Etenim per conspicui quidem Jesu baptismum peccata remitti : per Christi autem, qui in eum descenderit, redemptionem, perfectionem comparari. Illum item animalem, hanc spiritualem esse statuunt. Ac baptismum quidem a Joanne ad pœnitentiam annuntiatum; redemptionem vero a Jesu consequendæ perfectionis causa allatam. Eoque spectare id quod ait : *Baptismo alio habeo baptizari, et ad eum magnopere festino.* Quin etiam Zebedæi filiis, cum mater eorum ab ipso contenderet, ut eos secum in regno, alterum a dextris, alterum a sinistris collocaret, Dominum hanc redemptionem adjunxisse, cum dixit : *Potestis baptismo eo baptizari, quo ego baptizandus sum?* Paulum etiam expresso vocabulo eam, quæ in Christo Jesu est, redemptionem persæpe indicasse, hancque eam esse, quæ ab ipsis varie dissentienterque traditur.

3. Nonnulli enim ipsorum nuptiale cubiculum exstruunt, ac mysticum munus cum profanorum quorumdam verborum pronuntiatione obeunt iis, quos initiant, spiritualesque nuptias id quod agunt appellant, ad supernorum conjugiorum similitudinem. Alii ad aquam eos ducunt, atque inter baptizandum his verbis utuntur : *In nomine ignoti Patris universorum, in veritate matre omnium, in eo qui in Jesum*

[19] Luc. XII, 50. [20] Marc. X, 38.

bent editt. Eras. et Gall. ac mss. omnes, tum Anglicani, male, meo quidem judicio, expunxerunt Feuardentius et Grabius. Sensus enim exigere videtur, ut, servata voce *nobis*, retineatur et *secundum*. Quod vero κατά desit in Græco, non adeo mirum : festinanti calamo facile excidere potuit ob præcedens κατάγουσα.

(1) *Spiritus*. Sic antiquiores, meliorisque notæ codd. Clarom., Pass. et Voss. In editt. et Græco *Christus*. At idem utrobique sensus : Spiritum enim in Jesum delapsum, Christum esse dicebant hæretici.

(2) *In pœnitentiam*. Sic ex Græca lectione et cod. Pass. emendo. Hic enim habet, *in pœnitentia in*. Procul dubio in codice, quem exscribebat amanuensis, scriptum erat *pœnitentiam;* sed litteram *m* male legens, scripsit *in :* quod idem amanuensi Claromontano paulo ante contigit, qui pro *spiritalem* scripsit *spiritale in*.

(3) *Redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem*. In Græco legit interpres, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κεῖσθαι; sed male. Quare sic construenda versio : *Redemptionem autem a Jesu, obtinendæ perfectionis causa allatam esse.*

(4) *Baptisma*. Sic reposui ex mss. Clarom. et Pass. juxta Græcum τὸ βάπτισμα, sicque vertit paulo superius interpres. In Eras., Gall. et Feuard. minus bene, *baptismo :* paulo melius Grab. ex Merc. 2, *baptismum;* quod nomen non raro apud auctores infimæ Latinitatis usurpari pro *baptismus*, nemo nescit.

(5) *Quod ego habeo baptizari*. Ita Clarom., Voss., Arund., Merc. 2 et edit. Oxon. ex Græco, ὃ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι. In cod. Pass. *quod ego debeo baptizari :* sed in aliis editt. *quod ego debeo bhptizari*.

(6) *Καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω*, etc. Locus hic ex C memoria, non ex libro citatus esse videtur. Nostra siquidem exemplaria pro, καὶ πάνυ ἐπείγομαι εἰς αὐτό, habent : καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ!

(7) *Δύνασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθῆναι*, etc. Paulo aliter in nostris codd. Nam pro, ὃ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι, legitur : ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι. Verba hæc velut ex Matthæi XX desumpta citavit ad marginem editionis suæ Feuardentius. Exstant quidem in editis N. Testamenti codicibus Græcis, et in versionibus Syriaca et Arabica. Sed quod dudum generatim monuerat Hieronymus in sua *in evangelistas* ad Damasum *Præfatione*, quod nimirum *magnus hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt;* hic speciatim contigisse videtur. Scilicet laudatum comma ex Marci X, 3, in Matthæi textum translatum fuisse, jam ante nos observarunt doctissimi viri, inter quos Grabius. Idque ex eo colligitur, quod neque in vulgata Latina, neque in veteri Italica versione ab erudito Martianæo nostro paucis ab hinc annis publici juris facta, neque in pluribus antiquioribus, iisque optimæ notæ mss. Novi Testamenti codd. neque apud Hilarium, Ambrosium, Hieronymum, aliosque Latinos Patres legatur. Et hinc est quod nec in citatis monumentis occurrant ea verba versiculi sequentis : Καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε. Accedit et laudatus a clarissimo Grabio Origenes t. XVI *Comment. in Matthæum* p. 415, ubi ita habet : Ἀποκριθεὶς εἶπε μετὰ τό· Οὐκ οἴδατε, τί αἰτεῖσθε, τό· Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, ἢ, ὡς ὁ Μάρκος ἀνέγραψε· Δύνασθε τὸ ποτήριον πιεῖν, ὃ ἐγὼ πίνω, ἢ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Nusquam profecto Marcum huc vocasset Origenes, nisi quidpiam amplius in ejus textu legisset, quam in Matthæi, quem tunc expendebat.

3. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν (1) νυμφῶνα κατασκευάζουσι καὶ μυσταγωγίαν ἐπιτελοῦσι, μετ' ἐπιῤῥήσεών τινων (2) τοῖς τελειουμένοις, καὶ πνευματικὸν γάμον φάσκουσιν εἶναι τὸ ὑπ' αὐτῶν γίνομενον, κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἄνω συζυγιῶν. Οἱ δὲ ἄγουσιν ἐφ' ὕδωρ, καὶ βαπτίζοντες οὕτως ἐπιλέγουσιν· *Εἰς ὄνομα ἀγνώστου Πατρὸς τῶν ὅλων* (3), *εἰς ἀλήθειαν μητέρα πάντων, εἰς τὸν κατελθόντα εἰς Ἰησοῦν* (4), *εἰς ἕνωσιν καὶ ἀπολύτρωσιν καὶ κοινωνίαν τῶν δυναμεων.* Ἄλλοι δὲ Ἑβραϊκά τινα ὀνόματα ἐπιλέγουσι, πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι (5) τοὺς τελειουμένους, οὕτως· *Βασεμὰ χαμοσσὴ* (6) *βααιανορὰ, μισταδία ῥουαδὰ, κουστὰ, βαβοφὸρ καλαχθεῖ.* Τούτων δ' ἡ ἑρμηνεία ἐστὶ τοιαύτη· *Ὑπὲρ πᾶσαν δύναμιν τοῦ Πατρὸς ἐπικαλοῦμαι φῶς ὀνομαζόμενον καὶ πνεῦμα ἀγαθὸν καὶ ζωὴ· ὅτι* A

3. Quidam enim ex ipsis sponsale cubiculum quoddam adaptant (7), et quasi mysticum conficiunt (8), cum quibusdam **95** profanis (9) dictionibus, iis qui sacrantur; et spiritales nuptias dicunt esse id, quod ab ipsis fit, secundum similitudinem supernarum conjugationum. Alii autem adducunt ad aquam, et baptizantes ita dicunt: *In nomen incogniti* (10) *Patris omnium, in veritatem matrem omnium* (11), *in descendentem in Jesum* (12), *ad unitionem* (13), *et redemptionem, et communionem virtutum.* Alii autem et Hebraica nomina superfantur, ut stupori sint, vel deterreant (14) eos qui sacrantur, sic: *Basyma* (15) *cacabasa* (16) *eanaa, irraumista* (17) *diarbada, caeota* (18) *bafobor* (19) *camelanthi.* Horum autem interpretatio est talis: *Hoc* B *quod est super omnem virtutem Patris* (20) *invoco,*

BILLII INTERPRETATIO.

descendit, in unione, et redemptione, et communione virtutum. Alii rursus Hebraica quædam vocabula, quo magis eos, quos initiant, in stuporem trahant, ad hunc modum effantur: *Basema, chamassi, baænaora, mystadia, ruada, cusia, babephor, calathi.* Quorum verborum hæc est interpretatio: *Id quod virtutem omnem exsuperat, invoco, quod lux, et Spiritus bonus, et vita nominatur; quia in corpore regnasti.* Sunt

(1) *Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν*, etc. Hæc eadem, usque ad πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι τοὺς τελειουμένους, ex Irenæo refert Eusebius lib. IV *Hist. eccles.* c. 11, et quidem eodem prorsus modo atque Epiphanius, nisi quod apud illum ista, εἰς ἕνωσιν, καὶ ἀπολύτρωσιν, καὶ κοινωνίαν τῶν δυνάμεων, incuria forte scribarum omissa sint.

(2) *Ἐπιῤῥήσεών τινων.* Βεβήλων addi vult Billius ex vet. versione. Sed cum nec eam vocem legerit Eusebius, vero similius est *profanis* de suo addidisse vel interpretem, vel scribam. C

(3) *Ὅλων.* In Euseb. cit. τῶν ὅλων, ut et mox, μητέρα τῶν πάντων, et paulo post, εἰς τὸν Ἰησοῦν. Nimirum præponit articulos, qui desunt apud Epiphanium.

(4) *Εἰς Ἰησοῦν.* Hinc Theodoretus emendandus, apud quem lib. I *Hær. Fab.* c. 9, male omissa præposi ione εἰς, ante Ἰησοῦν, legitur, εἰς κατελθόντα Ἰησοῦν.

(5) *Καταπλήξασθαι.* Sic quidem et editt. Eusebii. Sed notat Valerius ad Eusebii locum, ir quatuor ejusdem mss. codd., nempe cardinalis Mazarini, Medicæo, Fukeriano et Henrici Savilii, haberi καταπλῆξαι. Sicque legisse videtur interpres noster, verbo activæ significationis usus.

(6) *Βασεμὰ, Χαμοσσὴ*, etc. Hanc formulam aliter descripsit Nicetas in *Thesauro orthod. fid.*: *Camosi, Bae, anoora mystada rhuda custada, phagor calathi.* Cui hæc subnectitur interpretatio: *O qui es super omnem virtutem Patris, te invocamus, qui* D *lumen, et Spiritus bonus, et vita nominaris: quoniam in corpore regnasti.* In cod. Reg. legitur, Χασιμὴ pro Χαμοσσὴ, βαιανοορὰ pro βαιανορὰ, et κουκὰ pro κουστὰ. Ab Epiphanio longius adhuc recedit interpres Latinus. Nec magis secum consentiunt mss. codd. Latini. Nihil mirum. Ut enim ait Joannes Croius in fine *Speciminis* conjecturarum in Irenæum, Tertullianum et Epiphanium, hæc et sequentes Marcosiorum formulæ ita corruptæ et depravatæ, ut vestigium aliquod veræ lectionis vix appareat. Eas quidem, addit, restituere quidam sunt conati, sed ita infelici successu, ut farraginem potius quamdam variarum dialectorum, sine ulla analogia et ratione grammatica, quam germanam proponant restitutionem. Ne vero farraginem farragini addamus, et in re quæ tam exiguum ad res Christianas momentum affert, operam ludamus, malumus aliorum conjecturas legi, quam nostras. Consulat ergo, cui per otium licebit, Joannis Croii *Specimen*, et Rhenferdi *Disput. de redempt. Marcosiorum et Heracleonitarum.*

(7) *Adaptant.* Ita ex Voss. et Merc. 2 codd. juxta Græc. κατασκευάζουσι reposuit Grab. pro *adaptantes*, quod in editt. exstat. Consentiunt Clarom. et Pass.

(8) *Mysticum conficiunt iis qui sacrantur.* Græca sic ego vertissem: *mysticis quibusdam ritibus initiandos suos consecrant.*

(9) *Profanis.* Deest in Græco.

(10) *In nomen incogniti.* Sic omnino cod. Pass. et Voss. Consentiunt Clarom. et Arund. quoad vocem *incogniti.* In editt. Eras. Gall. et Feuard. *in nomine incogniti*; a quibus recedimus, cum Grabio persuasi interpretem more suo stricte servantem Græca, εἰς ὄνομα ἀγνώστου vertisse, *in nomen incogniti.*

(11) *In veritatem matrem omnium.* Sic recte Grabius ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum. Sic etiam Clarom. et Pass. ubi tamen licet legatur *matrem*, incuria amanuensium scriptum est *veritate*, omissa scilicet abbreviationis nota super *e*, quod non infrequens. In Feuard. vero, *in veritate matre omnium*: sed in Eras. et Gall. pejus, *in veritate matris omnium.*

(12) *In descendentem in Jesum.* Sic edit. Oxon. et Græca lectio, cui consonant mss. Clarom., Pass., Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in omnibus desit præpositio *in* ante Jesum; quam quidem ex Græco et editt. Feuard. supplere cum doctissimo Grabio non dubitavi. In Eras. vero, Gall. et Feuard. legitur: *et in nomine descendentis Jesu*, vel *in Jesu.* Codicem mss. citat Billius, in quo pro *Jesu* exstat *Spiritus.*

(13) *Ad unitionem.* In Merc. 2, *ad junctionem.*

(14) *Deterreant.* Editt. *perterreant.*

(15) *Basyma.* Arundel. *Basymma.*

(16) *Cacabasa.* In Voss. *eacabasa.* Clarom. et Arund. *eachasuba.* Pass. *ecasubasa.*

(17) *Eanaa irraumista.* Eras., Gall. et Feuard. *eanaa irraurista.* Clarom. et Pass. *eanaa uramista.*

(18) *Diarbada, caeota.* Eras., Gall. et Feuard. *dyarbada, caeotaba.* Clarom. *diarvada, ceotaba.* Pass. *divarda cacotaba.* In Voss. *diavar.* In Arund. *cuetota.*

(19) *Bafobor.* Alii *fobor.*

(20) *Patris.* In Eras. et Gall. hæc vox deest.

quod vocatur lumen, et spiritus (1) *et vita : quoniam in corpore regnasti.* Alii autem rursus redemptionem profantur sic : *Nomen quod absconditum est ab universa deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazarenus in zonis* (2) *luminis, Christus Dominus viventis* (3) *per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam.* Nomen quod est restaurationis : *Messia ufar* (4) *magno in seenchaldia mosomeda, eaacha faronepseha* (5) *Jesu Nazarene.* Et horum interpretatio est talis : *Christi* 96 *non dirido spiritum, cor, et supercœlestem virtutem misericordem : fruar nomine tuo, Salvator veritatis.* Et hæc quidem profantur ipsi qui sacrant : qui autem sacratur (6), respondet : *Confirmatus sum, et redemptus sum, et redimo animam meam ab æone hoc* (7) *et omnibus quæ sunt ab eo in nomine Iao, qui redemit animam ejus, in redemptionem, in Christo vivente.* Dehinc superfantur, qui astant : *Pax omnibus, in quos* (8) *hoc nomen requiescit.* Post deinde ungunt (9) sacratum opobalsamo. Unguentum enim hoc typum esse dicunt ejus suavitatis, quæ sit super universa.

σάμου (19). Τὸ γὰρ μύρον τοῦτο τύπον τῆς ὑπὲρ τὰ ὅλα εὐωδίας εἶναι λέγουσιν.

4. Quidam autem eorum adducere quidem ad aquam supervacuum esse dicunt; admiscentes autem oleum et aquam in unum, cum quibusdam profanis (10) dictionibus, similibus quæ prædiximus (11), mittunt super eorum caput, qui sacrantur : et hoc

4. Ἔνιοι δ' αὐτῶν τὸ μὲν ἄγειν ἐπὶ τὸ ὕδωρ περισσὸν εἶναι φάσκουσι, μίξαντες δὲ ἔλαιον καὶ ὕδωρ ἐπὶ τὸ αὐτὸ, μετ' ἐπιῤῥήσεων ὁμοιοτρόπων, αἷς προειρήκαμεν, ἐπιβάλλουσι τῇ κεφαλῇ τῶν τελειουμένων· καὶ τοῦτ' εἶναι τὴν ἀπολύτρωσιν θέλουσι.

BILLII INTERPRETATIO.

rursus qui redemptionem his verbis efferant : *Nomen quod absconditum est ab omni deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazarenus in vitis luminis Christi Domini, viventis per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam.* Nomen restitutionis in integrum : *Messia upharea, namamsæman, haldæam, mosomedæa, acphranæ, psana, Jesu Nazaria.* Quorum item verborum hujusmodi est interpretatio : *Non divido spiritum, nec cor, nec supercœlestem virtutem, quæ misericordia prædita est : sinam fruar nomine tuo, Salvator veritatis.* Atque hæc quidem profantur qui initiant : qui autem initiatus est, respondet : *Confirmatus et redemptus sum ac redimo animam meam ab hoc sæculo, et omnium quæ ab eo sunt, in nomine Iao, qui redemit animam suam in redemptionem, in Christo vivente.* Ac postea ii, qui adsunt, his verbis utuntur : *Pax omnibus super quos hoc nomen requiescit.* Tum autem eum qui initiatus est, opobalsamo inungunt. Hoc enim unguentum fragrantiæ illius, quæ omnia exsuperat, typum esse aiunt.

4. Sunt etiam ex ipsis, qui eos quidem ad aquam adducere supervacaneum esse dicant; oleo autem et aqua una permistis, cum vocibus quibusdam iis, quæ ante a nobis commemoratæ sunt, haud dissimilibus, in eorum quos initiant, caput injiciunt : idque redemptionem esse volunt. Atque ipsi quoque bal-

(1) *Spiritus.* *Bonus* adde ex Græco.

(2) *In zonis.* Ex Græco ζωαῖς lege, *Zeis*, i. e. *vitis.*

(3) *Christus Dominus viventis.* Male omnino. Græca sic vertenda cum Petavio : *Christi, Christi, inquam, viventis.*

(4) *Messia ufar.* Al. *messiau far.*

(5) *Magno in seenchaldia*, etc. Sic. om. editt., sed Clarom. *maganaim seencaldia mosome dae abacfaron epsebe.* Voss. *magnaunse en caldia mosome dacaach faron epseba.* Arund. cum editt. convenit, nisi quod habeat *magnounse* vel *magnoimse eacha*, denique *faronepseba.*

(6) *Sacratur.* Melius Billius : *initiatus est :* vel saltem, *sacratus est.*

(7) *Ab æone hoc.* Vertendum erat : *ab hoc sæculo.*

(8) *In quos.* In editt. Eras., Gall. et Feuard. *in quibus.* Porro *in quos* hic scriptum pro *super quos.*

(9) *Ungunt.* Clarom. *unguent;* Pass. *ungent.*

(10) *Profanis.* Deest in Græco.

(11) *Quæ prædiximus.* Al. *quæ supra prædiximus.*

(12) *Εἰς λύτρωσιν ἀγγελικήν.* Clemens a Grabio citatus ex *Excerptis* pag. 793, col. 1, B, ait verba hæc, εἰς λύτρωσιν ἀγγελικήν, *hoc est*, inquit, *eam, cujus Angeli participes facti sunt*, τουτέστιν ἣν καὶ Ἄγγελοι ἔχουσιν, ab hæreticis proferri solita ἐν τῇ χειροθεσίᾳ, *in impositione manuum*, ea scilicet quæ baptismum excipit.

(13) *Ὄνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως.* Legere mavult Rhenferdius a Grabio laudatus ὀνόματα τὰ τῆς, etc. Sed, quidquid sit, non male ab his verbis novam periodum incipit cl. Grabius : videntur enim instar tituli cujusdam præfigi sequenti formulæ.

(14) *Μεσσία.* Cod. Reg. Μοσσία.

(15) *Ναμεμψαιμὰν.* Cod. Reg. Νεμεμφαιμάν.

(16) *Ἀκφαραὶ.* Cod. Reg. Ἐκφαναί.

(17) *Οὐ διαιρῶ τό.* Τοῦ Χριστοῦ adde ex vet. versione.

(18) *Ἔπειτα μυρίζουσι.* Ecclesiæ catholicæ ritum æmulati, in qua neophyti post baptismum inungi solebant.

(19) *Ἀπὸ βαλσάμου.* Cod. Reg. ἀπὸ τοῦ βαλσάμου.

Μυρίζουσι δὲ καὶ αὐτοὶ τῷ βαλσάμῳ. Ἄλλοι δὲ (1) ταῦτα πάντα παραιτησάμενοι φάσκουσι, μὴ δεῖν τὸ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀοράτου δυνάμεως μυστήριον δι' ὁρατῶν καὶ φθαρτῶν ἐπιτελεῖσθαι κτισμάτων, καὶ τῶν ἀνεννοήτων, καὶ ἀσωμάτων (2) δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν. Εἶναι δὲ τελείαν ἀπολύτρωσιν, αὐτὴν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀῤῥήτου μεγέθους. Ὑπ' ἀγνοίας γὰρ ὑστερήματος καὶ πάθους γεγονότων, διὰ γνώσεως καταλύεσθαι πᾶσαν τὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας σύστασιν· ὥστε εἶναι τὴν γνῶσιν ἀπολύτρωσιν τοῦ ἔνδον ἀνθρώπου. Καὶ μήτε σωματικὴν ὑπάρχειν αὐτήν· φθαρτὸν γὰρ τὸ σῶμα· μήτε ψυχικήν, ἐπεὶ καὶ ἡ ψυχὴ ἐξ ὑστερήματος, καὶ ἔτι τοῦ Πατρὸς ὥσπερ οἰκητήριον (3)· πνευματικὴν οὖν δεῖ καὶ τὴν λύτρωσιν ὑπάρχειν. Λυτροῦσθαι γὰρ διὰ Μωῦσέως (4) τὸν ἔσω ἄνθρωπον τὸν πνευματικὸν, καὶ ἀρκεῖσθαι αὐτοὺς τῇ τῶν ὅλων ἐπιγνώσει. Καὶ ταύτην εἶναι λύτρωσιν ἀληθῆ (5).

A esse redemptionem volunt; ungentes (6) et ipsi opobalsamo. Alii autem hæc omnia recusantes dicunt, non oportere inenarrabilis et invisibilis virtutis mysterium per visibiles et corruptibiles perfici creaturas : et ea quæ mente concipi non possunt, et incorporalia, et insensibilia, per sensibilia et corporalia. Esse autem perfectam redemptionem, ipsam agnitionem inenarrabilis magnitudinis. Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta (7), per agnitionem dissolvi universum ignorantiæ statum : uti sit agnitio, redemptio interioris hominis (8). Et neque corporalem esse eam; corruptibile enim est corpus : neque animalem, quoniam et anima de labe est, spiritus (9) velut habitaculum : spiritalem ergo oportere et redemptionem esse. Redimi enim per agnitionem interiorem hominem 97 spiritualem, et sufficere eis universorum agnitionem . et hanc esse redemptionem veram.

5. ..... τοὺς τελευτῶντας ἀπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἔξοδον φθάνοντας..... λυτροῦνται..... ποτὲ γάρ τινες ἐξ αὐτῶν ἔλαιον ὕδατι μίξαντες, ἐπιβάλλουσι τῇ κεφαλῇ τοῦ ἐξελθόντος. Οἱ δὲ μύρον τὸ λεγόμενον ὀποβάλσαμον καὶ ὕδωρ τὴν ἐπίκλησιν κοινὴν

5. Alii sunt, qui mortuos (10) redimunt ad finem defunctionis, mittentes eorum capitibus oleum et aquam, sive prædictum unguentum cum aqua, et supradictis (11) invocationibus, ut incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant,

BILLII INTERPRETATIO.

samum adhibent. Alii vero hæc omnia improbantes ac repudiantes, ineffabilis et invisibilis virtutis mysterium per creaturas in aspectum cadentes, interituique obnoxias, et eorum quæ in cogitationem non cadunt, corporisque expertia sunt, per ea quæ sensibilia et corporea sunt, peragendum esse negant : perfectamque redemptionem in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censent. Nam cum et defectus et passio ex ignoratione profluxerint, quidquid ex ignoratione coagmentatum fuerit, per cognitionem deleri, ac proinde nihil aliud esse cognitionem, quam interni hominis redemptionem. Nec vero corporalem hanc esse, cum corpus interitui sit obnoxium, nec animalem, cum anima ex defectu orta sit, sitque tanquam spiritus domicilium : quocirca spiritualem esse redemptionem oportere. Per cognitionem enim internum ac spiritualem hominem redimi aiunt, seque rerum universarum cognitionem adeptos, nihil præterea requirere, atque hanc veram redemptionem esse.

5. Sunt alii, qui jam jamque ex hac vita excessuros redimant, oleum aquæ immistum in eorum capita injicientes, una cum iis invocationibus, quas superius commemoravimus. Quod quidem eo faciunt, ut a superioribus principatibus et potestatibus apprehendi et teneri nequeant, atque ut internus eorum homo invisibili modo ulterius ascendat : perinde nimirum ac corpora eorum inter res conditas relinquantur. Jubent autem eos, cum ad principatus ac potestates venerint, his verbis uti : *Ego filius a Patre, Patre,*

(1) *Ἄλλοι δέ.* Ascodrutæ scilicet, seu Ascodrupitæ, de quibus Theodoretus lib. 1 *Hær. Fab.* c. 10.

(2) *Καὶ ἀσωμάτων.* Καὶ ἀναισθήτων adde ex vet.

(3) *Πατρὸς ὥσπερ οἰκητήριον.* Pro Πατρός lege cum interpr. πνεύματος. Spiritum enim ab anima distinguebant hæretici, illumque ab Achamoth in Demiurgum, eo nesciente, depositum esse asserebant, ut per eum in animam, quam condiderat, seminaretur. Vide cap. v.

(4) *Μοῦσέως.* Lege γνώσεως; sicque nedum legerunt, sed et ediderunt Gallasius et Billius, quamvis citra codicis ms. auctoritatem.

(5) *Λύτρωσιν ἀληθῆ.* Addit Epiphanius : ἕως ὧδε τὰ ὑπὸ Εἰρηναίου, *hucusque Irenæi verba.* Quæ sequuntur ex *Hær.* 36, quæ est Heracleonitarum, desumpta sunt : ut hinc pateat hos esse quos hic delineat Irenæus. Sic autem hujus verba, tacito nomine, mutuatur Epiphanius, ut sua faciat, pauloque fusiori stylo prosequatur, quod breviori scripsit Irenæus. Eapropter quæ formulam præcedunt omittere Grabio placuit. Mihi vero consultius visum est ea referre e regione Latinorum, iis tantum resectis, quæ paulo longius ab his absunt, et λυτροῦται commutato in λυτροῦνται; cum maxime, quamvis non ad amussim respondeant Græca Latinis, ab his tamen illa non adeo discedant, quin propria Irenæi ex iis colligere facile possit eruditus lector.

(6) *Ungentes.* Ita Pass. et Voss. addita particula *autem.* In Clarom. *ungentes*, sed sine *autem.* Editt. *ungunt autem.*

(7) *Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta.* Græcorum sensum haud assecutus est interpres. Vertendum cum Billio : *Nam cum defectus et passio ex ignoratione profluxerint.*

(8) *Redemptio interioris hominis.* Sic juxta Græc., Clarom., Ottob., Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in altero horum *at* male additum sit. In Eras., Gall. et Feuard. deest *redemptio.*

(9) *Spiritus.* Præpone *et*, ex Græco.

(10) *Mortuos.* Epiphanius, τελευτῶντας, quod verti deberet *morientes.* Hæc enim imminente obitu peracta fuisse, ejusdem verba perspicue demonstrant. Unde hæc Theodoreti lib. I, cap. 11 : Ἕτεροι δέ τινες, μετὰ τὴν ἀποβίωσιν, ἔλαιον καὶ ὕδωρ ταῖς τῶν τελευτώντων ἐμβάλλουσι κεφαλαῖς, male ab ejus interprete reddita censeo : *Alii quidam post mortem oleum et aquam mortuorum capitibus injiciunt.* Vertendum existimo : *Alii quidam, instante interitu, oleum et aquam morientium capitibus injiciunt.*

(11) *Et supradictis.* Editt. habent, *et cum.* At *et* deest in Merc. 2, *cum* in Pass. et Voss., utrumque in Clarom.

et ut superascendat super invisibilia interior (1) ipsorum homo, quasi corpus quidem ipsorum in creatura mundi relinquatur, anima vero projiciatur Demiurgo. Et præcipiunt eis venientibus ad Potestates hæc dicere, posteaquam mortui fuerint: *Ego filius a Patre, Patris* (2) *qui ante fuit, filius autem in eo qui ante fuit. Veni autem* (3) *videre omnia, quæ sunt mea et aliena; non autem aliena in totum, sed sunt Achamoth, quæ est femina, et hæc sibi fecit; deducit* (4) *enim genus ex eo qui ante fuit; et eo rursus in mea, unde veni.* Et hæc dicentem evadere et effugere potestates dicunt. Venire quoque ad eos, qui sunt circa Demiurgum, et dicere eis: *Vas ego sum pretiosum, magis quam femina quæ fecit vos. Si mater vestra ignorat radicem suam, ego autem novi meipsum, et scio unde sim, et invoco incorruptibilem Sophiam, quæ est in Patre, mater autem est matris vestræ, quæ non habet patrem, neque conjugem: masculo-femina* (5) *autem a femina nata effecit vos, ignorans et matrem suam, et putans seipsam esse solam: ego autem invoco ejus matrem.* Hæc autem eos, qui circa Demiurgum **98** sunt audientes, valde conturbari, et reprehendere suam radicem, et genus matris: ipsos autem abire in sua, projicientes nodos ipsorum (6), id est animam. Et de redemptione quidem ipsorum hæc sunt quæ quidem in nos venerunt. Cum autem discrepent (7) ab invicem (8) et doctrina, et traditione, et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et

A ἔχοντες..... ἵνα δῆθεν..... ἀκράτητοι γένωνται καὶ ἀόρατοι ταῖς ἄνω ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, εἰς τὸ ὑπερβῆναι ἀοράτως τὸν ἔσω αὐτῶν ἄνθρωπον..... ὡς τῶν σωμάτων τούτων ἐν τῇ κτίσει καταλιμπανομένων· τῆς δὲ ψυχῆς αὐτῶν παρισταμένης τῷ Δημιουργῷ.... ἐγκελεύονται δέ..... ὅτι..... ἐὰν ἔλθῃ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ἔχε ἐν μνήμῃ τάδε εἰπεῖν μετὰ τὴν ἐντεῦθεν τελευτήν· *Ἐγὼ υἱὸς ἀπὸ Πατρὸς, Πατρὸς προόντος, υἱὸς δὲ ἐν τῷ παρόντι* (9). *Ἦλθον πάντα ἰδεῖν τὰ ἀλλότρια καὶ τὰ ἴδια· καὶ οὐκ ἀλλότρια δὲ παντελῶς, ἀλλὰ τῆς Ἀχαμώθ, ἥτις ἐστὶ θήλεια, καὶ ταῦτα ἑαυτῇ ἐποίησε. Κατάγω δὲ τὸ γένος ἐκ τοῦ προόντος, καὶ πορεύομαι πάλιν εἰς τὰ ἴδια, ὅθεν ἐλήλυθα.* Καὶ ταῦτα εἰπόντα..... διαφεύγειν τὰς ἐξουσίας..... ἔρχεσθαι δὲ

B ἐπὶ τοὺς περὶ τὸν Δημιουργὸν, καὶ λέγειν..... *Σκεῦός εἰμι ἔντιμον μᾶλλον παρὰ τὴν θήλειαν τὴν ποιήσασαν ὑμᾶς. Εἰ ἡ μήτηρ ὑμῶν ἀγνοεῖ τὴν ἑαυτῆς ῥίζαν, ἐγὼ οἶδα ἐμαυτὸν, καὶ γινώσκω ὅθεν εἰμὶ, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν ἄφθαρτον Σοφίαν, ἥτις ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ, μήτηρ δὲ τῆς μητρὸς ὑμῶν τῆς μὴ ἐχούσης μητέρα* (10), *ἀλλ' οὔτε σύζυγον ἄρρενα· θήλεια δὲ ὑπὸ θηλείας γενομένη ἐποίησεν ὑμᾶς, ἀγνοοῦσα καὶ τὴν μητέρα αὐτῆς καὶ δοκοῦσα ἑαυτὴν εἶναι μόνην· ἐγὼ δὲ ἐπικαλοῦμαι αὐτῆς τὴν μητέρα.* Τούτους δὲ (11) τοὺς περὶ τὸν Δημιουργὸν ἀκούσαντας σφόδρα ταραχθῆναι καὶ καταγνῶναι αὐτῶν τῆς ῥίζης καὶ τοῦ γένους τῆς μητρός. Αὐτὸν δὲ πορευθῆναι εἰς τὰ ἴδια, *ῥίψαντα* τὸν

C δεσμὸν αὐτοῦ (12), τουτέστι τὴν ψυχήν. Καὶ περὶ μὲν

BILLII INTERPRETATIO.

inquam, præexsistente, filius autem in eo qui præexsistit. Veni ut tam mea, quam aliena cernerem: quamquam non etiam prorsus aliena, sed Achamoth, quæ femina est, atque hæc in usum suum effecit. Genus autem duco a præexsistente: ac rursus ad mea me confero, unde veni. Atque hac oratione habita, eum potestates effugere aiunt: ac deinde ad Demiurgum proficisci, eumque his verbis convenire: *Vas sum præstantius, quam femina ea, quæ vos procreavit. Si mater vestra radicem suam ignorat, ego meipsum novi, ac exploratum habeo unde venerim: atque incorruptibilis Sapientiæ opem imploro, quæ est in Patre, materque vestræ parentis, quæ patris est expers, ac ne conjugem quidem masculum habet: verum femina ex femina orta vos effecit, matrem etiam suam ignorans, seque solam esse existimans. Ego vero ipsius matrem imploro atque obtestor.* Hoc autem cum Demiurgus audierit, magnopere perturbari, radicemque suam et matris

(1) *Superascendat super invisibilia interior.* Mallem juxta Græca Epiphanii legeretur: *superascendat invisibiliter interior*, etc. Id magis in hæreticorum hypothesim quadraret.

(2) *Patre, Patris.* Sic omnes mss. cum Eras. et Gall.; Feuard. vero et Grab. *Patre, Patre.*

(3) *Veni autem.* Clarom., Voss. et Pass., *veniam;* Eras. pejus, *venit.*

(4) *Deducit.* Sic omnes mss. cum Eras. et Gall. At Feuard. et Grab. ex Græco, *deduco.*

(5) *Masculo-femina.* Sic recte Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2. In editt. autem omnibus legitur, *masculum; femina*, favente quidem hodierno textu Græco, sed repugnante sensu. Cui enim de femina loquenti, unquam venit in mentem, dicere eam habere conjugem masculum? quasi alius feminæ conjux esse posset, quam masculus. Nostræ vero lectioni favet tota Valentinianorum hypothesis, qui Achamothæ suæ masculi et feminæ virtutem tribuebant: utpote quæ seipsa sola cunctarum rerum materiam, et Demiurgum ipsum condiderit. Hinc *Dominum* eam *masculiniter*, et Demiurgum *Apatora* vocabant cap. v quia hic ab Achamoth sine commistione conjugis productus. Græca igitur ex Lati-

D nis emendanda sunt; et pro ἄῤῥενα θήλεια, legendum, ἀῤῥενο-θήλεια.

(6) *Ipsos autem abire in sua, projicientes nodos ipsorum.* Ita omn. mss. et editt. Eras. et Gall. et Oxon., nisi quod in illis pro *abire*, legatur *abeuntes.* Sed Feuard., Græca Epiphanii hic male secutus, in singulari numero hæc omnia posuit: cum tamen certum sit Epiphanium Irenæi verbis non adeo scrupulose adhæsisse.

(7) *Discrepent.* Alii, *discrepant.*

(8) *Ab invicem.* Eras., Gall. et Feuard. perperam, *ad invicem.*

(9) *Ἐν τῷ παρόντι.* Legit interpres, ἐν τῷ προόντι; vertit enim, *in eo qui ante fuit.*

(10) *Μὴ ἐχούσης μητέρα.* Pro μητέρα legendum cum interp. πατέρα, ut secum et cum toto Valentinianorum systemate stare queat hoc comma. Achamoth siquidem a Sophia matre genita, sed *sine complexu conjugis Theleti.*

(11) *Τούτους δέ.* Lege τούτων.

(12) *Αὐτὸν δὲ.... ῥίψαντα τὸν δεσμὸν αὐτοῦ.* Ex veteri interp. liquet scripsisse Irenæum plurali numero: Αὐτοὺς δὲ... ῥίψαντας τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν.

τῆς ἀπολυτρώσεως ταῦτά ἐστιν ὅσα εἰς ἡμᾶς συνεληλύθαμεν (1). . . . . A

fructificare, quod nunquam quisquam excogitavit; durum est omnium describere sententias.

BILLII INTERPRETATIO.

genus incusare. Ipsum autem ad sua proficisci, projecto suo vinculo, et angelo, hoc est anima. Et de redemptione quidem hæc sunt, quæ ad nos devenerunt. . . . . .

CAPUT XXII [21].

Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deflectant omnes hæretici.

1. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id est, quia sit unus Deus omnipotens, qui omnia condidit per Verbum suum, et aptavit, et fecit ex B eo quod non erat, ad hoc ut sint omnia, quemadmodum Scriptura dicit : *Verbo enim Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* [22]; et iterum : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [23] : (ex omnibus autem nihil subtractum est; sed omnia per ipsum fecit Pater, sive visibilia, sive invisibilia, sive sensibilia (2), sive intelligibilia, sive temporalia propter quamdam dispositionem, sive sempiterna, et æonia (3)) non per angelos, neque per virtutes aliquas abscissas ab ejus sententia (4); nihil enim indiget omnium Deus : sed et per Verbum et Spiritum suum omnia faciens, et disponens, et gubernans, et omnibus esse præstans : hic qui mundum fecit (etenim mundus ex omnibus), hic qui homi- C nem plasmavit, hic Deus (5) Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, super quem alius Deus non est, neque Initium (6), neque Virtus, neque Pleroma : hic Pater Domini nostri Jesu Christi, quemadmodum ostendemus : hanc ergo tenentes regulam, licet valde varia et multa dicant, facile eos deviasse a veritate arguimus. Omnes enim fere quotquot sunt hæreses, Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam malam immutant, ingrati exsistentes ei, qui fecit eos, quemadmodum et gentes per idololatriam. Plasma (7) autem Dei contemnunt, contradicentes suæ saluti, ipsi sui accusatores amarissimi, et falsi testes exsistentes. Qui quidem resurgent in carne, licet nolint, uti agnoscant virtutem suscitantis eos a mortuis : cum justis autem non annumerabuntur, propter incredulitatem suam.

2. Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum sit omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere, necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluxerunt tales fructus.

99 CAPUT XXIII [24].

Simonis Magi et Menandri sententia et mores.

1. Simon enim Samarites, magus ille, de quo discipulus et sectator apostolorum Lucas ait : *Vir quidam autem nomine Simon, qui ante erat in civitate magicam exercens artem* (8), *et seducens gentem Samaritanorum, dicens se esse aliquem magnum* (9), *quem auscultabant a pusillo usque ad magnum, dicentes : Hic est virtus* (10) *Dei, quæ vocatur magna. Intuebantur autem eum, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos* [25]. Hic igitur Simon, qui fidem simulavit, putans (11) apostolos et ipsos (12) sanitates per magicam (13), et non virtute Dei perficere; et per impositionem manuum Spiritu sancto adimplere credentes Deo per eum, qui ab ipsis evangelizatur Christus Jesus, per majorem quamdam magicam scientiam et hoc suspicans fieri, et offerens pecuniam apostolis, ut acciperet et ipse hanc potestatem quibuscunque velit dandi Spiritum sanctum, audivit a Petro : *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri : non est tibi pars, neque sors in sermone hoc : cor enim tuum*

[21] Cap. XIX. [22] Psal. XXXII, 6. [23] Joan. I, 3. [24] Cap. XX. [25] Act. VIII, 9 seq.

(1) *Συνεληλύθαμεν.* Legendum vult Billius, συνελήλυθε; Petavius, ἐλήλυθε. D

(2) *Sive sensibilia.* Desunt hæc duo verba in Clarom., Pass. et Voss. Sed in Arund. perperam, *insensibilia.*

(3) *Et æonia.* Sic mss. Clarom., Pass., Arund. et Voss. melius quam editt. omnes, *et ea omnia :* mox enim præcessit, *omnia. Æonia* autem ex Græco αἰώνια.

(4) *Sententia.* Græce, ni fallor, scripsit Irenæus ἐννοίας, alludens ad Valentinianorum *Ennæam.* Quare melius vertisset interpres, *Ennæa,* vel *cogitatione.*

(5) *Hic Deus.* Sequor mss. codd. Clarom., Pass., Voss. et Arund. Editi vero minus bene, *hic qui Deus.*

(6) *Neque Initium.* Ἀρχὴ scilicet, seu Νοῦς Valentinianorum.

(7) *Plasma.* Arund., *plasmationem,* Eras., Gall. et Feuard., *plasmata.* Plasmatis autem nomine hic carnem intelligi, quam resurrecturam negabant hæretici, sequentia demonstrant. Lege et lib. v, cap. 5 et 6.

(8) *Magicam exercens artem. Artem* addit Feuard. Consentiunt Pass. et Voss. Deest autem in Eras., Gall. et Clarom.

(9) *Magnum.* Deest in Clarom. et Pass.

(10) *Hic est virtus. Vere* ante *virtus* merito expunxit Grabius, quia nullus ms. Irenæi, nec canonicus S. Lucæ textus habet.

(11) *Putans.* Monet Grabius omnia mss. Anglicana in hac voce vitiata esse, dum in aliis legitur *portans,* in aliis *post.* At sana sunt nostra : in iis recte scriptum *putans.*

(12) *Et ipsos.* Sic Clarom., Voss. et edit. Oxon. melius quam, *et ipsas,* ut in cæteris.

(13) *Magicam.* Ita et hic et paulo post iterumque cum Grabio excudi fecimus, quia Pass., Arund. et Voss. perpetuo ita habent. Alii autem posuerunt *magiam,* haud advertentes *artem* subintelligi.

non est rectum coram Deo. In felle enim amaritudinis, et obligatione injustitiæ video te esse [35]. Et cum adhuc magis (1) non credidisset Deo, et cupidus (2) intendit contendere adversus apostolos, uti et ipse gloriosus videretur esse, et universam magicam adhuc amplius scrutans, ita ut in stuporem cogeret multos hominum : quippe cum esset sub Claudio Cæsare, a quo etiam statua honoratus esse dicitur propter magicam. Hic igitur a multis quasi Deus glorificatus est, et docuit semetipsum esse, qui inter Judæos quidem (3) quasi Filius apparuerit, in Samaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit. Esse autem se sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater, et sustinere vocari se quodcunque eum vocant homines.

2. Simon autem Samaritanus, ex quo universæ hæreses substiterunt, habet hujusmodi sectæ materiam. Hic Helenam (4) quamdam ipse a Tyro (5) civitate Phœnices quæstuariam cum redemisset, secum circumducebat, dicens hanc esse primam (6) mentis ejus conceptionem, matrem omnium, per quam initio mente concepit angelos facere et archangelos. Hanc enim Ennoiam exsilientem ex eo, cognoscentem quæ vult pater ejus, degredi ad inferiora, et generare Angelos et Potestates, a quibus et mundum hunc factum dixit. Posteaquam autem generavit eos, hæc detenta est ab ipsis propter invidiam, quoniam nollent progenies alterius cujusdam putari esse. Ipsum enim se in totum ignoratum ab ipsis : Ennoiam autem ejus detentam ab iis, quæ ab ea emissæ sunt (7) Potestates et Angeli ; et omnem contumeliam ab iis passam, uti non recurreret sursum ad suum patrem, usque adeo ut et in corpore humano includeretur, et per sæcula veluti de vase in vas transmigraret in altera muliebria corpora. Fuisse autem eam et in illa Helena, propter quam Trojanum contractum est bellum : quapropter et Stesichorum (8) per carmina maledicentem eam, orbatum oculis : post deinde pœnitentem et scribentem eas, quæ vocantur, palinodias, in quibus hymnizavit eam, rursus vidisse. Transmigrantem autem eam de corpore in corpus, ex eo et semper (9) contumeliam sustinentem, in novissimis etiam in fornice prostitisse : et hanc esse perditam ovem.

3. Quapropter et ipsum venisse, uti eam assumeret primam, et liberaret eam (10) a vinculis, hominibus autem salutem præstaret per suam agnitionem. Cum enim male moderarentur Angeli mundum, quoniam unusquisque eorum concupisceret principatum, ad emendationem venisse rerum, et descendisse eum transfiguratum, et assimilatum Virtutibus, et Potestatibus, et Angelis : ut et in hominibus homo appareret ipse, cum non esset homo ; et passum autem in Judæa putatum, cum non esset passus. Prophetas autem a mundi fabricatoribus Angelis inspiratos dixisse prophetias : quapropter nec ulterius curarent eos hi, qui in eum (11) et in Helenam (12) ejus spem habeant, et ut liberos agere (13) quæ velint : secundum 100 enim ipsius gratiam salvari homines, sed non secundum operas justas. Nec enim esse naturaliter operationes justas, sed ex accidenti (14); quemadmodum posuerunt qui mundum fecerunt Angeli, per hujusmodi præcepta in servitutem deducentes homines. Quapropter et solvi mundum, et liberari eos, qui sunt ejus, ab imperio eorum qui mundum fecerunt, repromisit.

4. Igitur horum mystici sacerdotes libidinose quidem vivunt, magias autem perficiunt, quemadmodum potest unusquisque ipsorum. Exorcicantu chorum conjunxerit : nam verum nomen erat Tisias. Hic cum aliquando carmine invectus esset in Helenam, velut belli Trojani facem, a Castore et Polluce oculis orbatus fuisse, tum demum recantata palinodia, visum recepisse dicitur. Ejusdem meminere Tertullian. lib. *De anima*, Horatius ode 17 *Epodon*, Lucian. lib. II *Verarum histor.*, Philostrat. lib. VI *De vita Apollon.*, c. 4 ; Quintilian. lib. X, c. 1, et Voss., *Poet. Græc.* p. 16.

[35] Act. VIII, 20 seqq.

(1) *Adhuc magis.* Ex Feuard. marg. et cod. Voss. (cui consentit et Pass.) reponere Grabio placuit, *adhuc magus.* Sed cæterorum exemplarium lectio, quam sequimur, magis probanda.

(2) *Cupidus.* Gall., Eras. et Feuard. *cupidius.* Sed repugnant omnes mss.

(3) *Qui inter Judæos quidem*, etc. Hæc Græce refert Theodoretus lib. I *Hær. Fab.* c. 1 : Καὶ Ἰουδαίοις μὲν ὡς Υἱὸν φανῆναι, πρὸς δὲ Σαμαρείτας ὡς Πατέρα κατεληλυθέναι, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν ὡς Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτῆσαι.

(4) *Helenam.* Ita Feuard. in marg. et omn. mss. In edit. autem Eras., Gall. et Feuard. corrupte, *Selenen*, *Helenam* enim vocant veteres fere omnes.

(5) *Ipse a Tyro.* Pronomen *quam* in omnibus editt. præfixum voci *ipse*, auctoritate cod. Clarom. delevi ; sensum enim turbat.

(6) *Dicens hanc esse primam*, etc. Hæc iterum ex Theodoreti loco cit. verbarefert Grabius : Ἐλένην τὴν πρώτην αὐτοῦ ἔννοιαν ἔφασκεν εἶναι, καὶ Μητέρα τῶν ὅλων ὠνόμαζε, καὶ δι' αὐτῆς καὶ τοὺς Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους πεποιηκέναι.

(7) *Emissæ sunt.* Al. *emissæ essent.*

(8) *Stesichorum.* Poeta lyricus fuit ex Himera Siciliæ urbe ; sic dictus, quod primus cum citharæ

(9) *Et semper.* Al. vitiose, *ut semper.*

(10) *Et liberaret eam*, etc. Sic et Theodoret., loco cit. : Ὥστε καὶ αὐτὴν τῶν ἐπικειμένων ἐλευθερῶσαι δεσμῶν, καὶ τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιγνώσεως παράσχειν σωτηρίαν.

(11) *Curarent eos hi qui in eum.* Legendum exigit constructio : *curare eos, hos qui in eum.*

(12) *Helenam.* Sic iterum reponimus, pro *Selenen*, ut et paulo post *Helenæ* pro *Selenæ*, auctoritate omnium mss.

(13) *Et ut liberos agere.* Sic iterum Theodoretus : Ἀλλὰ πράττειν ὡς ἐλευθέρους, ἅπερ ἂν ἐθελήσωσιν· οὐ γὰρ διὰ πράξεων ἀγαθῶν, ἀλλὰ διὰ χάριτος τεύξεσθαι σωτηρίας.

(14) *Ex accidenti.* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *ex aecidentia ;* Clarom. *ex accedentia.*

smis et incantationibus utuntur. Amatoria quoque et agogima (1), et qui dicuntur paredri et oniropompi, et quæcunque sunt alia perierga (2) apud eos studiose exercentur. Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ, et has adorant : habent quoque et vocabulum a principe impiissimæ sententiæ Simone vocati (3) Simoniani, a quibus falsi nominis scientia accepit initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere (4).

[27] 5. Hujus successor (5) fuit Menander, Samarites genere, qui et ipse ad summum magiæ pervenit. Qui primam quidem Virtutem incognitam ait omnibus ; se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus (6) Salvatorem pro salute hominum. Mundum autem factum ab Angelis ; quos et ipse, similiter ut Simon, ab Ennoia emissos dicit (7). Dare quoque per eam (8), quæ a se doceatur, magiam, scientiam ad id (9), ut et ipsos, qui mundum fecerunt, vincat Angelos. Resurrectionem enim per id, quod est in eum baptisma, accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales.

CAPUT XXIV [28].

De Saturnino et Basilide.

1. Ex iis Saturninus (10), qui fuit ab Antiochia ea (11), quæ est apud Daphnen, et Basilides, occasiones accipientes, distantes doctrinas ostenderunt : alter quidem in Syria, alter vero in Alexandria. Saturninus quidem, similiter ut Menander (12), unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates. A septem autem quibusdam Angelis mundum factum, et omnia quæ in eo. Hominem autem (13) Angelorum esse facturam, desursum a summa Potestate lucida imagine apparente, quam cum tenere (14) non potuissent, inquit, eo quod statim recurrerit sursum, adhortati sunt semetipsos, dicentes : ***Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem*** (15) : qui cum factus esset (16), et non potuisset erigi plasma, propter imbecillitatem (17) Angelorum, sed quasi vermiculus scarizaret, miserantem ejus desuper Virtutem, quoniam in similitudinem ejus esset factus, emisisse scintillam vitæ, quæ erexit hominem, et articulavit, et vivere fecit.

Hanc igitur scintillam (18) vitæ post defunctionem recurrere ad ea, quæ sunt ejusdem generis, dicit : et reliqua ex quibus facta sunt illa resolvi.

2. Salvatorem autem (19) innatum demonstravit, et incorporalem, et sine figura, putative autem **101** visum hominem : et Judæorum Deum unum ex angelis esse dixit. Et propter hoc quod

[27] Cap. XXI. [28] Cap. XXII.

(1) *Amatoria quoque et agogima.* Theodoret. ἐρωτικά τινα καὶ ἀγώγιμα ; Irenæus vero supra cap. 13, n. 5, φίλτρα καὶ ἀγώγιμα, ubi interpres, *amatoria et allectantia.*

(2) *Perierga.* Ita mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. perperam, *parerga.*

(3) *Vocati.* Editt. *dicti.*

(4) *Discere.* Al. *dicere.*

(5) *Hujus successor*, etc. Ita et Euseb. lib. III *Hist. eccles.* c. 26 : Σίμωνα τὸν Μάγον Μένανδρος διαδεξάμενος.... ἦν καὶ οὗτος Σαμαρεύς· εἰς ἄκρον δὲ τῆς γοητείας οὐκ ἔλαττον τοῦ διδασκάλου προελθών.

(6) *Se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus*, etc. Id est, juxta Theodoretum lib. I, c. 2, *a prima illa Virtute.* Secundum Eusebium vero, *ab Æonibus.* Ita enim loco cit. : Ἑαυτὸν μὲν ὡς ἄρα εἴη λέγων ὁ Σωτὴρ, ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀνωθέν ποθεν ἐξ ἀοράτων Αἰώνων ἀπεσταλμένος σωτηρίᾳ.

(7) *Mundum autem factum.... dicit.* Sic et Theodoretus cit. : Τοὺς δὲ Ἀγγέλους, τῷ Σίμωνι παραπλησίως, ὑπὸ τῆς Ἐννοίας ἔφησε προβληθῆναι, καὶ τούτους τὸν κόσμον δημιουργῆσαι.

(8) *Dare quoque per eam*, etc. His pœne respondent, quæ dicto loco habet Eusebius : Μὴ ἄλλως δύνασθαί τινα καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν Ἀγγέλων περιγεννήσεσθαι, μὴ πρότερον διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδομένης μαγικῆς ἐμπειρίας ἀχθέντα, καὶ διὰ τοῦ μεταδιδομένου πρὸς αὐτοῦ βαπτίσματος· οὗ τοὺς κατηξιωμένους ἀθανασίαν αἴδιον ἐν αὐτῷ τούτῳ μεθέξειν τῷ βίῳ, μηκέτι θνήσκοντας, αὐτοῦ δὲ παραμένοντας, εἰς τὸ ἀεὶ ἀγήρως τινὰς καὶ ἀθανάτους ἐσομένους.

(9) *Magiam, scientiam ad id.* Sic ex codd. Clarom. et Pass. textum restituimus. Pass. tamen pro *magiam* habet *magia*, cui in hoc consentit et Voss. ; Arund. vero quem secutus est Grabius, *magicam.* Sed omnes cum editt., tum etiam mss. Anglic. minus bene *addidit*, pro *ad id.*

(10) *Saturninus.* Σατορνῖλον vocant Epiphanius *Hær.* 23, et Theodoret. lib. I, c. 3. Hunc pariter cum Basilide, velut duos ejusdem magistri Menandri condiscipulos, jungunt Eusebius lib. IV, c. 7, et Epiphan. *Hær.* cit.

(11) *Antiochia ea.* Sic codd. Voss. et Clarom. cum edit. Oxon. In aliis perperam, *Antiochæa.*

(12) *Saturninus quidem similiter ut Menander*, etc. Theodoretus, loco cit. : Οὗτος, τῷ Μενάνδρῳ παραπλησίως, ἕνα ἔφησεν εἶναι Πατέρα παντάπασιν ἄγνωστον· τοῦτον δὲ Ἀγγέλους δημιουργῆσαι, καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις· ἑπτὰ δέ τινας ἐκ τούτων τὸν κόσμον ποιῆσαι. Epiphanius : Ἑπτὰ δέ τινας τὸν κόσμον πεποιηκέναι, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ.

(13) *Hominem autem*, etc. Epiphan. : Τοὺς Ἀγγέλους τὸν ἄνθρωπον πεποιηκέναι, κατὰ τὴν μορφὴν τῆς ἄνωθεν παρακυψάσης φωνῆς (legi vult Petavius καλλονῆς, Grabius vero, φωτεινῆς, subintelligendo εἰκόνος), ἣν μὴ δυνηθέντες καρακύψασαν κατέχειν, καὶ διὰ τὸ παραχρῆμα ἀναδραμεῖν, μιμήσασθαι ἐθέλησαν, etc.

(14) *Tenere.* Al. *continere.*

(15) *Similitudinem. Nostram* addunt editt. Eras., Gall. et Feuard. Sed eam vocem merito omittunt codd. Clarom., Pass. et Voss., quos secuti sumus. Scribit enim Epiphanius *Hær.* 23, § 1, vocem illam a Saturnino consulto prætermissam, ut errori fides astrueretur ; quasi alii essent operis artifices, imago vero et similitudo ad alium referretur. Unde mirum in Theodoreto ἡμετέραν additum legi.

(16) *Qui cum factus esset.... vivere fecit.* Epiphan., loco cit. : Γενομένου δὲ, φησὶ, τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸ αὐτῶν (Ἀγγέλων) ἀδρανὲς μὴ δύνασθαι αὐτὸν τελεσφορῆσαι, κεῖσθαι δὲ καὶ σκαρίζειν δίκην σκώληκος ἕρποντος, μὴ δύνασθαι δὲ ἀνορθοῦσθαι... ἕως ἡ ἄνω δύναμις.... σπλαγχνισθεῖσα διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα τε καὶ ἰδέαν, κατ' οἶκτον ἀπέστειλε σπινθῆρα τῆς αὐτῆς δυνάμεως (Theodoretus propius Irenæo, ζωῆς σπινθῆρα), καὶ δι' αὐτοῦ ἀνώρθωσε τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὕτως ἐζωογόνησε.

(17) *Propter imbecillitatem.* Al. *per imbecillitatem.*

(18) *Hanc igitur scintillam*, etc. Ab his non multum abludunt Theodoreti verba : Τοῦτον δὲ τὸν σπινθῆρα τῆς ζωῆς, μετὰ τὴν ζώου διάλυσιν, ἀνατρέχειν πρὸς τὴν ἀποστεῖλασαν δύναμιν.

(19) *Salvatorem autem .... scintillam vitæ ejus.*

dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes (1), advenisse Christum ad destructionem Judæorum Dei, et ad salutem credentium ei; esse autem hos, qui habent scintillam vitæ ejus. Duo enim genera (2) hic primus hominum (3) plasmata esse ab Angelis dixit, alterum quidem nequam, alterum autem bonum. Et quoniam dæmones pessimos adjuvant (4), venisse Salvatorem ad dissolutionem malorum hominum, et dæmoniorum, ad salutem autem bonorum. Nubere autem et generare, a Satana dicunt esse. Multi autem ex iis, qui sunt ab eo, et ab animalibus abstinent, per fictam hujusmodi continentiam seducentes multos. Prophetias autem quasdam (5) quidem (6) ab iis Angelis, qui mundum fabricaverint, dictas; quasdam autem a Satana: quem et ipsum angelum adversarium mundi fabricatoribus ostendit, maxime autem Judæorum Deo.

» 3. Basilides autem (7), ut altius aliquid et verisimilius invenisse videatur, in immensum extendit sententiam (8) doctrinæ suæ, ostendens Nun primo ab innato natum Patre, ab hoc autem natum Logon, deinde a Logo Phronesin, a Phronesi autem

» Cap. XXIII.

Idem Theodoretus: Τὸν δὲ Σωτῆρα .... ἀγέννητον ἔφησε, καὶ ἀσώματον, καὶ ἀνείδεον· φαντασίᾳ δὲ μᾶλλον, οὐκ ἀληθείᾳ, τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανῆναι· τὸν δὲ τῶν Ἰουδαίων Θεὸν ἕνα τῶν Ἀγγέλων εἰρηκέναι.... Τὸν Πατέρα φησὶ τοῦ Χριστοῦ καταλύσαι βουλόμενον, μετὰ τῶν ἄλλων Ἀγγέλων, καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων Θεὸν, ἀποστεῖλαι τὸν Χριστὸν εἰς τὸν κόσμον, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων ἀνθρώπων. Epiphanius, § 2, ἐπὶ καταλύσει τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πειθομένων· εἶναι δὲ αὐτοὺς τοὺς ταύτης τῆς αἱρέσεως τοὺς ἔχοντας τὸν σπινθῆρα τοῦ ἄνωθεν Πατρός.

(1) *Et propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes.* Existimat Grabius interpretem verba Irenæi, ob amphiboliam ex duobus accusativis ortam, perperam vertisse, cum ita reddere debuisset: *Propter hoc, quod dissolvere voluerit Pater ejus omnes principes*, etc. Id quidem, fateor, cum Theodoreti verbis magis conveniret. Sed non propterea ab Irenæi sensu recedit interpres noster: cum maxime scribat Epiphanius § 2 angelos rebelles factos, a Patre descivisse, quem proinde dissolvere voluerunt. Et hoc sensu, qui forte Irenæi est (cujus ipsa præcise verba referre Theodoreto animus non erat), vertere potuit interpres: *Propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus* (Christi) *omnes principes*, etc. Quare verba ejus haud sollicitanda esse puto. Consule Epiphanium.

(2) *Duo enim genera.... seducentes multos.* Hæc Græce ita sonant apud Epiphanium: Δύο γὰρ πεπλάσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρώπους φάσκει, ἕνα ἀγαθὸν, καὶ ἕνα φαῦλον· ἐξ ὧν δύο εἶναι τὰ γένη τῶν ἀνθρώπων ἐν κόσμῳ, ἀγαθόν τε καὶ πονηρόν. Ἐπειδὴ δὲ δαίμονες τοῖς πονηροῖς ἐβοήθουν....., ἦλθεν ὁ Σωτὴρ ἐπὶ βοηθείᾳ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν πονηρῶν καὶ τῶν δαιμόνων. Τὸ γαμεῖν δὲ καὶ τὸ γεννᾷν.... ἐκ τοῦ Σατανᾶ ὑπάρχειν λέγει, ὅθεν καὶ οἱ πλείους αὐτῶν ἐμψύχων ἀπέχονται, ὅπως διὰ τῆς προσποιητῆς δῆθεν πολιτείας αὐτῶν τινας ἐπαγάγωνται εἰς τὴν αὐτῶν ἀπάτην.

(3) *Hominum.* Hanc vocem refer ad *genera*, non ad *primus*.

(4) *Adjuvant.* Edilt. *adjuvabant.*

(5) *Prophetias autem quasdam*, etc. Hæc Græce referunt Theodoretus partim, partim Epiphanius.

A Sophiam et Dynamin, a Dynami autem et Sophia Virtutes, et Principes, et Angelos, quos et primos vocat, et ab iis primum cœlum factum. Dehinc ab horum derivatione (9) alios autem (10) factos, aliud cœlum simile priori fecisse, et simili modo ex eorum derivatione cum alii facti essent, antitypi eis qui super eos essent, aliud tertium deformasse cœlum: et a tertio deorsum descendentium quartum, et deinceps secundum eum modum alteros et alteros Principes et Angelos factos esse dicunt, et cœlos trecentos septuaginta quinque. Quapropter et tot dies habere annum, secundum numerum cœlorum.

B 4. Eos autem, qui posterius continent (11) cœlum, Angelos, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo omnia, et partes sibi fecisse terræ, et earum, quæ super eam sunt, gentium. Esse autem principem ipsorum eum, qui Judæorum putatur esse Deus. Et quoniam hic suis hominibus, id est Judæis, voluit subjicere (12) reliquas gentes, reliquos omnes principes contra stetisse ei et contra egisse. Quapropter et reliquæ resiluerunt (13) gentes ejus genti. Innatum au-

Theodoretus: Τῶν δὲ προφητειῶν τὰς μὲν ὑπὸ κοσμοποιῶν Ἀγγέλων ἔφησεν εἰρῆσθαι, τὰς δὲ ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. Epiphanius: Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Σατανᾶν Ἄγγελον φάσκει ἀντιπράττοντα τοῖς κοσμοποιοῖς Ἀγγέλοις, μάλιστα δὲ τῷ Θεῷ τῶν Ἰουδαίων.

(6) *Quidem.* Al. *quidam*, sed male.

C (7) *Basilides autem*, etc. Non procul ab his distant, quæ Græce leguntur partim apud Eusebium, partim apud Epiphanium, partim apud Theodoretum. Euseb. lib. IV *Hist.*, c. 7, ex Irenæo refert, προσχήματι δὲ ἀπορρητοτέρων, τὸν Βασιλείδην εἰς τὸ ἄπειρον τείνει τὰς ἐπινοίας. Theodoretus c. 4: Ἔφησε γὰρ τὸν ἀγέννητον νοῦν πρῶτον γεννῆσαι, ἐκ δὲ τοῦ νοὸς προβληθῆναι τὸν λόγον, φρόνησιν δὲ ἀπὸ τοῦ λόγου, ἀπὸ δὲ τῆς φρονήσεως σοφίαν καὶ δύναμιν, ἐκ δὲ τούτων Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους. Epiphan. *Hær.* 24, § 1: Ἐκ δὲ τῆς δυνάμεώς τε καὶ Σοφίας Ἀρχαὶ, Ἐξουσίαι, Ἄγγελοι· ἐκ δὲ τούτων τῶν δυνάμεών τε καὶ Ἀγγέλων γεγονέναι ἀνώτερον πρῶτον οὐρανόν.

(8) *Sententiam.* Clarom. *scientiam.*

(9) *Dehinc ab horum derivatione*, etc. Theodoretus cit.: Ἐκ δὲ τούτων ἀπορροίας ἄλλους γενομένους Ἀγγέλους, ἄλλον οὐρανὸν ποιῆσαι τῷ πρώτῳ προσόμοιον· εἶτα πάλιν ἐκ τῆς τούτων ἀπορροίας D ἑτέρους φύντας, τεκτήνασθαι καὶ τούτους ἕτερον οὐρανόν, etc.

(10) *Alios autem.* Eras., Gall. et Feuard., *alios item.*

(11) *Eos autem, qui posterius continent*, etc. Sic et Theodoretus loco citato: Τοὺς δὲ τὸν οὐρανὸν τὸν ἔσχατον, τὸν ὑφ' ἡμῶν ὁρώμενον, οἰκοῦντας Ἀγγέλους δημιουργῆσαι τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῆς γῆς διανείμασθαι δεσπότειαν, ἕνα δὲ κληρωθῆναι τὴν τῶν Ἰουδαίων οἰκονομίαν, καὶ τοῦτον ἄρχειν τῶν ἄλλων. Βουλευθέντι δὲ τούτῳ τοῖς οἰκείοις ἅπαντα ὑποτάξαι τὰ ἔθνη, τοὺς ἄλλους ἄρχοντας ἀντιπράξασθαι.

(12) *Subjicere.* Al. *subigere.*

(13) *Resiluerunt.* Sic Clarom., Pass., Voss. et Feuard., pro quo in Eras., Gall., Merc. 2 et Ottob. corrupte legitur *residuæ erunt.* In Arund. vero quem secutus est Grab. *restiterunt*; recte quidem nisi codicem hunc interpolatum suspicarer. Quid quid sit, *resiluerunt ejus genti*, hic scripsit interpres, pro *resiluerunt ab ejus gente.*

tem (1) et innominatum Patrem, videntem perditionem ipsorum, misisse primogenitum Nun suum (et hunc esse qui dicitur Christus), in libertatem credentium ei, a potestate eorum qui mundum fabricaverunt. Et gentibus (2) ipsorum autem apparuisse (3) eum in terra hominem, et virtutes perfecisse. Quapropter neque passum eum (4), sed Simonem quemdam Cyrenæum angariatum portasse crucem ejus pro eo : et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, uti putaretur ipse esse Jesus : et ipsum autem Jesum Simonis accepisse formam, et stantem irrisisse eos. Quoniam enim virtus incorporalis erat, et Nus (5) innati Patris, transfiguratum quemadmodum vellet, et sic ascendisse ad eum qui miserat (6) eum, deridentem eos, cum teneri non posset, et invisibilis esset omnibus. Et liberatos igitur (7) eos, qui hæc sciant, a mundi fabricatoribus principibus : et non oportere confiteri eum qui sit crucifixus, sed eum qui in hominis forma venerit, et putatus sit crucifixus, et vocatus sit Jesus, et missus a Patre, uti per dispositionem hanc opera mundi fabricatorum dissolveret. Si quis igitur, ait, confitetur crucifixum, adhuc hic servus est, et sub potestate eorum qui corpora fecerunt : qui autem negaverit, liberatus est quidem ab iis, cognoscit autem dispositionem innati Patris.

5. Animæ autem solæ (8) esse salutem : corpus **102** enim natura corruptibile (9) exsistit. Prophetias autem (10) et ipsas a mundi fabricatoribus fuisse ait Principibus, proprie autem legem a Principe ipsorum, qui (11) eduxerit populum de terra Ægypti. Contemnere autem et idolothyta (12), et nihil arbitrari, sed sine aliqua trepidatione uti eis : habere autem et reliquarum operationum usum indifferentem, et universæ libidinis. Utuntur autem et hi magia, et imaginibus (13), et incantationibus, et invocationibus, et reliqua universa periergia (14) : nomina quoque (15) quædam affingentes quasi Angelorum, annuntiant hos quidem esse in primo cœlo, hos autem in secundo : et deinceps nituntur trecentorum sexaginta quinque mentitorum (16) cœlorum et nomina, et principia, et Angelos, et Virtutes exponere. Quemadmodum et mundus nomen esse, in quo dicunt descendisse et ascendisse Salvatorem, esse Caulacau (17).

(1) *Innatum autem*, etc. Theodoret. : Τὸν δὲ ἀγέννητον ταῦτα θεώμενον, τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ Νοῦν ἀποστεῖλαι, ὃν καὶ Χριστὸν προσηγόρευσε.

(2) *Et gentibus*. Editt. *in gentibus*.

(3) *Apparuisse*. Δοκήσει duntaxat, *specie tenus*, ut habet Epiphanius § 3.

(4) *Quapropter neque passum eum*, etc. Epiphanius loco cit. : Οὐχὶ Ἰησοῦν φάσκων πεπονθέναι, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον.... καὶ φησιν ἐκεῖνον ἐν τῷ βαστάζειν τὸν σταυρὸν μεταμορφοκέναι εἰς τὸν ἑαυτοῦ εἶδος, καὶ ἑαυτὸν εἰς τὸν Σίμωνα..... ἐκείνου δὲ σταυρωμένου, ἑστήκει κατάντικρυς ἀοράτως ὁ Ἰησοῦς, καταγελῶν τῶν τὸν Σίμωνα σταυροὺντων.

(5) *Et Nus*. Ita Feuard. in marg. et omnes mss. nostri cum edit. Ottob. In aliis perperam, *æterna*.

(6) *Miserat*. Feuard., Eras. et Gall., *misit*.

(7) *Et liberatos igitur*. Theodoretus : Χρῆναι δὲ πιστεύειν ἔλεγεν, οὐκ εἰς τὸν ἐσταυρωμένον, ἀλλ' εἰς τὸν ἐσταυρῶσθαι δόξαντα· οὕτω γάρ φησι δυνατὸν τῆς τῶν κοσμοποιῶν δυναστείας ἀπαλλαγῆναι.

(8) *Animæ autem solæ*. Vocem *eorum* post *autem* ex ms. Voss. addidit Grabius. Eadem exstat in Pass., sed in Voss. *animam solam*. At in Eras., Clarom., Arund. et Merc. 2, *animæ autem solæ;* ubi *solæ* in dandi casu accipitur.

(9) *Corruptibile*. I. e. *non resurrecturum;* negabat enim hic hæreticus carnis resurrectionem, ut aiunt Theodoret. et Tertul. lib. *De præscrip.*, c. 46.

(10) *Prophetias autem*., etc. Theodoret. : Τὰς δὲ προφητείας καὶ αὐτὸς ὑπ' Ἀγγέλων ἔφησε γεγεννήσθαι, τὸν δὲ νόμον ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τεθῆναι τῶν Ἰουδαίων. Hinc videas interpretem Irenæi, perperam legentem καὶ αὐτάς, perperam et vertisse, *et ipsas*. Vertendum erat *et ipse*.

(11) *A principe ipsorum, qui*. Sic emendandum putavi partim ex editis, partim ex mss. Neque enim hi vel illi secum invicem consentiunt. Vocem *ipsorum* omissam in Eras. et Gall. supplevi ex Clarom., Pass., Voss. et Feuard. At particulam *autem* in Eras. et Gall. post *Principe*, et vocem *eum* in citatis tribus mss. ac editt. Feuard. et Grab. ante *qui* scriptas delevi : quia prior in his, posterior vero in Eras. et Gall. deest ; et utraque sensum et constructionem turbat.

(12) *Contemnere autem et idolothyta*, etc. Theodoretus : Τῶν δ' εἰδωλοθύτων ἀδεῶς μεταλαμβάνειν προσέταξε, καὶ τὰς ἀπειρημένας πράξεις ἀδιακρίτως ἐπιτελεῖν.

(13) *Hi magia et imaginibus*. Sic iterum restituo, partim ex mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Feuard., partim ex codd. Arund., Merc. 2 et editt. Eras. et Gall. Ex illis addo, *hi magia*, ex istis, *et imaginibus :* (incuria tamen amanuensis scriptum in Merc. 2 *imaginis* pro *imaginibus*) ut enim Eras. et Gal. perperam omiserunt *hi magia;* sic nec Feuardentius et Grabius expungere debuerunt *et imaginibus*. Nam cum Irenæus ait quod *utuntur et hi magia*, etc., illud *et* respicit procul dubio Simonem Magum, a quo hanc doctrinæ suæ partem mutuati fuerant Basilidiani. Atqui nedum magia, sed et superstitiosis quibusdam imaginibus utebatur Simon : quibus et usos fuisse Basilidianos certo certius evadit ex Basilidianis gemmis, etiamnum superstitibus, in quibus cælatas videmus tot portentosas imagines, apposito sæpe famoso illo nomine ΑΒΡΑΣΑΣ, quas suis amuleti loco exhibebant.

(14) *Periergia*. Ita ex Arund. et Merc. 2 bene restituit Grabius, quamvis in illis, ut et in Clarom., Pass. vitiose scriptum sit *pariergia;* in Ottobon. vero *pierga*. Expunxit autem *parerga*, ut habent al. editt.

(15) *Nomina quoque*, etc. Theodoret. : Καὶ Ἀγγέλων δὲ ὀνόματα διαπλάσαντες, τοὺς μὲν τὸν πρῶτον ἔχειν ἔφασαν οὐρανὸν, τοὺς δὲ τὸν δεύτερον. Καὶ ἐφεξῆς μέχρι τοῦ πέμπτου καὶ ἑξηκοστοῦ καὶ τριακοσιοστοῦ.

(16) *Ementitorum*. Cod. Arund., *eminentiorum*.

(17) *Quemadmodum et mundus nomen esse.... Caulacau*. In Pass., *quemadmodum et mundus non esse*. Pro *Caulacau* Clarom. et Pass. habent *Caulagau Deum*. Alii *Caulaucau, Çaulagau, Caulacava*, etc. Genuinam vero lectionem, *Caulacau*, ex Isaiæ XXVIII, 10, cum Grabio reposui, neglectis vitiosis editis et mss. Textum autem hic mutilum esse vel corruptum, indeque difficile genuinum elicere sensum, recte notat vir clarissimus. Vult Theodoretus *Caulacau* Salvatoris ; Epiphanius vero *Hær.* 25, principis alicujus fuisse nomen. Id certius, vocabulum

6. Igitur qui didicerit, et Angelos omnes cognoverit, et causas eorum, invisibilem et incomprehensibilem eum Angelis (1) et Potestatibus universis fieri, quemadmodum et Caulacau fuisse. Et sicut Filium incognitum omnibus esse, sic et ipsos a nemine oportere cognosci; sed cum sciant ipsi omnes, et per omnes transeant, ipsos omnibus invisibiles et incognitos esse. Tu enim, aiunt, omnes cognosce (2), te autem nemo cognoscat. Quapropter et parati sunt ad negationem, qui sunt tales, imo magis ne pati quidem propter nomen possunt, cum sint omnibus similes. Non autem multos scire posse hæc, sed unum a mille, et duo a myriadibus (3). Et Judæos quidem (4) jam non esse dicunt, Christianos autem nondum : et non oportere omnino (5) ipsorum mysteria effari, sed in abscondito continere (6) per silentium (7).

7. Trecentorum autem sexaginta quinque cœlorum locales positiones distribuunt similiter ut mathematici. Illorum enim theoremata accipientes, istud Hebræum ab hæreticis eo fine duntaxat adhibitum, ut vocis insolentia terrorem simplicium pectoribus inculerent. Nam קו לקו Epiphanio significat, *spes super spem*, aliis *linea ad lineam*, vel *regula ad regulam* : quæ qui Basilidianorum deliriis aptari possint non video.

(1) *Angelis et.* Hæc desunt in Eras. et Gall.

(2) *Tu enim, aiunt, omnes cognosce.* Epiphanius *Hær.* 24, § 5 : Ὑποτίθεται τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς λέγων· ὅτι ὑμεῖς πάντα (legit Irenæus πάντας) γινώσκετε, ὑμᾶς δὲ μηδεὶς γινωσκέτω.

(3) *Unum a mille, et duo a myriadibus.* Epiphan., loco cit. : Ἑνὶ δὲ ἀπὸ χιλίων ἀποκαλύπτειν, καὶ δυσὶν ἀπὸ μυρίων.

(4) *Et Judæos quidem*, etc. Epiphan. : Ἰουδαίους μὲν ἑαυτοὺς μηκέτι εἶναι φάσκουσι, Χριστιανοὺς δὲ μηκέτι γεγενῆσθαι.

(5) *Et non oportere omnino*, etc. Idem : Φάσκει δὲ μόνον περὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου μηδενὶ ἀποκαλύπτειν, ἀλλὰ σιγῇ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς.

(6) *Continere.* Post hoc verbum addidit Grabius ex mss. Arund. et Merc. 2, *pertinere*, idemque esse ait quod *decere*. Sed cum hoc desit in omnibus aliis cum editt., tum mss. textuique obscuritatem magis quam lucem afferat, expungendum existimavi.

(7) *Per silentium.* Græce scriptum fuisse putat Pearsonius parte II *Vindic. epist. S. Ignat.*, c. 6, p. 64, non διὰ Σιγῆς, sed διὰ τὴν Σιγήν, id est *propter Sigen*. Ἔννοιαν enim et Σιγὴν vocatam a Basilide putat vir doctissimus. Sed quidquid sit de duplici Ἔννοίας nomine, vulgata lectio, cui etiam favet Epiphanius, præferenda videtur.

(8) *Esse autem principem illorum* Ἀβράξαν, etc. Theodoret. : Εἶναι δὲ τὸν ἄρχοντα αὐτῶν φησιν Ἀβρασάξ· ἡ γὰρ ψῆφος τοῦ ὀνόματος, τῶν τξε' οὐρανῶν σημαίνει τὸν ἀριθμόν. Nec abludit Epiphanius. Uterque vero scripsit Ἀβρασάξ; Latini vero plerumque Ἀβράξας; quod satis indifferenter esse videtur. Asserunt autem illi Ἀβράξας esse nomen primi ac præcipui cœli, quod numerum CCCLXV in se contineat. Si enim singulas, quibus constat Ἀβράξας, litteras ut totidem notas arithmeticas accipias, invenies CCCLXV. Aiunt vero Tertullianus lib. *De præscript.* c. 46, Hieronymus in cap. III Amos, et alii, a Basilide sic appellatum esse summum Deum. Addit Hieronymus *Mithran* sub eodem numero aliarum litterarum ethnicis esse, quem Basilides portentoso nomine vocat *Abraxan*. Frequenter ea vox inscripta legitur in Basilidianorum gemmis. A in suum characterem doctrinæ transtulerunt : esse autem principem illorum Ἀβράξας (8), et propter hoc trecentos sexaginta quinque numeros (9) habere in se.

103 CAPUT XXV [10].

De Carpocrate.

1. Carpocrates autem, et qui ab eo, mundum quidem (10) et ea quæ in eo sunt, ab Angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicunt. Jesum autem e Joseph natum, et cum similis (11) reliquis hominibus fuerit, distasse a reliquis secundum id, quod anima ejus firma et munda cum esset, commemorata fuerit, quæ visa essent sibi in ea circumlatione (12), quæ fuisset ingenito Deo B (13) : et propter hoc ab eo missam esse ei virtutem, uti mundi fabricatores effugere posset, et per omnes transgressa (14), et in omnibus liberata, ascenderet ad eum : et eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter (15). Jesu autem dicunt ani-

[10] Cap. XXIV.

Sed ne frustra repetendo quæ alii ante nos ea de re scripserunt, erudito lectori fastidio simus, legatur Joannis Macarii canonici Ariensis *Abraxas*, seu *De gemmis Basilidianis Disquisitio*, etc., exhibita et commentario illustrata a Joanne Chifletio canonico Tornacensi, Antuerp. 1657, et doctissimi nostri domni Bernardi de Montfaucon opus singulare et omni eruditionis genere refertum *De palæographia Græca*, lib. II, cap. 8.

(9) *Numeros.* Sic omnes mss. ; at in editt., *numerum*.

(10) *Mundum quidem*, etc. Latinis Irenæi verbis C Græca hæc apud Epiphanium *Hær.* 27, § 2, p. 102, fere respondent : Τὸν δὲ κόσμον καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ Ἀγγέλων γεγενῆσθαι τῶν πολύ τι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀγνώστου (legit Irenæi interpres ἀγεννήτου) ὑποδεδηκότων... Ἰησοῦν δὲ... ἀπὸ Ἰωσὴφ γεγενῆσθαι... εἶναι δὲ αὐτὸν ὅμοιον τοῖς πᾶσι... εὔτονον (καὶ καθαράν habet Theodoretus, c. 5) ἔσχε ψυχὴν παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ ἐμνημόνευε τὰ ὁραθέντα ὑπ' αὐτῆς, ὅτε ἦν ἐν τῇ περιφορᾷ τοῦ ἀγνώστου (l. ἀγεννήτου) Πατρὸς, ἀπέσταλται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς εἰς τὴν αὐτοῦ ψυχὴν δυνάμεις (l. δύναμις), ὅπως... φύγῃ τοὺς κοσμοποιοὺς Ἀγγέλους,... καὶ ὅπως διὰ πασῶν τῶν πράξεων χωρήσασα καὶ ἐλευθερωθεῖσα, δίελθοι πρὸς αὐτὸν ἄνω· ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμοίας αὐτῇ ψυχὰς, τὰ ἴσα αὐτῇ ἀσπασαμένας, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐλευθερωθεῖσας ἄνω πτῆναι πρὸς ἄγνωστον Πατέρα. Hæc continenter exscribere visum est, ut hinc perspicias Epiphanium propria sibi fecisse Irenæi verba; quæ tamen, paucis vel immutatis vel adjitis, instaurare haud arduum foret. Quod et sequentia a nobis referenda confirmabunt. D

(11) *Et cum similis.* Sic Clarom. melius quam reliqui, *et qui similis*.

(12) *Circumlatione.* In Eras. et Gall., *circulatione*. Vide Dissert. I, cap. 5, num. 125.

(13) *Ingenito Deo. In*, quod ante *ingenito* exstat in edit. Eras., Gall. et Feuard., recte expunxit Grabius : deest enim in omnibus mss.

(14) *Per omnes transgressa*, i. e. ex Epiphanio, per omnes actiones etiam turpissimas (horrendum!) transgressa, omnibusque defuncta, sordidata potius, ascenderet ad Deum. Lege ipsum Epiphanium : fusiori enim et distinctiori stylo prosequitur, quæ veluti summatim hic refert Irenæus.

(15) *Eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter.* Ita recte Clarom., Voss., Merc. 2 et edit. Oxon. Sed in cæteris edit. perperam : *et ea, quæ similia ei amplecteretur, similiter*. Ut autem perfectus sit hu-

mam (7) in Judæorum consuetudine nutritam contempsisse eos, et propter hoc virtutes accepisse, per quas evacuavit quæ fuerunt in pœnis passiones, quæ inerant hominibus.

2. Eam igitur (8), quæ similiter atque illa Jesu anima, potest contemnere mundi fabricatores archontas, similiter accipere virtutes ad operandum similia. Quapropter et ad tantum elationis provecti sunt, ut quidam quidem similes sese dicant Jesu : quidam autem adhuc et secundum aliquid illo fortiores, qui sunt distantes amplius (9) quam illius discipuli, ut puta quam Petrus et Paulus, et reliqui apostoli : hos autem in nullo deminorari (10) a Jesu. Animas enim ipsorum ex eadem circumlatione devenientes, et ideo similiter contemnentes mundi fabricatores, eadem dignas habitas esse virtute, et rursus in idem abire. Si quis autem plus quam ille contempserit ea quæ sunt hic, posse meliorem quam illum esse.

3. Artes enim magicas operantur et ipsi, et incantationes, philtra quoque et charitesia (11), et paredros, et oniropompos, et reliquas malignatio-

nes, dicentes se potestatem habere ad dominandum jam principibus et fabricatoribus hujus mundi : non solum autem, sed et his omnibus, quæ in eo sunt facta. Qui et ipsi (12) ad detractionem divini Ecclesiæ nominis (13), quemadmodum et gentes, a Satana præmissi sunt, uti secundum alium et alium modum, quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a præconio veritatis : aut et (14) videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphement, in nullo eis communicantes, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione. Sed vitam quidem luxuriosam, sententiam autem impiam ad velamen malitiæ ipsorum nomine abutuntur (15), *quorum judicium justum est* [21], recipientium dignam suis operibus a Deo retributionem.

4. Et in tantam insaniam (16) effrenati sunt, uti et omnia quæcunque sunt irreligiosa et impia, in potestate habere, et operari se dicant (17). 104 Sola enim humana opinione (18) negotia mala et bona dicunt. Et utique secundum transmigrationes in corpora oportere in omni vita (19), et in omni

[21] Rom. III, 8.

jusce commatis sensus, supple ex Epiphanio : *et eas animas... similiter liberatas, ad ingenitum Patrem evolare sursum.*

(7) *Jesu autem dicunt animam*, etc. Epiphanius : Τὴν δὲ ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἔθεσιν ἀνατραφεῖσαν καταφρονῆσαι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεις εἰληφέναι, δι' ὧν τὰ ἐπὶ κολάσεσι πάθη προσόντα τοῖς ἀνθρώποις δυνηθεὶς πρᾶξαι, ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιοὺς ἴσχυσεν· οὐ μόνον δὲ αὐτὴν τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ τοῦτο δεδυνῆσθαι, ἀλλὰ καὶ τὴν δυναμένην... ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιοὺς Ἀγγέλους, καὶ αὐτὴ ἐὰν λάβῃ δυνάμεις, καὶ τὰ ὅμοια πρᾶξῃ. (Theodoretus Irenæo propius : ... δυναμένην ὁμοίως λαμβάνειν δύναμιν πρὸς τὸ πρᾶξαι ὅμοια.) Ὅθεν εἰς τύφον οὗτοι ἐληλακότες μέγαν... (Theodoret. εἰς τοσαύτην τύφου μανίαν ἐξώκειλαν ἄνδρες), ἑαυτοὺς προκριτέους ἡγοῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν, οὐκ Ἰησοῦ φασιν, ἀλλὰ Πέτρου, καὶ Ἀνδρέου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων ἑαυτοὺς ὑπερφερεστέρους εἶναι· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν φάσκουσι μηδὲν διενηνοχέναι τοῦ Ἰησοῦ· αἱ γὰρ ψυχαὶ ἐκ τῆς αὐτῆς περιφορᾶς εἰσι, καὶ ὁμοίως κατὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ πάντων καταφρόνησιν ποιούμεναι, τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἠξιώθησαν... Εἰ δὲ καί τις πάλιν δυνηθείη ὑπὲρ τὸν Ἰησοῦν καταφρονῆσαι, διαφορώτερος ἔσται αὐτοῦ.

(8) *Eam igitur.* Sic ex Epiphanio, ipsa constructionis lege ita exigente, restituo pro *ea*, ut vitiose legitur in omnibus codd. aperto scribarum sphalmate.

(9) *Distantes amplius.* Vertere debuisset interpres, *præstantiores, excellentiores*, juxta Græcum ὑπερφερεστέρους.

(10) *Deminorari.* I. e *minores*, vel *inferiores esse Jesu.*

(11) *Charitesia.* Forte legendum *charisteria.* Nam ex Gloss. vet. χαριστήριον est *amatorium*, quod huic Irenæi loco apprime convenit. At *charitesia* legatur, per me licet; sed idem erit significatum. Quæ enim Latine reddidit interpres, *incantationes, philtra*, et *charitesia*, Græce dixit Epiphanius, ἐπῳδάς, φίλτρα καὶ ἀγώγιμα. Per *charitesia* ergo nihil aliud intellexisse videtur interpres, quam quod Irenæus, seu Epiphanius, per ἀγώγιμα, quod ille superius vertit *adlectantia.*

(12) *Qui et ipsi*, etc. Sic fere Epiphanius : Εἰσὶ δὲ ἐκ τοῦ Σατανᾶ παρεσκευασμένοι, καὶ προβεβλημένοι εἰς ὄνειδος τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας... εἰς τὸ τὰ ἔθνη κατανοοῦντα αὐτῶν τὰ ἔργα, νομίσαντα καὶ τοὺς τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας τοιούτους εἶναι, ἀποστρέφειν τὴν ἀκοὴν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κατ' ἀλήθειαν διδασκαλίας, ἢ καὶ ὁρῶντάς τινας πάντως [l. πάντας] ὁμοίως βλασφημεῖν.

(13) *Detractionem divini Ecclesiæ nominis.* Edit. Eras., Gall. et Feuard., *detractionem divini nominis et Ecclesiæ.*

(14) *Aut et.* Clarom. *ut et.* Eras., Gall. et Feuard., *aut ut.*

(15) *Sed vitam quidem luxuriosam... abutuntur.* Hic Arund., Voss., Merc. 2. Feuard. in marg. et edit. Oxon. sequi malim quam Clarom., Pass. et cæteras edit. in quibus legitur, *abutantur.* Sed verba quæpiam e textu excidisse perspicuum est : frustra enim in iis, quæ exstant, sensum, aut connexionem requiras. Quantum ex Epiphanio colligere fas est, hoc, aut quidpiam simile scripsisse videtur Irenæus : *Sed vitam quidem luxuriosam ducunt ; sententiam autem impiam ut tegant, ad velamen malitiæ ipsorum Christiani nomine abutuntur.* Scribit enim ille : *Porro isti in luxu atque deliciis assidue versantur, neque ad nos penitus accedunt, nisi forte ut imbecilles animos ad impia sua dogmata pelliciant. Neque enim alia re nobis similes sunt, quam quod Christiani nomine gloriantur, ut emeriti hujus vocabuli specie improbitatem suam exerceant. Sed eorum, uti scriptum est, judicium legitimum est*, etc.

(16) *In tantam insaniam.* Edit., *in tantum insania.*

(17) *In potestate habere et operari se dicant.* Hic ab edit. discrepant mss., nec secum invicem consentiunt. In Eras., Gall. et Feuard. legitur, *potestatem habere operandi se dicant ;* mss. vero omnes concorditer habent, *in potestate*, ac *et operari*, uno excepto Arund. quem secutus est Grabius, in quo omittitur particula *et.* At in aliis legitur, *habere*, ut in Arund. et Pass., in aliis *habeant* ut in cæteris. Priorum lectionem sequi malui, cujus hic sensus : *in potestate habere*, id est *sibi licere, et operari se dicant.*

(18) *Sola enim humana opinione*, etc. Ita et Theodoretus : Δόξῃ γάρ, φησὶν, οὐκ ἀληθείᾳ, τὰ μὲν τῶν πραγμάτων κακὰ εἶναι δοκεῖ, τὰ δὲ ἀγαθά.

(19) *Oportere in omni vita*, etc. Hæc clarius explicat Irenæus lib. II, c. 32, et ex eo Epiphanius

actu fieri animas (si non præoccupans quis in uno adventu omnia agat semel ac pariter, quæ non tantum dicere et audire non est fas nobis, sed ne quidem in mentis conceptionem venire, nec credere si apud homines conversantes in his, quæ sunt secundum nos civitates, tale aliquid agitatur) uti, secundum quod scripta eorum dicunt, in omni usu vitæ (20) factæ animæ ipsorum, exeuntes in nihilo adhuc minus habeant (21) ad operandum (autem) in eo : ne forte, propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur (22) iterum mitti in corpus. Propter hoc dicunt Jesum hanc dixisse parabolam : *Cum es cum adversario tuo in via, da operam, ut libereris ab eo, ne forte te det judici, et judex ministro, et mittat te* (23) *in carcerem. Amen dico tibi, non exies* (24) *inde, donec reddas novissimum quadrantem*[29]. Et adversarium dicunt (25) unum ex angelis, qui sunt in mundo, quem diabolum vocant, dicentes factum eum ad id, ut ducat eas, quæ perierunt, animas a mundo (26) ad principem (et hunc dicunt esse primum ex mundi fabricatoribus); et illum alterum angelo (27), qui ministrat ei, tradere tales animas, uti in alia corpora includat : corpus enim dicunt esse carcerem. Et id quod ait : *Non exies inde, quoadusque novissimum quadrantem reddas*, interpretantur, quasi non exeat quis a potestate angelorum eorum, qui mundum fabricaverunt ; sic transcorporatum (28) semper, quoadusque in omni omnino operatione, quæ in mundo est, fiat : et cum nihil defuerit ei, tum liberatam ejus animam elevari (29) ad illum Deum, qui est supra angelos mundi fabricatores. Sic quoque salvari et omnes animas, sive ipsæ præoccupantes in uno adventu in omnibus misceantur operationibus, sive de corpore in corpus transmigrantes, vel immissæ in unaquaque specie vitæ, adimplentes et reddentes debita liberari, uti jam non faciant (30) in corpore.

5. Καὶ εἰ μὲν πράσσεται (31) παρ' αὐτοῖς τὰ ἄθεα, καὶ ἐκθεσμα, καὶ ἀπειρημένα, ἐγὼ οὐκ ἂν πιστεύσαιμι (32)· ἐν

5. Et si quidem fiant hæc apud eos, quæ sunt irreligiosa, et injusta, et vetita, ego nequaquam credam. In conscriptio-

[29] Luc. XII, 58, et Matth. V, 25.

et Theodoret. locis cit., oportere scilicet animas, dum in præsenti vita degunt, omni turpissimarum actionum, et horrendarum etiam libidinum genere expleri, ne si quid prætermiserint, quasi alicujus in hoc mundo actionis debito obligatæ, iterum in alia corpora transfundi necesse habeant. Horum ergo verborum, *et utique secundum transmigrationes*, etc., sensus est : *Et utique oportere animas tandiu varia in corpora transfundi, donec in omni vita et in omni actu factæ fuerint* ; id est, *donec omne vivendi et agendi genus expertæ fuerint : nisi forte præoccupans quis in uno adventu*, id est *in una migratione, seu vita, omnia agat semel et pariter*, etc.

(20) *In omni usu vitæ*, etc. Epiphan. : Φασὶ γὰρ, δεῖν πάντως πᾶσαν χρῆσιν τούτων ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ ἐξελθοῦσαι καὶ ὑστερήσασαί τινος ἔργου, τούτου ἕνεκα καταστραφῶσιν εἰς σώματα πάλιν αἱ ψυχαὶ, εἰς τὸ πρᾶξαι αὖθις ἃ μὴ ἔπραξαν. Καὶ τοῦτό ἐστι, φασὶν, ὅπερ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶπε διὰ παραβολῆς, ὅτι « Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου, ἐν ᾧ ἦς ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, καὶ ὅδος ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μή πως ὁ ἀντίδικος παραδῷ σε τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτὴς τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ ὁ ὑπηρέτης βάλῃ σε εἰς φυλακήν· ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην. »

(21) *In nihilo adhuc minus habeant*, etc. Hic in omnibus editt. pravæ interpunctionis vitio misere pervertitur sensus, dum ab his verbis, *ad operandum in eo*. etc., quæ ad præcedens colon pertinent, nova incipit periodus, quæ male protrahitur usque ad, *dixisse parabolam*. Sic ergo restituo, legendo consequenter : *In nihilo adhuc minus habeant ad operandum in eo* : i. e. nihil, ne minimum quidem supersit, vel, amplius habeant ad operandum in eo vitæ usu. Expungenda vero particula *autem*, quam ideo parenthesi inclusi, quia sensum turbat. Tum præmissis punctis duobus lego : *ne forte*, etc., et a *propter hoc*, etc., novam instituo periodum. Sic distinguendo, caligo huic Irenæi loco offusa facile discutietur.

(22) *Propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur*, etc. Sic probe restituit Grabius ex omn. codd. Anglic. junctim sumptis, singulis in una alterave harum vocum corruptis. Genuinam hanc lectionem haberent vetus Feuard. codex, Clarom. et Pass., nisi oscitantes librarii pro *propterea* scripsissent *propter eam*. Sed in aliis editt. perperam omnino : *propter eam quod deest libertati aliqua re cogantur*.

(23) *Mittat te*. Editt. Eras., Gall. et Feuard. addunt *minister* ; sed hanc vocem nullus mss. codex agnoscit.

(24) *Non exies*. Clarom. *non exeas* ; et sic etiam Inferius.

(25) *Et adversarium dicunt*, etc. Epiphanius : Καί φασιν εἶναι τὸν ἀντίδικον ἐκεῖνον, τῶν τὸν κόσμον πεποιηκότων Ἀγγέλων ἕνα (addit inferius, ὄνομα ἔχοντα διάβολον ; sic enim legendum et Irenæus et res ipsa docet, non Ἄβολον, ut in omnibus editt. perperam habetur), καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο κατεσκευάσθαι, εἰς τὸ ἁπάγειν τὰς ψυχὰς πρὸς τὸν κριτὴν, τὰς ἐντεῦθεν ἐξερχομένας ἐκ σωμάτων... παραδίδοσθαι δὲ ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος τῷ ὑπηρέτῃ... εἰς τὸ φέρειν τὰς ψυχὰς πάλιν, καὶ εἰς σώματα καταγγίζειν διάφορα... φασὶ γὰρ εἶναι τὴν φυλακὴν τὸ σῶμα.

(26) *A mundo*. In Feuard., Voss. et Pass., *inmundo*.

(27) *Alterum angelo, qui*. Ita Clarom. (nisi quod addat et ante *qui*), Voss. et Merc. 2. At editt. cum Arund. et Pass., *altero angelo, qui*. Sed prior lectio præferenda ; et *illum alterum* ad diabolum referri debet.

(28) *Sic transcorporatum*. Ita Clarom., Arund., Merc. 2, cum Eras. et Gall. In cæteris, *sed sit transcorporatum* ; quod minus placet : legendum enim esset, *sed sit transcorporatus*.

(29) *Elevari*. Ita Feuard., Grab. et Voss., favente Epiphanio. Sed Eras., Gall., Clarom., Pass., Ottobon. et Merc. 2, *eliberari* ; Arund. vero pejus, *et liberari*.

(30) *Non faciant*. Sic antiquiores tres codd. Clarom., Pass. et Voss. In aliis, *non fiant* ; quæ recentiorum scribarum emendatio esse videtur, haud advertentium verbum Græcum πράττωσι (sic enim scriptum fuisse conjicio), *agant, vitam agant, degant*, seu potius *operentur* (uti paulo superius scriptum, *ad operandum in eo*), perperam ab interprete redditum *faciant*.

(31) *Καὶ εἰ μὲν πράσσεται*. Græca hæc ex Irenæo descripsisse se affirmat Theodoretus lib. I *Hær. fab.*, c. 5.

(32) *Οὐκ ἂν πιστεύσαιμι*. Petavius in suis ad Epiphanium notis hic legendum vult : οὐκ ἂν πι-

δὲ τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν οὕτως ἀναγέγραπται, καὶ αὐτοὶ οὕτως ἐξηγοῦνται, τὸν Ἰησοῦν λέγοντες ἐν μυστηρίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἀποστόλοις κατ' ἰδίαν λελαληκέναι, καὶ αὐτοὺς ἀξιῶσαι, τοῖς ἀξίοις καὶ τοῖς πειθομένοις ταῦτα παραδιδόναι· διὰ πίστεως γὰρ καὶ ἀγάπης σώζεσθαι· τὰ δὲ λοιπὰ ἀδιάφορα ὄντα, κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων, τὴ μὲν ἀγαθὰ, τὴ δὲ κακὰ νομίζεσθαι, οὐδενὸς φύσει κακοῦ ὑπάρχοντος.

nibus autem illorum sic conscriptum est, et ipsi ita exponunt; Jesum dicentes in mysterio discipulis suis et apostolis seorsum locutum, et illos expostulasse, ut dignis et assentientibus seorsum hæc traderent. Per fidem enim et charitatem salvari: reliqua vero, indifferentia cum sint, secundum opinionem hominum quædam quidem bona, quædam autem mala vocari, cum nihil natura malum sit.

A losophorum, videlicet cum imagine Pythagoræ, et Platonis, et Aristotelis (36) et reliquorum; et reliquam observationem circa eas, similiter ut gentes, faciunt.

CAPUT XXVI [34].

De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis.

1. Et Cerinthus autem quidam in Asia, non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a Virtute quadam valde separata, et distante ab ea principalitate, quæ est super universa, et ignorante eum, qui est super omnia, Deum (37). Jesum autem subjecit (38), non ex Virgine natum (impossibile enim hoc ei visum est); fuisse autem Joseph et
B Mariæ filium similiter ut reliqui omnes homines, et plus potuisse justitia et prudentia, et sapientia ab hominibus (39). Et post baptismum descendisse in eum, ab ea principalitate quæ est super omnia, Christum figura columbæ; et tunc annuntiasse incognitum Patrem, et virtutes perfecisse: in fine autem revolasse iterum Christum de Jesu, et Jesum passum esse, et resurrexisse; Christum autem impassibilem perseverasse, exsistentem spiritalem.

2. [35] Qui autem dicuntur Ebionæi, consentiunt quidem mundum a Deo factum: ea autem, quæ sunt erga Dominum, non similiter (40) ut Cerinthus et Carpocrates opinantur. Solo autem eo (41)

6. Alii vero ex ipsis signant (33), cauteriantes suos discipulos in posterioribus partibus exstantiæ dextræ auris. Unde et Marcellina (34), quæ Romam sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrinæ, multos exterminavit. Gnosticos se **105** autem vocant: et imagines (35) quasdam quidem depictas, quasdam autem et de reliqua materia fabricatas habent, dicentes formam Christi factam a Pilato, illo in tempore quo fuit Jesus cum hominibus. Et has coronant, et proponunt eas cum imaginibus mundi phi-

[34] Cap. XXV. [35] Cap. XXVI.

στώσαιμι, *affirmare non ausim*. Quam quidem lectionem et ego mallem, nisi repugnaret vetus Irenæi interpres.

(33) *Alii vero ex ipsis signant*, etc. Ut videlicet, quemadmodum optime notat Feuardentius, primo occursu ejusdem secum factionis asseclas agnoscerent, consilia communicarent, et promiscuis concubitibus miscerentur.

(34) *Unde et Marcellina*, etc. Ab his non procul recedunt Græca hæc Epiphanii verba: Μαρκελλίνα τις ὑπ' αὐτῶν ἀπατηθεῖσα... ἐν χρόνοις... Ἀνικήτου... ἐν Ῥώμῃ γενομένη... πολλοὺς τῶν ἐκεῖσε λυμηναμένη ἠφάνισε· καὶ ἔνθεν γέγονεν ἡ ἀρχὴ Γνωστικῶν τῶν καλουμένων· ἔχουσι δὲ εἰκόνας ἐνζωγράφους διὰ χρωμάτων, τινὲς δὲ... καὶ λοιπῆς ὕλης, ἄ τινα ἐκτυπώματά φασιν εἶναι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ταῦτα ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου γεγενῆσθαι... ὅτε ἐνεδήμει τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει... ἔχουσιν εἰκόνας... καὶ Φιλοσόφων τινῶν, Πυθαγόρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ λοιπῶν, μεθ' ὧν καὶ ἕτερα ἐκτυπώματα τοῦ Ἰησοῦ τιθέασιν, ἱδρύσαντές τε προσκυνοῦσι, καὶ τὰ τῶν ἐθνῶν ἔθη λοιπὸν ποιοῦσι.

(35) *Et imagines*. Al. *etiam imagines*.

(36) *Platonis et Aristotelis*. Augustinus lib. *De hær.* non Platonis et Aristotelis, sed Pauli et Homeri imagines memorat a Carpocratianis adoratas, thuraque eis oblata.

(37) *Ignorante eum, qui est super omnia, Deum*. Theodoret. lib. II *Hær. fab.*, c. 3, fere ut Irenæus, scribit: Ἐδίδαξε δὲ οὗτος, ἕνα μὲν εἶναι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, οὐκ αὐτὸν δὲ εἶναι τοῦ κόσμου δημιουργὸν, ἀλλὰ δυνάμεις τινὰς κεχωρισμένας, καὶ παντελῶς αὐτὸν ἀγνοούσας.

(38) *Jesum autem subjecit*, etc. Idem Theodoretus immediate post citata verba: Τὸν Ἰησοῦν δὲ .... ἔφησε κατὰ φύσιν ἐξ ἀνδρὸς γεγεννῆσθαι καὶ γυναικὸς, τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαρίας, σωφροσύνῃ δὲ, καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς διαπρέψαι. Τὸν

C δὲ Χριστὸν ἐν εἴδει περιστερᾶς ἄνωθεν εἰς αὐτὸν κατελθεῖν, καὶ τηνικαῦτα τὸν ἀγνοούμενον κηρύξαι Θεὸν, καὶ .... ἐπιτελέσαι θαυματουργίας.

(39) *Ab hominibus*. Sic quoad vocem *ab* omnes mss., et quoad *hominibus*, vetus Feuard., cod. Clarom., Pass. et Voss. Porro *ab hominibus* hic scriptum pro *præ hominibus*, ut habent Eras., Gallus, et Feuardent., quemadmodum Lucæ XVIII, 14: *Justificatus ab illo*, id est *præ illo*.

(40) *Non similiter*. Particulam negativam expungendam censet Cotelerius in not. ad lib. VI *Constit. apost.*, c. 6. Suspicatur vero Grabius *consimiliter*, pro *non similiter* legendum. Sed vereor ne huic conjecturæ contradicat Epiphanius. Siquidem hær. 30 § 14, postquam dixit *Cerinthum et Carpocratem eodem Matthæi Evangelio fretos, ex ejus initio Christique genealogia probare niti, Christum e Josephi et Mariæ semine esse procreatum*; de Ebionæis statim addit: οὗτοι δὲ ἄλλα τινὰ διανοοῦνται, *illi contra*
D *alia quædam statuunt. Nam omnem illam genealogiam amputant*. Et revera § 3 docet, principio quidem Ebionæos Christum e viri semine, nimirum Josephi, genitum affirmasse: verum postea alia de Christo effutire cœpisse, quæ a Carpocratis et Cerinthi dogmatibus immensum distabant. Adduntque Theodoretus lib. II, c. 1, et Euseb. lib. III *Hist.*, c. 27, quamdam Ebionæorum classem Servatorem nostrum e virgine natum asseruisse; quod negabant Cerinthus et Carpocrates. Quare cum Irenæus hic de Ebionæis in genere disserat, scribere potuit, imo et debuit, eos non similiter ut Cerinthum et Carpocratem de Domino opinatos fuisse. Itaque haud sollicitanda esse ejus verba censerem.

(41) *Solo autem eo*, etc. Ita fere Eusebius lib. III *Histor.*, c. 27: Οὗτοι δὲ μὲν Ἀποστόλου πάσας τὰς ἐπιστολὰς ἀρνητέας ἡγοῦντο εἶναι, ἀποστατὴν ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου· Εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ κατ' Ἑβραίους λεγομένῳ χρώμενοι.

quod est secundum Matthæum, Evangelio utuntur, et apostolum Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes. Quæ autem sunt prophetica, curiosius exponere nituntur; et circumeiduntur, ac perseverant in his consuetudinibus, quæ sunt secundum legem, et Judaico charactere vitæ, uti et Hierosolymam adorent (42), quasi domus sit Dei.

3. [35] Nicolaitæ autem magistrum quidem habent Nicolaum, unum ex VII qui primi ad diaconium ab apostolis ordinati sunt: qui indiscrete vivunt. Plenissime autem per Joannis Apocalypsin manifestantur qui sint, nullam differentiam esse docentes in mœchando, et idolothyton edere. Quapropter dixit et de iis sermo: *Sed hoc habes quod odisti opera Nicolaitarum, quæ et ego odi* [36].

A μὲν δίκαιον, τὸν δὲ ἀγαθὸν ὑπάρχειν.

sci, illum autem ignorari: et alterum quidem justum, alterum autem bonum esse.

Διαδεξάμενος δὲ αὐτὸν Μαρκίων ὁ Ποντικὸς, ηὔξησε τὸ διδασκαλεῖον, ἀπηρυθριασμένως βλασφημῶν.

2. [35] Successeus autem ei Marcion Ponticus ad ampliavit doctrinam, impudorate blasphemans eum, qui a lege et prophetis annuntiatus est Deus; malorum factorem, et bellorum (46) concupiscentem, et inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum dicens. Jesum autem ab eo Patre, qui est super mundi fabricatorem Deum, venientem in Judæam temporibus Pontii Pilati præsidis, qui fuit procurator Tiberii Cæsaris, in hominis forma manifestatum his qui in Judæa erant, dissolventem prophetas et legem, et omnia opera ejus Dei, qui mundum fecit, quem et Cosmocratorem dicit. Et super hæc, id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione Domini conscripta auferens (47), et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem (48) hujus universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est; semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi, qui Evangelium tradiderunt, apostoli, suasit discipulis suis; non Evangelium, sed particulam Evangelii tradens eis. Similiter autem et apostoli Pauli Epistolas abscidit, auferens quæcunque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, et

B

C

CAPUT XXVII [37].

De Cerdone et Marcione.

1. Κέρδων δέ τις (43) ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Σίμωνα τὰς ἀφορμὰς λαβών, καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ὑγίνου, ἕνατον κλῆρον τῆς ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἔχοντος, ἐδίδαξε τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ προφητῶν κεκηρυγμένον Θεὸν, μὴ εἶναι Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸν μὲν γὰρ γνωρίζεσθαι, τὸν δὲ ἀγνῶτα εἶναι· καὶ τὸν

1. Et Cerdon autem quidam (44) ab iis qui sunt erga Simonem occasionem accipiens, cum venisset Romam sub Hygino, qui octavum locum (45) episcopatus per successionem ab apostolis habuit, docuit eum **106** qui a lege et prophetis annuntiatus sit Deus, non esse Patrem Domini nostri Jesu Christi. Hunc enim cogno-

[35] Cap. XXVII. [36] Apoc. II, 6. [37] Cap. XXVIII. [38] Cap. XXIX.

(42) *Et Judaico charactere vitæ, uti et Hierosolymam adorent.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 2. In Eras., Gall. et Feuard. perperam omnino *et Judaico charactere vitæ uti, et Hierosolymam adorant.*

(43) *Κέρδων δέ τις* etc. Hæc Eusebius lib. IV *Hist.*, cap. 11, ex Irenæo transcripsit.

(44) *Quidam.* Ita Eras., Gall., Clarom. et Pass. juxta Græcum. At in Feuard., Oxon. et Valesiana Eusebii versione perperam, *quidem*; quod erratum cum animadverterit Grabius, mirum cur ex Eras. saltem et Gallas. non correxerit.

(45) *Octavum locum.* Sic cod. Pass., cæteri vero cum edit. tum mss. *nonum locum.* Sed priorem lectionem licet textui Græco repugnantem eo fidentius sequor quod constare mihi videatur, Eusebium vitiosis deceptum exemplaribus perperam in citato cap. 11 his scripsisse ἕνατον, Irenæo scilicet repugnante. Argumentum est 1° quod vetus interpres Irenæi verba lib. III, cap. 4, n. 3, ab Eusebio relata initio capitis 11 vertens, legerit ὄγδοος, non ἕνατος; vertit enim, *octavus.* 2° et id præcipuum est, Irenæus ipse, ejusdem libri cap. 3 (cujus verba citat Eusebius lib. V *Hist.*, c. 6), Romanos pontifices ordine referens, sextum ab apostolis Xystum recenset, ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Ξύστος, tum Telesphorum, ac deinde Hyginum, qui proinde octavus est. Hunc excipit Pius, istum Anicetus, cui succedit Soter, ac tandem δωδεκάτῳ τόπῳ, *duodecimo loco*, Eleutherius. Nihil clarius. Ut ergo Irenæus cum Irenæo consentiat, ubique legendum ὄγδοος, *octavus*, non ἕνατος, *nonus*. Equidem scio et Cyprianum epist. 74 ad Pompeium, et Epiphanium hær. 41 et 42, Hyginum nono loco inter pontifices Romanos numerasse, doctissimumque Cotelerium in suis ad lib. VII *Constit. apost.*, c. 46, notis legentem apud Irenæum lib. I, c. 27 al. 28, ἕνατον, et lib. III, c. 4 ὄγδοος, hæc secum invicem conciliare niti, dicendo Hyginum et octavum et nonum nuncupari potuisse, sed diversa ratione: nonum numerato, octavum omisso Petro: celebrem quippe morem esse apostolos indiculis antistitum præfigere, aut ex iis eximere. De more veteribus solemni cum eruditissimo viro contendere mens non est: sed hoc, si priori loco *nonum* legamus, solvi nodum posse non putem. Neque enim simpliciter scribit Irenæus, *nonum locum episcopatus*, sed addit, *per successionem ab apostolis*: quo loquendi modo apostolos ab indiculo perspicue removet. Tutius ergo, et ad Irenæi mentem accommodatius, et hic ex Pass. cod. reponere *octavum*, pro *nonum*.

(46) *Bellorum.* Clarom., Pass., et Voss., *bellatorum.*

(47) *Auferens.* Quid ab Evangelio Lucæ, divique Pauli Epistolis effreni audacia resecasset, quid addidisset, immutasseque perfidus impostor, fuse satis descriptum reperies apud Epiphanium hær. 42, § 11. Hominis facinus frequenter arguit Tertullianus.

(48) *In quibus manifestissime conditorem*, etc. Dictum intendit Irenæus in ea Christi verba Luc. X, 21, quæ misere ab hæretico depravata leguntur apud Epiphanium loco cit. Nam pro *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ*, legebat Marcion, *Gratias ago tibi, Domine cœli*, cæteris vocibus omissis.

quæcunque ex propheticis memorans Apostolus docuit, prænuntiantibus adventum Domini (49).

3. Salutem autem solum animarum esse futuram, eorum quæ ejus doctrinam didicissent (50), corpus autem, videlicet quoniam a terra sit sumptum, impossibile esse participare salutem. Super blasphemiam autem quæ est in Deum, adjecit et hoc, vere diaboli os accipiens, et omnia contraria dicens veritati: Cain, et eos (51) qui similes sunt ei, et Sodomitas, et Ægyptios, et similes eis, et omnes omnino gentes, quæ in omni permistione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, cum descendisset ad inferos, et accucurrissent ei, et in suum assumpsisse regnum: Abel autem, et Enoch, et Noe, et reliquos justos, et eos qui sunt erga Abraham patriarcham (52), cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem, qui in Marcione fuit serpens præconavit. Quoniam enim sciebant, inquit, Deum suum semper tentantem eos; et tunc tentare eum (53) suspicati, non accucurrerunt Jesu, neque crediderunt annuntiationi ejus: et propterea remansisse animas eorum apud inferos dixit.

4. Sed huic quidem, quoniam et solus (54) manifeste ausus est circumcidere Scripturas, et impudorate super omnes obtrectare Deum, seorsum contradicemus, ex ejus scriptis arguentes eum; et ex iis sermonibus, qui apud eum observati sunt, Domini et Apostoli, quibus ipse utitur, eversionem ejus faciemus, præstante Deo. Nunc autem necessario meminimus ejus, ut scires quoniam omnes qui quoquo modo adulterant veritatem, et præconium Ecclesiæ lædunt, Simonis Samaritani Magi discipuli et successores sunt. Quamvis non confiteantur nomen magistri sui, ad seductionem reliquorum; attamen illius sententiam docent: Christi quidem Jesu nomen tanquam irritamentum proferentes (55), Simonis autem impietatem varie introducentes, mortificant multos, per nomen bonum sententiam suam male disperdentes, et per dulcedinem et decorem nominis, amarum et malignum principis apostasiæ serpentis venenum porrigentes eis.

[49] Cap. XXX. [50] Cap. XXXI.

CAPUT XXVIII [50].

De Tatiano, et Continentibus, ac aliis quibusdam.

1. Ab his autem, qui prædicti sunt, jam multæ propagines multarum hæresum factæ sunt, eo quod multi ex ipsis, imo omnes velint (56) doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove (57) docere insistunt, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegerint, enarrantes. Ut exempli gratia dicamus:

ἀπὸ Σατορνίνου (58) καὶ Μαρκίωνος οἱ καλούμενοι Ἐγκρατεῖς ἀγαμίαν ἐκήρυξαν, ἀθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἥρεμα κατηγοροῦντες τοῦ ἄρρεν καὶ θῆλυ εἰς γένεσιν ἀνθρώπων πεποιηκότος· καὶ τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς ἐμψύχων ἀποχὴν εἰσηγήσαντο, ἀχαριστοῦντες τῷ πάντα πεποιηκότι Θεῷ. Ἀντιλέγουσί τε τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ· καὶ τοῦτο νῦν ἐξευρέθη παρ' αὐτοῖς, Τατιάνου τινὸς πρώτως ταύτην εἰσενέγκαντος τὴν βλασφημίαν. Ὃς Ἰουστίνου ἀκροατὴς γεγονὼς, ἐφόσον μὲν συνῆν ἐκείνῳ, οὐδὲν ἐξέφηνε τοιοῦτον· μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστὰς τῆς Ἐκκλησίας, οἰήματι διδασκάλου ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς, ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν, ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου συνεστήσατο· Αἰῶνάς τινας ἀοράτους, ὁμοίως τοῖς ἀπὸ Οὐαλεν-

a Saturnino et Marcione, **107** qui vocantur Continentes, abstinentiam a nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui et masculum et feminam ad generationem hominum fecit: et eorum quæ dicuntur apud eos animalia abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo. Contradicunt quoque ejus saluti, qui primus plasmatus est: et hoc nunc (59) adinventum est apud eos, [60] Tatiano quodam primo hanc introducente blasphemiam. Qui cum esset Justini auditor, in quantum quidem apud eum erat nihil enarravit tale: post vero illius martyrium absistens ab Ecclesia et præsumptione magistri (60) elatus et inflatus, quasi præ cæteris esset, proprium characterem doctrinæ constituit:

(49) *Prænuntiantibus adventum Domini. Domini* loco *Dei* cum Grabio scribo ex Clarom. et omn. Anglic.

(50) *Didicissent. Audissent* exstat in marg. editt. Eras., Gall. et Feuard.

(51) *Cain et eos*, etc. Græca hujus loci, paucis omissis, leguntur apud Theodoretum lib. I *Hær. fab.*, c. 24: Οὗτος τὸν μὲν Κάϊν, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ τοὺς δυσσεβεῖς ἅπαντας σωτηρίας ἔφησεν ἀπολελαυκέναι, προσελθόντας ἐν τῷ ᾅδῃ τῷ Σωτῆρι Χριστῷ, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν ἀναληφθῆναι· τὸν δὲ Ἄβελ, καὶ τὸν Ἐνὼχ, καὶ τὸν Νῶε, καὶ τοὺς πατριάρχας τε, καὶ τοὺς λοιποὺς προφήτας, καὶ τοὺς δικαίους, οὐ μεταλαχεῖν τῆς ἐκείνοις δεδομένης ἐλευθερίας, προσδραμεῖν αὐτῷ μὴ βουληθέντας. Οὗ δὴ χάριν, φησὶ, καὶ τὸν ᾅδην οἰκεῖν κατεχρίθησαν.

(52) *Qui sunt erga Abraham patriarcham.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Pass.; cæteri *patriarchas.* Melius autem vertisset interpres: *eos qui ex Abrahamo patriarcha orti sunt.*

(53) *Eum.* Feuard. in marg., Voss. et Grab. *eos.*

(54) *Quoniam et solus.* Pass. et Feuard. in marg., *quomodo et solus.*

(55) *Proferentes.* Editt. *præferentes*; minus bene, ut attendenti patebit.

(56) *Velint.* In Eras., Arund. et Merc. 2, *volunt.*

(57) *Nove.* Editt. Eras., Gall. et Feuard., *nova.*

(58) Ἀπὸ Σατορνίνου, etc. Hæc, et quæ de Tatiano sequuntur Græca ex Irenæo refert Eusebius lib. IV *Hist.*, c. 29.

(59) *Nunc.* Melius vertisset interpres, *nuper.* Ut enim scite observat Valesius, νῦν apud Græcos interdum idem valet ac *nuper*; et ita hoc in loco sumitur ab Irenæo.

(60) *Magistri.* Alii, *magisterii.*

τίναν, μυθολογήσας, τὸν γάμον τε φθορὰν καὶ πορνείαν, παραπλησίως Μαρκίωνι καὶ Σατορνίνῳ, ἀναγορεύσας· τῇ δὲ τοῦ Ἀδὰμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτοῦ τὴν αἰτιολογίαν ποιησάμενος. Æonas quosdam invisibiles, similiter atque hi qui a Valentino sunt, velut fabulam enarrans (61): nuptiarum (62) autem corruptelas et fornicationes, similiter ut Marcion et Saturninus, dicens (63); Adæ autem saluti ex se contradictionem (64) faciens.

A

2. [a] Alii autem rursus a Basilide et Carpocrate occasiones accipientes, indifferentes coitus (65), et multas nuptias induxerunt, et negligentiam ipsorum, quæ sunt idolothyta, ad manducandum; non valde hæc curare dicentes Deum. Et quid enim? non est (66) numerum dicere eorum, qui secundum alterum et alterum modum exciderunt a veritate.

B

CAPUT XXIX [b].

De variis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbeliotis, seu Borborianis.

1. Super hos autem ex his, qui prædicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsurrexit, et velut a terra fungi (67) manifestati sunt, quorum principales apud eos sententias enarramus. Quidam enim eorum (68) Æonem quemdam (69) nunquam senescentem in virginali spiritu subjiciunt (70), quem Barbelon nominant. Ubi esse patrem quemdam innominabilem dicunt; voluisse autem hunc manifestare se ipsi Barbeloni. Eunoeam

[a] Cap. XXXII. [b] Cap. XXXIII.

(61) *Velut fabulam enarrans.* Melius unica voce, *commentus*, Græcam μυθολογήσας reddidisset interp.

(62) *Nuptiarum.* Feuard. et Grab. citra ullius ms. codicis auctoritatem, et necessitatem, reposuerunt *nuptias.*

(63) *Dicens.* Græc. ἀναγορεύσας, pro quo in mss. quibusdam codd. legi ἀπαγορεύσας, notat Valesius ad cap. 29 lib. IV *Hist.* Eusebii. Sed vera lectio est, ἀναγορεύσας, quod vertendum erat, *prædicans*, non, *dicens.*

(64) *Contradictionem.* Hinc liquet interp. legisse, ἀντιλογίαν, et quidem melius forte quam Eusebius, qui scripsit αἰτιολογίαν. Nam paulo ante eodem sensu scripsit Irenæus: ἀντιλέγουσι τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ. Vide Valesii notam in hunc locum.

(65) *Coitus.* Clarom. et Pass., *cœtus.*

(66) *Et quid enim? non est*, etc. Feuard. edit. minus recte, *Et quid? etenim non est numerum dicere*, etc. In Pass. bene, *et quid demum? non est*, etc.

D

(67) *Velut a terra fungi*, etc. Ad hæc respiciebat Epiphanius, cum hær. 31, § 1, de Gnosticis omnibus scribebat: ἐν ἑνὶ γὰρ χρόνῳ οὗτοι πάντες ὡς μύκητες ἐκ τῆς ἀνεβλάστησαν.

(68) *Quidam enim eorum.* Hos Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 13, appellat Βαρβηλιωτὰς, Βορβοριανοὺς, Νασηνοὺς, Στρατιωτικοὺς, Φιδιονίτας; sic enim legendum, non Φημιονίτας, uti ex Epiphanio constat hær. 25, § 2, quanquam tamen ibidem Epiphanius distinguere videatur inter Phibionitas et Stratioticos, seu Militares, quasi duæ essent distinctæ hæreticorum species.

(69) *Æonem quemdam*, etc. Ad hæc prope accedunt Græca Theodoreti verba loc. cit., nisi quod Ireæi quædam omisit, alia minus recte accepit. Ὑπέθεντο γὰρ Αἰῶνά τινα ἀνώλεθρον (Iren. ἀγήρατον) ἐν παρθενικῷ διάγοντα πνεύματι, ὃ (leg. ὃν) Βαρβηλὼθ ὀνομάζουσι· τὴν δὲ Βαρβηλὼθ (Irenæus, τὴν δὲ Ἔννοιαν) αἰτῆσαι πρόγνωσιν παρ' αὐτοῦ· προελθούσης δὲ ταύτης, εἶτ' αὖθις αἰτησάσης (Iren. τούτων αὖθις αἰτησασῶν) προελήλυθεν ἀρθαρσία, ἔπειτα αἰωνία ζωή· εὐφρανθεῖσαν δὲ τὴν Βαρβηλὼθ, ἐγκύμονα γενέσθαι, καὶ ἀποτεκεῖν τὸ φῶς· τοῦτο, φασὶ, τῇ τοῦ πνεύματος (ex Cotelerii not. ad tom. I *Monument. Ecclesiæ Græcæ*, col. 764, lege πατρὸς) χοισθὲν τελειότητι, ὀνομασθῆναι Χριστόν.

C

(70) *Subjiciunt.* Græcum, ὑπέθεντο, vertendum erat, *supponunt.*

(71) *Prodiisset... prodiit.* Cod. Pass., *produxisset... prodidit.* Consentit quoad ultimam vocem Clarom.

(72) *Magnitudine.* Clarom. et Pass., *magnitudinem*, bene quidem, si sequeretur *conceptum.*

(73) *Hanc initium.* Græce, ait Grabius, ταύτην ἀρχήν, quod vertendum fuisset, *hoc initium*, sive, *principium.* Sed sequentia demonstrare videntur pronomen, *hanc*, referendum esse ad Barbelonem, quæ, juxta eorum hæreticorum hypothesim, generationis omnium principium erat, potiori jure quam Christus.

(74) *Qui rursus postulat*, etc. Theodoret. loc. cit.: Οὗτος πάλιν ὁ Χριστὸς ἐπήγγειλεν Νοῦν, καὶ ἔλαβεν· ὁ δὲ Πατὴρ προσέθεικε καὶ Λόγον· εἶτα συνεζύγησαν Ἔννοια καὶ Λόγος, Ἀφθαρσία καὶ Χριστὸς, Ζωὴ αἰώνιος καὶ τὸ Θέλημα, ὁ Νοῦς καὶ ἡ Πρόγνωσις.

(75) *Post deinde*, etc. Theodoret.: Ἔπειτα πάλιν, ἐκ τῆς Ἐννοίας καὶ τοῦ Λόγου προβληθῆναί φασι τὸν Αὐτογενῆ, καὶ σὺν αὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν, καὶ γενέσθαι πάλιν συζυγίαν ἑτέραν Αὐτογενοῦς καὶ Ἀληθ...ας.

(76) *Harmogenes.* Sic omnes mss., sed editi. Eras.

Thelesin autem secundo, quem et nominant Raguel : Synesin autem tertio luminario, quem vocant David (77) : Phronesin autem quarto, quem nominant Eleleth.

3. Confirmatis igitur sic omnibus, super hæc emittit Autogenes (78) hominem perfectum et verum, quem et Adamantem vocant : quoniam neque ipse domatus est, neque ii ex quibus erat, qui et remotus est cum primo lumine ab Harmoge (79). Emissam autem (80) cum homine ab Autogene agnitionem perfectam, et conjunctam ei (unde et hunc agnovisse eum qui est super omnia) : virtutem quoque ei invictam datam a virginali spiritu : et refrigerant (81) in hoc omnia hymnizare magnum Æona. Hinc autem (82) dicunt manifestatam Matrem, Patrem, Filium : ex Anthropo autem et Gnosi natum lignum, quod et ipsum Gnosim vocant.

4. Deinde ex primo angelo, qui adstat Monogeni, emissum dicunt Spiritum sanctum, quem et Sophiam et Prunicum vocant (83). Hunc igitur videntem reliqua omnia conjugationem habentia, se autem sine conjugatione, quæsisse cui adunaretur : et cum non inveniret, asseverabat (84), et extendebatur, et prospiciebat ad inferiores partes, putans hic invenire conjugem : et non inveniens exsilit (85), lædiata quoque, quoniam sine bona voluntate Patris impetum fecerat. Post deinde simplicitate et benignitate acta generavit opus (86), in quo erat ignorantia et audacia: Hoc autem opus ejus esse Proarchontem (87) dicunt, fabricatorem conditionis hujus : virtutem autem magnam abstulisse eum a matre narrant, et abstitisse (88) ab ea in inferiora, et fecisse firmamentum cœli, in quo et habitare dicunt eum. Et cum sit ignorantia, fecisse eas, quæ sunt sub eo, potestates, et angelos, et firmamenta, et terrena omnia. Deinde dicunt adunitum eum authadiæ (89), generasse kakian, zelon, et phthonum, et erinnyn, et epithymiam. Generatis autem his, mater Sophia contristata refugit, et in altiora secessit, et fit deorsum numerantibus octonatio. Illa igitur secedente, se solum opinatum (90) esse, et propter hoc dixisse : *Ego sum Deus zelator* (91), *et præter me nemo est* [a]. Et hi quidem talia mentiuntur.

CAPUT XXX [b].

De Ophitis et Sethianis.

1. Alii (92) autem rursus portentuosa loquuntur, esse quoddam primum lumen in virtute Bythi (93), beatum, et incorruptibile, et interminatum : esse autem

[a] Exod. xx, 5 ; Isa. xlv, 5, 6; xlvi, 9. [b] Cap. XXXIV.

Gallas. et Feuard., *Harmogen*. Ad id nomen et similia respexisse videtur Hieronymus, cum epist. 53, al. 29, ad Theodoram viduam de Lucinio scripsit : *Nequaquam suscipiens Armagil, Barbelon, Balsamum, et ridiculum Leusiborum, cæteraque magis portenta, quam nomina, quæ ad imperitorum et muliercularum animos concitandos, et quasi de Hebraicis fontibus hauriunt, barbaro simplices quosque terrentes sono, ut quod non intelligunt plus mirentur.*

(77) *David*. In margine edit. Eras. legitur : alias *Dadud*.

(78) *Emittit Autogenes*. Theodoretus Græce scripsit : Τὸν Αὐτογενῆ προβαλέσθαι ἄνθρωπον τέλειον καὶ ἀληθῆ, ὃν καὶ Ἀδάμαντα καλοῦσι.

(79) *Harmoge*. In Arund. et Merc. 2, *Harmoze* ; in Clarom. et Pass., *Armoze*.

(80) *Emissam autem*, etc. Theodoretus : προβεβλῆσθαι δὲ σὺν αὐτῷ καὶ ὁμόζυγα γνῶσιν τελείαν.

(81) *Refrigerant*. Colligit Grabius ex vet. Glossario, in Græco Irenæi textu fuisse verbum, ἠγαλλιάσαντο, quod proinde reddere debuisset interp. *gestierunt*. Colligerem ego ex parallelo loco, cap. 11 : Καὶ ἀναπαυσάμενα τελέως, μετὰ μεγάλης χαρᾶς φησιν ὑμνῆσαι τὸν Προπάτορα, et *requiescentia ad perfectum*, (tandem) *cum magno gaudio dicunt hymnizare Propatorem*, interpretem et hic legisse, ἀναπαύονται. Verbum enim ἀναπαύεσθαι, *requiescere*, reddere amat, *refrigerare*, ut patet ex cap. 7 et 8, unde vertendum ei fuisset, *requiescunt in hoc omnia hymnizantia*, etc.

(82) *Hinc autem*, etc. Theodoretus : Ἐντεῦθεν πάλιν ἀναδειχθῆναι μητέρα, πατέρα καὶ υἱόν· ἐκ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς γνώσεως βεβλαστηκέναι ξύλον, γνῶσιν δὲ καὶ τοῦτο προσαγορεύουσιν· ἐκ δὲ τοῦ πρώτου Ἀγγέλου προβληθῆναι λέγουσι Πνεῦμα ἅγιον, ὃ Σοφίαν καὶ Προύνικον προσηγόρευσαν.

(83) *Prunicum*. De vocis illius significatione id observare sufficiat, obscenam esse, testibus Epiphan. hær. 25, § 4, et Niceta lib. 1 *Thesauri*.

(84) *Asseverabat*. Conjicit Grabius Irenæum scripsisse, διισχυρίζετο. Quæ quidem doctissimi viri conjectura hactenus satis arridet. Sed quod addit, διισχυρίζομαι, hic accipiendum pro ἀμφιβάλλω (ut interdum accipi patet, non ex Suidæ modo, sed et ex vulgatis Lexicis), *ambigo, animi pendeo*, ut non contemnendum, non tamen adeo placet. In id magis propendeo, διισχυρίζομαι, vel ἰσχυρίζομαι (quo etiam uti potuit Irenæus), hic significare, *niti, impetum facere*. Idque colligo ex eo quod statim additur : *quoniam impetum fecerat*. Quod proxime accedit ad *naturalem* illum Valentinianorum Sophiæ *impetum*, quo et ipsa *extendebatur*, de quo cap. 11. Eadem enim utrobique fabula esse videtur, nisi quod hic paululum immutetur. Itaque vertere debuisset interpres, *impetum faciebat*.

(85) *Exsilit*. Melius forte, *resiliit*.

(86) *Generavit opus*, etc. Theodoret. : Ταύτην φασὶν ἐφιεμένην ὁμόζυγον, ἔργον ἀποκυῆσαι ἐν ᾧ ἦν ἄγνοια καὶ αὐθάδεια. Τὸ δὲ ἔργον τοῦτο Πρωτάρχοντα καλοῦσι, καὶ αὐτὸν εἶναι λέγουσι τῆς κτίσεως ποιητήν.

(87) *Proarchontem*. Ex Theodoreto mox cit. lege *Protarchontem*.

(88) *Abstitisse*. Eras., Gall. et Feuard. perperam, *abstulisse*.

(89) *Authodiæ*. Sic recte codd. Clarom., Pass. et Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæc Theodoreti : τοῦτον δὲ τῇ αὐθαδείᾳ συναφθέντα, τὴν κακίαν ἀποτεκεῖν. At in omnibus aliis edit. vitiose habetur, *Atabadiæ* ; in Arund. vero, *authabadiæ*.

(90) *Se solum opinatum*. In Pass. et Voss., *solum opinantem*.

(91) *Zelator*. In edit. ut et Exod. xx, 5, *Zelotes*.

(92) *Alii*. Sethiani sunt, ex Theodoreto hbi : *Hæretic. Fab.*, c. 14, quos, inquit, Ophianos, vel Ophitas quidam *vocant*. Epiphanius tamen hær. 37 et 39, Sethianos ab Ophitis distinguit : quanquam maxima pars dogmatum quæ Ophitis tribuit, ea ipsa sint, quæ hic, auctorum tacito nomine, refert Irenæus : forte quia utrisque hæreticis communia erant.

(93) *In virtute Bythi*. I. e. ex Theodoreto, ἐν Βυθῷ τὴν οἴκησιν ἔχον, *in Bytho domicilium habens*.

hoc Patrem omnium, et invocari (94) primum hominem. Ennœam autem ejus (95) progredientem, filium dicunt emittentis, 109 et esse hanc filium (96) hominis, secundum hominem. Sub his autem Spiritum sanctum esse, et sub superiori spiritu segregata elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos, super quæ ferri Spiritum dicunt, primam feminam eum vocantes (97). Postea, dicunt, exsultante primo homine cum filio suo super formositatem (98) Spiritus, hoc est, feminæ, et illuminante (99) eam, generavit ex ea lumen incorruptibile, tertium masculum, quem Christum vocant, filium primi et secundi hominis, et Spiritus sancti, primæ feminæ.

2. Concumbentibus autem patre et filio feminæ, B quam et matrem viventium dicunt, cum [autem (1)] non potuisset portare, nec capere magnitudinem luminum, superrepletam et superebullientem secundum sinisteriores partes dicunt: et sic quidem filium eorum solum Christum, quasi dextrum, et in superiora allevatilium, arreptum statim cum matre in incorruptibilem Æonem. Esse autem hanc et veram, et sanctam Ecclesiam, quæ fuerit appellatio, et conventio, et adunatio Patris omnium primi hominis, et Filii secundi hominis, et Christi filii eorum, et prædictæ feminæ.

3. Virtutem autem (2), quæ superebullivit ex femina, habentem (3) humectationem luminis, a patribus decidisse deorsum docent, sua autem voluntate habentem humectationem luminis: quam (4) et sinistram, et Prunicon, et Sophiam, et masculo-feminam vocant. Et descendentem simpliciter (5) in aquas, cum essent immobiles, et movisse (6) quoque eas, petulanter agentem usque ad abyssos: et assumpsisse ex eis corpus. Humectationi enim luminis ejus omnia accurrisse, et adhæsisse dicunt, et circumtenuisse eam: quam nisi habuisset, tota absorpta fortasse fuisset et demersa a materia. Deligatam igitur hanc a corpore, quod erat a materia, et valde gravatam resipisse (7) aliquando, et conatam esse fugere aquas, et ascendere ad matrem: non potuisse eam autem propter gravedinem circumpositi corporis. Valde autem male se habentem, machinatam esse abscondere illud, quod erat desuper, lumen; timentem ne et ipsum lædereturab inferioribus elementis, quemadmodum et ipsa. Et cum virtutem accepisset ab humectatione ejus, quod erat secundum eam lumen, resiliit (8), et in sublimitatem elata est: et facta in alto dilatavit, et cooperuit (9), et fecit cœlum hoc, quod apparet, a corpore ejus; et remansit sub cœlo quod fecit, adhuc habens aquatilis corporis typum. Cum accepisset concupiscentiam superioris luminis, et virtutem sumpsisset per omnia, deposuisse (10) corpus et liberatam ab eo. Corpus autem hoc exuisse (11) dicunt eam, feminam a femina nominant.

4. Et filium autem ejus dicunt habuisse et ipsum adspirationem quamdam in se incorrupteke a matre relictam ei, per quam operatur, et potens factus emisit et ipse, sicut dicunt, ab aquis filium sine matre: neque enim cognovisse matrem eum volunt. Et filium ejus, secundum patris imitationem, alterum emisisse filium. Hic quoque tertius quartum C generavit, et quartus et ipse generavit filium; do quinto sextum filium generatum dicunt; et sextus septimum generavit. Sic quoque hebdomada perfecta est apud eos, octavum matre habente locum: et quemadmodum generationibus, sic et dignitatibus, et virtutibus præcedere eos ab invicem.

(94) *Invocari.* In Feuard. et Oxon. editt., *vocari*, sed citra ms. codicis auctoritatem. *Invocari* autem, hic accipitur pro *vocari*.

(95) *Ennœam autem ejus.* etc. Ita fere Theodoretus: Τὴν δὲ ἔννοιαν αὐτοῦ, Υἱὸν ἀνθρώπου καλοῦσι, καὶ δεύτερον ἄνθρωπον· μετὰ δὲ τοῦτον ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κάτω δὲ τούτων τέσσαρα στοιχεῖα, ὕδωρ, σκότος, ἄβυσσον, χάος. Θῆλυ δὲ τὸ Πνεῦμα καλοῦσι, καὶ τοῖς στοιχείοις ἐπιφέρεσθαι· ἐρασθῆναι δέ φασι τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, καὶ τὸν δεύτερον τῆς ὥρας τοῦ Πνεύματος, καὶ παιδοποιῆσαι φῶς, ὃ καλοῦσι Χριστόν· μὴ δυνηθείσαν δὲ βαστάσαι τὴν θήλειαν τοῦ φωτὸς τὴν ὑπερβολήν, ὑπερβύσαι· καὶ τὸν μὲν Χριστὸν σὺν τῇ μητρὶ, εἰς τὸν ἄφθαρτον ἀναπασθῆναι Αἰῶνα, ἣν καὶ ἀληθινὴν Ἐκκλησίαν καλοῦσι.

(96) *Hanc filium.* Ita codd. Clarom., Pass. et Voss. Cæteri, *hunc*. Porro, *hanc*, refer ad Ennœam.

(97) *Vocantes.* Pass. et Voss. *invocantes*.

(98) *Formositatem.* Ita Clarom., Pass. et Voss Reliqui, *formositate*.

(99) *Illuminante.* Sic restituit Feuard. merito ratus constructionis seriem ablativum postulare. In Eras. autem, Gallas. et omnibus mss. *illuminantem*, manifesta scribarum incuria, ut patet.

(1) *Autem.* Prorsus redundat hæc particula. Exstat tamen in omnibus cum editt. tum mss.

(2) *Virtutem autem.* Theodoretus: Τὴν δὲ ἀναβλυθεῖσαν τοῦ φωτὸς ἰκμάδα ἐκπεσεῖν κάτω φασὶ, καὶ κληθῆναι Σοφίαν, καὶ Προύνικον, καὶ ἀρσενόθηλυν, διαντιχομένην δὲ ἐν τοῖς ὕδασι, προλαβεῖν μὲν ἐξ αὐτῶν σώμα, καὶ βαρυνθῆναι, καὶ ὑποβρύχιον κινδυνεῦσαι γενέσθαι.

(3) *Habentem.* Sic recte Grab. ex Feuard. marg. et mss. Arund. et Voss. Consentiunt Clarom. et Pass. faveique Theodoretus mox cit. In cæteris exemplaribus, *habente*.

(4) *Quam.* Sic mss. In Eras., Gall. et Feuard. corrupte, *quem*.

(5) *Simpliciter.* Græce ἁπλῶς; quod hic vertendum erat, *temere*, non *simpliciter*.

(6) *Morisse.* Particulam *ne*, quæ in omnibus editt. D legitur ante *morisse*, expunxi auctoritate codd Clarom. et Pass., repugnat enim Sophiam in aquis petulanter egisse, nec tamen eas movisse.

(7) *Resipisse.* (Pro *resipuisse*.) Ita Clarom. Voss. et Pass. Cæteri omnes perperam, vel *repsisse* vel, *repisse*. Sensus enim est Sophiam, cum a materia deligatam et valde gravatam se sensisset, resipuisse tandem ac pœnituisse, quod in aquas temere descendisset.

(8) *Resiliit.* Epiphan. loco proxime cit., ἐπῆρε δὲ ἑαυτὴν κατὰ βίαν εἰς τὰ ἀνώτερα, καὶ ἐξέτεινεν ἑαυτήν. *Se violenter extulit rursum, et extendit seipsam.*

(9) *Et cooperuit.* Clarius Theodoretus: Καὶ ἐκ τοῦ περικειμένου σώματος κατεσκευάσθαι τὸν οὐρανόν. *Et ex corpore, quo tegebatur, fecit cœlum.*

(10) *Deposuisse.* In codd. omnibus legitur *deposuisset*, aperto scribarum sphalmate.

(11) *Hoc exuisse.* Legendum, *hoc quod exuisse*.

5. Et nomina autem (12) mendacio suo talia posuerunt: eum enim qui a matre primus sit, Ialdàbaoi (13) vocari: eum autem qui sit ab eo, Iao (14); et qui ab eo, Sabaoth magnum (15); quartum autem Adoneum, et quintum Eloeum, et sextum Horeum (16), septimum autem et novissimum omnium Astaphæum (17). Hos autem cœlos, et areothas (18), et Virtutes, et Angelos, et conditores subjiciunt per ordinem sedentes in cœlo, secundum generationem ipsorum, non apparentes (19), regere quoque cœlestia et terrestria: primo ipsorum Ialdabaoth contemnente matrem, in eo quod filios et nepotes sine ullius permissu fecerit, adhuc etiam Angelos, et Archangelos, et Virtutes, et Potestates, et Dominationes. Quibus actis ad litem et jurgium adversus eum (20) conversos esse filios ejus de principatu; propter quæ contristatum **110** Ialdabaoth (21), et desperantem (22), conspexisse in subjacentem fœcem materiæ, et consolidasse concupiscentiam suam in eam, unde natum filium dicunt (hunc autem ipsum esse Nun in figura serpentis (23) contortum): debinc et Spiritum, et animam, et omnia mundialia: inde generatam omnem oblivionem, et malitiam, et zelum, et invidiam, et mortem. Hunc autem serpentiformem et contortum Nun eorum adhuc magis evertisse Patrem dicunt tortuositate, cum esset cum Patre ipsorum in cœlo et in paradiso.

6. Unde exsultantem Ialdabaoth, in omnibus his quæ sub eo essent gloriatum, et dixisse (24): *Ego* A *Pater, et Deus, et super me nemo.* Audientem autem matrem clamasse adversus eum: *Noli mentiri, Ialdabaoth: est enim super te Pater omnium primus Anthropus, et Anthropus filius Anthropi.* Conturbatis autem omnibus ad novam vocem, et inopinabili nuncupatione, et quærentibus unde clamor; ad advocandos (25) eos, et ad se seducendum (26), dixisse Ialdabaoth (27) dicunt: *Venite, faciamus hominem ad imaginem nostram.* Sex autem Virtutes audientes hæc, matre dante illis excogitationem hominis, uti per eum evacuet eos a principali Virtute, convenientes formaverunt hominem immensum latitudine et longitudine: scarizante autem eo tantum, advexerunt (28) eum patri suo, et hoc Sophia operante, uti et illum evacuet (29) ab humectatione luminis, uti non B posset erigi adversus eos, qui sursum sunt (30), habens virtutem. Illo autem insufflante in hominem spiritum vitæ, latenter evacuatum eum a virtute dicunt: hominem autem inde habuisse Nun, et Enthymesin [et hæc esse quæ salvantur, dicunt (31)], et statim gratias agere eum primo homini, relictis fabricatoribus.

7. Zelantem autem Ialdabaoth voluisse excogitare evacuare hominem per feminam, et de sua Enthymesi eduxisse feminam, quam illa Prunicos suscipiens invisibiliter evacuavit a virtute. Reliquos autem venientes et mirantes formositatem ejus, vocasse eam Evam, et concupiscentes hanc (32), generasse ex ea (33) filios, quos et angelos

(12) *Et nomina autem*, etc. De nominibus istis C Theodoretus: Ἐπέθεσαν δὲ καὶ ὀνόματα τοῖς προειρημένοις υἱοῖς, τῇ Ἑβραίων χρησάμενοι γλώττῃ, ὧν ἐπιμνησθῆναι περιττὸν ἄγαν ὑπέλαβον. *Imposuerunt autem prædictis filiis ex Hebraica lingua petita nomina, quæ commemorare supervacaneum plane duxi.* Quæ vel commemorare supervacaneum duxit Theodoretus, explicare foret inutilius.

(13) *Ialdabaoth.* Sic Epiphanius scripsit hær. 25, § 3, et hær. 37, § 3; et Tertull. lib. *De præscript.*, c. 47, hanc genuinam lectionem interdum exhibent codd. Clarom., Arund. et Voss.; interdum vero male, *Ialdaboth*, vel, *Ialdaboth.*

(14) *Iao.* De hoc nomine vide quæ diximus sup. ad cap. 4, pag. 19, not.

(15) *Sabaoth magnum.* In Clarom. et Pass. deest, *magnum.*

(16) *Horeum.* Alii, *Oreum.*

(17) *Astaphæum.* Clarom. *Adstapeum*; Pass. et Voss. *Artapheum.*

(18) *Areothas.* Sic omnes mss. cum edit. Oxon. In cæteris, *arotheas.* Sed forte legendum, *Aretas*; id enim recte convenit cum sequentibus: *et virtutes*, etc.

(19) *Non apparentes.* In Eras., Gall. et Feuard. deest, *non.*

(20) *Adversus eum.*; Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *adversus eos*, sed perperam, ut patet ex his Theodoreti verbis: διαστασιάσαι δέ φασι τοὺς ἄλλους πρὸς τὸν πρῶτον· τῶν μὲν ὄντα πάππον, τῶν δὲ ἐπίπαππον, ἐνίων δὲ πρόγονον.

(21) *Contristatum Ialdabaoth*, etc. Ita fere Theodoretus statim post proxime citata verba: Τὸν δὲ ἀθυμήσαντα εἰς τὴν τρύγα τῆς ὕλης ἐρεῖσθαι τὴν ἔννοιαν, καὶ γεννῆσαι τὸν υἱὸν ὀφιόμορφον ἐξ αὐτῆς. Nec procul ab his discedit Epiph. hær. 37, § 4: Ἐπέβλεψε κάτω ἐν πικρίᾳ πρὸς τὴν ὑποστάθμην τῆς ὕλης, καὶ γεγέννηκε δύναμιν ὀφιόμορφον εἰδέαν ἔχουσαν, ἣν καὶ υἱὸν αὐτοῦ καλοῦσι.

(22) *Desperantem.* Alii, *desperatum.*

(23) *Hunc autem esse Nun in figura serpentis*, etc. Id erroris portentum Ophitis adscribunt Epiph. hær. mox citata, Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 47, Clemens Alexand. lib. VII *Strom.*, Philastrius, August., etc.

(24) *Gloriatum, et dixisse*, etc. Theodoret. Græce: Εἶτα καυχώμενον τὸν τοῦ ὁμοιόμορφου πατέρα εἰπεῖν· « Ἐγὼ Θεὸς καὶ Πατὴρ, καὶ ὑπὲρ ἐμὲ οὐδείς· » τὴν δὲ μητέρα δυσχεράνασαν ἐπιβοῆσαι αὐτῷ· « Μὴ ψεύδου, ἔστι γὰρ ὑπέρ σε πατὴρ ἁπάντων, πρῶτος ἄνθρωπος (addit Irenæus, quod forte a Theodoreti scribis omissum, καὶ ἄνθρωπος), υἱὸς ἀνθρώπου. »

(25) *Ad advocandos.* In Arund. perperam, *advocans.* Reliqui, et *ad vocandos.*

(26) *Ad se seducendum.* Sic ex cod. Clarom. reposui, pro, *ad esse seducendum*, ut corrupte habent Eras. et Gallas. vel, *ad seducendum*, ut habent alii. Nostramque lectionem confirmant quæ sequuntur: *uti per* D *eum evacuet eos a principali Virtute.* Nam *ad se seducendum* ponitur pro *ut eos a principali Virtute divelleret, et in suas partes perduceret.*

(27) *Dixisse Ialdabaoth*, etc. Theodoret. Ἔφη, Δεῦτε, ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμῶν.

(28) *Advexerunt.* Sic ex codd. Clarom., Pass. et Voss. reposui. Cæteri, *adduxerunt.* Sed prior lectio magis congruit cum præced. *scarizante*, seu *replante.*

(29) *Uti et illum evacuet*, etc. Epiphan. hær. 37, § 4: βουλομένη κενῶσαι τὸν Ἰαλδαβαὼθ ἀπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως.

(30) *Eos qui sursum sunt.* In aliis, *eum qui sursum est.*

(31) *Dicunt. Ut* ante *dicunt* addunt Eras., Gall. et Feuard.

(32) *Hanc. Eam* ante *hanc* delemus, quia plane abundat, et deest in omnibus mss.

(33) *Ex ea. Sibi* additum in edit. ac Arund. et Merc. 2.

esse dicunt. Mater autem ipsorum argumentata est (34) per serpentem seducere Evam et Adam, supergredi præceptum Ialdabaoth : Eva autem quasi a filio Dei hoc audiens, facile credidit, et Adam suasit manducare de arbore, de qua dixerat Deus, non manducare. Manducantes autem eos cognovisse eam, quæ est super omnia, virtutem dicunt, et abscessisse ab his, qui fecerant eos. Prunicum autem videntem, quoniam et per suum plasma (35) victi sunt, valde gratulatum (36), et rursum exclamasse, quoniam, cum esset Pater incorruptibilis, olim hic semetipsum vocans Patrem, mentitus est : et cum homo olim esset et prima femina, et hæc adulterans peccavit.

8. Ialdabaoth autem propter eam, quæ circa eum erat oblivionem, ne quidem intendentem ad hæc, projecisse Adam et Evam de paradiso, quoniam transgressi erant præceptum ejus. Voluisse enim filios ei ex Eva generari, et non adeptum esse, quoniam mater sua in omnibus contrairet ei, et latenter evacuans Adam et Evam ab humectatione luminis, uti neque maledictionem participaret, neque opprobrium, is qui esset a principalitate Spiritus. Sic quoque vacuos a divina substantia factos, maledictos esse ab eo, et dejectos a cœlo in hunc mundum docent. Sed et serpentem adversus patrem operantem (37) dejectum ab eo in deorsum mundum : in potestatem autem suam redigentem angelos, qui hic sunt, et ipsum sex filios generasse, septimo ipso exsistente ad imitationem ejus, quæ circa Patrem est, hebdomadis. Et hos septem dæmonas mundiales esse dicunt, adversantes et resistentes semper generi humano, quoniam propter eos pater illorum projectus est deorsum.

9. Adam autem et Evam prius quidem habuisse levia et clara, et velut spiritalia corpora, quemadmodum et plasmati sunt ; venientes autem huc, demutasse in obscurius, et pinguius, et pigrius ; sed et animam dissolutam et languidam, quippe a factore tantummodo insufflationem mundialem habentes : quoadusque Prunicos (38) miserata eorum, reddidit eis odorem suavitatis humectationis luminis, per quam in commemorationem venerunt suam ipsorum, et cognoverunt semetipsos nudos, et corporis materiam ; et cognoverunt, quoniam mortem bajulant ; et magnanimes exstiterunt, cognoscentes quoniam ad tempus corpus circumdatum est eis : et escas quoque invenisse eos, præeunte eis Sophia, et satiatos esse invicem carnaliter, et generasse Cain, quem dejectibilis serpens cum filiis suis statim suscipiens evertit, III et adimplevit mundialia oblivione (39), in stultitiam (40) et audaciam immittens, ita ut et dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum et mortem ostenderit. Post quos secundum providentiam Prunici dicunt generatum Seth ; post Noeam : ex quibus reliquam multitudinem hominum generatam dicunt, et ab inferiori hebdomade in omnem malitiam immissam, et apostasiam superiorem sanctæ hebdomadæ (41), et idololatriam, et reliquam universam contemptionem, cum contraria eis esset semper mater invisibiliter, et proprium salvaret, hoc est humectationem luminis. Sanctam autem hebdomadam septem stellas, quas dicunt planetas, esse volunt ; et projectibilem serpentem duo habere nomina, Michael, et Samael (42), dicunt.

10. Iratum autem Ialdabaoth hominibus, quoniam eum non colebant, neque honorificabant quasi Patrem et Deum, diluvium eis induxisse (43), ut omnes simul perderet. Contra stante autem et hic Sophia, salvatos eos esse qui circa Noe erant in arca, propter humectationem illius luminis quod ab ea erat, per quam iterum adimpletum esse mundum hominibus : ex quibus quemdam Abraham elegisse ipsum Ialdabaoth, et testamentum posuisse ad eum, si perseveraverit semen ejus serviens ei, dare ei hæreditatem terræ. Post per Moysen

(34) *Argumentata est.* Forte scripsit interpr. *argutata est*, a Græco, ἐσοφίσατο, quod vertendum fuerat, *callide molita est, excogitavit.* Sic enim Epiphan. hær. 37, § 4, πρὸς ἐπιβουλὴν ἐνήργησε.

(35) *Per suum plasma.* Sic emendamus ex Feuard. margine, Voss. et Clarom., rejectis *per suam blasphemiam*, ut in Eras., Gall. et Feuard. ; vel, *per sua blasphema*, ut in Arund. et Merc. 2 ; vel, *per suum blasphema*, ut in Pass. legitur.

(36) *Valde gratulatum.* Sic Clarom. et Voss., omisso altero *valde*, quod etiam omittunt tres alii Anglic. codd. At in Eras., Gall. et Feuard. *valde valde gratulatum* ; cum alterum *valde* superfluum sit, *et Prunicus*, feminæ nomen, femininum genus exigat.

(37) *Adversus patrem operantem.* Quia invito Ialdabaoth, supernarum Virtutum notitiam Adami et Evæ animis ingeneraverat, eosque ab illo disjunxerat, ut paulo ante dicitur.

(38) *Prunicos.* Vocem *iterum*, quæ ante *Prunicos* in omnibus edit. legitur, auctoritate codd. Clarom., Pass. Voss. et Merc. 2, expunxi, quia sensum obscurat.

(39) *Mundialia oblivione.* In Clarom., Pass. et Voss legitur, *mundialia oblivionem* ; in aliis *mundiali oblivione* : ex quibus omnibus genuinam lectionem colligo, quæ magis cohæret cum sequentibus.

(40) *In stultitiam.* Sic recte Clarom. et Pass., quia paulo post sequitur, *in omnem malitiam immissam.* In Feuard. et Grab. deest *in* : sed in Eras. et Gallas. pejus scriptum, *stultitia et audacia.*

(41) *Superiorem sanctæ hebdomadæ.* Sic Clarom., Voss., Pass., et Feuard. in marg., nisi quod tres posteriores perperam habeant *secundæ*, pro *sanctæ*. In aliis omnibus vitiose, *superiori sanctæ hebdomadæ*. Porro malitiam et apostasiam hic dici puto *superiorem sanctæ hebdomadæ*, quam videlicet avertere non valuit superior sancta hebdomas. Idque persuadere videtur quæ mox subjicitur ratio : *quia contraria eis erat semper mater invisibiliter.* Nisi dicere malis, hanc apostasiam superiorem esse sanctæ hebdomadæ, quia ipsa eadem erat, in quam inciderat sancta hebdomas, utpote quæ a matre defecisset, et ad jurgia et contentiones sese convertisset.

(42) *Samael*, In Clarom. *Samahel.* Editt. Eras., Gallas. et Feuard., *Samuel* ; Arund., *Samuhel.* Apud Theodoretum denique, *Samana.*

(43) *Induxisse.* Alii, *immisisse.*

eduxisse eos ex Ægypto, qui ab Abraham essent, et dedisse eis Legem, et fecisse eos Judæos : ex quibus elegisse septem dies, quos et sanctam hebdomadam vocant, et unusquisque eorum suum præconem ad semet gloriandum (44), et Deum annuntiandum : uti et reliqui audientes glorias, servirent et ipsi his, qui a prophetis annuntiarentur dii.

11. Sic autem prophetas distribuunt : hujus quidem Ialdabaoth Moysen fuisse, et Jesum Nave, et Amos, et Abacuc ; illius autem Iao, Samuel, et Nathan, et Jonam, et Michæam ; illius autem Sabaoth, Heliam, et Joel, et Zachariam ; illius autem Adonei (45), Esaiam (46), et Ezechiel, et Jeremiam, et Daniel ; illius autem Eloei (47), Tobiam, et Aggæum ; illius autem Horei, Michæam, et Nahum ; illius autem Astaphæi (48), Iesdram et Sophoniam. Horum igitur unusquisque glorificans (49) suum patrem et Deum. Sophiam et ipsam per eos multa locutam esse de primo homine, et incorruptibili Æone, et de illo Christo, qui sit sursum, dicunt, præmonentem et rememorantem homines in incorruptibile lumen, et in primum hominem, et de descensione (50) Christi : in quibus conterritis principibus, et admirantibus novitatem in his, quæ a prophetis annuntiabantur, operatam esse Prunicum per Ialdabaoth nescientem quid faciat, duorum hominum factas esse emissiones; alterum quidem de sterili Elizabeth, alterum autem ex Maria virgine.

12. Et quoniam non haberet eadem ipsa requiem, neque in cœlo, neque in terra, contristatam invocasse in adjutorium matrem. Mater autem ejus, prior femina, miserata est super pœnitentia filiæ, et postulavit a primo homine adjutorium ei mitti Christum ; qui et descendit emissus ad sororem suam, et ad humectationem luminis. Cognoscentem autem eam, quæ deorsum est, Sophiam, descendere ad fratrem ejus (51), et annuntiasse ejus adventum per Joannem, et præparasse baptismum pœnitentiæ, et ante adaptasse Jesum, uti descendens Christus inveniat vas mundum, et uti per filium ejus Ialdabaoth femina a Christo annuntiaretur. Descendisse autem eum per septem cœlos, assimilatum filiis eorum dicunt, et sensim eorum evacuasse virtutem. Ad ipsum enim universam humectationem luminis concurrisse dicunt, et descendentem Christum in hunc mundum, induisse primum sororem suam Sophiam, et exsultasse utrosque refrigerantes super invicem : et hoc esse sponsum et sponsam definiunt. Jesum autem, quippe ex Virgine per operationem Dei generatum, sapientiorem, et mundiorem, et justiorem hominibus omnibus fuisse : Christum (52) perplexum Sophiæ descendisse, et sic factum esse Jesum Christum.

13. Multos igitur ex discipulis ejus non cognovisse Christi descensionem in eum dicunt : descendente autem Christo in Jesum, tunc coincepisse virtutes perficere, et curare, et annuntiare incognitum Patrem, et se manifeste filium primi hominis confiteri. In quibus irascentes principes, et patrem Jesu, operatos ad occidendum 112 eum : et in eo cum adduceretur, ipsum quidem Christum cum Sophia abstitisse in incorruptibilem Æonem dicunt ; Jesum autem crucifixum : non autem oblitum suum Christum (53), sed misisse desuper virtutem quamdam in eum, quæ excitavit eum in corpore : quod et corpus animale et spirituale vocant ; mundialia enim remisisse eum in mundo. Videntes autem discipuli resurrexisse eum, non eum cognoverunt, sed ne ipsum quidem Jesum, cujus gratia a

(44) *Ex quibus elegisse septem dies.... unusquisque eorum.... ad semet gloriandum.* Hic pro *unusquisque*, legendum puto, *unumquemque*, et cum Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *ad semet* (sic enim habere tres istos Anglic. mss. conjicio ex Grabii silentio), pro *assumet*, ut in Feuard. marg., Clarom., Pass. et Voss., vel, *assumet ad*, ut in Grabio legitur. Hujus autem loci sensum haud assecuti omnes Irenæi editores, minus feliciter restituerunt. Offendiculum præbuit una vocula, *dies*, quam ab interprete perperam positam pro, *lumina*, intellexerunt illi de spatio 24 horarum. Græce quippe scripsisse puto Irenæum, φάεα, vel quid simile, quod vertendum erat, *lumina*. Septem itaque *dies* hic idem sunt atque *septem lumina*, septem nimirum Virtutes, seu Angeli paulo post enumerati : idque contextus sermonis palam ostendit. Paulo ante dictum : *Sanctam hebdomadam septem stellas esse volunt :* iisdem pene verbis, eodem certe sensu, nunc repetitur : *septem dies* (lumina) *quos et sanctam hebdomadam vocant :* alias non cohærerent, *fecisse eos Judæos, ex quibus elegisse septem dies ;* qui enim ex Judæis hominibus eligi possent septem dies? Jam vero sponte fluit sensus : *septem Angelos, et unumquemque eorum, ex Judæis elegisse suum sibi præconem, seu prophetam ad semet gloriandum.* Tum statim unicuique eorum suus assignatur propheta.

(45) *Adonei.* Sic recte cod. Clarom., nam supra scribitur, *Adoneum*. Alii omnes. *Adonai*.

(46) *Esaiam.* Feuard. in marg., Voss. et Pass., *Oseam*.

(47) *Eloei.* Sic iterum cod. Clarom. et interpres supra. Alii, *Eloi*.

(48) *Astaphæi.* Sic repono ex ipso Irenæo supra, et ex Origene lib. VI *contra Celsum* spreta codicum tum mss. tum editorum vitiosa lectione, *Astanfei*, vel *Artanfei*.

(49) *Unusquisque glorificans.* Supple *est*.

(50) *De descensione.* Sic Clarom. et Pass., nec procul distant Voss. in quo *descensione*, et Arund. in quo *inde descensione*. In edit. Oxon. et Merc. 2, *in descensionem* ; in aliis, *in descensione*.

(51) *Descendere ad fratrem ejus.* Legendum puto : *descendere ad se fratrem ejus*, vel potius *suum* ; aut expungenda præpositio *ad*.

(52) *Christum.* Præpositionem *in* huic voci præfixam delevi auctoritate Clarom., Pass. et Voss., falsum enim gignit sensum, Jesum videlicet in Christum descendisse ; quod cum hæreticorum hypothesi e diametro pugnat. Quidpiam tamen hic necessario supplendum est, scilicet : *et in hunc*, nimirum Jesum, *Christum perplexum*, etc. At donec suffragetur ms. codex, præstat abesse particulam *in*.

(53) *Non autem oblitum suum Christum.* Sensus est, *Christum non esse oblitum sui hominis*, seu *quod suum erat*.

mortuis resurrexit. Et hunc maximum errorem inter discipulos ejus fuisse dicunt, quoniam putarent eum in corpore mundiali resurrexisse, ignorantes quoniam *caro et sanguis regnum Dei non apprehendunt* [65].

14. Confirmare autem volunt descensionem Christi et ascensionem ex eo, quod neque ante baptismum (54), neque post resurrectionem a mortuis, aliquid magni fecisse Jesum dicunt discipuli, ignorantes adunitum esse Jesum Christo, et incorruptibilem Æonem hebdomadali (55), et mundiale corpus animale (56) dicunt. Remoratum (57) autem eum post resurrectionem XVIII mensibus, et sensibilitate in eum descendente (58) didicisse quod liquidum est : et paucos ex discipulis suis, quos sciebat capaces tantorum mysteriorum, docuit hæc; et sic receptus est in cœlum, Christo sedente ad dexteram patris Ialdabaoth : uti animas eorum qui cognoverunt eos (59), post depositionem mundialis carnis recipiat in se, ditans semetipsum, Patre ejus ignorante, sed ne vidente quidem eum ; uti in quantum Jesus semetipsum ditat in sanctis animabus, in tantum Pater ejus in detrimentis factus deminoretur, evacuatus a virtute sua per animas. Jam enim non habiturum eum animas sanctas, ut rursus demittat eas in sæculum, sed tantum eas quæ sunt ex substantia ejus, id est quæ sunt ex insufflatione. Consummationem autem futuram, quando tota humectatio spiritus luminis colligatur, et abripiatur in Æonem incorruptibilitatis.

15. Tales quidem secundum eos sententiæ sunt : a quibus, velut Lernæa hydra, multiplex capitibus fera de Valentini schola generata est.

Quidam enim (60) ipsam Sophiam serpentem factam dicunt : quapropter et contrariam exstitisse factori Adæ, et agnitionem hominibus immisisse, et propter hoc dictum serpentem omnium sapientiorem. Sed et propter positionem intestinorum nostrorum, per quæ (61) esca infertur, eo quod talem figuram habeant, ostendentem absconsam generatricem serpentis figuræ (62) substantiam in nobis.

CAPUT XXXI [66].

De Caianis.

1. Alii autem rursus Cain (63) a superiore principalitate dicunt ; et Esau, et Core (64), et Sodomitas, et omnes tales cognatos suos confitentur ; et propter hoc a factore impugnatos, neminem ex eis male acceptos (65). Sophia enim illud, quod proprium ex ea erat, abripiebat ex eis ad semetipsam. Et hæc Judam proditorem diligenter cognovisse dicunt, et solum præ cæteris cognoscentem veritatem, perfecisse proditionis mysterium : per quem et terrena et cœlestia omnia dissoluta dicunt. Et confectionem afferunt hujusmodi, Judæ Evangelium illud vocantes.

2. Jam autem et collegi eorum conscriptiones, in quibus dissolvere opera Hysteræ (66) adhortan-

[65] I Cor. xv, 50. [66] Cap. XXXV.

(54) *Ante baptismum.* Sic recte restituit Grabius ex cod. Voss. (cui consentit Clarom.) pro *post baptismum*, ut perperam legitur in omnibus editt.

(55) *Hebdomadali.* Ita Pass. et Voss., quod malim quam *hebdomadi*, ut in aliis legitur. Sensus enim est, Christum, *incorruptibilem Æonem*, unitum esse *hebdomadali*, Sophiæ videlicet, quæ hebdomadis princeps erat.

(56) *Animale.* In Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon., *animalium* ; perperam quidem, ut puto. Hic enim de Jesu discipulis sermo est, qui *ne ipsum quidem Jesum cognoscentes*, ut mox dictum est, *mundiale corpus animale dicebant*., id est animale corpus, quod post resurrectionem gestabat Jesus, mundiale esse errantes dicebant ; cum tamen jam *mundialia remisisset in mundo.*

(57) *Remoratum.* Clarom., Pass. et Voss., *rememoratum* ; quam pravam lectionem miror elegerit Grabius. Idipsum enim hic asseritur, quod cap 3, n. 2, effutiebant Valentiniani : atqui contendebant hi Jesum, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δεκαοκτὼ μησι διατετριφέναι σὺν τοῖς μαθηταῖς, *post resurrectionem a mortuis, decem et octo mensibus commoratum esse cum discipulis.* Et hic ergo et illic scripsit Irenæus διατετριφέναι, *remoratum*, *commoratum*, non certe *rememoratum.*

(58) *Sensibilitate in eum descendente.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Pass., Voss. et Grab., cæteri vitiose, *sensibilitatem in eum descendentem.*

(59) *Eos.* Christum scilicet et Jesum.

(60) *Quidam enim.* Hæc et sequentia Theodoretus Græce sic enuntiat : Τινὲς δὲ αὐτὸν τὸν ὄφιν τῇ Σοφίᾳ συνεῖναί φασι, καὶ ὡς ἐναντίῳ θεῷ τῷ ποιητῇ πολεμοῦντα, τὸν Ἀδὰμ ἐξαπατῆσαι, καὶ δεδωκέναι τὴν γνῶσιν, καὶ τούτου χάριν εἰρῆσθαι φρονιμώτατον εἶναι πάντων τὸν ὄφιν. Καὶ τὴν πολυέλικτον δὲ τῶν ἡμετέρων ἐντέρων θέσιν τοῦ ὄφεως περιχεῖσθαι τὸ σῶμα, δεικνῦσαν τὴν ζωογόνον σοφίαν τοῦ ὄφεως.

(61) *Per quæ.* Alias vitiose et scribarum culpa, *per quas, e* videlicet male transmutata in *s*. Sed addendum conjicio ex Theoreti verbis : *serpentis corpus exprimi, eo quod*, etc.

(62) *Serpentis figuræ.* Forte legendum, *serpentis sapientiæ* ; sic enim scripsit Theodoretus.

(63) *Alii autem rursus Cain*, etc. Καϊανούς vocat Epiphan. hær. 38. Καΐνους Theodoret. lib. I *Hær. fabul.*, c. 15, unde optime monet Cotelerius in not. ad tom. I *Monumentorum Eccles. Græcæ*, col. 770, apud eumdem Theodoret. ejusdem libri caput 1, pro Κανισταί, legi debere Καϊνισταί. Latini vero *Cainos*, *Cajanos*, *Cainianos*, etc., appellant. Prius autem istud colon Epiphanius ita Græce exhibet : οὗτοί φασι τὸν Κάϊν ἐκ τῆς ἰσχυροτέρας δυνάμεως ὑπάρχειν, καὶ τῆς ἄνωθεν αὐθεντίας. Sed paulo aliter Theodoretus : ἄλλοι δὲ ... καὶ τὸν Κάϊν φασὶν ἐκ τῆς ἄνωθεν αὐθεντίας λελυτρῶσθαι. *Alii autem et Cain dicunt a superna auctoritate liberatum.*

(64) *Et Esau, et Core*, etc. His gemina sunt ista Theodoreti : Καὶ τὸν Ἠσαῦ, καὶ τὸν Κορὲ, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ πάντας δὲ τοὺς τοιούτους συγγενεῖς ἰδίους ὁμολογοῦσι. Καὶ (Epiphan. διὸ καὶ) τούτους ὑπὸ μὲν τοῦ ποιητοῦ μισηθῆναι, μηδεμίαν δὲ βλάβην εἰσδέξασθαι. Ἡ γὰρ σοφία ὅπερ εἶχεν ἐν αὐτοῖς, ἀνήρπασεν ἐξ αὐτῶν. Καὶ τὸν προδότην δὲ Ἰούδαν μόνον ἐκ πάντων τῶν ἀποστόλων ταύτην ἐσχηκέναι τὴν γνῶσιν φασὶ (Epiphan. καὶ τὸν Ἰούδαν ἀκριβῶς τὰ περὶ τούτων ἐπεγνωκέναι λέγουσι) καὶ διὰ τοῦτο τὸ τῆς προδοσίας ἐνεργῆσαι μυστήριον.

(65) *Male acceptos.* Lege, *male acceptum.*

(66) *Hysteræ.* Ὑστέρα Græce, Latine *uterus*, *vulva* est.

tur; Hysteram autem (67) fabricatorem cœli et terræ vocant : nec enim aliter salvari eos nisi per omnia eant, quemadmodum et Carpocrates dixit. Et in unoquoque peccatorum et turpium operationum angelum assistere, et operantem audire (68) audaciam et immunditiam inferre (69), id quod inest ei operationi, Angeli 113 nomine dicere (70): *O tu, Angele* (71), *abutor opere tuo : O tu, illa* (72) *Potestas, perficio tuam operationem.* Et hoc esse scientiam perfectam, sine timore in tales abire operationes, quas ne nominare quidem fas est.

3. A talibus matribus, et patribus, et proavis eos, qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere (73), et in medium afferre dogmata ipsorum, si qui forte ex iis pœnitentiam agentes, et convertentes ad unum solum conditorem, et Deum factorem universitatis, salvari possint : reliqui autem non jam abstrahantur a prava, quasi verisimili, suasione eorum, putantes majus et aliquid altius ab iis scituros se mysterium : sed a nobis bene discentes quæ ab illis male docentur, derideant quidem doctrinam eorum ; illorum autem misereantur, qui adhuc in his tam miserrimis et instabilibus fabulis tantam elationem assumpserunt, ut meliores semetipsos reliquis propter talem agnitionem, imo ignorantiam, arbitrentur. Delectatio autem eorum hæc est (74), sive adversus eos victoria est, sententiæ eorum manifestatio.

4. Quapropter conati sumus nos universum male compositæ (75) vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te (76) facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam. Quemadmodum bestiæ alicujus in silva abconditæ (77) et inde impetum facientis, et multos vastantis; qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit (78) ipsam feram, jam non elaboravit (79) ad|capiendam, videntes quoniam ea fera fera est: ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jaculari undique, et vulnerare, et interficere vastatricem illam bestiam. Sic et nobis, cum in manifestum redegerimus eorum abscondita, et apud se tacita mysteria, jam non erit necessarium multis eorum destruere sententiam. Adest enim et tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad hæc quæ prædicta sunt exerceri, et evertere (80) nequam ipsorum doctrinas, et inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro (enarratio enim in longum pergit, ut vides) ; et viatica (81) quoque dabimus ad eversionem ipsorum, occurrentes omnibus sententiis secundum narrationis ordinem : ut simus non tantum ostendentes, sed et vulnerantes undique bestiam.

(67) *Hysteram autem*, etc. Epiphan. in fine § 1 : Ὑστέραν τὸν ποιητὴν ... οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καλοῦσι. Καὶ μὴ δύνασθαί φασι σωθήσεσθαί τινα, ἐὰν μὴ διὰ πάντων χωρήσωσιν, ὡς καὶ ὁ Καρποκράτης λέγει.

(68) *Et operantem audire*, etc. Sic codd. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon.; in aliis editt., *et operantem accidere ;* in Arund. *accedere.* Priorem autem lectionem elegi, non quod genuinam, sed quod genuinæ propiorem eam esse censeam. Quantum enim ex Epiphanii et Theodoreti verbis conjicere fas est, legendum videtur *audere.*

(69) *Inferre.* Nisi scripserit Irenæus ἀναφέρειν, quod verti debuisset *offerre* non *inferre ; inferre* hic accipio pro *attribuere, ascribere ;* et sic Irenæi verba interpretor : *operantem audere audaciam* (scelus) *et immunditiam* ei (Angelo), *attribuere.*

(70) *Id quod inest ei operationi, Angeli nomine dicere.* Ita Feuard. ex vet. cod., cui consentiunt Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. In Eras. vero Gallas., Arund. ac Merc. 2, *Angeli nomen edicere.* In Ottob., *Angeli nomine edicere.* Sed quoquomodo legas, hic mutilum esse textum fatearis necesse est. Sic porro, priorem retinendo lectionem, restituerem : *et id quod inest ei operationi, Angeli nomine facere, ac dicere.* Lege Epiphan. ac Theodoret. locis supra cit.

(71) *O tu Angele.* Epiphan. § 2 hæc ita Græce profert : Ὦ δεῖνα Ἄγγελε, καταχρῶμαί σου τὸ ἔργον· ἡ δεῖνα ἐξουσία, πράττω σου τὴν πρᾶξιν. Καὶ τοῦτο γνῶσις τελεία παρ' αὐτοῖς ἐστι λεγόμενον, ἀδεῶς ἐπὶ τὰς ἀθεμίτους αἰσχρουργίας ὁρμᾷν.

(72) *Abutor o... tu illa.* Ita pro *ab. a. te. or.* vel *abuteor*, et *fatua illa*, quomodo omnia edita et mss. exemplaria vitiose habebant, Epiphanii et Nicetæ auctoritate reposuit Feuard. præeunte Heraldo in not. ad Arnobii, lib. III *Contra gentes*, pag. 226.

(73) *Necessarium fuit manifeste arguere.* Sensus est : *a talibus matribus et patribus ortum ducere Valentinianos, necesse fuit demonstrare;* vel, *a talibus matribus et patribus repetito argumento, necesse fuit Valentinianos impugnare.*

(74) *Delectatio autem eorum hæc est*, etc. Id est, inquit Feuard., his nugis, imo exsecrandis et detestandis blasphemiis gloriantur et triumphant, quarum oportet penitus erubescere. Sed conjicit idem Feuard. pro *delectatio*, legendum esse *detectio;* eamque lectionem constabiliri posse, ex eo quod supra cap. 22 legitur, *cum sit adversus omnes hæreticos detectio*, etc., et mox Præfat. in lib. II, *quod sit detectio et eversio sententiæ eorum ;* iterumque Præfat. in lib. IV, *de detectione et eversione falsæ cognitionis;* quæ quidem docti viri conjectura non omnino spernenda videtur.

(75) *Compositæ.* Alii, *compositum.*

(76) *Perte.* Sic ex Clarom., Pass. et Voss. reponere placuit, pro *apertum*, vel *aperte*, vel *a parte*, ut in aliis exemplaribus minus bene scribitur. Amicum enim alloquitur Irenæus, ad quem libros suos mittit, ut portentosa Valentinianorum dogmata in lucem proferens, facilius everteret.

(77) *Bestiæ... absconditæ.* Hellenismus est; genitivus, pro ablativo absoluto.

(78) *Segregat.. denudat.. adduxit.* Vel hæc in plurali numero ponenda erant, vel sequentia in singulari, ut secum omnia congruerent.

(79) *Elaboravit.* Lege *elaborant.*

(80) *Evertere.* Al. *excutere.*

(81) *Viatica.* Id est *subsidia, auxilia.* Vide quæ in fine Præfationis hujus libri notavimus ad vocem ἐφόδια.

ANALYSIS LIBRI SECUNDI.

114 Falsa omnia hæreticorum, atque in primis ea Valentinianorum dogmata, quæ in primo libro Irenæus enucleavit, illa in secundo argumentis a ratione petitis evellit radicitus, et funditus evertit. Ac primum quidem ipsum hydræ petit caput; et contra præcipuum hæreticorum errorem variis rationibus probat, Deum unum esse, supra aut infra quem alius Deus, Principium, Pleroma, vel Potestas esse non possit : hunc que esse supremum omnium, et Domini nostri Jesu Christi Patrem; a quo solo ut mente conceptus, sic et per Verbum ipsius conditus mundus; non a Marcionis Deo, vel ab Angelis, aut alio quovis, præter sententiam illius. Vana proinde esse et absurda, quæ Valentiniani de Bytho suo, Pleromate, Demiurgo, ejusque ignoratione, labe, umbra, et vacuo comminiscebantur; neque enim in iis, quæ continentur a Patre, labes, vacuum, aut umbra supponi possunt, quin id in paterni luminis dedecus redundet, Christusque hæreticorum, ignorantiæ causa, Salvator vero ignorationi obnoxius arguatur [57]. Tum probat ab Angelis, aut a mundi fabricatore ignorari non potuisse summum Deum, quem ratio naturalis demonstrat [58]. Deinde ea insectatur, quæ garriebant Valentiniani, in mundi creatione Salvatorem per eorum, quæ sursum sunt, imagines atque similitudines, a matre Achamoth emissas, honorasse Pleroma : repugnat siquidem, res creatas aut Æonum, qui rursum sunt intra Pleroma, imagines, aut Pleromatis umbram esse [59]. Hinc variis rationum momentis confirmat, mundum, atque materiam verum unius, solusque Dei esse opus [60].

Post hæc contra triginta Valentinianorum *Æones*, et constitutum ab eis fictitiæ eorumdem *Æonum* emissionis ordinem, vanasque illorum *conjugationes* validissime disputat; atque ea omnia ab aliis scriptoribus etiam ethnicis desumpta, et mera vigilantium hominum somnia, anilesque fabulas esse aperte ostendit [61]. Dehinc vero demonstrat eos absurde omnino asserere, *Sophiam in ignorantia, deminoratione et passione fuisse*, atque ejus *enthymesim*, id est cogitationem seorsim conditam, ab ea separari [62]. Nec minus certe ridiculum illud esse probat, quod de origine sua iidem hæretici, et de *Demiurgo* plura illis notissima prorsus nesciente, nec non de animarum suarum ob semen a *Matre conceptum*, præstantiore cæteris ordine jactitabant [63].

Inde vero ad diluenda eorum argumenta transit : nihilque levius aut imbecillius esse docet, quam id quod inepte objiciebant, cum Judam proditorem, tum hæmorroissam Æonis duodecimi, apostolos vero conjugationis *Hominis* et *Ecclesiæ*, ac Christum tandem, cum annos natus triginta baptizabatur, totidem *Æonum* fuisse typum et imaginem [64]. Nec majoris profecto ponderis ea esse urget, quæ ex litteris, syllabis, et numeris in errorum suorum confirmationem colligi posse arbitrabantur [65]. Ex quibus concludit plura hominibus de Deo curiosius inquirenda non esse, quam quæ in Scripturis sacris clara sunt et aperta, quæque ipsis scire et intelligere concessum est [66]. Scimus autem Deum esse simplicissimum : sed quomodo ab eo aut genitum Verbum, aut creata sit materia, plane ignoramus [67]. Quamobrem ridiculam Valentinianorum de scientia sua jactantiam scite castigat : eosque merito arguit, quod negata corporum resurrectione, asseverarent animas justorum *requiescere in medietatis* loco [68], aut eas supra *Demiurgum* (quo se meliores esse impie dicebant), ad *Matrem* conscendere, fierique spiritualium Angelorum sponsas [69].

His autem Valentini erroribus ita subversis, cæteras omnes aliorum hæreticorum falsas opiniones obrui et se ipsis ruere demonstrat. Quod quidem, sicut et fidei Christianæ veritatem, eo egregie astruit, quod nulla unquam ab hæreticis, sed duntaxat ab orthodoxis edita fuerint vera miracula, ac quotidie ederentur [70]. Tum eversa flagitiosa hæreticorum sententia : omne actionis, etiam pessimæ, genus experiendum esse, solaque opinione humana quædam justa, quædam injusta esse [71], subinde metempsycosim, seu animarum de corpore in corpus transmigrationem, impugnat; manifestumque facit in unumquodque hominis corpus suum, quæ cum eo nec nascitur, nec moritur, ita infundi animam, ut post mortem corpus debeat rursum ab ea informari [72]. Tum vero destructa Basilidis, de falsa multitudine cœlorum, opinione, ostendit a Gnosticis perperam asseri, varia prophetarum oracula ex variis diis manasse. Denique eorum occurrit objectioni, qui ex diversis nominibus Dei plures deos præpostere omnino inducere conabantur [73].

LIBER SECUNDUS.

115 PRÆFATIO.

1. In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his, qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse A falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum, qui priores exstiterunt (82), discrepantes eos sibimetipsis ostendentes, multo autem prius ipsi veritati. Et Marci quoque magi sententiam, cum sit ex his, cum operibus ejus omni diligentia expo-

[57] Cap. 1 et seqq. [58] Cap. 6. [59] Cap. 7 et 8. [60] Cap. 9, 10 et 11. [61] Cap. 12 et seqq. [62] Cap. 18. [63] Cap. 19. [64] Cap. 20 et seqq. [65] Cap. 24 et seqq. [66] Cap. 26 et seqq. [67] Cap. 28. [68] Cap. 29. [69] Cap. 30. [70] Cap. 31. [71] Cap. 32. [72] Cap. 33 et 34. [73] Cap. 35.

(82) *Eorum qui priores exstiterunt.* Veterum scilicet Gnosticorum, Simonis Magi, Nicolaitarum, etc., quos lib. I, cap. ult., Valentinianorum *patres* et *proavos* dixit.

sumus : et quanta ex Scripturis eligentes, adaptare conantur fictioni suæ, diligenter retulimus : et quonam modo (83) per numeros, et per viginti quatuor elementa alphabeti, veritatem affirmare (84), conantur et audent, minutatim perexivimus (85). Et quemadmodum conditionem secundum imaginem invisibilis apud eos Pleromatis factam dicunt, et quanta de Demiurgo sentiunt ac docent, renuntiavimus; et progenitoris ipsorum doctrinam, Simonis Magi Samaritani, et omnium eorum, qui successerunt ei, manifestavimus. Diximus quoque multitudinem eorum, qui sunt ab eo Gnostici; et differentias ipsorum, et doctrinas, et successiones adnotavimus; quæque ab eis hæreses institutæ sunt, omnes exposuimus. Et quoniam omnes a Simone hæretici initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam, ostendimus; et redemptionem ipsorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur, et affationes (86) eorum, et mysteria manifestavimus; et quia unus Deus conditor, et quia non postremitatis (87) fructus, et quia neque super illum, neque post eum est aliquid.

2. In hoc autem libro instruemus quæ nobis apta sunt, et quæ permittit tempus, et evertemus per magna capitula omnem ipsorum regulam : quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus. Oportet enim absconditas ipsorum conjugationes, per manifestarum conjugationum indicium et eversionem, Bythum dissolvere; et quoniam (88) neque fuerit aliquando, neque sit, accipere ostensionem.

116 CAPUT PRIMUM.

Deum unum esse, nec supra aut infra eum, alium Deum, vel Principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse.

Bene igitur habet a primo, et maximo (89) capitulo inchoare nos, a Demiurgo Deo, qui fecit cœlum et terram, et omnia quæ in eis sunt, quem ii blasphemantes extremitatis fructum dicunt, et ostendere, quoniam (90) neque super eum, neque post eum est aliquid : neque ab aliquo motus, sed sua sententia et libere (91) fecit omnia, cum sit solus Deus, et solus Dominus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia, et omnibus, ut sint, ipse præstans.

2. Quemadmodum enim poterit super hunc alia Plenitudo, aut Initium (92), aut Potestas, aut alius Deus esse : cum oporteat Deum horum omnium Pleroma in immenso omnia circumcontinere, et circumcontineri a nemine? Si autem extra illum est aliquid, jam non omnium est Pleroma, neque continet omnia. Deerit enim Pleromati, aut ei qui sit super omnia Deo, hoc quod extra eum dicunt. Quod autem deest, et delibatum est ab aliquo, hoc non est omnium Pleroma. Et terminum autem, et medietatem, et finem habebit ad eos qui sunt extra eum. Si autem finis est in ea quæ sunt deorsum, initium est et in ea quæ sunt sursum. Similiter autem et ex reliquis partibus necessitas est omnis (93) id ipsum experiri, et ab eis qui foris sunt contineri, et determinari, et includi. Is enim qui est deorsum finis, necessario omni modo circumscribit, et circumdat eum qui finiatur (94) in eum. Erit enim (95), secundum eos, Pater omnium (quem videlicet et Proonta, et Proarchen vocant), cum Pleromate ipsorum, et Marcionis bonus Deus, in aliquo conditus, et inclusus (96), et a foris circumdatus ab altera principalitate, quam necesse est majorem esse; quoniam id quod continet, eo quod continetur majus est : quod autem majus est, id et firmius est, et magis Dominus : et quod majus est, et firmius, et magis Dominus, hoc erit Deus.

3. Cum enim sit, secundum eos, et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur, necesse est omni modo, aut continere (97) id quod extra est, contineri autem Pleroma (alioquin non erit extra Pleroma : si enim extra Pleroma est aliquid, intra hoc ipsum, quod extra Ple-

(83) *Et quonam modo.* Sic ex Clarom. reponere satius visum est. Consentit Voss., nisi quod pro *quonam*, vitiose habeat, *quoniam*. In Feuard., *iidem quodam modo*. In cæt., *iidem quonam modo*.

(84) *Affirmare.* Billius lib. 1 *Observat. sacrar.*, cap. 33, legendum conjicit, *infirmare*. Sed vanam esse conjecturam deprehendet, quisquis legerit lib. 1, cap. 15, n. 4, et cap. 16, n. 3.

(85) *Minutatim perexivimus. Perexire*, inquit optime Billius, novo ac Latinis prorsus inusitato more dixit, quod Græci διεξελθεῖν, id est *commemorare, enarrare*, etc., dicunt.

(86) *Affationes.* Sic recte cod. Clarom. In Feuard. marg, Pass. et Voss., *affectiones;* editt. *factiones;* sed corrupte. Genuinam enim esse nostram lectionem demonstrant quæ immediate præcedunt : *et redemptionem eorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur. Affationes* vero sunt profanæ illæ hæreticorum redemptionis, de qua hic loquitur, formulæ, seu invocationes, quas superius retulit lib. 1, c. 21. Eadem voce pro *invocationibus* utitur inferius, hoc scilicet lib. II, c. 6.

(87) *Postremitatis.* Græce ὑστερήματος, quod alibi passim vertit, *labis, defectus, passionis*, et cap. 1 sequenti, *extremitatis*.

(88) *Eversionem Bythum dissolvere, et quoniam*, etc. Hæc ita translocanda esse conjicit Grab., *eversionem dissolvere, et Bythum, quoniam*, etc., sed frustra. Sensus est, ni fallor, absconditis ipsorum conjugationibus semel patefactis, et eversis, Bythum ipsum dissolvi.

(89) *Maximo.* In editt. Eras. et Gallas. necnon mss. Arund. et Mere. 2, *proximo*.

(90) *Quoniam.* Al. *quod. Quoniam* autem in toto hoc opere frequens, pro *quod*.

(91) *Libere.* Al. *liber*.

(92) *Initium.* Scribendum erat, *Principium;* nam Ἀρχὴ procul dubio fuit in Græco.

(93) *Necessitas est omnis.* Græcismus, pro *omnino necesse est*.

(94) *Finiatur.* Sic auctoritate codd. Clarom. et Arund. restitui, ita exigente sensu, pro *firmatur*.

(95) *Erit enim.* Genuinam hanc lectionem habet cod. Clarom. In cæteris omnibus, *et iterum*.

(96) *Inclusus.* Alii, *reclusus*.

(97) *Aut continere.* Sic mss. omnes cum edit. Oxon. Aliæ omnes perperam, *et continere*.

roma dicunt, erit Pleroma, et continebitur Pleroma ab eo quod est extra; cum Pleromate autem (98) subaudiatur (99) et primus Deus); aut rursus in immensum distare et separata esse ab invicem, id est, et Pleroma, et quod est extra illud. Si autem hoc dixerint, tertium quid erit, quod in immensum separat Pleroma, et hoc quod est extra illud; et hoc tertium circumfinit (1) et continebit utraque, et erit majus tertium hoc, et Pleromate, et eo quod est extra illud, sicut in suo sinu continens utraque: et in infinitum de his quæ continentur, et de his quæ continent, incidet sermo. Si enim tertium hoc initium habebit in superiora, et finem in inferiora, omnino necessitas est et a lateribus definiri illud, vel inchoans, vel deficiens (2) ad alia quædam: et illa rursus, et alia quæ sunt sursum, et quæ deorsum, ad alia quædam habebunt initia, et hoc usque in infinitum; ut nunquam siet eorum excogitatio (3) in uno Deo, sed per occasionem plus quam est quærendi, in id quod non sit, excidat, et absistat a vero Deo

4. Similiter autem hæc et adversus eos qui sunt a Marcione, aptata sunt. Continebuntur enim et circumfinientur et duo Dei ejus ab immenso intervallo, quod separat eos ab invicem. Sic autem ad excogitandum (4) est necessitas secundum omnem partem multos deos immensa separatione distantes, ab invicem quidem inchoantes, ad invicem autem finientes: et illa ratione, qua nituntur docere super fabricatorem cœli et terræ esse aliquod Pleroma, aut Deum, eadem ratione utens quisque astruet, super Pleroma alterum esse Pleroma, et super illud rursus aliud, et super Bythum aliud pelagus Dei, et a lateribus autem similiter eadem esse: et sic in immensum excidente (5) sententia, et semper necessitas erit excogitare altera Pleromata, et alteros Bythos, et nunquam aliquando consistere, semper quærentes alios, præter dictos. Erit autem incertum, utrumnam **117** hæc sint deorsum, quæ sunt secundum nos an hæc ipsa superiora sint; et quæ dicuntur ab eis sursum, utrumnam sursum, aut deorsum sint: et nullus status, neque firmitas continebit sensum nostrum, sed in immensos mundos, et indeterminatos deos excedere necessitas erit.

5. Et cum hæc sic se habeant, unusquisque Deus suis contentus erit, et non curiose aget de alienis: si quo minus, injustus erit, et avarus, et cessans esse quod Deus est. Et unaquæque conditio (6) suum fabricatorem glorificabit, et ipso sufficiens (7) erit, et alterum non cognoscet: si quo minus, apostata justissime ab omnibus judicata (8), diguissimam concipiet pœnam. Oportet enim aut unum esse, qui omnia continet, et in suis fecit unumquodque eorum quæ facta sunt, quemadmodum ipse voluit: aut multos rursus et indeterminatos factores et deos (9), ab invicem quidem incipientes (10), ad invicem autem desinentes per omnem partem: et alios omnes a foris ab altero quodam majore contineri (11), et velut inclusos (12) et manentes in suis, unumquemque eorum confiteri necessitas erit; neminem autem horum omnium esse Deum. Deerit enim unicuique eorum, partem minutissimam (13) habenti, ad comparationem omnium reliquorum, et solvetur omnipotentis appellatio, et necessitas erit in impietatem cadere talem sensum.

(98) *Cum Pleromate.* Hic Feuardentium merito castigat Grabius, quod in sua editione, ab his verbis non modo cum Eras. et Gallasio novam inchoarit periodum, sed alteram plane, sive novam hujus capitis sectionem fecerit; cum semicolon solum illa distinguat. Quo ipso factum, addit vir clariss. ut et præcedentia et sequentia haud perfectum habeant sensum; ac lectori meræ offundantur tenebræ.

(99) *Subaudiatur.* In edit. Oxon., *subauditur*; quod quidem mallem, si faveret ms. alicujus codicis auctoritas. Sed non favere conjicio ex cl. Grab. nota. Cod. Voss., inquit, habet, *subaudiatur*. Atqui nedum cod. Voss. ita habet, sed et Clarom., Pass., Ottob. et editt. Eras., Gallas. et Feuard. Quare vulgatam retineo lectionem, quæ rectum habet sensum, si *subaudiatur*, in imperandi modo intelligatur.

(1) *Circumfinit.* Alii, *circumdefinit*. Legendum tamen esset, *circumfiniet*, quia mox sequitur, *continebit*.

(2) *Deficiens.* Ita Clarom., Arund. et Merc. 2, pro quo in Pass. et Feuard. margine vitiose, *definiens*. In editt. *desinens*.

(3) *Excogitatio.* Al. *cogitatio*.

(4) *Sic autem ad excogitandum.* In Eras., Gallas., Feuard. et mss. aliquibus male, *si autem id excogitandi*. Sensus enim est: *eo autem semel posito, necessario sequitur excogitari posse secundum omnem partem multos deos*, etc.

(5) *Excidente.* Frustra doctissimus Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, pag. 303, legere mavult, *excedente*. Nam præterquam quod *excidere* melioris notæ codicum mss. auctoritate nititur, et in eumdem sensum accipi potest; hic familiaris est Irenæo, seu potius ejus interpreti loquendi modus: *in immensum excidit sententia, sermo*, etc., ut ex sequentibus patebit.

(6) *Conditio.* Pro *creatura*. Id in hoc opere frequens.

(7) *Sufficiens.* Pro *contenta*.

(8) *Judicata.* Sic cum cod. Arund. scribere malim, quam cum cæteris, *judicatus*: id enim refertur ad *conditio*; in Clarom. autem, Ottob. et Merc. 2, scribarum vitio scriptum legitur, *apostatam.. judicatam*: quod procul dubio factum ex *apostata... judicata*. Et hinc confirmatur nostra lectio.

(9) *Factores et deos.* Supple, *esse*.

(10) *Incipientes.* Codd. Arund et Merc. 2, *accipientes*.

(11) *Ab altero quodam majore contineri.* Sic Feuard. in marg. et codd. Clarom., Pass. et Voss., melius et cum antecedentibus congruentius, quam Arund., Merc. 2, et editi, *ab alterutro quodammodo recontineri*.

(12) *Velut inclusos. Velut*, pro *vel*, ex cod. Voss. reposuit Grabius. Consonant Clarom. et Feuard. in marg.

(13) *Minutissimam.* Sic cod. Clarom. pro quo barbare in Arund., Voss. et edit. Oxoniensi, *minimissimam*. In aliis, *minimam*.

CAPUT II.

Ab Angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supremi omnium Patris, fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse.

1. Qui autem ab Angelis mundum dicunt fabricatum, vel ab alio quodam mundi fabricatore, præter sententiam ejus, qui super omnia Pater est, primo quidem ex hoc ipso peccant, præter voluntatem primi Dei talem et tantam conditionem Angelos fecisse dicentes : quasi efficaciores sint Angeli quam Deus, aut rursus quasi ille negligens sit, aut minor exsistens, aut nullam curam habens eorum, quæ in propriis ipsius fiant, utrumnam male, an bene fiant, ut illud quidem dissipet et prohibeat, alterum autem laudet et gaudeat : hoc autem (14-32) ne hominis quidem solerti applicet quis, quanto magis Deo (33) ?

2. Post deinde dicant nobis : Utrumnam in his, quæ ab illo continentur, et in propriis ejus, fabricata sunt hæc ; an in alienis et extra eum positis ? Sed si quidem dicant extra eum, similiter omnia prædicta inconvenientia occurrent eis, et includetur primus Deus ab eo qui extra eum est, in quo et desinere eum necesse erit. [a] Si autem in illius propriis (34), valde vanum erit præter sententiam ejus, in ejus propriis, ab Angelis et ipsis qui sunt in potestate ejus, aut ab alio quodam dicere fabricatum esse mundum, aut quasi non omnia prospiciat (35) ipse quæ sint in suis, ut non (36) sciat quæ ab Angelis futura sint.

3. Si autem non præter voluntatem ejus, sed volente et sciente, quemadmodum quidam opinantur ; jam non Angeli, vel mundi fabricator causæ erunt fabricationis istius, sed voluntas Dei. Si enim mundi fabricator est, Angelos ipse fecit, aut etiam causa creationis eorum ipse fuit ; et mundum ipse videbitur fecisse, qui causas fabricationis ejus præparavit. Licet per longam successionem Deorsum Angelos dicant factos, vel mundi fabricatorem a primo Patre, quemadmodum Basilides ait ; nihilominus id quod est causa eorum quæ facta sunt, in illum, qui prolator fuit talis successionis, recurret : quemadmodum in regem correctio belli (37) refertur, qui præparavit ea quæ sunt causa victoriæ ; et conditio hujus civitatis, aut hujus operis, in eum, qui præparavit causas ad perfectionem eorum, quæ deorsum facta sunt. Quapropter non jam securim dicimus concidere ligna, vel serram secare, sed hominem concidere et secare rectissime quis dicat eum, qui ipsam securim et serram ad hoc fecit, et multo prius armamenta omnia, per quæ fabricata sunt securis et serra. Sic igitur juste, secundum illorum rationem, Pater omnium dicetur fabricator hujus mundi, et non Angeli, neque alius quis mundi fabricator, præter illum qui fuit prolator, et primus (38) causa factionis hujusmodi præparationis exsistens.

4. Sit fortasse hic sermo suasorius, sive seductorius apud eos, qui ignorant Deum, et qui hominibus assimilant eum inopibus, et his qui non possunt statim aliquid ex parato fabricare, sed indigentibus multis organis ad eorum (39) fabricationem : non autem verisimilis in totum **118** apud eos, qui sciunt, quoniam nullius indigens omnium Deus (40), Verbo condidit omnia et fecit, neque Angelis indigens adjutoribus ad ea, quæ fiunt ; neque Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem ; neque aliqua labe, neque ignorantia, ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret (41) : sed ipse in semetipso, secundum id quod est enarrabile, et inexcogitabile nobis, omnia prædestinans fecit quemadmodum voluit ; omnibus consonantiam (42), et ordinem suum, et initium creationis donans ; spiritalibus quidem spiritalem et invisibilem, et supercœlestibus cœlestem, et Angelis angelicam, et animalibus animalem, et

[a] Cap. II.

(14-32) *Hoc autem*, etc. Eadem sententia usus est Epiphanius Ptolemæi ineptias refellens, *Hær.* 33, § 2 : Τοῦτο οὐκ ἂν οὐδὲ ἐπὶ ἀνθρώπου λαμβάνοιτο παρά τινι τῶν ἐχόντων ἐρρωμένην τὴν διάνοιαν, μή τοιγε ἐπὶ Θεοῦ. *Nemo sanæ mentis de homine quidem, nedum de Deo, tale quid audeat statuere.*

(33) *Quanto magis Deo.* Pro, *quanto minus Deo*, Græcorum more, ait Feuard. post Billium.

(34) *In illius propriis.* Sic recte Grab. ex cod. Voss. In Eras. et Gallas. tria hæc verba desunt ; in Feuard., Clarom. et Pass. vox, *propriis.*

(35) *Prospiciat.* Ita Clarom., in Voss., *perspiciat ;* cæteris, *respiciat.*

(36) *Ut non.* Eras., Gallas. et Feuard. *aut non.*

(37) *Correctio belli.* Scite notat Billius lib. I *Observat. sacrar.*, c. 33, interpretem hic non satis apte κατόρθωμα, vel κατόρθωσιν πολέμου, vertisse *belli correctionem*, cum potius, *bellicum successum* significet. Nam πόλεμον κατόρθωσε, qui bellum ex animi sententia confecit : quemadmodum et κατορθοῦν σωφροσύνην, idem est quod omnes temperantiæ numeros implere. Hactenus vir doctissimus.

(38) *Et primus.* Al. *et prius.*

(39) *Ad eorum.* Græcismus est pro *ad suam.*

(40) *Verisimilis... omnium Deus.* Hæc omnia in Feuard. edit. per incuriam typographi omissa esse dicit Grabius. Sed semel monuisse sufficiat cl. virum vitiosis omnino Feuard. editionibus usum fuisse. Pleraque enim quæ in Feuardentio deesse, vel corrupta esse queritur, sana et integra sunt in iis editionibus quas habeo ad manum, Paris. scilicet, an. 1576, et Colon. an. 1596. Has si per otium consuluisset vir eruditus, pluribus notis abstinuisset.

(41) *Ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret.* Regeneratio quidem hominis, inquit hic Grabius, fit per cognitionem Dei : sed qua ratione quis Deum cognoscere incipiens, homo primum creetur et fiat, haud capio. Id reipsa capi non potest ; sed neque is est verborum sensus. At si advertisset vir eruditus τό, *inciperet eum cognoscere*, Græcismum esse interpreti familiarem, pro, *cogniturus eum erat*, perspicua ei evasisset Irenæi sententia ; scilicet *Deum neque labe, neque ignorantia indiguisse, ut is homo fieret, qui eum cogniturus erat*, seu, *ad eum cognoscendum destinatus.*

(42) *Consonantiam.* Græce, ἁρμονίαν.

natantibus aquatilem, et terrigenis terrigenam, omnibus aptam qualitatis substantiam : omnia autem quæ facta sunt, infatigabili Verbo fecit.

5. Proprium est enim hoc Dei supereminentiæ, non indigere aliis organis ad conditionem (43) eorum, quæ fiunt : et idoneus (44) est et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, quemadmodum et Joannes Domini discipulus ait de eo [65] : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (45). In omnibus autem, est et hic, qui est secundum nos mundus (46). Et hic ergo a Verbo ejus factus est, sicut Scriptura Geneseos dicit, omnia (47), quæ sunt secundum nos, fecisse Deum per Verbum suum. Similiter autem et David exsequitur : *Quoniam ipse dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt* [66]. Cui igitur magis credemus de mundi fabricatione, his ne, qui prædicti sunt, hæreticis, sic fatua et inconstantia garrientibus; an discipulis Domini, et fideli famulo Dei Moysi, et prophetæ? Qui et primo genesim mundi enarravit, dicens : *In principio Deus fecit cælum et terram* [67], et deinceps reliqua omnia : sed non dii, neque angeli.

6. [68] Quoniam autem hic Deus est Pater Domini nostri Jesu Christi ; et ideo (48) Paulus apostolus dixit [69] : *Unus Deus Pater* (49), *qui super omnes* (50), *et per omnia* (51), *et in omnibus nobis* (52). Jam quidem ostendimus unum esse Deum : ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Quale enim est, prophetarum, et Domini, et apostolorum relinquentes nos voces, attendere his, nihil sani dicentibus?

CAPUT III.

Valentinianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantiæ.

1. Instabilis (53) igitur qui est secundum eos Bythus, id quod est hujus Pleroma, et Marcionis Deus. Si quidem, quemadmodum dicunt, extra se habet subjacens aliquid, quod vacuum et umbram

[65] Joan. I, 3. [66] Psal. XXXIII, 9, et CXLVIII, 5. [67] Gen. I, 1. [68] Cap. III, [69] Ephes. IV, 6.

(43) *Conditionem.* Pro *creationem*, passim apud interpretem.

(44) *Idoneus.* Haud attendens interpres *Verbum* Latinorum non ejusdem generis esse ac Λόγος Græcorum, masculinum genus posterioris passim tribuit priori. Ne mireris ergo si deinceps masculina vox cum *Verbo* juncta occurrat.

(45) *Et sine ipso factum est nihil.* Ita huic sententiæ finem imponunt non Irenæus modo hic, et lib. I, c. 22, ac libr. III, c. 11, n. 7, alibique non raro, sed et Tertull., Cyprianus, Hilarius, Augustin., Hieron., ex Græcis quoque Origenes, Nazianzenus, Cyrillus Alexandrinus, etc., tametsi, inquit Feuardent., aliter videatur locus interpungendus Chrysostomo et Theophylacto. Lege sis Ambrosium lib. III *De fide*, cap. 6. Quod autem addit Feuard., Irenæum nostrum utramque admittere lectionem lib. III, c. 11, falsum esse apparebit editionem nostram consulenti.

(46) *Qui est secundum nos mundus.* Hellenismus est, pro *mundus noster*. Sed ejusmodi phrases Græcæ et frequentiores et faciliores sunt, ut singulis in locis notari debeant.

(47) *Sicut Scriptura Geneseos dicit omnia*, etc. Sensum, non verba Geneseos profert Irenæus. Respicit enim primum caput, cujus initio rerum omnium creatio summatim refertur his verbis : *In principio creavit Deus cælum et terram :* tum postea sigillatim et ordine describitur ; ubique vero Dei Verbo facta dicitur. Nam illud, *in principio*, et ista, *dixit Deus*, de Verbo Dei substantiali intelligenda esse volunt antiquissimi Patres, ii potissimum qui contra Arianos scripserunt ; et cum Irenæo probant ex illo Joannis, *omnia per ipsum facta sunt.* Lege sis Tertullian. *cont. Praxeam*, et Hilar. lib. IV *De Trinitate* circa med., ut de aliis sileam.

(48) *Et ideo.* Sic Feuard. in marg., Voss. et Pass. Reliqui, *et de hoc :* solus Ottob., *et de his.*

(49) *Unus Deus Pater.* In omnibus nostris sive Græcis, sive Latinis Nov. Test. codicibus legitur : Καὶ Πατὴρ πάντων, *et Pater omnium ;* sicque legunt omnes SS. Patres. Omittunt quidem conjunctionem καί, *et*, Chrysostom. in hunc locum, et interpretatio Syriaca : sed qui πάντων, *omnium*, omiserint, alios vix reperias, præter Irenæum. Nec hoc loco duntaxat omittit, sed et lib. IV, c. 20, et lib. V, c. 18. Si vero lib. IV, c. 52 edit Feuard. (nunc 32) legatur, hanc vocem addidit Feuard., sed contra præcedentium editt. et majoris partis mss. codicum fidem, ut ante me observavit Grabius. Nollem tamen cum doctissimo viro hinc inferre tam copulativam καί, quam vocem πάντων in Irenæi codice defecisse. Id saltem de copulativa dici non potest, quæ ex omnium cum editt. tum mss. consensu legitur lib. IV cit. cap. 32. Sed nec πάντων abfuisse ab Irenæi exemplari demonstrat ab cl. viro allata ratio, scilicet Irenæum ex hoc loco probare Deum esse Patrem Domini nostri J. C., nullam autem fore consequentiam, si Πατὴρ πάντων ibi dicatur. Imo ex eo quod *Pater omnium* dicatur, et *ex quo*, ut dixerat Apostolus cap. præcedenti, *omnis paternitas in cœlis et in terra nominatur*, recte sequitur esse Patrem et Domini nostri Jesu Christi : qui enim *omnium* dicit, nullum excipit.

(50) *Qui super omnes. Est* in editt. Eras., Gallas. et Feuard. ex Latina Vulgata additum merito delevit Grabius, quia abest a codd. Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1, nec in Græco apparet vox ἐστί. Quin et in antiquissimis mss. Novi Test. codd. omittitur verbum *est*. Tres hic asservantur in bibliotheca nostra San Germanensi, alter Græco-Latinus annorum circiter mille, alii duo annorum plusquam octingentorum, in quibus scriptum legitur ut hic, *qui super omnes*, absque verbo *est*.

(51) *Per omnia.* Codd. Clarom. et Voss., *ipse per omnia.*

(52) *Nobis.* In Græcis nostris Novi Testam. codd. ut et apud Chrysost. hom. 11 in Epist. ad Ephes. legitur, ὑμῖν. Sed *nobis* cum Irenæo habent, præter Vulgatam nostram, tres supra citati bibliothecæ nostræ codd. mss. (in eo qui Græce scriptus est, ὑμῖν) aliique Græci plures in Oxoniensi Novi Testam. edit. an. 1675 laudati, Firmilianus epist. 75 (edit. Oxon.) inter Cyprianicas, Hilarius lib. IV *De Trinit.* n. 34, Hieron. in *divina Bibliotheca* ab eruditissimo Martianæo nostro vulgata tom. I novæ edition. Hieronymianæ, etc., quanquam tamen non desint mss. codices Novi Test. in quibus neutra vox occurrat, qualis est Alexandrinus, aliique quos recensent clarissimus Millius in sua Novi Test. edit. et auctor edit. Oxon. mox citatæ.

(53) *Instabilis.* Græce ἀσύστατος. Porro, inquit Billius loco sup. cit., aliquid ἀσύστατον εἶναι, seu *instabile esse, non constare*, etc., ut sæpe loquitur interpres noster, quamvis non satis proprie; est

vocant; et vacuum hoc majus Pleromate (54) ipsorum ostenditur. Insabile **119** est autem et hoc dicere, infra se (55) omnia continente eo (56), ab altero quodam fabricatam esse conditionem. Oportet enim illos necessario vacuum aliquid et informe confiteri, in quo fabricatum est hoc quod est universum, infra spiritale Pleroma; et informe hoc, utrum (57) sciente (58) Propatore, quæ in eo futura erant, ex studio sic reliquisse (59), an ignorante? Et si quidem ignorante, jam non omnium erit præscius Deus. Sed ne quidem causam reddere habebunt (60), propter quam rem locum hunc temporibus tantis otiosum sic reliquit. Si autem præscius est, et mente contemplatus est eam conditionem, quæ in eo loco futura esset; ipse fecit eam, qui etiam præformavit eam in semetipso.

2. Quiescant igitur dicere, ab alio factum esse mundum: simul enim ac mente cepit Deus, et factum est hoc, quod mente conceperat. Nec enim possibile erat alium quidem mente concipere, alium vero facere, quæ ab illo mente concepta fuerant. Sed aut æternum mundum mente concepit, secundum eos hæreticos, Deus, aut temporalem: quæ utraque incredibilia. Sed, si quidem æternum eum mente concepit, et spiritalem, et visibilem (61); talis et factus fuisset. Si autem talis qualis est, et ipse fecit eum talem, qui talem quidem mente conceperat. Aut in præsentia Patris voluit (62) esse

A eum secundum mentis conceptionem talem, et compositum, et mutabilem, et transeuntem. Cum autem sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum, dignam esse Patris fabricationem (63). Quod autem a Patre universorum mente conceptum est, et præformatum sic, quemadmodum et factum est, labis esse dicere fructum, et ignorantiæ prolationem, magnæ blasphemiæ est. Erit enim, secundum illos, Pater omnium secundum suam mentis conceptionem in pectore suo labis emissiones et ignorantiæ fructus generans: quæ enim mente conceperat, hæc et facta sunt.

CAPUT IV.

Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur.

B 1. Causa igitur quærenda est hujusmodi dispositionis Dei, sed non fabricatio mundi alteri ascribenda: et ante præparata omnia dicenda sunt a Deo, ut fierent, quemadmodum et facta sunt, sed non umbra et vacuitas confingenda est. Cæterum, unde vacuitas? quæretur. Utrum ab omnium Patre et prolatore, secundum eos, et ipsum prolatum, et est æqualis honore, et cognatum reliquis Æonibus, forte autem et antiquius (64) ipsis? Si autem ab eodem emissum est, simile est ei qui emisit, et his cum quibus emissum est. Necessitas ergo erit omni modo, et Bythum ipsorum cum Sige vacuo similem esse, hoc est, vacuum esse: et re-

id nullo modo constare posse, ab omni verisimilitudine abhorrere, ita prodigiose et absurde confictum esse, ut omnem verisimilitudinem excedat, etc.

(54) *Majus Pleromate.* Ita recte Feuard. in marg. Eras., Clarom., Voss., Merc. 2 et edit. Oxon., Gallas. vero et Feuard. in textu, ac cod. Pass., *magis Pleromate:* quam lectionem genuinam censet Billius, nostramque sensu ipso refelli contendit. Etenim, inquit, Græcismo hoc, *vacuum hoc magis Pleromate ipsorum ostenditur instabile*, vult Irenæus vacuum illud, quod Valentiniani inducebant, stultius adhuc, absurdiusque esse Pleromate illo, quod jam confutarat. Sed viro doctissimo fucum fecit tum prava editorum interpunctio, in quibus, *instabile* periodum claudit; cum tamen ex codd. Clarom. et Voss. et ipso sensu ita exigente, ea vox novam inchoare debeat: tum quod non satis attendit ad argumentum quod Irenæus hujus lib. c. 1 adversus Valentinianos intorquet: si quid sit extra Pleroma (vacuum et umbram dicebant illi, ut lib. 1, cap. 4 videre est), eo Pleroma continebitur: unde jam argumentum breviter resumens concludit, *vacuum hoc majus Pleromate ipsorum fore.*

(55) *Infra se.* Pro, *intra se.* Sed in Clarom. et Voss. deest, *se.*

(56) *Continente eo.* Bytho scilicet.

(57) *Utrum... an.* Particulas ἤ... ἤ vertere debuisset interp. *aut... aut*, non, *utrum... an.*

(58) *Sciente.* Codd. Arund., Merc. 2. et Grab., *præsciente.*

(59) *Reliquisse.* Suppl. *Demiurgum.*

(60) *Causam reddere habebunt.* Hellenismum esse bene monet Feuard. αἰτίαν οὐκ ἔξουσιν ἀποδοῦναι, id est, *causam assignare non poterunt.*

(61) *Et visibilem.* Legendum videtur, *et invisibilem.* Nisi forte in Græco scriptum fuerit θεωρητόν, *sola mente percipiendum*, quod male verterit interpres, *visibilem.*

(62) *In præsentia Patris voluit.* Sic edit. Eras.,

C Gallas. et Feuard. At mss. cum edit. Oxon. pro, *voluit*, habent *volunt.* Quam lectionem ex scribarum imperitia profectam esse puto. Cum enim Irenæi argumentationem haud assequerentur, ad hæreticos retulerunt, quod ad Marcionis Deum, quem refellit auctor, ipsa orationis series referendum esse demonstrat. Id adeo verum est, ut Grabius ipse, qui mss. codicum lectionem vulgatæ prætulit, fateatur totam hanc periodum vix intelligi posse, nisi pro *in præsentia*, legatur *præscientia*: cum tamen hæc ipsa vox, *præsentia*, quam unanimi consensu codices omnes exhibent, alteram *volunt*, cum qua tam male cohæret, in suspicionem apud cl. virum vocare debuisset. Nostra vero lectio, nulla vi textui illata, apte secum omnia compingit. Quia nempe quispiam e Marcionitarum grege, ad angustias redactus respondere forte potuisset, a supremo Patre rerum omnium ideam mente quidem conceptam fuisse, a Demiurgo vero structuram ad effectum perductam; subsumens Irenæus reponit: non ergo D Deo Patre indignam, nec proinde malam, dicendam esse structuram, cujus archetypum, juxta quod ageret opifex, effingere dedignatus non fuerat. *Aut*, inquit, *in præsentia Patris*, id est, conscio, vidente, et approbante Patre, *voluit* Demiurgus, seu Marcionis Deus, *esse eum secundum mentis conceptionem talem*, talem condere mundum, qualem mente concepit Pater, *compositum* videlicet, et *mutabilem et transeuntem.* Si vero *sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum*, sequitur *dignam esse Patris fabricationem*, seu culpandam non esse; nec Patrem dedecere eam fabricationem.

(63) *Dignam esse Patris fabricationem.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Consentire videntur et Arund. ac Merc. 2; habent enim *fabricationem.* In cæteris vero legitur, *dignum esse Patris fabricatione*, mundum scilicet; quæ quidem lectio bona est; sed prior melior videtur, et Irenæi scopo et argumento magis consentanea.

(64) *Et ipsum prolatum... cognatum... anti-*

liquos Æonas, cum sint vacui (65) fratres, vacuam et substantiam habere. Si autem non est emissum, a se natum est, et a se generatum est, et æquiparans in tempore ei, qui est secundum eos, Bytho omnium Patri; et sic ejusdem naturæ, et ejusdem honoris erit vacuum ei, qui est secundum eos, omnium Patri. Oportet enim illum (66) aut emissum esse ab aliquo; aut a se generatum, et a se natum esse. Sed si quidem emissum est vacuum, vacuus et prolator (67) est Valentinus, vacui et sectatores ejus. Si autem non prolatum est, sed a se generatum est; et simile est, et fraternum, et ejusdem honoris id quod est vacuum, ei Patri qui prædictus est a Valentino : antiquius autem et multo ante exsistens, et honorificentius reliquis Æonibus ipsius Ptolemæi, et Heracleonis, et reliquis omnibus (68) qui eadem opinantur.

2. Si autem aporiati (69) in his confiteantur continere omnia Patrem omnium, et extra Pleroma esse nihil (nam necessitas est (70) omni modo definiri eum, et circumscribi ab aliquo majore): et id quod extra, et quod intus, dicere eos secundum agnitionem et ignorantiam, sed **120** non secundum localem distantiam (71) : in Pleromate autem, vel in his quæ continentur a Patre, facta a Demiurgo, aut ab Angelis, quæcunque et facta scimus, contineri ab inenarrabili magnitudine, velut in circulo centrum, aut velut in tunica maculam : primo quidem qualis Bythus erit sustinens in sinu suo maculam fieri; et permittens in suis alterum quemdam condere, vel proferre, præter suam mentem? Quod quidem indecibilitatem (72) universo Pleromati afferre inciperet (73), cum posset ab initio abscindere labem, et eas, quæ ab eo (74) initium acceperunt, emissiones; neque in ignorantia, neque in passione, neque in labe constitutionem creationis permittere accipere. Qui enim postea emendat labem, et velut maculam emundat labem, multo prius poterat observare, ne quidem initio in suis fieri talem maculam. Vel si initio quidem concessit, quoniam aliter fieri non poterant, quæ facta sunt; oportet et semper sic fieri illa. Quæ enim initio non possunt emendationem percipere, quemadmodum hanc postea percipient? Aut quemadmodum homines advocari ad perfectum dicunt, cum illa ipsa quæ sunt causæ, ex quibus facti sunt homines, vel ipse Demiurgus, vel Angeli, in labe dicantur esse? Et si ideo quod benignus sit, in novissimis temporibus misertus est hominum, et perfectum eis dat; illorum primo misereri debuit, qui fuerunt hominis factores, et dare eis perfectum. Sic utique et homines miserationem percepissent, de perfectis (75) perfecti facti. Si enim operis ipsorum misertus est, multo prius illorum misereri debuit, et non sinere in tantum cæcitatis venire eos.

3. Solvetur autem eorum et ille, qui est de umbra et vacuo, sermo, in quibus eam, quæ est secundum nos, factam dicunt conditionem, si in his quæ continentur a Patre facta sunt hæc. Si enim paternum illorum lumen tale opinantur, ut omnia adimplere possit, quæ intra eum sunt, et omnia illuminare : quemadmodum vacuum, vel umbra (76) in his, quæ a Pleromate et a paterno lumine continentur, poterat esse? Oportet enim eos locum ostendere intra Propatorem, aut intra Pleroma, non illuminatum, nec retentum ab aliquo, in quo aut Angeli, aut Demiurgus fecit quæcunque voluit. Nec enim modicus locus est, in quo tanta et talis conditio facta est. Necessitas erit itaque universa, intra Pleroma, aut intra Patrem ipsorum localiter vacuum aliquid, et informe, et tenebrosum fieri eos (77), in quo fabricata sunt, quæ fabricata sunt. Incusationem quoque recipiet paternum ipsorum

quius. Syntaxi pessime consultum hic. Κένωμα quidem neutrius generis est apud Græcos, sed *vacuitas* feminini apud Latinos. Hæc igitur omnia in feminino reponenda.

(65) *Vacui*. Græce κενώματος, in genitivo proinde.

(66) *Illum*. Pro *illud*.

(67) *Vacuus et prolator*. In codd. Pass. et Voss., *cujus et prolator* ; in Clarom., *a cujus et prolator*. Sed frustra suspicatur Grabius utraque lectione retenta legendum : *cujus prolator Valentinus, vacuus et prolator est Valentinus*.

(68) *Et reliquis omnibus*. Mallem, *et reliquorum omnium*. Hæc enim ad hæreticos, non ad Æones referuntur.

(69) *Aporiati*. Græce ἀπορούμενοι, *ad angustias redacti*.

(70) *Nam necessitas est*. Hæc verba parenthesi recte incluserunt Feuard. et Grab. Sed eam uterque nimium protendit, hic usque ad *localem distantiam*, ille usque ad *in tunica maculam* ; cum desinere debeat in his verbis, *ab aliquo majore*. Quæ enim sequuntur, alia sunt hæreticorum responsionis membra, ut ex sequenti capite liquet.

(71) *Non secundum localem distantiam*. Genuinam hanc lectionem suppeditat cod. Clarom.; cæteri omnes corrupte, *non secundum localem sententiam*, ut in edit. omnibus; vel *localem substantiam*, ut in Feuard. marg., Voss. et Pass. legitur. Et mirum Billio *localem sententiam* arridere potuisse : si enim Græci quandoque dicant, τοπικὴν ἔννοιαν (ut contendit vir eruditus, nullo exemplo probat), eo certe sensu dicunt, qui huic loco repugnet. *Localis distantia*, ut et cap. sequenti τὸ *localiter*, opponitur *agnitioni et ignorantiæ* ; adeo ut sensus sit : si ad angustias redacti hæretici fateantur, supremum Patrem omnia continere, nihilque extra Pleroma esse; et illud, *intus*, vel *extra Pleroma*, non de locali quadam distantia, seu extensione accipiendum esse, sed ratione agnitionis et ignorantiæ: adeo ut esse intra Pleroma, nihil aliud sit quam in agnitione versari; extra Pleroma esse, sit in ignorantia degere, ut cap. sequenti explicatur, etc.

(72) *Indecibilitatem*. Sic feliciter restituit Grabius ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2. Consentiunt Ottob. et Clarom. In aliis edit. male, *imbecillitatem*.

(73) *Afferre inciperet*. Græcismus, pro *allaturum esset*.

(74) *Ab eo*. *Demiurgo* videlicet.

(75) *De perfectis*. Quidam, *de perfecto*. Hic vero *de* pro *a* accipitur.

(76) *Vel umbra*. Alii, *et umbra*.

(77) *Fieri eos*. Sic Clarom. et Anglic. cum edit.

lumen, quasi non possit ea, quæ intra ipsum sunt, illuminare et implere. Adhuc autem et labis fructus (78) dicentes ea, et erroris operam, labem et errorem inducent (79) intra Pleroma, et in sinum Patris.

CAPUT V.

In iis quæ continentur a Patre mundum hunc ab aliis factum non esse.

1. Adversus eos igitur qui dicunt, extra Pleroma, vel sub bono Deo hunc mundum factum, ea quæ paulo ante[70] dicta sunt a nobis, apta sunt; et concludentur tales cum Patre suo, ab eo qui est extra Pleroma, in quo etiam et desinere eos necesse est. Adversus eos autem qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum hunc mundum, omnia, quæ nunc dicta sunt[71], absurda et inconvenientia occurrent; et cogentur aut omnia lucida, et plena, et operosa, ea quæ sunt intra Patrem confiteri : aut paternum lumen accusare, quasi qui non possit (80) omnia luminare : aut sicut pars, sic et universum Pleroma ipsorum vacuum, et indispositum, et tenebrosum confitendum. Et reliqua omnia, quæcunque sunt conditionis (81), accusant, quasi temporalia sint: aut æterno-choica (82), aut inaccusabilia esse oportet, cum **121** sint intra Pleroma et in sinu Patris : aut etiam in universum Pleroma similiter venient incusationes ; et causa ignorantiæ invenitur Christus eorum. Sicut enim (83) dicunt, cum formasset secundum substantiam Matrem ipsorum, foras projecit extra Pleroma, id est, separavit ab agnitione. Ipse igitur in ea ignorantiam fecit, qui separavit eam ab agnitione. Quomodo igitur idem ipse reliquis quidem Æonibus, iis qui eo anteriores erant, præstare agnitionem poterat (84); Matri autem ejus causa esse ignorantiæ? Extra agnitionem enim fecit eam, extra Pleroma eam projiciens.

2. Adhuc quoque si secundum agnitionem et ignorantiam, intra Pleroma et extra Pleroma dicunt, sicut quidam ex ipsis dicunt, quoniam qui in agnitione est, intra id (85) est, quod agnoscit; ipsum Salvatorem (quem omnia esse dicunt) in ignorantia fuisse consentire eos necesse est. Dicunt enim eum, cum foras extra Pleroma venisset, formasse Matrem ipsorum. Si igitur id quod est extra, ignorantiam dicunt universorum; exiit autem Salvator ad formationem Matris ipsorum. extra agnitionem universorum factus est, hoc est, in ignorantia. Quomodo igitur illi agnitionem præstare poterat, cum et ipse (86) extra agnitionem esset? Et nos enim, extra agnitionem cum simus ipsorum, extra Pleroma esse dicunt. Et iterum : Si igitur Salvator exivit extra Pleroma ad investigationem perditæ ovis, Pleroma autem est agnitio, extra agnitionem factus est, quod est in ignorantia (87). Aut enim localiter quod est extra Pleroma

[70] Sup. cap. I. [71] Cap. II, III et IV.

Oxon. In aliis deest *eos*. Hæreticos autem, inquit Grabius, hic more solito salse perstringit Irenæus. Et quoniam hi aliud *vacuum et tenebrosum* intra Bythum ostendere haud poterant, illos ipsos ejusmodi esse concludit. Ingeniosa quidem explicatio: verum suspicarer Græce scripsisse Irenæum, ποιεῖσθαι αὐτούς, quod vertere debuisset interpres, *fingere eos*, seu *efformare eos;* non passiva significatione, *fieri;* ut sensus sit : cum *vacuum* aliquid et *tenebrosum* intra Bythum, aut Pleroma ostendere non valeant, necesse est, si quidpiam ejusmodi esse velint, ipsimet effingant, fabricenturque. Tum vero id in paterni luminis dedecus redundabit, etc. Sic Irenæum explicando sequens hæc periodus, *incusationem quoque*, etc., cum præcedenti facile cohærebit.

(78) *Labis fructus*. Editi., *labis fructum*.

(79) *Inducent*. Sic ex Feuard. marg., Clarom., Pass. et Voss. reposui, pro *adducent*.

(80) *Quasi qui non possit*. *Qui* ante *non* deest in Arund. nec admodum necessarium est. Retineri tamen potest, modo referatur ad Patrem.

(81) *Quæcunque sunt conditionis*. Id est, *quæcunque creata sunt*.

(82) *Aut æterno-choica*. Genuinam hanc lectionem solus habet cod. Clarom. ; cæteri omnes cum edit. tum mss. corrupte, *et æterna-choica*. Loci hujus corruptionem sensit quidem Grabius, sed restitutionem infeliciter tentavit, legi volens, *ac terrena et choica* ; quam quidem lectionem totus contextus respuit. Ei vero qui mecum legerit, *aut æterno-choica*, plana evadent omnia. Argumentatur nimirum Irenæus *adversus eos qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum esse hunc mundum*, et mala esse ac culpanda quæcunque creata sunt, quia temporalia sunt. Eos vero pro more dilemmate isto premit : quæcunque creata accusant, quia temporalia sunt, *aut æterno-choica*, seu æterna simul et choica esse fateantur necesse est, *aut inaccusabilia. Æterno-choica quidem*, quia *in æternis, in incorruptibilibus, intra* ipsum *Pleroma, et in sinu* ipso *Patris* condita choica et corruptibilia. *Inaccusabilia vero*, alias *in universum Pleroma similiter venient incusationes*. Hanc que Irenæi mentem esse, genuinamque nostram lectionem concedet, quisquis ad id attenderit quod aliquanto post paulo enucleatius repetit S. doctor : *Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare, sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris opera fieri, et in æternis temporalia, et in incorruptibilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris.* Quæ hic dicit, *in æternis temporalia, et in incorruptibilibus corruptibilia*, ea ipsa sunt quæ, priori loco, una voce appellat *æterno-choica*.

(83) *Sicut enim*. In Eras., Gall. et Feuard. male, *sic enim*.

(84) *Præstare agnitionem poterat*. *Sidus* enim Pleromatis dicitur lib. I, c. 11, n. 6.

(85) *Qui in agnitione est, intra id*, etc. Ita Feuard. in marg., Clarom., Pass., Voss. et editio Oxon. Alia exemplaria vitiose, *qui ignorantiæ est intra, id*, etc.

(86) *Cum et ipse*. In Eras, Gall. et Feuard. male, *ipsa*, quasi ad Matrem referretur.

(87) *Quod est in ignorantia*. Quidam tam hic, quam paulo ante, et paulo post, omittunt *in* : Grabius vero omisit *quod est* ; utrique male. Sensus enim est, Salvatorem, si extra Pleroma exierit, extra agnitionem versatum fuisse : Pleroma quippe *agnitio* est, et intra Pleroma esse, est in agnitione degere, ut mox dictum est : ac proinde Salvatorem *in ignorantia factum*, seu versatum esse, et ideo ignorationi obnoxium.

consentire eos necesse est; et omnia quæ prædicta sunt contraria occurrent eis: vel si secundum agnitionem dicunt quod est intus, et ignorantiam quod est extra; Salvator illorum, et multo ante Christus, in ignorantia facti erunt, extra Pleroma egressi ad formationem Matris ipsorum, quod est extra agnitionem.

3. Hæc autem adversus omnes, qui quolibet modo vel ab Angelis, vel ab alio quodam, præter verum Deum (88), mundum factum esse dicunt, similiter adaptabuntur. Quam enim incusationem faciunt de Demiurgo, et de his, quæ facta sunt materialia, et temporalia, recurret (89) in Patrem: siquidem quemadmodum (90) in ventre Pleromatis facta sunt, quæ inciperent mox demum dissolvi, secundum concessionem et ad placitum Patris? Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare; sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris opera fieri, et in æternis temporalia, et in corruptibilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris. Si autem non concedente, neque approbante Patre universorum, facta sunt hæc; potentior, et fortior, et dominatior is, qui fecit in iis, quæ propria illius sunt, quæcunque ille non concessit. Si autem non approbans concessit Pater ipsorum, quemadmodum quidam dicunt; aut potens prohibere concessit propter necessitatem quamdam, aut non potens. Sed si quidem non poterat, invalidus et infirmus est: si autem potens, seductor, et hypocrita, et necessitatis servus; non consentiens quidem, concedens autem quasi consentiat (91). Et initio concedens sistere errorem (92), et crescere illum, in posterioribus temporibus solvere illum conatur, quando jam multi male perierunt propter labem (93).

4. Non decet autem eum qui super omnia sit Deus, cum sit liber et suæ potestatis, necessitati servisse dicere, ut sit aliquid secundum concessionem præter sententiam ejus: alioquin necessitatem majorem et dominatiorem facient quam Deum, quando id quod magis potest, antiquius (94) sit omnibus. Et statim in principio causas abscidere

[73] Iliad. Δ, 43. [73] Luc. x, 22, et Matth. xi, 27.

A necessitatis debuit, et non concludere semetipsum ad habendam necessitatem, concedendo aliquid præterquam deceat eum. Multo enim melius, et consequentius, et magis deificum erat, ut in principio initium (95) excideret hujusmodi necessitatis, quam postea, quasi de pœnitentia (96), conaretur tantam fructificationem necessitatis eradicare. Et si necessitati serviens erit Pater universorum, et sub fatum cadet moleste (97) ferens in his quæ fiunt, præter necessitatem autem et fatum nihil agere possit (similiter atque Homericus Jupiter, qui per necessitatem dicit (98): *Et ego enim tibi dedi velut volens, nolente animo* [73]): secundum igitur (99) hanc rationem necessitatis et fati inveniet-

B tur servus Bythus ipsorum.

122 CAPUT VI.

Ab Angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse.

1. Quomodo autem et ignorabant vel Angeli, aut mundi fabricator, primum Deum, quando in ejus propriis essent, et creaturæ exsisterent ejus, et continerentur ab ipso? Invisibilis quidem poterat eis esse, propter eminentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam. Etenim licet valde per descensionem multum separati essent ab eo, quomodo dicunt; sed tamen dominio in omnes extenso, oportuit cognoscere dominantem ipsorum, et hoc ipsum scire, quoniam qui creavit eos, est Dominus omnium. Invisibile enim ejus cum sit po-

C tens, magnam mentis intuitionem et sensibilitatem omnibus præstat potentissimæ et omnipotentis eminentiæ. Unde etiamsi *nemo cognoscit* (1) *Patrem, nisi Filius, neque Filium, nisi Pater, et quibus Filius revelaverit* [73]; tamen hoc ipsum omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infixa moveat ea, et revelet eis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

2. Et propter hoc Altissimi et Omnipotentis appellationi omnia subjecta sunt: et hujus invocatione etiam ante adventum Domini nostri salvabantur homines et a spiritibus nequissimis, et a dæmoniis universis, et ab apostasia universa (2): non quasi vidissent eum terreni spiritus, aut dæ-

(88) *Verum Deum.* Ita Feuard. in marg. et Clarom. melius quam cæteri *Verbum Dei.* Arund., *Verbum Deum.*

(89) *Recurret.* Alii, *recurreret.*

(90) *Quemadmodum.* Pro *quomodo*; passim.

(91) *Quasi consentiat.* In Eras., Gallas. et Feuard. edit. 1576, *quasi consentiens*, et ita bene. Sed in altera Coloniensi et in codd. Clarom. et Pass. perperam, *quasi non consentiat.*

(92) *Sistere errorem. Sistere*, inquit Billius, hic pro *consistere* et *emergere* accipitur, Græce συνίστασθαι.

(93) *Propter labem.* Eras., Gall. et Feuard., *per labem.*

(94) *Antiquius.* Id est, præstantius, melius.

(95) *Initium.* Græce ἀρχήν, quod hic vertendum erat *principium, causam.*

(96) *De pœnitentia.* Græce ἐκ μεταβολῆς, ait Billius: sed melius Grabius, ἐκ μετανοίας, id est *mutata sententia.*

(97) *Moleste.* Sic Grabius ex Arund. (cui consentit et Clarom.) melius quam cæteri, *modeste.*

(98) *Dicit.* Ἰλιάδ. Δ, v. 43.
Καὶ γὰρ ἐγώ σοι δῶκα ἑκὼν, ἀέκοντί γε θυμῷ.

(99) *Secundum igitur*, etc. Male in omnibus editt. ab his verbis nova inchoatur periodus, nondum absoluto sensu præcedentis.

(1) *Nemo cognoscit.* De hoc Evangelii testimonio ab hæreticis depravato vide supra lib. I, cap. 20, et ibidem adnotata, et infra lib. IV, cap. 6.

(2) *Ab apostasia universa.* Id est ab omni potestate tenebrarum. Nam cacodæmones passim vocat apostatas, eorumque principem diabolum, *principem apostasiæ, principem abscessionis.* Vide lib. III, cap. 23, n. 5, lib. IV, c. 41, n. 2.

mones, sed cum scirent quoniam est, qui est super omnia Deus, cujus et invocationem tremebant, et tremit universa creatura, et Principatus, et Potentia, et omnis subjecta Virtus. Aut nunquid hi, qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint Imperatorem, sed valde et per terram, et per mare separati ab eo, cognoscent, propter dominium, eum qui maximam potestatem habet principatus; qui autem super nos erant Angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent Omnipotentem, quando jam et muta animalia tremant et cedant tali invocationi? Et utique non viderunt eum, tamen Domini nostri (3) nomini subjecta sunt omnia: sic et ejus (4) qui omnia fecit et condidit vocabulo, cum alter non sit, quam ipse qui mundum fecit. Et propter hoc Judæi usque nunc hac ipsa adfatione (5) dæmonas effugant, quando (6) omnia timeant invocationem ejus qui fecit ea.

3. Si itaque mutis animalibus irrationabiliores noluerint Angelos esse, invenient quoniam oportebat, licet non vidissent hi eum, qui super omnia Deus est, uti cognoscerent potentatum et dominium ejus. Ridiculum enim vere apparebit, si se quidem, qui super terram sunt, cognoscere dicunt eum, qui super omnia est Deus, quem nunquam viderunt; ei autem qui eos fecit, et universum mundum, secundum eos, non permittant (7), cum sit in summis et super cœlos, cognoscere ea, quæ ipsi, cum sint in humilibus, sciunt. Nisi forte sub terra in Tartaro esse Bythum suum dicunt: quapropter et primos se cognovisse eum, quam hi qui in altitudine habitarent (8) Angeli; in tantam amentiam venientes, uti dementem pronuntient mundi fabricatorem: quorum vere quidem est misereri, cum in tanta dementia dicant, neque Matrem agnovisse eum (9) neque semen ejus, neque Pleroma Æonum, neque Propatorem, neque quid essent quæ fabricavit; [74] esse autem imagines eorum, quæ intra Pleroma sunt, latenter Salvatore operato sic fieri (10) in honorem eorum, qui sursum sunt.

CAPUT VII.

Res creatas imagines non esse Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma.

1. Ignorante itaque (11) Demiurgo universa, Salvatorem dicunt honorasse Pleroma in conditione per Matrem, similitudines et imagines eorum, quæ sursum sunt, emittentem. Sed quoniam quidem impossibile erat, extra Pleroma esse aliquid, in quo imagines dicunt factas esse eorum, qui sunt intra Pleroma, vel ab alio quodam præter primum Deum fabricari hunc mundum, ostendimus. Si autem suave est undique evertere eos, et mendaces arguere, dicemus adversus eos, quoniam, si in honorem eorum quæ sursum sunt (12), facta sunt hæc secundum illorum imaginem a Salvatore, semper ea oportet perseverare, uti et semper sint in **123** honore, quæ sunt honorata. Si autem transeunt, quæ utilitas hujus brevissimi temporis honoris, qui aliquando quidem non fuit, rursus autem non erit? Vanæ igitur gloriæ appetitor magis (erit) (13) Salvator, quam honorans quæ sunt sursum arguitur a nobis (14). Quis enim honor est æternorum eorum quæ semper sunt, ea quæ sunt temporalia; eorum quæ stant, ea quæ prætereunt; incorruptibilium, corruptibilia? Quandoquidem et apud homines, qui sunt temporales, nulla gratia est ejus honoris, qui celeriter præterit: sed ejus qui in plurimum (15), quantum potest, perseverat. Quæ autem statim ut facta sunt exterminantur, in contumeliam magis eorum, qui putantur honorari, facta esse juste dicentur: et contumeliose tractari id quod est æternum, corrupta ejus et soluta imagine. Quid autem, si non plorasset, et risisset, et aporiata esset Mater ipsorum; non habuisset (16) Salvator per quæ honoraret plenitudinem, extremæ confusionis non habentis propriam substantiam (17), per quam honoraret Propatorem?

2. O vanæ gloriæ honor, qui statim præterit, et

[74] Cap. VI.

(3) *Domini nostri.* Hæc ad imperatorem refero. Grabius vero de Jesu Christo interpretatur, sed minus recte. Ista enim, quæ immediate præcedunt, *non viderunt eum*, demonstrare videntur Irenæum jam cœptam comparationem prosequi, et ex eo quod imperatori Romanorum, cujus dominio tunc parebat Lugdunum, subjecta essent omnia, licet a plurimis visus nunquam fuisset, colligere et Dei Patris imperio subditos fore Angelos, quamvis hunc nunquam conspexissent.

(4) *Sic et ejus.* Alias vitiose, *sic et unus.*

(5) *Adfatione.* Sic Clarom., Arund. et edit. Oxon. In Voss., *affatione.* Sed in aliis editt. *advocatione.*

(6) *Quando.* Feuard. in marg. et codd. Pass. ac Voss., *quoniam.*

(7) *Permittant.* Alii, *permittent.*

(8) *Habitarent.* Alii, *habitant.*

(9) *Neque Matrem agnovisse eum.* Hæc de mundi fabricatore intelligenda, qui nempe neque Matrem agnoverit, neque semen ejus, etc.

(10) *Latenter Salvatore operato sic fieri*, etc. Id est, Salvatore Demiurgum inscium, et ignorantem quæ faceret, agente, et curante ut per eum sic fierent, etc.

(11) *Ignorante itaque.* Sic mss. nostri. In Eras., Gall. et Feuard. male, *ignoranteque.*

(12) *Quæ sursum sunt.* In Arund. deest, *sunt.* In Clarom. vero et Pass. legitur *qui*, pro *quæ*; nec ita male, si *qui* ad Æones referatur, ut paulo ante: *imagines eorum, qui sunt intra Pleroma.* Et in fine præcedentis cap. *in honorem eorum, qui sursum sunt.*

(13) *Magis erit.* Verbum *erit* redundat.

(14) *A nobis.* Arund. et Merc. 2, *a vobis.*

(15) *In plurimum.* Sic Clarom. et Voss. Alii omittunt *in.*

(16) *Quid autem, si non plorasset et risisset? Non habuisset.* Ita recte codd. Clarom. et Voss. ac edit. Oxon. Sed in Feuard. edit. et cod. Pass. perperam, *quid autem plorasset et risisset ... non habuisse?* In Eras. et Gallas. pejus, *quid autem non plorasset, et aporiata esset ... non habuisse?*

(17) *Extremæ confusionis non habentis propriam*

jam non apparet! Erit aliquis Æon, in quo in totum (18) talis honor fuisse non reputabitur, et inhonorata erunt tunc quæ sunt sursum : aut aliam iterum necesse erit Matrem emittere plorantem, et aporiatam, in honorem Pleromatis. O indissimilis, simul autem et blasphemæ imaginis (19)! Imaginem mihi dicitis emissam a mundi fabricatore (20) Unigeniti; et Nun (21) vultis esse Patris universorum : et imaginem hanc ignorare quidem semetipsam, ignorare autem et conditionem, ignorare autem et Matrem, et omne quodcunque est eorum quæ sunt, et eorum quæ ab eo facta sunt : et non erubescitis adversus vos ipsos, ignorantiam inducentes usque ad ipsum Monogenen? Si enim secundum similitudinem eorum, quæ sunt sursum, a Salvatore facta sunt hæc, ignorante eo tanta, qui secundum similitudinem factus est; necesse est et circa eum, et secundum eum, ad cujus similitudinem factus est is qui ignorat, hujusmodi ignorantiam exsistere spiritaliter (22). Non enim possibile est, cum sint utrique spiritaliter emissi, neque plasmati, neque compositi, in quibusdam quidem similitudinem servasse, in quibusdam vero depravasse imaginem similitudinis (23), quæ in hoc sit emissa, ut sit secundum similitudinem ejus, quæ sursum est, emissionis. Quod si non est similis (24), Salvatoris erit incusatio, qui dissimilem emisit imaginem, quasi reprobabilis artifex. Nec enim dicere possunt, quasi non haberet potestatem emissionis Salvator, quem Omnia esse dicunt. Si igitur dissimilis est imago, malus est artifex, et est (25) culpa Salvatoris, secundum eos. Si autem similis est, eadem ignorantia invenietur circa Nun Propatoris ipsorum, hoc est, Monogenen : et ignoravit quidem (26) semetipsum Nus Patris, ignoravit autem et Patrem, ignoravit autem et ea quæ ab eo facta sunt. Si autem cognoscit ille; et eum, qui ad similitudinem ejus factus est a Salvatore, necesse est cognoscere quæ sunt similia : et soluta est ipsorum, secundum suam regulam, maxima blasphemia.

3. Et sine hoc autem, quonam modo ea quæ sunt creaturæ, sic varia et multa (27), et innumerabilia, eorum Æonum, qui sunt intra Pleroma triginta imagines esse possunt, quorum et nomina quæ sint, secundum quod dicunt, in eo qui est ante hunc libro posuimus? Et non tantum universæ creaturæ varietatem, sed ne quidem partis (28) alicujus aut cœlestium, aut superterrestrium, aut aquatilium poterunt adaptare Pleromatis ipsorum parvitati. Quoniam enim Pleroma ipsorum triginta Æones sunt, ipsi testantur : quoniam autem in una parte eorum quæ dicta sunt, non triginta sed multa millia specierum esse annumerantes (29) eos, ostendere

substantiam. Hellenismus; genitivi pro ablativis absolutis. Latine scribendum erat : *extrema confusione non habente propriam substantiam*. Respicit Irenæus ad fabulam illam tristis Achamothæ sortis, quæ *in umbræ et vacuitatis locis* effervescens, jacebat *informis et sine specie*, imo et sine substantia : donec *misertus ejus* superior Christus, *formam* ei indidisset, *quæ esset secundum substantiam*. Hæc proinde ante expertam Christi miserationem, *in extrema confusione* constituta, *propriam non habebat substantiam, per quam honoraret Propatorem*. Vide lib. I, cap. 4, n. 1.

(18) *Erit aliquis Æon, in quo in totum*, etc. Obscuræ hujus periodi sensus est : Erit aliquando, vel forte etiam jam nunc est aliquis Æon tali honore penitus orbatus, destructis videlicet iis rebus creatis, quas honoris causa ad ejus imaginem condiderat Salvator : et tunc honoris expertia manebunt quæ sunt sursum, etc.

(19) *O indissimilis ... et blasphemæ imaginis*. Alter Hellenismus, pro *o indissimilem et blasphemam imaginem*.

(20) *A mundi fabricatore*. Id est, a Salvatore, cui hic ascribitur rerum creatio, quia per Achamoth et Demiurgum ipsum cuncta fabricatus est. Huncque genuinum esse verborum istorum sensum, cuivis legenti demonstrant quæ sequuntur : *si enim secundum similitudinem eorum quæ sunt sursum, a Salvatore facta sunt hæc*, etc. Hinc paulo post vocatur, *reprobabilis artifex, malus artifex*. Quid ergo doctissimo Grabio in mentem venit, nescio, dum tam confidenter asseruit, pro, *a mundi fabricatore*, legendum esse, *mundi fabricatorem*, vel, *a Salvatore mundi fabricatorem*. His lectionibus tantum abest faveat integer contextus, quin potius totus repugnat. Hic igitur ordo verborum est : *imaginem Unigeniti* (Demiurgum scilicet) *mihi dicitis emissam a mundi fabricatore, Salvatore nimirum*, etc.

(21) *Et Nun. Quem* ante *et* delevi auctoritate cod. Clarom. *Nun* autem in genitivo accipe.

(22) *Qui ignorat, hujusmodi ignorantiam exsistere spiritualiter*. Sic cod. Claromont., nisi quod pro *ignorantiam*, habeat, æque ac Voss. et Pass., *ignorantiæ*. Sed legendum esse *ignorantiam* demonstrat tum editt. omnium et aliorum mss. consensus, tum ipsa constructio. In edit. Eras. Gallas. ac Feuard. corrupte omnino legitur, *qui ignorat, hujusmodi ignorantiam, non exstiterit spiritaliter*. In Oxon. vero, *qui ignorat, hujusmodi ignorantia exstiterit spiritaliter*. Recte quidem, quod sensum spectat : sed paulo liberius quoad verba; nullus enim codex habet, *ignorantia*. Quare retenta, quam habent plerique codices, voce, *ignorantiam*, in cæteris Claromontanum sequi consultius visum est. In Arundel. etiam et Voss. deest particula *non*.

(23) *Imaginem similitudinis*. In Feuard. marg., Pass. et Voss., *imaginum similitudines*; non male, si pluralis numerus sequeretur.

(24) *Similis*. Ita editt. Eras., Gallas., Oxon. et cod. Arund. Feuard. autem veteris cod. (cui consentiunt Clarom. et Pass.) auctoritatem secutus, posuit *simile*, sed minus recte. Subintelligitur enim, *imago*, quæ præcessit, unde et mox sequitur : *si igitur dissimilis est imago*, etc.

(25) *Et est*. Ita Feuard. Grab. et codd. Clarom., Pass. et Voss., in reliquis aut *et*, aut *est* deficit.

(26) *Ignoravit quidem*. In Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *ignorabit*; recte quidem, si mox sequeretur, *ignorabit ... ignorabit*.

(27) *Varia et multa*. Sic editt. omnes cum cod. Pass., sed mss. Clarom., Ottob. et Anglic. habent *vacua et multa*, repugnante contextu.

(28) *Partis*. Sic pro *Patris* bene reposuit Grab. ex cod. Arund. Huic consentit et Clarom. Hujus lectionis veritatem confirmant quæ mox sequuntur : *quoniam autem in una parte eorum*, etc.

(29) *Annumerantes eos*. Sic recte Feuard. in marg. et cod. Pass. Consentiunt Clarom. et Voss., nisi quod *eos* non habent. Lectionem hanc hic repositurum se fuisse dicit Grab. si *sint*, loco *esse*, præ-

omnis quicunque confitebitur (30). Quomodo igitur ea, quæ tam multæ sunt conditionis (31), et contrariis 124 subsistentia, et repugnantia invicem, et interficientia alia alia (32), imagines et similitudines esse possunt triginta Æonum Pleromati; siquidem unius naturæ (33), quemadmodum dicunt, ex æquali et simili exsistant, et nullam habeant differentiam? Oportebat autem, si hæc illorum imagines sunt, quemadmodum natura nequam homines dicunt quosdam, et natura rursus bonos, et Æonum ipsorum ostendere tales differentias, et quosdam quidem ex ipsis natura bonos dicere emissos, quosdam autem natura malos, ut imaginis illorum adinventio congruens esset Æonibus. Adhuc autem quoniam in mundo altera quidem sunt mansueta, altera vero fera, et quædam quidem non nocentia, quædam nocentia, et reliquorum corrumpentia; et quædam quidem superterrestria, quædam aquatilia, quædam volatilia, quædam cœlestia: similiter et Æonas ostendere debent tales habere affectiones, si quidem hæc illorum imagines sunt. Et *ignis* autem *æternus, quem præparavit Pater diabolo et angelis ejus* [75], cujus eorum, qui sunt sursum Æones, imago sit, interpretari debent: et ipsè enim in conditione numeratur.

4. Si autem excogitationis (34) ejus, qui passus est, Æonis dicent imagines hæc esse, primum quidem impie (35) agent adversus Matrem suam, malarum (36) et corruptibilium (37) imaginum (38) initiatricem esse eam dicentes. Deinde autem ea quæ sunt multa, et dissimilia, et contraria natura, quonam modo unius et ejusdem imagines erunt (39)? Et si Pleromatis Angelos multos esse dicent, et horum illa quæ sunt multa imagines esse; nec sic eis constabit ratio (40). Primo enim differentias Pleromatis Angelorum contrarias invicem debent ostendere, quemadmodum et subjacentes imagines contrariæ naturæ invicem sunt. Deinde autem cum sint multi et innumerabiles circa factorem Angeli, quemadmodum omnes confitentur prophetæ, *dena millia denum millium* (41) *assistere ei, et multa millia millium ministrare ei* [76]; et secundum eos, Pleromatis Angeli Angelos factoris imagines habebunt, et manet conditio integra (42) in imagine Pleromatis, jam non consequentibus triginta Æonis in multiformem (43) conditionis varietatem.

5. Adhuc etiam, si secundum similitudinem hæc illorum facta sunt, illa rursus ad quorum similitudinem erunt facta? Si enim mundi fabricator non a semetipso fecit hæc, sed quemadmodum nullius

[75] Matth. xxv, 41. [76] Dan. vii, 10.

cederet: sed subintelligendo *sint*, vel *sunt* post *triginta*, evanescit hæc difficultas, et planus evadit sensus; qui, legendo cum editt. omnibus, *esse annumerant eos ostendere*, etc., intricatus omnino fit.

(30) *Ostendere ... confitebitur.* Græce ἀποδεικνύειν ... ἐξομολογήσεται, i. e. demonstraturum se quilibet recipiet, spondebit, etc.

(31) *Multæ sunt conditionis. Multæ* pro *multa* ex cod. Arund. reposuit Grab. Suspicor idem habere et Clarom., asserere tamen non ausim, quia *a* propius adhærens sequenti *s* discerni satis non valet.

(32) *Alia alia.* In aliis semel duntaxat, *alia.*

(33) *Unius naturæ.* In Clarom. et Voss., *unius creaturæ.*

(34) *Excogitationis.* Græce, ut opinor, ἐνθυμήσεως. Enthymesis est, de qua tam multa lib. I.

(35) *Impie.* Cod. Arund., *inique.*

(36) *Malarum.* Ita Feuard. in marg. edit. 1576, Clarom., Pass. et Voss. Sed editt. omnes perperam habent, *malorum*; nam de imaginibus sermo est.

(37) *Et corruptibilium.* Feuard. in marg. cit. edit. Clarom., Pass. et Voss., *incorruptibilium*, omisso *et*; sed male, ut videtur.

(38) *Imaginum.* Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *imaginem.*

(39) *Imagines erunt.* Genuinam hanc lectionem unicus habet cod. Clarom., cæteri omnes cum editt. tum mss. corrupte, *imaginis.*

(40) *Eis constabit ratio.* In Feuard. edit., *eis constat ratio.* In Eras. et Gallas. idem, sed sine *eis.*

(41) *Dena millia denum millium.* Hæc Danielis verba eodem prorsus modo, atque Irenæus, citat S. Clemens in *Epist. ad Corinth.* c. 34, inverso nimirum ordine verborum: Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ. Cum, inquit Cotelerius in not. ad hanc epist., a LXX convenienter archetypo redditum fuerit: χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ. Consentiunt tamen cum Clemente et Irenæo, Gregorius Nyss. homil. 8 in Ecclesiasten, et Cyrill. Alexand. epist. in Symbolum. Plura alia de varia loci hujus lectione reperies apud cit. Cotelerium, nec consuluisse pœnitebit.

(42) *Et manet conditio integra*, etc. Crucem mihi diu fixit obscurissimus hic locus. Eum tamen etiam atque etiam animo revolventi, sensus hic occurrit. Si tam multæ, tamque diversæ res creatæ, quas in hoc mundo conspicimus, Angelorum Pleromatis, quos multos esse volunt, imagines sint; præterquam quod non ea in his animadvertitur contrarietas, quam in rebus creatis videre est, aliud nec minus sequetur incommodum. *Cum enim multi sint et innumerabiles Demiurgi*, seu factoris *Angeli*, hi soli plus quam sufficient ad exprimendam Pleromatis Angelorum imaginem, singulis factoris Angelis plus satis respondentibus singulis Pleromatis Angelis; ac proinde eadem semper redibit, nec solvetur difficultas: qui scilicet tot et tantæ, tamque diversæ aliæ res creatæ manere queant in imagine Pleromatis, seu ad imaginem Pleromatis factæ dici: neque enim triginta, qui supersunt, Æones, cum pauciores sint, consequi possunt, seu adæquare tam multiformem rerum creatarum varietatem, quæ ex Enthymesi passi Æonis ortum accepisse dicuntur. Qui locum hunc melius explicet, lubenter audiam.

(43) *Æonis in multiformem. In* quod est in edit. ac mss. nostris, ante *multiformem*, Grabius delevit auctoritate Merc. 2 codd. Quod autem *Æonibus*, pro *Æonis*, substituendum vult vir doctus, haud necesse putem. Interdum enim scribit interpres in sexto casu *Æonis*, quasi ab *Æonæ Æonarum*, ut patet ex cap. 14 sequenti, ubi sub finem scriptum legitur: *Æonis exsistentibus*, pro *Æonibus exsistentibus.*

momenti artifex, et quasi primum discens puer, de alienis archetypis transtulit; Bythus ipsorum unde habuit species (44) ejus, quam primum emisit, dispositionis? Consequens est igitur, illum ab altero quodam, qui super eum est, exemplum accepisse; et illum rursus ab altero. Et nihilominus in immensum excidet de imaginibus sermo, quemadmodum et de diis (45), si non fixerimus sensum in unum artificem, ut in unum (46) Deum, qui a semetipso fecit ea quæ facta sunt. Aut de hominibus quidem aliquis permittit, a semetipsis utile aliquid ad vitam adinvenisse: ei autem Deo qui mundum consummavit, non permittit a semetipso fecisse speciem eorum quæ facta sunt, et adinventionem ornatæ dispositionis?

6. Unde autem et hæc illorum imagines, cum sint illis contraria (47), et in nullo possint eis communicare? Quæ enim sunt contraria, eorum quorum sunt contraria esse quidem possunt exitiosa; imagines vero nullo modo: quemadmodum aqua igni, et rursus lumen tenebris, et alia tanta, nequaquam erunt invicem imagines. Sic nec ea quæ sunt corruptibilia, et terrena, et composita, et prætereuntia, eorum, quæ secundum eos sunt, spiritalium imagines erunt: nisi et ipsa composita, et in circumscriptione, et in figuratione confiteantur esse, et non jam spiritalia, et effusa, et locupletia, et incomprehensibilia. Necesse est enim ea in figuratione esse, et circumscriptione, ut sint imagines veræ: et absolutum est ea non esse spiritalia. Si autem illa spiritalia, et effusa, et incomprehensibilia dicunt; quomodo possunt, quæ sunt in figura, et in circumscriptione, imagines illorum esse, qui sunt sine figuratione et incomprehensibiles (48)?

7. Si autem [non] secundum figurationem (49), nec secundum formationem, sed secundum numerum **125** et ordinem emissionis imagines ea dicent esse; primo quidem non essent (50) imagines dicenda hæc et similitudines eorum, qui sursum sunt Æonum. Quæ enim nec habitum, nec figuram illorum habent, quemadmodum imagines sunt ipsorum? Post deinde, et numeros, et emissiones superiorum Æonum, eosdem et similes ad eos, qui sunt conditionis, adaptent. Nunc autem triginta ostendentes Æones, et tantam multitudinem eorum, quæ sunt in conditione, imagines eorum qui sunt (51) triginta dicentes, juste ut insensati arguentur a nobis.

CAPUT VIII[77].

Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis.

1. Si autem hæc illorum umbram dicent esse, quemadmodum quidam ipsorum audent dicere, ut secundum hoc imagines esse (52), necesse erit et corpora ipsos ea, quæ sunt sursum, confiteri. Ea enim, quæ sursum sunt, corpora, umbram faciunt; non autem jam spiritalia, quandoquidem nulli obscurare possunt (53). Si autem et demus illis hoc, quod quidem est impossibile, eorum quæ sunt spiritalia et lucida umbram esse, in quam Matrem suam descendisse dicunt: tamen cum illa sint æterna, et ea quæ ex ipsis efficitur umbra sempiterna perseverat, et non jam transeunt hæc, sed perseverant cum his, quæ se adumbrant (54). Si autem hæc transeunt, et illa necesse est, quorum hæc sunt umbra (55), transire: illis autem perseverantibus, perseverat et umbra (56) ipsorum.

2. Si autem non secundum id quod obumbretur, dicent (57) eam umbram esse, sed secundum id quod multo ab illis separata sint; paterni luminis ipsorum pusillitatem et infirmitatem accusabunt, quasi non attingat usque ad hæc, sed deficiat adimplere id quod est vacuum, et dissolvere umbram, et hoc quando nemo sit impedimento. In caliginem enim convertetur, secundum eos, et obcæcabitur paternum lumen eorum, et deficiet in his quæ sunt vacuitatis locis, cum minime possit adimplere omnia. Non igitur jam dicant Pleroma esse omnium Bythum ipsorum, siquidem id quod est vacuum et umbra, neque adimplevit, neque illuminavit: aut iterum umbram et vacuum prætermittant; siqui-

[77] Cap. VII.

(44) *Species.* Edit., *speciem.*

(45) *Diis.* Genuinam hanc lectionem pro *his* substituit Grab. ex cod. Arund., quam et codd. Merc. 2 quodammodo confirmant: nam in altero legitur *dedi is*, in altero *deditis.*

(46) *Ut in unum.* Edit. Oxon. ex mss. Arund. et Voss., *et in unum Deum.*

(47) *Hæc ... contraria.* Ita Claromont. et Arund. In Merc. 2 quoque, *hæc:* sed in aliis minus recte, *hæ contrariæ.*

(48) *Qui sunt ... incomprehensibiles.* Ita Ottob. cod. cui quoad postremam vocem consentiunt cæteri omnes mss. In edit., *quæ sunt ... incomprehensibilia.*

(49) *Non secundum figurationem. Non* addendum esse, et res ipsa docet, et paulo post sequentia verba: *quæ enim nec habitum, nec figuram illorum habent*, etc., omnino confirmant. Hanc tamen particulam quia nullo ms. fretus addidi, hamulis inclusi.

(50) *Non essent.* Ita Clarom., Voss. et Arund., cæteri, *non sunt.*

(51) *Qui sunt.* Edit. omnes, *quæ sunt.*

(52) *Ut secundum hoc imagines esse*, etc. Eras., Gall., et Feuard., *aut secundum hoc imagines esse.* At recte conjicit Grab. Irenæum Græce scripsisse, ὥστε κατὰ τοῦτο εἰκόνας εἶναι, quod vertere debuisset interpres: *adeo ut secundum hoc imagines sint.*

(53) *Nulli obscurare possunt.* Græca locutio, ait Billius, pro, *nulli caliginem offundere, nihil obumbrare possunt;* τὰ πνευματικὰ μηδένι ἐπισκοτεῖν δύνανται.

(54) *Quæ se adumbrant.* Pro, *quibus adumbrantur*, seu *quæ hanc umbram efficiunt.*

(55) *Illa.... umbra.* Sic Clarom. et Merc. 2. Voss. vitiose, *illam.... umbram.* Cæteri, *illa.... umbræ:* minus bene, nam de umbra in singulari in toto hoc capite loquitur auctor.

(56) *Perseverat et umbra.* Alii, *perseverant et umbræ.*

(57) *Dicent.* Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. Sed in textu, perinde ut Eras. et Gallas. perperam, *dicentes.*

dem adimplet omnia paternum ipsorum lumen.

3. Neque igitur extra primum Patrem, id est (58), qui super omnia est Deus, aut Pleroma aliquid esse potest, in quod Enthymesin passi Æonis descendisse dicunt, ut non definiatur et circumscribatur ab eo qui est extra, et contineatur ipsum Pleroma, vel primus Deus : neque vacuum esse, aut umbram capiet (59), cum jam ante sit Pater, uti ne deficiat lumen ejus, et definiatur (60) in vacuum. Irrationale est autem et impium adinvenire locum in quo cessat et finem habet, qui est secundum eos Propator, et Proarche, et omnium Pater, et hujus Pleromatis. Nec rursus in Patris sinu alterum quemdam dicere tantam fabricasse conditionem fas est, vel consentiente, vel non consentiente eo, propter prædictas causas [78]. Impium est enim similiter et demens dicere, tantam conditionem ab Angelis, aut ab emissione quadam ignorante verum Deum, in his quæ sunt ipsius, fabricasse (61) : neque infra Pleroma (62) ipsorum, cum sit universum spiritale, ea quæ sunt terrena et choica possibile facta esse : sed ne quidem secundum illorum imaginem, cum dicuntur (63) pauci (64), et similis formationis et unum esse, possibile est, et quæ sunt multæ conditionis, et contraria invicem facta esse. Falsus autem apparuit, et qui est de umbra [79] cenomatis (65), id est, vacui, ipsorum sermo, secundum omnia. Itaque vacuum ostensum est figmentum eorum, et inconstans doctrina : vacui autem et hi (66) qui attendunt eis, vere in profundum perditionis descendentes.

126 CAPUT IX.

Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem; veteresque omnes in hac traditione cum Ecclesia consentire.

1. Quoniam quidem (67) est mundi fabricator Deus, constat et ipsis, qui multis modis contradicunt ei, et confitentur eum, fabricatorem eum vocantes, et Angelum dicentes : ut non dicamus, quoniam omnes clamant Scripturæ, et Dominus hunc Patrem qui est in cœlis docet (68), et non alium : quemadmodum ostendemus procedente sermone. Nunc autem sufficit id quod est ab eis, qui contraria nobis dicunt testimonium, omnibus hominibus ad hoc demum consentientibus, veteribus quidem, et in primis a primoplasti traditione hanc suadelam custodientibus, et unum Deum fabricatorem cœli et terræ hymnizantibus : reliquis autem post eos a Prophetis Dei hujus rei commemorationem accipientibus : ethnicis vero ab ipsa conditione discentibus. Ipsa enim conditio ostendit eum, qui condidit eam; et ipsa factura suggerit eum, qui fecit (69); et mundus manifestat eum, qui se disposuit. Ecclesia autem omnis per universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

2. Constante igitur hoc Deo, quemadmodum diximus, et testimonium ab omnibus accipiente, quoniam est : ille sine dubio, qui secundum eos adinvenitur Pater, inconstans et sine teste est, Simone Mago primo dicente semetipsum esse super omnia Deum, et mundum ab Angelis ejus factum; post deinde his qui successerunt ei, secundum quod ostendimus in primo libro [80], variis sententiis impias et irreligiosas adversus fabricatorem circumducentibus doctrinas : quorum discipuli cum sint hi (70), ethnicis pejores efficiunt eos, qui assentiunt eis. Illi enim *creaturæ potius quam Creatori servientes* [81], *et his qui non sunt dii* [82], verumtamen primum deitatis locum attribuunt fabricatori hujus universitatis Deo. Hi autem, hunc quidem labis fructum dicentes, et animalem eum vocantes, et non cognoscentem eam quæ super eum est Virtutem, dicentem quoque : *Ego sum Deus, et præter me non est alius Deus* [83]; mentiri eum dicentes, ipsi mentientes; omnem malitiam copulantes ei, eum qui non est super hunc, quod sit fingentes, secundum sententiam suam deleguntur, eum quidem qui est Deus blasphemantes, eum autem qui non est, Deum fingentes, in suam ipsorum condemnationem [84]. Et qui dicunt semetipsos perfectos, et universorum habere agnitionem, ethnicis pejores, et magis blasphemi sensu etiam adversum suum factorem inveniuntur.

CAPUT X.

Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjacenti materia, creavit Deus.

1. Perquam itaque irrationale est, prætermittentes

[78] Cap. 2 et 5 hujus libri. [79] Cap. 8. [80] Cap. 23 et seqq. [81] Rom. I, 25. [82] Gal. IV, 8. [83] Isa. XLVI, 9. [84] Cap. 10.

(58) *Id est.* Feuard. in marg. et Pass., *idem.*

(59) *Neque vacuum esse*, etc., *capiet.* Græcismus, οὐδὲ τὸ κενὸν εἶναι ἢ σκίαν ἐνδέξεται, id est neque fieri poterit, ut vacuum, aut umbra sit.

(60) *Definiatur.* Id est, *terminetur, desinat.*

(61) *Fabricasse.* Vel lege *fabricatam esse*, vel *fabricasse* passiva significatione accipe.

(62) *Infra Pleroma.* Probare satagit Grabius hic legendum esse *intra Pleroma.* Sed frustra : jam enim monuimus *infra*, pro *intra*, apud infimæ Latinitatis auctores passim occurrere. Vide Cangii *Glossarium.*

(63) *Cum dicuntur.* Ita recte cod. Voss. pro *dicitur*, ut est in editt. Eras., Gallas. et Feuard. In cod. Clarom. scriptum erat, *dicuntur*; sed imperitus quis emendator reposuit, *dicitur.*

(64) *Pauci.* Æones scilicet.

(65) *Cenomalis.* Ex Græco κενώματος. Vid. lib. I, c. 4, n. 1.

(66) *Vacui autem et hi.* Observat Billius ludere hoc loco Irenæum in ambiguitate vocabuli κενόν, quod initio capitis *vacuum* significat, hic autem *stultum et inane.*

(67) *Quoniam quidem.* In editt. minus bene, *quando quidem.*

(68) *Et Dominus docet.* Nimirum, ut notat Feuard. Matth. V, 16: *Glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis est*; v. 45 : *Ut sitis filii Patris vestri, qui in cœlis est.* Matth. VI, 9 : *Pater noster, qui es in cœlis*, etc.

(69) *Qui fecit. Eam* delevit Grabius, quia deest in omnibus mss. Sed addatur vel dematur, parum interest.

(70) *Cum sint hi.* Valentiniani scilicet.

eum, qui vere est Deus, et qui ab omnibus habet testimonium, quærere si est super eum is, qui non est, et qui a nemine unquam annuntiatus est. Quoniam enim manifeste nihil dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent : quia autem parabolas, quæ quæruntur et ipsæ quomodo dictæ (71) sint, male ad eum, qui adinventus est ab ipsis, transfigurantes, alium nunc, qui ante nunquam quæsitus est, generant, manifestum est. Per hoc enim quod velint ambiguas exsolvere Scripturas (ambiguas autem non quasi ad alterum Deum, sed quasi ad dispositiones Dei) alterum Deum fabricaverunt (72); quemadmodum prædiximus, de arena resticulas nectentes (73), et quæstioni minori quæstionem majorem adgenerantes. Omnis autem quæstio non per aliud, quod quæritur, habebit resolutionem, nec ambiguitas per aliam ambiguitatem solvetur apud eos, qui sensum habent, aut ænigmata per aliud majus ænigma, sed ea quæ sunt talia, ex manifestis, et consonantibus, et claris accipiunt absolutiones.

2. Hi autem quærentes (74) exsolvere Scripturas et parabolas, alteram majorem et impiam quæstionem introducunt, si quidem super mundi fabricatorem Deum alius sit Deus (75); non exsolventes quæstiones (unde enim?), sed minori quæstioni magnam quæstionem adnectentes, et nodum insolubilem inserentes (76). Ut enim sciant (77) hoc ipsum scire, quod utique triginta annorum Dominus venit ad baptismum veritatis, hoc non discentes; ipsum Deum fabricatorem, **127** qui misit eum ad salutem hominum, impie contemnunt : et ut putentur posse enarrare unde substantia materiæ, non credentes quoniam Deus ex his quæ non erant, quemadmodum voluit, ea quæ facta sunt, ut essent, omnia fecit, sua voluntate et virtute substantia usus (78), sermones vanos (79) collegerunt; vere ostendentes suam infidelitatem (80) : quoniam quidem his quæ sunt, non credunt, in id quod non est, deciderunt.

[85] Cap. XI. [86] Luc. XVIII, 27.

3. Quod enim dicunt ex lacrymis Achamoth, humectam prodisse substantiam, a risu autem lucidam, a tristitia autem solidam et a timore mobilem, et in his altum sapere et inflatum esse, quomodo hæc non digna irrisione, et vere ridicula? qui non credunt quidem, quoniam ipsam materiam, cum sit potens et dives in omnibus Deus, creavit, nescientes quantum potest spiritalis et divina substantia; credentes autem quoniam Mater ipsorum, quam (81) feminam a femina vocant, a prædictis passionibus emisit tantam conditionis materiam: et quærentes (82) quidem unde suppeditavit fabricatori conditionis substantia; non quærentes autem unde Matri ipsorum, quam Enthymesin et impetum Æonis errantis dicunt, lacrymas tantas, aut sudores, aut tristitias, (83) aut reliqua materiæ emissio.

4. [85] Attribuere enim substantiam eorum, quæ facta sunt, virtuti et voluntati ejus, qui est omnium Deus, et credibile, et acceptabile, et constans, et in hoc bene dicetur (84) : quoniam *quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum* [86]. Quoniam homines quidem de nihilo non possunt aliquid facere, sed de materia subjacenti; Deus autem, quam homines hoc primo melior, eo quod materiam fabricationis suæ, cum ante non esset, ipse adinvenit. Dicere autem de Enthymesi Æonis errantis prolatam materiam, et longe quidem Æonem ab Enthymesi ejus separatam, et hujus rursus passionem et affectionem extra ipsam quidem ejus esse materiam; et incredibile, et fatuum, et impossibile, et inconstans.

CAPUT XI.

Hæreticos veritati non credentes in profundum erroris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus?

1. Et non credentes quidem quoniam is qui est super omnia Deus, in his quæ sunt ejus, varia et dissimilia verbo fabricavit, quemadmodum ipse voluit, cum sit omnium fabricator, ut sapiens ar-

(71) *Dictæ*. Feuard. in marg. et cod. Voss., *dictatæ*.

(72) *Fabricaverunt*. Sic Feuard. in marg. ac codd. Voss. et Clarom. In aliis, *prædicaverunt*.

(73) *De arena resticulas nectentes*. Vide quæ de hoc proverbio notavimus lib. I, pag. 56, not.

(74) *Quærentes*. *Bis*, quod in editt. legitur ante, *quærentes*, et lectorem male turbat, recte omittunt mss. Arund., Voss., Merc. 1 et Clarom.

(75) *Alius sit Deus*. Textum hic esse mutilum suspicatus est Billius. Sed frustra : expuncta enim voce *quod*, quæ in editt. Eras., Gallas. et Feuard. ante *alius* perperam inserta est, planus evadit. Expungendam autem esse docent mss. omnes, in quorum nullo comparet.

(76) *Inserentes*. Quidam, *inferentes*.

(77) *Sciant*. Legendum putat Grabius, *sciantur*; sed frustra. Sensus est, *ut enim sciant se hoc ipsum scire*.

(78) *Sua voluntate et virtute substantia usus*. Græce, inquit Billius, τῇ οἰκείᾳ βουλήσει καὶ δυνάμει, οὐσιώσει χρησάμενος : id est, *sola sua voluntate ac potentia pro creatis rebus omnibus usus*. Sed melius explicat Grabius : *sola sua voluntate ac potentia loco substantiæ*, sive materiæ, ex qua res creatas formaret, *usus*. Hanc explicationem confirmant sequentia.

(79) *Vanos*. Alias minus recte, *varios*.

(80) *Infidelitatem*. Sic ex codd. Clarom. et Voss. ac Feuard. marg. reposui, pro *infirmitatem*, quia mox sequitur : *quoniam quidem his quæ sunt, non credunt*, etc.

(81) *Feminam a femina vocant*. Supra lib. I, cap. 21, n. 5, *masculo-feminam a femina* dicunt. Sed quemadmodum Sophiam modo masculo-feminam, modo masculum, modo feminam exhibent; sic et Achamoth nunc *Dominum masculiniter*, nunc *masculo-feminam*, nunc feminam appellant.

(82) *Et quærentes*. In aliis, *exquirentes*.

(83) *Lacrymas tantas, aut sudores, aut tristitias*. Solœcismus apertus est, inquit Billius; hæc enim omnia recto casu efferenda sunt.

(84) *Dicetur*. Alii, *diceretur*.

chitectus, et maximus rex;[78] credentes autem quoniam angeli, aut virtus aliqua separata a Deo, et ignorans eum, fecit hanc universitatem: sic igitur veritati non credentes, in mendacio autem volutantes, perdiderunt panem vitæ veræ, in vacuum (85) et in profundum umbræ incidentes; similes Æsopi cani, ei qui panem quidem reliquit, in umbram autem ejus impetum fecit, et perdidit escam. Et ex ipsis (86) autem Domini verbis facile est ostendere, confitentis unum Patrem, et factorem mundi, et plasmatorem hominis, qui a lege et prophetis annuntiatus sit, et alterum nescientis, et hunc esse super omnia Deum: docentis autem, et per se eam, quæ est ad Patrem adoptio filiorum, quæ est æterna vita, omnibus justis attribuentis.

2. Sed quoniam amant incusare, et ea, quæ sunt sine calumnia, ut calumniosi concutiunt, multitudinem parabolarum, et quæstionum inferentes (87) nobis; bene hæc arbitrati sumus primo interrogare eos e contrario de suis dogmatibus, et quod non est verisimile ipsorum ostendere (88), et temeritatem ipsorum excidere: post deinde, Domini sermones inferre (89), ut non sint tantum ad proponendum vacantes; sed propter hoc quod non possint ad ea, quæ interrogantur, ratione respondere, dissolutam suam videntes argumentationem, aut revertentes ad veritatem, et semetipsos humiliantes, et cessantes a multifaria sua phantasia, placantes Deum de his, quæ adversus eum blasphemaverunt, salventur: aut si perseverarint in ea, quæ præoccupavit animum ipsorum, vana gloria, argumentationem suam immutent.

128 CAPUT XII[88].

Triacontadem hæreticorum, et deficere et redundare. Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugationes, Sophiam sine permistione conjugis quidpiam pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen simul esse non posse.

1. Primo quidem de triacontade ipsorum sic dicemus (90), universam eam utrinque mire decidere (91), et secundum id quod minus habet, et secundum id quod plus; propter quam (92) dicunt triginta annorum Dominum ad baptismum venisse. Hæc autem dicente (93), manifesta erit universæ argumentationis ipsorum eversio. Et secundum deminorationem quidem sic: primo quidem, quoniam annumerant reliquis Æonibus Propatorem. Pater enim omnium enumerari non debet cum reliqua emissione: qui non est emissus, cum ea quæ emissa est: et innatus, cum ea quæ nata est: et quem nemo capit, cum ea quæ ab eo capitur, et propter hoc incapabilis: qui infiguratus est (94), cum ea quæ figurata est. Secundum enim id quod melior quam reliqui, non debet cum eis annumerari; et hoc cum Æone passibili, et in errore constituto, qui est impassibilis, et non errans.[89] Quoniam enim a Bytho inchoantes, triacontadem enumerant usque ad Sophiam, quam Æonem errantem dicunt, ostendimus in eo libro[90], qui est ante hunc librum, et quæ dicunt nomina ipsorum posuimus: hoc autem (95) non annumerato, jam non sunt triginta secundum eos emissiones Æonum, sed viginti et novem fiunt.

2. Post deinde, primam emissionem Ennoiam, quam Sigen (96), vocantes, ex qua rursum Nun (97) et Alethiam emissos dicunt, in utrisque exorbitant. Impossibile est enim ennœan alicujus, aut silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figurationem. Si autem non dicent esse emissam illam extra, sed adunatam Propatori; ut quid cum reliquis Æonibus annumerant eam, his qui non sunt adunati, et propter hoc ignorant magnitudinem ejus? Si autem et unita est (98) (consideremus et hoc), necessitas est omnis ab unita (99) conjugatione, et inseparabili, et unum exsistente (1), indiscretam, et unitam eam, quæ ex ea est, emissionem fieri, ut non dissimilis sit ab eo qui emisit. Hoc autem sic se habente, unum et idem fiet, quemadmodum Bythus et Sige, sic et Nus et Alethia, semper adhærentes invicem (2). Et quod non possit alterum sine altero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia (unita sunt enim invicem hæc); et alterum ab altero separari non potest sed semper coexsistere ei: sic et Bythum cum Ennœa adunitum esse oportet, et Nun cum Alethia eodem modo. Rursus et Logos et Zoe ab unitis emissi, unitos

[78] Cap. XII. [88] Cap. XIII. [89] Cap. XIV. [90] Cap. I.

(85) *In vacuum.* Alludit ad *vacuum* et *umbram* hæreticorum.

(86) *Ipsis.* Alii, *ipsius.*

(87) *Inferentes.* Ms. Voss., *inserentes.*

(88) *Et quod non est verisimile ipsorum ostendere.* Græce, ait Billius, Καὶ τὸ ἀπίθανον αὐτῶν δεικνύειν. Itaque *quod* hoc loco relativum est, non causale.

(89) *Inferre.* Editt., *inserere.*

(90) *Dicemus.* Alii, *dicamus.*

(91) *Mire decidere.* Sic codd. Clarom., Arund., Voss. ac Feuard. in marg. pro unica voce, *concidere.*

(92) *Propter quam.* Sic Feuard. in marg. et Clarom.; cæteri minus recte, *propter quod.*

(93) *Dicente.* In Eras. Gallas. et Feuard., *dicentes.*

(94) *Infiguratus est.* Editt. *figuratus non est.*

(95) *Hoc autem.* Bytho videlicet, non Æone errante, ut male interpretatur Feuardentius.

(96) *Quam Sigen.* Pro *quam et Sigen;* supple *etiam vocant:* nisi pro *quam* legere malis, *et.*

(97) *Nun.* Hanc vocem, licet proprio judicio, et citra ms. cod. auctoritatem, recte tamen adjecit Feuard.; eam enim ab Irenæo, id exigente sensu, scriptam esse, et a scribis, ob affinitatem soni ultimæ syllabæ vocis præcedentis, perperam omissam esse, quilibet videt. *Nun* siquidem et *Alethiam* in secunda conjugatione copulabant hæretici; et paulo post Irenæus utrumque copulat.

(98) *Unita est.* Clarom., Ottob., Voss. et Merc. 2, *unitus est;* nec male, si de Bytho Ennoiæ unito intelligatur.

(99) *Ab unita.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *adunita.*

(1) *Unum exsistente.* Sic codd. Clarom., Voss. et Ottob.; cæteri, *una exsistente.*

(2) *Invicem.* Arund., *in unam.*

esse (3), et unum esse debent. Secundum hæc autem, et Homo et Ecclesia, et universa reliquorum Æonum conjugationis emissio unita esse debet, et semper coexsistere alterum altero (4). Feminam enim Æonem (5) pariter esse oportet cum masculo, secundum eos, cum sit velut affectio ejus.

3. Et hæc cum ita se habeant, et cum hæc dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, juniorem duodecadis Æonem, quem et Sophiam appellant, sine permistione conjugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant; in tantum dementiæ progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias censeant. Si enim Bythus adunitus est cum Sige, et Nus cum Alethia, et Logos cum Zoe, et reliqui deinceps; quemadmodum poterat Sophia sine conjugis perplexione pati aliquid, vel generare? Si autem hæc sine illo passa est, necesse est et reliquas conjugationes abscessionem et separationem a semetipsis accipere: quod est impossibile, sicut prædiximus. Impossibile est ergo et Sophiam passam esse sine Theleto: et soluta est ipsorum rursus omnis argumentatio. [91] De passione enim, quam sine complexione conjugis passam eam dicunt, iterum reliquam universam velut tragœdiæ compositionem affinxerunt.

4. Si autem impudorate et reliquas conjugationes disjunctas ab invicem dixerint esse separatas, propter novissimam conjugationem, uti non solvatur illorum vaniloquium: primo quidem impossibili insistunt rei. Quemadmodum enim separabunt Propatorem ab Ennœa ejus, aut Nun ab Alethia, aut Logon a Zoe, et reliquos similiter? Quemadmodum autem et ipsi ad unitatem recurrere dicunt, et omnes unum esse; si quidem hæ, quæ sunt intra Pleroma conjugationes, unitatem non custodiunt, sed distantes sunt ab invicem: in tantum uti et patiantur, et generent sine alterius complexu, quemadmodum gallinæ sine caponibus?

129 5. Post demum, et sic solvetur illorum rursum prima et archègonos ogdoas. Erunt enim specialiter in eodem Pleromate Bythus et Sige, Nus et Alethia, Logos et Zoe, Anthropos et Ecclesia. Impossibile est autem Logo præsente Sigen esse, aut iterum Sige præsente Logon ostendi. Hæc enim consumptibilia sunt invicem, quemadmodum lumen et tenebræ in eodem nequaquam erunt: sed si quidem lumen sit, non sunt tenebræ; ubi autem tenebræ sunt, non erit lumen: veniente enim lumine, solutæ sunt tenebræ. Sic ubi est Sige, non erit Logos; et ubi Logos, non utique est Sige. Si autem endiatheton Logon (6) dixerint, endiathetos erit et Sige; et nihilominus solvetur ab endiatheto Logo. Quoniam autem non est endiathetos, ipsa hæc ordinatio ipsorum emissionis (7) significat.

6. Jam igitur non dicant, primam et principalem ogdoadem ex Logo et Sige constare, sed aut Sigen, aut Logon refutent: et soluta est illorum prima et principalis ogdoas. Si enim unitas conjugationes dixerint, soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine conjuge labem generavit? Si autem, sicut in emissione, unumquemque ex Æonibus propriam substantiam habere dicent: quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos? Et hæc quidem secundum diminutionem.

7. Secundum autem id quod plus est, rursus solvitur triacontas ipsorum sic: Emissum enim a Monogene dicunt, sicut et reliquos Æonas, Horon, quem plurimis nominibus vocant, sicut prædiximus in eo [92], qui ante hunc est liber. Hunc autem Horon quidam quidem a Monogene emissum dicunt, alii vero ab ipso Propatore in similitudine sua. Adhuc etiam emissionem dicunt factam a Monogene Christum et Spiritum sanctum (8), et hos non annumerant ad numerum Pleromatis: sed neque Salvatorem, quem etiam Totum esse dicunt. Hoc enim manifestum est et cæco, quoniam non solum triginta emissiones secundum illos emissæ sunt, sed et quatuor cum istis triginta. Ipsum enim Propatorem annumerant in Pleroma, et eos qui ex successione ab invicem emissi sunt. Quid quod (9) isti non annumerabantur illis in eodem Pleromate exsistentes, qui adepti sunt eamdem emissionem? Quam enim edicere (10) possunt justam causam,

[91] Cap. XV. [92] Lib. I, cap. 2, n. 5.

(3) *Unitos esse*. Scribere debuisset interp., *uniti esse*.

(4) *Alterum altero*. *Ab* ante *altero* bene delevit Grab. auctoritate cod. Voss.

(5) *Feminam enim Æonem*. Sic ex cod. Voss. reposui pro *Æonum*, ut in editt. omnibus legitur. Nullus enim ms. habet *Æonum*: sed alii *Æonam*, ut Clarom., Arund. et Merc. 2; alii *Æonem*, ut Voss., quod magis placet.

(6) *Si autem Endiatheton Logon*, etc. Græce, ait Billius, ἂν δὲ ἐνδίαθετον λόγον εἴπωσιν. Id est, *si autem intus conditum sermonem dixerint*. Ἐνδιαθέτῳ λόγῳ Græci opponunt προφορικόν, hoc est, ut c. 13 vertit interpres, *emissibile verbum*: vel ut cap. 28, *emissionis verbum*: vel denique ut cit. cap. 13, *prolaticum*. Hactenus Billius. Verborum itaque sensus est, ut bene advertit Feuardentius, talem esse Sigen, qualem et Logon; si hic internus sit, et illam internam esse, et ea propter neutrum posse dici emissum.

(7) *Emissionis*. In Feuard. perperam, *emissiones*.

(8) *Christum et Spiritum sanctum*. Sic pro *Christo et Spiritu sancto* (uti librariorum culpa habent omnes codd. aperte repugnante tum sensu, tum ipsa Valentinianorum hypothesi) restituo ex lib. I, cap. 11, n. 5, ubi dicitur: *Monogenem alteram emisisse conjugationem, Christum et Spiritum sanctum*. Et in hoc ipso capite, paulo post: *Christum a Monogene dicunt emissum*.

(9) *Quid quod*. In Eras., Gallas. et Feuard., male omissum *quid*. Hæc enim interrogando dicta esse, perspicuum est ex contextu. Unde *quid quod* hic scribitur, pro *quid est causæ quod?*

(10) *Edicere*. Pro *et dicere* ex cod. Voss. bene reposuit Grab.

ob quam non annumerant cum reliquis Æonibus, neque Christum, quem volente Patre a Monogene dicunt esse emissum, neque Spiritum sanctum, neque Horon, quem et Sotera (11) dicunt; sed neque ipsum Salvatorem, qui venit ad auxilium et formationem Matris ipsorum? Utrum quasi sint isti infimiores (12) illórum (13), et ideo indignos esse Æonum appellatione et numero : aut quasi meliores sint et differentes (14)? Sed infimi quidem quomodo fient, qui etiam in fixionem et emendationem reliquorum emissi sunt? Meliores autem rursus prima et principali tetrade esse non possunt, a qua et emissi sunt : et illa enim enumeratur in prædictum numerum. Oportuerat autem et istos annumerari in Pleromate Æonum : aut et illorum Æonum (15) honorem hujusmodi appellationis auferri.

8. Cum ergo sit soluta illorum triacontas, sicut ostendimus, et secundum id quod minus est, et secundum id quod plus est (in tali enim numero si plus fuerit, aut minus, reprobabilem faciet numerum, quanto magis tanta (16)?) : instabilis igitur ea quæ est de ogdoade ipsorum, et de duodecade fabula. Instabilis autem et universa illorum regula, ipso firmamento ipsorum dissipato, et in Bythum (17), hoc est, in id quod non est, dissoluto. Quærant igitur jam amodo alias causas ostendere, quare triginta annorum Dominus ad baptismum venerit; et duodecadis apostolorum; et ejus quæ est sanguinis profluvium passa; et reliquorum quæcunque vane laborantes delirant.

CAPUT XIII [93].

Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse.

1. Et ipsum quidem primum ordinem emissionis

[93] Cap. XVI.

(11) *Sotera.* Mirum, inter varia quæ lib. I, cap. 11, n. 4, recenset Irenæus Hori cognomina, illud *Soteris* omissum fuisse. Hinc suspicatur Grabius vel textum Græcum hic corruptum fuisse, vel pro σταυρόν (quod Hori cognomen est), forte per abbreviationem scriptum, στρν, male legisse interpretem σωτῆρα. Sed cum loco mox citato dicatur λυτρωτής, *Redemptor*, qui Sophiam ab imminenti ruina liberaverit, *Salvatorem* dici quid vetat? Sic ut duplex Christus, sic et duplex erit Salvator, superior alter, alter inferior.

(12) *Infimiores.* In cod. Arund. et marg. Feuard., *infirmiores.* Sed prior lectio præferenda : mox enim sequitur, *infimi quidem quomodo fient?* Ubi omnes codd. inter se consentiunt.

(13) *Illorum.* Græcismus, pro *illis.*

(14) *Differentes.* Græce, ait optime Billius, διαφορώτεροι, id est *præstantiores.*

(15) *Illorum Æonum.* Mallem, *ab illis Æonibus.*

(16) *Quanto magis tanta?* Id est, quanto magis tantus Æonum excessus, defectusque reprobabilem facient tricenarium ab hæreticis confictum numerum?

(17) *Bythum.* Ludit auctor in voce βυθός, quæ Valentinianis *primum Patrem*, hic *profundum gurgitem* significat.

(18) *Non capit.* Græca phrasis, qua non raro utitur interp. a Græco, οὐκ ἐνδέχεται, *fieri non potest*, etc.

(19) *Quemadmodum.* Pro *quomodo.*

ipsorum reprobabilem esse sic ostendimus. Emissum enim dicunt de Bytho et hujus Ennœa Nun et Alethian, quod quidem contrarium ostenditur. Nus enim est ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus. Ennoia autem, quæ ab hoc, est qualislibet et de quolibet facta motio. Non capit (18) igitur ex Bytho et Ennoia emissum esse Nun : verisimilius enim erat dicere eos, de Propatore et de hoc Nu emissam esse filiam Ennoiam. Non enim Ennoia mater est **130** Noos, sicut dicunt; sed Nus pater fit Ennoiæ. Quemadmodum (19) autem et emissus est Nus a Propatore, qui principalem, et primum ejus, quæ est intus, absconditæ et invisibilis affectionis locum continet? a qua sensus generatur, et Ennoia, et Enthymesis, et talia (20), quæ non alia sunt præter Nun; sed illius ipsius, quemadmodum prædiximus, de aliquo in cogitatu dispositæ qualeslibet motiones; secundum perseverationem et augmentum, non secundum immutationem vocabula accipientes (21), et in cognitionem conterminatæ, et in verbum coemissæ, sensu manente intus, et condente, et administrante, et gubernante libere et ex sua potestate, quemadmodum et vult, quæ prædicta sunt.

2. Prima enim motio ejus de aliquo, ennoia appellatur; perseverans autem et aucta, et universam apprehendens animam, enthymesis vocatur. Hæc autem enthymesis multum temporis faciens in eodem, et velut probata, sensatio (22) nominatur. Hæc autem sensatio in multum dilatata, consilium facta est; augmentum autem et motus in multum dilatatus consilii, cogitationis examinatio : quæ etiam in mente perseverans, verbum rectissime appellabitur (23); ex quo emissibilis emittitur

(20) *A qua... talia.* Alii, *à quo... et alia.*

(21) *Dispositæ qualeslibet motiones... accipientes.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum editt. Oxon.; aliæ omnes vitiose, *dispositæ qualislibet motionis... accipientis.* Id vero vult Irenæus ennoian, enthymesin, aliasque mentis cogitantis actiones, seu *motiones*, ut loquitur, nihil aliud esse quam seriem quamdam unius et ejusdem mentis affectionum, quæ varia, habita ratione perseverationis et augmenti, sortiantur nomina; sed inter quas nulla intercedat substantialis et realis, ut loquuntur, diversitas; utpote quæ sint tantum cognitionis modificationes, in verbum interius, ἐνδιάθετον λόγον, desinentes.

(22) *Sensatio.* Græce, ni fallor, νόησις.

(23) *Verbum rectissime appellabitur.* Hunc igitur ordinem inter mentis de re aliqua cogitantis actiones statuit auctor noster. Præcedit ἔννοια, sequitur ἐνθύμησις, tum νόησις, postea βουλή, seu βούλημα, deinde βουλήματος ἐξέτασις, ac denique ἐνδιάθετος λόγος, qui si proferatur exterius, προφορικός dicitur; quas sic explicat. Cum primum menti sese effert res aliqua, leviorque tum ejusdem perceptio est, ἔννοια dicitur. Si vero intentiori facto animo augeatur perceptio, ἐνθύμησις est. Porro ἐνθύμησις esse non potest, quin menti sapiat sua perceptio, ac sensu intimo noverit, sibive conscia sit percipere se; quod νόησις vocatur. Dum autem νόησις, collatis secum pluribus ideis, pentius exploratur, fit βούλημα, quo videlicet fertur

verbum (24). Unum autem et idem est omnia quæ prædicta sunt, a Noo initium accipientia; et secundum augmentum assumentia appellationes (25). Quemadmodum et corpus hominis, aliquando quidem novellum, aliquando quidem virile, aliquando autem senile, secundum augmentum et perseverantiam accepit appellationes, sed non secundum substantiæ demutationem, neque secundum corporis amissionem : sic et illa. De quo enim quis contemplatur, de eo cogitat : et de quo cogitat, de hoc et sapit : de quo autem et sapit, de hoc et consiliatur : et quod consiliatur, hoc et animo tractat : et quod animo tractat, hoc et loquitur. Hæc autem omnia, quemadmodum diximus, Nus gubernat, cum sit ipse invisibilis, et a semetipso per ea, quæ prædicta sunt, sicut per radium, emittens verbum; sed non ipse ab alio emittitur.

3. Et hæc quidem in hominibus capit dici (26), cum sint compositi natura, et ex corpore et anima subsistentes. Qui autem dicunt ex Deo emissam esse Ennœam, et ex Ennœa Nun, deinceps ex iis Logon; primo quidem arguendi sunt improprie emissionibus usi; post deinde, hominum affectiones, et passiones, et intentiones mentis describentes, Deum autem ignorantes : qui quidem ea, quæ obveniunt hominibus ad loquendum eos (27), applicant omnium Patri, quem etiam ignotum omnibus dicunt, negantes quidem ipsum mundum fecisse, ut ne quidem pusillus putetur (28); hominum autem affectiones et passiones donantes. Si autem Scripturas cognovissent, et a veritate docti essent, scirent utique quoniam non sic Deus (29), quemadmodum homines; et non sic cogitationes ejus, quomodo cogitationes hominum. Multum enim distat omnium Pater ab his, quæ proveniunt hominibus, affectionibus et passionibus : et simplex, et non compositus, et similimembrius (30), et totus ipse sibimetipsi similis, et æqualis est; totus cum sit sensus (31), et totus spiritus, et totus sensuabilitas (32), et totus ennœa, et totus ratio, et totus auditus, et totus oculus, et totus lumen, et totus fons omnium bonorum; quemadmodum adest religiosis ac piis dicere de Deo.

4. Est autem et super hæc, et propter hæc inenarrabilis. Sensus enim capax omnium bene et recte dicetur, sed non similis hominum sensui : et lumen rectissime dicetur, sed nihil simile (33) ei, quod est secundum nos, lumini. Sic autem (34) et in reliquis omnibus nulli similis erit omnium Pater hominum pusillitati : et dicitur **131** quidem secundum hæc propter dilectionem, sentitur autem super hæc secundum magnitudinem. Si igitur et in hominibus ipse quidem sensus non emittitur, neque separatur a vivo is, qui emittit reliqua, motiones (35) autem ejus et affectus perveniunt ad manifestum; multo magis Dei, qui totus sensus

sententia. Judicium nos diceremus. Id si accuratius perpendatur, aliaque ex eo judicia, comparatione facta, inferantur, βουλήματος ἐξέτασις est. Argumentationem vocant philosophi. Hinc ἐνδιάθετος λόγος, internum animi verbum : neque enim expendi possunt *consilia*, resque aliqua animo tractari, quin mens secum veluti colloquatur. Inde et προφορικὸς λόγος, si quod intus animo pertractatum fuit, sermone prodeat exterius. Ita se habet, ut quidem arbitror, Irenæi hypothesis, de qua viderint philosophi.

(24) *Emissibilis.* Ita Eras., Gallas. et mss. omnes. Frustraque Feuardentius correxit, *emissibile.* Nam interpres ad substantivi, λόγος, magis quam ad *Verbi* genus attendens, masculinum genus cum neutro passim conjungit.

(25) *Secundum augmentum assumentia appellationes.* Sic recte Clarom. cod. pro, *secum augmentum assumentia appellationis*, ut perperam legitur in Eras., Gallas. et Feuard. Consentiunt cod. Voss., Feuard. in marg. edit. 1576 et edit. Oxon. quoad vocem *secundum* : sed male in omnibus, *appellationis.* Lectionem nostram confirmant quæ paulo ante scripta legimus : *secundum augmentum vocabula accipientes*; et quod mox sequitur, *secundum augmentum accepit appellationes.*

(26) *Capit dici.* Pro, *dici fas est.*

(27) *Ad loquendum eos.* Sic mss. omnes cum edit. Oxon., melius quam, *ad loquendum ei*, ut in Feuard., vel *eis*, ut in Eras. et Gallas. legitur. Græce πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτούς, id est, *ut ipsi loquantur.*

(28) *Ut ne quidem pusillus putetur.* Id est, ne infirmus ac impotens existimetur, utpote qui malum a rebus creatis avertere non potuisset.

(29) *Non sic Deus.* Ita pro *non sit Deus*, ex cod. Clarom. et Feuard. marg. reposui; mox enim sequitur : *non sic cogitationes ejus quomodo*, etc. Alludit Irenæus ad verba Isaiæ LV, 8 : *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ; neque viæ vestræ, viæ meæ, dicit Dominus.*

(30) *Similimembrius.* Ὁμοιόχωλος in Græco fuisse suspicatur Feuardentius; Grabius vero, ὁμοιομερής. Sed alterutrum scripserit Irenæus, idem sensus est. Scilicet ὁμοιόχωλος, vel ὁμοιομερής dicitur Deus, quia partes ejus, si quas dici fas esset, nihil a toto ipso differunt, seu, ut mox addit Irenæus, quia *totus ipse sibimetipsi similis et æqualis est.* Idipsum est quod Cyrillus Catech. 6. hunc Irenæi locum imitatus dixit : Ὅμοιον ἀεὶ ἑαυτῷ ὄντα, μονοειδῆ τὴν ὑπόστασιν, οὐκ ἐν μέρει ἐλαττούμενον, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ὅμοιον ὄντα αὐτὸν ἑαυτῷ. *Sui semper similem, essentia uniformem et uniusmodi, qui non plus habeat ex aliqua parte, ex aliqua minus, sed in omnibus ipse sui similis sit.*

(31) *Totus cum sit sensus.* Lib. I, cap. 12, n. 2, ubi totum hunc fere locum Græce scriptum reperies, habet ὅλος νοῦς· νοῦν vero *sensum* passim vertit interpres : *mentem* melius vertisset. Cæterum horum Irenæi verborum partem exscripsit Cyrill. loc. cit.: ὅλος ὢν ὀφθαλμός, καὶ ὅλος ἀκοή, καὶ ὅλος νοῦς, *totus cum sit oculus, et totus auditus, et totus mens.*

(32) *Sensuabilitas.* Ita Arund., Clarom., Feuard. in marg. et Grab.; cæteri minus recte, *sensuhabilitas.* Pro *sensuabilitas* superius scripsit interpres *sensatio*; Græce νόησις, *cogitatio.*

(33) *Nihil simile. In his*, quod ante *nihil* præfixum legitur in editt. Feuard. et Oxon. sensumque turbat, expunxi, quia deest in editt. Eras. et Gallas. ac mss. Clarom., Arundel. ac Merc. 2.

(34) *Sic autem.* Ita recte solus Clarom.; cod. cæteri omnes perperam, *si autem.*

(35) *Motiones.* Sensus est : si in hominibus ipsa mens non emittatur, hæcque proprias actiones, affectionesve sic exterius velut emittendo prodat, ut neque mens, neque mentis actiones a vivente

est, ipse (36) a semetipso nequaquam separabitur, neque quasi ab alio aliud emittitur (37).

5. [55] Si enim sensum emisit, ipse qui emisit sensum, secundum eos, compositus et corporalis intelligitur, ut sit separatim quidem qui emisit, Deus; separatim autem qui emissus est, sensus. Si autem de sensu sensum dicant emissum, præcidunt sensum Dei et partiuntur. Quo autem, et unde emissus est? Quod enim ab aliquo emittitur, in aliquid subjectum emittitur. Quid autem subjacebat antiquius, quam sensus Dei, in quod emissum (38) dicunt eum? Quantus autem et erat locus, ut susciperet et caperet Dei sensum? Si autem, quemadmodum a sole radium, dicant; sicut subjacet aer hic susceptor (39); et antiquior erit, quam ipse radius : et illic ostendant subjacens aliquid, in quod emissus (40) est sensus Dei, capabile ejus et antiquius. Post oportebit, quemadmodum solem minorem esse quam omnia (41) videmus, longe a semetipso emittentem radios; sic et Propatorem dicere extra et longe a semetipso emisisse radium. Quidnam autem extra, aut longe sentiri a Deo potest, in quod radium emisit?

6. Si autem non emissum extra Patrem illum dicant, sed in ipso Patre; primo quidem superfluum erit etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde, hoc emisso (42), et is qui est ab eo Logos erit intra Patrem; similiter autem et reliquæ Logi emissiones (43). Jam igitur non ignorabunt Patrem, cum intra eum sint; nec secundum descensionem emissionum minus aliquis (44) cognoscet eum, undique omnes a Patre æqualiter circumdati; sed et impassibiles omnes similiter perseverabunt, cum sint in paternis visceribus, et in deminoratione nemo ipsorum erit. Non enim est deminoratio Pater : nisi forte, velut in circulo magno minor continetur circulus, et intra hunc rursus alter minor, aut velut sphæræ similitudine, aut tetragoni, Patrem dicant intra se undique continere sphæræ similitudinem, vel quadratam reliquam Æonum emissionem, unoquoque illorum circumdato ab eo, qui est super eum major; et circumdante eum, qui post se est, minorem, et propter hoc minorem et ultimum omnium in medio constitutum, et multum a Patre separatum, ignorasse Propatorem. Si autem hæc dixerint, in figura et circumscriptione concludent Bythum ipsorum, et circumdantem, et circumdatum; cogentur enim et extra illum confiteri esse aliquid, quod circumdet eum. Et nihilominus in immensum de his qui continent (45) et continentur, incidet sermo : et corpora inclusa esse omnes (46) manifeste apparebunt.

7. Adhuc etiam aut vacuum esse eum confitebuntur; aut omne quod est intra eum, omnes similiter participabunt de Patre.[56] Quemadmodum in aqua circulos si quis faciat, vel rotundas vel quadratas figuras, omnia hæc similiter participabunt de aqua : quemadmodum et quæ in aere fabricantur (47), necesse est participare de aere; et quæ in lumine, de lumine : sic et qui sunt intra eum, omnes similiter participabunt de Patre, ignorantia apud eos locum non habente. Ubi enim participatio Patris adimplentis? Si autem adimplevit, illic et ignorantia non erit. Solvetur igitur ipsorum deminorationis opera, et materiæ emissio, et reliqua mundi fabricatio; quæ ex passione et ignorantia volunt substantiam habuisse. Si autem vacuum illum confitebuntur, in maximam incidentes blasphemiam, denegabunt id quod est spiritale ejus. Quemadmodum enim est spiritalis is, qui ne quidem ea quæ intra eum sunt, adimplere potest?

8. Hæc autem, quæ dicta sunt de sensus emis-

[55] Cap. XVII. [56] Cap. XVIII.

homine separentur : multo minus Dei, qui totus mens est, mens emittetur, ejusque mentis actiones divisæ ac separatæ ab eo emittentur, ne Deus a Deo separetur.

(36) *Ipse.* Sensus videlicet.

(37) *Emittitur.* Arundel., *emittetur.*

(38) *In quod emissum.* Sic Clarom., cod. cæteri omnes minus bene, *in quo* : nam paulo inferius legitur in omnibus codd., *in quod radium emisit.*

(39) *Susceptor.* Sic editt. Eras., Gallas. et Feuard. : mss. vero omnes ac edit. Oxon., *susceptior*, sed male, quidquid dicat Grab. Quid sit enim *aer susceptior*, ne quidem vir clarissimus dixerit; nec cum ea lectione sequentia facile composuerit. Id sensit ipsemet : monet enim, ut textus optime cohæreat, delendum esse verbum *erit.* Atqui nihil expungendum; vox una, *susceptor*, duntaxat restituenda, et sensus erit planissimus. *Si autem, velut a sole radium, emissum dicant; sicut subjacet aer hic* radii *susceptor*, seu radium suscipiens, *et* proinde *antiquior erit, quam ipse radius :* sic *et illic ostendant* necesse est *aliquid*, etc.

(40) *In quod emissus.* Ita recte Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Alii omnes, *in quo.*

(41) *Minorem esse quam omnia. Quam* pro *quem* recte posuit Grab. ex cod. Arund. Sed frustra putat, aut quatuor has voces in textum irrepsisse, aut plures excidisse. Sat commodus videtur sensus, si quidpiam, nec procul petitum, mente supplealur : *quemadmodum solem* procul a nobis dissitum, *et ideo minorem quam omnia videmus*, etc.

(42) *Hoc emisso.* Sic Clarom. et Voss. Alii perperam, *hæc emissio.*

(43) *Emissiones. Dicuntur*, quod in editt. Feuard. et Oxon. additum legitur post *emissiones*, delevi auctoritate editt. Eras. et Gallas. ac mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, quia sensum obscurat.

(44) *Minus aliquis.* Ita recte Grab. ex cod. Voss.; consentit et Clarom., nisi quod pro *aliquis*, imperitus amanuensis scripsit *aliquid.* In reliquis omnibus deest *minus*; et *quis*, vel *quid* solum legitur, unde perversus oritur sensus.

(45) *Qui continent.* In Arund., *quæ continent.*

(46) *Omnes.* Præter Irenæi mentem, *omnibus* legendum vellet Grabius. Hic enim ordo verborum est : *omnes* (Æones scilicet) *apparebunt esse corpora inclusa.*

(47) *Fabricantur.* Eras., Gallas. et Feuard. *fabricabuntur.*

sione, similiter et adversus eos, qui a Basilide sunt, aptata sunt : et adversus reliquos Gnosticos, a quibus et hi initia emissionum accipientes, convicti sunt in primo libro. Sed quoniam quidem reprobabilis et impossibilis prima Noos, id est sensus ipsorum, emissio est, manifeste ostendimus. Videamus autem et de reliquis. Ab hoc enim Logon et Zoen fabricatores hujus Pleromatis dicunt emissos, et Logi, id est Verbi, quidem emissionem ab hominum affectione accipientes, et addivinantes adversus Deum (48), quasi aliquid magnum adinvenientes in eo quod dicunt, a Nu esse emissum Logon : quod quidem omnes videlicet sciunt, quoniam in hominibus quidem consequenter dicatur; in eo autem qui sit super omnes Deus, totus Nus et totus Logos cum sit, quemadmodum prædiximus, et nec aliud antiquius, **132** nec posterius, aut aliud alterius (49) habente in se, sed toto æquali et simili et uno perseverante, jam non talis hujus ordinationis sequitur emissio (50). Quemadmodum qui dicit eum totum visionem, et totum auditum, (in quo autem videt, in ipso et audit; et in quo audit, in ipso et videt) non peccat; sic et qui ait, totum illum sensum, et totum verbum, et in quo sensus est, in hoc et verbum esse, et verbum esse ejus hunc Nun, minus quidem adhuc de Patre omnium sentiet; decentiora autem magis quam hi, generationem prolativi hominum verbi (51) transferunt in Dei æternum Verbum, et prolationis initium donantes et genesin, quemadmodum et suo verbo. Et in quo distabit Dei Verbum, imo magis ipse Deus, cum sit Verbum, a verbo hominum, si eamdem habuerit ordinationem et emissionem generationis ?

9. Peccaverunt autem et circa Zoen, dicentes eam sexto loco emissam, quam oportebat omnibus præponere, quoniam Deus vita est, et incorruptela, et veritas. Et non secundum descensionem, et quæ sunt talia (52) acceperunt emissiones; sed earum virtutum quæ semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione (53) enim Dei coobaudientur (54) sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia. Et neque sensum vita antiquiorem aliquis potest dicere; ipse enim sensus vita est : nec vitam posteriorem a sensu, uti non fiat aliquando sine vita is qui est omnium sensus, id est Deus. Si autem dixerint, in Patre quidem fuisse vitam, sexto autem loco prolatam, ut vivat Verbum; multo ante, eam (55) quidem oportebat quarto loco emitti, ut vivat Nus, et adhuc etiam ante hunc cum Bytho, ut vivat Bythus ipsorum : cum Propatore enim ipsorum annumerare quidem Sigen, et hanc conjugem ei donare, non connumerare autem Zoen, quomodo non super omnem est insipientiam?

10. De ea autem, quæ est ex his, secunda emissione Hominis et Ecclesiæ, ipsi patres eorum, falso cognominati Gnostici, pugnant (56) adversus invicem, sua propria vindicantes (57), et malos fures semetipsos (58) convincentes; aptabile esse magis emissioni (59) dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem (60) emissum : et esse Hominem Verbo anteriorem, et hunc esse, qui est super omnia Deus. Et usque hoc quidem, quemadmodum prædiximus, omnes hominum affectiones, et motiones (61) mentis, et

(48) *Addivinantes adversus Deum.* Id est, temere de Deo conjicientes, resque divinas ex humanis male metientes.

(49) *Alterius.* Sic mss. quinque. In Ottobon. *alternius*, forte pro *alternis*, quod postremum præferrem, si auctoritate fulciretur. In aliis *anterius*; sed minus recte. Quemadmodum enim *Deum totum æqualem et sibi similem* hic dicit Irenæus, quod *nec aliud antiquius, nec posterius* habeat in se; sic *unum perseverare*, sive simplicem esse asserit, quod *nec aliud alterius*, id est, nihil diversum *habeat in se.*

(50) *Sequitur emissio.* Al. *sequetur.*

(51) *Generationem prolativi hominum verbi.* Sic cod. Claromont. et Feuard. in marg. edit. an. 1576, melius quam cæteri, *lationem*; quanquam tamen postremam hanc lectionem præfert Billius. Græce, inquit, οἱ τὴν φορὰν τοῦ τῶν ἀνθρώπων λόγου προφορικοῦ ἀναφέρουσιν εἰς τὸν ἄδιον τοῦ Θεοῦ Λόγον.

(52) *Et quæ sunt talia. Alia* in *talia* auctoritate codicis Voss. cui consentit Clarom. recte mutavit Grab., quia mox iterum sequitur : *omnia talia.* Mallem autem pro *et* legeretur *ea*, vel illa conjunctio expungeretur.

(53) *Appellatione.* Sic lego ex editt. Eras., Gallas. et cod. Voss. In Arund. vero Merc. 2, Clarom. et edit. Oxon. minus recte *appellationi*, ut ex sequenti nota patebit.

(54) *Coobaudientur.* Ita Voss., Arund. et Clarom. *Coobaudientur* autem hic positum pro *simul intelligentur*, seu *simul intelligenda venient sensus, et verbum*, etc., unde sensus est : *appellatione enim Dei simul intelligentur*; et hinc liquet legendum esse *appellatione*, non *appellationi.*

(55) *Eam.* Ordo verborum est : *multo ante oportebat quidem, eam quarto loco emitti.* Cave ergo *ante* hic ut præpositionem accipias, quæ *eam* in accusativo regat : accipitur pro *prius.*

(56) *Pugnant.* Al. *impugnant.*

(57) *Vindicantes.* Ita Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in marg. In aliis, *indicantes.*

(58) *Semetipsos. Invicem semetipsos* habet cod. Arund. Porro *semetipsos* hic accipio pro *eos ipsos*, ut et paulo antea, *adversus invicem*, pro *adversus eos*, Valentinianos scilicet. Id enim exigere videtur sensus, et usus interpreti haud infrequens.

(59) *Aptabile esse magis emissioni.* In editis male : *aptabiles esse emissiones.*

(60) *Ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem.* Valentinianæ hypotheseos hoc in capite absurditatem sentientes Valentini discipuli, a magistro desciverunt; a Gnosticisque moniti, Valentinianarum emissionum ordine inverso, *ex Homine Verbum, sed non*, ut Valentinus, *ex Verbo Hominem emissum* voluerunt. Tales fuere Colorbasæi, et alii, de quibus lib. 1.

(61) *Motiones.* Sic recte solus Clarom. cod. In Arund., Merc. 2, et editt. Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *monitiones.* Paulo melius in cod. Voss. Feuard. marg. et edit. Oxon. *notiones.* Sed præferendâ vox *motiones*, qua hactenus usus est Irenæus, ad exprimendas mentis actiones.

generationes intentionum, et emissiones verborum conjicientes verisimiliter, non verisimiliter mentiti sunt adversus Deum. Ea enim quæ accidunt hominibus, et quæcunque patientes ipsi recognoscunt, ad divinam rationem adducentes, apta dicere videntur apud eos, qui ignorant Deum; et per humanas has passiones transducentes eorum sensum (62), genesin et probolen quinto loco Verbo Dei (63) enarrantes, mirabilia mysteria, et inenarrabilia, et alta, a nullo alio cognita (64) dicunt se docere, de quibus et dixerit Dominus: *Quærite et invenietis* [96]; ut quærant scilicet, qui de Bytho et Sige Nus (65), et Alethia processerunt; si sunt ex eis rursus Logos et Zoe, dehinc ex Logo et Zoe, Anthropos et Ecclesia.

133 CAPUT XIV [97].

Valentinum et sequaces a gentilibus doctrinæ suæ principia, mutatis tantum nominibus, accepisse.

1. Multo verisimilius et gratius de universorum genesi dixit unus de veteribus comicis Antiphanes (66) in *Theogonia*. Ille enim de nocte et silentio Chaos emissum dicit, dehinc de Chao et nocte cupidinem, et ex hoc lumen, dehinc reliquam secundum eum primam deorum genesin. Post quos rursus secundam deorum generationem inducit, et mundi fabricationem; dehinc de secundis diis narrat hominum plasmationem. Unde ipsi assumentes sibi fabulam, quasi naturali disputatione commenti sunt, solummodo demutantes eorum nomina, id-

A ipsum autem universorum generationis initium et emissionem ostendentes: pro nocte et silentio, Bythum et Sigen nominantes; pro Chao autem, Nun; et pro cupidine (*per quem*, ait comicus, *reliqua omnia disposita*), hi Verbum attraxerunt; et pro primis ac maximis diis, Æonas formaverunt, et pro secundis diis, eam, quæ est extra Pleroma, Matris ipsorum enarrant dispositionem, secundam ogdoaden vocantes eam; ex qua mundi fabricationem et plasmationem hominum, similiter atque ille, annuntiant (67) inenarrabilia et incognita mysteria solos se dicentes scire: quæ ubique in theatris ab hypocritis splendidissimis (68) vocibus comœdizantur, transferentes in suum argumentum, imo vero hisdem argumentis docentes, tantum im-

B mutantes nomina.

2. Et non solum quæ apud comicos posita sunt, arguuntur quasi propria proferentes; sed etiam quæ apud omnes, qui Deum ignorant et qui dicuntur philosophi, sunt dicta, hæc congregant et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficium (69) subtili eloquio sibi ipsis præparaverunt: novam quidem introducentes doctrinam, propterea quod nunc nova arte substituta (70) sit; veterem autem et inutilem, quoniam quidem de veteribus dogmatibus, ignorantiam et irreligiositatem olentibus, hæc eadem subsuta sunt (71). Thales quidem Milesius universorum generationem et initium aquam dixit esse (72). Idem

[96] Matth. VII, 7. [97] Cap. XIX.

(62) *Transducentes eorum sensum. Passiones* ante *sensum* cum Grabio delevi auctoritate codd. Clarom. et Arund.

(63) *Verbo Dei.* Mallem, *Verbi Dei.*

(64) *Cognita.* Eras., Gallas. et Feuard. *cogitata.*

(65) *Et Sige, Nus.* Ita Clarom.; consentiunt Arund. et Voss., nisi quod forte *et* ante *Nus* præfixum habeant; neque enim deesse monet Grabius. In editt. vero omnibus, *et Sige et Nu.* At lectio nostra cum sequentibus magis cohærere videtur. Sensus vero est: *qui* (pro *quomodo*) *de Bytho et Sige, Nu et Alethia processerunt.*

(66) *Antiphanes.* Quis sit iste Antiphanes, vix dici potest. Plures ejus nominis leguntur poetæ comici; alter Smyrnæus, vel Rhodius, qui teste Suida vixit Olympiade 93 cujusque non semel meminit Athenæus; alter Bergæus, quem memorat Stephanus in *Βέργη*; alter Atheniensis, Panætio junior. Sed nullus eorum memoratur *Theogoniam* scripsisse. Satis verisimilis tamen doctissimi Grabii conjectura, Antiphanem hic citatum, eum esse, cujus Ἀφροδίτης γοναί citantur ab Athenæo p. 487 et 666, quique ab Irenæo de *Theogonia* scripsisse dictus fuerit, non quod forte librum ullum sub hoc titulo vulgaverit, sed quod de *Veneris prosapia* scripserit.

(67) *Ille, annuntiant. Ille*, scilicet Antiphanes, melius legitur in Clarom., Voss. et Merc 2 quam in aliis, *illi.* Pro *annuntiant* autem, *annuntiantes* habent iidem mss.

(68) *Splendidissimis. Et* huic voci male præfixit Feuard.

(69) *Finctum superficium.* Sic mss. omnes, tum nostri, tum Anglic., quoad vocem *finctum*; et quoad *superficium*, saltem Clarom. et Arund. (nam de Voss. et Merc. 2 nec affirmare potest Grabius); quoad

C utramque, margines editt. Eras., Gallas. ac Feuard., nisi quod, pro *finctum* habent, (quod idem est) *fictum.* Sed in textu habent *superficiem*, omittunt vero *finctum*, vel *fictum.* Porro ea vox *superficium*, eo saltem sensu, qui huc quadret, mihi hactenus invisa. Legitur quidem in *Inscriptionibus* Gruteri pag. 138, col. 2, et pag. 608, Inscript. 8; sed ut notat eruditissimus Cangius in *Glossario Latino*, ibi significare videtur, ἐποικοδόμημα. In *Glossario* Cyrilli, *superficium*, ἀνώγεων, ὑπερῷον; sed hæc nihil ad rem nostram faciunt. Perspicuum est enim ex contextu sermonis, *superficium* hic *vestem quamdam exteriorem* significare, eam forte quæ a Græcis ἐπενδύτης, et in vet. Glossario *superaria* dicitur. Nam in *Glossis* Isidori dictis, *superaria, est vestis quæ superinduitur*; inde ab interpr. Irenæi dicta *superficium*, quod cæteris supereminere ac superponeretur. In hac significatione *superficiem* usurpari a Tertulliano lib. *De cultu fem.* cap. 11 et 13,

D existimat Grab. Putem ego, *superficiem* ibi generalius a Tertulliano accipi pro toto corporis habitu exteriori, qui oculis subjicitur. Consulesis loca.

(70) *Substituta.* Cod. Arund. *substructa.*

(71) *Subsuta sunt.* In editt. Eras., Gallas. et Feuard. *subsecuti sunt.* At longe melior lectio, *subsuta sunt*, quam ex cod. Voss. expressit Grab. quæque cum præcedentibus optime cohæret: *quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes.* In cod. Clarom. scriptum quidem fuit, *subsuta*, sed additus postea apex supra primum *u*. Unde videtur emendatoris consilium fuisse, ut legeretur *sumbta*, seu *sumpta* (non infrequenter enim in hoc ms. *b* scribitur pro *p*): quæ lectio et ipsa bona est, et cum antecedentibus congruit. Quare utrumvis legas, *subsuta*, an *sumpta*, bene legas.

(72) *Aquam dixit esse.* Genuinam hanc lectionem

autem est dicere aquam, et Bythum. Homerus autem poeta Oceanum deorum genesin, et matrem Thetin dogmatizavit : quæ quidem hi in Bythum et Sigen traqstulerunt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subjecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesin, ex quo immensos mundos constare ait; et hoc autem in Bythum et in Æonas ipsorum transfiguraverunt. Anaxagoras autem, qui et Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus e cœlo in terram seminibus : quod et hi ipsi in Matris suæ transtulerunt semina, et esse hoc semen seipsos : statim confitentes apud eos, qui sensum habent, et ipsos esse quæ sunt (73) Anaxagoræ irreligiosi semina.

3. Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes, sibimetipsis aptaverunt, cum illi primum multum sermonem fecerint de vacuo et de atomis; quorum alterum quidem quid esse (74) vocaverunt; alterum vero, quod (75) non est appellaverunt : quemadmodum et hi esse quidem illa, quæ sunt intra Pleroma, vocant, quemadmodum illi atomos; non esse autem hæc, quæ sunt extra Pleroma, quemadmodum illi vacuum. Semetipsos ergo in hoc mundo, cum sint extra Pleroma, in locum qui non est, deputaverunt. Quod autem dicunt imagines esse hæc eorum quæ sunt, rursus manifestissime Democriti et Platonis sententiam edisserunt. Democritus enim primus ait, multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum. Plato vero rursus materiam dicit, et exemplum, et Deum (76); quos isti sequentes, figuras illius et exemplum (77), imagines eorum, quæ sunt sursum, vocaverunt, per demutationem nominis semetipsos inventores **134** et factores hujusmodi imaginariæ fictionis gloriantes.

4. Et hoc autem quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt; ut videlicet datur intelligi, et ipsi a Matre sua inspirati. Quod autem ex necessitate unumquodque in illa secedit, ex quibus et factum esse dicunt, et hujus necessitatis servum esse Deum, ita ut non possit mortali immortalitatem addere, vel corruptibili incorruptelam donare, sed secedere unumquemque in similem naturæ suæ substantiam; et hi qui ex porticu Stoici appellantur, et universi quotquot Deum ignorant, poetæ et conscriptores affirmant. Qui eamdem habentes infidelitatem, spiritalibus quidem suam regionem attribuerunt, eam quæ est intra Pleroma; animalibus autem, medietatis : corporalibus autem, quod choicum; et præter hæc nihil posse Deum, sed unumquemque prædictorum ad ea, quæ sunt ejusdem substantiæ, secedere affirmant.

5. Quod autem Salvatorem ex omnibus factum esse Æonibus dicant, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, non extra Hesiodi Pandoram novum aliquid afferunt. Quæ enim ille ait de illa, hæc hi de Salvatore insinuant, Pandoron introducentes eum, quasi unusquisque Æonum, quod haberet optimum, donaverit ei. Ipsam autem eduliorum, et reliquarum operationum indifferentem sententiam, et quod putent a nemine (78) in totum posse coinquinari propter generositatem (79), licet quodcunque (80) manducent vel operentur, a Cynicis possederunt, cum sint cum eis ejusdem testamenti (81). Et minutiloquium (82), et subtilitatem (83) circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur.

6. Quod autem velint in numeros transferre universum hoc, a Pythagoricis acceperunt. Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt (84),

solus suppeditat cod. Clarom., in aliis omnibus cum editt. tum mss. corrupte, *aquam dixisse*.

(73) *Quæ sunt*. Clarom. *qui sunt*.

(74) *Quid esse*. Sic Eras., Gallas., Feuard. edit. 1576, et codd. Clarom. Arund. et Merc. 2. In altera Feuard. edit. Colon. et in Oxon. *quid esset;* male : nam præterquam quod constructionis ordo sic legi non sinit, mox sequitur : *hi esse quidem illa... vocant .. non esse autem hæc*, etc.

(75) *Quod*. Edit. *hoc quod*.

(76) *Materiam... et exemplum et Deum*. Hæc tria sunt Platonis principia omnibus nota, de quibus fuse Dissert. I diximus.

(77) *Figuras illius et exemplum*. Græce, ut probe notat Grab., ἰδέας αὐτοῦ καὶ παράδειγμα.

(78) *A nemine*. Græce ὑπ' οὐδενός, quod vertendum erat, *a nullo*, id est *nulla re*.

(79) *Propter generositatem*. Græce διὰ τὴν εὐγένειαν, id est, propter generis splendorem; id enim in Gloss. vet. significant εὐγένεια et *generositas*. Sic fere generositatem accipit Tertull. lib. IV *contra Marc.*, c. 5, ubi Ecclesias ab apostolis fundatas esse probans : *Sic*, inquit, *et cæterarum* (Ecclesiarum) *generositas recognoscitur*. Ubi *generositas* pro *origine* usurpatur, ut ante me observavit Grab. Vide et lib. *De carne Christi* c. 9. Porro *generositatem* suam jactabant Valentiniani, quia ex angelico semine progenitos esse se, et semina electionis gloriabantur.

(80) *Quodcunque*. Al. *quodque*.

(81) *Cum sint ejusdem testamenti*. Vertendum erat, *cum sint ejusdem societatis, sodalitii, fœderis*. Vox enim Græca, διαθήκη, qua hic usus est Irenæus, in singulari accipitur pro συνωμοσία, *conjuratione, sodalitio* : διαθῆκαι vero in plurali pro *testamento*, inquit Hesychius in *Lexico*. Quin et ea voce, *fœdus*, *pactum* (quod eodem redit) interdum significari, vel ipsa vulgata Lexica docent, et Scripturæ sacræ usus.

(82) *Minutiloquium*. Vetus Feuardent. cod. Ottob. et Voss. *multiloquium*.

(83) *Subtilitatem*. Alii minus bene, *sublimitatem*.

(84) *Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt*, etc. Hæc eadem ante Irenæum Plutarchus dixit lib. I *De placitis philosoph.* c. 3. Verba referre non pigebit; ex iis enim, Irenæi sententiæ paulo obscuriori, lux accedet. Πυθαγόρας Μνησάρχου, Σάμιος, ὁ πρῶτος φιλοσοφίαν τούτῳ τῷ ῥήματι προσαγορεύσας, ἀρχὰς τοὺς ἀριθμους καὶ τὰς συμμετρίας τὰς ἐν τούτοις, ἃς καὶ ἁρμονίας καλεῖ, τὰ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετα στοιχεῖα, καλούμενα δὲ γεωμετρικά. Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Σπεύδει δὲ αὐτῷ τῶν ἀρχῶν, ἡ μὲν

et initium ipsorum (85) parem et imparem, ex quibus et ea quæ sensibilia et insensata sunt, subjecerunt. Et altera quidem substitutionis initia esse; altera autem sensationis et substantiæ; ex quibus primis (86) omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuam de æramento et de formatione. Hoc autem ii his qui sunt extra Pleroma aptaverunt. Sensationis autem initia dixerunt (87), in quem sensus intelligens est ejus quod primum assumptum est; quærit quoadusque defatigata ad unum et indivisibile concurrat. Et esse omnium initium, et substantiam universæ generationis Hen, id est *unum*;

ἐπὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον καὶ εἰδικὸν, ὅπερ ἐστὶ νοῦς ὁ Θεὸς, ἡ δὲ ἐπὶ τὸ παθητικόν τε καὶ ὑλικὸν, ὅπερ ἐστὶν ὁ ὁρατὸς κόσμος. *Pythagoras Mnesarchi filius, Samius, is qui primus philosophi nomen usurpavit, rerum principia censuit esse numeros, eorumque inter se proportiones, quas et harmonias vocat, et ex utrisque composita elementa quæ geometrica dicuntur. Rursus unitatem et indefinitum binarium in principiis ponit. Tendunt autem principia ejus, alterum ad causam effectricem et formalem, quæ mens est, Deus; alterum ad patibilem et materialem, quæ est mundus hic aspectabilis.* Ex quibus haud obscure colligitur, totum istud Pythagoricorum numerorum mysterium in verbis hæsisse, re eamdem fuisse cum cæteris philosophis, de rerum naturalium principiis, sententiam. Quod enim hi *materiam et formam* dicebant, illi *numeros, numerorumque proportionem et concentum*, seu *unitatem et binarium* vocabant; per *numeros*, et *binarium*, materiam; per *unitatem, numerorumque proportionem*, formam, seu, quod idem est, materiam certo partium numero, certo ordine et mensura distinctam, ac dispositam, certoque motu agitatam, designantes. Rem totam, si quid dubii adhuc supersit, explicat Simplicius *ad Phys.* lib. 1: Εἰ δὲ τὸ εἶδος ἓν, τὴν δὲ ὕλην δύο, κατὰ τὸ Πυθαγόρειον ἔθος, διὰ τῶν ἀριθμῶν σημαίνων πράγματα, εἰκότως ἓν μὲν τὸ εἶδος ἔλεγεν, ὡς ὁρίζον ὅπερ ἂν καταλάβῃ, καὶ περατοῦν· δύο δὲ τὴν ὕλην, ὡς ἀόριστον, καὶ ὄγκου καὶ διαιρέσεως αἰτίαν. *Si autem formam unum, materiam vero duo, more Pythagorico res significans, merito unum quidem formam dixit, ut quæ finiat, terminetque quod comprehenderit; duo autem materiam, ut indefinitam, et quæ tumoris causa sit, et divisionis.* Clara sunt hæc. Binarius materia est, quia quemadmodum binarius jam dividi potest, et multitudinem facere; sic et materiæ dividi et extendi proprium est. Indefinitum autem binarium appellant, quod, inquit Themistius lib. 1 *De anima, terminum proprium non habeat, sed ab unitate terminum uniuscujusque speciei accipiat.* Unum vero forma est, quia sicut unitas numerum finit terminatque, sic et forma materiam definit, et ad certam quamdam speciem determinat. Formam etiam, et Deum et mentem appellabant, quod sicuti Deus rebus universis, mens corpori quod regit; sic et forma materiæ motum, efficientiam et vitam inspirat. Hæc ad explicationem difficilis Irenæi loci, omissis, non tamen spretis, Grabii notis, præmittere operæ pretium duxi. Jam planus evadit, ex dictis, Irenæi sensus. Primo generatim asserit, Pythagoreos rerum omnium principium in numeris reposuisse, quod verum est; tum id accuratius explicans subjungit, *initium ipsorum* esse *parem et imparem*, id est omnium principium esse binarium numerum (qui par est), seu materiam; et unitatem, imparem scilicet numerum, seu formam; ex quibus cum *sensibilia*, tum *insensata*, id est sensu tum prædita, tum destituta constitui volunt. Hic enim *sensibilia* pro *sensu prædita*, nec ita jam semel, posuit interpres. Tum pergit Irenæus:

A ex hoc autem dyadem, et tetradem, **135** et pentadem, et reliquorum multifariam generationem. Hæc hi ad verbum de Plenitudine suorum (88) et Bytho dicunt; unde etiam et eas quæ sunt de uno, conjugationes adnituntur introducere, quæ Marcus velut sua jactans, velut novius aliquid visus est præter reliquos adinvenisse; Pythagoræ quaternationem, velut genesin et matrem (89) omnium enarrans.

7. Dicemus autem adversus eos: utrumne hi omnes, qui prædicti sunt, cum quibus eadem dicentes arguimini, cognoverunt veritatem, aut non

Et altera quidem substitutionis initia esse, altera autem sensationis et substantiæ. Græce, ni fallor, καὶ τὰ μὲν ὑποκαταστάσεως ἀρχὰς εἶναι, τὰ δὲ νοήσεως, καὶ οὐσίας. Quasi diceret: *Et altera quidem principia materialia esse, altera formalia.* Nempe materiam ὑποκατάστασιν, *substitutionem*, vocat, quia formis omnibus substituitur seu subjicitur, omnes excipiens, omnium subjectum; formam vero νόησιν et οὐσίαν, ex Pythagoreorum mente, qui formam νοῦν et οὐσίαν passim nuncupabant. Hancque nostram explicationem confirmant, quæ subdit Irenæus: *Ex quibus primis omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuam de æramento et de formatione.* Ex materia siquidem et forma, tanquam *primis* principiis *perfecta omnia* dicebant Pythagorici. Et in exemplo allato, quo mentem explicat Irenæus, statuæ materia *æramentum* est; utpote quod *formationi*, vel formæ substituatur, id est subjiciatur.

(85) *Initium ipsorum.* In edit. Feuard. perperam *initio.*

(86) *Primis.* Alias male, *prima.*

(87) *Sensationis autem initia dixerunt*, etc. Locum hunc mutilum esse, et quidpiam e textu excidisse puto: nec enim hæc quæ supersunt, cohærere videntur vel secum invicem, vel cum præcedentibus et subsequentibus. Sic corrigendum censet Grabius: *sensationis autem initia dixerunt, in quantum*, Græce ἐφ' ὅσον (pro *in quem*; nam utraque vox eodem fere modo abbreviata in quibusdam mss. occurrit), *sensus intelligens* (omisso *est*, Græce διάνοια συνιεῖσα) *ejus quod primum assumptum est, quærit quoad usque defatigatus* (pro *defatigata*) *ad unum et indivisibile concurrat.* Sic ille. Sed hæc explicatio textus tenebras non omnino dispellit. Sic igitur locum perobscurum explicari utcunque posse putem. Nempe rationem affert Irenæus, cur formam *sensationis initium* dixerint Pythagorei. Quia, inquit, sensus, seu mens rei cujuspiam naturam investigare sollicita, *intelligens id quod primum assumptum est*, materiam scilicet, quæ tum primum exploranti sese offert, non illic tamen conquiescit; cum enim materia sit vagum quid et omnino incertum, ea proinde cognita nulla res distincte cognoscitur, aut ad genus aliquod definitum revocari potest. Rursus igitur mens *quærit*, ac singulas, quæ materiæ insunt, proprietates, affectiones et qualitates penitius inspicit, donec tandem accuratiori examine veluti *defatigata ad unum et indivisibile*, formam nimirum, *concurrat*, seu deveniat. Formam itaque ex Pythagoreorum mente, *sensationis initium* dici vult, quia primarium ac præcipuum mentis, compositi cujuspiam naturam et partes investigantis objectum, ac ejusdem inquisitionum et actionum finis et terminus est. Loci hujus ambages resolvat melius qui possit.

(88) *Plenitudine suorum.* Græce Πληρώματος ἑαυτῶν, quod vertendum erat, *Pleromate suo.*

(89) *Matrem.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et edit. Oxon. In cæteris, *patrem.*

cognoverunt? Et si quidem cognoverunt, superflua est Salvatoris in hunc mundum descensio. Utquid enim descendebat? Nunquid ut eam, quæ cognoscebatur veritas, in agnitionem adduceret his, qui cognoscunt eam, hominibus (90)? Si autem non cognoverunt, quemadmodum eadem cum his, qui veritatem non cognoscebant, dicentes, solos vosmetipsos eam, quæ est super omnia cognitio, habere gloriamini, quam etiam, qui ignorant Deum, habent? Secundum antiphrasin ergo, veritatis ignorantiam, agnitionem vocant : et bene Paulus ait[98], *vocum {novitates* (91) *falsæ agnitionis* (92). Vere enim falsa agnitio ipsorum inventa est. Si autem impudenter agentes super hæc dicent, homines quidem non cognovisse veritatem, Matrem autem ipsorum, [vel] semen paternale (93) per tales homines, quemadmodum et per prophetas, enuntiasse mysteria veritatis, ignorante Demiurgo : primo quidem non talia erant (94), quæ sunt prædicta, ut non a quolibet intelligantur : etenim ipsi homines sciebant, quæ dicebant, et discipuli ipsorum, et horum successores. Post deinde, vel Mater, vel semen, si (95) cognoscebant et enarrabant ea quæ erant veritatis; veritas autem Pater : Salvator ergo, secundum eos, erit mentitus, dicens : *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius*[99]. Si enim cognitus est vel a Matre, vel a semine ejus; solutum est illud, quod *nemo cognovit Patrem, nisi Filius*; nisi si semen ipsorum, vel Matrem *neminem* esse dicunt.

8. Et usque hoc quidem per humanas affectiones, et per id quod similia dicant multis ignorantibus Deum, verisimiliter visi sunt abstrahere quosdam; attrahentes per ea quæ assueti sunt, in eum qui est de omnibus sermonem, Verbi Dei genesin exponentes, et Vitæ, adhuc etiam Sensus (96), et Dei emissiones obstetricantes. Quæ autem ex his non verisimiliter et sine ostensione, omnia ex omnibus mentiti sunt. Quemadmodum qui assuetas escas, et ut illiciant, præmittunt, uti capiant aliquod animal, sensim blandientes eis per assueta pabula, quousque accipiant; sumentes autem ea captiva, alligant amarissime, et ducunt per vim abstrahentes quocunque ipsi voluerint; sic autem et hi paulatim mansueti dissuadentes (97) per pithanologiam (98) assumere prædictam emissionem, inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species; ex Logo quidem et Zoe decem dicentes Æonas (99) emissos, de Anthropo autem et Ecclesia, duodecim : et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem; nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit (1), credi volunt, ex Logo et Zoe, Æonis exsistentibus (2), emissum esse Bythium et Mixin, Insenescibilem (3) et Unitionem, Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum (4), Monogenem et Macariam. De Anthropo autem et Ecclesia, similiter Æonis exsistentibus, emissum esse Paracletum et Pistin, Patricon et Elpida, Metricon et Agapen, Ænon (5) et Synesin; Ecclesiasticum et Macarioteta, Theleton et Sophiam.

9. Hujus autem Sophiæ passiones, et errorem, et quemadmodum periclitata est perire propter inquisitionem Patris, quemadmodum dicunt, et extra Pleroma operositatem (6), et ex quali labe mundi fabricatorem emissum docent, in eo, qui est ante hunc, libro sententias hæreticorum enarrantes (7), cum omni diligentia exposuimus : Chri-

[98] I Tim. VI, 20. [99] Matth. XI, 27.

(90) *Hominibus. In omnibus hominibus* legitur in editt. Eras., Gallas. et Feuard. Sed *omnibus* nullis exstat in mss., *in* vero deest in Clarom. et Voss. quos sequi placuit.

(91) *Vocum novitates.* Vel scripsit Irenæus, vel saltem legit interpres καινοφωνίας. Sic etiam legit Chrysostomus, saltem in II ad Timoth. c. XVI, et omnes fere Latini cum vulgato Novi Test. interprete scribunt, *vocum novitates.* At Græcus Novi Test. textus hodiernus habet, κενοφωνίας.

(92) *Falsæ agnitionis.* In Græco N. Test. textu habetur, ψευδωνύμου, non ψευδοῦς. Sed Irenæus modo *falsam agnitionem*, modo *falso cognominatam agnitionem*, vel *falsi nominis scientiam* scribit.

(93) *Semen paternale. Vel* ante *semen* ponendum esse, contextus orationis demonstrat. Idque confirmat, quod mox sequitur, *vel mater, vel semen.*

(94) *Erant.* Sic cod. Clarom. melius quam alii omnes, *enarrant.*

(95) *Si.* Alii, *sic.*

(96) *Sensus.* Græce, Νόος.

(97) *Paulatim mansueti dissuadentes.* Hic per imperitiam scribarum male legentium corruptus est textus. Legendum : *paulatim assuetis his suadentes;* id est *paulatim per assueta suadentes.* Hoc ipsum enim est quod superius dixerat : *attrahentes per ea, quæ assueti sunt;* et postea : *blandientes per assueta pabula.*

(98) *Per pithanologiam.* Id est, per sermonem quadam vi alliciendi et suadendi pollentem.

(99) *Decem dicentes Æonas. Decem* recte addidit Grab. auctoritate cod. Voss.

(1) *Frustra autem et prout evenit.* Græce, ait Billius, εἰκῇ δὲ καὶ ὡς ἔτυχε. Loquendi formula huic auctori frequens, pro *frustra et temere.*

(2) *Æonis exsistentibus.* Pro *Æonibus exsistentibus.*

(3) *Insenescibilem.* Eras. et Gallas. perperam, *innascibilem;* nec melius mss. omnes, *insensibilem.* Genuina lectio est quam Feuard. ex solius Fronton. Ducæi judicio resposuit; nam lib. I, c. 1, ubi istorum Æonum Græca nomina referuntur, scribitur, *Ageratos et Henosis.*

(4) *Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum.* Ex lib. I, cap. 1. Græca nomina sunt, *Autophyes et Hedone, Acinetos et Syncrasis.*

(5) *Ænon.* Billii judicio *Ainon* hic reposuit Feuardent. pro *Ænon.* Hunc secutus est Grabius, cum tamen uterque lib. I, c. 1, scripserit *Ænos,* non *Ainos.* Cum igitur in omnibus aliis codd. tum hic, tum cap. 1, cit. legatur *Ænos,* et Latini plerumque diphthongum Græcam αι, per æ exprimant, a vulgata codd. omnium lectione recedere superfluum duxi.

(6) *Operositatem.* Græce πραγματείαν.

(7) *Enarrantes.* Eras., Gallas. et Feuard. *enarratas.*

stum autem, quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Sotera ; aut (8) ex his, qui in labe facti sunt (9), Æonibus habuisse substantiam. **136** Necessarie autem nunc nominum istorum meminimus, ut ex istis sit manifestum absurdum eorum mendacium, et confusio (10) fictæ nominationis. Ipsi autem detrahunt Æonibus suis hujusmodi appellationibus multis ; ethnicis verisimilia et credibilia apponentibus nomina his, qui vocantur duodecim dii ipsorum (11), quos et ipsos imagines duodecim Æonibus esse volunt ; imaginibus multo decentiora, et magis potentia, per etymologiam ad intentionem divinitatis adducere nomina habentibus (12).

CAPUT XV [1].

Emissionum rationem nullam afferri posse.

1. Revertamur autem nos ad prædictam emissionum quæstionem. Et primo quidem dicant nobis causam hujusmodi emissionis Æonum, ut nihil tangant eorum quæ sunt conditionis. Non enim illa (13) propter conditionem dicunt facta, sed conditionem propter illa ; et non illa (14) horum imagines, sed hæc illorum esse dicunt. Quemadmodum igitur imaginum causam reddunt dicentes, mensem quidem triginta habere dies propter triginta Æonas, et diem duodecim horas, et annum duodecim menses, propter duodecim Æonas, quæ sunt intra Pleroma, et quæcunque talia delirant ; nunc dicant nobis causam istam Æonum emissionis, quid quia (15) facta est talis : propter quid autem prima et archegonos omnium octonatio emissa est, et non quinio, vel trinitas, aut septenatio, aut aliquid eorum, quæ in alterum numerum confluuntur ? Et quid quia ex Logo et Zoe decem emissi sunt Æones, et non plures aut minus : et rursus ex Anthropo et Ecclesia duodecim, cum possent et hæc, aut plus (16), aut minus fieri ?

2. Universum quoque Pleroma, quid utique tripartitum est in octonationem, et decadem, et duodecadem : et non alterum quemdam, præter hos, numerum ? Et divisio autem ipsa, quid utique in tres, et non in quatuor, vel quinque, vel sex, vel in alterum quemdam facta est numerum nihil tangentes (17), eorum numerorum, qui sunt conditionis (antiquiora enim illa his dicunt, et oportet ea (18) propriam habere rationem, eam quæ est ante constitutionem, sed non eam quæ est secundum constitutionem), consentientes ad consonationem (19).

3. Quam quidem nos de conditione enuntiantes, aptabilia dicimus (apta est enim hæc rhythmizatio (20) his quæ facta sunt) huic rhythmizationi ; illos autem propriam causam de his, quæ anteriora sunt, et a semetipsis perfecta, non habentes enuntiare, in summam aporiam incidere necesse est. Quæ enim nos de constitutione velut ignorantes interrogant, ipsi de Pleromate econtrario interrogati, vel humanas affectiones enarrabunt, vel in eum descendent sermonem, qui est erga consonantiam (21) quæ est in creatura, improprie re-

[1] Cap. XX.

(8) *Aut.* Sic editt. Eras. et Gallas. melius quam reliqui codd. *autem.*

(9) *Ex his, qui in labe facti sunt,* etc. Hæc ad Christum superiorem, eum quem a Nu, seu Monogene, una cum Spiritu sancto emissum legimus lib. I, c. 2, referri non possunt ; neque enim ille *ex his qui in labe facti sunt Æonibus habuisse substantiam dici potest :* utpote qui ortum ducat a Monogene solo, qui labis particeps nusquam exstitit. Frustraque Grabius contrarium probare nititur ex iis cap. 1 verbis : *quæ* (passio qua laboravit Sophia) *exorsa fuerat in iis, quæ sunt erga Nun et Alethiam ; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam.* Hæc enim illud duntaxat probant, *passionem* in iis, quos genuit Nus Æonibus, sed non in ipso Nu initium habuisse. Quod ex hujus lib. II, cap. 16, n. 7, evidenter confirmatur, ubi conceptis verbis asseritur, passionem *a Logo cœpisse.* Itaque de solo Christo inferiori hic sermo est, quem duplici nomine et *Christi et Soteris* designat Irenæus ; quique *ex his qui in Labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam* dicitur, quod ab omnibus Æonibus simul conspirantibus editus fuerit, ab iis etiam proinde quos labes infecerat, id est Logo, cæterisque inferioribus. Hanc ergo periodum sic construas et explices velim : *Christum autem* (suppie, *cum omni diligentia exposuimus*) *quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Sotera ; aut ex his qui in labe,* etc. Id est : De Christo etiam diligenter egimus, quem veluti cæterorum Æonum nepotem, aut cæteris Æonibus juniorem esse dicunt, et Sotera vocant ; aut ex his qui in labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam asserunt.

(10) *Confusio.* In codd. Clarom. et Voss. *confessio,* quam lectionem Grabio sequi placuit, sed minus recte. Vox enim *confusio* magis quadrat ad præcedens *mendacium,* et ad id quod mox sequitur : *ipsi autem detrahunt Æonibus suis hujusmodi appellationibus multis,* etc.

(11) *Duodecim dii ipsorum.* Ii scilicet, qui *dii majorum gentium,* vel *Consentes* appellantur.

(12) *Habentibus. Habere* pro *posse,* Græcorum more hic et alibi sæpe usurpat interpres.

(13) *Non enim illa.* Scilicet, quæ ad emissionem Æonum spectant.

(14) *Non illa.* Sic editt. Eras. et Gallas. In mss. vero *illam ;* quam pravam lectionem secuti sunt Feuard. et Grab.

(15) *Quid quia.* Græce τί ὅτι, *quamobrem, cur?*

(16) *Aut plus.* Sic Clarom. et Voss. Al. *aut plura.*

(17) *Numerum nihil tangentes,* etc. Sensus est : *quid utique divisio facta est in tres, et non in quatuor, vel quinque,* etc., *nihil tangentes,* id est, *solutos ab iis numeris, qui in rebus creatis observantur tam perfecte consonare cum supernis illis numeris?*

(18) *Dicunt, et oportet ea. Habere* ante *dicunt,* et *cum* ante *ea* nullis in mss. comparent, et sensum prorsus pervertunt. Hæc autem, quæ parenthesi includuntur, sic explico : *Cum rebus antiquior sit emissionum ordo et numerus, oportet eos propriam a semetipsis habere causam ; non quæ a specierum inferne creaturarum constitutione repetatur, sed quæ hac prior et antiquior sit.*

(19) *Consonationem.* Græce ἁρμονίαν.

(20) *Rhythmizatio.* Id est *concinnus ordo, apta dispositio.*

(21) *Erga consonantiam.* In aliis perperam, *extra.*

spondentes de secundis, et non secundum eos de primis. Non enim de ea quæ est secundum creaturam consonantia, nec de humanis affectionibus interrogamus eos; sed quia utique Pleroma ipsorum, cujus imaginem creaturam esse dicunt, octiforme, et deciforme, et duodeciforme est, vane et improvide Pleroma ejusmodi figuræ effecisse Patrem ipsorum fatebuntur, et deformitatem circumdabunt Patri, si irrationabiliter aliquid fecit. Aut rursus si secundum providentiam Patris dicent sic emissum Pleroma, propter creaturam, uti bene rhythmizati ipsam essentiam (22); jam non propter se factum erit Pleroma, sed propter eam, quæ secundum similitudinem ipsius futura esset imago: (quemadmodum quæ de luto est, non propter semetipsam figuratur statua; sed propter eam quæ ex æramento, vel auro, vel argento habet fieri) et honoratior creatura erit quam Pleroma, si propter illam illa emissa sunt (23).

137 CAPUT XVI [1].

Vel mundi conditorem a seipso rerum creandarum imagines accepisse, vel Pleroma ad alterius cujuspiam dispositionis superioris imaginem factum esse; illam vero ad alias, et sic in infinitum.

1. Si autem nulli eorum assentire voluerint, quoniam convincentur a nobis, non habentes reddere causam talis emissionis Pleromatis ipsorum, cogentur concludi, uti confiteantur supra, Pleroma alteram quamdam esse dispositionem magis spiritalem et magis dominantem, secundum quam deformatum (24) est Pleroma ipsorum. Si enim Demiurgus non a semetipso figurationem creaturæ fabricavit talem, sed secundum illorum, quæ sursum erant, figuram; Bythus ipsorum, qui utique hujusmodi figurationis perfecit esse Pleroma, vel a quo figuram eorum quæ ante ipsum facta sunt, accepit? Oportet enim vel in eo Deo qui fecerit mundum, perseverare sententiam, quoniam sua potestate, et a semetipso accepit exemplum mundi fabricationis: vel si motus quis ab hoc fuerit, semper quærendi necessitas erit, unde ei, qui super eum est, figuratio eorum quæ facta sunt, quis et numerus emissionum, et substantia ipsius exempli? Si autem licuit Bytho a semetipso talem figurationem Pleromatis perficere, quid utique Demiurgo non licuit a semetipso mundum talem (25) fecisse? Rursum igitur si illorum imago conditio est, quid prohibet illa eorum, quæ super ea sunt, imagines esse dicere, et quæ super ea sunt, rursus aliorum; et in immensas imagines imaginum excidere (26)?

2. Sicut passus est Basilides (27), cum minime attigisset veritatem, et putans per immensam successionem eorum, quæ ex invicem facta sunt, effugere talem aporiam; quando (28) CCCLXV cœlos per successionem et similitudinem ab invicem factos enuntiavit, et horum ostensionem esse numerum anni dierum, quemadmodum prædiximus: et super hos Virtutem, quam et Innominabilem vocant, et hujus dispositionem: et nec sic quidem effugit talem aporiam. Interrogatus enim unde cœlo ei, qui est super omnes, ex quo reliquos per successionem factos vult, figurationis imago? Ab ea dispositione, dicet, quæ est secundum Innominabilem. Et aut Innominabilem a semetipso fecisse dicet eam; vel alteram quamdam super hunc (29) potestatem esse consentire necesse habebit, ex qua accepit Innominabilis ejus tantam eorum, quæ sunt secundum eum, figurationem.

3. Quanto igitur tutius et diligentius, quod est verum statim initio confiteri, quoniam fabricator Deus hic, qui mundum fecit, solus est Deus, et non est alius Deus præter eum; ipse a semetipso exemplum et figurationem eorum quæ facta sunt, accipiens: quam post tantam irreligiositatem et circuitum defessos, cogi aliquando in aliquo uno statuere sensum (30), et ex eo figurationem factorum (31) confiteri?

4. [2] Etenim hoc quod imputant (32) nobis qui sunt a Valentino, in ea quæ est deorsum hebdomade dicentes nos remanere, quasi non attollentes in altum mentem, neque quæ sursum sunt sentientes, quoniam portentiloquium ipsorum non recipimus; hoc idem ipsum qui a Basilide sunt, his imputant, quasi his adhuc circa ea quæ deorsum sunt volutantibus usque ad primam et secundam octonationem, et post triginta Æonas indocte putare eos statim invenisse eum, qui super omnia est, Patrem, non investigantes sensu in id quod est super CCCLXV cœlos Pleroma, quæ est supra qua-

[1] Cap. XXI. [2] Cap. XXII.

Porro *erga consonantiam*, Græce περὶ ἁρμονίαν, scripsit interpres, pro *circa consonantiam*, vel *de consonantia*; nec ita semel.

(22) *Uti bene rhythmizati ipsam essentiam.* In Clarom. sic legitur hoc comma: *uti bene rhythmizati ipsa esset jam.* Unde suspicio subit, legendum forte: *uti bene rhythmizata esset*, scilicet *creatura*. Quidquid sit, rhythmizati in activa significatione, pro *disponentis*, vel *ordinantis* accipe, et ad *Patris* refer.

(23) *Propter illam illa emissa sunt.* Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. perperam omnino, et repugnante sensu: *propter illud illa emissa est.*

(24) *Deformatum. Deformare* pro *formare* passim accipit interpes.

(25) *Mundum talem.* Ita Clarom., Voss. et edit. Oxon. In aliis deest *talem.*

(26) *Excidere.* Al. *excedere.*

(27) *Sicut passus est Basilides.* Hoc, ait Billius, Græcum sermonem prorsus redolet. Nam quod Græci dicunt, ὅπερ ἔπαθεν ὁ Βασιλείδης, Latino modo dicendum fuerat: *quod Basilidi accidit.*

(28) *Quando.* Al. *quoniam.*

(29) *Super hunc.* Sic Clarom., al. *super hanc.*

(30) *Statuere sensum.* Græce, inquit Billius, ἐρείδειν τὸν νοῦν, id est *mentem figere.*

(31) *Figurationem factorum.* Sic Clarom. cod. In Feuard., Voss., Arundel., Merc. 2, et edit Oxon. recte quidem legitur *figurationem*, sed male *factorem.* In editt. Eras., Gallas. et Feuard. pejus *figuratione factorem.*

(32) *Imputant.* Græce, ait Billius, ὀνειδίζουσι, vel ἐγκαλοῦσι, id est *exprobrant*, vel *accusant.*

draginta quinque ogdoadas (33). Et illis iterum juste quis imputabit, fingens quatuor millia et CCC et LXXX cœlos, vel Æonas; quoniam hi dies anni tantas horas habent. Si autem quis et noctium apponat, duplicans prædictas horas, magnam multitudinem octonationum et innumerabilem quamdam Æonum operositatem putans adinvenisse, adversus eum qui est super omnia Pater, omnium semetipsum perfectiorem (34) suspicans, eadem omnibus imputabit: quoniam non sufficiant in altitudinem ejus quæ ab ipso dicebatur multitudo cœlorum, vel Æonum; sed deficientes vel in ea quæ sunt deorsum, vel in medietatem (35) perseverant.

138 CAPUT XVII.

Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualiscunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsumque Nun, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesi, ignorantiæ labe maculari.

1. Ejus igitur, quæ est secundum Pleroma ipsorum, dispositionis, et maxime ejus, quæ est secundum primam ogdoadem, tantas contradictiones et aporias habentes (36), inspiciamus et reliqua; propter illorum insensationem et nos de his quæ non sunt quærentes; necessarie autem et hoc facientes, quoniam hujus rei credita est nobis procuratio, et qui velimus (37)omnes homines ad agnitionem veritatis venire: et quoniam tu ipse postulaveris (38) accipere a nobis multas et universas eversionis eorum occasiones.

2. Quæritur igitur, quemadmodum emissi sunt reliqui Æones? Utrum uniti ei qui emiserit, quemadmodum a sole radii, an efficabiliter (39) et partiliter (40), uti sit unusquisque eorum separatim, et suam figurationem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germinationem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum ejusdem substantiæ exsistebant his (41) qui se emiserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut ejusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero juniores essent? Et utrum simplices quidem (42) et uniformes, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt; an compositi et differentes, dissimiles membris suis?

3. Sed si quidem efficabiliter et secundum suam genesin unusquisque illorum emissus est secundum hominum similitudinem; vel generationes Patris erunt ejusdem substantiæ ei et similes generatori; vel si (43) dissimiles parebunt, ex altera quadam substantia confiteri eos esse necesse est. Et si quidem Patris generationes similes emissori, impassibilia perseverabunt ea quæ emissa sunt, quemadmodum et is qui emisit illa; si autem ex altera quadam substantia, quæ est capax passionum, unde hæc dissimilis substantia intra illud, quod est incorruptelæ, Pleroma? Adhuc etiam secundum hanc rationem unusquisque eorum separatim divisus ab altero intelligetur, quemadmodum homines (44), non admistus, nec unitus alter altero, sed in figuratione discreta, et circumscriptione definita, et magnitudinis quantitate unusquisque ipsorum deformatus; quæ propria corporis sunt, et non spiritus. Jam igitur non spiritale Pleroma esse dicant, nec semetipsos spiritales; siquidem, velut homines, Æones ipsorum epulantes sedent apud Patrem, et ipsum tali figuratione exsistentem quemadmodum delegunt eum qui ab eo emissi (45) sunt.

4. [a] Si autem, velut a lumine lumina accensa,

[a] Cap. XXIII.

(33) *Quæ est .... ogdoadas.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2, et Grab., cæteri *ogdoades*. Sed pro *quæ est* legendum putat Grabius, *quod est, scilicet Pleroma*. Ego vero servata voce *quæ*, legerem *ogdoas*, pro *ogdoadas*. Forte *ogdoadas* posuerit interpres, pro *ogdoas*, quasi alterutram vocem adhibere promiscuum foret. Nam supra cap. 12, n. 5, pro *prima et principalis ogdoas*, cod. Clarom. habet, *prima et principalis ogdoadas*; quod et alibi legisse me puto.

(34) *Omnium semetipsum perfectiorem.* Græcismus, *omnium* pro *omnibus*.

(35) *In medietatem.* Sic pro *in medietate* reposui ex codd. Clarom., Arundel. et Merc. 2, nam præcedit, *in ea quæ sunt*, etc. Porro *in* hic accipitur pro *ad*, vel *circa*.

(36) *Habentes.* Legendum mallet Grabius, *habentis*, quasi duos genitivos, more Græcorum, pro duobus ablativis Latinis, scripsisset interpres; sed frustra. Nam *habentes* refertur ad *inspiciamus*, quod proinde verbum ab ea voce majori distinctionis nota divellendum non erat; sed hæc nota apponenda est ante, *propter illorum*, etc., et tunc planus erit sensus. Scilicet: *cum tantas contradictiones et aporias*, seu difficultates inextricabiles, *habeamus adversus eum quæ est*, etc., *inspiciamus et reliqua*, etc., *propter illorum insensationem, et nos de his quæ non sunt quærentes*; id est, ut eorum insania efficacius comprimatur, quæstionem et nos, ex eorum hypothesi, instituentes de his quæ non sunt, seu impossibilia sunt. Id *argumentum ad hominem* vulgo dicitur in scholis.

(37) *Velimus.* Al. *vellemus*.

(38) *Postulaveris. Hoc* ante *postulaveris* merito delevit Grab. auctoritate cod. Voss. quia prorsus superfluum est.

(39) *Efficabiliter.* Clarom. *effugabiliter*, sed scribæ vitio, ut puto, quia paulo post scriptum legitur, ut in aliis omnibus codd. *efficabiliter*. Glossarium Isidori dictum: *efficabilis, in omnibus expeditus*, id est solutus, liber. *Efficabiliter* itaque opponitur τῷ *uniti ei qui emiserit*; ac proinde dum quærit Irenæus, utrum emissi fuerint Æones uniti ei, qui emiserit, an efficabiliter; idem est ac si quæreret, an principio emittenti uniti et conjuncti, an ab eo soluti, sejuncti et distincti emissi sunt?

(40) *Partiliter.* Ex cit. Glossario *partiliter* est *divise, per partes, distribute*; id est *divisim, separatim*.

(41) *Ejusdem substantiæ exsistebant his.* Pro *exsistebant cum his*. Phrasis est, inquit Bill., a Græcis desumpta. Græci enim dicunt, τῆς αὐτῆς οὐσίας ἦσαν τοῖς αὐτοὺς προβεβληκόσι.

(42) *Simplices quidem.* Sic recte Clarom.; alii omnes vitiose, *simplices quidam*.

(43) *Vel si.* Ita omnes editt.; at in omnibus mss. deest *si*: sensus tamen id omnino requirit.

(44) *Homines.* In pluribus editt. perperam *hominem*.

(45) *Emissi.* Al. *missi*.

sunt Æones a Logo, Logos autem a Nu, et Nus a Bytho, velut, verbi gratia, a facula faculæ; generatione quidem et magnitudine fortasse distabunt ab invicem: ejusdem autem substantiæ cum sint cum principe emissionis ipsorum, aut omnes impassibiles perseverant, aut et Pater ipsorum participabit (46) passiones. Neque enim quæ postea accensa est facula, alterum lumen habebit quam illud quod ante eam fuit. Quapropter et lumina ipsorum (47) composita in unum, in principalem unitionem recurrunt, cum fiat unum lumen quod fuit et a principio. Quod autem juvenius est et antiquius, neque in ipso lumine intelligi potest (unum enim lumen est totum), nec in ipsis quæ perceperunt lumen faculis (etenim ipsæ secundum substantiam materiæ id tempus (48) habent; una enim et eadem est facularum materia): sed tantum secundum accensionem, quoniam altera quidem ante pusillum tempus (49), altera autem nunc accensa est.

5. [8] Labes igitur ejus, quæ est secundum ignorantiam, passionis, aut universo similiter Pleromati ipsorum proveniet, cum sint ejusdem substantiæ, et erit in ignorantiæ labe, id est semetipsum ignorans propator: aut similiter omnia impassibilia perseverabunt ea, quæ sunt intra Pleroma, lumina. Unde igitur circa juniorem Æonem passio, si paternum lumen **139** est, ex quo omnia constituta sunt lumina quod naturaliter impassibile est? Quomodo autem et juvenior aliquis, aut senior in ipsis Æon dici potest, cum sit unum lumen totius Pleromatis? Et si quis stellas dicat eos, nihilominus eadem universi apparebunt natura participantes. Etenim si *stella a stella in claritate differt* [9], sed non secundum qualitatem, nec secundum substantiam, secundum quam passibile aliquid vel impassibile est; sed aut universos, ex lumine cum sint paterno, naturaliter impassibiles et immutabiles esse oportet: aut universi cum paterno lumine et passibiles, et commutationum corruptionis capaces sunt.

6. Hæc autem eadem ratio sequetur (50), etsi,

[8] Cap. XXIV. [9] I Cor. xv, 41.

(46) *Participabit.* Al. *participavit.*

(47) *Ipsorum.* Al. *ab ipso.*

(48) *Id tempus.* Eras., Gallas. et Feuard. *id temporis.* Porro *id tempus* hic accipit interpres pro *idem tempus:* nisi forte scribæ ad abbreviationis notam haud attendentes, imprudenter scripserint *id* pro *idem.*

(49) *Pusillum tempus.* Auctoritate codd. Clarom., Voss. et Feuard. in marg. *pusillum* addidi ante *tempus*, expunxi vero *illud*, quod sequitur in omnibus editi. Hanc enim lectionem exigere videtur oppositionis ratio: *altera ante pusillum tempus, altera autem nunc.*

(50) *Sequetur.* Clarom. et Voss. *sequitur.*

(51) *Emissum dicunt Æonem. Emissam Æonam* habent Clarom., Arund. et Merc. 2, nec male, quia de Sophia hic est sermo.

(52) *Et hoc.* Pro *et quidem.*

(53) *Passionis hujus.* Feuardentius solius Billii judicio, nullius vero mss. codicis auctoritate fretus, scripsit *passioni;* cum tamen dubium non sit, quin interpres, pro more, Græcam constructionem secutus, μετασχεῖν τούτου τοῦ πάθους, verterit, *participasse passionis hujus.*

A velut ab arbore ramos, dicant a Logo natam esse emissionem Æonum; cum Logos a Patre ipsorum generationem habeat; ejusdem enim substantiæ omnes inveniuntur cum Patre, tantum secundum magnitudinem, sed non secundum naturam differentes ab invicem, et magnitudinem complentes Patris, quemadmodum digiti complent manum. Si igitur Pater in passione et ignorantia, et ii utique, qui ex eo generati sunt, Æones. Si autem impium est Patri omnium ignorantiam et passionem affingere, quomodo ab eo emissum dicunt Æonem (51) passibilem, et hoc (52) ipsi Sophiæ Dei eamdem impietatem affingentes, semetipsos religiosos esse dicent?

B 7. Si autem, quomodo a sole radios, Æonas ipsorum emissiones habuisse dicent, ejusdem substantiæ et de eodem omnes cum sint, aut omnes capaces passionis erunt cum eo, qui ipsos emisit, aut omnes impassibiles perseverabunt. Non enim jam quosdam impassibiles, quosdam autem passibiles possunt ex tali emissione confiteri. Si igitur omnes impassibiles dicunt, ipsi suum argumentum dissolvunt. Quomodo enim passus est minor Æon, si omnes erant impassibiles? Si autem omnes dicunt participasse passionis hujus (53), quemadmodum quidam audent dicere, quia a Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam (54); in Logum, hujus Nun Propatoris (55), passionem revocantes, arguentur et Nun Propatoris, et ipsum C Patrem in passione fuisse confitentes. Non enim ut compositum animal quiddam est omnium Pater, præter Nun, quemadmodum præostendimus; sed Nus Pater, et Pater Nus. Necesse est itaque et eum, qui ex eo est Logos, imo magis autem ipsum Nun, cum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas quæ ex eo sunt emissiones, ejusdem substantiæ cum sint, cujus et ipse, perfectas, et impassibiles, et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit.

8. Non igitur jam Logos quasi tertium ordinem

D

(54) *A Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam.* Hic equidem, ait Billius lib. 1 *Observ. sacr.*, c. 34, *derivavit* emendare non dubitem. Priore enim libro cap. 1, hæc Irenæi verba sunt: Ἐνήρξατο μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν, ἀπέσκηψε δὲ εἰς τοῦτον, *exorsa quidem fuerat in iis quæ sunt erga Nun, derivavit autem in hunc.* Attamen cum hic vox *derivatio* rectum habeat sensum, hanc sollicitandam non putem.

(55) *In Logum hujus Nun Propatoris.* Loco accusativi *Nun*, genitivum *mentis* ponendum vult Grabius; sed frustra. Sensum haud assecutus est vir eruditus, mala interpunctione deceptus. Hic itaque est: *In Logum, qui hujus Propatoris Nus, seu mens est, passionem in Sophiam derivatam revocantes, arguentur et Nun Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse confitentes.* Id est, convincentur asserere (Græce ἐλεγχθήσονται ἐξομολογούμενοι) et mentem Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse. Hunc sensum confirmat quod

generationis habens ignoravit Patrem, quemadmodum docent hi : hoc enim in hominum quidem generatione fortasse putabitur verisimile (56) esse, eo quod sæpe ignorant suos parentes; in Logo autem Patris omnimodo impossibile est. Si enim exsistens in Patre cognoscit, hunc in quo est, hoc est semetipsum, non ignorat : et quæ ab hoc sunt emissiones, virtutes ejus exsistentes, et semper ei assistentes, non ignorabunt eum, qui se emisit, quemadmodum nec radii solem. Non capit (57) igitur Dei Sophiam, eam quæ intra Pleroma est, cum sit a tali emissione, sub passione cecidisse, et talem ignorantiam concepisse. Possibile est autem eam, quæ est a Valentino, sapientiam, cum sit de diaboli emissione, in omni passione fieri (58), et profundum ignorantiæ fructificare. Ubi enim ipsi testimonium perhibent de Matre sua, dicentes eam Æonis errantis generationem esse, jam non quærere oportet causam, propter quam filii hujusmodi Matris ignorantiæ semper natent in profundo.

9. Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis : hoc autem solum dicunt, quoniam (59) emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse (60), qui se emisit, ignorans autem eum, qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri. Quacunque enim progressi fuerint, obligabuntur, et a recta ratione circumeuntes (61) circa veritatem, in tantum uti eum, qui est a Nu Propatoris (62) ipsorum emissus Sermo, in deminorationem (63) eum emissum dicant, (Nun enim perfectum a perfecto Bytho progeneratum jam non potuisse eam, quæ ex eo est, emissionem facere perfectam, sed obcæcatam circa agnitionem et magnitudinem Patris : et Salvatorem symbolum mysterii hujus ostendisse in eo, qui a nativitate cæcus fuit, quoniam sic cæcus (64) emissus est a Monogene Æon, id est ignorantia,) ignorantiam et cæcitatem commentientes Verbo Dei, secundam secundum **140** eos (65) a Propatore emissionem habenti. Admirabiles sophistæ, et altitudines investigantes incogniti Patris, et supercœlestia sacramenta enarrantes, *in quæ* (66) *cupiunt angeli prospicere* [7] ! uti discant quoniam a Nu ejus Patris, qui super omnia est, emissum Verbum, cæcum emissum, id est (67) ignorans Patrem, qui se emisit.

10. Et quemadmodum, o vanissimi sophistæ, Nus Patris, imo etiam ipse Pater, cum sit Nus et perfectus in omnibus, imperfectum et cæcum Æonem emisit suum Logon, cum possit statim et agnitionem Patris cum eo emittere? Quemadmodum Christum postgenitum quidem reliquis, perfectum autem dicitis emissum; multo magis igitur, qui est eo ætate provectior Logos, ab eodem Nu perfectus utique emitteretur, et non cæcus : nec ille rursus plus cæcos quam se (68) Æonas emitteret, quoadusque Sophia vestra semper excæcata, tantam malorum enixa est substantiam. Et hujus malitiæ causa est Pater vester; magnitudinem enim et virtutem Patris causas ignorantiæ esse dicitis, Bytho assimilantes eum, et nomen hoc ei apponentes innominabili Patri. Si autem ignorantia malum, omnia autem mala ex ea floruisse (69) definitis, hujus autem causam magnitudinem et virtutem Patris dicentes, malorum factorem eum ostenditis. Id enim, quod non potuerit contemplari magnitudinem ejus, causam dicitis mali. Sed si quidem impossibile erat Patri notum semetipsum ab initio his, quæ ab eo (70) facta sunt, facere; inincusabilis erat, qui non poterat ignorantiam auferre eorum, qui post se sunt. Si autem postea volens, eam quæ secundum progressionem emissionum aucta fuerat, ignorantiam et inseminatam Æonibus, auferre potuit, multo magis prius

[7] I Petr. I, 12.

mox sequitur : *imo ipsum Nun, cum sit Logos*, etc. Hæc ergo, *hujus Nun Propatoris*, per appositionem accipienda.

(56) *Verisimile*. Al. *verisimilius*.

(57) *Non capit*. Gr. οὐκ ἐνδέχεται, id est *fieri non potest*.

(58) *In omni passione fieri*. Illud admonendum, ait Bill. lib. I *Observat. sacr.*, cap. 33, interpretem sæpe uti verbo *fieri* pro *esse* et *versari*. Sic et in hoc capite paulo inferius : *Priusquam in passionibus fierent*. Et cap. seq. n. 2 : *Quomodo rursus Enthymesis hujus cum passione procedens separatim poterat fieri?* Et n. 6, *velle intra eum fieri*. Ac denique cap. 31 et 32 : *In omnibus operibus fieri*. In his omnibus locis pro *fieri*, dilucidior esset sensus, si *esse* aut *versari* legeretur.

(59) *Quoniam*. Pro *quod;* et ita sæpe.

(60) *Cognovisse*. Scribendum erat, *cognoverit*.

(61) *Circumeuntes*. Sic Clarom. et Voss. melius quam alii *cæcutientes*.

(62) *Nu Propatoris*. In editt. Eras., Gall. et Feuard. male *Propator*.

(63) *Deminorationem*. Græce, ὑστέρημα, quod *labem* plerumque vertit interpres.

(64) *Sic cæcus*. Pro *si cæcus* auctoritate cod. Arund. bene reposuit Grabius.

(65) *Secundam secundum eos*. *Secundam* ex cod. Clarom. addidi.

(66) *In quæ*. Sic vet. Feuard., cod. Arund. et Merc. 1, quibus et Græcus B. Petri textus consonat, εἰς ἃ; sicque legunt, ait Feuard., Œcumenius et alii Græci omnes. Ipse tamen Feuardentius cum Eras. et Gall. (quibus consentiunt Clarom., Voss. et Merc. alter) in Irenæi textu scripsit, *in quem*.

(67) *Cæcum emissum, id est*. In cod. Arund. deest *emissum*.

(68) *Plus cæcos quam se*. Ita recte Clarom., Arund. et Grab. In reliquis omnibus mendose, *plus cæcus quam si*, nisi quod Merc. 2 habeant *se*.

(69) *Floruisse*. Editt. Eras., Gall. et Feuard., cum altero ex Merc. codd. *fluxisse*.

(70) *Ab eo*. Sic Eras. et mss. omnes. Sed perperam Feuard. scripsit *ea*. In Gall. autem neque *eo* neque *ea* legitur.

eam, quæ nondum erat, ignorantiam volens non permitteret (71) fieri.

11. Quoniam igitur quando voluit agnitus est, non tantum Æonibus, sed et his, qui in novissimis temporibus erant hominibus (72); non volens autem ab initio agnosci, ignoratus est : causa ignorantiæ secundum vos est voluntas Patris. Si enim præsciebat hæc sic futura, quare utique, priusquam fieret, non abscidit ignorantiam ipsorum, quam postea, velut ex pœnitentia, curat per emissionem (73) Christi? Quam enim (74) per Christum agnitionem omnibus fecit, multo ante poterat facere per Logon, qui et primogenitus erat Monogenus (75). Vel si præsciens voluit fieri hæc, semper perseverant ignorantiæ opera, et nunquam prætereunt. Quæ enim ex voluntate Propatoris vestri facta sunt, perseverare oportet cum voluntate ejus qui voluit : vel si prætereunt hæc, cum his præteriet et voluntas ejus, qui substantiam ea habere (76) voluit. Quid enim et discentes requieverunt Æones, et perfectam agnitionem perceperunt, quoniam incapabilis est (77) et incomprehensibilis Pater? Hanc autem agnitionem habere potuerunt priusquam in passionibus fierent : non enim deminorabatur magnitudo Patris ab initio scientibus his, quia incapabilis et incomprehensibilis est Pater. Si enim propter immensam magnitudinem ignorabatur, et propter immensam dilectionem impascibiles debebat conservare eos qui ex se nati erant : quoniam nihil prohibebat, sed magis utile erat, ab initio cognovisse eos, quoniam incapabilis et incomprehensibilis est Pater.

CAPUT XVIII [8].

Sophiam nec ignorantia laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesin ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere.

1. Quomodo autem non vanum est, quod etiam Sophiam ejus dicunt in ignorantia, et in deminoratione, et in passione fuisse? Hæc enim aliena sunt a Sophia, et contraria; sed nec affectiones ejus sunt. Ubi enim est improvidentia et ignorantia utilitatis, ibi Sophia non est. Non jam igitur Sophiam passum Æonem (78) vocent; sed aut vocabulum ejus, aut passiones prætermittant. Et Plenitudinem (79) autem universam non dicant spiritalem, si intra ipsam Æon hic, cum esset in passionibus tantis, conversatus est. Hæc enim ne anima quidem fortis, non dicam spiritalis substantia, percipiet (80).

2. Quomodo autem rursus Enthymesis ejus cum passione procedens separatim poterat fieri? Enthymesis enim esse intelligitur erga aliquem; ipsa autem (81) seorsum nunquam fiet. Exterminatur enim et absorbetur mala a bona enthymesi, quemadmodum ægrimonium (82) ab incolumitate. Quæ enim erat prior Enthymesis passionis (83)? Exquirere Patrem, et magnitudinem **141** ejus considerare. Quid autem suasa est postea, et convaluit? Quoniam incomprehensibilis, et qui inveniri non possit, est Pater. Non igitur bonum erat, quod vellet cognoscere Patrem; et propter hoc est et passibile (84); sed quando suasa est quoniam investigabilis (85) esset Pater; et convalescens (86). Sed ille ipse Nus, qui quærebat Patrem, cessavit secundum eos adhuc quærere, discens quoniam incomprehensibilis est Pater.

3. [9] Quemadmodum igitur Enthymesis poterat separata concipere passiones, quæ et ipsæ affectiones ejus erant? Affectio enim erga aliquem fit, ipsa autem seorsum non potest esse, nec constare. Non solum autem instabile hoc est, sed etiam contrarium ei, quod est a Domino nostro dictum: *Quærite, et invenietis* [10]. Dominus enim quærendo et inveniendo Patrem, perfectos consummat discipulos; is autem, qui sursum est, Christus ipsorum, per id quod præcepit Æonibus non quærere Patrem, suadens quoniam etsi multum laboraverint, non eum invenient, perfectos eos consummavit. Et siquidem perfectos (87) aiunt in eo, quod dicant invenisse Bythum ipsorum; Æonas autem in eo,

[8] Cap. XXV. [9] Cap. XXVI. [10] Matth. VII, 7.

(71) *Permitteret.* Al. vitiose, *permittere.*

(72) *Erant hominibus.* Duas has voces ex mss. Vossii restituit Grabius. Habentur et in Clarom.

(73) *Per emissionem.* In Eras., Arund., Ottobon. et Merc. 2, *per missionem.*

(74) *Quam enim.* Alii, *qui enim.*

(75) *Monogenus.* In genitivo, ex Græco μονογενοῦς, *unigeniti.*

(76) *Ea habere.* Sic Clarom., Merc. 2 et Grab.: cæteri, *eam habere.*

(77) *Quoniam incapabilis est.* Pro *quod incapabilis sit.* Græce, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι καὶ ἀκατάληπτος, sup. lib. I, c. 2, n. 5.

(78) *Sophiam passum Æonem.* Eras. et Gall. cum mss. quibusdam, *Sophiam passam Æonem.*

(79) *Plenitudinem.* Græc. Πλήρωμα.

(80) *Percipiet.* In Voss. *participet. Percipiet* vero hic scribitur pro *in se suscipiet, admittet.*

(81) *Ipsa autem.* Sic solus cod. Clarom. Jam ita, pro *ipsum autem*, restituerat Feuard., sed ex solius Billii judicio, nullius vero ms. codicis auctoritate.

(82) *Ægrimonium.* Barbare posuit interpres, ait Grabius, pro *ægrimonia*; quæ vox non modo apud poetas occurrit, sed et apud Ciceronem lib. XIII *ad Atticum*, ep. 38 : *Ferrem graviter, si novæ ægrimoniæ locus esset.*

(83) *Prior... passionis.* Græcismus, pro *prior passione.*

(84) *Est et passibile.* Ita Eras., Gall., Arund. et Merc. 2; at Feuard., Grab. et mss. Clarom. ac Voss. *esset passibile.* Sed prior lectio præferenda videtur, utpote magis cohærens cum præcedentibus.

(85) *Investigabilis.* Pro *ininvestigabilis*, Græce ἀνεξιχνίαστος. Sic passim accipit interpres, ut et accipitur Rom. XI, 33.

(86) *Et convalescens.* Supple, *est et convalescens.*

(87) *Et siquidem perfectos.* Vel lege, *et se quidem perfectos*, vel saltem *siquidem* accipiendo pro *enim*, subintellige postea *se. Etenim se perfectos*, etc.

quod suasi sint quoniam investigabilis est, qui ab eis inquirebatur.

4. Cum igitur ipsa Enthymesis non posset sine Æone separatim consistere, adhuc majus inferunt mendacium de passione ejus, separatim rursus dividentes eam, et hanc esse substantiam dicentes materiæ. Quasi non esset lumen Deus, nec adesset sermo qui posset eos arguere et evertere nequitiam ipsorum. Utique enim quodcunque sentiebat Æon, hoc et patiebatur; et quod patiebatur (88) hoc et sentiebat: et non aliud erat apud eos Enthymesis ejus nisi passio incomprehensibilem comprehendere excogitantis, et passio Enthymesis: impossibilia enim sentiebat. Quemadmodum itaque poterat affectio et passio ab Enthymesi seorsum separari, et substantia tantæ materiæ (89) fieri, quando et ipsa Enthymesis passio erat, et passio Enthymesis? Nec igitur Enthymesis sine Æone, nec affectiones sine Enthymesi separatim habere possunt substantiam; et soluta est et hic rursus regula ipsorum.

5. [11] Quemadmodum autem et solvebatur et patiebatur Æon? Siquidem ejusdem substantiæ, cujus et Pleroma, erat; Pleroma autem universum ex Patre. Quod enim simile est, in simili non dissolvetur in nihilum, nec perire periclitabitur, sed magis perseverabit et augescet; quemadmodum ignis in igne, et spiritus in spiritu, et aqua in aqua: quæ autem sunt contraria, a contrariis patiuntur, et vertuntur, et exterminantur. Et sic si fuisset luminis emissio, non pateretur, nec periclitaretur in simili lumine, sed magis effulgesceret et augesceret, quemadmodum dies a sole: etenim Bythum imaginem Patris sui (90) esse dicunt. Quæcunque sunt peregrina, et sibi extranea animalia, atque contraria natura, periclitantur et corrumpuntur: quæ autem sibi assueta sunt, et cognata (91), nullum patiuntur periculum in eo (92) conversantia, sed et salutem et vitam ex eo acquirunt. Si igitur ejusdem substantiæ, cujus et universum Pleroma, ex eo emissus fuisset hic Æon, nunquam demutationem perciperet, cum esset in A similibus et assuetis conversans, spiritalis in spiritalibus. Timor enim, et expavescentia, et passio, et dissolutio, et talia (93), in his quidem quæ sunt secundum nos, et corporalibus, fortassis fiunt a contrariis: in spiritalibus autem, et diffusum habentibus lumen, jam non tales consequuntur calamitates. Sed mihi videntur ejus passionem, qui est apud comicum Menandrum valde amans et odibilis, Æoni suo circumdedisse. Magis enim infeliciter amantis cujusdam hominis apprehensionem, et mentis conceptionem habuerunt, qui hæc finxerunt, quam spiritalis et divinæ substantiæ.

6. [12] Super hæc quoque excogitare (94) de quærendo perfectum Patrem; et velle intra eum fieri, et habere ejus comprehensionem; non ignorantiam, B nec passionem poterat inficere (95), et hoc (96) Æoni spiritali; sed magis perfectionem, et impassibilitatem, et veritatem. Nec enim ipsi, cum sint homines, excogitantes de eo, qui ante ipsos est, et velut jam comprehendentes perfectum, et intra ejus constituti agnitionem, dicunt semetipsos in passione (97) consternationis esse, sed magis in agnitione et apprehensione veritatis. Etenim Salvatorem, *Quærite et invenietis* [13], discipulis propter hoc dixisse dicunt, ut eum, qui ab ipsis per excogitationem fictus est, super fabricatorem omnium, inenarrabilem Bythum quærant: et semetipsos perfectos esse volunt, quoniam inquirentes invenerunt perfectum, cum adhuc sint in terra: eum autem, C qui intra Pleroma sit, Æonem, totum spiritalem, quærentem Propatorem, et intra magnitudinem ejus conantem fieri, et comprehensionem paternæ veritatis concupiscentem habere, in passionem dicunt recidisse: et passionem talem, ut nisi ei occurrisset virtuti (98), quæ omnia firmat, dissolutus fuisset in universam substantiam, et exterminatus (99).

142 7. [14] Vesana (1) est hæc præsumptio, et vere destitutorum a veritate sensus hominum. Quoniam Æon hic melior est quam ipsi, et vetustior, ipsi quoque confitentur, secundum suam

[11] Cap. XXVII. [12] Cap. XXVIII. [13] Matth. VII, 7. [14] Cap. XXIX.

(88) *Et quod patiebatur. Patiebatur* pro *sentiebatur* recte reposuit Grabius auctoritate cod. Arund. Consentit Clarom. D

(89) *Tantæ materiæ.* Merc. 2, *tanta materiæ.* Ottobon. *tanta et materia.*

(90) *Patris sui.* Id est Æonis passi, quem inferius numero 7, Valentinianorum *avum* appellat, utpote *Matris ipsorum patrem, a quo et genus habent.* Hujus porro, etsi minus proprie, Bythum imaginem esse dicit, quia alter alteri similis. Confer. lib. 1, cap. 5, n. 1.

(91) *Et cognata.* Cod. Clarom. et Feuard. in marg. et *ex eo nata*; quibus consentiunt Arund. et Merc. 1, nisi quod omittant particulam *ex.* Quæ quidem lectio non adeo spernenda videtur, modo *ex eo* pro *ex eodem* accipiatur.

(92) *In eo.* Ita Feuard. in marg. Clarom., et Merc. 2, cæteri minus bene *in ea.* Porro *in eo* in neutro, quod vocant absolutum, scriptum accipio, pro *in ea re, in eodem*; in eo videlicet quod animalia conversentur in assuetis et cognatis: eo prorsus sensu, quo paulo post de Æone scribitur: *in similibus et assuetis conversans.*

(93) *Et talia.* Al. *et alia.*

(94) *Excogitare.* Al. *et cogitare.*

(95) *Inficere.* Pro *inferre, inducere*; Græc. ἐμποιεῖν.

(96) *Et hoc.* Pro, *et quidem.*

(97) *In passione. Non* his verbis præfixum legitur in Clarom. et om. Anglic., sed merito ab edit. omnibus abest.

(98) *Nisi ei occurrisset virtuti*, etc. Græce, ἀναλελύσθαι εἰς τὴν ὅλην οὐσίαν, εἰ μὴ τῇ στηριζούσῃ τὰ ὅλα συνέτυχε δυνάμει, sup. lib. 1, cap. 11, n. 2.

(99) *Dissolutus fuisset in universam substantiam, et exterminatus.* Feuard. *dissolutus fuisset, et in universam substantiam exterminatus*; minus bene, ut ex præcedenti nota patet.

(1) *Vesana.* In Eras. et Gall. *vesania.*

regulam, dicentes se esse conceptum Enthymeseos ejus Æonis qui passus est; ita ut sit hic Æon Matris ipsorum pater, id est avus ipsorum. Et posterioribus quidem nepotibus exquisitio Patris veritatem, et perfectionem, et confirmationem, et eliquationem a fluxibili materia facit, sicut dicunt, et reconciliationem ad Patrem: avo autem ipsorum hæc eadem inquisitio ignorantiam, et passionem, et expavescentiam, et timorem, et consternationem infecit (2), ex quibus et substantiam materiæ factam dicunt. Exquirere ergo et investigare perfectum Patrem, et concupiscentiam communicationis cum eo et unitatis, sibi quidem salutare fieri; Æoni autem, a quo et genus habent, dissolutionis et perditionis causam fuisse dicentes, quomodo non per omnia incongruum, et fatuum, et irrationabile? Et qui assentiunt his, vere cæci, cæcis ducatoribus (3) utentes, juste et corruunt in subjacentem ignorantiæ profundum.

A

B

CAPUT XIX [15].

Futilia et vana esse quæ de semine suo asserunt hæretici. Alienissimum esse ab omni ratione, Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animalem esse: cum ipsi suscepta duntaxat ejusdem particula spiritales se esse, et omnia intelligere glorientur.

1. Qualis est autem et de semine ipsorum sermo, conceptum quidem (4) illum (5) secundum figurationem eorum qui sunt erga Salvatorem, angelorum a Matre informe (6), et sine specie, et imperfectum; depositum autem (7) in Demiurgum, nesciente eo, ut per eum in eam animam, quæ erat ab eo, seminatum, perfectionem et formationem percipiat? Primum quidem est dicere, quoniam imperfecti, et infigurati, et informes hi sunt angeli, qui sunt erga Salvatorem ipsorum: siquidem secundum illorum speciem conceptum tale quid generatum est.

C

2. Post deinde, quod dicant ignorasse Fabricatorem eam; quæ fuit seminis in eum demissio, et iterum eam, quæ facta est per eum in hominem seminatio; futile verbum et vanum (8), quod nullo modo ostendi possit (9). Quemadmodum enim ignoravit illud, si substantiam aliquam et qualitatem propriam habuisset ipsum semen? Si autem sine substantia, et sine qualitate, et nihil erat, consequenter ignoravit illud (10). Quæ enim propriam quamdam motionem (11) et qualitatem, vel caliditatis, vel velocitatis, vel dulcedinis habent, vel claritatis cujusdam differentiam, nec homines quidem lateant, cum sint cum hominibus; in tantum abest ut fabricatorem hujus universitatis Deum; apud quem juste non est agnitum semen ipsorum, cum sit sine qualitate universæ utilitatis, et sine substantia omnis actionis, et in totum nihil exsistens. Et propter hoc mihi videtur etiam Dominus dixisse [16]: *Omnis sermo otiosus quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die judicii.* Omnes enim, quicunque tales sunt, otiosos sermones in aures hominum immittentes (12), assistent in judicio, rationem reddituri de his, quæ vane conjecerunt, et mentiti sunt adversus Deum; in tantum ut semetipsos dicant propter seminis substantiam agnoscere spiritale Pleroma, eo homine, qui est intus, demonstrante eis verum Patrem (opus enim esse (13) animali sensibilibus erudimentis): [17] Demiurgum autem universum semen hoc, Matre deponente, suscipientem in semetipsum, omnia omnino ignorasse, et nullum sensum eorum, quæ erga Pleroma sunt, habuisse.

3. Et se quidem spiritales esse, quoniam particula quædam universitatis Patris in anima ipsorum deposita est; cum ex eadem substantia habeant animas, ex qua et Demiurgus, sicut dicunt: hunc autem semel universum suscipientem semen a Matre, et habentem in se, animalem perseverasse, et nihil in totum sensisse eorum, quæ sunt superiora, quæ hi semetipsos intelligere, dum adhuc sunt in terra, gloriantur, quomodo hoc non super omnem irrationabilitatem est? Etenim idipsum semen horum quidem animabus (14) agnitionem attribuisse et perfectionem; ei autem, qui eos fecit Deo, ignorantiam attribuisse putare, vere vesanorum est, et in totum mente destitutorum.

4. Adhuc etiam vanissimum est quod dicunt, in hac depositione (15) figurari (16) illud, et augescere, et paratum fieri (17) ad susceptionem perfectæ

[15] Cap. XXX. [16] Matth. XII, 36. [17] Cap. XXXI.

(2) *Et consternationem infecit.* Id est (notat Bill.) *intulit*, vel *incussit*. Græce ἀπορίαν ἐνεποίησε. Loquitur enim de affectionibus, in quas Æon ille miser incidit.

(3) *Ducatoribus.* Id est *viæ ducibus, ductoribus.*

(4) *Conceptum quidem*, etc. Græce, ὃ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ Σωτῆρα Ἀγγέλων ἀπεκύησε, sup. lib. I, c. 5, n. 5.

(5) *Illum.* Pro *illud.* Sic et alibi sæpius.

(6) *Informe.* Sic mss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis mendose, *informem*; nam hæc vox ad *semen* refertur.

(7) *Depositum autem.* Græca hujusce phrasis reperies loco proxime cit.

(8) *Futile verbum et vanum.* In Arund. *fictile.* In Merc. 1, *vacuum.*

(9) *Quod nullo modo ostendi possit.* Græce (notat Billius) ἀναπόδειχτον. Nam, Græcorum more, *ostendere*, sæpe pro *probare* dicit interpres.

(10) *Ignoravit illud.* Al. *ignorabat.*

(11) *Motionem.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. pro quo Arund. et Merc. 2, corrupte *monitionem.* In editt. *notionem.*

(12) *Immittentes.* Arund. et Voss. *mittentes.*

(13) *Opus enim esse*, etc. Gr. ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν (τῷ ψυχικῷ) καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων, sup. lib. I, c. 6, n. 1.

(14) *Animabus.* Eras. et Gall. *animæ.*

(15) *Depositione.* Sic omnes editt. Clarom. vero et Anglic. *dispositione*: at corrupte, ut demonstrat totus hujus capitis contextus.

(16) *Figurari.* Pro *formari*, ut postea melius scripsit interpres.

(17) *Paratum fieri*, etc. Hæc ita Græce expressit Irenæus lib. I, c. 5, n. 6, ἕτοιμον γένηται εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου (λόγου).

143 rationis. Erit enim ei materiæ admistio, quam ex ignorantia et labe (18) volunt habuisse substantiam, aptior et utilior, quam fuit paternum (19) lumen ipsorum : siquidem secundum illius inspectionem (20) natum, informe et infiguratum fuit ; ex hac autem formationem, et speciem, et augmentum, et perfectionem assumpsit. [18] Si enim quod est a Pleromate lumen causa fuit spiritali, ut nec formam, nec magnitudinem haberet propriam ; quæ autem huc est descensio, hæc universa addidit ei, et ad perfectionem deduxit : multo operabilior (21) et utilior videbitur, quæ est hic, conversatio, quam et tenebras dicunt, quam fuit paternum lumen ipsorum. Quomodo autem non est ridiculum, Matrem quidem ipsorum in materiam periclitatam dicere (22), uti pene suffocaretur, et paulo minus corrumperetur, nisi vix tunc superextendisset se et exilisset ex semetipsa, adjumentum percipiens a Patre ; semen autem ejus in hac eadem materia augescere, et formari, et aptum ad susceptionem perfecti sermonis (23) expediri ; et hoc in dissimilibus, et in insuetis ebulliens : sicut ipsi dicunt (24), contrarium esse terrenum spiritali, et spiritale terreno ? Quomodo igitur in contrariis et in insuetis parvum emissum ; quemadmodum dicunt, et augescere, et formari, et ad perfectionem pervenire potuit ?

5. [19] Adhuc etiam et ad hæc quæ dicta sunt requiretur : utrumne semel enixa sit Mater illorum semen, ut vidit angelos, an particulatim ? Sed si quidem simul et semel, quod exinde conceptum, nunc jam non erit infantile : superflua est igitur in eos, qui nunc sunt, homines descensio ejus (25). Si autem particulatim, jam non secundum figuram eorum quos vidit angelos, fecit conceptionem ; simul enim eos et semel videns et concipiens, semel enixionem debebat fecisse, quorum inde semel (26) conceperat figuras.

6. Quid autem, quod angelos cum Salvatore simul videns, illorum quidem imagines concepit, Salvatoris autem non, qui est decorior super illos ? Annunquid non placuit ei hic ; et propter hoc non concepit in eum (27) ? Quomodo autem Demiurgus, quem psychicum vocant, propriam, secundum eos, magnitudinem et figuram habens, emissus est secundum suam (28) substantiam perfectus ; quod autem spiritale est, quod etiam operosius (29) oportet esse quam animale, imperfectum emissum est ; et opus ei fuit, ut in animam descenderet, ut in ea formaretur, et ita perfectum exsistens, paratum fiat ad suscipiendum perfectum verbum (30) ? Si igitur in terrenis hominibus, et in animalibus (31) formatur (32), jam non secundum angelorum similitudinem est, quos dicunt lumina ; sed secundum eorum, qui sunt hic homines. Non enim angelorum habebit similitudinem et speciem, sed animarum in quibus et formatur (quomodo aqua in vas missa, ipsius vasis habebit formam ; et jam si (33) gelaverit in eo, speciem habebit vasculi, in quo gelavit), quando ipsæ animæ (34) corporis habeant (35) figuram ; ipsi enim adaptatæ sunt vasi, quemadmodum prædiximus. Si igitur et illud semen hic coagulatur et formatur, hominis figura erit ; sed non angelorum formam habens. Quomodo igitur ad imagines angelorum illud semen est, quod secundum similitudinem hominum figuratur ? Quid autem, cum spiritale esset, opus ei fuit ut in carnem descenderet ? Caro enim eget spiritali, si ta-

[18] Cap. XXXII. [19] Cap. XXXIII.

(18) *Ex ignorantia et labe.* Al. *ex ignorantiæ labe.*

(19) *Paternum.* In Clarom. et Voss. *verum ;* sed minus bene, nam num. sequenti hæc eadem, *paternum lumen ipsorum*, repetuntur.

(20) *Inspectionem.* Ita Clarom., Arund., Voss. et edit. Oxon. In Eras., Gall. et Feuard. male *dispositionem.* Nam tum num. præcedenti, tum lib. 1, c. 5, n. 6, partus ille spiritalis *Achamothæ* natus dicitur *secundum inspectationem angelorum Salvatoris.*

(21) *Operabilior.* Id est *efficacior.* Hæc lectio quæ est Feuard. in marg., ac codd. Clarom. et Merc. 2, magis placet, quam *optabilior*, ut est in aliis omnibus tum edit., tum mss. Nam hic de efficacia *descensionis* sermo est.

(22) *In materiam periclitatam dicere.* Sensus est, periculum fuisse, ne in materiam dissoluta absorberetur prorsus, et periret. Vide sup. lib. 1, c. 2, n. 2, et infra cap. 20 hujus libri.

(23) *Perfecti sermonis.* Gr. τοῦ τελείου λόγου, quod melius vertisset interpres, *perfectæ rationis*, ut paulo ante recte vertit.

(24) *Sicut ipsi dicunt.* Græce scriptum fuisse puto ὅτε αὐτοὶ λέγουσι, quod vertendum erat, *quippe ipsi dicunt*, non *sicut*, etc. Particula ergo *sicut* eo sensu hic accipienda, ac proinde mutanda interpunctio et delenda parenthesis, quam hic apposuit Grabius ; inde enim turbatur sensus.

(25) *Superflua est igitur in... homines descensio ejus.* Ut nimirum apud eos augescat, formetur, et paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis.

(26) *Inde semel.* Sic recte Grabius ex Feuard. marg., et Voss. Ex parte consentiunt Clarom., Arund. et Merc. 2, nam in iis legitur *de semel.* In aliis minus recte, *de semine.*

(27) *Concepit in eum.* Supple, *intuita*, id est, ad ejus inspectionem. Porro *in* ante eum addimus ex mss. Voss. et Clarom.

(28) *Secundum suam.* In edit. Eras., Gall. et Feuard. præfixa legitur particula *si* ante *secundum ;* sed male, et repugnantibus tum mss. omnibus, tum ipso sensu.

(29) *Operosius.* Id est efficacius, et ad quodlibet promptius, et expeditius.

(30) *Perfectum verbum.* Τέλειον λόγον vertere debuisset interpres, *perfectam rationem.*

(31) *Animalibus.* Subintellige, *hominibus.*

(32) *Formatur.* Al. *formaretur.*

(33) *Et jam si.* Sic Clarom. distinguere videtur ; hancque distinctionem exigit sensus. In cæteris una voce *etiam.*

(34) *Quando ipsæ animæ*, etc. Hinc colligi posse videtur, Irenæum existimasse animas esse corporeas, utpote figura circumscriptas ; quæ veterum non paucorum sententia fuit.

(35) *Habeant.* Al. *habebant.*

men incipiet salvari (36), ut in eo sanctificetur, et clarificetur, et absorbeatur mortale ab immortalitate (37); spiritali autem in totum (38) non est opus eorum, quæ sunt hic. Non enim nos illud, sed illud nos meliores facit.

7.[20] Adhuc autem manifestius, qui est de semine ipsorum, sermo arguitur falsus, et a quolibet perspici potest, in eo quod dicant eas animas (39), quæ habuerint a Matre semen, meliores reliquis fieri : quapropter et honoratas a Demiurgo, et principes, et reges, et sacerdotes ordinatas esse. Si enim erat hoc verum, primus utique Caiphas summus sacerdos, et Annas, et reliqui summi sacerdotes, et legis doctores, et principes populi credidissent Domino, in eam cognationem concurrentes; et ante hos etiam Herodes rex. Quoniam autem nec hic, nec summi sacerdotes, nec qui præerant, neque clari de populo accurrerunt ei; sed e contrario qui erant in viis mendici 144 sedentes, surdi et cæci, et a reliquis conculcabantur et contemnebantur, quemadmodum et Paulus ait [21] : *Videte enim* (40) *vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes apud vos, nec nobiles, neque fortes; sed quæ fuerunt contemptibilia mundi, elegit Deus.* Non itaque erant meliores tales animæ propter seminis depositionem, neque propter hoc honorificabantur a Demiurgo.

8. Et de eo quidem, quod sit regula ipsorum infirmà et instabilis, adhuc etiam et vana, sufficiunt quæ dicta sunt. Nec enim oportet, quod solet dici, universum ebibere mare eum, qui velit discere, quoniam aqua ejus salsa est. Sed quemadmodum statua de luto facta, colorata autem superficie, ut putetur aurea esse quæ sit lutea, quicunque accipiet ex ea particulam qualemcunque, et exaperiens (41) ostenderit lutum, liberabit eos qui veritatem quærunt a falsa opinione : [22] eodem modo et nos non modicam partem, sed ea, quæ sunt maxima continentia (42) regulæ ipsorum, resolventes capitula, omnibus quotquot non seduci scientes volunt, quod est nequam, et dolosum, et seductorium, et pernicosum, de schola eorum, qui sunt a Valentino, et a reliquis hæreticorum, quotquot Demiurgum, id est, fabricatorem et factorem hujus universitatis, solum exsistentem Deum male tractant, ostendimus, dissolubilem eorum viam manifestantes.

9. Quis enim sensum habens, et veritatis vel modicum attingens, sustinebit dicentes, super Demiurgum Deum esse alterum Patrem; et alterum quidem esse Monogenem, alterum autem Verbum Dei, quem et in deminoratione emissum dicunt; alterum autem Christum, quem et posteriorem reliquis Æonibus cum Spiritu sancto factum esse dicunt : et alterum Salvatorem, quem ne a Patre quidem universorum, sed ab his, qui in deminoratione facti sunt, Æonibus collatum et congestum dicunt, et necessarie propter deminorationem emissum? ut nisi in ignorantia et deminoratione fuissent Æones, secundum eos nec Christus emissus fuisset, nec Spiritus sanctus, nec Horos, nec Soter, nec Angeli, nec Mater ipsorum, nec semen ejus, nec reliqua mundi fabricatio; sed fuissent omnia deserta ac destituta tot bonis. Non solum itaque in fabricatorem tantum irreligiosi sunt, labis eum dicentes fructum; sed et in Christum, et in Spiritum sanctum, propter labem dicentes eos emissos; et Salvatorem autem similiter (43) post labem. Quis enim sustinebit reliquum eorum vaniloquium, quod astute parabolis adaptare conantes, et se, et eos, qui sibi credunt, in maximam converterunt impietatem?

CAPUT XX [23].

Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecimi perturbationes et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Demum variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut affine habere cum ficta Æonis passione.

1. Quoniam et parabolas, et actus Domini improprie et inconsequenter inferunt figmento suo, ita ostendimus. Illam enim, quam erga duodecimum Æonem dicunt accidisse, passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo

[20] Cap. XXXIV. [21] I Cor. I, 26, 27. [22] Cap. XXV. [23] Cap. XXXVI.

(36) *Si tamen incipiet salvari.* Græce, ut optime notat Billius, εἴγε μέλλοι σώζεσθαι; ubi verbum μέλλειν, *futurum esse*, perperam reddit interpres (quod et alibi solet, ut jam non semel observavimus) *incipere*. Vertendum igitur erat : *si tamen futurum sit, ut salutem consequatur*. Nam carnis salutem et resurrectionem negabant hæretici, ut patet ex lib. I, c. 6, n. 1, et evidentius ex Præfat. libri IV et lib. V, cap. 2.

(37) *Ab immortalitate.* Alii, *ab immortali*. Alludit autem Irenæus ad Apostoli verba II Corinth. V, 4, *ut absorbeatur quod mortale est, a vita.*

(38) *Spiritali autem in totum. In totum* deest in Voss.

(39) *Dicant eas animas*, etc. Græca hujus phrasis exstant lib. I, cap. 7, n. 3.

(40) *Videte enim*, etc. Hæc Apostoli paulo aliter referuntur in exemplaribus tum Græcis, tum Latinis : *Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσίν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς*, etc. *Videte enim vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles*, etc.

(41) *Exaperiens.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Alii vitiose *exhauriens*.

(42) *Maxima continentia.* Non dubitare se ait Billius, quin pro *maxima* substituendum sit *maxime*. Nam, inquit, quod in Græco erat, συνεκτικώτατα, id verborum tenacissimus interpres reddidit, *maxime continentia*; ego, *præcipua ac maximi ponderis*. Sic enim clarior est sensus. Sed acutiorum judicio hæc discutienda relinquo. Sic ille, loco jam multoties cit. Sed quid si *continentia* substantive accipiatur, pro *complexu, complexione, summa*, vel *capite*, Græce τὸ συνέχον, vel ἡ συνοχή? Nam in Gloss. vet. συνοχή vertitur *continentia*. Sic ordo verborum esset : *ea resolventes capitula, quæ sunt maxima continentia regulæ ipsorum*; sensus vero : *quæ sunt præcipuum regulæ ipsorum caput, quod cætera alia complectitur.*

(43) *Similiter.* Alii, *finaliter*.

apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno (44) volunt eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ fluxum (45) sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, et tangens fimbriam Salvatoris, consecuta est sanitatem ab illa virtute, quæ egressa est a Salvatore, quam præesse dicunt. Illa enim, quæ passa est, virtus extensa, et in immensum effluens, ita ut periclitaretur per omnem (46) substantiam dissolvi, cum tetigisset primam quaternationem, quæ per fimbriam significatur, stetit et a passione cessavit.

2. Hoc ergo, quod dicunt, duodecimi Æonis passionem per Judam demonstrari; quomodo potest in similitudinem comparari Judas (47), qui ejectus est de numero duodecimo, nec restitutus est in locum suum? Æon enim cujus typum Judam dicunt esse, separata ejus enthymesi, restituta est, sive revocata; Judas autem abdicatus est, et ejectus, et in locum ejus Matthias ordinatus est, secundum quod scriptum est: *Et episcopatum ejus accipiat alius* [24]. Debuerunt itaque dicere, duodecimum Æonem ejectum esse de Pleromate, et in locum ejus alium prolatum sive emissum; si tamen in Juda ostenditur. Adhuc autem ipse quidem Æon quod sit passus dicunt; Judas autem quod sit proditor. Patiens autem Christus venit ad passionem, et non Judas; et ipsi confitentur. Quomodo igitur Judas traditor ejus, qui pro **145** nostra salute pati habuit, typus et imago esse poterat passi Æonis?

3. Sed neque Christi passio similis est passioni Æonis, neque in similibus facta. Æon enim passus est passionem dissolutionis, et perditionis, ita ut periclitaretur ipse, qui patiebatur, et corrumpi: Dominus autem noster Christus passus est passionem validam, et quæ non cederet; non solum ipse non periclitatus corrumpi, sed et corruptum hominem firmavit robore suo, et in incorruptionem revocavit. Et Æon quidem passus est passionem ipse requirens Patrem, et non prævalens invenire: Dominus autem passus est, ut eos qui erraverunt a Patre, ad agnitionem, et juxta eum adduceret. Et illi quidem inquisitio magnitudinis Patris fiebat passio perditionis; nobis autem Dominus passus, agnitionem Patris conferens, salutem donavit. Et illius quidem passio fructificavit fructum femineum, sicut dicunt, invalidum, et infirmum, et informem, et inefficacem; istius autem passio fructificavit fortitudinem et virtutem. *Ascendens enim in altitudinem* Dominus per passionem, *captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus* [25], et contulit credentibus in se super serpentes et scorpiones calcare, et super omnem virtutem inimici, id est principis apostasiæ. Et Dominus quidem per passionem mortem destruxit; et solvit errorem, corruptionemque exterminavit, et ignorantiam destruxit; vitam autem manifestavit, et ostendit veritatem, et incorruptionem donavit. [26] Illorum autem Æon cum fuisset perpessus, ignorantiam substituit (48), substantiam informem peperit, ex qua omnia materialia opera prolata sunt, secundum eos, mors, corruptio, error, et his similia.

4. Non ergo Judas, duodecimus discipulus, typus erat passi Æonis; sed neque Domini nostri passio; per omnia enim dissimile et inconveniens invicem sibi ostensum est, non solum in his quæ prædiximus, sed et secundum ipsum numerum. Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio (49); hic autem Æon non duodecimus, sed tricesimus est: non enim duodecim tantum Æones voluntate Patris prolati sunt, secundum hæc, neque duodecimus ordine emissus est; in tricesimo loco annumerantes (50) eum emissum. Quomodo ergo duodecimus ordine Judas, ejus qui in tricesimo ordine est Æon, potest esse typus et imago?

5. Si autem Judam pereuntem, imaginem enthymeseos ejus esse dicunt, nec sic imago similis erit ejus, quæ secundum eum est veritatis. Enthymesis enim separata ab Æone, ipsa postea formata (51) a Christo (52), dehinc prudens facta a Salvatore (53), et omnia quæ sunt extra Pleroma ope-

[24] Act. I, 20, ex Psal. CVIII, 8. [25] Psal. LXVII, 19; Ephes. IV, 8. [26] Cap. XXXVII.

(44) *Uno enim anno*, etc. Græca hujus periodi et seqq. habes supra lib. I, cap. 3, n. 3.

(45) *Fluxum*. Editt. *Profluvium*.

(46) *Per omnem*. Sic ex mss. Clarom. et Voss. reposui. In editt. Eras. et Gall. male, *et omnem*. Feuardentius vero *in* pro *et* substituit, sed Billii solius, ut videtur, monitu, nullius vero mss. cod. auctoritate. Quare tutius esse duxi pro *in* scribere *per*, cum præsertim idem sit sensus.

(47) *Judas*. Alii, *Judæ*.

(48) *Substituit*. Sic omnes cum editt. tum mss.; sed in margine editt. Eras., Gall. et Feuard, legitur *sustinuit*.

(49) *Quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio*. Hæc lectio, quæ est codd. Voss. et Clarom. cæteris et amplior et melior videtur. Initio enim periodi præcedentis scripsit Irenæus: *Non ergo Judas duodecimus discipulus typus erat passi Æonis*. Tum resumit: *Proditor enim Judas, quod sit duodecimus*, scilicet discipulus, vel apostolus, *apud omnes consonat*. Rationem statim subnectit: *duodecim denominatis apostolis in Evangelio*; cum duodecim denominentur apostoli in Evangelio. Cæteri omnes codd. inter se dissentiunt. In Feuard. edit. *Quod sit duodecimus denominatus apostolus in Evangelio, apud omnes consonat*. Consentiunt quoad primam partem Eras. et Gallas. sed in his, ut et in Arund. et Merc. 2 deest *apud omnes consonat*. Grabius ex cod. Arund. pro *denominatus* scripsit *de nominatis*; de cætero consentit cum Feuard. In Merc. 2, una voce, *denominatis*. Vox autem *duodecim* in iis omnibus omissa, haud dubito quin incuria scribarum, ob affinitatem cum *duodecimus*.

(50) *Annumerantes*. Pro, *cum annumerent*.

(51) *Postea formata*. *Postea* pro *propterea* recte posuit Grab. ex margine editt. Eras., Gallas. ac Feuard., et ex mss. Arund. atque Voss. quibus consentit Clarom. Sed qua auctoritate addiderit *est* post *formata*, non dicit. Quamobrem expunxi, sensum enim turbat.

(52) *Formata a Christo*. Qui substantiæ formam ei indidit. Vide lib. I, c. 4, n. 1.

(53) *Prudens facta a Salvatore*. A quo agnitionis formam recepit. Ibid. n. 5.

rata secundum imaginem eorum qui sunt in Pleromate, in novissimo in Pleroma recepta dicitur ab his, et secundum conjugationes unita Salvatori ei, qui ex omnibus factus est. Judas autem semel ejectus nunquam revertitur in discipulorum numerum: alioquin nunquam alius in locum ejus annumeraretur. Et Dominus autem dixit de eo : *Væ homini per quem Filius hominis tradetur* [37]. Et, *Melius erat ei si natus non fuisset* [38], *et filius perditionis* [39] dictus est ab eo. Si autem non separatæ ab Æone Enthymeseos dicunt Judam esse typum, sed perplexæ ei passionis; nec sic numerus duodecim (54) numero trium possunt esse typus. Hic enim Judas ejectus est, et Matthias pro eo ordinatus : illic autem Æon periclitatus dissolvi, et perisse dicitur, et Enthymesis, et passio ; separatim enim Enthymesin quoque a passione secernunt : et faciunt Æonem quidem restitui, enthymesin autem formari, passionem vero ab his separatam, esse materiam. Tribus itaque exsistentibus his, Æone, et enthymesi, et passione, Judas et Matthias duo exsistentes, non possunt typus esse.

CAPUT XXI.

Duodecim Apostolos Æonum typum non esse.

1. Si autem duodecim apostolos dicunt typum esse illius solius duodecim Æonum prolationis, quam Homo cum Ecclesia protulit; et reliquorum decem Æonum, qui, ut dicunt, a Verbo et Vita prolati sunt, dent typum alios decem apostolos. Irrationabile est enim juniores quidem Æones, et propter hoc minores, ostendi a Salvatore per electionem apostolorum; seniores autem horum, et ob hoc meliores, non jam præostendi : cum possit Salvator (si tamen apostolos ideo elegit, ut per eos ostendat Æonas, qui sunt in Pleromate) et alios decem apostolos eligere, et ante hos quoque alios octo, ut illam principalem et primam ostendat ogdoadem, per apostolorum numerum typum factum; A 146 possit ostendere neque secunda decade (55): post enim duodecim apostolos, LXX alios Dominus noster ante se misisse invenitur; septuaginta autem nec octonario numero, neque denario, nec tricenario (56) typus esse possunt. Quæ igitur causa est, minores (57) quidem, sicut prædixi, Æones per apostolos ostendi : meliores autem, ex quibus et hi facti sunt, non jam præfigurari? Et duodecim autem apostoli, si propter (58) hoc electi sunt, ut per eos numerus duodecim Æonum significetur; et septuaginta in typum Æonum septuaginta electi esse debuerunt : non jam (59) triginta numero Æonas, sed octoginta et duos factos dicant. Qui enim secundum typum eorum, qui in Pleromate sunt, Æonum electionem facit apostolorum, nunquam aliorum quidem faceret, aliorum vero non faceret; sed per omnes apostolos tentasset servare imaginem, et ostendere typum eorum qui sunt in Pleromate Æonum.

2. Sed neque de Paulo quidem tacendum est, sed exigendum ab his, in cujus Æonis typum Apostolus nobis traditus est : nisi forte in Salvatoris compositi eorum, qui et ex omnium collatione subsistit, quem et omnia nuncupant, eo quod sit ex omnibus : de quo et Hesiodus poeta splendide significavit Pandoram, id est, *omnium munus*, nominans eum, ob hoc quod ex omnibus optimum munus in eo sit collocatum (60). In quibus ratio hæc est : Hermes (61) (sicut Græco sermone exprimitur (62)) Αἰμυλίους τε λόγους (63) καὶ ἐπίκλοπον ἦθος Ἐς αὐτοὺς κάτθετο, ut hoc ipsum (64) Latino sermone dicamus : *Fraudulentiæ, sivè seductionis verba, et subinvolantes mores indidit eorum sensibus*, ad seducendum stultos hominum, ut credant figmentis eorum. Mater enim, hoc est Leto (65), occulte (66) commovit eos (unde et Leto nuncupata est secundum Græci sermonis significantiam, eo quod occulte homines commoveret) nesciente Demiurgo,

[37] Matth. XXVI, 24. [38] Marc. XIV, 21. [39] Joan. XVII, 12.

(54) *Duodecim.* Alii, *duodecimus.*

(55) *Possit ostendere neque secunda decade.* In Clarom., Arund. et Merc. 2, pro *secunda* legitur *secundæ*. Sed id loci hujus corruptioni, mss. codicum ope hactenus insanabili, remedium non affert. Crediderim tamen levi mutatione facta sat commode restitui posse, sic nimirum legendo : *possit ostendere quoque secundam decadem.* Tunc planus esset sensus : *cum possit Salvator... et alios decem apostolos eligere... ut possit ostendere quoque secundam decadem.* Proclive fuit festinantibus ac negligentibus scribis, pro *quoque*, scribere *neque*; (jam exempla vidimus) et accusativos, omissa abbreviationis nota, commutare in ablativos.

(56) *Tricenario.* Sic ubique Clarom. et Voss. *tricenarius, tricenario, tricesimus*, etc., habent, melius quam alii *trigenarius, trigenario, trigesimus.*

(57) *Minores.* In Eras., Gall. et Feuard. *juniores;* minus recte, nam mox sequitur, *meliores autem.*

(58) *Si propter.* *Si* deest in omnibus mss. necessario tamen retinendum.

(59) *Non jam.* Pro *non ergo.*

(60) *Collocatum.* Clarom., Eras., Gall. et Feuard. *collatum*, vel *conlatum.*

(61) *Hermes.* Græcum Mercurii nomen.

(62) *Sicut Græco sermone exprimitur.* Hæc verba, ut et sequentia : *ut hoc ipsum Latino sermone dicamus;* Latini interpretis esse, non Irenæi qui Græce scripsit, nobis etiam non monentibus facile deprehendet lector.

(63) Αἰμυλίους τε λόγους, etc. Hesiodi verba sunt in *Op. et Di.* ubi postquam descripsit poeta quid quisque cæterorum deorum deārumque in Pandoram contulerit, Mercurii donum referens subdit vers. 77 :

Ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διάκτορος Ἀργειφόντης
Ψεύδεά θ' αἰμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος
Τεῦξε.
At in pectore nuntius Argicida (Mercurii epitheton)
Mendacia, blandosque sermones, et dolosos mores
Fecit.

Quæ vanis hæreticorum sermonibus *ad seducendos stultos hominum* excogitatis applicat Irenæus.

(64) *Hoc ipsum.* Sic recte solus Clarom. Cætera omnia exemplaria minus bene, *hoc ipso.*

(65) *Leto.* A verbo λήθω, *lateo*, derivare videtur Irenæus, derivant et alii, inter quos Eustathius et Natalis Comes. Sed cum a λήθω derivata scribantur a Græcis per θ, a Latinis per *th*, scribi deberet *Letho*, non *Leto.*

(66) *Occulte.* Græce λεληθότως, qua voce eo sensu utitur auctor sup. lib. I, c. 5, n. 6.

enuntiare profunda et inenarrabilia mysteria prurientibus aures (67). Et non solum per Hesiodum hoc operata est Mater eorum mysterium dici, sed et Pindari Lyrici (68) sapienter valde, ut cælet Demiurgo in Pelope, cujus caro in partes a patre divisa est, et ab omnibus diis collecta, et allata, et compacta, Pandoram hoc modo significavit : ex qua et isti compuncti (69) eadem secundum eos dicentes, ejusdem generis et spiritus sunt cum illis.

CAPUT XXII [36].

Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non repræsentari ; nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragenario majorem mortuum fuisse ; quæ peculiaris Irenæo sententia est.

1. Quia autem et tricenarius numerus eorum omnis excidit (70), secundum eos aliquando quidem paucis, aliquando autem plurimis Æcnibus statim in Pleromate inventis, ostendimus. Non ergo triginta annorum exsistens venit ad baptismum, ut ostenderet tacitos Æones eorum (71) triginta : alioquin ipsum primum (72) erunt discernentes et ejicientes de Pleromate omnium. Duodecimo autem mense dicunt eum passum, ut sit anno uno post baptismum prædicans, et ex propheta (73) tentant hoc ipsum confirmare (scriptum est enim : *Vocare* (74) *annum Domini acceptum, et diem retributionis* [37]) vere cæcutientes, qui profunda Bythi adinvenisse se dicunt, et non intelligentes ab Isaia dictum annum Domini (75) acceptabilem, nec diem (76) retributionis. Neque enim de die, quæ **147** duodecim horarum habet spatium, dictum est in propheta ; nec de anno duodecim mensium habente mensuram. Quia enim prophetæ in parabolis et allegoriis, et non secundum sonum ipsarum dictionum plurima dixerunt, et ipsi confitentur.

2. Dies ergo retributionis dictus est, in qua retribuet Dominus unicuique secundum opera sua [38], hoc est judicium. Annus autem Domini acceptabilis, tempus hoc, in quo vocantur ab eo hi qui credunt ei, et acceptabiles fiunt Deo : hoc est, omne ab adventu ejus tempus usque ad consummationem, in quo, ut fructus, eos qui salvantur acquirit. Sequitur enim, secundum dictionem prophetæ, annum dies retributionis [39] ; et erit mentitus propheta, si anno tantummodo Dominus prædicavit, et de eo dicit. Ubi est enim dies retributionis ? transivit enim annus, et nondum dies retributionis est ; sed adhuc *solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* [40]. Et persecutionem quidem patiuntur justi, et affliguntur, et occiduntur ; in abundantia autem sunt peccatores, et *cum cithara* (77) *et psalterio bibunt, opera autem Domini non intendunt* [41]. Debent autem secundum dictionem copulari, et sequens esse anno dies retributionis. Dictum est enim, *vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis*. Bene itaque intelligitur tempus hoc, in quo vocantur et salvantur a Domino (78), annus Domini acceptus (79) : quem subsequitur dies retributionis, id est judicium. Et non solum autem annus tempus hoc dicitur ; sed et dies nominatur, et a Propheta, et a Paulo ; in quibus et Apostolus memor Scripturæ, in Epistola, quæ est ad Romanos, ait : *Sicut scriptum est : Propter te morte efficimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis* [42]. Nunc autem *tota die* pro omni hoc tempore dictum est, in quo persecutionem patimur, et ut oves occidimur. Sicut ergo dies hæc non illam, quæ in XII horis substitit, significat, sed omne tempus, in quo patiuntur et interficiuntur propter Christum credentes ei : ita et illic annus, non qui est ex duodecim mensibus dicitur, sed omne fidei tempus, in quo audientes prædicationem credunt homines, et acceptabiles Domino fiunt, qui se ei copulant

3. [43] Est autem valde admirari, quonam modo profunda Dei adinvenisse se dicentes, non scrutati sunt in Evangeliis, quoties secundum tempus Paschæ (80) Dominus post baptisma ascenderit in Hierusalem, secundum quod moris erat Judæis ex omni regione, omni anno, tempore hoc convenire

[36] Cap. XXXVIII. [37] Isa LXI, 2. [38] Rom. II, 6. [39] Isa. XXXIV, 8. [40] Matth. V, 45. [41] Isa. V, 12. [42] Rom. VIII, 36. [43] Cap. XXXIX.

(67) *Prurientibus aures*. Alludit ad id Pauli II Timoth. IV, 3 : Κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, quod vertit vulgatus interpres, *prurientes auribus*.

(68) *Sed et Pindari Lyrici*. Genitivum Πινδάρου, quem præpositio διά requirebat, per accusativum reddere debuisset interpres, ut recte ante me observavit Grabius.

(69) *Compuncti*. Græce, ait Billius, κεκαυτηριασμένοι, id est, quasi cauterio inusti : Paulina vox I Timoth. IV, 2.

(70) *Omnis excidit*. Alii perperam, *excedit*.

(71) *Tacitos Æones eorum. Tacitos Æones* vocat Irenæus, quia ex *Sige* seu *Silentio* nati.

(72) *Alioquin ipsum primum*, etc. Id est, si triginta duntaxat Æones sunt, tollendus ex eorum numero, et e Pleromate eliminandus Salvator.

(73) *Propheta*. In marg. Feuard. *prophetia*.

(74) *Vocare*. Sic mss. omnes, cum Feuard. et Grab. editt. juxta Græcum LXX, καλέσαι. Sic etiam egit Cyprian. *advers. Jud.* lib. II, cap. 10. In Eras. et Gallas. *vocate*.

(75) *Dictum annum Domini*. Ita Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *Domino* ; nam paulo ante scribitur in omnibus codd. *annum Domini* ; et paulo post *annus Domini acceptabilis*.

(76) *Nec diem*. Legendum vult Billius *et diem* ; quam lectionem improvide et contra omnium codd. fidem editioni suæ Coloniensi inseruit Feuardentius. Sensus enim est : *nec diem retributionis intelligentes*.

(77) *Cum cithara*. Cum addidit Feuard. consent. Clarom. et Voss. juxta versionem LXX quam hic citat Irenæus, μετὰ κιθάρας. Nam in Vulgata paulo aliter legitur hic Isaiæ locus.

(78) *Salvantur a Domino*. Præpositionem *a* ex cod. Arund. restituit Grab.

(79) *Domini acceptus*. Sic recte Clarom. cod., cæteri omnes perperam, *Domino*.

(80) *Paschæ*. Alii, *Paschale*.

in Hierusalem, et illic diem festum Paschæ celebrare. Et primum quidem ut fecit vinum ex aqua in Cana Galilææ, ascendit in diem festum Paschæ, quando (81) et scriptum est : *Quia multi crediderunt in eum, videntes signa quæ faciebat*, sicut Joannes Domini discipulus meminit [39]. Dehinc iterum subtrahens se invenitur in Samaria, quando et cum Samaritana disputabat, et filium Centurionis absens verbo curavit, dicens : *Vade, filius tuus vivit* [40]. Et post hæc iterum secunda vice ascendit in diem festum Paschæ (82) in Hierusalem, quando paralyticum, qui juxta natatoriam jacebat XXXVIII annos, curavit, jubens ut surgeret et auferret grabbatum suum, et iret [41]. Et iterum inde secedens trans mare Tyberiadis, ubi et cum multa turba eum fuisset secuta, de quinque panibus satiavit omnem illam multitudinem, et superaverunt duodecim cophini fragmentorum [42]. Deinde cum Lazarum suscitasset ex mortuis, et insidiæ fierent a Pharisæis, secedit in Ephrem civitatem [43] : et inde *ante sex dies Paschæ veniens in Bethaniam* scribitur [44], et de Bethania ascendens in Hierosolymam, et manducans Pascha, et sequenti die passus. Quoniam autem tria hæc Paschæ tempora non sunt unus annus, omnis quilibet confitebitur. Et ipsum autem mensem, in quo Pascha celebratur, in quo et passus est Dominus, non duodecimum, sed primum esse, qui omnia se scire jactant, si nesciunt, a Moyse possunt discere. Falsa ergo ostensa est et anni, et duodecimi mensis absolutio eorum (83), et debent aut absolutionem suam, aut Evangelium reprobare : alioquin quomodo uno anno tantum Dominus prædicavit?

4. Triginta quidem annorum exsistens cum veniret ad baptismum, deinde magistri ætatem perfectam habens, venit Hierusalem, ita ut ab omnibus juste audiret magister (84) : non enim aliud videbatur et aliud erat, sicut inquiunt qui putativum introducunt ; sed quod erat, hoc et videbatur. Magister ergo exsistens, magistri quoque habebat ætatem, non reprobans, nec supergrediens hominem, neque solvens legem (85) in se humani generis, sed omnem ætatem sanctificans per illam, quæ ad ipsum (86) erat, similitudinem. Omnes enim venit per semetipsum salvare : omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum (87), infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores. Ideo per omnem venit ætatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes ; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes ætatem, simul et exemplum illis pietatis effectus, et justitiæ, et subjectionis ; in juvenibus juvenis, exemplum juvenibus fiens, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit perfectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem veritatis, sed et secundum ætatem, sanctificans simul et seniores, exemplum ipsis quoque fiens : deinde et usque ad **148** mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis, ipse primatum tenens in omnibus* [45], princeps vitæ, prior omnium, et præcedens omnes.

5. Illi autem, ut figmentum suum de eo quod est scriptum, *vocare annum Domini acceptum*, affirment, dicunt uno anno eum prædicasse, et duodecimo mense passum : contra semetipsos obliti sunt, solventes ejus omne negotium, et magis necessariam, et magis honorabilem ætatem ejus auferentes, illam, inquam, provectiorem, in qua et docens (88) præerat universis. Quomodo enim habuit discipulos, si non docebat? Quomodo autem docebat, magistri ætatem non habens? Ad baptismum enim venit nondum qui triginta annos suppleverat, sed qui inciperet esse tanquam triginta annorum : (ita enim, qui ejus annos significavit Lucas, posuit : *Jesus autem erat quasi incipiens triginta annorum* [46], cum veniret ad baptismum) et a baptismate (89) uno tantum anno prædicavit ; complens tricesimum annum passus est, adhuc juvenis exsistens, et qui necdum provectiorem haberet ætatem. Quia autem triginta annorum ætas prima indolis (90) est juvenis, et extenditur usque ad quadragesimum annum, deinde jam declinat ad seniorem ætatem, quam habens Dominus docebat, sic et Evangelium dicit, et sic invenerunt omnes qui in Asia cum Domino versati sunt, Joannem, qui et in Asia cum Domino versatus est, testificantes.

[39] Joan. II, 23. [40] Joan. IV, 50. [41] Joan. V, 1 seqq. [42] Joan. VI, 1 seqq. [43] Joan. XI, 54, 36. [44] Joan. XII, 1. [45] Col. I, 18. [46] Luc. III, 23.

(81) *Quando*. Al. vitiose, *quoniam*.

(82) *Secunda vice ascendit in diem festum Paschæ*. Haud recte Irenæum *diem festum Judæorum*, quo *Jesus Hierosolymam ascendisse* dicitur Joan. V, 1, de Paschate accepisse contendit Grabius. Sed nullum affert vir eruditus argumentum, quo falsitatem hujusce assertionis demonstret ; quam satis probabilem facit tum evangelicæ historiæ series, tum Theodoreti in cap. IX Danielis et Hieronymi consensus.

(83) *Absolutio eorum*. Sic mss. omnes. In Eras. Gall. et Feuard. perperam, *absolutio dierum*. *Absolutio* hic pro *solutio, explicatio* ; Græce ἐπίλυσις.

(84) *Audiret magister*. Sic recte Feuard. in marg. et Clarom., cæteri omnes minus bene *audiretur*.

(85) *Solvens legem. Suam* ante *legem* in omnibus editt. citra necessitatem additum expunxi auctoritate cod. Clarom.

(86) *Ad ipsum*. Sic codd. Clarom. et Arund. melius, quidquid dicat Grabius, quam cæteri *ad ipsam*. Id enim intendit Irenæus, ut sequentia demonstrant, omnem hominum ætatem sanctificari per similitudinem quam *ad Christum* habet.

(87) *Renascuntur in Deum*. Per baptismum videlicet.

(88) *In qua et docens*. Sic Clarom. cod. In Voss. *in qua et doctus* ; in Arund. *in qua docens* ; in editt. *in qua edocens*.

(89) *Et a baptismate*, etc. Hæc non in propria, sed in hæreticorum sententia scribit Irenæus. Qui enim postea asserit passum esse Christum ætate jam in senium declinante, cum videlicet quadragesimum ætatis annum excessisset, nec a quinquagesimo procul abesset, sensisse non potuit, eum anno ætatis duntaxat uno post baptismum prædicasse, tum vero passum fuisse ; cum maxime tria ab ejusdem baptismo ad passionem intercessisse velit Paschata. Sed de his fusius in dissert. III, art. 6, § 70, seqq.

(90) *Prima indolis*. Ita Clarom., Arund., Voss., Feuard. in marg. et Grab., cæteri minus recte, *primæ indolis*. Is est autem verborum ordo et sensus : triginta annorum ætas, prima est ætas indolis juvenis. Ac proinde et *indolis* et *juvenis* in gignendi

gesimum annum, omnis quilibet confitebitur; a quadragesimo autem et quinquagesimo anno (91) declinat jam in ætatem seniorem; quam habens Dominus noster docebat, sicut Evangelium et omnes seniores testantur, qui in Asia apud Joannem discipulum Domini convenerunt, id ipsum tradidisse eis Joannem. Permansit autem cum eis usque ad Trajani tempora.

καὶ πάντες οἱ (92) πρεσβύτεροι μαρτυροῦσιν, οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωάννῃ τῷ τοῦ Κυρίου μαθητῇ συμβεβληκότες (93), παραδεδωκέναι ταῦτα (94) τὸν Ἰωάννην. Παρέμεινε γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων.

Quidam autem eorum non solum Joannem, sed et alios apostolos viderunt, et hæc eadem ab ipsis audierunt, et testantur de hujusmodi relatione. [46] Quibus magis oportet credi? Utrumne his talibus, an Ptolemæo, qui apostolos nunquam vidit, vestigium autem apostoli ne in somniis quidem assecutus est?

6. Sed et ipsi, qui tunc disputabant cum Domino Jesu Christo Judæi, apertissime hoc ipsum significaverunt. Quando enim eis dixit Dominus: *Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est*, responderunt ei: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti* [47]? Hoc autem consequenter dicitur ei, qui jam XL annos excessit, quinquagesimum autem annum nondum attigit, non tamen multum a quinquagesimo anno absistat. Ei autem, qui sit XXX annorum, diceretur utique: Quadraginta annorum nondum es. Qui enim volebant eum mendacem ostendere, non utique in multum extenderent annos ultra ætatem, quam eum habere conspiciebant; sed proxima ætatis dicebant, sive vere scientes (95) ex conscriptione census (96), sive conjicientes secundum ætatem, quam videbant habere eum super quadraginta; sed ut non quæ esset (97) triginta annorum. Irrationabile est enim omnino, viginti annos mentiri eos, volentes eum juniorem ostendere temporibus Abrahæ. Quod autem videbant, hoc et loquebantur; qui autem videbatur, non erat putativus, sed veritas. Non ergo multum aberat a quinquaginta annis (98): et ideo dicebant ei: *Quinquaginta annorum nondum es, et Abraham vidisti?* Non ergo

A anno uno prædicavit, nec duodecimo mense anni passus est. Tempus enim a tricesimo anno usque ad quinquagesimum nunquam erit unus annus, nisi si apud Æones eorum tam magni anni sunt deputati his, qui apud Bythum in Pleromate ex ordine resident, de quibus et Homerus poeta dixit [48], et ipse inspiratus a Matre eorum erroris:

Οἱ δὲ θεοὶ παὶρ Ζηνὶ καθήμενοι ἠγορόωντο
Χρυσέῳ ἐν δαπέδῳ.

Quod Latine ita interpretabimur:

Dii autem apud Jovem considentes tractabant
In aureo loco.

CAPUT XXIII.

Mulierem profluvio sanguinis laborantem perturbati Æonis typum non esse.

B Sed et de illa muliere, quæ profluvio sanguinis laborans, tetigit fimbriam vestimenti Domini, et sanata est [49], aperta est eorum ignorantia: (dicunt enim per eam ostendi passam illam duodecimam Virtutem, et in infinitum defluxam, id est duodecimum Æonem) primum quidem, quia, secundum sectam eorum, duodecimus non est iste Æon, sicut 149 ostendimus. Ut autem ex superfluo (99) eis et hoc detur, duodecim Æonibus exsistentibus, undecim quidem impassibiles perseverasse dicuntur, duodecimus autem passus; mulier autem e contrario duodecimo anno sanata, manifestum est quoniam undecim quidem annis habuit perseverantem passionem, duodecimo autem sanata est. Si quidem undecim Æones in passione insanabili fuisse dicerentur, sanatus autem duodecimus, suasorium erat dicere typum eorum esse mulierem. Quia autem hæc undecim quidem annis passa est, et non est sanata, duodecimo autem anno sanata est; quomodo potest esse typus duodecimi Æonis, ex quibus undecim omnino nihil passi sunt, solus autem duodecimus participatus est passionem? Typus enim et imago secundum materiam, et secundum substantiam aliquoties a veritate diversus est: secundum autem habitum et lineamentum, debet servare similitudinem, et similiter ostendere per præsentia illa quæ non sunt præsentia.

2. Et non solum in hac muliere anni infirmitatis

[46] Cap. XL. [47] Matth. IX, 20. [48] Iliad. A, 1. [49] Joan. VIII, 56, 57.

casu, non in recto accipiuntur, ut de priori haud satis attentus asseruit Grabius.

D minus bene, *sive rescientes*. Nam *vere scientes* opponit auctor τῷ *conjicientes*, quod mox sequitur.

(91) *Quadragesimo autem et quinquagesimo*. Sic codd. Clarom. et Anglic. omnes, cum edit. Oxon. In aliis edit. perperam, *quadragesimo aut quinquagesimo*.

(92) *Καὶ πάντες*, etc. Græca hæc, citato nominatim Irenæo, exhibet Euseb. lib. III, cap. 23.

(93) *Συμβεβληκότες*. Ita Euseb., *loco cit.*, et Niceph., lib. III, cap. 2. At in Georgii Syncelli *Chronographia* p. 345, edit. Paris. 1652, legitur in textu συμβεβηκότες, ad marginem vero συμβεβιωκότες.

(94) *Ταῦτα*. Hanc vocem in Eusebio et Syncello omissam, recte ex Nicephoro addidit Grabius, quia Latina Irenæi versio habet *idipsum*.

(95) *Sive vere scientes*. Ita recte Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Cæteri omnes cum edit. tum mss.

(96) *Ex conscriptione census*. Vel eum populi censum, seu descriptionem intelligit, de qua Lucas cap. II, 1: *Exiit edictum a Cæsare Augusto ut describeretur universus orbis*; vel eam, quæ post Archelai relegationem, novem jam annis ab Herodis morte exactis facta est, anno Juliano 59, Æræ vulg. 14, Sexto Pompeio et Sexto Apuleio Coss., de quo Josephus lib. XVIII *Antiquit.* cap. 1.

(97) *Quæ esset*. Sic Clarom. melius, ni fallor, quam reliqui, *qui esset*; nam de ætate hic sermo est.

(98) *Quinquaginta annis*. Clarom. et Voss. XL *annis*; sed male, ut præcedentia demonstrant.

(99) *Ex superfluo*. Id est, *ex abundanti*; Græce, ἐκ περισσοῦ, vel ἐκ περιουσίας, ait Bil.

descripti sunt, quos coaptari dicunt figmento suo, sed ecce et alia mulier similiter XVIII annis infirmata, sanata est, de qua Dominus ait : *Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligavit Satanas decem et octo annis, non oportebat solvi in die Sabbati*[50] ? Si ergo illa typus erat duodecimi Æonis passi, et hæc typus esse decimi octavi Æonis passi debet. Sed non habent ostendere : alioquin prima et principalis eorum ogdoas (1) connumerabitur compassis Æonibus. Sed et alius autem quidam sanatur a Domino XXXVIII annos habens in sua passione[51] : et tricesimum et octavum passum Æonem dicant. Si enim quæ a Domino facta sunt, typos esse dicunt eorum, quæ sunt in Pleromate; typus in omnibus debet servari. Sed neque eam, quæ post XXVIII annos curata est, nec eum qui post XXXVIII annos curatus est, possunt adaptare suo figmento. Insulsum autem et inconveniens est omnino dicere in quibusdam quidem servasse typum Salvatorem, in quibusdam autem non servasse. Dissimilis ergo et mulieris typus negotio Æonum (2) ostenditur.

CAPUT XXIV.

Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris, litteris et syllabis ducunt hæretici.

1. Adhuc autem et falsum demonstrat commentum eorum, et instabile figmentum eorum etiam hoc ipsum, quod per numeros aliquando quidem, A et per syllabas nominum, aliquando autem et per syllabarum litteras, aliquando vero et per numeros, qui secundum Græcos in litteris continentur, tentant inferre probationes. Apertissime consternationem, sive confusionem, et instabilitatem scientiæ eorum, et extortum demonstrant (3). Jesus enim nomen alterius linguæ exsistens ad Græcorum numerum transferentes, aliquando quidem episemon esse dicunt, sex habens litteras (4) : aliquando autem plenitudinem ogdoadum (5) DCCCLXXXVIII numerum habens. Græcum autem nomen ejus, quod est *Soter*, id est, *Salvator*, quia non convenit figmento eorum, nec secundum numerum nec secundum litteras, tacuerunt. Et quidem si ex providentia Patris Dominica nomina accepissent, per numerum, B et per litteras significantia numerum in Pleromate, *Soter* nomen Græcum exsistens secundum Græcitatem et per litteras (6), et per numeros, Pleromatis debuit ostendere mysterium. Sed non ita habet, quia quinque quidem est litterarum, numerus autem MCCCCVIII (7). [52] Hæc autem in nullo communicant Pleromati eorum : non ergo vera est illa, quæ ab eis in Pleromate dicitur negotiatio (8).

2. Jesus autem nomen, secundum propriam Hebræorum linguam, litterarum est duarum et dimidiæ (9), sicut periti eorum dicunt, significans **150** Dominum eum, qui continet (10) cœlum et terram:

[50] Luc. XIII, 16. [51] Joan. V, 5. [52] Cap. XLI.

(1) *Ogdoas*. Clarom. *ogdoadas*. Nempe in hoc ms. *ogdoas* et *ogdoadas* promiscue usurpantur; quo confirmatur id quod ad cap. 16, n. 4, adnotavi.

(2) *Negotio Æonum*. Ita ex Clarom. reposui. Nec ab hac genuina lectione procul distant Eras. et Gall. in quibus legitur, *Negatio Æonum*. In cæteris, *negotio eorum*.

(3) *Scientiæ eorum ... demonstrant*. Quamvis in omnibus mss. legatur *demonstrat*, legere tamen malim cum Eras., Gall. et Feuardent. *demonstrant*, quia clarior inde exsurgit sensus. Porro *scientiæ eorum* hic accipe pro *scientiæ suæ*; nam αὐτῶν frequenter vertit interpres *eorum*, ubi pronomen possessivum usurpandum erat.

(4) *Episemon esse dicunt, sex habens litteras*. Ἰησοῦς μὲν γάρ ἐστιν ἐπίσημον ὄνομα ἓξ ὢν (ἔχων) γράμματα, sup. lib. I, cap. 14, n. 5.

(5) *Ogdoadum*. Arund. et Merc. 1, *ogdoadam*; nec melius in Eras. Gall. et Feuard. *ogdoada*.

(6) *Per litteras*. Hus ante *litteras* deest in omnibus mss.

(7) *Quia quinque ...* MCCCCVIII. Hanc genuinam lectionem, quam ex edit. passim, partim ex mss. codd. collegisse se dicit Grabius, totam et integram habet cod. Clarom. Cæteri omnes aliqua parte vitiosi sunt. Porro vocis Σωτὴρ litterarum numerus dicitur esse MCCCCVIII, quia littera σ denotat 200, ω 800, τ 300, η 8, ρ denique 100, qui numeri collecti dant MCCCCVIII.

(8) *Negotiatio*. Πραγματεία τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, *negotiatio passi Æonis*, ut passim vocant.

(9) *Jesus ... litterarum est duarum et dimidiæ*. Jesus enim Hebraice scribitur ישע, vel secundum alios ישוע ubi cum littera *Jod* vix ad medium aliarum attingat, ab Irenæo dimidia littera dicitur.

(10) *Significans Dominum eum qui continet*, etc. Perobscurus locus et ænigmati similis. Solutionem tentavit Drusius cent. I Miscellan. cap. 44, et post eum Feuardentius, nec puto, infelici successu, nisi C quod vocem *usser* neuter intellexerit. Observat igitur Drusius, *Notaricon* ab Hebræis dici, cum ex litteris consonantibus colliguntur integræ dictiones; ut cum v. g. dicunt, *Adam* significare *pulverem, sanguinem, amarum*, id est, עפר, דם, מור. Quæ quidem observatio lucem affert huic Irenæi loco. Hic enim nomen *Jesus* significare asserit *Dominum eum qui continet cœlum et terram*. Quod verum esse deprehendes, si adverias nomen *Jesu*, prout ab Hebræis scribitur ישוּ, vel ישע (ad utrumque enim scribendi modum attendere videtur Irenæus) litteris tribus, vel, ut ait ille, duabus et dimidia, consonis constare, quarum singulæ secundum *Notaricon* significant singulas dictiones. Videlicet י Iod, quæ prima littera est τοῦ τετραγράμματου יהוה *Jehovah*, quod Dominum, sive Κύριον reddunt LXX, *Dominum* nobis exprimit. Deinde ש, quæ prima littera est vocis שמים, *cœlum* exhibet : postremo ן initium est וארץ, quod est, *et terra*. Vel si Jesus scribatur D ישע, littera ע initium erit vocis עפר *pulvis*, quæ transferri potest ad significandum terram. Et jam ergo patet quo pacto *Jesus*, ex Irenæi mente, significet, secundum vim Hebraicæ vocis, *Dominum cœli et terræ*, quia tria hæc, *Dominus, cœlum et terra* virtute quadam in ea voce continentur. Hinc subnectit : *quia Jesus secundum antiquam Hebraicam linguam cœlum est, terra autem iterum sura, user dicitur*. Jesus enim secundum *Notaricon* vocem שמים complectitur, cujus primam litteram in se continet. Sed quid sequentia hæc? *Terra autem iterum sura user dicitur*. Nodum sic solvo. *Sura* et *User*, quarum significatum hactenus Irenæi interpretibus impervium exstitit, sunt ipsissimæ Hebraicæ voces ארץ et עפר, vel ועפר, *Arets* et *Aphar*, vel *Apher*, aut *Vapher*, *terra* et *pulvis*, sed ex imperitia Hebraici sermonis misere deformatæ, sive ab Irenæo ipso, sive ab amanuensibus. Nempe ex voce ארץ inverso ordine, id est a læva ad dextram, more nostro, lecta, fit *sura*, ut inspicienti patet. Pro

quia Jesus secundum antiquam Hebraicam linguam cœlum est, terra autem iterum *sura user* (11) dicitur. Verbum ergo quod cœlum et terra habet, ipse est Jesus. Falsa est ergo et episemi eorum redditio (12), et numerus eorum eversus est manifeste. Secundum enim propriam eorum linguam, quinque litterarum est Græco vocabulo Soter : Jesus autem iterum, secundum Hebraicam linguam, duas et dimidiam habet litteras (13). Corruit ergo numerus

A calculi, qui est in DCCCLXXXVIII (14). Et per omnia autem Hebræorum litteræ non conveniunt numero Græcorum, quæ maxime deberent, antiquiores et firmiores exsistentes, salvare suppotationem nominum. Ipsæ enim antiquæ, et primæ Hebræorum litteræ, et sacerdotales nuncupatæ (15), decem quoque quidem (16) sunt numero, (scribuntur autem per XV (17)) novissima littera copulata primæ. Et ideo quidem quædam secundum subsequentiam

apher vero, aut *vapher*, haud dubito quin scripserit Latinus interpres *ufer*, *f* pro *ph*, imperiti autem scribæ *f* commutarint in *s*, unde factum *user*. Jam quid Hebraicæ istæ voces alline habeant cum nomine *Jesu*, ex dictis patet. Si enim utrique præfigas ו, ultimam nominis hujus litteram exhibebit. Si demas, ע prior littera vocis עפר postremam dabit nominis ישע, uti et א prima littera vocis ארץ; nec B enim probabilitate vacat Irenæum, Hebraice nescientem, existimasse nomen Jesu ab Hebræis scribi ישוא. Planum hinc evadit quod sequitur : *Verbum quod cœlum et terra habet, ipse est Jesus.* Jesus enim vox est quæ vi complectitur eas quæ apud Hebræos cœlum et terram significant.

(11) *User.* Ex præcedenti nota patet legendum esse aut *apher*, aut *vafer*, aut saltem *ufer*. Interim cum Clarom. et Voss. scribere malim *user* quam cum cæteris *usser*.

(12) *Redditio.* Græce ἀπόδοσις. Sed hoc loco, recte notat Billius, vocabulum istud *explicationem* potius, aut *accommodationem* transferre debuit interpres : alioqui verbum ita retinet, ut sensum amittat.

(13) *Habet litteras. Sion* addunt editt. Eras. et Feuard. Sed quid sibi velit, quidve ad rem præsentem faciat ea vox, explicare non possunt. Crediderim quempiam, ut hujus Irenæi sententiæ, *Jesum secundum Hebraicam linguam duas et dimidiam habere litteras*, veritatem oculis exhiberet, ad marginem codicis sui Hebraicam vocem ישו descripsisse, quam imperitus alter in textum transtulit, sed turbato litterarum ordine corruptam. Nempe pro ישו C scripsit שיו, unde factum Στοῦ, *Siou*, ac tandem Σιόν. At cum peregrina ea vox desit in veteri Feuard. cod. Clarom. et Voss., hanc expunxi.

(14) *Qui est in* DCCCLXXXVIII. Ita cod. Clarom. In codice Voss. scribitur : *quem in* DCCCLXXXVIII, cum quo consentit vetus Feuard. cod. nisi quod post *in* habeat M. quasi millenarii notam. Sed in editt. Eras., Gall. et Feuard. longe pejus : *qui est Judaice* LXXXVIII. Nempe vocem *Judaice* peperit oscitantia scribarum, qui particulam *in* numeris DCCC præfixam male legentes, litterisque numeralibus perperam copulantes, scripserunt *Judaice*. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrant, quæ lib. I, cap. 15, n. 2, adnotata sunt.

(15) *Et sacerdotales nuncupatæ.* Veteres illas et primas Hebræorum litteras *sacerdotales* ab Irenæo dici censuerim; quod cum his postmodum substitutæ fuissent litteræ Chaldaicæ, nihilominus tamen sacrum Dei nomen יהוה priscis et antiquis characteribus descriptum in lamina aurea fronti appensa gestare soleret summus sacerdos. Et ideo antiqui Hebræorum characteres dicti *sacerdotales*, quod jam solis sacerdotibus usitati essent, reliquis vero Chaldaici.

(16) *Decem quoque quidem.* Sic cod. Clarom. cum quo fere consentit Voss. habens : *decem quæ quidem.* In aliis omnibus deest *quoque.* Cur autem addiderim hanc vocem, ratio mox constabit.

(17) *Scribuntur autem per* XV. Sic partim ex editt. partim ex mss. restituo. In illis legitur : *scribuntur autem quæque per quindecim.* In Clarom. vero : *scribuntur autem quæ scribuntur* XV. Consentit

et Voss. nisi quod omittat *autem*. Ac proinde ex editt. expungo vocem *quæque*, quæ in mss. non exstat, sensumque confundit; retineo vero *per*; ac pro *quindecim* scribo ex citatis mss. XV. Quem tamen numerum cum ex integro legeris, exprimi velim, non *quindecim*, sed *decem et quinque*; quod postremum a scribis exarandum fuisset; id enim exigit sensus, nec alias Irenæi verba intelligi possunt. Id quippe sibi probandum suscepit, *per omnia Hebræorum litteras non convenire numero Græcorum*; quod ut conficiat, comparationem instituit inter utrasque litteras : ac proinde sicuti Græcas, sic et Hebraicas litteras spectat, non absolute prout elementa sunt vocum (quod omnes Irenæi interpretes fefellit) sed arithmetice, prout notæ numerorum sunt. Porro nemo nescit litteras Græcas, arithmetice spectatas, in tres nonarios, seu columnas, singulas ex novem litteris, secundum alphabeti seriem dispositis constantes, sic distribui, ut prior nonarius det unitates, secundus denarios, tertius centenarios. Suas litteras eodem ordine et eadem serie distribuunt Hebræi. Sed id discriminis est Græcos inter et Hebræos, quod illi nullas in alphabeto arithmetico litteras repetant, sed tribus ad 24 litteras additis episemis, ϛαῦ in priori columna, Κόππα in secunda, Σαμπί in tertia, numerum 27 facile compleant. At Hebræi, cum 22 duntaxat litteras habeant, careantque *episemis*, tres nonarios, seu numerum 27 complere non possunt, nisi repetitis litteris quinque. Eæ autem sunt finales quinque ךמנפץ, quas in ultimo nonario post ת reponunt. Rem oculis exhibebit schema sequens.

א 1	י 10	ק 100	א 1000
ב 2	כ 20	ר 200	ב 2000
ג 3	ל 30	ש 300	etc.
ד 4	מ 40	ת 400	
ה 5	נ 50	ך 500	
ו 6	ס 60	ם 600	
ז 7	ע 70	ן 700	
ח 8	פ 80	ף 800	
ט 9	צ 90	ץ 900	

D His animadversis, densa illa auctoris nostri verbis offusa caligo altro discutitur. *Ipsæ*, inquit, *antiquæ et primæ Hebræorum litteræ decem quoque quidem sunt numero, novissima littera copulata primæ.* Id est, in hoc conveniunt Hebræorum litteræ cum Græcis, quod et illæ quoque in unaquaque columna novem cum sint, desinant semper in denarium, quæ prior littera est columnæ sequentis : ac proinde si novissima uniuscujusque columnæ littera copuletur primæ litteræ columnæ sequentis, decem efficiunt, seu decem sunt numero. Ut v. g. si ט quæ novissima littera est primæ columnæ copuletur cum י, quæ prima est columnæ sequentis, decem fient. *Scribuntur autem per decem*; sic enim ordinantur, ut postrema cujuslibet columnæ littera in denarium desinente, litteræ omnes in varias columnas divisæ *scribantur per decem*, seu per decadas : *et quinque*, finales videlicet. Quia enim tertius nonarius, seu tertia columna constaret tantum litteris

scribunt, sicuti et nos : quædam autem retrorsum (18) a dextra parte in sinistram retorquentes litteras. Et Christus autem supputationem nominis convenientem Æonis (19) Pleromatis eorum habere debuit, qui ad stabilitatem et correctionem Pleromatis eorum prolatus est, secundum quod dicunt. Et Pater autem similiter et per litteras, et per numerum, continere debuit numerum eorum, qui ab eo prolati sunt Æonum ; sed et Bythus similiter; nihilominus autem et Unigenitus, et maxime autem super omnia nomen (20) quod dicitur Deus, quod et ipsum Hebraice Baruch (21) dicitur, et duas et dimidiam habet litteras (22). Ex hoc ergo quod firmiora nomina secundum Hebraicam et Græcitatis linguam, nec secundum numerum litterarum, nec secundum supputationem conveniunt figmento eorum, manifesta est de reliquis impudenter extorta supputatio.

3. Etenim ex lege, eligentes quæcunque concurrunt sectæ eorum numero, tentant violenter probationes facere. Si autem erat propositum Matri eorum, sive Salvatori, per Demiurgum typos eorum, quæ sunt in Pleromate ostendere, in verioribus et sanctioribus fieri **151** typos fuissent operati : et maxime autem in ipsa arca Testamenti, per quam (23) et omne tabernaculum testimonii compositum est. Facta est autem hæc, longitudo quidem ejus cubitis duobus et dimidio [82], latitudo autem ejus uno cubito et dimidio, et altitudo cubito uno et dimidio : numerus autem iste quatuor, necesse fuit quinque finales addere, ut compleretur decas. Et in hoc differunt litteræ arithmeticæ Hebræorum a Græcis ; quod in his eædem nusquam repetantur litteræ, in illis repetantur. Jam quo tendat ea Irenæi argumentatio facile advertit quisque, nempe varias illas quas ex litteris ducebant Valentiniani, numerorum copulationes omnino ruere, si ad primævas et omnium antiquissimas, quibus oracula sua ipse Deus edidit, litteras Hebraicas exigantur. Cum enim istæ eadem serie non disponantur atque Græcæ, unaque ac eadem littera pro diverso situ diversos denotare possit numeros ; hinc fit ut voce ישו, vel ישוע, idem numerus non exsurgat, atque ex voce Ἰησοῦς. Quod et de aliis quibusvis vocibus dicendum. Ignoscat lector si paulo diutius in hoc et præcedentibus Irenæi locis immoratus sum : id brevioribus explicare fas non fuit, quod adeo intricatum videbatur, ut ab aliis inexplicabile, ab aliis depravatum censeretur. Si cui vero probentur allatæ explicationes, laudem non mihi, sed doctissimo Martianæo nostro, viro rerum Hebraicarum scientia haud vulgari in republica litteraria notissimo, referri velim. Hic enim, grato animo fateor, in salebrosis tenebrosisque caliganti mihi facem benigne prætulit.

(18) *Quædam secundum subsequentiam scribunt... quædam autem retrorsum*, etc. Id est, quasdam litteras a sinistra in dexteram, more Græcorum et Latinorum scribunt, nec a dextra in sinistram partem retorquent. Tales sunt saltem ך, ן, et quatuor finales ך, ן, ת et ץ, alias vero a dextra parte in sinistram retorquent. Et in hoc etiam Græcis et Latinis dissimiles sunt Hebræorum litteræ.

(19) *Æonis*. Pro Æonibus. Sic supra cap. 14, n. 8.

(20) *Super omnia nomen*. Editi minus bene, *super omne nomen*.

A cubitorum in nullo convenit figmento eorum, per quem (24) maxime typus ostendi debuit. Et propitiatorium autem similiter in nullo convenit expositionibus eorum [84]. Adhuc autem et mensa propositionis, duobus cubitis longitudo, et unius cubiti latitudo, altitudo autem ejus unius cubiti et dimidii [85], (hæc ante sancta sanctorum) per quæ ne una quidem quantitas numeri significantiam quaternationis, sive octonationis, aut reliqui Pleromatis eorum continet. Quid autem candelabrum septem quidem habens calamiscos (25), lucernas autem septem [86] ? Et si quidem secundum typum facta fuissent (26), calamiscos octo, totidemque lucernas habere debuit, ad typum primæ octonationis, quæ præfulget in Æonibus, et illuminat omnem B plenitudinem. Atria (27) autem decem exsistentia diligenter numeraverunt [87], typum ea dicentes decem Æonum ; pelles autem jam non numeraverunt secundum numerum undecim factas [88]. Sed neque ipsorum atriorum magnitudinem mensi sunt, viginti et octo cubitorum longitudinem unumquodque atrium habens [89]. Et columnarum longitudinem factam decem cubitorum exponunt propter decadem Æonum : *Latitudo autem unius* (28) *et dimidii cubiti erat uniuscujusque columnæ* [90], non jam exponunt, neque numerum omnium columnarum, neque serarum earum, quoniam non communicat argumento eorum [91]. Quid autem oleum unctionis, quod omne tabernaculum sanctificavit ?

[82] Exod. xxv, 10. [84] Ibid. 17. [85] Ibid. 23. [86] Ibid. 31. [87] Exod. xxvi, 1. [88] Ibid. 7. [89] Ibid. 2. [90] Ibid. 16. [91] Ibid. 26.

C (21) *Baruch*. Ita vetus Feuard, cod. Clarom., Voss., et Grab.; cæteri perperam, *Barneth*. Porro Baruch, *benedictus*, Dei cognomen esse nemo nescit.

(22) *Duas et dimidiam habet litteras*. Sic enim Baruch Hebraice scribitur, ברך, ubi Kaph finale pro dimidia duntaxat littera ab Irenæo computatur, quod extrema ejus parte non retorta, uti retorqueri solet cum vocem non terminat, velut imperfectum maneat.

(23) *Per quam*. In Græco scriptum fuisse haud dubito δι' ἣν, quod vertendum erat, *propter quam*.

(24) *Per quem*. In Eras., Gall., Clarom. et om. Anglic. *per quam*, nec male si ad arcam referatur.

D (25) *Septem quidem habens calamiscos*. Καλαμίσκος, inquit Feuard., significat, præter alia, parvulam arundinem, et fistulam : et quia harum formam habebant tres cannæ illæ ex candelabri Mosaici medio stipite utrinque prodeuntes, hic Græca voce καλαμίσκους eas appellat. Sic ille. Sed cum sex calamiscos duntaxat Moses referat Exod. xxv, 32 et 33, septem vero memoret Irenæus, necesse est hic inter calamiscos annumeraverit supremam et extremam candelabri stipitis partem, quæ et ipsa desinebat in scyphum, sphærulamque, ac lilium. Et hinc septifidum passim appellatur candelabrum.

(26) *Facta fuissent*. Sic Clarom. et Anglic., cæteri *factum fuisset*.

(27) *Atria*. Græcam vocem αὐλαίας hic et paulo post vertere debuisset interpres cum Vulgata *cortinas*, sive *vela*.

(28) *Latitudo autem unius*, etc. Ita versio LXX, Exodi xxvi, 16, πήχεως ἑνὸς καὶ ἡμίσους τὸ πλάτος τοῦ στύλου τοῦ ἑνός. At in Hebræo textu et Latina Vulgata, aliisque versionibus, de *tabulis*, non *columnis* hæc dicuntur.

Fortasse latuit Salvatorem, aut dormiente Matre eorum Demiurgus a semetipso de pondere (29) præcepit : unde et dissonat ad Pleroma eorum, Smyrnæ (30) quidem habens siclos quingentos : ireos (31) D, cinnamomi CCL, calamisci (32) CCL, et super hæc oleum, ita ut ex quinque commistionibus subsistat [61-63]. Et incensum autem similiter de stacte, et ungula (33), et galbano, et hedyosmo (34), et thure, quæ in nullo communicare possunt, neque commistionibus, neque pondere, argumento eorum [33]. Irrationabile est ergo et omnino rusticanum, in sublimibus quidem et elegantioribus legis non servatos esse typos; in cæteris autem, sicubi aliquis numerus concurrit cum his quæ ipsi dicunt, typos esse asseverare (35) eorum, quæ sunt in Pleromate, cum omnis numerus multifarie in Scripturis (36) sit positus : ita ut possit qui velit, non solum octonationem, et decadem, et duodecadem, sed quemlibet ex Scripturis constituere numerum, et hunc typum esse commentati a se erroris.

4. [34] Quia autem hoc verum est, numerus iste, qui quinque dicitur, in nullo communicans argumento eorum, nec concurrens figmento eorum, nec conveniens eis ad typicam eorum, quæ sunt in Pleromate, demonstrationem (37), ex Scripturis sic suscipiet probationem. Soter nomen quinque litterarum, et Pater autem habet quinque litteras; sed et Agape nomen (38) sunt litteræ quinque, et Dominus noster panes quinque benedicens, satiavit hominum quinque millia [35]; sapientes virgines a Domino sunt quinque dictæ, et stultæ similiter quinque [36]. Iterum quinque viri cum Domino fuisse dicuntur [37], quando testimonio Patris occurrit, scilicet Petrus, et Jacobus, et Joannes, et Moyses, et Helias; quintus autem ingressus Dominus ad mortuam puellam, suscitavit eam : *Nullum enim*, inquit [38], *permisit intrare, nisi Petrum, et Jacobum, et patrem et matrem puellæ*. Ille dives apud inferos ait habere se quinque fratres, ad quos unum ire rogat ex mortuis resurgentem [39]. Natatoria piscina quinque habebat porticus, unde Dominus paralyticum sanum in suam domum ire præcepit [40]. Et ipse habitus crucis, fines et summitates **152** habet quinque (39), duos in longitudine, et duos in

[61-63] Exod. xxx, 23 seqq. [33] Ibid. 34 seqq. [34] Cap. XLII. [35] Matth. xiv, 19 et 21. [36] Matth. xxv, 2. [37] Matth. xvii, 1 et 3. [38] Luc. viii, 51. [39] Luc. xvi, 28. [40] Joan. v, 2.

(29) *De pondere.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2, et Grab.; cæteri perperam, *dependere*, aut *deponere*.

(30) *Smyrnæ.* Gr. σμύρνης, *myrrhæ*.

(31) *Ireos.* Gr. ἴρεως, in genitivo; quod vulgatus Bibliorum interpres vertit, *casiæ*. Sed de his et sequentibus aromatibus consule sis Bibliorum interpretes; hæc enim explicare nostri non est instituti.

(32) *Calamisci.* Calami odori genus est.

(33) *Ungula.* Gr. ὄνυχος. *Onycha* vertit vulgatus Bibliorum interpres. Quoddam aromatis genus esse constat; sed quid sit, non liquet.

(34) *Hedyosmo.* Ἡδύοσμον herbam odoram esse, quæ mentha Latinis dicitur, nemo nescit. Sed hic lapsus videtur Irenæus, pro Χαλβάνην ἡδυσμοῦ, *Galbanum boni odoris*, uti nunc legitur Exodi xxx, 34, tum in LXX, tum in Vulgata, legens Χαλβάνην, ἡδύοσμον : sicque sacrum thymiama, perinde ut sacrum oleum, *ex quinque commistionibus subsistere* arbitratus est; cum tamen loco Exodi citato quatuor duntaxat aromatici gummi species recenseantur, quibuscum *mentha* nihil affine habet.

(35) *Asseverare.* Sic omnes editt., at mss. Clarom. et 4 Anglic. *asseverant*.

(36) *In Scripturis.* Ita Clarom., Voss. et edit. Oxon. In cæteris deest *in*.

(37) *Demonstrationem.* Ante hanc vocem in editt. Eras., Gall. et Feuard. legitur *demonstrata;* sed hanc non agnoscunt mss. Clarom., Arund. et Voss.

(38) *Sed et Agape nomen. Nomen* auctoritate cod. Voss. expunxit Grab. quia, inquit, sequitur pluralis *sunt*. Sed non attendit vir doctus, *sunt* referri ad *litteræ*, non ad *nomen*. At in Clarom. paulo aliter habetur : *Sed non et Agape sunt litteræ quinque;* nec male, si interrogative accipiatur.

(39) *Habitus crucis fines et summitates habet quinque*, etc. Hæc a Justino Martyre mutuatus fuisse videtur Irenæus. Ille enim in Dialogo *cum Tryphone* n. 91, de cruce ita disserit : Μονοκέρωτος κέρατα οὐδενὸς ἄλλου πράγματος, ἢ σχήματος ἔχοι ἂν τις εἰπεῖν, καὶ ἀποδεῖξαι, εἰ μὴ τοῦ τύπου, ὃς τὸν σταυρὸν δείκνυσιν. Ὀρθιον γὰρ τὸ ἔν ἐστι ξύλον, ἀφ' οὗ ἐστι τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρας ὑπερηρμένον ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρμοσθῇ, καὶ ἑκατέρωθεν ὡς κέρατα τῷ ἑνὶ κέρατι παρεζευγμένα τὰ ἄκρα φαίνηται καὶ τὸ ἐν μέσῳ πηγνύμενον ὡς κέρας, καὶ αὐτὸ ἐξέχον ἐστιν, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦνται οἱ σταυρούμενοι, καὶ βλέπεται ὡς κέρας καὶ αὐτὸ, σὺν τοῖς ἄλλοις κέρασι, συνεσχηματισμένον, καὶ πεπηγμένον. *Per Monocerotis cornua nemo dicere, aut ostendere potest rem aliam, seu figuram referri, nisi eam quæ crucis speciem adumbrat. Hujus enim lignum unum arrectarium est, cujus pars summa tanquam cornu eminet : cum alterum lignum* (transversarium cognominatur) *aptatum est, hujus extremitates instar cornuum alteri cornu junctorum proeminentes utrinque videntur. Illud vero, quod in medio defixum est, et ipsum tanquam cornu eminet, quo innixi sustinentur, qui crucifiguntur, et apparet veluti cornu illud quoque cum aliis cornibus conformatum atque compactum.* Quamvis autem Justinus quatuor duntaxat crucis *fines*, seu cornua memoret, Irenæus vero quinque, alter tamen ab altero non differt. Nam ille ad crucis extremitates quæ eminent seu apparent, attendit; arrectarii proinde extremitatem infimam terra defossam silentio prætermittit : hic omnes extremitates, illam etiam quæ in terram defigitur, sibi commemorandas putavit, ut numerum quinarium expleret. De quatuor quidem extremitatibus sive cornibus, quæ ex utroque ligno, arrectario scilicet et transversario exsurgunt, omnibus constat; sed de quinta non item. Alii de suppedaneo, sive asserculo, seu tabula, cui innixi simul et fixi pedes, interpretantur. Imo Scaliger in animadversionibus Eusebianis, non suppedaneum modo, sed et lignum quoddam medio stipiti impactum, cui insideret et velut inequitaret is qui cruci affigebatur, ex Justini et Irenæi verbis eruere se posse putat. Reclamant alii. Ac de suppedaneo quidem scripsit Justus Lipsius lib. II *De cruce*, cap. 10, *nimis accuratam eam fabricam, imo delicatam videri.* De pegmate vero medio stipiti infixo scribit Fullenus lib. IV *Miscellan. sacr.*, cap. 12, imaginarium esse Scaligeri inventum, quod nullius, nisi forte Japonensium, testimonio confirmari queat. Legesis utrumque.

latitudine, et unum in medio, in quo (40) requiescit qui clavis affigitur. Unaquæque manus nostra digitos quinque habet; sed et sensus habemus quinque : et quæ in nostris sunt visceribus, in quinque possunt numerari, cor, et hepar, pulmones, splen et renes. Adhuc etiam totus homo in hunc numerum potest dividi, caput, pectus, venter, femora, pedes. Quinque ætates transit humanum genus : primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et post hoc juvenis, sic deinde senior. In quinque libris legem populo Moyses tradidit. Unaquæque tabula, quam accepit a Deo, præcepta habebat quinque (41). Velamen sanctum sanctorum cooperiens columnas habebat quinque [41] (42). Et holocausti altare, altitudo ejus (43) erat quinque cubitorum [42]. Sacerdotes in eremo electi sunt quinque, scilicet Aaron, Nadab, Abiud, Eleazar et Ithamar [43]. Talaris, et Logium (44), et reliqua sacerdotalis compositio de quinque contexta sunt; habebant enim aurum, et hyacinthum, et purpuram, et coccinum, et byssum [44]. Et quinque reges Amorrhæorum in speluncis concludens Jesus Nave, capita eorum inculcari dedit populo [45]. Et alia quoque multa millia (45) hujusmodi, et in hoc numero, et in quo quis voluerit, sive ex Scripturis, sive ex subjacentibus naturæ operibus colligere potest : et non jam ob hoc quinque Æonas esse dicimus super Demiurgum, nec quinionem, quasi ut divinam rem aliquam, consecramus, nec instabilia, nec deliramenta per vanum istum laborem confirmare tentamus, neque creaturam bene aptatam a Deo cogimus male in typos non exsistentium transferri, et impia et nefaria dogmata introducere, cum detectio et eversio ab omnibus sensum habentibus possit exsistere.

[41] Exod. xxvi, 37. [42] Exod. xxvii et xxxviii, 1. [43] Exod. xxviii, 1. [44] Ibid. 5. [45] Josue x, 17 seqq.

5. Quis enim concedat eis CCCLXV tantum dies habere annum, ut sint duodecim menses triginta diebus, in typum duodecim Æonum, dissimili et typo exsistente? Illic enim unusquisque Æonum tricesima pars est universi Pleromatis, mensis autem duodecima pars anni ab ipsis esse dicitur. Si quidem annus in triginta divideretur, et mensis in duodecim (46), conveniens putaretur typus esse mendacio eorum. Nunc autem in contrarium (47). Pleroma quidem eorum in triginta dividitur, pars autem ejus aliqua in duodecim : hic autem omnis quidem annus in duodecim dividitur partes (48), pars autem ejus aliqua in triginta. Insulse itaque Salvator mensem quidem universi Pleromatis typum fecit fieri, annum autem ejus, quæ in Pleromate est, duodecadis; magis enim convenichat annum quidem in triginta dividere, sicut et totum Pleroma; mensem autem in duodecim, sicut et sunt in Pleromate eorum Æones. Et illi quidem omne Pleroma in tres dividunt, id est, in octonationem, et decadem, et duodecadem : hic autem annus in quatuor dividitur, id est, vernum, æstatem, autumnum et hiemem. Sed neque menses, quos dicunt typum esse tricenarii, præfinitive triginta habent dies, sed alii quidem plures, alii autem minus, eo quod quinque dies superponantur eis. Et dies autem non semper præfinitas duodecim habet horas, sed a novem usque ad XV ascendit, et iterum a XV in novem (49) descendit. Non jam propter triginta Æonas facti sunt menses triginta dierum; alioquin haberent præfinitas tricenarias dies : neque iterum dies horum (50), ut duodecim Æonas per duodecim horas figurarent : haberent enim et ipsi præfinitas semper (51) duodecim horas.

(40) *In quo.* Alii, *ubi*

(41) *Præcepta habebat quinque.* Non una est omnium de divisione præceptorum sententia. Josephus lib. III *Antiquit. Judaic.* cap. 6, et Philo Judæus in libro *De Decalogo*, perinde atque Irenæus, quinque in unaquaque tabula scripta fuisse putant; nisi quod Philo præceptum de honorandis parentibus, duarum tabularum quoddam vinculum et connexionem esse arbitratur. Alii tria duntaxat in priori, septem in posteriori tabula collocant. Alii communius quatuor priora mandata, quibus Dei cultus explicatur, priori tabulæ ascribunt; sex alia, quibus proximi dilectio jubetur, posteriori. De his lege Origenem, hom. 8, in cap. XX Exodi, Clement. Alexandr. lib. VI *Strom.*, Augustinum lib. *Quæst. super Exod.*, cap. 71, et alios.

(42) *Columnas habebat quinque.* Confundit Irenæus velum, quod in introitu tabernaculi positum erat, cum eo quod Sanctum sanctorum claudebat; illud enim ante columnas quinque, hoc ante quatuor duntaxat ducebatur, ut constat ex Exodi XXVI, 32 et 37.

(43) *Altitudo ejus.* In Clarom. et Voss. deest *ejus.* Sed nisi pro *altitudo* legendum sit *latitudo*, memoria lapsus tribuit Irenæus altitudini, quæ longitudini et latitudini ascribenda erant. Nam Exodi XXVII, 1, legitur : *Facies et altare de lignis Setim, quod habebit quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine, id est, quadrum, et tres cubitos in altitudine.*

(44) *Logium.* Rationale dicit Vulgata nostra.

(45) *Multa millia.* In Voss. deest *millia.*

(46) *Et mensis in duodecim.* Clarom. *et mensis* X *in* XII; uterque numerus forte retinendus, et legendum, *mensis in* X *et* XII.

(47) *In contrarium. Est* quod post hæc in edit. exstabat, colon claudens, delevit Grabius auctoritate cod. Vossii, adeo ut jam textus continuo procedat.

(48) *In duodecim dividitur partes* Ex præcedentibus et sequentibus evidenter patet ita legendum esse, non vero, *in duas dividitur partes*, ut perperam oscitantia scribarum legitur in omnibus exemplaribus.

(49) *Sed a novem usque ad* XV... *a* XV *usque in novem.* Sic malui cum Clarom. compendio scribere, quam cum aliis codd. vel, *a nona usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem*; vel, *a novem usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem.* Consentit cod. Voss. nisi quod pro XV, bis scriptus sit numerus XII, male ortus ex simili figura XV.

(50) *Neque iterum dies horum.* Vel subintellige, *figura facti sunt*, seu *horum causa facti sunt*; vel lege : *neque iterum dies horarum duodecim.*

(51) *Haberent enim et ipsi præfinitas semper.* Ita Clarom. et Arund. consentiunt quoad vocem *præfinitas* Voss. et Merc. 1. Sed in Feuard. edit. perperam exstat : *haberent ipsi enim præfiguratas semper*; et eodem modo in Eras. et Gall. nisi quod

6. Adhuc autem materialia sinistram (52) vocantes, et ex necessitate quæ sunt sinistræ, in corruptionem cedere dicentes, et Salvatorem venisse ad ovem perditam, ut eam transferat ad dextram (53), id est ad illas quæ sunt salutis (54) nonaginta et novem oves, quæ non perierunt, sed in ovili permanserunt : sinistræ manus exsistentes **153** levamen (55), non esse salutis, consentire eos necesse est. Et hoc quod non similiter eumdem numerum habet, cogentur sinistræ, id est corruptionis confiteri : et hoc nomen quod Græce dicitur *Agape*, secundum Græcorum litteras, per quas apud eos supputatio signatur, nonaginta et tres numerum habens, similiter sinistræ manus levamen est : et Alethia quoque similiter, secundum supradictam rationem, sexaginta quatuor numerum habens, in parte materialium subsistit : et omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistræ tantum habent numeros, corruptibilia et materialia esse confiteri cogentur.

CAPUT XXV[64].

Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosius investiganda quæ mentis humanæ, Deo longe inferioris, captum superant.

1. Si quis autem ad hæc dixerit : Quid ergo? in vanum est (56), et ut provenit et nominum positiones (57) sunt, et apostolorum electio, et Domini operatio, et eorum quæ facta sunt compositio? Dicemus eis : Non quidem; sed magna sapientia, et diligentia ad liquidum apta et ornata omnia a Deo facta sunt, et antiqua, et quæcunque in novissimis temporibus Verbum ejus operatum est; et debent ea, non numero XXX (58), sed subjacenti copulare argumento, sive rationi : neque de Deo inquisitionem ex numeris, et syllabis, et litteris accipere (infirmum est enim hoc propter multifarium et varium eorum, et quod possit omne argumentum (59) hodie æque commentatum (60) ab aliquo, contraria veritati ex ipsis sumere testimonia, eo quod in multa transferri possint); sed ipsos numeros, et ea quæ facta sunt aptare debent subjacenti veritatis argumento. Non enim regula ex numeris, sed numeri ex regula : nec Deus ex factis, sed ea quæ facta sunt, ex Deo. Omnia enim ex uno et eodem Deo.

2. Quia autem varia et multa sunt, quæ facta sunt; et ad omnem quidem facturam bene aptata, et bene consonantia (61); quantum autem spectat ad unumquodque eorum, sunt sibi invicem contraria et non convenientia : sicut citharæ sonus per uniuscujusque distantiam (62) consonantem unam melodiam operatur, ex multis et contrariis sonis subsistens. Debet ergo amator veri non traduci distantia uniuscujusque soni, nec alium quidem hujus, alium autem illius artificem suspicari et factorem : neque alium quidem acutiores, alium autem vastiores, alium vero medietates (63) aptasse;

[64] Cap. XLIII.

omittunt vocem, *semper*, quæ tamen in omnibus mss. legitur.

(52) *Sinistram.* In Feuard. edit. Colon. (nam Paris. 1576, recte habet) legitur, *sinistra;* sed contra mss. omnium fidem.

(53) *Dextram.* Feuard. *dextra.*

(54) *Salutis.* Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab., melius quam alii, *salvæ*, quia statim iterum sequitur : *non esse salutis.*

(55) *Sinistræ manus... levamen.* Quid sit *sinistræ manus levamen*, obscurum est. Nec hic levamen affert doctissimi Grabii conjectura, *levamen* a verbo *levare*, id est *furari*, *furto*, *abducere*, derivantis; quid enim furto cum hoc Irenæi loco conveniat, nemo facile dixerit. Vocis illius significatio non adeo procul petenda erat. *Levamen* hic dicitur a verbo *levare*, quod est *attollere*, *erigere :* ac proinde *sinistræ manus levamen* nihil aliud est quam sinistræ manus elevatio, seu sinistra manus levata. Quod quid ad rem faciat, jam perspicuum est. Cum enim veteres læva manu certo quodam modo levata ac disposita numeros omnes infra centenarium, hunc vero ac superiores dextra indicarent; hæretici autem fugiendum sibi censerent *per agnitionem* XCIX *locum, hoc est deminorationem, typum sinistræ manus*, ut ipsimet lib. I, cap. 16, n. 2, fatentur; istos propriis telis configens Irenæus, concludit oves nonaginta novem *non esse salutis*, id est non in censu dextrorum, seu corruptionis expertium, sed potius sinistrorum, seu materialium, ac corruptelæ obnoxiorum esse reponendas. Non enim dextra, sed sinistra manu computabantur, utpote quæ numerum centenarium non attingerent. Idque confirmatur ex iis quæ subdit paulo post : *Omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistræ tantum habent numeros, corruptibilia et materialia esse.* Itaque *sinistræ manus levamen esse*, nihil aliud est quam *non adimplere numerum centum; sed sinistræ tantum habere numeros*, inferiores videlicet centenario, ac proinde ex necessitate in corruptionem cedere. Vide quæ observavimus ad lib. I, cap. 16, n. 2.

(56) *In vanum est.* Edit. *an vanum est.*

(57) *Et nominum positiones.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab., nisi quod hic omisit particulam, *etc.* Reliqui perperam, *et omnium positiones.*

(58) *Numero* XXX. Omnes quidem codd. habent *numero* XX. Sed legendum esse *numero* XXX, seu *tricenario* constat. Ad hunc enim numerum non ad XX aptata esse omnia a Deo volebant hæretici, ut ex hactenus dictis patet.

(59) *Omne argumentum.* Ita Clarom. et Arund., alii perperam, *esse argumentum.*

(60) *Hodie æque commentatum.* Sic Ottob. cod. cum edit. Eras., Gall. et Feuard.; mss. vero Clarom. et Arund. *hodieque commentatum*, quam lectionem secutus est Grabius. Sed prior magis arridet, et Irenæi menti magis consonat. *Æque* hic accipitur pro *similiter, ex æquo.*

(61) *Et ad omnem quidem facturam bene aptata et bene consonantia.* Ita cod. Clarom. cui consentit et Voss. nisi quod omittit *et* ante *ad omnem*, et *bene* ante *consonantia.* Consentiunt etiam ex parte Merc. 2 codd. quorum alter habet *omnem*, ambo autem *facturam* et *consonantia.* In edit. vero Eras., Gall. et Feuard. legitur : *Et omnis quidem factura bene aptata et bene consonans;* quæ quidem lectio licet non improbanda sit, prior tamen melior esse videtur, et iis quæ sequuntur accommodatior.

(62) *Distantiam.* Clarom. *substantiam.*

(63) *Medietates.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et

sed unum et ipsum ad totius operis et sapientiæ demonstrationem, et justitiæ, et bonitatis, et muneris (64). Hi vero qui audiunt melodiam, debent laudare et glorificare artificem, et aliorum quidem extensionem mirari, aliorum autem laxamentum intendere, aliorum vero inter utrumque (65) temperamentum exaudire, aliorum autem typum considerare, et ad quid unumquodque referat, et eorum causam inquirere; nusquam transferentes regulam, neque errantes ab artifice, neque abjicientes fidem, quæ est in unum Deum, qui fecit omnia, neque blasphemantes nostrum conditorem.

3. Si autem et aliquis non invenerit causam omnium quæ requiruntur, cogitet quia homo est in infinitum minor Deo, et qui ex parte acceperit gratiam, et qui nondum æqualis, vel similis sit factori, et qui omnium (66) experientiam et cogitationem habere non possit, ut Deus; sed in quantum minor est ab eo, qui factus non est, et qui semper idem est, ille qui hodie factus est, et initium facturæ accepit; in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit. Non enim infectus es, o homo, neque semper coexsistebas Deo, sicut proprium ejus Verbum; sed propter eminentem bonitatem ejus, nunc initium facturæ accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit.

4. Ordinem ergo serva tuæ scientiæ, et ne ut bonorum ignarus supertranscendas ipsum Deum; [67] non enim transibilis est: neque super Demiurgum requiras quid sit; non enim invenies. Indeterminabilis est enim artifex tuus: neque tanquam hunc totum mensus sis, et tanquam qui per omnem ejus fabricam veneris, et omne, quod est in eo profundum, et altitudinem, et longitudinem consideraveris, super ipsum alium excogites Patrem. Non enim excogitabis, sed contra naturam sentiens, eris insipiens; et si in hoc perseveraveris, incides in insaniam, sublimiorem teipsum melioremque factore tuo existimans, et quod pertranseas regna ejus.

154 CAPUT XXVI [68].

Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes præferendos esse iis qui inflati sunt vanæ scientiæ persuasione. A curiosis ac superfluis quæstionibus temperandum.

1. Ἄμεινον (67) καὶ συμφερώτερον, ἰδιώτας καὶ ὀλιγομαθεῖς (68) ὑπάρχειν, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης πλησίον γενέσθαι τοῦ Θεοῦ, ἢ πολυμαθεῖς καὶ ἐμπείρους δοκοῦντας εἶναι, βλασφήμους εἰς τὸν ἑαυτῶν εὑρίσκεσθαι Δεσπότην.

1. Melius est ergo et utilius, idiotas et parum scientes exsistere, et per charitatem proximum fieri Deo quam putare multum scire, et multa expertos in suum Deum (69) blasphemos inveniri, alterum Deum Patrem fabricantes. Et ideo

B Paulus clamavit (70): *Scientia inflat, charitas autem ædificat* [69]; non quia (71) veram scientiam de Deo culparet, alioquin seipsum primum accusaret; sed quia sciebat quosdam sub occasione (72) scientiæ elatos excidere a dilectione Dei, et ob hoc opinari seipsos esse perfectos, imperfectum autem Demiurgum introducentes, abscidens eorum ob hujusmodi scientiam supercilium (73), ait: *Scientia inflat, charitas autem ædificat.* Major autem hac non est alia inflatio, quam ut opinetur quis se meliorem et perfectiorem esse eo, qui fecerit, et plasmaverit, et spiramen vitæ dederit, et hoc ipsum esse præstiterit (74). Melius itaque est, sicuti prædixi, nihil omnino scientem quempiam, ne quidem unam causam cujuslibet eorum quæ facta sunt, cur factum sit, credere Deo, et perseverare eos in dilectione (75), aut per hujusmodi scientiam inflatos excidere a dilectione (76), quæ hominem vivificat: nec aliud inquirere ad scientiam, nisi Jesum Christum Filium Dei, qui pro nobis crucifixus est, aut per (77) quæstionum subtilitates et minutiloquium (78) in impietatem cadere.

2. Quid enim si per (79) hos conatus paululum quis elatus, eo quod Dominus dixerit, quia *et capilli capitis vestri omnes numerati sunt* [70], curiose inquirere voluerit numerum uniuscujusque capitis.

[67] Cap. XLIV. [68] Cap. XLV. [69] I Cor. VIII, 1. [70] Matth. X, 30.

Voss. melius quam alii *varietates*. Hic enim Irenæus D indicare voluit sonos inter *acutiores* et *vastiores* medios, ut patet ex sequentibus.

(64) *Muneris*. Al. corrupte, *numeris*.

(65) *Inter utrumque*. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, *intra utrumque*.

(66) *Qui omnium*. Feuard. *quia omnium*, recte quidem si legeretur ea particula ante *nondum*, et ante *ex parte*.

(67) Ἄμειτον, etc. Græca hæc Irenæi verba excerpta sunt ex *Parallelis*, quæ ex codice Rupefulcadino in lucem edidit Halloixius in *Vita Irenæi* cap. 15. Eadem etiam leguntur in Vaticano codice littera λ, tit. 1, *Περὶ λογομαχούντων*.

(68) Ὀλιγομαθεῖς. Halloixius edidit ἀμαθεῖς. Sed in codice Vatic. cujus apographum per singularem R. P. Michaelis Lequien, e Dominicanorum familia, humanitatem videre mihi licuit, melius legitur ὀλιγομαθεῖς.

(69) *Deum*. Græc. Δεσπότην, *Dominum*.

(70) *Clamavit*. Al. *clamabat*.

(71) *Non quia*. Al. *non qui*.

(72) *Occasione*. Id est prætextu, Græce προφάσει.

(73) *Ob hujusmodi scientiam supercilium*. Ita ex Clarom. et Arund. reposui. Ex parte consentiunt Merc. 2 et Ottobon., in iis enim legitur *scientiam*, licet desit particula *ob*. Cæteri minus bene, *hujusmodi scientiæ supercilium*.

(74) *Præstiteris*. Sic pro *præceperit* bene restituit Feuard. ex vet. cod. cui consentit Clarom. In Voss. autem neutrum comparet.

(75) *Eos in dilectione*. Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. *in ejus dilectione*.

(76) *Aut per... a dilectione*. Octo has voces hactenus in editt. omissas, ex cod. Arund. et Voss. restituit Grab.; leguntur et in Clarom. Cæterum particulam Græcam ἢ male reddidit interpres, *aut*; vertere debuisset, *quam*.

(77) *Aut per*. Sic iterum omnes mss. *quam per*. *Aut* et hic pro *quam*.

(78) *Minutiloquium*. Alii *multiloquium*.

(79) *Si per*. Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et editt.

capillorum, et causam exquirere per quam hic quidem tantos, ille autem tantos capillos habeat, non omnibus ex æquo habentibus, sed multis millibus super millia aliis atque aliis numeris inventis, eo quod alii quidem majora, alii autem minora habeant capita; et alii quidem spissos capillos semper, alii autem raros, alii vero et omnino paucos capillos habeant; et hi, qui putant se numerum invenisse capillorum, tentent referre ad testimonium suæ sectæ, quam excogitaverunt? Aut iterum si quis ob hoc quod dictum sit in Evangelio : *Nonne duo passeres asse veneunt, et unus ex his non cadet super terram sine Patris vestri voluntate* [81] (80)? enumerare voluerit captos ubique quotidie passeres, sive in unaquaque regione, et causam requirere ob quam heri quidem tantos, ac pridem tantos (81), hodie autem iterum tanti sint qui capti sunt; et adnectat passerum numerum ad suum argumentum : nonne seipsum seducit omnino, et eos, qui ei acquiescunt, in magnam insaniam cogit, semper promptis hominibus, ut in talibus amplius quid quam magistri eorum putentur invenisse?

3. Quid autem si quis interroget nos, si (82) omnis numerus omnium quæ sunt facta, et quæ fiunt, sciturne Deo, et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam, quæ secundum se est, accepit quantitatem : nobisque consentientibus et confitentibus, quia nihil omnino horum quæ facta sunt, et quæ fiunt, et fient (83) scientiam Dei fugit (84), sed per illius providentiam unumquodque eorum et habitum, et ordinem, et numerum, et quantitatem accipere et accepisse propriam, et nihil omnino neque vane, nec ut provenit factum aut fieri, sed cum magna aptatione et conscientia (85) sublimi, et esse admirabilem rationem, et vere divinam quæ possit hujusmodi et discernere, et causas proprias enuntiare : accipiens a nobis hujusmodi testimonium et consensum, pergat ad hoc (86), ut et arenam enumeret, et calculos terræ, sed et fluctus maris, et stellas cœli, et causas excogitare numeri qui putatur inventus : nonne in vanum laborans, et delirus hic **155** talis, et irrationabilis ab omnibus, qui sensum habent, juste dicetur? Et quo magis præter cæteros (87) in hujusmodi quæstionibus occupatur, et quo plus aliis adinvenire se existimat, reliquos imperitos, et idiotas, et animales vocans, eo quod non suscipiant ejus tam vanum laborem; hoc magis est insanus et stupidus, tanquam fulmine percussus (88), in nullo cedens Deo; sed per scientiam quam invenisse se putat, ipsum mutat Deum, et jaculatur sententiam suam super magnitudinem factoris.

[81] Matth. x, 29. [82] Cap. XLVI.

CAPUT XXVII [83].

Ex parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis.

1. Ὁ ὑγιὴς νοῦς (89), καὶ ἀκίνδυνος, καὶ εὐλαβὴς, καὶ φιλαληθὴς, ὅσα ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐξουσίᾳ ἔδωκεν ὁ Θεὸς, καὶ ὑποτέταχε τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει, ταῦτα προθύμως ἐκμελετήσει, καὶ ἐν αὐτοῖς προκόψει, διὰ τῆς καθημερινῆς ἀσκήσεως ῥᾳδίαν τὴν μάθησιν ἑαυτῷ ποιούμενος. Ἔστι δὲ ταῦτα, τάτε ὑπ' ὄψιν πίπτοντα τὴν ἡμετέραν, καὶ ὅσα φανερῶς καὶ ἀναμφιβόλως αὐτολεξεὶ ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς λέλεκται.

1. Sensus autem sanus, et qui sine periculo est, et religiosus, et amans verum, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, hæc prompte meditabitur, et in ipsis proficiet, diuturno studio facilem scientiam (90) eorum efficiens. Sunt autem hæc, quæ ante oculos nostros occurrunt, et quæcunque aperte et sine ambiguo ipsis dictionibus posita sunt (91) in Scripturis (92).

Et ideo parabolæ debent non ambiguis adaptari; sic enim et qui absolvit (93), sine periculo absolvit, et parabolæ ab omnibus similiter absolutionem accipient; et a veritate corpus (94) integrum, et simili aptatione membrorum, et sine concussione perseverat. Sed quæ non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus

Eras. et Gall. in Feuard. vero et Grab. *si super*, quibus accedere videtur Voss. cod., quanquam in eo desit particula *si*.

(80) *Sine Patris vestri voluntate*. Ita legebat Irenæus in suis Nov. Testamenti codicibus, ut etiam confirmatur ex his lib. v, cap. 22, verbis : *Nolente Patre nostro, qui est in cœlis, neque passer cadet in terram*. Sic etiam legerunt Tertullianus non semel, Novatianus *De Trinit.* cap. 8; Cyprian., epist. 55, juxta Pamel. (59 Oxon.) aliique. Nec mirum : nam præter Arabicam versionem, ita habet antiqua Italica Evangelii Matthæi versio, quam publici juris fecit Martianæus noster, Paris. 1695. Attamen in hodiernis N. Testamenti codicibus vox *voluntate* prorsus deest.

(81) *Pridem tantos*. Supple, *ceperit quis*. At *pridie* in Merc. 1 cod., et Grab. legitur.

(82) *Si*. Hic et paulo post pro *utrum*, *an*.

(83) *Et fient*. Has voces a Grabio omissas restituo ex editt. Eras., Gall. et Feuard. licet desint in mss. Probabilius enim videtur Irenæum omnes temporis differentias complecti voluisse.

(84) *Sc. Dei fugit*. Eras. Gall. Feuard., *Deum fugit*.

(85) *Et conscientia*. Hæc lectio, quæ est Feuard., in marg. edit. 1576, et cod. Clarom. magis placet, et in Irenæi scopum magis quadrare videtur, (cum maxime jam præcesserit *aptatione*) quam *et consonantia*, ut legitur in aliis exemplaribus.

(86) *Ad hoc*. Al. *adhuc*.

(87) *Cæteros*. Al. *hos*.

(88) *Fulmine percussus*. Videtur, ait Feuard., exprimere Græcum verbum ἐμβρόντητος. Simili quoque proverbiali voce postea utitur cap. 30.

(89) *Ὁ ὑγιὴς νοῦς*. Græca hæc Irenæi verba ex mss. Damasceni *Parallelis* edidit Halloixius.

(90) *Scientiam*. Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta Græcum. Reliqui, *sententiam*.

(91) *Posita sunt*. In Græco λέλεκται, *dicta sunt*.

(92) *In Scripturis*. Græc. addit, *divinis*.

(93) *Absolvit*. Pro *dissolvit*, *explicat*.

(94) *A veritate corpus*. Forte legendum, *veritatis corpus*.

parabolarum (95), quas unusquisque prout vult adinvenit. Sic enim apud nullum erit regula veritatis; sed quanti fuerint, qui absolvent parabolas, tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem (96), et contraria sibimet dogmata statuentes, sicut et gentilium philosophorum quæstiones.

2. Itaque secundum hanc rationem, homo quidem semper inquiret, nunquam autem inveniet, eo quod ipsam inventionis abjecerit disciplinam. Et cum venerit sponsus, is qui imparatam habet lampadem, nulla manifesti luminis claritate fulgentem [83], recurrit ad eos qui absolutiones parabolarum in tenebris distrahunt, relinquens eum qui per manifestam prædicationem gratis donat ad eum ingressum (97), et excluditur a thalamo ejus. Cum itaque universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia (98) in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etsi non omnes credunt; unum et solum Deum (99), ad excludendos alios, prædicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia, sive cœlestia, sive terrena, sive aquatilia, sive subterranea, sicut demonstravimus (1) ex ipsis Scripturarum dictionibus, et ipsa autem creatura in qua sumus, per ea quæ in aspectum veniunt, hoc ipsum testante unum esse qui eam fecerit et regat: valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adapertionem cæcutiunt oculos, et nolunt videre lumen prædicationis; sed constringunt semetipsos, et per tenebrosas parabolarum absolutiones unusquisque eorum proprium putat invenisse Deum. Quia enim de excogitato eorum qui contraria opinantur, Patre (2), nihil aperte (3), neque sine controversia in nulla omnino dictum sit Scriptura; et ipsi testantur dicentes in absconso hæc eadem Salvatorem docuisse non omnes, sed aliquos discipulorum, qui possunt capere, et per argumenta, et ænigmata, et parabolas ab eo significata intelligentibus. Veniunt autem ad hoc, ut dicant alium quidem esse qui prædicatur Deus, et alium Patrem, qui per parabolas et ænigmata significatur Pater.

3. Quia autem parabolæ possunt multas recipere absolutiones, ex ipsis de inquisitione Dei affirmare, relinquentes quod certum, et indubitatum, et verum est, valde præcipitantium se in periculum, et irrationabilium esse, quis non amantium veritatem confitebitur? Et nunquid hoc est non in petra firma, et valida, et in aperto posita ædificare suam domum, sed in incertum effusæ arenæ [84]? Unde et facilis est eversio hujusmodi ædificationis.

156 CAPUT XXVIII [85].

Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendum esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reserventur, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat.

1. Habentes itaque regulam ipsam veritatem, et in aperto (4) positum de Deo testimonium, non debemus per quæstionum (5) declinantes in alias atque alias absolutiones ejicere firmam et veram de Deo scientiam; magis autem absolutionem quæstionum in hunc characterem dirigentes, exerceri quidem convenit per inquisitionem mysterii et dispositionis exsistentis Dei; augeri autem in charitate ejus, qui tanta propter nos fecit et facit, nunquam autem excidere ab ea suasione, qua manifestissime prædicatur, quia hic solus vere sit Deus et Pater, qui et hunc mundum fecit, et hominem plasmavit, et in sua creatura donavit incrementum, et de minoribus suis ad majora, quæ apud ipsum sunt, vocans, sicut infantem quidem in vulva conceptum educit in lumen solis, et triticum, posteaquam in stipula corroboraverit, condit in horreum. Unus autem et idem Demiurgus, qui et vulvam plasmavit, et solem creavit; et unus et idem Dominus, qui et stipulam eduxit, et triticum augens multiplicavit, et horreum præparavit.

2. Si autem omnium, quæ in Scripturis requiruntur, absolutiones non possumus invenire, alterum tamen Deum, præter eum qui est, non requiramus. Impietas enim hæc maxima est. Cedere (6) autem hæc talia debemus Deo, qui et nos fecit, re-

[83] Matth. xxv, 6. [84] Matth. vii, 25. [85] Cap. XLVII.

(95) *Copulare absolutionibus parabolarum.* Recte monet Billius, lib. 1 *Observat. sacr.*, cap. 3, subintelligendum esse, *stultum est*, vel quidpiam simile.

(96) *Tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem.* Ita vetus Feuard. cod. Clarom. et Voss. In editt. *tantæ videbuntur et veritates oppugnantes se invicem.*

(97) *Ad eum ingressum.* In Eras. et Gall., *ab eo petit ingressum*; in Feuard., *ad eum petit ingressum.*

(98) *Et Prophetiæ et Evangelia.* Hæc lectio, quæ est cod. Clarom., magis placet quam *et propheticæ et evangelicæ*, ut habetur in aliis exemplaribus.

(99) *In aperto... unum et solum Deum.* Legendum videtur vel *quæ in aperto*, vel *atque unum et solum Deum.*

(1) *Demonstravimus.* Clarom. et Voss. *demonstrabimus.* Quidvis legatur parum refert. Si prius, respicit lib. I, cap. 22, et lib. II, cap. 2; si posterius, respicit lib. III, cap. 8.

(2) *De excogitato.... Patre.* Ita Clarom. et Voss.; cæteri vel *de cogitatione..., de Patre*, vel *de excogitatione... de Patre.* Priorem autem lectionem confirmant quæ supra cap. 10 leguntur: *Quoniam enim nihil manifeste dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent*, etc.

(3) *Nihil aperte.* Addunt editi cum mss. Arund. et Merc. 2, *neque ipsa dictione*, quæ auctoritate veteris Feuard., cod. Clarom. et Voss. expunxi.

(4) *In aperto.* Al. minus bene, *in apertum.*

(5) *Per quæstionum*, etc. *Ambiguitatem* aut aliquid ejusmodi addi vult Billius, sed frustra. Sic enim ordinanda constructio: *Per quæstionum absolutiones declinantes in alias atque alias.*

(6) *Cedere.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male, *credere.* Nec enim hic agit Irenæus de iis præcise quæ sub fidem cadunt, sed de iis quæ scientiam nostram prorsus fugiunt, ut paulo post loquitur; quæque proinde, *cedere debemus Deo*, ipsique *committere* ac *commendare*, ut mox subnectit, utpote qui *minores simus et novissimi a Verbo*

etissime scientes, quia Scripturæ quidem perfectæ sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu ejus dictæ; nos autem secundum quod minores sumus et novissimi a Verbo Dei et Spiritu ejus, secundum hoc et scientia mysteriorum ejus indigemus. Et non est mirum si in spiritalibus, et cœlestibus, et in his quæ habent revelari, hoc patimur nos (7) : quandoquidem etiam eorum quæ ante pedes sunt (dico autem quæ sunt in hac creatura, quæ et contrectantur (8) a nobis, et videntur, et sunt nobiscum), multa fugerunt nostram scientiam, et Deo hæc ipsa committimus. Oportet enim eum præ omnibus præcellere. Quid enim si tentemus exponere causam ascensionis Nili? Multa quidem dicimus, et fortassis suasoria, fortassis autem non suasoria : quod autem verum est, et certum, et firmum, adjacet Deo. Sed et volatilium animalium habitatio, eorum quæ veris tempore adveniunt ad nos, autumni autem tempore statim recedunt, cum in hoc mundo hoc ipsum fiat, fugit nostram scientiam. Quid autem possumus exponere de Oceani accessu et recessu, cum constet esse certam causam? Quidve de his quæ ultra eum sunt (9) enuntiare qualia sint? Vel quid dicere possumus, quomodo pluviæ, et coruscationes, et tonitrua, et collectiones nubium, et nebulæ, et ventorum emissiones, et similia his, efficiuntur; annuntiare quoque et thesauros nivium, et grandinis, et eorum quæ his proxima sunt : quæ hæc autem nubium præparatio (10), aut qui status nebulæ, quæ autem causa est per quam crescit luna et decrescit, aut quæ causa aquarum distantiæ (11), et metallorum, et lapidum, et his similium? In his omnibus nos quidem loquaces erimus, requirentes causas eorum; qui autem ea facit solus Deus, veridicus est.

3. Εἰ καὶ ἐπὶ (12) τῶν τῆς κτίσεως ἔνια μὲν ἀνάκειται τῷ Θεῷ, ἔνια δὲ καὶ εἰς γνῶσιν ἐλήλυθε τὴν ἡμετέραν, τί χαλεπὸν, εἰ καὶ τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ζητουμένων, ὅλων τῶν Γραφῶν πνευματικῶν οὐσῶν, ἔνια μὲν ἐπιλύομεν κατὰ χάριν Θεοῦ, ἔνια δὲ ἀνακείσεται τῷ Θεῷ, καὶ οὐ μόνον αἰῶνι ἐν τῷ νυνὶ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἵνα ἀεὶ μὲν ὁ Θεὸς διδάσκῃ, ἄνθρωπος δὲ διὰ παντὸς μανθάνῃ παρὰ Θεοῦ; Εἰ οὖν καθ' ὃν εἰρήκαμεν τρόπον, ἵνα τῶν ζητημάτων ἀναθήσωμεν τῷ Θεῷ, καὶ τὴν πίστιν ἡμῶν διαφυλάξομεν, καὶ ἀκίνδυνοι διαμενοῦμεν, καὶ πᾶσα Γραφὴ δεδομένη ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ σύμφωνος ἡμῖν εὑρεθήσεται, καὶ αἱ παραβολαὶ τοῖς διαῤῥήδην εἰρημένοις συμφωνήσουσι, καὶ τὰ φανερῶς εἰρημένα ἐπιλύσει τὰς παραβολὰς, καὶ διὰ τῆς τῶν λέξεων πολυφωνίας ἐν σύμφωνον μέλος ἐν ἡμῖν αἰσθήσεται.

3. Si ergo et in rebus creaturæ quædam quidem eorum adjacent Deo, quædam autem et in nostram venerunt scientiam; quid mali est, si et eorum, quæ in Scripturis requiruntur, universis Scripturis spiritalibus exsistentibus, quædam quidem absolvimus secundum gratiam Dei, quædam autem commendamus Deo; et non solum in hoc sæculo, sed et in futuro; ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quæ sunt a Deo? (13) Sicut et Apostolus **157** dixit [56], reliquis partibus (14) destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt, fides, spes (15) et charitas. Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus, et ut diligamus eum vere semper, quoniam ipse solus Pater; et speremus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo, quia bonus est, et divitias habens indeterminabiles, et regnum sine fine, et disciplinam immensam. Si ergo secundum hunc modum, quem diximus, quædam quidem quæstionum Deo commiserimus : et fidem nostram servabimus, et sine periculo perseverabimus, et omnis Scriptura a Deo nobis data consonans nobis invenietur, et parabolæ his, quæ manifeste dicta sunt, consonabunt, et manifeste dicta absolvent parabolas; et per dictionum multas voces unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem (16) hymnis Deum, qui fecit omnia. Utputa,

[56] I Cor. XIII, 13.

Dei et Spiritu ejus, secundum hoc, et scientia mysteriorum ejus indigeamus, et *eorum* ipsorum *quæ ante pedes sunt* multa ignoremus.

(7) *In his quæ habent revelari hoc patimur nos.* Duplex est Græcismus, ait Billius. Nam et *habent revelari*, pro *revelatione opus habent*, Græco ritu dictum est : et illud, *hoc patimur nos*, pro, *hoc nobis usu venit.*

(8) *Contrectantur*, Editt. Eras., Gall. et Feuard. cum ms. Arund. perperam, *conteruntur*. Merc. 2, *conterantur*.

(9) *Quidve de his quæ ultra eum sunt*, etc. Intelligit Irenæus eos terrarum tractus, seu populos, qui ultra Oceanum sunt, vel, ut loquitur Clemens Romanus epist. ad Corinth. cap. 20, *eos qui post Oceanum sunt mundos*. Hæc enim veteribus adeo ignota erant, ut vix ac ne vix quidem fingere sibi possent aliquos ultra Oceanum esse populos. Notissimum est illud Augustini lib. XVI *De civitate Dei*, cap. 9 : *Nimis absurdum est*, inquit, *ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse.* Hinc *intransmeabilem* Oceanum vulgo dicebant. Consule sis doctissimi Cotelerii notas in Clementis Romani locum cit.

(10) *Nubium præparatio.* Clarom. *nivium præparatio.*

(11) *Distantiæ.* Id est, differentiæ? *Distantia* siquidem apud auctores Latinos interdum accipitur pro *differentia.*

(12) *Εἰ καὶ ἐπὶ.* Græca hæc Irenæi, et quæ mox sequuntur, iterum ex Damasceni *Parallelis* a Frontone Ducæo descripta publicavit Halloixius in *Vita Irenæi.*

(13) *Discat quæ sunt a Deo.* Græc., *discat a Deo.*

(14) *Reliquis partibus.* Clarom. *reliquis ex parte.*

(15) *Hæc tunc perseverare, quæ sunt fides, spes.* Fidem in altero sæculo perseverare vult Irenæus, non quoad obscuritatem, sed quoad firmitatem et certitudinem, quæ dubitationem omnem procul repellit. Id statim explicat, subjungens : *Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus.* Spes vero permanet, non quasi absens sit adhuc ejus objectum; sed quia *speramus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo*, quo jam fruimur.

(16) *Unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem.* Ex Græco legendum, ut bene adver-

si quis interroget : Antequam mundum faceret Deus, quid agebat? dicimus quoniam ista responsio subjacet Deo. Quoniam autem mundus hic factus est apotelestos (17) a Deo, temporale initium accipiens, Scripturæ nos docent : quid autem ante hoc Deus sit operatus, nulla Scriptura manifestat. Subjacet ergo hæc responsio Deo, et non ita stultas, et sine disciplina blasphemas (18) adinvenire velle prolationes, et per hoc quod putas te invenisse materiæ prolationem, ipsum Deum, qui fecit omnia, reprobare.

4. Cogitate enim, o omnes qui talia adinvenitis, cum ipse solus Pater Deus dicatur, qui et vere est, quem vos Demiurgum dicitis ; sed et cum Scripturæ hunc solum sciant Deum, sed et cum Dominus hunc solum confitetur proprium Patrem, et alterum nesciat, sicut ex ipsis ejus verbis ostendemus (19) : quando (20) hunc ipsum labis dicitis fructum, et ignorantiæ prolationem ait nescientem quæ sint super eum (21), et quæcunque alia dicitis de eo, considerate magnitudinem blasphemiæ in eum, qui vere est Deus. Graviter quidem et honeste videmini dicere, vos in Deum credere ; dehinc alterum Deum cum minime possitis ostendere, hunc ipsum, in quem credere vos dicitis labis fructum, et ignorantiæ prolationem pronuntiatis (22). Hæc autem cæcitas, et stultiloquium inde provenit vobis, quod nihil Deo reserveti-. Sed et ipsius Dei, et Ennœæ ejus, et Verbi, et Vitæ, et Christi nativitates, et prolationes annuntiare vultis ; et has non aliunde accipientes, sed ex affectione hominum : et non intelligitis, quia in homine quidem, qui est compositum animal, capit hujusmodi dicere (23), sicut prædiximus [87], sensum hominis et ennœam hominis ; et quia ex sensu ennœa, de ennœâ autem enthymesis, de enthymesi autem logos : (quem autem logon ? aliud enim est secundum Græcos logos (24), quod est principale quod excogitat ; aliud organum, per quod emittitur logos) et aliquando quidem quiescere, et tacere hominem, aliquando autem loqui, et operari : Deus autem cum sit totus mens, totus ratio, et totus spiritus operans, et totus lux, et semper idem et similiter exsistens, sicut et utile est nobis sapere de Deo, et sicut ex Scripturis discimus ; non jam hujusmodi affectus et divisiones decenter erga eum subsequentur. Velocitati enim sensus hominum propter spiritale ejus non sufficit lingua deservire, quippe carnalis exsistens : unde et intus suffocatur (25) verbum nostrum, et profertur non de semel (26), sicut conceptum est a sensu ; sed per partes, secundum quod lingua subministrare prævalet.

5. [88] Deus autem totus exsistens mens, et totus exsistens Logos, quod cogitat, hoc et loquitur ; et quod loquitur, hoc et cogitat. Cogitatio enim ejus Logos, et Logos mens, et omnia concludens mens, ipse est Pater. Qui ergo dicit mentem Dei, et prolationem propriam menti donat, compositum eum pronuntiat (27), tanquam aliud quiddam sit Deus, aliud autem principalis mens exsistens. Similiter autem rursus et de Logo tertiam prolationem ei a Patre (28) donans, (unde et ignorat magnitudinem ejus) porro et longe Logon a Deo separavit. Et propheta quidem ait de eo : *Generationem ejus quis enarrabit* [89] ? Vos autem generationem ejus ex Patre divinantes, et verbi hominum (29) per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, juste detegimini a vobis ipsis (30), quod neque humana, nec divina noveritis.

6. **158** Irrationabiliter autem inflati, audaciter inenarrabilia Dei mysteria scire vos dicitis : quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum judicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens : *De die autem illa* (31), *et hora nemo scit, neque Filius* (32), *nisi Pater solus* [90-92]. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est ;

[87] Cap. XIII hujus libri. [88] Cap. XLVIII. [89] Isa. LIII, 8. [90-92] Marc. XIII, 32.

tit Grabius : *una consonans melodia in nobis sentietur*, vel *inter nos audietur, laudans*.

(17) *Apotelestos*. Id est, *perfectus, numeris omnibus absolutus*.

(18) *Stultas et sine disciplina blasphemas*. Post *blasphemas* subintelligę *decet*, vel quidvis simile.

(19) *Ostendemus*. Alii, *ostendimus*. Sed præferenda prior lectio : nam ut identidem jam ostenderit Irenæus, Dominum confiteri proprium Patrem, eum qui cœlum et terram condiderit, id tamen ex professo sibi demonstrandum suscipit lib. IV.

(20) *Quando*. Al. *quoniam*.

(21) *Quæ sint super eum*. Sic pro *qui sit super eum*, auctoritate cod. Clarom. reposui. Nam supra lib. I, cap. 7, n. 3, dicitur Demiurgus ignorasse *quæ essent super eum*.

(22) *Labis fructum, et ignorantiæ prolationem pronuntiatis*. Græce, ait Billius, ὑστερήματος καρπὸν καὶ ἀγνοίας προβολὴν ἀποφαίνεσθε, id est, *ignorantiæ fetum*, vel *ab ignorantia productum pronuntiatis*.

(23) *Capit hujusmodi dicere*. Pro, *hæc fas est dicere*.

(24) *Aliud est enim, secundum Græcos, logos*, etc. Id est : aliud est ratio, seu mens, quæ verbum interius concipit efformatque : aliud corporeum organum, seu lingua, per quod verbum mente conceptum exterius emittitur.

(25) *Suffocatur*. Ita Eras., Gall., Feuard. et mss. Arund., Ottobon. et Merc. 2. At Clarom. et Voss. *suffugatur*, quam lectionem sequi Grabio placuit : quanquam non satis explicare valeat quis sit barbaræ istius vocis sensus, et si quem utcunque ferendum habeat, redeat ad *suffocatur*. Nihil igitur immutandum esse duxi, nec bonam lectionem in malam, aut saltem dubiam esse commutandam. Similitudinem enim ducere videtur Irenæus ab iis qui confertim exeuntes se invicem suffocant.

(26) *Non de semel*. Græce, οὐκ εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, vel ἐφ' ἅπαξ, id est *non simul et semel, non una vice*, etc.

(27) *Compositum eum pronuntiat*. Arund. *compositionem pronuntiat*.

(28) *A Patre*. Hæc refer ad *tertiam*, non ad *prolationem*.

(29) *Hominum*. Eras., Gall. et Merc. 2, *hominis*.

(30) *Vobis ipsis*. In Feuard. editi. colon. 1596, ac mss. Clarom. et Voss. perperam, *nobis ipsis*.

(31) *De die autem illa*. In Clarom. deest *illa*.

(32) *Neque Filius*. Addit Marci textus, *neque an-*

neque nos erubescamus (33), quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est[65]. Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive generationem, sive nuncupationem, sive adapertionem, aut quolibet (34) quis nomine vocaverit generationem ejus inenarrabilem exsistentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque Saturninus, neque Basilides, neque Angeli, neque Archangeli, neque Principes (35), neque Potestates, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio ejus cum sit, quicunque nituntur generationes et prolationes enarrare, non sunt compotes sui, ea quæ inenarrabilia sunt enarrare promittentes. Quoniam enim ex cogitatione et sensu verbum emittitur, hoc utique omnes sciunt homines. [66] Non ergo magnum quid invenerunt, qui emissiones excogitaverunt, neque absconditum mysterium, si id quod ab omnibus (36) intelligitur, transtulerunt in unigenitum Dei Verbum: et quem inenarrabilem et innominabilem vocant, hunc, quasi ipsi obstetricaverint, primæ generationis ejus prolationem et generationem enuntiant, assimilantes eum hominum verbo emissionis (37).

7. Hoc autem idem et de substantia materiæ (38) dicentes, non peccabimus (39), quoniam Deus eam protulit. Didicimus enim ex Scripturis, principatum tenere super omnia Deum. Unde autem, vel quemadmodum emisit eam, neque Scriptura aliqua exposuit, neque nos phantasmari oportet, ex opinionibus propriis infinita conjicientes de Deo; sed agnitionem hanc (40) concedendam esse Deo. Similiter autem et causam propter quam, cum omnia a Deo facta sint, quædam quidem transgressa sunt, et abscesserunt a Dei subjectione; quædam autem, imo plurima, perseveraverunt et perseverant in subjectione ejus qui fecit; et cujus naturæ sunt quæ transgressa sunt, cujus autem naturæ quæ perseverant (41), cedere (42) oportet Deo et Verbo ejus, cui et soli dixit: *Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum*(43) *pedum tuorum*[67]. Nos autem adhuc in terra conversantes, nondum assidentes throno ejus. Etsi enim *Spiritus* Salvatoris qui in eo est, *scrutatur omnia, et altitudines Dei* [68]; sed quantum ad nos, *divisiones gratiarum sunt, et divisiones ministeriorum, et divisiones operationum*[69]; et nos super terram, quemadmodum et Paulus ait, *ex parte quidem cognoscimus, et ex parte prophetamus* [67]. Sicut igitur ex parte cognoscimus, sic et de universis quæstionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis præstat gratiam. Quoniam quidem transgressoribus ignis æternus præparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquæ demonstrant Scripturæ. Et quoniam præsciit Deus hoc futurum, similiter demonstrant Scripturæ, quemadmodum et ignem æternum his qui transgressuri sunt (44) præparavit ab initio; ipsam autem causam naturæ transgredientium, neque Scriptura aliqua retulit, nec Apostolus dixit, nec Dominus docuit. Dimittere itaque oportet agnitionem hanc Deo, quemadmodum et Dominus horæ et diei; nec in tantum periclitari, uti Deo quidem concedamus nihil; et hæc ex parte accipientes gratiam (45). In eo autem cum quærimus (46) quæ sunt super nos, et in quæ attingere nobis non est, nunc in tantam (47) audaciam venire, uti pandamus (48) Deum, et quæ nondum inventa sunt, quasi jam invenerimus, per emissionum vaniloquium ipsum omnium factorem Deum, et de defectione, et ignorantia asserere substantiam habuisse, et sic impium adversus Deum, fingere argumentum (49).

8. Post deinde nullum habent testimonium ejus figmenti, quod recens ab eis adinventum est, aliquando quidem per numeros quoslibet, aliquando

[65] Matth. x 24; Luc. vi, 40. [66] Cap. XLIX. [67] I Cor. xiii, 9. [68] Psal. cix, 1, 2. [69] I Cor. ii, 10. [67] I Cor. xii, 4 6.

geli in cælo. Sed id ab Irenæo consulto omissum videtur, quia nihil ad institutum faciebat.

(33) *Erubescamus*. Ita recte Feuard. in marg. et Clarom. cod.; cæteri omnes minus bene, *erubescimus*.

(34) *Quolibet*. Al. male, *quomodolibet*.

(35) *Principes*. In cod. Arund. et Grab. *Principatus*. Sed hanc vocem alteri substituisse videtur recentior quispiam ex Apostolo I Coloss., xvi.

(36) *Ab omnibus*. In Eras. et Gal., *ab hominibus*. In Feuard., *ab omnibus hominibus*.

(37) *Verbo emissionis*. Id est, verbo prolatitio, Græce προφορικῷ λόγῳ.

(38) *Substantia materiæ*. Ita ex Arund. et Voss. reposuit Grab. pro *substantiæ materia*.

(39) *Non peccabimus*. Sic. Clarom., cæteri minus recte, *non peccavimus*.

(40) *Agnitionem hanc*. Clarom. et Voss., *magnitudinem hanc*.

(41) *Perseverant*. Arund., *perseverarunt*.

(42) *Cedere*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *credere*, quia paulo ante dixit, *agnitionem hanc concedendam esse Deo*; et paulo post iterum ait: *concedere oportet ei*.

(43) *Suppedaneum*. Sic passim legit auctor noster, ut in sequentibus videbitur. Sic legebat etiam Cyprian. lib. II *adv. Jud.*, c. 26.

(44) *Transgressuri sunt*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *transgressi sunt*.

(45) *Et hæc ex parte accipientes gratiam*. Ita recte Clarom. Accedit et Voss. in quo legitur *hæc*. In reliquis omnibus deest: porro *et hæc* pro *idque*, vel *et quidem* Græcorum more, quod auctori nostro familiare.

(46) *In eo autem cum quærimus*. Sic Clarom. et Voss. Accedunt et Eras. ac Gall. in quibus legitur *conquærimus*. In aliis male *conquirimus*. Ab his autem verbis novam incipiendam esse periodum demonstrat contextus sermonis.

(47) *Nunc in tantam*. Sic Clarom. et Voss. In aliis omnibus *nec in tantam*, sed male, ut videtur.

(48) *Pandamus*. Sic Feuard. in marg., cod. Voss. et Grab. Reliqui perperam *pendamus*.

(49) *Fingere argumentum*. Supple *absurdum est*, vel quidpiam simile.

autem per syllabas, nonnunquam autem et per nomina; est autem quando et per eas, quæ in litteris sunt, litteras, aliquando autem et per parabolas non recte exsolutas, vel per suspiciones quasdam consistere conari (50) eam fabulosam enarrationem, quæ sit ab eis effictitia. Etenim si quis exquirat causam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est; neque aptabilem magis, neque decentiorem, nec sine periculo alteram quam hanc inveniat in præsenti; [quoniam enim solus verax magister est Dominus (51)] ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim *Pater*, ait, *major me est* [68]. Et secundum agnitionem **159** itaque præpositus esse Pater annuntiatus est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura hujus mundi sumus, perfectam scientiam, et tales quæstiones concedamus Deo: et ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quæramus an super Deum alter sit Deus.

9. Si autem quis amans contentionem, contradictor fuerit his quæ a nobis dicta sunt, et his quæ ab Apostolo relata sunt, *quoniam ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus* [69], putet (52) se non ex parte, sed universaliter universam cepisse eorum, quæ sunt, agnitionem, Valentinus aliquis exsistens, aut Ptolemæus, aut Basilides, vel aliquis eorum qui altitudines Dei exquisisse se dicunt; non in ea (53) quæ invisibilia sunt, vel quæ ostendi non possunt, cum inani jactantia decorans semetipsum, plus quam reliquos se agnovisse glorietur; sed causas eorum quæ in hoc sunt mundo, quas nos non scimus (54), utputa numerum capillorum capitis sui, et de his qui quotidie capiuntur passeres, et de reliquis non provisis a nobis, diligenter exquirens, et a Patre discens annuntiet nobis, ut ei de majoribus quoque credamus. Si autem ea quæ in manibus sunt, et ante pedes, et in oculis, et in terrenis, et præcipue dispositionem capillorum capitis sui, nondum sciunt ii qui sunt perfecti; quemadmodum eis de spiritalibus, et supercœlestibus, et de his quæ super Deum (55) vana persuasione confirmant, credemus? Et tanta quidem de numeris, et de nominibus, et de syllabis, et quæstionibus eorum, quæ sunt super nos, et de eo quod improprie exponant parabolas, a nobis sit dictum, quandoquidem a te plura dici possint.

CAPUT XXIX [70].

Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras; corporibus salutis expertibus.

1. Revertamur autem nos ad reliqua quæ sunt eorum argumentationis. In consummatione (56) enim dicentes (57) ipsorum Matrem intra Pleroma regredi, et recipere sponsum suum Salvatorem; se autem, quoniam spiritales esse dicunt, exspoliatos (58) animas, et spiritus intellectuales factos, sponsas (59) futuros spiritalium angelorum: Demiurgum autem, quoniam animalem (60) dicunt, in Matris locum cessurum: justorum autem animas requiescere in medietatis loco: psychice dicentes similia ad similia congregari, spiritalia ad spiritalia, materialia autem in materialibus perseverare: contraria sibi diffiniunt, animas jam non propter substantiam in medietatem ad similia dicentes succedere, sed propter operationem; justorum quidem dicentes illuc succedere, impiorum autem remanere iguem (61). Si enim propter substantiam omnes succedunt animæ in refrigerium, et medietatis (62) sunt omnes, secundum quod sunt animæ, cum sint ejusdem substantiæ; et superfluum est credere, superflua autem et descensio (63) Salvatoris. Si autem propter justitiam, jam non propter id quod sint animæ, sed quoniam sunt justæ. Si autem animæ (quæ) perituræ essent, (inciperent) nisi justæ fuissent; justitia potens est salvare et corpora: quid utique non salvabit, quæ

[68] Joan. XIV, 28. [69] I Cor. XIII, 9. [70] Cap. L.

(50) *Est autem quando... consistere conari.* Græca phrasis est, ut recte observat Billius, pro *interdum consistere conari*; ubi et *consistere* accipitur pro *statuere, constituere*, etc. Græce συνίστασθαι.

(51) *Quoniam enim*:.. *Dominus.* Al. *quoniam cum.* Adverte *quoniam enim* hic scribi pro *quandoquidem.*

(52) *Putet.* Lege *putetque*, vel *et putet.*

(53) *In ea.* Scribere debuisset interpres, *in iis.*

(54) *Non scimus.* In aliis *non noscimus.*

(55) *Quæ super Deum.* Sic partim ex vet. Feuard., cod Clarom. et Voss., partim ex Arund. post. Grab. emendo, Nempe in prioribus legitur *super*; in posteriori deest *sunt.* In Eras. vero, Gall. et Feuard. vitiose habetur, *quæ sunt ad Deum.* In Claromontano vero cod. *qui* pro *quæ.*

(56) *Consummatione.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male *consummationem.*

(57) *Dicentes*, etc. Græca horum verborum reperies lib. I, cap. 7. n. 1.

(58) *Exspoliatos.* In omnibus quidem codd. cum editt. tum mss. legitur *exspoliatas*; sed Irenæum ex Irenæo ipso emendare non dubitavi. Nam sup. lib. I, cap. 7, n. 1, ubi hæc eadem verba ex integro habentur, legitur, *spiritales exspoliatos animas*, Græce πνευματικοὺς ἀποδυσαμένους τὰς ψυχάς.

(59) *Factos, sponsas.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. (cum quibus Arund. quoad priorem vocem consentit) et Grab. Sed reliqui male, *factas, sponsos.*

(60) *Quoniam animalem.* In Feuard. marg. et Voss., *quem animalem.*

(61) *Ignem.* Merc. 2 et Ottob., *in ignem.* Clarom. vero omittit *in*, quod magis placet. Cæteri *in igne.*

(62) *Et medietatis.* Sic Clarom., Ottob., Arund. et Voss. Reliqui *in medietate.*

(63) *Descensio.* Sic pro *discessio* restituere non dubitavi ex Clarom. cod. in quo cum primo scriptum fuisset *discessio*, postea emendatum et scriptum fuit *descessio*, procul dubio ut legeretur *descensio.* Eadem omnino phrasi utitur supra cap. 14, n. 7. Et sic etiam legendum esse monuerat Billius lib. I *Observat. sacr.*, c. 34. Hic quippe Irenæi sensus, ut ibidem recte notat: Si non ob virtutem, sed ob substantiam salus animabus humanis comparetur, nihil esse necesse quamobrem fidem quispiam suscipiat; imo etiam nullam

et ipsa participaverunt justitiæ (64)? Si enim natura et substantia salvat, omnes salvabuntur animæ; si autem justitia et fides, quare non salvet ea quæ similiter cum animabus in corruptelam cedere incipiunt (65) corpora? Aut enim impotens, aut injusta apparebit in hujusmodi (66) justitia, si quædam quidem salvat (67) **160** propter suam participationem, quædam autem non.

2. [71] Quia enim in corporibus perficiuntur ea quæ sunt justitiæ, manifestum est, aut universæ itaque animæ necessarie succedent in medietatis locum, et judicium nusquam; aut et corpora, quæ participaverunt justitiæ, cum animabus quæ similiter participaverunt, obtinebunt refrigerii locum, si quidem potens est justitia illuc transducere ea, quæ participaverunt ei; et verus, et firmus emerget de resurrectione corporum sermo. Quem quidem credimus nos; quoniam et mortalia corpora nostra custodientia justitiam resuscitans Deus, incorrupta et immortalia faciet.

Φύσεως κρείττων (68) ὁ Deus enim melior est Θεὸς, καὶ παρ' αὐτῷ τὸ quam natura, habens

[71] Cap. LI. [72] Cap. LII.

causam fuisse cur Christus in terram descenderet; cum et citra fidem, et citra Christi descensum, salutem omnes animæ consecuturæ sint, cum sint unius ejusdemque substantiæ omnes.

(64) *Si autem animæ..... participaverunt justitiæ.* Locum hunc medica manu indigere, merito asserit Billius. Non difficile tamen partim conjecturarum, partim manuscriptorum ope sanari posse confido. Solum hoc prius comma, *si autem animæ quæ perituræ essent inciperent*, morbus invasit, cætera in mss. nostris sana sunt. Nam pro *quæ utique non salvabit*, ut corrupte habent omnes alii codices, in Clarom. recte legitur, *quid utique non salvabit?* Et pro *quæ et ipsi participaverunt justitiæ*, ut perperam exstat in Eras., Gall. et Feuard., bene legitur in Clarom., Voss. et Arund., *quæ et ipsa participaverunt justitiæ*. A priori vero commate depelletur morbus, si resecentur quæ perperam addiderunt imperiti scribæ. Pro more scripserat interpres, *perire inciperent;* alius vero quispiam Græcam hanc phrasim explicaturus, ad marginem sui codicis adjecit, *perituræ essent;* quod glossema alter imprudens in textum ipsum transtulit. Alterutrum ergo rejiciendum, vel glossema, vel Græca phrasis. Sic proinde legi posset: *Si autem animas, quæ perire inciperent nisi justæ fuissent, justitia potens est salvare: et corpora quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt justitiæ?* Vel si malis: *Si autem animæ perituræ essent, nisi justæ fuissent; justitia potens est salvare et corpora: quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt justitiæ?* Huic posteriori legendi rationi, quæ in eo commodior est quod levior in ea fiat mutatio, consulens, parenthesi inclusi voces *quæ* et *inciperent*, utpote superfluas et a textu ablegandas. Jam planus est auctoris sensus. Sic enim argumentatur, ut observat Billius: Si substantiæ ratione salutem consequuntur animæ, omnes utique salutem obtinebunt, quandoquidem eadem omnes natura essentiaque præditæ sunt: si autem justitiæ ratione, quidni salutem adipiscantur et corpora, cum justitiæ quoque munere ipsa perfuncta fuerint?

(65) *Cedere incipiunt.* Pro *cessura sunt, abitura sunt.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, *incidere incipiunt.*

θέλειν, ὅτι ἀγαθός ἐστι· καὶ τὸ δύνασθαι, ὅτι δυνατός· καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, ὅτι εὔπορος. . . . .

apud semetipsum velle, quoniam bonus est: e posse, quoniam potens est: et perficere, quoniam dives et perfectus est.

3. [72] Hi autem secundum omnia (69) contraria sibi dicunt, non omnes animas in medietatem succedere definientes, sed solas quæ sint justorum. Naturaliter enim et secundum substantiam emissa esse tria genera dicunt a Matre: primum quod quidem sit de aporia, ex tædio (70) et timore, quod est materia; alterum autem de impetu (71), quod est animale: quod autem enixa est secundum visionem eorum, qui circa Christum sunt angeli, quod est spiritale. Si igitur illa quæ enixa est (72), omni modo intra Pleroma ingrediuntur, quoniam spiritale est; quod autem est materiale, residet deorsum, quoniam est materiale, et exardescente eo, qui inest ei, igne consumetur in totum: animale quare non totum in medietatis locum cedet (73), in quem et Demiurgum mittunt? Quid autem est illud, quod cedet eorum intra Pleroma? Ani-

(66) *In hujusmodi.* Supple *rebus.* *In* addidit Feuard. consent. Clarom. et Voss.

(67) *Salvat.* In Feuard. marg. et Voss. *servat.*

(68) *Φύσεως κρείττων.* Græca hæc edidit Halloixius ex Damasceni *Parallelis* excerpta lit. Δ, tit. 29, juxta cod. Rupefucaldinum; sed tit. 1, *Περὶ δυνάμεως Θεοῦ* juxta cod. Vaticanum. Deest vero in utroque (consului ipsemet apographa) clausula, καὶ τέλειός ἐστι.

(69) *Secundum omnia.* Ita recte Clarom., Voss. et Grab. Reliqui vitiose, *quoniam omnia.*

(70) *Ex tædio.* Græce ἐκ λύπης, ut habetur lib. I, c. 5, n. 4.

(71) *De impetu.* Gr. ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, eo scilicet motu quo mater Achamoth conversa est ad eum *qui illam vivificavit*, ut explicatur cap. 4, n. 1.

(72) *Illa quæ enixa est.* Ita Eras., Gall., Feuard. et Voss. At Clarom., Arund. et Merc. 2, *illa quod enixa est;* quam lectionem Grabio sequi placuit, quia, inquit, sequitur in singulari, *spiritale est.* Sed sequitur etiam in plurali, *ingrediuntur*, quod minus adhuc construi potest cum *illa quod enixa est.* Quare repudianda prorsus hæc lectio. Quod vero sequitur, *quoniam spiritale est*, non adeo repugnat præcedentibus atque existimat Grabius. Non enim construi debet cum *illa quæ*, etc. Sed sensum absolutum habet: *quoniam spiritale quiddam est, res est spiritalis.*

(73) *Animale quare non totum in medietatis locum cedet.* Non enim omnes animales animas in medietatis locum cessuras volebant hæretici, sed eas duntaxat, quæ *meliora elegissent*, ut aiunt lib. I, c. 7, n. 4, seu solas justorum animas, ut explicat Irenæus hoc ipso cap., cæteras, quæ *pejora elegissent*, in corruptelam cum materialibus abituras. Hinc probat Irenæus Valentinianos minime sibi constare, cum justorum duntaxat animas in medietatis locum concedere astruunt. Sic enim, ut iterum observat Billius, disputat: Si juxta Valentinianos id omne quod est spiritale, intra Pleroma ingreditur, ac rursus id omne quod ex materia concretum est, deorsum residet, ac tandem flammis absumitur; quidnam causæ est, cur non item id omne quod animale est, in medietatis locum cedat?

mas enim in medietatem perseverare dicunt; corpora autem, quoniam materialem habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo, qui in ea est ignis. Corpore autem ipsorum corrupto, et anima remanente in medietate, nihil jam relinquitur ex homine quod intra Pleroma cedat. Sensus enim hominis, mens (74), et cogitatio, et intentio mentis, et ea quæ sunt hujusmodi, non aliud quid præter animam sunt; sed ipsius animæ motus, et operationes, nullam sine anima habentes substantiam. Quid ergo adhuc erit eorum, quod succedit in Pleroma? Et ipsi enim, in quantum quidem animæ sunt, remanent in medietate; in quantum autem corpus, cum reliqua materia ardebunt.

CAPUT XXX.

Vesanam hæreticorum impietatem castigat, qui se spiritales, Demiurgum vero animalem esse dicebant.

1. Et his sic se habentibus, super Demiurgum se ascendere dicunt insensati: et secundum hoc quod se (75) meliores pronuntiant illo Deo, qui cœlos, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt fecit, et ornavit, et semet quidem spiritales esse volunt inhonorate, cum sint carnales (76) propter tantam suam impietatem; qui autem fecit angelos suos spiritus, et induitur lumine quemadmodum pallium [73], et velut in manu tenet gyrum terræ [74], apud quem (77) inhabitantes eam velut locustæ sunt deputati, [75] et universæ spiritalis substantiæ Demiurgum et Deum animalem esse dicentes: indubitate et vere suam ostendunt insaniam, et velut vere de tonitruo percussi super eos qui fabulis referuntur Gigantes (78), extollentes sententias adversus Deum, præsumptione vana (79), et instabili gloria tumidi, quibus universæ terræ elleborum non sufficit ad expurgationem (80), uti evomant tantam suam stultitiam.

2. Meliorem enim ex operibus oportet ostendi. Unde igitur semetipsos ostendunt Demiurgo meliores, (uti et nos ad impietatem propter necessitatem sermonis devergamus, Dei et insanorum hominum comparationem facientes, et in argumentationem eorum descendentes, sæpe per propria ipsorum dogmata arguentes eos; sed nobis quidem propitius sit Deus; non enim illis cum comparantes, sed arguentes et evertentes, illorum insaniam, dicimus hæc) ad quos stupescunt multi insensatorum (81), quasi plus aliquid ipsa veritate ab eis possent **161** discere? Et illud quod scriptum est. *Quærite et invenietis* [76], ad hoc dictum esse interpretantur, uti super Demiurgum semetipsos adinveniant, majores et meliores vocantes (82) semetipsos quam Deum, et semetipsos spiritales, Demiurgum autem animalem: et propter hoc, superascendere eos super Deum; et se quidem intra Pleroma cedere, Deum autem in medietatis loco. Ab operibus itaque ostendant semetipsos Demiurgo meliores. Non enim in eo quod dicitur, sed in eo quod est, melior ostendi debet.

3. Quod igitur opus monstrabunt per semetipsos a Salvatore, sive a Matre ipsorum factum, aut majus, aut splendidius, aut rationabilius his quæ facta sunt ab hoc, qui hæc omnia disposuit? Quos cœlos firmaverunt? quam terram solidaverunt? quas emiserunt stellas? vel quæ luminaria elucidaverunt? quibus autem circulis infrenaverunt ea? vel quas pluvias (83), vel frigora; vel universa (84) secundum tempus, et secundum unamquamque regionem aptabilia, adduxerunt terræ? Quem autem calorem, et siccitatem econtrario apposuerunt (85) eis? aut quæ flumina abundare fecerunt? quos autem eduxerunt fontes? quibus autem floribus et arboribus adornaverunt eam, quæ est sub cœlo (86)? vel quam multitudinem animalium formaverunt, partim quidem rationabilium, partim autem irrationabilium, universorum forma ornatorum? Et reliqua omnia, quæ per virtutem Dei sunt constituta et per sapientiam ejus gubernantur, quis poterit per singula enumerare, vel investigare magnitudinem sapientiæ ejus, qui fecit, Dei? Quid autem illa, quæ super cœlum, et quæ non prætereant, quanta (87) sunt, Angeli, Archangeli, Throni, Dominationes, Potestates innumerabiles? Adversus (88) quod igitur unum opus ex his semetipsos econtrario constituunt? Quid tale ostendere habent per semetipsos, vel a semetipsis factum, quando et ipsi hujus factura et plasmatio sint? Sive enim Salvator, sive Mater ipsorum (ut

[73] Psal. ciii, 2, 4. [74] Isa. xl, 12, 22. [75] Cap. LIII. [76] Matth. vii, 7.

(74) *Mens.* Deest in Clarom.

(75) *Quod se.* Eras., Gall. et Feuard. vitiose, *quidem se.*

(76) *Carnales.* Sic omnes edit, sed omnes mss. *carnes.*

(77) *Apud quem.* Sic Clarom. melius quam reliqui *ad quem*, vel *atque.*

(78) *Qui fabulis referuntur Gigantes.* Alludit ad notissimam vel ipsis pueris fabulam Gigantum, quos poetæ fingunt in campis Phlegræis cum diis congressos; sed partim Jovis fulmine, partim Apollinis et Dianæ telis confixos cecidisse, aliosque sub Ætna monte, alios sub Mycone et Lipara insulis sepultos esse; nonnullos etiam in Tartara detrusos impietatis suæ pœnas luere.

(79) *Vana.* Eras. et Gall. cum Arund. et Merc. 2, *vani.*

(80) *Expurgationem.* Erasm., Gall. et Feuard., *expurgandum.*

(81) *Ad quos stupescunt multi insensatorum.* Græcorum more dicitur, inquit Billius, pro *quos admirantur*; Græce πρὸς οὓς κεχήνασι πολλοὶ τῶν ἀνοήτων.

(82) *Vocantes.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, *vocant esse.*

(83) *Quas pluvias.* In Arund. et Merc. 2, *quos fluvios*, sed minus bene.

(84) *Universa.* Sic Clarom. et Voss. Alii, *nives.*

(85) *Apposuerunt.* Arund. *disposuerunt.*

(86) *Eam quæ est sub cœlo.* Græca locutio, inquit Billius, τὴν ὑπ' οὐρανοῦ, id est τὴν γῆν, *terram.*

(87) *Quanta.* Pro *qualia.*

(88) *Adversus.* Pro *super.*

propria ipsorum dicamus, per sua ipsorum propria mendaces eos arguentes) usa est hoc (89), ut dicunt, ad faciendam imaginem eorum, quæ intra Pleroma sunt, et contemplationis universæ, quam vidit circa Salvatorem ; tanquam meliori hoc, et aptabiliori ad faciendam voluntatem suam per eum, usa est : tantorum enim imagines nequaquam per inferiorem, sed per meliorem deformavit.

4. [77] Erant enim et ipsi tunc, sicut ipsi dicunt, exsistentes conceptio spiritalis secundum contemplationem eorum, qui erga Pandoram sunt satellites dispositi. Et hi quidem (90) vacui (91) perseverabant, [nihil per eos perficiente Matre per Salvatorem (92)] inutilis conceptio et ad nihilum apta : nihil enim per eos apparet factum. Qui autem emissus est, secundum eos, Deus, inferior ipsis exsistens, secundum argumentationem eorum, (animalem enim eum esse volunt) in omnia operator, et efficax, et aptabilis fuit, uti per eum omnium imagines fierent : et non tantum quæ videntur hæc, sed et invisibilia, Angeli, Archangeli, Dominationes, Potestates, Virtutes, per hunc omnia facta sunt, videlicet velut per meliorem, et qui possit voluntati deservire. Nihil autem per hos Matrem apparet fecisse, quemadmodum et ipsi confitentur : uti juste quis æstimet eos abortum (93) fuisse male parientis Matris ipsorum. Non enim obstetrices eam obstetricaverunt, et propterea velut abortum projecti sunt, si nihilum utiles, ad nullum opus facti Matri. Et semet meliores vocant eo, per quem tanta et talia facta sunt, et disposita ; quando et per suam argumentationem perquam (94) inferiores multum inveniuntur.

5. Ac velut duo ferramenta operaria, vel organa duo cum sint, ex quibus alterum quidem semper in manibus, et in usu artifex habeat, et per illud faciat quanta velit, et ostendat artem et sapientiam suam ; alterum autem vacuum atque otiosum perseveret, et sine operatione, per quod nihil omnino apparet faciens artifex, et in nullam actionem eo utens : deinde dicat quis inutile hoc, et vacuum, atque otiosum melius esse et pluris illo quo utitur in opere, per quod et glorificatur ipse artifex : hic igitur hebes esse juste arbitrabitur qui sit talis, et mentis suæ non compos. Sic autem et hi, semet spiritales et meliores dicentes, et Demiurgum animalem, et propter hoc superascendere, et intra Pleroma penetrare ad virds suos ; (sunt enim feminæ, quemadmodum ipsi confitentur) Deum autem inferiorem, et propter hoc manere in medietate, et hujus nullam ostensionem afferentes : (qui enim melior est, ex operibus ostenditur : omnia enim opera a Demiurgo facta sunt ; per semetipsos autem nihil dignum ratione factum ostendere habentes) insani sunt summa et insanabili insania.

6. Si autem contenderint dicere, quoniam quæcunque sunt quidem materialia, utputa cœlum, et universus, qui infra eum (95) continetur mundus, a Demiurgo facta sunt ; quotquot autem spiritaliora his, illa quæ sunt super cœlum, utputa, Principia, Potestates, Angeli, Archangeli, Dominationes, Virtutes, per spiritalem emissionem (quod semetipsos esse dicunt) **162** facta sunt : primo quidem ex Dominicis Scripturis ostendimus omnia, quæ prædicta sunt, visibilia et invisibilia, ab uno Deo facta. Non enim sunt magis idonei hi quam Scripturæ : nec relinquentes nos eloquia Domini, et Moysem, et reliquos prophetas, qui veritatem præconaverunt, his credere oportet, sanum quidem nihil dicentibus, instabilia autem delirantibus. Deinde (96) etiam si per ipsos ea, quæ sunt super cœlos, facta sunt, dicant nobis, quæ sit invisibilium natura ; enarrent numerum Angelorum et ordinem Archangelorum ; demonstrent Thronorum sacramenta, et doceant diversitates Dominationum, Principatuum, et Potestatum atque Virtutum. Sed non habent dicere : non ergo per eos facta sunt. Si autem a Demiurgo facta sunt hæc, sicut et facta sunt, et sunt spiritalia et sancta : non est ergo animalis hic, qui spiritalia perfecit ; et soluta est illorum magna blasphemia.

7. [78] Quoniam enim sunt in cœlis spiritales conditiones, universæ clamant Scripturæ ; et Paulus autem testimonium perhibet [79], quoniam sunt spiritalia, usque ad tertium cœlum raptum se esse significans ; et rursum, delatum esse in paradi-

[77] Cap. LIV. [78] Cap. LV. [79] II Cor. XII, 2.

(89) *Usa est hoc.* Scilicet Demiurgo.

(90) *Hi quidem.* Feuardentius nullius codicis, ut videtur, auctoritate, sed a Billio monitus scripsit *siquidem* ; sed frustra : si enim *inutilis conceptio* per appositionem accipiatur, planus est sensus.

(91) *Vacui.* Recte monet Billius, *vacuum* (Græce κενόν) hic ἀντὶ τοῦ ἀπράκτου, id est, pro otioso et nihil agente accipi : quemadmodum etiam paulo post dicitur : *vacuum organum atque otiosum, et sine operatione.* Et : *inutile hoc, et vacuum, atque otiosum.*

(92) *Matre per Salvatorem.* Sic Clarom. cod. Reliqui, *matre, vel per Salvatorem.* Melius quidem legeretur, *Matre, vel Salvatore ;* seu *Salvatore per Matrem :* sed donec suffragetur ms. aliquis codex, expungendo particulam *vel*, legi malim, *Matre per Salvatorem*, supplendo videlicet, *acta* vel *mota ;* commodior enim tunc fit sensus. Nam quidquid agebat mater Achamoth, agebat velut Salvatoris instrumentum, ut patet ex lib. I, cap. 5, n. 1.

(93) *Abortum.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2 et Feuard. in marg., quod et repetitur paulo post in Clarom. Reliqui utrobique *abortivum.* At in Gloss. vet. *abortum*, ἔκτρωμα.

(94) *Perquam.* Hæc vox perperam in editt. dividitur in duas. Hinc existimavit Billius hic aut aliquid desiderari, aut hæc verba, *per quam*, expungenda esse. Sed si *perquam* una voce legas, et cum *multum* construas, nihil aut deficiet aut abundabit.

(95) *Infra eum.* Sic omnes codd. exceptis editt. Feuard. et Oxon. in quibus, *intra illud. Eum* vero vel pro neutro accepit interpres, vel ὑπ' αὐτόν (scilicet οὐρανόν) ita vertit, haud attendens *cœlum* apud Latinos neutrius esse generis.

(96) *Deinde. Post* ante hanc vocem deleo auctoritate Clarom.

sum (97), et audisse verba inenarrabilia, quæ non licet homini loqui. Et quid illi prodest aut in paradisum introitus, aut usque in tertium cœlum assumptio, cum sint omnia illa sub potestate Demiurgi; si eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor inciperet fieri (98), quemadmodum audent quidam dicere? Si enim uti eam, quæ est super Demiurgum, disceret dispositionem, nequaquam in his quæ sunt Demiurgi remansisset, ne ipsa quidem universa perspeculatus; (restabat enim ei adhuc secundum illorum sermonem quartum cœlum (99), uti appropinquaret Demiurgo, et subjectam septenationem videret) sed reciperetur fortasse vel usque ad medietatem, id est ad Matrem, uti ab ea disceret quæ sunt intra Pleroma. Poterat enim qui est intus homo ejus, qui et loquebatur in eo, invisibilis exsistens, quemadmodum dicunt, non tantum usque ad tertium cœlum, sed usque ad Matrem illorum pervenire. Si enim se, hoc est, ipsorum hominem statim supergredi dicunt Demiurgum, et abire ad Matrem, multo magis

[80] II Cor. XII, 3.

(97) *Et rursum, delatum esse in paradisum. Ex* his verbis concludit Grabius, *Irenæum duos Pauli raptus facere, alterum in tertium cœlum, in paradisum alterum.* Sed gratis ita concludit vir eruditus : nihil enim in Irenæi verbis occurrit ex quo erui possit eum ita sensisse. De Pauli raptu refert quæ scripsit ipse Paulus, nec quidquam amplius. Imo toto hoc capite satis aperte supponit raptum in tertium cœlum, esse ipsummet raptum in paradisum. Sed Grabium fefellit vox *rursum*, quam cadere existimavit in *delatum;* cum tamen ab hac interposito colo distinguenda sit, ut sit sensus : *Et rursum addens, delatum esse in paradisum.*

(98) *Inciperet fieri.* Pro *futurus esset.*

(99) *Restabat enim ei adhuc... quartum cœlum.* Legendum puto : *Restabant enim ei adhuc quatuor cœli.* Id enim exigere videtur Irenæi argumentationis scopus. Probat siquidem, Paulo nihil profuisse ejus in paradisum introitum, aut usque in tertium cœlum assumptionem, si in tertio illo cœlo steterit : utpote qui *ne ipsa quidem universa perspeculatus* fuerit, nec proinde *eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor* fuerit. Qui enim mysteriorum eorum particeps esse, aut universa *perspeculari* potuit, qui ne quidem usque ad Demiurgum ipsum pervenit? Nam cum Paulus in tertio cœlo constiterit, Demiurgus vero non illic degat, sed super septimum cœlum, (ex hypothesi hæreticorum explicata lib. I, cap. 5, n. 2) restabant illi adhuc quatuor cœli conscendendi, *uti appropinquaret Demiurgo, et subjectam ei septenationem*, id est, septem cœlos, et omnia quæ sub ejus potestate constituta sunt, *videret.*

(1) *Apostoli homini.* Supple, *interiori.*

(2) *Et hæc.* Hellenismus, pro *et quidem.*

(3) *A Demiurgo.* Mallem abesse particulam *a.* Hanc saltem construas cum *invisibilis*, non cum *dicatur.*

(4) *Si seipsos.* Clarom. *licet seipsos.*

(5) *Differentiores.* Pro *meliores*, *excellentiores*, Græce διαφορωτέρους.

(6) *Jactitatum.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui *jactatum.* At Billius legere mavult *actitatum*, quia præcessit, inquit, *ex operibus arguentur.* Sed non advertit vir doctissimus, præmissum antea fuisse : *Quoniam autem ille velut magnum aliquid et præclarum, eam quæ fuit usque ad tertium cœlum assumptionem enarravit :* et ad id

A utique Apostoli homini (1) hoc evenisset : nec enim prohibuisset illum Demiurgus, jam et ipse subjectus Salvatori, ut dicunt. Si autem et prohibuisset, nihil profecisset. Non enim possibile est, eum Patris providentia fortiorem esse, et hæc (2) cum interior homo invisibilis etiam a Demiurgo (3) esse dicatur. Quoniam autem ille velut magnum aliquid et præclarum, eam, quæ fuit usque ad tertium cœlum assumptionem, enarravit; non utique isti super septimum cœlum ascendunt : non enim sunt meliores Apostolo. Si seipsos (4) dicant differentiores (5), ex operibus arguentur : nihil enim ab illis tale jactitatum (6) est. Et propter hoc adjecit : *Sive in corpore, sive extra corpus; Deus scit* [80]; uti neque corpus particeps putaretur (7) B esse visionis ejus, quippe quasi et ipsum participaturum eorum quæ vidisset et audisset : nec rursus propter pondus corporis dicat quis eum amplius non esse assumptum; sed ideo usque illuc permittatur etiam sine corpore sacramenta perspicere spiritalia, quæ sunt Dei operationes, qui fecit

jactitotum referri. Alludit enim Irenæus ad ea D. Pauli verba : *Si gloriari oportet, veniam autem ad visiones et revelationes Domini*, etc. *Pro hujusmodi gloriabor.* Unde consequenter subdit : Valentiniani Apostolo longe inferiores esse, *ex operibus arguuntur;* nihil enim tale *ab ipsis jactitatum est;* id est, se ad tertium usque cœlum raptos esse gloriari non possunt, ut Paulus.

(7) *Uti neque corpus particeps putaretur. Uti neque* pro *utique ne* reposuit Feuard. consentientibus omnibus mss. Sed præterea *non* post *corpus* addidit C Grabius auctoritate codd. Arund. et Voss. (quibus in hoc consentit et Clarom.), sicque ex negante affirmantem fecit Irenæum; perperam sane, pace doctissimi viri dixerim. Id enim est Irenæum sentientem inducere, Paulum per corpus, seu per visus atque auditus organa, participem factum fuisse mysteriorum spiritalium, seu, ut superius loquitur, *spiritalium conditionum, inenarrabiliumque verborum, quæ non licet homini loqui :* quod certe non est Irenæum emendare, sed depravare, et in absurdum errorem agere præcipitem, vel invitum. Quasi vero existimare potuerit sanctissimus antistes, acerrimi judicii homo, res spiritales et divina mysteria corporeis sensibus apprehendi posse? At, inquit Grab., particula *quippe*, quæ sequitur, hunc suadet sensum. Sed si hunc suadeat sensum particula *quippe*, hunc prorsus abjicit huic adnexa altera particula *quasi*, nec propterea ταυτολογίας criminis reus erit auctor noster : quamquam mallem ταυτολογίας, quam absurdi erroris crimine devinctum. Quis igitur Irenæi sensus? Rem paucis explico. Probandum sibi suscepit, *spiritales* quasdam *conditiones*, seu res creatas esse, sive *sacramenta spiritalia*, quorum sit auctor Deus, ut inde concludat Demiurgum hæc operatum, non animalem, sed spiritalem esse. Id vero probat ex raptu divi Pauli in tertium cœlum, qui illuc delatus audivit inenarrabilia verba, reconditaque mysteria percepit, quæ homini loqui fas non est; eaque proinde mysteria spiritalia esse, utpote quæ hominum sensus tanto superent intervallo. Sed quia excipere forsitan potuissent Valentiniani, Paulum in corpore raptum fuisse, nec proinde mysteria spiritalia, quæ sensus fugiant, apprehendere valuisse; vel ultra tertium cœlum ideo ascendere non potuisse, nec consequenter *usque ad medietatem, id est, ad matrem* Achamoth pervenire, *uti ab ea disceret quæ sunt*

cœlos et terram, et plasmavit hominem, et posuit in paradiso, speculatores fieri eos (8), qui similiter, ut Apostolus, valde sunt perfecti in dilectione Dei.

8. Et spiritalia itaque hic fecit, quorum usque **163** ad tertium cœlum speculator factus est Apostolus, et inenarrabiles sermones, quos non licet homini loqui, quoniam sint spiritales; et ipse hic præstat dignis, quemadmodum vult; hujus enim est paradisus : et vere est Spiritus Dei, sed non animalis Demiurgus, alioquin nunquam spiritalia perfecisset. Si autem animalis hic, per quem facta sunt spiritalia, referant nobis. Sed neque per enixionem (9) Matris suæ (quod semetipsos esse dicunt) factum esse quid ostendere habent. Hi enim non tantum aliquid de spiritalibus, sed ne quidem muscam, aut culicem, aut tale aliquid ex his, quæ sunt contemptibilia animalia pusilla, perficere possunt, præter eam rationem, quæ (10) ab initio a Deo per seminum demissionem in his, quæ sunt ejusdem generis, naturaliter facta sunt, atque fiunt animalia. Sed ne quidem a sola Matre factum aliquid : dicunt emissum (11) hunc Demiurgum et Dominum universæ operationis. Et eum quidem, qui sit universæ operationis Demiurgus et Dominus, animalem esse dicunt; se autem spiritales, qui nullius operationis fabricatores sunt aut domini (12), non solum eorum, quæ sunt extra eos, sed ne quidem corporum suorum. Multa denique sæpe secundum corpus patiuntur nolentes, vocantes se spiritales et meliores Demiurgo.

9. Juste igitur a nobis arguentur porro et longe divertisse a veritate. Sive enim (13) per hunc, quæ facta sunt, fecit Salvator; non inferior ipsis, sed melior esse ostenditur (14), quando et horum ipsorum invenitur factor : nam et ipsi sunt ex his quæ facta sunt. Quomodo itaque consequens est, hos quidem spiritales esse, hunc autem ipsum, per quem et facti sunt, animalem? Sive (quod et solum est verum, quod et per plurima ostendimus, velut liquidissimis ostensionibus) ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate, et disposuit, et perfecit omnia, et est substantia omnium voluntas ejus (15); solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit solus omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visibilia, et invisibilia, et sensibilia, et insensata, et cœlestia, et terrena, *Verbo virtutis suæ* [81]; et omnia aptavit et disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a nemine capi potest : ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor, ipse factor, ipse Dominus omnium : et neque præter ipsum, neque super ipsum, neque Mater, quam illi admentiuntur; nec Deus alter, quem Marcion affinxit; nec Pleroma XXX Æonum, quod vanum ostensum est [82]; neque Bythus, nec Proarché, neque cœli; nec lumen virginale, nec Æon innominabilis, nec in totum quidquam eorum, quæ ab his et ab omnibus hæreticis delirantur. Sed solus unus Deus fabricator, hic qui est (16) super omnem Principalitatem, et Potestatem (17), et Dominationem, et Virtutem : hic Pater, hic Deus, hic conditor, hic factor, hic fabricator, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et per Sapientiam suam, cœlum, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt : hic justus, hic bonus : hic est qui formavit hominem, qui plantavit paradisum, qui fabricavit mundum, qui diluvium induxit, qui Noe salvavit : hic Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus vivorum [83], quem et lex annuntiat, quem prophetæ præconant, quem Christus

[81] Hebr. I, 3. [82] Lib. I, cap. 29, n. 1. [83] Matth. XXII, 32.

intra Pleroma, quod pondere corporis deprimeretur : utramque responsionem hic occupat Irenæus. Ait enim, Apostolum in incerto relinquere volentem, an tunc in corpore, vel extra corpus esset, *adjecisse* : *sive in corpore, sive extra corpus, Deus scit* : ut hinc nullus sibi fingeret *corpus particeps* exstitisse *visionis ejus, quasi et ipsum* participare potuisset *eorum quæ vidisset, et audisset*, quod neque forte tunc aderat : illinc vero nullus existimaret, *propter pondus corporis eum* ultra tertium cœlum *non esse assumptum*, cum incertum esset an tunc in corpore esset. Uno verbo, ex eo quod incertum esset, an in corpore, an extra corpus raptus fuerit Paulus, demonstrat Irenæus non nisi temere asseri posse, aut corpus mirabilis istius visionis exstitisse particeps, aut illud obstitisse quin ultra tertium cœlum conscenderet; quæ membra sibi invicem satis opposita sunt, ut ταυτολογίας criminis expers dicatur auctor noster.

(8) *Speculatores fieri eos*. Græcismus, infinitivus scilicet pro conjunctivo, *ut fierent speculatores ii*, etc.

(9) *Per enixionem*. *Per* deest in omnibus mss. Recte vero addidit Feuard. Sed incertum an vet. cod. autoritate, an monitu solum Billii lib. I *Observat. sacr.*, c. 34.

(10) *Quæ*. Lege *qua*; id enim postulat sensus et verborum ordo.

(11) *Dicunt emissum*, etc. Nulla apposita in editt. omnibus ante hæc verba distinctionis nota, misere turbatur sensus. Frustra vero Grabius particulam *præter* ante *hunc Demiurgum* addendam conjicit : sola distinctionis nota difficultatem solvit. Scilicet rationem reddit Irenæus, cur *ne quidem a sola Matre factum aliquid*; quia, inquit, *dicunt* Valentiniani *emissum* ab ea *hunc Demiurgum, et Dominum universæ operationis*, id est qui cuncta ipse operaretur.

(12) *Nullius operationis... sunt... Domini*. Hellenismus, inquit Billius, pro *in eorum potestate non est quidquam operari*; Græce οὐδενὸς ἔργου κύριοί εἰσι.

(13) *Sive enim*. *Sive* pro *si* bene restituit Grabius, quia ita habent mss. omnes, et paulo post alterum disjunctionis membrum sequitur : *sive, quod et solum est verum*, etc.

(14) *Melior esse ostenditur*. Clarom. *melior est et ostenditur*.

(15) *Est substantia omnium voluntas ejus*. Id est, a sola voluntate ejus omnia habent, non tantum quod sint, sed quod talia vel talia sint.

(16) *Hic qui est*. Ita vetus Feuard. cod. et omnes mss. nostri cum edit. Oxon. Sed in aliis editt. minus bene, *hic est qui*.

(17) *Et potestatem*. Duas istas voces restituit Grab. ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2. Easdem habet et Clarom.

revelat (18), quem apostoli tradunt, quem Ecclesia credit (19). Hic Pater Domini nostri Jesu Christi, per Verbum suum, qui est Filius ejus; per eum revelatur et manifestatur omnibus (20), quibus revelatur : cognoscunt enim eum hi quibus revelaverit Filius. Semper autem coexsistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et Angelis, et Archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.

CAPUT XXXI[a].

Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuse disseruit, speciatim contra Valentinianos, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans.

1. Destructis itaque his, qui a Valentino sunt, omnis hæreticorum eversa est multitudo. Quæ enim et quantum adversus Pleroma ipsorum, et ad ea quæ extra sunt, diximus, ostendentes quoniam concludetur, et circumscribetur Pater universorum ab eo quod extra eum est (si tamen extra eum aliquid sit); et quoniam necesse est multos quidem Patres, multa autem Pleromata, et multas mundorum fabricationes, ab aliis quidem cœptas, ad alteros (21) autem deficientes, esse secundum omnem partem; et universos perseverantes in suis propriis non curiose agere de aliis, in quibus neque participatio, neque communio aliqua est eis; et nullum alium omnium esse Deum, sed solam (22) esse Omnipotentis appellationem; **164** et adversus eos qui sunt a Marcione, et Simone, et Menandro, vel quicunque alii sunt, qui similiter dividunt eam, quæ secundum nos est, conditionem a Patre, similiter erit ad eos aptatum. Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum; eam autem, quæ sit secundum nos, conditionem non ab eo esse factam, sed a Virtute quadam altera, vel ab angelis ignorantibus Propatorem, in immensa magnitudine universitatis circumscriptum centri vice, velut maculam in pallio; ostendentes quoniam non est verisimile alium quemdam, eam quæ secundum nos est, conditionem fecisse, quam Patrem universorum : et adversus eos qui sunt a Saturnino, et Basilide, et Carpocrate, et reliquos Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicetur. Quæ autem de prolationibus dicta sunt, et Æonibus, et deminoratione, et quemadmodum instabilis Mater ipsorum; similiter evertit (23) Basilidem, et omnes qui falso cognominantur Agnitores (24), aliis nominibus eadem similiter dicentes; magis autem quam hi, [qui (25)] ea quæ sunt extra veritatem transferentes ad characterem suæ doctrinæ. Et quæcunque sunt quæ de numeris diximus, adversus omnes, qui in hujusmodi speciem deducunt quæ sunt veritatis, dicentur (26). Et quæcunque dicta sunt de Demiurgo, ostendentia quod hic solus est Deus et Pater universorum; et quæcunque adhuc dicentur in sequentibus libris, adversus omnes dico hæreticos. Eos quidem, qui sunt mitiores eorum et humaniores, avertes et confundes, ut non blasphement suum conditorem, et factorem, et nutritorem, et Dominum, neque de labe et ignorantia genesim ejus affingere (27) : feroces autem, et horribiles, et irrationabiles effugabis a te longe, ne amplius sustineas verbositates eorum.

2. Super hæc arguentur qui sunt a Simone, et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari (28) dicuntur : non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici (29) hominibus facientes ea, quæ faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones, et universa fraude, plus lædentes (30) quam utilitatem præstantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant. Nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt; neque debiles, aut claudos, aut paralyticos curare, vel alia quadam parte corporis vexatos : quæmadmodum sæpe evenit fieri secundum corporalem infirmitatem, vel earum, quæ a foris accidunt, infirmitatum bonas valetudines restaurare.

Τοσοῦτον δὲ (31) ἀποδέουσι τὸν νεκρὸν ἐγεῖραι, καθὼς ὁ Κύριος ἤγειρε, Tantum autem absunt ab eo, ut mortuum excitent (quemadmodum

[a] Cap. LVI.

(18) *Christus revelat.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab., melius quam reliqui, *Spiritus revelat.*

(19) *Credit.* Alii minus recte, *credidit.*

(20) *Omnibus.* In Eras. et Gall. *hominibus*, in Feuard. *omnibus hominibus.*

(21) *Ad alteros.* Ita legere malim cum Clarom. cod. quam cum aliis *ad alteras.* Nam contextus sermonis *alteros* exigere videtur.

(22) *Solam. Solum* in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2. Sed recte advertit Grab. legendum esse non *solam*, aut *solum*, sed *solutam*; idque liquet ex libri hujus cap. 1, ubi postquam fusius explicuit quæ hic summatim duntaxat repetit, concludit : *et solvetur omnipotentis appellatio.*

(23) *Evertit.* Scribere debuisset interpres, *evertunt.*

(24) *Agnitores.* Græce Γνωστικοί.

(25) *Qui.* Expungenda est vox, quæ perperam addita sensum male suspendit.

(26) *Dicentur.* Ita pro *dicetur* recte posuit Grabius auctoritate codicis Arund. Omisi vero particulam *et* quam præmisit idem Grab., quia prorsus superflua est.

(27) *Affingere.* Interpres sui oblitus infinitivum Græcum reddidit infinitivo Latino. Scribendum erat in conjunctivo, *affingant*, sicut *blasphement.*

(28) *Virtutes operari.* In Feuard. marg. et Voss., *virtutis operarii.*

(29) *Ut benefici.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Arund., nisi quod imperitia scribarum habeant *beneficis.* Cæteri omnes minus recte, *in beneficiis.*

(30) *Lædentes.* In Merc. 1, *ludentes.*

(31) *Τοσοῦτον δέ.* Græca hæc Irenæi verba conservavit nobis Eusebius lib. v *Hist. eccl.*, cap. 7, ex quo ea etiam allegavit Nicephorus lib. IV *Hist. eccles.*, cap. 13.

καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀδελφότητι πολλάκις (32) διὰ τὸ ἀναγκαῖον, τῆς κατὰ τόπον Ἐκκλησίας πάσης αἰτησαμένης μετὰ νηστείας πολλῆς καὶ λιτανείας, ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα τοῦ τετελευτηκότος, καὶ ἐχαρίσθη ὁ ἄνθρωπος ταῖς εὐχαῖς τῶν ἁγίων.

Dominus excitavit, et apostoli per orationem; et in fraternitate sæpissime propter aliquid necessarium, ea, quæ est in quoquo loco, Ecclesia universa postulante per jejunium et supplicationem multam, reversus est spiritus mortui, et donatus est homo orationibus sanctorum :)

ut ne quidem credant hoc in totum posse fieri : esse autem resurrectionem (33) a mortuis, agnitionem ejus, quæ ab eis dicitur, veritatis.

3. Quando igitur apud eos quidem error, et seductio, et magica phantasia in speculatu (34) hominum impie fiat; in Ecclesia autem miseratio, et misericordia, et firmitas (35), et veritas ad opitulationem hominum, non solum sine mercede et gratis perficiatur (36); sed et nobis ipsis quæ sunt nostra erogantibus pro salute hominum, et ea quibus hi qui curantur, indigent, sæpissime non habentes, a nobis accipiunt : vere et per hanc speciem arguuntur a divina substantia, et benignitate Dei, et virtute spiritali in totum extranei; fraude autem universa, et adinspiratione (37) apostatica, et operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatriæ per omnia repleti. Prærursores vero sunt (38) draconis ejus [88], qui per hujusmodi phantasiam abscedere faciet in cauda tertiam partem stellarum, et dejiciet eas (39) in terram; quos similiter atque illum devitare oportet, et quanto majore phantasmate operari dicuntur, tanto magis observare eos, quasi majorem nequitiæ spiritum perceperint. Quam prophetiam si observaverit quis (40), eorum diurnam conversationis operationem inveniet unam et eamdem esse eis cum dæmoniis conversationem.

165 CAPUT XXXII.

Flagitiosa eorum dogmata confutat, qui nullum non operationis genus experiendum esse, actionesque sola opinione humana justas aut injustas, ac animam suam Jesu animæ similem, imo interdum meliorem esse impie asserebant.

4. Et hæc autem, quæ est erga operationes, impia ipsorum sententia, quæ dicit : oportere eos in omnibus operibus, etiam quibuslibet malis fieri, ex Domini doctrina [86] dissolvetur; apud quem non solum qui mœchatur, expellitur, sed et qui mœchari vult; et non solum qui occidit, reus erit occisionis ad damnationem, sed et qui irascitur sine causa (41) fratri suo; qui et non solum non odire homines, sed et inimicos diligere jussit; et non solum non perjurare, sed nec jurare præcepit; et non solum male loqui (42) de proximis, sed ne quidem Racha et fatuum dicere aliquem; si quo minus, reos esse hujusmodi in ignem gehennæ; et non tantum non percutere, sed et ipsos percussos etiam alteram præstare maxillam; et non solum non abnegare quæ sunt aliena, sed etiam si sua auferantur, illis non expostulare; et non solum non lædere proximos, neque facere quid eis malum, sed et eos qui male tractantur, magnanimes (43) esse, et benignitatem exercere erga eos, et orare pro eis, uti pœnitentiam agentes salvari possint; in nullo imitantes nos reliquorum contumeliam, et libidinem, et superbiam. Quando igitur ille, quem isti magistrum (44) gloriantur, et eum multo meliorem et fortiorem reliquis animam habuisse dicunt, cum magna diligentia quædam quidem jussit fieri quasi bona et egregia, quibusdam autem abstinere non solun operibus, sed etiam his cogitationibus, quæ ad opera ducunt, quasi malis, et nocivis, et

[88] Apoc. XII, 4. [86] Matth. V, 21 et seqq.

(32) *Πολλάκις.* Πολλοὶ πολλάκις, quod in Græco Eusebii textu modo legimus, recte omisit Grabius; quia neque Nicephorus, neque Rufinus Eusebii interpres, neque vetus Irenæi translatio vocem istam agnoscit.

(33) *Esse autem resurrectionem*, etc. Consule quæ ad Menandri hæresim diximus in dissert. 1, art. 3, § 2.

(34) *In speculatu.* Id est *in conspectu, coram oculis.*

(35) *Firmitas.* In Eras., Gall. et Feuard. *fraternitas*, sed minus recte.

(36) *Perficiatur.* Alii *impertiatur.* Sed magis *perficiatur* congruit cum veritate et firmitate miraculorum, quam *impertiatur.*

(37) *Adinspiratione.* Sic cum Clarom. et Ottob. scribere malui, quam cum aliis *ab inspiratione*; hoc enim minus quadrat ad orationis contextum, et ad *repleti.*

(38) *Præcursores vero sunt.* Sic Clarom. cod.; cæteri, *præcursores vere*, sine *sunt.* Priorem vero lectionem ideo prætuli, quod cœpta ab hac nova periodo sensus evadat clarior.

(39) *Faciet... et dejiciet eas.* Clarom. longe aliter atque cætera omnia exemplaria habet : *Faciunt... et dejecere eas.* Ex parte tamen consentire videntur Anglic. in quibus legitur *dejicere*, procul dubio pro *dejecere.* At veterem lectionem immutandam esse non duxi. Ex Clarom. restitui duntaxat *eas* pro *eos*, quia et ita legitur Apocal. XII, 4.

(40) *Quam prophetiam si observaverit quis.* Ita Clarom. cod. Cæteri omnes : *Quapropter etiamsi observaverit quis.* Sed prior lectio magis ad Irenæi institutum facere videtur. Probat enim eam, quæ de dracone legitur loco cit. Apocal. prophetiam, ad præstigiatorum illorum *diurnam conversationis operationem* exacte quadrare : quod iisdem artibus atque præstigiis, quibus draco seu dæmonia, utantur ad seducendum universum orbem.

(41) *Sine causa.* Clarom. et Voss. *in causa.* Sed cum lib. IV, cap. 15, n. 5, iterum legatur *sine causa*, nihil mutandum duxi.

(42) *Non solum male loqui.* Melius legeris, *non solum non male loqui.*

(43) *Magnanimes.* Gr. μακροθύμους, *constantes, patientes.*

(44) *Magistrum.* Jesum hic intelligit Irenæus, quem præ cæteris hominibus *anima firma donatum, ut mundi fabricatores effugere posset*, dicebant Carpocratiani, sup. lib. I, cap. 25, n. 1.

nequam; quemadmodum magistrum dicentes talem fortiorem et meliorem reliquis, deinde quæ sunt contraria ejus doctrinæ manifeste præcipientes, non confundantur? Et si quidem nihil esset mali, aut rursus boni; opinione autem sola humana, quædam quidem injusta, quædam autem justa putarentur, non utique dixisset dogmatizans, id est, docens (45): *Justi autem fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum* [87]; injustos autem et qui non faciunt opera justitiæ, mittet *in ignem æternum, ubi vermis ipsorum non morietur, et ignis non exstinguetur* [88].

2. [89] Adhuc etiam dicentes, oportere eos in omni opere et in omni conversatione fieri, ut, si fieri possit, in una vitæ adventatione omnia perficientes, ad perfectum transgrediantur; eorum quidem, quæ sunt ad virtutem pertinentia, et laboriosa, et gloriosa, et artificialia, quæ etiam ab omnibus (46) bona approbantur, nequaquam inveniuntur conati facere. Si enim oportet per omne opus, et per universam ire operationem; primo quidem oportebat omnes se discere (47) artes; quæcunque illæ sive in sermonum rationibus, sive in operibus consumantur, sive per continentiam edocentur, et per laborem, et meditationem, et perseverantiam percipiuntur; utputa omnem speciem musicæ, et computationis, et geometriæ, et astronomiæ, et universa (48) quæ in sermonum rationibus occupantur: adhuc etiam medicinam universam, et herbarum scientiam, et eas quæ ad salutem humanam sunt elaboratæ; et picturam, et statuarum fabricationem, et æreariam artem, et marmorariam, et similes his: ab his (49) autem omnem speciem rusticationis, et veterinariæ (50), et pastoralis, et opificum artes, quæ dicuntur pertransire universas artes, et eas quæ erga mare vacant, et corpori student, et venatorias, et militares, et regales, et quotquot sunt, quarum nec decimam, nec millesimam partem in tota vita sua elaborantes ediscere possunt. Et horum quidem nihil conantur addiscere, qui in omni dicunt semetipsos oportere fieri

[87] Matth. XIII, 43. [88] Matth. XXV, 41; Marc. IX, 45. [89] Cap. LVII.

A opere; ad voluptates autem et libidinem, et turpia facta devergentes, a semetipsis judicati cum sint secundum doctrinam suam. Quoniam enim desunt eis quæ prædicta sunt omnia, ad correptionem ignis adibunt. Qui quidem Epicuri philosophiam, et Cynicorum indifferentiam æmulantes, Jesum magistrum gloriantur (51), qui non solum a malis operibus avertit suos discipulos, sed etiam a sermonibus et cogitationibus, quemadmodum ostendimus.

3. Dicentes autem, se ex eadem circumlatione (52) cum Jesu habere animas, et similes ei esse, aliquando autem et meliores; ad opera producti, quæ ille ad utilitatem hominum et firmitatem fecit, nihil tale, nec simile, neque secundum aliquid in comparaB tionem quod venire possit, perficere inveniuntur. Sed et si aliquid faciunt, per magicam (quemadmodum diximus) operati, fraudulenter seducere nituntur insensatos: fructum quidem et utilitatem nullam præstantes, in quos virtutes perficere se dicunt; adducentes autem pueros investes (53), et oculos deludentes, et phantasmata ostendentes statim cessantia, et ne quidem stillicidio temporis (54) perseverantia, non Jesu Domino 166 nostro, sed Simoni Mago similes ostenduntur. Et ex hoc autem quod Dominus surrexit a mortuis in tertia die, [firmum est (55)] et discipulis se manifestavit, et videntibus eis receptus est in cœlum; quod ipsi morientes, et non resurgentes, neque manifestati quibusdam, arguuntur in nullo similes habentes C Jesu animas.

4. Εἰ δὲ καὶ (56) τὸν Κύριον φανταπωδῶς τὰ τοιαῦτα πεποιηκέναι φήσουσιν, ἐπὶ τὰ προφητικὰ ἀνάγοντες αὐτοὺς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδείξομεν, πάντα οὕτω περὶ αὐτοῦ καὶ προειρῆσθαι, καὶ γεγονέναι βεβαίως, καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ

4. Si autem et Dominum per phantasmata hujusmodi fecisse dicunt, ad prophetica (57) reducentes eos, ex ipsis demonstrabimus, omnia sic de eo et prædicta esse, et facta firmissime, et ipsum solum esse Filium Dei. Quapropter et

(45) *Id est docens.* Hæc glossema sapiunt.

(46) *Ab omnibus.* Al. *ab hominibus.*

(47) *Se discere.* Cod. Arund. et edit. Oxon. *edisserere.*

(48) *Universa.* Cod. Arund. et edit. Oxon. *universas.*

(49) *Ab his.* Pro *deinde, post has, præter has.*

(50) *Veterinariæ.* Gr. κτηνιατρικῆς, id est, artis curandi veterina jumenta, eorumque morbis medelam afferendi.

(51) *Jesum magistrum gloriantur. Non* hisce verbis præfigunt Eras., Gall. et Feuard. Sed perperam, et repugnantibus omnibus mss., ipso etiam veteri Feuard. cod. Nam præcedenti capite affirmative loquitur auctor: *ille quem isti magistrum gloriantur.* Dolet vero quod sub tam beato nomine Jesu deliituerint ea impietatis monstra, Epicurei potius et Cynici, quam Christiani.

(52) *Circumlatione.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab.; cæteri *circulatione.* Vide lib. I, cap. 25, n. 1.

(53) *Investes.* Id est *impuberes.*

(54) *Stillicidio temporis.* Suspicor interpretem pro στιγμῇ χρόνου, *momento* seu *puncto temporis*, male legisse σταγμῇ χρόνου, unde perperam reddiD derit *stillicidio temporis.* Quidquid sit, *stillicidium temporis* hic pro *momento temporis* accipi debet.

(55) *Firmum est.* Ita Eras., Gall. et Feuard. In editt. Oxon. *firmum esse*, incertum qua auctoritate, nulla enim citatur; forte codicis Voss., nam Clarom. ita habet. Sed prior lectio præferenda. Mallem quidem duas istas voces omnino abesse; incommodum tamen sensum non habent, si parenthesi includantur. Sensus enim est: *Ex hoc quod Dominus surrexit a mortuis tertia die, (quod firmum est, verum, non phantasticum et apparens: qualia erant falsa hæreticorum miracula) et discipulis se manifestavit*, etc.

(56) *Εἰ δὲ καί.* Græca hæc ex Irenæo transcripsit Eusebius lib. V *Hist.*, c. 7, et ex eo Nicephorus lib. IV *Hist.*, cap. 13.

(57) *Ad prophetica.* In marg. Feuard. *ad prophetiam.*

Θεοῦ. Διὸ καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνόματι οἱ ἀληθῶς αὐτοῦ μαθηταὶ, παρ' αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν, ἐπιτελοῦσιν ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἷς ἕκαστος αὐτῶν (58) τὴν δωρεὰν εἴληφε παρ' αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαύνουσι βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὥστε πολλάκις καὶ πιστεύειν αὐτοὺς ἐκείνους, τοὺς καθαρισθέντας (59) ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ εἶναι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ δὲ καὶ πρόγνωσιν ἔχουσι τῶν μελλόντων, καὶ ὀπτασίας, καὶ ῥήσεις προφητικάς. Ἄλλοι δὲ τοὺς κάμνοντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ἰῶνται, καὶ ὑγιεῖς ἀποκαθιστᾶσιν. Ἤδη δὲ, καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ ἠγέρθησαν, καὶ παρέμειναν σὺν ἡμῖν ἱκανοῖς ἔτεσι. Καὶ τί γάρ; οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων, ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ Ἐκκλησία παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἑκάστης ἡμέρας ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ, μήτε ἐξαπατῶσά τινας (62), μήτε ἐξαργυριζομένη. Ὡς γὰρ δωρεὰν εἴληφε παρὰ Θεοῦ, δωρεὰν καὶ διακονεῖ.

in illius nomine, qui vere illius sunt discipuli ab ipso accipientes gratiam, perficiunt ad beneficia reliquorum hominum, quemadmodum unusquisque accepit donum ab eo. Alii enim dæmones excludunt firmissime et vere, ut etiam sæpissime credant ipsi, qui emundati sunt a nequissimis spiritibus; et sint in Ecclesia. Alii autem et præscientiam habent futurorum, et visiones, et dictiones propheticas. Alii autem laborantes aliqua infirmitate per manus impositionem curant, et sanos restituunt. Jam etiam, quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis. Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum (60), quas per universum mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Jesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium (61) perficit, neque seducens aliquem, nec pecuniam ei auferens. Quemadmodum enim gratis accepit a Deo, gratis et ministrat.

5. Nec invocationibus angelicis (63) facit (64) aliquid, nec incantationibus, nec reliqua (65) prava curiositate; sed munde, et pure (66), et manifeste orationes dirigens (67) ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Jesu Christi invocans, virtutes ad utilitates (68) hominum, sed non ad seductionem perficit (69). Si itaque et nunc nomen Domini nostri Jesu Christi beneficia præstat, et curat firmissime et vere omnes ubique credentes in eum; sed non Simonis, neque Menandri, neque Carpocratis, nec alterius cujuscunque: manifestum est, quoniam homo factus, conversatus est (70) cum suo plasmate, vere omnia fecit ex virtute Dei, secundum placitum Patris universorum, quomodo prophetæ prædixerunt. Quæ (71) autem erant hæc, in his, quæ sunt ex prophetis (72), ostensionibus narrabuntur.

167 CAPUT XXXIII[90].

Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplici ratione impetitum.

1. De corpore autem in corpus transmigrationem ipsorum subvertamus ex eo, quod nihil omnino eorum, quæ ante fuerint, meminerint animæ. Si enim ob hoc emittebantur, uti in omni fierent (73) operatione, oportebat eas meminisse eorum quæ ante facta sunt, uti ea quæ deerant, adimplerent, et non circa eadem semper volutantes continua-

[90] Cap. LVIII.

(58) *Αὐτῶν.* Hanc vocem non legit vetus Irenæi interpres, neque Necephorus.

(59) *Τοὺς καθαρισθέντας.* Articulum τούς addidit Valesius, qui insuper notat, quod Latini ipsi purgari dicebant eos, qui immundis spiritibus liberabantur; quod pluribus exemplis probat. Sed obvia sunt.

(60) *Non est numerum dicere gratiarum.* Hellenismus, inquit Billius, pro *gratiarum numerus iniri nequit.*

(61) *Gentium.* Clarom. *gentilium.*

(62) *Τινάς.* Legit vetus interpres τινά in singulari.

(63) *Invocationibus angelicis.* Malignorum videlicet spirituum, ut recte notat Feuardentius, quos Simoniani, Marcitæ, Carpocratiani, aliique malefici ad suas præstigias exercendas in opem evocabant. Hic enim, ut et capite præcedenti, vera Ecclesiæ miracula hæreticorum præstigiis opponit: aliaque puris et mundis orationibus, et invocatione Domini nostri Jesu Christi; alia *fraude universa, et adinspiratione apostatica,* (malorum scilicet angelorum, quos angelos apostatas vocare solet) *et operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatriæ* fieri probat. Mirum ergo cl. Grabium tam immaniter sui ipsius oblitum fuisse, ut in suis in hunc locum notis scribere non dubitaverit, *bonos angelos ab Ecclesia ad virtutem miraculorum edendam in auxilium vocatos unspiam legi: imo,* inquit, *id non factum esse, ex hoc ipso Irenæi loco haud inepte colligi;* addideritque in Indice generali, istum Irenæi locum indigitando, *angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse.* Quasi vero ex eo quod probet auctor noster, Ecclesiam apostatarum angelorum invocationibus nihil facere, concludi possit, bonorum angelorum invocationes huic inusitatas fuisse. Sed de his lege Dissert. 3, art. 9, § 109.

(64) *Facit.* Alii perperam, *faciat.*

(65) *Reliqua.* Sic omnes mss. et edit. Oxon. In cæteris habetur, *aliqua.*

(66) *Et pure.* Hæc male omissa sunt in edit. Oxon.

(67) *Dirigens.* In omnibus codd. perperam, et manifesta scribarum incuria, *dirigentes.*

(68) *Ad utilitates.* In Clarom. utrumque legitur, *secundum utilitates ad utilitates;* omisso priori, quod habent omnes alii codd. posterius, ut melius, retinui.

(69) *Perficit.* Genuinam hanc lectionem solus habet Clarom., cod. cæteri *perfecit.*

(70) *Conversatus est.* Expungendum videtur verbum *est,* aut saltem addenda particula *et* ante *vere.*

(71) *Quæ.* In Arund. quem perperam secutus est Grabius, legitur *quia.*

(72) *Ex prophetis.* Sic Clarom. Alii *ex propheticis.*

(73) *Fierent.* Ita Clarom., Voss., Feuard. et Grab. Reliqui vitiose, *erunt,* vel *erint.*

tim, miserabiliter laborarent; (non enim poterat corporis admistio in totum universam ipsorum, quæ ante habita erant, exstinguere memoriam et contemplationem) et maxime ad hoc venientes. Quomodo enim nunc soporati (74) et requiescente corpore, quæcunque anima ipsa apud se videt, et in phantasmate agit, et horum plura reminiscens communicat cum corpore; et est quando et post plurimum temporis, quæcunque per somnium quis vidit, vigilans annuntiat: sic utique reminisceretur et illorum, quæ antequam in hoc corpus veniret, egit. Se enim hoc, quod in brevissimo tempore visum est, vel in phantasmate conceptum est, ab ea sola per somnium, postquam commista sit corpori, et in universum membrum (75) dispersa, commemoratur: multo magis illorum reminisceretur, in quibus temporibus tantis et universo præteritæ vitæ sæculo (76) immorata est.

2. [81] Ad hæc Plato, vetus ille Atheniensis (77), qui et primus sententiam hanc introduxit (78), cum excusare non posset, oblivionis induxit poculum, putans se per hoc aporiam hujusmodi effugere; ostensionem quidem nullam faciens, dogmatice autem respondens, quoniam introeuntes animæ in hanc vitam, ab eo, qui est super introitum dæmone, priusquam in corpora intrent, potantur oblivione. Et (79) latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam (80). Si enim oblivionis poculum potest (81), posteaquam ebibitum est, omnium factorum oblitterare memoriam; hoc ipsum unde scis, o Plato, cum sit nunc in corpore anima tua, quoniam (82), priusquam in corpore introeat, a dæmone potata est oblivionis medicamentum? Si enim dæmonem, et poculum, et introitum reminisceris, et reliqua oportet cognoscas; si autem illa ignoras, neque dæmon verus, neque artificiose compositum oblivionis poculum (83).

3. [82] Adversus autem eos, qui dicunt ipsum corpus esse oblivionis medicamentum, occurret hoc. Quomodo igitur quodcunque per semetipsam anima videt, et in somniis, et secundum cogitationem, mentis intentionem, corpore quiescente, ipsa reminiscitur, et renuntiat proximis? Sed ne quidem ea, quæ olim agnita sunt, aut per oculos, aut per auditum, meminisset anima in corpore exsistens, si esset corpus oblivio; sed simul atque ab inspectis abesset oculus, auferretur utique et ea, quæ esset de his, memoria. In ipsa enim oblivione exsistens anima nihil aliud cognoscere poterat, nisi solum illud, quod in præsenti videbat. Quomodo autem et divina disceret (84), et meminisset ipsorum exsistens in corpore, quando sit (ut aiunt) ipsum corpus oblivio? Sed et prophetæ ipsi, cum essent in terra, quæcunque spiritaliter secundum visiones cœlestium vident, vel audiunt, ipsi quoque meminerunt in hominem conversi (85), et reliquis annuntiant; et non corpus oblivionem efficit animæ eorum, quæ spiritaliter visa sunt, sed anima docet

[81] Cap. LIX. [82] Cap. LX.

(74) *Soporati*. Sic omnes mss., at editt. Eras., Gall. et Feuard. *soporato*. Porro *soporati* construas cum *anima*, ut sit sensus: *quæcunque anima soporati hominis, et requiescente corpore*, etc.

(75) *In universum membrum*. Ita recte solus Clarom. cod. In cæteris male deest *in*.

(76) *Universo... sæculo*. Sic iterum ex Clarom. restitue, in quo legitur, *universa... sæculo*. Sed pro *universa*, manifesto scribæ errato, scribere non dubitavi, *universo*, ita exigente constructionis lege. In cæteris vitiose habetur, *universa... sæcula*.

(77) *Atheniensis*. Sic pro *adveniens* restituit Feuard. auctoritate veteris cod. cum quo conveniunt Clarom. et Voss., quorum etiam auctoritate *is*, post vocem *Atheniensis*, expunxi.

(78) *Primus sententiam hanc introduxit*. Si arctius premantur hæc Irenæi verba, vix a lapsu liberari poterit. Hunc enim errorem Epiphanius et Lactantius Pythagoræ, Plutarchus Empedocli, alii Zoroastro, aut Mercurio Trismegisto attribuunt. Eos vero omnes Platone antiquiores esse nullus dubitat. Nec credibile est Irenæum, in lectione veterum philosophorum non mediocriter versatum, fugere potuisse metempsychosim ab aliis Platone vetustioribus propugnatam fuisse. Quare probabilius id tantum voluisse S. antistitem, Platonem primum omnium apud Athenienses, vel potius recens excogitati oblivionis poculi commento munitam eamdem invexisse. Huicque sensui favere videntur auctoris nostri verba. Plato siquidem *sententiam hanc excusare* moliebatur, et ab *aporia*, ut loquitur, id est ab impeditissimis ambagibus, quibus implicabatur, eximere. Non igitur eam invenerat primus; sed jam inventam explicare studuit, addito oblivionis poculo, quod primus invexit, ut male cohærenti dogmati fidem conciliaret. Quod omnino consentaneum est sententiæ Tertulliani de Platone scribentis, lib. *De anima*, cap. 23: *Novum elaboravit argumentum*, μαθήσεις ἀναμνήσεις, *scientias reminiscentias esse: venientes inde huc animas oblivisci eorum, in quibus fuerint; dehinc ex his visibilibus edoctas recordari*. Ad hanc sententiam accedens doctissimus noster domnus Nicolaus le Nourry in suis eruditis in Irenæi libros *Dissertationibus*, dissert. 6, § 2, existimat corruptum esse ab interprete, aut librario hunc Irenæi textum, ac voces *primus* et *introduxit*, ad oblivionis poculum ita esse referendas, ut is illius sensus sit: Plato, cum sententiam hanc excusare non posset, primus introduxit oblivionis poculum. At supposita doctissimi viri conjectura, quæ certe a verosimili haud recedit, textum paulo aliter restituerem. Expungerem voces *qui et*, ac *introduxit*; et sic facilis esset sensus.

(79) *Et latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam*. Græcismum olet, ait Billius, pro *imprudens in alteram majorem incidit difficultatem*. Græce, ἔλαθεν ἑαυτὸν εἰς ἑτέραν μείζονα περιπεσὼν ἀπορίαν. Quo etiam modo vertit interpres cap. XIII Epist. ad Hebræos: *Per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio susceptis*. Ubi Græcæ locutionis ignorantia factum est, ut quidam pro *latuerunt* legendum putarint *placuerunt*.

(80) *Aporiam*. In Feuard. marg. *confusionem*. Sed id glossema sapit.

(81) *Potest*. Ita Clarom. et Voss. In aliis perperam, *potata est*.

(82) *Quoniam*. Pro *quod*.

(83) *Poculum*. Supple *est*, aut *esse potest*, vel quidpiam simile.

(84) *Disceret*. Editt. *sciret*.

(85) *In hominem conversi*. Id est, ad seipsos ex exstasi reversi.

corpus, et participat de spiritali ei facta visione.

4. [93] Non enim est fortius corpus quam anima, quod quidem ab illa spiratur, et vivificatur, et augetur, et articulatur; sed anima possidet (86) et principatur corpori. Tantum autem impeditur a sua velocitate (87), quantum corpus participat de ejus motione; sed non amittit **168** suam scientiam. Corpus enim organo simile est; anima autem artificis rationem obtinet. Quemadmodum itaque artifex velociter quidem operationem secundum se adinvenit, in organo autem tardius illam perficit, propter rei subjectæ immobilitatem, et illius mentis velocitas admista tarditati organi temperatam perficit operationem; sic et anima participans suo corpori, modicum quidem impeditur, admista velocitate ejus in corporis tarditate; non amittit autem in totum suas (88) virtutes; sed quasi vitam participans corpori (89), ipsa vivere non cessat. Sic et de reliquis ei communicans, neque scientiam ipsorum perdit, neque memoriam inspectorum.

5. [94] Si itaque nullius præteritorum meminit, sed exsistentium scientiam hic percipit; non igitur in aliis corporibus fuit aliquando, neque egit, quæ ne quidem agnoscit; neque novit, quæ quidem neque videt.

Ἀλλ' ὡς εἷς ἕκαστος (90) λαμβάνει, οὕτω καὶ ἰδίαν ἔχει ψυχήν. Οὐ γὰρ.... πτωχὸς, οὐδὲ ἄπορος ὁ Θεὸς, ὥστε μὴ ἑνὶ ἑκάστῳ σώματι ἰδίαν κεχαρίσθαι ψυχὴν, καθάπερ καὶ ἴδιον χαρακτῆρα. Καὶ	Sed quemadmodum unusquisque nostrum suum corpus per artem Dei sumit, sic et suam habet animam. Neque enim sic pauper, neque indigens Deus, ut non unicuique corpori propriam donaret animam, quemadmodum et proprium characterem. Et ideo adimpleto numero, quem ipse apud se ante definiit, omnes quicunque sunt scripti in vitam, resurgent, sua corpora et suas habentes animas et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem pœna sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas, et sua corpora, in quibus abstiterunt a Dei bonitate. Et cessabunt utrique jam generare, et generari, et ducere uxorem, et nubere; ut commensurata multitudo ante præfinita a Deo generis humani perfectorum compago sive aptatio conservet Patris (92).
διὰ τοῦτο πληρωθέντος τοῦ ἀριθμοῦ, οὗ αὐτὸς παρ' αὐτῷ προώρισε, πάντες οἱ ἐγγραφέντες εἰς ζωὴν ἀναστήσονται, ἴδια ἔχοντες σώματα, καὶ ἰδίας ἔχοντες ψυχὰς, καὶ ἴδια πνεύματα, ἐν οἷς εὐηρέστησαν τῷ Θεῷ. Οἱ δὲ τῆς κολάσεως ἄξιοι ἀπελεύσονται εἰς τὴν αὐτὴν, καὶ αὐτοὶ ἰδίας ἔχοντες ψυχὰς, καὶ ἴδια σώματα, ἐν οἷς ἀπέστησαν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος. Καὶ παύσονται ἑκάτεροι τοῦ γεννᾷν ἔτι, καὶ γεννᾶσθαι, καὶ γαμεῖν καὶ γαμεῖσθαι· ἵνα τὸ σύμμετρον φῦλον τῆς προορίσεως ἀπὸ Θεοῦ ἀνθρωπότητος ἀποτελεσθεὶς (91), τὴν ἁρμονίαν τηρήσῃ τοῦ Πατρός.	

CAPUT XXXIV.

Animas non modo quæ in corpore gesserint memimisse, sed et immortales perseverare, tametsi initium habuerint.

1. Plenissime autem Dominus docuit, non solum perseverare, non de corpore in corpus transgredientes animas; sed et characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eumdem (93), et meminisse eas operum, quæ egerunt hic, et a quibus cessaverunt, in ea relatione (94), quæ scribitur [95] de divite et de Lazaro eo, qui refrigera-

[93] Cap. LXI. [94] Cap. LXII. [95] Luc XVI.

(86) *Possidet.* Græce, ni fallor, κυριεύει, quod vertendum erat, *dominatur*, non *possidet*.

(87) *Tantum autem impeditur a sua velocitate.* Id est, *tantum velocitatis animæ decedit.*

(88) *Suas.* Ita, inquit Grabius, ex Arund. et Voss. reposui, cum reliqua exemplaria male expresserint *istas*. Esto ita forte exprimant Merc. 2 codd. Sed Eras., Gall., Feuard., Oliob. et Clarom. recte exprimunt *suas*.

(89) *Vitam participans corpori. Participans* hic activa significatione accipitur pro *impertiens*.

(90) Ἀλλ' ὡς εἷς ἕκαστος. Hunc locum Joannes Damascenus in *Parallelis* citavit hoc modo: Τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων ἐκ τοῦ κατὰ τῶν αἱρέσεων βιβλίου β'. Græca vero inde a Frontone Ducæo descripta publicavit primus Halloixius, in *Vita Irenæi*.

(91) Ἀποτελεσθείς. Legendum ἀποτελεσθέν, quoniam ad σύμμετρον φῦλον refertur.

(92) *Ut commensurata... Patris.* Pessima versio, ex eo præcipue nata, ut bene advertit Grabius, quod interpres pro ἀποτελεσθὲν τήν, vitiose legerit, ἀποτελεσθέντων. Vertendum cum Halloixio: *Ut hominum multitudo divinæ correspondens prædefinitioni jam consummata, Patris conservet harmoniam.*

(93) *Characterem corporis... custodire eumdem.* Paulo post addit, *animas habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur.* Hæc vero Feuardentius refert ad inclinationem eam, qua pronæ sunt animæ ad corpora olim resumenda; sed gratis. Nec melius, ea explicatione haud satis contentus, exponit de effigie humana; quasi ejus corporis quod circumtulit anima, servet lineas corporales, coloremque aeriam et lucidum; quæ Tertulliani opinio fuit in lib. *De anima.* Sed hunc errorem Irenæo affingere nihil hactenus cogit. Recte explicari potest de certis quibusdam characteribus et notis, quibus a cæteris spiritibus, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur, et quibus animæ humanæ potius quam angeli constituantur. In hoc enim animas humanas ab angelis distingui putant multi, quod illæ ad informandum et regendum corpus a Deo destinentur; isti minime: de cætero eamdem esse utriusque spiritus naturam. Necesse est ergo in mentibus humanis, etiam in cœlo degentibus, certos quosdam characteres, et certum quemdam ordinem ad corpus superstites manere, quibus ab aliis spiritibus distinguantur. Idipsum est quod vocat Irenæus, *characterem corporis*, et *hominis figuram*: hinc consulto addit, *ut cognoscantur*; ut inde merito concludas illum *corporis characterem*, seu *hominis figuram*, in eo duntaxat situm esse voluisse, ut anima *cognoscatur*, et ab angelis, qui nullum habent ordinem ad corpus, distinguatur. Sed de his in dissert. 3, art. 11.

(94) *Relatione.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; cæteri *enarratione*.

bat (95) in sinu Abrahæ : in qua ait, divitem cognoscere Lazarum post mortem, et Abraham autem similiter, et manere in suo ordine unumquemque ipsorum, et postulare mitti ei ad opem ferendam Lazarum, cui ne quidem de mensæ suæ micis communicabat : et de Abrahæ responso, qui non tantum ea quæ secundum se, sed et quæ secundum divitem essent, sciebat ; et præcipiebat Moysi assentire et prophetis eos, qui non mallent (96) pervenire in illum locum pœnæ, et recipientes (97) præconium ejus, qui resurrexerit (98) a mortuis. [96] Per hæc enim manifeste declaratum est, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire, et habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur, et meminerint eorum, quæ sint hic ; et propheticum (99) quoque adesse Abrahæ, et dignam habitationem unamquamque gentem percipere, etiam ante judicium.

2. [97] Si qui autem hoc in loco dicant, non **169** posse animas eas, quæ paulo ante esse cœperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales ; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore mori ; discant, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habens solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quæ autem sunt ab illo omnia, quæcunque facta sunt, et fiunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui ea fecit, quoniam non sunt ingenita ; perseverant autem et extenduntur in longitudinem sæculorum, secundum voluntatem factoris Dei (1) ; ita ut sic

[96] Cap. LXIII. [97] Cap. LXIV. [98] Psal. CXLVIII, 5, 6. [99] Psal. XX, 5. [1] Luc. XVI, 11.

(95) *Refrigerabat.* Al. *refrigerabatur.* Sed alibi *refrigerare* in passiva significatione usurpavit interpres.

(96) *Mallent.* Alii *vellent.*

(97) *Et recipientes.* Supple *esse ;* scilicet, *præcipiebat recipientes esse,* seu recipere.

(98) *Qui resurrexerit.* Alii, *resurgeret.* Hic Christum Dominum intelligit Irenæus.

(99) *Propheticum.* Subintellige *donum*, vel *spiritum.*

(1) *Perseverant autem secundum voluntatem factoris Dei.* Quod hic statuit Irenæus, animas hominum non diutius perseverare, quam Deus eas et esse et perseverare voluerit, vitamque ex sese non habere, nullum earum immortalitati detrimentum infert. Longe enim aliter de Deo atque de mentibus creatis sentiendum esse, tam vere quam pie asserit auctor noster. *Is sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habet,* solus habens immortalitatem, ut loquitur Apostolus, a seipso videlicet, nulli obnoxiam, et immutabilem. Illæ vero quidquid habent immortalitatis et vitæ, Dei beneficio sortiuntur. *Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est, sed secundum Dei gratiam datur.* Æternum quidem perseveraturæ sunt, sed in hoc longe inferiores Deo, quod ab eo *initium facturæ suæ habeant,* nec *extendantur in longitudinem sæculorum,* nisi secundum voluntatem factoris Dei, quæ ut eas e nihilo produxit, sic et in nihilum redigere posset ; imo redigeret, si conservare desineret. Uno verbo Irenæi scopus est verissimum istud principium statuere : *Principari debere in omnibus et dominari voluntatem Dei ; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita.*

A initio fierent (2), et postea, ut sint (3), eis donat.

3. Quemadmodum enim cœlum, quod est super nos, firmamentum, et sol, et luna, et reliquæ stellæ, et omnia ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt, et multo tempore (4) perseverant secundum voluntatem Dei : sic et de animabus, et de spiritibus, et omnino de omnibus his, quæ facta sunt, cogitans quis, minime peccabit : quando omnia, quæ facta sunt, initium quidem facturæ suæ habeant, perseverant autem quoadusque ea Deus et esse, et perseverare voluerit. Testatur pro his sententiis etiam propheticus spiritus, dicens : *Quoniam ipse dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt. Statuit ea in sæculum, et in sæculum sæculi* [98]. Et iterum de salvando homine sic ait : B *Vitam petiit a te* (5), *et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi* [99] ; tanquam Patre omnium donante et in sæculum sæculi perseverantiam (6) his, qui salvi fiunt. Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est ; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia (7). Et ideo Dominus dicebat ingratis exsistentibus in eum : *Si in modico fideles non fuistis* (8), *quod magnum est quis dabit vobis* [1] ? significans (9) quoniam qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt ei, qui eam præstitit, juste non percipient ab C eo in sæculum sæculi longitudinem dierum.

(2) *Initio fierent.* Unicum verbum *inciperent* legitur in cod. Voss.

(3) *Ut sint.* Id est, ut optime notat Grabius, ut exsistant atque durent per aliquod tempus, sicut ex antecedentibus et consequentibus patet.

(4) *Multo tempore.* In aliis *multa tempora.*

(5) *A te.* Desunt in Clarom., Arund. et Voss.

(6) *Perseverantiam.* Hoc loco, ut recte monet Billius, *perseverantia* non accipitur ut in illo Evangelii loco : *Qui autem perseveraverit usque in finem,* etc., sed ἀντὶ τῆς διαμονῆς, id est, pro *permanentia et perennitate.*

(7) *Ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia.* Non quod destruendam et in nihilum redigendam ejus animam velit Irenæus, qui toties asserit sempiternas fore reproborum pœnas ; sed quod impii suis delictis æterna felicitate, et beata sanctorum perseverantia (quæ sola vera perseverantia est) se privent, et mortem sibi æternam adsciscant.

(8) *Si in modico fideles non fuistis,* etc. Hæc ex memoria citavit Irenæus. Nam paulo aliter habet Evangelii textus, Luc. XVI, 11 : *Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est ; et qui in modico iniquus est, et in majori iniquus est. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis : quod verum est quis credet vobis ?* Unde ad sensum magis quam ad verba attendisse videtur auctor noster. Idem dicendum de auctore epist. 2 S. Clementi Romano vulgo ascriptæ, qui hæc eadem verba ita refert : Λέγει γὰρ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Εἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει ; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι.*

(9) *Significans.* Addunt Eras., Gall. et Feuard. *nobis ;* sed hæc vox in omnibus mss. deest.

4. Sicut autem corpus animale, ipsum quidem non est anima, participatur autem animam (10), quoadusque Deus vult; sic et anima ipsa quidem non est vita (11), participatur autem a Deo sibi præstitam vitam. Unde et propheticus sermo de Protoplasto (12) ait : *Factus est in animam vivam*[1]; docens nos, quoniam secundum participationem vitæ vivens facta est anima : ita ut separatim quidem anima intelligatur, separatim autem, quæ erga eam est, vita. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas (13) primum non exsistentes dehinc perseverare, cum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus, et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huîc cedere, et subdita esse, et in servitium dedita. Et de factura quidem et perseverantia animæ hucusque dictum sit.

CAPUT XXXV[2].

Basilidis hypothesim, Gnosticorumque, qui prophetas a diversis diis inspiratos oracula fudisse dicebant, errorem refellit.

1. Basilides autem et ipse super hæc quæ dicta sunt, cogetur dicere, secundum suam regulam, non solum CCCLXV secundum successionem alios ab aliis factos, sed immensam quamdam et innumerabilem multitudinem cœlorum semper factam, et fieri, et futurum ut fiant, et nunquam deficere hujusmodi fabricam cœlorum. Si enim ex defluxu A prioris **170** secundum factum est cœlum ad illius speciem, et ad secundi tertium : et similiter omnes reliqui subsequentes : et de hujus, quod secundum nos est, quod et novissimum vocat (14) necesse est (ex) defluxu (15) aliud factum simile sibi, et ex illo iterum aliud : et nunquam deficere, neque defluxus eorum, qui jam facti sunt, neque facturas cœlorum (16); sed in immensum, et non in præfinitum numerum cœlorum incidere.

2. Et reliqui autem, qui falso nomine Gnostici dicuntur, qui prophetas ex diversis diis prophetias fecisse dicunt, facile destruentur ex hoc, quod omnes prophetæ unum Deum et Dominum prædicaverint, et ipsum factorem cœli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, et quod adventum Filii ejus signi- B ficaverint, secundum quod ex ipsis demonstrabimus Scripturis in libris consequentibus.

3. Si autem quidam secundum Hebræam linguam diverse dictiones positas in Scripturis opponant, quale est Sabaoth, et Eloe (17), et Adonai, et alia quæcunque sunt talia, ex his ostendere elaborantes diversas Virtutes atque deos : discant quoniam unius et ipsius (18) significationes, et nuncupationes (19) sunt omnia hujusmodi. Quod enim dicitur Eloe (20), secundum Judaicam vocem, *Deum* significat, et Eloe *Verum*, et Elloeuth, secundum Hebraicam linguam, *Hoc quod continet omnia*, significat. Quod autem ait Adonai, aliquando quidem

[1] Gen. II, 7. [2] Cap. LXV. [3] Cap. LXVI.

(10) *Participatur autem animam.* Ita Clarom., C Voss., Arund. et Grab.; cæteri minus recte habent, *participatur autem anima;* quia mox sequitur, *participatur vitam.* Nempe *participari* accepit interpres, quasi deponens esset.

(11) *Anima ipsa quidem non est vita*, etc. Hæc, inquit Grabius, descripsisse videtur e Justini Mart. Dial. *cum Tryph.*, p. 224, ubi de anima ait : Οὐ ζωὴ οὖσα ζῇ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς, ἕτερον δέ τι τὸ μετέχον τινὸς, ἐκείνου οὗ μετέχει. ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῇν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται. *Anima, non quod vita sit, vivit; sed quod vitæ particeps sit. Aliud vero est quod participat quidquam, ab eo unde participat. Vitam vero anima participat, quoadusque eam Deus vult vivere.*

(12) *Protoplasto.* Al. male *Protoplastos*, aut *Protoplaston*, sine præpositione *de.*

(13) *Capit et animas.* Feuard. ex veteri cod. perperam, *capiunt animæ;* nam interpreti familiaris est ea loquendi formula *capit* pro *fas est*, *possibile* D *est.*

(14) *Vocat.* Editt. vitiose, *vocant*, quia de Basilide sermo est.

(15) *Ex defluxu.* Superflua est particula *ex*, quia jam præcessit *de.* Quare parenthesi eam inclusi.

(16) *Cœlorum.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, *sæculorum.*

(17) *Et Eloe.* Ita scripsi, quia non modo ita scribi postulat Hebraicæ linguæ analogia, sed quia paulo post in Clarom. et Voss. codd. ita scriptum legitur.

(18) *Unius et ipsius.* Pro *unius et ejusdem.*

(19) *Significationes et nuncupationes.* In Merc. 2 codd. *significationis et nuncupationis*, suffragante quoad primam vocem ms. Voss., nam posteriores duæ ibi desunt.

(20) *Quod enim dicitur Eloe*, etc. Quæ hic de Hebraicis Dei nominibus scribit Irenæus, brevioribus et apertioribus verbis exprimit Nicetas Choniates, lib. II *Orthodox.*, cap. 29 : *Quoniam*, inquit, *vecordes illi omnium divinorum interpretationem ignorantes, Adonai, Eloi et Sabbaoth, diversos esse deos arbitrati sunt, operæ pretium mihi facturus videor, si rudibus et ignaris aperiam, quid hoc nominum unumquodque Græcis et Latinis auribus sonet. Eloth itaque* Θεόν, Deum, *interpretantur : Eloi autem* ὁ Θεός μου, Deus meus : *Et quoque, si tenui spiritu proferatur*, Θεόν, Deum : *si aspero*, ἰσχυρόν, fortem *significat; Adonai autem* Κύριον, Dominum. *Cæterum Dominus Sabbaoth idem sonat quod* Κύριος δυνάμεων, Dominus virtutum, *vel* Κύριος στρατιῶν, Dominus exercituum. *Saddai porro* ἱκανὸν καὶ δυνατόν, idoneum, potentem. *Aia vero* τὸν ὄντα, eum qui est, *significat. Quod nomen ineffabile quoque ab Hebræis censebatur.* Itaque de voce *Eloe*, Hebraice אלוה, nulla difficultas. Certum est, Dei nomen esse. Quod autem addit Irenæus, *Eloe verum significat*, non multo difficilius, nisi rem clarissimam variis ambagibus intricassent interpretes. His missis, existimo Irenæi sensum esse, hac voce אלוה singulariter usurpata, non alium nisi Deum verum exprimi; quod certum est : cum econtrario pluraliter accepta, אלהים interdum idolis et iis qui vere dii non sint applicetur. Sic Jos. XXIII, 16 : *Et servietis diis alienis*, אלהים אחרים et Exod. XXII, 27 : אלהים, *Deos non vilipendes*, id est judices, principes. Quod vero subjicit auctor noster, *Elloeuth secundum Hebraicam linguam*, Hoc quod continet omnia, *significare;* id obscurius. Censet Grojus pro *Elloeuth* legendum esse אל עליון *El Elion*, Deus excelsus, sive summus; et respexisse Irenæum ad verba Melchisedech benedicentis Abrahamo, Gen. XIV, 19 : ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ : *Benedictus Abram a Deo altissimo, qui possidet*

nominabile, et admirabile significat (21), aliquando autem duplicata littera delta, cum aspiratione, utputa Addhonai (22), *Præfinientem et separantem terram ab aqua, ne possit aqua insurgere in eam* (23). Similiter autem et Sabaoth per ω quidem (24) Græcam (25) in syllaba novissima scribitur, *Voluntarium* significat : per o autem Græcam, utputa Sabaoth, *primum cœlum* manifestat. Eodem modo et Jaoth (26), extensa cum asp ratione novissima syllaba, *mensuram præfinitam* manifestat; cum autem per o Græcam corripitur, utputa Jaoth, *eum qui dat fugam malorum* significat. Et cætera omnia unius ejusdemque nuncupationis sunt : sicut secundum Latinitatem Dominus virtutum, et Pater omnium, et Deus omnipotens, et Altissimus, et Dominus cœlorum, et Creator, et Fabricator, et 171

cœlos et terram. Sed cum apud Rabbinos אלוהות, *Elohuth*, significet Divinitatem, potuit etiam eo respicere Irenæus. Divinitas infinita cum sit, omnia in se continet.

(21) *Aliquando quidem nominabile et admirabile significat*. Legi mallem, *aliquando quidem innominabile*, etc. Revera enim antiqui Hebræi per *Adonai*, sacrum Dei nomen יהוה non raro exprimebant : huic enim, quod ineffabile esset, nec reverentiæ causa nominare auderent, ne tam admirabile nomen assidua pronuntiatione vilesceret, substituebant *Adonai*; quos imitati sunt LXX interpretes. Unde Irenæus ad eum Hebræorum morem attendens scribere merito potuit, *Adonai aliquando innominabile et admirabile significare*; id est Adonai aliquando ineffabile illud et admirabile Dei nomen יהוה significare. Potuit etiam Irenæus ante oculos habere vel illud quod dicitur ab angelo Jud. XIII, 18 : *Cur quæris nomen meum, quod est admirabile?* vel, ut mavult Crojus, illud Psal. VIII, 1 : יהוה אדנינו, *Domine, Dominus noster* (LXX : Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν), *quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Si vero *nominabile* legere malis, sensus erit, vocem *Adonai* admirabile Dei nomen significare, quod nominari et in usu communi proferri liceret. Nam, ut dixi, veteres Hebræi illud sacro Dei nomini יהוה substituebant.

(22) *Addhonai*. Ita Feuard., Grab. et coJ. Voss., nisi quod in hoc y loco *i* scriptum sit. Sed Eras. et Gall. *Addonei*, Clarom. *Addonai*, Merc. 2 *Adonai*. Sed nulli, meo quidem judicio, bene; scribendum erat *Haddonai :* neque enim dicit Irenæus aspirationem in medio vocis interserendam esse, nec quisquam *Adonai* unquam ita scripsit. Sed interdum Hebræi scribunt האדני, ubi littera ה, seu aspiratio præmissa emphatica est. Si vero *Daleth* puncto *Daghes* notetur, tunc sonabit velut duplex *Delta* apud Græcos, et pronuntiabitur *Haddonai :* et is sensus debet esse Irenæi verborum. Neque enim Hebræi aliter in ea voce duplicant *Daleth*, quam affigendo punctum *Daghes* in medio, quod ei litteræ vim tribuit duplicis *Delta* Græci. Sed quid sibi vult Irenæus, vocem *Haddonai* significare, *Præfinientem et separantem terram ab aqua, ne postea aqua insurgeret in eam?* (Sic legendum puto.) Probabilior cæteris videtur Croji conjectura, Irenæum non dare nobis veram et simplicem hujus vocis significationem, sed spectare ad aliquem Scripturæ locum, ubi de separatione terræ ab aqua tractetur; eumque esse putat Job XXXVIII, 10 et 11, ubi Deus de mari loquens, testatur se illud repagulis et valvis inclusisse, eique præcepisse ne ulterius progrederetur, neque repagula illa perfringeret. Simile est illud quod Prov. VIII, 29, legitur : *Circumdabat mari terminum suum, et legem ponebat aquis ne transirent fines suos*. Unde Irenæi sensus erit, vocem *Haddonai* significare hunc ipsum Dominum, qui sæpius in Scripturis de se ipse ita loquitur : *Ego Dominus, ego ipse Dominus;* quique ibidem nobis exhibetur præliniens et separans terram ab aqua.

(23) *Ne possit aqua insurgere in eam*. In editt. Eras., Gall. et mss. codd. Vaticano, veteri Feuard., Clarom., Arund. et Merc. 2, legitur : *nec postea quam insurgere in eam*, nisi quod in Merc. 2 verbum *insurgere* haud appareat. De codice Vossii nihil certi affirmare potest Grabius, quia ejus lectio in hoc commate deficit. Vitiosam mss. et priorum editt. lectionem rejecit Feuardentius, et ex mera conjectura, ut ipse fatetur, posuit : *ne possit aqua insurgere in eam ;* manuscriptos sequi maluit Grabius. Ego vero Feuardentii lectionem, cum jam dudum obtinuerit, nec Irenæi sensum male exprimat, retinendam esse duxi; quanquam mallem legi : *ne postea aqua insurgeret in eam*.

(24) *Similiter autem et Sabaoth per ω quidem*, etc. Discrimen hoc longarum et brevium in voce *Sabaoth* non agnoscunt Hebræi. Imo neque LXX, neque Patres Græci, qui hujus nominis meminerunt, illud aliter ac per ω scribunt, scilicet Σαβαώθ. Quare sciolus quispiam Irenæo nostro, in Hebraicis haud satis perito, hic fucum fecisse videtur. Quidquid sit, duplex illa, quam affert, hujus nominis notatio utcunque admitti potest. Si Sabaoth a Chaldaica radice צבה *velle, optare, voluntas*, derivetur, *voluntarium* significare dici poterit. Si ab Hebraica צבא, *militia, exercitus*, ad *primum cœlum*, Empyreum scilicet et stellatum manifestandum transferri nihil vetat. Nam in Scripturis צבא השמים interdum de exercitu stellarum dicitur, quæ quasi milites in statione ita collocatæ sunt, ut ad imperium Dei præsto sint, eique militent. Deuteron. IV, 29 : *Ne quando eleves oculos tuos in cœlum, et videas solem, et lunam, et stellas, omnem* צבא השמים, *exercitum cœlorum*.

(25) *Græcam*. Sic pro *Græca* recte reposuit Feuard. consent. Voss. Intercidit autem in hoc commate particula *cum*, vel *quando*.

(26) *Et Jaoth*. Cum Græci aspirationes non habeant, quas in fine vocum apponere possint, si aspiratione notanda fuit ultima syllaba vocis *Jao*, scribenda fuit per θ. Quod vero de ea voce hic dicit Irenæus, neque Græcorum, neque Hebræorum scribendi rationi convenit. Nam illi semper scribunt Ἰαώ; nusquam vero, quod sciam, Ἰαό; illi vero semper יהוה, nunquam יהו : neutri proinde duplicem illum, quem hic assignat, scribendi nominis istius modum agnoscunt : adeo ut et hic imperitus quispiam Irenæo nostro imposuerit. Quod autem de significatione nominis hic subjicit, videlicet modo significare *mensuram præfinitam*, modo *eum qui dat fugam malorum*, stare non potest nisi dicamus, quod de nomine *Haddonai* jam diximus, spectare Irenæum ad aliqua Scripturæ loca. Prior significatio respicere potest illud Job XXVIII, 25, ubi Deus dicitur *fecisse ventis pondus, et aquas appendisse in mensura; posuisse pluviis legem, et viam procellis sonantibus*. Et c. XXXVIII, 5, iterum dicitur, *posuisse mensuras terræ, et tetendisse super eam lineam*. Quibus affine est quod legitur Sap. XI, 21, Deum *omnia in mensura et numero et pondere disposuisse*. Posterior significatio spectare potest ad illud Exod. X, 17, ubi Pharao devorantibus locustis vexatus, ad Moysem et Aaronem ait : *Rogate Dominum Deum vestrum, ut auferat a me mortem istam*. Quod Moysis precibus postea concessisse Deus legitur. Et hic et in præcedentibus conjecturas propono; meliores si quis alius afferat, libenter audiam.

similia his, non alterius atque alterius hæc sunt, sed unius ejusdemque nuncupationes (27), et pronomina (28), per quæ unus Deus et Pater ostenditur, qui continet omnia, et omnibus ut sint præstans.

4. Quoniam autem dictis nostris consonat prædicatio apostolorum, et Domini magisterium, et prophetarum annuntiatio, et apostolorum dictatio, et legislationis ministratio (29), unum eumdemque omnium Deum Patrem laudantium; et non alium atque alium, neque ex diversis diis aut virtutibus substantiam habentem : sed ex uno et eodem Patre omnia, (qui tamen aptat (30) secundum subjacentium naturas (31), et dispositionem) et neque ab Angelis, neque ab alia quadam Virtute, sed a solo Deo Patre, visibilia atque invisibilia, et omnia omnino quæcunque facta sunt : arbitror quidem sufficienter ostensum (32) et per hæc, tanta, uno ostenso Deo (33) Patre factore omnium. Sed ne putemur fugere illam, quæ ex Scripturis Dominicis est probationem, ipsis Scripturis multo manifestius et clarius hoc ipsum prædicantibus, his tamen qui non prave intendunt eis proprium librum, qui sequitur has Scripturas (34), reddentes, ex Scripturis divinis probationes apponemus in medio omnibus amantibus veritatem.

ANALYSIS LIBRI TERTII.

172 Præcedente in libro Valentinianos suo ut plurimum ipsorum gladio auctor noster jugulaverat, id est, errores eorum stirpitus extraxerat, petitis ex falsa ipsorummet doctrina argumentis, et rationibus [5]. Jam vero ad eos divina Scripturæ sacræ et Traditionis auctoritate refellendos aggreditur [6]. Primum itaque quatuor docet tradita nobis esse Evangelia, quæ tam clare Deum unicum prædicant, ut hæretici inde victi, de earumdem expostularent Scripturarum corruptione, atque ad Traditionem provocarent [7]. Verum ii ipsi non minori ejusdem ipsius Traditionis perspicuitate et evidentia fracti pariter et oppressi, se cæteris omnibus presbyteris, atque etiam apostolis præstantiores stulte gloriabantur [8]. Sed nequidquam. Irenæus enim invicte contra eos urget Traditionem, *quæ ab apostolis per successiones presbyterorum*, seu episcoporum in Ecclesia præsertim Romana custoditur : quam quidem confirmat Polycarpi apostolorum discipuli, atque etiam Ephesinæ, et Smyrnensis Ecclesiæ auctoritate [9]. Unde concludit, a sola Ecclesia catholica, Traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem; hæresesque omnes apertas novitatis notas præ se ferre, et apostolis recentiores esse demonstrat.

[10] Hinc ad argumentum ex Scripturis petitum reversus, ex iis demonstrat [11] unum duntaxat esse Deum, mundi conditorem, ac duplicem objectionem ex his Pauli verbis : *Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium* ; atque Matthæi : *Non potestis Deo servire et mammonæ* ; deductam, luculenter diluit [12]. Tum ex singulorum Evangeliorum testimoniis inceptum de Deo uno argumentum prosequitur [13] ; atque ex Joanne varios de mundi creatione, et assumpta a Christo humana carne destruit errores [14]. Ut vero variis hæreticorum argutiis viam omnem præcluderet, palam facit quatuor tantum, nec plura nec pauciora esse Christi evangelia, ac perperam illa ab iisdem veritatis evangelicæ inimicis corrupta et depravata fuisse.

Ex Actuum porro apostolicorum libro probat [15], ab apostolis, aliisque eorum et Christi discipulis prædicari summam unius mundi opificis divinitatem. Ibi autem illos merito corripit [16], qui eosdem apostolos juxta præconceptas indoctæ plebis opiniones locutos esse garriebant. Marcionem vero, qui alium dicebat Veteris quam Novi Testamenti auctorem, atque eos etiam, vel qui Paulum solum ex apostolis cognovisse veritatem contendebant, vel qui ejusdem auctoritatem elevabant, late confutat.

[17] Triplex deinde evertit de Christo Domino traditum ab hæreticis commentum : ac luculenter ostendit, unum et eumdem esse Christum et Jesum, qui vere Deus est et homo ; vere Deus ab altissimo Patre ab æterno genitus; qui veram carnem redimendorum hominum causa suscepit [18]. Quapropter docet illum ex Virgine, sicuti Isaias his verbis : *Ecce virgo concipiet et pariet*, prædixerat, mortalem suam duxisse originem. Porro autem de horum Isaiæ verborum vera lectione genuinoque sensu fuse et docte disputat. Ac obiter versionis LXX interpretum auctoritate commendata, Christum verum Deum et hominem fuisse contra omnes hæreticos, id varie negantes, liquido demonstrat. Quid plura ? Ex eodem sacri Vatis testimonio colligit, Christum ex genere David, minime tamen ex Joseph ortum, e cœlo hunc descendisse in mundum; quod multiplici subinde tum ratione, tum auctoritate confirmat.

[19] Neque tamen ibi stat vir doctissimus, sed ulterius progressus, palam omnino facit, Christum, qui

[5] Præfat. [6] Cap. 1. [7] Cap. 2. [8] Cap. 3. [9] Cap. 4. [10] Cap. 5 et seq. [11] Cap. 7 et seq. [12] Cap. 9 et seq. [13] Cap. 11. [14] Ibid. [15] Cap. 12. [16] Cap. 13 et seqq. [17] Cap. 16 et seqq. [18] Cap. 21 et seqq. [19] Cap. 22.

(27) *Nuncupationes.* Sic editi. omnes et e mss. solus Clarom., nam cæteri perperam habent *nuncupationis*, quia sequitur *pronomina.*

(28) *Pronomina.* Pro *cognomina.*

(29) *Legislationis ministratio.* Legem Mosaicam intelligit, ministerio angelorum datam.

(30) *Aptat.* In Feuard. edit. perperam, *apta.*

(31) *Subjacentium naturas.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Consentiunt quoad posteriorem vocem Arund. et Merc. 2, sed non quoad priorem, nam et ipsi habent *subjacentiam* ; cæteri *subjacentiam naturam.*

(32) *Ostensum.* Editt. *ostensa.*

(33) *Uno ostenso Deo*, etc. Mallet Grabius, *unum ostensum Deum Patrem*, etc. Sed frustra et repugnante Irenæi sensu, qui sublata mala interpunctione planus est. *Semel*, inquit, *ostenso uno Deo Patre, factore omnium, arbitror et per hæc*, seu simul *ostensa tanta* quæ jam dixi.

(34) *Qui sequitur has Scripturas.* Id est, *qui vestigiis earum Scripturarum insistit, easque recte explicat.*

hominem in Adamo per virginem Evam lapsum redempturus advenerat, debuisse ex virgine veram induere hominis carnem [20]. Data autem isthic de Adamo fusius disserendi occasione, probat contra Tatiani sectatorumque ejus opinionem, dimissa fuisse primo illi hominum parenti peccata, et æternam eum adeptum esse felicitatem [21]. Postremo postquam ea quæ hactenus contra hæreses dixerat, summatim collegit, mundum asserit unius Dei regi providentia; et falsum Marcionem, qui duos deos, unum bonum, malum alterum insulse omnino induxit.

LIBER TERTIUS.

173 PRÆFATIO.

Tu quidem (35), dilectissime, præceperas nobis, ut eas, quæ a Valentino sunt, sententias absconditas, ut ipsi putant, in manifestum proderem; et ostenderem varietatem ipsorum, et sermonem destruentem eos inferrem. Aggressi sumus autem nos, arguentes eos a Simone, patre omnium hæreticorum, et doctrinas et successiones manifestare et omnibus eis contradicere: propter quod cum sit unius operis traductio eorum, et destructio in multis, misimus tibi libros, ex quibus primus quidem omnium illorum sententias continet, et consuetudines, et characteres ostendit conversationis eorum. In secundo vero destructa et eversa sunt quæ ab ipsis male docentur, et nudata et ostensa sunt talia qualia et sunt. In hoc autem tertio ex Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his, quæ præceperas, desit a nobis; sed et, præterquam opinabaris, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia exsistens, plura donat quam postulet quis ab ea. Memento igitur eorum quæ diximus in prioribus duobus libris; et hæc illis adjungens, plenissimam habebis a nobis adversus omnes hæreticos contradictionem, et fiducialiter ac instantissime resistes eis pro sola vera ac vivifica fide, quam ab apostolis Ecclesia percepit, et distribuit filiis suis. Etenim Dominus omnium dedit apostolis suis potestatem Evangelii, per quos et veritatem, A hoc est, Dei Filii doctrinam, cognovimus; quibus et dixit Dominus: « Qui vos audit, me audit; et qui vos contemnit, me contemnit, et eum qui me misit [22]. »

[20] Cap. 23. [21] Cap. 24 et seq. [22] Luc. x, 16.

(35) *Tu quidem.* Merc. 2, codd. *Quia quidem.*

(36) *Gloriantes, emendatores se esse Apostolorum*, etc. Marcionitas perstringit, qui Scripturas Novi Testamenti, et in primis Evangelium Lucæ fœde mutilaverant atque depravaverant. Lege Tertull., lib. II *contra Marcion.*, et Epiphan., hæres. 42.

(37) *Supervenientis Spiritus sancti.* Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, *superveniente Spiritu sancto.*

(38) *Ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος.* Græca hæc Irenæi verba allegavit Eusebius lib. V *Hist.*, c. 8.

(39) *Ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν.* Non Irenæi modo, sed et veterum omnium ea est sententia, Matthæum Hebraico sermone Evangelium suum conscripsisse. Eorum testimonia, notissima cum sint, et passim obvia, referre supervacaneum foret. Legi possunt apud doctissimum D. Eliam Du Pin, tom. II *Dissertat. Prælimin. in sacra Biblia*, cap. 2. Sed ex Irenæi verbis concludere merito possumus, Hebraicam illam linguam,

CAPUT PRIMUM.

Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cœli et terræ conditorem annuntiatum fuisse.

1. Non enim per alios dispositionem salutis nostræ cognovimus, quam per eos, per quos Evangelium pervenit ad nos: quod quidem tunc præconaverunt, postea vero per Dei voluntatem in Scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et columnam fidei nostræ futurum. Nec enim fas est dicere quoniam ante prædicaverunt, quam perfectam B haberent agnitionem; **174** sicut quidam audent dicere, gloriantes, emendatores se esse apostolorum (36). Postea enim quam surrexit Dominus noster a mortuis, et induti sunt supervenientis Spiritus sancti (37) virtutem ex alto, de omnibus adimpleti sunt, et habuerunt perfectam agnitionem; exierunt in fines terræ, ea quæ a Deo nobis bona sunt evangelizantes, et cœlestem pacem hominibus annuntiantes, qui quidem et omnes pariter et singuli eorum habentes Evangelium Dei.

Ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος (38) ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν (39), καὶ Γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγ-

Ita Matthæus in Hebræis ipsorum lingua Scripturam edidit Evangelii, cum Petrus et Paulus Romæ

C qua scriptum fuisse Matthæi Evangelium asserunt antiqui Patres, fuisse non veterem illam librorum Antiqui Testamenti, sed Syriacam, seu potius Syro-Chaldaicam, quæ Christi et apostolorum temporibus in Judæa vulgaris erat, quæque in Novo Testamento Hebraica passim vocitatur. Perspicua sunt hæc: Ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγγελίου, *apud Hebræos propria eorum lingua conscriptum edidit Evangelium.* Constat vero, propriam Judæorum tunc temporis linguam fuisse Syro-Chaldaicam. Cum Irenæo consentiunt qui ex veteribus affirmant, Matthæum Hebraice scripsisse. Id enim ab eo præstitum asserunt in gratiam Judæorum recens ad Christi fidem conversorum, ut absente Matthæo Evangelium, quod sibi ab ipso nuntiatum fuerat, privatim legere possent. Eo igitur sermone scriptum erat, quo et nuntiatum fuerat, quique a Judæorum vulgo facile intelligeretur. Sed hæc fusius prosequi, nostri non est instituti. Lege D. Eliam Du Pin, *loco cit.*

γελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων (40), καὶ θεμελιούντων τὴν Ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, Μάρκος (41) ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. Καὶ Λουκᾶς δὲ ὁ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον Εὐαγγέλιον ἐν βιβλίῳ κατέθετο. Ἔπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων.

evangelizarent, et fundarent (42) Ecclesiam. Post vero horum excessum (43), Marcus discipulus et interpres Petri, et ipse quæ a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem sectator Pauli, quod ab illo prædicabatur Evangelium in libro condidit. Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recumbebat, et ipse edidit Evangelium, Ephesi Asiæ commorans.

2. Et omnes isti unum Deum factorem cœli et terræ, a lege et prophetis annuntiatum, et unum Christum Filium Dei tradiderunt nobis: quibus si quis non assentit, spernit quidem participes Domini, spernit autem et ipsum Christum Dominum, spernit vero et Patrem, et est a semetipso damnatus, resistens et repugnans saluti suæ: quod faciunt omnes hæretici.

CAPUT II.

Quod neque Scripturis, neque Traditionibus obsequantur hæretici.

1. Cum enim ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertuntur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictæ, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his, qui nesciant Traditionem. Non enim per litteras traditam (44) illam, sed per vivam vocem: ob quam causam et Paulum dixisse: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam autem non mundi hujus [23]. » Et hanc sapientiam unusquisque eorum esse dicit, quam a semetipso adinvenerit, fictionem videlicet, ut digne secundum eos **175** sit veritas, aliquando quidem in Valentino, aliquando autem in Marcione, aliquando in Cerintho: postea deinde in Basilide fuit, aut et in illo (45) qui contra disputat, qui nihil

[23] I Cor. II, 6.

(40) *Τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων.* Communis est veterum sententia, Matthæum primum omnium Evangelium scriptis consignasse. Idque ipse Irenæus significare videtur, cum hunc primo ordine inter cæteros evangelistas recenset. Sed qui hæc conciliari possint cum iis quæ subjungit, editum illud Evangelium, *cum Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam*, nemo facile dixerit. Hinc siquidem concludendum erit, Matthæi Evangelium scribi non potuisse ante annum Christi 63, vel 64, neque enim prius Romæ *evangelizare* potuit Paulus. Vel ergo deserendus Irenæus, vel vulgata cæterorum Patrum rejicienda sententia. Paria utrinque incommoda. Nodum forte secuerit, qui dixerit, in re tam obscura nihil certi definiri posse, vanasque proinde conjecturas esse eorum, qui quo præcise anno scriptum fuerit Matthæi Evangelium, statuere se posse putant.

(41) *Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος*, etc. Hic nova emergit difficultas. Obscurum siquidem quæ sit illa apostolorum ἔξοδος, seu, ut vertit interpres, *excessus*. An excessus e vita? an urbe Roma duntaxat? Gravia utramque sententiam premunt incommoda. Si enim Marci Evangelium scriptum dicatur post apostolorum Petri et Pauli interitum, consequenter asserendum erit, his superstitem vixisse Marcum; quod vix conciliari poterit cum Eusebio scribente lib. II *Hist.*, cap. 24, anno 8 imperii Neronis Annianum Marco in sede Alexandrina successisse; ex eo enim inferri posse videtur, (intulit saltem Hieronymus) Marcum eo anno vita functum fuisse. Levius forte istud; sed gravius quod sequitur. Si excessum non e vita, sed urbe Roma interpretemur, nec hac explicatione minuetur difficultas. Paulus enim Roma discedere non potuit ante annum 63. Atqui tamen e veteribus plerique referunt Marcum longe antea scripsisse Evangelium suum in ipsa urbe Roma, Petro ibi tum degente, auctoritateque sua confirmante. Quod incommodum ex æquo, imo multo magis, militat adversus priorem sententiam. Utrumque facile declinaret qui pro, μετὰ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, etc., in Eusebio et Irenæo legeret cum Christophorsono, μετὰ τὴν τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἔκδοσιν, Μάρκος, etc. *Post editionem Evangelii secundum Matthæum, Marcus*, etc. Nulla siquidem erit, ita legendo, in verbis Irenæi difficultas. Verum Christophorsonum castigat Valesius, quasi ille ex mera conjectura Eusebii textum interpolarit. Sed insontem castigat. Veterem enim codicem exstitisse in quo legeretur ut edidit Christophorsonus, refert testis omni exceptione major Grotius, *Synop. in Marc.*, p. 711. Et Petrus Posinus, in *Catena Patrum* in Marcum, præfata Irenæi verba ex veteri *Catena* ms. Vaticana, cum pluribus aliis veterum fragmentis descripta, edidit eodem prorsus modo atque Christophorsonus. Certo argumento, Christophorsoni lectionem in veteribus quibusdam mss. codd. exstitisse; nec proinde usque adeo indubitatam esse Valesii lectionem, quin *his* de ea moveri possit. Hanc tamen loco movere nolui, quia evidens est veterem Irenæi interpretem eodem modo legisse. Sed ea servata lectione, ingenue fatebor Irenæum vix ac ne vix quidem cum aliis Patribus in concordiam adduci posse · nisi forte dicamus, Marcum paulo ante Petri martyrium scripsisse quidem Evangelium suum; quod in Ægyptum post Apostoli mortem secum detulerit, ibique primum publicaverit. Sic defendi posset quod ait Irenæus, Marcum post apostolorum interitum Evangelium suum tradidisse; quamvis enim viventibus illis scriptum fuisset, non tamen vulgatum. Sed neque ea opinio vacat incommodis.

(42) *Evangelizarent et fundarent.* Sic quidem scriptum fuerat in cod. Clarom., sed postea recentiori manu superscriptum, *evangelizarunt et fundarunt.*

(43) *Excessum.* Hic Feuardentium temeritatis arguit Grabius, quod contra codicum omnium fidem, *discessum* pro *excessum* excudi fecerit. Sed immeritus arguitur, nostræ siquidem editiones recte habent *excessum*,

(44) *Non enim per litteras traditam.* Quinque has voces desiderant vetus Feuard. codex, Clarom. et Voss. et unico contextu legunt: *ab iis qui nesciant traditionem illam; sed per vivam vocem*, etc. Sed cum edit. conveniunt Ottobon., Arund. et Merc. 2.

(45) *Aut et in illo.* Hæc lectio, quæ est cod. Cla-

salutare loqui potuit. Unusquisque enim ipsorum omnimodo perversus, semetipsum, regulam veritatis depravans, prædicare non confunditur.

2. Cum autem ad eam iterum Traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos; adversantur Traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis exsistentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem. Apostolos enim (46) admiscuisse ea quæ sunt legalia Salvatoris verbis: et non solum apostolos, sed etiam ipsum Dominum, modo quidem a Demiurgo, modo autem a mediotate, interdum autem a summitate fecisse sermones: et se vero indubitate, et intaminate (47), et sincere absconditum scire mysterium: quod quidem impudentissime est blasphemare suum factorem. Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque Traditioni consentire eos.

3. Adversus tales certamen nobis est, o dilectissime, more serpentum lubricos (48) undique effugere conantes. Quapropter undique resistendum est illis, si quos ex his retusione confundentes, ad conversionem veritatis adducere possimus. Etenim si non facile est ab errore apprehensam resipiscere animam, sed non omnimodo impossibile est (49) errorem effugere, apposita veritate.

CAPUT III.

Traditione apostolorum, continua episcoporum ab iis institutorum successione in Ecclesiis servata, hæreticos invicte confutat.

1. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere (50) omnibus qui vera velint videre (51): et habemus annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et successores (52) eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, nèque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis (53) perfectos docebant, his vel maxime traderent ea quibus etiam ipsas Ecclesias committebant. Valde enim perfectos et irreprehensibiles (54) in omnibus eos volebant esse quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes: quibus emendate agentibus (55) fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas.

2. Sed quoniam valde longum est in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones, maximæ et antiquissimæ (56), et omnibus cognitæ, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo (57) Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab apostolis Traditionem (58), et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes,

rom. magis placet, quam *autem et in illo*, vel *autem in illo*, ut in aliis codd. legitur, quia nitidiorem sensum efficit. Quem autem per hæc, *in illo*, intelligat Irenæus, incertum videtur. Missis Feuardentii et Grabii conjecturis, quorum ille Marcionem, hic Simonem Magum denotari putat; probabilius crediderim, nullum hic speciatim designari, sed potius generatim eos omnes qui contra catholicam fidem disputant.

(46) *Apostolos enim.* Al. *apostolos autem.*

(47) *Intaminate.* Alii, *incontaminate.*

(48) *Lubricos.* Ita Voss. et codex Vaticanus, teste Latino Latinio; in reliquis perperam, *lubrici.* Sensus enim est: *adversus tales certamen nobis est, qui more serpentum lubrici, undique effugere conantur.*

(49) *Non omnimodo impossibile est*, etc. Justini M. verba sunt, Apol. 2: Οὐκ ἀδύνατον, ἀληθείας παρατεθείσης, ἄγνοιαν φυγεῖν.

(50) *Adest respicere.* Edit. *perspicere.* In Merc. 2, *prospicere.* Sed *adest respicere* Græcorum more dicitur, ait Billius, pro *licet*, vel *promptum est respicere.* Πάρεστιν enim illius, idem sæpe est quod ἔξεστιν.

(51) *Videre.* In aliis *audire.*

(52) *Successores.* Clarom., Arund. et Voss. *successiones.*

(53) *Latenter a reliquis.* Feuard. in marg. et Voss. *latentes a reliquis.*

(54) *Et irreprehensibiles.* Alludit Irenæus ad ea verba Apostoli 1 Timoth. III, 2: Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, *oportet episcopum irreprehensibilem esse.*

(55) *Quibus emendate agentibus.* Græce, inquit Billius, ὧν κατορθούντων, id est *quibus munere suo probe fungentibus.*

(56) *Maximæ et antiquissimæ*, etc. Verba hæc, multo magis sequentia, *ad hanc enim Ecclesiam*, etc., iis omnibus qui Romanæ Ecclesiæ simul et catholicæ fidei jugum excusserunt, molestissima, nihil non agit Grabius, ut in alienum sensum detorqueat. At vanas illius cavillationes in dissert. 3, § 4, dissolvimus, ubi liquido probavimus, adeo desperatam esse hic Protestantium causam, ut agi a Grabio non potuerit nisi absurdissimos sensus Irenæo tribuendo, qui in sanctissimi antistitis caput, nisi prorsus desiperet, ascendere non potuerint.

(57) *Petro et Paulo.* Clarom. et Voss. inverso ordine, *Paulo et Petro.*

(58) *Quam habet ab apostolis Traditionem.* In Clarom. et Voss. *quam habebat.* Sed et his Irenæi verbis vim inferre nititur Grabius. Cum enim Traditionis apostolicæ pondus, quo hæreticos tam feliciter opprimit Irenæus, declinare non valeat ejus editor, angustioribus saltem limitibus, ne ad eo premat, concludere conatur. *Symbolum fidei apostolicæ intelligit*, inquit. Cur ita? Quia mox addit: *et annuntiatam hominibus fidem.* Quasi vero annuntiata hominibus fides tota Symbolo apostolico contineatur. Quasi vero plura alia fidei dogmata, quæ nobiscum profitentur ipsimet Protestantes, non tradiderint apostoli, quibus astruendis Symbolum per se non sufficiat, nisi asciscatur Ecclesiæ auctoritas. Præcipua quidem fidei dogmata paucis comprehensa capitibus in Symbolo, velut in Breviario quodam, Ecclesiæ consignaverint apostoli, non repugnabo; quamvis Symbolum quod apostolicum dicitur, ab apostolis ipsis editum fuisse, non usque adeo certis demonstrari possit argumentis, ut omnis præcidatur dubitandi ansa. At apostolos multa alia, et ipsa maximi momenti dogmata, quæ a Christo acceperant, quæque Symbolum haud expresse complectitur, viva voce fidelibus non tradidisse, nec dicit Irenæus, nec probabit unquam Grabius: imo si necesse foret, contrarium ex Irenæo facile erui posset. An a Symbolo habet doctissimus editor, nasci homines peccati originalis labe maculatos, baptizandos esse infantes, tot nec plura esse sacramenta? ut omittam alia non pauca. Sed ad controversias digredi, præscripti adnotationum fines non sinunt. Cætera quæ in hoc capite misere detorquet in notis suis Grabius expendi in dissert. 3, cit.

confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia (59), vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet colligunt (60). Ad hanc enim Ecclesiam propter potiorem (61) principalitatem necesse est omnem **176** convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab apostolis Traditio.

3. Θεμελιώσαντες οὖν (62) καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Λίνῳ (63) τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τούτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς μέμνηται. Διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος, μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακὼς τοὺς μακαρίους (64) ἀποστόλους, καὶ συμβεβληκὼς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἐναύλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων, οὐ μόνος· ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων διδαχθέντες. Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτοὺς, καὶ ἀνανεοῦσα (68) τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἣν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἴληφεν, ἀναγγέλλουσα τὸν ἕνα θεὸν παντοκράτορα, τὸν κτίσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὸν πλάσαντα τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἐπενεγκόντα τὸν κατακλυσμὸν, καὶ κληθέντα Ἀβραὰμ, τὸν ἐξαγαγόντα τὸν λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου, τὸν λαλήσαντα Μωσεῖ, τὸν νομοθετήσαντα, τὸν προφήτας ἀποστείλαντα, τὸν πῦρ ἑτοιμάσαντα τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ [65]. Τοῦτον τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κηρύσσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐκ τῶν Γραφῶν τῶν αὐτῶν (72) ἔστιν ἐπιδεῖξαι τοῖς θέλουσι μανθάνειν, καὶ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεστῶσαν, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐν ᾗ ἡ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσις ἐστὶ, κατανοεῖν. Ἔστι γὰρ καὶ ἡ πᾶσα τῶν ἀποστόλων σπουδαία ἐκκλησία, καὶ ἡ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσις ἐν ἑαυτῇ ἐπιδεδειγμένη, καὶ ἡ πίστις πρὸς ἀνθρώπους φθάσασα, ἣν διὰ διαδοχῶν μεγίστων καὶ γνωριμωτάτων πάντων ἐκκλησιῶν, τῶν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν θεμελιωθεισῶν καὶ οἰκοδομηθεισῶν, ἔχομεν ἐπιδεῖξαι, καὶ πάντας τοὺς νῦν ἀλλαχοῦ συνιστάντας, ἢ ἑτεροδοξοῦντας, ἢ ἀποκρυπτομένους τὸ μὴ δέον, ἢ ἀποκρυπτομένους τὸ μὴ δέον, ἢ κακοδοξοῦντας, ἐλέγχειν. Τοῦτο γὰρ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας ἐστὶν, ἃ καὶ ἡ ἐκκλησία ὡς ἐν παραδείσῳ ἐντετευγμένη παρὰ τῶν ἀποστόλων παραδέδεκται, καὶ τοῖς ἐκ τῆς ἐκκλησίας παραδίδωσιν· ἐν ᾗ καὶ τὸ τῆς ζωῆς ἐστὶ πιστὸν τοῦτο τὸ ἐκκλησίαν ἐκδεδεγμένον, καὶ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, ἐν ᾗ

Τὸν δὲ Κλήμεντα (73) τοῦτον διαδέχεται Εὐάρεστος· καὶ τὸν Εὐάρεστον Ἀλέξανδρος· εἶθ' οὕτως (74) ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Ξύστος, μετὰ δὲ τοῦτον Τελεσφόρος, ὃς καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησεν· ἔπειτα Ὑγῖνος, εἶτα Πῖος, μεθ' ὃν Ἀνίκητος. Διαδεξαμένου τὸν Ἀνίκητον Σωτῆρος, νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κλῆρον Ἐλεύθερος. Τῇ αὐτῇ τάξει, καὶ τῇ αὐτῇ διδαχῇ (75) ἥτε ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παράδοσις, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήντηνεν εἰς ἡμᾶς.

Huic autem Clementi succedit Evaristus, et Evaristo Alexander, ac deinceps sextus ab apostolis constitutus est Sixtus, et ab hoc Telesphorus, qui etiam gloriosissime martyrium fecit: ac deinceps Hyginus, post Pius, post quem Anicetus. Cum autem successisset Aniceto Soter, nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherius. Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis in Ecclesia traditio et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eamdem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.

4. Καὶ Πολύκαρπος (76) δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων μαθητευθείς, καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσιν (77), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων καταστὰς εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐπίσκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ (78)· (ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε (79), καὶ πάνυ γηραλέος, ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας, ἐξῆλθε τοῦ βίου) ταῦτα διδάξας ἀεὶ, ἃ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν (82), ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ. Μαρτυροῦσιν τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐκκλησίαι πᾶσαι, καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον (83), πολλῷ ἀξιοπιστότερον καὶ βεβαιότερον ἀληθείας μάρτυρα ὄντα, Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος, καὶ τῶν λοιπῶν κακογνωμόνων. Ὃς καὶ ἐπὶ Ἀνικήτου ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ (86), πολλοὺς ἀπὸ τῶν προειρημένων αἱρετικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων παραδεδομένην. Sed et hic legit interpres, τὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδομένην. Quare non dubitem quin codex, quo usus est vetus interpres, utrobique tulerit, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Hancque lectionem alteri præferendam esse ex eo existimo, quod ad Irenæi scopum magis faciat. Probat enim eam, qua gaudet Ecclesia, traditionem apostolis et viris apostolicis acceptam referri.

apostolis in Asia, in ea quæ est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra ætate (multum enim perseveravit (80), et valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium faciens exivit de hac vita), hæc docuit (81) semper quæ ab **177** apostolis didicerat, quæ et Ecclesiæ tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent quæ sunt in Asia Ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo: qui vir multo majoris auctoritatis (84), et fidelior (85) veritatis est testis, quam Valentinus et Marcion, et reliqui, qui sunt perversæ sententiæ. Is enim est, qui sub Aniceto cum advenisset in urbem, multos ex his quos prædiximus, hæreticos convertit in Ecclesiam Dei, unam et solam hanc veritatem annuntians ab apostolis percepisse se (87), quam

(73) *Τὸν δὲ Κλήμεντα.* Græca hæc itidem Eusebio debemus lib. v *Hist.*, cap. 6.

(74) *Οὕτως.* Hanc vocem non agnoscit vetus interpres.

(75) *Διδαχῇ.* Legendum esse cum veteri interprete διαδοχῇ, nemo non videt.

(76) *Καὶ Πολύκαρπος.* Etiam hunc locum Græce refert Eusebius lib. IV *Hist.* cap. 14.

(77) *Συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσιν.* Cum Joanne nominatim familiarem Polycarpo consuetudinem intercessisse, scribit Irenæus in epistola ad Florinum, cujus fragmentum habes ad calcem hujus operis. Nec dubium quin Philippum etiam apostolum viderit; quandoquidem Polycrates Ephesiorum episcopus, qui eodem tempore scribebat atque Irenæus, ipsum recenset inter eos quorum exemplo muniebatur consuetudo celebrandi Paschatis die 14 lunæ.

(78) *Ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ.* Idem testatur Irenæus in citata ad Florinum epistola. Sed de iis in dissert. II.

(79) *Ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε.* Si Polycarpus sit Angelus Ecclesiæ Smyrnensis, ad quem Christus Apoc. II, 9, 10, scribi jubet, egerit necesse est 70 annos in episcopatu, ac proinde obierit centenario major.

(80) *Perseveravit.* Eras., Gall. et Feuard. editt. *persevera*v*erat.* Sed interpres melius vertisset, *vixit.*

(81) *Hæc docuit.* Editt. *Hic docuit.*

(82) *Ἃ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν.* Legit vetus interpres, ἃ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδίδωσιν. Sic etiam Rufinus apud Eusebium legit, vertit enim: *Et hæc Ecclesiæ tradebat.* Paulo post quidem habet iterum textus Græcus: ταύτην ἀλήθειαν... τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας παραδεδομένην. Sed et hic legit interpres, τὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδομένην. Quare non dubitem quin codex, quo usus est vetus interpres, utrobique tulerit, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Hancque lectionem alteri præferendam esse ex eo existimo, quod ad Irenæi scopum magis faciat. Probat enim eam, qua gaudet Ecclesia, traditionem apostolis et viris apostolicis acceptam referri.

(83) *Διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον.* In Rob. Stephani edit. Eusebii, indeque in Feuard. edit Irenæi scriptum legitur, τὸν τοῦ Πολυκάρπου θρόνον. Sed recentioris cujuspiam additamentum esse liquet.

(84) *Auctoritatis.* Vocem *testis*, quæ in editt. Eras., Gall. et Feuard. immediate sequitur, Græci textus et cod. Voss. ac Clarom. auctoritate delemus.

(85) *Fidelior.* Sic recte Clarom. cod. Jam Eusebii auctoritate, et Billii (lib. II *Observat sacr.*, cap. 5), commonitione sic locum restituerat Feuardentius, expuncto *fidelioris*, quod perperam habebant omnes codd. Sed conjecturis deinceps opus non est, ubi suffragatur ms. codicis auctoritas.

(86) *Ἐπὶ Ἀνικήτου ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ.* Ejusdem adventus Polycarpi in urbem meminit in epistola ad Victorem papam. Inter illud a Polycarpo susceptum fuisse initio pontificatus Aniceti, anno scilicet 157, aut 158, potissimum *ob quæstionem quamdam quæ de Pascha inciderat*, scribunt Eusebius lib. IV *Hist.*, c. 14, et Hieronymus *De viris illustribus* cap. 17, quasi ex Irenæo, quamvis hic hujuscæ peregrinationis causam non memoret.

(87) *Percepisse se.* *Se* quod post hoc verbum in edit. Eras., Gall. et Feuard. ac in mss. omnibus, exceptis Clarom. et Voss. legitur, a Grabio minus

λων παρειληφέναι, τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (88) παραδεδομένην. Καὶ εἰσὶν οἱ ἀκηκοότες αὐτοῦ, ὅτι Ἰωάννης, ὁ τοῦ Κυρίου μαθητής, ἐν τῇ Ἐφέσῳ πορευθεὶς λούσασθαι, καὶ ἰδὼν ἔσω Κήρινθον (90), ἐξήλατο τοῦ βαλανείου μὴ λουσάμενος, ἀλλ' ἐπειπών· Φύγωμεν, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνθου, τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος Μαρκίωνί (92) ποτε εἰς ὄψιν αὐτῷ ἐλθόντι, καὶ φήσαντι, « Ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς(94);» ἀπεκρίθη· « Ἐπιγινώσκω (95) τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ. » Τοσαύτην οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἔσχον εὐλάβειαν, πρὸς τὸ μηδὲ μέχρι λόγου κοινωνεῖν τινὶ τῶν παραχαρασσόντων τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ Παῦλος ἔφησεν· « Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος. Ἔστι δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη ἱκανωτάτη, ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι, καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. Ἀλλὰ καὶ (2) ἡ ἐν Ἐφέσῳ Ἐκκλησία ὑπὸ Παύλου

et Ecclesiæ tradidit (89). Et sunt qui audierunt eum dicentem, quoniam Joannes Domini discipulus in Epheso iens lavari, cum vidisset intus Cerinthum, exsilierit de balneo non lotus; dicens, quod timeat (91) ne balneum concidat, cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis. Et ipse autem Polycarpus Marcioni aliquando occurrenti sibi, et dicenti: « Cognoscis nos (93)? » respondit: « Cognosco te primogenitum Satanæ. » Tantum apostoli et horum discipuli habuerunt timorem, ut ne verbo tenus communicarent (96) alicui eorum, qui adulteraverant veritatem, quemadmodum et Paulus ait: « Hæreticum autem (97) hominem post unam correptionem (98) devita, sciens quoniam perversus est qui est talis, et est a semetipso damnatus[25] (99). » Est autem et epistola Polycarpi ad Philippenses scripta perfectissima (1), ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt et curam habent suæ salutis, possunt discere. Sed et quæ **178** est Ephesi Ecclesia a Paulo quidem fundata, Joanne autem permanente apud eos

[25] Tit. III, 10.

provide deletum reposui. Quamvis in textu Græco non exprimatur, subintelligi tamen debet; et ea propter versioni suæ, uti necessarium, ne male suspendatur sensus, inseruit Valesius. Idem dicendum de voce *dicentem* post *audierunt eum*, quam etiam perperam, et cum dispendio sensus, expunxit Grabius. Omittitur quidem in mss. Clarom. et Arund., sed librariorum culpa. In Græco vero adeo subintelligitur, ut Valesius Irenæi verba Latine reddere non potuerit, nisi addendo *narrantem*; et Grabius ipse agnoscat verti ab interprete debuisse, *audierunt ab eo*. Quasi *audierunt dicentem*, diversum quid exprimeret.

(88) *Τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας*. Legere amarem, τὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Sic saltem legit vetus interpres. Vide præced. not. 82.

(89) *Quam et Ecclesiæ tradidit*. Juxta Græcum, *quam et Ecclesia tradidit*; sed, ut mihi videtur, minus bene. Lege ad textum Græc. not. 82.

(90) *Κήρινθον*. Hæc de Ebione, non de Cerintho refert Epiphanius hær. 30. Sed Irenæo potior adhibenda fides. Quod addunt quidam, balnei ruinis statim post Joannis egressum oppressum fuisse Cerinthum cum asseclis, fabulam olet. Neque enim ruinæ illius meminere antiqui.

(91) *Quod timeat*, etc. Græca ferunt: *Fugiamus hinc, ne forte balneum corruat, in quo est Cerinthus veritatis inimicus.*

(92) *Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος Μαρκίωνι*, etc. Id Romæ contigisse scribit Hieronymus *De vir ill.*, cap. 17. Sed neque Irenæus, neque Eusebius locum designant.

(93) *Cognoscis nos?* Ita recte ex Arund. reposuit Grabius, pro *cognosce nos*, ob rationes not. seq. expositas.

(94) *Ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς*. Ita mss. quatuor Eusebii codd. quibus usus est Valesius. Editi vero habent, ἐπιγίνωσκε ἡμᾶς: quam lectionem etiam tuentur Nicephorus et Ruffinus, prout editos habemus. At priorem post Grabium prætuli, non solum quod cum cod. Arund. conveniat, de quo supra, sed et quod verosimilius sit, Marcionem Polycarpo obviam factum per interrogationem dixisse: *Cognoscis nos?* quam imperiose *Cognosce nos*. Quod vero Valesius notat, ἐπιγινώσκειν idem fere hoc loco esse, quod *salutare*, id sane, ut recte observat Grabius, ad responsum Polycarpi nullo modo quadrat. Absurde enim diceretur: *Saluto te primogenitum Satanæ.*

(95) *Ἐπιγινώσκω*. Pronomen σε addit Chronicon Alexandrinum, ubi hæc historia narratur, pag. 257 nuperæ edit. Paris. Addidit quoque in versione sua vetus Irenæi interpres. Hinc et in textu Græco addendum esse vult Grabius. Sed haud necesse putem: satis subintelligitur. Huic vero S. Polycarpi responso: *Cognosco te primogenitum Satanæ*, geminum est quod ait in sua ad Philippenses epistola: Ὃς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κύριου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, καὶ λέγῃ μήτε ἀνάστασιν, μήτε κρίσιν εἶναι, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ. *Qui eloquia Domini traduxerit ad desideria sua, dixeritque neque resurrectionem, neque judicium esse; hic primogenitus est Satanæ.*

(96) *Ut ne verbo tenus communicarent*. Sic editt. Eras., Gall. et Feuard. et mss. Ottobon. et Merc. 2. Quæ lectio, cum optima sit, et Valesio probata, a Grabio partim ex Arund. partim ex Voss. in pejorem, *ut nec verbo communicarent*, commutanda non erat. In cod. Clarom. legitur: *ut ne verbo bonos communicarent*, forte pro *ut ne verbo bono*, aut *verbo tenus*; ex quo, ut et Voss. retinui particulam, *ut*, quam omittunt editt. cit.

(97) *Hæreticum autem*. Particula *autem* neque in Irenæi, neque in Apostoli Græco textu legitur.

(98) *Post unam correptionem*. Addunt Novi Testamenti codices, tum Græci, tum Latini, et ipse Irenæi textus Græcus, καὶ δευτέραν, *et alteram*; quas voces in Latina Irenæi versione librariorum culpa omissas puto. Siquidem hæc eadem Apostoli verba reddens supra lib. I, cap. 16, n. 3, expressit *et secundam*. Abfuisse tamen videtur ab Italica versione, Tertullianus enim lib. *De præscript.* Cyprian., lib. III *ad Quirin.*, cap. 78, et epist. 55; Lucifer Calarit. et Ambrosiaster in hunc Pauli locum, non habent *et alteram*.

(99) *Et est a semetipso damnatus. Est* ex Arund. et Voss. addidit Grab., consentit Clarom. Ex Græco autem Irenæi, ac sacro ipsius Apostoli textu addendum erat, *et peccat*.

(1) *Perfectissima*. Sic vocem ἱκανωτάτη reddere placuit interpreti. Vertit vere Rufinus *pervalida*; Langus Nicephori interpres, *longissima*; Christophorsonus, *accurate scripta*; Valesius denique *luculentissima*.

(2) *Ἀλλὰ καί*. Ita hujus capitis clausula Græce

μὲν τεθεμελιωμένη, Ἰωάννου δὲ παραμείναντος αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων, μάρτυς ἀληθὴς ἐστι τῆς ἀποστόλων παραδόσεως.

usque ad Trajani tempora, testis est verus apostolorum traditionis

CAPUT IV.

A sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem apostolis acceptam referre posse.

1. Tantæ igitur ostensiones cum sint, non (3) oportet adhuc quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia quæ sint veritatis : uti omnis quicunque velit, sumat ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ, cum summa diligentia diligere (4), et apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de (5) aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias (6), in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de præsenti quæstione sumere quod certum et re liquidum est? Quid autem si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committebant Ecclesias?

2. Cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt (7), sine charta (8) et atramento (9) scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes; in unum Deum creA dentes fabricatorem cœli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, per Christum Jesum Dei Filium. Qui propter eminentissimam erga figmentum suum dilectionem, eam quæ esset ex Virgine generationem sustinuit, ipse per se hominem adunans Deo, et passus sub Pontio Pilato, et resurgens, et in claritate receptus, in gloria venturus Salvator eorum qui salvantur, et judex eorum qui judicantur, et mittens in ignem æternum transfiguratores veritatis, et contemptores Patris sui, et adventus ejus. Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt : quantum autem ad sententiam, et consuetudinem, et conversationem, propter fidem per quam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni justitia, et B castitate, et sapientia. Quibus si aliquis annuntiaverit ea, quæ ab hæreticis adinventa sunt, proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium. Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt, quodcunque eorum portentiloquium est : nequedum enim (10) congregatio fuit apud eos, neque doctrina instituta.

3. Ante Valentinum enim non fuerunt, qui sunt a Valentino; neque ante Marcionem erant, qui sunt a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus maligni, quos supra enumeravimus, antequam initiatores et inventores perversitatis eorum fierent.

C Οὐαλεντῖνος μὲν (11) γὰρ ἦλθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Ὑγίνου· ἤκμασε δὲ ἐπὶ Πίου, καὶ παρέμεινεν ἕως Ἀνικήτου. Κέρδων δὲ ὁ πρὸ Μαρκίωνος, καὶ αὐ-

Valentinus enim venit Romam sub Hygino; increvit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque ad Anicetum. Cerdon autem qui ante Marcionem,

exstat apud Euseb. lib. III *Historiæ*, cap. 23, et Nicephorum lib. III, cap. 11.

(3) *Ostensiones cum sint, non.* Sic omnino Clarom. cod. consentiunt, quoad vocem *ostensiones*, Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, et quoad expunctionem vocis *hæc* post *sint*, Arund., Voss. et Merc. 1. At Feuard. perperam ex veteri cod. excudi fecit *ostensionis* pro *ostensiones;* retinuit vero cum Eras. et Gall. *hæc* post *sint*.

(4) *Diligere.* Billius lib. II *Observat. sacr.*, cap. 5, *deligere* mallet, quam *diligere*, ob verbum *devitare*, quod antecedit. Sed *diligere* hic pro *deligere* accipi nihil vetat, imo præstat. *Diligere* enim et *deligere* promiscue interdum usurpari, docent Glossæ veteres, in quibus legitur : *Dilige*, ἀγάπησον, ἐπίλεξον. *Dilectus*, στρατολογία, δοκιμασία, ἀγαπηθείς.

(5) *Si de.* Vocem *quibus*, quam interserunt Feuard. et Grab., ut superfluam omisi auctoritate Clarom. et Voss.

(6) *Nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias*, etc. Ita et Tertullian. lib. *De præscript. adversus hæret.*, cap. 36 : *Age jam, qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, percurre Ecclesias apostolicas, apud quas ipsæ cathedræ apostolorum suis locis præsidentur, apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem et repræsentantes faciem uniuscujusque. Proxime est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia; cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt*, etc.

(7) *Eorum qui in Christum credunt. Quorum* loco *eorum* ex vet. cod. excudi fecit Feuard. cum quo consentiunt Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic *Christo*, non *Christum* habeat. Sed melior est lectio *eorum* in Eras., Gall., Grab. et Merc. 2.

(8) *Charta.* In Eras., Gal., Ottobon., Arund. et D Merc. 2, minus bene, *charactere*.

(9) *Et atramento.* Ita Clarom. et Feuard. edit. In Eras., Gall. et Grab. *vel atramento.* Illis vero Irenæi verbis similia sunt, ut recte notat Grab., quæ Hieronymus. epist. 38, al. 61, ad Pammachium, cap. 9, contra errores Joannis Hierosolymitani scribit : *Quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus.*

(10) *Nequedum enim. Dum* deest in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. *Sed enim* in Voss. Porro *nequeaum* hic accipio pro *necdum*, isque sensus esse videtur. Necdum enim, cum apostoli barbaris illis populis Evangelium nuntiabant, hæreticorum congregatio fuit apud eos, vel perversa eorum doctrina ibi nota. Nam Valentinus, Marcion, cæterique ejusmodi fidei corruptores, apostolis posteriores exstiterunt.

(11) *Οὐαλεντῖνος μέν.* Græca hæc transcripsit Eusebius lib. IV *Hist.*, c. 11.

τὸς ἐπὶ Ὑγίνου, ὃς ἦν ἕνατος ἐπίσκοπος (12), εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐλθὼν, καὶ ἐξομολογούμενος, οὕτως διετέλεσε, ποτὲ μὲν λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος (14), ποτὲ δὲ ἐλεγχόμενος ἐφ' οἷς ἐδίδασκε κακῶς, καὶ ἀφιστάμενος τῆς τῶν ἀδελφῶν συνοδίας.

et hic sub Hygino, qui fuit octavus episcopus, sæpe (13) in Ecclesiam veniens, et exhomologesin faciens, **179** sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero exomologesim faciens, modo vero ab aliquibus traductus in his quæ docebat male, et abstentus est a religiosorum hominum conventu (15).

Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto, decimum locum episcopatus continente. Reliqui vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis discipulo, quemadmodum ostendimus, accipientes initia, unusquisque eorum, cujus participatus est sententiæ, ejus et pater, et antistes apparuit. Omnes autem hi multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexerunt in suam apostasiam (16).

CAPUT V.

Christum et apostolos sine ullo mendacio, fuco et hypocrisi, nec doctrinam suam ad auditorum opinionem componentes, unum Deum Patrem omnium conditorem annuntiasse.

1. Traditione igitur, quæ est ab apostolis, sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam, quæ est ex Scripturis ostensionem eorum, qui Evangelium conscripserunt, apostolorum, ex quibus conscripserunt de Deo sententiam, ostendentes quoniam Dominus noster Jesus Christus veritas est [86], et mendacium in eo non est. Quemadmodum et David eam, quæ est ex Virgine, generationem ejus, et eam, quæ est ex mortuis, resurrectionem prophetans, ait: « Veritas de terra orta est [86a]. » Et apostoli autem discipuli veritatis exsistentes, extra omne mendacium sunt; non enim communicant mendacium veritati, sicut non communicant tenebræ luci; sed præsentia alterius excludit alterum. Veritas ergo Dominus noster exsistens, non mentiebatur: et quem sciebat labis esse fructum, non utique Deum confiteretur, et Deum omnium, et summum Regem et Patrem suum, perfectus imperfectum, spiritalis animalem, is qui in Pleromate esset, eum qui extra Pleroma. Neque discipuli ejus alium quemdam Deum nominarent, aut Dominum vocarent, præter eum, qui vere esset Deus et Dominus omnium: quemadmodum dicunt hi, qui sunt vanissimi sophistæ, quoniam apostoli cum hypocrisi fecerunt doctrinam secundum audientium capacitatem, et responsiones secundum interrogantium suspiciones (17), cæcis cæca confabulantes secundum cæcitatem ipsorum, languentibus autem secundum languorem ipsorum, et errantibus secundum errorem eorum, et putantibus Demiurgum solum esse Deum, hunc annuntiasse; his vero qui innominabilem Patrem capiunt, per parabolas et ænigmata inenarrabile fecisse mysterium (18): uti non quemadmodum habet ipsa veritas, sed in hypocrisi, et quemadmodum capiebat unusquisque, et apostolos edidisse (19) magisterium.

2. Hoc autem non est sanantium, nec vivificantium; sed magis gravantium et augentium ignorantiam ipsorum: et multo verior his lex invenie-

[86] Joan. XIV, 6. [86a] Psal. LXXXIV, 12.

(12) Ὃς ἦν ἕνατος ἐπίσκοπος. Legendum puto, ὃς ἦν ὄγδοος, non ἕνατος ἐπίσκοπος. Sic certe legit interpres, et meo quidem judicio, recte; nam præcedenti cap. 3, Irenæus pontifices Romanos ordine recensens, Hyginum octavo numerat: et hic et illic Aniceto decimum locum tribuit; quod non quadrat, si hic ἕνατος legas. Nec manifestam contradictionem emollieris dicendo, modo Petrum inter Romanos episcopos ab Irenæo computari, modo excludi. Nam et præcedenti cap. 3, et lib. I, cap. 28. Romanos pontifices enumerat ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, « ab apostolis; » quibus verbis Petrum a Catalogo suo perspicue removet. Vide quæ lib. I, cap. 28, adnotavimus.

(13) *Sæpe.* Hanc vocem vel interpres, vel librarius de suo addiderunt.

(14) Λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος. In tribus Eusebii codd. Mazarin., Medic. et Fuxer., Valesio teste, scriptum est λαθροδιδάσκων. Nicephorus tamen et Regius cod. vulgatam lectionem tuentur. Sed ex his Irenæi verbis concludit doctissimus Eusebii editor, primis saltem illis Ecclesiæ temporibus in hæreseos crimine secundæ confessioni locum fuisse; et hæreticos qui post confessionem et abdicationem erroris sui ad pristinum dogma iterum rediissent, quos nunc relapsos vocamus, tunc temporis ad secundam confessionem et pœnitentiam admissos fuisse. Scribit enim Irenæus Cerdonem hæreticum, post confessionem hæreseos in Ecclesiam admissum fuisse ab Hygino Romano pontifice, ac deinceps in urbe Roma mansisse; nunc occulte doctrinam suam spargentem; nunc rursus confitentem errorem suum; nunc convictum pravæ hæreticæque doctrinæ, eoque nomine ab Ecclesia segregatum. Nimirum hæreticos, etiam in sinu suo baptizatos, cæteris peccatoribus mitius semper excepit Ecclesia, nisi nota aliorum criminum gravitas obstaret. Sed de his consule Morinum *De administratione sacramenti Pœnitentiæ*, lib. IX, cap. 7, 8 et sequ.

(15) *Abstentus est a religiosorum hominum conventu.* Vertendum erat: *abstinuit a fratrum conventu.* Neque enim, ut observat Valesius, Cerdonem ex Ecclesia ejectum fuisse dicit Irenæus; sed ipsum, convictum tandem quod post toties iteratam exomologesin, pestiferum virus erroris sui occulte spargeret, se ab Ecclesia penitus segregasse. Ex quo apparet, Cerdonem suo ipsius judicio condemnatum, prævenisse Ecclesiæ sententiam.

(16) *Omnes autem ... apostasiam.* Tota hæc periodus desideratur in cod. Clarom. Et vereor ne a quopiam per modum notæ ad marginem codicis sui scripta, deinceps in textum irrepserit. Neque enim cum præcedenti mihi admodum cohærere videtur.

(17) *Suspiciones.* Græce ὑπολήψεις. Pro *opinionibus* dixit interpres.

(18) *Fecisse mysterium.* Accipit interpres pro *declarasse, explicasse mysterium:* quo sensu paulo ante dixit, *fecerunt doctrinam;* id est explicarunt doctrinam.

(19) *Uti ... Dominum et apostolos edidisse.* Græcorum more scripsit interpres pro, *Adeo ut ... Dominus, et apostoli ediderint.*

tur maledictum dicens omnem, qui in errorem mittat cæcum in via [27]. Qui enim ad inventionem missi erant errantium apostoli, et ad visionem eorum qui non videbant, et ad medicinam languentium, utique non secundum præsentem opinionem colloquebantur eis, sed secundum veritatis manifestationem. Nec enim quilibet homines recte facient, si cæcos jamjamque per præcipitium ferri incipientes adhortentur insistere illi periculosissimæ viæ, quasi vere rectæ, et quasi bene perventuri sint. Quis autem medicus volens curare ægrotum, faciat secundum concupiscentias ægrotantium (20), et non secundum quod aptum est medicinæ? Quoniam autem Dominus medicus venit eorum qui male habent, ipse testificatur, dicens: « Non est opus sanis (21) medicus, sed male habentibus. Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam (22) [27a]. » Quomodo ergo qui male habent confirmabuntur? et quomodo peccatores pœnitentiam agent? Utrum perseverantes in eisdem ipsis; an econtrario, magnam commutationem et transgressionem prioris conversationis accipientes, per quam et ægritudinem non modicam, et multa peccata sibimetipsis importaverunt? Ignorantia autem mater horum omnium per agnitionem evacuatur. Agnitionem ergo (23) faciebat Dominus suis discipulis, per quam et curabat laborantes, **180** et peccatores a peccando (24) coercebat. Non igitur jam secundum pristinam opinionem loquebatur eis, neque secundum suspicionem (25) interrogantium respondebat eis; sed secundum doctrinam salutarem, et sine hypocrisi, et sine personæ acceptione.

3. Quod etiam ex Domini sermonibus ostenditur: qui quidem his, qui erant ex circumcisione, ostendebat Filium Dei, eum qui per prophetas prædicatus fuerat, Christum; hoc est, semetipsum manifestabat, qui libertatem hominibus restauraverit et attribuerit incorruptelæ (26) hæreditatem. Gentes autem iterum docebant apostoli, ut relinquerent vana ligna et lapides, quæ suspicabantur esse deos, et verum colerent Deum, qui constituisset et fecisset omne humanum genus, et per conditionem suam aleret et augeret, et constabiliret, et eis esse præstaret; et ut exspectarent Filium ejus Jesum Christum, qui redemit nos de apostasia sanguine suo, ad hoc ut essemus et nos populus sanctificatus, de cœlis descensurum in virtute Patris, qui et judicium omnium facturus est, et ea quæ a Deo sunt bona donaturus his, qui servaverint præcepta ejus. Hic in novissimis temporibus apparens, lapis summus angularis, in unum collegit, et univit eos qui longe, et eos qui prope, hoc est, circumcisionem et præputium, dilatans Japhet (27), et constituens eum in domo Sem [28].

CAPUT VI.

Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testament alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus.

1. Neque igitur Dominus, neque Spiritus sanctus, neque apostoli eum, qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus (28); neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium, Deum Patrem, et Filium ejus, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis, quemadmodum habet illud: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, quoadusque (29) ponam inimicos tuos suppedaneum (30) pedum tuorum [29]. » Patrem enim Filio collocutum ostendit: qui dedit ei hæreditatem gentium, et subjecit ei omnes inimicos. Vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus, merito Spiritus sanctus Domini appellatione signavit eos (31). Et iterum in eversione Sodomitarum Scriptura ait: « Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrham ignem et sulphur a Domino de cœlo [30]. » Filium enim hic significat (32), qui et Abrahæ collocutus sit, a Patre accepisse potestatem ad judicandum Sodomitas, propter iniquitatem eorum. Similiter habet illud: « Sedes tua, Deus, in æternum; virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus [31]. » Utrosque enim Dei

[27] Deut. xxvii 18. [27a] Luc. v, 31, 32. [28] Gen. ix, 27. [29] Psal. cix, 1. [30] Gen. xix, 24. [31] Psal. xliv, 7 et seq.

(20) *Ægrotantium.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *ægrotantis.*

(21) *Sanis.* In Arund. *valentibus.*

(22) *Ad pœnitentiam. In* pro *ad* legitur in Clarom., Voss. et Merc. 1 cod.

(23) *Ergo.* Al. *vero.*

(24) *A peccando.* Ita Feuard. in marg. et Voss. Cæteri *a peccato.*

(25) *Suspicionem.* In Feuard. marg. et Voss. *opinionem.*

(26) *Incorruptelæ.* Clarom., Arund., et Merc. 2, *incorrupte.*

(27) *Dilatans Japhet.* Alludit ad ea verba, quibus Noe Japheto primogenito suo benedicens, ait Gen. ix, 27: *Dilatet Deus Japhet, et habitet in tabernaculis Sem, sitque Chanaan servus ejus.* Quæ quidem transfert Irenæus ad vocationem gentilium, quos, reprobatis Judæis, ad fidem vocavit Deus.

(28) *Vere Deus.* Ita in Feuard. marg., Clarom., Voss. et edit. Oxon., melius quam *verus Deus*, ut est in cæteris, quia sequitur: *vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus*, etc.

(29) *Sede a dextris meis quoadusque.* Clarom. *Sede ad dextram meam, quousque.*

(30) *Suppedaneum.* Ita Clarom., Arund. et Voss. In aliis *scabellum.* Sed cum tam supra lib. II, cap. 28, n. 7, quam infra cap. 11 et 12 hujus libri legatur *suppedaneum*, ita reponere maluimus.

(31) *Signavit eos.* In Voss. *significavit eos.*

(32) *Filium enim hic significat.* Non Irenæus modo, sed et plures alii ex antiquis Patribus, de Filii divinitate, et a Patre distincta ejus hypostasi, argumentum ex illo Genesis loco sumpserunt, ut Tertullian., *cont. Prax.* cap. 13 et 16; Justinus in Dial. *cum Tryph.*; Prudentius, in *Apotheosi*, etc. Atqui horum ratio ut apud catholicos, propter illorum auctoritatem, valere debet; sic a Judæis ex linguæ suæ proprietate solet eludi; in qua sæpius nomen proprium repeti solet, et pro nominis usurpari loco.

appellatione signavit (33) Spiritus, et eum qui ungitur, Filium, et eum qui ungit, id est Patrem. Et iterum : « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernit [32]. » De Patre, et Filio, et de his qui adoptionem perceperunt, dicit : hi autem sunt Ecclesia. Hæc enim est synagoga Dei, quam Deus, hoc est Filius ipse per semetipsum collegit. De quo iterum dicit : « Deus deorum, Dominus locutus est, et vocavit terram [33]. » Quis Deus? de quo dixit : « Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit (34) [34]; » hoc est Filius, qui secundum manifestationem hominibus advenit, qui dicit : « Palam apparui his, qui me non quærunt [35]. » Quorum autem deorum? quibus dicit : « Ego dixi : Dii estis, et filii Altissimi (35) « mnes [36] : » his scilicet (36), qui adoptionis gratiam adepti sunt, per quam « clamamus : Abba, Pater [37]. »

2. Nemo igitur alius, quemadmodum prædixi, Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus (37), qui et Moysi dixit : « Ego sum, qui sum. Et sic dices filiis Israel : Qui est misit me ad vos [38]; » et hujus Filius Jesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum. Et iterum, loquente Filio ad Moysen : « Descendi, inquit, eripere populum hunc [39]. » Ipse « st enim (38) qui descendit, et ascendit propter salutem hominum (39). Per Filium itaque, qui est in Patre, et habet in se Patrem, is qui est, manifestatus est Deus (40); Patre testimonium perhibente (41) Filio, **181** et Filio annuntiante Patrem. Quemadmodum et Isaias ait : « Et ego, inquit, testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi, uti cognoscatis, et credatis, et intelligatis, quoniam ego sum [40]. »

3. Cum autem eos, qui non sunt dii, nominat, non in totum, quemadmodum prædixi, Scriptura A ostendit illos deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii. Quemadmodum apud David : « Dii gentium, idola dæmoniorum [41]. » Et, « deos alienos non sectabimini [42]. » Ex eo enim quod dicit, « dii gentium » (gentes autem verum Deum nesciunt), et « alienos deos » nominans eos, abstulit quod sint dii (42). A sua autem persona quod est, dicit de ipsis : Sunt enim « idola, » inquit, « dæmoniorum. » Et Isaias : « Confundantur omnes qui blasphemant (43) Deum, et sculpunt inutilia [43]; et ego testis, dicit Dominus (44) » Abstulit quod sint dii; solo autem utitur nomine, ad hoc ut sciamus de quo dicit. Hoc autem ipsum et Jeremias : « Dii, inquit, qui non fecerunt cœlum et terram, percant de terra, quæ est sub B cœlo (45) [44]. » Ex eo enim quod perditionem eorum adjecit, ostendit non esse eos deos. Et Elias autem convocato universo Israel in Carmelum montem, volens eos ab idololatria avertere, ait eis : « Quousque claudicabitis vos in ambabus suffraginibus? Si unus (46) est Dominus Deus, venite post eum [45]. » Et iterum super holocaustum sic ait idolorum sacerdotibus : « Vos invocabitis in nomine deorum vestrorum, et ego invocabo in nomine Domini Dei mei; et Deus qui exaudiet hodie (47), ipse est Deus [46]. » In eo enim quod hæc dicebat propheta, qui quidem apud ipsos putabantur dii, arguit deos non esse. Convertit autem eos ad eum Deum, qui et credebatur ab eo, et qui C vere erat Deus, quem et invocans clamabat : « Domine, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, exaudi me hodie : et intelligat omnis populus hic, quoniam tu es Deus Israel [47]. »

4. Et ego igitur invoco te, Domine, Deus Abra-

[32] Psal. LXXXI, 1. [33] Psal. XLIX, 1. [34] Ibid., 3. [35] Isa. LXV, 1. [36] Psal. LXXXI, 6. [37] Rom. VIII, 15. [38] Exod. III, 14. [39] Ibid., 8. [40] Isa. XLIII, 10. [41] Psal. XCV, 5. [42] Psal. LXXX, 10 [43] Isa. XLIV, 9. [44] Jerem. X, 11. [45] III Reg. XVIII, 21. [46] Ibid., 24. [47] Ibid., 36.

(33) *Signavit.* Sic Clarom. et Voss. Alii *significavit.*

(34) *Non silebit.* Clarom. *non silebitur.*

(35) *Altissimi.* Voss. *Excelsi.*

(36) *His scilicet. His* pro *hi* ex Arund. et Voss. reposuit Grabius, ut respondeat *quibus.* Consentit Clarom.

(37) *Omnium Deus et Dominus.* Miratur Grabius, Irenæum versum 14 capitis III Exodi Deo Patri tribuere, sed versum 8, Deo Filio; cum tamen integer D contextus planissime ostendat, eamdem esse personam, quæ utrobique loquitur. Sed mirari desiisset, si attendisset eam esse Irenæi, aliorumque e veteribus non paucorum sententiam, ex divinis personis solum apparuisse Verbum; Patrem vero invisibilem semper perstitisse, nec hominibus manifestatum esse, aut cum iis collocutum, nisi *per Filium,* ut hic loquitur auctor noster, et fusius disserit lib. IV, cap. 37. Vide quæ in dissert. 3, art. V, § 57 et seqq. eam in rem observavimus.

(38) *Ipse est enim.* Duæ voculæ *est enim,* desunt in cod. Voss.; posterior duntaxat in Clarom.

(39) *Salutem hominum.* Merc. 1 et Ottobon. *salutem omnium.*

(40) *Is qui est, manifestatus est Deus.* Ita pro *his quibus est manifestatus,* post Grabium reposui ex codd. Clarom. et Voss. et Feu. marg., cum quibus consonat Arund., nisi quod in hoc desunt duæ postremæ voces, *est Deus.*

(41) *Perhibente.* Sic omnes mss.; editt. *præbente.*

(42) *Abstulit quod sint dii.* In Feuard. ex vet. cod. et mss. Voss., *abstulit qui non sunt dii.* Sed prior lectio præferenda videtur, nam mox eadem phrasis repetitur, et paulo post clarioribus explicatur verbis : *ostendit non esse deos.*

(43) *Blasphemant.* Ex sacro textu Isaiæ XLIV, 9, 10, legendum, *plasmant;* Gr. οἱ πλάσσοντες τὸν Θεόν.

(44) *Et ego testis, dicit Dominus.* Hæc posteriora verba non leguntur in mox cit. Isaiæ capite, neque in LXX neque in Vulgata. Quare suspicor, ex priori Isaiæ loco, quem paulo ante refert Irenæus, huc scribarum oscitantia translata fuisse.

(45) *Pereant de terra, quæ est sub cœlo.* Paulo aliter sacer textus Jerem. X, 11 : Ἀπολέσθωσαν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ τούτου. Quæ Vulgatus interpres ita reddidit : *Pereant de terra, et de his quæ sub cœlo sunt.*

(46) *Si unus.* In Clarom. deest *si.* Unde venit mihi in mentem Irenæi interpretem in Græco pro εἰ, male legisse εἷς, et scripsisse : *Unus est Dominus,* etc., alium vero quempiam ex sacris codicibus addidisse particulam *si.*

(47) *Hodie.* Hæc vox in sacro textu non legitur, sed ἐν πυρ, *in igne*

ham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, et Israel, qui es (48) Pater Domini nostri Jesu Christi, Deus qui per multitudinem misericordiæ tuæ bene sensisti (49) in nobis, ut te cognoscamus; qui fecisti cœlum et terram, qui dominaris omnium, qui es solus et verus Deus, super quem alius Deus non est : per Dominum (50) nostrum Jesum Christum dominationem quoque dona (51) Spiritus sancti : da omni legenti hanc scripturam agnoscere te (52), quia solus Deus es, et confirmari in te, et absistere ab omni hæretica, et quæ est sine Deo, et impia sententia.

5. Et apostolus autem Paulus, dicens : « Si enim his (53) qui non erant dii servistis, nunc cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo [48]; » separavit eos qui non erant, ab eo qui est Deus. Et iterum de Antichristo dicens : « Qui adversatur et extollit se, inquit, super omne (54) quod dicitur Deus, vel quod colitur [49]; » eos qui ab ignorantibus Deum dii dicuntur, significat, id est idola. Etenim Pater omnium Deus dicitur, et est : et non super hunc extolletur Antichristus; sed super eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii. Quoniam autem verum est, ipse Paulus ait [50] : « Scimus autem, quoniam nihil est idolum, et quoniam nemo Deus, nisi unus. Etenim si sunt qui dicuntur dii, sive in cœlo, sive in terra; nobis unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum (55); et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Distinxit enim (56), et separavit eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii, ab uno Deo Patre, ex quo omnia; et unum Dominum Jesum Christum ex sua persona firmissime confessus est. Quod autem, « sive in cœlo, sive in terra, » non quemadmodum exponunt hi, dicere eum mundi fabricatores (57); sed simile est ei quod a Moyse (58) dictum est [51] : « Non facies tibi omnem similitudinem in Deum (59), quæcunque in cœlo sursum, et quæcunque in terra deorsum, et quæcunque in aquis sub terra (60). » Quæ autem in cœlo sunt, quæ sint, ipse exponit : « Nequando, inquit [52], respiciens in cœlum, et videns solem, et lunam, et stellas, et omne ornamentum cœli, errans adores ea, et servias eis. » Et ipse autem Moyses [53] homo Dei exsistens, Deus quidem datus est ante Pharaonem : non autem vere Dominus appellatur, nec Deus vocatur a prophetis, sed « fidelis Moyses famulus et servus Dei [54], » dicitur a Spiritu; quod et erat.

182 CAPUT VII.

Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. IV, 5, *probatque Apostolum hyperbatis frequenter uti.*

1. Quod autem dicunt, aperte Paulum in secunda ad Corinthios [55] dixisse : « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium; » et alterum quidem Deum esse sæculi hujus dicunt, alterum vero, qui sit super omnem principatum, et initium, et potestatem : non sumus nos in causa, si hi, qui quæ super Deum sunt mysteria scire se dicunt, ne quidem legere Paulum sciunt. Si enim quis (61) secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbatis eum utentem, sic legerit : « in quibus Deus; » deinde subdistinguens, et modicum diastematis faciens, simul et in unum reliqua legerit, « sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, » inveniet verum, ut sit quod dicitur : « Deus excæcavit mentes infidelium hujus sæculi. » Et hoc per subdistinctionem ostenditur. Non enim Deum hujus sæculi dicit Paulus, quasi super illum alterum aliquem sciens; sed Deum quidem Deum confessus est; infideles autem sæculi hujus dicit, quoniam venturum incorruptelæ non hæreditabunt sæculum. Quemadmodum autem Deus excæcavit (62) mentes infidelium, ex

[48] Gal. IV, 8, 9. [49] II Thess. II, 4. [50] I Cor. VIII, 4 et seqq. [51] Deut. V, 8. [52] Deut. IV, 19. [53] Exod. VII, 1. [54] Hebr. III, 5; Num. XII, 7. [55] II Cor. IV, 4.

(48) *Et Israel, qui es.* Ita in omnibus mss, nisi quod scribarum culpa habeant *est* pro *es*. At in edit. alio ordine et sensu legitur, *qui est et Israel*.

(49) *Bene sensisti.* Sic verbum εὐδοκεῖν reddere amat interpres.

(50) *Per Dominum.* Arund. *propter Dominum*.

(51) *Dominationem quoque dona.* Ita ex Clarom. cod. reposui. Consentiunt Ottob., Arund., Voss., Merc. 3, et vetus Feuard. cod. quoad *dominationem*; sed loco imperativi *dona*, Arund. habet *donans*; vetus Feuard. cod. et Voss. *donas*; Merc. 1, *donans* cum signo abbreviationis, quasi *dominans*; Eras., Gall. et Feuard. vitiosissime, *dominatione quoque dominaris*. Grabius qui excudi fecit, *dominationem quoque donans*, pro *dominationem* legendum censet *donationem*; sed frustra. Particula relativa *quoque*, quæ respicit *dominans*, quod præcessit, demonstrat legendum esse *dominationem*. Et in ea quam sequor lectione præclarus est sensus : *Qui dominaris omnium, dominationem quoque dona Spiritus sancti*; id est, fac ut per Christum dominetur etiam in cordibus nostris Spiritus sanctus.

(52) *Agnoscere te.* Sic Clarom. et Voss. Hic tamen omittit *te*. Cæteri, *cognoscere te*.

(53) *Si enim his.* In nostris N. Test. codd. legitur, *sed tunc quidem his*; et hic fortasse pro *si* legendum *sed*.

(54) *Super omne.* Sic quidem Vulgata nostra. Sed in Græco legitur, ἐπὶ πάντα. At in quibusdam mss. codd. exstare ἐπὶ πᾶν τό, docet Oxoniensis Novi Testam. edit. 1675.

(55) *Nos in illum.* Ita Clarom., Voss. et Grab., juxta sacrum Apostoli textum. Cæteri, *nos in illo*.

(56) *Distinxit enim.* In Eras, Gall. et Feuard., perperam, *dixit*.

(57) *Fabricatores.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 1. Alii *fabricatorem*.

(58) *A Moyse.* Feuard. in marg. *ad Moysen*. Consentit Clarom., nisi quod librarius scripserit *a* pro *ad*.

(59) *In Deum.* Hæ voces non leguntur neque in Græco textu LXX, neque in Vulgata.

(60) *Sub terra.* Particulam *vel*, quæ in omnibus edit. legitur ante *sub*, expunxi auctoritate cod. Clarom., quia non legitur neque apud LXX, neque apud Vulgatum interpretem.

(61) *Si enim quis. Quis* ex Voss. bene reposuit Grab. pro *qui*, ut in Eras., Gall. et Clarom., vel *quæ*, ut in Feuard. habetur.

(62) *Excæcavit.* Ita Clarom., al. minus bene *excæcat*.

ipso Paulo ostendemus, proficiente nobis sermone, ut non nunc in multum avocemus mentem nostram a proposito.

2. Quoniam autem hyperbatis frequenter utitur Apostolus, propter velocitatem sermonum suorum, et propter impetum qui in ipso est Spiritus, ex multis quidem aliis est invenire. Sed et in ea quæ est ad Galatas [56], sic ait : « Quæ ergo lex factorum (63)? Posita est, usquequo veniat semen, cui promissum est, disposita per angelos in manu Mediatoris. » Ordinatio enim sic est : « Quid ergo lex factorum? Disposita per angelos in manu Mediatoris posita est, usquedum veniat semen, cui promissum est (64) : » ut sit homo interrogans, et Spiritus respondens. Et iterum in secunda ad Thessalonicenses [57], de Antichristo dicens (65), ait : « Et tunc revelabitur iniquus (66), quem Dominus Jesus Christus interficiet spiritu oris sui, et destruet præsentia adventus sui illum, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute et signis, et portentis mendacii. » Etenim in his ordinatio dictorum sic est : « Et tunc revelabitur iniquus, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et portentis mendacii, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet præsentia adventus sui. » Non enim adventum Domini dicit (67) secundum operationem Satanæ fieri, sed adventum iniqui, quem et Antichristum dicimus. Si ergo non attendat aliquis lectioni, et intervalla aspirationis manifestet in quo dicitur (68); erunt non tantum incongruentia, sed et blasphema (69), legens quasi Domini adventus secundum operationem fiat Satanæ. Sicut ergo in talibus oportet per lectionem hyperbaton ostendi, et consequentem Apostoli servari (70) sensum; sic et ibi non Deum sæculi hujus legimus, sed Deum, quem vere (71) Deum dicimus : incredulos autem et excæcatos sæculi hujus audiemus, quoniam venturum vitæ non hæreditabunt sæculum.

CAPUT VIII.

Solvit alteram objectionem e Christi verbis Matth. VI, 24, *et ostendit solum Deum, cum initio et fine careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cætera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei ac Domini nomen sortiri non posse.*

1. Soluta igitur et hac illorum calumnia, manifeste ostensum est, quoniam nunquam neque prophetæ, neque apostoli alium Deum nominaverunt, vel Dominum appellaverunt, præter verum et solum Deum. Multo magis ipse Dominus (72), qui et « Cæsari » quidem « quæ Cæsaris sunt reddi » jubet, « et quæ Dei sunt Deo [58] ; » Cæsarem quidem Cæsarem nominans, Deum vero Deum confitens(73). Similiter et illud quod ait : « Non potestis duobus dominis servire [59]; » ipse interpretatur, dicens : « Non potestis Deo servire, et Mammonæ, » Deum quidem confitens Deum, **183** Mammonam autem nominans hoc quod et est. Non Mammonam dominum vocat, dicens : « Non potestis duobus dominis servire ; » sed discipulos docet servientes Deo, non subjici Mammonæ, neque dominari ab eo. « Qui » enim, inquit, « facit peccatum, servus est peccati [60]. » Quemadmodum igitur servientes peccato, servos peccati vocat, non tamen ipsum peccatum Deum (74) appellat : sic et eos qui Mammonæ serviunt, servos Mammonæ appellat, non Deum appellans Mammonam. Mammonas autem est, secundum Judaicam loquelam (75), qua et Sa-

[56] Gal. III, 19. [57] II Thess. II, 8. [58] Matth. XXII, 21. [59] Matth. VI, 24. [60] Joan. VIII, 34.

(63) *Lex factorum.* Quo codice usus sit Irenæus, nemo facile dixerit. Legit procul dubio : Τί οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; προσετέθη ἄχρις οὗ, etc. Nostri vero Græce habent : Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων [in mss. quibusdam, τῆς παραβάσεως) χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ, etc. Latine vero : *Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec*, etc. Attamen asservatur in Bibliotheca nostra San-Germanensi præclarissimus D. Pauli Epistolarum ms. codex Græco-Latinus, annorum saltem nongentorum, in cujus Græco legitur quidem, ut in aliis, τῶν παραβάσεων χάριν; at in Latino habetur, *factorum gratia*, forte juxta veterem Italicam versionem, quam exhibere videtur hic codex : certo argumento codices quosdam olim habuisse, τῶν πράξεων, uti legit Irenæus. Sed qui omiserint vocem χάριν, *gratia*, quam non hic modo, sed et lib. v, cap. 21, prorsus omittit Irenæus, nullos novi.

(64) *Cui promissum est.* Sic pro *repromissum est* posui auctoritate cod. Clarom., quia paulo ante ita legitur.

(65) *Dicens.* Arund. et edit. Oxon. *docens.*

(66) *Iniquus.* Vocem *ille*, quæ in Eras., Gall. et Feuard., legitur ante *iniquus*, omittunt omnes mss., omittit paulo post Irenæus, nec habet Græcus Apostoli textus.

(67) *Dicit.* Hoc verbum ab Eras., Gall. et Feuard. omissum habent omnes mss.

(68) *Intervalla,... in quo dicitur.* Sic Clarom., cui quoad voces *in quo*, consentiunt vetus Feuard. cod. et Voss. ; cæteri, *per intervalla... quo dicitur.* Porro ante *manifestet* subintelligenda negatio, quæ præcedit, ut sit sensus : *Et intervalla aspira ionis non manifestet, in quo* (pro *in eo quod*) *dicitur.*

(69) *Blasphema.* Ita Eras., Gall., Feuard. et Voss. In Arund. vero, Clarom. et Merc. 2, *blasphemat.* Sed *blasphema* magis convenit cum *incongruentia*, quod præcedit.

(70) *Servari.* Ita pro *servare* ex Clarom. reposui, quia præmittitur *ostendi.*

(71) *Quem vere.* In Arund. et Merc. 2, *quidem vere* ; in Clarom. *quidem jure.*

(72) *Multo magis ipse Dominus.* Pro *multo minus ipse Dominus*, Græcorum more, qui nonnunquam πολλῷ μᾶλλον, ἀντὶ τοῦ ἥττους, vel μήτι δή dicunt.

(73) *Deum vero Deum confitens.* Clarom. *Deum verum confitens.*

(74) *Peccatum Deum.* Ita Clarom. melius quam cæteri, *peccatum Dominum*; quia in altero comparationis membro legitur *Deum.*

(75) *Mammonas autem est secundum Judaicam loquelam*, etc. Idioma Syro-Chaldaicum intelligit, quo Christi temporibus utebantur Judæi. *Mammona* enim, ut observat Feuardentius, vocem Hebraicam proprie non esse, sed Syriacam, in caput VI Matthæi et Quæst. 6 ad Algasiam, affirmat Hieronymus, idemque significare quod Græcis Πλοῦτος, quem

maritæ utuntur, « cupidus, et plus quam oportet habere volens, » (secundum autem Hebraicam, adjunctive dicitur « Mam ») vel significat (76) « gulosum, » id est, qui non possit a gula continere; Secundum utraque (77) igitur, quæ significantur, non possumus Deo servire, et Mammonæ.

2. Sed et diabolum cum dixisset fortem, non in totum, sed velut in comparatione nostra; semetipsum in omnia et vere fortem ostendit Dominus, dicens : « Non aliter aliquem posse diripere vasa fortis, si non prius ipsum alliget fortem; et tunc domum ejus diripiet [61]. » (Vasa autem ejus et domus non eramus, cum essemus in apostasia; utebatur enim nobis quemadmodum volebat; et spiritus immundus habitabat in nobis.) Non enim adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat (78), fortis erat; sed adversus eos, qui in usu ejus erant, homines; quoniam abscedere fecerat sententiam eorum a Deo. Quos eripuit Dominus, quemadmodum et Jeremias ait : « Redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus [62]. » Si igitur non significasset eum qui alligat et diripit ejus vasa, hoc autem solum eum fortem dixisset, esset fortis invictus. Sed et adjecit obtinentem; tenet enim qui alligat, tenetur autem qui alligatus est (79). Et hoc sine comparatione fecit, ut non comparetur Domino servus apostata exsistens : non enim tantum hic, sed nec quidquam ex his quæ constituta sunt, et in subjectione sunt, comparabitur Verbo Dei, per quem facta sunt omnia, qui est Dominus noster Jesus Christus.

3. Quoniam enim sive Angeli, sive Archangeli, sive Throni, sive Dominationes, ab eo qui super omnes est Deus, et constituta sunt, et facta per Verbum ejus, Joannes quidem sic significavit (80). Cum enim dixisset de Verbo Dei, quoniam erat in Patre, adjecit : « Omnia per eum facta sunt, et sine eo factum est nihil [63]. » David quoque cum laudationes enumerasset, nominatim universa quæcunque diximus, et cœlos, et omnes virtutes eorum adjecit : « Quoniam ipse præcepit, et creata sunt : ipse dixit, et facta sunt [64]. » Cui ergo præcepit? Verbo (81) scilicet : per quod, inquit, « Cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum [65]. » Quoniam autem ipse omnia fecit libere, et quemadmodum voluit, ait iterum David : « Deus autem noster in cœlis sursum, et in terra, omnia quæcunque voluit, fecit [66]. » Altera autem sunt, quæ constituta sunt, ab eo qui constituit, et quæ facta sunt, ab eo qui fecit. Ipse enim infectus, et sine initio, et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, hoc ipsum præstans : quæ vero ab eo sunt facta, initium sumpserunt. Quæcunque autem initium sumpserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subjecta sunt, et indigent ejus qui se fecit; necesse est omnimodo, uti differens vocabulum habeant apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent : ita ut is quidem, qui omnia fecerit, cum Verbo suo juste dicatur Deus et Dominus solus; quæ autem facta sunt, non jam ejusdem vocabuli participabilia esse, neque juste id vocabulum sumere debere, quod est Creatoris.

CAPUT IX.

Unum et eumdem Deum cœli et terræ conditorem, qui a prophetis prædicatus est, et ab evangelistis annuntiatum esse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur.

1. Ostenso hoc igitur plane (et adhuc ostendetur manifestius) neminem alterum Dominum vel Deum, neque prophetas, neque apostolos, neque Dominum Christum confessum esse ex sua persona, sed præcipue Deum et Dominum : prophetis quidem et apostolis Patrem et Filium confitentibus; alterum autem neminem, neque Deum nominantibus, neque Dominum confitentibus : et ipso Domino Patrem tantum Deum et Dominum eum, qui **184** solus est Deus et dominator (82) omnium, tradente discipulis; sequi nos oportet, si quidem illorum sumus discipuli, testimonia illorum ita se habentia. Matthæus enim apostolus, unum et eumdem sciens

[61] Matth. XII, 29. [62] Jerem. XXXI, 2. [63] Joan. I, 3. [64] Psal. XXXII, 9; CXLVIII, 5. [65] Psal. XXXII, 6. [66] Psal. CXIII, 3.

poetæ deum finxerunt. Consentit Tertullian. lib. IV *cont. Marcion.*, cap. 33. Sed Irenæus μετωνυμικῶς accepit *Mammonam*, videlicet causam pro effectu, id est pecunias et opes pro earum desiderio.

(76) *Secundum autem Hebraicam adjunctive dicitur Mam, vel significat.* Ita editt. Eras., Gal. et Feuard. ac mss. plerique. In Clarom. vero, Voss. et edit. Oxon. legitur *dicitur Mamuel, et significat.* Quam posteriorem lectionem rejeci, tum quod prior, quæ dudum obtinuit, auctoritate præstet; tum quod posterior illa priori non melior sit; imo tantum abest ut Irenæi sensui lucem afferat, quin potius novam caliginem offundat. Qui enim *Mammonas secundum Hebraicam adjunctive dicatur Mamuel, et significet gulosum*, novus nodus est, quem nec Grabius, nec quisquam alter facile solverit. Malim ergo verba hæc, *secundum Hebraicam adjunctive dicitur Mam*, parenthesi includere; et *vel significat gulosum ad Mammonas* referre. Huc enim trahi potest ea vox. Nam si Lexico Origeniano fides, quod edidit cruditus Martianæus noster tom. II Operum D. Hieronymi, col. 225 : Μαμωνᾶς, πλοῦτος, ἢ μῶμος, δῶρα, ἢ πέμματα. *Mammonas*, divitiæ, vel vituperatio, dona, vel bellaria, seu cupedia. Quemadmodum igitur vocem *Mammonas* a divitiis ad significandum cupidum transtulit Irenæus, sic pariter a cupedia ad significandum gulosum transferre potuit. Quod vero dicit, eam vocem secundum Hebraicam linguam *adjunctive dici Mam*, peritioribus explicandum relinquo. Nusquam enim legisse vel audisse me memini, significationem vocis *Mammona* ad *Mam* ullo modo quadrare. Consultius ergo putem a conjecturis abstinere, quam vanas proponere.

(77) *Utraque.* Al. *hæc.*

(78) *Adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat.* In Arund. legitur : *Adversus eos qui se alligabant, et domum ejus diripiebant.*

(79) *Alligatus est.* Editt. *alligatur.*

(80) *Sic significavit.* In Voss. deest *sic.*

(81) *Cui ergo præcepit? Verbo.* Lege quæ de his in dissert. 3, art. 5, § 39, diximus.

(82) *Et dominator.* Clarom. *et dominatur.*

Deum, qui promissionem fecerit Abrahæ, facturum se semen ejus quasi stellas cœli[67], qui per Filium suum Christum Jesum a lapidum cultura in suam nos agnitionem vocaverit, uti fieret « qui non populus, populus (83); et non dilecta, dilecta[68]; » ait Joannem præparantem Christo viam, his qui in carnali quidem cognatione gloriabantur, varium autem et omni malitia completum sensum habebant, eam pœnitentiam, quæ a malitia revocaret, annuntiantem dixisse : « Progenies viperarum, quis vobis monstravit fugere ab ira ventura? Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ (84). Et nolite dicere in vobis ipsis : Patrem habemus Abraham; dico enim vobis, quoniam potens est Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahæ[69]. » Pœnitentiam igitur eis eam, quæ esset a malitia, præconabat; sed non alterum Deum annuntiabat (85), præter eum qui fecisset promissionem Abrahæ, ille præcursor Christi; de quo iterum ait Matthæus[70], similiter autem et Lucas[71] : « Hic enim est qui dictus est a Domino per prophetam : Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini (86), rectas facite semitas Dei nostri (87). Omnis vallis implebitur (88), et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt tortuosa in directa (89), et aspera in vias planas : et videbit omnis caro salutare Dei (90). » Unus igitur et idem Deus est, Pater Domini nostri, qui et Præcursorem per prophetas missurum se promisit : et salutare suum, id est Verbum suum, visibile effecit omni fieri carni, incarnatum et ipsum, ut in omnibus manifestus fieret rex eorum. Etenim ea quæ judicantur, oportebat videre judicem, et scire hunc a quo judicantur : et ea quæ gloriam consequuntur, oportebat scire eum, qui munus gloriæ eis donat.

2. Iterum autem de angelo dicens Matthæus, ait[72] : « Angelus Domini apparuit Joseph in somnis. » Cujus Domini, ipse interpretatur : « Uti adimpleatur quod dictum est a Domino per prophetam : Ex Ægypto vocavi Filium meum[73]. Ecce Virgo in utero accipiet (91), et pariet filium, et vocabunt (92) nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, *Nobiscum Deus*[74]. » De hoc, qui est ex Virgine Emmanuel, dixit David : « Non avertas faciem Christi tui. Juravit Domnius David veritatem, et non spernet (93) eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam[75]. » Et iterum : « Notus in Judæa Deus, et factus est in pace locus ejus, et habitaculum ejus in Sion[76]. » Unus igitur et idem Deus, qui a prophetis prædicatus est, et ab Evangelio (94) annuntiatur, et hujus Filius qui ex fructu ventris David, id est ex David Virgine, et Emmanuel : cujus et stellam Balaam quidem sic prophetavit : « Orietur stella ex Jacob, et surget dux in Israel[77]. »[78] Matthæus autem Magos ab Oriente venientes ait dixisse : « Vidimus enim stellam ejus in Oriente, et venimus adorare eum[79]; » deductosque a stella in domum Jacob ad Emmanuel, per ea quæ obtulerunt munera ostendisse, quis erat (95) qui adorabatur : myrrham (96) quidem quod ipse erat, qui pro mortali humano genere moreretur et sepe-

[67] Gen. XXII, 17. [68] Rom. IX, 25; Osc. I, 10; II, 24. [69] Matth. III, 7 et seqq. [70] Matth. III, 3. [71] Luc. III, 4 seqq. [72] Matth. I, 20, et II, 13. [73] Matth. II, 15. [74] Matth. I, 23. [75] Psal. CXXXI, 10, 11. [76] Psal. LXXV, 2. [77] Num. XXIV, 17. [78] Cap. X. [79] Matth. II, 2.

(83) *Qui non populus, populus.* Ita Clarom. juxta Apostolum Rom. IX, 25, et Oseam II, 23. Cæteri inverso ordine : *populus, qui non populus.*

(84) *Fructum dignum pœnitentiæ.* Vetus Feuard. codex, ipso teste, habebat : *fructum dignæ pœnitentiæ.* Jam vulgati Novi Testam. codd. habent καρποὺς ἀξίους, *fructus dignos.* Sed plures mss. codd. etiam nunc habere καρπὸν ἄξιον, testis est auctor edit. Novi Testam. Oxon. anni 1675. Id etiam aperte docet citatus a clariss. Grab. Origenes tom. VII *Comment. in Joan.* pag. 119, ubi notat id discriminis esse inter Lucæ et Matthæi textum, quod in hoc, πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, ποιήσατε, εἴρηται ἐνικῶς, καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας, *ad Pharisæos quidem et Sadducæos numero singulari dictum est : Facite fructum dignum pœnitentia;* in illo autem, πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους πληθυντικῶς, ἀξίους καρποὺς τῆς μετανοίας, *Turbis vero numero plurium : fructus dignos pœnitentia.* Versio etiam Italica Evangelii Matthæi a Martianæo nostro publici juris facta habet, *fructum dignum.*

(85) *Annuntiabat.* Arund. *pronuntiabat.*

(86) *Viam Domini.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta sacrum Matthæi et Lucæ textum. In cæteris minus recte, *viam Domino.*

(87) *Dei nostri.* Clarom. *Domini nostri.*

(88) *Implebitur.* Clarom. *adimplebitur.*

(89) *In directa.* Clarom. *in directum.*

(90) *Salutare Dei.* Vocem *nostri* post *Dei* merito omittunt Clarom., Arund. et Voss., quia nec in S. Lucæ textu exstat.

(91) *In utero accipiet.* Sic e Patribus antiquis non pauci legerunt juxta Græcum LXX : ἐν γαστρὶ λήψεται, ut Cyprian. lib. I *adv. Jud.*, n. 9; Ambros. *Præfat. in psal.* XXXV, etc., alii vero *in utero concipiet*, ut Leo Mag., serm. 3 *in Nativit.* et antiqua versio Italica Evangelii Matth. In vulgatis vero Novi Test. codd. habetur, ἐν γαστρὶ ἕξει, *in utero habebit;* quamvis in mss. quibusdam codd. Græcis etiam nunc exstet λήψεται.

(92) *Et vocabunt.* Sic nostri N. T. codd. et D. Leo cit., Origenes, Chrysostomus, Theophylactus et alii. In mss. quibusdam, juxta Græcum LXX : καλέσεις, *vocabis.* Vetus Italica, *vocabit.* Cyprianus, loco cit., *vocabitis.* At, Hieronymo teste in cap. VII Isaiæ, vera Matthæi lectio est, *vocabunt*, ut et paulo ante, *in utero habebit. In multis testimoniis*, inquit, *quæ evangelistæ vel apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in præsenti loco pro* concipiet in utero, *Matthæus posuit*, in utero habebit; *et pro* vocabis, vocabunt.

(93) *Spernet.* Ita cod. Clarom. In editt. omnibus, *dispernet.* Vetus Feuard. cod. et mss. Voss. *frustrabitur.*

(94) *Ab Evangelio.* Sic iterum Clarom. cod. et Feuard. in marg. melius quam cæteri omnes, *ab Angelo.* Nam post citata Evangelii testimonia ita concludit Irenæus. Et cap. seq. n. 6, post laudata Marci et Lucæ testimonia, sic iterum concludit : *Sic quidem unus et idem Deus et Pater est, qui a prophetis quidem annuntiatus, ab Evangelio vero traditus*, etc.

(95) *Quis erat.* Al. *quid erat.*

(96) *Myrrham.* Ita pro *myrrha* recte emendavit Grab. ex cod. Voss., quod congruit cum præcedentibus, si *per* subintelligas.

liretur : aurum vero, quoniam Rex « cujus regni finis non est[80]; » thus vero, quoniam Deus, qui et « notus in Judæa factus est[81], » et manifestus eis, qui non quærebant eum.

3. Adhuc ait in baptismate Matthæus[82] : « Aperti sunt (97) ei cœli, et vidit Spiritum Dei, quasi columbam venientem super eum. Et ecce vox de cœlo, dicens : Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (98). » Non enim Christus tunc descendit in Jesum ; neque alius quidem Christus, alius vero Jesus ; sed Verbum Dei, qui est Salvator omnium, et dominator cœli et terræ, qui est Jesus (quemadmodum ante ostendimus[83]), qui et assumpsit carnem, et unctus est a Patre Spiritu, Jesus Christus factus est ; sicut et Isaias ait[84] : « Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei (99), spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis (1), spiritus scientiæ et pietatis, et implebit eum spiritus timoris Dei (2). Non secundum gloriam judicabit (3) neque secundum **185** loquelam arguet, sed judicabit humili judicium (4) et arguet gloriosos terræ. » Et iterum ipse Isaias unctionem ejus, et propter quid unctus est, præsignificans ait : « Spiritus Dei (5) super me, quapropter unxit me, evangelizare humilibus (6) misit me, curare comminutos corde, præconare captivis remissionem, et cæcis visionem, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis, consolari omnes (7) plangentes[85]. » Nam secundum id quod Verbum Dei homo erat, ex radice Jesse, et filius Abrahæ, secundum hoc requiescebat Spiritus Dei super eum, et ungebatur ad evangelizandum humilibus. Secundum autem quod Deus erat, non secundum gloriam judicabat, neque secundum loquelam arguebat : « Non enim opus erat illi, ut quis testimonium diceret de homine, cum ipse sciret quid esset in homine[86]. » Advocabat autem omnes homines plangentes, et remissionem his, qui a peccatis in captivitatem deducti erant, donans, solvebat eos a vinculis, de quibus ait Salomon : « Restibus autem peccatorum suorum unusquisque constringitur[87]. » Spiritus ergo Dei descendit in eum, ejus qui [eum (8)] per prophetas promiserat uncturum se eum, ut de abundantia unctionis ejus nos percipientes salvaremur. Et sic quidem Matthæus.

CAPUT X[88].

Argumenta ex Lucæ et Marci Evangeliis.

1. Lucas autem sectator et discipulus apostolorum, de Zacharia et Elisabeth, ex quibus secundum repromissionem Dei Joannes natus est, referens ait : « Erant autem justi ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis et justitiis Domini sine querela[89]. » Et iterum de Zacharia dicens : « Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exivit ut incensum poneret, et venit uti sacrificaret (9) intrans in templum Domini[90]. » Qui præest in conspectu Domini, simpliciter, et absolute, et firme Deum et Dominum confitens ex sua persona, eum qui elegerit Jerusalem, et legisdationem (10) sacerdotii fecerit, cujus est angelus Gabriel. Etenim alterum super hunc nesciebat : si enim intellectum perfectioris alicujus Dei et Domini, præter hunc, habuisset, non utique hunc, quem sciebat labis esse fructum, absolute, et in totum, Dominum et Deum confiteretur, sicut ante ostendimus. Sed et de Joanne dicens, sic ait : (11) « Erit enim magnus in conspectu Domini, et multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum, et ipse præcedet in conspectu ejus, in spiritu et virtute Eliæ, præparare Domino plebem perfectam[91]. » Cui ergo populum præparavit, et in cujus Domini conspectu magnus factus est ?

Utique ejus (12) qui dixit : « Quoniam et plus quam propheta habuit aliquid Joannes, nemo in natis mulierum major est Joanne Baptista[92] : » qui et populum præparabat ad adventum Domini, con-

[80] Luc. I, 33. [81] Psal. LXXV, 2. [82] Matth. III, 16. [83] Hujus lib. cap. VI. [84] Isa. XI, 1 et seqq. [85] Isa. LXI, 1 et seqq. [86] Joan. II, 25. [87] Prov. V, 22. [88] Cap. XI. [89] Luc. I, 6. [90] Ibid., 8, 9. [91] Ibid., 15 et seq. [92] Matth. XI, 9, 11.

(97) *Aperti sunt. Ei*, quod addunt editt., deest in omnibus mss.

(98) *Bene complacui. Bene* non exstat in codd. Clarom. et Voss. neque forte scripsit interpres, secutus veterem Italicam, in qua nec legitur.

(99) *Spiritus Dei.* Vocem *Dei* in locum *Domini* ex codd. Clarom. et Voss. post Grabium substitui, quia in Græco LXX legitur Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, et infra cap. XIX hujus libri ita habet Irenæus. Et Justinus M. quoque in Dial. *cum Tryph.* p. 314, Græce citavit : Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

(1) *Fortitudinis.* In Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *virtutis.*

(2) *Timoris Dei.* Feuard. et Voss. *Domini.*

(3) *Non secundum gloriam judicabit.* Ita LXX : Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, quos ut plurimum sequitur Irenæus. Sic etiam legit Clemens Alexand. lib. I *Pædag.*, cap. 7, p. 112. At vulgata nostra juxta veritatem Hebraicam : *non secundum visionem oculorum judicabit.*

(4) *Humili judicium.* Clarom. *humili judicio.*

(5) *Spiritus Dei.* Apud LXX interpr. et Lucam quoque cap. IV, 18, *Spiritus Domini*, Πνεῦμα Κυρίου.

(6) *Humilibus.* Pro τοῖς πτωχοῖς, uti nunc habetur tum apud LXX, tum apud S. Lucam, satis probabile est Irenæum legisse τοῖς ταπεινοῖς ; nam et ita legitur in epistola S. Barnabæ, § 14, ubi hic Scripturæ locus allegatur.

(7) *Plangentes.* Sic Feuard. in marg. et mss. omnes ; et recte, quia paulo post Irenæus iterum scribit *plangentes ;* at in editt. Eras., Gall. et Feuard. *lugentes.*

(8) *Qui eum.* Expungenda vox *eum* male repetita. Quare parenthesi inclusi, ne legatur.

(9) *Et venit uti sacrificaret.* Hæc explicationis gratia addidisse videtur Irenæus ; neque enim apud Lucam leguntur.

(10) *Legisdationem.* Sic pro *legislationem* reposui ex cod. Clarom., quia clarior inde sensus ; et paulo post iterum habet Irenæus vel *legisdationem* vel *legis donationem.*

(11) *Dicens, sic ait.* Ita Clarom. et Voss. In cæteris deest *dicens.*

(12) *Utique ejus.* Arund. *utique in ejus.*

servis prænuntians, et pœnitentiam ipsis præconans, uti remissionem a Domino præsente perciperent, conversi ad eum (13), a quo propter peccata et transgressionem erant abalienati; quemadmodum et David ait : « Alienati sunt peccatores ab utero, erraverunt a ventre [93]. » Et propter hoc convertens eos ad Dominum eorum, præparabat Domino populum perfectum, in spiritu et virtute Eliæ.

2. Et iterum de angelo referens ait : « In ipso autem tempore missus est angelus Gabriel a Deo, qui et dixit Virgini : Noli timere, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum [94]. » Et de Domino dicit : « Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus thronum(14) David, patris sui, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis [95]. » Quis est autem alius, qui regnat in domo Jacob sine intermissione in æternum, nisi Christus Jesus Dominus noster, Filius Dei altissimi, qui per legem et prophetas promisit salutarem (15) suum facturum se omni carni visibilem, ut fieret filius hominis, ad hoc ut et homo fieret Filius Dei? Propter quod et exsultans Maria, clamabat pro Ecclesia prophetans : « Magnificat anima mea Dominum, et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo. Assumpsit enim Israel puerum suum, reminisci misericordiæ (16) : quemadmodum locutus est ad patres nostros, Abrahæ et semini ejus in æternum [96]. »

Per hæc (17) igitur et tanta monstrat Evangelium, quoniam qui locutus est patribus Deus (18), hic est qui per Moysem legis donationem (19) fecit, per quam legis donationem cognovimus, quoniam patribus locutus est. Hic idem Deus secundum magnam bonitatem suam effudit misericordiam in nos, in qua misericordia « conspexit nos Oriens ex alto, et apparuit his qui in tenebris et umbra mortis sedebant, et direxit pedes nostros in viam pacis [97] ; » quemadmodum et Zacharias desinens mutus esse, quod propter infidelitatem passus fuerat, novello Spiritu adimpletus, nove benedicebat (20) Deum. Omnia enim nova aderant, Verbo nove disponente carnalem **186** adventum, uti eum hominem qui extra Deum abierat, ascriberet Deo : propter quod et nove Deum colere docebantur; sed non alium Deum, quoniam quidem « unus Deus, qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem [98]. »

Prophetans (21) autem Zacharias dicebat [99] : « Benedictus Dominus Deus Israel quia visitavit, et fecit redemptionem populo suo (22). Et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorum prophetarum suorum, qui a sæculo sunt. Salutem ex inimicis nostris, et ex manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, et reminisci (23) testamenti sancti sui. Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, uti det nobis sine timore ex manu inimicorum ereptos (24) servire sibi in sanctitate et justitia, in conspectu suo omnes dies nostros (25). » Deinde ad Joannem dicit [1] : « Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis : præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus. Ad dandum intellectum salutis (26) populo ejus, in remissionem peccatorum eorum. » Hæc enim est salutis agnitio, quæ deerat eis, quæ est Filii Dei (27), quam faciebat (28) Joannes, dicens : « Ecce Agnus Dei, qui aufert (29) peccatum (30) mundi [2]. Hic erat de quo dicebam : Post me venit vir, qui ante me factus est quoniam prior me erat; omnesque de plenitudine (31) ejus accepimus [3]. » Hæc itaque salutis agnitio; sed non alter Deus, nec alter Pater, neque Bythus, neque Pleroma triginta Æonum, nec mater ogdoados (32) : sed agnitio salutis erat agnitio Filii Dei, qui et salus, et Salvator, et salutare vere et dicitur,

[93] Psal. LVII, 4. [94] Luc. I, 26, 30. [95] Ibid. 32 seq. [96] Ibid. 46, 54, 55. [97] Ibid. 78 seq. [98] Rom. III, 30. [99] Luc. I, 68 seqq. [1] Ibid. 76 seq. [2] Joan. I, 29 seq. [3] Ibid. 15, 16.

(13) *Ad eum.* Sic Clarom., Voss. et Arund. Reliqui *ad Deum.*

(14) *Thronum.* Voss. *sedem.*

(15) *Salutarem.* Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab., melius quam reliqui, *salutare*, quia sequitur *visibilem.*

(16) *Reminisci misericordiæ.* Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum. Cæteri, *reminiscens misericordiæ suæ.*

(17) *Per hæc.* In Arund. *post hæc.*

(18) *Deus.* Deest in Arund.

(19) *Legis donationem.* Ita bis habet Clarom. In Eras., Gall. et Feuard. *legisdationem*, in edit. Oxon. *legislationem.*

(20) *Nove benedicebat.* Eras., Gall., Arund., Ottob. et Merc. 2, *novum benedicebat.*

(21) *Prophetans.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri minus recte *propheta*, quia sacer Lucæ textus 1, 67, habet : καὶ προεφήτευσε, λέγων.

(22) *Populo suo.* Arund. *plebi suæ.*

(23) *Reminisci.* In Feuard. marg. et Voss. *memorari.*

(24) *Ereptos.* Ita Clarom., Ottob., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta Græcum ῥυσθέντας. Cæteri *ereptis.*

(25) *Omnes dies nostros.* Procul dubio Irenæi codex habebat πάσας τὰς ἡμέρας ἡμῶν, nam sic habent codex Alexand. et plures alii mss. codd. Græci citati in Oxon. N. T. edit. 1675, cum Vulgata nostra et pluribus aliis versionibus. At in hodiernis codd. excusis legitur, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.

(26) *Intellectum salutis.* In Clarom. et Voss. *salutaris.*

(27) *Filii Dei.* Eras., Gall., edit. Oxon., Arund. et Merc. 2, *Filius Dei.* Sensus autem est, agnitionem Filii Dei esse agnitionem salutis, ut paulo post repetitur.

(28) *Faciebat.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam *sciebat. Faciebat* vero ad agnitionem refertur, quam *faciebat* Joannes.

(29) *Aufert.* Clarom., Ottob., Arund., Merc. 2, Eras. et Gall. *auferet.* Sed observat Chrysostomus in hunc locum, Joannem usum esse verbo præsentis temporis.

(30) *Peccatum.* Arund. *peccata.* At cum Irenæo legunt singulariter Orig., hom. 10 in *Num.*, Theophylact. et August. lib. x *cont. Faust.*, cap. 30.

(31) *Omnesque de plenitudine*, etc. Verba hæc tribuere videtur Irenæus Joanni Baptistæ, non evangelistæ.

(32) *Ogdoados.* Legendum videtur *ogdoadas*, in

et est. Salus quidem, sic (33): « In salutem tuam sustinui te, Domine [4]. » Salvator autem iterum: « Ecce Deus meus (34) Salvator meus, fidens ero in eum [5]. » Salutare autem sic: « Notum fecit Deus salutare suum in conspectu gentium [6]. » Est enim Salvator quidem, quoniam Filius et Verbum Dei; salutare autem, quoniam Spiritus: « Spiritus » enim, inquit, « faciei nostræ, Christus Dominus [7]; » salus autem, quoniam caro: « Verbum enim caro factum est, et habitavit in nobis [8]. » Hanc igitur agnitionem salutis faciebat (35) Joannes pœnitentiam agentibus, et credentibus in Agnum Dei, qui tollit peccatum (36) mundi.

4. « Apparuit, inquit, et pastoribus angelus Domini annuntians gaudium eis, quoniam generatus est in domo David Salvator, qui est Christus Dominus [9]. Deinde multitudo exercitus cœlestis laudantium Deum et dicentium: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis (37) [10]. » Hos angelos falsarii (38) Gnostici dicunt ab ogdoade venisse, et descensionem superioris Christi manifestasse. Sed corruunt iterum dicentes, eum qui sursum sit, Christum et Salvatorem non natum esse, sed et post baptisma ejus qui sit de dispositione, Jesu, ipsum (39) sicut columbam in eum descendisse. Mentiuntur ergo ogdoados angeli, secundum eos, dicentes: « Quoniam generatus est hodie

A vobis (40) Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David. » Neque enim Christus, neque Salvator tunc natus est secundum eos: sed ille, qui est de dispositione Jesus, qui est mundi fabricatoris (41), in quem (42) post baptisma descendisse, hoc est post triginta annos, supernum Salvatorem (43) dicunt. Εἰς τί δὲ (44) καὶ τὸ «ἐν πόλει Δαβὶδ» προσέθηκαν, εἰ μὴ ἵνα τὴν ὑπὸ Θεοῦ γεγενημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν, ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιός ἐστι βασιλεὺς, πεπληρωμένην εὐαγγελίσωνται; ἣν ὁ Δημιουργὸς τοῦδε B τοῦ παντὸς πεποίηται ἐπαγγελίαν Quid autem « in civitate David » apposuerunt, nisi ut eam pollicitationem, quæ a Deo facta est David, quoniam ex fructu ventris ejus æternus erit rex, adimpletam evangelizarent? Etenim Fabricator totius universitatis fecerat promissionem

David, quemadmodum ipse David ait: « Adjutorium meum (45) a Domino, qui fecit cœlum et terram [11]. » **187** Et iterum: « In manu ejus fines (46) terræ, et altitudines montium ipsius sunt. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus ejus fundaverunt (47). Venite adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus in conspectu Domini, qui fecit nos, quia ipse est Dominus Deus (48) noster [12]. » Manifeste pronuntians Spiritus sanctus per David audientibus eum, quoniam erunt qui

[4] Gen. XLIX, 18. [5] Isa. XII, 2. [6] Psal. XCVII, 2. [7] Thren. IV, 20. [8] Joan. I, 14. [9] Luc. II, 8 seqq. [10] Ibid. 13 seq. [11] Psal. VIII, 11 et CXXIII, 8. [12] Psal. XCIV, 4 seqq.

nominativo singulari, vel melius *ogdoas*, quo nomine vocabatur Achamoth, ex lib. 1, cap. 5, n. 2 et 3, quanquam tamen aliquo sensu dici possit Mater ogdoados, quia Demiurgi Mater erat, a quo conditi septem cœli.

(33) *Sic.* Al. male, *sicut.*

(34) *Ecce Deus meus. Meus* expunxit Grabius auctoritate ms. Arund. sed perperam; quamvis enim in Vulgata non legatur, exstat in textu Græco LXX: ἰδοὺ Θεός μου.

(35) *Faciebat.* Al. vitiose, *sciebat.*

(36) *Peccatum.* Arund. iterum *peccata.*

(37) *Bonæ voluntatis.* Nisi interpres, vel librarius quispiam Vulgatam secutus ita scripserit, legit Irenæus εὐδοκίας in gignendi casu. Nec mirum, nam codex Alexand. Cantabrigiensis, aliique citati in Oxon. N. T. edit. habent εὐδοκίας; et ita legunt, Feuardentio teste, Hieronymus, Ambrosius et Augustinus. Græci vero Patres plerique cum excusis Lucæ codd. legerunt εὐδοκία, in nominativo.

(38) *Falsarii.* Arund. *falsi.*

(39) *Ipsum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus recte *Spiritum.* Nam supra lib. 1, cap. 7, n. 2, *in Jesum in baptismate descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus, Salvatorem, in figura columbæ*, dicebant hæretici.

(40) *Vobis.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta S. Lucæ textum. Reliqui perperam *nobis.*

(41) *Qui est mundi fabricatoris, in quem.* Ita recte Clarom. cod., cæteri omnes perperam: *qui est mundi fabricator, is in quem.* Nam infra cap. 19 de Jesu dicitur, *qui est Demiurgi.* A Demiurgo enim, mundi fabricatore, corpus animale accepisse dicebant hæretici lib. 1, cap. 8, n. 2.

(42) *In quem.* Adverbium *vere*, quod sequitur in edit. expunxi auctoritate Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1.

C (43) *Supernum Salvatorem.* Sic pro *superni Salvatoris*, manifesto scribarum errato, quod in omnibus codd. tum editt. tum mss. legitur, emendavi; non quidem, fateor, ullius ms. codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate, qui paulo ante iisdem pene verbis dixit, ex Valentinianorum sententia, *eum qui sursum sit Christum, et Salvatorem non natum esse, sed et post baptisma ejus, qui sit de dispositione, Jesu, ipsum sicut columbam in eum descendisse.* Et infra cap. 19, eadem prorsus atque hic verba repetens, scribit: *Christum descendisse in Jesum, aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis.* Palam est igitur tum ex locis parallelis, tum ex ipsa constructionis serie legendum esse *supernum Salvatorem.*

(44) *Εἰς τί δέ.* Græca hæc Irenæi refert Theodoretus, dial. 1. Eadem, usque ad hæc verba, εὐαγγελίσωνται, occurrunt in *Catena* in Lucam, cod. 2440 Bibliothecæ Regiæ, fol. 61 et 76, ubi pro προσέθηκαν, priori loco habetur προσκεῖται; poste-D riori, προστίθησι: et pro ὑπόσχεσιν, secundo loco exstat ἐπαγγελίαν: utroque vero, pro εὐαγγελίσωνται legitur εὐαγγελίσηται.

(45) *Meum.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Cæteri minus bene *nostrum*; nam prior hujus loci pars desumpta est ex psal. VII.

(46) *Fines. Omnes* quod ante *fines* legitur in Eras., Gall. et Feuard. omittunt cum LXX interpretibus Clarom., Arund., Voss. et antiquissimæ versiones Psalmorum.

(47) *Fundaverunt.* Ita Clarom. et Voss. cum antiqua versione Romana, quam exhibet Jacobus Faber. Cæteri, *formaverunt.*

(48) *Dominus Deus.* Vocem *Dominus* delevit Grab. quia nec in Arund. et Voss. nec in LXX versione legitur. At cum exstet in omnibus aliis codd. vetustissimisque versionibus Psalmorum, quas publici juris fecit Jacobus Faber, retinere malui.

contemnant eum, qui plasmavit nos, qui et solus est Deus. Propter quod et dicebat quæ prædicta sunt significans : Quoniam ne erraveritis ; præter hunc, aut super hunc, alius non est Deus, cui magis intendere oporteat ; religiosos nos et gratos præparans in eum qui fecerit, et constituerit, et enutriat (49). Quid ergo erit his, qui tantum blasphemiæ adversus suum factorem adinvenerunt? Hoc idem autem et angeli. In eo enim quod dicunt : « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax [13] ; » eum qui sit altissimorum, hoc est, supercœlestium factor, et eorum quæ super terram omnium conditor, his sermonibus glorificaverunt : qui suo plasmati, hoc est hominibus, suam benignitatem salutis de cœlo misit. Propter quod et « Pastores, ait, revertebantur, glorificantes Deum in omnibus quæ audierant, et viderant, quemadmodum et narratum est ad eos [14]. » Non enim alterum Deum glorificabant Israelitæ pastores, sed illum qui a lege et prophetis annuntiatus est, factorem omnium, quem et glorificabant angeli. Si autem alterum quidem angeli qui erant ab ogdoade, glorificabant, alterum vero pastores ; errorem eis et non veritatem detulerunt hi qui ab ogdoade (50) erant angeli.

5. Adhuc ait Lucas [15] de Domino : « Cum impleti essent dies purgationis, imposuerunt (51) eum in Hierusalem, astare Domino (52), quemadmodum scriptum est in lege Domini : Quoniam omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domini (53) vocabitur : et ut darent sacrificium, secundum quod dictum est (54) in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum (55) ; » ex sua persona manifestissime Dominum (56) appellans eum qui legislationem fecerit. Et « Simeon » autem, inquit [16], « benedixit Deum, et ait : Nunc dimittis (57) servum tuum, Domine, in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum ; lumen ad revelationem (58) gentium, et gloriam populi tui (59) Israel. » Et « Anna » autem « prophetissa, » ait, similiter clarificabat Deum, videns Christum ; « et loquebatur de eo omnibus, qui exspectabant redemptionem Hierusalem [17] (60). » Per hæc autem omnia unus Deus demonstratur, novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens (61).

6. Quapropter et Marcus interpres et sectator Petri, initium evangelicæ conscriptionis fecit sic : « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est (62) in prophetis (63) : Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui

[13] Luc. II, 14. [14] Ibid. 20. [15] Ibid. 22 seqq. [16] Ibid. 28 seqq. [17] Ibid. 36, 38.

(49) *Enutriat.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, *enuntiat.*

(50) *Hi qui ab ogdoade.* Ita vetus Feuard. cod. et mss. Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic scribæ incuria habeat *et* ante *hi.* Reliqui : *et hi iniqui erant ab ogdoade.* Sed priorem lectionem prætuli, quod clariorem sensum pariat, arctiusque cum præcedentibus cohæreat.

(51) *Imposuerunt.* Sic Græcum verbum ἀνήγαγον, *adduxerunt*, vel, ut habet Vulgata, *tulerunt*, reddere placuit Irenæi interpreti.

(52) *Astare Domino.* Græcum infinitivum παραστῆσαι per infinitivum Latinum reddidit interpres. Peritior alius vertisset, *ut exhiberent*, vel *sisterent.* Cæterum vocem *eum*, quæ in Eras., Gall. et Feuard. sequitur verbum *astare*, omittunt Clarom., Arund., Voss. et Græcus Lucæ textus.

(53) *Domini.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund., forte ex versione Italica. Cæteri cum nostra et textu Græco Lucæ, *Domino.*

(54) *Dictum est.* Ita Clarom., Voss. et Grab., cum omnibus fere Græcis Lucæ codd. Alii *scriptum est.*

(55) *Columbarum.* Sic iterum Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Reliqui, *columbinos.*

(56) *Dominum.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui minus recte *Deum.*

(57) *Dimittis.* Sic ex conjectura reposuit Feuard. quia ἀπολύεις in præsenti, non ἀπολύσεις in futuro habet Evangelium. Sed legitimam fuisse conjecturam probat Clarom. cod. in quo legitur *dimittis*, non *dimittes* aut *dimittit*, ut habent alii.

(58) *Parasti... ad revelationem.* Clarom., Arund. et Merc. 1, *præparasti... in revelationem.*

(59) *Populi tui. Plebis tuæ* in Voss. sicut in Vulgata S. Lucæ versione.

(60) *Hierusalem.* Latini codices, imo et mss. quidam Græci habent *Israel.* Sed excusi Græci cum Irenæo *Hierusalem* legunt.

(61) *Novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens.* In omnibus exemplaribus tum editt., tum manu exaratis legitur : *Nullam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui testamentum hominibus aperiens :* perperam certe et sine sensu. Corruptum vero scribarum negligentia locum, nullius quidem ms. codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate restitui. Pro *nullam* scripsi *novam : Testamentum* autem expungere non dubitavi, quia evidens est, ab aliquo ad marginem codicis sui pro *dispositionem*, qua διαθήκην vertit interpres, scriptum, inde in textum irrepsisse : adeo ut duplex ejusdem Græcæ vocis διαθήκη versio in eodem comunate occurrat. Genuinam autem esse nostram lectionem, nec gratis confictam, parallela loca demonstrant. Infra cap. 12, de apostolis scribit Irenæus : *Manifestum est igitur ex his omnibus, quoniam non alterum Patrem esse docebant, sed libertatis novum testamentum dabant his, qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant.* Et apertius adhuc lib. IV, cap. 67, ubi ex professo probat Christum novi testamenti, legisque libertatis auctorem esse, ait quod ex veteribus mortuis nullus *aperuit novum libertatis testamentum. Non igitur de altero, sed de Domino, in quem concurrerunt omnia prædicta signa, dicebant prophetæ.* Igitur *aperire novum libertatis testamentum*, seu, ut vocem διαθήκην interdum reddere amat interpres, *novam libertatis dispositionem*, familiaris Irenæo phrasis, qua proinde in eo quem expendimus loco usum eum esse, nemo sanus dubitabit.

(62) *Scriptum est.* Alii minus bene, *dictum est ;* quia S. Marci textus habet γέγραπται.

(63) *In prophetis.* Sic cum Irenæo habent excusi Novi Test. codd. Græci. In mss. vero quibusdam Græcis, ut et in versionibus Vulgata Latina, Syr., Copt., Persic., Arab. et Goth., legitur, *in Isaia propheta.* Jam ab Irenæi temporibus variasse Marci Evangelii codices inde liquet, quod in sequenti capite eadem Evangelii verba citans legat, *in Isaia propheta ;* nisi quis dicere malit hæc a librario quopiam ex Vulgata Latina scripta fuisse, quod non abhorret a verosimili. Siquidem Irenæus infra

præparabit viam tuam (64). Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum (65). » Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces ; et eum, quem ipsi Dominum et Deum confessi sunt, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi præmonstrans, qui et promiserit ei angelum suum ante faciem ejus missurum ; qui erat Joannes, « in spiritu et virtute Eliæ [18], » clamans in eremo : « Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum. » Quoniam quidem non alium et alium prophetæ annuntiabant Deum, sed unum et eumdem, variis autem significationibus, **188** et multis appellationibus : multos enim et dives Pater, quemadmodum (66) in eo libro qui ante hunc est, ostendimus [19] ; et ex ipsis autem prophetis procedente nobis sermone ostendemus. In fine autem Evangelii ait Marcus [20] : « Et quidem Dominus Jesus, postquam locutus est eis, receptus est in cœlos, et sedet ad dexteram Dei ; » confirmans quod a Propheta dictum est : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum [21]. » Sic quidem unus et idem Deus (67) et Pater est, qui a prophetis quidem annuntiatus, ab Evangelio vero traditus, quem Christiani colimus, et diligimus ex toto corde, factorem cœli et terræ (68), et omnium quæ in eis sunt.

CAPUT XI.

Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, nec pauciora, et hujus numeri mysticas rationes affert.

1. Hanc fidem annuntians Joannes Domini discipulus, volens per Evangelii annuntiationem auferre eum, qui a Cerintho inseminatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his qui dicuntur Nicolaitæ, qui sunt vulsio (69) ejus, quæ falso cognominatur scientia, ut confunderet eos, et suaderet quoniam unus Deus qui omnia fecit per Verbum suum ; et non, quemadmodum illi dicunt, alterum quidem fabricatorem, alium autem Patrem Domini : et alium quidem fabricatoris filium, alterum vero de superioribus, Christum, quem et impassibilem perseverasse, descendentem in Jesum filium fabricatoris, et iterum revolasse in suum Pleroma : et initium quidem esse Monogenem (70), Logon autem verum filium Unigeniti : et eam conditionem, quæ est secundum nos, non a primo Deo factam, sed a Virtute aliqua valde deorsum subjecta, et abscissa ab eorum communicatione, quæ sunt invisibilia et innominabilia. Omnia igitur talia circumscribere (71) volens discipulus Domini, et regulam veritatis constituere in Ecclesia, quia est unus Deus omnipotens, qui per Verbum suum omnia fecit, et visibilia, et invisibilia ; significans quoque, quoniam per Verbum, per quod Deus perfecit conditionem, in hoc et salutem his qui in conditione sunt, præstitit hominibus ; sic inchoavit in ea, quæ est secundum Evangelium [22], doctrina : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in ipso (72) vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. Omnia, inquit, per ipsum facta sunt. » In *omnibus* ergo est et hæc, quæ secundum nos est, conditio : non enim concederetur eis, *omnia* dici

[18] Luc. I, 17. [19] Cap. XXXV, n. 3. [20] Marc. XVI, 19. [21] Psal. CIX, 1. [22] Joan. I, 1 seqq.

cap. 16 eadem verba repetens, iterum scribit *in prophetis*. Et quemadmodum hic subjungit : *Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces* ; sic et illic addit : *Unum et eumdem sciens Filium Dei Jesum Christum, qui a prophetis annuntiatus*. Quibus firmatur conjectura, Irenæum constanter legisse *in prophetis* ; hæc vero *in Isaia propheta*, a quopiam addita ; cum nihil subjungat, ex quo conjici possit eum hoc posteriori modo legisse.

(64) *Viam tuam*. Addunt Vulgati Nov. Test. codd. tum Græci, tum Latini, ἔμπροσθέν σου, *ante te*. An vero hæc verba defuerint in Irenæi codice, certo definiri non potest. Id certum, ea deesse in mss. quibusdam codd. Græcis, ut et in versionibus Syr., Copt., Persic. et Æthiop. Nec Origenes, tom. VII in Joan., p. 117, ea legit. Quinimo pag. sequenti scribit evangelistam, compendio prophetæ verborum facto, omisisse ἔμπροσθέν σου.

(65) *Ante Deum nostrum*. Nostri codices habent, τὰς τρίβους αὐτοῦ, et ita scripsisse evangelistam existimat Origenes pag. 117 mox cit., mss. vero quidam, juxta Isai. XL, 3, ferunt, τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, quod ab Irenæi lectione non procul recedit.

(66) *Multus enim et dives Pater, quemadmodum*. Sic auctoritate cod. Clarom. restitui, nisi quod pro *multus*, incuria scribæ habeat *multos*. Favet et cod. Voss. in quo legitur : *Multo enim et dives Pater*. Alii omnes corrupte et sine sensu habent ; *Multis* (Merc. I *multum*) *enim et diversis*. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat tum contextus, tum locus huic geminus infra cap. 16, n. 7, ubi eadem verba repetuntur : *Dominus noster unus quidem et idem existens, dives autem et multus. Diviti enim et multæ voluntati Patris deservit. Multum* autem *et divitem* appellat Patrem, de quo hic sermo, quia infinitus et omni perfectionum genere cumulatissimus est ; nec proinde mirum, si licet *unus et idem*, sub *variis significationibus et multis appellationibus annuntietur a prophetis*.

(67) *Sic quidem unus et idem Deus*. In Clarom. *Sic idem et unus Deus et Pater est*.

(68) *Terræ*. Verbum *credimus*, quod in editt. Eras., Gall. et Feuard. sequitur, omittunt mss. omnes.

(69) *Vulsio*. Græce, ait Pearson., ἀπόσπασμα, quod hic ego verterem *surculus*, qui a trunco avellitur. Quo sensu de Theodoto scripsit Epiphanius : Ἀνέστη πάλιν Θεόδοτός τις, ἀπόσπασμα ὑπάρχων ἐκ τῆς προειρημένης αἱρέσεως. Et de Nortianis : Ἐκ τούτου οἱ Νοητιανοὶ ἀπόσπασμα ὄντες αὐτοῦ.

(70) *Monogenem*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab. Reliqui perperam *Monogeni*.

(71) *Circumscribere*. Græce, περιγράφειν, *delere, e medio tollere*.

(72) *Quod factum est, in ipso*, etc. Sic ex codd. Clarom., Arund. et Voss. distinguo. Vide notam 48, col. 715, ad cap. 2 lib. II.

ea, quæ sunt infra Pleroma (73) ipsorum. Si enim et hæc Pleroma ipsorum continet, non extra est tanta ista conditio, quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est [33]; si autem extra Pleroma sunt hæc, quod quidem impossibile visum est, jam non est *omnia* Pleroma ipsorum : non est ergo extra hæc tanta conditio.

2. Abstulit autem a nobis dissensiones omnes ipse Joannes, dicens [34] : « In hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. » Secundum autem Marcionem, et eos qui similes sunt ei, neque mundus per eum factus est, neque in sua venit, sed in aliena. Secundum autem quosdam Gnosticorum, ab angelis factus est iste mundus, et non per Verbum Dei (74). Secundum autem eos, qui sunt a Valentino, iterum non per eum factus est, sed per Demiurgum. Hic enim (75) operabatur similitudines tales fieri, ad imitationem eorum quæ sunt sursum, quemadmodum dicunt : Demiurgus autem perficiebat fabricationem conditionis. Emissum enim dicunt eum a Matre Dominum, et Demiurgum ejus dispositionis, quæ est secundum conditionem, per quem hunc mundum factum volunt : eum Evangelium manifeste dicat, quoniam per Verbum, quod in principio erat apud Deum, omnia sunt facta : quod « Verbum, inquit, caro factum est. et inhabitavit (76) in nobis [35]. »

3. Secundum autem illos, neque Verbum caro factum est, neque Christus, neque qui ex omnibus factus est, Salvator. Etenim Verbum **189** et Christum nec advenisse in hunc mundum volunt : Salvatorem vero non incarnatum, neque passum; descendisse autem quasi columbam in eum Jesum, qui factus esset ex dispositione, et cum annuntiasset incognitum Patrem, iterum ascendisse in Pleroma. Incarnatum autem et passum quidam quidem eum, qui ex dispositione sit, dicunt Jesum, quem per Mariam dicunt pertransisse, quasi aquam per tubum ; alii vero Demiurgi filium, in quem descendisse eum Jesum, qui ex dispositione sit : alii rursum Jesum quidem ex Joseph et Maria natum dicunt, et in hunc descendisse Christum, qui de superioribus sit, sine carne et impassibilem exsistentem. Secundum autem nullam sententiam hæreticorum, Verbum Dei caro factum est. Si enim quis regulas ipsorum omnium perscrutetur, inveniet quoniam sine carne, et impassibilis ab omnibus illis inducitur Dei Verbum, et qui est in superioribus Christus. Alii enim putant manifestatum (77) eum, quemadmodum hominem transfiguratum ; neque autem natum, neque incarnatum dicunt illum ; alii vero neque figuram eum assumpsisse hominis ; sed quemadmodum columbam descendisse in eum Jesum, qui natus est ex Maria. Omnes igitur illos falsos testes ostendens discipulus Domini, ait : « Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. »

4. Et ut non inquiramus, cujus Dei Verbum caro factum est, ipse insuper docet, dicens [36] : « Fuit homo missus a Deo; erat ei nomen Joannes : hic venit in testimonium, ut testaretur de lumine. Non erat ipse lumen, sed ut testaretur de lumine (78). » Præcursor igitur Joannes, qui testatur de lumine, a quo Deo missus est? Utique ab eo, cujus Gabriel est angelus, qui etiam evangelizavit generationem ejus : qui et per prophetas promisit angelum suum missurum ante faciem Filii sui, et præparaturum viam ejus [37], hoc est, testificaturum de lumine, « in spiritu et virtute Eliæ [38]. » Elias autem rursus cujus Dei servus et propheta fuit [39]? ejus qui fecit cœlum et terram, quemadmodum et ipse confitetur. A conditore igitur et fabricatore hujus mundi missus Joannes, quemadmodum poterat testificari de eo lumine, quod ex his quæ sunt innominabilia et invisibilia descenderit? Omnes enim hæretici decreverunt Demiurgum ignorare eam quæ sit super eum Virtutem, cujus testis et ostensor invenitur Joannes. Propter hoc Dominus « plus quam prophetam » dixit [40] eum habuisse. Reliqui enim omnes prophetæ annuntiaverunt adventum paterni luminis ; concupierunt autem digni esse videre eum quem prædicabant : Joannes autem et prænuntiavit similiter sicut alii, et advenientem (79) vidit, et demonstravit, et credere in eum suasit multis, ita ut ipse et prophetæ et apostoli locum habuerit. Hic est enim plus quam propheta ; quoniam « primo

[33] Cap. I et seqq. [34] Joan. I, 10, 11. [35] Ibid. 14. [36] Ibid. 6, 7, 8. [37] Marc. I, 2 ex Malach. III, 1. [38] Luc. I, 17. [39] III Reg. XVII, 1, et XVIII, 15. [40] Matth. XI, 9, et Luc. VII, 26.

(73) *Infra Pleroma.* Sic omnes mss. In editt. Eras., Gall. et Feuard. *intra Pleroma.* Sed quidvis legas, parum interest, modo *infra* accipias, non pro *subter*, ut perperam accipit Grabius, sed pro *intra*, more scriptorum infimæ Latinitatis. Hunc enim sensum, non illum, habere hic eam vocem demonstrant tum contextus opponens τὸ *infra Pleroma*, τῷ *extra Pleroma*; tum ipsa Valentinianorum hypothesis, eorum duntaxat, quæ extra Pleroma, non quæ intra Pleroma sunt, creationem Demiurgo attribuentium ; tum denique ea quæ fusius explicat Irenæus lib. II, primis capitibus.

(74) *Per Verbum Dei.* Ita pro *Verbo Dei* reposui ex Clarom., Voss. et Merc. 2 nisi quod in his male omissum sit *per.* Nam statim subjungit Irenæus, juxta Evangelii phrasin, *non per eum factus est;* quod et paulo ante præmiserat.

(75) *Hic enim.* Λόγος scilicet. Sed memoria lapsus Irenæus Verbo tribuit quod non nisi Salvatori suo ascribebant Valentiniani. Quippe Salvatorem, non Λόγον, dicebant *in honorem Æonum imagines fecisse ipsorum*, ad quarum præscriptum condidisset omnia Demiurgus ; lib. I, cap. 5, n. 1.

(76) *Inhabitavit.* Ita Clarom., et hic ac paulo post, ac Voss., cæteri *habitavit.*

(77) *Manifestatum.* Alii perperam, *manifestum.*

(78) *Non erat ... testaretur de lumine.* Hunc versum, qui occasione repetitionis ultimarum vocum exciderat, ex Arund. et Merc. 2, restituit Grabius, ipso S. Joannis textu suffragante.

(79) *Advenientem.* Sic Clarom. et Voss. Alii minus recte *adventum.*

apostoli, secundo prophetæ [31]; » omnia autem ex uno et eodem ipso Deo.

5. Bonum enim et illud (80) quod per conditionem a Deo in vinea factum est, et primo bibitum est vinum. Nemo enim illud vituperavit ex his qui biberunt; sed et Dominus accepit de eo : melius autem quod per Verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua ad usum eorum, qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum [32]. Quamvis enim possit Dominus ex nullo subjacente eorum quæ sunt conditionis, præbere epulantibus vinum, et esca complere esurientes, hoc quidem non fecit : accipiens autem eos qui a terra essent panes, et gratias agens, et iterum aquam faciens vinum, saturavit eos qui recumbebant, et potavit eos qui invitati erant ad nuptias [33] : ostendens quoniam Deus, qui fecit terram, et jussit eam fructus ferre (81), et constituit aquas, et edidit fontes, hic et benedictionem escæ, et gratiam potus, in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, incomprehensibilis per comprehensibilem, et invisibilis per visibilem; cum extra eum non sit, sed in sinu Patris exsistat.

6. « Deum enim, inquit, nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius Dei, qui est in sinu Patris, ipse enarravit [34]. » Patrem enim invisibilem exsistentem ille, qui in sinu ejus est, Filius omnibus enarrat. Propter hoc cognoscunt eum hi, quibus revelaverit Filius : et iterum Pater per Filium, Filii sui dat agnitionem his qui diligunt eum. A quo et Nathanael discens cognovit, cui et testimonium reddidit Dominus, quoniam « verus Israelita est, in quo dolus non est [35]. » Cognovit Israelites suum regem; et ait ei (82) : « Rabbi, tu es Filius Dei, tu es rex Israel [36]. » A quo et Petrus edoctus, cognovit Christum Filium Dei vivi [37], dicentis : « Ecce Filius meus (83) dilectissimus, in quo bene sensi : ponam Spiritum meum super eum, et judicium gentibus annuntiabit. Non contendet, neque clamabit, neque quisquam audiet vocem ejus in plateis : calamum quassatum non confringet, et linum fumigans non exstinguet, usquequo emittat in contentionem judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt [38]. »

7. Et hæc quidem sunt principia Evangelii, unum Deum fabricatorem hujus universitatis, cum qui et per prophetas sit annuntiatus, et qui per Moysem legis dispositionem fecerit, Patrem Domini nostri Jesu Christi annuntiantia, et præter hunc alterum Deum nescientia, neque alterum Patrem. Tanta est autem circa Evangelia hæc firmitas, ut et ipsi hæretici testimonium reddant eis (84), et ex ipsis egrediens unusquisquè eorum conetur suam confirmare doctrinam. Ebionei etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum, solo utentes (85), ex **190** illo ipso convincuntur, non recte præsumentes de Domino. Marcion autem id quod est secundum Lucam circumcidens (86), ex his quæ adhuc servantur penes eum, blasphemus in solum exsistentem Deum ostenditur. Qui autem Jesum separant a Christo (87), et impassibilem perseverasse Christum, passum vero Jesum dicunt, id quod secundum Marcum est præferentes Evangelium; cum amore veritatis legentes illud, corrigi possunt. Hi autem qui a Valentino sunt, eo quod est secundum Joannem plenissime utentes, ad ostensionem conjugationum suarum; ex ipso detegentur nihil recte dicentes, quemadmodum ostendimus in primo libro. [39] Cum ergo (88) hi, qui contradicunt, nobis

[31] I Cor. XII, 28. [32] Joan. II, 3 seqq. [33] Joan. VI, 11. [34] Joan I, 18. [35] Ibid. 47. [36] Ibid. 49. [37] Joan. VI, 70. [38] Matth. XII, 18 seqq.; ex Isa. XLII, 1 seqq. [39] Cap. IX.

(80) *Bonum enim et illud.* Hæc non adeo cohærent cum præcedentibus. Forte quidpiam excidit.

(81) *Ferre.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Alii. *facere.*

(82) *Et ait ei.* Voces *in quo*, quæ in omnibus editt. præcedunt, ut superfluas delevi auctoritate cod. Clarom.

(83) *Ecce Filius meus*, etc. Hæc non eodem modo leguntur apud LXX interpretes Isai. XLII, 1 et seqq., atque apud Matth. XII, 18 et seqq.

(84) *Eis.* Eras., Gall. et Feuard. cum Arund. et Merc. 2, *ei.*

(85) *Ebionei etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum solo utentes.* Non integro, inquit Epiphanius, Hær. XXX, § 13, sed prioribus duobus capitibus mutilo, aliisque in locis depravato. Hebraicum vocabant, quia Hebraico, seu potius Syro-Chaldaico idiomate scriptum erat. Idipsum erat quod *secundum Hebræos* vocat Eusebius lib. III *Hist. ecclesiast.*, cap. 27, quodque Nazaræis et Ebioneis commune exstitisse asserit Hieronymus in cap. XII Matthæi. At non idem utrisque Evangelium fuisse contendit Grabius, indeque Hieronymum id asserentem erroris arguit; quia, inquit, historiam baptismi Servatoris non eodem modo refert Evangelium Nazaræorum, atque Ebioneorum. Sed id probat duntaxat, Evangelium *secundum Hebræos* ab Ebionitis interpolatum fuisse, multisque in locis depravatum, quod cum Epiphanio consentit; non vero absolute, et omni parte diversum fuisse ab Evangelio Nazaræorum. Non proinde viro erudito adeo dolendum, quod et ipse aliquando in Hieronymi modernorumque scriptorum sententiam abierit : hanc facile cum sua conciliare potuisset, et a præcipiti censura temperare.

(86) *Marcion autem id quod est secundum Lucam*, etc. Confer sequens caput 12 haud adeo procul a fine, et lib. I, cap. 27, n. 2, atque ibi notata.

(87) *Qui autem Jesum separant a Christo*, etc. Cerinthum ejusque sequaces hic indicari putat Grabius. Hæc quidem ad eorum placita ex parte quadrant. Sed difficultatem facit quod conceptis verbis affirmant Epiphanius, hær. XXVIII, § 4, ac hær. XXX, § 5, et Philastrius cap. 36. Cerinthianos perinde ac Ebioneos solo usos fuisse Evangelio secundum Matthæum, quod et *secundum Hebræos* vocabant, eoque non integro, sed mutilo. Quod vix cum Irenæo conciliari poterit, scribente, eos, quos hic memorat, hæreticos id quod secundum Marcum est prætulisse Evangelium.

(88) *Cum ergo.* Eras., Gall. et Feuard. *quando ergo.*

testimonium perhibeant, et utantur his, firma et vera est nostra de illis ostensio.

8. Neque autem plura numero quam hæc sunt, neque rursus pauciora capit esse Evangelia.

Ἐπειδὴ... τέσσαρα κλίματα (89) τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ἐσμὲν, εἰσὶ (90), καὶ τέσσαρα καθολικὰ πνεύματα, κατέσπαρται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ πάσης τῆς γῆς, στύλος δὲ καὶ στήριγμα Ἐκκλησίας τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ πνεῦμα ζωῆς· εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στύλους (92), πανταχόθεν πνέοντας τὴν ἀφθαρσίαν, καὶ ἀναζωπυροῦντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ὧν φανερὸν (93), ὅτι ὁ τῶν ἁπάντων τεχνίτης (94) Λόγος, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβὶμ, καὶ συνέχων τὰ πάντα, φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις, ἔδωκεν ἡμῖν τετράμορφον τὸ Εὐαγγέλιον, ἑνὶ δὲ πνεύματι συνεχόμενον. Καθὼς ὁ Δαβὶδ, αἰτούμενος αὐτοῦ τὴν παρουσίαν, φησίν· « Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβὶμ (98), ἐμφάνηθι. » Καὶ γὰρ τὰ χερουβὶμ τετραπρόσωπα· καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, εἰκόνες τῆς πραγματείας (99) τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (1). « Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον ζῶον, φησὶ, ὅμοιον λέοντι (2), » τὸ ἔμπρακτον αὐτοῦ, καὶ ἡγεμονικὸν, καὶ βασιλικὸν χαρακτηρίζον· « τὸ δὲ δεύτερον ὅμοιον μόσχῳ, » τὴν ἱερουργικὴν καὶ ἱερατικὴν τάξιν ἐμφαῖνον· « τὸ δὲ τρίτον ἔχον πρόσωπον ἀνθρώπου (5), » τὴν κατὰ ἄνθρωπον αὐτοῦ παρουσίαν φανερώτατα (7) διαγράφον· « τὸ δὲ τέταρτον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ, » τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐφιπταμένου δόσιν (9) σαφηνίζον. Καὶ τὰ Εὐαγ-

Quoniam enim quatuor regiones mundi sunt in quo sumus, et quatuor principales (91) spiritus, et disseminata est Ecclesia super omnem terram, columna autem et firmamentum Ecclesiæ [a] est Evangelium et spiritus vitæ; consequens est, quatuor habere eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem, et vivificantes homines. Ex quibus manifestum est, quoniam qui est omnium artifex Verbum, qui sedet (93) super cherubim, et continet omnia, declaratus (96) hominibus, dedit nobis quadriforme Evangelium, quod uno spiritu (97) continetur. Quemadmodum et David postulans ejus adventum, ait: « Qui sedes super cherubim, appare [b]. » Etenim cherubim quadriformia, et formæ ipsorum imagines sunt dispositionis Filii Dei. « Primum enim animal, inquit, simile leoni, » efficabile ejus, et principale, et regale (3) significans: « secundum vero simile vitulo, » sacrificalem et sacerdotalem ordinationem significans: « tertium vero (4) habens faciem quasi humanam, » eum qui est secundum hominem, adventum ejus (6) manifeste describens: « quartum vero simile aquilæ volantis [c], » Spiritus in Ecclesiam advolantis (8) gratiam manifestans. Et Evangelia igitur his

[a] I Tim. III, 15. [b] Psal. LXXIX, 3. [c] Apoc. IV, 7.

(89) *Ἐπειδὴ..., τέσσαρα κλίματα.* Hæc Irenæi de quatuor Evangeliis pericopa, quam eruditissimi Grabii curæ et studiis debemus, Græce, tacito licet Irenæi nomine, paucisque mutatis, responsionis loco datur ad 144 Anastasii Sinaitæ (*si* sit ejus) quæstionem: cujus editio, cum hinc inde sit vitiosa, exemplar ms. cod. 206 Barocciani in Bibliotheca Bodleiana in subsidium vocavit vir clarissimus, necnon istud, quod ex Florentino codice descripsit, ac notis in N. T. inseruit Alexander Morus; haud animadvertens tamen, id, Anastasii ἀποσπασμάτιον esse, atque istud cum Germano patriarcha Constantinopolitano quoque contulit, quod hic in *Theoria rerum ecclesiasticarum*, tom. II *Auctarii Bibliothecæ Patrum*, Paris. 1624, p. 146, hunc Irenæi locum magna ex parte compilarit: ex quo, ut et argumento quodam in S. Marci Evangelium, t. I *Auctarii* novissimi *Bibliothecæ Patrum* a Combefisio, Paris. 1672, editi pag. 456, insuper lacunam aliquam in Anastasio explevit. Exstat in Bibliotheca Regia cod. ms. 2910 Anastasii *Quæstionum et Responsionum*, et alter in Bibliotheca Colbertina nu. 1450, uterque septingentorum circiter annorum, quos ipse contuli, et cum Bodleiano fere convenire deprehendi. Hujus proinde lectiones allegare cum Grabio sufficiat.

(90) *Ἐσμὲν, εἰσὶ.* Morus, νῦν ἐσμέν, sine εἰσί.

(91) *Principales.* In Græco καθολικά. Sed aliud quidpiam legisse videtur interpres.

(92) *Εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στύλους.* Ita ex ms. Bodlei. reposuit Grab. cum in edit. perperam ἐχρῆν pro ἔχειν legatur. At auctoritate Latini interpretis, et constructione ita exigente, lege, inquit vir. clar., εἰκός ἐστι, pro εἰκότως. Sed quid, si servato ἐχρῆν legeretur, εἰκότως τέσσαρας ἐχρῆν ἔχειν αὐτὴν στύλους?

(93) *Φανερόν.* Germanus, φαίνεται.

(94) *Τεχνίτης.* In Florent. exemplari perperam κριτὴς

(95) *Sedet.* Ita Eras., Gall. et Feuard. in edit. 1576. Sed hic in posterioribus editt. perperam habet, *sedit*; quod erratum non modo secutus est Grabius, sed et excusare nititur.

(96) *Declaratus.* Gr. φανερωθείς, *manifestatus.*

(97) *Uno spiritu. In* hisce præfixum in editt. Eras., Gall. et Feuard. merito omittunt Clarom., Arund., Voss., quia nec in textu Græco exstat.

(98) *Ὁ καθήμενος ... τὰ χερουβίμ.* Decem istæ voces desunt in Moro.

(99) *Εἰκόνες τῆς πραγματείας.* Germanus, εἰκονίζουσι τὴν πραγματείαν.

(1) *Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.* In Florent. aut Moro male omissa vox Υἱοῦ.

(2) *Πρῶτον ζῶον, φησὶ, ὅμοιον λέοντι.* Ita recte ex Germano edidit Grabius. Nam in Moro minus recte πρόσωπον loco ζῶον exstat. In Anastasio Bodlei. deest ὅμοιον: in edit. vitiose prorsus legitur: πρόσωπον ζῶον, φασὶ, λέοντι.

(3) *Efficabile ejus, et principale, et regale.* Melius vertisset interpres, *efficaciam ejus, et principatum, et regnum.*

(4) *Tertium vero.* Vocem *animal* a Feuard. nullius, ut videtur, ms. codicis auctoritate additam expunxi, quia deest in cod. Clarom. et editt. Eras. et Gall. ac ipso textu Græco.

(5) *Ἀνθρώπου.* Particulam ὡς addendam esse, ex veteri versione et ipso S. Joannis textu liquet.

(6) *Adventum ejus.* Sic mss. omnes cum textu Græco. In Eras., Gall. et Feuard. perperam, *adventum eis.*

(7) *Φανερώτατα.* Sic recte Bodlei. Sed non minus recte German. φανερῶς. At Anast. edit. male, φανερώτητα· Mor. pessime, φανεροῦται.

(8) *Volantis ... advolantis.* Sic iterum omnes mss. cum edit. Oxon. In aliis *volitantis ... advolitantis.*

(9) *Ἐφιπταμένου δόσιν.* Loco ἐφιπταμένου, uti recte in Mor. legitur, Anast. edit. et German. habent, ἐφιπταμένην, ms. Bodlei. pejus, ἐφιπτάμενον.

γέλια οὖν (10) τούτοις σύμφωνα (11), ἐν οἷς ἐγκαθέζεται Χριστός (12). Τὸ μὲν γὰρ κατὰ Ἰωάννην (15), τὴν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἡγεμονικὴν αὐτοῦ....., καὶ ἔνδοξον (16) γενεὰν διηγεῖται (17), λέγον· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος (18) [καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος]. » Καί· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. ». ..... Τὸ δὲ κατὰ Λουκᾶν, ἅτε ἱερατικοῦ (19) χαράκτηρος ὑπάρχον, ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου τοῦ ἱερέως θυμιῶντος τῷ Θεῷ ἤρξατο. Ἤδη γὰρ ὁ σιτευτὸς ἡτοιμάζετο (21) μόσχος, ὑπὲρ τῆς ἀνευρέσεως (22) τοῦ νεωτέρου παιδὸς μέλλων θύεσθαι. Ματθαῖος δὲ τὴν κατὰ ἄνθρωπον αὐτοῦ γέννησιν κηρύττει, λέγων (24)·

consonantia, in quibus insidet Christus (13) Jesus. Aliud enim illam, quæ est a Patre, principalem, et efficabilem (14), et gloriosam **191** generationem ejus enarrat, dicens sic : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; » et : « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [15]. » Propter hoc et omni fiducia plenum est Evangelium istud; talis est enim persona ejus. Id vero, quod est secundum Lucam, quoniam quidem sacerdotalis characteris est, a Zacharia (20) sacerdote sacrificante Deo inchoavit. Jam enim saginatus parabatur vitulus, qui pro inventione minoris filii inciperet mactari (23). Matthæus vero eam, quæ

A « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. » Καί· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν· » Ἀνθρωπόμορφον οὖν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο (25). .... Μάρκος δὲ ἀπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, τοῦ ἐξ ὕψους ἐπιόντος τοῖς ἀνθρώποις, τὴν ἀρχὴν ἐποιήσατο, λέγων (27)· « Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς γέγραπται

B ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ (28)· » τὴν πτερωτικὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελίου δεικνύων· διὰ τοῦτο δὲ καὶ σύντομον, καὶ παρατρέχουσαν τὴν καταγγελίαν πεποίηται· προφητικὸς γὰρ ὁ χαρακτὴρ οὗτος (29). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ τοῖς μὲν πρὸ Μωϋσέως πατριάρχαις, κατὰ τὸ θεῖκὸν καὶ ἔνδοξον ὡμίλει (30)· τοῖς

est secundum hominem generationem ejus enarrat : « Liber, dicens, generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. » Et iterum : « Christi autem generatio sic erat [16]. » Humanæ formæ igitur hoc Evangelium : propter hoc et per totum Evangelium humiliter sentiens, et mitis homo servatus est (26). Marcus vero a prophetico Spiritu, ex alto adveniente hominibus, initium fecit : « Initium, dicens [17], Evangelii, quemadmodum scriptum est in Isaia propheta; » volatilem et pennatam imaginem Evangelii monstrans : propter hoc et compendiosam et præcurrentem annuntiationem fecit : prophetieus enim character est hic. Et ipsum autem Verbum

[15] Joan. I, 1 seqq. [16] Matth. I, 1, 18. [17] Marc. I, 1.

Sed Anast. cum Bodlei. et Germ. bene δόσιν. Flo- C rent. vero perperam γνῶσιν.

(10) *Καὶ τὰ Εὐαγγέλια οὕτ.* German. τοίνυν καὶ τὰ Εὐαγγέλια.

(11) *Σύμφωνα.* German. σύμμορφα.

(12) *Χριστός.* Ἰησοῦς deest.

(13) *Christus* Ita in mss. omnibus et Græco. In Eras., Gall. et Feuard. *Dominus.*

(14) *Efficabilem.* Hic pro *efficacem*, Græce ἐμπρακτον. Codd. Clarom. et Voss. habent *efficibilem.*

(15) *Τὸ μὲν γὰρ κατὰ Ἰωάννην.* German. τὸ μὲν γὰρ ἀετὸς, κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Sed utrumque glossema olet : quippe Irenæum τὸ μὲν γὰρ Ἄλλο scripsisse, ex veteri versione colligere est.

(16) *Ἡγεμονικὴν αὐτοῦ,... καὶ ἔνδοξον.* Ita German. et omnia exemplaria Anastasii, nisi quod in edit. minus recte ordo duarum priorum vocum sit inversus. Alias vero duas voces, καὶ ἔμπρακτον, occasione repetitæ particulæ καί excidisse, vetus inter- D pres ostendit.

(17) *Διηγεῖται.* Anast., Bodlei. ἐκδιηγεῖται.

(18) *Λόγος.* Verba S. Joannis haud integra descripsit Anastasius, nec Germanus. Cum vero hic addat, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, quæ a Grabio omissa supplevi; operæ pretium visum fuit ad complendam periodum et intermedia, ab Irenæo procul dubio scripta, substituere, hamulis tamen inclusa, ne a Germano descripta esse viderentur. Duas nihilominus voces, ὃ γέγονεν, quas hic addit, resecui; quia ab Irenæo haud scriptæ, utpote ex ipsius sententia ad sequentem versum pertinentes. Desideratur autem in Græco et sequens Irenæi periodus : *Propter hoc... persona ejus.*

(19) *Ἅτε ἱερατικοῦ.* Ita Anast., Bodlei. et Florent. una cum Germano; sed edit. male, ἅτε ἱεροῦ.

(20) *A Zacharia.* Præpositionem *a* auctoritate cod. Arund. et Græci textus addidit Grabius.

(21) *Ἤδη γὰρ ὁ σιτευτὸς ἡτοιμάζετο.* Ita Anast. Bodlei. Sed Florent.. ἤδη τερ ὁ σιτευτὸς ἑτοιμάζετο. Edit. vero pessime, ἤδει γὰρ ὅτι σιτευτὸς ἑτοιμάζεται.

(22) *Τῆς ἀνευρέσεως.* German. τῆς εὑρέσεως.

(23) *Inciperet mactari.* Græcismus interpreti familiaris, nec jam semel a nobis notatus, pro *mactandus erat.* Græca habent μέλλων θύεσθαι.

(24) *Ματθαῖος δὲ λέγων.* Ita Germanus cum Latino interprete. Sed omnia exemplaria Anastasii ex glossemate habent : Τὸ δὲ κατὰ Ματθαῖον... λέγον, nisi quod in ms. Bodlei. leg tur, λέγων.

(25) *Καί· Τοῦ δὲ Ἰησοῦ... Εὐαγγέλιον τοῦτο.* Hæc a Grabio, nescio cur, omissa, ex Germano supplevi.

(26) *Serratus est.* Ita Clarom., Voss. et Grab. melius quam alii, *separatus est.*

(27) *Μάρκος δὲ.... λέγων.* Sic iterum Germanus Latinæ versioni consonus. Sed Anastas., τὸ δὲ κατὰ Μάρκον. . λέγον, excepto quod in Bodlei. rursus exstet λέγων. Germani lectionem confirmat argumentum in S. Marci Evangelium, ex Cyrilli Alex. sive Victoris Antiocheni Commentario in ipsum, tom. I *Auctarii* novissimi *Biblioth. PP.* a Combefisio editi pag. 436, C, ubi hæc Irenæi de S. Marco periodus, in Anastasio et Germano manca, plene allegatur cum hac honoris præfatione : Καὶ Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνων ἐπίσκοπος, μαθητὴς τῶν ἀποστόλων γενόμενος, ἐν τῷ τρίτῳ κατὰ τῶν αἱρέσεων λόγῳ φησὶν, ἑκάστου Εὐαγγελίου τὸν χαρακτῆρα ἐκθέμενος. Μάρκος, etc.

(28) *Ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ.* Florent. ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου. German. ex suo, ut videtur, N. T. codice, ἐν τοῖς προφήταις.

(29) *Τὴν πτερωτικὴν... χαρακτὴρ οὗτος.* Hæc quæ in Anastas. edit. Bodlei. et Florent. desiderantur, restituit Grabius partim ex Cyrillo, et partim ex Germano.

(30) *Ὡμίλει.* Ita recte German. Sed Anastas. edit. et Bodlei. vitiose ὁμίλει vel ὁμιλεῖ.

δὲ ἐν τῷ νόμῳ, ἱερατικὴν. . . . . τάξιν ἀπένεμεν (31)· μετὰ δὲ ταῦτα ἄνθρωπος γενόμενος, τὴν ὡρεὰν τοῦ ἁγίου (32) Πνεύματος εἰς πᾶσαν ἐξέπεμψε τὴν γῆν, σκεπάζων ἡμᾶς ταῖς ἑαυτοῦ πτέρυξιν. Ὑποία οὖν ἡ πραγματεία τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτη καὶ τῶν ζώων ἡ μορφή· καὶ ὁποία ἡ τῶν ζώων μορφὴ (34), τοιοῦτος καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ Εὐαγγελίου. Τετράμορφα γὰρ τὰ ζῶα, τετράμορφον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἡ πραγματεία τοῦ Κυρίου. Καὶ διὰ τοῦτο τέσσαρες ἐδόθησαν (36) καθολικαὶ (37) διαθῆκαι τῇ ἀνθρωπότητι· μία μὲν τοῦ κατακλυσμοῦ (38) τοῦ Νῶε, ἐπὶ τοῦ τόξου· δευτέρα δὲ τοῦ Ἀβραὰμ (39), ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς περιτομῆς· τρίτη δὲ ἡ νομοθεσία Dei, illis quidem qui ante Moysem fuerunt patriarchis, secundum divinitatem et gloriam colloquebatur : his vero qui in lege, sacerdotalem et ministerialem actum (33) præbebat : post deinde nobis homo factus, munus cœlestis Spiritus in omnem misit terram, protegens nos alis suis. Qualis igitur dispositio Filii Dei, talis et animalium forma : et qualis animalium forma (35), talis et character Evangelii. Quadriformia autem, animalia, et quadriforme Evangelium, et quadriformis dispositio Domini. Et propter hoc quatuor data sunt testamenta humano generi : unum quidem ante cataclysmum sub Adam; secundum vero, post cataclysmum sub Noe; tertium vero legis-

A σία ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως (40)· τετάρτη δὲ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου (41), διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

latio sub Moyse; quartum vero, quod renovat hominem, et recapitulat in se omnia, quod est per Evangelium, elevans et pennigerans homines in cœleste regnum.

9. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, μάταιοι πάντες καὶ ἀμαθεῖς, προσέτι δὲ καὶ τολμηροὶ, οἱ ἀθετοῦντες τὴν ἰδέαν τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ εἴτε πλείονα, εἴτε ἐλάττονα τῶν εἰρημένων παρεισφέροντες

B (42) Εὐαγγελίων πρόσωπα· οἱ μὲν, ἵνα πλείονα δόξωσι τῆς ἀληθείας ἐξευρηκέναι (43)· οἱ δὲ ἵνα (44) τὰς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ ἀθετήσωσιν.

192 9. His igitur sic se habentibus, vani omnes, et indocti, et insuper audaces, qui frustrantur speciem Evangelii, et vel plures quam dictæ sunt, vel rursus pauciores inferunt personas Evangelii : quidam ut plus videantur quam est veritatis adinvenisse : quidam vero, ut reprobent[a] dispositiones Dei.

Etenim Marcion totum rejiciens Evangelium (45); imo vere seipsum abscindens ab Evangelio, pariter gloriatur se habere Evangelium (47) : alii vero (48) ut donum Spiritus frustrentur, quod in novissimis temporibus secundum placitum Patris effusum est in humanum genus, illam speciem non admittunt, quæ est secundum Joannis Evangelium[a],

[a] Joan. XIV, 16, 26; XV, 26; XVI, 7.

(31) Ἀπένεμεν. German. ἀπένειμε.

(32) Τοῦ ἁγίου. Τοῦ ἐπουρανίου legit vetus interpres.

(33) *Actum.* Interpres perperam legit πρᾶξιν pro τάξιν; vertendum proinde erat *ordinem*, non *actum præbebat.*

(34) *Καὶ ὁποία .. μορφή.* Hoc comma deest in Germano, sicut et in Latinis Clarom. et Voss. codd.

(35) *Et qualis animalium forma.* Hæ quatuor voces in mss. Clarom. et Voss. desunt, nec in Græco Germani textu exstant.

(36) *Διὰ τοῦτο τέσσαρες ἐδόθησαν*, etc. Hic Græca a Latinis in uno atque altero commate sunt diversa. Anastasius enim et Germanus, omisso pacto Dei cum Adamo, aliud cum Abrahamo interserunt.

(37) *Καθολικαί.* Hanc vocem vetus interpretatio haud agnoscit.

(38) *Τοῦ κατακλυσμοῦ*, etc. German. τῷ κατακλυσμῷ τοῦ τόξου, ἐπὶ τοῦ τόξου.

(39) *Τοῦ Ἀβραάμ.* German. et Anast., Bodl., τῷ Ἀβραάμ.

(40) *Ἡ νομοθεσία ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως.* In Anast. edit. legitur, ἡ τῆς νομοθεσίας διὰ Μωϋσέως. Sed ut Græca Latinis consona essent, ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως ex ms. Bodlei. reposuit Grabius, et ἡ νομοθεσία ex Germano.

(41) *Ἡ τοῦ Εὐαγγελίου.* Hic nec Anastasius, neque Germanus Græca Irenæi verba servarunt.

(42) *Παρεισφέροντες.* German. minus recte περιφέροντες.

(43) *Ἐξευρηκέναι.* German. ἐξειρηκέναι.

(44) *Ἵνα.* Deest in Anast. edit.

(45) *Marcion totum rejiciens Evangelium.* Non totum absolute rejiciebat, qui Evangelio Lucæ decurtato utebatur. Sed totum rejicere censebatur, qui quibus partibus vellet, fidem denegabat, quasdam admittens, cæteras resecans vel corrumpens. Eadem enim partium omnium auctoritas, quam qui in his pro libito non agnoscit, nec in aliis reveretur.

(46) *Imo vere.* Alii, *imo vero.*

(47) *Pariter gloriatur se habere Evangelium.* Ita Eras., Gall. et Oxob.; cæteri codices : *Partem gloriatur se habere Evangelii :* quam lectionem etiam ad marginem editionis suæ ex quibusdam mss. codd. indicarunt Eras. et Gall., sed priorem prætulerunt; et merito quidem. Hæc enim opponit Irenæus velut absurda, et secum invicem pugnantia, quod hinc Marcion totum rejiciat Evangelium, imo vere seipsum abscindat ab Evangelio; illinc tamen, pariter atque Catholici, glorietur se habere Evangelium. Ecqui vero fateri, imo et gloriari potuisset Marcion, partem se habere Evangelii, qui quod decurtaverat, solum legitimum esse dicebat, ut ex cap. 12 sequenti liquet; cæteris, quæ admittebant Catholici, veluti spuriis rejectis? Certe si partem duntaxat habere se confessus fuisset, eo ipso corruptionis criminis reum se prodidisset.

(48) *Alii vero*, etc. Observat doctissimus Tillemontius, Cataphryges, sive Montanistas hic ab Irenæo perstringi, qui, Augustino teste, hær. 26, Christi de mittendo Spiritu sancto promissa in seipsis plenius atque uberius, quam in apostolis adimpleta fuisse delirantes effutiebant. Isti itaque *prophetiæ gratiam ab Ecclesia repellebant*, ut sibi solis, seu potius pseudoprophetis suis vindicarent. Hinc Catholicorum cœtum, quod novas prophetias rejiceret, Ecclesiam Psychicorum nuncupabant; suam vero sectam *Ecclesiam Spiritus* dicebant, quod Spiritum sanctum in prophetis novis, Montano et Priscilla, loquentem haberet, *spiritalemque merito dici faceret agnitio spiritalium charismatum*, ut miscre delusus

in qua Paracletum se missurum Dominus promisit; sed simul et Evangelium, et propheticum repellunt Spiritum. Infelices vere, qui pseudoprophetæ quidem esse volunt; propheticam (49) vero gratiam repellunt ab Ecclesia: similia patientes (50) his qui propter eos qui in hypocrisi veniunt, etiam a fratrum communicatione se abstinent. Dicat autem intelligi, quod hujusmodi neque apostolum Paulum recipiant. In ea enim Epistola quæ est ad Corinthios [47], de propheticis charismatibus diligenter locutus est, et scit viros et mulieres in Ecclesia prophetantes. Per hæc igitur omnia peccantes in Spiritum Dei, in irremissibile incidunt peccatum [48]. Hi vero, qui sunt a Valentino, iterum exsistentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriantur, quam sint ipsa Evangelia. Siquidem in tantum processerunt audaciæ, uti quod ab his non olim conscriptum est, veritatis Evangelium titulent, in nihilo conveniens apostolorum Evangeliis, ut nec Evangelium quidem sit apud eos sine blasphemia. Si enim quod ab eis profertur, veritatis est Evangelium, dissimile est autem hoc illis, quæ ab apostolis tradita sunt; qui volunt, possunt discere, quemadmodum ex ipsis Scripturis ostenditur, jam non esse id quod ab apostolis traditum est, veritatis Evangelium. Quoniam autem sola illa vera et firma, et non capit neque plura, præterquam prædicta sunt, neque pauciora esse Evangelia, per tot et tanta ostendimus. Etenim cum omnia composita et apta Deus fecerit, oportebat et ispeciem Evangelii bene com- A positam, et bene compaginatam esse. Examinata igitur sententia eorum qui nobis tradiderunt Evangelium, ex ipsis principiis ipsorum, veniamus et ad reliquos apostolos, et perquiramus sententiam eorum de Deo: post deinde, ipsos Domini sermones audiamus.

193 CAPUT XII.

Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina.

Petrus igitur apostolus post resurrectionem Domini, et assumptionem in cœlos, volens adimplere duodecim apostolorum numerum, et allegere (51) pro Juda (52) alterum, qui electus esset a Deo, ex his (53) qui aderant, dixit [49]: « Viri fratres, oportebat (54) impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus ore David de Juda, qui B factus est dux his qui apprehenderunt Jesum, quoniam annumeratus fuit inter nos: Fiat habitatio ejus deserta, et non sit qui inhabitet in ea [50], et episcopatum ejus accipiat alter [51]:

τὴν ἀναπλήρωσιν (55) adimpletionem apostolo-
τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν rum (56) ex his quæ a
ὑπὸ Δαβὶδ εἰρημένων David dicta sunt, faciens:
ποιούμενος. . . . . .

Rursus cum Spiritus sanctus descendisset in discipulos, uti omnes prophetarent, et loquerentur linguis, et quidam irriderent eos, quasi a musto ebrios [52], dixit Petrus, non ebrios quidem illos esse, cum sit hora tertia diei; esse autem hoc quod dictum est per prophetam: « Erit C in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam de

[47] I Cor. XI, 4, 5. [48] Matth. XII, 31. [49] Act. I, 16 seqq. [50] Psal. LXVIII, 26. [51] Psal. CVIII, 8. [52] Act. II, 4 seqq.

scribit Tertullianus in libris *De monogamia* et *De pudicitia*, quos jam Montanista factus edidit. Eo vero probabilius est, Irenæum in Montanistas dictum intendere, quod jam, Eusebio teste, lib. V *Hist.*, cap. 3, martyres Lugdunenses, quibuscum idem Irenæus tum presbyter versabatur, epistolis e carceribus ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, et ad Eleutherium papam scriptis, sententiam, utique damnationis, de novis prophetis tum emergentibus tulissent. Illi ergo dum tertium saltem adversus Valentinianos librum scribebat, ignoti esse non poterant Montanistarum errores: nec enim ante martyrum necem, id est ante annum M. Aurelii 17, Christi vero 176 aut 177, hunc eluxebravit. At jam ab anno 171, ut tradit Eusebius in *Chronico*, orta erat Montanistarum hæresis. Quod vero asserit Grabius, velut ex Irenæo, Montanistas Evangelium S. Joannis repudiasse; ad Irenæi verba haud satis attendit vir doctissimus. Neque enim Irenæus totum ab iis repudiatum fuisse Evangelium secundum Joannem dicit (nisi ad summum eo sensu quo Marcionem totum rejecisse Evangelium paulo ante affirmavit), sed *illam* duntaxat *speciem* Evangelii Joannis ab illis *non admitti, in qua Paracletum se missurum Dominus dicit*. Quod ne quidem ad omnes Montanistas extendi potest. Si quidem Tertullianus in suis contra Catholicos libris non tantum Evangelium Joannis citat, sed et hunc ipsum locum cap. XVI, 7, allegat, in quo de Spiritu sancto a se mittendo Servator loquens ait: *Cum venerit Spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem*, ut inde probet hoc Christi promissum in Montano adimpletum fuisse.

(49) *Propheticam*. Ita Clarom. et Voss.; cæteri, *prophetiæ*.

(50) *Similia patientes*, etc. Sensus est, istos pseudoprophetas Spiritum sanctum, de cujus donis gloriantur, amittere: quemadmodum schismatici, qui, ne peccatorum occultorum communione polluantur, ab Ecclesiæ communione abstinent, sanctitate, quam æmulantur, excidunt.

(51) *Allegere*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Cæteri *eligere*. Sed priorem lectionem prætuli, quod magis cum præcedentibus conveniat: *volens adimplere duodecim apostolorum numerum. Allegere* autem, est in apostolorum cœtum cooptare.

(52) *Pro Juda*. Ita recte codd. Clarom. et Arund. cum edit Oxon. In reliquis mendose, *Providentia*.

(53) *Ex his*. Sic Clarom. et Voss. ita ut ad verbum *allegere* referatur; non ad τὸ *dixit*. Reliqui omittunt *ex*.

(54) *Oportebat*. Ita omnes editi. suffragante veteri cod. Feuard. et Græco S. Lucæ textu. Sed Clarom. et Anglic. cum Vulgata Latina habent *oportet*, sicque ferunt et mss. quidam codices Græci.

(55) *Τὴν ἀναπλήρωσιν*. Hoc et sequentia hujus capitis fragmenta Græca descripsit Grabius e *Catena PP.* ms. optimæ, ut ait, notæ in Acta apostolorum, quæ asservatur in Bibliotheca Collegii novi Oxoniensis. Exstat vero primum hocce ἀποσπασμάτιον, fol. 3, pag. 1.

(56) *Apostolorum*. Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta Græcum. Cæteri minus bene, *eorum*. Sensus porro verborum est: *adimpletionem* numeri duodecim *apostolorum faciens, juxta ea quæ a David dicta sunt*.

Spiritu meo in omnem carnem, et prophetabunt [58]. »

Ὁ οὖν (57) διὰ τοῦ προφήτου ἐπαγγειλάμενος Θεὸς πέμψειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα, οὗτος καὶ ἔπεμψε· καὶ Θεὸς ὑπὸ Πέτρου καταγγέλλεται τὴν ἰδίαν ἐπαγγελίαν πεπληρωκώς.

Deus igitur, qui per prophetam, promisit missurum se Spiritum suum in humanum genus, ipse et misit ei : et ipse Deus a Petro annuntiatur, suam promissionem adimplesse.

2. « Viri » enim, inquit Petrus [59], « Israelitæ, audite sermones meos (58) : Jesum Nazarenum, virum approbatum a Deo in vobis virtutibus, et prodigiis, et signis, quæ fecit per ipsum Deus in medio vestrum, quemadmodum ipsi scitis : hunc definito consilio, et præscientiæ Dei traditum (59) per manus iniquorum affigentes interfecistis : quem Deus excitavit, solutis doloribus inferorum (60), quoniam non erat possibile teneri eum ab eis. David enim dicit in ipsum [60] : Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris meis (61) est, ne movear (62). Propter hoc lætatum est cor meum, et exsultavit lingua mea, insuper et caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. » Deinde rursum fiducialiter illis dicit de patriarcha David, quoniam mortuus est, et sepultus, et sepulcrum ejus sit apud eos usque in hunc diem. « Propheta autem, inquit [61], cum esset, et sciret quoniam jurejurando ei juravit Deus, de fructu ventris ejus (63) sedere in throno ejus [62] ; providens locutus est de resurrectione Christi, quoniam neque derelictus est (64) apud inferos (65), neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum, inquit, excitavit Deus, cujus nos omnes sumus testes : qui dextera Dei exaltatus, repromissionem sancti Spiritus accipiens a Patre, effudit donationem hanc (66), quam vos nunc videtis, et auditis. Non enim David ascendit in cœlos ; dicit autem ipse [63] : Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Certis-

A sime ergo sciat omnis domus Israel, quoniam et Dominum eum, et Christum Deus fecit hunc Jesum, quem vos crucifixistis. » Cum dixissent igitur turbæ : « Quid ergo faciemus [64] ? » Petrus ad eos ait : « Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu, in remissionem (67) peccatorum, et accipietis donum Spiritus sancti [65]. »

. . . οὐκ ἄλλον (68) Θεὸν . . . . . κατήγγελλον οἱ ἀπόστολοι· οὐδὲ ἄλλον μὲν παθόντα καὶ ἐγερθέντα Χριστὸν, ἄλλον δὲ τὸν ἀναστήσαντα (69) καὶ ἀπαθῆ διαμεμενηκότα· ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν, καὶ Σωτῆρα, καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντα· καὶ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἐκήρυσσον τοῖς μὴ πιστεύουσιν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῶν προφητῶν συνεβίβαζον αὐτοὺς, ὅτι ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς πέμψειν Χριστὸν, ἔπεμψε τὸν Ἰησοῦν, ὃν αὐτοὶ ἐσταύρωσαν, καὶ Θεὸς ἤγειρε.

Sic non alium Deum, nec aliam plenitudinem annuntiabant apostoli ; nec alterum quidem passum et resurgentem Christum, alterum vero qui sursum volaverit, et impassibilis perseveraverit ; sed unum et eumdem Deum Patrem, et Christum Jesum, qui a mortuis resurrexit ; et eam, quæ in eum est, fidem annuntiabant his qui non credebant in Filium Dei ; et ex prophetis cohortabantur eos, quoniam eum, quem promisit se Deus missurum Christum, misit Jesum, quem ipsi crucifixerunt, quem Deus excitavit.

3. Rursus cum Petrus simul cum Joanne vidisset eum, qui a nativitate claudus erat, ante portam templi, quæ dicitur speciosa, sedentem et petentem eleemosynam, dixit ei : « Argentum et aurum non est mihi ; quod autem habeo, hoc tibi do : In nomine Jesu Christi Nazareni surge, et ambula. Et statim ejus confirmati sunt gressus, et plantæ, et ambulabat, et introivit cum ipsis in templum, ambulans, et saliens, et glorificans Deum [66]. » Multitudine autem universa collecta ad eos propter inopinatum factum, Petrus dixit eis [67] : « Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, et nos quid intue-

[58] Joel. II, 28. [59] Act. II, 22 seqq. [60] Psal. XV, 8 seqq. [61] Act. II, 30 seqq. [62] Psal. CXXXI, 11. [63] Psal. CIX, 1. [64] Act. II, 37. [65] Ibid. 38. [66] Act. III, 2 seqq. [67] Ibid. 12 seqq.

(57) *Ὁ οὖν.* Hæc in dicta *Catena* fol. 11, p. 1, leguntur.

(58) *Sermones meos.* Legit Irenæus, τοὺς λόγους μου ; eodem modo legit et Chrysostomus, hom. 6, in *Acta*. At vulgati nostri N. T. codices habent, τοὺς λόγους τούτους, *hos sermones*.

(59) *Traditum.* Λαβόντες, quod addunt editi N. T. codd. non agnoscit Irenæus, uti nec codex Alexand. et Velesii codd. neque Latina et Arab. versiones.

(60) *Inferorum.* Excusi N. Test. codd. habent θανάτου, sed mss. quidam ᾅδου, uti et Polycarpus *ad Philip.*, Epiphanius in *Ancorato* § 34, Vulgat. et Syr. interpretes.

(61) *Meis.* In Merc. 2 *mihi* ; in cæteris, *mei*.

(62) *Ne movear.* Feuard. in marg. et Clarom. *ut non movear*.

(63) *De fructu ventris ejus.* Verba ista, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, quæ sequuntur in editis N. Test. exemplaribus Græcis, non agnovit Irenæus ; nec exstant in cod. Alexand. neque in Latina Vulgata, Syriaca ac Æthiopica versionibus.

(64) *Neque derelictus est.* Excusi N. Test. codd. Græci habent : οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου. At ἡ ψυχὴ omittitur non solum ab Irenæo, sed et Didymo lib. III *De Spiritu S.*, et in codd. Alexand. necnon in Latina Vulgata et Syr. versionibus.

(65) *Apud inferos.* Voss. *ad inferos*.

(66) *Donationem hanc.* Cum mss. quibusdam codd. Græcis et PP. aliquibus legit Irenæus ταύτην τὴν δωρεὰν ἣν, vel τοῦτο δῶρον ὅ. Et sic habuisse codd. Græcos sua ætate testatur Beda in *Comment. in Acta*. At nunc in excusis non legitur nisi τοῦτο, sine δῶρον.

(67) *In remissionem. In remissa* habent Clarom., Arund. et Merc. 2, ut opinor pro *in remissam*.

(68) *Οὐκ ἄλλον.* Hæc in laudata *Catena* fol. 18, p. 1, leguntur.

(69) *Ἀναστήσαντα.* Legendum videtur cum interprete ἁναπτήσαντα.

mini, quasi nostra virtute fecerimus hunc ambulare? Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum nostrorum, glorificavit Filium suum, quem vos quidem tradidistis in judicium (70), et negastis ante faciem Pilati, cum remittere eum vellet (71). Vos autem sanctum et justum aggravastis (72), et petistis virum homicidam donari vobis ; ducem autem vitæ occidistis, quem Deus excitavit a mortuis, cujus nos testes sumus. Et in fide nominis ejus hunc quem videtis et scitis, confirmavit nomen ejus, et fides, quæ est per ipsum, dedit ei incolumitatem coram vobis omnibus. Et nunc, fratres, scio quoniam secundum ignorantiam fecistis nequam (73). Deus autem quæ prædixit (74) ore omnium prophetarum, pati Christum suum, adimplevit. Pœnitentiam igitur agite, et convertimini, uti deleantur peccata vestra, et veniant vobis tempora (75) refrigerii a facie Domini, et mittat præparatum (76) vobis Jesum Christum, quem oportet quidem cœlum suscipere usque ad tempora dispositionis omnium, quæ locutus est (77) Deus per sanctos prophetas suos (78). Moyses quidem dicit ad patres nostros [63] : Quoniam prophetam excitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, quemadmodum me ; ipsum audietis in omnibus quæcunque locutus fuerit ad vos. Erit autem : Omnis anima quæcunque non audierit prophetam illum, peribit de populo. Et omnes à Samuel et deinceps, quotquot locuti sunt, et annuntiaverunt (79) dies ipsos. Vos estis filii prophetarum, et testamenti quod Deus disposuit ad patres nostros, dicens ad Abraham [64] : Et in semine (80) tuo benedicentur omnes tribus terræ. Vobis primum Deus excitans Filium suum misit benedicentem vos, ut convertat se unusquisque a nequitiis suis. »

Φανερὸν τὸ κήρυγμα (81), Manifestum ergo præco- ὃ Πέτρος σὺν Ἰωάννῃ nationem Petrus cum ἐκήρυσσεν αὐτοῖς, τὴν Joanne præconavit eis,

A ὑπόσχεσιν, ἣν ἐποιήσατο ὁ Θεὸς τοῖς πατράσι, δι' Ἰησοῦ πεπληρῶσθαι εὐαγγελιζόμενος· ἀλλ' οὐκ ἄλλον Θεὸν καταγγέλλων, ἀλλὰ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν καὶ ἄνθρωπον γεγονότα, καὶ παθόντα, εἰς ἐπίγνωσιν ἄγων τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ἐν Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν κηρύσσων, καὶ σημαίνων, ὅτι ὅσα οἱ προφῆται κατήγγειλαν περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, ταῦτα

B ἐπλήρωσεν ὁ Θεός.

repromissionem, quam fecit Deus patribus, per Jesum adimpletam evangelizans : non quidem alterum Deum annuntians, sed Filium Dei, qui et homo factus est, et passus, in agnitionem adducens Israel ; et in Jesu resurrectionem, quæ est a mortuis, annuntians, et significans, quoniam omnia, quæ prophetæ annuntiaverunt de passione Christi, hæc adimplevit Deus.

4. Propter quod rursus convocatis principibus sacerdotum, fiducialiter Petrus dixit ad eos [65] : « Principes populi, et seniores Israelitæ, si nos hodie redarguimur a vobis in benefacto hominis infirmi, in quo hic salvatus (82) est ; cognitum sit omnibus vobis, et omni populo Israel, quoniam in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitavit a mortuis, in hoc hic astat in conspectu vestro sanus. Hic est lapis (83) spretus (84) a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli [66]. Et non est aliud nomen sub cœlo, quod datum sit hominibus, in quo oporteat salvari nos.

C Οὕτως οἱ ἀπόστολοι (85) οὐ τὸν Θεὸν ἤλλασσον, ἀλλὰ τὸν Χριστὸν κατήγγελλον τῷ λαῷ εἶναι τὸν Ἰησοῦν, τὸν ἐσταυρωμένον, ὃν ὁ Θεὸς, ὁ τοὺς προφήτας πέμψας, αὐτὸς Θεὸς ὢν, ἤγειρε, καὶ τὴν σωτηρίαν ἐν αὐτῷ ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις.

Sic apostoli non Deum mutabant, sed Christum annuntiabant populo esse Jesum qui crucifixus est, quem Deus excitavit. Qui prophetas misit, idem Deus excitavit, et salutem in eo dedit hominibus.

[63] Deut. xviii, 15. [64] Gen. xxii, 18. [65] Act. iv, 8 seqq. [66] Psal. cxvii, 22.

(70) *In judicium.* Εἰς κρίσιν addit quoque mss. cod. Cantabrigiensis ; alii εἰς κριτήριον.

(71) *Cum remittere eum vellet.* Ἀπολύειν αὐτὸν θέλοντος iterum habet cum Irenæo cod. Cantabrigiensis. Editi vero, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

(72) *Aggravastis.* Pro ἠρνήσασθε, habet cum Irenæo cod. Cantabrig. ἐβαρύνατε.

(73) *Nequam.* Πονηρόν exstat etiam in ms. Cantabrig.

(74) *Quæ prædixit.* Feuard. in marg. et Voss. *qui prædixit.*

(75) *Et veniant vobis tempora.* In Græco Lucæ textu, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ, *ut veniant tempora refrigerii.* At in Vulgata : *ut cum venerint tempora refrigerii.*

(76) *Præparatum.* Pro προκεχειρισμένον ὑμῖν, legit Irenæus προκεχειρισμένον, prout habet quoque codex Alexand. et plures alii. Tertullian. etiam lib. *De resurrect. car.*, cap. 23, legit *prædesignatum.*

(77) *Locutus est.* Vocem *et*, quæ in editt. Eras., Gall. et Feuard. perperam addita est, non agnoscunt codd. Clarom., Arund., Voss. et Lucæ textus.

(78) *Prophetas suos.* Voces ἀπ' αἰῶνος, *a sæculo* omittit cum Irenæo cod. Cantabrig.

(79) *Quotquot locuti sunt, et annuntiaverunt.* Sic juxta S. Lucæ textum, codd. Clarom. et Voss. necnon Arund., nisi quod in hoc τὸ *et* [quod hic pro *etiam* accipitur] desideretur. Sed Eras., Gall. et Feu. habent : *et omnes, quotquot locuti sunt, annuntiaverunt.* Non legit autem Irenæus προκατήγγειλαν, ut fert textus Græcus hodiernus, sed simpliciter

D κατήγγειλαν, ut habent plura mss. exemplaria.

(80) *Et in semine.* Sic cod. Clarom. Plerique alii omittunt *et*, Grabius vero *et* pro *in* ex Merc. 2 posuit, quia, inquit, *Acta apostolica* ita sonant. Excusa quidem ita sonant. Sed cod. Alexand. juxta Genes. xxii, 18, habet, καὶ ἐν τῷ σπέρματι, quod et legit Vulgatus interpres.

(81) *Φανερὸν τὸ κήρυγμα.* Hæc exstant in dicta *Catena* fol. 23, pag. 1.

(82) *Salvatus.* Ita Feuard. in marg. et omnes mss. juxta Græcum σέσωσται. Edit. vero, *sanatus.*

(83) *Lapis.* Vocem *pretiosus* quæ in editt. addita est, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss. quia neque in S. Lucæ textu legitur.

(84) *Spretus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri *reprobatus.*

(85) *Οὕτως οἱ ἀπόστολοι.* Hoc Græci textus fragmentum exhibet antedicta ms. *Catena Patrum* fol. 28, pag. 1.

5. Confusi (86) igitur et per curationem (« annorum enim, inquit Scriptura [67], plus quam XL, erat homo in quo factum est signum curationis ») et **195** per doctrinam apostolorum et prophetarum expositionem, cum remisissent summi sacerdotes Petrum et Joannem, et reversi essent ad reliquos coapostolos, et discipulos Domini, id est in Ecclesiam, et enarrassent quæ fuerant facta, et quemadmodum fiducialiter egissent in nomine Jesu : « Audientes, inquit [68], tota Ecclesia (87), unanimes extulerunt vocem ad Deum, et dixerunt : Domine, tu es Deus qui fecisti cœlum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt, qui per Spiritum sanctum ore David patris nostri (88), pueri tui, dixisti [69] : Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania ? Astiterunt reges terræ, et principes congregati sunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus. Convenerunt enim vere in hac civitate (89) adversus sanctum Filium tuum Jesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum gentibus et populis Israel, facere quæcunque manus tua, et voluntas tua prædestinaverat fieri. »

Αὗται φωναὶ (90) τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ἧς πᾶσα ἔσχηκεν Ἐκκλησία τὴν ἀρχήν· αὗται φωναὶ τῆς μητροπόλεως τῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης πολιτῶν· αὗται φωναὶ τῶν ἀποστόλων, αὗται φωναὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου, τῶν ἀληθῶς τελείων (92), μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου διὰ Πνεύματος τελειωθέντων, καὶ ἐπικαλουμένων τὸν Θεὸν, τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, τὸν διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυγμένον, καὶ τὸν τούτου παῖδα δὲ ὃν ἔχρισεν ὁ Θεὸς, καὶ ἄλλον οὐκ εἰδότων. Οὐ γὰρ ἦν τότε Οὐαλεντῖνος ἐκεῖ, οὐδὲ Μαρκίων, οὐδὲ οἱ λοιποὶ ἑαυτῶν τε, καὶ τῶν πειθομένων αὐτοῖς καταστροφεῖς. Διὸ καὶ ἐπήκουσεν αὐτῶν ὁ ποιητὴς τῶν ἁπάντων Θεός. « Ἐσαλεύθη γὰρ, φησὶν, ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας, » παντὶ τῷ θέλοντι πιστεύειν.

Hæ voces Ecclesiæ ex qua habuit omnis Ecclesia initium : hæ voces civitatis magnæ (91), Novi Testamenti civium : hæ voces apostolorum, hæ voces discipulorum Domini, eorum qui post assumptionem Domini per Spiritum et perfecti exstiterunt, et invocaverunt Deum, qui fecit cœlum et terram, et mare, qui per prophetas annuntiatus est, et ejus Filius Jesus (93), quem unxit Deus, et alterum autem nescientes. Non enim erat ibi tunc Valentinus, nec Marcion, nec reliqui sui, vel eorum (94) qui assentiunt eis, eversores. Propter quod et exaudivit eos factor omnium Deus. « Commotus est enim, inquit, locus, in quo erant collecti, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia [70], » omni volenti credere.

« Virtute enim magna, inquit [71], reddebant testimonium apostoli resurrectionis Domini Jesu, » dicentes ad eos [72] : « Deus patrum nostrorum excitavit Jesum, quem vos apprehendistis, et interfecistis suspendentes in ligno. Hunc Deus principem, et Salvatorem exaltavit gloria sua (95), dare pœnitentiam Israel, et remissionem peccatorum : et nos in eo testes sumus sermonum horum, et Spiritus sanctus, quem dedit Deus credentibus ei. Omni quoque die, inquit, in templo et in domo non cessabant docentes et evangelizantes Christum Jesum » Filium Dei. Hæc enim erat salutis agnitio, quæ perfectos ad Deum efficit eos, qui cognoscunt Filii ejus adventum.

6. Quoniam autem impudenter (96) quidam eorum dicunt : Apud Judæos præconantes apostoli non poterant alterum eis Deum annuntiare, præter eum, qui creditus fuerat ab ipsis ; dicimus ad eos, quoniam si secundum olim insitam opinionem hominibus loquebantur apostoli, nemo ab his cognovit veritatem, multo autem prius (97) a Domino ; etenim ipsum sic locutum dicunt. Nec hi ergo ipsi veritatem sciunt, sed sententia (98) eorum de Deo cum esset talis, exceperant doctrinam, quemadmodum audire poterant. Secundum hunc igitur sermonem apud neminem erit regula veritatis, sed

[67] Act. IV, 22. [68] Ibid. 24 seqq. [69] Psal. II, 1, 2. [70] Act. IV, 31. [71] Ibid. 33. [72] Act. V, 30 seqq.

(86) *Confusi.* Sic Feuard. edit. Colon. Cæteri omnes codd. vitiose, et contra constructionis leges, *confusis*, nam sequitur : *cum remisissent summi sacerdotes.*

(87) *Tota Ecclesia.* Has duas voces explicationis gratia addidit Irenæus, vel ejus interpres. Neque enim apud Lucam exstant.

(88) *Per Spiritum sanctum... patris nostri.* Hæc in excusis N. T. codd. Græcis desiderantur. Habentur vero non in Vulgata modo, sed et in quibusdam mss. codd. Græcis in Oxon. N. T. edit. citatis.

(89) *In hac civitate.* Hæ voces desunt in hodierno Lucæ textu Græco, sed non in Vulgata et pluribus aliis mss. Græcis. Perperam ergo Grabius glossema esse censet.

(90) *Αὗται φωναί.* Ita quoque exstant in laudata Catena, fol. 30, p. 2.

(91) *Civitatis magnæ.* Græcam vocem μητροπόλεως alius quivis vertisset, *metropolis*, vel *metropoleos.*

(92) *Τῶν ἀληθῶς τελείων.* Has voces legisse non videtur vetus interpres.

(93) *Filius Jesus.* Ex Græco legendum, *Filium Jesum.*

(94) *Vel eorum. Vel* pro *et*, more scriptoribus infimæ Latinitatis usitato.

(95) *Gloria sua.* Δόξῃ pro ἐξῃ perperam legit vetus interpres.

(96) *Impudenter.* Eras., Gall. et Feuard. *impudentes.*

(97) *Multo... prius.* Pro *multo minus.*

(98) *Sententia.* Feuard. in marg. et cod. Voss. *scientia.*

omnes discipuli omnibus imputabunt, quoniam quemadmodum unusquisque sentiebat, et quemadmodum capiebat, sic et sermo ad eum factus est. Superfluus autem et inutilis adventus Domini parebit, si quidem venit permissurus, et servaturus uniuscujusque olim insitam de Deo opinionem. Adhuc etiam et multo durius erat, quem hominem viderant Judæi, et cruci affixerant, annuntiari hunc esse Christum Filium Dei, æternum ipsorum regem. Non igitur jam secundum pristinam eorum (99) opinionem loquebantur ad eos. Qui enim in faciem interfectores eos esse Domini dicebant, multo magis fiducialiter eum Patrem, qui super Demiurgum est, et ipsis (1) annuntiarent, et non in quod putabat unusquisque; et multo minus erat peccatum, siquidem superiorem Salvatorem, ad quem ascendere eos oporteret, quoniam esset impassibilis, non affixissent cruci. Quemadmodum enim gentibus non secundum sententiam illorum loquebantur, sed cum fiducia dicebant, quoniam dii ipsorum non essent dii, sed idola dæmoniorum; simili modo et Judæis annuntiassent, si alterum majorem et perfectiorem scissent Patrem, non adnutrientes (2), neque augentes eorum non veram de Deo opinionem. Ethnicorum autem solventes errorem, et auferentes eos a suis diis, non utique alterum eis inferebant errorem; sed auferentes eos qui non erant dii, eum, qui solus erat Deus et verus Pater, ostenderunt.

7. Ex verbis Petri igitur, quæ fecit in Cæsarea ad Cornelium centurionem, et eos qui cum eo erant gentiles, quibus primo enarratus est sermo Dei, cognoscendum est nobis, quæ annuntiabant apostoli, et qualis fuit prædicatio ipsorum, et quam habuerunt de Deo **196** sententiam. « Erat enim, inquit [73], Cornelius hic religiosus et timens Deum cum tota domo sua, et faciens eleemosynas multas in populo, et orans Deum semper. Vidit ergo (3), circa horam nonam diei, angelum Dei intrantem (4) ad se, et dicentem : Eleemosynæ tuæ ascenderunt in recommemorationem in conspectu Dei. Propter quod mitte ad Simonem, qui vocatur Petrus. »

A Τοῦ Πέτρου (5) τὴν ἀποκάλυψιν ἰδόντος, ἐν ᾗ ἡ οὐράνιος εἶπεν αὐτῷ φωνή· « Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου, » τοῦθ', ὅτι διὰ τοῦ νόμου μεταξὺ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διαστείλας ὁ Θεὸς, οὗτος ἐκαθάρισε τὰ ἔθνη διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Παιδὸς αὐτοῦ, ὃν καὶ ὁ Κορνήλιος ἐσέβετο . . . . . Petrus autem cum vidisset revelationem, in qua respondit ad eum cœlestis vox : « Quæ Deus (6) emundavit, tu ne commune dixeris [74] ; » hoc ideo, quoniam qui per legem inter munda et immunda distinxit Deus hic emundavit gentes per sanguinem Filii sui, quem et Cornelius colebat. Ad quem Petrus veniens dixit : « In veritate comperi, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet eum

B (7), et operatur justitiam, acceptabilis ei est [75]. » Τρανῶς σημαίνων (8), ὅτι ὃν πρότερον Θεὸν ἐφοβεῖτο ὁ Κορνήλιος, τὸν διὰ (9) τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν κατηχεῖτο, δι' ὧν (10) καὶ τὰς ἐλεημοσύνας ἐποίει, οὗτος ἐπ' ἀληθείας ἐστὶ Θεός. Ἔλειπε δὲ αὐτῷ ἡ τοῦ Υἱοῦ γνῶσις. Manifeste significans, quoniam quem antea Deum timebat Cornelius, quem per legem et prophetas audierat, propter quem et eleemosynas faciebat, hic in veritate est Deus. Deerat autem ei agnitio (11).

Propter quod adjecit [76] : « Vos scitis quod factum est (12) verbum per omnem Judæam : incipiens enim a Galilæa post baptismum, quod (13) prædi-

C cavit Joannes : Jesum a Nazareth, quemadmodum unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute; ipse circuivit benefaciens et curans omnes qui oppressi erant a diabolo, quoniam Deus erat cum eo. Et nos testes sumus omnium eorum, quæ fecit et in regione Judæorum, et in Hierusalem : quem interfecerunt suspendentes in ligno. Hunc Deus excitavit tertia die, et dedit eum manifestum fieri (14), non omni populo, sed testibus nobis prædestinatis a Deo (15), qui cum eo et manducavimus, et bibimus post resurrectionem a mortuis. Et præcepit nobis annuntiare populo, et testificari, quoniam ipse est prædestinatus a Deo judex vivorum et mortuorum. Huic omnes prophetæ testimonium reddunt remis-

[73] Act. x, 1 seqq. [74] Ibid. 15. [75] Ibid. 34, 35. [76] Ibid. 37 seqq.

(99) *Pristinam eorum. Eorum* deest in Clarom., Arund. et Voss.

(1) *Et ipsis.* Sic Clarom. cum Eras. et Gall. Cæteri *et ipsi.*

(2) *Adnutrientes.* Ita pro *annuntiantes*, ex cod. Voss. feliciter restituit Grabius.

(3) *Vidit ergo.* Verba Lucæ compendio refert Irenæus, indeque plures omittit voces.

(4) *Angelum Dei intrantem.* Clarom. *Angelum Domini introeuntem.*

(5) *Τοῦ Πέτρου.* Hæc ex dicta *Catena* fol. 73, p. 2, deprompta.

(6) *Quæ Deus.* Ita omnia exemplaria, et Græca tam Irenæi quam S. Lucæ littera; et sic etiam unus e nostris San-Germanensibus Latinis Actorum mss. codd. Sola Feuard. edit. Colon. et quæ secutæ sunt, (nam priores cum Eras. consentiunt) juxta Vulgatam Actorum versionem habet : *Quod Deus*, quia mox sequitur, *commune.*

(7) *Timet eum.* In Arund. *timet Deum.* Sed S. Lucas habet αὐτόν.

(8) *Τρανῶς σημαίνων.* Hæc quoque Græca Irenæi verba eruta sunt ex laudata *Catena* fol. 7, p. 2.

(9) *Τὸν διά.* Lege cum interpr. ὃν διά.

(10) *Δι' ὧν.* Lege δι' ὅν.

(11) *Agnitio. Filii* adde ex textu Græco.

(12) *Quod factum est.* Clarom. et Voss. *quoniam factum est.*

(13) *Baptismum quod. Baptismum* in neutro genere accipe, quod mediæ et infimæ Latinitatis scriptoribus non insuetum.

(14) *Manifestum fieri.* In Voss. *manifeste fieri.*

(15) *A Deo.* Eras. et Gall. *ab eo.*

sionem peccatorum accipere per nomen ejus omnem credentem in eum. » Filium ergo Dei, quem ignorabant homines, annuntiabant apostoli, et adventum ejus, his qui ante instructi erant de Deo ; sed non alterum Deum inferebant. Si enim tale aliquid sciret Petrus, libere gentibus prædicasset, alterum quidem Judæorum, alterum autem Christianorum esse Deum ; qui quidem propter visionem angeli conterriti omnes, quodcunque eis dixisset, credidissent. Ex verbis autem Petri manifestum est, quoniam prægnitum quidem eis Deum custodivit; Filium autem Dei Jesum Christum esse testificatus est ipsis, judicem vivorum et mortuorum, in quem et (16) baptizari eos jussit in remissionem peccatorum : et non tantum hoc, sed et Jesum ipsum (17) esse Filium Dei testificatus est, qui et unctus Spiritu sancto, Jesus Christus dicitur. Et est hic idem ex Maria natus, quemadmodum Petri continet testificatio. An nunquid perfectam tunc cognitionem nondum habebat Petrus, quam postea adinvenerunt hi? Imperfectus igitur secundum hos Petrus, imperfecti autem et reliqui apostoli . et oportebit eos reviviscentes, horum fieri discipulos, ut et ipsi perfecti fiant. Sed hoc quidem ridiculum est. Arguuntur vero isti non quidem apostolorum, sed suæ malæ sententiæ esse discipuli. Propter hoc autem et variæ sententiæ sunt uniuscujusque eorum, recipientis (18) errorem quemadmodum capiebat. Ecclesia vero per universum mundum ab apostolis firmum habens initium, in una et eadem de Deo et de Filio ejus perseverat sententia.

8. Philippus autem rursus spadoni reginæ Æthiopum revertenti a Hierosolymis [77], et legenti Isaiam prophetam, solus soli, quem annuntiavit? Nonne eum, de quo dixit propheta : « Tanquam ovis ad victimam (19) ductus est, quemadmodum agnus ante tondentem se sine voce, sic non aperuit os (20)? Nativitatem autem ejus quis enarrabit? quoniam tolletur a terra vita ejus [78]. »

Τοῦτον εἶναι (21) Ἰησοῦν, καὶ πεπληρῶσθαι ἐν αὐτῷ Γραφήν, ὡς αὐτὸς ὁ εὐνοῦχος πεισθείς, καὶ παραυτίκα ἀξιῶν βαπτισθῆναι, ἔλεγε· « Πιστεύω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι Ἰησοῦν Χριστόν. » Ὃς καὶ ἐπέμφθη εἰς τὰ κλίματα Αἰθιοπίας, κηρύξων τοῦτο, ὅπερ ἐπίστευσε, Θεὸν μὲν ἕνα, τὸν διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυγμένον· τούτου δὲ τὸν Υἱὸν τὴν κατὰ ἄνθρωπον ἤδη πεποιῆσθαι παρουσίαν, καὶ ὡς πρόβατον εἰς σφαγὴν ἦχθη (22), καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα οἱ προφῆται λέγουσι περὶ αὐτοῦ.

Hunc esse Jesum, et impletam esse in eo Scripturam ; quemadmodum ipse eunuchus credens, et statim postulans baptizari dicebat : «Credo Filium Dei esse Jesum [79]. » Qui et missus est in regiones Æthiopiæ, prædicaturus hoc quod ipse crediderat, Deum quidem unum per prophetas prædicatum; hujus vero Filium fecisse secundum hominem adventum, et ut ovem ad victimam ductum, **197** et reliqua quæcunque prophetæ dicunt de eo.

9. Παῦλος.... μετὰ τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λαλῆσαι αὐτῷ τὸν Κύριον, καὶ ἐπιδεῖξαι, ὅτι τὸν ἴδιον Δεσπότην ἐδίωκε, διώκων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ πέμψαι Ἀνανίαν πρὸς αὐτὸν, καὶ ἀναβλέψαι, καὶ βαπτισθῆναι· « Ἐν ταῖς συναγωγαῖς, φησὶν, ἐν Δαμασκῷ ἐκήρυσσε μετὰ πάσης παῤῥησίας τὸν Ἰησοῦν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστός. » Τουτέστι τὸ μυστήριον, ὃ λέγει κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνωρίσθαι αὐτῷ, ὅτι ὁ παθὼν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, οὗτος Κύριος τῶν πάντων, καὶ βασιλεὺς, καὶ Θεὸς, καὶ κριτής ἐστιν.

9. Paulus [80] quoque et ipse, posteaquam de cœlo locutus est ad eum Dominus, et ostendit quoniam suum Dominum persequeretur, persequens discipulos ejus, et misit Ananiam ad eum, ut iterum videret et baptizaretur : « In synagogis, ait [81], in Damasco prædicabat cum omni fiducia Jesum, quoniam hic est Christus Filius Dei. » Hoc est mysterium, quod dicit per revelationem manifestatum sibi, quoniam qui passus est sub Pontio Pilato, hic Dominus est omnium, et Rex (23), et Deus, et judex ; ab eo qui est omnium Deus, accipiens potestatem, quoniam « subjectus factus est usque ad mortem, mortem autem crucis [82]. » Et quoniam hoc verum est, Atheniensibus evangelizans in Areopago, ubi Judæis non assistentibus, licebat ei cum fiducia verum prædicare Deum, dixit eis [83] : « Deus, qui fecit mundum, et omnia quæ in eo sunt, hic cœli et terræ Dominus exsistens, non in manufactis templis inhabitat, nec a manibus humanis tractatur (24), tanquam alicujus indigens, cum ipse omnibus dederit vitam et spiritum, et omnia fecerit (25), qui fecit ex uno sanguine omne genus hominum inhabitare

[77] Act. VIII, 26 seqq. [78] Ibid. 32, ex Isa. LIII, 7. [79] Ibid. 37. [80] Act. IX, 4 seqq. [81] Ibid. 20. [82] Philip. II, 8. [83] Act. XVII, 24 seqq.

(16) *In quem, et.* Eras., Gall. et Feuard. *in quo* sine *et*.

(17) *Jesum ipsum.* Sic Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. melius quam reliqui, *Jesum Christum.*

(19) *Victimam.* Sic Clarom., Arund. et Voss., quomodo et paulo post σφαγὴν reddidit interpres. Cæteri, *occisionem.*

(20) *Os. Suum* omittunt iidem Clarom., Arund. et Voss.

(21) *Τοῦτον εἶναι.* Quæ sequuntur Græca, *Catenæ PP.* sæpe dictæ inserta leguntur; priora quidem fol. 58, p. 1, posteriora, Παῦλος, etc., fol. 65, p. 1.

(22) *Ἦχθη.* Legendum ἀχθῆναι.

(23) *Rex. Omnium* quod addunt Feuard. et Voss. merito delevit Grab. quia nec in Græco, nec in reliquis exemplaribus occurrit.

(24) *Tractatur.* Si in Græco legit Irenæus θεραπεύεται, hoc verbum modo sibi peculiari vertit interpres.

(25) *Omnia fecerit.* Verbum *fecerit* in nostris N. T. codd. non legitur.

super faciem totius terræ, præfinieus tempora (26) secundum determinationem inhabitationis eorum (27), quærere illud quod est divinum (28), si quo modo tractare possint illud, aut invenire, quamvis etiam non longe sit ab unoquoque nostrum; in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus; et quemadmodum quidam secundum vos (29) dixerunt : Hujus enim et genus sumus. Genus igitur cum simus Dei, non oportet nos putare, id quod est divinum simile esse auro vel argento, vel lapidi per artem, vel concupiscentiam hominis deformato. Tempora ergo ignorantiæ despiciens Deus, nunc præcepit (30) hominibus omnibus (31) ubique pœniteri in ipsum, quoniam constituit diem judicari orbem terræ in justitia, in viro Jesu, in quo statuit fidem (32), excitans eum a mortuis. » Hoc autem in loco non solum factorem mundi Deum eis annuntiat, non assistentibus Judæis, sed et quoniam unum genus humanum fecit inhabitare super omnem terram, quemadmodum et Moyses ait[84] : « Quando divisit Altissimus gentes, quemadmodum dispersit filios Adam, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei; » populum autem qui credit Deo (33), jam non esse sub angelorum potestate, sed sub Domini : « Facta est enim portio Domini populus ejus Jacob, funiculum hæreditatis ejus Israel[85]. » Et iterum Lystris Lyciæ (34) cum esset Paulus cum Barnaba, et a nativitate claudum in nomine Domini nostri Jesu Christi ambulare fecisset, et cum turba honorare eos vellet quemadmodum deos, propter admirabile factum, ait eis[86] : « Nos similes (35) vobis sumus homines, evangelizantes vobis Deum (36), uti ab eis vanis simulacris (37) convertamini ad Deum vivum, qui fecit

A cœlum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt : qui in præteritis temporibus permisit omnes gentes abire vias suas, quanquam non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens, de cœlo dans vobis pluvias et tempora fructifera, adimplens cibo et hilaritate corda vestra (38) » Quoniam autem his annuntiationibus ejus omnes epistolæ consonant, ex ipsis epistolis ostendimus apto in loco (39), exponentes Apostolum. Nobis autem collaborantibus his ostensionibus, quæ ex Scripturis sunt, et quæ multifarie dicta sunt, breviter et compendiose annuntiantibus, et tu cum magnanimitate intende eis, et non longiloquium putare (40) : hoc intelligens quoniam ostensiones, quæ sunt in Scripturis, non possunt ostendi, nisi ex ipsis Scripturis.

B 10. Stephanus autem iterum qui electus est ab apostolis primus diaconus (41), qui et primus ex omnibus hominibus sectatus est vestigia martyrii Domini, propter Christi confessionem primus interfectus, fiducialiter loquens in populo, et docens eos, dicens[87] : « Deus gloriæ (42) visus est patri nostro Abrahæ, et dixit ad eum : Exi de terra tua, et de cognatione tua, et veni in terram, quam demonstrabo tibi : et transtulit illum in terram hanc, quam nunc et vos inhabitatis, et non dedit ei hæreditatem in ea, nec gressum pedis; sed promisit dare in possessionem eam, et semini ejus post eum. Locutus est autem sic Deus ad eum : quoniam erit semen ejus peregrinans (43) in terra aliena, et in

C **198** servitutem redigentur, et vexabuntur annis quadringentis : et gentem, cui servient, judicabo ego, dicit Dominus. Et postea exient, et servient mihi in isto loco. Et dedit ei testamentum circumcisionis, et sic generavit Isaac. » Et reliqua autem

[84] Deut. xxxii, 8. [85] Ibid. 9. [86] Act. xiv, 14 seqq. [87] Act. vii, 2 seqq.

(26) *Præfiniens tempora.* Addunt codices nostri προτεταγμένους, vel προστεταγμένους; quod *statuta* reddidit Vulgatus interpres.

(27) *Secundum determinationem inhabitationis eorum.* Legisse videtur Irenæus, κατὰ ὁροθεσίαν τῆς κατοικίας αὐτῶν. Et ita legi in ms. Cantabrigiensi codice Actorum dicit Grabius. Hanc tamen ms. Cantabrig. lectionem omiserunt ii qui varias N. T. codicum lectiones sive in edit. Oxon. sive in Polyglottis Londinensibus collegerunt.

(28) *Illud quod est divinum*, etc. Τὸ θεῖον cum D Irenæo habet Cantabrig. in quo et legitur, Grabio teste, ψηλαφήσειαν αὐτό, pro αὐτόν, et ὑπάρχοντος, non ὑπάρχοντα.

(29) *Quidam secundum vos.* Omissa quoque *poetarum* mentio in ms. Cantabrig. et Æthiopica versione.

(30) *Præcepit.* In edit. Oxon. ex Merc. 1, *præcipit.*

(31) *Omnibus.* Deest in Clarom. et Voss.

(32) *In viro Jesu, in quo statuit fidem. Jesu* pariter addit post *viro* cod. Cantabrig. Sed post *fidem*, voces παρασχὼν πᾶσιν solus omittit Irenæus.

(33) *Credit Deo.* Ita Eras., Gall., Feuard. et codd. Arund. et Merc. 2. Alii, *credidit Deum*; Clarom. *credit Deum.*

(34) *Lyciæ.* Memoria lapsus auctor scripsit *Lyciæ* pro *Lycaoniæ*; Lystra siquidem ex Ptolomeo et Hierocle, quin etiam ex Luca Act. xiv, 6, non in Lycia, sed in Lycaonia sita erant.

(35) *Nos similes.* In Eras. et Gall. *nonne similes.*

(36) *Vobis Deum. Deum* addunt Clarom. et Voss.; addit etiam ms. Cantabrig. cum quo satis exacte legit Irenæus.

(37) *Simulacris.* Non exstat in nostris N. Test. codd.

(38) *Vestra.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. consentiente etiam ms. Cantabrig.; cæteri cum vulgatis N. T. exemplaribus, *nostra.*

(39) *Ostendimus apto in loco.* Scilicet libro v hujus operis, in quo Pauli *sententiam examinat, et Apostolum exponit*, ac pravas hæreticorum interpretationes refellit, ut facturum se pollicetur in Præfatione illius libri, et cap. ult. libri iv, nisi librum *contra Marcionem* intelligat, in quo hæreticum ex iis, quæ admittebat, Pauli Epistolarum partibus confutaturum se promiserat.

(40) *Putare.* Soli Feuard. et Grab. *puta.* Subintellige *velis*, vel quidpiam simile.

(41) *Primus diaconus.* Ita Eras., Gall., Feuard., Clarom., Arund. et Merc. 2. At Feuard. in marg. et Voss. *primus diaconorum.* Hanc posteriorem lectionem præfert Grabius; ego priorem, quam juxta Acta apostolorum sic interpretor : *electus est primus, ut esset diaconus.*

(42) *Deus gloriæ*, etc. Stephani verba compendio refert Irenæus. Nihil mirum itaque si plura prætermittat.

(43) *Peregrinans.* Edit. *peregrinum.* In Arund. neutrum.

verborum ejus eumdem Deum annuntiant, qui fuit (44) cum Joseph, et cum patriarchis, qui et collocutus est Moysi.

11. Et omnem apostolorum doctrinam unum et eumdem Deum annuntiasse, qui transtulit Abraham, qui promissionem hæreditatis ei fecit, qui testamentum circumcisionis apto tempore dedit, qui ex Ægypto vocavit semen ejus, servatum manifeste per circumcisionem (in signo enim dedit eam, ut non similes essent Ægyptiis); hunc factorem omnium, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi, hunc Deum claritatis, ex ipsis sermonibus et Actibus apostolorum volentes discere possunt, et contemplari, quoniam unus hic Deus, super quem alius non est. Si autem et erat super hunc alius Deus, ex abundanti per comparationem diceremus : hic illo melior est. Melior enim ex operibus apparet, quemadmodum et prædiximus[48] : et cum illi nullum Patris sui opus habeant ostendere, hic solus ostenditur Deus. Si quis autem « ægrotans circa quæstiones[49] (45), » ea quæ ab apostolis de Deo dicta sunt, allegorizanda existimat; prædictos sermones nostros discutiat, in quibus unum Deum conditorem et factorem omnium ostendimus, et ea quæ ab illis dicuntur, destruximus et denudavimus : et inveniet consonantes eos apostolorum doctrinæ, et sic habere quemadmodum docebant et persuadebantur, quoniam unus est fabricator omnium Deus : et cum repulerit a sententia sua tantum errorem, et eam, quæ est adversus Deum, blasphemiam; et a semetipso inveniet rationem, cognoscens et eam, quæ est secundum Moysem legem, et gratiam Novi Testamenti, utraque apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem præstita Deo.

12. Omnes enim, qui sunt malæ sententiæ, moti ab ea legisdatione (46), quæ secundum Moysem, dissimilem eam et contrariam Evangelii doctrinæ arbitrantes, jam non sunt conversi, uti differentiæ utriusque Testamenti inquirerent causas. Deserti igitur cum sint a paterna dilectione, et inflati a Satana, conversi in Simonis Magi doctrinam, abstiterunt sententiis suis (47) ab eo qui est Deus, et putaverunt semetipsos plus invenisse (48), quam apostoli, alterum Deum adinvenientes. Et apostolos quidem adhuc quæ sunt Judæorum sentientes, annuntiasse Evangelium; se autem sinceriores, et prudentiores apostolis esse. Unde et Marcion, et qui ab eo sunt, ad intercidendas conversi sunt Scripturas (49), quasdam quidem in totum non cognoscentes, secundum Lucam autem Evangelium, et Epistolas Pauli decurtantes, hæc sola legitima esse dicunt, quæ ipsi minoraverunt. Nos autem etiam ex his, quæ adhuc apud eos custodiuntur, arguemus eos, donante Deo, in altera conscriptione (50). Reliqui vero omnes falso scientiæ nomine inflati, Scripturas quidem confitentur, interpretationes vero convertunt, quemadmodum ostendimus in primo libro[50]. Et quidem hi qui a Marcione sunt statim blasphemant fabricatorem, dicentes eum malorum factorem (51), propositum initii sui tolerabiliorem habentes (52), duos naturaliter dicentes deos, distantes ab invicem, alterum quidem bonum, alterum autem malum : hi autem qui sunt a Valentino, nominibus honestius utentes, et Patrem, et Dominum, et Deum, hunc qui est fabricator, ostendentes, propositum sive sectam blasphemiorem habent, neque ab aliquo ex his, quæ sunt intra plenitudinem, Æonibus dicentes eum emissum, sed ab ea labe, quæ extra Pleroma expulsa est. Hæc autem omnia contulit eis Scripturarum et dispositionis Dei ignorantia. Nos et causam differentiæ Testamentorum, et rursum unitatem et consonantiam ipsorum, in his quæ deinceps futura sunt, referemus.

13. Quoniam autem et apostoli, et discentes ipsorum (53) sic docebant, quemadmodum Ecclesia prædicat, et sic docentes perfecti fuerunt, propter

[48] Lib. II, cap. XXX. [49] I Tim. VI, 4. [50] Cap. IX, XVIII, XIX et XX.

(44) *Fuit.* Alii mendose, *fecit.*

(45) *Ægrotans circa quæstiones.* Νοσῶν περὶ ζητήσεις, I Timoth. VI, 4.

(46) *Legisdatione.* Editi, *legislatione.*

(47) *Sententiis suis. Suis* addidi ex Clarom. et Voss.

(48) *Semetipsos plus invenisse.* Sic Clarom. et Voss.; cæteri *quod a semetipsis plus invenissent.*

(49) *Ad intercidendas conversi sunt Scripturas.* Lege sup. lib. I, cap. 27, n. 2, et confer Epiphan., hær. XLII, et Tertullian., lib. IV, et V *Cont. Marcion.*

(50) *In altera conscriptione.* Scilicet in libro singulari *Contra Marcionem*, quem jam alibi editurum se promisit. Si fidem liberavit, opus injuria temporum interiit.

(51) *Factorem.* Ita ex Feuard. marg., Clarom. et Voss. reposui pro *fabricatorem*, quia hæc vox mox præcedit.

(52) *Propositum initii sui tolerabiliorem habentes.* Sic recte Clarom. et Arund. In Mere. 2 deest *initii sui.* In aliis perperam legitur *intolerabiliorem.* Πρόθεσιν quidem seu προαίρεσιν non adeo male vertit interpres, *propositum*; sed si ad grammaticæ Latinæ, magis quam ad Græcæ, leges attendisset, *tolerabilius*, non *tolerabiliorem* adjicere debuisset. Hic vero Irenæi sensus est (quo genuinam esse nostram lectionem demonstratur) : Valentinum Marcioni opponit, ostenditque majorem esse illius, quam hujus blasphemiam, quamvis contrarium prima fronte appareat. Hic quidem jam a primis hypotheseos suæ vocibus divinum Numen ore sacrilego lædit, dicens Deum *malorum factorem esse*; sed *propositum initii sui tolerabilius habet*; id est hypotheseos a se de primo rerum Principio (sic explicandæ eæ voces, *initii sui* pro more interpretis ἀρχήν vertentis *initium*) institutæ impietatem aliquatenus emollit, duos commentus deos, quibus nulla secum invicem societas sit : econtrario vero Valentinus *nominibus* quidem in speciem *honestius utitur*, mundi Creatori et Patris, et Domini, et Dei appellationem non denegans; reipsa tamen in hoc scelestior, minusque ferenda ejus hypothesis, quod hunc, quem Deum et Dominum, mundique auctorem vocat, spurcissimæ labis e pleromate ejectæ fructum esse dicat.

(53) *Discentes ipsorum.* Pro, *discipuli ipsorum* : quo sensu eamdem vocem iterum accipit infra cap. 15 et 18, ut et Tertull. non raro.

quod et evocabantur ad perfectum; Stephanus hæc docens, adhuc cum super terram esset, vidit gloriam Dei, et Jesum ad dexteram, et dixit[91]: « Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis ad dexteram astantem Dei (54). » Et hæc dixit, et lapidatus est, et sic perfectam doctrinam adimplevit, per omnia martyrii magistrum imitans, et postulans pro eis qui se interficiebant, et dicens: « Domine, ne statuas illis hoc peccatum[92]. » Sic erant perfecti, qui unum et eumdem Deum, ab initio usque ad finem variis dispositionibus assistentem humano generi, sciebant; quemadmodum ait Osee propheta: « Ego visiones implevi, et in manibus prophetarum similatus sum (55)[93]. » Qui ergo usque ad mortem tradiderunt animas propter Evangelium Christi, quomodo poterant secundum insitam opinionem hominibus loqui? Quod ipsum si fecissent, non paterentur: sed quoniam contraria his, qui non assentiebant veritati, prædicabant, **199** ideo et passi sunt. Manifestum est ergo, quoniam non derelinquebant veritatem, sed cum omni fiducia Judæis et Græcis prædicabant: Judæis quidem, Jesum eum qui ab ipsis crucifixus est, esse Filium Dei, judicem vivorum et mortuorum, a Patre accepisse æternum regnum in Israel, quemadmodum ostendimus; Græcis vero unum Deum qui omnia fecit, et hujus Filium Jesum Christum annuntiantes.

14. Manifestius autem hoc ostenditur ex apostolorum epistola, quam neque Judæis, neque Græcis, sed his qui ex gentibus in Christum credebant, confirmantes fidem ipsorum, miserunt. Cum enim descendissent quidam a Judæa in Antiochiam, in qua et primum omnium discipuli Domini pro fide quam in Christo habebant, vocati sunt Christiani, et suaderent eis qui crediderant in Dominum, circumcidi, et reliqua secundum legis observationem perficere; et ascendissent Paulus et Barnabas Hierosolymam ad alteros apostolos propter hanc quæstionem, et universa Ecclesia convenisset in unum, Petrus dixit eis[94]: « Viri fratres, vos scitis quoniam a diebus antiquis in vobis (56) Deus elegit, ut ex ore meo audirent gentes verbum A Evangelii, et crederent: et cordis inspector Deus testimonium perhibuit eis, dans eis Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos et ipsos, emundans per fidem corda illorum. Nunc igitur quid tentatis Deum, imponere jugum super cervicem discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos valuimus portare? Sed per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus nos posse salvari quomodo et illi. » Post quem Jacobus dixit[95]: « Viri fratres, Simon retulit quemadmodum (57) Deus excogitavit accipere ex gentibus populum nomini suo. Et sic (58) conveniunt sermones prophetarum, sicut scriptum est[96]: Post hæc revertar, et reædificabo tabernaculum David quod cecidit, et disturbata ejus ædificabo, et erigam illud, B uti requirant reliqui hominum Dominum, et omnes gentes, in quibus invocatum est nomen meum super eos, dicit Dominus, faciens hæc (59). Cognitum a sæculo est Deo opus ejus: propterea ego secundum me (60) judico, non molestari eos, qui ex gentibus convertuntur ad Deum; sed præcipiendum eis, uti abstineant a vanitatibus idolorum, et a fornicatione (61), et a sanguine: et quæcunque nolunt sibi fieri, aliis ne faciant (62). » Et cum hæc dicta essent, et omnes consensissent, scripserunt eis sic[97]: « Apostoli, et presbyteri fratres (63), his qui sunt in Antiochia, et Syria, et Cilicia, fratribus ex gentibus, salutem. Quoniam audivimus, quia ex nobis quidam exeuntes turbaverunt vos sermonibus, C destruentes animas vestras, quibus non præcepimus, dicentes: Circumcidimini et servate legem (64); placuit nobis convenientibus in unum, electos viros mittere ad vos cum dilectissimis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui tradiderunt animam suam pro nomine Domini nostri Jesu Christi. Misimus igitur Judam et Silam, et ipsos per sermonem annuntiantes nostram sententiam (65). Placuit enim sancto Spiritui, et nobis, nullum amplius vobis pondus imponere, quam hæc, quæ sunt necessaria: ut abstineatis ab idolothytis, et sanguine, et fornicatione; et quæcunque non vultis fieri vobis, aliis ne faciatis: a quibus custodientes vos ipsos, bene

[91] Act. VII, 55. [92] Ibid. 59. [93] Oseæ XII, 10. [94] Act. XV, 7 seqq. [95] Ibid. 13 seqq. [96] Amos IX, 11, 12. [97] Act. XV, 23 seqq.

(54) *Ad dexteram astantem Dei.* Sic Clarom. et Voss.; editi. *stantem a dextris Dei.*

(55) *Similatus sum.* Editi. *assimilatus sum.*

(56) *In vobis.* Cum Irenæo ἐν ὑμῖν habet cod. Alexand. et etiam sic legunt auctor *Constit. apost.* lib. VI, cap. 12, et Chrysost. Editi vero N. T. codd. tum Græci, tum Latini habent ἐν ἡμῖν, *in nobis.*

(57) *Quemadmodum.* Vocem πρῶτον, *primum*, quam adduut nostra exemplaria, cum Irenæo omittunt Chrysost., Theophylact., auctor *Constit. apost.*, loco cit., et cod. Alexand.

(58) *Et sic.* Οὕτως pro τούτῳ cum Irenæo etiam habebat cod. Cantabrig. sed recentiori manu emendatum fuisse dicit Grabius.

(59) *Faciens hæc.* Nec πάντα, quod addunt nostri codd. legunt Vulgatus et Æthiops interpres, nec exstat in codd. Alexand. et Cantabrig.

(60) *Secundum me.* Has voces non agnoscunt nostra exemplaria.

(61) *Et a fornicatione.* Καὶ τοῦ πνικτοῦ, *et suffocatis*, quod addunt nostri codd. omittit quoque cod. Cantabrig. et hic et v. 29.

(62) *Et quæcunque... faciant.* Hanc pericopen, quæ in nostris exemplaribus nec hic, nec versu 29 legitur, agnoscunt etiam cod. Cantabrig. et alii quidam, ut et Cyprian. lib. III *adv. Jud.*, cap. 119.

(63) *Presbyteri fratres.* Sic cum Irenæo habent codd. Cantabrig. et Alexand. et Vulgatus interpres. At in editis Græcis: Πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί.

(64) *Dicentes... legem.* Hoc comma nec in Vulgata Latina, nec in *Const. apost.* loco cit. legitur.

(65) *Nostram sententiam.* Τὰ αὐτά, *eadem*, habent nostri codd.

agetis, ambulantes in Spiritu sancto (66). » Manifestum est igitur ex his omnibus, quoniam non alterum Patrem esse docebant, sed libertatis Novum Testamentum dabant his, qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant. Ipsi autem ex eo quod quærerent : An oporteret circumcidi adhuc discipulos, necne? manifeste ostenderunt, non habuisse se alterius Dei contemplationem.

15. Cæterum non talem timorem circa primum habuissent Testamentum, ut nec cum ethnicis (67) quidem convesci vellent. Nam et Petrus, quamvis ad catechizandos eos missus esset, et tali visione conterritus fuisset, cum timore tamen multo locutus est ad eos, dicens[98] : « Ipsi scitis quoniam non est fas viro Judæo adjungi (68), aut convenire cum allophylo (69) : mihi autem Deus ostendit, neminem communem, aut immundum dicere hominem : quapropter sine contradictione veni ; » διὰ τῶν λόγων (70) τούτων σημαίνων, ὅτι οὐκ ἂν ἐπεπόρευτο πρὸς αὐτούς, εἰ μὴ κεκέλευστο. Ἴσως γὰρ οὐδὲ τὸ βάπτισμα οὕτως εὐχερῶς ἔδωκεν αὐτοῖς, εἰ μὴ, τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐπαναπαύοντος αὐτοῖς, προφητεύοντας αὐτοὺς ἀκηκόει. Καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγε· « Μήτις τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναται [τοῦ μὴ βαπτισθῆναι (74)] τούτους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον, ὡς καὶ ἡμεῖς; » πείθων ἅμα τοὺς συμπαρόντας, καὶ σημαίνων, ὅτι εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς ἀναπέπαυτο, ἦν ὁ κωλύσων αὐτοὺς τοῦ βαπτίσματος.

his sermonibus significans, quoniam non abisset ad eos, nisi jussus (71) fuisset. Sic æque ne baptisma quidem (72) facile dedisset, nisi, Spiritu sancto requiescente super eos, prophetantes eos audisset. Et propter hoc dixit[99] : « Nunquid aliquis (73) aquam vetare potest ad baptizandum hos, qui Spiritum sanctum acceperunt, quemadmodum et nos? » Suadens simul his qui secum erant, et significans, quoniam nisi Spiritus sanctus super eos requievisset, exsisteret qui eos prohiberet a baptismate.

200 Hi autem qui circa Jacobum apostoli (75), gentibus quidem libere agere permittebant, concedentes nos Spiritui Dei. Ipsi vero eumdem scientes Deum, perseverabant in pristinis observationibus: ita ut et Petrus quoque, timens ne culparetur ab ipsis, ante manducans cum gentibus, propter visionem et propter Spiritum (76) qui requieverat super eos; cum tamen advenissent quidam a Jacobo, separavit se, et non manducavit cum eis[1]. Hoc ipsum autem dixit Paulus et Barnabam fecisse. Sic apostoli, quos universi actus, et universæ doctrinæ Dominus testes fecit, (ubique enim simul cum eo assistentes inveniuntur Petrus et Jacobus et Joannes) religiose agebant circa dispositionem legis, quæ est secundum Moysem, ab uno et eodem significantes esse Deo. Quod quidem non fecissent secundum quæ prædiximus, si præter eum qui legis dispositionem fecit, alterum patrem a Domino didicissent.

CAPUT XIII.

Adversus eos qui dicunt, tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem.

1. Eos autem qui dicunt, solum Paulum veritatem cognovisse, cui per revelationem manifesta-

[98] Act. x, 28, 29. [99] Ibid. 47. [1] Gal. II, 12, 13.

(66) *Ambulantes in Spiritu sancto.* Hæc etiam agnoscunt cod. Cantabrig. et Tertullian. lib. *De pudicit.* cap. 12.

(67) *Ethnicis.* Ita vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ipsis.* Utramque vocem retinet Feuardent.

(68) *Adjungi.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; alii, *conjungi.*

(69) *Allophylo.* Id est, *alienigena.*

(70) *Διὰ τῶν λόγων.* Hoc denique Græcum fragmentum e sæpe dictæ Catenæ fol. 75, p. 1, descripsit Grabius.

(71) *Jussus.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. juxta Græcum κεκέλευστο. Reliqui, *missus.*

(72) *Sic æque ne baptisma quidem.* Ita pro *sic neque baptisma quidem*, ex cod. Clarom. reposui, hanc lectionem genuinam esse ratus; tum quod Græcis non male consonet; tum quod non dubitem, quin vocem Ἴσως (quæ in omnibus aliis codd. reddita non legitur) verterit interpres, *æque.* Peritior alius vertisset, *fortasse.*

(73) *Nunquid aliquis.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui, *num quis.*

(74) *Τοῦ μὴ βαπτισθῆναι.* Has voces in ms. Catena negligentia scribæ, et occasione sequentis vocis ab eadem syllaba τοῦ incipientis omissas supplevit vir clarissimus.

(75) *Hi autem qui circa Jacobum apostoli.* Græcismum esse notat Billius, οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον ἀπόστολοι pro ὁ Ἰάκωβος ἀπόστολος, *Jacobus apostolus.* Grabius vero hic cum Jacobo reliquos simul apostolos intelligit, quia, inquit, sequitur : *Ipsi vero scientes*, etc. At plurali adhibito numero in priori periodo, quid aliud ex constructionis lege sequi poterat in posteriori, nisi pluralis numerus? Sed clarissimum virum fefellit aliud, quod haud satis attentus notat Billius; scilicet, Irenæum hoc loco intelligere concionem eam, quam Act. xv, post Petrum Jacobus habuit. Neque enim ad eam concionem ullatenus respicit SS. antistes, sed ad eum, quo se circa legalium observationem gerebat, modum Jacobus apostolus. Hancque fuisse Jacobi prudentem œconomiam asserit, ut gentiles quidem *libere agere permitteret*, id est ad legalium observationem haudquaquam adigeret; *ipse vero sciens eumdem esse Deum* utriusque Testamenti auctorem, *perseveraret in pristinis observationibus* legalibus, ne scilicet Judæorum animos in ipsa urbe, quæ Judaicæ religionis sedes hactenus exstiterat, exasperaret : (quod ex Eusebio, aliisque monumentis ecclesiasticis certum esse constat) indeque factum, ut Petrus et ipse, qui antea et verbis et factis Mosaicam legem ad salutem non esse necessariam ostenderat, *cum advenissent quidam* a Jacobo, timens ne culparetur ab Apostolo, quem Judaicorum rituum observantissimum esse sciebat, a gentilium convictu sese subduxerit; quod Ecclesiam conturbavit, ut refert Paulus Galat. II, 11, et seqq. Jam viderit Grabius, quam prudenter ex eo auctoris nostri loco concludere se posse existimavit, *Irenæum hoc loquendi genere primatum inter apostolos S. Jacobo tribuisse, tanquam episcopo Hierosolymitanæ Ecclesiæ.* Dormiat necesse est quisquis primatum eo in loco expiscetur, quem conscribens auctor, de primatu sive Petri, sive Jacobi, sive alterius cujusvis ne κατ' ὄναρ quidem cogitavit.

(76) *Propter Spiritum. Sanctum* quod addunt om-

tum (77) est mysterium, ipse Paulus convincat eos, dicens, unum et ipsum Deum et operatum Petro in apostolatum (78) circumcisionis, et sibi in gentes [1]. Ipsius ergo Dei Petrus erat apostolus, cujus et Paulus : et quem Petrus in circumcisione annuntiabat Deum, et Dei Filium, hunc et Paulus in gentes. Neque enim solum Paulum salvare (79) venit Dominus noster ; nec sic pauper Deus, ut unum solum haberet apostolum, qui dispositionem Filii sui cognosceret. Et Paulus autem dicens [2] : « Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem! » manifestum fecit (80), quoniam non unus, sed plures erant, qui veritatem evangelizabant. Et rursus in ea Epistola quæ est ad Corinthios. cum prædixisset omnes qui Deum post resurrectionem viderunt, intulit : « Sive autem ego, sive illi. sic annuntiamus, et sic credidistis [3] : » unam et eamdem prædicationem confitens omnium eorum, qui Deum viderunt post resurrectionem a mortuis.

2. Et Dominus autem Philippo volenti Patrem videre, respondit : « Tanto tempore vobiscum sum, et me non cognovisti (81)? Philippe, qui videt me, videt (82) et Patrem (83). Quomodo tu dicis : Ostende nobis Patrem? Ego enim in Patre, et Pater in me, et amodo cognovistis eum, et vidistis [4] (84). Quibus ergo Dominus testimonium dixit, quoniam et cognoverunt in ipso, et viderunt Patrem, (Pater autem veritas) hos dicere non cognovisse veritatem, est hominum falsa testantium, et eorum qui alienati sunt a Christi doctrina (85). Ad quid enim A mittebat Dominus duodecim apostolos ad oves quæ perierant domus Israel, si veritatem non cognoverunt [5]? Quomodo autem septuaginta prædicabant, nisi ipsi prius virtutem (86) prædicationis cognovissent? Aut quomodo Petrus ignorare potuit, cui Dominus testimonium dedit, quoniam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater qui in cœlis est [6]? Sicut ergo « Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum (87), et Deum Patrem [7] ; » Filio (88) quidem adducente eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.

3. Quoniam autem his, qui ad apostolos vocaverunt eum de quæstione, acquievit Paulus, et ascendit ad eos cum Barnaba in Hierosolymam, non sine causa, sed ut ab ipsis libertas gentilium confirmaretur, ipse ait in ea quæ ad Galatas [8] est Epistola : « Deinde post XIV annos ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumens et Titum. Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum eis Evangelium, quod prædico inter gentes. » Et iterum ait [9] : « Ad horam cessimus subjectioni (89), **201** uti veritas Evangelii perseveret apud vos (90). » Si quis igitur diligenter ex Actibus apostolorum scrutetur tempus, de quo scriptum est, « Ascendi (91) Hierosolymam, » propter prædictam quæstionem, inveniet eos, qui prædicti sunt a Paulo, annos concurrentes (92). Sic (93) est consonans, et velut eadem tam Pauli annuntiatio, quam et Lucæ de apostolis testificatio.

[1] Galat. II, 8. [2] Rom. X, 15. [3] I Cor. XV, 11. [4] Joan. XIV, 7, 9, 10. [5] Matth. X, 6. [6] Matth. XVI, 17. [7] Gal. I, 1. [8] Cap. II, 1, 2. [9] Ibid. 5.

nes editi. omittunt, uno excepto Merc. alii omnes mss.

(77) *Manifestatum.* Feuard. male, *manifestum.*

(78) *In apostolatum.* Ita Clarom. et Arund. juxta sacrum textum. Alii minus recte, *in apostolatu.*

(79) *Solum Paulum salvare.* Editi. *ut solum Paulum salvaret.*

(80) *Fecit.* Edit. *facit.*

(81) *Cognovisti.* Ita codd. Clarom. et Voss. juxta Græcum Evangelii textum. Alii vero cum Vulgato interprete habent, *cognovistis* ; quam lectionem agnoscunt etiam Græci Velesii codices, in quibus exstat ἐγνώκατε.

(82) *Qui videt me, videt.* Clarom. *qui vidit me, vidit.*

(83) *Et Patrem.* Vocem *meum* quam addunt Eras., Gall. et Feuard. omittunt mss. pene omnes, nec in sacris Bibliis comparet.

(84) *In me... vidistis.* Duæ voces *est* et *cum*, quæ in editt. sequuntur *me* et *vidistis*, desunt in Clarom. et mss. Anglic.

(85) *Christi doctrina.* Clarom. *Christo doctrina.* Merc. 1, *vera doctrina.*

(86) *Virtutem.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Cæteri *veritatem.*

(87) *Jesum. Christum* addit Grabius auctoritate cod. Arund.

(88) *Patrem, Filio.* Hic quidpiam e textu excidisse nemo non videt, alterum scilicet comparationis inter Paulum et reliquos apostolos membrum ; quod tamen facile suppleri potest. Id enim vult, quod *sicut Paulus* constitutus fuit *apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem* ; sic et alii apostoli a Filio electi sunt, a Patre autem edocti ; *Filio quidem adducente eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.*

(89) *Ad horam cessimus subjectioni.* Negationem præmittunt nostra N. T. exemplaria tum Græca, tum Latina ; *Neque ad horam cessimus.* Sed priorem lectionem fuisse antiquæ versionis Italicæ ex eo mihi constat, quod Tertullian. lib. v, *cont. Marcion.*, cap. 5, nedum pro ea contendat ; sed et cum negativam protulisset ex Marcionis codice, hanc esse *vitiationem Scripturæ* dicat. Deinde Hieronymus et Ambrosiaster observant, id discriminis inter Græcos et Latinos sui temporis codices exstitisse, quod illi negationem præmitterent, hi omitterent. Denique vetustissimus noster San-Germanensis Paulinarum epistolarum codex Græco-Latinus, veterem Italicam, doctissimorum virorum judicio, exhibens, cum Irenæo habet, *ad horam cessimus.*

(90) *Apud vos.* Arund. *in nos.*

(91) *Ascendi.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Reliqui, *ascendisse.*

(92) *Inveniet eos qui prædicti sunt a Paulo annos concurrentes.* Paulus ipse cap. I Epistolæ ad Galatas scribit se statim post conversionem in Arabiam profectum, tum post annos tres Jerosolymam venisse, ubi quindecim dies duntaxat moratus abiit in partes Syriæ et Ciliciæ. *Deinde*, inquit cap. II, *post annos quatuordecim iterum ascendi Jerosolymam cum Barnaba* ; ut nimirum de Mosaicæ legis observatione, de qua controversia mota fuerat Antiochiæ,

(93) *Sic.* Eras., Gall. et Feuard. male, *sicut.*

CAPUT XIV.

Si quæ occultiora mysteria præ aliis scivisset Paulus, ea Lucas assiduus illius comes, laborumque consors ac particeps, ignorare non potuisset : nec veritas eum latere potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita novimus.

1. Quoniam autem is Lucas inseparabilis fuit a Paulo, et cooperarius ejus in Evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus (94) veritate. Separatis enim, inquit, a Paulo, et Barnaba, et Joanne, qui vocabatur Marcus, et cum navigassent Cyprum, « nos venimus in Troadem [11] ; » et cum vidisset Paulus per somnium virum Macedonem, dicentem (95) : « Veniens in Macedoniam opitulare nobis, Paule ; statim, ait, quæsivimus proficisci in Macedoniam, intelligentes quoniam provocavit nos Dominus evangelizare eis. Navigantes igitur a Troade, direximus navigium (96) in Samothracen [12] ; » et deinceps reliquum omnem ipsorum usque ad Philippos adventum diligenter significat, et quemadmodum primum sermonem locuti sunt : « Sedentes enim, inquit [13], locuti sumus mulieribus quæ convenerant; » et quinam crediderunt, et quam multi. Et iterum ait [14] : « Nos autem navigavimus post dies azymorum a Philippis, et venimus Troadem, ubi et commorati sumus diebus septem. » Et reliqua omnia ex ordine cum Paulo refert, omni diligentia demonstrans et loca, et civitates, et quantitatem dierum, quoadusque Hierosolymam ascenderent [15] : et quæ illic contigerint Paulo, quemadmodum vinctus Romam missus est, et nomen centurionis qui suscepit eum [16], et parasema navium (97), et quemadmodum naufragium fecerunt, et in qua liberati sunt insula, et quemadmodum humanitatem ibi perceperunt, Paulo curante principem ipsius insulæ, et quemadmodum inde Puteolos navigaverunt, et inde Romam pervenerunt, et quanto tempore Romæ commorati sunt [17]. Omnibus his cum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea, uti neque mendax, neque elatus deprehendi possit, eo quod omnia hæc constarent, et seniorem eum esse omnibus qui nunc aliud docent, neque ignorare veritatem. Quoniam non solum prosecutor (98), sed et cooperarius fuerit apostolorum, maxime autem Pauli, et ipse autem Paulus manifestavit in epistolis, dicens : « Demas me dereliquit, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam; Lucas est mecum solus [18]. » Unde ostendit quod semper junctus ei et inseparabilis fuerit ab eo. Et iterum in Epistola quæ est ad Colossenses, ait : « Salutat vos Lucas medicus dilectus [19]. » Si autem Lucas quidem, qui semper cum Paulo prædicavit, et dilectus ab eo est dictus, et cum eo evangelizavit, et creditus est referre nobis Evangelium, nihil aliud ab eo didicit, sicut ex verbis ejus ostensum est; quemadmodum hi qui nunquam Paulo adjuncti fuerunt, gloriantur abscondita et inenarrabilia didicisse sacramenta?

2. Quoniam autem Paulus simpliciter quæ sciebat, hæc et docuit (99), non solum eos qui cum eo erant, verum omnes audientes se, ipse facit manifestum. In Mileto enim convocatis episcopis et presbyteris (1), qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus [20], quoniam ipse festinaret Hierosolymis Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quæ oportet ei Hierosolymis evenire, adjecit [21] : « Scio quoniam jam non videbitis faciem meam : testificor igitur vobis hac die, quoniam mundus sum a sanguine omnium. Non enim subtraxi, uti non annuntiarem vobis omnem sententiam Dei. Attendite igitur et vobis, et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus præposuit episcopos,

[11] Act. xv, 39. [12] Act. xvi, 8 seqq. [13] Ibid. 13. [14] Act. xx, 6. [15] Act. xxi, 1 seqq. [16] Act. xxvii, 1. [17] Act. xxviii. [18] II Tim. iv, 9, 10, 11. [19] Col. iv, 14. [20] Act. xx, 17 seqq. [21] Ibid. 25 seqq.

chiæ, cum aliis apostolis tractaret; quod in concilio Jerosolymis celebrato factum est. Jam si tres et quatuordecim annos a Paulo memoratos colligas, summa fiet annorum septemdecim; quod apprime quadrat ad epocham concilii Jerosolymitani. Paulus enim Christo nomen dedit sub finem anni Christi 34. Jerosolymam tum primum venit anno 37. Exinde si numeres annos quatuordecim, incides in annum 51, quo Hierosolymam iterum ascendit, concilio ibi celebrando adfuturus. Quas perspicuæ nuic computandi rationi difficultates opponunt Pearsonius in *Annalibus Paulinis*, et Hammondus in suis in Epistolam ad Galatas notis, solvere non est hujus loci. Legesis eruditas doctissimi Tillemontii notas in D. Pauli vitam tom. II *Commentar. in Hist. eccles.* not. 5 et 7.

(94) *Productus.* Græce scripsisse cum Grabio puto Irenæum, προηγμένος, quod vertere debuisset interpres, *compulsus.*

(95) *Dicentem. Sibi* quod addunt editt. deest in omnibus mss.

(96) *Navigium.* Alii *navem.*

(97) *Et parasema navium.* (Id est insignia navium) sic recte Clarom. et Voss. Cæteri mss. codd. corrupti; nec emendatiores Eras., Gall. et Feuard. editt. in quibus legitur, *et Patarense navigium.* Siquidem constat ex Actor. xxvii et xxviii, Paulum in Italiam navigantem, navi primum Adrumetina, deinde Alexandrina, nunquam vero Patarensi usum fuisse. Alexandrinæ vero navi, qua a Melita insula Puteolos transfretavit, παράσημον seu insigne erat Castor et Pollux. Et idipsum est quód exprimere voluit interpres per *parasema navium.*

(98) *Prosecutor.* Id est *comes*, Græce παράπομπος.

(99) *Simpliciter .... docuit.* Sic Clarom. At Feuard. in marg. et Voss. *similiter ... docuit.* Reliqui *simpliciter ... docebat.*

(1) *Episcopis et presbyteris.* Sic Græcam vocem πρεσβυτέρους Act. xx, 17, quam reddidit Vulgatus interpres, *majores natu*, recte interpretatur Irenæus. Episcopos igitur a presbyteris distinguit, nec enim esse existimat hujus sacræ Scripturæ loci sensum, episcoporum et presbyterorum unum et idem existisse nomen, gradum et ordinem. Nec his contentus sanctissimus præsul addit, episcopos illos et presbyteros non *ab Epheso* tantum, sed *et a reliquis proximis civitatibus convocatos* fuisse. Quos ergo postea compellat episcopos Apostolus, non erant Ephesini duntaxat presbyteri, ut Scripturæ verba detorquentes cavillantur puritani, sed Ephesi et reliquarum proximarum civitatum episcopi.

regere Ecclesiam Domini (2), quam sibi constituit per sanguinem suum. » Deinde significans futuros malos doctores, dixit [22] : « Ego scio quoniam advenient **202** post discessum meum lupi graves ad vos, non parcentes gregi. Et ex vobisipsis exsurgent viri loquentes perversa, uti convertant discipulos post se. Non subtraxi, inquit, uti non annuntiarem omnem sententiam Dei vobis. » Sic apostoli simpliciter, et nemini invidentes, quæ didicerant ipsi a Domino, hæc omnibus tradebant. Sic igitur (3) et Lucas nemini invidens, ea quæ ab eis didicerat, tradidit nobis, sicut ipse testificatur dicens : « Quemadmodum tradiderunt nobis qui ab initio contemplatores, et ministri fuerunt verbi [23]. »

3. Si autem quis refutet Lucam, quasi non cognoverit veritatem, manifestus erit projiciens Evangelium, cujus dignatur esse discipulus (4). Plurima enim et magis necessaria Evangelii per hunc cognovimus, sicut Joannis generationem, et de Zacharia historiam, et adventum angeli ad Mariam, et exclamationem Elisabeth, et angelorum ad pastores descensum, et ea quæ ab illis dicta sunt, et Annæ et Simeonis de Christo testimonium, et quod duodecim annorum in Hierusalem relictus sit, et baptismum Joannis, et quot annorum Dominus baptizatus sit, et quia in quintodecimo anno Tiberii Cæsaris. Et in magisterio illud quod ad divites dictum est [24] : « Væ vobis, divites, quoniam percipitis (5) consolationem vestram; » et : « Væ vobis qui satiati estis, quoniam esurietis; et qui ridetis nunc, quia plorabitis; » et : « Væ vobis cum benedixerint vos homines omnes. Secundum hæc enim faciebant et pseudoprophetis patres vestri; » et omnia hujusmodi per solum Lucam cognovimus, et plurimos actus Domini per hunc didicimus, quibus et omnes utuntur : ut multitudinem (6) piscium, quam concluserunt hi qui cum Petro erant, jubente Domino ut mitterent retia [25]; et illa quæ per octodecim annos passa, curata fuerat mulier die Sabbatorum [26]; et de hydropico, quem curavit Dominus die Sabbatorum, et quemadmodum disputavit quod curavit in hac die; et quemadmodum docuit discipulos primos discubitus non appetere : et quoniam pauperes et debiles vocare oportet, qui non habent retribuere [27]. Et qui pulsat (7) nocte sumere panes, et propter instantiam importunitatis sumit [28]; et quoniam (8) apud Pharisæum recumbente eo, peccatrix mulier osculabatur pedes ejus, et unguento ungebat, et quæcunque propter eam dixit ad Simonem Dominus (9) de duobus debitoribus [29]; et de parabola divitis illius qui reclusit quæ ei nata fuerant, cui et dictum est : « In hac nocte expostulabunt animam tuam a te : quæ autem præparasti, cujus erunt [30] ? » similiter autem et divitis qui vestiebatur purpura, et jocundabatur (10) nitide : et egenum Lazarum (11) : et eam quam ad discentes suos dixit responsionem, quando dixerunt ei : « Adjice nobis fidem [31] ; » et eam quæ ad Zacchæum publicanum facta est, confabulationem [32]; et de Pharisæo et de Publicano, qui simul adorabant in templo [33]. Et de decem leprosis, quos simul emundavit in via [34]; et quoniam de vicis et plateis claudos et luscos (12) jussit colligi ad nuptias [35]; et parabolam judicis qui Deum non timebat, quem instantia viduæ fecit ut vindicaret eam [36]. Et de arbore fici, quæ erat in vinea, quæ non faciebat fructum [37]. Et alia multa sunt, quæ inveniri possunt a solo Luca dicta esse, quibus et Marcion et Valentinus utuntur. Et super hæc omnia, post resurrectionem, in via ad discipulos suos quæ locutus est, et quemadmodum cognoverunt eum in fractione panis [38].

4. Necesse est igitur et reliqua quæ ab eo dicta sunt, recipere eos, aut et his renuntiare. Non enim conceditur eis, ab his qui sensum habent, quædam quidem recipere ex his quæ a Luca dicta sunt, quasi sint veritatis; quædam vero refutare (13), quasi non cognovisset veritatem. Et si quidem refutaverint hi qui a Marcione sunt, non habebunt (14) Evangelium : (hoc enim quod est secundum Lucam, quemadmodum prædiximus, decurtantes, gloriantur se habere Evangelium) hi vero qui a Valentino sunt, cessabunt a plurimo vaniloquio suo : (ex hoc enim multas occasiones subtililo-

[22] Act. xx, 29, 30. [23] Luc. i, 2. [24] Luc. vi, 24 seqq. [25] Luc. v, 6. [26] Luc. xiii, 2 seqq. [27] Luc. xiv. [28] Luc. xi. [29] Luc. vii, xi. [30] Luc. xvi. [31] Luc. xvii. [32] Luc. xix. [33] Luc. xviii. [34] Luc. xvii. [35] Luc. xiv. [36] Luc. xviii. [37] Luc. xiii. [38] Luc. xxiv.

(2) *Ecclesiam Domini.* Nostra N. T. exemplaria habent, *Ecclesiam Dei*, Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Attamen cod. Cantabrig. et alii quidam cum Irenæo habent τοῦ Κυρίου; alii vero utrumque, τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ.

(3) *Sic igitur.* In Feuard. edit. perperam, *si igitur.*

(4) *Cujus dignatur esse discipulus.* Particulam negativam, quæ in omnibus editt. præfixa est verbo *dignatur*, expunxi auctoritate Clarom. et Voss. Hæc enim affirmative legenda esse demonstrat contextus. Siquidem agit Irenæus contra Marcionitas, qui partem Evangelii Lucæ admittentes, partem repudiabant; quos ex eo probat totum Evangelium *projicere*, cujus tamen discipulos se esse profitebantur.

(5) *Percipitis.* Feuard. in marg. et Voss. *percepistis.* Sed repugnat sacer textus.

(6) *Ut multitudinem.* Alii, *et multitudinem.*

(7) *Pulsat.* Ita pro *pulsavit* reposui ex Clarom. quia mox sequitur *sumit.*

(8) *Quoniam.* Editt. *quomodo.*

(9) *Dominus.* Hanc vocem addidi ex Clarom. et Voss.

(10) *Vestiebatur purpura, et jocundabatur.* Clarom. et Ottobon. *Vestitur purpuram, et jocundatur.*

(11) *Et egenum Lazarum.* Subintellige, *pe. Lucam didicimus.*

(12) *Luscos.* Sic Clarom. et Voss. Alii, *cæcos.*

(13) *Refutare.* Id est, *spernere, rejicere.*

(14) *Habebunt.* Al. *habent.*

quii (15) sui acceperunt, interpretari audentes male, quæ ab hoc bene sunt dicta) si autem (16) et reliqua suscipere cogentur, intendentes perfecto (17) Evangelio, et apostolorum doctrinæ, oportet eos pœnitentiam agere, ut salvari a periculo possint.

203 CAPUT XV.

Ebionæos perstringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hancque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ universa atque integra admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, dolis ac superbia castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos, eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse.

1. Eadem autem dicimus iterum et his, qui Paulum apostolum non cognoscunt, quoniam aut reliquis verbis Evangelii, quæ per solum Lucam in nostram venerunt agnitionem, renuntiare debent, et non uti eis; aut si illa recipiunt omnia, habent necessitatem recipere etiam eam testificationem, quæ est de Paulo, dicente ipso, primum quidem Dominum ei de cœlo locutum: «Saule, Saule, quid me persequeris? Ego sum Jesus Christus, quem tu persequeris[39]: » deinde Ananiæ, de eo dicentem (18): «Vade, quoniam vas electionis mihi est iste, ut portet nomen meum in gentibus, et regibus, et filiis Israel. Ego enim demonstrabo ei ex ipso (19), quanta oporteat eum pati propter nomen meum[40].» Qui igitur non recipiunt eum qui sit electus a Deo ad hoc, ut fiducialiter portet nomen ejus, quod sit missus ad quas prædiximus gentes, electionem Domini contemnunt, et seipsos segregant ab apostolorum conventu. Neque enim contendere possunt Paulum non esse apostolum, quando in hoc sit electus: neque Lucam mendacem esse possunt ostendere, veritatem nobis cum omni diligentia annuntiantem. Fortassis enim et propter hoc operatus est Deus plurima Evangelii (20) ostendi per Lucam, quibus necesse haberent omnes uti: ut sequenti (21) testificationi ejus, quam habet de actibus et doctrina apostolorum, omnes sequentes (22), et regulam veritatis inadulteratam habentes, salvari possint. Igitur testificatio ejus vera, et doctrina apostolorum manifesta, et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alia vero in manifesto docentium.

2. Hoc enim fictorum, et prave seducentium, et hypocritarum est molimen, quemadmodum faciunt hi, qui a Valentino sunt. Hi enim ad multitudinem, propter eos, qui sunt ab Ecclesia, quos communes ecclesiasticos (23) ipsi dicunt, inferunt sermones, per quos capiunt simpliciores, et illiciunt eos, simulantes nostrum tractatum (24), ut sæpius audiant; qui etiam queruntur de nobis, quod cum similia nobiscum sentiant, sine causa abstineamus nos a communicatione eorum, et cum eadem dicant, et eadem habeant doctrinam, vocemus illos hæreticos, et cum dejecerint aliquos a fide per quæstiones, quæ fiunt ab eis, et non contradicentes auditores suos fecerint, his separatim inenarrabile Plenitudinis suæ enarrant mysterium. Decipiuntur autem omnes, qui quod (25) est in verbis verisimile, se putant posse discernere (26) a veritate. Suasorius enim et verisimilis est, et exquirens fucos error: sine fuco autem est veritas, et propter hoc pueris credita est. Et si aliquis quidem ex his qui audiunt eos, quærat solutiones, vel contradicat eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a Matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicunt ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est psychicorum. Si autem aliquis, quasi parvam ovem, deditum semetipsum ipsis præbeat, imitatione illorum et redemptionis[41] ejus, quæ per passionem facta est, ostendens eis, quoniam et ipse Dominum confitetur, et non separat se a Deo, et non blasphemat Christum, et non ignorat dispositionem incarnationis Filii Dei, et non ignorat quoniam unus et idem Deus mundi creator, et Pater Domini nostri Jesu Christi, et non ignorat quoniam Verbum Dei, qui et Filius, semper adfuit humano generi, et operatus est secundum voluntatem Patris, et plasmavit hominem, in quem Pater prospexit, et secundum quem Pater dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, et qui in novissimis temporibus secundum Patris placitum factus est homo, et visibilis et palpabilis, ut destrueret mortem, et vivificaret hominem, et communionem faceret Dei et hominis, hujusmodi autem existens, et ipse quidem

ptionem illorum consecutus ; est inflatus iste talis (27), neque in cœlo, neque in terra putat se esse, sed intra Pleroma introisse, et complexum jam angelum suum ; cum institorio (28), et supercilio incedit, gallinacei **204** elationem habens. Sunt autem apud eos, qui dicunt, oportere (29) bonam conversationem assequi eum hominem, qui sit desuper adveniens : propter hoc et fingunt quodam supercilio gravitatem. Plurimi autem et contemptores facti, quasi jam perfecti, sine reverentia, et in contemptu viventes, semetipsos spiritales vocant, et se nosse jam dicunt eum, qui sit intra Pleroma ipsorum, refrigerii locum.

3. [41] Nos autem revertamur ad eumdem tractatum. Cum enim declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui veritatis fuerunt prædicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus, qui in omnibus principatum (30) habet ; manifeste erit ostensum, factorem cœli et terræ, qui locutus sit cum Moyse, et legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse. Manifesta igitur et apostolorum, et discentium eorum ex verbis ipsorum de Deo facta est sententia.

CAPUT XVI [42].

Ex apostolorum scriptis demonstrat, unum et eumdem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem.

1. Quoniam autem sunt qui dicunt, Jesum quidem receptaculum Christi fuisse, in quem desuper quasi columbam descendisse Christum, et cum indicasset

[41] Cap. XVI. [42] Cap. XVII.

(27) *Quasi parvam ovem, deditum . .. præbeat, imitationem illorum et redemptionem illorum consecutus, est inflatus iste talis.* Sic ex mss. et præsertim ex Clarom. textum emendavi. Pro *parvum orum*, ut habent Eras., Gall. et Feuard., repono *parvam ovem* ex Feuard. marg., Clarom., Arund. et Merc. 2 (quanquam in Arund. duæ tantum litteræ *ov*, annexo abbreviationis signo sint exaratæ, ita ut utrovis modo legere possis, et in eodem ac Clarom. et Merc. 2, *parvum* sit scriptum). Ex Clarom. pro *imitationi* scripsi *imitatione* ; ita enim primo scriptum fuit, quanquam postea quispiam scribere voluerit *imitationi*. Sed priorem lectionem præfero ; præpositurus tamen *initiationi*, si suffragetur aliquando ms. aliquis codex. Auctoritate ejusdem Clarom. expunxi *est* post *inflatus* ; ac proinde textum aliter distinxi ac in edit. Cotelerius vero in not. ad lib. VIII *Recognit. Clement.*, § 25, sic emendandum vellet : *quasi parvum orum* (Græce χαχὸν ὠόν) *editum semetipsum ipsis præbeat initiationi illorum, ...consecutus est, inflatus est.* De voce *initiationi* facile cum Cotelerio consentirem : quippe mox *redemptionem*, qua initiabantur hæretici, memorat Irenæus. Billius autem lib. II *Observat. sacr.*, cap. 5, retinet *parvum orum*, intelligitque *ovum irritum*, sive *urinum*, quod οὖρινον ὠόν Græci dicunt. Malim ego *parvam ovem* ; id enim magis convenit cum simplicioribus illis Catholicis, de quibus hic sermo est, qui se, velut oves imprudentes (προβάτια ejusmodi simpliciores homines Græci dicunt), totos mancipant hæreticorum placitis. Jam cætera, eo quo restitui modo facilia sunt. Simpliciores illi, mutatione hæreticorum profanam etiam redemptionem illorum consecuti, inflati seu superbi evadunt.

(28) *Institorio.* Pro superbia et elatione animi accipit. Gloss. vet. : *Institor*, ἐργαστηριάρχης, id est *officinæ manceps*, sive *præfectus* ; unde *institorium*, quod ad superbiam transferri potuit ; solent enim ejusmodi homines ob præfecturam insolescere.

(29) *Oportere.* Voss. *oportet.*

(30) *Principatum.* *Ejus* quod addunt Eras., Gall. et Feuard. omisi cum Clarom. et Voss.

(31) *Quæ.* Ita pro *qui* bene reposuit Grab. ex cod Arund.

(32) *Quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula.* Quia superiore *Christo consentiente, unusquisque Æonum, quod habebat in se optimum et florentissimum conferentes*, hunc emiserunt. Et ea propter dicebatur τὰ πάντα, *omnia*, supra lib. I, cap. 2, not.

(33) *Receptaculum Christi.* Superioris scilicet.

(34) *Correctionem.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss. *correptionem* ; sed minus bene. *Emendationem* alibi dixit.

(35) *Recurrente in Pleroma Salvatore.* In omnibus codd., tum editt. tum manu exaratis legitur, *recurrentem in Pleroma Salvatorem.* Quod manifestum librariorum sphalma emendare non dubitavi ex Irenæo ipso, et Valentinianorum hypothesi, qui ubique passim, et hujus capitis initio, et sequentibus, ut alia loca omittam, eum qui est ex dispositione, Jesum distinguunt ab eo Salvatore, qui sursum recurrit in Pleroma, quemque *impassibilem* dicebant.

A innominabilem Patrem, incomprehensibiliter et invisibiliter intrasse in Pleroma : (non enim solum ab hominibus, sed ne ab his quidem, quæ (31) in cœlo sunt, Potestatibus et Virtutibus apprehensum eum) et esse quidem Filium Jesum, Patrem vero Christum, et Christi Patrem, Deum : alii vero putative eum passum, naturaliter impassibilem exsistentem ; qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem, qui sit ex dispositione, ipsum esse, qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatorem descendisse, quem et Christum dici, quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula (32) : participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et de suo nomine, ut mors per hunc evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum B Salvatorem quidem qui desuper descendisset, quem et ipsum receptaculum Christi (33) et universæ Plenitudinis esse dicunt, lingua quidem unum Christum Jesum confitentes, divisi vero sententia : (etenim hæc est ipsorum regula, quemadmodum prædiximus, ut alterum quidem Christum fuisse dicant, qui ab Unigenito ad correctionem (34) Plenitudinis præmissus est ; alterum vero Salvatorem esse in glorificationem Patris missum ; alterum vero ex dispositione, quem et passum dicunt, recurrente in Pleroma Salvatore (35), qui Christum portabat) necesse habemus, universam apostolorum de Domino nostro Jesu Christo sententiam adhibere et ostendere, eos non solum nihil tale sensisse de C eo, verum amplius et significasse per Spiritum sanctum, qui inciperent talia docere, submissi a Satana, uti quorumdam fidem everterent, et abstraherent eos a vita.

2. [43] Et quoniam Joannes unum et eumdem novit Verbum Dei, et hunc esse Unigenitum, et hunc incarnatum esse pro salute nostra, Jesum Christum Dominum nostrum, sufficienter ex ipsius Joannis sermone demonstravimus. Sed et Matthæus unum et eumdem Jesum Christum cognoscens, eam quæ est secundum hominem generationem ejus ex Virgine exponens, sicut promisit Deus David [44], ex fructu ventris ejus excitaturum se æternum Regem (36), multo prius Abrahæ eamdem faciens promissionem, ait : « Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham [45]. » Dehinc ut liberaret mentem nostram a suspicione, quæ est circa Joseph (37), ait : « Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Joseph, priusquam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto [46]. » Dehinc cum Joseph cogitaret dimittere Mariam, quoniam prægnans erat, assistentem ei angelum Dei, dicentem [47] : « Ne timueris assumere Mariam conjugem tuam : quod enim habet in utero, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum : hic enim salvabit populum suum a peccatis suis. Hoc autem factum est, ut impleretur (38) quod dictum est a Domino per prophetam [48] : Ecce, virgo accipiet (39) in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est (40), Nobiscum Deus ; » manifeste significans, et eam promissionem, quæ fuerat ad patres (41), impletam, ex virgine natum Filium Dei, et hunc ipsum esse Salvatorem Christum, quem prophetæ prædicaverunt : non, sicut ipsi dicunt, Jesum quidem ipsum esse, qui ex Maria sit natus, Christum vero qui desuper descendit. Cæterum potuerat (42) dicere Matthæus : « Jesu vero generatio sic erat, » sed prævidens (43) Spiritus sanctus depravatores, et præmuniens contra fraudulentiam eorum, **205** per Matthæum ait : « Christi autem (44) generatio sic erat ; » et quoniam hic est *Emmanuel*, ne forte tantum eum hominem putaremus, (« non enim ex voluntate (45) carnis, neque ex voluntate viri, sed ex voluntate Dei, Verbum caro factum est [49] ») neque alium quidem Jesum, alterum autem Christum suspicaremur fuisse, sed unum et eumdem sciremus esse (46).

3. Hoc ipsum interpretatus est Paulus, scribens ad Romanos [50] : « Paulus apostolus Jesu Christi, prædestinatus (47) in Evangelium Dei, quod promisit per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, per Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri. » Et iterum ad Romanos scribens de Israel, dicit [51] : « Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes (48) benedictus in sæcula. » Et iterum in Epistola quæ est ad Galatas, ait [52] : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere (49), factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem (50) percipiamus ; » manifeste significans unum quidem Deum, qui per prophetas promissionem de Filio fecerit ; unum autem Jesum Christum Dominum nostrum, qui de semine David secundum eam generationem, quæ est ex Maria ; hunc destinatum Filium Dei Jesum Christum in virtute secundum Spiritum sanctitatis (51), ex resurrectione mortuorum, ut sit primogenitus mortuorum, quemadmodum et primogenitus in omni conditione ; Filius Dei, hominis filius factus, ut per eum adoptionem percipiamus, portante homine, et capiente, et complectente Filium Dei. Propter hoc et Marcus ait [53] : « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est in prophetis ; » unum et eumdem sciens Filium Dei Jesum Christum (52), qui a prophetis annuntiatus est [54], qui ex fructu ventris David Emmanuel, « magni consilii » Patris « nuntius, » per quem oriri fecit Deus domui David Orientem et justum [55], et erexit ei cornu salutis, et « suscitavit testimonium in Jacob, » quemadmodum David causas

[43] Cap. XVIII. [44] Psal. CXXXI, 2. [45] Matth. I, 1. [46] Joan. I, 13. 14. [47] Rom. I, 1 seqq. [48] Rom. IX, 5. [49] Ibid. 18 seqq. [50] Ibid. 20 seqq. [51] Gal. IV, 4, 5. [52] Marc. I, 1. [53] Isa. VII, 14. [54] Isa. IX, 6 ; Jer. XXXIII, 15. [55] Luc. I, 69.

(36) *Regem*. Alii, *regnum*.

(37) *A suspicione, quæ est circa Joseph*. Ne quis videlicet existimaret Jesum Christum ex Josephi satu genitum esse.

(38) *Impleretur*. Editi, *adimpleretur*.

(39) *Accipiet*. Sic mss. In editi. *concipiet*.

(40) *Quod est*. *Interpretatum*, quod interserunt editi., deest in Clarom et Anglic.

(41) *Patres*. *Nostros* addit Arundel.

(42) *Potuerat*. Editi. *poterat*.

(43) *Prævidens*. Eras., Gall., Clarom. et Merc. 2, *providens*.

(44) *Christi autem*. Hinc patet Irenæum in suo codice non legisse Ἰησοῦ, uti habent nostra N. T. exemplaria Græca, sed Χριστοῦ duntaxat, uti et legit Vulgatus interpres ; alias non omissurus vocem, ex qua novum robur argumento ejus accessisset.

(45) *Voluntate*. In vet. Feuard. cod. *voluptate*. Sed *voluptas* non raro scribebant veteres pro *voluntas*.

(46) *Sciremus esse*. Sic mss. omnes. At Gall. et Feuard. interserunt *Deum*, sed frustra ; hic enim de unitate personæ Christi sermo est.

(47) *Prædestinatus*. Vulgata nostra, *segregatus*. Gr. ἀφωρισμένος.

(48) *Super omnes*. Vulgata, *super omnia*. Græc. ἐπὶ πάντων, quod utramque lectionem admittit.

(49) *Factum ex muliere*. *Factum* pro *natum* reposui ex Clarom., Voss., Arund., Merc. 1 et Feuard. marg., quia et infra cap. 22, et lib. v, cap. 21, *factum* legitur, non *natum*. Edita etiam exemplaria Græca, et vetustissimi optimæ notæ codd. mss. ut San-Germanensis noster, habent γενόμενον, quomodo et legit Vulgatus interpres.

(50) *Adoptionem*. *Filiorum* additum in Arundel.

(51) *Sanctitatis*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii *sanctificationis*.

(52) *Jesum Christum*. Sic Clarom., Arund., Voss. In cæteris deest *Christum*.

generationis ejus disserens ait, « et legem posuit in Israel, ut cognoscat generatio altera : filii qui nascentur ex his, et ipsi exsurgentes enarrabunt filiis suis, ut ponant in Deum spem suam, et præcepta ejus exquirant [56]. » Et rursus angelus evangelizans Mariæ, ait [57] : « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus thronum David patris sui ; » eum qui sit Filius Altissimi, hunc eumdem et David filium confitens. Cujus et David dispositionem adventus per Spiritum (53) cognoscens, per quam dominans (54) est omnium vivorum et mortuorum, Dominum eum confessus est, sedentem ad dextram Patris altissimi [58].

4. Et Simeon autem ille, qui responsum acceperat (55) a Spiritu sancto, non visurum eum mortem, nisi prius videret Christum Jesum, hunc manibus accipiens Virginis primogenitum (56), benedixit Deum, et dixit [59] : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum : quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem (57) gentium, et gloriam populi tui (58) Israel ; » infantem, quem in manibus portabat Jesum, natum ex Maria, ipsum confitens esse Christum Filium Dei, lumen hominum (59), et gloriam ipsius Israel, et pacem et refrigerium eorum qui in dormitionem ierunt. Jam enim spoliabat homines, auferens ignorantiam ipsorum, suam autem agnitionem eis donans, et dispartitionem faciens eorum qui cognoscebant eum, quemadmodum Isaias : « Voca, inquit, nomen ejus, Velociter spolia, celeriter dispartire [60]. » Hæc sunt autem opera Christi. Ipse igitur erat Christus, quem portans Simeon benedicebat (60) Altissimum ; quem pastores cum vidissent, glorificabant Deum ; quem Joannes, cum adhuc in ventre matris suæ esset, et ille in vulva Mariæ, Dominum cognoscens, exsultans salutabat ; quem magi videntes, et adorantes, et afferentes munera, quæ prædiximus [61], A et substernentes semetipsos æterno Regi, per alteram abierant viam, non jam per Assyriorum revertentes viam. « Priusquam enim cognoscet (61) puer vocare patrem, aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ, contra regem Assyriorum [62] ; » occulte quidem, sed potenter manifestans (62), quoniam absconsa (63) manu expugnabat Dominus Amalech. Propter hoc et pueros eripiebat, qui erant in domo David, bene sortiti illo tempore nasci, ut eos præmitteret in suum regnum ; ipse infans cum esset, infantes hominum martyres parans, propter Christum, qui in Bethleem natus est Judæ, in civitate David, interfectos secundum Scripturas.

5. Propter quod et Dominus discipulis post resurrectionem dicebat : « O insensati, et tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt prophetæ! Nonne hæc oportebat pati Christum, et introire (64) in claritatem suam [63]? » Et iterum ait eis : **206** « Hi sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum, quoniam oportet impleri omnia scripta in lege Moysi et prophetis, et psalmis de me. Tunc adaperuit eorum sensum, ut intelligerent Scripturas, et dixit ad eos : Quoniam sic scriptum est, Christum pati, et resurgere a mortuis, et prædicari in nomine ejus remissionem (65) peccatorum in omnes gentes [64]. » Hic autem est, qui ex Maria natus est. « Oportet enim, inquit [65], Filium hominis multa pati, et reprobari, et crucifigi, et die tertio resurgere. » Non ergo alterum filium hominis novit Evangelium, nisi hunc qui ex Maria, qui et passus est ; sed neque Christum avolantem ante passionem a Jesu ; sed hunc qui natus est, Jesum Christum novit Dei Filium, et eumdem hunc passum resurrexisse, quemadmodum Joannes Domini discipulis confirmat (66), dicens : « Hæc autem scripta sunt, ut credatis quoniam Jesus est (67), Filius Dei, et ut credentes vitam æternam (68) habeatis in nomine ejus [66] ; » providens (69) has blasphemas regulas, quæ divi-

[56] Psal. LXXVII, 5, 6, 7. [57] Luc. I, 32. [58] Psal. CIX, 1. [59] Luc. II, 29 seqq. [60] Isa. VIII, 3. [61] Sup. c. X. [62] Isa. VIII, 4. [63] Luc. XXIV, 25, 26. [64] Ibid. 44 seqq. [65] Marc. VIII, 31. [66] Joan. XX, 31.

(53) *Spiritum.* Editt. addunt *sanctum.*

(54) *Dominans.* Alii *Dominus.* Sed prius magis placet ; quia alludit Irenæus ad Rom. XIV, 9, ubi κυριεύσῃ, *dominetur*, exstat.

(55) *Acceperat.* Eras. et Gall. *accepit.*

(56) *Hunc manibus ... primogenitum.* Eras., Gall. et Feuard. minus bene : *hunc ex manibus*, perperam omissa voce *primogenitum.*

(57) *Parasti ... ad revelationem.* Clarom. et Arund. *præparasti ... in revelationem.*

(58) *Populi tui.* Editt. cum Merc. 2, *plebis tuæ.*

(59) *Lumen hominum.* Sic Clarom. et Voss., cæteri *lumen omnium.*

(60) *Benedicebat.* Sic pro *benedixit* reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(61) *Cognoscet.* Ita pro *cognosceret* ex Voss. posui.

(62) *Manifestans.* Vocem *omnia* quæ præmittitur in omnibus editt. delevi auctoritate cod. Arund. utpote superfluam et turbantem sensum.

(63) *Absconsa.* Editt. *occulta.*

(64) *Introire. Ita* quod ante hoc verbum solius Vulgatæ Latinæ auctoritate præfixit Feuard. omittunt mss. omnes, una cum Græco Lucæ textu. Sed addit Clarom. particulam *in* ante *claritatem.*

(65) *Christum pati ... remissionem.* Addit Feuard. *et sic oportebat*, ante *Christum*, et *pœnitentiam in* ante *remissionem.* Sed cum eæ voces desint in omnibus aliis codd. in Eras., Gall., Clarom. et Anglic., imo et in prioribus Feuard. editt., priores autem, *et sic oportebat*, nec legantur in cod. Cantabrig. posteriores vero iterum omittat Irenæus eumdem Lucæ locum repetens infra lib. IV, cap. 26, idcirco eas, utpote citra auctoritatem additas expunxi. Non tamen eas abfuisse ab Irenæi codicibus hinc concludo : non raro enim Scripturæ verba compendio refert.

(66) *Confirmat.* Feuard. in marg., Arund. et Merc. 1, *confirmavit.*

(67) *Jesus est. Christus* additur in editt. et Arund.

(68) *Æternam.* Non exstat in nostris N. T. codd.

(69) *Providens.* Hic et alibi pro *prævidens.*

dunt Dominum, quantum ex ipsis attinet, ex altera et altera substantia dicentes eum factum. Propter quod et in epistola sua sic testificatus est nobis [67] : « Filioli, novissima hora est, et quemadmodum audistis quoniam Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt : unde cognoscimus quoniam novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis : si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum : sed ut manifestarentur quoniam non sunt ex nobis. Cognoscite ergo (70) quoniam omne mendacium extraneum est, et non est de veritate. Quis est mendax, nisi qui negat quoniam Jesus non est Christus? hic est Antichristus. »

6. Quia autem omnes, qui prædicti sunt, etsi lingua quidem confitentur unum Jesum Christum, semetipsos derident, aliud quidem sentientes, aliud vero dicentes; (etenim argumenta illorum varia, quemadmodum ostendimus) alterum quidem passum, et natum hunc esse Christum annuntiant, et esse alterum eorum Demiurgi, (autem) (71) qui sit ex dispositione, vel eum qui sit ex Joseph, quemque passibilem argumentantur; alterum vero eorum ab invisibilibus et inenarrabilibus descendisse, quem et invisibilem, et incomprehensibilem, et impassibilem esse confirmant, errantes a veritate, eo quod absistat sententia eorum ab eo qui est vere Deus : nescientes quoniam hujus Verbum unigenitus (72), qui semper humano generi adest, unitus et consparsus (73) suo plasmati secundum placitum Patris, et caro factus, ipse est Jesus Christus Dominus noster, qui passus est pro nobis, et surrexit propter nos : et rursus venturus in gloria Patris, ad resuscitandum universam carnem, et ad ostensionem salutis, et regulam justi judicii ostendere omnibus, qui sub ipso facti sunt (74). Unus igitur Deus Pater, quemadmodum ostendimus, et unus Christus Jesus Dominus noster, veniens per universam dispositionem, et omnia in semetipsum recapitulans (75). In omnibus autem est et homo, plasmatio Dei : et hominem ergo in semetipsum recapitulans est, invisibilis visibilis factus, et incomprehensibilis factus comprehensibilis, et impassibilis passibilis, et Verbum homo, universa in semetipsum recapitulans : uti sicut in supercœlestibus, et spiritalibus, et invisibilibus princeps est Verbum Dei; sic et in visibilibus, et corporalibus principatum habeat, in semetipsum primatum assumens, et apponens semetipsum caput Ecclesiæ, universa attrahat ad semetipsum apto in tempore.

7. Nihil enim incomptum atque intempestivum apud eum, quomodo nec incongruens est apud Patrem. Præcognita sunt enim omnia (76) a Patre, perficiuntur autem a Filio, sicut congruum et consequens est, apto tempore. Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum, et ante tempus volente participare compendii poculo (77), Dominus repellens ejus intempestivam festinationem, dixit : « Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea [68]; » exspectans eam horam quæ est a Patre præcognita. Propter hoc cum sæpe vellent eum homines apprehendere : « Nemo, inquit, immisit manus ei : nondum enim venerat hora apprehensionis [69] (78), » nec tempus passionis, quod præcognitum fuerat a Patre; quemadmodum et Habacuc propheta ait [70] : « In eo cum appropinquarint anni, cognosceris, in adventu temporis ostenderis, in eo quod turbetur anima mea in ira, misericordiæ tuæ memoraberis. » Sed et Paulus ait [71] : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum. » Per quod manifestum est, quoniam omnia quæ præcognita erant a Patre, ordine, et tempore, et hora præcognita et apta perfecit Dominus noster, unus quidem et idem exsistens, dives autem et multus. Diviti enim et multæ voluntati Patris deservit, cum sit ipse Salvator eorum qui salvantur, et Dominus eorum qui sunt sub dominio, et Deus eorum quæ constituta sunt, et Unigenitus Patris, et Christus qui prædicatus est, et Verbum Dei incarnatus, cum advenisset plenitudo temporis, in quo filium hominis fieri oportebat Filium Dei.

207 8. Igitur omnes extra dispositionem sunt (79), qui sub obtentu agnitionis alterum quidem Jesum intelligunt, alterum autem Christum,

[67] I Joan. II, 18 seqq. [68] Joan. II, 4. [69] Joan. VII, 30. [70] Habac. III, 2. [71] Galat. IV, 4.

(70) *Cognoscite ergo*, etc. Hæc non eodem modo leguntur in N. Test. exemplaribus; sed quædam omisit Irenæus, quædam et addidit, connexionis et explicationis gratia.

(71) *Autem*. Abundat hæc particula.

(72) *Unigenitus*. Ita Clarom. et Voss. Alii perperam, *unitus*.

(73) *Consparsus*. Græce πεφυρμένος, uti recte conjicit Grabius, *commistus*, id est *intime unitus*; quomodo a Plutarcho in Romulo dicitur πεφυρμένη σώματι ψυχή.

(74) *Ostendere omnibus qui sub ipso facti sunt*. Græca phrasis pro *ostendendam omnibus qui ipsi subditi facti sunt*.

(75) *Omnia in semetipsum recapitulans. Semetipsum* pro *semetipso* scripsi auctoritate cod. Clarom., quia deinceps accusandi casum adhibet auctor. Alludit vero, ut scienter notat Feuardentius, ad hunc Pauli locum Ephes. I, 10 : *Instaurare omnia in Christo*; ubi pro *instaurare* (quod minus Hieronymo placet, quam *recapitulare*) Græcus textus habet, ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est universam hominum et angelorum salutem, adeoque cunctam omnium rerum cœlestium et terrestrium summam ad unum Christum revocare, ac in eo unico comprehendere.

(76) *Omnia*. *Hæc* quod ante *omnia* præfigitur in omnibus editt. expunxi auctoritate Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1.

(77) *Compendii poculo*. Compendii poculum vocat, quia, ut superius ait cap. 11, n. 5, *per verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua, ad usum eorum qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum*.

(78) *Apprehensionis*. Editi. addunt *ejus*; omittunt vero mss. omnes, excepto uno Merc.

(79) *Extra dispositionem sunt*. Id est, alieni sunt a gratia incarnationis Filii Dei, quam οἰκο-

et alterum Unigenitum (ab hoc (80) autem rursum esse Verbum); et alterum Salvatorem, quem etiam eorum qui in deminoratione facti sunt Æones, emissionem esse dicunt hi qui sunt erroris discipuli: qui a foris quidem oves, (per eam enim quam habent extrinsecus loquelam, similes nobis apparent, eadem nobiscum loquentes) intrinsecus vero lupi [72]. Sententia enim eorum homicidialis, deos quidem plures confingens, et patres multos simulans; comminuens autem et per multa dividens Filium Dei: quos et Dominus nobis cavere prædixit, et discipulus ejus Joannes in prædicta Epistola (81) fugere eos præcepit dicens [73]: « Multi seductores exierunt (82) in hunc mundum; qui non confitentur Jesum Christum in carne venisse. Hic est seductor et Antichristus. Videte eos (83), ne perdatis quod operati estis (84). » Et rursus in Epistola ait [74]: « Multi pseudo-prophetæ exierunt de sæculo (85). In hoc cognoscite Spiritum Dei: Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est. Et omnis spiritus qui solvit Jesum (86), non est ex Deo, sed de Antichristo est. » Hæc autem similia sunt illi, quod in Evangelio dictum est [75], quoniam « Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. »

Διὸ πάλιν (87) ἐν τῇ Ἐπιστολῇ φησί· « Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· » ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰδὼς Ἰησοῦν Χριστὸν, ᾧ ἠνοίχθησαν αἱ πύλαι τοῦ οὐρανοῦ, διὰ τὴν ἔνσαρκον ἀνάληψιν αὐτοῦ· ὃς καὶ ἐν τῇ αὐτῇ σαρκὶ, ἐν ᾗ καὶ ἔπαθεν, ἐλεύσεται, τὴν δόξαν ἀποκαλύπτων τοῦ Πατρός.

Propter quod rursus in Epistola clamat [76]: « Omnis qui credit quia Jesus est Christus, ex Deo natus est; » unum et eumdem sciens Jesum Christum, cui apertæ sunt portæ cœli, propter carnalem ejus assumptionem: qui etiam in eadem carne in qua passus est, veniet, gloriam revelans Patris.

9. Et Paulus autem his consentiens, Romanos alloquens, ait [77]: « Multo magis hi, qui abundantiam gratiæ et justitiæ (88) accipiunt in vitam, regnabunt per unum Jesum Christum. » Nescit ergo eum qui evolavit Christum a Jesu; neque eum novit Salvatorem qui sursum est, quem impassibilem dicunt. Si enim alter quidem passus est, alter autem impassibilis mansit; et alter quidem natus est, alter vero in eum, qui natus est, descendit, et rursus reliquit eum; non unus, sed duo monstrantur. Quoniam autem unum eum, et qui natus est, et qui passus est, Christum Jesum novit Apostolus, in eadem Epistola iterum dicit [78]: « An ignoratis, quoniam quotquot baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ejus baptizati sumus? ut quemadmodum resurrexit Christus (89) a mortuis, sic et nos in novitate vitæ ambulemus. » Rursus autem significans Christum passum, et ipsum esse Filium Dei, qui pro nobis mortuus est, et sanguine suo redemit nos in præfinito tempore, ait [79]: « Utquid enim (90) Christus, cum adhuc essemus infirmi, secundum tempus pro impiis mortuus est? Commendat autem suam dilectionem Deus in nobis, quoniam cum adhuc essemus peccatores, pro nobis Christus mortuus est: multo magis justificati nunc in sanguine ejus, salvi erimus per ipsum ab ira. Si enim cum essemus inimici, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ejus. » Hunc eumdem qui apprehensus, et passus est, et effudit sanguinem suum pro nobis, hunc Christum, hunc Filium Dei manifestissime annuntians, qui etiam surrexit, et assumptus est in cœlos, quemadmodum ipse ait [80]: « Simul autem Christus mortuus est, imo (91) et resurrexit, qui est in dextera Dei. » Et iterum [81]: « Scientes quoniam Christus (92) resurgens a mortuis, jam non moritur. » (Prævidens enim et ipse per Spiritum subdivisiones malorum magistrorum, et omnem ipsorum occasionem dissensionis volens abscindere, ait quæ prædicta sunt.) « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, inhabitat (93) in vobis; qui suscitavit Christum a mor-

[72] Matth. VII, 15. [73] II Joan. 7, 8. [74] I Joan. IV, 1, 2, 3. [75] Joan. I, 14. [76] I Joan. V, 1. [77] Rom. V, 17. [78] Rom. VI, 3, 4. [79] Rom. V, 6 seqq. [80] Rom. VIII, 34. [81] Rom. VI, 9.

νομίας nomine designasse Patres Græcos jam non semel diximus.

(80) *Ab hoc.* Al. vitiose, *ob hoc.*

(81) *Prædicta Epistola.* Memoria lapsus Irenæus ad primam Joannis Epistolam, jam a se allegatam refert, quæ ad secundam pertinent.

(82) *Exierunt.* Ἐξῆλθον cum Vulgato interprete legit Irenæus; nos εἰσῆλθον.

(83) *Videte eos.* Pro ἑαυτούς, legisse videtur Irenæus αὐτούς, nisi lapsus interpres alterum pro altero legerit.

(84) *Ne perdatis quod operati estis.* Ἵνα μὴ ἀπολέσητε ἃ εἰργάσασθε cum Irenæo habet Alexand. cod. et alii non pauci, quomodo et Vulgatus interpres legit. At in edit. Græcis exstat, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα.

(85) *De sæculo.* Ἐκ τοῦ κόσμου, *in mundum*, seu *sæculum* habent nostri codd.

(86) *Qui solvit Jesum.* Legisse videtur Irenæus cum Vulgato interprete, ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν. Editi vero Græci: ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Cæterum *Christum* cum Vulgato interp. omittunt Clarom., Voss. et Arund.

(87) *Διὸ πάλιν.* Hæc excerpta sunt ex Theodoreti dial. II, qui dicitur *Inconfusus.*

(88) *Gratiæ et justitiæ.* In Vulgata Latina legitur: *Gratiæ, et donationis, et justitiæ.* In edit. Græcis: Τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Cum Irenæo τῆς δωρεᾶς omittit Origenes, *Comment. in Joan.*, pag. 334.

(89) *Christus.* Deest in Eras. et Gall.

(90) *Utquid enim.* Legisse videtur Irenæus cum Vulgato interprete, εἰς τί γάρ. Edita vero habent ἔτι γάρ.

(91) *Imo.* Clarom., Arund. et Voss. omittunt *qui* additum in edit.

(92) *Christus.* Deest in Eras. et Gall.

(93) *Inhabitat.* Sic Clarom. et Voss. et Feuard. in marg.; cæteri, *habitat.*

tuis, vivificabit et mortalia corpora vestra [83] (94). » Unum quod non exclamat (95) ad eos, qui volunt audire : Nolite (96) errare ; unus et idem est Christus Jesus Filius Dei, qui per passionem reconciliavit nos Deo, et resurrexit a mortuis, qui est in dextera Patris, et perfectus in omnibus : qui cum vapularet, non repercutiebat ; « qui cum pateretur, non est minitatus [84] (97) ; » et cum tyrannidem pateretur, rogabat Patrem ut ignosceret his qui se crucifixerant. Ipse enim vere salvavit : ipse est Verbum Dei, ipse Unigenitus a Patre, Christus Jesus Dominus noster (98).

208 CAPUT XVII [85].

Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum descendisse docent apostoli. Cur descenderit, explicatur.

1. Etenim potuerunt dicere apostoli, Christum descendisse in Jesum ; aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis ; aut illum qui est ab invisibilibus, in eum qui est Demiurgi : sed nihil quidem tale neque scierunt, neque dixerunt ; si enim scissent et dixissent utique : quod autem erat, hoc et dixerunt, Spiritum Dei sicut columbam descendisse in eum [86], hunc Spiritum, de quo ab Isaia dictum est : « Et requiescet super eum Spiritus Dei [87] ; » sicut prædiximus. Et iterum : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me [88]. » Iste Spiritus, de quo ait Dominus : « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis [89]. » Et iterum potestatem regenerationis in Deum (99) dans (1) discipulis, dicebat eis : « Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti [90]. » Hunc enim promisit per prophetas [91] effundere in novissimis temporibus super servos et ancillas, ut prophetent : unde et in Filium Dei, filium hominis factum, descendit, cum ipso assuescens habitare in genere humano, et requiescere in hominibus, et habitare in plasmate Dei, voluntatem Patris operans in ipsis, et renovans eos a vetustate in novitatem Christi.

2. Hunc Spiritum petiit David humano generi, dicens : « Et Spiritu principali confirma me [92]. » Quem et descendisse Lucas ait [93] post ascensum Domini super discipulos in Pentecoste, habentem potestatem omnium gentium ad introitum vitæ et adapertionem Novi Testamenti : unde et omnibus linguis conspirantes (2) hymnum dicebant Deo, A Spiritu ad unitatem redigente distantes tribus, et primitias omnium gentium offerente Patri. Unde et Dominus pollicitus est mittere se Paracletum, qui nos aptaret Deo [94]. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis : ita nec nos multi unum fieri in Christo Jesu poteramus, sine aqua quæ de cœlo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat ; sic et nos, lignum aridum exsistentes primum nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam, quæ est (3) ad incorruptionem, unitatem acceperunt ; animæ autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro (4) B Samaritanæ illi prævaricatrici [95], quæ in uno viro non mansit, sed fornicata est in multis nuptiis, et ostendente ei, et pollicente aquam vivam, ut ulterius non sitiret, neque occuparetur ad hunsectationem aquæ laboriosæ, habens in se potum salientem in vitam æternam. Quod Dominus (5) accipiens munus a Patre, ipse quoque his donavit qui ex ipso participantur, in universam terram mittens Spiritum sanctum.

3. Hanc muneris gratiam prævidens Gedeon ille Israelita [96], quem elegit Deus, ut salvaret populum Israel de potentatu alienigenarum, demutavit petitionem, et super vellus lanæ, in quo tantum primum ros fuerat, quod erat typus populi, aridita- C tem futuram prophetans ; hoc est, non jam habituros eos a Deo Spiritum sanctum, sicut Isaias ait : « Et nubibus mandabo ne pluant super eam [97] ; » in omni autem terra fieri ros, quod est Spiritus Dei, qui descendit in Dominum, « spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et virtutis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Dei [98] ; » quem ipsum iterum dedit Ecclesiæ, in omnem terram mittens de cœlis Paracletum, ubi et diabolum, tanquam fulgur, projectum ait Dominus [99]. Quapropter necessarius nobis est ros Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illic habeamus et Paracletum : commendante Domino Spiritui sancto suum homi- D nem, qui inciderat in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera ejus, dans duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum

[83] Rom. VIII, 11. [84] I Pet. II, 23. [85] Cap. XIX. [86] Matth. III, 16. [87] Isa. XI, 2. [88] Isa. LXI, 1. [89] Matth. X, 20. [90] Matth. XXVIII, 19. [91] Joel. II, 28, 29. [92] Psal. L, 14. [93] Act. II. [94] Joan. XVI, 7. [95] Joan. IV, 7. [96] Jud. VI, 37. [97] Isa. V, 6. [98] Isa. XI, 2. [99] Luc. X, 18.

(94) *Nobis..vestra.* Eras., Gall. et Feuard. *nobis.. nostra*, quibuscum quoad posteriorem vocem consentiunt Arund. et Merc. 1.

(95) *Unum quod non exclamat.* Latine dixisset alter, *tantum non exclamat.*

(96) *Audire : Nolite. Deum* post *audire* addunt Feuard., Grab. et Voss. Melius omittunt alii. *Quoniam* vero quod præfigunt editt. omnes ante *nolite*, expunxi auctoritate cod. Voss.

(97) *Minitatus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *minatus.*

(98) *Dominus noster.* Alii, *Deus noster.*

(99) *In Deum.* Desunt in Eras. et Gall.

(1) *Dans.* Sic mss. omnes. Editt. vero, *demandans.*

(2) *Adapertionem..conspirantes.* Al. *apertionem... conspirantes.*

(3) *Illam quæ est.* Al. *illud quod est.*

(4) *Domino nostro. Jesu Christo* addunt editt. Sed hæ duæ voces desunt in omnibus mss.

(5) *Quod Dominus.* Alii *quam Dominus.*

nobis denarium, multiplicatum Domino annumerantes.

4. Τοῦ Πνεύματος (6) οὖν κατελθόντος διὰ τὴν προωρισμένην οἰκονομίαν, καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μονογενοῦς, ὃς καὶ Λόγος ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου, σαρκωθέντος ἐν ἀνθρώπῳ (9), καὶ πᾶσαν τὴν κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίαν ἐκπληρώσαντος, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ, ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος μαρτυρεῖ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ὁμολογοῦσι, καὶ οἱ προφῆται κηρύττουσι· ψευδεῖς ἀπεδείχθησαν πᾶσαι αἱ διδασκαλίαι τῶν τὰς ὀγδοάδας, καὶ τετράδας, καὶ δοκήσεις παρεξευρηκότων,

4. Spiritu itaque descendente super prædictam (7) dispositionem, et Filio Dei unigenito, qui et Verbum est Patris, veniente plenitudine temporis, incarnato in homine (8) propter hominem, et omnem secundum hominem dispositionem implente Jesu Christo Domino nostro, uno et eodem exsistente, sicut et ipse Dominus testatur, et apostoli confitentur, et prophetæ annuntiant; mendaces ostensæ sunt universæ doctrinæ eorum, qui octonationes et quaternationes putativas (10) adinvenerunt, **209** et subdivisiones excogitaverunt: qui Spiritum quidem interimunt, alium autem Christum, et alium Jesum intelligunt, et non unum Christum, sed plures fuisse docent: et si unitos eos dixerint, iterum ostendunt eum quidem participasse passionem, hunc autem impassibilem perseverasse; et hunc quidem ascendisse in Pleroma, hunc autem in medietate remansisse; et hunc quidem in invisibilibus et innominabilibus epulari et oblectari, hunc autem assidere Demiurgo, evacuantem eum virtute. Unde oportebit et te, et omnes qui intendunt huic scripturæ, et solliciti sunt pro sua salute, non, cum audiunt forinsecus eorum sermones, sponte succumbere. Similia enim loquentes fidelibus, sicut prædiximus, non solum dissimilia sapiunt, sed et contraria, et per omnia plena blasphemiis, per quæ interficiunt eos, qui per similitudinem verborum dissimile affectionis eorum in se attrahunt venenum: sicut quis aquæ mistum gypsum dans pro lacte, seducat per similitudinem coloris, sicut quidam dixit superior nobis, de omnibus qui quolibet modo depravant quæ sunt Dei, et adulterant veritatem. In Dei lacte (11) gypsum male miscetur.

CAPUT XVIII [99].

Redit ad susceptum argumentum, probatque tum ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jesu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus sed vere hominem factum esse.

1. Ostenso manifeste, quod in principio Verbum exsistens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano, hunc in novissimis temporibus secundum præfinitum tempus a Patre, unitum suo plasmati, passibilem hominem factum; exclusa est omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus. Ostendimus enim, quia non tunc cœpit Filius Dei, exsistens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est, et homo factus, longam hominum expositionem in seipso recapitulavit, in compendio nobis salutem præstans, ut quod perdideramus in Adam, id est secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus.

2. Quia enim non erat possibile, eum hominem, qui semel victus fuerat, et elisus per inobedientiam, replasmare et obtinere bravium victoriæ; iterum autem impossibile erat, ut salutem perciperet, qui sub peccato ceciderat: utraque operatus est Filius, Verbum Dei exsistens, a Patre descendens, et incarnatus, et usque ad mortem descendens, et dispensationem consummans salutis nostræ, cui credere nos indubitate adhortans, iterum dicit [1]: « Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendit (12) in cœlum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum a mortuis liberare. » Deinde infert [2]: « Quoniam si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo, quoniam Deus illum excitavit a mortuis, salvus eris. » Et rationem reddidit propter quam (13) hæc fecit Verbum Dei, dicens [3]: « In hoc enim Christus et vixit (14), et mortuus est, et resurrexit, ut vivorum et mortuorum dominetur. » Et iterum ad Corinthios scribens ait [4]: « Nos autem annuntiamus Christum Jesum crucifixum. » Et infert [5]: « Calix benedictionis, quem

[99] Cap. XX. [1] Rom. x, 6, 7. [2] Ibid. 9. [3] Rom. XIV, 9. [4] I Cor. I, 23. [5] I Cor. x, 16.

(6) *Τοῦ Πνεύματος*. Græca hæc refert Theodoretus Dial. I, qui dicitur *Immutabilis*.

(7) *Super prædictam*. Græca sonant, *propter præfinitam*. Sed legisse videtur interpres, ἐπὶ τὴν προειρημένην.

(8) *In homine*. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, *in hominem*.

(9) *Ἐν ἀνθρώπῳ*. Adde juxta Latinum interpretem, δι' ἄνθρωπον.

(10) *Putativas*. Græc. καὶ δοκήσεις, *et vanas species* seu *opiniones*.

(11) *Veritatem*. *In Dei lacte*. Sic cod. Clarom. melius, ni fallor, quam cæteri: *Veritatem Dei*. *Lacte*. Per Dei lac intelligit verba catholica, quibus erroris gypsum miscebant hæretici. Gypsum enim præsens venenum habere docet Plinius lib. XXXVI, cap. 24. Conjicit Grabius hanc sententiam ad marginem a quopiam ascriptam, in textum inde irrepsisse. Sed forte ipsa verba sunt antiqui illius, quem tacito nomine sæpe allegat Irenæus.

(12) *Ascendit*. Sic pro *ascendet* reposui auctoritate Clarom., Merc. 2 et Feuard. in marg., quia mox sequitur *descendit*, et vetus noster Pauli epistolarum ms. cod. utrobique præteritum habet. In cæteris Irenæi exemplaribus legitur, *ascendet*..... *descendit*; in nostris vero N. T. codd. utrobique futurum.

(13) *Propter quam*. *Causam* addunt editt. omnes, sed male. Hanc vocem expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.

(14) *Et vixit*. Absunt hæc ab editis N. T. codd. Sed in pluribus mss. Græcis pro ἀνέζησε legitur ἔζησε. Similes præ oculis habere potuit Irenæus; nisi quod καὶ ἔζησε transposuerit ante καὶ ἀπέθανε.

benedicimus, nonne communicatio sanguinis est Christi? »

3. Quis est autem qui communicavit (15) nobis de escis? Utrum is qui ab illis affingitur sursum Christus, superextensus lloro, id est fini, et formavit eorum Matrem : an vero qui ex virgine est Emmanuel, qui butyrum et mel manducavit, de quo ait propheta [6] : « Et homo est, et quis cognoscet (16) eum? » Hic idem a Paulo annuntiabatur : « Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quoniam sepultus est, et resurrexit tertia die secundum Scripturas [7]. »

Φανερὸν οὖν (17), ὅτι Παῦλος ἄλλον Χριστὸν οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἢ τοῦτον τὸν καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα, καὶ γεννηθέντα, ὃν καὶ ἄνθρωπον λέγει. Εἰπὼν γάρ· « Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται, ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, » ἐπιφέρει, τὴν αἰτίαν ἀποδιδοὺς τῆς σαρκώσεως αὐτοῦ· « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν (18). » Καὶ πανταχοῦ ἐπὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τῆς ἀνθρωποπότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς νεκρώσεως, τῷ τοῦ Χριστοῦ κέχρηται ὀνόματι, ὡς ἐπὶ τοῦ· « Μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλυε, ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε. » Καὶ πάλιν· « Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ, οἱ ποτὲ ὑμεῖς ὄντες μακρὰν, ἐγενήθητε ἐγγὺς, ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ. » Καὶ πάλιν· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα, γέγραπται γάρ· Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. »

Manifestum est igitur, quoniam Paulus alterum Christum nescit, nisi hunc solum, qui et passus est, et sepultus est, et resurrexit, qui et natus est, quem et hominem dixit. Cum enim dixisset : « Si autem Christus annuntiatur, quoniam a mortuis resurrexit [8]; » intulit, rationem reddens incarnationis ejus : « Quoniam per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum [9]. » Et ubique in passione Domini nostri, et humanitate, et mortificatione ejus, Christi usus est nomine, quemadmodum in illo : « Noli esca tua perdere illum, pro quo Christus mortuus est [10]. » Et iterum : **210** « Nunc autem in Christo vos, qui aliquando fuistis longe, facti estis proximi in sanguine Christi [11]. » Et iterum : « Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; quoniam scriptum est : Maledictus omnis qui pendet in ligno [12]. »

Et iterum : « Et periet (19) infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est [13], » significans quoniam non Christus impassibilis descendit in Jesum, sed ipse, Jesus Christus cum esset, passus est pro nobis, qui decubuit et resurrexit, qui descendit et ascendit, Filius Dei, filius hominis factus : quemadmodum et ipsum nomen significat. In Christi enim nomine subauditur qui unxit, et ipse qui unctus est, et ipsa unctio in qua unctus est. Et unxit quidem Pater, unctus est vero Filius, in Spiritu, qui est unctio; quemadmodum per Isaiam ait sermo : « Spiritus Dei super me, propter quod unxit me [14]; » significans et ungentem Patrem, et unctum Filium, et unctionem, qui est Spiritus.

4. Et ipse autem Dominus manifestum facit eum, qui est passus. Cum enim interrogasset discipulos : « Quem me homines dicunt esse filium hominis? » Petrus cum respondisset (20) : « Tu es Christus Filius Dei vivi; » et cum laudatus esset ab eo, « Quoniam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater qui est in cœlis [15]; » manifestum fecit, quoniam filius hominis hic est Christus Filius Dei vivi : « Ex eo enim, inquit [16], cœpit demonstrare discentibus (21), quoniam oportet illum Hierosolymam ire, et multa pati a sacerdotibus, et reprobari (22), et cruciligi, et tertia die resurgere. » Ipse qui agnitus est a Petro Christus, qui eum beatum dixit, quoniam Pater ei revelavit Filium Dei vivi, dixit, semetipsum oportere multa pati et cruciligi : et tunc Petro increpavit (23), secundum opinionem hominum putanti eum esse Christum, et passionem

[6] Jerem. XVII, 9 [7] I Cor. XV, 3, 4. [8] Ibid. 12. [9] Ibid. 21. [10] Rom. XIV, 15. [11] Ephes. II, 13. [12] Gal. III, 13. [13] I Cor. VIII, 11. [14] Isa. LXI, 1. [15] Matth. XVI, 13 seqq. [16] Ibid. 21.

(15) *Communicavit.* Al. *communicat.*

(16) *Cognoscet.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum sacri textus, γνώσεται. Reliqui, *cognoscit.* Hæc verba citantur secundum versionem LXX. Quod vero ad Christum trahantur, non ab Irenæo tantum, sed et a Tertulliano, non semel, et a Cypriano lib. II *adv. Jud.*, cap. 10, minus probat Hieronymus in *Comment.* in hunc locum.

(17) *Φανερὸν οὖν.* Græca hæc allegavit Theodoretus, dial. III, qui *Impatibilis* inscribitur.

(18) *Ἐκ νεκρῶν.* Particulam ἐκ non agnoscunt neque vetus Irenæi interpres, neque sacer textus.

(19) *Et periet.* *Periet* pro *peribit* dictum est. Ejusmodi futura mediæ et infimæ Latinitatis scriptoribus familiaria fuisse nemo nescit.

(20) *Cum respondisset.* Feuard. solus male *cum respondit.*

(21) *Discentibus.* Id est *discipulis.*

(22) *Et reprobari.* Duæ istæ voces huc translatæ videntur vel ex Marc. VIII, 31, vel ex Luc. IX, 22. Neque enim occurrunt Matth. XVI, 21, unde cæteræ desumptæ sunt.

(23) *Petro increpavit.* Sic in cod. Clarom. scriptum legitur : quamvis recentissima manus imprudenter subscripserit, *Petrum*, haud advertens duos dativos casus iterum sequi : quod idem cæterorum amanuensium erratum fuit, in editt. deinde derivatum. Huic vero mederi dum conati sunt aliqui, auxerunt; nam pro *putanti, aversanti*, scripserunt, *putantium, aversantium;* ut hæ voces non ad *Petrum*, sed ad *hominum* referrentur. Scribas fefellit Græci sermonis ignorantia. Nempe quem casum, dativum scilicet, Græci tribuunt verbo ἐπιτιμάω, eumdem incautus tribuit interpres verbo *increpo* : cum accusativum tribuere debuisset.

ejus aversanti, et dixit discipulis : « Si quis vult post me venire, neget (24) se, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvare (25), perdet illam ; et qui eam perdiderit propter me, salvabit (26) eam [17]. » Hæc enim Christus manifeste dicebat, ipse exsistens Salvator eorum, qui propter suam confessionem in mortem traderentur, et perderent animas suas.

5. Si autem ipse non erat passurus, sed avolaret a Jesu, quid et adhortabatur discipulos tollere crucem, et sequi se, quam ipse non tollebat secundum ipsos, sed relinquebat dispositionem passionis? Quoniam enim non de aguitione superioris crucis dicit hoc, quemadmodum quidam audent exponere, sed de passione, quam oportebat illum pati, et ipsi discipuli (27) ejus futurum erat ut paterentur, intulit : « Quicunque enim salvaverit (28) animam suam perdet eam ; et qui perdiderit, inveniet eam. » Et quoniam passuri erant discipuli ejus propter eum (29), dicebat Judæis : « Ecce mitto ad vos prophetas, et sapientes, et doctores, et ex his interficietis, et crucifigetis [18]. » Et discipulis dicebat : « Ante duces et reges stabitis propter me, et ex vobis flagellabunt, et interficient, et persequentur a civitate in civitatem [19]. » Sciebat igitur et eos qui persecutionem passuri essent, sciebat et eos qui flagellari et occidi haberent propter eum. Et non altera de cruce, sed de passione, quam passurus esset ipse prior, post deinde discipuli ejus, erat ergo sermo ejus, adhortantis (30) etiam illos : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere ; timete autem magis eum, qui habet potestatem, et corpus, et animam mittere in gehennam [20] ; » et servare eas quæ essent ad eum confessiones (31). Etenim ipse confessurum se promittebat coram Patre suo eos, qui confiterentur nomen suum coram hominibus ; negaturum autem eos qui negarent eum [21], et confusurum qui confunderentur confessionem ejus [22] (32). Et cum hæc ita se habeant, ad

A tantam temeritatem progressi sunt quidam, ut etiam martyres spernant, et vituperent eos qui propter Domini confessionem occiduntur, et sustinent (33) omnia a Domino prædicta, et secundum hoc conantur vestigia assequi (34) passionis Domini, passibilis (35) martyres facti ; quos et concedimus ipsis martyribus (36). Cum enim inquiretur sanguis eorum, et gloriam consequentur, tunc a Christo confundentur omnes qui inhonoraverunt eorum martyrium. Et ex hoc autem quod Dominus in cruce dixerit : « Pater, remitte (37) eis, non enim sciunt quid faciunt [23] ; » longanimitas, et patientia, et misericordia, et bonitas Christi ostenditur, ut et ipse pateretur, et ipse excusaret eos qui se male tractassent. Verbum enim Dei quod nobis B dixit : « Diligite inimicos vestros, et orate pro eis qui vos oderunt [24] ; » ipse hoc fecit in cruce, in tantum diligens humanum genus, ut etiam pro his, qui se interficerent, postularet. Si quis autem, quasi duorum exsistentium (38), **211** judicium de his faciat, invenietur multo melior, et patientior, et vere bonus, qui in vulneribus ipsis, et plagis, et reliquis quæ in eum commiserunt, beneficus est, nec memor est in se commissæ malitiæ, eo qui avolavit, nec ullam injuriam, neque opprobrium passus est.

6. Hoc autem idem et illis occurrit, qui dicunt eum putative passum. Si enim non vere passus est, nulla gratia ei, cum nulla fuerit passio : et nos, cum incipiemus vere pati, seducens videbitur, C adhortans nos vapulare, et alteram præbere maxillam, si ipse illud non prior in veritate passus est : et quemadmodum illos seduxit, ut videretur eis ipse hoc quod non erat ; et nos seducit, adhortans perferre ea, quæ ipse non pertulit. Erimus autem et super magistrum, dum patimur et sustinemus, quæ neque passus est, neque sustinuit magister. Sed quoniam solus vere magister Dominus noster ; et bonus vere Filius Dei, et patiens, Verbum Dei Patris filius hominis factus. Luctatus est enim, et

[17] Matth. xvi, 24, 25. [18] Matth. xxiii, 34. [19] Matth. x, 18 seqq. [20] Ibid. 28. [21] Ibid. 32 seqq. [22] Marc. viii, 38. [23] Luc. xxiii, 34. [24] Matth. v, 44.

(24) *Neget.* Sic Clarom. et Anglic. ; cæteri *abneget.*

(25) *Salvare.* Editt. *salvam facere.*

(26) *Salvabit.* Sic omnes pene mss., nisi quod incuria scribarum legatur in Feuard. marg. et Voss. *salvavit.* Editt. *inveniet.*

(27) *Ipsi discipuli.* Sic Clarom. et Voss. Cæteri, *ipsis discipulis.*

(28) *Salvaverit.* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *salvabit.*

(29) *Propter eum.* Eras., Gall. et Feuard. *propterea.*

(30) *Adhortantis.* Arund. et Grab. *adhortans.*

(31) *Servare eas quæ essent ad eum confessiones.* Id est, in confessione nominis ejus stare pro virili.

(32) *Confunderentur confessionem ejus.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, accedunt et Voss. ac vetus Feuard. cod. in quibus activum *confunderent* incuria librariorum scriptum est pro passivo. At D editt. Eras., Gall. et Feuard. addunt ante *confessionem* particulam *contra*, quam non agnoscunt mss.

(33) *Sustinent.* Ita Clarom. et Anglic. Alii vitiose *substent* ; quod Billius haud feliciter emendat per *substant.*

(34) *Assequi.* Editt. *sequi.*

(35) *Passibilis.* Scilicet, *Christi.* Alii minus recte, *passibiles.*

(36) *Quos et concedimus ipsis martyribus.* Id est, quos (hæreticos) demittimus martyribus, ut illatæ eorum martyrio ab impuris hominibus injuriæ vindictam reposcant. Hunc ergo locum dum corruptionis arguit Billius, connivens legerit necesse est, haud attentus ad ea quæ sequuntur.

(37) *Remitte.* Alii, *dimitte.*

(38) *Quasi duorum exsistentium.* Græcismus pro *quasi duobus exsistentibus.* Sensus est : Si quis inter Verbum et Jesum, quasi duo essent, comparationem instituat, etc.

vicit : erat enim homo pro patribus certans, et per inobedientiam inobedientiam persolvens : alligavit enim fortem, et solvit infirmos, et salutem donavit plasmati suo, destruens peccatum. Est enim piissimus et misericors Dominus, et amans humanum genus.

7 . . . . . ἤνωσεν οὖν (39), καθὼς προέφαμεν, τὸν ἄνθρωπον τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ μὴ ἄνθρωπος ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλον τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἂν δικαίως ἐνικήθη ὁ ἐχθρός. Πάλιν τε, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο τὴν σωτηρίαν, οὐκ ἂν βεβαίως ἔσχομεν αὐτήν. Καὶ εἰ μὴ συνηνώθη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, οὐκ ἂν ἠδυνήθη μετασχεῖν τῆς ἀφθαρσίας. Ἔδει γὰρ τὸν μεσίτην Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων, διὰ τῆς ἰδίας πρὸς ἑκατέρους οἰκειότητος, εἰς φιλίαν καὶ ὁμόνοιαν τοὺς ἀμφοτέρους συναγαγεῖν· καὶ Θεῷ μὲν παραστῆσαι τὸν ἄνθρωπον, ἀνθρώποις δὲ γνωρίσαι τὸν Θεόν.

7. Hærere itaque fecit et adunivit, quemadmodum prædiximus, hominem Deo. Si enim homo non vicisset inimicum hominis, non juste victus esset inimicus. Rursus autem, nisi Deus donasset salutem, non firmiter haberemus eam. Et nisi homo conjunctus fuisset Deo (40), non potuisset particeps fieri incorruptibilitatis. Oportuerat enim mediatorem Dei et hominum, per suam ad utrosque domesticitatem, in amicitiam et concordiam utrosque reducere, et facere, ut et Deus (41) assumeret hominem, et homo se dederet Deo.

Qua enim ratione filiorum adoptionis ejus participes esse possemus, nisi per Filium eam, quæ est ad ipsum, recepissemus ab eo communionem ; nisi Verbum ejus communicasset nobis, caro factum? Quapropter et per omnem venit ætatem (42), omnibus restituens eam, quæ est ad Deum communionem. Igitur qui dicunt eum putative manifestatum, neque in carne natum (43), neque vere hominem factum, adhuc sub veteri sunt damnatione, advocationem (44) præbentes peccato, non devicta secundum eos morte, quæ « regnavit ab Adam usque ad Moysem, etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem transgressionis Adæ [35]. » Veniens autem lex, quæ data est per Moysem, et testificans de peccato, quoniam peccator est, regnum quidem ejus abstulit, latronem et non regem eum detegens, et homicidam eum ostendit : oneravit autem hominem, qui habebat peccatum in se, reum mortis ostendens eum. Spiritalis enim cum lex esset, manifestavit tantummodo peccatum, non autem interemit : non enim Spiritui dominabatur peccatum, sed homini. Oportebat enim eum qui inciperet occidere (45) peccatum, et mortis reum redimere hominem, id ipsum fieri quod erat ille, id est hominem : qui a peccato quidem in servitium tractus fuerat, a morte vero tenebatur, ut peccatum ab homine interficeretur, et homo exiret a morte.

Ὥσπερ γὰρ (46) διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωήν· οὕτως ἔδει καὶ δι' ὑπακοῆς ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ παρθένου γεγενημένου, δικαιωθῆναι πολλοὺς καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν.

Quemadmodum enim per inobedientiam unius hominis, qui primus (47) de terra rudi plasmatus est, peccatores facti sunt multi, et amiserunt vitam ; ita oportuit et per obedientiam unius hominis, qui primus de virgine natus est, justificari multos, et percipere salutem.

Sic igitur Verbum Dei homo factus est, quemadmodum et Moyses ait : « Deus, vera opera ejus [36]. » Si autem non factus caro, parebat quasi caro, non erat verum opus ejus. Quod autem parebat, hoc et erat ; Deus hominis antiquam plasmationem in se recapitulans, ut occideret quidem peccatum, evacuaret autem mortem, et vivificaret hominem : et propter hoc vera opera ejus.

212 CAPUT XIX [37].

Jesum Christum non merum hominem extitisse ex Josephi satu progenitum ; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum.

1. Rursus autem qui nude tantum hominem eum dicunt ex Joseph generatum, perseverantes in servitute pristinæ inobedientiæ moriuntur ; nondum commisti Verbo (48) Dei Patris, neque per Filium percipientes libertatem, quemadmodum ipse ait : « Si Filius vos manumiserit, vere liberi eritis [38]. » Ignorantes autem eum, qui ex Virgine est Emmanuel, privantur munere ejus, quod est vita æterna : non recipientes autem Verbum incorruptionis, perseverant in carne mortali, et sunt debitores mortis, antidotum vitæ non accipientes.

[35] Rom. v, 14. [36] Deut. xxxii, 4. [37] Cap. XXI. [38] Joan. viii, 36.

(39) *Ἤνωσεν οὖν.* Hæc velut ex secundo Irenæi libro allegat Theodoretus, dial. 2, qui dicitur *Inconfusus.*

(40) *Deo. Nostro*, quod addunt Eras., Gall. et Feuard., omisi post Clarom., Voss. et Græcum textum.

(41) *Et facere ut et Deus*, etc. Hic Latina procul discrepant a Græcis. Ista sonant : *ac Deo quidem hominem sistere, hominibus autem Deum patefacere.* Necesse ergo hic variasse codices, vel alterutrum, aut Theodoretum, aut veterem interpretem, non adeo accurate ipsis Irenæi verbis vertendis studuisse. Quidquid sit, Græci textus clarior sensus esse videtur.

(42) *Per omnem venit ætatem.* Id fusius explicat auctor lib. II, cap. 22, n. 4.

(43) *In carne natum.* Alii, *incarnatum.*

(44) *Advocationem.* Id est, *patrocinium.*

(45) *Inciperet occidere.* Id est, *occisurus esset.*

(46) *Ὥσπερ γάρ.* Hæc apud Theodoretum dial. 1, qui inscribitur *Immutabilis.*

(47) *Primus.* Ex Græco scribendum erat et hic et paulo post, *primum.*

(48) *Nondum commisti Verbo.* Ita vetus Feuard, cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri male, *nondum commistum Verbum.*

Ad quos Verbum (49) ait, suum munus gratiæ narrans: « Ἐγὼ εἶπα (50)· Υἱοὶ Ὑψίστου ἐστὲ πάντες καὶ θεοί (52)· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε » Ταῦτα λέγει..... πρὸς τοὺς μὴ δεξαμένους τὴν δωρεὰν τῆς υἱοθεσίας, ἀλλ' ἀτιμάζοντας τὴν σάρκωσιν τῆς καθαρᾶς γεννήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀποστεροῦντας τὸν ἄνθρωπον τῆς εἰς Θεὸν ἀνόδου, καὶ ἀχαριστοῦντας τῷ ὑπὲρ αὐτῶν σαρκωθέντι Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοῦτο γὰρ ὁ Λόγος ἄνθρωπος (54), ... ἵνα ὁ ἄνθρωπος τὸν Λόγον χωρήσας, καὶ τὴν (55) υἱοθεσίαν λαβὼν (57), Υἱὸς γένηται Θεοῦ.

« Ego dixi : Dii estis, et filii Altissimi (51) omnes : vos autem sicut homines moriemini [32]. » Ad eos indubitate dicit, qui non percipiunt munus adoptionis, sed contemnunt incarnationem puræ generationis Verbi Dei, fraudantes hominem ab ea ascensione quæ est ad Dominum, et ingrati exsistentes Verbo Dei, qui incarnatus (53) est propter ipsos. Propter hoc enim Verbum Dei homo; et qui Filius Dei est, filius hominis factus est, commistus Verbo Dei, ut adoptionem (56) percipiens fiat Filius Dei.

Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem percipere, nisi adunati (58) fuissemus incorruptelæ et immortalitati. Quemadmodum autem adunari possemus incorruptelæ et immortalitati, nisi prius incorruptela et immortalitas facta fuisset id quod et nos; ut absorberetur, quod erat corruptibile, ab incorruptela, et quod erat mortale, ab immortalitate, ut filiorum adoptionem perciperemus?

2. Propter hoc « generationem ejus quis enarrabit [33]? » quoniam « homo est, et quis agnoscet (59) eum [34]? » Cognoscit autem illum is, cui Pater qui est in cœlis revelavit, ut intelligat, quoniam is qui « non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri natus est [35] » filius hominis, hic est Christus Filius Dei vivi. Quoniam enim nemo in totum ex filiis Adæ, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus [36]. Quoniam autem ipse proprie præter omnes qui fuerunt tunc homines, Deus, et Dominus, et Rex æternus, et Unigenitus, et Verbum incarnatum prædicatur (60) et a prophetis omnibus, et apostolis, et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus qui vel modicum de veritate attigerint. Hæc autem non testificarentur Scripturæ de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam præclaram præter omnes habuit in se eam, quæ est ab altissimo Patre, genituram, præclara autem functus est et ea, quæ est ex Virgine, generatione; utraque Scripturæ divinæ de eo testificantur : et quoniam homo indecorus et passibilis [37], et super pullum asinæ sedens [38] (61), aceto et felle potatur [39], et spernebatur in

[32] Psal. LXXXI, 6, 7. [33] Isa. LIII, 8. [34] Jer. XVII, 9. [35] Joan. I, 13. [36] Hujus libri cap. 6. [37] Isa. LIII, 2. [38] Zach. IX, 9. [39] Psal. LXVIII, 22.

(49) *Verbum. Patris* quod addunt edititi. deest in omnibus mss.

(50) *Ἐγὼ εἶπα.* Hæc Theodoretus allegat dial. 1.

(51) *Altissimi.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Cæteri, *Excelsi.*

(52) *Υἱοὶ Ὑψίστου... θεοί.* Hæc a scribis male transposita fuisse quilibet videt.

(53) *Qui incarnatus.* Sic melioris notæ codd. Clarom. et Voss. cum Merc. 1, juxta morem interpretis. Ali, *quod incarnatum.*

(54) *Ὁ Λόγος ἄνθρωπος.* Legit Irenæi interpres, ὁ Λόγος Θεοῦ ἄνθρωπος, καὶ ὁ Υἱὸς Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου ἐγένετο, quod posterius comma omisit Theodoretus.

(55) *Ἵνα ὁ ἄνθρωπος τὸν Λόγον χωρήσας, καὶ τήν.* Græca dissentiunt a Latinis. Ex veteri interpretatione liquet Irenæum scripsisse : ἵνα συγχερασθεὶς, vel συγκεκραμένος τῷ Λόγῳ Θεοῦ, καὶ τὴν, etc. Cur vero Theodoretus verbum συγχερασθεὶς, vel συγκεκραμένος mutarit in χωρήσας, nemo facile dixerit. Factum id putat Grabius, quod episcopo Cyrensi ad Nestorii doctrinam propius accedenti displiceret *commiscendi* verbum, quod Eutychis errori, a quo is abhorrebat, favere videretur. Sed inique dictum. Qui enim in istis saltem Dialogis ad Nestorii doctrinam propius accessisse dici potest, qui (ut alia taceam) dial. 2, Cyrillum Alexandrinum cum honore citat, et ea ipsa ex ejus operibus depromit testimonia, quibus maxime confoditur Nestorii error? Theodoreto quidem adversus Cyrillum agenti displicuit *commiscendi* verbum : sed dialogos scribentis mens erat altera. Nam dial. 2, vocabuli quondam exosi vindicias ex professo suscipit, ostenditque κρᾶσιν non semper adjunctam habere σύγχυσιν seu *confusionem* : licet ea, quæ conjunguntur, per totum invicem misceantur : ut in aere ac luce accidit, et in ferro candente; quibus exemplis utitur. Consultius igitur æquitatis lege sic postulante, dicam Theodoretum vel Irenæi verba ex memoria allegasse, vel interpolatis codicibus usum fuisse. Quod vero *commiscendi* verbum ad explicandam divinæ et humanæ naturæ in Christo unitionem Catholice usurpari possit, notissima res ex Patribus, qui ea voce indiscriminatim usi sunt. Unum inter cæteros haudquaquam suspectum, utpote Eutychetis erroribus summe infensum, audire sufficiat. Leo I est qui scrib. 3 *De Nativitate Christi* ita scribit : *Nec sic natura in societatem sui Creatoris est assumpta, ut ille habitator, illa habitaculum esset; sed ita ut natura alteri altera misceretur.*

(56) *Commistus Verbo Dei, ut adoptionem*, etc. Melius juxta Græcum legas : *ut commistus Verbo Dei, et adoptionem*, etc.

(57) *Τὴν υἱοθεσίαν λαβών*, etc. Eras. in Præfat. ad hunc III librum ex his verbis colligit, dixisse Irenæum, *Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret Filius Dei.* Sed temere : nam ex iis quæ proxime præcedunt, et quibus hominum causa Verbum Dei factum esse hominem scribit Irenæus, evidens est, quod subinde pertexit, non ad Christum, sed ad homines quos redemit, esse referendum. Tum quod statim sequitur : *Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem accipere, nisi adunati fuissemus incorruptelæ et immortalitati*; causam proxime antecedentis sententiæ continet, et hanc de hominibus cæteris potius quam de Christo intelligendam arguit.

(58) *Adunati.* Edititi., *aduniti.*

(59) *Agnoscet.* Clarom., *agnoscit*, Voss., *agnovit.*

(60) *Prædicatur.* Ita pro *prædicatum*, reposui ex Clarom. ac proinde *est*, quod soli Voss. et Grab. paulo ante præfigunt voci *ipse*, delevi ejusdem cod. auctoritate.

(61) *Sedens.* Sic Clarom., Voss., Arund. et Merc. 1. Reliqui, *ascendens.*

populo, et usque ad mortem descendit; et quoniam Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus specie, et Deus fortis, super nubes veniens universorum judex, omnia de eo Scripturæ prophetabant

3. Ὥσπερ γὰρ (62) ἦν ἄνθρωπος, ἵνα πειρασθῇ, οὕτω καὶ Λόγος, ἵνα δοξασθῇ· ἡσυχάζοντος μὲν τοῦ Λόγου ἐν τῷ πειράζεσθαι..... καὶ σταυροῦσθαι, καὶ ἀποθνήσκειν· συγγινομένου δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ νικᾷν, καὶ ὑπομένειν, καὶ χρηστεύεσθαι, καὶ ἀνίστασθαι, καὶ ἀναλαμβάνεσθαι.

3. Sicut enim homo erat, ut tentaretur; sic et Verbum, ut glorificaretur: requiescente **213** quidem Verbo, ut posset tentari (63), et inhonorari, et crucifigi, et mori; absorpto autem homine (64) in eo quod vincit, et sustinet (65), ... et resurgit, et assumitur (66).

Hic igitur Filius Dei Dominus noster, exsistens Verbum Patris, et filius hominis (67): quoniam ex Maria, quæ ex hominibus habebat genus, quæ et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem, factus est filius hominis. Propter hoc et ipse Dominus dedit nobis signum in profundum, in altitudinem sursum [37], quod non postulavit homo, quia nec speravit virginem prægnantem fieri posse, quæ erat virgo, et parere filium, et hunc partum Deum esse nobiscum, et descendere in ea quæ sunt deorsum terræ, quærentem ovem quæ perierat, quod quidem erat proprium ipsius plasma, et ascendere in altitudinem, offerentem et commendantem Patri eum hominem, qui fuerat inventus, primitias resurrectionis hominis in semetipso faciens: ut quemadmodum caput resurrexit a mortuis, sic et reliquum corpus omnis hominis (68), qui invenitur in vita, impleto tempore condemnationis ejus, quæ erat propter inobedientiam, resurgat, per compagines et conjunctiones coalescens, et confirmatum augmento Dei (69), unoquoque membrorum habente propriam et aptam in corpore positionem. Multæ enim mansiones apud Patrem, quoniam et multa membra in corpore.

CAPUT XX [38].

Deum ex lapsu hominis patefecisse, quam sit patiens, benignus, misericors et potens ad salvandum; atque idcirco ingratissimum esse hominem, si suæ sortis acceptique beneficii immemor gratiam non referat.

1. Magnanimus igitur fuit Deus deficiente homine, eam, quæ per Verbum esset (70), victoriam reddendam ei prævidens. Cum enim perficiebatur virtus in infirmitate, benignitatem Dei et magnificentissimam ostendebat virtutem. Sicut enim patienter sustinuit absorberi Jonam a ceto [39], non ut absorberetur, et in totum periret, sed ut evomitus magis subjiceretur (71) Deo, et plus glorificaret eum (72), qui insperabilem salutem ei donasset, et firmam pœnitentiam faceret Ninivitis, ut converterentur ad Dominum, qui eos liberaret a morte, conterritos ab eo signo, quod factum erat circa Jonam, quemadmodum Scriptura de his dicit: « Et reversi sunt unusquisque a via sua mala, et injustitia, quæ erat in manibus eorum, dicentes: Quis scit si pœnitebit (73) Deus, et avertat iram suam a nobis, et non peribimus [40]? » Sic et ab initio fuit patiens Deus hominem absorberi a magno ceto, qui fuit auctor prævaricationis, non ut absorptus in totum periret, sed præstruens et præparans adinventionem salutis, quæ facta est a Verbo per signum Jonæ, his qui eamdem cum Jona de Domino (74) sententiam habuerunt, et confessi fuerunt, et dixerunt: « Servus Domini ego sum, et Dominum Deum cœli ego colo, qui fecit mare et aridam [41]: » ut insperabilem homo a Deo percipiens salutem, resurgat a mortuis, et clarificet Deum, et eam quæ a Jona prophetata (75) est, dicat vocem: « Clamavi ad Dominum Deum meum (76) in tribulatione mea, et exaudivit me de ventre inferni [42]; » et semper permaneat glorificans Deum, et sine intermissione gratias referens pro ea salute quam consecutus est ab eo: « ut non glorietur in conspectu Domini omnis caro [43], » nec unquam de Deo contrarium sensum accipiat homo, propriam naturaliter arbitrans (77) eam, quæ circa se esset,

[37] Isa. VII, 11. [38] Cap. XXII. [39] Jon. II, 1 seqq. [40] Jon. III, 8, 9. [41] Jon. I, 9. [42] Jon. II, 3. [43] I Cor. I, 29.

(62) Ὥσπερ γάρ. Theodoretus dial. 3, hæc ex Irenæo descripsit.

(63) *Ut posset tentari.* Græca sonant, *dum tentaretur, et inhonoraretur*, etc.

(64) *Absorpto autem homine.* Græca Theodoreti sic reddenda essent: *opitulante autem* (scilicet *Verbo*) *homini, cum vinceret*, etc. Sed pro συγγινομένου τῷ ἀνθρώπῳ, interpres legisse videtur, καταποθέντος τοῦ ἀνθρώπου, vel quidpiam simile: quod et ipsum rectum habet sensum. Iis quippe verbis significatur, quod si Verbum, ita exigente nostræ salutis οἰκονομία, sivit ut humanitas perpessionum veluti succumberet injuriis, id abunde compensavit gloria tum ex ipsis perpessionibus, tum maxime ex Divinitatis consortio in illam redundans.

(65) *Et sustinet.* Addit Theodoretus: *et benignitate utitur.*

(66) *Assumitur.* Pro *ascendit.*

(67) *Et filius hominis.* Tres istas voces abesse mallem.

(68) *Omnis hominis. Omnis* desideratur in Voss. et Merc. 2.

(69) *Augmento Dei.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Cæteri, *augmentum Dei*, quod præferrem si præcederet præpositio *in*.

(70) *Eam quæ... esset.* Sic Clarom. et Voss. quibus quoad postremam vocem consentit Feuard. in marg. Sed hic in textu, perinde ac Eras. et Gall. minus recte, *eamque... esse.*

(71) *Subjiceretur.* In Voss., *subjaceretur.* In aliis, *subigeretur.*

(72) *Eum.* Alii, *Deum.*

(73) *Pœnitebit.* Clarom. et Merc. 2, *pœnitebitur*, Eras., Gall. et Feuard., *convertatur.*

(74) *Domino.* Edit., *Deo.*

(75) *Prophetata.* Alii, *propheta.*

(76) *Dominum Deum meum.* In Eras., Gall. et Feuard. deest vox *Deum*; in Arund., *meum.*

(77) *Propriam naturaliter arbitrans.* Id est, velut propriam naturæ dotem existimans.

incorruptelam, et non tenens veritatem, inani supercilio jactaretur, quasi naturaliter similis esset Deo. Ingratum enim magis eum hoc ei, qui eum fecerat, perficiens (78) et dilectionem quam habebat Deus in hominem (79) offuscabat, et excæcabat (80) sensum suum ad non sentiendum, quod sit de Deo dignum, comparans et æqualem se judicans Deo.

2. Hæc ergo fuit magnanimitas Dei, ut per omnia pertransiens homo, et morum (81) agnitionem percipiens, dehinc veniens ad resurrectionem quæ est a mortuis, et experimento discens unde liberatus est, semper gratus exsistat Domino, munus incorruptelæ consecutus ab eo, ut plus diligeret eum (cui enim plus dimittitur plus diligit) : cognoscat autem semetipsum, quoniam mortalis et infirmus est; intelligat autem et **214** Deum (82), quoniam in tantum immortalis et potens est, uti et mortali immortalitatem et temporali æternitatem donet: intelligat autem et reliquas virtutes Dei omnes in semetipsum ostensas, per quas edoctus sentiat de Deo, quantus est Deus. Gloria enim hominis, Deus; operationes (83) vero Dei, et omnis sapientiæ ejus, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum medicus in his, qui ægrotant, probatur; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait : « Conclusit autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur [46]; » non de spiritalibus Æonibus dicens hoc, sed de homine qui fuit inobediens Deo, et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quæ est per ipsum, percipiens adoptionem. Hic enim tenens sine inflatione et jactantia veram gloriam (84) de his quæ facta sunt, et de eo qui fecit, qui est potentissimus omnium Deus, quique omnibus ut sint præstitit; et manens in dilectione ejus, et subjectione, et gratiarum actione, majorem ab eo gloriam percipiet, provectus accipiens (85), dum consimilis fiat ejus qui pro eo mortuus est; quoniam et ipse in similitudinem (86) carnis peccati factus est [47], uti condemnaret peccatum, et jam quasi condemnatum projiceret illud extra carnem; provocaret autem in similitudinem suam hominem, imitatorem eum assignans Deo, et in paternam imponens regulam (87), ad videndum Deum; et capere Patrem donans Verbum Dei (88) quod habitavit in homine, et Filius hominis factus est, ut assuesceret (89) hominem percipere Deum, et assuesceret Deum habitare in homine, secundum placitum Patris.

3. Propter hoc ergo signum salutis nostræ eum, qui (90) ex Virgine Emmanuel, est ipse Dominus : quoniam ipse Dominus erat qui salvabat eos, quia per semetipsos non habebant salvari. Et propter hoc Paulus infirmitatem hominis annuntians, ait : « Scio enim quoniam non habitat in carne mea bonum [48]; » significans, quoniam non a nobis, sed a Deo est bonum salutis nostræ. Et iterum : « Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus [49]? » Deinde infert liberatorem : « Gratia Jesu Christi Domini nostri [50] (91). » Hoc autem et Isaias : « Confortamini, inquit, manus resolutæ, et genua debilia : adhortamini, pusillanimes sensu, confortamini, ne timeatis : ecce, Deus noster judicium retribuit, et retributurus est : ipse veniet, et salvabit nos [51]. » Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adjumento habuimus salvari.

4. [52] Rursus, quoniam neque homo tantum erit, qui salvat (92) nos, neque sine carne (sine carne enim angeli sunt), prædicavit enim, dicens : « Neque senior, neque angelus, sed ipse Dominus salvabit eos, quoniam diligit eos, et parcet eis, ipse li-

[46] Rom. xi, 32. [47] Rom. viii, 3. [48] Rom. vii, 18. [49] Ibid. 24. [50] Ibid. 25. [51] Isa. xxxv, 3, 4. [52] Cap. XXIII.

(78) *Ingratum... perficiens.* Sic vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ingratus.*

(79) *In hominem.* Al. male, *in homine.*

(80) *Et excæcabat.* Desunt in Clarom. At vetus Feuard. cod. et Voss. iterum repetunt, *offuscabat.*

(81) *Morum. Mortis* legendum conjicit Grabius; sed frustra. Perditos mores intelligit Irenæus, qui animæ mortem inferunt.

(82) *Deum.* Eras., Gall. et Feuard., *Dominum.*

(83) *Operationes.* Forte legendum *operationis* : quanquam nec *operationes* incommodum fundat sensum.

(84) *Veram gloriam.* Δόξαν *sententiam*, non *gloriam*, hoc loco vertere debebat interpres.

(85) *Percipiet, provectus accipiens.* Ita ex Clarom. et Voss. reposui. Alii omnes minus bene, *accipiet provectus.* Porro *provectus* nomen plurale est pro *profectus.* Dum vero, quod sequitur, accipio pro *donec.*

(86) *In similitudinem.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 1, cum Vulgata nostra, et veteri Italica versione. Editt., *in similitudine.*

(87) *Et in paternam imponens regulam.* Ut nimirum ad sanctitatis Patris regulam homo vitam dirigeret.

(88) *Et capere Patrem donans Verbum Dei.* Hæc consequenter, nulla inserta distinctionis nota, ut perperam sit in editt. omnibus, lego Sic evanescit Grabii conjectura legendum censentis, *donantem.* Porro pro *capere*, Feuard. in marg. et Voss. habent *sapere.*

(89) *Assuesceret.* Pro *assuefaceret.*

(90) *Propter hoc ergo signum salutis nostræ eum, qui.* Hæc in editt. omnibus male distincta confusionem pariunt; adeo ut quidpiam omissum esse suspicatus sit Grabius. Sed nihil deest. *Eum* hic, ut et alibi non raro, accipit interpres pro *illud*, et ad *signum in profundum*, etc., de quo sub finem capitis præcedentis, totum istud refertur. Ordo verborum est : *Propter hoc ergo ipse Dominus, qui ex Virgine Emmanuel, est illud signum salutis nostræ, quoniam*, etc.

(91) *Gratia Jesu Christi Domini nostri.* Hæc memoriter allegata videntur. Cum nullo siquidem e N. T. codd. consentiunt, quamvis a Vulgata lectione non procul differant.

(92) *Salvat.* In editt., *salvabit.*

berabit eos[31] (93). » Et quoniam hic ipse homo verus, visibilis incipiet esse, cum sit Verbum salutare, rursus Isaias ait : « Ecce, Sion civitas, salutare nostrum oculi tui (94) videbunt[32]. » Et quoniam non solum homo erat, qui moriebatur pro nobis, Isaias ait (95) : « Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis : et descendit ad eos evangelizare salutem quæ est ab eo, ut salvaret eos[33]. » Hoc autem idem et Amos propheta (96) ait : « Ipse convertetur, et miserebitur nostri : dissolvet injustitias nostras, et projiciet (97) in altitudinem maris peccata nostra. » Et rursus significans locum adventus ejus, ait : « Dominus ex Sion locutus est, et ex Hierusalem dedit vocem suam[34]. » Et quoniam ex ea parte, quæ est secundum Africum hæreditatis Judæ, veniet Filius Dei, qui Deus est, et qui erat ex Bethleem (98), ubi natus est Dominus, in omnem terram emittet (99) laudationem (1) ejus, sicut (2) ait Habacuc propheta : « Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte Ephrem (3). Cooperuit cœlum virtus ejus, et laudatione ejus plena est terra. Ante faciem ejus præibit Verbum, et progredientur in campis pedes ejus[35]. » Manifeste significans, quoniam Deus, et quoniam in Bethleem adventus ejus, et ex monte Ephrem, qui est secundum Africum hæreditatis, et quoniam homo. « Progredientur enim, inquit, in campis pedes ejus : » hoc autem signum proprium hominis.

215 CAPUT XXI.

Prophetiam Isaiæ VII, 14, *a prava interpretatione Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum, ac Judæorum vindicat, auctoritatemque versionis Septuaginta interpretum commendat, ac demum pluribus argumentis confirmat Christum e virgine natum esse.*

1. Ὁ Θεὸς (4) οὖν ἄνθρωπος ἐγενετο, καὶ αὐτὸς Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς, δοὺς τὸ τῆς παρθένου σημεῖον... Ἀλλ' οὐχ ὡς (6) ἔνιοί φασι τῶν νῦν μεθερμηνεύειν τολμώντων τὴν Γραφήν· « Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, » ὡς Θεοδοτίων ἡρμήνευσεν ὁ Ἐφέσιος, καὶ Ἀκύλας ὁ Ποντικὸς, ἀμφότεροι Ἰουδαῖοι προσήλυτοι· οἷς κατακολουθήσαντες οἱ Ἐβιωναῖοι, ἐξ Ἰωσὴφ αὐτὸν γεγενῆσθαι φάσκουσι·

1. Deus igitur homo factus est, et ipse Dominus salvabit (5) nos, ipse dans Virginis signum.[36] Non ergo vera est quorumdam interpretatio, qui ita audent interpretari Scripturam : « Ecce adolescentula in ventre habebit, et pariet filium; » quemadmodum Theodotion Ephesius est interpretatus, et Aquila Ponticus, utrique Judæi proselyti; quos sectati Ebionei, ex Joseph generatum eum dicunt:

tantam dispositionem Dei dissolventes, quantum ad ipsos est; frustrantes prophetarum testimonium, quod operatus est Deus. Prophetatum est quidem, priusquam in Babylonem fieret populi (7) transmigratio, id est, antequam Medi et Persæ acciperent principatum : interpretatum vero in Græco ab ipsis Judæis multum ante tempora adventus Domini nostri, ut nulla relinquatur suspicio, ne forte morem nobis geren es Judæi, hæc ita sint interpretati. Qui quidem si cognovissent nos futuros, et usuros his testimoniis quæ sunt ex Scripturis, nunquam dubitassent ipsi suas comburere Scripturas, qcæ et reliquas omnes gentes manifestant participare vitæ, et eos qui gloriantur domum se esse Jacob,

[31] Isa. LXIII, 9. [32] Isa. XXXIII, 20. [33] Vid. not. 95. [34] Joel. III, 16 et Amos I, 2. [35] Habac. III, 3, 4. [36] Cap. XXIV.

(93) *Liberabit eos.* Eras., Gall. et Merc. 2, *liberavit;* recte quidem, si quæ præcedunt præteriti essent temporis : hoc enim, non futurum legitur in Græco τῶν Ο'.

(94) *Tui.* Hanc vocem ex Arund., Voss. et Biblico textu adjecit Grabius. Eamdem habet et Clarom.

(95) *Isaias ait.* Lib. IV, cap. 22, hunc eumdem locum ascribit Jeremiæ, sub cujus nomine allegatur et a Justino M. in *Dial. cum Tryph.*, p. 298. Eumdem tacito prophetæ nomine iterum citat Irenæus eodem lib. IV, cap. 33, et lib. V, cap. 31. Sed neque apud Isaiam, neque apud Jeremiam, nec in ullo alio sacrorum utriusque Testamenti librorum legitur. Causam hanc affert Justinus M. quod a Judæis e sacris codicibus, una cum pluribus aliis de quibus conqueritur, abrasus fuerit. Sed cur hoc et alia quædam consimilia de Christo testimonia e medio tulerit, aliis vero tam mul.is longe clarioribus pepercerit inimica Judæorum manus, nodus est, fateor, quem non facile solverem. Vereor ut Justino primum, ac deinde Irenæo fucum fecerit apocrypha quæpiam scriptura. Quidquid sit, ille locum ita Græce refert : Ἐμνήσθη δὲ Κύριος ὁ Θεὸς ἀπὸ Ἰσραὴλ τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, τῶν κεκοιμημένων εἰς γῆν χώματος, καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς, εὐαγγελίσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. Ubi pro ἀπὸ Ἰσραὴλ, legit Irenæus, ει, ut puto, melius, ἅγιος Ἰσραὴλ.

(96) *Amos propheta.* Memoria lapsus Amos pro Michæa dicit.

(97) *Projiciet.* Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *projecit :* quia verbum futuri temporis adhibet sacer textus.

(98) *Et qui erat ex Bethleem.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri corrupte, *exquirat et Bethleem.*

(99) *Emittet.* Clarom. et Arund., *immittet;* Merc. 2, *mittet.*

(1) *Laudationem.* Alii, *laudationes.* Sed singularis melius quadrat ad antecedentia et consequentia.

(2) *Sicut.* Vel expunge hanc vocem quæ sensum male suspendit; vel pro *sicut* lege *sic.*

(3) *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte Ephrem.* Non levis hic exemplarium varietas. Novatianus lib. *De Trinit.*, cap. 12, legit : *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte opaco et condenso :* quomodo legit et Irenæus infra lib. IV, cap. 33. In editis τῶν Ο' exemplaribus : Ὁ Θεὸς ἐκ Θαιμὰν ἥξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους Φαράν. Vulgata vero nostra : *Deus ab Austro veniet, et sanctus de monte Pharan.* Quæ lectio alteri præferenda, notarum brevitas examinare non sinit. Lege sis Hieronymum, *Comment.* in hunc locum.

(4) Ὁ Θεός. Hæc et sequentia apud Euseb. Hb. V *Hist.* cap. 8, et Nicephor. lib. IV, cap. 14.

(5) *Salvabit.* Græc., *salvavit.*

(6) Ἀλλ' οὐχ ὡς, etc. Hoc comma aliquantulum differt a Latino.

(7) *Populi.* Deest in Clarom. et Voss.

et populum Israel, et exhæreditatos (8) ostendunt a gratia Dei.

2. Πρὸ γὰρ τοὺς Ῥωμαίους κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμῆσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν, ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν, ᾐτήσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβεβλημένας τὰς Γραφάς. Οἱ δὲ (ὑπήκουον γὰρ ἔτι τοῖς Μακεδόσι τότε) τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν Γραφῶν, καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἔπεμψαν Πτολεμαίῳ, ποιήσαντος τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐβούλετο. Ὁ δὲ ἰδίᾳ πεῖραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαβηθείς τε μήτι ἄρα συνθέμενοι, ἀποκρύψωσι τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς διὰ

2. [27] Prius enim quam Romani possiderent regnum suum (9), adhuc Macedonibus Asiam possidentibus, Ptolemæus Lagi filius (10), cupiens eam bibliothecam, quæ a se fabricata esset in Alexandria, omnium hominum dignis conscriptionibus ornare (11), petiit ab Hierosolymitis (12) in Græcum sermonem interpretatas habere Scripturas eorum. Illi vero (obediebant enim (13) tunc adhuc Macedonibus), eos quos habebant perfectiores Scripturarum intellectores et utriusque loquelæ, septuaginta seniores miserunt Ptolemæo, facturos hoc quod ipse voluisset (14). Ille autem (15) experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem, quæ esset in Scripturis,

[27] Cap. XXV.

τῆς ἑρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ἐκέλευσε τοὺς πάντας, τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν γράφειν· καὶ τοῦτ' ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, καὶ συναντιβαλόντων ἑκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἑρμηνείαν, ὁ μὲν Θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ Γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γνῶναι, ὅτι κατ' ἐπίπνοιαν τοῦ Θεοῦ εἰσὶν ἡρμηνευμέναι αἱ Γραφαί. Καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν, τὸν Θεὸν τοῦτο ἐνηργηκέναι, ὃς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ διαφθαρεισῶν τῶν Γραφῶν, καὶ μετὰ ἑβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις

abscenderent per interpretationem; separatos eos ab invicem, jussit omnes eamdem interpretari Scripturam (16): et hoc in omnibus libris fecit. Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus **216** eadem (17), et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem, uti et præsentes gentes cognoscerent, quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ. Et non esse (18) mirabile Deum hoc in eis (19) operatum, quando in ea captivitate populi, quæ facta est a Nabuchodonosor, corruptis Scripturis, et post septuaginta annos Judæis descendentibus (20) in regionem suam, post

(8) *Exhæreditatos.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri *exhæredari.*

(9) *Regnum suum.* Vetus Feuard. cod. et Voss., *regnum Dei*, id est, ut explicat Feuard., terram toties beatorum patriarcharum posteritati promissam. Sed repugnat textus Græcus, juxta quem melius scripsisset interpres, *regnum eorum*, Judæorum videlicet.

(10) *Ptolemæus Lagi filius.* Id Irenæus Ptolemæo Lagi filio tribuit, quod alii vulgo post Aristæam illum Ptolemæo Philadelpho solent ascribere. Nec unam fuisse ea de re veterum sententiam scribit Clemens Alexand. lib. I *Stromat.*, p. 341 : Ἑρμηνευθῆναι τὰς Γραφὰς τάς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶττάν φασιν ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Λάγου· ἢ, ὥς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προενεγκαμένου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν ἑρμηνείαν ἀκριβῶς πραγματευσαμένου. *Versus autem esse Scripturas, et legis, et prophetarum, ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi Lagi filii; aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et ut verterentur, vehementer procurasset.* Utramque sententiam conciliare student aliqui e recentioribus; dicentes, de comparandis vertendisque sacris libris cogitatum fuisse sub finem vitæ Ptolemæi Lagi, jam tum in regni societatem ascito Ptolemæo Philadelpho. cui quidem conciliandi rationi favere videtur Anatolius Laodicenus episcopus, qui tertio Ecclesiæ sæculo florebat. Ait enim apud Eusebium lib. VII *Hist. eccles.*, cap. 32, sacras Scripturas in Græcum sermonem translatas fuisse *in gratiam Ptolemæi Philadelphi et patris ejus.* Sed viderint hujus sententiæ patroni quomodo hæc stare possint cum tota Aristææ, seu historia, seu fabula. Operam me lusisse putarem, si occasione Irenæi nostri in iis explicandis diutius immorarer, de quibus tam multa manibus omnium teruntur doctissimorum hominum scripta. De iis fusius et accuratius scripserunt clariss. Elias Du Pin to. I *Prolegom. in sacra Biblia*, cap. 6 et seqq.; Humfredus Hodius, libro *De Bibliorum textibus originalibus, versionibus Græcis*, etc., fol. Oxonii, 1705, et Antonius Van Dale Dissert. super Aristæa de LXX interpret. in-4, Amstælodami 1705, ne plures alios appellare cogar.

(11) *Ornare.* Eras. et Gall., *compleri.*

(12) *Ab Hierosolymitis.* Eras., Gall. et Merc. 2 *a Hierosolymis.*

(13) *Obediebant enim.* Eras. et Gall., *qui obediebant.*

(14) *Facturos hoc quod ipse voluisset.* Græca sonant *complente Deo quod statuerat.* Sed legit interpres, ποιήσοντας τοῦτο ὅπερ ἐβούλετο.

(15) *Ille autem.* Addit textus Græcus, *separatim*, ἰδίᾳ, vel ut Nicephorus habet, ἰδίαν.

(16) *Eamdem interpretari Scripturam.* Græc., *eamdem interpretationem scribere.*

(17) *Eadem.* Sic omnes mss. cum textu Græco. At Eras., Gall. et Feuard. male, *eamdem.*

(18) *Et non esse.* Melius ex Græco legeris, *et non est.*

(19) *In eis.* Nihil his vocibus respondet in Græco.

(20) *Descendentibus.* Græc. *redeuntibus.*

Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἐνέπνευσεν Ἔσδρᾳ τῷ ἱερεῖ ἐκ τῆς φυλῆς Λευΐ, τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωσέως νομοθεσίαν.

deinde temporibus Artaxerxis Persarum regis inspiravit Esdræ sacerdoti tribus Levi, præteritorum prophetarum omnes rememorare (21) sermones, et restituere populo eam legem, quæ data est per Moysem.

3. Cum tanta igitur veritate et gratia Dei interpretatæ sint Scripturæ, ex quibus præparavit et reformavit Deus fidem nostram, quæ in Filium ejus est, et servavit nobis simplices Scripturas in Ægypto, in qua adolevit et domus Jacob, effugiens famem, quæ fuit in Chanaan, in qua et Dominus noster servatus est effugiens eam persecutionem quæ erat ab Herode; et hæc earum Scripturarum interpretatio priusquam Dominus noster descenderet, facta sit, et antequam Christiani ostenderentur, interpretata sit (natus est enim Dominus noster circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii (22), multo autem (23) vetustior fuit Ptolemæus, sub quo interpretatæ sunt Scripturæ); vere impudorati et audaces ostenduntur, qui nunc volunt aliter interpretationes facere, quando ex ipsis Scripturis arguantur a nobis, et in fidem adventus Filii Dei concludantur. Firma est autem, et non

[49] Cap. XXVI [50] Matth. I, 18. [51] Luc. I, 35.

A ficta, et sola vera, quæ secundum nos est fides, manifestam ostensionem habens ex his Scripturis, quæ interpretatæ sunt illo modo, quo prædiximus; et Ecclesiæ annuntiatio sine interpolatione (24). Etenim apostoli, cum sint his omnibus vetustiores, consonant prædictæ interpretationi, et interpretatio consonat apostolorum traditioni. Etenim Petrus, et Joannes (25), et Matthæus, et Paulus, et reliqui deinceps, et horum sectatores, prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet (26).

4. Unus enim et idem Spiritus Dei, qui in prophetis quidem præconavit, quis et qualis esset adventus Domini, in senioribus autem interpretatus est bene quæ bene prophetata fuerant; ipse et in apostolis annuntiavit plenitudinem temporum adoptionis venisse, et proximasse regnum cœlorum, et inhabitare intra homines credentes in eum, qui ex Virgine natus est, Emmanuel, [49] quemadmodum ipsi testificantur, quoniam priusquam convenisset Joseph cum Maria (manente igitur ea in virginitate (27), « inventa est in utero habens de Spiritu sancto [50]; » et quoniam dixit ei Gabriel angelus: « Spiritus sanctus adveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit te: quapropter quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei [51]; » et quoniam angelus in somnis dixit ad Joseph (28): « Hoc autem

(21) *Rememorare.* Verbum ἀνατάξασθαι verterem ego, *digerere.*

(22) *Circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii.* Scilicet a Cæsaris nece.

(23) *Multo autem.* Clarom., Ottob., Arund. et Merc. 2, *multo ante;* nec adeo male. Sensus esset, multo ante Christum fuisse Ptolemæum Lagi, qui vetustior diceretur, ut a Philadelpho aliisque cognominibus Ptolemæis, ejus successoribus, distingueretur. Quidquid sit, Ptolemæus Lagi filius, ex Petavii calculo, annis ante Christum 284 denatus est.

(24) *Interpolatione.* Feuard. in marg., *interpellatione.*

(25) *Petrus et Joannes*, etc. *Dum*, inquit Grabius, *Irenæus apostolos, quorum Scripturas habemus, justo ordine recensens, Jacobum principem eorum* (gratis omnino sic vocare placuit) *omisit, ejus epistolam non vidisse aut agnovisse haud vane conjicitur, præsertim cum nusquam eam diserte allegarit.* Atqui vane prorsus id et conjicitur et asseritur. Nec hujusce suæ conjectationis procul dubio meminit vir cl. dum infra lib. IV, cap. 13, n. 4, et cap. 16, n. 2, ac lib. V, cap. 1 initio, ipsa epistolæ Jacobi verba, licet tacito nomine, ab Irenæo usurpata agnoscens, loca unde deprompta sunt, ad marginem ipse indicat. Et quæso, cujus hæc verba sunt quæ lib. IV, cap. 16, Italico charactere excudi fecit Grabius: *Credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est?* An ita concepta alibi quam Jacobi II, 23, occurrunt? Sed etiamsi Jacobi epistolam nusquam allegasset Irenæus, ex eo quod hic cum, memoratis Petro et Joanne, et Matthæo, et Paulo, omittat, concludi nihil potest. Statim enim subdit, *et reliqui deinceps*, quæ virum sinceri candoris dissimulare non decebat. His enim satis aperte indicat S. auctores, alios esse apostolos, quorum Scripturas habeamus, quos nominatim appellare noluit, præcipuos quatuor laudare contentus. Quippe

B

C

D

hæc ad alios, quam ad apostolos referri non possunt; cum mox subjiciat, *et horum sectatores*, quibus Lucam et Marcum, quos superius ita vocavit, manifeste designat.

(26) *Prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet.* Non quod singula, quæ ex Veteri Testamento testimonia protulerunt in scriptis apostoli, ex versione LXX desumpserint, ut plures interpretantur: sed quod nulla allegaverint, undecunque tandem deprompserint, quæ ab hac versione dissentiant: adeo ut apostoli *consonent prædictæ interpretationi, et interpretatio consonet apostolorum traditioni.* Irenæus siquidem hic effrenem hæreticorum audaciam redarguit, qui Scripturas pro libito interpretabantur, et in alienos sensus detorquebant. Ostenditque, firmiorem, sinceriorem et veriorem, imo solam esse veram Ecclesiæ fidem, quæ vanis hominum impurorum commentis non niteretur, sed quæ *manifestam ostensionem haberet ex his Scripturis quæ per aspirationem Dei interpretatæ sunt;* ex versione scilicet LXX seniorum, qua tunc utebatur Ecclesia, quæque non ad libitum efficta, sed aspirante Deo concinnata fuerat. Quod subinde confirmat, ex eo quod ea *interpretatio* consonet apostolorum traditioni; nec quidquam aut nuntiaverint apostoli quod ab illa dissideat, imo quod in illa non contineatur, saltem quoad sensum. Ex quibus patet levioris, imo nullius esse ponderis hunc Irenæi locum, ad dirimendam controversiam, quæ inter eruditos agitatur: an apostoli in citandis Veteris Testamenti testimoniis, vel Hebraicum fontem, vel LXX seniorum versionem secuti sint?

(27) *Ea in virginitate.* Ita omnes mss. Sed editi, Eras., Gall. et Feuard. minus recte, *in ea virginitate.*

(28) *Angelus in somnis dixit ad Joseph: Hoc*, etc. Hinc patet Irenæum, hæc Evangelii verba, non evangelistæ ipsius, sed angeli esse existimasse.

factum est, ut adimpleretur quod dictum est ab Isaia propheta : Ecce virgo in utero concipiet [61]. » Seniores autem (29) sic interpretati sunt dixisse Isaiam : « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz : Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum 217 deorsum, aut in altitudinem sursum (30). Et dixit Achaz : Non postulabo, nec tentabo (31) Dominum. Et dixit : Non pusillum (32) vobis agonem præbere hominibus, et quemadmodum Dominus præstat agonem? Propter hoc Dominus ipse dabit vobis signum. Ecce virgo in ventre accipiet, et pariet filium, et vocabitis (33) nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel manducabit (34) : priusquam cognoscat aut eligat mala, commutabit (35) bonum : quoniam priusquam cognoscat infans bonum vel malum, non consentiet nequitiæ, uti eligat bonum [62]. » Diligenter igitur significavit Spiritus sanctus per ea quæ dicta sunt, generationem ejus, quæ est ex Virgine, et substantiam, quoniam Deus (Emmanuel enim nomen hoc significat) : et manifestat quoniam homo, in eo quod dicit : « Butyrum et mel manducabit ; » et in eo quod infantem nominat eum, et, « priusquam cognoscat bonum et malum : » hæc enim omnia signa sunt hominis infantis. Quod autem « non consentiet nequitiæ, ut eligat bonum, » proprium hoc est Dei, uti non per hoc quod manducabit (36) butyrum et mel, nude solummodo eum hominem intelligeremus, neque rursus per nomen Emmanuel, sine carne eum Deum suspicaremur.

5. Καὶ ἐν τῷ εἰπεῖν (37), « ἀκούετε δὴ οἶκος Δαβίδ, » σημαίνοντος ἦν, ὅτι ὃν ἐπηγγείλατο τῷ

5. [62] Et in eo quod dicit : « Audite domus David; » significantis erat, quoniam quem promisit Deus

A Δαβὶδ ὁ Θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιον ἀναστήσειν βασιλέα, οὗτός ἐστιν ἐκ τῆς Δαβὶδ παρθένου γενόμενος.

David, de fructu ventris ejus æternum suscitaturum se regem, hic est qui ex Virgine quæ fuit de genere David, generatus est.

Propter hoc enim et de fructu ventris ejus regem promisit, quod erat proprium Virginis prægnantis; et non de fructu lumborum ejus, nec de fructu renum ejus, quod est proprium viri generantis, et mulieris ex viro conceptionem facientis. Circumscripsit (38) igitur genitalia viri in promissione Scriptura : imo vero nec commemoratur, quoniam non ex voluntate (39) viri erat, qui nascebatur. Statuit autem et confirmavit fructum ventris, ut generationem ejus, qui erat futurus ex virgine, pronuntiaret, quemadmodum Elizabeth impleta Spiritu sancto testificata est, dicens ad Mariam : « Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui [63] ; » significante Spiritu sancto audire volentibus, repromissionem quam repromisit Deus, de fructu ventris ejus suscitare regem, impletam esse in Virginis, hoc est in Mariæ partu. Qui igitur transmutant id quod apud Isaiam : « Ecce adolescentula in ventre concipiet ; » et Joseph filium eum (40) volunt esse, illud transmutent (41) quod est repromissionis, quod apud David positum est ubi promisit illi Deus, de fructu ventris ejus (42) suscitare cornu, Christi regnum (43). Sed non intellexerunt : cæterum autem (44) hoc quoque ausi fuissent demutare.

6. Quod autem dixerit Isaias : « In profundum deorsum, vel in altitudinem sursum ; » significantis

[61] Matth. I, 22. [62] Isa. VII, 10 seqq. [63] Cap. XXVII. [64] Luc. I, 42.

(29) *Autem.* Arund. *ante.*

(30) *In profundum deorsum, aut in altitudinem sursum.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. Hancque genuinam esse Irenæi lectionem putavit Feuard. (quamvis, quod mirum, amplexus non sit) cum ita habere LXX indicet Hieronymus ; quorum lectionem hanc cum Irenæo amplexantur veteres, Justinus in *Dial.*, Cyprian. lib. II *adv. Jud.*, cap. 9, Basilius et Cyrillus in hunc Isaiæ locum, ac Ambrosius serm. 8 in psal. CXVIII.

(31) *Non postulabo, nec tentabo.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, *non petam, et non tentabo.*

(32) *Non pusillum.* Sic Clarom., Arund. et Voss. Alii, *num pusillum.* Priorem lectionem confirmant Cyprian., loco cit., et Tertull. *contra Judæos*, c. 9.

(33) *Vocabitis.* Sic pro *vocabit* reposui ex Feuard. marg. et omnibus mss., quia sic etiam legunt Cyprianus et Tertullianus locis citatis, nec id adeo distat a lectione LXX et reliquorum Græcorum interpretum, qui reddiderunt singulariter, καλέσεις.

(34) *Manducabit.* Feuard. in marg. et Voss. *comedet.*

(35) *Commutabit.* Ita Clarom. et Arund. quomodo et apud Cyprianum loco cit. In Eras. et Gall., *commutavit.* In aliis editt., *communicabit.* Sed prior lectio magis quadrat ad antecedentia et consequentia, et ad verbum ἐκλέξασθαι, quo utuntur LXX, vel ἐκλέξεται, ut habent codex Alexand. Isaiæ VII, et Justinus M. in *Dial.* p. 290.

(36) *Manducabit.* Genuinam hanc lectionem suppeditat cod. Clarom. In cæteris omnibus haud recte legitur vel *manducat*, vel *manducabat.*

(37) *Καὶ ἐν τῷ εἰπεῖν.* Hic Irenæi locus habetur apud Theodoretum Dial. I.

(38) *Circumscripsit.* Id est, *removit, e medio sustulit;* Græce, περιέγραψε.

(39) *Voluntate.* Feuard. in marg. et Voss., *voluptate.* Sed palam est Irenæum respicere ad Joan. I, 13 : *Neque ex voluntate viri*, etc. Deinde jam monui, veteres frequenter scripsisse *voluptas* pro *voluntas;* festinantibusque scribis proclive fuisse omittere abbreviationis notam qua designabatur littera *m.*

(40) *Filium eum.* In Anglic. mss., *filium ejus.* Sed recte in Clarom., *eum.*

(41) *Illud transmutent.* Clarom., *illud transmutant.*

(42) *Ventris ejus.* Ita Grab. ex cod. Arund. In Clarom., *ventris tui.* In aliis neque *tui*, neque *ejus* legitur.

(43) *Regnum.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Grabius, quam alii *regis*, vel *regi.* Sensus enim est : *promisit Deus Davidi, de fructu ventris ejus suscitaturum se cornu*, scilicet *Christi regnum.*

(44) *Autem.* Pro *etiam*, e cod. Voss. posuit Grabius, ad evitandam tautologiam, quia mox sequitur *quoque.*

fuit, quoniam « qui descendebat, ipse erat et qui ascendebat. » In eo autem quod dixerit : « Ipse Dominus dabit signum ; » id quod erat inopinatum generationis ejus significavit (45), quod nec factum esset aliter, nisi Deus Dominus omnium Deus ipse dedisset signum in domo David. Quid enim magnum, aut quod signum fieret in eo, quod adolescentula concipiens ex viro peperisset, quod evenit omnibus quæ pariunt mulieribus? Sed quoniam inopinata salus hominibus inciperet fieri, Deo adjuvante, inopinatus et partus Virginis fiebat, Deo dante signum hoc, sed non homine operante illud.

7. [65] Propter hoc autem et Daniel prævidens ejus adventum, lapidem sine manibus abscissum advenisse (46) in hunc mundum (hoc est enim quod, « sine manibus [66] ») significabat ; quod non operantibus humanis manibus, hoc est, virorum illorum qui solent lapides cædere, in hunc mundum ejus adventus erat, id est, non operante in eum Joseph, sed sola Maria cooperante dispositioni (47). Ilic enim lapis a terra, ex virtute et arte constat Dei. Propter hoc autem et Isaias ait : « Sic dicit Dominus : Ecce, ego mitto in fundamenta Sion (48) lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honorificum [67] ; » uti non ex voluntate viri, sed ex voluntate Dei, adventum ejus qui secundum hominem est, intelligamus.

8. [68] Propter hoc autem et Moyses ostendens typum, projecit virgam in terram [69], ut ea incarnata omnem Ægyptiorum prævaricationem, quæ insurgebat adversus Dei dispositionem, argueret et absorberet : et ut ipsi Ægyptii testificarentur, quoniam digitus est Dei [70], qui salutem operatur populo, et non Josephi filius. Si enim Joseph filius esset, quemadmodum plus poterat quam Salomon [71], aut plus quam Jonas habere, aut plus esse David [72], cum esset ex eadem seminatione generatus, et proles exsistens ipsorum ? Ut quid autem et beatum dicebat Petrum, quod eum cognosceret esse Filium Dei vivi [73] ?

218 9. Super hæc (49) autem nec rex esse possit, si quidem Joseph filius fuisset ; nec hæres, secundum Jeremiam. [74] Joseph enim Joachim et Jechoniæ filius ostenditur, quemadmodum et Matthæus generationem ejus exponit. Jechonias autem, et qui ab eo, omnes abdicati sunt a regno, Jeremia dicente sic : « Vivo ego, dicit Dominus, si factus fuerit Jechonias filius Joachim, rex Juda, signaculum in manu dextera mea, inde abstraham eum, et tradam eum in manu (50) quærentium animam tuam [75] (51). » Et iterum : « Inhonoratus est Jechonias, quemadmodum vas quod non est opus (52), quoniam projectus est in terram, quam non sciebat. Terra, audi sermonem Domini : scribe virum hunc abdicatum hominem, quoniam non augebit (53) de semine ejus sedens super thronum David, princeps in Juda [76]. » Et iterum Deus ait super Joachim patrem (54) ejus : « Propter hoc sic dicit Dominus super Joachim patrem ejus (55), regem Judææ : Non enim erit ex eo sedens super thronum David, et mortificatum ejus (56) erit projectum in æstu diei, et in glacie noctis, et respiciam super eum, et super filios ejus, et inferam super eos, et super inhabitantes Jerusalem, super terram Juda, omnia mala, quæ locutus sum super eos [77]. » Qui ergo eum dicunt ex Joseph generatum, et in eo habere spem, abdicatos se faciunt a regno, sub maledictione et increpatione decidentes, quæ erga Jechoniam et in semen ejus (57). Propter hoc enim dicta sunt hæc de Jechonia, spiritu præsciente ea quæ a malis doctoribus dicuntur : uti discant, quoniam ex semine ejus, id est ex Joseph, non erit natus, sed secundum repromissionem Dei de ventre David suscitatur rex æternus, qui recapitulatur (58) omnia in se, [78] et antiquam plasmationem in se recapitulatus est.

10. Quia quemadmodum per inobedientiam unius hominis introitum peccatum habuit, et per peccatum mors obtinuit ; sic et per obedientiam unius hominis justitia introducta vitam fructificet his, qui olim mortui erant, hominibus. Et quemadmodum protoplastus ille Adam de rudi terra, et de adhuc virgine (« nondum enim pluerat Deus, et homo

[65] Cap. XXVIII. [66] Dan. II, 34. [67] Isa. XXVIII, 16. [68] Cap. XXIX. [69] Exod. VII, 9 seqq. [70] Exod. VIII, 19. [71] Matth. XII, 41, 42. [72] Matth. XXII, 43. [73] Matth. XVI, 17. [74] Cap. XXX. [75] Jerem. XXII, 24, 25. [76] Ibid. 28 seqq. [77] Jerem. XXXVI, 30, 31. [78] Cap. XXXI.

(45) *Significavit.* Alii, *significabat.*

(46) *Advenisse.* Supple *dicens.*

(47) *Dispositioni.* Al. perperam, *dispositione.*

(48) *In fundamenta Sion.* Clarom., *fundamento Sion.*

(49) *Super hæc.* Pro *præterea*, vel *præter hoc.*

(50) *In manu.* Cod. Arund. *in manum.* Sed malim *in manus* juxta Græcum τῶν Ο', εἰς χεῖρας.

(51) *Animam tuam.* Sic habent omnes mss. juxta textum Hebræum pariter ac Græcum, in quo et antecedentia in secunda persona proferuntur. In edit. vero legitur, *animam ejus :* quæ editorum ipsorum emendatio esse videtur.

(52) *Quod non est opus. Inutile*, vel *quo non est opus*, Græca hæc τῶν Ο', οὗ οὐκ ἔστι χρεία αὐτοῦ, melius reddidisset interpres.

(53) *Angebit.* Hic et alibi accipit interpres pro *crescet.*

(54) *Patrem.* Alii, *patre.*

(55) *Patrem ejus.* Hæc ex præcedenti commata huc translatisse videtur oscitans quispiam scriba ; neque enim in sacro textu leguntur.

(56) *Mortificatum ejus.* Pro *mortificum* vel *cadaver ejus*, de quo Jerem. XXII, 19 : *Sepultura asini sepelietur, et putrefactus, et projectus extra portas Jerusalem.*

(57) *Semen ejus. Est* additur in edit. Sed deest in omnibus mss.

(58) *Recapitulatur.* Al. *recapitulat.*

non erat operatus terram [79]) habuit substantiam ; et plasmatus est manu Dei, id est Verbo Dei (« omnia enim per ipsum facta sunt [80] »), et sumpsit Dominus limum a terra, et plasmavit hominem [81] : ita recapitulans in se Adam, ipse Verbum exsistens ex Maria, quæ adhuc erat virgo, recte accipiebat generationem Adæ recapitulationis.

Εἰ τοίνυν (59) ὁ πρῶτος Ἀδὰμ ἔσχε πατέρα ἄνθρωπον, καὶ ἐξ ἀνδρὸς (60) σπέρματος ἐγεννήθη, εἰκὸς ἦν καὶ τὸν δεύτερον Ἀδὰμ λέγειν (61) ἐξ Ἰωσὴφ γεγεννῆσθαι· εἰ δὲ ἐκεῖνος ἐκ γῆς ἐλήφθη, πλάστης δὲ αὐτοῦ ὁ Θεὸς (62), ἔδει καὶ τὸν ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεπλασμένον ἄνθρωπον, τὴν αὐτὴν ἐκείνῳ τῆς γεννήσεως ἔχειν ὁμοιότητα. Εἰς τί οὖν πάλιν οὐκ ἔλαβε χοῦν ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐκ Μαρίας ἐνήργησε τὴν πλάσιν γενέσθαι (63) ; Ἵνα μὴ ἄλλη πλάσις γένηται, μηδὲ ἄλλο τὸ σωζόμενον, ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος (64) ἀνακεφαλαιωθῇ, τηρουμένης τῆς ὁμοιότητος.

Si igitur primus Adam habuit patrem hominem, et ex semine viri natus est ; merito dicerent, et secundum Adam ex Joseph esse generatum. Si autem ille de terra quidem sumptus est, et Verbo Dei plasmatus est, oportebat id ipsum Verbum recapitulationem Adæ in semetipsum faciens, ejusdem generationis habere similitudinem. Quare igitur non iterum sumpsit limum Deus, sed ex Maria operatus est plasmationem fieri ? Ut non alia plasmatio fieret, neque alia esset plasmatio quæ salvaretur, sed eadem ipsa recapitularetur, servata similitudine.

CAPUT XXII [82].

Christum veram carnem ex Virgine conceptam et natam sumpsisse.

1. Ἄγαν οὖν πίπτουσι καὶ οἱ λέγοντες, αὐτὸν μηδὲν εἰληφέναι ἐκ τῆς Παρθένου, ἵν' ἐκβάλωσι τὴν τῆς σαρκὸς κληρονομίαν, καὶ ἀποβάλωνται τὴν ὁμοιότητα.

1. Errant igitur qui dicunt, eum nihil ex Virgine accepisse, ut abjiciant carnis hæreditatem, abjiciant autem et similitudinem.

Εἰ γὰρ ἐκεῖνος μὲν ἀπὸ γῆς καὶ χειρὶ καὶ τέχνῃ Θεοῦ πλάσεως καὶ οὐσίας ἔσχε, τοῦτο δὲ οὐκ ἐκ χειρὸς καὶ τέχνης Θεοῦ, τουτέστι τοῦ Λόγου αὐτοῦ, ἔσχε τὴν πλάσιν, οὐκέτι τὴν αὐτὴν ὁμοιότητα φυλάσσει. Ἀνόμοιος γὰρ ἂν εἴη τῷ ἐξ ἀρχῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ πλασθέντι, μὴ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐκείνου ὁμοιότητα. Εἰ δὲ μὴ ἐκεῖνος ἐκ τῆς ἀληθείας ἐστὶ, μηδὲ οὗτος ἐκ τῆς ἀληθείας ἐστὶ, μηδὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ, μηδὲ ἐκ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, μηδὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, μηδὲ ἐκ τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ τί ἐστιν ἐκεῖνο ὃ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶν, ὃ ἐκ τῆς ἀληθείας ἐστὶ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Κυρίου ; Ἡ σὰρξ, ἡ ἐκ τῆς ἀληθείας ἐστὶ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Κυρίου, ἡ ἐκ τῆς Μαρίας, ἡ ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ, ἡ ἐκ τοῦ σπέρματος Ἀβραὰμ, ἡ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ, ἡ ἐκ τοῦ πλάσματος, ἡ ἐκ τοῦ θνητοῦ, ἡ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν, ἡ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν ἀνθρώπου, ἡ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν πλάσματος, ἡ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν θνητοῦ, ἡ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν σαρκός ; Ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν πνεύματος, οὐδὲ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν ψυχῆς, οὐδὲ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν ἀνθρώπου, οὐδὲ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν πλάσματος, οὐδὲ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν θνητοῦ, οὐδὲ ἐκ τοῦ ἀνακεφαλαιουμένου εἰς αὐτὸν σαρκός. Ἀλλὰ τί ἐστιν ἐκεῖνο ὃ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶν, ὃ ἐκ τῆς ἀληθείας ἐστὶ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Κυρίου ; Τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ μεταξὺ τούτων ἀμφοτέρων, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν ἄνθρωπος, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν πλάσμα, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν θνητὸν, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν σάρξ. Ἐκεῖνο γὰρ ἐκ τῆς ἀληθείας ἐστὶ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Κυρίου, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ μεταξὺ τούτων ἀμφοτέρων, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν ἄνθρωπος, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν πλάσμα, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν θνητὸν, ὃ ἐστὶ τὸ ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν σάρξ.

Si enim ille quidem de terra, et manu et artificio Dei plasmationem et substantiam habuit, hic autem non manu et artificio Dei ; jam non servavit similitudinem hominis, qui factus est secundum imaginem ipsius et similitudinem, et inconstans (65) artificium videbitur, non habens circa quod ostendat sapientiam suam. Hoc autem dicere est, et putative apparuisse eum tanquam hominem, cum non esset homo : et factum eum hominem, nihil assumentem de homine. Si enim non accepit ab homine substantiam carnis, neque homo factus est, neque filius hominis : et si hoc non factus est, quod nos **219** eramus, non magnum faciebat, quod passus est et sustinuit. Nos autem quoniam corpus sumus de terra acceptum, et anima accipiens a Deo spiritum, omnis quicunque confitebitur. Hoc itaque factum est Verbum Dei, suum plasma in semetipsum recapitulans : et propter hoc filium hominis se confitetur, et beatificat mites, quoniam ipsi hæreditabunt terram [83] (66). Et apostolus autem Paulus in ea Epistola, quæ est ad Galatas, manifeste ait : « Misit Deus Filium suum, factum de muliere [84]. » Et rursus in ea quæ est ad Romanos : « De Filio autem, inquit, ejus, qui factus est ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secundum Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri [85]. »

2. Ἐπεὶ περισσὴ (67) καὶ ἡ εἰς τὴν Μαρίαν αὐτοῦ κάθοδος. Τί γὰρ καὶ εἰς αὐτὴν κατῇει, εἰ μηδὲν ἔμελλε λήψεσθαι παρ' αὐτῆς ; Ἔτι τε εἰ μηδὲν εἴληφε παρὰ τῆς Μαρίας, οὐκ αὐτὰς ἀπὸ γῆς εἰλημμένας προσίετο τροφὰς, ἃς ἐδίψησε καὶ ἐπείνασε καὶ ἐκοπίασε καὶ ἔπαθε, λογικὸς ὢν, ὁ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου βεβαιωτικὸς πάντα ὑπομένων ὑπὲρ τοῦ πλάσματος ; Ἀλλὰ καὶ τὸ αἷμα ἐξέχεε δι' ἡμᾶς, ἵνα καθαρίσῃ ἡμᾶς τῷ αἵματι αὐτοῦ. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς φησὶν, ὅτι « Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους, ὅτι « Ἐν τῷ θελήματι τούτῳ ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἅπαξ. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς, ὅτι « Ἔχομεν παρρησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ, ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτ' ἔστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς, ὅτι « Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ἐμφανισθῆναι ὑπὲρ ἡμῶν. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς, ὅτι « Ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν ἔχομεν τὴν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς, ὅτι « Ἐν τῷ αἵματι εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς, ὅτι « Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον

φὰς, δι' ὧν τὸ ἀπὸ γῆς ληφθὲν τρέφεται σῶμα· οὐδ' ἂν εἰς τεσσαράκοντα ἡμέρας, ὁμοίως ὡς Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας, νηστεύσας ἐπείνησε, τοῦ σώματος ἐπιζητοῦντος τὴν ἰδίαν τροφήν· οὐδ' ἂν Ἰωάννης ὁ μαθητὴς αὐτοῦ περὶ αὐτοῦ γράφων εἰρήκει· « Ὁ δὲ Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο· » οὐδ' ἂν ὁ Δαβὶδ προαναπεφωνήκει περὶ αὐτοῦ· « Καὶ ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων μου προσέθηκαν· » οὐδ' ἂν ἐδάκρυσεν ἐπὶ τοῦ Λαζάρου· οὐδ' ἂν ἔδρωσε θρόμβους αἵματος (73)· οὐδ' ἂν εἰρήκει, ὅτι « Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου· » οὐδ' ἂν νυγείσης αὐτοῦ τῆς πλευρᾶς, ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ. Ταῦτα γὰρ πάντα σύμβολα σαρκὸς, τῆς ἀπὸ γῆς εἰλημμένης, ἣν εἰς αὐτὸν ἀνεκεφαλαιώσατο, τὸ ἴδιον πλάσμα σώζων.

esceas, per quas id, quod a terra sumptum est, nutritur (68) corpus : nec quadraginta diebus, quemadmodum Moyses et Elias, jejunans esurisset corpus ejus, suam quærens escam (69) : sed nec Joannes discipulus ejus de eo scribens dixisset : « Jesus autem fatigatus in itinere (70) sedebat [86] (71); » nec David præclamasset in eum (72) : « Et super dolorem vulnerum meorum apposuerunt [87]; » nec lacrymasset super Lazarum ; nec sudasset globos sanguinis ; nec dixisset : « Tristis est anima mea [88]; » nec pereusso latere exisset sanguis et aqua. Hæc enim omnia signa carnis, quæ a terra sumpta est, quam in se recapitulatus est, suum plasma salvans.

3. [89] Propter hoc Lucas genealogiam, quæ est a generatione Domini nostri usque ad Adam, septuaginta duas (74) generationes habere ostendit [90]; finem conjungens initio, et significans, quoniam ipse est qui omnes gentes exinde ab Adam dispersas, et universas linguas, et generationem hominum cum ipso Adam in semetipso recapitulatus est. Unde et a Paulo « typus futuri » dictus est ipse Adam [91] : quoniam futuram circa Filium Dei humani generis dispositionem in semetipsum fabricator omnium Verbum præformaverat, præformante (75) Deo primum animalem hominem, videlicet ut a spiritali salvaretur. Cum enim præexisteret, salvans, oportebat et quod salvaretur fieri, uti non vacuum sit salvans.

4. Consequenter autem et Maria virgo obœdiens invenitur, dicens : « Ecce ancilla tua, Domine (76), fiat mihi secundum verbum tuum [92]. » Eva vero in-

[86] Joan. IV, 6. [87] Psal. LXVIII, 27. [88] Matth. XXVI, 38. [89] Cap. XXXIII. [90] Luc. III, 23 seqq. [91] Rom. V, 14. [92] Luc. I, 38.

(68) *Nutritur.* Eras., Gall. et Clarom., *nutriretur*, Arund., *nutriret.*

(69) *Corpus ejus, suam quærens escam.* Græca sonant, *corpore suam quærente escam.*

(70) *In itinere.* Melius ex Græco tum Joannis, tum Theodoreti legas, *ex itinere.*

(71) *Sedebat.* Feuard. in marg. et Clarom., *sedit.*

(72) *In eum.* Vertendum erat, *de eo.*

(73) *Οὐδ' ἂν ἔδρωσε θρόμβους αἵματος.* Certissimum mihi cum doctissimo Grabio videtur, hunc Irenæi locum respexisse Epiphanium in *Ancorato* § 31, ubi citaturus verba Lucæ de sudore Christi sanguineo, ita præfatur : Κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις (καὶ κέχρηται τῇ μαρτυρίᾳ ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων, πρὸς τοὺς δοκήσει τὸν Χριστὸν πεφηνέναι λέγοντας· Ὀρθόδοξοι δὲ ἀφεῖλοντο τὸ ῥητὸν, φοβηθέντες, καὶ μὴ νοήσαντες αὐτοῦ τὸ τέλος, καὶ τὸ ἰσχυρότατον). Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ ἔδρωσε, etc. Volunt Petavius in notis ad hunc locum, et Grotius in *Comment. ad Luc.* XIX, modo recitata Epiphanii verba non pertinere ad subjunctum Lucæ testimonium, sed ad id quod de fletu Christi præcessit ex Lucæ XIX, nec proinde spectare ad hunc Irenæi locum, sed ad lib. I, cap. 20, al. 17, ubi Christi fletus mentio fit. Quod quam falsum sit, ex ipsis Epiphanii verbis liquet. Conqueritur Epiphanius, e Lucæ exemplaribus, improvido quorumdam Catholicorum zelo, abrasa fuisse verba aliqua. At quæ de Christi fletu scripsit Lucas a Catholicis unquam expuncta fuisse probari non potest : certissimum est e contrario, quæ de Christi agonia sudoreque sanguineo leguntur Lucæ XXII, 43, 44, a pluribus exemplaribus abfuisse. Hæc ergo duntaxat, nec alia, respicere potuit Epiphanius. Quare operæ pretium facturum me putem, si Epiphanii verba accurate et vertam et distinguam : in utroque enim peccavit Petavius. *Sed et ploravit. In iis Lucæ Evangelii exemplaribus quæ interpolata non fuerunt, legitur (eoque testimonio sanctus Irenæus in opere contra hæreses, ad eos refellendos utitur, qui Christum specie tenus apparuisse dicebant; Catholici vero timore quodam inducti sententiam eam sustulerunt, illius neque finem, neque vim maximam intelligentes). Et in agonia constitutus sudavit*, etc. Jam nihil necesse est moneam, cum res ipsa per se loquatur, hunc de Christi sudore sanguineo Lucæ locum a vetustissimis Irenæi bibliorum codd. non abfuisse, adeoque certum et indubitatum ipsi visum fuisse, ut hujus auctoritate ad confutandos hæreticos uteretur.

(74) *Septuaginta duas.* Isaacus Vossius pag. 323 *Castigationum* ad cap. 4 Horatii, scribit vidisse se mss. Irenæi codd. in quibus numerus ille non integris vocibus concipitur, ut vulgo, sed sic LXXV, ut nescias, utrum 72, an potius 75 iste Irenæi interpres exprimere voluerit. Sed qui sint illi mss. codices si dixisset, rem orbi litterato pergratam fecisset. Proprium ipsius exemplar, quod, Grabio teste, clariss. Dodwellus summa diligentia cum editione Feuardentii contulit, Claromontanum, quod ipse quam accurate potui, perlustravi, Ottobonianum cujus variæ lectiones mihi Roma transmissæ sunt, et alia Anglicana, nihil diversum a recepto numero LXXII exhibent : adeo ut dubitare fas non sit, quin Irenæus septuaginta duas duntaxat generationes in Evangelio Lucæ legerit. Quod nihil mirum, cum non eodem modo recenseantur istæ generationes tum a SS. Patribus, tum in ipsis Novi Test. codd. mss. Quod vero gentium et linguarum numerum generationibus æquare videatur Irenæus, in hoc consentientes habet plures e Patribus Græcis, et ex ipsis ethnicis, præcipue Ægyptiis, quosdam, quos citatos reperies apud Bochartum lib. I *Phaleg.*, cap. 25.

(75) *Præformante.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *prædestinante*; quod a recentiori quodam sciolo scriptum videtur, ne idem verbum repeteretur.

(76) *Ancilla tua, Domine.* Sic antiquiores et melioris notæ codd. Clarom. et Voss. cum Arund. Reliqui, *ancilla Domini.*

obediens : non obedivit enim, adhuc cum esset virgo. Quemadmodum illa virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc exsistens (« erant enim utrique nudi » in paradiso, « et non confundebantur [94], » quoniam paulo ante facti, non intellectum habebant filiorum generationis ; oportebat enim illos primo adoleacere (77) dehinc sic multiplicari) **220** inobediens facta, et sibi, et universo generi humano causa facta est mortis : sic et Maria habens prædestinatum virum, et tamen virgo, obediens, et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis. Et propter hoc lex eam, quæ desponsata erat viro, licet virgo sit adhuc, uxorem ejus, qui desponsaverat, vocat [95] ; eam quæ est a Maria in Evam recirculationem significans : quia non aliter quod colligatum est solveretur (78), nisi ipsæ compagines alligationis reflectantur retrorsus; ut primæ conjunctiones (79) solvantur per secundas, secundæ rursus liberent primas. Et evenit primam quidem compaginem a secunda colligatione solvere, secundam vero colligationem (80) primæ (81) solutionis habere locum [96]. Et propter hoc Dominus dicebat, primos quidem novissimos futuros, et novissimos primos. Et Propheta autem (82) hoc idem significat, dicens : « Pro patribus (83) nati sunt tibi filii [97]. » « Primogenitus » enim « mortuorum » natus Dominus [98], et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eos in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est. Propter hoc et Lucas initium generationis a Domino inchoans, in Adam retulit, significans, quoniam non illi hunc, sed hic illos in Evangelium vitæ regeneravit. Sic autem et Evæ inobedientiæ nodus solutionem accepit per obedientiam (84) Mariæ. Quod enim alligavit virgo Eva per incredulitatem, hoc virgo Maria solvit per fidem.

CAPUT XXIII.

Contendit adversus Tatianum, divinæ æquitati ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam primus omnium salutem a Christo consequeretur.

1. Necesse ergo fuit, Dominum ad perditam ovem venientem, et tantæ dispositionis recapitulationem facientem, et suum plasma requirentem, illum ipsum hominem salvare, qui factus fuerat secundum imaginem et similitudinem ejus, id est, Adam adimplentem tempora ejus condemnationis, quæ facta fuerat propter inobedientiam, « quæ Pater posuit in sua potestate [99] ; » quoniam et omnis dispositio salutis, quæ circa hominem fuit, secundum placitum fiebat Patris, uti non vinceretur Deus, neque infirmaretur ars ejus. Si enim qui factus fuerat a Deo homo, ut viveret, hic amittens vitam læsus serpente qui depravaverat eum, jam non reverteretur ad vitam, sed in totum projectus esset morti; victus esset Deus, et superasset serpentis nequitia voluntatem Dei. Sed quoniam Deus invictus et magnanimis est, magnanimem quidem se exhibuit ad correptionem (85) hominis, et probationem omnium, quemadmodum prædiximus [100] ; per secundum autem hominem alligavit fortem, et diripuit ejus vasa, et evacuavit mortem, vivificans eum hominem, qui fuerat mortificatus. Primum enim possessionis ejus vas Adam factus est, quem et tenebat sub sua potestate, hoc est, prævaricationem inique inferens ei, et per occasionem (86) immortalitatis, mortificationem faciens in eum. Etenim promittens futuros eos tanquam deos (quod ei non est omnino possibile), mortem fecit in eis : unde et juste a Deo recaptivatus, qui hominem captivum duxerat;

[94] Gen. II, 25. [95] Gen. III, 8, 17, 20, 21. [96] Matth. XIX, 30, et XX, 16. [97] Psal. XLIV, 17. [98] Col. I, 18. [99] Act. I, 7. [100] Sup. cap. XX.

(77) *Oportebat enim illos primo adolescere*, etc. Peculiaris Irenæo sententia, cui non multi patrocinabantur ; primos scilicet parentes in adulta ætate haud creatos, conjugio statim maturos non exstitisse.

(78) *Non aliter quod colligatum est solveretur*, etc. Obscurior tota hæc Irenæi argumentatio est. Mariam cum Eva confert, alterius fidem cum alterius inobedientia, alterius connubium cum alterius conjugio. Quemadmodum, inquit, Eva licet conjugata, virgo tamen, inobedientiæ culpa intricatissimis veluti nodis implicuit totum genus humanum, cui causa facta est mortis : sic et Maria desponsata viro, sed virgo, fide et obedientia nodos solvit quos Eva contexuerat, sibique et generi humano facta est causa salutis. Et propterea licet nondum nupta, sed desponsata tantum, et adhuc virgo, secundum legem tamen dicitur uxor : ut quod a fideli Mariæ connubio in Evæ nocens conjugium veluti reflectitur, distinctius significetur. Sicut enim quæ colligata sunt, pluribusque constricta nodis, in semetipsos implicatis, solvi nequeunt, nisi ab extremis fiat initium; nec isti expediri valent, nisi vinculorum extremitates reflectantur retrorsus ; quo fit ut secundæ conjunctiones primæ omnium solvantur, nec ad primas fiat accessus, nisi secundis primum resolutis : sic et in præsenti negotio contigit. Ab Evæ connubio, propter hujus inobedientiam, cætera deinceps, usque ad illud Mariæ, molestissimis implexa nodis. Nodum prima solvit Maria fide et obedientia ; nec sibi solvit tantum, sed et solutio quæ ab ea cepit initium, velut circuitu quodam in Evam reflexa est : adeo ut primum connubium a secundo solutionem acceperit ; id est, hujus sanctitate purgatum illud fuerit. Hæc certe et quæ sequuntur, paulo subtiliora.

(79) *Conjunctiones*. Alii, *conjugationes*.

(80) *Colligatione solvere ... colligationem*. Alii, *conjugatione ... conjugationem*. Sed *solvi* libentius legerem, quam *solvere*.

(81) *Primæ*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *primum*.

(82) *Propheta autem*. Arund., *propheta quidem*.

(83) *Patribus*. Tres quod addunt editi. omisi cum Clarom. et Voss.

(84) *Obedientiam*. Hæ voces, *obedio, obedientia, inobedientia*, non eodem modo scribuntur in codd., in his semper *obaudio, obaudientia*, in illis, modo *obedio*, modo *obaudio*, etc. Nos servata ubique eadem scribendi ratione, ex more nunc recepto constanter exaravimus, *obedio, obedientia*.

(85) *Correptionem*. Al., *correctionem*.

(86) *Per occasionem*. Id est *sub prætextu*.

solutus est autem condemnationis vinculis, qui (87) captivus ductus fuerat homo.

2. [1] Hic est autem Adam, si oportet verum dicere, primiformis (88) ille homo, de quo Scriptura ait dixisse Dominum : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [2]; » nos autem omnes ex ipso : et quoniam sumus ex ipso, propterea quoque ipsius hæreditavimus appellationem. Cum autem salvetur (89) homo, oportet salvari eum qui prior formatus est homo. Quoniam nimis irrationabile est, illum quidem, qui vehementer ab inimico læsus est, et prior captivitatem passus est, dicere non eripi ab eo qui vicerit inimicum ; ereptos vero filios ejus, quos in eadem captivitate generavit. Nec victus quidem adhuc parebit (90) inimicus, ipsis veteribus spoliis manentibus apud eum. Quemadmodum si hostes expugnaverint quosdam, et vinctos (91) duxerint captivos, et multo tempore in servitute possederint eos, ita ut generent apud eos : et aliquis dolens pro his qui servi facti sunt, eosdem hostes expuguet : non tamen juste faciet, si filios quidem eorum qui captivi ducti sunt, liberet de potestate eorum, qui in servitutem deduxerant patres eorum ; ipsos vero qui captivitatem sustinuerunt, subjectos relinquat **221** inimicis, propter quos et tuitionem (92) fecit : consecutis libertatem filiis ex causa paternæ vindicationis, sed non relictis (93) ipsis patribus, qui ipsam captivitatem sustinuerunt. Neque enim infirmus est Deus, neque injustus, qui opitulatus est homini, et in suam libertatem restauravit eum.

3. [3] Propter hoc et in initio transgressionis Adæ, sicut enarrat Scriptura, non ipsum maledixit Adam, sed terram in operibus ejus, quemadmodum ex veteribus quidam ait : quoniam quidem transtulit Deus maledictum in terram, ut non perseveraret in homine. Condemnationem autem transgressionis accepit homo tædia et terrenum laborem, et manducare panem in sudore vultus sui, et converti in terram, ex qua assumptus est ; similiter autem mulier tædia, et labores, et gemitus, et tristitias partus, et servitium, id est ut serviret viro suo : ut neque maledicti a Deo in totum perirent, neque sine increpatione perseverantes Deum contemnerent (94). Omnis autem maledictio decurrit in serpentem, qui seduxerat eos. « Et dixit, inquit, Deus serpenti : Quoniam fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus (95), et ab omnibus bestiis terræ [4]. » Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his qui a sinistris inveniuntur, ait : « Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus (96) diabolo et angelis ejus [5] ; » significans quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei qui seduxit, et offendere fecit hominem, et, inquam (97), qui princeps apostasiæ (98) est, principi abscessionis (99), et his angelis qui apostatæ facti sunt cum eo : quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi, sine pœnitentia et sine regressu in malitiæ perseverant operibus.

4. [6] Quemadmodum Cain, cum accepisset consilium a Deo, uti quiesceret in eo (1), quod non recte divisisset eam, quæ erga fratrem erat, communicationem, sed cum zelo et malitia suspicatus est posse dominari (2) ejus, non solum non acquievit, sed et adjecit peccatum super peccatum, manifestans sententiam suam per operationem suam [7]. Quod enim cogitavit, hoc et operatus est, dominatus est, et interfecit eum, subjiciente Deo justum injusto, ut ille quidem ex iis (3), quæ passus est, justus ostendatur ; hic vero per ea, quæ commisit, detegeretur injustus. Et ne sic quidem mitigatus est, nec quievit super factum malum ; sed interrogatus ubi

[1] Cap. XXXIV. [2] Gen. I, 26. [3] Cap. XXXV. [4] Gen. III, 14. [5] Matth. XXV, 41. [6] Cap. XXXVI. [7] Gen. IV, 7.

(87) *Solutus ... vinculis, qui.* Vetus Feuard. cod., *solutum ... vinculum, quo.* Consonat Voss. quoad *vinculum.*

(88) *Primiformis. Protoplastum* alibi passim dicit.

(89) *Salvetur.* Al., *salvatur.*

(90) *Parebit. Pareo* passim accipit pro *appareo.* In Eras. et Gall. habetur, *parebat.*

(91) *Vinctos.* Edit. cum Merc. 2, *victos.*

(92) *Tuitionem.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *ultionem.*

(93) *Sed non relictis.* Particulam negativam omnino expungendam esse vult Grabius ; sed frustra. Mala interpunctio erudito viro errorem objecit. Sensus est : *Cum ita consecuti sint libertatem filii ex causa paternæ vindicationis, ut tamen non reliquantur ipsi patres.*

(94) *Contemnerent.* In Feuard. marg., *condemnarent ;* pro quo in Voss., *condampnarent*, in Arund. *condempnerent.*

(95) *Ab omnibus pecoribus.* Id est, *inter omnia pecora*, vel *super omnia pecora.*

(96) *Quem præparavit Pater meus.* Legit Irenæus cum Cantabrig. cod. et aliis quibusdam, ὃ ἡτοίμασεν ὁ Πατήρ μου. Ea est etiam lectio antiquæ versionis Italicæ, quam edidit dominus Martianæus noster.

(97) *Et, inquam. Et* addidi ex Feuard. marg. et ex cod. Clarom. et Vaticano ; quamvis in hoc, Latinio teste, ut et in Feuard. marg. perperam legatur, *et in quem.* At mallem, *ei, inquam.*

(98) *Princeps apostasiæ.* Feuard. in marg. et Clarom., *princeps apostata.*

(99) *Principi abscessionis* Glossema est, quod a quopiam explicationis gratia scriptum ad marginem, in textum dein irrepsit.

(1) *Uti quiesceret in eo.* Chrysostomus, Cyrillus, Græci omnes, (Feuardentii observatio est), ita hunc locum reddunt, LXX versionem istam secuti : Οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ οὐ διέλῃς, ἥμαρτες ; ἡσύχασον. Hoc est : *Annon si recte obtuleris, recte autem non distribueris, peccasti ? quiesce.* Sicque volunt Cain his verbis admonitum a Deo, ut recte divideret in fratrem dilectionis officia, non autem felicitati invideret. Hieronymus in *Quæst. Hebr.* testatur illa verba in fonte Hebraico non haberi ; Eugubinus vero copiose docet unde processerint.

(2) *Ejus.* Ita Græcorum more Feuard. in marg., Ottob., Clarom., Arund. et Voss. Alii, *ei.*

(3) *Ex iis.* Edit., *per ea.*

esset (4) frater ejus? « Nescio, ait : nunquid custos fratris mei sum ego [9]? » extendens et multiplicans malum per responsionem. Etenim si malum est occidere fratrem, multo pejus sic audacter et irreverenter respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari eum. Propter hoc et ipse maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit (5), non veritus Deum, neque confusus in fratricidio (6).

5. [9] Circa Adam autem nihil tale factum est, sed omnia in contrarium. Ab altero enim seductus sub occasione (7) immortalitatis, statim timore corripitur, et absconditur : non quasi possit effugere Deum, sed confusus, quoniam transgressus præceptum ejus, indignus est venire in conspectum et colloquium Dei. « Timor » autem « Domini initium intelligentiæ [10] ; » intellectus vero transgressionis fecit pœnitentiam : pœnitentibus autem largitur benignitatem (8) suam Deus. Etenim per succinctorium in facto ostendit suam pœnitentiam, foliis ficulneis semetipsum contegens, exsistentibus et aliis foliis multis, quæ minus corpus ejus vexare potuissent : condignum tamen inobedientiæ amictum fecit, conterritus timore Dei; et retundens petulantem carnis impetum, quoniam indolem et puerilem amiserat sensum (9), et in cogitationem pejorum (10) venerat, frenum continentiæ sibi et uxori suæ circumdedit, timens Deum, et adventum ejus exspectans, et velut tale quid significans : Quoniam, inquit, eam quam habui a Spiritu, sanctitatis stolam amisi per inobedientiam, et nunc cognosco quod sim dignus tali tegumento, quod delectationem quidem nullam præstat, mordet autem et pungit corpus. Et hoc videlicet semper habuisset indumentum, humilians semetipsum, nisi Dominus, qui est misericors, tunicas pelliceas pro foliis ficulneis induisset eos. Propter hoc autem et interrogat eos, uti ad mulierem veniret accusatio; et illam rursus interrogat, uti ad serpentem transmitteret causam (11). Dixit enim quod fuerat factum : « Serpens, ait, seduxit me **222**, et manducavi [11]. » Serpentem vero non interrogavit, sciebat enim eum principem transgressionis factum : sed maledictum primo immisit in eum, uti secunda increpatio (12) veniret in hominem. Eum enim odivit Deus, qui seduxit hominem; ei vero qui seductus est, sensim paulatimque miserius est.

6. Quapropter et ejecit eum de paradiso, et a ligno vitæ longe transtulit : non invidens ei lignum vitæ, quemadmodum quidam audent dicere(13), sed miserans ejus, ut non perseveraret semper transgressor; neque immortale esset quod esset circa eum peccatum, et malum interminabile et insanabile. Prohibuit autem ejus transgressionem, interponens mortem, et cessare faciens peccatum, finem inferens ei per carnis resolutionem, quæ fieret in terra: uti cessans aliquando homo vivere peccato, et moriens ei, inciperet vivere Deo.

7. [12] Quapropter inimicitiam posuit inter serpentem et mulierem, et semen ejus, observantes invicem : illo quidem cui morderetur (14) planta, et potente (15), calcare caput inimici; altero vero mordente, et occidente et interpediente, ingressus hominis, quoadusque venit semen prædestinatum calcare caput ejus, quod fuit partus Mariæ, de quo ait Propheta [13] : « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem; » significans quia illud quod erigeretur et dilataretur adversus hominem peccatum, et frigidum reddebat eum, evacuaretur cum regnante morte; et conculcaretur ab eo in novissimis temporibus insiliens humano generi leo, hoc est Antichristus; et draconem illum, serpentem vetustum, alligans et subjiciens potestati hominis, qui fuerat victus, ad calcandam omnem ejus virtutem. Victus autem erat Adam, ablata ab eo omni (16) vita : propter hoc victo rursus inimico recepit vitam Adam; « novissima » autem « inimica evacuatur mors [14], » quæ primum possederat hominem. Quapropter liberato homine, « fiet quod scriptum est : Absorpta est mors in victoria; ubi est mors victoria tua? Ubi est mors

[9] Gen. IV, 9. [9] Cap. XXXVII. [10] Psal. CX, 10 et Prov. I, 7. [11] Gen. III, 13. [12] Cap. XXXVIII. [13] Psal. XC, 13. [14] I Cor. XV, 26.

(4) *Ubi esset. Abel* additur in editt. Sed deest in omnib. mss.

(5) *A se peccatum tulit.* Ita partim ex Clarom., partim ex Merc. 2, codd. reposui. In Clarom. legitur, *a se;* in Merc. 2, *tulit.* In aliis omnibus perperam et sine sensu, *ad se peccatum attulit.* Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat quod præcedit : *multo pejus sic respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari,* id est fallere *eum.* Inde ergo *maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit;* id est, quoniam a se peccatum abstulit, ablegavit, perpetrasse se dissimulavit.

(6) *Fratricidio.* Feuard. in marg., Clarom. et Arund., *parricidio.*

(7) *Sub occasione.* Sic πρόφασιν vertere amat interpres. Peritior alter hic *prætextum* reddidisset. Sed de his monere deinceps superfluum.

(8) *Benignitatem.* Arund., *bonitatem.*

(9) *Quoniam indolem et puerilem amiserat sensum.* Horum explicationem habes supra cap. 22, n. 4 : *Quoniam,* inquit, *paulo ante facti* (Adam et Eva) *non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari.* Supponit igitur Irenæus, Adamum non nisi post lapsum amissa pristina indole puerili adolevisse, et conjugio maturum evasisse.

(10) *Pejorum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *pejorem.*

(11) *Causam.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *causas.* Suspicor autem Irenæum Græce scripsisse, αἰτίαν, quod melius vertisset interpres, *culpam.*

(12) *Increpatio.* Ita pro *increpatione* posui ex Clarom. et Voss.

(13) *Quidam audent dicere.* Sic cod. Clarom. In Feuard marg. et Voss., *audet quidam dicere.* In cæteris, *quidam dicunt.*

(14) *Morderetur.* Clarom., *mordetur.*

(15) *Et potente.* Sensus est : cum ille quidem, cui morderetur planta, potens etiam esset, etc.

(16) *Omni.* Deest in Eras. et Gall.

aculeus tuus [16]? » Quod non poterit (17) juste dici, A si non ille liberatus fuerit, cui primum dominata est mors. Illius enim salus, evacuatio est mortis. Domino igitur vivificante hominem, id est Adam, evacuata est et mors.

8. [16] Mentiuntur ergo omnes qui contradicunt ejus saluti, semper seipsos excludentes a vita, in eo quod non credant inventam ovem quæ perierat. Si autem illa non est inventa, adhuc possidetur in perditione omnis hominis generatio. Mendax ergo is, qui prior hanc sententiam, imo hanc ignorantiam et cæcitatem induxit, Tatianus; connexio quidem factus omnium hæreticorum (18), quemadmodum ostendimus: hoc autem a semetipso adinvenit, uti novum aliquid præter reliquos inferens, vacuum loquens, vacuos a fide auditores sibi præpararet, affectans magister haberi, tentans et subinde uti hujusmodi a Paulo assidue dictis: Quoniam « in Adam omnes morimur [17]; » ignorans autem, quoniam « ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia [18]. » Ostenso ergo hoc manifeste, erubescant omnes qui ab eo sunt, et concertant de Adam, quasi magnum aliquid lucrentur, si ille non salvetur, quando (19) magis nihil proficiant; quemadmodum et serpens nihil profecit dissuadens (20) homini, nisi illud quod eum transgressorem ostendit, initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem (21); Deum autem non vicit. Sic et hi, qui contradicunt saluti Adæ, nihil proficiunt, ni i hoc, quod semetipsos hæreticos et apostatas faciunt veritatis, et advocatos se C serpentis, t mortis ostendunt.

CAPUT XXIV [19].

Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticis vero ad omnem doctrinæ ventum fluctuantibus opponit unam, sibique semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam.

1. Traductis igitur omnibus, qui nefandas inferunt sententias de factore et plasmatore nostro, qui et hunc mundum fabricatus est, super quem alius Deus non est; et ipsis ostensionibus (22) eversis his, qui de substantia Domini nostri, et de dispositione quam fecit propter hominem suum, falsa (23) docent; prædicationem vero Ecclesiæ undique (24) constantem, et æqualiter perseverantem, et testimonium habentem a prophetis et ab apostolis, et ab omnibus discipulis, quemadmodum ostendimus (25) per initia, et medietates, et finem (26), et per universam Dei dispositionem, et eam quæ secundum salutem hominis est (27) solitam operatio- B nem (28), quæ est in fide nostra; quam perceptam ab Ecclesia custodimus, et quæ semper a Spiritu **223** Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum (29) juvenescens, et juvenescere faciens ipsum vas in quo est. Hoc enim Ecclesiæ creditum est Dei munus, quemadmodum ad inspirationem (30) plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur: et in eo disposita (31) est communicatio Christi, id est Spiritus sanctus, arrha incorruptelæ, et confirmatio fidei nostræ, et scala ascensionis ad Deum. « In Ecclesia enim, inquit, posuit Deus apostolos, prophetas, doctores [20], » et universam reliquam operationem Spiritus: cujus non sunt participes omnes, qui non currunt (32) ad Ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam et operationem pessimam. Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia, et omnis gratia: Spiritus autem veritas. Quapropter qui non participant eum, neque a mammillis matris nutriuntur in vitam, neque percipiunt de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem: sed effodiunt sibi lacus detritos (33)

[16] I Cor. xv, 54 seqq. [16] Cap. XXXIX. [17] I Cor. xv, 22. [18] Rom. v, 20. [19] Cap. XL. [20] I Cor. xii, 28.

(17) *Poterit.* Sic Feuard. in marg. et Clarom. D melius quam reliqui, *poterat.*

(18) *Connexio quidem factus omnium hæreticorum.* Quia ejus hæresis nihil aliud erat, quam incomposita variorum errorum congeries.

(19) *Quando.* Al. perperam, *quanto.*

(20) *Dissuadens.* (Scilicet obedientiam Dei mandato.) Ita Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, *suadens.*

(21) *Initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem.* Quia, ut explicat lib. IV, cap. 41, n. 1, *zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo facere aggressus est.* Sentire nimirum videtur Irenæus (quæ et quorumdam e veteribus sententia fuit), angelum invidia commotum, quod ex subjecta sibi natura homo ad imaginem Dei conditus esset, id iniquo animo tulisse.

(22) *Ipsis ostensionibus.* Pro *per ipsas ostensiones.*

(23) *Falsa. Falso* in ms. Voss.

(24) *Undique.* In Feuard. marg., Clarom. et Voss., *utique*, forte pro *ubique.*

(25) *Quemadmodum ostendimus.* Pro *veluti demonstravimus*; adeo ut sensus sit: *Prædicationem Ecclesiæ veluti demonstravimus, per initia*, etc., ita ut *quemadmodum* cadat super *per initia.* Quanquam mallem abesse illam vocem.

(26) *Per initia, et medietates, et finem.* Recte intelligit Grabius ea quæ inter ipsa temporum initia in creatione gesta sunt, quæque postea intermediis sæculis prophetarum, in fine denique Christi et apostolorum ævo contigerunt. Hæc enim omnia percurrens Irenæus, undique argumenta pro fide Ecclesiæ deprompsit.

(27) *Quæ secundum salutem hominis est.* Id est, quæ ad salutem hominis spectat.

(28) *Solitam operationem.* Ita Clarom. et Voss. In editt., *solidam operationem.* In Merc. 1, *opinionem.*

(29) *Depositum.* Clarom., Voss. et Merc. 2, *dispositum.*

(30) *Ad inspirationem.* Sic in Clarom. pro quo vitiose et scribarum oscitantia in Voss. et vet. Feuard. cod., *ab inspiratione.* In cæteris *aspiratio.* Sed præferenda lectio nostra, cujus sensus est fidei munus Ecclesiæ creditum esse velut ad animationem (id enim sonat *inspiratio*) Dei opificii, ut nimirum huic vitam impertiret, quemadmodum anima corpori.

(31) *Disposita.* Legi mallem *deposita.*

(32) *Currunt.* Editt., *concurrunt.*

(33) *Lacus detritos.* Id est, *lacus contritos.* In Græco LXX, λάκκους συντετριμμένους. *Cisternas dissipatas* vertit Vulgatus interpres.

de fossis terrenis [34], et de cœno putidam (34) bibunt aquam, effugientes fidem Ecclesiæ, ne traducantur; rejicientes vero Spiritum, ut non erudiantur.

2. Alienati vero a veritate, digne in omni volutantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam (35) stabilitam (36) habentes; sophistæ verborum magis volentes esse quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam (37) petram, sed super arenam, habentem in seipsa lapides multos. Propter hoc et multos deos fingunt, et quærere quidem semper in excusatione habent (cæculiunt enim) invenire vero nunquam possunt. Blasphemant enim fabricatorem, hoc est, eum qui est vere Deus, qui et præstat invenire; putantes se super Deum alterum invenisse Deum, vel alteram plenitudinem, vel alteram dispositionem. Quapropter et lumen, quod est a Deo, non lucet eis, quoniam inhonoraverunt et spreverunt Deum, minimum arbitrantes eum (38), quoniam propter dilectionem suam, et immensam benignitatem, in agnitionem venit hominibus (39) : (in agnitionem autem (40) non secundum magnitudidem, nec secundum substantiam; nemo enim mensus est eum, nec palpavit; sed secundum illud, ut sciremus, quoniam qui fecit, et plasmavit, et insufflationem vitæ insufflavit in eis, et per conditionem nutrit nos, Verbo suo confirmans, et Sapientia (41) compingens omnia, hic est qui est solus verus (42) Deus); eum vero, qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse, quem nemo possit cognoscere humano generi communicantem, nec terrena administrantem : Epicuri videlicet invenientes Deum (43), neque sibi, neque aliis aliquid præstantem, id est, nullius providentiam habentem.

[34] Jerem. II, 13. [35] Cap. XLI. [36] Cap. XLII. [37] Cap. XLIII.

(34) *Putidam.* Editt., *putridam.*

(35) *Sententiam.* In edilt., *scientiam.*

(36) *Stabilitam.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *stabilem.*

(37) *Unam.* Eras., Gall. et Feuard. minus bene *veram*; quia mox sequitur, *arenam habentem... lapides multos.*

(38) *Minimum arbitrantes eum.* Id est, ὑστερήματος καρπόν, *labis fructum* arbitrantes eum, ut alibi passim dicit.

(39) *Hominibus.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *hominis*, quia paulo post sequitur, *insufflavit in eis.*

(40) *In agnitionem autem.* *In* addidi auctoritate cod. Clarom.

(41) *Confirmans, et Sapientia.* In Arundel. alio ordine : *et Sapientia confirmans.* Sed utrum priori membro habeatur *compingens*, non dicit Grabius. Quidquid sit, recte monet per *Verbum* Filium Dei; per *Sapientiam* Spiritum sanctum hic intelligi. Alludit Irenæus ad illud psal. XXXII, 6: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.*

(42) *Verus.* Edilt., *vere.*

(43) *Epicuri invenientes Deum.* Id est, ait Feuardentius, otiosum et qui curam nullam habeat rerum creatarum. Talem enim Deum finxisse Epicurum, testes sunt Clemens Alexand., Theophilus, Justinus, Lactantius, Laertius, Plutarchus, et Cicero. Deum, qualem fingebat Marcion, Tertullianus quoque lib. IV, vocat *Deum Epicuri.* Et lib. I, *Epicurum Marcionis consiliarium* appellat.

(44) *Qui morum providentiam habent.* In Clarom. legitur, *habet* pro *habent*; quæ lectio si cui placeret, legere deberet etiam *is* pro *his*; idque eodem codice niti facile posset, in quo passim scribitur *his* pro nominativo *is.* Monet vero Billius lib. II *Observ. sacr.* cap. 5, *morum curam habere*, ad imitationem Græcorum dictum esse pro *morum curam gerere*, hoc est, instituendis componendisque moribus operam dare.

(45) *Directorem.* Edilt. cum Arund. et Merc. 2, *rectorem.*

(46) *Coabducti.* Edilt., *abducti.*

(47) *Increpativum ... et judiciale.* Recte monet Feuardentius, *increpativum et judiciale* hic vocari quod Græcis est τὸ ἐλεγκτικὸν καὶ κριτικόν, id est *potestatem, seu vim redarguendi et judicandi*; vel τὸ ἐπιτιμητικόν, id est *vim puniendi.*

(48) *Sensum.* Græce νοῦν, *intellectum, sapientiam.*

(49) *Immittat.* In aliis *emittat.*

CAPUT XXV [33].

Regi hunc mundum providentia unius Dei qui infinita simul præditus sit justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis benefaciat et salutem impertiatur.

1. Providentiam autem habet Deus omnium, propter hoc et consilium dat; consilium autem dans a est his, qui morum providentiam habent (44). Necesse est igitur ea, quæ providentur et gubernantur, cognoscere suum directorem (45); quæ quidem non sunt irrationabilia, neque vana, sed habent sensibilitatem perceptam de providentia Dei. Et propter hoc ethnicorum quidam, qui minus illecebris ac voluptatibus servierunt, et non in tantum superstitione idolorum coabducti (46) sunt, providentia ejus moti, licet tenuiter, tamen conversi sunt, ut dicerent fabricatorem hujus universitatis Patrem omnium providentem, et disponentem secundum nos mundum.

2. [33] Rursus ut increpativum auferrent a Patre, et judiciale (47), indignum id Deo putantes, et sine iracundia et bonum arbitrantes se adinvenisse Deum, alterum quidem judicare, et alterum quidem salvare dixerunt; nescientes, utrorumque auferentes sensum (48) et justitiam. Si enim judicialis non et bonus sit, ad donandum quidem his quibus debet, et ad exprobrandum his quibus oportet, neque justus neque sapiens videbitur judex. Rursus bonus, si hoc tantum sit bonus, non et probator, in quos immittat (49) bonitatem; **225** extra justitiam erit et bonitatem, et infirma bonitas ejus videbitur, non omnes salvans, si non cum judicio fiat.

3. [34] Marcion igitur ipse dividens Deum in duo, alterum quidem bonum, et alterum judicialem dicens, ex utrisque interimit Deum. Ille enim qui judicialis, si non et bonus sit, non est Deus, quia Deus non est, cui bonitas desit : et ille rursus

[33] Cap. XLIII.

qui bonus, si non et judicialis, idem quod hic patietur, ut auferatur ei ne sit Deus. Quemadmodum autem et sapientem dicunt Patrem omnium, si non et judiciale ei assignent? Si enim sapiens, et probator est; probatori autem subest judiciale; judiciale autem assequitur justitia, ut juste probet; justitia provocat judicium (50); judicium autem, cum fit cum (51) justitia, transmittet ad sapientiam. Sapientia igitur præcellet Pater super omnem humanam et angelicam sapientiam, quoniam Dominus, et judex, et justus, et dominator super omnes. Est enim et bonus, et misericors, et patiens, et salvat quos oportet : neque bonum ei deficit juste effectum (52), neque sapientia deminoratur : salvat enim quos debet salvare, et judicat dignos judicio : neque justum immite ostenditur, præeunte scilicet (53) et præcedente bonitate.

4. [35] Qui igitur solem suum oriri facit omnibus benigne Deus, et pluit super justos et injustos, judicabit eos, qui ex æquo benignitatem ejus percipientes, non similiter secundum dignationem (54) munerationis ejus conversati sunt; sed in deliciis et luxuriis versati sunt adversus benevolentiam ejus, adhuc et blasphemantes eum, qui tanta beneficia in eos fecerit.

5. [36] Quibus religiosior Plato ostenditur, qui eumdem Deum et justum, et bonum confessus est, habentem potestatem omnium, ipsum facientem judicium, sic dicens : « Et Deus quidem (55), quemadmodum et vetus sermo est, initium, et finem, et medietates omnium quæ sunt habens, recte perficit, secundum naturam circumiens : huic autem semper consequitur justitia ultrix in eos qui deficiunt a lege divina [37]. » [38] Et iterum factorem et fabricatorem hujus universitatis bonum ostendit. « Bono autem, inquit (56), nulla unquam de quoquam nascitur invidia [39] : » hoc initium et causam fabricationis mundi constituens bonitatem Dei; sed non ignorantiam, nec Æonem qui erravit, nec labis fructum, nec Matrem plorantem et lamentantem, nec alterum Deum, vel Patrem.

6. Juste autem eos Mater planget, talium excogitatores et adinventores : digna enim commentati, et commentiti (57) sunt in capita sua, quoniam Mater ipsorum extra Plenitudinem est, id est extra Dei agnitionem, et collectio eorum abortio facta est, informis et sine specie : nihil enim de veritate apprehendit; in vacuum et in umbram decidit; vacua enim doctrina ipsorum et intenebrata : et Horus eam non permisit introire in Pleroma; non enim recepit eos Spiritus in refrigerium. Pater enim ipsorum ignorantiam generans (58), mortis passiones in eis operatus est. Hæc non nos diffamamus, sed ipsi confirmant, ipsi docent, gloriantur in ipsis, alium sentiunt de Matre, quam sine patre dicunt genitam, hoc est sine Deo, feminam a femina, quod est ex errantia corruptelam.

7. Nos autem precamur non perseverare eos in fovea, quam ipsi foderunt, sed segregari ab hujus-

[35] Cap. XLIV. [36] Cap. XLV. [37] Lib. IV, *De legib.*, tom. II, pag. 715, edit. Serr. [38] Cap. XLVI. [39] In *Timæo*, tom. III, p. 29.

(50) *Assequitur justitia, ut juste probet; justitia provocat judicium.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri vitiose *assequitur justitiam; ut juste probet justitiam, provocat judicium.* In eo vero commate, *assequitur justitia*, vocem *justitia* in ablativo casu accipio pro *per justitiam.* Quod autem Grabius suspicatur legendum : *assequitur justitia. Nam ut juste*, etc., in hoc assentiri doctissimo viro non possum, uti nec interpunctionem ejus sequi. Haud advertit sane Irenæum a *probatione* gradatim ascendere ad *sapientiam*, ac proinde omnia secum optime cohærere.

(51) *Fit cum.* Alii male distincto textu, *sit, cum.*

(52) *Juste effectum.* Ita ex Feuard. marg. reposui. In cod. Arund. quem secutus est Grabius, *justi effectu*, nec male. In aliis corrupte, *justi effectum.* Sed prior lectio magis quadrare videtur ad id quod paulo post sequitur : *neque justum immite ostenditur.*

(53) *Scilicet.* Al. perperam, *licet.*

(54) *Non similiter secundum dignationem*, etc. Id est, ut recte explicat Grabius, non congruam eximiis divinæ bonitatis muneribus vitam duxerunt.

(55) *Et Deus quidem.* Locus hic Platonis exstat dialogo quarto *De legibus*, cujus Græca hæc verba sunt, in edit. Serrani to. II, pag. 715 : Ὁ μὲν δὴ θεὸς (ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν, καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει, κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. Τῷ δὲ ἀεὶ ξυνέπεται δίκη τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός. Ubi, inquit Feuardentius, εὐθεῖαν περαίνει, quod vertit Irenæi interpres, *recte perficit*, Ficinus reddit, *recta peragit.* Ego forsan melius dixerim, *recta pergit.*

(56) *Bono autem, inquit*, etc. Locum ex quo Irenæus citata verba deprompsit, indicare omiserant Erasmus, Gallasius et Feuardentius. Iis omnibus diligentior refert Grabius. Is est in *Timæo* to. III, edit. Serrani pag. 29, ubi Plato expresse ait, quod ὁ δημιουργὸς ἀγαθὸς, *mundi opifex bonus sit*, quodque contrarium *dictu nefas exsistat*, μηδ' εἰπεῖν τινι θέμις. Et post alia, in fine dictæ paginæ sequentia habet verba, quibus et ista ab Irenæo allegata continentur : Λέγωμεν δὴ, δι' ἣν αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ ξυνιστὰς ξυνέστησεν. Ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τούτου δὲ ἐκτὸς ὢν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. Ταύτην δὲ γενέσεως κόσμου μάλιστ' ἂν τις ἀρχὴν κυριωτάτην παρ' ἀνδρῶν φρονίμων ἀποδεχόμενος, ὀρθότατα ἀποδέχοιτ' ἄν. Quæ Joannes Serranus ita Latine reddidit ampliora : *Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus est, ut originem rerum, et molitionem hujus admirabilis universi constitueret. Bonitate videlicet præstabat : in bonum autem nulla de ulla unquam re cadit invidia* (id est, nullam rem ulli unquam invidet). *Cum ab illa igitur liber et immunis esset, omnia voluit quam maxime sibi similia generari. Hanc genesim mundi principem primariumque causam qui e sapientum hominum sententia statuerit, rectissime profecto statuerit.*

(57) *Commentati et commentiti.* Duas priores voces ex vet. cod. adjecit Feuard. Desunt vero in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Voss. e contrario duas posteriores omisit. Denique Merc. 2 codd. habent, non *commentiti*, sed *commenti.*

(58) *Generans.* Al., *regenerans.*

modi Matre, et exire a Bytho, et absistere (59) a Vacuo, et Umbram derelinquere : et legitime eos generari, conversos ad Ecclesiam Dei, et formari Christum in eis, et cognoscere eos fabricatorem et factorem hujus universitatis, solum verum Deum, et Dominum omnium. Hæc precamur de illis, utilius eos diligentes, quam ipsi semetipsos putant diligere. Quæ enim est a nobis dilectio, cum sit vera, salutaris est eis, si quidem eam recipiant. Est enim austero medicamini similis, absumens impropriorem (60) ac superfluam vulneris A carnem : elationem enim illorum et inflationem evacuat. Quapropter tentantes omni virtute manum porrigere eis, non tædebit nos. Prorogabimus (61) autem super hæc, quæ dicta sunt, in sequenti libro Domini sermones inferre, si quos ex his per ipsam Christi doctrinam convincentes, suadere possimus cessare ab ejusmodi errore, et absistere ab ea blasphemia, quæ est in fabricatorem ipsorum, qui et solus est Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi. Amen (62).

ANALYSIS LIBRI QUARTI.

225 Quemadmodum auctor noster libro superiore ipsis, ut ille loquitur, *apostolorum sententiis*, hæreticorum confutaverat errores : ita eosdem hoc in libro *sermonibus Christi* a se denuntiat esse refellendos[30]. Quapropter illud principio firmum fixumque statuit, neminem a Christo, nisi suum Patrem, vocari Deum[31]. Quod quidem, ut non ex novo tantum, sed Veteri etiam Testamento probet, perspicuum primo facit, *Moysis litteras verba esse Christi*, atque prophetas omnes sacro divini Verbi afflatu sua fudisse oracula, suos scripsisse libros, suasque epistolas, et commentaria. Hinc in apertum demonstrandæ veritatis campum excurrit, atque ex Christi ipsius, nec non Moysis etiam et Isaiæ verbis probat, unicum esse Deum, totius mundi creatorem[32]. Tum tela quædam, sed levi brachio ab adversariis ex futuro mundi fine et eversione Hierosolymæ vibrata, egregie retundit[33].

Aliud autem, et quod acrius quidem urget, argumentum inde elicit, quia Christus cum antiquis patriarchis ac prophetis se et videndum præbuit, et cum iis locutus est, manifestam plane eisdem fecerit unius Dei, Patris sui, divinitatem[34]. Nec auctorem nostrum vel minimum morantur objecta ab hæreticis Christi verba : *Nemo cognoscit Patrem nisi Filius*, etc., quibus Patrem ante ejusdem Christi nativitatem omnibus incognitum fuisse causabantur. Etenim veram hujusce loci et lectionem et sensum pro se facere ostendit[35]. Deinde assertionem suam aliis confirmat Christi Domini apparitionibus, quibus a Moyse, et Aarone, ac potissimum Abrahamo visus est[36]. Ex quibus erroris arguit Marcionitas, qui eumdem Abrahamum a salute per Christum impertita excludebant, ostenditque Christum et Abrahæ et seminis ejus, fidelium scilicet, vindicem et servatorem exstitisse[37].

Subinde contra eosdem hæreticos asserit, Christum Moysis legem implevisse quidem, sed non solvisse; ac Vetus Testamentum, sicut et Novum, unius ejusdemque Dei esse opus[38]. Unde ad propositum suum recte concludit, eumdem esse Patrem, qui in Veteri ac Novo Testamento a Christo per Moysen et prophetas est annuntiatus[39]. Quod sane tum ex eodem utriusque Testamenti scopo et fine, tum ex reprobatis a Christo traditionibus ac moribus Veteri repugnantibus, tum ex statuta in utroque, sed in Novo extensa et ampliata diligendi Dei lege mire confirmat[40]. Cum autem hæretici plura in veteri fœdere contraria novo esse objicerent, huic argumento fuse respondet, ostenditque cur Deus Israelitis Mosaicam imposuerit legem, cujus jugum ac vincula deinceps abstulit, atque ab illis voluerit victimas offerri, sicuti a Christianis eucharisticum corporis et sanguinis Christi sacrificium; quod in sola Ecclesia catholica cum simplicitate ac justitia verum ac purum offerri Deo probat[41].

Variis post hæc Scripturæ sacræ locis absurdum omnino et fatuum esse probat, alium præter unum Deum investigare aut *Bythum*, aut *Pleroma*, vel *Æones*. Nam quamvis ille a nobis non possit comprehendi, eum tamen ex creatione mundi, quem per Verbum Spiritumque sanctum condidit, facile cognoscimus. Atque in ejusce veritatis firmamentum adducit Pastoris seu Hermæ auctoritatem. At quia hæretici Filium Dei prophetis apparuisse pertinacius negabant; hunc ab iis conspectum triplici, quod ex eorumdem visionibus, verbis et rationibus eruitur, conficit argumento. Imo vero eosdem prophetas illius afflatu locutos esse demonstrat[42].

Qua quidem ex doctrina scite colligit, in eorumdem prophetarum vaticiniis fieri de Christo sermonem; unamque et eamdem fuisse Abrahæ fidem, et nostram, quam veteres patriarchæ et dictis et factis multipliciter præsignificarunt; viam posteris ad Christi fidem munientes[43]. Sed quoniam omnis prædictio, antequam eventum suum sortiatur, obscura est, inde concludit Christum in iis, sicut thesaurum in agro absconditum, delituisse. Quamobrem ut ille cognoscatur, ad seniorum, qui veros Scripturæ sensus ab apostolis didicerunt, traditionem recurrendum esse planissime evincit. Prudenter itaque monet iis solis, quibus creditum fuerat fidei Christianæ depositum, episcopis, qui successionem ducunt ab apostolis habendam fidem, et cum iis, et ipso cum apostolo suscipiendam ab omnibus publicam unius Dei professionem[44].

Hanc autem variis objectionibus cum impugnarent hæretici, eas singulatim recenset, et solidis senioris

[30] Præf. [31] Cap. 1. [32] Cap. 2 et seq. [33] Cap. 3 et 4. [34] Cap. 5 et seqq. [35] Cap. 6. [36] Cap. 7. [37] Cap. 8. [38] Ibid. et cap. 9. [39] Cap. 10 et seq. [40] Cap. 12 et seq. [41] Ibid. et cap. 14 et seqq. [42] Cap. 19 et seq. [43] Cap. 21 et seqq. [44] Cap. 26.

(59) *Absistere*. Eras., Gall., Feu. et Merc. 2, *abstinere*.

(60) *Impropriorem*. Alii, *improbiorem*.

(61) *Prorogabimus*. In Feuard. edit. ex vet. cod. ut et in Voss. et Grab., *prorogavimus*. In aliis pejus, *prærogavimus*.

(62) *Amen*. Hanc vocem addidi ex Clarom., Ottob. et Voss.

cujusdam, qui adversus illos sæpius disputaverat, allatis ut plurimum responsionibus, infirmat et penitus diluit. Quæ quidem omnia apostolorum corroborat auctoritate, qua duo Testamenta, Vetus et Novum, ab uno et eodem Deo profecta invicte asseruntur[46]. At iis firmam, inquit, fidem qui habuerit, ille certe omnia judicabit, gentes, Judæos, Marcionitas Christum hominem **226** esse negantes, Valentinianos vana de *Pleromate*, et de *Æonum* suorum *emissionibus somniantes* : judicabit et Gnosticos, atque Ebionitas, qui Christum merum hominem, et alios qui eum fictum duntaxat et simulatum prædicabant, ac denique pseudoprophetas, et omnes schismaticos atque hæreticos[46].

Vera autem, pergit Irenæus, doctrinæ Christianæ cognitio repetenda est ex traditionibus Ecclesiæ, quæ sola et semper martyres suos habuit. Horum autem typi et figuræ sunt antiqui prophetæ, ex quibus persecutiones justorum non solum prænuntiatæ sunt, sed unus et idem, variis licet modis, prædictus est Christus[47]. Quamobrem Marcionitas aliosque hæreticos, *ab altero Deo dicentes esse prophetas*, non solum corripit, sed vanas radicitus extrahit eorum rationes[48]. Nec minore impetu concutit Valentinianos, qui sacras Scripturas vel a summo, vel a medio *Pleromate*, vel etiam a mundi conditore, a quo prophetas missos opinabantur, profectas esse contendebant. Catholici vero omnes, addit auctor noster, magno consensu affirmant ab uno et eodem Deo, qui vere prophetas misit, creata esse omnia[49]. Quod quidem non modo ex parabolis, sed ipsis etiam probat Christi Domini verbis[50].

Ex quibus opinionem eorum evertit, qui quosdam ex natura sua bonos, malos vero alios asserebant[51]. Argumentis autem illorum ut faciat satis, dilucide explicat cur angeli et homines a creationis suæ exordio tantæ non fuerint perfectionis, ut amplius peccare non possent. Neque tamen humana, inquit doctus vir, infirmitas in Deum idcirco est refundenda[52]. Nam homo, cum liber sit creatus, ipse sui boni et mali auctor est; atque idcireo aut pœnis, aut præmiis a Deo jure merito afficitur. Unus itaque idem ipse Deus est, qui ea omnia, sicuti ex zizaniorum parabola liquet, hominibus decernit[53]. Denique cur impii vocentur filii diaboli, edisserit : et postquam libri sequentis exposuit argumentum, huic libro imponit coronidem[54].

LIBER QUARTUS.

227 PRÆFATIO.

1. Hunc quartum (63) librum, dilectissime, transmittens tibi, operis quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis, quemadmodum promisimus, per Domini sermones ea quæ prædiximus, confirmabimus (64) : uti et tu, sicut postulasti, undique a nobis accipias occasiones ad confutandos omnes hæreticos, et eos omnimodis retusos non longius sinas in erroris procedere (65) profundum, neque ignorantiæ præfocari pelago; sed convertens eos in veritatis portum, facias suam percipere salutem.

2. Eum autem qui velit eos convertere, oportet diligenter scire regulas sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum, quam nos cum omni diligentia in primo libro tibi (66) tradidimus; in quo et ostendimus doctrinam eorum recapitulationem esse omnium hæreticorum. Quapropter et in secundo tanquam speculum (67) habuimus eos totius A eversionis. Qui enim his contradicunt secundum quod oportet, contradicunt omnibus qui sunt malæ sententiæ; et qui hos evertent (68), evertunt omnem hæresim.

3. Super omnes est enim blasphema regula ipsorum : quandoquidem factorem et fabricatorem, qui est unus Deus, secundum quod ostendimus, de labe sive defectione eum emissum dicunt. Blasphemant autem et in Dominum nostrum, abscindentes et dividentes Jesum a Christo, et Christum a Salvatore, et Salvatorem rursum a Verbo, et Verbum ab Unigenito. Et quemadmodum fabricatorem ex labe sive defectione emissum dicunt; sic et Christum et Spiritum sanctum propter labem emissum (69) docuerunt, et Salvatorem ab iis Æonibus qui a labe B emissi sunt (70), fructificationem esse; ut nihil sit apud eos sine blasphemia. In eo igitur, qui ante hunc est, libro ostensa est de his omnibus sententia apostolorum, quoniam non solum nihil tale senserunt « qui ab initio speculatores et ministri fuerunt verbi » veritatis [55] ; sed et prædicaverunt nobis fugere hujusmodi sententias, **228** Spiritu providentes (71) eos qui seducturi erant simpliciores.

[46] Cap. 27 et seqq. [47] Cap. 33. [48] Ibid. [49] Cap. 34. [50] Cap. 35. [51] Cap. 36. [52] Cap. 37. [53] Cap. 38. [54] Cap. 39 et seq. [55] Cap. 41. [55] Luc. 1, 2.

(63) *Hunc quartum*. In Feuard. marg., et Voss. *Nunc quartum*.

(64) *Confirmabimus*. Al. *confirmavimus*.

(65) *Procedere*. In cod. Arund. et edit. Oxon., *procidere*. Sed minus convenit cum *longius*.

(66) *Tibi*. Deest in Voss.

(67) *Speculum*. In Feuard. marg. *spectaculum*.

(68) *Everient*. Editi., *evertunt*.

(69) *Propter labem emissum*. Ad instaurandam videlicet labem, in quam ex præcipiti, atque temerario cognoscendi Patris studio incurrerant Æones. Vide lib. 1, cap. 11. C

(70) *Qui a labe emissi sunt*. Id est, quos labes infecit. Neque enim hæc plus æquo urgenda, quasi ab ipsa labe seu vitio originem sumpserint Æones : id quippe repugnat Valentinianorum hypothesi.

(71) *Providentes*. Pro *prævidentes* : quo sensu *futura providere, providere quid futurum sit* scriptum a Cicerone.

4. Quemadmodum enim serpens Evam seduxit, promittens ei quod non habebat ipse [56]; sic et hi prætendentes majorem agnitionem, et mysteria inenarrabilia, et promittentes eam, quam dicunt intra Pleroma esse, receptionem, in mortem demergunt sibi credentes; apostatas eos constituentes ab eo qui eos fecit. Et tunc quidem apostata angelus per serpentem inobedientiam hominum operatus, existimavit latere se Dominum : quapropter eamdem ei formam et appellationem tribuit Deus (72). Nunc autem, quoniam novissima sunt tempora, extenditur malum in homines, non solum apostatas eos faciens, sed et blasphemos in plasmatorem instituit multis machinationibus, id est, per omnes hæreticos qui prædicti sunt. Illi enim omnes, quamvis ex differentibus locis egrediantur, et differentia doceant, in idem tamen blasphemiæ concurrunt propositum, lethaliter vulnerantes, docendo blasphemiam in Deum factorem et nutritorem (73) nostrum, et derogando (74) salutem hominis. Homo est autem temperatio animæ et carnis, qui secundum similitudinem Dei formatus est, et per manus ejus plasmatus est, hoc est per Filium et Spiritum, quibus et dixit: « Faciamus hominem [57]. » Hoc ergo propositum est ejus qui vitæ nostræ invidet, incredulos suæ salutis efficere homines, et blasphemos in plasmatorem Deum. Quæcunque enim cum gravitate summa dixerint omnes hæretici, in ultimum ad hoc deveniunt, ut blasphement fabricatorem, et contradicant saluti plasmatis Dei, quod quidem est caro: propter quam omnem dispositionem fecisse Filium Dei, multis modis ostendimus, et manifestavimus neminem alium Deum appellari a Scripturis, nisi Patrem omnium, et Filium, et eos qui adoptionem habent.

CAPUT PRIMUM

Christum unum solum Deum ac Patrem et cognovisse et docuisse discipulos.

1. Cum sit igitur hoc firmum et constans, neminem alterum Deum et Dominum a Spiritu prædicatum, nisi eum qui dominatur omnium Deus, cum Verbo suo, et eos qui adoptionis Spiritum accipiunt, hoc est, eos qui credunt in unum et verum Deum, et Christum Jesum Filium Dei; similiter et apostolos neminem alium a semetipsis Deum appellasse, aut Dominum cognominasse (75); multo autem magis Dominum nostrum, qui et nobis præcepit neminem Patrem confiteri, nisi eum qui est in cœlis, qui est unus Deus et unus Pater [58]: manifeste falsa ostenduntur ea quæ dicunt circumventores et perversissimi sophistæ, dicentes naturaliter et Deum et Patrem esse, quem ipsi adinvenerunt; Demiurgum vero naturaliter neque Deum, neque Patrem esse, sed verbo tenus dici, eo quod dominetur conditionis, sicut dicunt perversi grammatici, excogitantes in Deum : et doctrinam quidem Christi prætermittentes, et a semetipsis autem falsa divinantes, adversus universam Dei dispositionem argumentantur. Etenim Æonas suos, et deos, et patres, et dominos, adhuc etiam et cœlos vocari dicunt, cum Matre sua, quam et terram, et Jerusalem appellant, multisque aliis vocabulis eam cognominantes.

2. Cui autem non sit manifestum, quoniam si Dominus multos patres scisset et deos, non præcepisset discipulis suis unum scire Deum, et hunc eumdem solum vocare (76) Patrem? Sed potius distinxit eos qui sunt verbo tenus dii, ab eo qui sit vere Deus (77), ut non errent secundum doctrinam ejus, neque alterum pro altero audiant. Si autem nobis quidem præcepit unum vocare Patrem et Deum, ipse autem interdum alteros confitetur patres et deos eodem modo [59], alia quidem præcipiens videbitur discipulis, alia vero ipse faciens. Non est autem hoc magistri boni, sed seductoris et invidi. Et apostoli autem secundum eos transgressores ostenduntur præcepti, Demiurgum Deum, et Dominum, et Patrem confitentes, quemadmodum ostendimus, si non hic solus est Deus et Pater. Jesus ergo transgressionis auctor et magister erit eis, qui præcepit unum vocari Patrem, imponens eis necessitatem Demiurgum confiteri suum Patrem, quemadmodum ostensum est.

229 CAPUT II.

Probat apertis tum Moysis, tum aliorum prophetarum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis, eum et unum et solum Deum esse, mundi conditorem, quem Dominus annuntiabat, et quem Patrem suum esse dicebat.

1. Moyses igitur recapitulationem universæ legis, quam acceperat a Demiurgo, in Deuteronomio faciens, sic ait : « Attende, cœlum, et loquar : et audiat terra verba ex ore meo [60]. » Rursum David adjutorium suum dicens a Domino fieri : « Adjutorium, inquit, meum a Domino, qui fecit cœlum et terram [61]. » Et Isaias confitetur a Deo (78), qui fecit cœlum et terram, et dominatur eorum, fieri sermones : « Audi, inquit, cœlum, et auribus

[56] Gen. III, 4, 5. [57] Gen. I, 26. [58] Matth. XXIII, 9. [59] Joan. X, 35. [60] Deuter. XXXII, 1. [61] Psal. VII, 11, et CXXIII, 8.

(72) *Eamdem ei formam et appellationem tribuit Deus.* Id est, si bene conjicio, angelum apostatam eadem judicii forma, iisdemque verbis, quibus serpentem, damnavit Deus. Illum enim sub serpentis nomine compellabat.

(73) *Blasphemiam in Deum factorem et nutritorem.* Editt. Eras., Gall. et Feuard., *in Dominum fabricatorem blasphemiam et nutritorem.*

(74) *Derogando.* Id est, inquit Feuard., aliquid de ea diminuendo et detrahendo. Cicero pro Fronteio : *Quorum rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio inimicitiarum suspicio derogavit.*

(75) *Cognominasse.* Al., *cognovisse.*

(76) *Vocare.* Eras., Gall., Feuard. et Merc. 2, *vocari.*

(77) *Distinxit eos . . . . . vere Deus.* In Eras. et Gall., *distinxisset . . . verus*; sine *eos* et *Deus.*

(78) *Deo.* Editt. *Domino.*

percipe, terra, quoniam Dominus locutus est [62]. » Et iterum : « Sic ait Dominus Deus, qui fecit cœlum, et affixit illud ; qui confirmavit (79) terram, et quæ in ea sunt : et qui dat afflatum populo, qui est super eam, et spiritum his qui calcant illam [63]. »

2. Rursum Dominus noster Jesus Christus eumdem hunc Patrem suum confitetur, in eo quod dicit : « Confiteor (80) tibi, Pater, Domine cœli et terræ [64]. » Quem Patrem volunt nos audire hi, qui sunt Pandoræ perversissimi sophistæ (81)? Utrumne Bythum, quem a semetipsis finxerunt ; an Matrem eorum ; an Unigenitum? An quem Marcionitæ, vel cæteri adinvenerunt Deum? (quem quidem non esse Deum, per multa demonstravimus) an (quod est verum) fabricatorem cœli et terræ? quem et prophetæ prædicaverunt, quem et Christus suum Patrem confitetur, quem et lex annuntiat, dicens : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus (82) unus est [65]. »

3. [66] Quoniam autem Moysi litteræ verba sint Christi, ipse ait ad Judæos, quemadmodum Joannes in Evangelio commemoratus est : « Si credidissetis Moysi, credidissetis et mihi : de me enim ille scripsit. Si autem illius litteris non creditis, neque meis sermonibus credetis [67]. » Manifestissime significans, Moysi litteras suos esse sermones. Ergo si Moysi, et reliquorum sine dubio prophetarum sermones ipsius sunt, quemadmodum demonstravimus. Et iterum ipse Dominus ostendit, Abraham dixisse divitl de his omnibus, qui adhuc erant in vita : « Si Moysi et prophetis non obediunt, nec si quis a mortuis resurgens ad illos eat, credent ei [68]. »

4. [69] Non autem fabulam retulit nobis pauperis et divitis; sed primum quidem docuit, neminem oportere deliciis uti, neque in sæcularibus oblectamentis, et multis epulis degentes, servire suis voluptatibus, et oblivisci Deum. « Erat enim, inquit, dives, qui vestiebatur purpuram et byssum (83), et delectabatur epulis splendidis [70]. » De talibus autem et per Isaiam dixit Spiritus : « Cum citharis, et tympanis, et psalteriis, et tibiis (84) vinum bibunt : opera autem Dei non intuentur, et opera manuum ejus non considerant [71]. » Ne ergo in eamdem pœnam cum his veniamus, finem eorum ostendit Dominus ; simul significans, quod obedientes Moysi et prophetis crederent in eum, quem ipsi prædicassent, Dei Filium qui resurrexit a mortuis, et vitam nobis donat : et demonstrat, ex una substantia esse omnia, id est Abraham et Moysem, et prophetas, etiam ipsum Dominum qui resurrexit a mortuis, in quem et credunt multi qui sunt ex circumcisione, qui et Moysem et prophetas audiunt prædicantes adventum Filii Dei. Qui autem spernunt (85), ab altera substantia eos esse dicunt, neque primogenitum mortuorum sciunt ; separatim Christum intelligentes, tanquam impassibilem perseverantem, et separatim eum, qui passus est, Jesum.

5. Non enim a Patre accipiunt cognoscere Filium, nec a Filio discunt Patrem, manifeste et sine parabolis eum Deum, qui est vere, docente (86) [72]. « Ne, inquit, juraveritis in totum, neque in cœlum, quoniam thronus est Dei : neque in terram, quoniam scabellum est pedum ejus : neque per Hierusalem, quoniam civitas est magni Regis [73]. » Hæc enim in fabricatorem manifeste dicta sunt, quemadmodum et Isaias ait : « Cœlum mihi sedes est, terra suppedaneum pedum meorum [74]. » Et præter hunc alius non est Deus ; cæterum (87) a Domino neque Deus, neque magnus Rex diceretur : hujusmodi enim nec comparationem, nec ullam recipit superlationem. Qui enim super se habet aliquem superiorem, et sub alterius potestate est, hic neque Deus, neque magnus Rex dici potest.

6. Sed nec per ironiam quidem hæc dicta esse, poterunt dicere, cum convincantur ab ipsis dictis, quoniam in veritate dicta sunt. Etenim veritas erat ipse qui loquebatur, et vere vindicabat suam domum, projiciens ex ea nummularios, qui et emebant, et vendebant, dicens eis : « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur ; vos autem fecistis eam speluncam latronum [75]. » Et quam causam (88) habuit hoc facere et dicere, et domum suam vindicare, si alterum Deum annuntiabat? Sed ut ostenderet (89) transgressores paternæ legis. Neque enim domum incusabat, neque legem reprehendebat, quam venerat adimplere ; sed eos, qui **230** non bene utebantur domo, et eos, qui legem transgrediebantur, arguebat. Et ideo Scribæ et Pharisæi, qui cœperant a temporibus legis contemnere Deum, nec Verbum ejus receperunt, id est

[62] Isa. I, 2. [63] Ibid. XLII, 5. [64] Matth. XI, 25. [65] Luc. XVI, 31. [66] Cap. IV. [67] Luc. XVI, 19. [68] Isa. LXVI, 1. [69] Matth. XXI. [70] Deut. VI, 4. [71] Cap. III. [72] Joann. V, 46, 47. [73] Isa. V, 12. [74] Cap. V. [75] Matth. V, 34, 35.

(79) *Confirmavit.* Clarom. *conformavit.*

(80) *Confiteor.* Voss., *confitebor*, quomodo supra lib. I, cap. 20, n. 3, in Græco Marcosii allegarunt.

(81) *Pandoræ perversissimi sophistæ.* Alludit ad hæreticorum salvatorem, quem Hesiodi Pandoræ similem dicit lib. II, cap. 14, n. 5, quia singuli Æones quod habebant in se optimum atque florentissimum in eum contulisse fingebantur. Hinc eodem libro cap. 30, n. 4, Gnosticos vocat *satellites circa Pandoram dispositos.*

(82) *Deus tuus.* In omnibus Bibliorum exemplaribus, *Deus noster.* At vocem *Deus* addunt Arund., Merc. 2, et Grab. cum sacro textu.

(83) *Purpuram et byssum.* Sic ad imitationem Græci textus habent Clarom. et Anglican., quemodo et supra lib. III, cap. 14, n. 3, codices Clarom. et Ottob. habere monui. Edit., *purpura et bysso.*

(84) *Tibiis.* Feuard. in marg., Arund. et Voss., *tubis.*

(85) *Spernunt.* Ita pro *disperuunt* posui ex Clarom. et Voss. qui ambo omittunt sequens *et.*

(86) *Docente.* Sic Feuard. in marg. et cod. Clarom. Cæteri omnes mendose, *docentem.*

(87) *Cæterum.* Pro *alioquin.*

(88) *Quam causam.* Alii, *quam ob causam.*

(89) *Sed ut ostenderet.* Id est, *nisi ut ostenderet.*

non crediderunt Christo, de quibus Isaias ait : « Principes tui indicto audientes (90) sunt, socii furum, diligentes munera, sectantes retributionem, pupillis non judicantes, et judicium viduarum non attendentes [76]. » Et Jeremias autem similiter : « Qui præsunt, inquit, populo meo, me nesciebant : filii (91) insensati et imprudentes sunt, sapientes sunt in malefaciendo (92), bene autem facere non cognoverunt [77]. »

7. Quotquot autem timebant Deum, et solliciti erant circa legem ejus, ipsi accucurrerunt Christo, et salvati sunt omnes : « Ite » enim, inquit discipulis, « ad oves quæ perierunt domus Israel [78]. » Et Samaritæ autem, inquit, cum mansisset Dominus apud eos biduo, « multo plures crediderunt propter sermones ejus, et mulieri dicebant : Jam non propter tuam loquelam credimus; ipsi enim audivimus, et scimus quoniam hic est vere Salvator mundi [79]. » Et Paulus autem ait : « Et sic omnis Israel salvabitur [80]. » Sed et legem pædagogum nostrum in Jesum Christum dixit [81]. Non ergo quorumdam infidelitatem legi ascribant : non enim lex (93) prohibebat eos credere in Filium Dei, sed et adhortabatur, dicens (94), non aliter salvari (95) homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra, et omnia trahit ad se, et vivificat (96) mortuos.

CAPUT III [82].

Respondet cavillis Gnosticorum : non idcirco Deum verum mutari aut desinere esse, quod cœlum sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, prætereant.

1. Quoniam malignantes dicunt : si enim cœlum thronus Dei est, et terra suppedaneum ejus, dictum est autem præterire cœlum et terram [83]; hisque prætereuntibus oportere (97) etiam hunc Deum, qui super sedeat, præterire; et ideo non hunc esse Deum qui sit super omnia; primo quidem nesciunt quid sit, cœlum thronus, et terra suppedaneum (98). Nec enim sciunt quid sit Deus, sed putant eum more hominis sedere, et contineri, non autem continere. Sed et prætéritionem cœli et terræ ignorant; Paulus autem non ignoravit, dicens : « Præterit enim figura hujus mundi [84]. » Deinde quæstionem ipsorum solvit David. Figura enim hujus mundi prætereunte, non solum Deum ait perseverare, sed et servos ejus, in centesimo primo psalmo (99) dicens ita : « Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt; tu autem perseverabis, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut cooperimentum (1) mutabis (2) eos, et mutabuntur. Tu autem idem ipse (3) es, et anni tui non deficient. Filii servorum tuorum inhabitabunt (4), et semen eorum in æternum (5) dirigetur [85]; » manifeste ostendens quæ sint quæ prætereunt, et quis est qui semper perseverat, Deus cum servis suis. Et Isaias autem similiter : « Allevate, inquit, oculos vestros in cœlum, et attendite in terram deorsum, quoniam cœlum sicut fumus confirmatum est, terra autem sicut vestimentum veterascet : qui autem inhabitant in eis, quemadmodum hæc, morientur. Salutare autem meum in æternum erit, justitia autem mea non deficiet [86]. »

231 CAPUT IV [87].

Respondet cæteri objectioni, et probat eversa licet

[76] Isa. I, 23. [77] Jerem. IV, 22. [78] Matth. X, 6. [79] Joan. IV, 41, 42. [80] Rom. XI, 26. [81] Gal. III, 24. [82] Cap. VI. [83] Luc. XXI, 33. [84] 1 Cor. VII, 31. [85] Psal. CI, 26 seqq. [86] Isa. LI, 6. [87] Cap. VII.

(90) *Indicto audientes.* I. e. *non obedientes.* In Græco LXX ἀπειθοῦσι in Vulgata, *infidelet.*

(91) *Filii. Enim* additum in edit. Eras., Gall. et Feuard. omittunt Clarom., Arund. et Voss., nec in Græco τῶν Ο' occurrit.

(92) *In malefaciendo.* Feuard. in marg. et Clarom., *ad malefaciendum.*

(93) *Non enim lex.* In aliis deest *lex.*

(94) *Dicens.* Respicit Irenæus, ut bene observat Grab., ad ea Dei verba Num. XXI, 8 : *Fac serpentem æneum, et pone eum pro signo : qui percussus aspexerit eum, vivet.* Quin enim per serpentem æneum significetur Christus, dubitare non sinit ipsius Servatoris auctoritas, Joan. III, 14, dicentis : *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto : ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Ad eadem procul dubio respexit Justinus M. in *Apologia* ad Antoninum Pium, hæc velut verba Moysis allegans : Ἐὰν προσβλέψητε τῷ τύπῳ τούτῳ, καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σωθήσεσθε. *Si inspexeritis hoc signum, et crediderilis, salvi in eo eritis.* Nec necesse est cum Grabio hariolari, ista deprompsisse Justinum ex apocrypho quodam Moysis libro, vel glossema esse quod in codicem τῶν Ο' irrepserit : satis patet nihil aliud esse quam paraphrasin, aut versionem paulo liberiorem verborum Moysis.

(95) *Non aliter salvari*, etc. Inter varia Patrum antiquorum testimonia, quibus peccatum originale astruit Augustinus *adversus Julianum Pelagianum*, hunc Irenæi locum ita refert lib. I, cap. 3 novissimæ edit.: *Irenæus Lugdunensis episcopus non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait : Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatus a terra, omnia traxit ad se, et vivificavit mortuos.*

(96) *Exaltatur ... et ... trahit ... vivificat.* Legit Augustinus, *exaltatus* sine *et;* tum, *traxit ... vivificavit.*

(97) *Oportere.* Al., *oportet.*

(98) *Cœlum thronus, et terra suppedaneum.* Ita Clarom. et Arund. Cæteri perperam : *cœlum, thronus, terra et suppedaneum.*

(99) *In centesimo primo psalmo.* Quia Hebræi, inquit Feuardentius, psalmum nonum in duos partiuntur, is qui nunc ab Irenæo adducitur, apud eos centesimus secundus est, Græcis vero centesimus primus.

(1) *Cooperimentum.* Feuard. in marg. et Voss., *operiorium.*

(2) *Mutabis.* Legit Irenæus ἀλλάξεις, non ἐλίξεις ut nostra τῶν Ο' exemplaria habent.

(3) *Idem ipse. Ipse* abest a Clarom. et Arund.

(4) *Inhabitabunt.* In Eras., Gall., Feuard. et Voss., *habitabunt.*

(5) *In æternum.* Feuard. in marg. et Voss., *in sæculum.*

derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civitas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia decessisse: id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio factum fuisse.

1. Adhuc et de Hierusalem, et de Domino audent dicere (6), quoniam si esset « magni Regis civitas [88], » non derelinqueretur. Simile autem est (7), si quis diceret, quoniam si esset stipula conditio Dei, nunquam a frumento derelinqueretur; et sarmenta vineæ, si a Deo facta essent, nunquam a botris destituta abscinderentur. Quemadmodum autem hæc non propter se principaliter facta sunt, sed propter crescentem in eis fructum, quo maturo facto et ablato, derelinquuntur, et e medio auferuntur, quæ jam non sunt utilia ad fructificationem: sic et Hierosolyma, quæ jugum in se servitutis portaverat (in quo domitus est homo, qui antea non subjiciebatur Deo, cum mors regnabat, et domitus habilis factus est ad libertatem), adveniente fructu libertatis, et aucto, et demesso, et in horreum recepto, et apportatis ab ea his qui (8) fructificare possunt, et in omni mundo disseminatis.

Καθὼς Ἡσαΐας (9) φησί· « Τέκνα Ἰακὼβ βλαστήσει, καὶ ἐξανθήσει Ἰσραὴλ, καὶ πλησθήσεται ἡ οἰκουμένη τοῦ καρποῦ αὐτοῦ. » Εἰς ζωὴν οὖν τὴν οἰκουμένην τοῦ καρποῦ αὐτοῦ διασπαρέντος, εἰκότως ἐγκατελείφθη, καὶ ἐκ μέσου ἐγένετο τὰ ποτὲ μὲν καρποφορήσαντα καλῶς (ἐξ αὐτῶν γὰρ τὸ κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς ἐκαρποφορήθη, καὶ οἱ ἀπόστολοι)· νῦν δὲ μηκέτι εὔθετα ὑπάρχοντα πρὸς καρποφορίαν.

Quemadmodum Isaias ait: « Filii Jacob germinabunt, et floriet (10) Israel, et fructu (11) ejus adimplebitur universa terra [89]. » In universa enim terra fructu disseminato, merito derelicta est, et de medio ablata est, quæ aliquando quidem fructificaverat bene (ex ipsa enim secundum carnem Christus fructificatus est, et apostoli); nunc autem jam utilis non est (12) ad

A

B

C

D

fructificationem. Quæcunque enim temporale initium habent, necesse est ea et finem habere temporalem.

2. [90] Quoniam igitur a Moyse lex inchoavit, consequenter in Joannem (13) desivit. Ad implctionem ejus advenerat Christus: et propter hoc « lex et prophetæ » apud eos « usque ad Joannem [91]; » et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua. Legisdationem (14) finem oportuit habere, manifestato Novo Testamento.

Ἅπαντα μέτρῳ (15) καὶ τάξει ὁ Θεὸς ποιεῖ, καὶ οὐδὲν ἄμετρον παρ' αὐτῷ, ὅτι μηδὲν ἀναρίθμητον.

Omnia enim mensura et ordine Deus facit, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum.

Et bene, qui dixit (16) ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum: mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum. Quoniam autem temporalis erat illorum administratio, Isaias ait: « Derelinquetur filia Sion sicut casa in vinea, et velut custodiarium (17) in cucumerario [92]. » Quando autem hæc derelinquentur? Nonne cum fructus auferetur, et derelinquentur folia sola quæ jam fructificare non possunt?

3. Et quid de Hierusalem dicimus, quandoquidem et figuram mundi universi oporteat præterire, adveniente tempore præteritionis ipsius, ut fructus quidem in horreum colligatur (18), paleæ autem derelictæ comburantur? « Dies enim Domini, quasi clibanus ardens: et erunt stipula omnes peccatores, qui faciunt injusta, et comburet eos dies veniens [93]. » [94] Quis est autem hic Dominus, qui talem importat diem, Joannes Baptizator significat, dicens de Christo: « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni, palam habens in manu ejus ad emundandam aream suam, et fructum congregabit in horreum, paleas autem comburet igni inexstingui-

[88] Matth. v, 35, ex Psal. XLVII, 3. [89] Isa. XXVII, 6. Malach. IV, 1. [90] Cap. IX. [91] Luc. XVI, 16. [92] Isa. I, 8. [93] Cap. VIII.

(6) *Audent dicere.* Qui Deum Creatorem et Judæorum Dominum a summo Deo distinctum volunt.

(7) *Simile autem est. Dicere* quod in editt. Eras., Gall. et Feuard. additum legitur, expunxi.

(8) *His qui.* In Voss., *his quæ.* Sed præferenda prior lectio: Christum enim et apostolos intelligit, ut paulo post explicat.

(9) *Καθὼς Ἡσαΐας.* Græca hæc exstant apud Theodoretum Dial. 3.

(10) *Floriet.* Pro *florebit.* Sic Clarom., Voss. et Merc. 2, nisi quod hi habeant, *floret.* Editt., *florebit.*

(11) *Fructu. Ventris* quod additur in Eras., Gall. et Feuard., omisi cum omnibus mss. et Græco Theodoreti, necnon sacro ipso Biblico textu.

(12) *Ablata est... fructificaverat... ex ipsa... utilis non est.* Hæc pluraliter exprimit textus Græcus.

(13) *Joannem.* Ita Clarom. et Arund. Cæteri, *Joanne.*

(14) *Legisdationem.* Ita recte Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Clarom. et Voss. Cæteri perperam, *legisdationis.* Hoc enim pro *legisdationem* scriptum esse videtur a recentiore quopiam, qui pravæ interpunctionis vitio, locum hunc non intellexit; nec advertit legendo *legisdationis*, legendum fore *inchoantem et adimplentem.* Sic igitur distinguenda et ordinanda periodus: *Ad implctionem ejus* (legis) *advenerat Christus: et propter hoc lex et prophetæ apud eos usque ad Joannem; et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua.* Id est, *ac proinde Hierusalem inchoans a David, et adimplens tempora sua erat usque ad Joannem.* Quod subinde confirmat, hac addita nova sententia: *Legisdationem finem oportuit habere, manifestato Novo Testamento.* Sic distinguendo facilis erit sensus, nec quidquam excidisse videbitur.

(15) *Ἅπαντα μέτρῳ.* Hanc Irenæi sententiam Græce ex Claromontano *Parallelorum* Damasceni codice descriptam edidit Halloixius, in *Vita Irenæi* pag. 483, quæ et in Vaticano eorumdem *Parallelorum* exemplari litt. A, cap. 2. eodem modo legitur. Irenæum vero alludere ad Sapientiæ XI, 21, quilibet videt.

(16) *Et bene, qui dixit*, etc. Consule Dissert. 3, art. 5, § 56.

(17) *Custodiarium.* Græce, *ὀπωροφυλάκιον*, id est, *pomorum custodia.* Hunc Isaiæ locum eodem modo legit Cyprianus lib. 1 *adv. Jud.*, cap. 6, atque hic Irenæus.

(18) *Colligatur.* Clarom. *collocetur.*

bili [98].» Non enim alius est, qui frumentum facit (19), et alius qui paleas; sed unus et idem, et judicans ea, id est separans. Sed frumentum quidem et paleæ, inanimalia et irrationabilia (20) exsistentia, naturaliter talia facta sunt: homo vero rationabilis, et secundum hoc similis Deo (21), liber in arbitrio **232** factus et suæ potestatis, ipse sibi causa est, ut aliquando quidem frumentum, aliquando autem palea fiat. Quapropter, et juste condemnabitur, quoniam rationabilis factus amisit veram rationem, et irrationabiliter vivens, adversatus est justitiæ Dei, tradens se omni terreno spiritui, et omnibus serviens (22) voluptatibus; quemadmodum Propheta ait: « Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis [99]. »

CAPUT V [97].

Redit ad susceptum argumentum, et ostendit unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum, quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Verbum suum, unum cum eo Deum verum notum in utroque Testamento se fecit hominibus.

1. Unus igitur et idem Deus, qui plicat cœlum quemadmodum librum [98], et renovat faciem terræ [99]: qui temporalia fecit propter hominem, ut maturescens in eis fructificet immortalitatem, et qui æterna superducit propter suam benignitatem, « ut ostendat sæculis supervenientibus inenarrabiles divitias benignitatis suæ [1], » qui a lege et prophetis annuntiatus est, quem Christus suum Patrem confessus est. Ipse est autem fabricator; et ipse est qui super omnia est Deus, quemadmodum Isaias ait: « Ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus (23), quem elegi, ut cognoscatis, et credatis, et intelligatis, quia ego sum. Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit. Ego (24) Deus, et non est absque me salvans (25). Annuntiavi, et salvavi [2]. » Et iterum: « Ego sum Deus primus, et super ventura ego sum [3]. » Neque enim varie, neque elate, neque glorians dicit hæc: sed quoniam impossibile erat sine Deo discere Deum, per Verbum suum docet homines scire Deum. His igitur qui nesciunt hæc, et propter hoc alterum adinvenisse (26) putant Patrem, juste quis dicit: « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei [4]. »

2. [5] Dominus enim noster et magister in ea responsione, quam habuit ad Sadducæos, qui dicunt resurrectionem non esse, et propter hoc inhonorantes Deum, atque legi detrahentes, et resurrectionem ostendit, et Deum manifestavit, dicens eis: « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei. De resurrectione enim, inquit, mortuorum non legistis quid dictum est a Deo dicente: Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob [6]? » et adjecit: « Non est Deus mortuorum, sed viventium [7]: » omnes enim ei vivunt (27). Per hæc utique (28) manifestum fecit, quoniam is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum patrum, hic est viventium Deus. Quis enim est vivorum Deus, nisi qui est (29) Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta, cum dixisset ei Cyrus (30) rex Persarum: « Quare non adoras Bel [8]? » annuntiavit, dicens: « Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit cœlum et terram, et habet omnis carnis dominationem [9]. » Iterum dixit: « Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus [10]. » Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus, et Verbum ejus, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducæos redarguit, qui et resurrectionem donavit: utraque his, qui cæculiunt,

[98] Matth. III, 2 seq., et Luc. III, 16 seq. [99] Psal. XLVIII, 13. [97] Cap. X. [98] Isa. XXXVI, 4. [99] Psal. CIII, 30. [1] Ephes. II, 7. [2] Isa. XLII, 10 seq. [3] Ibid. XLI, 4. [4] Matth. XXII, 29. [5] Cap. XI. [6] Matth. XXII, 29, 31, 32; Exod. III, 6. [7] Matth. XXII, 32. [8] Dan. XIV, 3. [9] Ibid., 4. [10] Ibid., 24.

(19) *Non enim facit.* Ita cod. Clarom. Cæteri, *non ergo fecit.*

(20) *Inanimalia et irrationabilia.* Ita recte vetus Feuard. cod., Clarom., Arund., Voss. et Grab., quibus et Merc. 2 codd. quoad primam vocem consoni sunt. Alii perperam, *et animalia irrationabilia.* Nam frumentum et paleas cum homine comparans Irenæus, illa inanimalia et irrationabilia, hunc vero rationabilem dicit.

(21) *Et secundum hoc similis Deo*, etc. Non sola cognoscendi vi imaginem Dei in homine repositam definit Irenæus, verum ex parte solum; ut et in arbitrii libertate, et in intelligendi facultate consistat. Quæ pluribus aliis ex antiquis Patribus communis sententia fuit.

(22) *Servicns.* Desideratur in Clarom. et Voss.

(23) *Meus.* Hoc pronomen auctoritate Arund., Voss. et ipsius Biblici textus addidit Grab., quamvis in ms. Alex. desit.

(24) *Ego. Sum* additum in edit. Deest in vet. Feuard. cod., in Clarom. et Voss., nec in Græcis Bibliorum exemplaribus est expressum.

(25) *Non est absque me salvans.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss., Arund. (nisi quod hic habeat *Salvator*) et textus Græcus τῶν Ο'. Cæteri: *ante me non est Salvator.*

(26) *Adinvenisse.* In omnibus codd. tum edit. tum manu exaratis legitur *advenisse.* Sed manifestum esse scribarum sphalma nemo non videt: quod proinde emendare non dubitavi, cum maxime Irenæus passim arguat hæreticos, quod alterum Deum, vel alterum Patrem glorientur aut putent *adinvenisse* se. Sufficiat unum locum huic omnino geminum proferre ex lib. III, cap. 25, n. 2: *Eum vero qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse*, etc. Vide lib. II, cap. 26 et seqq.

(27) *Ei vivunt.* In Feuard. marg., Clarom. et Voss., *hi vivunt.* Sed hæc lectio minus probanda, quia postea scribit, *vivunt Deo.*

(28) *Utique.* In edit. minus bene, *itaque.*

(29) *Qui est.* Addiderunt editores, *super omnia*, tum post vocem *Deus* particulam *et.* Sed cum tres istæ voces in nullo prorsus mss. nostrorum legantur, eas expungere non dubitavi, cum maxime alludere videatur Irenæus ad ea Exodi verba: *Qui est, misit me*, etc.

(30) *Daniel propheta, cum dixisset ei Cyrus*, etc. Hinc liquet totam Beli historiam, qualis refertur Daniel c. XIV, jam Irenæi ætate in sacris Bibliorum codicibus non modo exstitisse, sed et certam et indubitatam auctori nostro visam fuisse.

ostendens, id est resurrectionem et Deum. Si enim Deus mortuorum non est, sed vivorum, hic autem dormientium patrum Deus dictus est, indubitate vivunt Deo, et non perierunt, cum sint filii resurrectionis. Resurrectio autem ipse Dominus noster est, quemadmodum ipse ait : « Ego sum resurrectio et vita [11]. » Patres autem, ejus filii; dictum est enim a Propheta : « Pro patribus tuis facti (31) sunt tibi filii tui [12]. » Ipse igitur Christus cum Patre vivorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est.

3. [13] Et hoc ipsum docens dicebat Judæis : « Abraham pater vester exsultávit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est [14]. » Quid enim? . . . . 3. « Ἐπίστευσε (32) δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην » πρῶτον μὲν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, μόνος θεός· ἔπειτα δὲ, ὅτι ποιήσει τὸ σπέρμα αὐτοῦ ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ. Τουτέστι τὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰρημένον « Ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ. » Δικαίως οὖν, καταλιπὼν τὴν ἐπίγειον συγγένειαν, ἠκολούθησε τῷ Λόγῳ, αὐτοῦ (33) ξενιτεύων, ἵνα σὺν τῷ Λόγῳ πολιτευθῇ.

4. [15] Δικαίως δὲ καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἐξ Ἀβραὰμ τὸ γένος ἔχοντες, καταλιπόντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα, ἠκολούθουν τῷ Λόγῳ. Δικαίως οὖν καὶ ἡμεῖς, τὴν αὐτὴν τῷ Ἀβραὰμ πίστιν ἔχοντες, ἄραντες τὸν σταυρὸν, ὡς καὶ Ἰσαὰκ τὰ ξύλα, ἠκολουθοῦμεν.... gna Isaac, sequimur eum. In Abraham enim prædicerat (35) et assuetus fuerat homo sequi Verbum Dei. Etenim Abraham secundum fidem suam secutus præceptum Verbi Dei, προθύμως τὸν ἴδιον μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν παραχωρήσας θυσίαν τῷ Θεῷ, ἵνα καὶ ὁ Θεὸς εὐδοκήσῃ, ὑπὲρ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ πάντως (36) τὸν ἴδιον μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν θυσίαν παράσχῃ εἰς λύτρωσιν ἡμετέραν. prono animo unigenitum et dilectum filium suum concessit sacrificium Deo; ut et Deus beneplacitum habeat, pro universo semine ejus dilectum et unigenitum Filium suum præstare sacrificium in nostram redemptionem.

5. Prophetа ergo cum esset Abraham, et videret in spiritu diem adventus Domini, et passionis dispositionem (37), per quem ipse quoque, et omnes qui similiter, ut ipse credidit, credunt Deo, salvari inciperent (38), exsultavit vehementer. Non incognitus igitur erat Dominus Abrahæ, cujus diem concupivit videre : sed neque Pater Domini; didicerat enim a Verbo Domini (39), et credidit ei : quapropter et deputatum est ei ad justitiam a Domino. Fides enim, quæ est ad Deum altissimum, justificat hominem : et propter hoc dicebat : « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui constituit cœlum et terram [16]. » Hæc autem omnia conantur evertere illi, qui sunt malæ sententiæ, ob unum dictum, quod quidem apud eos non bene intellectum est.

CAPUT VI [17].

Explicat Christi verba : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici, et probat, ut revelante Patrem Filium, sic revelante Filio Patrem nunquam non cognitum fuisse.

1. Dominus enim ostendens semetipsum discipulis, quoniam ipse est Verbum, qui agnitionem Patris facit, et exprobrans Judæis putantibus se habere Deum, cum et frustrentur (40) Verbum ejus, per quem cognoscitur Deus, dicebat : « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare [18]. » Sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter, et Marcus (41) idem ipsum (42) : Joannes enim præteriit locum

[11] Joan. XI, 25. [12] Psal. XLIV. 17. [13] Cap. XII. [14] Philip II, 15. [15] Cap. XIII. [16] Gen. XIV, 22. [17] Cap. XIV. [18] Matth. XI, 27 et Luc. X, 22.

(31) *Facti. Nati* in Feuard. marg. et Voss. sicut et in Græco τῶν Ὑ. Codices alii habent ἐγενήθησαν, alii ἐγεννήθησαν.

(32) *Ἐπίστευσε.* Græca hæc ex Catena quadam in Genesim, uti videtur, descripta publicavit Combefisius in *Auctario* novissimo Bibliothecæ Patrum par. I, pag. 298.

(33) *Τῷ Λόγῳ, αὐτοῦ.* Ex veteri versione hæc, quæ ex Græco excidisse videntur, supplenda : τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, σὺν τῷ Λόγῳ ξενιτεύων.

(34) *Moraretur.* Combefisius Græcum πολιτευθῇ vertit, *municipatum adipisceretur.* Nec a verosimili abhorret Grabii conjectura, Irenæum respexisse ad πόλιν, *civitatem, fundamenta habentem, cujus artifex et conditor Deus*, quam Abrahamum exspectasse scribit Apostolus Heb. XI, 10.

(35) *Prædidicerat.* Clarom., *perdidicerat.*

(36) *Πάντως.* Melius legit vetus interpres, πανταχοῦ.

(37) *Dispositionem.* Abest ab Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(38) *Inciperent.* Feuard. in marg. et Voss., *inciperet.*

(39) *A Verbo Domini.* Clarom., *a Verbo Deum.*

(40) *Frustrentur.* Pro *respuant, rejiciant, spernant*, a verbo Græco ἀθετεῖν, uti cum Billio conjicio.

(41) *Et Marcus.* Nihil simile in hodiernis Marci exemplaribus legitur. Si Irenæi ætate legeretur, illuc ex Matthæi Evangelio translatum fuerit necesse est. Nisi forte memoria lapsus sit Irenæus.

(42) *Idem ipsum.* Τὸ *secundum*, quod in edit. Eras. Gall. et Feuard. præcedit, auctoritate omnium mss. expunxi.

hunc. Hi autem qui peritiores apostolis volunt esse (42*), sic describunt : « Nemo cognovit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicunt non esse Patrem Christi.

2. Si autem Christus tunc inchoavit esse, quando et secundum hominem adventum suum egit, et a temporibus Tiberii Cæsaris commemoratus est (43) Pater providere hominibus, et non semper Verbum ejus una cum plasmate fuisse ostendebatur; nec tunc quidem oportuit alterum Deum annuntiari, sed causas tantæ incuriæ et negligentiæ (44) ejus inquiri. Nullam enim oportet quæstionem talem esse, et tantum invalescere, ut et Deum quidem mutet, et eam, quæ est erga fabricatorem (qui nos alit per (45) suam conditionem), fidem nostram evacuet. Sicut enim in Filium fidem nostram dirigimus, sic et in Patrem dilectionem firmam et immobilem habere debemus.

Καὶ καλῶς (46) Ἰουστῖνος ἐν τῷ πρὸς Μαρκίωνα συντάγματι φησίν : « Ὅτι αὐτῷ τῷ Κυρίῳ οὐδ' ἂν ἐπείσθην, ἄλλον Θεὸν κατανγέλλοντι παρὰ τὸν δημιουργόν. . . . . .

Et bene Justinus in eo libro qui est ad Marcionem (47) ait : « Quoniam ipsi quoque Domino non credidissem (48), alterum Deum annuntianti præter fabricatorem et factorem et nutritorem nostrum.

234 Sed quoniam ab uno Deo, qui et hunc mundum fecit, et nos plasmavit, et omnia continet et administrat, unigenitus Filius venit ad nos, suum plasma in semetipsum recapitulans, firma est mea ad eum (49) fides, et immobilis erga Patrem dilectio, utraque Deo nobis præbente (50). »

3. Neque enim Patrem cognoscere quis potest, nisi Verbo Dei, id est, nisi Filio revelante, neque Filium, sine Patris beneplacito. Bonum autem placitum Patris Filius perficit : mittit enim Pater; mittitur autem et venit Filius. Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum, et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat eum nobis : rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater : utraque autem hæc sic se habere manifestavit Dominus. Et propter hoc Filius revelat agnitionem Patris per suam manifestationem. Agnitio enim Patris, est Filii manifestatio : omnia enim per Verbum manifestantur. Ut ergo cognosceremus, quoniam qui advenit Filius, ipse est qui agnitionem Patris facit credentibus sibi, dicebat discipulis : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibuscunque Filius revelaverit; » docens semetipsum et Patrem, sicut est, ut alterum non recipiamus Patrem, nisi eum qui a Filio revelatur.

4. Hic autem est fabricator cœli et terræ, quemadmodum ex sermonibus ejus ostenditur; et non is qui a Marcione, vel a Valentino, aut a Basilide, aut a Carpocrate, aut Simone, aut reliquis falso cognominatis Gnosticis adinventus est falsus Pater. Nemo enim illorum Filius fuit Dei, sed Christus Jesus Dominus noster, adversus quem et contrariam exercent disciplinam, incognitum Deum audentes annuntiare. Debent autem in semetipsos audire : Quemadmodum enim incognitus, qui ab ipsis cognoscitur? quodcunque enim vel a paucis cognoscitur, non est incognitum. Dominus autem non in totum non posse cognosci et Patrem et Filium dixit : cæterum (51) supervacuus fuisset adventus ejus. Quid enim huc veniebat? an uti diceret nobis : Nolite quærere Deum, incognitus est enim, et non invenietis eum : quemadmodum et Christum Æonibus eorum dixisse mentiuntur hi qui sunt a Valentino? Sed hoc quidem vanum est.

Ἐδίδαξεν ἡμᾶς (52) ὁ Κύριος, ὅτι Θεὸν εἰδέναι οὐδεὶς δύναται, μὴ οὐχὶ Θεοῦ διδάξοντος (53), τουτέστιν,

Edocuit autem Dominus, quoniam Deum scire nemo potest, nisi Deo docente, hoc est, sine Deo

(42*) *Qui peritiores apostolis volunt esse.* Valentinianos et Marcosios respicit, ut patet ex lib. I, cap. 20, n. 3, non Marcionitas, ut autumant quidam. Ab his enim corruptum fuisse hunc Evangelii Lucæ (quod solum admittebant) locum, non memorat Epiphanius *Hær.* 42, ubi tamen diligenter recenset omnia a Marcione depravata loca. Imo Tertullianus lib. IV *contra Marcion.*, cap. 25, hoc ipsum testimonium ex persona Marcionis proferens, eodem modo legit atque nos : *Nemo scit qui sit Pater, nisi Filius; et qui sit Filius, nisi Pater, et cuicunque Filius revelaverit.* Eadem tamen ex eo inferebat Marcion atque Valentiniani, *Christum* videlicet *ignotum Deum prædicasse.* Corruptio enim magis in sensu, quam in verbis posita erat. Unde non adeo mirum quod S. Justinus M. in *Apol.* 1, verba Christi citaverit, perinde ut hæretici legerunt. Vide quæ jam adnotavimus ad lib. I, cap. 20.

(43) *Commemoratus est.* Id est *recordatus est, meminit.*

(44) *Causas tamen negligentiæ*, etc. Cur nimirum tam diu humanæ saluti providere neglexerit.

(45) *Alit per.* Eras. et Gall. deest *per.*

(46) *Καὶ καλῶς.* Hæc apud Euseb. l. IV *Hist.* c. 17.

(47) *Ad Marcionem. Contra Marcionem* melius reddidisset interpres.

(48) *Credidissem.* Sic ex Græco Feuardentius emendavit, aliquatenus suffragantibus omnibus mss. in quibus scribarum incuria legitur *credidissent*, pro *credidissem.* At in Eras. et Gall., *credidisset.*

(49) *Ad eum.* In Feuard. marg., Voss. et Merc. 2, *ad Deum.* Sed melior cæterorum cod. lectio. Nam de Filio Dei sermonem hic esse demonstrat sermonis contextus, et id præsertim quod præcessit : *in Filium fidem nostram dirigimus; in Patrem dilectionem firmam habere debemus.*

(50) *Utraque Deo nobis præbente.* An ad hæc usque verba, an longius, Justini locus protendatur, certi nihil affirmari potest, cum dudum opus illud contra Marcionem injuria temporum deperierit.

(51) *Cæterum.* Pro *alioqui*; quod interpreti haud insuetum.

(52) *Ἐδίδαξεν ἡμᾶς.* Græcum hoc fragmentum ex ms. *Parallelorum* Joannis Damasceni excerptum, edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, p. 485.

(53) Δοξάζοντος. Legendum cum interp. διδάξαντος.

ἄνευ Θεοῦ μὴ γινώσκεσθαι τὸν Θεόν· αὐτὸ δὲ τὸ γινώσκεσθαι τὸν Θεὸν, θέλημα εἶναι τοῦ Πατρός. Γνώσονται (54) γὰρ αὐτὸν, οἷς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱός.

non cognosci Deum : hoc ipsum autem cognosci eum, voluntatem esse Patris. Cognoscunt enim eum quibuscunque revelaverit Filius.

5. Et ad hoc Filium revelavit Pater (55), ut per eum omnibus manifestetur, et eos quidem, qui credunt ei justi (56), in incorruptelam, et in æternum refrigerium recipiat (credere autem ei, est facere ejus voluntatem) ; eos autem qui non credunt, et propter hoc fugiunt lumen ejus, in tenebras (57), quas ipsi sibi elegerunt, juste recludet (58). Omnibus igitur revelavit se Pater, omnibus Verbum suum visibile faciens : et rursus Verbum omnibus ostendebat Patrem et Filium cum ab omnibus videretur, et ideo justum judicium Dei super omnes qui similiter quidem viderunt, non autem similiter crediderunt.

6. Etenim per ipsam conditionem revelat Verbum conditorem Deum, et per mundum fabricatorem mundi Dominum, et per plasma eum, qui plasmaverit, artificem, et per Filium eum Patrem qui generaverit Filium : et hæc omnes similiter quidem colloquuntur, non autem similiter credunt. Sed per legem et prophetas similiter Verbum et semetipsum et Patrem prædicabat : et audivit quidem universus populus similiter; non similiter autem omnes crediderunt. Et per ipsum Verbum visibilem et palpabilem factum, Pater ostendebatur, etiamsi non omnes similiter credebant ei ; sed omnes viderunt in Filio Patrem : invisibile etenim Filii Pater, visibile autem Patris Filius. Et propter hoc omnes Christum loquebantur præsente eo, et Deum nominabant. Sed et dæmones videntes Filium, dicebant : « Scimus te qui es, sanctus Dei [11] : » et tentans diabolus, videns eum, dicebat : « Si tu es Filius Dei [12] : » omnibus quidem videntibus et loquentibus Filium et Patrem, non autem omnibus credentibus.

7. Oportebat enim veritatem ab omnibus accipere testimonium, et esse judicium in salutem quidem credentium, in condemnationem autem non credentium, ut omnes juste judicentur, et ea quæ est in Patrem et Filium fides, ab omnibus comprobetur, id est ab omnibus confirmetur (59), ab omnibus accipiens testimonium, et a domesticis, quoniam et amici; et ab extraneis, quoniam et inimici. Illa est enim vera et sine contradictione probatio, quæ etiam ab adversariis ipsis singula (60) testificationis profert : in ipsa quidem manifesta sua visione convictis de præsenti negotio, et testificantibus, et significantibus (61); postea vero ad inimicitiam erumpentibus, et accusantibus, et volentibus non esse verum suum testimonium. Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat : « Nemo cognoscit Patrem; » sed unus **235** et idem, omnia subjiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus, a Patre, a Spiritu, ab angelis, ab ipsa conditione, ab hominibus, et ab apostaticis spiritibus, et dæmoniis (62), et ab inimico, et novissime ab ipsa morte. Omnia autem Filius administrans Patri (63), perficit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum. Agnitio enim Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata : et propter hoc Dominus dicebat : « Nemo cognoscit Filium, nisi Pater : neque Patrem, nisi Filius, et quibuscunque Filius revelaverit. » Revelaverit enim, non solum in futurum dictum est, quasi tunc inceperit (64) Verbum manifestare Patrem, cum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim assistens Filius suo plasmati, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater : et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum, Filius (65), et unus Spiritus, et una salus (66) omnibus credentibus in eum.

CAPUT VII [13].

Exorsam orationem repetit, et ostendit Abraham revelante Verbo cognovisse Patrem et Filii Dei adventum. Hinc exsultasse videntem Christi diem, quo promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem exsultationis fructus ad posteros, fidei Abrahæ consortes manavit, ad Judæos vero Dei Verbum rejicientes non pervenit.

1. Et Abraham ergo a Verbo cognoscens Patrem,

[11] Marc. I, 24. [12] Matth. IV, 3. [13] Cap. XV.

(54) *Γνώσονται.* Legit interpres γινώσκουσι.

(55) *Filium revelavit Pater.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. melius quam alii : *Filius revelavit Patrem.*

(56) *Justi.* Mallem *justos.*

(57) *Tenebras.* Al. *tenebris.*

(58) *Recludet.* Libentius legerem *recludat.*

(59) *Id est, ab omnibus confirmetur.* Glossema olet.

(60) *Singula.* Dictum puto pro *singularia*, veterum Latinorum more. Sensus proinde erit, *singularia testificationis argumenta profert.* Quare minus probanda Grabii conjectura, legendum censentis *sigilla.*

(61) *Significantibus.* Arund., *signantibus*, quam lectionem secutus est Grabius, quia legendum putat *sigilla.* Sed cum ea doctissimi viri conjectura parum firma sit, vulgatam lectionem, cui suffragatur major exemplarium pars, retinere malui.

(62) *Et dæmoniis.* Ita pro *et ab erroneis* reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(63) *Filius administrans Patri.* Hæc in Dissert. 3, art. 5. § 59, explicata reperies.

(64) *Inceperit.* Edit., *inciperet.*

(65) *Et unum Verbum, Filius.* Ita ex codd. Clarom., Arund. et Voss. reposui. In editt. omnibus perperam : *Et unus Verbum, et unus Filius.* At Merc. 2 omittunt, *et unus Verbum*, habentque duntaxat, *et unus Filius ;* nec male.

(66) *Et una salus.* Duas voces, *fides et*, quæ in editt. omnib. præfiguntur ante *salus*, expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Anglic. quia ad hæc, *omnibus credentibus*, quadrare non possunt.

qui fecit cœlum et terram, hunc Deum confitebatur (67) : et doctus repræsentatione (68), quod inter homines homo (69) futurus esset Filius Dei, per cujus adventum semen ejus erat futurum quasi stellæ cœli, concupivit eam diem videre, uti et ipse complecteretur Christum : et per spiritum prophetiæ eam videns exsultavit. Propter quod et Simeon ex semine ejus re implebat gratulationem patriarchæ, et dicebat : « Nunc remittis (70) servum tuum, Domine, in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti in facie (71) omnium populorum : lumen ad revelationem gentium (72), et gloriam populi Israel [34]. » Et angeli autem gratulationem magnam vigilantibus nocte pastoribus enuntiaverunt [35]. Sed et Maria ait : « Magnificat anima mea Dominum, et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo [36] : » descendente quidem exsultatione Abrahæ in eos qui erant ex semine ejus, vigilantes (73) et videntes Christum, et credentes ei; reciproca autem rursus et regrediente exsultatione a filiis in Abraham, qui et concupierat diem adventus Christi videre. Bene igitur Dominus noster testimonium reddebat ei, dicens : « Abraham pater vester exsultavit, ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est [37]. »

2. [38] Non enim tantum propter Abraham hæc dixit : sed et ut ostenderet, quoniam omnes qui ab initio cognitum habuerunt Deum (74), et adventum Christi prophetaverunt, revelationem acceperunt ab ipso Filio, qui et in novissimis temporibus visibilis et passibilis factus est, et cum humano genere locutus est, uti ex lapidibus excitaret filios Abrahæ, et adimpleret repromissionem, quam promiserat illi Deus, et faceret (75) semen ejus tanquam stellas cœli, quemadmodum ait Joannes Baptista : « Potens est enim Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahæ [39]. » Hoc autem fecit Jesus, a lapidum religione extrahens nos, et a duris (76) et infructuosis cogitationibus transferens nos, et similem Abrahæ fidem in nobis constituens. Quemadmodum et Paulus testificatur, dicens, nos esse filios Abrahæ secundum similitudinem fidei, et repromissionem hæreditatis [40].

3. Unus igitur et idem Deus, qui advocavit Abraham, et repromissionem ei dedit. Hic est autem fabricator, qui et per Christum præparat luminaria in mundo, eos qui ex gentibus credunt. « Vos » autem, inquit, « estis lumen mundi [41], » hoc est, quasi stellæ cœli. Hunc ergo recte ostendimus a nemine cognosci, nisi a Filio, et quibuscunque Filius revelaverit. Revelat autem omnibus Filius, quibus velit cognosci, Patrem (77), et neque sine bona voluntate Patris, neque sine administratione Filii cognoscet quisquam Deum. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus : « Ego sum via, veritas, et vita. Et nemo venit ad Patrem, nisi per me. Si cognovissetis me (78), et Patrem **236** meum utique cognovissetis, et amodo cognovistis eum, et vidistis [42]. » Ex quibus manifestum est, quoniam per Filium, id est per Verbum, cognoscitur.

4. [43] Propter hoc Judæi excesserunt a Deo, Verbum ejus (79) non recipientes, sed putantes per seipsum (80) Patrem sine Verbo, id est sine Filio, posse cognoscere; Deum nescientes eum qui in figura locutus est humana ad Abraham (81), et iterum ad Moysem, dicentem : « Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto, et descendi liberare eos [44]. » Hæc enim (82) Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat (83), non indigente Patre angelis, uti faceret conditionem, et formaret hominem, propter quem et conditio fiebat : neque rursus indigente ministerio ad fabricationem eorum, quæ facta sunt, ad dispositionem eorum negotiorum, quæ secundum hominem erant; sed habente

[34] Luc. II, 29 seqq. [35] Ibid., 8 seqq. [36] Luc. I, 46. [37] Joan. VIII, 56. [38] Cap. XVI. [39] Matth. III, 9. [40] Rom. IV, 12 seqq.; IX, 8, et Gal. IV, 28. [41] Matth. V, 14. [42] Joan. XIV, 6, 7. [43] Cap. XVII. [44] Exod. III, 7, 8.

(67) *Hunc Deum confitebatur.* Verbis supra in fine capitis 5, n. 5, ex Gen. XIV, 22, citatis.

(68) *Et doctus repræsentatione.* De trium illorum apparitione loquitur, ait Feuardentius, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adorarit, et Dominum Deum suum vocarit, magna concordia dicunt Justinus M. in *Dialogo;* Tertullianus lib. *De carne Christi*, et lib. III *contra Marcion.;* Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 1, Athanasius serm. 3 *contra Arianos;* Hilarius lib. IV *De Trinit.;* Cyrillus Hierosol. catech. 11 et 12; Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 5; Augustinus lib. II *De Trinit.*, cap. 11 et 12.

(69) *Homo.* Deest in Merc. 2 et Voss.

(70) *Remittis.* Clarom. et Voss. *dimittis.*

(71) *Parasti in facie.* Sic Feuard. marg., Clarom et Arund. In Voss., *parasti ad faciem.* In cæteris cum Vulgata, *parasti ante faciem.*

(72) *Ad revelationem gentium.* Ita ex vet. Feuard. cod. emendavi. Cæteri omnes corrupte, et sacro textu repugnante, *ad revelationem*, vel *in revelationem*, aut *in revelatione oculorum.* Vox enim *oculorum*, scribarum sphalma est, pro *populorum.*

(73) *Vigilantes.* Al., *exigilantes.* Respicit auctor ad Luc. II, 8 et 17.

(74) *Deum.* Alii, *Dominum.*

(75) *Et faceret.* Editi, *ut faceret.*

(76) *Et a duris.* Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Voss. et Grab., *et a nostris duris.*

(77) *Cognosci, Patrem.* Ita Clarom. melius quam cæteri omnes, *agnosci*, vel *cognosci Pater.*

(78) *Si cognovissetis me*, etc. Eras. et Gall., *si cognovistis me, et Patrem meum cognoscitis, ... et vidistis*, omisso *eum.* Quam vocem omisi et ipse cum iisdem et Clarom. ac Merc. 2, quia supra lib. III, cap. 13, num. 2, omittitur in omnibus mss. Addidi vero ex Clarom. *utique*, post *meum*; quæ vox legitur in Vulgata.

(79) *Ejus.* Editt., *Dei.*

(80) *Per seipsum.* Græcorum more pro .... *seorsim, separatim.*

(81) *Ad Abraham.* Perperam addunt editt. *et Aaron*, quod expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(82) *Hæc enim.* Eras., Gall. et Feuard. male, *hic enim.*

(83) *Præstruebat.* Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss., *perstruebat.*

copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei (84) ad omnia sua progenies et figuratio sua (85), id est Filius et Spiritus sanctus (86), Verbum et Sapientia; quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli. Vani igitur sunt qui propter hoc, quod dictum sit : « Nemo cognoscit Patrem, nisi Filius; » alterum introducunt incognitum Patrem.

CAPUT VIII [36].

Vanos esse Marcionem et asseclas, qui Abraham a salute per Christum impertita excludant; Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat.

1. Vanus autem et Marcion, et qui ab eo, expellentes ab hæreditate Abraham, cui Spiritus per multos (87), jam autem et per Paulum testimonium reddit, quoniam « credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam [37] : » et Dominus (88), primum quidem de lapidibus excitans filios ei, et faciens semen ejus quasi stellas cœli, dicens : « Quoniam venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum [38]; » iterum dicens Judæis : « Cum videritis Abraham, et Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno cœlorum (89), vos autem projici foras [39]. » Manifestum est ergo, quoniam qui contradicunt saluti ejus, et alterum præter eum, qui promissionem fecerit Abrahæ, formant Deum, extra regnum Dei sunt, et exhæredes sunt ab incorruptela (90), frustrantes (91) et blasphemantes Deum, qui in regnum cœlorum introducit Abraham, et semen ejus, quod est Ecclesia, per Christum Jesum, cui (92) et adoptio redditur, et hæreditas quæ Abrahæ promissa est.

2. [40] Vindicabat enim semen ejus Dominus, solvens a vinculis, et advocans ad salutem, quemadmodum fecit in muliere, quæ ab eo curata est, manifeste dicens his, qui non similem Abrahæ habebant fidem : « Hypocritæ, unusquisque vestrum die Sabbatorum bovem suum, vel asinum non solvit, et ducit, et adaquat? Hanc autem, cum sit filia Abrahæ, quam alligaverat Satanas decem et octo annis, non oportuerat solvi (93) ab hoc vinculo in die Sabbatorum [41]? » Manifestum est igitur, quoniam eos qui similiter ut Abraham credebant ei, solvit, et vivificavit (94), nihil extra legem faciens, curans in die Sabbatorum. Non enim prohibebat lex curari (95) homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere; sed et mutorum animalium curationem non prohibebat. Et Siloa etiam (96) sæpe Sabbatis curavit : et propter hoc assidebant ei multi die Sabbatorum [42]. Continere enim jubebat eos lex ab omni opere servili, id est ab omni avaritia, quæ per negotiationem et reliquo terreno actu agitur (97) : animæ autem opera, quæ fiunt per sententiam, et sermones bonos, in auxilium eorum qui proximi sunt, adhortabatur fieri. Et propter hoc Dominus arguebat eos, qui injuste exprobrabant ei, quia Sabbatis curabat. Non enim solvebat, sed adimplebat legem, summi sacerdotis operam perficiens (98), propitians pro hominibus Deum, et emundans leprosos, infirmos curans, et ipse moriens, uti exsiliatus homo (99) exiret de condemnatione, et reverteretur intrepide ad suam hæreditatem.

3. [43] Sed et esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant, non vetabat lex : 237 metere autem et colligere in horreum vetabat. Et ideo Dominus his, qui incusabant discipulos ejus, quoniam vellentes spicas manducabant, dixit : « Nec hoc legistis, quod fecit David, cum esuriisset, quem-

[36] Cap. XVIII. [37] Rom. IV, 3. [38] Matth. VIII, 11, et Luc. XIII, 29. [39] Ibid., 28. [40] Cap. XIX. [41] Luc. XIII, 15, 16. [42] Joan. IX, 14. [43] Cap. XX.

(84) *Ministrat enim ei*, etc. Vid. Dissert. 3, art. 5, § 59.

(85) *Figuratio sua*. His verbis Spiritum sanctum designari, demonstrat mox subjecta explicatio; unde putem vocem αὐτοῦ male ab interprete redditam fuisse per *sua* : verti debuisset *ejus*, ut nimirum *figuratio* ad *progeniem* seu Filium referatur. Nam Spiritum sanctum Filii *figurationem* seu imaginem dici a SS. Patribus, notissimum est. Sic Athanasius in epist. 1 ad Serapionem, Spiritum sanctum ait esse σφραγῖδα, *sigillum quod Filium exprimit*, et Basilius in v *advers. Eunom.* pag. 116 : Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστὸς, ὃς ἐστι, φησὶν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκὼν δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, etc. *Imago quidem Dei Christus*, qui est, *inquit*, *imago Dei invisibilis* : *imago vero Filii Spiritus*, etc.

(86) *Sanctus*. Deest in Anglic., sed non in Clarom.

(87) *Per multos*. Per Mosen scilicet et omnes prophetas.

(88) *Et Dominus*. Supple, *testimonium reddit*.

(89) *Regno cœlorum*. Edith. cum Merc. 2, *regno Dei*.

(90) *Ab incorruptela*. Edith., *incorruptelæ*.

(91) *Frustrantes*, i. e. *spernentes*, *rejicientes*.

(92) *Cui*. *Ecclesiæ* videlicet.

(93) *Oportuerat solvi*. Merc. 2, *oportuit solvere*; quibus Eras. et Gall. edith. quoad posterius verbum consonant. Ottob., *oportuerit solvere*.

(94) *Vivificavit*. Ita Clarom., Voss. et Arund. melius quam cæteri, *vivificat*.

(95) *Curari*. In edith., *curare*.

(96) *Et Siloa etiam*, etc. Memoria lapsus Irenæus, Siloæ piscinam cum probatica confundere videtur. Illam enim *sæpe Sabbatis curasse*, nullibi legimus : at ad istius crepidinem jacuisse plures languidos in die Sabbati, *exspectantes aquæ motum*, e quibus unum *triginta et octo annos habentem in infirmitate sua*, a Salvatore curatum fuisse scribit Joannes cap. v.

(97) *Agitur*. Ita Clarom. melius quam cæteri, *agitatur*.

(98) *Operam perficiens*. Edit. Oxon. et Merc. 2, *opera perficiens*. Eras., Gall. et Feuard., *operam faciens*.

(99) *Uti exsiliatus homo*, etc. Allusit, inquit Feuard., ad Hebræorum legem, quæ, mortuo summo pontifice, exsules domum redire permittebat : et qui hic *exsiliatus homo* dicitur, exsul tantum significatur : Græce forsan non male φυγαδευτὴς nominaretur.

admodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus [42]? » per legis verba suos discipulos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David (1) apud Deum (2), quamvis Saul persecutionem faceret ei.

Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ἱερατικὴν ἔχει τάξιν. Omnes enim justi sacerdotalem habent ordinem (3).

Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. De quibus et Moyses in Deuteronomio, in benedictione Levi ait : « Qui dicit patri suo et matri suæ : Non novi te ; et fratres suos non agnovit, et filios suos abdicavit : custodivit præcepta tua, et testamentum tuum servavit [43]. » Qui autem sunt, qui dereliquerunt patrem et matrem, et omnibus proximis renuntiaverunt, propter verbum Dei et testamentum ejus, nisi discipuli Domini ? De quibus iterum Moyses : « Hæreditas autem, » inquit, « non erit eis. Dominus enim ipse hæreditas ipsorum [44]. » Et iterum : « Non erit sacerdotibus levitis in tota tribu Levi pars, neque substantia cum Israel : fructificationes Domini substantiæ eorum (4) ; manducabunt eas [45]. » Propter hoc et Paulus : « Non inquiro, » inquit, « datum ; sed inquiro fructum [47]. » Discipulis, inquit, Domini (5) leviticam substantiam habentibus, licebat eis esurientibus, a seminibus accipere escam : « Dignus est enim operarius esca sua [48]. » Et sacerdotes in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant. Quare ergo rei non erant ? Quia cum essent in templo, non sæcularia, sed Dominica perficiebant ministeria, legem (6) adimplentes, non autem prætereuntes legem ; quemadmodum is qui a semetipso arida ligna attulit in castra Domini, qui et juste (7) lapidatus est. « Omnis enim arbor, quæ non facit fructum bonum, abscindetur, et in ignem mittetur [49]. » Et : « Quicunque templum Dei violaverit, violabit illum Deus [50]. »

CAPUT IX [51].

Utriusque testamenti unum esse auctorem, finem, scopumque præcipuum.

1. Unius igitur et ejusdem substantiæ sunt omnia, hoc est, ab uno et eodem Deo, quemadmodum et Dominus ait discipulis : « Propterea omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera [52]. » Non alterum quidem vetera, alterum vero (8) proferentem nova docuit ; sed unum et eumdem. Paterfamilias enim Dominus est, qui universæ domui paternæ dominatur : et servis quidem, et adhuc indisciplinatis condignam tradens legem ; liberis autem, et fide justificatis congruentia dans præcepta, et filiis adaperiens suam hæreditatem. Scribas autem et doctores regni cœlorum, suos dicebat discipulos, de quibus et alibi ait Judæis : « Ecce, mitto ad vos sapientes, et scribas, et doctores, et ex eis occidetis, et effugabitis a civitate in civitatem [53]. » Ea autem, quæ de thesauro proferuntur (9) nova et vetera, sine contradictione duo testamenta dicit : vetus quidem, quod ante fuerat, legisdatio ; novum (10) autem, quæ secundum Evangelium est conversatio, ostendit, de qua David ait : « Cantate Domino canticum novum [54]. » Et Isaias : « Cantate Domino hymnum novum. Initium (11) ejus, glorificatur (12) nomen ejus a summo

[42] Luc. VI, 3, 4. [43] Deuter. XXXIII, 9. [44] Numer. XVIII, 20, et Deuter. X, 9. [45] Deuter. XVIII, 1. [47] Philipp. IV, 17. [48] Matth. X, 10. [49] Matth. III, 10, et VII, 19. [50] I Cor. III, 17. [51] Cap. XXI. [52] Matth. XIII, 52. [53] Matth. XXIII, 34. [54] Psal. XCV, 1, et XCVII, 1.

(1) *Sacerdos autem scitus fuerat David.* Apertus est verborum istorum sensus, nec in iis offenderet vel cæcus quispiam. Nempe Davidem vocat *sacerdotem scitum*, quia *omnes justi* (vel ut habet alia lectio mox indicanda, *omnis rex justus*), *sacerdotalem habent ordinem*. Idipsum est quod de piis quibusque Christianis dixit Petrus epist. 1, cap. 2, *Regale sacerdotium, sanctum sacerdotium esse* ; videlicet, ut statim explicat, *ad offerendas Deo spirituales hostias*. Ecce tamen, Grabius primus omnium, quem sciam, iis Irenæi verbis misere abutitur, ut sanctissimum antistitem per fas et nefas, et obtorto, ut aiunt, collo, puritanis tradat : quasi illius sententia fuerit, *quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant*. Quem absurdum sensum solus in Irenæi verbis expiscatus fuerit ; nullus certe alius ex mortalibus, si sanus fuerit, deprehenderit. Sed de his consule Dissert. 3, art. 8, § 100, ubi frivola novi editoris argumenta late expendimus dissolvimusque.

(2) *Apud Deum.* Sic Clarom. et 4 Anglic., una cum edit. Oxon. In aliis edition. minus recte, *apud eum*.

(3) *Omnes enim justi sacerdotalem habent ordinem.* Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripserunt Joannes Damascenus in *Parallelis* lit. B. tit. 2, tam in cod. Clarom. (ex quo eam edidit Halloixius in *Vita Iren.*, pag. 498), quam in Vaticano lit. B, tit. 9, et Antonius Melissa serm. 1, part. II : Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ἱερατικὴν ἔχει τάξιν. *Omnis rex justus sacerdotalem habet ordinem*. Quæ quidem lectio, mea quidem sententia, Vulgatæ præferenda videtur : arcuus enim cohæret cum ea quæ præcedit de Davide sententia. Tam tamen, nullo hactenus favente codice Latino, textui inserere, religio esset.

(4) *Substantiæ eorum.* Al., *substantia eorum*.

(5) *Domini.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *Dominus*.

(6) *Legem.* Aliqui, *legis*.

(7) *Qui et juste. Qui et* addidi ex Clarom.

(8) *Vero.* Al., *quidem*.

(9) *Proferuntur.* Ita Feuard. in marg., Ottob. et Voss. At Clarom. et Arund., *proferentur* ; cæteri, *proferunt*.

(10) *Novum.* Ita restitui pro *nova*, nullo quidem suffragante codice ; sed id aperte exigente tum constructione, tum tota orationis serie.

(11) *Initium.* Græca, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, melius reddidisset interpres, *principatus ejus*.

(12) *Glorificatur... annuntiant.* Hodierni τῶν ὀ codd. habent, δοξάζεται... ἀναγγελοῦσι, *glorificate... annuntiabunt* ; non δοξάζεται... ἀναγγέλλουσι. Sed

terræ : virtutes ejus in insulis annuntiant [55]. » Et Jeremias ait : « Ecce disponam, » inquit, « testamentum novum, non quemadmodum disposui patribus vestris [56] » in monte Oreb. Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abrahæ, et Moysi collocutus est, et nobis (13) in novitate restituit libertatem, et multiplicavit eam, quæ ab ipso est, gratiam.

2. [57] « Plus est enim, » inquit, « templo hic [58], » Plus autem et minus non in his dicitur, quæ inter se communionem non habent, et sunt contrariæ naturæ, et pugnant adversum se ; sed in his quæ ejusdem sunt substantiæ, et communicant secum, solum autem multitudine (14), et magnitudine differunt : quemadmodum aqua ab aqua, **238** et lumen a lumine, et gratia a gratia. Major est igitur legislatio quæ in libertatem, quam quæ data est in servitutem : et ideo non in unam gentem, sed in totum mundum diffusa est. Unus autem et idem Dominus, qui plus quam templum est, et plus quam Salomon, et plus quam Jonas donat hominibus, id est, suam præsentiam et resurrectionem a mortuis : sed non Deum immutans, nec alium prædicans Patrem, sed eumdem ipsum, qui semper habet plura metiri domesticis ; et proficiente eorum erga Deum dilectione, plura et majora donans, quemadmodum et Dominus discipulis dicebat : « Quoniam et majora horum videbitis [59]. » Et Paulus ait : « Non quod jam acceperim, aut justificatus (15) sim, aut jam perfectus sim [60]. Ex parte enim scimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, quæ sunt ex parte destruentur [61]. » Sicut igitur, adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, sed hunc quem nunc videre concupimus (« Beati enim mundi corde (16), quoniam ipsi Deum videbunt [62] ») ; neque alium Christum, et Dei Filium exspectabimus, sed hunc qui ex Maria Virgine, qui et passus est, in quem et credimus, quem et diligimus (quemadmodum Isaias ait : « Et dicent in illa die : Ecce, Dominus Deus noster, in quem speravimus, et exsultavimus in salute nostra [63]. » Et Petrus ait in Epistola sua : « Quem non videntes diligitis, » inquit, « in quem nunc non videntes credidistis (17), gaudebitis gaudio inenarrabili [64] ») ; neque alium Spiritum sanctum percipimus, nisi hunc qui est nobiscum, et qui clamat : « Abba, pater [65] ; » et in iisdem ipsis augmentum habebimus, et proficiemus, ut jam non per speculum, et per ænigmata, sed facie ad faciem fruamur muneribus Dei : sic et nunc plus templo, et plus Salomone percipientes, quod est adventus Filii Dei, non alterum didicimus Deum, præter fabricatorem et factorem omnium, qui ab initio nobis demonstratus est ; neque alterum Christum Dei Filium, præter eum qui a prophetis prædicatus est.

3. Novo enim Testamento cognito et prædicato per prophetas, et ille qui illud dispositurus erat secundum placitum Patris, prædicabatur, manifestatus hominibus, quemadmodum voluit Deus ; ut possint semper proficere credentes in eum, et per testamenta maturescere perfectum salutis (18). Una enim salus, et unus Deus : quæ autem formant hominem, præcepta multa (19), et non pauci gradus, qui ducunt hominem ad Deum. Terreno quidem et temporali regi (20), cum sit homo, licet aliquoties majores profectus attribuere his qui sunt subjecti : Deo autem non licebit (21), cum sit idem, et semper majorem gratiam præstare (22) humano generi velit (23). et pluribus muneribus assidue honorare eos qui placent ei ? Si autem hoc est

[55] Isa. XLII. 10, 12. [56] Jerem. XXXI, 31, 32. [57] Cap. XXII. [58] Matth. XII, 6. [59] Joan. I, 50. [60] Philip. III, 12. [61] I Cor. XIII, 9, 10. [62] Matth. V, 8. [63] Isa. XXV, 9. [64] I Pet. I, 8. [65] Rom. VIII, 15.

hæc forte memoriter allegavit Irenæus, uti et sequentia.

(13) *Et nobis.* Sic Clarom. In Feuard. et Grab., *qui nobis.* At in Eras., Gali., Arund. et Merc. 2, nec *qui*, nec *et* apparent.

(14) *Multitudine.* Al. perperam, *altitudine.*

(15) *Aut justificatus. Quod* additum a Feuard. ante *justificatus*, expunxi auctoritate codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, ac ipsius Italicæ versionis, quæ hoc addimentum ex I Corinth. IV, 4, desumptum sola hic exhibet, ut constat ex vetustissimo nostro cod. ms. Græco-Lat. San-Germanensi, Ambrosiastri Comment. et aliis.

(16) *Mundi corde.* Sic Clarom. cum antiqua versione Italica, et Græco Evangelii textu. Cæteri, *mundo corde.*

(17) *Credidistis.* Nostri N. T. codd. habent, et quidem melius, πιστεύοντες δέ, *credentes autem.*

(18) *Per Testamenta maturescere perfectum salutis.* Sic recte vetus Feuard. cod. et Clarom. et forte etiam Voss. cod. Hic saltem consentit quoad *perfectum* : de voce *testamenta*, quam habent Eras., Gali. et Feuard., ambigo : siquidem Grab. excudi fecit *testamentum* : an codicis Voss. an alterius auctoritate ? non dixit. Cæterum pro *perfectum*, Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, perperam habent *per effectum* ; nec melius utrumque retinere Feuardentio visum est. *Perfectum* autem *salutis* dixit Irenæus, pro *perfectione* seu *consummatione salutis*, gloria videlicet æterna : quo sensu paulo ante scripsit : *sicut igitur adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus*, etc. Ac proinde sensus est : *Ut possint semper proficere credentes in eum et per varia sibi invicem succedentia testamenta maturescere queat salutis humanæ consummatio.* I. e. per varia testamenta possint homines paulatim ad gloriam æternam perduci.

(19) *Quæ autem formant hominem, præcepta multa.* Sic Clarom., Arund. et Voss. melius et Irenæi argumento convenientius quam cæteri, *qui formavit hominem, præcepta autem multa.*

(20) *Terreno quidem et temporali regi.* In vet. cod. Feuard. et Voss., *unie terrenum quidem et temporalem regem.*

(21) *His qui sunt subjecti : Deo autem non licebit*, etc. Cod. Clarom. paulo aliter : *his autem qui sunt subjecti Deo non licebit.* At Vulgata lectio præferenda videtur : quare, post *Deo autem non licebit*, subintelligenda quæ præcesserunt, *majores profectus attribuere his qui sunt subjecti.*

(22) *Præstare.* Eras., Gali. et Feuard. perperam, et repugnantibus omnibus mss., *præstat.*

(23) *Velit.* Hoc verbum addidi ex cod. Clarom.

proficere, alterum adinvenire Patrem, præter eum qui ab initio annuntiatus est, et rursum, præter eum qui putatur secundo inventus esse, alterum tertium adinvenire; et ejusdem erit profectus et a tertio in quartum, et ab hoc (24) rursum alterum, et alterum: et sic semper putans proficere talis sensus, nunquam in uno stabit Deo. Expulsus enim ab eo qui est, et reversus retrorsum, quæret quidem semper, inveniet autem nunquam Deum; sed semper incomprehensibilitatis profundo natabit, nisi per pœnitentiam conversus, unde abjectus erat, revertatur; unum Deum Patrem Demiurgum confitens, et credens, qui a lege et prophetis annuntiatus est, qui a Christo testificatus est, quemadmodum ipse ait ad eos qui accusabant ejus discipulos, quasi non servarent traditionem seniorum: « Quare vos frustramini præceptum Domini (25), propter traditionem vestram? Deus enim dixit: Honora patrem et matrem; et: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur [66]. » Et iterum ait eis: « Et frustrati estis sermonem Dei (26) propter traditionem vestram [67]; » manifestissime Patrem et Deum (27) confitens Christus eum, qui in lege dixit: « Honora patrem et matrem, ut tibi bene sit [68]. » Verbum enim Dei confessus est legis præceptum verax Deus, et neminem alterum Deum appellavit, quam suum Patrem.

239 CAPUT X [69].

Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum quæ a Moyse exaratæ sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænuntiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse.

1. Bene igitur et Joannes meminit dicentem Dominum Judæis: « Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere: illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. Et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis [70]. » Quomodo igitur testabantur de eo Scripturæ, nisi ab uno et eodem essent Patre, præinstruentes homines de adventu Filii ejus, et prænuntiantes salutem quæ est ab eo? « Si enim crederetis Moysi, » inquit (28), « crederetis et mihi: de me enim ille scripsit [71]; » scilicet quod inseminatus est ubique in Scripturis ejus Filius Dei; aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras (29): aliquando autem quærens Adam (30): aliquando autem Sodomitis inducens judicium: et rursus cum videretur (31), et in viam dirigit Jacob, et de rubo loquitur cum Moyse. Et non est numerum dicere in quibus a Moyse ostenditur Filius Dei, cujus et diem passionis non ignoravit; sed figuratim prænuntiavit eum, Pascha nominans: et in eadem ipsa, quæ ante tantum temporis a Moyse prædicata est, passus est Dominus adimplens Pascha. Non solum autem diem descripsit, sed et locum, et extremitatem temporum, et signum occasus solis, dicens: « Non poteris immolare Pascha in ulla alia civitatum tuarum, quas (32) Dominus Deus dat tibi, nisi in eo loco quem delegerit Dominus Deus tuus invocari nomen suum ibi: immolabis Pascha vespere ad occasum solis [72]. »

2. Jam autem et manifestaverat ejus adventum, dicens: « Non deerit princeps in Juda, neque dux ex femoribus ejus, quoadusque veniat cui repositum (33) est, et ipse est spes gentium; alligans ad vitem pullum suum, et ad helicem (34) pullum asinæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ

[66] Matth. xv, 3, 4. [67] Ibid., 6. [68] Exod. xx, 12. [69] Cap. XXIII. [70] Joan. v, 39, 40. [71] Ibid. v, 46. [72] Deuter. xvi, 5, 6.

(24) *Ab hoc.* Eras., Gall. et Merc. 2, *adhuc.* Utrumque frustra retinuit Feuard.

(25) *Domini.* Eras. et Gall., *divinum.*

(26) *Sermonem Dei.* Τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, legisse videtur Irenæus, quomodo et habet cod. Cantabrig. Editi vero habent ἐντολήν, *mandatum.*

(27) *Patrem et Deum.* In Arundel. et Merc. 2, *Patrem et Dominum*, sicut Eras. et Gall. ordine inverso, *Dominum et Patrem.* At Feuard. utroque retento, *Dominum et Deum Patrem.*

(28) *Inquit.* Addidi ex Clarom.

(29) *Aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras.* Ita Clarom., Voss. et vetus Feuard. codex (ut ex ejus adnotatione colligitur), excepto quod in hoc exstat *ei* pro *eis.* In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 legitur: *aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum eodem comesurus; omissis, aliquando quidem cum Noe*, etc. Feuardentio vero, quem secutus est Grabius, utraque servata lectione scribere visum est: *aliquando quidem cum Abraham loquens, cum eodem comesurus; aliquando cum Noe, dans ei mensuras.* Ubi vocem, *aliquando* ante *cum eodem* propria auctoritate expunxit. Et tamen hæc ipsa vox ostendit, aliud periodi membrum hinc incipere, ac proinde ista, *cum eodem comesurus*, ab imperitis librariis scripta fuisse pro: *cum Noe dans eis mensuras;* quia, quid sibi vellent *mensuræ* illæ, non intelligebant. Quare ex citatorum trium veterum codicum auctoritate deletis, *cum eodem comesurus*, textum restituere non dubitavi. Illud autem, *dans eis mensuras*, explico tum de arcæ dimensionibus, quas Deus Noemo præfinivit, Gen. VI, 14 seqq., tum de orbis terrarum distributione, ab eodem jussu Dei inter tres filios facta, Gen. X et XI, juxta illud D. Pauli *Actor.* XVII, 26: *Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora, et terminos habitationis eorum*, tum denique de terræ promissionis ab Abraha posteris quondam possidendæ finibus, quos ipsi Deus prænonstravit, præstituitque, Genes. XIII, 14 et 17, et XV, 18 et seqq.

(30) *Aliquando autem quærens Adam.* Hæc quoque desunt in Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2.

(31) *Videretur.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *videtur.*

(32) *Quas.* Al. *quam.*

(33) *Repositum.* In Feuard. marg. et Voss., *repromissum;* quomodo et Novatianus habet lib. *De Trinit.* cap. 9

(34) *Helicem.* Sic pro *ilicem* reposui auctorit. Biblici textus τῶν Ο', in quo legitur, Ἕλικι. Helicem etiam legit Cyprian. lib. 1 *Adversus Judæos*, cap. 21 in correctis exemplaribus. Qui in mss. codicum lectione versati sunt, norunt quam frequenter *e* commutetur in *i;* ac proinde non mirum si pro *eticem* aut *helicem* scripserint amanuenses, *ilicem.* *Helix* autem Græca vox est, significans vitis claviculam.

pallium suum; lætifici (35) oculi ejus a vino (36), et candidi dentes ejus quam lac [73] (37). » Inquirant enim hi, qui omnia scrutari dicuntur, id tempus in quo defecit princeps, et dux ex Juda, et qui est gentium spes, et qui vitis, et qui pullus ejus, et quod indumentum, et qui oculi, et qui dentes, et quod vinum, et unumquodque ex dictis (38) exquirant; et invenient non alium, nisi Dominum nostrum Jesum Christum, annuntiatum. Quapropter Moyses increpans populum, quod ingratus exsisteret, ait : « Sic populus fatuus, et non sapiens, hæc Domino retribuistis [74] ? » Et rursus significans, quoniam qui ab initio condidit et fecit eos Verbum, et in novissimis temporibus redimens nos, et vivificans, ostenditur pendens in ligno, et non credent ei. Ait enim : « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ [75]. » Et iterum : « Nonne hic idem Pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te [76] ? »

CAPUT XI [77].

Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, hunc que videre et audire ardentius appetiisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione noris in dies beneficiis hominem ditante, posteriores tamen cumulatius prioribus.

1. Quoniam autem non solum prophetæ et justi multi, præscientes per Spiritum sanctum (39) adventum ejus, oraverunt in illud tempus venire, in quo facie ad faciem viderent Dominum suum et sermones audirent ejus, Dominus fecit manifestum, dicens discipulis : « Multi prophetæ et justi cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt [78]. » Quemadmodum igitur concupierunt et audire, et videre, nisi præscissent **240** futurum ejus adventum? Quomodo autem præscire potuerunt, nisi ab ipso præscientiam ante accepissent? Quomodo autem Scripturæ testificantur de eo, nisi ab uno et eodem Deo omnia semper per Verbum revelata et ostensa fuissent credentibus; aliquando quidem colloquente eo cum suo plasmate, aliquando autem dante legem, aliquando vero exprobrante, aliquando exhortante, ac deinceps liberante servum (40), et adoptante in filium, et apto tempore incorruptelæ (41) hæreditatem præstante, ad perfectionem hominis? Plasmavit enim eum in augmentum et incrementum, quemadmodum Scriptura dicit : « Crescite et multiplicamini [79]. »

2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus quidem facit, homo autem fit: et quidem qui facit, semper idem est: quod autem fit, et initium, et medietatem, et adjectionem, et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipse sibi æqualis et similis; totus cum sit lumen, et totus mens, et totus substantia, et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum (42). Quemadmodum enim Deus semper idem est; sic et homo in Deo inventus (43), semper proficiet ad Deum. Neque enim Deus cessat aliquando in benefaciendo, et locupletando hominem : neque homo cessat beneficium accipere, et ditari a Deo. Exceptorium enim bonitatis, et organum clarificationis ejus, homo gratus ei qui se fecit : et iterum exceptorium justi judicii ejus homo ingratus, et spernens plasmatorem, et non subjectus Verbo ejus: qui plurimum semper fructificantibus, et plus habentibus Dominicum argentum, daturum se pollicitus est : « Euge, » inquit, « serve bone et fidelis, quia in modico fidelis fuisti, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui [80]; » ipse Dominus plurimum promittens (44).

3. Sicut ergo nunc fructificantibus plurimum daturum se pollicitus est, secundum munerationem gratiæ suæ, sed non secundum commutationem agnitionis (ipse (45) enim Dominus perseverat, et idem Pater revelatur); sic ergo et posterioribus majorem, quam quæ fuit in veteri testamento, munerationem gratiæ attribuit unus et idem Dominus per suum adventum. Et illi enim per famulos audiebant venturum regem, et mediocriter gaudebant (46), secundum quod sperabant venturum eum: qui autem præsentem viderunt, et libertatem adepti et potiti sunt ejus munerationem (47), majorem gratiam et abundantiorem exsultationem habent gaudentes de regis adventu, quemadmodum et David dicit : « Anima mea exsultabit in Domino, jucundabitur in

[73] Gen. XLIX. 10 et seqq. [74] Deut. XXXII, 6. [75] Deut. XXVIII, 66. [76] Deut. XXXII, 6. [77] Cap. XXIV. [78] Matth. XIII, 17. [79] Gen. I, 28. [80] Matth. XXV, 21, 23.

(35) *Lætifici.* Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta Græcum χαροποιοί. Cæteri, *lætificabuntur.*

(36) *A vino.* Editi τῶν Ὀ codices habent ὑπὲρ οἶνον, *super vinum.* Sed legisse videtur Irenæus ἀπὸ οἴνου, quomodo etiam habet cod. Alexandr.

(37) *Quam lac.* Sic Voss., Clarom. (quamvis in hoc emendator quispiam superscripserit *tan*, ut legatur *tanquam*, haud advertens hellenismum esse, pro *magis quam lac*), et Grabius. Alii *tanquam lac.*

(38) *Dictis.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus bene, *occultis.*

(39) *Spiritum sanctum.* *Sanctum* addidi ex cod. Clarom.

(40) *Servum.* *Suum* additum in editt. deest in omnibus mss.

(41) *Incorruptelæ.* Al., *incorruptibilem.*

(42) *Ad Deum.* Editt. minus bene, *a Deo:* nam mox sequitur, *semper proficiet ad Deum.*

(43) *Inventus.* Editt., *intentus.*

(44) *Ipse... plurimum promittens.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *ipse.... plurimum promittens.* Hæc vero ad præcedentia, *daturum se pollicitus est*, referuntur; nec proinde corruptus est locus, ut frustra suspicatur Feuardentius.

(45) *Ipse.* Αὐτός, *idem* potius hic verti debuisset.

(46) *Illi enim per famulos audiebant et mediocriter gaudebant.* Al. *illi enim, qui per famulos audiebant ... mediocriter* (sine *et*) *gaudebant.*

(47) *Munerationem.* Sic Voss., Clarom. *remunerationem*; cæteri, *munerationem.*

salutari ejus [81]. » Et propter hoc Hierosolymam introeunte eo, omnes (48) qui erant in via David in dolore animæ, cognoverunt suum regem, et substraverunt ei vestimenta, et ramis viridibus adornaverunt viam, cum magna lætitia et exsultatione clamantes (49) : « Hosanna, fili (50) David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis [82]. » Zelantibus autem malis dispensatoribus, qui circumveniebant inferiores, et dominabantur eorum, quibus ratio non constabat, et propter hoc nolentibus (51) venisse regem, et dicentibus ei : « Audis quid isti dicunt? » ait Dominus : « Nunquam legistis : Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem [83] ? » id quod a David in Filium Dei dictum erat, in se factum ostendens, et significans, illos quidem nescire virtutem Scripturæ, et dispositionem Dei ; se autem esse qui a prophetis annuntiatus sit Christus, cujus nomen in omni terra laudatur ; ex ore infantium et lactentium laudem perficienti (52) suo Patri : quapropter et elevata est magnificentia ejus super cœlos.

4. Si ergo idem ipse adest, qui prædicatus est a prophetis, Deus Dominus (53) noster Jesus Christus et adventus ejus pleniorem gratiam et majorem munerationem attribuit his qui susceperunt eum ; manifestum, quoniam et Pater idem ipse est, qui a prophetis annuntiatus est, et non alterius Patris agnitionem fecit veniens Filius, sed ejusdem qui ab initio prædicatus est, a quo et libertatem detulit his qui legitime, et prono animo, et toto corde deserviunt (54) ei : contemptoribus autem, et non subjectis Deo, sed in gloriam (55) hominum exteriores mendacias (56) sectantibus (quæ in figuram futurorum traditæ erant, velut umbræ cujusdam descriptionem faciente lege, atque delineante de temporalibus æterna, de terrenis cœlestia), fingentibus plusquam quæ dicta sunt sese observare, tanquam diligentiam suam etiam ipsi Deo præferentibus, intus autem plenis hypocrisi, cupiditate, et omni malitia, in sempiternum (57) attulit perditionem, abscindens eos a vita.

241 CAPUT XII [84].

Eumdem esse utriusque legis auctorem hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores veteri repugnantes damnaverit, summa vero et eminentiora hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosaicæ legis finem esse docuerit.

1. Seniorum enim ipsorum traditio, quam ex lege observare fingebant, contraria erat legi datæ per Moysem. Propter hoc et Isaias ait : « Caupones tui miscent vinum aqua [85] ; » ostendens quod austero Dei præcepto miscerent seniores aquatam traditionem, id est aggredientes (58) adulteram legem, et contrariam legi, sicut et Dominus fecit manifestum, dicens eis : « Quare vos transgredimini præceptum Dei, propter traditionem vestram [86] ? » Non solum autem per prævaricationem frustrati sunt legem Dei, miscentes vinum aqua ; sed et suam legem e contrario statuerunt, quæ usque adhuc Pharisaica vocatur. In qua quædam quidem auferunt, quædam vero addunt, quædam autem, quemadmodum volunt, interpretantur ; quibus utuntur singulariter magistri eorum : quas traditiones volentes vindicare (59), legi Dei instituenti eos ad adventum (60) Christi non subjecti esse voluerunt ; sed et Dominum arguebant in sabbatis curantem, quod quidem sicut prædiximus, lex non prohibebat. Etenim ipsi secundum aliquid curabant, circumcidentes (61) hominem in sabbato ; se autem ipsos non redarguebant, per (62) traditionem et prædictam Pharisaicam legem transgredientes præceptum Dei, et præceptum legis non habentes, id est dilectionem, quæ est erga Deum.

2. Quoniam autem hoc primum et maximum præceptum est, sequens autem erga proximum, Dominus docuit, totam legem et prophetas pendere dicens ex ipsis præceptis. Et ipse autem aliud majus hoc præcepto non detulit, sed hoc ipsum renovavit suis discipulis, jubens eis Deum diligere ex toto corde, et cæteros quemadmodum se. Si autem ab alio descendisset Patre, nunquam ex lege primo et summo usus esset præcepto, sed utique omnimodo eniteretur majus hoc a perfecto Patre

[81] Psal. XXXIV, 9. [82] Matth. XXI, 9. [83] Ibid., 16. [84] Cap. XXV. [85] Isa. I, 22. [86] Matth. XV, 3.

(48) *Introeunte eo, omnes.* Vetus Feuard. cod. et Clarom., *introeunte, cum omnes.*

(49) *Clamantes. Et dicentes,* quod addunt editt., omisi auctoritate omnium mss.

(50) *Fili.* In Arundel. cum quibusdam Erasm. edit. et Oxon. juxta evangelicum textum, *filio.*

(51) *Nolentibus. Credere* additur in editt., sed in nullo mss. nostrorum apparet.

(52) *Perficienti.* Sic mss. omnes, nisi quod Ottob. et Merc. 2 vitiose habeant *perfecisti.* Editores vero posuerunt *perficientis,* haud advertentes *perficienti* ablativum absolutum esse, ac subintelligendum *ipso,* videlicet Christo, ut sit sensus : *ipso perficiente suo Patri.*

(53) *Deus Dominus.* Sic Clarom. In Feuard. marg., Arund. et Voss., *Deus* duntaxat. In cæteris, *Dominus* tantum.

(54) *Deserviunt.* Clarom., *deserrient.*

(55) *In gloriam.* Ita Clarom. melius quam cæteri *in gloria.*

(56) *Exteriores mundilias.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam Eras., Gallas. et Feuard. in textu, *exterieres res mundi hujus.*

(57) *In sempiternum.* Edit. *sempiternam.*

(58) *Aggredientes.* Græce, ni fallor, ἐγχειροῦντες, vel, ἐπιχειροῦντες, *fabricati, moliti, statuentes,* etc.

(59) *Vindicare.* In Feuard., Grab. et Voss., *vendicare ;* in Arundel. *vindicari ;* sed in Eras. et Gallas. corrupte *judicare.*

(60) *Ad adventum. Ad* ex Arund. et Merc. 2 recte adjecit Grab. In cod. Vatic. teste L. Latinio, *in adventum.* In Clarom., si bene legam, scribitur, *instituentis eis adventum Christi.*

(61) *Ipsi ... curabant, circumcidentes. Ipse curabat, circumcidens,* in Clarom. et Anglic., exceptis, quoad ultimam vocem, Merc. 2 codd. At puto, *ipse* scribarum sphalma esse, pro *ipsa,* lex scilicet.

(62) *Per.* Merc. 2 et Ottob. *vouter.*

deferre, non eo uti, quod a Deo legis fuisset datum. Et Paulus autem : « Adimpletio, » inquit, « legis, dilectio [87] : » et omnibus cæteris evacuatis, manere fidem, spem, dilectionem ; majorem autem esse omnium dilectionem [88], et neque agnitionem sine dilectione, quæ est erga Deum, præstare aliquid ; neque mysteriorum comprehensionem, neque fidem, neque prophetiam, sed omnia vacua et frustra (63) esse sine dilectione [89] : dilectionem vero perficere perfectum hominem ; et eum, qui diligit Deum, esse perfectum, et in hoc ævo, et in futuro. Nunquam enim desinimus diligentes Deum ; sed quanto plus eum intuiti fuerimus, tanto plus eum diligimus.

3. [90] In lege igitur et in Evangelio cum sit primum et maximum præceptum, diligere Dominum Deum ex toto corde ; dehinc simile illi, diligere proximum sicut seipsum (64) : unus et idem ostenditur legis et Evangelii conditor. Consummatæ enim vitæ præcepta in utroque Testamento cum sint eadem, eumdem ostenderunt Deum : qui particularia quidem præcepta apta utrisque præcepit ; sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est (65), in utroque eadem suasit.

4. Quem autem non confundat Dominus, ostendens non ab altero Deo esse legem, sic dicens eis qui a se docebantur, turbæ et discipulis : « Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisæi. Omnia itaque quæcunque dixerint vobis, custodite, et facite ; secundum autem opera eorum nolite facere : dicunt enim et non faciunt. Alligant enim sarcinas graves, et imponunt super humeros hominum ; ipsi autem nec digito quidem volunt eas movere [91]. » Non ergo eam legem, quæ est per Moysem data, incusabat, quam adhuc salvis Hierosolymis suadebat fieri ; sed illos redarguebat, quod verba quidem legis enuntiarent, essent autem sine dilectione : et propter hoc injusti in Deum et in proximos exstiterunt. Quemadmodum et Isaias ait : « Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Frustra autem colunt me, docentes doctrinas et præcepta hominum [92]. » Non per Moysem datam legem dicens præcepta hominum, sed traditiones presbyterorum ipsorum, quas finxerant, quas vindicantes frustrabantur legem Dei, et propter hoc nec Verbo ejus subjecti sunt. Hoc enim est quod et a Paulo dicitur de istis : « Ignorantes enim justitiam Dei, et suam A justitiam (66) volentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti. Finis enim legis Christus, ad justitiam (67) omni credenti [93]. » Et quomodo finis legis Christus, si non et initium ejus esset ; qui enim finem intulit, hic et initium operatus est ; et ipse est qui dicit Moysi : « Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos [94] ; » ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum qui male haberent.

5. Quoniam autem lex prædocuit hominem sequi oportere Christum, ipse facit manifestum, ei qui interrogavit eum, quid faciens vitam æternam hæreditaret, sic respondens : « Si vis in vitam introire, custodi præcepta. » Illo autem interrogante : B « Quæ ? » rursus Dominus : « Non mœchaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium reddes, honora patrem et matrem, et 242 diliges proximum tanquam teipsum [95] ; » velut gradus proponens præcepta legis introitus in vitam, volentibus sequi eum : quæ uni tum dicens, omnibus dicebat. Ille autem cum dixisset : « Omnia feci » (et forte non fecerat (68), nam utique non diceretur ei : « Custodi præcepta »), arguens Dominus cupiditatem ejus, dixit ei : « Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et divide pauperibus, et veni, sequere me [96] ; » apostolorum partem promittens eis qui sic fecerint : et non alterum Deum Patrem annuntiabat eis, qui sequebantur eum, præter eum qui ab initio a lege annuntiatus est ; C nec alium Filium, nec Matrem, enthymesin Æonis qui fuit in passione, et in defectione ; nec triginta Æonum plenitudinem, quæ vacua et inconstans ostensa est ; nec eam fabulam quæ a reliquis hæreticis ficta est : sed docebat ut facerent præcepta, quæ ab initio præcepit Deus, et ut veterem cupiditatem per opera bona solverent, et sequerentur Christum. Quoniam autem ea quæ possidentur, pauperibus divisa, solutionem faciunt præteritæ cupiditatis, Zacchæus fecit manifestum : « Ecce, » dicens, « dimidium ex bonis meis do pauperibus, et si cujus quid fraudavi (69), reddo quadruplum [97]. »

CAPUT XIII [98].

Christum naturalia legis præcepta non dissolvisse ; imo potius implevisse, extendisse et ampliasse : qui veteris legis jugum ac vincula ideo absulit, ut homo jam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet, Deo pareret.

D 1. Et quia Dominus naturalia legis (70), per quæ

[87] Rom. XIII, 10. [88] I Cor. XIII, 13. [89] Ibid., 2. [90] Cap. XXVI. [91] Matth. XXIII, 2 seqq. [92] Isa. XXIX, 13. [93] Rom. X, 3, 4. [94] Exod. III, 7, 8. [95] Matth. XIX, 17 seqq. [96] Ibid., 21. [97] Luc. XIX, 8. [98] Cap. XXVII.

(63) *Frustra.* Alii, *frustrata.*

(64) *Seipsum.* Alii, *teipsum.*

(65) *Non est.* Græcorum more, pro *possibile non est.* Sic omnes mss. In edit., *non potest.*

(66) *Justitiam.* Deest in Eras. et Gallas. ut et in cod. Alexand.

(67) *Ad justitiam.* Clarom., *in justitiam.*

(68) *Et forte non fecerat.* Ea saltem intentionis puritate, et interno affectu, quem lex evangelica requirit.

(69) *Ex bonis meis ... fraudavi.* Sic Clarom., Arund. et Voss. Cæteri, *bonorum meorum ... defraudavi.*

(70) *Naturalia legis.* Legem naturalem intelligit, hominum cordibus a Deo insculptam, seu, ut loquitur Tertull. lib. *Adv. Jud.*, *legem non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patribus (ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis) custodiebatur* ; quæque Decalogi præceptis, quæ postea Deus Moysi tradidit, confirmavitque, potissimum continetur.

homo justificatur, quæ etiam ante legisdationem (71) custodiebant, qui fide justificabantur (72), et placebant Deo, non dissolvit, sed extendit, et implevit (73); ex sermonibus ejus ostenditur. « Dictum est enim, » inquit, « antiquis : Non mœchaberis. Ego autem dico vobis, quoniam omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo [1]. » Et iterum : « Dictum est : « Non occides. Ego autem dico vobis : omnis qui irascitur fratri suo sine causa (74), reus erit judicio [2]. » Et : « Dictum est : Non perjurabis. Ego autem dico vobis, neque jurare (75) in totum. Sit autem vobis sermo, etiam etiam, non non [3]. » Et quæcunque sunt talia. Omnia enim hæc non contrarietatem et dissolutionem præteritorum continent, sicut qui a Marcione sunt vociferantur; sed plenitudinem et extensiocem, sicut ipse ait : «Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum [4]. » Quid autem erat plus? Primo quidem non tantum in Patrem, sed et in Filium ejus jam manifestatum credere; hic est enim, qui in communionem et unitatem Dei hominem inducit (76). Post deinde non solum dicere, sed et facere; illi enim dicebant, sed non faciebant; et non tantum abstinere a malis operibus, sed etiam a concupiscentiis eorum. Hæc autem non quasi contraria legi docebat; sed adimplens legem, et infigens justificationes legis in nobis. Illud autem fuisset legi contrarium, si quodcunque lex vetasset fieri, idipsum discipulis suis jussisset facere. Et hoc autem quod præcepit, non solum vetitis a lege, sed etiam a concupiscentiis eorum abstinere, non contrarium est, quemadmodum diximus; neque solventis legem, sed adimplentis, et extendentis, et dilatantis.

2. Etenim lex, quippe servis posita, per ea quæ foris erant corporalia, animam erudiebat, velut per vinculum attrahens eam ad obedientiam præceptorum, uti disceret homo servire (77) Deo : Verbum autem liberans animam, et per ipsam corpus voluntarie emundari docuit. Quo facto, necesse fuit auferri quidem vincula servitutis, quibus jam homo assueverat, et sine vinculis sequi Deum; superextendi vero decreta libertatis, et augeri subjectionem quæ est ad regem, ut non retrorsus quis revertens (78), indignus appareat ei qui se liberavit; eam vero pietatem et obedientiam, quæ est erga patremfamilias, esse quidem eamdem et servis, et liberis; majorem autem fiduciam habere liberos, quoniam sit major et gloriosior operatio libertatis, quam ea quæ est in servitute (79) obsequentia.

3. Et propter hoc Dominus pro eo quod est : « Non mœchaberis, » nec concupiscere præcepit; et pro eo quod est : « Non occides, » neque irasci quidem; et pro eo quod est decimare, omnia quæ **243** sunt pauperibus dividere; et non tantum proximos, sed etiam inimicos diligere : et non tantum bonos dátores et communicatores esse, sed etiam adversus eos qui tollunt nostra, gratuito donatores. « Tollenti enim tibi tunicam, ait, remitte ei et pallium (80) : et ab eo qui tollit tua, non reposcas : et quemadmodum vultis ut faciant vobis homines, facite eis [5], » ut non quasi nolentes fraudari contristemini (81); sed quasi volentes donaverimus, gaudeamus, gratiam magis præstantes in proximos, quam necessitate (82) servientes. « Et si quis te, » inquit, « angariaverit mille passus, vade cum eo alia duo [6] (83); » uti non quasi servus sequaris, sed quasi liber præcedas, aptum (84) te in omnibus (85), et utilem proximo præstans : non il-

[1] Matth. v, 27, 28. [2] Ibid., 21, 22. [3] Ibid., 33, 34, 37. [4] Ibid., 20. [5] Luc. vi, 29 seqq. [6] Matth. v, 41.

(71) *Ante legisdationem.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. (quamvis in hoc desit *ante*) et Grab. melius quam alii, *a legislatione.* Quippe Irenæum loqui de patriarchis, qui sub lege naturæ vivebant, non de prophetis, aliisque justis, qui Mosaicæ legi serviebant, evidens est.

(72) *Qui fide justificabantur.* Fide videlicet in Messiam venturum; eaque non sola, utpote qui *per naturalia legis,* tanquam vera justitiæ percipiendæ instrumenta, etiam *justificarentur,* ut mox dixit.

(73) *Et implevit.* Delevi *sed* ante *et*, auctoritate Clarom.

(74) *Sine causa.* Sic quidem legunt antiquissimi Patres Latini, Cyprian. *Testimon.* lib. III, cap. 8; Hilarius in *Comment. in Matth.*, et August. lib. I, *De serm. Dom. in monte*, cap. 9. At hic lib. I *Retractat.*, c. 19, monet hæc verba, *sine causa*, a Græcis codd. abesse. Hieronymus etiam lib. II. *Adversus Pelag.* et in *Comment. in Matth.* ea in vetustissimis et sanioribus codd. non occurrere generatim asserit. Justinus pariter in *Apolog.* I ad Antonin. verba Christi refert, omissa voce εἰκῇ, quæ tamen in *Epist. ad Zenam et Serenum*, non indubio Justini fetu, legitur. De Tertulliano, *Apolog.* cap. 45, nihil certi affirmari potest, siquidem summatim duntaxat Evangelii verba allegat. Ex his tamen nolim cum Grabio concludere, eas voces a scribis, tam hoc loco, quam infra cap. 16, additas fuisse; sed de iis non consensisse N. T. codd. in aliis omissas fuisse, in aliis occurrisse, eodem utrobique manente sensu, ut notat August. lib. I *Retract.*, cap. 19.

(75) *Neque jurare.* Alii, *non jurare.*

(76) *Et unitatem Dei hominem inducit.* Sic pro *unitatem Deo hominem Domino ducit*, emendavi Feuard. ex vet. cod. (nisi quod scripserit *ducit*, quod auctoritate Clarom. commutavi in *inducit*) cum quo consentit Voss. Sed in Clarom., Arundel. et Merc. 2, scriptum *Deo* loco *Dei.*

(77) *Servire.* Ita Clarom. In Voss., Feuard. et Grab., *adservire;* in reliquis, *ad serviendum.*

(78) *Revertens.* Eras., Gallas., Feuard. cum Arundel. et Merc. 2, *renitens.*

(79) *Servitute.* Iidem, *servitutem.*

(80) *Remitte ei et pallium.* Memoriter Evangelii verba allegans Irenæus, hoc comma transtulit ex Matth. v, 40, nam Lucæ VI, 29, habetur : Καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

(81) *Contristemini.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel., quasi Christus adhuc loqueretur. Editt. cum Merc. 2, *contristemur;* quod recentioris cujuspiam emendationem sapit.

(82) *Necessitate.* Al., *necessitati.*

(83) *Alia duo.* In editis N. T. exemplarib. Græcis, ἄλλα, *alia* non legitur. Occurrit vero in pluribus mss. et in Vulgata nostra, et Italica versione.

(84) *Aptum.* Græce ἐπιτήδειον, id est *commodum, facilem*, etc.

(85) *In omnibus.* Particulam *in* omittunt Erasm.

lorum malitiam intuens, sed tuam bonitatem perficiens, configurans temetipsum Patri, qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos [6]. Hæc autem (86), quemadmodum prædiximus, non dissolventis erant legem, sed adimplentis et extendentis (87) in nobis : tanquam si aliquis dicat, majorem libertatis operationem, et pleniorem erga liberatorem nostrum infixam nobis subjectionem et affectionem. Non enim propter hoc liberavit nos, ut ab eo abscedamus; nec enim potest quisquam extra Dominica constitutus bona, sibimetipsi acquirere salutis alimenta (88); sed ut plus gratiam ejus adepti, plus eum diligamus. Quanto autem plus eum dilexerimus, hoc majorem (89) ab eo gloriam accipiemus, cum simus semper in conspectu Patris.

4. Quia igitur naturalia omnia præcepta communia sunt nobis et illis, in illis quidem initium et ortum habuerunt; in nobis autem augmentum et adimpletionem perceperunt. Assentire enim Deo, et sequi ejus Verbum, et super omnia diligere eum, et proximum sicut seipsum (homo autem homini proximus), et abstinere ab omni mala operatione, et quæcunque talia communia utrisque sunt, unum et eumdem ostendunt Deum. Hic est autem Dominus noster, Verbum Dei, qui primo quidem servos attraxit Deo, postea autem liberavit eos qui subjecti sunt ei, quemadmodum ipse ait discipulis : « Jam non dicam vos servos : quia servus nescit quid ejus dominus faciat. Vos autem dixi amicos, quoniam omnia (90) quæ audivi a Patre, manifestavi [7] (91). » In eo enim quod dicit : « Jam non dicam vos servos, » manifestissime significavit se esse, qui primo quidem eam servitutem, quæ est erga Deum, hominibus per legem constituerit, post deinde libertatem eis donaverit. Et in eo quod dicit : « Quoniam servus nescit quid faciat dominus ejus; » ignorantiam servilis populi manifestat per suum adventum. In eo autem quod amicos Dei dicit suos discipulos, manifeste ostendit se esse Verbum Dei, quem et Abraham voluntarie et sine vinculis propter generositatem fidei sequens, amicus factus est Deo [8]. Sed neque Abrahæ amicitiam propter indigentiam assumpsit Dei Verbum, exsistens ab initio perfectus : « Antequam enim Abraham esset, ego sum [9], » inquit; sed ut ipsi Abrahæ donaret æternam vitam, exsistens bonus, quoniam amicitia Dei immortalitatis est condonatrix his qui aggrediuntur (92) eam.

CAPUT XIV [10].

Si quid obsequii exigat ab homine Deus, si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit, uni hominis saluti consulit; non homine indigens, sed in hunc beneficia gratis omnino conferre studens.

1. Igitur initio non quasi indigens Deus hominis, plasmavit Adam, sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur (93), quemadmodum ipse ait : « Pater, clarifica me claritate quam habui apud te, priusquam mundus fieret [11]. » Nec nostro ministerio indigens jussit ut eum sequeremur; sed nobis ipsis attribuens (94) salutem. Sequi enim Salvatorem, participare est salutem : et sequi lumen, percipere (95) est lumen. Qui autem in lumine sunt, non ipsi (96) lumen illuminant, sed illuminantur et illustrantur ab eo : ipsi quidem ei nihil præstant, beneficium autem percipientes illuminantur a lumine. Sic et servitus erga Deum, Deo quidem nihil præstat, nec opus est Deo humano obsequio; ipse autem sequentibus et servientibus ei vitam, et incorruptelam, et gloriam æternam attribuit, beneficium præstans servientibus sibi ob id quod serviunt, et sequentibus ob id quod sequuntur, sed non beneficium ab eis percipiens (97) : est enim dives, perfectus, et sine indigentia. Propter hoc autem exquirit Deus ab hominibus servitutem, ut, quoniam est bonus et misericors, benefaciat eis, qui perseverant in servitute ejus. In quantum enim Deus **244** nullius indigens (98), in tantum homo indiget Dei communione. Hæc enim gloria hominis, perseverare ac permanere in Dei servitute. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus : « Non vos me elegistis, sed ego elegi vos [12], » significans, quoniam non ipsi glorificabant eum, sequentes eum; sed in eo quod sequerentur Filium Dei, glorificabantur ab eo. Et iterum : « Volo ut ubi ego sum, ibi et hi sint, ut videant claritatem meam [13]; » non vane glorians super hoc, sed gloriam suam participari (99) volens discipulis suis, de quibus et Isaias ait : « Ab oriente attrahabam semen tuum, et ab occasu colligam te : et dicam Aquiloni : Adduc; et

[6] Matth. v, 45. [7] Joan. xv, 15. [8] Jac. xi, 23. [9] Joan. viii, 58. [10] Cap. XXVIII. [11] Joan. xvii, 5. [12] Joan. xv, 16. [13] Joan. xvii, 24.

et Gallas. ut et Arundel. in quo legitur, *hominibus*.

(86) *Hæc autem. Omnia* addunt edit. cum Arundel. et Merc. 2.

(87) *Et extendentis. Et dilatantis*, additur in iisdem.

(88) *Alimenta.* In edit. Oxon. perperam, *elementa*.

(89) *Hoc majorem.* Eras. et Gallas., *eo magis*.

(90) *Dicam...quoniam omnia.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Ottob. et Voss., in quibus etiam paulo post, *dicam*. In aliis *dico... quia*.

(91) *Patre, manifestavi.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, *Patre meo, nota feci*.

(92) *Aggrediuntur.* I. e. *suscipiunt*.

(93) *Clarificabatur.* Alii, *glorificabatur*.

(94) *Nobis ipsis attribuens.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, *ut nobis ipsis attribueret*.

(95) *Percipere.* Sic mss. In Edit. *participare*.

(96) *Ipsi.* Feuard. in marg. et Voss., *ipsum*.

(97) *Ab eis percipiens.* Ita vetus Feuard. codex, Clarom. et Voss. Alii, *ipso ab eis percipiente*.

(98) *Nullius indigens.* Edit., *nullius indiget*.

(99) *Participari.* Al., *participare*.

Austro : Noli prohibere : attrahe (1) filios meos de longinquo, et filias meas a summitatibus terræ, omnes quotquot vocati sunt (2) in nomine meo. In gloria enim mea præparavi, et formavi, et feci eum[14]. » Hoc ideo, quoniam « ubicunque est cadaver, illuc congregabuntur et aquilæ[15], » participantes gloriæ Domini : qui et formavit, et ad hoc præparavit nos, ut, dum sumus cum eo, participemus gloriæ ejus.

2. Sic et Deus ab initio hominem quidem plasmavit propter suam munificentiam; patriarchas vero elegit propter illorum salutem; populum vero præformabat (3) docens indocibilem, sequi Deum; prophetas vero præstruebat in terra, assuescens hominem portare ejus Spiritum, et communionem habere cum Deo : ipse quidem nullius indigens; his vero qui indigent ejus (4), suam præbens communionem : et his qui ei complacebant, fabricationem salutis, ut architectus, delineans, et non videntibus in Ægypto a semetipso dans ducationem (5); et his qui inquieti erant in eremo, dans aptissimam legem, et his qui in bonam terram introierunt, dignam præbens hæreditatem; et his qui convertuntur ad Patrem, saginatum occidens vitulum, et primam stolam donans : multis modis componens humanum genus ad consonantiam salutis. Et propter hoc Joannes in Apocalypsi ait : « Et vox ejus quasi vox aquarum multarum[16]. » Vere enim aquæ multæ Spiritus (6), quoniam dives, et quoniam magnus est Pater. Et per omnes illos transiens Verbum, sine invidia utilitatem præstabat eis qui subjecti sibi erant, omni conditioni congruentem et aptam legem conscribens.

3. Sic autem et populo tabernaculi factionem, et ædificationem templi, et Levitarum electionem, sacrificia quoque et oblationes, et monitiones (7), et reliquam omnem lege (8) statuebat deservitionem. Ipse quidem nullius horum est indigens; est enim semper plenus omnibus bonis, omnemque odorem suavitatis, et omnes suaveolentium vaporationes habens in se, etiam antequam Moyses esset : facile autem ad idola revertentem (9) populum erudiebat, A per multas vocationes (10) præstruens eos perseverare, et servire Deo : per ea quæ erant secunda, ad prima vocans (11), hoc est, per typica, ad vera; et per temporalia, ad æterna; et per carnalia, ad spiritalia; et per terrena, ad cœlestia; quemadmodum et dictum est Moysi : Quoniam « facies omnia juxta typum eorum quæ vidisti in monte[17]. » Quadraginta enim diebus discebat tenere sermones Dei, et characteres cœlestes, et imagines spiritales, et præfigurationes futurorum, quemadmodum et Paulus ait : « Bibebant enim de sequenti (12) petra : petra autem erat Christus[18]. » Et rursus prædictis his, quæ in lege sunt, intulit : « Omnia autem (13) hæc in figura veniebant illis : scripta sunt autem ad correptionem (14) nostram, in quos finis sæculorum devenit[19]. » Per typos enim (15) discebant timere Deum, et perseverare in obsequiis ejus. B

CAPUT XV.

Qui legem naturalem seu Decalogum hominum cordibus primum inscribere satis habuerat Deus, Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam graviori legis Mosaicæ jugo refrenare, imo et leges quasdam particulares ob duritiam cordis eorum statuere postmodum necesse habuit.

1. Itaque lex, et disciplina erat illis, et prophetia futurorum. Nam Deus primo quidem per naturalia præcepta, quæ ab initio infixa dedit hominibus, admonens eos, id est per Decalogum (quæ si quis non fecerit, non habet salutem), nihil plus ab eis exquisivit. Quemadmodum Moyses in Deuteronomio ait : « Hi sermones omnes, quos locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit (16) : et scripsit ea in duabus tabulis lapideis, et dedit mihi[20] ; » propter hoc ut custodirent præcepta hi qui velint sequi eum[21]. At ubi conversi sunt in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem, a **245** Deo quidem non abscindentem (17), in servitutis autem jugo dominantem eis : quemadmodum Ezechiel propheta causas talis legis datæ reddens, ait : « Et post concupiscentiam cordis sui (18) erant oculi C

[14] Isa. XLIII, 5 et seqq. [15] Matth. XXIV, 28. [16] Apoc. I, 15. [17] Exod. XXV, 40. [18] I Cor. X, 4. [19] Ibid., 11. [20] Deut. V, 22. [21] Cap. XXIX.

(1) *Attrahe.* In Clarom. et Voss., *attraham.*

(2) *Omnes quotquot vocati sunt.* Sic omnes mss. cum sacro textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *omnes enim quotquot vocati estis.*

(3) *Præformabat.* Ita Clarom., Arund. et Merc. 1. In veteri Feuard. cod. et Voss., *præformat;* in aliis *formabat.*

(4) *Indigent ejus.* Al., *indigentes sunt ejus.*

(5) *Ducationem.* Pro *ductum.*

(6) *Spiritus, Dei* addunt editt. cum Arundel. et Merc. 2.

(7) *Et monitiones.* Desunt in Clarom.

(8) *Lege.* Sic Clarom. et Voss.; cæteri, *legis.*

(9) *Facile... revertentem.* Sic Clarom. cum quo consentit quoad postremam vocem Voss.; cæteri, *facilem... reverti.*

(10) *Vocationes.* Ita Clarom., quam lectionem malim quam *advocationes* vel *avocationes*, ut habent D alii, quia melius quadrat ad sequentia, et ad Irenæi scopum.

(11) *Vocans.* Ita Clarom. In Feuard. marg., Arund. et Voss., *provocans;* in aliis, *advocans.*

(12) *Sequenti. Spiritali* quod huic loco præmittitur in editt. et in nostris N. T. exemplaribus expunxi, quia in nullo prorsus Irenæi ms. codice legitur, et ab editoribus additum videtur.

(13) *Omnia autem.* Desunt in Clarom.

(14) *Correptionem.* Al., *correctionem.*

(15) *Enim.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *ergo.*

(16) *Et nihil adjecit. Nihil* negligentia scribarum omissum addidi tum ex ipso Irenæo infra cap. 16, n. 4, tum ex ipso Biblico textu.

(17) *Abscindentem.* Clarom. et Voss., *abscedentem.*

(18) *Cordis sui.* LXX habent τῶν πατέρων αὐτῶν, non τῆς καρδίας αὐτῶν.

eorum, et ego dedi eis præcepta non bona (19), et justificationes, in quibus non vivent in eis [25]. » Et Lucas autem Stephanum, qui primus in diaconium (20) ab apostolis electus est, et primus occisus est propter Christi martyrium, sic dixisse de Moyse scripsit : « Ille quidem accepit præcepta (21) Dei vivi, dare vobis, cui noluerunt obedire patres vestri (22), sed abjecerunt et conversi sunt corde suo in Ægyptum, dicentes ad Aaron : Fac nobis deos, qui nos antecedant; Moyses enim qui eduxit nos de terra Ægypti, quid ei contigerit, ignoramus. Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt sacrificia idolo, et lætabantur in factis manuum suarum. Convertit autem Deus, et tradidit eos servire exercitibus cœli, quemadmodum scriptum est in libro prophetarum : Nunquid sacrificia et oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in eremo, domus Israel? et accepistis tabernaculum Moloch, et stellam Dei (23) Rempham (24), figuras quas fecistis, adorare eas [33]; » manifeste significans, quoniam non ab altero Deo talis illis data lex est, sed ab eodem ipso, apta illorum servituti. Quapropter et in Exodo ad Moysen dicit : « Emittam ante te angelum meum (25) : non enim ascendam tecum, quoniam populus duræ cervicis es [34] (26). »

2. Et non solum hoc, sed et præcepta quædam a Moyse posita eis propter duritiam illorum, et quod nollent esse subjecti, manifestavit Dominus, cum dixissent ei : « Quare ergo Moyses præcepit dare libellum repudii, et remittere uxorem? » dicens eis : « Hæc vobis propter duritiam cordis vestri permisit; ab initio autem non ita factum est [35]; » Moysen quidem excusans, quasi fidelem servum; unum autem, qui ab initio masculum et feminam fecit, Deum confitens; illos autem arguens tanquam duros, et non subjectos. Et propter hoc aptum duritiæ eorum repudii præceptum (27) a Moyse acceperunt. Et quid dicimus de Veteri Testamento hæc? quandoquidem et in Novo apostoli hoc idem facientes inveniuntur propter prædictam causam, statim dicente Paulo : « Hæc autem ego dico, non Dominus [36]. » Et iterum : « Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum præceptum [37]. » Et iterum : « De virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut fidelis sim [38] (28). » Sed et alio loco (29) ait : « Ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram [39]. » Si igitur et in Novo Testamento quædam præcepta secundum ignoscentiam apostoli concedentes inveniuntur, propter quorumdam incontinentiam, ut non obdurati tales, in totum desperantes salutem suam, apostatæ fiant a Deo; non oportet mirari, si et in Veteri Testamento idem Deus tale aliquid voluit fieri pro utilitate populi, illiciens eos per prædictas observationes, ut per eas salutem Decalogi (30) observantes sint (31) et detenti (32) ab eo non reverterentur ad idololatriam, nec apostatæ fierent a Deo, sed toto corde discerent diligere eum. Si autem quidam, propter inobedientes Israelitas et perditos, infirmum dicunt legis doctorem, invenient in ea vocatione, quæ est secundum nos, multos quidem vocatos, paucos vero electos; et intrinsecus lupos, a foris vero indutos pelles ovium; et id quod erat semper liberum et suæ potestatis in homine, semper servasse Deum, et suam exhortationem : ut juste judicentur (33) qui non obediunt ei, quoniam non obedierunt ei; et qui obedierunt et crediderunt ei, honorentur incorruptibilitate.

246 CAPUT XVI [40].

Nec circumcisionis, nec aliarum cæremoniarum le-

[25] Ezech. xx, 24. [33] Act. vii, 38 seqq. [34] Exod. xxxiii, 2, 3. [35] Matth. xix, 7, 8. [36] I Cor. vii, 12. [37] Ibid., 6. [38] Ibid., 25. [39] Ibid., 5. [40] Cap. XXX.

(19) *Præcepta non bona.* Id est, ut explicat Feuardentius, præcepta de ritibus, neomeniis, sacrificiis, quæ propria virtute nec justificabant, nec ad perfectum adducebant observantes sed umbræ erant futurorum bonorum.

(20) *Diaconium.* Clarom. et Voss., *diaconio*; Arundel. et Merc. 2, *diaconum.*

(21) *Præcepta Dei vivi dare vobis.* Editi N. T. codd. habent, λόγια ζῶντα, δοῦναι ἡμῖν. Sed mss. collegii Novi Oxon. cum Irenæo habet, ὑμῖν, *vobis.*

(22) *Patres vestri.* In nostris exemplaribus, πατέρες ὑμῶν, *patres nostri.*

(23) *Stellam Dei.* Vocem *Dei*, quæ legitur tum in LXX, Amos, v, 26, tum in Græcis Latinisque Actorum exemplaribus, omittunt vet. Feuard. codd. et Voss., sed vox ὑμῶν, quam addunt editi Bibliorum codices, deest in ms. Cantabrig. perinde ut in Irenæo.

(24) *Rempham.* Septuaginta, Ῥαιφάν, Theodotio, ἀμαύρωσιν, id est *obscuritatem*, vertunt.

(25) *Ante te angelum meum.* Sic cum Irenæo habet cod. Alex. τὸν ἄγγελόν μου πρότερόν σου · sed editt. πρὸ προσώπου σου.

(26) *Es.* Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, *est.*

(27) *Repudii præceptum.* Præceptum hic et paulo post latius accipit, pro *regula.*

(28) *Sim.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *essem.*

(29) *Alio loco.* Scilicet paulo superius, vers. 5 ejusdem capitis VII, Epist. I ad Corinth. juxta nostram divisionem; quæ cum Irenæi ævo nondum obtineret, imo cum hoc sæculo Paulinæ epistolæ in capita et versus nondum distinctæ essent, non mirum si id ad alium locum pertinere dixerit, quod ejusdem capitis esse diceremus.

(30) *Salutem Decalogi.* Id est, inquit Grab., Decalogum, cujus observatione homo salutem consequitur. At suspicor pro *salutem*, legendum esse *saltem.*

(31) *Observantes sint.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., quorum auctoritate tres voces, *munera dent ei*, quæ statim sequuntur in editis, expunxi, utpote quæ haud cohæreant cum antecedentibus et consequentibus. Nec enim hic de muneribus aut sacrificiis agitur, sed de libello repudii, aliisque similibus, quæ populo duræ cervicis indulsit Deus, ne severioris legis impatiens, ad idololatriam declinaret.

(32) *Detenti.* Deest in Eras. et Gallas.

(33) *Judicentur.* Al., *damnentur.*

golium virtute collatam esse perfectam justitiam : atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente semper, imo invalescente, qua nunquam non astricti fuerunt homines, Decalogi lege.

1. Quoniam autem et circumcisionem non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. « Dixit, » enim inquit, « Deus ad Abraham : Circumcidetur omne masculinum vestrum, et circumcidetis carnem præputii vestri, in signo (34) testamenti inter me et vos [31], » Hoc idem de Sabbatis Ezechiel propheta ait : « Et Sabbata mea dedi eis, ut sint in signo inter me et ipsos, ut sciant quoniam ego Dominus, qui sanctifico eos [32] (35). » Et in Exodo Deus ait ad Moysen : « Et Sabbata mea observabitis : erit enim signum apud me vobis (36) in generationes vestras [33]. » In signo ergo data sunt hæc : non autem sine symbolo erant signa, id est, sine argumento, neque otiosa, tanquam quæ a sapiente artifice darentur; sed secundum carnem circumcisio circumcisionem significabat (37) spiritalem. Etenim, « nos, » ait Apostolus, « circumcisi sumus circumcisione non manufacta [34]. » Et propheta ait : « Circumcidite duritiam cordis vestri [35]. » Sabbata autem perseverantiam totius diei erga Deum deservitionis edocebant. « Æstimati enim sumus, » ait apostolus Paulus, « tota die ut oves occisionis [36]; » scilicet consecrati, et ministrantes omni tempore fidei nostræ, et perseverantes ei, et abstinentes ab omni avaritia, non acquirentes, nec possidentes thesauros in terra Manifestabatur autem et tanquam de ea (38) quæ facta sunt, requietio Dei, hoc est regnum, in quo requiescens homo ille qui perseveraverit Deo assistere, participabit de mensa Dei.

2. Et quia non per hæc justificabatur homo, sed in signo data sunt populo, ostendit, quod ipse Abraham sine circumcisione et sine observatione Sabbatorum, « credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est [37]. » Sed et Lot sine circumcisione eductus est de Sodomis, percipiens salutem a Deo. Item Deo placens Noe, cum esset incircumcisus, accepit mensuras mundi (39) secundæ generationis (40). Sed et Enoch sine circumcisione placens Deo, cum esset homo, legatione ad angelos fungebatur (41), et translatus est (42), et conservatur usque nunc testis justi judicii Dei : quoniam angeli quidem transgressi deciderunt in terram in judicium (43); homo autem pla-

[31] Gen. xvii, 9 seqq. [32] Ezech. xx, 12. [33] Exod. xxxi, 11. [34] Coloss. ii, 11. [35] Deut. x, 16. [36] Rom. viii, 36. [37] Jacob. ii, 23.

(34) *In signo.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss., quibus ex parte consentit cod. Alexand. in quo legitur ἐν σημείῳ. In reliquis, *et erit in signum.*

(35) *Sanctifico eos.* Ita Voss. juxta sacrum cod. Clarom., *sanctifico in eis;* alii, *sanctifico vos.*

(36) *Erit enim signum apud me vobis.* Sic Clarom. et Voss. juxta cod. Alexand. : ἔστι γὰρ σημεῖον παρ' ἐμοὶ καὶ ὑμῖν. Editi vero habent : σημεῖόν ἐστι παρ' ἐμοὶ καὶ ἐν ὑμῖν. Ex Irenæi autem textu, *et* ante *vobis* excidisse videtur. At reliqua ejusdem exemplaria perperam *in* pro *enim* habent.

(37) *Significabat.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *præfigurabat.*

(38) *De ea.* Lege, vel *post ea*, vel *de iis.*

(39) *Accepit mensuras mundi.* Vide cap. X, n. 1, notam 29.

(40) *Secundæ generationis.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Grab. Alii, *secundum generationes.* Per *mundum* autem *secundæ generationis*, intelligit mundum post diluvium veluti renascentem.

(41) *Legatione ad angelos fungebatur.* Vox *Dei* quam huic commati præmittunt editt. deest in vet. cod. Feuard., Clarom. et Voss. Quid sit autem divinum illud legationis munus quod ad angelos obivit Enoch, et qui sint illi angeli, paulo obscurius. Ex mox sequentibus colligi posse videtur, Irenæum cum Justino martyre, Athenagora, Clemente Alex., Tertull., Lactantio, aliisque non paucis sensisse, angelos apostatas in peccati pœnam præcipites in terram actos, mulierum captos specie, cum iis sub humana forma stupri consuetudinem habuisse, eamque ruinæ iis occasionem fuisse. His omnibus erroris causa fuit quod Gen. vi de *filiorum Dei* congressu cum *filiabus hominum* legitur. Pro *filiis Dei* codices quidam habebant, *angeli Dei*, ut Philo legit in lib. *De gigantibus*, et Euseb. lib. v *De præpar. evang.*, cap. 4, ac August. lib. xv *De civit.*, cap. 23. Qui vero *filios Dei* legebant, angelos tamen, priori versione decepti, interpretabantur, ut observant Chrysost. homil. 22 in Genes., et Theodoret. quæst. 17 in Genes. Hicque fons erroris exstitisse videtur. Quibus suppositis, facile intelligitur quid sit ea Enocho ad angelos a Deo demandata legatio. Vult nempe Irenæus, Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam fœdamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei ministrum atque prophetam accessisse divinum judicium denuntiaturum. Hæc utique ex apocrypho Enochi libro mutuatum fuisse Irenæum non dubitaverit, quisquis apud Tertull. lib. *De idolol.*, cap. 4, legerit, Enochum spiritu prophetico prædixisse, *omnia elementa, omnem mundi censum, quæ cœlo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros dæmonas, et spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo adversus Dominum consecrarentur. Denique idem Enoch simul et cultores idoli, et fabricatores in comminationem prædamnat.* Tum ut dictis fidem conciliet, non modicum fragmentum ex Enochi libro refert. Additque cap. 15 : *Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem versura præcecinit per antiquissimum prophetam Enoch.* Ac denique lib. *De habitu muliebr.*, cap. 4, auctoritatem libri Enoch vindicat, hunc que divinæ legationis munus obiisse, ita persuasum habuit, ut huic in eo munere successisse Noe asserat. *Igitur*, ait, *sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse Enocho.* Quæ Tertulliani verba ideo retuli, quia Irenæi dictis non parvam lucem afferunt confirmantque, ea quæ uterque de Enochi prædicatione, et ad libidinosos angelos, corruptosque ab iis homines legatione refert, ex præfato apocrypho libro hausta fuisse.

(42) *Et translatus est.* In paradisum scilicet, *ubi primus positus est homo*, ubi et cum Elia manebit *usque ad consummationem*, ut explicat Irenæus lib. v, cap. 5, quæ ab *iis presbyteris, qui sunt apostolorum discipuli*, accepisse se dicit.

(43) *Deciderunt in terram in judicium.* Hanc lectionem quam genuinam censeo, solus exhibet cod. Clarom. Nam cæteri omnes omittunt *in terram.* At eodem modo et iisdem pene verbis loquitur Cle-

cens translatus est in salutem. Sed et reliqua autem omnis multitudo eorum, qui ante Abraham fuerunt justi, et eorum patriarcharum, qui ante Moysem fuerunt, et sine his quæ prædicta sunt, et sine lege Moysi justificabantur. Quemadmodum et ipse Moyses in Deuteronomio ait ad populum : « Dominus Deus tuus testamentum disposuit in Horeb : et non patribus vestris disposuit Dominus testamentum hoc, sed ad vos [38]. »

3. Quare igitur patribus non disposuit Dominus testamentum? Quia « lex non est posita justis [39]; » justi autem patres virtutem Decalogi conscriptam habentes in cordibus et animabus suis, diligentes (44) scilicet Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab injustitia : propter quod non fuit necesse admoneri eos 247 correptoriis litteris, quia habebant in semetipsis justitiam legis. Cum autem hæc justitia et dilectio, quæ erat erga Deum, cessit (45) in oblivionem, et exstincta esset in Ægypto, necessario Deus propter multam suam erga homines (46) benevolentiam semetipsum ostendebat per vocem, et eduxit de Ægypto populum in virtute (47), uti rursus fieret homo discipulus et sectator Dei; et affligebat indicto audientes, ut non contemnerent eum qui se fecit; et manna cibavit eum (48), uti rationalem acciperent escam, quemadmodum et Moyses in Deuteronomio ait : « Et cibavit (49) te manna, quod non sciebant patres tui, uti cognoscas, quoniam non in pane solo vivit (50) homo, sed in omni verbo Dei, quod procedit de ore ejus, vivit (51) homo [40]. » [41] Et erga Deum dilectionem præcipiebat, et eam quæ ad proximum est justitiam insinuabat, ut nec injustus, nec indignus sit Deo; præstruens (52) hominem per Decalogum in suam amicitiam, et eam quæ circa proximum est concordiam (quæ quidem ipsi proderant homini); nihil tamen indigente Deo ab homine.

4. Propter hoc Scriptura ait : « Hos sermones locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit [42] (53); » nihil enim, quemadmodum prædiximus, indigebat ab eis. Et iterum Moyses ait : « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi timere Dominum Deum tuum, ambulare in omnibus viis ejus, et diligere eum, et servire Domino Deo tuo ex toto corde tuo, et ex tota anima tua [43]? » Hæc autem gloriosum quidem faciebant hominem, id quod deerat ei implentia, id est amicitiam Dei; Deo autem præstabant nihil : nec enim indigebat Deus dilectione hominis. Deerat autem homini gloria Dei, quam nullo modo poterat percipere, nisi per eam obsequentiam, quæ est erga Deum. Et propter hoc iterum Moyses ait eis : « Elige vitam, ut vivas tu et semen tuum, diligere Dominum Deum tuum, exaudire (54) vocem ejus, et apprehendere eum; quoniam hæc est vita tua, et longitudo dierum tuorum [44]. » In quam vitam præstruens hominem, Decalogi quidem verba ipse per semetipsum omnibus similiter Dominus locutus est : et ideo similiter permanent apud nos, extensionem et augmentum, sed non dissolutionem accipientia per carnalem ejus adventum.

5. Servitutis autem præcepta separatim per Moysen præcepit populo, apta illorum eruditioni (55); quemadmodum ipse Moyses ait : « Et mihi præcepit Dominus in tempore illo, dicere vobis justificationes et judicia [45]. » Hæc ergo, quæ in servitutem, et in signum data sunt illis, circumscripsit (56) novo libertatis testamento. Quæ autem naturalia, et liberalia, et communia omnium, auxit et dilatavit, sine invidia largiter donans hominibus per adoptionem, Patrem scire Deum, et diligere eum ex toto corde, et sine adversatione (57) sequi ejus Verbum, non tantum abstinentes a malis operationibus, sed etiam a concupiscentiis earum. Auxit autem etiam timorem : filios enim plus ti-

[38] Deut. v, 2. [39] I Tim. i, 9. [40] Deut. viii, 3. [41] Deut. xxx, 19, 20. [42] Deut. iv, 14. [43] Deut. x, 12. [44] Cap. XXXI. [45] Deut. v, 22.

mens Alex. lib. iii *Pædag.*, cap. 2. *Horum*, inquit, *indicium tibi præbent angeli, qui Dei pulchritudinem reliquerunt, propter pulchritudinem quæ flaccessit, ac tam multi* (τοσοῦτοι lego, non τοσοῦτον) *e cœlo delapsi sunt in terram. Et in* iii *Strom.* : *Jam vero et angeli quidam, intemperantia ducti, victi cupiditate huc e cœlo decidérunt.* Angelos etiam *propter intemperantiam suam, in sæculum cecidisse de cœlo*, scribit Ambros. lib. i *De virgin.*

(44) *Virtutem Decalogi... animabus suis, diligentes.* Ita Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, longe melius quam Feuard., Grab. et Voss. *virtute Decalogi... animabus suis legem diligentes.* Nempe pro *virtute* reposui *virtutem*, et expunxi *legem*.

(45) *Cessit.* Sic omnes mss., at editt., *cessisset.*

(46) *Erga homines.* Desunt in Clarom. et Voss.

(47) *Virtute.* Voss., *justitia.*

(48) *Eum.* (Scilicet populum.) Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *eos.*

(49) *Cibavit.* In Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, *cibavi.*

(50) *Vivit.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *vivet.*

(51) *Vivit.* Merc. 2, cum Grab. iterum, *vivet.* Sic quidem utrobique habent nostra sacri textus exemplaria; sed præsens tempus aut legit, aut scripsit Irenæus, si antiquioribus ac melioris notæ codd. fides.

(52) *Præstruens.* Sic mss. In editt., *præstruente*; in Clarom., *perstruens.*

(53) *Et nihil adjecit.* I. e. nihil plus ab eis tunc exquisivit, nisi solam Decalogi observationem, ut superius explicat initio cap. XV, nam *servitutis præcepta*, quæ sacrificia, oblationes, etc., spectabant, *separatim*, hoc est, postea *per Moysen præcepit populo*, ut addit paulo post.

(54) *Exaudire.* Ita recte Feuard. in marg., Ottob., Voss., Merc. 2 et Grab., quia, et in LXX legitur, εἰσακούειν, sine καί. In cæteris *et audire.*

(55) *Eruditioni.* Addunt editt. *sive castigationi.* Sed has voces expunxi auctoritate Clarom. et Voss., purum siquidem putumque glossema est, additum a quopiam, cui vox παιδεία, *castigationem*, potius quam *eruditionem* hoc loco significare videbatur.

(56) *Circumscripsit.* I. e. *abolevit, e medio tulit.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss., melius quam alii, *circumcinxit.*

(57) *Adversatione.* Sic Clarom. et Voss.; cæteri minus recte, *aversatione.*

mere oportet quam servos, et majorem dilectionem habere in patrem. Et propter hoc ait Dominus : « Omnem sermonem otiosum quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die judicii [46]; » et : « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo [47]; » et : « Qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit judicio [48]; » ut sciamus, quoniam non solum factorum reddemus rationem Deo, ut servi, sed etiam sermonum et cogitationum, tanquam qui et libertatis potestatem acceperimus : in qua magis probatur homo, si revereatur, et timeat, et diligat Dominum. Et propter hoc Petrus ait « non velamentum malitiæ habere nos libertatem [49], » sed ad probationem (58) et manifestationem fidei.

CAPUT XVII [50].

Deum veteribus et typicis oblationibus ac sacrificiis non indiguisse, nec per ea homines veram justitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum ac verum novi testamenti sacrificium ipsius corporis ac sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Domini offerendum.

1. Quoniam autem non indigens Deus servitute eorum, sed propter ipsos quasdam observantias in lege præceperit, plenissime prophetæ indicant. Et rursus quoniam non indiget Deus oblatione eorum (59), sed propter ipsum qui offerat, hominem, manifeste Dominus docuit, quemadmodum ostendimus. Si quando enim negligentes eos justitiam, et abstinentes a dilectione Dei videbat, per sacrificia autem et reliquas typicas observantias putantes propitiari Deum, dicebat eis Samuel quidem sic : « Non vult Deus holocausta et sacrificia, sed vult exaudiri vocem suam. Ecce, auditus bonus super sacrificium (60), et auditus super adipem arietum [51]. » **248** David autem ait : « Sacrificium et oblationem noluisti; aures (61) autem perfecisti mihi : holocausta etiam (62) pro delicto non postulasti [52]. » Docens eos quoniam obauditionem vult (63) Deus, quæ servat eos, quam sacrificia et holocaustomata, quæ nihil eis prosunt ad justitiam : et novum simul prophetans testamentum. Manifestius autem adhuc in quinquagesimo psalmo de his ait : « Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique : holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum Dominus non spernet [53] (64). » Quoniam ergo nihil indiget Deus, in eo qui est ante hunc psalmo ait : « Non accipiam de domo tua vitulos, nec de gregibus tuis hircos. Quoniam meæ sunt omnes bestiæ terræ, jumenta in montibus et boves : cognovi omnia volatilia cœli, et species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi : meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo [54]? » Deinde ne quis putet, propterea quod irasceretur, eum recusare hæc, infert, consilium ei dans : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et glorificabis me [55]; » illa quidem, per quæ putabant peccantes propitiari Deum, abnuens (65); hæc autem (66) per quæ justificatur homo, et appropinquat Deo, hortatur et admonet. Hoc idem autem et Isaias ait : « Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus. Plenus sum [56]. » Et cum abnuisset holocaustomata, et sacrificia, et oblationes, etiam et (67) neomenias, et Sabbata, et ferias, et reliquam universam consequentem his observationem, intulit, suadens eis quæ salutaria sunt : « Lavamini, mundi estote, auferte nequitias a cordibus vestris ab oculis (68) meis : desinite a malitiis vestris, discite bonum facere, exquirite judicium, eruite eum qui injuriam patitur, judicate pupillo, et justificate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus [57]. »

2. Non enim sicut homo motus (69), ut multi audent dicere, divertit eorum sacrificia (70); sed

[46] Matth. XII, 36. [47] Matth. V, 28. [48] Ibid., 22. [49] I Petr. II, 16. [50] Cap. XXXII. [51] I Reg. XV, 22. [52] Psal. XXXIX, 7. [53] Psal. L, 18, 19. [54] Psal. XLIX, 9, seqq. [55] Ibid., 14, 15. [56] Isa. I, 11. [57] Ibid., 16 seqq.

(58) *Ad probationem.* Ita Clarom. In Feuard., Grab. et Voss., *ad approbationem;* in cæteris corrupte, *ad propitiationem.*

(59) *Eorum.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, *hominum.*

(60) *Auditus bonus super sacrificium.* Nostra τῶν Ο′ exemplaria sonant : *auditus super sacrificium bonum.*

(61) *Aures.* In editis τῶν Ο′ codd. ut et Hebr. X, 5, habetur σῶμα, *corpus.*

(62) *Etiam.* Alii, *autem.*

(63) *Vult.* Sic mss., at Eras., Gallas. et Feuard. scripserunt *mavult.*

(64) *Dominus non spernet.* Sic Arund. et Merc. 1, juxta Græcum τῶν Ο′, ἐξουδενώσει. In Clarom. et Voss., *spernit.* In aliis, *Deus, non despicies.*

(65) *Abnuens.* Addunt edit. cum Arund. et Merc. 2, *et ostendens quod ipse nullius rei indiget.* Sed totum hoc comma cum desit in antiquioribus et melioris notæ codd. Clarom. et Voss., expunxi. Quin enim assutum sit, et huc ab aliquo recentiori male translatum, haud dubito. Postquam enim in præced. periodo, ex versiculis 9, 10, 11, 12, 13, psal. XLIX probavit, *quoniam nihil indiget Deus;* tum hac sequenti aliud sibi probandum ex versic. 14 et 15 ejusdem psalmi proponit, nempe vet. legis sacrificiis et cæremoniis Deum non placari, sed sanctioribus et magis spiritalibus hostiis.

(66) *Hæc autem.* Hanc lectionem, quæ est cod. Voss., malim quam cæterorum, *his autem.*

(67) *Etiam et.* Superfluas voces, *et adhuc,* quæ his præmittuntur in edit., expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(68) *Ab oculis.* Eras., Gallas., Arund., Merc. 2 et edit. Oxon., *coram oculis.*

(69) *Homo motus.* Sic recte Clarom., Voss. et Grab. (quanquam tamen intoleranda typographorum incuria adhuc legatur in ejus edit. *mutus*). Cæteri corrupte, *mutus homo.* Jam Cotelerius ad Clementis *Epist. ad Corinth.* § 8, legendum conjecerat *iratus homo.* Sed genuina lectione restituta, inutilis evadit doctissimi viri conjectura : siquidem *motus* hic significat idem atque *commotus, iratus.*

(70) *Eorum sacrificia.* Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2, minus recte, *sacrificium.*

miserans eorum cæcitati, et verum sacrificium insinuans, quod offerentes propitiabuntur Deum, ut ab eo vitam percipiant. Quemadmodum alibi ait : « Sacrificium (71) Deo cor contribulatum ; odor suavitatis Deo, cor clarificans eum qui plasmavit. » Si enim irascens abnueret hæc eorum (72) sacrificia, tanquam qui indigni essent consequi misericordiam ejus, non utique eisdem ipsis suaderet, per quæ salvari possent (73). Sed quoniam Deus misericors est, non abscidit eos a bono consilio. Nam per Jeremiam cum dixisset : « Quo mihi thus de Saba affertis, et cinnamomum de terra longinqua? holocaustomata et sacrificia vestra non delectaverunt me [58] ; » intulit : « Audite sermonem Domini, omnis Juda. Hæc dicit Dominus Deus Israel : Dirigite vias vestras et studia vestra, et constituam vos in loco isto. Ne confisi fueritis vobismet in sermonibus mendacibus, quoniam in totum non proderunt vobis, dicentes : Templum Domini, templum Domini (74) est [59]. »

3. Et iterum significans, quoniam non propter hoc eduxit eos de Ægypto, ut sacrificia ei offerant, sed ut obliti idololatriæ Ægyptiorum, audire vocem Domini possent, quæ erat eis salus et gloria, per eumdem Jeremiam ait : « Hæc dicit Dominus : Holocaustomata vestra colligite cum sacrificiis vestris, et manducate carnes. Quoniam non sum locutus (75) ad patres vestros, nec de holocaustomatibus et sacrificiis præcepi eis, qua die eduxi eos de Ægypto ; sed sermonem hunc præcepi eis, dicens : Audite vocem meam, et ero Deus vester, et vos eritis populus meus, et ambulate in omnibus viis meis, quascunque præcepero vobis, ut bene sit vobis. Et non obaudierunt, nec intenderunt ; sed ambulaverunt in cogitationibus cordis malitiæ (76) suæ, et facti sunt retrorsum, et non ad priora [60]. » Et iterum per eumdem ipsum dicens : « Sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere et scire quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et justitiam, et judicium in terra : » intulit : « Quoniam in his voluntas mea est, dicit Dominus. [61] ; » sed non in sacrificiis, nec in holocaustomatibus, nec in oblationibus. Non enim principaliter hæc, sed secundum consequentiam, et propter prædictam causam habuit populus. sicut iterum Isaias ait : « Non mihi oves (77) holocaustomatis tui, nec in sacrificiis tuis clarificasti me : non servisti mihi in sacrificiis, nec aliquid laboriose fecisti in thure : nec mercatus es mihi argento incensum, nec adipem **249** sacrificiorum tuorum concupivi ; sed in peccatis tuis, et iniquitatibus tuis ante me stetisti [62]. Super quem igitur, » ait, « aspiciam, nisi super humilem (78), et quietum, et trementem sermones meos [62*] ? Non enim adipes (79) et carnes pingues auferent a te injustitias tuas [63]. Hoc est jejunium, quod ego elegi, dicit Dominus. Solve omnem nodum injustitiæ, dissolve connexus violentium (80) commerciorum, dimitte quassatos in requiem, et omnem conscriptionem injustam conscinde. Frange esurienti panem tuum ex animo (81), et peregrinum sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, cooperi eum, et domesticos seminis tui non despicies (82). Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ (83) citius orientur, et præcedet ante te justitia, et gloria Domini (84) circumdabit te : et adhuc te loquente dicam : Ecce adsum [64]. » Et Zacharias autem in duodecim prophetis, significans eis voluntatem Dei, ait : « Hæc dicit Dominus omnipotens : judicium justum judicate, pietatem et mise-

[58] Jerem. VI, 20. [59] Jerem. VII, 2. [60] Ibid., 24 seqq. [61] Jerem. IX, 24. [62] Isa. XLIII, 23, 24. [62*] Isa. LXVI, 2. [63] Jerem. XI, 15. [64] Isa. LVIII, 6 seqq.

(71) *Alibi ait : Sacrificium*, etc. Eumdem locum, veluti Scripturæ, omissis his verbis, *sacrificium Deo cor contribulatum*, quæ ex psalmo L desumpta sunt, citat Clemens Alexandr. lib. II *Pædag.*, cap. 12, pag. 261, hoc modo : Ὀσμὴ, φησὶν, εὐωδίας τῷ Θεῷ, καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν· ita ut ab eo mutuatus fuisse videatur Irenæus. Sed ex quo Scripturæ libro hanc sententiam uterque deprompserit, difficile dictu est. In nullo enim eorum, qui nunc exstant, prout jacet, occurrit, neque Ecclesiastici cap. XXXV, quod ad marginem Clementis notatum est, neque alibi. Crediderim tamen utrumque respexisse ad illud Ecclesiastici XXXIX, 14, juxta LXX : Καὶ ὡς λίβανος εὐωδιάσατε ὀσμὴν, καὶ ἀνθήσατε ἄνθος ὡς κρίνον· διάδοτε ὀσμὴν, καὶ αἰνέσατε ἅσμα· εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις. *Quasi thus odorem suavitatis emittite, et florete florem quasi lilium ; diffundite odorem, et collaudate canticum : benedicite Dominum in omnibus operibus suis.* Cujus quidem loci velut summa quædam spectari potest ea sententia. Quod vero huic præmittat Irenæus verba psalmi L, non adeo mirum : varia siquidem testimonia ex variis locis deprompta sic interdum conjungit, perinde atque uno eodemque loco haberentur. Exemplum suppeditabunt Isaiæ verba paulo post citata, non tantum ex variis capitibus excerpta, sed quibus Jeremiæ dictum aliquod insertum est.

(72) *Hæc eorum.* Erasm., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *hæc cæcorum.*

(73) *Salvari possent. Salvi esse* in Feuard. marg. et Voss., *possunt* in Clarom.

(74) *Templum Domini.* Ter repetitur in editt.; at cum tertium absit ab omnibus mss. nostris, et a textu τῶν Ο', delevi.

(75) *Non sum locutus.* Clarom., *si sum locutus.*

(76) *Malitiæ.* Κακίας legisse videtur Irenæus ; legimus nos κακῆς.

(77) *Mihi oves. Obtulisti*, quod his vocibus præfixerunt editores, deest in Clarom. et om. Anglic., uti nec in cod. Alexand. exstat.

(78) *Super humilem.* Editt. cum Arundel. et Merc. 2, *in humilem.*

(79) *Non enim adipes*, etc. Verba sunt non Isaiæ, sed Jeremiæ XI, 15, aliquantulum immutata.

(80) *Violentium.* Sic omnes mss. In editt., *violentorum.*

(81) *Ex animo.* Nihil his vocibus respondet in Græco τῶν Ο'.

(82) *Non despicies.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et omn. Anglic. juxta Græcum τῶν Ο'. Cæteri, *ne despicias.*

(83) *Tuæ.* Alii, *tibi.*

(84) *Citius .... Domini.* Editt. cum Arundel. et Merc. 2, *cito Dei.*

ricordiam facite unusquisque ad fratrem suum. Viduam, et orphanum, et proselytum, et pauperem nolite opprimere, et unusquisque malitiæ fratris sui non reminiscatur in corde suo [65]. » Et iterum : « Hi sunt, » inquit, « sermones quos facietis. Loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, et judicium pacificum judicate in portis vestris, et unusquisque malitiam fratris sui non recogitet in corde suo, et jurationem falsam ne dilexeritis : quoniam hæc omnia odi, dicit Dominus omnipotens [66]. » Et David autem similiter : « Quis est, » inquit, « homo qui vult vitam, et amat videre dies bonos? Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua, ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum : inquire pacem, et sequere eam [67]. »

4. Ex quibus omnibus manifestum est, quia non sacrificia et holocaustomata quærebat ab eis Deus; sed fidem, et obedientiam, et justitiam, propter illorum salutem. Sicut in Osee propheta docens eos Deus suam voluntatem, dicebat : « Misericordiam volo plus quam sacrificium (85), et agnitionem Dei super holocaustomata [68]. » Sed et Dominus noster eadem monebat eos, dicens : « Si enim cognovissetis quid est : Misericordiam volo, et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes (86) [69] : » testimonium quidem reddens prophetis, quoniam veritatem prædicabant; illos autem arguens sua culpa insipientes.

5. Sed et suis discipulis (87) dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens : « Hoc est meum corpus [70]. » Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem; quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis præstat, primitias suorum munerum in novo testamento, de quo in duodecim prophetis Malachias (88) sic præsignificavit : « Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non accipiam de manibus vestris. Quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum clarificatur (89) inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum ; quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens [71]; » manifestissime significans per hæc, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo; omni autem loco sacrificium offeretur (90) ei (91), et hoc purum; nomen autem ejus glorificatur in gentibus.

6. [72] Quod est autem aliud nomen, quod in gentibus glorificatur, quam quod est Domini nostri, per quem glorificatur Pater, et glorificatur homo? Et quoniam proprii Filii ejus est, et ab eo factus est homo, suum illum (92) vocat. Quemadmodum si quis rex ipse filii sui pingat imaginem, juste suam illam dicit imaginem secundum utrumque, quoniam et filii ejus est, et quoniam ipse fecit eam : sic et Jesu Christi nomen, quod per universum mundum glorificatur in Ecclesia, suum esse confitetur Pater, et quoniam Filii ejus est, et quoniam ipse scribens id, ad salutem dedit hominum. Quoniam ergo nomen Filii proprium Patris est, et in Deo omnipotente per Jesum Christum offert Ecclesia, bene ait secundum utraque : « Et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum [73]. » Incensa autem Joannes in Apocalypsi, « orationes » esse ait « sanctorum [74]. »

250 CAPUT XVIII [75].

In sola Ecclesia catholica cum simplicitate et justitia offerri verum ac purum sacrificium, eucharistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis Christi.

1. Igitur Ecclesiæ oblatio, quam Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei : non quod indigeat a nobis sacrificium, sed quoniam is qui offert, glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur (93) munus ejus. Per munus enim erga regem, et honos, et affectio ostenditur : quod in omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens : « Cum igitur offers munus tuum ad altare, et recordatus fueris quoniam frater tuus habet aliquid adversum te, dimitte munus tuum ante altare (94), et vade primum reconciliari fratri tuo, et tunc reversus offeres (95) munus tuum [76]. » Offerre igitur oportet Deo primitias ejus creaturæ, sicut et Moyses ait : « Non apparebis vacuus ante conspectum Domini Dei tui [77]; » ut in quibus gratus (96) exstitit homo, in

[65] Zachar. VII, 9, 10. [66] Zachar. VIII, 16, 17. [67] Psal. XXXIII, 13, 14. [68] Ose. VI, 6. [69] Matth. XII, 7. [70] Matth. XXVI, 26 seqq. [71] Malach. I, 10, 11. [72] Cap. XXXIII. [73] Malach. I, 11. [74] Apoc. V, 8. [75] Cap. XXXIV. [76] Matth. V, 23, 24. [77] Deut. XVI, 16.

(85) *Plusquam sacrificium.* Clarom., *et non sacrificium.* In Arundel. et Merc. 2, omissum juxta Græcorum morem, *plus.*

(86) *Misericordiam volo et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.* Alii : *misericordiam volo quam sacrificium : nunquam condemnaretis immerentes.*

(87) *Sed et suis discipulis,* etc. Consule dis. 1, art. 7, § 80, ubi plura de sacrificio eucharistico ex mente Irenæi diximus.

(88) *Malachias.* Feuard. in marg., Claromont. et Voss., *Malachiel.*

(89) *Clarificatur.* Alii, *glorificatur.*

(90) *Cessabit ... offeretur.* Ita ex Arundel. posuit Grab. pro *cessavit... offertur.* Clarom. vero habet, *offerretur.*

(91) *Ei.* Sic omnes mss. melius quam editi *Deo,* quia paulo ante præcedit.

(92) *Illum.* Sic omnes manuscripti pro *illud,* quod reperitur in editt.

(93) *Offert, si acceptetur.* Clarom. inverso ordine, *acceptetur, si offert.*

(94) *Ante altare.* Arund. et Voss., *ad altare.*

(95) *Offeres.* Eras. et Gallas., *offer.*

(96) *Gratus.* Hic acceptorum a Deo beneficiorum memorem, mox Deo acceptum significat.

his gratus eis deputatus (97), eum qui est ab eo percipiat honorem.

2. Et non genus oblationum reprobatum est; oblationes enim et illic, oblationes autem et hic : sacrificia in populo, sacrificia in Ecclesia : sed species immutata est tantum, quippe cum jam non a servis, sed a liberis offeratur. Unus enim et idem Dominus; proprium autem character servilis oblationis, et proprium liberorum, uti et per oblationes ostendatur indicium libertatis. Nihil enim otiosum, nec sine signo, neque sine (98) argumento apud eum. Et propter hoc illi quidem decimas suorum habebant consecratas : qui autem perceperunt libertatem, omnia quæ sunt ipsorum ad Dominicos decernunt usus, hilariter et libere dantes ea, non quæ sunt minora, utpote majorum (99) spem habentes; vidua illa et paupere hic totum victum suum mittente in gazophylacium Dei.

3. Ab initio enim respexit Deus ad munera Abel, quoniam cum simplicitate et justitia offerebat : super sacrificium autem Cain non respexit, quoniam cum zelo et malitia, quæ erat adversus fratrem, divisionem habebat in corde, quemadmodum occulta ejus arguens Deus ait : « Nonne si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti? quiesce [78]; » quoniam non sacrificio placatur Deus. Si enim quis solummodo secundum quod videtur, munde, et recte, et legitime offerre tentaverit; secundum autem suam animam non recte dividat eam quæ est ad proximum communionem, neque timorem habeat Dei; non per id quod recte foris oblatum est sacrificium, seducit (1) Deum, intus habens peccatum; nec oblatio talis proderit ei aliquid, sed cessatio mali, quod est intus conceptum, ne per assimulatam (2) operationem, magis autem peccatum ipsum, sibi homicidam (3) faciat hominem. Propter quod et dicebat Dominus : « Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ, quoniam similes estis monumentis dealbatis. Foris enim sepulcrum apparet formosum; intus autem plenum est ossibus mortuorum, et universa immunditia : sic et vos a foris quidem apparetis hominibus quasi justi, intus autem pleni estis malitia et hypocrisi [79]. » Cum a foris enim recte offerre putarentur, similem zelum Cain habebant in semetipsis : propter quod et occiderunt justum, prætermittentes consilium Verbi, quemadmodum et Cain. Illi enim ait : « Quiesce, » et non assensit. Quiescere autem quid est aliud, quam desinere a proposito impetu (4)? Et his similia dicens. « Pharisæe, » inquit, « cæce (5), emunda quod est intus calicis, ut fiat et quod foris est, mundum [80]. » Et non audierunt. « Ecce » enim, ait Jeremias, « non sunt oculi tui, nec cor tuum bonum; sed in cupiditate tua (6), et ad sanguinem justum (7), ut effundas eum, et ad injustitiam, et ad homicidium, ut facias [81]. » Et iterum Isaias : « Fecistis, » inquit, « consilium, non per me; et testamentum (8), non per spiritum meum [82]. » Ut igitur interior eorum voluntas et cogitatio ad manifestum producta, sine culpa et malum non operantem ostendat esse Deum, cum qui absconsa manifestat, sed non qui malum operetur; cum minime quiesceret (9) Cain, ait ei : « Ad te conversio ejus, et tu dominaberis ejus [83]. » Pilato quoque similiter dicebat : « Nullam haberes potestatem in me, nisi datum (10) tibi fuisset desuper [84]; » concedente Deo semper justum (11), ut hic quidem ex his quæ passus est et sustinuit, probatus recipiatur; qui autem malignatus est, ex his quæ egit, adjudicatus expellatur. Igitur non sacrificia sanctificant hominem; non enim indiget sacrificio Deus, sed conscientia ejus qui offert, sanctificat sacrificium; pura exsistens, et præstat acceptare Deum quasi ab amico. « Peccator autem (12), » inquit, « qui occidit mihi vitulum, quasi occidat canem [85]. »

4. Quoniam igitur cum simplicitate Ecclesia offert, juste munus ejus purum sacrificium apud Deum deputatum est. Quemadmodum et Paulus **251** Philippensibus ait : « Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ a vobis missa sunt (13), odorem suavitatis, hostiam acceptabilem, placentem Deo [86]. » Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quæ sunt

[78] Genes. IV, 7. [79] Matth. XXIII, 27, 28. [80] Ibid., 26. [81] Jerem. XXII, 17. [82] Isa. XXX, 1. [83] Genes. IV, 7. [84] Joan. XIX, 11. [85] Isa. LXVI, 3. [86] Philip. IV, 18.

(97) *Eis deputatus.* Sic om. mss. In editt., *ei.* Porro *eis*, hic scribitur pro, *per ea; deputatus* autem, pro *reputatus.*

(98) *Neque sine. Sive* simpliciter in Eras., Gallas. et Clarom.

(99) *Majorum.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *majorem.*

(1) *Seducit.* In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2, *ad se ducit*; nec male.

(2) *Assimulatam. Assimilatam* in Feuard. marg., Arundel. et Voss.

(3) *Sibi homicidam.* I. e. *sui ipsius*, vel *in seipso homicidam.*

(4) *Impetu.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *impetus.*

(5) *Pharisæe, inquit, cæce*, etc. Hæc verba compendio citat Irenæus, quibusdam omissis.

(6) *In cupiditate tua.* Editi τῶν σ' codd. sonant, *in cupiditatem tuam*, εἰς τὴν πλεονεξίαν σου.

(7) *Et ad sanguinem justum.* Clarom. *et sanguine justo.*

(8) *Testamentum.* Græce συνθήκην, *pactum.* Sed in editt., *testamenta.*

(9) *Quiesceret.* Alii, *acquiesceret.*

(10) *Datum.* Ita Feuard. in marg., Voss. et Grab. juxta evang. textum. Reliqui, *data.*

(11) *Concedente Deo semper justum.* Frustra pro *semper* Feuard. legendum vult *super.* Sensus est, Deum in hac vita potestati atque malitiæ impiorum justum dimittere.

(12) *Peccator autem.* Male Feuard. ex vet. cod. posuit, *peccatori*, nam in Græco Isaiæ legitur, ὁ δὲ ἄνομος.

(13) *Quæ a vobis missa sunt.* Melius vertit Vulgatus interpres, *quæ misistis.*

ejus, creaturarum offerentes. Et hanc oblationem Ecclesia sola puram (14) offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus. Judæi autem non offerunt: manus enim eorum sanguine plenæ sunt: non enim receperunt Verbum, quod offertur Deo (15). Sed neque omnes hæreticorum synagogæ. Alii enim alterum præter fabricatorem dicentes Patrem, ea quæ secundum nos creata sunt (16), offerentes ei, cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem. Qui vero ex defectione, et ignorantia, et passione dicunt facta ea, quæ sunt secundum nos, ignorantiæ, passionis et defectionis fructus offerentes, peccant in Patrem suum, contumeliam facientes magis ei, quam gratias agentes. Quomodo autem constabit eis (17), eum panem in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus (18), si non ipsum fabricatoris mundi Filium dicant, id est Verbum ejus, per quod lignum fructificat, et defluunt fontes, et terra dat primum quidem fenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?

5. Πῶς ... τὴν σάρκα 5. Quomodo autem

A (19) λέγουσιν εἰς φθορὰν χωρεῖν, καὶ μὴ μετέχειν τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τρεφομένην; Ἢ τὴν γνώμην ἀλλαξάτωσαν, ἢ τὸ προφέρειν τὰ εἰρημένα παραιτείσθωσαν. Ἡμῶν δὲ σύμφωνος ἡ γνῶμη τῇ εὐχαριστίᾳ, καὶ ἡ εὐχαριστία ..... βεβαιοῖ τὴν γνώμην .... Προσφέρομεν δὲ αὐτῷ τὰ ἴδια, ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ

B ἕνωσιν ἀπαγγέλλοντες, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν (22). Ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβανόμενος τὴν ἔκκλησιν (24) τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινὸς ἄρτος ἐστὶν,

rursus dicunt carnem in corruptionem (20) devenire, et non percipere vitam, quæ corpore (21) Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutent, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiæ, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes (23) carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non

(14) *Puram.* Sic editt. Eras., Gallas. et Feuard. cum mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, melius quam vetus Feuard. cod., Voss. et editt., Oxon., *pura.* Oblatio enim *pura* idipsum est quod paulo ante, et initio capitis, *sacrificium purum* ab Ecclesia oblatum dixit.

(15) *Verbum quod offertur Deo.* Ita tres antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard., Clarom. et Voss., nisi quod in priori et posteriori C omissa sit vox *Deo*, quæ non admodum necessaria est, cum satis subintelligatur. At editt. cum mss. Arund. et Merc. 2 habent: *Verbum per quod offertur Deo*; sed prior lectio cum Irenæi scopo aptius congruit. Probat siquidem, nec Judæos, nec hæreticos puram oblationem offerre. Priorum *manus sanguine plenæ sunt*, nec *Verbum receperunt*, quod in sacrificio eucharistiæ, cujus typus et umbra erant veteris legis sacrificia, Deo Patri vere offertur. Hinc sequitur repudiato divino Verbo incarnato, vera novæ legis hostia ab Ecclesia oblata, nihil jam Judæis esse residui, præter vanam et impuram sacrificii umbram. Idem dicendum de hæreticis, quibus constare non poterat panem eucharisticum esse corpus Domini sui, ac Verbi ipsius, nec proinde Verbum ipsum incarnatum offerri ab eis in sacrificio: cum Verbum mundi fabricatoris Filium esse nollent.

(16) *Ea quæ secundum nos creata sunt.* Alii, *ideo* D *quæ secundum nos creaturæ sunt.*

(17) *Quomodo autem constabit eis*, etc. De his ac sequentibus consule dissert. 3, art. 7, ubi vanas Grabii argutias, quibus apertissime Irenæi de veritate eucharistiæ ac transsubstantiatione sententiæ fucos inducere nititur, dissolutas reperies. Nec legere pigeat quæ de iis scripsit doctissimus quondam atque piissimus episcopus Roffensis Joannes Fischerus lib. IV *De verit. euchar.*, cap. 21 et seqq., ubi totam Irenæi de eucharistia doctrinæ seriem atque connexionem dilucide aperit, et egregie ab Œcolampadii tricis munit.

(18) *Et calicem sanguinis ejus.* Supple, *calicem esse*, nisi *sanguinem ejus legere malis.*

(19) *Πῶς τὴν σάρκα*, etc. Græca hæc primus edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 488, descripta e ms. cod. Claromontano *Parallelorum* Joannis Damasc., ubi citantur tanquam τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τοῦ δ' ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

(20) *In corruptionem.* Talem videlicet, ut nunquam resurgat.

(21) *Corpore.* Præpositionem *a* huic voci præfixam delevi auctoritate Clarom.

(22) *Καὶ ὁμολογοῦντες .... ἔγερσιν.* Aut hæc verba non reddit interpres, aut reddita scribæ omiserunt. Suspecta Grabio videntur, mihi genuina. Perspicere nequit vir doctus, quomodo Irenæus πνεύματος ἔγερσιν dicere potuerit. Sed eodem et jure et sensu dicere potuit Irenæus πνεύματος ἔγερσιν, quo Tertull. lib. *De resurr. carn.*, cap. 2, dixit *resurrectionem animæ*, quatenus nimirum homine mortuo ipsa non perit, sed a corruptela servatur. Addit vir clariss. ista, κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν ἀπαγγέλλοντες, perfectum sensum non fundere, nisi construantur cum sequentibus vocibus, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Atqui tantum abest construantur cum his vocibus, ut potius ab iis divelli debeant, et referri ad præcedentia. Paulo ante dixit Irenæus, hæreticis constare non posse eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini sui, quod ipsum esse mundi fabricatoris filium et Verbum negent, id est, quod veram ac substantivam unionem divini Verbi cum vera humana carne et natura negent. Tum alterum eorumdem hæreticorum errorem, quo carnis resurrectionem impugnabant, perstringens, ait utrumque cum ea, quam de eucharistia profitebantur, fide pugnare: nostram autem consonantem esse sententiam eucharistiæ, et eucharistiam rursus confirmare sententiam nostram: *offerimus enim Deo τὰ ἴδια, quæ sunt ejus*, quæ ab ipso creata et condita sunt, panem scilicet et vinum in verum corpus et sanguinem Domini nostri conversa, et Verbum Patris ab ipso genitum; ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν ἀπαγγέλλοντες, *congruenter communionem et unionem prædicantes*, Verbi nimirum cum corpore et sanguine Domini, quæ in eucharistia offeruntur, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν, *et confitentes carnis et spiritus resurrectionem.* Hic certe Irenæi sensus est, idque fatebitur quisquis antecedentia cum consequentibus accurate conferre voluerit.

(23) *Prædicantes.* Addendum ex Græco, *et confitentes resurrectionem carnis et spiritus.*

(24) *Τὴν ἔκκλησιν.* Ἐπίκλησιν mallem.

ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα, ἐπαγείου τε καὶ οὐρανίου· οὕτω καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτὰ, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνας ἀναστάσεως ἔχοντα.

communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti: sic et corpora nostra percipientia eucharistiam, jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis (25) habentia.

6. Offerimus enim ei, non quasi indigenti, sed gratias agentes dominationi (26) ejus, et sanctificantes creaturam. Quemadmodum enim Deus non indiget eorum quæ a nobis sunt, sic nos indigemus offerre aliquid Deo; sicut Salomon ait: « Qui miseretur pauperi, fenerat Deo [87]. » Qui enim nullius indigens est Deus, in se assumit bonas operationes nostras, ad hoc ut præstet nobis retributionem bonorum suorum, sicut Dominus noster ait: « Venite, benedicti Patris mei, percipite præparatum vobis regnum. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et potastis me; hospes fui, et collegistis me; nudus, et cooperuistis me; infirmus, et visitastis me; in carcere, et venistis ad me [88]. » Sicut igitur non his indigens, vult tamen a nobis propter nos fieri, ne simus infructuosi: ita id ipsum Verbum populo præceptum faciendarum oblationum, quamvis non indigeret eis, ut discerent (27) Deo servire; sic et (28) ideo **252** nos quoque offerre vult munus ad altare frequenter sine intermissione. Est ergo altare in cœlis (illuc enim preces nostræ, et oblationes diriguntur), et templum (29), quemadmodum Joannes in Apocalypsi ait: « Et apertum est templum Dei [89]; » et tabernaculum: « Ecce enim, » inquit, « tabernaculum Dei, in quo habitabit cum hominibus [90]. »

nia, in typo populus accepit, quemadmodum ostensum est Moysi in monte (30) ab uno et eodem Deo, cujus et nunc in Ecclesia glorificatur nomen in omnibus gentibus. Sed terrena quidem, quæ sunt erga nos disposita, congruit typos esse eorum quæ sunt cœlestia, ab eodem tamen Deo facta. Nec enim aliter poterat assimilare spiritalium imaginem (31). Quæ autem supercœlestia, et spiritalia sunt, et quantum ad nos spectat, invisibilia et inenarrabilia, typos rursus alterorum cœlestium dicere et alterius Pleromatis, et Deum alterius Patris imaginem esse; et errantium est a veritate, et omnimodo stultorum et hebetum. Cogentur enim hi tales, quemadmodum sæpenumero ostendimus, semper typos typorum, et imagines imaginum adinvenire, et nunquam figere animum suum in uno et vero Deo. Supra enim Deum factæ sunt cogitationes ipsorum, supergressi cordibus suis ipsum magistrum, suspicione quidem superelati et supergressi, veritate autem declinantes a vero Deo.

2. [91] Ad quos juste quis dicat, quemadmodum ipse sermo (32) suggerit (33): Quatenus super Deum extollitis cogitationes vestras, inconsiderate elati? Audistis « mensos esse cœlos in palma [92] (34); » dicite mihi mensuram, et enarrate multitudinem cubitorum (35) innumerabilem: exponite mihi plenitudinem, latitudinem, et longitudinem, et altitudinem, circummensurationis initium et finem, quæ non intelligit cor hominis; et non comprehendit (36) ea. Vere enim magna sunt thesaurophylacia cœlestia: immensurabilis est in corde Deus, et incomprehensibilis in animo, qui comprehendit terram pugillo. Quis respicit (37) mensuram dexteræ ejus? Digitum (38) quis cognoscit; aut manum ejus quis intelligit (39), eam quæ mensurat immensa, eam quæ tendit mensura sua mensuram cœlorum, et constringit pugillo terram cum abyssis, quæ in se continet latitudinem, et longitudinem, et profundum deorsum, et altitudinem supernam universæ conditionis, quæ videtur, quæ auditur et intelligitur, et quæ invisibilis est? Et propter hoc « super

CAPUT XIX [91].

Terrena quidem cœlestium typos esse posse: sed ipsa cœlestia aliarum rerum supernarum et ignotarum typos, aut Deum nobis notum alterius ignoti typum sine insania dici non posse.

1. Munera autem, et oblationes, et sacrificia om-

[87] Proverb. XIX, 17. [88] Matth. XXV, 34 seqq. [89] Cap. XXXVI. [90] Isa. XL, 12. [91] Cap. XXXV. [92] Apoc. XI, 19. [90] Apoc. XXI, 3.

(25) *Resurrectionis.* *In sæcula* addit textus Græcus.

(26) *Dominationi.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Grab., et sic etiam legebat Œcolampadius apud Joannem Fischerum lib. IV *De verit. euchar.*, cap. 21. In cæteris *donationi.*

(27) *Discerent.* Editt. *disceret.*

(28) *Sic et.* In Arund., Ottob., Merc. 2, et edit. Oxon., *sicut et.*

(29) *Et templum.* Sic omnes mss. Legendum monet Latinius, *et est templum;* an ex cod. Vat. an ex mera conjectura? non dicit. At in Eras., Gallas. et Feuard. male: *et ad templum.*

(30) *In monte.* Vocem *Sinai* additam a recentioribus, explicationis gratia, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(31) *Assimilare spiritalium imaginem.* In Eras., Gallas. et Feuard. corrupte: *assimilari spiritalium imaginum.*

(32) *Ipse sermo.* Scriptura videlicet sacra, ad cujus diversa loca alludit in sequentibus.

(33) *Suggerit* Al., *suggeretur.*

(34) *Palma.* Editt. cum Merc. 2, *palmo.*

(35) *Cubitorum.* Sic. Clarom. et omn. Anglic. In Erasm. et Gallas., *cælorum.* Feuard. vero utrumque retinuit.

(36) *Intelligit ... comprehendit.* Ita Feuard. in marg., Voss. et Clarom., nisi quod in hoc vitio... scribæ legatur, *intelligitur.* In aliis, *intelliget ... comprehendet.* In Arund., *adprehendet.*

(37) *Respicit.* Ita Clarom. in Feuard. marg. et Voss., *respiciet;* in aliis, *prospiciat.*

(38) *Mensuram dexteræ ejus? Digitum,* etc. Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius quam alii: *mensuram et dexteræ ejus digitum quis,* etc. Nam *mensuram* ad dexteram esse referendam demonstrant quæ paulo post subjiciuntur: *Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo,* etc.

(39) *Cognoscit ... intelligit.* Alii, *cognoscet ... intelliget.*

omne initium (40), et potestatem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur [96] » omnium quæ facta sunt et condita sunt, exsistens Deus. Ipse est qui cœlos implet, et perspicit abyssos, qui est et cum unoquoque nostrum : « Deus, » enim inquit, « appropinquans ego sum, et non Deus de longinquo. Si absconditur homo in absconsis, et ego eum non videbo [97] ? » Manus enim ejus apprehendit omnia : et ipsa est quæ cœlos quidem illuminat, illuminat etiam quæ sub cœlo sunt, et scrutatur renes et corda, et in absconsis inest et in secretis nostris, et in manifesto alit et conservat nos.

3. Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo, quemadmodum poterit quis intelligere aut cognoscere in corde tam magnum Deum ? Quem quasi jam mensi sint et perspexerint, et universum eum decurrerint, super eum esse aliud Pleroma Æonum confingunt, et alterum Patrem ; ad cœlestia quidem non suspicientes, vere autem in profundum (41) Bythum dementiæ descendentes : Patrem quidem dicentes suum finiri usque ad ea quæ sunt extra Pleroma, Demiurgum vero rursum non attingere usque ad Pleroma : et sic neutrum eorum ponunt esse perfectum et comprehendentem omnia. Deerit enim illi quidem universa, quæ est extra Pleroma, mundi fabricatio (42); huic autem quæ est intra Pleroma, fabricatio (43), et neuter eorum erit omnium Deus. Quoniam autem magnitudinem Dei ex his quæ facta sunt, nemo enarrare potest, hoc omnibus manifestum est : et quoniam magnitudo ejus non deficit, sed omnia continet (44), et pervenit usque ad nos, et nobiscum est, omnis quicunque digne Deo sapit, confitebitur.

253 CAPUT XX [98].

Unum Deum per Verbum et Spiritum sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse : atque invisibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non tamen ignotum esse ; utpote quem opera prædicent, et cujus verbum multis modis semper videndum se et cognoscendum præbuerit.

1. Igitur secundum magnitudinem non est cognoscere Deum ; impossibile est enim mensurari Patrem : secundum autem dilectionem ejus (hæc est enim quæ nos per Verbum ejus perducit ad Deum) obedientes ei, semper discimus quoniam est tantus Deus, et ipse est qui per semetipsum constituit, et elegit (45), et adornavit (46), et continet omnia : in omnibus autem (47) et hunc mundum, qui est secundum nos. Et nos igitur cum his, quæ continentur ab eo, facti sumus. Et hic est de quo Scriptura ait : « Et plasmavit Deus hominem (48), limum terræ accipiens, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ [99]. » Non ergo angeli fecerunt nos, nec nos plasmaverunt, nec angeli potuerunt (49) imaginem facere Dei ; nec alius quis, præter Verbum Domini, nec Virtus longe absistens a Patre universorum. Nec enim indigebat horum Deus, ad faciendum quæ ipse apud se prædefinierat fieri, quasi ipse suas non haberet manus (50). Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus (51), per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [100] ; » ipse a semetipso substantiam creaturarum, et exemplum factorum et figuram in mundo ornamentorum accipiens.

2. Καλῶς οὖν εἶπεν (52) ἡ Γραφή, ἡ λέγουσα· « Πρῶτον πάντων πίστευσον, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ τὰ πάντα κτίσας, καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα.

2. Bene ergo pronuntiavit Scriptura (53), quæ dicit : « Primo omnium crede, quoniam unus est Deus, qui omnia constituit, et consummavit ; et fecit ex eo quod non erat, ut essent omnia :

[96] Ephes. I, 21. [97] Jerem. XXIII, 23. [98] Cap. XXXVII. [99] Gen. II, 7. [100] Gen. I, 26.

(40) *Omne initium.* Πᾶσαν ἀρχὴν hic vertere debuisset interpres, *omnem principatum.*

(41) *Profundum.* Hæc vox glossema sapit.

(42) *Mundi fabricatio. Mundi* deest in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2.

(43) *Fabricatio mundi. Mundi* huic voci iterum præmissum in omnibus editt. delevi auctoritate mox citat. codd. Neque enim mundi fabricationem intra Pleroma esse dicebant Valentiniani.

(44) *Omnia continet.* Clarom., *omnia implet.*

(45) *Elegit.* Ita Feuard in marg., Clarom. et Voss. melius quam cæteri omnes, *fecit.* Eos enim refellit Irenæus, qui aiebant. Demiurgum rerum condendarum typos, imagines ac modum desuper accepisse, nec proinde quod creandum vellet, a se elegisse, neque *sponte et libere*, ut mox subdit, sed ab alio motum.

(46) *Adornavit.* In Merc. 1, *ordinavit.*

(47) *In omnibus autem. Et nos* addunt editt. cum Arund. et Merc. 2. Melius omittunt Clarom. et Voss.; hic enim principium statuit auctor, ex quo periodo sequenti concludit *et nos factos esse.*

(48) *Hominem. Ad imaginem* addidit Feuard. repugnantibus nedum Eras, Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, sed et ipso sacro textus.

(49) *Potuerunt.* Feuard. in marg. et Voss., *potuerant.*

(50) *Quasi ipse suas non haberet manus.* Hic ut et lib. V, cap. 1 et 28, Filium et Spiritum sanctum Dei manus dicit ; quia, ut mox explicat, *per eos, et in iis omnia libere et sponte fecit.*

(51) *Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus.* Notasse forsan non abs re erit, ut Filio *Verbi*, sic et Spiritui sancto, *Sapientiæ* nomen ab Irenæo tribui ; quo nomine eumdem Spiritum sanctum designat Theophilus Antioch. lib. I *Ad Autolyc.*, p. 21, et lib. II, p. 114 edit. Oxon.

(52) *Καλῶς οὖν εἶπεν.* Græca hæc ex Eusebii lib. V, cap. 8, petita sunt, exceptis ultimis verbis, καὶ ποιήσας, etc., quæ adjecit Grab. ex Athanasii libro *De decretis Nicænæ synodi* paulo post medium. Eadem, dempta ultima voce, τὰ πάντα, descripsit idem Athanas. lib. *De incarnat. Verbi*, paulo post init. et in epist. ad episcopos Africæ. ante medium.

(53) *Scriptura.* Hermæ *Pastorem* intelligit, ex cujus lib. II, mand. 1, verba hic citata desumpta sunt. Quod vero librum hunc velut canonicum al-

omnium capax, et qui a nemine capiatur. » Bene autem et in prophetis Malachias ait : « Nonne unus Deus qui constituit nos? Nonne Pater unus est omnium nostrum [99]. » Consequenter autem et Apostolus ait : « Unus Deus, » inquit, « Pater, qui super omnes, et in omnibus nobis [1]. » Similiter autem Dominus : « Omnia mihi, » inquit, « tradita sunt a Patre meo [2]; » manifeste ab eo qui omnia fecit (non enim aliena, sed sua tradidit ei. In omnibus autem nihil subtractum est : et propter hoc idem est judex viventium et mortuorum, « habens clavem David : aperiet, et nemo claudet : claudet, et nemo aperiet [3] (54). » Nemo enim alius poterat, nec in cœlo, nec in terra, nec subtus terram aperire paternum librum, nec videre eum, nisi Agnus qui occisus est, et sanguine suo redemit nos); ab eodem, qui omnia verbo fecit, et sapientia adornavit, accipiens omnium potestatem, quando Verbum caro factum est, ut quemadmodum in cœlis principatum habuit Verbum Dei, sic et in terra haberet principatum, quoniam homo justus, « qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus [4]; » principatum autem habeat eorum quæ sunt sub terra, ipse primogenitus mortuorum factus : et ut viderent omnia, quemadmodum prædiximus, suum regem; et ut in carne (55) Domini nostri (56) occurrat paterna lux, et a carne ejus rutila veniat in nos, et sic homo deveniat in incorruptelam, circumdatus paterno lumine.

3. Et quoniam Verbum, id est Filius, semper cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et sapientia, quæ est Spiritus, erat apud eum (57) ante omnem constitutionem, per Salomonem ait : « Deus sapientia fundavit terram, paravit autem cœlum prudentia. Sensu ejus abyssi eruperunt, nubes autem manaverunt ros [5]. » Et rursus : « Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua, ante sæcula (58) fundavit me, in initio antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret (59), et priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes confirmarentur : ante omnes autem colles genuit me [6]. » Et iterum : « Cum pararet cœlum, eram cum illo, et cum firmos faceret fontes abyssi, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram apud eum aptans. Ego eram cui adgaudebat, quotidie autem lætabar (60) ante faciem ejus in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto, et jocundabatur (61) in filiis hominum [7]. »

254 4. Unus igitur Deus, qui verbo et sapientia fecit et aptavit omnia : hic est autem Demiurgus, qui et mundum hunc attribuit humano generi, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus his, qui ab eo facti sunt (nemo enim investigavit altitudinem ejus, nec veterum, qui quieverunt (62), nec eorum qui nunc sunt); secundum autem dilectionem cognoscitur semper per eum, per quem constituit omnia. Est autem hic Verbum ejus, Dominus noster Jesus Christus, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem conjungeret principio, id est hominem Deo. Et propterea prophetæ ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum, per quem commistio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio prænuntiante Verbo Dei, quoniam videbitur Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram, et colloqueretur, et adfuturus esset suo plasmati, salvans illud, et perceptibilis ab eo, et liberans nos de manibus omnium odientium nos, hoc est, ab universo transgressionis spiritu : et faciens nos servire sibi in sanctitate et justitia omnes dies nostros, uti complexus homo Spiritum Dei, in gloriam cedat Patris.

5. Hæc prophetice significabant prophetæ, sed non quemadmodum quidam dicunt, invisibili Patre omnium exsistente, alterum esse eum, qui a prophetis videretur (63); qui in totum, quid sit prophetia, nesciunt. Nam prophetia est prædicatio futurorum, id est eorum quæ post erunt, præsignificatio. Prætignificabant igitur (64) prophetæ quoniam videbitur Deus ab hominibus; quemadmodum et Dominus ait : « Beati mundo corde, quoniam

[99] Malach. II, 10. [1] Ephes. IV, 6. [2] Matth. XI, 27. [3] Apoc. III, 7. [4] I Petr. II, 22. [5] Prov. III, 19, 20. [6] Prov. VIII, 22 et seqq. [7] Ibid., 27 et seqq.

leget, nihil mirum : eodem enim modo citatum reperies a pluribus aliis antiquis Patribus, Græcis præsertim, quibus fuit in pretio. Horum testimonia collegit Cotelerius, et Hermæ libris a se editis præmisit.

(54) *Aperiet... et claudet : claudet... aperiet.* Clarom., *aperiet et claudet : claudit... aperiet*, cum quo quoad priorem partem consentit Feuard. in marg. At in Voss. ubique in futuro, *aperiet... claudet.* Consonat quoad *aperiet*, Merc. 1. In editt. ubique præsens tempus.

(55) *Carne.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *carnem.*

(56) *Nostri.* Hanc vocem addidi ex Clarom.

(57) *Eum.* Scilicet *Patrem.* Sic mss. omnes. In editt. *Deum.*

(58) *Sæcula.* Al. *sæculum.*

(59) *In initio antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret.* Hic non consentiunt secum invicem Irenæi codd. In editt. omnibus, ut et in mss. Arund. et Merc. 2 leguntur duntaxat : *in initio antequam terram faceret;* omissis, *priusquam abyssos constitueret.* In Clarom. e contrario, ut et in Voss., hæc habentur solum. At utrumque comma retinendum esse demonstrat sacer textus.

(60) *Lætabar.* Sic mss. In editt., *delectabar.*

(61) *Jocundabatur.* Editt. cum Arundel. et Merc. 2, *jocundaretur.*

(62) *Nec veterum qui quieverunt.* In vet. Feuard. cod. duæ priores voces omittuntur : in Voss. et Clarom. sola vox *veterum;* at in hoc, pro *quieverunt*, legitur *qui erunt.* Utrumque retinere cum Feuard. placuit.

(63) *Videretur. Hoc autem dicunt*, additum in editt. et cod. Arund. ac Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss., id enim majoris claritatis gratia, sed abs re additum videtur.

(64) *Igitur.* Al., *enim.*

ipsi Deum videbunt[9]. » Sed secundum magnitudinem quidem ejus, et mirabilem gloriam, « nemo videbit Deum, et vivet[9]; » incapabilis enim Pater: secundum autem dilectionem et humanitatem, et quod omnia possit, etiam hoc concedit iis qui se diligunt, id est videre Deum, quod et prophetabant prophetæ. Quoniam « quæ impossibilia apud homines, possibilia apud Deum[10]. » Homo etenim a se non videt (65) Deum. Ille autem volens videtur hominibus, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult. Potens est enim in omnibus Deus: visus quidem tunc per Spiritum prophetiæ (66), visus autem et per Filium adoptive, videbitur autem et in regno cœlorum paternaliter; Spiritu quidem præparante hominem in Filio (67) Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorruptelam donante in æternam vitam, quæ unicuique evenit ex eo quod videat Deum.

A μενος ἐνδείξωσι . . . . . τοῖς ὁρῶσιν αὐτόν. Ἐπεὶ ζῆσαι ἄνευ ζωῆς οὐκ οἷόν τε ἦν· ἡ δὲ ὕπαρξις τῆς ζωῆς ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ περιγίνεται μετοχῆς· μετοχὴ δὲ Θεοῦ ἐστι τὸ γινώσκειν Θεὸν, καὶ ἀπολαύειν τῆς χρηστότητος αὐτοῦ.

lis : per quam visus (75) vitam præstat iis qui vident eum. Quoniam vivere sine vita impossibile est : subsistentia autem vitæ de Dei participatione evenit : participatio autem Dei est videre Deum, et frui benignitate ejus.

6. Homines igitur videbunt Deum, ut vivant (74), per visionem immortales facti, et pertingentes usque in Deum. Quod, sicut prædixi, per prophetas figuraliter manifestabatur, quoniam videbitur Deus ab hominibus, qui portant Spiritum ejus, et semper adventum ejus (75) sustinent. Quemadmodum et in Deuteronomio Moyses ait : « In die ista videbimus (76), quoniam loquetur Deus ad hominem, et vivet[11]. » Quidam enim eorum videbant Spiritum propheticum, et operationes ejus in omnia genera charismatum effusas (77) : alii vero adventum Domini, et eam quæ est ab initio administrationem, per quam (78) fecit voluntatem Patris, quæ est in cœlis, et quæ est in terris : alii vero et glorias paternas temporibus aptas, et ipsis qui videbant, et tunc audiebant, et hominibus (79) qui deinceps audituri erant. Sic igitur manifestabatur Deus : per omnia enim hæc Deus Pater ostenditur, Spiritu quidem operante, Filio vero ministrante, Patre vero comprobante, homine vero consummato (80) ad salutem. Quemadmodum et per prophetam **255** Osee ait : « Ego, » inquit, « visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum[12] (81). » Apostolus autem idipsum exposuit, dicens : « Divisiones autem charismatum sunt, idem autem Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus (82) : et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem[13-15]. » Sed quoniam qui

Ὥσπερ οἱ βλέποντες (68) τὸ φῶς, ἐντός εἰσι τοῦ φωτὸς, καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ μετέχουσιν· οὕτως οἱ βλέποντες τὸν Θεὸν, ἐντός εἰσι τοῦ Θεοῦ, μετέχοντες αὐτοῦ τῆς λαμπρότητος . . . . . ζωῆς οὖν μεθέξουσιν οἱ ὁρῶντες Θεόν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀχώρητος, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἀόρατος, ὁρώμενον ἑαυτὸν, καὶ καταλαμβανόμενον, καὶ χωρούμενον τοῖς πιστοῖς παρέσχεν· ἵνα ζωοποιήσῃ τοὺς χωροῦντας, καὶ βλέποντας αὐτὸν, διὰ πίστεως. Ὡς γὰρ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστον, οὕτω καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἀνεξήγητος, δι' ἧς βλεπό-

Quemadmodum enim videntes lumen, intra lumen sunt, et claritatem ejus percipiunt : sic et qui vident Deum, intra Deum sunt, percipientes ejus claritatem. Vivificat autem eos (69) claritas : percipiunt ergo vitam, qui vident Deum. Et propter hoc incapabilis, et incomprehensibilis [et invisibilis (70)] visibilem se, et comprehensibilem, et capacem hominibus (71) præstat, ut vivificet percipientes et videntes se (72). Quemadmodum enim magnitudo ejus investigabilis est, sic et benignitas ejus inenarrabi-

[9] Matth. v, 8. [9] Exod. xxxiii, 20. [10] Luc. xviii, 27. [11] Deut. v, 24. [12] Ose. xii, 10. [13-15] I Cor. xii, 4 et seqq.

(65) *Videt . . . videtur.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *videbit . . . videbitur* : sed minus recte, ut sequentia demonstrant.

(66) *Prophetiæ.* Arund. et edit. Oxon., *prophetice.*

(67) *In Filio.* Sic recte Clarom., Voss. et vetus Feuard. cod.; cæteri male, *in Filium.* Sensus enim est, hominem in Filio Dei carne induto, quem oculis videre licuit, seu per visionem Filii incarnati præparari ad videndum ipsum Patrem *intuitive*, ut loquuntur, in regno cœlorum.

(68) *Ὥσπερ οἱ βλέποντες.* Hæc ex Damasceni *Parallelis* litt. π, tit. 25, eruta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 501. Priorem partem allegavit quoque Antonius Melissa serm. 1, qui est de fide.

(69) *Vivificat autem eos . . . Deum.* Hæc desiderantur in Clarom. et Voss.

(70) *Et invisibilis.* Hæc addidi ex textu Græco : addenda enim esse demonstrat vox *visibilem*, quæ his ex adverso respondet, sicuti *comprehensibilem*, τῷ *incomprehensibilis.*

(71) *Hominibus.* Græca sonant, *fidelibus.*

(72) *Videntes se. Per fidem* additam in Græco.

(73) *Per quam visus.* Sic Clarom. et om. Anglic. cum textu Græco et edit. Oxon. In aliis deest *visus.*

(74) *Ut vivant.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *et vivent.*

(75) *Ejus.* Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *Christi.*

(76) *Videbimus. Vidimus* in Græco τῶν Ο'.

(77) *Effusas.* Alii, *effusa.*

(78) *Per quam.* Eras., Gallas. et Feuard. *per quem.*

(79) *Hominibus.* Alii, *omnibus.*

(80) *Consummato.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *consummante.*

(81) *Assimilatus sum.* Sic recte Clarom. Alii omnes male, *assimulatus sum.*

(82) *Et idem Dominus.* Ita Clarom. suffragante Græco sancti Pauli textu, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος. Consentit et Voss., nisi quod pro *Dominus*, habeat *Deus.* Alii, *idem autem Dominus.*

omnia in omnibus operatur, Deus est; qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus quæ ab eo facta sunt, incognitus autem nequaquam: omnia enim per Verbum ejus discunt, quia est unus (83) Deus Pater, qui continet omnia, et omnibus esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus (84) Filius, qui est in sinu Patris; ipse enarravit [15]. »

7. Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre, qui et visiones propheticas, et divisiones charismatum, et ministeria sua, et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad utilitatem. Ubi est enim consequentia, illic et constantia: et ubi constantia, illic et pro tempore (85): et ubi pro tempore, illic et utilitas: et propterea Verbum dispensator paternæ gratiæ factus est ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones, hominibus quidem ostendens Deum, Deo autem (86) exhibens hominem: et invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et ut semper haberet ad quod proficeret; visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum, ne in totum deficiens a Deo homo, cessaret esse. Gloria enim Dei vivens homo: vita autem hominis visio Dei. Si enim quæ est per conditionem (87) ostensio Dei vitam præstat omnibus (88) in terra viventibus, multo magis ea quæ est per Verbum manifestatio Patris, vitam præstat his qui vident Deum.

8. Quoniam ergo Spiritus Dei per prophetas futura significavit, præformans et præaptans ad id ut subditi Deo simus, futurum autem erat, ut homo per sancti Spiritus beneplacitum videret (89); necessario oportebat eos, per quos futura prædicabantur, videre Deum, quem ipsi hominibus videndum intimabant: uti non solum dicatur (90) prophetice Deus, et Dei Filius, et Filius, et Pater, sed et ut videatur omnibus membris sanctificatis et edoctis ea quæ sunt Dei: ut præformaretur et meditaretur (91) homo applicari in eam gloriam, quæ postea revelabitur his qui diligunt Deum. Non enim solo sermone prophetabant prophetæ, sed et visione, et conversatione, et actibus quos faciebant, secundum id quod suggerebat Spiritus. Secundum hanc igitur rationem invisibilem videbant Deum, quemadmodum Isaias ait: « Regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis [16]; » significans, quoniam videbit oculis Deum homo, et vocem ejus audiet. Secundum hanc igitur rationem et Filium Dei hominem videbant conversatum cum hominibus, id quod futurum erat prophetantes, eum qui nondum aderat, adesse dicentes, et impassibilem passibilem annuntiantes, et eum qui tunc in cœlis, in limum mortis descendisse dicentes. Et reliquas autem ejus recapitulationis dispositiones, quasdam quidem per visiones videbant, quasdam per verbum annuntiabant, quasdam vero per operationem typice significabant; quæ quidem videnda erant, visibiliter (92) videntes; quæ vero audienda erant, sermone præconantes; quæ vero agenda erant, operatione perficientes; universa vero prophetice annuntiantes. Propterea et Moyses transgressori quidem legis populo igneum Deum esse dicebat, igneum a Deo diem superduci eis minitans [17]; his vero qui erga Deum timorem habebant, « Dominus Deus, » dicebat, « misericors, et pius, et magnanimus, et magnæ miserationis, et verax, justitiam servans, et misericordiam in millia, auferens injustitias, et nequitias, et peccata [18]. »

9. Et Verbum quidem loquebatur Moysi apparens in conspectu, « quemadmodum si quis loquatur ad amicum suum [19]. » Moyses vero cupivit manifeste videre eum qui secum loqueretur, et dictum est ei: « Sta in loco alto petræ, et manu mea contegam super te. Quando vero transierit claritas (93) mea, tunc videbis quæ sunt posteriora mea; facies autem mea non videbitur tibi: non enim videt homo faciem meam, et vivet [20]; » utraque significans, quoniam et impossibilis est homo (94) videre Deum, et quoniam per sapientiam Dei in novissimis temporibus videbit eum (95) homo in altitudine petræ, hoc est, in eo qui est secundum hominem ejus adventu. Et propter hoc facie ad faciem confabulatus est cum eo in altitudine montis, assistente etiam Elia, quemadmodum Evangelium retulit [21], restituens in fine pristinam repromissionem.

10. Non igitur manifeste ipsam (96) faciem Dei

[15] Joan. I, 18. [16] Isa. VI, 5. [17] Deut. IV, 24. [18] Exod. XXXIV, 6, 7. [19] Exod. XXXIII, 11. [20] Ibid. 21 et seqq. [21] Matth. XVII, 3.

(83) *Quia est unus.* Sic Clarom. Reliqui corrupte, *qui est unus.*

(84) *Nisi unigenitus. Nisi* omisit Feuard., sed contra omnium Irenæi codd. auctoritatem.

(85) *Illic et pro tempore.* I. e. *illic et temporis opportunitas.*

(86) *Deo autem.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Grab.; et sic pro *Deum autem*, ut vitiose habent reliqua exemplaria, legendum jam monuerat Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ* pag. 469.

(87) *Quæ est per conditionem.* I. e. *quæ est per res creatas*, seu quæ ex rebus creatis colligitur.

(88) *Omnibus.* Alias, *hominibus.*

(89) *Videret.* Subintellige, *Deum.*

(90) *Dicatur.* Hic pro *annuntietur* accipitur.

(91) *Meditaretur.* Editi. cum Arund. et Mere. 2, *præmeditaretur. Meditaretur* hic pro *exerceretur*, vel *exerceret se.* Vide col. 510, not. 7.

(92) *Visibiliter.* Deest in Feuard. edit.

(93) *Claritas. Gloria* in Feuard. marg. et Voss.

(94) *Impossibilis est homo.* Sic (Græcorum more, pro *impar est, impotens est homo ad*, etc. Græce ἀδύνατός ἐστι) Clarom., Voss. et Arundel. Quam phrasin haud intelligentes alii scripserunt, *impossibile est homini.*

(95) *Temporibus.... eum. Diebus* in Feuard. marg. et Voss., *Deum* in editi. et Mere. 2.

(96) *Ipsam.* Eras. et Gallas., *ipsi.*

videbant prophetæ, sed dispositiones et mysteria, per quæ inciperet homo videre Deum. Quemadmodum et Eliæ dicebatur : « Exies cras, et stabis in conspectu Domini et ecce, Dominus transiet, et ecce spiritus magnus et fortis, qui dissolvet montes, et conteret petras in conspectu Domini; et non in spiritu Dominus : et post spiritum terræ motus; et non in terræ motu Dominus : et post terræ motum ignis; et non in igne Dominus : et post ignem vox auræ tenuis [32]. » Per hæc (97) enim et prophetes (98) **256** valde indignans propter transgressionem populi, et propter interfectionem prophetarum, edocebatur (99) mitius agere, ac secundum hominem adventus Domini significabatur futurus post illam legem, quæ data est per Moysem, mitis et tranquillus, in quo nec calamum quassatum confregit, nec linum fumigans exstinxit. Ostendebatur autem et regni ejus mitis et pacifica requietio. Post enim spiritum qui conterit montes, et post terræ motum, et post ignem, tranquilla et pacifica regni ejus adveniunt tempora, in quibus cum omni tranquillitate Spiritus Dei vivificat, et auget hominem. Manifestius autem adhuc et per Ezechielem factum est, quoniam ex parte dispositiones Dei, sed non ipsum videbant prophetæ proprie (1) Deum. Hic enim cum vidisset visionem, et cherubim, et rotas eorum, et universæ progressionis ejus mysterium cum retulisset, et similitudinem throni cum vidisset super eos, et super thronum similitudinem quasi figuræ (2) hominis, et illa quidem quæ erant super lumbos ejus, quasi figuram electri; quæ autem deorsum, quasi visionem ignis, et reliquam universam thronorum visionem manifestans [33]; ne quis putaret forte cum in his proprie vidisse Deum, intulit : « Hæc visio similitudinis gloriæ Domini [34]. »

11. Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de cœlestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiæ futurorum : manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis, de quo et Dominus dixit : « Deum nemo vidit unquam [35]. » Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem videntium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat (quemadmodum et Dominus dixit : « Unigenitus Deus (3), qui est in sinu Patris, ipse enarravit [36]; » et ipse autem interpretatur (4) Patris Verbum, utpote dives, et multus exsistens) : non in una figura, nec in uno charactere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas sive efficaciam, sicut in Daniele scriptum est [37]. Aliquando enim cum his qui erant circa Ananiam, Azariam, Misaelem, videbatur assistens eis in fornace ignis, et in camino, et liberans eos de igne : « Et visio, » inquit, « quarti similis Filio Dei. » Aliquando autem « lapis a monte abscissus sine manibus; » et percutiens temporalia regna, et ventilans ea, et ipse replens universam terram [38]. Rursum hic idem videtur quasi Filius hominis in nubibus cœli veniens, et appropinquans ad Veterem dierum, et sumens ab eo universam potestatem, et gloriam, et regnum. « Et potestas, » inquit, « ejus potestas æterna, et regnum ejus non interibit [39]. » Sed et Joannes Domini discipulus in Apocalypsi sacerdotalem et gloriosum regni ejus videns adventum : « Conversus sum, » inquit, « videre vocem quæ loquebatur mecum, et conversus vidi septem candelabra aurea, et inter candelabra similem Filio hominis indutum poderem (5), et cinctum (6) ad mammas zonam auream. Caput autem ejus et capilli albi, quemadmodum lana alba, quomodo nix; et oculi ejus ut flamma ignis; et pedes ejus similes chalcolibano, quemadmodum in camino succensus est (7). Et vox ejus quasi vox aquarum, et habet stellas septem in manu dextera sua, et de ore ejus romphæa ex utraque parte acuta exibat, et facies ejus quemadmodum sol fulgens in virtute sua [40]. » In his enim aliquid a Patre clarum ejus (8) significat, ut caput : aliquid vero sacerdotale, ut podere (9) (et propter hoc Moyses secundum hunc typum vestivit pontificem); aliquid vero ad fi-

[32] III Reg. XIX, 11, 12. [33] Ezech. I, 1 et seqq. [34] Ezech. II, 1. [35] Joan. I, 18. [36] Ibid. [37] Dan. III, 92. [38] Dan. II, 34. [39] Dan. VII, 13, 14. [40] Apoc. I, 12 et seqq.

(97) *Per hæc.* In Feuard. marg. et Clarom., *post hæc.*

(98) *Et prophetes.* Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab. Alii corrupte, *et per prophetas.*

(99) *Edocebatur.* In Arund. et Merc. 2, *et docebatur.* In Eras., Gallas. et Feuard. pejus, *docebantur.*

(1) *Prophetæ proprie.* Eras. et Gallas., Arundel., Merc. 2, et Ottob., *prophetæ priores.*

(2) *Figuræ.* Al., *figuram.*

(3) *Unigenitus Deus. Unigenitus Filius* in editis N. Test. exemplaribus.

(4) *Interpretatur.* Grabius posuit *interpretator*, inductus, inquit cod. Arund. in quo legitur *interpretat*, annexo ad ultimam litteram signo abbreviationis. At signum illud abbreviationis in mss. longe frequentius denotat *ur* quam *or*, ut norunt qui in horum lectione versati sunt : saltem quod hic denotet *or* certo asserere non potest vir doctus. Levior ergo videtur hæc conjectura, ut mutetur antiqua lectio, quæ aliunde non incongruum parit sensum, modo textus recte distingnatur.

(5) *Poderem.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *podere.*

(6) *Cinctum.* Sic omnes mss. Editi, *accinctum.*

(7) *Succensus est.* Nostra N. Test. exemplaria habent πεπυρωμένοι, *succensi*, scilicet *pedes.*

(8) *A Patre clarum ejus.* I. e. claritatem, seu gloriam quam habet a Patre. Alludere videtur ad illud Joannis I, 14 : *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre.*

(9) *Podere.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *poderem.* Sed exigit constructio legatur *podere*, in nominativo casu, *podere, poderes;* quod quamvis analogiæ Græcæ repugnet, tolerabilius tamen quam *poderem* in accusativo.

nem (10), quemadmodum chalcolibanum in camino succensum, quod est fortitudo fidei, et perseverabile orationum : propterea (11) adveniens in fine temporum succensionis incendium. Joanne vero non sustinente visionem (« Cecidi » enim, inquit, « ad pedes ejus quasi mortuus [31], » ut fieret, quod scriptum est : « Nemo videt Deum et vivet [32] »), et vivificans eum Verbum, et admonens, quoniam ipse est in cujus pectore recumbebat ad cœnam, interrogans quis esset qui inciperet eum tradere, dicebat : « Ego sum primus, et ego novissimus (12); et qui vivo, et fui mortuus, et ecce vivo in sæcula sæculorum, et habeo claves mortis et inferorum [33]. » Et post hæc in secunda visione eumdem Dominum videns : « Vidi » enim, inquit, « in medio throni, et quatuor animalium, et in medio presbyterorum, agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, dimissi in universam terram [34]. » Et rursum de eodem ipso agno ait : « Et ecce equus albus, et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus, et per justitiam judicat et pugnat, et oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa, habens nomen scriptum, quod nemo scit, nisi ipse : et circumamictus vestimentum aspersum sanguine, et vocatur nomen ejus Verbum Dei. Et exercitus cœli sequebantur (13) in equis albis, vestiti byssinum album mundum : et de ore ejus procedit romphæa acuta, ut in ea percutiat gentes : et ipse pascet (14) eos in virga ferrea, et ipse calcat lacum (15) vini furoris iræ Dei omnipotentis; et habet super vestitum, et super femur suum, nomen scriptum : Rex regum et Dominus dominorum [35] (16). » Sic semper Verbum Dei velut **257** lineamenta rerum futurarum habet, et velut species dispositionum Patris hominibus ostendebat, docens nos quæ sunt Dei.

12. Non solum autem per visiones quæ videbantur, et per sermones qui præconabantur, sed et in operationibus visus est prophetis, ut per eos præfiguraret et prænonstraret futura. Propter quod et Osee propheta accepit « uxorem fornicationis; » per operationem prophetans, « quoniam fornicando fornicabitur terra a Domino [36], » hoc est, qui super terram sunt homines; et de hujusmodi hominibus beneplacitum habebit Deus assumere Ecclesiam sanctificandam communicatione Filii ejus, sicut et illa sanctificata est communione (17) prophetæ. Et propter hoc Paulus « sanctificatam » ait « infidelem mulierem in viro fideli [37]. » Adhuc etiam filios suos nominavit propheta, « Non misericordiam consecuta, » et « Non populus [38] : » ut, quemadmodum Apostolus ait, « fiat qui non populus, populus : et ea quæ non est misericordiam consecuta, misericordiam consecuta : et in loco liberata (18), in quo vocabatur non populus, ibi vocabuntur filii Dei vivi [39]. » Id quod a propheta typice per operationem factum est, ostendit Apostolus vere factum in Ecclesia a Christo (19). Sic autem et Moyses Æthiopissam accipiebat (20) uxorem, quam ipse Israelitidem fecit [40]; præsignificans, quoniam oleaster inseritur in olivam, et participans pinguedinis ejus erit. Quoniam enim is (21) qui secundum carnem natus est Christus, a populo quidem habebat inquiri ut occideretur, liberari vero in Ægypto, id est, in gentibus, sanctificare eos qui ibi essent infantes, unde et Ecclesiam ibi (22) perfecit [Ægyptus enim ab initio gentilis, quemadmodum et Æthiopia (23)] propter hoc

Διὰ τοῦ γάμου (24) Μωϋσέως ὁ τοῦ Ἰησοῦ νοητὸς (25) γάμος ἐδείκνυτο, καὶ διὰ τῆς Αἰθιοπικῆς νύμφης, ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία ἐδηλοῦτο· ἣν οἱ καταλαλοῦντες, καὶ ἐνδιαβάλ-

per nuptias Moysi nuptiæ Verbi ostendebantur, et per Æthiopissam conjugem, ea quæ ex gentibus est Ecclesia manifestabatur; cui qui detrahunt, et incusant, et derident

[31] Apoc. I, 17. [32] Exod. XXXIII, 20. [33] Apoc. I, 17, 18. [34] Apoc. V, 6. [35] Apoc. XIX, 11 seq. [36] Osee I, 2, 3. [37] I Cor. VII, 14. [38] Osee I, 6, 9. [39] Rom. IX, 25, 26. [40] Exod. II, 21.

(10) *Aliquid vero ad finem.* Supp. *refertur*, seu *respicit. Finem* autem sæculorum intelligit, cum venturus est Christus judicare sæculum per ignem, ut canit Ecclesia.

(11) *Propterea.* Sic pro *propter* reposui ex Clarom., Voss. et Arundel., unde et textum aliter distinxi.

(12) *Ego novissimus.* Sic Clarom. et Voss. In Arundel., *sum novissimus.* In aliis, nec *ego*, nec *sum* legitur.

(13) *Sequebantur.* Sic recte Grabius ex om. Anglic. Alii male, *sequebatur.*

(14) *Pascet.* Clarom. et Feuard. in marg. *pascit.*

(15) *Lacum. Torcular* melius in Vulgata nostra.

(16) *Dominorum.* Eras. Gallas. et Feuard., *dominantium.*

(17) *Communione.* Alii, *communicatione.*

(18) *Liberata.* Sic Clarom. Alii, *eliberata.* Sed utraque vox expungenda esset : neutra enim legitur sive in Osea, sive in Apostolo. Unde vero huc irreperit alterutra, haud facile dictu est. Suspicatur clariss. Grab. primum in margine ascriptam fuisse ad explicationem appellationis, *misericordiam consecuta;* inde vero textui loco incommodo insertam. Suspicarer ego interpretem, pro ἐῤῥήθη, male legisse ἐῤῥύσθη, indeque vertisse, *liberata.*

(19) *A Christo.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et om. Anglic. melius quam alii, *e Christo.*

(20) *Accipiebat.* Arundel., *accepit.*

(21) *Is.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, *his.*

(22) *Ibi.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *sibi.*

(23) *Et Æthiopia.* Ita Feuard. in marg. et Clarom. Reliqui, *Æthiopissa.*

(24) *Διὰ τοῦ γάμου.* Græcum hoc fragmentum edidit Combefisius in *Anctario novissimo Bibliothecæ Patrum*, pag. 298, decerptum e Catena quadam in Pentateuchum. Quæ sit illa Catena, non novi : sed perlustranti mihi Græcas Regiæ bibliothecæ mss. Catenas, occurrit in tribus quæ sunt in Numeros, scilicet cod. 1872, fol. 189, cod. 1888, fol. 395 et cod. 1825 fol. 399. e quibus emendatius illud profero.

(25) *Νοητός.* Hanc vocem legisse non videtur interpres.

λοντες, καὶ διαμωκώμενοι (26), οὐκ ἔσονται καθαροί (27). Λεπρήσουσι γὰρ, καὶ ἐξαφορισθήσονται (28) τῆς τῶν δικαίων παρεμβολῆς.

eam, non erunt mundi. Leprosi enim erunt, et abjicientur justorum castris.

Sic autem et Raab fornicaria semetipsam quidem condemnans, quoniam esset gentilis, omnium peccatorum rea, suscepit autem tres speculatores (29), qui speculabantur universam terram, et apud se abscondit [51], Patrem scilicet et Filium cum Spiritu sancto (30). Et cum universa civitas, in qua habitabat, concidisset in ruinam, canentibus septem tubicinis, in ultimis Raab fornicaria conservata est (31) cum universa domo sua, fide signi coccini (32): sicut et Dominus dicebat his, qui adventum ejus non excipiebant, Pharisæis (33) scilicet, et coccini signum nullificant, quod erat pascha (34), redemptio et exodus populi ex Ægypto, dicens: « Publicani et meretrices præcedunt (35) vos in regno cœlorum [52]. »

CAPUT XXI [53].

Unam et eamdem fuisse Abrahæ fidem et nostram: hanc vero veterum patriarcharum et dictis et factis præsignificatam fuisse.

1. Quoniam autem et in Abraham præfigurabatur fides nostra et quoniam patriarcha nostræ fidei, et velut propheta fuit (36), plenissime Apostolus docuit in ea Epistola quæ est ad Galatas, dicens: « Qui ergo tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis; ex operibus legis, an ex auditu fidei? Sicut Abraham credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam. Cognoscite itaque, quoniam qui sunt ex fide, hi filii sunt Abrahæ. Prævidens autem Scriptura, quoniam ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ, quoniam benedicentur in eo omnes gentes. Itaque qui ex **258** fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham [54]. » Ob quæ non solum prophetam eum dixit fidei, sed et patrem eorum qui ex gentibus credunt in Christum Jesum, eo quod una et eadem illius et nostra sit fides: illo quidem credente futuris quasi jam factis, propter repromissionem Dei; nobis quoque similiter per fidem speculantibus eam quæ est in regno hæreditatem (37).

2. Et ea autem quæ circa Isaac, non sine significatione sunt. In ea enim Epistola quæ est ad Romanos, ait Apostolus: « Sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri, a Verbo responsum accepit (38); ut secundum electionem propositum Dei permaneat, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est ei: Duo populi (39) in utero tuo, et duæ gentes in ventre tuo (40), et populus populum superabit, et major serviet minori [55]. » Ex quibus manifestum est, non solum prophetationes patriarcharum, sed etiam partus Rebeccæ prophetiam fuisse duorum populorum: et unum quidem esse majorem, alterum vero minorem; et alterum quidem sub servitio, alterum autem liberum; unius autem et ejusdem patris. Unus et idem Deus noster et illorum qui est absconsorum cognitor, qui scit

[51] Jos. II, 1. [52] Matth. XXI, 31. [53] Cap. XXXVIII. Gen. XXV, 23. [54] Gal. III, 5, 7 et seq. [55] Rom. IX, 10 et seqq.;

(26) *Ἐνδιαβάλλοντες καὶ διαμωκώμενοι.* Combefis., διαβάλλοντες καταμωκώμενοι.

(27) *Οὐκ ἔσονται καθαροί.* In Combefis. perperam, οὐκέτι ἐν τῇ παρεμβολῇ.

(28) *Ἐξαφορισθήσονται.* Combefisius minus recte, ἐξαφορίζονται.

(29) *Tres speculatores.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab.; cæteri omittunt *tres*. Hanc vocem tamen ab Irenæo scriptam fuisse, demonstrat subjuncta trium divinarum personarum comparatio; quanquam, memoria lapsus, S. doctor *tres* pro *duobus* scripserit.

(30) *Cum Spiritu sancto.* Editt. cum Arundel. et Merc. 2, *et Spiritum sanctum*

(31) *Conservata est.* Clarom., *liberata est.*

(32) *Fide signi coccini.* His lucem affert, quod Justinus M. in *Dial. cum Tryph.* pag. 338, scribit: Καὶ γὰρ τὸ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου οὗ ἔδωκαν ἐν Ἱεριχὼ οἱ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες κατάσκοποι, Ῥαὰβ τῇ πόρνῃ, εἰπόντες προσδῆσαι αὐτὸ τῇ θυρίδι ὅι' ἧς αὐτοὺς ἐχάλασεν, ὅπως λάθωσι τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐδήλου, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβόντες, καὶ μηκέτι ἁμαρτάνοντες. « Funiculi enim coccinei symbolum, quod exploratores a Jesu Nave missi in Jericho Raabi meretrici dederunt, id ad fenestram per quam eos demiserat, ut hostium conspectum effugerent, alligari jubentes, sanguinis Christi signum similiter præ se tulit, per quem vetusti fornicatores, et iniqui homines ex gentibus omnibus salvantur, remissionem peccatorum accipientes, et ulterius non peccantes. » Eodem modo explicant Clemens Romanus in *epist. ad Corinth.* cap. 12, et alii plures a Cotelerio citati in notis ad hunc Clementis locum.

(33) *Pharisæis.* Al., *Pharisæi.*

(34) *Quod erat Pascha,* etc. Clarius Justinus M. loc. cit.: Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σωθέντας, ὅτε ἀπώλλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, τὸ τοῦ Πάσχα ἐῤῥύσατο αἷμα, τὸ ἐκατέρωσε τῶν σταθμῶν καὶ τοῦ ὑπερθύρου χρισθέν· ἦν γὰρ τὸ Πάσχα ὁ Χριστὸς, ὁ θυθεὶς ὕστερον, etc. « Et qui in Ægypto servati sunt, cum Ægyptiorum primogenita interirent, eos paschæ sanguis liberavit, quo postes utrinque et superliminare imbutum erat. Pascha enim erat Christus immolatus postea, » etc.

(35) *Præcedunt.* Eras. et Gallas. cum Vulgata, *præcedent.*

(36) *Propheta fuit.* Al., *prophetavit.*

(37) *Hæreditatem. Propter repromissionem Dei* addunt editt. cum Arundel. et Merc. 2. Sed tres istas voces, hic ex præcedenti commate ab aliquo recentiori frustra repetitas, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(38) *A Verbo responsum accepit.* Verba hæc non agnoscit Apostoli textus, sive Græcus, sive Latinus, nec unde huc profluxerint, facile dixerit quis. Ab Irenæo scripta non crediderim: neque enim cohærent cum antecedentibus, aut consequentibus. Incuria proinde scribarum perperam inserta cum videantur, expungenda sunt, et his substituenda genuina Apostoli verba: *Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali.*

(39) *Duo populi,* etc. Hæc ex Genesi addidit Irenæus.

(40) *In ventre tuo.* In hodiernis τῶν Ο' codd. ἐκ τῆς κοιλίας σου διασταλήσονται. In Vulgata similiter: *ex ventre tuo dividentur.* Sed cum Irenæo legit et Barnabas epist. cap. 13.

omnia antequam fiant; et propter hoc dixit : « Jacob dilexi, Esau autem odio habui [46]. »

3. Si quis autem et actus qui sunt Jacob addiscat, inveniet eos non inanes, sed plenos dispositionum : et inprimis in nativitate ejus, quemadmodum apprehendit calcaneum fratris et Jacob vocatus est, id est supplantator [47]; tenens, et qui (41) non tenetur; ligans pedes, sed qui non ligatur; luctans, et vincens; tenens in manu calcaneum adversarii, id est victoriam. Ad hoc enim nascebatur Dominus, cujus typum generationis præstabat (42), de quo et Joannes in Apocalypsi ait : « Exivit vincens, ut vinceret [48]. » Deinde autem primogenita accipiens, quando vituperavit ea frater ejus [49] : quemadmodum et junior populus eum primogenitum Christum accepit, cum eum repulit populus ætate provectior, dicens : « Non habemus regem, nisi Cæsarem [50]. » In Christo autem universa benedictio : et propter hoc benedictiones prioris populi a Patre surripuit posterior populus, quemadmodum Jacob abstulit benedictionem hujus Esau. Ob quam causam fratris patiebatur insidias et persecutiones frater suus, sicut et Ecclesia hoc idem a Judæis patitur. Peregre nascebantur XII tribus, genus Israel, quoniam et Christus peregre incipiebat (43) duodecastylum firmamentum (44) Ecclesiæ generare. Variæ oves, quæ fiebant, huic Jacob (45) merces [51] : et Christi merces, qui (46) ex variis et differentibus gentibus in unam cohortem fidei convenientes fiunt homines, quemadmodum Pater promisit ei : « Postula, » dicens, « a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. [52] » Et quoniam multitudinis filiorum Domini prophetæ fiebat (47) Jacob, necessitas omnis fuit ex duabus sororibus eum filios facere; quemadmodum Christus ex duabus legibus unius et ejusdem Patris : similiter autem et ex ancillis; significans quoniam secundum carnem ex liberis, et ex servis Christus statueret (48) filios Dei, similiter omnibus dans munus Spiritus vivificantis nos. Omnia autem ille faciebat propter illam juniorem, bonos oculos habentem, Rachel, quæ præfigurabat Ecclesiam, propter quam sustinuit Christus : qui tunc quidem per patriarchas suos et prophetas præfigurans et prænuntians futura, præexercens suam partem dispositionibus Dei, et assuescens (49) hæreditatem suam obedire Deo, et peregrinari in sæculo, et sequi verbum ejus, et præsignificare futura. Nihil enim vacuum, neque sine signo apud Deum (50).

259 CAPUT XXII [53].

Christum non venisse propter unius sæculi homines, sed propter omnes qui juste ac pie viventes in ipsum crediderant, ac deinceps crediturі erant.

1. In novissimis autem temporibus, cum venit plenitudo temporis libertatis, ipsum Verbum per seipsum sordes abluit filiarum Sion, manibus suis lavans pedes discipulorum. Hic est enim finis humani generis hæredificantis Deum : uti quemadmodum in initio per primos, omnes in servitutem redacti sumus debito mortis, sic in ultimo (51) per novissimum (52) omnes, qui ab initio discipuli, emundati et ablati quæ sunt mortis, in vitam veniant Dei. Qui enim pedes lavit discipulorum, totum sanctificavit corpus, et in emundationem (53) adduxit. Quapropter et recumbentibus eis ministrabat escam, significans eos qui in terra recumbebant (54), quibus venit ministrare vitam. Sicut Jeremias ait (55) : « Recommemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui prædormierunt (56) in terra defossionis (57), et descendit ad eos, uti evangelizaret (58) eis salutare suum, ad salvandum eos. » Propter hoc autem, et discipulorum oculi

[46] Rom. IX, 13. [47] Gen. XXV, 25. [48] Apoc. VI, 2. [49] Psal. II, 8. [50] Cap. XXXIX.

[51] Gen. XXV, 32. [52] Joan. XIX, 15. [53] Gen. XXIX, 32.

(41) *Tenens et qui.* Edit., *tenens, sed qui.*

(42) *Præstabat.* Sic Feuard. in marg., Claromont. et Voss.; cæteri, *monstrabat.*

(43) *Incipiebat ... generare.* I. e. *generaturus erat.*

(44) *Duodecastylum firmamentum.* Sic pro *decastylum firmamentum* restituit Feuard. ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss. Apostolos intelligit, quibus ceu duodecim στύλοις, seu columnis fulcitur Ecclesia, utpote qui Ecclesiam sanguine suo, exemplis atque doctrina fundarint : quemadmodum duodecim filii Jacob totius Israelitici generis fundamenta et capita exstiterunt. Frustra igitur Grabius pro *duodecastylum*, legendum vellet *duodecaphylum*; hæc enim lectio stare non potest cum Irenæi allusione. Ecqui vero ... firmamentum Ecclesiæ dicatur *duodecaphylum*, seu *duodecim tribuum*, viderit vir acutus, et explicet, si possit.

(45) *Huic Jacob.* Sic Clarom., Arundel. et Grabius. Cæteri, *hinc Jacob.*

(46) *Qui.* Sic recte Clarom. In Feuard. edit. et ms. Voss. perperam, *quia*; in reliquis neutrum legitur.

(47) *Multitudinis ... fiebat.* Ita recte Clarom. et Voss. In Eras., Gallas., Feuard., Arund., Ottob. et Merc. 2 corrupte, et sine sensu : *multitudines ... fiebant.* Nec melius scripsit Grab. *multitudinis ... fiebant* : haud adverteus eumdem typum mercedis versicolorum ovium Jacobo assignatæ hic ab Irenæo pertexi. *Et quoniam*, inquit, *Jacobo prophetæ* (seu qui propheta erat) *multitudinis filiorum Domini, versicolorum ovium merces fiebat*, seu nascebatur; ut figura omni ex parte quadraret, *necessitas omnis fuit*, etc.

(48) *Statueret.* Al., *statuet.*

(49) *Assuescens.* Pro *assuefaciens.*

(50) *Præsignificare ... apud Deum.* In editt., *præfigurare ... apud eum.*

(51) *In ultimo.* Scil. tempore.

(52) *Per novissimum.* Christum videlicet, novissimum hominem. Sic Clarom. Alii omnes perperam, *per novissima.*

(53) *In emundationem.* *In* deest in Eras. et Gallas.

(54) *Recumbebant.* Ludit Irenæus in verbo ἀνακλίνεσθαι, quod in præced. commode accipit pro *discumbere in mensa*, hic vero pro *mortuum jacere.*

(55) *Jeremias ait.* Vide quæ supra notavimus ad lib. II, cap. 22, num. 4.

(56) *Qui prædormierunt.* Hæc desunt in Clarom.

(57) *In terra defossionis.* Clarom., *in terra depositionis.*

(58) *Evangelizaret eis.* Clarom. *evangelizaret in eis.*

erant gravati veniente Christo ad passionem, et inveniens eos dormientes Dominus, primo quidem dimisit, significans patientiam Dei in dormitione hominum; secundo vero veniens excitavit eos, et erexit, significans quoniam passio ejus expergefactio est dormientium discipulorum, propter quos « et descendit in inferiora terræ [54], » id quod erat inoperatum conditionis visurus oculis, de quibus et dicebat discipulis : « Multi (59) prophetæ et justi cupierunt videre et audire quæ vos videtis et auditis [55]. »

2. Non enim propter eos solos, qui temporibus Tiberii Cæsaris crediderunt ei, venit Christus; nec propter eos solos, qui nunc sunt, homines providentiam fecit Pater; sed propter omnes omnino homines, qui ab initio propter virtutem(60) suam in sua generatione, et timuerunt, et dilexerunt Deum, et juste et pie conversati sunt erga proximos, et concupierunt videre Christum, et audire vocem ejus. Quapropter omnes hujusmodi in secundo adventu primo de somno excitabit, et eriget tam eos, quam reliquos qui judicabuntur, et constituet in regnum suum. Quoniam quidem « unus Deus, qui » patriarchas quidem direxit in dispositiones suas, « justificavit (61) » autem « circumcisionem ex fide, et præputium per fidem [56]. » Quemadmodum enim in primis nos præfigurabamur, et prænuntiabamur, sic rursus in nobis illi deformantur, hoc est in Ecclesia, et recipiunt mercedem pro his quæ laboraverunt.

CAPUT XXIII [57].

Patriarchas et prophetas Christi adventum præsignificantes, viam posteris ad Christi fidem muniisse : ideoque minorem apostolorum laborem fuisse, quod fructum alieni laboris colligerent.

1. Propter hoc dicebat Dominus discipulis : « Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, et videte regiones, quoniam albæ sunt ad messem. Nam messor mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam; uti et qui seminat, et qui metit, simul gaudeant (62). In hoc enim est sermo verus, quoniam alius est qui seminat, et alius qui metit. Ego enim præmisi vos metere quod vos non laborastis: alii laboraverunt, et vos in laborem eorum introistis [58]. Qui ergo sunt qui laboraverunt, qui dispositionibus Dei deservierunt? Manifestum est, quia patriarchæ et prophetæ, qui etiam præfiguraverunt nostram fidem, et disseminaverunt in terra adventum Filii Dei, quis et qualis erit : uti qui posteriores erant futuri homines, habentes timorem Dei, facile susciperent adventum Christi, instructi a prophetis. Et propter hoc Joseph, cum cognovisset quod prægnans esset Maria, et cogitaret absconse dimittere eam, angelus in somnis dixit ad eum. « Ne timueris (63) assumere Mariam conjugem tuam; quod enim habet in ventre, ex Spiritu sancto est. Pariet autem filium, (64) et vocabis nomen ejus Jesum : ipse enim salvabit populum suum a peccatis eorum [59]. » Et adjecit suadens ei : « Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem : Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel [60]; » per sermones prophetæ suadens ei, et excusans Mariam : hanc eamdem esse ostendens, quæ ab Isaia esset prænuntiata (65) virgo, quæ generaret Emmanuel. Quapropter sine dubitatione suasus Joseph, et Mariam accepit, et in reliqua universa educatione Christi gaudens obsequium præstitit, usque in Ægyptum suscipiens profectionem, et inde regressum, et in Nazareth transmigrationem **260**. Denique qui ignorabant Scripturas, et repromissionem Dei, et dispositionem Christi, patrem eum vocabant (66) pueri. Propter hoc autem et ipse Dominus in Capharnaum Isaiæ prophetias legebat : « Spiritus Domini super me, quapropter unxit me, evangelizare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, præconare captivis remissionem, et cæcis visionem [61]. » Semetipsum quoque ostendens prænuntiatum per Isaiæ prophetiam (67), dicebat eis : « Hodie adimpleta est Scriptura hæc in auribus vestris [62]. »

2. Propter hoc et Philippus, cum invenisset eunuchum reginæ Æthiopum legentem ea quæ scripta sunt [63]: « Quemadmodum ovis ad victimam ductus est, et quemadmodum agnus in conspectu tondentis sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus ablatum est [64]; » et reliqua quæcunque de passione ejus, et de carnali adventu, et quemadmodum inhonoratus est a non credentibus ei, pertransivit propheta; facile suasit ei credere eum, esse Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et passus est, et quæcunque prædixit propheta, eumque esse Filium Dei, qui æternam vitam hominibus dat. Et statim ut baptizavit eum, abscessit ab eo. Nihil enim aliud deerat ei, qui a prophetis fuerat præcatechizatus : non Deum Patrem, non conversationis dispositionem, sed solum adventum ignorabat Filii Dei,

[54] Ephes. IV, 9. [55] Matth. XIII, 17. [56] Rom. III, 30. [57] Cap. XL. [58] Joan. IV, 35 et seqq. [59] Matth. I, 20, 21. [60] Ibid., 22, 23. [61] Luc. IV, 18. [62] Ibid., 21. [63] Act. VIII, 27 et seq. [64] Isa. LIII, 7.

(59) *Multi. Igitur* additum in Clarom. et Voss.

(60) *Propter virtutem.* Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss.; cæteri, *secundum virtutem.*

(61) *Justificavit.* Al., *justificat.*

(62) *Gaudeant.* Sic Feuard. in marg., Arund. et Merc. 1. In Clarom., *adgaudeant*; in reliquis, *gaudeat.*

(63) *Timueris.* Al., *timeas.*

(64) *Et vocabis nomen ejus Jesum.* Clarom., *et vocabitur nomen ejus Jesus.*

(65) *Prænuntiata.* Feuard. in marg. et Clarom. *pronuntiata.*

(66) *Vocabant.* Editt. cum. Arundel. et Merc. 2, *putabant.*

(67) *Isaiæ prophetiam.* Sic pro *prophetam*, vel *prophetas* reposui ex Clarom.

quem cum breviter cognovisset, agebat iter gaudens, A præco futurus in Æthiopia Christi adventus. Quapropter non multum laboravit circa eum Philippus, quoniam(68) erat in timore Dei præaptatus a prophetis. Propter hoc autem et apostoli, oves colligentes quæ perierant domus Israel, de Scripturis alloquentes eos, ostendebant Jesum crucifixum hunc esse Christum Filium Dei vivi, et magnam multitudinem suadebant, qui tamen habebant timorem ad Deum : et una die baptizati sunt hominum tria millia, et quatuor, et quinque (69).

CAPUT XXIV [65].

Difficiliorem fuisse gentium, quam Judæorum conversionem ; majorem proinde apostolorum laborem qui illi, quam qui huic operam navabant.

1. Propter hoc et Paulus, gentium apostolus B cum esset : « Plus eis, » inquit, « omnibus laboravi [66]. » Illis enim facilis catechizatio fuit, videlicet cum ex Scripturis haberent ostensiones ; et qui (70) Moysem et prophetas audiebant, et facile recipiebant primogenitum mortuorum, et principem vitæ Dei, eum qui per extensionem manuum dissolvebat Amalech, et vivificabat hominem de serpentis plaga per fidem, quæ erat in eum, gentes quidem primo catechizabat Apostolus, quemadmodum in eo libro, qui ante hunc est, ostendimus [67], discedere ab idolorum superstitione, et unum Deum colere, factorem cœli et terræ, et universæ conditionis fabricatorem : esse autem hujus Filium Verbum ejus, per quem constituit omnia ; et hunc in novissimo tempore hominem in hominibus (71) factum, reformasse quidem humanum genus, destruxisse autem et vicisse inimicum hominis, et donasse suo plasmati adversus reluctantem victoriam. Adhuc autem etsi non faciebant qui erant ex circumcisione sermones Dei, quod essent contemptores ; sed (72) erant præstructi (73) non mœchari, nec fornicari (74), non furari, nec fraudare, et quæcumque in exterminium proximorum fiunt, mala esse, et odiri a Deo. Quapropter et facile assentiebant ab his abstinere, quoniam hæc didicerant (75).

2. Gentiles vero et hoc ipsum discere oportebat quoniam hujusmodi operationes malæ, et exterminatoriæ, et inutiles sunt, et damnosæ his qui operantur eas. Quapropter plus laborabat qui in gentes apostolatum acceperat, quam qui in circumcisione præconabant Filium Dei. Illos enim adjuvabant Scripturæ, quas confirmavit Dominus, et adimplevit, talis veniens qualis et prædicabatur : hic vero peregrina quædam eruditio, et nova doctrina, deos gentium non solum non esse deos, sed et idola esse dæmoniorum ; esse autem unum Deum, qui est « super omnem principatum, et dominationem, et potestatem, et omne nomen quod nominatur [68] : » et hujus Verbum naturaliter quidem invisibilem (76), palpabilem et invisibilem in hominibus factum, et « usque ad mortem » descendisse, « mortem autem crucis [69] : » et eos qui in eum credunt, incorruptibiles et impassibiles (77) futuros, et percipere regnum cœlorum. Et hæc sermone prædicabantur gentibus sine Scripturis ; quapropter et plus laborabant qui in gentes prædicabant. Generosior autem rursus fides gentium ostenditur, sermonem Dei assequentium, sine instructione Litterarum (78).

261 CAPUT XXV [70].

Utrumque testamentum in Abrahamo, et in Thamaris partu præsignatum fuisse : unum vero utriusque testamenti Deum esse.

1. Sic enim oportuerat filios Abrahæ, quos illi de lapidibus excitavit Deus, et fecit assistere ei, principi et prænuntiatori facto nostræ fidei ; qui et C accepit testamentum circumcisionis, post eam justificationem quæ fuerat in præputio fidei : ut præfigurarentur in eo utraque testamenta, ut fieret pater omnium qui sequuntur Verbum Dei, et peregrinationem in hoc sæculo sustinent, id est eorum qui ex circumcisione, et eorum qui ex præputio fideles sunt : sicut et « Christus lapis summus angularis [71], » omnia sustinens, et unam fidem Abrahæ colligens eos, qui ex utroque Testamento apti sunt in ædificationem Dei (79). Sed hæc quidem quæ est in præputio fides, utpote finem conjungens prin-

[65] Cap. XLI. [66] I Cor. xv, 10. [67] Lib. III, c. 12, n. 10. [68] Ephes. I, 21. [69] Philip. II, 8. [70] Cap. XLII. [71] Ephes. II, 20.

(68) *Quoniam.* Al., *qui* vel *quia.*

(69) *Et quatuor et quinque.* Quatuor hominum millia baptizasse apostolos una die, nullibi in Actis eorum legimus. Quare nisi hæc a traditione acceperit Irenæus, existimarem particulam *et*, ante *quinque*, accipiendam esse pro *vel*, pro more scriptorum mediæ et infimæ Latinitatis. Nam Act. v, 4, eorum qui Petri verbis crediderunt numerus fuisse dicitur, ὡσεὶ χιλιάδες πέντε, *quasi quinque millia*, i. e. circiter, plus minus quinque millia : unde scribere potuit Irenæus, *quatuor aut quinque millia.*

(70) *Et qui.* Pro, *utpote qui.*

(71) *In hominibus.* Male his vocibus præfigitur *et* in editt. Eras., Gallas. et Feuard.

(72) *Sed.* Pro *attamen ;* quod interpreti non infrequens.

(73) *Præstructi.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *præinstructi. Præstruere*, verbum interpreti familiare.

(74) *Nec fornicari.* Desunt in Eras. et Gallas.

(75) *Didicerant.* Ita Clarom. melius quam alii, *didicerunt.* D

(76) *Invisibilem.* Sic Clarom., Voss. et Merc. 1, melius quam alii, *invisibile*, quia mox sequitur *palpabilem et visibilem*, idque pro interpretis more, ad genus nominis Græci Λόγος attendentis. Conjicit vero clariss. Bullus in *Defens. fid. Nic.*, pag. 470, hic respexisse Irenæum insignem locum Ignatii in *Epistola ad Polycarpum*, ejusdem Irenæi magistrum : in quo vir apostolicus Christum Filium Dei dicit, τὸν ἀόρατον, τὸν δι' ἡμᾶς ὁρατόν· τὸν ἀψηλάφητον, τὸν ἀπαθῆ, τὸν δι' ἡμᾶς παθητόν. I. e. *invisibilem propter nos visibilem ; impalpabilem, impassibilem, propter nos passibilem.* Sed levior videtur hæc conjectura.

(77) *Et impassibiles.* Hæc desiderantur in Clarom.

(78) *Litterarum.* Sacrarum videlicet. In editt. et codd. Arundel. ac Merc. 2, *Scripturarum.*

(79) *Apti sunt in ædificationem Dei.* Cod. Voss., *apparati sunt in regno Dei.*

cipio, prima et novissima (80) facta est. Etenim ante circumcisionem erat in Abraham, et in reliquis justis, qui placuerunt Deo, sicut demonstravimus [72] : et rursus in novissimis temporibus orta est in humano genere per Domini adventum. Circumcisio vero et lex operationum media obtinuerunt tempora.

2. Hoc et per alia quidem multa, jam vero et per Thamar Judæ nurum typice ostenditur [73]. Cum enim concepisset geminos, alter eorum prior protulit manum suam : et cum obstetrix putaret eum primogenitum esse, coccinum alligavit signum in manu ejus. Cum hoc autem factum esset, et abstraxisset manum suam, prior exivit frater ejus Phares ; sic deinde secundus ille, in quo erat coccinum, Zara : clare manifestante Scriptura, eum quidem populum qui habet (81) coccinum signum, id est eam fidem quæ est in præputio, præostensam quidem primum in patriarchis, post deinde subtractam, uti nasceretur frater ejus ; deinde sic eum, qui prior esset, secundo loco natum, qui est cognitus per signum coccinum, quod erat in eo ; quod est passio justi, ab initio præfigurata in Abel, et descripta a prophetis, perfecta vero in novissimis temporibus in Filio Dei.

3. Oportebat enim quædam quidem prænuntiari paternaliter a patribus, quædam autem præfigurari legaliter a prophetis, quædam vero deformari secundum formationem (82) Christi, ab his qui adoptionem perceperunt : omnia vero in uno Deo ostenduntur. Cum enim unus esset Abraham, in semetipso præfigurabat duo testamenta, in quibus alii quidem seminaverunt, alii vero messi sunt (83): « In hoc enim, » inquit, « sermo est verus, quoniam alter quidem est qui seminat » populus, « alter qui metet [74] : » unus autem Deus præstans utrisque quæ sunt apta, semen quidem seminanti, panem vero ad edendum metenti. Quemadmodum alter quidem est qui plantat, et alter qui adaquat, unus autem, qui dat incrementum, Deus. Disseminaverunt enim sermonem de Christo patriarchæ et prophetæ ; demessa est autem Ecclesia, hoc est fructum percepit. Propter hoc et ipsi orant habere tabernaculum in ea, Jeremia dicente : « Quis dabit mihi in deserto habitationem novissimam [75] ; » uti et qui seminat, et qui metit, simul gaudeant in Christi regno, qui omnibus adest, de quibus ab initio bene sensit Deus, attribuens adesse eis Verbum suum.

CAPUT XXVI [76].

Thesaurus absconditus in Scripturis Christus, hujus adventu ac cruce patefactus ; Scripturarum vero expositionem doctrinæque veritatem a solis episcopis, qui in Ecclesia catholica successionem habent ab apostolis, petendam esse.

1. Si quis igitur intentus legat Scripturas, inveniet in iisdem de Christo sermonem, et novæ vocationis præfigurationem.

. . . . . [77] Hic est enim thesaurus absconsus in agro [78], id est in isto mundo (« ager enim mundus est [79] »), absconsus vero in Scripturis thesaurus Christus, quoniam per typos et parabolas significabatur. Unde non poterat (86) hoc quod secundum hominem est, intelligi, priusquam consummatio eorum, quæ consummata sunt (87), veniret ; quæ **262** est adventus Christi. Et propter hoc Danieli prophetæ dicebatur : « Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoadusque discant multi, et adimpleatur agnitio. In eo enim cum perficietur dispersio, cognoscent omnia hæc [80]. » Sed et Jeremias ait : « In novissimis diebus intelligent ea [81]. »

. . . . . Omnis enim prophetia, priusquam habeat effectum, ænigmata et ambiguitates (88) sunt hominibus. Cum autem venerit tempus, et evenerit (89) quod prophetatum est ;

[72] Sup. cap. 16. [73] Gen. xxxvii, 27 et seqq. [74] Joan. iv, 37. [75] Jerem. ix, 2. [76] Cap. XLIII. [77] Cap. XLIII. [78] Matth. xiii, 44. [79] Ibid., 38. [80] Dan. xii, 4, 7. [81] Jerem. xxiii, 20.

(80) *Prima et novissima.* Eras., Gall. et Feuard., *ex prima novissima.*

(81) *Habet.* Al., *habebat.*

(82) *Formationem.* Editt., *deformationem.*

(83) *Messi sunt.* Pro *messuerunt ;* uti et paulo post, *demessa est*, pro *demessuit.*

(84) *Χριστός ἐστιν.* Quæ Græca hic exhibemus, descripsit Nicetas in Catena Patrum ad Matth. cap. xiii. 44, a Corderio edita. Prius vero periodi comma, quale exhibet Nicetas, ab Irenæi et verbis et sensu nonnihil abludit, sic enim habet : Χριστός ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὁ κεκρυμμένος ἐν ἀγρῷ, τουτέστι ταῖς Γραφαῖς, ταῖς ἐν τῷ κόσμῳ οὔσαις. Auctor alterius Catenæ Patrum in Matth. a Petro Possino editæ, aliter, sed ad Irenæi sensum propius idem comma refert : Θησαυρὸν κεκρυμμένον ἐν ἀγρῷ φησι τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσας Γραφάς : quæ tamen antiquæ versioni non omnino respondent.

(85) *Μὴ δυναμένων νοηθῆναι.* In Catena Possini : Καὶ ἀδύνατον ἦν νοηθῆναι.

(86) *Non poterat.* Particulam negativam addidi auctoritate textus Græci utriusque Catenæ citatæ ; eam enim sensus omnino exigit.

(87) *Quæ consummata sunt.* Juxta Græcum melius, *quæ prædicta sunt.*

(88) *Effectum... ambiguitate.* Sic Feuard. ex vet. cod. consentientibus Clarom., Voss. et quoad posteriorem vocem etiam Arundel. In Eras. et Gallas., *efficaciam... ambiguitas.* In edit. Oxon. *efficaciam... ambiguitates.* In Græco textu singulariter, ἀντιλογία, ut et αἴνιγμα.

(89) *Venerit... evenerit.* In Eras. edit., *veniret... erenit.* Consonat quoad posterius verbum Arundel. At in Merc. 2, *venit.*

ἀκριβεστάτης ἐπέτυχεν ἐξηγήσεως. Καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ Ἰουδαίων μὲν ἀναγινωσκόμενος ὁ νόμος ἐν τῷ νῦν καιρῷ, μύθῳ ἔοικεν· οὐ γὰρ ἔχουσι τὴν ἐξήγησιν τῶν πάντων, ἥτις ἐστὶν ἡ κατ' οὐρανὸν (90) παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ δὲ Χριστιανῶν ἀναγινωσκόμενος, θησαυρός ἐστι, κεκρυμμένος μὲν ἐν ἀγρῷ, αὐτοῖς δὲ ἀποκεκαλυμμένος

tunc prophetiæ habent liquidam et certam expositionem. Et propter hoc quidem Judæis cum legitur lex in hoc nunc tempore, fabulæ similis est : non enim habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii Dei, qui est secundum hominem : a Christianis vero cum legitur, thesaurus est absconsus in agro, cruce vero Christi revelatus est, et explanatus, et ditans sensus (91) hominum, et ostendens sapientiam Dei, et eas, quæ sunt erga hominem dispositiones ejus, manifestans, et Christi regnum præformans, et hæreditatem sanctæ Hierusalem præevangelizans ; et prænuntians, quoniam in tantum homo diligens Deum proficiet, ut etiam videat Deum, et audiat sermonem ejus, et ex auditu loquelæ ejus in tantum glorificari (92), ut reliqui non possint intendere in faciem gloriæ ejus, quemadmodum dictum est a Daniele : Quoniam « intelligentes fulgebunt, quemadmodum claritas firmamenti, et a multis justis sicut stellæ in sæcula, et adhuc [82]. » Quemadmodum igitur ostendimus (93), si quis legat Scripturas (etenim Dominus sic disseruit discipulis post resurrectionem suam a mortuis, ex ipsis Scripturis ostendens eis, quoniam « oportebat pati Christum, et intrare in gloriam suam, et in nomine ejus remissionem peccatorum prædicari in toto mundo [83], » et erit consummatus discipulus, et similis patrifamilias, qui thesauro suo profert nova et vetera.

2. Quapropter eis qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostendimus ; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt : reliquos vero, qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt (94), suspectos habere, vel quasi hæreticos, et malæ sententiæ ; vel quasi scindentes, et elatos, et sibi placentes ; aut rursus ut hypocritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Omnes autem hi deciderunt (95) a veritate. Et hæretici quidem alienum ignem offerentes ad altare Dei, id est, alienas doctrinas, a cœlesti igne comburentur, quemadmodum Nadab et Abiud [84]. Qui vero exsurgunt veritatem, et alteros adhortantur adversus Ecclesiam Dei, remanent apud inferos, voragine terræ absorpti, quemadmodum qui circa Core, Dathan, et Abiron [85]. Qui autem scindunt et separant unitatem Ecclesiæ, eamdem quam (96) Jeroboam pœnam percipiunt a Deo [86].

3. [87] Qui vero crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non præponunt (97) timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis (98) tumore elati sunt, et in absconsis agunt mala, et dicunt : « Nemo nos videt [88], » redarguentur a Verbo ; qui non secundum gloriam judicat (99), neque faciem attendit, sed in cor : et audient eas quæ sunt a Daniele (1) propheta voces : « Semen Chanaan, et non Juda, species seduxit te, et concupiscentia evertit cor tuum [89] ; inveterate dierum malorum, nunc advenerunt peccata tua quæ faciebas antea, judicans judicia injusta : et innocentes quidem damnabas, dimittebas vero nocentes, dicente Domino : Innocentem et justum non occides [90]. » De quibus dixit et Dominus : « Si autem dixerit malus servus in corde suo : Tardat dominus meus, et incipiat cædere servos et ancillas, et manducare, et bibere, et inebriari ; veniet dominus servi illius in die qua nescit, et hora qua non sperat, et dividet eum, et partem ejus cum infidelibus ponet [91]. »

4. Ab omnibus igitur talibus absistere oportet ;

[82] Dan. XII, 3. [83] Luc. XXIV, 26, 47. [84] Levit. X, 1, 2. [85] Num. XVI, 33. [86] III Reg. XIV, 10 et seqq. [87] Cap. XLIV. [88] Dan. XIII, 20. [89] Ibid., 56. [90] Ibid., 52, 53. [91] Matth. XXIV, 48 et seqq.

(90) *Κατ' οὐρανόν.* Lege cum interprete κατ' ἄνθρωπον.

(91) *Sensus.* Editt., *sensum.*

(92) *Glorificari.* Scribere debuisset *glorificetur.*

(93) *Quemadmodum igitur ostendimus,* etc. Nullam esse horum cum sequentibus connexionem contendit Grabius, nisi duæ periodi transponantur, ac unica particula et omissa, ita legatur : *quemadmodum igitur ostendimus, si quis legat Scripturas, erit consummatus discipulus, et similis patrifamilias, qui de thesauro suo* (id est, juxta Irenæi mentem, Scriptura sacra) *profert nova et vetera. Etenim Dominus sic disseruit discipulis,* etc., usque ad, *prædicari in toto mundo.* Tum, *quapropter eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris.* Sed fallitur vir doctissimus : nulla opus est transpositione : leviori dispendio restituitur textus, si nimirum hæc, *etenim Dominus... in toto mundo,* parenthesi includantur, uti revera includi debent : tunc enim omnia secum invicem perfecte cohærebunt. Nec necesse est expungere conjunctionem *et* ante *erit consummatus ;* sic enim construitur : *Erit et consumm. disc. et similis,* etc.

(94) *Colligunt.* Ita Clarom. In Fenard. marg. et Voss., *se colligunt :* in aliis, *colliguntur.*

(95) *Hi deciderunt.* In Feuard. edit., *decidunt,* sine *hi.*

(96) *Quam.* In Feuard. marg. et Voss., *quemadmodum.*

(97) *Præponunt.* Clarom. *proponunt.*

(98) *Concessionis.* Sic omnes mss. cum Eras. edit. At Gallas. quem secutus est Feuard. in edit. Paris. 1576 (nam in subsecutis perperam excudi fecit *confessionis*), propria auctoritate, nullaque premente necessitate, scripsit *confessionis.* Cum enim *concedere,* apud auctores Latinos, interdum sit *locum cedere,* eodem sensu *concessio* erit, *loci cessio. Principalis* ergo *concessionis tumore elatum esse,* nihil aliud est quam *principali loco, primo gradu* sibi ab Ecclesia concesso, insolentius efferri.

(99) *Non secundum gloriam judicat.* Isaiæ verba sunt cap. XI, 3, juxta versionem LXX, pro quibus Vulgata nostra habet : *non secundum visionem oculorum judicabit.*

(1) *Et audient eas, quæ sunt a Daniele,* etc. Obi-

cipio, prima et novissima (80) facta est. Etenim ante circumcisionem erat in Abraham, et in reliquis justis, qui placuerunt Deo, sicut demonstravimus[72] : et rursus in novissimis temporibus orta est in humano genere per Domini adventum. Circumcisio vero et lex operationum media obtinuerunt tempora.

2. Hoc et per alia quidem multa, jam vero et per Thamar Judæ nurum typice ostenditur[73]. Cum enim concepisset geminos, alter eorum prior protulit manum suam : et cum obstetrix putaret eum primogenitum esse, coccinum alligavit signum in manu ejus. Cum hoc autem factum esset, et abstraxisset manum suam, prior exivit frater ejus Phares ; sic deinde secundus ille, in quo erat coccinum, Zara : clare manifestante Scriptura, eum quidem populum qui habet (81) coccinum signum, id est eam fidem quæ est in præputio, præostensam quidem primum in patriarchis, post deinde subtractam, uti nasceretur frater ejus ; deinde sic eum, qui prior esset, secundo loco natum, qui est cognitus per signum coccinum, quod erat in eo ; quod est passio justi, ab initio præfigurata in Abel, et descripta a prophetis, perfecta vero in novissimis temporibus in Filio Dei.

3. Oportebat enim quædam quidem prænuntiari paternaliter a patribus, quædam autem præfigurari legaliter a prophetis, quædam vero deformari secundum formationem (82) Christi, ab his qui adoptionem perceperunt : omnia vero in uno Deo ostenduntur. Cum enim unus esset Abraham, in semetipso præfigurabat duo testamenta, in quibus alii quidem seminaverunt, alii vero messi sunt (83) : « In hoc enim, » inquit, « sermo est verus, quoniam alter quidem est qui seminat » populus, « alter qui metet[74] : » unus autem Deus præstans utrisque quæ sunt apta, semen quidem seminanti, panem vero ad edendum metenti. Quemadmodum alter quidem est qui plantat, et alter qui adaquat, unus autem, qui dat incrementum, Deus. Disseminaverunt enim sermonem de Christo patriarchæ et prophetæ ; demessa est autem Ecclesia, hoc est fructum percepit. Propter hoc et ipsi orant habere tabernaculum in ea, Jeremia dicente : « Quis dabit mihi in deserto habitationem novissimam[75] ; » uti et qui seminat, et qui metit, simul gaudeant in Christi regno, qui omnibus adest, de quibus ab initio bene sensit Deus, attribuens adesse eis Verbum suum.

CAPUT XXVI[76].

Thesaurus absconditus in Scripturis Christus, hujus adventu ac cruce patefactus ; Scripturarum vero expositionem doctrinæque veritatem a solis episcopis, qui in Ecclesia catholica successionem habent ab apostolis, petendam esse.

1. Si quis igitur intentus legat Scripturas, inveniet in iisdem de Christo sermonem, et novæ vocationis præfigurationem.

. . . . . Χριστός ἐστιν (84) ὁ θησαυρὸς ὁ κεκρυμμένος ἐν ἀγρῷ..... (ἀγρὸς γὰρ ὁ κόσμος) κεκρυμμένος δὲ . . . . . ὅτι διὰ τύπων καὶ παραβολῶν ἐσημαίνετο. Μὴ δυναμένων νοηθῆναι (85), πρὸ τοῦ τὴν ἔκβασιν τῶν προπεφητευμένων ἐλθεῖν, ἥτις ἐστὶν ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου.

[77] Hic est enim thesaurus absconsus in agro[78], id est in isto mundo (« ager enim mundus est[79] »), absconsus vero in Scripturis thesaurus Christus, quoniam per typos et parabolas significabatur. Unde non poterat (86) hoc quod secundum hominem est, intelligi, priusquam consummatio eorum, quæ consummata sunt (87), veniret ; quæ **262** est adventus Christi. Et propter hoc Danieli prophetæ dicebatur : « Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoadusque discant multi, et adimpleatur agnitio. In eo enim cum perficietur dispersio, cognoscent omnia hæc[80]. » Sed et Jeremias ait : « In novissimis diebus intelligent ea[81]. »

. . . . . Πᾶσα γὰρ προφητεία πρὸ τῆς ἐκβάσεως, αἴνιγμά ἐστι καὶ ἀντιλογία τοῖς ἀνθρώποις· ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ καιρὸς, καὶ ἀποδῇ τὸ προφητευθὲν, τότε τῆς

Omnis enim prophetia, priusquam habeat effectum, ænigmata et ambiguitates (88) sunt hominibus. Cum autem venerit tempus, et evenerit (89) quod prophetatum est ;

[72] Sup. cap. 16. [73] Gen. xxxvii, 27 et seqq. [74] Joan. iv, 37. [75] Jerem. ix, 2. [76] Cap. XLIII. [77] Cap. XLIII. [78] Matth. xiii, 44. [79] Ibid., 38. [80] Dan. xii, 4, 7. [81] Jerem. xxiii, 20.

(80) *Prima et novissima.* Eras., Gall. et Feuard., *ex prima novissima.*

(81) *Habet.* Al., *habebat.*

(82) *Formationem.* Editt., *deformationem.*

(83) *Messi sunt.* Pro *messuerunt ;* uti et paulo post, *demessa est*, pro *demessuit.*

(84) *Χριστός ἐστιν.* Quæ Græca hic exhibemus, descripsit Nicetas in Catena Patrum ad Matth. cap. XIII. 44, a Corderio edita. Prius vero periodi comma, quale exhibet Nicetas, ab Irenæi et verbis et sensu nonnihil abludit, sic enim habet : Χριστός ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὁ κεκρυμμένος ἐν ἀγρῷ, τουτέστι ταῖς Γραφαῖς, ταῖς ἐν τῷ κόσμῳ οὔσαις. Auctor alterius Catenæ Patrum in Matth. a Petro Possino editæ, aliter, sed ad Irenæi sensum propius idem comma refert : Θησαυρὸν κεκρυμμένον ἐν ἀγρῷ φησι τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσας Γραφάς : quæ tamen antiquæ versioni non omnino respondent.

(85) *Μὴ δυναμένων νοηθῆναι.* In Catena Possini : Καὶ ἀδύνατον ἦν νοηθῆναι.

(86) *Non poterat.* Particulam negativam addidi auctoritate textus Græci utriusque Catenæ citatæ ; eam enim sensus omnino exigit.

(87) *Quæ consummata sunt.* Juxta Græcum melius, *quæ prædicta sunt.*

(88) *Effectum... ambiguitate.* Sic Feuard. ex vet. cod. consentientibus Clarom., Voss. et quoad posteriorem vocem etiam Arundel. In Eras. et Gallas., *efficaciam... ambiguitas.* In edit. Oxon. *efficaciam... ambiguitates.* In Græco textu singulariter, ἀντιλογία, ut et αἴνιγμα.

(89) *Venerit... evenerit.* In Eras. edit., *veniret ... evenit.* Consonat quoad posterius verbum Arundel. At in Merc. 2, *venit.*

ἀκριβεστάτης ἐπέτυχεν ἐξηγήσεως. Καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ Ἰουδαίων μὲν ἀναγινωσκόμενος ὁ νόμος ἐν τῷ νῦν καιρῷ, μύθῳ ἔοικεν· οὐ γὰρ ἔχουσι τὴν ἐξήγησιν τῶν πάντων, ἥτις ἐστὶν ἡ κατ' οὐρανὸν (90) παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ δὲ Χριστιανῶν ἀναγινωσκόμενος, θησαυρός ἐστι, κεκρυμμένος μὲν ἐν ἀγρῷ, αὐτοῖς δὲ ἀποκεκαλυμμένος

tunc prophetiæ habent liquidam et certam expositionem. Et propter hoc quidem Judæis cum legitur lex in hoc nunc tempore, fabulæ similis est : non enim habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii Dei, qui est secundum hominem : a Christianis vero cum legitur, thesaurus est absconsus in agro, cruce vero Christi revelatus est, et explanatus, et ditans sensus (91) hominum, et ostendens sapientiam Dei, et eas, quæ sunt erga hominem dispositiones ejus, manifestans, et Christi regnum præformans, et hæreditatem sanctæ Hierusalem præevangelizans ; et prænuntians, quoniam in tantum homo diligens Deum proficiet, ut etiam videat Deum, et audiat sermonem ejus, et ex auditu loquelæ ejus in tantum glorificari (92), ut reliqui non possint intendere in faciem gloriæ ejus, quemadmodum dictum est a Daniele : Quoniam « intelligentes fulgebunt, quemadmodum claritas firmamenti, et a multis justis sicut stellæ in sæcula, et adhuc [82]. » Quemadmodum igitur ostendimus (93), si quis legat Scripturas (etenim Dominus sic disseruit discipulis post resurrectionem suam a mortuis, ex ipsis Scripturis ostendens eis, quoniam « oportebat pati Christum, et intrare in gloriam suam, et in nomine ejus remissionem peccatorum prædicari in toto mundo [83],» et erit consummatus discipulus, et similis patrifamilias, qui thesauro suo profert nova et vetera.

2. Quapropter eis qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostendimus ; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secun-

A dum placitum Patris acceperunt : reliquos vero, qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt (94), suspectos habere, vel quasi hæreticos, et malæ sententiæ ; vel quasi scindentes, et elatos, et sibi placentes ; aut rursus ut hypocritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Omnes autem hi deciderunt (95) a veritate. Et hæretici quidem alienum ignem offerentes ad altare Dei, id est, alienas doctrinas, a cœlesti igne comburentur, quemadmodum Nadab et Abiud [84]. Qui vero exsurgunt veritatem, et alteros adhortantur adversus Ecclesiam Dei, remanent apud inferos, voragine terræ absorpti, quemadmodum qui circa Core, Dathan, et Abiron [85]. Qui autem scindunt et separant unitatem Ecclesiæ, eamdem quam (96)
B Jeroboam pœnam percipiunt a Deo [86].

3. [87] Qui vero crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non præponunt (97) timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis (98) tumore elati sunt, et in absconsis agunt mala, et dicunt : « Nemo nos videt [88], » redarguentur a Verbo ; qui non secundum gloriam judicat (99), neque faciem attendit, sed in cor : et audient eas quæ sunt a Daniele (1) propheta voces : « Semen Chanaan, et non Juda, species seduxit te, et concupiscentia evertit cor tuum [89] ; inveterate dierum malorum, nunc advenerunt peccata tua quæ faciebas antea, judicans judicia injusta : et innocentes quidem damnabas, dimittebas vero nocentes, dicente
C Domino : Innocentem et justum non occides [90]. » De quibus dixit et Dominus : « Si autem dixerit malus servus in corde suo : Tardat dominus meus, et incipiat cædere servos et ancillas, et manducare, et bibere, et inebriari ; veniet dominus servi illius in die qua nescit, et hora qua non sperat, et dividet eum, et partem ejus cum infidelibus ponet [91]. »

4. Ab omnibus igitur talibus absistere oportet ;

[82] Dan. XII, 3. [83] Luc. XXIV, 26, 47. [84] Levit. X, 1, 2. [85] Num. XVI, 33. [86] III Reg. XIV, 10 et seqq. [87] Cap. XLIV. [88] Dan. XIII, 20. [89] Ibid., 56. [90] Ibid., 52, 53. [91] Matth. XXIV, 48 et seqq.

(90) *Κατ' οὐρανόν.* Lege cum interprete κατ' ἄνθρωπον.

(91) *Sensus.* Editt., *sensum.*

(92) *Glorificari.* Scribere debuisset *glorificetur.*

D (93) *Quemadmodum igitur ostendimus,* etc. Nullam esse horum cum sequentibus connexionem contendit Grabius, nisi duæ periodi transponantur, ac unica particula et omissa, ita legatur : *quemadmodum igitur ostendimus, si quis legat Scripturas, erit consummatus discipulus, et similis patrifamilias, qui de thesauro suo* (id est, juxta Irenæi mentem, Scriptura sacra) *profert nova et vetera. Etenim Dominus sic disseruit discipulis,* etc., usque ad, *prædicari in toto mundo.* Tum, *quapropter eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris.* Sed fallitur vir doctissimus : nulla opus est transpositione : leviori dispendio restituitur textus, si nimirum hæc, *etenim Dominus... in toto mundo,* parenthesi includantur, uti revera includi debent : tunc enim omnia secum invicem perfecte cohærebunt. Nec necesse est expungere conjunctionem *et* ante *erit consummatus ;* sic enim construitur : *Erit et consumm. disc. et similis,* etc.

(94) *Colligunt.* Ita Clarom. In Feuard. marg. et Voss., *se colligunt :* in aliis, *colliguntur.*

(95) *Hi deciderunt.* In Feuard. edit., *decidunt,* sine *hi.*

(96) *Quam.* In Feuard. marg. et Voss., *quemadmodum.*

(97) *Præponunt.* Clarom. *proponunt.*

(98) *Concessionis.* Sic omnes mss. cum Eras. edit. At Gallas. quem secutus est Feuard. in edit. Paris. 1576 (nam in subsecutis perperam excudi fecit *confessionis*), propria auctoritate, nullaque premente necessitate, scripsit *confessionis.* Cum enim *concedere,* apud auctores Latinos, interdum sit *locum cedere,* eodem sensu *concessio* erit, *loci cessio. Principalis* ergo *concessionis tumore elatum esse,* nihil aliud est quam *principali loco, primo gradu* sibi ab Ecclesia concesso, insolentius efferri.

(99) *Non secundum gloriam judicat.* Isaiæ verba sunt cap. XI, 3, juxta versionem LXX, pro quibus Vulgata nostra habet : *non secundum visionem oculorum judicabit.*

(1) *Et audient eas, quæ sunt a Daniele,* etc. Obi-

adhærere vero his qui et apostolorum, **263** sicut prædiximus, doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem (2) reliquorum. Quemadmodum Moyses, cui tantus ducatus est creditus, bona conscientia fretus, purgabat se apud Deum (3), dicens : « Non concupiscens alicujus illorum quid accepi, neque male feci alicui eorum [92]. » Quemadmodum Samuel tot annis judicans populum, et sine ulla elatione ducatum gerens super Israel, in fine purgabat se, dicens : « Ego conversatus sum in conspectu vestro a prima ætate mea usque nunc : respondete mihi in conspectu Dei, et in conspectu Christi ejus, cujus vestrum vitulum accepi, aut asinum, aut super quem potentatus sum (4), aut quem oppressi, aut si de alicujus manu accepi propitiationem vel calceamentum, dicite adversus me, et reddam vobis [93]. » Cum dixisset autem populus (5) : « Neque potentatus es, neque oppressisti nos, neque accepisti de manu cujusquam aliquid ; » testificatus est Dominum, dicens : « Testis Dominus, et testis Christus (6) ejus in die hac, quoniam invenistis (7) in manu mea nihil. Et dixerunt ei : Testis. »

Οὕτω Παῦλος (8)..... ..... ἀπελογεῖτο Κορινθίοις· Οὐ γάρ ἐσμεν ὡς οἱ πολλοί, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.., ... καὶ μετ' ὀλίγα· Οὐδένα ἠδικήσαμεν, καὶ τὰ ἑξῆς.

Quemadmodum et Paulus apostolus, cum esset bonæ conscientiæ, dicebat ad Corinthios : « Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur [94] : nemini (9) nocuimus, neminem corrupimus, neminem circumvenimus [95]. »

5. Τοιούτους (10) πρεσβυτέρους ἀνατρέφει ἡ Ἐκκλησία, περὶ ὧν καὶ προφήτης (11) φησίν· Δώσω τοὺς ἄρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐν δικαιοσύνῃ.

5. Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait : « Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia [96]. »

De quibus et Dominus dicebat : « Qui igitur erit fidelis actor, bonus, et sapiens quem præponit Dominus super familiam suam, ad danda eis cibaria in tempore? Beatus ille servus, quem veniens (12) Dominus invenerit sic facientem [97]. » [98] Ubi igitur tales inveniat aliquis, Paulus docens ait : « Posuit Deus in Ecclesia primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores [99]. » Ubi igitur charismata Domini posita sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt : et eam quæ est in Filium (13) Dei, dilectionem adjungent, qui tantas dispositiones propter nos fecit, et Scripturas sine periculo nobis exponunt, neque Deum blasphemantes, neque patriarchas exhonorantes, neque prophetas contemnentes.

CAPUT XXVII.

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut iis eruditmur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit ; timendum potius ne unus et idem Deus, qui pœnas ab antiquis sumpsit, graviores a nobis repetat.

1. Quemadmodum audivi a quodam presbytero, qui audierat ab his qui apostolos viderant, et ab his qui didicerant, sufficere veteribus, de his quæ sine consilio Spiritus egerunt, eam quæ ex Scripturis esset correptionem. Cum enim non sit personarum acceptor Deus, quæ sunt non secundum ejus placitum facta, his inferebat congruam correptionem. Quemadmodum sub David, quando persecutionem quidem patiebatur a Saul propter justitiam, et regem Saul fugiebat, et inimicum non ulciscebatur, et Christi adventum psallebat, et sapientia instruebat gentes, et omnia secundum consilium faciebat Spiritus, placebat Deo. Quando autem propter concupiscentiam ipse sibi accepit Bethsabee Uriæ uxorem (14), dixit Scriptura de eo : « Nequam autem visus est sermo quem fecit David in oculis Domini [1] ; » et mittitur ad eum Nathan propheta, ostendens ei peccatum ejus, ut ipse dans sententiam de semetipso, et semetipsum adjudicans, misericordiam consequeretur et remissionem a

[92] Num. XVI, 15. [93] I Reg. XII, 2 et seqq. [94] II Cor. II, 17. [95] II Cor. VII, 2. [96] Isa. LX, 17. [97] Matth. XXIV, 45, 46. [98] Cap. XLV. [99] I Cor. XII, 28. [1] II Reg. XI, 27.

ter notabis historiam Susannæ ab Irenæo nostro ascribi Danieli.

(2) *Confirmationem et correptionem.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss., et Arund., quibus etiam quoad primam vocem consentiunt Merc. 2. In editt., *informationem et correctionem.*

(3) *Deum.* Editt., *Dominum.*

(4) *Potentatus sum.* Græce κατεδυνάστευσα, *tyrannidem exercui.*

(5) *Populus. Ad eum* addunt editt. cum Arund. et Merc. 2.

(6) *Testis Dominus... testis Christus.* Utrobique omitto *est* cum Clarom., Voss., Merc. 2 et ipsis Bibliis.

(7) *Invenistis.* Negationem huic verbo præfixam expunxi auctoritate vet. Feuard. cod. et Voss.

(8) *Οὕτω Παῦλος.* Græca hæc vulgavit Combefisius part. I *Auctarii novissimi Biblioth. PP.* pag. 299 descripta ex cod. 2433, alias 755 Regiæ biblioth., quem ipse contuli. Sed Apostoli verba ex integro referre piguit auctorem Catenæ.

(9) *Nemini.* Eras. et Gallas., *neminem.*

(10) *Τοιούτους.* Sic pro τούτοῦς reposui ex cit. ms.

(11) *Προφήτης.* Sic cit. cod. Reg. biblioth. At male apud Combefis. legitur, Πέτρος.

(12) *Veniens.* In Feuard. marg. et Clarom., *cum venerit.*

(13) *Filium.* Clarom. et Voss., *Filio.*

(14) *Uxorem.* Dest in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2.

Christo (15) : « Et dixit ei : Duo viri fuerunt in civitate una, unus dives, et unus pauper : diviti erant greges ovium et boum multi valde, et pauperi nihil aliud nisi ovicula una, quam habebat, et nutriebat, et fuerat (16) cum eo, et cum filiis ejus pariter : de pane suo manducabat, et de calice (17) bibebat, et erat ei quasi filia. Et venit hospes homini diviti, et pepercit accipere de grege oviculorum suarum, et de gregibus boum suorum, et facere hospiti (18) : et accepit oviculam viri pauperis, et apposuit viro qui venerat ad eum. Iratus est autem David **264** super hominem illum valde, et dixit ad Nathan : Vivit Dominus, quoniam filius mortis est homo ille qui fecit hoc : et oviculam reddet quadruplum pro eo quod fecit factum hoc, et pro eo quod non pepercit pauperi (19). Et ait ad eum Nathan : Tu es vir, qui fecisti hoc[2] ; » et deinceps reliqua exsequitur, exprobrans eum, et enumerans in eum Dei beneficia, et quoniam exacerbavit Dominum, cum fecisset hoc. Non enim placere Deo hujusmodi operationem (20), sed iram magnam imminere domui ejus. Compunctus est autem David ad hæc, et ait : « Peccavi Domino[3] ; » et psalmum exhomologeseos (21) post psallebat (22), adventum Domini sustinens, qui abluit et emundat (23) eum hominem qui peccato fuerat obstrictus. Similiter autem et de Salomone, cum perseveraret judicare (24) recte, et sapientiam (25) enarrare, et typum veri templi (26) ædificabat, et glorias exponebat Dei, et adventuram pacem gentibus annuntiabat, et Christi regnum præfigurabat, et loquebatur tria millia parabolarum in adventum Domini, et quinque millia canticorum, hymnum dicens Deo, et eam quæ est in conditione sapientiam Dei exponebat physiologice ex omni ligno, et de omni herba, et de volatilibus omnibus, et de quadrupedibus, et de piscibus ; et dicebat : « Si vere Deus, quem cœli non capiunt, super terram habitabit cum hominibus[4] ? » et placebat Deo, et omnes eum admirabantur, et omnes reges terræ quærebant faciem ejus, ut audirent sapientiam ejus, quam dederat illi Deus, et regina Austri a finibus terræ veniebat ad eum, sapientiam quæ in eo erat, scitura[5] ; quam et Dominus ait in judicio resurrecturam cum eorum natione qui audiunt sermones ejus, et non credunt in eum, et adjudicaturam eos : quoniam illa quidem subjecta est annuntiatæ sapientiæ per servum Dei ; hi vero eam quæ a Filio Dei dabatur, contempserunt sapientiam. Salomon enim servus erat ; Christus vero Filius Dei, et Dominus Salomonis. Cum igitur sine offensa serviret Deo, et ministraret dispositionibus ejus, tunc glorificabatur : cum autem uxores accipiebat ab universis gentibus, et permittebat eis erigere idola in Israel, dixit Scriptura de eo : « Et rex Salomon erat amator mulierum, et accepit sibi mulieres alienigenas : et factum est in tempore senectutis Salomonis, non erat cor ejus perfectum cum Domino Deo suo. Et divertebant mulieres alienigenæ cor ejus post deos alienos. Et fecit Salomon malignum in conspectu Domini : non abiit post Dominum, quemadmodum David pater ejus. Et iratus est Dominus in Salomonem : non enim erat cor ejus perfectum in Domino, secundum cor David patris ejus[6]. » Sufficienter increpavit eum Scriptura, sicut dixit presbyter, ut non glorietur universa caro in conspectu Domini.

2. Et propter hoc Dominum in ea, quæ sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione peccatorum exsistente (27) his qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est qui adventum ejus prænuntiaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justi, et prophetæ, et patriarchæ : quibus similiter ut nobis remisit peccata, quæ non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei. Quemadmodum enim illi non imputabant (28) nobis incontinentias nostras, quos operati sumus, priusquam Christus in nobis manifestaretur ; sic et nos non est justum imputare ante adventum Christi his qui peccaverunt. « Omnes » enim homines « egent gloria Dei[7], » justificantur autem non a semetipsis, sed a Domini adventu, qui intendunt lumen ejus. In nostram autem correptionem conscriptos esse actus eorum, ut sciremus, primum quidem, quoniam unus est Deus

[2] II Reg. XII, 1 et seqq. [3] Ibid., 13. [4] III Reg. VIII, 27. [5] Matth. XII, 42. [6] III Reg. XI, 1 et seqq. [7] Rom. III, 23.

(15) *A Christo.* Sex voces, quæ sequuntur in edit., *misit enim Dominus Nathan ad David*, ut superfluas, et frustra a recentioribus hic repetitas, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(16) *Fuerat.* In Feuard. marg. et Voss., *foverat.*

(17) *De calice.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. juxta LXX, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ. Alii, *calicem.*

(18) *Facere hospiti. Convivium* in Eras., Gallas. ac Feuard. additum merito omittunt mss. omnes, quia nec in Græco textu τῶν Ὀ exstat. *Facere* autem hic sumitur pro *parare.*

(19) *Quadruplum pauperi.* In LXX, *septuplum*, nec in iisdem legitur *pauperi.* Sed videtur Irenæus totum hunc locum ex memoria citasse : plura enim addit, quæ non leguntur in LXX ; plura vicissim in his occurrunt, quæ hic desunt.

(20) *Operationem.* Alii, *operationes.*

(21) *Psalmum exhomologeseos.* Hunc esse quinquagesimum bene notat Feuard., idque fatentur Hebræi, hujusmodi titulum eidem affigentes : *Psalmus David quando venit ad eum Nathan propheta, quando intravit ad Bethsabee.*

(22) *Post psallebat. Post*, hic pro *postea*, addidi ex cod. Clarom.

(23) *Emundat.* Al., *emundavit.*

(24) *Judicare... enarrare.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Al., *cum perseveraret... enarraret.*

(25) *Sapientiam. Dei* additum in Arund. et edit. Oxon.

(26) *Veri templi. Templum*, additum in Feuard. edit. et Oxon., deest in Clarom. et Voss. Cæteri codd. corrupti.

(27) *Remissione peccatorum exsistente.* Ita Feuard. in marg., Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria scribæ legatur, *remissionem.* Cæteri, *remissam... exsistentem.*

(28) *Imputabant.* Alii, *imputant.*

noster et illorum, cui non placeant peccata, etiamsi a claris fiant; deinde, ut abstineamus a malis. Si enim hi qui præcesserunt nos in charismatibus veteres, propter quos nondum Filius Dei passus erat, delinquentes in aliquo, et concupiscentiæ carnis servientes, tali affecti sunt ignominia, quid passuri sunt qui nunc sunt, qui contempserunt adventum Domini, et deservierunt voluptatibus suis? Et illis quidem curatio et remissio peccatorum mors Domini fuit : propter eos vero qui nunc peccant, Christus non jam morietur, jam enim mors non dominabitur ejus; sed veniet Filius in gloria Patris, exquirens ab actoribus et dispensatoribus suis pecuniam quam eis credidit, cum usuris : et quibus plurimum dedit, plurimum ab eis exiget. Non debemus ergo, inquit ille senior, superbi esse, neque reprehendere veteres; sed ipsi timere, ne forte post agnitionem Christi agentes aliquid quod non placeat Deo, remissionem ultra non habeamus delictorum, sed excludamur a regno ejus. Et ideo Paulum dixisse : « Si enim naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat, qui cum esses oleaster, insertus es in pinguedinem olivæ, et socius factus es pinguedinis ejus[8]. »

3. Similiter et plebis prævaricationes vides (29) descriptas esse, non propter illos qui tunc transgrediebantur, sed ut correptionem nostram, et ut sciremus unum et eumdem Deum, in quem illi delinquebant, et in quem nunc delinquunt quidam ex his qui credidisse se dicunt (30). Et hoc autem Apostolum in Epistola quæ est ad Corinthios, manifestissime ostendisse, dicentem : « Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube, et in mari, omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eumdem potum spiritalem biberunt : bibebant autem enim de spiritali consequente eos (31) petra; petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum bene sensit Deus; prostrati sunt enim in deserto. **265** Hæc in figuram nostri fuerunt, ut non simus concupiscentes malorum, quemadmodum et illi concupierunt; neque idololatræ sitis, quemadmodum quidam eorum; sicut scriptum est (32) : Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex illis fornicati sunt, et corruerunt una die viginti tria millia. Nec tentemus Christum, quemadmodum quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicuti quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore. Hæc autem omnia in figura fiebant illis; scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos finis sæculorum devenit. Quapropter qui putat se stare, videat ne cadat[9]. »

4.[10] Sine dubitatione igitur et sine contradictione ostendente Apostolo, unum et eumdem esse Deum, qui et illa judicavit, et ea quæ nunc sunt, exquirit, et causam descriptionis eorum demonstrante; indocti et audaces, adhuc etiam imprudentes inveniuntur omnes, qui propter transgressionem eorum qui olim fuerunt, et propter plurimorum indicto audientiam, alterum quidem aiunt illorum fuisse Deum, et hunc esse mundi fabricatorem, et esse in diminutione; alterum vero a Christo traditum Patrem, et hunc esse qui sit ab unoquoque eorum mente conceptus : non intelligentes, quoniam quemadmodum ibi in pluribus eorum, qui peccaverunt, non bene sensit Deus; sic et hic « vocati multi, pauci vero electi[11] : » quemadmodum ibi injusti, et idololatræ, et fornicatores vitam perdiderunt; sic et hic : et Domino quidem prædicante, in ignem æternum mitti tales[12], et Apostolo dicente : « An ignoratis, quoniam injusti regnum Dei (33) non hæreditabunt? Nolite seduci : neque fornicatores (34), neque idololatræ, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei possidebunt (35)[13]. » Et quoniam non ad eos, qui extra sunt, hoc dicit, sed ad nos, ne projiciamur extra regnum Dei, tale aliquid operantes, intulit : « Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri[14]. » Et quemadmodum illic condemnabantur, et projiciebantur hi qui male operabantur, et reliquos exterminabant, similiter et hic oculus quoque effoditur scandalizans, et pes, et manus, ne reliquum corpus pariter pereat[15]. Et habemus præceptum : « Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, ut idololatra, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum hujusmodi nec cibum sumere[16]. » Et iterum ait Apostolus : « Nemo vos seducat inanibus verbis; propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ. Nolite ergo fieri participes eorum[17]. Et quemadmodum ibi peccantium damnatio participabat et reliquos, quoniam placebant eis, et una cum eis conversabantur; sic et hic : « modicum fermentum totam massam corrumpit[18]. » Et quemadmodum ibi adversus injustos ira descendebat Dei, et hic similiter Apostolus ait :

[8] Rom. xi, 21, 17. [9] I Cor. x, 1 et seqq. [10] Cap. XLVI. [11] Matth. xx, 16. [12] Matth. xxv, 41. [13] I Cor. vi, 9, 10. [14] Ibid., 11. [15] Matth. xviii, 8, 9. [16] I Cor. v, 11. [17] Ephes. v, 6, 7. [18] I Cor. v, 6.

(29) *Vides.* Sic pro *videns*, quod sensum male suspendit, reposui auctoritate cod. Clarom. Hæc vero non Irenæi, sed senioris illius quem paulo ante citavit, verba esse existimo.

(30) *Se dicunt.* Ita Clarom. Cæteri, *dicuntur.*

(31) *Consequente eos.* Deest. in Eras., Gallas., Arundel., Merc. 2 et edit. Oxon.

(32) *Sicut scriptum est.* Clarom., Eras. et Gallas., *sic enim scriptum est.*

(33) *Regnum Dei.* Vocem *Dei* omittunt Eras. et Gallas.

(34) *Neque fornicatores. Quia* hisce præmissum in Eras., Gallas. et Feuard. omittunt Clarom., Voss., Arundel. et apostolicus textus.

(35) *Possidebunt.* Alii. *hæreditabunt.*

« Revelabitur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem, et injustitiam eorum hominum, qui veritatem in injustitia detinent [19]. » Et quemadmodum ibi in Ægyptios, qui injuste puniebant Israel, vindicta a Deo fiebat; sic et hic, Domino quidem dicente : « Deus autem non faciet vindictam electorum suorum, quicunque clamant ad eum die et nocte? Etiam dico vobis, faciet vindictam eorum cito [20]; » et Apostolo in ea quæ est ad Thessalonicenses Epistola, ista prædicante : « Si quidem justum est apud Deum retribuere retributionem (36) his qui tribulant vos, et vobis qui tribulamini, refrigerium nobiscum, in revelatione Domini nostri Jesu Christi de cœlo cum angelis virtutis ejus, et in flamma ignis, dare vindictam in eos qui non noverunt Deum, et in eos qui non obediunt Evangelio (37) Domini nostri Jesu Christi; qui etiam pœnas pendent interitus æternas a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit magnificari in sanctis suis, et admirabilis esse omnibus (38) qui crediderunt » in eum [21].

CAPUT XXVIII.

Insipientes esse qui Christi misericordiam exaggerantes, judicium tacentes, majoremque novi testamenti gratiam spectantes; majoris vero, quam a nobis exigit, perfectionis obliti, alterum Deum a Creatore statuere nituntur.

1. Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando Deo justitia Dei, et illic quidem typice, et temporaliter, et mediocrius; hic vero vere, et semper, et austerius; ignis enim æternus, et quæ a cœlo revelabitur ira Dei a facie Domini nostri (quemadmodum et David ait : « Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam ipsorum [22] »), majorem pœnam præstat iis qui incidunt in eam : [23] valde insensatos ostendebant presbyteri (39) eos, qui ex his quæ acciderunt his, qui olim Deo obtemperabant (40), tentant alterum Patrem introducere; e contrario opponentes, quanta Dominus (41) ad salvandos eos, qui receperunt eum, veniens fecisset, miserans eorum; tacentes autem de judicio ejus, et quæcunque provenient (42) his, qui audierunt sermones ejus, et non fecerunt, et quoniam expediebat eis, si non essent nati, et quoniam tolerabilius Sodomæ et Gomorrhæ erit in judicio, quam civitati illi quæ non recepit sermones (43) discipulorum ejus.

2. Quemadmodum enim in novo testamento ea, quæ est ad Deum, fides hominum aucta est, additamentum accipiens Filium Dei (44), ut et homo fieret particeps Dei; ita et diligentia conversationis aucta est, cum non solum a malis operibus abstinere jubemur, sed ab ipsis (45) cogitationibus, et otiosis dictionibus et sermonibus vacuis, et verbis scurrilibus : sic et pœna eorum, qui non credunt Verbo Dei, et contemnunt ejus adventum, et convertuntur retrorsum, adampliata est; non solum temporalis, sed et æterna, facta. Quibuscunque enim dixerit Dominus : « Discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum [24]; » isti erunt semper damnati; et quibuscunque dixerit : « Venite, benedicti Patris mei, percipite hæreditatem regni, quod præparatum est vobis in sempiternum [25]; » hi semper percipiunt regnum, et proficiunt (46), cum sit (47) unus et idem Deus Pater, et Verbum ejus, semper assistens humano generi, variis quidem dispositionibus, et multa operans et salvans ab initio eos qui salvantur (sunt enim hi qui diligunt Deum, et secundum suum genus sequuntur Verbum Dei), et adjudicans eos qui adjudicantur, id est eos qui obliviscuntur Deum, et sunt blasphemi, et transgressores ejus verbi.

3. Etenim hi ipsi, qui a nobis prædicti sunt, hæretici exciderunt sibi, accusantes Dominum, in quem dicunt se credere. Quæ enim denotant in Deo, qui tunc temporaliter judicaverit incredulos, et percussit Ægyptios, salvavit autem obedientes; eadem nihilominus recurrent in Dominum, in sempiternum quidem adjudicantem quos adjudicat, et in sempiternum dimittentem eos quos dimittit : et invenietur, secundum illorum verba, maximi peccati causa factus his qui in eum immiserunt manus, et pupugerunt eum. Si enim non ita venisset, utique illi Domini sui interfectores facti non fuissent; et si non misisset prophetas ad eos, non utique occidissent eos, et apostolos quoque similiter. His igitur qui imputant nobis, et dicunt : Si non Ægyptii plagati fuissent, et persequentes Israel præfocati fuissent in mari, non poterat Deus salvare populum suum; occurrit illud : Nisi igitur Judæi interfectores Domini facti fuissent (quod quidem abstulit ab eis æternam vitam), et apostolos interficientes, et persequentes Ecclesiam, in iracundiæ incidissent profundum, nos salvari non poteramus. Quemadmodum enim illi per Ægyptiorum, sic et nos per Judæorum cæcitatem accepi-

[19] Rom. I, 18. [20] Luc. XVIII, 7, 8. [21] II Thess. 1, 6 et seqq. [22] Psal. XXXIII, 17. [23] Cap. XLVII. [24] Matth. XXV, 41. [25] Ibid., 34.

(36) *Retributionem.* Editi N. Test. codd. θλῖψιν, *tribulationem*, ut etiam inferius cap. 32, n. 11, et in emendationibus Vulgatæ nostræ editi. legitur.

(37) *Obediunt Evangelio.* Eras. et Gallas., *audiunt Evangelium.*

(38) *Omnibus.* Arund. et Grab., *in omnibus.*

(39) *Ostendebant presbyteri.* Sic omnes mss.; at Eras., Gallas. et Feuard. *ostendebat presbyter.*

(40) *Obtemperabant. Non* præmissum in editt. et Merc. 2, deest in Clarom., Voss. et Arundel.

(41) *Dominus.* Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2, minus bene, *Deus.*

(42) *Provenient.* Feuard. et Voss., *proveniunt.*

(43) *Recepit sermones.* Alii, *recipit sermonem.*

(44) *Filium Dei.* Arund., *Filii Dei.*

(45) *Ab ipsis. Malis* omisi cum Clarom. et Voss.; subintelligitur ex commate præced.

(46) *Et proficiunt.* Sic Clarom. et Voss. In editt., *et in eo proficiunt semper;* in Arund. et Merc. 2 deest *semper.*

(47) *Cum sit. Cum sint* in Feuard. marg. et Voss.

mus salutem : siquidem mors Domini, eorum quidem qui cruci eum fixerunt, et non crediderunt ejus adventum, damnatio est ; salvatio vero eorum qui credunt in eum. Nam et Apostolus ait in Epistola secunda ad Corinthios : « Quoniam Christi suavis odor sumus Deo, et in his qui salvi fiunt (48), et in his qui pereunt : quibusdam quidem odor mortis in mortem, quibusdam autem odor vitæ in vitam [26]. » Quibus ergo est odor mortis in mortem, nisi his qui non credunt, neque subjecti sunt Verbo Dei? Qui sunt autem qui et tunc semetipsos morti tradiderunt? Hi scilicet qui non credunt, neque subjiciuntur Deo. Rursum autem, qui salvati sunt, et acceperunt hæreditatem? Hi scilicet qui credunt Deo, et eam, quæ est erga illum, dilectionem custodierunt ; quemadmodum Caleb Jephone, et Jesus Nave, et pueri innocentes, qui neque malitiæ sensum habuerunt. Qui sunt autem qui hic salvantur, et accipiunt vitam æternam (49)? Nonne hi qui diligunt Deum, et qui pollicitationibus ejus credunt, et malitia parvuli effecti sunt?

CAPUT XXIX [27].

Dissolvit argumentum Marcionitarum, quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, quod Pharaonem et ministros ejus excæcaverit.

1. Sed induravit, inquiunt illi, Deus cor Pharaonis et famulorum ejus. Qui ergo hæc imputant, non legunt (50) in Evangelio, ubi discipulis dicentibus Domino : « Quare in parabolis loqueris eis? » respondit Dominus : « Quoniam vobis est datum nosse mysterium regni cœlorum ; illis autem in parabolis loquor, ut videntes non videant, et audientes non audiant, intelligentes non intelligant (51), ut impleatur (52) erga eos (53) prophetia Isaiæ dicens : Incrassa (54) cor populi hujus, et aures eorum obtura, et oculos eorum excæca. Vestri autem beati oculi, qui vident quæ vos videtis, et aures vestræ, quæ audiunt (55) quæ auditis [28]. » Unus enim et idem Deus, his quidem qui non credunt, sed nullificant eum, infert cæcitatem ; quemadmodum sol, qui est creatura ejus, his qui propter aliquam infirmitatem oculorum non possunt contemplari lumen ejus : his autem qui credunt ei, et sequuntur eum, pleniorem et majorem illuminationem mentis præstat. Secundum hunc igitur sermonem et Apostolus ait in secunda ad Corinthios : « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, uti non fulgeat illuminatio Evangelii gloriæ Christi [29]. » Et iterum in ea quæ est ad Romanos : « Et quemadmodum non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, facere quæ non conveniunt [30]. » In secunda autem ad Thessalonicenses manifeste ait, de Antichristo dicens : « Et ideo mittet eis Deus operationem (56) erroris, uti credant mendacio : uti judicentur **267** omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati [31]. »

2. Si igitur et nunc, quotquot scit non credituros Deus, cum sit omnium præcognitor, tradidit eos infidelitati eorum, et avertit faciem ab hujusmodi, relinquens eos in tenebris, quas ipsi sibi elegerunt ; quid mirum, si et tunc nunquam credituram Pharaonem, cum his qui cum eo erant, tradidit eos suæ infidelitati? Quemadmodum Verbum ait de rubo ad Moysem : « Ego autem scio quoniam non dimittet (57) vos Pharao rex Ægypti abire, nisi in manu (58) valida [32]. » Et qua ratione Dominus in parabolis loquebatur, et cæcitatem faciebat Israel, ut videntes non viderent, sciens incredulitatem eorum : eadem ratione et cor Pharaonis indurabat, ut videns quoniam digitus Dei est, qui educit populum, non crederet, sed in infidelitatis præcipitaretur pelagus ; per magicam operationem opinatus fieri exitum eorum, et Rubrum mare non ex virtute Dei transitum præstitisse populo, sed naturaliter sic se habere.

CAPUT XXX [33].

Diluit aliud Marcionitarum argumentum, quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Ægyptios.

1. Qui vero exprobrant et imputant, quod profecturus populus jussu Dei vascula omnis generis, et vestimenta acceperit ab Ægyptiis, et sic abierit, ex quibus et tabernaculum factum est in eremo [34] ; ignorantes justificationes Dei, et dispositiones ejus, semetipsos arguunt, sicut et presbyter dicebat. Si enim non in typica (59) profectione hoc consensisset Deus, hodie in vera nostra profectione (60), id est

[26] II Cor. II, 15, 16. [27] Cap. XLVIII. [28] Matth. XIII, 10 et seqq. [29] II Cor. IV, 4. [30] Rom. I, 28. [31] II Thess. II, 10, 11. [32] Exod. III, 19. [33] Cap. XLIX. [34] Exod. XI, 2 ; XII, 35, 36.

(48) *Et in his qui salvi fiunt.* Sic Clarom. et Voss. Alii, *in his qui salvantur.*

(49) *Æternam.* Deest in Eras. et Gallas.

(50) *Legunt.* Alii, *intelligunt.*

(51) *Audientes non audiant, intelligentes non intelligant.* Prius comma deest in Eras., Gall., Merc. 2, posterius in Clarom. et Arund.

(52) *Impleatur.* Sic Clarom. et Voss. in Merc. 1 et Ottob., *adimpleatur :* in cæteris, *adimpleretur.*

(53) *Erga eos.* Ita Clarom., Arundel. et Voss. melius quam alii, *apud eos.*

(54) *Incrassa.* Vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., *Incrassatum est :* recte quidem, si sequeretur, *obturatæ, excæcati.* Sed hic Isaiæ ipsius verba refert Irenæus.

(55) *Quæ audiunt.* Arundel. et Merc. 2, *quoniam audiunt :* recte, si præcederet *quoniam vident.* Sed Irenæus ex memoria citat.

(56) *Mittet eis Deus operationem.* Alii, *mittit eis Deus operationes.*

(57) *Dimittet.* Clarom. *præcipiet*, pro quo in Feuard. marg., *recipiet.*

(58) *In manu.* Al., *cum manu.*

(59) *Si enim non in typica.* Sic Feuard. et omnes mss. nisi quod particulam *in* ex Eras. et Gallas. retinui, in quorum editt. de cætero perperam habetur: *sic enim nos in typica.*

(60) *Hoc... profectione.* Octo has voces ex vet. cod. restituit Feuard. quas etiam habent Clarom. et Voss. Sed pro *professione*, quod manifestum scribarum erratum est, scribere non dubitavi, *profectione :* id sermonis series exigit. Irenæus siquidem

in fide in qua sumus constituti, per quam de numero gentilium exempti sumus, nemo poterat (61) salvari. Omnes enim nos aut modica, aut grandis sequitur possessio, quam ex mammona iniquitatis acquisivimus. Unde enim domus in quibus habitamus, et vestimenta quibus induimur, et vasa quibus utimur, et reliqua omnis ad diuturnam (62) vitam nostram ministratio, nisi ex his quæ, cum ethnici essemus, de avaritia acquisivimus, vel ab ethnicis parentibus, aut cognatis, aut amicis, de injustitia acquirentibus percepimus? Ut non dicamus, quia et nunc in fide exsistentes acquirimus. Quis enim vendit, et non lucrari vult ab eo qui emit? Quis autem emit, et non vult utiliter secum agi ab eo qui vendit? Quis autem negotians non propterea negotiatur, ut inde alatur? Quid autem et hi, qui in regali aula sunt, fideles, nonne ex eis, quæ Cæsaris sunt, habent utensilia, et his qui non habent, unusquisque eorum secundum virtutem præstat? Ægyptii populi (63) erant debitores non solum rerum, sed et vitæ suæ, propter patriarchæ Joseph præcedentem benignitatem; nobis autem secundum quid debitores sunt ethnici, a quibus et lucra, et utilitates percipimus? quæcunque illi cum labore comparant, his nos, in fide cum simus, sine labore utimur.

2. Ad hoc (64) populus pessimam servitutem serviebat Ægyptiis, quemadmodum Scriptura ait: « Et cum vi potestatem exercebant Ægyptii in filios Israel, et in odium eis adducebant vitam in operibus duris, luto et latere, et omnibus operibus quæ faciebant (65) in campis, per omnia opera quibus eos deprimebant cum vi [35]: » et ædificaverunt eis civitates munitas, multum laborantes, et augentes eorum substantias annis multis, et per omnem modum servitutis, cum illi non solum ingrati essent adversus eos, verum et universos perdere vellent. Quid igitur injuste gestum est, si ex multis pauca sumpserunt, et qui potuerunt multas substantias (66) habere, si non serviissent eis, et divites abire, paucissimam mercedem pro magna servitute accipientes, inopes abierunt? Quemadmodum si quis liber, abductus ab aliquo per vim, et serviens ei annis multis, et augens substantiam ejus, post deinde aliquod adminiculum consecutus, putetur quidem modica quædam ejus habere, revera autem ex multis laboribus suis, et ex acquisitione magna, pauca percipiens discedat, et hoc (67) ab aliquo imputetur ei, quasi non recte fecerit; ipse magis injustus judex apparebit ei, qui per vim in servitium fuerit deductus. Sic ergo sunt et hujusmodi qui imputant populo parva (68) de multis (69) accipienti sibi; et ipsis non imputant, qui nullam gratiam ex merito parentum debitam reddiderunt, imo et in gravissimam servitutem redigentes, maximam ab eis consecuti sunt utilitatem: et illos quidem non signatum aurum et argentum in paucis vasculis (70), quemadmodum prædiximus, accipientes, injuste fecisse dicunt; semetipsos autem (dicetur enim quod verum est, licet ridiculum quibusdam esse videatur), ex alienis laboribus insigne aurum (71), et argentum, et æramentum, cum inscriptione et imagine Cæsaris in zonis suis ferentes, juste (se) (72) facere dicunt.

268 3. Si autem comparatio fiat nostra et illorum, qui justius apparebunt accepisse? utrumne populus ab Ægyptiis, qui erant per omnia debitores; an nos a Romanis, et reliquis gentibus, et a quibus nihil tale nobis debeatur (73)? Sed et mundus pacem habet per eos, et nos (74) sine timore in viis ambulamus et navigamus quocunque volverimus. Adversus igitur hujusmodi aptus erit sermo Domini: « Hypocrita, dicens, exime primo trabem de oculo tuo, et tunc perspicies auferre festucam de oculo fratris tui [36]. » Etenim si is qui tibi hæc imputat, et gloriatur in sua scientia, separatus est a gentilium cœtu, et nihil est alienorum apud eum, sed est (75) simpliciter nudus, et nudis pedibus, et sine domo in montibus conversatur, quemadmodum aliquod ex his animalibus, quæ herbis vescuntur; veniam merebitur, ideo quod ignoret necessitates nostræ conversationis (76). Si

[35] Exod. I, 13, 14. [36] Matth. VII, 5.

veram nostram profectionem opponit *typicæ profectioni*. Sed omnem dubitandi ansam præcidunt, quæ adduntur in hujus capitis fine, ubi eamdem figuram adhuc clarius explicans ait: *Universa enim, quæ ex Ægypto fiebat, profectio populi a Deo, typus et imago fuit profectionis Ecclesiæ, quæ futura erat ex gentibus;* quæ eadem pene verba sunt, quæ hic adhibet.

(61) *Poterat.* Sic pro *poterit* reposui ex Feuard. marg., Clarom., Ottob., Voss. et Merc. 2, nec dubito quin οὐδεὶς ἂν ἐδύνατο, verterit interpres *nemo poterat;* quod accuratior quispiam vertisset, *nemo posset.*

(62) *Diuturnam.* Gallas., Feuard. et Merc. 2, *diurnam.*

(63) *Populi.* In gignendi casu, scilicet *Judaici.*

(64) *Ad hoc.* Pro *insuper, præterea.* Erasm., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, *adhuc.*

(65) *Faciebant.* Iidem, *fiebant.*

(66) *Substantias. Suas* minus recte additum in editt. ac Arundel. et Merc. 2.

(67) *Et hoc.* Al., *et ex hoc.*

(68) *Parva.* Sic omnes mss. In editt., *pauca.*

(69) *De multis. Laboribus* addunt editt. et recentiores mss., omittunt vero Clarom. et Voss., quos sequi tutius.

(70) *Vasculis. De suis laboribus* additum in editt., iterum omittunt Clarom. et Voss.

(71) *Insigne aurum.* I. e. *signatum aurum.*

(72) *Juste se.* Expunge *se,* præcessit enim *semetipsos.*

(73) *Debeatur.* Clarom., *debebatur.*

(74) *Per eos, et nos.* Priores duas voces ex vet. cod. restituit Feuard., posteriores autem duas ex ms. Voss. addidit Grab. Tres priores habet Clarom., sed non *nos.*

(75) *Est.* Sic pro *et* posui ex Clarom. et Feuard. marg.

(76) *Necessitates nostræ conversationis.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss. Alii perperam, *necessitatis nostræ conversationem.*

autem ab hominibus (77) quæ dicuntur aliena esse, participatur, et arguit typum eorum, semetipsum injustissimum ostendit, retorquens in se ejusmodi accusationem. Invenietur (78) enim aliena circumferens, et ea quæ ejus non sunt, concupiscens; et propter hoc dixisse Dominum : « Nolite judicare, ne judicemini : in quo enim judicio judicabitis, judicabitur de vobis[37]. » Non utique ut peccantes non corripiamus, nec ut his quæ male fiunt consentiamus; sed ut Dei dispositiones non judicemus injuste, cum ille omnia juste profutura providerit. Quoniam enim sciebat nos de nostra substantia, quam ab alio accipientes haberemus, bene acturos: « Qui enim habet, inquit, duas tunicas, det ei qui non habet : et qui habet escam, similiter faciat[38]. » Et : « Esurivi enim, et dedistis mihi manducare : et nudus fui, et vestistis me[39]. » Et : « Cum facis misericordiam (79), non sciat sinistra tua quid faciat dextra tua[40]; » et reliqua quæcunque benefacientes justificamur, velut de alienis nostra redimentes : de alienis autem ita dico, non quasi mundus alienus sit a Deo, sed quoniam hujusmodi dationes ab aliis accipientes habemus, similiter velut illi ab Ægyptiis qui non sciebant Deum, et per hæc ipsa erigimus nobismetipsis tabernaculum Dei : cum bene enim facientibus habitat Deus; quemadmodum Dominus ait : « Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut hi, quando fugati fueritis, recipiant vos in æterna tabernacula[41]. » Quæcunque enim, cum essemus ethnici, de injustitia acquisivimus, hæc, cum crediderimus, in dominicas utilitates conversantes (80) justificamur.

4. Necessarie igitur hæc in typo præmeditabantur, et tabernaculum Dei ex his fabricatur : illis quidem juste accipientibus, quemadmodum ostendimus : nobis autem præostensis (81), qui inciperemus (82) per aliena Deo deservire.[42] Universa enim quæ ex Ægypto profectio fiebat populi a Deo, typus et imago fuit (83) profectionis Ecclesiæ, quæ erat futura ex gentibus : propter hoc et in fine (84) educens eam hinc in suam hæreditatem, quam non Moyses quidem famulus Dei, sed Jesus Filius Dei in hæreditatem dabit. Si quis autem diligentius intendat his, quæ a prophetis dicuntur de fine, et quæcunque Joannes discipulus Domini vidit in Apocalypsi[43], inveniet easdem plagas universaliter accipere gentes, quas tunc particulatim accepit Ægyptus.

CAPUT XXXI.

Quod Scriptura non redarguit, veteribus crimini temere dandum non esse; sed typum in eo quærendum : quod probatur exemplo incestus a Lot commissi.

1. Talia quædam enarrans de antiquis presbyter, reficiebat nos, et dicebat : De eisdem (85) delictis, de quibus ipsæ Scripturæ increpabant (86) patriarchas et prophetas, nos non oportet (87) exprobrare eis, neque fieri similes Cham, qui irrisit turpitudinem patris sui, et in maledictionem decidit; sed gratias agere pro illis Deo, quoniam in adventu Domini nostri remissa sunt eis peccata : etenim illos dicebat gratias agere, et glorificari (88) in nostra salute. De quibus autem Scripturæ non increpant, sed simpliciter sunt positæ, nos non debere fieri accusatores (non enim sumus diligentiores Deo, neque super magistrum possumus esse), sed typum quærere. Nihil enim otiosum est eorum, quæcunque inaccusabilia posita sunt in Scripturis. « Quemadmodum et Lot, qui eduxit de Sodomis filias suas, quæ conceperunt de patre suo, et qui reliquit in circumfinio (89) uxorem suam statuam salis usque in hodiernum diem. Etenim Lot non ex sua voluntate, neque ex sua concupiscentia carnali, neque sensum, neque cogitationem hujusmodi (90) accipiens, consummavit (91) typum. Quemadmodum Scriptura dicit : « Et intravit major nata (92), et dormivit cum patre suo nocte illa : et non scivit Lot cum dormiret illa (93), et cum surgeret[43]. » Et in minore hoc idem : « Et non scivit, inquit, **269** cum dormiisset secum, nec cum surrexisset[44]. »

Μὴ εἰδότος (94) τοῦ Λὼτ, Nesciente igitur homine,
μηδὲ ἡδονῇ δουλεύσαντος, neque libidini serviente,
οἰκονομία ἐπετελεῖτο, ἀ' dispensatio perficiebatur
ἧς αἱ δύο..... συναγωγαὶ per quam duæ filiæ, id

[37] Matth. VII, 1, 2. [38] Luc. III, 11. [39] Matth. XXV, 35, 36. [40] Matth. VI, 3. [41] Luc. XVI, 9. [42] Cap. L. [43] Apoc. XVI, 2 et seqq. [44] Cap. LI. [43] Gen. XIX, 35. [44] Ibid., 35.

(77) *Ab hominibus.* Clarom. et Arundel., *ab omnibus.*

(78) *Invenietur.* Al., *invenitur.*

(79) *Facis misericordiam.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund., nisi quod in tribus prioribus *facitis* minus recte legatur. In cæteris, *cum facis eleemosynam.*

(80) *Conversantes.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss., pro quo recentiores scripserunt *convertentes*; haud advertentes activum *conversantes*, eodem significato gaudere.

(81) *Præostensis.* *In ipsis* additum in edilt., Arundel. et Merc. 2.

(82) *Inciperemus.* Al., *inceperimus.*

(83) *Imago fuit.* Eras. et Gallas., *imago fiebat.*

(84) *In fine.* Alii. *in finem.*

(85) *De eisdem.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, *De his quidem.*

(86) *Increpabant.* Alii, *increpant.*

(87) *Oportet.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *oportere.*

(88) *Glorificari.* Alii, *gloriari.*

(89) *Circumfinio.* Alii, *confinio.*

(90) *Hujusmodi.* *Operationis*, haud recte additum a recentioribus, delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(91) *Consummavit.* *Sed* huic verbo præfixum in editt. Eras., Gallas. et Feuard. merito omittunt vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(92) *Major nata.* Mallem, *major natu.*

(93) *Dormiret illa.* Male in editt. Eras., Gallas. et Feuard., ac Merc. 2 codd., *dormiret nocte illa.*

(94) *Μὴ εἰδότος.* Græca hæc e *Catena Patrum in Genesim* (ea forte quæ inter Regias bibliothecæ codd. mss. num. 1889, exstat, in qua hæc eadem leguntur fol. 134) edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, exceptis

ἀπὸ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς τεχνοποιηθήμεναι ἐμιγνύοντο ἄνευ σαρκὸς ἡδονῆς. Οὐ γὰρ ἦν ἄλλος οὐδεὶς σπέρμα ζωτικὸν καὶ τέκνων ἐπικαρπίαν δυνάμενος δοῦναι αὐταῖς, καθὼς γέγραπται·

est (95) duæ synagogæ, ab uno et eodem patre in sobolem adoptatæ (96) significabantur sine carnis libidine. Nec enim alter erat aliquis, qui semen vitale et filiorum fructum posset dare eis, quemadmodum scriptum est :

« Dixit autem major ad minorem : Pater noster senior est, et nemo est super terram qui intret ad nos, ut oportet omni terræ (97) : veni, potionemus patrem nostrum vino, et dormiamus cum eo, ut suscitemus (98) de patre nostro semen [99]. »

A mihi factus est [91]. » Totum autem significabatur per Lot, quoniam semen patris omnium, id est Spiritus Dei, per quem facta sunt omnia, commistus et unitus est carni, hoc est plasmati suo : per quam commistionem et unitatem duæ synagogæ, id est, duæ congregationes fructificantes ex Patre suo filios vivos vivo Deo.

3. Et cum hæc fierent, uxor remansit in Sodomis, jam non caro corruptibilis, sed statua salis semper manens (5), et per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis (6), ostendens quoniam et Ecclesia, quæ est sal terræ [92], subrelicta est in confusio terræ, patiens quæ sunt humana : et dum sæpe auferuntur ab ea membra integra, perseverat statua salis, quod est firmamentum B fidei, firmans et præmittens filios ad Patrem ipsorum.

CAPUT XXXII [93].

Utriusque testamenti unum Deum auctorem esse, senioris apostolorum discipuli auctoritate confirmat.

1. Hujusmodi quoque de duobus testamentis senior apostolorum discipulus disputabat, ab uno quidem et eodem Deo utraque ostendens : nec esse alterum Deum præter unum (7) qui fecit et plasmavit nos, nec firmitatem habere sermonem eorum qui dicunt, aut per angelos, aut per quamlibet (8) virtutem, aut ab alio Deo factum esse hunc mundum, qui est secundum nos. Si enim semel quis transmoveatur a factore omnium, et concedat ab aliquo altero, aut per alium factam conC ditionem, quæ est secundum nos, multam incongruentiam et plurimas contradictiones necesse est incidat hujusmodi : ad quas nullas dabit rationes, neque secundum verisimile, neque secundum veritatem. Et propter hoc hi qui alias doctrinas inferunt, absondunt a nobis quam habent ipsi de Deo sententiam ; scientes quassum et futile (9) doctrinæ suæ, et timentes, ne victi salvari periclitentur. Si autem credat quis unum Deum, et qui

2. Illæ quidem filiæ secundum simplicitatem et innocentiam putantes universos homines periisse, quemadmodum Sodomitas, et in universam terram iracundiam Dei (99) supervenisse, dicebant hæc. Quapropter et ipsæ excusabiles sunt, arbitrantes se solas relictas cum patre suo ad conservationem generis humani, et propter hoc circumveniebant patrem. Per verba autem earum significabatur neminem esse alterum qui possit filiorum generationem majori et minori synagogæ præstare, quam Patrem nostrum (1). Pater autem generis humani Verbum Dei : quemadmodum Moyses ostendit dicens : « Nonne hic ipse pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te [94] ? » Quando igitur hic vitale semen, id est Spiritum remissionis peccatorum per quem vivificamur, effudit in humanum genus ? Nonne tunc cum convescebatur (2) cum hominibus, et bibebat vinum in terra ? « Venit » enim, inquit, « Filius hominis manducans et bibens [95] : » et cum recubuisset, obdormivit, et somnum cepit. Quemadmodum ipse in David dicit : « Ego dormivi (3) et somnum cepi [96]. » Et quoniam in nostra communicatione et vita hoc agebat (4), iterum ait : « Et somnus meus suavis

[91] Gen. XIX, 31, 32. [92] Deut. XXXII, 6. [93] Matth. XI, 19. [94] Psal. III, 6. [95] Jerem. XXXI, 26. [96] Matth. V, 13. [97] Cap. LII.

primis verbis, μὴ εἰδότος... δουλεύσαντος, quæ ex Combefisii ms. *Catena in Genesim* excerpta sunt.

(95) *Duæ filiæ, id est.* Hæc auctori *Catenæ* omittere placuit ; si tamen in suo Irenæi codice legit.

(96) *In sobolem adoptatæ.* Græca vox τεκνοποιηθήμεναι vertenda erat, *sobolem generantes.*

(97) *Ut oportet omni terræ.* Græca, ὡς καθῆκε πάσῃ τῇ γῇ, melius reddidit Vulgatus Bibliorum interpres : *juxta morem universæ terræ.*

(98) *Ut suscitemus.* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *et suscitemus.*

(99) *Dei.* Deest in Clarom. et Voss.

(1) *Quam patrem nostrum.* Hæc desunt in Clarom. et Voss.

(2) *Cum convescebatur.* Ita Clarom. Consentiunt quoad posteriorem vocem Feuard. in marg. et Voss. In aliis, *conversabatur*, sine *cum*.

(3) *Dicit... dormivi.* Alias, *dicebat... obdormiri.*

(4) *Agebat.* Alias, *agebatur.*

(5) *Statua salis semper manens.* Eadem, ut recte notat Grab., habet Clemens Rom. *Epist. ad Corinth.* cap. 11. Statuam se vidisse testatur Josephus lib. I *Antiquit.*, cap. 12. D

(6) *Per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis*, etc. Obscurioribus his facem præferunt versus carminis inscripti *Sodoma*, quod inter Tertulliani opera exstat :

Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans
Durat adhuc, etenim nuda statione sub æthram
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
Dicitur et vivens alio jam corpore, sexus
Humanos solito disjungere sanguine menses.

Vide Irenæum infra cap. 32 hujus libri, n. 9, et Prudentii *Hamartigeniam* versu 740 et seqq.

(7) *Unum.* In Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *eum.* Feuard. vero utrumque in sua edit. retinuit.

(8) *Per quamlibet. Aliam* additum in edit. Arund. et Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss.

(9) *Quassum et futile.* Ita Clarom. cum quo fere consentit Voss., nisi quod *fictile* pro *futile* habeat. In edit. Oxon. ex Arundel. cod., *quasi cassum et*

Verbo omnia fecit, quemadmodum et Moyses (10) ait : « Dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux [55] ; » et in Evangelio legimus : « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [56], » et apostolus Paulus similiter : « Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus **270** Deus et Pater (11), qui est super omnes (12), et in omnibus nobis [57] ; » hic primo erit « tenens caput, ex quo totum corpus compactum et connexum, et per omnem juncturam subministrationis in mensura uniuscujusque partis, incrementum corporis facit, in ædificationem sui in charitate [58]. » Post deinde et omnis sermo ei constabit, si et Scripturas diligenter legerit apud eos qui in Ecclesia sunt presbyteri, apud quos est apostolica doctrina, quemadmodum demonstravimus [59].

2. Apostoli enim omnes duo quidem testamenta in duobus populis fuisse docuerunt : unum autem et eumdem esse Deum, qui disposuerit utraque ad utilitatem hominum, secundum quos (13) testamenta dabantur, qui incipiebant credere Deo, ex ipsa demonstravimus apostolorum doctrina in tertio libro [60] : et quoniam non otiose, nec frustra, aut ut obvenit, datum est prius testamentum ; sed illos quidem quibus dabatur, in servitutem Dei concurvans (14), ad utilitatem eorum (non enim indiget Deus ab hominibus servitutem) ; typum autem cœlestium ostendens, quoniam nondum poterat homo per proprium visum videre quæ sunt Dei ; et imagines eorum quæ sunt in Ecclesia præfigurans, ut firma ea quæ secundum nos est, fiat fides ; et prophetiam futurorum continens, ut disceret homo, præscium esse omnium Deum.

CAPUT XXXIII [61].

Quisquis unum Deum utriusque testamenti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Ecclesiæ presbyteros accurate legit, hic vere spiritalis discipulus est ; atque vera agnitione, quæ in sola Ecclesia catholica reperitur, illustratus, quæcunque de Christo ac novi testamenti libertate prænuntiarunt prophetæ, perspicit, et recte interpretatur.

1. Talis discipulus vere spiritalis recipiens (15) Spiritum Dei, qui ab initio in universis dispositionibus Dei adfuit hominibus, et futura annuntiavit, et præsentia ostendit, et præterita enarrat ; judicat quidem omnes, ipse autem a nemine judicatur. [62] Nam judicat gentes, « creaturæ magis quam Creatori servientes [63], » et reprobabili mente universam suam operationem in vanum consumentes. [64] Judicat autem etiam Judæos, non percipientes Verbum libertatis, neque volentes abire liberos, cum habeant præsentem liberatorem ; sed intempestive extra legem servire simulantes nihil indigenti Deo, et Christi adventum, quem propter salutem hominum fecit, [65] non cognoscentes : neque intelligere volentes, quoniam duos adventus ejus omnes annuntiaverunt prophetæ : unum quidem, in quo homo in plaga factus est, sciens ferre imbecillitatem [66], et in pullo asinæ (16) sedens [67], reprobatus lapis ab ædificantibus (17), et sicut ovis [68] ad victimam adductus [69], et per extensionem manuum dissolvens quidem Amalec [70], congregans autem dispersos filios a terminis terræ in ovile Patris [71], et « recommemoratus mortuorum suorum qui ante dormierant, et descendens ad eos, uti erueret eos et salvaret eos [72] (18). »

[55] Gen. I, 3. [56] Joan. I, 3. [57] Ephes. IV, 5, 6. [58] Ibid., 16 ; Coloss. II, 19. [59] Sup. cap. XXVI. [60] Cap. IX et seqq. [61] Cap. LIII. [62] Cap. LIV. [63] Rom. I, 25. [64] Cap. LV. [65] Cap. LVI. [66] Isa. LIII, 3. [67] Zach. IX, 9. [68] Psal. CXVII, 22. [69] Isa. LIII, 7. [70] Exod. XVII, 11. [71] Isa. XI, 12. [72] Jerem. XLII, 10.

ruinam ; in aliis, *casum et ruinam*. Sed nostra lectio magis congruit ad præcedentia.

(10) *Et Moyses*. Sic pro *ipse Moyses*, vel *et ipse Moyses*, ex Clarom. posui.

(11) *Pater*. Vocem *omnium* addunt Feuard. et Grab. consentiente Voss. Sed repugnant Clarom. aliique omnes codd. tum excusi, tum manu exarati ; imo et ipse Irenæus qui supra lib. II, cap. 2, n. 6, lib. IV, cap. 20, n. 2, et infra lib. V, cap. 18, n. 2, hanc vocem in omnibus codd. omittit. Vide quæ supra lib. II, cap. 2, n. 6, adnotavimus.

(12) *Omnes. Et per omnia* addunt editi, cum Arundel. et Merc. 2, non agnoscunt vero codd. Clarom. et Voss. uti nec supra cap. 20, n. 2, extant in ullo exemplari. Nec mirum quod interdum addat, interdum omittat eas voces Irenæus : plerumque ex memoria citat.

(13) *Secundum quos*. Ita recte Clarom. In Feuard., Grab. et om. Anglic., *secundum quod* ; in aliis pejus, *secundum post*.

(14) *Concurvans*. Hanc lectionem erui ex cod. Clarom. in quo incaute quidem scripsit librarius *concurrans* ; haud dubie tamen quin pro *concurvans* ; Græce συγκάμπτων. In aliis omnibus codd. corrupte et sine sensu legitur *concurrens* ; quod etiam recentior quis, sed imperitus, emendator, in cod. Clarom. superscripta littera *e* super *a* legi voluit. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat ipse contextus, ad quem apprime quadrat vox *concurvans*. Id enim vult Irenæus, in servitutem Dei priori testamento concurvatos homines fuisse, ad utilitatem, non ipsius Dei, sed hominum ipsorum ; *non enim*, inquit, *indiget Deus ab hominibus servitutem*. Quasi diceret : si Deus homines sub legum suarum jugo curvet, non quod eorum servitute indigeat, sed quia eorum utilitati consulit. Summatim nimirum hic repetit auctor noster, quod supra capp. 14 et 15 fusius explicuit. Nam postquam ostendit Deum humanis obsequiis haud indigentem, utpote summe divitem, perfectum et sine indigentia ; sed servientibus sibi beneficia præstiturum, *omni conditioni congruentem et aptam legem* conscripsisse ; tum cap. 15, n. 2, concludit quod, *ubi conversi sunt* Israelitæ *in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem, a Deo quidem non abscindentem, in servitutis autem jugo dominantem eis*. Quæ mire nostram lectionem confirmant : nam quod dicit hic legem *in servitutis jugo dominantem*, cap. 32 vocat testamentum *illos, quibus dabatur, in servitutem Dei concurvans*.

(15) *Vere spiritalis recipiens*. Clarom., *spiritalis vere recipiens*.

(16) *Asinæ*. Ita ex Clarom. posui pro *asini*, quia supra lib. III, cap. 19, n. 2, habetur, *super pullum asinæ ascendens*.

(17) *Ab ædificantibus*. *Ab* omittunt Eras., Gallas. et Feuard.

(18) *Et salvaret eos*. Hæc desunt in Clarom. et Voss.

Secundum autem, in quo super nubes veniet [73], superducens diem quæ est sicut clibanus ardens [73], et percutiens terram verbo oris sui, et spiritu per labia sua interficiens impios [74], et ventilabrum in manu habens, et emundans aream suam, et triticum quidem in horreum colligens, comburens autem paleas igne (19) inexstinguibili [74].

2. [75] Examinabit autem et doctrinam Marcionis, quomodo accipiat duos deos esse, infinita distantia separatos ab invicem (20). Vel quemadmodum bonus erit, qui alienos homines abstrahit ab eo qui fecit, et ad suum advocat regnum? et quare bonitas ejus deficit, non omnes salvans? et quare circa homines quidem bonus videtur, in ipsum autem, qui fecit homines, injustissimus, auferens ab eo quæ sunt ejus? Quomodo autem juste Dominus, si alterius Patris exsistit, hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse (21) confitebatur, et temperamentum calicis (22) suum sanguinem confirmavit? Et quare se Filium hominis confitebatur, si non eam, quæ ex homine est, generationem sustinuisset? Quemadmodum autem et peccata nobis dimittere poterat, quæ nostro debeamus factori et Deo? Quomodo autem et cum caro non esset, sed pareret **271** quasi homo, crucifixus est, et e latere ejus puncto sanguis exiit et aqua? Quod autem corpus sepelierunt sepultores, et quid illud erat quod surrexit a mortuis?

3. [76] Judicabit autem et eos qui sunt a Valentino omnes, quia lingua quidem confitentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia; ipsum autem, qui fecit omnia, defectionis sive labis fructum esse dicunt: et unum Dominum Jesum Christum Filium Dei similiter lingua confitentes, propriam quidem emissionem sententia sua Unigenito donantes, propriam vero Verbo, et alteram Christo, alteram vero Salvatori; ita ut secundum eos dicantur quidem omnia esse quasi unum, unumquemque autem ipsorum separatim intelligi, et propriam habere emissionem, secundum suam conjugationem. Linguas itaque eorum videlicet sólas in unitatem cessisse (23); sententiam vero eorum et sensum quæ profunda sunt scrutari, decidentem ab unitate, incidere in multiforme Dei judicium, cum de his, quæ sibimetipsi adinvenerunt, interrogabuntur a Christo; quem et postea natum quam Pleroma Æonum dicunt, et emissionem ejus post diminutionem sive defectionem, et propter eam passionem quæ facta est in Sophia, semetipsos obstetricatos esse affirmant. Accusabit autem eos Homerus proprius ipsorum propheta (24), a quo eruditi talia invenerunt, ipso dicente hæc: « Inimicus est enim (25) ille mihi similiter atque fores inferorum, qui aliud quidem abscondit in corde suo, aliud autem enarrat [77]. » [78] Judicabit autem et vaniloquia pravorum Gnosticorum, Simonis eos Magi discipulos ostendens.

4. Ἀναχρινεῖ δὲ καὶ τοὺς Ἠβιώνους (26)· πῶς δύνανται σωθῆναι, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἦν ὁ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἐπὶ γῆς ἐργασάμενος; Ἢ πῶς ἄνθρωπος χωρήσει εἰς Θεὸν, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἐχωρήθη εἰς ἄνθρωπον;

4. Judicabit autem et Ebionitas: quomodo possunt salvari, nisi Deus est qui salutem illorum super terram operatus est? Et quomodo (27) homo transiet in Deum, si non Deus in hominem (28)?

Quemadmodum autem relinquet mortis generationem, si non in novam generationem (29) mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis datam,

[73] Dan. VII, 13. [73] Malach. IV, 1. [74] Isa. XI, 4. [74] Matth. III, 12. [75] Cap. LVII. [76] Cap. LVIII. [77] Iliad. IX, 312, 313. [78] Cap. LIX.

(19) *Igne*. Al., *in igne*.

(20) *Separatos ab invicem*. Quidpiam post hæc deesse frustra suspicatur Gallas.

(21) *Esse... suum*. In Eras. et Gallas. deest *esse*, et pro *suum* legitur *sui*.

(22) *Temperamentum calicis*. *Mistum calicem* vocat lib. V, c. 2, n. 3, quia ex traditione apostolica perpetuoque Ecclesiæ catholicæ usu vinum consecrandum aqua miscetur.

(23) *In unitatem cessisse*. Supple, *liquet*, *planum est*, vel quidpiam simile. Demonstrat Irenæus Valentinianos lingua quidem cum Catholicis consentire, mente vero dissentire.

(24) *Propheta*. Alii *poeta*. Alludere videtur auctor ad hæc Tit. I, 12: Ἴδιος αὐτῶν προφήτης.

(25) *Inimicus est enim*, etc. Verba sunt quibus Achillem Ulyssi, multa ex Agamemnonis parte pollicenti, si in ejus gratiam rediret, respondentem exhibet Homerus *Iliad.* IX, 312, 313:

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνγε ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.

(26) Ἀναχρινεῖ δὲ καὶ τοὺς Ἠβιώνους. Græca hæc citat Theodoretus dial. II.

(27) *Et quomodo*. Græca sonant, *aut quomodo*.

(28) *Si non Deus in hominem?* Supple ex Græco, *transiit*, vel quidpiam simile.

(29) *Si non in novam generationem*. Supple iterum, *transeat*, vel aliquid hujusmodi. Quæ sequuntur, nonnihil obscura sunt. Hic unum atque alterum verbum excidisse putat Grabius, ac Irenæum ita forte scripsisse: *Si non in novam generationem ... quæ est ex virgine per fidem, credens eam recipiat, quæ est per fidem, regenerationem.* At fallitur vir doctissimus: nihil excidit. Idque mecum ultro fatebitur quisquis attenderit, hæc: *quæ est ex virgine per fidem regenerationem*, per appositionem intelligenda esse, utpote ab Irenæo addita explicandi gratia quid sit *nova generatio*, de qua hic sermo est. Sic igitur construenda periodus: *Quemadmodum autem relinquet homo mortis generationem, si non transeat in novam generationem mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis datam;* eam videlicet *regenerationem quæ est ex virgine per fidem?* Per virginem autem hic intelligit auctor, non B. Mariam Christi matrem, sed Ecclesiam, uti constat ex loco parallelo infra n. 11: *Verbum caro erit et Filius hominis, purus pure puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quam ipse puram fecit*, etc. Nec enim hæc appositio, *eam quæ regenerat homines in Deum*, ulli alteri, quam Ecclesiæ, convenire potest.

quæ est ex virgine per fidem, regenerationem? Vel quam (30) adoptionem accipient a Deo, permanentes in hac genesi, quæ est secundum hominem in hoc mundo? Quomodo autem plus quam Salomon, aut plus quam Jonas habebat, et Dominus erat David, qui ejusdem cum ipsis fuit substantiæ? Quomodo autem eum, qui adversus homines fortis erat, qui non solum vicit hominem, sed et detinebat eum sub sua potestate, devicit, et eum quidem qui vicerat, vicit; eum vero qui victus fuerat, hominem dimisit, nisi superior fuisset eo homine, qui fuerat victus? Melior autem eo homine, qui secundum similitudinem Dei factus est, et excellentior quisnam sit alius, nisi Filius Dei, ad cujus similitudinem factus est homo? Et propter hoc in fine (31) ipse ostendit similitudinem: Filius Dei factus est homo, antiquam plasmationem in semetipsum suscipiens, quemadmodum ostendimus (32) in eo libro qui est hoc superior [79].

5. [80] Judicabit autem et eos qui putativum inducunt. Quemadmodum enim ipsi vere se putant disputare (33), quando magister eorum putativus fuit? Aut quemadmodum firmum quid habere possunt ab eo, si putativus, et non veritas erat? Quomodo autem ipsi salutem vere participare possunt, si ille, in quem credere se dicunt, semetipsum putativum ostendebat? Putativum est igitur, et non veritas, omne (34) apud eos: et nunc jam quæretur, ne forte cum et ipsi homines non sint, sed muta animalia, hominum umbras apud plurimos perferant (35).

6. [81] Judicabit autem et pseudoprophetas (36), qui non accepta a Deo prophetica gratia, nec Deum timentes, sed aut propter vanam gloriam, aut ad quæstum aliquem, aut et aliter secundum operationem mali spiritus, fingunt se prophetare, mentientes adversus Deum.

7. Ἀναχρινεῖ δὲ τοὺς (37) τὰ σχίσματα ἐργαζομένους, κενοὺς ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, καὶ τὸ ἴδιον λυσιτελὲς σκοποῦντας, ἀλλὰ μὴ τὴν ἕνωσιν τῆς Ἐκκλησίας· καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑφούσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαιροῦντας, καὶ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ἀναιροῦντας· τοὺς εἰρήνην λαλοῦντας, καὶ πόλεμον ἐργαζομένους, ἀληθῶς διϋλίζοντας τὸν κώνωπα, τὸν δὲ κάμηλον καταπίνοντας. Οὐδεμία δὲ τηλικαύτη δύναται πρὸς αὐτῶν κατόρθωσις γενέσθαι, ἡλίκη τοῦ σχίσματός ἐστιν ἡ βλάβη... **272** 7. [82] Judicabit autem et eos, qui schismata operantur, qui sunt inanes (38), non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes quam unitatem Ecclesiæ: et propter (39) modicas et quaslibet (40) causas magnum et gloriosum corpus Christi conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est, interficiunt; pacem loquentes, et bellum operantes; vere liquantes culicem, et camelum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio (41), quanta est schismatis pernicies. Judicabit autem et omnes eos qui sunt extra veritatem, id est qui sunt extra Ecclesiam: ipse autem a nemine judicabitur.

[79] Cap. XVI, n. 6, et cap. XVIII, n. 1, 2. [80] Cap. LX. [81] Cap. LXI. [82] Cap. LXII.

(30) *Quam.* Eras., Gallas., Grab., Arundel. et Merc. 2, *quemadmodum.*

(31) *In fine.* Sic pro *in finem*, uti perperam habent omnia exemplaria, emendavi ex loco penitus parallelo, lib. v, cap. 1, in fine, ubi allegatis Geneseos verbis: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, statim subjungit auctor: *Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris, manus ejus rem perfecerunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.*

(32) *Ostendimus.* Editt., *diximus.*

(33) *Vere se putant disputare.* Negat, inquit Grabius, doctrinas atque argumentationes istorum hæreticorum, Marcionitarum videlicet, aliorumque Docetarum, in veritate fundatas esse, si Servator noster phantasma fuit. Forte enim loquela, perinde ut externa specie, homines delusit; cujus tamen verbis omnis Christianorum doctrina innititur.

(34) *Omne.* Feuard. ex veteri cod. minus recte, *omnia.*

(35) *Perferant.* Sic antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard., Clarom. et Voss. In Eras., Gall., Feuard. editt. ac Merc. 2 codd., *proferant.* Quid habeat Arund. cod. haud dicere est, siquidem scribitur illud verbum cum abbreviationis nota, adeo ut incertum sit an legendum sit *perferant*, *proferant*, vel *præferant.* Posterius quidem et legere et scribere Grabio placuit, quod et ipse mallem, si potior suffragaretur auctoritas. Quare tutius est trium antiquiorum codd. lectione stare, quæ licet minus Latina, non incommodum tamen sensum habet.

(36) *Et pseudoprophetas.* Marcosios hæc ferire adnotat Feuardentius. Existimat vero Grabius Montanistas potius sive Cataphrygas perstringi, quorum secta longe lateque spargi cœperat, cum Irenæus hunc et præcedentem tertium librum scriberet. Sed quidni utrosque respiciat auctor noster? Utrisque enim apprime congruunt characteres hic notati: Marcosiis quidem, uti liquido constabit illi qui ea legerit quæ de iis scripsit Irenæus lib. I, cap. 13; Montanistis vero, uti patebit ei qui vel oculos injecerit in veterum quorumdam auctorum, qui hæreticos illos scriptis confutarunt, fragmenta, quæ conservavit nobis Eusebius lib. v *Hist. eccles.*, capp. 16, 17, 18 et 19.

(37) Ἀναχρινεῖ δὲ τούς. Græca hæc e mss. Joannis Damasceni *Parallelis* excerpta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 497 et 481. Vocem vero τὸ θεῖον ab eodem Damasceno additam ante τούς, ad complendum sensum, omisimus.

(38) *Inanes.* Sic mss. omnes cum Græco textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *immanes.*

(39) *Et propter.* Cotelerius in notis in interpolatam Ignatii *Epistolam ad Smyrnæos*, cap. 7, legendum conjicit, *et qui propter*; sed pronominis additio haud necessaria.

(40) *Quaslibet.* Hinc emendandus textus Græcus, et pro ὑφούσας legendum τυχούσας, ut recte monuit idem Cotelerius loco mox citato. Sic infra lib. v, cap. 30, οὐχ ὁ τυχὼν κίνδυνος vertitur, *non quodlibet periculum*, i. e. *non leve periculum*: et paulo ante, ἐπιτιμίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, *pœnam non modicam.*

(41) *Correctio.* Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum κατόρθωσις, melius quam alii, *correptio.*

... πάντα... συνέστηκεν· εἰς ἕνα Θεὸν παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, πίστις ὁλόκληρος· καὶ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Κύριον ἡμῶν, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ τὰς οἰκονομίας αὐτοῦ, δι' ὧν ἄνθρωπος ἐγένετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, πεισμονὴ βεβαία· καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. . . . . τὸ τὰς οἰκονομίας Πατρός τε καὶ Υἱοῦ σκηνοβατοῦν καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καθὼς βούλεται ὁ Πατήρ.

Omnia enim ei constant: et in unum Deum omnipotentem, ex quo omnia, fides integra; et in Filium Dei Christum Jesum Dominum nostrum, per quem omnia, et dispositiones ejus, per quas homo factus est Filius Dei (42), sententia firma, quæ est in Spiritu Dei (43), qui præstat agnitionem veritatis, qui dispositiones Patris et Filii exposuit (44), secundum quas aderat generi humano (45), quemadmodum vult Pater.

8. Γνῶσις ἀληθὴς, ἡ τῶν ἀποστόλων διδαχὴ, καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου... τὸ κατὰ τὰς ἐπισκοπὰς τὴν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παραδεδομένην τοῦ μεγάλου καὶ ἐνδόξου τοῦ ἐν ἀνθρώποις Χριστοῦ σώματος ἀναφορὰν κατὰ διαδοχὰς ἐπισκόπων, ἣν τὸν ἀρχαῖον τόπον ἐκκλησίαν ἐκεῖνοι παρέδοσαν, ἐν ᾧ ἐστὶν ἕκαστον τῶν ἐν παντὶ τόπῳ, ἥτις κατελθοῦσα μέχρι ἡμῶν διὰ τὴν μεγίστην τῶν γραφῶν ἔκθεσιν καὶ τὴν ἀκριβῆ παράδοσιν, μηδεμίαν ὑπόκρισιν δεξαμένη μηδὲ συγγραφὴν, μηδὲ ἀποκοπὴν, ἀνεπίδεκτος ἐστὶ προσθήκης καὶ ἀφαιρέσεως· ἀνάγνωσις ἀκριβὴς ἀδιαστρόφως, καὶ ἐξήγησις νομίμως καὶ μετὰ πάσης εὐλαβείας, ἀνεπιπλήκτως καὶ ἀβλασφήμως, καὶ ἀγάπη τιμιωτέρα πασῶν, καὶ χαρισμάτων ὑπερέχουσα.

8. [83] Agnitio vera est apostolorum doctrina (46), et antiquus Ecclesiæ status, in universo mundo, et character corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt: quæ pervenit usque ad nos custoditione (47) sine fictione Scripturarum tractatio (48) plenissima, neque additamentum neque ablationem recipiens; et lectio sine falsatione, et secundum Scripturas expositio legitima, et diligens, et sine periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dilectionis munus, quod est pretiosius quam agnitio gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem reliquis charismatibus supereminentius.

9. [84] Quapropter Ecclesia omni in loco ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem; reliquis autem omnibus non tantum non habentibus (49) hanc rem ostendere apud se, sed nec quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium; esse enim martyrium verum sententiam eorum (50): nisi si unus, aut duo aliquando, per omne tempus ex quo Dominus apparuit in terris, cum martyribus nostris, quasi et ipse misericordiam consecutus, opprobrium simul bajulavit nominis, et cum eis ductus est, velut adjectio quædam donata eis. Opprobrium enim eorum, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et omnes pœnas sustinent, et mortificantur propter eam quæ est erga Deum dilectionem, et confessionem Filii ejus, sola Ecclesia pure sustinet (sæpe debilitata, et statim augens membra, et integra fiens, quemadmodum et typus ejus, quæ fuit illius Loi, salis figmentum) [85]: similiter ut veteres prophetæ sustinentes persecutionem, quemadmodum Dominus ait: « Sic enim persecuti sunt prophetas, qui ante vos fuerunt [86]; » quoniam nove quidem, sed idem Spiritus requiescens super eam, ab his qui non recipiunt Verbum Dei, persecutionem patitur.

10. [87] Quod quidem prophetæ cum reliquis, quæ prophetabant, et hoc prophetaverunt, 273 quoniam super quoscunque requieverit Spiritus Dei, et obedi-

[83] Cap. LXIII. [84] Cap. LXIV. [85] Gen. XIX, 26. [86] Matth. V, 12. [87] Cap. LXV.

(42) *Dispositiones ejus, per quas homo factus est Filius Dei.* Sic exacte juxta Græcum vetus Feuard. cod., Claromont. et om. Anglic., una cum edit. Oxon. At in aliis omnibus editi. vitiose, *dispositionis ejus, per quem*, vel *quam, factus est homo Filius Dei.*

(43) *Quæ est in Spiritu Dei.* Græc., *et in Spiritum Dei.*

(44) *Exposuit.* Græce, σκηνοβατοῦν, quam vocem mutandam vult Cotelerius t. III *Monument. Eccles. Græcæ*, col. 676, in ἐξηγησάμενον, sed citra necessitatem: nam, ut recte observat Grabius, et vulgata ipsa lexica docent, verbum σκηνοβατέω in bona significatione interdum accipitur pro *pervulgo, expono*, etc.

(45) *Secundum quas aderat generi humano.* Græca sonant, *secundum unamquamque generationem inter homines.*

(46) *Agnitio vera est apostolorum doctrina*, etc. Multum his aliisque turbatum se fuisse fatetur Grabius, quod qui capitis hujus membra cohærerent, ac de *agnitione vera* dici posset, quod sit *antiquus Ecclesiæ status*, etc., *præcipuumque dilectionis munus*, non videret: donec tandem advertit, verbum ἐστί a Græco textu abesse, atque ista hic non de agnitione prædicari, sed distincte recenseri tanquam ea quæ *homini in Ecclesia viventi constare*, seu præsto esse dicit ultima numeri præcedentis periodus. At paulo facilius turbatur vir doctus: neque enim difficilis adeo operæ est sectionis hujus membra secum colligare; neque ea ex ultima præcedentis numeri periodo nectere juvat, imo avellere necessum est. Nimirum sigillatim enarratis iis omnibus, de quibus sententiam ferat *spiritalis discipulus*; tum demum in quo vera *agnitio* sita sit, et quibus characteribus a falsa Gnosticorum agnitione distinguatur, explicat Irenæus. Agnitio vera, inquit, ea est, quæ ex apostolorum doctrina fluit, et ex antiquo Ecclesiæ statu, ac charactere corporis Christi, Ecclesiæ videlicet, secundum successiones episcoporum manat, etc., quæque charitatis munere præcipuo, seu Ecclesiæ unitate nititur. seu, quod idem est, *apostolorum doctrina, antiquus Ecclesiæ status*, etc., ac *charitas*, sunt *agnitio vera*, hæcque proinde de illis (non illa de hac, quod Grabium fefellit), ceu effectus de causa, prædicatur; quod quidem tropi genus haud adeo insolens, ut lectorem attentum conturbare valeat.

(47) *Custoditione.* Ita vetus Feuard. cod. et Voss. In Clarom., *custoditio*, pro quo in Merc. 1, oscitans librarius scripsit, *custodito*. Editores vero scripserunt *custodita*.

(48) *Tractatio.* Ita Clarom., Arund., Voss., vetus Feuard. cod. et Grab. Alii, *tractatione*. Hæc vero ita construenda: *Agnitio vera est tractatio plenissima Scripturarum, quæ pervenit usque ad nos custoditione sine fictione.*

(49) *Non tantum non habentibus.* Solus Voss. cod. omittit *non tantum*, quem tamen errantem sequi Grabio placuit.

(50) *Esse enim martyrium verum sententiam eorum.* Ita recte Clarom. et Voss. Eras. vero, Gallas. et Feuard. perperam et sine sensu, *esse eorum martyrium verum secundum sententiam eorum*. In vet. Feuard. cod. bene quidem habetur *enim* pro *eorum*, sed male *secundum*. In Arund. econtrario ac Merc. 2 recte omittitur *secundum*; sed male *eorum* pro *enim* legitur.

verint Verbo Patris, et secundum virtutem servierint ei, persecutionem patientur, et lapidabuntur, et occidentur. In semetipsis enim hæc omnia præfigurabant prophetæ, propter dilectionem Dei, et propter verbum ejus. Cum enim et ipsi membra essent Christi, unusquisque eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et prophetationem manifestabat, omnes et multi unum præformantes, et ea quæ sunt unius annuntiantes. Quomodo enim per nostra membra operatio quidem universi corporis ostenditur; figura autem totius hominis per unum membrum non ostenditur, sed per omnia : sic et prophetæ omnes quidem unum præfigurabant; unusquisque autem eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et dispositionem adimplebat, et eam quæ secundum illud membrum erat, operationem Christi præformabat (51).

11. Quidam enim in gloria videntes eum, gloriosam ejus apud Patrem a dextris conversationem videbant [88], alii super nubes, quemadmodum Filium hominis, venientem [89], et dicentes de eo : « Videbunt in quem compunxerunt [90]; » adventum ejus significabant, de quo ipse ait : « Putas, cum Filius hominis venerit, inveniet fidem super terram [91]? » De quo et Paulus ait : « Si tamen justum est apud Deum retribuere eis, qui tribulant vos (52), tribulationem; et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cœlo cum angelis virtutis ejus (53), et in flamma ignis [92]. » Alii vero judicem dicentes eum, et diem Domini tanquam clibanum ardentem, qui « colligit triticum in horrea, paleas autem comburet igni inexstinguibili [93], » comminabantur eis, qui increduli erant; de quibus et ipse Dominus ait : « Abite a me (54), maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus [94]. » Et Apostolus autem similiter ait : « Qui pœnas dabunt interitus æternas (55) a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri his (56) qui credunt in eum [95]. »

A Et qui dicunt : « Speciosus forma præ filiis hominum. [96]; » et « : Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. [97]; » et : « Accingere gladium tuum, potentissime, circa femur tuum (57) : specie tua et pulchritudine tua et intende, et prospere procede, et regna propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam [98]; » et quæcunque alia talia dicta sunt de eo, eam quæ est in regno speciem ejus et decorem, et exsultationem supercoruscantem, et supereminentiorem (58) omnibus qui regnantur (59) sub ipso, significabant; ut qui audiunt, concupiscerent ibi inveniri (60), placentia facientes Deo. Qui iterum dicentes : « Homo est, et quis cognoscet eum [99]? et : « Veni (61) ad prophetam (62), et peperit filium [1], et vocatur (63) nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis [2]; »

B .... Οἱ τὸν ἐκ τῆς παρθένου (64) Ἐμμανουὴλ κηρύττοντες, τὴν ἕνωσιν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ πλάσμα αὐτοῦ ἐδήλουν·

Et qui eum ex virgine Emmanuei prædicabant [3], adunitionem Verbi Dei ad plasma ejus manifestabant :

quoniam Verbum caro erit, et Filius Dei filius hominis (purus pure, puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quæm ipse puram fecit), et hoc factus, quod et nos, Deus fortis est, et inenarrabile habet genus. Et qui dicunt : « Dominus in Sion (65) locutus est, et de Jerusalem dedit vocem suam [4]; » et : « Notus in Judæa Deus [5]; » qui in Judæa adventum ejus significabant.

C Qui autem rursus dicunt : « Ab Africo venire Deum, et de monte umbroso et condenso [6]; » adventum ejus, qui est ex Bethleem, dicebant (quemadmodum ostendimus in eo libro, qui est ante hunc [7]); unde et is qui præest, et pascit populum Patris sui, venit. Qui autem dicunt : adventu (66) ejus « quemadmodum cervus, claudus saliet, et plana erit lingua mutorum, et aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient [8], » et manus dissolutæ (67), et genua debilia firmabuntur [9]; et : « Resurgent qui

[88] Psal. CIX, 1. [89] Dan. VII, 13. [90] Zach. XII, 10. [91] Luc. XVIII, 8. [92] II Thess. I, 6 et seqq. [93] Matth. III, 12. [94] Matth. XXV, 41. [95] II Thess. II, 9, 10. [96] Psal. XLIV, 3. [97] Ibid., 8. [98] Ibid., 4, 5. [99] Jerem. XVII, 9. [1] Isa. VIII, 3. [2] Isa. IX, 6. [3] Isa. VII, 14. [4] Joel. III, 16. [5] Psal. LXXV, 3. [6] Habac. III, 3. [7] Cap. XX, n. 4 [8] Isa. XXXV, 5, 6. [9] Ibid., 3.

(54) *Præformabat*. Ita Clarom. et Voss., nisi quod in hoc librarii negligentia scriptum, *reformabat*. In aliis, *prophetabat*; et in postremis Erasmi edit. pessime, *oportebat*.

(52) *Tribulant vos*. Sic Clarom., Arund. et Grab., juxta Apostoli textum. Cæteri, *tribulant nos*.

(53) *Virtutis ejus*. Eras. et Gall., *virtutis Dei*.

(54) *A me*. Desunt in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(55) *Interitus æternas*. In editis exemplaribus Græcis legitur, ὄλεθρον αἰώνιον; in Vulgata Latina, *in interitu æternas*.

(56) *Fieri his*. In edit. N. Test. codd., *fieri in omnibus qui*, etc.

(57) *Femur tuum*. Vox *tuum* abest a Clarom. et Voss.

(58) *Supereminentiorem*. Edit. cum Arund. et Merc. 2, *supereminentem*.

D (59) *Regnantur*. Sic Clarom. melius quam alii, *regenerantur*.

(60) *Ut qui audiunt concupiscerent ibi inveniri*. Clarom. longe aliter, *et qui audiunt concupiscentibus inveniri placentia*, etc.

(61) *Veni*. Feuard. in marg. et cod. Voss. *venit*; quomodo etiam habent Cyrillus Alex. et codex Alexand. in quibus legitur, προσῆλθε.

(62) *Prophetam*. In feminino genere, pro *prophetissam*.

(63) *Vocatur*. Clarom., *vocabitur*.

(64) *Οἱ τὸν ἐκ τῆς παρθένου*. Græca hæc allegat Theodoretus dial. 2, t. IV, pag. 87, edit. Sirmondi.

(65) *In Sion*. Juxta LXX legendum esset, *de Sion*.

(66) *Adventu*. Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *adventum*.

(67) *Dissolutæ*. Edit. cum Arund. et Merc. 2, *resolutæ*.

in monumento (68) sunt mortui [10]; » et : « Ipse infirmitates nostras accipiet, et languores portabit [11];» eas quæ ab eo curationes fiebant annuntiaverunt.

12. Quidam autem hominem infirmum, et inglorioſum, et scientem ferre infirmitatem [12], et sedentem super pullum asinæ (69), venturum Hierosolymam [13]; dorsum suum ponentem ad flagella, et maxillas suas ad palmas [14], et quemadmodum ovem adduci ad victimam [15], et aceto et felle potari [16], et ab amicis, et ab his qui proximi sunt, derelinqui [17], et extendentem manus per totam diem [18], et ab eis qui eum intuebantur, subsannari et maledici, et partiri (70) vestimenta ejus, et super vestimentum ejus mitti sortem [19], et in limum (71) mortis deductum, et omnia talia; eum qui secundum hominem est adventum ejus, sicut intravit in Hierosolymam, in qua et passus, et crucifixus, sustinuit omnia quæcunque sunt prædicta, prophetabant. Alii autem dicentes : « Rememoratus est Dominus sanctus mortuorum suorum, qui prædormierunt (72) in terra limi, et descendit ad eos, uti erigeret, ad salvandum illos [20]; » causam reddiderunt, propter quam passus est hæc omnia. Qui autem dixerunt : « In illa die, dicit Dominus, occidet sol meridie, et erunt tenebræ super terram in die lucis, et convertam dies festos vestros in luctum, et universa cantica vestra in lamentationem [21]; » eum occasum solis, qui crucifixo eo fuit ab hora sexta, manifeste annuntiaverunt, et quia postea-

quam hoc factum est, hi qui secundum legem erant dies festi eorum, et cantica, in luctum et lamentationem verterentur (73), cum inciperent tradi gentibus. Adhuc etiam manifestius hoc idem et Jeremias ostendit, sic dicens (74) : « Exinanita est quæ parit (75), tæduit anima ejus : occidit sol ei (76), cum adhuc medius dies esset, confusa est, et improperium passa est : reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum [22]. »

13. Qui autem dixerunt eum dormisse, et somnum cepisse, et resurrexisse, quoniam Dominus susceperat eum [23], et præcipientes principibus cœlorum, aperire æternas portas, ut introeat rex gloriæ [24]; resurrectionem ejus, quæ est a mortuis per Patrem, et receptionem in cœlos præconaverunt. In eo autem quod dixerunt : « A summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum cœli, et non est qui se abscondat a calore ejus [25]; » quoniam illuc assumptus est, unde et descendit, et non est qui justum judicium ejus effugiat, id ipsum annuntiabant. Et qui (77) dicebant : « Dominus regnavit, irascantur populi, qui sedet (78) super cherubim, commoveatur terra [26]; » partim quidem eam, quæ post assumptionem ejus facta est super eos qui in eum crediderunt, iram ab omnibus populis, et motum universæ terræ adversus Ecclesiam prophetabant; partim autem veniente eo de cœlis cum angelis virtutis ejus, commoveri universam terram, quemadmodum ipse ait : « Erit terræ motus (79) magnus, qualis non est factus ab initio [27]. » Et rursus in eo cum dicit : « Quisquis judicatur (80), ex adverso astet; et quisquis justificatur, appropinquet puero Dei; » et : « Væ vobis, quoniam omnes veterascetis sicut vestimentum, et tinea comedet vos [28]; » et : « Humiliabitur omnis caro, et exaltabitur Dominus solus in altissimis [29]; » significatur, quoniam post passionem (81) qui contra eum fuerunt, sub pedibus ejus subjiciet Deus, et ipse super omnes exaltabitur, et nemo erit qui justificetur aut comparetur ad eum.

14. Et qui dicunt, dispositurum Deum testamentum novum hominibus, non quemadmodum disposuit patribus in Horeb [30]; et cor novum et spiritum novum dare hominibus [31]; et rursus : « Et antiqua nolite reputare; ecce, facio nova, quæ nunc orientur, et scietis : et faciam in deserto viam, et in terra inaquosa flumina, ad potandum genus electum, populum meum quem acquisivi, ut virtutes meas enarret [32]; » quæ est novi testamenti libertas, hanc manifeste annuntiabant, et novum vinum, quod in novos utres mittitur [33], fidem quæ est in Christo, qua annuntiavit (82) ortam in eremo viam justitiæ, et in terra inaquosa flumina Spiritus sancti, adaquare genus electum Dei, quod acquisivit,

[10] Isa. XXVI, 19. [11] Isa. LIII, 4. [12] Ibid., 3. [13] Zach. IX, 9. [14] Isa. L, 6. [15] Isa. LIII, 7. [16] Psal. LXVIII, 22. [17] Psal. XXXVII, 12. [18] Isa. LXV, 2. [19] Psal. XXI, 8, 16, 19. [20] Jerem. XLII, 10. [21] Amos VIII, 9, 10. [22] Jerem. XV, 9. [23] Psal. III, 6. [24] Psal. XXIII, 7, 9. [25] Psal. XVIII, 7. [26] Psal. XCVIII, 1. [27] Matth. XXIV, 21. [28] Isa. L, 8, 9. [29] Isa. II, 17. [30] Jerem. XXXI, 31, 32. [31] Ezech. XXXVI, 26. [32] Isa. XLIII, 18. [33] Matth. IX, 17.

(68) *In monumento.* Al. *in monumentis.*

(69) *Asinæ.* In aliis, *asini.*

(70) *Partiri.* Passive pro *dividi.*

(71) *Limum.* Sic cum Psalmista habent omnes mss. At Eras., Gall. et Feuard. male, *limen.*

(72) *Prædormierunt: Prædormierant* in Feuard. marg. et Voss.

(73) *Verterentur. Eorum* hoc verbo præfixum in omnibus editt. delevi auctoritate Clarom., Voss. et Merc. 2, ac insuper cum duobus prioribus scripsi *verterentur* pro *converterentur.*

(74) *Dicens. De Jerusalem,* quod additum videtur a recentioribus, omitto cum Clarom. et Voss.

(75) *Quæ parit. Septem* addit sacer textus.

(76) *Occidit sol ei.* Loco horum solum *et* exstat in codd. Clarom. et Voss.

(77) *Idipsum annuntiabant. Et qui.* Textu ita recte diviso, *et qui.* ex Arund. et Merc. 1, posuit Grab.; siquidem in Feuard. edit. deest *qui;* in Eras., Gall., Clarom., Voss. et altero Merc. *et* desideratur.

(78) *Qui sedet.* Sic Clarom. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, *qui sedes.*

(79) *Erit terræ motus.* Hæc ex memoria allegantur, nam in Evangelio non *terræ motus,* sed *tribulatio* legitur.

(80) *Quisquis judicatur,* etc. Ab his aliquantulum discrepat textus τῶν Ο', quem consuiesis.

(81) *Post passionem. Et assumptionem omnes* addunt editt. cum Arund. et Merc. 2, omittunt vero Clarom. et Voss.

(82) *Fidem quæ est in Christo, quæ annuntiavit.* Particulam *per* ante *fidem* expungo auctoritate codd.

ut virtutes ejus enarrentur [35]; sed non ut blasphemarent eum, qui hæc fecit, Deus.

15. Et reliqua omnia quæcunque per tantam seriem Scripturæ demonstravimus prophetas dixisse, spiritalis vere qui est, interpretabitur, unumquodque eorum quæ dicta sunt, in quem dictum sit characterem dispositionis Domini, et integrum corpus operis Filii Dei ostendens; semper eumdem Deum sciens, et semper eumdem Verbum Dei cognoscens, etiamsi nunc nobis manifestatus est; et semper eumdem Spiritum Dei cognoscens, etiamsi in novissimis temporibus nove effusus est in nos, et a conditione mundi usque ad finem in ipsum humanum genus: ex quo qui credunt Deo, et sequuntur Verbum ejus, percipiunt eam quæ est ab eo, salutem. Qui vero abscedunt ab eo, et contemnunt præcepta ejus, et per opera sua inhonorant eum qui se fecit, et sententia sua blasphemant eum qui se alit, justissimum adversus se coacervant (83) judicium. Hic igitur examinat omnes, ipse vero a nemine examinatur; neque Patrem suum blasphemans, neque dispositiones ejus frustrans, neque patres accusans, neque prophetas exhonorans, aut ab alio Deo dicens eos, aut iterum ex alia et alia substantia fuisse prophetas.

CAPUT XXXIV.

Adversus Marcionitas, ab uno et eodem Deo prophetas exstitisse ex eo probat, quod quæcunque de Christo novi testamenti libertate ac futura hominum renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a quo impleta sunt omnia, nec in alium conveniant.

1. Dicemus autem adversus omnes hæreticos, et primo quidem adversus eos qui sunt a Marcione, et adversus eos qui sunt similes illis, ab altero Deo dicentes esse prophetas: Legite diligentius id quod ab apostolis est Evangelium nobis datum, et legite diligentius prophetas, et invenietis universam actionem, et omnem doctrinam, et omnem passionem Domini nostri prædictam (84) in ipsis. [36] Si autem subit vos hujusmodi sensus, ut dicatis: **275** Quid igitur (85) Dominus attulit veniens? cognoscite quoniam omnem novitatem attulit, semetipsum afferens, qui fuerat annuntiatus. Hoc enim ipsum prædicabatur, quoniam novitas veniet innovatura et vivificatura hominem. Regis enim adventus ab his quidem, qui mittuntur, servis prænuntiatur, propter apparatum et expeditionem eorum qui inciperent (86) suscipere suum Dominum. Cum autem venit Rex, et illi prænuntiato gaudio adimpleti sunt, qui sunt subjecti, et perceperunt eam quæ est ab eo libertatem, et participant visionem ejus, et audierunt sermones ejus, et fruiti sunt muneribus ab eo; non jam requiretur, quid novus (87) attulit rex super eos, qui annuntiaverunt adventum ejus, apud eos videlicet qui sensum habent. Semetipsum enim attulit, et ea quæ prædicta sunt bona, in quæ concupiscebant angeli intendere, donavit hominibus.

2. Tunc autem fuissent servi mendaces, et non a Domino missi, si non Christus adveniens talis, qualis et prædicabatur, adimplesset eorum sermones. Quapropter dicebat: « Ne putetis quoniam veni dissolvere legem aut prophetas: non veni dissolvere (88), sed adimplere. Amen enim dico vobis, donec pertranseat cœlum et terra, iota unum aut unus apex non transiet a lege et prophetis, quoadusque omnia fiant [36]. » Omnia enim ipse adimplevit veniens, et adhuc implet in Ecclesia, usque ad consummationem, a lege prædictum novum testamentum. Quemadmodum et Paulus apostolus ejus ait in ea quæ est ad Romanos: « Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata a lege et prophetis [37]: Justus enim ex fide vivet [38] (89). » Hoc autem, quoniam justus ex fide vivet, per prophetas prædictum fuerat.

3. Unde autem poterant prædicere prophetæ Regis adventum, et eam libertatem, quæ ab eo dabatur, prævangelizare, et omnia quæ a Christo facta sunt, et sermonem, et operationem (90), et passionem ejus prænuntiare, et novum testamentum prædicere (91), si ab altero Deo propheticam inspirationem acceperunt; ignorantes inenarrabilem Patrem, secundum vos, et regnum ejus, et dispositiones ejus, quas Filius Dei veniens in terris implevit? Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere (92), tanquam a prophetis

[35] I Petr. II, 9. [36] Cap. LXVII. [36] Matth. V, 17, 18. [37] Rom. III, 21. [38] Rom. I, 17.

Arund., Voss. ac Clarom., et cum hoc posteriori lego *quæ* pro *quam*. Sic, ni fallor, clarior evadit sensus. Hæc itaque, *fidem quæ est in Christo*, per appositionem accipienda sunt.

(83) *Coacervant*. In Arund. et Voss. *concerbant*, pro quo in Merc. 2, *coarcebant*. Sed prior lectio præferenda: nullum enim dubium est, ut recte advertit Grabius, Irenæum imitatum esse phrasim Apostoli Rom. II, 5.

(84) *Prædictam*. Editt. cum Arund., Ottobon. et Merc. 2, *prædicatam*.

(85) *Quid igitur*. *Novi* additum in editt. ac Arund. et Merc. 2.

(86) *Inciperent*. Editt. cum Voss., *incipient*.

(87) *Novus*. Sic Clarom., Arund. et Voss. pro quo in Merc. 2 scriptum *norius*. In editt. *nori*.

(88) *Dissolvere*,... *dissolvere*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. et Grab. juxta Græcum καταλῦσαι. Reliqui, *solvere*.

(89) *Vivet*. Clarom., Arund., Merc. 2, et vetus Feuard. cod., *vivit*. Sed Irenæum cum Apostolo scripsisse ζήσεται, *vivet*, ex sequenti periodo liquet.

(90) *Et sermonem, et operationem*. Sic recte, quidquid dicat Grabius, Clarom., Voss. et Feuard. in marg. At hic in textu male, *et a sermone et operatione*; nec melius Eras., Gall. et Grab., *et sermone et operatione*. Enumerat enim Irenæus quæcunque a Christo gesta prædixerunt prophetæ, *sermonem* videlicet ejus, *operationem et passionem*; quod cum perspicuum adeo sit, mirum qui Feuardentium et Grabium fugerit.

(91) *Prædicere*. Alias, *prædicare*.

(92) *Veniens in terris implevit. Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. Sed pro his in Eras. et Gall.

quidem de altero quodam dicta, similiter autem evenerunt (93) Domino. Omnes enim prophetæ hæc eadem prophetaverunt : sed neque alicui ex veteribus evenerunt. Si enim evenissent alicui ex veteribus ista, non utique qui postea fuerunt, prophetassent in novissimis temporibus futura hæc. Adhuc etiam nemo est neque patrum, neque prophetarum, neque antiquorum regum, circa quem proprie ac specialiter factum sit aliquid horum. Nam omnes quidem Christi passiones prophetaverunt ; ipsi autem ad patiendum, similiter ut ipsa prædicta sunt, longe erant. Et argumenta autem quæ prædicta sunt Dominicæ passionis, in nullo altero facta sunt. Neque enim sol medio die occidit aliquo de veteribus mortuo, neque scissum est velum templi, neque terra mota est, neque petræ disruptæ sunt, neque mortui resurrexerunt, neque in tertia die quis illorum surrexit, neque receptus est in cœlum, neque, cum assumeretur, aperti sunt cœli, neque in nomen alicujus alterius crediderunt gentes, neque quis ex eis mortuus et resurgens aperuit novum libertatis testamentum. Non igitur de altero, sed de Domino, in quem concurrerunt (94) omnia prædicta signa, dicebant prophetæ.

4. Si autem aliquis Judæis advocationem præstans, erectionem (95) templi, quæ, posteaquam in Babylonem transmigraverunt, facta est sub Zorobabel, et discessionem populi, quæ facta est post septuaginta annos, dicat hoc esse novum testamentum ; cognoscat quoniam lapideum quidem templum restructum (96) est tunc (adhuc enim illa quæ in lapideis tabulis facta fuerat, lex servabatur) ; novum autem testamentum datum est nullum, sed ea lege, quæ per Moysen data est, utebantur usque ad adventum Domini ; a Domini autem adventu novum testamentum ad pacem reconcilians, et vivificatrix lex in universam exivit terram (97) : « Ex Sion enim prodiet (98) lex, et verbum Domini de Jerusalem, et arguet populum multum : et concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et jam non discent pugnare [39]. » Si igitur alia lex et verbum exiens a Jerusalem, tantam pacem fecit apud eas gentes, quæ eum (99) receperunt, et per eas arguit imprudentiæ multum populum, videtur consequens de altero dixisse prophetas. Si autem libertatis lex, id est verbum Dei ab apostolis, qui a Jerusalem exierunt, annuntiatum in (1) universam terram, in tantum transmutationem fecit, ut gladios (2) et lanceas bellatorias in aratra fabricaverit ipse (3), et in falces, quæ donavit ad metendum frumentum, in organa pacifica (4), demutaverit (5), et jam nesciunt pugnare, sed percussi et alteram præbent maxillam ; non de aliquo alio prophetæ dixerunt **276** hæc, sed de eo qui fecit ea. Hic autem est Dominus noster, et in hoc est sermo verus : quoniam ipse est qui aratrum fecit, et falcem intulit, hoc est hominis primam seminationem, quæ fuit secundum Adam plasmatio, et in novissimis temporibus per Verbum collectam fructificationem : et propter hoc qui (6) initium fini conjungebat, et utrorumque Dominus exsistens, in fine quidem aratrum ostendit, lignum copulatum ferro, et sic ejus (7) expurgavit terram : quoniam firmum Verbum unitum carni, et habitu tali (8) confixus, emundavit silvestrem terram. Initio autem falcem figurabat per Abel, significans justi generis humanam collectionem : « Vide enim, » inquit, « quomodo justus perit, et nemo intuetur, et viri justi tolluntur, et nemo excipit corde [40]. » Hæc autem in Abel quidem præmeditabantur, a prophetis (9) vero præconabantur, in Domino autem perficiebantur, et in nobis autem idipsum est, consequente corpore suum caput.

5. [41] Et adversus eos quidem, qui ab alio Deo prophetas dicunt, ab altero autem Patre Dominum nostrum, talia sunt apta, si quo modo tandem quiescant a tanta irrationabilitate. Propter hoc enim et laboramus eas, quæ sunt ex Scripturis, adhibere ostensiones ; ut ipsis sermonibus confutantes eos, quantum in nobis est, cohibeamus eos a grandi blasphemia, et a multorum deorum dementi fabricatione.

[39] Isa. II, 3, 4; Mich. IV, 2, 3. [40] Isa. LVII, 1. [41] Cap. LXVIII.

minus recte legitur : *præstabit in novissimo dierum. Casu quodam hæc evenisse non potestis dicere.* Et longe pejus Feuardentius utramque lectionem conjungens, scripsit : *venieus in terris implevit, præstabit in novissimo dierum. Casu quodam hæc evenisse non potestis dicere.*

(93) *Evenerunt.* Eras., Gall., Grab. et Merc. 1, *evenerint.*

(94) *Concurrerunt.* Al., *concurrunt.*

(95) *Erectionem.* Præpositionem *per* a Feuard. et Grab. perperam huic voci præfixam expunxi auctoritate Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et Merc. 2.

(96) *Restructum.* Al., *restitutum.*

(97) *Terram. Quemadmodum dixerunt prophetæ* additur in edit.

(98) *Prodiet.* Al., *procedet.*

(99) *Eum.* Refer ad Λόγον.

(1) *Annuntiatum in. In* pro *est* ex Arund. et Merc. 2, posuit Grab. ; utrumque vero habet Clarom., neutrum Eras. et Gall.

(2) *In tantum...ut gladios.* Al., *in tantam... quod gladios.*

(3) *Fabricaverit ipse.* Sic Claromont., cui quoad postremam vocem consentiunt Anglic. omn. In Feuard. marg., *fabricavit ipse.* In reliquis minus bene, *fabricaverint*, vel *fabricaverunt ipsi.* Porro *ipse* pro more refert interpres ad Λόγον, quamvis paulo ante neutro genere usus fuerit. Sed ejusmodi sphalmata ipsi haud insueta sunt.

(4) *In organa pacifica.* Hæc glossema olent, et a textu, utpote superflua, ableganda videntur. Per appositionem saltem intelligas.

(5) *Demutaverit.* Sic iterum Clarom. In Feuard. marg., *demutavit.* In cæteris, *demutaverint.*

(6) *Qui.* Al., *quod.*

(7) *Ejus.* Αὐτοῦ vertere debuisset interpres *suam.*

(8) *Tali.* Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab., *talis.*

(9) *A prophetis.* Sic pro *in prophetis* posui ex Clarom.

CAPUT XXXV [42].

Vana et insana esse, quæ de variis Scripturarum principiis comminiscebantur Valentiniani et Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christum) partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse.

1. Adversus eos rursus qui sunt a Valentino, et reliquos falsi nominis Gnosticos, qui aliquando quidem a summitate quædam eorum, quæ sunt in Scripturis posita, dicta dicunt, propter semen quod est inde; aliquando vero a medietate, propter matrem Prunicam audacem (10); multa vero a mundi fabricatore, a quo et missi sunt prophetæ: dicimus valde irrationabile esse, in tantum inopiæ deducere Patrem universorum, quasi non habuerit sua instrumenta, per quæ pure ea, quæ sunt in Pleromate, annuntiarentur. Quem enim timebat, ut non libere et sine commistione ejus spiritus, qui est in diminutione et ignorantia factus, proprie ac separatim significaret voluntatem suam? An timebat ne plurimi salvarentur, cum plures pure audissent ea quæ sunt veritatis? An rursus impotens erat ipse sibi præparare eos, qui adventum Salvatoris annuntiarent (11)?

2. Si autem cum huc venisset Salvator, suos apostolos misit in mundum, pure adventum ejus annuntiantes, et voluntatem Patris docentes, in nullo communicantes neque gentium, neque Judæorum doctrinæ; multo magis in Pleromate exsistens, prædicatores proprios destinasset, annuntiantes in hunc mundum futurum (12) adventum ejus, in nullo communicantes iis prophetiis, quæ (13) sunt a Demiurgo. Si autem, cum esset intra Pleroma, usus est iis prophetis qui erant secundum legem, et per eos ostendit quæ sunt sua; multo magis, cum huc venisset, his ipsis usus fuisset magistris, et per eos annuntiasset nobis Evangelium. Jam igitur non Petrum et Paulum, et reliquos apostolos dicant annuntiasse veritatem, sed Scribas, et Pharisæos, et reliquos per quos lex annuntiabatur. Si autem suos in suo adventu proprios apostolos emisit in spiritu veritatis, et non in spiritu erroris; hoc idem ipsum et in prophetis fecit: semper enim idipsum Verbum Dei. Et si quidem de principalitate Spiritus fuit, secundum regulam ipsorum, Spiritus lucis, et Spiritus veritatis, et Spiritus perfectionis, et Spiritus agnitionis; is vero, qui a Demiurgo, fuit spiritus ignorantiæ, et diminutionis, et erroris, et umbræ progenies; quemadmodum in uno et eodem potuit esse perfectio et diminutio, agnitio et ignorantia, error et veritas, lux et tenebræ? Si autem in prophetis impossibile erat hæc ita esse, sed ab uno Deo verbum Domini præconabant, et adventum Filii ejus annuntiabant; multo magis Dominus ipse nunquam modo quidem de principali, modo vero de subjecta deminoratione fecisset sermones, et agnitionis et ignorantiæ simul factus magister; nec unquam modo quidem mundi fabricatorem, modo autem eum, qui super hunc est, glorificaret Patrem, quemadmodum ipse ait: « Nemo immittit commissuram vestimenti novi in vestimentum vetus, nec mittunt vinum novum in utres veteres [43]. » Igitur aut omnimodo et ipsi abstineant se a prophetis, tanquam a veteribus; et non dicant, eos ab ea novitate, quæ secundum principalitatem est, quædam dixisse, præmissos a Demiurgo: aut rursus arguuntur (14) a Domino dicente, « novum vinum non mitti in utres veteres. »

3. Unde autem semen Matris ipsorum poterat cognoscere ea, quæ erant intra Pleroma, sacramenta, et de his eloqui? Siquidem extra Pleroma exsistens Mater, peperit hoc ipsum semen; quod autem extra Pleroma est, extra agnitionem esse dicunt, quod est ignorantia. Quomodo igitur id, quod erat ignorantia, semen conceptum, agnitionem annuntiare poterat? Aut quemadmodum ipsa Mater, ea quæ erant Pleromatis, cognoscebat sacramenta, informis et infigurata, quasi abortivum projecta foras, et ibi aptata et formata, et ab Horo prohibita interius ingredi, et usque ad consummationem extra Pleroma perseverans, id est extra agnitionem? **277** Rursus autem passionem Domini typum esse dicentes extensionis Christi superioris, qua extensus Horo (15) formavit eorum Matrem; in reliquis arguuntur, non habentes similitudinem typi (16) ostendere. Ubi enim sursum Christus aceto et felle potatus est? aut ubi divisa sunt vestimenta ejus? aut ubi punctus est, et exivit sanguis et aqua? aut ubi guttas sanguinis sudavit? et reliqua quæcunque Domino acciderunt, de quibus dixerunt

[42] Cap. LXIX. [43] Luc. v, 36, 37.

(10) *Audacem.* Deest in Clarom. et Voss.
(11) *Annuntiarent.* Al., *prænuntiarent.*
(12) *Proprios... futurum.* Desunt in Voss.
(13) *Prophetiis, quæ.* Al., *prophetis, qui.*
(14) *Arguuntur.* Edit., *arguentur.*
(15) *Qua extensus Horo.* Ita pro *quam extensus Horon*, vel *hora*, ut corrupte habent omnes codd., emendo, non quidem ullius ms. codicis auctoritate, sed ex ipso Irenæo, qui in aliis locis iisdem verbis et eodem sensu usus est. Nam supra lib. I, cap. 4, n. 1, scribit *misertum* Achamothæ *superiorem Christum, et per crucem extensum, sua virtute formasse formam*, etc. Quæ eadem repetit cap. 7, n. 2, circa med. Extensus igitur Horo *formavit matrem* Achamoth. Et lib. II, cap. 18, n. 3: *Utrum*, inquit, *is qui ab illis affingitur sursum Christus, superextensus Horo, id est fini, et formavit eorum matrem?* Quæ eadem verba sunt quæ hic adhibet: quibus luce clarius demonstratur nostræ lectionis veritas: cum maxime nihil frequentius in mss., uti jam alibi monui, ablativis in accusativos, et vice versa, perperam additis aut omissis abbreviationis notis, commutatis; ac proinde proclive fuerit scribere, *quam Horon*, pro *qua Horo*.
(16) *Non habentes.... typi.* Particulam *jam* his vocibus præfixam omisi cum Clarom. et Voss., quorum insuper auctoritate *typi* pro *typum* cum Grabio posui.

prophetæ. Unde ergo de iis quæ tunc quidem nondum evenerant (17), incipiebant autem evenire, aut Mater, aut semen ejus divinavit?

4. Adhuc etiam super hæc dicunt quidem a principalitate quædam dicta, confutati ab iis, quæ in Scripturis de Christi adventu referuntur. Quæ autem sint hæc (18), non jam unum sentiunt, sed alii alia de his ipsis respondent. Si quis enim experimentum eorum volens accipere, separatim interroget de aliquo sermone eos, qui excellentes sint apud eos; inveniet alium quidem dicentem de Propatore, id est de Bytho, esse id quod interrogetur; alium vero de Initio omnium, id est, de Unigenito; alterum vero de Patre omnium, hoc est de Verbo (19); alter rursus dicet de uno Æone eorum, qui sunt in Pleromate Æones, dici; alii autem de Christo, et alius de Salvatore. Qui autem illorum peritior est, posteaquam multum tacens protraxerit, de Horo ait dictum esse; alius vero eam, quæ est intra Plenitudinem, Sophiam significari; alius vero illam, quæ extra Plenitudinem est, Matrem annuntiari; et alius mundi fabricatorem Deum (20) dicet. Tantæ sunt de uno inter eos diversitates, de iisdem Scripturis varias habentes sententias; et uno eodemque sermone lecto, universi obductis superciliis agitantes (21) capita, valde quidem altissime se habere sermonem dicunt, non autem omnes capere magnitudinem ejus intellectus, qui ibidem continetur; et propter hoc, silentium maximam rem esse apud sapientes. Oportere (22) enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id quod est apud eos silentium, deformari. Sic autem abeunt omnes, quotquot sunt, tantas de uno gestantes sententias, in obscondito ferentes secum sua acumina. Cum igitur inter eos convenerit de iis quæ in Scripturis sunt prædicta, tunc et a nobis confutabuntur. Non enim bene sentientes, interim tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non consentientes. Nos autem unum et solum verum Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis habentes ejus sermones, de iisdem semper eadem dicimus omnes, unum Deum scientes, factorem hujus universitatis, qui prophetas misit, qui eduxit populum de terra Ægypti, qui in novissimis temporibus Filium suum manifestavit, uti confunderet incredulos, et exquireret justitiæ fructum.

[a] Cap. LXX. [b] Matth. XXI, 33 et seqq. [c] Matth. V, 22, 28, et seqq.

CAPUT XXXVI[a].

Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo et Christus missus est.

1. Quem enim non confutat Dominus, neque ab altero dicere prophetas, nisi a Patre ejus, neque ab alia et alia substantia (23), sed ab uno et eodem Patre, neque alium aliquem ea quæ sunt in hoc mundo fecisse, nisi suum Patrem, docens sic: « Homo erat quidam paterfamilias, et plantavit vineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea torcular, et ædificavit turrim, et locavit eam colonis, et peregre profectus est. Cum autem appropinquasset tempus fructuum, misit servos suos ad colonos, ut acciperent de fructibus suis. Et coloni, apprehensis servis, unum quidem ceciderunt, alium autem lapidaverunt, alium vero occiderunt. Iterum misit alios servos plures prioribus; et fecerunt eis similiter. Novissime autem misit eis filium suum unicum (24), dicens: Forte verebuntur (25) filium meum. Coloni vero cum vidissent filium dixerunt intra se: Hic est hæres, venite, occidamus eum, et habebimus hæreditatem ejus: et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, et occiderunt eum. Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet colonis illis? Et dixerunt illi: Malos male perdet, et vineam suam locabit aliis colonis, qui reddent ei fructus temporibus suis. Iterum dicit Dominus: Nunquam legistis: Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli? A Domino factus est, et est mirabilis (26) in oculis nostris. Propter quod dico vobis, quoniam auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus (27) ejus[b].» Per quæ ostendit manifeste discipulis suis unum quidem et eumdem patremfamilias, hoc est Deum Patrem, qui per seipsum omnia facit: varios vero agricolas, quosdam quidem contumeliosos, et superbos, et infructuosos, et **278** Domini interfectores; quosdam vero cum omni obedientia reddentes fructus temporibus suis: et eumdem hunc patremfamilias, aliquando quidem mittentem servos, aliquando quidem Filium suum. A quo igitur Patre missus (28) est Filius ad eos colonos, qui interfecerunt eum, ab hoc et servi. Sed Filius quidem quasi a Patre veniens principali auctoritate, dicebat: « Ego autem dico vobis[c]: »

(17) *Evenerant.* Al. *venerant.*

(18) *Quæ autem sint hæc.* Scilicet, *a principalitate dicta.*

(19) *De Patre omnium, hoc est de Verbo.* Verbum dicebant Valentiniani *Patrem omnium eorum, qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis,* sup. lib. I, cap. 50, n. 1.

(20) *Deum.* Voss. *Dominum.*

(21) *Agitantes.* Feuard. et Grab., *gyrantes.*

(22) *Oportere.* Alii, *oportet.*

(23) *Ab alia et alia substantia.* Ita Grab. ex cod. Voss. In Clarom., *ab alia substantia.* In aliis, *ab aliqua alia substantia.*

(24) *Filium suum unicum.* Sic vetus Italica, juxta quam fere citatur hic Evangelii locus. Nam in aliis Matthæi codd. haud legitur ἕνα, *unicum*, ut nec ἴσως *forte*, quod mox sequitur.

(25) *Verebuntur.* Clarom. *reverebuntur.*

(26) *Factus est, et est mirabilis.* Ita antiquiores et melioris notæ codd. Clarom., Voss. et ex parte Arund., in quo *mirabilis:* quorum lectionem sequor, non quod Græco Evangelii textui magis consentaneam credam; sed quod genuinam Irenæi interpretis lectionem esse putem, qui hactenus, ut monui, veterem Italicam secutus est, quæ sic habet. Alia exemplaria cum Vulgata nostra habent: *Factum est istud, et est mirabile.*

(27) *Fructus.* Al., *fructum.*

(28) *Missus.* Feuard. in marg. et Voss., *emissus.*

servi autem quasi a Domino serviliter; et propter hoc dicebant : « Hæc dicit Dominus. »

2. Quem igitur illi Dominum prædicabant incredulis, hunc Christus tradidit his qui obediunt sibi : et qui priores, sive primum per servilem legisdationem, vocaverat Deus, hic posteriores, sive postea per adoptionem, assumpsit. Plantavit enim Deus vineam humani generis, primo quidem per plasmationem Adæ, et electionem Patrum : tradidit autem colonis per eam legisdationem, quæ est per Moysen : sepem autem circumdedit, id est circumterminavit eorum culturam (29); et turrim ædificavit, Jerusalem elegit : et torcular fodit, receptaculum prophetici Spiritus præparavit : et sic prophetas misit antequam esset in Babylonem transmigratio, et post transmigrationem alteros iterum, plures quam priores, expetentes fructus, dicentes illis (30) : « Emundate vias vestras, et mores vestros[47] (31); judicium justum judicate, et misericordiam et miserationem facite unusquisque ad fratrem suum : in viduam, et orphanum, et proselytum, et pauperem ne exercueritis potentatum, et unusquisque malitiæ fratris sui ne recordemini in cordibus vestris[48], et jusjurandum falsum nolite diligere[49]. Lavamini, mundi estote, auferte nequitias a cordibus vestris, discite benefacere, exquirite judicium, defendite vim patientem, judicate pupillo, et justificate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus[50].» Et rursum : « Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Diverte a malo, et fac bonum, inquire pacem, et sequere (32) eam[51]. » Hæc prædicantes prophetæ, fructum petebant justitiæ. Non credentibus autem illis, novissime misit Filium suum, misit Dominum (33) nostrum Jesum Christum, quem cum occidissent mali coloni, projecerunt extra vineam. Quapropter tradidit eam Dominus Deus non jam circumvallatam, sed expansam in universum mundum aliis colonis, reddentibus fructus temporibus suis, turre electionis exaltata ubique et speciosa. Ubique enim præclara est Ecclesia, et ubique circumfossum torcular : ubique enim sunt qui suscipiunt Spiritum. Quoniam enim Filium Dei reprobaverunt, et projecerunt (34) eum, cum eum occidissent, extra vineam, juste reprobavit eos Deus, et extra vineam existentibus gentibus dedit fructificationem culturæ. Quemadmodum et Jeremias propheta ait : « Reprobavit Dominus, et abjecit gentem facientem hæc : quoniam fecerunt filii Juda malignum in conspectu meo, dicit Dominus[52].» Similiter autem Jeremias : « Constitui super vos exploratores (35) : Audite vocem tubæ; et dixerunt : Non audiemus. Propter hoc audierunt gentes, et qui pascunt pecora in eis[53].» Unus ergo et idem Deus Pater, qui plantavit vineam, qui populum eduxit, qui prophetas misit, qui Filium suum misit, qui vineam dedit aliis colonis, his qui reddunt fructus (36) in temporibus suis.

3. Et propter hoc dicebat Dominus discipulis suis, bonos operarios nos præparans : « Attendite vobis et vigilate semper in omni tempore (37), ne quando graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et cogitationibus sæcularibus, et repente assistat super vos dies illa. Superveniet enim quasi laqueus super omnes sedentes super faciem terræ[54]. Sint igitur lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes (38), et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum[55] (39). Quomodo enim factum est in diebus Noe : manducabant et bibebant, et emebant et vendebant, nubebant et nubebantur, et non scierunt, quoadusque intravit Noe in arcam, et venit diluvium, et perdidit omnes. Et quemadmodum factum est in diebus Lot : manducabant et bibebant, emebant et vendebant, plantabant et ædificabant, quoadusque (40) exivit Lot a Sodomis : pluit ignem de cœlo, et perdidit omnes : sic erit et in adventu Filii hominis[56]. Vigilate igitur, quoniam nescitis qua die Dominus vester veniet[57]. » Unum et eumdem annuntians Dominum, qui in temporibus Noe propter inobedientiam hominum superduxit (41) diluvium, et temporibus Lot propter multitudinem peccatorum Sodomitarum pluit ignem a cœlo, et in novissimo (42) propter hanc eamdem inobedien-

[47] Jerem. VII, 3. [48] Zach. VII, 9, 10. [49] Zach. VIII, 17. [50] Isa. I, 16 et seqq. [51] Psal. XXXIII, 14, 15. [52] Jerem. VII, 29, 30. [53] Jerem. VI, 17, 18. [54] Luc. XXI, 34, 35. [55] Luc. XII, 35, 36. [56] Luc. XVII, 26 et seqq. [57] Matth. XXIV, 42.

(29) *Circumterminavit eorum culturam.* Id est, ut recte explicat Grab., terræ sanctæ finibus conclusit.

(30) *Illis. Hæc dicit Dominus omnipotens*, addiderunt recentiores ex sacris Bibliis : sed melius omittunt Claromont. et Voss. In Arund. vero deest solum *omnipotens*.

(31) *Et mores vestros.* Hæc pariter desunt in Clarom. ut et, *ad fratrem suum*; tum : *et unusquisque*; ac demum omnia hæc : *jusjurandum.... e cordibus vestris.*

(32) *Sequere.* Edill., *persequere.*

(33) *Misit Filium suum, misit Dominum.* Ita Clarom. et Voss. Cæteri, *Filium suum misit Dominum.*

(34) *Projecerunt.* Al., *ejecerunt.*

(35) *Exploratores.* Vocem *dicentes* quæ sequitur in edill. expunxi auctoritate Clarom. et sacri textus.

(36) *Fructus.* Al., *fructum.*

(37) *Et vigilate semper in omni tempore.* Hæc non leguntur in nostris Evangelii codd.

(38) *Ardentes.* In Eras., Gall. et Feuard. additur : *in manibus vestris.* Sed ea post Grabium expunxi, quia nec in Clarom., Arund., Voss., Merc. 1, neque in Græco S. Lucæ cod. exstant, sed ex Latina Vulgata hic inserta sunt.

(39) *Dominum suum.* Hæc, *quando revertatur a nuptiis*, quæ addita leguntur in edill., iterum expunxi auctoritate Clarom., Arundel., Voss. et Merc. 1. Nec refert quod inferius cap. 37, n. 3, occurrant in omnibus codd., nam hic Irenæus totum hunc Lucæ contextum allegare videtur ex memoria : plura siquidem addit, vel omittit, contra atque legitur in Lucæ codd.

(40) *Quoadusque.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii cum Vulgata, *qua die.*

(41) *Superduxit.* Eras., Gall. et Feuard. *superinduxit.*

(42) *Et in novissimo. Tempore* quod addunt edit.

tiam et similia peccata, superducet diem judicii : in quo ait, tolerabilius Sodomis et Gomorrhis futurum, quam civitati (43) et domui (44), quæ non receperit verbum apostolorum ejus. « Et tu, Capharnaum, » dicebat, « nunquid usque ad cœlum exaltaberis (45)? Usque ad inferos descendes. Quoniam si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, mansissent usque in hodiernum diem. Verumtamen dico vobis, tolerabilius erit Sodomis in die judicii quam vobis [46]. »

4. Unum (46) et idem cum semper sit Verbum Dei; credentibus quidem ei fontem aquæ in vitam æternam dans, infructuosam vero fici arborem arefaciens statim (47) : et temporibus **279** Noe (48) diluvium inducens, uti exstingueret pessimum genus eorum, qui tunc erant homines, qui jam fructificare Deo non poterant, cum angeli transgressores commisti fuissent eis; et ut peccata eorum compesceret, servaret vero arcæ typum, Adæ plasmationem (49) : et temporibus Lot qui pluit (50) super Sodomam et Gomorrham ignem et sulphur de cœlo, « exemplum justi judicii Dei [47], » ut cognoscerent omnes, quoniam « omnis arbor quæ non facit fructum bonum (51), excidetur, et in ignem mittetur [48] : » et in universali judicio tolerabilius Sodomis utens, quam his qui viderunt ejus virtutes quas faciebat, et non crediderunt in eum, neque receperunt ejus doctrinam. Quemadmodum enim majorem dedit gratiam per suum adventum his qui crediderunt ei, et faciunt ejus voluntatem; sic et majorem in judicio habere pœnam eos qui non crediderunt ei, significavit, justus exsistens super omnes æqualiter, et quibus plus dedit, plus ab eis exacturus : plus autem, non quod alterius Patris agnitionem ostendit, sicut per tot et tanta ostendimus; sed quia majorem donationem paternæ gratiæ per suum adventum effodit in humanum genus.

5. Si cui autem non sufficiunt quæ prædiximus, ad credendum ab uno et eodem Patre prophetas missos esse, a quo et Dominus noster missus est, aperiens autem os cordis sui, et Christum Jesum Dominum magistrum invocans (52), audiat dicentem eum : « Simile esse (53) regnum cœlorum regi nuptias facienti filio suo, et mittenti servos suos ad conrogandum (54) eos, qui vocati fuerunt ad nuptias. » Et illis nolentibus obedire : « Iterum, » ait, « alios servos misit, dicens : Dicite his qui sunt vocati : Venite, prandium meum paravi, tauri mei et omnia saginata occisa et omnia parata sunt; venite ad nuptias. Illi autem abierunt negligentes eum, alii quidem in agrum suum; alii autem in negotiationem suam; reliqui vero arripuerunt servos (55), et alios quidem contumeliose tractaverunt, alios vero occiderunt. Rex autem cum audisset, iratus est, et mittens exercitus suos, perdidit interfectores illos, et civitatem eorum succendit, et dixit servis suis : Nuptiæ quidem paratæ sunt, vocati vero non fuerunt digni. Exite (56) igitur ad exitus viarum, et quotquot inveneritis, congregate ad nuptias. Et exeuntes servi ejus congregaverunt omnes quotquot invenerunt, bonos et malos, et impletæ sunt nuptiæ a discumbentibus (57). Introiens autem rex videre recumbentes, vidit ibi hominem non vestitum indumentum nuptiarum (58), et dicit ei : Amice, quomodo venisti huc, non habens indumentum nuptiarum? Illo autem obmutescente, dixit rex ministris : Tollite eum a pedibus et manibus (59), et mittite eum in tene-

[46] Matth. xi, 23, 24. [47] II Thess. i, 5. [48] Matth. iii, 10.

delevi auctoritate Clarom., Voss. et Arund., quia præter quam quod vox ea satis subintelligitur, addita a quopiam videtur explicationis causa.

(43) *Civitati. Illi* huic voci præfixum omisi cum Clarom. et Voss.

(44) *Et domui.* Desunt in Arund.

(45) *Nunquid usque ad cœlum exaltaberis?* Sic utraque Vulgata, nostra videliret, et vetus Italica; imo et mss. quidam, sed pauci, codd. Græci. Sed editi sonant, *quæ usque in cœlum exaltaris.*

(46) *Unum.* Ita vetus Fevard. cod., Clarom. et Voss. Reliqui, *unus.*

(47) *Statim. Et* huic voci male præfixum delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(48) *Noe. Juste* additum in editt. Arund. et Merc. 2.

(49) *Servaret vero arcæ typum, Adæ plasmationem. Servaret* ex Arund. posuit Grab. pro *servare*, ut editi. habent, vel *servaretur*, uti Clarom., Voss. et Fevard. in marg. Addit vir doctissimus vocem aliquam hic excidisse, et *per arcæ typum* legendum esse : quod probabilitate non vacat. Has tamen voces, *arcæ typum*, nonnihil suspectas habeo, vereorque ut ab imperitis amanuensibus scriptæ sint, pro *archetypum*; quod ad hunc locum apprime quadraret. Sed donec suffragetur ms. aliquis cod., vulgata lectio in sensum satis commodum trahi potest, modo conjunctionem *et* ante *Adæ* suppleas, et *servaret* ad utrumque membrum referas, quamvis non eadem omnino significatione. Sensus nimirum erit, Deum induxisse diluvium, tum *ut peccata hominum compesceret*, tum *ut servaret arcæ typum*, id est servaret, seu exhiberet in arca typum futuri baptismi, qui juxta D. Petrum ep. I, cap. III, 20 et seqq., per arcam Noe præsignificabatur; tum denique ut servaret *Adæ plasmationem*, ne penitus interiret.

(50) *Pluit.* Ita Fevard. in marg., Clarom. et Voss. In Merc. 2, *pluerit*; in aliis *pluerat.*

(51) *Bonum.* Deest in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2.

(52) *Os... invocans.* Ita pro *aures... advocans* posui ex Fevard. marg., Clarom. et Voss.

(53) *Simile esse.* Sic Clarom. et Voss. Alii, *simile est.*

(54) *Conrogandum.* Ita Clarom., Arund. et Merc. 1. Cæteri, *congregandum.*

(55) *Servos. Ejus* quod in editt. additum legitur, omisi cum Clarom. et om. Anglic., quamvis in sacro textu occurrat.

(56) *Exite.* Sic Clarom. et Voss. Alii, *ite.*

(57) *A discumbentibus.* Præpositionem *a* addidi ex Clarom., et sic pariter legit Lucifer Calarit. lib. II pro S. Athanasio.

(58) *Indumentum nuptiarum.* Ita Fevard. in marg., Clarom. et Voss. juxta Græcum, ἔνδυμα γάμου. In Arund., *indumento nuptiarum.* In cæteris, *veste nuptiali.*

(59) *Tollite eum a pedibus et manibus.* Sic cum Irenæo, aut ejus interprete, legit Lucifer Calarit.

bras, quæ sunt exteriores : ibi erit fletus et stridor dentium. Multi enim sunt vocati, pauci vero electi [61]. » Manifeste enim et per hæc verba sua ostendit Dominus omnia, et quoniam unus Rex et Dominus omnium Pater, de quo et antea dixit : « Neque in Hierosolyma jures, quoniam civitas est magni Regis [62]. » Et quoniam ab initio nuptias præparavit Filio suo (60), et propter immensam benignitatem per servos suos vocabat priores ad convivium nuptiarum ; et ubi illi noluerunt obedire, rursus alios servos misit convocans eos, neque sic obedierunt ei, sed et eos qui vocationem annuntiabant, lapidaverunt et occiderunt : illos quidem perdidit mittens exercitus suos, et civitatem (61) illorum succendit ; et ex omnibus autem viis, id est, ex universis gentibus ad convivium nuptiarum Filii sui convocavit, quemadmodum et per Jeremiam ait : « Et misi ad vos servos meos prophetas, dicere : Avertimini unusquisque a via nequissima, et meliora facite opera vestra [63]. » Et rursus per eumdem : « Et misi, » inquit, « ad vos omnes servos meos prophetas inter diem et ante lucem, et non obedierunt mihi, neque intenderunt aures ipsorum. Et dices eis hunc sermonem : Hoc genus, quod non obedivit voci Domini, neque recepit disciplinam ; defecit fides ex ore ipsorum [64]. » Qui igitur nos per apostolos undique vocavit Dominus, hic per prophetas vocabat eos qui olim fuerunt, quemadmodum ex sermonibus Domini ostenditur : et non ab alio quidem prophetæ, ab alio autem apostoli, etiamsi variis gentibus præconabant ; sed ab uno et eodem, alii quidem Dominum annuntiabant, alii autem Patrem evangelizabant : et alii quidem adventum prænuntiabant Filii Dei, alii vero præsentem eum jam his qui longe erant, præconabant.

6. Adhuc etiam manifestavit oportere nos cum vocatione (62) et justitiæ operibus adornari, uti requiescat super nos Spiritus Dei. Hoc est (63) enim indumentum nuptiarum, de quo et Apostolus ait : « Nolumus exspoliari, sed superindui, uti absorbeatur mortale ab immortalitate [64*]. » Qui autem vocati quidem sunt ad cœnam Dei, et propter A malam suam conversationem non perceperunt Spiritum sanctum, « projicientur, » inquit, « in tenebras exteriores [65]. » Manifeste ostendens, quod idem ipse Rex, qui convocaverit undique fideles ad nuptias Filii sui, et incorruptibile convivium donaverit, jubeat mitti in tenebras exteriores **280** eum, qui non habet (64) indumentum nuptiarum, hoc est contemptorem. Quemadmodum enim in priori testamento « non in multis illorum bene sensit [66] ; » sic et hic « multi vocati, pauci electi [67]. » Non alius igitur qui judicat Deus, et alius qui convocat ad salutem, Pater : nec alius qui æternum lumen donat, alius vero qui jubet in exteriores mitti tenebras eos, qui non habent indumentum nuptiarum. Sed unus et idem Dominus B (65) Pater Domini nostri, a quo et prophetæ missi sunt : indignos quidem convocans propter immensam benignitatem ; eos vero qui convocati sunt inspiciens, si conveniens habeant indumentum, et congruens nuptiis Filii sui : quoniam nihil inconveniens, neque malum placet ei. Quemadmodum Dominus dixit ei qui curatus fuerat : « Ecce sanus factus es : jam noli peccare, ne quid deterius tibi fiat [68]. » Qui enim est bonus, et justus, et mundus, et immaculatus, neque malum aliquid, neque injustum, neque abominandum in suo sponsali thalamo sustinebit. Est autem hic Pater Domini nostri, cujus providentia constant omnia, et jussu administrantur omnia : et gratuito quidem donat in quos oportet, secundum autem meritum dignissime distribuit adversus (66) ingratos et non sentientes (67) benignitatem ejus, justissimus retributor : et propterea ait : « Mittens exercitus suos perdidit interfectores illos, et civitatem illorum incendit [69]. » Exercitum (68) autem ejus inquit, quia omnes homines Dei : « Domini » enim « est terra, et plenitudo ejus, orbis terrarum (69), et omnes qui habitant in ea [70]. » Et propter hoc Paulus apostolus in ea Epistola quæ est ad Romanos, ait : « Non enim est potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt, a Deo ordinatæ (70) sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit : qui autem resistunt, ipsi (71) damnationem sibi acquirunt (72). Principes enim non sunt timori bono operi,

[61] Matth. xxii, 2, et seqq. [62] Matth. v, 35. [63] Jerem. xxxv, 15. [64] Jerem. vii, 25 et seq. [64*] II Cor. v, 4. [65] Matth. xxii, 13. [66] I Cor. x, 5. [67] Matth. xxii, 14. [68] Joan. v, 14. [69] Matth. xxii, 7. [70] Psal. xxiii, 1.

lib. ii pro S. Athanasio, nisi quod omittat præpositionem *a*. Frustra igitur Grabius textum Irenæi hic corruptum esse suspicatur, et forte solam primam litteram *a* vocis *alligatum* remansisse.

(60) *Filio suo.* Desunt in Eras. et Gall.

(61) *Civitatem.* Al., *civitates.*

(62) *Oportere nos cum vocatione.* Sic Clarom., nisi quod *eum* pro *cum* incuria scribæ habeat, ut et Voss., Eras., Gall. et Feuard. At in Arund. et Merc. 2 recte exaratum *cum.* In Eras. et Gall., præterea deest *nos ;* quod addidit quidem Feuard., sed præpostero ordine. Id nimirum vult Irenæus, necesse esse, præter vocationem, et justitiæ operibus adornemur, ut requiescat super nos Spiritus Dei.

(63) *Hoc est. Hoc* omittunt Clarom. et Voss.

(64) *Habet.* Editt., *habeat.*

(65) *Dominus.* Editt., *Deus.*

(66) *Distribuit adversus.* Eras., Gall. et Merc. 2, *attribuit in.* Consonat Arund. quoad vocem *in.*

(67) *Sentientes.* Merc. 2, *scientes.*

(68) *Exercitum.* Editt. cum Merc. 2, *exercitus.*

(69) *Terrarum.* Eras. et Gall., *terræ.*

(70) *Ordinatæ.* Ita Clarom., Arund. et Voss. juxta sacrum textum. Alii, *ordinata.*

(71) *Ipsi.* Deest in Eras. et Gall.

(72) *Acquirunt.* Grab. ex Merc. 2, *acquirent ;* sed minus recte. Hic enim interpres non textum Græcum sequitur, sed veterem Italicam, quæ habet *acquirunt*, uti videre est in vetustissimo nostro codice San-Germanensi, jam non semel laudato.

sed malo (73). Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex ea : Dei enim minister est tibi ad bonum. Si autem male feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit. Ideoque subjecti estote, non tantum propter iram, sed et propter conscientiam. Propter hoc enim et tributa penditis : ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes [71]. » Sed et Dominus igitur et apostoli unum Deum Patrem annuntiant (74) eum, qui legisdationem fecit, qui misit prophetas, qui omnia fecit : et propter hoc ait : « Mittens exercitus suos : » quoniam omnis homo, secundum quod est homo, plasma ipsius est, licet ignoret Deum suum. Omnibus enim ut sint præstat, qui « solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos [72]. »

7. Et non solum per ea quæ prædicta sunt, sed et per parabolam duorum filiorum, quorum minor (75) luxuriose consumpsit substantiam, vivens cum fornicariis [73], unum et eumdem docuit Patrem, majori quidem filio ne hædum quidem indulgentem ; propter eum autem qui perierat, minorem filium suum, jubentem occidi vitulum saginatum, et primam ei stolam donantem.

Διὰ τῆς παραβολῆς (76) τῶν ἐργατῶν διαφόροις καιροῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα πεμψαμένων, οὓς καὶ αὐτὸς (77) ὁ οἰκοδεσπότης δείκνυται, κεκληκὼς τοὺς μὲν... ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς, ἐνίους δὲ μετὰ τοῦτο, καὶ ἑτέρους μετὰ τὴν μεσοχρονίτιν, ἄλλους δὲ προκοπτόντων ἤδη καιρῶν, καὶ ἐν τῷ τέλει πάλιν ἄλλους · ὥστε εἶναι πολλοὺς μὲν τοὺς ἐργάτας κατὰ τὰς ἑαυτῶν γενεάς, ἕνα δὲ τὸν συγκαλούμενον αὐτοὺς οἰκοδεσπότην. Καὶ γὰρ ἀμπελὼν εἷς, ὅτι καὶ μία δικαιοσύνη · καὶ εἷς οἰκονόμος, ἓν γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ διέπον τὰ πάντα · ὁμοίως δὲ καὶ μισθός (79)· πάντες γὰρ ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον, ἔχον εἰκόνα καὶ ἐπιγραφὴν τοῦ βασιλέως, τὴν γνῶσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἦν ἀφθαρσία · καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἤρξατο διδόναι τὸν μισθὸν, ὅτι ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν φανερωθεὶς ὁ Κύριος τοῖς πᾶσιν ἑαυτὸν ἀποκατέστησε.

Et per parabolam autem eorum operariorum, qui variis temporibus in vineam mittebantur [74], unus et idem Dominus ostenditur : vocans alios quidem statim in initio mundi fabricationis ; alios vero post hoc; et alios circa medietatem temporum; et alios progressis jam temporibus ; item alios in fine : ut sint quidem multi operarii secundum sua ipsorum tempora, unus autem (78) qui convocat eos, paterfamilias. Etenim vinea una, quoniam et una justitia : et unus dispensator; unus enim Spiritus Dei, qui disponit omnia : similiter autem et merces una; omnes enim acceperunt singulos denarios, imaginem (80) et inscriptionem regis, agnitionem Filii Dei quæ est incorruptela. Et propter hoc a novissimis cœpit dare mercedem, quoniam in novissimis temporibus manifestatus Dominus, omnibus (81) semetipsum repræsentavit.

8. Et publicanus autem qui in oratione Pharisæum superavit [75] ; non quoniam alterum Patrem adorabat, testimonium accepit a Domino, quod sit magis justificatus : sed quoniam cum magna humilitate, sine extollentia et sine jactantia, exhomologesin eidem Deo faciebat. Et duorum autem filiorum parabola [76], eorum qui in vineam mittuntur, quorum alter quidem contradixit patri, et postea pœnitetur (82), quando nihil profuit ei pœnitentia; alter autem pollicitus est abire, statim promittens patri, non abiit autem (quoniam « omnis homo mendax [77]; » et velle quidem in promptu adjacet, **281** non invenit autem perficere [78]), unum et eumdem ostendit Patrem. Sed et arboris fici parabola, de qua Dominus ait : « Ecce, jam triennium venio, quærens fructum in hac arbore fici, et non invenio [79]; » per prophetas adventum suum significans, per quos venit aliquoties exquirens justitiæ fructum ab eis, quem non invenit, aper e manifestavit, et quoniam excidetur arbor fici propter prædictam causam. Et sine parabola autem dicebat ad Jerusalem Dominus : Jerusalem, Jerusalem, quæ interficis prophetas, et lapidas eos qui mittuntur ad te, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas (83), et noluisti ? Ecce remittitur (84) vobis domus vestra deserta [80]. » Quod enim per parabolam dictum fuerat : « Ecce, triennium venio quærens fructum ; » et manifeste iterum : « Quoties volui colligere filios tuos ; » si non

[71] Rom. XIII, 1 seqq. [72] Matth. V, 45. [73] Luc. XV, 11 seqq. [74] Matth. XX, 1 seqq. [75] Luc. XVIII, 10 seqq. [76] Matth. XXI, 28 seqq. [77] Psal. CXV, 2. [78] Rom. VII, 18. [79] Luc. XIII, 6 seqq. [80] Ibid. 34 seq., et Matth. XXIII, 37.

(73) *Bono operi, sed malo.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. (nisi quod in hoc oscitans scriba posuerit *operis* pro *operi*) cum Paulino nostro codice, imo et mss. quibusdam Græcis. At alii Irenæi codd. cum Vulgata habent : *boni operis, sed mali.*

(74) *Annuntiant.* Al., *annuntiabant.*

(75) *Minor.* Al., *junior.*

(76) *Διὰ τῆς παραβολῆς.* Græca hæc descripsit Nicetas in *Catena Patrum*, ad Matth. XX, p. 635.

(77) *Οὓς καὶ αὐτός.* Ex veteri versione legi, εἷς καὶ αὐτός.

(78) *Unus autem. Est* male addidit hic Feuard.

(79) *Καὶ μισθός.* Ex Latina versione supple εἷς.

(80) *Denarios, imaginem.* Ex Græco lege : *denarios, habentes imaginem.* Nempe excidit participium *habentes*, idque cum sensus dispendio.

(81) *Manifestatus Dominus, omnibus.* Ita Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum. Sed in Feuard., Clarom., et Voss. legitur : *manifestatus est Dominus, et omnibus.*

(82) *Pœnitetur.* Activa significatione pro *pœnitet.*

(83) *Alas.* Arund., *axillas.*

(84) *Remittitur.* Ita juxta Græcum ἀφίεται, codd.

hujus adventum, qui per prophetas est, intelligamus, erit mendacium : siquidem semel, et tunc primum, venit ad eos. Sed quoniam et patriarchas qui elegit, et nos, idem est Verbum Dei; et illos semper visitans per propheticum Spiritum, et nos qui undique convocati sumus, per suum adventum, super ea quæ dicta sunt, vere hæc dicebat : « Multi ab Oriente et Occasu venient, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob, in regno cœlorum. Filii autem regni ibunt in tenebras exteriores, illic (35) erit fletus et stridor dentium [81]. » Si igitur hi, qui per præconium apostolorum ejus ab Oriente et Occidente credentes in eum, cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cœlorum recumbent, participantes cum eis epulationem ; unus et idem Deus ostenditur, qui elegit quidem patriarchas, visitavit vero populum, gentes vero advocavit.

CAPUT XXXVII [82].

Homines liberos esse, et eligendi facultate præditos; nec proinde quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse.

1. Illud (86) autem, quod ait : « Quoties volui colligere (87) filios tuos, et noluisti [83]? » veterem legem libertatis hominis manifestavit : quia liberum eum Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia (88) Dei voluntarie, et non coactum a Deo. Βίᾳ Θεῷ (89) οὐ πρόσεστιν, ἀγαθὴ δὲ γνώμη πάντοτε συμπάρεστιν αὐτῷ. Vis enim a Deo non fit, sed bona sententia adest illi semper.

Et propter hoc consilium quidem bonum dat omnibus. Posuit autem in homine potestatem electionis (90), quemadmodum et in angelis (etenim angeli rationabiles) : uti hi quidem qui obedissent, juste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierunt, juste non invenientur cum bono (91), et meritam pœnam percipient ; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. Abjicientes igitur bonum, et quasi respuentes, merito omnes A justum judicium incident Dei, quemadmodum et apostolus Paulus in ea epistola, quæ est ad Romanos, testificatus est dicens ita : « An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnis, ignorans quoniam bonitas Dei ad pœnitentiam (92) te adducit? Secundum autem duritiam tuam et cor impœnitens thesaurizas tibimetipsi iram in die (93) iræ, et revelationis justi judicii Dei. Gloria autem et honor, inquit, omni operanti bonum [84]. » Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et Apostolus testificatur in eadem epistola : et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud ; hi autem qui illud non operantur, judicium justum excipient (94) Dei, quoniam non sunt ope- B rati bonum, cum possint operari illud.

2. Et φύσει (95) οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ ἀγαθοὶ γεγόνασιν, οὐθ' οὗτοι ἐπαινετοὶ, ὄντες ἀγαθοὶ, τοιοῦτοι γὰρ κατεσκευάσθησαν· οὐτ' ἐκεῖνοι μεμπτοὶ, οὕτω γεγονότες. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ πάντες τῆς αὐτῆς εἰσι φύσεως, δυνάμενοί τε κατασχεῖν καὶ πρᾶξαι τὸ ἀγαθὸν, καὶ δυνάμενοι πάλιν ἀποβαλεῖν αὐτὸ, καὶ μὴ ποιῆσαι· δικαίως καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς εὐ- C νομουμένοις, καὶ πολὺ πρότερον παρὰ Θεῷ, οἱ μὲν ἐπαινοῦνται, καὶ ἀξίας τυγχάνουσι μαρτυρίας τῆς τοῦ καλοῦ καθόλου ἐκλογῆς, καὶ ἐπιμονῆς· οἱ δὲ καταιτιῶνται, καὶ ἀξίας τυγχάνουσι ζημίας, τῆς τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἀποβολῆς. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ προφῆται παρῄνουν τοῖς ἀνθρώποις δικαιοπραγεῖν, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐξεργάζεσθαι· . . . .

2. [85] Si autem naturaliter quidam boni, quidam vero mali facti fuissent, neque hi laudabiles essent qui (96) boni sunt, tales enim facti (97) fuerant ; sed neque illi vituperabiles, et ipsi enim tales fuerant instituti. Sed quoniam omnes ejusdem sunt naturæ, et potentes retinere et operari bonum, et potentes rursum amittere id, et non facere ; juste etiam apud homines sensatos (98) (quanto magis apud Deum), alii quidem laudantur, et dignum percipiunt testimonium electionis bonæ (99) et perseverantiæ ; alii vero accusantur, et dignum 282 percipiunt damnum, eo quod justum et bonum reprobaverint. Et ideo prophetæ quidem (1)

[81] Matth. VIII, 11, 12. [82] Cap. LXXI. [83] Matth. XXIII, 37. [84] Rom. II, 4 seqq. [85] Cap. LXXII.

Arund. et Voss. Et sic etiam in Clarom. scriptum fuerat : sed recentior quispiam pro *remittitur* scripsit *dimittetur*. In aliis, *relinquetur*.

(85) *Illic*. Editt., *ibi*.

(86) *Illud*. Eras., Gall. et Feuard. male, *aliud*.

(87) *Colligere*. Editt., *congregare*.

(88) *Sententia*. Feuard. in marg., Voss. et Merc. 2, *scientia*.

(89) *Βία Θεῷ*. Hoc Irenæi dictum ex Damasceni *Parallelis* descriptum publici juris fecit Halloixius in *Vita Irenæi* p. 501.

(90) *Posuit autem in homine potestatem electionis*. In cod. Clarom. recentior manus scripsit : *posuit autem in hominis potestatem electionem* : cum antea legeretur, quantum deprehendi potest, ut in editt.

(91) *Non invenientur cum bono*. Ita Feuard., D Voss. et Clarom. (nisi quod hic vitio scribæ habeat *venientur*). Consentit Arund. quoad verbum *invenientur*. In editt., *non inveniuntur cum bonis*.

(92) *Ad pœnitentiam*. Editt., *in pœnitentiam*.

(93) *In die*. Editt., *in diem*.

(94) *Excipient*. Editt., *recipient*.

(95) *Et φύσει*. Græca hujus capitis ex Damasceni *Parallelis* excerpta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi* pag. 504 seq. et ex parte Sirmondus in notis ad Ennodii epistolas pag. 12.

(96) *Qui*. Alias, *quia*.

(97) *Facti. Instituti*, in Feuard. marg.

(98) *Homines sensatos*. Græca sonant : *homines bonis legibus utentes*.

(99) *Bonæ*. Græc., *boni per omnia*.

(1) *Prophetæ quidem*. Miror in omnibus mss. huc

. . ὡς ἐφ' ἡμῖν ὄντος τοῦ τοιούτου, καὶ διὰ τὴν πολλὴν ἀμέλειαν εἰς λήθην ἐκπεπτωκότων, καὶ γνώμης δεομένων ἀγαθῆς, ἣν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς παρέσχε γινώσκειν διὰ τῶν προφητῶν.

bortabantur homines justitiam agere, bonumque operari (2), sicut per multa ostendimus : quia in nobis sit hoc, et propter multam negligentiam in oblivionem incidérimus, et consilio egeamus bono, propter quod bonus Deus præstavit (3) bonum consilium per prophetas (4).

3. Propter hoc autem et Dominus : « Luceat lumen vestrum, » dicebat, « coram hominibus, ut videant bona facta vestra, et clarificent (5) Patrem vestrum qui in cœlis est [86]. » Et : « Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et sollicitudinibus sæcularibus [87]. » Et : « Sint lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes, et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum, quando revertatur a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, aperiant ei. Beatus servus ille, quem, cum venerit dominus ejus, invenerit ita facientem [88]. » Et iterum : « Servus qui scit voluntatem domini sui, et non facit, vapulabit multas [89] (6). » Et : « Quid mihi dicitis : Domine, Domine, et non facitis quæ dico [90]? » Et iterum : « Si autem dicat servus in corde suo : Tardat dominus meus; et incipiat cædere conservos, et manducare, et bibere, et inebriari; veniet dominus ejus in die qua non sperat, et dividet eum, et partem ejus cum hypocritis ponet [91]. »

Ταῦτα γὰρ πάντα τὸ αὐτεξούσιον ἐπιδείκνυσι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ συμβουλευτικὸν τοῦ Θεοῦ, ... ἀποτρέποντος μὲν τοῦ ἀπειθεῖν αὐτῷ, ἀλλὰ μὴ βιαζομένου.

Et omnia talia, quæ liberum et suæ potestatis ostendunt hominem, et quia consilio instruat Deus, adhortans nos ad subjectionem sibi et avertens ab incredulitate, non tamen de violentia cogens.

4. Etenim ipsum Evangelium si noluerit quis sequi, licet quidem ei, non tamen expedit. Inobedientia enim Dei, et amissio boni est quidem in homi- A nis potestate; læsionem autem et damnum non quamlibet (7) infert. Et propter hoc Paulus ait : « Omnia licent, sed non omnia expediunt [92]; » et libertatem referens hominis, quapropter et « omnia licent, » non cogente eum Deo; et id, « non expedit (8), » ostendens, ut non ad velamen malitiæ abutamur libertate : non enim hoc expedit. Et iterum ait : « Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo [93]. » Et : « Omnis sermo malus de ore vestro non exeat, aut turpitudo, aut vaniloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet (9), sed magis gratiarum actio [94]. » Et : « Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lumen in Domino : quasi filii lucis honeste ambulate [95] : non in comessationibus, et ebrietatibus, non in cubilibus et in libidinibus, B non in ira et zelo [96]. Et hæc quidam (10) fuistis (11), sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri [97]. » Si igitur non in nobis esset facere hæc, aut non facere, quam causam habebat Apostolus, et multo prius ipse Dominus, consilium dare, quædam quidem facere, a quibusdam vero abstinere? Sed quoniam liberæ sententiæ ab initio est homo, et liberæ sententiæ est Deus, cui ad (12) similitudinem factus est; semper consilium datur ei, continere bonum, quod perficitur ex ea, quæ est ad Deum (13) obedientia.

5. Et non tantum in operibus, sed etiam in fide liberum et suæ potestatis arbitrium hominis (14) servavit Dominus, dicens : « Secundum fidem tuam fiat tibi [98]; » propriam fidem hominis ostendens, C quoniam propriam suam habet sententiam. Et iterum : « Omnia possibilia sunt credenti [99]; » et : « Vade, sicut credidisti, fiat tibi [1]. » Et omnia talia suæ potestatis secundum fidem ostendunt hominem. Et propter hoc is « qui credit ei habet vitam æternam; qui autem non credit Filio, non habet vitam æternam, sed ira Dei manebit super ipsum [2]. » Secundum hanc igitur rationem, et suum proprium bonum ostendens Dominus, et sui arbitrii ac suæ potestatis hominem significans, dicebat ad Jerusalem : « Quoties volui congregare filios tuos, quem-

[86] Matth. v, 16. [87] Luc. xxi, 34. [88] Luc. xii, 35 seqq. [89] Ibid. 47. [90] Luc. vi, 46. [91] Luc. xii, 45, 46. [92] I Cor. vi, 12; x, 23. [93] Ephes. iv, 25. [94] Ibid. 29; v, 4. [95] Ibid. 8. [96] Rom. xiii, 13. [97] I Cor. vi, 11. [98] Matth. ix, 29. [99] Ibid., 22. [1] Matth. viii, 13. [2] Joan. iii, 36.

irrepsisse vocem *bonum*. Nam in Clarom. et Voss. legitur : *Prophetæ bonum quidem;* in Arund., *bonum quo;* in Merc. 2 similiter, *bonum quoque*. Sed eam vocem a textu ablegandam esse demonstrant tum editi. ac ipsius textus Græci auctoritas, tum ipsa orationis series. D

(2) *Bonumque operari*. Alii, *bonum quoque operari*.

(3) *Præstavit*. Al., *præstabit*.

(4) *Per prophetas*. Ita juxta Græcum habent Clarom., Arund., Voss. et Feuard. vetus cod. Sed in Eras. et Gallas. editt. vitiose legitur, *perfectis*. Feuardentius vero utrumque perperam jungens, expressit : *perfectis per prophetas*.

(5) *Clarificent*. Editt., *glorificent*.

(6) *Multas*. Ita Clarom. et Voss. ex Græco πολλάς, scilicet πληγάς. Cæteri, *multis*.

(7) *Non quamlibet*. Græce, οὐ τυχοῦσαν, *non modicam*.

(8) *Et id, non expedit*. Frustra Latinus Latinius in *Biblioth.* p. 184, et post eum Grabius, legendum contendit : *et quod non expedit;* sensus enim est : *et id Apostoli dictum : Non expedit*, etc.

(9) *Pertinet*. Sic mss. omnes (uno excepto Merc.) juxta veterem Italicam. Editi vero, *pertinent*.

(10) *Et hæc quidam*. Ita, juxta Græcum Apostoli textum, scriptum in Clarom. (quamvis recentior aliquis, sed imperitus emendator addiderit *e*, ut legatur *quidem*). Et sic etiam legitur supra cap. 27, n. 4. Reliqui habent : *et hæc quidem*.

(11) *Fuistis*. Eras. et Gall., *fecistis*.

(12) *Cui ad*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2. Alii, *cujus ad*.

(13) *Ad Deum*. Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *a Deo*. Sed rejicienda videtur hæc lectio.

(14) *Hominis*. Ita Clarom. et Voss. Alii, *hominis*.

admodum gallina pullos suos sub ascellas (15), et noluisti? Quapropter relinquetur vobis domus vestra deserta [3]. »

6. Qui autem his contraria dicunt, ipsi impotentem introducunt Dominum, scilicet quasi non potuerit perficere hoc quod voluerit : aut rursum ignorantem natura (16) choicos, ut ipsi dicunt, et eos, qui non possunt accipere ejus incorruptelam. Sed oportebat, inquit, eum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines qui statim ingrati exsisterent in eum; quoniam rationabiles, et examinatores, et judiciales (17) facti sunt, et non (quemadmodum irrationabilia, sive inanimalia, quæ sua voluntate nihil possunt facere, sed cum necessitate et vi ad bonum trahuntur, in quibus unus sensus, et unus mos), inflexibiles (18), et sine judicio, qui **283** nihil aliud esse possunt, præterquam quod facti sunt. Sic autem nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu, et cura, et studio provenisset, sed ultro et otiose insitum : ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis quam voluntate tales exsisterent (19), et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruentes eo. Quæ enim fruitio boni apud eos qui ignorant? Quæ autem gloria his qui non studuerunt illud? Quæ autem corona his qui non eam, ut victores in certamine, consecuti sunt?

7. Et propter hoc Dominus violentum dixit regnum cœlorum : « Et qui vim faciunt, inquit, diripiunt illud [4]; » hoc est, qui cum vi et agone vigilantes instanter, diripiunt illud. Propter hoc autem et Paulus apostolus ait Corinthiis : « Nescitis, quoniam hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui agonizatur (20), in omnibus continens est : illi quidem ut corruptibilem accipiant (21) coronam, nos autem incorruptibilem (22). Ego autem sic curro, non in incertum (23) : sic pugno, non quasi aerem cædens; sed lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus efficiar [5]. » Bonus igitur agonista ad incorruptelæ agonem adhortatur nos, uti coronemur, et pretiosam arbitremur coronam, videlicet quæ per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam. Et quanto per agonem nobis advenit, tanto est pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus. Sed neque similiter diliguntur ea quæ ultro adveniunt, quam illa quæ cum multa sollicitudine adinveniuntur.

Οὐχ ὁμοίως ἀγαπῶνται τὰ ἐκ τοῦ αὐτομάτου προσγινόμενα τοῖς μετὰ . . . σπουδῆς εὑρισκομένοις.

Quoniam igitur pro nobis (24) erat plus diligere Deum, cum labore (25) hoc nobis adinvenire Dominus docuit, et Apostolus tradidit. Et alias autem esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum. Sed et videre non in tantum nobis esset desiderabile, nisi cognovissemus quantum esset malum non videre : et bene valere autem male valentis experientia honorabilius efficit; et lucem, tenebrarum comparatio, et vitam, mortis. Sic et cœleste regnum honorabilius est his qui cognoverunt terrenum. Quanto autem honorabilius, tanto magis diligimus illud : et si plus illud dilexerimus, clariores erimus apud Deum. Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit (26) Dominus, uti per omnia eruditi, in omnibus in futurum simus cauti, et perseveremus in omni ejus dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum : Deo quidem magnanimitatem præstante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, quemadmodum et propheta ait : « Emendabit te abscessio tua [6]; » præfiniente Deo omnia ad hominis perfectionem, et ad efficaciam (27), et manifestationem dispositionum : uti et bonitas ostendatur, et justitia perficiatur, et Ecclesia ad figuram imaginis Filii ejus coaptetur, et tandem aliquando maturus fiat homo, in tantis maturescens ad videndum et capiendum Deum.

[3] Matth. XXIII, 37, 38. [4] Matth. XI, 12. [5] I Cor. IX, 24 seqq. [6] Jerem. II, 19.

(15) *Ascellas*. Sic Clarom. pro quo Feuard. in marg. et Vossius habent *asselis*; Arund., *ascillis*; reliqui *alas*.

(16) *Natura*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *naturam*. Porro hujusce dilemmatis sensus est, Deum aut *impotentem* esse, qui liberum hominem constituere non potuerit; aut penitus ignorantem eos qui natura choici sunt, seu quæ sit choicorum natura nescientem, qui consilia det eis, quæ tamen fatali necessitate constricti sequi non valeant.

(17) *Judiciales*. Feuard., Grab. et cod. Voss., *judiciabiles*.

(18) *Inflexibiles*. Scilicet *homines*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *inflexibilis*, scil. *mos*.

(19) *Exsisterent*. Sic Clarom. (nisi quod oscitans librarius scripserit *existerint*), melius quam alii, *exstiterint*.

(20) *Agonizatur*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arundel. Et sic etiam legi apud Cyprianum lib. *De exhort. Mart.*, cap. 8. et epistola ad martyres et confessores de Mappolico, in omnibus fere mss. notat Pamelius. At edita Irenæi exemplaria habent, *agonizat*. Sed idem est utriusque verbi sensus.

(21) *Illi... accipiant*. Eras., Gall. et Feuard., *ille ... accipiat*.

(22) *Incorruptibilem*. Eras., Gall. et Merc. 2, *incorruptam*.

(23) *In incertum*. Clarom., *in incerto*.

(24) *Pro nobis*. Græce, ut notat Feuard., μεθ' ἡμῶν, *penes nos*.

(25) *Cum labore*. In editt. Arund., Ottobon. et Merc. 2, *cum agone*.

(26) *Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit*, etc. Id est, ut recte explicat Grabius : *Nostræ utilitatis causa hæc ita fieri sustinuit atque ordinavit Deus.*

(27) *Efficaciam*. Sic omnes mss., editi vero, *ædificationem*.

CAPUT XXXVIII [7].

Cur non ab initio perfectus factus est homo.

1. Εἰ δὲ λέγει τις (28) ..... οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς τέλειον ἀναδεῖξαι τὸν ἄνθρωπον· γινώτω, ὅτι τῷ μὲν Θεῷ, ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὄντι, καὶ ἀγεννήτῳ ὑπάρχοντι, ὡς πρὸς ἑαυτὸν, πάντα δυνατά· τὰ δὲ.... γεγονότα, καθὸ μετέπειτα γενέσεως ἀρχὴν ἴδιαν ἔσχε, κατὰ τοῦτο καὶ ὑστερεῖσθαι δεῖ αὐτὰ τοῦ πεποιηκότος· οὐ γὰρ ἠδύναντο ἀγέννητα εἶναι τὰ νεωστὶ γεγεννημένα. Καθὸ δὲ μή ἐστιν ἀγέννητα, κατὰ τοῦτο καὶ ὑστεροῦνται τοῦ τελείου. Καθὸ δὲ νεώτερα, κατὰ τοῦτο καὶ νήπια, κατὰ τοῦτο καὶ ἀσυνήθη, καὶ ἀγύμναστα πρὸς τὴν τελείαν ἀγωγήν. Ὡς οὖν ἡ μὲν μήτηρ δύναται τέλειον παρασχεῖν τῷ βρέφει τὸ ἐμβρωμα, τὸ δὲ ἔτι ἀδυνατεῖ τὴν αὐτοῦ πρεσβυτέραν δέξασθαι τροφήν· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς μὲν οὐδέν τι ἦν παρασχεῖν ἀπ' ἀρχῆς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ τέλειον, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀδύνατος λαβεῖν αὐτό· νήπιος γὰρ ἦν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιωσάμενος εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ἦλθε πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ὡς αὐτὸς ἠδύνατο, ἀλλ' ὡς ἡμεῖς αὐτὸν ἰδεῖν ἠδυνάμεθα. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐν τῇ ἀφθάρτῳ αὐτοῦ δόξῃ πρὸς ἡμᾶς ἐλθεῖν ἠδύνατο· ἀλλ' ἡμεῖς οὐδεπώποτε τὸ μέγεθος τῆς δόξης αὐτοῦ

1. Si hoc dicat aliquis: Quid enim? Non poterat ab initio Deus perfectum fecisse hominem? Sciat, quoniam Deus quidem cum semper sit idem et innatus, quantum ad ipsum est omnia possibilia ei. Quæ autem facta sunt ab eo, secundum quod postea facturæ initium haboerunt, secundum hoc et minora esse oportuit eo qui se fecerit: nec enim poterant infecta esse, quæ nuper facta sunt. Propter quod autem non sunt infecta, propter hoc et [ideo (29)] deficiunt a perfecto. Secundum enim quod sunt posteriora, secundum hoc et infantilia (30); et secundum quod infantilia, secundum hoc et insueta, et inexercitata ad perfectam disciplinam. Quemadmodum enim mater potest quidem præstare perfectam escam infanti, ille autem adhuc non potest robustiorem se percipere **284** escam: sic et Deus ipse quidem potens fuit homini præstare perfectionem ab initio, homo autem impotens percipere illam: infans enim fuit. Et propter hoc Dominus noster in novissimis temporibus, recapitulans in semetipso omnia, venit ad nos, non quomodo ipse poterat, sed quomodo illum nos

A βαστάζειν ἠδυνάμεθα. Καὶ διὰ τοῦτο, ὡς νηπίου, ὁ ἄρτος ὁ τέλειος τοῦ Πατρὸς, γάλα ἡμῖν ἑαυτὸν παρέσχεν, ὅπερ ἦν ἡ κατ' ἄνθρωπον αὐτοῦ παρουσία, ἵνα ὡς ὑπὸ μαστοῦ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τραφέντες, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης γαλακτουργίας ἐθισθέντες τρώγειν καὶ πίνειν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν τῆς ἀθανασίας ἄρτον, ὅπερ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἐν ἡμῖν αὐτοὶς χατασχεῖν δυνηθῶμεν.

2. Καὶ διὰ τοῦτο Παῦλος Κορινθίοις φησί· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὐδὲ γὰρ ἠδύνασθε βαστάζειν· » τουτέστι, τὴν μὲν κατὰ ἄνθρωπον παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐμαθητεύθητε, οὐ δήπου δὲ τὸ τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα ἐπαναπαύεται ἐφ' ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑμῶν ἀσθένειαν. « Ὅπου γὰρ ζῆλος, καὶ ἔρις, φησίν, ἐν ὑμῖν, καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; » Τουτέστιν, ὅτι οὐδέπω τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἦν ἐν αὐτοῖς, διὰ ἀκαθαρσίαν αὐτῶν καὶ ἀσθενῆ τῆς πολιτείας. Ὡς οὖν ὁ Ἀπόστολος δυνατὸς ἦν δοῦναι τὸ βρῶμα (οἷς γὰρ ἂν ἐπετίθουν χεῖρας, ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον, ὃ ἐστι βρῶμα ζωῆς), ἐκεῖνα δὲ ἠδύνατον λαβεῖν αὐτὸ, διὰ τὸ ἀσθενῆ ἔτι

videre poteramus. Ipse enim in sua inenarrabili (31) gloria ad nos venire poterat: sed nos magnitudinem gloriæ ipsius portare non poteramus. Et propter hoc, quasi infantibus, ille qui erat panis perfectus Patris (32), hic nobis semetipsum præstavit, quod erat secundum hominem ejus adventus: ut quasi a mamilla carnis ejus enutriti, et per talem lactationem assueti manducare et bibere Verbum Dei, et eum qui est immortalitatis panis, qui est Spiritus Patris, in nobis ipsis continere (33) possimus.

2. Et propter hoc Paulus Corinthiis ait: « Lac vobis potum dedi non escam: nondum enim (34) poteratis escam percipere »; » id est, eum quidem adventum Domini, qui (35) secundum hominem, didicistis; nondum autem Patris Spiritus requiescit super vos, propter vestram infirmitatem. « Ubi enim zelus et discordia, ait, in vobis, et dissensiones, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis? » [11] Hoc est, quoniam nondum Spiritus Patris erat in ipsis (36), propter imperfectionem eorum, et infirmitatem conversationis. Quemadmodum igitur Apostolus poterat dare escam (quibuscunque enim imponebant apostoli manus, accipiebant Spiritum sanctum [12], qui

[7] Cap. LXXIII. [8] Cap. LXXIV. [9] Cap. LXXV. [10] 1 Cor. III, 2. [11] Ibid. 3. [12] Act. VIII, 17.

(28) *Εἰ δὲ λέγει τις.* Græca hujus capitis exhibet Joannes Damascenus in *Parallelis*: publici vero juris fecit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 484 et seqq.

(29) *Ideo.* Superflua hæc vox expungenda: quare parenthesi inclusi.

(30) *Et secundum quod infantilia.* Hæc desunt in Clarom., Merc. 2 et in textu Græco. In Voss. autem sola vox *infantilia* desideratur. At earumdem vocum repetitionem, cæterarum omittendarum in utroque textu, ut solet, occasionem fuisse puto: quare nihil immutandum esse duxi.

(31) *Inenarrabili.* Græc., *immortali.*

(32) *Patris.* Hanc vocem, licet omissam in veteri Feuardent. cod., Clarom. et Voss., retineo, quia in Græco textu legitur.

(33) *Continere.* *Eum* huic verbo præfixum auctoritate Voss. et textus Græci recte expunxit Grabius.

(34) *Nondum enim.* Voss. juxta Græcum Damasceni, *non enim.*

(35) *Qui.* Sic pro *quem* (quod manifestum est librariorum erratum, littera *i* male accepta pro *e* cum abbreviationis nota) auctoritate Græci textus emendavi. Supplendum vero verbum *est*.

(36) *In ipsis.* Al., *cum ipsis.*

καὶ ἀγύμναστα ἔχειν τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια τῆς πρὸς Θεὸν γυμνασίας· οὕτω καὶ τὴν ἀρχὴν ὁ μὲν Θεὸς δυνατὸς ἦν δι-δόναι τὸ τέλειον τῷ ἀνθρώπῳ, ἐκεῖνος δὲ ἄρτι γεγονὼς, ἀδύνατος ἦν λαβεῖν αὐτὸ, ἢ καὶ λαβὼν χωρῆσαι, ἢ καὶ χωρήσας κατασχεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο συνενηπίαζεν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τέλειος ὢν, τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ ἀνθρώπου νήπιον οὕτω χωρούμενος, ὡς ἄνθρωπος αὐτὸν χωρεῖν ἠδύνατο. Οὐ περὶ τὸν Θεὸν μὲν τὸ ἀδύνατον καὶ ἐνδεὲς, ἀλλὰ περὶ τὸν νεωστὶ γεγονότα ἄνθρωπον, ὅτι μὴ ἀγέννητος ἦν.

est esca vitæ); illi autem non poterant accipere illud, quoniam infirmum adhuc et inexercitabilem sensum (37) erga Deum conversationis habebant: sic et initio Deus quidem potens fuit dare perfectionem homini; ille autem nunc nuper factus non poterat illud accipere, vel accipiens capere, vel capiens continere. Et propter hoc coinfantiatum est homini (38) Verbum Dei, cum esset perfectus, non propter se, sed propter hominis infantiam sic capax (39) effectus, quemadmodum homo illum capere potuit. Non igitur erga Deum impossibile et indigens, sed circa eum qui nunc nuper factus est homo; quoniam non infectus erat (40).

A τὴν εἰσαεὶ παραμονήν. Καὶ οὕτω πρωτεύει μὲν ἐν πᾶσιν ὁ Θεὸς, ὁ καὶ μόνος ἀγέννητος, καὶ πρῶτος πάντων, καὶ τοῦ εἶναι τοῖς πᾶσι παραίτιος· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἐν ὑποταγῇ μένει τοῦ Θεοῦ. Ὑποταγὴ δὲ Θεοῦ, ἀφθαρσία· καὶ παραμονὴ ἀφθαρσίας, δόξα ἀγέννητος. Διὰ ταύτης... τῆς τάξεως, καὶ τῶν τοιούτων ῥυθμῶν, καὶ τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς, ὁ γεννητὸς καὶ πεπλασμένος ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ ἀγεννήτου γίνεται Θεοῦ· τοῦ μὲν Πατρὸς εὐδοκοῦντος καὶ κελεύοντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ πράσσοντος καὶ δημιουργοῦντος, τοῦ δὲ Πνεύματος τρέφοντος καὶ αὔξοντος, τοῦ δὲ ἀνθρώπου ἡρέμα προκόπτοντος, καὶ πρὸς τέλειον ἀνερχομένου· τουτέστι πλησίον τοῦ ἀγεννήτου γινομένου. Τέλειος γὰρ ὁ ἀγέννητος· οὗτος δέ ἐστι Θεός. Ἔδει δὲ τὸν ἄνθρωπον πρῶτον γενέσθαι, καὶ γενόμενον αὐξῆσαι, καὶ αὐξήσαντα ἀνδρωθῆναι, καὶ ἀνδρωθέντα πληθυνθῆναι, καὶ πληθυνθέντα ἐνισχῦσαι, καὶ ἐνισχύσαντα δοξασθῆναι, καὶ δοξασθέντα ἰδεῖν τὸν ἑαυτοῦ Δεσπότην. Θεὸς γὰρ ὁ μέλλων ὁρᾶσθαι· ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ.

assument, Deo gratuito donante eis sempiternam perseverationem. Et sic principalitatem quidem habebit in omnibus Deus, quoniam et solus **285** infectus, et prior omnium, et omnibus, ut sint, ipse est causa: reliqua vero omnia in subjectione manent Dei. Subjectio autem Dei, incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem (44), gloria infecti (45). Per hanc igitur ordinationem, et hujusmodi convenientiam, et tali ductu (46), factus et plasmatus homo secundum imaginem et similitudinem constituitur infecti Dei: Patre quidem bene sentiente et jubente (47); Filio vero ministrante et formante; Spiritu vero nutriente et augente; homine vero paulatim proficiente et perveniente ad perfectum, id est proximum infecto fieri. Perfectus enim est infectus: hic autem est Deus. Oportuerat autem hominem primo fieri, et factum augeri, et auctum corroborari, et corroboratum multiplicari, et multiplicatum convalescere, convalescentem vero glorificari, et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est qui habet videri: visio autem Dei efficax est incorruptelæ: « incorruptela vero proximum facit esse Deo [12]. »

3. Περὶ τὸν Θεὸν (41) δύναμις ὁμοῦ, καὶ σοφία, καὶ ἀγαθότης, δείκνυται· δύναμις μὲν καὶ ἀγαθότης ἐν τῷ τὰ μηδέπω ὄντα ἐκουσίως κτίζειν τε καὶ ποιεῖν· σοφία δὲ, ἐν τῷ εὐρυθμα, καὶ ἐμμελῆ, καὶ ἐγκατασκεύαστα, γεγονότα πεποιηκέναι. Ἅτινα διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτοῦ ἀγαθότητα αὔξησιν προσλαβόντα, καὶ ἐπὶ πλεῖον ἐπιμένοντα, ἀγεννήτου δόξαν ἀπολσεται, τοῦ Θεοῦ ἀφθόνως χαριζομένου τὸ καλόν. Κατὰ μὲν τὸ γεγεννῆσθαι αὐτὰ, οὐκ ἀγέννητα· κατὰ δὲ τὸ παραμένειν αὐτὰ μακροῖς αἰῶσι, δύναμιν ἀγεννήτου προσλήψεται, τοῦ Θεοῦ προῖκα δωρουμένου αὐτοῖς

3. Erga Deum autem virtus simul, et sapientia, et bonitas ostenditur: virtus quidem et bonitas, in eo quod ea, quæ nondum erant, voluntarie constituerit et fecerit; sapientia vero, in eo quod apta et consonantia (42), quæ sunt, fecerit. Quædam autem propter immensam ejus benignitatem augmentum accipientia, et in multum temporis perseverantia, infecti gloriam referunt, Deo sine invidia donante (43) quod bonum est. Secundum enim id quod facta sunt, non sunt infecta: secundum id vero quod perseverant longis æonibus, virtutem infecti

[12] Sap. VI, 19, 20.

(37) *Sensum. Animæ* addit textus Græcus.

(38) *Coinfantiatum est homini.* Id est, *infans cum homine factum est.*

(39) *Capax.* Pro *comprehensibilis.*

(40) *Non infectus erat.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *non perfectus erat.* Sensus vero est, hominem solum indigum et impotentem esse, utpote qui cum a se non sit, fieri et produci ab alio debuerit, nec proinde *infectus* sit.

(41) *Περὶ τὸν Θεόν.* Hæc iterum ex duobus *Parallelorum* Damasceni locis descripta dedit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 498 et 502.

(42) *Et consonantia. Et concinna* addit textus Græcus.

(43) *Donante.* Ita recte solus Clarom. Alii mss., *donantes*; editt., *donanti.*

(44) *Incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem.* Græca sonant: *incorruptela est: perseverantia autem incorruptelæ.*

(45) *Gloria infecti.* Hinc in Græco lege: δόξα ἀγεννήτου.

(46) *Tali ductu.* Ita juxta Græcum Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. In reliquis unica vox *talis* exstat.

(47) *Et jubente.* Desunt in Eras. et Gall.

ipsos scientes, insatiabiles et ingrati, nolentes primo esse hoc quod et facti sunt, homines passionum capaces; sed supergredientes legem humani generis, et antequam fiant homines, jam volunt similes esse factori Deo, et nullam esse differentiam infecti Dei, et nunc facti hominis, qui plus irrationales sunt quam muta animalia. Hæc enim non imputant Deo, quoniam non homines facit (48) ea; sed unumquodque eo quod factum est, quoniam factum est (49), gratias agit. Nos enim imputamus ei, quoniam non ab initio dii facti sumus, sed primo quidem homines, tunc demum dii : quamvis Deus secundum simplicitatem bonitatis suæ hoc fecerit, ne quis eum putet invidiosum, aut impræstantem. Ego, inquit, dixi : dii estis, et filii Excelsi omnes [14]. » Nobis autem potestatem divinitatis bajulare non sustinentibus : « Vos autem, inquit, sicut homines moriemini [15]; » utraque referens, et illud quod est benignum suæ donationis, et infirmitatem nostram, et quod essemus nostræ potestatis. Secundum enim benignitatem suam bene dedit bonum, et similes sibi suæ potestatis homines fecit : secundum autem providentiam scivit hominum infirmitatem, et quæ ventura essent ex ea; secundum autem dilectionem et virtutem vincet (50) factæ naturæ substantiam. Oportuerat autem primo naturam apparere, post deinde vinci et absorbi (51) mortale ab immortalitate, et corruptibile ab incorruptibilitate, et fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali.

CAPUT XXXIX [16].

Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat.

1. Agnitionem autem accepit homo boni et mali. Bonum est autem obedire Deo, et credere ei, et custodire ejus præceptum; et hoc est vita hominis : quemadmodum non obedire Deo, malum; et hoc est mors ejus. Magnanimitatem igitur præstante Deo, cognovit homo et bonum obedientiæ, et malum inobedientiæ : uti oculus (52) mentis utrorumque accipiens experimentum, electionem meliorum cum judicio faciat, et nunquam segnis, neque negligens præcepti fiat Dei; et id quod aufert ab eo vitam, id est, non obedire Deo, experimento discens quoniam malum est, neque tentet quidem illud unquam; quod autem conservatorium vitæ ejus est obedire Deo, sciens quoniam bonum est cum omni (53) intentione diligenter custodiat. Propter hoc etiam duplices habuit sensus, utrorumque agnitionem habentes, ut electionem meliorum cum disciplina faciat. Disciplinam autem boni quemadmodum habere potuisset, ignorans quod est contrarium? Firmior est enim et indubitata subjacentium apprehensio, quam ea quæ est ex suspicione (54) conjectura. Quemadmodum enim lingua per gustum accipit experimentum dulcis et amari, et oculus per visionem discernit quod est nigrum ab albo, et auris per auditum differentias sonorum scit; sic et mens per utrorumque experimentum disciplinam boni accipiens, firmior ad conservationem ejus efficitur, obediens 286 Deo (55) : inobedientiam quidem primum respuens per pœnitentiam, quoniam amarum et malum est; deinde ex comprehensione discens, quale sit quod contrarium est bono et dulcedini, ne tentet quidem unquam inobedientiam gustare Dei. Si autem utrorumque eorum cognitionem, et duplices sensus cognitionis quis defugiat, latenter semetipsum occidit hominem.

2. Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus, nuper effectus? quomodo autem immortalis, qui in natura mortali non obedivit factori? Oportet enim te primo quidem ordinem hominis custodire, tunc deinde participari (56) gloriæ Dei. Non enim tu Deum facis, sed Deus te facit. Si ergo opera Dei es, manum artificis tui exspecta, opportune omnia facientem; opportune autem, quantum ad te attinet, qui efficeris. Præsta autem ei cor tuum molle et tractabile, et custodi figuram, qua te figuravit artifex, habens in temetipso humorem, ne induratus amittas vestigia digitorum ejus. Custodiens autem compaginationem, ascendes ad perfectum : ab artificio enim Dei absconditur (57), quod est in te, lutum. Fabricavit (58) substantiam in te manus ejus : liniet te ab intus et a foris auro puro et argento, et in tantum ornabit te, ut et ipse Rex concupiscat speciem tuam. Si vero statim obduratus respuas artem ejus, et ingratus exsistas in eum, quoniam homo factus es; ingratus Deo factus (59), simul et artem ejus, et vitam amisisti. Facere enim proprium est benignitatis Dei : fieri autem proprium est hominis naturæ. Si igitur tradideris ei quod est tuum, id est fidem in eum et subjectionem, recipies ejus artem, et eris perfectum opus Dei.

3. Si autem non credideris ei, et fugeris manus

[14] Psal. LXXXI, 6. [15] Ibid. 7. [16] Cap. LXXVI.

(48) *Facit.* Al., *fecit.*

(49) *Quoniam factum est.* In Eras., Gall. et Feuard. deest *factum.*

(50) *Vincet.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *vinci.* Conjicit vero Latinus Latinius legendum *vicit;* sed frustra, ut liquet ex periodo sequenti.

(51) *Absorbi.* Pro *absorberi.*

(52) *Oculus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2 vitiose, *oculum.* In editt. *oculo.*

(53) *Cum omni.* Particulam *ut* his vocibus præfixam delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(54) *Suspicione.* Feuard. in marg. et Voss., *suspectione.*

(55) *Deo.* Deest in Voss.

(56) *Participari.* Editt., *participare.*

(57) *Absconditur.* Sic omnes mss.; at editt., *abscondetur.*

(58) *Fabricavit.* Ita Clarom., Merc. 2, ac Grab. melius quam alii, *fabricabit.*

(59) *Ingratus Deo factus.* Hæc non agnoscit Clarom.

ejus, erit causa imperfectionis in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit. Ille enim misit, qui vocarent ad nuptias; qui autem non obedierunt ei, semetipsos privaverunt a regia cœna. Non igitur ars deficit Dei; potens est enim de lapidibus suscitare filios Abrahæ; sed ille qui non consequitur eam, sibimet suæ imperfectionis est causa.

(60) Οὔτε τὸ φῶς ἐξασθενεῖ διὰ τοὺς ἑαυτοῖς τυφλώττοντας· ἀλλ' ἐκείνου μένοντος ὁποῖον καὶ ἐστίν, οἱ τυφλωθέντες παρὰ τὴν αἰτίαν τὴν ἑαυτῶν ἐν ἀοράσίᾳ καθίστανται, μήτε τοῦ φωτὸς μετ' ἀνάγκης δουλαγωγοῦντός τινα, μήτε τοῦ Θεοῦ βιαζομένου, εἰ μὴ θέλοι τις κατασχεῖν αὐτοῦ τὴν τέχνην. Τὰ οὖν ἀποστάντα τοῦ πατρικοῦ (62) φωτὸς, καὶ παραβάντα τὸν θεσμὸν τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλεύθερα καὶ αὐτεξούσια τὴν γνώμην γεγονότα.

Nec enim lumen deficit propter eos qui semetipsos excæcaverunt: sed illo perseverante quale et est, excæcati per suam culpam in caligine constituuntur. Neque lumen cum magna necessitate subjiciet sibi quemquam: neque Deus coget eum qui nolit (61) continere ejus artem. Qui igitur abstiterunt a paterno lumine, et transgressi sunt legem libertatis; per suam abstiterunt culpam, liberi arbitrii et suæ potestatis facti.

4. Deus autem omnia præsciens, utrisque aptas præparavit habitationes: eis quidem qui inquirunt lumen incorruptibilitatis, et ad id recurrunt, benigne donans hoc quod concupiscunt lumen; aliis vero id contemnentibus, et avertentibus se ab eo, et id fugientibus, et quasi semetipsos excæcantibus, congruentes lumini adversantibus præparavit tenebras: et his qui fugiunt ei esse subjecti, convenientem subdidit pœnam (63). Subjectio autem Dei requietio est æterna, ut hi qui fugiunt lumen, dignum fugæ suæ habeant locum, et qui fugiunt æternam requiem, congruentem fugæ suæ habeant habitationem. Cum autem apud Deum omnia sint bona, qui ex sua sententia fugiunt Deum, semetipsos ab omnibus fraudant bonis; fraudati autem omnibus erga Deum bonis, consequenter in Dei justum judicium incident. Qui enim fugiunt requiem, juste in pœna conversabuntur; et qui fugerunt lumen, juste inhabitabunt tenebras. Quemadmodum autem in hoc temporali lumine, qui fugiunt illud, ipsos se tenebris mancipant; ita ut ipsi sibi causa fiant, quod destituuntur a lumine, et inhabitant tenebras, et non lumen causa est eis hujusmodi conversationis, quemadmodum prædiximus: sic æternum Dei qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternas inhabitent tenebras, destituti omnibus bonis, sibimetipsis causa hujusmodi habitationis facti.

CAPUT XL.

Unum et eumdem Deum Patrem pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere.

1. Εἷς καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ, ὁ τοῖς μὲν γλιχομένοις αὐτοῦ τῆς κοινωνίας, καὶ προσμένουσιν αὐτοῦ τῇ ὑποταγῇ, τὰ παρ' αὐτῷ ἡτοιμακὼς ἀγαθά· τῷ δὲ ἀρχηγῷ τῆς ἀποστασίας διαβόλῳ, καὶ τοῖς συναποστᾶσιν αὐτῷ, τὸ αἰώνιον πῦρ ἡτοιμακὼς, εἰς ὃ πεμφθήσεσθαι ἔφη ὁ Κύριος τοὺς εἰς τὰ ἀριστερὰ διακριθέντας. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ προφήτου· « Ἐγὼ Θεὸς καὶ ζηλωτὴς, ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά· » ἐπὶ μὲν τοὺς μετανοοῦντας καὶ ἐπιστρέφοντας πρὸς αὐτὸν ποιῶν εἰρήνην καὶ φιλίαν, καὶ ἕνωσιν συντιθέμενος· ἐπὶ δὲ τοὺς μὴ μετανοοῦντας, καὶ φεύγοντας αὐτοῦ τὸ φῶς, πῦρ αἰώνιον, καὶ ἐξώτερον σκότος ἡτοιμακώς· ἅτινά ἐστι κακὰ τοῖς ἐμπεσοῦσιν εἰς αὐτά.

1. Unus igitur et idem Deus Pater, qui quidem concupiscentibus ejus communicationem, et perseverantibus in subjectione ejus, quæ sunt apud se præparat bona: principi autem abscessionis diabolo, et qui cum eo abscesserunt angelis æternum ignem præparans: in quem mittentur, inquit **287** Dominus, illi qui in sinistra separati sunt [17]. [18] Et hoc est quod a propheta dictum est: « Ego Deus zelans (64), faciens pacem, et condens mala [19]: » in eos quidem qui pœnitentiam habent, et convertentur (65) ad eum, faciens pacem, et amicitiam, et unitatem componens; super eos vero qui pœnitentiam non agunt, sed refugiunt ejus lumen, ignem æternum et exteriores tenebras præparans: quæ quidem sunt mala his qui incidunt in ea (66).

2. [20] Si autem alius quidem esset qui requiem donat Pater, et alius qui ignem præparavit Deus; fuissent æque differentes eis (67) filii; alius quidem in Patris regnum mittens, alius vero in æternum ignem. Sed quoniam unus et idem Dominus separari demonstravit in judicio omne genus humanum,

[17] Matth. XXV, 41. [18] Cap. LXXVII. [19] Isa. XLV, 6. [20] Cap. LXXVIII.

(60) Græcum hoc fragmentum, ut et sequens initio capitis 40, nunc primum prodit, ex *Eclogis* mss. Joannis presbyteri et monachi, cod. 313, bibliothecæ olim Seguerianæ, nunc illustrissimi D. D. Henrici Caroli de Coislin, qui ejus aditum hactenus interclusum, pro suo in litteras studio ac benignitate, eruditis modo patefecit.

(61) *Nolit*. *Odit*, in Feuard. marg. et Voss.

(62) *Πατρικοῦ*. Ad marg. dicti cod. scriptum ἰατρικοῦ.

(63) *Convenientem subdidit pœnam*. In veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss., *convenienti subdidit pœnæ*. Sed repugnat huic lectioni præcedens vox *his*; quæ sequentem accusativum requirit.

(64) *Zelans*. Hæc vox in nostris Isaiæ codd. non exstat.

(65) *Habent et convertuntur*. Sic Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2, *agent et convertuntur*. In edit., *agentes convertuntur*.

(66) *Incidunt in ea*. In edit. additum legitur: *sed bona ex justitia Dei*. Sed cum id additamentum esse videatur a quopiam explicationis gratia factum, delevi auctoritate codd. Clarom., Voss., Arund. et textus Græci, in quibus nihil simile occurrit.

(67) *Eis*. Eras. et Gall., *et*. Utrumque vero Feuard. jungens expressit, *et eis*.

« quemadmodum pastor segregat oves ab hædis [31]; » et aliis quidem dicet : « Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod paratum est vobis [32]; » aliis vero : « Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus [33]; » unus et idem Pater manifestissime ostenditur, « faciens pacem, et condens mala [34], » præparans utrisque quæ sunt apta : quemadmodum et unus judex utrosque in aptum mittens locum. Quemadmodum in zizaniorum et in tritici parabola manifestavit Dominus, dicens : « Quemadmodum colliguntur zizania, et igni comburuntur (68); sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala, et eos qui faciunt iniquitatem, et mittent eos in clibanum ignis : illic erit fletus et stridor dentium. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris ipsorum [35]. » Qui ergo regnum præparavit justis Pater, in quod assumpsit Filius ejus dignos ; hic et caminum ignis præparavit, in quem dignos mittent ii, qui a Filio hominis missi sunt, angeli, secundum jussum Dei.

3. Ὁ μὲν Κύριος (69) ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ καλὸν ἔσπειρε σπέρμα· « Ἀγρὸς δὲ ἐστὶν ὁ κόσμος. Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους, ἦλθεν ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν. » Ἔκτοτε γὰρ ἀποστάτης ὁ ἄγγελος αὐτοῦ (70), καὶ ἐχθρὸς, ἀφ' ὅτε ἐζήλωσε τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχθροποιῆσαι αὐτὸ (71) πρὸς τὸν Θεὸν ἐπεχείρησε. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς τὸν μὲν, παρ' αὐτοῦ (72) λάθρα ἐπισπείραντα τὸ ζιζάνιον, τουτέστι τὴν παράβασιν εἰσενεγκόντα (74), ἀφώρισε τῆς ἰδίας μετουσίας· τὸν δὲ ἀμελῶς μὲν, ἀλλὰ κακῶς παραδεξάμενον τὴν παρακοὴν ἄνθρωπον ἐλέησε, καὶ ἀντέστρεψε (75) τὴν ἔχθραν, ἣν ἐχθροποίησε, πρὸς τὸν αὐτόν· ἀπωσάμενος μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν πρὸς αὐτὸν (76) ἔχθραν, ἀνακλάσας δὲ αὐτὴν, καὶ ἀντιπέμψας πρὸς τὸν ὄφιν. Καθὼς ἡ Γραφὴ φησιν εἰρηκέναι τῷ ὄφει τὸν Θεόν· « Καὶ ἔχθραν θήσω ἀνὰ μέσον σοῦ, καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς (78), [καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτὸς σοῦ τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν]. » Καὶ τὴν ἔχθραν ταύτην ὁ Κύριος εἰς ἑαυτὸν ἀνεκεφαλαιώσατο, ἐκ γυναικὸς γενόμενος ἄνθρωπος (79), καὶ πατήσας αὐτοῦ τὴν κεφαλήν.

3. Hic enim in agro suo bonum semen seminavit : « Ager autem, inquit, sæculum est [36]. Cum autem dormirent homines, venit inimicus, et superseminavit zizania inter frumentum, et abiit [37]. » Extunc enim apostata est angelus hic, et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo facere aggressus est. Quapropter et Deus eum quidem, qui a semetipso zizania absconse seminavit, id est, transgressionem quam ipse intulit (73), separavit a sua conversatione : eum autem, qui negligenter quidem, sed male accepit inobedientiam, hominem miseratus est, et retorsit inimicitiam, per quam inimicum Deo facere voluit, in ipsum inimicitiarum auctorem ; auferens quidem suam, quæ erat adversus hominem, inimicitiam ; retorquens autem illam, et remittens (77) illam in serpentem. Quemadmodum et Scriptura ait dixisse serpenti Deum : « Et inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, et inter semen tuum et inter semen mulieris. Ipsè tuum calcabit caput, et tu observabis calcaneum ejus [38]. » Et inimicitiam hanc Dominus in semetipsum recapitulavit, de muliere factus homo, et calcans ejus caput ; quemadmodum in eo, qui ante hunc est, libro ostendimus [39].

[31] Matth. XXV, 32. [32] Ibid. 34. [33] Ibid. 41. [34] Isa. XLV, 7. [35] Matth. XIII, 40 seqq. [36] Ibid. 38. [37] Ibid., 25. [38] Gen. III, 15. [39] Lib. III, cap. 23, n. 5, 6, 7.

(68) *Igni comburuntur.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Arund., nisi quod duo posteriores habeant, *comburentur.* Cæteri, *in ignem mittentur.*

(69) *Ὁ μὲν Κύριος.* Græca hæc clarissimus Grab. e duabus Catenis in S. Matthæi Evangelium eruit, Nicetæ videlicet a Corderio edita, pag. 489, et altera ms. in cod. 1879, fol. 21, in bibliotheca regia Paris. quæ tamen in eo differunt quod loco priorum istorum verborum, ὁ μὲν Κύριος, usque ad ἐζήλωσε τὸ πλάσμα, in Nicetæ Catena ista solum habeantur : Ἐχθρὸς τοῦ Κυρίου ὁ διάβολος γέγονεν, ἐξ ὅτου ἐζήλωσε, etc.

(70) *Ἄγγελος αὐτοῦ.* Legit interpres, ἄγγελος οὗτος.

(71) *Ἐχθροποιῆσαι αὐτό.* In Niceta, ἐχθροποιεῖν, omissa voce αὐτό, pro qua in edit. Oxon. αὐτόν.

(72) *Παρ' αὐτοῦ.* Desunt in Niceta.

(73) *Transgressionem quam ipse intulit.* Græca sonant : *qui transgressionem intulit.*

(74) *Εἰσενεγκόντα .... ἐλέησε.* Hæc omnia desiderari in ms. Catena Regia scribit Grabius. Sed clariss. virum decepit apographum mutilum : nam in autographo totidem verbis exstant ; nisi quod pro ἀμελῶς μὲν, ἀλλα κακῶς, habeat ἀμελῶς καὶ κακῶς.

(75) *Καὶ ἀντέστρεψε .... τὸν Θεόν.* Græca hæc ms. Catenæ aliquantulum a Latinis deflectunt ; sed longe magis Nicetas, qui Irenæi verba compendio duntaxat refert, hoc modo : Καὶ τὴν ἔχθραν πρὸς τὸν ὄφιν ἀντέπεμψε, καθὼς ἡ Γραφὴ εἴρηκε.

(76) *Τὴν πρὸς αὐτόν.* Legendum cum interprete, τὴν πρὸς ἄνθρωπον.

(77) *Remittens.* Sic Arund. et Grab. juxta Græcum, melius quam alii, *mittens.* In Clarom. autem neutrum legitur, sed simpliciter habetur : *retorquens illam in serpentem.*

(78) *Καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικός.* Post hæc scriptum in ms. Catena legitur, καὶ τὰ ἑξῆς · tum, καὶ μετ' ὀλιγόν καὶ τὴν ἔχθραν, etc. Quæ ostendunt Catenæ auctorem brevitati studentem intermedia Scripturæ verba consulto prætermisisse, quæ in suo Irenæi codice descripta præ oculis habebat. Quare operæ pretium facturum me putavi, si ea restituerem, hamulis tamen inclusa.

(79) *Ἐκ γυναικὸς γενόμενος ἄνθρωπος.* In Nicetæ Catena legitur : Γεννώμενος ἐκ γυναικὸς, γενόμενος ἄνθρωπος. *Natus ex muliere, factus homo.*

288 CAPUT XLI.

Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem, sed imitatione. Epilogus hujus libri, et scopus sequentis.

1. Quoniam angelos quosdam dixit diaboli (80), quibus æternus ignis præparatus est, et rursus in zizaniis ait : « Zizania sunt filii maligni [30] (81); » necessarium est dicere, quoniam omnes, qui sunt abscessionis, ascripsit illi, qui princeps est hujus transgressionis. Sed non ille quidem natura aut angelos, aut homines fecit. Nihil enim in totum diabolus invenitur fecisse, videlicet cum et ipse creatura sit Dei, quemadmodum et reliqui angeli. Omnia enim fecit Deus, quemadmodum et David ait (82) : « Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse præcepit, et creata sunt [31]. »

2. [32] Cum igitur a Deo omnia facta sunt (83), et diabolus sibimetipsi et reliquis factus est abscessionis causa; juste Scriptura eos, qui in abscessione perseverant, semper filios diaboli, et angelos dixit maligni. Filius enim, quemadmodum et quidam ante nos dixit (84), dupliciter intelligitur : alius quidem secundum naturam, eo quod natus sit filius; alius autem secundum id quod factus est (85), reputatur filius; licet sit differentia inter natum et factum. Quoniam ille quidem ex eo natus est, ille autem ab ipso factus est, sive secundum conditionem, sive secundum doctrinæ magisterium. Qui enim ab aliquo edoctus est, verbo, filius docentis dicitur, et ille ejus pater. Secundum igitur naturam quæ est secundum conditionem, ut ita dicam, omnes filii Dei sumus, propter quod a Deo omnes facti sumus. Secundum autem dicto audientiam et doctrinam, non omnes filii Dei sunt, sed qui credunt ei, et faciunt ejus voluntatem. Qui autem non credunt, et non faciunt ejus voluntatem, filii et angeli sunt diaboli (86). Quoniam autem ita se habet hoc, in Isaia dixit : « Filios genui et exaltavi, ipsi autem me spreverunt [33]. » Et iterum quæ dicit filios alienos eos ita : « Filii alieni mentiti sunt mihi [34]. » Secundum enim naturam filii sunt, propter hoc quod ab eo facti sunt; secundum autem opera non sunt filii.

3. [35] Quemadmodum enim in hominibus indicto audientes patribus filii abdicati, natura quidem filii eorum (87) sunt, lege vero alienati sunt; non enim hæredes fiunt naturalium parentum : eodem modo apud Deum, qui non obediunt ei, abdicati ab eo, desierunt filii ejus esse. Unde nec hæreditatem ejus percipere possunt; quemadmodum David ait : « Alienati sunt peccatores ab utero : ira eis secundum similitudinem serpentis [36]. » Et propter hoc Dominus quos sciebat hominum esse progeniem, dixit sic progeniem viperarum [37], secundum similitudinem horum animalium in varietate ambulantes, et lædentes reliquos. « Attendite, inquit, a fermento Pharisæorum et Sadducæorum [38]. » Sed et de Herode dicens : « Dicite, inquit, vulpi huic [39]; » nequam astutiam ejus et dolum significans. Quapropter David (88) propheta ait : « Homo in honore positus, assimilatus est jumentis [40]. » Et iterum Jeremias : « Equi furentes circa feminas facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat [41]. » Et Isaias in Judæa præconans, et cum Israel disputans, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ dicebat eos [42] : similem Sodomitis transgressionem, et eadem, quæ illis fuerunt, peccata (89) esse apud eos significans, propter similem operationem eodem vocabulo vocans eos. Et quia non natura essent sic facti a Deo, sed qui possent et juste agere, idem dicebat, consilium eis dans bonum (90) : « Lavamini, mundi estote, auferte nequitias ab animabus (91) vestris ante oculos meos, quiescite ab iniquitatibus vestris [43]. » Scilicet, quoniam idem (92) ipsi cum transgrederentur et peccarent, eamdem quam Sodomitæ perceperunt objurgationem. Cum enim converterentur, et pœnitentiam agerent, et quiescerent a malitia, filii poterant esse Dei, et hæreditatem consequi incor-

[30] Matth. XIII, 38. [31] Ps. CXLVIII, 5. [32] Cap. LXXIX. [33] Isa. I, 2. [34] Psal. XVII, 46. [35] Cap. LXXX. [36] Psal. LVII, 4, 5. [37] Matth. XXIII, 33. [38] Matth. X, 6. [39] Luc. XIII, 32. [40] Psal. XLVIII, 21. [41] Jerem. V, 8. [42] Isa. I, 10. [43] Ibid. 16.

(80) *Diaboli.* Eras., Gall. et Feuard. minus recte, *diabolos.*

(81) *Filii maligni. Maligni* in genitivo casu.

(82) *David ait.* Quod addunt editt., *de omnibus hujusmodi*, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.; superfluum est enim.

(83) *Facta sunt.* Ita ex Claromont. posui pro *facta sint*, quia mox sequitur *factus est*; quamvis conjunctivum utrobique mallem.

(84) *Quidam ante nos dixit.* Quis hic ab Irenæo laudetur, incertum prorsus.

(85) *Secundum id quod factus est. Id* deest in Arund. et tam in hoc cod. quam in Merc. 2, Eras., Gallas. et Feuard. perperam *factum* legitur.

(86) *Angeli sunt diaboli.* Addunt editt. *secundum id quod opera diaboli faciunt.* Sed spurium istud glossema, quod e margine in textum irrepsit, non agnoscunt codd. Clarom. et Voss. quorum auctoritate illud expunxi.

(87) *Eorum.* In Clarom. et om. Anglic. legitur *ejus*, quod forsan ad τό *natura*, quamvis minus recte, referri posset; nisi pro *ejus* legendum esset *eis.* Sed cum in omnibus editt. et in Ottobon. cod. legatur *eorum*, ac ita habuisse veterem Feuardentii cod. ex eo persuasum habeam, quod ille nullam variam lectionem, sive ad marginem editionis suæ, sive in observationibus, adnotarit, nihil immutandum esse duxi.

(88) *David.* Duas voces, *et Jeremias*, hic addunt Clarom. et Voss.; omittunt vero, cum verbo *ait*, post *et iterum.*

(89) *Similem Sodomitis transgressionem, et eadem, quæ illis fuerunt, peccata.* Sic omnes mss. nisi quod Arund. et Merc. 2 habeant *illi* pro *illis*; ac Merc. 1 vitiose, *transgressorem.* At editt., *similes enim Sodomitis transgressione, et eadem quæ illi fecerunt peccata.*

(90) *Bonum.* Deest in Eras. et Gall.

(91) *Animabus.* Alii, *animis.*

(92) *Idem.* Sic Clarom. Reliqui male, *iidem.*

rup elæ, quæ ab eo præstatur. Secundum hanc igitur rationem, angelos diaboli, et filios dixit maligni, qui diabolo credunt, et ea quæ sunt ejus agunt. Qui quidem ab initio omnes ab uno et eodem Deo (93) facti sunt. Verum quando credunt, et subjecti esse Deo perseverant, et doctrinam ejus custodiunt, filii sunt Dei : cum autem abscesserint, et transgressi fuerint, diabolo ascribuntur principi, ei qui primo sibi, tunc et reliquis causa abscessionis sit factus.

4. Quoniam autem multi quidem Domini sermones, unum autem et eumdem omnes annuntiant Patrem factorem mundi hujus, oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa confutare; si quomodo possent per multa confutati (94) et ad veritatem **289** converti, et salvari. Necessarium est autem conscriptioni huic, in sequenti (95) post Domini sermones subjungere Pauli quoque doctrinam, et examinare sententiam ejus, et Apostolum exponere, et quæcunque ab hæreticis, in totum non intelligentibus quæ a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare et dementiam insensationis eorum ostendere : et ab eodem Paulo, ex quo nobis quæstiones inferunt, manifestare, illos quidem mendaces, Apostolum vero prædicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis præconio docuisse, unum Deum Patrem eum, qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui novissimis temporibus Filium suum misit, et salutem suo plasmati donat (96), quod est carnis substantia. Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Apostoli (97) in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis (98), præstante Deo, præbebimus; et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.

(93) *Et eodem Deo. Et eodem* deest in Eras., Gall., Merc. 1. Sed *Deo* desideratur in Arund.

(94) *Confutati.* Feuard., *confutari.*

(95) *In sequenti.* Eras., Gall. et Feuard., *consequenti.* Sed Clarom., Voss., Arund. et Feuardent. in marg. melius, *in sequenti;* quæ divisim lego.

(96) *Misit, et salutem .... donat.* Ita quoad primam vocem Claromont., Voss. et Merc. 1, quoad cæteras, Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In editt., *miserit, et salutem ... donans;* nisi quod Grab., Eras. et Gall. omittunt *et* ante *salutem.*

(97) *Beati apostoli.* Editt., *beati Pauli apostoli.*

(98) *Et eversionis .... agnitionis.* Hæc non agnoscit cod. Clarom.

ANALYSIS LIBRI QUINTI.

290 Ab hujus libri exordio Irenæus se hæreses omnes, præcipue tamen Valentinianam, ipsis Christi verbis, atque epistolis apostolorum deinceps impugnaturum declarat; redditque rationem cur huic posteriori libro manum censuerit admovendam. Principio itaque pro certo ponit Christum, qui solus sanguine suo nos redemit, eumdem solum ea docere nos potuisse, quæ sui sunt Patris. Quapropter erroris reos agit Valentinianos, qui Christum simulatum; et Ebionæos, qui eum purum hominem esse nugabantur [44]. Priores autem non minoris in eo arguit temeritatis, quod et mundum non a Deo, sed a Demiurgo creatum dicerent, futuramque negarent humani corporis resurrectionem. Eam vero validissimis deinde probat rationibus, petitis ex vera ac reali Christi corporis ac sanguinis in eucharistiæ sacramento præsentia, potentia Dei, et Scripturæ sacræ auctoritate [45]. Nec levioris sane ponderis sunt ea, quæ ex Apostolo depromit argumenta. Primum siquidem homo, juxta illius sententiam, eo quo creatus est modo, integer debet spiritu, anima, et corpore *sine querela in adventum Domini servari* [46]. Præterea sicut Christus a mortuis resurrexit, ita mortua suscitabit corpora hominum [47]. Denique sacra Spiritus sancti, quæ in hoc mundo accipimus, dona certum sunt futuræ hæreditatis, resurrectionis et immortalitatis nostræ pignus [48].

Quia vero præcipua erroris fundamenta in his posita erant Apostoli verbis : *Caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt* [49]; nihil iis nisi prava carnis opera ab Apostolo describi clarissime demonstrat. Qua quidem soluta difficultate, aliis resurrectionem asserit rationum momentis, ac præcipue mortuorum a Christo suscitatorum exemplo, et Isaiæ, atque Apostoli auctoritate, et testimoniis [50].

Ad refellenda alia Valentinianæ hæreseos capita inde transit; ac probat mundum ab æterno creatum Patre, a quo et ipse homo, non ex aliena quadam, secundum Valentini ineptias, et fluida substantia, sed ex eadem nostra conditus est terra, qua Christus litos sanavit cæci nati oculos [51]. Exinde vero ad præcipuum erroris caput reversus, non alium quam Christi Patrem, Deum creatorem esse ex ipsiusmet Christi passione, miraculis, et condonandorum peccatorum potestate liquido conficit [52]. Idem insuper ex primis evincit Joannis in suo Evangelio verbis. Ex iis autem scite colligit, a divino Verbo, quando ex Virgine caro factum est, damna omnia, quæ Eva hominibus intulerat, fuisse plane resarcita [53].

Omnes postmodum, quos confutaverat errores, summatim recenset, eosque episcopis, apostolorum successoribus, demonstrat esse posteriores [54]. Cæterum cum perpetuæ sint hæreticorum inter se et secum pugnantium dissensiones, atque una semper sit, ac fuerit Ecclesiæ catholicæ, per mundum universum dispersæ, fides et doctrina; ad eam, iis relictis, confugiendum, et Christo obediendum esse concludit [55].

Christus vero, subdit auctor noster, triplici in diabolum, qui ipsum ausus fuerat tripliciter tentare, et

[44] Cap. 1. [45] Cap. 2 et seqq. [46] Cap. 6. [47] Cap. 7. [48] Cap. 8. [49] Cap. 9 et seqq. [50] Cap. 12 et seqq. [51] Cap. 15 et seqq. [52] Cap. 17. [53] Cap. 18. [54] Cap. 19. [55] Cap. 20.

reipsa Adamum vicerat, reportata victoria, patefecit a Patre rerum omnium creatore se vere fuisse missum. Diabolus econtrario se non solum ab initio, et in tribus his tentationibus mendacem probavit : sed in fine etiam mundi rursus tunc probaturus est, cum sub Antichristo homines in sui pertrahet adorationem [56].

Ibi autem de Antichristi nomine, origine, regno, diuturnitate fuse disserit. Nonnulla quoque ibidem miscet adversus Marcionem, Valentinianos, aliosque, qui et mundi creatorem non agnoscebant, et prophetas a vero Deo missos esse inficiabantur. Hos porro organa vocat Satanæ, qui Deo male precari nunquam ausus fuit, nisi post Christi adventum, cum de æterna damnatione sua certior factus est. Posthæc de his quæ, Antichristo exstincto, eventura sunt, et de millenario Christi post mundi consummationem in terra regnantis imperio plura disputat. Inde tandem Valentinianorum errorem, quo sectatores suos, statim atque mortui fuerint, supra cœlos ad Patrem, vel Matrem ascendere somniabant, funditus evertit [57].

LIBER QUINTUS.

291 PRÆFATIO.

Traductis, dilectissime (99), omnibus hæreticis in quatuor libris, qui sunt tibi (1) ante hunc a nobis editi, et doctrinis ipsorum manifestatis; eversis quoque his, qui irreligiosas adinvenerunt sententias, aliquid quidem ex propria uniuscujusque illorum doctrina, quam in suis conscriptis reliquerunt; aliquid autem (2) ex ratione (3), universis ostensionibus procedente; et veritate ostensa, et manifestato præconio Ecclesiæ, quod prophetæ quidem præconaverunt (4), quemadmodum demonstravimus, perfecit autem Christus, Apostoli vero tradiderunt, a quibus Ecclesia accipiens, per universum mundum sola bene custodiens, tradidit filiis suis; quæstionibusque omnibus solutis, quæ ab hæreticis nobis proponuntur (5); et apostolorum doctrina explanata, et manifestatis pluribus, quæ (6) a Domino per parabolas, et dicta sunt, et facta : in hoc libro quinto, operis universi, quod est de traductione (7), et eversione falso cognominatæ agnitionis, ex reliquis doctrinæ (8) Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, conabimur ostensiones facere, quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto (quoniam et in administratione sermonis positi sumus), et omnimodo elaborantibus (9), secundum nostram virtutem, plurima tibi quidem in subsidium præstare adversum A contradictiones hæreticorum, errantes autem retrahere, et convertere ad Ecclesiam Dei; neophytorum quoque sensum confirmare, ut stabilem custodiant fidem, quam bene custoditam ab Ecclesia acceperunt, ut nullo modo transvertantur ab his, qui male docere eos, et abducere a veritate conantur. Oportebit (10) et te, et omnes lecturos (11) hanc scripturam, impensius legere ea quæ a nobis prædicta sunt, ut et argumenta ipsa scias, adversus quæ contradictiones facimus. Sic enim et legitime eis contradices, et de præparato accipies adversus eos contradictiones, 292 illorum quidem sententias per cœlestem fidem, velut stercora, abjiciens; solum autem verum et firmum magistrum sequens, Verbum Dei, Jesum Christum Dominum B nostrum : qui propter immensam suam dilectionem factus est quod sumus nos, ut nos perficeret esse quod est ipse.

CAPUT PRIMUM.

Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit, idemque ut nos repararet, non opinione, sed reipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates.

1. Non enim aliter nos discere poteramus quæ sunt Dei, nisi magister noster, verbum exsistens, homo factus fuisset. Neque enim alius poterat enarrare nobis quæ sunt Patris, nisi proprium

[56] Cap. 21 et seqq. [57] Cap. 25 et seqq.

(99) *Dilectissime.* Ita Clarom. et Voss.; cæteri, *diligentissime.*

(1) *Tibi.* Deest in Arund.

(2) *Aliquid quidem... aliquid autem.* Græco more pro *partim quidem... partim autem.*

(3) *Ex ratione.* Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Alii vel pro *ex* habent *et*, vel utrumque jungunt.

(4) *Præconaverunt.* Eras., Gall. et Feuard., *præconizaverunt.*

(5) *Proponuntur.* Alias, *proponebantur.*

(6) *Quæ.* In Feuard. marg. et Voss., *quemadmodum.*

(7) *Libro quinto operis universi, quod est de traductione.* Hæc in omnibus exemplaribus manifesta scribarum incuria sic male translocata : *libro quinto, qui est de traductione operis universi, et eversione :* emendo ex loco omnino parallelo, initio præfationis libri quarti, ubi similia hæc leguntur : *Hunc quartum librum transmittens tibi, operis, quod est de detectione et eversione*, etc. Cum igitur eadem prorsus in utroque loco verba legantur, perperam inversum posteriorum ordinem, ex prioribus restituendum mihi putavi.

(8) *Et reliquis doctrinæ.* Ita Clarom. et Arund., quibus quoad vocem *doctrinæ* (in genitivo) consentiunt Voss. et Merc. 1. In editt., *et* (Grab. *ex*) *reliquis doctrinis.*

(9) *Elaborantibus.* Sic omnes mss. At editt., *elaboramus.*

(10) *Oportebit.* Clarom., *oportebat.*

(11) *Et te et omnes lecturos.* Ita Clarom. At vetus Feuard. cod. cum om. Anglic., *et te et omnes lectores.* Editt. vero, *autem te, omnesque lecturos.*

ipsius Verbum. « Quis enim » alius « cognovit sensum Domini? aut quis » alius « ejus consiliarius factus est[88]? » Neque rursus nos aliter discere poteramus, nisi magistrum nostrum videntes, et per auditum nostrum vocem ejus percipientes; uti imitatores quidem operum, factores autem sermonum ejus facti, communionem habeamus cum ipso; a perfecto, et eo qui est ante omnem conditionem, augmentum accipientes. Qui nunc nuper facti sumus, a solo optimo et bono, et ab eo qui habet donationem incorruptibilitatis, in eam, quæ est ad eum, similitudinem facti, prædestinati quidem ut essemus, qui nondum eramus, secundum præscientiam Patris, facti autem initium facturæ, accepimus (12) in præcognitis temporibus secundum ministrationem Verbi, qui est perfectus in omnibus (13); quoniam Verbum potens, et homo verus, sanguine suo rationabiliter redimens nos, redemptionem semetipsum dedit pro his, qui in captivitatem ducti sunt. Et quoniam injuste dominabatur nobis apostasia; et cum natura essemus Dei omnipotentis, alienavit nos contra naturam, suos proprios faciens discipulos; potens in omnibus Dei Verbum, et non deficiens in sua justitia, juste etiam adversus ipsam conversus est apostasiam, ea quæ sunt sua redimens ab ea (14); non cum vi, quemadmodum illa initio dominabatur nostri, ea quæ non erant sua insatiabiliter rapiens; sed secundum suadelam, quemadmodum decebat Deum suadentem, et non vim inferentem, accipere quæ vellet: ut neque quod est justum confringeretur, neque antiqua plasmatio Dei (15) deperiret.

Τῷ ἰδίῳ οὖν αἵματι (16) λυτρωσαμένου ἡμᾶς τοῦ Κυρίου, καὶ δόντος τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, καὶ τὴν σάρκα τὴν ἑαυτοῦ ἀντὶ τῶν ἡμετέρων σαρκῶν,

Suo igitur sanguine redimente nos Domino, et dante animam suam pro nostra anima (17), et carnem suam pro nostris carnibus,

et effundente Spiritum Patris in adunitionem et communionem Dei et hominis (18), ad homines quidem deponente Deum per Spiritum, ad Deum autem rursus imponente hominem per suam incarnationem, et firme et vere in adventu suo donante nobis incorruptelam, per communionem quæ est ad eum (19); perierunt omnes hæreticorum doctrinæ.

2. Vani enim sunt qui putative dicunt eum apparuisse.

Οὐ γὰρ δοκήσει ταῦτα, ἀλλ' ἐν ὑποστάσει ἀληθείας ἐγίνετο. Εἰ δὲ μὴ ὢν ἄνθρωπος, ἐφαίνετο ἄνθρωπος, οὔτε ὃ ἦν ἐπ' ἀληθείας, ἔμεινε, Πνεῦμα Θεοῦ, ἐπεὶ ἀόρατον τὸ Πνεῦμα· οὔτε ἀλήθειά τις ἦν ἐν αὐτῷ, οὐ γὰρ ἦν ἐκεῖνα ἅπερ ἐφαίνετο. Προείπομεν δὲ, ὅτι Ἀβραὰμ, καὶ οἱ λοιποὶ προφῆται προφητικῶς αὐτὸν ἔβλεπον, τὸ μέλλον ἔσεσθαι δι' ὄψεως προφητεύοντες. Εἰ οὖν καὶ νῦν τοιοῦτος ἐφάνη, μὴ ὢν ὅπερ ἐφαίνετο, προφητική τις ὀπτασία γέγονε τοῖς ἀνθρώποις, καὶ δεῖ καὶ ἄλλην ἐκδέχεσθαι παρουσίαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ τοιοῦτος ἔσται, οἷος νῦν ὁρᾶται προφητικῶς. Ἀπεδείξαμεν δὲ, ὅτι τὸ αὐτό ἐστι, δοκήσει λέγειν πεφηνέναι, καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς Μαρίας εἰληφέναι. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀληθῶς σάρκα καὶ αἷμα ἐσχηκὼς, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξηγοράσατο, εἰ μὴ τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Ἀδὰμ εἰς ἑαυτὸν ἀνεκεφαλαιώσατο. Μάταιοι οὖν οἱ ἀπὸ Βαλεντίνου, τοῦτο δογματίζοντες, ἵνα ἐκβάλωσι τὴν ζωὴν τῆς σαρκός.

Non enim putative hæc, sed in substantia veritatis fiebant. Si autem, cum homo non esset, apparebat homo; neque, quod erat vere, perseveravit, Spiritus Dei, quoniam invisibilis est Spiritus: neque veritas quædam (20) erat in eo; non enim illud erat quod videbatur. Prædiximus autem, quoniam Abraham et reliqui prophetæ prophetice videbant eum; id, quod futurum erat (21), per visionem prophetantes. Si igitur et nunc talis apparuit, non exsistens quod videbatur, quædam prophetica visio facta est hominibus, et oportet alium exspectare adventum ejus, in quo talis erit, qualis nunc visus est prophetice. Ostendimus autem, quoniam idem est, putative dicere eum visum, et nihil ex Maria accepisse. Neque enim esset vere sanguinem et carnem habens, per quam (22) nos redemit, nisi antiquam plasmationem Adæ in semetipsum recapitulasset. Vani igitur qui a Valentino sunt, hoc dogmatizantes, uti excludant salutem carnis, et reprobent plasmationem Dei.

293 3. Vani autem et Ebionæi, unitionem Dei et hominis per fidem non recipientes in suam animam, sed in veteri generationis perseverantes fermento; neque intelligere volentes, quoniam Spiritus sanctus advenit in Mariam, et virtus Altissimi obumbravit eam; quapropter et quod generatum est, sanctum est, et filius Altissimi Dei Patris (23) omnium, qui operatus est incarnationem ejus, et novam ostendit generationem; uti quemadmodum per priorem generationem mortem

[88] Rom. xi, 34.

(12) *Accepimus.* Eras., Gall. et Feuard. male, *accipiemus.*

(13) *Omnibus.* In Feuard. marg. et Voss., *hominibus.*

(14) *Ab ea.* Gallas. et Feuard. edit., *ab eo.*

(15) *Dei.* Deest in Voss.

(16) *Τῷ ἰδίῳ οὖν αἵματι.* Hæc, et quæ mox sequuntur, Græca allegavit Theodoretus, priora quidem dial. 3, pag. 155, posteriora dial. 2, pag. 87.

(17) *Pro nostra anima.* Græc., *pro nostris animabus.*

(18) *Hominis.* Al. *hominum.*

(19) *Ad eum.* Editt., *ad Deum.*

(20) *Veritas quædam.* Pro *veritas ulla.*

(21) *Futurum erat.* Clarom. et Ottobon., *futurus erat;* quod mallem, nisi repugnaret textus Græcus.

(22) *Per quam.* Græc., *per quæ.*

(23) *Dei Patris.* Vox *Dei* desideratur in Voss.

hæreditavimus, sic per generationem hanc hæreditaremus vitam. Reprobant itaque hi commistionem vini cœlestis, et solam aquam sæcularem (24) volunt esse, non recipientes Deum ad commistionem suam; perseverantes (25) autem in eo qui victus est, Adam, et projectus est de paradiso : non contemplantes, quoniam, quemadmodum ab initio plasmationis nostræ in Adam ea quæ fuit a Deo aspiratio (26) vitæ, unita plasmati, animavit hominem, et animal rationale ostendit, sic in fine Verbum Patris, et Spiritus Dei, adunitus antiquæ substantiæ plasmationis Adæ, viventem et perfectum effecit hominem, capientem perfectum Patrem; ut quemadmodum in animali omnes mortui sumus, sic in spiritali omnes vivificemur. Non enim effugit aliquando Adam manus Dei (27), ad quas Pater loquens, dicit : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [29]. » Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris manus ejus vivum perfecerunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.

A

B

CAPUT II.

Christus non venit in aliena, cum sua nos gratia visitavit, et carni nostræ contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo.

1. Vani autem et qui in aliena dicunt Deum venisse, velut aliena concupiscentem, uti eum hominem qui ab altero factus esset, exhiberet ei Deo, ui neque fecisset, neque condidisset, sed et qui desolatus esset ab initio a propria hominum fabricatione. Non ergo justus adventus ejus, qui secundum eos venit in aliena; neque vere redemit nos sanguine suo, si non vere homo factus est (28), restaurans suo plasmati, quod dictum est in principio, factum esse hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, non aliena in dolo diripiens, sed sua propria juste et benigne assumens; quantum attinet quidem ad apostasiam, juste suo sanguine redimens nos ab ea; quantum autem ad nos, qui redempti sumus, benigne. Nihil enim illi ante dedimus, neque desiderat aliquid a nobis, quasi indigens; nos autem indigemus ejus, quæ est ad eum, communionis; et propterea benigne effudit semetipsum (29), ut nos colligeret in sinum (30) Patris.

2. Vani autem omnimodo, qui universam dispositionem Dei contemnunt, et carnis salutem negant, et regenerationem ejus spernunt, dicentes non eam capacem esse incorruptibilitatis. Si autem non salvetur hæc (31), videlicet nec Dominus sanguine suo redemit nos; neque calix eucharistiæ communicatio sanguinis ejus est neque panis quem frangimus, communicatio corporis ejus est. Sanguis enim non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua

[29] Gen. I, 26.

(24) *Solam aquam sæcularem.* Ita Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria scribæ (quod sæpe solet) omissis abbreviationis notis super *a*, legatur, *sola aqua sæcularem.* In editt., *sola aqua sæcularis.* Reliquos codd. Anglicanos corruptos esse monet Grabius.

(25) *Perseverantes.* Editt., *perseverant.*

(26) *Aspiratio.* In Arund., *spiratio;* in editt. et Merc. 2, *inspiratio.*

(27) *Manus Dei.* Id est *Filium et Spiritum sanctum*, ut ipsemet Irenæus explicat sup. lib. IV, cap. 20 et hujus lib. cap. 6, n. 1.

(28) *Factus est. Factus esset* in Feuard. marg. et Voss.

(29) *Effudit semetipsum.* E sinu videlicet Patris in mundum, ut recte notat Grabius.

(30) *Sinum.* Eras. et Gall., *sinu.*

(31) *Si autem non salvetur hæc.* Ita antiquiores et melioris notæ codd. tres, scilicet vetus Feuard., Clarom. et Voss. Alii omnes habent, *sic autem secundum hæc;* nisi quod Ottobonianus interserat *nos* ante *secundum.* Sed, quidquid dicat clariss. Grabius, prior lectio præferenda. Duo enim in hoc capite probanda sibi suscipit Irenæus contra hæreticos; alterum, Christum *vere redemisse nos sanguine suo*, ac proinde *vere hominem factum esse;* alterum, resurrecturam esse carnem nostram, *eamque capacem esse incorruptibilitatis.* Utrumque vero demonstrat, prius quidem sigillatim ex Apostoli verbis; tum utrumque simul ex communi et recepta, non apud omnes catholicos modo, sed et apud eos, quos incessebat, hæreticos, sententia, eucharistiam verum esse ac substantiale Christi corpus, verum ac substantialem ipsius sanguinem: necdum enim nata, quæ posterius ævum finxit, vana illa figurarum ac merorum signorum commenta. Si enim, ait auctor noster, nec resurrecturo sit caro, nec Dominus sanguine suo nos redemerit; hinc consequitur, *neque calicem eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem quem frangimus, communicationem corporis ejus esse.* Sanguis siquidem esse non potest, nisi a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia. Si ergo vera non fuerit Christi viventis humana substantia, nec vero ac substantiali sanguine nos redemerit, sed vanam carnis aut sanguinis imaginem oculis ac sensibus objecerit; nec verum ac substantiale corpus, verum ac substantialem sanguinem in eucharistia porrigere nobis potest. Atqui tamen in eucharistia vero ac substantiali Christi corpore ac sanguine refici nos ac potari, Christo ipso docente ac confirmante, constat; his corpora nostra nutriuntur, augentur ac consistunt : membra quippe Christi cum simus, idcirco noluit esse sui sanguinis expertia. Qui ergo corpora ipsiusmet vitæ, Christi videlicet, carne ac sanguine nutrita, ejusque membra, æternum dissolvi possunt, nec in suo tempore resurgere? Et qui etiam Christus vana carnis umbra hominum sensus ludificari, evanidoque sanguinis phantasmate, Patri moriens redemptionis nostræ pretium persolvere potuit, cujus veram ac substantialem carnem, verum ac substantialem sanguinem exhibet eucharistiæ sacramentum; et cujus membra sumus nos veri homines, quibus vitam et motum impertit sanguis ejus eucharisticus? Hæc Irenæi argumentatio est : qua lectionis nostræ veritas confirmatur. Molestissima quidem Calvinianis hæc argumentatio; unde nihil mirum si vires omnes colligat nuperus Irenæi editor, omnemque industriam atque operam huc conferat, ut vim illius infringat. Sed vanos Anglorum proselyti conatus in dissert. 3 nostra refutavimus, ubi luce clarius ostendimus, nisi ita argumentetur SS. antistes, omnium insulsissimam argumentationem ejus esse, eaque non modo non labefactari, sed imo confirmari hæreticorum, quos refellebat, sententiam.

C

D

quæ est secundum hominem substantia, qua vere (32) factum est (33) Verbum Dei. Sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait : « In quo habemus redemptionem,' per sanguinem ejus, remissionem peccatorum [60]. »

294 Et quoniam membra ejus sumus, et per creaturam nutrimur ; creaturam autem ipse nobis præstat, solem suum oriri faciens, et pluens quemadmodum vult [61] ; eum calicem, qui est creatura (36), suum sanguinem qui effusus est (38), ex quo auget (39) nostrum sanguinem ; et eum panem, qui est a creatura, suum corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora.

3. Quando ergo et mistus calix, et factus (40) panis percipit verbum Dei, et fit eucharistia sanguinis et corporis (41) Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostræ substantia ; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita (43) æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est (44)? Quemadmodum et beatus Apostolus ait in ea, quæ est ad Ephesios, Epistola : « Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus [62] : » non de spirituali aliquo et invisibili homine dicens hæc : « Spiritus enim neque ossa, neque carnes (48) habet [63] ; » sed de ea dispositione, quæ est secundum verum (49) hominem, quæ ex carnibus, et nervis et ossibus consistit : quæ de calice, qui est sanguis ejus, nutritur, et de pane, quod est corpus

Ἐπειδὴ μέλη (34) αὐτοῦ ἐσμεν, καὶ διὰ τῆς κτίσεως τρεφόμεθα, τὴν δὲ κτίσιν ἡμῖν αὐτὸς παρέχει, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων, καὶ βρέχων, καθὼς βούλεται, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον (35), αἷμα ἴδιον ὡμολόγησε, ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα (37), καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον, ἴδιον σῶμα διεβεβαιώσατο, ἀφ' οὗ τὰ ἡμέτερα αὔξει σώματα.

3. Ὁπότε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον ποτήριον, καὶ ὁ γεγονὼς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ γίνεται ἡ εὐχαριστία σῶμα Χριστοῦ, ἐκ τούτων δὲ αὔξει (42) καὶ συνίσταται ἡ τῆς σαρκὸς ἡμῶν ὑπόστασις · πῶς δεκτικὴν μὴ εἶναι λέγουσι τὴν σάρκα τῆς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωὴ αἰώνιος, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου τρεφομένην, καὶ μέλος αὐτοῦ ὑπάρχουσαν ; Καθὼς ὁ μακάριος Παῦλός φησιν, ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (45) · « Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος (46), ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων (47) αὐτοῦ · » οὐ περὶ πνευματικοῦ τινος καὶ ἀοράτου ἀνθρώπου λέγων ταῦτα · « Τὸ γὰρ πνεῦμα οὔτε ὀστέα, οὔτε σάρκα ἔχει · » ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἀληθινὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας, τῆς ἐκ σαρκὸς, καὶ νεύρων, καὶ ὀστέων συνεστώσης · ἥτις καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ, ὅ ἐστι τὸ αἷμα αὐτοῦ, τρέφεται, καὶ ἐκ τοῦ ἄρτου, ὅ ἐστι τὸ σῶμα

[60] Coloss. I, 14. [61] Matth. V, 45. [62] Ephes. V, 30. [63] Luc. XXIV, 39.

(32) *Qua vere.* Claromont., Voss. et Merc. 2, *quam vere ;* sed male. Legendum esse *qua*, quod hic accipitur pro *quæ*, ostendit contextus series : adeo ut sensus sit, Verbum Dei vere factum esse humanam substantiam.

(33) *Factum est. Est* addidi ex veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss. Unde et textum aliter atque in editt. distinxi. Scilicet ab his verbis, *sanguine suo redemit nos*, novam periodum incepi ; quod clarius est. Hoc enim prius argumentationis Irenæi membrum, quod ex Apostoli verbis probat. Tum ad alterum transit.

(34) *Ἐπειδὴ μέλη.* Hæc et sequentium duorum capitum Græca verba, ex ms. Joannis Damasceni *Parallelorum* codice excerpta edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 488 et seqq.

(35) *Τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον.* Hæc usque ad finem verborum Pauli, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ, quæ alia *Parallelorum* Damasceni parte rursum allegata sunt, itidem descripsit modo laudatus Halloixius pag. 501, ex quo loco priorem supplevit partim, partim emendavit clariss. Grabius, ut ex sequentibus adnotationibus patebit.

(36) *Qui est creatura.* Ex Græco legendum, *qui est a creatura ;* ut mox de pane legitur.

(37) *Ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα.* Hæc in priori Damasceni loco omissa, ex posteriori restituta suht.

(38) *Qui effusus est.* Legendum ex Græco, *confessus est ;* quod etiam confirmat locus parallelus lib. IV, cap. 17, n. 5 in fine : *Eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens : Hoc est corpus meum. Et calicem similiter qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est.* Eadem fere leguntur ejusdem libri cap. 33, n. 2. Attamen cum ea verba, *qui effusus est*, incommodum hic non pariant sensum, nihil immutandum esse duxi.

(39) *Auget.* Græc., *perfundit.*

(40) *Factus.* Gallasii, Grynæi, et Feuard. editt. cum Fischero episcopo Roffensi, et Œcolampadio lib. IV *De eucharistia*, cap. 23, habent *fractus.* Sed repugnant omnes mss. codd. et textus Græcus.

(41) *Sanguinis et corporis.* Ex Græco legendum, *sanguis et corpus.*

(42) *Ἐκ τούτων δὲ αὔξει.* Ita Halloixius pag. 501, ex posteriori citatione Damasceni lit. Θ, tit. 8, melius quam pag. 488, ex priori Damasceni loco : Ἐκ τούτου τε.

(43) *Quæ est vita.* Sic recte cod. Clarom. suffragante textu Græco. Reliqui perperam, *qui est vita.*

(44) *Et membrum ejus est. Et* addidi ex Græco. Hoc enim necessarium ad complementum sensus.

(45) *Ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ.* Hæc priori loco apud Damascenum in *Parallelis* omissa, ex posteriori citatione pag. 501 addita sunt.

(46) *Τοῦ σώματος.* Adde ex veteri versione et Biblico textu, αὐτοῦ, et in posteriori *Parallelorum* Damasceni loco expunge apud Halloixium pag. 501, καὶ τοῦ αἵματος.

(47) *Ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων.* Scienter adnotat clariss. Grabius, hæc, cum utraque citatio, et vetus etiam Irenæi interpretatio agnoscat, plurimum inde confirmari ; ideoque merito rejiciendam esse adnotationem Grotii ad Ephes. V, 30, suspicantis, verba ista, quod in ms. Alexandrino haud exstent, a quopiam ad marginem ascripta, in textum apostolicum irrepsisse. Imo potius, inquit vir doctissimus, in dicto codice et versione Æthiopica, occasione recurrentis vocis αὐτοῦ, omissa videntur.

(48) *Carnes.* Græc., *carnem.*

(49) *Verum.* Deest in Eras. et Gall.

αὐτοῦ, αὔξεται. Καὶ ὄνπερ τρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμπέλου κλιθὲν εἰς τὴν γῆν τῷ ἰδίῳ καιρῷ ἐκαρποφόρησε, καὶ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν, καὶ διαλυθείς, πολλοστὸς ἐγέρθη διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τοῦ συνέχοντος τὰ πάντα· ἔπειτα δὲ διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ εἰς χρῆσιν ἐλθόντα ἀνθρώποις, καὶ προσλαμβανόμενα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ αὐτῆς τρεφόμενα, καὶ τεθέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ διαλυθέντα ἐν αὐτῇ, ἀναστήσεται ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὴν ἔγερσιν αὐτοῖς χαριζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ Πατρός (55)· ὃς ὄντως (57) τῷ θνητῷ τὴν ἀθανασίαν περιποιεῖ, καὶ τῷ φθαρτῷ τὴν ἀφθαρσίαν προχαρίζεται (58), ὅτι δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται· ἵνα μὴ ὡς ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἔχοντες τὴν ζωὴν, φυσηθῶμεν καὶ ἀπαρθῶμέν (59) ποτε κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀχάριστον ἔννοιαν ἀναλαβόντες· πεῖρᾳ δὲ μαθόντες, ὅτι ἐκ τῆς ἐκείνου ὑπεροχῆς, οὐκ ἐκ τῆς ἡμετέρας φύσεως, τὴν εἰς ἀεὶ παραμονὴν ἔχομεν, μήτε τῆς περὶ Θεὸν δόξης, ὡς ἔστιν, ἀστοχήσωμεν, μήτε

(50) ejus, augetur. Et quemadmodum lignum vitis depositum in terram (51) suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia : quæ deinde per sapientiam (52) in usum hominis (53) veniunt, et percipientia verbum Dei eucharistia fiunt (54), quod est corpus et sanguis Christi : sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris; qui huic mortali immortalitatem circumdat, et corruptibili incorruptelam gratuito donat, quoniam virtus Dei (56) in infirmitate perficitur; ut non quasi ex nobisipsis habentes vitam, inflemur aliquando et extollamur adversus Deum, ingratam mentem accipientes; experimento autem discentes, quoniam ex illius magnitudine, et non ex nostra natura, habemus in æternum perseverantiam, neque ab ea quæ est circa Deum gloria, sicuti **295** est, frustremur aliquando, neque nostram naturam ignoremus; sed

A τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀγνοήσωμεν· ἀλλ' ἴδωμεν, τί ὁ Θεὸς δύναται, καὶ τί ἄνθρωπος εὐεργετεῖται· καὶ μὴ σφαλῶμέν ποτε τῆς ἀληθοῦς περὶ τῶν ὄντων, ὡς ἔστιν, ὑπολήψεως, τουτέστι, Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων (60). Μήτε γε, καθὼς προείπομεν, καὶ διὰ τοῦτο ἠνέσχετο ὁ Θεὸς τὴν εἰς τὴν γῆν ἡμῶν ἀνάλυσιν· ὅπως παντοίως παιδευθέντες, ἐν πᾶσιν εἰς τὸ μέλλον ὦμεν ἀκριβεῖς, μήτε Θεὸν, μήτε

B ἑαυτοὺς ἀγνοοῦντες;

ut sciamus et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit : et non erremus aliquando a vera comprehensione eorum quæ sunt, et quemadmodum sunt, id est Dei et hominis. Et nunquid forte, quemadmodum prædiximus, propter hoc passus est Deus fieri in nobis resolutionem; ut per omnia eruditi, in omnibus (61) simus diligentes, neque Deum, neque nosmetipsos ignorantes?

CAPUT III.

In infirmitate carnis humanæ elucet virtus et gloria Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immortalitatis particeps efficiet, cum illud ex limo terræ formaverit : ipsique ævo sempiterno frui concedet, cui exiguam et communem hanc vitam largitur.

1. Σαφέστατα δὲ Παῦλος ἀπέδειξεν, ὅτι παρεδόθη τῇ ἑαυτοῦ ἀσθενείᾳ ὁ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ ἐπαρθεὶς ἀστοχήσῃ τῆς ἀληθείας,..... εἰπών·.....

1. Manifestissime autem Apostolus ostendit, quoniam traditus est suæ infirmitati homo, ne elatus aliquando excideret a veritate, in secunda, quæ

C est ad Corinthios, dicens : « Et ut sublimitate revelationum non superextollar, datus est mihi stimulus carnis, angelus Satanæ, uti me colaphizet. Et super hæc (62) ter Dominum rogavi, ut absistat a me; et dixit mihi : Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur.

Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐπὶ ταῖς ἀσθενείαις, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

Libenter ergo magis (63) gloriabor in infirmitatibus (64), ut inhabitet in me virtus Christi [a]. »

Quid ergo? dicet (65) enim aliquis, voluit ergo Dominus Apostolum suum sic colaphizari, et talem sustinere infirmitatem? Etiam, dicit verbum. Virtus enim in infirmitate perficitur, meliorem effi-

D ciens hunc, qui per suam infirmitatem cognoscit

[a] II Cor. xii, 7 et seqq.

(50) *Quod est corpus.* Sic Clarom., Voss., Arund., Merc. 1, et textus Græcus. Alii, *qui est*, etc.

(51) *In terram.* Ita vetus Feuard., cod. Clarom. et Voss. juxta Græcum. Cæteri, *in terra.*

(52) *Sapientiam. Dei* adde ex Græco.

(53) *Hominis.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *hominibus.* In Græc., *hominum.*

(54) *Fiunt.* Ita Vatican. cod. teste L. Latinio p. 184, juxta Græcum, melius quam alii, *fiant.*

(55) *Θεοῦ καὶ Πατρός.* Kal nec legit vetus interpres, nec legendum videtur.

(56) *Virtus Dei.* Vocem *Dei* male omisit Feuard.

(57) *Ὄντως.* Τούτῳ legit interpres.

(58) *Προχαρίζεται.* Legendum cum interprete προῖκα χαρίζεται, jam adnotavit doctissimus Cotelerius ad tom. III *Monument. Eccles. Græcæ*, col. 643.

(59) *Ἀπαρθῶμεν.* Leg. ἐπαρθῶμεν.

(60) *Ἀνθρώπων.* Lege cum interprete ἀνθρώπου.

(61) *In omnibus. In futurum* addit textus Græcus.

(62) *Super hæc.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Alii cum nostris N. Testam. codd., *super hoc.*

(63) *Ergo magis.* Ita juxta Græcum ac Italicam versionem Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in marg. Alii, *enim magis.*

(64) *Infirmitatibus. Meis*, quod additum legitur in editt. et in nostris N. Test. codd., expunxi auctoritate codd. Clarom. et Merc. quia nec in Græco Irenæi legitur.

(65) *Dicet.* Al., *dicit.*

virtutem Dei. Quemadmodum enim didicisset homo, quoniam ipse quidem infirmus et natura mortalis, Deus autem immortalis et potens, nisi id quod est in utroque, didicisset experimento? Suam enim infirmitatem discere (66) per sustinentiam, nihil est malum : magis autem et bonum est non aberrare in natura sua. Extolli autem adversus Deum, et præsumptionem suæ gloriæ assumere, ingratum reddens hominem, multum mali inferebat ei) : ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia vera (67), quæ est de Deo et homine, agnitionem indidit ei; et auxit ejus erga Deum dilectionem. Ubi autem augmentum est dilectionis, ibi major gloria Dei virtute (68) perficitur his qui diligunt eum.

2. Refutant igitur potentiam Dei, et non contemplantur quod est verbum (69), qui infirmitatem intuentur carnis, virtutem autem ejus qui suscitat (70) eam a mortuis, non contemplantur.

Εἰ γὰρ τὸ θνητὸν οὐ ζωοποιεῖ, καὶ τὸ φθαρτὸν μὴ ἀνάγει εἰς ἀφθαρσίαν, οὐκ ἔστι δυνατὸς ὁ Θεός. Ἀλλ' ὅτι δυνατός ἐστιν ἐν τοῖς τοιούτοις πᾶσιν, ἐκ τῆς ἀρχῆς ἡμῶν συννοεῖν ὀφείλομεν· ὅτι λαβὼν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, ἐποίησεν ἄνθρωπον. Καίπερ πολλῷ συσκολώτερον καὶ ἀπιστότερον ἦν, ἐκ μὴ ὄντων ὀστέων τε, καὶ νεύρων, ... καὶ τῆς λοιπῆς τῆς

Si enim mortale non vivificat, et corruptibile non revocat ad incorruptelam, jam non potens est Deus. Sed quoniam potens est in his omnibus, de initio nostro contemplari debemus : quoniam sumpsit Deus limum de terra, et formavit hominem. Et quidem multo difficilius et incredibilius est, ex non exsistentibus ossibus, et nervis, et ve-

κατὰ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας, ποιῆσαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ ἔμψυχον, καὶ λογικὸν ἀπεργάσασθαι ζῶον, ἢ τὸ γεγονὸς, ἔπειτα ἀναλυθὲν εἰς τὴν γῆν,..... αὖθις ἀποκαταστῆσαι, εἰς ἐκεῖνα χωρῆσαν, ὅθεν τὴν ἀρχὴν μηδέπω γεγονὸς ἐγεγόνει ὁ ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ποιήσας, ὁπότε ἤθελε, πολλῷ μᾶλλον τοὺς ἤδη γεγονότας αὖθις ἀποκαταστήσει θελήσας εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ (71) διδομένην ζωήν. Εὑρεθήσεται δὲ καὶ δεκτικὴ ἄμα καὶ χωρητικὴ ἡ σὰρξ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως· εἰ γὰρ τὴν ἀρχὴν (72) ἀπεδέξατο τὴν τέχνην τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μέν τι ἐγένετο ὀφθαλμὸς τοῦ ὁρᾷν, τὸ δὲ οὖς ἀκούειν·..... καὶ ἄλλο ἄλλου (73). Τί γάρ; Οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν πάσης τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον μελοποιΐας, ἥτις οὐκ ἄνευ σοφίας πολλῆς ἐγένετο. Τὰ δὲ τέχνης καὶ σοφίας μετέχοντα Θεοῦ, μετέχει καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. ritus transitoria; aliud vero inviscera (80) diversa; aliud sanguis, copulatio animæ et corpo-

nis, et reliqua dispositione, quæ est secundum hominem, facere ad hoc ut sit, et 296 quidem animalem et rationabilem facere hominem (74); quam quod factum est, et deinde resolutum (75) est in terram, propter causas quas prædiximus, rursus redintegrare, licet in illa cesserit, unde et initio nondum factus, factus est homo. Qui enim initio eum, qui non erat (76), fecit ut esset, quando voluit; multo magis eos, qui jam fuerunt, rursus restituet volens in eam quæ ab eo datur vitam. Invenietur autem perceptrix et capax caro virtutis Dei, quæ ab initio percepit artem Dei. Εἰ aliud quidem factum est (77) oculus videns, aliud auris audiens (78), aliud manus palpans et operans, aliud nervi undique condensi (79) et continentes membra, aliud arteriæ et venæ, sanguinis et spi-

(66) *Discere.* Sic Clarom., Merc. 2 et Grab. Reliqui minus recte, *dicere.*

(67) *Ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque experientia vera,* etc. Sic vetus Feuard. codd., Claromont. et om. Anglic., cujus lectionis sensum haud intelligentes editores omnes, hanc confluxerunt : *Ut veritatem simul et dilectionem auferret ab eo eam quæ est ad Deum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia veram.* Priorem autem, quam genuinam esse probat mss. omnium consensus, facile assequeris, si hanc jungas cum ista periodo præcedenti: *Quemadmodum enim didicisset homo.... didicisset experimento?* cætera proinde intermedia parenthesi includas. Sensus erit, hominem propriam infirmitatem, Deique potestatem expertum esse ; *ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo* (id est *a se*, sic enim ea pronomina promiscue usurpat interpres), *et eam* (scilicet *dilectionem*) *quæ est ad eum*, etc., *non auferret.* Uno verbo, id sibi vult auctor, necesse fuisse, ut homo Dei potentiam et immortalitatem, ac propriam infirmitatem experimento disceret : ut hinc suæ sortis oblitus non efferretur, illinc vero infirmitate sua depressus animum non desponderet, nec dilectionem, quam Deo et sibi debet unusquisque, utrique denegaret.

(68) *Gloria Dei virtute. Dei* construe cum *virtute.*

(69) *Verbum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Quod cæteri minus intelligentes commutaverunt in *verum. Verbum* autem illud ad id refertur, quod antea dixit : *Etiam, dicit verbum.* Scilicet D. Pauli sententia est, ad quam non attendere dicit eos, *qui infirmitatem intuentur carnis*, etc.

(70) *Suscitat.* In Feuard. marg. et Voss., *suscitet.*

(71) *Ἐπ' αὐτοῦ.* Leg. cum interprete, ἀπ' αὐτοῦ.

(72) *Εἰ γὰρ τὴν ἀρχήν.* Leg. ἢ τὴν ἀρχήν.

(73) *Καὶ ἄλλο ἄλλου.* Hæc ostendunt Damascenum brevitati studentem plura consulto prætermisisse.

(74) *Hominem.* In Græco, *animal.*

(75) *Resolutum.* Al., *solutum.*

(76) *Eum qui non erat*, etc. Græca sonant : *eos qui non erant, fecit quando voluit.*

(77) *Factum est.* Sic Eras., Gall, Clarom., Arund., et Merc. 2. Cæteri, *factus est.* At *factum* magis placet, quia *membrum* subintelligo.

(78) *Oculus videns... auris audiens.* Græc., *oculus ad videndum... auris ad audiendum.*

(79) *Condensi.* Grab. ex Arund., *contensi.* Sed ea recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, cui displicuit vox *condensi*, cujus tamen rectus est sensus. Nam in Græco scriptum fuisse conjicio, δασέα, *frequentes, conferti*, etc.

(80) *Inviscera.* Sic una voce scriptum videtur in Clarom. melius quam in aliis, *in viscera.* Barbara quidem est, sed barbaro interpreti condonanda.

ris. Quid enim? Non est numerum dicere universæ fabricationis, quæ est secundum membra hominis, quæ non alias (81) facta est, sed ex magna sapientia Dei. Quæ autem sapientiam participant Domini (82), participant et virtutem ejus.

3. Οὐκ ἄρα οὖν ἄμοιρος ἡ σὰρξ τεχνικῆς σοφίας καὶ δυνάμεως Θεοῦ. Ἀλλ' εἰ ἡ δύναμις αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωῆς παρεκτική, ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, τουτέστιν, ἐν σαρκί· εἰπάτωσαν ἡμῖν οἱ λέγοντες μὴ εἶναι δεκτικὴν τὴν σάρκα τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένης ζωῆς, πότερον ζῶντες νῦν, καὶ μετέχοντες τῆς ζωῆς λέγουσι ταῦτα, ἢ τὸ καθόλου ζωῆς μετέχοντες μηδὲν, νεκροὺς δὲ αὐτοὺς τῷ παρόντι ὁμολογοῦσιν; ἀλλ' εἰ μὲν εἰσὶ νεκροὶ, πῶς καὶ κινοῦνται, καὶ λέγουσι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιοῦσιν, ἅπερ οὐχὶ νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων ἔργα; Εἰ δὲ ζῶσι νῦν, καὶ ὅλον σῶμα αὐτῶν μετέχει τῆς ζωῆς, πῶς τολμῶσι λέγειν μὴ εἶναι τὴν σάρκα δεκτικήν τε καὶ μετοχικὴν τῆς ζωῆς, ὁμολογοῦντες ἔχειν ζωὴν ἐν τῷ παρόντι; Ὅμοιον εἴ τις σπογγίαν ὕδατος πλήρη κρατῶν, ἢ λαμπάδα φωτὸς (83), μὴ δύνασθαι λέγει μετέχειν τοῦ ὕδατος ἐπὶ τῆς σπογγίας, μηδὲ τὴν λαμπάδα τοῦ πυρός. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτοι

3. Non igitur exsors est caro sapientiæ et virtutis Dei (83). Nam virtus ejus quæ vitam præstat (84), in infirmitate perficitur, id est in carne. Dicant autem nobis, qui dicunt non esse capacem carnem illius vitæ quæ datur a Deo, utrum viventes nunc, et participantes vitam dicunt hæc; an in totum vitæ quidem habentes nihil, mortuos autem semetipsos in præsenti confitebuntur? Et si quidem mortui, quomodo et moventur, et loquuntur, et reliqua faciunt, quæ non mortuorum, sed vivorum sunt opera? Si autem vivunt nunc, et totum illorum corpus participat vitæ, quomodo audent dicere non esse carnem participatricem (85) vitæ, confitentes habere se vitam in præsenti? Simile est quemadmodum si quis spongiam aquæ plenam tenens, vel faculam ignis, non posse participare aquæ dicat spongiam, neque faculam igni. Eo

A ζῆν λέγοντες καὶ βαστάζειν ζωὴν ἐν τοῖς ἰδίοις μέλεσιν, ἔπειτα ἑαυτοῖς ἐναντιούμενοι, τὰ μέλη αὐτῶν ἐπιδεκτικὰ μὴ λέγουσι τῆς ζωῆς. Εἰ δὲ τὸ πρόσκαιρον τοῦ ζῆν, πολλῷ ἀσθενέστερον ἐκείνης τῆς αἰωνίας ζωῆς, ὅμως τοιοῦτον δύναται, ὥστε ζωοποιεῖν ἡμῶν τὰ θνητὰ μέλη· ἡ τοῦτου δραστικωτέρα αἰώνιος ζωὴ τί ὅτι οὐ ζωοποιεῖ τὴν σάρκα, τὴν ἤδη μεμελετηκυῖαν καὶ

B εἰθισμένην βαστάζειν τὴν ζωήν; Ὅτι γὰρ ἐπιδεκτικὴ ζωῆς ἐστιν ἡ σὰρξ, ἐκ τοῦ ζῆν δείκνυται· ζῇ δὲ, ἐφ' ὅσον αὐτὴν ὁ Θεὸς λέγει ζῆν. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Θεὸς δυνατὸς παρέχειν αὐτῇ τὴν ζωὴν, δῆλον. Ἐκείνου γὰρ παρέχοντος ἡμῖν τὴν ζωὴν, καὶ τοῦ Θεοῦ οὖν δυνατοῦ ὄντος ζωοποιεῖν τὸ πλάσμα τοῦ ἑαυτοῦ, καὶ τῆς σαρκὸς δυναμένης ζωοποιεῖσθαι, τί λοιπὸν τὸ

C κωλύον αὐτὴν μετέχειν τῆς ἀφθαρσίας, ἥτις ἐστὶ μακαρία καὶ ἀτελεύτητος ζωὴ ὑπὸ Θεοῦ διδομένη;

modo (87) et hi vivere se dicentes, et portare vitam dicentes (88), et in suis membris exsultantes (89), postea sibimetipsis contrarii exsistentes, dicunt non esse membra ipsorum percapabilia (90) vitæ. Si autem hæc, quæ est temporalis vita, cum sit multo infirmior quam illa æterna vita, tamen tantum potens est, ut vivificet nostra membra mortalia; cur illa, quæ est æterna vita (91), non vivificabit eam carnem, quæ jam meditata (92) et assueta sit portare vitam? Quoniam autem participatrix vitæ sit caro, ex hoc quod vivat (93), ostenditur: **297** vivit enim, in quantum eam Deus vult vivere. Quoniam autem et Deus potens est præstare ei vitam, manifestum est. Illo enim præstante (94) vitam nobis, vivimus (95). Et Dominus itaque cum sit potens vivificare plasma suum, et caro cum possit vivificari; quid superest quod prohibeat eam percipere incorruptelam, quæ est longa (96) et sine fine a Deo attributa vita?

CAPUT IV.

Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt; quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidum esse necesse

(81) *Non alias.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *non ex alia.* Sed ex Græco reponendum esset, *non sine magna sapientia facta*

D *est.*

(82) *Quæ autem sapientiam participant Domini.* Sic iterum Clarom. et vetus Feuard. cod. melius et Græco propius quam cæteri, *quæ autem sapientia participant Deum.* Nam Græca sonant, *quæ autem artem et sapientiam Dei participant.*

(83) *Virtutis Dei.* Vocem *Dei* ex Voss. et Arund. bene restituit Grabius.

(84) *Nam virtus ejus quæ vitam præstat.* Græc., *sed si virtus ejus, quæ vitam præstat.*

(85) *Carnem participatricem.* Græc., *carnem capacem et participatricem.*

(86) *Λαμπάδα φωτός.* Legit interpres λαμπάδα πυρός.

(87) *Eo modo.* Arund. et Grab., *eodem modo.*

(88) *Et portare vitam dicentes.* Hæc desunt in Eras. et Gall.

(89) *Et in suis membris exsultantes. Et* atque *exsultantes* non agnoscit textus Græcus, et abesse mallem a Latino.

(90) *Percapabilia.* In Arund. (quem sequi Grabio placuit) ex emendatione, ut puto, recentioris cujuspiam, *participabilia.*

(91) *Cur illa, quæ est æterna vita.* Græc., *cur ea efficacior æterna vita.*

(92) *Meditata.* l. e. *exercita, exercitata.*

(93) *Ex hoc quod vivat.* Sic cod. Clarom. et Grab., quibus quoad particulam *ex* consentiunt Arund. et Voss., quoad verbum *vivat*, Mere. 2. Cæteri, *ad hoc quod vivet.*

(94) *Ei vitam... præstante.* Septem has voces ab Eras., Gallas. et Feuard. prætermissas agnoscunt codd. Clarom., vetus Feuard. et Voss., nisi quod vitiose *rei* pro *ei* in duobus posterioribus sit scriptum.

(95) *Nobis, vivimus.* Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Cæteri omnes perperam, *nobis qui vivimus.* In Græco tamen verbum ζῶμεν omisit Damascenus, vel scriba.

(96) *Longa.* Græc., *felix.* Sed male legit interpres, μακρά.

est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit.

1. Latent autem semetipsos (97), qui alterum affingunt Patrem, præter Demiurgum, et bonum eum vocant; infirmum, et inutilem, et negligentem inferentes eum; ut non dicamus, quoniam lividum et invidum, in eo quod dicant non vivificari ab eo nostra corpora. Cum enim dicant ea quæ omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immortalia, utputa spiritus et anima, et quæ sunt talia (98), quoniam vivificantur a Patre; aliud autem (99) quod non alias vivificatur, nisi illi Deus præstet, vita derelinqui (1) : aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra, et resurrectionem eis per prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior, et fortior, et vere bonus (2) ostenditur? utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem; an falso cognominatus ipsorum Pater? Qui ea quidem (3) quæ sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare; quibus autem opus est ab eo adjutorium ut vivant, non vivificans illa benigne (4), sed relinquens illa negligenter in mortem. Utrum ergo et his vitam Pater ipsorum, cum possit (5) præstare, non præstat, an cum non possit? Si quidem cum non possit, jam non potens est, neque perfectus super Demiurgum : Demiurgus enim præstat, quemadmodum adest videre, quod ille non potest præstare. Si autem cum possit præstare, non præstat; jam non bonus ostenditur, sed invidus et malignus Pater.

2. Si autem et causam aliquam dixerint, per quam (6) non vivificat corpora Pater ipsorum; ipsam causam majorem necesse est apparere quam Patrem, obtinentem (7) benignitatem ejus; et infirmabitur benignitas ejus, propter causam cam quæ ab ipsis dicitur. Quoniam autem possunt corpora percipere vitam, omnibus videre est. Vivunt enim in quantum ea Deus vult vivere; et jam non possunt dicere, quod minime valeant vitam capere. Si igitur propter necessitatem et causam aliam quamdam non vivificantur, quæ possunt (8) participare vitam; erit necessitati et causæ serviens Pater ipsorum, et non jam liber (9) et suæ potestatis in sententia (10).

298 CAPUT V.

Priscorum vita longæva, Eliæ et Enoch cum propriis corporibus translatio, una cum Jonæ, Ananiæ, Azariæ et Misaelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt, Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam.

1. Quoniam autem multo tempore perseverant (11) corpora, in quantum placuit Deo bene habere; legant Scripturas, et invenient eos qui ante nos fuerunt, septingentos, et octingentos, et nongentos annos supergressos : et consequebantur corpora ipsorum longinquitatem dierum, et participabant vitam, in quantum ea Deus vivere volebat.

..... Τί δὲ καὶ περὶ ἐκείνων (12) λέγομεν; Ὅπουγε (13) Ἐνὼχ εὐαρεστήσας τῷ Θεῷ, ἐν σώματι μετετέθη, τὴν μετάθεσιν τῶν δικαίων προμηνύων. Καὶ Ἠλίας ὡς ἦν ἐν τῇ τοῦ πλάσματος ὑποστάσει, ἀνελήφθη, τὴν ἀνάληψιν τῶν πνευματικῶν προφητεύων· καὶ οὐδὲν ἐνεπόδισεν αὐτοῖς τὸ σῶμα πρὸς τὴν μετάθεσιν καὶ ἀνάληψιν. Δι' ὧν γὰρ χειρῶν ἐπλάσθησαν τὴν ἀρχὴν, διὰ τούτων τὴν μετάθεσιν καὶ ἀνάληψιν ἐλάμβανον. Εἰθισμέναι γὰρ ἦσαν ἐν τῷ Ἀδὰμ αἱ χεῖρες τοῦ Θεοῦ ῥυθμίζειν, καὶ κρατεῖν, καὶ βαστάζειν (14) τὸ ἴδιον πλάσμα,

Quid autem de illis dicamus (15)? Quandoquidem (16) Enoch placens Deo, in quo placuit corpore (17) translatus est [65], translationem justorum præmonstrans. Et Elias, sicut erat in plasmatis substantia, assumptus est [66], assumptionem patrum (18) prophetans : et nihil impediit (19) eos corpus in translationem et assumptionem (20) eorum. Per illas enim manus, per quas in initio plasmati sunt, per ipsas assumptionem et translationem acceperunt. Assuetæ enim erant in Adam manus Dei coaptare, et te-

[65] Gen v, 24. [66] IV Reg. II, 11.

(97) *Latent autem semetipsos.* Id est *fallunt autem semetipsos;* Græce, λανθάνουσι δὲ ἑαυτούς.

(98) *Sunt talia.* Al., *sunt alia.*

(99) *Aliud autem.* Al., *illud autem.*

(1) *Vita derelinqui.* Sic recte codd. Claromont. et Voss. ac Grab. Reliqui perperam, *vitam; de reliquo.*

(2) *Vere bonus. Vere melior* ponere debuisset interp.

(3) *Ea quidem.* Al., *equidem.*

(4) *Illa benigne.* Sic pro *ille benigne* reposui ex Clarom.

(5) *Cum possit... cum non possit.* Ita Clarom. Alii inverso ordine, *cum non possit... cum possit.*

(6) *Per quam.* Pro *propter quam.*

(7) *Obtinentem.* Id est *superantem;* Græce, ἐπικρατοῦντα.

(8) *Quæ possunt.* In Feuardent. marg., Claromont. et Voss., *qui possunt.*

(9) *Non jam liber.* Al., *non liber.*

(10) *In sententia.* Arund. et Grab., *in sua sententia.*

(11) *Perseverant.* Edit., *perseverabant.*

(12) *Τί δὲ καὶ περὶ ἐκείνων.* Græca hæc bis in Joan. Damasceni *Parallelis* exstant. Ea cum cod. 26 Barocc. in bibliotheca Bodleiana contulit clariss. Grab. In illo quippe, fol. 150, habetur fragmentum Irenæi ab ultimis capitis 3 verbis incipiens, et eadem hujus capitis parte cum Damasceno finiens.

(13) *Ὅπουγε.* In Damasc. *Parall.* ὅπου γάρ, vel ὁπότε.

(14) *Καὶ βαστάζειν.* Duas has voces, quæ in utraque Damasceni citatione juxta Halloixii edit. desunt, ex cod. Barocc. restituit Grabius.

(15) *Dicamus.* Al., *dicemus.*

(16) *Quandoquidem.* Al., *quoniam quidem.*

(17) *In quo placuit corpore.* In Græco simpliciter, *in corpore.*

(18) *Patrum.* In Græco non *Patrum*, sed *spiritualium* legitur.

(19) *Impediit.* Alii minus recte, *impedit.*

(20) *Translationem et assumptionem.* Sic Græcis stricte inhærentes codd. Clarom. et Voss. Cæteri, *translatione et assumptione.*

καὶ φέρειν, καὶ τιθέναι ὅπου αὗται βούλονται. Ποῦ οὖν ἐτέθη ὁ πρῶτος ἄνθρωπος; ἐν τῷ παραδείσῳ δηλονότι, καθὼς γέγραπται (21)..... ..... Καὶ ἐκεῖθεν ἐξεβλήθη εἰς τόνδε τὸν κόσμον, παρακούσας (22). Διὸ καὶ λέγουσιν οἱ πρεσβύτεροι, τῶν ἀποστόλων μαθηταί, τοὺς μετατεθέντας ἐκεῖσε μετατεθῆναι (δικαίοις γὰρ ἀνθρώποις, καὶ πνευματοφόροις ἡτοιμάσθη ὁ παράδεισος, ἐν ᾧ καὶ Παῦλος ἀπόστολος εἰσκομισθεὶς ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ὡς πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι), κἀκεῖ μένειν τοὺς μετατεθέντας ἕως συντελείας, προοιμαζομένους τὴν ἀφθαρσίαν.

nere, et bajulare suum plasma, et ferre, et ponere ubi ipsæ vellent. Ubi ergo primus positus est homo? scilicet in paradiso, quemadmodum Scriptura dicit : « Et plantavit Deus paradisum in Eden contra orientem, et posuit ibi hominem quem plasmavit [67]. » Et inde projectus est in hunc mundum, non obediens. Quapropter dicunt presbyteri, qui sunt apostolorum discipuli, eos qui translati sunt, illuc translatos esse (justis enim hominibus, et Spiritum habentibus præparatus est paradisus, in quem et Paulus apostolus asportatus audivit sermones inenarrabiles, quantum ad nos in præsenti [68]); et ibi manere eos qui translati sunt usque ad consummationem, coauspicantes incorruptelam.

2. Εἰ δέ τις ἀδύνατον ὑπολάβοι χρόνοις τε τοσούτοις ὑπομένειν τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸν Ἠλίαν μὴ ἐνσαρκον ἀναληφθῆναι, δεδαπανῆσθαι δὲ τὴν σάρκα αὐτοῦ ἐν τῷ πυρίνῳ ἅρματι· ἐννοησάτω, ὅτι Ἰωνᾶς ἐν τῷ βυθῷ ῥιφείς,..... σῶος πάλιν ἐξεπτύσθη τῇ γῇ (23), κελεύσει Θεοῦ. Ἀνανίας τε καὶ Ἀζαρίας, καὶ Μισαὴλ, εἰς κάμινον ἐμβληθέντες πυρὸς ἑπταπλασίως ἐκκαιομένης (24), οὔτε ἐβλάβησάν τι, οὔτε ὀσμὴ πυρὸς εὑρήθη ἐν αὐτοῖς. Ἡ οὖν

2. Si autem quis impossibile æstimet tantis temporibus permanere homines, et Eliam non in carne (25) assumptum, consumptam autem carnem ejus in igneo curru; intendat, quoniam Jonas quidem in profundum projectus est, et in ventrem ceti absorptus, salvus iterum exsputus est terræ jussu Dei [69]. Ananias etiam, et Azarias et Mizael missi in caminum ignis septuplum exardentem, neque nociti sunt aliquid, neque odor ignis inventus est in

A συμπαροῦσα αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ χεὶρ, καὶ παράδοξα, καὶ ἀδύνατα τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων, εἰς αὐτοὺς ἐπατελέσασα (27)· τί οὖν θαυμαστὸν, εἰ καὶ ἐν τοῖς μετατεθεῖσιν ἀπείργασται παράδοξον, ὑπουργοῦσα τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός..... Οὔτε οὖν φύσις τινὸς τῶν γεγονότων, οὔτε μὴν ἀσθένεια σαρκὸς ὑπερισχύει τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ (29).

B Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς γεγονόσιν, ἀλλὰ τὰ γεγονότα ὑποτέτακται τῷ Θεῷ, καὶ τὰ πάντα (30) ἐξυπηρετεῖ τῷ βουλήματι αὐτοῦ.

eis [70]. Quæ igitur adfuit illis manus Dei, et inopinata, et impossibilia naturæ hominis (26) in eis perficiens; quid mirum, si in his qui translati sunt, effecit aliquid inopinatum, deserviens voluntati Patris (28)? **299** Hic est autem Filius Dei, quemadmodum Scriptura ait dixisse Nabuchodonosor regem : « Nonne tres viros misimus in caminum? et ecce, ego video quatuor deambulantes in medio ignis, et quartus similis est Filio Dei [71]. » Neque igitur natura alicujus eorum quæ facta sunt, neque infirmitas carnis fortior erit super voluntatem Dei. Non enim Deus his quæ facta sunt, sed ea quæ facta sunt, subjecta sunt Deo : et omnia serviunt voluntati ejus.

Quapropter et Dominus ait : « Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum [72]. » Quemadmodum igitur his qui nunc sunt hominibus, ignorantibus dispositionem Dei, incredibile et impossibile videtur (31), tantos annos aliquem hominem posse vivere; et vixerunt hi qui

C ante nos fuerunt, et vivunt qui translati sunt, ad exemplum futuræ (32) longitudinis dierum; et de ventre ceti, et de camino ignis salvos exiisse, et tamen exierunt, educti velut manu Dei, ad ostensionem virtutis ejus : sic et nunc, quamvis quidam ignorantes virtutem et promissionem Dei, contradicant suæ saluti, impossibile existimantes posse Deum suscitantem corpora in sempiternum perseverationem eis donare; non tamen incredulitas talium evacuabit (33) fidem Dei.

CAPUT VI.

Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem et conjunctum, salvum faciet Deus, cum eum Verbum assumpserit, et donis Spiritus

D *sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt et dicuntur.*

1. Glorificabitur autem Deus in suo plasmate,

[67] Gen. II, 8. [68] II Cor. XII, 4. [69] Jon. I et II. [70] Dan. III, 19 et seqq. [71] Ibid., 91, 92. [72] Luc. XVIII, 27.

(21) *Γέγραπται.* Geneseos verba describere Damasceno non placuit.

(22) *Παρακούσας.* Θεῷ additum in 1 Damasc. citatione et Barocc.

(23) *Γῇ.* Hæc vox in 2 Damasc. citatione omissa est.

(24) *Ἐκκαιομένης.* Leg. cum interp. ἐκκαιομένην. At inter hanc vocem et particulam οὔτε in 1 Damasc. citatione et cod. Barocc. hæc sunt inserta : ἡμέραν ἀφθαρτοι καί, quæ vetus interpres legisse non videtur.

(25) *Non in carne.* Negationem, quæ in mss. omnibus ac Græco textu legitur, male omiserunt Gall. et Feuard.

(26) *Hominis.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri cum Græco, *hominum.*

(27) *Τῶν ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς ἐπιτελέσασα.* In 2 Damasc. citatione deest τῶν ἀνθρώπων, ac ἑαυτοὺς ἀπετέλεσε vitiose legitur.

(28) *Voluntati Patris.* Græc., *voluntati Dei et Patris.*

(29) *Τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ.* Damasc. 2, τὴν δύναμιν καὶ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ.

(30) *Τὰ πάντα.* Damasc. 2, κατὰ πάντα.

(31) *Videtur.* Eras. et Gall., *videretur.*

(32) *Futuræ.* Deest in Eras. et Gall.

(33) *Evacuabit.* Al., *evacuavit.*

conforme illud et consequens (34) suo puero adap ans. Per manus enim Patris, id est per Filium et Spiritum fit homo secundum similitudinem Dei, sed non pars hominis. Anima autem et spiritus pars hominis esse possunt, homo autem nequaquam: perfectus autem homo, commistio et adunitio est animæ assumentis Spiritum Patris, et admista ei carni (35), quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Propter quod et Apostolus ait: « Sapientiam loquimur inter perfectos [73]; » perfectos dicens eos qui perceperunt Spiritum Dei, et omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemadmodum et ipse loquebatur.

Καθὼς καὶ πολλῶν (36) ἀκούομεν ἀδελφῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, προφητικὰ χαρίσματα ἐχόντων, καὶ παντοδαπαῖς λαλούντων διὰ τοῦ Πνεύματος γλώσσαις, καὶ τὰ κρύφια τῶν ἀνθρώπων εἰς φανερὸν ἀγόντων ἐπὶ τῷ συμφέροντι, καὶ τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ ἐκδιηγουμένων·

Quemadmodum et multos audivimus fratres in Ecclesia, prophetica habentes charismata, et per Spiritum universis linguis loquentes, et absconsa hominum in manifestum producentes ad utilitatem, et mysteria Dei enarrantes,

quos et spirituales Apostolus vocat: secundum participationem Spiritus exsistentes spirituales, sed non secundum defraudationem et interceptionem carnis, et nude hoc ipsum solum (37). Si enim substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis, et nude ipsum (38) solum spiritum intelligat, jam non spiritualis homo est, quod est tale, sed spiritus hominis aut Spiritus Dei. Cum autem Spiritus hic commistus animæ unitur plasmati; propter effusionem Spiritus, spiritualis et perfectus homo factus est: et hic est qui secundum imaginem et

[73] I Cor. II, 6. [74] I Thessal. V, 23.

(34) *Consequens.* Id est *affine.*

(35) *Admista ei carni.* In Eras., Gall. et Merc. 2, *admista in carne;* sed male; nam illud *admista* refertur ad commistionem spiritus et animæ, ut paulo post explicatur.

(36) *Καθὼς καὶ πολλῶν.* Græca hæc allegavit Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 7.

(37) *Et nude hoc ipsum solum.* Id est *et non nude secundum Spiritum solum.* Ubi advertes, interpretem attendentem ad genus Græcæ vocis πνεῦμα, scripsisse *hoc* pro *hunc.*

(38) *Nude ipsum.* Sic ex Clarom. posui pro *nude idipsum.*

(39) *Imaginem quidem habens in plasmate,* etc. Hic distinguit auctor inter imaginem et similitudinem Dei. Imaginem ponit in plasmate, similitudinem vero per Spiritum, quem Deus inspirat homini, dari dicit. Quæ et aliorum veterum sententia fuit. Clemens Alexandr. in secundo *Strom.*, pag. 180, edit. Comel., ex aliquorum sententia refert, τὸ μὲν κατ' εἰκόνα εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εἰληφέναι τὸν ἄνθρωπον· τὸ καθ' ὁμοίωσιν δὲ, ὕστερον κατὰ τὴν τελείωσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν. *Id quod est ad imaginem, statim in ipsa generatione hominem accepisse: ut autem ad similitudinem sit, postea in consummatione esse capturum.* Volunt scilicet, similitudinem perfectum esse animi corporisque statum, omnium virtutum ac bonorum possessione cumulatum, qui nos Deo quam proximos reddit. Sic passim in natura imaginem; similitudinem in virtute reponunt

A similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et carnalis derelictus imperfectus erit; imaginem quidem habens in plasmate (39), similitudinem vero non assumens per Spiritum. Sicut autem hic imperfectus est; sic iterum si quis tollat imaginem, et spernat plasma, jam non hominem intelligere potest, sed aut partem aliquam hominis, quemadmodum prædiximus, vel aliud aliquid præter hominem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est; sed corpus hominis, et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secundum se homo; sed anima hominis, et pars hominis. Neque Spiritus homo: Spiritus enim, et non homo vocatur. Commistio autem et unitio horum omB nium, perfectum hominem efficit (40). Et propter hoc Apostolus seipsum exponens, explanavit perfectum et spiritualem salutis hominem (41), in prima Epistola ad 300 Thessalonicenses dicens sic (42): « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos, et integer (42*) vester spiritus, et anima, et corpus sine querela in adventum (43) Domini Jesu Christi servetur [74]. » Et quam utique causam habebat his tribus, id est animæ, et corpori, et spiritui, integram et perfectam perseverationem precari in adventum Domini, nisi redintegrationem et adunitionem trium, et unam (44) et eamdem ipsorum sciebat salutem? Propter quod et perfectos ait eos, qui tria sine querela exhibent Domino. Perfecti igiC tur, qui et Spiritum in se perseverantem habuerint (45) Dei, et animas et corpora sine querela servaverint; Dei (46), id est illam quæ ad Deum est fidem servantes, et eam quæ ad proximum est justitiam custodientes.

2. Unde et templum Dei plasma esse ait: « No-

alii, ut Philastrius cap. 85, auctor libelli *De dignitate conditionis humanæ*, cap. 2 et 3; Paulinus Nolanus epist. 2, etc.

(40) *Perfectum hominem efficit.* In genere morali videlicet, non in naturali. Neque enim, puto, existimabit quisquam, eam esse Irenæi mentem, Spiritum sanctum, seu Spiritum Dei esse partem hominis *essentialem*, et ad naturalem ejus perfectionem requiri. Id tantum vult, hominem, ut sit perfectus in genere morali, et Christianus vere spiritalis, Spiritum sanctum in se inhabitantem habere deD bere; secus animalem futurum, et Christianum imperfectum. Quod sequentia satis explicant. Vide dissert. 3, § 10.

(41) *Spiritualem salutis hominem.* Ita Clarom., Ottobon., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri male, *spiritalem salutem hominis.*

(42) *Dicens sic.* Eras., Gall. et Feuard. omittunt *sic.*

(42*) *Et integer.* Sic omnes mss. juxta Græcum Apostoli textum. At Eras., Gall. et Feuard. cum Vulgata, *ut integer.*

(43) *In adventum.* Soli Merc. 2 cum Grab. habent, *in adventu;* Clarom. vero non hic modo, sed et paulo post, *adventum.*

(44) *Et unam.* Alii male omittunt *et.*

(45) *Habuerint.* Ita ex Clarom. posui pro *habent*, vel *habuerunt*, ut in aliis legitur.

(46) *Dei.* Deest in Eras., Gall. et Clarom.

scitis, dicens, quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos [75]; » manifeste corpus templum dicens, in quo habitat Spiritus. Quemadmodum et Dominus de se (47) ait: « Solvite hoc templum, et in tribus diebus suscitabo (48) illud. Hoc autem, inquit, dicebat de corpore suo [76]. » Et non tantum templum, sed et templum Christi scit corpora nostra, Corinthiis dicens sic: « Nesciitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis [77]? » Non de alio quodam homine spiritali dicens hæc; non enim ille complectitur meretricem: sed corpus nostrum (id est caro quæ cum sanctimonia perseverat et munditia), membra dixit esse Christi; quando autem complectitur meretricem, membra fieri meretricis. Et propter hoc dixit: « Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus [78]. » Templum igitur Dei, in quo Spiritus inhabitat Patris, et membra Christi non participare salutem, sed in perditionem redigi dicere, quomodo non maximæ est blasphemiæ? Quoniam (49) autem corpora nostra, non ex sua substantia, sed ex Dei virtute suscitantur, Corinthiis dicit: « Corpus autem non fornicationi, sed Domino: et Dominus corpori. Deus autem (50) et Dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam [79]. »

CAPUT VII.

Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur nos in eadem resurrecturos; cum etiam resurrectio nobis promissa ad spiritus naturaliter immortales referri non debeat, sed ad corpora ex se mortalia.

1. Quomodo igitur Christus in carnis substantia surrexit, et ostendit discipulis figuras (51) clavorum, et apertionem lateris [80] (hæc autem sunt indicia carnis ejus, quæ resurrexit a mortuis): sic « et nos, » inquit, « suscitabit per virtutem suam [81]. » Et iterum ad Romanos ait: « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra [82]. » Quæ sunt ergo mortalia corpora? Nunquidnam animæ? Sed incorporales (52) animæ, quantum ad comparationem mortalium corporum. « Insufflavit » enim « in faciem hominis » Deus « flatum vitæ, et factus est homo (53) in animam viventem [83]: » flatus autem vitæ incorporalis. Sed ne mortalem quidem possunt dicere (54) ipsum flatum vitæ exsistentem. Et propter hoc David ait: « Et anima mea illi vivet [84]; » tanquam immortali substantia (55) ejus exsistente. Sed neque spiritum possunt dicere mortale corpus. Quid igitur superest dicere mortale corpus, nisi plasma, id est caro, de qua et sermo est (56), quoniam vivificabit (57) eam Deus? Hæc enim est quæ moritur, et solvitur; sed non anima, neque spiritus. Mori enim est vitalem amittere habilitatem, et sine spiramine in posterum, et inanimalem, et immemorabilem (58) fieri, et deperire in illa, ex quibus et initium substantiæ habuit. Hoc autem neque animæ evenit, flatus est enim vitæ; neque spiritui, incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum qui percipiunt illum. Superest igitur ut circa carnem mors ostendatur: quæ posteaquam exierit anima, sine spiratione et inanimal (59) efficitur, et paulatim resolvitur in terram ex qua sumpta est. Hæc igitur mortalis. Hæc autem de qua et dicit: « Vivificabit et mortalia corpora vestra [85] (60). » Et propter hoc ait de ea in prima ad Corinthios: « Sic et resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, surget (61) in incorruptione, [86] (62). » Etenim « tu, ait, quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur [87]. »

2. Quid est autem quod ut granum tritici seminatur, **301** et putret in terra, nisi corpora quæ in terra ponuntur, in qua et semina jactantur? Et propter hoc dixit: « Seminatur in ignobilitate, surget in gloria [88] (63). » Quid enim ignobilius carne mortua? Vel quid iterum gloriosius surgente ea, et percipiente incorruptelam? « Seminatur in infirmitate, surget in virtute [89]: » in infirmitate quidem sua, quoniam cum sit terra, in terram vadit; virtute autem Dei, qui eam suscitat a mortuis.

[75] I Cor. III, 16. [76] Joan. II, 19, 21. [77] I Cor. VI, 15. [78] I Cor. III, 17. [79] I Cor. VI, 13, 14. [80] Joan. XX, 20 et seqq. [81] I Cor. VI, 14. [82] Rom. VIII, 11. [83] Gen. II, 7. [84] Psal. XXI, 31. [85] Rom. VIII, 11. [86] I Cor. XV, 42. [87] Ibid., 36. [88] Ibid., 43. [89] Ibid.

(47) *De se.* Editt., *de eo.*

(48) *Suscitabo.* Editt. cum Merc. 2, *excitabo.*

(49) *Quoniam.* Al., *quomodo.*

(50) *Autem. Qui* perperam, et contra mss. omnium fidem addunt Eras., Gall. et Feuard.

(51) *Figuras.* Sic Clarom., Feuard. in marg. et Voss. In Eras. et Gall., *fixuram*; quod quidem melius, si bonorum codd. auctoritate niteretur. In cæteris, *figuram.*

(52) *Incorporales.* Ita Clarom., Ottobon., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, *incorruptibiles.*

(53) *Factus est homo.* Vocem *homo* male et contra omnium mss. ac sacri textus fidem omittunt Eras., Gall. et Feuard.

(54) *Dicere. Hominem* post *dicere* perperam addunt Eras., Gall. et Feuard. quia in nullo nostrorum mss. exstat, et sensum pervertit.

(55) *Substantia. Una* post *substantia* merito omittunt Clarom., Voss. et Grab.

(56) *De qua et sermo est. Et* quod addunt editt. expunxi auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.

(57) *Vivificabit.* Vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., *vivificavit.* Sed frequens in mss. futurorum et præteritorum commutatio.

(58) *Immemorabilem.* Ita Feuard. in marg. et Voss., quod quia minus placuit cæteris recentioribus scribis, commutarunt in *immobilem.* Porro *immemorabilem fieri* dixit Irenæus, pro *ex hominum memoria deleri*; quod mortuis contingit.

(59) *Inanimal.* Sic Clarom. melius, ni fallor, quam cæteri, *inanimale.*

(60) *Vestra.* Sic Clarom., Arund. et Grab. Cæteri male *nostra.*

(61) *Surget.* Solus Arund. cum Grab. *surgit.*

(62) *In incorruptione.* Ita Clarom., Arund. et Grabius melius quam alii, *in incorruptionem.*

(63) *Surget in gloria. Surget* pro *surgit* posui ex Clarom., quia paulo post in eodem cod. et in

« Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale [89] (64). » Indubitate docuit, quoniam neque de anima, neque de spiritu sermo est ei, sed de mortificatis corporibus. Hæc sunt enim corpora animalia, id est participantia animæ; quam cum amiserint, mortificantur : deinde per Spiritum surgentia, fiunt corpora spiritualia, uti per Spiritum semper permanentem (65) habeant vitam. « Nunc enim, inquit, ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus : tunc autem facie ad faciem [91] (66). » Hoc est quod et a Petro dictum est : « Quem cum non videritis, diligitis; in quem nunc quoque non videntes creditis, credentes autem exsultabitis gaudio inenarrabili [92]. » Facies enim nostra videbit faciem Dei vivi (67), et gaudebit gaudio inenarrabili; videlicet cum suum videat gaudium.

A

B

CAPUT VIII.

Dona Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a carnalibus discernunt : qui mundis et immundis animalibus in lege significantur.

1. Nunc autem partem aliquam a Spiritu ejus (68) sumimus, ad perfectionem et præparationem incorruptelæ, paulatim assuescentes capere et portare Deum : quod et pignus dixit Apostolus (hoc est pars (69) ejus honoris qui a Deo nobis promissus est), in Epistola quæ ad Ephesios est, dicens : « In quo et vos, audito verbo veritatis, Evangelio salutis vestræ, in quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ [93] (70). » Sic ergo (71) pignus hoc habitans in nobis jam spirituales efficit (72), et absorbetur mortale ab immortalitate : « Vos enim, ait, non estis in carne, sed in Spiritu, si quidem Spiritus Dei habitat in vobis [94]. » Hoc autem non secundum jacturam carnis, sed secundum communionem Spiritus fit. Non enim erant sine carne, quibus scribebat; sed qui assumpserant (73) Spiritum Dei, « in quo clamamus : Abba, Pater [95]. » Si igitur nunc pignus habentes clamamus, « Abba, Pater; » quid fiet quando resurgentes, facie ad faciem videbimus eum; quando omnia membra affluenter exsultationis hymnum protulerint, glorificantia eum, qui suscitaverit ea ex mortuis, et æternam vitam donaverit? Si enim pignus complectens hominem in semetipsum, jam facit dicere, « Abba, Pater, » quid faciet universa Spiritus gratia, quæ hominibus dabitur a Deo? Similes (74) nos ei efficiet, et perficiet voluntate Patris; efficiet enim hominem secundum imaginem et similitudinem Dei.

C

2. Qui ergo pignus Spiritus habent et non concupiscentiis carnis (75) serviunt, sed subjiciunt semetipsos Spiritui, ac rationabiliter conversantur in omnibus; juste Apostolus spirituales vocat, quoniam Spiritus Dei habitat in ipsis. Incorporales autem spiritus non erunt homines spirituales; sed substantia nostra, id est, animæ et carnis adunatio (76) assumens Spiritum Dei, spiritualem hominem perficit (77). Eos autem qui abjiciunt quidem Spiritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt, et irrationabiliter vivunt, et ineffrenati (79) dejiciuntur in sua desideria, quippe nullam habentes aspirationem divini Spiritus, sed porcorum et canum more vivunt; hos juste Apostolus carnales vocat, quoniam nihil aliud quam carnalia sentiunt.

Τοὺς δὲ ἀχαλιναγωγήτους (78) φησὶ, καὶ καταφερομένους εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας, μηδεμίαν ἔχοντας ἐπιθυμίαν (80) θείου Πνεύματος,..... δικαίως ὁ Ἀπόστολος σαρκικοὺς καλεῖ. . . . . .

Et prophetæ autem propter hanc eamdem causam irrationabilibus animalibus assimilant eos, propter irrationalem conversationem ipsorum dicentes : « Equi furentes ad feminas facti sunt, unusquisque ipsorum hinniens ad uxorem proximi sui [96]. » Et rursus : « Homo cum in honore esset, assimilatus

D

[89] I Cor. xv, 44. [91] I Cor. xiii, 9, 12. [92] I Petr. i, 8. [93] Ephes. i, 13 et seqq. [94] Rom. viii, 9. [95] Ibid., 15. [96] Jerem. v, 8.

Feuard. marg. iterum legitur, *surget corpus spirituale.*

(64) *Surget corpus spirituale. Et* ante *surget* omisi auctoritate Clarom., Arund. et Merc. 1.

(65) *Permanentem.* Al., *manentem.*

(66) *Facie ad faciem.* Clarom. cum Vulgata Italica, *faciem ad faciem;* quod et iterum habet cap. sequenti paulo post init.

(67) *Dei vivi.* In Clarom. et Arund. *Domini*, sine *vivi.*

(68) *Partem aliquam a Spiritu ejus.* Sic cod. Clarom. In Feuardent. marg., *partem aliquam e Spiritu ejus.* In aliis, *partem aliquam Spiritus ejus.* Sed prior lectio ad Irenæi scopum magis quadrare videtur. Allegato enim Apostoli testimonio : *nunc enim ex parte cognoscimus*, etc., subnectit. *nunc autem partem aliquam*, scilicet Dei cognitionis, ejusque donorum, *a Spiritu ejus*, seu per Spiritum ejus, qui habitat in nobis, *sumimus*, etc.

(69) *Hoc est pars.* Sic omnes mss. nostri, eadem prorsus ratione atque constructione, qua sub finem cap. 6 legitur, *id est caro.* At edit. habent : *hoc est, partem.*

(70) *Nostræ.* Eras., Gall. et Feuard. perperam, *vestræ.*

(71) *Sic ergo.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male, *si ergo.*

(72) *Efficit.* Al. *effecit.*

(73) *Qui assumpserant. Qui* omittitur in Arund.

(74) *Similes. Cum* huic voci præfixum in edit. Feuardent. et Oxon. omitto cum Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Hinc enim clarior et melior fit sensus.

(75) *Concupiscentiis carnis.* Clarom., *concupiscentes carni.*

(76) *Adunatio.* Edit., *adunitio.*

(77) *Perficit.* Gall. et Feuard. vitiose, *perfecit.*

(78) *Τοὺς δὲ ἀχαλιναγωγήτους.* Græca hæc Irenæi verba allegavit Basilius lib. *De spiritu S.*, cap. 29, ita præfatus : Εἰρηναῖος δὲ ἐκεῖνος, ὁ ἐγγὺς τῶν ἀποστόλων γενόμενος, πῶς ἐμνήσθη τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ πρὸς τὰς αἱρέσεις λόγῳ, ἀκούσωμεν. *Irenæus autem ille, qui vicinus fuit apostolorum temporibus, quomodo mentionem Spiritus faciat, audiamus.* Ex Basilio autem transcripsit Euthymius part. II *Panopl.*, cap. 29.

(79) *Ineffrenati.* Edit., *effrenati.*

(80) *Ἐπιθυμίαν.* Leg. cum interp. ἐπίγνωσιν.

est jumentis [97]. » Hoc quia secundum suam causam assimilatur (81) jumentis, irrationabilem æmulans vitam (82). Sed et nos in consuetudine hujusmodi homines jumenta et pecora irrationabilia dicimus.

3. Prædixit autem figuraliter omnia hæc lex, de animalibus delineans hominem; quæcunque, **302** inquit (83), duplicem ungulam habent et ruminant, munda enuntians; quæcunque autem aut utrumque, vel alterum horum non habent, velut immunda segregans [98]. Qui sunt ergo mundi? Qui in Patrem et Filium per fidem iter firmiter faciunt; hæc est enim firmitas eorum, qui duplicis sunt ungulæ (84) : et eloquia Dei meditantur die ac nocte, uti operibus bonis adornentur; hæc est enim ruminantium virtus. Immunda autem, quæ neque duplicem ungulam habent, neque ruminant, hoc est, qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia ejus meditantur : hæc autem ethnicorum est abominatio. Quæ autem ruminant quidem, non habent autem ungulam duplicem, et ipsa immunda; hæc Judæorum est imaginalis descriptio, qui quidem eloquia Dei in ore habent (85), stabilitatem autem radicis suæ non infigunt in Patre et in Filio : propter hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim quæ sunt unius ungulæ animalia facile labuntur; firmiora autem sunt quæ duplicem ungulam habent, succedentibus invicem ungulis fissis secundum iter, et altera ungula subbajulant (86) aliam. Immunda autem similiter, quæ duplicem quidem ungulam habent, non autem ruminant : hæc est autem omnium videlicet hæreticorum ostensio, et eorum qui non meditantur eloquia Dei, neque operibus justitiæ adornantur, quibus et Dominus ait : « Quid mihi dicitis : Domine, Domine, et non facitis quæ dico vobis [99]? » Qui enim sunt tales, in Patrem quidem et Filium dicunt se credere, nunquam autem meditantur eloquia Dei, quemadmodum oportet, neque justitiæ operibus sunt adornati; sed, quemadmodum prædiximus, porcorum et canum assumpserunt vitam, immunditiæ, et gulæ, et reliquæ incuriæ semetipsos tradentes. Juste igitur tales omnes, qui propter suam incredulitatem et luxuriam non adiA piscuntur divinum Spiritum, et variis characteribus ejiciunt se vivificans Verbum (87), et in suis concupiscentiis irrationabiliter ambulant, Apostolus quidem « carnales » et « animales » vocavit [1]; prophetæ autem jumenta et feras dixerunt; consuetudo autem pecora et irrationabilia (88) interpretata est; lex autem immundos enuntiavit.

CAPUT IX.

Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur : « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. »

1. Hoc autem est quod et in aliis ab Apostolo dicitur : « Quoniam caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt [2]. » Id est quod ab omnibus (89) hæreticis profertur in amentiam suam, ex quo et nos retardare, et ostendere (90) conantur, non salvari plasmationem Dei; non conspicientes quia sunt tria, ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima et spiritu : et altero quidem salvante et figurante (91), qui est spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro; id vero quod inter hæc est duo, quod est anima (92); quæ aliquando quidem subsequens spiritum, elevatur ab eo; aliquando autem consentiens carni, decidit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et format, et unitatem (93) non habent, hi consequenter erunt et vocabuntur caro et sanguis; quippe qui non habent Spiritum Dei in se. Propter hoc autem et mortui tales dicti sunt a Domino : « Sinite enim, » inquit, « mortuos sepelire mortuos suos [3]; » quoniam non habent spiritum qui vivificet (94) hominem.

2. Quotquot autem timent Deum, et credunt in adventum Filii ejus, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei, hi tales juste homines dicentur, et mundi, et spirituales, et viventes Deo : quia habent spiritum Patris, qui emundat hominem et sublevat in vitam Dei. Sicut enim « caro infirma, » sic « spiritus promptus » a Domino testimonium accepit [4]. Hic est potens perficere quæcunque in promptu habet. Si igitur hoc, quod est promptum spiritus, admisceat aliquis velut stimulum infirmitati carnis, necesse est omnimodo, ut id quod

[97] Psal. XLVIII, 23. [98] Levit. XI, 2; Deuter. XIV 3 et seqq. [99] Luc. VI, 46. [1] 1 Cor. II, 14; III, 1 et seqq. [2] 1 Cor. XV, 50. [3] Luc. IX, 60. [4] Matth. XXVI, 41.

(81) *Assimilatur.* Al., *assimilatus est.*

(82) *Æmulans vitam.* In Feuard. marg. et Voss., *hanc amans vitam.*

(83) *Quæcunque, inquit.* Ita Clarom., Voss. et Arund. Cæteri omiserunt, *inquit.* At Merc. 2 pro *inquit*, habent *enim.*

(84) *Qui duplicis sunt ungulæ.* Al., *quæ duplici sunt ungula.*

(85) *In ore habent.* Ottobon. et Merc. 2, *in ore habentes.*

(86) *Subbajulant.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 1. Reliqui, *subbajulat.*

(87) *Se vivificans Verbum.* Sic omnes edit. cum Arundel., Ottobon. et altero Merc. cod. At vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Merc. 1, *se vivificantes Verbum;* procul dubio incuria scribarum pro *se vivificantem Verbum.*

(88) *Irrationabilia.* Sic pro *irrationabiles* ex Clarom. posui.

(89) *Ab omnibus,* Sic Clarom., cæteri *ab hominibus.*

(90) *Ex quo... ostendere.* Septem has voces, expunctis *et quæ*, restituit Feuard. Nostri quoque codd. hic non sunt integri. In Arundel. enim et Merc. 2 desunt illa : *ex quo et nos retardare;* in Claromont. vero ista duntaxat, *et nos retardare;* in Voss. denique, *et ostendere.*

(91) *Et figurante.* Pro *et formante.*

(92) *Quod est anima.* Sic omnes mss. Editores vero omiserunt *quod*, haud advertentes, *id vero quod*, etc., referri ad *non conspicientes.*

(93) *Et unitatem.* Sic solus Clarom., pro quo Voss. habet *tenuitatem.* In reliquis, *in vitam.* Sed genuinam esse nostram lectionem non dubitabit quisquis ad hæc attenderit, quæ paulo ante præcedunt : *altero quod unitur et formatur, quod est caro.*

(94) *Qui vivificet.* Al., *vivificantem.*

est forte, superet infirmum, ita ut absorbeatur infirmitas carnis a fortitudine spiritus : et esse eum qui sit talis, non jam carnalem, sed spiritualem, propter spiritus communionem. Sic igitur martyres testantur (95) et contemnent mortem, non secundum infirmitatem carnis, sed secundum quod promptus est spiritus. Infirmitas enim carnis absorpta, potentem ostendit spiritum; spiritus autem rursus absorbens infirmitatem, hæreditate possidet carnem in se : et ex utrisque factus est vivens homo; vivens quidem propter participationem spiritus, homo autem propter substantiam carnis.

3. Igitur caro sine Spiritu Dei mortua est, non habens vitam, regnum Dei possidere non potest : sanguis irrationalis, velut aqua effusa in terram. Et propter hoc ait : « Qualis terrenus, tales terreni [8] (96). » Ubi autem spiritus Patris, ibi homo vivens, sanguis rationalis ad ultionem (97) a Deo custoditus, caro a spiritu possessa, oblita **303** quidem sui, qualitatem autem Spiritus assumens, conformis facta Verbo Dei (98). Et propterea ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de terra est, portemus (99) et imaginem ejus qui de cœlo est [9]. » Quid est ergo terrenum? Plasma. Quid autem cœleste? Spiritus. Sicut igitur, ait, sine Spiritu cœlesti conversati sumus aliquando in vetustate carnis, non obedientes Deo : sic nunc accipientes Spiritum, in novitate vitæ ambulemus, obedientes Deo.

Ἐπεὶ ἄνευ Πνεύματος (1) Θεοῦ σωθῆναι οὐ δυνάμεθα, προτρεπόμενος ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, διὰ τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἁγνῆς ἀναστροφῆς συντηρεῖν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ ἄμοιροι (2) τοῦ Θεοῦ Πνεύματος (3) γενόμενοι ἀποτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἔδοξε

Quoniam igitur sine Spiritu Dei salvari non possumus, adhortatur Apostolus nos, per fidem et castam conversationem conservare Spiritum Dei, ut non sine participatione sancti Spiritus facti amittamus regnum cœlorum : et clamavit, non posse carnem solam et

μὴ δύνασθαι τὴν σάρκα καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ αἵματι (4) βασιλείαν κληρονομῆσαι Θεοῦ.

sanguinem regnum Dei possidere.

4. Εἰ γὰρ δεῖ τ' ἀληθὲς εἰπεῖν, οὐ κληρονομεῖ, ἀλλὰ κληρονομεῖται ἡ σάρξ. . . . . ,

4. Si enim oportet verum dicere, non possidet, sed possidetur caro; sicut et Dominus ait : « Beati mites, quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram [7]; » quasi hæreditate possideatur terra in regno, unde et substantia carnis nostræ est : et ideo mundum templum esse vult (5), ut delectetur Spiritus Dei in eo, quemadmodum sponsus ad sponsam.

. . . Ὡς οὖν ἡ νύμφη γαμῆσαι οὐ δύναται, γαμηθῆναι δὲ δύναται, ὅταν ἔλθῃ, καὶ παραλήψηται αὐτὴν ὁ νυμφίος· οὕτω καὶ ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύναται, κληρονομηθῆναι δὲ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (8) δύναται. Κληρονομεῖ γὰρ ὁ ζῶν τὰ τοῦ τετελευτηκότος· καὶ ἕτερον μέν ἐστι τὸ κληρονομεῖν, ἕτερον δὲ κληρονομεῖσθαι. Ὁ μὲν γὰρ ἀφηγεῖται, καὶ κυριεύει, καὶ διατίθησι τὰ κληρονομούμενα, ᾗ ἂν αὐτὸς βουληθῇ· τὰ δὲ ὑποτέτακται, καὶ ὑπακούει, καὶ κυριεύεται ὑπὸ τοῦ κληρονομοῦντος. Τί οὖν ἐστι τὸ ζῶν; Τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Τίνα δὲ τὰ ὑπάρχοντα τοῦ τετελευτηκότος; Τὰ μέλη τοῦ ἀνθρώπου, τὰ φθειρόμενα

Sicut igitur sponsa assumere sponsum non potest, assumi autem a sponso potest, cum venerit et acceperit eam (6) sponsus : sic et caro hæc secundum seipsam, id est sola (7), regnum Dei hæreditate possidere non potest : hæreditate autem possideri in regno a Spiritu potest. Hæreditate enim possidet qui vivit ea quæ sunt mortui (9) : et aliud quidem est hæreditate possidere, aliud autem hæreditate possideri. Ille enim dominatur, et præest, et disponit ea quæ hæreditate possidet, quemadmodum ipse velit; illa vero subjecta sunt, et obediunt, et dominantur ab eo, et sub dominio sunt ejus (10) qui possidet. Quid igitur est quod vivit? scilicet

[8] I Cor. xv, 48. [9] Ibid., 49. [7] Matth. v, 5.

(95) *Martyres testantur.* Ludit auctor in Græcis vocibus μάρτυρες μαρτυροῦσι.

(96) *Tales terreni.* Sic Clarom. et Voss.; alii, *tales et terreni.*

(97) *Ad ultionem.* Clarom., *in ultionem.* Porro verborum sensus est : *sanguis rationalis a Deo custoditus*, ut illius effusionem ab impiis factam ulciscatur. Confer infra cap. 14, num. 1.

(98) *Facta Verbo Dei.* Eras., Gall. et Feuard. male, *facta est Verbo Dei.*

(99) *Portemus.* Sic antiqua versio Italica et plures mss. Græci, ac in primis Alexandr., in quibus legitur φορέσωμεν. At editi codd. habent φορέσομεν, *portabimus.*

(1) *Ἐπεὶ ἄνευ Πνεύματος.* Hæc e ms. cod. Clarom. Damasceni *Parallelorum* exscripta Halloixius edidit in *Vita S. Irenæi.*

(2) *Ἵνα μὴ ἄμοιροι... κληρονομῆσαι.* Hæc etiam, paucis quibusdam immutatis, allegat Basilius lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29.

(3) *Τοῦ Θεοῦ Πνεύματος.* Basilius habet, Θείου Πνεύματος; ex quo vocem Πνεύματος a Damasceni scriba omissam, ab Irenæi interprete certissime lectam, restitui.

(4) *Ἐν τῷ αἵματι.* Legit interp. καὶ τὸ αἷμα.

(5) *Mundum templum esse vult.* Id est, vult mundam esse carnem nostram, quam templum esse Spiritus sancti dicit Apostolus.

(6) *Venerit et acceperit eam.* Claromont. et Voss., *venerit accipere eam.* Sed nihil immutare libuit, quia vulgata lectio Græco propior est.

(7) *Id est sola.* Hæc expl.cationis gratia a quopiam addita videntur.

(8) *Εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.* Legit interp. ἐν τῇ βασιλείᾳ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος.

(9) *Qui vivit, ea quæ sunt mortui.* Sic juxta Græcum Claromont., Arund., Merc. 2 et Grab. Cæteri male *qui vivificat ea quæ sunt mortua.*

(10) *Et dominantur ab eo, et sub dominio sunt ejus.* Recte notat clariss. Grabius, cum in Græco uni-

ἐν τῇ γῇ ταύτῃ. Ταῦτα δὲ κληρονομεῖται ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, μεταφερόμενα εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Spiritus Dei. Quæ sunt autem, quæ sunt mortui (11)? Scilicet membra hominis, quæ et corrumpuntur in terra. Hæc autem possidentur a Spiritu, translata in regnum cœlorum. Propter hoc autem et Christus mortuus est, uti testamentum Evangelii apertum, et universo mundo lectum, primum quidem liberos faceret servos suos; post deinde hæredes eos constitueret eorum quæ essent ejus, hæreditate possidente Spiritu, quemadmodum demonstravimus. Hæreditate enim possidet ille qui vivit, hæreditate autem acquiritur caro. Ut non amittentes eum qui nos possidet Spiritum, amittamus vitam, adhortans nos Apostolus ad Spiritus communicationem, secundum rationem quæ prædicta sunt, dixit : « Quoniam caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt [9]. » Velut si dicat : Nolite errare; quoniam nisi Verbum Dei inhabitaverit, et Spiritus Patris fuerit in vobis, vane autem (12), et prout evenit, conversati fueritis, quasi hoc tantum (13), caro et sanguis existentes, regnum Dei possidere non poteritis.

A

B

304 CAPUT X.

Superiora probat similitudine ducta ab oleastro, cujus qualitas tantum, non natura per insitionem mutatur; ostendit quoque hominem sine Spiritu, nec fructus edere, nec regnum Dei possidere posse.

1. Hoc ideo, uti non gratificantes carni, respuamus insertionem spiritus : « Tu autem oleaster, ait, cum esses, insertus es in bonam olivam, et socius pinguedinis olivæ factus es [9]. » Quemadmodum igitur oleaster inserta (14) si permanserit (15) in eo, quod ante fuerit, oleaster, « exciditur, et in ignem mittitur [10]; » si autem tenuerit insertionem, et transmutetur in bonam olivam, oliva fit (16) fructifera, quasi in paradiso regis plantata : sic et homines, si quidem per fidem profecerint in melius, et assumpserint Spiritum Dei, et illius fructificationem germinaverint; erunt spirituales, tanquam in paradiso Dei plantati. Si autem respuerint spiritum, et perseveraverint in eo quod fuerunt ante, magis carnis esse volentes quam spiritus, justissime in ejusmodi dicitur, « quoniam caro et sanguis regnum Dei non possident [11] : » tanquam si quis dicat, quoniam oleaster non assumitur in paradisum Dei. Mirabiliter igitur Apostolus naturam ostendit nostram, et universam dispositionem Dei, in eo sermone qui est de carne, et sanguine, et oleastro. Quemadmodum enim oliva neglecta, tempore quodam (17) in desertum relicta, et silvestria fructificans, secundum se oleaster fit; vel rursum oleaster diligentiam percipiens, et inserta, in pristinam naturæ recurrit (18) fructificationem : sic et homines in negligentia constituti, et concupiscentias carnis tanquam silvestria fructificantes, secundum suam causam infructuosi justitia constituuntur. In eo enim quod dormiunt (19) homines, inseminat inimicus materiam zizaniæ [12]; et propter hoc Dominus discipulis suis vigilare præcepit [13]. Et rursus qui infructuosi sunt a justitia, et velut sentibus obvoluti homines, si diligentiam percipiant; et velut insertionem accipientes verbum Dei, in pristinam veniunt hominis naturam, eam quæ secundum imaginem et similitudinem facta est (20) Dei.

C

2. Sed quemadmodum oleaster inserta, substantiam quidem ligni non amittit, qualitatem autem fructus immutat, et aliud percipit vocabulum, jam non oleaster, sed fructifera oliva exsistens edicitur (21) : sic et homo per fidem insertus, et assumens Spiritum Dei, substantiam quidem carnis non amittit, qualitatem autem fructus operum immutat, et aliud accipit vocabulum, significans illam quæ in melius est transmutationem; jam non caro et sanguis, sed homo spiritalis exsistens edicitur. Quemadmodum autem rursus oleaster, si non percipiat (22) insertionem, perseverat inutilis suo domino per suam silvestrem qualitatem, et quasi infructuosum lignum exciditur, et in ignem mittitur; sic et homo non assumens per fidem spiritus insertionem, perseverat hoc esse quod erat ante : caro et sanguis exsistens (23), regnum Dei hæredi-

[9] I Cor. xv, 50. [9] Rom. xi, 17, 24. [10] Matth. vii, 19. [11] I Cor. xv, 50. [12] Matth. xiii, 25. [13] Matth. xxiv 42; xxv, 13.

D

cum tantum verbum χωριεύεται legatur, videri sane posteriora, *et sub dominio sunt ejus*, a recentiori accessisse manu, quæ emendare voluit priora barbare prolata.

(11) *Quæ sunt autem, quæ sunt mortui?* Ita cod. Claromont. juxta Græcum. In veteri Feuard. cod. et Voss., *qui sunt autem, qui sunt mortui.* In aliis : *quæ sunt autem, quæ sunt mortua.*

(12) *Vane autem.* Supple, *si vane autem.*

(13) *Hoc tantum.* In Eras. et Gall. deest *hoc.*

(14) *Inserta.* Solus Feuard. tam hic, quam postea bis, *insertus.*

(15) *Permanserit.* Clarom., Arund. et Merc. 2, *perseveraverit.*

(16) *Oliva fit.* Ita Clarom. et Voss. In aliis desideratur *oliva.*

(17) *Tempore quodam.* Arundel. et Merc. 2, quos Grabio sequi placuit, perperam, *tempore, quoniam.*

(18) *Ilecurrit.* Clarom., *recumbit.*

(19) *In eo enim... dormiunt.* Al., *in eo autem... dormiant.* Sed melius scripsisset interpres : *dum enim dormiunt.*

(20) *Quæ... facta est.* Ita Clarom., cui quoad *facta est*, consentit Feuard. in marg. Cæteri minus recte: *qua... factus est.*

(21) *Edicitur.* Sic pro *et dicitur* posui ex Clarom., ex quo occasionem sumpsi idem verbum paulo post in applicatione comparationis restituendi; haud dubitans, quin *et dicitur* illuc scribæ negligentia irrepserit, pro *edicitur*, cum maxime præpositionem *e* verbis prælixam sæpe mutet in *ei* : ut *et nuntiat* pro *enuntiat.*

(22) *Percipiat.* Eras., Gall. et Feuard., *participat.*

(23) *Et sanguis exsistens, regnum Dei hæreditate possidere non potest.* Sic Clarom. et vetus Feuardent. cod. Alii : *et sanguis regnum Dei non possidens.*

tate possidere non potest. Bene igitur Apostolus ait : « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt [16]; » et : « Qui in carne sunt, Deo placere non possunt [18]; » non substantiam rejiciens carnis, sed infusionem spiritus attrahens. Et propter hoc ait : « Oportet mortale istud induere immortalitatem ; et corruptibile hoc induere incorruptelam [16]. » Et iterum ait : « Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si quidem Spiritus Dei habitat in vobis [17]. » Manifestius autem illud adhuc ostendit, dicens : « Corpus quidem mortuum propter peccatum, spiritus autem vita (24) propter justitiam. Si autem spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis ; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis [18]. » Et rursus in ea Epistola quæ est ad Romanos ait : « Si enim secundum carnem vivitis, incipietis mori [19] (25) : » non conversationem quæ est in carne repellens ab eis ; etenim ipse in carne cum esset, scribebat eis : sed concupiscentias abscindens carnis, eas quæ mortificant hominem. Et propter hoc intulit : « Si autem spiritu opera carnis mortificatis (26), vivetis. Quicunque enim ducuntur Spiritu Dei, hi sunt filii Dei [20]. »

305 CAPUT XI.

De carnalium et spiritualium operibus, ablutioneque spirituali non ad corporum substantiam, sed pristinæ vitæ conversationem referenda.

1. Et ipsas autem operas manifestavit, quas dicit carnales, quæ sint, prævidens calumniam infidelium ; et ipse semetipsum exponens, ne relinqueretur quæstio his, qui infideliter retractant (27) de eo, in ea Epistola quæ est ad Galatas, sic dicens : « Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditia, luxuria, idololatria, veneficia, inimicitiæ, contentiones, zeli, iræ (28), æmulationes, animositates, irritationes, dissensiones (29), hæreses, invidiæ (30), ebrietates, comessationes, et his similia ; quæ prædico vobis, quemadmodum et prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt [21]. » Manifestius prædicans his qui audiunt, quid est : « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt. » Qui enim illa agunt, vere secundum carnem ambulantes, vivere Deo non possunt. Et iterum spirituales actus intulit vivificantes hominem, id est insertionem spiritus, sic dicens : « Fructus autem spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, bonitas, benignitas, fides, lenitas, continentia, castitas (31) : adversus hæc non est lex [22]. » Sicut igitur qui in melius profecerit, et fructum operatus fuerit spiritus, omnimodo salvatur propter spiritus communionem ; sic et is qui remanserit in prædictis carnis operationibus, carnalis vere deputatus, eo quod non assumat Spiritum Dei, regnum non poterit possidere cœlorum. Quemadmodum rursus ipse Apostolus testificatur : « An nescitis, dicens Corinthiis, quoniam injusti regnum Dei non hæreditabunt ? Nolite errare, ait, neque fornicarii, neque idololatræ, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Et hæc, ait, quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis (32) in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri [23]. » Manifestissime ostendit, per quæ perit homo, si perseveraverit secundum carnem vivere ; et per quæ rursus salvatur. Ea autem quæ salvant, ait esse nomen Domini nostri Jesu Christi, et Spiritum Dei nostri.

2. Quoniam igitur isthic numeravit eas, quæ sunt sine spiritu, carnis operationes, quæ sunt mortiferæ ; consequenter his quæ prædicta sunt ab eo, in fine Epistolæ ad summam exclamavit : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est (33),

[16] I Cor. xv, 50. [18] Rom. viii, 8. [16] I Cor. xv, 53. [17] Rom. viii, 9. [18] Ibid., 10 et seqq. [19] Ibid., 13. [20] Ibid., 14. [21] Gal. v, 19. [22] Ibid., 22. [23] I Cor. vi, 9 et seqq.

(24) *Spiritus autem vita.* Communis editio, ait Feuardentius, habet : *Spiritus vivit.* At Græcam Pauli lectionem sequitur Irenæus : habet enim ζωή, non ζῇ. Atque ex Latinis sic legunt, ex veteri versione Italica, Augustinus in psal. LXXV, et lib. XXIV *cont. Faustum.*, cap. 2; Ambrosiaster, Hilarius in lib. VIII *De Trinit.*; ex Græcis Athanasius in lib. *ad Serap.*, Theophylactus in *Comment.*, ut loquatur Apostolus de Spiritu sancto, qui per se vita est, eamque aliis elargitur.

(25) *Incipietis mori.* Græce, μέλλετε ἀποθνήσκειν; *futurum est ut moriamini, morituri estis.*

(26) *Mortificatis.* Ita Clarom., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri ex Vulgata Latina, *mortificaveritis.*

(27) *Retractant.* Sic Clarom., Voss., Arund. melius quam alii, *tractant.* Est autem hic idem quod (non *reluctantur*, ἀντιβάλλουσι, ut vult Grab. sed) *dubitant, ambigunt, vacillant, disputant.* Nam in Gloss. vet. *retractas*, διαλογίζῃ, ἀναβάλλῃ ; *retractat*, διστάζει, παραιτεῖται.

(28) *Iræ.* Sic Voss. et Grab. melius quam alii, *ira* ; nam vetus Italica, quam hic sequitur interp., habet *iræ.*

(29) *Irritationes, dissensiones.* Ita vetus Italica. At Clarom., *irrationales dissensiones.*

(30) *Invidiæ.* Omittuntur *homicidia*, Græce φόνοι, non modo ab Irenæo, sed et a Clemente Alexandr. lib. IV *Stromat.*, pag. 498, Cypriano, aliisque Patribus Latinis. Forte quod, ut recte conjicit clariss. Grab., ob similitudinem vocum φθόνοι et φόνοι, altera harum in quibusdam codd. per negligentiam scribarum jam olim excidisset.

(31) *Castitas.* Hanc vocem non agnoscunt editi D. Pauli codices. At in nostro veteri Paulino codice distincte legitur, ἐγκράτεια, ἁγνεία, et in Latina ejusdem versione, *continentia castitatis.*

(32) *Sed justificati estis.* Has voces perperam et contra mss. fidem omittunt hic ac paulo post Eras. et Gall.

(33) *Ejus qui de limo est.* Ita periphrastice (Feuardent. observatio est) reddit vocem χοϊκοῦ. Quem sequitur Cyprianus lib. *De hab. virg.*, lib. II, *Adv. Jud.*, cap. 10, et lib. III, cap. 11; Tertullianus lib. *De carne Christi* legit, *de terræ limo.* Alias frequenter vocem Græcam conservat.

portemus (34) et imaginem ejus qui de cœlis est. Hoc enim dico, fratres, quoniam caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt [24]. » Hoc autem quod ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est ; » simile illi dicto est : « Et hæc quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Quando igitur portavimus imaginem ejus qui est de limo ? Scilicet quando hæ, quæ prædictæ sunt, carnis operationes perficiebantur in nobis. Quando autem iterum imaginem cœlestis ? Scilicet quando ait : « Abluti estis » credentes « in nomine Domini, » et accipientes ejus Spiritum. Abluti autem sumus non substantiam corporis, neque imaginem plasmatis, sed pristinam vanitatis conversationem. In quibus igitur periebamus membris, operantes ea quæ sunt corruptelæ ; in iisdem ipsis vivificamur, operantes ea quæ sunt spiritus.

CAPUT XII.

De differentia mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis ; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit.

1. Ὡς γὰρ φθορᾶς (35) ἐπιδεκτικὴ ἡ σὰρξ, οὕτω καὶ ἀφθαρσίας· καὶ ὡς θανάτου, οὕτω καὶ ζωῆς.... καὶ ἀμφότερα οὐ μένει κατὰ τὸ αὐτό, ἀλλ' ἐξωθεῖται τὸ ἕτερον ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, καὶ παρόντος τοῦ ἑτέρου ἀναιρεῖται τὸ ἕτερον. Εἰ οὖν ὁ θάνατος ἐπικρατήσας τοῦ ἀνθρώπου ἔξωσεν αὐτοῦ τὴν ζωὴν, καὶ νεκρὸν ἀπέδειξε· πολλῷ μᾶλλον ἡ ζωὴ ἐπικρατήσασα αὐτοῦ ἀπωθεῖται τὸν θάνατον, καὶ ζῶντα τὸν ἄνθρωπον καταστήσει τῷ Θεῷ· εἰ γὰρ ὁ θάνατος ἐνεκροποίησε... τὸν ἄνθρωπον, καθὼς φησιν Ἡσαΐας ὁ προφήτης· « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. »

1. Quemadmodum enim corruptelæ est capax caro, sic et incorruptelæ : et quemadmodum mortis, sic et vitæ. [25] Hæc autem invicem cedunt, et utraque non permanent in idipsum, sed expellitur alteram ab altero, et præsente altero, interit alterum. Si igitur mors possidens hominem expulit ab eo vitam, et mortuum ostendit ; multo magis vita possidens hominem expellit mortem, et viventem hominem **306** restituet Deo. Si enim mors mortificavit, quare vita adveniens non vivificavit (36) hominem ? quemadmodum Isaias propheta (37) ait : « Devoravit mors potens (38). » Et rursus : « Deus abstulit omnem lacrymam ab omni facie [26]. » Explosa (39) est autem pristina vita, quoniam non per spiritum, sed per afflatum fuerat data.

2. Ἕτερόν ἐστι (40) πνοὴ ζωῆς, ἡ καὶ ψυχικὸν ἀπεργαζομένη τὸν ἄνθρωπον· καὶ ἕτερον πνεῦμα ζωοποιοῦν, τὸ καὶ πνευματικὸν αὐτὸν ἀποτελοῦν. Καὶ διὰ τοῦτο Ἡσαΐας φησίν· « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ στερεώσας αὐτὸν, ὁ πήξας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ· καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν· » τὴν μὲν πνοὴν παντὶ κοινῶς τῷ ἐπὶ γῆς λαῷ φήσας δεδόσθαι· τὸ δὲ πνεῦμα ἰδίως καταπατοῦσι τὰς γεώδεις ἐπιθυμίας. Διὸ καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς Ἡσαΐας διαστέλλων τὰ προειρημένα φησί· « Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα. » Τὸ πνεῦμα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξας τοῦ ἐχχέοντος αὐτὸ.... διὰ τῆς υἱοθεσίας ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα· τὴν δὲ πνοὴν κοινῶς ἐπὶ τῆς κτίσεως, καὶ ποίημα ἀναγορεύσας αὐτήν. Ἕτερον δέ ἐστι τὸ ποιηθὲν τοῦ ποίησαντος. Ἡ οὖν πνοὴ πρόσκαιρος, τὸ δὲ πνεῦμα ἀέναον. Καὶ ἡ μὲν πνοὴ

2. Aliud enim est afflatus vitæ, qui et animalem efficit hominem ; et aliud spiritus vivificans, qui et spiritalem efficit eum. Et propter hoc Isaias ait : « Sic dicit Dominus, qui fecit cœlum et fixit (41) illud, qui firmavit terram, et quæ in ea sunt ; et dedit afflatum populo, qui super eam est ; et spiritum his qui calcant illam [27] ; » afflatum quidem communiter omni qui super terram est populo dicens datum : spiritum autem proprie his, qui inculcant (42) terrenas concupiscentias. Propter quod rursus ipse Isaias distinguens quæ prædicta sunt, ait : « Spiritus enim a me exiet, et afflatum (43) omnem ego feci [28]. » Spiritum quidem proprie in Deo deputans, quem in novissimis temporibus effudit (44) per adoptionem filiorum in genus humanum : afflatum autem communiter in conditionem et facturam (45) ostendens illum. Aliud

[24] I Cor. xv, 49, 50. [25] Cap. XII. [26] Isa. xxv, 8. [27] Isa. xlii, 5. [28] Isa. lvii, 16.

(34) *Portemus.* *Ita* additum in Eras., Gallas. et Feuard. ante *portemus* omittunt Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 4 ; omisit et Irenæus supra cap. 9.

(35) Ὡς γὰρ φθορᾶς. Hæc Græca usque ad ista Isaiæ verba, ἀπὸ παντὸς προσώπου, iterum ex Damasceni *Parallelis*, descripta publicavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 494.

(36) *Vivificavit.* Sic omnes mss. Editi vero, *vivificat.* Mallem *vivificabit.*

(37) *Propheta.* Hæc vox ex mss. Clarom., Voss. et Græco addita.

(38) *Potens.* Clarom., *potentes.*

(39) *Explosa.* Al., *expulsa.*

(40) Ἕτερόν ἐστι. Hæc usque ad οὐδέποτε καταλείπει αὐτόν, ex Catena in Genesim a Jacobo Sirmondo descripta edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 505. Prior periodus Græce quoque eodem modo allegata est ab Augustino Steucho Eugubino in *Cosmopoia* ad cap. II Geneseos. Ista vero : τὴν μὲν πνοὴν usque ad τὰς γεώδεις ἐπιθυμίας, exstant in Catena ms. 1892, bibliothecæ Regiæ, in Isaiam.

(41) *Fixit.* Ita Claromont., Arund. et Grab., juxta Græcum στερεώσας. Reliqui, *finxit.*

(42) *Inculcant.* Si omnes mss. Id vero editores male commutarunt in *conculcant.* Nam in Gloss. vet., καταπατῶ, redditur, *inculco, proculco, conculco.*

(43) *Afflatum.* Alii, *flatum.*

(44) *Effudit.* Clarom., *effundet.*

(45) *In conditionem et facturam.* Sic recte juxta Græcum solus Clarom. Cæteri omnes perperam, *in conditione et factura.* Porro *conditio* hic, ut et alibi sæpe, accipitur pro *re creata.*

ἀκμάσασα πρὸς βραχὺ, καὶ καιρῷ τινὶ παραμείνασα, μετὰ τοῦτο πορεύεται, ἅπνουν καταλιποῦσα ἐκεῖνο, περὶ ὃ ἦν τὸ πρότερον· τὸ δὲ (46) περιλαβὸν ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν τὸν ἄνθρωπον, ἅτε ἀεὶ παραμόνιμον, οὐδέποτε καταλείπει αὐτόν. . . . . Spiritus autem circumdans intus et foris hominem, quippe semper perseverans, nunquam relinquens eum. « Sed non primo quod (49) spiritale est, » ait Apostolus (hoc tanquam ad nos homines dicens), « sed primo quod (50) animale, deinde quod spiritale [29] (51), » secundum rationem. Oportuerat enim (52) primo plasmari hominem, et plasmatum accipere animam; deinde sic communionem Spiritus recipere. Quapropter et « primus Adam factus est » a Domino « in animam viventem, secundus Adam (53) in spiritum vivificantem [30]. » Ὡς οὖν (48) ὁ εἰς ψυχὴν ζῶσαν γεγονὼς, ῥίψας ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀπώλεσε τὴν ζωήν· οὕτω πάλιν ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ βέλτιον ἐπανελθὼν, καὶ προσλαβόμενος τὸ ζωοποιοῦν πνεῦμα, εὑρήσει τὴν ζωήν.

3. Οὐ γὰρ ἄλλο τὸ ἀποθνῆσκον, καὶ ἄλλο τὸ ζωοποιούμενον· ὡς οὐδὲ ἄλλο τὸ ἀπολωλὸς, καὶ ἄλλο τὸ ἀνευρισκόμενον, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον ἦλθεν ὁ Κύριος ἀναζητῶν. Τί οὖν ἦν τὸ ἀποθνῆσκον; Πάντως ἡ τῆς σαρκὸς ὑπόστασις, καὶ ἡ ἀπολαβοῦσα (56) τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς, καὶ ἄπνους καὶ νεκρὰ γενομένη.

3. Non enim aliud est quod moritur, et aliud quod vivificatur (54); quemadmodum neque aliud quod perit, et aliud quod invenitur; sed illam ipsam quæ perierat ovem invenit (55) Dominus exquirens. Quid ergo erat quod moriebatur? Utique carnis substantia, quæ amiserat afflatum vitæ, et sine spiramento et mortua facta (57). Hanc itaque Dominus venit vivificaturus; uti quemadmodum in Adam omnes morimur, quoniam 307 animales, in Christum vivamus (58), quoniam spirituales, deponentes non plasma Dei, sed concupiscentias carnis, et assumentes Spiritum sanctum, sicut

Ταύτην οὖν ὁ Κύριος ἦλθε ζωοποιῶν· ἵνα ὡς ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκομεν, ὅτι ψυχικοὶ, ἐν τῷ Χριστῷ ζήσωμεν, ὅτι πνευματικοὶ, ἀποθέμενοι οὐ τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκὸς, καὶ προσλαβόντες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait: « Mortificate itaque membra vestra quæ sunt super terram [31]. » Quæ sunt autem hæc, ipse exposuit: « Fornicationem, immunditiam, passionem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est idololatria. » Horum depositionem Apostolus præconatur, et eos qui talia operantur (59), velut carnem et sanguinem tantum exsistentes, non posse ait regnum cœlorum possidere. Anima enim ipsorum declinans in pejus, et in terrenas concupiscentias descendens, ejusdem cujus et illa sunt, participavit appellationis: quæ deponere nos jubens, ait rursus in eadem Epistola: « Exspoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus [32] (60). » Hoc autem dicebat, non veterem amovens plasmationem: alioquin oportebat nosmetipsos interficientes, separari ab ea quæ est isthic conversatione.

4. Sed et ipse Apostolus, ille exsistens qui in vulva plasmatus erat, et de utero exierat, scribebat nobis: « Et vivere in carne fructus operis est [33] (61); » confessus est in ea, quæ est ad Philippenses (62), Epistola dicens: « Fructus autem » operis « Spiritus, » est carnis salus. Quis enim alius apparens fructus ejus est, qui non apparet Spiritus, quam maturam efficere carnem et capacem incorruptelæ? « Si igitur vivere in carne, hic mihi fructus operis est, » non utique substantiam contemnebat carnis, in eo quod dixerat: « Spoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus; » sed spoliationem pristinæ nostræ conversationis manifestavit, eam quæ veterascit et corrumpitur: et propter hoc intulit:

[29] I Cor. xv, 46. [30] Ibid., 45. [31] Coloss. III, 5. [32] Ibid., 9. [33] Philip. I, 22.

(46) *Τὸ δέ.* Πνεῦμα adde ex Latina interpretatione.

(47) *Abit.* Feuard., *abiit*; sed Eras. et Gall. pejus, *obiit.*

(48) *Ὡς οὖν.* Græca hæc iterum ex Damasceni *Parallelis* excerpta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi* loco ante citato.

(49) *Primo quod.* Eras. et Gall. pro *quod* habent *quidem.* Feuardentius vero utrumque retinuit.

(50) *Primo quod.* Eras., Gall. et Feuard. vitiose, *primo quidem.*

(51) *Animale... spiritale. Est* post utramque vocem expunxi auctoritate Clarom. et apostolici textus. Favent etiam quod posterius, Voss. et Merc. 2.

(52) *Oportuerat enim.* Al., *oportuerat autem.*

(53) *Secundus Adam.* Ita Clarom. juxta apost. textum. Cæteri, *secundus autem.*

(54) *Quod vivificatur.* Sic omnes mss. cum Græco vel saltem subintellige, D textu. At Eras., Gall. et Feuard. perperam, *quo* pro *quod.*

(55) *Invenit.* Ex Græco legendum *venit.*

(56) *Ἀπολαβοῦσα.* Legendum esse ἀποβαλοῦσα satis monet tum Latina versio, tum contextus sermonis.

(57) *Et mortua facta.* Sic Claromont., Voss. et Grab. Cæteri male, *mortua facta est.*

(58) *In Christum vivamus.* Sic ex Feuard. marg. et Clarom. juxta Græcum restituo, pro *in Spiritu vivamus.*

(59) *Operantur.* Al., *perpetrant.*

(60) *Operibus ejus.* In Arund. ex Vulgata nostra versione, *actibus suis.*

(61) *Fructus operis est.* Ita Clarom., quod malim quam *fructus operis esse*, ut Feuard. et Grab. posuerunt.

(62) *In ea quæ est ad Philippenses*, etc. Memoria lapsus Irenæus Epistolam ad Philippenses citat, pro

« Et induentes novum hominem, eum qui renovatur in agnitionem (63), secundum imaginem ejus qui creavit eum [34]. » In eo ergo quod ait : « Qui renovatur in agnitionem, » demonstrabat quoniam ipse ille qui ignorantiæ (64) erat ante homo, id est ignorans Deum, per eam quæ in eum est agnitionem renovatur. Agnitio enim Dei renovat hominem. Et in eo quod dicit : « Secundum imaginem conditoris, » recapitulationem manifestavit ejus hominis, qui in initio secundum imaginem factus est Dei.

5. Quoniam autem idem ipse erat Apostolus, qui ex utero generatus fuerat, hoc est antiqua carnis substantia, ipse in ea Epistola quæ est ad Galatas, dixit : « Cum autem placuit Deo, qui me ex utero matris meæ segregavit, et vocavit per gratiam suam, revelare Filium suum in me, ut evangelizarem eum in gentibus [35] : » non alius erat qui natus fuerat ex utero, sicut prædiximus, et alius qui evangelizabat Filium Dei ; sed idem ille qui ante ignorabat et persequebatur Ecclesiam, revelatione ei de cœlo facta, et colloquente cum eo Domino, quemadmodum in tertio libro ostendimus [36], evangelizabat Filium Dei Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, præterita ignorantia exterminata a posteriore agnitione : quemadmodum cæci, quos curavit Dominus, cæcitatem quidem amiserunt, perfectam autem receperunt substantiam oculorum, et iisdem ipsis quibus ante non videbant oculis, recipiebant visionem, caligine a visione (65) tantum exterminata, servata autem substantia oculorum ; ut per quos non viderant oculos, per eos rursus videntes, gratias agerent ei, qui rursus visum eis redintegravit ; et qui aridam curavit manum [37] (66), et omnes omnino quos curavit, non ea, quæ ab initio ex utero edita fuerant, membra mutaverunt ; sed eadem ipsa salva recipiebant.

6. Fabricator enim universorum Dei Verbum, qui et ab initio plasmavit hominem, a malitia inveniens labefactatum suum plasma omni modo curavit : hoc quidem et secundum unumquodque membrum, sicut et in suo plasmate est ; hoc autem (67) et in semel (68) totum sanum et integrum redintegravit homi-

A nem, perfectum eum sibi præparans ad resurrectionem. Et quam enim causam habebat carnis membra curare, et restituere in pristinum characterem si non habebant salvari, quæ ab illo curata fuerant? Si enim temporalis erat ab eo utilitas, nihil grande præstitit his qui ab eo curati sunt. Aut quomodo dicunt non esse capacem carnem vitæ, quæ est ab eo, quæ percepit curationem ab eo ? Vita enim per curationem, incorruptela autem per vitam efficitur. Qui igitur curationem confert, hic et vitam ; et qui vitam, hic et incorruptela circumdat plasma suum(69).

308 CAPUT XIII.

Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis ; cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipiant.

B 1. Dicant enim nobis hi qui contraria dicunt, id est, qui contradicunt suæ saluti : summi sacerdotis (70) mortua filia, et viduæ filius qui circa portam mortuus efferebatur, et Lazarus qui in monumento quartam habebat diem [38], in quibus resurrexerint corporibus? In iisdem ipsis scilicet, in quibus et mortui fuerant. Si enim non in iisdem ipsis, videlicet nec iidem ipsi qui mortui erant, resurrexerunt. Sed enim « apprehendit (71), ait, Dominus manum mortui, et dixit ei : Juvenis, tibi dico, surge : et sedit mortuus, et jussit ei dari (72) manducare, et dedit eum matri suæ. » Et Lazarum « vocavit voce magna, dicens : Lazare, veni foras : et exivit, inquit, mortuus, colligatus pedes et manus institis [39]. » Hoc C symbolum ejus hominis, qui illigatus fuerat in peccatis. Et propter hoc ait Dominus : « Solvite illum, et dimittite (73) abire. » Sicut igitur qui curati sunt, in his quæ ante passa fuerant membra, curati sunt ; et mortui in iisdem surrexerunt corporibus, membris et corporibus ipsorum percipientibus curationem, et eam vitam quæ dabatur a Domino, per temporalia præformante æterna, et ostendente quoniam ipse est qui et curationem plasmati suo, et vitam præstare potest, uti ejus de resurrectione quoque credatur sermo : sic et in fine « in novissima tuba [40] » clamante Domino, resurrecturi sunt mortui, quemadmodum ipse ait : « Veniet hora, in qua omnes mortui, qui in monu-

[34] Coloss. III, 10. [35] Galat. I, 15, 16. [36] Cap. 12, n. 10 et cap. 15. [37] Luc. VI, 6 et seqq. [38] Marc. V, 22; Luc. VII, 12; Joan. XI, 39. [39] Marc. V, 41, 43; Luc. VIII, 14, 15; Joan. XI, 43, 44. [40] I Cor. XV, 52.

Epistola ad Galatas. Quæ enim sequuntur verba : *Fructus autem operis spiritus, est carnis salus*, licet non ipsas Apostoli voces Galat. V, 22, exhibeant, sensum tamen exprimunt, in quem easdem explicat auctor noster cap. præced., n. 1. Frustra igitur ad participium, *dicens*, revocanda esse vult Grabius, quæ paulo post sequuntur, Apostoli verba : *Si igitur vivere in carne*, etc., quæ illuc male translocata esse contendit. Neque enim ea ab illo loco amoveri simul quod mox sequitur : *Non utique substantiam*, etc., ut alia taceam.

(63) *In agnitionem.* Sic Græca exemplaria. Sed Vulgata Latina addit, *Dei.*

(64) *Ignorantiæ.* Ita omnes mss. Sed editt. Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *ignorans.*

(65) *Caligine a visione.* In Clarom. recentior manus scripsit, *caligine visionis.*

(66) *Qui aridam curavit manum.* Intellige, ut recte notat Grab., *cujus arida manus curata est.*

(67) *Hoc quidem ... hoc autem.* Græco more pro, *modo quidem, modo autem.*

(68) *Et in semel.* Pro *simul;* al., *et semel.*

(69) *Incorruptela circumdat plasma suum.* Ita Clarom. ubi tamen *suo* vitiose scriptum. Cæteri, *incorruptelam circumdat plasmati suo.*

(70) *Summi sacerdotis. Archisynagogum, principem Synagogæ*, vel simpliciter *principem* dicunt evangelistæ, non summum sacerdotem.

(71) *Apprehendit.* Quæ a Christo gesta dictaque sunt, dum puellam et adolescentem suscitavit a mortuis, simul commiscet Irenæus.

(72) *Dari.* Sic Clarom. juxta edita N. Testam. exemplaria. Alii, *dare.*

(73) *Dimittite.* *Eum* perperam addunt Eras., Gall. et Feuard.

mentis sunt, audient vocem Filii hominis, et exient, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ : et qui mala operati sunt (74), in resurrectionem judicii [41]. »

2. Μάταιοι οὖν (75) ὄντως καὶ ἄθλιοι, οἱ τὰ οὕτως ἐκδηλα καὶ φανερὰ μὴ θέλοντες συνορᾷν, ἀλλὰ φεύγοντες τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, οἱ κατὰ τὸν τραγικὸν Οἰδίποδα ἑαυτοὺς τυφλώττοντες. Καὶ ὥσπερ ἀπάλαιστροι προσφιλονεικοῦντες ἑτέρους, ἔν τι μέρος τοῦ σώματος ἅπριξ κρατήσαντες, δι' ἐκείνου, οὗ κρατοῦσι, πίπτουσι, καὶ πίπτοντες οἴονται νικᾷν, διὰ τὸ φιλεριστικῶς ἔχεσθαι ἐκείνου, οὗ τὴν ἀρχὴν ἐδράξαντο μέλους, πρὸς δὲ τὸ πεπτωκέναι καταγέλαστοι γίνονται· οὕτω γὰρ καὶ αἱρετικοὶ τό· « Σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, » δύο λέξεις ἅραντες ἀπὸ Παύλου, οὔτε τοῦ ἀποστόλου κατεῖδον οὔτε τὴν δύναμιν τῶν λεγομένων προερευνήσαντες, ψιλὰς δὲ ἑαυτοῖς μόνον τὰς λέξεις ἀπαρτίζοντες, περὶ αὐτὰς ἀποθνήσκουσι, τὴν ἅπασαν οἰκονομίαν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀνατρέποντες τοῦ Θεοῦ.

2. Vani igitur et vere infelices, qui sic manifesta et clara nolunt conspicere, sed fugiunt lumen veritatis, secundum tragicum Œdipodem (76) semetipsos excæcantes. Et quemadmodum in palæstra insueti concertantes aliis, unam quamlibet partem corporis totis complectentes manibus, per illud quod detinent, cadent (77), et cadentes putant se vincere, eo quod contentiose teneant illud quod primum apprehenderunt membrum, super hoc autem, quod ceciderunt, et derisui (78) habentur : sic autem et hæretici : « Caro et sanguis (79) regnum Dei possidere non possunt [42], » duas dictiones tollentes a Paulo, neque sensum Apostoli perspexerunt, neque virtutem dictionum scrutati sunt ; nude autem ipsas dictiones tenentes, circa eas moriuntur, universam dispositionem Dei, quantum in ipsis est, evertentes.

3. Sic enim (80) proprie de carne hoc dictum dicent, et non de carnalibus operationibus, quemadmodum demonstravimus, ipsum sibi contraria Apostolum dicentem ostendentes (81). Ait enim statim in eadem Epistola demonstrative de carne sic dicens: « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, aculeus tuus? Ubi est, mors, victoria tua [43]? » Hæc autem juste dicentur tunc, quando mortalis hæc et corruptibilis caro, circa quam et mors est, quæ et quodam dominio mortis pressa est, in vitam conscendens, induerit incorruptelam et immortalitatem. Tunc enim vere erit victa mors, quando ea quæ continetur ab ea caro, exierit de dominio ejus. Et rursus ad Philippenses ait : « Nostra autem conversatio in cœlis est, unde et Salvatorem exspectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit (82) corpus humilitatis nostræ conforme corpori (83) gloriæ suæ, ita ut possit secundum operationem virtutis suæ [44] (84). » Quod igitur est humilitatis corpus, quod transfigurabit Dominus conformatum corpori gloriæ suæ? Manifestum est quoniam corpus quod est caro, quod 309 et humiliatur (85) cadens in terram.

Μετασχηματισμὸς (86) δὲ αὐτῆς, ὅτι θνητὴ καὶ φθαρτὴ οὖσα, ἀθάνατος καὶ ἄφθαρτος γίνεται, οὐκ ἐξ ἰδίας ὑποστάσεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν, τὸ δύνασθαι αὐτὸν τῷ θνητῷ τὴν ἀθανασίαν, καὶ τῷ φθαρτῷ περιποιήσασθαι τὴν ἀφθαρσίαν. Καὶ διὰ τοῦτο φησίν· « Ἵνα καταπο-

Transfiguratio autem ejus, quoniam cum sit mortalis et corruptibilis, immortalis fit et incorruptibilis; non secundum propriam substantiam, sed secundum Domini operationem, qui potest mortali immortalitatem, et corruptibili circumdare incorruptibilitatem. Et propter hoc ait

[41] Joan. v, 28, 29. [42] I Cor. xv, 50. [43] Ibid., 55. [44] Philip. III, 20, 21.

(74) *Operati sunt.* Deest in Eras., Gall. et Merc. 2.

(75) *Μάταιοι οὖν.* Hæc iterum e Damasceni *Parallelis* excerpta edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 496.

(76) *Secundum tragicum Œdipodem*, etc. Respicit ad ea quæ de Œdipode narrat nuntius apud Sophoclem, in *Œdipode tyranno*, his verbis :

Ἀποσπάσας γὰρ εἱμάτων χρυσηλάτους
Περόνας ἀπ' αὐτῆς, αἷσιν ἐξεστέλλετο,
Ἄραις ἔπαισεν ἄρθρα τῶν αὑτοῦ κύκλων,
Αὐδῶν τοιαῦθ', ὅθ' οὔτινες' οὐκ ὄψοιτό νιν,
Οὔθ' οἳ ἔπασχεν, οὔθ' ἁπεῖδεν κακά·
Ἀλλ' ἐν σκότῳ τὸ λοιπὸν οὓς μὲν οὐκ ἔδει
Ὄψεσθαθ', οὓς δ' ἔχρῃζεν οὐ γνώσεσθ' ἔτι.

Nam cum avulsisset a vestibus aureas
Fibulas, quibus illa ornata erat,
Tollens ipse sibi oculos eruere cœpit,
Hæc dicens, se non amplius intueri illam (matrem)
[*posse,*
Neque mala sua, nec scelera quæ perpetrasset :
Sed in tenebris deinceps agentem, neque quos fas
[*non fuerat*
Visurum esse, neque quos necesse foret agniturum.

(77) *Cadent.* Edit., *cadunt.*

(78) *Derisui.* In Feuard. marg. et Voss., *derisi.*

(79) *Caro et sanguis.* Supple ex Græco, *illud* (scilicet dictum), *caro et sanguis.*

(80) *Sic enim.* Ita Clarom. et Voss. melius quam cæteri, *si enim.*

(81) *Contraria ... ostendentes.* Eras., Gall. et Feuardent., *contrarium ... ostendet.*

(82) *Transfigurabit.* Sic solus Claromont. Cæteri omnes mss. cum Eras. et Gall. habent, *transfigurarit.* Jam quidem Feuard. restituerat *transfigurabit*, sed solius Apostoli auctoritate, ut ipse fatetur.

(83) *Conforme corpori.* Clarom. et Voss. cum versione Italica, *conforme corporis.* Sed cum paulo post iterum legatur in omnibus codd. *conformatum corpori*, sic et hic *corpori* legendum puto.

(84) *Ita ut possit secundum operationem virtutis suæ.* Hæc neque cum Græco Apostoli textu, neque cum Italica versione, neque cum Vulgata nostra consentiunt.

(85) *Quod et humiliatur.* Voss. et Grab., *quæ pro quod.*

(86) *Μετασχηματισμός.* Hæc rursus ex Damasceni *Parallelis* edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 495.

θῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο Θεὸς, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος· » φανερώτατα περὶ τῆς σαρκὸς ταῦτα λέγων· οὔτε γὰρ ἡ ψυχὴ θνητὸν, οὔτε τὸ πνεῦμα. Καταπίνεται γὰρ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, ὅτι μηκέτι (88) σὰρξ νεκρὰ, ἀλλὰ ζῶσα, καὶ ἄφθαρτος μένει, ὑμνοῦσα τὸν εἰς αὐτὸ τοῦτο κατεργασάμενον ἡμᾶς Θεόν.

in secunda ad Corinthios: « Ut absorbeatur mortale a vita. Qui autem perficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus spiritus [43]; » manifestissime hoc de carne dicens: nec enim anima mortalis (86*), neque spiritus. Absorbetur autem mortale a vita (87), quando et caro jam non mortua (89), sed viva et incorrupta perseveraverit, hymnum dicens Deo, qui in hoc ipsum perficit nos.

Ut ergo in hoc perficiamur, bene Corinthiis ait: « Glorificate Deum in corpore vestro [44]. » Deus incorruptibilitatis est effector.

4. Quoniam autem non de alio quodam corpore, sed de corpore carnis dicit hæc, manifeste et indubitate, et sine ulla ambiguitate Corinthiis ait: « Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut vita Jesu Christi in corpore nostro manifestetur. Semper enim qui vivimus, in mortem tradimur per Jesum, ut et vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra [45]. » Et quoniam spiritus complectitur carnem, in eadem Epistola ait: « Quoniam estis epistola Christi, ministrata a nobis, inscripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus [46]. » Si ergo nunc corda carnalia capacia Spiritus fiunt; quid mirum si in resurrectione eam, quæ a Spiritu datur, capiunt vitam? De qua resurrectione Apostolus in ea, quæ est ad Philippenses, ait: « Conformis morti (90) ejus, si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est a mortuis [47]. » In qua igitur alia mortali carne intelligi potest vita manifestari (91), nisi in hac substantia, quæ et mortificatur propter eam, quæ est ad Deum,

A confessionem? Quemadmodum ipse dixit: « Si secundum hominem cum bestiis Ephesi pugnavi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt [48]? Si enim mortui non resurgunt (92), neque Christus resurrexit; si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est et fides vestra. Invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testificamur (93), quod suscitavit Christum, quem non suscitavit. Si enim mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est fides vestra: quoniam adhuc estis in peccatis vestris. Ergo et qui dormierunt, in Christo, perierunt. Si in vita hac in Christo sperantes sumus tantum, miserabiliores omnibus sumus hominibus. Nunc autem Christus resurrexit a B mortuis, primitiæ dormientium: quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum [49]. »

5. In his igitur omnibus, quemadmodum prædiximus, aut contraria sentientem sibimetipsi Apostolum dicent, quantum ad illud, « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt [50]: » aut iterum malignas et extortas cogentur omnium dictorum facere expositiones, ad transvertendam et immutandam sententiam dictorum. Quid enim dicere habebunt sanum, si conabuntur aliter interpretari hoc quod scribit: « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem [51]; » et: « Ut vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra [52]; » et reliqua omnia, in quibus Apostolus manifeste et clare C resurrectionem et incorruptelam carnis prædicat? Cogentur itaque hæc tanta male interpretari, qui unum nolunt bene intelligere.

310 CAPUT XIV.

Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiæ cum nostra Verbum non assumpsisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati.

1. Quoniam autem non adversus ipsam substantiam carnis et sanguinis dixit Apostolus, non possidere (94) regnum Dei, ubique idem Apostolus in

[43] II Cor. v, 4, 5. [44] I Cor. vi, 20. [45] II Cor. iv, 10, 11. [46] II Cor. iii, 3. [47] Philip. iii, 10, 11. [48] I Cor. xv, 32. [49] Ibid., 13 et seqq. [50] Ibid., 50. [51] Ibid., 53. [52] II Cor. iv, 11.

(86*) *Mortalis.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grabius. Cæteri perperam, *immortalis.*

(87) *Absorbetur autem mortale a vita.* Sic solus Claromont. juxta Græcum. Reliqui corrupte: *absorbetur a mortali vita.*

(88) *Ὅτι μηκέτι.* Legit interp. ὅτε.

(89) *Jam non mortua. Jam* addo ex Claromont. suffragante Græco textu.

(90) *Conformis morti.* Hic mss. omnes corrupti sunt. In Clarom. legitur, *cui honoratus morti;* in Arund. ac Merc. 2, *cooperatus mortis;* et in Voss. pejus, *commemoratur.* Suspicio animum subit, interpretem, vel priores librarios ex vitiosa Scripturæ versione scripsisse, *cooneratus morti:* nam ita habet vetus noster San Germanensis, et Regius D. Pauli Epistolarum codex. Huic vero spuriæ versioni occasionem dedisse videtur vox συμμορφιζόμενος, quam pro συμμορφούμενος habent quidam codices, ut Alexandrinus. Nam pro συμμορφιζόμενος imprudens quispiam male legens, vel scribens συμφορτιζόμενος, verterit, aut vertendi occasionem præbuerit, *cooneratus.* Quam vocem haud intelligentes (nec certe culpa eorum erat) Irenæi scribæ, tam misere deformarunt. Sic conjicio; sed quidquid sit de conjectura, vera Pauli, imo et Irenæi lectio est, *conformis*, vel *conformatus.*

(91) *Potest vita manifestari*, etc. Hæc sequentia omnia, usque ad tertiam periodum capitis sequentis, *sed quoniam ab initio vocalis est*, supina scribæ negligentia omissa sunt in cod. Clarom.

(92) *Resurgunt. Resurgent* in Arund. et Merc. 1.

(93) *Testificamur.* Solus Arundel. quem sequitur Grab. habet, *testificati sumus;* quam quidem veram esse D. Pauli lectionem puto. Sed cum huic repugnent alia Irenæi exemplaria, *testificamur* retinendum esse duxi.

(94) *Possidere.* Eam addunt Ottob., Arund., Merc. 2 et Grab.

Domino Jesu Christo (95) usus est carnis et sanguinis nomine; aliquid quidem (96), uti hominem ejus statueret (etenim ipse (97) semetipsum Filium dicebat hominis); aliquid autem, uti salutem carnis nostræ confirmaret. Si enim non haberet caro salvari, nequaquam Verbum Dei caro factum esset. Et si non haberet sanguis justorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisset Dominus. Sed quoniam ab initio vocalis est sanguis, Deus ad Cain dixit, cum occidisset fratrem suum : « Vox sanguinis fratris tui clamat ad me [35]. » Et quoniam haberet exquiri sanguis ipsorum, dixit ad eos qui circa Noe (98) erant : « Etenim vestrum sanguinem (99) animarum vestrarum exquiram illum de manu omnium bestiarum. » Et iterum : « Qui effundet sanguinem hominis, pro sanguine (1) ejus effundetur [36]. » Similiter autem et Dominus his, qui habebant ejus sanguinem effundere, dicebat : « Exquiretur omnis sanguis justus, qui effunditur super terram, a sanguine Abel justi, usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare; etiam dico vobis, venient omnia ista super generationem istam [37]. » Recapitulationem effusionis sanguinis ab initio omnium justorum et prophetarum, in semetipsum futuram indicans, et exquisitionem sanguinis ipsorum per semetipsum. Non autem exquireretur hoc, nisi et salvari haberet; nec in semetipsum recapitulatus esset hæc Dominus, nisi et ipse caro et sanguis secundum principalem (2) plasmationem factus fuisset, salvans in semetipso in fine illud, quod perierat in principio in Adam.

2. Si autem ob aliam quamdam dispositionem Dominus incarnatus est, et ex altera substantia carnem attulit, non ergo in semetipsum recapitulatus est se hominem (3); adhuc etiam nec caro quidem dici potest. Caro enim vere primæ plasmationis e limo facta est successio (4). Si autem ex alia substantia habere eum oportuit materiam, ab initio ex altera substantia Pater (5) operatus fuisset fieri conspersionem ejus (6). Nunc autem quod fuit, qui perierat, homo, hoc salutare factum est Verbum; per semetipsum eam, quæ esset ad eum, communionem, et exquisitionem salutis ejus efficiens. Quod autem perierat (7), sanguinem et carnem habebat. Limum enim de terra accipiens Dominus, plasmavit hominem; et propter hunc omnis dispositio adventus Domini. Habuit ergo et ipse carnem et sanguinem; non alteram quamdam, sed illam principalem Patris plasmationem in se recapitulans, exquirens id quod perierat. Et propter hoc Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait : « Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici cogitationi ejus (8) in operibus malis, nunc autem reconciliati (9) in corpore carnis ejus, per mortem ejus, exhibere vos sanctos, et castos, et sine crimine (10) in conspectu ejus [38]. In corpore, ait, reconciliati carnis ejus; » hoc quoniam (11) justa caro reconciliavit eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxit Deo.

3. Si quis igitur secundum hoc alteram dicit Domini carnem a nostra carne, quoniam illa quidem non peccavit, neque inventus est dolus in anima ejus, nos autem peccatores, recte dicit. Si autem alteram substantiam carnis Domino affingit, jam non constabit (12) illi reconciliationis sermo. Reconciliatur enim illud, quod fuit aliquando in inimicitia (13). Si autem ex altera substantia carnem attulit Dominus, jam non illud reconciliatum est Deo,

[35] Genes. IV, 10. [36] Gen. IX, 5, 6. [37] Luc. XI, 30; Matth. XXIII, 35. [38] Coloss. I, 21, 22.

(95) *In Domino Jesu Christo.* Id est, ut recte explicat Grab., ubi *de Domino Jesu Christo verba fecit.*

(96) *Aliquid quidem .. aliquid autem.* Græco more pro, *partim quidem... partim autem.*

(97) *Ipse.* Hæc vox addita fuit ex Arund. et Merc. 2.

(98) *Circa Noe.* Arund., *in arca Noe.*

(99) *Vestrum sanguinem.* Sic Clarom. et Voss. juxta Græcum τῶν Ο'. Cæteri omittunt *vestrum.*

(1) *Pro sanguine. Sanguis pro sanguine* est in Eras., Gall. et Feuard.; sed vocem *sanguis* merito omittunt Clarom., Voss. et Grab., quia nec in nostris τῶν Ο' editt. legitur, excepta Complutensi in qua habetur : ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου, τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. De variis hujus Scripturæ loci lectionibus consulesis doctissimum Cotelerium in notis ad lib. II *Constitut. apost.*, cap. 42.

(2) *Secundum principalem.* Non spernenda doctissimi Grabii conjectura, interpretem hic et paulo post, ἀρχαῖαν, *primævam*, male vertisse, *principalem* : quippe mox mentio facta *primæ plasmationis.*

(3) *Se hominem. Se* bene addidit Feuard. ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss., perperam vero expunxit Grab., nam de humana natura, quam assumpsit Dominus, sermo est.

(4) *Facta est successio.* Ita vetus Feuardent. cod. cui consentiunt, quoad vocem *facta*, Clarom. et om. Anglic. At in editt. omnib., *facta successio.*

(5) *Ex altera substantia Pater.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui corrupte, *ex altera substantiæ parte*, vel *partes.*

(6) *Conspersionem ejus. Conspersionem*, Græce φύραμα, pro *massa* dixit interpres; quomodo Vulgatus Bibliorum interp. eamdem Græcam vocem reddidit I Cor. VII, *ut sitis nova conspersio.*

(7) *Perierat.* Feuard. in marg. et Clarom., *peribat.*

(8) *Inimici cogitationi ejus.* Alii, *inimici cogitationis ejus.* Porro vox *ejus*, quam hic habent omnes Irenæi codd., ex versione Italica addita videtur. Nam eam vocem neque Græcus apost. textus, neque Vulgata nostra agnoscunt; et τῇ διανοίᾳ, *sensu*, non ad Deum, sed ad ipsos Colossenses referunt, ut sensus sit : *inimici sensu vestro*, seu *cogitatione in operibus malis.* Observandum tamen, quod in vetustissimo nostro cod. San-Germanensi non τῇ διανοίᾳ, ut habent omnes alii, sed τῆς διανοίας exaratum legatur.

(9) *Reconciliati.* Sic Italica versio. Nostra cum Græco *reconciliavit.*

(10) *Castos et sine crimine.* Græc., ἁμώμους καὶ ἀνεγκλήτους; quæ Vulgatus interpr. reddidit *immaculatos et irreprehensibiles.*

(11) *Hoc quoniam.* Alii, *id est, quia.*

(12) *Jam non constabit.* Feuard. in marg. et Voss., *inanis constabit.*

(13) *In inimicitia. In* addimus ex Clarom., Voss. et Merc. 2.

quod per transgressionem factum fuerat inimicum. Nunc autem per eam, quæ est ad se, communicationem, reconciliavit Dominus hominem Deo Patri; reconcilians nos sibi per corpus carnis suæ, et sanguine suo redimens nos, quemadmodum Apostolus Ephesiis ait : « In quo habuimus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum [59]. » Et rursus eisdem : « Vos, inquit, qui aliquando eratis longe, facti estis juxta, in sanguine Christi [60]. » Et iterum : « Inimicitias in carne sua, legem præceptorum decretis evacuans [61]. » Et in omni autem Epistola manifeste testificatur Apostolus, quoniam **311** per carnem Domini nostri et sanguinem ejus nos salvati sumus.

4. Si igitur caro et sanguis sunt, quæ faciunt nobis vitam, non proprie de carne dictum est et sanguine, non posse ea possidere regnum Dei; sed de prædictis carnalibus actibus, qui ad peccatum transvertentes hominem, privant eum vita. Et propter hoc in Epistola quæ est ad Romanos ait : « Non ergo regnet peccatum in corpore mortali vestro ad obediendum ei; neque exhibeatis membra vestra arma injustitiæ peccato; sed exhibete vosmetipsos Deo, velut a mortuis viventes, et membra vestra arma justitiæ Deo [62]. » Quibus igitur membris serviebamus peccato, et fructificabamus morti, iisdem ipsis membris servire nos vult justitiæ, ut fructificemus vitæ [63]. Memor igitur, dilectissime, quoniam carne Domini nostri redemptus es, et sanguine ejus redhibitus, « et tenens caput, ex quo universum corpus » Ecclesiæ « compaginatum augescit [64], » hoc est, carnalem adventum Filii Dei, et Deum confitens, et hominem ejus (14) firmiter excipiens, utens etiam his ostensionibus, quæ sunt ex Scripturis, facile evertis, quemadmodum demonstravimus, omnes eas, quæ postea affictæ sunt, hæreticorum sententias.

CAPUT XV.

Testimoniis Isaiæ et Ezechielis probat resurrectionem, eumdemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit.

1. Quoniam autem is qui ab initio condidit hominem, post resolutionem ejus in terram promisit ei secundam generationem, Isaias quidem sic ait : « Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis (15), et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim a te est, sanitas est eis [65]. » Et iterum : « Ego vos advocabo, et in Jerusalem advocabimini, et vos debitis, et gratulabitur cor vestrum, et ossa vestra quasi herba orientur, et cognoscetur manus Domini his qui colunt eum [66]. » Et Ezechiel autem sic (16) : « Et facta est super me manus Domini, et eduxit (17) me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campi, et hic erat plenus ossibus, et circumduxit me super ea in circuitum in gyro (18), et ecce multa super faciem campi arida valde. Et dixit ad me : Fili hominis, si vivunt ossa hæc? Et dixi : Domine, tu scis, qui fecisti (19) hæc. Et dixit ad me : Prophetare super ossa hæc, et dices eis : Ossa arida, audite sermonem Domini. Hæc dicit Dominus ossibus his : Ecce ego superduco super vos spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reduco super vos carnem, et extendam super vos cutem, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et cognoscetis quia ego sum Dominus. Et prophetavi, sicut præcepit mihi Dominus. Et factum est cum prophetarem, et ecce terræ motus, et adducebantur ossa unumquodque ad compaginem suam; et vidi, et ecce super ea (20) nervi et carnes nascebantur, et ascendebant super ea cutes desuper, et spiritus non erat in eis. Et dixit ad me : Ad spiritum propheta, fili hominis, et dic spiritui : Hæc dicit Dominus : A quatuor spiritibus veni, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi, quemadmodum præcepit mihi Dominus, et intravit in eos spiritus, et vixerunt, et steterunt supra pedes suos collectio multa valde [67]. » Et rursus ipse ait : « Hæc dicit Dominus : Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, et inducam vos in terram Israel, et cognoscetis quia ego sum Dominus, cum aperiam ego sepulcra vestra, ut reducam (21) de sepulcris populum meum, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et ponam vos in terram vestram, et cognoscetis quia ego Dominus (22). Locutus sum, et faciam, dicit (23) Dominus [68]. » Demiurgo itaque et hic vivificante corpora nostra (24) mortua, quemadmodum videre adest, et resurrectionem eis repromittente, et de sepulcris et monumentis suscitationem, et incorruptelam donante : « Secundum enim lignum vitæ, ait, dies ipsorum erunt [69]; » hic solus Deus ostenditur, qui hæc facit, et ipse bonus Pater, benigne vitam donans his, qui ex se non habeant vitam.

[59] Ephes. I, 7. [60] Ibid., 11, 13. [61] Ibid., 14, 15. [62] Rom. VI, 12, 13. [63] Ibid., 21, 22; VII, 5, 6. [64] Coloss. II, 19. [65] Isa. XXVI, 19. [66] Isa. LXVI, 13, 14. [67] Ezech. XXXVII, 1 et seqq. [68] Ibid., 12 et seqq. [69] Isa. LXV, 22.

(14) *Hominem ejus.* Sic Feuard. in marg., Claromont. et Voss., melius quam alii, *hominem eum.*

(15) *Monumentis. Sunt*, quod addunt editi., expunxi auctoritate Claromont. et Voss., quia nec in LXX exprimitur, licet subintelligatur.

(16) *Ezechiel autem sic.* Editi. addunt *ait* ante *sic.*

(17) *Eduxit.* Ita cod. Voss. et Grab. juxta LXX, ἐξήγαγε. Cæteri, *duxit.*

(18) *In circuitum in gyro.* Eras., Gallas., Arundel. et Merc., omissis *in circuitum*, habent *in gyrum.*

(19) *Qui fecisti.* Has voces non agnoscunt nostri τῶν Ο' codd.

(20) *Super ea.* Clarom., Voss. et Merc. 1, *super eam.* Sed repugnant LXX.

(21) *Ut reducam.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta LXX, cæteri, *et reducam.*

(22) *Quia ego Dominus.* Clarom., *quoniam ego sum Dominus.*

(23) *Dicit.* Al., *dixit.*

(24) *Corpora nostra.* Sic Clarom. et Arund.; alii, *vestra.*

2. Et propter hoc manifestissime Dominus ostendit se, et Patrem quidem suis discipulis; ne scilicet quærerent alterum Deum, præter eum qui plasmaverit hominem, et afflatum vitæ donaverit ei; neque in tantam insaniam procederent, uti super Demiurgum alterum affingerent Patrem. Et ideo reliquos quidem omnes, quibuscunque propter transgressionem eorum eveniebant languores, curabat sermone; quibus et dicebat: « Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat [70]; » manifestans quoniam propter inobedientiæ peccatum subsecuti sunt languores hominibus. Ei autem qui cæcus fuerat a nativitate, jam non per sermonem, sed per operationem præstitit visum; non vane, neque prout evenit hoc faciens, sed ut ostenderet manum Dei, eam quæ ab initio plasmavit hominem. Et propterea interrogantibus eum discipulis, qua ex causa cæcus natus esset, utrumne sua, an parentum culpa? ait: « Nec hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur (25) opera Dei in ipso [71]. » Opera autem Dei plasmatio est hominis. Hanc enim (26) per operationem (27) fecit, quemadmodum Scriptura ait: « Et sumpsit Dominus limum de terra, et plasmavit hominem [72]. » Quapropter et Dominus exspuit in terram, et **312** fecit lutum, et superlinivit illud oculis; ostendens antiquam plasmationem quemadmodum facta est, et manum Dei manifestans his qui intelligere possint (28), per quam e limo plasmatus est homo. Quod enim in ventre plasmare (29) prætermisit artifex Verbum, hoc in manifesto adimplevit; uti manifestarentur opera Dei in ipso, nec jam alteram requireremus manum, per quam plasmatus est homo, neque alterum Patrem; scientes quoniam quæ plasmavit nos initio, et plasmat in ventre manus Dei, hæc in novissimis temporibus perditos exquisivit nos, suam lucrifaciens, et super humeros assumens ovem perditam, et cum gratulatione in cohortem restituens vitæ.

3. Quoniam autem (30) in ventre plasmat nos Verbum Dei, ait Jeremiæ: « Priusquam plasmarem te in utero, novi te, et priusquam exires (31) de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te [73] (32). Sed et Paulus similiter ait: « Quando autem complacuit ei, qui me segregavit ex utero matris meæ, uti evangelizarem eum in gentibus [74]. » Cum ergo in ventre a Verbo plasmemur, idipsum Verbum ei, qui a nativitate cæcus fuerat, formavit visionem; eum, qui in abscondito plasmator noster est, in manifesto ostendens, quoniam ipsum Verbum manifestum hominibus factum fuerat; et antiquam plasmationem Adæ disserens, et quomodo factus est, et per quam plasmatus est manum, ex parte totum ostendens. Qui enim visionem formavit Dominus, hic est qui universum hominem formavit (33), voluntati Patris deserviens. Et quoniam in illa plasmatione, quæ secundum Adam fuit (34), in transgressione factus homo (35) indigebat lavacro regenerationis; postquam linivit lutum super oculos ejus, dixit ei: « Vade in Siloam, et lavare [75]; » simul et plasmationem, et eam quæ est per lavacrum regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatorem, et disceret homo eum qui donavit ei vitam.

4. Excidunt itaque et hi qui a Valentino sunt, dicentes, non ex hac terra plasmatum esse hominem, sed a fluida materia et effusa. Ex qua enim terra Dominus (36) ei formavit oculos, ex hac manifestum est quoniam et ab initio plasmatus est homo. Non enim consequens erat, aliunde quidem oculos, aliunde autem reliquum corpus plasmatum esse: quemadmodum nec consequens est, alterum quidem corpus, alterum vero plasmasse oculos. Sed idem ipse qui ab initio plasmavit Adam, cum quo et loquebatur Pater: « Faciamus hominem secundum imaginem et similitudinem nostram [76]; » in novissimis temporibus semetipsum manifestans hominibus, ei qui ab Adam cæcus erat, formavit visionem. Et propter hoc Scriptura significans quod futurum erat, ait, abscondito Adam propter inobedientiam, Dominum venisse vespere ad eum, et evocasse eum, et dixisse ei: « Ubi es [77]? » Hoc est, quoniam in novissimis temporibus idipsum venit Verbum Dei advocare hominem, recommemorans eum (37) opera sua, in quibus degens absconditus fuerat Domino. Quemadmodum enim tunc ad Adam vespere locutus est exquirens illum Deus; sic in novissimis temporibus per eamdem vocem visitavit exquirens genus ejus.

[70] Joan. v, 14. [71] Joan. ix, 3. [72] Gen. ii, 7. [73] Jerem. i, 5. [74] Galat. i, 15, 16. [75] Joan. ix, 7. [76] Genes. i, 26. [77] Genes. iii, 9.

(25) *Manifestentur.* Eras. et Gallas., *manifestarentur.*

(26) *Hanc enim.* Scil. *plasmationem.*

(27) *Per operationem.* Sic Clarom., Voss. et Grab., cæteri male omittunt *per.*

(28) *Manifestans ... possint.* Al., *ostendens .... possunt.*

(29) *Quod enim in ventre plasmare.* Ita recte Claromont. et vet. Feuard. cod. cum edit. Oxon. In reliquis exemplaribus perperam: *quod enim in veteri plasmate*, vel, *invenit replasmare.* Nam de oculis sermo est, quibus ab utero matris orbatus fuerat cæcus natus; *quos proinde in ventre plasmare prætermiserat artifex Verbum*; quod et sequentia satis declarant.

(30) *Quoniam autem.* Al., *qui autem.*

(31) *Exires.* Editt., *progredereris.*

(32) *Posui te.* Eras., Gallas. et Feuard., *dedi te.*

(33) *Formavit.* Editt., *plasmavit.*

(34) *Secundum Adam fuit.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; alii male, *secundum hominem fuit.*

(35) *Factus homo.* Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *factus est homo.*

(36) *Dominus.* Ita Clarom. et Voss. et Grab., melius quam alii, *Deus*; quia de Jesu Christo hic agitur.

(37) *Recommemorans eum.* (Id est, in mentem ei revocans.) Ita Clarom. melius quam alii, *recommemorans in eo.*

CAPUT XVI.

Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventu clarius in nobis imago Dei apparuit.

1. Et quoniam ex hac quæ secundum nos est terra, plasmatio fuit Adæ, Scriptura dicit dixisse Deum ei : « In sudore vultus tui manducabis panem tuum, quoadusque convertaris in terram, ex qua sumptus es [75]. » Si igitur in aliquam alteram terram revertuntur post mortem corpora nostra, consequens est ea inde et substantiam habere. Si vero in hanc ipsam, manifestum est, quoniam, et ex hac plasma eis factum est (38); quomodo et Dominus fecit manifestum, ex hac eadem oculos (39) formans. Et manu itaque vere liquido (40) ostensa Dei, per quam plasmatus est quidem Adam, plasmati autem sumus et nos; et cum sit unus et idem Pater, cujus vox ab initio usque ad finem adest plasmati suo; et substantia plasmatis nostri per Evangelium ostensa manifeste (41), jam non oportet quærere alium Patrem præter hunc; neque aliam substantiam plasmationis nostræ, præter prædictam et ostensam a Domino; neque alteram manum Dei præter hanc, quæ ab initio usque in finem format nos, et coaptat in vitam, et adest plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei (42).

2. Tunc autem hoc Verbum ostensum est, quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibimetipsi assimilans, ut per eam quæ est ad Filium similitudinem, **313** pretiosus homo fiat Patri.

Ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις (43) ἐλέγετο μὲν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον, οὐκ ἐδείκνυτο δέ. Ἔτι γὰρ ἀόρατος ἦν ὁ Λόγος, οὗ κατ' εἰκόνα ὁ ἄνθρωπος ἐγεγόνει. Διὰ τοῦτο δὴ καὶ τὴν ὁμοίωσιν ῥᾳδίως ἀπέβαλεν. Ὁπότε δὲ σὰρξ ἐγένετο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τὰ ἀμφότερα ἐπεκύρωσε· καὶ γὰρ (καὶ) τὴν εἰκόνα ἔδειξεν ἀληθῶς, αὐτὸς τοῦτο γενόμενος, ὅπερ ἦν ἡ εἰκὼν αὐτοῦ· καὶ τὴν ὁμοίωσιν βεβαίως κατέστησε, συνεξομοιώσας τὸν ἄνθρωπον τῷ ἀοράτῳ Πατρί. . . . . .

In præteritis enim temporibus, dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur. Adhuc enim invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem homo factus fuerat (44). Propter hoc autem et similitudinem facile amisit. Quando autem caro Verbum Dei factum est, utraque confirmavit; et imaginem enim ostendit veram (45), ipse hoc fiens, quod erat imago ejus; et similitudinem firmans (46) restituit, consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum.

3. Et non solum autem per ea quæ prædicta sunt, et Patrem, et semetipsum manifestavit Dominus, sed etiam per ipsam passionem. Dissolvens enim eam, quæ ab initio in ligno facta fuerat, hominis inobedientiam, « obediens factus est usque ad mortem, mortem autem crucis [76]; » eam quæ in ligno facta fuerat inobedientiam, per eam quæ in ligno fuerat obedientiam sanans. Non autem per eamdem venisset exsolvere eam, quæ fuerat erga plasmatorem nostrum inobedientiam, si alterum annuntiabat Patrem. Quoniam autem per hæc, per quæ non audivimus Deum (47), et non credidimus ejus verbo, per hæc eadem obedientiam introduxit, et eam quæ esset erga verbum ejus assensionem (48), per quæ (49) manifeste ipsum ostendit Deum, quem

Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ (50) Ἀδὰμ προσεκόψαμεν, μὴ ποιήσαντες αὐτοῦ τὴν ἐντολήν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ Ἀδὰμ ἀποκατηλλάγημεν, ὑπήκοοι μέχρι θανάτου γενόμενοι. Οὐδὲ γὰρ ἄλλῳ τινὶ ἤμεν ὀφειλέται, ἀλλ' ἢ ἐκείνῳ, οὗ καὶ τὴν ἐντολὴν παρέβημεν ἀπ' ἀρχῆς.

in primo quidem Adam offendimus, non facientes ejus præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, obedientes usque ad mortem facti. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi, cujus et præceptum transgressi fueramus ab initio.

CAPUT XVII.

Deus et Dominus, Pater et creator universorum,

[75] Genes. III, 19. [76] Philip. II.

(38) *Plasma eis factum est.* Ita Clarom.; cæteri omnes : *plasmatio ei facta est;* vitiose quidem quoad vocem *ei;* de corporibus enim, non de Adamo sermo est.

(39) *Oculos. Ei* perperam additum a Feuardent. expunxi auctoritate Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2.

(40) *Vere liquido.* Sic Claromont., Voss. et Grab. Cætera exemplaria corrupta sunt : nam pro *vere liquido* Eras. et Gallas. editt. habent, *reliqua;* Merc. 2 codd., *reliqua vel;* ms. Arund., *reliqua vere;* denique Feuard. edit., *reliqua vere aliquando.*

(41) *Substantia ... ostensa manifeste.* Sic iterum Clarom. In Voss. et Grab., *substantia ... ostensa est manifeste :* ubi male additum verbum *est.* Cæteri pejus, *substantiam ... ostendens manifeste.*

(42) *Similitudinem Dei.* Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, et repugnantibus omnibus fere mss., *similitudinem suam Dei.*

(43) Ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις. Hæc ex Damasceni *Parallelis* vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi,* pag. 480.

(44) *Factus fuerat. Factus* deest in Eras. et Gallas.

(45) *Veram.* In Græco *vere.*

(46) *Firmans.* Græc., *firmiter.*

(47) *Audivimus Deum.* Sic vetus Feuard. cod., Voss. et Claromont.; cæteri, *obedivimus Deo.*

(48) *Assensionem.* Eras., Gallas., Feuard., Arundel. et Merc. 2 perperam, *ostensionem.*

(49) *Per quæ.* Feuard. in marg. et Voss., *per quem.* Mallem *perquam,* una voce. At *per quæ,* saltem accipias necesse est pro *per hæc,* ne suspensus maneat sensus.

(50) Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ. Ultima hujus et prima sequentis capitis verba iterum e Damasceni *Parallelis* eruit modo laudatus Halloixius.

unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, præcepta dedit, et remisit nobis peccata : cujus Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret.

1. Ἔστι δὲ οὗτος ὁ Δημιουργὸς, ὁ κατὰ μὲν τὴν ἀγάπην Πατὴρ, κατὰ δὲ τὴν δύναμιν Κύριος, κατὰ δὲ τὴν σοφίαν ποιητὴς καὶ πλάστης ἡμῶν.

1. Est autem hic Demiurgus, qui secundum dilectionem quidem, Pater est ; secundum autem virtutem, Dominus ; secundum autem sapientiam, factor et plasmator noster : cujus et præceptum transgredientes, inimici facti sumus ejus. Et propter hoc in novissimis temporibus, in amicitiam restituit nos Dominus per suam incarnationem, « mediator Dei et hominum [80] » factus ; propitians quidem pro nobis Patrem, in quem peccaveramus, et nostram inobedientiam per suam obedientiam consolatus ; nobis autem donans eam, quæ est ad factorem nostrum, conversationem et subjectionem. Quapropter et in oratione dicere nos docuit : « Et remitte nobis debita nostra [81] ; » utique quoniam hic est Pater noster, cujus eramus debitores, transgressi ejus præceptum. Quis autem est hic ? Utrumne incognitus aliquis, et nulli nunquam (51) præceptum dans Pater ? An vero qui a Scripturis prædicatur Deus, cui et debitores eramus, transgressi ejus præceptum ? Datum est autem præceptum homini per Verbum : « Audivit enim Adam, ait, vocem Domini Dei [82]. » Bene igitur Verbum ejus ad hominem dicit : « Remittuntur tibi peccata [83] ; » idem ille, in quem peccaveramus in initio, remissionem peccatorum in fine donans. Aut si alterius quidem transgressi sumus præceptum, alius autem erat qui dixit : « Remittuntur tibi peccata tua ; » neque bonus, neque verax, neque justus est hujusmodi. Quomodo enim bonus, qui non ex suis donat ? Aut quomodo justus, qui aliena rapit ? Quomodo autem vere (52) remissa sunt peccata, nisi ille ipse, in quem peccavimus, donavit remissionem, « per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos [84] » per Filium suum ?

2. Quapropter et curato paralytico, « Videntes, inquit, populi clarificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus [85]. » Quem igitur Deum clarificaverunt circumstantes populi ? Nunquidnam

A ab hæreticis inventum, incognitum Patrem ? Et quomodo eum, qui initio tunc (53) non cognoscebatur ab eis, glorificabant ? Manifestum est ergo, quoniam eum, qui a lege et 314 prophetis (54) prædicatus est Deus, glorificabant Israelitæ, qui et est Pater Domini nostri : et propter hoc docebat homines in sensu (55) per ea signa, quæ faciebat, dare gloriam Deo. Si autem ab altero quidem Patre ipse venisset, alterum autem Patrem glorificabant homines videntes ejus virtutes ; ingratos eos in eum Patrem, qui miserat curationem, efficiebat. Sed quoniam ab eo, qui est (56) Deus, unigenitus Filius venerat ad salutem hominum, et incredulos per eas quas faciebat virtutes, provocabat dare gloriam Patri ; et non recipientibus adventum Filii ejus, et propter B hoc non credentibus, quæ ab eo fiebat remissioni, Pharisæis dicebat : « Ut sciatis quoniam potestatem habet Filius hominis remittere peccata [86] ; » et hoc cum dixisset, jussit paralyticum hominem tollere grabatum, super quem jacebat (57), et ire in domum suam : per hoc quod efficit (58), confundens incredulos, et significans quoniam ipse est vox Dei, per quam accepit homo præcepta, quæ supergressus est, et factus est peccator ; ex peccatis enim paralysis subsecuta est.

3. Peccata igitur remittens, hominem quidem curavit, semetipsum autem manifeste ostendit quis esset. Si enim nemo potest remittere peccata, nisi solus Deus ; remittebat autem hæc Dominus, et C curabat homines : manifestum, quoniam ipse erat Verbum Dei, Filius hominis factus, a Patre potestatem remissionis peccatorum accipiens, quoniam homo, et quoniam Deus (59) : ut quomodo (60) homo compassus est nobis, tanquam Deus misereatur nostri, et remittat nobis debita nostra, quæ factori nostro debemus Deo. Et propter hoc David prædixit : « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus homo, cui non imputavit Dominus peccatum [87], » eam, quæ per adventum ejus est, remissionem præmonstrans, per quam « delevit chirographum » debiti nostri (61), « et affixit illud cruci [88] : » uti quemadmodum per lignum facti sumus debitores Deo, per lignum accipiamus nostri debiti remissionem.

D 4. Hoc et per alios quidem multos, jam autem et

[80] I Tim. II, 5. [81] Matth. VI, 12. [82] Gen. III, 8, 10. [83] Matth. IX, 2. [84] Luc. I, 78. [85] Matth. IX, 8. [86] Matth. IX, 6. [87] Psal. XXXI, 1, 2. [88] Coloss. II, 14.

(51) *Nulli nunquam.* In Arund., *nulli, inquam*, quæ recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, cui displicuit duplex negatio, Græcorum more.

(52) *Vere.* Eras., Gallas. et Feuard., *recte*, quod minus placet.

(53) *Initio tunc.* Ita Clarom. ; in Voss., *initio tum* ; in vet. Feuard. cod., *initio tamen* ; in reliquis, *in totum.*

(54) *A lege et prophetis.* Sic omnes fere mss. At Eras., Gallas. et Feuard., *in lege a prophetis.*

(55) *In sensu.* Id est, ut recte explicat Grab., *sensibiliter, manifeste*, etc.

(56) *Qui est.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *a quo* ; Feuard. vero pro more, haud certe probando, utramque lectionem jungens, cæteris pejus scripsit : *qui est, a quo.*

(57) *Super quem jacebat.* Unicam vocem *suum*, loco istarum, habent Merc. 2 codd.

(58) *Per hoc quod efficit.* Sic Clarom. et Voss., quibus quoad vocem *quod* consentiunt Arundel. et Merc. 1. Alii male, *propter hoc quidem efficit.*

(59) *Quoniam homo, et quoniam Deus.* Alii, *quomodo homo, et quomodo Deus.*

(60) *Ut quomodo.* Eras., Gallas. et Feuard., *et quomodo.*

(61) *Debiti nostri.* Sic Clarom., Arundel. et vetus Feuard. cod. Cæteri perperam, *debita nostra.*

per Eliseum prophetam significanter ostensum est. Cum enim hi, qui cum illo erant, prophetæ (62) concideren̄t ligna ad fabricationem tabernaculi, et ferrum excussum de securi cecidisset in Jordanem, et non inveniretur ab ipsis, veniens autem Eliseus in ipsum locum, cum didicisset quid esset factum, lignum in aquam misit; hoc autem cum fecisset, supernatavit ferrum securis, et de superficie aquæ sumpserunt illud, qui ante amiserant [82]:

δι' ἔργου (63) ἔδειξεν ὁ προφήτης, ὅτι τὸν στερεὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὃν.... ἀμελῶς ἀποβαλόντες οὐχ' ηὑρίσκομεν, ἀπολῃζόμεθα πάλιν διὰ τῆς τοῦ ξύλου οἰκονομίας. Ὅτι δὲ ἀξίνῃ ἔοικεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής φησι περὶ αὐτοῦ· « Ἤδη δὲ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. » Ἱερεμίας δὲ ὁμοίως φησίν· « Ὁ λόγος Κυρίου ὡς πέλεκυς κόπτων πέτραν. » Τοῦτον οὖν κεκρυμμένον ἀφ' ἡμῶν, ἡ τοῦ ξύλου ἐφανέρωσεν, ὡς προέφαμεν, οἰκονομία. Ἐπεὶ γὰρ διὰ ξύλου ἀπεβάλομεν αὐτὸν, διὰ ξύλου πάλιν φανερὸν τοῖς πᾶσιν ἐγένετο, ἐπιδεικνύων τὸ μῆκος, καὶ ὕψος, καὶ βάθος, καὶ πλάτος ἐν ἑαυτῷ, καὶ ὡς ἔφη τις τῶν προβεβηκότων, διὰ τῆς θείας ἐκτάσεως τῶν χειρῶν, τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἕνα Θεὸν συνάγων. Δύο μὲν γὰρ αἱ χεῖρες, ὅτι καὶ δύο λαοὶ διεσπαρμένοι εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς· μία δὲ μέση κεφαλή, ὅτι εἷς ὁ Θεὸς, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν.

per operationem ostendente propheta, quod firmum verbum Dei, quod per lignum negligenter amiseramus, nec inveniebamus, recepturi essemus iterum per ligni dispositionem. Quoniam autem securi similis est verbum Dei (64), Joannes Baptista ait de eo: « Jam autem securis ad radicem arborum posita est [83]. » Et Jeremias autem similiter ait: « Verbum Domini, quemadmodum bipennis cædens petram [84]. » Hoc ergo verbum absconditum a nobis manifestavit (65), quemadmodum prædiximus, ligni dispositio. Quoniam enim per lignum amisimus illud, per lignum iterum manifestum omnibus factum est, ostendens altitudinem, et longitudinem, et latitudinem (66) in se; et quemadmodum dixit quidam de senioribus, per extensionem manuum, duos populos ad unum Deum congregans. Duæ quidem manus, quia et duo populi dispersi in fines terræ; unum autem medium caput, quoniam et unus Deus super omnes et per omnes, et in omnibus nobis.

315 CAPUT XVIII.

Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia: alias nunquam carnem assumpsisset Dei Filius, qui omnem a Patre potestatem accepit.

1. Et talem vel tantam dispositionem non per alienas, sed per suas efficiebat conditiones (67): neque per ea quæ ex ignorantia et labe facta sunt, sed per ea quæ ex sapientia et virtute Patris ejus substantiam habuerunt. Neque enim iniquus, ut aliena concupiscat; neque indigens, ut non per sua propria suis propriis efficiat vitam, sua utens conditione ad hominis salutem. Neque enim portasset illum conditio, si quod ignorantiæ et labis erat, emisit (67*). Quoniam enim ipsum Verbum Dei incarnatum suspensum est super lignum, per multa ostendimus: et ipsi autem hæretici crucifixum confitentur. Quomodo igitur ignorantiæ et labis emissio eum, qui contineat universorum agnitionem, et sit verus, et perfectus, portare potuit? Aut quomodo ea, quæ absconsa est a Patre, et multum separata conditio, portavit ejus Verbum? Si autem et ab angelis hæc facta est, sive ignorantibus eum, qui super omnia est Deus, sive scientibus; cum dixerit Dominus: « Quoniam ego in Patre, et Pater in me est [85]; » quomodo Patrem et Filium simul fabricatio angelorum portare sustinuit? Quomodo autem ea, quæ extra Pleroma est, conditio cepit eum, qui continet universum Pleroma? Cum igitur hæc omnia impossibilia sint, et probationem non habeant; illud solum verum est Ecclesiæ præconium, quoniam propria conditio, quæ ex virtute, et arte, et sapientia Dei subsistit (68), portavit eum (69) (quæ quidem secundum invisibilitatem a

[82] IV Reg. VI, 4 et seqq. [83] Matth. III, 10. [84] Jerem. XXIII, 29. [85] Joan. XIV, 11.

(62) *Hi..., prophetæ.* Duas istas voces a Grab. additas, priorem ex Voss., posteriorem ex Arundel. habet cod. Clarom.

(63) *Δι' ἔργου.* Græca hæc Irenæi verba descripta leguntur in Catena ms. in libros Regum, num. 211 bibliothecæ olim Seguerianæ, nunc Coislinianæ, quam diutius clausam, magno reipublicæ litterariæ bono, eruditis omnibus reseravit illustrissimus ac litterarum studiosissimus D. D. de Coislin, episcopus Mettensis. Jam ediderat Combefisius ex cod. 2433 bibliothecæ Regiæ, in quo exstant, sed mutila et imperfecta. Quæ hic exhibentur, integra sunt, et accuratius Latinis respondent, ut conferenti patebit.

(64) *Securi similis est verbum Dei.* Ita Voss., Clarom. et Grab., juxta Græcum. Alii perperam, *securis similis est verbo Dei.*

(65) *Manifestavit.* In Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *per lignum manifestavit.*

(66) *Et latitudinem.* Ad. ex Græc., *et profunditatem.*

(67) *Conditiones.* Id est *res creatas.*

(67*) *Si quod ignorantiæ et labis erat, emisit.* Sic melioris notæ codd., vetus Feuard., Voss. et Clarom. (nisi quod in hoc, negligentia scribæ, desit *quod*). Cæteri, *si ignorantiæ et labis esset emissio;* quæ recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, prioris lectionis sensum haud satis intelligentis. Hic tamen obscurus non est. Si, inquit Irenæus, Verbum Patris nihil proprie condidit, *sed quod ignorantiæ et labis erat*, id est quod ex ignorantia et labe jam ortum erat, simpliciter *emisit;* non igitur portasset illum propria conditio, seu res a se condita. Jam tamen a nobis demonstratum est, Verbum Dei incarnatum ligno suspensum fuisse. Quomodo igitur id quod ab ignorantia et labe tum primum emissum est, portare potuit eum qui contineat universorum agnitionem? etc.

(68) *Subsistit.* Al., *substitit.*

(69) *Portavit eum.* Voss. et Feuard edit. ex vet. cod. male, *portavit Ecclesiam.*

Patre portatur, secundum visibilitatem (70) autem e contrario portat ejus Verbum); et hoc est Verbum (71).

2. Pater enim conditionem simul et Verbum suum portans, et Verbum portatum a Patre, præstat Spiritum omnibus, quemadmodum vult Pater: quibusdam quidem secundum conditionem (72), quod est factum; quibusdam autem secundum adoptionem, quod est ex Deo, quod est generatio. Et sic unus Deus Pater ostenditur, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus. Super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi: per omnia autem Verbum, et ipse est caput Ecclesiæ: in omnibus autem nobis Spiritus, et ipse est aqua viva[93], quam præstat Dominus in se recte credentibus, et diligentibus se, et scientibus, quia « unus Pater, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis[94]. » Testimonium perhibet his et Joannes Domini discipulus, in Evangelio dicens sic: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil[95]. » Deinde de ipso Verbo dixit: « In hoc mundo (73) erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus[96]. » Et iterum significans ejus secundum hominem dispensationem (74), dixit: « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. » Et iterum intulit: « Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate[97]. » Manifeste ostendens audire volentibus, id est aures habentibus, quoniam unus Deus Pater super omnes, et unum Verbum Dei (75), quod per omnes (76), per quem omnia facta sunt; et quoniam hic mundus proprius ipsius, et per ipsum factus est voluntate Patris, et non per angelos; neque per apostasiam, et defectionem, et ignorantiam; neque per virtutem aliquam Prunici, quam et Matrem appellant quidam; neque per alium quemdam mundi factorem ignorantem Patrem.

3. Mundi enim factor vere Verbum Dei est: hic autem est Dominus noster, qui in novissimis temporibus homo factus est, in hoc mundo exsistens, et secundum invisibilitatem continet quæ facta sunt omnia, et in universa conditione infixus, quoniam Verbum Dei gubernans et disponens omnia; et propter hoc in sua **316** invisibiliter venit (77), et caro factum est (78), et pependit super lignum, uti universa in semetipsum recapituletur. « Et sui proprii illum non receperunt » homines, quemadmodum Moyses hoc ipsum manifestavit in populo: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ[98] (79). » Qui igitur non receperunt illum, non acceperunt vitam. « Quotquot autem receperunt illum, dedit illis potestatem filios Dei fieri. » Ipse est enim qui universorum (80) potestatem habet a Patre, quoniam (81) Verbum Dei, et homo verus, invisibilibus quidem participans rationabiliter, et sensuabiliter (82) legem statuens, universa quæque in suo perseverare ordine; super visibilia autem et humana regnans manifeste, et omnibus dignum superducens justum judicium:

[93] Joan. VII, 38, 39. [94] Ephes. IV, 6. [95] Joan. I, 1 et seqq. [96] Ibid., 10 et seqq. [97] Ibid., 14. [98] Deuter. XXVIII, 66.

(70) *Visibilitatem.* Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et Merc. 2, *visibile.*

(71) *Verbum.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2, quod ab editoribus minus intellectum, fuit commutatum (non sine vitiosa ταυτολογίᾳ) in *verum.* Intelligi tamen facile poterit, si *quæ quidem . . . . . portat ejus Verbum*, parembesi inclusis, hoc comma, *et hoc est Verbum*, referatur ad *portavit eum.*

(72) *Quibusdam quidem secundum conditionem. Quod est conditionis*, additur in editt., sed expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Voss. ac Clarom. (qui tamen pro *secundum conditionem*, vitio scribæ habet, *secundum conditionis*). Id enim a quopiam additum videtur, harum vocum, *secundum conditionem* explicandarum causa. Quod vero Grab. legi debere putat, ex eo quod in sequenti colo habeatur, *quod est ex Deo*, nihil est. Istud enim, *quod est ex Deo*, non opponitur τῷ *quod est conditionis*; sed τῷ *quod est factum.* Hic igitur subobscuri istius loci sensus: Verbum præstat spiritum omnibus, quemadmodum vult Pater, sed non eumdem. Aliis quidem præstat spiritum *secundum conditionem*, id est Spiritum qui rebus creatis viventibus conveniat, afflatum scilicet vitæ, ut loquitur cap. 12, quod quidem Spiritus genus *temporale* cum sit, *factum est*, seu *factura est*, ut ibidem ait; aliis vero præstat Spiritum adoptionis, seu Spiritum vivificantem, qui congruat adoptioni, et per quem spirituales efficiantur homines; qui Spiritus sempiternus cum sit, et semper perseverans, ex Deo est, seu ex Dei substantia procedit; et hic est *generatio*, id est novæ generationis auctor et causa. Vide citatum cap. 12.

(73) *In hoc mundo.* Sic omnes mss., at Eras., Gallas. et Feuard. omittunt *hoc.*

(74) *Dispensationem.* In Merc. 2, *dispositionem*, nec male, sic enim οἰκονομίαν sæpe vertit interpr.

(75) *Unum Verbum Dei.* In Clarom., *unum Verbum Deus.*

(76) *Quod per omnes.* Sic Clarom., Voss., Arund. et Grab. Cæteri perverso ordine, *per quod omnes*: quilibet enim videt Irenæum respicere ad verba Apostoli Ephes. IV, 6.

(77) *Invisibiliter venit.* In Eras. et Gallas. male, *incisibiliter ponit.* Sed legendum, *visibiliter venit.*

(78) *Factum est. Verbum* perperam additur in Eras., Gallas. et Feuard. editt.

(79) *Et non credes vitæ tuæ.* In Voss., *et non credes te vitæ tuæ.* Hoc vero comma, quod etiam allegatur a Tertull. lib. *advers. Jud.* cap. 11; Cypriano lib. II *Testim.*, cap. 20; Lactantio lib. IV, cap. 18; August. lib. XVI *contr. Faust.*, cap. 22, et aliis, in hodiernis LXX editt. desideratur.

(80) *Universorum.* Eras., Gallas. et Merc. 2, *universam.*

(81) *Quoniam.* (In Feuard. marg. et Voss., *quemodo.*) Pro *quatenus, in quantum.*

(82) *Sensuabiliter.* In Clarom. et Arund.; cæteri, *sensibiliter.* Porro *sensuabiliter* hic accipio pro in-

quemadmodum et David manifeste significans, ait: « Deus noster manifeste veniet, et non tacebit [99]. » Deinde et quod ab eo superinducitur judicium manifestavit, dicens : « Ignis in conspectu ejus (83) ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida. Advocabit (84) cœlum desursum, et terram discernere populum suum [1]. »

CAPUT XIX.

Cum Eva inobediente et prævaricatrice comparatur B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque variæ et dissidentes hæreses.

1. Manifeste itaque in sua propria venientem Dominum (85), et sua propria eum bajulante (86) conditione, quæ bajulatur ab ipso, et recapitulationem ejus, quæ in ligno fuit inobedientiæ, per eam quæ in ligno est obedientiam, facientem, et seductionem illam solutam, qua seducta est male illa, quæ jam viro destinata erat virgo Eva, per veritatem evangelizata est bene ab angelo jam sub viro Virgo Maria. Quemadmodum enim illa per angeli sermonem seducta est, ut effugeret Deum, prævaricata verbum ejus; ita et hæc per angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret Deum, obediens ejus verbo. Et si ea inobedierat Deo; sed hæc suasa est (87) obedire Deo, uti virginis Evæ Virgo Maria fieret advocata. Et quemadmodum astrictum est (88) morti genus humanum per Virginem, salvatur (89) per Virginem : æqua lance disposita, virginalis inobedientia (90), per virginalem obedien-

[99] Psal. XLIX, 3, 4. [1] Ibid.

tiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens (91), et serpentis prudentia devicta in columbæ simplicitate (92), vinculis autem illis resolutis (93), per quæ alligati eramus morti.

2. Indocti omnes hæretici, et ignorantes dispositiones Dei, et inscii ejus, quæ est secundum hominem, dispositionis (94), quippe cæcutientes circa veritatem, ipsi suæ contradicunt saluti : alii quidem alterum introducentes, præter Demiurgum, Patrem; alii autem ab angelis quibusdam dicentes factum esse mundum et substantiam ejus; alii quidam (95) porro (96) et longe separatam ab eo, qui est secundum ipsos Patre, a semetipsa floruisse, et esse ex se natam (97); alii autem in his quæ continentur a Patre, de labe et ignorantia substantiam habuisse; alii autem manifestum adventum Domini contemnunt, incarnationem ejus non recipientes; alii autem rursus ignorantes Virginis dispensationem, ex Joseph dicunt eum generatum; et quidam quidem neque animam (98), neque corpus recipere posse dicunt æternam vitam, sed tantum hominem interiorem. Esse autem hunc eum, qui in eis sit sensus, volunt, quem et solum ascendere ad perfectum decernunt; alii autem anima salvata, non participari corpus ipsorum eam quæ est a Deo salutem (99), quemadmodum in primo diximus libro. In quo et argumenta eorum omnium enarravimus, et invalidum ipsorum et inconstabile in secundo ostendimus.

telligibiliter, intellectualiter, quod intelligentia sola percipi possit; Græce νοερῶς, vel νοητῶς. Νοῦν enim *sensum* sæpe vertit interpres.

(83) *Ejus.* Eras., Gallas., Arund. et Merc. 1, *suo.*

(84) *Advocabit.* Sic, juxta sacros codices, vetus Feuard. cod. et Grabius. Reliqui, *advocavit.*

(85) *Venientem Dominum.* Sic mss. At Eras., Gallas. et Feuardent. habent, *veniente Domino*, et omnes dictiones quæ in omnibus pene mss. leguntur in accusativis, illi legunt per ablativos absolutos.

(86) *Bajulante.* Ita Claromont., Arund., Ottob., Merc. 2, cum Eras., Gallas. et Feuard., melius quam alii cum Grabio, *bajulantem.* Si enim accusativus hic esset adhibendus, legi deberet *bajulatum*; alias pervertitur sensus.

(87) *Et si ea inobedierat Deo : sed hæc suasa est.* In edit., et recentioribus mss. legitur : *et sicut illa seducta est, ut effugeret Deum; sic hæc suasa est.* At antiquiores mss., scilicet vet. Feuard. cod., Clarom. et Voss. habent : *et si eum obaudierat Deo, sed hæc suasa est.* Ex qua corrupta lectione veram erui, levissima facta mutatione, quam in textu exprimere non dubitavi; persuasissimum habens, particulam *in* verbo *obaudierat* præfixam, a negligentibus et imperitis scribis male lectam, et a verbo perperam avulsam, commutatam esse in *m*, et cum præced. voce (in qua et ipsa paulo latius diductis litteræ *a* ductibus, lectum *u*) junctam : inde factum *eum.* Exempla ejusmodi corruptionis non raro occurrunt in ms. Clarom. et aliis. Nec dubitem quin posteriores scribæ, imo et forte primi editores, corruptam trium prædictorum codd. lectionem præ oculis haberent; quam cum emendare non possent, maluerunt (non certe sine ταυτολογίας crimine) partem præcedentis periodi resumere, ut sensum complerent. Porro *inobedierat*, accipiendum pro *non obedierat.*

(88) *Astrictum est.* Mirum in codd. Clarom., Voss. et Merc. 2 legi *astricta est;* forte quod scribæ litteram *u*, nullo abbreviationis signo notatam, male confuderint cum *a.* Neque enim cum Grabio crediderim interpretem attendentem ad genus Græcæ vocis ἀνθρωπότης, scripsisse *astricta.* Adde quod Augustinus, qui totam hanc citat periodum lib. 1 *contra Julian.*, cap. 3, legat *astrictum.*

(89) *Salvatur.* Ita vet. Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab., una cum August. cit. In Merc. 1, *solvitur;* in aliis, *solvatur.*

(90) *Virginalis inobedientia.* Eras. et Gallas., *inobedientiæ.*

(91) *Peccatum ... accipiens.* August., *peccato ... accipiente.*

(92) *In columbæ simplicitate.* August., *per columbæ simplicitatem.*

(93) *Vinculis autem illis resolutis.* August., *vinculis illis resoluti sumus.*

(94) *Dispositionis.* Edit., *dispensationis.*

(95) *Alii quidam.* Cerinthiani, ut puto ad quos enim alios istud referri possit, non video. Confer lib. 1, cap. 26, n. 1.

(96) *Porro.* Græce, πόρρω, *procul.*

(97) *Separatam ab eo ... a semetipsa floruisse, et esse ex se natam.* Ita omnes pene mss., at Eras., Gallas. et Feuard., *separatum ab eo ... a semetipso fuisse, et esse ex se natum.* Nempe id alii ad *mundum* referunt, alii ad *substantiam ejus.*

(98) *Animam. Suam* quod addunt edit. delevi auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.

(99) *Eam, quæ est a Deo, salutem.* In Clarom. et Voss., *ea quæ est ad salutem,* quod admitti posse non videtur.

317 CAPUT XX.

Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt Ecclesias, unam et eamdem salutis doctrinam habentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei mysteriis sobrie sapiendum.

1. Omnes enim ii valde posteriores sunt quam episcopi (1), quibus apostoli tradiderunt Ecclesias: et hoc in tertio libro cum omni diligentia manifestavimus. Necessitatem ergo habent prædicti hæretici, quoniam sunt cæci ad veritatem, alteram et alteram ambulare exorbitantes viam; et propter hoc inconsonanter et inconsequenter dispersa sunt vestigia doctrinæ ipsorum. Eorum autem, qui ab Ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis (2) traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eamdem esse fidem, omnibus unum et eumdem Deum Patrem præcipientibus (3), et eamdem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eamdem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus præcepta, et eamdem figuram ejus (4), quæ est erga Ecclesiam, ordinationis custodientibus, et eumdem exspectantibus adventum Domini, et eamdem salutem totius hominis, id est animæ et corporis sustinentibus. Et Ecclesiæ quidem prædicatio vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur. Huic enim creditum est lumen Dei, et propter hoc « sapientia » Dei, per quam salvat omnes homines, « in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit, in summis muris prædicatur, in portis autem civitatis constanter loquitur [1]. » Ubique enim Ecclesia prædicat veritatem: et hæc est ἑπτάμυξος (5) lucerna, Christi bajulans lumen.

2. Qui ergo relinquunt præconium Ecclesiæ, imperitiam sanctorum presbyterorum arguunt, non contemplantes, quanto pluris sit idiota religiosus a blasphemo (6), et impudente (7) sophista. Tales sunt omnes hæretici, et qui se plus aliquid præter veritatem invenire putant; sequentes ea quæ prædicta sunt, varie, et multiformiter (8), et imbecille facientes iter, de iisdem non semper easdem sententias habentes, velut cæci a cæcis circumducuntur: juste cadent in sublatentem ignorantiæ foveam, semper quærentes, et nunquam verum invenientes. Fugere igitur oportet sententias ipsorum, et intentius observare, necubi vexemur (9) ab ipsis; confugere autem ad Ecclesiam, et in ejus sinu educari, et Dominicis Scripturis enutriri. Plantata est enim Ecclesia (10), paradisus in hoc mundo. « Ab omni » ergo « ligno » Paradisi escas (11) *i* manducabitis [2] (12), » ait Spiritus Dei; id est ab omni Scriptura Dominica manducate: superelato autem sensu ne manducaveritis, neque tetigeritis universam hæreticam dissensionem. Ipsi enim confitentur semetipsos agnitionem habere boni et mali: et super Deum, qui fecit eos, jaculantur sensus suos impios. Supra igitur sentiunt, quam est mensura sensationis. Quapropter et Apostolus ait: « Non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad prudentiam [3]; » ut non illorum manducantes agnitionem, eam quæ plus quam oportet, sapit, projiciamur de paradiso vitæ: in quem Dominus inducit eos, qui obaudiunt præceptionem ejus (13), « recapitulans in se omnia quæ in cœlis, et quæ super terram [4]: » sed quæ in cœlis, spiritualia sunt; quæ autem in terris, secundum hominem est dispositio. Hæc igitur in semetipsum (14) recapitulatus est, adunans hominem spiritui, et spiritum collocans in homine, ipse caput spiritus factus est; et spiritum dans esse hominis caput: per illum enim vidimus et audivimus (15) et loquimur.

318 CAPUT XXI.

Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est;

[1] Prov. I, 20, 21. [2] Gen. II, 16. [3] Rom. XII, 3.

(1) *Valde posteriores sunt quam episcopi.* Doctissimus Cotelerius in notis ad interpolatam Ignatii epistolam ad Trallianos, id explicat de tempore quo Ecclesiæ ab apostolis commissæ sunt apostolicis viris, non de tempore quo vivere desierunt illi episcopi. Nam, inquit, Polycarpus, ut ex ipso Irenæo lib. III et ex aliis monumentis ecclesiasticis clarum fit, ab apostolis Smyrnæ episcopus constitutus, cum Basilide, Valentino, Marcione, aliisque hæresiarchis vitam egit.

(2) *Ab apostolis.* In Feuard. marg. et Voss. una vox *apostoli* exstat; in Clarom. deest particula *ab*, et distincte legitur, *apostolis*.

(3) *Præcipientibus.* Sic vet. Feuard. cod. et Claromont., pro quo in Voss. incuria librarii scriptum, *percipientibus*; in cæteris, *recipientibus*.

(4) *Eamdem figuram ejus*, etc. Id est eamdem regiminis ecclesiastici formam custodientibus.

(5) Ἑπτάμυξος. Sic restituo ex Clarom. (in quo scriptum *eptamyxos*), pro ἑπτάμυξος, ut alii omnes perperam habent. Porro lucerna ἑπτάμυξος, est lucerna septem ellychnia, seu, ut explicat Erasmus in margine suæ edit., septem caliculos habens. Quam in rem illud Martialis, lib. XIV, epigr. 41, a Feuardentio citatur:

Illustrem cum tota meis conviria flammis,
Toque geram myxos, una lucerna vocor.

[1] Ephes. I, 10.

(6) *A blasphemo.* Græco more, pro *quam blasphemus*.

(7) *Impudente.* Feuard. in marg. et Voss., *imprudente*.

(8) *Multiformiter.* Solus Feuard. ex vet. cod., *multiforme*.

(9) *Necubi vexemur.* (Id est, ne alicubi, ne in aliquo loco.) Ita Clarom. et Voss., at Feuard. ex vet. cod. et Grab., *uti ne vexemur*; Eras. et Gallas., *ne conjurgemur*; Arundel., *uti ne conjugemur*; Outob. pejus, *ne comurgemur*.

(10) *Ecclesia.* Eras., Gallas. et Feuard., *Ecclesiæ*, minus recte.

(11) *Escas.* In Clarom., *certe*; in Voss., *escæ*.

(12) *Manducabitis.* Eras., Gallas. et Feuard., *manducabis*.

(13) *Obaudiunt præceptionem ejus.* Alii, *obediunt præconio ejus*.

(14) *Super terram: sed quæ... in semetipsum.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui, *in terra sunt: et quæ... in semetipso*.

(15) *Vidimus et audivimus.* Sic, pro *videmus et audimus*, restituo ex Feuard. marg., Voss. et Claromont.

quem hominem assumere, a Patre universorum creatore mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret.

4. Omnia ergo recapitulans recapitulatus est, et adversus inimicum nostrum bellum provocans, et elidens eum, qui in initio in Adam captivos duxerat nos, et calcans ejus caput, quemadmodum habes in Genesi dixisse serpenti Deum : « Et inimicitiam ponam inter te, et inter mulierem, et inter semen tuum, et semen ejus ; ipse tuum observabit caput, et tu observabis ejus calcaneum [6]. » Ex eo enim, qui ex muliere Virgine habebat nasci secundum similitudinem Adam, præconabatur observans caput serpentis. Et hoc est semen (16), de quo ait Apostolus in Epistola quæ est ad Galatas : « Legem factorum positam, donec veniret semen, cui promissum est [7]. » Manifestius autem adhuc in eadem ostendit Epistola, sic dicens : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum de muliere [8]. » Neque enim juste victus fuisset inimicus, nisi ex muliere homo esset, qui vicit eum. Per mulierem enim homini dominatus est ab initio, semetipsum contrarium statuens homini. Propter hoc et Dominus semetipsum Filium hominis confitetur, principalem (17) hominem illum, ex quo ea quæ secundum mulierem est plasmatio, facta est, in semetipsum (18) recapitulans : uti quemadmodum per hominem victum descendit in mortem genus nostrum, sic iterum per hominem victorem ascendamus in vitam. Et quemadmodum accepit palmam mors per hominem adversus nos, sic iterum nos adversus mortem per hominem accipiamus palmam.

2. Non autem Dominus antiquam illam et primam adversus serpentem inimicitiam in semetipso recapitulatus fuisset, adimplens promissionem Demiurgi, et perficiens præceptum ejus, si ab alio venisset Patre. Sed quoniam unus et idem est, qui ab initio plasmavit nos, et in fine Filium suum misit ; præceptum ejus perfecit Dominus, factus ex muliere, et destruens adversarium nostrum, et perficiens hominem secundum imaginem et similitudinem Dei (19). Et propter hoc non aliunde eum destruxit, nisi ex dictionibus legis et Patris præcepto adjutore usus ad destructionem et traductionem apostatæ angeli. Primo quidem diebus quadraginta jejunans, similiter ut Moyses et Elias, postea esuriit, ut hominem eum (20) verum et firmum intelligamus ; proprium enim est hominis, jejunantem (21) esurire ; deinde autem, ut haberet adversarius ubi congrederetur. Quoniam enim in principio per escam, non esurientem hominem seduxit transgredi præceptum Dei ; in fine esurientem non potuit dissuadere, eam quæ a Deo esset, sustinere escam. Tentante enim eo, et dicente : « Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant [9] ; » Dominus autem per præceptum legis repulit eum, dicens : « Scriptum est : Non in pane tantum vivit (22) homo [10]. » Ad illud quidem quod ait : « Si Filius Dei es ; » usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione (23), et per paternam dictionem (24) primum ejus impetum evacuavit. Quæ ergo fuit in paradiso repletio hominis per duplicem gustationem (25), dissoluta est per eam, quæ fuit in hoc mundo, indigentiam. Ille autem legaliter (26) explosus, tentavit (27) et ipse per mendacium (28) rursus legitime facere congressionem. In altissimum enim templi pinnaculum ducens eum, dixit : « Si Filius Dei es, mitte te deorsum. Scriptum est enim : quoniam angelis suis mandavit (29) de te, et in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum [11] ; » mendacium abscondens per Scripturam, quod faciunt omnes hæretici. Illud enim, quod « angelis suis mandavit de eo, » scriptum erat : « Mitte te » autem « deorsum, » nulla dicebat (30) Scriptura ; sed a semetipso hanc suasionem diabolus afferebat. Dominus itaque le-

[6] Gen. III, 15. [7] Gal. III, 19. [8] Gal. IV, 4. [9] Matth. IV, 3. [10] Deut. VIII, 3. [11] Matth. IV, 6 ; Psal. XC, 11.

(16) *Et hoc est semen.* Ita ex Clarom. et Feuard. marg. posui, pro *id est, semen ;* ac proinde textum aliter distinxi, atque in edit.

(17) *Principalem.* Pro *pristinum*, primævum, Græce ἀρχαῖον.

(18) *Semetipsum.* Al., *semetipso.*

(19) *Dei.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et Ottob., *suam.*

(20) *Hominem eum.* Clarom., *hominem ejus.*

(21) *Jejunantem.* Erasm., Gallas. et Feuard., *jejunantis.*

(22) *Vivit.* Ita vet. Feuard. cod., Claromont. ac Voss., et sic quoque prius scriptum fuisse in Arundel. notat Grab., sed postea mutatum in *vivet*, ut habent edit. Huic quidem lectioni favet sacer textus, tam Græcus quam Hebræus. Sed quid scripserit Irenæus, non quid habeant sacri codd. inquirimus.

(23) *Usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione.* Hanc genuinam lectionem ex tribus antiquioribus ac melioris notæ codd. vet. Feuard., Clarom. et Voss. erui. Nempe in Clarom. legitur, *hæc, quæ excæcavit autem eum hominis confessione ;* in vet. Feuard. codd. et Voss., usus *est hac, quæ excæcavit eum, per hominis confessionem.* Cum autem neutra lectio accurata sit, alteram ex altera emendare licuit. At in recentioribus codd. et edit. habetur, *tacuit : excæcavit autem eum hominis confessione.*

(24) *Dictionem.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et Ottob. perperam, *ditionem.*

(25) *Per duplicem gustationem.* Utriusque videlicet parentis.

(26) *Legaliter.* Id est, ut explicat Grab., allegato legis, vel Scripturæ sacræ dicto. Idem est sensus adverbii *legitime* quod mox sequitur.

(27) *Tentavit.* Edit., *tentabat.*

(28) *Per mendacium.* Merc. 2, cum Grab., *per mandatum ;* sed male : nam præterquam quod paulo post sequitur, *mendacium abscondens per Scripturam ;* si ea lectio obtineret, jam superfluum esset adverbium *legitime*, quod statim subjicitur.

(29) *Mandavit.* Vocem *Deus*, huic verbo præfixam in edit., omisi cum Clarom., Voss. et Arundel.

(30) *Nulla dicebat.* Voces *de eo* his præmissas auctoritate eorumdem codd. delevi.

gitime confutavit eum, dicens : « Item scriptum est : Non tentabis Dominum Deum tuum [12]; » per eam vocem, quæ est in lege, ostendens, id quidem quod est secundum hominem (31), quoniam non debet homo tentare Deum; quantum autem ad illum, quoniam in eo homine qui videbatur, non tentaret (32) Dominum Deum suum. Elatio itaque sensus, quæ fuit in serpente, dissoluta est per eam, quæ fuit in homine humilitas : et bis jam victus erat de Scriptura diabolus, cum est traductus, contraria præcepto Dei suadens, et secundum sententiam suam Dei hostis ostensus. Qui et magne confutatus, et quasi semetipsum colligens, universam quam **319** habebat virtutem in mendacio (33) ordinans, tertio ostendit ei sæculi regna (34) omnia, dicens, quemadmodum meminit Lucas : « Hæc omnia tibi dabo, quoniam mihi tradita sunt, et cui volo, do ea, si procidens adoraveris me [13]. » Dominus itaque traducens eum qui esset : « Vade, inquit, Satana; scriptum est enim : Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies [14]. » Denudans eum per hoc nomen, et se ostendens qui erat. Satana enim, verbum (35) Hebraicum (36), apostatam significat. Et tertio itaque vincens eum, de reliquo repulit a semetipso, quasi legitime victum : et soluta est ea, quæ fuerat in Adam præcepti Dei prævaricatio, per præceptum legis, quod servavit Filius hominis, non transgrediens præceptum Dei.

3. Quis ergo Dominus Deus, cui Christus (37) testimonium perhibet; quem nemo tentabit, et quem omnes adorare oportet, et ipsi soli servire? Omnimodo ille est sine dubio, qui et legem dedit Deus. Hæc enim in lege prædicta fuerant, et per legis sententiam ostendit Dominus, quoniam lex quidem a Patre Verbum Domini (38) annuntiat; apostata autem Dei angelus per illius (39) destruitur vocem traductus quis esset (40), et victus a Filio hominis servante Dei præceptum. Quoniam enim in initio homini suasit (41) transgredi præceptum factoris, ideo eum habuit in sua potestate; potestas autem ejus est (42) transgressio, et apostasia, et his colligavit hominem; per hominem ipsum iterum oportebat victum eum contrario colligari iisdem vinculis, quibus alligavit hominem, ut homo solutus revertatur ad suum Dominum, illi vincula relinquens, per quem (43) ipse fuerat alligatus, id est, transgressionem. Illius enim colligatio, solutio facta est hominis, quoniam « non potest aliquis introire in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum ipsum fortem alligaverit [15]. » Contraria (44) ergo in sermone ejus, qui omnia fecit Dei, traducens eum Dominus, et subjiciens per præceptum (præceptum autem Dei, lex), fugitivum eum homo ejus (45), et legis transgressorem, et apostatam Dei ostendens, postea jam Verbum (46) constanter eum colligavit, quasi suum fugitivum, et diripuit ejus vasa, id est eos qui ab eo detinebantur homines, quibus ipse injuste utebatur. Et captivus quidem ductus est juste is, qui hominem injuste captivum duxerat; qui autem ante captivus ductus fuerat homo, extractus est a possessoris potestate, secundum misericordiam Dei Patris : qui miseratus est plasmati suo, et dedit salutem ei, per Verbum, id est per Christum, redintegrans; ut experimento discat homo, quoniam non a semetipso, sed donatione Dei accipit incorruptelam.

CAPUT XXII.

Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illo omnia bona exspectare oportet, non a Satana.

1. Sic igitur manifeste ostendente Domino, quoniam Dominus verus, et unus Deus, qui a lege de-

[12] Matth. IV, 7; Deut. VI, 16. [13] Luc. IV, 6, 7. [14] Matth. IV, 10. [15] Matth. XII, 29.

(31) *Ostendens, id quidem quod est secundum hominem.* Id est, si bene interpretor, ostendens, eas hominis in genere esse partes, ut non tentet Deum : quantum autem ad se, in ea quam oculis subjiciebat humana natura, et quatenus homo erat, non tentaturum se Dominum Deum suum.

(32) *Tentaret.* Arundel., Merc. 2, et Grabius male, *tentare.*

(33) *In mendacio.* Editt., *in mendacium.*

(34) *Regna omnia.* Tres voces, *et gloriam ipsorum*, e sac. codd. in editt. additas expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(35) *Satana enim verbum*, etc. Deducere videtur a שָׂטָן, quod *divertere* significat, seu *deficere.* Alii vulgo deducunt a שָׂטַן, *adversari* seu *impedire, detrahere, calumniari.* Unde etiam διάβολον Græci vocarunt.

(36) *Hebraicum.* Sic Clarom. Cæteri, *Hebraice.*

(37) *Cui Christus.* Eras., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, omittunt *Christus.*

(38) *Domini.* In Clarom. et Arundel. scriptum *dm* cum abbreviationis signo, quod *Domini*, vel *Deum* legere licet, prout nempe punctum super ultimam lineam aut adest, aut abest.

(39) *Per illius.* Al., *per illam.*

(40) *Quis esset.* Editt., *qui sit.* Porro *traductus quis esset*, idem est ac, *detectus, ostensus*, etc., *quis esset.*

(41) *Suasit.* In Feuard. marg., *fecit.*

(42) *Ejus est. Ejus* male deest in Gallas. et Feuard.

(43) *Illi ... per quem.* Sic vet. Feuard. cod., Voss. et Claromont. (nisi quod in hoc incuria scribæ legatur *per quam*), melius quam cæteri, *illa — per quæ.*

(44) *Contraria.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel. non vitiose, ut existimat Grab., sed recte, quamvis Græco more. Græci siquidem pro ἐναντίως, vel ἀντικρύ, non raro scribunt ἐναντία, quod et ab Irenæo scriptum, interpres velut adjectivum accepit, reddiditque, *contraria.* Recentiores vero mutarunt in *contrario.*

(45) *Homo ejus.* Has voces addidi ex Claromont. et Voss. Addendas autem fuisse demonstrat his opposita vox, *Verbum*, quæ mox sequitur.

(46) *Verbum.* Præpositionem *per* huic vori præfixam deleri auctoritate vet. Feuard. cod., Clarom. et Voss.

claratus fuerat (quem enim lex præconaverat Deum, hunc Christus (47) ostendit Patrem, cui et servire soli oportet discipulos Christi), et per eas, quæ sunt in lege, sententias, adversarium nostrum evacuante (lex autem Demiurgum laudare Deum, et ipsi soli servire jubet nobis) : jam non oportet quærere alium Patrem, præter hunc, aut super hunc : quoniam « unus Deus qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem [16]. » Si enim alius quis erat super hunc perfectus Pater, nequaquam per hujus sermones et præcepta destruxisset Satanam. Nec enim ignorantia per alteram potest dissolvi ignorantiam; quemadmodum neque per labem labes evacuari. Si igitur lex ex ignorantia et labe est, quomodo sententiæ quæ in ea sunt, diabolica ignorantia (48) solvere poterant, et fortem vincere? Neque enim a minori, neque ab æquali fortis vinci potest; sed ab eo qui plus potest. Plus autem potest super omnia Verbum Dei, qui in lege quidem vociferatur : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est, » et : « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima tua; » et : « Hunc adorabis, et huic soli servies [17]. » In Evangelio autem per has easdem sententias destruens apostasiam, et Patris voce devicit fortem, et legis præceptum (49) suas sententias confitetur, dicens : « Non tentabis Dominum Deum tuum [18]. » Nec enim per alienam, sed per propriam Patris sui sententiam destruxit adversarium, et fortem vicit.

2. Nos autem solutos per ipsum præceptum docuit, esurientes quidem sustinere eam, quæ a Deo datur, escam; in sublimitate autem positos universi charismatis, vel in operibus justitiæ confidentes, vel ministrationis supereminentia adornatos, nequaquam extolli, neque tentare Deum, sed humilia sentire in omnibus (50), et præ manu habere : « Non tentabis Dominum Deum tuum; » quemadmodum et Apostolus docuit : « Non alta, dicens, sentientes, sed humilibus consentientes [19]; » nec divitiis, nec gloria mundana (51), neque præsenti phantasia capi : scire autem, quoniam Dominum Deum tuum adorare oportet, et ipsi soli servire, et non credere ei, qui falso promisit ea, quæ non sunt sua, dicens : « Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me. » Ipse enim confitetur, quoniam adorare eum, et voluntatem ejus facere, A cadere est a gloria Dei. Et quid aut suave, aut bonum participare potest qui cecidit? Aut quid aliud sperare, vel exspectare potest, qui talis est, nisi mortem? Ei enim qui cecidit, proxima mors est. Deinde nec illa itaque (52) quæ promisit præstabit. Quomodo enim præstabit ei, qui cecidit? Deinde, quoniam dominatur hominibus, et ei ipsi Deus; et nolente Patre nostro qui est in cœlis, neque passer cadet in terram. Illud igitur quod ait : « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea [20]; » ut in superbiam elatus ait. Neque enim conditio sub ejus potestate est; quandoquidem et ipse unus de creaturis est. Neque ipse hominum regnum attribuet hominibus; sed secundum ordinationem Dei Patris, et cætera quæque, et quæ B sunt erga homines, disponuntur. Dominus autem ait : Quoniam « diabolus mendax est ab initio, et in veritate non stetit [21]. » Si itaque mendax est, et non stans in veritate, videlicet non verum dicebat : « Quoniam hæc omnia mihi tradita sunt et cui volo, do ea; » sed mendacium loquens.

CAPUT XXIII.

Diabolus assuetus est mendaciis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit.

1. Assuetus enim erat jam ad seductionem hominum mentiri adversus Deum. Ab initio enim homini escam multam cum Deus dedisset, ex una autem tantum arbore præcepisset ne manducaret, quemadmodum Scriptura dicit dixisse Deum ad C Adam : « Ab omni ligno quod est in paradiso escam manducabis (53); a ligno autem cognoscendi bonum et malum, ab eo non manducabitis; qua autem die manducaveritis ab eo (54), morte moriemini [22]; » ille mentiens adversus Dominum (55), tentavit hominem, quemadmodum Scriptura dicit dixisse serpentem mulieri : « Quid utique (56) dixit Deus : Ne manducaveritis ab omni ligno paradisi [23]? » Et cum illa traduxisset mendacium, et simpliciter retulisset præceptum, in eo quod diceret : « Ab omni ligno paradisi manducabimus (57): a fructu autem ligni, quod est in medio paradiso, dixit Deus : Ex eo non manducabitis, neque tetigeritis, ne moriamini [24]; » cum didicisset a muliere præceptum Dei, astutia usus decepit eam D denuo per falsiloquium, dicens : « Non morte mo-

[16] Rom. III, 30. [17] Deut. VI, 4, 5, 13. [18] Matth. IV, 7; Deut. VI, 16. [19] Rom. XII, 16. [20] Matth. X, 29. [21] Joan. VIII, 44. [22] Gen. II, 16, 17. [23] Gen. III, 1. [24] Ibid., 2, 3.

(47) *Hunc Christus.* Sic recte Clarom. In Eras., Gallas., Feuardent., Ottob. et Merc., *Spiritus;* in cæteris neutrum.

(48) *Diabolica ignorantia.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Grab., quam alii, *diabolicam ignorantiam.* Hic enim, *diabolica ignorantia solvere* dicitur, pro *a diabolica ignorantia liberare.*

(49) *Præceptum.* Feuard. in marg., Voss. et Grab., *præcepta.*

(50) *In omnibus.* Clarom., Arundel. et Merc. 2, *in omni.* In Eras. et Gallas. neutrum legitur.

(51) *Mundana.* Editt., *mundi.*

(52) *Itaque.* Hanc vocem, quam habent omnes mss., omittunt Eras., Gallas. et Feuard., forte quia superflua est.

(53) *Manducabis.* Ita Clarom., Ottobon. et Voss. juxta LXX; alii, *manducabitis.*

(54) *Ab eo ... ab eo.* Sic vet. Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund., cum LXX; alii omittunt utrumque *ab eo.*

(55) *Adversus Dominum.* Editt., *adversus Deum.* At Claromont., *ut adversus Dominum tentaret hominem;* quæ lectio sensum nimis suspendit.

(56) *Quid utique.* Alii, *quid itaque.*

(57) *Manducabimus.* Ita omnes mss. juxta LXX. Sed Eras., Gallas. et Feuard. male, *manducabitis.*

riemini. Sciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum [25]. » Primo quidem in Dei paradiso disputabat (58) de Deo, quasi absente eo : magnitudinem enim ignorabat Dei. Post deinde, ab ipsa discens dixisse Dominum, morituros eos si gustassent de prædicto ligno, tertium (59) mendacium loquens dixit : « Non morte moriemini. » Sed quoniam Deus verax, mendax autem serpens, de effectu ostensum est, morte subsecuta eos qui manducaverant (60). Simul enim cum esca et mortem asciverunt, quoniam inobedientes manducabant; inobedientia autem Dei mortem infert. Propter hoc ex eo traditi sunt ei, debitores mortis effecti.

2. In ipsa itaque die mortui sunt, in qua et manducaverunt, et debitores facti sunt mortis, quoniam conditionis dies unus (61). « Factum est enim, inquit, vespere, et factum est (62) mane dies unus [26]. » In ipsa autem hac die manducaverunt; in ipsa autem et mortui sunt. Secundum autem circulum et cursum dierum, secundum quem alia quidem prima, alia autem secunda, alia tertia vocatur, si quis velit diligenter discere, qua die ex septem diebus mortuus est Adam, inveniet ex Domini dispositione. Recapitulans enim universum hominem in se ab initio usque ad finem, recapitulatus est et mortem ejus. Manifestum est itaque, quoniam in illa die mortem sustinuit Dominus, obediens Patri, in qua mortuus est Adam inobediens Deo. In qua **321** autem mortuus est, in ipsa et manducavit. Dixit enim Deus : « In qua die manducabitis ex eo, morte moriemini. » Hunc itaque diem recapitulans in semetipsum Dominus, venit ad passionem pridie ante sabbatum, quæ est sexta conditionis dies, in qua homo plasmatus est; secundam plasmationem ei (63), eam quæ est a morte, per suam passionem donans. Quidam autem rursus in millesimum annum revocant mortem Adæ : quoniam enim « dies Domini, sicut mille anni [27], » non superposuit (64) autem mille annos, sed intra eos mortuus est, transgressionis adimplens sententiam. Sive ergo secundum inobedientiam, quæ est mors; sive quod exinde traditi sint, et facti sint debitores mortis : sive secundum unum et eumdem diem, in quo manducaverunt, et mortui sunt, quoniam una conditionis dies : sive secundum hunc circulum dierum, quia in ipsa mortui sunt, in qua et manducaverunt, hoc est, Parasceve, quæ dicitur cœna pura (65), id est sexta feria, quam et Dominus ostendit passus in ea : sive secundum quod non sit supergressus mille annos, sed in ipsis mortuus sit : secundum omnia ergo quæ significantur, Deus quidem verax; mortui enim sunt, qui gustaverunt de ligno : serpens autem mendax ostensus est, homicida, sicut Dominus ait de eo : « Quoniam ab initio homicida est, et in veritate non stetit [28]. »

CAPUT XXIV.

De diaboli perpetuo mendacio, potestatibus quibus nos parere oportet, atque imperiis terrenis, quatenus a Deo, non autem a diabolo constituantur.

1. Sicut ergo in principio mentitus est, ita et in fine mentiebatur, dicens : « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea [29]. » Non enim ipse determinavit hujus sæculi regna, sed Deus : « Regis enim cor in manu Dei [30]. » Et per Salomonem autem ait Verbum : « Per me reges regnant, et potentes (66) tenent (67) justitiam. Per me principes exaltabuntur (68), et tyranni per me regnant terram (69) [31]. » Et Paulus autem apostolus in hoc ipsum ait : « Omnibus potestatibus sublimioribus subjecti estote : non est enim potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt a Deo dispositæ sunt [32]. » Et iterum de ipsis ait : « Non enim sine causa gladium portat; Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur [33]. » Quoniam hæc autem non de angelis dicta sunt, sed de hominibus, manifestum est. Quoniam autem non de angelis, sed de hominibus dicta sunt

cis potestatibus, nec de invisibilibus principibus dixit, quomodo quidam audent exponere, sed de his quæ sunt secundum hominem potestates, ait: « Propter hoc enim et tributa præstatis, ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum deservientes [34] (70). » Hoc autem et Dominus confirmavit, non faciens quidem quod a diabolo suadebatur; tributorum autem exactoribus jubens pro se, et pro Petro dari tributum: quoniam « ministri Dei sunt, in hoc ipsum deservientes [35]. »

2. Quoniam enim absistens a Deo homo in tantum efferavit, ut etiam consanguineum hostem sibi putaret, et in omni inquietudine, et homicidio, et avaritia sine timore versaretur; imposuit illi Deus humanum timorem (non enim cognoscebant timorem Dei), ut potestati hominum subjecti, et lege eorum astricti, ad aliquid (71) assequantur justitiæ, et moderentur ad invicem, in manifesto proposito (72) gladium timentes, sicut Apostolus ait: « Non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur. » Et propter hoc et ipsi magistratus indumentum justitiæ leges habentes, quæcunque juste et legitime fecerint, de his non interrogabuntur, neque pœnas dabunt. Quæcunque autem ad eversionem justi, inique, et impie, et contra legem, et more tyrannico exercuerint, in his et peribunt; justo judicio Dei ad omnes æqualiter perveniente, et in nullo deficiente. Ad utilitatem ergo gentilium terrenum regnum positum est a Deo (sed non a diabolo, qui nunquam omnino quietus est; imo qui nec ipsas quidem gentes vult in tranquillo agere); ut timentes regnum hominum (73), non se alterutrum homines vice piscium consumant, sed per legum positiones repercutiant multiplicem gentilium injustitiam. Et secundum hoc « ministri Dei » sunt, qui tributa exigunt a nobis, « in hoc ipsum servientes. »

3. « Quæ sunt potestates, a Deo ordinatæ sunt; » manifestum est (74) quoniam mentitur diabolus, dicens: « Mihi tradita sunt, et cui volo, do ea. » Cujus enim jussu homines nascuntur, hujus jussu et reges constituuntur, apti his qui illo tempore ab ipsis regnantur (75). Quidam enim illorum ad correptionem (76) et utilitatem subjectorum dantur, et conservationem justitiæ; quidam autem ad timorem, et pœnam, et increpationem; quidam autem ad illusionem, et contumeliam, et superbiam, quemadmodum et **322** digni sunt; Dei justo judicio, sicut prædiximus, in omnibus æqualiter supergrediente (77). Diabolus autem, quippe apostata exsistens angelus, hoc tantum potest, quod detegit (78) in principio, seducere et abstrahere mentem hominis ad transgredienda præcepta Dei, et paulatim obcæcare corda eorum qui conarentur servire ei, ad obliviscendum quidem verum Deum; ipsum autem quasi Deum adorare (79).

4. Quemadmodum autem si quis apostata regionem aliquam hostiliter capiens, perturbet eos qui in ea sunt, ut regis gloriam sibi vindicet apud ignorantes quod apostata et latro sit: sic etiam diabolus, cum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi sunt, quemadmodum Paulus apostolus in ea quæ est ad Ephesios manifestavit [36], invidens homini, apostata a divina factus est lege: invidia enim aliena est a Deo. Et quoniam per hominem traducta est apostasia ejus, et examinatio sententiæ ejus homo factus est; ad hoc (80) magis magisque semetipsum contrarium constituit homini, invidens vitæ ejus, et in sua potestate apostatica volens concludere eum. Omnium (81) artifex Verbum Dei, per hominem vincens eum, et apostatam ostendens, e contrario subjecit eum homini: « Ecce » dicens, « do vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici [37]; » ut quemadmodum dominatus est homini per apostasiam, sic iterum per hominem recurrentem ad Deum, evacuetur apostasia ejus.

CAPUT XXV.

Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Daniele et Paulo descripta sunt.

1. Et non tantum autem per ea quæ dicta sunt, sed et per ea quæ erunt sub Antichristo, ostenditur, quoniam exsistens apostata et latro, quasi Deus vult

[34] Rom. XIII, 6. [35] Matth. XVII, 26. [36] Ephes. II, 2. [37] Luc. X, 19.

Clarom., Voss. et Grab., partim etiam Merc. 2, cum LXX. At in cæteris, loco istarum vocum, exstat una duntaxat, *terræ*.

(70) *Deservientes*. Ita, pro *servientes*, repono ex Clarom. et Voss., quia paulo post iterum legitur *deservientes* in omnibus cod.

(71) *Ad aliquid*. *Ad* adjeci ex Clarom., Voss. et Merc. 2. Sic autem construenda verba: *assequantur justitiæ ad aliquid*: ubi interpres respiciens ad regimen verbi ἐπιτυγχάνω, quo usum hic fuisse Irenæum puto, perperam vertit, *assequantur justitiæ*; haud attendens verbum Latinum, *assequor*, hic pro *pertingant*, *perveniant*: quomodo sensus esset, *ad aliquid justitiæ pertingant*.

(72) *In manifesto propositum*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Merc. 2 et Grab. Cæteri aut *manifesto*, aut *positum* habent.

(73) *Hominum*. Editt. *humanum*.

(74) *Manifestum est*. Supple *igitur*, connexionis causa.

(75) *Regnantur*. Sic Eras., Gallas., Clarom. et omn. Anglic. Nec dubito quin verbum βασιλεύονται (quod peritior alter vertisset *regunlur*) interpres reddiderit *regnantur*. Hoc vero, cum aut non intellexisset, aut non probasset Feuard., commutavit in *regantur*.

(76) *Correptionem*. Editt. cum Merc. 2 et Ottob., *correctionem*.

(77) *Supergrediente*. In Voss., *perveniente*; in editt., *superveniente*.

(78) *Quod detegit*. Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss. Alii, *quod egit*, vel *quod et egit*.

(79) *Adorare*. Scribendum erat, *adorandum*.

(80) *Ad hoc*. Alii, *adhuc*. Græce scriptum fuisse puto εἰς τοῦτο, quod hic vertendum fuisset, *propter hoc*, *propterea*.

(81) *Omnium*. *Autem* addiderunt editores, connexionis gratia. Sed hanc particulam non agnoscunt mss.

adorari; et cum sit servus, regem se vult prædicari. Ille enim omnem suscipiens diaboli virtutem, veniet non quasi rex justus, nec quasi in subjectione Dei legitimus; sed impius, et injustus, et sine lege, quasi apostata, et iniquus, et homicida, quasi latro, diabolicam apostasiam in se recapitulans: et idola quidem seponens, ad suadendum quod ipse sit Deus; se autem extollens unum idolum, habens in semetipso reliquorum idolorum varium errorem: ut hi qui per multas abominationes adorant diabolum, hi per hoc unum idolum serviant ipsi, de quo Apostolus in Epistola quæ est ad Thessalonicenses secunda, sic ait: « Quoniam nisi venerit abscessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollit se super omne quod dicitur Deus, aut colitur: ita ut in templo Dei sedeat, ostendens semetipsum tanquam sit Deus [39]. » Manifeste igitur Apostolus ostendit apostasiam (82) ejus, et quoniam extollitur super omne quod dicitur Deus, vel quod colitur, hoc est, super omne idolum (hi enim sunt qui dicuntur quidem ab hominibus, non sunt autem dii), et quoniam ipse se tyrannico more (83) conabitur ostendere Deum.

2. Super hæc autem manifestavit et illud, quod a nobis per multa ostensum est, quoniam in Hierosolymis templum dispositione veri Dei factum est. Ipse enim Apostolus ex sua persona diffinitive templum illud dixit Dei. Ostendimus autem in tertio libro [40], nullum ab apostolis ex sua persona Deum appellari, nisi eum qui vere sit Deus, Patrem Domini nostri: cujus jussu hoc, quod est in Hierosolymis, factum est templum, ob eas causas quæ a nobis dictæ sunt: in quo adversarius sedebit, tentans semetipsum Christum ostendere, sicut et Dominus ait: « Cum autem videritis abominationem desolationis, quod dictum est (84) per Danielem prophetam, stantem in loco sancto (qui legit, intelligat), tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes: et qui in tecto est, non descendat tollere quidquam de domo. Erit enim tunc pressura magna, qualis non est facta ab initio sæculi usque nunc, sed neque fiet [41]. »

3. Daniel autem novissimi regni finem respiciens, id est novissimos decem reges, in quos dividitur (85) regnum illorum, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestiæ; et alterum cornu pusillum nasci in medio ipsorum, et tria cornua de prioribus eradicari a facie ejus. « Et ecce, inquit, oculi quasi oculi hominis in cornu hoc, et os loquens magna, et aspectus ejus major reliquis. Videbam (86), et cornu illud faciebat bellum adversus sanctos, et valebat adversus eos: quoadusque venit Vetustus dierum, et judicium dedit sanctis altissimi Dei, et tempus pervenit (87), et regnum obtinuerunt sancti [42]. » Postea, in exsolutione visionum, dictum est ei: « Bestia quarta, regnum quartum erit in terra, quod eminebit super reliqua regna, et manducabit omnem terram, et conculcabit eam, et concidet. Et decem cornua ejus (88), decem reges exsurgent; et post eos surget alius, qui superabit malis (89) omnes, qui ante eum fuerunt, **323** et reges tres deminorabit (90) et verba adversus altissimum Deum loquetur, et sanctos altissimi Dei conteret, et cogitabit demutare (91) tempora, et legem: et dabitur in manu ejus, usque ad tempus temporum (92) et dimidium tempus [43], » hoc est, per triennium et sex menses (93), in quibus veniens regnabit super terram. De quo iterum et apostolus Paulus in secunda ad Thessalonicenses, simul et causam adventus ejus annuntians, sic ait: « Et tunc revelabitur iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui et destruet præsentia adventus sui, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et portentis men-

[39] II Thess. II, 3, 4. [40] Cap. 9 et seqq. [41] Matth. XXIV, 15 et seqq. [42] Dan. VII, 8, 20 et seqq. [43] Ibid., 23 et seqq.

(82) *Apostasiam.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab.; cæteri, *adventum.*

(83) *More.* In Arund., *timore.*

(84) *Quod dictum est.* Sic Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 1. Reliqui, *quæ dicta est.* At non dubitem quin τὸ ῥηθέν verterit interpres, *quod dictum est*, haud attendens illud referri ad βδέλυγμα: quamvis inferius accuratius verterit, *quæ dicta est.*

(85) *Dividitur.* Alii, *divideretur.*

(86) *Videbam.* Sic Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum Danielis, ἐθεώρουν. Reliqui, *videbatur.*

(87) *Pervenit.* Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *prævenit.* Hieronymus vero Græcum ἔφθασε reddidit, *advenit.*

(88) *Et decem cornua ejus.* Ita juxta Græc. Danielis textum habent vet. Feuardent. cod., Voss., Arundel. et Merc. 2. Et ita etiam habebat Clarom., sed recentior quispiam audaculus scripsit: *et de decem cornibus ejus;* prout in Eras., Gallas. et Feuard. legitur.

(89) *Superabit malis.* Sic Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta LXX exemplaris Romani. Sed in veteri Feuard. cod. et Voss., *subruet malos;* in Erasm., Gallas. et Feuard. editt., *superabit alios.*

(90) *Deminorabit.* Vetus Feuard. cod. et Voss. *dehonorabit.*

(91) *Demutare.* In veteri Feuard. cod. et Voss. vitio scribarum, *se mutare;* in Clarom., *emundare*, forte pro *emendare.* Sed vera lectio est *demutare*, juxta Græc. ἀλλοιῶσαι.

(92) *Usque ad tempus temporum.* In nostris Danielis exemplaribus legitur: ἕως καιροῦ καὶ καιρῶν, *usque ad tempus et tempora.*

(93) *Hoc est, per triennium et sex menses.* Obscuriora hæc feliciter, meo quidem judicio, explicat cl. Grab., cujus integram notam hic juvat exscribere. Hujus interpretationis, inquit, ipse S. Joannes auctor est Apocal. cap. XII, ubi cum mulier dicitur *volare in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis*, vers. 6, id clarius explicatur: *mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta;* qui ipsius S. Joannis et totius S. Scripturæ stylo, quo triginta solum dies singulis mensibus tribuuntur, exacte tres annos, et sex menses complent. Unde cap. XI ejusdem divinæ Apocal. *menses quadraginta duo* quorum vers. 2 fit mentio, continuo vers. 3 resolvuntur *in dies mille ducentos sexaginta.*

daciorum, et omni seductione malitiæ, pereuntibus, pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Et ideo mittet (94) eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati [43]. »

4. Et Dominus autem hoc item non credentibus sibi dicebat : « Ego veni in nomine Patris mei, et non recepistis me ; cum alius venerit in nomine suo, illum recipietis [44] ; » alium dicens Antichristum, qui (95) alienus est a Domino, et ipse est « iniquus judex, » qui a Domino dictus est, quoniam « Deum non timebat, neque hominem reverebatur [45], » ad quem fugit vidua oblita Dei, id est terrena Jerusalem, ad ulciscendum de inimico. Quod et faciet in tempore regni sui : transferet regnum in eam, et in templo Dei sedet (96), seducens eos qui adorant eum, quasi ipse sit Christus. Quapropter ait Daniel iterum : « Et sanctum desolabitur : et datum est in sacrificium peccatum (97), et projecta est in terra justitia, et fecit, et prospere cessit [46]. » Et Gabriel angelus exsolvens ejus visionem, de hoc ipso dicebat : « Et in novissimo regni ipsorum exsurget rex improbus facie valde, et intelligens quæstiones, et valida virtus ejus, et admirabilis, et corrumpet (98), et diriget, et faciet, et exterminabit fortes, et populum sanctum, et jugum torquis ejus dirigetur : dolus in manu ejus, et in corde suo exaltabitur, et dolo disperdet multos, et ad perditionem multorum (99) stabit, et quomodo ova manu (1) conteret [47]. » Deinde et tempus tyrannidis ejus significat, in quo tempore fugabuntur sancti, qui purum sacrificium offerunt Domino : « Et in dimidio hebdomadis, ait, tolletur sacrificium et libatio, et in templum (2) abominatio desolationis, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur super desolationem [48] ; » dimidium autem hebdomadis tres sunt anni et menses sex.

5. Ex quibus omnibus non tantum quæ sunt apostasiæ manifestantur, et quæ sunt ejus, qui in se recapitulatur omnem diabolicum errorem ; sed et quoniam unus et idem Deus Pater, qui a prophetis annuntiatus, a Christo autem manifestatus. Si enim quæ a Daniele (3) prophetata sunt (4) de fine, Dominus comprobavit : « Cum videritis, dicens, abominationem desolationis, quæ dicta est per Danielem prophetam [49] » (Danieli autem angelus Gabriel exsolutionem visionum fecit : hic autem est archangelus Demiurgi, et hic idem Mariæ evangelizavit manifestum adventum et incarnationem Christi [50]), unus et idem Deus manifestissime ostenditur, qui prophetas misit, et Filium præmisit (5), et nos vocavit in agnitionem suam.

CAPUT XXVI.

Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet ; refelluntur alium a Demiurgo Patrem confingentes Gnostici, Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemat.

1. Manifestius adhuc etiam de novissimo tempore, et de his qui sunt in eo decem regibus, in quos dividetur (6) quod nunc regnat imperium, significavit Joannes Domini discipulus in Apocalypsi, edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ a Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi : « Et decem cornua quæ vidisti (7), decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem quasi reges una hora accipient cum bestia. Hi unam sententiam habent, et virtutem et potestatem suam bestiæ dant. Hi cum agno pugnabunt, et agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, et Rex regum [51]. » Manifestum est itaque, quoniam ex his tres interficit ille qui venturus est (8), et reliqui subjicientur (9) ei, et ipse octavus in eis ; et vastabunt Babylonem, et comburent eam igni, et dabunt regnum suum bestiæ, et effugabunt Ecclesiam : post deinde ab 324 adventu Domini nostri destruentur. Quoniam enim oportet dividi regnum,

[43] II Thess. II, 8 et seqq. [44] Joan. V, 43. [45] Luc. XVIII, 2 et seqq. [46] Dan. VIII, 12. [47] Ibid., 23 et seqq. [48] Dan. IX, 27. [49] Matth. XXIV, 15. [50] Luc. I, 26 et seqq. [51] Apoc. XVII, 12 et seqq.

(94) *Mittet.* Sic recte Clarom. in quo prius quidem scriptum fuerat, *mittit*, ut habent alii omnes ; sed postea, si non eadem, saltem antiqua manu emendatum.

(95) *Qui.* Editt., *quoniam.*

(96) *Sedet.* Sic Clarom., Voss. et Merc. 2; alii recentiores, *sedebit.* At *sedet* hic pro futuro tertiæ conjugationis accipe.

(97) *Peccatum.* In vet. Feuard. cod. et Voss., *peccantium.* In LXX, ἐδόθη ἐπὶ τὴν θυσίαν ἁμαρτία, *datum est adversus hostiam peccatum.*

(98) *Et admirabilis, et corrumpet.* In nostris τῶν Ο' codd. legitur, καὶ θαυμαστὰ διαφθερεῖ, *et [admirabiliter corrumpet.*

(99) *Multorum.* In Feuard. marg. et Voss., *ipsorum.*

(1) *Ova manu.* Sic mss., nisi quod in vet. Feuard. cod. et Voss. pro *manu*, incuria scribarum legatur, *manum*, vel *manuum.* At in Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *una manu* : nam LXX habent, ὡς ὠὰ ἐν χειρὶ συντρίψει.

(2) *In templum.* Ita Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta Græcum τῶν Ο' : ἐπὶ τὸ ἱερόν. Cæteri, *in templo.*

(3) *A Daniele.* In Feuard. marg. et Voss., *in Daniele.*

(4) *Prophetata sunt.* Sic Claromont. et Arundel. pro, *Propheta sunt dicta*, ut habent alii ; nec multum abludit Voss. omittens *dicta.*

(5) *Præmisit.* Verbum προέπεμψε hic simpliciter verti debuisset, *misit.* Sed forte ejusdem verbi repetitionem vitare voluit interpres.

(6) *Dividetur.* Clarom. et Voss., *dividitur.*

(7) *Et decem cornua quæ vidisti. Et* addunt cum sacro textu Clarom., Voss. et Grabius ; cæteri omittunt. Sed ad hæc verba desinit cod. Claromont. Residua pars hujus capitis, ac novem reliqua, avulsis (studio, an casu, non dixerim) pluribus foliis, misere interierunt.

(8) *Qui venturus est.* Antichristus videlicet.

(9) *Subjicientur.* In Eras. et ms. Voss., *subjicientur.*

et sic deperire, Dominus ait (10): « Omne regnum divisum in se, desolabitur; et omnis civitas vel domus divisa in se, non stabit[82]. » Dividi igitur et regnum, et civitatem, et domum oportet in decem : et propterea jam partitionem et divisionem præfiguravit. Et diligenter Daniel finem quarti regni digitos ait pedum esse ejus imaginis, quæ a Nabuchodonosor visa est, in quos venit lapis sine manibus præcisus, et quemadmodum ipse ait : « Pedes (11), pars quidem aliqua ferrea, et pars aliqua fictilis, quoadusque abscissus est lapis sine manibus, et percussit imaginem in pedes ferreos et fictiles, et comminuit eos usque ad finem[83]. » Post deinde in exsolutione ait : « Et quoniam vidisti pedes et digitos, partem quidem fictilem, partem autem ferream, regnum divisum erit, et a radice ferrea (12) erit in eo, quemadmodum vidisti ferrum commistum testæ. Et digiti pedum, pars quidem aliqua ferrea, pars autem aliqua fictilis[84]. » Ergo decem digiti pedum, hi sunt decem reges, in quibus dividetur (13) regnum : ex quibus quidam quidem fortes et agiles, sive efficaces : alii autem pigri et inutiles erunt, et non consentient; quemadmodum et Daniel ait : « Pars aliqua regni (14) erit fortis, et ab ipsa pars (15) erit minuta. Quoniam vidisti ferrum commistum testæ, commistiones erunt in semine hominum, et non erunt adjuncti invicem, quemadmodum ferrum non commiscetur cum testa[85]. » Et quoniam finis fiet, inquit : « Et in diebus regum illorum excitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non corrumpetur, et regnum ejus alteri populo non relinquetur. Comminuet et ventilabit omnia regna, et ipsum exaltabitur in æternum. Quemadmodum vidisti, quoniam de monte præcisus est lapis sine manibus, et comminuit testam, ferrum, et æramentum, et argentum, et aurum. Deus magnus significavit regi, quæ futura sunt post hæc; et verum est somnium, et fidelis interpretatio ejus[86]. »

2. Si ergo (16) Deus magnus significavit per Danielem futura, et per Filium confirmavit : et Christus est lapis, qui præcisus est sine manibus, qui destruet temporalia regna, et æternum inducet, quæ est justorum resurrectio (« Resuscitabit, ait, Deus cœli regnum, quod in æternum nunquam corrumpetur »); confutati resipiscant qui Demiurgum respuunt, et non consentiunt ab eo Patre præmissos prophetas, a quo et Dominus venit; sed asseverant ex differentibus Virtutibus factas esse prophetias. Quæ enim a Demiurgo prædicta sunt similiter per omnes prophetas, hæc Christus in fine perfecit, ministrans Patris sui voluntati, et adimplens secundum humanum genus dispositiones. Qui ergo blasphemant Demiurgum, vel ipsis verbis et manifeste, quemadmodum qui a Marcione sunt; vel secundum eversionem sententiæ (17), quemadmodum qui a Valentino sunt, et omnes qui falso dicuntur esse Gnostici, organa Satanæ ab omnibus Deum colentibus cognoscantur esse, per quos Satanas nunc, et non ante, visus est (18), maledicere Deo, qui ignem æternum præparavit omni apostasiæ. Nam ipse per semetipsum nude non audet (19) blasphemare suum Dominum; quemadmodum et initio per serpentem seduxit hominem, quasi latens Deum.

Καλῶς ὁ Ἰουστῖνος ἔφη (20), ὅτι πρὸ μὲν τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας οὐδέποτε ἐτόλμησεν ὁ Σατανᾶς βλασφημῆσαι τὸν Θεὸν, ἅτε μηδέπω εἰδὼς αὐτοῦ τὴν κατάκρισιν·

Bene Justinus dixit, quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanas (21) blasphemare Deum, quippe nondum sciens suam damnationem :

[82] Matth. XII, 25. [83] Dan. II, 33, 34. [84] Ibid., 41, 42. [85] Ibid., 42, 43. [86] Ibid., 44, 45.

(10) *Dominus ait.* Al., *sicut Dominus ait.*

(11) *Pedes.* Al., *pedis.*

(12) *A radice ferrea.* Hæc juxta LXX, ἀπὸ τῆς ῥίζης σιδηρᾶς, in locum Vulgatæ lectionis, post Grabium substituit ex Ottob., Voss. et Merc. 2, quanquam in his præpositio *a* desideretur.

(13) *Dividetur.* Eras. et Gallas., *dividitur.*

(14) *Aliqua regni.* Pronomen *aliqua*, juxta τι Græcum Danielis addidit Grab. ex Voss., quamvis in hoc vox *regni* sit omissa.

(15) *Pars.* In aliis, *parte.*

(16) *Si ergo.* In Feuardent. ex vet. cod. et in ms. Voss., *sic ergo.* Sed connexio sequentium verborum, *confutati resipiscant*, exigere videtur *si.*

(17) *Sententiæ.* Voss., *scientiæ.*

(18) *Visus est.* In editt. legitur *ausus est*, quia verbum istud bis postea repetitur. At Feuard. in marg., Arund. et Voss. habent *visus*, pro quo in Merc. 2 imperitia scribarum exstat, *missus.* Quare cum nullus ms. codex jam habeat *ausus* (uno forte excepto Ottob., quem tamen ipse non vidi), tutius duxi reponere *visus :* cum maxime hujus lectionis optimus sit sensus. Nam *visus est*, hic accipitur pro *conspectus est*, Græce ὤφθη, idque vult Irenæus, Satanam per organa sua nunc primum, et non ante, conspectum esse *maledicere Deo.*

(19) *Non audet.* Sic Feuard. in marg. et Voss. melius quam alii, *non audebat.* Rationem enim affert cur Satanas per organa sua nunc primum visus sit maledicere Deo : *quia*, inquit, *ipse per semetipsum non audet blasphemare suum Dominum.*

(20) *Καλῶς ὁ Ἰουστῖνος ἔφη.* Hunc locum ex utroque citat Euseb. lib. IV *Hist.*, cap. 18. Ex quo vero Justini libro hæc exscripserit Irenæus, incertum. Ex libro *contra Marcionem* petita esse asserere videtur Hieronymus in *Catalogo.* Forte etiam ex libro quem adversus omnes hæreses edidisse se profitetur Justinus in priori *Apologia*, eruta sunt.

(21) *Ante Domini adventum nunquam ausus est Satanas*, etc. Satanam ante Christi adventum de sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse, quin adhuc spes aliqua obtinendæ per illum salutis affulgeret, atque idcirco nondum immanitati suæ, et in Deum proterviæ frena laxasse, non Justinus modo atque Irenæus opinati sunt, sed etiam Epiphanius hæres. 39 quæ est Sethianorum, § 8, auctor carminis cont. Marcion. inter opera Tertull. lib. I, cap. 3, Isidorus Pelusiota lib. II, epist. 90, et Œcumenius in cap. ultimum epist. I D. Petri. Huic vero opinioni fundamentum præbere potuit trita illa veterum non paucis sententia, diabolum nondum damnationis suæ accepisse sententiam; neque sempiternis cruciatibus addictum; sed in extremo judicio id eum esse passurum. Sed de his

quoniam et in parabolis, et allegoriis, a prophetis (22) de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini ex sermonibus Christi et apostolorum ejus discens manifeste, quoniam ignis æternus ei præparatus est ex sua voluntate abscedenti (23) a Deo, et omnibus qui sine pœnitentia perseverant in apostasia: per hujusmodi homines blasphemat eum Deum, qui judicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ: quemadmodum et qui supergrediuntur leges, et pœnas dant, queruntur de legislatoribus, sed non de semetipsis. Sic autem et hi diabolico spiritu pleni, innumeras accusationes inferunt factori nostro, qui et Spiritum vitæ nobis donaverit, et legem omnibus aptam posuerit; et nolunt justum esse judicium Dei. Quapropter et alterum quemdam excogitant Patrem, neque curantem, neque providentem eorum, quæ sunt erga nos, aut etiam consentientem omnibus peccatis.

325 CAPUT XXVII.

De futuro judicio per Christum, communione et separatione divina, atque infidelium pœnis æternis.

1. Si enim non judicat Pater, aut non pertinet ad eum, aut consentit his quæ fiunt omnibus; et si non judicat, omnes in æquo erunt, et in eodem dinumerabuntur statu (24). Supervacuus ergo erit adventus Christi, et contrarius, in eo quod non judicet. « [57] Venit enim dividere hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem, et nurum adversus socrum [58]: » et cum duo sint in eodem lecto, unum assumere et alterum relinquere: et duabus molentibus in mola, alteram assumere, et alteram relinquere [59] (25): ad finem jubere messoribus colligere primum zizania, et fasciculos alligare, et comburere igni inexstinguibili; triticum autem colligere in horreum [60]; et agnos quidem vocare in præparatum regnum; hædos autem in æternum ignem mittere, qui præparatus est a Patre ejus diabolo et angelis ejus [61]. Et quid enim? Verbum venit in ruinam et in resurrectionem multorum [62]? In ruinam quidem non credentium ei, quibus et majorem damnationem, quam

A Sodomorum et Gomorrhæ in judicio comminatus est [63]; in resurrectionem autem credentium, et facientium voluntatem Patris ejus, qui est in cœlis. Si ergo adventus Filii super omnes quidem similiter advenit, judicialis est autem et discretor credentium et non credentium, quoniam ex sua sententia (26) credentes faciunt ejus voluntatem, et ex sua sententia indicto audientes (27) non accedunt ad ejus doctrinam; manifestum, quoniam et Pater ejus omnes quidem similiter fecit, propriam sententiam unumquemque habentem, et sensum liberum; respicit autem omnia, et providet omnibus, « solem suum oriri faciens super malos et bonos, et pluens super justos et injustos [64]. »

2. ... Ὅσα τὴν πρὸς B (28) Θεὸν τηρεῖ φιλίαν, τούτοις τὴν ἰδίαν παρέχει κοινωνίαν. Κοινωνία δὲ Θεοῦ, ζωὴ καὶ φῶς, καὶ ἀπόλαυσις τῶν παρ' αὐτοῦ ἀγαθῶν. Ὅσοι... ἀφίστανται κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν τοῦ Θεοῦ, τούτοις τὸν ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν ἐπάγει. Χωρισμὸς δὲ τοῦ Θεοῦ, θάνατος· καὶ χωρισμὸς φωτὸς, σκότος· καὶ χωρισμὸς Θεοῦ ἀποβολὴ πάντων τῶν παρ' αὐτοῦ C ἀγαθῶν. Οἱ οὖν διὰ τῆς ἀποστασίας ἀποβαλόντες τὰ προειρημένα, ἅτε ἐστερημένοι πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἐν πάσῃ κολάσει καταγίνονται· τοῦ Θεοῦ μὲν προηγητικῶς μὴ κολάζοντος, ἐπακολουθούσης δὲ ἐκείνης τῆς κολάσεως, διὰ τὸ ἐστερῆσθαι πάντων τῶν ἀγαθῶν. Αἰώνια δὲ καὶ ἀτελεύτητα παρὰ Θεοῦ τὰ ἀγαθά· καὶ διὰ τοῦτο

2. Et quicunque erga eum custodiunt dilectionem, suam his præstat communionem. Communio autem Dei, vita et lumen, et fruitio eorum quæ sunt apud eum (29) bonorum. Quicunque autem absistunt secundum sententiam suam ab eo, his eam quæ electa est ab ipsis (30), separationem inducit. Separatio autem Dei, mors; et separatio lucis, tenebræ; et separatio Dei, amissio omnium quæ sunt apud eum (31) bonorum. Qui ergo per apostasiam amiserunt quæ prædicta sunt, quippe desolati (32) ab omnibus bonis, in omni pœna conversantur; Deo quidem principaliter non a semetipso (33) eos puniente, prosequente autem eos (34) pœna, quoniam sint de-

[57] Cap. XXVII. [58] Matth. x, 35. [59] Luc. XVII, 34, 35. [60] Matth. XIII, 30; III, 12. [61] Matth. XXV, 33 seqq. [62] Luc. II, 34. [63] Luc. X, 12. [64] Matth. V, 45.

jam alibi diximus. Consule, si lubet, Petavium, *Dogmatum theolog.* t. III, lib. I, De angelis, cap. 8, et lib. III, cap. 4. D

(22) *A prophetis.* Sic Voss., Arundel. et Grab., melius quam alii, *et prophetis.*

(23) *Abscedenti.* Voss., Merc. 2 et Grab. haud recte, *abscidenti.*

(24) *Et in ... statu. Et* in locum *si* auctoritate cunctorum mss. Ang. recte Grab. substituit, ac voce *statu* periodum clausit.

(25) *Et cum duo sint ... relinquere: et duabus ... relinquere.* Posterius comma: *et duabus*, etc., in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 omissum, ex vet. cod. restituit Feuard., sed inverso ordine præmisit alteri: *et cum duo*, etc. Proprio loco restituit Grab. ex cod. Voss.

(26) *Ex sua sententia.* Græce γνώμῃ, *voluntate, consilio, libero arbitrio*, etc.

(27) *Indicto audientes.* Feuard. reposuit *inobedientes*, sed qua auctoritate, non dicit. Tutius cum Eras., Gallas., Ottob., Arundel. et Merc. 2 legere, *indicto audientes*, ut non raro scribit interpres.

(28) Ὅσα τὴν πρός, etc. Græca hæc, a Damasceno in *Parallelis* sub diversis titulis allegata, et ab Halloixio in *Vita Irenæi* edita, solerter compegit cl. Grab. At, pro ὅσα lege cum interp. ὅσοι.

(29) *Apud eum.* Græce, *ab eo.*

(30) *His eam, quæ electa est ab ipsis.* In vet. Feuard. cod. et Voss., *his autem, quæ lecta est.* At Græca sonant: *his eam, quæ est ab ipso, separationem*, etc.

(31) *Apud eum.* Al., *apud Deum.* At juxta Græcum, *ab eo.*

(32) *Desolati.* Pro *privati.*

(33) *A semetipso.* Nihil his respondet in Græco. Suspicor glossema esse.

(34) *Eos.* Illinc in Græco, pro ἐκείνης lege ἐκείνους.

καὶ ἡ στέρησις αὐτῶν αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος· ὡς διηνεκοῦς τοῦ φωτὸς ὄντος, οἱ τυφλώσαντες ἑαυτοὺς, ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων τυφλωθέντες, διηνεκῶς ἀποστεροῦνται τῆς τοῦ φωτὸς ἀπολαύσεως, οὐ τοῦ φωτὸς ἐπιφέροντος αὐτοῖς τὴν ἐν τυφλώσει τιμωρίαν·

solati ab omnibus bonis (35). Æterna autem, et sine fine sunt a Deo bona : et propter hoc et amissio eorum æterna et sine fine est : quemadmodum in immenso (36) lumine, qui excæcaverunt semetipsos, vel ab aliis excæcati sunt, semper privati sunt jucunditate luminis; non quod lumen pœnam eis inferat cæcitatis (37),

sed quod ipsa cæcitas superindicat eis calamitatem. Et propter hoc Dominus dicebat : « Qui credit in me, non judicatur, » id est, non separatur a Deo ; adunitus est enim per fidem Deo. « Qui autem non credit, ait, jam judicatus est, quoniam non credidit in nomine unigeniti Filii Dei, » id est, separavit semetipsum a Deo voluntaria sententia. « Hoc est enim judicium, quoniam lumen venit in hunc mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem. Omnis enim qui male agit, odit lumen, et non venit (38) ad lumen, ne traducantur opera ejus. Qui autem facit veritatem, venit ad lumen, ut manifestentur opera ejus, quoniam in Deo est operatus [65]. »

326 CAPUT XXVIII.

De piorum et impiorum discrimine, apostasia futura sub Antichristo, atque mundi consummatione.

1. Ἐπὶ οὖν (39) ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οἱ μὲν προστρέχουσι τῷ φωτὶ, καὶ διὰ τῆς πίστεως ἑνοῦσιν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ· οἱ δὲ ἀφίστανται τοῦ φωτὸς, καὶ ἀφορίζουσιν ἑαυτοὺς τοῦ Θεοῦ· ἐκδέχεται ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τοῖς πᾶσιν ἁρμόζουσαν οἴκησιν ἐπάγων·

1. Quoniam igitur in hoc mundo quidam quidem accurrunt lumini, et per fidem uniunt se Deo; alii autem absistunt a lumine, et separant seipsos a Deo : venit Verbum Dei, omnibus aptam habitationem inferens; his quidem qui

[65] Joan. III, 18 seqq. XIII, 2 seqq. [66] Matth. XXV, 34, 41. [67] II Thess. II, 10 seqq. [68] Apoc. XIX, 20. [69] Apoc.

(35) *Sint desolati ab omnibus bonis.* Alii, *sunt desolati ab omni bono.*

(36) *Immenso.* Græc., *continuo, perpetuo.*

(37) *Cæcitatis.* Græc., *in cæcitate.*

(38) *Odit lumen, et non venit.* Eras., Gallas. et Feuard., *odit lucem, et non veniet.*

(39) *Ἐπὶ οὖν.* Græca hæc iterum ex Damasceni *Parallelis* edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 487.

(40) *Ἐκδέχεται ... τοὺς μέν.* Lege cum interp. ἔρχεται ... τοῖς μέν.

(41) *Eo, et.* Duas istas voculas non agnoscit textus Græcus, cujus proinde paulo diversus sensus.

(42) *Ut participentur eas calamitates, quæ in eis sunt.* Sic vet. Feuard. cod., Voss. et Grab.; cæteri, *ut participetur eis calamitas, quæ in eis est:* quæ emendatio esse videtur cujuspiam recentioris, haud attendentis verbum *participari*, ut deponens partim usurpari ab interprete.

(43) *Ad sinistram.* Al., *a sinistra.*

(44) *Dilectionem Dei.* Supra cap. 25 habet cum nostris N. Test. codd. *dilectionem veritatis.*

τοὺς μὲν (40) ἐν τῷ φωτὶ, πρὸς τὸ ἀπολαύειν αὐτοὺς τῶν ἐν αὐτῷ ἀγαθῶν· τοῖς δὲ ἐν τῷ σκότει, πρὸς τὸ μετέχειν αὐτοὺς τῆς ἐν αὐτῷ μοχθηρίας. Διὰ τοῦτο φησὶ, τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν ἀναχαλέσασθαι εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· τοὺς δὲ ἐξ ἀριστερῶν, εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψειν· ἑαυτοὺς γὰρ πάντων ἐστέρησαν τῶν ἀγαθῶν.

in lumine sunt, ut fruantur eo, et (41) his quæ in eo sunt bonis; his autem qui in tenebris sunt, ut participentur eas calamitates quæ in eis sunt (42). Et propter hoc ait, hos quidem qui sunt ad dexteram, vocari in regnum Patris; illos autem qui sunt ad sinistram (43), in æternum ignem missurum [66]. Semetipsos enim omnibus privaverunt bonis.

2. Et propter hoc Apostolus ait : « Pro eo quod dilectionem Dei (44) non receperunt, ut salvi fierent, et ideo mittet eos Deus in operationem (45) erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati [67]. » Illo (46) enim veniente, et sua sententia apostasiam recapitulante in semetipsum, et sua voluntate et arbitrio operante quæcunque operabitur, et in templo Dei sedente, ut sicut Christum adorent illum qui seducentur (47) ab illo ; quapropter (48) et juste « in stagnum projicietur (49) ignis [68] : » Deo (autem) (50) secundum suam providentiam præsciente omnia, et apto tempore eum, qui talis futurus erat, immittente, « ut credant falso, et judicentur (51) omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. [69] » Cujus adventum Joannes in Apocalypsi significavit ita : « Et bestia quam videram, similis erat pardo, et pedes ejus quasi ursi, et os ejus quasi os leonis, et dedit ei draco virtutem suam, et thronum suum, et potestatem magnam, et unum ex capitibus ejus quasi occisum in mortem (52), et plaga mortis ejus curata est, et admirata est universa terra post bestiam : et adoraverunt draconem, quoniam dedit potestatem bestiæ; et adoraverunt bestiam dicentes : Quis similis bestiæ illi, et quis potest pugnare cum ipsa?

(45) *Mittet eos Deus in operationem.* Sic vet. Feuardent. cod. et Voss. Alii cum nostris Pauli exemplaribus : *mittet eis Deus operationem.* Et hoc etiam posteriori modo cit. cap. hunc locum allegat. Sed cum sæpe ex memoria citet Irenæus, nihil mirum si non eodem ubique modo citet.

(46) *Illo.* Antichristo scilicet, ad quem redit oratio.

(47) *Seducentur.* Al., *seducuntur.*

(48) *Quapropter.* Pro *eapropter, propterea*, etc. Sic enim explicari hanc vocem exigit verborum connexio, quæ alioqui nulla foret.

(49) *Projicietur.* Sic Feuard. in marg. et Grab., quibus fere consentit Voss. in quo exstat, *projicitur.* Cæteri, *projicientur;* sed minus recte, nam de Antichristo sermo est.

(50) *Deo autem.* Abundat particula *autem.*

(51) *Et judicentur.* Arundel. et Grab., *ut judicentur.* Sed repugnant alii omnes codd.

(52) *Occisum in mortem.* In cod. Voss., *decisum in morte.*

Et datum est ei os loquens magna et blasphemiam, et data est ei potestas mensibus quadraginta et duobus. Et aperuit os suum blasphemum (53) adversus Deum, blasphemare nomen ejus, et tabernaculum ejus, et eos qui in cœlo habitant. Et data est ei potestas super omnem tribum, et populum, et linguam, et gentem. Et adoraverunt eam (54) omnes qui habitant super terram, cujus non est scriptum nomen (55) in libro vitæ Agni occisi a constitutione mundi. Si quis habet aures, audiat. Si quis in captivitatem duxerit, in captivitatem ibit. Si quis gladio occiderit, oportet eum in gladio occidi. Hic est sustinentia et fides sanctorum [70]. » Post deinde et de armigero ejus (56), quem et pseudoprophetam vocat : « Loquebatur, inquit, quasi draco, et potestatem primæ bestiæ omnem faciebat in conspectu ejus : et facit terram, et qui habitant in ea, ut adorarent (57) bestiam primam, cujus curata est plaga mortis ejus. Et faciet (58) signa magna, ut et ignem faciat de cœlo descendere in terram in conspectu hominum, et seducet (59) inhabitantes super terram [71]. » Hæc ne quis eum divina virtute putet signa facere, sed magica operatione. Et non est mirandum, si dæmoniis et apostaticis spiritibus ministrantibus ei, per eos faciat signa, in quibus seducat habitantes super terram. « Et imaginem, ait, jubebit fieri bestiæ, et spiritum dabit imagini, uti et loquatur imago, et eos qui non adoraverint eam, faciet occidi. Et characterem autem, ait, in fronte, et in manu dextra faciet dari, ut non possit aliquis emere vel vendere, nisi qui habet characterem nominis bestiæ, vel numerum nominis ejus : et esse numerum sexcentos sexaginta sex, quod est, sexies centeni, et deni sexies, et singulares sex ; » in recapitulationem universæ (60) apostasiæ **327** ejus, quæ facta est in sex millibus annorum.

3. Ὅσαις... ἡμέραις (61) ἐγένετο ὁ κόσμος, τοσαύταις χιλιοντάσι συντελεῖται. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ἡ Γραφή· « Καὶ συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ς' τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ζ' ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. » Τοῦτο δ' ἔστι τῶν προγεγονότων διήγησις, καὶ τῶν ἐσομένων προφητεία. Ἡ γὰρ ἡμέρα Κυρίου ὡς ,α ἔτη· ἐν ἓξ οὖν ἡμέραις συντετελέσται τὰ γεγονότα· φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ συντέλεια αὐτῶν τὸ ς' ἔτος ἐστίν.

3. Quotquot enim diebus hic factus est mundus, totot millenis annis consummatur. Et propter hoc ait Scriptura Geneseos : « Et consummata sunt cœlum et terra, et omnis ornatus eorum. Et consummavit Deus die sexto omnia opera sua quæ fecit, et requievit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit [72] (62). » Hoc autem est et antefactorum narratio, quemadmodum facta sunt, et futurorum prophetia. Si etenim (63) dies Domini quasi mille anni [73], in sex autem diebus consummata sunt quæ facta sunt ; manifestum est quoniam consummatio ipsorum sextus millesimus annus est.

4. Et propter hoc in omni tempore, plasmatus initio homo per manus Dei, id est Filii et Spiritus, fit secundum imaginem et similitudinem Dei, paleis quidem abjectis, quæ sunt apostasia ; frumento autem in horreum assumpto, quod est hi qui ad Deum fide fructificant. Et propterea tribulatio necessaria est his qui salvantur, ut quodammodo contriti, et attenuati, et consparsi (64) per patientiam Verbo Dei, et igniti (65), apti sint ad convivium regis.

Ὡς εἶπέ (66) τις τῶν ἡμετέρων, διὰ τὴν πρὸς

Quemadmodum quidam de nostris dixit, propter

[70] Apoc. XIII, 11 seqq. [71] Ibid., 14 seqq. [72] Gen. II, 1, 2. [73] II Pet. III, 8.

(53) *Blasphemum. Ad blasphemium* in solo Arundel. quem tamen sequi Grabio placuit, quia, inquit, S. Joannes ait : εἰς βλασφημίαν. At non quid scripserit Joannes, sed qui Joannem allegaverit Irenæus, inquiritur. Illum enim hic, ut et paulo post, ex memoria citare videtur, additis quibusdam, pluribus aliis omissis, ut conferenti patebit.

(54) *Adoraverunt eam.* In Arundel., Merc. 2 et Grab., *adoraverunt eum :* sed male, nam pronomen referri debet ab bestiam.

(55) *Cujus non est scriptum nomen.* Melius scripsit Vulgatus interpres : *quorum non sunt scripta nomina.*

(56) *De armigero ejus*, etc. Hujus Irenæi loci sensum potius, quam ipsa verba allegavit Andreas Cæsariensis serm. 13 in Apocalyp., pag. 57, lin. 40, seqq. his verbis : Φησὶν ὁ Εἰρηναῖος ἐπὶ λέξεως οὕτω· Περὶ τοῦ ὑπασπιστοῦ, ὃν καὶ ψευδοπροφήτην καλεῖ· Ἐλάλει, φησὶν, ὡς δράκων. Τούτῳ δὲ ἔδωκεν ἐξουσίαν δεδόσθαι σημείων καὶ τεράτων, ἵνα ποίῃ ἔμπροσθεν τοῦ Ἀντιχρίστου, προοδοποιῶν αὐτῷ τὴν τῆς ἀπωλείας ὁδόν.

(57) *Adorarent.* Sic Feuard. in marg. et Voss. Reliqui, *adorent.*

(58) *Et faciet.* In Eras., *et faciat ;* in Gallas. et Feuard., *ut faciat ;* in Græco S. Joan., καὶ ποιεῖ, *et facit ;* in Vulgata nostra, *et fecit.*

(59) *Seducet.* Al., *seducit.*

(60) *Recapitulationem universæ.* In Voss., *recapitulatione universa.*

(61) *Ὅσαις... ἡμέραις.* Græcum hoc Irenæi fragmentum e cod. 3443 Biblioth. Reg. descriptum edidit Cotelerius in notis ad epist. S. Barnabæ, § 15. Quæ vero in eodem ms. post τὸ ς' ἔτος ἐστίν sequuntur : Καὶ τῇ ζ' κρίνει τὴν οἰκουμένην· καὶ τῇ η', ἥτις ἐστὶν ὁ μέλλων αἰών, τοὺς μὲν παραδίδωσιν εἰς κόλασιν αἰώνιον, τοὺς δὲ εἰς ζωήν. Διὰ τοῦτο εἴρηνται οἱ ψαλμοὶ ὑπὲρ τὴν η'· si sint Irenæi, ex aliquo ejusdem opere, quod interierit, excerpta sint necesse est.

(62) *Operibus suis, quæ fecit.* In Voss. omittitur *suis ;* in Græco vero, *quæ fecit.*

(63) *Si etenim.* Particulam *si* a Feuard. auctoritate vet. codicis additam abjecit Grab., quod, inquit, nec Græcus textus, neque ullus ms. cod. Anglic. eam habeat. Sed sufficiat in optimæ notæ vet. Feuard. cod. haberi, et ad connexionem verborum Latinorum omnino necessariam esse. Eam vero non exigit diversa Græcorum constructio.

(64) *Consparsi.* Voss., *conspersi.* Græce, φυρτοθέντες.

(65) *Et igniti.* Al., *ut igniti.*

(66) *Ὡς εἶπε.* Eusebius lib. III *Hist.*, cap. 30, hanc sententiam beati Ignatii Antiocheni episcopi

Θεὸν μαρτυρίαν κατακριθεὶς πρὸς θηρία· « Ὅτι σῖτός εἰμι Θεοῦ, καὶ διὰ ὀδόντων θηρίων ἀλήθομαι, ἵνα καθαρὸς ἄρτος εὑρεθῶ (67). »

martyrium in Deum adjudicatus ad bestias : « Quoniam frumentum sum Christi, et per dentes bestiarum molor, ut mundus panis Dei (68) inveniar[74]. »

CAPUT XXIX.

Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de Antichristi dolis, vequitia, vi apostatica, a diluvio et deinceps in Ananiæ, Azariæ, et Misaelis persecutione præfigurata.

1. Causas autem reddidimus in his qui sunt ante hunc libris, propter quas passus est Deus hæc ita fieri : ostendimusque quoniam omnia quæ sunt talia, pro eo qui salvatur homine facta sunt : illud quod est sui arbitrii et suæ potestatis maturans ad immortalitatem, et aptabiliorem eum ad æternam subjectionem Deo præparans. Et propter hoc conditio insumitur homini (69) : non enim homo propter illam, sed conditio facta est propter hominem. Gentes autem quæ et ipsæ non allevaverunt oculos suos ad cœlum, neque gratias egerunt factori suo, neque lumen veritatis videre voluerunt, sed sicut mures cæci absconditi in profundo insipientiæ, juste sermo « ut stillicidium de cado, et sicut momentum stateræ, et sicut nihil[75] » deputavit; in tantum utiles et aptabiles justis, quantum utilitatis præstat stipula ad tritici augmentum, et palea ejus in ustionem, ad operationem auri. Et propterea cum in fine repente hinc Ecclesia assumetur (70): « Erit, inquit, tribulatio qualis non est facta ab initio, neque fiet[76]. » Novissimus enim agon hic justorum, in quo vincentes coronantur incorruptela.

. . . . . ἀναχεφαλαίωσις (71) γίνεται πάσης ἀδικίας, καὶ παντὸς δόλου, ἵνα ἐν αὐτῷ συρρεύσασα καὶ συγκλεισθεῖσα πᾶσα δύναμις ἀποστατικὴ κατὰ τὸν χάμινον βληθῇ τοῦ πυρός.

2. Et propter hoc in bestia veniente recapitulatio fit universæ iniquitatis et omnis doli, ut in ea (72) confluens et conclusa omnis virtus apostatica, in caminum mittatur ignis. Congruenter autem et nomen ejus habebit numerum, sexcentos sexaginta sex; recapitulans in semetipso omnem quæ fuit ante diluvium, malitiæ commistionem, quæ facta est ex angelica apostasia (73).

Καταλλήλως οὖν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕξει τὸν ἀριθμὸν χξς'· ἀναχεφαλαιούμενος ἐν αὐτῷ τὸν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ πᾶσαν κακίαν· . . . . . .

. . . Νῶε γὰρ ἐτῶν ἑξακοσίων, καὶ κατακλυσμὸς ἐπῆλθε τῇ γῇ εἰς ἐξάλειψιν τῆς ἁμαρτίας. . . . .

. . . ἀναχεφαλαιούμενος δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ πᾶσαν εἰδωλολατρείαν, ...

Noe enim fuit annorum sexcentorum, et diluvium advenit terræ, 328 delens inresurrectionem (74) terræ propter nequissimam generationem, quæ fuit temporibus Noe. Recapitulans autem et omnem qui fuit a diluvio errorem commentatorem idolorum, et prophetarum interfectionem, et succensionem justorum.

. . . μέχρις οὗ ἡ τοῦ Ναβουχοδονόσωρ ἀναστᾶσα εἰκὼν, ἥτις ὕψος μὲν εἶχε πηχῶν ἑξήκοντα, εὖρος δὲ πηχῶν ς'. . . .

Illa enim quæ fuit a Nabuchodonosor instituta (75) imago, altitudinem quidem habuit cubitorum sexaginta, latitudinem autem cubitorum sex : propter quam (76) et Ananias, et Azarias, et Misael, non adorantes eam, in caminum missi sunt ignis, per id quod eis evenit, prophetantes eam, quæ in finem futura est justorum succensio.

. . . . ὅλη γὰρ ἡ εἰκὼν ἐκείνη προτύπωσις ἦν τῆς τοῦ ἀντιχρίστου παρουσίας. . . . . .

Universa enim imago illa præfiguratio fuit hujus adventus, ab omnibus omnino hominibus ipsum solum decernens adorari.

. . . Τὰ οὖν χ' ἔτη τοῦ Νῶε, ἐφ' οὗ ὁ κατακλυσμὸς ἐγένετο διὰ τὴν ἀποστασίαν, καὶ ὁ πηχισμὸς τῆς εἰκόνος, ...

Sexcenti itaque anni Noe, sub quo fuit diluvium propter apostasiam, et numerus cubitorum imaginis, propter quam justi in caminum ignis missi sunt,

. . . τὸν ἀριθμὸν, ὡς εἴρηται, σημαίνουσι τοῦ

numerum (77) nominis significat illius, in quem

[74] Ignat. Mart., Epist. ad Roman. [75] Isa. XL, 15, 17. [76] Matth. XXIV, 21.

et martyris, ad verbum ex Irenæo transcribit. Verba Ignatii sunt in *Epist. ad Romanos*. Eadem, clariss. Grabio teste, habentur in Græcis Actis S. Ignatii mss. in Biblioth. Bodleiana, ubi, pro πρὸς Θεόν, legitur εἰς Θεόν.

(67) Ἄρτος εὑρεθῶ. Ἄρτος Θεοῦ εὑρεθῶ, legit vetus Irenæi interpres. At in Græco exemplari, quod in *Actis martyrum* edidit doctissimus noster Ruinartus, pro Θεοῦ legitur τοῦ Χριστοῦ.

(68) *Panis Dei*. Vox *Dei* omissa in Merc. 2, perinde atque in Græco.

(69) *Conditio insumitur homini*. Id est, Feuard. interprete, universa ad usum hominis condita fuerunt.

(70) *Assumetur*. Al., *assumitur*.

(71) Ἀναχεφαλαίωσις. Græca hæc iterum ex Damasceni *Parallelis* edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 499. Non omnia tamen cum Latinis omnino conveniunt, quia interdum Irenæi verba compendio refert Damascenus.

(72) *In ea. Bestia* videlicet.

(73) *Quæ facta est ex angelica apostasia*. Nefarios apostatarum angelorum concubitus cum mulieribus ante diluvium intelligit. De qua Irenæi sententia vide quæ notavimus ad lib. IV cap. 16, n. 2, nota 41. Vide et ejusdem lib. cap. 36, n. 4, ubi ea de re mentem diserte exprimit.

(74) *Inresurrectionem*. Sic una voce legendum, non divisa, *in resurrectionem*, ut in omnibus editt. perperam et sine sensu habetur. Græce vero scripsisse Irenæum ἐπανάστασιν, non dubitem; siquidem in Gloss. vet. ἐπανάστασις vertitur *insurrectio*. Barbare vero reddidit interpres, *inresurrectionem* pro *insurrectionem;* melius vertisset *rebellionem*.

(75) *Instituta*. Arundel., *constituta*.

(76) *Propter quam*. Sic Feuard. in marg. et Voss. Alii minus recte, *propter quæ*.

(77) *Numerum*. In Feuard. marg. et Voss., *numeros*.

ὀνόματος, εἰς ὃν συγκεφαλαιοῦνται τῶν ς' ἐτῶν πᾶσα ἀποστασία, καὶ ἀδικία, καὶ πονηρία, ... (78) recapitulatur (79) sex millium annorum omnis apostasia, et injustitia, et nequitia, et pseudoprophetia, et dolus, propter quæ et diluvium superveniet ignis.

CAPUT XXX.

Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum multis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu S. explicatum non fuerit; ac de regno morteque illius.

1. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων (80), καὶ ἐν πᾶσι τοῖς στουδαίοις καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις (81) τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κειμένου, καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατ' ὄψιν τὸν Ἰωάννην ἑωρακότων, καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων (82). . . . . ἕξει ἑξακόσιους καὶ ἑξήκοντα καὶ ἓξ· τοσαύτας δεκάδας ἰσαρίθμους ἑκατοντάσι καὶ ἑκατοντάδας ἰσαρίθμους μονάσι (85) (ὁ γὰρ ἐν ἑκάστῃ τάξει ἓξ ἀριθμὸς ὁμοίως φυλαχθείς, ἀνακεφαλαιώσεις ἐμφαίνει τῆς ὅλης ἀποστασίας τῆς ἐν μέσοις καὶ ἐν τέλει τοῦ καιροῦ), οὐκ οἶδα πῶς ἐσφάλησάν τινες ἐπακολουθήσαντες ἰδιωτισμῷ, καὶ τὸν μέσον ἠθέτησαν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος, ψῆφισμα ὀφελόντες, καὶ ἀντὶ τῶν ἓξ δεκάδων μίαν δεκάδα βουλόμενοι εἶναι. . . . . Τοῦτο δὲ οἶμαι γεγονέναι τῶν γραφέων ἁμάρτημα, ὡς ἂν

1. His autem sic se habentibus, et in omnibus antiquis et (83) probatissimis et veteribus scripturis numero hoc posito, et testimonium perhibentibus his, qui facie ad faciem Joannem (84) viderunt, et ratione docente nos, quoniam numerus nominis bestiæ, secundum Græcorum computationem, per literas quæ in eo sunt, sexcentos habebit, et sexaginta, et sex; hoc est, decadas æquales hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin (85) (numerus enim qui digitus (86) sex, similiter custoditus, recapitulationes ostendit universæ apostasiæ ejus quæ initio, et quæ in mediis temporibus, et quæ in fine erit), ignoro quomodo erraverunt quidam sequentes idiotismum, et medium frustrantes numerum nominis, quinquaginta numeros (87) deducentes, pro sex decadis unam decadem volentes esse. Hoc autem arbitror scriptorum peccatum fuisse, ut

A solet fieri, quoniam et per litteras numeri pronuntur, facile litteram Græcam (88), quæ sexaginta (89) enuntiat numerum, in iota 329 Græcorum litteram expansam (90); post deinde

ἄλλοι δὲ ἀνεξετάστως τοῦτον λαβόντες, οἱ μὲν ἁπλῶς καὶ ἀκαίρως ἐπετήδευσαν· οἱ δὲ κατὰ ἀπειροκαλίαν ἐτόλμησαν καὶ ὄνομα ἀναζητεῖν ἔχον τὸν ἐσφαλμένον καὶ διημαρτημένον ἀριθμόν. Ἀλλὰ τοῖς μὲν ἁπλῶς καὶ ἀκάκως τοῦτο ποιήσασιν, εἰκὸς καὶ συγγνώμην ἔσεσθαι παρὰ Θεοῦ. Ὅσοι δὲ κατὰ κενοδοξίαν ὁρίζουσιν ὀνόματα διημαρτημένου ἀριθμοῦ νενομοτεθῆσθαι, καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐπινοηθὲν ὄνομα ὁρίζονται· . . . . οὐκ ἀναίτιοι οὗτοι ἐξελεύσονται, ἔτι καὶ αὐτοὺς, καὶ τοὺς ἐμπιστεύσαντας αὐτοῖς ἐξαπατήσαντες. Καὶ πρῶτον μὲν ζημία ἐν τῷ ἀποτυχεῖν τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ μὴ ὂν ὡς ὂν ὑπολαβεῖν· ἔπειτα δὲ, τοῦ προσθέντος ἢ ἀφελόντος τι τῆς Γραφῆς, ἐπιτιμίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἔχοντος, εἰς αὐτὴν ἐμπεσεῖν ἀνάγκη τὸν τοιοῦτον. Ἐπακολουθήσει δὲ καὶ ἕτερος οὐχ ὁ τυχὼν κίνδυνος τοῖς ψευδῶς προειληφόσιν εἰδέναι τὸ τοῦ Ἀντιχρίστου ὄνομα. Εἰ γὰρ ἄλλο μὲν οὐδὲν quidam sine exquisitione hoc acceperunt; alii quidem simpliciter et idiotice usurpaverunt denarium numerum: quidam autem per ignorantiam ausi sunt et nomina exquirere, habentia (91) falsum erroris numerum. Sed his quidem qui simpliciter et sine malitia hoc fecerunt, arbitramur veniam dari a Deo. Quotquot autem secundum inanem gloriam statuunt nomina continentia falsum numerum, et quod a se fuerit adinventum nomen, definierunt esse illius qui venturus est; non sine damno tales exient, quippe qui (92) et semetipsos, et credentes sibi seduxerunt. Et primum quidem damnum est excidere a veritate, et quod non sit, quasi [sit] (93) arbitrari: post deinde, apponenti, vel auferenti de Scriptura pœnam non modicam fore, in quam incidere necesse est eum qui sit talis. Subsequitur autem et aliud non quodlibet

(78) *In quem.* Feuard. perperam, *in quam.*

(79) *Recapitulatur.* Ita auctoritate Græci textus et omnium mss. Anglic. reposuit Grab. pro futuro, *recapitulabitur.*

(80) *Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων... γραμμάτων.* Græca hæc Irenæi refert Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, et ex eo Nicephorus lib. IV, cap. 14, atque Damascenus una cum pluribus sequentibus verbis: quanquam hic interdum a Latina versione aliquantulum discedat.

(81) *Ἀντιγράφοις.* Deest in Damasc.

(82) *Γραμμάτων.* Addidit Eusebius verbum ἐμφαίνεται, ut periodum terminaret. Alia enim subjungit Irenæi verba, prætermissis intermediis, quæ longius ab his dissita sunt.

(83) *Antiquis et.* Superfluæ istæ voces in Græco desunt.

(84) *Facie ad faciem Joannem.* In Feuardent. edit. *faciem Joannis.* Utrumvis legas, parum refert.

(85) *Hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin.* Sic recte Eras. et Grab., cæteri perperam mutata littera Græca κ in Latinam *x*, *hexatontasin.* Porro *hecatontasin et monasin* dativos esse Græcorum, nemo non videt; alterum ab ἑκατοντὰς, ἄδος. *centenarius numerus*, alterum a μονὰς, ἄδος, *unitas:* pro eo quod Latine diceretur, *centenariis et unitatibus*, vel *hecontadibus et monadibus.* Sensus igitur Irenæi est, in numero 666, tot decadas occurrere, quot centenarios, nempe 6, et tot centenarios, quot unitates: adeo ut senarii numeri nota ubique reperiatur.

(86) *Digitus.* Sic pro *digitos* reposuit Feuard. auctoritate vet. cod. At utramque lectionem vitiosam esse contendit Grab., et pro *digitus* legendum vult *dicitur.* Sed hallucinatur vir doctus, pace ipsius dixerim. Sane haud meminit *digitum* numerum arithmeticis dici eum, qui denario minor est; quod senario convenit.

(87) *Quinquaginta numeros.* Græce, *quinquaginta numerum*, quod melius.

(88) *Litteram Græcam.* Scilicet ξ.

(89) *Sexaginta.* In vet. Feuard. cod. *sexagesimum.*

(90) *Expansam.* Ita Arundel., Merc. 2 et Grab., cæteri perperam, *expensam.* Porro post *expansam*, supple *fuisse.*

(91) *Nomina... habentia.* Græc., *nomen.... habens.*

(92) *Quippe qui.* Interpres proinde legit ἅτε, vel ὅτι, non ἔτι, ut habetur in Græco Damasc.

(93) *Quasi sit. Sit* addidi ex Græco, quia id omnino sensus exigit. Hamulis tamen inclusi, quia in nullo ms. codice Latino legitur. Jam addiderat Feuard. vocem *quasi*, consentiente Voss.

τοι δοκοῦσιν, ἄλλο δὲ ἐκεῖνος ἔχων ἐλεύσεται, ῥᾳδίως ἐξαπατηθήσονται παρ' αὐτοῦ· ὡς μηδέπου παρόντος ἐκείνου ὃν φυλάσσεσθαι προσήκει.

(94) periculum eos, qui falso præsumunt scire nomen ejus. Si enim aliud quidem hi putant, aliud autem ille habens adveniet; facile seducentur ab eo, quasi necdum adsit ille, quem cavere convenit.

A τυχὸν δὲ ἐπὶ πολλῶν ὀνομάτων εὑρεθῆναι δυναμένου τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ (98), ... Εἰ γὰρ πολλά ἐστι τὰ εὑρισκόμενα ὀνόματα, ἔχοντα τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν, ποῖον ἐξ αὐτῶν φορέσει ὁ ἐρχόμενος, ζητηθήσεται.

inveniri possunt habentia prædictum numerum: et nihilominus quidem erit hæc eadem quæstio. Si enim multa sunt quæ inveniuntur nomina, habentia numerum hunc; quod ex ipsis portabit qui veniet, quæritur.

2. Oportet itaque tales discere, et ad verum recurrere nominis numerum; ut non in pseudoprophetarum loco deputentur. Sed scientes firmum numerum qui a Scriptura annuntiatus est, id est, sexcentorum sexaginta sex, sustineant primum quidem divisionem regni in decem: post deinde, illis regnantibus, et incipientibus corrigere (95) sua negotia, et augere suum regnum; qui de improviso advenerit regnum sibi vindicans et terrebit prædictos, habens nomen continens prædictum numerum, hunc vere cognoscere esse abominationem desolationis. Hoc et Apostolus ait: « Cum dixerint, pax et munitio (96), tunc subitaneus illis superveniet interitus [77]. » Jeremias autem non solum subitaneum ejus adventum, sed et tribulum, ex qua veniet, manifestavit dicens: « Ex Dan audicmus vocem velocitatis equorum ejus [78]; a voce hinnitus decursionis equorum (97) ejus commovebitur tota terra; et veniet, et manducabit terram, et plenitudinem ejus, et civitatem, et qui habitant in ea [79]. » Et propter hoc non annumeratur tribus hæc in Apocalypsi cum his quæ salvantur.

Quoniam autem non propter inopiam nominum habentium numerum nominis ejus dicimus hæc, sed propter timorem erga Deum et zelum veritatis (99): ΕΥΑΝΘΑΣ (1) enim nomen habet numerum de quo quæritur: sed nihil de eo affirmamus. Sed et ΛΑΤΕΙΝΟΣ (2) nomen habet sexcentorum sexaginta sex numerum; et valde verisimile est, quoniam novissimum regnum (3) hoc habet vocabulum, Latini enim sunt qui nunc regnant; sed non in hoc nos gloriabimur. Sed et TEITAN, prima syllaba per duas Græcas vocales ε et ι scripta, omnium nominum quæ apud nos inveniuntur, magis fide dignum est. Etenim prædictum numerum habet in se, et litterarum est sex, singulis syllabis ex ternis litteris constantibus, et vetus, et semotum (4); neque enim eorum regum, qui secundum nos sunt, aliquis vocatus est Titan; neque eorum (5) quæ publice adorantur, idolorum apud Græcos et barbaros habet vocabulum hoc: et divinum putatur apud multos esse hoc nomen, **330** ut etiam sol Titan vocetur ab his qui nunc tenent (6): et ostentationem quamdam continet ultionis (7), et vindictam inferentis, quod ille (8) simulat se male tractatos (9) vindicare. Et alias (10) autem et antiquum, et fide dignum, et regale, magis autem et tyrannicum nomen. Cum igitur tantum suasionum (11) habeat hoc nomen

3. Ἀσφαλέστερον, οὖν καὶ ἀκινδυνότερον, τὸ περιμένειν τὴν ἔκβασιν τῆς προφητείας, ἢ τὸ καταστοχάζεσθαι, καὶ καταμαντεύεσθαι ὀνόματος· πολλῶν γὰρ ὀνομάτων ἐχόντων τὸν ἀριθμὸν τὸν εἰρημένον, ἀδύνατον ἐκ τούτου τὸ ἀκριβὲς εὑρεθῆναι.

3. Certius ergo et sine periculo est, sustinere adimplctionem prophetiæ quam suspicari et divinare nomina quælibet; quando multa nomina

[77] I Thess. v, 3. [78] Jerem. viii, 16. [79] Apoc. vii, 5 seqq.

(94) *Non quodlibet.* Pro *non modicum.*

(95) *Corrigere.* Græce, ni fallor, διορθοῦν, *recte gerere.*

(96) *Munitio.* Sic versio Italica. Vulgata nostra melius, *securitas*, ex Græco ἀσφάλεια.

(97) *Equorum.* Deest in Arund. et Voss.

(98) *Τοῦ ἀριθμοῦ.* Post hanc vocem addit Damasc.: Ὡς τὸ Εὐανθὰς, καὶ Λατῖνος, καὶ Παπίσκος, περὶ ὧν ἀναγκὴ σφάλλεσθαι τῆς ἀληθείας τὸν περὶ ἐν αὐτῶν ἐρχόμενον. Quibus compendio refert, quæ postea fusius explicat Irenæus.

(99) *Et zelum veritatis.* Supple, *patet*, vel quidpiam simile.

(1) *ΕΥΑΝΘΑΣ.* Ita recte reposuit Feuard. pro *Evan*, consentientibus Voss. et Ottob. Illius vero et sequentium nominum litteras si pro totidem notis arithmeticis accipias, numerosque iis apud Græcos respondentes simul addideris, occurret summa quæsita. Consulesis Feuardentii notam in hunc locum, ad calcem operis; piget enim in his immorari.

(2) *ΛΑΤΕΙΝΟΣ.* In edit. omnibus perperam scribitur LATEINOS cum L Latina; adhuc pejus in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2, *Latinos:* neque enim numerus 666 inde potest exsurgere.

(3) *Novissimum regnum.* Scilicet Romanum.

(4) *Semotum.* Id est, *inusitatum.*

(5) *Neque eorum.* Ita vetus Feuardent. cod., Voss., Arundel. et Grab.; cæteri perperam, *namque eorum.*

Id enim vult Irenæus, ut nullum regem, sic etiam nullum idolum ævo suo Titanis nomine appellatum fuisse. Porro post *neque*, supple *aliquod.*

(6) *Ut etiam sol Titan vocetur ab his qui nunc tenent.* Verbum Græcum κρατοῦσι hic vertendum erat, *imperant*, vel ut paulo ante vertit, *regnant*, non *tenent.* De Romanis enim hic sermo est, a quibus jam ante Irenæi ævum, solem dictum fuisse Titanem constat. Hinc Cicero in *Arato:*

Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan.

Et Ovid. *Metamorphos.* I:

Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan.

(7) *Et ostentationem quamdam continet ultionis.* Alludit ad fabulam Titanum, qui bellum diis intulisse finguntur, ut injuriam sibi Saturni perfidia illatam ulciscerentur.

(8) *Quod ille.* Scil. Antichristus.

(9) *Tractatos.* Feuard. in marg. et Voss., *tractandos.*

(10) *Et alias.* Sic cod. Voss., pro quo in Arund., *talias:* sed *tatias* in Merc. 1, denique *titas* in altero Merc. cod., in edit. vero omnibus legitur *tale.* At præterquam quod in nullo jam ms. codice exstat, minus placet quam *et alias;* quæ vera lectio esse videtur.

(11) *Tantum suasionum.* In Arundel. et Merc. 1, *tantam suasionem.* Sed in vet. Feuard. cod., *tacitam* pro *tantam.*

Titan, tamen (12) habet verisimilitudinem, ut ex multis colligamus ne forte Titan vocetur, qui veniet.

Ἡμεῖς οὖν (13) οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀντιχρίστου, ἀποφαινόμενοι βεβαιωτικῶς. Εἰ γὰρ ἔδει ἀναφανδὸν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττεσθαι τοὔνομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἂν ἐῤῥέθη τοῦ καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν ἑωρακότος. Οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἑωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς.

Nos tamen non periclitabimur in eo, nec asseverantes pronuntiabimus, hoc cum nomen habiturum : scientes, quoniam si oporteret manifeste præsenti tempore prædicari nomen ejus, per ipsum utique editum fuisset, qui et Apocalypsim viderat. Neque enim ante multum temporis visum est, sed pene sub nostro sæculo ad finem Domitiani imperii.

4. Hunc autem (14) numerum nominis ostendit, ut caveamus illum venientem, scientes quis est : nomen autem ejus tacuit, quoniam dignum non est præconari a Spiritu sancto. Si enim præconatum ab eo fuisset, fortassis et in multum permaneret. Nunc autem quoniam « fuit, et non est, et ascendet ab abysso (15), et in perditionem vadit [80] (16), » quasi qui non sit; sic nec nomen ejus præconatum est : ejus enim quod non est, nomen non præconatur. Cum autem vastaverit Antichristus hic omnia in hoc mundo, regnans annis tribus et mensibus sex, et sederit (17) in templo Hierosolymis; tunc veniet Dominus de cœlis in nubibus, in gloria Patris, illum quidem et obedientes ei in stagnum ignis mittens; adducens autem justis regni tempora, hoc est, requietionem, septimam diem sanctificatam; et restituens Abrahæ promissionem hæreditatis : in quo regno ait Dominus, multos ab Oriente et Occidente venientes, recumbere cum Abraham, Isaac et Jacob [81].

[80] Apoc. XVII, 8. [81] Matth. VIII, 11.

CAPUT XXXI.

Confirmatur reservatio corporum nostrorum morte, resurrectione et ascensione Christi; animæ sanctorum interea tempus illud exspectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant.

1. Quoniam autem quidam (18) ex his qui putantur recte credidisse, supergrediuntur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis (19) ad incorruptelam ignorant, hæreticos sensus in se habentes : hæretici enim despicientes plasmationem Dei (20), et non suscipientes salutem carnis suæ, contemnentes autem et repromissionem Dei, et totum supergredientes Deum sensu, simul atque mortui fuerint, dicunt se supergredi cœlos et Demiurgum, et ire ad Matrem, vel ad eum, qui ab ipsis affingitur, Patrem. Qui ergo universam reprobant resurrectionem, et quantum in ipsis est, auferunt eam de medio, quid mirum est, si nec ordinem resurrectionis sciunt; nolentes intelligere, quoniam si hæc ita essent, quemadmodum dicunt, ipse utique Dominus, in quem se dicunt credere, non in tertia die fecisset resurrectionem; sed super crucem exspirans, confestim utique abiisset sursum, relinquens corpus terræ? Nunc autem tribus diebus conversatus est ubi erant mortui, quemadmodum propheta (21) ait de eo : « Commemoratus est Dominus sanctorum (22) mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra (23) sepelitionis (24), **331** et descendit ad eos, extrahere eos,

(12) *Tamen.* Sic omnes codd. uno excepto Feuard., quem secutus est Grabius, qui reposuit *tantum;* sed unde, et qua auctoritate? non monet. Hic vero *tamen* accipitur, pro *utique*, *profecto*, *proinde.*

(13) *Ἡμεῖς οὖν.* Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 8, hæc transcripsit, in prima tamen periodo tantillum ab Irenæi verbis deflectens. Postremam vero periodum οὐδὲ γὰρ... ἀρχῆς, allegavit quoque Maximus in Dionysii Areopag. epist. 10, pag. 181.

(14) *Hunc autem.* Arund., Merc. 2 et Grab. *nunc autem.*

(15) *Et ascendet ab abysso.* Sic Feuard. restituit ex vet. cod. suffragante sacro textu : nam in aliis legitur, *ascendit abysso.*

(16) *Vadit.* In edit. N. Test. exemplaribus futurum legitur, μέλλει ὑπάγειν; quod vulgatus interpres vertit, *ibit.* At cum Irenæo præsens ὑπάγει habet cod. Alexandr.

(17) *Regnans... sederit.* In Feuardent. marg., *regnabit... sedebit;* in Arundel. vero et Merc. 2, *regnarit.* Sed vulgata lectio melius congruit cum sequentibus, et cum iis quæ supra cap. 25 scripsit Irenæus.

(18) *Quoniam autem quidam*, etc. Mirum quod Irenæus hæreseos hic arguere videatur eos e catholicis qui ævo suo credebant, justorum animas corpore solutas statim in cœlum evolare, clara Dei visione recreandas. Sed id SS. antistiti condonandum, qui re nondum sollicite discussa et Ecclesiæ judicio definita, catholicæ fidei, quo fervebat, zelo, paulo longius abreptus, id omne procul eliminandum existimabat, quod ad exitiosa Valentinianorum, quos insectabatur, dogmata tantillum accedere videbatur. Talem autem esse sibi fingebat eam, quam hic exagitat, catholicorum sententiam, cui procul dubio calculum incunctanter adjecisset, si accuratius illam examinare licuisset. Sed de his in dissert. 3, art. 11, fusius.

(19) *Motus meditationis.* Sic Feuardent. in marg. et cod. Voss., quod malim, quam *modos meditationis*, ut habent cæteri : quia vox *motus*, magis quadrat ad præcedentem *promotionis*, et ad Irenæi scopum. *Meditationis* vero scripsit pro *exercitationis.* Quos autem *motus meditationis ad incorruptelam* dicit Irenæus, ii sunt diversi gradus exercitationis, quibus paulatim ad incorruptelam, seu claram Dei visionem promoventur, et veluti conscendunt justi. Neque enim ii, ex auctoris nostri sententia, e vestigio Deum *capiunt;* sed diversis veluti motionibus atque gradibus exercitati *paulatim assuescunt capere Deum*, ut loquitur cap. seq., ubi gradus illos explicat.

(20) *Plasmationem Dei. Dei* deest in Voss.

(21) *Propheta.* Al., *prophetia.*

(22) *Sanctorum.* Supra lib. III, cap. 20, n. 4 et lib. IV, cap. 22, n. 1, et 33, n. 12 habet, *sanctus Israel*, vel simpliciter *sanctus;* et sic forte hic etiam legendum.

(23) *In terra.* Sic mss. omnes Anglic., quomodo etiam locis superius citatis constanter legitur. Edit., *in terram.*

(24) *Sepelitionis.* Ita Feuard. in marg. melius quam in textu cum Eras. et Gallas., *stipulationis.* Confer loca mox citata.

et salvare eos [83]. » Et ipse autem Dominus : « Quemadmodum, ait, Jonas in ventre ceti tres dies, et tres noctes mansit, sic erit et Filius hominis in corde terræ [84]. » Sed et Apostolus ait : « Ascendit autem, quid est, nisi quia et descendit in inferiora terræ [85]? » Hoc et David in eum prophetans dixit : « Et eripuisti animam meam ex inferno inferiori [86]. » Resurgens autem tertia die, et Mariæ, quæ se (25) prima vidit, et adoravit, dicebat : « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem (26); sed vade ad discipulos, et dic (27) eis : Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum [87]. »

A Quomodo ergo magister noster non statim evolare abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suæ tempus (quod et per Jonam manifestatum est), post triduum resurgens assumptus est; sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostræ tempus, prænuntiatum a prophetis, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc (32) dignos habuerit.

CAPUT XXXII.

In ea carne, qua sancti multas hic ærumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxime cum id omnis creatura exspectet, ac Deus Abrahæ et semini ejus promittat.

1. Quoniam igitur (33) transferuntur quorumdam sententiæ ab hæreticis sermonibus, et sunt ignorantes dispositiones Dei, et mysterium justorum B resurrectionis, et regni (34), quod est principium incorruptelæ, per quod regnum qui digni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum : necessarium est autem dicere de illis, quoniam oportet justos primos (35) in conditione hac, quæ renovatur, ad apparitionem Dei resurgentes recipere promissionem hæreditatis, quam Deus promisit patribus, et regnare in ea : post deinde fieri judicium. In qua enim conditione laboraverunt, sive afflicti sunt, omnibus modis probati per sufferentiam, justum est in ipsa recipere eos fructus sufferentiæ; et qua conditione interfecti sunt propter Dei dilectionem, in ipsa vivificari; et in qua conditione servitutem sustinuerunt, in ipsa regnare eos. Dives enim in omnibus Deus, et omnia sunt ejus. Oportet ergo et C ipsam conditionem reintegratam ad pristinum, sine prohibitione servire justis : et hoc Apostolus fecit manifestum in ea quæ est ad Romanos, sic dicens : « Nam exspectatio creaturæ revelationem filiorum Dei exspectat. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in spe : quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptelæ, in libertatem gloriæ filiorum Dei [88]. »

2. Sic ergo et promissio Dei, quam promisit Abrahæ, firma perseverat. Dixit enim : « Respice sursum oculis, et vide a loco hoc, ubi nunc tu es, ad Aquilonem, et Africum (36), et Orientem, et mare, quoniam omnem terram, quam tu vides, tibi

Αἱ ψυχαὶ (30) ἀπέρχονται εἰς..... τὸν τόπον τὸν ὡρισμένον αὐταῖς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κἀκεῖ μέχρι τῆς ἀναστάσεως φοιτῶσι, περιμένουσαι τὴν ἀνάστασιν· ἔπειτα ἀπολαβοῦσαι τὰ σώματα, καὶ ὁλοκλήρως ἀναστᾶσαι, τουτέστι σωματικῶς, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἀνέστη, οὕτως ἐλεύσονται εἰς τὴν ὄψιν τοῦ Θεοῦ.

animæ abibunt in invisibilem locum, definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinentes resurrectionem : post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.

« Nemo enim est discipulus super magistrum; perfectus autem omnis erit, sicut magister (31) ejus [89]. »

[83] Jerem. XLII, 11. [84] Matth. XII, 40. [85] Ephes. IV, 9. [86] Psal. LXXXV, 13. [87] Joan. XX, 17. [88] Psal. XXII, 4. [89] Luc. VI, 40. [89] Rom. VIII, 19 seqq.

(25) *Se.* Arund., *eum.*

(26) *Patrem. Meum* omisi cum vet. Feuard. cod., Voss. et Arundel.

(27) *Dic.* Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *dices.*

(28) *Fixuras.* Ita vet. Feuard. cod., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, *figuras.*

(29) *Confundantur.* Al., *confundentur.*

(30) *Αἱ ψυχαί.* Græca hæc ex Damasceni *Parallelis* edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 504.

(31) *Sicut magister.* Arund., *si sit sicut magister.* Sed *si sit* additum ex Vulgata.

(32) *Ad hoc.* Ita Voss., Feuard. et Grab. In reliquis deest *ad.*

(33) *Quoniam igitur*, etc. Posteriora hæc quinque capita e veteri suo codice eruta primus omnium in lucem edidit Feuard. præmissa brevi præfatione, qua ea Irenæo vindicat. In iis enim, quæ hactenus D prodierant, Irenæi editionibus deerant, quia in iis codicibus mss. ad quorum fidem adornatæ fuerant, desiderabantur. Nec dubium quin ob propugnatum in iis millenariorum errorem, studio omissa fuerint a pluribus scribis. Et eapropter hodie in tam paucis mss. cod. occurrunt, ut præter veterem illum Feuardentii, qui forte periit, solus Vossii cod., Grabio teste, ea exhibeat. Deficiunt enim in aliis Anglic. uti et in Ottoboniano; imo nec in hoc præcedens caput exstare videtur, uti ex variis ejusdem cod. lectionibus ad me Roma transmissis deprehendere licet.

(34) *Regni.* Terreni scilicet et temporalis, quo justos a morte cum Christo potituros esse vult usque ad definitum a Deo tempus.

(35) *Primos.* Legendum videtur *primum* aut *prius.*

(36) *Africum.* Ita auctoritate cod. Voss. et ipsius

dabo et semini tuo usque in sempiternum[30]. » Et iterum ait : « Surgens ingredere terram in longitudinem ejus, et in latitudinem, quoniam tibi dabo eam[31] : » et non accepit in illa hæreditatem, nec vestigium pedis, sed semper peregrinus et advena in ea fuit. Et quando mortua est Sara uxor ejus, volentibus Ethæis gratuito locum dare ei, ut sepeliret eam, noluit accipere, sed emit monumentum, quadringentas (37) dans didrachmas argenti, ab 332 Ephron filio Seor Ethæo[32] (38); sustinens promissionem Dei, et nolens videri (39) accipere ab hominibus, quod ei promiserat dare Deus, dicens ei iterum sic : « Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti, usque ad flumen magnum Euphratem[33]. » Si (40) ergo huic promisit Deus hæreditatem terræ, non accepit autem in omni suo incolatu : oportet eum accipere cum semine suo, hoc est, qui timent Deum, et credunt in eum, in resurrectione justorum. Semen autem ejus Ecclesia, per Dominum (41) adoptionem, quæ est ad Deum, accipiens, sicut dicebat Joannes Baptista : « Quoniam potens est Deus de lapidibus suscitare filios Abrahæ[34]. » Sed et Apostolus ait in ea Epistola quæ est ad Galatas : « Vos autem, fratres, secundum Isaac repromissionis filii estis[35] (42). » Et iterum manifeste in eadem ait, eos qui in Christo crediderunt percipere Christum, Abrahæ promissionem, sic dicens : « Abrahæ dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Et non dicit : et seminibus; quasi de multis, sed quasi de uno : et semini tuo; quod est Christus[36]. » Et iterum confirmans quæ dicta sunt, ait : « Quemadmodum Abraham credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam. Cognoscitis ergo, quoniam quidem qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahæ. Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Itaque qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham[37]. » Sic ergo qui sunt ex fide, benedicentur cum fideli Abraham, et hi sunt filii Abraham. Repromisit autem Deus hæreditatem terræ Abrahæ et semini ejus; et neque Abraham, neque semen ejus, hoc est, qui ex fide justificantur, nunc sumunt in ea hæreditatem : accipient autem eam in resurrectione justorum. Verus enim et firmus Deus : et propter hoc « beatos » dicebat « mites, quoniam ipsi hæreditabunt terram[38]. »

[30] Gen. XIII, 14, 15. [31] Ibid., 17. [32] Gen. XXIII, 11 seqq. [33] Gen. XV, 18. [34] Luc. III, 8. [35] Gal. IV, 28. [36] Gal. III, 16. [37] Ibid., 6 seqq. [38] Matth. V, 4. [39] Matth. XXVI, 27 seqq. [1] Psal. CIII, 30. [2] Luc. XIV, 12, 13. [3] Matth. XIX, 29.

CAPUT XXXIII.

Propositum confirmat promissionibus iis, quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem centuplam, et prandia promisit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignarat; uti Papias et seniores sunt interpretati.

1. Propter hoc autem ad passionem veniens, ut evangelizaret Abrahæ, et iis qui cum eo, apertionem hæreditatis, cum gratias egisset, tenens calicem, et bibisset ab eo, et dedisset discipulis, dicebat eis : « Bibite ex eo omnes. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur (43) in remissionem peccatorum. Dico autem vobis, amodo non bibam de generatione vitis hujus, usque in diem illum, quando illum bibam vobiscum novum in regno Patris mei[39]. » Utique hæreditatem terræ ipse novabit, et reintegrabit mysterium gloriæ filiorum; quemadmodum David ait : « Qui renovavit faciem terræ[1]. » Promisit bibere de generatione vitis cum suis discipulis; utrumque ostendens, et hæreditatem terræ, in qua bibitur nova generatio vitis, et carnalem resurrectionem ejus. Quæ enim nova resurgit caro, ipsa est quæ et novum percepit poculum. Neque autem sursum in supercœlesti loco constitutus cum suis, potest intelligi bibens vitis generationem; neque rursus sine carne sunt, qui bibunt illud : carnis enim proprium est, et non spiritus, qui ex vite accipitur potus.

2. Et propter hoc dicebat Dominus : « Cum facis prandium, vel cœnam, noli vocare divites, neque amicos, et vicinos, et cognatos, ne ipsi invicem vocent te, et fiat retributio ab eis : sed voca claudos, cæcos, mendicos, et beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi : retribuetur enim tibi in resurrectione justorum[2]. » Et iterum ait : « Quicunque dimiserit agros, aut domos, aut parentes, aut fratres, aut filios propter me, centuplum accipiet in hoc sæculo, et in futuro vitam æternam hæreditabit[3]. » Quæ enim sunt in hoc sæculo centupla, et prandia exhibita pauperibus, et cœnæ quæ redduntur? Hæc sunt in regni temporibus, hoc est, in septima die, quæ est sanctificata, in qua requievit Deus ab omnibus operibus quæ fecit, quæ est verum justorum Sabbatum, in qua non facient omne terrenum opus; sed adjacentem habebunt paratam mensam a Deo, pascentem eos epulis omnibus.

sacri textus emendavit Grab. pro *Africam*, ut perperam habet Feuard.

(37) *Quadringentas.* In vet. Feuardent. cod. et Voss., *quadraginta.* Hanc vero vitiosam lectionem correxit Feuard. ex sacris codd. LXX seniorum, quos sequitur auctor, in quibus legitur : τετρακόσια δίδραχμα ἀργυρίου, tum etiam Vulgatæ, quæ habet : *quadringentos siclos argenti.*

(38) *Ab Ephron filio Seor Ethæo.* Sic iterum ex sacris cod. restituit Feuard., nam in veteri cod. cum quo convenit et Voss., vitiose legitur *filio Uphræi.*

(39) *Videri.* In edit. legitur *videre.* Sed tam manifestum scribarum erratum, sensu ita exigente, emendare non dubitavi : cum maxime nihil frequentius occurrat in codd. vetustissimis mss. quam *e* pro *i*, uti norunt omnes.

(40) *Si.* Edit., *sic;* sed apertum esse scribarum sphalma quilibet videt, quo etiam in mss. nihil frequentius.

(41) *Per Dominum.* Sic iterum, pro *per Domini*, ut vitiose habent edit. emendo, ita manifeste postulante contextu sermonis ac sensu.

(42) *Vos... estis.* Sic versio Italica, cum mss. quibusdam Græcis. Vulgata vero nostra cum omnibus aliis exemplaribus Græcis habet, *nos... sumus.*

(43) *Effundetur.* Sic iterum versio Italica cum Vulgata nostra; et sic etiam legit Cyprianus ep. 63, ad Cæcilium. Sed Græcus textus sonat, *effunditur.*

3. Quemadmodum et Isaac continet benedictio, qua benedixit filium minorem Jacob : « Ecce, dicens, odor filii mei, quasi odor agri pleni, quem benedixit Deus[4]. Ager autem mundus est[5]; » et propterea addidit : « Det tibi Deus de rore cœli, et a fertilitate terræ, multitudinem triciti et vini. Et serviant tibi gentes, et adorent (44) te principes, et esto dominus fratris tui, et adorabunt te filii patris tui. Qui maledicet te, maledictus erit; et qui benedicet te, benedictus erit[6]. » Hæc ergo si non quis accipiat ad præfinita regni, in grandem contradictionem et contrarietatem incidet, quemadmodum Judæi incidentes (45) in omni aporia constituuntur. Non solum enim in hac vita huic Jacob non servierunt gentes; sed et post benedictionem ipse profectus, servivit avunculo suo Laban Syro annos viginti[7] : et non tantum non est factus Dominus fratris sui, sed et ipse Esau adoravit fratrem suum, quando reversus est a Mesopotamia ad patrem, et munera multa obtulit ei[8]. Multitudinem autem 333 tritici et vini quomodo hæreditavit hic, qui propter famem factam in terra, in qua habitabat, in Ægyptum transmigravit, subjectus Pharaoni, qui tunc regnabat in Ægypto[9]? Prædicta itaque benedictio ad tempora regni sine contradictione pertinet, quando regnabunt justi surgentes a mortuis; quando et creatura renovata, et liberata, multitudinem fructificabit universæ escæ, ex rore (46) cœli, et ex fertilitate terræ; quemadmodum presbyteri meminerunt, qui Joannem discipulum Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat Dominus, et dicebat : « Venient dies (47), in quibus vineæ nascentur, singulæ decem millia palmitum (48) habentes, et in una palmite dena millia brachiorum, et in uno vero palmite dena millia flagellorum, et in unoquoque flagello dena millia botruum, et in unoquoque botro dena millia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. Et cum eorum apprehenderit aliquis sanctorum botrum, alius clamabit : Botrus ego melior sum, me sume, per me Dominum benedic. » Similiter et granum tritici decem millia spicarum generaturum, et unamquamque spicam habituram decem millia granorum, et unumquodque granum quinque bilibres similæ claræ mundæ; et reliqua autem poma, et semina, et herbam secundum congruentiam iis consequentem : et omnia animalia iis cibis utentia, quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subjecta hominibus cum omni subjectione.

4. Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας (49) Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονὼς, ἀρχαῖος ἀνήρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων· ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα.

4. Hæc autem et Papias Joannis auditor, Polycarpi autem contubernalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet (50), in quarto librorum suorum : sunt enim illi quinque libri conscripti.

Et adjecit, dicens : « Hæc autem credibilia sunt credentibus. » Et « Juda, inquit, proditore non credente, et interrogante : Quomodo ergo tales genituræ a Domino perficientur? » dixisse Dominum : « Videbunt qui venient in illa. » Hæc ergo tempora prophetans Isaias ait : « Et compascetur lupus cum agno, et pardus conquiescet cum hædo, et vitulus, et taurus, et leo simul pascentur, et puer pusillus ducet eos. Et bos, et ursus simul pascentur, et simul infantes eorum erunt; et leo, et bos manducabunt paleas. Et puer infans in cavernam aspidum, et in cubile filiorum aspidum manum mittet, et non male facient, nec poterunt perdere aliquem in monte sancto meo[10]. » Et iterum recapitulans ait : « Tunc lupi et agni pascentur simul, et leo quasi bos vescetur paleis, serpens autem terram quasi panem; et non nocebunt, neque vexabunt in monte sancto meo, dicit Dominus[11]. » Non ignoro autem, quoniam quidam hæc in feros (51), et ex diversis gentibus et variis operibus credentes, et cum crediderint consentientes justis, tentent transferre. Sed etsi nunc hoc sit in quibusdam hominibus, ex variis gentibus in unam sententiam fidei venientibus; nihilominus in resurrectione justorum super iis animalibus (52), quemadmodum dictum est :

[4] Gen. XXVII, 27. [5] Matth. XIII, 38. [6] Gen. XXVII, 28, 29. [7] Gen. XXXI, 41. [8] Gen. XXXIII, 3. [9] Gen. XLVI, 1 seqq. [10] Isa XI, 6 seqq. [11] Isa. LXV, 25.

(44) *Adorent.* Voss., *adorabunt.*

(45) *Incidentes.* Hanc vocem ex cod. Voss. addidit Grab.

(46) *Ex rore.* Sic Voss. et Grab. In Feuard. male, *et rore.*

(47) *Venient dies*, etc. Hæc Papias, Irenæo teste, refert in quarto libro Λογίων Κυριακῶν ἐξηγήσεως, *De interpretatione Dominicorum oraculorum.* Accepit vero vel ex quibusdam apocryphorum somniis, spuriisque Evangeliis, vel ex spuriis traditionibus. Nam, ut ait Euseb. lib. III *Hist.*, cap. ult., Papias plura *nudæ vocis traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet Servatoris parabolas ac prædicationes, aliaque fabulis propiora..... Fuit enim mediocri admodum ingenio præditus, ut ex scriptis illius conjicere licet : plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scriptoribus ejusdem erroris* (terrenum et temporale post resurrectionem fore Christi regnum), *occasionem præbuit, hominis retinstate seu-*

tentiam suam tuentibus : puta Irenæo, et si quis alius ejusdem opinionis fautor exstitit.

(48) *Decem millia palmitum.* Voss., *dena millia palmitum.*

(49) *Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας.* Hæc allegavit Euseb. lib. III *Hist.*, cap. ult., et Nicephorus lib. III, cap. 20.

(50) *Hæc.... testimonium perhibet.* Perperam vertit interpres : scribendum erat vel, *hæc testatur*; vel, *hoc testimonium perhibet.*

(51) *In feros.* Vet. cod. Feuardent. et Voss. habent *inferos*, pro quo Feuard. ex conjectura edidit, *inter nos.* Sed nulla littera mutata, unica autem voce in duas divisa, genuinam sine dubio lectionem restituit Grab. *Lupi* enim et *leones* ex mystica interpretatione, quam Irenæus memorat, feros denotabant homines : eorum cum *agnis, vitulis*, etc., accubitus, consensionem cum *justis*, etc.

(52) *Super iis animalibus.* Supp. *fiet*; nam ut paulo ante habet : *omnia animalia iis cibis utentia,*

Dives enim in omnibus Deus. Et oportet conditione revocata, obedire et subjecta esse omnia animalia homini, et ad primam a Deo datam reverti escam [quemadmodum autem in obedientia subjecta erant Adæ (53)]. fructum terræ. Alias autem et non est nunc ostendere leonem paleis vesci. Hoc autem significabat magnitudinem, et pinguedinem fructuum. Si enim leo animal paleis vescitur, quale ipsum triticum erit, cujus palea ad escam congrua erit leonum?

334 CAPUT XXXIV.

Sententiam suam de temporali et terreno sanctorum regno a resurrectione claudit variis Isaiæ, Ezechielis, Jeremiæ, et Danielis testimoniis, atque parabola vigilantium servorum, quibus se ministraturum Dominus pollicetur.

1. Ipse autem Isaias manifeste annuntiavit tale gaudium in resurrectione justorum futurum, sic dicens : « Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis sunt, et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim qui a te, sanitas est eis[15]. » Hoc idem et Ezechiel ait : « Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, in quo educam de sepulcris (54) populum meum, et dabo spiritum in vobis, et vivetis, et ponam vos super terram vestram, et cognoscetis quoniam ego sum Dominus[16]. » Et iterum idem sic ait : « Hæc dicit Dominus : Colligam Israel ab omnibus gentibus, ubi dispersi sunt illic, et sanctificabor in eis in conspectu filiorum gentium ; et habitabunt super terram suam, quam dedi servo meo Jacob, et inhabitabunt super eam in spe, et ædificabunt domos, et plantabunt vineas, et inhabitabunt in spe, quando faciam judicium in omnibus qui inhonoraverunt eos, in iis qui in circuitu sunt eorum, et cognoscent quoniam ego sum Dominus Deus ipsorum (55), et Deus patrum ipsorum[17]. » Ostendimus autem paulo ante, quoniam Ecclesia est semen Abrahæ : et propter hoc, ut sciamus quoniam in Novo Testamento a Veteri qui (56) ex omnibus gentibus colliget eos qui salvabuntur, ex lapidibus suscitans filios Abrahæ, Jeremias ait : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non dicent adhuc : Vivit Dominus, qui eduxit filios Israel (57) ab Aquilone, et ab omni regione quo expulsi fuerant ; restituet illos in terram ipsorum, quam dedit patribus ipsorum[18]. »

2. Quoniam creatura omnis secundum voluntatem ad incrementum et augmentum erit, ut tales afferat et nutriat fructus, Isaias ait : « Et erit super omnem montem altum, et super omnem collem editum aqua pertransiens in die illa, quando perient multi, quando concident muri. Et erit lumen lunæ quasi lumen solis (58), septuplum diei, quando sanabit contritionem populi sui, et dolorem plagæ suæ sanabit[19]. » Dolor autem plagæ est, per quam (59) percussus est homo initio in Adam inobediens, hoc est mors, quam sanabit Deus resuscitans nos a mortuis, et restituens in patrum hæreditatem, quemadmodum iterum Isaias ait : « Et eris fidens in Domino, et faciet te ingredi supra omnem terram, et cibabit te hæreditate Jacob patris tui[20]. » Hoc est quod a Domino dictum est : « Beati servi illi, quos veniens Dominus inveniet vigilantes. Amen dico vobis, quoniam præcingetur, et recumbere eos faciet, et transiens ministrabit eis. Et si venerit vespertina vigilia, et invenerit sic, beati sunt, quoniam recumbere eos faciet, et ministrabit eis : licet secunda et licet tertia, beati sunt[21]. » Hoc autem idem et Joannes in Apocalypsi ait : « Beatus et sanctus, qui habet partem in resurrectione prima[22]. » Et tempus autem annuntiavit Isaias in quo hæc erunt : « Et dixi, inquit : Usquequo, Domine? Quoadusque desolentur civitates ad non inhabitandum, et domus ut non sint homines, et terra derelinquetur deserta. Et post hæc longe nos faciet (60) Deus homines, et qui remanserint multiplicabuntur super terram[23]. » Sed et Daniel hoc ipsum ait : « Et regnum, et potestas, et magnitudo eorum quæ sub cœlo sunt (61), datum est sanctis altissimi Dei, et regnum ejus

[15] Isa. XXVI, 19. [16] Ezech. XXXVII, 12 seqq. [17] Ezech. XXVIII, 25, 26. [18] Jerem. XXIII, 7, 8. [19] Isa. XXX, 25, 26. [20] Isa. LVIII, 14. [21] Luc. XII, 37, 38. [22] Apoc. XX, 6. [23] Isa. VI, 11.

quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subjecta hominibus cum omni subjectione.

(53) *Quemadmodum autem in obedientia.... Adæ.* Hæc parenthesi includere necesse fuit, ne *fructum terræ*, per appositionem ad *escam* referendum, duriori tamen hyperbato, longius a proprio loco remotum, lectoris turbet animum. Insuper quod unica voce perperam in edit. legitur, *inobedientia*, in duas, sensu ita manifeste postulante, divisi. Et sic nihil corrigendum, aut translocandum erit, ut Grab. existimavit. Quanquam mallem, pro *autem*, legeretur *antea*, vel *ante inobedientiam*, primorum scilicet parentum.

(54) *In quo educam de sepulcris.* Sic scripserat Feuard. in edit. Paris. an. 1576, ut opinor, juxta veterem cod. cui consentit et Voss. Sed nescio cur in Coloniensi, an. 1596 reposuerit : *et educam vos de sepulcris ;* nisi forte typothetarum incuria id acciderit.

(55) *Deus ipsorum.* Duas istas voces ex ms. Voss. addidit Grab. quia in LXX legitur : Κύριος ὁ θεὸς αὐτῶν.

(56) *A veteri qui.* Cod. Voss. habet *ac veteri quæ.* Sed lectionem *a*, si pro *post* accipiatur, cum Grabio præfero. Mallem etiam cum eodem, tam *qui* quam *quæ* abjici. At donec totus hic locus, non admodum sanus, ex melioribus codd. emendari possit, *qui*, utcunque retineri potest, modo post *suscitans* subintelligatur *erit*. Interim confer lib. v, cap. 7, not.

(57) *Filios Israel.* Post hæc, ut scite notat Grabius, negligentia scribarum, ob repetitionem earumdem vocum excidisse videntur : *de terra Ægypti ; sed, vivit Dominus, qui eduxit semen Israel.*

(58) *Quasi lumen solis.* Post hæc pariter excidere : *et erit lumen solis.*

(59) *Per quam.* Sic Voss. melius quam Feuard. *per quem.*

(60) *Faciet.* Sic Voss. juxta sac. textum. At Feuard., *facies.*

(61) *Quæ sub cœlo sunt.* In cod. Voss. *qui* pro *quæ ;* nec male, si *qui* referatur ad τῶν βασιλέων, quod in LXX legitur.

sempiternum, et omnes principatus servient ei et obedient [31].» Et ne ad hoc tempus putetur dicta repromissio, dictum est prophetæ : « Et tu veni, et sta in sorte tua in consummatione dierum [32].»

3. Quoniam autem repromissiones non solum prophetis et patribus, sed Ecclesiis ex gentibus coadunatis annuntiabantur, quas et insulas nuncupat Spiritus, et quod in medio turbulæ sint constitutæ, et tempestatem blasphemiarum sufferant, et salutaris portus periclitantibus exsistant, et refugium sunt eorum, qui altitudinem ament, et Bythum, id est profundum erroris conantur effugere, Jeremias ita ait : « Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate insulis quæ longe sunt : dicite, quia ventilabit (62) Deus Israel, congregabit eum, et custodiet eum, sicut pascens gregem ovium suarum : quoniam redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus. Et venient, et lætabuntur in monte Sion, et venient ad bona, et in terram tritici, et vini, et fructuum, et animalium, et ovium, et erit anima eorum sicut lignum fructiferum, et non esurient adhuc. Et tunc gaudebunt virgines in congregatione juvenum, et seniores gaudebunt, et convertam luctum eorum in gaudium, et faciam eos in exsultatione, et magnificabo, et inebriabo animam sacerdotum filiorum Levi, et populus meus bonis meis adimplebitur [33].» Ostendimus autem in superiori libro [34], quoniam levitæ et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini : qui et Sabbatum in templo profanabant, et sine culpa sunt. Tales itaque promissiones manifestissime in regno justorum istius creaturæ epulationem significant (63), quam Deus repromittit ministraturum se.

335 4. Adhuc de Jerusalem, et de regnante in ea, Isaias ait : « Hæc dicit Dominus : Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. Ecce, rex justus regnabit, et principes cum judicio principabunt [35]. » Et de præparatione, in qua reædificabitur, ait : « Ecce ego præparabo tibi carbunculum lapidem, et fundamenta tua sapphirum, et ponam propugnacula tua jasphin, et portas tuas lapidem crystallum, et circumvallum tuum lapides electos, et omnes filios tuos docibiles Dei, et in multa pace filios tuos, et in justitia ædificaberis [36]. » Et iterum idem ipse ait : « Ecce ego facio Jerusalem exsultationem et plebem meam (64) : etiam non audietur in ea vox fletus, neque vox clamoris, etiam non fiet ibi immaturus et senior, qui non impleat tempus suum. Erit enim juvenis annorum centum : moriens autem peccator centum annorum, et maledictus erit. Et ædificabunt domos, et ipsi inhabitabunt : et plantabunt vineas, et ipsi manducabunt fructus earum, et vinum bibent. Et non ipsi ædificabunt, et alii inhabitabunt : neque ipsi pastinabunt, et alii comedent. Secundum enim dies ligni vitæ erunt dies plebis in te (65) ; opera enim laborum eorum (66) veterascent [37]. »

CAPUT XXXV.

Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum cœlestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi, et resurrectionem in terrena Jerusalem ; prioribusque prophetiis, ex Isaia, Jeremia et Joannis Apocalypsi alias subjungit.

1. Si autem quidam tentaverint allegorizare hæc, quæ ejusmodi sunt ; neque de omnibus poterunt consonantes sibimetipsis inveniri, et convincentur ab ipsis dictionibus differentibus, quoniam « cum desolatæ fuerint civitates » gentium, « et quod (67) non inhabitentur, et domus, eo quod non sint homines, et derelinquetur terra deserta [38] ; ecce enim, » Isaias ait, « dies Domini insanabilis venit, furore et ira plenus, ponere urbem terræ desertam (68), et peccatores perdere ex ea [39]. » Et iterum ait : « Tollatur, ut non videat gloriam Domini [40] ; » et cum hæc facta fuerint, « elongabit, inquit, Deus homines, et derelicti multiplicabuntur in terra [41]. Et ædificabunt domos, et ipsi inhabitabunt, et pastinabunt vineas, et ipsi manducabunt [42]. » Hæc enim alia (69) universa in resurrectionem (70) justorum sine controversia dicta sunt, quæ fit post adventum Antichristi, et perditionem omnium gentium sub eo exsistentium, in qua regnabunt justi in terra, crescentes ex visione Domini, et per ipsum assuescent capere gloriam Dei Patris, et cum sanctis angelis conversationem et communionem, et unitatem spiritalium in regno capient ; et illos quos Dominus in

[31] Dan. VII, 27. [32] Dan. XII, 13. [33] Jerem. XXXI, 10 seqq. [34] Cap. 8, n. 3. [35] Isa. XXXII, 1. [36] Isa. LIV, 11 seqq. [37] Isa. LXV, 18 seqq. [38] Isa. VI, 11. [39] Isa. XIII, 9. [40] Isa. XXVI, 10. [41] Isa. VI, 12. [42] Isa. LXV, 21.

(62) *Quia ventilabit.* Græca τῶν Ο' sonant, *qui ventilavit.*

(63) *Epulationem significant.* In vet. Feuard. cod. manifesto scribarum errato, sicut et in Voss. legitur, *epulatione significant* : quod merito correxit Feuard.

(64) *Plebem meam.* Nostri τῶν Ο' codd. habent : *et plebem meam lætitiam. Et exsultabo super Jerusalem, et lætabor super plebem meam* ; quæ forte occasione repetitarum vocum, *plebem meam*, a scribis omissa sunt. Quanquam tamen de his et similibus nihil certi affirmari posse putem : quia plerumque ex memoria citat Irenæus, vel eas sequitur Scripturæ versiones, aut exemplaria quæ jam non exstant.

(65) *In te.* Forte scripsit interpres *meæ*, ex Græco μου ; quam vocem male legens scriba, facile mutare potuit in, *in te.*

(66) *Eorum.* Sic Voss. et Grab. juxta LXX. At Feuard., *tuorum.*

(67) *Et quod.* Forte legendum *eo quod* ; sic enim habet sacer textus.

(68) *Urbem terræ desertam.* Legendum videtur : *orbem terræ desertum* ; juxta Græca Isaiæ, οἰκουμένην ἔρημον.

(69) *Alia.* Lege *et alia.*

(70) *In resurrectionem.* Sic, pro *in resurrectione*, emendavi, toto contextu id necessario postulante. Sequitur enim, *et perditionem..... et illos exspectantes*, etc., quæ omnia ab una et eadem

carne inveniet, exspectantes eum de cœlis, et perpessos tribulationem, qui et effugerint iniqui (71) manus. Ipsi autem sunt de quibus ait propheta : « et derelicti multiplicabuntur in terra. » Et quotquot ex credentibus ad hoc præparavit Deus, ad derelictos multiplicandos in terra, et sub regno sanctorum fieri, et ministrare huic Jerusalem, et regnum in ea, significavit Jeremias propheta, « Circumspice, dicens, ad orientem, Jerusalem, et vide lætitiam quæ adventat tibi ab ipso Deo. Ecce, venient filii tui quos emisisti, venient collecti (72) ab oriente usque ad occidentem verbo illius sancti, gaudentes ea quæ a Deo tuo est claritate. Exuere, Jerusalem, habitum luctus et afflictionis tuæ, et induere decorem ejus quæ a Deo tuo est claritatis in æternum: circumdare amictum duplicem ejus quæ a Deo tuo est justitiæ, impone mitram super caput tuum gloriæ æternæ. Deus enim demonstrabit ei quæ sub cœlo est universæ tuum fulgorem. Vocabitur namque nomen tuum ab ipso Deo in æternum, pax Justitiæ et gloriæ colenti Deo. Surge, Jerusalem, et sta in excelso, et circumspice ad orientem, et vide collectos filios tuos a solis ortu usque ad occidentem verbo illius sancti, gaudentes ipsam Dei recordationem (73). Profecti sunt enim a te pedites, dum adducerentur (74) ab inimicis. Introducet illos Deus ad te portatus cum gloria tanquam thronus (75) regni. Decrevit enim Deus ut humilietur omnis mons excelsus, et congeries æternæ, et ut valles impleantur, ad redigendam planitiem terræ, ut ambulet Israel tute Dei gloria. Umbracula autem intexuerunt silvæ, et omne lignum boni odoris ipsi Israel præcepto Dei. Præibit enim Deus cum lætitia lumine claritatis suæ, cum misericordia et justitia, quæ ab ipso est [33]. »

2. Hæc autem talia universa non in supercœlestibus possunt intelligi : « Deus enim, ait, demonstrabit ei quæ sub cœlo est, universæ tuum fulgorem ; » sed in regni temporibus, revocata (76) terra a Christo, et reædificata Jerusalem, secundum characterem (77) quæ sursum est Jerusalem, de qua ait propheta Isaias : « Ecce in manibus meis depinxi muros tuos, et in conspectu meo es semper [34]. » Et Apostolus autem scribens ad Galatas similiter ait : « Illa autem quæ sursum est Jerusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum [35] ; » non ex cogitatione (78) erratici Æonis dicens hoc, **336** neque de

A virtute aliqua, quæ abscessit Pleromate, et Prunico; sed de Jerusalem quæ in manibus descripta est. Et ipsam descendentem in Apocalypsi vidit Joannes super terram novam [36]. Post enim regni tempora, « vidi, inquit, thronum album magnum, et sedentem in eo, cujus a facie fugit terra et cœlum, et locus non est eis [37]. » Et illa jam (79), quæ sunt generalis resurrectionis et judicii, exponit, vidisse dicens « mortuos magnos et minores. Dedit, inquit, mare mortuos, quos in se habuit, et mors et inferi dederunt mortuos, quos apud se habuerunt, et libri adaperti sunt. Sed et vitæ, ait, apertus est liber, et judicati sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secundum opera sua, et mors, et inferi missi sunt in stagnum ignis, secundam mortem [38]. » Hoc autem est quod vocatur gehenna, quod Dominus dixit ignem æternum [39]. « Et si quis, inquit, non est inventus in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis [40]. » Et post hæc ait : « Vidi cœlum novum, et terram novam. Primum enim cœlum et terra abierunt; etiam mare non est. Et civitatem sanctam Jerusalem novam vidi descendentem de cœlo, præparatam ut sponsam ornatam viro suo. Et audivi, inquit, vocem magnam de throno dicentem : Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populi (80) ejus erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Et delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors non erit amplius, non luctus, non clamor, neque dolor ulterius erit, quia prima abierunt [41]. » Et Isaias autem hoc ipsum ait : « Erit enim cœlum novum, et terra nova, et non erunt memores priorum, neque obveniet eis in cor; sed lætitiam et exsultationem invenient in ea [42]. » Hoc autem est quod ab Apostolo dictum est : « Præterit enim habitus hujus mundi [43]. » Similiter autem et Dominus ait : « Terra et cœlum transiet [44]. » His itaque prætereuntibus super terram, novam superiorem Jerusalem ait Domini discipulus Joannes descendere, quemadmodum sponsam ornatam viro suo; et hoc esse tabernaculum Dei, in quo inhabitabit Deus cum hominibus. Hujus Jerusalem imago illa, quæ in priori terra Jerusalem, in qua justi præmeditantur incorruptelam (81), et parantur in salutem. Et hujus tabernaculi typum accepit Moyses in monte : et nihil allegorizari potest, sed omnia firma, et vera, et substantiam habentia, ad fruitionem

[33] Baruch IV, 36, et V tot. [34] Isa. XLIX, 16. [35] Gal. IV, 26. [36] Apoc. XXI, 2. [37] Apoc. XX, 11. [38] Ibid., 12, 13, 14. [39] Matth. XXV, 41. [40] Apoc. XX, 15. [41] Apoc. XXI, 1 seqq. [42] Isa. LXV, 17, 18. [43] 1 Cor. VII, 31. [44] Matth. XXVI, 35.

præpositione *in* reguntur, et cum ea construuntur. Porro in scripsit interpres pro *circa*, *erga*; Græc., περί.

(71) *Iniqui*. Seil., *Antichristi*.

(72) *Collecti*. Sic Grab. ex Voss. et sacro textu. In Feuard., *electi*.

(73) *Recordationem*. In Feuard. corrupte, *recreationem*.

(74) *Adducerentur*. Forte legendum *abducerentur*.

(75) *Portatus... thronus*. Græca Baruchi sonant : *portatos... thronum*.

(76) *Revocata*. Conjicit Grab. legendum, *renovata*. Sed non meminit jam Irenæum sup. cap. 33, n. 4, eadem voce, et eodem sensu pro *redintegrata*, seu ad pristinum statum revocata usum fuisse.

(77) *Secundum characterem*. Id est, secundum formam, typum, etc.

(78) *Non ex cogitatione*. Pro *non de cogitatione*.

(79) *Illa jam*. *Jam* addidit Grab. ex cod Voss.

(80) *Populi*. Ita etiam Voss. et Grab. juxta Græcum Joannis. In Feuard., *populus*.

(81) *Præmeditantur incorruptelam*. Pro *præexercitantur ad incorruptelam*.

hominum justorum a Deo facta. Quomodo enim vere Deus est, qui resuscitat hominem; sic et vere resurgit homo a mortuis, et non allegorice, quemadmodum per tanta ostendimus. Et sicut vere resurgit, sic et vere præmeditabitur incorruptelam, et augebitur, et vigebit (82) in regni temporibus, ut fiat capax gloriæ Patris. Deinde omnibus renovatis, vere in civitate habitabit Dei. « Dixit enim, inquit, sedens super thronum: Ecce nova facio omnia. Et dicit Dominus: Omnia scribe, quomodo (83) ii sermones fideles, et veri sunt. Et dixit mihi: Facta sunt [46]. » Et secundum rationem (84).

A quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est [47], et causam temporalium mundi fabricationis, secundum quod potuit ostendimus.

CAPUT XXXVI.

Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur: erunt autem variæ sanctorum mansiones pro cujusque dignitate, et omnia subjicientur Deo Patri: sicque erit omnia in omnibus.

1. Cum sint enim veri homines, veram esse oportet et plantationem ipsorum, sed non excedere in ea quæ non sunt; sed in iis quæ sunt, proficere.

. . . . . Οὐ γὰρ ἡ ὑπόστασις (85), οὐδὲ ἡ οὐσία τῆς κτίσεως (86) ἐξαφανίζεται (ἀληθὴς γὰρ καὶ βέβαιος ὁ συστησάμενος αὐτήν)· ἀλλὰ « τὸ σχῆμα παράγει τοῦ κόσμου τούτου, » τουτέστιν ἐν οἷς παράβασις γέγονεν (87), ὅτι ἐπαλαιώθη ὁ ἄνθρωπος ἐν αὐτοῖς. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ σχῆμα τοῦτο πρόσκαιρον ἐγένετο (88), προειδότος τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ (89) . . . . . .

Prætereunte autem figura hac, et renovato homine, et vigente ad incorruptelam, ut non possit jam veterascere, erit cœlum novum et terra nova, in quibus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam hæc semper **337** perseverabunt sine fine, Isaias ait: « Quemadmodum enim cœlum novum, et terra nova, quæ ego facio, perseverant in conspectu meo, dicit Dominus; sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum [48]. » Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint cœlorum conversatione, illuc transibunt, id est, in cœlos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum.

. . . Non enim substantia, neque materia conditionis exterminatur (verus enim et firmus qui constituit illam); sed « figura transit mundi hujus [46], » hoc est, in quibus transgressio facta est; quoniam veteratus est homo in ipsis. Et propter hoc figura hæc temporalis facta est, præsciente omnia Deo; . . . . . ὡς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι (93), τότε καὶ οἱ μὲν κατηξιωθέντες τῆς ἐν οὐρανῷ διατριβῆς (94), ἐκεῖσε χωρήσουσιν, οἱ δὲ τῆς τοῦ παραδείσου τρυφῆς (95) ἀπολαύσουσιν, οἱ δὲ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν· πανταχοῦ (96) γὰρ ὁ Σωτὴρ (97) ὁραθήσεται, καθὼς ἄξιοι ἔσονται οἱ ὁρῶντες αὐτόν.

[46] Apoc. XXI, 5, 6. [47] I Cor. VII, 31. [47] Cap. 3, 4. [48] Isa. LXVI, 22.

(82) *Vigebit.* Græce ἀκμάσει, *adolescet, roborabitur, invalescet*, etc.

(83) *Quomodo.* Forte, *quoniam*, juxta Gr. ὅτι.

(84) *Et secundum rationem.* I. e. *et merito, et vere quidem.*

(85) *Οὐ γὰρ ἡ ὑπόστασις.* Græca hæc usque ad προσομιλῶν τῷ Θεῷ, sub Irenæi nomine citavit Damasc. in *Parallelis*, descripta, ut ipse ait, ἐκ τοῦ ε' κατὰ αἱρέσεων, ex *quinto* ejusdem *libro adversus hæreses*; edidit vero Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 486. Priorem eorum partem allegavit etiam sub Irenæi nomine, et ex quinto pariter, ut ait, ejusdem libro Andreas Cæsariensis, in *Comment. in Apocalyp.*, cap. 18, sed plenius et accuratius, cap. 64.

(86) *Τῆς κτίσεως.* In Halloixio perperam, κτήσεως.

(87) *Γέγονεν.* In Andrea utroque loco, ἐγένετο.

(88) *Τοῦτο πρόσκαιρον ἐγένετο.* Sic Andreas, cap. 64; at in Damasceno male: παράγει τοῦ κόσμου τούτου. Πρόσκαιρον autem una voce lego cum vet. interp. contra atque in editt. ubi minus bene divitur in duas.

(89) *Πάντα τοῦ Θεοῦ.* Hic desinit posterior Andreæ citatio.

(90) *Ἐν τοῖς καινοῖς... καινός.* Ἐν οἷς καινὸς... καινά, sine καί legit vet. interpres.

(91) *Φησὶν γὰρ Ἡσαΐας.* Græcum hoc fragmentum (cujus Joannes Curterius copiam fecit Feuardentio, a quo primum editum est) ex Irenæo, paucis immutatis, transcripsit. Anastasius, vel alius quisquis auctor est Appendicis ad ejus quæstiones in S. Scripturam, quæst. 74, juxta Gretseri Ingolstadiensem edit. Græco-Latinam 1617, vel quæst. 88, juxta Latinam Gentiani Herveti. At collatum tum a nobis cum mss. bibliothecæ Regiæ 2910, et Colbertinæ 1450, tum a clar. Grabio cum alio ms. cod. 206, Barocc. in bibliotheca Bodleiana, emendatius prodit.

(92) *Μένει.* Ita mss. Reg., Colbert. et Barocc. ac Gretserus in marg. Sed in textu male μένειν; Feuard. vero pejus, μένες.

(93) *Ὡς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι.* Loco horum, quæ ex priori Andreæ Cæsariensis loco supra (*not.* 85) cit. hic inseruit Grab., plura Anastasius Apocalypséos testimonia describit, quæ magna ex parte retulit Irenæus cap. præced.

(94) *Διατριβῆς.* In Gretseri textu, πολιτείας.

(95) *Τρυφῆς.* In Feuard. vitio typographi, ut puto, τροφῆς.

(96) *Οἱ δὲ... πανταχοῦ.* Plura hic interseruntur in Anastasii codd. quibus nihil in veteri Irenæi versione respondet: sic enim totum hunc locum exprimunt: οἱ δὲ τὴν ἁγίαν γῆν, καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν, σὺν πᾶσι τοῖς περὶ αὐτὴν ἁγιασθεῖς, ἐπιχορηγουμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πανταχοῦ, etc.

(97) *Σωτὴρ.* Legit vet. interp. Θεός.

2. Εἶναι δὲ τὴν διαστολὴν ταύτην (98) τῆς οἰκήσεως τῶν τὰ ἑκατὸν καρποφορούντων, καὶ τῶν τὰ ἑξήκοντα, καὶ τῶν τὰ τριάκοντα· ὧν οἱ μὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀναληφθήσονται, οἱ δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ διατρίψουσιν, οἱ δὲ τὴν πόλιν κατοικήσουσιν· καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν Κύριον, ἐν τοῖς τοῦ Πατρός μου μονὰς εἶναι πολλάς· τὰ πάντα γὰρ τοῦ Θεοῦ, ὃς τοῖς πᾶσι τὴν ἁρμόζουσαν οἴκησιν παρέχει.

2. Esse autem distantiam hanc habitationis eorum qui centum fructificaverunt [69], et eorum qui sexaginta (99), et eorum qui triginta: quorum quidam in cœlum assumentur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt : et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones [70]. Omnia enim Dei sunt, qui omnibus aptam habitationem præstat :

A

B

quemadmodum Verbum ejus ait, omnibus divisum esse (1) a Patre secundum quod quis est dignus, aut erit. Et hoc est triclinium, in quo recumbent li qui epulantur vocati ad nuptias [71]. Hanc esse ad ordinationem et dispositionem eorum qui salvantur, dicunt presbyteri apostolorum discipuli, et per hujusmodi gradus proficere, et per Spiritum quidem [ad] Filium (2), per Filium autem ascendere ad Patrem; Filio deinceps cedente Patri opus suum, quemadmodum et ab Apostolo dictum est : « Quoniam oportet regnare eum, quoadusque ponat omnes (3), inimicos sub pedibus ejus. Novissima inimica destruetur mors [72]. » In temporibus enim regni justus homo super terram exsistens, oblivi-

C

scetur (4) mori jam. « Quando autem dixerit, inquit : omnia subjecta sunt; scilicet absque eo qui subjecit omnia. Cum autem ei fuerint subdita omnia, tunc ipse Filius subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus [73]. »

3. Diligenter ergo Joannes prævidit primam justorum resurrectionem, et in regno terræ hæreditatem : consonanter autem et prophetæ prophetaverunt de ea. Hæc enim et Dominus docuit, mistionem calicis novam in regno cum discipulis habiturum se pollicitus [74]. Et Apostolus autem liberam futuram creaturam a servitute corruptelæ, in libertatem gloriæ filiorum Dei, confessus est [75]. Et in omnibus iis, et per omnia idem Deus Pater ostenditur, qui plasmavit hominem, et hæreditatem terræ promisit patribus, qui eduxit illam (5) in resurrectione justorum, et promissiones adimplet in Filii sui regnum (6) : postea præstans illa paternaliter, quæ neque oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit [76]. Etenim unus Filius, qui voluntatem Patris perfecit; et unum genus humanum, in quo perficiuntur mysteria Dei, « quem concupiscunt angeli videre [77], » et non prævalent investigare sapientiam Dei, per quam (7) plasma ejus conformatum et concorporatum Filio perficitur : ut progenies ejus, primogenitus Verbum, descendat in facturam, hoc est in plasma, et capiatur ab eo; et factura iterum capiat Verbum, et ascendat ad eum, supergrediens angelos, et fiet (8) secundum imaginem et similitudinem Dei.

[69] Matth. XIII, 8. [70] Joan. XIV, 2. [71] Matth. XXII, 2 seqq. [72] I Cor. XV, 25, 26. [73] Ibid., 26 seqq. [74] Matth. XXVI, 29. [75] Rom. VIII, 21. [76] I Cor. II, 9. [77] I Pet. I, 12.

(98) *Ταύτην*. In Gretseri edit. et mss. citatis, ταύτης.

(99) *Sexaginta*. Sic cod. Voss. juxta Evangelii textum, et Græcum Anastasii. In Feuard. vitiose, *quadraginta*.

(1) *Verbum ejus ait, omnibus divisum esse*, etc. Ni fallor, respicere videtur Irenæus ab parabolas vel quinque talentorum, vel decem minarum; sin minus, ad aliquod Christi dictum, quod ex presbyterorum, quos mox citat, traditione acceperit.

(2) *Ad Filium*. Cum palam exigat sermonis series legi *ad Filium*, particulam *ad* addidi, quanquam hamulis inclusam.

D

(3) *Omnes*. Hanc vocem addidit Grab. auctoritate cod. Voss. et ipsius sacri textus.

(4) *Obliviscetur*. Voss., *obliviscitur*.

(5) *Eduxit illam*. Scil. creaturam a servitute.

(6) *Regnum*. Libentius legerem, *regno*.

(7) *Per quam*. Sic Voss. et Grab. melius quam Feuard., *per quem*.

(8) *Et fiet*. Vel lege *et fiat*; vel intellige, *et tunc fiet*.

DE SEQUENTIBUS FRAGMENTIS ADMONITIO.

338 De iis quæ hic in lucem emittimus, Irenæi fragmentis, cum jam in Dissertatione secunda, operi prævia, art. 5, egerimus, pauca supersunt dicenda. Id tantum observare juvat, duplicis generis fragmenta hic exhiberi : alia sunt quæ Eusebius, aliive ejusdem auctoritatis antiqui scriptores ex Irenæi operibus tunc exstantibus, et ab ipsis nominatim citatis eruerunt, suisque inseruerunt : alia vero vel a scriptoribus quibusdam recentioribus referuntur, vel in Catenis, aliisve mss. codicibus, sub Irenæi episcopi Lugdunensis nomine leguntur. Priora indubitatos esse Irenæi fetus, negari non potest. Posteriorum non adeo tuta fides. Sic enim plerumque referuntur, ut ipsa Irenæi opera, ex quibus excerpta sunt, aut nominatim non designentur; aut si quæ designentur, ea sint quorum mentionem nullam fecerint Eusebius, Hieronymus, aliique quibus genuina S. doctoris opera notiora esse debuerunt. Tale est illud fragmentum, quod ex Irenæi episcopi Lugdunensis Sermone de fide, ad Demetrium Viennensem diaconum, descripsisse se dicit Maximus abbas et confessor : ut et illud quod velut ex eodem sermone Latine edidit Feuardentius. Ii quippe sermones de fide Eusebio et Hieronymo prorsus ignoti fuisse videntur.

Anastasius Sinaita, vel alius quisquis auctor est Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron lib. x, seu, ut scripsit auctor, λόγῳ τῷ δεκάτῳ, haud spernendum refert fragmentum, quod a nullo hactenus observatum, Græce primum cum nova interpretatione Latina proferimus. Græca, nondum edita, nobiscum communicavit amicus, excepta e ms. cod. bibliothecæ Colbertinæ 2253, quem ipsi contulimus. Quæ ibi referuntur, ab Irenæo adversus hæresim impurorum Ophitarum decertante dicta fuisse scribit Anastasius : φάσκει γὰρ κατὰ τῆς τῶν μιαρῶν Ὀφιτῶν αἱρεσιαρχίας ὁπλιζόμενος. Ubi vero adversus hæresim Ophitarum specialim decertaverit Irenæus, non novimus. Eorum quidem deliria narrat lib. I *Delectionis et eversionis*, cap. 30. Sed in decursu operis speciatim non confutat, nec aliter adversus ea decertat, quam fundamenta Gnosticorum omnium communia, quibus illorum etiam innitebatur hæresis, diruendo ; nec demum in iis libris occurrunt ea quæ velut ex Irenæo allegat Anastasius.

Incertius adhuc an ex genuinis Irenæi operibus excerpta sint, quæ ex variis tum Catenis, tum ms. codicibus exscripta sunt fragmenta. Ita enim sub Irenæi nomine citantur, ut nullus plerumque designetur ejusdem liber aut tractatus. Imo Regiæ bibliothecæ Catenas evolvendo deprehendimus, in quibusdam descripto interdum aliquo, velut Irenæi, testimonio, cum hæc epigraphe, Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνων, aliis quæ proxime subnectuntur, hanc tantum præfigi, τοῦ αὐτοῦ : in aliis vero similibus Catenis, inter ea testimonia, quæ Irenæo nominatim ascribuntur, et ea quæ epigraphen τοῦ αὐτοῦ præfixam habent, alia interseri, sub alterius auctoris nomine, quæ prohibent ne τοῦ αὐτοῦ ad Irenæum referri possit ; probareque videntur, id quod ab unius Catenæ descriptore Irenæi fragmento proxime subjunctum fuerat alterius auctoris testimonium, ab alio imprudenter omissum, occasionem dedisse perperam ascribendi Irenæo ea quibus præfigitur inscriptio τοῦ αὐτοῦ. Quinetiam aliquando, in iis saltem quas inspeximus Catenis, post ea quæ Irenæo nominatim tribuuntur fragmenta, alia immediate sequuntur ἀνεπίγραφα, quorum proinde cum incertus sit auctor, haud recte fecerit, qui Irenæo ascripserit. Id tamen a Combefisio factum pag. 345, observavimus. Ex quibus omnibus jid, quod volumus, conficitur, non usque adeo certa esse omnia quæ ex Catenis proferuntur, ut fidem statim impetrare debeant. Utut est, ea omnia fragmenta quæ tum a Feuardentio, Halloixio, Sirmondo, Combefisio, Grabio, et aliis, tum a nobis ipsis collecta sunt, hic exhibemus : ita tamen ut illis plus fidei non attribuamus quam mereantur.

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM

S. IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS.

I.

339 Clausula (9) Libri de Ogdoade (10), ex Euseb. lib. v Hist. eccl., cap. 20, et Nicephoro lib. IV Hist. eccl., cap. 30.

Ὁρκίζω σε, τὸν μεταγραφόμενον (11) τὸ βιβλίον τοῦτο, κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ, ἧς ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιβάλῃς ὃ μετεγράψω, καὶ κατορθώσῃς αὐτὸ πρὸς ἀντίγραφον τοῦτο, ὅθεν μετεγράψω, ἐπιμελῶς, καὶ τὸν ὅρκον τοῦτον ὁμοίως μεταγράψῃς, καὶ θήσεις ἐν τῷ ἀντιγράφῳ.

A Adjuro te, qui transcripseris hunc librum, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per gloriosum ejus adventum, quo veniet ad judicandum vivos et mortuos ; ut conferas quod transcripseris, et diligenter illud emendes ad exemplar, ex quo transcripsisti, utque adjurationem istam similiter describas, et exemplari (*tuo*) inseras.

II.

Fragmentum (12) Epistolæ ad Florinum, ex Euseb. et Nicephoro loc. citatis.

Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοῦς γνώμης· ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἐστι τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην (13)

Hæc dogmata, Florine, ut parcissime ac levissime dicam, non sunt sanæ doctrinæ ; hæc dogmata Ecclesiæ non sunt consona, et in maximam

(9) *Clausula.* Σημείωσιν vocat Eusebius, vertitque Valesius, *adnotationem* ; Hieronymus vero, Rufinus, et Christophorsonus, *subscriptionem*. At, inquit Valesius, quamvis σημείωσις interdum pro subscriptione sumatur, hic tamen ita sumi non potest. Nam subscriptio nomen subscribentis debet exprimere. Quod cum hoc loco minime factum sit, nequaquam hæc subscriptio dici debet, sed potius adnotatio. Sic σημειώσεις dicebantur notæ illæ, quæ ad marginem scriptorum codicum appingebantur, ut lector rem notatu dignam ibi contineri intelligeret. Utut sit, cum ea σημείωσις, Eusebio et Hieronymo testibus, in fine libri scripta fuerit, non B male *clausula* ejusdem libri dicitur. Eamdem ex Eusebio, ut videtur, descripserunt Hieronymus in *Catalogo*, et Nicephorus lib. IV *Hist. eccles.*, cap. 30.

(10) *Libri de Ogdoade.* Vide quæ de hoc libro diximus Dissert. 2, art. 5, § 58.

(11) *Μεταγραφόμενον.* In Niceph., μεταγραψάμενον.

(12) *Epistolæ ad Florinum.* De hac epistola, et Florini erroribus disseruimus citatæ Dissert. § 58, 59.

(13) *Εἰς τὴν μεγίστην ... αὐτοῖς.* Niceph omittit τὴν et αὐτοῖς.

impietatem eos conjiciunt qui illis assentiuntur; hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt; hæc dogmata lii, qui ante nos exstitere, presbyteri, quique apostolorum discipuli fuere, minime tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, cum in imperatoria aula splendide ageres, et illi te probare conareris. Nam ea, quæ tunc gesta sunt, melius memoria teneo, quam quæ nuper acciderunt **340** (quippe quæ pueri discimus, simul cum animo ipso coalescunt, eique penitus inhærent); adeo ut et locum dicere possim, in quo sedens beatus Polycarpus disserebat, processus quoque ejus et ingressus, vitæque modum et corporis speciem, sermones denique quos ad multitudinem habebat; et familiarem consuetudinem quæ illi cum Joanne, ac reliquis qui Dominum viderant, intercessit, ut narrabat, et qualiter dicta eorum commemorabat; quæque de Domino ex ipsis audiverat, de miraculis illius etiam, ac de doctrina, quæ ab iis, qui Verbum vitæ ipsi conspexerant, acceperat Polycarpus, qualiter referebat, cuncta Scripturis consona. Hæc jam tunc temporis per Dei clementiam, quæ mihi obtigit, studiose audiebam, non in charta, sed in corde meo ea consignans, et semper per Dei gratiam, exacte ea mente revolvo. Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane, ac obturatis auribus suis, pro more dicturum fuisse : *Deus, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem!* atque ex loco ipso effugiturum, in quo sedens vel stans, ejusmodi sermones audivisset. Sed et ex epistolis ejus id liquido probari potest, quas sive ad vicinas Ecclesias misit, eas confirmans, sive ad quosdam fratres, admonens illos atque exhortans.

A ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαί ποτε· ταῦτα τὰ δόγματα οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε (14), παῖς ὢν ἔτι, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ, λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω τῶν ἐναγχος γινομένων (αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις, συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἑνοῦνται αὐτῇ)· ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους (15) αὐτοῦ, καὶ τὰς εἰσόδους, καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς B τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν (16) ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακότων τὸν Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν· καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Λόγου παρειληφὼς ὁ Πολύκαρπος, ἀπήγγελλε (17) πάντα σύμφωνα ταῖς Γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ Ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ, οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι. Καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι, εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμC φράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ (18), καὶ κατὰ τὸ σύνηθες (19) εἰπών, Ὦ καλὲ Θεὲ, εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι! πεφεύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἑστὼς, τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων (20). Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ, ὧν ἐπέστειλεν ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις Ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισι νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι.

III.

Fragmentum (21) Epistolæ ad Victorem papam Romanum, ex Euseb. lib. v Histor., cap. 24, et Nicephori lib. IV Hist. eccles., cap. 39.

Neque enim de die solum controversia est, sed

Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας (22) ἐστὶν ἡ ἀμ-

(14) *Εἶδον γάρ σε*, etc. De his legesis quæ diximus Dissert. 2, art. 1, § 1 et seqq.

(15) *Προόδους*. Quidam *παρόδους*. At priorem lectionem meliorem esse jure merito censet Valesius in notis, eamque in interpretatione sua expressisse se dicit. Hanc tamen ipsam non in interpretatione tantum, sed et in ipso textu Græco ed. 1659 expressam lego : adeo ut quod reposuisse se monet Grabius, jamdudum repositum esset.

(16) *Συναναστροφὴν*. Niceph., ἀναστροφήν.

(17) *Ἀπήγγελλε*. Niceph., ἀπήγγειλε.

(18) *Ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ*. Hic mos erat (Valesii observatio est) veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem, et a fidei catholicæ regula dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent. Qua de re locus exstat illustris in libro II *Recognitionum* Clementis, ubi Simon B. Petro ait : *Si dixero quod neque tibi consonum, nec vulgo huic imperito rectum videtur, tu quidem quasi obstupefactus, aures continuo occludens, velut ne blasphemia polluantur, verteris in fugam.* Sed et Irenæus in lib. III *Contra hæreses*, cap. 4, num. 2, eumdem morem declarat his verbis : *Quibus si aliquis annuntiaverit ea, quæ ab hæreticis adinventa sunt, proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium.* Præterea Athanasius in *Epistola ad solitarios* : Ὦ τίς ἀκούσας οὐ δακρύσει, τάχα καὶ τὴν ἀκοὴν κλείσειεν, ἵνα μηδὲ ἑτέρου λέγοντος ἀνέχηται; Hieronymus denique in lib. I *Adversus Rufinum* : *Lecta nuper Theophili papæ epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur obturasse aures suas, et auctorem tanti mali clara coram omnibus voce damnasse.*

(19) *Κατὰ τὸ σύνηθες*. Αὐτῷ addit Nicephorus.

(20) *Τῶν τοιούτων... λόγων*. Niceph., τὸν τοιοῦτον... λόγον.

(21) *Epistolæ ad Victorem*. De hac epistola, eaque, quæ huic occasionem dedit, controversia quæ inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit, fuse tractavimus in Dissert. 2, art. 1, § 19 seqq.

(22) *Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας*, etc. Diffi-

φισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ τεσσαράκοντα· Ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς (23) συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγονυῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς, ὡς εἰκὸς, κρατούντων (24), τὴν καθ' ἁπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιηκότων. Καὶ οὐδὲν ἧττον πάντες οὗτοι εἰρήνευσάν τε, καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλήλους· καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι. . . . . .

Καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος (25) πρεσβύτεροι οἱ προστάντες τῆς Ἐκκλησίας, ἧς νῦν ἀφηγῇ (26), Ἀνίκητον λέγομεν καὶ Πίον, Ὑγίνον τε καὶ Τελεσφόρον, καὶ Σύστον, οὔτε αὐτοὶ ἐτήρησαν, οὔτε τοῖς μετ' αὐτοὺς (27) ἐπέτρεπον. Καὶ οὐδὲν ἧττον αὐτοὶ, μὴ τηροῦντες, εἰρήνευον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν (28), ἐν αἷς ἐτηρεῖτο, ἐρχομένοις πρὸς αὐτοὺς, καίτοι μᾶλλον ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσι (29)· καὶ οὐδέποτε διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεβλήθησάν τινες (30). Ἀλλ' αὐτοὶ μὴ τηροῦντες, οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσιν ἔπεμπον εὐχαριστίαν (31). Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ (32) ἐπὶ Ἀνικήτου, καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους, εὐθὺς εἰρήνευσαν, περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες ἑαυτούς (33). Οὔτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πεῖσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ

etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim existimant unico die sibi esse jejunandum; alii duobus, alii pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pariter ac nocturnis horis computatis, diem suum commetiuntur. Atque hæc quidem inter eos, qui jejunia observant, varietas non nostra primum ætate nata est; sed longe antea apud majores nostros ortum cepit: qui non accurate, ut verisimile est, retinentes jejunii formam, eam, quæ ex simplicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem in posterum induxerunt. Atque nihilominus tamen et omnes isti pacem inter se retinuerunt, et nos invicem retinemus. Ita jejuniorum diversitas consensionem fidei commendat. . . . . .

Sed et presbyteri illi, qui ante Soterem, Ecclesiam; **341** cui tu nunc præes, gubernarunt, Anicetum dico, et Pium, et Hyginum, cum Telesphoro, et Sixto, neque ipsi unquam observarunt; neque his, qui cum ipsis erant, ut observarent permiserunt. Ipsi tamen, cum hoc minime observarent, pacem nihilominus colebant cum iis, qui ad se venissent ex ecclesiis, in quibus id observabatur. Atqui observantia inter eos qui minime observabant, tanto magis contraria videbatur. Nec illi unquam ob ejusmodi consuetudinem rejecti sunt. Verum illi ipsi, qui te præcesserunt, presbyteri, quamvis id minime observarent, ecclesiarum presbyteris, qui id observabant, eucharistiam transmiserunt. Et cum beatissimus Polycarpus Aniceti temporibus Romam venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus

culates quæ in his ac sequentibus verbis occurrunt, solvere conati sumus cit. Dissert., § 23 et seqq. Consule, si placet.

(23) *Οἱ δὲ τεσσαράκοντα. Ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινάς*, etc. Sic cum Christophorsono lego atque distinguo; ratus videlicet Valesium, Grabium et alios, qui, deleta distinctionis nota post τεσσαράκοντα, uno et eodem tenore legunt: Οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας, ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινάς, etc., vim Irenæi menti inferre, et in tot ambages sese conjicere, ut ex iis emergendi nulla pateat via. Unde et Valesii interpretationem emendavi, ac pro *horas*, scripsi *horis*. Vide cit. § 23 et seqq.

(24) *Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία... κρατούντων.* Vocem κρατούντων Musculus et Valesius male omnino verterunt, *rerum habenis potitos*, vel *præsidentes*: hic verti debuisset, *retinentes*, vel *observantes*, scilicet jejunii formam. Quare et hic Valesii interpretationem, alias intricatiorem, emendare necesse fuit. Rationes attulimus cit. Dissert., § 27.

(25) *Καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος.* Niceph., ἐν οἷς καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος.

(26) *Ἧς νῦν ἀφηγῇ.* Niceph., ἧς σὺ νῦν ἀφηγῇ.

(27) *Τοῖς μετ' αὐτούς.* Legit Rufinus, et quidem melius, μετ' αὐτῶν, vertit enim: *Neque ipsi ita tenuerunt, neque hi qui cum ipsis erant.* Eamque lectionem in interpretatione sua expressit Valesius.

(28) *Τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν.* Subintelligit Rhenanus verbum ἐλθοῦσι, sed frustra, inquit Valesius. Nam οἱ ἀπὸ τῶν παροικιῶν, sunt episcopi Ecclesiarum: quemadmodum, ἀπὸ Δεβέλτου, est episcopus Debelti; ἀπὸ Εὐμενείας, episcopus Eumeniæ.

(29) *Τοῖς μὴ τηροῦσι.* Legendum putat Valesius, ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι· quam emendationem Turnebus ac Moræus ad marginem librorum suorum apposuerant. Huncque esse loci istius sensum censet. Cum observantia alienjus moris et inobservantia sint inter se contraria, tamen quoties is qui morem observat quempiam, versatur inter eos qui minime observant, tunc ipsa diversitas magis elucet. Hoc est quod vulgo dicitur in scholis philosophorum: Contraria juxta se invicem posita magis elucescunt.

(30) *Ἀπεβλήθησάν τινες.* Ἀποβάλλειν, ait Valesius, duo significat, aut ejicere ab Ecclesia, quæ frequentior significatio est; aut omnino non admittere venientem. Utraque significatio locum hic habere potest; quare ambas in interpretatione sua expressit Rufinus. *Nunquam tamen*, inquit, *ob hoc repulsi sunt ab Ecclesiæ societate, aut venientes ab illis partibus non sunt suscepti.*

(31) *Ἔπεμπον εὐχαριστίαν.* Non iis qui Romam veniebant, ut perperam existimavit Rhenanus, utpote qui cum ipso Romano celebrabant, aut etiam ipso præsente sacra faciebant, si catholica communione gauderent; sed omnibus promiscue τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσιν, absentibus licet ac longius dissitis. Hunc quippe morem, eucharistiam tempore paschalis festivitatis ad alios episcopos, eulogiarum nomine, transmittendi promiscuum fuisse, et ab omnibus passim episcopis usurpatum, ex concilio Laodicæno discimus.

(32) *Μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος ἐν τῇ Ῥώμῃ.* Niceph., μακαρίου δὲ Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος ἐν τῇ Ῥώμῃ.

(33) *Περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες ἑαυτούς.* Niceph., μὴ φιλεριστήσαντες πρὸς ἑαυτούς. Non igitur ob quæstionem de festo Paschæ, de qua vix disceptarunt, sed ob alias quasdam, Romam venerat Polycarpus. Secus quidem sensere Eusebius lib. IV, cap. 14, Hieronymus in libro *De scriptoribus eccles.*, et ex iis Baronius, ad an. Christi 167, sed potior Irenæo habenda fides.

modica esset controversia, statim mutuo pacis osculo se complexi sunt : de hoc capite non magnopere inter se contendentes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere unquam poterat ut observare desineret; quippe qui cum Joanne Domini discipulo, et cum reliquis apostolis, quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque item Polycarpus Aniceto persuadere potuit, ut observaret; cum Anicetus eorum, qui ante se fuerant, presbyterorum, morem sibi retinendum esse diceret. Quæ cum ita se haberent, communicarunt sibi invicem : et Anicetus in Ecclesia consecrandi munus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt : tam iis qui observabant, quam illis qui minime observabant, pacem, communionemque totius Ecclesiæ retinentibus.

A μαθητοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ λοιπῶν ἀποστόλων οἷς συνδιέτριψεν, ἀεὶ τετηρηκότα· οὔτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισε τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων (34) ὀφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς· καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν (35) τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων καὶ τῶν τηρούντων, καὶ τῶν μὴ τηρούντων.

IV.

Aliud dictum ex Epistola ad Victorem, excerptum e Maximo (36) serm. 7 de eleemosyna, tom. II Operum, pag. 534.

Quamdiu quis in facultate habet, ut proximis benefaciat, nec facit, alienus a Domini dilectione æstimabitur.

B Ἐν ᾧ ἄν τις δύναιτο εὖ ποιεῖν τοῖς πλησίον, καὶ οὐ ποιεῖ, ἀλλότριος τῆς ἀγάπης τοῦ Κυρίου νομισθήσεται.

V.

342 Fragmentum Sermonis Irenæi de fide (37), ex ejusdem Maximi tom. II Operum, pag. 132.

Voluntas et operatio Dei effectrix est et providens causa omnis temporis, loci, et sæculi, itemque naturæ omnis. Voluntas est animi intellectualis ratio in nobis sita; quippe cum sit facultas ejus libera potestate prædita. Voluntas est mens appetendi vim habens, et appetitus rationem sequens, in id quod expetitur, tendens.

Θέλησις καὶ ἐνέργεια Θεοῦ ἐστιν ἡ παντὸς χρόνου, καὶ τόπου, καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης φύσεως ποιητικὴ τε καὶ προνοητικὴ αἰτία. Θέλησίς ἐστι τῆς νοερᾶς ψυχῆς ὁ ἐφ' ἡμῖν λόγος, ὡς αὐτεξούσιος αὐτῆς ὑπάρχουσα δύναμις. Θέλησίς ἐστι νοῦς ὀρεκτικὸς, καὶ διανοητικὴ ὄρεξις, πρὸς τὸ θεληθὲν ἐπινεύουσα.

VI.

Aliud fragmentum ejusdem Sermonis ad Demetrium.

Immensus cum sit Deus, et mundi opifex, atque omnipotens, immensa, et mundi opifice atque omnipotenti voluntate, et effectu novo, potenter et efficaciter fecit; ut omnis plenitudo eorum quæ nata sunt, in ortum venirent, cum antea non essent, quidquid scilicet sub aspectum non cadit, et quidquid oculis subjicitur. Atque adeo continet singula, et ad proprium perducit exitum, ob quem

C excitata sunt et nata, nullo modo in aliud, quam prius natura fuerat, transmutatum. Nam proprium hoc est operationis Dei, non in infinitatem sensus tantum progredi, aut mentem etiam transgredi, rationem, et orationem, tempus, et locum, et omne ævum; verum etiam excedere substantiam et plenitudinem, seu perfectionem.

(34) *Τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων.* Niceph., τὴν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων.

(35) *Παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν.* Hunc honorem, observat Valesius, Anicetus pontifex Romanus habuit venerabili seni Polycarpo, ut illum in ecclesia sacra facere sineret, et quidem præsente se, quod notandum est. Sic Irenæi verba et Ruffinus, et cæteri interpretes acceperunt. Sed Franciscus Florens, antecessor Aurelianensis, vir doctus, hæc Irenæi verba aliter intelligenda esse contendit, in Tractatu ad titulum 7 Decretalium, De translatione episcopi. Vult enim Anicetum porrexisse duntaxat eucharistiam Polycarpo, non autem concessisse illi jus sacra mysteria celebrandi. Verum si hunc Irenæi locum ita intelligimus, quid honoris tributum fuerit Polycarpo ab Aniceto? Hoc enim diserte notat Irenæus, tum illo verbo παρεχώρησε, quod de suo jure concedere significat; tum illis verbis, quæ addit, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, id est, honoris causa et contemplatione, ut vertit Ruffinus. Certe si eucharistiam tantum Polycarpo porrexisset Anicetus, nullum ei præcipuum honorem detulisset, cum omnibus peregrinis episcopis id passim tribui soleret, ut cum episcopo civitatis

D simul communicarent, quemadmodum scribit ipse Florens ibidem. Sed et in concilio Arelatensi can. 20, decretum est, ut peregrino episcopo locus sacrificandi detur.

(36) *Excerptum e Maximo.* Eamdem Irenæi sententiam ex Claromontano *Parallelorum* Damasceni cod. lit. E, tit. 43, excerptam edidit Halloixius in *Vita Irenæi* p. 499. Exstat quoque, Grabio teste, in alia Collectione sententiarum ex Patribus cod. 143, Barocc. fol. 17, p. 1, et cod. 238 in bibliotheca Cæsarea Vindobonensi. Sed Maximus solus locum citat unde sumpta est, nempe ἐκ τῆς πρὸς Βίκτωρα ἐπιστολῆς, *ex epistola ad Victorem.*

(37) *Sermonis Irenæi de fide.* Hoc fragmentum ita citat Maximus dicto loco : Τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων, μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, ἐκ τῶν πρὸς Δημήτριον, διάκονον Βιαίνης, περὶ πίστεως λόγων, οὗ ἡ ἀρχή· Ζητῶν τὸν Θεὸν ἄκουε τοῦ Δαυὶδ λέγοντος. Ubi Irenæus Joannis apostoli et evangelistæ discipulus perperam vocatur. Consule quæ de hoc, ac sequenti fragmento diximus Dissert. 2, § 60, et in Admonitione his fragmentis præfixa.

VII.

Allegatio libri de Pascha (38) in Justini Respons. ad quæst. 115 ad orthodoxos.

Τὸ δὲ ἐν κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ, σύμβολόν ἐστι τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῶν τε ἁμαρτημάτων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένου (39) θανάτου ἠλευθερώθημεν. Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἡ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχήν, καθὼς φησιν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ μάρτυρ καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα* λόγῳ, ἐν ᾧ μέμνηται καὶ περὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐν ᾗ οὐ κλίνομεν γόνυ, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν περὶ αὐτῆς αἰτίαν.

A Non flectere autem genu Dominico die, resurrectionis est significatio, qua per Christi gratiam et a peccatis, et a morte, quæ in illo interfecta est, liberati sumus. Hæc autem consuetudo ab apostolorum temporibus cœpit, quemadmodum ait beatus Irenæus martyr et Lugdunensis episcopus, in libro *De Pascha* : in quo mentionem etiam Pentecostes facit, in qua genu non flectimus, quod eodem loco habenda sit quo Dominicus dies, ob eam causam quam de eo diximus.

VIII.

Dictum Irenæi a Leontio (40) lib. I contra Nestorium et Eutychen citatum.

Ὥσπερ καὶ ἡ κιβωτὸς κεχρυσωμένη ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν χρυσίῳ καθαρῷ ἦν· οὕτω καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καθαρὸν ἦν καὶ διαυγές· ἔσωθεν μὲν τῷ Λόγῳ κοσμούμενον, ἔξωθεν δὲ τῷ Πνεύματι φουρούμενον· ἵνα ἐξ ἀμφοτέρων τὸ περιφανὲς τῶν φύσεων παραδειχθῇ.

Nam sicut arca (*V. Testamenti*) inaurata intus et foris auro puro erat, ita et Christi corpus purum erat ac splendidum ; intus quidem Verbo ornatum, foris autem Spiritu communitum, ut ex ambobus naturarum splendor commonstraretur.

IX.

Fragmenta aliorum deperditorum Irenæi tractatuum, ex Joannis Damasceni Parallelis, editis partim, partim manuscriptis, collecta.

Εὖ μὲν λέγοντες (41) ἀεὶ τοὺς ἀξίους, κακῶς δὲ οὐδέποτε τοὺς ἀναξίους, τευξόμεθα καὶ ἡμεῖς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ βασιλείας.

B Benedicentes quidem semper iis qui digni sunt, indignis autem nunquam maledicentes, (*ita demum*) nos quoque gloriam et regnum Dei consequemur.

X.

Ἴδιον (42) καὶ πρεπῶδες ὡς ἀληθῶς τῷ Θεῷ τὸ ἱλάσκεσθαι, τὸ ἐλεεῖν, τὸ τὰ ἔργα σώζειν ἑαυτοῦ, κἂν εἰς κίνδυνον διαφθορᾶς καταφέρηται· *Παρ' αὐτῷ γὰρ*, φησίν, *ὁ Ἱλασμός ἐστιν*.

Deo proprium revera ac congruens est, propitium se præbere, misereri, et salutem afferre operibus (*creaturis*) suis, etiamsi ad interitus periculum ferantur. *Apud eum enim*, inquit, *est propitiatio* [43].

XI.

Τὸ ἔργον (43) τοῦ Χριστιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ μελετᾶν ἀποθνήσκειν.

343 Christiani munus nullum aliud est, quam mortem meditari.

XII.

Ἡμεῖς οὖν (44) καὶ σώματα ἀνίστασθαι πεπιστεύ-

Nos igitur et corpora resurgere credidimus. Etsi

[43] Psal. CXXIII, 4.

(38) *Allegatio de Pascha*. Vide cit. § 60.

(39) *Ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένου*. Legendum putat R. Stephanus τετραμμένου, pro τεθανατωμένου. Sed αὐτῷ potius, loco αὐτῶν, reponendum censet Grabius. Mallem ego ὑπ' αὐτοῦ, scilicet Χριστοῦ.

(40) *Dictum Irenæi a Leontio*, etc. Hanc sententiam, ab Halloixio primum Græce editam in *Vita Irenæi*, pag. 507, citat Leontius sub τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων, nomine. Sed incertum ex quo tractatu excerpserit. Eadem habetur cod. 2951 bibliothecæ Regiæ, cum hac inscriptione : Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων τῆς Γαλλίας, κατὰ Βαλεντίνου. At nisi sumpta fuerit ex libro *De Ogdoade*, quem ad impugnandam, ut videtur, famosam illam Valentini Ogdoada scripsit Irenæus, nullum aliud adversus Valentinum opus ab eodem editum novimus, præter illud *Detectionis et eversionis*, etc., in quo nihil simile jam occurrit. Quidquid sit, in laudato bibliothecæ Reg. ms. pro τὸ τοῦ Χριστοῦ, legitur ὁ Χριστός, et ἀποδειχθῇ pro παραδειχθῇ. Hoc etiam fragmentum contulit cl. Grabius cum antiquissimo Leontii codice laud. A, 33, in bibliotheca Bodleiana, idemque prorsus reperit, atque edidit Halloixius, excepto ultimo verbo ἐπιδειχθῇ, pro παραδειχθῇ.

(41) *Εὖ μὲν λέγοντες*. Hæc ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. descripta publicavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 501.

(42) *Ἴδιον*. Hoc etiam fragmentum Halloixii diligentiæ debemus.

(43) *Τὸ ἔργον*. Hæc iterum edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 504, eruta ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. Claromontano, ubi citata dicit sub nomine τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τοῦ δ' λέγου. At in utroque *Parallelorum* Damasceni cod., Claromontano videlicet et Vaticano, cujus apographum quam accurate descriptum, pro sua singulari humanitate, mecum communicavit R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum, exaratum distincte legitur, τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν Δλέξεων (sic scribitur), id est, ἐκ τῶν *Διαλέξεων*. Scripsit enim Irenæus libellum *Διαλέξεων διαφόρων*, cujus meminere Euseb., l. v *Hist.*, c. 25, et Hieronymus in *Catalogo*, ex quo desumi potuerunt quæ hic referuntur ; non certe ex hb. IV *Detectionis*, in quo non exstant. Consule Dissert. 2, § 60.

(44) *Ἡμεῖς οὖν*. Hoc fragmentum eruit Halloixius ex cit. *Parallelorum* cod. ediditque in *Vita Irenæi* pag. 496 seq. Haud recte tamen verba hæc, ἀπολήψεται οὐκ ἀλλοιωθέντα, divisit a præcedentibus, quasi aliud Irenæi fragmentum esset ; deceptus nimirum spatio, quod, una voce deleta, inter μετὰ πάσης et ἀπολήψεται vacuum remansit.

enim corrumpuntur, at non pereunt; terra enim eorum exceptas reliquias servat, instar opimi seminis cum opimiore terra commisti. Kursus uti nudum granum seritur, et Dei, qui creavit, jussu germinans, vestitum ac splendidum resurgit, sed haud prius quam mortuum resolutum sit, ac terræ commistum : ita resurrectionem corporis non temere credidimus. Verum etsi resolvitur ad tempus, propter illam quæ a principio fuit, inobedientiam, in terræ velut conflatorio constituitur, denuo reformandum; non hoc corruptibile, sed purum, nec amplius corruptibile : sicut sua unicuique corpori anima restituetur, et illo induta minime lugebit, sed lætabitur pura permanens, sponsum justum et non inimicum comitans, in omnibus se habens cum omni... Recipiet non demutata, neque commotione animi aut morbo liberata, neque item gloriosa recipiet corpora; sed uti in peccatis aut recte factis obierint; et qualia fuerint, talia in resurrectione induent : et sicut in infidelitate fuerint, sic fideliter judicabuntur.

A χαμεν. Εἰ γὰρ καὶ φθείρεται, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· τούτων γὰρ τὰ λείψανα γῆ ὑποδεξαμένη τηρεῖ δίκην σπόρου πιαινομένου καὶ τῇ γῆς λιπαρωτέρῳ συμπλεκομένου. Αὖθις ὥσπερ κόκκος γυμνὸς σπείρεται, καὶ κελεύσματι τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ θάλλων, ἡμφιεσμένος καὶ ἔνδοξος ἐγείρεται, οὐ πρότερον εἰ μὴ ἀποθανὼν ἐλυθῇ, καὶ γῇ συμμιγῇ· ὥστε τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος οὐ μάτην πεπιστεύκαμεν. Ἀλλ' εἰ καὶ λύεται πρὸς καιρὸν διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην παρακοήν, ὡς εἰς χωνευτήριον τῆς γῆς καθίσταται, πάλιν ἀναπλασθησόμενον, οὐ τοιοῦτον φθειρόμενον· ἀλλὰ καθαρὸν, καὶ μηκέτι φθειρόμενον· ὡς ἑκάστῳ σώματι ἡ ἰδία ψυχὴ ἀποδοθήσεται, καὶ τοῦτο ἐνδυσαμένη οὐκ ἀνιαθήσεται, ἀλλὰ χαρήσεται καθαρὰ παραμείνασα, νυμφίῳ δικαίῳ συνοδεύσασα, καὶ μὴ ἐπιβούλῳ, ἐν πᾶσιν ἔχουσα μετὰ πάσης... ἀπολήψεται οὐκ ἀλλοιωθέντα, οὐδὲ πάθους ἢ νόσου μεταστάντα, οὐδὲ ἔνδοξα ἀπολήψεται τὰ σώματα, ἀλλ' ὡς ἐν ἁμαρτήμασιν ἢ κατορθώμασιν ἐτελεύτων· καὶ οἷα ἦν, τοιαῦτα ἀναβιώσαντα ἐπενδύσονται, καὶ οἷα ἐν ἀπιστίᾳ γίνωνται, τοιαῦτα πιστῶς κριθήσονται.

B

XIII.

Aliud fragmentum ab Œcumenio in Comment. ad I Petri Epistolam cap. III, pag. 498, allegatum.

Cum enim Græci servos Christianorum in divinis mysteriis edoctorum apprehendissent, deinde vim inferrent, ut videlicet arcanum quidpiam ab his de Christianis discerent : servi illi, non habentes quomodo vim inferentibus ad placitum loquerentur, præter id quod a dominis audierant, divinam communionem esse sanguinem et corpus Christi; existimantes ipsi, quod vere sanguis et caro esset, hoc responderunt inquirentibus. Illi vero id ita accipientes, ac si reipsa hoc perageretur a Christianis, hoc aliis quoque manifestabant Græcis, et martyres Sanctum et Blandinam id fateri tormentis cogebant. Quibus scite ac libere Blandina respondit, dicens : « Quomodo hæc ferrent, qui ob sacram exercitationem ne concessis quidem carnibus vescuntur? »

C Χριστιανῶν γὰρ (45) κατηχουμένων δούλους Ἕλληνες συλλαβόντες, εἶτα μαθεῖν τι παρὰ τούτων δῆθεν ἀπόῤῥητον περὶ Χριστιανῶν ἀναγκάζοντες, οἱ δοῦλοι οὗτοι, μὴ ἔχοντες πῶς τὸ τοῖς ἀναγκάζουσι καθ' ἡδονὴν ἐρεῖν, παρόσον ἤκουον τῶν δεσποτῶν, τὴν θείαν μετάληψιν αἷμα καὶ σῶμα εἶναι Χριστοῦ, αὐτοὶ νομίσαντες τῷ ὄντι αἷμα καὶ σάρκα εἶναι, τοῦτο ἐξεῖπον τοῖς ἐκζητοῦσιν. Οἱ δὲ λαβόντες ὡς αὐτόχρημα τοῦτο τελεῖσθαι Χριστιανοῖς, καὶ δὴ τοῦτο τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἐξεπόμπευον, καὶ τοὺς μάρτυρας Σάγκτον καὶ Βλανδῖναν ὁμολογῆσαι διὰ βασάνων ἠνάγκαζον. Οἷς εὐστόχως Βλανδῖνα ἐπαῤῥησιάσατο, « Πῶς ἄν, εἰποῦσα, τούτων ἀνάσχοιντο οἱ μηδὲ τῶν ἐφειμένων κρεῶν ὑ' ἄσκησιν ἀπολαύοντες; »

XIV.

Aliud Irenæi fragmentum ab Anastasio Sinaïta allegatum, lib. X Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron tom. IX Bibliothecæ PP. edit. Lugdun. 1677, nunc primum Græce editum e cod. ms. 2253 bibliothecæ Colbertinæ.

Et dixit serpens mulieri : Cur dixit Deus : Ne manducaveritis ex omni ligno paradisi? Et dixit mulier serpenti : Ex omni ligno, etc. *Et eritis sicut dii, scientes bonum et malum*[44]. Hic quidem sensuum pelagus, obscurumque barathrum, quod eorum qui jam trajecerunt, intellectum excedat, nobis propositum esse, nostrum non est dicere : id enim clamat proposita hic oratio. Hanc qui historice potius quam spiritaliter, 345 verbis inhærentes, accipiunt, nescio qua ratione Irenæi adversus eos argumenta solvere valeant. Nam dicit adversus impurorum Ophitarum hæresiarchiam decertans : Qui fieri po-

D Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί (46)· Τί ὅτι εἶπεν ὁ Θεὸς, « Οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ; » Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει· Ἀπὸ παντὸς ξύλου κ. τ. λ. Καὶ ἐσεσθε ὡς θεοὶ γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν. Ὅτι μὲν πέλαγος ἡμῖν ἐνταῦθα καὶ βυθὸς ἀφανὴς, ὑπὲρ τοὺς ἤδη διαπεραιωθέντας, πρόκειται νοημάτων, οὐχ ἡμῶν τὸ λέγειν· αὐτόθι γὰρ ἡ λέξις ἡ προκειμένη τοῦτο βοᾷ. Ἦν οἱ ἱστορικῶς καὶ μὴ μᾶλλον πνευματικῶς ἐκλαμβάνοντες, ἀλλὰ λεξιτηροῦντες, οὐκ οἶδα ὅπως τὰς ὑπὸ Εἰρηναίου πρὸς αὐτοὺς προτάσεις ἐπιλύονται. Φάσκει γὰρ κατὰ

[44] Gen. III, 1 seqq.

(45) *Χριστιανῶν γάρ*. De his consule cit. Dissert. 2, § 60.

(46) *Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί*. Lege prævium Admonitionem.

τῆς τῶν μιαρῶν Ὀφιτῶν αἱρεσιαρχίας ὀπλιζόμενος· Πῶς δυνατὸν τὸν φύσει ἄλογον καὶ ἄνουν ὑπὸ Θεοῦ γενόμενον ὄφιν λογικὸν καὶ λαλητὸν εἰπεῖν; Εἰ μὲν αὐτουργικῶς ἑαυτῷ τὸν λόγον, καὶ τὴν διάκρισιν, καὶ τὴν σύνεσιν, καὶ ἀπόκρισιν τῶν ὑπὸ τῆς γυναικὸς λεγομένων ἐχρήσατο· ἆρα οὖν καὶ πᾶς ὄφις τοῦτο ποιεῖν οὐ κεκώλυτο. Εἰ δὲ πάλιν φήσουσι κατὰ θείαν βουλὴν καὶ οἰκονομίαν ἀνθρωπίνῃ φωνῇ τῇ Εὔᾳ τοῦτον προσφθέγγεσθαι, τὸν Θεὸν ἰστῶσι τῆς ἁμαρτίας αἴτιον. Ἀλλ' οὐδὲ τῷ πονηρῷ δαίμονι ἐξὸν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἀλόγῳ φύσει λόγον χαρίσασθαι· ἐπεὶ οὐ παύσαιτό ποτε πρὸς ἀπάτην δι' ὀφεων, καὶ θηρίων, καὶ πετεινῶν τοῖς ἀνθρώποις διαλεγόμενος καὶ πλανῶν. Πόθεν δὲ, καὶ θηρίον ὤν, ἤκουσε τῆς ἐντολῆς τῆς ὑπὸ Θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ μόνῳ, μυστικῶς δοθείσης, μηδ' αὐτῆς τῆς γυναικὸς τοῦτο μαθούσης; Διὰ τί μὴ μᾶλλον τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ οὐ τῇ γυναικὶ, προσέβαλε; Κἂν μὴ (47) εἴπῃς, ὡς ἀσθενεστέρας ταύτης κατέδραμε· τοὐναντίον ἀνδρειοτέρα, ὡς βοηθὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐφάνη ἐν τῇ παραβάσει τῆς ἐντολῆς. Αὕτη γὰρ καὶ ἀνταίρει μόνη τῷ ὄφει, καὶ μετά τινος στάσεως καὶ φιλονεικίας καταπανουργηθεῖσα, τοῦ ξύλου ἔφαγεν· ὁ δὲ Ἀδὰμ οὐδὲν ὅλως μαχεσάμενος, ἢ ἀντιλέξας, τοῦ καρποῦ μετειλήφει δοθέντος παρὰ τῆς γυναικός· ὅπερ ἀσθενείας παντελοῦς καὶ νοὸς ἀνάνδρου ἐστὶν ἀπόδειξις. Ἡ μὲν γὰρ γυνὴ, ὑπὸ δαίμονος καταπαλαισθεῖσα, συγγνωστὴ ὑπάρχει· ὁ δὲ Ἀδὰμ, ὡς ὑπὸ γυναικὸς ἡττηθεὶς ἀσύγγνωστος ἔσται, ὡς αὐτοπροσώπως τὴν ἐντολὴν αὐτὸς ὑπὸ Θεοῦ κομισάμενος· ἡ μὲν γὰρ γυνὴ, καὶ παρ' αὐτοῦ Ἀδὰμ τῆς ἐντολῆς ἀκούσασα, εὐκαταφρόνητος διέκειτο, ἢ ὡς μὴ ἀξιωθεῖσα τὸν Θεὸν καὶ ταύτῃ λαλῆσαι, ἢ καὶ ὡς διστάζουσα ἴσως καὶ νομίζουσα οἰκοθεν τὸν Ἀδὰμ τὴν ἐντολὴν αὐτῇ δοθῆναι. Πρὸς ἑαυτὴν ἰδιάζουσαν εὗρεν ὁ ὄφις, ἵνα δυνηθῇ κατ' ἰδίαν αὐτῇ προσομιλῆσαι. Ἐσθίουσαν δὲ αὐτὴν ἐκ τῶν ξύλων ἰδὼν, προσέβαλλε τὴν βρῶσιν τοῦ ξύλου, ἢ μὴ ἐσθίουσαν. Καὶ εἰ μὲν ἐσθίουσαν, πρόδηλον, ὅτι καὶ ἐν φθαρτῷ σώματι οὖσαν· *Πᾶν γὰρ τὸ εἰς τὸ στόμα εἰσερχόμενον εἰς ἀφεδρῶνα χωρεῖ.* Εἰ οὖν φθαρτὴ, πρόδηλον, ὅτι καὶ θνητή. Εἰ δὲ θνητὴ, οὐκέτι κατάρα, οὐδὲ ἀπόφασις ἦν ἐκείνη, ἡ φάσκουσα πρὸς τὸν ἄνθρωπον φωνὴ Θεοῦ, ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, καθὰ ἔχει ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια. Εἰ δὲ πάλιν οὐκ ἐσθίουσαν ὁ ὄφις τὴν γυναῖκα ἐθεάσατο, πῶς εἰς βρῶσιν μετήγαγε τὴν οὐδέποτε φαγοῦσαν; Τίς δὲ ὁ μηνύσας καὶ τούτῳ τῷ φονευτῇ παλαμναίῳ ὄφει, ὡς οὐκ εἰς πέρας ἐλθὴ ἡ πρὸς αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ περὶ θανάτου ἀπόφασις, εἰπόντος· *Ἢ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε, θανάτῳ ἀποθανεῖτε;* Καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι σὺν τῇ ἀθρηξίᾳ (48) καὶ τούτων διανοιχθήσονται οἱ ὀφθαλμοὶ, οἱ τὸ πρὶν ἀβλεπῶυντες; τῇ δὲ λεγομένῃ διανοίξει τὴν εἴσοδον τῷ θανάτῳ ποιήσαντες.

test, ut serpentem natura mutum et rationis expertem a Deo creatum, et ratione et loquendi facultate præditum dicamus? Si quidem a se ipso vim habuit loquendi, discernendi, intelligendi, et respondendi iis quæ a muliere dicebantur : nihil ergo prohibuisset, quominus serpens quilibet hoc ipsum ageret. Si autem responderint, Dei voluntate et dispensatione hunc humana voce Evam fuisse allocutum : jam Deum constituunt auctorem peccati. Sed neque possibile erat malo dæmoni, ei loquelam impertiri, qui natura mutus erat, ut id esset quod antea non erat : alioqui non desiisset, ut homines in errorem induceret, opera serpentum, et ferarum, et volucrum cum iis habere sermonem, eosque circumscribere. Unde vero qui fera erat, audivit præceptum homini, eique soli secreto datum, ne ipsa quidem conscia muliere? Cur non hominem potius aggressus est quam mulierem? Si dixeris mihi, hanc tanquam imbecilliorem oppugnatam : quinimo fortior, utpote auxiliatrix hominis, apparuit in transgressione præcepti. Hæc enim sola restitit serpenti ; et ubi aliquandiu restitisset, contendissetque, dolo circumventa e ligni fructu comedit : Adam vero nullo prorsus inito certamine, haud repugnanter porrectum a muliere fructum accepit; quod summæ imbecillitatis et animi imbellis argumentum est. Et certe mulier a dæmone prostrata, venia digna fuit ; nulla vero dignus Adam, ut qui a muliere superatus sit. Ipsemet enim præceptum a Deo acceperat ; mulier autem mandatum audiens ab Adamo, contempsit, vel quod dignam non habuisset Deus, quam alloqueretur ipse; vel quod dubitaret, imo forte existimaret, Adam proprio motu præceptum sibi imposuisse. Cumque sola seorsum ageret, hanc serpens invenit, ita ut posset privatim cum ea confabulari. Porro vel e lignorum fructibus comedentem videns, ligni (*vetiti*) fructum objecit, vel non comedentem. Et si quidem comedentem, haud dubium quinetiam corruptioni obnoxii corporis participem : *Omne enim quod in os ingreditur, in secessum abit* [49]. Si ergo corruptioni obnoxia, manifestum quia et morti. Si vero morti obnoxia, jam non exsecratio, nec sententia erat vox illa Dei, qua dixit homini : *Terra es, et in terram reverteris* [51], ut se habet veritas rerum. Quod si rursus non comedentem mulierem vidit serpens, quomodo ad comedendum induxit, quæ nunquam comederat? Quis autem indicavit huic homicidæ scelerato serpenti, exitum non habituram eam, quam in eos tulerat, mortis sententiam Deus, dicens : *Qua die manducaveritis, morte moriemini* [50]? Nec id duntaxat, sed etiam quod immortales facti, eorum aperiendi essent oculi, qui prius non videbant? Dicta vero oculorum apertione aditum morti fecerunt.

[49] Matth. xv, 17. [51] Gen. III, 19. [50] Gen. II, 17.

(47) *Κἂν μή.* Leg. κἂν μοι.

(48) *Ἀθρηξίᾳ.* Barbara vox, quam sola peperisse videtur scribarum imperitia. Legendum ἀθανασίᾳ. Quidpiam simile legisse videtur in suo codice is qui hos Anastasii libros in Latinum sermonem transtulit : vertit enim, *cum eo quod morte carebunt.*

345 *Varia Irenæi dicta, e Catenis Patrum a Jacobo Sirmondo collecta, et edita ab Halloixio in Vita Irenæi pag. 306 seq.*

XV.

E Catena in Numeros.

Hæc olim per parabolas loquens Balaam non agnoscebatur : et nunc Christus præsens, et ea implens, fidem non obtinuit. Unde prævidens et admirans dicit : *Heu, heu, quis vivet, quando ponerit ista Deus*[63] ?

A Ταῦτα πάλαι (49) διὰ παραβολῶν λαλῶν ὁ Βαλαὰμ οὐκ ἐγινώσκετο· καὶ νῦν ὁ Χριστὸς παρὼν, καὶ ταῦτα πληρῶν, οὐκ ἐπιστεύετο. Ὅθεν προβλέπων καὶ θαυμάζων λέγει· Ὢ, ὤ, τίς ζήσεται, ὅταν θῇ ταῦτα Θεός;

XVI.

E Catena in Deuteronomium

A capite ipso legem exponens generationi, quæ cæsos in eremo consecuta est, Deuteronomium edit (*Moyses*); non quasi legem alteram, præter eam quæ olim ipsorum patribus constituta erat, afferens; sed illam ipsam recapitulans : ut ipsi, auditis quæ suis patribus contigerunt, ex toto corde timeant Deum.

Ἄνωθεν (50) τὸν νόμον τῇ μετὰ τοὺς ἠρημένους ἐν τῇ ἐρήμῳ γενεᾷ ἐπεξηγούμενος, ἐκδιδάσκει τὸ Δευτερονόμιον· οὐχ ὡς ἕτερον νόμον διδοὺς παρὰ τὸν πάλαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν ὡρισμένον, ἀλλ' αὐτὸν τοῦτον ἀνακεφαλαιούμενος, ἵνα, ἀκούσαντες τὰ συμβάντα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐξ ὅλης καρδίας φοβηθῶσι τὸν Θεόν (51).

XVII.

Ex eadem.

A quibus Christus præfiguratus est, et agnitus, et genitus : in Joseph quidem præfiguratus est; e Levi autem et Juda secundum carnem, ut rex et sacerdos, genitus est; a Symeone autem in templo est agnitus; per Zabulon porro in gentibus fides in eum habita est, sicuti propheta dicit : *Terra Zabulon*[64]; per Benjamin, (*id est*) Paulum, denique prædicatus toto orbe, glorificatus est.

B Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς (52) προετυπώθη, καὶ ἐπεγνώσθη, καὶ ἐγεννήθη· ἐν μὲν τῷ Ἰωσὴφ προετυπώθη· ἐκ δὲ τοῦ Λευὶ καὶ τοῦ Ἰούδα τὸ κατὰ σάρκα, ὡς βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς, ἐγεννήθη· διὰ δὲ τοῦ Συμεὼν ἐν τῷ ναῷ ἐπεγνώσθη· διὰ τοῦ Ζαβουλὼν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐπιστεύθη, ὡς φησιν ὁ προφήτης· *Γῆ Ζαβουλὼν*· διὰ δὲ τοῦ Βενιαμὶν, τοῦ Παύλου, εἰς πάντα τὸν κόσμον κηρυχθεὶς ἐδοξάσθη.

XVIII.

E Catena in Judices.

Atque hoc non frustra; sed ut ex numero decem virorum[65] pateret, quod Jesum secum habeat adjutorem, utpote ex pacto cum ipsis inito. Et non volente eo commune quid habere eorum quæ agebant idolis immolantes, in ipsum culpam transferunt. Hierobaal enim tribunal Baali dicitur.

Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς (53), ἀλλ' ἵνα διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δέκα ἀνδρῶν (54), Ἰησοῦν μεθ' ἑαυτοῦ ἔχων φανῇ βοηθὸν (55), οἷα καὶ ἀπὸ συμφώνου αὐτοῖς γεγονότος. Καὶ μὴ βουληθέντος ἐπικοινωνῆσαι οἷς ἔπραττον εἰδωλολατροῦντες, ἐπ' αὐτὸν τὴν αἰτίαν ἀναφέρουσιν· ὅτι Ἱερόβααλ δικαστήριον τοῦ Βάαλ λέγεται.

Alia Irenæi dicta, ex Catenis Patrum in Numeros, etc., collecta a Combefisio, et edita part I Auctarii novissimi Bibliothecæ Patrum, pag. 298 seq.

XIX.

Sume ad te Jesum filium Nave[66]. Decebat enim, ut Moyses populum ex Ægypto educeret, Jesus (Nave) vero in hæreditatem introduceret; ac Moyses quidem, haud secus ac lex, inducias haberet atque cessaret; Jesus vero, ut Verbum, veraque Verbi subsistentis figura, populi concionator esset; ac

C Λάβε πρὸς σεαυτὸν τὸν Ἰησοῦν υἱὸν Ναυῆ. Ἔδει γὰρ (56) ἐξ Αἰγύπτου Μωϋσῆν τὸν λαὸν ἐξαγαγεῖν, τὸν δὲ Ἰησοῦν εἰς τὴν κληροδοσίαν εἰσαγαγεῖν· καὶ τὸν μὲν Μωϋσῆν ὡς νόμον ἀνάπαυλαν λαμβάνειν, Ἰησοῦν δὲ ὡς Λόγου, καὶ τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου τύπου ἀψευδῆ, τῷ λαῷ δημηγορεῖν· καὶ τὸν μὲν

[63] Num. XXIV, 23. [64] Isa. IX, 1. [65] Judic. VI, 27. [66] Num. XXII, 18.

(49) *Ταῦτα πάλαι.* Hæc et sequentia, tam a Sirmondo, quam a Combefisio excerpta, exstant in tribus bibliothecæ Regiæ mss. Catenis in Pentateuchum, et libros Josue, Judicum, et Ruth, altera membranacea, antiqua et bonæ notæ, nu. 1825, aliis duabus recentioribus et chartaceis, nn. 1872 et 1888. Prius quidem hoc fragmentum legitur in priori Catena, pag. 429, et in 3 fol. 378.

(50) *Ἄνωθεν.* Prioris Cat. pag. 451, secundæ fol. 246, tertiæ fol. 409.

(51) *Τὸν Θεόν.* Sic 1 et 2 Catena; posterior, τὸν Κύριον.

(52) *Ἐξ ὧν ὁ Χριστός.* Prioris Cat. pag. 502, secundæ fol. 304, tertiæ fol. 451.

(53) *Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς.* Primæ Cat. p. 577, secundæ fol. 385, tertiæ fol. 516.

D (54) Quæ relatio sit inter decem commilitones Gedeonis et Christum non video, nisi orta sit allegoria Irenæi ex prima nominis Iesu littera, apud Græcos numerum decennalem indicante. Ita quoque apud Justinum Martyrem e numero 318 servorum Abrahami elementa vocis σταυρὸς eliciuntur. Münter. *l. l.*

(55) Huc usque D. Massuetus. Quæ sequuntur addidimus ex *Fragmentis Patrum Græcorum* quæ Fr. Münter edidit Hafniæ 1788. Is quidem hæc adnotavit : « Sunt hæc ex commentario in Judices, ad c. VI, v. 27 seq. Verba enim sunt de Gedeone, cum decem servis templum Baali dirimente. » Edit. Patr.

(56) *Ἔδει γάρ.* Primæ Cat. pag. 435, et tertiæ fol. 382.

Μωϋσῆν τὸ μάννα τοῖς πατράσι τροφὴν διδόναι, τὸν δὲ Ἰησοῦν τὸν σῖτον (57), ἄρτι (58) τὴν ἀπαρχὴν τῆς ζωῆς, τύπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, καθὰ φησὶ καὶ ἡ Γραφὴ, ὅτι τότε ἐπαύσατο τὸ μάννα Κυρίου, μετὰ τὸ φαγεῖν τὸν σῖτον λαὸν ἀπὸ τῆς γῆς (59).

A Moyses quidem manna patribus cibum daret; Jesu autem frumentum, vitæ primitias, figuram Christi corporis : uti etiam, ait Scriptura, tunc cessasse manna Domini, ubi populus de terræ frugibus ac frumento comedisset [67].

XX.

Καὶ ἐπέθηκε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως (60) τῶν χειρῶν Μωϋσέως ἐδοξάσθη καὶ τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ· οὐχ οὕτω δέ. Διὸ καὶ μερικῶς τυχόν τι τῆς χάριτος, εἶπε· *Καὶ δώσεις τῆς δόξης σοῦ ἐπ' αὐτόν.* Οὐ γὰρ ἀφίσταται τοῦ διδόντος τὸ διδόμενον.

Et imposuit manus suas super eum [68]. Impositione manuum Moysis clarificata est Jesu facies : haud pari tamen claritate. Idcirco etiam 346 quia gratiæ partem aliquam consecuta erat, ait : *Et dabis de tua claritate super ipsum* [69]. Non enim quod datur, ab eo abscedit, a quo datur.

XXI.

Δίδωσι δὲ, οὐκ ἐμφυσήσει, καθάπερ ὁ Χριστός· ὅτι μὴ ἔστι πηγὴ τοῦ Πνεύματος.

Dat autem, non insufflatione, sicut Christus; quod non esset fons Spiritus.

XXII.

Οὐ πορεύσῃ μετ' αὐτῶν, οὐδὲ καταράσῃ τὸν λαόν. Οὐ περὶ τοῦ λαοῦ (61) αἰνίττεται, πάντες γὰρ κατεστρώθησαν, ἀλλὰ διὰ τὸ προδηλούμενον τοῦ Χριστοῦ μυστήριον. Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν ἐκ τῶν πατέρων κατὰ σάρκα γεννᾶσθαι, προδιδάσκει τὸ Πνεῦμα τὸν ἄνδρα, μήποτε, κατὰ ἄγνοιαν πορευθεὶς, καταράσηται τὸν λαόν.

B *Non ibis cum eis, neque maledices populo* [70]. Non de populo insinuatur; nam omnes prostrati sunt : sed propter præsignatum Christi mysterium. Quia enim Christus ex patribus secundum carnem nasciturus erat, Spiritus præmonet virum, ne quando per ignorantiam vadens, diris devoveat populum.

XXIII.

Καὶ οὗτος ἐκαθεδήκει ἐπὶ τῆς ὄνου αὐτοῦ. Ἡ μὲν ὄνος (62) τύπον εἶχε σώματος Χριστοῦ· ἐφ' ὃν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐκ καυμάτων (63) ἀναπαυόμενοι, ὡς ὑπὸ ὀχήματος βαστάζονται. Τὸ γὰρ φορτίον τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων ὁ Σωτὴρ ἀνεδέξατο. Ὁ δὲ ἄγγελος ὀφθεὶς τῷ Βαλαὰμ αὐτὸς ὁ Λόγος ἦν· εἶχε δὲ ἐν τῇ χειρὶ μάχαιραν, δηλονότι, ἣν εἶχεν ἄνωθεν ἐξουσίαν.

Et hic sedit super asinam suam [71]. Asina figura erat corporis Christi; in quo omnes homines ab æstu (*laboribus*) quiescentes, velut curru gestantur. Nam Salvator in se onus recepit nostrorum peccatorum. Quem autem Balaam vidit angelum, ipsum Verbum erat; manuque gladium tenebat, quam nimirum cœlitus potestatem habebat.

XXIV.

Οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεός. Δείκνυσιν (64), ὡς πάντες μὲν ἄνθρωποι ψεύδονται μεταφερόμενοι· ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως· ἀεὶ γὰρ μένει ἀληθὴς, ἐπιτελῶν ὅσα βούλεται.

C *Non est Deus ut homo* [72]. Ostendit omne hominum genus mendax, qui ex alio in aliud ferantur; non sic autem Deum : semper enim verus manet omnia implens quæcunque velit.

XXV.

Ἀποδοῦναι ἐκδίκησιν παρὰ Κυρίου τῇ Μαδιάμ. Ὁ γὰρ μηκέτι (65) ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, ἀλλὰ

Reddere ultionem a Domino Madian [73]. Qui enim non in Dei spiritu loquitur, sed contra legem Dei

[67] Josue v, 12. [68] Num. xxvii, 23. [69] Ibid., 20. [70] Num. xxii, 12. [71] Ibid., 22. [72] Num. xxiii, 19. [73] Num. xxi, 3.

(57) *Τὸν σῖτον.* In priori Cat. scriptum videtur τὸν νέον : in tertia vero adeo deleti sunt characteres omnes, ut nihil omnino legi possit. Sed vera lectio videtur esse τὸν σῖτον.

D (58) *Ἄρτι.* Hanc vocem addidi ex prima Catena.

(59) *Τὸν σῖτον λαὸν ἀπὸ τῆς γῆς.* Sic prima et tertia Catena. Combefisius vero, τὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ σίτου τῆς γῆς.

(60) *Διὰ τῆς ἐπιθέσεως.* In tertia quidem Catena hoc fragmentum immediate sequitur illud quod modo descripsimus, cum hac epigraphe, τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό. At in prima et antiquiori, exscripto primum brevi quodam Ἀπολλιναρίου fragmento; quod omisit auctor tertiæ Catenæ, illud, de quo agimus, proxime subjungitur, cum hac inscriptione, τοῦ αὐτοῦ, quæ Apollinarii, non Irenæi, verba esse denotat. Quare vereor, ut auctor posterioris Catenæ, omisso per oscitantiam brevi illa Apollinarii pericope, alteram imprudens subjunxerit illi Irenæi, servata tamen veteri epigraphe, τοῦ αὐτοῦ, quam in suo codice legebat, quæque ad Apollinarii, non Irenæi, verba pertinebat. Unde suspectum mihi est fragmentum istud, nec Irenæi esse videtur. Idem a fortiori dixerim de sequenti, *Δίδωσι δέ*, quod in priori Catena ad marginem exscribitur, e regione illius, *Διὰ τῆς ἐπιθέσεως*, in posteriori vero proxime sequitur, nullibi ascripto Irenæi nomine. Eodem jure potuisset Combefisius longius aliud fragmentum, quod hoc, *Δίδωσι δέ*, nullo novo apposito nomine immediate sequitur in utraque Catena, et Irenæo tribuere. At nihil frequentius in iis Catenis, quam ejusmodi fragmenta ἀνεπίγραφα, quæ perperam quis arbitraretur eorumdem esse auctorum, quorum sententiæ proxime præcedunt.

(61) *Οὐ περὶ τοῦ λαοῦ.* In prima Catena pag. 421, in secunda fol. 212, in tertia fol. 388.

(62) *Ἡ μὲν ὄνος.* Primæ Catenæ pag. 425, secundæ fol. 217, tertiæ fol. 391.

(63) *Ἐκ καυμάτων.* Malim ἐκ καμάτων.

(64) *Δείκνυσιν.* Prioris Cat. pag. 425, secundæ fol. 391, tertiæ fol. 217.

(65) *Ὁ γὰρ μηκέτι.* In prima Cat. pag. 440, in secunda fol. 395.

alium scortationis legem instituens, hic non jam ut propheta, sed ut hariolus reputabitur. Qui enim in Dei mandato non perseveravit, dignam pravi consilii sui mercedem recepit.

A κατέναντι νόμου (66) Θεοῦ, ἕτερον πορνείας νόμον ἱστάνων, οὗτος οὐκέτι ὡς προφήτης, ἀλλ' ὡς μάντις λογισθήσεται. Μὴ ἐμμείνας γὰρ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐντολῇ, ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακομηχανίας ἀντελάβετο μισθόν.

XXVI.

Scito omnem hominem aut vacuum, aut plenum esse. Nam si Spiritum sanctum non habet; non habet Creatoris notitiam, non recepit Jesum Christum vitam, nescit Patrem qui in cœlis est : si ex ratione non vivit, ex legis cœlestis norma, non temperans est, justitiam non colit : talis vacuus est. Sin autem Deum capit, qui ait : *Inhabitabo in eis et inambulabo, et ero illis Deus* [75]; hic non vacuus est, sed plenus.

Ἴσθι, ὅτι πᾶς (67) ἄνθρωπος ἢ κενὸς ἐστὶν ἢ πλήρης. Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει ἅγιον Πνεῦμα, οὐκ ἔχει γνῶσιν τοῦ Κτίσαντος, οὐ παρεδέξατο τὴν ζωὴν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, οὐκ οἶδε τὸν Πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς· εἰ οὐ βιοῖ κατὰ τὸν λόγον, κατὰ νόμον τὸν οὐράνιον, οὐ σωφρονεῖ· οὐ δικαιοπραγεῖ· ὁ τοιοῦτος κενός ἐστιν. Εἰ δὲ χεχώρηκε τὸν εἰπόντα Θεὸν, *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς Θεὸς*, οὗτος οὐκ ἔστι κενὸς, ἀλλὰ πλήρης.

XXVII.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in librum Judicum, cod. 1888, fol. 538, nunc primum editum.

Puer itaque, qui manu regebat Samsonem, præsignificabit Joannem Baptistam, qui populo fidem in Christum ostendit. Domus autem, in quam convenerant, mundum significat, in quo habitabant alienigenæ et infideles gentes, quæ idolis suis sacrificabant : duæ vero columnæ, duo Testamenta sunt. Quod ergo Samson columnis adniteretur, argumentum est populum edoctum agnovisse Christi mysterium.

B Τὸ μὲν οὖν παιδάριον, χειραγωγοῦν τὸν Σαμψὼν, προτυπωθήσεται εἰς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν, ἐπιδεικνύντα τῷ λαῷ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν. Ὁ δὲ οἶκος, εἰς ὃν ἦσαν συνηγμένοι, σημαίνεται εἶναι ὁ κόσμος, ἐν ᾧ κατῴκει τὰ ἀλλόφυλα ἔθνη καὶ ἄπιστα, θυσιάζοντα τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· οἱ δὲ δύο στῦλοι αἱ δύο Διαθῆκαι. Τὸ οὖν ἐπαναπαυθῆναι τὸν Σαμψὼν ἐπὶ τοὺς στύλους, τὸν διδαχθέντα λαὸν ἐπιγνῶναι τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον.

XXVIII.

347 Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in libros Regum, cod. 2145, fol. 149, nunc primum editum.

Dixit autem homo Dei : Ubi cecidit? At ille monstravit ei locum. Præcidit ergo lignum, et misit illuc, natavitque ferrum [76]. Quod signum erat, animas in sublime latum iri per lignum, super quod passus est is, qui sursum ferre potest animas ascensum ejus sequentes. Cujus etiam rei argumentum fuit, quod regrediente sancta Christi anima, animæ plures simul ascenderint, et in corporibus visæ sint. Quemadmodum enim lignum, quod levius est, demersum est, ferrum vero, quod gravius est, supernatavit : sic ea unitione hypostatica atque physica, qua Verbum Dei carni conjunctum est; quod grave et terrenum erat, a divina natura in cœlos assumptum, immortalitatem post resurrectionem consecutum est.

C *Καὶ εἶπεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ· Ποῦ ἔπεσε; Καὶ ἔδειξεν αὐτῷ τὸν τόπον· καὶ ἀπέκοψε ξύλον καὶ ἔρριψεν ἐκεῖ, καὶ ἐπεπόλασε τὸ σιδήριον.* Ὅπερ ἦν σημεῖον ἀναγωγῆς ψυχῶν διὰ ξύλου, ἐφ' οὗ πέπονθεν ὁ ψυχὰς ἀνάγειν δυνάμενος, ἀκολουθούσας ἀνόδῳ τῇ ἑαυτοῦ. Οὗ καὶ ἐκεῖνο γνώρισμα, τὸ ἀναβῆναι ψυχὰς πολλὰς, καὶ ἐν τοῖς σώμασιν ὀφθῆναι, ἅμα τῇ καθόδῳ τῆς ἁγίας ψυχῆς Χριστοῦ. Ὡς γὰρ τὸ κουφότατον ξύλον ὑποδρύχιον γέγονεν, ὁ δὲ βαρύτατος ἐπεπόλασε σίδηρος· οὕτω τοῦ Θεοῦ Λόγου ἑνώσει, τῇ καθ' ὑπόστασιν φυσικῇ, ἐνωθέντος τῇ σαρκὶ, τὸ βαρὺ καὶ γεῶδες ὑπὸ τῆς θείας φύσεως εἰς οὐρανοὺς ἀνελήφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀφθαρτισθέν.

XXIX.

Duo Irenæi dicta, e Possini Catena Patrum in Matthæum in cap. I et III, pag. 3 et 39.

Evangelium secundum Matthæum ad Judæos scriptum est. Hi enim majorem in modum cupiebant ex semine David Christum ostendi. Matthæus vero, qui eadem, nec remissiori quam ipsi, cupiditate teneretur, omni ratione contendit plenam ipsis fidem facere, quod Christus sit e semine Davidis : propterea a Christi genealogia initium duxit.

D Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον πρὸς Ἰουδαίους ἐγράφη· οὗτοι γὰρ ἐπεθύμουν πάνυ σφόδρα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ Χριστόν. Ὁ δὲ Ματθαῖος, καὶ ἔτι μᾶλλον σφοδροτέραν ἔχων τὴν τοιαύτην ἐπιθυμίαν, παντοίως ἐσπευδε πληροφορίαν παρέχειν αὐτοῖς, ὡς εἴη ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ὁ Χριστὸς· διὸ καὶ ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἤρξατο.

[75] Levit. xxvi, 12. [76] IV Reg. vi, 6.

(66) *Νόμον*. Sic prima Catena melius quam secunda et Combefisius, νόμων.

(67) *Ἴσθι, ὅτι πᾶς*. Hoc fragmentum in nulla ex citatis Catenis occurrit mihi. Unde sumpserit Combefisius non novi.

XXX.

Ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν, φησὶ· διεγείρων πρὸς A ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, καὶ τῷ φόβῳ καθαίρων, καὶ παρασκευάζων καρπὸν ὥριμον φέρειν.

Securis ad radicem [76], ait, excitans ad cognitionem veritatis, et metu incusso purgans, paransque ad ferendum fructum maturum.

XXXI.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 1879, fol. 139, nunc demum Græce editum.

Ἴδε κόκκος (68) σινάπεως διὰ παραβολῆς δεικνύμενος καὶ λόγον ἐνουράνιον, σπέρματος δίκην ἐν κόσμῳ, ὡς ἐν ἀγρῷ, σπειρόμενον, ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ τὸ πυρικαὲς καὶ αὐστηρὸν τῆς δυνάμεως. Κριτὴς γὰρ τοῦ παντὸς κόσμου ἐκηρύσσετο· οὗτος ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, ἐν χώματι κρυβεὶς, καὶ τριημέρῳ μέγιστον δένδρον γενηθεὶς, ἐξέτεινε τοὺς ἑαυτοῦ κλάδους εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἐκ τούτου προκύψαντες οἱ δώδεκα ἀπόστολοι, κλάδοι ὡραῖοι καὶ εὐθαλεῖς γενηθέντες, σκέπη ἐγενήθησαν τοῖς ἔθνεσιν, ὡς πετεινοῖς οὐρανοῦ, ὑφ' ὧν κλάδων σκεπασθέντες οἱ πάντες, ὡς ὄρνεα ὑπὸ καλιὰν συνελθόντα, μετέλαβον τῆς ἐξ αὐτῶν προερχομένης ἐδωδίμου καὶ ἐπουρανίου τροφῆς.

Vide autem per granum sinapeos [77] in parabola significari et cœlestem doctrinam, in hoc mundo, tanquam in agro, instar seminis satam, vim igneam atque austeram in se habentis. Totius enim mundi judex annuntiatur: qui in corde terræ, in tumulo occultatus, tridui spatio in maximam arborem excrevit, ramos suos ad extremos terræ fines protendens. Ex illo propullulantes duodecim apostoli, rami floridi atque uberes facti, gentibus, quasi volucribus cœli, tegmen præbuere: quibus ramis omnes obumbrati, tanquam volucres in nidum congregati, ejus, quem proferebant, succosi, ac cœlestis cibi participes sunt facti.

XXXII.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 2140, fol. 30, nunc primum editum.

Νῦν δὲ, ὥσπερ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀν- B θρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἁμαρτωλοὶ κατέστησαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωήν· οὕτως ἔδει καὶ δι' ὑπακοῆς ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ Παρθένου γεγεννημένου, δικαιωθῆναι πολλοὺς, καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν.

Jam vero, *sicut per inobedientiam unius hominis*, qui primum ex rudi terra formatus est, *peccatores constituti sunt multi*, et vitam amiserunt: *sic* oportebat et *per obeditionem unius hominis*, qui primum ex Virgine genitus est, *justos constitui multos* [78], et accipere salutem.

XXXIII.

Pericope quædam Irenæi, e cod. 64 theolog. bibliothecæ Vindobonensis.

Ἰώσηπός φησιν, ὅτι ἡνίκα ἐν βασιλείοις ἐτρέφετο Μωϋσῆς, στρατηγὸς χειροτονηθεὶς κατὰ τῶν Αἰθιόπων, καὶ νικήσας, ἠγάγετο τὴν τοῦ βασιλέως ἐκείνου θυγατέρα· ἐπείπερ πόθῳ τῷ πρὸς αὐτὸν προδίδωσιν αὐτῷ τὴν πόλιν.

Josephus ait [79], quod quando in regali aula educabatur Moyses, dux exercitus contra Æthiopes electus, et victor evadens, filiam regis illius uxorem duxerit: siquidem ex amore erga ipsum civitatem ei tradiderat.

Τί δήποτε, τῶν δύο λοιδορησάντων, ἐκείνη δίκας ἠτήθη μόνη; Πρῶτον, ἐπειδὴ μεῖζον ἦν τῆς γυναικὸς τὸ πλημμέλημα· τῷ ἄρρενι γὰρ καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος ὑποτάττει τὸ θῆλυ· ἦτε εἶχέ τινα μετρίαν συγγνώμην ὁ Ἀαρὼν, ὡς τῷ χρόνῳ πρεσβύτερος, καὶ ὡς ἀρχιερωσύνης ἠξιωμένος. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ ἀκάθαρτος ὁ λεπρὸς ἐδόκει εἶναι κατὰ τὸν νόμον, ῥίζα δὲ τῶν ἱερέων καὶ χρηπὶς ἦν ὁ Ἀαρών· ἵνα μὴ εἰς ἅπαν διαβῇ τὸ γένος τὸ ὄνειδος, τὴν ἴσην οὐκ ἐπήγαγεν αὐτῷ τιμωρίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδελφῆς ἐφόβησεν ὁμοῦ τε καὶ ἐπαίδευσεν. Οὕτω γὰρ αὐτὸν τὸ πάθος ἡνίασεν, ὅτι πρώτης τοῦτο δεξαμένης, αὐτὸς τὸν ἠδικημένον ἱκέτευσεν λῦσαι τῇ πρεσβείᾳ τὴν συμφοράν. Ὁ δὲ οὐκ ἠμέλησεν, ἀλλ' αὐτίκα τὴν ἱκετηρίαν προσήνεγκεν. Εἶτα ὁ φιλάνθρωπος Κύριος ἐδίδαξεν, ὡς οὐ καταδικαστικῶς αὐτὴν, ἀλλὰ πατρικῶς ἐπαίδευσεν. Ἔφη γάρ· Εἰ ὁ πατὴρ αὐτῆς ἐμπαίων ἐνέπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οὐκ ἐντραπή-

C **348** Cur demum, cum ambo *Aaron et Maria*) probro affecissent (*Moysem*), hæc sola pœnas dedit [80]? Primum quia majus erat mulieris delictum: quippe et natura, et lex feminam mari subjicit. Aut faciliorem veniam accipiebat Aaron, velut ætate provectior, et pontificali dignitate ornatus. Præter hæc, quandoquidem leprosus juxta legem pro immundo habebatur; in Aarone autem radix et fundamentum sacerdotii situm erat: ne probrum istud in omne (*sacerdotum*) genus transiret, (*Deus*) illum haud simili affecit pœna, sed per sororem eum perterrefecit pariter ac castigavit. Ita enim de pœna (*Mariæ*) doluit: siquidem, cum eam prima dedisset, ipse injuria affectum (*Moysem*) rogavit, ut sua intercessione malum pelleret. Ipse vero (*rem*) non neglexit, sed statim supplicationes fudit. Unde Dominus hominum amans declaravit, quod non severi judicis, sed Patris instar eam castigaverit. At

[76] Matth. III, 10. [77] Luc. XIII, 19. [78] Rom. V, 19. [79] Lib. II Antiq., cap. 5. [80] Num. XII, 1 seqq.

(68) Ἴδε κόκκος. Hoc fragmentum jam Latine ediderat Corderius in Catena.

enim : *Si Pater ejus spuisset in faciem ejus, nonne revereretur? septem diebus separetur extra castra, et postea* rursum *introeat* [81].

A σεται ; ἑπτὰ ἡμέρας ἀφορισθήσεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσελεύσεται.

XXXIV.

Aliud Irenæi fragmentum, e cod. 3011 bibliothecæ Bodleianæ, fol. ult.

Ex alio libro Irenæi scriptoris. De eo quod non ingenita sit materia.

Quamloquidem aliqui, nescio qua ratione moti, ex dimidia parte Deo vim opificem mundi adimunt, eum solius qualitatis (*formæ*), quæ materiæ inest, causam asserentes, ipsam vero materiam ingenitam dicentes; agedum inquiramus, quid. . . . immutabile. Immutabilis itaque est materia. Si immutabilis est materia, immutabile autem non alteratur secundum qualitatem, mundus ex ea non conditur. Quapropter supervacaneum eis videtur, Deum qualitates materiæ imprimere; siquidem materia omnino mutationem haud admittit, quod per se sit ingenita. Ulterius, si materia est ingenita, utique cum (*determinata*) quadam qualitate, eaque immutabili, facta est; neque jam esset plurium qualitatum capax, neque etiam mundus ex ea conderetur. Mundo autem inde non condito, Deus a creatione mundi prorsus alienus fit.

B

Ἐξ ἑτέρου βιβλίου Εἰρηναίου συγγραφέως. Περὶ τοῦ μὴ εἶναι ἀγέννητον τὴν ὕλην.

Ἐπειδή τινες, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν κινηθέντες, δι' ἡμισείας τὸ δημιουργικὸν τοῦ Θεοῦ παραιροῦνται, μόνου τοῦ ποιοῦ τοῦ περὶ ὕλην αἴτιον αὐτὸν λέγοντες, ἀγέννητον αὐτὴν τὴν ὕλην εἰπόντες, φέρε πυθώμεθα αὐτῶν, τί ποτε καὶ. . . . . ἀμετάβλητον. Ἀμετάβλητος ἄρα ἡ ὕλη. Εἰ ἀμετάβλητος ἡ ὕλη, τὸ δὲ ἀμετάβλητον οὐ τρέπεται κατὰ ποιότητα, οὐ κοσμοποιεῖται. Δι' οὗ παρέλκον αὐτοῖς φαίνεται, τὸν Θεὸν ἐπιβάλλειν ποιότητας τῇ ὕλῃ, ὅλως τῆς ὕλης οὐκ ἐπιδεχομένης τροπὴν, ἀγεννήτου καθ' αὑτὴν τυγχανούσης. Ἔτι εἰ ἀγέννητος ἡ ὕλη, πάντως κατὰ τινὰ ποιότητα πεποίηται, καὶ ταύτην ἄτρεπτον, οὐκ ἂν εἴη πλειόνων ποιοτήτων δεκτική, οὐδ' ἂν κοσμοποιοῖτο. Μὴ κοσμοποιουμένη δέ, ἐκτὸς ποιεῖ τὸν Θεὸν δι' ὅλων τοῦ δημιουργεῖν.

XXXV.

Hoc et proxime sequens fragmentum, ex ms. bibliothecæ Coislinianæ Catena in libros Regum exscripta, in editione D. Massueti leguntur inter Addenda et emendanda.

Atque baptizabat seipsum, ait, *in Jordane septies* [82]. Neque frustra olim Naaman lepra laborans, cum baptizatus esset, in corporis puritatem restitutus est, sed ut viam salutis nobis ostenderet : qui quidem peccatis commissis leprosi facti, per aquam sacram et invocationem Domini a prioribus vitiis libertatem nanciscimur, sicuti infantes recens nati spiritualiter regenerati, uti Dominus dixit : Nisi quis per aquam et spiritum denuo natus fuerit, in divinum regnum non est intraturus.

C

Καὶ ἐβαπτίσατο, φησὶν, ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ἑπτάκις. Οὐ μάτην πάλαι Ναιμὰν λεπρὸς ὢν βαπτισθεὶς ἐκαθαίρετο, ἀλλ' εἰς ἔνδειξιν ἡμετέραν· οἱ λεπροὶ ὄντες ἐν ταῖς ἁμαρτίαις διὰ τοῦ ἁγίου ὕδατος καὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐπικλήσεως καθαριζόμεθα τῶν παλαιῶν παραπτωμάτων, ὡς παιδία νεόγονα πνευματικῶς ἀναγεννώμενοι, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἔφη· Ἐὰν μή τις ἀναγεννηθῇ δι' ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

XXXVI.

Si quis mortuus, cum in Elisæi sepulcrum objectus ossa ejus tetigisset, revixit : quanto magis Deus mortua hominum corpora resuscitata in judicium est ducturus?

Εἰ τὸ Ἐλισσαίου σῶμα νεκρωθὲν νεκρὸν ἤγειρε, πόσῳ μᾶλλον ὁ Θεὸς ὁ τὰ νεκρὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων ζωοποιήσας ἄξει ἐπὶ τὴν κρίσιν (69);

XXXVII.

Irenæi.

Est vero cognitio vera ea quæ secundum Chri-

Εἰρηναίου (70).

Ἔστι μὲν οὖν ἡ γνῶσις (71) ἡ ἀληθινὴ ἡ κατὰ

[81] Num. XII, 14 seqq. [82] IV Reg. V, 14.

(69) Huc usque fragmenta quæ D. Renatus Massuetus edidit. Quatuor sequentia (37-40) ex Catenis mss. in bibliotheca Taurinensi asservatis eruit et evulgavit Christophorus Matthæus Pfaffius, Tubingensis. Cf. S. *Irenæi episcopi Lugdunensis Fragmenta anecdota quæ ex bibliotheca Taurinensi eruit, Latina versione notisque donavit, duabus dissertationibus de oblatione et consecratione Eucharistiæ illustravit, denique Liturgia Græca Joan. Ernesti Grabii et dissertatione de præjudiciis theologicis auxit Christ. Matth. Pfaffius.* Hagæ Comitum, 1715. Editio altera, Lugduni Batav., Hagæ Comitum, 1743. EDIT. PATR.

(70) *Εἰρηναίου.* Cum plures S. Irenæus libros scripserit, qui injuria temporum periere, quæritur, cuinam hoc fragmentum sit ascribendum. Quod sane determinatu admodum difficile est, siquidem quæ ex titulis depromi possunt, conjecturæ, demonstrationis loco esse nequeunt. Non enim cum Henrico Dodwello viro alioquin doctissimo facimus, qui confidenter nimis de iis pronuntiat quæ non ἐώρακε, dignusque adeo visus est cl. Massueto, quem gravi, ut solet, stylo reprehendat. Ita enim in Diss. 2 in Irenæum, artic. 3, § 60, disserit doctissimus S. Benedicti sequax : *Quis vero esset auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus, quodve consilium, tacentibus veteribus dici non potest : soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui plura de iis*

(71) Ἡ γνῶσις. Γνῶσιν alio modo describit S. Irenæus

Χριστὸν σύνεσις, ἣν ὁ Παῦλος καλεῖ τὴν σοφίαν Θεοῦ (72) ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν ὁ ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται (73), ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ (74), οὗ ἐάνπερ τις γεύσηται (75), οὐ μὴ ἂν προσελεύσεται (76) ταῖς παραδιατριβαῖς καὶ λογομαχίαις τῶν τετυφωμένων καὶ φυσιουμένων, τῶν ἃ μὴ ἑωράκασιν ἐμβατευόντων (77). Ἀσχημάτιστος γὰρ ἡ

A tum est scientia, quam Paulus appellat sapientiam Dei in mysterio absconditam, quam animalis homo non capit, sermo de cruce, quem si quis gustaverit, non sane accedet ad disputationes et quæstiones de vocibus superborum et inflatorum, ea ingredientium, quæ non viderunt. Veritas enim figura caret et propinquum tibi verbum est in ore

ra de iis pro more disputat, nec verbis nec conjecturis parcit; sed Dodwellianæ conjecturæ sunt, quas qui legerit, miratur et dissertatorem multa dixisse, ut nihil diceret, lectorem vero multa legisse, ut nihil disceret. Si quis tamen hic conjecturæ locus est, cum codex ms. ex quo ista deprompsimus, titulum libelli non indicet, sed saltem nomen auctoris τοῦ Εἰρηναίου, probabile nobis esse videtur fragmentum hoc ex libro διαλέξεων διαφόρων, *variorum tractatuum*, ut vertit Hieronymus, vel disputationum B potius, quas nomine ποικίλων ὁμιλιῶν Sophronius insignivit, aut ex λόγῳ εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, *de apostolica prædicatione*, eodem

Hieronymo interpretante, petitum esse. Cæterum Eusebius et Hieronymus hos librorum Irenæi deperditorum titulos nobis tradidere, qui saltem a materie fragmenti nostri haud penitus, ut arbitror, abhorrent. Quæsiveram id primum in editis Irenæi, uti et cætera quæ mox dabo, sed irrito plane conatu. Unde confidenter prominciare audeo, ea et Grabio et Massuéto fuisse incognita, digna eapropter, quæ, ne pereant, luci exponantur. Librorum autem deperditorum Irenæi catalogum nobis dedere Henricus Dodwellus in Dissertationibus in Irenæum, itemque Jo. Ern. Grabe et R. Massuetus, uterque in nova Operum S. Irenæi editione.

S. Irenæus *Adv. hæreses* lib. IV, cap. 33, § 8, ubi: Γνῶσις ἀληθὴς ἡ τῶν ἀποστόλων διδαχὴ, καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου. Sed hæc quidem, uti arbitror, non contraria sunt iis, quæ in fragmento nostro ponuntur. Cæterum veteres hæretici vocabulo γνώσεως eam insignivere scientiam, quæ abstrusa de Deo ipsisque essentia mysteria tradit, ab iis ipsis haud credo intellecta, qui eorum systema confecere. Quid enim, quæso, abstrusius est illo Æonum systemate, quod Valentiniani composuerunt? Hi sane qui talia effingunt, ut gloriam divinioris cujusdam sibi acquirant scientiæ, γνωστικῶν nomen omnino haud merentur, religionemque Christianam incredulis prostituunt. Mysteria etenim mysteriis non addenda sunt nec veritati mendacium. Unde arbitror, ipsa hæc verba Gnosticis opposuisse Irenæum.

Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ καὶ μὴ *προσέρχεται* ὑγιαίνουσι λόγοις..... τετύφωται, et quæ sequuntur. Celeberrimus vir, Richardus Bentleius, felicissimus locorum corruptorum restitutor, hæc verba in mendo cubare arbitratur. Ita enim ille: *Quamvis sensus vocis προσέρχεται ita determinetur a verbis adjacentibus, ut nulla hic versio erraverit, omnes enim habent:* non consentit vel non acquiescit in verbis sanis Domini nostri, *attamen non apparet propria vocis significatio in origine, nec hujus φράσεως exemplum hactenus datum fuit. Si itaque inveniretur in codice quodam ms. προσέχεται*, vel *προσίσχεται*, adhæret sanis verbis, *quis, quæso, male ferret hanc variationem? At exspectaverim potius verbum προσέχει, quia προσέχειν λόγοις est notissima φράσις sacrorum profanorumque auctorum.* Vide celeberrimi viri observationes in nuperum libellum de libertate cogitandi, Anglica lingua scriptas, p. 72, 73. Erudita hæc sunt tantoque viro dignissima. Ast receptam tamen lectionem, quam penitus haud rejicit vir summus, defendi posse arbitramur, maxime cum, quod desideravit, exemplum ejus, imo allegatio hic in S. Irenæi fragmento exstet, et in secundo quoque, quod dabimus, occurrat. Cæterum phrases Novi Testamenti ad puritatem Græcæ linguæ, quæ in profanis conspicitur auctoribus, exigendas esse nec ego existimaverim, nec quivis alius, licet fuerint tum ex veteribus tum ex recentioribus, quid id sibi operæ sumpsere, Seb. Pfochenius præcipue, Jo. Vorstius, Lamb. Bos, Horatius Vitringa, alii. Ea etenim scribendi ratio, quæ in libris Novi Testamenti observatur, D ad Hebraicæ affiniumque linguarum genium examinanda est, quo et hæc phrasis pertinet. Quinimo et *in sententiam alicujus ire* Latine dicitur et vox *προσέρχεσθαι* hac ratione idem exprimit quod *consentire*. Id tamen certissimum, vocem προσέχει contextui omnino congruam fore, si in ms. codice exstaret. Est enim ea sacris scriptoribus usitatissima. Exempla allegavit ipse cl. Bentleius, II Pet. I, 19; Prov. I, 24; Jerem. VI, 19; Act. VIII, 6, XVII, 14; Hebr. II, 1; Tit. I, 14; I Tim. I, 4. Quod autem sub finem dissertationis nostræ criticæ de variis Nov. Test. lectionibus p. 243, 244, exoptavimus, ut *vir hic doctissimus ad interpretationem librorum Novi Testamenti* et corruptarum lectionum emendationem *ex amplissimo quem possidet eruditionis thesauro sua conferat*, id hic repetitum omnino volumus.

(72) *Σοφίαν Θεοῦ.* Hanc sapientiam alibi prophetis attribuit Irenæus, linguis quas non didicerant, iisque variis loquentibus. Vide lib. V, cap. 6, § 1. —Irenæus hic Paulum apostolum citat, cujus hæc verba sunt. Vide I Cor. II, 7. Dicitur hæc σοφία consistere ἐν μυστηρίῳ, qua voce non semper ea significantur quæ rationi sunt impervia, sed quæ ex naturali lumine non cognoscuntur. Est autem ἀποκεκρυμμένη, quia Judæi eam non noverant. Conf. l. c. comma 8. Plures in sequentibus rationes addit Irenæus.

(73) *Οὐ δέχεται.* Sunt verba Pauli I Cor. II, 14.

(74) *Ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ.* Vide I Cor. I, 18.

(75) *Γεύσηται.* Forsan ad loca Heb. VI, 4; I Pet. II, 3, hic respicit Irenæus. Quidquid autem sit, requirere videtur vir sanctus non saltem, ut de veritate divina simus convicti, sed et dulcedinem ipsius vimque supernaturalem, quam cordibus infundit, in intimis animorum visceribus gustemus. Hic certe gustus internus fuit, qui homines tempore Christi et apostolorum ad fidem convertit. Vis enim in sermonibus eorum peculiaris quædam erat, non tam animos quam corda vertens. Inde est quod ὑπηρέται de Christo aiunt: Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος. Joan. VII, 46. Inde de eodem Petrus: Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις. Joan. VI, 68. Inde tanta vis in oratione protomartyris Stephani, quæ corda dissecabat, Act. VII, 54. Atque hæc est illa ἀπόδειξις πνεύματος καὶ δυνάμεως, quam πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις opponit Paulus I Cor. II, 4; IV, 20.

(76) *Προσελεύσεται .... φυσιουμένων.* Hæc desumpta sunt ab Irenæo ex I Tim. VI, 3, 4, 5, ubi:

(77) *Ἐμβατευόντων.* Hæc ex Coloss. II, 18, petita sunt. Carpit S. Paulus, quem hic Irenæus imitatur, eos, qui cultum religiosum deferebant angelis atque

tuo et in corde tuo, uti idem apostolus dicit, quod facile disci potest ab obedientibus; nam similes Christo nos reddit, si virtutem resurrectionis ejus et communionem passionum ejus noverimus. Hoc enim est compendium doctrinæ apostolicæ et sanctissimæ fidei nobis traditæ, quam illitterati capiunt et indocti didicerunt, genealogiis, quæ finem non habent, non attendentes sed magis correctioni vitæ studentes, ne divino spiritu privati amittant regnum cœlorum. Nam primum quidem est seipsum abnegare et Christum sequi, et qui hæc faciunt, ad perfectionem feruntur, omnem doctoris voluntatem implentes, Filii Dei per regenerationem spiritualem evadentes et regni cœlestis hæ-

A ἀλήθεια καὶ ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν (78) ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὡς ὁ αὐτὸς ἀπόστολος λέγει, εὐμ (79)... τοῖς πειθομένοις. Ὁμοίους γὰρ Χριστῷ ἡμᾶς ποιεῖ, εἰ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν αὐτοῦ παθημάτων γνῶμεν (80). Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἐπιλογὴ (81) τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγιωτάτης πίστεως (82) τῆς ἡμῖν παραδοθείσης, ἣν οἱ ἰδιῶται (83) δέχονται καὶ οἱ ἀλιγομαθεῖς (84) ἐδίδαξαν, οἱ ταῖς γενεαλογίαις ταῖς ἀπεράντοις (85) οὐ προσέχοντες, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τὴν τοῦ βίου ἐπανόρθωσιν σπουδάζοντες, ἵνα μὴ τοῦ θείου πνεύματος ἀποστερηθέντες ἀποτύχωσι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν (86). Τὸ γὰρ πρῶτον μέν ἐστι τὸ ἀπαρνῆσαι σεαυτὸν καὶ τὸ ἀκολουθῆ-

de nescio quibus mysteriis loquebantur, quæ non intelligebant, ad speciem sanctitatis conciliandam conficta.

(78) *Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν.* Hæc Rom. x, 8, leguntur, petita ex Deut. xxx, 14.

(79) *Εὐμ...* Ultimæ litteræ in codice litura absorptæ sunt. Cæterum εὐμαθές legendum censemus.

(80) *Δύναμιν τῆς... γνῶμεν.* Vide Phil. III, 10.

(81) *Ἐπιλογή.* Ita male librarius, ut arbitror. Ἐπιτομὴ enim legendum est, aut si mavis, ἐκλογή huc quadrat.

(82) *Ἁγιωτάτης πίστεως.* Eodem epitheto fidem insignit Judas apostolus epistolæ commate 20, ubi: Τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτούς.

(83) *Ἰδιῶται.* Hoc nomine insigniuntur indocti, illitterati, rudes. Ipse sane apostolus Paulus se ἰδιώτην esse fatetur, non quidem quoad scientiam; erat enim vir doctus et in Judaica litteratura versatissimus, Act. xxii, 3, sed potius quoad artificiosum verborum ornatum, quem ignorabat. Ita enim de seipso: Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. II Cor. xi, 6. Adde Act. iv, 13; I Cor. i, 17; ii, 1, 13, 14, 16; II Cor. x, 10. Unde et ipsi Patres sæpius fatentur, apostolos fuisse idiotas, quia concinne scribere haud didicerant. Unus instar omnium nobis sit Eusebius, qui hunc in modum de iis scribit: Τὸν βίον ἄκρως λελαθαρμένοι, καὶ ἀρετῇ πάσῃ τὰς ψυχὰς κεκοσμημένοι, τὴν δὲ γλῶτταν ἰδιωτεύοντες, τῇ γε μὴν πρὸς τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς δεδωρημένῃ θείᾳ καὶ παραδοξοποιῷ δυνάμει θαρσοῦντες, τὸ μὲν ἐν περινοίᾳ καὶ τέχνῃ λόγων τὰ τοῦ διδασκάλου μαθήματα πρεσβεύειν οὔτε ἤθελον οὔτε ἐνεχείρουν. Quæ hoc modo interpretatur Henr. Valesius: *Cum essent vita quidem ac moribus castigatissimi et omnibus virtutibus ornati, sermone autem ipso rudes essent atque inculti, freti divina et mirifica virtute ipsis a Servatore concessa, artificioso verborum ornatu magistri sui præcepta exponere neque noverant, neque item conabantur. Hist. Eccles.* l. III, c. 24. Non itaque hic ἰδιώτης ea in significatione sumitur, quæ hodie popularis est, nec eruditionis solum sed et judicii defectum denotat.

(84) *Ὀλιγομαθεῖς.* Hæc in ruborem convertere debent ex doctis multos, qui eruditione sua elati atque scientia tumentes omnia ad rationis suæ modulum exigere, et quæ futuro reservantur sæculo, comprehendere cupiunt, ignorantes, eos, qui perspecta intellectus humani imbecillitate ingredi in mysteria non audent, et qua par est animi humilitate ea admirantur atque ignorantiam suam profitentur, divinæ fidei longe propiores esse. Atque his commendandum est præcipue caput 28, l. II *Adv. hær.*, ubi § 3. ita Irenæus: Εἰ καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κτίσεως ἕνια μὲν ἀνάκειται τῷ Θεῷ, ἕνια δὲ καὶ εἰς γνῶσιν ἐλήλυθε τὴν ἡμετέραν, τί χαλεπὸν, εἰ καὶ τῶν

B ἐν ταῖς γραφαῖς ζητουμένων, ὅλων τῶν Γραφῶν πνευματικῶν οὐσῶν, ἕνια μὲν ἐπιλύομεν κατὰ χάριν Θεοῦ, ἕνια δὲ ἀνακείσεται τῷ Θεῷ, καὶ οὐ μόνον αἰῶνι ἐν τῷ νυνὶ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἵνα ἀεὶ μὲν ὁ Θεὸς διδάσκῃ, ἄνθρωπος δὲ διὰ παντὸς μανθάνῃ παρὰ Θεοῦ.

(85) *Γενεαλογίαις ταῖς ἀπεράντοις.* Respicit Irenæus ad I Tim. i, 4. Sunt qui putent, rejici hic ab Apostolo inanes disputationes Judæorum de genealogiis in Vet. Test. occurrentibus. Alii ad systema Αἰώνων Valentinianum putant digitum intendi, cujus prima jam fundamenta tempore apostolorum jecisse potuerant hæretici. Conf. cl. Vitringæ *Observ. sacr.* l. I, c. 2, p. 129 seqq. Nec dubito, hunc saltem Irenæum respexisse. Quod si ita est, non ad Valentinianos solum accommodari possunt γενεαλογίαι illæ ἀπέραντοι, sed et ad ipsam Judæorum Cabalam, antiquiorem omnino quam vulgo creditur. Hinc enim sua hausisse Gnosticos et a Gnosticis Valentinum arbitratur vir doctissimus Jo. Franciscus Buddeus in diss. *De hæresi Valentiniana*, § 15 seqq., cujus quidem hypothesin refutandam sibi sumpsit clariss. Massuetus diss. I in Iren., art. I, n. 5, § 21, qui e Pythagoricis præsertim et Platonicis fontibus Valentini Αἰῶνας derivat § 25, ubi et Ægyptios simul philosophos nominat, e quorum lacunis Valentinianum prodiisse systema censet reverendissimus Georgius Hooperus, episcopus Bathoniensis in conjecturis de Valentinianorum hæresi Londini ante triennium excusis. Cæterum nos haud latet, viros doctissimos magna in theologia cabballistica mysteria quærere, maxime in isto Sephirotarum systemate. Ingeniosa etenim oppido sunt, quæ post Henricum Morum et Christianum Knorrium hanc in rem inter recentiores nobis dedere viri clarissimi, Campegius Vitringa et Jo. Franc. Buddeus, ille in *Observationibus sacris*, hic in elegantissima *ad philosophiam Hebræorum Introductione*. Sed hac maxima difficultate laborant ipsorum explicationes, quod Judæos non habent consentientes, qui in alia omnia abeunt. Cæterum hæc Caballæ mysteria naso adunco suspendit Thomas Burnetus in *Archæol. philosoph.* l. I, c. 6.

(86) *Ἀποτύχωσι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.* Eumdem fere in modum Irenæus alibi scribit: Ἐπὶ ἄνευ πνεύματος Θεοῦ σωθῆναι οὐ δυνάμεθα, προτρεπόμενος ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἁγνῆς ἀναστροφῆς συντηρεῖν τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ ἄμοιροι τοῦ Θεοῦ πνεύματος γενόμενοι ἀποτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἔδόκησε, μὴ δύνασθαι τὴν σάρκα καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ αἵματι βασιλείαν κληρονομῆσαι Θεοῦ. *Cont. hæres.* l. V, c. 9, § 3. Græca hæc ex Jo. Damasceni *Parallelis* excripta Halloixius in *Vita Irenæi* edidit et Basilius quoque habet *De Spiritu sancto* c. 29, monente Massueto p. 503, nisi quod Basilius ponat θείου Πνεύματος, quod et in nostris exstat.

σαι τῷ Χριστῷ (87), καὶ οἱ ταῦτα ποιοῦντες εἰς τελειότητα φέρονται (88). πᾶν τὸ θέλημα τοῦ διδασκάλου πεπληρωκότες, υἱοὶ Θεοῦ διὰ τῆς παλιγγενεσίας τῆς πνευματικῆς γινόμενοι καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν κληρονόμοι, ἣν πρῶτον ζητοῦντες (89) οὐκ ἀφεθήσονται (90).

A redes, quod qui primum quærunt, non deserentur.

XXXVIII.

Εἰρηναίου (91).

Οἱ ταῖς δευτέραις τῶν ἀποστόλων διατάξεσι παρηκολουθηκότες (92) ἴσασι, τὸν Κύριον νέαν προσφορὰν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καθεστηκέναι κατὰ τὸ Μαλαχίου τοῦ προφήτου. *Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρά*, ὥσπερ καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει λέγει· *Τὰ θυμιάματά εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων*. Καὶ ὁ Παῦλος παρακαλεῖ ἡμᾶς *παραστῆσαι τὰ σώματα ἡμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ἡμῶν*. Καὶ πάλιν· *Ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως τουτέστι καρπὸν χειλέων*. Αὗται μὲν αἱ προσφοραὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον εἰσὶν, οὗ τὸ χειρόγραφον ἐξαλείψας ὁ Κύριος ἐκ τοῦ μέσου ἦρκεν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, ἐν πνεύματι γὰρ καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν τὸν Θεόν. Διότι καὶ ἡ προσφορὰ τῆς εὐχαριστίας οὐκ ἔστι σαρκικὴ, ἀλλὰ πνευματικὴ καὶ ἐν τούτῳ καθαρά. Προσφέρομεν γὰρ τῷ Θεῷ τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας εὐχαριστοῦντες αὐτῷ, ὅτι τῇ γῇ ἐκέλευσεν ἐκφῦσαι τοὺς καρποὺς τούτους εἰς τροφὴν ἡμετέραν, καὶ ἐνταῦθα (93) τὴν προσφορὰν τελέσαντες ἐκκαλοῦμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπως ἀποφήνῃ τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ μεταλαβόντες τούτων τῶν ἀντιτύπων, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ζωῆς αἰωνίου τύχωσιν. Οἱ οὖν ταύτας τὰς προσφορὰς ἐν τῇ ἀναμνήσει τοῦ Κυρίου ἄγοντες, οὐ τοῖς τῶν Ἰουδαίων δόγμασι προσέρχονται, ἀλλὰ πνευματικῶς λειτουργοῦντες τῇ σοφίᾳ υἱοὶ κληθήσονται.

Irenæi.

Qui ultimas apostolorum constitutiones assecuti sunt, ii norunt, Dominum in Novo Testamento novam instituisse oblationem secundum dictum Malachiæ prophetæ. Propterea *ab ortu solis et usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus et in omni loco suffitus offertur nomini meo et victima munda* [83], uti et Joannes in Apocalypsi dicit: *Suffitus sunt preces sanctorum* [84]. Et Paulus hortatur, ut *sistamus corpora nostra victimam virentem, sanctam, beneplacitam Deo, rationalem cultum nostrum* [85]. Et rursus: *Offeramus victimam laudis, hoc est fructum labiorum* [86]. Nam hæ oblationes non secundum legem sunt, cujus chirographum delens B Dominus e medio sustulit, sed secundum spiritum; nam in spiritu et veritate oportet adorare Deum. Quapropter oblatio eucharistiæ etiam non carnalis sed spiritualis est et in hoc munda. Offerimus enim Deo panem et poculum benedictionis, gratias agentes ipsi, quod terræ mandaverit progignere hos fructus ad nostrum nutrimentum, et postea finita oblatione, invocamus Spiritum S., ut exhibeat hanc victimam et panem corpus Christi et poculum sanguinem Christi, ut, qui hæc antitypa accipiunt, remissionem peccatorum et vitam æternam consequantur. Illi itaque, qui has oblationes in recordatione Domini agunt, non sane Judæorum institutis accedunt, sed spiritualiter sacra facientes sapientiæ filii vocabuntur.

XXXIX.

Εἰρηναίου (94).

Ἔταξαν οἱ ἀπόστολοι, μὴ δεῖναι ἡμᾶς κρίνειν C

Irenæi.

Ordinaverunt apostoli, non oportere nos judi-

[83] Malac. I, 11. [84] Apoc. V, 8. [85] Rom. XII, 1. [86] Heb. XIII, 15.

(87) *Ἀκολουθῆσαι τῷ Χριστῷ*. Hæc sane lex Christianismi fundamentalis est, quam nisi observaverimus, dignitate Christianorum præmioque excidimus. Exstat in Pandectis sacris passim. Vide Matth. XVI, 24.

(88) *Εἰς τελειότητα φέρονται*. Conf. Hebr. VI, 1.

(89) *Πρῶτον ζητοῦντες*. Vide Matth. VI, 33.

(90) *Οὐκ ἀφεθήσονται*. Forsan alludit hic Irenæus ad Luc. XVII, 34 seqq.

(91) *Εἰρηναίου*. Hoc fragmentum quo pertineat, et quonam in libro S. Irenæi exstiterit, determinare non ausim. Certe in libris *Contra hæreses* non exstat. Unde idem hic repeto, quod de priore fragmento pronuntiavi.

(92) *Παρηκολουθηκότες*. Ubique Irenæus, ubi hactenus vidimus, φράσιν in Novi Testamenti libris usitatam imitatur. Quod et hic fit. Ita enim Lucas initio Evangelii: *Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς*. Luc. I, 3.

(93) *Καὶ ἐνταῦθα*. Ita omnino in codice ms., sed contextus docet, μετὰ ταῦτα legendum esse, aut si τὸ καὶ abjicias, εἶτα vel ἔπειτα.

(94) *Εἰρηναίου*. Hoc fragmentum ex epistola Irenæi *De schismate* contra Blastum petitum esse videtur. Orta etenim tum temporis erat quæstio de paschate inter Asianos et Romanos, in concilio Nicæno postmodum decisa atque ab Irenæo ita tractata, ut propter ritum externum pacis ecclesiasticæ vinculum scindi haud debere egregie demonstrarit. Aut, si mavis, hoc fragmentum pertinet ad libellum Irenæi Περὶ τοῦ Πάσχα, *De Paschate*, quem allegavit Justinus quidam in *Resp. ad quæst.* 115 *ad orthodoxos*. Nota est, quam hanc in rem Irenæus ad Victorem episcopum Romanum scripsit, epistola, cujus fragmentum Eusebius, Nicephorus et Maximus nobis tradidere, ubi sanctissimus vir nihil urget magis quam concordiam ecclesiasticam ab omni schismate alienam, ubi non de fide quidem sed de ritibus agitur. Quinimo addit: *Ἡ διαφωνία* D *τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι, diversitatem jejunii consensionem fidei commendare*. Egregia plane sunt, quæ de schismate fugiendo lib. IV *contr. hæres.* cap. 33, § 7, scribit noster: *Ἀνακρινεῖ δὲ* (sc. ὁ Θεὸς) *τοὺς τὰ σχίσματα ἐργαζομένους, κενοὺς ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης καὶ τὸ ἴδιον λυσιτελὲς σκοποῦντας, ἀλλὰ μὴ τὴν*

care quemquam in esca vel potu vel parte festi aut neomeniæ aut sabbatorum. Unde igitur hæ disceptationes? Unde schismata? Feriamur, sed in fermento malitiæ et malignitatis, Ecclesiam Dei scindentes, et externa servamus, ut meliora, fidem et charitatem abjiciamus. Has igitur ferias et jejunia displicere Domino ex sermonibus prophetici audivimus.

A τινὰ ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει καὶ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νεομηνίας ἢ σαββάτων (95). Πόθεν οὖν αὗται αἱ μάχαι; πόθεν τὰ σχίσματα; ἑορτάζομεν, ἀλλ' ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας (96), τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διαῤῥίπτοντες, καὶ τὰ ἐκτὸς τηροῦμεν, ἵνα τὰ κρείττονα, τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην ἀποβάλλωμεν. Ταῦτας οὖν ἑορτὰς καὶ νηστείας ἀπαρέσκειν τῷ Κυρίῳ ἐκ τῶν προφητικῶν λόγων ἠκούσαμεν.

XL.

Irenæi.

Christus ante sæcula vocatus Dei Filius in complemento temporis apparuit, ut nos, qui sub jugo peccati eramus, per sanguinem suum purificet, inculpatos Patri filios sistens, si castigationi spiritus obedientes nos præstemus. Et in fine temporum venturus est ad destruendum omne malum et ad

Εἰρηναίου (97).

Χριστὸς ὁ πρὸ αἰώνων κληθεὶς Θεοῦ Υἱὸς (98) ἐν τῷ πληρώματι τοῦ καιροῦ (99) ὤφθη, ἵνα ἡμᾶς τοὺς ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας ὄντας διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ καθαρίσῃ, ἁγνοὺς τῷ Πατρὶ υἱοὺς παραστήσας, εἰ τῇ παιδείᾳ (1) τοῦ πνεύματος εὐπειθεῖς ἡμᾶς παρέχωμεν. Καὶ ἐν τῷ τέλει τῶν καιρῶν μέλλει (2) ἑο-

ἕνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑφούσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαιροῦντας καὶ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς ἀναιροῦντας. Quæ verba conservavit nobis Joannes Damascenus in *Parallelis sacris* titul. 76, περὶ αἱρετικῶν, translata inde in *Vitam Irenæi* ab Halloixio descriptam pag. 497 et 481. Dignus est hic, quem allegamus, Damasceni *Parallelorum* titulus, qui sæpius legatur atque relegatur, ut, quæ priscæ Ecclesiæ circa doctrinam de schismate fuerit fides, clarius noscamus. Adeo enim Christiani hodie in partes discissi sunt, ut quævis opinio novum schisma novamque sectam gignat. Felices eos, qui *unitatem fidei spiritusque sectantur!* Ephes. IV, 3, 4, 5.

(95) *Μὴ δεῖται.... σαββάτων.* Locus, quem hic allegat Irenæus, Pauli est in litteris ad Colossenses cap. II, 16.

(96) *Ἑορτάζομεν..... πονηρίας.* Alludit, ut arbitror, vir sanctus ad I Cor. V, 8.

(97) *Εἰρηναίου.* Hæc forsan ad διαλέξεις διαφόρους aut ad ἐπίδειξιν ἀποστολικοῦ κηρύγματος ab Irenæo scriptam pertinuere.

(98) *Ὁ πρὸ αἰώνων κληθεὶς Θεοῦ Υἱός.* Doctrinam Irenæi de divinitate Filii Dei post Georgium Bullum et Nicolaum Nourrium egregie explicavit R. Massuetus in diss. 3, art. 5, cui non opus est ut plura addamus.

(99) *Ἐν τῷ πληρώματι τοῦ καιροῦ.* Vide Galat. IV, 4, ubi πλήρωμα τοῦ χρόνου. *Plenitudo temporis* habetur in Latinis Irenæi.

(1) *Παιδείᾳ.* Vide Tit. II, 12.

(2) *Μέλλει ἔρχ. εἰς τὸ καταργ. πᾶν τὸ κακὸν ... ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα.* Digna sunt hæc Irenæi verba, quæ penitius considerentur. Duo enim sunt, quæ dicit. Primum, *destructum iri omne malum;* secundum *reconciliatum iri universa.* Itane ergo credit ille, quod Origenes post ipsum credidit, pœnas quoque damnatorum finem habituras, quod ex eo omnino consequi videtur, si dixeris, omne malum sublatum iri? Itane porro juxta Irenæum reconciliatio universalis per Christum nondum facta est, reservanda demum ad diem judicii? Hæc qui æqua judicii lance dijudicare velit, inspiciat prius quæ Irenæus de æternis damnatorum pœnis in libris *Advers. hæreses* memorat. Lib. III, cap. 23, § 3, hæc leguntur: *Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his, qui a sinistris inveniuntur, ait:* Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus; *significans, quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei, qui seduxit et offendere fecit hominem, et inquam qui princeps apostasiæ est, principi abscessionis, et his angelis, qui apostatæ facti sunt cum eo: quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine pœnitentia*

B *et sine regressu in malitiæ perseverant operibus.* Lib. IV, cap. 27, § 4, ex variis Scripturæ locis probat, *æternum ignem* impiis destinatum esse. Id autem qua ratione intelligat, explicat luculentius loc. cit. cap. 28, § 1. Ibi enim: *Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando Deo justitia Dei et illic quidem typice et temporaliter et mediocrius; hic vero vere et semper et austerius.....* Addit rationem, ob quam damnatio impiorum æterna statui debeat, *quoniam expediebat eis juxta Scripturam, si non essent nati.* Pergit § 2: *Pœna eorum, qui non credunt Verbo Dei et contemnunt ejus adventum et convertuntur retrorsum, adampliata est; non solum temporalis sed et æterna facta. Quibuscunque enim dixerit Dominus:* Discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum; *isti erunt semper damnati;* et quibuscunque dixerit:

C Venite, benedicti, etc., *hi semper percipiunt regnum et proficiunt.* Add. lib. IV, cap. 33, § 11; cap. 39, § 4, ubi: *Æternum qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternas inhabitent tenebras,* quæ ipsa repetuntur cap. 40, § 1, 2. Nec nos hic morantur, quæ Irenæus alibi habet de perseverantia vitæ solis electis bonisque data lib. II, cap. 24, § 3. *Non enim ex nobis,* ait, *neque ex nostra natura vita est, sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam et ingratus exstiterit factori ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia.* Sunt hæc quæ in suas partes traxit Henricus Dodwellus, naturalem animæ mortalitatem statuens, nisi per baptismum facta fuerit immortalis. Sed egregia sunt, quæ reponit doctissimus Massuetus: *Unum observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod*

D *Dodwellus nusquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero habuerit, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis sua natura simplicibus et ab omni materia segregatis propria est; qua nullius omnino creatæ rei vi et efficientia dissolvi et exstingui possunt. Posterior animabus beatis peculiaris est; qua Deo et cum Deo æternum viventes, felicitate nunquam desitura fruuntur in cælis.* Dissertatio 3, artic. 9, § 104. Idem et accurate demonstrat, Irenæum, cum æternas damnatorum pœnas dixit, nunquam desituras intellexisse. Ita enim loco citato § 106: *Hic damnatorum pœnam opponit Irenæus beatorum felicitati; et quemadmodum hæc sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces,* æternus ignis, æterna pœna, semper damnati, *detorserit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitu tandem aliquando desitura; advertat, nec Ire-*

χεσθαι εἰς τὸ καταργῆσαι πᾶν τὸ κακὸν καὶ εἰς τὸ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα (3), ἵνα ᾖ πάντων τῶν μιασμάτων τὸ τέλος.

A reconciliandæ universa, ut omnium impuritatum sit finis.

XLI.

Καὶ εὗρε σιαγόνα ὄνου (4). Σημειωτέον, ὅτι οὐκέτι ἡ θεία Γραφὴ μετὰ τὴν πορνείαν (5) τοῖς παρ' αὐτοῦ κατωρθωμένοις (6) ἐφθέγξατο τὸ, *ἥλατο ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου*· οὕτω γὰρ τὸ τῆς πορνείας ἁμάρτημα πρὸς τὸ σῶμα ὡς περὶ Θεοῦ ναὸν (7) ἁμαρτάνεται, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον.

Et invenit maxillam asini [87]. Notandum quod non amplius post fornicationem sacra Scriptura de rebus ab eo fortiter et feliciter gestis locuta est : *Impulit eum Spiritus Domini* [88]. Ita enim peccatum fornicationis contra corpus ut contra templum Domini committitur secundum divum Apostolum.

[87] Judic. xv, 15. [88] Judic. xiv, 6, 19; xv, 14.

narum cæterosque Patres, imo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorquere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Legesis quæ eo de argumento scripsit eruditissimus D. Matthæus Petitdidier tom. II Adnotationum in Bibliothecam auctorum ecclesiasticorum pag. 405 et seqq. edit. Paris. 1692.

(3) *Καὶ εἰς τὸ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα.* Respicit noster sine dubio ad Colossenses I, 20, ubi : Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν. Etenim reconciliationem universalem per mortem Christi jam factam esse haud negat Irenæus. Conf. lib. v, cap. 14, § 3. Est autem universalis illa, per quam totus mundus cum Deo fuit reconciliatus, ita ut salus *acquisita* omnibus fuerit, particularis vero pœnitentiam fidemque hominis cum obedientia Evangelio præstita præviam habet bonaque a Christo acquisita *applicat*. II Cor. v, 19, 20. De hac itaque loquitur in fragmento nostro Irenæus aut potius de ejus plenaria manifestatione ultimoque effectu, qui nonnisi in novissimo die apparebit. Cæterum cum loco, qui exstat ad Colossenses cap. I, 21, 22, vir sanctus confert illerum παράλληλον Ephes. I, 10, ubi : Ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Hanc *recapitulationem*, quam vocat, rerum cœlestium et terrestrium, ait Irenæus esse conjunctionem naturæ divinæ cum humana. Vide loc. cit. § 2. Alibi hanc *recapitulationem* de anima hominis cum corpore conjuncta explicat loco citato cap. 20, § 2. Tam obscura tamen atque intricata sunt hæc omnia, ut quæ mens Irenæi sit, liquido vix dignosci possit.

(4) Quæ hinc sequuntur fragmenta XLI-XLV Muenterus e mss. in bibliotheca Vaticana asservatis eruit, atque in libro inscripto : *Fragmenta Patrum Græcorum*, fasc. I, Hafniæ 1788, publici juris fecit. Vir doctus hæc contextui Græco præmisit : Allegoricam interpretationem, non modo a Græcorum philosophis, Stoicis nimirum et Platonicis, in exponendis poetis principibus, verum etiam a Judæorum Hellenistarum doctoribus, liberaliori Græcarum litterarum doctrina institutis, adoptatam, in Ecclesiam quoque Christianam transiisse, ex plurimis et prope omnibus antiquissimorum Patrum in sacram Scripturam commentariis efficitur. Quibus equidem, cum notissima sit res, ulterius demonstrandis haud immorabor; locos saltem de phœnice, resurrectionis typo, de salute fidelium per sanguinem Christi in filo rubro meretricis Rahab præsignificata, ex epist. Clementis Romani, et de nomine Christi in vase ἐχθὺς exhibito, in Justino M. in memoriam revocans. Ipsum vero, cujus fragmenta exhibeo, Irenæum eamdem dilexisse allegoricam S. Scripturæ exponendæ rationem, ex editis ipsius libris, quo major authentiæ ineditorum nostrorum fragmentorum habeatur fides, paucis exponendum mihi erit. Scilicet ipse, qui per totum volumen contra Gnosticorum, ut verbo utar, theogonias, mystico- allegoricosque sensus, quos in S. Scriptura repositos occultosque esse docuerunt, evertere et confutare omni studio allaboravit : ex quadriformi tamen Cherubinorum facie Apoc. IV, 7, quibus Deus vehebatur, efficit, necessario etiam quatuor esse debere Evangelia, quibus insideat Christus Jesus, quatuorque testamenta, Adami nimirum, Noe, Moysis et Christi, humano generi a Deo data (III, 11). Moysen porro docet virgam in terram coram Pharaone projecisse, *ut ea incarnata omnem Ægyptiorum prævaricationem, quæ insurgebat adversus Dei dispositionem, argueret et absolveret* (III, 21). Matrimonio Moysis cum muliere Æthiopica spiritualis Christi cum Ecclesia nuptias; IV, 20, sub Rahaba et duobus speculatoribus Trinitatem; in eodem capite Thamaris denique duplici partu utrumque testamentum typice significari (IV, 25). In reliquum videant, quibus plura ejusmodi Irenæi exegetico-allegorica placent, III, 10, 18; IV, 38; V, 29, et alia passim. — De libro, ex quo hausta sunt omnia hæc commentariorum Irenæi in V. T. fragmenta, quorum nonnulla ab Halloixio et ex eo a Massueto edita fuere, nihil certo asseri potest. Videntur tamen omnia ejusmodi fragmenta reliquiæ esse homiliarum deperditarum, quibus, uti mos erat priscæ Ecclesiæ episcopis presbyterisque, sacræ Scripturæ selectos libros exposuerat; habentur enim in editione Massueti fragmenta commentariorum in varia Pentateuchi, Judicum, Evangeliorumque effata. Ad idem quoque genus Pfaffii primum quartumque fragmentum referendum videtur. Cæterum, num istæ homiliæ partem librorum, qui διδαχαί vel διατάξεις dicebantur, constituerint, an vero seorsim editæ sint, ea non nisi conjecturis, quibus tamen ne hic indulgeamus, loci et temporis ratio vetat, committenda sunt. — Hoc fragmentum est commentarii in librum Judicum; habetur enim locus hic in historia Simsonis, Jud. XV, 15. Muenterus.

(5) *Μετὰ τὴν πορνείαν.* Respicit ad amores Simsonis et Delilæ, Jud. XVI, 4. Ubi enim alibi de Simsone narratur, cum edidisse fortitudinis novum quoddam specimen, addit auctor libri : Ἥλατο πνεῦμα Κυρίου ἐπ' αὐτόν — ita Jud. XIV, 6, 19; XV, 14. Deinde vero violato, quo erga Deum obstrictus tenebatur voto, simpliciter additur causa virium auctarum, καὶ ἤρξατο θριὶς τῆς χειρὸς αὐτοῦ βλαστάνειν, Jud. XVI, 22 (sec. LXX), nulla amplius de spiritu Domini mentione facta. Id.

(6) *Κατωρθωμένοις.* Sensus vocis : res præclare et feliciter in commodum populi gestæ. Ita usurpatur Actor. XXIV, 2, ubi Tertullus de κατορθώμασιν, provida nempe Felicis cura, Judæis impertita, verba facit. Apud Plutarchum vero eodem sensu bellico, quod Jud. XV habetur, ubi ὡς μέγα κατόρθωμα ποιήσων, ait. Idem enim est hic, quod ἀνδραγάθημα. In Ciceronis denique Officiis *perfectum officium* audit, officio, quod Græci καθῆκον vocant, oppositum. Id.

(7) *Ὡς περὶ Θεοῦ ναόν.* Respicit ad I Cor. III, 16, 17. Id.

XLII.

Hoc significat persecutionem Ecclesiæ a gentibus in infidelitate adhuc permanentibus. Sed ille, qui talia passus est, speravit ultionem de gerentibus bellum. Per quod vero ultio? Primo quidem per fugam ad petram, quæ sensibus non percipitur (spiritualem); dein vero per inventionem maxillæ asini. Typus vero maxillæ corpus Christi.

Τοῦτο σημαίνει (8) τὸν διωγμὸν τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τῶν ἔτι μενόντων ἐν τῇ ἀπιστίᾳ ἐθνῶν (9). Ἀλλ' ἤλπισεν (10) ὁ ταῦτα πάσχων, ὡς ἔσται ἐκδίκησις κατὰ τῶν πολεμούντων. Διὰ τίνος δὲ ἡ ἐκδίκησις; Πρῶτον μὲν διὰ τοῦ καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν νοητὴν πέτραν (11), δεύτερον δὲ διὰ τοῦ εὑρεῖν σιαγόνα ὄνου. Τύπος δὲ τῆς σιαγόνος (12) τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

XLIII.

Benedicentes semper iis qui digni sunt, indignis

Εὖ μὲν λέγοντες (13) ἀεὶ τοὺς ἀξίους, κακῶς δὲ

(8) *Τοῦτο σημαίνει.* V. primam adnotationem ad fragm. XLI. Hoc fragm. ex eodem, ex quo antecedens, commentario in Judices haustum videtur. Referendum est ad Jud. xv, ubi Simson a popularibus suis Philistæis traditur, propria dein fortitudine liberatus, vindictam de hostibus patriæ sumit. Mcent.

(9) *Τὸν διωγμὸν ... ἐθνῶν.* Non equidem, Irenæum certam Christianorum vexationem quamdam ob oculos hic habuisse, crediderim; licet ipse anno CLXXVII persecutione in Gallia, inprimis Viennæ et Lugduni flagrante, ecclesiæ Lugdunensis fuerit presbyter: ex additis tamen verbis ἔτι μενόντων cernitur, illum haud ad priores, quæ Neronis et Domitiani temporibus Ecclesiam oppresserunt, calamitates respexisse; quo quidem tempore nullæ adhuc editæ erant Christianorum apologiæ, ex quibus saltem id imperatoribus præfectisque provinciarum constaret, religionem Christianorum haud esse *exitiabilem superstitionem, odii humani generis convictam.* Verba porro ἔτι μένειν *pertinaciam in idolorum cultu*, non obstantibus Christianorum pro propaganda inter eos fide laboribus, indicare mihi videntur; cujus tamen pertinaciæ haud ante sæculum II, quo, ipso Irenæo teste, ecclesiæ per universum orbem Romanum, in Gallia nimirum, Britannia, Hispania, imo etiam in Germania exstitere, a quibus gentiles in meliori cultu institui potuissent, taxandi erant. Cum vero, licet edictis imperatorum præsidumve provinciarum, novæ vel persecutiones vel inquisitiones jussæ haud essent, flamina tamen semper et pontifices, omnesque, quibus templorum sacra curæ essent, populares ad violentias in illos, qui pro Christianis haberentur, committendas incitarent (quæ Plinius ipse, ut alios taceam, in epistola ad Trajanum Augustum docet) continuis prope vexationibus, ex universo populi in eos odio oriundis, Christianos, maxime vero sacrorum antistites, obnoxios fuisse, quisquis facile concedet. Ex quo deinde consequitur, ad interpretationem fragmenti hujus certam aliquam, de qua apud historicos sermo sit, persecutionem non quærendam esse. Ib.

(10) *Ἀλλ' ἤλπισεν.* Scilicet Simson, qui ab ipsis civibus suis tradebatur Philistæis. Cæterum ipsum Simsonem Irenæo quoque typum fuisse Christi, ex fragmento ejusdem commentarii in Judices apud Massuetum p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXVII] conjicio; in quo puer Simsonem manu ducens cum Joanne Baptista comparatur, et ex Simsone columnis innixo doctrina elicitur, *populum de religione edoctum agnovisse Christi mysterium.* Ita enim loquitur: Τὸ οὖν ἐπαναπαυθῆναι τὸν Σαμψὼν ἐπὶ τοὺς στύλους, τὸ τὸν διδαχθέντα λαὸν (Judæorum) ἐπιγνῶναι τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον. Columnas enim, jam in antecedentibus, utramque Testamentum significare docuerat. Ib.

(11) *Ἐπὶ τὴν νοητὴν πέτραν.* Petra, de qua quidem sermo est in historia Simsonis, est rupes Etam, Jud. XIV. Integer vero locus, typice de Christo expositus, alludere videtur ad Matth. XXI, 42. Quod ex epitheto νοητή, quæ sensibus capi nequit, magis elucere videtur. Ib.

(12) *Τύπος δὲ τῆς σιαγ.* κ. τ. λ. Typus sane ex altissimis allegoricæ interpretationis mysteriis tractus, cujus comparationis medium terminum frustra quæres. Ipse vero Irenæus nobis doctor. In alio enim fragmento apud Mass. p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXIII] ad Numer. XXII, 22. asinam Bileami figuram esse corporis Christi tradit, ita verba faciens: Ἐφ' ὃν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐκ καυμάτων ἀναπαυόμενοι, ὡς ὑπὸ σκήματος βαστάζονται. Τὸ γὰρ φορτίον τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων ὁ Σωτὴρ ἀνεδέξατο. Saltum vero a corpore asinæ ad maxillam, a toto ad partem, haud adeo mortalem esse vident omnes. Ib.

(13) *Εὖ μὲν λέγοντες*, κ. τ. λ. Hoc fragmentum, quod Muenterus primus e mss. Vaticanis edidit, ipso editore teste his inscribitur verbis: Τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν διατάξεων. Muenterus ad hæc ita scribit: Morem fuisse antiquissimorum Ecclesiæ Patrum constat, ut ea, quæ sive ab apostolis sive a discipulis apostolorum, τῆς πρώτης διαδοχῆς, acceperant, quo se melius falsis, quæ sæculo jam secundo circumferebantur, institutionibus opponerent, in opusculis, διδαχαί vel διδασκαλίαι dictis, discipulis posteritatique traderent. Tales quidem διδαχάς a plurimis Patribus conscriptas, dein Epiphanii tempore in *Constitutiones apostolorum*, ex iis conflatas transiisse, censuerunt viri in antiquitatibus ecclesiasticis facile principes, inter quos Dodwellum, Pearsonium, Grabiumque nominasse sat erit. Ejusmodi porro διδασκαλίαν in secunda, quæ vulgo dicitur, Clementis Romani epistola ad Corinthios superstitem esse asseritur. Hippolyti similiter in bibliotheca Cæsarea Vindobonensi ineditam exstare, docuit Lambecius *Comment.* VIII, 429. De aliorum Patrum διδαχαῖς, Ignatii nimirum, Polycarpi, Hermæ et Barnabæ testantur nonnulla verba Stichometriæ Nicephori patriarchæ, a Dodwello in Diss. I Irenaica laudata. Ipsum autem Irenæum, cum falsis διδαχαῖς probabiliter ab Heracleone, gnostico homine, qui κήρυγμα Πέτρου, teste Origene, pro genuino venditaverat, aliisque strenue contradixisset (de iis enim verba facions, ipse lib. I, 17, Ἀμύθητον, ait, πλῆθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἔπλασαν, προσφέρουσι εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων, καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα), suam quoque διδαχὴν, morem apostolicorum Patrum imitatus, conscripsisse ecclesiæque Lugdunensi reliquisse, ex Eusebio (*Hist. eccl.* V, 26) et Hieronymo patere videtur (*Catal. script.* c. 35). Verba enim sunt Eusebii: Καὶ ἄλλος (φέρεται) ὃν ἀνατέθειται ἀδελφῷ Μαρκιανῷ τοὔνομα εἰς ἐπίδειξιν (legendum forte ex emendatione Valesii et Dodwelli ἀπόδειξιν) τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος. Quam apostolicæ et hdei et disciplinæ ulteriorem fuisse expositionem, qua falsa hæreticorum κηρύγματα confutaverit, Dodwello facile concedemus esse censeo. Quod vero, id quod mira doctrina ex auctoribus Græcis evincere allaborat, alter quidam Irenæi liber deperditus, ab Eusebio et Hieronymo quoque laudatus, cui titulus *Διαλέξεων διαφόρων*, homilias quoque ad populum exhibuerit, equidem contra tanti viri auctoritatem negare non ausim; nisi ali-

οὐδέποτε τοὺς ἀναξίους, τυχόμεθα καὶ ἡμεῖς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ βασιλείας. A antem nunquam maledicentes, ita nos quoque gloriam et regnum Dei consequamur.

XLIV.

Προφητεία (14) ἐν αὐτοῖς ἐσημαίνετο, ὡς παραβάτης γενόμενος ὁ λαὸς σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν σφιγγίσεται. Τὸ δὲ λυθῆναι αὐτοῦ αὐτομάτως τὰ δεσμὰ σημαίνει, ὡς μετανοήσας πάλιν λυθήσεται ἐκ τῶν τῆς ἁμαρτίας δεσμῶν

Vaticinio in illis indicabatur, quod populus transgressor factus vinculis propriorum peccatorum coerceretur. Spontanea vero vinculorum solutio indicat, quod pœnitentia facta, iterum vinculis peccati liberaretur.

XLV.

Οὐκ εὐχερὲς (15) ὑπὸ πλάνης κατεχομένην μεταπεῖσαι ψυχήν.

Non est facile quid, animæ ab errore occupatæ aliam sententiam persuadere.

XLVI.

Καὶ τὸν Βαλαὰμ υἱὸν Βεὼρ ἀπέκτειναν ἐν ῥομφαίᾳ. Ὁ γὰρ μηκέτι ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, ἀλλὰ κατέναντι νόμου Θεοῦ ἕτερον παρανίας νόμον ἱστάνων, οὗτος οὐκέτι ὡς προφήτης, ἀλλ' ὡς μάντις λογισθήσεται. Μὴ ἐμμείνας γὰρ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐντολῇ, ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακομηχανίας ἀντελάβετο μισθόν. B *Atque Balaamum Beoris filium ferro trucidarunt* [a]. Etenim non loquens amplius ex spiritu Dei, sed adversus legem divinam proferens alteram adulterinam legem, hic ne diutius quidem propheta, sed vates habebitur. Non obtemperans enim Dei imperio, dignas pravarum ipsius artium pœnas tulit.

XLVII (16).

Τοῦτο σημαίνει (17) τὸν διωγμὸν τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τῶν ἔτι μενόντων ἐν τῇ ἀπιστίᾳ ἐθνῶν. Ἀλλ' ἤλπισεν ὁ ταῦτα πάσχων, ὡς ἔσται ἐκδίκησις κατὰ τῶν πολεμούντων. Διὰ τίνος δὲ ἡ ἐκδίκησις; Πρῶτον μὲν, διὰ τοῦ καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν νοητὴν πέτραν (18)· δεύτερον δὲ, διὰ τοῦ εὑρεῖν σιαγόνα ὄνου. Τύπος δὲ (19) τῆς σιαγόνος τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Hoc significat persecutionem Ecclesiæ ab iis gentilibus notam, quæ sensu a vera religione alieno adhuc esse perseverant. At qui hæc perpessus est speravit, fore, ut pœnæ expeterentur ab iis, qui bellum moverant. Qua de causa pœnæ? Primum quidem, ob fugam in rupem, nomine Etamum, factam; deinde vero, ob repertam maxillam asini. Quæ maxilla figura est corporis Christi.

XLVIII.

Προφητεία (20) ἐν αὐτοῖς ἐσημαίνετο, ὡς παραβάτης γενόμενος ὁ λαὸς, σειραῖς ταῖς ἑαυτοῦ ἁμαρτίαις σφιγγίσεται. Τὸ δὲ λυθῆναι αὐτοῦ αὐτομάτως τὰ δεσμὰ, σημαίνει, ὡς μετανοήσας πάλιν λυθήσεται ἐκ τῶν τῆς ἁμαρτίας δεσμῶν. C Prophetia in illis significabat, populum, qui legem divinam violaverit, peccatis ab ipso commissis sicuti catenis vinctum iri. Quod ejus vincula quoniam sunt soluta, id significat (populum), mutatis animis ex vinculis peccati liberatum iri.

[a] Num. xxxi, 8.

ei potuerit, utrumque Irenæi librum, et ἐπίδειξιν et διαλέξεις, partem ejusdem operis fuisse, ab Eusebio dein et Hieronymo male distinctis. Duos enim ejusdem argumenti diversos ab Irenæo confectos fuisse libros, etsi non negaverim, haud tamen crediderim. Accedit præterea, quod διδασκαλία, διδαχή, διατάξεις, διαλέξεις, διαταγαί, παραδόσεις, cæteraque ejusmodi nomina apud veteres idem fere scriptionum genus indicasse videantur; quod denique novus jam titulus operis Irenaici, quo fragmentum nostrum inscriptum est, διατάξεις, habeatur. Tria igitur Irenæi forent opera ejusdem fere argumenti; quis vero credat? Διατάξεις quidem esse idem opus quod ἐπίδειξιν, dubium mihi non est. De altero autem opere, cui διαλέξεις titulus, eoque magis desiderando, quod in eo Epistolæ ad Hebræos mentionem fecerat Irenæus sententiasque inde excerpserat, peritioribus sententiam ferre relinquo. Cæterum ex inscriptione fragmenti simplici admodum, notam id quoddam opus eo tempore, quo Catenæ conficiebantur, fuisse videtur. Eam una cum fragmento a Massueto, sed sine inscriptione edito ex Vaticano Cod. 1553 damus. Nulla præterea verborum fragmenti ad benedictionem Bileami Num. xxii sorte spectantis, expositione opus est, cum sententiam locis Matth. v, 44; Luc. vi, 27, aliisque Pauli et Petri maxime consonam disertis verbis exhibeant.

(14) *Προφητεία*, κ. τ. λ. Fragmentum hoc partem exhibet commentarii in Ezechielem; referri enim videtur ad cap. III et IV, quo propheta manifestis ligatis aliisque symbolis vaticinium de futura Hierosolymorum obsidione edere jubetur. Mercer.

(15) *Οὐκ εὐχερὲς*, κ. τ. λ. V. primam adnotationem ad fragm. XLI.

(16) Hoc et sequentia duo fragmenta typis expressa leguntur in libro qui inscribitur: Σειρὰ ἑνὸς καὶ πεντήκοντα ὁμοφυμάτισμῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν κ. τ. λ. Τόμος πρῶτος καὶ δεύτερος. Ἐν Λειψίᾳ ἔτει ,ᾳψοβ'. Tom. I, p. 1381 et 1382; tom. II, p. 219, 220. Stieren. Opp. Irenæi, tomi I, pars II, p. 895, Lipsiæ 1853, in 8°. Interpretationem addidit doctissimus editor.

(17) *Τοῦτο σημαίνει*, κ. τ. λ. Leguntur hæc Græca ad locum Scripturæ S. Judic. xv, 7. In Catena hæc adnotata leguntur: Οὐδὲ τοῦτο, οὐδὲ τὸ ἐξῆς τοῦ Εἰρηναίου ἐν τοῖς τοῦ Ἀναγβαίου ἐκδέδομ. εὕρηται.

(18) *Ἐπὶ τὴν νοητὴν πέτραν*. Ita corrupte legitur in Catena. Referenda enim sunt verba fragmenti ad Judic. xv, 8; ubi interpretatio LXX ita legitur: Καὶ κατέβη καὶ ἐκάθισεν ἐν τρυμαλιᾷ τῆς πέτρας Ἠτάμ. Inde Irenæum scripsisse conjicio: Ἐπὶ τὴν Ἠτὰμ πέτραν.

(19) *Τύπος δέ*, κ. τ. λ. In Catena hæc sunt adnotata: Οὐκ ὀρθὸν δὲ τὸ ἐν τῷ τέλει, εἰ μὴ ἐκχρασθείη οὕτως· τύπος δὲ ἡ σιαγὼν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

(20) Hæc, quæ fragmentum supra citatum sub n. XLIV, præter unum iota subscriptum, ad verbum referunt, in Catena leguntur ad Judic. xv, 13.

XLIX.

Deus hujus sæculi, iis, qui fidem non habent, nominatus Deus, id est Satanas.

A Θεὸς (21) αἰῶνος, ὀνομασθεὶς Θεὸς τοῖς ἀπίστοις, τουτέστιν ὁ Σατανᾶς.

L (22).

Solvit Zachariæ silentium natus Joannes. Neque enim [angelus?] animum patris mitigavit cum vox, [Zachariam] silere jubens, emitteretur; sed uti [angeli vox], cui fidem non habebat [Zacharias], linguam ejus vinxit, ita, cum quod angelus annuntiaverat evenisset, patri libertatem reddidit; cui et fausta sunt nuntiata et [Joannes filius] natus est. Vox autem et splendor Verbi et luminis præcursor.

Λύει τῷ Ζαχαρίᾳ τὴν σιωπὴν γεννηθεὶς ὁ Ἰωάννης. Καὶ γὰρ (23) οὐκ ἐπράϋνε τὸν πατέρα τῆς φωνῆς σιωπᾶν προελθούσης· ἀλλ' ὥσπερ ἀπιστηθεῖσα τὴν γλῶσσαν ἔδησεν, οὕτω φανερωθεῖσαν δοῦναι τῷ πατρὶ τὴν ἐλευθερίαν· ᾧ καὶ εὐηγγελίσθη καὶ ἐγεννήθη. Φωνὴ δὲ καὶ λύχνος Λόγου καὶ φωτὸς πρόδρομος.

LI.

Quem in finem autem et illud *in urbe Davidis* additum est, nisi ut id, quod a Deo Davidi promissum erat: ex fructu ejus ventris æternum regem progressurum esse, perfectum annuntiaret.

B Εἰς τί (24) δὲ καὶ τὸ *ἐν πόλει Δαβὶδ* πρόσκειται, εἰ μὴ ἵνα διὰ τὴν ὑπὸ Θεοῦ γεγενημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν· ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιος ἔσται βασιλεὺς, πεπληρωμένην εὐαγγελίσηται.

APPENDIX

AD

IRENÆI LIBROS CONTRA HÆRESES

CONTINENS

GNOSTICORUM QUORUM MEMINIT S. MARTYR FRAGMENTA.

—

FRAGMENTA

COMMENTARIORUM BASILIDIS.

—

Fragmentum libri XIII. — *Ex Archelai et Manetis Disputatione, pag.* 101 *et seq.*

349 *Exstat tertius decimus liber Tractatuum ejus* (Basilidis) *cujus initium tale est.* Tertium decimum nobis *Tractatuum* scribentibus librum, necessarium sermonem uberemque salutaris sermo præstavit. *Per parvulam divitis et pauperis naturam, sine radice et sine loco rebus superrevenientem, unde pullulaverit, indicat. Hoc autem solum caput liber continet... Sed ad rem rediens, Basilides interjectis plus minus vel quingentis versibus ait :* Desine ab inani et curiosa varietate, requiramus autem magis, quæ de bonis et malis etiam barbari inquisierunt, et in contemplatæ sunt lucem, tanquam melioris rei sumpta concupiscentia, insectabantur ea commisceri.

C quas opiniones de his omnibus pervenerunt. Quidam enim horum dixerunt, initia omnium duo esse, quibus bona et mala associaverunt, ipsa dicentes initia sine initio esse et ingenita : id est, in principiis lucem fuisse ac tenebras, quæ ex semetipsis erant, non quæ esse dicebantur. Hæc cum apud semetipsa essent, propriam unumquodque eorum vitam agebat, quam vellet, et qualis sibi competeret; omnibus enim amicum est, quod est proprium, et nihil sibi ipsum malum videtur. Postquam autem ad alterutrum agnitionem uterque pervenit, et tenebræ

(21) Θεὸς, κ. τ. λ. Hæc Græca exstant in *Catenis in S. Pauli Epistolas ad Cor.*, quas edidit J. A. Cramer. Oxon. 1841, tom. V, pag. 373.

(22) Ex editione Ad. Stieren (Opp. Irenæi, *l. l.*), cujus adnotationem exscribimus : « Hoc fragmentum et quod sequitur ex codice theol. Gr. qui in bibliotheca Vindobonensi asservatur et n. LXXI et folia 24 habet, exscripta mecum communicavit Henr. Ernest. Pœschl, cui maximas gratias ago. »

(23) *Καὶ γὰρ*, κ. τ. λ. Hujus commatis textus est corruptus. Patet, pro φανερωθεῖσαν, quæ vox opposita est verbo ἀπιστηθεῖσα, scribendum esse φανερωθεῖσα, et pro δοῦναι legendum tempus finitum, ἔδωκεν aut simile quid. Loci sensum, quantum fieri potuit, interpretatione mea Latina exprimere studui.

D

(24) *Εἰς τί*, κ. τ. λ. Etiam hoc fragmentum Henr. Ernest. Pœschl v. cl. ex eodem codice, quem adnotatione priori ad fragm. antecedens laudavi, exscriptum mecum communicavit. Dictum procul dubio referendum est ad Luc. II, 11. STIEREN.

Fragmentum libri XXIII. — *Ex Clementis Alexandrini* Stromatum *lib.* IV, *pag.* 506.

Βασιλείδης δὲ ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ τῶν Ἐξηγητικῶν, περὶ τῶν κατὰ τὸ μαρτύριον κολαζομένων, αὐταῖς λέξεσι τάδε ἔχει· « Φημὶ γὰρ τὸ, ὁπόσοι ὑποπίπτουσι ταῖς λεγομέναις θλίψεσιν, ἤτοι ἡμαρτηκότες ἐν ἄλλοις λανθάνοντες πταίσμασιν, εἰς τοῦτο ἄγονται τὸ ἀγαθὸν χρηστότητι τοῦ περιάγοντος· ἄλλα[1] ἐξ ἄλλων ὄντως ἐγκαλούμενοι, ἵνα μὴ ὡς κατάδικοι ἐπὶ κακοῖς ὁμολογουμένοις πάθωσι· μηδὲ λοιδορούμενοι ὡς ὁ μοιχὸς ἢ ὁ φονεύς, ἀλλ' ὅτι Χριστιανοί πεφυκότες· ὅπερ αὐτοὺς παρηγορήσει, [2] μηδὲ πάσχειν δοκεῖν. Κἂν μὴ ἡμαρτηκὼς δ' ὅλως τις ἐπὶ τὸ παθεῖν γένηται, σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐδὲ οὕτος κατ' ἐπιβουλὴν δυνάμεώς τι πείσεται, ἀλλὰ πείσεται, ὡς ἔπασχε καὶ τὸ νήπιον τὸ δοκοῦν οὐχ ἡμαρτηκέναι. » Εἶθ' ὑποδὰς, πάλιν ἐπιφέρει· « Ὡς οὖν τὸ νήπιον οὐ προημαρτηκὸς, ἢ ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκὸς οὐδὲν, ἐν ἑαυτῷ [τῷ [3]] δὲ τὸ ἁμαρτῆσαι ἔχον, ἐπὰν ὑποπέσῃ τῷ παθεῖν, εὐεργετεῖταί τε, πολλὰ κερδαίνον δύσκολα· οὕτωσὶ δὴ, κἂν τέλειος μηδὲν ἡμαρτηκὼς ἔρτῳ τύχῃ, πάσχῃ δὲ καὶ πάθῃ, ταὐτὸ ἔπαθεν ἐμφερῶς τῷ νηπίῳ· ἔχων μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτητικὸν, ἀφορμὴν δὲ πρὸς τὸ ἡμαρτηκέναι μὴ λαβὼν, οὐχ ἡμάρτανεν· ὥστ' οὐχ αὐτῷ τὸ μὴ ἁμαρτῆσαι λογιστέον. Ὡς γὰρ ὁ μοιχεῦσαι θέλων μοιχὸς ἐστι, κἂν τοῦ μοιχεῦσαι μὴ ἐπιτύχῃ, καὶ ὁ ποιῆσαι φόνον θέλων ἀνδροφόνος ἐστὶ, κἂν μὴ δύνηται φονεῦσαι· οὕτωσὶ δὲ καὶ τὸν ἀναμάρτητον ὃν λέγω, ἐὰν ᾖ πάσχοντα, κἂν μηδὲν ᾖ κακὸν πεπραχὼς, κακὸν ἐρῷ τῷ θέλειν ἁμαρτάνειν. Πάντ' ἐρῷ γὰρ μᾶλλον, ἢ κακὸν τὸ προνοεῖν ἐρῷ. » Εἶθ' ὑποδὰς, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου ἀντικρυς, ὡς περὶ ἀνθρώπου λέγει· « Ἐὰν μέντοι, παραλιπὼν τούτους ἅπαντας τοὺς λόγους, ἔλθῃς ἐπὶ τὸ δυσωπεῖν με, διὰ προσώπων τινῶν, εἰ τύχοι, λέγων· Ὁ δεῖνα οὖν ἥμαρτεν, ἔπαθε γὰρ ὁ δεῖνα· ἐὰν μὲν ἐπιτρέπῃς, ἐρῶ· Οὐχ ἥμαρτε μὲν, ὅμως δὲ ἦν τῷ πάσχοντι νηπίῳ. Εἰ μέντοι σφοδρότερον ἐνδιάσαιο τὸν λόγον, ἐρῶ, ἄνθρωπον, ὅντιν' ἂν ὀνομάσῃς, ἄνθρωπον εἶναι, δίκαιον δὲ τὸν Θεόν· *Καθαρὸς γὰρ οὐδεὶς*, ὥσπερ εἴπέ τις, *ἀπὸ ῥύπου*. »

A Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum* de iis qui martyrio puniuntur, his verbis hæc dicit : « Dico enim, quicunque incidunt in dictas afflictiones, utique cum imprudentes in alia peccata lapsi fuerint, ad hoc bonum deducuntur, benignitate ejus qui adducit. Sed omnino aliam ob causam in jus vocantur, ne patiantur ut judicio damnati propter ea quæ mala esse certum est; neque ut male audientes perinde atque adulter, vel homicida, sed quod sint natura Christiani : quod quidem eos ita recreabit, ut ne videantur quidem pati. Si vero in aliquem, qui omnino non peccaverit, perpessiones incumbant, quod quidem est rarum; tamen ne is quidem aliquid patietur, ex paratis a magistratu insidiis, sed patietur ut passus est puer, B qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius subjungit : « Sicut ergo puer qui antea non peccavit, aut actu quidem nihil peccavit, sed habet in se peccandi potestatem, cum in perpessiones inciderit, afficitur beneficio, ut qui multa lucretur ardua : ita etiam, si perfectus quoque qui actu nihil forte peccaverit, *patiatur et* passus fuerit, passus est similiter atque puer; in se quidem habens peccandi potestatem, et tamen non accepta occasione peccandi, non peccavit : adeo ut ipsi acceptum referendum non sit, quod non peccaverit. Quemadmodum enim qui vult adulterium admittere, est adulter, etiamsi non consequatur effectus; et **350** qui vult cædem facere, homicida, etiamsi non possit occidere : ita etiam eum quem dico non peccasse, si C videro quidpiam pati, etiamsi nihil mali fecerit, malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim dicam potius, quam malam providentiam. » Deinde inferius, aperte quoque de Domino dicit tanquam de homine : « Sin autem his omnibus prætermissis veneris ut me pudore confundas, adducens certas personas, verbi causa : Hic ergo peccavit, hic enim est passus; si permittas quidem, dicam : Non peccavit quidem, sed erat similis puero, qui patiebatur. Sed si vehementius urgeas, dicam, quemcunque hominem nominaveris, eum esse hominem, justum autem Deum : *Nullus enim est mundus*, ut dixit quispiam, *a sorde* [4]. »

Aliud Basilidis fragmentum. — *Ex Origenis lib.* V Comment. in Epist. ad Rom., *cap.* V, *tom. II pag.* 530, *edit. Basileensis* 1571.

Ego, inquit (*Paulus*), mortuus sum : cœpit enim D nihi jam reputari peccatum. Sed hæc Basilides non advertens de lege naturali debere intelligi, ad ineptas et impias fabulas sermonem apostolicum traxit, in Pythagoricum dogma : id est, quod animæ in alia atque alia corpora transfundantur ex hoc Apostoli dicto conatur astruere. *Dixit enim*, inquit, *Apostolus, quia ego vivebam sine lege aliquando : hoc est, antequam in istud corpus venirem, in eam speciem corporis vixi, quæ sub lege non esset, pecudis scilicet, vel asis.* Sed non respexit ad id, quod sequitur, id est : *Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit* [5], etc.

FRAGMENTA EPIPHANIS.

Ex lib. De justitia, *ap. Clementem Alex., lib.* III Stromat., *pag.* 428 *et seqq.*

Λέγει οὗτος ἐν τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, τὴν δικαιο- Is (*Epiphanes*) dicit in libro *De justitia*, justitiam

[1] Lege, ἀλλά. [2] Adde, ὥστε. [3] Dele hunc articulum. [4] Job XIV, 4, juxta LXX. [5] Rom. VII, 9.

Dei esse quamdam cum æqualitate communionem. « Æquale quidem certe cœlum undequaque extensum, totam terram circuitu suo complectitur : et nox ex æquo stellas omnes ostendit : et diei auctorem et lucis patrem, solem, Deus ex alto æqualem diffudit super terram in omnes qui possunt videre (illi autem omnes communiter vident), quoniam non discernit divitem, vel pauperem, vel populi principem, insipientes et sapientes, feminas et masculos, liberos, servos ; sed neque secus facit in brutis. Cum autem in omnia animantia, bona et mala, ex æquo ipsum communem diffuderit ; firmam ac solidam efficit justitiam, cum nemo possit plus habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animantibus communia exoriri nutrimenta, communi justitia ex æquo data omnibus : et ad ea quæ sunt hujusmodi similiter se habet genus boum ut boves, et suum ut sues, et ovium ut oves, ut reliqua omnia. Justitia enim in iis apparet communitas. Deinde per communitatem similiter omnia seminantur secundum genus suum ; et commune nutrimentum permissum est humi pascentibus jumentis omnibus, et omnibus ex æquo : utpote quod nulla lege circumscriptum sit, ejus autem qui donat ac jubet liberalitate, convenienter adsit omnibus justitia. Sed neque quæ ad generationem spectant, habent scriptam legem, esset enim abolita : ex æquo autem seminant omnes et generant, habentes innatam a justitia communionem. Ex æquo communiter omnibus oculum ad videndum creator et pater omnium, sua justitia legem ferens, præbuit ; non discernens feminam a masculo, non id quod est rationis particeps **351** ab experte rationis, et ut semel dicam, nullum a nullo ; æqualitate autem et communitate visum similiter dividens, uno jussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit (*Isidorus*), cum hominum ignorantiam castigare non possent, contra leges facere docuerunt : leges enim privatæ et peculiares dissecuerunt divinæ legis communionem, et abroserunt : non intelligens dictum Pauli, dicentis : *Per legem peccatum cognovi*[1]. Et *meum* et *tuum* dicit subiisse per leges, adeo ut per eas communiter jam amplius non liceat iis, quæ communia sunt, terra videlicet, possessionibus, et ipso matrimonio uti. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passerem, neque furem respuunt : et frumentum similiter, et alios fructus. Violata autem communio et æqualitas genuit furem pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter omnia fecisset homini, et feminam cum masculo communiter conjunxisset, et omnia similiter animantia conglutinasset, demonstravit justitiam esse communionem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt, generationem suam qua conciliatur communio, abnegaverunt. » Et dicit : « Si unam duxerit, habeat ; cum omnes possint esse communes, ut in re-

A σύνην τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν τινὰ εἶναι μετ' ἰσότητος. « Ἴσος γέ τοι πανταχόθεν ἐκτεθεὶς οὐρανὸς, κύκλῳ τὴν γῆν περιέχει πᾶσαν καὶ πάντας ἡ νὺξ ἐπίσης ἐπιδείκνυται τοὺς ἀστέρας· τὸν δὲ τῆς ἡμέρας αἴτιον καὶ πατέρα τοῦ φωτὸς, ἥλιον, ὁ Θεὸς ἐξέχεεν ἄνωθεν ἴσον ἐπὶ γῆς ἅπασι τοῖς βλέπειν δυναμένοις· οἱ δὲ κοινῇ πάντες βλέπουσιν· ἐπεὶ μὴ διακρίνει πλούσιον, ἢ πένητα, ἢ δήμου ἄρχοντα, ἄφρονάς τε καὶ τοὺς φρονοῦντας, θηλείας, ἄρσενας, ἐλευθέρους, δούλους· ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀλόγων παρὰ τοῦτο ποιεῖταί τι. Πᾶσι δὲ ἐπίσης τοῖς ζώοις κοινὸν αὐτὸν ἔχειν ἄνωθεν, ἀγαθοῖς τε καὶ φαύλοις, δικαιοσύνην ἐμπεδοῖ, μηδενὸς δυναμένου πλεῖον ἔχειν, μηδὲ ἀφαιρεῖσθαι τὸν πλησίον, ἵν' αὐτὸς τὸ κἀκείνου φῶς διπλασιάσας ἔχῃ. Ἥλιος κοινὰς τροφὰς ζώοις ἅπασιν ἀνατέλλειν [1], δι- B καιοσύνης τε τῆς κοινῆς ἅπασιν ἐπίσης δοθείσης· καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα βοῶν γένος ὁμοίως γίνεται ὡς αἱ βόες· καὶ συῶν, ὡς οἱ σῦες· καὶ προβάτων, ὡς τὰ πρόβατα, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα· δικαιοσύνη γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀναφαίνεται ἡ κοινότης. Ἔπειτα κατὰ κοινότητα πάντα ὁμοίως κατὰ γένος σπείρεται· τροφή τε κοινὴ χαμαὶ νεμομένοις ἄνεῖται πᾶσι τοῖς κτήνεσι, καὶ πᾶσιν ἐπίσης, οὐδενὶ νόμῳ κρατουμένῃ· τῇ δὲ παρὰ τοῦ δεδόντος κελεύσαντος χορηγίᾳ συμφώνως ἅπασι δικαιοσύνη παροῦσα. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ τῆς γενέσεως νόμον ἔχει γεγραμμένον· μετεγράφη γὰρ ἂν σπείρουσι δὲ καὶ γεννῶσιν ἐπίσης, κοινωνίαν ὑπὸ δικαιοσύνης ἔμφυτον ἔχοντες. Κοινῇ πᾶσιν ἐπίσης ὀφθαλμὸν εἰς τὸ βλέπειν ὁ ποιητής τε καὶ πατὴρ πάντων, δικαιοσύνῃ νομοθετήσας τῇ παρ' αὐτοῦ, παρέσχεν, οὐ διακρίνας C θήλειαν ἄῤῥενος, οὐ λογικὸν ἀλόγου, καὶ καθάπαξ οὐδενὸς οὐδέν· ἰσότητι δὲ καὶ κοινότητι μερίσας τὸ βλέπειν ὁμοίως ἑνὶ κελεύματι πᾶσι κεχάρισται. Οἱ νόμοι δὲ, φησὶν, ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι, παρανομεῖν ἐδίδαξαν· ἡ γὰρ ἰδιότης τῶν νόμων τὴν κοινωνίαν τοῦ θείου νόμου κατέτεμε καὶ παρετρώγειν· μὴ συνιεὶς τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, λέγοντος· *Διὰ νόμου γὰρ ἁμαρτίαν ἔγνων*. Τό τ' *ἐμὸν* καὶ τὸ *σὸν* φησὶ διὰ τῶν νόμων παρεισελθεῖν μηκέτι εἰς κοινότητα· κοινά τε γὰρ καρπωμένοις, μήτε γῆν, μήτε κτήματα, ἀλλὰ μηδὲ γάμον· κοινῇ γὰρ ἅπασιν ἐποίησε τὰς ἀμπέλους, αἳ μὴ στρουθὸν μήτε κλέπτην ἀπαρνοῦνται· καὶ τὸν σῖτον οὕτω, καὶ τοὺς ἄλλους καρπούς. Ἡ δὲ κοινωνία παρανομηθεῖσα, καὶ τὰ τῆς ἰσότητος, ἐγέννησε θρεμμάτων καὶ καρπῶν κλέπτην. D Κοινῇ τοίνυν ὁ Θεὸς ἅπαντα ἀνθρώπῳ ποιήσας, καὶ τὸ θῆλυ τῷ ἄῤῥενι κοινῇ συναγαγὼν, καὶ πάντ' ὁμοίως τὰ ζῶα κολλήσας, τὴν δικαιοσύνην ἐνέφηνεν κοινωνίαν μετ' ἰσότητος. Οἱ δὲ γεγαμήκασιν οὕτω, τὴν συνάγουσαν κοινωνίαν τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπηρνήθησαν. Καὶ φησὶν· « Εἰ μίαν ἀγόμενος, ἐχέτω, δυναμένων κοινωνεῖν ἁπάντων, ὥσπερ ἀπέφηνε τἄλοιπὰ τῶν ζώων. » Ταῦτα εἰπὼν κατὰ λέξιν, πάλιν ὁμοίως αὐταῖς ταῖς λέξεσιν ἐπιφέρει· « Τὴν γὰρ ἐπιθυμίαν σύντονον καὶ σφοδροτέραν ἐνεποίησε τοῖς ἄῤῥεσιν εἰς τὴν τῶν γενῶν παραμονήν· ἣν οὔτε νόμος, οὔτε ἔθος, οὔτε ἄλλο τι τῶν ὄντων ἀφανίσαι δύναται, Θεοῦ γάρ ἐστι δόγμα. »

[1] Leg. ἀνατέλλει. [1] Rom. VII, 7.

liquis ostendit animantibus. » Hæc cum ad verbum dixisset, subjungit rursus his verbis : « Acrem enim et vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem ad generis perpetuitatem, quam nec lex, nec mos, nec aliud aliquid potest abolere : est enim Dei decretum. »

Et paulo post, pag. 430.

Ὅτι θεομαχεῖ ὅτε Καρποκράτης, ὅτ' Ἐπιφάνης ἐν αὐτῷ τῷ πολυθρυλλήτῳ βιβλίῳ, τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, λέγων, ὧδέ πως ἐπιφέρει κατὰ λέξιν. Ἔνθεν ὡς γελοῖον εἰρηκότος τοῦ νομοθέτου, ῥῆμα τοῦτο ἀκουστέον, *Οὐκ ἐπιθυμήσεις*, πρὸς τὸ γελοιότερον εἰπεῖν, *τῶν τοῦ πλησίον*· αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν ἐπιθυμίαν δοὺς, ὡς συνέχουσαν τὰ τῆς γενέσεως, ταύτην ἀφαιρεῖσθαι κελεύει, μηδενὸς αὐτὴν ἀφελέσθαι ζήνου. Τὸ δὲ, τῆς τοῦ πλησίον γυναικὸς, ἰδιότητα τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἔτι γελοιότερον εἶπε. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ γενναῖοι Καρποκρατιανοὶ δογματίζουσι.

Quod cum Deo bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes, in eo qui vulgo jactatur libro *De justitia*, patet ex eo quod subjungit his verbis : Hinc ut qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audiendum est : *Non concupisces ;* et ut magis ridicule diceret, *res*, inquit, *proximi tui*. Ipse enim qui dedit cupiditatem, ut quæ continent ea quæ ad generationem attinent, jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat animali. Illud autem, *uxorem proximi tui*[8], communionem cogens ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani.

FRAGMENTA ISIDORI.

Ex lib. De adnata anima, *ap. Clementem Alex. lib.* II Stromat., *pag.* 499.

Αὐτὸς γοῦν ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς Ἰσίδωρος ἐν τῷ *Περὶ προσφυοῦς ψυχῆς*, συναισθόμενος τοῦ δόγματος, οἷον ἑαυτοῦ κατηγορῶν, γράφει κατὰ λέξιν· Ἐὰν γάρ τινι πείσμα δῷς, ὅτι μὴ ἔστιν ἡ ψυχὴ μονομερὴς, τῇ δὲ τῶν προσαρτημάτων βίᾳ τὰ τῶν χειρόνων γίνεσθαι πάθη, πρόφασιν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἔξουσιν οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων λέγειν· Ἐβιάσθην, ἁρπάγχθην, ἄκων ἔδρασα, μὴ βουλόμενος ἐνήργησα· τῆς τῶν κακῶν ἐπιθυμίας αὐτὸς ἐγγεσάμενος, καὶ οὐ μαχεσάμενος ταῖς τῶν προσαρτημάτων βίαις. Δεῖ δὲ, τῷ λογιστικῷ κρείττονας γενομένους, τῆς ἐλάττονος ἐν ἡμῖν κτίσεως φανῆναι κρατοῦντας.

Ipse filius Basilidis Isidorus, in libro *De adnata anima*, cum dogma animadvertisset, scribit his verbis, veluti seipsum accusans : Si enim alicui persuaseris unicam non esse animam, vi autem appendicum fieri eas quæ ad deteriora ferunt, perturbationes, non levem prætextum habebunt homines scelerati dicendi : Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum : cum ipse imperaverit malorum cupiditati, et cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem, cum parte rationali præstemus, ut inferiori quæ est in nobis creaturæ dominemur.

Ex Moralibus Isidori, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., *p.* 427.

Ἀνάσχου[9] τοίνυν, φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Ἰσίδωρος ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*, μαχίμης γυναικὸς, ἵνα μὴ ἀποστασθῇς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· τότε πῦρ ἀποσπερματίσας, εὐσυνειδήτως προσεύχῃ. Ὅταν δὲ ἡ εὐχαριστία σου, φησὶν, εἰς αἴτησιν ἀποπέσῃ, καὶ στῇς[10] τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. Ἀλλὰ νέος τίς ἐστιν, ἢ πένης, ἢ κατωφερὴς, καὶ οὐ θέλει γῆμαι κατὰ τὸν λόγον, οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ μὴ χωριζέσθων λεγέτω, ὅτι Εἰσελήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἅγια, οὐδὲν δύναμαι παθεῖν. Ἐὰν δὲ ὑπόνοιαν ἔχῃ, εἰπάτω· Ἀδελφὲ, ἐπίθες μοι τὴν χεῖρα, ἵνα μὴ ἁμαρτήσω· καὶ λήψεται βοήθειαν καὶ νοητὴν καὶ αἰσθητήν. Θελησάτω μόνον ἁμαρτῆσαι[11] τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτύχεται. Ἐνίοτε δὲ τῷ μὲν στόματι λέγομεν, Οὐ θέλομεν ἁμαρτῆσαι· ἡ δὲ διάνοια ἔγκειται ἐπὶ τὸ ἁμαρτάνειν. Ὁ τοιοῦτος διὰ φόβον οὐ ποιεῖ ἃ θέλει, ἵνα μὴ ἡ κόλασις αὐτῷ ἐλλογισθῇ· ἡ δὲ ἀνθρωπίνης ἔχει τινὰ ἀναγκαῖα, καὶ φυσικὰ μόνα· ἔχει τὸ περιβάλλεσθαι ἀναγκαῖον καὶ φυσικὸν φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δέ.

352 Patienter sustine, inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, uxorem contumacem, ne Dei gratiam amittas; et cum una cum semine libidinis flammam ejeceris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio declinare cœperit in petitionem, et jam oraveris non tam ut recte agas, quam ut ne labaris, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirma valetudine, et non vult rationi convenienter uxorem ducere, is a fratre ne separetur : dicat : Ingressus sum in sancta, nihil possum pati. Sed si de seipso habeat suspicionem, dicat : Frater, impone mihi manum, ut non peccem ; et accipiet auxilium, tam quod mente potest percipi, quam sensile. Velit tantum quod bonum est perficere, et voti compos fiet. Nonnunquam autem ore quidem dicimus : Nolumus peccare; cogitatio autem nostra defixa est in peccato. Qui est ejusmodi, propter metum quod vult non facit, ne ei inferatur pœna. Humana autem natura habet quædam necessaria, et quædam solum naturalia : quod vestibus induatur, id necessarium et naturale : res autem Venerea naturalis est, sed non necessaria;

Ex lib. I *et* II Expositionum prophetæ Parchor, *apud Clementem, lib.* VI Stromat., *pag.* 641 *et seqq.*

Ἰσίδωρος ὁ Βασιλείδου υἱὸς ἅμα καὶ μαθητὴς ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ προφήτου Παρχὼρ *Ἐξηγητικῶν* καὶ αὐτὸς κατὰ λέξιν γράφει· Φασὶ δὲ οἱ Ἀττικοὶ με-

Isidorus Basilidis simul filius et discipulus, in primo libro *Expositionum* prophetæ Parchor, ipse quoque scribit ad verbum. Dicunt autem Attici,

[8] Deut. v, 21. [9] Ex Epiphanio lege, ἀνέχου. [10] Lego, καὶ αἰτῇς. [11] Lege ἁμαρτεῖσαι.

quædam fuisse significata Sorrati, dæmone eum comitante. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos comitantur ex eo tempore, quo induunt corpus. Quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam confitetur. Et rursus in secundo ejusdem operis scribit : Nec existimet aliquis, quod dicimus proprium esse electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Nec enim hoc eorum est inventum ; sed cum sumpsissent a prophetis, id tribuerunt ei quem sapientem non existimant. Et rursus in eodem : Mihi quidem videtur, ut ii qui sibi philosophiam vindicant, discant quid sit quercus alata, et versicolor ejus pallium, et omnia quæcunque Pherecydes de rebus divinis disserens allegorice dixit, quæ e Chami prophetia hausit.

A μηνῦσθαί τινα τῷ Σωκράτει, παρεπομένου δαίμονος αὐτῷ· καὶ Ἀριστοτέλης δαίμοσι κεχρῆσθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συνομαρτοῦσιν αὐτοῖς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνσωματώσεως. Προφητικὸν τοῦτο μάθημα λαβὼν καὶ καταθέμενος εἰς τὰ ἑαυτοῦ βιβλία, μὴ ὁμολογήσας ὅθεν ὤφειλετο τὸν λόγον τοῦτον. Καὶ πάλιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς αὐτῆς συντάξεως, ὧδέ πως γράφει· Καὶ μή τις οἰέσθω, ὃ φαμὲν ἴδιον εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν, τοῦτο προειρημένον ὑπάρχειν ὑπό τινων φιλοσόφων· οὐ γάρ ἐστιν αὐτῶν εὕρημα· τῶν δὲ προφητῶν σφετεριζόμενοι, προσέθηκαν τῷ μὴ ὑπάρχοντι κατ' αὐτοὺς σοφῷ. Αὖθίς τε ἐν τῷ αὐτῷ· Καὶ γάρ μοι δοκεῖ τοὺς προσποιουμένους φιλοσοφεῖν, ἵνα μάθωσι τί ἐστιν ἡ ὑπόπτερος δρῦς (1), καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ πεποικιλμένον φᾶρος· πάντα ὅσα Φερεκύδης ἀλληγορήσας ἐθεολόγησε, λαβὼν ἀπὸ τῆς τοῦ Χὰμ προφητείας.

B

VALENTINI FRAGMENTA.

Fragmenta epistolarum Valentini, ex Clementis Alexandrini lib. III Stromatum, *pag.* 375 *et seqq.*

Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit : Et quemadmodum ex illo plasmate metum conceperunt angeli, quando majora elocutum est, quam quæ **353** creationi convenirent, liberius loquendi sumpta fiducia, propter eum qui ipsi invisibiliter dederat semen supernæ essentiæ : ita etiam in mundanorum hominum generationibus, metum auctoribus incusserunt opera hominum, qualia sunt statuæ et imagines, et quæcunque manus efficiunt in nomine Dei. In nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit præexistentis hominis, ut qui ipse esset in eo constitutus ; unde obstupuerunt, et opus cito aboleverunt.

Ἔοικε δὲ καὶ Οὐαλεντῖνος ἔν τινι ἐπιστολῇ τοιαῦτά τινα ἐν νῷ λαβὼν· αὐταῖς γὰρ γράφει ταῖς λέξεσι· Καὶ ὡς περίφοβος [10] ἐπ' ἐκείνου τοῦ πλάσματος ὑπῆρξε τοῖς ἀγγέλοις, ὅτε μεῖζονα ἐφθέγξατο τῆς πλάσεως, διὰ τὸν δοράσαντα ἐν αὐτῷ σπέρμα ἐκλεκτὸν τῆς ἀνωθεν οὐσίας, καὶ παῤῥησιαζόμενον οὕτω καὶ ἐν ταῖς γενεαῖς τῶν κοσμικῶν ἀνθρώπων, φόβοι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοῖς ποιοῦσιν ἐγένετο, οἷον ἀνδριάντες καὶ εἰκόνες, καὶ πάντων [11] αἱ χεῖρες ἀνίουσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ. Εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλασθεὶς Ἀδὰμ, φόβον παρέσχεν προόντος ἀνθρώπου, ὡς ὂν αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, καὶ κατεπλάγησαν, καὶ ταχὺ τὸ ἔργον ἠφάνισαν.

Ex eodem, lib. II Stromatum, *pag.* 409.

Quinetiam Valentinus scribit ad aliquos his verbis de appendicibus : Est autem unus bonus, cujus præsentiam exhibet ea quæ fit per Filium manifestatio. Et per eum solum potest cor fieri mundum, ejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sinunt. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absimile diversorio : istud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, hominibus indecore in eo manentibus, et locum nihil omnino curantibus, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque, quandiu nulla ejus cura geritur, est immundum, et multorum dæmonum habitaculum. Postquam autem id inviserit qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet : et sic qui tale cor habet, beatus est, quoniam Deum videbit.

C

D

Ἀλλὰ καὶ Οὐαλεντῖνος, πρός τινας ἐπιστέλλων, αὐταῖς λέξεσι γράφει περὶ τῶν προσαρτημάτων· Εἷς δέ ἐστιν ἀγαθὸς, οὗ παῤῥησία [12], ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις. Καὶ δι' αὐτοῦ μόνου δύναιτο ἂν ἡ καρδία καθαρὰ γενέσθαι, παντὸς πονηροῦ πνεύματος ἐξωθουμένου τῆς καρδίας. Πολλὰ γὰρ ἐνοικοῦντα αὐτῇ πνεύματα οὐκ ἐᾷ καθαρεύειν· ἕκαστον δὲ αὐτῶν τὰ ἴδια ἐκτελεῖ ἔργα, πολλαχοῦ ἐνυβριζόντων ἐπιθυμίαις οὐ προσηκούσαις. Καί μοι δοκεῖ ὅμοιόν τι πάσχειν τῷ πανδοχείῳ ἡ καρδία· καὶ γὰρ ἐκεῖνο κατατιτρᾶταί τε καὶ ὀρύττεται, καὶ πολλάκις κόπρου πίμπλαται, ἀνθρώπων ἀτελῶς ἐμμενόντων, καὶ μηδεμίαν προνοίαν ποιουμένων τοῦ χωρίου, καθάπερ ἀλλοτρίου καθεστῶτος· τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία, μέχρι μὴ προνοίας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον. Ἐπειδὰν δὲ ἐπισκέψηται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατὴρ, ἡγίασται, καὶ φωτὶ διαλάμπει· καὶ οὕτω μακαρίζεται ὁ ἔχων τὴν τοιαύτην καρδίαν, ὅτι ὄψεται τὸν Θεόν.

[10] Leg. ὡσπερὶ φόβος. [11] Leg. πάντα. [12] Leg. παρουσία.

(1) Quid sit ὑπόπτερος δρῦς, quidve symbolice significet, peritioribus aliis divinandum relinquo. Conjicit Grabius *Spicileg. hæretic.* sæc. II, pag. 68, pro δρῦς legendum esse δρίοχ, avis genus apud Aristophanem in Avibus. Sed parum fidi videtur conjectura. Totusque hic locus non admodum sanus esse videtur.

Ex Clementis Alexandr. lib. III Strom., *p.* 450 *et seq.*

Οὐαλεντῖνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα ἐπιστολῇ, A Πάντα, φησὶν, ὑπομείνας, ἐγκρατὴς ἦν, θεότητα Ἰησοῦς εἰργάζετο· ἤσθιε καὶ ἔπινεν ἰδίως, οὐκ ἀποβολὰς τὰ βρώματα. Τοσαύτη ἐν αὐτῷ ἐγκρατείας δύναμις, ὥστε καὶ μὴ φθαρῆναι τὴν τροφὴν ἐν αὐτῷ ἐπὶ τὸ φθείρεσθαι αὐτὸς οὐκ εἶχεν.

Valentinus autem in epistola ad Agathopodem : Cum omnia, inquit, sustinuisset, erat continens, divinitatem sibi acquisivit Jesus : edebat et bibebat peculiari modo, non reddens cibos. Tanta ei inerat vis continentiæ, ut etiam cibi in eo corrupti non fuerint, quoniam ipse corruptioni non fuit obnoxius.

Fragmenta homiliarum Valentini ex Clementis Alexandrini lib. IV Stromat., *p.* 509.

Οὐαλεντῖνος δέ, ἐν τινι ὁμιλίᾳ, κατὰ λέξιν γράφει· Ἀπ' ἀρχῆς ἀθάνατοί ἐστε, καὶ τέκνα ζωῆς ἐστε αἰωνίας· καὶ τὸν θάνατον ἠθέλετε μερίσασθαι εἰς ἑαυτούς, ἵνα δαπανήσητε αὐτὸν, καὶ ἀναλώσητε, καὶ ἀποθάνῃ ὁ θάνατος ἐν ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν· ὅταν γὰρ τὸν μὲν κόσμον λύητε, ὑμεῖς δὲ μὴ καταλύησθε, κυριεύετε τῆς κτίσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἁπάσης.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his verbis : Ab initio estis immortales, et filii estis vitæ æternæ : et mortem vobis adsciscere voluistis, ut eam consumeretis, et aboleretis, et mors in vobis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini ; in res creatas omnemque corruptelam dominamini.

Et paulo post.

Περὶ τούτου τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνα αἰνίττεται, γράφων B αὐταῖς λέξεσιν· Ὅσῳ ἐλάττων ἡ εἰκὼν τοῦ ζῶντος προσώπου, τοσοῦτον ἧσσων ὁ κόσμος τοῦ ζῶντος αἰῶνος. Τίς οὖν αἰτία τῆς εἰκόνος ; μεγαλωσύνη τοῦ προσώπου, παρεσχημένου τῷ ζωγράφῳ τὸν τύπον, ἵνα τιμηθῇ δι' ὀνόματος αὐτοῦ· οὐ γὰρ αὐθεντικῶς εὑρέθη μορφή, ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐπλήρωσαν τὸ ὑστερῆσαν ἐν πλάσει. Συνεργεῖ δὲ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον εἰς πίστιν τοῦ πεπλασμένου.

De hoc Deo (*creatore*) ita tacite innuit, scribens his verbis : Quo minor est imago viva facie, eo minor est mundus vivo Æone. Quænam est ergo causa imaginis ? faciei majestas, quæ pictori speciem exhibuit, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim se velut auctore forma fuit inventa ; sed impleverant nomen, quod in creatione erat imperfectum. Confert autem ad fidem ejus quod conditum est, etiam invisibile Dei.

Pag. 641.

Ἤδη δὲ καὶ τῶν τὴν κοινότητα προσδεχομένων ὁ κορυφαῖος Οὐαλεντῖνος, ἐν τῇ περὶ φίλων ὁμιλίᾳ κατὰ λέξιν γράφει· Πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς δημοσίοις βίβλοις, εὑρίσκεται γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὰ γὰρ κενὰ ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ καρδίας ῥήματα· Νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ, οὗτός ἐστιν ὁ λαὸς (2) ὁ τοῦ ἠγαπημένου, ὁ φιλούμενος καὶ φιλῶν αὐτόν.

354 Jam vero eorum quoque qui communionem inducunt, et commendant, princeps Valentinus, in ea quæ est de amicis homilia, scribit ad verbum : Multa ex iis, quæ scripta sunt in libris publicis, inveniuntur scripta in Dei Ecclesia. Hæc enim sunt inania, quæ a corde proficiscuntur verba : Lex quæ in corde scripta est, ea est populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit.

Valentini dissertatio, de mali origine, a cl. Grabio recognita et emendata ex Bodleianæ bibliothecæ codd. mss. duobus 2040 *et* 2584, Spicileg. hæret. *Sæc.* II, *pag.* 55.

Ex Dialogo contra Marcionitas, Origeni ascripto, sect. 4 init.

Εὖ διατεθεῖσθαι νομίζων, ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν C τὴν ἐμήν. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ, τουτέστι σήμερον, ἐλθὼν, δύο τινὰς ὁμογενεῖς, ἀνθρώπους λέγω δὴ διαπληκτιζομένους, καὶ λοιδορουμένους ἀλλήλοις, ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον, ἡδ' ἐξ ἐπὶ πλεῖον ἀμφισβητοῦσι περιόντων τὸν πλησίον. Ἤδη δέ τινες καὶ δεινότερα τολμᾶν ἤρχοντο· ὃς μὲν γὰρ ἕσυρε νεκρὸν, καὶ τὸ χρυσῆν ἤδη σῶμα τῇ γῇ, πάλιν εἰσέκρυπτεν ἠλίῳ, καὶ τὴν ὁμοίαν οὕτως ἐνύβριζεν εἰκόνα, βορὰν κυσὶ καταλιπὼν τὸν νεκρόν· τὸ δὲ ξίφος ἐγύμνου, καὶ ἐπὶ τὸν ὁμοιον ἄνθρωπον ἐχώρει. Καὶ ὁ μὲν φυγῇ τὴν σωτηρίαν παρίζειν ἤθελεν, ὃ δὲ δοῦναι οὐκ ἐπαύετο, οὐδὲ τοῦ θυμοῦ κρατεῖν ἤθελε. Καὶ τί δεῖ πλέον λέ-

Cum me bene habere existimarem, ad meam domum sum reversus. Postero vero die, id est hodie, cum venissem, duos cognatos, viros, inquam, vias digladiantes, et mutuis se conviciis proscindentes invicem, atque etiam rursus utrumque proximum suum cruentare, et trucidare conantem. Postea etiam alii atrociora his audere cœperant ; quidam enim vexabat mortuum, et conditum jam terræ corpus rursus soli exponebat, et similem sibi effigiem adeo contumeliose tractabat, ut mortuum canibus escam relinqueret. Tum vero gladium stringens, etiam in alterum similem [11] hominem irruebat. Atque hic quidem fuga saluti suæ consulere

[11] Sc. virum cognatum superstitem.

(2) Existimat cl. Grabius t. II *Spicilegii hæret. sæc.* II, pag. 54, pro λαὸς legendum esse λόγος, quod explicare satagit ex *Eclogis prophetic*is Valentinianorum apud Clementem pag. 809. col. 1 : Νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν κηρύγματι *Lex et verbum ipse Salvator dicitur, sicut Petrus in prædicatione ait.* Sed vereor ut hæc conjectura aliis satis firma videatur, quibus λαὸς nihil incommodum hic sonat. Sensus enim esse videtur, eos qui legem in corde scriptam gerunt, esse populum dilecti, etc.

volebat; ille vero non destitit persequi, neque iram reprimere voluit. Et quid pluribus opus est? irruens in illum, gladio statim percussit: ille vero supplex factus proximo suo manus supplices protendebat, suamque vestem dare volebat: obsecrabat tantum vitam sibi concederet. Verum ille iram non frangebat, nec misericordia tangebatur erga cognatum: neque seipsum in imagine illius volebat contemplari, sed velut immanis bellua gladio devorandum aggrediebatur: jamque corpus ejus consimili addebat corpori: tantus erat furor ejus. At erat hic videre illum injuste oppressum, hunc autem reliquum spoliantem, et ne terra quidem corpus operientem, sed vestitu suo nudantem. Ad hæc, accessit et alius, qui uxorem vicini sui fallere voluit, alienis insidiatus nuptiis: et cum, ad illegitimum torum invadendum hortatus, qui uxorem duxerat, ut legitimus pater fieret, noluit. Enimvero hinc tragœdiis fidem adhibere cœpi: et hoc illud est, unde adductus sum, ut vere gesta mihi viderentur. Credo etiam temulentam Œnomai cupiditatem: et fratrum inter se ense contentionem non incredibilem puto. Itaque cum tot ac talium ego spectator essem factus, unde ista orirentur cœpi disquirere: item, quodnam principium motionis ipsorum, et quis istiusmodi contra homines machinaretur; unde harum rerum inventio, et quis istorum magister esset. Ac Deum quidem dicere horum auctorem vel creatorem, non audere potebam.

γειν; ἀλλ' ὅτι χωρήσας ἐπ' αὐτὸν εὐθὺς ἔπαισε τῷ ξίφει· ὁ δὲ ἱκέτης τῷ πλησίον ἐγένετο, καὶ χεῖρας ἱκετίδας ὥρεγε, καὶ τὴν μὲν ἐσθῆτα διδόναι ἤθελε, μόνον δὲ τὸ ζῆν ἔχειν ἠξίου· ὁ δὲ οὐκ ἐθραύετο [16] τὸν θυμὸν, οὐδὲ ἠλέει τὸν ὁμογενῆ, οὐδὲ ἐκείνην διὰ τῆς εἰκόνος ἐκείνου βλέπειν ἤθελεν, ἀλλ' ὡς ἄγριος θὴρ τῷ ξίφει τῆς βορᾶς ἤρχετο· ἤδη δὲ καὶ τὸ σῶμα τῷ ὁμοίῳ προσέφερε σώματι· τοσοῦτος γὰρ ἦν τῷ θυμῷ. Καὶ ἦν ἰδεῖν τὸν μὲν ἠδικημένον, τὸν δὲ λοιπὸν σκυλεύοντα, καὶ μηδὲ γῇ σκεπάζοντα τὸ σῶμα· τῆς γὰρ ἐσθῆτος ἐγύμνωσε. Πρὸς δὲ τούτοις, ἕτερος προσῆει, ὃς τοῦ πλησίον γυναῖκα παίζειν ἤθελε, λῃστεύων γάμον ἀλλότριον· καὶ ἐπὶ παράνομον κοίτην τραπῆναι παρορμῶν τὸν γεγαμηκότα, γνήσιον πατέρα γενέσθαι μὴ θέλων. Ἐντεῦθεν [17] καὶ ταῖς τραγῳδίαις πιστεύειν ἠρχόμην, καὶ τοῦτό ἐστι, δι' ὧν ἀληθῶς ἐδόκει μοι γεγονέναι. Πιστεύω καὶ τὴν Οἰνομάου πάροινον ἐπιθυμίαν, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν διὰ ξίφους φιλονεικίαν οὐκ ἀπιστῶ. Τοσούτων τοίνυν καὶ τοιούτων θεατὴς γενόμενος ἐγὼ, πόθεν ταῦτα ἀναζητεῖν ἠρχόμην· τίς δὲ καὶ ἡ τῆς κινήσεως αὐτῶν ἀρχή; Καὶ τίς ὁ τοσαῦτα κατὰ ἀνθρώπων μηχανησάμενος; Πόθεν τε ἡ εὕρεσις αὐτῶν; καὶ, τίς ὁ τούτων διδάσκαλος; Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν, τολμᾶν οὐκ οἷός τε ἦν.

355 Sed neque judicabam, ab illo suam habere substantiam, vel essentiæ suæ constantiam. Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, rerum quoque optimarum creator est; pravorum vero in ipso nihil inest. Nec talibus gaudere potest, sed eorum originem atque propaginem prohibet. Eosque qui illis delectantur, abjicit: qui autem ea fugiunt, recipit. Ecquomodo absurdum non sit, Deum conditorem istorum dicere, qui eadem renuit? Neque enim ea non esse vellet, si primus auctor ipse et creator exstitisset. Eos namque qui ad ipsum accedunt, imitatores sui vult fieri. Unde mihi videbatur ab omni ratione alienum, hæc illi adaptare; vel quasi ab illo facta sint; vel (etsi maxime concederem possibile esse, ut aliquid ex iis quæ non sunt fiat) quod etiam ipse mala creaverit. Nam qui ex his, quæ non sunt, esse illa fecerat, nequaquam ea rursum e medio tolleret, ne essent: vel, si hoc necessario dicendum sit, quasi fuerit olim tempus, quando Deus malis delectaretur; nunc tamen, quod mihi videtur esse impossibile, dicere hoc de Deo, inconvenions est ipsius naturæ divinæ hoc attribuere.

Quocirca visum est mihi coexsistere ipsi illud, cui nomen est Materia: ex qua ea quæ sunt procreavit, cum affabre illa prudenterque discerneret, et eleganter ornaret: ex qua (*materia*) et mala esse videntur. Cum enim nec facta, nec formata illa esset, et insuper etiam inordinate ferretur, Deique

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, οὐδὲ τὴν τοῦ εἶναι σύστασιν· πῶς γὰρ οἷόν τε ἦν ταῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ ἐννοεῖν; Ὁ μὲν γὰρ ἀγαθὸς, καὶ τῶν κρειττόνων ποιητὴς, τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ πρόσεστιν οὐδέν· ἀλλ' οὐδὲ τοὺς τοιούτους χαίρειν πέφυκεν, ἀπαγορεύει δὲ καὶ τὴν γένεσιν αὐτῶν· καὶ τοὺς μὲν χαίροντας τούτοις ἀποβάλλεται, τοὺς δὲ φεύγοντας αὐτὰ προσίεται. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον τὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργὸν, τὸν ταῦτα παραιτούμενον; Οὐδὲ γὰρ ἂν ἐβούλετο μὴ εἶναι ταῦτα, εἰ πρῶτος αὐτῶν ποιητὴς ὑπῆρχεν αὐτός. Τοὺς γὰρ προστόντας αὐτῷ μιμητὰς αὐτῷ γενέσθαι θέλει. Ὅθεν ἄλογον ἔδειξεν [18] εἶναί μοι, ταῦτα προσάπτειν αὐτῷ, ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγονότα, ἢ (εἰ καὶ τὰ μάλιστα συγχωρήσειν [19] ἐξ οὐκ ὄντων δυνατὸν εἶναί τι γενέσθαι) ὅτι καὶ τὰ κακὰ ἐποίησεν αὐτός. Ὁ γὰρ, ἐκ τοῦ οὐκ εἶναι, εἰς [20] τὸ εἶναι αὐτὰ ποιήσας, οὐκ ἂν ἐκ τοῦ εἶναι ἀνῆρε πάλιν· ἢ εἰ τοῦτο ἀνάγκη λέγειν, ὡς ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε τοῖς κακοῖς ἔχαιρεν ὁ Θεός· νῦν δὲ, ὅπερ ἀδύνατον εἶναί μοι δοκεῖ, λέγειν τοῦτο περὶ Θεοῦ, ἀνοίκειον [21] αὐτοῦ τῆς φύσεως τοῦτο προσαρμόζειν.

Διόπερ ἔδοξέ μοι συνυπάρχειν τι αὐτῷ, ᾧ τὸνομα ὕλη· ἐξ ἧς τὰ ὄντα δημιούργησε, τέχνῃ σοφῇ διακρίνας, καὶ διακοσμήσας καλῶς, ἐξ ἧς καὶ τὰ κακὰ εἶναι δοκεῖ· ἀποίητου γὰρ καὶ ἀσχημάτιστου οὔσης αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀτάκτως φερομένης, δεομένης τε τῆς τοῦ Θεοῦ τέχνης· οὐκ ἐβούλησεν οὕτως,

[16] Sic Bodl. [17] Sic Bodl. [18] Leg. ἔδοξεν. [19] F. συγχωρήσειεν. [20] Sic cod. Reg. 2276. [21] Sic Bodl.

οὔτε διαπαντὸς καταλιπεῖν [11] αὐτὴν οὕτω φέρεσθαι, ἀλλὰ δημιουργεῖν ἤργετο, καὶ ἀπὸ τῶν χειρίστων αὐτῆς τὰ κάλλιστα διακρίνειν ἤθελε, καὶ οὕτω γοῦν ἐδημιούργησε. Τὰ δ' ὅσα αὐτῆς, ὡς ἔοικε, τρυγώδη ἐτύγχανε· ταῦτα, ἀνάρμοστα ὄντα πρὸς δημιουργίαν, ὡς εἶχε, κατέλειφε, κατ' οὐδὲν αὐτῷ προσήκοντα. Ἐξ ὧν δοκεῖ μοι νῦν παρὰ ἀνθρώποις ἐπιρρεῖν τὰ κακά.

artificium desideraret : iste non invidit illud, neque semper illam sibi relictam ita ferri voluit, sed manum creationi admovit, et a pessimis partibus distinguere voluit pulcherrimas : ac proinde sic condidit. Quæcunque vero in illa, dum crearet, fæculenta erant, hæc, quod ad opificium inepta essent, prout se habebant, reliquit, utpote nullatenus ipsi convenientia. Ex quibus, ut mihi videtur, nunc mala in homines diffluunt.

FRAGMENTUM LIBRI CUJUSDAM VALENTINIANI.

Ex Epiphanio hær. xxxi, § 5 *et seqq., pag.* 168 *et seqq. edit. Paris.* 1622.

Τάδε παρὰ φρονίμοις. Παρὰ δὲ ψυχικοῖς, παρὰ δὲ σαρκικοῖς, παρὰ δὲ κοσμικοῖς, παρὰ δὲ τῷ μεγέθει, Νοῦς ἀκατάργητος τοῖς ἀκαταργήτοις χαίρειν. Ἀνονομάστων ἐγὼ καὶ ὑπερουρανίων [12] μνείαν ποιοῦμαι πρὸς ὑμᾶς, οὔτε Ἀρχαῖς, οὔτε Ἐξουσίαις, οὔτε ὑποταγαῖς, οὔτε πᾶσι περινοηθῆναι δυναμένων, μόνῃ δὲ τῇ τοῦ Ἀτρέπτου ἐννοίᾳ πεφανερωμένων. Οὔτε [13] γὰρ ἀρχῆς ὁ Αὐτοπάτωρ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ περιεῖχε τὰ πάντα ὄντα ἐν ἑαυτῷ ἐν ἀγνοσίᾳ (ὃν καλοῦσί τινες Αἰῶνα ἀγήρατον, καὶ νεάζοντα, ἀῤῥενόθηλυν, ὃς πάντοτε περιέχει τὰ πάντα, καὶ οὐκ ἐμπεριέχεται)· τότε ἡ ἐν αὐτῷ Ἔννοια ἠβούλησεν ἐκείνην (ἣν τινες Ἔνοιαν ἔφασαν, ἕτεροι Χάριν οἰκείως, διὰ τὸ ἐπικεχορηγηκέναι αὐτὴν θησαυρίσματα τοῦ Μεγέθους τοῖς ἐκ τοῦ Μεγέθους· οἱ δὲ ἀληθεύσαντες Σιγὴν προσηγόρευσαν, ὅτι δι' ἐνθυμήσεως χωρὶς λόγου τὰ πάντα τὸ Μέγεθος ἐτελείωσεν)· ὡς οὖν προεῖπον, ἡ ἄφθαρτος Αἰωνία βουληθεῖσα ὅσαμὰ ῥῆξαι, ἐθέλυνε τὸ Μέγεθος ἐπ' ὀρέξει ἀναπαύσεως αὐτοῦ. Καὶ αὕτη, αὐτῷ μιγεῖσα, ἀνέδειξε τὸν Πατέρα τῆς Ἀληθείας, ὃν οἰκείως οἱ τέλειοι Ἄνθρωπον ὠνόμασαν, ὅτι ἦν ἀντίτυπος τοῦ προόντος Ἀγεννήτου. Μετὰ τοῦτο δὲ ἡ Σιγὴ φυσικὴν ἑνότητα φωτὸς προενεγκαμένη σὺν τῷ Ἀνθρώπῳ (ἦν δὲ αὐτῶν ἡ συνέλευσις τὸ θέλειν), καὶ ἀναδεικνῦσι τὴν Ἀλήθειαν. Ἀλήθεια δὲ ὑπὸ τῶν τελείων οἰκείως ὠνομάσθη, ὅτι ἀληθῶς ὁμοία ἦν τῇ ἑαυτῆς μητρὶ Σιγῇ, τῆς Σιγῆς τοῦτο βουλομένης [14], ἀπὸ μερισμῶν φώτων τοῦ τε ἄῤῥενος καὶ τῆς θηλείας ἴσον εἶναι, ὅπως δι' ἑαυτῶν καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς φανερωθῇ τοῖς ἐξ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς αἰσθητικὰ φῶτα μερισθεῖσα. Μετὰ τοῦτο ἡ Ἀλήθεια μητρικὴν προενεγκαμένη Προύνικίαν, ἐθέλυνε τὸν πατέρα ἑαυτῆς εἰς ἑαυτήν, καὶ συνῆσαν ἑαυτοῖς ἀῤῥάρτῳ μίξει καὶ ἀγηράτῳ συγκράσει. Καὶ ἀναδεικνῦσι τετράδα πνευματικὴν ἀῤῥενόθηλυν, ἀντίτυπον τῆς προούσης [15] τετράδος, ἥτις ἦν Βυθός, Σιγή, Πατήρ, Ἀλήθεια. Αὕτη δὲ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Σιγῆς τετρὰς, Ἄνθρωπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωή. Τότε τοῦ πάντα περιέχοντος Βυθοῦ θελήματι ὁ Ἄνθρωπος καὶ ἡ Ἐκκλησία πατρικῶν μνησθέντες λόγων συνῆσαν ἑαυτοῖς, καὶ ἀναδεικνῦσι Δωδεκάδα Προυνικίων ἀῤῥενόθηλυν. Οἱ οὖν ἄῤῥενές εἰσι, Παράκλητος, Πατρικὸς, Μητρικὸς, Ἄιενος, Θελητὸς, ὃ ἐστι Θεὸς, Ἐκκλησιαστικὸς. Αἱ δὲ θήλειαι, Πίστις, Ἐλπὶς, Ἀγάπη, Σύνεσις, Μακαρία, Σοφία. Μετέπειτα δὲ Λόγος καὶ Ζωὴ, καὶ

Hæc apud sapientes. Sed apud animales, apud carnales, apud mundanos, apud exaggeratam animi vim, Nus nunquam desinens, perpetuis ac nunquam desinentibus salutem. Equidem eorum quæ neque nominari, nec explicari oratione possunt, quæque cœlestibus ipsis superiora sunt, mentionem apud vos instituam : quæ neque Principatus, neque Potestates, nec quæ illis subjecta sunt, neque aliud quidquam intelligentia potest consequi, solique ejus, qui est Immutabilis, sunt cognitioni patefacta. Principio siquidem rerum omnium, quando is qui per seipsum Pater est, universa in semetipso obscura ignotaque continebat (quem nonnulli Æonem senectutis expertem semperque florentem, et Karem feminamque vocant, qui omnia complexus nulla re ipse comprehenditur) : tunc quæ in illo ineral Mens voluit (ita enim quidam appellant, alii proprio nomine Gratiam, quod Magnitudinis thesauros, in eos qui ex Magnitudine erant insumpserit ; sed melius ab aliis Silentium vocatur, quoniam citra sermonis usum omnia Magnitudo cogitatione sola perfecit) ; **356** igitur, ut dixi, incorrupta hæc ex Æonum numero femina, vinculis expedire sese volens, Magnitudinem libidinis illecebris ad sui consuetudinem inflexit. Ex qua Veritatis Pater procreatus est, quem qui perfecti sunt proprie Hominem appellant, quod ejus qui prior est, nec ab ullo est genitus, similitudinem referat. Deinde Sige naturalem luminis unitatem cum Homine producens (horum vero conjunctio voluntate sola perfecta est) Veritatem edidit quæ eo nomine merito a perfectis donata est, quod Matri suæ Sige reipsa similis esset ; quæ ex divisionibus luminum, tam maris quam feminæ, idipsum æquale esse voluerat : ut sensibus expositæ lumina dispersa, per illa ipsa, et in ipsis, iis qui ex ipso et in ipso sunt sese patefaceret. Postea Veritas maternam Pruniciam proferens, parentem suum ad sui amorem pertraxit. Quare amplo incorrupta copulatione, ac nunquam senescente conjunctione commisti sunt. Unde spiritalis marium ac feminarum quadriga prodiit, prioris alterius similis, quæ iis quatuor, Bytho, Sige, Patre ac Veritate constabat. Posterior vero illa ex Patre ac Sige producta hæc est : Homo, Ecclesia, Sermo, Vita. Tunc comprehendentis omnia Bythi voluntate

[11] F. κατέλιπεν. [12] V. cod. μυστήριον πρὸς ὑμᾶς. [13] Leg. ὅτι. [14] V. βουληθείσης. [15] F. προούσης.

Homo, atque Ecclesia paternorum sermonum memores, invicemque congressi Prunicorum marium ac feminarum Dodecadem procrearunt. Mares videlicet istos, Paracletum, Paternum, Maternum, Ainum, Theletum, quod idem est ac Lumen, Ecclesiasticum. Feminas vero, Fidem, Spem, Charitatem, Intelligentiam, Fortunatam, Sapientiam. Deinde Sermo ac Vita, etiam ipsi laudis munus effingentes, secum invicem consociati sunt. Quæ quidem consociatio voluntate sola peracta est. Ergo inter sese commisti, Prunicorum Decadem ex maribus peræque ac feminis constantem genuerunt. Cujus hi sunt mares: Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis. Hi ad continentis omnia contestandam gloriam sibimet ejus appellationem indiderunt. Feminæ vero sunt Mistio, Unio, Temperatio, Unitas, Voluptas: quæ omnes ad honorem Siges pertinentia vocabula similiter usurparunt.

A αὐτοὶ, τὸ τῆς αἰνέσεως ἀναπλάσαντες δώρημα, ἑαυτοῖς ἐκοινώνησαν. Ἦν δὲ ἡ κοινωνία αὐτῶν τὸ θέλημα. Καὶ συνελθόντες ἀνεδείξαντο Δεκάδα Προυνείκων, καὶ αὐτῶν ἀῤῥενοθηλειῶν. Ὧν οἱ μὲν ἄῤῥενές εἰσι, Βύθιος, Ἀγήρατος, Αὐτοφυὴς, Μονογενὴς, Ἀκίνητος. Οὗτοι τὴν προσωνυμίαν τὴν [37] δόξαν τοῦ πάντα περιέχοντος ἐποιήσαντο. Αἱ δὲ θήλειαι, Μίξις, Ἕνωσις, Σύγκρασις, Ἑνότης, Ἡδονή. Καὶ αὗται τὴν προσωνυμίαν εἰς δόξαν τῆς Σιγῆς περιεποιήσαντο.

Cum igitur absolutus hoc modo Veritatis parentis Tricenarius foret (quem terreni homines numerant, et cum ad ipsum pervenerint, nullo amplius reperto numero, iterato in sese retexunt. Ejusmodi autem ille est: Bythus, Sige, Pater, Veritas, Homo, Ecclesia, Sermo, Vita, Paternus, Maternus, Paracletus, Ainus, Theletus, Ecclesiasticus, Fides, Spes, Charitas, Intelligentia, Fortunata, Sapientia, Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis, Mistio, Cognitio, Temperatio, Unitas, Voluptas). Tum qui universa summa sua sapientia continet, Ogdoadem alteram loco prioris illius ac primariæ appellandam esse statuens, quæ in Tricenario permanet (neque enim ingentes Magnitudinis spiritus coerceri ullo se numero sinebant), pro maribus mares alios substituit, Unum, Tertium, Quintum, Septimum; totidemque feminas, Binarium, Ternarium, Senarium, Octonarium. Hæc igitur est Ogdoas illa quæ superioris Ogdoadis nomen ad sese transtulit: Bythi, Patris, Hominis, Sermonis, Siges, Veritatis, Ecclesiæ, Vitæ. Quæ quidem **357** conjuncta luminibus est, et absolutus Tricenarius evasit ac prior Octonarius quiescens, cum et Bythus per Magnitudinis fulcimentum exiit, ut cum Tricenario sese copularet. Vere enim et Veritatis Pater cum Ecclesia congressus est, et Maternus Vitam sortitus est; et Paracletus Unitatem, et Unitas cum Veritatis Parente copulata est, et cum Sige Veritatis ille Parens fuit. At spiritalis Sermo cum Spiritu incorrupta quadam commistione conjunctus est, et Autometoris finem, hoc est, perennem, nec interruptam quietem suam effecit. Quamobrem ubi Tricenarius profunda illa mysteria peregit, nuptias videlicet in incorruptis; incorrupta itidem lumina, quæ Unitatis appellantur filii, produxit, quæque forma carebant. Jacebant igitur propemodum intelligentia omni destituta, ac sine ulla animi notione quiescebant. Quidquid enim a quopiam agitur, ab eo, nisi universe intelligat, agitur nihil. Hunc in modum procreatis luminibus, quorum multitudinem numerando percensere nihil necesse est, animo vero comprehendere oportet (nam unum-

B Τετελειωμένης οὖν τῆς κατὰ πατέρα Ἀληθείας τριακάδος (ἣν οἱ ἐπίγειοι μὴ ἐπιστάμενοι ἀριθμοῦσι, καὶ ὁπόταν ἔλθωσιν ἐπ' αὐτὴν, μηκέτι ἀριθμὸν εὑρίσκοντες, ἀνακυκλοῦσι πάλιν ἀριθμοῦντες αὐτήν. Ἔστι δὲ, Βυθὸς, Σιγὴ, Πατὴρ, Ἀλήθεια, Ἄνθρωπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωὴ, Πατρικὸς, Μητρικὸς, Παράκλητος, Ἀείνους, Θελητὸς, Ἐκκλησιαστικὸς, Πίστις, Ἐλπὶς, Ἀγάπη, Σύνεσις, Μακαρία, Σοφία, Βύθιος, Ἀγήρατος, Αὐτοφυὴς, Ὁλογενὴς [38], Ἀκίνητος, Μίξις, Γνῶσις, Σύγκρασις, Ἑνότης, Ἡδονή)· τότε ὁ πάντα περιέχων συνέσει τῇ ἀνυπερβλήτῳ, δογματίσας τε κληθῆναι ἑτέραν Ὀγδοάδα ἀντὶ τῆς προούσης αὐθεντικῆς Ὀγδοάδος, ἥτις ἐν τῷ ἀριθμῷ τῆς Τριακάδος μένει (οὐ γὰρ ἦν Μεγέθους φρόνημα εἰς ἀριθμὸν πίπτειν), ἀντέστησεν ἀντὶ τῶν ἀρσένων τοὺς ἄρσενας, Μόνον, Τρίτον, Πέμπτον, Ἕβδομον, καὶ τὰς θηλείας, Δυάδα, Τετράδα, Ἑξάδα, Ὀγδοάδα. Αὕτη οὖν ἡ Ὀγδοὰς ἐστιν ἡ ἀντικληθεῖσα ἀντὶ τῆς προούσης Ὀγδοάδος· Βυθοῦ, Πατρὸς, Ἀνθρώπου, Λόγου, καὶ Σιγῆς, Ἀληθείας, Ἐκκλησίας, Ζωῆς· ἥτις ἠνώθη τοῖς φωσὶ, καὶ ἐγένετο Τριακὰς ἀπηρτισμένη, καὶ ἡ προοῦσα Ὀγδοὰς ἀναπαυομένη, ὅτε Βυθὸς ἐξῆλθε Μεγέθους στηρίγματι ἑνωθῆναι τῇ Τριακάδι αὐτὴ ἦν [39]. Τῇ γὰρ ἀληθείᾳ καὶ ὁ Πατὴρ τῆς Ἀληθείας συνήρχετο τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ὁ Μητρικὸς εἶχε τὴν Ζωὴν, καὶ ὁ Παράκλητος τὴν Ἑνάδα, καὶ ἡ Ἑνὰς ἦνοῦτο τῷ Πατρὶ τῆς Ἀληθείας, καὶ ὁ Πατὴρ τῆς Ἀληθείας ἦν μετὰ τῆς Σιγῆς. Ὁ Λόγος ὢν ὁ πνευματικὸς ἐκοινώνει Πνεύματι, καὶ ἀφθάρτῳ συγκράσει ποιῶν τὸ τέλος τοῦ Αὐτόμητορος [40], ἀδιαχυτύμητον τὴν ἑαυτοῦ ἀνάπαυσιν. Ἡ οὖν Τριακὰς, ἀπαρτίσασα βύθια μυστήρια, τελείως ἄγαμον [41] ἐν ἀφθάρτοις ἀπέδειξε φῶτα ἄφθαρτα, ἄτινα Ἑνότης [42] ὠνομάσθησεν τέκνα, καὶ ἀχαρακτήριστα. Ἦσαν οὖν μικροῦ μὴ παραχειμένου [43] ἐκτὸς φρονήσεως ἀναπαυόμενα χωρὶς ἐννοίας· περὶ γὰρ οὗ τις πράσσει, ἐὰν μὴ νοῇ καθολικῶς, οὐ πράσσει. Τότε γενομένων τῶν φώτων, ὧν τὴν πολυπλήθειαν πρὸς ἀριθμὸν ἐξειπεῖν οὐκ ἀναγκαῖον, περινοεῖν δὲ (ἕκαστον γὰρ τὸ ἴδιον ὄνομα κεκλήρωται δι' ἐπίγνωσιν ἀῤῥήτων μυστηρίων)· ἡ οὖν Σιγὴ, βουληθεῖσα εἰς ἐκλογὴν γνώσεως ἅπαντας ὦσαι, συνῆγε τῇ δευτέρᾳ ἀντιτεθεῖσῃ Ὀγδοάδι ἀφθάρτῳ μίξει, νοΐχῃ δὲ βουλήσει.

D

[37] F. εἰς τὴν. [38] Leg. Μονογενὴς. [39] F. ἡ Τριακὰς αὕτη ἦν, sed hæc corrupta. [40] F. Αὐτομήτορος. [41] F. τελείωτατα γάμων. [42] F. Ἑνότητος. [43] F. παραχείμενα.

Ἦν δὲ αὐτῆς ἡ νοϊκὴ βούλησις Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐν μέσῳ τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν. Τοῦτο οὖν εἰς τὴν δευτέραν Ὀγδοάδα πέμψας [33], ἔπεισε καὶ αὐτὴν ἑνωθῆναι αὐτῇ. Γάμος οὖν ἐτελειοῦτο ἐν τοῖς τῆς Ὀγδοάδος μέρεσιν, ἑνουμένου τοῦ ἁγίου Πνεύματος τῷ Μόνῳ, καὶ τῆς Δυάδος τῷ Τρίτῳ, καὶ τοῦ Τρίτου τῇ Ἑξάδι, καὶ τῆς Ὀγδοάδος τῷ Ἑβδόμῳ, καὶ τοῦ Ἑβδόμου τῇ Δυάδι, καὶ τῆς Ἑξάδος τῷ Πέμπτῳ. Ὅλη δὲ ἡ Ὀγδοὰς συνῆλθε μετὰ ἡδονῆς ἀγηράτου καὶ ἀφθάρτου μίξεως. Οὐ γὰρ ἦν χωρισμὸς ἀλλήλων· ἦν δὲ σύγκρασις μεθ' ἡδονῆς ἀμώμου, καὶ ἀνέδειξε Πεντάδα Προὐνεϊκων ἀθηλύντων, ὧν τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα· Καρπιστὴς, Ὁροθέτης, Χαριστήριος, Ἄφετος, Μεταγωγεύς· οὗτοι τῆς Μεσότητος ὠνομάσθησαν υἱοί. Βούλομαι δὲ ὑμᾶς γνώσκειν, Ἀμψίου, Αὐρὰν, Κουκουὰ, Θαρδουοῦ, Οὐδουκουὰ, Θαρδεδεῖν, Μερεξὰ, Ἀτὰρ, Βαρβὰ [34], Οὐδουκὰ, Κέστην, Οὐδουὰχ, Ἐσλὴν, Ἀμφὲ, Ναισουμὲν, Οὐανανὶν, Λαμεταρδὲ, Ἀθαμεσσουμὴν, Ἀλλωρὰ, Κουδιαθὰ, Ναδδαρία, Δαμμὰ, Ὠρὴν, Λαναφὲχ, Οὐδανφὲχ, Ἐνφοιθιβοχὲ, Βαῤῥὰ, Ἀσσιουαχὲ, Βελὶμ, Δεξαριχὲμ, Μασέμ.

Ἡδιέτατος υἱοὶ κληθέντες εἰσί. Θέλω δὲ ὑμᾶς γνώσκειν, Ἀμψίου, Αὐρὰν, Κουκουὰ, Θαρδουοῦ, Οὐδουκουὰ, Θαρδεδεῖν, Μερεξὰ, Ἀτὰρ, Βαρβὰ, Οὐδουκὰ, Κέστην, Οὐδουὰχ, Ἐσλὴν, Ἀμφὲ, Ναισουμὲν, Οὐανανὶν, Λαμεταρδὲ, Ἀθαμεσσουμὴν, Ἀλλωρὰ, Κουδιαθὰ, Ναδδαρία, Δαμμὰ, Ὠρὴν, Λαναφὲχ, Οὐδανφὲχ, Ἐνφοιθιβοχὲ, Βαῤῥὰ, Ἀσσιουαχὲ, Βελὶμ, Δεξαριχὲμ, Μασέμ.

A quodque suam appellationem sortitum est, quæ ex arcanorum mysteriorum cognitione depromitur): ad scientiæ delectum perpellere universos Sige cupiens, ad secundam substitutamque illam loco alterius Ogdoadem adjunxit, corruptelæ omnis ex perte conjunctione, sed voluntate ejusmodi quæ sub intelligentiam caderet. Hæc vero illius voluntas, quæ sub intelligentiam cadit, Spiritus sanctus est, qui in medio sanctarum Ecclesiarum residet. Quem cum secundam ad Ogdoadem allegasset, ei persuasit ut cum ipsa copularetur. Quocirca in singulis Ogdoadis partibus celebratæ nuptiæ sunt. Siquidem cum Uno Spiritus sanctus conjunctus est, cum Tertio Dyas, Tertius cum Hexade, et cum Septimo Ogdoas, Septimus cum Dyade, cum Quinto Hexas. Ita Ogdoas universa nunquam marcescente, atque integra incorruptaque mistione conjungitur. Nulla quippe ab invicem separatio fuit: sed mutua omnium cum honestissima voluptate temperatio; ex qua Prunicorum muliebri sexu carentium Quinarius exoritur, cujus hæc sunt vocabula: Carpistes, Horothetes, Charisterius, Aphetus, Metagogeus; hi Medietatis filii vocati sunt. Velim autem a vobis cognosci, Ampsiu, Auran, Cucua, Thardus, Ubucua, Thardedin, Merexa, Atar, Barba, Uduca Cesten, Uduach, Eslen, Amphe, Næsumen, Vananin, Lametarde, Athamessumen, Allora, Cubiatha, Naddaria, Damma, Oren, Lanaphec, Udanphech, Emphœthiboche, Barra, Assivache, Belim, Dexarichem, Masem.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΠΡΟΣ ΦΛΩΡΑΝ.

Ex Epiphanio hær. 33, § 3 *et seqq.*, *pag.* 216 *et seqq. edit. Paris.* 1622.

Τὸν διὰ Μωϋσέως τεθέντα νόμον, ἀδελφή μου κατὰ Φλώρα, ὅτι μὴ πολλοὶ προκατελάβοντο, μήτε τὸ θεμέλιον αὐτὸν [35] ἐγνωκότες, μήτε τὰς προτάξεις αὐτῶν [36] ἀκριβῶς, ἡγοῦμαι καί σοι εὐσύνοπτον ἔσεσθαι, μαθούσῃ [37] τὰς διαφωνούσας γνώμας περὶ αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς νενομοθετῆσθαι τούτοις [38] λέγουσιν. Ἕτεροι δὲ, τούτοις τὴν ἐναντίαν ὁδὸν τραπέντες, ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου φθοροποιοῦ διαβόλου τεθεῖσθαι τοῦτον ἰσχυρίζονται, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου προσάπτουσιν αὐτῷ δημιουργίαν, Πατέρα καὶ Ποιητὴν τοῦτον λέγοντες εἶναι. Τοῦτο δὲ τοῦ παντὸς διέπταισαν οὗτοι διαβόντες ἀλλήλοις, καὶ ἑκάτεροι αὐτῶν διαμαρτόντες παρὰ σφίσιν αὐτοῖς τῆς τοῦ προκειμένου ἀληθείας· οὔτε γὰρ ὑπὸ τοῦ τελείου Θεοῦ καὶ Πατρὸς φαίνεται τοῦτον τεθεῖσθαι (ἐπόμενος [39] γάρ ἐστιν), ἀτελῆ τε ὄντα, καὶ τοῦ σφετέρου [40] πληρωθῆναι ἐνδεῆ, ἔχοντά τε προστάξεις ἀνοικείας τῇ τοῦ τοιούτου Θεοῦ φύσει τε καὶ γνώμῃ· οὔτ' αὖ πάλιν τῇ τοῦ ἀντικειμένου ἀδικίᾳ νόμον προσάπτειν [41] ἀδικεῖν αἱροῦντος τῶν τε ἐξῆς τι μὴ συνορώντων τὰ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένα. *Οἰκία γὰρ ἡ πόλις μερισθεῖσα ἐφ' ἑαυτὴν, ὅτι μὴ δύναται στῆναι*, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφήνατο. Ἔτι γε τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν ἰδίαν λέγει εἶναι, *ἅτε* [42] *πάντα δι' αὐτοῦ γεγονέναι, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονεν* [43] *οὐδὲν*, ὁ Ἀπόστολος προαποστερήσας τὴν τῶν ψευδηγορούντων ἀνυπόστατον σοφίαν, καὶ οὐ φθοροποιοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ

Legem illam quæ a Moyse tradita est, Flora soror amantissima, neque perspectam habere quamplurimos, neque ejus velut fundamenta vel præscripta cognoscere, facile te intellecturam existimo, si quam variæ de illa sint opiniones didiceris. Sunt enim qui illam a Deo putant ac Patre fuisse constitutam. Alii contrariam viam ingressi, ab ejus æmulo nefario **358** dæmone latam affirmant, a quo et mundum fabricatum asserunt, et eumdem Conditorem ac Patrem esse dictitant. Verum illi, qui ejusmodi dogmata sibi invicem communicarunt, vehementer hallucinati sunt, et ab eo, quem sibi proposuerant, scopo veritatis aberrarunt. Nam nec a perfecto Deo ac Patre stabilita videtur (huic enim non respondet), utpote minus perfecta, et ad sui absolutionem plura desiderans, ac mandata quædam continens, quæ a Dei natura ac decreto sunt aliena. Neque vero adversarii improbitati tribuenda lex est, cujus proprium sit inique facere: quique ita statuunt, quæ a Salvatore dicta sunt nequaquam animadvertunt. Ita enim ille pronuntiavit: *Stare domum vel civitatem non posse, quæ in seipsam divisa sit* [44]. Præterea mundum proprium ipsius opus esse; *omniaque per ipsum facta, et sine ipso nihil esse factum* [45], asserit Apostolus, mendacissimorum hominum minime solidam sapientiam refellens; non pestiferi alicujus

[33] F. πέμψασα. [34] V. Ἀταρβαδά. [35] Leg. αὐτοῦ. [36] Leg. αὐτοῦ. [37] F. μαθούσῃ. [38] F. τοῦτον. [39] F. ἐπόμενος γὰρ οὐκ ἔστιν. [40] F. ὑφ' ἑτέρου. [41] Deest χρή. Sed hic corrupta sunt Græca. [42] Matth. xii, 5. [43] F. τὰ τε. [44] Joan. i, 3. [45] F γεγονέναι.

Dei, sed justi, et improbitatis omnis inimici. Sed temerariorum hominum illa judicia sunt, neque Conditoris providentiæ causas intelligentium, quique non animi solum, sed etiam corporis oculis videantur esse capti. Quantopere igitur illi a veritate dissideant, ex iis quæ dicta sunt abunde potes cognoscere. Sed utrosque proprium quiddam ac peculiare ad ita sentiendum induxit. Alios quidem, quod auctorem justitiæ Deum ignorarent; alios quod universorum parentem peræque nescirent, quem ille solus adveniens qui solus norat, aperuit. Nobis vero, quibus utrumque Dei beneficio cognitum est, reliquum illud est, ut de lege certi aliquid exploratique doceamus, cujusmodi videlicet illa sit, et a quonam legislatore sancita: ita tamen ut quidquid a nobis allatum fuerit, id non aliunde quam ex ipsis Salvatoris verbis probetur. His enim solis velut itineris ducibus adhibitis ad rerum cognitionem sine errore perducimur.

A δικαίου καὶ μισοπονήρου. Ἀπρονοήτων δέ ἐστιν ἀνθρώπων, τῆς προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ μὴ αἰτίαν λαμβανομένων, καὶ μὴ μόνον τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ σώματος πεπηρωμένων. Οὕτοι μὲν οὖν ὡς διημαρτήκασι τῆς ἀληθείας, δῆλόν σοί ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων. Πεπόνθασι δὲ τοῦτο ἰδίως ἑκάτερος αὐτῶν, οἱ μὲν διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὸν τῆς δικαιοσύνης Θεὸν, οἱ δὲ διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὸν τῶν ὅλων Πατέρα, ὃν μόνος ἐλθὼν ὁ μόνος εἰδὼς, ἐφανέρωσε. Περιλείπεται δὲ ἡμῖν ἀξιωθεῖσί τε τῆς [15] ἀμφοτέρων τούτων ἐκφῆναί σοι καὶ ἀκριβῶσαι αὐτόν τε τὸν νόμον, ποταπός τις εἴη, καὶ τὸν ὑφ' οὗ τίθεται τὸν νομοθέτην, ῥηθησομένων ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγων παριστῶντες, δι' ὧν μόνον ἔστιν ἀπταίστως ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν ὄντων ὁδηγεῖσθαι.

Inprimis igitur sciendum est, universam illam legem, quæ quinque Moysis voluminibus continetur, non ab uno esse legislatore profectam, solo videlicet Deo: sed admista quædam hominum esse mandata, ut, quemadmodum Salvator ipse docuit, trifariam lex sit omnis distributa. Quædam enim ad ipsum Deum ejusque sanctiones pertinent, alia Moysi tribuenda sunt, non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est, sed quatenus per sese ac suapte sponte nonnulla constituit; aliorum denique seniores qui in populo erant auctores exstiterunt; ac primi illi privata quædam præcepta inserere sunt ausi. Quod quemadmodum sese habeat ex ipsis Salvatoris verbis intelliges. Hic enim quodam in loco ad eos verba faciens, qui de repudii libello secum disputabant, quod permissione legis licebat, sic illos allocutus est: *Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras. Ab initio autem non fuit sic. Deus enim*, inquit, *conjugium hoc copulavit.* Et: *Quod Deus conjunxit, homo non separat* [16]. Ubi aliam esse Dei legem ostendit, quæ uxorem a viro sejungi prohibeat, aliam Moysis, qui ob duritiam cordis par illud dissociari permittat. In quo Moyses quiddam Deo contrarium tulit, ei scilicet cautioni, qua dissolvi matrimonia vetuerat. Sed si Moysis mentem, qua ad illud decernendum **359** inductus est, accurate consideremus, inveniemus procul dubio non id eum sponte sua, sed necessitate fecisse: quo eorum, quibus præscribebat, imbecillitati consuleret. Qui cum divinum illud decretum de retinendis uxoribus suis observare non possent, ac moleste quidam earum consortia sustinerent, periculum ut esset, ne ea se occasione gravioribus sceleribus obstringerent, quibus extremam in perniciem ruerent; ut hoc incommodum devitaret Moyses, quod ad illorum interitum spectabat, secundam quamdam repudii legem privata auctoritate constituit, minusque ex ea occasione malum cum majore commutavit; ut si minus priorem illam servare

B Πρῶτον οὖν μαθητέον, ὅτι ὁ σύμπας ἐκεῖνος νόμος ὁ περιεχόμενος τῇ Μωϋσέως Πενταετεύχῳ οὐ πρὸς ἑνός τινος νενομοθέτηται, λέγω δὴ, οὐχ ὑπὸ μόνου Θεοῦ· ἀλλ' εἰσί τινες αὐτῶν προστάξεις καὶ ὑπ' ἀνθρώπων τεθεῖσαι, καὶ τριχῇ τοῦτον διαιρεῖσθαι οἱ τοῦ Σωτῆρος λόγοι διδάσκουσιν ἡμᾶς. Εἴς τε γὰρ αὐτὸν τὸν Θεὸν καὶ τὴν τούτου νομοθεσίαν· διαιρεῖται δὲ καὶ εἰς τὸν Μωϋσέα, οὐ καθ' αὑτὸ [17] δι' αὐτοῦ νομοθετεῖ ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καθὸ ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐννοίας ὁρμώμενος καὶ ὁ Μωϋσῆς ἐνομοθέτησέ τινα· καὶ εἰς τοὺς Πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ διαιρεῖται, καὶ πρῶτοι [18] εὑρίσκοντι ἐντολάς τινας ἐνθέντες ἰδίας. Πῶς οὖν τοῦτο οὕτως ἔχον ἐκ τῶν τοῦ Σωτῆρος δείκνυται λόγων, μάθοις δ' ἂν ἤδη. Διαλεγόμενός που ὁ Σωτὴρ πρὸς τοὺς περὶ τοῦ ἀποστασίου συζητοῦντας αὐτῷ, ὃ δὴ C ἀποστάσιον ἐξεῖναι ἐνομοθέτητο, ἔφη αὐτοῖς· ὅτι *Μωϋσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψε τὸ ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. Ἀπ' ἀρχῆς γὰρ οὐ γέγονεν οὕτω. Θεὸς γὰρ*, φησὶ, *συνέζευξε ταύτην τὴν συζυγίαν.* Καὶ, *Ὃ συνέζευξεν ὁ Κύριος, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω*, ἔφη. Ἐνταῦθα ἕτερον μὲν τοῦ Θεοῦ δείκνυσι νόμον, τὸν κωλύοντα χωρίζεσθαι γυναῖκα ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἕτερον δὲ τὸν τοῦ Μωϋσέως, τὸν διὰ τὴν σκληροκαρδίαν ἐπιτρέποντα χωρίζεσθαι τοῦτο τὸ ζεῦγος. Καὶ δὴ κατὰ τοῦτο ἐναντία τῷ Θεῷ νομοθετεῖ ὁ Μωϋσῆς· ἐναντίον γάρ ἐστι τῷ μὴ διαζευγνύναι. Ἐὰν μέντοι καὶ τὴν τοῦ Μωϋσέως γνώμην, καθ' ἣν τοῦτο ἐνομοθέτησεν, ἐξετάσωμεν, εὑρεθήσεται τοῦτο οὐ κατὰ προαίρεσιν ποιήσας τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ κατὰ ἀνάγκην, διὰ τὴν τῶν D νενομοθετημένων ἀσθένειαν. Ἐπεὶ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ γνώμην φυλάττειν οὐκ ἠδύναντο οὗτοι, ἐν τῷ μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς ἐκβάλλειν τὰς γυναῖκας αὐτῶν, αἵτινες [19] αὐτῶν ἀηδῶς συνῴκουν, καὶ ἐκινδύνευον ἐκ τούτου ἐκτρέπεσθαι πλέον εἰς ἀδικίαν, καὶ ἐκ ταύτης εἰς ἀπώλειαν· τὸ ἀηδὲς τοῦτο βουλόμενος ἐκκόψαι αὐτῶν ὁ Μωϋσῆς, δι' οὗ καὶ ἀπόλλυσθαι ἐκινδύνευον, δεύτερόν τινα, ὡς κατὰ περίστασιν ἦτον κακὸν ἀντὶ μείζονος ἀντικαταλλασσόμενος, τὸν τοῦ ἀποστασίου νόμον ἀφ' ἑαυτοῦ ἐνομοθέτησεν αὐτοῖς· ἵνα, ἐὰν

[15] Deest γνώσεως. [16] F. οὐ καθὰ αὐτός. [17] Cod. Reg. πρῶτον. [18] Matth. xix. 6 seqq. [19] F. αἷς τινες.

ἐκεῖνον μὴ δύνωνται φυλάττειν, κἂν τοῦτόν γε φυλάξωσι, καὶ μὴ εἰς ἀδικίας καὶ κακίας ἐκτραπῶσι, δι' ὧν ἀπώλεια αὐτοῖς ἔμελλε τελειοτάτη ἐπακολουθήσειν. Αὕτη μὲν ἡ τούτου γνώμη, καθ' ἣν ἀντινομοθετῶν εὑρίσκεται τῷ Θεῷ. Ἤλην ὅτι γε Μωϋσέως αὐτοῦ δείκνυται ἐνταῦθα ἕτερος ὢν παρὰ τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον, ἀναμφισβήτητόν ἐστι, κἂν δι' ἑνὸς τὰ νῦν ὦμεν δεδειχότες. Ὅτι δὲ καὶ τῶν πρεσβυτέρων εἰσί τινες συμπεπλεγμέναι παραδόσεις ἐν τῷ νόμῳ, δηλοῖ καὶ τοῦτο ὁ Σωτήρ. Ὁ γὰρ Θεὸς, φησὶν, εἶπε, *Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται.* Ὑμεῖς δὲ, φησὶν, εἰρήκατε, τοῖς πρεσβυτέροις λέγων· *Δῶρον τῷ Θεῷ ὃ ἐὰν ὠφεληθῇς ἐξ ἐμοῦ· καὶ ἠκυρώσατε τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων ὑμῶν.* Τοῦτο δὲ Ἡσαΐας ἐξεφώνησεν, εἰπών· *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.* Σαφῶς οὖν ἐκ τούτων εἰς τρία διαιρούμενος ὁ σύμπας ἐκεῖνος δείκνυται νόμος. Μωϋσέως τε γὰρ αὐτοῦ, καὶ τῶν Πρεσβυτέρων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εὕρομεν νομοθεσίαν ἐν αὐτῷ. Αὕτη μὲν οὖν ἡ διαίρεσις τοῦ σύμπαντος ἐκείνου νόμου ὧδε ἡμῖν διαιρεθεῖσα, τὸ ἐν αὐτῷ ἀληθὲς ἀναπέφαγκεν.

Ἤδιν δὲ δὴ τὸ ἓν μέρος, ὁ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ νόμος, διαιρεῖται εἰς τρία τινὰ, εἴς τε τὴν καθαρὰν νομοθεσίαν, τὴν ἀσύμπλοκον τῷ κακῷ, ὃς καὶ κυρίως νόμος λέγεται, ὃν οὐκ ἦλθε καταλῦσαι ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ πληρῶσαι. Οὐ γὰρ ἦν ἀλλότριος αὐτοῦ ὃν ἐπλήρωσεν· οὐ γὰρ εἶχε τὸ τέλειον. Καὶ εἰς τὸ συμπεπλεγμένον τῷ χείρονι, καὶ τὴν ἀδικίαν, ἣν [33] ἀνεῖλεν ὁ Σωτὴρ, ἀνοίκειον ὄντα τῇ ἑαυτοῦ φύσει. Διαιρεῖται δὲ καὶ εἰς τὸ τυπικὸν, καὶ συμβολικὸν, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν [κατ' εἰκόνα [34]] διαφερόντων νενομοθετηθέν· ὃν μετέθηκεν ὁ Σωτὴρ ἀπὸ αἰσθητοῦ καὶ φαινομένου ἐπὶ τὸ πνευματικὸν καὶ ἀόρατον. Καὶ ἔστι μὲν ὁ τοῦ Θεοῦ νόμος ὁ καθαρὸς καὶ ἀσύμπλοκος τῷ χείρονι, αὐτὴ ἡ *Δεκάλογος*, οἱ δέκα λόγοι ἐκεῖνοι, οἱ ἐν ταῖς δυσὶ πλαξὶ δεδιχασμένοι, εἴς τε ἀναίρεσιν τῶν ἀφθέγκτων καὶ εἰς πρόσταξιν τῶν ποιητέων, οἵ, καίπερ καθαρὰν ἔχοντες τὴν νομοθεσίαν, μὴ ἔχοντες δὲ τὸ τέλειον, ἐδέοντο τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος πληρώσεως. Ὃ δέ ἐστι συμπεπλεγμένον τῇ ἀδικίᾳ, οὗτος ὁ κατὰ τὴν ἄμυναν καὶ ἀνταπόδοσιν τῶν προαδικησάντων κείμενος, *Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος* ἐκκόπτεσθαι κελεύων, καὶ *φόνον ἀντὶ φόνου* ἀμύνασθαι. Οὐδὲν γὰρ ἧττον καὶ ὁ δεύτερος ἀδικῶν ἀδικεῖ, τῇ τάξει μόνον διαλλάσσων, τὸ αὐτὸ ἐργαζόμενος ἔργον. Τοῦτο δὲ πρόσταγμα δίκαιον μὲν ἦλθε καὶ ἦν καὶ ἔστι, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν νομοθετηθέντων, ἐν παρεκβάσει τοῦ καθαροῦ νόμου τεθέν· ἀνοίκειον δὲ τῇ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων φύσει τε καὶ ἀγαθότητι· ἴσως δὲ τοῦτο κατάλληλον, ἐπάναγκες δὲ μᾶλλον. Ὁ γὰρ καὶ τὸν ἕνα *φόνον* οὐ βουλόμενος ἔσεσθαι ἐν τῷ λέγειν, *Οὐ φονεύσεις*, προστάξας τὸν φονέα ἀντιφονεύεσθαι, δεύτερον νόμον νομοθετῶν, καὶ δυσὶ φόνοις βραβεύων, ὁ τὸν ἕνα ἀπαγορεύσας ἔλαθεν

possint, hanc saltem retineant, neque se in flagitia scelerasque committant, per quæ ultimum exitium consequatur. Hæc illius ratio fuit, propter quam contrarium quiddam Deo statuisse cernitur. Enimvero diversam hic a divina Moysis legem exstitisse, extra omnem controversiam est : et si id in uno tantum decreto probatum sit. Eidem vero legi traditas a senioribus illigatas esse regulas, non obscure Salvator ostendit : *Deus enim*, inquit, *dixit : Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi : vos autem dixistis*, inquit seniores alloquens : *Munus Deo quodcunque ex me tibi proderit ; et irritam fecistis legem Dei propter traditiones seniorum vestrorum* [35]. Hoc ipsum pronuntiavit Isaias, dicens : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas et mandata hominum* [36]. Ex iis liquet omnem illam esse legem divisam in partes tres ; in eaque et Moysis ipsius, et seniorum, et Dei mandata contineri. Atque hæc universæ legis a nobis instituta partitio illius nobis veritatem ostendit.

Sed ea pars legis, quæ a Deo profecta est, tria rursum in membra dividitur. Alia enim sunt sincera præcepta, et ab omni mali permistione secreta, quæ proprie lex appellatur, quam non Salvator venit solvere, sed adimplere [37]. Non enim a se erat aliena quam adimplevit, alioqui perfici implerique non posset. Alia sunt deterioribus implicata, et injustitiæ proxima, quæ Salvator abhorrentia a natura sua funditus sustulit. Postremo alia sunt typica ac symbolica in figuram et imaginem meliorum posita ; quod genus Salvator ab eo quod sensibus expositum est et externum, ad spiritale nec aspectabile convertit. Jam vero pura illa sinceraque lex Dei nec cum deteriore conjuncta, Decalogus est ipse, sive decem illa præcepta duabus distincta tabulis, quibus aut nefanda prohibentur, aut facienda mandantur. Quæ etsi pura sint ac liquida, tamen quod nondum perfecta sint, impleri a Salvatore debuerant. Ad illud vero genus, quod injustitiæ aliquid habet, leges illæ referendæ sunt, quibus injuriarum persecutio, eorumque qui priores nos læserint, vindicatio præscribitur. Velut cum *oculum pro oculo, dentem* evelli *pro dente*, et eadem cæde compensari præcipit [38]. Neque enim minus injuste agit, qui id post alterum perpetrat : certo ordine duntaxat par pari reddit ; at idem omnino facinus committit. Sed illud præceptum alioqui justum erat, et est modo, propter eorum infirmitatem, quibus editum fuit, cum sit adversus sinceriorem legis violationem præscriptum : licet a communi omnium 360 Parentis natura ac bonitate sit alienum : vel consentaneum potius est, sed necessitate quadam expressum. Nam qui vel unicum homici-

[33] Matth. xv, 3 seqq. ; Marc. vii, 3 seqq. [34] Isa. xxix, 13. [35] Matth. v, 17. [36] F. καὶ τῇ ἀδικίᾳ, ὃν. [37] Hæ voces abundant. [38] Levit. xxiv, 20.

dium vetat fieri, dum ita statuit : *Non occides*; cum postea cædis auctorem vicissim interfici jubet, ac secundam legem ferens duplicem cædem imperat, qui unam prohibuerat; ad ea necessitate coactus et imprudens decurrisse videtur. Atque ideo missus ab illo Filius eam legis partem antiquavit, licet eam a Deo latam et ipse confessus sit. Atque etiam inter cætera ad antiquam hæresin pertinent ea quæ Deus hisce verbis statuit : *Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur*[87]. Ad illud vero genus, quod typicum dicitur, id omne pertinet, quod spiritalium atque excellentium rerum figuras continet; cujusmodi sunt sacrorum offerendorum cæremoniæ, circumcisio, Sabbatum, jejunium, Pascha, azyma, aliaque similia lege præscripta. Quæ omnia cum nihil aliud præter figuras atque imagines forent, patefacta veritate translata sunt : imo vero, quod ad externam speciem attinet, usumque corporeum, sublata, spiritali quadam ratione retenta sunt. Iisdem quippe manentibus adhuc nominibus, rerum est facta mutatio. Nam offerre quidem sacra Dominus instituit : at non mutatum pecudum, aut id genus suffitum : sed spiritalis potius laudis, ac prædicationis, et eucharistiæ; tum in hominum genus liberalitatis ac beneficentiæ. Idem circumcidi præterea non corporis, sed cordis animique præputium jubet. Itemque servari Sabbatum, ut a pravis duntaxat actionibus feriemur. Jejunare porro cum imperat, non illam corporis inediam, sed animi temperantiam decernit, ut a flagitiis omnibus abstineamus. Quanquam a nostris exterius illud quoque jejunium adhibetur, quatenus ad animorum utilitatem confert aliquid, si cum ratione suscipias : non imitandi cujusquam studio, non consuetudine, non certarum dierum religione, vel definito aliquo tempore : præsertim cum veri jejunii memoriam refricet, ut qui nondum illud assecuti fuerint, ab exteriore commonefacti, alterius recordentur. Similiter et Pascha, azymaque figuras exstitisse quasdam Paulus ipse declarat : *Pascha*, inquit, *nostrum immolatus est Christus*; et : *Ut sitis*, ait, *azymi non habentes fermentum* (fermentum vero malitiam appellat), *sed sitis nova conspersio*[88].

Sic igitur lex ipsa, quam a Deo manasse latentur omnes, trifariam dividitur : in eam partem quam Salvator implevit. Hæc enim omnia : *Non occides, non mœchaberis, non pejerabis*; in iisce continentur : *Non irasceris, non concupisces*[89]. In eam quæ penitus sublata est. His enim præceptis : *Oculum pro oculo, dentem pro dente*[90]; quæ cum injustitia permista sunt, ejusque secum aliquid trahunt, contrariis legibus a servatore derogatur : contraria porro sese invicem perimunt. *Ego enim dico vobis omnino non resistere malo. Sed si quis te percusserit in maxillam, præbe illi et alteram*[91]. Quod quidem ad excellentium rerum adumbrandam speciem constitutum et a corporeis ad spiritalia translatum ac mutatum per allegoriam exponitur.

A ἑαυτὸν ὑπ' ἀνάγκης κλαπείς. Διὸ δὴ ὁ ἀπ' ἐκείνου παραγευόμενος Υἱὸς τοῦτο τὸ μέρος τοῦ νόμου ἀνῄρηκεν, ὁμολογήσας καὶ αὐτὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ. Ἔν τε τοῖς ἄλλοις καταριθμεῖται τῇ παλαιᾷ αἱρέσει, καὶ ἐν οἷς ἔφη ὁ Θεὸς εἰπών· *Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.* Τὸ δέ ἐστι μέρος αὐτοῦ τυπικὸν, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν πνευματικῶν καὶ διαφερόντως[86] κείμενον, τὸ ἐν προσφοραῖς, λέγω, καὶ περιτομῇ, καὶ σαββάτῳ, καὶ νηστείᾳ, καὶ Πάσχα, καὶ ἀζύμοις, καὶ τοῖς τοιούτοις νομοθετηθέντα. Πάντα γὰρ ταῦτα, εἰκόνες καὶ σύμβολα ὄντα, τῆς ἀληθείας φανερωθείσης μετετέθη· κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον καὶ σωματικῶς ἐκτελεῖσθαι ἀνῃρέθη, κατὰ δὲ τὸ πνευματικὸν ἀνελήφθη· τῶν μὲν ὀνομάτων τῶν αὐτῶν μενόντων, ἐνηλλαγμένων δὲ τῶν πραγμάτων. Καὶ γὰρ B προσφορὰς προσφέρειν προσέταξεν ἡμῖν ὁ Σωτὴρ, ἀλλ' οὐχὶ τὰς δι' ἀλόγων ζώων, ἢ τούτων τῶν θυμιαμάτων, ἀλλὰ διὰ πνευματικῶν αἰνων, καὶ δοξῶν, καὶ εὐχαριστίας, καὶ διὰ τῆς εἰς τὸν πλησίον κοινωνίας καὶ εὐποιΐας, καὶ περιτομῇ περιτετμῆσθαι ἡμᾶς βούλεται, ἀλλ' οὐχὶ τῆς ἀκροβυστίας τῆς σωματικῆς, ἀλλὰ καρδίας τῆς πνευματικῆς. Καὶ τὸ σάββατον φυλάσσειν, ἀργεῖν γὰρ θέλει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν πονηρῶν. Καὶ νηστεύειν δὲ, ἀλλ' οὐ τὴν σωματικὴν βούλεται νηστείαν ἡμᾶς νηστεύειν, ἀλλὰ τὴν πνευματικὴν, ἐν ᾗ ἐστιν ἀποχὴ πάντων τῶν φαύλων. Φυλάσσεται μέντοι γε καὶ παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον νηστεία, ἐπεὶ καὶ ψυχῇ τι συμβάλλεσθαι δύναται αὕτη μετὰ λόγου γινομένη· ὁπότε μηδὲ διὰ τὴν πρός τινας μίμησιν γίνεται, μήτε B διὰ τὸ ἔθος, μήτε διὰ τὴν ἡμέραν, ὡς ὡρισμένης τοῦτο ἡμέρας· ἅμα δὲ καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀληθινῆς νηστείας, ἵνα οἱ μηδέπω ἐκείνην δυνάμενοι νηστεύειν ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον νηστείας ἔχωσι τὴν ἀνάμνησιν αὐτῆς. Καὶ τὸ Πάσχα δὲ ὁμοίως, καὶ τὰ ἄζυμα, ὅτι εἰκόνες ἦσαν, δηλοῖ καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος. *Τὸ δὲ Πάσχα ἡμῶν*, λέγεται, *ἐτύθη Χριστός*· καὶ, *Ἵνα ἦτε*, φησὶν, *ἄζυμοι, μὴ μετέχοντες ζύμης* (ζύμην τε νῦν τὴν κακίαν λέγει), *ἀλλ' ἦτε νέον φύραμα.*

D Οὗτος[87] γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ εἶναι νόμος ὁμολογούμενος εἰς τρία διαιρεῖται, εἴς τε τὸ πληρούμενον ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. Τὸ γὰρ, *Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐκ ἐπιορκήσεις, ἐν τῷ μηδ' ὀργισθῆναι, μηδὲ ἐπιθυμήσεις*[88] περιείληπται. Διαιρεῖται δὲ καὶ εἰς τὸ ἀναιρούμενον τελείως· τὸ γὰρ *Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος*, συμπεπλεγμένον τῇ ἀδικίᾳ, καὶ αὐτὸ ἔργον τῆς ἀδικίας ἔχον, ἀνῃρέθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ τῶν ἐναντίων· τὰ δὲ ἐναντία ἀλλήλων εἰσὶν ἀναιρετικά. *Ἐγὼ γὰρ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι ὅλως τῷ πονηρῷ, ἀλλὰ ἐάν τίς σε ῥαπίσῃ, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην σιαγόνα.* Ἀλληγορεῖται δὲ καὶ εἰς τὸ μετατεθὲν, καὶ ἐναλλαγὲν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ἐπὶ τὸ πνευματικὸν τὸ συμβολικὸν τοῦτο, κατ' εἰκόνα

[86] F. διαφερόντων [87] Levit. xx, 9. [88] I Cor. v, 7. [89] Leg. οὗτος. [90] Exod. xx, 13, 14; Levit. xix, 12; Matth. v, 22, 28. [91] Cor. ἐπιθυμῆσαι. [92] Levit. xxiv, 20. [93] Matth. v, 39.

τῶν διαφερόντων νενομοθετημένων. Αἱ γὰρ εἰκόνες καὶ τὰ σύμβολα παραστατικὰ ὄντα ἑτέρων πραγμάτων, καλῶς ἐγίνοντο, μέχρι μὴ παρῆν ἡ ἀλήθεια. Παρούσης δὲ τῆς ἀληθείας, τὰ τῆς ἀληθείας δεῖ ποιεῖν, οὐ τὰ τῆς εἰκόνος. Ταῦτα δὲ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀπόστολος ἔδειξε Παῦλος, τὸ μὲν τῶν εἰκόνων, ὡς ἦδη εἴπομεν, διὰ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Ἀζύμων δείξας δι' ἡμᾶς· τὸ δὲ τοῦ συμπεπλεγμένου νόμου τῇ ἀδικίᾳ, εἰπὼν *τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργῆσθαι*· τὸ δὲ τοῦ ἀσυμπλόκου τῷ χείρονι, *Ὁ μὲν νόμος*, εἰπών, *ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία, καὶ δικαία, καὶ ἀγαθή*.

Ὡς μὲν οὖν συντόμως ἔστιν εἰπεῖν αὐτάρκως οἶμαί σοι δεδεῖχθαι, καὶ τὴν ἐξ ἀνθρώπων παρεισδύσασαν νομοθεσίαν, καὶ αὐτὸν τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον τριχῇ διαιρούμενον. Περιλείπεται δὲ ἡμῖν τί ποτέ ἐστιν οὗτος ὁ Θεὸς ὁ τὸν νόμον θέμενος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἡγοῦμαί σοι δεδεῖχθαι ἐπὶ τῶν προειρημένων, εἰ ἐπιμελῶς ἀκήκοας. Εἰ γὰρ μήτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τελείου Θεοῦ τέθειται οὗτος, ὡς ἐδιδάξαμεν, μήτε μὴν ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὃ μηδὲ θεμιτόν ἐστιν εἰπεῖν· ἕτερός τίς ἐστι παρὰ τούτους οὗτος ὁ θέμενος τὸν νόμον. Οὗτος δὲ δημιουργὸς καὶ ποιητὴς τοῦδε τοῦ παντός ἐστι κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, ἕτερος ὢν παρὰ τὰς τούτων οὐσίας, μέσος τούτων καθεστώς, ἐνδίκως· καὶ τὸ τῆς μεσότητος ὄνομα ἀποφέροιτο ἄν. Καὶ εἰ ὁ τέλειος Θεὸς ἀγαθός ἐστι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ὥσπερ καὶ ἔστιν (*ἓν γὰρ μόνον εἶναι ἀγαθὸν Θεὸν, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα*, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφήνατο, ὃν αὐτὸς ἐφανέρωσεν)· ἔστι δὲ καὶ ὁ τῆς τοῦ ἀντικειμένου φύσεως κακός τε καὶ πονηρὸς, ἐν ἀδικίᾳ χαρακτηριζόμενος· τούτων δὲ οὖν μέσον καθεστὼς, καὶ μήτε ἀγαθὸς ὤν, μήτε μὴν κακὸς, μήτε ἄδικος, ἰδίως τε λεχθεὶη ἂν δίκαιος, τῆς κατ' αὐτὸν δικαιοσύνης ὢν βραβευτής. Καὶ ἔσται μὲν καταδεέστερος τοῦ τελείου Θεοῦ, καὶ τῆς ἐκείνου δικαιοσύνης ἐλάττων οὗτος ὁ Θεὸς, ἅτε δὴ καὶ γεννητὸς ὤν, καὶ οὐκ ἀγέννητος. Εἷς γάρ ἐστιν ἀγέννητος ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα ἴδιος, τῶν πάντων ἠρτημένων ἀπ' αὐτοῦ. Μείζων δὲ καὶ κυριώτερος τοῦ ἀντικειμένου γενήσεται, καὶ ἑτέρας οὐσίας τε καὶ φύσεως πεφυκὼς παρὰ τὴν ἑκατέρων τούτων οὐσίαν. Τοῦ μὲν γὰρ ἀντικειμένου ἐστὶν ἡ οὐσία φθορά τε καὶ σκότος, ὑλικὸς γὰρ οὗτος καὶ πολυσχεὴς [67]· τοῦ δὲ Πατρὸς τῶν ὅλων τοῦ ἀγεννήτου ἡ οὐσία ἐστὶν ἀφθαρσία τε καὶ φῶς αὐτὸ, ὃν ἁπλοῦν τε καὶ μονοειδές. Ἡ δὲ τούτων οὐσία διττὴν μέν τινα δύναμιν προήγαγεν, αὐτὸς δὲ τοῦ κρείττονός ἐστιν εἰκών. Μηδέ σε τανῦν τοῦτο θορυβείτω, θέλουσαν μαθεῖν, πῶς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς τῶν ὅλων οὔσης τε καὶ ὁμολογουμένης ἡμῖν, καὶ πεπιστευμένης, τοῦ [68] ἀγεννήτου, καὶ ἀφθάρτου, καὶ ἀγαθῆς, συνέστησαν καὶ αὗται αἱ φύσεις, ἥ τε τῆς φθορᾶς καὶ τῆς μεσότητος, ἀνομούσιαι αὗται καθεστῶσαι· τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν ἔχοντος τὰ ὅμοια ἑαυτοῦ καὶ ὁμοούσια γενάῃ τε καὶ προφέρειν. Μαθήσῃ γὰρ, Θεοῦ διδόντος, ἐξῆς καὶ τὴν τούτου ἀρχήν τε καὶ γένεσιν, ἀξιουμένη τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἣν ἐκ διαδοχῆς καὶ ἡμεῖς

Etenim effigies ac signa aliis rebus declarandis adhibita tantisper opportunitatem habuerunt, quoad nondum veritas affulserat. Qua succedente, non quæ imagini, sed quæ veritati congruunt facere convenit. **361** Idque ipsum cum reliqui omnes discipuli, tum apostolus Paulus ostendit. Qui figuratum illud genus propter nos, ut diximus, in Paschate azymisque demonstrat. De altero vero quod implicatum injustitiæ est, loquitur, cum *legem mandatorum* ait *in dogmatibus abrogatam* [66]. De tertio denique quod deterioris est expers : *Lex*, inquit, *sancta est, et mandatum sanctum, et justum et bonum* [67].

Quamobrem satis superque tibi, quantum breviter comprehendi potest, declaratas eas leges arbitror, quæ ex auctoritate hominum irrepserunt; ipsamque Dei legem trifariam esse divisam. Superest ut quis ille sit Deus legis auctor dicendum videatur. Atqui istud etiam ex iis, quæ hactenus disputata sunt, si attente audieris, puto tibi demonstratum. Nam si neque a perfecto illo Deo posita lex est, uti docuimus; neque vero a diabolo, quod dictu etiam nefas est : alius sit oportet, qui eam legem stabilierit. Hic est igitur totius ille mundi, eorumque quæ in eo continentur, artifex et conditor, ab illorum natura diversus, et in eorum medio suo jure collocandus; qua ex medietate peti ejus appellatio potest. Quod si perfectus ille Deus natura sua bonus est, ut est revera (*unum enim bonum esse Deum, ac Parentem suum* [68], Salvator asseruit, quem et hominibus patefecit); est autem et contraria natura prædita, malus videlicet ac pravus, qui injustitia velut propria nota circumscribitur; qui inter ambos illos interjectus est, ut neque bonus, neque malus sit aut injustus, peculiari quadam ratione justus appellari potest, quatenus justitiæ quam habet, administratione fungitur. Atque et perfecto Deo minor, et justitiæ illius impar sit idem ille Deus oportet, utpote non ingenitus, sed generatione productus. Unus enim est ingenitus Pater, a quo proprie sunt universa, cum ab eo pendeant omnia. Erit tamen adversario illo altero major ac præstantior, tametsi diversam sit ab utroque naturam substantiamque sortitus. Nam adversarii natura corruptio est ac tenebræ : cum materia quippe concretus est ac multiplex. At Parentis omnium ingeniti natura corruptionis est expers, luxque ipsa, simplex et uniusmodi. Horum natura duplicem sane virtutem peperit. Sed Conditor tamen ipse imago præstantioris est. Neque vero ea te res perturbet, scire cupientem, quomodo cum unum sit, et esse fateamur ac credamus, rerum omnium Principium, generationis æque ac corruptionis expers, idemque bonum; amboæ hæ naturæ constare potuerint, corruptionis nimirum, et mediæ cujusdam conditionis, quæ a se invicem natura discrepent; cum id hoc insitum sit, ut sibi quam simillima, ejusdemque secum na-

[66] Eph. II, 15. [67] Rom. VII, 12. [68] Matth. XIX, 17. [67] Cor. πολυσχιδής. [68] Cor. τῆς.

turæ gignat ac proferat. Tu enim, opitulante Deo, hujus principium ac generationem animo percipies, ubi traditam quamdam ab apostolis doctrinam audieris, quam nos successione quadam ad nos usque propagatam accepimus: cum eo quidem, ut quidquid afferretur in medium, id ad Salvatoris doctrinam velut regulam exigatur. Hæc tibi, Flora soror charissima, paucis explicare non piguit, summatimque præscripsi: ita tamen ut quod erat propositum, quantum satis esset, declaraverim. Quam rem deinceps magno tibi usui fore confido: si modo, perinde ac bonus ager et fecundus, exceptа semina fructuum ubertate compenses.

A παρειλήφαμεν, μετὰ καὶ τοῦ κανονίσαι πάντας τοὺς λόγους τῇ τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίᾳ. Ταῦτά σοι, ὦ ἀδελφή μου Φλώρα, δι' ὀλίγων εἰρημένα οὐκ ἠτόνησα, καὶ τὸ τῆς συντομίας προέγραψα· ἅμα μὲν τὸ προκείμενον ἀποχρώντως ἐξέφηνα. Ἃ καὶ εἰς τὰ ἑξῆς τὰ μέγιστά σοι συμβαλεῖται, ἐάν γε, ὡς καλὴ γῆ καὶ ἀγαθή, γονίμων σπερμάτων τυχοῦσα, τὸν δι' αὐτῶν καρπὸν ἀναδείξῃς.

—

362 HERACLEONIS FRAGMENTA.

Fragmenta Heracleonis Commentariorum in S. Lucæ Evangelium, ex Clementis Alexandrini lib. IV Stromat., *pag.* 502.

Hunc locum [69] exponens Heracleon, cujus in schola Valentini fuit maxima existimatio, his verbis dicit, confessionem quidem unam esse fide et vitæ institutione, alteram vero voce. Atque quæ fit quidem voce confessio, fit etiam apud potestates, quam solam, inquit, multi non recte confessionem esse existimant; possunt autem hac confessione uti etiam hypocritæ. Sed neque hic sermo generaliter dictus deprehendetur. Non enim omnes, qui salvi fiunt, ea confessione, quæ voce fit, usi sunt, et excessere: ex quibus est Matthæus, Philippus, Thomas, Levis, et alii multi. Accedit quod ea, quæ voce fit confessio, non universalis est, sed particularis; generalis autem, de qua nunc loquitur (Servator), ea est quæ fit factis et operibus, ei quæ est in ipsum fidei congruentibus. Hanc autem confessionem sequitur etiam particularis, quæ fit apud potestates, si opus fuerit, et ratio id exegerit. Nam is voce quoque recte confitebitur, ubi affectione prius recte fuerit confessus. Pulchre autem de iis, qui confitentur quidem, *in me*, dixit; de iis autem qui negant, *me* (simpliciter) apposuit. Nam ii, etsi ipsum voce confessi fuerint, ipsum negant, actione minime confitentes. Ii autem soli in ipso confitentur qui in ea quæ est in ipsum confessione et actione vivunt: in quibus ipse confitetur, utpote qui complectatur illos, et ipsi eum complectantur. Quocirca *nunquam potest seipsum negare* [70]. Eum autem negant qui non sunt in ipso. Non enim dixit, qui negaverit *in me*, sed *me*. Nullus enim unquam qui sit in illo, ipsum negat. Illud autem, *coram hominibus*, de confessione quæ fit coram iis qui salvi fiunt, æque ac coram gentilibus intelligitur; apud alios quidem vitæ institutione, apud alios vero etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi negare; eum autem negant qui non sunt in ipso.

B Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων, ὁ τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς δοκιμώτατος, κατὰ λέξιν φησὶν, ὁμολογίαν εἶναι τὴν μὲν ἐν τῇ πίστει καὶ πολιτείᾳ, τὴν δὲ ἐν φωνῇ. Ἡ μὲν οὖν ἐν φωνῇ ὁμολογία καὶ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν γίνεται· ἣν μόνην, φησὶν, ὁμολογίαν ἡγοῦνται εἶναι οἱ πολλοὶ, οὐχ ὑγιῶς· δύνανται δὲ ταύτην τὴν ὁμολογίαν καὶ οἱ ὑποκριταὶ ὁμολογεῖν. Ἀλλ' οὐδ' εὑρεθήσεται οὗτος ὁ λόγος καθολικῶς εἰρημένος. Οὐ γὰρ πάντες οἱ σωζόμενοι ὡμολόγησαν τὴν διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογίαν, καὶ ἐξῆλθον· ἐξ ὧν Ματθαῖος, Φίλιππος, Θωμᾶς, Λευΐς [72], καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ ἔστιν ἡ διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογία οὐ καθολικὴ, ἀλλὰ μερική· καθολικὴ δὲ, ἣν νῦν λέγει, τὴν ἐν ἔργοις καὶ πράξεσι καταλλήλοις τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ἕπεται δὲ ταύτῃ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ ἡ μερικὴ, ἡ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν, ἐὰν δέῃ, καὶ ὁ λόγος αἴρῃ [71]. Ὁμολογήσει γὰρ οὗτος καὶ τῇ φωνῇ ὀρθῶς, προομολογήσας πρότερον τῇ διαθέσει. Καὶ καλῶς, ἐπὶ μὲν τῶν ὁμολογούντων, *ἐν ἐμοὶ*, εἶπεν, ἐπὶ δὲ τῶν ἀρνουμένων τὸ *ἐμὲ* προσέθηκεν. Οὗτοι γὰρ, κἂν τῇ φωνῇ ὁμολογήσωσιν αὐτὸν, ἀρνοῦνται αὐτὸν, τῇ πράξει μὴ ὁμολογοῦντες. Μόνοι δὲ ἐν αὐτῷ ὁμολογοῦσιν οἱ ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ὁμολογίᾳ καὶ πράξει βιοῦντες· ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, ἐνειλημμένος αὐτοὺς, καὶ ἐχόμενος ὑπὸ τούτων. Διόπερ *ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐδέποτε δύναται*. Ἀρνοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ. Οὐ γὰρ εἶπεν, ὃς ἀρνήσηται *ἐν ἐμοὶ*, ἀλλ' *ἐμέ*· οὐδεὶς γάρ ποτε ὢν ἐν αὐτῷ, ἀρνεῖται αὐτόν. Τὸ δὲ, *ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων*, καὶ τῶν σωζομένων, καὶ τῶν ἐθνικῶν δὲ ὁμοίως· παρ' οἷς μὲν καὶ τῇ πολιτείᾳ, παρ' οἷς δὲ καὶ τῇ φωνῇ. Διόπερ ἀρνήσασθαι αὐτὸν οὐδέποτε δύνανται· ἀρνοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ.

C

D

apud alios vero etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi negare; eum autem negant qui non sunt in ipso.

—

Ex Eclogis propheticis Clementis Alex., ante medium, p. 202, Auctarii *novissimi Bibliothecæ Patrum Combefisii.*

Quidam vero, ut ait Heracleon, igne signarunt aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperunt, ita intelligentes Apostolicum.

Ἔνιοι δὲ, ὥς φησιν Ἡρακλέων, πυρὶ τὰ ὦτα τῶν σφραγιζομένων κατεσημήναντο, οὕτως ἀκούσαντες τὸ Ἀποστολικόν.

[69] Luc. XII, 8. [70] Θαδδαίου cognomen. [71] Leg. αἱρῇ. [72] II Tim. II, 13.

Fragmenta Commentarii Heracleonis in S. Joannis Evangelium, ex Origenis tomis in dictum Evangelium. A cl. Grabio recognita et emendata ex mss. codd. bibliothecæ Bodleianæ, Spicileg. hæret., *sæc.* II, *pag.* 85 *et seqq.* — *Ex tom.* II, p. 60.

Βιαίως οἶμαι καὶ χωρὶς μαρτυρίου τὸν Οὐαλεντίνου λεγόμενον εἶναι γνώριμον Ἡρακλέωνα, διηγούμενον τὸ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, ἐξειληφέναι πάντα τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ἐκκλείοντα τῶν *πάντων*, τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ ὑποθέσει αὐτοῦ, τὰ τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ διαφέροντα. Φησὶ γὰρ *οὐ τὸν αἰῶνα ἢ τὰ ἐν τῷ αἰῶνι γεγονέναι διὰ τοῦ Λόγου*, ἅτινα οἴεται πρὸ τοῦ Λόγου γεγονέναι. Ἀναιδέστερον δὲ ἱστάμενος πρὸς τό· *Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν* (μὴ εὐλαβούμενος τὸ, *Μὴ προσθῇς τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἐλέγξῃ σε, καὶ ψευδὴς γένῃ*), προστίθησι τῷ, *οὐδὲ ἕν, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει*. Καὶ ἐπεὶ προφανῆ ἐστι τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα σφόδρα βεβιασμένα, καὶ παρὰ τὴν ἐνέργειαν [73] ἐπαγγελλόμενα, εἰ τὰ νομιζόμενα αὐτῷ θεῖα ἐκκλείεται τῶν *πάντων*, τὰ δὲ, ὡς ἐκεῖνος οἴεται, παντελῶς φθειρόμενα, κυρίως *πάντα* καλεῖται, οὐκ ἐπιδιατριπτέον τῇ ἀνατροπῇ τῶν αὐτόθεν τὴν ἀτοπίαν ἐμφαινόντων· οἷον δὲ καὶ τὸ, τῆς Γραφῆς λεγούσης, *Καὶ* [74] *χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*, προστιθέντα αὐτὸν ἄνευ παραμυθίας τῆς ἀπὸ τῆς Γραφῆς τὸ, *τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει*, μηδὲ μετὰ πιθανότητος ἀποφαίνεσθαι, πιστεύεσθαι ἀξιοῦντα ὁμοίως προφήταις ἢ ἀποστόλοις, τοῖς μετ' ἐξουσίας καὶ ἀνυπευθύνως καταλείπουσι τοῖς καθ' αὐτοὺς καὶ μεθ' αὐτοὺς σωτήρια γράμματα. Ἔτι δὲ ἰδίως καὶ τοῦ. *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*. ἐξήκουσε, φάσκων τὸν τὴν αἰτίαν παρασχόντα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου τῷ δημιουργῷ τὸν Λόγον ὄντα, οὐ τὸν ἀφ' οὗ, ἢ ὑφ' οὗ, ἀλλὰ τὸν δι' οὗ, περὶ τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ [75] φράσιν [77] ἐκδεχόμενος τὸ γεγραμμένον. Εἰ γὰρ, ὡς νοεῖ, ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων ἦν, ἔδει *διὰ τοῦ δημιουργοῦ γεγράφθαι πάντα γεγονέναι ὑπὸ τοῦ Λόγου*, οὐχὶ δὲ ἀνάπαλιν *διὰ τοῦ Λόγου ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ*. Καὶ ἡμεῖς μὲν τῇ, δι' οὗ, χρησάμενοι ἀκολούθως τῇ συνηθείᾳ, οὐκ ἁμάρτυρον τὴν ἐκδοχὴν ἀφήκαμεν· ἐκεῖνος δὲ πρὸς τὸ μὴ παραμεμυθῆσθαι [78] ἀπὸ τῶν θείων γραμμάτων τὸν καθ' ἑαυτὸν νοῦν, φαίνεται καὶ ὑποπτεύσας τὸ ἀληθὲς, καὶ ἀναιδῶς αὐτῷ ἀντιβλέψας [79]· φησὶ γὰρ, ὅτι *οὐχ ὡς ὑπ' ἄλλου ἐνεργοῦντος αὐτὸς ἐποίει ὁ Λόγος* (ἵνα νοηθῇ τὸ, *δι' αὐτοῦ*), *ἀλλ' αὐτοῦ ἐνεργοῦντος ἕτερος ἐποίει.*

A Arbitror Heracleonem, qui dicitur esse familiaris Valentini, enarrantem hoc dictum : *Omnia per ipsum facta sunt* [73], coacte, et nullo teste adhibito excepisse mundum, et quæ in ipso sunt; ac vocabulo, *omnia*, exclusisse, quantum ipsius fert hypothesis, ista quæ in mundo, inque eo exsistentibus sunt præstantiora. *Per Verbum enim*, inquit, *non sæculum, nec quæ in sæculo sunt, facta* **363** *fuere* ; existimans illa ante Verbum exstitisse. Impudentius etiam instans ad illud : *Sine eo factum est nihil* (neque veritus illud : *Ne addideris sermonibus ejus, ne te redarguat, et mendax sis* [76]), illi *nihil* addit, *eorum, quæ in mundo sunt, et in hac creatione.* Et quoniam apertum est, dicta ipsius valde coacta esse, præterque evidentiam pronuntiata, si quæ ipse divina opinatur, excludántur a B voce *omnium*, quæ vero sunt opinione sua omnino corruptibilia, proprie dicantur *omnia* ; non immorandum nobis est his confutandis, quæ ex se absurda apparent. Quale est illud etiam, quod Scriptura dicente : *Et sine ipso factum est nihil* ; ipse addit sine auctoritate Scripturæ, *eorum quæ sunt in mundo et creatione* ; quod neque cum probabilitate pronuntiat, sed dignum se putat, cui non secus atque prophetis vel apostolis credatur, qui cum auctoritate et inculpate cœvis suis ac posteris salutaria scripta reliquerunt. Jam vero et hoc dictum : *Omnia per ipsum facta sunt* ; secus quam alii exposuit, dicens : *Verbum illud esse, quod causam generationis mundi præbuerit opifici, nec tamen Verbo competere particulam, a quo, vel ex quo, sed per quem*, ex communi loquendi consuetudine Scripturam exponens. Sed si rerum veritas erat, ut ipse putat, scriptum fuisse oportuit, *omnia per opificem facta fuisse a Verbo*, non vice versa, *per Verbum ab opifice.* Et nos quidem cum usi sumus vocabulis, *per quem*, prout in communi feruntur usu, non sine teste expositionem dimisimus. At vero ille præterquam quod suam opinionem e divinis Scripturis non confirmat, videtur et præsensisse veritatem, et impudenter illi adversatus, dicens : *Non enim faciebat ipsum Verbum tanquam alio operante* (ut sic intelligeretur vocula, *per quem*), *sed ipso operante alius faciebat.*

Ex tom. III, *pag.* 68.

Πάνυ δὲ βιαίως, κατὰ τὸν τόπον γενόμενος ὁ Ἡρακλέων, τὸ *Ὃ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν*, ἐξειληφεν ἀντὶ τοῦ, *ἐν αὐτῷ, εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς πνευματικούς*· οἰονεὶ ταὐτὸν νομίσας εἶναι τὸν Λόγον καὶ τοὺς πνευματικούς, εἰ καὶ μὴ σαφῶς ταῦτ' εἰρηκε. Καὶ ὥσπερεὶ αἰτιολογῶν φησιν· *Αὐτὸς γὰρ τὴν πρώτην μόρφωσιν, τὴν κατὰ τὴν γένεσιν, αὐτοῖς παρέσχε, τὰ ὑπ' ἄλλου παρέντα εἰς μορφὴν, καὶ εἰς φωτισμὸν, καὶ παραγραφὴν ἰδίαν ἀγαγὼν καὶ ἀναδείξας.*

D Cæterum valde coacte ad hunc contextum veniens Heracleon : *Quod factum est, in ipso vita erat* [79a] ; *in ipso* interpretatus est, *in hominibus spiritualibus* : quasi Verbum et spirituales idem esse arbitratus fuerit, etsi non aperte id dixerit. At veluti causam reddens, inquit : *Ille enim primam formationem, quoad ortum attinet, ipsis præbuit ; ab alio prætermissa in formam, et illuminationem, et delineationem propriam ducens et ostendens.*

[73] Joan. I, 3. [74] Prov. XXX, 6. [75] Sic cod. Bodlei. 2280. [76] Duas istas voces addidit Grab. ex cit. cod. Bodlei. [77] Sic cod. Bodlei. [78] Sic cod. Bodlei. [79] Sic id. cod. [79a] Joan. I, 4.

Ex tomo VI, *pag.* 94 *seq.*

Non recte vero Heracleon suspicatur verba illa, *Deum nemo vidit unquam* [80], et quæ sequuntur, dicta fuisse non a discipulo, sed a Baptista. A

Οὐχ ὑγιῶς δὲ ὁ Ἡρακλέων ὑπολαμβάνει, *Οὐδεὶς τὸν Θεὸν ἑώρακε πώποτε*, καὶ τὰ ἑξῆς, φάσκων εἰρῆσθαι οὐκ ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ.

Ex tom. VII, *pag.* 112.

Maledicentius autem Heracleon de Joanne et prophetis disserens, inquit, *Verbum esse Servatorem; Joannem per vocem intelligi; sonum vero esse universum prophetarum ordinem.*

Δυσφημότερον δὲ ὁ Ἡρακλέων περὶ Ἰωάννου καὶ τῶν προφητῶν διαλαμβάνων, φησὶν ὅτι *ὁ Λόγος μὲν ὁ Σωτήρ ἐστι, φωνὴ δὲ ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡ διὰ Ἰωάννου διαρρεομένη, ἦχος δὲ πᾶσα προφητικὴ τάξις.*

364 *Et pag.* 113.

Nescio etiam quomodo absque ulla probatione enuntiet, *vocem sermoni propiorem, sermonem fieri*, ut et quasi mulier in virum transmutetur. Præterea quasi potestatem habens condendi dogmata, et fidem sibi acquirendi et proficiendi: *Futurum*, inquit, *ut sonitus mutetur in vocem*; loco discipuli statuens vocem transeuntem in verbum, loco vero servi sonitum transeuntem in vocem. B

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως χωρὶς πάσης κατασκευῆς ἀποφαίνεται, *τὴν φωνὴν οἰκειοτέραν οὖσαν τῷ λόγῳ, λόγον γίνεσθαι*, ὡς καὶ τὴν γυναῖκα εἰς ἄνδρα μετατίθεσθαι. Καὶ ὡς ἐξουσίαν ἔχων τοῦ δογματίζειν, καὶ πιστεύεσθαι, καὶ προκόπτειν· *Τῷ ἤχῳ*, φησὶν, *ἔσεσθαι τὴν εἰς φωνὴν μεταβολὴν*, μαθητοῦ μὲν χώραν διδοὺς τῇ μεταβαλλούσῃ εἰς λόγον φωνῇ, ἢ δούλου δὲ τῇ ἀπὸ ἤχου εἰς φωνήν.

Et post pauca.

Præterea prophetam et Eliam cum *Servator ipsum dicit*, inquit, *non ipsum declarat, sed quæ sunt circa ipsum*: cum vero majorem prophetis, et his qui sunt inter natos mulierum, tunc ipsum Joannem designat. *Proinde*, inquit Heracleon, *Joannes ipse interrogatus, de seipso respondet, non de his, quæ circa ipsum sunt.* C

Καὶ προφήτην μὲν καὶ Ἠλίαν *ὁ Σωτὴρ ἐπὰν αὐτὸν λέγῃ, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ*, φησὶ, *διδάσκει*· ὅταν δὲ μείζονα προφητῶν καὶ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, τότε αὐτὸν τὸν Ἰωάννην χαρακτηρίζει. *Αὐτὸς δὲ*, φησὶ, *περὶ ἑαυτοῦ ἐρωτώμενος ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης, οὐ τὰ περὶ αὐτόν.*

Et pag. 117.

Heracleon vero approbans sermonem Pharisæorum, velut recte dictum, quod Christus, et Elias, et omnis propheta debeat baptizare, his ipsis verbis ait: *Quibus solis incumbit baptizare.*

Παραδεξάμενος δὲ ὁ Ἡρακλέων τὸν τῶν Φαρισαίων λόγον, ὡς ὑγιῶς εἰρημένον, περὶ τοῦ ὀφείλεσθαι τὸ βαπτίζειν Χριστῷ, καὶ Ἠλίᾳ, καὶ παντὶ προφήτῃ, αὐταῖς λέξεσί φησιν· *Οἷς μόνοις ὀφείλεται τὸ βαπτίζειν.*

Initio tomi VIII, *pag.* 122.

Equidem Heracleon existimat, Joannem respondere his, qui a Pharisæis missi fuerant, quod ipse volebat, non ad id quod illi interrogaverant; non advertens se incusare prophetam inscitiæ, si aliud interrogatus, aliud respondit.

Ὁ μὲν Ἡρακλέων οἴεται, ὅτι ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης τοῖς ἐκ τῶν Φαρισαίων πεμφθεῖσιν, οὐ πρὸς ὃ ἐκεῖνοι ἐπηρώτων, ἀλλ' ὃ αὐτὸς ἐβούλετο· ἑαυτὸν λανθάνων, ὅτι κατηγορεῖ τοῦ προφήτου ἀμαθίας, εἴγε ἄλλο ἐρωτώμενος περὶ ἄλλου ἀποκρίνεται.

Et pag. 129 *et seqq.*

Heracleon, *In medio vestri stat* [80a], interpretatur: *Jam adest, et est in mundo, atque inter homines, et omnibus vobis jam visibilis est.* Non absurde tamen apud eum dicitur, quod verba illa, *qui post me venit* [81], declarent Joannem præcursorem Christi exsistere: vere enim non secus atque famulus præcurrit Dominum. Longe vero simplicius ea verba interpretatus est: *Non sum ego dignus ut solvam ejus corrigiam calceamenti* [81a]; perinde quasi fateatur Baptista his verbis, *se neque dignum, qui ultima officia in Christum conferat.* Attamen post hanc expositionem satis probabiliter subjunxit: *Non sum ego idoneus, ut mei gratia descendat a* D

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, *Μέσος ὑμῶν ἕστηκε*, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, *Ἤδη πάρεστι, καὶ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἐμφανής ἐστιν ἤδη πᾶσιν ὑμῖν.* Οὐκ ἀπιθάνως δὲ παρ' αὐτῷ λέγεται, ὅτι τὸ, *ὀπίσω μου ἐρχόμενος*, τὸ πρόδρομον εἶναι τὸν Ἰωάννην τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ· ἀληθῶς γὰρ ὡσπερεὶ οἰκέτης ἐστὶ προτρέχων τοῦ Κυρίου. Πολὺ δὲ ἁπλούστερον τὸ, *Οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος*, ἐξέληφεν, ὅτι οὐδὲ τῆς ἀτιμοτάτης ὑπηρεσίας τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν ἄξιος εἶναι, διὰ τούτων ὁ Βαπτιστὴς ὁμολογεῖ. Πλὴν μετὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν οὐκ ἀπιθάνως ὑποβέβληκε τό· *Οὐκ ἐγώ εἰμι ἱκανὸς, ἵνα δι' ἐμὲ κατέλθῃ ἀπὸ*

[80] Joan. I, 18. [80a] Joan. I, 26. [81] Ibid., 15. [81a] Ibid., 27.

μεγέθους, καὶ σάρκα λάβῃ, ὡς ὑπόδημα, περὶ ἧς ἐγὼ λόγον ἀποδοῦναι οὐ δύναμαι, οὐδὲ διηγήσασθαι, ἢ ἐπιλῦσαι τὴν περὶ αὐτῆς οἰκονομίαν. Ἀδρότερον δὲ καὶ μεγαλοφυέστερον ὁ αὐτὸς Ἡρακλέων, κόσμον τὸ ὑπόδημα ἐκδεξάμενος, μετέστη ἐπὶ τὸ ἀσεβέστερον ἀποφήνασθαι, ταῦτα πάντα δεῖν ἀκούεσθαι καὶ περὶ τοῦ προσώπου τούτου διὰ τοῦ Ἰωάννου νοουμένου· οἴεται γὰρ τὸν Δημιουργὸν τοῦ κόσμου ἐλάττονα ὄντα τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο ὁμολογεῖν διὰ τούτων τῶν λέξεων, ὅπερ ἐστὶ πάντων ἀσεβέστατον. Ὁ γὰρ πέμψας αὐτὸν Πατὴρ, ὁ τῶν ζώντων Θεὸς, ὡς αὐτὸς Ἰησοῦς μαρτυρεῖ, τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακὼβ, ὁ διὰ τοῦτο Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι πεποίηκεν αὐτὰ, οὗτος καὶ μόνος ἀγαθὸς, καὶ μείζων τοῦ πεμφθέντος. Εἰ δὲ καὶ, ὡς προειρήκαμεν, ἀδρότερον νενόηται καὶ πᾶς ὁ κόσμος ὑπόδημα εἶναι τοῦ Ἰησοῦ τῷ Ἡρακλέωνι, ἀλλ' οὐκ οἶμαι δεῖν συγκατατίθεσθαι.

A *magnitudine, et carnem accipiat, ceu calceamentum, de qua rationem reddere ego non valeo, neque enarrare, vel solvere de ipsa dispensationem.* Rursus minus prudenter, atque animosius Heracleon ipse cum per *calceum* interpretatus esset *mundum*, ad rem magis impiam transit, nempe ad enuntiandum, *hæc omnia intelligi etiam oportere de persona per Joannem intellecta* (nempe *Demiurgo*). Existimat enim mundi opificem inferiorem Christo existentem, hoc per hæc verba fateri; quod est omnium impiissimum. Nam Pater qui misit illum, Deus viventium, ut etiam ipse Jesus 365 testatur, nempe Abrahami, Isaaci et Jacobi, et idcirco Dominus cœli et terræ, quod ea fecerit; hic etiam solus bonus, et major est misso. Quod si minus prudenter, ut antea B diximus, ab Heracleone excogitatum est, omnem etiam mundum esse calceamentum Jesu, non arbitror oportere ut illi assentiamur.

Sub finem tomi IX, *pag.* 148.

Ἐν τῷ τόπῳ ὁ Ἡρακλέων γενόμενος, χωρὶς πάσης κατασκευῆς καὶ παραθέσεως μαρτυρίων, ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ μὲν, *Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ*, ὡς προφήτης φησὶν ὁ Ἰωάννης· τὸ δὲ, *Ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*, ὡς περισσότερον προφήτου. Καὶ οἴεται τὸ μὲν πρότερον περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ λέγεσθαι, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τοῦ ἐν τῷ σώματι, τῷ τὸν ἀμνὸν ἀτελῆ εἶναι ἐν τῷ τῶν προ- C βάτων γένει· οὕτω δὲ καὶ τὸ σῶμα παραθέσει τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτῷ. *Τὸ δὲ τέλειον εἰ ἐβούλετο*, φησὶ, τῷ *σώματι μαρτυρῆσαι, κριὸν εἶπεν*[83a] *αὐτὸ τὸ μέλλον θύεσθαι.*

Ad hunc locum [83] Heracleon veniens, absque aliqua probatione et comparatione testimoniorum, enuntiat Joannem tanquam prophetam dicere, *Agnus Dei*; et velut plus quam prophetam dicere, *qui aufert peccatum mundi*. Quorum primum existimat de corpore ejus dici, secundum vero de eo, quod est in corpore, quia agnus imperfectus sit in ovium genere, atque tale etiam sit corpus comparatione inhabitantis in ipso. *Perfectionem vero*, inquit, *si volebat corpori attribuere, arietem ipsum immolandum dixisset.*

Ex tomo X, *pag.* 158.

Ὁ μέντοιγε Ἡρακλέων τὸ, *Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ*, αὐτὸς διηγούμενος, ἄλλης πάλιν οἰκονομίας ἀρχὴν φησι δηλοῦσθαι, οὐκ ἀργῶς τοῦ, *κατέβη*, εἰρημένου. Καί φησι τὴν Καφαρναοὺμ σημαίνειν ταῦτα τὰ ἔσχατα τοῦ κόσμου, ταῦτα τὰ ὑλικὰ, εἰς ἃ κατῆλθε· καὶ διὰ τὸ ἀνοίκειον, φησὶ, εἶναι τὸν τόπον, οὐδὲ πεποιηκώς τι λέγεται ἐν αὐτῇ, ἢ λελαληκώς.

Sane Heracleon ipse hoc exponens: *Postea descendit in Capharnaum* [83], alterius rursus dispensationis principium dicit declarari voce, *descendit*, non otiose dicta. Aitque urbe Capharnao significari hæc extrema mundi, hæc materialia, ad quæ descendit. Et quia non aptus, inquit, erat locus, nihil in ea civitate vel fecisse, vel locutus esse dicitur.

Sub finem tomi X, *pag.* 167.

Ὁ Ἡρακλέων, *Αὕτη*, φησὶν, *ἡ μεγάλη ἑορτὴ*, D *τοῦ γὰρ πάθους τοῦ Σωτῆρος τύπος ἦν, ὅτε οὐ μόνον ἀνῃρεῖτο τὸ πρόβατον, ἀλλὰ καὶ ἀνάπαυσιν παρεῖχεν ἐσθιόμενον. Καὶ θυόμενον, τὸ πάθος*[83a] *τοῦ Σωτῆρος τὸ ἐν κόσμῳ ἐσήμαινεν· ἐσθιόμενον δὲ, τὴν ἀνάπαυσιν τὴν ἐν γάμῳ.*

Heracleon: *Hæc magna*, inquit, *est festivitas* (de Paschate loquitur), *figura enim passionis Servatoris erat, quando non solum interficiebatur ovis, verum etiam comesa præbebat requiem. Et immolata quidem passionem Servatoris in mundo significabat; comesa vero requiem futuram in nuptiis.*

Prope finem tom. XI, *pag.* 181 *et seqq.*

Ἴδωμεν τὰ Ἡρακλέωνος, ὃς φησι τὴν[84] *Ἱεροσόλυμα ἀνοδον σημαίνειν*[85] *τὴν ἀπὸ τῶν ὑλικῶν εἰς τὸν ψυχικὸν τόπον, τυγχάνοντα εἰκόνα τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀνάβασιν τοῦ Κυρίου.* Τὸ δὲ, *εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ*, καὶ οὐχὶ τῶν ἄνω οἴεται εἰρῆσθαι, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὴν κλῆσιν μόνην νοηθῆναι τὴν χωρὶς Πνεύματος βοηθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἡγεῖται

Videamus quæ Heracleon dicat, inquiens, *Domini ascensum ad Jerosolymam* [85] *significare ascensum a materialibus ad animalem locum, imaginem existentem Jerosolymæ.* Illud etiam, *invenit in templo*, non dictum fuisse existimans de locis supernis, ne intelligeremus vocationem solam sine Spiritus ope adjuvari a Domino. Existimat enim templum

[83] Joan. I, 29. [83a] For. χριὸν ἂν εἶπεν. [83] Joan. II, 12. [83a] Sic cod. Bodl. [84] Leg. εἰς τήν. [85] Sic cod. Bodl. [85] Joan. II, 13 seqq.

esse Sancta sanctorum, in quæ solus summus pontifex ingrediebatur, quo etiam proficisci spirituales arbitror illum dicere; vestibulum vero, ubi etiam Levitæ erant, arbitratur symbolum esse psychicorum, qui inveniuntur in salute extra Pleroma. Ad hæc, inventos in templo vendentes boves, oves et columbas, et sedentes mensarios, dici exposuit pro his, qui nihil gratiæ tribuunt, sed mercaturam putant et lucrum, ingressum extraneorum in templum; victimas, proprii lucri et avaritiæ causa, ad cultum Dei suppeditantes. Quod autem Jesus e funiculis fecerit flagellum, non ab alio illud accipiens, suo more explicat, dicens, flagellum imaginem 366 esse potentiæ et operationis Spiritus sancti, flatu expellentis malos. Affirmatque, *flagellum, linum, sindonem, et cætera talia, imaginem esse potentiæ et operationis Spiritus sancti.* Postea illud insuper sibi tribuit quod scriptum non est, nimirum quod flagellum ad lignum ligatum fuerit; quod lignum interpretatus est figuram esse crucis, *hoc ligno*, dicens, *consumptos et deletos aleatores, mercatores, omnemque malitiam.* Nec scio quomodo nugans dicat flagellum ex hisce duabus rebus paratum fuisse, inquirens quod a Jesu factum fuit: Neque enim ex pelle, inquit, mortua illud fecit, ut Ecclesiam efficeret non amplius speluncam latronum et mercatorum, sed domum Patris sui.

A γὰρ τὰ μὲν Ἅγια τῶν ἁγίων εἶναι τὸ ἱερὸν, εἰς ἃ μόνος ἀρχιερεὺς εἰσίει, ἔνθα οἶμαι αὐτὸν λέγειν τοὺς πνευματικοὺς χωρεῖν· τὰ δὲ προνάου, ὅπου καὶ οἱ Λευῖται, σύμβολον εἶναι τῶν ἔξω τοῦ Πληρώματος ψυχικῶν, εὑρισκομένων ἐν σωτηρίᾳ. Πρὸς τούτοις, τοὺς εὑρισκομένους ἐν τῷ ἱερῷ, πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς καθημένους κερματιστὰς, ἐξεδέξατο λέγεσθαι ἀντὶ τῶν μηδὲν χάριτι διδόντων, ἀλλ' ἐμπορίαν καὶ κέρδος τὴν τῶν ξένων εἰς τὸ ἱερὸν εἴσοδον νομιζόντων, τοῦ ἰδίου κέρδους καὶ φιλαργυρίας ἕνεκεν, τὰς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ θυσίας χορηγούντων. Καὶ τὸ φραγγέλιον δὲ πεποιῆσθαι ἐκ σχοινίων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, οὐχὶ παρ' ἄλλου λαβόντος, ἰδιοτρόπως ἀπαγγέλλει, λέγων τὸ φραγγέλιον εἰκόνα τυγχάνειν [87] τῆς δυνάμεως, καὶ ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκφυσῶντος τοὺς χείρονας. Καί φησι, *τὸ φραγγέλιον, καὶ τὸ λίνον, καὶ τὴν σινδόνα, καὶ ὅσα τοιαῦτα εἰκόνας τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος.* Ἔπειτα ἑαυτῷ προσέλῃφε τὸ μὴ γεγραμμένον, ὡς ἄρα εἰς ξύλον ἐδέδετο τὸ φραγγέλιον, ὅπερ ξύλον [88] τύπον ἐκλαβὼν εἶναι τοῦ σταυροῦ, φησὶ *τούτῳ τῷ ξύλῳ ἀνηλῶσθαι, καὶ ἠφανίσθαι τοὺς κυβευτὰς, ἐμπόρους, καὶ πᾶσαν τὴν κακίαν.* Καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως φλυαρῶν φησιν ἐκ δύο τούτων πραγμάτων φραγγέλιον κατασκευάζεσθαι, ζητῶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γενόμενον. Οὐ γὰρ ἐκ δέους τινὸς, φησὶ, νεκροῦ ἐποίησεν αὐτὸ, ἵνα τὴν Ἐκκλησίαν κατασκευάσῃ οὐκέτι λῃστῶν καὶ ἐμπόρων σπήλαιον, ἀλλ' οἶκον τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

B

Et in ipso fine tomi XI, *pag.* 183.

Inobservanter Heracleon illud: *Zelus domus tuæ comedit me* [89], dici putat ex persona earum potestatum, quæ ejectæ fuerunt et consumptæ a Servatore, non valens seriem prophetiæ in psalmo servare. Nam si hæc intelligantur ex ejectarum et consumptarum potestatum persona dici, consequens est, juxta ejus opinionem, de ipsis etiam dici illa: *Dederunt in escam meam fel* [91]; quæ in eodem scripta sunt psalmo. Sed, ut probabile est, illum turbavit vox, *comedit*, perinde quasi a Christo dici non posset, non videntem morem Scripturarum, hominum affectus Deo et Christo tribuentium.

C

Ἀπαρατηρήτως ὁ Ἡρακλέων οἴεται τὸ, *Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεταί με*· ἐκ προσώπου τῶν ἐκβληθέντων καὶ ἀναλωθέντων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος δυνάμεων λέγεσθαι, μὴ δυνάμενος τὸν εἰρμὸν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητείας τηρῆσαι. Νοουμένων γὰρ [90], ἐκ προσώπου τῶν ἐκβληθέντων καὶ ἀναλωθέντων [90a] δυνάμεων λέγεσθαι, ἀκόλουθον δέ ἐστι κατ' αὐτὸν καὶ τὸ, *Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν*, καὶ ἐπ' ἐκείνων λέγεσθαι, ἐν τῷ αὐτῷ ἀναγεγραμμένον ψαλμῷ. Ἀλλ', ὡς εἰκὸς, ἐτάραξεν αὐτὸν τὸ, *καταφάγεταί με*, ὡς μὴ δυνάμενον ὑπὸ Χριστοῦ ἀπαγγέλλεσθαι, οὐ χωροῦντα τὸ ἔθος τῶν ἀνθρωποπαθῶν περὶ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ λόγων.

Ex tomo XII, *pag.* 187.

Heracleon, *in tribus*, dicit, pro eo quod est, *in tertia* [92], non perscrutatus (quamvis notarit voculam *tribus*) quomodo in tribus diebus peragatur resurrectio. Atque etiam præterea *tertiam diem* appellat *spiritualem*, in qua declarari putant Ecclesiæ resurrectionem. His consequens est, ut prima dies terrestris, secunda animalis dicatur, non facta Ecclesiæ resurrectione in ipsis.

D

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, *ἐν τρισὶ*, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, *ἐν τρίτῃ*, μὴ ἐρευνήσας (καίτοιγε ἐπιστήσας τῷ [93] *ἐν τρισὶ*), πῶς ἐν τρισὶν ἡ ἀνάστασις ἐνεργεῖται ἡμέραις. Ἔτι δὲ καὶ *τὴν τρίτην* φησὶ *τὴν πνευματικὴν ἡμέραν*, ἐν ᾗ οἴονται δηλοῦσθαι τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀνάστασιν. Τούτων δὲ ἀκόλουθόν ἐστι, πρώτην λέγειν εἶναι τὴν χοϊκὴν ἡμέραν, καὶ τὴν δευτέραν τὴν ψυχικὴν, οὐ γεγενημένης Ἐκκλησίας τῆς ἀναστάσεως ἐν αὐταῖς.

Et paulo post, pag. 189.

Heracleon ne inspecta quidem historia dicit, Sa-

Ὁ Ἡρακλέων, μηδὲ ἐπιστήσας τῇ ἱστορίᾳ, φησὶ

[87] Sic. cod. Bodl. 2281. [88] Quinque voces additæ ex codd. Bodl. 2281. [89] Psal. LXVIII, 10; Joan. II, 17. [90] Sic cod. Bodl. [90a] Leg. ἐκβληθεισῶν καὶ ἀναλωθεισῶν. EDIT. PATROL. [91] Psal. LXVIII, 22. [92] Joan. II, 19. [93] Sic cod. Bodl.

τὸν Σολομῶντα τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσι κατεσκευακέναι τὸν ναὸν, εἰκόνα τυγχάνοντα τοῦ Σωτῆρος. Καὶ τὸν ς' ἀριθμὸν εἰς τὴν ὕλην, τουτέστι τὸ πλασμα, ἀναφέρει· τὸν δὲ τῶν τεσσαράκοντα (*ὁ τετράς ἐστι*, φησὶν, *ἡ ἀπρόσπλοκος*), εἰς τὸ ἐμφύσημα, καὶ τὸ ἐν τῷ ἐμφυσήματι *σπέρμα*.

lomonem quadraginta et sex annis ædificasse templum, imaginem Servatoris referens. Et numerum senarium ad materiam, hoc est, ad plasma refert; quadragenarium autem (*quaternarius*, inquit, *numerus est, qui non implicatur*) ad flatum, et illud semen quod est in flatu.

Ex tomo XIII, *pag.* 205 *et seqq.*

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ Ἡρακλέωνος εἰς τοὺς τόπους, ὅστις φησὶν ἄτονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐκείνην γεγονέναι τὴν ζωὴν, καὶ τὴν κατ' αὐτὴν δόξαν· *κοσμικὴ γὰρ*, φησὶν, *ἦν*· καὶ οἴεται τοῦ κοσμικὴν αὐτὴν εἶναι ἀπόδειξιν φέρειν, ἐκ τοῦ θρέμματα τοῦ Ἰακὼβ ἐξ αὐτῆς πεπωκέναι. Καὶ εἰ μὲν ἄτονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐλάμβανε τὴν ἐκ μέρους γνῶσιν, ἤτοι τῇ ἀπὸ τῶν Γραφῶν συγκρίσει τῶν ἀῤῥήτων ῥημάτων, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, πᾶσαν τὴν νῦν δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος γινομένην γνῶσιν, καταργουμένην, ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλειον, οὐκ ἂν αὐτὸ ἐνεκαλέσαμεν· εἰ δὲ ὑπὲρ τοῦ διαβάλλειν τὰ παλαιὰ, τοῦτο ποιεῖ, ἐγκλητέος ἂν εἴη. *Ὁ δὲ δίδωσιν ὕδωρ ὁ Σωτὴρ*, φησὶν *εἶναι ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*, οὐ ψευδόμενος. Καὶ εἰς τὸ, *Οὐ μὴ διψήσει δὲ εἰς τὸν αἰῶνα*, ἀποδέδωκεν αὐταῖς λέξεσιν οὕτως· *Αἰώνιος γὰρ ἡ ζωὴ αὐτοῦ, καὶ μηδέποτε φθειρομένη, ὡς καὶ ἡ πρώτη ἡ ἐκ τοῦ φρέατος, ἀλλὰ μένουσα· ἀναφαίρετος γὰρ ἡ χάρις καὶ ἡ δωρεὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ μὴ ἀναλισκομένη, μηδὲ φθειρομένη ἐν τῷ μετασχόντι αὐτῆς.* Φθειρομένην δὲ τὴν πρώτην διδοὺς εἶναι ζωὴν, εἰ μὲν τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἔλεγε, ζητῶν τῇ περιαιρέσει τοῦ καλύμματος γινομένην, ἢ κατὰ τὸ Πνεῦμα, καὶ εὑρίσκων, ὑγιῶς ἂν ἔλεγεν· εἰ δὲ πάντη φθορὰν κατηγορεῖ τῶν παλαιῶν, δῆλον, ὅτι τοῦτο ποιεῖ, ὡς μὴ ὁρῶν τὰ ἀγαθὰ τῶν μελλόντων ἔχειν[96] ἐκεῖνα τὴν σκιάν. Οὐκ ἀπιθάνως δὲ τὸ, *ἁλλομένου*, διηγήσατο, καὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας τοῦ ἄνωθεν ἐπιχορηγουμένου πλουσίως, καὶ αὐτοὺς ἐκβλύσαι εἰς τὴν ἑτέρων αἰώνιαν ζωὴν τὰ ἐπικεχορηγημένα αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐπαινεῖ τὴν Σαμαρεῖτιν, ὡς ἀνενδειξαμένην τὴν ἀδιάκριτον καὶ κατάλληλον τῇ φύσει ἑαυτῆς πίστιν, μὴ διακριθεῖσαν ἐφ' οἷς ἔλεγεν αὐτῇ. Εἰ μὲν οὖν τὴν προαίρεσιν ἀπεδέχετο, μηδὲν περὶ φύσεως αἰνιττόμενος, ὡς διαφερούσης, καὶ ἡμεῖς ἂν συγκατεθέμεθα· εἰ δὲ τῇ φυσικῇ κατασκευῇ ἀναφέρει τὴν τῆς συγκαταθέσεως αἰτίαν, ὡς οὐ πᾶσι ταύτης παρούσης, ἀνατρεπτέον αὐτοῦ τὸν λόγον. Οὐκ οἶδα δὲ, πῶς ὁ Ἡρακλέων, τὸ μὴ γεγραμμένον ἐκλαβὼν, φησὶ πρὸς τὸ, *Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ*, ὡς ἄρα βραχέα διανυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ λόγου, ἐμίσησε λοιπὸν καὶ τὸν τόπον ἐκείνου τοῦ λεγομένου Ἰακὼβ φρέατος[98]. Ἔτι δὴ καὶ πρὸς τὸ, *Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ διέρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν*, φησὶν ὅτι ταῦτα λέγει ἡ γυνὴ ἐμφαίνουσα τὸ ἐπίμοχθον, καὶ δυσπόριστον, καὶ ἄτροφον ἐκείνου τοῦ ὕδατος. Πόθεν γὰρ δεικνύναι ἔχει ἄτροφον εἶναι τὸ τοῦ Ἰακὼβ ὕδωρ; Ἔτι δὲ ὁ Ἡρακλέων πρὸς τὰ,

Sed jam videamus Heracleonis in hunc locum[96] dicta, qui ait (*fontem illum*) imbecillem et temporariam, et deficientem fuisse vitam, illiusque gloriam; *mundana enim*, inquit, *erat*: et existimat se demonstrationem afferre per fontem significari vitam mundanam, eo quod pecora Jacob ex illo biberint. Et si quidem imbecillem, et temporariam, et deficientem accepisset cognitionem eam, quæ est ex parte, nempe cognitionem e Scripturis provenientem, comparatione verborum ineffabilium, **367** et quæ ad hominem eloqui non est fas, omnem scilicet præsentem cognitionem, quæ per speculum est, et per ænigma, et quæ destruetur, cum venerit illud, quod perfectum est, haudquaquam illud reprehendissemus; sin vero istud agit, ut reprehendat vetera, reprehendendus est ipse. Porro quod ait, *aquam, quam dat Servator, ex Spiritu esse, et ex ipsius potentia*, vera dicit. Et istud: *Non sitiet in æternum*[97]; hisce verbis interpretatus est, dicens: *Vita æterna est vita ipsius, et quæ nunquam corrumpitur, sicut quidem prima illa aqua, quæ est ex puteo, sed manet: neque enim auferri potest donum et gratia Servatoris nostri, quæ neque consumitur, neque corrumpitur in eo qui particeps ipsius fuerit.* Porro autem cum primam vitam corruptibilem supposuit, si quidem de ea locutus est, quæ est secundum litteram, quærens eam, quæ ex ablatione velaminis oritur, quæque est secundum Spiritum, et inveniens eam, recte dixit. Sin vero corruptionis omnino accusat veteres, perspicuum est, eum hoc facere, tanquam qui non videat bona illa umbram habere futurorum illorum. Cæterum non inscite interpretatus est vocem, *salientis aquæ*, dicens eos qui e supernis illam abundanter participarent suppeditatam, vicissim etiam ea ad aliorum salutem æternam effundere quæ sibi suppeditata fuerint. Sed et Samaritidem laudat, ut quæ fidem inconcussam ac suæ ipsius naturæ convenientem ostenderit: non motam ob ea, quæ illi dicebat (Servator). Cui etiam nos annuimus, si electionem laudat, nihil de natura veluti meliori innuens; sin vero ad naturalem constitutionem refert, quod Salvatori obtemperarit Samaritis, quasi ea non omnibus insit, subvertenda est illius oratio. Nescio vero, quomodo Heracleon, quod scriptum etiam non est, assumens, dixerit in hoc: *Da mihi hanc aquam*[98]; quod statim a verbo stimulata mulier odio habuerit etiam locum illius putei, qui dicebatur Jacob. Præterea in illud: *Da mihi hanc aquam, ut non sitiam, ne-*

[96] Joan. IV, 6. [97] Ibid., 14. [98] Sic cod. Bodl. 2281. [99] Joan. IV, 15. [100] Ita recte cod. Bodl. 2231.

esse Sancta sanctorum, in quæ solus summus pontifex ingrediebatur, quo etiam proficisci spirituales arbitror illum dicere; vestibulum vero, ubi etiam Levitæ erant, arbitratur symbolum esse psychicorum, qui inveniuntur in salute extra Pleroma. Ad hæc, inventos in templo vendentes boves, oves et columbas, et sedentes mensarios, dici exposuit pro his, qui nihil gratiæ tribuunt, sed mercaturam putant et lucrum, ingressum extraneorum in templum; victimas, proprii lucri et avaritiæ causa, ad cultum Dei suppeditantes. Quod autem Jesus e funiculis fecerit flagellum, non ab alio illud accipiens, suo more explicat, dicens, flagellum imaginem 366 esse potentiæ et operationis Spiritus sancti, flatu expellentis malos. Affirmatque, *flagellum, linum, sindonem, et cætera talia, imaginem esse potentiæ et operationis Spiritus sancti.* Postea illud insuper sibi tribuit quod scriptum non est, nimirum quod flagellum ad lignum ligatum fuerit; quod lignum interpretatus est figuram esse crucis, *hoc ligno*, dicens, *consumptos et deletos aleatores, mercatores, omnemque malitiam.* Nec scio quomodo nugans dicat flagellum ex hisce duabus rebus paratum fuisse, inquirens quod a Jesu factum fuit: Neque enim ex pelle, inquit, mortua illud fecit, ut Ecclesiam efficeret non amplius speluncam latronum et mercatorum, sed domum Patris sui.

A γὰρ τὰ μὲν Ἅγια τῶν ἁγίων εἶναι τὸ ἱερὸν, εἰς ἃ μόνος ἀρχιερεὺς εἰσίει, ἔνθα οἶμαι αὐτὸν λέγειν τοὺς πνευματικοὺς χωρεῖν· τὰ δὲ προνάου, ὅπου καὶ οἱ Λευῖται, σύμβολον εἶναι τῶν ἔξω τοῦ Πληρώματος ψυχικῶν, εὑρισκομένων ἐν σωτηρίᾳ. Πρὸς τούτοις, τοὺς εὑρισκομένους ἐν τῷ ἱερῷ, πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς καθημένους κερματιστὰς, ἐξεδέξατο λέγεσθαι ἀντὶ τῶν μηδὲν χάριτι διδόντων, ἀλλ' ἐμπορίαν καὶ κέρδος τὴν τῶν ξένων εἰς τὸ ἱερὸν εἴσοδον νομιζόντων, τοῦ ἰδίου κέρδους καὶ φιλαργυρίας ἕνεκεν, τὰς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ θυσίας χορηγούντων. Καὶ τὸ φραγγέλιον δὲ πεποιῆσθαι ἐκ σχοινίων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, οὐχὶ παρ' ἄλλου λαβόντος, ἰδιοτρόπως ἀπαγγέλλει, λέγων τὸ φραγγέλιον εἰκόνα τυγχάνειν [87] τῆς δυνάμεως, καὶ ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκφυσῶντος τοὺς χείρονας. Καί φησι, *τὸ φραγγέλιον, καὶ τὸ λίνον, καὶ τὴν σινδόνα, καὶ ὅσα τοιαῦτα εἰκόνας τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος.* Ἔπειτα ἑαυτῷ προσέληφε τὸ μὴ γεγραμμένον, ὡς ἄρα εἰς ξύλον ἐδέδετο τὸ φραγγέλιον, ὅπερ ξύλον [88] τύπον ἐκλαβὼν εἶναι τοῦ σταυροῦ, φησὶ *τούτῳ τῷ ξύλῳ ἀνηλῶσθαι, καὶ ἠφανίσθαι τοὺς κυβευτὰς, ἐμπόρους, καὶ πᾶσαν τὴν κακίαν.* Καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως φλυαρῶν φησιν ἐκ δύο τούτων πραγμάτων φραγγέλιον κατασκευάζεσθαι, ζητῶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γενόμενον. Οὐ γὰο ἐκ δέρματος, φησὶ, νεκροῦ ἐποίησεν αὐτὸ, ἵνα τὴν Ἐκκλησίαν κατασκευάσῃ οὐκέτι λῃστῶν καὶ ἐμπόρων σπήλαιον, ἀλλ' οἶκον τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

B

Et in ipso fine tomi XI, *pag.* 183.

Inobservanter Heracleon illud: *Zelus domus tuæ comedit me* [89], dici putat ex persona earum potestatum, quæ ejectæ fuerunt et consumptæ a Servatore, non valens seriem prophetiæ in psalmo servare. Nam si hæc intelligantur ex ejectarum et consumptarum potestatum persona dici, consequens est, juxta ejus opinionem, de ipsis etiam dici illa: *Dederunt in escam meam fel* [91]; quæ in eodem scripta sunt psalmo. Sed, ut probabile est, illum turbavit vox *comedit*, perinde quasi a Christo dici non posset, non videntem morem Scripturarum, hominum affectus Deo et Christo tribuentium.

C Ἀπαρατηρήτως ὁ Ἡρακλέων οἴεται τὸ, *Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεταί με*· ἐκ προσώπου τῶν ἐκβληθέντων καὶ ἀναλωθέντων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος δυνάμεων λέγεσθαι, μὴ δυνάμενος τὸν εἰρμὸν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητείας τηρῆσαι. Νοουμένων γὰρ [90], ἐκ προσώπου τῶν ἐκβληθέντων καὶ ἀναλωθέντων [90a] δυνάμεων λέγεσθαι, ἀκόλουθον δέ ἐστι κατ' αὐτὸν καὶ τὸ, *Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν*, καὶ ἐπ' ἐκείνων λέγεσθαι, ἐν τῷ αὐτῷ ἀναγεγραμμένον ψαλμῷ. Ἀλλ', ὡς εἰκὸς, ἐτάραξεν αὐτὸν τὸ, *καταφάγεταί με*, ὡς μὴ δυνάμενον ὑπὸ Χριστοῦ ἀπαγγέλλεσθαι, οὐ χωροῦντα τὸ ἔθος τῶν ἀνθρωποπαθῶν περὶ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ λόγων.

Ex tomo XII, *pag.* 187.

Heracleon, *in tribus*, dicit, pro eo quod est, *in tertia* [92], non perscrutatus (quamvis notarit voculam *tribus*) quomodo in tribus diebus peragatur resurrectio. Atque etiam præterea *tertiam diem* appellat *spiritualem*, in qua declarari putant Ecclesiæ resurrectionem. His consequens est, ut prima dies terrestris, secunda animalis dicatur, non facta Ecclesiæ resurrectione in ipsis.

D Ὁ Ἡρακλέων τὸ, *ἐν τρισὶ*, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, *ἐν τρίτῃ*, μὴ ἐρευνήσας (καίτοιγε ἐπιστήσας τῷ [93] *ἐν τρισὶ*), πῶς ἐν τρισὶν ἡ ἀνάστασις ἐνεργεῖται ἡμέραις. Ἔτι δὲ καὶ *τὴν τρίτην* φησὶ *τὴν πνευματικὴν ἡμέραν*, ἐν ᾗ οἴονται δηλοῦσθαι τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀνάστασιν. Τούτων δὲ ἀκόλουθόν ἐστι, πρώτην λέγειν εἶναι τὴν χοϊκὴν ἡμέραν, καὶ τὴν δευτέραν τὴν ψυχικὴν, οὐ γεγενημένης Ἐκκλησίας τῆς ἀναστάσεως ἐν αὐταῖς.

Et paulo post, pag. 189.

Heracleon ne inspecta quidem historia dicit, Sa-

Ὁ Ἡρακλέων, μηδὲ ἐπιστήσας τῇ ἱστορίᾳ, φησὶ

[87] Sic cod. Bodl. 2281. [88] Quinque voces additæ ex codd. Bodl. 2281. [89] Psal. LXVIII, 10; Joan. II, 17. [90] Sic cod. Bodl. [90a] Leg. ἐκβληθεισῶν καὶ ἀναλωθεισῶν. EDIT. PATROL. [91] Psal. LXVIII, 22. [92] Joan. II, 19. [93] Sic cod. Bodl.

τὸν Σολομῶντα τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσι κατεσκευακέναι τὸν ναὸν, εἰκόνα τυγχάνοντα τοῦ Σωτῆρος. Καὶ τὸν ς' ἀριθμὸν εἰς τὴν ὕλην, τουτέστι τὸ πλασμα, ἀναφέρει· τὸν δὲ τῶν τεσσαράκοντα (*ὁ τετράς ἐστι, φησὶν, ἡ ἀπρόσπλοκος*), εἰς τὸ ἐμφύσημα, καὶ τὸ ἐν τῷ ἐμφυσήματι σπέρμα.

lomonem quadraginta et sex annis ædificasse templum, imaginem Servatoris referens. Et numerum senarium ad materiam, hoc est, ad plasma refert; quadragenarium autem (*quaternarius, inquit, numerus est, qui non implicatur*) ad flatum, et illud semen quod est in flatu.

Ex tomo XIII, *pag.* 205 *et seqq.*

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ Ἡρακλέωνος εἰς τοὺς τόπους, ὅστις φησὶν ἄτονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐκείνην γεγονέναι τὴν ζωὴν, καὶ τὴν κατ' αὐτὴν δόξαν· *κοσμικὴ γὰρ*, φησὶν, *ἦν*· καὶ οἴεται τοῦ κοσμικὴν αὐτὴν εἶναι ἀπόδειξιν φέρειν, ἐκ τοῦ θρέμματα τοῦ Ἰακὼβ ἐξ αὐτῆς πεπωκέναι. Καὶ εἰ μὲν ἄτονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐλάμβανε τὴν ἐκ μέρους γνῶσιν, ἤτοι τῇ ἀπὸ τῶν Γραφῶν συγκρίσει τῶν ἀῤῥήτων ῥημάτων, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, πᾶσαν τὴν γῦν δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος γινομένην γνῶσιν, καταργουμένην, ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλειον, οὐκ ἂν αὐτὸ ἐνεκαλέσαμεν· εἰ δὲ ὑπὲρ τοῦ διαβάλλειν τὰ παλαιὰ, τοῦτο ποιεῖ, ἐγκλητέος ἂν εἴη. *Ὃ δὲ δίδωσιν ὕδωρ ὁ Σωτὴρ*, φησὶν *εἶναι ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, οὐ ψευδόμενος.* Καὶ εἰς τὸ, *Οὐ μὴ διψήσει δὲ εἰς τὸν αἰῶνα*, ἀποδέδωκεν αὐταῖς λέξεσιν οὕτως· *Αἰώνιος γὰρ ἡ ζωὴ αὐτοῦ, καὶ μηδέποτε φθειρομένη, ὡς καὶ ἡ πρώτη ἡ ἐκ τοῦ φρέατος, ἀλλὰ μένουσα· ἀναφαίρετος γὰρ ἡ χάρις καὶ ἡ δωρεὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ μὴ ἀναλισκομένη, μηδὲ φθειρομένη ἐν τῷ μετασχόντι αὐτῆς.* Φθειρομένην δὲ τὴν πρώτην διδοὺς εἶναι ζωὴν, εἰ μὲν τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἔλεγε, ζητῶν τῇ περιαιρέσει τοῦ καλύμματος γινομένην, ἡ κατὰ τὸ Πνεῦμα, καὶ εὑρίσκων, ὑγιῶς ἂν ἔλεγεν· εἰ δὲ πάντη φθορὰν κατηγορεῖ τῶν παλαιῶν, δῆλον, ὅτι τοῦτο ποιεῖ, ὡς μὴ ὁρῶν τὰ ἀγαθὰ τῶν μελλόντων ἔχειν[96] ἐκεῖνα τὴν σκιάν. Οὐκ ἀπιθάνως δὲ τὸ, *ἁλλομένου*, διηγήσατο, καὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας τοῦ ἄνωθεν ἐπιχορηγουμένου πλουσίως, καὶ αὐτοὺς ἐκβλύσαι εἰς τὴν ἑτέρων αἰώνιον ζωὴν τὰ ἐπικεχορηγημένα αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐπαινεῖ τὴν Σαμαρεῖτιν, ὡς ἀνενδειξαμένην τὴν ἀδιάκριτον καὶ κατάλληλον τῇ φύσει ἑαυτῆς πίστιν, μὴ διακριθεῖσαν ἐφ' οἷς ἔλεγεν αὐτῇ. Εἰ μὲν οὖν τὴν προαίρεσιν ἀπεδέχετο, μηδὲν περὶ φύσεως αἰνιττόμενος, ὡς διαφερούσης, καὶ ἡμεῖς ἂν συγκατεθέμεθα· εἰ δὲ τῇ φυσικῇ κατασκευῇ ἀναφέρει τὴν τῆς συγκαταθέσεως αἰτίαν, ὡς οὐ πᾶσι ταύτης παρούσης, ἀνατρεπτέον αὐτοῦ τὸν λόγον. Οὐκ οἶδα δὲ, πῶς ὁ Ἡρακλέων, τὸ μὴ γεγραμμένον ἐκλαβὼν, φησὶ πρὸς τὸ, *Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ*, ὡς ἄρα βραχέα διανυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ λόγου, ἐμίσησε λοιπὸν καὶ τὸν τόπον ἐκείνου τοῦ λεγομένου Ἰακὼβ φρέατος[97]. Ἔτι δὴ καὶ πρὸς τὸ, *Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ διέρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν*, φησὶν ὅτι ταῦτα λέγει ἡ γυνὴ ἐμφαίνουσα τὸ ἐπίμοχθον, καὶ δυσπόριστον, καὶ ἄτροφον ἐκείνου τοῦ ὕδατος. Πόθεν γὰρ δεικνύναι ἔχει ἄτροφον εἶναι τὸ τοῦ Ἰακὼβ ὕδωρ; Ἔτι δὲ ὁ Ἡρακλέων πρὸς τὰ,

Sed jam videamus Heracleonis in hunc locum[94] dicta, qui ait (*fontem illum*) imbecillem et temporariam, et deficientem fuisse vitam, illiusque gloriam; *mundana enim*, inquit, *erat*: et existimat se demonstrationem afferre per fontem significari vitam mundanam, eo quod pecora Jacob ex illo biberint. Et si quidem imbecillem, et temporariam, et deficientem accepisset cognitionem eam, quæ est ex parte, nempe cognitionem e Scripturis provenientem, comparatione verborum ineffabilium, **367** et quæ ad hominem eloqui non est fas, omnem scilicet præsentem cognitionem, quæ per speculum est, et per ænigma, et quæ destrpetur, cum venerit illud, quod perfectum est, haudquaquam illud reprehendissemus; sin vero istud agit, ut reprehendat vetera, reprehendendus est ipse. Porro quod ait, *aquam, quam dat Servator, ex Spiritu esse, et ex ipsius potentia*, vera dicit. Et istud: *Non sitiet in æternum*[95]; hisce verbis interpretatus est, dicens: *Vita æterna est vita ipsius, et quæ nunquam corrumpitur, sicut quidem prima illa aqua, quæ est ex puteo, sed manet: neque enim auferri potest donum et gratia Servatoris nostri, quæ neque consumitur, neque corrumpitur in eo qui particeps ipsius fuerit.* Porro autem cum primam vitam corruptibilem supposuit, si quidem de ea locutus est, quæ est secundum litteram, quærens eam, quæ ex ablatione velaminis oritur, quæque est secundum Spiritum, et inveniens eam, recte dixit. Sin vero corruptionis omnino accusat veteres, perspicuum est, eum hoc facere, tanquam qui non videat bona illa umbram habere futurorum illorum. Cæterum non inscite interpretatus est vocem, *salientis aquæ*, dicens eos qui e supernis illam abundanter participarent suppeditatam, vicissim etiam ea ad aliorum salutem æternam effundere quæ sibi suppeditata fuerint. Sed et Samaritidem laudat, ut quæ fidem inconcussam ac suæ ipsius naturæ convenientem ostenderit: non motam ob ea, quæ illi dicebat (Servator). Cui etiam nos annuimus, si electionem laudat, nihil de natura veluti meliori innuens; sin vero ad naturalem constitutionem refert, quod Salvatori obtemperarit Samaritis, quasi ea non omnibus insit, subvertenda est illius oratio. Nescio vero, quomodo Heracleon, quod scriptum etiam non est, assumens, dixerit in hoc: *Da mihi hanc aquam*[97]; quod statim a verbo stimulata mulier odio habuerit etiam locum illius putei, qui dicebatur Jacob. Præterea in illud: *Da mihi hanc aquam, ut non sitiam, ne-*

[94] Joan. IV, 6. [95] Ibid., 14. [96] Sic cod. Bodl. 2281. [97] Joan. IV, 15. [98] Ita recte cod. Bodl. 2231.

que veniam hunc ad hauriendum; ait mulierem hæc dicere ostendentem ægre hauriri, et cum difficultate comparari aquam illam, nec nutritioni aptam esse. Unde potest ostendere aquam Jacob, nutritioni haud conducere? Adhuc in hæc duo verba: *Dicit illi*, dicit Heracleon: *Scilicet tale quid dicens: Si vis accipere hanc aquam, vade, voca virum tuum:* et existimat virum, quem Samaritidis esse Servator dicit, Pleroma Samaritidis esse, ut profecta cum illo ad Servatorem, reportare ab ipso potentiam, et unionem, et commistionem ad Pleroma suum posset. *Ast Christus non dixit*, inquit Heracleon, *mulieri de homine mundano, ut vocaret, quia non ignorabat, eam legitimum virum non habere.* Cæterum manifeste hoc in loco verbis vim infert dicens, quod mulieri Servator dixerit: *Vade, voca virum tuum, et veni huc*[a]; significans maritum, quem ex Pleromate habebat: nam si hoc sic se habebat, oportuerat virum dicendo, modum etiam, quo vocandus erat, dicere, ut cum ipso ad Servatorem pergeret. Sed *quoniam*, ut Heracleon dicit, *juxta intelligentiam spiritualem ignorabat virum suum; secundum vero simplicem intelligentiam erubescebat dicere, quod machum haberet, non virum;* quomodo non frustra imperavit, dicens: *Vade, voca* **368** *virum tuum, et veni huc*[b]? Deinde ad id: *Vere dixisti, quia virum non habes*, inquit: *Quoniam in mundo virum non habebat Samaritis, viro suo existente inter Æones.* Atque nos quidem legimus: *Quinque enim viros habuisti*[c]: apud Heracleonem vero invenimus: *Sex viros habuisti:* interpretaturque per viros sex, universam malitiam materialem declarari, qua sese implicuerat, et ad quam accesserat, præter rationem fornicans, contumeliis affecta, et rejecta, et derelicta ab illis. Sed ipsi Heracleoni dicendum est, si fornicata est spiritualis, peccasse spiritualem; si vero peccavit spiritualis, arborem bonam non fuisse istam spiritualem. Juxta enim Evangelium, *Non potest arbor bona malos fructus ferre*[d]; proinde aperte illis perire, quæ finxerunt.

A Λέγει αὐτῇ φησί· Δῆλον ὅτι τοιοῦτό τι λέγων· Εἰ θέλεις λαβεῖν τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου· καὶ οἴεται τῆς Σαμαρείτιδος τὸν λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἄνδρα τὸ Πλήρωμα εἶναι αὐτῆς, ἵνα σὺν ἐκείνῳ γενομένη πρὸς τὸν Σωτῆρα κομίσεσθαι παρ' αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἕνωσιν, καὶ τὴν ἀνάκρασιν τὴν πρὸς τὸ Πλήρωμα αὐτῆς συνηθῆ. Οὐ γὰρ περὶ ἀνδρὸς, φησὶ, κοσμικοῦ ἔλεγεν αὐτῇ, ἵνα καλέσῃ, ἐπείπερ οὐκ ἠγνόει ὅτι οὐκ εἶχε νόμιμον ἄνδρα. Προδήλως δὲ ἐντεῦθεν βαίζεται λέγων, αὐτῇ τὸν Σωτῆρα εἰρηκέναι· Φώνησόν σου τὸν ἄνδρα, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε, δηλοῦντα τὸν ἀπὸ τοῦ Πληρώματος σύζυγον· εἴπερ γὰρ τοῦθ' οὕτως εἶχεν, ἐχρῆν τὸν ἄνδρα καὶ τίνα τρόπον φωνητέον ἔσται αὐτὸν[1], ἵνα σὺν αὐτῷ γένηται πρὸς τὸν Σωτῆρα. Ἀλλ' ἐπεὶ, ὡς Ἡρακλέων φησὶ, κατὰ τὸ νοούμενον ἠγνόει τὸν ἴδιον ἄνδρα, κατὰ δὲ τὸ ἀκλοῦν ᾐσχύνετο εἰπεῖν, ὅτι μοιχὸν, οὐχὶ δὲ ἄνδρα, εἶχε, πῶς οὐχὶ μάτην ἔσται προστάσσων ὁ λέγων· Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε; Εἶτα πρὸς τοῦτο· Ἀληθὲς εἰρηκας, ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχεις· φησίν· Ἐπεὶ ἐν τῷ κόσμῳ οὐκ εἶχεν ἄνδρα ἡ Σαμαρεῖτις, ἦν γὰρ αὐτῆς ὁ ἀνὴρ ἐν τῷ Αἰῶνι. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀνέγνωμεν· Πέντε ἄνδρας ἔσχες· παρὰ δὲ τῷ Ἡρακλέωνι εὕρομεν· Ἓξ ἄνδρας ἔσχες· καὶ ἑρμηνεύει γε τὴν ὑλικὴν πᾶσαν κακίαν δηλοῦσθαι διὰ τῶν ἓξ ἀνδρῶν, ᾗ συνεπλέκετο καὶ ἐπλησίαζε, παρὰ λόγον πορευούσα, καὶ ἐνυβριζομένη, καὶ ἀθετουμένη, καὶ ἐγκαταλειπομένη ὑπ' αὐτῶν. Λεκτέον δὲ πρὸς αὐτὸν, ὅτι εἴπερ ἐπόρνευεν ἡ πνευματικὴ, ἡμάρτανεν ἡ πνευματικὴ· εἰ δὲ ἡμάρτανε πνευματικὴ, δένδρον ἀγαθὸν οὐκ ἦν ἡ πνευματικὴ. Κατὰ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ἐνεγκεῖν· καὶ δῆλον, ὅτι οἴγεται αὐτοῖς τὰ τῆς μυθοποιίας.

Pag. 209 *et seqq.*

Heracleon in hæc verba (*Patres nostri in hoc monte adoraverunt*[e]) ait, honeste Samaritidem fassam fuisse, quæ sibi Jesus dixisset: *Solius enim prophetæ*, inquit (Heracleon), *est omnia cernere:* utrobique mentiens. Nam etiam angeli hujusmodi cernere queunt, et propheta non videt omnia: *Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus*[f], sive prophetemus, sive cognoscamus. Deinde Samaritidem laudat, tanquam quæ decenter naturæ suæ fecerit, quæ neque mentita sit, neque palam fassa turpitudinem suam: et persuasam inquit ipsam, Jesum prophetam esse, interrogare eum, ostendentem simul etiam causam, propter quam fornicata fuerit; nimirum quod propter ignorantiam Dei, et divinum cultum neglexisset, et omnia deessent quæ sibi ad vitam necessaria

B

C

D

Ὁ Ἡρακλέων εἰς τὰ αὐτὰ ῥήματα λέγει, εὐσχημόνως ὁμολογεῖσθαι τὴν Σαμαρεῖτιν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα· Προφήτου γὰρ μόνου, φησὶν, ἐστὶν εἰδέναι τὰ πάντα, ψευδόμενος ἑκατέρως. Καὶ γὰρ οἱ ἄγγελοι τὰ τοιαῦτα δύνανται εἰδέναι, καὶ ὁ προφήτης οὐ πάντα οἶδεν· Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν, κἂν προφητεύωμεν, καὶ γινώσκωμεν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπαινεῖ ὡς πρεπόντως τῇ αὐτῆς φύσει ποιήσασαν τὴν Σαμαρεῖτιν, καὶ μήτε ψευσαμένην, μήτε ἀντικρὺς ὁμολογήσασαν τὴν ἐαυτῆς ἀσχημοσύνην, πεπεισμένην τε, φησὶν, αὐτὴν, ὅτι προφήτης εἴη, ἐρωτᾷν αὐτὸν, ἅμα τὴν αἰτίαν ἐμφαίνουσαν, δι' ἣν ἐξεπόρνευσεν, ὅτι διὰ τὴν[2] Θεοῦ, καὶ τῆς κατὰ τὸν Θεὸν λατρείας ἀμελήσασαν, καὶ πάντων τῶν κατὰ τὸν βίον αὐτῇ ἀναγκαίων[3], καὶ ἴλλως δεῖ τὴν[4] ἐν τῷ βίῳ τυγχά-

[a] Joan. IV, 16. [1] Adde εἰπεῖν. [b] Joan. IV, 17. [c] Ibid., 18. [d] Matth. VII, 18. [e] Joan. IV, 20. [f] 1 Cor. XIII, 9. [2] Leg. ἅτε δι' ἄγνοιαν. [3] Supplendum puto, ἀποτυγχάνουσαν, vel quidpiam simile. [4] Leg. τῶν.

νουσαν· Οὐ γὰρ ἂν, φησίν, αὐτὴ ἤρχετο ἐπὶ τὸ φρέαρ ἔξω τῆς πόλεως τυγχάνον. Προστίθησί τε τούτοις, ὅτι βουλομένη μαθεῖν, πῶς καὶ τίνι τρόπῳ εὐαρεστήσασα, καὶ θεῷ προσκυνήσασα ἀπαλλαγείη τοῦ πορνεύειν, λέγει τό· Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσεκύνησαν, καὶ τὰ ἑξῆς. Σαφῆ δέ ἐστιν εὐέλεγκτα τὰ εἰρημένα· πόθεν γὰρ δῆλον ὅτι βούλεται μαθεῖν τίνι τρόπῳ εὐαρεστήσασα ἀπαλλαγείη τοῦ πορνεύειν; Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Πίστευέ μοι, γύναι, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὔτε ἐν ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρί. Ὅτι ἔδοξε πιθανώτατα τετηρηκέναι ὁ Ἡρακλέων ἐν τούτοις, τὸ ἐπὶ μὲν τῶν προτέρων μὴ εἰρῆσθαι αὐτῇ, Πίστευέ μοι, γύναι, νῦν δὲ τοῦτο αὐτῇ προστετάχθαι· τότε ἐπιθῶσαι τὸ μὴ ἀπίθανον παρατήρημα, εἰπόντος μὲν τὸν διάβολον λέγεσθαι, ἢ τὸν κόσμον αὐτοῦ· Ἐπείπερ μέρος ἦν ὁ διάβολος ὅλης τῆς ὕλης, φησίν, ἦν[18], ὁ δὲ κόσμος τὸ σύμπαν τῆς κακίας ὄρος, ἔρημον οἰκητήριον θηρίων, ᾧ[19] προσεκύνουν πάντες οἱ πρὸ νόμου καὶ οἱ ἐθνικοί· Ἱεροσόλυμα δὲ τὴν κτίσιν, ἢ τὸν Κτίστην, ᾧ προσεκύνουν οἱ Ἰουδαῖοι. Ἀλλὰ καὶ δευτέρως ὄρος μὲν ἐνόμισεν εἶναι τὴν κτίσιν, ᾗ ἐθνικοὶ προσεκύνουν· Ἱεροσόλυμα δὲ τὸν Κτίστην, ᾧ Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον· Ὑμεῖς οὖν, φησίν, οἱονεὶ οἱ πνευματικοί, οὔτε τῇ κτίσει, οὔτε τῷ Δημιουργῷ προσκυνήσετε, ἀλλὰ τῷ Πατρὶ τῆς Ἀληθείας. Καὶ συμπαραλαμβάνει γε, φησίν, αὐτὴν, ὡς ἤδη πιστὴν καὶ συναριθμουμένην τοῖς κατ' ἀλήθειαν προσκυνηταῖς.

A essent, et proinde alio modo victum sibi quærere soleret. *Neque enim*, inquit, *venisset ipsa ad puteum, qui erat extra urbem.* Hisce addit, eam volentem discere, quomodo Deum adorans, et illi accepta, liberaretur a fornicatione, illud dixisse: *Patres nostri in hoc monte adoraverunt*[15], et ea quæ sequuntur. Sed facile admodum redarguuntur hæc dicta: unde enim liquet eam discere velle, quo pacto Deo grata liberaretur a fornicatione? Dicit illi Jesus: *Crede mihi, mulier, venit hora, quando neque in hoc monte, neque Jerosolymis adorabitis Patrem*[16]. Quando visus est Heracleon aptissime in hæc observasse, in præcedentibus non dictum fuisse illi: *Mulier, crede mihi*; nunc autem hoc illi injunctum fuisse: tunc non inscitam observationem observavit, cum dixisset, per montem intelligi diabolum, B vel mundum ejus: *Quandoquidem pars una est*, inquit, *diabolus totius materiæ; mundus vero universus malitiæ mons, et deserta habitatio ferarum, quem adorabant omnes ante legem, et gentiles: per Jerosolymam vero intelligi dicit creationem, vel Creatorem, quem adorabant Judæi.* Quin secunda vice existimavit montem esse creationem, quam gentiles adorarent; Jerosolymam autem Creatorem, quem Judæi colerent: *Vos ergo*, inquit, *veluti spirituales, neque creationem, neque mundi opificem adorabitis, sed Patrem Veritatis. Ac illam sane adjuvat*, inquit, *tanquam jam fidelem, et quæ annumeretur adorantibus eum in veritate.*

369 *Ex tomo* XIV, *pag.* 213 *et seq.*

Τὸ μέντοιγε, Ἡμεῖς προσκυνοῦμεν, ὁ Ἡρακλέων C οἴεται εἶναι, ὁ ἐν Αἰῶνι, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἐλθόντες[17]· Οὗτοι γὰρ, φησὶν, ἤδεσαν τίνι προσκυνοῦσι, κατὰ ἀλήθειαν προσκυνοῦντες. Ἀλλὰ καὶ τό· Ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ἐπεὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φησὶν, ἐγεννήθη, ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτοῖς· οὐ γὰρ εἰς πάντας αὐτοὺς εἰδέναι σε· καὶ ὅτι ἐξ ἐκείνου τοῦ ἔθνους ἐξῆλθεν ἡ σωτηρία καὶ ὁ λόγος εἰς τὴν οἰκουμένην. Κατὰ δὲ τὸ νοούμενον, ἐκ τῶν Ἰουδαίων τὴν σωτηρίαν διηγεῖται γεγονέναι, ἐπείπερ εἰκόνες οὗτοι τῶν ἐν τῷ Πληρώματι, αὐτῷ εἶναι νομίζονται. Ἔχρῃν δὲ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ ἕκαστον τῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δεικνύναι, πῶς ἐστιν εἰκὼν τῶν ἐν τῷ Πληρώματι, εἴτε μὴ μόνῃ φωνῇ τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ ἀληθείᾳ φρονοῦσιν αὐτό. Πρὸς τούτοις τὸ, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖσθαι τὸν Θεὸν, D ἡγούμενος[18] λέγει, ὅτι οἱ πρότεροι προσκυνηταὶ ἐν σαρκὶ καὶ πλάνῃ προσεκύνουν τῷ μὴ Πατρὶ, ὥστε καὶ ταύτῃ πεπλανῆσθαι πάντας τοὺς προσκεκυνηκότας τῷ δημιουργῷ. Καὶ ἐπιφέρει γε ὁ Ἡρακλέων, ὅτι ἐλάτρευον τῇ κτίσει, καὶ οὐ τῷ κατ' ἀλήθειαν Κτίστῃ, ὃς ἐστι Χριστὸς, εἴγε πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν. Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσ-

Sane istis verbis, *Nos adoramus*[17], Heracleon intelligi vult eum, qui est in Æone, et qui cum ipso venerunt: *Nam hi*, inquit, *noverunt quem adorant, secundum veritatem adorantes.* Quin illud etiam: *Salus ex Judæis est*[19]; *quoniam in Judæa genitus est*, inquit, *sed non inter ipsos: quia non in omnes ipsos animi propensionem habuit, et quoniam ex illa gente egressa est salus et sermo in orbem terrarum.* Juxta intelligentiam vero spiritualem, ex Judæis narrat factam fuisse salutem, quoniam hi imagines ipsi videntur esse eorum, qui sunt in Pleromate. Sed ostenderet ipse necesse erat, ejusque sequaces, quomodo unusquisque eorum, qui veræ religioni sunt addicti, sit similitudo eorum, qui sunt in Pleromate; modo non sola voce hoc dicant, sed vere hoc sentiant. Præterea enarrans illud, *in spiritu et veritate adorari Deum*[20]: *priores adoratores*, inquit, *in carne et errore adoraverunt eum, qui Pater non erat. Quare eadem quoque ratione decepti fuere omnes, qui adoraverunt mundi opificem.* Subjungitque Heracleon, *eos servisse creaturæ, non ei, qui in veritate Creator erat, qui est Christus: quandoquidem omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*[21]. Etenim *Pater tales quærit, qui*

[15] Sic cod. Bodl. 2281. [16] Sic cod. Bodl. [17] Joan. IV, 20. [18] Sic cod. Bodl. [19] Sic cod. Bodl. [20] Joan. IV, 21. [17] Sic cod. Bodl. hic et Paulo post, pro ὡς et οἱ. [18] Joan. IV, 22. [19] Forte leg. τὸν ἐν Αἰῶνι καὶ τοὺς... ἐλθόντας. Edit. Patrol. [20] Ibid. [21] Ibid., 23. [18] Forte, δεηγούμενος. [21] Joan. I, 3.

ipsum adorent [23]. Si quærit Pater, per Filium quærit, qui *venit ad quærendum et servandum quod perierat* [24]: quos purificans et erudiens ratione, et sanis dogmatibus, facit esse veros adoratores. *Periisse autem*, dicit Heracleon, *in profunda materia erroris id quod proprium erat Patris, quod ideo quæritur, ut a suis adoretur.* Itaque hunc quidem sermonem si intellexisset de ovium perditione, et de filio, qui patriis bonis exciderit, sic admisissemus ipsius enarrationem. Sed quandoquidem nescio quid tandem aperte doceant de perditione spiritualis naturæ, qui ipsum sequuntur fabulantes, et nihil apertum nos docentes de sæculis, vel temporibus quæ fuere ante ipsam perditionem (neque enim propria dicta declarare possunt); hanc ob causam prætermisimus ipsos sponte, hucusque disputasse contenti.

A κυνοῦντας αὐτόν· εἰ [23] ζητεῖ ὁ Πατὴρ, διὰ τοῦ Υἱοῦ ζητεῖ, τοῦ ἐληλυθότος ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός, οὕστινας καθαίρων, καὶ παιδεύων τῷ λόγῳ, καὶ τοῖς ὑγιέσι δόγμασι, κατασκευάζει ἀληθεῖς τοὺς προσκυνητάς. Ἀπολωλέναι δὲ, φησὶν ὁ Ἡρακλέων, ἐν τῇ βαθείᾳ ὕλῃ τῆς πλάνης τὸ οἰκεῖον τῷ Πατρὶ, ὅπερ ζητεῖται, ἵνα ὁ Πατὴρ ὑπὸ τῶν οἰκείων προσκυνῆται. Εἰ μὲν οὖν ἐώρα τὸν περὶ τῆς ἀπωλείας τῶν προβάτων λόγον, καὶ τοῦ ἀποπεσόντος τῶν τοῦ πατρὸς υἱοῦ, κἂν ἀπεδεξάμεθα αὐτοῦ τὴν διήγησιν· ἐπεὶ δὲ μυθοποιοῦντες οἱ ἀπὸ τῆς γνώμης αὐτοῦ, οὐκ οἶδ' ὅ τι ποτὲ τρανῶς παριστᾶσι περὶ τῆς ἀπωλωλυίας πνευματικῆς φύσεως, οὐδὲν σαφὲς διδάσκοντες ἡμᾶς περὶ τῶν πρὸ τῆς ἀπωλείας αὐτῆς χρόνων ἢ αἰώνων (οὐδὲ γὰρ τρανοῦν δύνανται ἑαυτῶν τὸν λόγον)· διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἐάσαντες παραπεμψόμεθα, τοσοῦτον ἐπαπορήσαντες.

B

Et pag. 217 *et seq.*

In ea verba, *Deus est Spiritus* [25], inquit Heracleon: *immaculata enim, et pura, et invisibilis est divina ipsius natura.* Sed hæc cum dixerit, haud scio an docuerit nos, quomodo Deus sit Spiritus. Illud etiam, *adorantes oportet adorare spiritu et veritate* [26], ratus se declarare, inquit, *pro dignitate ejus, qui adoratur; spiritualiter, non carnaliter. Etenim ipsi ejusdem naturæ cum Patre existentes, sunt spiritus, qui secundum veritatem, et non secundum errorem adorant*, quemadmodum et Apostolus docet, dicens *rationabilem cultum* [27] talem Dei cultum. Sed advertamus annon valde sit impium dicere, quod adorantes Deum in spiritu, ejusdem sint essentiæ cum ingenita illa et undequaque beata natura, quos paulo ante dixerat Heracleon lapsos fuisse, cum Samaritidem diceret spiritualis existentem naturæ fornicatam esse. **370** Quod si vero spiritualis natura, quæ sit ejusdem essentiæ cum divina et undequaque beata natura, ut ipsi tradunt, admiserit fornicationem; profana, et impia, et irreligiosa de Deo sequuntur ipsorum de Deo sententiam.

Εἰς μέντοιγε τὸ, *Πνεῦμα ὁ Θεὸς*, ὁ Ἡρακλέων φησὶν· *ἄχραντος γὰρ, καὶ καθαρὰ, καὶ ἀόρατος ἡ θεία* [27] *φύσις αὐτοῦ.* Οὐκ οἶδα δὲ, εἰ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ταῦτα ἐπειπὼν [28], πῶς ὁ Θεὸς πνεῦμά ἐστι. Τὸ δὲ, *τοὺς προσκυνοῦντας ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν*, σαφηνίζειν νομίζων, φησὶν· *ἀξίως τοῦ προσκυνουμένου, πνευματικῶς, οὐ σαρκικῶς. Καὶ γὰρ αὐτοὶ τῆς αὐτῆς φύσεως ὄντες τῷ Πατρὶ, πνεῦμά εἰσιν, οἵ τινες κατ' ἀλήθειαν, καὶ οὐ κατὰ πλάνην προσκυνοῦσι*, καθ' ὃ καὶ ὁ Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων *λογικὴν λατρείαν* τὴν τοιαύτην τὴν θεοσέβειαν. Ἐπιστήσωμεν δὲ, εἰ μὴ σφόδρα ἐστὶν ἀσεβὲς, ὁμοούσιον τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καὶ παμμακαρίᾳ εἶναι λέγειν τοὺς προσκυνοῦντας ἐν πνεύματι τῷ Θεῷ, οὓς πρὸ βραχέος εἶπεν αὐτὸς ὁ Ἡρακλέων ἐκπεπτωκότας, τὴν Σαμαρεῖτιν λέγων πνευματικῆς φύσεως οὖσαν πεπορνευκέναι. Ἀλλ' οὐχ ὁρῶσιν [29]... ὅτι πάντως... καὶ τῶν αὐτῶν δεκτικόν. Εἰ δὲ ἐδέξατο τὸ πορνεῦσαι ἡ πνευματικὴ φύσις, ὁμοούσιος οὖσα τῆς θείας καὶ παμμακαρίας φύσεως, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ἀνόσια, καὶ ἄθεα, καὶ ἀσεβῆ ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ τῷ κατ' αὐτοὺς περὶ Θεοῦ.

C

Porro pag. 220.

Vide quid Heracleon dicat: ait enim, quod *exspectaverit Ecclesia Christum, et persuasa fuerit de eo, quod solus ille omnia noverit.*

Ὅρα τὸν Ἡρακλέωνα, τί φησι· λέγει γὰρ, ὅτι *προσεδέχετο ἡ Ἐκκλησία τὸν Χριστὸν, καὶ ἐπέπειστο περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὰ πάντα μόνος ἐκεῖνος ἐπίσταται.*

Et pag. 221.

Heracleon in ea verba: *Ego sum qui loquor tibi* [30], ait quod *Samaritidi, quia persuasa fuerat Christum, cum venisset, omnia illi annuntiaturum, dixerit (Jesus): Scito illum, quem tu exspectas, me esse qui tecum loquor: et cum seipsum eum esse qui venturus exspectaretur, confessus esset*, inquit Heracleon, *venerunt ad eum discipuli, quorum causa venerat in Samariam.*

D Καὶ ὁ Ἡρακλέων δέ φησι πρὸς τὸ, *Ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι*, ὅτι, *εἰπερ* [31] *ἐπέπειστο ἡ Σαμαρεῖτις περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἆρα ἐλθὼν πάντα ἐπαγγελεῖ αὐτῇ, φησί· Γίνωσκε, ὅτι ἐκεῖνος, ὃν προσδοκᾷς, ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι· καὶ ὅταν ὡμολόγησεν ἑαυτὸν τὸν προσδοκώμενον ἐληλυθέναι, ἦλθον*, φησὶν, *οἱ μαθηταὶ πρὸς αὐτὸν, δι' οὓς ἐληλύθει εἰς τὴν Σαμάρειαν.*

Et sub finem hujus tomi, pag. 223.

Heracleon hydriam [32] existimat esse affectionem atque notionem susceptivam vitæ, ut et ejus poten-

Ὁ Ἡρακλέων τὴν ὑδρίαν, τὴν δεκτικὴν ζωῆς ὑπολαμβάνει εἶναι διάθεσιν καὶ ἔννοιαν, καὶ τῆς δυνά-

[23] Joan. IV, 23. [24] Sic cod. Bodl. [25] Luc. XIX, 10. [26] Joan. IV, 24. [27] Sic cod. Bodl. [28] Sic iterum cod. Bodl. [29] Joan. IV, 24. [30] Rom. XII, 1. [31] Sic cod. Bodl. Comma mutilum non vertit interpres. EDIT. PATROL. [32] Joan. IV, 26. [31] Forte ἐπείπερ. [31] Joan. IV, 28.

μεως τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος, Ἥντινα καταλιποῦσα, φησὶ, παρ' αὐτῷ, τουτέστιν ἔχουσα παρὰ τῷ Σωτῆρι τὸ τοιοῦτον σκεῦος, ἐν ᾧ ἐληλύθει λαβεῖν τὸ ζῶν ὕδωρ, ὑπέστρεψεν εἰς τὸν κόσμον, εὐαγγελιζομένη τῇ κλήσει τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν· διὰ γὰρ τοῦ Πνεύματος καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος προσάγεται ἡ ψυχὴ τῷ Σωτῆρι. Κατανόησον δὴ εἰ δύναται ἐπαινουμένη τυγχάνειν ἡ ὑδρία αὕτη, πάντη ἀφειμένη· Ἀφῆκε γὰρ, φησὶ, τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνή· οὐ γὰρ πρόσκειται, ὅτι ἀφῆκεν αὐτὴν παρὰ τῷ Σωτῆρι. Πῶς δὲ καὶ οὐκ ἀπίθανον, καταλιποῦσαν αὐτὴν τὴν δεκτικὴν τῆς ζωῆς διάθεσιν, καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὸ σκεῦος, ἐν ᾧ ἐληλύθει λαμβάνειν τὸ ζῶν ὕδωρ, ἀπεληλυθέναι εἰς τὸν κόσμον χωρὶς τούτων, εὐαγγελίσασθαι τῇ κλήσει τὴν Χριστοῦ παρουσίαν;... Καὶ τὸ, Ἐξῆλθον δὲ ἐκ τῆς πόλεως, διηγήσατο ἀντὶ τοῦ, ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν ἀναστροφῆς οὔσης κοσμικῆς, καὶ ἦρχοντο διὰ τῆς πίστεως, φησὶ, πρὸς τὸν Σωτῆρα.

A tiæ quæ a Servatore est: *Quam relinquens*, inquit, *apud ipsum, hoc est, habens apud Servatorem tale vas, in quo aquam vivam haustura venerat, reversa est in mundum nuntians vocandis præsentiam Christi: per Spiritum enim et a Spiritu anima ad Servatorem adducitur.* Igitur considera, laudabilisne esse possit hæc hydria, quæ omnino relinquitur: *Dimisit enim*, inquit, *hydriam suam mulier*; non enim additur, quod dimiserit eam apud Servatorem. Sed quomodo non absurdum erit eam, quæ deseruisset affectionem susceptivam vitæ, et notitiam potentiæ a Servatore manantis, et vas, in quo venerat, ut acciperet aquam vivam, abiisse in mundum sine his, ut evangelizaret vocandis adventum Christi? ..... Quin et illud: *Exierunt e civitate*[33], exposuit de prima B ipsorum conversione, quæ mundana erat: *Et venerunt per fidem*, inquit, *ad Servatorem.*

Sub initium tomi XV, *pag.* 224 *et seq.*

Ὁ Ἡρακλέων φησὶν, ὅτι ἐβούλοντο κοινωνεῖν αὐτῷ ἐξ ὧν ἀγοράσαντες ὑπὸ τῆς Σαμαρείας κεκομίκεισαν. Τάδε φησὶν, ἵνα τινὰ..... αἱ πέντε μωραὶ παρθένοι..... ἀπὸ τοῦ νυμφίου· πῶς οἶμαι..... α αὐτὰ ἔχειν... ἐγονται ..... αἷς ἀποκλιθείσαις μωραῖς παρθένοις, ἄξιον ἰδεῖν κατηγορίαν περιέχοντα τῶν μαθητῶν τοὺς αὐτοὺς κοιμωμένων ταῖς μωραῖς παρθένοις. Ἔστι δὲ καὶ αὐτὸ ἂν ὅμοιον τοῦ φωτὸς πρὸς τροφὴν, καὶ τοῦ ποτοῦ πρὸς τὰ βρώματα ..... σαντας αἰτιάσασθαι τὴν ἐκδοχήν· καίπερ κατά τι δυνάμενον σαφῆ C ποιῆσαι τὸν λόγον ἐχρῆν αὐτὸν, διὰ πλειόνων παραμυθεῖσθαι κατασκευάζοντα τὴν ἰδίαν ἐκδοχήν.

Heracleon ait, discipulos voluisse cum Jesu communicare quæ emissent atque a Samaria attulissent. Hæc autem commemorat, ut aliqua.... quinque fatuæ virgines.... a sponso. Quomodo autem arbitror... eadem habere... quibus occlusis fatuis virginibus, operæ pretium est videre ea, quæ discipulorum accusationem continent, eodem modo quo fatuæ virgines dormientium. Hoc autem eamdem rationem habeat lucis ad cibum, quam potus ad cibum habet... accusare reprehendereque interpretationem. Quanquam pro virili parte id quod ait, planum facere debuit, et pluribus docere, confirmans interpretationem suam.

371 *Et pag.* 227.

Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους· Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν; Εἰ καὶ σαρκικῶς ὑπολαμβάνει ταῦτα λέγεσθαι ὁ Ἡρακλέων ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ὡς ἔτι ταπεινότερον διακειμένων, καὶ τὴν Σαμαρεῖτιν μιμουμένων λέγουσαν· Οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· ἄξιον ἡμᾶς ἰδεῖν, μήποτε βλέποντές τι θειότερον οἱ μαθηταὶ, φασὶ πρὸς ἀλλήλους· Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

Dicebant igitur discipuli inter se: *Num aliquis attulit illi aliquid ad edendum*[34]? Etiamsi carnaliter Heracleon *hæc a discipulis dicta putet, tanquam qui adhuc humilius sentirent, Samaritidem imitantes dicentem: Neque haustorium habes, et puteus altus est*; dignum est, ut cernamus, num forte aliquid divinius videntes discipuli dicant inter se: *Num quis attulit illi, quod edat?* etc.

Pag. 230.

Ὁ Ἡρακλέων διὰ τοῦ· Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, φησὶ διηγεῖσθαι τὸν Σωτῆρα τοῖς μαθηταῖς, ὅτι τοῦτο ἦν, ὃ συνεζήτει μετὰ τῆς γυναικὸς, βρῶμα ἴδιον, λέγων τὸ θέλημα τοῦ Πατρός· τοῦτο γὰρ αὐτοῦ τροφὴ, καὶ ἀνάπαυσις, καὶ δύναμις ἦν. Θέλημα δὲ Πατρὸς ἔλεγεν εἶναι τὸ γνῶναι ἀνθρώπους τὸν Πατέρα, καὶ σωθῆναι, ὅπερ ἦν ἔργον τοῦ Σωτῆρος, τοῦ ἕνεκα τούτου ἀπεσταλμένου εἰς Σαμάρειαν, τουτέστιν εἰς τὸν κόσμον.

D Heracleon per hæc verba: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus, qui misit me*[35], dicit *Servatorem declarare discipulis, id proprium suum cibum esse, quod loqueretur cum muliere; dicens Patris voluntatem, quæ ipsius cibus et requies, et potentia erat. Voluntatem autem Patris esse dicebat, ut homines Patrem cognoscerent, et servarentur; quæ res erat opus Servatoris, qui hujus rei causa Samariam missus fuerat, hoc est, in mundum.*

Ulterius pag. 233.

Καὶ ὁ Ἡρακλέων ὁμοίως τοῖς πολλοῖς ἐπὶ τῆς λέξεως ἔμεινε, μὴ οἰόμενος αὐτὴν ἀνάγεσθαι. Φησὶ γοῦν, ὅτι τὸν τῶν γεννημάτων λέγει θερισμὸν, ὡς

Heracleon non secus atque multi, litteræ inhæret, ratus eam anagogicum sensum non recipere. Inquit ergo, *Jesum loqui de messe geniminum* (ter-

[33] Joan. IV, 30. [34] Ibid., 33. [35] Ibid., 34.

tæ), perinde quasi hæc messis spatium quatuor mensium determinatum habeat, quam ipse dicebat jam instare. Nec scio quo pacto etiam messem interpretatus sit de anima credentium, dicens, *eos jam maturos, et paratos ad messem esse, atque etiam idoneos, qui inducantur in horreum, hoc est, per fidem in quietem; si tamen sint parati: nec enim omnes animæ paratæ sunt. Nam aliæ paratæ erant*, inquit, *aliæ erant se præparaturæ, et aliæ quidem seminandæ erant, aliæ jam seminabantur.* Hæc quidem ille.

A τούτου μὲν ἔτι διωρίαν ἔχοντος τετράμηνον τοῦδε θερισμοῦ, οὗ αὐτὸς ἔλεγεν, ἤδη ἐνεστῶτος. Καὶ τὸν θερισμὸν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐξέλαβε τῶν πιστευόντων, λέγων, ὅτι ἤδη ἀκμαῖοι καὶ ἕτοιμοί εἰσι πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτήδειοι πρὸς τὸ συναχθῆναι εἰς ἀποθήκην, τουτέστι διὰ πίστεως εἰς ἀνάπαυσιν, ὅσαιγε ἕτοιμοι· οὐ γὰρ πᾶσαι. Αἱ μὲν γὰρ ἦδη ἕτοιμοι ἦσαν, φησὶν, αἱ δὲ ἐμέλλον, αἱ δὲ μέλλουσιν, αἱ δὲ ἐπισπείρονται ἤδη. Ταῦτα μὲν οὖν ἐκεῖνος εἶπε.

Ex tomo XVI, *pag.* 236 *seq.*

Dicet Heracleon, et idem juxta hanc expositionem fortassis sentiens ecclesiasticus quispiam, hæc verba [36] dicta fuisse in ea significatione, qua dictum est: *Messis quidem multa, sed operarii pauci* [37]; *eo quod essent parati ad messem, et idonei qui inducerentur in horreum, hoc est, in requiem per fidem, essentque idonei ad salutem et ad susceptionem verbi*: secundum Heracleonem quidem, quia tales creati fuerint, et talem habuerint naturam; secundum ecclesiasticum vero, propter quamdam præparationem præstantissimæ partis animæ, paratæ ad perfectionem, ut etiam metatur.

Ἐρεῖ γε ὁ Ἡρακλέων, τάχα δὲ τοῦτο κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην συμπεριφερόμενός τις καὶ Ἐκκλησιαστικὸς, ὅτι κατὰ τὸ, Ὁ θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι, σημαινόμενον, ὁμοίως ταῦτα εἴρηται, τῷ ἑτοίμους πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτηδείους πρὸς τὸ ἤδη συναχθῆναι εἰς τὴν ἀποθήκην, διὰ τῆς πίστεως εἰς ἀνάπαυσιν εἶναι, καὶ ἐπιτηδείους πρὸς σωτηρίαν, καὶ παραδοχὴν τοῦ λόγου· κατὰ μὲν τὸν Ἡρακλέωνα, διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν καὶ τὴν φύσιν· κατὰ δὲ τὸν Ἐκκλησιαστικὸν, καὶ διά τινα εὐτρεπισμὸν τοῦ ἡγεμονικοῦ ἑτοίμου πρὸς τελείωσιν, ἵνα μὴ [38] καὶ θερισθῇ.

Et pag. 238.

Heracleon dici existimat: *Qui metit, mercedem accipit* [39]; *quoniam Servator seipsum dicit messorem, mercedemque Domini nostri esse* existimat *eorum qui metuntur salutem et restitutionem, cum ipse in eis requiescat.* Istud **372** vero: *Fructum colligit in vitam æternam* [40], dictum fuisse existimat, *vel quia id quod colligitur fructus est vitæ æternæ, vel quia ipsa collectio vita etiam æterna est.* At reor hoc in loco coactam esse ejus interpretationem, dicentis Servatorem accipere mercedem, atque mercedem et collectionem fructus in unum confundentis; cum Scriptura manifeste hæc tanquam duo diversa proponat, ut supra ostendimus.

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, Ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει εἰρῆσθαι νομίζει, ἐπεὶ θεριστὴν ἑαυτὸν λέγει ὁ Σωτὴρ, καὶ τὸν μισθὸν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ὑπολαμβάνει εἶναι τὴν τῶν θεριζομένων σωτηρίαν καὶ ἀποκατάστασιν, τῷ ἀναπαύεσθαι αὐτὸν ἐν αὐτοῖς. Τὸ δὲ, Καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, φησὶν εἰρῆσθαι, ἢ ὅτι τὸ συναγόμενον καρπὸς ζωῆς αἰωνίου ἐστὶν, ὃ [41] καὶ αὐτὸ ζωὴ αἰώνιος. Ἀλλὰ αὐτόθεν νομίζω βίαιον εἶναι τὴν διήγησιν αὐτοῦ· φάσκοντος τὸν Σωτῆρα μισθὸν λαμβάνειν, καὶ συγχέοντος τὸν μισθὸν καὶ τὴν συναγωγὴν τοῦ καρποῦ εἰς ἕν, ἀντικρυς τῆς Γραφῆς δύο πράγματα παριστάσης, ὡς προδιηγησάμεθα.

Ulterius pag. 242.

Heracleon hæc verba: *Ut qui seminat simul gaudeat et qui metit* [42], sic explicavit: *Gaudet quidem*, inquit, *qui seminat, et quoniam seminat, et quoniam species quædam seminum ipsius congregantur, spem eamdem etiam de cæteris habens. Qui vero metit, similiter aliquid metit: sed primus quidem qui seminat, incæpit, secundus vero est ille qui metit; non enim eodem tempore poterant utrique incipere: quippe opus erat, ut primum seminaretur, tum meteretur. Itaque, cessante a satione satore, tum messor metet: in præsentia quidem utrique proprium opus operantes simul gaudent, commune gaudium, seminum perfectionem rati.* Præterea in eo dicto: *In hoc est sermo verus, quod alius est, qui seminat, et alius qui metit* [43], inquit; *Alter quidem filius hominis supra locum seminat; sed Servator cum sit et ipse filius hominis, metit, et messores mittit, nempe*

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, Ἵνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ καὶ ὁ θερίζων, οὕτω διηγήσατο· Χαίρει μὲν γὰρ, φησὶν, ὁ σπείρων, ὅτι σπείρει, καὶ ὅτι εἴδη τινὰ τῶν σπερμάτων αὐτοῦ συνάγεται, ἐλπίδα ἔχων τὴν αὐτὴν καὶ περὶ τῶν λοιπῶν. Ὁ δὲ θερίζων ὁμοίως τι καὶ θερίζει· ἀλλ' ὁ [44] μὲν πρῶτος ἦρξατο σπείρων, ὁ δεύτερος θερίζων. Οὐ γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ ἐδύναντο ἀμφότεροι ἄρξασθαι· ἔδει γὰρ πρῶτον σπαρῆναι, εἶθ' ὕστερον θερισθῆναι· παυσαμένου μέντοιγε τοῦ σπείροντος σπείρειν, ἔτι θερεῖ ὁ θερίζων· ἐπὶ μέντοιγε τοῦ παρόντος ἀμφότεροι τὸ ἴδιον ἔργον ἐνεργοῦντες ὁμοῦ χαίρουσι, κοινὴν χαρὰν τὴν τῶν σπερμάτων τελειότητα ἡγούμενοι. Ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸ, Ἐν τούτῳ ἐστὶν ὁ λόγος ἀληθινὸς, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων, φησίν· Ὁ μὲν γὰρ ὑπὲρ τὸν τόπον υἱὸς [45] ἀνθρώπου σπείρει· ὁ δὲ Σωτὴρ ὢν καὶ

[36] Joan. IV, 36. [37] Matth. IX, 37. [38] Particula μὴ delenda videtur. EDIT. PATROL. [39] Joan. IV, 36. [40] Ibid. [41] Leg. ἢ ὅτι. [42] Joan. IV, 36. [43] Sic cod. Bodl. [44] Joan. IV, 37. [45] Sic cod. Bodl.

αὐτὸς υἱὸς ἀνθρώπου θερίζει, καὶ θεριστὰς πέμπει, τοὺς διὰ τῶν μαθητῶν νοουμένους ἀγγέλους, ἕκαστον ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Οὐ πάνυ δὲ σαφῶς ἐξέθετο τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ ἀνθρώπου, τίνες εἰσὶν, ὧν ὁ εἷς σπείρει, καὶ ὁ εἷς θερίζει.

A eos, quos discipuli ventur angelos, unumquemque ad suam ipsius animam. Non admodum autem clare exposuit, qui sint duo filii hominis, quorum alter seminat, alter etiam metit.

Et in fine tomi XVI, *pag.* 244.

Ὁ Ἡρακλέων φησὶν, ὅτι οὐδὲ [47] δι' αὐτῶν, οὐδὲ ἀπ' αὐτῶν ἐσπάρη ταῦτα τὰ σπέρματα (φησὶ δὲ τῶν ἀποστόλων). Οἱ δὲ κεκοπιακότες εἰσὶν οἱ τῆς οἰκονομίας ἄγγελοι, δι' ὧν ὡς μεσιτῶν ἐσπάρη καὶ ἐνετράφη. Εἰς δὲ τὸ Ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε, ταῦτα ἐξέθετο· Οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς κόπος [48] σπειρόντων καὶ θεριζόντων· οἱ μὲν γὰρ ἐν κρύει, καὶ ὕδατι, καὶ κόπῳ τὴν γῆν σκάπτοντες σπείρουσι, καὶ δι' ὅλου χειμῶνος τημελοῦσι [49] σκάλλοντες, καὶ τὰς ὕλας ἐκλέγοντες· οἱ δὲ εἰς ἕτοιμον καρπὸν εἰσελθόντες θέρους εὐφραινόμενοι θερίζουσιν.

Heracleon inquit, *neque per ipsos, neque ab ipsis* (intelligit autem apostolos) *seminata fuisse hæc semina. Qui laboraverunt*, inquit, *sunt dispensationis angeli, per quos veluti mediatores seminata sunt et nutrita.* Porro in hoc dictum : *Vos in labores eorum introistis* [48], hæc protulit : *Non idem est labor seminantium et metentium. Illi enim in frigore, et aqua, et labore terram fodientes seminant, et per totam hiemem sarrientes salagunt, et silvas exstirpantes; qui vero in fructum paratum ingressi fuerint, æstate* B *læti metunt.*

Sub initium tomi XVII, *pag.* 244 *seq.*

Ὁ Ἡρακλέων τὸ [51] μὲν, ἐκ τῆς πόλεως, ἀντὶ τοῦ, ἐκ τοῦ κόσμου, ἐξεῖληφε· τὸ δὲ, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς, τουτέστι, (διὰ) τῆς πνευματικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἐπισημαίνεταί γε τὸ, πολλοὶ, ὡς πολλῶν ὄντων ψυχικῶν· τὴν δὲ μίαν λέγει τὴν ἄφθαρτον τῆς ἐκλογῆς φύσιν, καὶ μονοειδῆ, καὶ ἐνιαίαν.

Heracleon interpretatus est, *ex urbe* [51], pro *e mundo*; illud vero, *propter sermonem mulieris, hoc est*, inquit, *propter spiritualem Ecclesiam.* Notat etiam illud, *multi*, quasi multi sint animales : unam vero incorruptam naturam electionis asserit esse, et uniformem, et singularem.

Et pag. 246.

Ὁ Ἡρακλέων εἰς τοὺς τόπους ταῦτά φησι· *Παρ' αὐτοῖς ἔμεινε, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς· καὶ δύο ἡμέρας, ἤτοι τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα, καὶ τὸν μέλλοντα τὸν ἐν γάμῳ, ἢ τὸν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ χρόνον, καὶ τὸν μετὰ τὸ πάθος, ὃ* [52] *παρ' αὐτοῖς ποιήσας, πολλῷ πλείονας διὰ τοῦ ἰδίου λόγου ἐπιστρέψας εἰς πίστιν, ἐχωρίσθη ἀπ' αὐτῶν.*

Heracleon in ista loca hæc commentatur : *Apud ipsos mansit* [52], *et non in ipsis; et duos dies, videlicet præsens sæculum, et futurum tempus in nuptiis agendum, vel tempus ante passionem suam, et post passionem suam; quod* **373** *tempus apud ipsos cum degisset, et multo plures proprio sermone convertisset ad fidem, separatus est ab illis.*

Porro pag. 248.

Ὁ Ἡρακλέων ἁπλούστερον ἐκλαβὼν τὸ, *Οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν*, φησὶ λείπειν τὸ, *μόνην*. Ἔτι μὲν γὰρ πρὸς τό· *Αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου*, φησὶν· *Οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ ἀνθρώπων ὁδηγούμενοι πιστεύουσι τῷ Σωτῆρι· ἐπὰν δὲ ἐντύχωσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, οὗτοι οὐκέτι διὰ μόνην ἀνθρωπίνην μαρτυρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀλήθειαν πιστεύουσι.*

Heracleon simplicius cum exposuisset hoc dictum : *Non amplius propter loquelam tuam credimus* [53]; abesse inquit vocabulum, *solam*. Præterea in illud : *Ipsi enim audivimus et vidimus hunc esse Servatorem mundi*, ait : *Homines enim ab hominibus primum instructi Servatori credunt : at simul atque in sermones ejus inciderint, non amplius propter solum humanum testimonium, sed propter ipsam veritatem credunt.*

Et tomo XVIII, *pag.* 235 *et seq.*

Ἔοικε δὲ βασιλικὸν ὁ Ἡρακλέων λέγειν τὸν Δημιουργὸν, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐβασίλευε τῶν ὑπ' αὐτόν· διὰ δὲ τὸ μικρὰν αὐτοῦ καὶ πρόσκαιρον εἶναι τὴν βασιλείαν, βασιλικὸς ὠνομάσθη, οἱονεὶ μικρός τις βασιλεὺς, ὑπὸ καθολικοῦ βασιλέως τεταγμένος ἐπὶ μικρᾶς βασιλείας· τὸν δὲ ἐν Καφαρναοὺμ υἱὸν αὐτοῦ διηγεῖται τὸν ἐν τῷ ὑποδεεστέρῳ μέρει τῆς μεσότητος, τῷ πρὸς θάλασσαν, τουτέστι τῷ συνημμένῳ τῇ ὕλῃ, καὶ λέγει, ὅτι ἴδιος αὐτοῦ ἄνθρωπος ἀσθενὴς, τουτέστιν οὐ κατὰ φύσιν ἔχων, ἐν ἀγνοίᾳ [57] καὶ

Videtur autem Heracleon dicere, regulum [54] esse mundi opificem, quod et ipse imperium haberet in subditos sibi; sed quod parvum et temporarium esset ipsius regnum, nominatum fuisse regulum, veluti parvum quemdam regem, a rege universali parvo dominio præfectum; filium vero ejus in urbe Capharnao exsistentem interpretatur illum esse, qui sit in humiliori parte medietatis, juxta mare, hoc est, in ea parte, quæ conjuncta est materiæ : atque, quod proprius ipsius homo infirmus

[47] Sic cod. Bodl. [48] Joan. IV, 38. [49] Sic cod. Bodl. [50] Sic cod. Bodl. [51] Sic. cod. Bodl. [52] Joan. IV, 39. [53] Joan. IV, 40. [54] Leg. ὄν. [55] Joan IV, 42. [56] Joan. IV, 46 [57] Sic cod. Bodl.

exsistens, hoc est, non secundum naturam se habens, in ignorantia et peccatis fuerit. Deinde quod dicitur, *a Judæa in Galilæam*, exposuit pro eo, *quod est a superna Judæa*. Nescio autem quomodo accipiens ea verba : *Erat enim moriturus ;* existimat subverti eorum opinionem qui animam immortalem ponunt, eodem conjici existimans tum animam, tum corpus, et interire in gehenna. Non immortalem esse existimat Heracleon animam, sed apte comparatam ad salutem; ipsam esse dicens corruptibile illud, quod induit incorruptibilitatem, et mortale, quod induit immortalitatem, cum mors ipsius animæ absorpta fuerit in victoriam [59]. Ad hæc, illud etiam : *Nisi signa et prodigia videritis, non credetis* [60] ; dici ait proprie ad talem personam, quæ natura ita comparata est, ut per opera et sensum persuaderi sibi patiatur, nolit autem credere rationi. Hoc etiam : *Descende, priusquam moriatur filius meus* [61] ; dictum fuisse putat, eo quod mors sit legis finis propter peccata interficientis. Antequam igitur omnino moriatur Filius propter peccata, eget Patre solo Servatore, ut opem Filio ferat, hoc est tali naturæ. Præterea verba illa : *Filius tuus vivit* [62] ; interpretatus est dicta fuisse a Servatore propter modestiam, quoniam non dixerit : *Vivat ;* neque ostenderit seipsum præstitisse illi vitam. Dicit etiam, quod cum descendisset ad infirmum, liberasseque eum ab infirmitate, hoc est, a peccatis, ac vivificasset propter remissionem, dixerit : *Filius tuus vivit.* Addit quoque ad hæc verba : *Credidit homo ;* quod facilis ad credendum sit etiam mundi opifex, quodque possit Servator etiam non præsens curare. Servos autem reguli interpretatus est angelos opificis mundi, renuntiantes illis verbis : *Filius tuus vivit;* quod commode et probe haberet, non amplius agens a se aliena; et hanc ob causam existimat servos renuntiare regulo, quæ ad salutem filii pertinebant ; quoniam primos existimat angelos videre actiones **374** hominum, qui sunt in mundo, an fortiter et sincere vitam degant ab eo tempore quo Christus advenit. Ad hæc, per horam septimam dicit designari naturam sanati. Denique : *Credidit ipse et domus ejus tota*, interpretatus est dici de angelico ordine, deque hominibus ipsi conjunctionibus. Ait etiam, inquiri de quibusdam angelis, utrum servabuntur, necne; nempe de his qui descenderunt ad filias hominum. Quinetiam hominum fabricatoris mundi perditionem declarari existimat hoc dicto : *Filii regni exibunt in tenebras exteriores* [63]; Isaiamque de his prophetare illud : *Filios genui, et exaltavi ; ipsi autem spreverunt me* [64] ; justum appellat, vitemque quæ produxerit spinas. Et hæc quidem sunt commentationes Heracleonis.

A ἁμαρτήμασιν ἦν. Εἶτα τὸ, *ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν*, ἀντὶ τοῦ *ἐκ τῆς* [59] *ἄνωθεν Ἰουδαίας*. Οὐκ οἶδα δὲ, ὅπως εἰς τὸ *ἤμελλεν ἀποθνήσκειν*, κινηθεὶς οἴεται ἀνατρέπεσθαι τὰ δόγματα τῶν ὑποτιθεμένων ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχὴν, εἰς τὸ αὐτὸ συμβάλλεσθαι ὑπολαμβάνων καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἀπόλλυσθαι ἐν γεέννῃ. Καὶ οὐκ ἀθάνατόν γε εἶναι ἡγεῖται τὴν ψυχὴν ὁ Ἡρακλέων, ἀλλ' ἐπιτηδείως ἔχουσαν πρὸς σωτηρίαν, αὐτὴν λέγων εἶναι τὸ ἐνδυόμενον ἀφθαρσίαν φθαρτὸν, καὶ ἀθανασίαν θνητὸν, ὅταν [60] κατεπόθῃ ὁ θάνατος αὐτῆς εἰς νῖκος. Πρὸς τούτοις, καὶ τὰ, *Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε*, λέγεσθαί φησιν οἰκείως πρὸς τὸ τοιοῦτον πρόσωπον δι' ἔργων φύσιν ἔχον καὶ δι' αἰσθήσεως πείθεσθαι, καὶ οὐχὶ λόγῳ πιστεύειν. Τὸ δὲ B *Κατάβηθι, πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου*, διὰ τὸ τέλος εἶναι τοῦ νόμου τὸν θάνατον εἰρῆσθαι νομίζει, ἀναιροῦντος διὰ τῶν ἁμαρτιῶν. Πρὶν τελέως οὖν, φησὶ, θανατωθῆναι κατὰ τὰς ἁμαρτίας, δεῖται ὁ Πατὴρ τοῦ μόνου Σωτῆρος, ἵνα βοηθήσῃ τῷ Υἱῷ, τουτέστι τῇ τοιᾷδε φύσει. Πρὸς τούτοις τὸ, *Ὁ υἱός σου ζῇ*, κατὰ ἀτυφίαν εἰρῆσθαι τῷ Σωτῆρι ἐξελήφει, ἐπεὶ οὐκ εἶπε, *Ζήτω*, οὐδὲ ἐνέφηνεν αὐτὸς παρεσχῆσθαι τὴν ζωήν. Λέγει δὲ, ὅτι καταβὰς πρὸς τὸν κάμνοντα, καὶ ἰασάμενος αὐτὸν τῆς νόσου, τουτέστι τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ διὰ τῆς ἀφέσεως ζωοποιήσας, εἶπεν· *Ὁ υἱός σου ζῇ*. Καὶ ἐπιλέγει πρὸς τὸ, *ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος*, ὅτι εὔπιστος καὶ ὁ δημιουργός ἐστι, καὶ [61] ὅτι δύναται ὁ Σωτὴρ καὶ μὴ παρὼν θεραπεύειν. Δούλους δὲ τοῦ βασιλικοῦ ἐξελήφε τοὺς ἀγγέλους τοῦ C δημιουργοῦ, ἀπαγγέλλοντας ἐν τῷ· *Ὁ παῖς σου ζῇ* ὅτι οἰκείως καὶ κατὰ τρόπον ἔχει, πράσσων μηκέτι τὰ ἀνοίκεια· καὶ διὰ τοῦτο νομίζει ἀπαγγέλλειν τῷ βασιλικῷ τοὺς δούλους τὰ περὶ τῆς τοῦ υἱοῦ σωτηρίας, ἐπεὶ καὶ πρώτους οἴεται βλέπειν τὰς πράξεις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνθρώπων τοὺς ἀγγέλους, εἰ ἐρρωμένως καὶ εἰλικρινῶς πολιτεύοιντο [62] ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας. Ἔτι πρὸς τὴν ἑβδόμην ὥραν λέγει, ὅτι διὰ τῆς ὥρας χαρακτηρίζεται ἡ φύσις τοῦ ἰαθέντος. Ἐπὶ πᾶσι, τὸ, *Ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη*, διηγήσατο ἐπὶ τῆς ἀγγελικῆς εἰρῆσθαι τάξεως, καὶ ἀνθρώπων τῶν οἰκειοτέρων αὐτῷ. Ζητεῖσθαι δέ φησι περί τινων ἀγγέλων, εἰ σωθήσονται, τῶν κατελθόντων ἐπὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων D θυγατέρας. Καὶ τῶν ἀνθρώπων δὲ τοῦ δημιουργοῦ τὴν ἀπώλειαν δηλοῦσθαι νομίζει ἐν τῷ· *Οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐξελεύσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον*· καὶ περὶ τούτων τὸν Ἡσαΐαν προφητεύειν τό· *Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα· αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν*· οὕστινας υἱοὺς ἀλλοτρίους, καὶ σπέρμα πονηρὸν, καὶ ἄνομον καλεῖ, καὶ ἀμπελῶνα ἀκάνθας ποιήσαντα. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Ἡρακλέωνος.

Et tomo XIX, *pag.* 273.

Heracleon in hoc dictum : *Quo ego vado, vos non*

Εἰ, τὸ, *Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε*

[59] Sic cod. Bodl. [60] 1 Cor. xv, 53, 54. [61] Vox ὄντα huic male præmissa deest in Bodl. [62] Joan. iv, 48. [63] Ibid., 49. [64] Ibid. 50. [65] Sic Bodl. [66] Sic Bodl. [67] Matth. viii, 12. [68] Isa. i, 2.

ἐλθεῖν, φησὶ γάρ· Πῶς ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ, καὶ ἁμαρτήμασιν ὄντες ἐν ἀφθαρσίᾳ δύνανται γενέσθαι; μηδὲ ἐν τούτῳ κατακούων ἑαυτοῦ. Εἰ γὰρ οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ καὶ ἁμαρτήμασιν ὄντες, ἐν ἀφθαρσίᾳ οὐ δύνανται γενέσθαι, πῶς οἱ ἀπόστολοι ἐν ἀγνοίᾳ [69] ποτὲ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ, καὶ ἐν ἁμαρτήμασι γενόμενοι, ἐν ἀφθαρσίᾳ γεγόνασι; Δύνανται οὖν οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ καὶ ἐν ἁμαρτήμασι γενόμενοι γενέσθαι ἐν ἀφθαρσίᾳ, εἰ μεταβάλλοιεν· δυνατὸν δὲ [70] αὐτοὺς μεταβάλλειν.

A *potestis venire* [68], inquit: *Quomodo qui in ignorantia, et in infidelitate sunt, et in peccatis, incorruptibiles fieri possunt?* neque hac in re sibi ipsi consentiens. Nam si in ignorantia, et in incredulitate, et in peccatis exsistentes, fieri non possunt incorruptibiles; quomodo apostoli, qui aliquando fuere in ignorantia, et incredulitate, et in peccatis, facti sunt incorruptibiles? Proinde possunt, qui in incredulitate, et in ignorantia, et in peccatis sunt, fieri incorruptibiles, si immutentur; atqui fieri potest, ut immutentur.

Et ulterius pag. 280.

Ὁ Ἡρακλέων, ὡς ἁπλούστερον εἰρημένου τοῦ· *Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν;* φησὶν, ὅτι πονηρῶς διαλογιζόμενοι οἱ Ἰουδαῖοι ταῦτα ἔλεγον, καὶ μείζονας ἑαυτοὺς ἀποφαινόμενοι τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὑπολαμβάνοντες, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπελεύσονται πρὸς τὸν Θεὸν εἰς ἀνάπαυσιν αἰώνιον· ὁ δὲ Σωτὴρ εἰς φθορὰν καὶ εἰς θάνατον, ἑαυτὸν διαχειρισάμενος, ὅπου ἑαυτοὺς οὐκ ἐλογίζοντο ἀπελθεῖν. Καὶ αὐταῖς λέξεσί φησιν, ὅτι ᾤοντο λέγειν τὸν Σωτῆρα οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι Ἐγὼ ἐμαυτὸν διαχειρισάμενος εἰς φθορὰν μέλλω πορεύεσθαι, ὅπου ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

Heracleon proinde quasi hoc dictum fuerit simplicius: *Nunquid interfecturus est seipsum* [71], ait, quod maligne cogitantes Judæi hæc loquerentur, B seipsos etiam ostendentes ipso Servatore majores, et existimantes se quidem profecturos ad Deum in requiem sempiternam; Servatorem autem ad corruptionem, et ad mortem, vi sibi ipsi illata, quo seipsos non existimabant profecturos. Et iisdem verbis inquit, Judæos existimare Servatorem dicere: Ego mihi ipsi vi allata, ad corruptionem profecturus sum, quo vos non potestis venire.

Et tomo XXI, *pag.* 293.

Πυνθανοίμεθα δ' ἂν τῶν τὰς φύσεις εἰσαγόντων, καὶ εἰς τὸ, *Ὅτι ὁ λόγος ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν*, ἀποδιδόντων κατὰ Ἡρακλέωνα, ὅτι διὰ τοῦτο οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνεπιτήδειοι, ἤτοι κατ' οὐσίαν, ἢ κατὰ γνώμην· πῶς οἱ ἀνεπιτήδειοι κατ' οὐσίαν ἤκουσαν παρὰ τοῦ Πατρός;

Interrogentur a nobis, qui naturas introducunt, quique in hoc contextu: *Sermo meus non locum habet in vobis* [72], juxta Heracleonem explicant, idcirco locum non habere, quia sunt natura, vel C animo inhabiles. Quomodo inhabiles natura a Patre audierunt?

Pag. 308.

Ὁ Ἡρακλέων ὑπολαμβάνει αἰτίαν ἀποδίδοσθαι τοῦ μὴ δύνασθαι αὐτοὺς ἀκούειν τὸν Ἰησοῦ λόγον [73], μηδὲ γινώσκειν αὐτοῦ τὴν λαλιὰν, ἐν τῷ, *Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ· αὐταῖς γοῦν λέξεσί φησι· Διατί οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν; ἢ ὅτι ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ; ἀντὶ τοῦ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου φανερῶν* [74] *αὐτοῖς λοιπὸν τὴν φύσιν αὐτῶν, καὶ προελέγξας αὐτοὺς, ὅτι οὔτε τοῦ Ἀβραὰμ εἰσι τέκνα, οὐ γὰρ ἂν ἐμίσουν αὐτόν· οὐδὲ τοῦ Θεοῦ, διὰ οὐκ ἠγάπων αὐτόν.* Καὶ εἰ μὲν τὸ, *Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ*, ἐξεδέχετο, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω διηγησάμεθα, καὶ ἔλεγε, « Διὰ τὸ ἔτι ὑμᾶς εἶναι ἐκ τοῦ διαβόλου, οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν, » κἂν παρεδεξάμεθα αὐτοῦ τὴν διήγησιν· νυνὶ δὲ δῆλός ἐστιν ὁμουσίους τινὰς τῷ διαβόλῳ λέγων ἀνθρώπους, ἑτέρας, ὡς οἴονται οἱ ἀπ' αὐτοῦ, οὐσίας τυγχάνοντι, παρ' οὓς καλοῦσι ψυχικοὺς ἢ πνευματικούς.

Heracleon suspicatur causam reddi, cur ipsi audire non possint Jesu sermonem, neque illius dicta cognoscere, per illud: *Vos ex patre diabolo estis* [75], istisque verbis ait: *Quare autem non potestis audire sermonem meum? an quoniam ex patre diabolo estis, pro eo quod est, ex essentia diaboli? manifestans de cæteris naturam* 375 *ipsorum, cum prædixisset ipsos neque Abraham esse filios, haud enim odio prosequerentur illum; neque Dei, ex quo non diligebant illum.* Cæterum si illud: *Vos ex patre diabolo estis*, exposuisset, ut in superioribus exposuimus nos, et dixisset, « Quia adhuc ex diabolo estis, non potestis audire sermonem meum; » admissemus etiam illius enarrationem: nunc autem D aperte dicit quosdam homines esse ejusdem substantiæ cum diabolo, qui alterius est substantiæ, ut existimant illius etiam sectatores, ab his, quos vocant animales vel spirituales.

Pag. 312.

Εἰς ταῦτα ὁ Ἡρακλέων φησί· *Πρὸς οὓς ὁ λόγος, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου ἦσαν*· ὡς ἑτέρας οὔσης τῆς τοῦ διαβόλου οὐσίας παρὰ τὴν τῶν ἁγίων λογικὴν [75a] οὐσίαν.

In hæc inquit Heracleon: *Hi ad quos est sermo, ex substantia diaboli erant*; perinde quasi diaboli substantia diversa sit ab essentia sanctorum rationis compote.

[68] Joan. VIII, 21. [69] Sic Bodl. [70] Sic Bodl. [71] Joan. VIII, 22. [72] Ibid., 37. [73] Sic Bold. [74] Joan. VIII, 44. [75] Sic Bodl. [75a] Sic. Bodl.

Pag. 314.

Heracleon in hoc dictum, *Desideria patris vestri* A *vultis facere* [75], disputat dicens, diabolum non habere voluntatem, sed desideria. Cujus dicti absurditas apparet ex se, dum omnibus in confesso est illum mala velle. Colliges etiam tu ipse (etiamsi in præsentia non sit nobis ad manus, quod in medium adducamus), an alicubi in Scriptura positum sit vocabulum *velle*, de diabolo. Inquit etiam post hæc Heracleon, hæc dicta fuisse, non ad terrenos, natura exsistentes diaboli filios, sed ad eos qui sunt animales, factos diaboli filios positione: ex quibus possunt quidam natura et positione filii Dei esse. Inquit præterea, hos fieri diaboli filios, eo quod dilexerint, faciantque diaboli desideria, cum natura hujusmodi non sint. Disputat enim, vocabulum *filiorum* trifariam intelligi debere: pri- B mum natura, alterum voluntate, tertium dignitate. Natura, inquiens, illud est, quod genitum est a quodam genito, quod etiam proprie filius vocatur; voluntate vero, cum quis voluntatem faciens alicujus, animi sui judicio filius, cujus facit voluntatem, vocatur; postremo dignitate, juxta quod dicuntur quidam gehennæ filii, et tenebrarum, et iniquitatis, et serpentum, et viperarum progenies. Non enim generant hæc, inquit, talia quædam sua ipsorum natura, cum potius corrumpant, consumantque eos qui in ipsa inciderint; sed quoniam effecerint illorum opera, eorum filii vocantur.

Ὁ Ἡρακλέων εἰς τὸ, *τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἡμῶν θέλετε ποιεῖν*, διαστέλλεται λέγων, τὸν διάβολον μὴ ἔχειν θέλημα, ἀλλ' ἐπιθυμίας. Καὶ ἐμφαίνεται αὐτόθεν τὸ ἀδιανόητον [77] λόγου, θέλειν γὰρ τὰ πονηρὰ πᾶς ἂν τις ὁμολογήσαι ἐκεῖνον. Συνάξεις δὲ καὶ αὐτὸς (εἰ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν προχείρῳ οὐκ ἔχομεν παραθέσθαι), εἴ που ἐν τῇ Γραφῇ τὸ *θέλειν* ἐπὶ τοῦ διαβόλου τέτακται. Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Ἡρακλέων, ὡς ἄρα ταῦτα εἴρηται, οὐ πρὸς τοὺς φύσει τοῦ διαβόλου υἱοὺς, τοὺς χοϊκοὺς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ψυχικοὺς, θέσει υἱοὺς διαβόλου γενομένους· ἀφ' ὧν τῇ φύσει δύνανταί τινες καὶ θέσει υἱοὶ Θεοῦ χρηματίσαι. Καί φησί γε, ὅτι παρὰ τῷ ἠγαπηκέναι τὰς ἐπιθυμίας τοῦ διαβόλου καὶ ποιεῖν, τέκνα οὗτοι τοῦ διαβόλου γίνονται, οὐ φύσει τοιοῦτοι ὄντες. Καὶ B διαστέλλεται ὡς ἄρα τριχῶς δεῖ ἀκούειν τῆς κατὰ *τέκνα* ὀνομασίας. Πρῶτον φύσει, δεύτερον γνώμῃ, τρίτον ἀξίᾳ. Καὶ φύσει μὲν, φησὶ, ἐστὶ τὸ γεννηθὲν ὑπό τινος γεννητοῦ, ὃ καὶ κυρίως τέκνον καλεῖται· γνώμῃ δὲ, ὅτε τὸ θέλημά τις ποιῶν τινὸς διὰ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, τέκνον ἐκείνου, οὗ ποιεῖ τὸ θέλημα, καλεῖται· ἀξίᾳ δὲ, καθ' ὃ λέγεταί τινες γεέννης τέκνα, καὶ σκότους, καὶ ἀνομίας, καὶ ὄφεων, καὶ ἐχιδνῶν γεννήματα· Οὐ γὰρ γεννᾷ, φησὶ, ταῦτά τινα τῇ ἑαυτῶν φύσει· φθοροποιὰ γάρ, καὶ ἀναλίσκοντα τοὺς ἐμβληθέντας εἰς αὐτά· ἀλλ' ἐπεὶ ἔπραξαν τὰ ἐκείνων ἔργα, τέκνα αὐτῶν εἴρηται.

Et tomo XXIV, *pag.* 320

Nos quidem hoc dictum: *In veritate non stetit* [78], C intelligimus, non tanquam ostendentes naturam talem, neque docentes fieri non posse ut ipse steterit in veritate. Heracleon vero in illa inquit hoc: *Natura ipsius ex veritate non est, sed ex eo quod contrarium est veritati; nimirum ex errore et ignorantia. Quocirca*, inquit, *neque stare in veritate potuit, neque veritatem in seipso habere potest; ex natura sua proprium habens mendacium, naturaliter nunquam valens dicere veritatem.* Dicit autem, quod non solum ipse mendax est, **376** verum etiam pater ipsius, peculiariter exponens *pater ipsius* de natura ipsius; quandoquidem ex errore et falsitate consistit.

Ἡμεῖς μὲν οὖν τοῦ, *Ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν*, ἀκούομεν, οὐχ ὡς φύσιν τοιαύτην ἐμφαίνοντες [79], οὔτε τὸ ἀδύνατον περὶ τοῦ ἑστηκέναι αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ παριστάντες· ὁ δὲ Ἡρακλέων εἰς ταῦτά φησι τό· *Οὐ γὰρ ἐκ τῆς ἀληθείας ἡ φύσις ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου τῇ ἀληθείᾳ, ἐκ πλάνης καὶ ἀγνοίας. Διό*, φησὶν, *οὔτε στῆναι ἐν ἀληθείᾳ, οὔτε σχεῖν ἐν αὐτῷ ἀλήθειαν δύναται, ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως ἴδιον ἔχων τὸ ψεῦδος, φυσικῶς μὴ δυνάμενός ποτε ἀλήθειαν εἰπεῖν.* Λέγει δὲ, ὅτι οὐ μόνος αὐτὸς ψεύστης ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἰδίως, *πατὴρ αὐτοῦ*, ἐκλαμβάνων τὴν φύσιν αὐτοῦ· ἐπείπερ ἐκ πλάνης καὶ ψεύσματος συνέστη.

Sub finem tomi XXVI.

Heracleon in illud: *Est qui quærit, et judicat* [80], D non ad Patrem refert, siquidem ait: *Qui quærit et judicat est is, qui me vindicat, minister ad hoc ordinatus, qui non temere gladium portat, vindex regis. Moyses autem est hic, quemadmodum superius dixit illis (Jesus) dicens, In quem vos speravistis* [81]. Postea subjungit: *Qui judicat et punit est Moyses, hoc est, ipse legislator.* Postea dubium contra seipsum movet Heracleon, dicens: *Quomodo igitur dicit omne judicium sibi traditum fuisse?* Et existi-

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, *Ἔστιν ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων*, οὐκ ἀναφέρει ἐπὶ τὸν Πατέρα, τοιαῦτα λέγων· *Ὁ ζητῶν καὶ κρίνων ἐστὶν ὁ ἐκδικῶν με, ὁ ὑπηρέτης, ὁ εἰς τοῦτο τεταγμένος, ὁ μὴ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορῶν, ὁ ἔκδικος τοῦ βασιλέως. Μωσῆς δέ ἐστιν οὗτος* [81], *καθὰ προείρηκεν αὐτοῖς λέγων· Εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίσατε.* Εἶτ' ἐπιφέρει, ὅτι· *Ὁ κρίνων καὶ κολάζων Μωσῆς, τουτέστιν αὐτὸς ὁ νομοθέτης.* Καὶ μετὰ τοῦτο πρὸς ἑαυτὸν ἐκπορεῖ ὁ Ἡρακλέων λέγων· *Πῶς οὖν λέ-*

[75] Joan. VIII, 44. [77] Sic Bodl. [78] Joan. IV, 44. [79] Sic Bodl. 2282. [80] Joan. VIII, 50. [81] Sic Bodl. 2282. [82] Joan. V, 45.

γει τὴν κρίσιν πᾶσαν παραδεδόσθαι αὐτῷ; καὶ νομίζων λύειν τὴν ἀνθυποφορὰν, ταῦτά φησι· *Καλῶς λέγει, ὁ γὰρ κριτὴς* [83], *ὡς ὑπηρέτης, τὸ θέλημα τούτου ποιῶν κρίνει, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων φαίνεται γινόμενον.* Πῶς δὲ ἄλλῳ τινὶ ἀνατίθησι τὴν κρίσιν, ὡς ὑποδεεστέρῳ τοῦ Σωτῆρος, καθ' ὃ νομίζει, τῷ δημιουργῷ, οὐδ' οὕτω ἀποδείξασθαι δύναται, σαφῶς γεγραμμένου τοῦ· *Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ.* Καὶ τοῦ· *Ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν.* A mans se solvere objectionem, hæc inquit : *Pulchre dicit; nam judex, tanquam minister, voluntatem Christi faciens judicat, quemadmodum apparet etiam in hominibus evenire.* Quomodo vero alii tanquam inferiori Servatore (nempe, ut ipse putat, Demiurgo et mundi fabricatori), judicium tribuat, neque ostendere potest, cum aperte sit scriptum : *Neque enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio* [84]. Et illud : *Potestatem dedit ipsi judicium faciendi, quoniam Filius hominis est* [85].

[83] Sic Bodl. [84] Joan. v, 22. [85] Ibid. 27.

PRÆFATIONES,

PROLEGOMENA, NOTÆ ET OBSERVATIONES

EORUM OMNIUM

QUI NOVAS IRENÆI EDITIONES AUT PUBLICAVERUNT AUT ILLUSTRARUNT.

—

DESIDERII ERASMI

EPISTOLA NUNCUPATORIA

In qua quid in edendis Irenæi libris præstiterit explicat.

—

1 Reverendissimo in Christo Patri ac domino D. Bernardo, episcopo Tridentino, Desiderius Erasmus, Roterodamus, S. D.

En tuis, ornatissime præsul, auspiciis in lucem producimus magnum illum Ecclesiæ propugnatorem, ac pro sui nominis augurio pacis ecclesiasticæ vindicem Irenæum. Nam εἰρήνη Græcis *pacem* sonat, et in Evangelio Dominus beatos pronuntiat εἰρηνοποιούς, id est *pacificos*, quoniam, inquit, filii Dei vocabuntur. Deus enim non est dissensionis auctor, sed pacis, qui per Filium suum pacificavit ea, quæ in cœlis et quæ in terris. Contra, qui dissidiis orbem concutiunt, parentem suum referunt, qui primus sevit discordiam inter Deum et hominem, ac salutiferam evangelicæ doctrinæ segetem vitiavit, clam inspersis zizaniis : nocturnum opus aptumque principi tenebrarum. Utinam et in his Ecclesiæ tumultibus, quibus nec in annalibus legimus unquam exortos vel graviores, vel latius divagatos, quanquam latissime sparserat Arianorum hæresis, exoriantur aliquot Irenæi, qui spiritu evangelico mundum redigant in concordiam. Nam libri qui nunc utrinque provolant, ejusmodi ferme sunt, ut citius novum excitent incendium, quam vetus restinguant. Verum hoc per Christianos principes faciet Dominus, postquam nobis ad meliora conversis ex irato cœperit esse propitius. Ad Irenæum meum redeo. Cur enim non meum appellem, quem pene sepultum, absterso quantum licuit situ, luci restituimus, indignum profecto qui perpetua oblivione obsolesceret. Spirant enim illius scripta priscum illum Evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum. Habent enim martyres suam quamdam dictionem, seriam fortem ac ma- B sculam. Fuit vicinus apostolorum temporibus, cum adhuc martyrum triumphis floreret Ecclesia. Nam puer audivit Polycarpum in Asia : Polycarpus autem Joannis evangelistæ fuit discipulus, a quo et episcopus Smyrnæis datus, notus et aliis apostolis discipulisque, qui viderant et audierant Dominum, ex quorum relatione multa solitus est commemorare, quæ litteris prodita non sunt. Hujus viri de Christo deque Christi discipulis sermones Irenæus puer avidissimis imbibit auribus, ac penitus inscripsit cordi suo ; sic ut senex etiam horum omnium vividam ac præsentem retineret memoriam, quemadmodum ipse multis verbis testatur in his quæ scripsit ad Florinum. Referuntur autem ecclesiasticæ Historiæ libro quinto, capite vigesimo. Manebant eo sæculo veterum Ecclesiæ charismatum manifesta vestigia, quandoquidem ipse libro quinto refert se multos audisse fratres in Ecclesia, quibus esset donum prophetiæ, qui Dei mysteria enarrarent, qui linguis omnibus loquerentur, qui secreta C hominum proferrent, non ad ostentationem, sed ad utilitatem. Et alibi docet fuisse qui, invocato Jesu nomine, morbos ac dæmones profligarent. Habes Irenæi commendationem ab antiquitate. Accipe nunc pietatis et integritatis testimonia, quæ quidem hoc sunt speciosiora, quod eo sæculo promerenti contigerunt, quo laus hæc fere suppliciis ac mortibus erat emenda. Nunc delicata res est Christiani nominis professio, cum nec facultatibus, nec corporibus ullum a persecutore periculum est. Irenæus igitur, presbyter Ecclesiæ Lugdunensis, ad componendum Ecclesiæ dissidium Romam mittitur, ubi tum præsidebat Eleutherus : mittitur autem martyrum epistolis magnifice commendatus, et quod

Evangelii zelo præmineret, et quod dignitati presbyterii morum integritate responderet : unde dignus est habitus qui Photino sive Pothino (variant enim in nomine codices) Lugdunensis Ecclesiæ præsuli, qui natus annos fere nonaginta martyrium peregit, subrogaretur. Ecclesiasticæ concordiæ tam fuit studiosus ut, cum Victor Romanus pontifex multas Ecclesias amputasset a communione, quod in celebratione diei paschalis, et in observatione jejuniorum, morem obtinerent a Romana consuetudine diversum, magna libertate Victorem reprehenderit, quod præter exemplum eorum quibus successerat, tam facilis esset ad amputandas Ecclesias, non in fide, sed in ritibus quibusdam dissidentes. Refert hæc fusius ecclesiasticæ Historiæ liber quintus, capite vigesimo quarto. Hæc Irenæus, cum nunc Ptolemæi quidam ex quamlibet frivolis nugis, hæreseon et schismatum excitent calumniam. Sed unde pietatis illius certius argumentum proferam, quam ex ipsius scriptis, quæ spirant pectus evangelicum, et martyrii (ut ita loquar) candidatum? Nunc de doctrina paucis accipe. Eloquentiæ nec studiosum, nec peritum sese fatetur ipse præfans in primum librum. Ac non affectatam quidem ab eo facile crediderim : ignoratam ne credam, facit ipse sermonis cursus, in rebus tam spinosis ac perplexis, imo fastidii plenis, dilucidus, digestus, ac sibi cohærens, nisi quod mihi nondum satis liquet, Græce ne scripserit an Latine ; etiam magis arbitror Latine scripsisse, Græci tamen sermonis peritiorem. Itaque figuris Græcis tanquam suo jure abutitur Latine loquens, veluti *noceri* pro *lædi*, quemadmodum Græci dicunt βλάπτεσθαι ; ἔχοντες, id est *habentes*, pro *valentes* : cujus generis aliquot adnotavimus in spatiis marginum, ne lector his offenderetur. Certe liberalium disciplinarum omnium peritissimum fuisse constat. Tertullianus enim in libro quem scripsit adversus Valentinianos, indicans quos in eo opere fuerit secutus, hunc in modum loquitur : *ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator.* Quin et Eusebius Cæsariensis in *Catalogo scriptorum illustrium*, qui circa Soteris ætatem Ecclesiam Dei vita simul et scriptis illustrarunt, cum ventum est ad Irenæum, dicit : *Et præcipuus Irenæus, quorum omnium ad nos apostolicæ fidei et sanæ doctrinæ præclarissima monumenta perlata sunt.* Floruit autem potissimum Commodi temporibus. Cæterum posteaquam ordo nos vocat, ut de tam egregii viri scriptis aliquid dicamus, dolor quidam subit animum meum, quod ex tot laudatissimis monumentis hoc opus solum, ut videtur, remansit incolume. Scripsit enim librum ad Blastum 2 *De schismate*, alium ad Florinum presbyterum ab Ecclesia prolapsum, *De monarchia*, sive quod Deus non sit conditor malorum. Nam Blastus eodem errore feneri videbatur, qui prius Polycarpi discipulus, post in hæresim Valentinianam devolutus est. Scripsit autem et *De ogdoade* librum, quem eximie probat divus Hieronymus. Hic est cui affixit obtestationem ad scribas, quam et nos præfiximus huic operi. Hæc tantum viderat Eusebius. Hieronymus addit volumen breve *Contra gentes*, rursus aliud *De disciplina*. Item ad Marcianum fratrem *De apostolica prædicatione*. Denique librum *Variorum tractatuum*. Ex his tam multis viri lucubrationibus solum hoc quod nunc damus, sæculorum invidia reliquum esse voluit. Quod utinam sic dare licuisset, quemadmodum ab illo proditum fuit ! Primus et secundus, quoniam fere occupantur recensendis monstrosis hæreticorum et vocabulis et opinionibus, alicubi torserunt nos, quos nemo nisi patientis stomachi poterit absque tædio pervolvere. Tribus exemplaribus sumus adjuti, uno quod Romæ descriptum illinc ad nos misit egregius studiorum patronus Joannes Faber ; duobus e monasteriis A commodato præbitis. Ex Tertulliano pauca restituimus, quod illic plus etiam erat depravationis in vocabulis : non pauca conjecturis sumus assecuti, quæ si parum certa videbantur, in margine tantum adnotavimus. Solis autem Scripturarum præsidiis pugnat adversus catervam hæreticorum, quorum princeps fuit Simon ille Samarites, magiæ peritus, qui se Deum summum ausus est prædicare, et Selenem scortum suum persuasit esse summam mentem : et hic impostor Romæ statuam meruit cum hac inscriptione : *Simoni sancto Deo.* Hujus discipulus Menander, non in nomine Jesu, sed in nomine suo baptizabat, negans cum Simone mundum hunc a Deo conditum, sed ab angelis : quem errorem e Platonis philosophia videtur hausisse. Post hunc Saturninus Antiochenus dicebat hunc mundum conditum non a summo Deo, sed a septem angelis. Hos secutus Basilides Alexandrinus in majorem erupit insaniam, præter alia dogmatum portenta, summum quemdam Deum invehens, et ficto B nomen æque fictum imponens, Abraxas, qui Valentino seminarium insaniæ præbuisse videtur. Nam quos ille cœlos vocabat, hic dixit αἰῶνας. Dehinc Nicolaus turpitudinis doctor, cum superioribus negat mundum hunc a Deo conditum. Quin et Ophitæ monstrosa quædam somnia de æonibus, et eorum præcipuo Jaldaboth prodiderunt. Successit his Carpocrates Gnosticorum auctor, aperte magiam exercens, ac dæmones παρέδρους jactans, quale quiddam de Socrate legimus. Secutus est hos Cerinthus, negans mundum a Deo conditum, mentiens Christum ex Joseph semine natum, legem non a Deo, sed ab angelis latam. Huic contrarius Ebion sic astruit legem, ut subvertat Evangelium. Talibus portentis successit Valentinus, omnium portentosissimus, Platonicæ philosophiæ sectator, vir alioqui doctrina pollens, juxta atque eloquentia. Ambiebat episcopi dignitatem, sed indigne ferens sibi prælatum alium, qui in tormentis confessus fuit nomen Domini, ad turbandam Ecclesiam vertit ingenium, totam doctrinam Christianam ad conflictas voces et perplexas fabulas pertrahens. Hujus impiis inventis nonnihil addiderunt Ptolemæus et Secundus, aucto videlicet æonum numero, sic tamen ut in quibusdam ab eo dissentirent. Eadem cum Valentino docuit Heracleon, sed novitate pronuntiationis videri studuit diversa tradere. Post hunc Marcus et Colarbasus, alioqui non degenerantes a Valentino, rem mire ridiculam commenti sunt, omnia fidei mysteria ad Græcum alphabetum pertrahentes. Successit his Cerdon impietatum lernam secum trahens. Duos enim deos finxit, alterum bonum, alterum sævum, a sævo mundum creatum. Legem in totum repudiabat : solum Evangelium Lucæ, nec id totum, recipiebat : apostoli Pauli Epistolas nec omnes nec totas probabat. Acta apostolorum et Apocalypsin ut falsa rejiciens, docebat Christum boni Dei Filium in phantasmate tantum venisse, nec vere passum, nec vere natum : resurrectionem animæ probans, carnis negans. Hic dum aliquando confiteretur errorem, et rursus clam, interdum et palam doceret impia, tandem convictus, veluti deploratum membrum a communione fratrum resectus est. In hujus impietatem successit Marcion, genere Ponticus, Stoicæ philosophiæ studiosus, episcopi filius, ob stupratam virginem ejectus ab Ecclesia, qui tamen post interdixit nuptias Christianis. Cerdonis ac Marcionis blasphemiam doctrinam excepit Lucanus quidam, ob id obscurus, quod nihil innovarit ex eorum doctrina quos sequebatur. Sed Apelles Marcionis discipulus, quo se faceret novæ factioni auctorem, multa ex magistri dogmatibus reprobavit, sed sic ut nihilo saniora substitueret. Hic allegavit nobis puellam nomine Philumenen, cui fingebat adesse propheticum spiritum, quam tamen Augustinus scripsit a Severo quodam inductam,

haud scio quid secutus : nam Eusebius et Tertullianus in hoc quod narro, consentiunt. Inter hæc portenta latuerunt Potitus et Basiliscus, qui Marcionem secuti, duo rerum principia tradiderunt. Syrenus magis etiam delirans, tria principia, sive tres naturas induxit. Hos omnes secutus Tatianus, ex Justini discipulo factus hæreticus, Valentini Marcionisque pestifera dogmata revocavit : discipulum habuit Calistionem. In tam longam seriem se porrexit illa detestanda lues a Simone Mago profecta, dictuque mirum quam ægre desiit. Jam enim Valentini nomen erat exstinctum, cum tamen non deessent Valentiniani. Nec omnino finis videbatur futurus, nisi venisset Montanus, qui cæteris omnibus abrogavit auctoritatem, se prædicans esse Spiritum sanctum a Christo promissum, qui deduceret in omnem veritatem. Quanquam et Manichæus nonnihil erroris ex Basilide videtur hausisse. Accidit autem hic quod solet in febri vehementer tenaci, quæ nunc est remissior, nunc acrior, nunc in aliam atque aliam speciem sese vertit, nec desinere potest, donec in phrenesim aut in aliud malum præsentius exeat. Adversus hæc portenta scripsere Justinus, quem aliquoties citat Irenæus, Miltiades, Proculus et Tertullianus : cujus libros quos eruditissimos scripsit adversus Valentinianos et Marcionem, præterea de hæresibus et hæreticorum præscriptis, si quis legere non gravabitur, rectius intelliget hos Irenæi libros.

Jam mihi videor satis præfatus, ornatissime præsul, quod ad hujus operis rationem attinet, et tempus erat finem imponere prologo : quod quidem faciam, si paucis aperuero, quæ cogitatio subierit animum meum in hoc argumento versantis. Non enim queo satis admirari consilium inscrutabile Dei, qui miris modis sponsam suam Ecclesiam vindicarit, purgarit, erudierit, evexerit, illustrarit, in quibus omnibus nihil est non alienissimum ab humanis consiliis, quemadmodum ipse loquitur per Isaiam hominibus : *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ : neque viæ meæ, viæ vestræ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris* (*Isa.* LV, 8, 9). Quemadmodum igitur ipse Dominus descendens e cœlis viam aperuit in cœlos, et accepta forma servi paravit sibi dominium omnium quæ in cœlis, quæque in terris, ac per summam ignominiam consecutus est æternam gloriam, patiendo devicit hostem, morte promeruit immortalitatem : sic pusillum et imbellem gregem suum alienissimis a mundi ratione præsidiis provehit : per imperitos confutavit mundi sapientiam, per paucos subegit omnes mundi nationes, per imbecilles prostravit tyrannorum potentiam, per imbelles expugnavit omnem munitionem attollentem sese adversus Deum, per ignotos et humiles obscuravit universam mundi gloriam, per oves domuit leones, per columbos abegit serpentes. Et passus quidem est in oviculas suas Satanam et mundum hunc totis artibus ac viribus suis insurgere ; verum arcanis suis consiliis omnia mala vertit electis suis in bonum. Solus enim ille Rex regum novit et uti bonis, et abuti malis in suam gloriam et Ecclesiæ salutem. Infremuit adversus paucos et humiles Christi discipulos Judæorum zelus, Pharisæorum supercilium, sacerdotum auctoritas, tum regum legibus et copiis armata potentia, magorum præstigiæ, philosophorum eruditio, hæreticorum solitio. Tot machinis Satanas oppugnabat ovile Christi. Sed Domino temperante conatus et actiones hominum, suppliciis ac mortibus crevit et invaluit Ecclesia ; impiorum philosophorum oblatrationibus confirmata est evangelica philosophia ; præstigiæ magorum illustrarunt Christi divinam virtutem in discipulis operantem ; schismaticorum molimina piorum concordiam arctius junxerunt, ac velut in phalangem redegerunt ; hæreticorum impia dogmata, ad scrutandum arcanas litteras compulerunt. Itaque factum est ut, dum Judæi zelo legis, sed non secundum scientiam, pugnant adversus Evangelium, certius cognoverimus antiquatas esse legis umbras, et illustrata est Evangelii gloria. Rursus dum persecutor ignominiis, cruciatibus ac mortibus conatur fidem in Christum exstinguere, fidem auxerit, charitatem 3 accenderit, spem reddiderit firmiorem, et piorum tolerantiam dum exercet, illustrarit. Postremo dum hæreticorum argutationibus agitatur, magis uti didicit armatura divinarum litterarum, et confirmata est impugnata veritas. Primus Ecclesiæ congressus fuit cum Judæis, quorum utinam non exstarent et hodie reliquiæ ! Hic strenuum propugnatorem evangelicæ libertatis præstitit apostolus Paulus. Magiæ principem Petrus dejecit. Secundus fuit cum philosophis et hæreticis, qui fere philosophiæ præsidiis bellabant adversus Evangelium. Horum impressiones, post apostolos, exceperunt viri doctrina facundiaque præcellentes. Nec ideo damnanda est philosophiæ sobria cognitio, quod a philosophis fere natæ sunt omnes hæreses, cum per philosophos item oppressæ sint. Valentinus philosophus oppugnaverat Ecclesiam, sed Justinus philosophus, et Irenæus philosophus defendit. Marcion philosophus impetiit veritatem, sed Tertullianus philosophus confecit hostem. Celsus philosophus blasphemias evomuit in Christum, sed Origenes melior philosophus ex illius blasphemiis illustravit Christi gloriam. Libanius sophista defendit idololatriam, sed hoc facundior Chrysostomus asseruit verum Dei cultum. Idem fecit orator Symmachus quod Libanius, sed hunc confodit potentior orator Prudentius. Itaque bona quædam spes habet animum meum, fore ut hanc Ecclesiæ tempestatem Dominus inscrutabili suo consilio vertat in bonos exitus, excitetque nobis Irenæos aliquot qui, compositis dissidiis, pacem orbi restituant. Hunc interim Irenæum velut ominis fausti loco læta fronte dignaberis accipere, præsul optime, tui nominis auspiciis in lucem prodeuntem. Id ut facerem non tam mihi persuasit singularis quidam, ac ut gratuitus, ita perpetuus animi in me tui favor, quam uno omnium ore prædicata morum tuorum integritas, cum admirabili prudentia parique humanitate conjuncta. Sed nulla laus episcopo dignior, quam quod ubique studes paci concordiæque Christiani populi. Atque hæ quidem in te virtutes hoc sunt admirabiliores, quod ætate florenti Nestorem quemdam, ut ita loquar, præstas tum illustrissimo principi Ferdinando, tum Ecclesiæ Christi. Nec ignota, nec tuas dotes prædico, sed pro donis in te collatis, et Deo gratias agimus, et nobis gratulamur. Amplitudinem tuam nobis omnibus augeat is, a quo solo proficiscitur vera felicitas. Datum Basileæ sexto Kalend. Septembris. Anno MDXXVI.

Ejusdem Argumentum in secundum librum Irenæi.

In primo libro recensuit ac detexit Valentini et aliorum qui hunc secuti sunt opiniones, quæ fere tales sunt, ut in lucem protraxisse, sit confutasse. Hic cum singulorum dogmatibus congreditur, indicans quid a quibus philosophis sint suffurati ad deceptionem simplicium hæretici. Sic autem cum illis pugnat ut ex ipsorum doctrina sumat tela, quibus illos conficiat. Vix enim sibi constare potest qui multa comminiscitur. Est unus aut alter locus in hoc libro, qui requirit candidum interpretem. Unus est cap. 49, ubi videtur sentire quod solus Pater sciverit diem et horam, ignorante Filio. Verba S. Irenæi subscribam : *Quandoquidem et Dominus ipse, Filius Dei, ipsum judicii diem et horam*

concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est, neque nos erubescimus, etc. Dubitandum autem non est quin pio sensu hæc scripserit Irenæus. Sed pulchre nobis exemplum ingessit, quos pudet quidquam nescire, etiam in rebus divinis. Alter est in capitibus 39 et 40, ubi refert Dominum non fuisse passum anno trigesimo, aut trigesimo primo, sed ultra quadragesimum annum docuisse Evangelium. Hanc opinionem confirmat ratione et auctoritate duplici. Rationem hanc affert, quod quemadmodum Dominus pueris, adolescentibus, viris, et senibus servandis venerat, ita conveniebat ut omnium ætates susciperet; post annum autem quadragesimum homo vergit ad senium. Auctoritatem profert ex Evangelio Joannis: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti?* Ex hoc colligit Dominum id temporis prætergressum annum quadragesimum, nondum autem ad quinquagesimum pervenisse. Confirmat hoc testimonio discipulorum qui cum Joanne evangelista vixerant in Asia, qui se prædicarent hæc audisse, non solum ab ipso Joanne, verum etiam ab aliis apostolis. Hæc opinio plurimum discrepat ab ea quam nunc sequitur Ecclesia. Consideret lector.

Ejusdem Argumentum in tertium librum Irenæi.

Videtur hoc vir sanctissimus Irenæus studio cavisse, ne scholiis aut argumentis foret opus; adeo diligenter in titulis capitum rei summam colligit, et in singulos libros præloquens recenset ordine, quæ dixerit libro superiore, proponens quæ proximo dicturus est. Si quis tamen de his copiosius avebit cognoscere, legat quinque Tertulliani libros *Adversus Marcionem*, in quibus Irenæum imitatur. Sunt autem minutula quæ adnotavimus, eaque pauca. Cap. 38 recitat ex Genesi: *Et ipse conteret caput tuum*; ut *ipse* non referatur ad mulierem, sed ad semen mulieris, qui est Christus. Cap. 21 dicit *filium hominis commistum Verbo Dei*; pio quidem sensu, sed verbo quod nunc aversantur theologorum aures, cum a *permiscendi miscendique* vocabulis non abhorruerit Augustinus epistola tertia: tametsi quod Augustinus dixit, durius est dicto Irenæi. Ait enim, *quoniam Deus homini permistus sit;* Irenæus dicit, *hominem Deo commistum*. Solum autem *uniendi* verbum nunc placet scholis, cum nulla vox sit magis impia, nisi benigne interpretemur. Hæc ob eos commemoro, qui miras concitant tragœdias ob voculas. Quarum emphasim interdum non intelligunt. Eodem in loco sanctus Irenæus dicit Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret Filius Dei. Verba ejus sic habent: *Et qui Filius Dei est, filius hominis factus est, commistus Verbo Dei, ut adoptionem percipiens fiat Filius Dei.* Cap. 12, referens locum ex Actis apostolicis XV, cum ponat idolothyta, sanguinem et fornicationem, suffocatorum non meminit, et, ni fallor, alicubi sic refert Ambrosius; reliqua minutiora sunt, quam ut operæ pretium sit commemorare.

Ejusdem Argumentum in quartum Irenæi librum.

Hic Irenæus velut eluctatus e locis confragosis et impeditis ingreditur campum liberiorem, explanans multa Scripturarum loca, quæ depravarant hæretici. In hoc libro, quemadmodum et in quinto, frequenter asserit liberum arbitrium, cui tribuit, quod et angeli ceciderunt, et homo in mortem prolapsus est, et quotidie prolabuntur impii. Idque facit non uno in loco. Unum locum ascribam ex cap. 71: *Et propter hoc*, inquit, *Deus consilium quidem bonum dat omnibus; posuit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis*, etc. Et alibi dicit in hoc hominem esse conditum ad similitudinem Dei, quod permissa sit illi libera voluntas. De Eucharistia frequenter meminit, sed ea religione qua fere veteres solent de hoc mysterio verba facere: veluti cap. libri hujus 32 vocat Eucharistiam *novi testamenti novam oblationem, quam Ecclesia ab apostolis traditam in universo mundo offert Deo*. De transsubstantiatione nihil aperte dicit, nisi quod Christus, ut refert, panem ex frumento confectum dixerit corpus suum, vinum sanguinem suum confessus sit. Rursus capite 34, sic loquitur: *Quomodo autem dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quæ a corpore Domini et sanguine alitur.* Ac mox: *Quemadmodum qui est a terra panis, percipiens vocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti.* Et *offerendi* verbo frequenter utitur. Tanta erat sanctissimis de rebus divinis loquendi reverentia, priusquam Ecclesia super hujusmodi mysteriis pronuntiaret explanatius. Opinor et ob eam causam priscos doctores de multis parcius ac tectius locutos, ne si sanctum projecissent canibus, ethnicis ac Judæis præberent ansam blasphemiæ. Sed melius ex ipso disces Irenæo.

Ejusdem Argumentum in quintum librum.

In hoc quinto libro cum multa Scripturarum loca diligenter explicentur, quædam tamen insunt, quæ nisi quis commode interpretetur, non satis congruere videntur cum his dogmatibus, quæ hoc tempore præscribit Ecclesia. Probat enim Justini martyris sententiam, qui dixerit Satanam nusquam ausum dicere blasphemiam adversus Deum, priusquam advenisset in terras Dominus, eo quod nondum cognosceret damnationem suam. In altero loco videtur sentire animas exutas corpore non statim frui glorificante visione Dei, sed abditas servari in diem resurrectionis: de purgatorio nulla mentio.

Quin potius videtur duplicem sentire resurrectionem; primum animarum, mox corporum. Sic enim loquitur in calce operis: *Cum enim Dominus in medio umbræ mortis abierit, ubi animæ mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est: manifestum est quia et discipulorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur sustinentes resurrectionem: post recipientes corpora et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.* Hactenus Irenæus, in quibus cum ait: *Post recipientes corpora, et perfecte resurgentes*, subindicat aliquam animarum resurrectionem imperfectam ante recepta corpora. Rursum cum ait: *Sic venient ante conspectum Dei*, significat animas non recipi in gloriam cœlestem ante resurrectionem corporum: in quo errore fuisse videtur Joannes pontifex Romanus, ejus nominis XXII, coactus opera theologorum Parisiorum ad palinodiam, coram Galliarum rege Philippo, non sine buccina; quod indicat Joannes Gerson in sermone de Pascha. Quin et Hieronymus alicubi testatur

cum sensisse cum Chiliastis, cum alias, tum enarrans Ezechielis caput trigesimum sextum. Sed in hujusmodi multis veteres illi cum candore, nonnunquam et cum venia legendi sunt, quod hæc tum temporis nondum in quæstionem venerant, aut si venerant, nondum excussis Scripturis Ecclesia super his suam sententiam clara voce pronuntiarat. In prima quidem Præfatione dubitabamus, utrum Græce scripsisset Irenæus, an Latine, nec adhuc certum aliquid habemus, nisi quod Hieronymus, eo loco quem modo citavi, testatur eum fuisse Græcum: quanquam et hic dubitare licet, utrum natione Græcum dixerit, an scriptorem Græcum. Sed apparet illum de scriptura sensisse, cum illum copulat cum Apollinare, quem constat Græce scripsisse. Verba Hieronymi sic habent: *Quod et multi nostrorum, et præcipue Tertulliani liber, qui inscribitur* De spe fidelium, *et Lactantii Institutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Petabionensis episcopi crebræ expositiones, et nuper Severus noster in dialogo, cui* Gallo *nomen imposuit; et, ut Græcos nominem, et primum extremumque conjungam, Irenæus et Apollinaris.* Hæc Hieronymus. Adjuvant hanc opinionem tituli librorum Græci. Tantum obstrepit, quod versus aliquot Græcos admixtos videmus illius libris, quod ab auctore fit usitate, ab interprete non item: tum quod nullus indicavit interpretis nomen. Bene vale, lector.

NICOLAI GALLASII

Epistola nuncupatoria ad Edmundum Grindallum, episcopum Londinensem, in qua suas Irenæi editionis consilium exponit.

Mitto ad te, vir amplissime, fructum aliquem laboris nostri: cujus hoc tempore edendi occasionem, ac simul quæ me nunc tempestas Genevam expulerit paucis accipe. Cum nuper in Galliis, speciosæ pacis prætextu, tam crudeliter vexatæ essent Ecclesiæ nostræ, ut longe miserior esset earum conditio, quam dum aperto bello ac diris persecutionibus antea palam affligebantur, ego tristem exitum animo prævidens, in Angliam ad te cogitabam: quo mihi et planior via, et brevior trajectus, et commodior rerum mearum tractatio fore videbatur. At subito Aureliæ exorta seditione, quam pridem moliebantur papistæ, ut nostros impune trucidarent; multis interfectis, ædeque in qua aggregabantur, incendio consumpta, mihi non solum mutandum consilium fuit, sed omnis via et ratio captanda, et qualiscunque rimula observanda, qua e tanto periculo evadere statim liceret. Sæpius enim vitæ periculum subieram: inflammabatur populi furor, ministri deposcebantur ad cædem, urbis vero portæ tam diligenter observabantur, ut nemo egredi posset. Itaque in tam gravi discrimine quæcunque exeundi facultas offerretur, ea utendum fuit. Nec me sane, et collegas nonnullos, in ipso momento ope sua destituit Dominus. Nam emissi noctu Aurelia, deviis itineribus per medias silvas Montargium usque deducti sumus. Ibi salutata illustrissima ducissa, quæ nos omni officio ac pietate adeo sibi devinxit, ut nec illi unquam satisfacere, nec ejus virtutes satis prædicare possimus, longius progrediendi consilium cepi: atque illius ipsius heroidis favore et ductu, post longas molestias in hanc usque urbem perveni. Tum respirans paululum, ubi cum dilectissimo et suavissimo fratre meo D. Theodoro Beza de publicis et privatis rebus communicassem, is me rogavit quid mihi nunc esset præ manibus. Tum respondi me de sublevando animo tantum et relaxando ab iis curis quibus diu vexatus erat, cogitare. Non est vero tuum, inquit, languori et ignaviæ indulgere: ac certo scio te hoc tempus quod tibi vacuum a negotiis datur, non posse in otio transigere. Me ergo ad conciones et prælectiones hortatus, simul adjunxit se jamdiu aliquod meditari, in quo non inutiliter operam meam, si ita videretur, locare possem. Satis nosti, inquit, quam utilis sit lectio veterum doctorum, quam tamen plerique negligunt, cum propter obscuritatem, tum etiam ob impuritatem nonnullam, quam labantia jam illa tempora doctrinæ Christianæ attulerunt. Utrique impedimento remedium facile afferri potest, si primum distinctis librorum capitibus, summæ rerum et sententiarum præfigantur, quibus animo conceptis ac perspectis, lector facile assequetur quid singula contineant: ac præcipuo illo labore superato, reliquum facile exhauriet, atque etiam gustu doctrinæ illectus latentem fructum colliget ac recondet. Deinde impuritati facile occurretur, si in cujusque operis fine addatur admonitio aut censura, qua ostendantur ea quæ puræ et sanæ doctrinæ minus consentanea sunt, ac detorti aut implexi et involuti Scripturæ loci vera et genuina interpretatione explicentur. Tum admonuit ut, re diligenter expensa, judicarem num res digna esset cui labor et opera impenderetur; ac me incitavit ut ei in isto otio manum admoverem. Ubi considerassem attentius, omnino assensus sum. Periculum feci ex re ipsa, ac plane agnovi opus dignum esse, cui plurimi docti et in rebus divinis exercitati animum intenderent: vix enim unus tot veterum evolvendis voluminibus, adnotandisque et recensendis sufficeret. Visum est igitur ab eo qui inter Latinos antiquissimus censetur, initium facere, ab Irenæo scilicet: cujus scripta ut obscura, ita plerisque in locis corrupta et depravata fuerunt. Quamvis autem ipsum inter Latinos numerandum non putem (nam phrasis plane Græca est), tamen quia nondum naturali suo habitu et ornatu indutus apparuit, eum quem hactenus inter Latinos obtinuit, locum illi relinquo. Testantur nonnulli pii et docti viri se Græcum legisse in Venetiana bibliotheca: ubi cum ab iisdem postea quæreretur, locus vacuus est repertus. Alii etiam in Vaticano visum ferunt. Qui talia monumenta Ecclesiæ adimunt, aut invident, digni sunt qui perpetuo horrendis invidiæ furiis et diro conscientiæ vulnere crucientur. Græce vero scripsisse Irenæum testantur multæ paginæ, quas apud Epiphanium transcriptas reperimus. Eas autem inseruimus huic libro, atque objecimus versioni, ut pius lector facile de hac re judicaret. Quod si quis excipiat, potuisse Irenæum utraque lingua scribere, atque in Latinam vertere quod prius Græce edidisset, quamvis mihi verisimile non sit, ego tamen non magnopere laboro, nec sane contendendum puto. Mihi satis est, Græcum esse, ac scripsisse Græce; id quod librorum tituli, Homeri et Hesiodi versus intexti, item ἀναχόλουθα καὶ ἀναπόδοτα admodum frequentia satis ostendunt. Præterea dictiones, phrases, et formæ loquendi minus usitatæ Latinis: veluti nomen *conditionis* pro creatione, *ægrimonia* pro ægritudine, *deminoratio* pro diminutione, *habere* pro posse, *quemadmodum* pro quomodo, *Deus non bene sensit in illis*, pro non acquievit, vel acceptos illos non habuit, et sexcenta ejusmodi: quæ diligens lector facile poterit animadvertere. Atque optimus sane hujus rei æstimator ac judex est Hieronymus, qui hunc inter Græcos scriptores constanter annumerat. Est autem hic attentione opus et diligentia, ut res et sententiæ comprehendantur. Nam præterquam quod materia quam tractat, obscura est, durior est stylus et remotior a consuetudine Latini sermonis. Sed omnia faciliora reddent summæ uniuscujusque capitis

initio a me præfixæ, quibus aperte ac breviter auctoris mens ac scopus declaratur. Numeris omnia distinxi. Locos Scripturæ quos citat, notavi ad marginem : ac menda quæ occurrerunt, collatis exemplaribus et locis ipsius auctoris, emendavi. Sectionem capitum veterum secutus sum in quatuor libris : quæ certe nec ita divisa ab auctore, nec ab ipso summas iisdem præscriptas esse arbitror. Nam lectiones sæpenumero breviores sunt, ac interruptæ, aut etiam longiores ; summæ vero interdum aut rem non attingunt, aut quod præcipuum est prætermittunt. Quintum porro librum, quem nemo hactenus diviserat, distinxi per capita, quibus, ut aliis, summas rerum et sententiarum adidi. Mihi sane omnia sedulo expendenda ac sæpius relegenda et examinanda fuerunt, ut planum facerem, nunc quid in tantis illis errorum labyrinthis sibi vellent hæretici, nunc quibus rationibus pius vir eorum dogmata refutaret. Quod exquirendi tædium qui devorare nequeunt, haud miror in hujus ac similium auctorum lectione, non multum, nec diu progredi : neque nucleum edere, quia nucem non frangunt. At nemini studioso unquam constitit fructus laboris sui, nisi ei qui assidue et constanter in eo perseveravit. Mihi certe gratissimus fuit labor, quod ea colligens quæ præcipua sunt, atque in summa capita redigens, speraverim me ita lectorem molestia sublevaturum, ut neque obscuritas, neque difficultas illum jam deterrere aut retardare posset. Nec me, ut arbitror, spes fallet apud eos qui propius attendent, candideque et sincere judicabunt. Testatur abunde Irenæus quantum negotii exhibitum ipsi fuerit in eruendis atque proferendis in medium erroribus, quos tam astute Valentiniani dissimulabant ac tegebant, ut pauci admodum intelligerent quid docerent, et quibus rationibus niterentur. Nunc igitur iis intelligendis quæ vir tantus magno labore eruit ac detexit, haud mirum est jam sublatis illis erroribus, et multis sæculis exactis, a nobis quoque nonnihil laborari. Sed nobis illius studium, vigilantia et solertia imitanda sunt. Tantam certe diligentiam et sagacitatem adhibuit in sectandis vestigiis ac gressibus immanium ejusmodi ferarum, ut non solum deprehenderit earum latibula, sed eas inde velut e lustris et saltibus, in medios agros et apertam lucem ejecerit, atque ita produxerit, ut neque latere neque amplius incautis nocere possent. Quo exemplo nos admonet quam sedulo cavere debeant gregibus suis episcopi et pastores, ne pestilenti talium serpentum veneno inficiantur. Falluntur enim vehementer qui putant veterum illarum hæreseon descriptionem ac refutationem nihil ad nos, aut tempora nostra pertinere. Ac frustra obtendunt tam absurdos et prodigiosos fuisse illos errores, ut nemo nunc iis adhæsurus sit. Nec enim minus absurda, nec minus portentosa dogmata nostro tempore invexerunt fanatici quidam homines, nec minore astu seduxerunt illitteratos et simplices viros, nec minore pertinacia veritati obstiterunt. Annon quotidie cernimus quibus fallaciis et fraudibus utatur Satan ad renovandas hæreses, et specioso quodam fuco sic interpolandas, ut nunquam exstitisse videantur ?

Quis non videt eos qui nunc divinam, nunc humanam Christi naturam hodie oppugnant, ex iisdem lacunis et cloacis fæces suas hausisse ? Anabaptistarum porro nostri temporis secta quam multa tum in doctrina tum in ritibus similia habet cum veteribus illis hæreticis, quos tamen fortasse ne de nomine quidem agnovit ? Verum antiquus

(1) Sic exstinctum a Calvinianis Evangelium vocat Calvinianus minister.

(2) Non scripta duntaxat, sed et etiam tradita, ut sola tertij Irenæi libri lectione patet.

A ille serpens qui jam pridem talibus organis vexavit Ecclesiam Dei, et Evangelii cursum retardavit, non minus quam olim callidus et vafer est ad excitandos tales pugiles et agonothetas, quibus illos supplantet, qui se optata Evangelii luce indignos præbent. Quis putaret unquam fore ut homines degenerarent in brutas pecudes, aut potius verterentur in monstra, quæ omnem ferarum immanitatem, turpitudinem ac spurcitiem superarent ? Quali enim nomine appellabimus eos, qui sic usum rationis exstinguunt, ut tollant discrimen boni et mali ? Et cum impurissimi et nequissimi fuerint, negant tamen se ullius impuritatis aut nequitiæ reos esse ; qui nefandas cupiditates, libidines, flagitia, scelera sua Deo tribuunt : et cum maxime indulserint affectibus carnis, atque in omni vitiorum cœno se provolverint, jactant se esse spirituales ac perfectos : eos vero qui sobrietati, continentiæ et puritati student, tanquam rudes et idiotas sannis
B et ludibriis proterunt et proculcant ? At tales nostro tempore exstiterunt (utinam vero ne adhuc exstent) quales Irenæus primi libri capite primo, nono, vigesimo tertio, et trigesimo quinto describit. Quid enim Satan renascente Evangelio (1) molitus non est, ut ejus cursum averteret aut retardaret ? Quibus autem armis et machinis illi obsistendum sit, pius hic episcopus aliique antiqui doctores nos exemplo suo docuerunt. Sola enim pugnant Christi apostolorumque doctrina (2) : ad quam omnia dogmata, traditiones ac ritus examinant. Nam quod jactabant hæretici, ut hodie superstitionum fautores ac patroni, se ab apostolis commenta et deliria sua accepisse, statim ex illorum scriptis facile refutatur. Quod etiam adversus omnes conspurcatores religionis Christianæ nobis arbitror esse faciendum. Id vero sæpius expertus es, vir clarissime, et reipsa comprobasti, quoties tibi negotium fuit cum fanaticis et præfractis hominibus, qui Ecclesias vestras assidue turbabant. Hoc
C ego magna ex parte testari possum, qui ipse adfui, vidi, ac perspexi qua cura et vigilantia Ecclesiarum, quibus præes, paci consuleres, quanto studio tum ab impiis ritibus, tum ab erroribus anabaptistarum qui irrepserant, repurgares : qua sedulitate pacares turbas et dissidia, sive inter tuos, sive inter exteros exorta essent. Nam quantum in te fuit, peregrinorum Ecclesias quæ Londini Elisabethæ reginæ beneficio collectæ sunt, non tantum foris sartas et textas servasti, sed intus a metu, a dissidio et divisione reddidisti immunes. Cohibuisti temerarios homines et cupidos rerum novarum, repressisti insolentes et præfractos, domuisti elatos, innoxios tutatus es, sedasti rixas et jurgia (3), denique te vere Irenæum et tranquillitatis fautorem præbuisti. Hæc ego præterire silentio, aut dissimulare absque ingrati animi vitio non possem : cum maximus illarum molestiarum, quas aliquando nostratium causa tulisti, fructus ad me
D redierit. Nam et purgatis ab erroribus opera tua peregrinorum Ecclesiis, et sedatis turbis quas multi excitaverant, et quiete majore et pace liberiore apud vos usi sumus. Merito igitur te Irenæo comparo, quem iisdem in negotiis diligenter imitatus es : atque optimo jure tibi offero nostras in ejus librum vigilias et lucubrationes, quæ grati erga te et memoris animi mei testes esse possint. Nam cum te Ecclesiarum nostrarum patronum et tutorem præbueris adversus Satanæ et pestilentium hominum insidias, qui tunc pernicicem illis moliebantur, æquum est meo et nostratium nomine tibi gratias agi, atque etiam Londinensibus tuis, quorum humanitatem, beneficentiam et libe-

(3) Quam belle rixas omnes in Anglia sedaverit Grindallus, quæ deinceps in hoc regno peracta novimus, feliciter probant.

ralitatem, ut tuam erga profugos atque exteros, cum apud vos essent, adversissimo tempore sæpius experti sumus. Eam hoc tempore non minorem esse audio: quo nomine nos tibi illisque plurimum debere confitemur. Ut Dominus vobis rependat, dotesque suas in te tuisque adaugeat, ego quam maximis possum votis postulo atque opto. Te vero obsecro atque obtestor, ut qualem te jam præstitisti nostris hominibus, tum fovendis bonis, tum malis coercendis, tum etiam reprimendis factiosis et studiosis rerum novarum, ut tranquillus Ecclesiolæ illius status inter procellas ipsas, quamvis in medio mari, servaretur, talem quoque te in posterum præstes, nec sinas te ullius ingratitudine aut malignitate dimoveri. Quod tametsi te sponte tua abunde facturum non dubitem, tamen A et meum in nostrates studium, et pericula quæ assidue impendent, me sollicitum reddunt, idemque etiam atque etiam petere cogunt. Hoc etiam rogo, ut quo animi erga te affectu hoc qualecunque præludium ac specimen majoris (si Dominus dederit) operis tibi offero, eodem accipias, nec me aliud spectasse putes, quam ut memorem et gratum me tibi præbeam. Bene tibi precantur quamplurimi qui huc se receperunt optimi viri, in primisque te salutat Beza noster, cujus consuetudine et benevolentia sic recreor, ut mihi jam levius exsilium hoc redditum sit. Bene vale, optime et observantiss. vir. Dominus Jesus Christus tibi perpetuo faveat, diu te incolumem servet, tuisque laboribus et curis benedicat. Genevæ, pridie Kal. Februarii, MDLXIX.

JOANNIS JACOBI GRYNÆI

Epistola nuncupatoria ad Bernardum Brandum Basileensis reipublicæ tribunum plebis primarium, in qua suæ Irenæi editionis rationem reddit.

Etsi graves cumprimis causæ fuerunt, propter B quas vetustas erudita, magno applausu et consensu recepit, approbavitque elegans illud apophthegma: Γνῶθι σεαυτόν, *Nosce teipsum*; et amphictyones, Platone teste, illud pro Delphici templi foribus inscribendum esse censuerunt, eo quod videretur de suis bonis et malis unumquemque mortalium commonefacere, superbiæ pariter et desperationi mederi, immodicum amorem sui, fiduciamque tollere, et ad modestiam universos hortari: non tamen minus graves causæ sunt, cur aliud adeo illi cognatum, ut neutrum sine altero recte intelligi possit, non tantum addamus, sed etiam ambabus manibus et toto pectore amplectamur, videlicet Γνῶθι τὸν Θεόν, *Nosce Deum*. Veram enim et solidam sapientiam in Dei optimi maximi, et hominis ad ejus imaginem conditi cognitione positam, nec alteram sine altera plenam esse, vel ex eo colligi potest, quod divinæ litteræ testantur, ideo nos homines a Deo conditos et redemptos, ut Deum C Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito Jesu Christo et Spiritu sancto vere agnoscamus, invocemus, et non tantum in hujus vitæ militia, sed etiam in omni æternitate celebremus. Ideo nihil est dubium vere Origenem Adamantium in tertio *Contra Celsum* libro, de sapientia pronuntiasse, esse eam divinarum humanarumque rerum et causarum scientiam, aut, ut sacra Scriptura definit, divinæ potentiæ vaporem, emanationem sinceram omnipotentis gloriæ, splendorem sempiterni luminis, speculum virtutis Dei purissimum, bonitatisque ejus imaginem expressam. Apparet autem philosophos quosdam, qui, ut ait Paulus apostolus, invisibilia Dei, hoc est æternam ejus potentiam ac divinitatem, et alia quæ ex creatione mundi, dum per opera intelliguntur, pervidentur, rectius quam vulgus hominum observaverunt, tametsi mentes eorum densa caligine ignorantiæ veræ doctrinæ de essentia, et voluntate D Dei occupatæ essent, nec ipsis quidquam de lapsu primorum parentum et tristissima corruptione naturæ humanæ constaret; in ea tamen sententia fuisse, ut sapientiæ candidatis, Dei suique cognitionem prorsus necessariam esse ducerent. Ejus rei nunc non libet multa coacervare testimonia, cum unum illud cordatis hominibus satisfacere queat, quod in undecimo libro *De præparatione evangelica* Eusebius cognomento Pamphilus adducit. Narrat gymnosophistam quemdam ex India profectum in urbe Attica cum Socrate de sapientiæ studio collocutum esse: in eo colloquio cum Indus quæsivisset, qua ratione sapiens fieri posset? respondit Socrates, si qua ratione homini vivendum sit, consideres. Hanc vocem Indus nonnihil subridens eleganti hac sententia excepit: Μὴ δύνασθαί τινα τὰ ἀνθρώπινα κατιδεῖν, ἀγνοοῦντά γε τὰ θεῖα, hoc est, res humanas nemo divinarum ignarus rerum recte perspicere et cognoscere potest. Judicabat enim doctrinam ethicam inanem esse ludum ingeniorum, et hypocriseos σοφὸν φαρμακὸν, si ea cum Dei luculenta agnitione et sincero cultu non sit conjuncta. Sunt enim revera otiosæ et inutiles commonefactiones de hominis officio, de virtutum pulchritudine, de vitiorum turpitudine, denique de omnibus vitæ humanæ muniis et partibus, si interim mens ignara Dei et voluntatis ejus seipsam tanquam numen aliquod admiretur et colat, nec serio cogitet, et quod sit Deus, et qualis sit, videlicet omnipotens, bonus, castus, misericors, justus, vindex scelerum; et quod hic quoque Deus nos quoque bonos, castos, benignos, justos, osores scelerum esse velit. Ideo in hominis Christiani institutione, prima et præcipua cura esse debet, ut teneræ mentes imbuantur hisce ἀξιώμασι et veluti principiis. Primum est, homines ideo conditi et redempti sunt ut Deum Patrem, una cum Filio Jesu Christo et Spiritu sancto agnoscant et colant. Alterum est, de Deo et voluntate ejus sic est statuendum, sicut is se voluntatemque suam illustribus testimoniis et expresso verbo patefecit. Sic aut Deus æternus se nobis patefecit, ut juxta magni Basilii sententiam, baptizari nos oporteat sicut accepimus; credere autem sicut baptizamur; glorificare autem, sicut credimus, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum. Hæc cum prophetis et apostolis cordi essent, de sapientia, hoc est de Deo vero et de homine rectissime gravissimeque senserunt et scripserunt. Eorum vestigiis Irenæus quoque noster insistens, in his quinque libris multa præclare de Deo uno et trino, de hominis ortu, lapsu, corruptione, restitutione, litteris memoriæque mandavit. Exstat autem in primo libro Irenæi symbolum (hac voce vatus Ecclesia brevem et orthodoxam de Deo et homine confessionem appellare solita est) quod non tantum eo ascribere libet, ut habeat lector φιλάλληλον quod cum cap. 2 lib. 1 conferat, verum etiam quia doctrinam Ecclesiarum nostrarum in effecta hac mundi senecta a nobis receptam et traditam olim quoque in Ecclesiis Germaniæ, Galliæ et Hispaniæ, Irenæi ætate, hoc est, circa annum post natum Christum CLXXXV magno consensu traditam esse inde colligere licet. Verba ejus hæc sunt: Ἡ μὲν γὰρ Ἐκκλησία, etc. [1] Operæ pretium autem non vulgare fuerit in vestibulo hujus operis ob oculos ponere brevem antithesin sanæ et orthodoxæ doctrinæ, et humanorum commentorum ac hære-

[1] Vide supra pag. 48.

seon : ut viderint eruditi lectores de quibus partibus cœlestis doctrinæ, adversus Valentinianos, Gnosticos, Encratitas, et alios ματαιολόγους καὶ φρεναπάτας ἀποστρεφομένους τὴν ἀλήθειαν Irenæus noster et qua ratione pro virili depugnaverit. Multum enim lucis collatio doctrinæ affert, ut monet vetus paræmia : Ἡ πορφύρα παρὰ τὴν πορφύραν διακριτέα ; et harum rerum consideratio facit, ut mens pia intuens tristissima nostræ ætatis de religione certamina, non abjiciat veritatis professionem, nec dubitationi καὶ τῇ ἐποχῇ academicæ locum det : sed cogitet gravissime a Paulo dictum esse : *Oportet enim et hæreses in vobis esse, quo qui probati sunt, manifesti fiant inter vos* (*I Cor.* XI, 19).

De Deo æterno, cum sanctis Patribus, prophetis, apostolis, et Ecclesiæ apostolicæ doctoribus orthodoxis, Irenæus constanter, pie vereque docet unum esse Deum, si essentiam Patris, Filii, et Spiritus sancti ; trinum, si personas earumque proprietates peculiares, consideres. Etsi autem hoc mysterium de Deo, et de tribus personis, superat multis modis captum et sapientiam omnium angelorum et hominum : tamen ei nos religiose assentiri decet ; quia, ut supra monui, de Deo secundum patefactionem ejus normam et præscriptum cogitandum et statuendum est. Hunc Deum esse unum et eumdem testamenti veteris et novi auctorem, bonum, et justum, conditorem cœli et terræ, angelorum et hominum, omniumque rerum, quæ in hoc amplissimo mundi totius systemate ac theatro continentur, qui sua providentia præterita, præsentia et futura intueatur ac gubernet, recte et copiose docet Irenæus. Tres etiam personas in sacrosancta divinitate, quas Græci illustri appellatione ὑποστάσεις nuncupaverunt, discernit a se invicem Irenæus ; ac monet primam personam in divinis Patrem esse, qui sese ab æterno, intuens inenarrabili modo genuit Filium, qui est imago et character substantiæ ejus : secundam vero personam esse Dei Filium, Dominum Jesum Christum, qui divinæ naturæ respectu appellatur et est Verbum, Sapientia, et ἀμήτωρ ; humanæ autem naturæ respectu dicitur et est filius Abrahæ et Davidis, ἀπάτωρ, fratribus suis similis, peccato excepto : tertiam autem personam esse Spiritum sanctum, qui a voluntate Patris et Filii procedens, mittitur in corda credentium, ut ea regeneret, sanctificet, et vivificet, et sit ὁρραγὶς et arrhabo hæreditatis nostræ.

Econtra Valentiniani furenter et impie contendebant Deos esse plurimos et prope innumerabiles, quia mirum et incredibile illis videbatur in illa æterna solitudine unum tantum esse Deum. Negabant etiam unum eumdemque Deum veteris novique testamenti fuisse ; et quia veteris testamenti Deus, severus, scelerum vindex et ultor exstitisse videbatur, justum, sed non bonum appellandum putaverunt : Deum autem novi testamenti, propterea quod omisso τῷ ἀκριβοδικαίῳ, id est summo jure, ἁπλοϊκὴν evangelicam et gratuitam resipiscentibus et credentibus promulgavisset et concessisset, bonum, non autem justum nuncupaverunt. Multa etiam de Demiurgo, mundi hujus opifice, de æonum syzygiis et erroribus, deque aliis opinionum absurdarum monstris, plenis buccis deprædicabant, quibus omnibus Satan, mendaciorum istius generis pater, veram de Deo et tribus personis doctrinam delere et in animis hominum obliterare, scelerate conatus est.

Porro de homine Irenæus eisdem prophetis, evangelistis et apostolis reverenter subscribens, pie docet hominem a Deo conditum, et multis ac pulcherrimis tum animi, tum corporis ornamentis, hominique instructum, ut esset opificis templum et imago ei serviens in omni æternitate : eum vero Satanæ fraude circumventum, in peccatum, mortem, et ἔγκατα ἐσχάτων mala incidisse cum tota posteritate, quæ ideo sit conclusa sub peccato, ut ejus Deus misereatur. Ac cum natura omnes Adami primi posteri filii iræ sint, negat ullam veniæ ac salutis spem superesse, præterquam in Christo Jesu, qui ideo in hunc mundum venit, ut quæreret quod perierat et peccatores salvos faceret ; itaque eos gratuito Christi beneficio restituendos in integrum, qui a peccatis suis resipiscentes, credunt sua causa Filium Dei in hunc mundum venisse, ut assumpta natura humana, in carne patiens victima pro ipsis fieret, expiaret ; ac auferret peccata mundi, mortuus propter eorum peccata, et resuscitatus propter eorumdem justificationem. Et hos quidem Irenæus esse dicit, peculium Dei, βασίλειον ἱεράτευμα, sanctam Ecclesiam, cui sit commissus thesaurus oraculorum Dei, comprehensus in libris propheticis et apostolicis : huic cœtui amplectenti integram et incorruptam legis et Evangelii doctrinam, Filium Dei fœderis æterni sacramenta, velut visibilia divinæ gratiæ et aliarum cœlestium rerum, quas nobis Christus una se daturum promisit, symbola et argumenta, ministerium verbi, hoc est, dispensationem fidelissimam mysteriorum Dei, et alia salutaria dona et officia exhibuisse et instituisse ; ut ne deesset Ecclesiæ quidquam eorum, quæ ad augendam, ornandam et conservandam faceret. De animarum autem immortalitate et corporum resurrectione, totiusque hominis salute, vel interitu æterno, Irenæus apostolicam doctrinam incorruptam profitetur, et Platonica ac Pythagorica deliramenta de animarum in alia atque alia corpora discessu, confutat.

E diverso Valentiniani vociferabantur, homines vel natura esse malos, ὑλικοὺς καὶ χοϊκούς, qui ad maxime conversionis et salutis percupidi forent, converti tamen ad Deum et salvi fieri non possent : vel natura esse bonos, qui etiam gravissime peccantes, recte tamen facere censendi sunt. De animabus, et earum in alia atque alia corpora, pro ratione meritorum et expiationum, transmigratione multa audacissime confingebant, ut stabilirent Pythagoræ commenta, μετεμψυχώσει καὶ μετενσωματώσει. Quidam corporum resuscitationem prorsus negabant. Scripturam divinam partim obtorto, quod aiunt, collo ad sua somnia astruenda detorquebant ; partim truncatam, misereque suis corruptelis laniatam, videndam ethnicis objiciebant. Ecclesiæ concordiam dissensionibus suis et schismatis perturbabant. Sacramenta impuris et detestandis ritibus profanabant, ut est videre in narratione Irenæi de Marco quodam Gnostico, mago, et peste humani generis.

Res ipsa autem docet non unicum errorem imposuisse Gnosticis istis, sed hosce potissimum. Primus est, quod de Deo et ejus voluntate non juxta divinas patefactiones in verbo traditas, sed secundum sua somnia figmentaque judicandum statuendumque putarent. Secundus, quod non verbum Dei, sed τὸ τῆς σαρκὸς φρόνημα cæculiunt, cum de hominis ortu, viribus, lapsu et restitutione dissererent. Tertius, quod Scripturas et Dei potentiam ignorantes, Pythagoræ, Platonis, et sua somnia majoris facerent quam Evangelium de Christo ; ac opinionibus suis fascinati, Scripturas ad plumbeam placitorum suorum regulam exigerent. Cæterum adversus Gnosticos, fanaticos homines, et ut Paulina voce utar, διεστραμμένα loquentes, Irenæus Polycarpi (ejus qui Joannis evangelistæ auditor fuit) discipulus, et Lugdunensis episcopus, conscripsit præclarum volumen ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, quod ut solum inter multa ejus viri scripta superest, ita satis magno argumento est, non tam scite quam vere Tertullianum de Irenæo dixisse : curiosissimum omnium doctrinarum exploratorem fuisse. In primo enim libro prolixe recenset Valentinianorum errores tetros et diabolicos de Diis, de signum syzygiis, erroribus, numero. Subjungit

narrationes de dissidiis hæreticorum, et eorum hæresiarchis Simone Mago, Cerintho, Ebione, Menandro, Marco quodam, et aliis qui flagitiis et improbitate morum, vitam, moresque aliorum profanarunt fermento suarum opinionum, verbum Dei corruperunt, ritibus impuris sacramenta divinitus instituta violare aggressi sunt. Hisce subjungit in secundo libro τὰ ἀποδεικτικὰ de Deo uno, æterno, vero, omnipotente, omniscio, ἀπαρεγράπτῳ, extra quem nullus alius Deus, nullum prorsus numen est. Ostendit etiam non fictitium quemdam Demiurgum, non angelos, sed Deum æternum Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito (quem subinde λόγον, sermonem vocat Irenæus, ut agnoscas doctrinæ Joannis evangelistæ σπουδαστὴν) et Spiritu sancto condidisse, et e nihilo produxisse amplissimum hoc mundi theatrum, angelos, homines, et alias inferiorum ordinum creaturas. Deinde annectit refutationem dogmatum, quæ a Gnosticis tradebantur de mundi primordiis, de Demiurgo, seu opifice et architecto universorum, de æonum ordinibus, de μετενσωματώσει καὶ μεταψυχώσει. Probat autem Irenæus animas non modo immortales esse, sed etiam proprium characterem habere, ac convellit proteritque Platonica somnia de causis ignorantiæ animæ, Lethæo videlicet poculo, humanoque corpore. In tertio libro qui partim est πολεμικὸς, partim vero διηγητικὸς, initio hæreticos inexpiabilis flagitii, corruptæ nimirum et detruncatæ sanctæ Scripturæ, reos peragit ac convincit; deinde perpetuum consensum prophetarum et apostolorum de Domino nostro Jesu Christo Deo et homine evidenter demonstrat. In quarto libro primum quidem perspicue et solidis argumentis probat unum esse Deum utriusque testamenti, veteris, inquam, et novi auctorem, qui promulgata legis et Evangelii doctrina toti humano generi, se voluntatemque suam, et arcanum illud divinitatis decretum de restitutione et salute hominum resipiscentium per Dominum et archipontificem Jesum Christum patefecerit. Deinde vero de viribus humanis et imperfectione nostra, aliisque, hisce, quæ dixi cognatis, fuse disputat. Ac tandem in quinto libro, cum plurima ex superioribus repetivisset, et comprobasset, accedit ad refutandam Gnosticorum μετεμψυχολογίαν de corporum humanorum exitio perpetuo: παλιγγενεσίαν enim corporum illi introducebant. Prolixe igitur et sapienter monet probatque Irenæus non tantum corpora resuscitaturum esse Christum in secundo et illustri suo adventu, sed etiam sanctorum corpora Dei templa futura in æterna vita, et una cum animabus salvanda esse. Atque hæc paucis καὶ σαφέστερον monere visum est, ut cordati lectores viderent duo esse præcipua disputationum Irenæi κεφάλαια, Deum videlicet et hominem, et quid de hisce rebus mentibus (quibus gravissima judicia veteris Ecclesiæ antistitum de tantis rebus gratissima esse consueverunt) sit statuendum. Etsi autem in his Irenæi nostri lucubrationibus, non desunt salebræ et nævi quidam de libero hominis arbitrio, de tempore quo Christus inter homines visibiliter conversans docuit de diabolis, deque paucis aliis; tamen de iis cum Erasmus pro sua sapientia in argumentis librorum gravissime admonuerit legentes, non est animus post Homerum *Iliada* canere et erratis Irenæi ἀκριβολογεῖν. Tantum hoc monere libet, magnas fuisse causas cur post Des. Erasmum Roterodamum summo judicio virum, ipse quoque Irenæi libros emaculandos et pro virili illustrandos in manus sumerem. Præstitit Erasmus, ut in aliis plurimis scriptoribus, ita quoque in Irenæo operam se dignam, hoc est longe maximam. Primus perfregit glaciem, superavit difficultates, et veluti Syrtes et scopulos, nobisque viam aperuit, sic tamen ut sibi nondum satisfaceret: et cum de lingua qua usus esset Irenæus subdubitaret, non admodum A probaret hanc, qua necessario, cum Græcum exemplar non exstet, in posterioribus libris utimur, conversionem Latinam, propterea quod et obscura esset et non necessariis hellenismis scateret undique. Factum autem singulari beneficio Dei, studioque bonorum et eruditorum quorumdam virorum, ut, postquam apud superos agere cœpit Erasmus, prodiret in lucem Epiphanii episcopi Constantiæ Cypri eximium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libris descripta exstarent, maximam libri primi partem ex Epiphanio restituere et multo meliore B Jani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔπος facientes summulæ et libris et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstratrices, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιοχὰς capitum adjeci, ut de consilio Irenæi ac disputationum statibus commonefacerem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac σχηματισμῷ involutam et monstrosam de XXX sæculis δοξομανίαν illustriorem reddere studui. Hæc qui attente considerabunt, et editionem hanc nostram cum aliis conferre non gravabuntur, facile, opinor, dabunt, et sine præjudicio Erasmiani nominis, et cum fructu aliquo theologiæ candidatorum susceptam, et quod vulgo aiunt, ad umbilicum deductam esse Irenæi scriptorum recognitionem.

C Cogitanti autem mihi cui tandem egregio virtutum et eruditionis patrono καὶ βραβευτῇ, Irenæi vetustissimi scriptoris insigne hoc volumen non tam offerrem defendendum (neque enim Irenæus defensione opus habet, ut quem nemo bonus non amet, nemo malus in Christo quiescentem τῇ σκιαμαχίᾳ lædere potest) quam legendum, commodum evenit ut vir clarissimus D. doctor Isaacus Keller, Medici vestri collegii, ac præcipue urbis vestræ ornamentum causa φιλοφροσύνης cujusdam admodum religiosæ me conveniens, certiorque de Irenæi librorum editione factus, modis omnibus me hortaretur, ut testandi mei erga præstantiam tuam studii ergo, tibi, D. Bernarde Brande, vir præstantissime, Irenæi nobile hoc opus dedicarem. Ejus igitur consilium secutus, veteris et apostolicæ Ecclesiæ veluti confessionem ab Irenæo conscriptam, et mendaciis ac erroribus Gnosticorum oppositam, tibi offero et nominatim consecro, non tantum ut optimi et amicissimi viri judicio voluntatique satisfaciam, verum etiam ut tibi exhibeam καλὴν παραταθήκην, hoc est egregium depositum, ac formam sanorum sermonum, quam te, pro excellente tua pietate et prudentia, cum judicio perlegere et ad usum transferre posse non dubito. Scietam in hoc libro exstare veteris Ecclesiæ judicia et cogitationes de Deo, homine, baptismo, eucharistia, sacris litteris, vita æterna et de aliis doctrinæ cœlestis capitibus, quorum cognitio piis mentibus D grata et salutaris est. Judicabam quoque virtutes tuas dignissimas esse omnium bonorum virorum congratulatione, applausu, et testimoniis ejuscemodi publicis, quæ tametsi a pluribus auctoritate, ingenio, et sapientia præstantibus proficisci debent, nec tuæ præstantiæ hactenus defuerunt, ut nostra τὰ ἐξωτερικὰ ἐλόγια non admodum necessaria videri possint: nihil tamen vetat, quominus ipse quoque testatum faciam, quanti te faciant nostri homines, nequaquam a Musis et Gratiis alieni, quantum sibi et gratulentur et polliceantur de tua virtute et sapientia. Cum præcipua hominis vere generosi et ad patriæ suæ utilitatem nati, officia sint rempublicam consiliis moderari, et vera animi fortitudine administrare, et juvare, studia doctrinæ tueri adversus imperitos, μισομούσους, provehere et alere pia studia docentium et discentium; tu amplissimæ reipublicæ Basileensi (in qua magno cum

fructu, Ecclesiæ et reipublicæ tribunitia potestate et auctoritate polles), vigilantia, fide, consiliis, industria, vera animi magnitudine et constantia nusquam dees : academiam vero Basileensem, sempiternum et incomparabile reginæ urbis vestræ decus, in cujus gremio et complexu, liberalium disciplinarum, veteris historiæ, linguarum, et juris civilis cognitionem, usumque magnum tibi comparavisti, postea quam reipublicæ gubernacula moderanda suscepisti, amore et patrocinio tuo, professores vero omnium ordinum et facultatum benevolentia et liberalitate ea prosequeris, qua digni sunt viri ingenio, virtutibus, sapientia, et omni ornamentorum genere præstantissimi. Hæc nimirum causa est propter quam, sicut olim Darium Persarum regem ferunt tot Zopyros optavisse, quot grana in Punicis malis conspiciuntur : ita optimi quique viri et apud vos, et in vicinia inclytæ urbis vestræ, multos Theodoros et Bernardos Brandos Basileæ vestræ a Deo æterno comprecentur, et sibi gratulentur quod ea quæ superioribus annis reipublicæ Basileensi decesserunt, defuncto hac vita patriæ patre et consule prudentissimo D. Theodoro Brando parente tuæ præstantiæ, ea omnia, Dei beneficio singulari, abunde in filio, non tantum facultatum, sed etiam virtutum paternarum hærede, compensata esse intelligant, Deumque optimum et maximum celebrent, quod opera tua et aliorum gravissimorum virorum, ac in primis affinis tui D. Henrici Petri, viri de republica vestra, et de re litteraria præclare meriti non tantum εὐνομίαν, societatem et tranquillitatem politicam, judicia, leges, civium concordiam, urbis decus, et libertatem, sed etiam sanctissima studia et optimas artes in quibus grata de Deo fama sparsa est, fovere, moderari, tueri, velut præclaram quamdam Spartam, dignam in qua exornanda boni viri laborent, ad posteritatem transmittere dignatur. Faxit Dominus noster Jesus Christus, ut hæc reipublicæ et Ecclesiæ bona et ornamenta diuturna sint, et cum aliis politiis, academiis, et Christi Ecclesiis communia. Bene vale, perpetuum patriæ tuæ ornamentum, et Irenæum optimum scriptorem in familiam fidemque tuam εὐτυχῶς et sereno vultu suscipito. Scripsi Kal. Aprilis MDLXXI.

—

JACOBI BILLII

De sua priorum 18 (21) Irenæi capitum translatione, suisque in eadem scholiis admonitio.

Etsi veteres Græcorum theologorum interpretes, magna ex parte, dum verbum verbo reddere student, non satis eleganter quod volunt exprimunt, imo etiam plerumque Græca non assequuntur : tamen eos vel hoc uno nomine non prorsus repudiandos et aspernandos esse semper judicavi, quod innumerabiles maculas, quæ typographorum negligentia optimos quosque auctores occuparunt, consultis illis promptissime deleri posse persæpe sum experius. Qua quidem in sententia, si is quoque fuisset, qui octodecim hæc prima D. Irenæi capita non ita pridem Latinitate donavit, non tam turpiter et flagitiose tot locis lapsus fuisset : idque potius studuisset, ut ex emendatis Latinis depravata Græca, quam ex corruptis Græcis emendata Latina corrigeret. Quod quoniam facere neglexit, ego amico cuidam, ut ea denuo verterem a me postulanti, hanc qualemcunque operam denegare non potui. Brevissima etiam scholia adjeci, ex quibus proclive, ni fallor, erit intelligere, me non temere multa paulo aliter atque apud Epiphanium habentur, interpretari. Vale, Christiane lector, et his fruere.

—

FRANCISCI FEUARDENTII

Commonitio ad lectores de sua quinque librorum D. Irenæi editione.

En beatissimi Patris et martyris Irenæi quinque libros, denuo collatos, emendatos, et locupletatos nova editione, in publicam studiosorum utilitatem emittimus. Quos etsi quidam adhuc subdubitent, Græce ab auctore eleganter, idque ante mille et quadringentos annos, conscriptos, et in rem totius Ecclesiæ catholicæ vulgatos fuisse, non dubitamus tamen id cunctis persuasum iri, qui tot longa egregiaque fragmenta, quæ ex Epiphanio, Eusebio, Theodoreto, et aliis Græce ad verbum ex auctore transcripta et scriptis suis quondam inserta, et a nobis opportunis locis recitata, ac velut postliminio eidem restituta, attentis animis expenderint. Accedit gravissimum D. Hieronymi testimonium [1], qui Græcis librorum inscriptionibus ab auctore editis, et a superioribus Patribus probatis, Ἔλεγχω καὶ ἀνατροπῇ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε, *Reprehensionis ac eversionis falso nominatæ scientiæ libri quinque*, aliisque permotus rationibus eum inter scriptores Græcos annumerat, et Græce scripsisse non ambigit. Accedunt phrasis plane Græca, innumeræ dictiones, formæque loquendi Latinis non usitatæ ; Græci auctores tam divini quam humani persæpe ad verbum citati, nunquam vero Latini ; ut etiam a Græcis frequenter citetur, raro a Latinis. Testantur denique nonnulli pii et docti viri se Græcum exemplar in Venetiana bibliotheca legisse ; alii quoque in Vaticana visum ferunt : quæ tamen ibi postea frustra quæsita sint.

De primo horum librorum interprete nondum satis mihi apparet quid pro certo statuam, cum nullus ad hoc usque tempus illum, quod sciam, indicaverit. Si de re tam ancipite et obscura sententiam ferre licuerit, citra cujusquam animi offensionem lubens affirmem, auctorem et interpretem eumdem esse : qui quod Græce pereleganter et scienter primo scripserit, Latine postea, non pari licet sermonis felicitate et lepore, Latinis, inter quos versabatur, impertiverit. Quidni, cum et Tertullianus eidem fere æqualis Græco Latinoque sermone stylum exercuerit? Athanasius quoque, ac plurimi alii religionis nostræ proceres, utraque lingua non pauca ediderint? Sic enim et horum librorum auctoritas nulla parte vacillabit ; sed erit semper augustior et firmior : et quod de seipso ait, quod in barbara lingua (nam sola Græca ei nativa et propria erat) inter Celtas degens, plurimam operam collocaret, apertius evadet. Nec parum sententiam istam confirmant, duo citati per D. Augustinum ex hoc auctore loci, eadem fere, quæ hactenus prodiit, vetustissima certe translatione. Aut profecto presbyterum quemdam ad manum Irenæus habuit, qui ejus jussu de verbo ad verbum coram, Latinæ orationis splendore artificioque neglecto, transtulerit :

[1] Comm. in cap. XXXVI Ezech.

aut, ut idem de scripto suo testatur, ἁπλῶς, καὶ ἀληθῶς, καὶ ἰδιωτικῶς, id est, simpliciter, et vere, ac vulgari tunc inter Latinos sermone translatos separatim postea communicaverit, et mentem sensaque auctoris fideliter expresserit. Qui firmioribus conjecturis aut testimoniis certioribus productis, alium primumque interpretem indicaverit, nos sibi magno beneficio gratos et devinctos habebit. Atque hæc de sermonis genere, ac interprete dicta sint : nunc quid hac potissimum editione novissima præstitum sit, accipe.

Libri primi decem et octo priora capita ab Epiphanio quondam ad verbum ex Irenæo Græce transcripta ; deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo ; ex Theodoreto, quatuordecim ; ex Basilio duo ; ex Melissa totidem ; unum ex Anastasio Nicæno suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evulgandis curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore *Quæst. et responsionum ad orthodoxos* apud Justinum martyrem, Eusebio et Demetrio Diacopo collecta Græce subjecimus ; et tam illa, quam ista majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Christophorsono, Illerveto, Erasmo, Fabro Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducæus, Societatis Jesu tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphanii Græca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjecta de novo fragmenta adnotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas, et Latinis minus usitatas phrases explicamus, et quidquid ad Ecclesiæ catholicæ doctrinam, hierarchiam, ritus, fidemque confirmandam, et antiquas novasque hæreses refellendas pertinere deprehendimus ; denique quod expunctum, vel immutatum a nobis est, ne quid injuria sublatum sibi quiritentur aliqui, retinemus et observamus. Accessit quoque editioni, cum Vaticano manuscripto codice nova collatio, cujus, præsertim vero per illustrem ac erudítum D. Joannem Sant-Andreanum Ecclesiæ Parisiensis canonicum, nobis pridem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione, adhuc supra sexcentos locos emendatiores reddidimus. Addita duabus clausulis, nonnunquam unica, et numero quodam signamus ; variis adhuc quibusdam lectionibus asteriscis in margine notatis. Ad hæc, beatissimi et vere apostolici viri Polycarpi, episcopi Smyrnensis et martyris, quinque non aspernanda fragmenta ante mille et centum annos a Victore Capuano citata, et Latio donata, a nobis vero in vetustissimo codice reperta et transcripta convenienti sede locavimus. Irenæi nostri ex sanctis Patribus collecta encomia ; et recentium hæreticorum imposturis, maledictis, et in hunc sanctissimum auctorem nostrum conflictis criminationibus, post auctoris vitam a nobis tam ex scriptis ejus, quam ex aliis scriptis ac historia eccles. fideliter collectam, operis initio præfiximus : sicut ad finem totius operis locupletissimos indices in lectorum commodiorem usum subjungendos curavimus. Denique Leodii, in monasterio S. Jacobi memoriæ sacro, repertum a nobis *Arnobii Catholici cum Serapione Ægyptio Conflictum*, utcunque per nos emendatum et adnotatum, ac nunquam antea typis publicatum, communi studiosorum utilitati judicavimus esse communicandum. Multas, fateor, dictiones et phrases minus Latinas, hiulcas adhuc sententias et periodos, adeoque non paucos adhuc locos in utroque auctore luxatos, imperfectos et obscuros a nobis relictos invenire licebit : tum quod plurium ac emendatiorum codicum auxilio destituti fuimus, tum quod tam veteribus ac sanctis Patribus manum temere inferre religio fuit. Cæterum, hæc solo natali, et quod longe molestius est, musæo ac nostra bibliotheca exacti, solumque nunc ab illis, mox ab istis commodato inter peregrinandum acceptis libris adjuti contexuimus, et in publicam studiosorum utilitatem emittimus ; quæ cum acceperint candidi lectores, et his nostris qualibuscunque laboribus fruiti fuerint, studiis nostris bene favere ; ac præsertim nostram salutem suis precibus apud communem Salvatorem ac judicem nostrum D. Jesum Christum commendare, rogo et obsecro, non recusent.

Ejusdem Antidota adversus probra et impias criminationes, quibus illustrissimam B. Irenæi famam lacerare, auctoritatemque vel imminuere, vel labefactare conantur novissimi hujus temporis hæretici.

Ut vetus ac sempiternum illud odium, quo in omnes sanctos flagrat Satanas plenius effundat, bellumque adversus eos ab initio susceptum vi majore redintegret, novissimis Gnosticis ministris ac satellitibus suis persuadet, in eos præsertim omnibus conviciis maledictisque furere et bacchari, quos maxime noverunt hæreticis opinionibus suis adversari. Nec id sane sine astuto, et fraudibus suis valde apposito consilio. Ut enim solent facinorosi pro sceleribus ad tribunalia pertracti, non solum actores, sed et judices ipsos conflictis criminibus prægravare, ut horum vel imminuant fidem, vel subterfugiant judicia ; sic et isti a veterum Patrum ac doctorum scriptis, testimoniis, æquissimisque decretis adeo timent, ac toti perhorrescunt, ut nihil consultius ac magis e re sua fore putarint, quam illos omni maledictorum genere lacessere, probrisque vexare ac proscindere, ut eos imperitis, a sequæ prius seductis turbis aspernandos relinquant et respuendos. Horum sannas et convicia multis locis retulimus. Verum, parum prosunt auctoribus hæ fraudes atque fallaciæ, quando his artibus et causam suam piis omnibus suspectam invisamque duntaxat reddunt ; et filii perditionis, bellum cum sanctis gesturi, et eos qui habitant in cœlo blasphematuri, se prodromos castrorumque metatores esse palam ostendunt. His denique accidit quod furiosis et amentibus illis, qui in cœlos jaculantur vel conspuunt, contingere solet. Tantum abest enim ut eos vel lædant, vel commaculent, ut e contrario ipsi propriis in eos recidentibus jaculis conficiantur, ac sputis inquinentur : sic et isti maledictis suis sanctos Dei servos nihil lædunt, pios autem e contrario omnes ad eorum celebrandas laudes prædicandasque virtutes magis accendunt. Conjectas ergo ab hæreticis in beatissimum Ecclesiæ doctorem et fortissimum Christi martyrem Irenæum contumelias et vituperationes depulsuri, a Calvinianis ducemus exordium.

Calvinianorum maledicta.

Hi non vulgari libro, sed quem fidei suæ *Clypeum* appellaverunt, et Gallico idiomate jam sexies typis publicaverunt, hæc ad verbum Latina facta de B. Irenæo asseverare non verentur : *Nunquam sacras perlegit Scripturas ; nec Symbolum apostolorum intellexit. Multa protulit in Christum pestifera, nefaria, et ab omnibus rejicienda. Multa temere commutarit, et a vera apostolicaque doctrina deflexit*[3] :

[3] Dial. 8.

quibus paucis, sed impudentissimis verbis quinque ei pro crimine objiciunt, quorum nec unicum **10** probant, nec unquam probare poterunt. Nos contra, etiam universos Calvinianæ scholæ ministros ac professores, quibus aliquid adhuc sanæ mentis superest, ad lectionem Irenæi provocantes, audemus ab eis rectam adversus hanc comministri sui improbitatem et mendacium animadversionem exspectare. Tam enim dense appositeque utrinsque testamenti sacris Scripturis, quatuor præsertim postremis libris, hæreses refellit, et dogmata Christiana comprobat, ut nemini veterum doctorum hac in re cedat, plerosque exsuperet; palam ostendens se omni studio et attentione etiam ab infantia easdem perlegisse, expendisse, atque didicisse.

Quod de Symbolo apostolorum garrit Calvinianus minister, certe hominis est amentissimi, quique nihil unquam in Irenæi libris attente perlegerit. Ille namque ad finem primi cap. lib. 1 Symbolum istud appellat *regulam veritatis immobilem, per baptismum acceptam :* eo quod (ut est Clementis et aliorum veterum sententia [a]) catechumenis illud in primis discendum et profitendum traderetur, ut suo loco demonstravimus. Hoc ipsum ejusdem libri c. 2 integrum refert, et cunctis hæresibus fidenter opponit, velut fidei Christianæ summam ab apostolis universæ per orbem Ecclesiæ traditam. Ejusdem rursum lib. cap. 19 illud *Regulam veritatis* iterum vocat : quod Tertullianus, Augustinus, Chrysostomus ab illo didicerunt, et scriptis suis inseruerunt. Et non intellexisset? Isthæc fidei rudimenta tantus doctor et antistes animo et cogitatione non comprehendisset? Apagete tantam amentiam et insaniam.

Sed quæ sunt illa *et multa, et pestifera, et nefaria, et ab omnibus rejicienda, quæ in Christum protulit*, pro cujus nomine et gloria tam sancte constanterque vitam istam posuit? Vel unum saltem, ex tam multis, Calvinianus minister prodere debuit. Christum certe Irenæus ubique prædicat verum Deum et hominem esse, hujus mundi redemptorem et judicem, et cuncta quæ de illo veteres annuntiaverunt prophetæ, toto orbe prædicaverunt apostoli, scripserunt evangelistæ, et hactenus credidit Ecclesia catholica. Num hæc pestifera et Calvinianis nefaria? Num ab omnibus rejicienda, ut cum Sylvano, Neusero, aliisque non paucis hujus sectæ ministris, impietatibus Mahometicis initientur? Absit tantum scelus, vel sola commemoratione horrendum atque detestabile.

Adjicit quarto loco, Irenæum *multa temere commutasse*. Die quibus in locis, quibus in dogmatis apostolici capitibus;

Et eris mihi magnus Apollo.

Hæc commutatio penitus siletur, vox de locis nulla mittitur, muta est de rebus accusatio, capita doctrinæ mutatæ non attinguntur : quoniam reapse nulla fuerunt. Impia igitur est criminatio, vel ipso hujus sectæ auctore Calvino testante [b], nihil per quadringentos annos in doctrina apostolica per omnes Ecclesias immutatum fuisse : sed eam unanimi Patrum consensu sinceram integramque servatam usque ad Augustini tempora, qui plus trecentis annis B. Irenæo fuit posterior.

Scribit postremo loco molestus accusator, hunc virum apostolicum *a vera apostolicaque doctrina turpissime deflexisse*. Si accusasse sufficit, quis innocens? Deflexerunt ab illa Simon, Nicolaus, Ebion, plurimique alii : sed mox a Patribus carbone notati, palamque reprehensi, damnati, sacrisque Christianis ideo summoti sunt. De B. Irenæo autem quis vel per somnium quid unquam hujusmodi cogitavit? quis in hæreticorum aut fidei desertorum numerum retulit? Quis priscorum scriptorum, hanc ei turpissimam maculam, præter hunc furiosum ac sordidum Calvinianæ maledicentiæ ministrum, inussit? Sed *hoc ultimum est*, inquit Hieronymus, *hæreticorum præsidium, ut, cum causam suam conspiciant damnatum iri, incipiant virus serpentina lingua diffundere; et cum se victos cernunt, ad contumelias prosilire.*

Lutheranorum criminationes.

Calvinianis succenturiantur Lutherani rhapsodi Magdeburgenses, sed eo magis veteratorie, quo suas calumnias quibusdam Irenæi verbis incrustare ac operire nituntur : ac velut ex insidiis compositæ orationis erumpentes, in sanctissimi viri jugulum multis modis invadunt. Ac primo quidem universum ejusdem cum illo temporis sanctorum Patrum chorum, quantum in ipsis est, lacerantes et conficientes, aiunt : *Etiamsi hæc ætas apostolis admodum vicina fuit, tamen doctrina Christi et apostolorum non parum obfuscari cæpit. Multæ enim monstrosæ et incommodæ opiniones passim a doctoribus sparsæ reperiuntur* [c]. Nimirum, quæ fanaticis hæresibus vestris adversantur, utpote quæ subjicitis de libero arbitrio, eucharistiæ sacrificio, Ecclesiæ Romanæ primatu, sanctorum invocatione, ac consimilibus multis pietatis Christianæ capitibus, quæ penitus convulsa esse cupitis. Dein, ut solus apostata Lutherus cum suo nocturno præceptore Satana, de quo toties gloriatur, doctrinam Christi et apostolorum recte intellexerit, prædicaverit, orbique novus evangelista tradiderit : ac sic omnium, quantumvis antiquorum, sanctorum et probatorum doctorum scriptis longum valere jussis, hujus ævi impurissimorum apostatarum insulsi perniciosique libelli terantur, atque priscorum temporum hæreses universæ instaurentur.

Hinc eum accusant, *quod de Spiritu sancto rarius loquitur* [d]. Loquitur tamen aliquoties, et secundum Christi et apostolorum doctrinam de illo loquitur, ut tacito consensu confitemini; quod piis omnibus satis esse debet, ut a vestris hac in re maledictis liberetur. Loquitur, inquam, adeo recte pieque de Spiritus sancti divinitate [e], ut Basilius Magnus ante mille et ducentos annos illius sententiis eam adversus hostes studiose libenterque comprobaverit, ut suis locis indicamus. Loquitur iterum, et sæpius, quando plus decem capitibus, illum ex divinis operibus velut creationis, justificationis et salutis nostræ Deum verum ac omnipotentem esse demonstrat, ut passim, præsertim autem in caput 9 tertii libri signavimus. Sed fingamus vobiscum, quod de eo rarius locutus sit. Quid tum inde? Rarius etiam loquitur de æterna hominum electione, prædestinatione, reprobatione : ergo in his erravit? Rarius de angelorum tam bonorum quam malorum creatione, ordinibus, lapsu, et officiis loquitur : ergo propterea carpendus et vellicandus est? Rarius de baptismo, forma, materia, ac effectibus ejus loquitur : ergo propterea inter reos delerendus? Quis non videt ineptissimas simul et nequissimas esse hujusmodi vestras consecutiones?

Sed *in Irenæo solo miruri hoc possis*, aiunt isti, *quod Spiritum sanctum nusquam quidem expresse videtur vocare Deum* [f]. Demus ita esse. Nec id quoque tam expresse singulariterque faciunt Moyses, David, Isaias, aliique prophetæ; nec Paulus in plerisque epistolis; nec evangelistæ, aliive apostoli; quin Macedoniani æternam ejus divinitatem abnegaverint. Ergo et illi, et cum illis Irenæus silentio suo in Spiritum sanctum peccaverunt, aut ejus oppugnatoribus ansam præbuerunt? Absit! Satis enim fuit sanctis illis hominibus, communi tribus personis Dei appellatione Spiritum sanctum Deum toties vocare et significare, quoties indeterminate illius meminerunt : nondum præsertim in orbem exortis,

[a] Lib. VII Const., cap. 41; Ruff. in Sym.; Hieron., Epist. ad Pammac.; Ambr.; Aug. [b] Lib. I Instit., c. p. 11, et lib. IV, cap. 2. [c] Cent. 2, col. 55 [d] Cent. 2, col. 227. [e] Lib. V, c. 8 et 9. [f] Cent. 2, col. 40.

qui postea personalem ejus divinamque majestatem in quæstionem adduxerunt. Verum, nec facile concesserim eis quod criminantur : quandoquidem ipso statim libri primi capite secundo scribens Irenæus, Ecclesiam catholicam ab apostolis accepisse eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem omnium omnipotentem; et in unum Jesum Christum Filium ejus; et in Spiritum sanctum, qui locutus est per prophetas : Dei nomine æque Spiritum, ac Patrem et Filium comprehendit, appellat, profitetur. Deinde, cuncta Dei opera eidem, ut diximus, tribuens, cumprimis autem incarnationis Verbi divinissimum mysterium : satis dilucide et constanter illum Deum esse agnoscit et prædicat.

Inde criminis loco ponunt Irenæo : *Ita obscure, et perplexe non raro vocabulo Verbi, seu* τοῦ Λόγου, *utitur, ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale seu oris distinguere* [10]. Vobis videtur, quos excæcavit malitia, et maledicendi rabies egit in præceps. Puris autem animis contra, videtur Gnosticos nominatim coarguere, quod τοῦ λόγου, id est, humanioris sermonis ac verbi internam conceptionem, quam suffocationem appellat, successivamque prolationem, evanescentiam, aliasque plurimas imperfectiones, τῷ Λόγῳ, id est Dei Verbo tribuerent : quod cum sit Deus simplex, incompositus, et omnium accidentium expers, totus est mens, totus Logos, hoc idem cogitans quod loquitur, et loquens quod cogitat. Concludit autem : *Vos generationem* (Verbi divini) *divinantes, et verbi hominum per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, juste detegimini quod neque humana, neque divina noveritis.* Et paulo post, quærentibus : *Quomodo Filius prolatus est a Patre?* sapienter respondet : **11** *Generationem ejus inenarrabilem exsistentem nemo novit, non Valentinus, non Marcion, non angeli, non archangeli, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius* [11]. Annon his satis explicate distributeque Verbum, quod Deus est, et substantiale per se subsistit, a verbo oris humani prodeunte, statimque in auras evanescente distinguit? Accedit, quod non raro profitetur Verbum quod Deus est, non esse creatum vel factum; sed semper Deo Patri coexstitisse, ac cum eo cuncta condidisse : quibus Verbum substantiale, divinum, ac permanens, satis a fluxo caducoque verbo nostro secernit [12].

Jam ad parentem suum, id est spiritum blasphemiæ accedentes, aiunt : *Irenæus sentit diabolum tum demum cæpisse labi, cum hominem seduxit. Sic enim sentire videtur lib.* IV, *c.* 78 [13]. Imo vero ex ipsiusmet Irenæi verbis patet, vos vere διαβόλους, id est calumniatores pravosque delatores esse. Non enim ait, *tam demum cæpisse labi, cum hominem seduxit*, ut vos falso confingitis : sed *ex tunc apostatam et inimicum factum, ex quo zelavit plasma Dei.* Zelavit porro et invidit hominis a Deo plasmati et conditi felicitati priusquam cum aggrederetur, et in ruinam eum suasionibus suis præcipitaret. Igitur, Irenæi sententia, diabolus a Deo defecerat, et nequam, damnatusque spiritus erat, antequam in hominem invadens, eum per feminam seduceret.

At ille sensit, *tum etiam primum maledictum et abjectum esse, cum scilicet post hominis lapsum diceret Deus : Semen mulieris conteret caput tuum.* Item : *Maledictus eris*, etc. *Sic enim sentire videtur lib.* IV, *cap.* 78 [14]. Nec ista sensit aut docuit unquam Irenæus, ut comminiscimini : sed voluit duntaxat, fraudes, scelera, consilia, ac proinde maledictionem damnationemque diaboli tum primum nobis verbo Dei manifestari, cum refertur a Deo maledictus et proscriptus. Nihil enim de his ante hominis lapsum a Moyse patefactum aut relatum fuerat. Quod adeo verum et certum est, ut et ipsi hæresiarchæ Com. in Genesim, et alii passim in suis locis communibus ultro fateantur.

Subjiciunt illico : *Tale quiddam est, quod idem Irenæus lib.* V, *ex traditione Justini* (*quod et Eusebius lib.* IV, *c.* 18, *indicat*) *sentit, diabolum ante Christi adventum, non fuisse ausum blasphemare Deum, quia nondum sciverit damnationem suam.* Id non modo Justinus ac Irenæus, fortissimi duo martyres, sed et Clemens, et Origenes, et Epiphanius, multoque plures illustrissimi et antiquissimi scriptores ecclesiastici senserunt et docuerunt, ut in lib. V, c. 26, consignavimus : quorum sententiam cum nondum (quod nunc meminerim) damnaverit Ecclesia catholica, nec nos damnare debemus. Multa enim judicia divina dæmones latuerunt, destinataque sibi in inferorum locis æterna supplicia supra quam dici potest semper horruerunt, ut indicant isti eorum clamores : *Quid venisti ante tempus torquere nos? Si ejicis nos, mitte nos in porcos* [15]. *Rogabant illum ne imperaret illis ut in abyssum irent* [16]. Et Petrus aperte dicit *dæmones reservari cruciandos.* Quis tam abdita judicia perfecte penetravit? Denique, plurima inter viros doctos adhuc inquiri, et varie disputari possunt de cacodæmonum peccatis, lapsu, scientia, ignorantia, et suppliciis : quæ cum ad fidei catholicæ jam definita capita non pertineant, damnari non debent qui aliter et aliter antea senserint.

Accusationes sic persequuntur : *Irenæus non sine errore dixit, lib.* IV, *cap.* 73, *hominem non esse conditum a Deo perfectum.* Et postea : *De homine videtur sentire, quasi non sit perfectus a Deo conditus* [17]. Perfectionem omnem essentialem, quæ in corporis et animæ rationalis unitione consistit, hominem a Deo initio habuisse Irenæus constanter prædicat : accidentariam vero tam vere pernegat, ut impium sit aliter sentire vel dicere. Probat enim apertis Scripturis, exemplis, et rationibus, non solum hominem, sed et omnem creaturam, cum per infinitum distet a Creatore, plurimis et maximis imperfectionibus etiam ab initio circumdatam et implicitam esse. Et ut de homine solo dicamus, ex vilissimo terræ limo conditus est, potens tentari, vinci, peccare, mori, damnari : quæ procul dubio maximæ sunt imperfectiones. Nec ista pugnant (ut fingitis) cum his creationis verbis : *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona* [18] : quoniam hæc de naturalibus et gratuitis bonis dicta sunt, quibus homo in justitia, innocentia, omnium rerum scientia conditus abundavit : non ipsius vitæ animalis imperfectiones, aut animi ad bonum et malum libertatem et flexibilem sortem tollant, in qua constitutus fuit. Non errat ergo B. Irenæus cum hoc sentit : sed vos per sceleratam maledicendi rabiem in tetris erroribus versamini, quando hæc et consimilia in sanctis Ecclesiæ Patribus in consistoriis vestris roditis, in libellis vellicatis, ubique carpitis, ut soli recte sapere videamini.

Aiunt rursum : *Irenæus sensit hominem non esse conditum ad imaginem Dei* [19]. Magnum et impudens est mendacium, quando quidem scribat : *Non effugit Adam manus Dei, ad quas Pater loquens dicit : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Et iterum : *Et propter hoc in fine, non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex beneplacito Patris, manus ejus vivum perfecerunt hominem, ut fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.* Et paulo post : *Christus restauravit suo plasmati, quod dictum est : In principio factum hominem secundum imaginem et similitudinem Dei* [20].

[10] Cent. 2, col. 227. [11] Lib. II, c. 47, 48, 49. [12] Lib. I, c. 19; lib. II, c. 43; lib. III, c. 6 et 9; lib. IV, c. 17. [13] Cent. 2, col. 56. [14] Cent. 2, col. 56. [15] Matth. VIII, 29, 31. [16] Luc. VIII, 31. [17] Cent. 2, col. 56 et 227. [18] Gen. I, 31. [19] Col. 57. [20] Lib. V, c. 1, 2 et 6.

Tantum itaque docet alibi noster Irenæus, imaginem Dei peccato plurimum turpificatam et deformatam fuisse, gratia vero Christi reformatam; quod dogma plane apostolicum est.

Pergunt insanire et calumniari dicentes: *De imagine Dei admodum periculose Irenæus loquitur, cum affirmat in lib.* V, *illud dictum : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem repræsentare debuerit*[21]. Et ne satis esset semel criminatos esse, rursum aiunt : *De homine videtur sentire, quod sententia de eo faciendo ad imaginem Dei, Christum significarit.* Ecquis hominum Christianorum nescit omnium potissimam et pulcherrimam imaginis Dei rationem in homine Christo relucere? Et propterea a Paulo per antonomasiam appellari, imaginem Dei invisibilis[22]? Item, splendorem gloriæ, et characterem seu expressam imaginem substantiæ ejus[23]? Item, Christum esse imaginem, hominem vero imaginem Christi[24]? Vult itaque vir apostolicus, hanc Dei ac Christi Filii ejus perfectam imaginem, per adventus Christi beneficia longe splendidiorem et illustriorem in nobis factam esse ; omnium vero illustrissimam fore quando eidem similes erimus in gloria[25]: quando item revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformabimur a claritate in claritatem, tanquam a Domini spiritu[26]. Hocipsum manifestant ista de Christo ejus verba : *Conformat nos, et coaptat ad vitam, et adest plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei*[27], etc.

Et proficientes in pejus adjiciunt : *Fanaticum quiddam edit, quod asserit lib.* IV, *c.* 30, *Enoch hominem placentem Deo, legatione Dei ad angelos functum esse*[28]. Imo vos, homines cæci ac furentes, qui non attenditis illum Septuaginta secutum, angelos appellasse filios Seth, ad quos amandatus Enoch, conciones habuit de futuro judicio, et pœnis reproborum; ut eos a Cainitarum consortio, perfidia, sceleribus, quibus paulatim assuescebant et depravabantur, ad Dei timorem et cultum revocaret. Conclonum ejus illustrissimam plane et gravissimam partem epistolæ suæ inseruit beatus Judas apostolus : quam nos Commentariis exposuimus, simulque ita sensisse Pastorem, Clementem, Tertullianum, Origenem, aliosque veteres ostendimus.

Progrediuntur ulterius dicentes : *Eodem spectat quod affirmat lib.* IV, *c.* 70, *homines temporibus Noah, Deo fructificare non potuisse : ideo quod angeli transgressores essent iis commisti*[29]. Quid autem hoc certius atque verius? Annon cum multiplici et gravissima emphasi de illis temporibus in Genesi dicitur, et identidem refertur multam fuisse hominum malitiam super terram; cunctam cogitationem humani cordis intentam fuisse ad malum; omnem carnem corrupisse viam suam; terram repletam fuisse iniquitate[30]? Ecquis ambigere potest, tot tantaque flagitia transgressorum angelorum tentationibus et suasionibus commissa fuisse? *Sed diabolus*, inquiunt, *est hostis perpetuus hominum, semper excubans, ac circumiens ut leo rugiens, et insidias generi humano moliens.* Istud porro quis negat? Non profecto Irenæus, qui ejus astu primos parentes deceptos atque constanter prædicat; ac eumdem sub mundi finem Antichristo, et ministris ac satellitibus ejus adversus Ecclesiam catholicam omni ope adfuturum scribit[31].

Insectantur illum, *quod* suo judicio, *non distincte* A *de potestate humanarum virium ratiocinatur : et in eam sententiam multa prophetarum, Christi, et Pauli dicta detorquet, quemadmodum in toto cap.* 72, *lib.* IV, *videre est.* Non solum ibi, sed et c. 9, 29, 71, et alibi passim firmissimis Scripturarum testimoniis evincit, hominem libero arbitrio communitum esse, et ab omni coactione sic exemptum, 12 ut non credat, non speret, non diligat Deum vel proximum nisi velit; non blasphemet, non a fide deficiat, non occidat, non mœchetur, non furetur, nisi velit; idque sanctissime comprobat adversus Simonianos et Marcionitas, postea in Manichæis et Priscillianistis, denique in vobis Lutheranis, Calvinianis, et Libertinis hoc sæculo renascentes. Ad hæc, huic humanæ liberæ voluntati tam necessarium esse divinæ gratiæ præsidium et auxilium contra futuros Pelagianos asseverat, quam terræ solis calor, ac cœlestis pluvia ut fructus suos edat[32] : quandoquidem sine ea nihil boni possimus facere, nec B quidem efficaciter cogitare ac velle[33]. Dei cooperatores sumus[34]. Non est hæc sufficiens distributaque ratiocinatio?

Iniquo valde animo ferunt, *quod non tantum in operibus, sed etiam in fide, liberum, et suæ potestatis arbitrium homini a Domino servatum dicat*[35]. Sed hoc ipsum probat ex his Filii Dei ad apostolos verbis : *Nunquid et vos vultis abire*[36]? nimirum cum incredulis Capernaitis, et quibusdam apostatis ab eo deficientibus : palam ostendens, credere, vel non credere, liberrimum esse. Deinde, confirmat et his ejusdem ad alios verbis : *Secundum fidem tuam fiat tibi*[37] : *Fides tua te salvam fecit*[38] : *Magna est fides tua*[38*] : quibus docemur fidem et nostram esse, propter liberum voluntatis consensum; et nihilominus præclarum donum Dei, eam per Spiritum suum mentibus nostris offerentis, largientis et confirmantis. Isthæc duntaxat ex Augustino nunc adjicio : *Intrare ecclesiam quisquam potest nolens; accedere* C *potest ad altare nolens; accipere sacramenta potest nolens; credere non potest, nisi volens.* Cætera capitibus signatis observavimus.

Indignantur etiam plurimum, quod ait : *Prophetæ et apostoli hortabantur homines justitiam agere, bonum quoque operari, quia in nobis hoc sit.* Situm est plane, præveniente et cooperante divina gratia, sicut Paulus de se ipso asseverat : *Omnia possum in eo qui me confortat*[39]. *Plus omnibus laboravi. Non ego*, nimirum solus, *sed gratia Dei mecum*[40]. Et alibi bona opera sua enumerans, ait : *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*[41], etc. Ad alios vero ait : *Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes*[42]. *Bonum facientes, non deficiamus*[43], etc. Profecto enim erraverunt prophetæ dicentes : *Discite benefacere, subvenite oppresso, liberate viduam*[44], etc., erraverunt et angeli inquientes : *Bona est oratio cum eleemosyna. Confitemini Deo cœli*[45], etc., erravit etiam Christus, præcipiens : *Attendite, ne justitiam vestram facialis coram hominibus*[46], etc., erravit denique Deus benedictus in sæcula, tanta auctoritate et gravitate jubens : *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo*[47], etc. *Honora patrem tuum et matrem*[48], etc., si per errorem lapsus est Irenæus scribens, prophetas et apostolos ad justitiam et bona opera hortatos, quod id in nobis situm sit.

Fastidiosæ rursum stomachantur, *eo quod ait*, inquiunt, *lib.* IV, c. 30 : *Patres ante legem promulgatam justos fuisse lege naturæ.* Primo egregie imponunt sanctissimo Patri. Non enim ait *eos fuisse*

[21] Col. 57. [22] Coloss. I, 15. [23] Hebr. I, 3. [24] II Cor. IV; Rom. VII. [25] I Joan. III. [26] II Cor. III. [27] Lib. V, c. 16. [28] Col. 56; Genes. VI. [29] Col. 56. [30] Genes. VI, VII. [31] Lib. III et V. [32] Joan. XV. 2. [33] II Cor. III, 5. [34] I Cor. III, 9. [35] Col. 58 et 59. [36] Joan. VI, 68. [37] Matth. IX, 29. [38] Matth. IX, 22; Marc. V, 34; Luc. VII, 50, etc. [38*] Matth. XV, 28. [39] Phil. IV, 13. [40] I Cor. XV, 10. [41] II Tim. IV, 7. [42] Gal. VI, 10 [43] II Thess. III, 13. [44] Isa. I, 17. [45] Psal. CXXXV, 26. [46] Matth. VI, 1. [47] Deut. VI, 5; Matth. XXII, 37; Marc. XII, 31; Luc. X, 27. [48] Exod. XX, 12; Deut. V, 16; Matth. XV, 4; Marc. VII, 10; Luc. XVIII, 20.

justos lege naturæ ; sed justos virtute Decalogi, conscriptam habentes legem in cordibus suis, diligentes Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab injustitia. Quibus docet, illos fide gratiaque divina instructos Dei mandata servasse, istaque obedientia magis magisque justos effectos, secundum illa Spiritus oracula : *Justus justificetur adhuc, et sanctus sanctificetur adhuc* [50]. *Non cesses in æternum justificari* [51]. *Augebit incrementa frugum justitiæ vestræ* [52]. *Habenti dabitur, et abundabit* [53], etc. Secundo, admittamus Centuriatoribus Irenæum dixisse, patres sanctificatos lege naturæ. Quid tum incommodi absurdive consequetur? Nonne eo loco expressi verbi divini auctoritate probat Enoch ante legem Mosaicam placuisse Deo? Noe fuisse virum justum atque perfectum? Abraham amicum Dei appellatum? Isaac, Jacob, Joseph, Job, Deo viventi charissimos servos? Evangelio quoque Abelis justitiam commendari? Sed sola fide, responsabunt viri improbi ac molesti, justi fuerunt : non observatione legis naturæ. At solius fidei justitiam nunquam probare poterunt expresso verbo Dei : nos autem solam fidem mortuam et inefficacem esse ad justitiam comprobamus. Deinde, veterum testimoniis evincimus, solius fidei constitutionem, crassissimum fuisse Simonis Magi, Valentinianorum, Eunomianorum, imo et pseudoapostolorum errorem, a Petro, Joanne et Jacobo data opera in epistolis suis damnatum. Postrémo legis naturæ observationi semper Dei omnipotentis gratiam prævenientem, comitantem, cooperantem, et opera bona coronantem, tam Irenæus, quam reliqui deinceps adjunctam volunt theologi [54] : sicque nihil habent, de quo juste conquerantur viri morosi.

At, ne semper mentiri videantur, aliquid tandem verum, nec tamen omnino sine manifesta impostura subnectunt : *Christum ait baptizatum quidem esse anno trigesimo, docuisse vero quadragesimo, et passum esse quinquagesimo.* Signant enim lib. II, cap. 34, in quo nihil hujusmodi prorsus habetur. Cap. porro 39 ejusdem libri ait quidem Irenæus, Christum ætatem magistri, id est quadragesimum annum habentem docuisse : quod ibi et proximo capite quibusdam conjecturis stabilire nititur. Sed hoc sanctissimo Patri excidit, eo disputationis fervore, quo Gnosticos, unum tantum prædicationis annum eidem Christi concedentes refellens, in contrariam sententiam longius abreptus est : quod doctissimis et prudentissimis etiam viris non raro contingere solere ostendunt Augustini quoque et Chrysostomi nonnullæ sententiæ. Mitto enim opinionem ejus, qui putat istud Irenæi libris superadditum fuisse, quoniam et codices omnes consentiunt ; et dicendi character, cum sequentibus adjectis probationibus, id eum ita sensisse palam ostendunt.

Fremunt porro, ac extra se rapiuntur, quod de oblatione corporis et sanguinis Christi in eucharistia sic proprie et diserte loquitur, veluti adversus eorum hæreses sibi tum fuisset confligendum. *De oblatione*, inquiunt, *et Irenæus lib.* IV, *cap.* 32 (*si tamen locus fraude ac mendo vacat*) *satis videtur loqui incommode, cum ait : Novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo. Sed Irenæus sese in sequentibus, ac præcipue cap.* 34, *copiose declarat, quod nequaquam intelligat oblationem consecrati panis, sed adhuc consecrandi in usum cœnæ Domini, et alioquin in usum sacerdotum et pauperum* [55]. Hæc illi : in quibus cumprimis per summam fraudem et malitiam fingunt locum corruptum esse, ut tantæ auctoritatis pondus elevent, ac suspectum reddant. At vero, omnes tam manuscripti, quam editi, etiam ab hæreticis Lausanæ et Basileæ magna diligentia recogniti, codices sic habent : nulla ergo in hoc loco fraus est, nullum mendacium ; sed germanus sincerusque B. Irenæi contextus. Attende et alteram istorum indificationem et calumniam. *Non intelligit oblationem consecrati panis*, inquiunt, *sed consecrandi in usum*, etc. Et unde hoc efficitis? Nihil enim tale apud Irenæum habetur : sed a vobis vafre et impie configitur. Deinde, si de consecrandi in usum cœnæ sacerdotum et pauperum oblato loquitur, profecto in beatissimum martyrem injuriosi et contumeliosi estis, dicentes eum *de hac oblatione incommode loqui*. Rursus, si de pane in usum sacerdotum et pauperum oblato loquitur, quomodo novam novi testamenti oblationem vocaret illam, quæ in veteri tam vulgata et communis præcesserat? Quomodo etiam diceret illam offerri Deo, si pauperibus porrigebatur? Sic ex omni parte mentitur iniquitas sibi, et doli fraudesque in cervices auctorum suorum revolvuntur.

Vere autem de incruento corporis et sanguinis Christi in eucharistia sacrificio loquitur illic Irenæus, quod Judaicis cunctis oblationibus, ut multis prophetarum testimoniis ibidem ostendit, proprie successit : et a Christo novi testamenti auctore apostolis commendatum, ab his per universum orbem prædicatum, oblatum et traditum est, ut copiosius illic observamus et probamus. Quod autem de pane jam consecrato, non adhuc consecrando loquatur, pro certo manifestant hæc illius verba : *Christus eum, qui ex natura panis est, accepit, et gratias egit dicens : Hoc est corpus meum. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo* [56], etc. Ecce oblationem Deo factam, non pauperibus ; novo testamento specialem, non utrique communem, ab Ecclesia, id est, sacerdotibus et pastoribus Ecclesiarum oblatam, non a cunctis promiscue, velut porriguntur eleemosynæ ; et oblationem corporis Christi et sanguinis, non cruentam, qualis facta est in cruce : ergo incruentam, et sub speciebus panis et vini jam Christi omnipotentis Dei verbis consecrati : quæ omnia hæreticorum nugas et putidas cavillationes solide refellunt et damnant.

Quoniam vero imperitis fucum facere nituntur, dicentes Irenæum se in sequentibus, ac præcipue cap. 34, copiose declarare, et hunc malitiosum dolum retegamus. Ipso capitis 34 initio scribit : *Igitur Ecclesiæ oblatio, quam* 13 *Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei*, etc. Annon hoc aperte sacrificium eucharistiæ confirmat, et hostes illius coarguit? Subjicit illico : *In omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens : Cum offers munus tuum ad altare*, etc. Quid ad hæc, sacrilega et plane Turcica per Calvinianos, Anabaptistas, Lutheranos et novos Arianos passim facta sacrorum altarium demolitio? Sed ad Irenæum : *Oportet nos*, inquit ibidem, *oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo. Hanc oblationem Ecclesia sola puram offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus.* Denique concludit : *Nos quoque Verbum offerre vult munus ad altare frequenter sine intermissione.* Hæc sane egregia et clara Irenæi interpretatio, catholicam de sacrificio incruento doctrinam aperte roborat, non infirmat : hæreses autem huic contrarias omnino confutat et reprobat. Cætera videat lector locis suis.

Nec minus frendent iidem Centuriatores adver-

[50] Apoc. XXII, 11. [51] Eccli. XVIII, 22. [52] II Cor. IX, 10. [53] Matth. XXV, 29. [54] Irenæus lib. I ; August. lib. de Fide et operibus. [55] Col. 63. [56] Lib. IV, c. 32.

sus Irenæum [55] quod invocationem sanctorum asserat, dicens : *Virginis Evæ Virginem Mariam factam esse advocatam* [56]. Sed si reipsa Mater Dei facta est, quo in rebus creatis nihil præstantius aut excellentius fingi potest; cur non pro peccatoribus apud illum patrona, quod longe minus est? Annon intercedens pro convivantium in nuptiis penuria, illico edito ad ejus intercessionem miraculo exaudita est? Si judicum mundi auctoritatem apostolis, et consimilibus sæculi contemptoribus Christus repromisit; annon advocatæ patrocinium matri suæ concessit? Quod si præcellentes mediatorum, salvatorum, fratrum et amicorum tituli, hique nec vani nec inefficaces, quibusdam sanctis a Deo communicati fuerunt, ut ex sacris litteris pervium est : nefas profecto credendum, ut nec advocatæ nomen remque proprie matri suæ reliquerit. De hoc copiosius adnotationibus in eum Irenæi locum egimus.

Rumpuntur rursum audientes eum Romanam Ecclesiam cunctis aliis ut matrem dignitate et auctoritate præferre. *Novitatem quamdam illud resipere quibusdam videri posset*, aiunt illi, *quod in exemplaribus Irenæi, qualia nunc habemus, exstat lib.* III, *cap.* 3 [57]. Ad hanc Ecclesiam, propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles : in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab apostolis traditio. *Sed hæc sententia tantum de consensu in doctrina ab apostolis tradita loquitur, sicut ex contextu Irenæi manifestum est.* Audis novam rursum fraudem et malitiam, qua sancti viri cuncta exemplaria in suspicionem et contemptum adducere conantur : quasi non et similia de libris utriusque Testamenti non dixerint et sparserint Marcionitæ, Manichæi, aliique veteres hæretici, ut omnem eis fidem detraherent. Verum, si tantum de consensu in doctrina ab apostolis tradita loquatur Irenæus, cur id novitatem appellatis? cur propterea exemplarium auctoritatem elevare nitimini? cur denique ab hoc consensu doctrinæ illius receditis? Aut recedentes, minime vos esse de numero fidelium non agnoscitis? Sed verba illa *propter potentiorem principalitatem*, manifestissime demonstrant, non de solo doctrinæ consensu loqui Irenæum, verum etiam de præcellenti quadam auctoritate et jurisdictione, quam in reliquas totius universi recepit Ecclesias, ut nos ibidem multis probavimus.

Reprehendunt etiam illum, *quod lib.* II, *c.* 64, *scribat unamquamque gentem dignam habitationem percipere ante judicium* [58]. Porro si neque cœlis, neque inferis suscipiuntur animæ hinc emigrantes ante judicium, aut profecto tertius ac medius locus est quo admittantur, a quo tamen magnopere abhorretis : aut certe interea nullibi sunt, atque sic neque sunt, quod atheismum plane resipit. Superest ergo Irenæum vere ac pie dixisse hinc commigrantes spiritus ante judicium habitationibus congruis recipi : quod etiam manifeste et solide probat ex Lazari et divitis spiritibus, quorum unus cum Abraham loco consolatorio potitur, alter in inferno est cum tormentis [59]. Cum rursus animæ latronis promisit Christus : *Hodie mecum eris in paradiso* [60]; moriens proprium spiritum in manus Patris commendaverit; Stephani denique animæ e corpore recedenti cœlos aperuerit, non est dubium piorum animas ante judicium dignam percipere habitationem. Contra vero, quando constat Dathan, Core, Abiron descendisse in inferos, similesque sceleratos regnum Dei non possidere : nemo ambigere potest illos abripi in gehennam, etc.

De mille annis post resurrectionem corporum, in qua sententia Papiam et Justinum martyrem secutus est, satis copiose dicimus ad finem libri quinti.

JOANNIS ERNESTI GRABE

PROLEGOMENA

De vita et scriptis Irenæi, ipsorumque variis editionibus, et novissimæ hujus ratione ac consilio.

SECTIO I.

De tempore nativitatis et obitus Irenæi, necnon genere mortis ejus.

§ 1. Omnia quæ ad vitam et scripta Irenæi pertinent, adeo erudite et prolixe exposuit clarissimus dominus Henricus Dodwellus, Dissert. III, IV, V et VI in Irenæum, ut vix quidquam sit, quod addi queat. Atqui cum Dissertationum illarum usus omnibus eruditis, hic in Anglia præsertim, sit in promptu, nullis fere opus fuisset hanc in rem verbis, nisi de quibusdam dubium, de aliis diversa sententia animo meo insideret. Pace itaque ac venia doctissimi, mihique ob ipsa huic Irenæi editioni benevole præstita adminicula, suo loco nominanda, plurimum colendi amici atque fautoris, et dubitationes, et diversas meas aliorumve opiniones proponam; ut studiosus Irenæi lector eas æqua trutina expendere queat. Irenæum Trajano imperante natum fuisse, vir cl. Dissert. III, § 3, optime collegit ex ipsis S. Patris verbis, quibus id, quod *sub finem Domitiani* contigerat, *pene sub suo sæculo* (γενεᾷ) factum scripsit pag. 449, lin. 21, hujus semper posthac a me citandæ editionis (nunc lib. V, cap. 30, num. 3, ii.). Ut autem distinctius perspiceretur, utrum inter initia, vel sub medium, aut finem Trajani ortus fuerit Irenæus, alia ejus verba § 5 consideranda sumpsit, quibus se *adhuc puerum* et *in prima ætate* (ἡλικίᾳ), S. Polycarpum senio provectum, ac cum eo Florinum in aula regali splendide agentem, in inferiori Asia vidisse atque audivisse memoravit lib. III *Adversus hæres.*, cap. 3, ac in *Epistola ad Florinum*. Cum itaque Irenæus lib. II, cap. 39, diversas hominum ætates designans, *infantes, parvulos, pueros, juvenes, seniores* nominet, atque juvenilis ætatis principium anno trigesimo statuat; puerilem idcirco ab anno vigesimo ad trigesimum protendi, vir clariss. § 6 conjicit, et mox § 8 demonstrat, πρώτην ἡλικίαν etiam in annum vigesimum primum, aut potius vigesimum quintum cadere. Hunc itaque Irenæus egisse ei videtur, cum Polycarpum atque Florinum in inferiori Asia oculis usurpavit. Annum autem Christi ei respondentem indagaturus, supponit ulterius § 10 per αὐλὴν βασιλικὴν, in qua tunc splendide vixit Florinus, non regalem, sed imperatoriam aulam intelligendam esse. Cui hypothesi confirmandæ haud abs re fuerit parallelum addere locum ex lib. IV *Adversus hæres.*, cap. 49 : *Quid autem et hi, qui in regali aula sunt fideles, nonne ex eis quæ Cæsaris sunt, habent utensilia?* Non de alio autem quam Adriano imperatore, et quidem secunda vice in Asiam veniente, Irenæi ad Florinum verba accipienda esse, luculenter ibidem probat, atque fieri non potuisse, ut is secundo in Asiam venerit ante annum Christi 122. Quem proinde cum anno vigesimo quinto ætatis Irenæi componens, hunc anno

[55] Col. 63. [56] Lib. V, c. 19. [57] Cent. 2, col. 64. [58] Col. 67. [59] Lib. II, c. 62, 63. [60] Luc. XXIII, 43.

Christi 97 sub Nerva, vel anno sequenti sub Trajano natum concludit.

§ 2. Hoc ratiocinium consideranti mihi objecere se quidem ipsius Irenæi verba lib. II, cap. 42 : *Quinque ætates transit hominum genus; primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et posthæc juvenis, sic deinde senior.* Ubi cum 14 *puer parvulo* præponatur, puerilis ætas intra annum decimum et vicesimum ponenda videri posset. Ast verba ibi a librario transposita, ac prior ordo omnino præferendus videtur, quo parvulus puerum præcedit; præsertim cum huic magis congruat ἡλικία, quæ ante vicesimum annum non incepit. Missa itaque ista objectione, alia proponam quæ mihi persuadent, Irenæum aliquanto serius, nempe anno Christi vulgari 108 (vero 106) natum esse. Id equidem constat, Adrianum imperatorem non ante annum Christi 122 secunda vice in Asiam venisse; non tamen necesse est, isto præcise anno id factum supponere. Imo vero anno 129 (127) secundum Adriani in Asiam adventum a Baronio recte ascriptum, ipse ejus in quamplurimis adversarius Pagius fatetur, et nummi ab eo ad annum 127, 128, 129, allati, satis probant. Idem etiam confirmant Irenæi ad Florinum de Polycarpo verba ab ipso domino Dodwello § 12 adducta : *Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane, ac obturatis auribus pro more dicturum fuisse : Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem!* Quibus citatis, optime subinfert : *Plane hic innuit Irenæus ortum illum hæreticorum recentiorum sub Adriano, quo fuerit Polycarpus ad tantam indignationem excitatus; ortum, inquam, illum, qui in grandævam Polycarpi ætatem inciderit. Qui enim quæritur, sese ad ea usque tempora reservatum, is una innuebat, jam se ordinarios etiam senectutis limites esse prætergressum. Et quia σύνηθες hoc Polycarpo fuisse ait, non itaque de uno duntaxat hæresiarcha intelligendus. Id vult igitur Irenæus, dum Polycarpi discipulus esset, multos identidem ortos hæresiarchas : et quoties novi exorirentur, toties repetitam esse illam Polycarpi exclamationem. Prodierunt nimirum e Menandri schola omnium sub Adriano primi Basilides et Saturninus; secuti postea, sed brevi, ut videtur, intervallo Valentinus et Cerdon. Cerdonem denique secutus Marcion, paulo superioribus recentior. De his itaque, excepto Marcione, omnibus intelligendas crediderim Polycarpi illas toties repetitas exclamationes.* Atqui Valentinum pariter ac Cerdonem sub Hygino Romam venientes, hæreticum virus spargere cœpisse, ipse Irenæus lib. I, cap. 28, et lib. III, cap. 4, docet. Hyginus autem juxta Pearsonii rationes anno Christi 122, post 9 Augusti, aut juxta ipsius domini Dodwelli sententiam anno 123, episcopus Romæ creatus fuit. Aliquanto igitur post, exorta jam Valentini et Cerdonis secta, ita exclamare cœperit Polycarpus necesse est; ac proinde anno 127, optime istud martyris σύνηθες convenit. Provectior quoque tunc fuit ejus ætas, 66 scilicet annorum, si juxta Pearsonii rationes a domino Dodwello approbatas, anno Christi 147, martyrio defunctus est; cum contra anno 121, sexagesimum primum egerit annum, quo vix ordinarios senectæ limites superasse dici poterat.

§ 3. Sed et ipsius Irenæi historia suadet, ut πρώτην ejus ἡλικίαν, anno Christi 127, potius quam 122, ascribamus, indeque serius quam anno 97 illum natum statuamus. Constat quippe eum a Lugdunensi Ecclesia post cœptam persecutionem Marci Aurelii, cum litteris ad papam Eleutherium Romam missum fuisse. Octogenarius itaque tunc fuerit Irenæus, si dicta persecutio in annum Christi 177, juxta Eusebii in *Historia ecclesiastica* calculum, inciderit; saltem septuagenarius, si ad annum 167, ex ipsius domini Dodwelli sententia referatur. At vero Lugdunenses tantum senem ad adeo molestum iter adegisse, vix crediderim. Et quid de libris ipsius dicendum? Istos sane quinque *Adversus hæreses* saltem anno ætatis octuagesimo, alios plures, veluti *De Ogdoade*, *Contra Florinum*, *Blastum*, nec non eos, qui ad paschalem pertinebant controversiam, partim circa, partim post annum nonagesimum scripserit, necesse est, si is anno Christi 97 natus fuisset. Quis autem illum adeo senem demum scribendo manum admovisse, et jam decrepitum tot tantosque libros elaborasse, facile sibi persuaserit? Atque hæc etiam faciunt, ut πρώτην ἡλικίαν, in qua Polycarpum se vidisse ait Irenæus, de anno vicesimo primo potius quam quinto accipiam : nam de illo etiam accipi posse, ex iis quæ vir clarissimus § 8 dixit, utique patet. Accedit denique istud, quod meliori jure gloriari potuerit auctor noster de memoria dictorum Polycarpi, ejusque formæ ac habitus, etc., si paulo junior, anno scilicet 21 eum viderit. Qui si in annum Christi 129 (127) juxta ante dicta inciderit, Irenæus anno Christi 108 (106) natus fuerit.

§ 4. Ubi de ortu S. Patris satis prolixe egerat dom. Dodwellus, postea § 21 tempus ac genus mortis ejus indagare incipit. Equidem a vulgo chronologorum et historicorum hactenus traditum fuit, illum obiisse martyrium notissima illa Severi imp. persecutione, quæ anno ejus decimo, juxta alios quinto cœpit, quando Albinum, prælio prope Lugdunum commisso, devicit, indeque capta urbe, cum civibus, præcipue Christianis, sævissime egit. Verum tanta loco citato argumenta martyrio Irenæi opposita video, ut istud pro certo affirmare nolim. Neque tamen pertinaciter inficias ire ausim, tam ob Hieronymi in cap. LXIV Isaiæ, quam Justini verba supra pag. 3 et 4 veterum testimoniis inserta; quorum ille ducentis, hic non ultra trecentos post Irenæum annos ista scripsit. Suspicionibus quippe contra Hieronymi locum allatis toto fidere nequeo, donec ms. cujusdam codicis auctoritas iis suffragetur. Id vero certum est, et ab ipso clariss. viro § 20 assertum, Irenæum anno Christi 189, Commodi imperatoris 10 adhuc superstitem, synodo propter paschalem controversiam in Gallia habitæ præfuisse, ac proinde πάνυ γηραλέον, ut ipse de Polycarpo scripsit, defunctum esse.

SECTIO II.

De quinque Irenæi contra omnes hæreses libris ac horum versione, aliisque deperditis ejusdem scriptis.

§ 1. Irenæum quinque *Adversus hæreses* libros primos omnium conscripsisse, ex illorum proœmio ingeniose post Feuardentium collegit clariss. Dodwellus Dissert. IV, § 1. Fatetur tamen, ista, quæ id indicare videntur, verba, οὔτε δύναμιν συγγραφέως, ἣν οὐκ ἠσκήσαμεν, ac proinde etiam præcedentia, μήτε συγγράφειν ἠθισμένοι, de simplicitate styli accipi posse. Atque ut ita accipiam, et, si non plures, unum saltem tractatum antea ab Irenæo elaboratum fuisse credam, ipsius lib. III, c. 7, inducor verbis : *Si quis secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbatis eum utentem sic legerit*, etc. At vero de hoc frequenti hyperbatorum usu ne verbum quidem habet in præcedentibus : in alio igitur tractatu prius scripto hac de re egerit necesse est.

§ 2. Dictos quinque libros non uno impetu editos, sed duos priores seorsim ad amicum missos esse, vir clariss. §§ 4 et 6 recte docet ex proœmio libri III. Imo et sequentes tres, singulos prodiisse, quarti et quinti libri præfationes innuunt. Horum tamen posteriorum argumenta, ab apostolorum et Christi verbis petita, jam in animo habuisse Irenæum, cum priores scriberet, ipse lib. II, cap. 3, his testatur verbis : *Jam quidem ostendimus, unum*

esse Deum; ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Et cap. 8: *Dominus hunc* (Creatorem) *Patrem, qui est in cœlis, docet, et non alium, quemadmodum ostendemus procedente sermone.* Confer pag. 131,1, 19 et 2, 14, 175, 1, 19 (lib. II, cap. 11, n. 1, 2), et cap. ultimo hujus secundi libri, ubi expresse *consequentes* nominat *libros.* Et sane absque his imperfecta prorsus fuisset ψευδωνύμου γνώσεως ἀνατροπή, quam ipsa hujus operis inscriptione pollicitus est. Cæterum tempus, quo libri isti scripti sint, statuere est difficillimum. Circa annum Christi 177, ætatis Irenæi octogesimum, episcopatus ejus nonum aut decimum, id factum citata IV Dissert. § 2 et in fine ejusdem statuitur. Non desunt autem argumenta, quæ partim post, partim ante istud tempus, volumen *Contra hæreses* elaboratum esse, probare videntur. Pro priori parte militat mentio versionis Theodotionis lib. III, cap. 24, facta, quam tamen ad Commodi tempora retulit Epiphanius, hunc que secutus auctor *Chronici Alexandrini* anno sexto istius imperatoris ascripsit. Ad quæ dominus Dodwellus Dissertat. singulari *De pontificum Romanorum successione* cap. 14, § 17, regessit, ista de Theodotione verba a priori Irenæi exemplari forte abfuisse, ac postea ab ipso inserta esse. Aliam, quæ mihi magis placet, responsionem dedit Dissert. IV in Irenæum § 39 seq., ubi Theodotionis versionem jam sub Marco prodiisse, contra auctorem *Chronici Alexandrini* contendit. Et sane neque hujus, neque Epiphanii, quem is **15** allegat, auctoritas in chronologicis tanta esse debet, ut eorum æra nos turbari patiamur, ubi certior aliunde nobis suppetit ratio. Isto autem scrupulo excusso, aliud pro altera parte mihi incidit argumentum, quo fere persuasus sum, Irenæum adhuc presbyterum, ante annum 177 hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit: quem Eusebius in *Chronico* anno 17 Marci, Christi 171 ascripsit; cl. Dodwellus vero antiquiorem facit. In quodcunque autem inciderit tempus, duos sane priores Irenæi libros præcessisse inde colligo, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem; illam non omissurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra libro III et IV, pag. 223, col. 1, lin. 25 (lib. III, c. 2, n. 8) et pag. 349, 1, 10 (lib. IV, cap. 33, n. 6), Pseudoprophetas istos leviter perstringit; unde illos paulo post excitatas ab iis turbas scripserit necesse est: neque enim longum inter priores ac posteriores libros intercessit intervallum. Ex quo etiam colligitur, Irenæum non adeo senem, necdum episcopum, sed presbyterum hoc opus edidisse; antequam scilicet a Lugdunensibus martyribus Romam ad Eleutherium propter compescendam sectam istam mitteretur una cum litteris commendatitiis, quibus ut presbyter Ecclesiæ, et ζηλωτὴς τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ laudatur apud Euseb. lib. V, cap. 4. Merito sane, si jam causam Dei ac Christi contra hæreticos adeo strenue tot scriptis libris egerit. Atqui presbyteri etiam ordini, non autem episcopali dignitati congrua sunt, quibus prœmium libri III incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis*, etc., nec non quæ in prœmio libri V exstant: *Quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus.* Nemo quippe Irenæo jam episcopo ausus fuisset *præcipere* ut calamum in hæreticos acueret: vix etiam Irenæus se *præcepto obedientem* professus esset; ac insuper *in προστασίᾳ Ecclesiæ* potius quam *in administratione sermonis* se positum dixisset, si jam tum summus Ecclesiæ Lugdunensis sacerdos fuisset. Ab Irenæo itaque adhuc presbytero libri *Adversus hæreses* elaborati fuisse videntur, inter annum Christi 170 et 174, si isto temporis intervallo enata fuerit secta Cataphrygum, et si altera quoque persecutionis Marci æra, quam in *Historia eccles.* fixit Eusebius, steterit firma. Sin vero rationes domini Dodwelli ad annum 167 dictam persecutionem referentis sequamur, et Irenæi libros antiquiores statuere necesse foret: quod tamen mentio hæreseos Tatiani, aliaque haud permittunt.

§ 3. Græco sermone hoc *Adversus hæreses* volumen scriptum fuisse, tot tantisque argumentis probavit vir doctissimus Dissert. V, § 1, usque ad 6, ut plura addere haud sit opus. Quod autem § 6 Latinam eorum versionem Tertulliano recentiorem, et exeunte demum sæculo IV factam putat, in eo me cogunt dissentire aliquot Tertulliani l. b. *Adversus Valentinianos* cap. 10 periodi, quibus Latinum Irenæi interpretem plane imitatus esse videtur. Nam de Sophia matre ait, eam *primo quidem contristari propter inconsummationem generationis; meluero postremo, ne finis quoque insisteret.* Quæ Latinæ versioni exacte consonant; a Græco autem textu aliquatenus discrepant. Quippe lib. I, cap. 1, § 3, pag. 2 (cap. 2, n. 3), interpres iisdem verbis dicit, *contristatam propter inconsummationem generationis: post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem haberet.* Græca vero ibidem hæc sunt: Πρῶτον μὲν λυπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι, μήτε αὐτὸ εἶναι τελείως ἔχειν. Ubi nota, τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως *inconsummationem generationis* ab utroque verti; et Tertullianum in posteriori commate, relicto Græco Irenæo, vestigia interpretis sectari. Pergit Tertullianus, loco citato referens, *confirmatam Sophiam et conjugio restitutam: et ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse; Enthymesin vero ejus, et illam appendicem passionem ab Horo relegatam, et crucifixam, et extra ævum* (ex Irenæi versione repone *eum*) *factam*, etc. Hæc si iterum conferas cum Latina interpretatione pag. 12 prope finem (num. 4) itidem sonante: *confirmatam Sophiam, et restitutam conjugi; separata enim intentione* (ἐνθυμήσει) *ab ea, cum appendice passione, ipsam quidem infra* (intra) *Pleroma perseverasse; concupiscentiam* (ἐνθύμησιν) *vero ejus cum passione ab Horo separatam, et crucifixam, et extra eum factam esse*; vix dubitabis, hæc Tertulliano, illa scribenti, ante oculos fuisse. Ut enim de reliquorum consonantia nihil dicam, *in Pleromatis censu remansisse*, perinde ut interpres *perseverasse*, ait, cum tamen Græca εἶναι non μεῖναι habeant; et τὸ ἐπιγινόμενον πάθος uterque reddidit *appendicem passionem*: quod fieri haud potuisset, nisi alter ab altero accepisset. S. Cyprianum etiam, quæ epist. 74 ad Pompeium de Cerdone hæretico scripsit, ex Irenæi lib. I, capitis 28 fine, et initio cap. 29 deprompsisse, inferius pag. 103, num. 5, adnotavi. At vero S. martyr nuspiam in epistolis vel tractatibus suis, quantum ego memini, ullam Græcæ linguæ peritiam prodidit: unde Latina Irenæi versione, perinde ut magister ejus Tertullianus, usus fuisse videtur. Exeunte itaque sæculo secundo, superstite adhuc vel nuper defuncto Irenæo, hos ejus libros in Latinum eumque barbarum sermonem translatos esse crediderim; et quidem a quopiam Lugdunensis, vel alterius in Gallia Ecclesiæ ministro, quia quædam in ista versione occurrunt voces, vix aliis quam Gallicanis scriptoribus usitatæ. Vide infra pag. 168 (152), not. 5, (in hæc verba *sinistræ manus*.... levamen) et alibi passim. Ipsum vero Irenæum qui sui interpretem faciunt, næ illi tantum virum propria animi sui sensa ignorasse, aut perperam expressisse asserant necesse est. Latinam enim versionem a Græci textus sententia identidem diversam esse, ex plurimis, suo quibusque loco adnotatis, exemplis patet.

§ 4. Titulus ab auctore huic operi præfixus fuit Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, prout memoriæ proditum est ab Eusebio

lib. v *Hist. eccles.* cap. 7, suffragantibus Andrea Cæsar. in Apocalypsin serm. VI, cap. 18; Damasceno in *Parallelis mss.* passim; Photio; Œcumenio in II Epist. Petri cap. III, pag. 543, et in Epist. Judæ pag. 628. Imo ipse Irenæus hujus rei testis est in proœmio libri II, ubi ait: *Quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus;* et in proœmio lib. IV, quod incipit: *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis, quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis.* Similiter in fine hujus libri vocat *opus exprobationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis;* ac in proœmio lib. V, *opus de traductione et eversione falso cognominatæ agnitionis.* Et quidem Ἔλεγχος *detectio* sive *traductio* respicit librum primum, quo errores hæreticorum recensuit; ἀνατροπὴ autem sequentes quatuor, in quibus eos et ratiociniis, et Scripturæ S. dicti refutavit. Atque hinc non modo ab Eusebio plurimis in locis ad compendium verborum faciendum *Libri adversus hæreses*, et a Cyrillo Hierosolymitano catech. 16, *Institutiones contra hæreses* vocantur; sed et in antiquis Latinæ versionis codicibus ita inscripti sunt; in veteri Feuardentii codice: *Contra omnes hæreses libri quinque;* ac in Vossii ms. exemplari: *Contra omnes hæreticos* (al. *hæreses*) *libri numero quinque.* Cui inscriptioni suffragantur ista, quibus Irenæus librum IV claudit, verba: *Et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.* Cæterum quæ de titulis singulorum capitum, et tam horum, quam ipsorum librorum divisione dominus Dodwellus Dissertat. V, § 12, disseruit, istis brevitatis studio nihil addo, nisi Græcum etiam Irenæi textum in capita, et quidem minutiora, quam quæ in Latina sunt versione, jam olim distinctum fuisse; prout colligo ex Procopii Gazæi *Comment.* in cap. III Geneseos pag. 76, ubi ea quæ auctor noster lib. III, cap. 37, de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam cap. 59 et 65 ejusdem libri dicta allegat.

§ 5. Cæterum de dictorum quinque librorum codicibus, quibus utimur, aliqua dicenda restant. *Græcum codicem ms. in universo orbe nullum habemus, vel mutilum*, inquit clariss. Dodwellus Dissertat. V, § 11. Equidem Feuardentius in *Commonitione ad lectores* suæ editioni præfixa, refert fuisse quosdam, qui Græcum exemplar in Venetiana bibliotheca se legisse testati sunt, aliosque in Vaticana visum dixisse; addit tamen, *ea ibi frustra quæsita esse.* Neque nunc in Vaticana bibliotheca Græcum Irenæum reperiri, per litteras certiorem me fecit diligentissimus illius præfectus, Dn. Laurentius Alexander Zacagnius; de Venetiana vero exacte inquirendi occasio mihi defuit. Per *mutilum* autem Irenæi *codicem Græcum* intellexit procul dubio vir ante laudatus maximam libri I partem, in Epiphanii *Panario* contra hæreses Græce conservatam, nec non alia plura fragmenta ab Eusebio, Theodoreto, etc., excerpta, maxime a Joanne Damasceno in libris *Parallelorum*, quos inscripsit, vel ab horum interpolatore. Ista enim quæ in Claromontanis membranis exstant Irenæi dicta, ab ipso Joanne Damasceno inserta esse jam dubito, quia nec 16 in Latina *Parallelorum* istorum versione a Billio edita, nec in ms. Vaticano codice Græco ea reperiuntur, si breves quasdam sententias excipias. Accedit, quod in pericope de nomine Antichristi lib. V, cap. 30, loco ultimæ appellationis Τειτῶν, quam omnia Irenæi exemplaria habent, et integer contextus confirmat, in Claromontano codice legatur Παπίσχος. Atqui hoc quidem nomen fuit Judæi Alexandrini, quem cum Jasone Christiano disputantem repræsentavit Aristo Pellæus (de quo vide *Spicilegium Patrum* sæculi II, pag. 127 seq.) ac proinde Antichristo, ex unanimi sententia Patrum itidem Judæo, ac acerrimo Christianorum hosti futuro, satis aptum. Attamen nullam invenire possum rationem, quare hoc potius nomen, altero *Titanis* rejecto, sit acceptum, et cum alio, Λατεῖνος, recensitum; nisi quod forte recentior quispiam Græcus, Romanum pontificem, aut factum, aut futurum Antichristum opinatus, diminutivum nominis papæ Παπίσχος ei accommodandum duxerit. Quas meas de interpolatione Claromontani *Parallelorum* codicis conjecturas hoc loco proponere volui, quia in notis semper, quantum memini, ipsi Damasceno collectionem Græcorum istorum Irenæi fragmentorum ascripsi. A cujuscunque autem manu ea profecta fuerint, illi sane multas debemus gratias; quod quintam fere libri V Irenæi partem Græce nobis conservaverit; ut de II et IV libri fragmentis nil dicam.

§ 6. Latina denique exemplaria si spectes, istud, quod inter mss. Isaaci Vossii libros servatur, quodque idem cum veteri Feuardentii codice esse fertur, ego vero ob variantes quasdam lectiones diversum esse arbitror, pro perfecto ac nulla parte mutilo habet vir doctissimus loco paulo ante citato. Ac de primis quatuor quidem libris id verissimum est, excepto unico forte loco pag. 219, col. 2, lin. 25 (pag. 109, col. 2, lin. 5). Sed librum V in fine magna parte mutilum esse, haud dubitare me sinit ejus præfatio, et libri IV conclusio. Illa quippe ita sonat: *Manifestatis* (libro IV) *pluribus, quæ a Domino per parabolas et dicta sunt, et facta, in hoc libro quinto... ex reliquis doctrinis Domini, et ex apostolicis Epistolis, conabimur ostensiones facere.* Hæc sequentibus constat verbis: *Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Pauli apostoli in alio libro disponentes, integrum tibi opus præbebimus.* Istos scilicet Domini sermones hæreticis opponere voluit, qui *unum et eumdem annuntiant Patrem factorem mundi hujus*, ut paulo ante scribit. Similiter ex Epistolis S. Pauli demonstrare sibi proposuit, illum *docuisse unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legislationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui Filium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia.* Et carnis quidem salutem, id est resurrectionem ac vitam æternam variis argumentis, ipsisque Pauli apostoli dictis demonstrat, et in contrarium objectam ab hæreticis sententiam I Cor. XV: *Caro et sanguis regnum Dei non hæreditabunt*, prolixe explicat Irenæus a cap. 2 libri V usque ad caput 15, inque hoc ex S. Litteris probat, quod Demiurgus resurrectionis ac incorruptelæ carnis sit auctor; ut adeo mutato, nescio quare, consilio, quod in fine libri V tractare proposuerat, priori ejusdem parte præstiterit. Promissam vero ex verbis Christi, citra parabolarum involucrum prolatis, demonstrationem de uno Deo, mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri, cap. 21 demum aggreditur, et ex allegatione legis Mosaicæ contra tentationes diaboli primum deducit argumentum, quod est et ultimum: siquidem ex verbis nequissimi spiritus: *Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me*, etc., occasionem longius digrediendi cepit, primum de diaboli mendaciis ac conatu, quo id agit, ut loco Dei adoretur, disserens; deinde a cap. 25 usque ad finem nostri textus, doctrinam de Antichristo, hujusque interitum secuturo regno Christi millenario prolixe prosecutus. Reliquæ igitur ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitæ demonstrationes unius et ejusdem in Vet. et Nov. Testamento Dei perierunt, quod librarii exosam sequiori ætate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollent, ideoque filum abrumperent.

§ 7. De aliis auctoris nostri operibus prolixe agitur dissertatione VI in Irenæum, Unum tamen atque alterum de iis, quorum fragmenta inferius subnexa sunt, scriptis observare haud abs re erit. Agmen ibi ducit clausula libri *De Ogdoade*, quem non quidem Florino instar epistolæ scriptum puto; attamen

propter illum Valentini errore abreptum, sive ad confutationem illius, ab Irenæo elaboratum credo, prout diserte traditum est ab Eusebio lib. v *Hist. eccles.*, cap. 20. De cætero quod in Hieronymi *Catalogo script. eccles.* istud σπούδασμα, uti vocat Eusebius, inscriptum legitur Περὶ Ὀγδοαστῶν, id recentiorum librariorum vel editorum, qui Sophronium, interpretem Græcum, secuti sunt, non ipsius Hieronymi erratum fuisse videtur. In manu exaratis enim bibliothecæ Bodleianæ codicibus nec non in illo, quo Freculphus sæc. IX usus est, *De octava* scriptum est. Ita igitur Hieronymum puto titulum Περὶ Ὀγδοάδος Latine vertisse; neque sic tamen bene: quippe *Octonationem* potius cum veteri Irenæi interprete reddere, aut magis Latine *De octonario Æonum numero* dicere debuisset. Deinde sequitur dicto loco fragmentum *epistolæ ad Florinum* Περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, *De monarchia sive quod Deus non sit conditor malorum*; prout titulum vel summam hujus scripti expressit Eusebius citato lib. v, cap. 20. Ex quo Valesius in Notis perperam collegit, *Florinum duo principia invexisse, et Marcionis ac Cerdonis dogmatibus adhæsisse: et alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse.* Obstant enim verba ipsius Irenæi, Florino exprobrantis: *Hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt.* Diversum itaque a Marcionis vel alterius cujusdam hæretici errore, atque magis impium fuit dogma Florini; ac videtur ille monarchiam Creatoris mundi, tanquam supremi Dei, ita contra Marcionitas, aliosque hæreticos asseruisse, ut eumdem conditorem atque causam malorum fecerit: quod sane ne ipsi quidem hæretici istius ævi hactenus ausi fuerant. Irenæus itaque, strenuus bonitatis supremi Dei vindex, monarchiam ejus, rejecto altero deo, malorum principio, ita tenendam Florino demonstravit, ut tamen ipse haud statuatur conditor malorum, sive auctor criminum, quæ ab hominibus committuntur; quo nihil magis impium dici potest. Lege clariss. Dodwellum § 2. Porro epistolam Irenæi ad Victorem, cujus duo fragmenta suo loco subjeci, et λόγον *de Paschate*, quem a Justino allegatum itidem notavi, pro uno eodemque scripto habet vir doctissimus § 21. Sed quoniam epistolam voce λόγου a nullo scriptore denotatam memini, λόγον περὶ Πάσχα potius *homiliam de Paschate* ipso hoc festo peroratam interpretor, hancque puto fuisse unam διαφόρων διαλέξεων, quarum Euseb. lib. v, cap. 26, mentionem facit, et Hieronymus *De scriptoribus eccles.*, qui *varios tractatus* appellat, id est sermones ad populum in ecclesia habitos; quo modo etiam Sophronius accepit, βιβλίον ποικίλων ὁμιλιῶν reddens. Atque exinde depromptam quoque puto sententiam *de meditatione mortis* pag. 468 ex Damasceni *Parallelis* descriptam, ubi ita citatur: τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν δ' Λέξεων. Legendum enim esse διαλέξεων haud dubito: quæ conjectura mihi non succurrebat, cum adnotationem 4, pag. 468, scriberem. Sic dies diem docet, et plura forte de his aliisque Irenæi scriptis posthæc docebit.

SECTIO III.

De variis quinque Irenæi librorum adversus hæreses editionibus, ac hujus novissimæ ratione atque consilio.

§ 1. Irenæi quinque *Adversus hæreses* librorum versionem Latinam antiquissimam primus in lucem edidit in folio Desiderius Erasmus Roterodamus, cum hac inscriptione: *Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire retegit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum, opera Desiderii Erasmi Roterodami, ac nunc primum in lucem editum opera Joannis Frobenii. Additus est index rerum scitu dignarum. Apud inclytam Basileam anno* MDXXVI *cum gratia et privilegio Cæsareo.* Opus istud dedicavit Bernardo, tunc temporis episcopo Tridentino, ad quem data epistola nuncupatoria non modo in principio istius voluminis, sed et in collectione epistolarum Erasmi, Londini anno 1642 excusa, lib. XXVIII, num. 5, legi potest. Epistolam nuncupatoriam sequitur *Divi Irenæi obtestatio ad scribas: Adjuro te*, etc., non quidem his *Adversus hæreses* libris, sed alteri *De Ogdoade* tractatui ab ipso suffixa. Continuo sequitur textus Irenæi, variis quibusdam lectionibus, et Græcorum, quas interpres retinuit, atque Latinarum vocum minus usitatarum interpretationibus in margine appositis. Præfixit autem quatuor prioribus libris antiquos singulorum capitum titulos, et quatuor posterioribus proprias præfationes seu *argumenta*, uti vocat.

§ 2. Biennio post, nempe anno 1528, alia ex officina Frobeniana Basileæ prodiit editio in folio, mox anno 1534 recusa, in cujus titulo post verba, *emendatum opera Desiderii Erasmi Roterodami*, sequitur: *ac nunc ejusdem opera recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant*; adeo ut ipse Erasmus secunda cura quædam sustulisse videatur menda. Cæterum nil novi ad istam accessit editionem, nisi quod præfatio lib. v sit auctior. Post ista enim verba: *De purgatorio nulla mentio*, ita pergit: *Quin potius videtur*, etc.

Eodem anno 1534, Parisiis Irenæum in lucem prodiisse memorat Dupinius in *Bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum*; sed illam editionem videre mihi haud contigit. Vidi vero aliam ab ipso non nominatam Parisiensem 1545, in octava forma, cujus titulus quidem profitetur, *libros Irenæi longe castigatiores quam antehac in lucem datos esse.* Ast hæc fraudi bibliopolæ deputo, quia nullas ibi deprehendo emendationes. Cæterum quas Dupinius recenset editiones Basileenses 1545, 1548, 1554, ignotas mihi esse fateor: neque tamen id ægre fero, quia recentior Basileensis 1560 in folio mihi ad manus fuit; in nullo tamen præcedentibus præstantior, nisi quod loco nudæ adjurationis Irenæi, qua scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* de Irenæo verba, quæ veterum testimoniis suo loco inserui, quodque index rerum sit locupletior, ut vel ex prima littera *A* patet. Atque ab ista Basileensi editione nihil differunt Parisienses in-8° 1563 et 1567.

§ 3. Posthæc Nicolaus Gallasius, S. theologiæ professor, Genevæ 1570 hos Irenæi libros excudi fecit, Edmundo Grindallo episcopo Londinensi dedicatos; præmissa *præfatione ad lectorem* de instituto totius operis, de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum, una cum alphabetica serie Græcarum vocum, quæ in Irenæo occurrunt, Latine expositarum, ac testimoniis Eusebii atque Hieronymi de vita et scriptis Irenæi. Dehinc omnia fere, quæ Epiphanius ex lib. I Irenæi citavit, Græca verba apposuit una cum nova Latina versione, retenta simul veteri; quam quidem *collatis exemplaribus accurate emendatam* se dare dicit, Erasmi scilicet editionibus, sæpius recusis: neque enim ullis manuscriptis codicibus eum usum esse patet. Quintum porro librum, quem nemo hactenus per sectiones diviserat, ipse in capita distinxit: quibus, ut et aliis quatuor priorum librorum capitibus, summas rerum et sententiarum præfixit: atque ad marginem loca Scripturæ ab Irenæo allegata maximam partem apposuit; denique in fine operis adnotationes quasdam adjecit, quarum pleræque haud magni sunt momenti, et ad textum Irenæi emendandum aut explicandum nihil fere conferunt. Proxime sequenti anno Joannes Jacobus Grynæus Basileæ edidit Irenæi *Adversus hæreses* opus, quod vocat *eruditissimum, nova libri primi conversione, singulorum capitum argumentis et variæ lectionis*

observatione illustratum et recognitum, prout inscriptio libri sonat. Quam planius declarant sequentia, quæ in dedicatoria ad Bernardum Brandum, Basileensis reipubl. tribunum plebis primarium, epistola habet verba : *Factum est singulari beneficio Dei, studioque bonorum et eruditorum quorumdam virorum, ut postquam apud superos agere cœpit Erasmus, prodiret in lucem Epiphanii, episcopi Constantiæ Cypri, eximium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libris descripta exstarent, maximam libri i partem ex Epiphanio restituere, et multo meliori Jani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔπος facientes summulæ, et libris, et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstratices, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιοχὰς capitum adjeci, ut de consilio Irenæi ac disputationum statibus commonefacerem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac σχηματισμῷ involutam et monstrosam de* XXX *sæculis δοξομανίαν illustriorem reddere studui.* Ac quod veterem quidem versionem et priscas summulas plane abjecerit, male ab eo factum; postremum autem de quo gloriatur, prorsus infectum puto : neque enim ullas in margine varias lectiones reperio.

§ 4. Denique Franciscus Feuardentius, theologiæ doctor Parisiensis, quinque Irenæi *Adversus hæreses* libros, ex veteri manuscripto domini Joannis San-Andreani, Ecclesiæ Parisiensis canonici, codice plurimis in locis emendatos, et quinque capitibus in fine libri quinti auctos, apud Nivellum Parisiis edendos curavit anno 1575 et 1576, ut ex cl. Dupinii *nova ecclesiasticorum auctorum Bibliotheca* didici : neque enim ipse hanc editionem in Oxoniensibus bibliothecis nostris, vel Londini invenire potui. Id tamen parum refert : siquidem posterior editio Coloniæ Agrippinæ anno 1596 excusa, ac ibidem anno 1625, nec non Parisiis 1639, ac posthæc recusa, priori melior est, ut ipse Dupinius animadvertit, quia Græca Irenæi loca ex variis scriptoribus inserta habet. Sed ipsum potius Feuardentium tam de hoc, quam de aliis ad posteriorem editionem suam additamentis præfantem audiamus :

Libri primi decem et octo priora capita, ab Epiphanio quondam ad verbum ex Irenæo Græce transcripta, deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo, ex Theodoreto quatuordecim (lege sexdecim*), ex Basilio duo, ex Melissa totidem, unum ex Anastasio Nicæno, suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evulganda curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore* Quæst. et Responsionum ad orthodoxos *apud Justinum martyrem, Eusebio, et Demetrio Diacopo* (diacono) *collecta, Græce subjecimus : et tam illa, quam ista majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Joanne Christophorsono, Herveto, Erasmo, Fabro, Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducæus, societatis Jesu, tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphanii Græca exemplaria contulerunt, emendarunt, et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjecta de novo fragmenta, adnotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas et Latinis minus usitatas phrases explicamus*, etc. Cæterum novissimæ Feuardentii editioni adjecta sunt ad calcem Græca Irenæi loca, quæ Halloixius e Claromontano *Parallelorum* Damasceni codice præcipue descripta, in *Vita Irenæi* cap. 15 ediderat.

§ 5. Hanc nostram quod attinet editionem (cujus suscipiendæ primus mihi auctor idem qui præcipuus in Anglia Mæcenas fuit, reverendus dominus D. Henricus Aldrich, Ædis Christi decanus mihi plurimum colendus), exhibet ea antiquissimam versionem Latinam, ad exemplar Feuardentii recusam, sed 4 mss. codicum, quandoque etiam Erasmi ac Gallasii, ut et Græcorum exemplarium ope, adhibitis haud rarò nostris aliorumque conjecturis, ducentis ferme in locis emendatam, ac rectius, quam hucusque factum fuerat, per commata, cola, parentheses, periodos, capita distinctam. Sistit ea dimidiam prope Græci textus (si citata Scripturæ loca demas), partem, ac tam a Feuardentio et Halloixio, quam a Combefisio undique conquisita, denique a memetipso ex editis et manuscriptis *Catenis*, quas vocant, Patrum aliisque codicibus suo loco indicatis, collecta fragmenta, illaque emendatiora, ac suis quæque locis inserta; additis insuper pluribus deperditorum Irenæi tractatuum haud spernendis particulis ac sententiis, velut ex naufragio collectis. Continet ea selectiores Gallasii, Feuardentii, Billii, Frontonis Ducæi, Leopardi, Scaligeri, Petavii, Halloixii, Valesii, Isaaci Vossii, Cotelerii, Dodwelli, aliorumque, ac meas insuper adnotationes textui subjunctas, nec non varias dictorum exemplarium lectiones inferius subnotatas. Porro necessarium visum fuit, duos locupletissimos conficere indices, locorum S. Scripturæ alterum, alterum rerum in Irenæi textu occurrentium. Hos sequitur triplex glossarium : Latino-Græcum, quod Græca Irenæi verba, quæ Latinis antiqui interpretis vocabulis respondent, ordine recenset; Græco-Latinum, quod Græcas voces ac phrases rarioris usus exhibet; Latinum denique, quo inusitata eaque obscuriora Latini interpretis verba usitatis clarioribusque explicantur. Postremo, ne quid ad Irenæi nostri illustrationem deesse videretur, Joannis Croii *Specimen conjecturarum* **18** *et observationum in Irenæum, Epiphanium*, etc., ob exemplarium raritatem recusum, ac mantissæ loco adjectum est.

§ 6. Prius autem quam præfandi finem faciam, amicis qui de me meoque Irenæo bene meriti sunt, debitas publice ago gratias. Horum primus est, ante laudatus celeberrimus dominus Dodwellus, qui jam pridem novam operum Irenæi editionem meditatus, isto consilio optimum Isaaci Vossii codicem manuscriptum accuratissime cum Feuardentii exemplari contulit, indeque collectas varias lectiones omnes pro singulari erga me et quoscunque ecclesiasticæ antiquitatis studiosos affectu libentissime communicavit, ut et apographum variantium lectionum, quas a Josua Mercero olim e duobus mss. codicibus, nescio quibus, erutas, idem Vossius ipsi domino Dodwello describendas dederat. Codicem Arundelianum in bibliotheca Regiæ Societatis Londini jam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante triennium cum Feuardentii editione diligenter contuli; utpote cujus usum vir supra modum humanus Dn. Woodward, medicinæ doctor, ac dictæ societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attamen cum reverendus D. Battely, canonicus Cantuariensis, postea suum Irenæi exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum partem adnotaverat, sponte mihi transmiserit, hanc ejus benevolentiam tacere nolui, præsertim quod una atque altera ad oram ascripta ejus observatione usus fuerim. Fragmentum e codice bibliothecæ Vindebonensis pag. ultima hujus editionis pro singulari humanitate sua mihi transmisit clariss. Dn. Edmundus Gibson, reverendissimo archiepiscopo Cantuariensi a sacris et bibliotheca : quanquam istud antea e schedis eruditissimi D. Ab. Selleri Londini descripseram. Multas vero gratias habeo viro ob eximium candorem, nec minorem eruditionem, mihi dilectissimo D. Joanni Pottero, col-

legii Lincolniensis socio, qui glossarium Græcum integrum fere, me rogante, conficere haud gravatus est, quod ad prolegomena conscribenda temporis præfiniti angustia me adigeret. Cæterum per universum hoc opus, ubi dubius quandoque hæsi, præsertim circa loca quædam Scripturæ, ab Irenæo paulo aliter ac nos ea legimus, citata, honoratissimum fautorem meum D. Joannem Millium, S. theologiæ professorem doctissimum consului, cujus monitis, et pererudítis in Novum Testamentum adnotationibus me haud parum profecisse gratus profiteor. Inter exteros unicus mihi nominandus R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum theologus Parisiensis; cujus inusitatæ ad meam omnemque rem litterariam juvandam alacritati debeo omnia, quæcunque a Gallicanis codicibus descripta aut emendata dedi. Hisce igitur, benevole lector, utere, et Deum pro mea salute ora.

VARIORUM NOTÆ
IN LIBROS S. IRENÆI CONTRA HÆRESES.

IN LIBRUM PRIMUM.

(Quæ indicantur paginarum numerales notæ, lectorem ad numeros revocant quos typis crassioribus textui inseruimus.)

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in proœmium libri I.

Pag. 1. *Quatenus.* Mendosum codicem traductori fuisse oportuit, qui pro ἐπί legit ἐπεί. Unde etiam longum hyperbatum et ἀνανταπόδοτον secutum est. Nunc sublata litterula una, sensus tibi redditur planior. Quamvis enim σχοινοτενὴς sit oratio, tamen et distincte singula secernit, et efficit ut anterioribus posteriora apte respondeant. Hinc facile conjicies Irenæum librum suum non convertisse : nec enim in vocula falli potuisset, quæcunque illi exemplaria objecta essent. Non est igitur quod mireris tam multa obscura, perplexa et confusa in toto libro reperiri. Nam præterquam quod mendoso exemplari interpretem usum esse aperte constat, is sane Græcus fuit, neque satis tenuit proprietatem et puritatem linguæ Latinæ, idque vel ex solo verbo παραπέμπεσθαι facile perspicies. Nam illud accepit pro *rejicere* vel *aversari* : pro quo *refutandi* verbum usurpavit; quod tamen in ea significatione proprie accipi non potest. Intellexit autem traductor, quosdam esse qui adversantur veritati, eamque rejiciunt, ut Gallice vulgo dicere solemus de eo quod non admittitur, *renvoyer*. At proprie accipienda est hæc dictio de iis qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt. Nec simpliciter dicit, πεμπομένους, quia nullam missionem aut vocationem legitimam habent falsi doctores, sed παραπεμπομένους, quod præter rationem et ordinem a Satana et ejus asseclis emissi essent : ut etiam idem hic auctor dicit eos παραδιδάσκειν, quod præter verbum Dei falsa et ementita annuntient : quemadmodum a Demosthene παραπρεσβεία, falsa et ementita legatio appellatur. Atque hæc quidem ab initio ipso admonere volui, ut reliqua expendant diligenter lectores, quæ si mihi singula enumeranda atque adnotanda essent, tum essem prolixior, tum etiam de judicio eorum qui non omnino oscitantes et supini erunt, viderer nimium diffidere. Itaque illa quæ animadversione digniora erunt, tantum adnotabo.

Pag. 2. *Suadenter illi quidem.* Est hic elegans antithesis, quam non expressit vetus interpres, πιθανῶς, Ἀπιθάνως. Idem est ac si diceret : Probabili quidem ratione niti videri possunt, dum homines imperitos et minime malos incitant ad inquirendum. Quis enim vetet inquirere de iis quæ nos scire oportet? Præsertim cum dicat Christus : *Quærite, et invenietis*[49]. Sed nulla probabili ratione excusare possunt, quod inquirendi modum excedentes, perdunt eos, quos ad impietatem et horrendas blasphemias impelluut.

Pag. 3. *Quia non omnes cerebrum habent.* Legitur in Græco, ἐπεὶ μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν, id est, *non omnes cerebrum exspuerunt* : τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτυκέναι dicitur de iis, quorum cerebrum non impeditur crassis humoribus, quominus rem latentem implexamque et involutam eruant ac denudent. Qui denique nec elleboro indigent nec apophlegmatismis, ut cerebrum expurgent, ii dici possunt cerebrum exspuisse, id est purgasse et defæcasse. Ductum videtur a medicis, qui gravata humoribus capita tum errhinis, tum aliis remediis pituitam et sputa educentibus repurgare solent. Hæc igitur profunda Valentinianorum mysteria, non ab omnibus comprehendi posse dicit Irenæus, quod non omnes solertia ac perspicacia prædíti sint. Posset etiam in contrariam partem accipi in eos qui nimis exquisite purgantur, ita ut non solum superfluos humores, sed cerebrum ipsum exspuant et ejiciant. Ita sensus esset, non admitti ab omnibus deliria et portenta illorum hominum, quia tametsi rudes plerique videantur, tamen cerebro non carent. Et convenit proverbium, ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει. Ac certe præstat paulo crassiorem, quam ita solertem esse in rebus perniciosis, et hoc modo ἀεροβατεῖν, ut neque cœlum, neque terram attingas. Sed priorem expositionem sequi malo, quod proposito Irenæi melius convenire videatur.

Scholia Billii in proœmium Irenæi.

Pag. 1. *Quoniam nonnulli.* Græci exemplaris vitium, a Gallasio non animadversum, densas ei nebulas offundit. Legendum enim est ἐπεί, non ἐπί, ut facile perspiciet, qui propius animum attenderit. Longissima autem est hæc periodus, utpote in quam multa Irenæus inculcarit. Potuisset enim breviter ita dicere : *Quoniam nonnulli falsas doctrinas invehunt, eas tibi indicandas duxi, ut eas iis, qui tecum versantur, perspicuas facias, deque*

[49] Matth. VII, 7; Luc. XI, 9.

operam ne quisquam in prodigiosos hujusmodi errores præceps ruat.

Repudiata veritate. Τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοι, id est, ut Apostolus loquitur, ἀποστρεφόμενοι, *rejicientes, aversantes :* non, ut inepte vertit Gallasius, præter jus fasque demissi.

Falsos. Addo ψεύδεις in Græco, ex vet. interp.

Pag. 2. *Depravandis.* Ῥαδιουργεῖν τὰ θεῖα λόγια, est oracula divina male fide exponere. Verba sunt Apostoli II Tim. II.

Inscite. Ἀπιθάνως, *inscite, frigide*, parum ad persuadendum apposite.

Ut qui falsum. In Græco pro μηδὲ ἐν ᾧ διαχρίνειν, legendum μὴ διαχρίνειν, quemadmodum etiam habet vetus translatio, ut quidem nunc exstat.

Fraus et impostura. Πλάνη enim idem est quod ἀπάτη.

Pag. 3. *Esse videatur.* In Græc. pro φαίνεσθαι, legendum φαίνεται.

Artis solertia. Vetus interpres legisse videtur τέχνην in accusativo. Vertit enim, *artificium arguere, quod subdole sit factum.*

Integumentum. Ἐπιβολήν lego, non ἐπιβουλήν, astipulante **19** etiam veteri interprete, qui vertit, *superindumentum.*

Cerebrum exspuerunt. Id est ingenii perspicacia præditi sunt. Vel etiam contrario modo, ut idem sit cerebrum exspuisse, quod cerebro carere. Prior tamen sensus mihi simplicior ac rectior videtur. Existimo enim hoc velle Irenæum, idcirco non omnes capaces esse doctrinæ Valentinianæ, quod multi saniore sint cerebro, quam ut portentosa hujusmodi dogmata audire sustineant.

Pag. 4. *Voraginem.* Βυθόν, alludit jam ad Bythum, de quo mox verba facturus est ; βυθὸς enim *profundum* significat.

Inter Gallos. In Græc. pro Δελφοῖς, Κέλταις restituendum est.

Imbecilliter. Legendum in Græco, ἀσθενῶς.

In præfationem notæ ex adversariis Frontonis Ducæi.

Pag. 1. *Quatenus veritatem.* Restitutus est hic locus ex emendatione V. C. Jac. Billii, rejecta Gallasii interpretatione, qui vertit : *Nonnulli in veritatem præter jus et fas demissi, introducunt fabulas.* At enim ut aliquo tibicine ruinosum parietem fulciret, vel potius ut se in ipso limine defecisse ostenderet, congessit exempla, ut verbum παραπέμπεσθαι doceret de iis accipiendum, qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt, nullamque missionem aut vocationem legitimam habent falsi doctores, sed præter rationem et ordinem a Satana emissi sunt, quos et hic auctor dicit παραδιδάσκειν, ut a Demosthene παραπρεσβεία, falsa legatio appellatur. Atqui eum vel ipsa vulgata lexica docere potuerunt, παραπέμπειν, idem esse quod *spernere*, vel *rejicere*. Esther cap. XIII, vers. 3 : Παραπέμποντας διηνεκῶς τὰ τῶν βασιλέων διατάγματα. Clem. Alexan. III *Pæd.* : Ἡδονῆς ἕνεκα λούεσθαι παραπεμπτέον. Gregor. Nazianz. : Παραπέμπεσθαι σωπῇ. Chrysost. : Παραπεμπόμεθα τὰς αὐτῶν ἱκετηρίας. Hæc ideo repetenda fuerunt, ne quis ei assentiatur, hoc tanquam ariete valido veteris interpretis auctoritatem primo impetu labefactanti : quem si consulere sæpius gravatus non esset, tot novis erroribus Cornarii interpretationem non depravasset, neque id nobis negotii exhibuisset, ut quamplurima, quæ ab ipso fuerant immutata, vel ex collatione Basiliensis editionis Epiphanii MDXLIV, vel ex doctiss. Billii scholiis, vel ex nostra conjectura, duce veteri interpr., restituenda superessent. Porro *veritatem refutantes*, dixit, quomodo et Cicero : *Refutetur ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor ; et, non modo non aspernari, ac refutare, sed complecti.*

Verba falsa. Recte monet Billius addendum esse ψεύδεις post λόγους, quod tamen in ejus interpretatione, sive typographi, sive amanuensis ejus culpa prætermissum est vocabulum, in qua sic potes scribere : *sermones falsos et genealogias vanas inducunt.* Tametsi vetus interpres non μυθείας legisse videtur, sed ἀπεράντους, dum vertit, *infinitas :* ut est apud Ambrosium I ad Timoth. I, 4, Latina Vulg., *genealogiis interminatis ;* Tertull. *De præscript., cum genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur.* Cornarius etiam vocem ψεύδεις videtur legisse : scribit enim, *sermones falsos, et genealogias vanas.*

Pag. 2. *Vitreum in ejus contumeliam.* Græco ὕαλος, *vitrum*, ut apud Hieronymum epist. 8 in proverbio, quod natum videtur ex hac consuetudine adulterandi gemmas : *Tanti, ut dicitur, vitrum, quanti margaritum?* Sed apud Tertullianum *Ad martyres*, cap. 4, legimus : *Tanti vitreum, quanti verum margaritum?* Ne in usu tantum putetur hæc vox numero multitud. apud Plin. et Petron. *vitrea fracta.*

Pag. 3. *Rudis cum sit.* Interpres legisse videtur ἀκέραιος, non ἀκεραίως ; *simplex cum sit*, non, *incorrupte, sincere :* ita paulo ante, φαίνεται τοῖς ἀπειροτέροις, *ut decipiat rudiores.*

Quæ est in Deum blasphemationis. Græcus liber habet, εἰς Χριστὸν βλασφημίας ; vetus legisse videtur, εἰς Θεόν. Paulo ante pro ἐπεὶ μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν, reddidit, *quia non omnes cerebrum habent*, quod priorem expositionem Billii confirmat, quasi idem sit exspuisse cerebrum, quod ingenii perspicacia præditum esse ; sive, ut monet Gallasius, ductum sit hoc genus loquendi a medicis, qui gravata humoribus capita tum errhinis, tum aliis remediis pituitam et sputa educentibus repurgare solent ; sive ab iis, qui natura cerebrum non habent iis humoribus impeditum. Ideo ergo hæc convincit, quia non omnes suo Marte illa deprehendere possunt ; nam cum addit : *Ut et tu cognoscens ea, omnibus manifesta facias ;* profecto videtur velle, ea cognosci portenta, ut ipsorum absurditate perspecta vitentur, ac damnentur. Ut cum quis, quod porrigitur pro gemma vitrum, noverit esse vitrum, rejicit protinus et contemnit. Irenæus lib. I, cap. 35 : *Adversus eos victoria est, sententiæ eorum manifestatio.* Hieron. *ad Ctesiphontem : Sententias vestras prodidisse, superasse est :*

Adnotationes Fr. Feuardentii.

Pag. 1. *D. Irenæi.* Hanc vulgatam librorum D. Irenæi inscriptionem initio mihi suspectam reddiderat, non solum vetus codex manuscriptus, qui paulo diversam habet, ut in margine signavimus ; verum etiam Eusebius [61], qui hos nominat, Ἔλεγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε, *Reprehensionis ac eversionis falso nominatæ scientiæ libros quinque.* Subscribunt ei Andreas Cæsariensis et Arethas in cap. XVI Apocalypsis ; Œcumenius quoque, Joan. Hentenio interprete, eosdem appellat [62], *Libros adversus falso dictam sapientiam ;* item : *Confutationem falso dictæ scientiæ.* Sed amplius me moverat idem Irenæus, qui præfatione in librum secundum ad hanc inscriptionem alludens, ait, se *arguere falsi nominis agnitionem.* Et paulo post eadem ita confirmat : *Quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum* (hæreticorum), *operis hujus conscriptionem ita titularimus.* Rursumque præfatione in librum quartum idem ait ; *Hunc quartum librum transmittens tibi operis, quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis.* Et iterum, ad quarti libri finem scribit : *Integrum tibi opus exprobationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis, præstante Deo, prævebimus.* Præ-

[61] Lib. V Hist., cap. 7. [62] In cap. II primæ Petri, et in Epist. Judæ.

fatione denique in librum quintum ait : *In hoc lib. v qui est de traductione operis universi, et eversione falso cognominatæ agnitionis*, etc., quibus assignata per Eusebium inscriptio dilucide probatur. Constat præterea Irenæum Ἔλεγχον ad librum primum, in quo hæreticorum errores retegit tantum ; Ἀνατροπὴν autem ad sequentes quatuor, in quibus plurimis gravissimisque disputationibus eos revincit, concinne retulisse.

Quia tamen pro eadem vulgata Latinaque inscriptione facit, quod apud eumdem Eusebium prius in eodem capite ita citantur Græce, ut fert vetus inscriptio : rursusque libro quarto *Historiæ*, c. 11, idem dicit : Ταῦτα δέ φησιν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς αἱρέσεις, et cap. 14 : Οὕτως ἔχουσαν, ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς αἱρέσεις. *Hæc dicit in tertio adversus hæreses libro.* Idemque rursum Eusebius, interprete Rufino, ejusdem libri c. 18 et 29 appellat libros *Contra hæreses.* Insuper, Cyrillus Jerosol.[63] *Institutiones contra hæreses :* Hieron. quoque in *Catalogo*, item Theodoretus[64] et Procopius Gazæus[65] interpretes, *Libros contra hæreses :* Anastasius Nicenus[66], *Sermones contra hæreses :* idem postremo Irenæus scribit : *Qui istas hæreses expugnarit, cæteras omnes facile eversurum ;* hanc eamdem vulgatam antiquam inscriptionem etiam nunc cum vetere interprete retinendam existimo ; ut Græcis fragmentis altera præfigenda esset. Hæc enim eo videtur mihi elegantior, quod allusionem habeat ad Gnosticorum appellationem, simulque apostoli Pauli conveniat verbis, quibus evitandas ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως graviter sancteque præmonet.

Quatenus veritatem refutantes quidam. Longum est hujus principii hyperbatum, sed huic auctori familiare, librorum præcipue initiis : nec potest hic facile deprehendi, atque in Græco. Ego ibi tandiu lectorem suspendi membrorum multitudine, longaque illa parenthesi, ex Patrum aliquo familiari fortasse, potius quam scripto sermone arbitror, donec ad verbum præcipuum ἀναγκαῖον ἠγησάμην, veniatur. Omnino autem ἐπεί legendum esse apparet, iidemque Irenæo sunt παραπεμπόμενοι ἀλήθειαν, qui Paulo ad Titum I, ἀποστρεφόμενοι. Fuisset igitur pura magis et facilis interpretatio si, *Quoniam veritatem adversantes quidam* dixisset interpres : sed venerandam et retinendam veterem interpretationem vel eo sum arbitratus, quod quæ Græca supersunt fragmenta, atque etiam integrum opus, si quando Græce in lucem prodeat, emendare, multisque locis restituere possit.

Genealogias infinitas. Inanibus Judæorum fabulis, et genealogiis interminatis, quibus attendere prohibet Apostolus, aptissime comparat Gnosticorum deliramenta. Siquidem oracula prophetarum rabbini detorquebant ad impura somnia, quibus totum orbem longe lateque jam pervaganti apostolicæ prædicationi de Christo vero Messia, tetram caliginem offunderent. Archisynagogus Trypho apud Justinum dicit, Messiam nullam potestatem habiturum, imo ne seipsum quidem agniturum, donec venerit Elias, qui unctione ipsum inauguret. *Primo homini affingebant duas uxores*, ait Augustinus, *ex quibus genealogias infinitas texebant, et infructuosissimas quæstiones*[67]. Vaniora vero et deteriora istis audebant contra fidei nostræ præcipua capita Gnosticorum antesignani. Simon omnium horum caput, Selenen (alii vocant Helenam) quamdam sibi e prostibulo assumptam mulierculam, Minervam ; se vero Jovem inter gentes ; Deum Patrem inter Samaritanos ; et Filium Dei apud Judæos, autumabat : nec deerant, qui fidem dictis adhiberent. Testis est statua, quam nomini illius erexerunt Romani, cum hac inscriptione : Simoni Deo sancto[68]. Testis et Nero imperator, qui in ejus gratiam Petrum apostolum neci tradidit[69]. Nicolaitarum impuritates, Ophitarum idolomaniæ, Carpocratis fœditates, Caineorum impietates, et Marcionis blasphemiæ, Judaica commenta multis parasangis antevertebant. Quid utilitatis conferebant Basilidis, et Valentini conjugationes Æonum, Profundi, Silentii, Pleromatis, Syncraseos, Propatoris fabulæ, ogdoadum, decadum et duodecadum omnibus labyrintis inextricabiliores anfractus ? Isthæc igitur, et cætera id genus portenta merito aversari docemur.

Pag. 2. *Exercitata.* Ita vetus codex : delevimus autem, *exercita.* Vult vero artem persuadendi, qua in nassam suam multos pertrahebant Gnostici, veteratorie instructam, et non nisi ad fraudem ab illis comparatam fuisse.

Verba Domini. Delevimus *verbum*, auctoritate veteris cod. cui consentit lectio Græca apud Epiph. τὰ λόγια habens.

Interpretatores mali. Errores non ex sacrarum Litterarum fonte, sed perversarum interpretationum lacunis hauriri ostendit : qua de re Vigilius martyr lib. II *Contra Eutychen* his verbis conqueritur : *Origo cunctarum impietatum hæc est, dum cœlestium dictorum virtus, vitio malæ intelligentiæ temerata, non secundum qualitatem sui sensus perpenditur, sed in alias res pro arbitrio legentis, secus quam veri ratio postulat, derivatur.* Et post pauca : *Maxime dolendum, hominem inde impium fieri, unde alius pius exsistit : inde miserabiles captivitatis sortiri ærumnas, unde libertas acquiritur. Nunquam igitur nos terrenat, aut sibi blandiantur*, ait Hieronymus[70], *si de Scripturarum capitulis, sibi videntur affirmare quod dicunt : cum et diabolus de Scripturis aliqua sit locutus, et Scripturæ non in legendo consistant, sed in intelligendo.*

Per verborum artem. Expunximus, *per bonorum morem*, alias, *mortem*, quod supposuerat Erasmus, qui si Epiphanium consuluisset, ab eo legendum esse didicisset, διὰ λόγων τέχνης : consentit Epiphanio vetus cod. Porro, loci hujus optimus interpres erit Tertullianus[71] scribens, illos errones importune inculcasse illud : *Quærite et invenietis ;* quo anxia curiositate Catholicorum animos, spreta Ecclesiæ doctrina, ad investigandum alium Deum, retroactis sæculis ignotum concitarent, et sic eos in casses suas pertraherent. At *nobis*, infit ille, *curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post Evangelium. Cæterum, si quærere debemus, quando finis quærendi ? Ubi statio credendi ? Ubi expunctio inveniendi ? Apud Marcionem ? Sed et Valentinus proponit :* Quærite et invenietis. *Apud Valentinum ? Sed et Apelles hac me pronuntiatione pulsavit, et Ebion, et Simon, et omnes ex ordine non habent aliud quo se mihi insinuantes, me sibi adducant*, etc. Observandum, hæreticos sinuosi anguis illius halitum spirantes, variarum quæstionum machinis, simplicium mentes perpetuo pulsasse. *Quare*, et *Quomodo*, Judaica vocabula continue occinentes : quæ a fidei rebus procul relegenda, ante Theophylactum, et Cyrillum Alex.[72] multis sæculis docuit Justinus martyr lib. *De Trinit.*

In eo quod blasphemam. Viginti tres has voces, veteris cod. auctoritate, et Græcorum miro consensu restituimus : delevimus autem, *iniqui, et impiam sententiam ipsorum factam non ostendunt.*

Quemadmodum a meliore nobis. Observavit pridem Eusebius lib. v *Hist.* Irenæum cujusdam viri apostolici, cujus nomen reticet, sermonum frequenter meminisse : quod ex cap. 2 libri hujus, 19 et 35 tertii, et 45 quarti, clarum est. Quis au-

[63] Catech. 16. [64] Dialog. 1. [65] In c. III Gen. [66] Quæstion. in Scriptur. [67] Lib. II Cont. advers. legis, cap. 1. [68] Justinus Apolog. 2. [69] August. lib. de Hær. [70] Apolog. contra Lucif. [71] Lib. Præscript. [72] In VI c. Joan.

tem ille sit, cum Eusebii acerrimum judicium fugerit, non a me exspectes. Id tantum ausim affirmare, nusquam illa quæ recitat, in publicatis libris eorum, quæ ætatem illius præcesserunt, inveniri. Perspicis interea, B. hunc martyrem, non tantum scripta, sed et tradita a Patribus, adversus hæreses producere.

Cæterum, non solus Irenæus, sed et Tertullianus aperte notat, Valentinianos non aperte aut candide proposita sua prædicasse; sed multis strophis et ambagibus occultasse. *Nihil magis curant*, inquit [73], *quam occultare quod prædicant, si tamen prædicant, qui occultant.* Deinde, illa comparans cum Eleusiniis gentilium sacris, quæ ob sui fœditatem occultabantur, subdit, istos sanctis nominibus et titulis, et argumentis veræ religionis vanissima atque turpissima figmenta sua configurasse, etc.

Pag. 3. *Ne forte et cum nostro delicto.* Ecclesiarum pastores Dominicæ illius comminationis submonere videtur, qua sanguis pereuntium de manibus illorum reposcetur : cujus terror querulosas et uberioribus lacrymis interlitas voces has excussit Augustino, cum in consortium episcopatus vocaretur a Valerio [74] : *Nihil apud Deum miserius, tristius et damnabilius, episcopi, presbyteri, aut diaconi officio, si perfunctorie res agatur.* Sacer Ignatius scribit [75], episcopum non tam sui ipsius esse, quam aliorum. Hinc eligendus Ambrosius, fugam meditatur [76]; Ammonius aurem sibi amputat [77]; Synesius hoc ministerio multas præeligit mortes; sese occultat Basilius magnus [78]; Chrysostomus, quantum potest onus detrectat [79]; et quidam apud B. Hieronymum formidat, ne de damnatorum numero esset, si episcopus fuisset [80]. Horrendum illud fulgur, nunc a multis inane spectrum existimari videtur.

Ovilis pellis. Nisi legas *ovillæ*, id est ovinæ (est enim utrumque usitatum) solœcismus est : habet tamen *ovilis* vetus cod.

Cæterum, hunc Irenæi locum egregie æmulatum ac interpretatum esse existimo Cyrillum Hierosol. Catechesi quarta, his ex interprete verbis : quæ etiam sequentem illustrabunt notam. *Imitatur virtutem improbitas, et zizania contendit triticum videri : quod quidem specie quadam tritico assimilatur, gustu autem a sentientibus facile discernitur. Et diabolus quoque transformatur in angelum lucis, ut homines cæcitatis caligine, et incredulitatis pestilentia irretiat. Multi lupi obambulant in vestimentis ovium, et vestes quidem ovium nanciscuntur : sed non ungues aut dentes. Ac pelle quidem mansueta induti, specie probitatis decipiunt : perniciosum vero venenum ex dentibus emittunt. Opus est igitur divina gratia, et sobria mente, et vigilantibus oculis, ne zizaniis pro tritico vescentes, imprudenter pereamus; neve lupum existimantes esse ovem, capiamur; neve perditorem nostrum diabolum, bonum esse angelum putantes, deglutiamur.* Ad id etiam spectat, quod Cyprianus martyr refert [81] Novatianos hæreticos, luporum more, tenebrosam caliginem optasse, qua facile possent ferina sua crudelitate oves a pastoribus direptas, tenebrosis speluncis suis laniare. De hisque ac similibus Dominum prædixisse : multos rapaces lupos esse venturos sub pellibus ovium. Et alibi scribit, hujusmodi animarum proditores mentiri ut fallant, blandiri ut noceant, bona promittere ut malum tribuant, et vitam polliceri ut perimant; Epistola ad plebem, de quinque presbyteris schismaticis. Legatur et Chrysostomus, tomo primo, homilia de jejuniis et Geneseos lectione.

Similia quidem nobis loquentes. Et aliam fraudem Gnosticorum retegit, qua prima verborum A specie, cum orthodoxis facere videbantur; reipsa tamen simpliciorum oculos, præstigiatorum instar, tantum perstringebant, longe diversa sentientes. Cavendum semper igitur ab hæreticis, ne incautis imponant, *qu'a quando urgeri cœperint, aut scribendum illis fuerit*, ait Hieronymus [82], *miras strophas videas : sic verba temperant, sic ordinem vertunt, et ambigua quæque concinnant, ut et nostra, et adversariorum confessionem teneant, ut aliter hæreticus, aliter catholicus audiat.* Pelagianos hujus frandis ita reos agit idem [83] : *Aliud audiunt cubiculorum secreta, aliud rostrorum populi*, etc. Quam strenue hoc idem præstent inter posteriorum Gnosticorum sectas sacramentarii, nemo nescit. Vocibus quidem, Deum omnipotentem esse; veræ carnis Christi substantiam nobis offerri; Christum ad inferos descendisse; et alia permulta nobiscum credere se fingunt : interpretationibus vero pu- B gnantibus et plane blasphemis adjectis, vanissimos et perniciosissimos se ostendunt illusores. *Fides vero pura*, scribit idem Hieronymus [84], *non quærit strophas : quod simpliciter creditur, simpliciter confitendum est.* Et Tertullianus *Contra Valentinianos : Nihil veritas erubescit, nisi tantum abscondi.*

Cum legerim commentarios ipsorum. Non solum ergo Valentinus hæresiarcha quædam scriptis evulgavit, velut Evangelium, Psalmos, et Sophiam, ut est apud Tertullianum [85], Clementem Alexandr. [86] ac Epiphanium, verum etiam discipulos habuit polygraphos, quorum commentarios post Irenæum se legisse profitetur Tertullianus libro *De carne Christi*, cap. 15, 16, 17 et 20. An vero lectio librorum hæreticorum quibusvis permittenda sit, discutiemus postea.

Qui sunt citra Ptolemæum. De hoc plura refert idem Irenæus ad finem capitis primi libri primi : item libro secundo **21** capite quarto et quadragesimo, Tertullianus sub calcem libri præscribit eum C cum Valentino per omnia sensisse, adjectis tantum octo novis Æonibus ad triginta, et negando Æonem tricesimum excessisse de Pleromate. Ejusdem rursum meminit libro *Adversus Valent.*, cap. quarto, octavo et duodecimo. Nicetas Choniates libro quarto *Thesauri orthodoxiæ*, cap. quinto, testatur hunc Bytho, quem Deum vocabat, duas affinxisse conjuges, Ennœam seu cogitationem, et Thelema seu voluntatem. Insuper, epistola ad Floram (quam transcripsit Epiphanius) in Moysis legem invectum solum Decalogum, veluti a Deo datum hominibus, admittendum esse. Hujus porro errores post Irenæum, solide refellunt Epiphanius, Euthymius, Nicetas, et Theodorus Scutariotes.

Ostendemus. Quia Græca vox ἀπαγγελοῦμεν, est futuri temporis, et ita legit vetus codex, loco dejecimus *ostendimus.*

Et aliis occasiones dabimus. Cupit omnes alios qui scribendi et dicendi arte pollebant, suo exem- D plo adversus hæreticos decertare, et nullo pacto in eorum sceleribus maximis connivere. Gloriatur Hieronymus se nunquam hæreticis pepercisse, sed omni egisse studio, ut hostes Ecclesiæ, sui quoque fierent, in procœmio *Dialogi contra Pelagian.* Hortatur idem Augustinum, ad eum data epistola, pro signo maximæ gloriæ ducere, quod eum omnes hæretici detestarentur, secumque pari odio prosequerentur, ut quos gladiis nequibant, votis saltem interficerent.

Neque scribere consueti. Non inepte forsan quis ex hoc divinare posset, hos quinque libros primum esse fetum Irenæi, quem sub annum Christi centesimum octogesimum, pontificatus vero Eleutherii

[73] L. adv. Valent., cap. 1. [74] Epist. 148. [75] Epist. 1. [76] Paul. in Vit. Ambros. [77] Niceph. l. II. [78] Epist. 2. [79] Chrysost. lib. de Sacer. [80] In Reg. mon. [81] Epist. ad Novatianum. [82] Epist. ad Oceanum et Pamma. [83] Epist. ad Ctesiphontem. [84] Epist. ad Theophilum. [85] Lib. Præscrip. [86] Lib. II Strom.

papæ secundum, emiserit adversus Valentinum : antequam in Florinum et Blastum ejusdem impietatis sectatores stylum acueret.

Pag. 4. *Non autem exquires à nobis.* Observa, Patres veritati et simplicitati, magis quam eloquentiæ studuisse. Hinc Cyprianus epist. ad Donatum : *In concione pro rostris, opulenta facundia volubili ambitione jactetur ; cum autem de Deo vox est, vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus.* Et Augustinus, quarto *De doctrina Christian.*, cap. decimo quinto : *Agat doctor Ecclesiæ, quantum potest, ut intelligenter, ut libenter, ut obedienter audiatur : et hæc se posse, pietate magis orationum, quam oratorum facultate non dubitet, ut orando pro se, ac pro illis quos est allocuturus, sit orator, antequam doctor.*

Qui apud Celtas. Plinius libro quarto, cap. decimo septimo, scribit Galliæ Comatæ tertiam partem Celticam et Lugdunensem vocari, eam nimirum quæ est inter Sequanam et Garumnam. De his infra libro primo, capite tertio, adnot. 5, et apud Tertul. lib. *De anima* cap. 57, item Strabonem, Pomponium, Cæsarem, etc.

Idiotice. Id est, vulgari more, vel forsan rectius, privatim : ut referatur ad pronomen *tibi.*

Et in latitudine sensus tui. Apertius : Et pro ingenii tui fecunditate, quæ paucis a nobis dicta sunt, uberiora longe facies.

Subministrationem dare. Græce ἐφόδια δοῦναι, eleganter dicimus, viaticum præbere. Hic idem quod ἀφορμήν, *opitulationem, auxilium, aut subsidium* significat.

Ex Joannis Ernesti Grabii adnotationibus in præfationem libri I.

Pag. 2. Ὑχηλότερόν τι. Tertullianus lib. *Contra Valentinianos* cap. 1 : *Concreto vultu, suspenso supercilio, Altum est, aiunt.*

Ἔχοντες ἐπιδεῖξαι. *Habentes ostendere.* Sæpius occurret in hoc libro hæc loquendi forma (quæ plane Græca est) *habere* pro *posse.* De hac igitur satis erit hoc initio admonuisse. GALLAS.

Ἀπιθάνως. Est hic elegans antithesis inter πιθανῶς et ἀπιθάνως, quam non expressit vetus interpres, dum posterius verbum in generali accipiens significatione reddidit male. Idem autem est ac si diceret : *Probabili quidem ratione* niti videri possunt, dum homines imperitos et minime malos incitant ad inquirendum ; quis enim vetet inquirere de iis, quæ nos scire oportet ? præsertim cum dicat Christus : *Quærite et invenietis*[87]. Sed *nulla probabili ratione* excusare possunt, quod inquirendi modum excedentes, perdunt eos, quos ad impietatem et horrendas blasphemias impellunt.

Pag. 3. Ὅμοια μὲν λαλοῦντας, etc. Ita et Tertullianus *Contra Valentinianos* cap. 1 : *Si subtiliter tentes,* inquit de illis, *per ambiguitates bilingues communem fidem affirmant.* Et paulo ante : *Sanctis nominibus, et titulis, et argumentis veræ religionis, ranissima atque turpissima figmenta configurantes.*

Μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν. Interpres male ἐσχήκασιν. Cæterum hæc phrasis dupliciter exponi potest, vel de illis, qui pravis humoribus per sputa ejectis defæcatum habent cerebrum, ita ut res obscurissimas perspicere queant ; vel de iis, qui nimis purgantur, adeo ut et superfluos humores, et ipsum cerebrum exspuant, iisque competat proverbium : ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει ; *caret sensu.* Priori modo Gallasius vult ironice ab Irenæo dictum, non omnes tanta perspicacia præditos esse, ut in profunda Valentinianorum mysteria penetrare queant. Quam expositionem Billius quoque se probare profitetur, cum tamen reapse posteriorem sequatur, mihi omnino genuinam visam. Serio nempe Irenæus ait, non omnes portentosa hæreticorum commenta admittere, quod non omnes cerebrum exspuerint, sed plurimi integrum sanumque habeant caput.

Μήτε συγγράφειν εἰθισμένοι. Solerter inde collegit Feuard. hos *Contra hæreses* libros primum Irenæi opus esse. Cæterum notanda hic verba scholiastæ in initium lib. 1 Thucydidis : Συγγράψαι, τὸ μετ' ἐπιμελείας καὶ σπουδαίως συντάξαι, γράψαι δὲ καὶ τὸ ἁπλῶς καὶ μὴ ἐπιμελῶς τὴν ἀλήθειαν ἀνευρεῖν. Atque hinc paulo post δυνάμει συγγραφέως se destitutum ait Irenæus.

Pag. 4. Κελτοῖς. Ita recte in Petaviana editione Epiphanii legitur pro Δελφοῖς, quod erat in Basileensi, indeque in editiones Irenæi transcriptum. Cæterum Celtas istius Galliæ partis incolas dictos fuisse, in qua est urbs Lugdunensis, cujus episcopus fuit S. Irenæus, ex Cæsaris lib. 1 *Commentariorum*, et Plinii lib. IV, cap. 17, constat, vulgares geographos ut taceam.

Συγγραφέως. De hac voce vide Suidam, ac Harpocrat. et in hunc Valesii notas. Cæterum titulum συγγραφέως, quem auctor noster sibi sumere modeste recusavit, eidem merito alii ascripserunt : sic in ms. cod. 22, in archivo Bodleiano B. quædam citantur ἐξ ἑτέρου βιβλίου Εἰρηναίου συγγραφέως, suo loco recitanda.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim ;* vel *vulgariter*, id est *ruditer, sine exteriori ornatu.* Priorem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt ;* ego posteriorem, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in cap. 1.

Pag. 31. *Quicunque in sæculo est, et uxorem non amat.* Locus hic, quia difficilis est, indiget explicatione. Ac primum notanda est illa differentia quam statuebant Valentiniani inter εἶναι ἐν κόσμῳ et ἀπὸ κόσμου. Dicebant enim se in mundo esse, sed non de mundo, propterea quod spirituales erant, neque corrumpi vitiis et sordibus hujus mundi, etiamsi in iis mergerentur, quod interior esset eorum puritas et perfectio, quæ non poterat sordibus externis pollui aut inquinari : quemadmodum prius id ex auri similitudine declaratum est. Cæteros vero qui non erant illius sectæ dicebant ἀπὸ κόσμου sive ἐκ κόσμου γίνεσθαι : quia regeniti non erant, nec habebant semen electionis. Ideo ψυχικοὺς ipsos vocabant, quod non a spiritu, sed ab anima humana regerentur. Hos ergo negabant ex veritate esse, aut posse ad illam pervenire, quoniam vincebantur sua concupiscentia. Atque hic observa non recte legi in aliis exemplaribus Græcis, μὴ ἐν ἐπιθυμίᾳ. Est enim tollenda negatio, quæ sententiam prorsus conturbat atque evertit. Nam Valentiniani, etiamsi libidinibus parerent, negabant se vinci cupiditate, quia semine interiori se conservari putabant : cæteros vero, qui carebant illo semine, dicebant pollui, et a mulieribus superari. Ergo falsa illa persuasione imbuti, vani et impii homines efferebantur, et se tanquam puros jactabant, atque licentiose et effrenate se in omni scelerum et flagitiorum cœno provolvebant. Hic etiam παρέργως notanda transformatio illa verborum, qua gloriam sibi et laudem in stupris et adulteriis tribuunt, cæteris vero in iisdem facinoribus pudorem et ignominiam. Nam cum de suis loquuntur, qui solummodo in mundo sunt, aiunt mulieres quibus fœde abutuntur, venire in ipsorum potestatem, αὐτὴν κρατηθῆναι : alios vero qui e mundo sunt, quod semine spirituali careant, per concupiscentiam teneri a muliere, ac veluti captivos possideri : ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι γυναικός. Hunc locum Tertullianus attigit, cum ait : *Alioqui degenerem nec legitimum veritatis, qui deversatus in mundo non amarit seminam,* **22** *nec se ei junxerit. Et quid facient spadones, quos videmus apud illos?* Cæterum

[87] Matth. VII, 7.

ex iis quæ dicta sunt, colligere possumus γυναικός non esse hic capiendum pro uxore, cujus amor est bonus et legitimus, sed pro quavis muliere, cujus amore quis capiatur. Nam certum est promiscuas apud illos fuisse libidines, ita ut sine delectu cum quavis, modo placeret, miscerentur, atque in omnem intemperantiam, lasciviam et turpitudinem sese effunderent. Illos denique, ait Tertullianus, *de passivitate vitæ* (sic enim loquitur), *et diligentia delictorum generositatem suam vindicasse*. Hujusmodi monstra exstiterunt (utinam vero ne jam illi exstent) nostris temporibus, qui ex Anabaptistarum secta prodierunt. Hi Libertini vocati sunt, ob falsam libertatem quam jactabant nomine religionis. At potius cum licentiam omnem scelerum, libidinum, atque omnis corruptelæ captent, servili nomine insigniendi fuerunt. Sunt enim mancipia ventris, Veneris, omniumque flagitiorum. Illorum morem ita describit Irenæus, ut videantur ejus tempore exstitisse. At exstiterunt illorum proavi et majores, quos perbelle imitantur. Etenim vivam istorum imaginem sic depinxit, ut non dubitemus in eodem ludo edoctos, atque eodem usos magistro, eodemque semine erroris prognatos ab illis majoribus. Jactant enim se, quantumvis indulgeant vino et crapulæ, quamvis scortentur, furentur, detrahant, maledicant, occidant, nullius culpæ reos esse, nec ullo modo pollui aut contaminari: quia novi sunt homines, liberati a condemnatione Adæ, non attingi aut inquinari interiorem ipsorum hominem, nec spiritum ipsorum iis quæ a corpore fiunt, consentire. Ita se manumissos aiunt et liberos, ut quidvis ipsis liceat; ac reliquos qui Dei timore et conscientia retinentur, subsannant ut rudes et idiotas; quod adhuc in Adamo sint, necdum se norint vindicare in libertatem. Verum ut planius intelligas quid simile aut dissimile cum istis habeant, legito libellum quem a Joanne Calvino adversus Libertinos Gallice scriptum, nos jam a multis annis in Latinum sermonem convertimus.

Scholia Billii in cap. 1.

Pag. 5. *Proarchen.* Hanc vocem addo et ex vet. interp. et ex Tertul.

Bythum. Parum congruenter hoc nomen a Valentinianis tributum esse scribit Tertul. lib. *adversus Valent.* ei qui in sublimitatibus habitat. Bythus enim *profundum* significat. Bythium tamen dicit ille, non Bythum.

Monogenem. Hunc item Protogenem aptius vocandum fuisse ait Tertul. quam Monogenem, cum eum non unigenitum, sed primogenitum fingant.

Quam et Charin et Sigen vocant. Hæc verba in Græco exemplari desiderantur, quæ ex veteri interpr. adjecimus.

Pythagoricam quaternitatem. Tetradem et quadrigam dicit Tertullianus. Pythagoricam autem eam vocat, quod philosophus ille quaternarium numerum in tanto honore haberet, ut etiam hanc formulam jurandi discipulis suis præscriberet, οὐ μὰ τὸν ἡμετέρᾳ γενεᾷ παραδόντα τετρακτύν.

Pag. 8. *Adducere cuperet.* Vetus translatio habet *nollet.* Tertullianus tamen Græcæ lectioni suffragatur.

Derivavit. Ita reddit Tertullianus hoc verbum ἀπέσκηψε, similitudinemque ducit a vitiis, quæ in corpore alibi enata, in aliud membrum perniciem suam efflant. ἀπέσκηψε, Gallicè *se déchargea*, inquit, impetu desiit.

Temeritate. Non enim æmulabatur, solum de patre gaudentem. Tertull.

Pag. 9. *Femina.* Θήλεια lego cum vet.

Ne esse quoque ipsum finem haberet. Græcus codex habet, μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν. Sed apparet ex veteri interprete legendum esse, μὴ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχῃ. Quam etiam lectionem confirmat Tertullianus. Sic enim ait: *Et metuere postremo, ne finis quoque insisteret.*

A *Id quod accideret.* Epiphanii codex habet τὸ γένος. Sed γεγονός malo cum vet. interpr., præsertim cum ab hac sententia stet Tertull. qui *casum*, non *genus* dicit.

Pag. 10. *Materiæ essentiam.* Τῆς ὕλης addo in Græco ex vet. interpr. et ex Tertull.

Conjugis experte. Sic vertendum esse apparet tum ex vet. interpr. tum ex Tertull., qui *imaginem feminam-marem* dicit, ac denique ex his quæ sequuntur. Neque enim hæc ratio, quam subjicit, satis quadraret, si ἀσύζυγος ἀῤῥενόθηλυς ad Horum referrentur.

Patrem enim. Add. in Græco πατέρα.

Et crucem et lytrotem. In Græco corrupte legitur συλλυτρωτήν: pro quo reponendum ex vet. interpr. et Tertull. σταυρὸν καὶ λυτρωτήν.

Pag. 11. *Cruci affixam esse.* Pro ἀποστερηθῆναι, in Græco legendum ἀποσταυρωθῆναι. Crucifixam enim et vetus interpres, et Tertullianus habent,
B non privatam.

Id videlicet agentis. Hæc desunt in veteri translatione, sed ex Græco supplenda sunt et Tertull.

Hoc est, Christum et Spiritum sanctum. Merito hanc conjugationem ridet Tertullianus, ut turpissimam, nempe duorum marium.

Quodque in quibus. Hoc loco Tertulliano non convenit cum veteri interprete: cujus ego vestigia secutus, ita hæc verti, quasi in Græco sit, ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι. Tertullianus, inducere (id est docere) innati generationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, videtur legisse in Græco non ἀναγορεῦσαι, id est *prædicare*, sed ἀναγεννῆσαι.

Pag. 12. *Nisi Monogenis beneficio.* Ad verbum, per Monogenem. In Græco expungendum est verbum, γινώσκεται.

Cur ii omnes perpetui sint. Αἰώνιον διαμονὴν *perpetuitatem* vertit Tertullianus, rideturque vecordiam
C Valentinianorum, qui hanc perpetuitatis Æonum causam afferant. Ex ea enim sequi, ut Æonibus præstiterit Patrem non comprehendisse, quam si eum comprehendissent. Hinc enim perpetuitatem ipsis comparatam esse, cum ex ipsius comprehensibilitate, hoc est ex Filio, formam tantum acceperint.

Ortus. Dele in Græc. αὐτοῦ.

Hoc est, in Filio. In Græc. corrupte habetur ᾧ δὴ ἴσος ἐστί. Legendum enim est ὃ δὴ ὁ υἱός ἐστι, suffragante non modo veteri interprete, sed etiam Tertulliano, qui his verbis utitur: Filium autem statuunt apprehensibilem Patris. Ubi tamen legendum apprehensibile, id est τὸ καταληπτόν.

Omnes Noas, omnes Sermones. Ovidius *Metamorphoses* suas delevisset, si majorem cognovisset. Tertull.

Pag. 13. *Produxisse.* Græc. προβαλέσθαι προβλήματα. Legendum πρόβλημα. Neque enim hic agitur
D nisi de Jesu. Ridet autem hic quoque Tertullianus Valentinianorum amentiam, qui Æonas suos velut ex ære collatitio Jesum ornasse statuant, cum tamen eos unum omnes effectos fuisse asserant. Si enim, inquit, omnes unum erant ex supradicta peræquatione, vacabat symbolæ ratio, quæ ferme ex varietatis gratia constat. Opportuneque hoc loco Pandoræ Hesiodi mentionem facit, quemadmodum et Irenæus lib. II, cap. 19.

Ac denique omnia. Legendum in Græc. καὶ πάντα, non καὶ κατὰ πάντα, astipulantibus vet. interp. et Tertull. Sicque ead. lin. pro αὐτῶν, reponendum αὐτῷ.

Pag. 13. *Ac pene.* Existimo legendum in Græc. κατά, vel παρά, non μετά.

Et Æonum. Sic lego cum veteri. In codice Epiphanii non est καὶ αἰώνων, sed ἑξάγωνος, id est *sexangula*. Quod si quis ita legere malit, referendum erit hoc vocabulum ad sex Hori nomina, quæ præcedunt.

Pag. 14. *Eorum.* Addo αὐτῶν ex vet.

Duodecadis autem. Corrigendus est Græcus Theodoreti codex libro primo *Hæreticarum fabularum* in hæresi Valentini, ac pro τὸν δύο καὶ τὸν δέκα, legendum τὸν δυοκαίδεκα. Duodenarium enim summo in pretio habebant Valentiniani.

Significari asserunt. Græca transposita sunt. Nam pro σημαίνουσι λέγεσθαι, reponendum est σημαίνεσθαι λέγουσι.

Pag. 15. *Innui.* Pro ὑπερσημαίνεσθαι legendum ὑποσημαίνεσθαι, et ead. lin. pro τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἰούδα, διὰ Ἰούδαν restituendum ex vet. inter. et ita postulante sensu.

Cujus. Pro αὐτῆς legendum αὐτῇ, et paulo post, ante εἰ μή, ponenda est particula copulativa καί ex vet.

Resoluta fuisset. Vet. interp. hic mihi lapsus esse videtur. Vertit enim, advenisse in omnem essentiam suam : perinde ac si in Græco haberetur ἀνελήλυθει. Sed verior est lectio ἀνελύθη ἄν, id est *redacta ac resoluta fuisset* : quemadmodum patet ex his quæ superius dixit Irenæus, cum de Sophiæ calamitate verba faceret.

Pag. 16 *Egressa virtus a Filio.* Ex vet. interpret. pro τούτου restitue τοῦ Υἱοῦ. Ibidem pro ταύτης legendum ταύτην.

Atque extra complementum. Græc. καὶ ἐξορισθείσης ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος, ἣν δὴ καὶ δευτέραν ὀγδοάδα καλοῦσι, περὶ ἧς μικρὸν ὕστερον ἐροῦμεν. Quæ quidem verba, tametsi in veteri quoque interpretatione exstant, meo tamen judicio delenda sunt. Nec enim quidquam ad rem faciunt, nec sententiam absolutam habent. Ac præterea falsum est Valentinianos Enthymesin secundam ogdoadem appellare.

23 *Salvatorem porro.* In Græc. pro τὸν μὲν Ὅρον, legendum τὸν δὲ Σωτῆρα.

Pag. 17. *Ventilabrum enim illud.* Ἐκεῖνο lego cum vet.

Nam cum multæ. Veterem interpretem hoc loco sequor, qui hæc verba ἕτεροι δέ haudquaquam agnoscit ; et certe redundant.

Pag. 18. *Et vacuitatis loca.* In Græc. pro σκηνώματος, reponendum κενώματος, ex Theod. libro 1 *Hæret. fab.*, ut etiam legit vetus interpres, et Tertul. consentit, qui Enthymesin in loca luminis aliena (hoc est σκιᾶς) et in vacuum illud et inane Epicuri explosam fuisse ait.

Superiorem. Addo ἄνω, ex veteri : quemadmodum et paulo post αὐτήν post καταλιπεῖν.

In se. Pro αὐτῇν, legendum αὐτῇ ὑπό, ex vet. interpr.

Pag. 19. *Invisibiliter.* Lego ἀοράτως cum vet.

Atque in omnium. Veterem hoc loco sequor, qui ita legit, ἀγνοοῦσα δὲ τὰ πάντα οὐ καθάπερ, etc. Hæc enim lectio mihi simplicior videtur.

Et omnem. Καὶ addo ex vet.

Pag. 20. *Enim vero gestit animus.* Habuit, inquit Tertull. et falsas et amaras et dulces et frigidas guttas, et bituminosas et ferruginantes et sulphurantes et venenatas, etc.

Pag. 21. *Ab ipsius sudoribus.* Græca hoc loco mendosa sunt. Legendum enim γένεσιν ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν ἱδρώτων αὐτῆς, ut legit vetus interpr. et postulat sensus.

Quoniam autem. Lege ἐπεὶ δέ.

Pursus descendere. Apud Theod. loco supra citato mendose legitur μετελθεῖν pro κατελθεῖν.

Ad eam. Legendum in Græco πρὸς αὐτήν, vel αὐτῇ.

Atque item Æonibus. Hic quoque in Græco mendum irrepsit. Nam pro δεόμενος legendum δὲ ὁμοίως, ut vetus interpr.

Sibi obduxit. Malo *sibi* legere, cum Tertulliano, ut ad ipsam Achamoth referatur, quam *ei*, cum vet. interp.

Pag. 22. *Scientiæ formam.* Apud Tertull. corrupte hoc loco habetur, *confirmavit* : legendum est enim *conformavit.*

Secretas eas. Corruptus est hic locus in Græco : pro χωρήσει τοῦ enim χωρὶς substituendum est. Non enim hoc vult Irenæus, has passiones minime confusas fuisse, sed contra potius permistas inter se atque confusas.

In corpoream materiam. In Græco pro ἀσώματον legendum ἐνσώματον, ex vet. interp. et Tertul.

Altera mala. Tertul. de vitiis pessima : de conversione passionalis : Græce ἐμπαθής.

Achamoth autem. Δέ legendum, quemadmodum seq. lin. σὺν αὐτῷ, non ἐν αὐτῷ, ex vet. interp.

Pag. 23. *Arripuisse.* Locus hic magnopere me torsit. Nam cum συλλαβεῖν hoc loco idem esse existimarem quod *concipere*, non videbam quænam esset hæc contemplationis angelorum conceptio. Illuc etiam accedebat, quod aliquanto inferius Achamoth non contemplationem peperisse, sed κατὰ τὴν ἐκείνων θεωρίαν, fetum edidisse scribitur. Ne dicam quod si hic συλλαβεῖν idem esset quod *concipere*, conceptio congressum antecederet. Id quod vel cogitare absurdum est. Denique Tertullianus ipse eam angelicorum luminum contemplatione tantummodo concalefactam esse ac velut ad Venerem exarsisse scribit, non autem contemplationem concepisse. Quare hoc loco συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, nihil mihi aliud significare videtur, quam θεωρεῖν.

Cumque ipsis congressam. Ἐγκισαῦν hoc loco est ad Venerem admittere. Tertul. vertit *subare.*

Ad similitudinem effectum. Legendum in Græco γεγονός, non γεγονότων.

Ita formasse. Μεμορφωκέναι. Mendose legitur apud Theod. ἰδιοποιῆσαι pro εἰδοποιῆσαι.

Pag. 24. *Ac nihil ejusmodi sentiens.* Hæc verba addo ex Tertul. perspicuitatis causa. Illic tamen pro *a quo*, reponendum *a qua.*

Quæ post eum. Lego μετά cum vet. interp.

Hoc est, hylicorum. Apud Tertull. pro *materiam*, legendum *materialium.*

Ex ipso procreatos. Τούτου lego ex veteri interp. et Tertul.

Spirituales. Νοητούς, id est qui intelligentia tantum comprehenduntur, non autem in aspectum cadunt. Delenda porro hic in Græco est particula negativa, ut apparet ex vet. interp. et Tertul., qui tamen νοερούς legit, non νοητούς, quod mihi magis placet.

Pag. 25. *Hujusce opinionis.* Οἰήσεως enim habet Epiphanii codex. Tamen ποιήσεως legit vet. interp. Vertit enim *operationis.* Prior tamen lectio magis convenire videtur cum his quæ antecedunt.

Pag. 26. *Quia imbecillior.* Græce, ἀτονώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα, vet. interpr., ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προγινώσκειν. Ita enim habet, *superiorem ipsum exsistentem præscire.* Sed hæc lectio parum congruit cum auctoris sensu.

Psychicum filium. Addo ψυχικόν ex vet.

Quia psychicus sit. In Græco pro ψυχικά substituendum ψυχικόν ex vet. interp.

In subcœlesti. Legendum est in Græco ὑπουράνιον, ut opponatur τῷ ὑπερουρανίῳ, in quo mater sedem habet.

Cosmocratorem autem. Κοσμοκράτορα lego, non παντοκράτορα, Diabolum enim intelligit. Consentiunt vetus interp. et Tertull.

Terram nimirum. Τὴν lego, non τήν, ex veter. et Tertull.

Metus motionem. Delenda videntur hæc verba *in* Græco, τῶν δακρύων, nec ea agnoscit vetus interp.

Mœroris concretionem. Λύπης. Vetus legit ὕλης, sed male.

Insitum esse. Legendum ἐμπεφυκέναι, non ἐκπε-

φυκέναι. Ridet autem hoc loco Tertull. Valentinianos, qui unde ignis exstiterit, minime prodant. Itaque ait, credibile esse Achamoth in tantis vexationibus febricitasse, ex eoque æstu ignem prodiisse.

Pag. 27. *Et fusili.* Addo καί, ex vet.

Ut quæ. Addo ἅτε ex vet.

Perfecti sermonis. Addo λόγου ex vet. et Tertull.

Spiritualis homo. Lego ἄνθρωπος ex vet. et cod. lin. δυνάμει καί.

Pag. 28. *Atque hunc esse.* Græca ex veter. interp. ita corrigenda sunt, καὶ τοῦτον εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἄνθρωπον ἀξιοῦσιν.

Corpus a terra, carnem a materia. Hæc duo pro uno accipienda sunt. Nam cum paulo post tria genera inducit, hylicum duo hæc complectitur.

Recipere queat. In Græco veterem interpretem secutus ἐπιδέξασθαι lego, non ἐπιδείξασθαι.

Sese inflexerit. Legendum in Græco πρόσκλισιν, non πρόσκλησιν.

Salem. Alludit ad hunc, ut opinor, locum : *Vos estis sal terræ* [88], quo Valentiniani abutebantur.

Psychicum etenim. In Græco pro τῶν ψυχικῶν, substituendum est τῷ ψυχικῷ. Sicque non modo vetus interpres habet, sed etiam Tertullianus; cujus hæc verba sunt : *Indiguisse enim animalem etiam sensibilium disciplinarum.*

Ob eamque causam. Pro δι' ὧν, lego διό cum veter.

Primitias. Ἀπαρχάς. Tertull. *prospicientias*, parum commode.

A dispensatione. Οἰκονομίας. Tertull., *administrationis vi.*

Ut et visibile. In Græco lego καὶ ὁρατὸν, καὶ ψηλάφητον cum vet. interp. et Theod. et Tertull.

Pag. 29. *Et ab Achamoth.* Græca hoc loco ita emendanda sunt ex vet. interp., καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαμὼθ μεμνημένους τὰ μυστήρια, ἑαυτοὺς δὲ τούτους ὑποτίθενται.

Quod ipsi esse volunt. Sic enim lego cum vet., ὃ θέλουσιν αὐτοί : Græca enim hoc quoque loco corrupta sunt.

Potest. Post ἀδικῆσαι addo δυναμένου ex vet.

Pag. 30. *Libere ac sine.* Legend. in Græc. ἀδιαφόρως.

Indoctos. Ἰδιωτῶν unica voce legendum.

Pag. 31. *In usu.* Χρήσει. Opponitur autem τῇ κτήσει.

Nobis adimatur. His verbis alludit ad illud Evangelii : *Habenti dabitur, ei autem qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo* [89].

Quisquis in mundo. Degenerem nec legitimum veritatis aiunt, inquit Tertull., *qui diversatus in mundo, non amaverit feminam, nec se ei junxerit.* Itaque merito eos *de passivitate viæ et diligentia delictorum generositatem suam vindicare* ait. Quo loco, ut obiter id admoneam, *passivitas* non deducitur ab adverbio passim, ut adnotat Rhenanus, sed vocabulum est de Græco redditum. Quod enim ἐμπάθειαν Græci dicunt, id ille *passivitatem* transtulit. Porro ut ad auctoris nostri verba redeam, hæc verba *in mundo, et de mundo*, a Valentinianis petita esse videntur ex c. XVII Joan., ubi Christus discipulos suos in mundo, sed non de mundo, esse ait. Quæ quidem verba impurissimi homines falso de se usurpabant.

Mulieri succubuit. Κρατηθῆναι hoc loco ita verto, ut dilucidior sit sensus. Aiebant enim Valentiniani se ex Venereo congressu nihil spurcitiei contrahere, quod spirituales essent : reliquos contra inquinari, ac per concupiscentiam a mulieribus, quibuscum rem haberent, victos ac velut constrictos teneri.

Nobis quidem. Lego cum vet. Ἡμῖν μὲν, οὓς ψυχικοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίαν τήν, etc.

24 Pag. 32. *Per sponsum et sponsam.* In iis nimirum Evangelii verbis : *Exite obviam sponso et sponsæ* [90].

Per cubiculum nuptiale. Alludit, ut opinor, ad hunc locum : *Nunquid possunt filii sponsi jejunare* [91], etc. Illic enim in Græco est νυμφῶνος, quæ vox *cubiculum nuptiale*, sive *thalamum* significat. Hoc porro vocabulo Pleroma suum significari Valentiniani contendebant.

Sed animalem. Delendum καί in Græc. et reponendum post ψυχικόν.

Pag. 33. *Atque hunc quidem.* Supple, Salvatorem, qui in columbæ specie in eum descenderat. Sic enim Tertull. exponit, legendumque est τοῦτον ex vet.

Utpote spirituale. Pro τό, repono ἅτε ex vet.

Per eum. Addenda præpositio διά ex vet. et delendum paulo post εἶναι.

Pag. 34. *Ab hoc semine.* Vetus, *de semine.*

Complexionem deteriorum. Χειρόνων lego cum vet.

Perstitisse. Διατετελεκέναι. Quam lectionem probo. Nam διατετηρηκέναι, ut legisse videtur vet. interp., parum ad auctoris sensum quadrat. Paulo post Σωτῆρος cum eo lego, non Κυρίου.

In mundi administrandi munere. Tertull. dispensationem mundi exsequitur.

Pag. 35. *Ut ex his etiam.* In Græco ante hæc verba καὶ ἐκ τούτων, ponenda hæc sunt, ἵνα ἐπιδείξῃ, ex vet.

Conquieturum. Ἀναπαύσεσθαι in futuro legit vet. inter.

Justorum animis. Hoc loco pro δικαίαις vet. interp. legit διὸ καί; sed male.

In sponsas. Hæc eleganter irridentur a Tertul. *Distribuentur*, inquit, *angelis Soteris. In filios putas? Non. Sed in apparitores? Ne istud quidem. Sed in imagines? Ultimam vel hoc. In quid ergo, si non pudet dicere? In sponsas. Tunc illi Sabinas raptas jure matrimonii plaudent.*

Has ipsas animas. Pro ψυχικάς repono ψυχάς ex vet. interp.

Pag. 36. *Argutiam.* Σοφίᾳ. Vetus interp. legit φαντάσματι, id est *spectro*, quod vocabulum optime quadrat in hos detortorum Scripturæ locorum consarcinatores, qui non solidum quoddam utilis doctrinæ corpus afferunt, sed velut spectrum inane confingunt.

Pag. 37. *Interno Pleromatis cœtui.* In Græco pro ἐν τοῖς τοῦ legendum cum vet. int. τοῖς ἐντὸς τοῦ.

Ipsorum Christus. Lego αὐτῶν cum vet. quemadmodum et vers. eod. αὐτὴν pro αὐτῇ, et οὖσῃ pro οὔσης.

Pag. 38. *Renuntiare his qui in domo mea sunt.* Ἀποτάξασθαι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου. Verti etiam potest, *extremum salutare domesticos meos.*

Pag. 39. *Jam quod eorum.* In Græco pro ὅτι ἰδών, legendum ὅτι δ' ὧν.

Si radix sancta. Gallasii oscitantiam non queo non mirari, qui ne hic quoque mendum Græci codicis deprehenderit, sed in apertissimo Scripturæ loco tanquam in meridiana luce hallucinatus sit. Vertit enim, *et erant primitiæ sanctæ.* In Græco autem pro ἦν legendum ἦν, quemadmodum cuivis, nisi plane cæco, perspicuum est.

Atque in se contraxisse. Συνεσταλκέναι. Mendosum hoc loco fuisse codicem vet. interp. suspicor, qui *erexisse* vertit, quasi in Græco esset συνανεστηκέναι.

Ad ovem quæ. Deest vocabulum πρόβατον in Græco.

Pag. 40. *Deo gratias egit.* Θεῷ lego cum vet., non αὐτῷ, et ita legendum esse patet ex ipsius cantico.

Qui veniente. Ὃς legendum, non ὡς.

[88] Matth. v, 13 [89] Matth. xiii, 12. [90] Matth. xxv, 1, 6. [91] Matth. ix, 15.

Sedem figens. Lege μένουσα unico vocabulo.

Et Nun. Hæc addo ex vet.

Pag. 41. *In principio autem.* Addendum in Græc. ἐν ἀρχῇ δέ, ex vet.

Conjunctior ei est. Οἰκειοτέρα, *propinquior, familiarior.* Atque hic delenda est præpositio ἐν.

Frugescit. Tertullianus pro verbo καρποφορεῖν, interdum *fruticare*, interdum *frugescere*, reduit ad verbum, *fructificare.*

Hominis nimirum. In veteri translatione pro *homines*, legendum *hominem.* Eod. vers. delenda sunt hæc verba, τῷ ἀνθρώπῳ.

Pag. 42. *Totius Pleromatis.* Παντὸς τοῦ πληρώματος. Vetus tamen interpres non παντός, sed ἐντός legisse videtur. Vertit enim *intra:* sed priori lectioni magis assentior.

Quæ ex passione. Lego πάντα τά cum vet. quemadmodum et ead. lin. μορφώσας pro ἁρμόσας.

Pag. 43. *Atque in hunc modum Ptolemæus.* Hæc verba addo ex veteri.

Ipsas quoque. Αὐτάς lego cum vet.

Joanni propositum. Legendum in dat. Ἰωάννῃ.

Et non tanto post intervallo. Delenda sunt in Græco hæc verba, τοσοῦτον δειχθῇ τῆς ὀγδοάδος καὶ οὐκ ἂν μετά.

Aut si reliquorum. Legendum in Græco ἢ εἰ τῶν.

Pag. 44. *Ac nominibus abutentes.* Addenda est in Græc. copulativa particula.

Mentionem nullam. Hic quoque negativa particula μή in Græco addenda est.

Qui ex omnibus ortus est. Lego cum veteri ὁ ἐκ πάντων γεγονώς, non, ut est apud Epiphanium, ὁ τῆς οἰκονομίας. His enim verbis fictitium illum Valentinianorum Salvatorem intelligit, qui ex omnibus Æonibus ortum traxit, ac proinde sermone illo, qui primæ Æonum classis est, natu posterior est.

Pag. 45. *Ille, inquam, unius.* Vetus Irenæi interpres videtur legisse ἀπὸ τοῦ, non ὁ τοῦ: sed utrumque eodem fere recidit.

Verba fecit. In Græco pro ἐμπεποίηται, legendum πεποίηται, et seq. vers. pro λέγουσι δέ, « λέγουσι γάρ. »

Princeps eorum. Addo γάρ in Græc. ex vet.

Quam falso. Pro ψευδῶς videtur legisse vetus interpres ψευδονύμως: vertit enim, *falso nomine.*

Pag. 46. *Hæc ait atque alto.* Tota centonis hujus, ex Homeri versibus consuti, gratia in interpretatione Latina perit. Sed multa in eodem genere apud Latinos exstant, ac præcipue apud Ausonium. Apte autem Homerocentonibus hæreticos confert Irenæus, qui ut prodigiosæ doctrinæ suæ gratiam fidemque conciliarent, ex variis Scripturæ locis, tanquam centonibus quibusdam eam consarcinabant.

Comitantur euntem. Κίοντες legisse videtur vetus interp. Sed κίοντα mihi magis arridet, ut ad Herculem referatur.

Versus quidem agnoscet. In Græco post ἐπιγνώσεται, hæc ex vet. addenda sunt: μὲν τὰ ἔπη, τὴν δὲ ὑπόθεσιν οὐκ ἐπιγνώσεται.

Libro suo. Βίβλῳ addo ex veter., quemadmodum et eod vers. post τὴν, παροῦσαν.

Pag. 47. *Quoniam autem.* Lego ἐπεὶ δέ cum vet.

Redemptio. De Valentinianorum redemptione late postea disseret. Gallasius hic toto cœlo errat, quod quid hæc redemptio sibi velit, non intelligat; idque cum ipsemet hanc fabulam interpretetur. Quod sane flagitiosæ est oscitantiæ. Hincque mihi fit verisimile, eum versionem suam nunquam relegisse. Alioqui enim haud dubie hunc locum ex 18 cap. hujus lib., ubi redemptionis fabula exponitur, emendasset.

Eorum Mimum emensus. Μῖμον αὐτῶν lego cum veteri. Emetiri autem hoc loco, Græc. περαιῶσαι, idem est quod *transmeare, trajicere.* Vetus interpres quid legerit, non queo conjicere. Vertit enim *explicans*, quod longe a significatione verbi περαιῶσαι.

Hujusce fabulæ. Μύθου lego cum vet., non θυμοῦ, ut corrupte legitur in Epiphanii codice. Sensus enim perspicue postulat ut μύθου legamus.

Subjungat. In Græco pro ἐπενεγκεῖν, καλῶς ἔχειν ὑπερλάβομεν, reponendum est ἐπενέγκῃ, καλῶς ἔχειν ὑπελάβομεν.

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 1.

Pag. 5. *Hunc autem et Proarchen.* Vocem hanc etiam agnoscit Theodoretus lib. 1 *Hæretic. fabularum*, de Valentino, ubi legendum forte: *Ante principium.* Tertullianus *adversus Valentin.*, capit. 8, et Græcam vocem retinuit Προαρχήν, et *Proarchen* scripsit c. 35.

Esse autem illum invisibilem, et quem nulla res capere possit. Hæc absunt a Græco; verum Tertullianus simul ista profert: *Innatum, immensum, infinitum, invisibilem, æternumque definiunt.*

Et aliquando voluisse. In Græco delendum est illud καί, quod est ante καθέσθαι, ut consentiant Græca cum interpretatione Billii, in qua omissum est καθάπερ σπέρμα, *ac tanquam semen, hanc, quam in animum induxerat.*

Pag. 6. *Apud eos nuncupatam.* Addimus in margine, καλουμένην pro καλουμένων.

Masculo-feminam. Ἀρρενόθηλυν. Tertull. c. 34: *Ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet Fenestella.*

Emissiones in conjugationem. Græce scripsimus προβολὰς ἐν συζυγίᾳ, ex quo legendum esset hic, *in conjugatione.*

Bythus et Mixis. Græce Βύθιος, non Βυθός, quo pacto et apud Tertullianum c. 8, *Bythius et Mixis*, et ita in manuscriptis omnibus legebatur, teste Pamelio, qui et hic, et lib. II, cap. 19 Irenæi sic legendum censet; et Theodoretum, apud quem cum reperisset interpres Βυθόν, vertit *Profundum* et *Mixtionem:* hunc que Bythium ad differentiam primi parentis Bythi sic dictum suspicatur.

25 *Ageratos.* Cap. 19, lib. II, redditur Latine, *innascibilem*, vel, ut est in margine, *insensibilem;* forte, *insenescibilem*, vel, *insenilem:* apud interpretem Theodoreti lego, *senii expertem, unionem et per se nascentem:* hoc ultimum est Autophyes.

Pag. 7. *Ænos et Synesis.* Scribendum hic, et apud Billium: *Ainos et Synesis.*

Theletos et Sophia. Non *Teletos:* nam sæpe τῆς θελήσεως, et τοῦ θελήματος meminit in his mysteriis hæreticorum Irenæus, ut cap. 6 hujus libri: etsi aliter Pamelio videtur. Billius certe semper *Theleti* scripsit, neque mihi unquam occurrit τελετός, *perfectus:* θελητόν habes I Reg. xv, 22, et θελητὸν τῷ Κυρίῳ, *si volitum Domino:* itaque melius *voluntate expetitum* reddidissent interpretes, quam ut Cornarius, *voluntatem*, et alius, *voluntarium.*

Quid eorum quæ dicuntur in Scripturis. Græce, εἴπου τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Billius et Cornarius omiserunt illud ἐν πλήθει. Gallasius: *Eorum, quæ multa dicuntur in Scripturis.* Suspicari possumus hoc velle Irenæum. Si quid in Scripturis dictum esset, numero aliquo multitudinis expresso, ut post triginta annos baptizari, duodecim apostolos deligi, triginta cubitis altum esse; id arreptum statim Gnosticos ad suos errores adumbrandos traduxisse. Vide cap. 15 sub finem.

Pag. 8. *Sine complexu conjugis Theleti.* In Græco hic pro ζυγοῦ legendum, ἄνευ τῆς συμπλοκῆς τοῦ συζύγου, *sine complexu conjugis.* Lib. II, cap. 14, *sine permistione conjugis.* Tertull., *sine conjugis Phileti societate.* L. Latinius illic frustra est, qui corrigit: *sine conjugis Phileti satietate.*

Pag. 9. *Novissime forte absorptum.* Scribe, *Novissime forte absorptum fuisse*, aut, *absorptus fuisset*, Æon scilicet. Pamelius in Tertull. pro *forte*, aut quod hic est in margine, *vere*, legendum vult, *fere* : potest tamen retineri, *forte*. Τελευταῖον ἂν καταπεπόσθαι: Tertull. *Modico abfuit, præ vi dulcedinis et laboris, devorari.* Refutatur hæc nænia lib. II, cap. 24 et 28.

Qualem naturam habebat femina. Græce fuit θήλειαν τεκεῖν : Tert., *et procreat feminam.* Ac Billius quidem legit ex veteri interp., θήλεια τεκεῖν. Itaque Cornarius verterat, *qualem femineam naturam parere poterat.* Sed cum non solum marem, sed neque feminam sola possit parere femina, suspicari posset quis, ita distinctum fuisse, οἵαν φύσιν εἶχε, θήλειαν τεκεῖν, *qualem naturam habebat, feminam peperisse;* ut scilicet Æon ille natura feminea, sic et illa substantia informis eadem feminea natura prædita fuit. Atque ita commodius deleretur prius illud τεκεῖν, quod redundare sua interpretatione innuit Billius.

Pag. 10. *In imagine sua sine conjuge.* Retrahenda e margine vera lectio, *sua sine conjuge masculo-femina.* Tertull., cap. 10 : *Horon in hac promit in imagine sua femina-mare.* Billius : *In imagine sua conjugii experte, ac masculo-femina producit.* In Græc. ergo pro ἄζυγον ἀθήλυντον, corrigendum est, ἀζύγῳ ἀῤῥενοθήλει, ut Greg. Nazianz. ἀῤῥενοθήλεος σωματότητος. Cæterum *Metagogea* Tert. exponit *circumductorem.*

Pag. 12. *Et causam quidem.* Corrige : *Et causam quidem æternæ perseverationis iis omnibus incomprehensibile Patris esse.* Tertull. cap. 11 : *Docebantur incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum.*

Pag. 13. *Satellites quoque.* Lectionem ex ea quæ in margine, et quæ in contextu conflatam Græca exposcunt : *Satellites quoque ei in honorem ipsorum ejusdem generis angelos.* Tertull. cap. 12 : *Satellites ei angelos proferunt.* Græc., δορυφόρους τε αὐτῷ. Theodoretus : *Ut essent ejus satellites.*

Et crucis ipsorum. Vox *ipsorum* abest a Græco, in quo pro στύλου ita scribendum : καὶ τοῦ ὄρου καὶ σταυροῦ καὶ λυτρωτοῦ : verior item lectio ex margine repetenda, *de pœnitentia*, ἐκ μετανοίας.

Pag. 14. *In universas generationes.* Græce τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος, *sæculorum sæculi.* At Ephes. III, 21, legimus, τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων, ut habet vet. interpres. Paulo post in nomine Ἰησοῦς, *iota* intellige valere decem, *eta* autem octo, sicque fiunt ex duabus prioribus litteris, octodecim.

Pag. 15. *Qui est veritatis primæ.* Emenda, *qui est veritas primæ tetradis;* vel, *hoc est, veritatem primæ tetradis.*

Pag. 17. *Tollens crucem, sequere.* Legendum in Græco ἀκολούθει μοι. Quæ verba leguntur in Græco Marci X, 22, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι ἄρας τὸν σταυρόν. Epiphanii interpres : *Tollens crucem suam, et sequitur me;* minus recte, quam hic vetus : *Tollens crucem, sequere me.* Abest a Vulgata illud ἄρας τὸν σταυρόν. Erasmus quoque non esse in veteribus codicibus ait, nec apud alios evangelistas reperiri, ut illinc huc transcriptum videri possit. Legit tamen, præter hunc Irenæum, Theophylactus in Marcum : *Et sequere me, sublata cruce;* hoc est, præparato teipsum ad mortem pro me; et ut videtur Nicetæ, Greg. Nazianzenus orat. in Pascha 2 : Σὺ δὲ ἀποθήσῃ καὶ τὰ δικαίως κτηθέντα προθύμως, ἵνα κοῦφος τὸν σταυρὸν αἴρῃς, καὶ πλουτήσῃς τὰ μὴ ὁρώμενα. *Tu vero justis etiam rationibus quæsitas opes excutes, ut leviter crucem tollas, et divitias quæ non cernuntur, assequaris.*

Ventilabrum ejus in manu. Lege, *et emundabit aream, et colliget :* nisi forte Hellenismum esse voluit, τοῦ καθαίρειν ἕνεκα τὴν ἅλωνα.

Plasmate universorum. Πάντων legit, non πάντες, ut habent Græca, ex quibus sic scribendum esset, *et plasmate universi*, vel *omnes*, dicunt. Paulo post, expungenda est vox *quando*, et legendum, *cum vultis parabolæ.*

Pag. 18. *In umbratæ vanitatis.* Corrige ex Græc. et vestigiis manuscripti : *In umbræ, et vacuitatis locis deferbuisse.* Ita paulo post : *quod derelicta sola esset in tenebris et in vacuo :* ἐν τῷ κενώματι : quod confirmat Billii correctionem et interpret., *in umbras et vacuitatis loca velut æstu quodam abreptam.* Sed illud ἐκβεβράσθαι simplicius vertit Tert. c. 14 : *Explosa est in loca luminis aliena :* quasi nihil aliud velit, quam expulsam et ejectam, addit, *in vacuum et inane illud Epicuri :* cum quo vacuitatem hanc comparat etiam Iren. l. II, c. 19 : *Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes.* Sed in Græc. forte ex manusc., ἐν σκιᾷς καὶ κενώματος. Theod.: *Et in umbra quadam et inani degere.*

Pag. 19. *Formatam ante.* Verius, *formatam autem.*

Statim autem evacuatam. Lego Græc. Κενωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀοράτως αὐτῇ.

Ne adversarius. Ne anterius irrueret. Porro Tertul. c. 14 *in Valent.* legit, *Jao*, non *Jaioth :* in quem locum Pamelius admonet, *Jaioth* hic legendum non videri, quod ea vox fuerit potius Basilidianorum, quam Valentinianorum. Certe manusc. *Jao* habet.

Omni parte passionis. Omni parti passionis succub. mult. et var. exsistentis. Tert. *Omni genere passionis cœpit affligi.*

Mater ejus prima Sophia. Prima Sophia et Æon, demutationem, etc.

Pag. 20. *Quis enim non eroget.* Pro *quæ ex passione Æonis*, Gr. ad verbum, *qui est passi Æonis*, τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος αἰῶνος. Tert. c. 15 : *Nam ex lacrymis ejus universa aquarum natura manavit.* Bill., *calamitosi illius Æonis.* Corn., *afflicti sæculi :* sed mallem passionis nomen exprimi, nam Tertul. et Iren. omni genere passionis dixerunt affligi, παντὶ μέρει τοῦ πάθους. Gallas., *a lacrymis Æonis cogitatione perturbati.* Non vidit scilicet, ἐνθύμησιν nomen esse Æonis.

Pag. 21. *Præstante ei virtutem.* Lego, *præstante ei virtutem omnem Patre.* Præter Græci textus patrocinium, ita Tertul. c. 16 : *Largito ei Patre universorum Æonum summam potestatem, subjiciendis eis omnibus.*

Achamoth reverita. Achamoth reveritam eum dicunt, primo quidem coopertionem imposuisse ei propter reverentiam. In Græc. deest vox αὐτῇ· κάλυμμα ἐπιθέσθαι αὐτῇ, vel ἑαυτῇ, δι' αἰδῶ. Tert. : *Protinus velamentum sibi obduxit, ex officio primo venerationis.* Paulo post : *separantem eas ab ea, et non eas neglexisse.*

Pag. 22. *Habilia et possibilia essent.* Ἕκτικὰ καὶ δυνατά. Bil. : *Quod radices egissent, et robur contraxissent.* Tert. : *exercitata et usu viriosa.* Corn. *quod in habitum jam cessissent.*

Sed segregantem. Lege, *separatim commiscuisse et coagulasse.* Quod Bill. corrigit χωρίς, confirmat Tertul. : *Defixit seorsum in materiæ corporalem paraturam.*; et Theodor. : *Separavit, eaque separata compegit.*

Altera autem conversionis. Scribe, *conversionis passibilis :* sic enim verti potest ἐμπαθῆ, neque vocem Tertullian. usurpare necesse est, ut vult Rhenanus : *Ut duplex substantiarum conditio ordinaretur : de vitiis pessima; de conversione passionalis.* Hinc tamen disce melius potuisse verti : *Altera autem ex conversione passibilis*, id est obnoxia passioni.

Et propter hoc virtutem. Et propter hoc virtute Salvatorem : et, *concepisse de gratulatione eorum, quæ cum ipso sunt, luminum visionem.* Dele ex margine lectionem nihili, *conceptu.*

Pag. 23. *Sed spiritale quidem.* Græc. legendum est, μὴ δεδυνῆσθαι αὐτὴν μορφῶσαι, *non potuisse eam formare.* Tertul. c. 18 : *Sed spiritale quidem*

non ita potuit attingere. Hellenismus porro est, *ejusdem substantiæ ei erat*, ὁμοούσιον αὐτῇ. Tertul. *consubstantiva* dixit. Paulo post lege : *Conversam autem in formationem ejus.* Denique illud : *quas dextras vocant*, vertendum 26 est e Græco : *quæ dextra vocant; et, quæ sinistra dicunt*; nisi intelligas substantias animales, ut loquitur Tert., *quas ad dexteram commendant; et, ad lævam delegant.* Apud Theod. mendum est, *qui eamdem cum ipso habent animam*, pro *habent substantiam.*

Ea enim quæ post eum. Græc., *omnia enim quæ post eum sunt.*

Pag. 24. *Demiurgum et fratrem.* Demiurgum et patrem vocant.

Imaginem dicunt fecisse. Imagines dicunt f. Tertull., 19 : *Achamoth in honorem Æonum imagines commentatam.*

Et ipsam quidem in imagine. Gr., ἐν εἰκόνι. Pamelius in c. 19 Tertull. εἰκόνα legi vult, et Latine pro *in imagine, imaginem invisibilis Patris conservasse*, corrigendumque utrumque exemplar, quod sequatur, *hunc autem unigeniti Filii* (sic enim legendum est), τοῦτον δὲ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, supple εἰκόνα, *imaginem*, non, *in imagine.* Ait enim Irenæus, Salvatorem fecisse Achamoth imaginem Patris, et eumdem Salvatorem fecisse hunc Demiurgum imaginem Nu, Unigeniti, seu Monogenis filii Propatoris; Demiurgum vero fecisse Angelos et Archangelos, qui sunt imagines reliquorum Æonum. Indicat hoc Tertull. : *Qui* (Soter) *per illam sit operatus, ut ipsam quidem imaginem Patris invisibilis et incogniti daret.* Idem constare adüit ex Iren. l. II, c. 5, ubi hæc refutat.

Pag. 25. *Virtutem archangelum quartum.* Græc. sonant, *virtute angelum quartum dicunt esse*, δυνάμει ἄγγελον. Tertull. 20 : *Angelum quartum, quoniam et hunc supra cœlum tertium pangunt.* Refutantur hæc l. II, c. 55.

Hæc autem Demiurgum. Hæc manca et obscura sic restituenda sunt : *Hæc autem Demiurgum dicunt a semetipso quidem et putasse fabricasse, fecisse autem ea Achamoth producente.* Paulo post in Græc. legendum est, ἠγνοηκέναι αὐτὸν τὰς ἰδέας : vertit enim vet., *ignorasse eum figuras.*

De timore autem. Græc. *omnem animalem substantiam, ut brutorum animalium et ferarum et hominum.*

Et propter hoc superiorem. Ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προγινώσκειν legit, pro ἀτονώτερον, e c., minus recte, ut Bil. monet : melius enim convenit sensui auctoris : *ut propter hoc imbecilliorem eum existentem ad sciendum quæ sunt spiritalia, se putasse solum Deum.* Ideoque videndum an apud Tertull. cap. 21 commodius legi possit : *Adeo rerum non erat compos, de animali scilicet censu, invalidus spiritalia accedere, ut, se solum ratus, concionaretur : Ego Deus et absque me non est*; qui locus est Isaiæ XLV, 6. Sic. cap. 19, *animali censui inscriptas*, idem Tertull. dixit.

Pag. 26. *Sed Demiurgum quidem.* Delendum est alterum vocabulum, *Filium.* Itaque legendum, *psychicum, filium matris suæ dicunt*; et ita Bil. In Græco tamen est, τῆς μητρὸς αὐτῶν : unde Cornarius, *matris ipsorum*, non αὐτοῦ, ut in margine scripsimus. Sequitur autem : *Habitare autem matrem quidem ipsorum in eo qui sit cœlestis locus :* ubi Græce ὑπερουράνιος, *supercœlestis.* Rursus pro eo quod sequitur, *in eo, qui sit in cœlo, locus;* Græc., ὑπουράνιον, pro ὑπερουράνιον legit Bil. *in eo, qui sit sub cœlo, locus.* Videndum tamen num editam lectionem tueatur quod sequitur, *hoc est, hebdomade*, qua voce septem cœli designari videntur. Tertull. c. 23 : *Subest enim Demiurgus in hebdomade sua, magis diabolus in isto nobiscum communi mundo*; hoc est, ut exponit Pamelius, magis diabolus subest in nostro mundo, qui cœlis subest. *Septem quoque cœlos fecisse, super quos Demiurgum ipsi dicunt, et propter hoc hebdomadam vocant eum.* Et l. II, c. 55 : *S. Paulo reliquum fuisse quartum cœlum, ut appropinquaret Demiurgo.* Quod si quæras quid opponatur τῷ ὑπερουρανίῳ, sequitur locus Cosmocratoris, sive, ut Tertull., Mundi tenentis, *in eo qui secundum nos mundo.* Itaque perperam mutavit locum Tertull. Pamelius c. 31 : *Et Demiurgus tunc de hebdomade subcœlesti in superiora mutabit :* recte legebatur antea, *de hebdomade cœlesti.* Lege igitur, me auctore, hic, εἰς τὸν οὐράνιον, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι. Est et apud eumdem Tertull. locus c. 23 corrigendus ex iis quæ hunc sequuntur, *ex Sophiæ utilissimis casibus*, melius forte, *vilissimis casibus*; Iren., *de vesaniori materia*, ἐκ τοῦ ἀσημοτέρου; Billius, *velut ex ignobili stirpe.*

Pag. 27. *Angelorum qui sunt erga.* Non dubium quin error sit librarii, pro *circa Salvatorem*, περὶ τὸν Σωτῆρα, ut alibi eodem hoc capit., *iis qui circa Salvatorem sunt Angelis.* Tertull. satellites ejus appellat; Iren., δορυφόρους.

Ejusdem substantiæ matris suæ spiritalis. Scribe, *matri suæ spiritalem*; ὁμοούσιον τῇ μητρὶ πνευματικόν; saltem ita solet interpres noster vertere similia verba, ut paulo ante, οὐχ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, *non ejusdem substantiæ esse Deo.*

Perfectæ rationis. Legit interpres τοῦ θελείου λόγου, sed erravit, dum vertit, *perfectæ rationis*, si quidem illi potius, quam Tertulliano assentiendum non est, c. 25 *Advers. Valent. Idoneum inveniretur suspiciendo quandoque sermoni perfecto.* Unde et ex aliis ejusmodi colligere quis posset, auctorem hujus Latinæ editionis non esse Irenæum. Billius certe, etsi eum in emendatione Græci codicis sequitur, non tamen in interpretatione.

Pag. 28. *Et hunc esse in semetipsis.* Pamelius in 25 Tertull. hic legi vult, *et hunc esse ex semetipsis hominem voluit, ut habeat.* Sed necesse non est, cum non habeat Epiphanius, ut ipse vult, ex figmento suo, et veterem sequatur Billius. Hic vero paulo post loco illorum, *primitias eum suscepisse dicunt*, admonet Tertullianum scripsisse, *prospicientias*, parum commode : sed animadvertit postea Latinius, aut Petrus Ciaconius legendum esse, *prosicias earum substantiarum induisse.* Glossarium, *prosiciæ*, ἀχροθίνια. Item, *prosiciæ*, αἱ τῶν θυμάτων ἀπαρχαί : vide Festum. Pamelio quoque non assentior, qui paulo post, pro *a dispositione circumdatum*, legi vult, *a dispensatione.* Utroque enim modo verti potest οἰκονομίας : et sæpius solet reddere hic noster, *dispositione*, ut alibi, *et de dispositione quod erat :* ἐκ τῆς οἰκονομίας.

Pag. 30. *In honore eorum.* Gr., εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων : *in honorem idolorum*, vel certe deorum.

Apud homines odiosum muneris. Græcas voces dûas expressit, θηριομάχων καὶ μονομαχίας, *bestiariorum et gladiatorum.*

Pag. 31. *Insensibilibus iis sermonibus.* Insensibiles cape homines, non sermones; ἀνοήτους stolidos homines appellat. Paulo post verior lectio in marg., *emissum.*

Pag. 32. *Spiritales vero.* Interpungenda hæc sunt hoc pacto : *Spiritales vero exspoliatos animas, et spirituales sanctos*, etc., *intra Pleroma.* Tertull. c. 32 : *Despoliari est autem deponere animas, quibus inuti videbantur.*

Refrigerare et ipsas. Ἀναπαύεσθαι (non aliter solet futura vertere, ut paulo ante προστεθῆσεσθαι, *adjici*), pro in refrigerio fore. Bill., *in quiete futuras esse.*

His autem factis. Non exprimitur ab interprete τὸ ἐκλάμψαν, reddunturque futura præsentibus temporibus, quæ et ita restituenda essent : « His autem factis ita, is qui latet in mundo ignis effulgens, et exardescens, comprehendens universam materiam consumit, et ipse simul consumptus abit in id, ut jam non sit. » Tert. c. 32 : « Tunc credo

ignis ille arcanus erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnib. in nihilum finietur. »

Pag. 33. *Primogenitæ et primæ quaternionis.* Primogeniti et primi; Gr., τῆς τετρακτύος, nisi forte scripsit, *quaternationis.*

Cum traderetur. Melius, *traheretur*, προσαγομένου.

Quapropter et in prophetas. In manuscripto legebatur *eos*, sicut et Græce αὐτούς, sed probabilius secutus est Bill. *Quocirca eos in prophetas.* Itaque in Græco scribendum, ἔτασσεν αὐτάς : simile quid Apoc. v, 10. Tert. 29 : *Ex earum ergo laterculo et in reges et in sacerdotes allegere consueverat.*

Pag. 34. *Exponunt quippe eum.* Lege, *dicta per prophetas exponunt : quippe id altioris naturæ esse*, semen scilicet; quanquam suspicari quis posset fuisse scriptum, *quippe eas altioris*, cum sit Græce ἅτε ὑψηλοτέρας φύσεως ὑπαρχούσας; ut referatur ad animas, quæ in reges et sacerdotes allegebantur, quod essent naturæ sublimioris, et quæ de semine adduntur, inserta sint per parenthesin. Paulo post scribe, *et Jesum quidem aliquid a Salvatore dixisse*, ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, Salvatoris instinctu.

Quam spiritus qui prophetat. Interpres male vertit ἤ. Scribe, *sive spiritum, qui prophetat ;* et paulo post, *conservasse*, sic accipe quasi esset dictum, *perseverasse.*

Et in gaudium ei cessisse. Gr., καὶ ἄσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα : ubi commodius fortasse legeretur προσχωρῆσαι : et Lat., *in gaudio ei accessisse*, vel, *cum gaudio ad eum accessisse.* Tertull. c. 28 : *Propere et ovanter accurrit, cum omnibus viribus suis.*

Pag. 35. *In loco medietatis refrigeraturum.* Hoc est, in refrigerio futurum; ἀναπαύεσθαι, ut postea *refrigeraturis ;* ἀναπαυσομένων, *requieturis.*

Spiritalia vero. Hæc perturbata sunt, et imperfecte reddita sive a librario, sive ab interprete; melius ita legentur : « Spiritalia vero, quæ seminarit Achamoth, ex illo tempore usque nunc in animabus justis erudita et enutrita, quia pusilla emittantur, post deinde perfectione, » etc. Tertull. cap. 29 : « Id ergo granum seminis spiritalis modicum et parvulum jactu, sed erudita hujus fides augetur atque movebitur. »

27 Pag. 36. *Fide digna.* Ἀξιοπίστως, fide digne, etc. Paulo post, ψηφίδας, lapillos sive calculos, aut testulas tales intelligere potes, quales ad museum opus, sive musivum, ut appellat Plinius, conficiendum adhibebantur, cum vermiculata pavimenta tesserulis, aut emblemata pingebantur, aut variegatis ad effigiem rerum et animalium crustis. Spartianus de Pescennio Nigro imperatore : *Hunc in Commodianis hortis in porticu curva pictum de musivo inter Commodi amicissimos videmus sacra Isidis ferentem.*

Pag. 37. *Anicularum fabulas assumentes.* Gr., συγκαττύσαντες μύθους, fabulis consutis. Videtur scripsisse, *fabulas assuentes*, et, *hinc inde auferentes adaptare volunt.* Justinus *ad Zenam*, συναλλάγματα βίαια συγκαττύοντας.

In abortionis partu. Ἐν ἐκτρώματος μοίρᾳ, abortus cujusdam instar. Vetus scripserat, *parte.*

Et passiones. Præcedunt ista quædam de Moyse in Græco, quæ ex Billii interpretatione peti possunt. In his deficit vetus interpretatio, sed redundat in illis quæ sequuntur : *In hoc quidem quod derelicta est a lumine ;* quæ absunt a Græco, et nullo sententiæ damno deleri possunt.

Pag. 38. *Quam tristis est anima.* A Græco abest illud, *quam*, et λύπη melius *tristitia* reddita esset, quam *tædium.*

Dicenti, Sequar te ? Non habet. Græc., ἐν τῷ εἰπεῖν τῷ ἐρωτήσαντι, Ἀκολουθήσω σοι; *Et qui interrogavit Sequar te ? dixerit, Non habet.* Hoc dictum. Billius vertit, ut est Matth. VIII, v. 19. Sed perperam ista citare potuerunt hæretici, ex quorum mythotheciis ista proferuntur. Recte hoc converterat Cornarius, et eum secutus Gallas., sed hæcnam ipsius interpretationis male explevit in altero Evangelii loco : *Permitte mihi, ut prius constituam de iis, quæ sunt domi meæ ;* melius enim vertitur a veteribus Evangelii et Irenæi interpretibus : *renuntiare domesticis*, vel *iis qui domi sunt :* nam altera lectio Vulgatæ Lucæ IX, v. 61, hinc confirmatur, et illo Tertulliani IV *in Marcionem*, 23 : *prius suis valedicere parantem prohibet retro spectare.* Justinus, *Dialog.*, μετανοίας καὶ ἀποταγῆς πρὸς ἀδιαίαν. Quid sit ἀποτάττεσθαι et ἀποταγή, discat Gallasius ex Isidoro Pelusiota, si quid novum et insolens sibi velit cognoscere.

De mediis esse. In Græco legas fortasse rectius τῶν μέσων, quam μέσον, vel certe ἐκ τῶν μέσων. Bill., *hunc mediæ classis esse.*

Pag. 39. *Sata tria.* Addenda in Græco vox τρία post σάτα. Post pauca sic distinguenda sunt illa : *Spiritalis examinat omnia. Animalis autem non percipit quæ sunt spiritus*, etc. Græc., Τὸ δὲ, ψυχικὸς οὐ δέχεται. *Illud autem, animalis non percipit.*

Conspersiones autem. Verior lectio, *conspersionem*, φύραμα. Cæterum in interpret. doctiss. Billii scribendum est, *testatum esse. Et si delibatio sancta, atque et massa.* Quo loco per delibationem, id quod spirituale est significari docent; vide Rom. XI, v. 16. Plane enim μνημονικὸν ἁμάρτημα tanti viri esse censeo, vel amanuensis ejus : non enim solet a Vulgatæ verbis discedere; quæ sicut alibi, ἀπαρχήν, *primitias et delibationem*, ita φύραμα *conspersionem* vertit, aut *massam* cum veteri interpr. Irenæi.

Pag. 40. *In Evangelio.* Adde e Græco : *Prophetissa dicitur septem annis*, etc.

Quod etiam Nun vocat. Græca sonant, *quem etiam Filium unigenitum et Deum vocavit, in quo omnia Pater præmisit* (vel emisit) *seminaliter :* et, *in eo omnem Æonum substantiam.* Vocem *Nun*, vel *Mentem* non reperio apud Joannem; nec illius postea fit mentio hoc loco, dum cætera Evangelii verba expenduntur.

Pag. 41. *Quoniam igitur.* Ita distingue : *Quoniam de prima genesi dicit ; bene a principio, hoc est, a Deo et Verbo doctrinam facit.* Billius quoque hoc tantum habet, *a principio, hoc est a Deo et Sermone doctrinam suam instituit.* Delenda ergo vox, *Filio*, cum absit a Græco.

Pag. 42. *Quod est formatum et manifestatum.* Interpres fortasse scripsit, *quod est formatum esse et manifestatum*, pro *formati sunt et manifestati.* Sic legit postea εἰρηται, pro εἰρῆσθαι, *lumen dictum est. Quaternionem secundam* paulo post, et alibi dicit, familiari solœcismo, nisi *quaternationem* malis ibi fuisse; ut in aliis locis.

Dicit autem sic : Et Verbum. Hæc verba usque ad *Diligenter igitur*, cum et apud Epiphanium, et apud vet. interpr. reperirentur, miror in Billii interpretatione omissa esse. Porro illud πλήρης, cum priori loco ita reddidisset Gallasius, ut referret ad *gloriam, plena gratia* et *veritate ;* posteriore ita vertit, ut Cornario sapientior videretur, et repudiata voce *Verbum*, novam usurparet : *Et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis*, etc., *et contemplati vidimus gloriam ut unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis.* Ubi insigniter lapsus est : nam ut eum docere potuit Erasmus, πλήρης refertur ad Λόγος, ut sit sensus, *Verbum factum est caro, et habitavit in nobis, plenum gratiæ et veritatis :* atque ita Vulgatæ auctor. Interpres autem Irenæi retulit ad *gloriam*, et vertit, *plena gratia*, posteriore loco; ubi tamen *plenam* debuit redidere ex eorum sententia, qui putant Theophylactum non πλήρης, sed πλήρη legisse. Cyrillus quoque in Joan. lib. I, cap. 14 : *Sed si plena est gloria ejus gratiæ, quomodo gratia profecisse apud Lucam scribitur ?* Nonnus vero,

Καὶ χάριτος πέπληθε καὶ ἀτρεκίης γενετῆρος.

Pag. 43. *Aut si reliquorum conjugationes.* Græc. συζύγους, *conjuges*, ut postea, *manifestasset con-*

jugem. Sed corrigendus est Græcus liber, συζυγίας· nam et sic ait postea : ὅτι δὲ οὐ περὶ τῶν συζυγιῶν. Ita quoque Billius vertit.

Non remisisset. Hoc est, *non permisisset.*

Pag. 44. *Et alterum Christum.* Expungendum est illud, *id est*, ut alienum a sententia, videturque superesse ex interpretatione vocis Χριστόν ; forte erat, *id est, unctum*, ut ante dixit, *Monogenis, id est, unigenti.* Sequitur Hellenismus, *memoriam non fecerit*, μνείαν οὐ ποιεῖσθαι, *mentionem non fecerit. Et, quod ei in principio dictum est*, τοῦ εἰρημένου αὐτῷ ἄνω ἐν ἀρχῇ λόγου, hoc est, *quod ab eo dictum est.* Verum hæc paulo aliter fortasse vertenda sunt hoc modo : *Recapitulans enim de eo, quod ab eo dictum est in principio fuisse Verbum, insuper exponit.* Quasi dicat, illud ipsum Verbum quod statim antea initio dixerat fuisse in principio, factum esse carnem addidisse.

Pag. 45. *Si autem Verbum Patris.* Verte, *Verbum Patris quod descendit.*

Pag. 46. *Irent, ai ipse.* Vera lectio ex margine retrahenda in contextum, atque ita conveniet cum Græco, χιόντα, non χιόντες, *ac si mortem iret ad ipsam.*

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 4.

Pag. 5. *Narratio omnis argumenti Valentini discipulorum.* Quis vel qualis fuerit hic Valentinus, a quo Valentiniani, operæ pretium dicendum. Epiphanius [91] ex fama refert hunc fuisse Phrebonitem (alias Phœbonitem, et Phibionitem) Ægypti maritimum, in Alexandria vero institutum Græcorum litteris. Unde et imitatio Theogoniæ Hesiodi, deorum triginta apud ipsum Hesiodum relatorum. Et ipse fabulosa gentium poesi in mente sua concepta, et ab his qui cum ipso et ante ipsum a veritate exciderunt, opinionem adeptus ; etiam ipse, velut Hesiodus, aliis nominibus in alia transmutatis, mundum decipere voluit. Nam et hic triginta deos ac cœlos adducere vult, quorum primum est Profundum, quomodo et Hesiodus Chaos primum deorum dixit. Clarum est autem, Chaos et Profundum eamdem significationem habere. Tradit rursum ; illum initio prædicasse fidem catholicam in Ægypto, itemque in Ecclesia Romana ; cui consentit Tertull. [92] ; sed in Cyprum venientem, passum esse fidei naufragium. Quomodo autem sit lapsus in hæresim, Tertullianus his verbis recitat : *Speraverat episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio : sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ abrupit (ut solent animi pro prioratu exciti præsumptione ultionis accendi), ad expungendam conversus veritatem, et cujusdam veteris opinionis semini* (non modo scilicet Basilidis, qui summum Deum Abraxas cum CCCLXV editionibus commentatus est ; sed et Hesiodi poetæ ethnici *Theogoniæ*, ut docet Lactantius l. I, c. 5), *actu colubroso viam deliniavit* [93]. Exortum autem volunt eum Irenæus lib. II, c. 4, Eusebius in *Chronico*, et Theodoretus lib. I *Hæreticarum fabularum*, circa annum Christi 145. Telesphoro summo Ecclesiæ pontifice, et Antonino Pio Romanis imperante. Diu porro monstrum hoc Ecclesiæ negotium fecisse facile colligitur ex Irenæo scribente, Valentinum Romam venisse sub Hygino, Telesphori proximo successore, increvisse sub Pio, et prorogasse tempus usque ad Anicetum [94]. Quæ tempora incidere in ætatem Antonini primi, Theodoretus lib. I *Hæret. fab.* observavit.

Dicunt esse quemdam, etc. Obscurum et prolixum satis hoc caput, contractioribus et apertioribus verbis habes apud Tertull. libro *Contra Valent.* et Theod. l.b. I *Hæret. fab.* Quod si ad amussim non intellexeris, non multum studiis tuis decedere puta. Nam et ipsi fabularum tantarum consarcinatores, ob præcedentia sua peccata, justa cæcitate percussi, cæcutiebant in meridie, non intelligentes (ut ait Paulus) **28** quæ loquebantur, nec de quibus affirmabant, sibi ipsis talis ignorantiæ auctores et causæ exsistentes. Illis ita subscribit lib. *De hæres.* August. : *Illi, ut ita dixerim, fabulones, id est, qui fabulas vanas, easque longas et perplexas contexuerunt, tam multis falsis dogmatibus pleni sunt, ut ipsi quoque illa numerare non possint, aut difficillime possint. Nec ulli alieno ulla hæresis facile sic innotescit, ut suis.*

In immensis Æonibus. Id est, per infinita sæculorum tempora, vel infinitis retro ævis, ut scripsit Tertull., Deum scilicet otiosum, qualem voluit Epicurus, fingentes. Sententia porro Gnosticorum, ac hujus loci est hujusmodi : *Primus Æonum, qui et perfectus, et ante principium, et primus Pater, et Profundum dicitur, vere est solus et æternus, invisibilis, ingenitus et incomprehensibilis.* Illis autem prodigiosis et fabulosis nominibus maluerunt Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi designare, quam cum prophetis, apostolis, et Christianis omnibus profiteri Deum Patrem omnipotentem, creatorem cœli et terræ. « Adfuit etiam illi (subjiciunt) Ennœa, id est intellectus, intentio, seu cogitatio, et Gratia, et Silentium. Volens autem Bythus rerum omnium initium per Silentium emittere, genuit Intelligentiam sibi æqualem, quæ et Unigenitus, et Pater, et Principium cunctorum dicitur : simulque Veritatem emisit, » etc. Non dubito autem fanaticos illos homines per hujusmodi fabulas et nugas ineffabilem æternamque Filii a Patre generationem deformare ; simulque principium Evangelii B. Joannis, quo sanctissime et quantum capere potest humana mens, describitur, diabolico plane astu depravare studuisse ; quod in Transylvania, Lithuania, et Polonia scriptis Calvinianorum instructi novi Ariani, nunc incredibili conantur malitia.

Præmitti voluit. Delevimus *voluit*, tum veteris codicis ms. tum Græcæ lectionis auctoritate : verba enim fecit de Bythi cogitatione ac intentione.

Et solum capientem. Sic deformabant, quod clare in Evangelio dicitur : *Neque Patrem quis novit, nisi Filius* [95], etc. Quod August. explicans ait : *Soli tibi integre nota es, Trinitas sancta et omnipotens* [96].

Et hanc esse primam. Pythagorici omnia pene numeris tribuentes, quaternarium ideo cæteris præferebant, quod denaria perficeretur multitudine : denarius vero quaternarii esset compositio [97]. « Omnia quæ sunt, » aiebant, « quaternarium colligasse, elementa, ventos principes, orbis fines, ætatum compagines. » Figuram quadratam aliis omnibus perfectiorem, quod contineatur quatuor lineis æqualibus, totidemque angulos æquales habeat. Corpus quadratum, ut est cubus, perfectum : habet enim sex superficies quadratas æquales, quarum unaquæque quatuor habeat lineas, et quatuor angulos ; et quomodocunque jaceat, semper est rectus. Hinc virum bonum quadratum dixerunt et tetragonum. Quin et animam rationis compotem quadam quaternitate constare, videlicet, mente, scientia, opinione atque sensu, docentes, ex eo jusjurandi sibi religionem fecerant, unde illud : « Per quaternitatem, animæ nostræ tradentem perennis fontem naturæ. » Quid si agnovissent præcipuum nomen Dei, omnium fere gentium mirabili consensione, quatuor tantum litteris efferri ? Nam qui a nobis dicitur *Deus*, a Græcis Θεός, ab Hebræis יהוה, ab Arabibus, Turcis et Mahometanis *Alla*, a

[91] Contra hæres., 31. [92] Tertull. lib. Præscr., c. 30. [93] L. Advers. Valent. c. 4. [94] Lib. III, c. 4. [95] Matth. XI, 27. [96] Soliloquiorum c. 31 et Medit. cap. 29. [97] Plut. lib. I de Plac. Philos., Diog. Laert. Rhodigin. lib. XVIII, c. 13, et lib. XXII, cap. 9. Volat. lib. XXXV. Philolog. Paul. Greg. Comment. III lib. VI Syntaxis artis admirab. c. 18.

Persis *Syre*, a Magis *Orsi* appellatur. Sed infelices Gnostici his antiquorum mysteriis, ut et divinis Scripturis, ad suas deliberationes constituendas nequiter abutebantur. A

Pag. 6. *Sentientem autem Unigenitum.* Locum hunc ita refert Tertull. : « Nus simul accepit prolationis suæ officium, emittit et ipse ex semetipso Sermonem et Vitam. » Miserrimi vero prægtigiatores, qui Filium Dei unigenitum alium constituebant a Λόγῳ, id est a Verbo et Vita : cum aperte doceat Evangelista : *Deus erat Verbum : in ipso vita erat.*

De Logo autem. Tertull. : « Sed et hæc soboles ad initium universitatis, et formati Pleromatis totius emissa, facit fructum; Hominem et Ecclesiam procreat. »

Esse enim illorum. Quamdam, sed ineffabilem ac hominibus et angelis incomprehensibilem, esse in divinis fecunditatem, patefaciunt Filii ac Spiritus sancti distinctæ emanationes. Confirmant et ista summorum prophetarum oracula : « Qui alios parere facio, nunquid sterilis ero? Ego hodie genui. Ex utero ante Luciferum genui te. Ante omnes colles genuit me Dominus [98], » etc. Cum hanc ergo impuri Gnostici simpliciter credere nollent, aut capere non possent, eam Hesiodi, Orphei et aliorum profanorum ethnicorumque poetarum more describendam, imo et deturpandam sumpserunt, diversos sexus, conjugia impurasque commistiones in divinis confingentes; ut post Lactantium lib. IV, cap. 8, diligenter observat Epiphanius, contra hæresim 31. B

Acinetos. Sic pro *Agne* reposuimus, ex Theodor., Epiphan., Tertullian. et sequentibus Irenæi.

Donant. Ita restituimus ex manuscript. exemp. et Græca lec. quæ habet, ταῦτα τὰ ὀνόματα χαρίζονται, in plurali numero : delevimus vero *donavit.*

Pag. 7. *Hi sunt triginta.* Ad hunc locum respiciens Cyrillus Jeros. contendit [99], Valentinianos triginta deorum (nam Æones instar deorum habebant) prædicatores, ethnicis, paucos tantum confingentibus, longe deteriores fuisse. Athanasius quoque, orat. 5 contra Arianos, ait, istos pro veritate et rerum fide, inania simulacra introduxisse. C

Nec enim Dominum, etc. Domini appellationem priscis Christianis non vulgari religione observatam fuisse indicat Tertull. *Apolog.* : « Augustus, ait, ne Dominum quidem dici volebat. Et hoc enim Dei est cognomen, Dicam plane et imperatorem Dominum, sed more communi : sed quando non cogor ut vice Dei dicam. Dominus meus unus est, omnipotens, Deus æternus, idem qui et ipsius. » Et lib. *Contra Hermog.* : « Deus nominatur ab initio, Dominus autem nonnisi post condita omnia. » Proinde dum sine addito enuntiatur, solius Dei est, semperque ἐκ τῶν πρός τι, et nonnisi comparatione ad servos dicitur, quibus creationis et providentiæ jure imperat. Cum igitur orbem ab alio conditum autumarent; quin et Christo Jesu seipsos similes, aliasque secundum aliquid, ut scribit Irenæus [1], etiam eo se fortiores mentirentur : idcirco non mirum, si Christo et Dei, et Domini nomen inviderent. Observabis simul hæreticos, spreto veteri et catholico more dicendi, sibi peregrinas et recentes formulas finxisse, profanasque vocum novitates, quas devitare jubet Apostolus. In hunc errorem disputat l. III, c. 6. Accedit quod proprium nomen Dei יהוה Græci vertebant per Κύριος, *Dominus;* quapropter sicut hi Christum verum ac æternum Deum esse negabant, sic et Dominum. Contra vero idem ille et Deus et Dominus appellatur, Psal. XLIV et CIX; Isa. IX; Jerem. XXIII; Joan. XIII et XX; Rom. VIII; Hebr. III; et in Symbolo apostolorum profiteri jubemur : « Et in Jesum Christum, Filium Dei unicum, Dominum nostrum. » D

Nihil fecisse. Imo vero puerulus ad se magos duce stella perduxit, circumcisus, et oblatus est in templum, fugit in Ægyptum, duodennis disseruit in templo cum doctoribus, singulis annis cum parentibus Hierosolymam ad dies festos religiosissime conscendit. Et reversus in Galilæam, Justini martyris, Basilii Magni et aliquot aliorum primæ notæ auctorum sententia, cum Josepho fabrilem artem aliquando exercuit, tum ut mechanicas artes sanctificaret, tum maxime ut otium hoc exemplo fugiendum cunctos nos doceret.

Pag. 8. *Reliquis vero omnibus.* Codices excusi, *hominibus* ; sed vet. cod. cum Græca lectione, λοιποῖς πᾶσιν, id est *reliquis omnibus*, habet.

Reliquis quoque Æonibus. Codic. ex., *reliquos quoque Æonas participare :* quæ propter exemplar manuscriptum et lectionem Græcam immutavimus.

Quoniam vellet. Codices excusi, *nollet* : sed vetus codex et Græca lect., διὰ τὸ θέλειν, ut restituimus. Tert. : « Plane Nus, quantum in ipso fuit, et voluerat et tentaverat cæteris quoque, » etc.

Quæ exorsa. Codices excusi, *exors.* Deinde *ergo Nun* restituimus pro *viterga :* utrumque ex Græca lectione et codice manuscripto.

Pag. 9. *Dulcedine.* Codices excusi habebant, *ad ultionem;* restituimus vero ex manuscripto exemplari, consentientibus Epiph. et Tertull. Græcaque lectione : ὑπὸ τῆς γλυκύτητος.

Abstentum. Sic pro *absentem* visum est reponere ex veteri codice. Abstentus autem jurisperitis est, qui tutoris auctoritate ab adeunda hæreditate revocatus est. Ea voce utitur beatus Cyprianus epistola 18 ad Cornelium, et epistola 42 ad Stephanum. Abstenti vero a nostris dicuntur, qui a communione Ecclesiæ, et sacrorum perceptione moti rejectique sunt.

Peperisse substantiam informem. Gravissimo sarcasmo hoc ita repetit Tertull. : « Dehinc ex illo mœrore, et semetipsa sola, nulla opera conjugii, concepit, et procreat feminam. Miraris hæc? Et gallina sortita est de suo parere. Sed et vultures feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. »

29. *Absconderent.* Ita reposuimus, pro *absconderat*, ex vet. cod. et Græc.

Pag. 10. *Patrem enim aliquando*, etc. Proh pudor! fanatici tenebriones sexus varios, commistiones sacrissimas, partus, fetus, et Hermaphroditum in divinis rebus constituebant, ut ex hoc loco et fine capitis quinti libri hujus colligitur; qualia impuri poetæ de diis gentium fabulantur. Trismegisto Hermeti hanc insaniam exprobrat Lactantius, libro quarto, capite decimo octavo : quam egregie evertit, lib. primo, capite octavo. Hanc dementiam ridens Tert. : *Pudiciores*, ait, *maluerunt, Bytho nullum sexum deputare : et fortasse hoc* DEUM, *non*, HIC DEUS, *neutro genere pronuntiant. Alii contra magis, et masculum et feminam dicunt, ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet Annalium commentator Fenestella.*

Pag. 11. *Mundatum.* Delevimus *mandatum*, quia vetus codex sic habebat. Tertull., *repressam ab illicitis, et purgatam a malis.*

Cognoscentes sufficientes sibi, etc. Codices ex *cognoscentem :* restituimus autem ex vetere codice et Græca lectione.

Pag. 12. *Comprehensibile.* Sic legendum proponimus ex Tertulliano, Epiphanio, et veteri codice quanquam *comprehensibilia* haberent excusi cod.

Omnes Christos. Hæc adjecimus ex codice veteri Epiphanioque.

Hymnizare Propatorem, etc. Græcismum hunc sic exprimit Tertull. : *Magno cum gaudii fructu hymnis Patrem concinunt. Diffundebatur et ipse lætitia*

[98] Isa. LXVI, 9; Psal. II, 7; CIX, 3; Sap. VIII, 25. [99] Catech. 6. [1] Lib. I, c. 24.

utique bene cantantibus filiis et nepotibus. Quidni diffunderetur omni jucunditate, Pleromate liberato?

Æonum. Sic habet codex vetus, cum Epiphanio: excusi vero codices, *eo quod*, habebant.

Pag. 15. *Et in gloriam Bythi.* Sic codex vetus et Epiphan.: delevimus *gloriam Hori.*

Satellites quoque ei in honorem ipsorum. Ex hoc autem Athanasius, orat. 2 contra Arianos, magnam Valentinianorum impudentiam coarguit, quod angelos per Christum conditos (omnia namque per ipsum facta sunt), congeneres Christo pronuntiarent.

Negotiatio. Prius legebatur, *negatio;* Græc., πραγματεία · consentit vet. cod.

De pœnitentia. Ex veteri codice et Græca lectione, ἐκ μετανοίας, sic legimus, pro *dependentia.*

Pag. 14. *Et Paulum manifestissime.* Quanta, quæso, dementia, ex eo quod Paulus nomen sæculi frequenter usurpat, colligere triginta sæcula esse, eaque in numerum octonarium, denarium, et duodenarium esse distributa, eademque partim masculà, partim feminina esse, aliaque ex aliis genita? Sed hi sunt frequentes topici hæreticorum, argumentari nimirum (quod dicitur) a baculo ad angulum.

Sed et nos ipsos in gratiarum actionibus, etc. Hæ sunt procul dubio gratiarum actiones, quas primum omnium fieri obsecrat Apostolus I ad Timoth. II, quasque universa per orbem frequentat Ecclesia in celebratione eucharistiæ, interpretibus Augustino epist. 57 (nunc 149), Ambrosio, Chrysostomo, et Prospero lib. I *De vocatione gentium*, cap. 4. In ea vero sacerdos preces, vota, supplicationesque universas, hac coronide absolvit: *Per omnia sæcula sæculorum:* quod apostolorum traditioni accepto ferendum, non tantum hoc loco Irenæus, sed et omnium PatrumLiturgiæ luce clarius ostendunt. In ea enim, quæ est B. Jacobi, decem et octo; quæ Clementis, tribus; quæ Basilii, sexdecim; quæ vero Chrysostomi, viginti tribus vicibus, ea verba repetita comperies. Ex hoc autem suorum Æonum figmenta asserere contendebant æqua impietate Valentiniani, qua inscitia sacramentarii corpus Christi arcere ab altari conantur ex his Præfationis nostræ verbis: *Sursum corda, habemus ad Dominum*, quæ tamen ab eisdem apostolis accepta, constanter retinemus. Testes sunt omni exceptione majores, Augustin. lib. *De sancta viduitate*, c. 16 et lib. *De dono persev.* c. 15, Chrysost. homil. de encæniis, et in Liturgia; Basilius in Liturgia; Clemens Romanus lib. VIII *Constit. apost.* cap. 16, Jacob. in Liturgia; Cyprianus *De orat. Dominica.*

Octodecim mensibus. Hoc manifestissime falsum esse docet B. Lucas evangelista, scribens per dies quadraginta Christum apparuisse discipulis [1]. Dies autem 40 unicum dûntaxat mensem, cum aliquot diebus efficiunt, non octodecim.

Pag. 15. *Uno enim anno*, etc. Hanc Valentini opinionem firmissimis Scripturis et rationibus Irenæus refutat lib. II, cap. 38 et 39, quo fit, ut existimem clarissimos Patres Tertull., Clementem Alexandr., Jul. Africanum, Lactantium, Orosium, et Gaudentium Brixianum, fervore disputationis ulterius distractos, hunc locum parum animadvertisse, cum similem fere sequantur opinionem. Verba Tertulliani sunt lib. *cont. Judæos*, quæ et Eusebius in *Chronico* ante nos observarat: *Quinto decimo anno Tiberii passus est Christus, annos habens quasi triginta cum pateretur.* Clementis vero lib. I *Strom.*: *Quod anno solo octavo decimo Tiberii Dominum prædicare, hoc quoque sic scriptum est:* « *Annum acceptabilem Domini prædicatum misit me.* » *Quinto decimo ergo anno Tiberii, et quinto decimo Augusti, sic implentur triginta anni, usque ad tempus quo passus est*, etc. Rectius porro sentiunt, qui ætatis anno 33 passum Christum docent.

Pag. 16. *Omne esse.* Codices ex. *omnia esse:* at codex vetus et Græc. habent ut restituimus. Tertull. vero sic: *Jesum Soterem cognominant, et Christum, et Sermonem. . . . . , et Omnia jam, ut ex omnium defloratione constructum, graculum Æsopi, Pandoram Hesiodi, Acci Patinam, Nestoris Cocetum, Miscellaneam Ptolemæi.*

Quam etiam. Auctoritate veteris cod. et lectionis Gr. delevimus, *quod.*

Pag. 17. *Non solum autem ex Evang.*, etc. Adhibita similitudine aptissima in calce hujus capitis, isthæc hæreticorum sacrilegia in sacras litteras fusius declarabit.

Quam et Achamoth. Tertull. lib. *cont. Valen.* apud illos nomen ininterpretabile fuisse dicit. Epiphan. contra hæresim trigesimam primam, Salvatorem, et Terminum, et Crucem, sic eos vocasse asserit. Theod. lib. I *Hæretic. fabularum*, fetum informem, et Sapientiæ cogitationem, hoc nomine appellasse putat. Vocis porro hujus etymon ab Hebr. חכמה deducitur, quod sapientiam significat, a radice חכם, id est, *sapiens fuit, sapuit.*

In umbræ et vacuitatis locis deserbuisse. Sic ex veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis judicio lectionem restituimus. Codices hactenus excusi, *in umbratæ vanitatis locis deservisse.*

Odorationem. Sic restituimus ex codice veteri et Græc. lection. Tertull.: *Iteratur odor incorruptibilitatis*, etc. Codices ex.: *adorationem.*

Pag. 19. *Omni parti passionis succubuisse multifariæ et variæ exsistentis.* Ita ex manuscripto codice locum restituimus, pro eo quod excusi habebant, *omni parte passionis succubuisse multifariæ et variæ exsistenti.*

Dixisse Jao. Vetus codex *Joath* habebat. Sed magno consensu Tertull., Epiphan., Theod. *Jao* legunt. At Tertullianus quid hoc velit, non aliter explicat, quam si quis exclamaret: *Porro Quirites, aut: Fidem Cæsaris* [2]. Epiphanius contra hæres. vigesimam sextam, principem in primo cœlo ab illis collocatum scribit. Macrobius lib. I *Satur.*, c. 18, inter plura alia, et hoc nomen a paganis attributum fuisse soli, probat hoc oraculo Apollinis Clarii:

Φράζεο τὸν πάντων, ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰάω,

id est, *Intellige Jao esse omnium summum Deum.* Diodorus Siculus lib. V *Biblioth.* cap. 5, ignorantia vocis *Jehovæ* deceptus, somniat Moysem apud Judæos, a Deo qui vocetur *Jao*, leges acceptas tulisse. Eusebius lib. IV *Demonstrationis evang.* cap. 29: *Jaho est salus, hoc est, Dei salutare.*

Ne quemadmodum, etc. Ex codice veteri et Græc. lection. decem voces adjecimus, quas omnes editiones veteres omiserant. Tertullianus habet: *ne sicut luce, ita et vita orbaretur: conversatione, tum ignorantia.*

Conversionis. Ex cod. veter., Tertul. et Græc. lectione ita scripsimus. Codices excusi habebant, *conversationis.*

Pag. 20. *Quæ etiam convenienter*, etc. Quo facto turpissima figmenta sua occuluerint Valentiniani, his graphice explicat Tertullianus: *Si bona fide quæras; concreto vultu, suspenso supercilio,* « *Aliud est,* » *aiunt. Si subtiliter tentes; per ambiguitates bilingues, communem fidem affirmant. Si scire te ostendas; negant quidquid agnoscunt. Si cominus certes; tuam simplicitatem sua cæde dispergunt. Ne discipulis quidem propriis ante committunt, quam suos fecerint*, etc.

Sed solos illos, qui grandes merceder, etc. Duæ sunt res, quæ maxime homines ad maleficia impellunt, luxuries et avaritia, quia nihil tam sanc-

[1] Act. I. [2] L. Præscript. c. 49, et lib. adversus Valent. c. 14.

tum, quod non violari; nihil tam munitum, quod non expugnari; nihil tam purum, quod non fœdari, pecunia possit. Et

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames [1]?

Hæreticos autem utroque morbo omnibus sæculis laborasse, et sectarum nostri sæculi cædes, rapinæ, incendia, sacrilegiaque, et veterum auctorum istorum lectio, indicant. Ignatius epist. 3, eos vocat, « mulierum corruptores, alienorum appetitores, pecuniarum **30** rapaces, et quasi vortices. » Post Optatum Milevitanum, graviter conqueritur Augustin. lib. I *contra litteras Petil.* c. 64 et lib. III *contra Cresc.* c. 42, de tyrannicis rapinis, invasionibus, furtis, et deprædationibus Donatistarum, omnino similibus eis, quibus Calvinistæ Gallias nostras a triginta annis funestissime devastarunt.

Volo autem et aliquid, etc. Ironia est, qua et Tertullianus chimericas istiusmodi nugas his festive traducit : « Illic æstimandum est, quem exitum duxerit, quantis lacrymarum generibus insudaverit. Habuit et salsas, habuit et amaras, et dulces, et calidas, et frigidas guttas, et bituminosas, et ferruginantes, et sulphurantes, utique et venenatas, ut et Nonacris » (aquam mortiferam in Arcadia scripserunt esse Vitruvius, Pausanias et Seneca) « sudaverit, quæ Alexandrum occidit; et Lyncestarum » (de his Livius lib. II, c. 103) « inde defluxerit, quæ ebrios efficit; et Salmacis » (lege Vitruvium lib. II *Archi.*) « inde se solverit, quæ masculos molles facit. Cœlestes imbres pipiavit Achamoth. » Cæterum, Deum omnipotentem aquarum, ut et aliorum omnium, conditorem esse, passim explicant Scripturæ, Genes. I, Exod. XV, Job XXVI, Psalm. LXXVI, CIII, CXLVIII.

Pag. 21. *Hanc autem Achamoth.* Græca lectione, et R. P. Frontonis judicio, *reveritam eum*, pro, *eam: et coopertionem*, pro *cooperationem* substituimus. Et paulo post: *et non eas neglexisse*, pro *eum;* item *separatim*, pro *separavit:* et *passibilis*, pro *passibile.*

Pag. 22. *Priores.* Codices excusi, *prioris*, sed mutavimus ex cod. veteri et Græc. lectione. Epiphanii interpres : « Non enim possibile erat ipsas deleri, velut illas priores, propterea quod in habitum jam cessissent, et validæ essent. »

Pag. 23. *Ejusdem subst.* Codices excusi, *ejus substantiæ :* sed cod. vetus, *ejusdem.* Billius, novus Irenæi interpres, aliique apud Epiphanium lat. hæc paulo dilucidius explicant. Cæterum, « quas dextra, et quas sinistra, » videlicet, animalia, dicunt, legendum proposuimus, pro *dextras et sinistras*, quod erat in cod. excusis.

Pag. 24. *Hunc autem unigeniti Filii.* Sic restituimus ex codic. vet. et lect. Græc.; delevimus vero : « Hanc autem unigenitum. » Epiphanii interpr. : « Illum vero in imagine unigeniti Filii; archangelos autem et angelos ab his factos in imagine reliquorum sæculorum. »

Devergentium. Demergentium prius erat; sed cod. vet. et lect. Græc. κατωφερῶν, cum Tertull. immutare fecerunt. Epiphanii interpres : « et eorum quæ sursum feruntur, et eorum quæ deorsum subsidunt »

Septem autem cœlos, etc. Ex Tertull., Epiphan. et cod. vet. quædam restituimus. Verba Tertull. sunt : « Cœlos autem noeros (id est, intellectuales) deputant, et interdum angelos faciunt, sicut et ipsum Demiurgum : sicut et paradisum archangelum quartum (archangeli 4 habebant codd. ex.): quoniam et hunc supra cœlum tertium pangunt, ex cujus virtute sumpserit Adam, diversatus illic inter nubeculas et arbusculas. » Porro paradisum visibilem negare, hæresim Seleucianorum et Hermianorum esse August. lib. *De hæres.* asserit : et Origenem in *Anchorato* reprehendit Epiphanius, quod in terris esse negasset. Placuit mihi valde heat. Theophil. Antiocheni de eodem sententia, lib. secundo *Ad Autolycum :* « Condito homini, ait, Deus elegit regionem in locis orientalibus amœnitate eximiam, lumine coruscantem, et splendido aere illustrem, plantis variis fecundam; et in hanc collocavit hominem, » etc. Et Hieronymus *in Danielem*, jubet eorum deliramenta conticescere, qui flumina et arbores, et paradisum putant allegoriæ legibus subruere; Philonem, opinor, perstringens. Augustinus longe lateque Genesim explicans, nunquam illius situm, aut locum indicare voluit : quia ubi sit, ad quæstiones, quæ sunt præter fidem, pertinere judicat, lib. II *Contra Pelag. et Cœlest.* cap. 23.

Pag. 25. *Eam.* Delevimus *eum*, auctoritate vet. cod. et lect. Græcæ. Epiphanii vetus interpres : « Habere verò ipsam medietatis locum, et esse quidem supra opificem, infra verò, aut extra complementum, usque ad consummationem. »

Pag. 26. *Cosmocratorem*, etc. Christus quidem diabolum vocavit τὸν ἄρχοντα τοῦ κόσμου, Joan. XII et XIV; imo et κοσμοκράτορα τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, Ephes. VI. Sed ut illius impotentem tyrannidem, quam in impios exercet, et superbiam, qua adversus Deum erigitur indicarent. Isti vero tam augusto epitheto illum exornabant, honoris gratia; quia huic inferiori mundo illum præesse, Demiurgoque sapientiorem asserebant. Hinc scite illos vellicat Tertull. : « Diabolum opus Demiurgi affirmant, et Munditenentem appellant : et superiorum magis quarum defendunt natura, ut spiritalem, quam Demiurgum, ut animalem. Meretur ab illis prælationem, cui omnes hæreses procurantur. » Sed de dæmonum et hæreticorum κοινωνίᾳ inferius dicetur.

Creaturam Demiurgi. Licet cum excusis codicibus vetus noster cod. *Creatorem* haberet, tamen legendum *creaturam* censuimus, quia Græc. κτίσμα, et Tertull. *opus Demiurgi* habent.

Pag. 27. *Cum fabricasset.* Tertullianus suo more isthæc sic effert [2] : « Cum talia de Deo, vel de Deis, qualia de homine figmenta? Molitus enim mundum Demiurgus, ad hominem manus confert, et substantiam ei capit non ex ista, inquiunt, arida : sed ex invisibili corpore materiæ illius, scilicet philosophicæ, de fluxili et fusili ejus : quod unde fuerit, haud queo æstimare, quia nusquam est, » etc.

De fluxione. Ex Tertull., cod. veteri et Græc. ἐκ πνευματικῆς ἀπορροίας οὔσαν, ita legendum proposuimus : delevimus vero *definitione.*

Dermatinam tunicam. Cum Græce sit δερμάτινον, et Tertullianus vertat *pelliceam tunicam*, de qua Moyses scripsit : « Fecit Dominus Adæ et uxori ejus tunicas pelliceas, et induit eos [3], » nihil dubitavimus ita locum restituere, explosis Erasmi, Rhenani, et quorumdam aliorum variis conjecturis. Delirium porro horum Gnosticorum est, hanc tunicam esse carnem humanam, cum non sine sensili carne et pelle homo initio conditus fuerit, ut docet Tertullianus lib. *De Resur. carnis :* Hieronymus quoque Joannem Jerosolymitanum coarguat, quod per illas tunicas pelliceas humana corpora intellexerit. Sed quia festive magis quam graviter a vulgo circumfertur, Deum inde primum fuisse pellionem : unde pelles illæ quibus protoparentum velata fuit nuditas, desumptæ fuerint, vide si libeat, quæst. 49 Just. mart. ad orthod. et Method. Tyri, apud Epiph. lib. II *contra hæreses.* Quid vero significaverint, tractat Aug. in Psal. CIII.

Matri suæ, spiritalem. Sic docet legendum R. P. Fronto, pro, *matris suæ spiritalis*, quod est in aliis excusis codicibus.

[1] Æneid. III, 56. [2] Lib. contr. Valent. [3] L. advers. Valent. cap 21. [4] Lib. cont. Valent. [5] Gen. III, 21.

Pag. 28. *Spiritale vero.* Græcus contextus una cum Latino vet. cod. sic legendum docuit, pro, *in spiritalem.* Pamelius quoque nota 281 in libr. Tert. *Adversus Valent.* docuit hic legendum esse *spirituale*, pro, *spiritualem:* et *salem*, pro *sole;* sicut et paulo supra, *cum sint igitur tria*, pro, *tres*, ut in hactenus excusis codicibus.

Pag. 29. *Quapropter, et nobis quidem*, etc. Ex hoc loco, et cap. 20 hujus libri, liquet Valentini et Simonis Magi impium dogma fuisse, opera bona ad salutem beatamque vitam necessaria non esse. Nostri autem sæculi proficientes in pejus hæresiarchæ, multis parasangis hac impietate superata, vociferantur, « opera ad salutem esse perniciosa; justum in omni opere quantumvis bono peccare; opera omnia hominum, non nisi æternos ignes mereri. » Æterna igitur supplicia (ut proprio judicio condemnentur) debet, et indubie rependet illis justus judex pro suis cœnis, cantiunculis, concionibus, et catechismis: dignam certe tantorum laborum mercedem. At verbum Dei docet, reddendum unicuique secundum opera sua; et unumquemque mercedem accepturum secundum proprium laborem; atque processuros, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, etc. Salubrius igitur multo, proposito præmio, ad omne genus bonorum operum nos excitant Patres. Tertull. lib. *Scorp.* : « Quomodo, ait, multæ mansiones apud Patrem, si non pro varietate meritorum? Quomodo stella a stella distabit in gloria, nisi pro diversitate radiorum? Clemens Alexand. VI *Strom.* : « Proportione habita, sunt variæ mansiones pro dignitate et meritis eorum, qui crediderunt. » Et August. sermo 39, de verbis Domini (nunc 108) : « Declina a malo, et fac bonum, et cum hoc feceris, securus exspecta vitam: et tunc bona fronte dices Domino: Feci quod jussisti, redde quod promisisti. »

Quemadmodum aurum, etc., *sic et semetipsos*, etc. Superbissimam hanc hæreticorum jactantiam, qua se natura spirituales et mundos esse, nullisque quantumvis abominandis flagitiis maculari docebant, ab orco revocasse mihi videntur Calviniani, dum verbis et scriptis mentiuntur se suosque ab uteris matrum sanctificatos; nullaque crimina sibi imputari, modo fides in Christum adsit: nullis quantumvis exsecrandis sceleribus Spiritum a se recedere, etc.

Pag. 30. *Etenim idolothyta*, etc. Ingluviei arguit illos, quodque nullum servarent, pro traditione apostolica, ciborum delectum. Quandiu stetit gentilismus, tandiu Christianos **31** ab idolothytis cavisse, testes sunt Tertull. lib. *De idol. et de cibis Judaicis;* Orige. lib. VIII *Contra Celsum;* et Cypri. *De lapsis.* Abstinentiam vero a certis ciborum speciebus, tempore jejuniorum, « non propter abominationem eorum, sed ut mens ad cultum pietatis, ait Canon 50 apost., reddatur exercitatior; caroque contra Deum insurgens, fœdiæ tormentis atque suppliciis puniatur, » inquit contra psychicos Tertull., per universas Ecclesias tum observatam fuisse contestatur Clemens Rom. libr. V *Constit. apost.* cap. 19. Qui et solo pane, sale, atque oleribus uti concedit: a carnibus autem et vino abstinere, diebus jejuniorum: et ejusdem libri cap. 21 idem pluribus sacrarum Litterarum locis confirmat. Hujus rei praxim in B. Petri conversatione, lib. VII *Recog.* affert, qui laboriosis illis suis peregrinationibus, pane solo, cum olivis, et raro oleribus fatiscens corpusculum reficiebat. Notæ sunt omnibus fortissimorum martyrum, Severo imperante, istæ præclaræ voces: « Multum erratis, o viri, putantes humanis visceribus vesci eos, qui ne mutorum quidem animalium carnibus utuntur. » Euseb., lib. V *Hist.*, cap. 1. Tum temporibus quoque scribens contra psychicos Tertullianus, xerophagias diebus jejuniorum observatas fuisse asserit, siccato cibo ab omni carne et jurulentia; et lib. *De cultu mulierum*, quosdam creaturas Dei sibi interdicere, abstinentes vino et animalibus. Hieronymus dicit, « Paulum palmæ fructibus; et Hilarionem, paucis massæ caricis perpetuo victitasse. » Athanas. et Basilius lib. *De virginitate:* leguminibus, pane, et oleo, paucis nonnunquam adhibitis olusculis, jejuniis carnem spiritui servire cogentes, ut duntaxat volunt.

In omnem diem festum ethnicorum. Arguit eos, quod dies vel diis, vel imperatoribus paganorum sacros cum illis celebrarent, utique in eorum venerationem: imo nec a spectaculis illis abstinerent, in quibus vel gladiatorio certamine occumbebant, vel ferarum dentibus laniabantur multi. In hoc vero sese audacissimos piarum paternarumque traditionum contemptores manifestabant; cum omnes sive spectacula scenica, sive ludos Circenses, aut theatrales, studiose fugiendos monuerint, ut omnium vitiorum fomenta, malarumque cupiditatum irritamenta, ac (ut cum Chrysostomo [9] dicam) civitatum pestes, malorum omnium fontes, pestilentiæ cathedram, incontinentiæ gymnasium, luxuriæ officinam, impudicitiæ orchestram, et fornacem Babylonicam. Turpia enim spectandi consuetudo etiam imitandi licentiam sumit, et vitia per oculorum fenestras in animos nostros celerrime convolant, irritant, accendunt, et inflammant. *Nihil est nobis dictu, visu, auditu*, ait Tertullianus [10], *cum insania Circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xysti vanitate.* Et solemnia Cæsarum irridens paulo superius: *Grande*, ait, *videlicet, officium focos et choros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernæ habitu abolefacere, vino lutum cogere, catervatim cursitare ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæccine solemnes dies principum decent, quæ alios dies non decent?* etc. Et eo paulo inferior Minutius Felix: *Nos*, inquit [11], *qui moribus et pudore censemur, merito pompis vestris et spectaculis abstinemus: quorum et de sacris originem novimus, et noxia blandimenta damnamus. Nam in ludis currulibus, quis non horreat populi in se rixantis insaniam? In gladiatoriis, homicidii disciplinam? In scenicis, etiam non minor furor, turpitudo prolixior. Nunc enim mimus vel exponit adulteria, vel monstrat: nunc enervis histrio, amorem dum fingit, infligit. Idem deos vestros induendo, stupra, suspiria, odio dedecorat*, etc. Effundit et eloquentiæ suæ flumen in theatris insectandis Lactantius lib. VI, cap. 20. Deterret et quantum graviter potest Cyprianus, epist. ad Donatum. Epiphanius, Ecclesiam catholicam spectacula, ut equestria certamina, damnare scribit. Et B. Augustinus theatra ut caveas turpitudinum, et publicas flagitiorum professiones aversanda docet [12].

Quidam et carnis voluptatibus, etc. Inferius quoque cap. 8, 9, 20 et 23, scortationum, adulteriorum, et variarum libidinum Gnosticos reos facit: quod adeo cunctis hæreticis commune fuit, ut scribat Hieron. in IX cap. Oseæ, *difficile hæreticum inveniri, qui diligat castitatem.* Manifesta sunt omnibus Nicolaitarum lenocinia. *Carpocratianos* scribit Clemens Alex., III *Strom.*, *ad cœnas convenientes, viros simul et mulieres, lumine amoto, commisceri quomodo, et cum quibus voluissent.* Paria de Florianis ante Augustinum scriptis mandaverat Philastrius. *Apellem desertorem continentiæ, et carne lupum* vocat in *Præscript.* Tertullianus: *ut et Marcionem propter stuprum virgini illatum, Ecclesia motum fuisse asserit.* Hermogeni exprobrat, quod assidue nuberet, et totus adulter esset, prædicatione et carne. Montanum describit apud Euseb. libr. V, cap. 18, Apollonius, quas mulieres ut prophetissas circumducebat, a viris propriis, ad pro-

[9] Hom. 8, de pœnit. Hom. 62 ad pop. [10] Cap. 38 Apolog. [11] In Octavio. [12] Lib. I de consensu Evang. cap. 33.

priam libidinem abstraxisse. Cyprianus epist. 18 quosdam suæ tempestatis vocat *stupratores virginum, et matrimoniorum corruptores, ac depopulatores.* Parum ab istorum avorum suorum lubricis vestigiis deflexisse cernunt omnes hujus sæculi nostri schismaticos, dum continentiam omnino impossibilem esse, cunctis inculcant : sacramenti matrimonii vincula solvunt; et qui cœtibus eorum præsunt, omnes fere deserto continentiæ voto, incestas nuptias amplexantur.

Pag. 31. *Quapropter ex omni modo.* Hic rursum et ex ipsis Gnosticorum verbis et satis indicat Irenæus, quam lascivi et impuri fuerint, qui omni tempore et loco de syzygia, id est, carnali cum feminis copulatione sibi meditandum profiteren ur. Tertullianus Irenæo subscribit his verbis[13] : *Nam et honorandorum conjugiorum supernorum gratia, dicitur apud illos meditandum atque celebrandum semper sacramentum, comiti, id est, feminæ adhærendo. Alioqui degenerem nec legitimum veritatis, qui diversatus in mundo non amaverit feminam, nec se ei junxerit.* Cæterum, ex his post doctum Pamelium observo, Tertull. Latine scribentem, conjugium sacramentum appellare, quod Epiphanius, Irenæus, et Paulus apost.[14] Græce vocant μυστήριον. Itaque his veteribus Gnosticis novi Ilugnostici hac etiam in re deteriores sunt, quod matrimonium legitimum inter Christianos sacramentum esse inficientur. Sed de hoc rursum postea.

Pag. 32. *Nymphonem.* Codices ex., *Symphonem;* vetus, *Nymphonem;* Græc., νυμφῶνα, *thalamum nuptialem;* ex hoc igitur restituimus.

Pag. 33. *Quemadmodum aqua per tubum.* Has blasphemias in Christi Domini incarnationem ex utero B. Mariæ virginis, validissime prosternit lib. III, cap. 18, 31 et 32. Post eum vero Tertull. lib. *De carne Christi* acerrime in illos pugnavit, et Vigilius martyr toto lib. III *Contra Eutychen*, huic negotio incumbit.

Pag. 35. *Cum sit igitur tale illorum arg.*, etc. Illorum sententiam rejicit, primo, quod neque propheticis concionibus, neque Christi doctrina, aut apostolica traditione niteretur. Iisdem telis Florini hæresim sic conficit lib. *De monarchia* apud Euseb., lib. v *Hist.*, c. 19 : *Ista dogmata, Florine, sanæ doctrinæ et sententiæ non sunt. Ista dogmata sunt Ecclesiæ repugnantia, utpote quæ eos qui illis obsequuntur, in maximam impietatem dejiciant. Ista dogmata ne hæretici quidem, qui erant ab Ecclesia exturbati, unquam affirmare audebant. Ista dogmata presbyteri qui ante nos fuerunt, quique erant ipsorum apostolorum discipuli, minime tibi tradiderunt.* Vides quam grave Irenæo visum fuerit a traditione sumptum argumentum : sed de hôc in sequentibus commodior erit dicendi locus[15]. Secundo vero, quod suas hypotheses ex ἀγράφοις, id est, non scriptis, scilicet legitimis, sed suppositiliis, nothis, et a seipsis conflctis stabilirent, quibus simplices inescatos in retia sua pertraherent; quod apertius infra cap. 17 indicat : *Super hæc autem*, ait, *inenarrabilem multitudinem apocryphorum, et perperarum Scripturarum, quas ipsi finxerunt, afferunt, ad stuporem insensatorum*, etc. Et cap. 35 : *Evangelium nomine Judæ proditoris proponunt*, etc. Addam et Epiphan. qui Marcionem, librum ex Evangeliorum, et ex Apostoli mutilatis et depravatis sententiis concinnatum, quem *Apostolicum* nominabat; Sethianos, libros septem nomine Seth, librum unum nomine Abrahæ, aliosque nomine Mosis; Encratitas, scripturas quæ dicebantur Andreæ, Joannis, et Thomæ; Archonticos quoque sibi ipsis libros conflctos, quos *Symphoniæ* magnæ et parvæ nomenclatura ornabant, conscripsisse et circumtulisse, in singulos scribens testatur. De Psalmis a Valentino magna impudentia conflctis conqueritur Tertullian. lib. *De carne Christi.* Augustinus quoque lib. *De natura boni*, contra Manichæos, cap. 44, indicat Scripturam quamdam blasphemiis refertam, cui *Thesauri* nomen dabant, eosdem legisse, audivisse, credidisse : sicut et epistolam Manichæi, quam *Fundamentum* nominabant, libro, quo prolixe eam confutat. Idem etiam lib. XIV, *De civit.*, cap. 23, multa sub nominibus prophetarum et apostolorum, ab hæreticis prolata fuisse, quæ sub nomine apocryphorum, auctoritate canonica, diligenti examine remota fuerint, testis est. Hoc quoque stratagema, nec sæculi nostri **32** hæreticis defuit, qui quemdam Bertramum contra eucharistiam; Carolum Magnum, contra imagines; et Huldricum, sive Uldaricum, Augustanum, adversus cœlibatum, conflnxerunt, aut depravarunt.

Pag. 36. *De arena resticulas nectere.* Græca proverbii verba sunt : Ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν, in quibus mira apparet in explicanda Valentinianorum stoliditate proprietas, qui Scripturarum undique collecta ramenta, nullo pacto inter se cohærentia, ad sui erroris confirmationem nectere conarentur. Alio postea idem significante usus est Synesius, epistola adversus Andronicum, qui civilem virtutem cum sacerdotio, quod χλώθειν τὰ ἀσύγκλωστα, id est, ea nere, quæ neri nequeunt, eleganter epistola quinquagesima septima esse dicit Synesius, conjungebat.

Quomodo si quis regis imaginem, etc. Hac bomœosi, omnium hæreticorum artem veteratoriam lepide explicat, qua putres fabulas suas eloquiis divinis operiunt; ac si quis simiam, fœdum ac turpe animal, purpura ornaret, asinum exuviis leonis indueret, *et plumbeos enses*, ait Nazianzenus ad Nicobulum, *argenteis vaginis conderet et occultaret;* aut (si ex sacris mavis) lupos rapaces vestimentis ovium, et Satanam in angelum lucis transformaret. Valentinianos istos scortis publicis similes asserit, stringens in illos calamum Tertull., quæ ut illito quotidie sibi fuco lascivos irretiunt; sic et illi figmentis, quæ in dies comminiscebantur, incautos inescabant; pharmacopolas etiam referre scribit Vincentius Lirinensis, qui noxia gramina salubribus titulis coronant.

Confirmet. Ita vet. cod. Græce διορίζοιτο : expunximus itaque, *conformet.*

Pag. 37. *Salvator.* Delevimus, *Salvatore.*

Pag. 38. *Et aporiam, id est, consternationem*, etc. *Desperationem*, post Cornarium, vertit Nicolaus Gallasius, ut suis, opinor, antistibus et symmystis patrocinetur, quos non puduit ex istis impiis Valentinianorum fabulis, Christum spem nostram et salutem, dum sanguinis guttas sudore emitteret, ei in cruce penderet, *ingenti onere ira divinæ obrutum, flammis inferni addictum* (coactus, et non nisi exhorrescens, verbis eorum uior, ne impostorem vociferentur) *profundo inferni gurgite sepultum, demersum, pereuntemque, et desperantem* facere. Imo eo nequiores Valentinianis sunt, quod illi verborum idem significantium ambiguitate rem obscurant, dum Achamoth, Sophiam, et Christum pro eodem usurpant : isti autem nihil circuitione usi, etiam de conflcta insigni in Christum contumelia gloriantur.

Verum qui desperasset, qui pro aliis, eorum facinore excusato, tanta charitate orabat? Qui desperasse putandus est, qui regni consortium furi pollicebatur, spiritum commendabat in manus Patris, quem verbis nequaquam ambiguis obnixe precabatur? Spem abjicientes, aut manus sibi violentas afferunt, aut divinam majestatem contumeliis afficiunt, conviciisque et blasphemiis proscindunt, nec certe unquam pias has voces, *Deus meus, Deus*

[13] Lib. advers. Valent. cap. 30. [14] Ephes. v, 32. [15] Lib. III.

mens, usurpant. Ego plura, nisi properarem, adversus ista blasphemiarum portenta attulissem : sed nunc primos eorum auctores, tanquam fontes digito indicasse suffecerit. Primum, ut ingratus hæresiarcharum animus, vel eorum saltem pateat discipulis, qui per quos profecerint, et a quibus hauserint (iisdem enim Scripturis nituntur) candide non agnoscant. Deinde ut nostros ad sanctorum Patrum assiduam lectionem adhorter, ex qua nihil fere recentiores hæreticos (ne tantopere glorientur) adversum nos emovere, quod ex priorum graveolentis Averni lacubus, auctore dissimulato, haustum non sit, facile deprehendent. Rursus de hoc infra lib. II, c. 28.

Pag. 39. *Initia*. Delevimus *initio*, auctoritate vet. cod. cui consentit Epiphanius his verbis : *Horum quos volebat salvare Salvator, primitias assumpsit.*

Invenit eam, quoniam, etc. Expunximus duas voces *in*, et *hoc*, auctoritate veteris codicis, cui conformis est lectio Græca, εὑρίσκει αὐτὴν, διὸ καὶ ταύτην, etc.

Pag. 40. *Ab hoc autem*. Delevimus *adhuc*, quoniam Græce est, ὑπὸ δὲ τούτου. Deinde *omnem*, pro *communem*, tam ex cod. vet. quam Græco reposuimus.

Pag. 41. *Doctrinam facit*. Vetus codex, *facti* : sed illud malnimus, quoniam Græce est, τὴν διδασκαλίαν ποιεῖται.

Etenim principium. Delevimus *in principio*, auct. vet. cod. et lect Græc.

Pag. 42. *Et veritatem*. Ita vetus cod. Græce καὶ ἀλήθειαν : expunximus autem *Verbum*.

Pag. 43 *Deinde*. Expunximus *de re*, auctoritate vet. cod Græce quoque legitur ἔπειτα.

Hi transvertentes, etc. Observa istos impietati Nestorii et Gnaphæi, quos Ephesina et Constantinop. synodi damnarunt, non tantum semina dedisse, verum et eam superasse : cum in quatuor illi, isti autem tantum in duas personas unicum Dominum nostrum Jesum Christum distraxerint. Ut vero illos validissimis argumentis in sequentibus prosternit : sic posteriores apertissime convicerunt Cyrillus Alexand., Gelasius, Vigilius martyr, libris 5 *Contra Eutychen*; et Theodorus Antiochenus *Isagoge in Anastasium*. Cæterum, in Nestoriano cœno volutari Lutherum, Zuinglium, et quotquot B. Virginem Dei genitricem vocari non sustinent, evincit dilucide gravi simus scriptor Lindanus lib. I *De tranquillitate animi*, et Dialogo 2 Dubitantii; quod hic indicare placuit, ut vel hinc contra eorum venena pharmacum petas.

Pro hominibus. Delevimus *omnibus*, et mox reposuimus, *neque de Ogdoade*, expungendo *atque*, auctoritate vet. cod. et Græcæ lectionis.

Ex Joannis Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 1.

Pag. 5 Græcus hujus capitis textus ex Epiphanii hæres. 31 depromtus est. Summa autem ejus recitatur a Theodoreto lib. I *Hæreticarum fabularum* cap. 7, et Latine a Tertulliano lib. *Adversus Valentinianos*, quem ne dimidio quidem sæculo hoc Irenæi opus præcessit. Illos igitur aliosque ejusmodi scriptores inter se conferam, ac ubi corrupti fuerint, puritati suæ restituere conabor; sicut *Indiculum hæreseon* pseudo-Hieronymi vitiosissime editum, ex hoc capite Irenæi bene emendavit Cotelerius in notis ad tom. I *Monum. Eccl. Græca*, col. 766 et seq., uno alteroque loco excepto, cui mox medicam admovebo manum.

Τέλειον Αἰῶνα. Tertull. cap. 7 : « Substantialiter quidem αἰῶνα τέλειον appellant, personaliter vero προαρχὴν, et τὴν ἀρχὴν, etiam Bython. » Æon igitur Valentinianis Deum denotavit; pro qua significatione, a lexicographis prætermissa, duorum philosophorum auctoritatem accipe, Epicteti gentilis, et pseudo-Dionysii Christiani. Hic apud Arrianum, eadem, qua Valentinus vixit, ætate florentem, lib. II, cap. 5, ante medium, mortis necessitatem considerans, ait : Οὐ γάρ εἰμι αἰων, ἀλλ' ἄνθρωπος. « Neque enim sum Deus, sed homo. » Illi autem lib. *De divinis nominibus* cap. 5, § 4, Deus dicitur ἀρχὴ καὶ μέτρον αἰώνων, καὶ χρόνων ὑποστὰς, καὶ αἰῶν τῶν ὄντων, « principium et mensura sæculorum, et temporum essentia, et ævum eorum quæ exsistunt, » Nam quemadmodum in αἰῶνι sive æternitate, nec præteritum, nec futurum datur, sed semper præsens; ita et Deus οὔτε ἦν, οὔτε ἔσται, οὔτε ἐγένετο, οὔτε γίνεται, οὔτε γενήσεται, ut Dionysius ibidem addit, indeque concludit : Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ αἰὼν τῶν αἰώνων, ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων. « Ipse enim est ævum ævorum, exsistens ante omne ævum. » Confer commentatores in hæc verba.

Προπάτορα καὶ βυθόν. Synesius, episcopus Ptolemaidis, sicut in *Hymnis* poetica licentia abusus, omnem fere Valentinianorum mataeologiam veræ theologiæ adaptavit, ac hæretica voce orthodoxam cecinit fidem : ita hæc duo quoque nomina vero Deo Patri attribuit. Sic hymno II, v. 27 : Βυθὸς πατρῷος, « Profundum paternum. » Hym. III, v. 47 : Προπάτωρ, ἀπάτωρ, « Primus pater, sine patre. » Hym. IV, v. 69 : Βύθιον κάλλος, « Immensa pulchritudo. »

Hr. Hunc articulum deletum, et ista : καὶ καθάπερ σπέρμα... ἐνενοήθη, in parenthesi accepta velim, ratus textum, in quo vocem aliquam redundare constat, rectius hoc modo emendari, quam si deleatur καί ante καθέσθαι, id quod voluit Fronto Duc. Nam Latini et Græci codd. omnes copulativam hanc particulam habent; contra vox « quam » in nullis mss. vel editis Eras. et Gall. comparet, et a me proinde omissa, sed a Feuard. addita ex textu Græco, in quem ἣν, nescio quomodo, irrepsit : id quod tamen citra ms. codicis auctoritatem delere nolui.

Pag. 6. *Προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον*. Tertull. loc. cit. : « Emittit et ipse » (Nus) « ex semetipso Sermonem, » etc. Memoriæ itaque lapsus est in Cyrilli catech. 6, ubi Βυθῷ generatio Λόγου ascribitur; est quoque ibidem prava lectio, distinctio, versio textus. Lege ex ms. 25 Roe. in bibliotheca Bodl. emendatum, rectequo distinctum : Βυθὸς ἐγέννησε Σιγὴν, καὶ ἀπὸ τῆς Σιγῆς ἐτεκνοποίει Λόγον. Τοῦ παρ' Ἕλλησιν Διὸς οὗτος χείρων, τοῦ τῇ ἀδελφῇ μιγνυμένου· τέκνον γὰρ τοῦ Βυθοῦ ἐλέγετο εἶναι ἡ Σιγή. « Bythus genuit Sigen, et ex Sige filium suscepit Logon. Iste pejor est Jove gentilium, qui soror i commistus est : quippe Sige Bythi proles esse ferebatur. » Cæterum verbis Valentinianis orthodoxe cecinit Synesius hymn. IV, v. 130 ;

Λόγος, ὃν μεγάλῳ
Πατρὶ συνυμνῶ,
Νόος ἀῤῥήτου
Τίκτει σε Πατρός.

Verbum quod magno
33 *Cum Patre cano,*
Mens ineffabilis
Te gignit Patris.

Alii quoque Patres ita loquuntur.

Μόρφωσιν παντὸς τοῦ πληρώματος. Apud Tertullianum itaque loco sæpius citato lege : « sed et hæc sobules ad initium Universitatis et formationem (loco « formati, » ut est in impressis) Pleromatis totius emissa, » etc.

Pag. 7. *Τριάκοντα*. Ita post Irenæum cuncti hæreseon enarratores, omniumque prolixissime Epiphanius, qui eorum originem ex Hesiodi *Theogonia* et triginta ejus dis deducit, hæres. 31, § 2, scribens inter alia : Τριάκοντα γὰρ καὶ οὗτος Αἰῶνας βούλεται παριστᾶν, οὓς καὶ θεοὺς ὀνομάζει. « Triginta huic quoque placuit statuere Æones, quos et deos nominat » (quomodo et Origenes homilia unica in librum Regnorum post medium : « quos αἰῶνας, sive quos deos appellant) » Addo, et pro deorum nomine et

pro tricenario numero confirmando Paulinum presbyterum in *Vita S. Ambrosii*, ubi ait : « Valentinianorum hæresis triginta deos colit, » sive ut Agobardus lib. *De Judaicis superstitionibus*, cap. 2, in plurali numero allegavit : « Valentinianorum hæreses triginta deos colunt » Consentit de nomine, dissentit autem de numero ipse Ambrosius epist. 29 ad Theodosium imperatorem circa medium, de iisdem scribens, quod « triginta et duos Æonas colunt, quos appellant deos. » Quid hic sibi volunt « triginta et duos? » Nodum hunc secuerunt, non solverunt, editores Ambrosii Romæ 1585, qui epist. 17 (alius enim est ibi epistolarum ordo) « triginta Æonas » excudi fecerunt, omiserunt « et duos, » quos secuti sunt Parisienses in editione 1614, etc. Ast in antiquissimis exemplaribus omnibus verba Ambrosii ita, ut modo citavi, expressa inveni, nempe in Basileensi anno 1492, 1527, 1567, inque Parisiensi 1586. Laudem itaque in hoc, perinde ut aliis locis, meretur recentissima optimaque Patrum Benedictinorum editio, quæ numerum XXXII restituit, ut ex cl. Ittigii appendice ad Dissertationem de hæresiarchis § 53 disco, cum ipsam modo non ad manus habeam. Sed minus recte ibidem ad complendum dictum numerum « Bythos et Sige » ab Ambrosio additi notantur. Hi enim jam tricenario numero continentur, ideoque alii duo accipiendi sunt, nempe « Christus et Spiritus sanctus, » quos ambos a Monogene ad fixionem et consolidationem Pleromatis prolatos refert Irenæus § 4 hujus capitis, eosque reliquis triginta Æonibus annumerandos contendit lib. II, cap 15.

Αἰῶνες. Supremum Deum suum sive Βυθόν Valentinianos vocasse τέλειον Αἰῶνα, uti nos verum Deum « absolute » talem pronunciare solemus, ex supra dictis patet. Ast inferiores, quos commenti sunt, spiritus itidem αἰῶνας, licet non perfectos, cognominarunt, sicut et catholici quosdam bonorum angelorum genus hac voce designare soliti sunt. Ita in interpolata Ignatii *Epistola ad Trallianos* § 5 legimus : Ἀγγέλων καὶ στρατιῶν ἐξαλλαγὰς, δυνάμεών τε καὶ κυριοτήτων διαφορὰς, θρόνων τε καὶ ἐξουσιῶν παραλλαγὰς, αἰώνων τε μεγαλότητας, τῶν τε Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεὶμ τὰς ὑπεροχάς, etc. In quæ verba animadvertit quidem Usserius, haud alibi, sive in Scriptura sacra, sive in catholicorum scriptis, ullam Æonum in hac significatione occurrere mentionem. Sed memoria lapsus est vir magnus, quod ecclesiasticos attinet scriptores. Nam lib. VIII *Constit. Apostol.* cap. 12 Deus dicitur ποιήσας τὰ Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεὶμ, αἰῶνάς τε καὶ στρατιὰς, δυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας, etc. Ad quem locum Cotelerius bene notavit, quod Eusebio quoque *Orat. de laudibus Constantini* pag. 606 commemorentur ἀγγέλων στρατιαὶ, πνεύματα νοερῶν φωτὸς ἔγγονα, αἰῶνες ἄχρονοι, ἄλλοι ἄπειροι αἰῶνες αἰώνων. Et ex Latinis apud Hilarium lib. II *De Trinitate* ante medium : « Archangeli nesciunt, angeli non audierunt, sæcula non tenent. » De ipsa Scriptura sacra affirmare haud ausim; nec tamen cum laudato præsule inficias ire velim. Quippe ut alia taceam loca, non defuere, qui Ephes. III, 9, per αἰῶνας intellexere angelos. « Sæcula, » inquit ibi in commentario Hieronymus, « omnes spirituales et rationabiles creaturæ, quæ in sæculis fuerunt. » Unde de nomine haud tantopere lis movenda Valentinianis, nisi in re errassent, et figmenta Dei pariter angelorum loco verorum protulissent.

Σεσιγημένοι. Tertull. cap. 9 : « Mater Sige ipsis hæreticis suis tacere præscribit. » Synesius hymn. I, v. 75 :

Τὰ δὲ ἄνω Σιγὰ καλύπτοι,
Superna Silentium operiat

Et hymn. II, v. 22 seqq. :

Τὰ πρόσω μάκαιρα σιγὴ
Νοερῶν τε καὶ νοητῶν
Ἄτομον τομὰν καλύπτει,
Ulteriora beatum silentium
Intelligentium et intellectilium
Individuam divisionem tegit.

Εἰς ὀγδοάδα, etc. Ita et inter alios Philastrius de Valentino : « De ogdoade ergo et decade et duodecade consistere triginta Æonas delirat. » Ita enim pro « deliberat, » quod est in editis, legendum bene monuit accuratissimus Cotelerius in notis ad t. III *Monumen. Ecclesiæ Græcæ*, col. 629. Nam « delirandi » verbo et alias utitur Philastrius, exempli gratia de Tatiano : « Æonas autem nuntians, sicut Marcion, deliravit. » Cæterum Lucianus, aut quisquis est auctor, in dialogo cui titulus *Philopatris*, ante medium, ubi catholicorum de Trinitate fidem impie rejecit, et Valentinianorum quaternionem, ogdoadem, etc., perstrinxit : ita enim Critias : Μὴ τὴν τετρακτὺν φῇς τοῦ Πυθαγόρου, ἢ τὴν ὀγδοάδα καὶ τριακάδα; « Num quaternionem Pythagoræ dicis, an octernionem et numerum tricenarium, » scil. Æonum? Respondet Triephon : Σίγα τὰ νέρθε, καὶ τὰ σιγῆς ἄξια. « Tace quæ infra sunt, quæque silentio digna. »

Πλάσματι αὐτῶν. Origenes quoque tom. III in Joan., pag. 71, Valentinianos notat, velut τὴν περὶ αἰώνων ἀναπλάσαντας ἐν συζυγίαις μυθολογίαν, « fingentes fabulosum de Æonibus per syzygias commentum. »

Pag. 7. *Γινώσκεσθαι μόνῳ*, etc. Synesius hymno V, v. 10 seq :

Ἃ δ' ἄῤῥητος εὐβλάστα
Αἰώνων οἶδεν ῥίζαν,
Hæc ineffabilis propago
Sæculorum novit radicem.

Reliquis autem angelis incognitum esse, ita effatur hymno III, 123 et seqq. :

Ἀτενὲς δὲ ἔραξεν
Ἐπὶ σοὺς πυρσοὺς
Θεμις οὐδὲ θεοῖς.
Intentis enim oculis intueri
In tuas faces
Licet ne diis quidem.

Pag. 8. *Τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν*. « Reliquis vero omnibus, » etiam Logo, quem Nus primum protulit. Ita lib. II, cap. 24 : « Logos quasi tertium ordinem generationis habens ignoravit Patrem, quemadmodum docent hi. » Id quod ibidem refellit.

Κατέσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σιγή, etc. Ad hanc Valentinianorum assertionem referenda quoque puto ea, quæ habet Clemens Alexandrinus in *Excerptis ex Orientali Didascalia Valentinianorum* pag. 794, col. 1 : Ἡ Σιγὴ, φασὶν, μήτηρ οὖσα πάντων τῶν προβληθέντων ὑπὸ τοῦ Βάθους, ὃ μὲν οὐκ ἴσχυεν εἰπεῖν περὶ τοῦ ἀῤῥήτου, σεσίγηκεν· ὃ δὲ κατέλαβεν, τοῦτο ἀκατάληπτον προσηγόρευσεν. « Silentium, inquiunt Valentiniani, mater exsistens omnium a Profundo emissorum, quod quidem de ineffabili effari haud poterat, tacuit : quod vero ipsa apprehenderat, istud incomprehensibile appellavit. »

Ἄναρχον ῥίζαν. Uti primogenitum quaternionem Valentiniani supra vocabant ῥίζαν τῶν πάντων; ita hic primum in hoc quaternione Bython, sive principio a semetipso exsistentem, appellarunt ἄναρχον ῥίζαν. Male quidem de ficto suo Bytho et quaternione hæretici : sed bene satis de vero Deo, sanctissimaque Trinitate catholici. Ita Synesius hymno II, vers 25 et seq. :

Μία παγὰ, μία ῥίζα,
Τριφανὴς ἑλαμψε μορφά.
Unus fons, una radix,
Ter splendens elucet forma.

Et hymno III, v. 171 et seq. :

Πηγὰ παγῶν,
Ἀρχῶν ἀρχά,

Ῥιζῶν ῥίζα.
Fons fontium,
Principiorum principium,
Radicum radix.

Et hymno IV, v. 136 seq. de Filio Dei :

Πρῶτος πρώτας
Προβορὼν ῥίζας.
Primus ex prima
Propagatus radice, etc.

Sic et alii orthodoxi scriptores ecclesiastici Deum Patrem in relatione, tam ad Filium et Spiritum S. quam ad creaturas, dixerunt « Radicem et Fontem, » veluti (Tertullianum *Contra Praxeam* cap. 8 ut præteream) Ambrosius lib. x in Lucam, et lib. v *De Fide* ad Gratianum cap. 5; Basilius M. homil. 15 de fide et 17 contra Sabellianos; Cyrillus Alexandrinus passim, etc.

Νεώτατος. Solent enim juniores magis temerarii et minus continentes esse. Hinc Tertullianus : « Incontinentia sui, inquit, prorumpit in Patrem inquirere. » Ast inter Æones juniorem alium, alium seniorem dicere, absurdum merito videtur Irenæo lib. II, cap. 24.

Ἀπόσκημμα. Tertullianus hoc Irenæi verbum optime circumscribens : « Derivarat, inquit, ut solent vitia in corpore alibi connata in aliud membrum perniciem suam efflare. » Nam ut Galenus lib. II *De methodo medendi* ad Glauconem cap. 9, tom. X, pag. 382, scribit : Ἀποσκήμματα ὀνομάζουσι τὰς διαθέσεις ἐκείνας, ὅταν χυμοί τινες ἐνοχλοῦντες πρότερον ἑτέρῳ μορίῳ, καταλιπόντες ἐκεῖνο, εἰς ἕτερον μεταστῶσιν. « Aposcemmata vocant affectiones, cum humores loco, quem prius infestabant, relicto, in alterum confluunt. » Aptissime igitur hac voce expressit Irenæus sententiam Valentinianorum, dicentium, quod malum, ex inquisitione imperscrutabilis Bythi contractum, reliquos quidem Æones infestare cœperit; postmodum vero instar pravi humoris defluens, in ultimo Æone, Sophia, subsederit, uti hic docetur et lib. II, c. 24 : « Audent dicere, quia a Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam. »

Pag. 9. *Τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον.* Obiter hoc loco animadverto, Tertullianum perperam οὐσίαν ἄμορφον non « partui, » sed « parienti matri » per appositionem ascripsisse, ut cuique integrum ejus 34 contextum inspicienti patet. Contra Irenæus tam hic, quam lib. II, c. 37 : « Illorum Æon substantiam informem peperit. »

Qualem naturam habebat femina parere. Θήλεια, non θήλειαν, legit vetus interpres et cum eo Billius, unde et ipse vertit : « Qualemque naturam femina poterat peperisse ; » nec non Cornarius, Epiphanii interpres : « Qualem feminea natura parere poterat, » sine complexu scilicet mariti. His merito contradixit Fronto Duc., qui textum Irenæi ita legit et distinguit : οἵαν φύσιν εἶχε, θήλειαν τεκεῖν, atque sic interpretatur, ut Sophia dicatur « feminam » peperisse, quod et ipsa feminei esset sexus; notans inde, prius τεκεῖν tanquam superfluum delendum esse. Atqui hoc quidem non necessum puto; verum quoad lectionem vocis θήλειαν, et sensum verborum omnino consentio : quippe non modo Tertullianus c. 10 reddidit : « Concepit et procreat feminam; » sed et ipse Irenæus, optimus verborum suorum interpres, id confirmat, in fine hujus sectionis scribens : Καρπὸν ἀσθενῆ καὶ θῆλυν αὐτὸν λέγουσι· « Fructum invalidum et femineum (feminam) eum dicunt. » Et lib. II, cap. 36 : « Illius (Sophiæ) passio fructificavit fructum femineum (sicut dicunt), invalidum, et infirmum, et informem. » Juxta genuinam itaque Græci textus lectionem sensus Irenæi hoc loco talibus exprimendus foret verbis : « Qualemque naturam ipsa habebat, feminam peperisse. »

Timuisse ne hoc ipsum finem habeat. Approbat hanc interpretationem Billius, quasi ex Græco : μὴ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχῃ, eamque confirmat auctoritate Tertulliani, cap. 10 scribentis : « Et metuere postremo, ne finis quoque insisteret. » Nec aliter Petavius in sua Epiphanii versione. Verùm ego, relicto interprete (quem Tertullianus hoc loco improvide secutus est, ut in Prolegomenis dixi, ubi de ætate veteris versionis disserui), Græcam lectionem apud Epiphanium omnino teneo, et Irenæum ita interpretor, ut dixerit, Sophiam primo contristatam esse, quod imperfectum peperit fetum, nempe femineum, quem in comparatione cum masculo sexu imperfectum semper judicarunt naturæ scrutatores; postea metuisse, ac anxiam animo hæsisse, utrum et imperfectioris hujus sexus natura in deformi ista prole esset integra, sive an omnino ullum esse perfecte haberet. Hunc enim sensum commode admittunt verba : μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν. Quæ idcirco haud sollicitanda esse puto.

Τὸ γένος. Γεγονὸς mavult Billius, ratus veterem interpretem ita legisse, nec non Tertullianum, qui cap. 10 « cæsum » non « genus » dixit. Et de Tertulliano quidem vix habeo, quod dicam; de veteri autem interprete inficias eo, quia non reddidit « id quod erat factum, » sed, « id quod erat natum. » Atqui γένος significare « natam sobolem, » ex lexicis constat, ideoque haud est necesse vocem istam corrigere, præsertim cum optime ad mentem Valentinianorum quadret Sophiam fetum suum, utpote deformem prorsus, voluisse abscondere.

Pag. 10. *Συνδεηθῆναι δὲ αὐτῇ καὶ τοὺς λοιποὺς Αἰῶνας.* Ex compassione id fecerunt. Nam ut in Clementis Alexandrini *Excerptis ex didascalia Valentinianorum* legimus pag. 794, col. 2 : Διὰ τῆς τοῦ δωδεκάτου Αἰῶνος πείσεως τὰ ὅλα παιδευθέντα, ὡς φασι, συνεπάθησεν· τότε γὰρ ἐπέγνωσαν, ὅτι εἰσὶν χάριτι τοῦ Πατρός· « Per passionem duodecimi Æonis omnia (quæ erant in Pleromate), erudita, ut aiunt, compassa sunt. Tunc enim cognoverunt, quod gratia Patris subsisterent. »

Διὰ τοῦ Μονογενοῦς. Horon dicit a « primo Patre » emissum per « Monogenem, » et utrumque nominat, ut ambas complecteretur Valentinianorum opiniones. Nam, ut lib. II, cap. 15, scribit : « Horon quidam quidem a Monogene emissum dicunt, alii vero ab ipso Propatore in similitudine sua. »

Ἀσύζυγον, ἀθήλυντον. « Sine conjuge masculo-femina. » Ex hac versione, nec non ex Tertull. cap. 10, ubi legimus « in imagine femina-mare, » post Billium collegit Fronto Duc. in Græco non ἀσύζυγον, ἀθήλυντον legendum esse, sed ἄζυγῳ ἀῤῥενοθήλει. « Neque enim, inquit Billius, hæc ratio, quam subjungit, satis quadraret, si ἀσύζυγος ἀῤῥενόθηλυς ad Horum referretur. » Verum ego Latinum interpretem potius (a quo et Tertullianus seductus mihi videtur), quam Græcum textum corrigendum puto. Vocem ἄζυγος, præ ἀσύζυγος haud elegisset Fronto Duc., si συζυγίας Valentinianorum, et id, quod hoc loco mox sequitur, μετὰ συζυγίας, considerasset. Ἀθήλυντον etiam non necesse est commutare in ἀῤῥενόθηλυν, quia optime præcedenti voci congruit. Cæterum quod majoris est momenti, ἀσύζυγον, et id quod sequitur verbum, in accusativo, non in dativo, legendum esse, firmissime sum persuasus. Sicut enim non dicere solemus, quod Deus hominem « secundum imaginem suam sanctam » creaverit, sed « secundum imaginem suam sanctum » condiderit; ita et hic Propator melius in Græco dicitur « Horon » juxta imaginem suam produxisse « conjugis expertem et masculo-feminam » (si ita placet), quam in Latino : « in imagine conjugis experte et masculo-femina. » Optime quoque ad id, quod Horus dicitur conjugis expers, quadrat ratio, quam subjungit : nempe ejus genitorem, Propatorem, ipsum quoque a Valentinianis repræsentari aliquando sine conjuge, licet communiter Sigen ei adjungant. Unde nil mirum, si et talis fingatur soboles ab eo emissa. Nollem itaque mutare Græcum textum, quin potius in Latino inter-

prete et Tertulliano pro « masculo-femina et femina-mare » scriberem « masculo-feminam et femina-marem. »

Καρπιστήν. Id est, « vindicem » sive « assertorem libertatis. » Ita redditur in veteri Glossario Græco-Latino. Exemplum habes apud Arrianum lib. III, *De Epicteti disputationibus* cap. 26, pag. 369 edit. Cantabrig. : Λέγε οὖν τὰς ἀληθείας, δοῦλε, καὶ μὴ δραπέτευέ σου τοὺς κυρίους, μηδ' ἀπαρνοῦ, μηδὲ τόλμα καρπιστὴν διδόναι, τοσούτους ἔχων τῆς δουλείας ἐλέγχους· « Vera igitur dic, serve, nec aufuge a dominis tuis, neque inficiare, nec audeto assertorem exhibere, cum tot argumenta tuæ servitutis in promptu sint. » Et ante pag. 363 : Ὅτι καρπιστὴν δίδως. « quod vindicem et assertorem præstes. »

Μεταγωγέα. Circumductorem dixit Tertullianus et Petavius in versione Epiphanii. Ego potius rederem « deductorem. » Sed quæ hujus cognominis ratio? Incidit mihi hac de re cogitanti, ἀναγωγὴν dici, ubi ab obvio sensu ad sublimiora et μυστικώτερα ascendimus. Quid si igitur Horos dictus sit μεταγωγεύς, quia juniorem Æonem « reduxit » atque repulit, ne ulterius in altissimum Bythi mysterium penetrare contenderet? Solet enim aliquando μετά in Græcis compositis idem esse, quod *re* in Latinis, ut μεταχαλεῖν, « revocare, » Act. XXIV, 25, apud Dionys. Areopag., etc. Denique variis nominibus Hori adde Sotera ex lib. II, c. 15.

Pag. 11. *Εἶναι.* Legendum potius μεῖναι, quia interpres habet « perseverasse, » et Tertull. « remansisse. »

Ἀποστερηθῆναι. Legendum ἀποσταυρωθῆναι, monet Billius, quia « crucifixum » habent vetus interpres et Tertullianus, non « privatam. » Et lectionem quidem ἀποσταυρωθῆναι facile admitto, sed hoc verbum hic potius reddendum fuisset, quasi « vallo cinctam et a Pleromate disjunctam esse. » Sic apud Thucydidem lib. IV, cap. 69, ἀπεσταύρουν scholiastes explicat χαρακώματα ἐποίουν. Neque alibi in omni Irenæi opere lego, Enthymesin cruci affixam esse.

Χριστὸν διδάξαι, etc. Tertullianus, mendoso forte codice usus, hæc verba ita vertit, dicam an perverti: « Christi erat inducere (vel, ut Pamelius legendum conjectat, docere) Æonas naturam conjugiorum, et innati conjectationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem Patris. » Ubi nota additum καὶ ante ἀγεννήτου κατάληψιν, omissum γινώσκοντας, mutatum εἶναι in ποιεῖν, et ἀναγορεῦσαι in ἀναγεννῆσαι. Male quoque Petavius in versione Epiphanii : « Christum conjugii natura atque ingeniti comprehensione cognita, docuisse contentos esse oportere, » etc. Melius quidem, nec tamen exacte ad mentem Irenæi Billius : « Christum enim conjugii naturam eos edocuisse, quodque ii, quibus ingeniti comprehensio nota esset, sibi ipsis sufficerent. » Quasi in Græco legeretur : Καὶ ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοὺς ἱκανοὺς εἶναι. Sed non necesse est, imo non debet sive καί, sive ἑαυτοῖς addi, quia ἱκανός hic scientia non tam contentum, quam satis superque instructum ac idoneum significat; quomodo et in aliis sacris profanisque usurpatur scriptoribus. Id itaque est, quod Irenæus ex sententia Valentinianorum dixit : « Christum docuisse Æonas naturam conjugationum, » ita scilicet comparatam, « ut satis sciant, si cognoscant ingeniti comprehensionem, » id est, Filium; utpote in quo ingenitus Pater, in se incomprehensibilis, comprehendi queat. Cæterum et illa : ἀναγορεῦσαί τε ἐν αὐτοῖς, etc., bene in veteri versione reddita, et ita clara sunt, ut nullis opus sit verbis. Addo solum parallelum locum Irenæi lib. IV, cap. 14 : « Mentiuntur hi, qui sunt a Valentino, Christum Æonibus eorum dixisse : Nolite quærere Deum : incognitus est enim, et non invenietis eum. »

Pag. 12. *Ἀκατάληπτος.* Obiter nota eam, quæ optime huc quadrat, definitionem Chrysostomi homil. 3 Περὶ ἀκαταλήπτου, tom. IV, pag. 401 : Τὸ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθὲν καὶ ζητηθὲν μὴ καταληφθῇ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτό. « Illud dicitur incomprehensibile, quod investigatum licet et quæsitum, tamen non apprehenditur ab iis, qui quærunt. »

Οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν... ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς Clemens in *Epitome ex Valentinianorum Didascalia Orientali* pag. 791. col. 1, C : Πρόσωπον Πατρὸς ὁ Υἱός, δι' οὗ γνωρίζεται ὁ Πατήρ. « Facies Patris Filius, per quem Pater cognoscitur. » Et pag. 793. col. 2, A : Τάχα δὲ τὸ πρόσωπόν ἐστι μὲν καὶ ὁ Υἱός· ἔστι δὲ, καὶ ὅσον καταληπτὸν τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ δεδιδαγμένοι θεωροῦσι· τὸ δὲ λοιπὸν ἄγνωστόν ἐστι τοῦ Πατρός. « Forte et facies (Dei) est Filius : est vero, quatenus id quod est comprehensibile Patris, per Filium edocti contemplantur : reliquum autem Patris est ignotum. » Hanc Valentinianorum hypothesin in mente habuit Synesius, dum cecinit hymn. III, v. 123, et seqq. :

Ἀτενὲς δὲ δραχεῖν
Ἐπὶ σοὺς πυρσοὺς
Θέμις οὐδὲ θεοῖς·
Πάτων δὲ νόος
Ἀπὸ σᾶς σκοπιᾶς
Τὰ πέλας σαίνει·
Ἀκίχητα κιχεῖν
Ἐπιβαλλόμενος,
Προσιδεῖν αἰγλαν
Ἀκαμάτι βυθῷ
Ἀμαρυσσομέναν.
Ἀδάτων δὲ ἀποβὰς,
Ἐπὶ πρωτοφανὲς
Εἶδος ἐρείδει
Ὄμματος ἀλκάν.

Intentis enim oculis intueri
In tuas faces,
Licet ne diis quidem :
Sed decidens mens
De tua specula
Proxima quæque amplectitur :
Non vestigabilia vestigare
Dum tentat,
Lucemque intueri
Immensa in profunditate
Fulgentem.
Ab inaccessis autem delapsa
In primæ lucis
Specie figit
Oculi aciem.

Et causam quidem æternæ perseverationis, etc., *Filius est.* Similiter Tertul. cap. 11 : « Docebantur incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum : comprehensibile vero ejus, generationis illorum et formationis esse rationem... Filium autem constituunt apprehensibilem Patris. » Ita quoque omnes recentiores, Billius, Fronto Duc., Petavius, etc., omittentes τὸ πρῶτον, et quatuor Græca Irenæi verba mutantes, καταληπτόν in contrarium ἀκατάληπτον, αὐτοῦ prius in αὐτῶν, ᾧ in ὃ, ἴσος in υἱός, indeque sensum prorsus alienum reddentes, quem et exagitat pro more Tertullianus. Ego sine ullius litteræ mutatione Irenæum, vel potius doctrinam Valentinianorum ab eo relatam, ita interpretor : « Et causam quidem æternæ perseverationis (ut scilicet immortales exsisterent Æones, non similes hominibus mortalibus) reliquis, præcipue esse comprehensionem Patris (non Propatoris ingeniti, sed unigeniti, quem « Patrem et principium omnium » vocabant Valentiniani, ut § 1 dictum est) « generationis autem ejus (Patris modo dicti) et formationis » ejusdem causam esse « comprehensionem ejus, cui similis est, » id est, primi Patris, cui « similem et æqualem (ἴσον) esse unigenitum, solumque ejus magnitudinem percipere, » loco citato expresse docetur.

Spiritus vero sanctus. Add. « unus » juxta Græcum ἕν, quod quidem nec Tertullianus legisse videtur; ego tamen ut genuinum agnosco, ac Valentinianos istud Apostoli I Cor. XII, 11 : Τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, imitatos esse puto. Atque hoc loco ἕν ideo adjectum suspicor, ut innueretur ratio, quare Spiritus sanctus Æones omnes æquales reddiderit, ac unitatem Pleromati induxerit, quod nempe et ipse esset « unus : » vel ut insinuaretur « Christos quidem duos esse, » superiorem alium, alium inferiorem, de quo mox; « Spiritum vero S. unum. » Hinc Origenes lib. II, Περὶ ἀρχῶν, cap. 7 : « Duos quidem deos ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos audivimus; duos autem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari. » Cæterum in Tertull. lege : « Spiritus sancti proprium, » scilicet erat, non « propria. »

Μορφῇ καὶ γνώμῃ ἴσους κατασταθῆναι τοὺς Αἰῶνας... πάντας λόγους, etc. Tertullianus cap. 12 : « Omnes forma et sententia peræquantur, facti omnes, quod unusquisque : nemo aliud, quia alter. Omnes refunduntur in Nοῦς, in Sermones, omnes in Homines, in Christos. » etc. Clemens in *Excerptis ex Didascalia Orientali Valentinianorum* pag. 794, col. 2, B : Ἐν Πληρώματι οὖν ἐνότητος οὔσης, ἕκαστος τῶν Αἰώνων ἴδιον ἔχει Πλήρωμα, τὴν συζυγίαν. « Cum unitas sit in Pleromate (ita nempe ut omnes sint « Mentes, Sermones, Homines, » etc.), quilibet Æonum proprium habet Pleroma, in sua scilicet conjugatione. » Et pag. 795, col. 2, B : Λέγουσι δὲ καὶ τοὺς Αἰῶνας ὁμονύμως τῷ Λόγῳ Λόγους, « Æones quoque Sermonis nomine appellant Sermones. »

Στηριχθέντα δέ, etc. Tertullianus loc. cit. hæc ita expressit : « Exinde refecti sunt, et constabiliti sunt, et in requiem ex veritate compositi, magno cum gaudii fructu hymnis Patrem concinunt. Diffundebatur et ipse lætitia, utique cantantibus bene filiis et nepotibus.

Ὑμῆσαι τὸν Προπάτορα. Synesius hymn. II, v. 40 et seqq. :

Χόρος ἀφθίτων ἀνάκτων
Γενετῆρά τε κῦδος,
Τό τε πρωτόσπειρον εἶδος,
Νοεροῖς ἐμέλψατο ὑμνοῖς.

Cœtus immortalium angelorum
Patris gloriam,
Et primogen tam formam,
Cœlestibus canit hymnis.

Et ne ad Valentinianorum placita Synesium respexisse dubites, accipe sequentia :

Στρατὸς ἀγγέλων ἀγήρως,
Τὰ μὲν ἐς νόον δεδορκὼς
Δρέπεται κάλλεος ἀρχάν.

Exercitus angelorum senii expers,
Et partim in mentem respiciens,
Decerpit pulchritudinis principium.

Quod cum iis convenit, quæ apud Irenæum de perfecto decore et sidere Pleromatis mox sequuntur.

Pag. 13. Ὁμογενεῖς ἀγγέλους. « Ejusdem generis angelos; » sed an ejusdem inter se, an cum Salvatore? Tertullianus animi pendens : « Par, inquit, genus. Si inter se, potest fieri : si vero Salvatori consubstantivos (ambigue enim positum inveni), quæ erit eminentia ejus inter satellites coæquales? » Athanasius autem orat. 2 contra Arianos multo post medium tom. I pag. 363, rem determinat, dum ait de Valentino : Ὁ μὲν τοὺς ἀγγέλους ὁμογενεῖς εἴρηκε τῷ Χριστῷ· « Ille quidem angelos consimiles Christo pronuntiavit. » Et in epistola prolixiori ad Serapionem contra eos, qui dicunt Spiritum S. creaturam esse, eodem tom. I pag. 185 : Ἐκεῖνος γάρ φησι, ὅτι πεμφθέντος τοῦ Παρακλήτου, συναπεστάλησαν αὐτῷ οἱ ἡλικιῶται αὐτοῦ ἄγγελοι. « Is enim (Valentinus) inquit, misso Paracleto, una cum eo missos esse angelos ejus coætaneos. » Quæ Athanasius ex ipso didicit Irenæo infra scribente de Christo inferiori, Paracleto Matris Achamoth : Ἐκπέμπεται πρὸς αὐτὴν μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ τῶν ἀγγέλων· « Mittitur ad eam cum coætaneis suis angelis. »

Ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις. In omnibus editt. Irenæi et Epiphanii legitur junctim ἐξάγωνος, quæ vox a Billio ad sex præcedentia Hori nomina refertur. Sed ut taceam ἐξάγωνος cum spiritu leni legi, non ἑξάγωνος, quis appellationem sex nominibus expressam diceret « sexangularem compaginem? » Mox itaque rejecta hac lectione, poni voluit καὶ Αἰώνων, quia in veteri versione est, « et Æonum. » Verum violenta est hæc mutatio; et infirma probatio : nam nulli mss. habent, « et Æonum, » sed Voss. corruptissime, « lex Æonum; » Arundel. et Merc. 1, « ex Æone, » quasi ex Græco ἐξ Αἰῶνος, « ex Æone. » Quod licet minus ab ἐξάγωνος recedat, nullum tamen præsenti rei aptum fundit sensum, ac proinde Eras., etc., posuerunt, « et Æonum; » æque inepte, ut cuilibet textum inspicienti patet. Petavius igitur in notis ad Epiphanium alia emendatione Irenæum juvare conatus est. « Forte, inquit, ἔξω τῶν Αἰώνων σύμπηξις. Nam de Æonibus paulo ante dictum est. » Quid vero dictum est? hic altum silentium; adeo ut nemo scire queat, nec ipse forte auctor sciverit, quid generalibus istis verbis sibi voluerit, multo minus quæ Irenæi juxta hanc lectionem sit sententia. Cæterum Fronto Duc. et Feuard. sicco prorsus pede difficillimum hunc locum præterierunt, nec verbulo suum, vel Irenæi, sensum indicantes. Ecce vero rectam, ne littera quidem mutata, lectionem, planamque sententiam. Ex una voce ἐξάγωνος, quæ nulla est, factas duas, ἐξ ἀγῶνος, verto : « post agonem. » Nam quod Eustathius ad Homeri *Il.* E, v. 865, notat : Ἡ ἐξ πρόθεσις οὐ μόνον ἐνταῦθα εἴληπται ἀντὶ τῆς μετά προθέσεως, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. « Præpositio *ex* non solum hic accipitur pro præpositione *post*, sed et alibi; » id huic loco applicans, sensum ex antecedentibus ita explico : — Dictum est supra, ultimum Æonem, Sophiam, dum incomprehensibilem Patrem capere vellet, ἐν πολλῷ πάνυ ἀγῶνι γενόμενον διὰ τὸ μέγεθος τοῦ βάθους, etc., « in magna agonia propter magnitudinem altitudinis constitutum fuisse » : dictum quoque ibidem, Æonem istum « propter hoc fere absorptum et in universam substantiam resolutum fuisse, » ἀναλελύσθαι, nisi occurrisset Horo, cui στηρίζουσα δύναμις, « virtus consolidans » attribuitur, et docetur, quod per eam confirmatus Æon ad se ipsum, et ad Pleroma redierit. Hæc itaque summatim repetens hoc loco Irenæus, post συμφορὰν πεπονθότος Αἰῶνος, καὶ κατὰ μικρὸν ἀπωλολότος, « tristem casum passi, et pene perditi Æonis, » subjunxit ejusdem ἐξ ἀγῶνος σύμπηξιν, « post agoniam consolidationem, » ne scilicet in universum resolutus diffluereret; eam Horo tanquam causæ efficienti ascribens.—Unde forte non incommodum foret legere, διὰ τοῦ Ὅρου, non tamen necesse, dummodo ita intelligatur. Intellexit sane Tertullianus; siquidem cap. 13, Ὅρου ἐξ ἀγῶνος σύμπηξιν, reddidit « Hori opportunissimum auxilium, » quod scilicet Sophiæ tulit periclitanti. Scripseram hæc, antequam varias Latinæ versionis lectiones a Mercero collectas benevole mihi communicasset clariss. dominus Dodwellus. Quas dum inspexi, et ex altero codicum notatum inveni « ex Æonia, » in sententia mea plane confirmatus sum.

Pag. 14. Τῆς εὐχαριστίας. Ταῖς εὐχαριστίαις legit vetus interpres, « gratiarum actionibus. » Non inepte autem notat Feuard. per eucharistias hic intelligi preces atque laudes in celebratione sacramenti eucharistici fundi solitas, de quibus et verba

Pauli I Tim. II, 1, ubi jubet fieri « obsecrationes, orationes, intercessiones, gratiarum actiones, εὐχαριστίας, pro omnibus 36 hominibus, » Patres aliqui acceperunt. Harum enim clausulam jam primo Ecclesiæ ævo fuisse : « Per omnia sæcula sæculorum, » probare contendit ex liturgiis Jacobi, Clementis, etc. Atqui has quidem vel suppositas, vel interpolatas esse satis constat ; attamen haud vane augurari licet, illos, qui in omnibus istis liturgiis exprimuntur, quique jam olim ubique inter sacra mysteria usitati fuere, ritus ex apostolica traditione fluxisse. Id saltem ex hoc Valentinianorum argumento liquet, secunda post Christum natum ætate dictam formulam in usu fuisse. Cæterum adhuc aliud est, quod ex hoc loco obiter colligo, nempe clausulam orationis Dominicæ, qua gloria dicitur Deo εἰς τοὺς αἰῶνας, olim nec a catholicis, nec a Valentinianis agnitam fuisse. Neque enim ex ea, perinde ut ex aliis catholicorum doxologiis et S. Scripturæ locis, argumentum ducere intermisissent.

Pag. 15. (Ὑμοσημαίνεσθαι λέγουσι) *τῆς ἀποστασίας διὰ Ἰούδαν*, etc. Græca in hac periodo jam olim fuere corrupta : unde vetus interpres τῆς ἀποστασίας διὰ Ἰούδαν mutavit in διὰ τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἰούδα, et quatuor voces, γενομένης προδοσίας δείκνυσθαι λέγουσι, prorsus omisit. Quod licet nimis violentum sit, approbarunt tamen Billius et Petavius ; Fronto Duc. autem et Feuard. hic nihil dixerunt. Ego verba Irenæi iterum iterumque relegens, deprehendi tandem, ea omnia retinenda, et ita, ut in not. ad Latinam versionem posui, interpretanda esse, exceptis in parenthesi positis ὑποσημαίνεσθαι λέγουσι. Hæc enim conjicio in textum irrepsisse e margine ; in quo quispiam, præcedentia σημαίνουσι λέγεσθαι correcturus ascripsit γρ. (id est, γράφεται) σημαίνεσθαι λέγουσι. Quam notulam pro ὑπό accipiens imperitus scriba in textu posuit ὑποσημαίνεσθαι λέγουσι, uti Petaviana Epiphanii editio habet ; vel ὑπερσημαίνεσθαι λέγουσι, ut in Basileensi Epiphanii, et omnibus Irenæi editionibus exstat. Cæterum refutat hanc Valentinianorum comparationem inter passum Æonem et Judam, necnon inter passionem illius et Christi, Irenæus lib. II, cap. 36 et 37.

Hanc autem passionem, etc. Hæc periodus juxta genuinam Græcam lectionem ita Latine reddenda est : « Istam autem, quæ duodecimo Æoni accidit, passionem apostasiæ (id est, ex apostasia ortam) per Judam, qui duodecimus apostolorum erat, facta proditione, significari dicunt.

Ἐκείνη ἡ δύναμις. Billius in nova hujus textus versione non vocem « Virtutis, » sed « Æonis » posuit, quasi in Græco esse deberet αἰών, non δύναμις. Neque enim nomen « Virtutis » passo Æoni ascriptum in hoc primo capite Irenæi ei observabatur, indeque forte suspicio mendi incidebat. Sed genuinam esse lectionem δύναμις, patet ex lib. II, cap. 36 et 40, ubi auctor noster hoc argumentum refutans, priori quidem loco duas ex sententia Valentinianorum ponit « Virtutes ; » et ubi memoraverat unam, « quæ egressa est a Salvatore, quam præesse (id est, præcellere) dicunt, » mox de altera addit : « Illa enim, quæ passa est, Virtus extensa et in immensum effluens, ita ut periclitaretur in omnem substantiam dissolvi, cum tetigisset primam quaternationem, quæ per finitriam significatur, stetit et a passione cessavit. » Quæ huic, in quo versamur, loco exacte consona sunt. Similiter dicto cap. 40, ubi dixerat « passam illam duodecimam virtutem, et in infinitum defluxam, » expresse addit : id est, « duodecimum Æonem. » Unde nullum est dubium, quin hunc illo nomine vocarint Valentiniani, et ita quoque hic appellarit Irenæus.

Εἰ μή. Καὶ εἰ μή legi vult Billius, seductus a veteri interprete, qui habet : « et nisi tetigisset. » Ac hunc quidem ratio connexionis cogebat addere « et, » quia prius addiderat verbum « significabatur, » quo sensus commatis clauditur. Ast in Græco καὶ recte abest, dummodo ἐκείνη ἡ δύναμις per « appositionem » accipiatur, sicque sensus suspendatur, ut in not. ad Latinam versionem expressi.

Pag. 16. *Τούτου, εἶναι δὲ ταύτης τὸν Ὅρον θέλουσιν*. Ταύτην pro ταύτης ex veteri interprete recte restituit Billius ; sed τοῦ Υἱοῦ pro τούτου ponere non est necesse, quia commode subintelligitur paulo præcedens nomen Σωτῆρος, quod etiam Horo, cujus hic mentionem facit, competit, ut ex lib. II, cap. 15, jam supra pag. 12 notavi.

Καὶ ἐξορισθείσης, etc., usque *ἐροῦμεν*. Hæc verba, licet in veteri quoque interpretatione existent, delenda tamen censuit Billius. « Nec enim quidquam ad rem faciunt, inquit, nec sententiam absolutam habent : ac præterea falsum est, Valentinianos Enthymesin secundam Ogdoadem appellare. » Sed mirari satis nequeo, virum doctum hæc scripsisse, et Frontonem Duc. atque Feuardentium tacite consensisse, cum omnia tria hujus probationis membra a vero sint alienissima. Fallitur Billius, dum falsum dicit, quod Valentiniani Enthymesin appellarint « secundam Ogdoadem. » Nam Irenæus id iterum iterumque inferius eloquitur his verbis : Τὴν δὲ μητέρα τὴν Ἀχαμὼθ καλοῦσιν Ὀγδοάδα, ἀποσώζουσαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀρχεγόνου καὶ πρώτης τοῦ Πληρώματος Ὀγδοάδος. « Matrem autem Achamoth vocant Ogdoada, servantem numerum primogenitæ et primariæ in Pleromate Ogdoadis. » Et mox : Ταύτην δὲ τὴν Μητέρα καὶ Ὀγδοάδα καλοῦσι, καὶ Σοφίαν· « Hanc autem Matrem et Ogdoada vocant, et Sophiam. » Matrem vero Achamoth esse illam ipsam Enthymesin passi Æonis, ex his verbis constat : Τὴν Ἐνθύμησιν τῆς ἄνω Σοφίας, ἣν καὶ Ἀχαμὼθ καλοῦσιν, ἀφορισθεῖσαν τοῦ Πληρώματος· « Enthymesin illius superioris Sophiæ, quam et Achamoth vocant, separatam a Pleromate, » etc. Quæ exacte cum verbis controversis consonant ; ideoque in summum adhuc præcipua Billii adversus ea objectio. Quod vero ait, ea nequidquam ad rem facere, nec sententiam absolutam habere ; et id non ita se habet. Haud absolutus, fateor, est sensus in Latino textu ; attamen datur in Græco plenissimus. Sed quid ad rem præsentem, ubi Servator vulvam Enthymeseos aperuisse dicitur, faciunt addita de eadem « extra Pleroma proscripta, et nomen secundæ Ogdoados indepta ? » Ad hoc tribus verbis responsurus prænoto, Valentinianos de Jesu Salvatore dixisse, quod vulvam Enthymeseos sive matris Achamoth aperuerit, non ut illius ex ea progenitus, sed tanquam maritus, qui eam adeo fecundavit, ut variam pepererit prolem, ac septem cœlos per Demiurgum produxerit. His igitur eminentior cum esset, indeque « Ogdoadis » titulo decorata, attamen « extra Pleroma ejecta, » longeque infra dignitatem Servatoris subsidens, nihilominus hunc ad illam accedere haud fuisse designatum, ex sententia Valentinianorum breviter hoc loco dicere voluit Irenæus, et prolixius paulo post se dicturum promisit, idque fecit infra, ubi de his plura.

Καὶ αὐτός ἐστι τὰ πάντα. « Et ipse (Christus) est omnia. » Quæsiverunt hactenus eruditi, unde hæc citarint Valentiniani. Respondeo, ex Epistola Pauli ad Colossenses cap. III, v. 11, ubi Apostolus scribit : Τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. « Omnia et in omnibus Christus. » Sicut alibi I Cor. XV, 28, de Deo Patre : Ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, « Ut sit Deus omnia in omnibus. »

Τῆς θεότητος. Vocem σωματικῶς, quæ in nostris codicibus Coloss. II, 9, legitur, non agnovisse videntur Valentiniani. Sed et catholici quidam Patres verba Pauli sine adverbio isto citarunt, veluti S. Cyprianus lib. *De bono patientiæ* parum ab initio,

et Archelaus in *Disputatione cum Manete* § 25. Legerunt tamen σωματικῶς Græci Patres omnes, et ex Latinis Hilarius lib. VIII et IX, *De Trinitate*, Augustinus, pluresque alii.

Καθὸ δὲ μερίζει καὶ διορίζει, Ὅρον. Clemens in sæpe citatis *Excerptis ex Orientali Didascalia Valentinianorum* pag. 735, col. 2, in fine : Ὁ σταυρὸς τοῦ ἐν Πληρώματι Ὅρου σημεῖόν ἐστιν· χωρίζει γὰρ τοὺς ἀπίστους τῶν ἀπίστων (lege ἀπὸ πιστῶν), ὡς ἐκεῖνος τὸν κόσμον τοῦ Πληρώματος. « Crux ejus qui in Pleromate est Hori, » sive Termini, « signum est : separat enim infideles a fidelibus, sicut ille (Horus) orbem Pleromatis. »

Ὃς οὐ βαστάζει, etc. Verba Christi quoad sensum allegarunt Valentiniani ex Luc. XIV, 27, non ex Matth. X, vel Marc. VIII, ut Feuardentius posuit. Cæterum verba Matthæi huic in finem citata leguntur in *Excerptis* Clementis Alexandrini loco citato : Ὃς οὐκ αἴρει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ μοι, οὐκ ἔστι μου ἀδελφός, pro ἄξιος, ut in nostris N. T. legitur exemplaribus.

Pag. 18. *In umbræ et vanitatis locis deservisse.* In editt. Eras. et Gallas. vitiosissime legitur, « in umbratæ vanitatis locis deserunisse. » Feuard. posuit, « in umbræ et vacuitatis locis deferbuisse ; » indeque in notis : Sic, inquit, ex veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis judicio lectionem restituimus. » Mallem distinctius eum dixisse, quid ex Græco et conjectura Frontonis Duc., quid vero ex veteri codice emendaverit. Codices Voss. et Merc. 2 habent « in umbræ vacuitatis locis deseruisse, » perperam omissa particula « et » : ita quoque Arundel., nisi quod « umbra » pro « umbræ » ibi legatur. Et recte quidem se habet vox « vacuitatis, » male autem « deseruisse » sive potius « deservisse, » ut in textu excudi feci (ν enim ut υ in mss. exaratum reperiri notum est), male, inquam, scribæ hoc substituerunt pro « deservisse, » quomodo interpretem verbum ἐκβεβράσθαι vertisse sum persuasus, accepto scilicet ἐκ in ἐκβράζομαι sensu negativo pro « fervescere desino. » Sed et hæc germana versionis lectio sensui Valentinianorum prorsus est adversa : hi enim verbo ἐκβεβράσθαι vel simpliciter **37** « ejectam » in loca umbrosa dicere voluerunt Enthymesin, sive « explosam, » ut Tertullianus reddidit ; vel potius significarunt eam ibi « æstuasse, » juxta illud Juvenalis satir. X, v. 169 :

Æstuat infelix angusto limite mundi.

Contra, interpres dixit, eam « defervisse, » id est, refrigeratam esse.

Διὰ τοῦ σταυροῦ ἐκτεταθέντα. Non « crucem » simpliciter dictam hic accipe, sed cum Tertulliano intellige « Horon, » quem σταυρὸν cognominatum esse, ex superioribus constat. Ita enim ipse Irenæus lib. III, cap. 20 : « Is qui ab illis affingitur cursum Christus, superextensus Horo, id est, fini, et formavit matrem eorum. »

Τῇ ἰδίᾳ δυνάμει. Hæ voces non jungendæ sunt participio ἐκτεταθέντα, ut hactenus in editionibus Irenæi et Epiphanii factum legitur, sed sequenti infinitivo μορφῶσαι, ut res ipsa docet, et Tertullianus confirmat, dum reddidit, « ut informet illud suis viribus. »

Ἰαώ. Hoc nomine Valentinianos summum Deum designasse exinde constat, quod Gnostici, eorum patres, teste Epiphanio hæres. 26. § 10. summum principem in primo cœlo vocarint τὸν Ἰαώ. Et ipse quidem hæres. 40, Archontic., § 5, inter varia Dei nomina cum interpretationibus, hoc paulo diversum tradere videtur dicens : Τὸν Ἰαώθ, ὃς ἦν καὶ ἔστι, καὶ ἀεὶ ὤν. « Jabe, qui erat, et est, et semper existens, » scilicet erit. Sed ista fuit Samaritanorum pronuntiatio, uti certiores nos facit Theodoretus, quæst. 15, in Exod, de nomine Dei scribens : « Hoc apud Hebræos dicitur inenarrabile. Prohibitum est enim eis hoc lingua pronuntiare. Scribitur autem A quatuor litteris, et propter id tetragrammaton appellant. Samaritani autem vocant illud Jabe, Judæi vero Aja. Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβέ, Ἰουδαῖοι δὲ Ἀιά. » (Quam ultimam vocem corruptam esse quilibet videt : neque enim iste sonus ullo modo ad quatuor divini nominis litteras quadrat.) Cæterum quæ a Feuardentio in notis ad hunc locum adducta sunt testimonia Macrobii lib. I *Saturnal.*, cap. 18, et Diodori Siculi, non quidem lib. V, ut Feuard. citavit, sed lib. I part. II, pag. 84 edit. Græco-Latinæ, vulgaria sunt, adeo ut recitare ea non sit opus. Addo potius testimonium Sanchoniathonis Berythii, sive veri, sive ficti, de quo jam sæculo III æræ Christ. Porphyrius in opere contra Christianos scripsit, quod historiam suam Abelbalo Berythiorum regi dedicaverit, ab illo pariter ac aliis veritatis disquisitoribus approbatam. « Horum porro tempora, inquit, priora sunt Trojanis temporibus, proximeque accedunt ad Moseos tempora, B sicut Phœniciæ regum successiones ostendunt. » Atqui de hoc Sanchoniathone Porphyrius loc. cit. ait : « Narrat de Judaicis rebus quæ sunt verissima, quippe et locis et nominibus Judæorum maxime consentanea, acceptis ab Hierombalo, Dei Jao sacerdote, commentariis, » εἰληφὼς τὰ ὑπομνήματα παρὰ Ἱερομβάλου τοῦ ἱερέως τοῦ Θεοῦ Ἰαώ, uti legere est apud Theodoretum *De curandis Græcorum affectionibus* serm. 2, de Principio, pag. 493. Fateor diversam esse lectionem apud Euseb. lib. I *Præpar. evangel.* cap. 9, pag. 31, Ἰαὼ pro Ἰαώ. Sed hæc imperitiæ scribarum procul dubio deputanda est. Plura forte de nomine Ἰαώ suppeditaret, si superstes esset memoratus a Macrobio loc. cit. liber Cornelii Labeonis, licet ethnici scriptoris, cui titulus fuit : « *De oraculo Apollinis;* » siquidem in eo numinis nominisque istius interpretationem prolixe exsecutus est. Hæc tamen sufficiunt ad probandum dictam vocem *Iao*, quam Horos Valentinianorum proclamasse fingebatur, ipsum summi C Dei nomen esse.

Ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα, καὶ οὐ καθάπερ. Frustra hæc sollicitat Billius, putans legendum, ἀγνοοῦσα δὲ τὰ πάντα, οὐ καθάπερ, quia vetus interpres reddidit : « Ignorans autem omnia, non quemadmodum mater ejus, » etc. Verum decepit eum vitiosa Erasmi et Gallasii editio, quam et Feuardentius improvide secutus est, contra fidem mss. codicum, in quibus antiqua versio exacte Græco respondet. Neque ullum est dubium, interpretem scripsisse vel « in ignorantia, » vel « ignorantia autem omnia, » ita ut « ignorantia » sit neutrum plurale participii, eumdem tunc fundens sensum. Sed quem ? Respondeo breviter, Valentinianos docuisse, quod « omnia, » nempe tam tristitia quam timor et consternatio matris, « in ignorantia fuerint, » id est, cum ignorantia conjuncta. Ita quippe Irenæus paulo post planissime : Καὶ τὴν ἄγνοιαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγκεκρύφθαι διδάσκουσι. « Et ignorantiam omnibus tribus passionibus (ante dictis) inabscondam docent. » Tertullianus cap. 14 : « Cœpit affligi mœrore, metu, consternatione, tum ignorantia. Nec ut mater ejus, » etc. Unde etiam patet, ab istis verbis : Καὶ οὐ καθάπερ ἡ μήτηρ αὐτῆς, novam periodum incipiendam esse, contra quam ex sententia Billii in omnibus Irenæi editionibus factum, ac facile particula *et* male omissa fuit.

Ἐπιτοῦ μὴ πάντα ἀπὸ τῶν ἀκριβῶν αὐτῆς προβεβλῆσθαι. Hanc Irenæi ironiam imitatus est Nilus asceta, S. Joannis Chrysostomi discipulus, epist. 234 ad Carpionem, hæreseos Valentinianæ sectatorem, cui cum catholicorum quispiam hanc proposuisset quæstionem, utrum omnes, tam dulces quam salsæ, aquæ ex lacrymis Achamothæ derivatæ sint ? iste vero responsionem differret, Nilus his ad eum scripsit verbis : Ἐχρῆν σε ἀπαντῆσαι λέγοντα, ὅτι τὰ μὲν πικρὰ τῆς ἀνυπάρκτου Ἀχαμὼθ δάκρυα τὰς ἀλμυρὰς θαλάσσας ὑπέστησεν, ὡς ἐξ

ὀδύνης καὶ ἀριμυγμοῦ ἱκανοῦ προχεθέντα· ὁ δὲ ἰδρὼς τῆς ταλαιπώρου γυναικὸς πηγὰς ἐξηρεύξατο, καὶ ποταμοὺς, καὶ φρέατα, λίμνας τε καὶ τὰ ἐξῆς γλυκερά. Ταῦτα πρὸς τὸν σὸν λῆρον γελοιωδῶς λέγομεν. « Respondendum tibi erat, amaras Achamothæ, quæ revera nulla est, lacrymas salsa maria progenerasse, utpote quæ ex dolore et magna acerbitate effusæ essent; sed ex sudore miserlæ illius mulieris fontes, et fluvios, et puteos, et lacus, et reliquas dulces aquas prorupisse. Hæc ad tuas ineptias non sine risu dicimus. »

Ἐπὶ ἱκεσίαν τραπῆναι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, τουτέστι Χριστοῦ. Et Christum pro ea intercessisse legimus in Clementis Alex. *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 795, col. 1: Χριστὸς γὰρ καταλείψας τὴν προβαλοῦσαν αὐτὸν Σοφίαν, εἰσελθὼν εἰς τὸ Πλήρωμα, ὑπὲρ τῆς ἔξω καταλειφθείσης Σοφίας ἠτήσατο τὴν βοήθειαν· καὶ ἐξ εὐδοκίας τῶν Αἰώνων Ἰησοῦς προβάλλεται Παράκλητος τῷ παρελθόντι Αἰῶνι. « Christus enim relinquens eam, a qua ortum acceperat, Sophiam (nam et ipse Valentinus Christum a matre foris facta productum dicebat, teste Irenæo lib. 1, c. 5, secus ac illi, quorum sententia supra describitur), Pleroma ingressus, pro Sophia foris relicta auxilium poposcit. Unde ex beneplacito Æonum Jesus transeunti, » sive pereunti, « Æoni consolator mittitur. » Idem mox sequitur apud Irenæum.

Ὃς ἀνελθὼν μὲν εἰς τὸ πλήρωμα... ὤκτηρεν, etc. In modo dictis Clementis *Excerptis*, Christus non ad descensum segnis, sed ab Æonibus et Paracleto detentus fingitur pag. 794, col. 2: Οὗτος δὲ καταλείψας τὴν μητέρα, ἀνελθὼν εἰς τὸ Πλήρωμα, ἐκρατήθη, ὥσπερ τοῖς ὅλοις, οὕτω δὲ καὶ Παρακλήτῳ. « Hic vero (Christus) relinquens matrem, ac ad Pleroma reversus, ab omnibus Æonibus pariter ac Paracleto detentus est. » Attamen Paracletus, nempe Jesus, loco Christi ad matrem missus mox dicitur.

Παράκλητον δὲ ἐξέπεμψεν. Clemens prius citatus p. 793, col. 1: Τὸν Παράκλητον οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου τὸν Ἰησοῦν λέγουσιν, ὅτι πλήρης τῶν Αἰώνων ἐλήλυθεν, ὡς ἀπὸ τοῦ ὅλου προελθών. « Jesu Valentiniani tribuunt nomen Paracleti, quoniam plenus Æonum venit, utpote e toto (Pleromate) progressus. »

Ἐνδότου αὐτῷ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Πατρός, etc. Idem dogma, imo eadem fere verba Valentinianorum ex Orientali eorum Didascalia, vel scriptis Theodoti excerpsit Clemens apud quem pag. 796, col. 1, hæc exstant: Καὶ δόντος πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πνεύματος (lege potius ex Irenæo Πατρός, quæ duæ voces abbreviatæ ab imperitis scribis facile confundi potuerunt), συναινέσαντος δὲ καὶ τοῦ Πληρώματος, ἐκπέμπεται ὁ τῆς βουλῆς ἄγγελος, καὶ γίνεται κεφαλὴ τῶν ὅλων μετὰ τὸν Πατέρα· πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ ὁρατὰ καὶ ἀόρατα, θρόνοι, κυριότητες, βασιλεῖαι, θεότητες, λειτουργίαι. « Atque dante omnem potestatem Spiritu (Patre), comprobante quoque Pleromate, emittitur angelus consilii (ex Isaiæ IX, v. 7, juxta LXX interpret.) et fit caput universorum post Patrem: omnia enim in ipso creata sunt, visibilia et invisibilia, throni, dominationes, regna, divinitates, ministeria (angelorum). »

Καὶ τῶν Αἰώνων δεόμενος. Pro δεόμενος legendum δὲ ὁμοίως bene monuere Bill. et Petav. apud Epiphan., quia vetus interpres posuit: « Et Æonibus autem similiter, » dantibus scilicet Jesu summam omnium potestatem. Minus recte autem Tertullianus hæc verba ita accepit, quasi Jesu Paracleto suprema potestas omnium, « etiam Æonum, » non autem « ab Æonibus » data fuerit, unde cap. 16, reddidit: « Largito ei Patre universorum Æonum summam potestatem, etc. »

Θεότητες. Hæc vox nusquam pro peculiari cœlestium spirituum ordine accepta legitur, licet illi in genere dii dicti sint. Unde hanc propriam hæreticorum notionem fuisse animadvertit Theodoretus, addens pag. 200, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, « ut ipsi dicunt. »

Τὴν δὲ Ἀχαμὼθ ἐντραπεῖσαν αὐτόν, etc. Apud Clementem loco citato sequentia Valentinianorum huic loco consona leguntur: Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν ἡ Σοφία, ὅμοιον τῷ καταλιπόντι αὐτὴν φωτὶ ἐγνώρισεν, καὶ ἠγαλλιάσατο, καὶ προσεκύνησεν· τοὺς δὲ ἄρρενας ἀγγέλους τοὺς σὺν αὐτῷ ἐκπεμφθέντας θεασαμένη, κατηδέσθη, καὶ κάλυμμα ἐπέθετο. Διὰ τοῦτον τοῦ μυστηρίου ὁ Παῦλος κελεύει τὰς 38 γυναῖκας φορεῖν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διὰ τοὺς ἀγγέλους. « Videns igitur ipsum (Jesum) Sophia, similem illum ei, quod dereliquerat ipsam, lumini, cognovit, et accurrit, et exsultavit, et adoravit: masculos autem angelos una cum illo emissos contemplata, reverita est, et velamen sibi imposuit. Propter quod mysterium Paulus mulieres jussit potestatem super caput ferre propter angelos [38]. » Juxta hæc itaque mater Achamoth non tam ipsum Servatorem, quam angelos ejus venerata meluisse, seque obvelasse dicitur, occasione ex dicto Apostoli loco accepta, qui hunc in finem et postea § 16 adducitur, ubi vide notas.

Pag. 22. *Κἀκεῖνον μορφῶσαι αὐτὴν μόρφωσιν τὴν κατὰ γνῶσιν*, etc. In memoriam revoca quod supra dictum est: « superiorem Christum formasse formam, quæ esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem, » et melius percipies quod hic dicitur, Jesum ad vices Christi supplendas missum « formasse formam secundum agnitionem. » Neque solus Irenæus; sed et Clemens loco citato istam Valentinianorum sententiam refert his verbis: Εὐθὺς οὖν ὁ Σωτὴρ ἐπιφέρει αὐτῇ (forte αὐτῇ) μόρφωσιν τὴν κατάγνωσιν (ex Irenæo corrige sine scrupulo κατὰ γνῶσιν) καὶ ἔασιν τῶν παθῶν, δείξας ἀπὸ Πατρὸς ἀγεννήτου τὰ ἐν Πληρώματι καὶ τὰ μέχρι αὐτῆς. « Statim igitur Servator applicuit ei formam, quæ est secundum cognitionem, et medicinam passionum, ostendens a Patre ingenito, quæ sunt in Pleromate, et quæ usque ad ipsam pertinguni. » Est enim inter Pleroma et septem cœlos, supra quos mater Achamoth sedet veluti secunda « ogdoas, » magna intercapedo, quam Servator ipsi conspiciendam præbuisse fingitur.

Χωρίσαντα δὲ αὐτῆς, etc. Apud Clementem loco citato hæc gemina habes: Ἀποστήσας δὲ τὰ πάθη τῆς πεπονθυίας, αὐτὴν μὲν ἀπαθῆ κατεσκεύασεν, τὰ πάθη δὲ διακρίνας ἐφύλαξεν· καὶ οὐχ ὥσπερ τῆς ἐνδυ διεφορήθη, ἀλλ' εἰς οὐσίαν ἤγαγεν αὐτά τε (forte ἅτε) καὶ τῆς δευτέρας διαθέσεως. « Dissocians vero passiones ab ea quæ passa est, ipsam quidem expertem passionum constituit, passiones vero seorsim servavit: neque illas perinde ut ejus, quæ intra (Pleroma) est, dissipavit, sed in essentiam (materiæ scilicet, ex qua creaturæ factæ sunt) deduxit, utpote quæ posterioris essent dispositionis, » id est, quæ ex dispositione in habitum cesserint.

Ἀσώματον τὴν ὕλην. Ἀσώματον in ἐνσώματον frustra mutat Billius, provocans ad Tertulliani ac veteris interpretis auctoritatem. Et ille quidem cap. 16 dixit « materiæ corporalem paraturam; » vetus autem interpres omnino scripsit ex Græco « in incorporalem materiam, » ut in cod. Arundell. expresse legitur, licet editi. omnes habeant « corporalem. » Confirmant Græcam lectionem *Excerpta* Clementis, quæ loco citato ita onant: Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσωμάτου πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματον ἐπὶ (quæ præpositio omnino delenda) τὴν ὕλην αὐτὰ μετήνεγκεν καὶ μετέβαλεν. « Primum itaque ex incorporali eaque accidenti passione in incorporalem materiam ea transfudit atque commutavit. » Confirmant quoque immediate sequentia

[38] I Cor. XI, 10.

Irenæi dicentis, inditam fuisse eis aptitudinem, ὥστε εἰς συγκρίματα καὶ σώματα ἐλθεῖν, « ut in congregationes et corpora venirent, » uti vetus interpres reddidit. Et paulo post ait, Demiurgum hoc confusum chaos discernentem, « ex incorporalibus, ἐξ ἀσωμάτων, corporalia ferisse. Incorporalis itaque fuit materia ista, « actu » scilicet, sed « potentia corporalis. » Neque de dicta lectione dubitabit, qui respexerit fontem, ex quo Valentiniani hanc suam hypothesin derivarunt, doctrinam, inquam, Platonis, quem Origenes, in *Φιλοσοφουμένοις* nondum editis, dicit tria statuisse principia : « Deum, materiam, et ideam; » et de materia, ex mente ejus, ita inter alia scribit : Τὴν δὲ ὕλην δυνάμει μὲν σῶμα, ἐνεργείᾳ δὲ οὐδέπω (ecce ἀσώματον ὕλην Valentinianorum)· ἀσχημάτιστον γὰρ αὐτὴν οὖσαν καὶ ἄποιον, προσλαβοῦσαν σχήματα καὶ ποιότητας γενέσθαι σῶμα : id est, « materiam vero potentia quidem esse corpus, actu autem minime : sine figura enim et qualitate ipsam existentem, accepta inde utraque, corpus factam esse. » Similiter Diogenes Laertius lib. III, pag. 86, ex sententia Platonis ait : Εἶναι δὲ τὴν ὕλην ἀσχημάτιστον καὶ ἄπειρον, ἐξ ἧς γίνεσθαι τὰ συγκρίματα (ecce iterum Irenæi vocem, quæ in hac ipsa periodo pag. seq. lin. 1 exstat). « Materiam figurarum expertem atque immensam fuisse, ex ea vero facta esse concreta, » sive composita « corpora. »

Pag. 25. *Δεξιὰ καλοῦσι... ἀριστερὰ καλοῦσι.* Ita sæpius in sequentibus Valentiniani. Sed et Marcionita apud Origenem (*vel* Maximum) in Dialogo pag. 37 : Τοῦ ἀγαθοῦ ἡ ποιότης καὶ ἡ ἐνέργεια, φῶς, ἀγαθὸν, δεξιόν, etc. Τοῦ δὲ κακοῦ ἡ ποιότης καὶ ἐνέργεια, σκότος, πονηρὸν, ἀριστερὸν, etc. « Boni qualitas et efficacia est, lux, bonum, dexterum... Mali vero operatio, tenebræ, pravum, sinistrum, » etc.

Pag. 24. *Ἐν εἰκόνι*, etc. Pamelius in cap. 19 Tertulliani *adversus Valentinianos* hic εἰκόνα legi vult, et Latine pro « in imagine » poni « imaginem, » quod sequatur : « hunc autem unigeniti Filii, » τοῦτον δὲ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, supple εἰκόνα, « imaginem, » non « in imagine. » Ait enim Irenæus, a Salvatore matrem Achamoth factam imaginem Patris; Demiurgum vero imaginem Unigeniti, filii Propatoris; Angelos denique et Archangelos imagines reliquorum Æonum. Atque ita etiam Tertullianus loco citato : « Qui (Soter) per illam (Achamotham) sit operatus, ut ipsum quidem imaginem Patris invisibilis et incogniti daret, incognitam scilicet et invisibilem Demiurgo, eumdem autem Demiurgum Noûv filium effingeret; Archangeli vero, Demiurgi opus, reliquos Æonas exprimerent. » Hæc ex Pamelio in Tertull. Fronto Duc. ad hunc locum notavit, nulla ἐπιχρίσει addita. Ego istis quidem quoad sensum verborum Irenæi subscribo, utpote quem ipse ita declarat lib. II, cap. 6, ubi has Valentinianorum nænias refutat : correctionem autem textus quæ Pamelio placuit non admitto, quia Latina cum Græcis, ipso quoque fatente, hic consonant, tam in editt. omnibus quam in mss. Arund. et Voss. (nisi quod Merc. 2 habeant « imaginem »). Neque mirum si constructio verborum sit aliquatenus anomala : ipse enim auctor noster in Præfatione hac de re se satis excusavit.

Ἀρχαγγέλους. Similiter *Orientalis Valentinianorum Didascalia* apud Clementem pag. 796, col. 2, τοὺς ἀρχαγγέλους dicit τῶν Αἰώνων εἰκόνας. Sed quoad reliquas imagines omnino differt.

Οὐκ εἶναι νοητούς. Νοητούς, « intellectuales, » id est, qui intelligentia tantum comprehenduntur, non autem in aspectum cadunt. Delenda porro hic in Græco est particula negativa, ut apparet ex veteri interprete et Tertulliano, qui tamen νοερούς legit, non νοητούς, quod mihi magis placet. Bill., cui quoad particulam negativam delendam assentior, cum οὓς, « quos, » uti vetus interpres legit, facile in οὐκ mutari potuerit; ast quantum ad νοερούς, concedo quidem hanc lectionem quoque haud incommodam fore : attamen ab Irenæo ita scriptum, vel Tertulliano sic lectum esse nego; et in hoc potius « noetos, » ut editio Lugdunensis habet, pro « noeros » reponerem, quam νοητούς Irenæi in νοερούς violenter mutarem.

Ἀγγέλους. Hunc locum respexit Andreas Cæsariensis in *Comment. in Apocalypsin* cap. 2 scribens : Ἑπτὰ οὐρανοὺς καὶ ἑπτὰ ἀγγέλους τῶν λοιπῶν προβεβηκότας θεόθεν δεδημιουργῆσθαι, ὁ μέγας Εἰρηναῖος γεγράφηκεν. « Septem cœlos totidemque angelos cæteris excellentiores a Deo conditos esse, magnus scripsit Irenæus. » Neque enim alibi in his quinque libris septem angelorum et cœlorum facit mentionem; unde hanc Valentinianorum sententiam ab Irenæo relatam, velut ipsius assertionem in bono accepit sensu. Neve suspiceris, Andream alium forsan Irenæi librum citasse, sequentem in Andreæ verte paginam, et in cap. 3 iterum invenies eum scribentem de ἑπτὰ οὐρανοῖς εἰρημένοις Εἰρηναίῳ καὶ Ἐπιφανίῳ· quo ipso omne dubium tollitur, quia Epiphanius nil aliud Irenæi præter nostra habet.

Pag. 25. *Ῥῆσθαι κατασκευάζειν.* Omissa hic videtur vox una vel altera. Nam in Latino legitur, « Putasse in totum fabricasse. » Cæterum Clemens in *Excerptis* pag. 796, col. 2, hæc gemina habet : Οὐκ ἐγίνωσκεν τὴν δι' αὐτοῦ ἐνεργοῦσαν, οἰόμενος ἰδίᾳ δυνάμει δημιουργεῖν, φιλέργὸς ὢν φύσει. « Non cognovit eam, quæ per ipsum operabatur (matrem), putans se propria virtute res condere, quod natura operosus esset. »

Καὶ Κύριον ἀρσενικῶς. Hinc Tertullianus cap. 21, ubi eadem matris Achamoth nomina ex Irenæo recensuerat, ad ultimum illud « Domini in masculino genere » alludens, festive addit : « Ita omnem illi honorem contulerunt feminæ, puto et barbam, ne dixerim cætera. »

Ἐκ δὲ τοῦ φόβου. Similiter sæpe citata Clementis *Excerpta* pag. 796, col. 2, habet : ἐκ τοῦ φόβου τὰ θηρία.

Ἐκ δὲ τῆς λύπης. Male in Epiphanii editione Parisiensi legitur λοιπῆς, unde et vitiosa versio ibi nata. Recte vero apud Clementem loco citato : Καὶ ποιεῖ ἐκ τῶν ὑλικῶν, τὸ μὲν ἐκ λύπης οὐσιώδες, κτίζων πνευματικὰ τῆς πονηρίας, πρὸς ἃ ἡ πάλη ἡμῖν. « Et condidit ex materialibus ex tristitia quidem substantiale, creans spiritualia nequitiæ, cum quibus nobis est lucta. »

Pag. 26. *Ὑπερουράνιον, τουτέστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι.* Ὑπουράνιον legendum esse, ut opponatur τῷ ὑπερουρανίῳ, in quo mater Achamoth sedem habet, notavit Billius. Recte vero objecit Fronto Ducæus, istam correctionem non modo his ipsis verbis repugnare, quibus in hebdomade septem cœlorum Demiurgus habitare dicitur, sed et præcedenti § 9, ubi legimus, « Achamoth septem cœlos fecisse, super quos (ὧν ἐπάνω) Demiurgum esse dicunt. » Quomodo ergo hic ὑπουράνιος, « subcœlestis, » locus ei 39 assignaretur? Veramtamen cum haud sufficienter Fronto solvere posset quæstionem, qua ratione ὑπερουράνιος locus Demiurgi ὑπερουρανίῳ Achamothæ opponeretur, ipse οὐράνιον legere amavit, motus auctoritate veteris interpretationis, « in eo, qui sit in cœlo locus, » et Tertulliani cap. 31, ubi in Pamelii editione quidem exstat : « Et Demiurgus tunc de hebdomade subcœlesti in superiora mutabit; » antea autem lectum ait : « de hebdomade cœlesti. » Ego tam veterem interpretem, quam recentiores commentatores vocem ὑπερουράνιος frustra subterfugisse puto; quippe supracœlestis locus Demiurgi supracœlesti stationi matris Achamoth in eo opponitur, quod hæc sit ἐν μεσότητι, ut Irenæus expresse addit, « in medio, » inter supremum scilicet pleroma et septem cœlos; ille vero inferius subsidat ἐν ἑβδομάδι, « in septenario, » ita ut septimo cœlo quasi incumbat, matremque supra se suspiciat. Hinc Tertullianus cap. 23 : « In summis summitatibus præsidet tricenarius, Ple-

roma, Horo signante lineam. Inferius illam metatur medietatem Achamoth, filium caleans : subest enim Demiurgus in hebdomade sua. » Lege quoque lib. II Irenæi, cap. 55, et hæc quæ dixi approbabis.

Τὸ δὲ πῦρ ἅπασιν αὐτοῖς ἐκπεφυκέναι, etc. Legendum ἐμπεφυκέναι, non ἐκπεφυκέναι. Ridet autem hoc loco Tertullianus Valentinianos, qui unde ignis exstiterit, minime prodant. Itaque ait credibile esse Achamoth in tantis vexationibus febricitasse, ex eoque æstu ignem prodiisse. Bill. Emendationem Billii confirmant ista, quæ his Irenæi consona legimus apud Clementem loco sæpe citato : Ἐν δὲ τοῖς τρισὶ στοιχείοις τὸ πῦρ ἐναωρεῖται καὶ ἐνέσπαρται καὶ ἐμφωλεύει, καὶ ὑπὸ τούτων ἐξάπτεται, καὶ τούτοις ἐναποθνήσκει. « In istis tribus elementis (aere, aqua et terra) ignis quasi suspensus et insitus latet, atque ab illis excutitur, et una cum illis interit. »

Pap. 27. *Πεποιηκέναι καὶ τὸν ἄνθρωπον*, etc. Quæ Irenæus hac et sequenti periodo refert Valentinianorum deliria, eadem et Clemens ex *Orientali* illorum *Didascalia* excerpsit, exacte consona pag. 797, col. 1 : Λαβὼν οὖν ἀπὸ τῆς γῆς, οὐ τῆς ξηρᾶς, ἀλλὰ τῆς πολυμεροῦς καὶ ποικίλης ὕλης μέρος, ψυχὴν γεώδη καὶ ὑλικὴν (leg. ὑλικήν) ἐτεκτήνατο ἄλογον καὶ τῆς τῶν θηρίων ὁμοούσιον · οὗτος κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος. Ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν τὴν αὐτοῦ τοῦ δημιουργοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν, ὃν εἰς τοῦτον ἐνεφύσησέ τε καὶ ἐνέσπειρεν, ὁμοούσιόν τι αὐτῷ δι' ἀγγέλων ἐνθείς. Καθὸ μὲν ἀόρατός ἐστι καὶ ἀσώματος, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς προσεῖπε · μορφωθὲν δὲ ψυχὴ ζῶσα ἐγένετο. « Accipiens limum de terra, non arida, sed multiplicis et variæ materiæ partem, animam terrenam et materialem fabricavit, rationis expertem, et animæ ferarum consubstantialem : atque hic est homo secundum imaginem conditus. At vero secundum similitudinem ipsius creatoris » factus est ille, quem isti inspiravit atque inseruit, consubstantiale quippiam ipsi per angelos communicans. Quatenus igitur invisibilis est et incorporeus, substantiam ejus spiraculum vitæ appellavit : formatum vero anima vivens dicta est. »

Ἀπὸ κεχυμένου καὶ ῥευστοῦ τῆς ὕλης. Similiter in *Dialogo contra Marcionitas*, qui Origeni ascribitur, sect. 5, pag. 131, Marcionita dicit : Ῥευστῆς οὐσίας ὂν τὸ σῶμα· « Corpus fluxæ exsistens substantiæ. » Alio autem sensu Origenes apud Epiphanium hæres. 64, § 14, pag. 536, dixit : Ῥευστὴ ἦν ἡ φύσις τοῦ σώματος. « Fluxa est natura corporis ; » item : Οὐ κακῶς ποταμὸς ὠνόμασται τὸ σῶμα. « Corpus non male fluvius dictus. » Neque hac phrasi indigitavit, quod corpus olim ex fluida materia formatum sit, sed quod jam materia corporis in perpetuo, ut dici solet, fluxu sit, ejusque particulæ aliæ aliis succedant, ut ipse semet ibidem explicat, inquiens : Οὐδὲ δύο ἡμερῶν τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ταυτόν ἐστιν ἐν τῷ σώματι ἡμῶν. « Ne biduo quidem prior materia in corporibus nostris manet eadem. »

Τὸν δερμάτινον χιτῶνα. Similiter in *Excerptis* Clementis pag. 797, col. 2, legimus : Τέταρτον ἐπενδύεται τὸν χοϊκὸν, τοὺς δερματίνους χιτῶνας. « Quartum superinduitur (Adam) hominem choicum, per dermatinas tunicas intelligendum. » Marcionita quoque in ante dicto dialogo, sect. 5, p. 137 : Ἐποίησεν ὁ Θεὸς δερματίνους χιτῶνας, καὶ ἐνέδυσεν αὐτούς· τουτέστι τὸ σῶμα. « Fecit eis Deus pelliceas tunicas, et induit illos, hoc est corpus. » Sed an non ipse Origenes, cui hic dialogus a quibusdam attribuitur, mysticam hanc pellicearum tunicarum expositionem probavit? Id quidem aliqui Patrum ei objecere, quos nominat claris. Huetius lib. II *Origenianorum*, quæst. 12, § 8, necnon illos, qui tacito Origenis nomine hunc sensum impugnarunt. Quibus addi possunt alii auctores et tractatus a Procopio in *Comment. ad Genes.* cap. III recensiti, superstites partim, partim deperditi, ac inter hos Justinus martyr in tractatu *De resurrectione*, qui loco pseudo-Justini martyris in Origenianis ad marginem adnotati poni potest. Verum Origenem ex propriis ejus scriptis defendit laudatus Huetius, ex ms. scilicet Catena in Genesin, cui addit alium locum homil. 6 in Genesin, ubi tamen citata verba non reperiuntur, sed homil. 6 in Leviticum. Ibi enim diserte : « Illæ ergo, inquit, tunicæ de pellibus erant ex animalibus sumptæ. Talibus enim oportet indui peccatorem. » Addit tamen mysticum sensum, non quidem Valentinianorum, sed alium, his expressum verbis : « Pelliceis, inquit, tunicis, quæ essent mortalitatis, quam pro peccato acceperat, et fragilitatis ejus, quæ ex carnis corruptione veniebat, indicium. » Atqui huc procul dubio etiam digitum intendit, quando lib. IV *Contra Celsum* scripsit : Ὁ ἐκβαλλόμενος ἐκ τοῦ παραδείσου ἄνθρωπος μετὰ τῆς γυναικὸς τοὺς δερματίνους ἠμφιεσμένος χιτῶνας (οὓς διὰ τὴν παράβασιν τῶν ἀνθρώπων ἐποίησε τοῖς ἁμαρτήσασιν ὁ Θεὸς), ἀπόῤῥητόν τινα καὶ μυστικὸν ἔχει λόγον, ὑπὲρ τὸν κατὰ Πλάτωνα. « Homo cum uxore e paradiso ejectus et pelliceis indutus tunicis (quas propter transgressionem illis peccantibus Deus paravit), arcanum aliquod mysterium refert, magis serium quam istud Platonis. »

Ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλων, etc. Apud Clementem in sæpe citatis *Excerptis* pag. 789, col. 1 : Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, πλασθέντος φασὶ τοῦ ψυχικοῦ σώματος, τῇ ἐκλεκτῇ ψυχῇ οὔσῃ ἐν ὕπνῳ ἐντεθῆναι ὑπὸ τοῦ Λόγου σπέρμα ἀῤῥενικὸν, ὅπερ ἐστὶν ἀπόῤῥοια τοῦ ἀγγελικοῦ « Valentiniani dicunt, formato animali corpore, animæ electæ somno obrutæ insertum esse a Verbo semen masculinum, utpote effluvium angelicæ naturæ. » Et mox : Τὸ σπέρμα ἀπόῤῥοια ἦν τοῦ ἀῤῥενος καὶ ἀγγελικοῦ. « Semen effluvium erat masculini et angelici generis. » Et multo post, pag. 797, col. 2, in expositione verborum Pauli Galat. cap. III, 19, hæc gemina habes : Δι' ἀγγέλων οὖν τῶν ἀῤῥένων τὰ σπέρματα ὑπηρετεῖται, τὰ εἰς γένεσιν προβληθέντα ὑπὸ τῆς Σοφίας, καθὸ ἐγχωρεῖ γίνεσθαι. « Per angelos igitur masculos suppeditantur semina, quæ a Sophia ad generationem (hominum) profunduntur, quantum fieri potest. »

Εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχὴν σπαρέν, etc. Ita quoque *Excerpta* Clementis loco proxime citato sonant : Ἔσχεν δὲ ὁ Ἀδὰμ ἀδήλως αὐτῷ ὑπὸ τῆς Σοφίας ἐνσπαρὲν τὸ σπέρμα πνευματικὸν εἰς τὴν ψυχήν. « Habuit autem Adam a Sophia clanculum ejus animæ insitum semen spirituale. » Et paulo post : Πρῶτον οὖν σπέρμα πνευματικὸν τὸ ἐν Ἀδὰμ προέβαλεν ἡ Σοφία· ἵνα ᾖ τὸ ὀστοῦν, ἡ λογικὴ καὶ οὐρανία ψυχὴ μὴ κενὴ, ἀλλὰ μυελοῦ γέμουσα πνευματικοῦ. « Primum itaque semen spirituale, quod in Adamo erat, Sophia emisit, ut os, anima scilicet rationalis atque cœlestis non esset vacua, sed spiritualis medullæ plena. » Animam enim ossi comparabant Valentiniani, ut in præcedentibus ibidem docetur. Cæterum orthodoxo sensu, hæretica licet voce cecinit Synesius hymn. III, vers. 558 seqq :

Σὸν σπέρμα φέρω
Ἐθηγενέος
Σπινθῆρα νόου
Ἐς βάθος ὕλας
Κατακεκλιμένον.
Σὺ γὰρ ἐν κόσμῳ
Κατέθου ψυχὰν,
Διὰ δὲ ψυχᾶς
Ἔν σώματι νοῦν.
Tuum semen fero
Generosæ
Scintillam mentis
In altitudine hylæ (id est, *materiæ*)
Absconditam.
Tu enim in mundo
Deposuisti animam :

Per animam vero
In corpore mentem.

C: vers. 596 seqq. :

Σπέρμα τὸ βαιὸν
Αὔξων ἐν ἐμῷ
Κρατὸς ἀώτῳ.

Semen illud exiguum
Alens in meo
Capitis apice.

Pag. 28. *Αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι.* Hinc Clemens pag. 789, col. 2, ubi Ecclesiam nominasset, addit : Ἥτις ἐστὶ τὸ γένος τὸ ἐκλεκτόν. « Quæ est genus electum. » Atqui hoc « semen electum » in antecedentibus dixerat.

Ὑλικὸν... κατὰ ἀνάγκην ἀπόλλυσθαι. Ita et in Clementis *Excerptis* pag. 798, col. 1 : Τὸ ὑλικὸν φύσει ἀπόλλυται. « Materiale natura sua corrumpitur. »

Τὸ δὲ ψυχικὸν... ἅτε μέσον ὄν, etc. Apud Clementem loco citato hæc legimus clariora : Τὸ δὲ ψυχικὸν, αὐτεξούσιον ὄν (sicut et Irenæus paulo post appellat), ἐπιτηδειότητα ἔχει πρός τε πίστιν καὶ ἀφθαρσίαν, καὶ πρὸς ἀπιστίαν καὶ φθοράν, κατὰ τὴν οἰκείαν αἵρεσιν. « Animale, cum suæ sit potestatis, aptum est et ad fidem atque immortalitatem, et ad infidelitatem ac corruptionem, juxta propriam electionem. »

Διὰ τὸ φύσει πνευματικοὺς εἶναι... σωθήσεσθαι. Ita et Clemens non solum lib. II *Stromat.* pag. 363, sed et in *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia* pag. 798, col. 1 : Τὸ μὲν πνευματικὸν φύσει σωζόμενον. « Spirituale quidem natura salvatur. » Perstringit sæpius hunc errorem in Heracleone aliisque Origenes in *Commentariis ad Joannem ;* in Basilide vero ejusque sequacibus Clemens, ex quo aliquot loca citavi tomo II *Spicilegii hæreticorum* pag. 40 et seq., quibus mox alia ejus verba addam.

Ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, κἂν ὁποίαις συγκαταγένωνται πράξεσιν. **40** Ita quoque Clemens lib. III *Stromat.*, pag. 427, ubi Basilidianorum fecerat mentionem, addit, ὡς ἦτοι ἐχόντων ἐξουσίαν καὶ τοῦ ἁμαρτεῖν διὰ τὴν τελειότητα, ἢ πάντως γε σωθησομένων φύσει, κἂν νῦν ἁμάρτωσι διὰ τὴν ἔμφυτον ἐκλογήν. Ἐπεὶ μηδὲ ταῦτα αὐτοῖς πράττειν συγχωροῦσιν οἱ προπάτορες τῶν δογμάτων, « ut qui vel peccandi potestatem habeant propter perfectionem, vel omnino quidem natura salvi futuri sint, etsi jam peccent, propter innatam electionem : quoniam nec hæc quidem eis concedunt facere primi dogmatum illorum « parentes. » De Eunomio quoque sæculi IV hæretico, Augustinus *De hæresibus*, c. 54 : « Fertur usque adeo fuisse bonis moribus inimicus, ut asseveraret, quod nihil cuique obesset quorumlibet perpetratio ac perseverantia peccatorum, si hujus, quæ ab illo docebatur, fidei particeps esset. »

Ἡμᾶς καλοὺς ψυχικούς, etc. Billius hoc colon corrigit sequentem in modum : ἡμῖν μὲν, οὓς ψυχικοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίαν τὴν ἐγκράτειαν, etc. Atque sic Græca cum Latina versione exacte consonare fateor. Ast hæc nulla mihi videntur emendatione indigere, excepto uno verbo καλούς, quod omittendum est, nisi forte tanquam appositum ad ἡμᾶς accipere et ita interpretari velis, quod Valentiniani non omnes promiscue catholicos, sed « probos » solum psychicorum titulo dignati fuerint. Conferatur Clemens Alexandrinus lib. III *Strom.*, cujus verba citavi in notis ad tomum II *Spicilegii Patrum*, pag. 2.

Τοὺς δὲ πνευματικοὺς ἀποδυσαμένους τὰς ψυχάς, etc. His et præcedentibus atque sequentibus consona plane habentur in *Excerptis* Clementis *ex Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 799, col. 1 : Τῇ δὲ (lege τότε) ἐντεῦθεν ἀποθέμενα τὰ πνευματικὰ τὰς ψυχὰς, ἅμα τῇ μητρὶ κομιζομένῃ τὸν νυμφίον, κομιζόμενα καὶ αὐτὰ τοὺς ἀγγέλους ἑαυτῶν, εἰς τὸν A νυμφῶνα ἐντὸς τοῦ Ὅρου εἰσίασι, καὶ πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος ὄψιν ἔρχονται, Αἰῶνες νοεροὶ γενόμενα εἰς τοὺς νοεροὺς καὶ αἰωνίους γάμου (pone γάμους) τῆς συζυγίας. « Tunc » (post celebratum convivium nuptiale, cujus paulo ante fecerat mentionem) « ibi spiritualia depositis animabus, simul cum matre sponsum adepta, angelos sponsos suos et ipsa consequentur, et in thalamum intra Horum ingredientur ; ac ubi Æonum intellectualium naturam induerint, ad visionem spiritus admittentur, ad intellectuale et æternum conjugationis matrimonium. »

Πᾶσαν ὕλην. Universa materia, quam igne perituram dicebant Valentiniani, etiam corpora humana complectebantur. Hinc auctor noster lib. II, cap. 52, de ipsis ait : « Animas in medietatem perseverare dicunt : corpora autem, quoniam materiam habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo, qui in ea est ignis. »

Περὶ τούτου. Καὶ περὶ τούτου legit vetus interpres. B

Διὰ Μαρίας διοδεύσαντα. Has blasphemias in Christi Domini incarnationem ex utero B. Mariæ Virginis validissime prosternit (auctor noster) lib. III, cap. 18, 31 et 32 ; post eum vero Tertullianus lib. *De carne Christi* acerrime in illos pugnavit : et Vigilius martyr toto lib. III *Contra Eutychen* huic negotio incumbit. Feuard. Verum hallucinatus est, dum Vigilium, auctorem librorum *Contra Eutychen*, appellavit martyrem, cum ille fuerit Vigilio episcopo Tridentino et martyre, jam sæculo IV, ante Eutychis ortum defuncto, centum fere annis recentior, utpote Tapsensis in Africa Byzacena episcopus, sæc. V. Cæterum ad Irenæi verba illustranda, et Valentini aliorumque hæreticorum placita discernenda, faciunt quæ Theodoretus scripsit epist. 145 ad monachos Constantinopolitanos, tom. III, pag. 1073 seq. : Σίμων μὲν γὰρ καὶ Μένανδρος, Κέρδων καὶ Μαρκίων παντάπασιν ἀρνοῦνται τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν· μυθολογίαν ἀποκαλοῦσι. Βαλεντῖνος δὲ καὶ Βασιλείδης, καὶ Βαρδησάνης, καὶ Ἁρμόνιος, καὶ οἱ τῆς τούτων συμμορίας, δέχονται μὲν τῆς Παρθένου τὴν κύησιν καὶ τὸν τόκον· οὐδὲν δὲ τὸν Θεὸν Λόγον ἐκ τῆς Παρθένου προσειληφέναι φασὶν, ἀλλὰ πάροδόν τινα δι' αὐτῆς, ὥσπερ διὰ σωλῆνος, ποιήσασθαι, ἐπιφανῆναι δὲ τοῖς ἀνθρώποις φαντασίᾳ χρησάμενον· καὶ δόξας εἶναι ἄνθρωπος, ὃν τρόπον ὤφθη τῷ Ἀβραὰμ καί τισιν ἄλλοις τῶν παλαιῶν. « Simon quidem et Menander, Cerdon et Marcion penitus negant incarnationem, nativitatemque ex Virgine fabulam vocant. Valentinus autem et Basilides, et Bardesanes, et Harmonius, et qui ejusdem sunt notæ, Virginis quidem conceptionem et partum admittunt : sed nihil ex Virgine assumpsisse Deum Verbum dicunt : per eam tantum quasi per canalem quemdam trajecisse, hominibusque apparuisse, cum speciem solum haberet, atque homo esse videretur, quemadmodum visus est Abrahamo et aliis quibusdam antiquis. » Confer ejusdem libr. V *Hæret. fabul.* cap. 11, ac Tertullianum lib. *De carne Christi* cap. 1, et *De resurrectione carnis*, cap. 2. C

Καὶ διὰ τοῦτο ἦρθαι, etc. Clemens quoque in *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 798, col. 2, hanc eorum amentiam exponit his verbis : Ἀπέθανε δὲ, ἀποστάντος τοῦ καταβάντος ἐπ' αὐτῷ ἐπὶ τῷ Ἰορδάνῃ Πνεύματος, οὐκ ἰδίᾳ γενομένου, ἀλλὰ συσταλέντος, ἵνα καὶ ἐνεργήσῃ ὁ θάνατος. Ἐπεὶ πῶς τῆς ζωῆς παρούσης ἐν αὐτῷ, ἀπέθανε τὸ σῶμα ; « Mortuus est autem (Jesus) abscedente eo, qui in ipsum apud Jordanem descenderat, Spiritu, non separatim exsistente (in perpetuum ; quippe postea ad ipsum rediit), sed subtrahente se paulisper, ut mors vim suam in illo exerceret. Quomodo enim corpus mori potuisset, dum vita in eo præsens exsisteret ? » D

Ὑπὸ τοῦ σπέρματος. Ὑπέρ legi vult Petavius, ad marginem Epiphanii pag. 192, prout etiam Gallas. ac Feuard. in Irenæo posuerunt, seducti veteri versione : « Multa de hoc semine dicta per prophe-

tas exponunt » Ast genuinam esse lectionem ὑπό, mox sequentia Irenæi verba clare ostendunt : « Dividunt prophetias, docentes aliquid quidem a matre dictum (per prophetas), aliquid a semine, τὸ δέ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, aliquid autem ab ipso Demiurgo. » Hic obiter notandum, Valentinianos esse, qui ab Origene tom. XX *Comment. in Ezechielem* tom. I, pag. 200, reprehenduntur : Οἱ τῶν παλαιῶν γραμμάτων τὰ μὲν ἀπὸ θειοτέρας λέγοντες εἶναι δυνάμεως καὶ τῆς ἀνωτάτω, τὰ δὲ ἀπὸ ὑποδεεστέρας. « Qui ex veteribus scripturis alias a diviniore et suprema potentia esse dicunt, alias ab imbecilliore. »

Ἀνθρώπων δὲ τρία γένη, etc. His similia leguntur apud Clementem in *Excerptis* pag. 797, col. 1 : Ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ τρεῖς φύσεις γεννῶνται· πρώτη μὲν ἡ ἅλογος, ἧς ἦν Κάϊν· δευτέρα δὲ ἡ λογικὴ καὶ ἡ δικαία, ἧς ἦν Ἀβέλ· τρίτη δὲ ἡ πνευματικὴ, ἧς ἦν Σέθ. « Ab Adamo tres proseminatæ sunt naturæ : prima quidem irrationalis, cujus erat Cain ; altera vero rationalis et justitiæ dedita, cujus erat Abel ; tertia denique spiritualis, cujus erat Seth. »

Περίλυπος, etc. Ὅτι περίλυπος ab Irenæo scriptum, indeque ortum conjicio in veteri versione erratum : « Quam tristis est, » etc., pro « quoniam tristis est, » etc. Nam ita lib. III, cap. 32, legimus : Οὐδ' ἂν εἰρήκει, ὅτι περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου. Ex quo loco etiam colligitur, hic sive ab Epiphanio, sive a recentiori manu additum esse in Græco : ἕως θανάτου. Quippe in veteri versione utrobique deest, « usque ad mortem. »

Πάτερ. Πάτερ μου, jam legimus apud Matthæum ; attamen μου omissum est ab Origene quoque, et Basilio in Nicetæ *Catena Patrum*, ac Joanne Chrysostomo in *Com.* ad h. l.

Οὐκ οἶδα. Hæ duæ voces in S. Joannis textu non exstant, sed a Valentinianis explicationis ergo additæ sunt.

Κλίναι. Κλίνῃ habent vulgati N. T. codices.

Ἐν τῷ οἴκῳ μου. Εἰς τὸν οἶκόν μου, nostra habent N. T. exemplaria ; sicut et mox : εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, pro ἐν τῇ βασιλείᾳ οὐρανῶν. Verum Irenæus, aut potius Valentiniani hæc ex memoria citasse videntur.

Τὰ τοῦ πνεύματος. Θεοῦ additum exstat in nostris N. T. codicibus. Sed omissum est non solum hoc loco, sed et in Syriaca versione, Chrysostomo in *Comment.* ad I Corinth., II, ac Clementis Alex. lib. V *Stromat.*, pag. 557. Unde colligo, lib. I *Strom.* pag. 297, a recentiori forte scriba additum esse.

Συνεσταλκέναι. Hoc verbum, a Billio approbatum, mihi haud placet ; sed melior omnino videtur veteris interpretis lectio συνανεστηκέναι, prop er verba mox sequentia : ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζύμη. « Fermentum » enim massam facit « assurgere, » atque in altum moveri.

Τὸ γὰρ ἐκ Θεοῦ γεννηθὲν Θεός ἐστιν. Bene notandum hoc sive Irenæi, sive Valentinianorum axioma, per quod vera deitas Christi, utpote ex hypostasi Patris geniti, probari potest.

Οὐδ' ἑξῆς. His verbis periodum in textu S. Joannis clauserunt non modo hæretici Valentiniani, sed et catholici quidam, interque hos auctor noster lib. I, cap. 19 ; lib. II, cap. 2 ; lib. III, cap. 8, etc.

Τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ. Valentinianos velut sine ratione hæc pronuntiantes sequentibus verbis perstringit Origenes tom. III *Comment. in Joan.*, pag. 71 : Πρὸς δὲ τοὺς τὴν περὶ Αἰώνων ἀναπλάσαντας ἐν συζυγίαις μυθολογίαν, καὶ οἰομένους ὑπὸ Νοῦ καὶ Ἀληθείας προβεβλῆσθαι Λόγον καὶ Ζωὴν, οὐκ ἀπίθανον καὶ ταῦτα ἀπορῆσαι. Πῶς γὰρ ἡ κατ' αὐτοὺς σύζυγος τοῦ Λόγου Ζωὴ τὸ γεγονέναι ἐν τῷ συζύγῳ λαμβάνει ; Ὃ γέγονε γὰρ, φησὶν, ἐν αὐτῷ, δηλονότι τῷ προειρημένῳ Λόγῳ, Ζωὴ ἦν. « Ad eos vero, qui fingunt fabulosum de Æonibus per conjugationes commentum, et existimant a Mente et Veritate Verbum Vitamque 41 productos fuisse, haud absurdum est, talia movere dubia. Quomodo enim Vita, Verbi, juxta eorum placita, conjux, exsistentiam in marito adepta est? Quod factum est, inquit, enim in ipso, puta antedicto Verbo, Vita erat. »

Πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Hinc liquet, Valentinianos hæc verba non ad λόγον, sed δόξαν retulisse ; quam interpretationem et ab orthodoxis quibusdam probatam invenias, Cyrillo nempe Alex. et Theophylacto in *Comment.* ad hunc locum ; quamvis prior in edit. Paris. tom. IV, pag. 96, ad alium detorqueatur sensum. Sed si pergas legere pag. 97, mentem Cyrilli clare perspicies. Neque tamen dictum verborum S. Joannis sensum pro genuino habeo ; cum vel ipsa grammatica constructio doceat, vocem πλήρης in nominativo casu positam, non δόξαν accusativi casus respicere, sed cum præcedenti nominativo λόγος construendam esse.

Pag. 44. *Ὁ τῆς οἰκονομίας*. Ex veteri interprete legendum vult Billius, ὁ ἐκ πάντων γεγονώς, quia Jesum sive Servatorem ex omnium Æonum symbola compositum supra § 4 docebant Valentiniani. At vero Epiphanii lectionem pro genuina habeo, ratus hanc, utpote paulo obscuriorem, liberiori interpretationi occasionem dedisse. Quis autem ὁ τῆς οἰκονομίας Σωτὴρ? Intelliges, si superius § 11 dicta in memoriam revoces, et ea quæ mox § 20 sequuntur legas : Λέγουσι δὲ τὸν Σωτῆρα ἐνδύσασθαι σῶμα ψυχικὸν, ἐκ τῆς οἰκονομίας κατεσκευασμένον ἀῤῥήτῳ προνοίᾳ. « Dicunt enim Sotera induisse corpus animale, de dispositione aptatum inenarrabili providentia. »

Pag. 46. *Τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ*. Symbolum fidei hic indigitavit Irenæus, utpote quod Tertullianus quoque eodem appellat nomine lib. *De velandis virginibus*, cap. 1, scribens : « Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis et irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, et in Filium ejus Jesum Christum, natum ex virgine Maria, » etc. Ita et alibi passim Tertullianus aliique Patres recentiores. Sicut autem Irenæus Symbolo tanquam clypeo adversus noxia hæreticorum tela utendum docet, ita et Tertullianus idem sæpe inculcavit, præsertim lib. *De præscript. adversus hæreticos*, lib. *Contra Praxean.*, cap. 2, inque ipso etiam *Apologetico adversus gentes*, cap. 47.

Ὃν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε. Jam olim symbolum fidei in Patrem, Filium et Spiritum sanctum eos, qui baptizandi erant, edoctos, et ante sacramentum acceptum professos esse, præter Irenæum hoc loco luculenter confirmat S. martyr Cyprianus epist. 76, Pamel. 69, Oxon. sive lib. I, epist. 6 ita scribens : « Quod si aliquis illud opponit, ut dicat eamdem Novatianum legem tenere, quam catholica Ecclesia teneat, eodem symbolo quo et nos baptizare : eumdem nosse Deum Patrem, eumdem Filium Christum, eumdem Spiritum sanctum, ac propter hoc usurpare eum potestatem baptizandi posse, quod videatur in interrogatione baptismi a nobis non discrepare : sciat quisquis hoc opponendum putat, primum, non esse unam nobis et schismaticis symboli legem, neque eamdem interrogationem. Nam cum dicunt : Credis remissionem peccatorum, et vitam æternam per sanctam Ecclesiam, mentiuntur in interrogatione, quando non habeant ecclesiam, » etc. Gemina his scripsit epist. 70, sive lib. I, epist. 12. Unde patet jam tum non solum inter catholicos, sed et schismaticos ritum istum obtinuisse ; id quod manifesto indicio est, ab ipsis S. apostolis eum profluxisse. Confer de hoc Hilar. lib. ad Constantium Augustum, Cyrill. Hierosol. catech. II Mystagog., Basil. lib. *De Spiritu sancto*, cap. 12, denique *Constitut. apostol.* lib. VII, cap. 41.

Pag. 47. *Ἀπολύτρωσις*. Immerito hic in Gallasium invehitur Billius, tanquam ignarum, quid sibi velit « redemptio, » cum tamen Irenæus cap. 18 hujus libri prolixe de ea disseruerit. Sed docere debebat Billius, quomodo redemptio Valentinianorum ibi des-

scripta huic loco quadret : quod sane perspicere haud potuit Gallasius, neque Petavius. Unde hic in not. ad Epiphanium ἀπολύτρωσιν pro « exodio fabulæ, » quod Græci ἀπόλυσιν vocant, accipiendum docet : cui assentior, quia in Hesychii Lexico ἀπολύτρωσιν per ἀπόλυσιν, necnon ἀποφυγήν explicari video.

Explicans. Græcum περαιώσας idem est quod « transmeare, trajicere. » Vetus interpres quid legerit, non queo conjicere. Vertit enim « explicans, » quod longe a significatione verbi abit. Bill. Sed recte legit interpres περαιώσας, nec male vertit « explicans. » Περαιόω enim non solum significat « trajicio, transmeo, » sed et « termino, ad finem perduco. » Quam significationem non quidem ex lexicis, attamen ex SS. Patrum scriptis, quæ alioqui sedula manu versaverat Billius, discere potuisset. Sic Justinus Martyr ad Tryphonem pag. 228 edit. Sylburgii : Διὰ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ περαιωθῆναι σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνιοῦμαι. « Per interrogationes ejusmodi disputationem ad finem perducere conabor. » Et Trypho ad Justinum pag. 256 : Περαίωσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, etc. « Et hunc itaque explicando absolve, » locum scilicet Isaiæ, in antecedentibus citatum. Apud Clementem Alexandrinum quoque aliquoties hæc significatio occurrit, veluti lib. VI *Strom.*, p. 683 : Ἥτε γὰρ κοσμογένεια ἐν ἓξ περαιοῦται ἡμέραις. « Mundi creatio sex absolvitur diebus. » Atqui « explicare » eamdem inter alias habet significationem, tam apud profanos scriptores quam sacros, velut Sulpicium Severum lib. I *Hist. sacræ* : « Salomon cœptum templi opus vigesimo anno explicuit. » Et Orosium lib. VII *Hist.*, cap. ult. : « Explicui, adjuvante Christo, secundum tuum præceptum..... ab initio mundi usque in præsentem diem. » Unde nata communis formula, « explicit liber, » id est absolutus est, de qua Hieronymus ad Marcellam scribit : « Solemus nos, completis opusculis, ad distinctionem rei alterius sequentis, medium interponere, » Explicit, « aut » feliciter, « aut aliquid ejusmodi. Minum » igitur « eorum explicans, » hic idem est ac « fabulam eorum emensus, » seu narrando ad finem perducens.

Scholia Billii in cap. 2.

Pag. 48. *Et mare.* Sic enim legendum in singulari. Est quippe Davidis versus.

Dispensationes. Addo Θεοῦ ex vet.

Partim jam inde ab initio. Id est, qui de pietatis ac justitiæ curriculo nunquam deflexerunt. Quibus eos subjicit, qui cum prius vitiorum lenociniis ac voluptatum illecebris sese dedissent, postea ad meliorem frugem se receperunt. Hic autem post τοῖς addo μέν ex vet.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 2.

Pag. 48. *Ecclesia enim.* Hic duas veræ Ecclesiæ certissimas notas observo : primam, quod sit catholica, id est per totum orbem diffusa; secundam, quod una, in summis fidei ac doctrinæ capitibus : quæ nullis unquam hæreticorum sectis acciderunt. Deinde, symbolum fidei, quod paulo supra nominabat « regulam veritatis per baptismum acceptam; » iterumque initio sequentis capitis 19, quamque denominationem ab eo mutuati sunt Tertull. lib. *Præscript.*, *De velandis virg.*, et *Contra Hermog.*; Augustin. lib. I *De symbolo*, et Chrysostom. hom. I in symbolum, ab ipsis apostolis et discipulis Christi editum, ac universis terræ finibus traditum esse. Audacter autem hi omnes illud opponunt hæreticorum placitis, eaque ad hujus amussim examinari volunt, quod nullatenus dubitent apostolos composuisse, prædicasse, et universis per orbem Ecclesiis tradidisse. Ut vero ab omnibus explodatur, et exsibiletur illorum impietas, qui hujus auctores apostolos esse pernegant, aliorum Patrum testimonia prioribus adjiciam. Clemens Romanus auritus et oculatus testis, epist. I ad Jacobum, ait : « Christo resurgente et ascendente in cœlum, misso sancto Spiritu, collata apostolis scientia linguarum, adhuc in uno positi, symbolum, quod nunc fidelis tenet Ecclesia, unusquisque quod sensit dicendo, condiderunt; ut discedentes ab invicem, hanc regulam per omnes gentes prædicarent. » Adultos quoque disertis verbis illud idem recitasse, cum sacro lavacro tingerentur, præscripto procul dubio apostolorum, idem ipse scribit libro septimo *De constitut. apostolor.*, capite 41. Subscribunt ei Ruffinus *Expo. symboli*; Hieronymus epistol. ad Pammachium; Ambrosius epistol. 81 et serm. 38; Augustinus serm. 115 et 181 de Tempore; Leo Magnus serm. et epistola 13; Isidorus libro secundo *De Eccles. officiis*, capite 23; et Petrus Chrysologus passim. Quin et apostolos eosdem illud ipsum decantasse, dum sacrosancta eucharistiæ mysteria celebrarent, facile mihi persuaserim, et maxime cum post verba B. Dionysii Areopag. cap. 3 *Eccles. hiera.* et B. Jacobi Hieros. episcopi sententiam mecum considero hujusmodi : « Diaconus d. : Sapienter attendamus. Sacerdos : Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ. Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, » etc. Hæc ibi. Quis non videt primam hanc traditionem ad apostolos, et non vel ad concilium Toletanum tertium, vel Constantinop. referendam esse?

Nec ingratum curiosis lectoribus fore existimo, si etiam ex hæresiarcha Luthero, hæreticos hujus apostolici symboli adversarios retundero. Frequenter ille in suis *Colloquiis* (quæ collegit et publicavit 1571 commensalis ejus Petrus Rebenstock), ad suos aiebat [17] : « Symboli verba ab apostolis constituta esse credo, qui in congregatione sua hoc symbolum 42 verbis tam brevissimis et consolatoriis confecerunt. Est opus Spiritus sancti rem tanta brevitate, tam efficacissimis et emphaticis verbis describere. Extra Spiritum sanctum et apostolos non potuisset ita componi, etiamsi millia sæcula illud componere conarentur, » etc.

Quæ est in unum Deum. Valentinus gentilis, aliique novi ex Polonia et Transylvania Trinitarii et Ariani, hinc perfidiæ suæ adversus coæternam et consubstantialem Patri deitatem Christi præsidia sumere conantur; quasi mens Irenæi fuisset, solum Patrem Deum et creatorem mundi prædicare, non autem Filium ac Spiritum sanctum. Quam vero nequiter ac flagitiose istud colligant, vel inde patet, quod e contrario hic confirmet, unam fidem habendam esse in unum Deum Patrem, Filium ac Spiritum sanctum, tanquam videlicet in Deum trinum et unum; infra persæpe Filium appellet Deum ac Dominum : eidemque ac Spiritui sancto cunctarum rerum creationem et gubernationem æque atque Patri tribuat. Hic ergo beatus martyr formam servans symboli apostolici, vocem Dei in singulis personis sibi repetendam, in tanta præsertim brevitate, minus necessarium existimavit, contentus unum esse Deum creatorem, nimirum Patrem, et Filium, et Spiritum profiteri. Sic enim et Justinus martyr ait : « Unus vere est Deus omnium, qui in Patre, Filio Spirituque sancto cognoscitur [18]. »

Præcepta ejus servantibus, etc. Hæc dicta sunt in tetrum errorem Simonis Magi et Valentini, qui bona opera rejiciebant. Proinde vides quo pacto justitiam veram coram Deo non sola fide, sed et spe, et charitate, et operibus bonis consistere docuerunt hujus sæculi Patres, quod vel ex unius Irenæi colligere peramplius poteris libro secundo, capite quinquagesimo primo; et libro tertio, capite vigesimo; libro quarto, capite vigesimo septimo, trigesimo secundo, trigesimo quarto et quadragesimo nono Quod adnotare libuit, ut omnibus in-

[17] Tomo II, pag. 106. [18] Lib. de vera fid.

notesceret impudens mendacium eorum qui centurias consarcinaverunt, quos scribere non puduit, hunc martyrem et reliquos ejus sæculi Patres, salutem et justitiam coram Deo, soli fidei sine operibus acceptam tribui debere, docuisse.

Quibusdam quidem ab initio. Vel parvulos intelligit, qui recens baptizati, nullo proprio intervenien*e delicto morientes, recta cœlum petunt, æterna claritate circumdati; vel martyres, qui horrendis tormentis pro Christo excarnificati, gloriosissimo functi certamine, mox Christo capiti suo suprema beatitudine jungantur. Ex his autem duo observanda arbitror : primum beat. hunc martyrem levius æquo a quibusdam annumerari inter illos qui sanctorum animas ante extremum diem judicii aperta Dei visione interdicunt, propter obscuriora quædam ejus verba in calce libri quinti, quæ facile alio sensu intelligi possunt : cum hic aperte dicat, quosdam sine pœnitentia, ab initioque donari vita et claritate æterna. Secundum, martyrii privilegio, B ante actæ vitæ admissa peccata adeo emundari et deleri, ut sine laboriosiore satisfactione hic vel alibi, mox eatur in cœlum, quod aliis post baptismum peccantibus pentiquam conceditur. Illustrabitur autem hic locus adjectis Tertulliani et B. Cypriani verbis, quæ non obscure favent doctrinæ catholicæ de purgatorio. Ille libro *De resurrectione carnis* sic habet : « Nemo peregrinatus a corpore, statim immoratur penes Dominum, nisi ex martyrii prærogativa, scilicet paradiso, non inferis diversurus. » Iste epistola 58 ad Antonianum : « Aliud est ad gloriam pervenire : aliud missum in carcerem non exire inde, donec solvat novissimum quadrantem. Aliud statim fidei et virtutis accipere mercedem : aliud pro peccatis longo dolore cruciatum, emundari et purgari diu igne. Aliud peccata omnia passione purgasse.

Ex Joannis Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 48. *Ἕως περάτων τῆς γῆς.* Ita quoque de C amplitudine Ecclesiæ, a sanctis apostolis fundatæ, *Epistola* S. Ignatii *ad Philadelphenos*, licet interpolata, sonat : Μία ἡ Ἐκκλησία, ἣν ἱδρύσαντο οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι ἀπὸ περάτων ἕως περάτων ἐν αἵματι τοῦ Χριστοῦ οἰκείοις ἱδρῶσι καὶ πόνοις. « Una Ecclesia, quam suis sudoribus ac laboribus fundarunt S. apostoli a finibus terræ usque ad fines, in sanguine Christi. »

Ἀοράτου. Invisibilis. Patris mentionem hoc loco factam puto, ut innueretur ideo erga Filium omne genu curvandum esse, quod is « visibilis » sit apparitarus de cœlis. Nam « Pater potestatem dedit Filio judicium facere, quia filius hominis est [19]. »

Scholia Billii in cap. 3.

Pag. 50. *Acceptam, inquam.* Hoc caput cum præcedenti connecto. Necdum enim absoluta est periodus.

Exuberat. Alludit ad illud, quod de manna scriptum est : « Nec qui plus habuit, abundavit; nec D qui minus, minoravit [20]. »

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 3.

Pag. 49. *Sic et lumen prædicatio.* Abundat in Lat. vox « lumen, » cum absit a Græco. Porro locus ille de manna est II Cor. VIII, 15 : « Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit : » sed apertius redditur Exod. XVI, 18. « Nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus. » Ad hoc exemplum fortasse hic quoque verba Irenæi Latine reddenda fuerunt : nam verba Græca LXX plane eadem sunt quæ apud Epiphanium.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 3.

Hunc prædicationem, etc. Ecclesiarum omnium consensum ut inexpugnabilem æneumque murum merito hæreticis omnibus opponit, quia si usquam Christi promissio de jugi Spiritus præsentia, si infernalium portarum profligatio, si apostolicorum A laborum fructus, si denique, quam tantis votis efflagitabat Dominus noster in postremo convivio, unio, consensio et pax usquam appareat : omnium maxime erit, cum qui tam variorum idiomatum diversitate, tantorum sæculorum lapsu, tanta terrarum, regnorum, provinciarum, climatum diremptione, tantis vorticibus, fluminibus et æquoreis fluctibus separati Patres, ut alium orbem incolere videantur, eadem de eisdem sentiunt, credunt, scribunt, docent : idque tanta animi constantia, ut pothus ignes, bestias, cruces, gladios, ac mille mortes sustineant, quam ut vel latum unguem ab eis avellantur. Illæc procul dubio est unitas Spiritus, tantorum populorum unici pædotribæ et doctoris, in vinculo pacis, pro qua, ut sarta tecta ab omni incommodo et schismatica dissensione conservetur, omnia potius subeunda tormenta arbitratur præclarus ille Dionysius Alexandrinus, epistola ad Novatum; nec minus, sed multo plus commendationis habere martyrium ea de re susceptum docet, quam illud quod suscipitur, ne idolis omnino immoletur. Hegesippum dum Romam pergeret, refert Eusebius libro quarto *Histor.*, capite vigesimo secundo, et multis cum episcopis Asiæ et Europæ sermonem conferret, unam eamdemque invenisse doctrinæ formam et institutionem, virginem adhuc Ecclesiam exclamasse. Ista etiam consensione populorum et gentium, in gremio Ecclesiæ se justissime detentum profitetur Augustinus libro *Contra epist. Manichæi*, capite quarto. Eos vero qui tot tantasque per universum orbem Ecclesias errasse putant, vel unius Tertulliani, gravissimi et antiquissimi scriptoris verbis attendere optarem. « Age, » inquit [21], « nunc omnes erraverint : deceptus sit Apostolus de testimonio reddendo quibusdam. Nullam respexerit Spiritus sanctus, uti eam in veritate deduceret, ad hoc missus a Christo; ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei villicus, » etc. « Aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas exspectabat : interea perperam evangelizabatur, perperam credebatur, tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam ministrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria perperam functa, tot denique martyria perperam et in vacuum. » Miratur Vincentius Lirinensis [22] post hæc adhuc quosdam superesse, tanta inveteratæ frontis duritia, tanta impudentiæ incude, tam adamantinæ pertinaciæ, qui tantis eloquiorum cœlestium molibus non succumbant, tantis ponderibus non fatiscant, tantis malleis non conquassentur, tantis postremo fulminibus non conterantur.

In universum mundum disseminata. Observa quam longe lateque jam extenderetur Ecclesia, adversus illos qui, instar cujusdam ideæ Platonicæ, eam inspectabilem faciunt; vel quibus volueriut angulis terrarum, ut repagulis, coercitam contendunt. « Ex quo cœpit congregatio Christianorum, » ante Irenæum scripsit Hegesippus [23], « in omne hominum penetravit genus, nec ulla natio Romani orbis remansit, quæ cultus ejus expers relinqueretur. » Diluci fius paulo post lib. *Contra Judæos* Tertull. regni Christi multo ampliora pomeria esse convincit, quam unquam « Salomonis, Darii, Pharaonis, Alexandri aut Cæsaris, quippe suis limitibus conclusa : Christum autem credebant et audiebant Parthi, Medi, Elamitæ, Mesopotamii, Armeni, Phryges, Cappadoces, et 43 incolentes Pontum, Asiam et Pamphiliam, inmorantes Ægyptum et regionem Africæ quæ est trans Cyrenem, Romani, Hierosolymitæ, Getulorum varietates, Maurorum fines, Hispaniarum omnes termini, Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, » etc., « in quibus omnibus locis Christi nomen et regnum porrigitur, ubique creditur, ab omnibus

[19] Joan. v, 27. [20] II Cor. VIII, 15. [21] Lib. Præscr. [22] Lib. contra Prof. novat. [23] Lib. II de exci., cap. 12.

colitur, ubique regnat, ubique adoratur. » Hactenus ille.

Neque hæ, quæ in Germania. Succincta partium enumeratione superiorem thesin confirmat. Porro apostolorum sæculo, Germanos jam Christo nomen dedisse, scribit Joannes Aventinus antiquitatum non segnis investigator, dum Lucium illum Cyrenensem, Pauli consobrinum, in Vindelicia, et Rhetiis; Marcum Pauli ejusdem collegam, in Norico; Crescentem Moguntiæ; et Clementem quemdam Metis, Evangelium primo promulgasse testatur. Maternum, Eucherium, et Valerium a beato Petro missos, ut Treveris et Coloniæ Christum annuntiarent, tradunt eorum archiva; illicque illustres ecclesias fuisse sua ætate testantur Athanasius et Hilarius. Arnobius quoque inter varias nationes Christo deditas, Alemannos nominat, lib. I *Adversus gentes.*

Neque hæ, quæ in Iberis. Non illos, qui juxta Pontum Caucasios montes incolunt populos, Irenæum arbitror commemorare, cum imperante Constantino, Christum amplexos narrent Rufinus, Socrates et Theodoretus: sed Hispanos, qui Ibero flumine alluuntur, a quo universa regio Iberia, sicut ab Hespero Hesperia, et postremo ab Hispali urbe ad fretum Atlanticum sita (quæ nunc Sevilia est), Hispalia, et jam Hispania nominatur. Europæ partibus annuntiatum iri Evangelium, prædixerat Abdias ita scribens: « Transmigratio exercitus hujus filiorum Israel, » id est Ecclesia discipulorum ex Judæa, « omnia loca Chananæorum, usque ad Zarpha, » Franciam interpretantur omnes Hebræi: « et transmigratio Jerusalem, » id est apostolorum, « quæ est in Sepharad, » Chaldæus paraphrastes Hispaniam vertit, « possidebunt civitates Austri, » verbo scilicet et miraculis ad Christum adducendo. Beatum Jacobum fratrem Joannis Hispaniam, et sub occasum mundi partes luce prædicationis illustrasse scribit Isidorus; et divum illum Paulum, assiduum Evangelii buccinatorem, cujus unius ore universus fere terrarum orbis resonuit, a Nerone primo dimissum, in Gallias, Hispanias, aliasque Occidentis regiones, ut antea se in votis habuisse ad Romanos cap. XV significaverat, profectum; ipsas Christo vindicasse asserunt Athanasius ad Dracontium, Chrysostomus homil. 7 de laudibus Pauli, Epiphanius, Ado Viennensis, et Sophronius. Celebres etiam ecclesias in Hispania Tarraconensi, ad Legionem, Asturicæ, Cæsaraugustæ, et Emeritæ in Lusitania, commemorat beatus Cyprianus epist. 33. Granatam quoque Christum agnovisse testatur concilium « Eliberinum. »

Neque hæ, quæ in Celtis. Celtæ Pomponio, Appiano, et Plinio, populi sunt Galliæ Comatæ inter Garumnam et Sequanam, quorum etiam meminerunt Manethon Ægyptius, et Berosus Chaldæus libro quinto *Antiquit.* Vix autem invenire licebit aliquam orbis partem, quæ tanta aviditate, tantoque ardore animi Evangelium amplexa sit, et quæ tot apostolicos viros Deo largitore habuerit, atque Gallia. Paulus enim Hispaniam petens, Trophimum Arelatæ, et Crescentem Viennæ, Galliarum reliquit apostolos, auctore Adone Viennensi. Massilienses et Aquenses industria Lazari, Maximini, Marthæ, Magdalenæ et Marcellæ, fidei elementa mox ab ascensione Domini susceperunt. Tolosanos, Burdegalenses, Cadurcenses, omnemque Aquitanorum, Vasconum et Gothorum gentem, totumque tractum illum a Rhodano ad Occanum usque, beato Martiale ex septuaginta discipulis institutore et doctore, Christi nomine oppletum, tradit ejusdem discipulus Aurelianus. Lugduni ante Irenæum verbum Dei annuntiaverat Photinus martyr: illicque et Viennæ illustres ecclesias Christianorum fuisse ante Cypriani epistolam quadragesimam secundam, declarant graves litteræ illæ martyrum apud Eusebium libro V, cap. 1, *Histor.*, quæ ingentem martyrum multitudinem ex eis locis referunt. Bituriges, Nathanaelem; Cenomani, Simonem Leprosum, qui et Julianus dicitur; Senonenses et Carnotenses, Savinianum et Potentianum; Sixtum et Sinicium, imperante Nerone, Suessionenses; adhuc que superstite beato Petro, pietatis Christianæ doctores habuerunt. Dionysius Areopagita beati Pauli discipulus, una cum Eleutherio, Rustico, Luciano et Regulo, apostolorum auditoribus, Parisienses, Meldenses, Silvanectenses et Bellovacos veræ fidei catholicæ articulos docuerunt. Superioribus quoque beatus Clemens adjunxerat Nicasium, Taurinum et Exuperium, quos Rothomagenses, Ebroicenses et Baiocenses, ut apostolos et pastores magna alacritate receperunt. Multo plures videre poteris apud Vincentium, Antoninum, Petrum de Natalibus, *Fasciculum temporum*, Sigebertum, Martyrologia et Chartophylacia.

Neque hæ, quæ in Oriente. Christi adhuc in Palæstina agentis pietate, doctrina et miraculis, pertractos quosdam etiam Orientis reges, clarum est ex Eusebio, Damasceno et Nicephoro; qui Edessæ toparcham ex Mesopotamiæ finibus ad eum misisse narrant. Persarum quoque satrapam potentissimum, ut illius saltem effigie potiretur, misso pictori negotium commisisse, unus refert Nicephorus lib. II, cap. 7. Parthos, Medos, Elamitas, Mesopotamios, Cappadoces, Ponticos, Asianos, etc., Hierosolymis interfuisse, cum Spiritus sanctus descendit in apostolos, et suis linguis audisse eos loquentes magnalia Dei, Lucas recenset. B. Thomæ Parthiam in divisione apostolorum obtigisse scribit Eusebius lib. III, cap. 1. Astipulatur Hieronymus, dicens se traditione accepisse, illum Parthis, Medis, Persis, Hyrcanis, Bactris et Magis prædicasse; imo et ad insulam Taprobanam penetrasse addit Nicephorus lib. III, cap. 1. In Scythiam concessisse B. Andream affirmat Eusebius lib. III, cap. 1; cui Sogdianos et Sacos addit Sophronius; Nicephorus autem lib. II, cap. 39, et lib. III, cap. 1, eum per Cappadociam, Galatiam et Bithyniam, in Scytharum solitudines, ad utrumque Pontum Euxinum accessisse; Nazianzenus etiam missum in Epirum indicat oratione contra Arianos. Asiæ minoris Ecclesiæ Christianæ, ex Apocalypsi beati Joannis notiores sunt, quam hic recensere opus sit.

Neque hæ, quæ in Ægypto, neque hæ, quæ in Libya. In celebrioribus Africæ partibus Christianos conventus frequentissimos habuisse abunde testatur Tertullianus[34], qui nec interioris Africæ incolas Getulos, nec Mauros, nec Carthaginenses, nec Ægyptios evangelicæ lucis expertes fuisse sua tempestate scribit. Alexandriam a beato Marco fidei nostræ sacris mysteriis initiatam, et recto inde ordine clarissimos pietatis doctores Abilium, Justum, Cerdonem, Anianum, Primum, Pantænum, Clementem, Heraclam, etc., habuisse ex *Histor. ecclesiast.* clarum est: illicque ex Thebaide, et tota Ægypto, innumeros fere martyrum greges, ut oves ad lanienam adductos, epistola beati Dionysii Alexandrini ad Fabium Antiochenum aperte testatur[35]. Illa siquidem a Ptolemæis, ad Christum usque, philosophiæ, et omnium optimarum disciplinarum officina fuerat: a Christi vero ascensione usque ad furores Mahumeticos, peritissimos et facundissimos theologos habuit, qui politiore doctrina, et eloquentia mire instructi, sacrarumque litterarum studio, ait Eusebius libro quinto, capite decimo, probe exercitati, Ecclesiam ampliarunt et propagarunt; quales ex antiquorum monumentis fuisse colligimus Origenem, Pierium, Didymum, Ammonium, Petrum, Alexandrum, Athanasium, Theophilum, Cyrillum. Væ peccatis nostris, numinis iram

[34] Lib. contra Jud. [35] Euseb. lib. VI, cap. 41.

concitantibus, quæ florentissimam hanc dudum ecclesiam immanissimarum belluarum jugo, id est Turcico imperio tradiderunt. Sed et interior Æthiopia statim Christum agnovit, credidit, adoravit, Candacis illius eunuchi concionibus, quem Philippus baptizaverat. « Is siquidem post reditum in patriam, primum unius Dei cognitionem, et salutarem Servatoris Jesu in humanum genus ingressum prædicavit, » inquit Eusebius[26]; et eo nomine, « Æthiopum apostolum » eum nominat Hieronymus[27]: illucque postea missum B. Matthæum alacri excepisse animo scribit Abdias libro septimo; ac tandem glorioso pro nomine Christi martyrio, vitæ finem fecisse testis est Sophronius. Nominatim etiam Libyæ episcoporum meminit canon sextus Nicenæ synodi; et ex eadem provincia episcopos suo, id est Carthaginensi concilio interfuisse, testis est beatus martyr Cyprianus.

Neque hæ quæ in medio mundi. Habitabilis terræ medium Hebræi magno consensu Judæam constituunt, et eam ob rem cor maris, ac umbilicum terræ, non raro a prophetis nominari : quibus ante Vadianum et Lyranum, subscribunt Hieronymus[28] et Gregorius[29]. Ipsam quoque Jerusalem non unius regionis Judææ, sed et multarum gentium metropolim vocitat Philo, *Legatione ad Caium :* quibus fit, ut ecclesias, quæ in Judæa et Palæstina tum exstabant, hic commemorare beatum Irenæum existimem. Illic enim primum illucescere debuit Evangelii splendor, et hinc radios suos spargere in omnes gentes, quia de Sion legem 44 exiturum, et Verbum Domini de Jerusalem, prædixerat Isaias : et virgam virtutis, qua robur Evangelii designatur, emittendam ex Sion, David præcinuerat. Ante excidium Solymorum in omnibus finibus Judææ, Samariæ et Galilææ insignes fuisse Christianorum ecclesias constat ex Christi, apostolorum et discipulorum ejus concionibus et miraculis in Evangeliis, et Actis apostolicis, quæ fratrum, qui in Azoto, Lydda, Joppe, Cæsarea, Ptolemaïde, Pella, Ephrem, Damasco, Tyro et Sidone erant, meminerunt. Sed et post horrendam illam vastationem Syriæ et eversionem Jerusalem, Judæis partim exstinctis, partim per orbem dispersis, regionem eam incolere, et conventus ecclesiasticos celebrare Christianos permiserunt imperatores Romani. Ubi enim Jacobus martyrio sublatus est, discipuli, qui adhuc lucis usura fruebantur, una cum iis, quibus cum Domino secundum carnem intercedebat cognatio, convenientes, Simeoni filio Cleophæ ecclesiæ illius clavum commiserunt : quem ad Trajanum usque feliciter rexit. Plurimos autem alios ex Hebræorum gente recto successionis ordine post istum huic quoque præfuisse docet Eusebius libr. III *Histor.*, cap. 10, 26, 30; et lib. IV, cap. 5.

Sed sicut sol. Solis exemplo ob varias tribus, provincias et linguas, quibus profertur Ecclesia, unitatem fidei et doctrinæ nullo pacto dirimi posse apposite ostendit : quod pari schemate, sed uberiore facundia beatus martyr Cyprianus imitatus, his explicavit[30] : Ecclesia una est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur : quomodo solis multi radii, sed lumen unum; et rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum. Et cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. A fonte præcide rivum, præcisus arescet. Sic et Ecclesia Domini luce perfusa, per orbem totum radios suos porrigit; unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur, » etc.

Creatura. Delevimus *creaturæ*, auctoritate veter. cod. et lectionis Græcæ, τὰ κτίσμα.

Sic et lumen. Religio fuit hanc vocem expungere, tametsi eam contextus Græcus non habeat. Quid autem si legamus : « sic et lumen, et prædicatio veritatis? » etc. Sic enim aptius quadrabit assumptæ similitudini de sole : et his sequentibus verbis, « ubique lucet, et illuminat, » etc. Cæterum, his videmus eam unitatem doctrinæ et consensionem ejusdem fidei, quam diximus unam esse notarum veræ Ecclesiæ, hic vehementer urgeri ab Irenæo, et dissectis cunctorum hæreticorum sectis apposite objici : quandoquidem hæ nunquam secum, aut cum veritate conveniant. Manifestum est enim (ut Gnosticos istos prætermittam), Arianos mox in quatuor, deinde in septem, præterea in decem partes divisos fuisse; nec Donatistæ, Manichæi, Pelagiani easdem defenderunt hypotheses. Quanta etiam nunc dissidia sunt inter Turcas, Persas, Tartaros, et Mauros de Mahometico Alcorano ac errore? Hoc sæculo Lutheranismus vix exortus illico distractus est in Carolstadianos, Zwinglianos, Calvinianos, Œcolampadianos, Schwermeros, Anabaptistas, Swenckfeldianos, et alias plurimas classes. Omnibus modis, id est principum intercessionibus, litteris, precibus, officiis, synodis, et colloquiis habitis Wittembergæ, Marpurgi, Suabachii, Smalcaldiæ, Ratisbonæ, Constantiæ, Tiguri, Aroviæ, Basileæ, Wormatiæ, Maulbrunæ, Altemburgi, Heidelbergæ, Frankentali, Mompelgarti, etc., in concordiam redire satagerunt : sed infestiores semper ex his discesserunt ministri, quam accesserant. Non est igitur in horum cœtibus vera fides aut Ecclesia : sed spiritus omnis erroris, vertiginis ac perditionis.

Pag. 50. *Ampliat.* Expunximus *amplius*, docente vet. cod. et Græco verbo ἐπλεόνασεν.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 3.

Pag. 49. *Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη*, etc. Ecclesiæ, licet per longe dissitas orbis partes dispersæ, in una tamen fide consensionem atque amicam conspirationem Irenæus opponit hæreticis, qui in uno eodemque loco sæpe diversa docent, et vix conveniunt nisi in hoc uno, ut Ecclesiæ unitatem rumpant, et fidem corrumpant.

Ἕνα οἶκον οἰκοῦσα. Cyprianus *De unitate Ecclesiæ*, pag. 3 edit. Oxon : « In domo Dei, in Ecclesia Christi, unanimes habitant, concordes et simplices perseverant. »

Αἱ ἐν Γερμανίαις ἱδρυμέναι ἐκκλησίαι. Sunt quidem, qui de sola Germaniæ ora cis Rhenum, Romanorum ditioni subjecta, hæc accipi volunt, ac Evangelium Francis atque Saxonibus aliisve trans Rhenum ante Irenæi ætatem prædicatum pernegant. Ast auctor noster ἐν Γερμανίαις, numero plurali fundatas ecclesias dicens, haud obscure indicat, in diversis Germaniæ partibus jam tum fidem Evangelii obtinuisse. Et Tertullianus lib. *Contra Judæos*, cap. 7, diserte memorat « Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita; et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, et multarum abditarum gentium. » Cæterum quæ de primis Germaniæ apostolis ex Aventino notavit Feuardentius, incerta sunt, et pari facilitate ab aliis rejiciuntur, qua a quibusdam acceptantur.

Ἰβηρίαις. Hispanorum, non Iberorum in Asia, terras intelligendas bene monuit Feuardentius : minus recte autem fecit, quod fabulam de Jacobi Majoris apostoli prædicatione in istis oris sine censura recensuerit. Attamen alii Apostolo, Paulo scilicet, non modo propositum fuisse iter in Hispaniam, de quo ipse ad Romanos cap. XV, 24 et 28, scribit, sed et reapse susceptum, ubi e primis Romæ vinculis evasit, ac ecclesiam ibi fundatam fuisse docent Epiphanius hæres. 27, Joannes Chrysosto-

[26] Lib. II Hist., cap. 1. [27] In cap. LIII Isaiæ. [28] In Psal. LXXIII. [29] Lib. XXXVII Mor., cap. 18. [30] Lib. de unit. Eccles.

mus homil. 76 in Matth. et homil. 7 de laudibus Pauli; Hieronymus in cap. XI Isaiæ et cap. V Amos, hisque antiquior Hippolytus libello *De* XII *apostolis* (si modo is genuinus ejus est fetus), nec obscure confirmat ipse Pauli amicus S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, scribens illum e vinculis Roma dimissum fuisse εἰς τέρμα δύσεως, « in terminum » sive ultimam oram « Occidentis, » ubi Hispaniam sitam esse ex geographicis notum est; quamvis haud desint, qui τέρμα δύσεως in « Britanniam » usque extendant, quorum sententiam hic in medio relinquo.

Ἐν Κελτοῖς. *Celtas* esse populos Galliæ Comatæ inter Garumnam et Sequanam, hoc loco notat Feuardentius, indeque plura de primis Gallorum apostolis cumulat, maximam partem fabulosa, et ab ipsis eruditis Gallis, horumque doctissimo Launoio, confutata. Quinam vero primi, et quando lucem Evangelii Galliæ intulerint disquirere, haud est præsentis instituti : sufficit quod ex hoc Irenæi et Tertulliani loco supra citato, « Gallorum diversas nationes Christo subditas » fuisse constet, eique adeo fideliter adhæsisse, ut magnam martyrum multitudinem ad Deum præmiserit, sicut memoriæ est proditum in epistola Viennensium et Lugdunensium, istius ævi Christianorum, ad ecclesias Asiæ et Phrygiæ apud Euseb. lib. V, cap. 1.

Κατὰ τὰς ἀνατολάς. Ecclesias in orientalibus provinciis Asiæ minoris et majoris, necnon apud Parthos, Medos, Persas, ipsosque Indos ab apostolis fundatas esse historici sacri testantur, ex quibus aliqua refert Feuardentius, quæ prosequi non est hujus loci. Vide prolixius de his disserentem Baron. ad ann. C. 44.

Ἐν Λιγύπτῳ... ἐν Λιβύῃ. De Africanis ecclesiis plura hic congessit Feuard. quæ utpote satis nota describere inutile, necnon intempestivum foret. Haud opus autem fuisset, ad apostolatum eunuchi reginæ Candacis probandum, plura longe petita afferre testimonia, cum præsto ei fuerit ipsius Irenæi auctoritas lib. III, cap. 12, et lib. IV, cap. 40.

Scholia Billii in cap. 4.

Pag. 50. *Ingenio ac prudentia*. Habet hoc loco vetus interpres vocabulum unum, quod in Græco deest, nempe « intelligentiam, » ut sit sensus, quod quidam pro ingenii acumine in Scripturarum intelligentia plus videant, etc.

In eo nobis satis præsidii. Ad verb., quasi non ipse nobis sufficiat. In Græc. pro τούτους legendum τούτῳ, vel certe ἀρκουμένου τούτου : tametsi id minus probem; ἀρκοῦντος enim potius dixisset, si significationem activam exprimere voluisset.

Salutem factam. Γενομένην lego cum vet.

Quodque diuturna lenitate. Ex his verbis sentire videtur Irenæus, dæmonas ante extremum judicii diem vindice illo igne minime excruciari : id quod summæ Dei longanimitati tribuit. In qua sententia est Theod. lib. III *Polym.* et nonnulli alii. Sed tamen contraria sententia, ut verior, ab Ecclesia tenetur.

Pag. 51. *Grata oratione complectatur*. Suspectum est mihi hoc loco verbum εὐχαριστεῖν, quod parum aliis his verbis respondeat, διδάσκειν, μηνύειν, ἐξερευνᾶν, ἀπαγγέλλειν, etc. Itaque sic verti, ut simul « cum gratiarum actione, declarationis etiam cujusdam significationem habeat.

45 *Potius quam in initio*. In Græc. pro ἡ ἀρχή, lego καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ cum vet., tametsi non negem commode quoque legi posse ἡ ἀρχή, ut hic locus ita vertatur : « hoc est, principium in fine apparuerit. »

Populus factus. Hoc verbum ἐρεῖ non agnoscit vet. interp.

Quæ ipsius parens sit. Vet. interp. legit in Græco, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν : ac τούτου quidem ego lubens lego. Insectatur enim Irenæus eos qui Demiurgo, hoc est, summo illi rerum omnium opifici matrem Enthymesin affingunt. Sed αὐτῶν plane improbo. Ad quid enim referetur? Ac ne αὐτοῦ quidem defendi potest : neque enim Æonis illius inconsulti parens erat Enthymesis, sed ex eo potius orta, ut quidam stultissimi nebulones fingebant.

Aut rursus in eo. Pro τὸν legendum est in Græc. εἰς τό.

Nunc triginta. In Græc. pro τὸ μὲν ἕνα, corrigo ex vet. νῦν μὲν τριάκοντα.

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 4.

Pag. 50. *Nosse quosdam intelligentiam*. Vox, « intelligentiam, » redundat, ut e Græco apparet, sed substituenda est potius vox φρόνησιν, pro « prudentiam : » nam intelligentiam nosse, phrasis est Scripturæ, ut Isa. LVI, 11 : Οὐκ εἰδότες σύνεσιν Hier., « nescientes intelligentiam. » Rursus, « sed in eo quod exquirere, » ἑλληνίζει, pro, « sed in eo ut exquirat quis et adjungat veritatis argumento, » ἐν τῷ προσεπεργάζεσθαι, sicut vertit, ἐν τῷ ἐκδιηγεῖσθαι, « in eo ut factam enarret, et quoniam magnanimus exstitit Deus, etc., edisserat, et quare alia, etc., fecit, annuntiet, » et cætera eodem modo usque ad, « præconiare. »

Quasi non ipse sufficiat. Apud Epiphan. in Basileen. edit. legebatur, ὡς μὴ ἀρκουμένους τούτοις : Gallasius edidit, ὡς μὴ ἀρκουμένου τούτου, et vertit, « quasi ipse nobis non sufficiat, » melius quam Corn., « ita ut hoc non sis contentus. » Simplicius erit, « quasi non sufficiat iste, » hoc est, quasi non satis sit, sed alterius adjuvandus sit viribus : ἀρκεῖσθαι enim valet idem quod ἀρκεῖν, sufficere, satis esse.

Sed aliis aliter adesse. Interpres συνιέναι vertit « adesse, » cum potius ita debuerit, « sed aliis aliter, intelligere, » vel, « intelligat, » hoc est, ut intelligat cur aliis aliter apparuerit. Paulo post, « passum est, » Verbum scilicet, quasi συνεῖναι.

Pag. 51. *Neque in eo quod est super hanc*. Græcas voces immutarat pro arbitrio Gallasius; nos eas, ut in Basileensi edit. Epiphanii erant, edidimus, et in margine Billii correctiones, ut et in aliis locis addidimus, in quibus fortasse pro τὸ μὲν ἕνα scribendum νῦν μὲν λ' : nota tricenarii.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 4.

Pag. 50. *Plus autem*. Non est piorum ac sapientum virorum alium Deum, aut Christum comminisci; sed quæ obscure scripta sunt, exquirere : ac in primis divinam longanimitatem in peccatores, summam in judicando æquitatem, in Verbi incarnatione ineffabilem gratiam, in gentium vocatione benevolentiam, similiaque mysteria cum pietate atque studio perquirere, aliisque manifestare.

Et quoniam magnanimus exstitit Deus. Sic Græcizans vertit ἐμακροθύμησε, vetus interpres, pro « magno animo, et multa patientia tulit quorumdam angelorum defectionem, concessa illis ad resipiscendum, si voluissent, aliquanta temporis mora : » alludens ad Pauli verba Rom. IX cap. : « Sustinuit Deus, » ἐν μακροθυμίᾳ, id est « in multa patientia et longanimitate, vasa iræ aptata in internum, » etc.

Et quare testamenta multa. Vetus testamentum, quod cum typis suis obsolevit; et recens Evangelio, miraculis et utilioribus sacramentis sanctum, longe diversa esse fœdera hic et infra quoque discerit, et probat lib. IV, c. 21, 22 et 24; id quod et ante eum abunde convincerat B. Justinus martyr et philosophus toto fere *Dialogo cum Tryphone*, et quæst. 97 et 101, ad ortho. Isthæc autem observare placuit in eos, qui, ut Judaicorum sacramentorum umbras evangelicis sacramentis pares faciant, et nihil amplius istis quam illis, nobis præstari, ex duobus testamentis unicum esse vociferantur, contra apertissimas Scripturas, Matth. XXVI; II Cor. III; Hebr. VII, VIII, XII, XIII; Gal. IV.

Pag. 51. *Et quare desperatas gentes*. Vix invenias

mysterium abstrusius, quodque Judæis et apostolis ab initio majus negotium facesserit, quam sit vocatio gentium. Tantis enim promissionibus semini Abrahæ Messiam pollicitum cernebant, ut huic tantummodo destinatum putarent; cum ad plurimas easque evidentissimas sponsiones gentibus factas non attenderent. Hinc exorta sunt varia dissidia, quæ vix publico concilii decreto postea compescuerunt apostoli. Hinc que judaizantem ut plurimum ecclesiam Hierosolymitanam sub Jacobo legimus. Ergo « desperatas gentes » vocat, quæ religionis Christianorum ineundæ fideique excipiendæ in desperationem jam venerant: quarum salus ex cognitione Evangelii nulla in posterum sperarentur. Deinde delevimus « corporatas, » et « concorporatas » reposuimus.

Præconiare. Nimia religione exprimendi κηρύσσειν, quod est « publicare, voci præconis subjicere, » interpres vertit « præconiare, » pro « annuntiare, promulgare, » atque « prædicare. » Hic et passim animadvertas licet, interpretem curare verbum verbo reddere, ut loquitur Horatius, quo fidus appareat tum mentis, tum verborum Irenæi explanator, cum verba de verbis expressa fidelissime efferat, atque ea legenda et conferenda lectori prodat.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 4.

Pag. 50. *Ἀρχουμένους τούτους.* Billius monet legendum τούτῳ, vel ἀρχουμένου τούτου (quomodo Gallasius in sua Irenæi editione posuit), tametsi hoc minus probet. Ἀρκοῦντος « enim potius dixisset, » inquit, « si significationem activam exprimere voluisset. » Recte quidem: sed nec τούτους in τούτῳ mutare est necesse, siquidem illud ad τινάς referri, hoc vero subintelligi potest.

Πάντα. Nolim putes corrigendum esse et scribendum πάντας. Nam Irenæum ita verba Apostoli legisse, ex collatione hujus loci cum lib. III, cap. 22, patet.

Pag. 51. *Εὐχαριστεῖν.* Suspectum sibi hoc loco verbum istud videri ait Billius, quod parum respondeat præcedentibus, διδάσκειν, μηνύειν, ἐξερευνᾶν, ἀπαγγέλλειν, etc. Et verum quidem est, εὐχαριστεῖν de ea, quæ Deo fit, gratiarum actione proprie dici; attamen hic ad orationem, qua coram hominibus Dei beneficia horumque rationes exponuntur, ab Irenæo translatum est, quod verba διδάσκειν, ἀπαγγέλλειν, etc., repetere nollet, quodque orationes eucharisticæ, quibus incarnatio et passio Christi celebratur, præcipue quidem in honorem Dei, sed simul ad usum fidelium dirigantur, sicque « mors Domini » et coram Deo, et coram hominibus « annuntietur. » I Corinth. XI, 26.

Ἡ ἀρχή. Καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ ductu veteris interpretis legere amat Billius; neque tamen negare potuit, quod ἡ ἀρχή, « Principium, » i. e. Dei Filius, « in fine » temporum « apparuisse » optime dici potuerit. Ego sane nullus dubito Irenæum ita scripsisse; veteri autem interpreti sensum ejus haud assecuto, libuisse suum hic exprimere. Cæterum ut de causis tam seri adventus Salvatoris nostri pauca dicam, inter plures, quas S. Patres tradiderunt, verissima mihi videtur ea, quam Eusebius in proœmio lib. VIII, *De demonstratione evangelica*, et lib. I *Hist. eccles.*, cap. 2, fusius edisserit. Ait quippe Adami posteros per universum orbem diffusos, olim ferinam magis quam humanam egisse vitam, nullis legibus vel juribus circumscriptam, nulla virtute vel philosophia excultam, adeo ut mutuis stupris et cædibus se contaminarent, humanas carnes vorarent, ipsi Deo vero bellum inferre auderent, etc. Necesse itaque fuisse, ut adeo feri hominum mores paulatim corrigerentur, philosophia partim, partim lege Mosaica, ac tum denique in mundo appareret Verbum Dei perfectam justitiæ legem ac salutem humano generi afferens, etc. Legatur Petavius lib. II, *De Incarn.*, cap. 17.

A

Μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ. Veterem interpretem legisse τούτου καὶ αὐτῶν ante Petavium notavit Billius, assensum præbens lectioni τούτου, non autem αὐτῶν. « Ad quid enim, » inquit, « referetur? » Respondeo ad Valentinianos, matrem Achamoth confingentes, quæ idcirco supra cap. 1, alibique passim « mater ipsorum » dicitur. Unde Græcis nihil mutatis, τούτων de Valentinianis, αὐτοῦ de Creatore accipio, et illos ante hunc ab Irenæo positos puto, quoniam hæretici illi adeo insaniebant, ut se tanquam « spirituales » super illum velut « animalem » afferebant.

Οὐδὲ τό. Ita Petavius procul dubio ex ms. codice exendi fecit, pro οὐδὲ τόν, ut est in Basileensi Epiphanii editione. Ego vel cum Billio οὐδ' εἰς τό, vel potius cum veteri interprete οὐδ' ἐν τῷ τό legendum puto.

B

Scholia Billii in cap. 5.

Pag. 52. *Veteres doctrinas.* Pro ἀρχὰς διδασκαλείου, repono ἀρχαίας διδασκαλίας, ex vet.

Ad hunc modum docet. Græc., ἐξηροφόρησε, corrupte, ut opinor. Vetus habet, « sic definit, » quasi legerit, οὕτως ἔφη ὁρισάμενος.

Binarium quemdam. Addo τινά, ex vet.

Pag. 53. *Illorum matrem.* Αὐτῶν lego cum vet.

46 *Meliorum recordationem.* Μνήμην lego cum veteri, non γνώμην, ut sit sensus, eam in recordatione beati illius statûs, quo non sine magno dolore carebat, ejusmodi fructum edidisse.

Ipsi subjectorum. Addo αὐτῷ ex vet.

Sinistrum principem. Ἀρίστερον lego cum vet., non ἄριστον.

Ei cum illis convenit. Vetus legit ὅμοιον, non ὁμοίως; sed male, ut sensus aperte docet.

C

A veritate. Malo cum veteri interpr. legere ἀληθείας, quam ἐκκλησίας, quod id magis quadret cum eo quod post sequitur, « ut veritatis plantas proferant. » Ubi tamen illic quoque adnotandum est, veterem interpretem, φύλλα legisse, non φυτά, quam tamen lectionem minus probo.

Pag. 54. *Sed post triginta Æonas.* Vet., « a fructibus eorum. » Tertullianus, « a fructibus de substantia venientibus. »

Initium omnium. Delenda præpos. ἐπί apud Epiphanium.

Quod quidem initium. Addendum in Græc. post ὁ λόγος, μονάδα, ex vet. et Tertull.

Nomina imposuit. Ὀνόματα lego ex Iren.

Quam ego Solitatem voco. Μονότητα legendum in Græc. non μονάδα, quemadmodum ead. lin. μονότητι non μονάδι, ex Iren. et Tertull.

D

Pag. 55. *Quandoquidem figmento suo.* Delendum καί in Græco.

Nominibus veritas. Ὀνόματα lego cum vet.

Primo et quinto loco. Addo τόπῳ ex vet. et Tertull.

Ex Anennoeto. Deleo τῆς ἀρχῆς ex vet. et Tertull.

Pag. 56. *Ex Aorato denique.* Post ἀοράτου in Græc. hæc verba addo ex vet. interp. et Tertull., τετάρτῳ καὶ ὀγδόῳ τόπῳ. « Hoc autem, » ait Tertull., « quæ ratio disponat, ut singula, et quidem tam intercisis locis nascantur, malo ignorare, quam discere. »

O nugatores sophistæ. Ὦ ληρολόγοι σοφισταί. Aliter tamen legisse videtur vet. interp. Vertit enim: « O pepones, sophistæ vituperabiles. » Quæ verba occasionem præbent suspicandi in Græco vel esse carmen illud Homericum *Iliad.* II:

Ὦ πέπονες, κάκ' ἐλέγχε' Ἀχαΐδες, οὐκ ἐτ' Ἀχαιοί.

vel certe paulum immutatum.

Conjugis expertem. Pudiciores hos vocat Tertull., qui honorem divinitatis recordati, ut etiam unius conjugis dedecus a Bytho avellerent, maluc-

runt nullum ei sexum deputare : et fortasse hoc Deum, non hic Deus pronuntiant.

Hermaphroditi naturam. « Alii, » inquit Tertull., « masculum et feminam eum dicunt, ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet animalium commentator Fenestella. »

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 5.

Pag. 53. *Sed a matre.* Lege, « sed a matre foris facta secundum memoriam meliorum enixum esse cum quadam umbra ; » vel, « foris autem facta enixa est. » Christum scilicet dicit procreatum fuisse a matre foras explosa. Porro vocem τινός restituimus ex Basiliens.

Similem iis qui dicentur. Interp. legit ὅμοιον, non ὁμοίως, sed male, ut Bill. monet : itaque verti debuit, « similiter iis, » vel, « eo modo quo ii, qui dicentur. »

Fructificarent folia veritatis. Interpres legit τὰ φύλλα τῆς ἀληθείας ; apud Epipha. erat : τὰ φυτὰ τῆς ἀληθείας, « plantas veritatis : » quod magis probat Billius. Atque editio quidem Gallasii ex Epiphanio Græca Irenæi hactenus repræsentabat : in hac autem ex eodem in aliis locis eadem ab hoc usque ad caput 9, subjicere placuit. Licet enim non se ipsa verba Irenæi proferre Epiphanius profiteatur, tamen eadem pene verba usurpat cum iis, quæ interpres Irenæi convertit e Græco ; nam et Theodoretus, ut et ipse, ex eodem fonte istas hæresum narrationes hauserunt.

Quaternionem esse dextram. Scribe, « dextrum, et sinistrum ; » item, « et discedentem autem, ac destitutam virtutem non a triginta. » In interpretat. Billii adde vocem unam, « primam ogdoadem : » nam et hic vetus eam habet, et Epiphanius πρώτην, quem sequitur Billii interpretatio, non vet. interpr., ut cum vertit, « sed post triginta Æonas ; » cujus loco noster, « sed a fructibus eorum. »

Pag. 54. Illud, « ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco Hen, » hoc sibi vult, ὁμοούσιον, sive consubstantialem esse monadi illam virtutem, quæ dicitur unum : sic enim in Bill. interp. scribendum est.

Iu, in et phen. Ubi superioribus attexuit quædam Epipha. de Epiphane, de Clemente Alexandrino, redit ad hæc Irenæi, in quibus illud φεῦ usurpat : de quo Suidas quidem notat esse σχετλιαστικὸν ἐπίρρημα, ἐστὶ δὲ καὶ θαυμαστικόν : sed admirantis notionem habet apud Tertull. *Adv. Valent.*, ubi scholastici φεῦ acclamant et laudant ; hic vero dolentis, ut auctor ipse indicat apertius alio in loco, ὑπὲρ τὸ φεῦ, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τραγικὴν ἐκφώνησιν, καὶ σχετλιατισμόν ἐστι, vel potius σχετλιασμόν.

Quam et ipsam. Lego, « quam et ipsam voco henotetem ; manifeste quoniam figmenta sunt quæcunque ab eo dicta sunt, confessus est.

Quoniam, etc. Illud, « est, » quod aberat a prioribus editionibus non agnoscit Græcus liber, et σαφέστατα « manifestissime » sonat.

Pag. 56. *Pleroma hoc primæ ogdoadis.* Addidimus in marg. primo loco vocem τόπῳ ex vet. int. apud quem interpr. ita corrigenda est ex Græco, ut vicem expendat, « et octavo loco agenneton, Pleroma hoc primæ ogdoadis. Has volunt fuisse, » etsi hoc abest a Græc. « Agenneton » scribi jubet non modo Græcus, ἀγέννητον, sed et Tertull. qui omnia ista exagitat *adv. Valent.* 35.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 5.

Videamus nunc et eorum inconstantem, etc. Ecclesiarum omnium concordiæ mirabili, quæ nonnisi a Spiritu sancto oriri potest, hæreticorum dissidia, pugnas, et quæ nunquam coire possunt, sententias subjicit, ut zizaniorum et bellorum satorem, horum auctorem esse nullus nesciat. Etenim sicut ea, quæ germana est sponsa et columba Christi, unica est, eaque unitate adversus hostium cujuslibet generis copias et impressiones invicta permansit : sic hæreticorum sectæ dissectæ, et quasi civili bello pugnantia capita, mutuis vulneribus semper conciderunt. Falsitatum et mendaciorum teseram hanc certissimam esse, ex antiquissimis Patribus ostendere magis libet, quam quidpiam proprio Marte cudere. « Mentior, » ait Tertull. [31], « si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur, quæ accepit : quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille, qui tradidit. Agnoscit naturam suam, et originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentinianis, quod Valentino ; idem Marcionitis, quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. » Et paulo superius : « Unde extranei et inimici apostolis hæretici, nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio adversus apostolos aut protulit, aut recepit? Illic igitur et Scripturarum, et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas invenitur doctrinæ. » Hæc ille. Justinum martyrem adjiciam [32] : « Nunc cum damnent, » ait, « hæretici alii alios, ob opinionum dissensiones ; perspicuum est omnes eorum hæreses, occasionem habuisse ex ambitione, et mutua invidia hæresiarcharum : propter quam causam, lupi graves ab Apostolo [33] nominati sunt. — Imo, fidem nostram, dum sibi adversantur, affirmant, » ut scribit Hilarius libro septimo *De Trinitate*. « Inconsonæ perfidorum sententiæ in unum rectæ fidei modulum concinunt, tropæumque nostræ victoriæ, eorum cassa certamina gignunt. Sabellii enim perfidia Arii damnat errorem : rursus Ariani dogmatis error Sabellii impietatem excludit, » ait Vigilius martyr [34]. Quod si aliquando coire contingat, id demum efficitur, quod Athanasius scribit orat. contra Arianos : instar Herodis et Pilati in blasphemias adversus Christum illos consentire.

Poscit autem hic locus ut de novissimorum quoque Hugnosticorum mutuis pugnis, atque manifestis dissensionibus, præter ea, quæ paulo ante proposuimus, etiam aliquid adjiciamus. Inflatis buccis concrepant Genevenses, Heidelbergenses, Tigurini, et Angli Calvinianis placitis addicti, sese esse Augustanæ confessionis professores, et cum fratribus Lutheranis concordes : sed quam mendaciter et impudenter id dicant, vel ex honorificis et fraternis titulis, quibus sese mutuo exornant, aperte colligitur. Calvinus namque lib. contra Heshusium, Lutheranos appellat, « homines protervos, improbos, rabiosos, mancipia Satanæ, quæ diabolus horribili modo fascinaverit. » Item, « canes, nebulones, impuros spiritus, ebrios Saxones. » Et ne respondeant, a morte Calvini hæc dissidia sublata esse, audiant Bezam, in *Creophagia* his verbis adversus eumdem Heshusium succinentem : « Ignosce nobis, domine doctor asine, cum reliquis tuæ speciei individuis. » Exinde fraternitatis et prætensæ concordiæ gratia, vocat eum, « Polyphemum, simiam, cothurnatum vegrandem et pileatum asinum, canem in balneo, asinissimum sophistam, belluam, larvam, asinum bipedem et impurum, hominem histrionicum et monstrosum, mistum ex simiarum et onagrorum specie, animal carnivorum, Cyclopem, asinum sesquipedalem et furentem, dignum qui ex 47 tillia penderet. » Danæi quoque judicio, Lutherani sunt « hæretici, damnati et excommunicati. » Jezlerus denique libro *De diuturnitate belli eucharistici*, pagina 93, recitat Lutheranos passim a suis Zwinglianis censeri « an-

[31] L. Præscript. [32] Quæst. 4 ad Ortho. [33] Act. xx, 29. [34] Lib. II contr. Eutychen.

thropophagos, hæmatopotas, Thyestas, carnifices, Christicidas, artolatras, impanati Dei cultores, abnegatores redemptionis per Christum factæ, Eutychianos, Swenckfeldianos, subversores complurium articulorum fidei, » etc. Atque hoc Sacramentariorum de fratribus suis Lutheranis judicium, hoc pacis et concordiæ conflictæ argumentum, hæc, si superis placet, jactata harmonia.

His autem excitati Lutherani, inquit ibidem Jezlerus, Zwinglianos vocarunt « convictos hæreticos, dæmoniacos, diabolo omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus, et extra obsessos, diaboli martyres, gladio potius magistratus civilis quam verbis refellendos, fugiendos ab omnibus bonis, annumerandos cum Anabaptistis, Nestorianis, Arianis, Turcis, omnium mortalium, quos unquam terra sustinuit, deterrimos, » etc. Quæ igitur inter hos concordia? quis evangelicorum et reformatorum fratrum Hugnosticorum consensus? quod unitatis et Christianæ apostolicæque charitatis vinculum? etc.

Dua'itatem quamdam. Delevimus « secundam, » auctoritate vet. cod. Et paulo post, pro « vocant aliquid, » reposuimus « vocat aliud; » sicut « diffinivit » pro « definit; » et paulo post, « emissas, » pro « demissas. » Præterea, « determinantem, » pro « determino autem; » et « illorum matrem, » pro « illum Nus a matre: » idque tam auctoritate veteris manuscripti codicis, quam Græcæ lectionis, et domini Billii commonitione instructi.

Pag. 53. *Falsi nominis Gnostici.* Hoc nomen Valentinianos sibiipsis indidisse ex 24 cap. hujus libri patet, idque ex omnium rerum amplissima notione, qua se præditos præ cunctis mortalibus jactabant, ut ait Clemens Alexand. lib. I *Pædag.* cap. 6. Hoc autem, quasi hæreditario jure ab omni ævo possident hæretici, ut speciosis titulis se suosque cœtus adornent. Simon se « virtutem Dei magnam » affirmabat; Montanus, « Paracletum Ecclesiæ promissum: — Noetus in eam dementiam delatus est, » ait Epiphanius [35], « ut se Moysen diceret esse, et fratrem suum Aaronem. » Manichæis frequenter exprobrat Augustinus [36], quod nomen « Manetis » eorum patriarchæ, ut apud Græcos significatio insaniæ vitaretur, geminata littera *n*, « Mannichæum, » quasi manna fundentem appellaverunt. « Magna quoque impudentia Novatiani sese Catharos, id est mundos et puros vocabant, » ait in eos scribens Epiphanius. Nostro vero sæculo et hanc avorum suorum philautiam pedibus et manibus sequuntur hæretici, dum suos hæresiarchas, « prophetas, apostolos, Paulos, et Elias, mundique hujus soles et luminaria: » et vicissim illi, « evangelicos, reformatos, sanctificatos ex utero (et quid non?), quos misere dementant, vocare non erubescunt.

Secundus autem. Hujus meminit Tertullianus libro *Præscriptionum*, dicitque paucis exceptis, cum Valentino consentire. Augustinus in hoc tantum distare scribit [37], quod opera turpitudinis adderet; Epiphanius vero, quod vocibus magis sonoris aures quidem suorum demulceret; sed omni ratione ex seminario diaboli erroris sui ornatum haberet omnium miserabilium miserrimus. Theodoretus libro primo *Hæreticarum fabularum*, pauciora recitat quam hic Irenæus.

Pag. 54. *Alius vero quidam.* Epiphanem istum vocant Theodoretus ac Epiphanius. Sed quam obscenum monstrum fuerit, et subita morte perierit, audire præstat ex Clemente Alexand. lib. III *Strom.*: « Hic autem Epiphanes, » ait, « filius erat Carpocratis, et matris Alexandriæ nomine; ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalenæus. Vixit autem solum septemdecim annis, et Samæ, quæ urbs est Cephaleniæ, ut Deus est honore affectus: quo in loco templum ex ingentibus lapidibus, altaria, delubra, musæum ædificatum est et consecratum: et cum est nova luna, convenientes Cephalenæi, natalem in deos relationem Epiphani sacrificant, libantque et convivantur, et hymnos canunt. » Et paulo ante: « Qui a Carpocrate et Epiphane descendunt, censent oportere uxores esse communes, a quibus in nomen (Christianum) maximum emanavit probrum. » Id autem luculentius sic exprimit Eusebius [38]: « Gentibus copiam et tanquam ansam præbuerunt sacro Dei verbo petulanter impieque obtrectandi, eo plane consilio, ut fama de flagitiosa istorum vitæ ratione passim dissipata, turpem ignominiæ notam universæ Christianorum multitudini inureret. Unde certe accidit, uti nefaria quædam opinio de nobis excitata per infidelium animos longe lateque pervaderet, quod videlicet nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimenti genere uti non vereremur. »

Iu, iu! et pheu, pheu! Istas esse indignantium et dolentium, imo et demirantium nonnunquam exclamationes, aliquando solas, aliquando duplicatas pro subjecta affectuum materia, comicis simul et tragicis Græcorum usitatas notum est. In *Avibus* Aristophanis utramque eadem fere pagina reperias. In Sophoclis *Ajace*, utramque etiam; apud Euripidem ita frequens est, τοῦ, τό præcipue, ut notare supervacuum sit. Ideo autem de tragicis assumere maluit Iren. ut Valentinianarum opinionum portenta tanto majora ostenderet, quanto personarum et rerum gravitate comœdiam tragœdia superat. Nec erit alienum, hic Tertullianum appellare. « Cogor, » ait libro *Contra Valent.*, « hic quid ista nomina desiderent proferre de pari exemplo. In scholis Carthaginensibus fuit quidam rigidissimus rhetor Latinus, Phosphorus nomine. Cum virum fortem peroraret, Venio, inquit, ad vos, optimi cives, de prælio cum victoria mea, cum felicitate vestra ampliatus, gloriosus, fortunatus, maximus, triumphalis. Et scholastici statim, Familiæ Phosphori, φεῦ, acclamant. Audisti fortunatam, et Hedonen, et Acinetum, et Teletum; acclama familiæ Ptolemæi φεῦ. Hoc erit Pleroma illud arcanum, divinitatis tricenariæ plenitudo. »

In eo enim. Expunximus « nemo. »

Pag. 55. *Nihil igitur prohibet.* Ridicula et anilia somnia hæc, et verba hæreticorum irrisurus beatus martyr, « etiam a seipso, » ait Epiphanius [39], « aliam nomenclaturam apposuit, velut dignam ad conferendam ipsorum nugacibus deliramentis, nimirum peponum et cucumerorum ac cucurbitarum generibus, » etc. Urbanis quoque et facetis verbis, aliquando hæresim suggillare operæ pretium judicavit Tertullianus. « Si ridebitur alicui, » ait [40], « materiis ipsis satisfiet, multa sunt sic digna revinci, ne gravitate adorentur. Vanitati proprie festivitas cedit. Congruit et veritati ridere, quia lætans; de æmulis suis ludere, quia secura est. Ubicunque dignus risus, officium est. »

Cum illa autem. Duodecim has voces, ut et paulo post alias octo, ex magnæ fidei veteri manuscripto exemplari adjecimus, quæ etiam litteram diluciniorem faciunt.

Pag. 56. *O pepones sophistæ.* Versus est ex secundo lib. *Iliados* Homeri, quem æquo jure in eos usurpat, quo beatus Paulus Epimenidis, Menandri et Arati verbis aliquando usus est. Pepo, cucumeris genus est Plinio, magnitudine cætera excedens, concoctu difficile, sed maxime refrigerans et alvum emolliens. Πέπων translatitie Græci dicunt hominem fractum, effeminatum, dissolutum et mollem,

[35] Contr. Noetia. [36] L. de hæres., c. 46, et l. XIX contr. Faustum, c. 22. [37] L. de hæres. [38] Lib. V Hist. eccles., cap. 7. [39] Contra hæres. 12. [40] Lib Contra Valent.

ut in supra scripto versu Homeri. Et alius, μαλθακωτέρα πέπονος συκοῦ μοι γέγονας, id est, *mollior mihi evasisti fico matura*. Hi siquidem Gnostici tam fœdis libidinibus seipsos conspurcabant, ut hominis detracto nomine, atrocioribus, dignis tamen, nomenclaturis impositis, Patres eorum institutum detestentur. Hinc beati Joannis auditor Polycarpus, Marcionem sibi obvium vocavit « Primogenitum Satanæ. » Iren. in sequentibus vocitat « apostatas veritatis, » et « serpentis advocatos; Pandoræ sophistas perversissimos; non homines, sed muta animalia, hominum umbras præferentes [41]. » Clemens Alexand. VII *Stromat.* : « Agrestes et inanes amygdalas, adulterantes veritatem; regulæ Ecclesiæ fures, principes ac duces mysteriorum impiorum, animalia immunda, quæ bifidas quidem habent ungulas, minime autem ruminant. » Et his antiquior Ignatius : « Vaniloquos, mentis seductores, Christum mercantes, verbi evangelici caupones, sycophantas, fructus mortiferos, progeniem maledictam, inimicos crucis Christi, ramos eorum, qui Dominum gloriæ occiderunt, prophetarum interfectores, malas herbas, feras homicidas, sementum diaboli nequam, inimici seminarium, cippos et sepulcra mortuorum, malos operarios, canes multos, serpentes se contrahentes, dracunculos squamosos, aspides, basiliscos, scorpiones, thoes astutos, et simias hominum imitatrices [42]. » Et Clemens Roman. : « Non homines, sed feras crudeles in humana figura, lupos perniciosos, diaboli organa, et iræ filios [43]. » Tam obscœnas siquidem et exsecrandas illorum impudentias fuisse refert Epiphan. lib. *Contra hæres.* 26, ut vix, ac ne vix quis legere valeat sine gravi animi indignatione, et ob has tam monstruosa nomina merito sortitos dicit, ut « Borboriani, Coddiani, Stratiotici, Phibionitæ, Barbelitæ, Barbeliotæ » vocarentur : cui facile subscribit Theodoretus lib. I *Hæret. fabularum.*

Ex adnotationibus Joan. Ernesti Grabii in cap. 5.

Pag. 22. *Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος.* Hæc verba cum sequentibus, ἀπὸ τῆς Γνωστικῆς αἱρέσεως, construxere Blondellus et Dallæus, ut **48** probarent Valentinum ex illa Gnosticorum hæresi primum fuisse, qui dogmata hoc capite ab Irenæo recensita tradiderit, indeque *Epistolam* S. Ignatii *ad Magnesianos*, qua Sige hæreticorum perstringitur, Valentino recentiorem ac spuriam esse evincerent. Sed bene responderunt doctissimi viri, Pearsonius part. II *Vindiciarum epist. S. Ignatii*, cap. 6, prope finem, et Cotelerius in Not. ad dictam S. Ignatii epistolam, πρῶτος non ad proxime sequentes hujus periodi voces referendum esse, sed ad præcedentes : « Videamus nunc et horum inconstantem sententiam, cum sint duo vel tres, δύο που καὶ τριῶν ὄντων, quemadmodum de iisdem non eadem dicunt, » etc. Unde pergit : ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, « qui enim primus est, » nempe Valentinus; post quem sequitur ὁ Σεκοῦνδος, item ἄλλος δὲ Ἐπιφανής, et ἄλλοι δέ. « Secundus, Epiphanes, alii etiam, » etc. Atque horum « princeps » utique erat Valentinus; at non absolute primus dogmatum illorum inventor, nec Gnosticorum choragus, sed horum potius successor, ut ex hoc ipso, et pluribus aliis Irenæi locis probavit laudatus Pearsonius, adducens quoque testimonium Eusebii lib. II *De ecclesiastica theologia*, Simonem facientis τῶν ἀθέων αἱρεσιωτῶν ἀρχηγὸν, ὃ, τὰ ἄθεα δογματίζων ἀπεφαίνετο λέγων· Ἦν θεὸς καὶ Σιγή, « impiorum hæreticorum principem, qui impia dogmatizans pronuntiavit, dicens : Erat Deus et Sige. » Contra quod excepit quidem Laroquanus, ista periphrasi non Simonem, sed Valentinum ab Eusebio indigitatum esse. Sed optimus suorum verborum interpres est ipse Eusebius lib. II *Hist. eccles.*, cap. 13, scribens : Πάσῃ μὲν οὖν ἀρχηγὸν αἱρέσεως πρῶτον γενέσθαι τὸν Σίμωνα παρειλήφαμεν. « Sane omnis hæreseos ducem primum fuisse hunc Simonem accepimus. »

Ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου μεθαρμόσας. Billius ex veteri interprete reponi vult ἀρχαίας διδασκαλίας. Sed lectionem Epiphanii egregie defendit clariss. Dodwellus Dissert. 4 in Irenæum § 13. Quippe ἀρχάς, id est « principia » doctrinæ Valentinianos a Gnosticis mutuatos esse, utique Irenæus scripsisse colligitur ex parallelo loco lib. II, cap. 18. « A quibus (Gnosticis) et hi (Valentiniani) initia emissionum (ἀρχὰς προβολῶν) accipientes convicti sunt in primo libro. » Similiter ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου, phrasim Irenæo usitatam fuisse indicant verba ejus de Basilidianis, infra cap. 23. « Illorum (astrologorum) theoremata accipientes, in suum characterem doctrinæ transtulerunt. » Et de Tatiano c. 31 : Ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου συνεστήσατο, « proprium characterem doctrinæ constituit, » ut iterum vetus interpres haud accurate reddidit, quia vox διδασκαλεῖον, « scholam » proprie, non « doctrinam » denotat. Cæterum et de verbo μεθαρμόζειν ejusque sensu plura vide apud laudatos D. Dodwellum § 12, et Pearsonium loco supra citato.

Ἐξηροφόρησε. « Corrupta vox, » inquit Petavius, « in qua divinationem experiri non vacat. » Experti sunt alii in diversa abeuntes, quorum varias conjecturas recensel, et suam denique subjungit Pearsonius dicto loco ita scribens : « Hammondus legit ἐξεφόρησεν, Isaacus Vossius, leviori mutatione, ἐληροφόρησε. Sed Billius putat veterem interpretem legisse ἔφη. Ego potius existimo, veterem interpretem eam quam ipse legit, vocem minime intellexisse, ideoque omisisse, quod id salvo sensu fieri posse putavit. Vetustissimam igitur lectionem sentio fuisse ἐξηροφόρησεν, et fortasse ab ipso Irenæo profectam; nam ξηροφορεῖν idem significare potest, quod aliquid enarrare ξηραῖς λέξεσιν, ut Græci loquuntur. Accedit alia Cotelerii sententia, qui ἐψηροφόρησε loco citato legere amat. Ego aut ἐξηροφόρησε retinendum; aut si hoc nimis durum videatur, ἐληροφόρησεν cum Vossio legendum puto, non solum quod hæc levissima sit mutatio, sed et quod sub finem hujus capitis sequatur exclamatio : Ὦ ληρολόγοι σοφισταί, « O pepones sophistæ. »

Εἶναι δυάδα. Τινά ex veteri interprete addi vult Bill., sed non necesse est, saltem parum refert. Cæterum de Valentino Tertullianus quoque lib. I *Contra Marcionem*, c. 5 : « Valentinus ausus est deos concipere, Bythum et Sigen, cum usque ad triginta Æonum fetus, tanquam Æoniæ scrophæ examen divinitatis effudit. »

Ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Huc respexit Tertull. lib III *Adversus Marc.*, c. 10, scribens : « Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas aut Deum tuum Patrem Christi hominem quoque cognominare, quod de Æone fecit Valentinus : aut Virginem hominem negare, quod nec Valentinus quidem fecit. » — « Christum » vero pro « Jesu » hic dixit Tertullianus.

Τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος. Epiphanius igitur Irenæi verba ita accepit, quasi dextra quaternatio a Secundo dicta fuerit « lumen; » sinistra « tenebrarum » nomine indigitata fuerit. Et ita quoque Tertullianus lib. *Contra Valentinianos* : « Secundus, » inquit, « ogdoadem in duas tetradas dividens, in dextram et sinistram, in lumen et tenebras. » Unde ex his declaranda obscura satis versio Irenæi, ut et explicanda sive corrigenda verba Theodoreti lib I *Hæret. fabul.*, cap. 8 : Διχῆ τὴν ὀγδοάδα διεῖλε, καὶ τὸ μὲν αὐτῆς ἐκάλεσε δεξιὸν, τὸ δὲ εὐώνυμον· καὶ προστέθηκε φῶς καὶ σκότος. « Bipartito divisit ogdoadem, et unam illius partem

[41] Irenæus lib. III, cap. 3, et lib. III, cap. 39, et lib. IV, c. 2 et 60. [42] Ep. ad Tral. et ad Philad. et ad Antioc. [43] Lib. II Const. cap. 24, et lib. VI, cap. 10.

dextram vocavit, alteram sinistram; adjecitque lumen et tenebras. » Primo enim intuitu hæc videntur lumen et tenebras a duplici tetrade distinguere.

Ἀλλά. Adde, *τῶν χαρτῶν αὐτῶν*, quæ textui inserere nolui, quia apud Epiphanium non exstant.

Alius vero quidam, qui et clarus, etc. Hunc Epiphanem fuisse, ejusque dogmata hic ab Irenæo recensita esse, ei qui textum nostrum bene consideraverit, observare in promptu est. Placet autem hanc observationem proponere verbis doctissimi D. Dodwelli Dissert. 4 in Irenæum, § 25, ita scribentis : Secundo proximum Epiphanem noster quoque recenset Irenæus, si tamen Græca ejus recte constituantur. Sic habet locus in veteri interprete : « Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum, » etc. Hujus *ἀποσπασματίου* Græca omisit Epiphanius. Sic autem reddit in codicis sui margine cl. Pearsonius : Ἄλλος δέ τις, ὁ καὶ Ἐπιφανής, διδάσκαλος αὐτῶν. Acutissime simul, et, ut puto, verissime. Ad « hominis » nomen allusit Irenæus in voce ἐπιφανής, quam tamen allusionem cum non intelligeret interpres, nomen hominis ita obscuravit, ut nullum possit ex hoc loco colligi. Quid vero hoc in eo miremur, cum eodem etiam lapsus fuerit errore Tertullianus lib. *Contra Valentinianos*, cap. 37, quo loco nostri (Irenæi) hunc ipsum etiam locum excerpsit? Sic enim reddidit : « Insignioris apud eos magistri. » Corrupto nimirum similiter « proprio » hominis nomine in « appellativum. » Recte vero nostri (Irenæi) sententiam accepisse « Cestriensem » non modo inde colligo, quod soleant veteres primariis Valentinianæ sectæ hæresiarchis Epiphanem accensere, proximumque Secundo, ut noster fecit Irenæus, numerare, ut ex Epiphanio discimus : sed et quod quæ « claro » illi, quem volunt, « magistro » tribuit Irenæus, in Epiphanem aptissime conveniant. Hæc clariss. Dodwellus.

Ἡ ἐρώτης, ἥ τε μονότης. Hæretica voce, orthodoxa autem mente, de vero Deo cecinit Synesius hymn. I, v. 58 seq. :

Ἐροτήτων ἐρὰς ἀγνὴ,
Μονάδων μονάς τε πρώτη.

Unitatum unitas sancta,
Monadum monas prima.

Μονάδα καλεῖ. Epiphanem μοναδικῆς γνώσεως auctorem fuisse, testem habemus Clementem Alexandrinum lib. III *Strom.* Ecquis est, quin videat, ab hac monotete, vel monade γνῶσιν illam venisse μοναδικήν? « Gnosin » a præceptore Valentino accepit Epiphanes. « Monotes, » vel etiam « Monas » (hæc scilicet nomenclatura), proprium ejus erat inventum : unde ille merito pro μοναδικῆς γνώσεως auctore celebratus est. A Patre Carpocrate institutus est in ἐγκυκλίῳ παιδείᾳ et Platonicis iste filius Epiphanes. Frequens autem est in theologia Platonica mentio vocis istius utriusque, et diversa etiam forma, tam μονότητος, quam etiam μονάδος. Pro linguæ tamen Græcæ genio forma μονάδος accuratior est : unde fluxerit γνῶσις ista μοναδική: Hæc supra laudatus D. Dodwellus loco mox citato.

Ἀῤῥενόθηλυν. Hæc iterum more suo haud adeo laudabili imitatus Synesius, de vero Deo ita cecinit, hymn. II, v. 65 seq. :

Σὺ πατὴρ, σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ' ἄῤῥην, σὺ δὲ θῆλυς,
Σὺ δὲ φωνά, σὺ δὲ σιγά.

Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium.

Hymn. III, v. 186 :

Θῆλυ καὶ ἄῤῥεν·
Μύστας δὲ γόος

Τά τε καὶ τὰ λέγει
Βυθὸν ἄῤῥητον.

Femina et mas·
Mystica autem mens :
Hæc atque illa dicit
Profunditatem ineffabilem.

Scholia Billii in cap. 6.

Et affectiones. Apud Epiph. legendum διαθέσεις, non διαθέσεσι. Atque hic quædam sunt in Græco, quæ non habentur in veteri translatione, nempe, καὶ τὴν μὲν ἔννοιαν ἀεὶ συνυπάρξασαν ἐν αὐτῷ ἐννοουμένην ἀεί τι προβαλέσθαι, τὸ δὲ θέλημα ἐν αὐτῷ ἐπιγινόμενον· id est « ac cogitationem quidem semper una cum ipso exstitisse, cogitantem aliquid proferre, voluntatem vero ipsi adventitiam fuisse. »

Veritatis ortus. Pro τῇ προβολῇ, lego ἡ προβολή ex vet. interpr.

Prodiisse. Προελθεῖν.

Nun cogitationis. Idem hoc loco est νοῦς, qui Monogenes.

Ac propterea adveniente voluntate. Pro διὰ τούτου, lego cum vet. διὰ τοῦτο. Addo autem ἐπιγινομένου (quo verbo superius quoque utitur auctor), quia vetus interpr. habet « adventitiæ. »

49 *Ingenitæ cogitationis.* Pro οὐσίας apud Epiphan. reponendum est ἐννοίας, ut perspicue sensus postulat.

Non gradatim. « Quanto meliores, inquit Tertull., qui totum hoc tædium amoliti, nullum Æonem voluerunt alium ex alio per gradus revera Gemonios structum, sed mappa, quod aiunt, missa, semel octojugem istam ex Patre, et Ennœa ejus exclusam. »

Seipsum ostendere. Ἑαυτὸν lego cum vet. Tertullianus autem, « cum semetipsum voluit probare. »

Locutus est homo Sermonem. Addo ἐλάλησε in Græc. ex vet. interp. atque etiam ex ipso Tertull., qui tamen videtur legisse ἤχησε. Vertit enim, « sonuit. »

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 6.

Pag. 56. *Ennœan et Thelesin.* Apud Epiphanium in hæres. 33 videmus has voces, θέλημα et θέλησιν usurpari ἀδιαφόρως. Tertull. « Cogitationem et voluntatem » Latine dixit cap. 33 *Adv. Valent.*

Pag. 57. *Qui autem prudentiores.* Hæc Epiph. hæresi 35 Colorbaso cuidam attribuit, et cum secutus Theodoretus libro primo *Hæreticarum fabularum*, Colorbasiis : et Tertull. cap. 36 *Adv. Valent.* : « Quanto meliores qui semel octojugem istam ex Patre et Ennœa ejus exclusam voluerunt. Colorbasum idem nominat *De præscription.* capite 15, cum nostro interprete Iren. cap. 10, lib. I. Multa hic sunt ἀνακόλουθα, si ad Græcorum sententiam examinentur, quam eleganter expressit Billius; ad verbum dicendum fuisset, emissionem Æonum simul emissam esse, vel procreatam.

Non videntur tibi hi. Hæc ex eodem Epiphanio deprompta sunt, in quibus licet ipsa verba non proferat Irenæi, tamen ab ejus sententia non multum discedit. Correximus autem in Cornarii interpretatione quæ videbantur corrigenda, ex vet. interp. ex quo et pro τοῦτο et ὁ καί, legendum τότε e. ὅτε. Unde constat etiam recte a doctissimo Feuardentio quatuor illas voculas ex veteri codice adjectas esse : nec expunximus illud φῶς, tametsi abest a veteri, « lux, » quomodo scripsit Cornarius, non, « lex. »

Porro non video cur hic Billius vertat « omnes Æonas, » pro « sex Æonas, » sic enim Græce Epiphanius, τὴν τῶν ἓξ Αἰώνων προβολήν· licet enim Tertullianus octojugem nominet, tamen id fit, quia parentes numerat cum liberis. Certe Græca Epiphanii secutus est hoc loco Billius, cum tamen, judicio quidem nostro, ex veteri interprete Græca

fuerint emendanda. Plane enim opponi videntur hi Colorbasii Valentinianis : nam illi quidem, ut leges libro primo, capite primo, de Logo et Zoe emissam secundam conjugationem volebant, Hominem scilicet et Ecclesiam : at isti contra, inverso ordine, ex Anthropo et Ecclesia Logon et Zoen : id adeo quæ sequuntur docent : « Loentus est Anthropos Logon, hic est primogenitus filius ; subsequitur Logon Zoe. » Ac Pamelius quidem in Tertull. corrigendum esse vult Epiphanium, ita ut legatur, « sed velut alii volunt, » pro « aut velut alii volunt ; » sic enim verterat Cornarius, καὶ ἐξ ἀνθρώπου, ὡς οἱ ἄλλοι · nobis tamen videtur illud, ὡς οἱ ἄλλοι, scribendum post καὶ ἐκκλησίαν, ut Valentiniani designentur, ac deinde, ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπου.

Pag. 58. *Vera fuerunt.* In Græco legendum, ἃ προεβάλετο ἀληθῆ ἦν. Tertull. quoque : « Cum protulit, quia vera protulit, hic veritas appellata est. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 6.

Pag. 56. *Hi vero.* Persequens mutuas pugnas et contradictiones Gnosticorum, docet illos Deum verum in poeticum (qui variis conjugiorum, affectuum, et mutationum passionibus subjiciatur) transmutare : cum tamen Deus verus ineffabili sapientia cuncta noverit, et voluntate immutabili omnia possit atque perficiat. Ad hunc certe locum respexit Cyrillus Hierosol. cum scripsit [44] : « Deus non ex parte videns est, ex parte autem visione privatus : sed totus oculus, totus auditus, et totus mens, » etc.

Ennœa. Delevimus « Ennœa, » auctoritate vet. codicis.

Pag. 57. *Homerici Jovis.* Locus est apud Homerum *Iliad.* II :

Ἄλλοι μὲν ῥα θεοί τε, καὶ ἀρήρες ἱπποκορυσταὶ
Εὗδον παννύχιοι. Δία δ' οὐκ ἔχε ἡδὺμος ὕπνος,
Ἀλλ' ὅγε μερμήριζε κατὰ φρένα, ὡς Ἀχιλῆα
Τιμήσῃ, ὀλέσῃ δὲ πολέας ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Sic nos utcunque carmine reddidimus :

Jamque alii placida divique hominesque quiete
Gaudebant : sed enim vigilans tum Jupiter unus,
Mente volutabat clarum qui reddat Achillem,
Et cadat ad classem Græcorum multa virum vis.

Ideo autem ultimum versum ambigue extulimus, quod consultus Eustathius ista moneat : Ὕρα δὲ τὸ πολέας, σχῆμα γὰρ ἀμφιβολίας ποιεῖ · δῆλον γὰρ εἴτε πολλοὺς τῶν Ἀχαιῶν ὀλέσῃ, ὧν ὀλλυμένων ἐτιμᾶτο Ἀχιλεὺς, εἴτε πολλοὺς Τρωάς τε καὶ Ἕλληνας, ἐπὶ ταῖς ναυσὶ Ἀχαιῶν, ὅπερ κάλλιον. Id est : « Adverte autem ad πολέας, quod « multa virum vis » reddidimus ; habet enim figuram amphibologiæ : quia incertum multosve Græcorum, quorum nece honorabatur Achilles, an multos Trojanorum simul et Græcorum, ad Græcorum naves (quod melius est) perditurus sit. » Beatus Irenæus eum secutus est, qui vel Eustathio ipsi melior videtur, nisi dicas post « perdere, » deesse « ad naves, » ut apud eumdem etiam Homerica servetur ambiguitas : quod subtilius forsan quam verius excogitatum putem, cum id non doceat vetus codex, et ad Homeri locum allusisse potius, quam ejus verba usurpasse videatur. Epiphanius adversus Ptolemaïtas, Irenæi sententiam pluribus verbis et apertioribus explicat.

Tunc cogitans cum vult. Quatuor has voculas ex veteri codice adjecimus. Concinne autem quatuor axiomatibus, quæ de infinita Dei omnipotentia dicerat a Polycarpo, et aliis apostolorum auditoribus, explicat, adversus Gnosticorum impia figmenta, qui illam certis limitibus coercebant, admittentes Deum quidem omnipotentem esse, sed eorum, quæ ei subjacebant : multa eumdem subterfugere putantes, ut ex superiori capite colligitur. Sagaciter enim animadvertebat hic B. martyr, Deum Patribus, ne ad promissa ejus et jussa capessenda trepidarent, omnipotentiam suam proposuisse ; apostolos quoque prætermissis boni, justi, misericordis, et variis aliis, hoc unum Dei Patris epithetum credendum injitio Symboli affixisse ; demumque hujus immensæ virtutis fidem, totius religionis Christianæ basim esse, quæ si aliquatenus vacillet, totum corruere Evangelium necesse sit. Judicent igitur quorum dogmata amplexentur nostri sæculi Sacramentarii, qui ut suas opiniones tueantur de absentia corporis Christi, summa cum divinæ majestatis blasphemia plurima eum posse facere pernegant. Quin et eo furore agitantur ut reclamantibus omnibus Scripturis, miraculis, et operibus divinis, Deum ipsum præter ejus quam creavit naturæ leges, quidquam operari posse inficientur. An non hoc est Gnosticum et Valentinianum, vel potius atheismum buccis inflatis personare ? Salubrius multo Virginem percunctantem quanam arte viro non agnito pareret, Angelus jussit attendere, non esse impossibile apud Deum omne verbum. Huc pertinent et istæ Scripturarum voces : « Nunquid manus Domini invalida est ? Subest tibi, cum volueris, posse. Non est abbreviata manus Domini : sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea. » Num supra naturæ leges, limum in carnem ; carnem in statuam convertit ? Aridam virgam florere, solem cursum sistere, brutum humana verba usurpare, flammas aliis parcere, alios devorare jussit ?

Pag 58. *Modum.* Ita vetus codex ; excusi habebant « mundum.

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Grabii in cap. 6.

Ὁ Πτολεμαῖος. Græca Irenæi verba hæc forte fuerunt : Οἱ δὲ περὶ Πτολεμαῖον ἐμπειρότεροι, δύο συζύγους ἔχειν αὐτὸν τὸν Βυθὸν λέγουσι, ἃς καὶ διαθέσεις καλοῦσιν, Ἔννοιάν τε καὶ Θέλησιν. Loco vero horum Epiphanius hæres. 33, § 1, hæc habet : Οὗτος τοίνυν ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἔτι ἐμπειρότερο; ἡμῖν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου προελήλυθε..... δύο γὰρ οὗτος συζύγους τῷ Θεῷ, τῷ παρ' αὐτοῖ; Βυθῷ καλουμένῳ, ἐπενόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο. Ταύτα; δὲ καὶ διαθέσεσιν (lege διαθέσεις) ἐκάλεσεν, Ἔννοιάν τε καὶ Θέλημα. « Hic ille cum suis Ptolemæus, iis quos præceptores habuit, sapientior evasit [45]... Etenim Deo, quem illi Bythum appellant, conjuges duas a se inventas attribuit, quas et Affectiones nominavit, Cogitationem videlicet ac Voluntatem. »

Pag. 57. *Τοῦ μὲν θελήματος*, etc. Hæc, perverso ordine in Epiphanio posita, ita lege : Τοῦ μὲν θελήματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ ἐννοίας τὴν ἀλήθειαν. Cæterum idem hoc loco est Νοῦς, qui « Monogenes, » prout notavit Bill.

Τοῦ θελήματος..... ὁ δὲ θῆλυς τοῦ θελήματος. Τοῦ θελήματος posteriori loco dele, et præcedentia ex veteri versione ita corrige : τοῦ θελήματος μὲν ἄῤῥην εἰκὼν γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τῆς ἀγεννήτου ἐννοίας. Ita enim legendum, apertissime demonstrat mox addita ratio, quod Voluntas virtutem pariendi Ennœa dederit. Unde et Tertullianus eodem modo cap. 33 posuit : « Ad imaginem quidem Cogitationis, feminam Veritatem ; ad imaginem Voluntatis, marem Monogenem, » continuo addens : « Voluntatis enim vis, uti quæ effectum præstat Cogitationi, maris obtinet censum. »

Τὸ θέλημα τοίνυν. Dele τοίνυν, et lege ὅτι τὸ θέλημα.

50 *Scholia Billii in cap* 7.

Pag. 58. *Patris glorium.* Addo in Græc. hæc verba ex vet., διὰ τούτου δοξάζειν τὸν Πατέρα.

Pag. 59. *Ob eumque causum.* Hic quoque add.

[44] Cateches. 6. [45] Legendum Græce : τῶν ἑαυτοῦ διδασκάλων, vel Latine : *illo quem præceptorem habuerunt.* EDIT.

ex vet. hæc. verba, καὶ διὰ τοῦτο λόγον, καὶ ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

Avita nomina. Προγονικά. Delendus est in Græco articulus τά.

Ex Homine ... Ecclesia. Apud Epiphanium pro Ζωῆς, legendum Ἐκκλησίας.

Sese. Addendum ἑαυτόν in Græco.

Hominis nepotem. Ἀπόγονον.

Qui fulciendi Pleromatis. Corrigenda sunt Græca apud Epiphanium ex vet. interp. ac sic legendum, τῶν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένων.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 7.

Pag. 58. *Quapropter beneplacitum.* Græc., εὐδοκητὸν καλεῖσθαι : unde apud Theodoretum corrigendum est illud Eudochiteon, hoc est complacendum, et scribendum, Eudocetum, εὐδοκητόν, hoc est beneplacitum, vel complacitum. Sed ibidem legimus, ut apud Epiphanium, Servatorem factum ad Pleromatis stabilimentum : hoc tamen apud utrumque emendandum est, ut ex Tertulliano constat cap. 59 : « Alii a Christo et Spiritu sancto constabiliendæ universitati provisis conflictum. » Sic cap. 1, sub finem, τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ Πληρώματος προβεβλημένον. Denique in Græco videtur legendum, ἑαυτὸν ὁμολογεῖν, cum vetus habeat, « se confiteri. »

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 7.

Pag. 56. *Multa autem pugna apud eos.* Diversas illorum sententias de Salvatoris nostri æterna generatione, quam silentio potius adorare, quam curiosius investigare debuissent, paucis enumerat [45]. Observa quam vere dixerint, multiplices falsitatis semitas esse, ubi semel a veritatis regula recesseris : ac eorum qui blasphemiis gaudent, varios cuneos, et diversa mulium blasphemiarum jacula. Mendacium enim multiplex et varium : sed veritatis gratia simplex est. « Talis est vecordia, » ait ad Cledonium Nazianzenus, « ut secum ipsa, et cum veritate pugnet. »

Pag. 59. *Et propter hoc Logon*, etc. Christum Dominum ea tantum ratione Logon dicebant, quod a decem illis sæculis, quæ Logi et Zoes tertia illa conjugatio genuerat, emissus esset : personam divinam æternamque una cum Patre fuisse, ut initio Evangelii docet B. Joannes, vel inficiari, vel obscurare satagentes. In hoc autem ut Judæorum impietatem sectabantur Gnostici, sic Arianorum et Mahumetis blasphemiis seminaria præbuerunt. Nostra porro ætate, qua ab Orco omnium priorum sæculorum sordes revocare conatur Satanas, Servetus Genevæ, Stancarus in Polonia, et Matthias Flaccus Illyricus in Germania, idem virus spargere conati sunt. Hic siquidem Filium Dei per quamdam metaphoram λόγον vocari, simili Hebraismo quo Baptista Vox nominatur, asseruit : et nunquam in Scripturis sacris divinæ Trinitatis hypostasim significare, ut ante aliquot annos ex Melanchthonis epistola ad M. Warnerum evicit Fridericus Staphylus, parte II *Epitomes sectæ Lutheranæ ;* et post eumdem abundantius ex Georgii Majoris scriptis, academiæ Wittembergensis censura, et Mansfeldensi confessione, gravissimus et catholicus scriptor Lindanus, dialogo 2 *Dubitantii ;* et lib. I *De tranquillitate animi.*

His. Expunximus « ii. »

Propter hoc Filium hominis se confiteri. Quorum sententias tertio et quinto ordine recitat, circa temporalem Domini ex B. Virgine conceptionem et natalem, fusius describit et confutat lib. III, c. 18, 26, 27, 28, 32, etc., ostendens eum ea ratione « Filium hominis » se fateri, quod juxta prophetarum oracula, veram carnem ex Maria Deipara Spiritu sancto cooperante assumpserit. Justini etiam martyris verba super hoc nomine addere libet [46] : « Filium hominis, inquit, seipsum dicebat, vel quia natus de Virgine oriunda a Davide, Jacobo, Isaaco, Abrahamoque : vel quia ipse Abraham etiam reliquorum deinceps pater est, ex quibus Mariæ stirps exinde deducitur. Scimus enim patres filiarum, etiam liberorum patres esse, quos illæ pariunt. — Cur homo Christus, » ait Tertullian. [47], « et Filius hominis, si nihil hominis, et nihil ex homine ? Nisi si aut aliud est homo quam caro ; aut aliunde caro hominis quam ex homine, aut aliud est Maria quam homo. »

Cæterum a doctis viris Pamelio ac Frontone moniti, sequenti linea, « iis qui ad firmamentum Pleromatis, » substituimus, pro, « eorum qui, » etc.

Et propter hoc Christum vocari eum dicunt. Septem has voces ex manuscripto veteri codice merito adjecimus. Cæterum de Christi appellatione varia istorum somnia infra describit cap. decimo Tertullianus : id nominis non ex natura, sed ex dispositione venire ; nec proprium esse, sed appellationem, qua unctus dicitur ut vestitus ; ipsumque ad humanam naturam pertinere scribit. « Hinc Christus, » ut idem alibi ait, « dicitur a chrismate, quod est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia unctus est a Deo Patre oleo lætitiæ præ participibus suis [48]. — Unctus est autem, non ut Deus, sed ut homo, » scribit Theodoretus, « et post incarnationem Christus nominatus est. » Cui penitus consona habet Vigilius martyr lib. IV, *Contr. Eutychen.* Hoc autem nomen commune regibus, prophetis, et sacerdotibus fuisse, idem testatur. Cum igitur Salvator noster horum omnium partes susceperit, et ad has obeundas cælestis Patris virtute uberrima, scilicet Spiritus sancti gratia, in animam ejus effusa delibutus fuerit, merito Christus dicitur, non a Pleromate, vel quibusdam Æonibus, ut isti fanatici perperam somniant.

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Grabii in cap. 7.

Pag. 59. *Ηὐδόκησε.* Hic adde ex Theodoreti lib. I *Hæret. fabul.*, c. 12, δι' αὐτοῦ δοξάσαι τὸν Πατέρα. Quippe negligens scriba integram in Epiphanii textu lineam omisisse videtur.

Προβεβλῆσθαι αὐτὸν λέγουσι. Tria ista verba Irenæus lectori reliquit subintelligenda, addidit autem hoc loco sequentia : Καὶ διὰ τοῦτο λόγον καὶ ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

Εἰς στήριγμα, etc. Legendum esse, τῶν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένων, bene monuit Billius, idemque confirmavit Fronto Ducæus verbis Tertulliani cap. 39 : « Alii a Christo et Spiritu sancto constabiliendæ universitati provisis conflictum. » Neque dubitabit ultra, qui supra cap. 1, § 4, pag. 13, lin. 13 (cap. 2, n. 5, pag. 11) legerit. Non tamen id scribæ, sed ipsius forte Epiphanii, Irenæum perperam intelligentis, fuit erratum, perinde ut Theodoreti loco citato scribentis : Ἄλλοι δὲ ὑπὸ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος γεγονέναι, etc. Qui idcirco ambo ad rectum revocandi sunt sensum.

Ἄνθρωπον λέγουσι καλεῖσθαι. Fallor an « Anthropiani » inde dicti sint, quorum solus quod ego sciam, S. Cyprianus epist. 73 meminit, eos cum Patripassianis et Valentinianis jungens.

Scholia Billii in cap. 8.

Hoc caput apud Epiphanium paulo aliter habetur, quam apud Irenæum.

Pag. 60. *Persuasit.* In Græc. pro προσέχειν αὐτῷ, deideratur aliquod verbum, forte ἐποίησε, vel ἔπεισε.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 8.

Pag. 59. *Ad se convertit.* Cum sit Græce προσ-

[45] Theod. lib. II de cura Græ. affect. et ser. I de Provi. [46] In dialog. et quæst. 66 ad orthodoxos. [47] Lib. de carne Christi. [48] Isa. LXI, 1 ; Luc. IV, 18 ; Psal. XLIV, 8 ; Hebr. I, 9 ; Act. IV, 27.

ἔχειν αὐτῷ, legendum hic videtur, « ad se converti velut ad scientissimum, etc., locis habentem fecit, » et Græc. προσέχειν αὐτῷ ἐποίησε, ad se converti fecit. Porro vocem, « perfectissimum, » si e Græco vertit, non de suo addidit interp., legendum est, ὡς γνωστικωτάτῳ καὶ τελειοτάτῳ. Ita dixit ante cap. 5, ἵνα τελείων τελειότεροι φανῶσιν ὄντες, καὶ γνωστικῶν γνωστικώτεροι : vet. interpr., « ut perfectorum perfectiores, » Hellenismo, pro « perfectis perfectiores. » Cæterum hæc ad verbum reddita habes apud interpretem Epiphanii sub initium hær. 34.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 59. *Alius vero quidam.* Hujus Marci meminerunt Tertullianus lib. *Præscript.* et Theodor. lib. I *Hæret. fab.* paucis omnes illius præstigias complectentes : fusissime autem omnium Epiphan. lib. I, tom. III, hæres. 34, sectam Marcosiorum ab eo eductam, et eum præter Valentinum, Secundum, Ptolemæum et Epiphanem multa mala in Creatorem evomuisse.

Pag. 60. *Et ab inenarrabilibus locis.* Delevimus « Logis, » et has quatuor voces ex veteri adjecimus, his verbis subscribente Epiphanio lib. I, hæres. 34 : « Ut stupore attonitos rudiores ad sese suspiciendum, tanquam cœlitus delapsum doctorem converteret, virtutem maximam ab invisis, cœlestibus, et innominatis locis se recepisse, sceleratus impostor jactabat. Simili vesania non tantum virtutem, sed et librum e cœlis delapsum se habere et circumferre prædicaverunt, Origenis tempestate, Helcæsaitæ [49] : quem qui legisset et credidisset, aliam longe remissionem peccatorum **51** acciperet ab ea, qua Christus peccata remisit.

Præcursor quasi vere existens Antichristi. Hoc encomio non tantum Irenæus suos Gnosticos frequenter et jure exornat, sed et quotquot contra hæresiarchas manibus conseruerunt [50]. Sicut enim varia sæculorum revolutione, varii prophetæ verbis scriptis et rebus gestis verum Christum annuntiabant, ideoque nuntii et antecambulones illius vocantur ; sic illo perditionis viam parant quotquot contra Christum et Ecclesiam ejus eriguntur, et ab apostolo etiam « Antichristi » nuncupantur, I Joan. II et IV. Constantium imperatorem, quod hæresi Arianæ faveret impensius, Arianisque ecclesias tradi jussisset, apertis verbis « Antichristum » vocant Athanasius epistola ad solitariam vitam agentes ; et Hilarius, tribus ad illum libris. Pari constantia eumdem illum paucis pagellis plus decies « Antichristi præcursorem, umbram, cervum, satellitem, spiritum et simulacrum appellitat » Lucifer Calaritanus lib. *De non parcendo in Deum delinquentibus.* Ambrosio quoque [51] « Antichristus » fuerunt Arius, Sabellius, et omnes qui prava interpretatione simpliciores seducunt, quod et aliquot ante eum sæculis scripserat Origenes homil. trigesima in Matthæum.

Anaxilai ludicra. Quis hic fuerit Anaxilaus affirment alii, ego tantum conjecturam meam adjiciam. Epiphanius de eodem loquens, ex Irenæo arbitror, Græce παίγνια ejus nominat ; quæ interpres « ludicra » transtulit. Quæ vox latæ significationis, nihil hic tamen aliud, quam ea, quibus nostris oculis illudunt præstigiatores, si ad Irenæi et Epiphanii verba attendas, significare videtur. Eum ergo ipsum esse suspicor, de quo ita Plinius [52] : « Lusit et Anaxilaus eo (sulphure, de quo ibi sermo est) candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescentis repercussu, pallorem dirum velut defunctorum, effundente convivis, (vel ut alia lectio habet), offundente convivis. » Ludendi verbum unde « ludicra, » ut a παίζειν παίγνια deducas, Plinius usurpavit. Deinde Anaxilaum poculo usum, sicut et Marcum hæreticum, præstigiarum Anaxilai imitatorem, idem Plinius et proximo cap. Irenæus aperte docent.

Virtutes perficere putatur. Miracula vera et hic impostores istos edere pernegat : sed et multo evidentioribus verbis infra lib. II, cap. 57. iisdem fere verbis Clemens Rom. impios in doctrinæ falsæ confirmationem, miracula facere posse inficiatus fuerat, nisi quatenus Antichristo sub finem mundi permissum iri putat [53]. Quod si omnino aliqua vera in conventiculis hæreticorum peracta vel fuisse, vel fieri posse quis contendat : « errorem tamen eorum per illa nihilo magis confirmari, » argute docet Justinus martyr [54], « quam si impietatem gentium, ideo quod sol oritur in eos, roreque cœlesti aspergantur, Deo aliquis gratam putet. »

Augustinus quoque pernegans hæreticos edere miracula illa, quæ falso tribuebantur Donatistis, scribit meras esse fabulas [55]. Ista de his B. Ignatii observanda est apostolico digna spiritui præcautio : « Quisquis dixerit præter illa quæ statuta sunt, etiamsi fide dignus sit, etiamsi jejunet, etiamsi virginitatem servet, etiamsi signa faciat, etiamsi prophetet ; tibi lupus censeatur sub ovis pelle ovium corruptionem moliens. » His ergo satis constat sectas hæreticorum semper veris destitutas esse miraculis : ac proinde auctorum ac ministrorum extraordinariam, quam et ipsi profitentur, missionem, non esse a Deo. Currunt, et Dominus non mittit illos [56]. Atque hæc de nullis, vel falsis hæreticorum miraculis. Contra vero, nullum esse in Ecclesia catholica doctrinæ vel fidei caput, sacramentum, ritum, quem Deus de cœlis per sanctos suos evidentissimis peractis miraculis non probaverit et asseuerit, omni exceptione majoribus testibus ac scriptoribus efficere facillimum est. Nam hujus fidei primi assertores eam prædicaverunt ubique, « Domino cooperante, et sermonem confirmante, sequentibus signis [57]. » Notum est ex Eccl. hist. sanctissimorum concil. Nicæni et Chalcedonensis decreta, in quibus Symbolum fidei nostræ primum locum obtinet, apertis miraculis comprobata fuisse. Baptismi sanctitatem et virtutem signis confirmatam fuisse docet historia Constantini ; et quædam recitat Aug. lib. XXII *Civ.*, cap. 8. Confirmationis præstantiam prædicat B. Lucas in Actis c. VIII, X et XIX, et miraculum in ampulla, qua servabatur sanctum chrisma, describitur ab Optato Milevitano lib. II *con. Parm.* Eucharistiæ adhibitione servatos fuisse Cæsarium et Gorgoniam referunt Ambros. et Nazianz. ; aliaque miracula virtute ejusdem patrata recitant Chrysostom., Amphilochius, Optatus, Eusebius, Prosper, et alii plurimi, etc.

Ad ritus accedo : Crucis Dominicæ pia consignatione cacodæmones e corporibus et locis fidelium profligatos fuisse testificantur Ignatius, Justinus, Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, veteres omnes. Aquæ lustralis vim eosdem nullibi ferre potuisse, ex Clem. Rom., Alex. pontif., Epiphanii, Theodoreti, Palladii, Nicephori scriptis constanter asseritur. Exoreismis catholicis etiam nunc frequenter illos abigi, notius est, quam quis possit ire inficias. Montem e loco suo motum, ut hunc ecclesiæ ædificandæ cederet, idque Gregorii Thaumaturgi precibus, testes sunt Gregorius Nyssenus, Rufinus, Nicephor. Oleo sacrarum lampadarum infirmos curatos, et mortuos suscitatos esse scriptis mandaverunt Theodoretus [58], et August. l. XXII *Civ.* cap. 8. Usum sacræ et benedictæ ceræ, agni figura compactæ, Deum multis signis comprobasse

[49] Euseb. lib. VI Hist., cap. 31. [50] Hier. in XXIV cap. Matt. [51] Comment. in XXI cap. Luc. [52] Lib. XXXV, cap. 15. [53] Lib. II Recog. [54] Quæst. 5 ad Orthod. [55] Tract. 13 et 14 in Joan. epist. ad Heronem. [56] Jerem. XXIII, 21. [57] Marc. XVI, 20. [58] Hist. sanct. cap. 21.

docent Paulinus et Greg. Turonens., et disserit integro libro Vincentius Bonardus. Ad sepulcra, vestes, ossa et alias reliquias sanctorum innumera beneficia mortalibus concessa fuisse prædicant Hieron., Ambros., August., Chrysostom., Theodoret., Damascenus, etc.

Hæc autem et multo plura in Ecclesia catholica facta esse adeo certum est, ut etiam præcipui hæreticorum ministri, qui jam tredecim centurias annorum a Christo ad nos usque historiæ in modum concinnaverunt, in singulis ætatibus hæc contigisse signatis auctoribus collegerint, scripserint, vulgaverint. Superest ergo, ut contemptis omnium sectariorum erroribus et blasphemiis, in ea fide et Ecclesia cum Augustino nos contineamus, quæ tot tantisque miraculis a Deo omnipotente coadunata, et hactenus ostensa et probata fuit [59].

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 8.

Pag. 59. *Alius vero quidam*, etc. Græcum hujus capitis textum dare nequeo, quia Epiphanius, aliquibus tantum Irenæi verbis retentis, propriis personam Marci describere maluit, nec alius quis auctoris nostri idioma hic nobis conservavit.

Pag. 60. *Præcursor quasi vere exsistens Antichristi.* Propria et præcipua ratio, ob quam Irenæus Marcum « præcursorem Antichristi » appellat, est magica miraculorum operatio. De vero enim Antichristi præcursore, sive « armigero, » ut eum auctor noster lib. v, cap. 28, appellat, ejusque miraculis verba ibidem faciens, hæc habet : « Hæc ne quis eum divina virtute putet signa facere, sed magica operatione. »

Scholia Billii in cap. 9.

Pag. 60. *Fingens se consecrare.* Græca vox εὐχαριστεῖν hoc loco consecrandi significationem habet, non gratiarum actionis. Id quod vel stupide ignoravit Gallasius, vel malitiose dissimulavit.

Invocationis verba. Ἐπικλήσεως, scilicet Spiritus sancti. Quorsum autem spectet hæc Spiritus sancti invocatio, ex liturgiis Græcis perspicue liquet : in quibus invocatur Spiritus sanctus, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat. Id quod rursus vel veteratorie, imo impie dissimulat Gallasius, vel turpiter ignorat. Apud Epiphanium corrupte hoc loco legitur ἐπικλύσεως, quemadmodum et eodem versu, ποιεῖν, pro ποιεῖ.

Proferens. In Græc. pro προσενεγκών, legendum est προενεγκών ex vet. interp.

Quod a se allatum est. Epiph. codicem emendo ex vet., ac pro κεκοσμημένον, lego κεκομισμένον.

Et parvo. Μικροῦ legendum, non μεγάλου.

Pag. 61. *Assentabunde.* Κολακεύων legendum.

Tuæ magnitudinis. Addo σοῦ ex vet.

Oportet nos. Legendum δεῖ ἡμᾶς ἐν καταστῆναι. Videtur tamen vetus interp. legisse εἰς ἓν καταστῆναι.

Pag. 62. *Ac meras nugas.* Addo καί ex vet.

Sese arbitratur. Ὑπολαμβάνει lego, non μεταλαμβάνει.

Quædam fideliores. Pro προτέρων lego πιστοτέρων cum vet.

Hujusmodi choro. Θιάσου, videtur tamen vet. interp. legisse θιασώτου.

Pag. 63. *Quod autem Marcus.* Vet. legit ἔτι, sed male.

Confiteri non destitit. Ἐξομολογουμένη, quæ tamen vox synecdochice ἀντὶ τοῦ *μεταποοῦσα* hoc loco usurpatur, quemadmodum et multis aliis locis apud auctores ecclesiasticos.

Pag. 64. *O quæ Deo assides.* Sic vertere placuit, ut perspicuum sit ad quem hæc referantur. Non enim ad judicem diriguntur, ut prima fronte videri queat, sed ad fictitiam quamdam Matrem, cujus nondum superius facta est mentio.

Ante ævum. Vet. interp. αἰόνων legit in plu. Versu seq. **52** apud Epiph. χρώμενα legendum, non χρώμεθα.

Pag. 65. *Orci galeam.* Vide Erasmum in prov. « Orci galea. »

De vita Dei desperarent. Verba sunt Apost.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 9.

Pag. 60. *Eucharistiam facit.* Contextus Græcus exigit ut legatur, « Eucharistiam fecit. »

Pag. 62. *Audet, et loquitur deliriosa.* Billius vult addi καί, quod non aliter fieri potest, quam si ita efferantur ista, ἀποτολμᾷ καὶ λαλεῖ ληρώδη, pro ἀποτολμᾷ λαλεῖν. Sic ad Rom. x, 20, Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ καὶ λέγει. Fortasse interpres imitari voluit phrasim Scripturæ : sed in interpretatione Billii deest verbum, « inaniter et impudenter effutit, » vel, « loquitur. »

Pag. 63. *In cœnis sortibus.* Hæ cœnæ, in quibus sortibus utebantur, in memoriam nobis revocant illa apud Horatium [60] :

Nec regna vini sortiere talis;

et :

Quem Venus arbitrum
Dicet bibendi?

cum modimperatores talorum jactu deligerent.

Pag. 64. *Pro Æonon Siges.* Græc., πρὸ αἰῶνος σιγῆς. Billius tamen veterem secutus est interpretem ; ut et Epiphanii interpres, « mystici ante sæcula silentii. »

Nos imagines illorum. In Græco immutatam a Gallasio restituimus lectionem Epiphanii, quam tuetur vetus interp. suadetque addamus αὐτῶν post εἰκόνας : Billius quoque vertit, « nos imagines earum produxit. » Sed retulit ad « formas, » vel « magnitudines, » vetus autem ad « Æones, » ideoque forte scripsit, « illorum. »

Quæ secundum nos regiones. Tractum intelligit ad Rhodanum, sive Rhodanensem ; non, ut vertit Gallas., « in regionibus Rhodanusiæ, » quod ita reperisset a Cornario versum apud Epiphanium. Ῥοδανουσία fortasse dicta regio, ut et Λουγδουνησία, Lugdunensis Gallia. Atqui Hieronym. in LXIV c. Isa. Gnosticos ait per Marcum Ægyptium Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas decepisse, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ venditantes.

Quædam autem. In Græco verbum addendum est, ἡσυχῇ ἑαυτὰς χωρίζουσιν, ἀπηλλοτριωμέναι. Locus Apostoli, ad quem alludit, non alius videtur esse, quam ille ad Ephes. IV, 18 : « alienati a vita Dei. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 9.

Pag. 60. *Pro calice enim vino misto.* Ne Marcum hunc, magicæ imposturæ peritissimum injuria superiori capite dixisse videretur, tria præstigiarum illius exempla subnectit. Primum apertius his narrat post Epiphanium Nicetas Choniates lib. IV *Thesauri*, cap. 6 : « Ille, ut divus Irenæus auctor est, vitrea quædam albi coloris pocula præparabat : deinde, carmine nescio quo usus, confestim eorum aliud in rubrum, aliud in purpureum, aliud denique in cæruleum convertebat. » Postea confutatus istas præstigias, addit : « Præsentium oculos fascinabat, efficiebatque ut ea, quæ conspicerentur, contra se habere viderentur quam eorum natura ferret. Nec enim pellucida vasorum vitreorum corpora in varios mutare colores potuisset, » etc.

Secundum autem erat, dum ex minore poculo, quod seductis mulierculis porrexerat, multo majus, quod ipse tenebat, adeo explebatur, ut etiam ex ipso superefflundi putarent.

Postremum, quando deliria, quæ palpitantes, et stupentes effutiebant, vaticinia esse sibi persuade-

[59] Lib. de util. credend., c. 17; et lib. contra epist. Manich. cap. 4. [60] Carm. lib. I, od. 4; lib. II, od. 7.

hant. Hinc autem primum observa quantæ, qualesve sint hæresiarcharum artes, et cacodæmonis vires in erroribus propagandis : quippe qui apostolos, prophetas et martyres catholicum dogma innumeris miraculis constabilisse cernentes, illisque hominum mentes facile commoveri : hoc charismate se omnino destitui iniquissimo animo ferunt, et tanto livore tabescunt, ut sanctorum miraculis, quam maxime possunt, detrahant. Ut autem vel illos æquare saltem videantur, ad diabolicas magorum fraudes sese convertunt, quibus incautis imponant, avaritiam suam expleant, et gloriæ inserviant. Nec deest furoris sui satellitibus, technarumque ministris mendaciorum parens, qui cum exigentibus hominum delictis permiserit æquissimus et supremus judex, nihil non potest. Hinc stupendæ impostoræ Apollonii Tyanei, quibus (apud Eusebium [61]) Hierocles illum conatur Christo adæquare. Inde oracula illa Delphica, Pythica, Claria, Dodonæa, quæ saluberrimo Christi adventu periisse scribit idem Eusebius [62]. Ex eadem officina prodierunt insignes Simonis Magi illusiones, quas fusissime describunt Clemens [63], Abdias, Justinus, et hic noster Irenæus. Similibus artibus grassabitur filius ille perditionis, cujus adventus erit in signis et prodigiis mendacibus. Postremo, et hic observare licet, impios illos priores Gnosticos, relicto catholicorum ritu, quem Christus per apostolos omnibus ecclesiis tradiderat, celebrandæ eucharistiæ, recentes formulas cujusdam cœnæ finxisse, quod et posteriores nostro hoc ævo sedulo imitati sunt.

Mulieribus dans calices mistos. Augustissimi sacrificii eucharistiæ cæremonias illos mutasse, vel hinc clarum est, quod consecrandi, offerendi, et integrum sacerdotii munus suis etiam meretriculis concederent : quod Quintiliani, Pepusiani, et Phrygæ postmodum imitati, eam ob rem, ut putrida membra, ab Ecclesia Christi resecti, inter Satanæ manus a Damasceno, Augustino [64], et Epiphanio [65] traduntur. « Non permittitur mulieri in Ecclesia loqui, » ait ex Paulo Tertullianus [66], « sed nec docere, nec tingere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. » Hoc institutum a Christo et apostolis promanasse his testatur B. Clemens [67] : « Non permittimus (verba apostolorum recitat) mulieres in Ecclesia docere, sed tantum orare, et magistros audire. Nam magister ipse et Dominus Jesus Christus cum nos duodecim ad docendum gentes misisset, nusquam mulieres misit ad prædicationem, quanquam non deerant. Erat enim nobiscum Mater Domini, et sorores ejus, præterea Magdalena, Maria Jacobi, et Martha, et Maria, sorores Lazari, et Salomæ, et quædam aliæ. Si enim caput mulieris vir est, non est æquum reliquum corpus capiti imperet. » Et hanc quoque veterum Gnosticorum impietatem recentes imitantur, adeo verum est proverbium : « Patrem sequitur sua proles : » cum sacerdotium nullum superesse asserunt, quod non etiam ad mulieres porrigatur ; easdemque publicis suis cœtibus, quos ecclesias putant, non tantum interesse, de sacris disserere, sed et cantitare jubent, licet Apostolus illas tacere magna cautione jubeat [68].

Pag. 61. *His similia.* Ita vetus codex ; Græce quoque τούτοις παραπλήσια : ideo delevimus, « dissimilia. »

Datur autem intelligi dæmonem quemdam. Ut piis Ecclesiæ Dei pastoribus nunquam non adest Spiritus sanctus, qui eos doceat, dirigat et servet : sic pseudoprophetis Satanam operas suas non denegare, cum hoc loco, tum libro secundo, capite quinquagesimo septimo, evidentissime comprobat, unam et eamdem esse hæreticis cum dæmoniis conversationem asserens. Atque ut priscorum, scilicet Judæ, Simonis, Manetis, Apellis, Nestorii, Montani, Novati et Berengarii historias præteream, aliquot nostri sæculi hæresiarcharum obsessiones attingam. Quisquis sedato animo Martini Lutheri arrogantiam, jactantiam, maledicentiam, frequentes vertigines, paroxismos, consternationes, furorem animi, obscœna verba, furiosa convicia in omnes ordines et Satanicam superbiam, qua se mille Augustinos, mille Cyprianos, mille concilia martyrum, doctorumque priscorum myriadas, si contra se starent, non curare dicit : et adversus dicta Patrum, hominum, angelorumque (verba illius sunt) dogma suum constituere : quisquis, inquam, hæc cum eis, quæ suis scripta reliquit, comparare voluerit, illum a diabolo corpore et animo agitatum fuisse non dubitabit. Scribit enim lib. *Pro scholis erigendis :* « Aliqui gloriantur de spiritu : sed spiritus huc, spiritus illuc, ego quoque fui in spiritu, atque etiam ego vidi spiritus, forte plusquam illi ipsi adhuc intra annum videbunt. » Et longe apertius libello *De missa angulari*, ait (tomo septimo Wittembergæ, impress. per Thomam Klug., pagina 228) : « Diabolum et se inter sese mutuum familiariter nosse, et quod plus uno salis modio simul comederint, illumque dulci alloquio se frequenter convenisse, et nocte excitasse, atque stimulasse, ut contra missam scriberet, et ad eam rem argumenta suppeditasse. »

Quin etiam de hac ipsa familiaritate cum Satana a se inita, gloriari solitum fuisse, ex his ejus ad commensales verbis a discipulo ejus Henrico Petro Rebenstock collectis et publicatis, aperte colligitur [69] : « Undequaque, inquiebat, me Satan vexat, non simpliciter, sed composite : multis enim modis mihi præ cæteris favet, » etc. Quis vero ipsi Luthero de se inter amicos hæc affirmanti non crederet?

Zuinglius Sacramentariorum coryphæus, lib. *De supplemento eucharistiæ* narrat, anxie cogitanti sibi, quomodo verba institutionis sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorqueret, intempesta 13 Aprilis nocte spiritum monitorem adfuisse, et albusne, an ater fuerit, ambigit. Qui autem mentis compos est, nocturnum illud negotium perambulans in tenebris, aliquem ex potestatibus tenebrarum exstitisse non dubitabit. Quin et Lutherus l.b. *De abroganda missa*, 53 Œcolampadium Zuinglii cooperarium, aliosque Sacramentarios ignitis Satanæ telis in subitaneam mortem impulsos affirmat. Erasmus Alberus Basiliensis ecclesiastes, cacodæmonem Carolstadio concionanti procerioris staturæ hominis specie apparuisse scribit, triduo antequam ad Tartara abriperetur.

Quid Calvinum moror? Ipse epistola ad Bucerum, monentem ut maledictis et conviciis abstineret, respondit : « Non sui esse ingenii morbum, sed sui genii. » Num hoc sit a spiritu Domini malo, qui ab eo qui pacis est, et Christianæ modestiæ, toto cœlo differt, exagitari, et duci, judicent prudentiores.

Pater omnium. Ita vetus cod. ; Græce quoque πατὴρ τῶν ὅλων : expunximus igitur « omnem. »

Pag. 62. *Sicut melior nobis*, etc. Licet « meliora » haberent veteres omnes editiones cum codice manuscripto, visum est tamen immutare; cum apertissimum mendum esset, quod ex Græca lectione sic restituimus : sicut et paulo post substituimus, « quod audax et inverecunda est anima, » pro eo

[61] Contra Hieroclem. [62] Lib. IV de præpar., cap. 1 et 2; et lib. V, cap. 1, 2, 3, 4. [63] Lib. VI, de Const. apost., c. 9, et lib. II Recog. [64] Lib. de hæres. [65] Contra hæres. 40. [66] Lib. de velan. virginibus. [67] Lib. III Constit. apost. [68] I Cor. XIV, 34; I Tim. II, 11; V, 13. [69] Tom. I Colloq. mens. Lutheri pag. 52.

quod erat. « eo quod audax et verecunda anima. » Et post aliquot lineas, « hi a Deo, » pro « hi ab eo, » reposuimus. Cujus autem scriptoris verba sint si quæris, memineris superius nos ex Eusebio adnotasse, hunc martyrem priscorum verba frequenter adducere, tecto nomine: difficile vero ac pene ἀδύνατον est ex tam exiguis reliquiis scriptorum illius sæculi, quæ supersunt, colligere.

Pag. 63. *Adhuc etiam amatoria.* « Pocula » vel deesse, vel subaudiendum non dubito. Philtris autem, id est, poculis ad illecebras amoris ciendas arte compositis, impuros homines istos usos fuisse; sed et Carpocratis sectatores iisdem artibus pudicitiæ mulierum insidiatos, cap. 20 hujus libri narrat. Verum ab eorum usu etiam profanos abhorruisse his ostendit Ovidius [70]:

Nec data profuerint pallentia philtra puellis:
Philtra nocent animis, vimque furoris habent.

Attende igitur quam vagis et fœdis libidinibus conspurcata erat horum conversatio, quamque propter flagitiosos quosdam nebulones male audiret nomen Christianum interque gentes blasphemaretur.

Ut et diconus quidam. Attende mercedem, qua hospites suos compensare solent salaces hæreseon ministri et prædicantes. Cæterum non sine fraude atque nequitia conatur Petrus Vermilius, libro contra cœlibatum et vota religiosa, ex hoc Irenæi loco suadere matrimonium cunctis diaconis, sacerdotibus, et monachis licitum esse, propterea quod iste scribatur uxorem habuisse. At vero, Asiaticus et Græcus fuit, quibus post sacros ordines feminas, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum. Ad hæc, vel ex hoc quod tam facile Marco illa consenserit, verisimillimum efficitur, diaconum susceptis semel sacris ordinibus, ab eadem continuisse: ut et Petrus vocatus ad apostolatum, omnia (et in his, ait Hieronymus, uxoris usum) pro Christo reliquerat.

Sed quam male misereque cedat novis istis apostatis contra divinas ecclesiasticasque leges inire matrimonia, seu potius incestas sacrilegasque nuptias, ex uno eorum omnium auctore Martino Luthero demonstro. Is matrimonii sui miserias et calamitates referens (ut est apud discipulum ejus Henricum Petrum Rebenstock), aiebat [71]: « Habeo uxorem, et sex liberos. Anno 1525, in seditione rusticorum (cum omnia plangore et lamentis alibi resonarent) 12 Junii uxorem duxi. » Deinde expostulans cum eadem: « Tu mihi persuades quidquid vis. Totum habes dominium. Vos, mulieres, estis in culpa, quæ astu et technis inescatis viros, quod ego quoque experior, » etc. Et postea [72]: « Habui meam uxorem suspectam superbia, ut est, etc. Omnes feminæ didicerunt hanc artem, quia suis lacrymis, mendaciis, interlocutionibus virum capere, et verba mutare possunt, » etc. Et alibi zelotypia laborans ait [73]: « Nulla ergo bona de uxore mea, atque Philippo Melancthone spero, » etc. Reliqua lubens prætermittam, quibus apparet justissima ultione fieri, ut infelices isti continentiæ desertores miserrimis modis a scortis suis acciplantur.

Omne tempus in exhomologesi consummavit. Magno consensu Græci et Latini Patres confessionem illam, qua quis post baptismum se multorum peccatorum reum ingenue agnoscit, non solum coram Deo, aut generali facta confessione, sed et coram eis qui Ecclesiæ præsunt, et quæ apertam distinctamque continet delictorum enumerationem, exhomologesin vocarunt. Hanc vero Christi præscripto, apostolorum usu, et universarum per orbem Ecclesiarum consensu, ad eluenda peccata necessarium remedium esse, et secundam a naufragio tabulam, ex hoc capite apertum est. Qui autem ex sacris litteris hoc comprobari postulaverit, Augustinum audiat [74]: « Nemo sibi dicat, ait, Occulte ago, apud Deum ago, novit Deus qui mihi ignoscit, quia in corde ago. Ergo sine causa dictum est: *Quæ solveritis in terra, soluta erunt in cœlo* [75]? Ergo sine causa sunt claves datæ Ecclesiæ Dei? Frustramur Evangelium Dei? Frustramur verba Christi? » Non solum apertis illis Jesu Christi vocibus, quibus dicendi juris in delinquentes pastoribus confertur potestas: sed et Joannis Baptistæ et apostolorum praxi hanc evidentissime confirmari, ante nulla sæcula existimavit magnus ille Basilius in *Regulis brevioribus*: « Necessario, inquit [76], his peccata aperiri debent, quibus credita est dispensatio mysteriorum Dei. Siquidem rationem hanc in pœnitentia etiam veteres illos cernimus secutos fuisse, quando et in Evangelio scriptum est, quod Joanni confitebantur peccata sua [77]: et in Actis apostolicis [78], ipsis a quibus etiam baptizabantur cuncti. » Viri apostolici Tertulliani addam suffragium: « Tantum, ait [79], relevat confessio delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciæ. Actus pœnitentiæ, qui magis Græco vocabulo exprimitur et frequentatur, exhomologesis est, qua delictum Domino confitemur, non quidem ut ignaro: sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione pœnitentia nascitur, pœnitentia Deus mitigatur. Itaque exhomologesis prosternendi et humiliandi hominis disciplina est. » Et paulo post: « Jejuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari, et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum, presbyteris advolvi, et charis Dei adgeniculari, » etc. Tantum præceptorem sequatur non inferior discipulus Cyprianus: « Videt Deus, ait [80], corda et pectora singulorum, et judicaturus est, non tantum de factis, sed et de verbis, et de cogitationibus nostris: omnium mentes, voluntatesque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. Denique quanto et fide majores et timore meliores sunt, qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti: quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentes, exhomologesim conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse: Deus non deridetur [81]? » Græcas etiam per Orientem Ecclesias, hos docuisse et servasse ritus, evidentissimum est ex D. Clementis epistola prima ad Jacobum; Dionysio ad Demophilum; Origene in psalm. XXXII; Eusebio libro V *Histor.*, cap. 27, et lib. VI, capit. 27, quorum sententias brevitati consulens non affero.

Circumobversati. Ita vet. cod.: delevimus autem, « circumobservati. »

Pag. 64. *Patris, te viæ duce.* Sic restituendum tam ex vet. cod. quam ex Græc. textu visum est, pro eo quod antea erat, « matris sui a te. »

Pag. 65. *Homericam inferorum galeam.* Proverbio isto innuit, non majoris momenti esse istorum somnia, quam poetarum figmenta. Desumptum est autem ex Homero *Iliad.* V, qui finxit Palladem se galea Orci contexisse, ne a Marte conspiceretur. Idem postea usurpat Nazian. 1 orat. in Julian., qui rabiem ac furorem in Christianos, externæ cujusdam philosophiæ mansuetudinis simulacro operire volebat. « Nulla ratione, ait theologus, unquam seipsum occultabit, ne si in omnem quidem partem se vertat, atque in omnes formas consiliorum cal-

[70] Art. am. II, 105. [71] Tom. II Colloq., pag. 18. [72] Pag. 158. [73] Pag. 125. [74] Lib. I hom., hom. 29. [75] Matth. XVIII, 18; Joan. XX, 23 [76] Interrog. 288. [77] Matth. III, 6. [78] Act. XIX, 5. [79] Lib. de Pœn. [80] Lib. de lapsis. [81] Gal. VI, 7.

liditate atque artificio mutet, atque Orci galeam, ut dici solet, induat, aut Gygis annulo et Palæ conversione sese suffuretur. » Usus est et eodem Orig. lib. 1 *Contra Celsum*, magis convenisse declarans, ut Christus in Ægyptum fugiens, subduceret sese Herodis insaniæ, quam si Plutonis galea latitans, eumdem sefellisset.

Pag. 65. *Cauteriatas.* Alludit ad hanc Pauli sententiam [83] : « In novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium, cauteriatam habentium suam conscientiam : » qua, ducta metaphora a servis maleficis, et bestiis quæ cauterio, ut dignosci queant, notantur, futurorum hæreticorum mendacia, hypocrises, et imposturas signat, quibus noctes diesque, reclamante conscientia, orbi imponunt, et tanta obstinatione quasi traducto cauterio indurescunt, ut citius frangas quam corrigas.

Etiam in manifesto exhomologesim faciunt. Publicam pœnitentiam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, vel ex hoc loco omnibus liquet, cujus hic modus erat : Facta coram legitimo pastore peccatorum tum occultorum, tum publicorum, 54 si quæ erant, enumeratione, cum Ecclesiæ ædificationi expediret, sacerdotis auctoritate, et pœnitentium consensu, mulctas, satisfactiones, seu mavis pœnitentiæ fructus palam agere jubebantur. Ritus latissime describit concilium Agathense, distinct. 20, c. *In capite.* Hoc ita se habere, et Theodosii imperatoris exemplum indicat, et diserte verbis testantur Origenes hom. 2 in psal. xxxii, Cypri. lib. *De lapsis*, Tert. lib. *De pœnit.*

Reverentes. Ita legendum, pro « revertentes, » cum Græce legatur, αἱ δὲ δυσωπούμεναι, id est, levitatis, defectionis, aliorumque vitiorum, quibus depravatæ impostorum fallacia fuerant, pudore affectæ, et in seipsis erubescentes.

Neque intus, neque foris. Græcum proverbium est, μήτε ἔξω, μήτε ἔσω, eleganter his mulierculis accommodatum, quæ cum aperte viderent se a Gnosticis delusas, et corruptas mente et corpore fuisse, nec ipsis ultra adhærebant, nec Ecclesiæ per exhomologesim reconciliari satagebant. Simile est huic : « Media agina ferri, » quo Tertullianus utitur [84] in eos, qui inter bonum et malum, ut inter sacrum et saxum suo arbitrio agitati, in neutram partem feruntur. Ego nostri temporis mediatores, quos « politicos » vulgo appellamus, recte ἀμφοτεριζοντας, καὶ ἀμφιβίους, mulierculis hisce non absimiles, nominari posse credidierim.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 9.

Græcum hujus et sequentium capitum Irenæi textum nobis conservavit Epiphanius hæres. 34, § 2 seqq. ita præfatus : Ἐγὼ τοίνυν ἵνα μὴ δεύτερον κάματον ἑαυτὸν ἐπιδῶ, ἀρκεσθῆναι δεῖν ἡγησάμην τοῖς ἀπὸ τοῦ μακαριωτάτου Εἰρηναίου κατ' αὐτοῦ τῶν Μάρκου, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ὁρμωμένων, πραγματευθεῖσιν· ἅτινα ἐνταῦθα πρὸς ἔπος ἐκθέσθαι ἐσπούδασα, καὶ ἔστι τάδε. Φάσκει γὰρ αὐτοῖς (forte αὐτὸς) Εἰρηναῖος ὁ ἅγιος ἐν τῷ ὑποφαίνειν τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα, λέγων οὕτως. « Ego vero ne actum agere videar, satis esse mihi persuasi, si iis uterer, quæ contra Marcum hunc ejusque sectatores a beatissimo sanctissimoque Irenæo disputata leguntur : quæ quidem ad verbum hic ascribenda censui. Sunt autem ejusmodi, quæ in illorum dogmatibus recensendis pertexuit. »

Pag. 60. *Κεκραμένα.* Vinum aqua mistum in S. eucharistia hæretici adhibuerunt, perinde ut catholici : siquidem auctor noster lib. v, cap. 2, diserte « misti calicis » facit mentionem.

Gratias agere. Veterem interpretem perinde ac Gallesium ferit animadversio Billii notantis, verbum A εὐχαριστεῖν, hoc loco « consecrandi » significationem habere, non « gratiarum actionis. » Et sane haud parum confirmatur ista notio verbis sequentibus : μικροτέρου τοῦ ὑπὸ τῆς γυναικὸς εὐχαριστημένου, ut et Justini Martyris *Apol.* 2 (sive potius 1) pag. 97, ubi εὐχαριστηθέντος ἄρτου, καὶ οἴνου, καὶ ὕδατος mentionem facit, et pag. 98, ubi sacrum panem et potum τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν nominat. Accedit Clemens Alexandrinus lib. 1 *Stromat.*, pag. 317, de hæreticis in sacro calice solam aquam offerentibus scribens : εἰσὶ γὰρ οἳ καὶ ὕδωρ ψιλὸν εὐχαριστοῦσιν. Alios ut taceam. Neglecta tamen, licet non rejecta, Billii censura, Petavius veterem Irenæi interpretem secutus, εὐχαριστεῖν in Epiphanio « gratiarum actionem » interpretatus est, notans distinctionem isto sensu post ποτήρια οἴνῳ κεκραμένα apponendam esse; ut scilicet hæc non cum verbo εὐχαριστεῖν, sed cum sequenti ἀναφαίνεσθαι construantur.

B *Τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως.* « Invocationis, » scilicet Spiritus sancti. Quorsum autem spectet hæc Spiritus S. invocatio, ex liturgiis Græcis perspicue liquet : in quibus invocatur Spiritus S. ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat. Bill. In omnibus profecto liturgiis Ecclesiæ Orientalis, quas tom. VI et XII *Bibliothecæ Patrum* Morellianæ legere est, sacerdos Deum orat, ut Spiritum S. super proposita dona demittat, cujus virtute et gratia panis fiat corpus, et vinum sanguis Domini nostri Jesu Christi. De quibus conferantur doctissimæ notæ Richardi Simonis in Gabrielis Philadelphiensis Opuscula pag. 146, usque ad 156. Cæterum Marcum hæreticum ab apostolica eucharistiam administrandi formula longe abiisse, et propria protulisse deliria, nullum est dubium, ac ab ipso Irenæo in sequentibus memoriæ proditum.

Pag. 63. *Ἑτέρας τῶν γυναικῶν.* Hæc, et quæ supra de seductione eximiarum feminarum refert Irenæus, citavit Hieronymus epist. 29 ad Theodoram, quæ C est epitaphium Lucinii Bætici, ita scribens : « Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, et Papiæ auditoris evangelistæ Joannis discipulus, episcopus Ecclesiæ Lugdunensis, quod Marcus quidam de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit, et eas partes, per quas Rhodanus et Garumma fluunt, sua doctrina maculaverit; maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians : inde Pyrenæum transiens Hispanias occuparit, et hoc studii habuerit, ut divitum domos, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille scripsit, » etc. Vide testimonia veterum de Irenæo in principio hujus operis.

Τῶν ἡμετέρων. Ex hac voce colligas forte, tam Irenæum, quam istum, ad quem hos adversus hæreses libros misit, Asiaticos fuisse. D

P. 64. *Ἀπολύτρωσιν.* Per « redemptionem, » quam hic et paulo post memorat, certam orationis formulam intelligendam esse, non modo ipse Irenæi contextus, in quo sequitur : ὦ πάτερ θεοῦ, etc., ostendit, sed et Judaici ritus ratio plane confirmat, quam ex viri docti, Jacobi Rhenferdii disputatione de redemptione Marcosiorum et Heracleonitarum, § 21, explicatam dabo. Habent scilicet Judæi formulam quamdam precationis, vel « confessionis » potius, quam precibus quotidianis interserunt, qua Deum O. M. Vindicem suum et Redemptorem celebrant; unde eam גְּאֻלָּה Geulah, id est, « liberationem » vel « redemptionem » appellant; cui tantam vim tribuunt, ut si quis ea rite utatur, illi spem certam faciant beatitudinis æternæ. Codice Bera-

[83] 1 Tim. IV, 1. [84] Lib. contra Hermogenem.

« both, fol. 4, colum. 2. אמר ר׳ יוחנן איזהו בן העולם הבא זה הסמוך גאולה לתפלה של ערבית » Dixit R. Joannes : « Quis est Filius sæculi futuri? quicunque precibus vespertinis subjungit redemptionem. » Ubi voce « redemptionis » vel « liberationis » nihil aliud intelligitur, quam formula de illa « liberatione » agens. Est autem illa duplex, altera quæ matutinis precibus additur, altera quæ vespertinis. Quæ tempore matutino recitatur, inde ab אמת ויציב (emet vejazzibh) incipit, atque ab his initialibus vocibus appellatur. In qua cum sæpius mentio fit liberationis, .Deique assertoris, et liberatio ex Ægypto satis prolixe narratur; tum tandem hac clausula finitur, quæ stricte גאולה appellatur : גואלנו יהוה צבאות שמו קדוש ישראל ברוך אתה יהוה גואל ישראל : « Redemptor noster Dominus Sabaoth est nomen ejus, sanctus Israelis. Benedictus sis tu, Domine, Redemptor Israelis. » Vespertinæ formulæ hoc initium est, אמת ואמונה (emeth veemunah) quæ tandem sic clauditur : ונאמור כי פדה יהוה את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו ברוך אתה יהוה גאל ישראל « Et dictum est[a] : Quoniam redemit Deus Jacobum, et asseruit illum ex manu potentioris ipso. Benedictus sis tu, Domine, vindex Israelis. »

Ὦ πάρεδρε. Hæc non ad judicem diriguntur, ut prima fronte videri queat : sed ad fictitiam quamdam matrem, cujus nondum superius facta est mentio. Bill. Unde ipse in nova versione feminino usus genere, reddidit : « O quæ Deo assides. » Recte quidem : quod autem ait, istius ad quam redemptio sive precatio directa est, matris nullam superius mentionem factam esse, in eo fallitur. Illam enim nullam aliam hic intelligendam esse, quam Sophiam, quæ ultimum inter triginta Æones tenet locum, et matris Achamoth mater a Valentinianis fingebatur, juxta cap. 1 hujus libri, liquido patet ex fine capitis 18 (21), ubi de variis Marcosiorum redemptionibus ex instituto agitur, et inter alias hominum in articulo mortis precationes, quibus « incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant, » hæc animæ e corpore discedentis ad eos, qui circa Demiurgum sunt, oratio refertur : « Vas ego sum pretiosum magis quam femina quæ effecit vos (i. e. mater Achamoth). Si mater vestra ignorat radicem suam, ego novi meipsum, et scio unde sim, et invoco incorruptibilem Sophiam, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν ἄφθαρτον Σοφίαν, quæ est in Patre, mater est autem matris vestræ, » scilicet Achamoth; cujus ibi sequitur descriptio : et mox in fine istius precationis iterum dicitur : « Ego autem invoco ejus matrem, ἐγὼ δὲ ἐπικαλοῦμαι αὐτῆς τὴν μητέρα. » Unde tandem Irenæus addit : « Et de redemptione quidem ipsorum hæc sunt, quæ quidem in nos venerunt. »

Πρὸ αἰῶνος. Vetus interpres αἰώνων legit in plurali. Illius auctoritatem Billius ipse secutus est, ut et Cornarius Epiphanii interpres, qui reddidit : « mystici ante sæcula silentii. » Sed parum refert, quomodocunque legatur. Observandum potius, quod vox αἰών hoc loco « longum ævum, » non figmentum Valentinianorum, quod « Æonem » vocabant, significare videatur. Ante omnia enim sæcula Sigenua cum Bytho exstitisse fingebant, ut ex initio cap. 1 hujus libri 55 patet, ubi nota istis verbis, ἐν ἀπείροις αἰῶσι, additum esse *χρόνων*.

Τὰ μεγέθη διαπαντὸς βλέποντα τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός. Per μεγέθη, « magnitudines, » intelligendos esse angelos, ex hoc epitheto colligitur, quod a Marco « angelis » expresse ascriptum legitur sequenti pag. 46, lin. 25, ex Matth. xviii, v. 10.

Ἀναπαύσειν ἄνω τοὺς αὐτῶν μορφάς, etc. Quænam sunt illæ angelorum μορφαί, merito quæritur. Petavius ipsos angelorum istorum « vultus » perperam intellexit, indeque in sua Epiphanii versione posuit : « Vultus suos in cœlum subtrahunt. » Significant autem hoc loco « formæ » angelorum, « imagines » formam eorum repræsentantes, sicuti mox expresse εἰκόνας appellat auctor istius Marcosiorum precationis, designans « spiritales, » uti vocabantur, « homines, » quos matrem Achamoth ex inspectatione angelorum Salvatoris concepisse, iisque similes peperisse docebant hæretici, supra cap. 1 hujus libri, § 8 in fine (cap. 4, n. 5). Atque exinde facile etiam intelligas sequentia verba : ἕως ἡ μεγαλότολμος, usque ad ἔχουσα. « Attractio autem in superiora » explicatur paulo post, ubi de Sophia ista matre dicitur : ἀναπάσασα αὐτοὺς, εἰς τὸν νυμφῶνα εἰσήγαγε, etc., quæ si cum ultimis § 12 capitis 1 (cap. 7, n. 1) verbis conferas, plenum hujus orationis sensum plane percipies.

Ἀμφοτέρων ἡμῶν. Aliquantum difficile est dicere, quænam ambo ista sint, pro quibus communem apud judicem expetit defensionem. Vix tamen dubito, matrem Achamoth, quam μεγαλότολμον ante dixerat, et spiritales homines intelligendos esse; ambo enim in thalamum Pleromatis, ubi omnia consummata fuerint, admissum iri docebant supra cap. 1, § 12 in fine (cap. 7, n. 1).

Pag. 65. *Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας.* Tractum intelligit ad Rhodanum, sive Rhodanensem : non, ut vertit Gallasius, « in regionibus Rhodanusiæ, quod ita reperisset a Cornario versum apud Epiphanium. Ῥοδανουσία fortasse dicta regio, ut et Λουγδουνησία, « Lugdunensis Gallia. » Atqui Hieronymus in cap. lxiv Isaiæ, Gnosticos ait, « per Marcum Ægyptium Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas decepisse, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ venditantes. » Froxto Duc. Integra Hieronymi verba habes inter testimonia veterum in principio hujus operis. Et quatenus is quidem Irenæum nostrum sequitur, asserens de Marco, quod tractum Rhodanensem hæresi sua infecerit, haud errat : hallucinatus autem est, dum « Hispaniarum nobiles feminas » addidit, de quibus nihil Irenæus. Nam fuit quidem Marcus aliquis, Gnosticorum errorum in Hispania disseminator, de quo Sulpitius Severus lib. II *Hist. sacræ*, cap. 60, scribit : « Primus eam (Gnosticam hæresin) intra Hispanias Marcus intulit, Ægypto profectus, Memphis ortus. Hujus auditores fuere Agape quædam non ignobilis mulier, et rhetor Helpidius. » Ast hunc duobus saltem sæculis Marco mago recentiorem fuisse, ex illo ipso Sulpitii loco patet. Nullo enim verbo interposito, citatis subdit : « Ab his Priscillianus est institutus; » quem sæculo IV sub Gratiano imperatore et Damaso papa vixisse, ex progressu historiæ apud Sulpitium liquet, et notius est, quam ut probari debeat. Memoratum quoque Helpidium et Priscillianum, ambos laicos, damnatos refert Sulpitius cap. 61 in concilio Cæsaraugustano, quod circa annum 380 celebratum esse ex tomis Conciliorum constat.

Εἰς ϛαυερὸν ἐξομολογοῦνται. Publicam pœnitentiam et satisfactionem in conspectu Ecclesiæ ex hoc loco colligit Feuardentius; ego vero et confessionem publicam quandoque factam exin demonstrari puto. Cujus usum satis clare quoque docet Origenes homil. 2 in Psalm. xxxvii (non xxxii, ut Feuard. citavit), ubi hæc habentur verba : « Si ergo hujusmodi homo memor delicti sui confiteatur quæ commisit, et humana confusione parvipendat eos, qui exprobrant eum confitentem, et notant, vel irrident, etc. Si ergo sit aliquis ita fidelis, ut si quid conscius sit sibi, procedat in medium, et ipse sui accusator exsistat, » etc. Item : « Si intellexe-

[a] Jerem. xxxi, 11.

rit et prævideriet sacerdos) talem esse languorem A tuum, qui in conventu totius Ecclesiæ exponi debeat et curari, » etc.

Scholia Billii in cap. 10.

Pag. 65. *Hic Marcus.* Οὗτος leg. cum vet.

Siges. Hoc loco in Græc. pro εἰσηγήσατο αὐτόν, lego cum vet. σιγῆς ἑαυτόν, sensu etiam hoc postulante.

Defectus semen. Hic ex vet. interp. addo in Græc. σπέρμα.

Pag. 66. *Ex iis locis.* Pro τούτων, repono τόπων ex vet. et vers. seq. γυναικείῳ, pro γυναικείου.

Et quænam essei. Ἑαυτὴν lego cum vet.

Qui Patris expers est. Addo ex vet. ὁ ἀπάτωρ, et deleo hoc verbum ἐλάνεν.

Gigni. Τὸ ἄῤῥητον γεννηθῆναι. Vetus legisse videtur τὸ ἄῤῥητον ῥητὸν γεννηθῆναι. Sed malo hoc loco Græca sequi, quod γεννηθῆναι aptius quadret cum μορφωθῆναι quod sequitur.

Ac syllaba illius. Συλλαβή. Complexionem primo verteram, quod syllaba, ut apud grammaticos usurpatur, hic quatuor litteris non constaret. Sed propius animum advertenti, aliter postea visum est. Insanus enim Marcus omnia hic pro libidine sua fingit.

Pag. 67. *Cujus elementum est.* Vetus interpres legisse videtur, οὐδὲ αὐτὸς ὑπέρ, sed male.

Enuntiationem norit. Γινώσκει lego cum vet., non πολιορκεῖ ; tametsi hæc quoque lectio prorsus improbanda non sit.

Extremi elementi. Pro ἑκάστου lego ἐσχάτου cum vet. Eodem pro μονογλωσσήσαντος καταστῆναι, lego μονογλωσσήσαντα καταθῆναι, cum vet.

Pag. 68. *Quorum elementorum.* In Græc. pro ὡς στοιχείου τὸ ὕστερον, lego cum vet. ὧν στοιχείων τὸ τοῦ ἐσχάτου ὕστατον. Paulo post pro καὶ τῶν, lego καὶ τά.

Cujus sonus. Græca hoc loco ita emendanda sunt, οὗ τὸ ἦχος ἦν συνεπακολουθοῦν τῷ ἦχει κάτω ὑπό, etc. C Vers. seq. pro λέγειν, substitue λέγει.

Triginta litterarum. Dele in Græc. ὃ ex vet. Linea seq. pro δ' οὗ, lege δι' ὧν.

Pag. 69. *Quaternitatem.* Inducitur hic quaternitas. ea quæ a Sige obscurius dicta erant, explanans.

Libet. In Græc. pro θέαν legendum θέλω cum vet.

Dorsum. Vetus interpres pro dorso hic ventrem habet, ac postea pro ventre, pudenda : sed in litteris error obrepsit.

Sui ipsius genitorem. In Græco ἑαυτοῦ γεννήτορα, vel unico verbo αὐτογεννήτορα lego cum vet. quemadmodum et eodem vers. πατροδότορα, et στόματος.

Statim contieuisse. In Græc. pro παρ' αὐτῇ καὶ σιωπὴν, legendum παραυτίκα σιωπᾷν, vel σιωπῆσαι. Lin. seq. rursus legendum στόματος, non στομάτων.

Te tenere censes. Post δοκεῖς, addo ex vet. ἔχειν.

Sex litteris constans. Pro ἓξ ὢν lege ἓξ ἔχων.

Pag. 70. *Qui ipsum cognatione.* Αὐτοῦ vel αὐτῷ, addo ex vet. et lin. seq. pro αὐτῶν repono αὐτῷ.

Inferiorum elatione. Legendum in Græc. ὑπὸ αὐτά, aut aliquid simile; ἀναφορὰν opponit ἀποῤῥοίᾳ.

Habent igitur. Addo οὖν ex vet.

Quoniam autem non satis. Ἐπειδὴ τοῦ ὑστερήσαντος λόγου. Malo tamen ἐκ δέ cum veteri. Neque enim quadrat ἐπειδή cum his quæ præcedunt. Sensus autem horum verborum hic est : Quoniam Pater et Veritas novem litteras continebant, Homo autem et Ecclesia septem duntaxat, Sermo vero et Vita octo, corrigendæ hujusce numerorum inæqualitatis causa factum est, ut littera una qua Pater abundabat, ad Hominem et Ecclesiam descenderit: ac sic cuique ex his conjugationibus suus litterarum octernio constitit.

Tres loci. Τρεῖς addo ex vet.

Devincta esse ait. Pro ἀφῆσι, lego ἃ φησι cum vet.

Pag. 71. *Analogiæ vi.* Legendum in Græco δυνάμει τῇ κατὰ ἀναλογίαν, ex vet. interp., et lin. seq. πεφηνέναι, non πεφυκέναι.

Qui descendit. Legendum in Græc. τὸν καταβάντα καὶ κρατηθέντα.

Quem cum. Addo ὃν in Græc. ex vet. interp.

Juxta administrationem. Hoc loco pro καί, lego κατά, ob verbum πεφηνέναι, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore legisse me memini, sed tantum in neutra.

P. 72. *In hunc numerum.* In Græc. pro ult. δι' αὐτοῦ. *Bis enim habetur.* Lego ἀριθμόν cum vet.

Insignem numerum. Ἐπίσημον, id est, senarium. Nota autem senarii apud Græcos est ϛ. Proinde cum tres sint duplices litteræ, senario æquipollent.

Numerorum magnitudine. Ἀριθμῶν μεγέθει.

Qui ab insigni. Ἀπό lego cum vet.

Alia autem. Ἀλλά addo ex vet.

Rerum inimitabilium. Ἀμιμήτων. « Imitabilium » B habet vetus translatio, sed male, ut existimo.

Et quartum a medio. Μέσου lego cum vet., non μέρους.

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 10.

Pag. 66. *Et syllabæ ejus.* Græca sonant, « et syllaba ejus litterarum quatuor. »

56 Pag. 67. *Unigenitum Æonem.* Græce reposuimus ἀγέννητον, quod immutarat Gallasius in ἀγένητον.

Pag. 68. *Ipsam quidem litteram.* In Græco dele αὐτὸ τὸ ἦχος τῷ ἦχει, et lege, ut in margine scripsimus, τὸ μέν τοι γράμμα, οὗ τὸ ἦχος ἦν συνεπακολουθοῦν.

Pag. 69. *Ventrem* X et T. Ad exemplar Græc. scrib. esset : « Cinctum E et Υ, dorsum Z et T, ventrem H et Σ, femora Θ P. » Paulo post in Græc. pro τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα, fortasse legendum, τὸν αὐτογεννήτορα καὶ πατροδώτορα : ut postea αὐτοβουλήτου, « ab se cogitatæ, » vertitur.

Pag 70. *Ex minori autem.* Λόγος hic « computatio, » C vel « ratio » verti potest, non autem « sermo, » quod scripserat Gallasius. Paulo post : « qui est numeri septem, » intellige, qui est numeri septenarii, virtutem ipsorum octo accepit, sive octonarii ; sic enim solet interpres vertere articulos Græcos τῶν ὀκτώ, « eorum qui sunt octo. »

Quorum elementorum. Lego in Græco εἰκόνας εἰκόνων, et in Latina interpret. verto, « duplices litteræ ; quas cum viginti quatuor litteris annumeraveris, virtute, quæ est secundum analogiam ; vel, quæ annumeratæ faciunt numerum. »

P. 71. *Quæ est in cœna pura.* Græc., ἥτις ἐστὶ παρασκευή. Hic veteris interpretis locus Josephi Scaligeri observationem confirmat in Festum, voce Penem : « Cœna pura est, qua fungebantur, cum in casto essent. » Glossarium : « Cœna pura » προσάββατον. Imitatione gentilium παρασκευὴν Judæorum ita vocat. Porro in Græcis quæ nihil hic immutandum censebit, verbo medio activi datam significationem D contendet : nam φαίνειν in activa sæpe sumitur pro « in lucem edere, » vel « exhibere, » aut « proferre, » ut apud Philonem, τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε. Quod si placeat legere, κατ' οἰκονομίαν δέ, hic vertes, « secundum dispositionem autem. »

Pag. 72. *Usus est diacono.* Apud Græcos nota senarii est ϛ, quæ et ipsa duabus litteris στ æquivalet : ἐπισημογαppellant; alii ἐπίστιγμον, sed minus recte, quomodo et apud Hieronymum legebatur in psal. LXXVII, in illo loco citato a Sixto Senen. lib. VI *Biblioth.*, annot. 131 : « Scriptum est in Matthæo, quod Dominus noster hora sexta crucifixus sit. Rursum scriptum est in Marco quia hora tertia crucifixus sit. Error scriptorum fuit, et in Marco hora sexta fuit : sed multi episemum Græcum ϛ, putaverunt esse γ. » Sic enim habet editio Victorii correctior.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 10.

Pag. 65. *Hic igitur Marcus.* Impurissimus nebulo Unigenitum Dei se mentiebatur, et Quaternationem

quamdam de cœlis descendentem forma muliebri, arcana plurima sibi revelasse, quæ syllabis et litteris Græcis adumbrarentur. In textu porro reposuimus voces, « defectus, » et « sic : » expunximus vero « lumen, » tam Græcæ lectionis auctoritate, quam R. P. Frontonis commonitione.

Colarbasi Silentii. Colarbasi hujus meminit Tertullianus[83], quem ita cum Marco jungit, ut eadem cum illo senserit, videlicet, alterum Deum esse a Creatore; Christum in carnis substantia non fuisse, corporum nullam fore resurrectionem; et Græcorum alphabeti litteris sic veritatem omnem affixisse, ut ineptum, vanum, otiosum, imo et periculosum putet illorum vanitates omnes afferre. At Augustinus[84], Theodoretus[87], et Damascenus sectam ei separatim tribuunt. Epiphanius[88] veluti nodum dissolvens, primum quidem Marci opinionem illum secutum, tuncque sectam ipsorum instar bicipitis serpentis fuisse affirmat : sed postea velut majus quid præter socios novisset, de suo quoque nomine vocatos cœtus habuisse. Nicetas in *Orthodoxia* scribit Colobarsum (seu Colabarsum) quasdam Ptolemæi, Marci et Valentini sententias refinxisse, atque horum quaternitatem ad octonarium numerum perduxisse, scalas perditionis tam sibi quam factionis suæ sectatoribus compingendo : quos errores ibidem refellit.

Pag. 66. *Insubstantivus.* Græce est ἀνούσιος, id est, substantiæ expers. Si substantiam, quatenus accidentibus substernitur, vel etiam limitibus coerceri potest, Deo haudquaquam quadrare senserint; tantum abest eos errasse, ut etiam suffragantes sibi Patres plurimos habeant. Augustinus manifestum esse dicit[89], Deum abusive vocari substantiam. Dionysius frequenter substantiam, sed ineffabilem, supersubstantialem, et omnibus substantiis supereminentem, Deitatem vocat[90]. Damascenus libr. I, cap. 8, ταῖς ὅλαις οὐσίαις ἐπιβατεύουσαν, καὶ πάσης οὐσίας ἐξῃρημένην, id est, « universis substantiis supereminentem ultra omnia, et ab omni substantia exceptam. »

Pag. 67. *Cujus elementum est.* Ita legendum docuerunt Græcus contextus, et P. Fronto : expunximus autem, « neque ipsum, super. » Item paulo post, « a, » pro « extra, » substituimus codicis veteris auctoritate.

Tunc et redintegrationem universorum. Non procul recedere videntur a magno illo anno Platonis, quem bona fide dolet Tertull.[91] omnium hæreticorum factum esse condimentarium. Quod vero exclamatione ecclesiastica, *Amen*, commenta sua confirmari putabant, ejusdem impudentiæ est cum eo, quod Æonum suorum labyrinthos hac coronide, *Per omnia sæcula sæculorum*, probari volebant. Cæterum, « postquam Patri omnium per nomen Filii et Spiritus sancti oblata fuerat eucharistia corporis et sanguinis Christi, *Amen*, quod Hebraica lingua, *Fiat* significat, totum cœtum Christianorum cecinisse, » scripsit ante Irenæum Justinus martyr[92]. Putat vero Augustinus[93], ex iis nominibus esse, quæ propter sanctiorem auctoritatem in aliam linguam transfusa non fuerunt. Hujusque, ut *alleluia*, sacrosanctum usum esse affirmat, epist. 178.

Omnia devenientia. Quinque has voces ex vet. cod. adjecimus, consentiente Græca lectione, ὅταν τὰ πάντα κατελθόντα εἰς τὸ ἓν γράμμα.

Esse. Sonos. Ita legendum docent codices Græci, quibus conformis est vet. cod.

Pag. 68. *Propria.* Delevimus « progenia, » auctoritate vet. cod. et Græcæ lectionis.

Et unamquamque ex his triginta litteris in semetipsa habere, etc. Sic hunc locum P. Frontonis consilio correximus. Excusi codices habebant, « et unaquaque ex his triginta litteris in semetipso habere alias litteras. »

Illud. Delevimus « illum : » et mox pro « dedisse, » reposuimus « dixisse, » auctoritate vet. cod. et Græcæ lect.

Pag. 69. *Figura.* Expunximus, « factura. »

Pag. 71. *Habere.* Erasmus, « habet : » et mox septem dictiones addidimus, auctoritate vet. cod. et lectionis Græcæ.

Quæ est cœna pura. Ita et lib. v, cap. 23, sextam diem, qua Dominus cruci confixus est, appellat cœnam puram : cujus nominis meminerunt etiam Tertull. lib. v *adv. Marc.*, cap. 4, Augustinus Tractatu 120, in Joan., et Beda in cap. XIX Joan. Sic autem eam diem appellant, quod juxta legis præscriptum puros vestimentis, cibis, corporibus et animis eos esse decebat, qui sacrum Pascha essent celebraturi. Unde et Judæorum principes non intraverunt prætorium Pilati, ut non contaminarentur, ait evangelista, sed, puri videlicet, manducarent Pascha.

Pag. 72. *Virtutem.* Ita vetus cod. Græce etiam δόναμιν legitur; prius erat « virtutum. »

Hinc etiam. Prius legebatur : « Hic etiam. »

Usus est. Codd. excusi, « visus est. »

Ait. Expunximus « ut. »

Imitationem. Delevimus « micationem. »

Facta, reliqua vero. Ita vet. cod. et littera Græca; delevimus « ab eo fœtore aliqua. »

Exclamat. Expunximus « exdant, auctoritate vet. cod. et Græcæ lectionis.

Ex adnotationibus Joan. Ernesti Grabii in cap. 10.

P. 66. Ἀνούσιος. Id est « substantiæ expers. » Si substantiam quatenus accidentibus substernitur, vel etiam limitibus coerceri potest, Deo haudquaquam quadrare senserint, tantum abest eos errasse, ut etiam suffragantes sibi Patres plurimos habeant. Augustinus lib. VII *De Trinit.*, cap. 4 et 5, manifestum esse dicit, Deum abusive vocari substantiam. Dionysius lib. *De cœlest. hier.*, cap. 4, et lib. I *De divinis nominibus*, cap. 1 et 5, frequenter substantiam, sed ineffabilem, supersubstantialem, et omnibus substantiis supereminentem, Deitatem vocat. Damascenus lib. I cap. 8. Ταῖς ὅλαις οὐσίαις ἐπιβατεύουσαν καὶ πάσης οὐσίας ἐξῃρημένην, id est, « universis substantiis superemineutem, et ab omni substantia exceptam. » Feuard. Addo, quod Origenes lib. VI *contra Celsum* quæstionem illam movens, utrum Deus habeat οὐσίαν, scribit : Ἀλλ' οὐδὲ οὐσίας μετέχει ὁ Θεός· μετέχεται γὰρ μᾶλλον ἢ μετέχει. « Sed neque substantiæ particeps est Deus : magis enim participatur, quam participat. » Post pauca subdit quærendum, num sit Deus potius nominandus οὐσία οὐσιῶν, ἰδέα ἰδεῶν, « substantia substantiarum, et species specierum. » Similiter Arianorum effatum erat : « Deus efficit ut sit substantia, non tamen ut ipse Deus in substantia deputetur. Quippe cum omnis substantia contraria recipiat, Deus qui nihil diversum admittere potest, substantia dici non debet, » uti refert Gregorius Nazianzenus orat. 49 de Fide, et addit : « Ignoscerem tibi, si hoc simpliciter diceres, si rationem velles scire, si rudis ad hanc quæstionem accederes, si non ipse esses, 57 qui semper de alia substantia, vel de nullis exstantibus Dei Filium assereres, » etc. Unde in sequentibus accurate disputat, probatque Deum recte substantiam dici, licet non talem, qualis in sublunaribus datur. Lege ipsum, et confer Casauboni Exercit. I ad Apparatum *Annalium* Baronii num. 10, post medium.

Μήτε ἄρξαι, μήτε θῆλυ. Ita et superius in fine capitis 5. Cæterum Casaubonus loco citato, allegatis hisce Irenæi verbis, hæc sua subdit : « Hue

[83] Lib. Præscr. [84] Lib. de hæres. [87] Lib. I hæret. fabul. [88] Contra hæres. 35. [89] Lib. VII de Trinit., cap. 4 et 5. [90] De cœl. hier. cap. 4, et De div. nomin. cap. 1 et 5. [91] Lib. de anima. [92] Apolog. 2. [93] Lib. II de Doct. Christ., cap. 11.

pertinet, quod nonnulli veterum observant, quia nullus in Deo sexus, propterea Spiritum S. qui est tertia S. Trinitatis persona, Hebraice feminino genere dici, Latine masculino, Græce neutro : cujus observationis meminit et pseudo-Hieronymus de assumptione Mariæ. »

Τὸ ἄῤῥητον γεννηθῆναι. Vetus legisse videtur, ἄῤῥητον ῥητὸν γεννηθῆναι. Sed malo hoc loco Græca sequi, quod γεννηθῆναι aptius quadret cum μορφωθῆναι, quod sequitur. Bill. Licet vero γεννηθῆναι retineatur, ῥητὸν tamen omnino respuendum videtur, utpote quod incuria scribæ ob easdem duas posteriores præcedentis vocis syllabas excidisse non dubito.

Ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων. His significatur « prima tetras » Æonum, de qua cap. 1, § 1.

Τὴν δευτέραν. Subintellige συλλαβήν, id est complexionem.

Καὶ αὐτὴ στοιχείων τεσσάρων. His « secunda » indigitatur « tetras, » de qua ibidem.

Δέκα. Intellige decem Æones ex Logo et Zoe prognatos, qui loco citato enumerantur.

Τὴν μετὰ ταῦτα. Id est « quartam vocem. »

Δεκαδύο. Duodecim Æones Anthropo et Ecclesia oriundos accipe.

Τοῦ ὅλου ὀνόματος. Per ὄνομα intellige Pleroma Æonum.

Τριάκοντα. Juxta numerum triginta Æonum.

Τεσσάρων. Juxta quadripartitam divisionem in primam et secundam « quaternationem, » ut interpres appellare solet, « decada » et « duodecada. » Supra vero cap. 1, § 1, juncta utraque tetrade, tripartite divisum dicebatur triginta Æonum Pleroma.

Pag. 67. *Πολιορκεῖ.* Γινώσκει lego cum veteri, non πολιορκεῖ, tametsi hæc quoque lectio prorsus improbanda non sit. Bill. Petavius in margine Epiphanii, pag. 237, posuit ἐπιστάται. Sed infinitivum γινώσκειν, vel ἐπίστασθαι potius legendum esse, ex integro contextu patet.

Μονογλωσσήσαντος καταστῆσαι. Lego μονογλωσσήσαντα καταθῆναι cum veteri. Bill. Sed καταθῆναι prorsus rejiciendum, et si quid mutetur, καταστῆναι legendum.

Τότε δὲ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν. Sententia Marci fuit, tunc demum perfectam ἀποκατάστασιν futuram, cum omnia, velut unum, uni supremo Deo subjecta fuerint, juxta I Cor. xv, 28.

Pag. 68. *Ὡς στοιχείου τὸ ὕστερον γράμμα* Lego cum veteri, τῶν στοιχείων τὸ τοῦ ἐσχάτου γράμμα. Bill. Mihi nihil aliud quam ὡς in οὗ mutandum videtur.

Οὗ ἦχος. Indigitat Enthymesin Sophiæ, de qua vide cap. 1, § 7 (cap. 2, n. 2, 3).

Καὶ τῶν. Lego καὶ τά. Bill. Τὰ πρὸ τούτων vero sunt Demiurgus, septem cœli, aliæque cœlestes creaturæ.

Τὸ μὲν τοι γράμμα, etc. Hæc et sequentia intellige de Sophia, trigesimo Æone, et ut recte intelligas, lege supra cap. 1, § 2 et 3 (cap. 2).

Τὸ ἦχος τῷ ἦχει. Hæ quatuor parenthesi inclusæ voces, quas merito vetus interpres non agnoscit, in textum irrepsisse videntur e margine, in quo quispiam citra necessitatem Irenæum correcturus, pro ὁ ἦχος notavit legendum τὸ ἦχος, prout mox sequitur τῷ ἦχει. Et sane miror trigam doctorum virorum, Billium, inquam, Frontonem Ducæum, atque Petavium itidem voluisse, ut τὸ ἦχος, indeque συνεπακολουθοῦν, pro συνεπακολουθῶν legeretur, cum tamen ἦχος masculini sit generis, et ab Irenæo in hoc ipso capite ita sæpius usurpetur, licet dativum, quasi a τὸ ἦχος formaveris.

Τῷ ἦχει καὶ τό. Pro καὶ τό legendum esse κάτω, sequente commate vetus interpretatio docet, et mox sequentia verba : μεμενηκέναι δὲ εἰς κάτω τὸν ἦχον.

Τὸ δὲ στοιχεῖον, etc. Pleroma triginta Æonum significat.

Pag. 69. *Κεφαλὴν ἄνω, τὸ ἄλφα.* Interpres legisse videtur, Κεφαλὴν αὐτοῦ ἄνω, πρῶτον ἄλφα. Alpha enim prima est littera.

Pag. 70. *Τῶν τῆς κλήσεως.* Ita catholicos appellabant hæretici, semetipsos *σπέρματα ἐκλογῆς semina electionis* vocantes. Confer. *Spicil. Patrum et hæreticorum sæculi* II, tom. I, pag. 91, ubi Heracleonis hanc in rem verba habes.

Pag. 71. *Ἅ ἐστιν ἕξ.* Tria στοιχεῖα, sive tres Æones, Pater, Anthropos et Logos, dicuntur sex, propter tres conjuges, Alethian, Ecclesiam et Zoen ipsis intime unitas.

Τὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἀριθμόν. Intellige numerum vigesimum quartum.

Διπλᾶ γράμματα. Duplices litteræ duos in conjugatione junctos Æones Marco significabant.

Ἑκεῖνον τὸν μετὰ τὰς ἓξ ἡμέρας. Respicit historiam transfigurationis Jesu in monte Thabor, in quem ipse cum tribus apostolis, Petro, Jacobo et Joanne post sex dies ascendisse narratur Matth. XVII, 1, et Marc. IX, 2, numero illorum mox aucto, dum Moyses et Elias ibidem apparuerunt, adeo ut tunc sex numero essent.

Τὸν κρατηθέντα καὶ καταβάντα. Τὸν καταβάντα καὶ κρατηθέντα inverso ordine legi vult Billius, veteris interpretis auctoritate ductus. Sed melior mihi videtur Epiphanii lectio ; quippe detentus est aliquantum in monte, priusquam descenderet, partim colloquio cum Moyse et Elia, partim a Petro dicente v. 4 : « Domine, bonum est nos hic esse, » etc. Imo totam noctem ibi egisse, mox probabo.

Ἐν τῇ ἑβδομάδι. Ad septimum diem alludere, quo Christus in sepulcro jacuit, et apud inferos mansit, notavit Petav. ad Epiphan., pag. 72. Et septima quidem dies per hebdomadam videtur intelligenda. Nam uti Sabbatum Judæorum Græcis dicebatur ἑβδομάς, teste Theophilo Antioch. lib. II *ad Autol.*, pag. 94 ; ita et quamlibet septimam diem ἑβδομάδα vocare nihil prohibet. Non tamen septimam diem, qua Servator in sepulcro jacuit, hic accipio, quia de transfiguratione Domini agitur, de passione autem vel sepultura altum silentium ; sed istam, qua de monte Thabor post transfigurationem descendit. Dices : Unde constat, Christum septima demum die descendisse, non ipsa sexta, qua ascendit ? Illud vero patet ex Evangelio S. Lucæ, qui historiam transfigurationis Domini narrans cap. IX, 28, scribit : « Ascendit in montem, ut oraret. Et ut idem evangelista cap. XXI, 27, refert : « Erat diebus docens in templo, noctibus vero exiens morabatur in monte, qui vocabatur Oliveti. » Confer cap. VI, ℣. 12. Et ad has igitur preces in monte Thabor nocturno tempore procul dubio accessit, ut porro evincit somnus discipulorum, de quo iterum Lucas ℣. 32 : « Petrus vero et qui cum illo erant, gravati erant somno, et evigilantes viderunt majestatem ejus, » etc. Evigilantes igitur demum, viderunt gloriam Christi, et postquam aliqua cum eo verba miscuerunt, nube eos obumbrante, vocem de cœlo loquentem audiverunt, etc. Quæ et alia aperte docent, non ante mane septimæ diei Christum de monte descendisse. Videtur autem Marcus septimam istam diem mystice explicasse, sive de Demiurgo, quem « Hebdomadem » appellatum fuisse ex pag. 25, lin 19 (p. 24, l. 41) constat ; vel de « septem cœlis, » infra quos Jesus descendit, cum tamen ipse esset « ogdoas. »

Ἐπίσημον ὀγδοάδα ὑπάρχοντα, etc. Jesus « Ogdoas insignis, » id est, prima et principalis, qua longe inferior est mater Achamoth, « Ogdoas secunda, » uti pag. 25, lin. 20 (pag. 24, l. 45), cognominatur, a Marco dicebatur, quia omnem virtutem octo primorum Æonum in se continere putabatur, imo non solum horum, sed et omnium triginta Æonum, seu universi Pleromatis, ut cap. 1, § 4,

pag. 14, lin. 15 seqq. (cap. 2, n. 6), docebant hæretici. Unde et hoc loco mox sequitur : Καὶ ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄπαντα τῶν στοιχείων ἀριθμόν. Ubi per στοιχεῖα Æonas designari ex superioribus constat.

Ω καὶ α. Quod Apocalypseos cap. 1, 18, de vero Servatore Jesu legitur, id ipsi fictitio suo Salvatori, quem dicebant sub specie columbæ in Jesum descendisse, attribuebant.

Καὶ τὴν οἰκονομίαν... πεφηνέναι. Κατὰ τὴν οἰκονομίαν legere amabat Billius, ob verbum πεφηνέναι, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore se legisse meminerat. Verum φαίνειν active sumi pro « in lucem edere, » vel « proferre, » probat Fronto-Ducæus, auctoritate Philonis Judæi, apud quem legitur τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε. Sed et ipsa Lexica hoc docent. Præbuit autem œconomia Servatori « corpus, » de quo supra p. 29, lin. 16 (pag. 28, l. ult.), ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτεθεῖσθαι σῶμα, ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, « a dispositione autem circumdatum corpus, animalem habens substantiam. » B

Διπλᾶ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον, etc. Quænam tres illæ duplices litteræ? Nisi fallor, tria sunt ἐπίσημα, βαῦ, σαμπῖ et κόππα, de quibus vide Scaligeri *Animadversiones ad Euseb.* pag. 112, 115 et 116.

Κέχρηται δὲ διαχόρῳ τῷ τῶν ἑπτὰ ἀριθμῷ μεγέθει. Usus scilicet dicebatur ab hæreticis Jesus septem principalium angelorum ministerio, sicut septem Spiritus ministri tribuuntur vero Jesu Christo, Agno Dei, Apocal. v, 6.

58 *Ἑπτὰ δυνάμεων, καὶ μίμησιν τῆς ἑβδομάδος δυνάμεως.* Loco καί auctoritate veteris interpretis repono κατά; et per « septem virtutes » septem cœlos (de quibus vide pag. 95, lin. 22 (pag. 24, l. 29) et notas ad tom. I *Spicil. Patrum sæculi* II (pag. 224), intelligo, ut mox sequentia declarant, quæque habentur initio capitis 14 (17). Per « hebdomadem virtutem » autem septem principales angelos designari suspicor. Cæterum de voce δυνάμεων tam cœlos, quam angelos denotante, legantur Clementis Alexandrini *Eclogæ* ἐκ τῶν προφητικῶν § 1, quæ Græce post alia ejus opera, una vero cum Latina versione tom. I *Auctarii* novissimi Bibliothecæ Patrum a Combefisio editi, exstant. Confer § 52, ubi nomine « cœlorum » quoque non solum superos orbes, sed et angelorum operationes significari docetur; et § 58, ubi δυνάμεις dicuntur esse πρωτόκτιστοι ἄγγελοι, « primæ conditionis angeli. » C

Scholia Billii in cap. 11.

Pag. 73. *Cœli enarrant.* In Græc. delendum τῶν οὐρανῶν.

Recreandi sui causa. Εἰς διυλισμόν Vetus « ad revelationem : » διυλισμός proprie « percolationem » significat.

Membris constat. Post δωδεκαμελοῦς, pone ὄντος ex vet. et post γραμμάτων, ἑκάστου.

Elocuta est. Sic lego in Græco cum vet. ἦν προσωμίλησε μὴ προσομιλήσασα.

Resolutione. Ἀναλύσεως, lego cum vet.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

Pag. 73. *Ostensionem autem.* Quanta cæcitate et stoliditate laborarent præstigiatores, vel inde appareat, quod a vagitu et ejulatu recens editorum parvulorum, suorum placitorum demonstrationes peterent, et gloriolam sibi venarentur. At longe aliud lacrymas illas portendere monet Tertull.[95] : « Vitam nempe vagitu salutant, et de prospectu lacrymabilis vitæ, augurem incommodorum vocem illam flebilem quidam interpretantur, » ait; Platonem, ut opinor, in *Axiocho*, si Platonis est, Lucretium, aut fortasse Plinium[96] subindicans. Is enim naturam potius novercæ crudelioris nomine, quam melioris A parentis appellandam censet, quod hominem tantum nudum, et in nuda humo, natali die abjicit ad vagitus statim et ploratum, ut vitam a suppliciis auspicetur. Alia ratio vagitus puerorum atque hic recitata est, etiam afferri potest, quam ex verbis Martialis Campani medici Burdegalensis, latronum vinculis et cæde divinitus liberati, libenter subjungam. Vagitus puerorum, inquit, convenienter naturæ prodeuntium in lucem, ex utero matrum, magno conatu impetuque facultatis expultricis, ea causa dari potest : quoniam in eo diu inclusi, novam tandem et repentinam loci mutationem facere coguntur. Exclusi expulsique foras, post, qualecunque fuerit, aeris temperamentum, ratione reliquorum diverse semper affecti, confestim excipiunt, simul et induunt. Quo fit, prout corpora, et ambientis temperies ea circumdantis exstiterint, vagitus vel edantur frequentes, vel nulli aut rari fiant. Exoriuntur in summa, propter loci tepidi, et plerumque temperati exitum, et propter aeris ambitum, intemperie sua cutim puerorum ex tempore vellicantem, et acriter mordentem, atque sic vim prorsus alienam calori nativo insinuantem. Natura puerorum jam enatorum rei novitate perterrita, injuriam quamvis etiam per se ægre ferens queritur; et modo gemitus, modo lacrymas, modo utrumque statim exprimit; at contra, cum nihil mali experitur, tunc quiescit, nec vagit læta sua sorte.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 73. *Εἰς διυλισμόν.* In omnibus editi. hæ duæ voces cum sequenti verbo ἐπιφανεῖ junctæ repræsentantur, et διυλισμός proprie « percolationem » significans, metaphorice de « revelatione » seu « recreatione » animi post afflictiones a veteri cunctisque recentioribus interpretibus accipitur. Sed cum præcedentibus hæc mihi videntur construenda, ita ut anima ærumnis vexata dicatur εἰς διυλισμόν, « ut percolando quasi defæcatior fieret, » id est, ut a vitiis, ex ὕλῃ juxta hæreticorum placita ortis, animæque adhærentibus, per afflictiones liberaretur.

Ἡ ἄνω ψυχή. Superna scilicet animæ idea, qualem Marcus cum Platone statuisse videtur.

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in cap. 12.

Pag. 78. *Heri et ante.* Χθὲς, καὶ πρώην, id est, heri et nudiustertius. De hujus proverbii significatione et usu, vide *Chiliadas* Erasmi. Ex hoc autem loco videmus usitatum Græcis fuisse, cum de rebus nuper actis et admodum recentibus loquerentur. Nuper autem acta intelligit Irenæus, quorum auctores et inventores designari possunt. Quamvis ergo vetustissima sit litterarum inventio, quod ad homines attinet, tamen recentissima est, si æternitatem ac res divinas spectemus. Ineptissimum ergo et absurdissimum est a rebus inter homines repertis, quarum tempus et auctor notari potest, tametsi dona a Deo profecta sint, quasi æternæ essent, testimonium adducere.

Scholia Billii in cap. 12.

Pag. 74. *Unitatem simul exsistere.* Ἑνότητα legendum.

Σιγὴ quinque. Atqui hæc vox quatuor tantum litteris constat. Sed furiosus Marcus, ut in reliquis aliis, sic in subducendis numeris de veritate parum laborat.

Πατὴρ totidem. Addo in Græco πέντε, ex vet.

Nomen id quod in sermonem cadit. Hoc loco in Græco pro ὀκτὼ καὶ δέκα legendum Ἰησοῦς cum vet. et pro τόν, τό.

Eodem modo Christus. Hic quoque in Græco pro Υἱὸς Χριστὸς γραμμάτων δώδεκα, lego cum vet. καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἑπτα.

Pag. 75. *Hæc avis.* Ne hic quidem video quo pacto vox περιστερά (quæ columbam significat) numero his litteris α et ω respondeat.

[95] Lib. de anima. [96] Lib. VII nat. Hist.

Filiæ instar. Ἐν θυγατρὸς τρόπῳ, « filiæ in modum. » Vetus interp. legisse videtur τόπῳ, non τρόπῳ, sed male.

Octo et octoginta emergunt. Delendum in Græc. καὶ ω, et pro δεκαοκτώ, reponendum Ἰησοῦς ex vet. interpr. Lin. seq. pro Ἰησοῦ legendum Ἰησοῦς, et delendum ω, et pro ἔχει substituendum ἔχεις.

Si litterarum numerum. Ne hic quidem numeri ratio constat, nec multis aliis in locis.

Supercœlestis. Ὑπερουράνιον malo, ut est in Græco, quam ὑπερουρανίου, ut vetus interp. Verum ibidem pro η καὶ τοῦ σ, legendum ex vet. τοῦ Ἰησοῦ.

Octingentorum octoginta. Hic in Græc. dele ἔπειτα ex vet.

Pag. 76. *Hoc est Jesum.* In Græc. pro τὸ ε ι η, repone ex veteri, τὸν Ἰησοῦν. Lin. seq. pro τοῦ, lege τοῦτο.

Juxta numeri progressionem. Πρόβασιν lego cum vet., non πρόσβασιν. Lin. seq. post τρεῖς, addo καὶ τέσσαρες in Græc. ex vet. Hoc enim perspicue sensus postulat.

Quod est iota. Addo in Græc. ὅ ἐστιν ex vet.

Octogenarium. In Græco corrupte legitur τὸν Ἰησοῦν. Vetus translatio habet LXXXVIII numerum, sed mendum hic esse censeo. Neque enim ex octonario et denario inter se ductis hic numerus emergit.

Filiis appareret. In vet. inter. corrupte legitur filius pro filiis. Græc. τοῖς υἱοῖς.

Sex et viginti quatuor. Αὐτά vetus interp. non agnoscit.

Ducis munus. Pro ὁδοῦ, ὁδηγοῦ lego cum veteri.

Electum eum. Vetus interp. λεχθῆναι legit, non ἐκλεχθῆναι.

Pag. 77. *Altissimi virtutem.* In Græco non υἱοῦ, sed ὑψίστου lego cum vet.

Per os Jesu. Addo in Græco στόματος ex vet.

Proinde Jesum. In Græc. hæc inversa sunt. Nam pro οὖν τόν, legendum τὸν οὖν.

Pag. 78. *Hunc porro cum excepisset.* Pro τόν, lego ὃν, cum vet. et vers. seq. deleo δέ.

Et Iu et Heu. In Græco pro Ἰησοῦ lego Ἰού cum vet. interp. Est autem Ἰού apud Græcos interjectio dolentis. Lin. seq. pro φώνησιν, ἐκφώνησιν lubens legerim.

Cum jam a principio. Sensus rationem potius habui, quam verborum. Hic enim nec Græca mihi satisfaciunt, nec vetus translatio.

Longas adjecisse. Μακρά lego cum vet. non μικρά. Et lin. seq. post οὖν, addo παρ'.

Tu enim solus. Pro μόνον vet. legit μόνος εἰς.

Pag. 79. *Os aperuisse.* Αὐτόν legendum, non αὐτό cum vet.

Patremque qui omnia capit. In Græco pro αὐτὸν γεγονότα πάντα, legendum existimo καὶ αὐτὸν τόν.

Exponentem. Ἐκδιηγουμένου lego, non ἐνδιηγουμένου.

Ipsiusque cogitationi. Pro τοῦ υἱοῦ, legendum τούτου, ita postulante sensu. Ac sic etiam legit vet. interp. Ead. lin. lege ἐπιφευδόμενος.

Pag. 80. *Matres idolorum architecte.* Hæc metrica forma exprimuntur, etiamsi pedum ratio non haberetur.

Apostaticæ. Ἀποστατικῆς lego cum vet., non ἀποστολικῆς. Ead. lin. pro χωρηγεῖς ὡς, lego cum vet. χωρηγεῖ σός. Ibidem deleo hanc particulam εἰ: et lin. seq. ἐγχειρήματα, idque 59 astipulante vet. et pro ἀντὶ Θεοῦ, unico vocabulo repono ἀντιθέου.

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 12.

Pag. 74. *Σιγὴ quinque.* Rationem numeri non constare vidit Billius, nisi huic voci dentur quinque litteræ, et reperiri tamen in ea quatuor tantum, verum furiosum Marcum de veritate parum laborare; quod confirmari potest exemplo vocis Χριστός, in qua litteras ait esse octo, neque enim, licet ς dividas in σ et τ, plures quam septem reperies: alii alia comminiscuntur. Cornarius apud Epiphanium scripsit, σειγὴ « vero quinque: » sed an ex auctoritate manuscripti, an ex conjectura, non monuit. Tantum hoc addam ex catechesi 6 τῶν φωτιζομ. Cyrilli Hierosolymit., τέκνον γὰρ εἶναι τοῦ Βυθοῦ ἐλέγετο ἡ Σιωπή. « Proles enim Profundi dicebatur Silentium. » Ita si diceretur ille Σιγὴ Æon σιωπή, quinque litteras haberet. Verum sæpius ab eodem Cyrillo, Epiphanio, et aliis Sige dicitur: quamobrem ad aliud prius revolvamur necesse est, ut cum illo Terentiano monitore dicamus: « Quæ res in se neque consilium, neque modum habet ullum, eam consilio regere non potes. » —« Quid enim, inquit Tertullianus, recti habent, quæ tam perverse proleruntur. »

Pag. 75. *Cum hunc numerum habeat hæc avis.* Quo pacto vox περιστερά, quæ columbam significat, numero his litteris α et ω respondeat, se non videre, ait vir doctissimus: verum id ostendere perfacile est: π valet 80, ε 5, ρ 100. ι 10, σ 200, τ 300, ε 5, ρ 100, α 1, quæ omnia collecta efficiunt unum et octingenta: et hunc numerum notæ Græcorum designant α et ω: α enim unum, ω valet octingenta. Tertull. *De Præscr.* cap. 50, et hic noster cap. 10: « Quem manifestavit, cum ipse venisset ad baptismum, columbæ descensio, quæ est Ω et A. Numerus enim ipsius unum et octingenta. »

Et DCCC, *quod est Jesus.* Non assentior Billio delenti καὶ Ω, sed Feuardentio potius restituenti ex manuscripto, *et* DCCC; nam quod tanto illi viro numeri ratio constare non visa sit, in causa fuit auctoritas interpretis veteris, aut quod Græcorum notas nimis anxie noluerit excutere: sic enim æra summæ possunt explicari: ι efficit 10, η 8, σ 200, ο 70, υ 400, σ 200; ergo collectæ hæ notæ ι, η, σ, ο, υ, ς, reddunt 888, atque hoc est, quod postea dicit: « Jesus enim nomen secundum Græcarum litterarum computum dat summam DCCCLXXXVIII. Habes manifeste: » sic enim restituendum est e Græco: τὸ γὰρ Ἰησοῦ ὄνομα κατὰ τὸν ἐν τοῖς γράμμασιν ἀριθμὸν Ω ἐστὶν ὀγδοήκοντα ὀκτώ. Testis laudari potest Sibylla Cumana lib. I:

Ὀκτὼ γὰρ μονάδας, τόσσας δεκάδας ἐπὶ τούτοις,
Ἠδ' ἑκατοντάδας ὀκτὼ, ἀπιστοτόκοις ἀνθρώποις
Οὔνομα δηλώσει.

Namque octo monades, totidem decades super ista,
Atque hecatontadæ octo infidis significabit
Humanis nomen.

Quapropter et A B Græcorum. Græc., τὸν vel τὸ ἀλφάβητον: « Quapropter et alphabetum Græcorum habere monadas octo, et decadas octo, hecatontadas octo, DCCCLXXXVIII numerum ostendentia, vel ostendentes. » Ostendi vero hæc singula sic possunt: Ab α usque ad ι sunt monades octo, nam senarii nota asciscitur ς: ab ι usque ad ρ sunt decades octo, nonam enim exprimit nota alia Ϟ: a ρ usque ad ω hecatontades octo, nonam hæc postrema refert ϡ, millenarium vero ϡ subscripta virgula.

A enim et B et Γ. Græc. μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς. Α enim et Β et Γ et Δ in semetipso composita Χ faciunt, vel remotis notis numerorum, unum enim, et duo et tria, et quatuor in semetipso, vel, in unum composita.

Quæ cum iota applicata. Billius in Græco esse corrupte putat τὸν Ἰησοῦν ἀπεκύησε, in veteri vero translatione, « LXXXVIII numerum generavit. » Porro ibi mendum esse censet, quod ex octonario et denario inter se ductis, hic numerus non emergat. At postquam hæc scripsit ille, restituit ex manuscripto legitimam lectionem Feuardentius, « DCCCLXXXVIII numerum generavit. » Sic igitur intelligendum est applicatam esse ogdoadem cum iota sive decade,

ut ante expositum est; primum enim adjunctam decadem dixit octonationi, et decuplam eam facientem LXXX fecisse numerum, et rursus applicatam octoagies decies octingentorum numerum fecisse; nam decies octoginta sunt 800, ac tum demum repetitur ogdoas tertio, ut 888 efficiat. Sane id fuisse in causa, ut hic Græce scriptum sit τὸν Ἰησοῦν, pro DCCCLXXXVIII, quod litteræ vocis Ἰησοῦς notæ sint numeri illius.

Pag. 77. *Per Mariam generatus.* Generatur, γενεσιουργεῖται.

Pag. 78. *Et super universam.* In Græco dele τό, et lege ὑπὲρ πᾶσαν: et paulo post in Latino interp., «et hoc alphabeti litteris stigmatam nuper, sicut quod est ab initio, quod dici solet, heri et ante. Græci confitentur a Cadmo se primum sexdecim accepisse.» videtur legisse, ὥσπερ τὸ ἀπ' ἀρχῆς, non πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, hoc opinor sensu, quod heri et nudiustertius, vel admodum nuper actum est, perinde venditant, ac si ab orbe condito cœpisset esse. Cornarius apud Epiphanium verterat, «ad hoc quod ab initio est ac nudiustertius, quod dici solet:» Gallasius sic immutavit, «ad id quod initio dictum est, heri ac nudiustertius:» atque ita indicavit se illa, τὸ δὴ λεγόμενον, non intellexisse notam esse proverbii: ut ex his aliisque ejusmodi colligi possit, eam propriam illius esse laudem, ut quæ non omnino male a Cornario reddita erant, deteriora reddidisse videatur.

Tempore quam Cadmos. Scribendum, «tempore quam Cadmus, et ii, qui ante eum sunt, posterius autem his, qui reliqua elementa addiderunt, posterius autem tempore, quam et tu ipse... quæ tantum verbosa est Sigea.»

Pag. 79. *Innominabilem nominat Æonem.* Vox *Æonem* abest a Græco: itaque cogitandum est, an addenda sit ex veteri, hoc modo, ὀνόμαζει αἰῶνα.

Et formam invisibilis factam. Scribe, «factum,» Verbum scilicet, γεγονότα Λόγον.

Pag. 80. *Invectus est in te dicens.* Interpres vetus omisit adverbium ἐμμέτρως, quod Epiphanii interpres Cornarius ita reddiderat, «ac veritatis præco concinnus acclamavit.» Gallasius enim secutus, edidit κῆρυξ τῆς ἀληθείας ἐμμετρος. Nos antiquam lectionem restituimus, quam sequitur Billius; ideoque hic scribi potest, «præco veritatis versibus invectus est:» ut apud Platonem, ἐπέρχεται δέ μοι ἐμμέτρως εἰπεῖν: et Plutarchus, μὴ χρῆν ἐμμετρα τὴν Πυθίαν, de oratione numeris astricta: nam hos esse octo senarios iambicos non omnino malos, et excepto sexto, cui sextus pes deest, integros animadvertet, qui expendere volet, quorum primas voces notabo: 1 Εἰδωλοποιὸ, 2 Ἀστρολογικῆς, 3 δι' ὧν κρατύνεις, 4 Σημεῖα, 5 Ἀποστατικῆς, 6 Ἅ σοι χορηγεῖ, 7 δι' ἀνελικτῶν 8 Ἔγων σε πρόδρομον.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 12.

Pag. 74. *Sic autem.* Confingit Marcus Silentium sibi plurima narrasse de unitate, senario, quaternione, nomine Jesu Christi, Spiritu sancto, et columba: quæ omnia velut impia et idololatrica figmenta coarguuntur. Hunc locum ita citat Nicetas libro quarto *Thesauri*: «Prolixam fabulam eam, ut Irenæus ait, Sigea, seu Silentium vocabat. Nomine sane, quod neutiquam fabulæ conveniret.»

Unitatem. Ita vet. cod., cui conformis est Græc. lect.; excusi habebant, «unitam.»

Σιγὴ *quinque.* Manifestus error Marci est: nisi aut litteram ultimam η, velut compositam ex duplici, pro duabus computet: aut articulum adjecerit, ἡ σιγή: aut in quodam obliquo σιγεί, aut σιγήν· aut denique, ut velle visus est interpres Epiphanii, σειγή scribendum censuerit.

Eumdem numerum. Ita restituimus ex vet. cod. indicio. Cæterum, hæc de nominis Jesu litteris deliberationes refelluntur etiam lib. II, c. 41.

Inenarrabile autem ejus. Hæc Marci figmenta sibi non constant, quando vix interjecta linea, contra scribit illud ipsum nomen esse litterarum triginta. Quod autem sit nomen illud ineffabile, constans 24 aut 30 litteris non satis intelligo: quando nec Ἰησοῦς nec Χριστὸς tot continent: nec ineffabilia censentur nomina. Nomen quidem Jehova, a quo fortasse judicavit nomen Jesu deductum, prisci dixerunt esse ἀνεκφώνητον, id est, ineffabile; non quod effari non posset: sed quod, magna reverentia, ab eo effando abstinerent.

Pag. 75. *Et Χριστὸς litterarum septem.* Hoc quidem verum: sed postea secum pugnans hæreticus ait, esse litterarum octo, ex quibus prima octonatio significetur: adeo immemores sunt hi mendaciorum consarcinatores.

Ut περιστερὰν manifestet. Antiqua omnia exemplaria, «per ista manifeste» habebant; mendum tamen facile indicat Tertul. in calce libri *De præscript.*: «Denique Jesum Christum aiebant hæretici descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine cum περιστερά pronuntietur, habere secundum numerum DCCCI.» Accedit et Epiphanii Græca lectio, ἵνα τὴν περιστερὰν μηνύσῃ: «Ut peristeram, id est, columbam manifestet.»

Et DCCC. Hunc numerum apposuimus ex vet. cod. consentiente Græc. lect.; delevimus vero *dat.*

60 DCCC. Hunc numerum adjecimus cum ex Græco, tum P. Frontonis judicio.

Pag. 78. *Heri et ante Græci confitentur ab æstimatione.* Quas firmas putabant demonstrationes ex litteris Græcorum, quasi æternæ fuissent, ineptas et futiles esse ostendit; cum heri et ante, id est, adeo recentem et temporaneam esse illarum inventionem ingenue profiteantur Græci, quod earum auctores et inventores facile designent. Cæterum «a Cadmo primum,» non «ab æstimatione,» legendum, certissimum est. Hunc enim a Phœnicia in Græciam primum sexdecim litteras attulisse ferunt [96], α, β, γ, δ, ε, ι, κ, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, υ, idque paulo ante Xerxis tempora, evincit ex *Antiquitatibus* Josephi Eusebius lib. X *De præpar. evan.*, cap. 2. Simonidem Lyricum poetam postea quatuor istas ζ, η, ψ, et ω addidisse scribit Plinius lib. VIII, cap. 58; Palamedem vero tempore belli Trojani θ, ξ, χ, φ, quæ supererant, invenisse.

Et ii qui ante sunt. A P. Frontone moniti delevimus «eos:» et paulo post, «temporis quam Palamedes;» cum etiam absint a Græco contextu. Sicut et in sequentibus, «verbosa,» pro, «verbo sata,» et «factum,» pro «factam» substituimus.

Pag. 79. *Tu ais.* Delevimus «tuus,» aucto. vet. cod. et lect. Græc.

Ipse Dædalus fictor. Recte comparat eum senior cum Dædalo Atheniensi fabro, qui quod sororis filium interemisset, judicii metu fugit in Cretam, ubi labyrinthum, opus portentosissimum fabricasse dicitur; sic et hic animorum proditor et perditor inextricabilium errorum labyrinthos exstruebat.

Pag. 80. *Idolorum fabricator, Marce.* Non solius idololatriæ interioris, qua somnia sua pro Dei vero verbo constituere satagebant, hæreticos reos facit; sed etiam quod Dei naturam, et proprietates impuris mendaciis immutarent, aliumque, imo et plures deos alienos fingerent, frequenter convincit infra lib. I, cap. 19; lib. II, c. 9 et 47, et lib. III, c. 40. Subscribit Tert. [97] dicens, «hæreses ab idololatria non distare, cum et auctoris et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum enim aut fingunt

[96] Just. mart. orat. paræn., Herod. lib. V. [97] Lib. Præscr., cap. 40.

alium, » etc. Idem [m]: « Sicut nationes manibus, ita et hæretici verbis idola fabricantur, id est, alium Deum, et alium Christum. » Sic Athanasius et Lucifer Calar. Arianorum hæresim idololatriam reputant; Cyrillus Nestorianam, Augustinus Manichæam, Hieronymus denique in cap. VIII Ezech., in cap. III Danielis, in cap. II Oseæ, quæcunque a prophetis adversus idola dicuntur, ad hæreses transferens, docet omnem hæresim spiritalem idololatriam esse. Qui et rursus scribit [n]: « Hæreticorum unusquisque fingit quod voluerit, et adorat figmentum suum, ut Marcion Deum otiosum, Valentinus Αἰῶνας triginta, Basilides Deum Abraxas, » etc. Ita subscribit Aug. [1]: « Quisquis talem cogitat Deum, qualis non est Deus, alienum et falsum Deum in corde suo portat. » De seipso vero, cum adhuc Manichæorum hæresi detineretur, ait [2]: « Vanum phantasma et error meus, erat Deus meus. »

Sed propius advertamus an pari turpitudine ac infamia nunc laborent Lutherani et Sacramentarii, præcipui hujus tempestatis hæretici. Id profecto, si mutuis eorum de se invicem testimoniis credendum, jam confectum et probatum est. Lutherus namque Sacramentarios appellat [3], « canes, sacramenti-perdas, idololatras, qui Christum et Deum Patrem in verbis suis obtruncant, et diabolum loco Dei proponunt. » Jezlerus vero Zuinglio-Calvinianus testatur [4] suos Sacramentarios censere, « Lutheranos esse anthropophagos, Christicidas, artolatras, et impanati Dei cultores. » Ecquis negabit hoc mutuum tam evangelicorum, et ab omni pontificio errore defæcatorum ministrorum, de scipsis testimonium verum esse? Cum præsertim et Anglicani in sua *Apologia*, et Genevani in *Præfat. harmoniæ confessionum*, et Polonici in consensu Sendomiriensi palam contestentur, « Lutheranos et Zuinglianos fratres, amicos, et conjunctissimos verbi ministros esse : ac proinde iniquissime eis discordiam et ataxiam objici? »

Verum, firmioribus argumentis quod propositum est efficiamus. Lutherus in cap. XLVII Gen., Chemnitius, Schlusselburgius, et asseclæ Lutherani ex parte; Calvinus, Vermilius, Bucerus, Sacramentarii ex altera, sponte admittunt [5], « Christum in perceptione eucharistiæ, ex fide adorandum esse. » At vero, bi alibi protestantur, eumdem Christum tam a pane cœnæ abesse, quam summus cœlorum vertex abest a centro terræ; illi vero jam nullum legitimum sacerdotem, qui revera consecrare possit, ministrum habent; sed meros laicos ac profanos homines. Igitur eucharistiam, seu cœnæ suæ panem adorantes, reipsa sunt idololatræ.

Deinde, manifestum est Lutheranos, opiniones quas Satanas contra missæ sacrificium Lutbero suggessit, verbi Dei loco admittere et credere : Zuinglianos et Sacramentarios sententiam illam velut Evangelium divinum colere, quam Spiritus perambulans in tenebris nocturnis Zuinglio revelavit; nec has modo, sed et universas quas vel recenter adinvenerunt, vel ex veteribus hæresiarchis instauraverunt, hæreses et fanaticas opiniones pro Dei verbo venerari. Nemo igitur negabit hos omnes vere idololatras et dici et esse.

Præterea, Deum confingentes auctorem malorum, id est, omnium tam in dæmonibus, quam in hominibus scelerum effectorem; quique homines destinato creet ut perdat; ad quodlibet audendi et agendi (sublata omni arbitrii libertate) necessario compellat; qui nulla pravorum hominum cura laugatur; qui denique nec intelligere, nec velle, nec efficere valeat, ut unum corpus simul sit in multis locis : an non novum et falsum Deum comminiscuntur et adorant? Hujusmodi enim Deum nec prophetæ, nec apostoli prædicaverunt, nec universus mundus Christianus hactenus cognovit.

Ad hæc, Christum proponentes communi more de matre sua natum, ignorantem, improprie docentem, et absurde ratiocinantem; qui judicio Dei oppositus nec mereri, nec satisfacere pro nobis potuerit; qui mollitie animi oblitus sit se esse Redemptorem mundi; qui officio suo fungi detrectaverit; vota inconsiderata, castiganda, revocanda, et vocationi suæ contraria emiserit; res impossibiles a Patre sibi concedi postulaverit; qui denique omnium mundi peccatorum reus, divinæ maledictioni ac iræ subditus, voces desperationis plenas moriens emiserit : Christum plane novum, id est, abominandum idolum a suis adorandum et colendum erigunt atque constituunt. Etenim talem Christum non annuntiaverunt apostoli, non prædicaverunt discipuli, non crediderunt martyres, non invocaverunt confessores, non timuerunt virgines, non coluit hactenus tota Christianorum Ecclesia, etc. Aperiat itaque Spiritus sanctus oculos cæcorum istorum, ut perspecta et relicta idolorum suorum fœda abominatione, ad unius veri Dei et Christi ejus cultum in Ecclesia catholica hactenus servatum tandem aliquando redire possint.

Azazel. Nomen unius dæmoniorum, qui elementis præsunt, operasque magis impendunt, ex cabala Hebræorum putat esse Agrippa [6], et meridiei regem esse, « Amaymonque » alias vocari nugatur. Eumdem quoque in exercitu Satanæ latissime imperare scribit Reuchlinus lib. III *De arte cabalistica.*

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 74. Ἐπιλύσεως.] Ἀναλύσεως legi vult Billius, quia vetus interpres vertit « resolutionem. » Sed ἐπίλυσιν eamdem significationem « resolutionis » sive « explicationis » habere constat, ideoque nulla opus est mutatione.

Οὕτως οὖν. Hunc locum ita citat Nicetas lib. IV *Thesauri* (fol. 163, pag. 1 edit. Paris.) : « Prolixam quamdam fabulam instituens, eam, ut idem Irenæus ait, Sigen seu Silentium vocabat; nomine sane quod fabulæ ejusque argumento neutiquam conveniret. » Feuard. Sed ut pravam hanc verborum Nicetæ interpretationem corrigas, ex Græcum textum ex egregio Nicetæ ætatem fere æquante ms. codice biblioth. *Bodleianæ*, Roe 22 : Μακρόν τινα πλασάμενος μῦθον, ἔφησε εἰρηκέναι τοῦτον τὴν Σιγήν, ἀπροσφυῶς τῷ ταύτης ὀνόματι καὶ ἐπαγγέλματι.

Ἡ δὲ Σιγὴ πέντε. Billius, Fronto Ducæus et Feuardentius omnes hoc Marci effato offensi, objiciunt, quod σιγή quatuor tantum habeat litteras. Sed Marcus sive ex istius ætatis more, sive ex proprio malesano ingenio scripsit σιγγή, ut ex veteri versione colligitur, de qua vide infra; ut adeo istis, quas Fronto Ducæus et Feuardentius fecere, ambagibus non sit opus.

Τὸν δὲ ἄῤῥητον αὐτοῦ, γραμμάτων εἰκοσιτεσσάρων. Τό pro τόν reponendum recte monuit Billius. Per ineffabile autem « nominis Jesu, » intelligo mysticam quamdam illius explicationem sive periphrasin, quam Marcosii commenti sunt ad imitationem Hebræorum, qui varias nominis tetragrammati יהוה excogitarunt interpretationes, de quibus vide Buxtorfii *Lexicon Hebraicum* in voce יהוה. Quænam fuerit autem mystica illa nominis Jesu expositio 24 litteris constans, ut et nominis Christi, quam 30 litterarum esse ait, vix quisquam dicere poterit.

Pag. 75. *Υἱὸς Χριστὸς, γραμμάτων δώδεκα.* Loco

[m] Lib. adv. Praxeam. [n] In cap. III Amos. [1] Quæst. 29 in Josue. [2] Lib. IV Conf., cap. 7. [3] Thesi 26, cont. thes. 31, Lovan. anno 1545. [4] Libr. de diuturnit. belli eucharist., pag. 95. [5] Instit. lib. IV, cap. 17, § 37, Defens. vet. doct. de cœna Domini. [6] Lib. II de occulta philos.

quatnor 61 horum verborum Billius reponi vult: καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἑπτά, seductus vitiosa veteris versionis lectione: « et Christus litterarum 7. » Sed hanc aperte repugnare rationibus Marci, ideoque, illa repudiata, priorem lectionem retinendam esse, sole clarius elucescit, ex verbis mox sequentibus p. 73 (76), λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ υἱὸς Χριστὸς, etc., ubi Latina cum Græcis bene conveniunt. Si quæras, unde ergo octo litteræ in voce Χριστός? neque enim, ut Fronto Duc. animadvertit, licet ς dividas in σ et τ, plures quam septem reperies!; respondeo, Marcum Χριστὸς legisse, ut Petav. in not. ad Epiphan. pag. 72 conjicit, addens « Christum, » aliquando « Chrestum » appellatum legi. Sic Σειγὴ eumdem scripsisse pro Σιγὴ, modo vidimus.

Ὑπερουράνιον. Quia septem a Valentini asseclis statuebantur cœli, ex numero octonario septimum transcendente, supracœlestis nominis Jesu ortus ab hæreticis istis colligebatur. Non itaque probanda animadversio Billii, ὑπερουράνιον in ὑπερουρανίου, mutantis.

Pag. 76. *Τοῦτον τοῦ ὀνόματος.* Subintellige « Christi, » cujus episemon dicit esse nomen « Jesu, » quia « positum est in assimilationem et figurationem ejus, » ut sub finem § sequentis docetur.

Τῆς ἄνω δυνάμεως. « Christum » sive « Salvatorem, » quem super Jesum descendisse fingebant, hic intelligendum esse ex § seq. patet. Atqui cum illum τελειότατον κάλλος, « perfectissimum decorem, » statuerent hæretici supra pag. 14, lin. 22 (pag. 13, l. 2), ad ejus imaginem hunc Jesum hominem factum esse commenti sunt.

Pag. 77. *Ἐγενεσιούργησαν τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν.* Hic obiter moneo, Latinam versionem Nicetæ in *Thesauro orthodoxæ fidei*, pag. 266 edit. posterioris: « Virtutes præterea, quæ ab iis emanaverant, ab eo Jesu generatas esse, qui visus esset in terra, » corrigendam esse hoc modo: « Virtutes præterea, etc., generasse Jesum, qui visus esset in terra. » Atque hanc correctionem bene admittunt Græca ms. cod. 22 Roe in bibl. Bodlei.: Ἀπὸ τούτων δὲ δυνάμεις ἀπορρυείσας γενεσιουργῆσαι τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν.

Κατελθεῖν εἰς αὐτὸν ὡς περιστερὰν τὸν ἀναδριμόντα ἄνω. Subintellige Servatorem, sive Christum ex omnium Æonum collatione compositum, de quo modo citata pagina, mox hæc habentur: Καὶ εἰς τοῦτον ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος κατελθεῖν ἐκεῖνον τὸν ἀπὸ τοῦ Πληρώματος ἐκ πάντων Σωτῆρα ἐν εἴδει περιστερᾶς. « Et in hunc in baptismate descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus Salvatorem in figura columbæ. »

Σπέρμα φησὶν εἶναι τοῦ Πατρός. Marcus Virtutem in Jesum sub specie columbæ descendentem « semen Patris » dixit; alii Valentini sectatores « spiritum Enthymeseos Patris » appellarunt, teste Clemente in *Excerptis ex Didascalia Valentinianorum*, pag. 792, col. 1: Καὶ ἡ περιστερὰ δὲ σῶμα ζῳῆς· ἣν οἱ μὲν τὸ ἅγιον Πνεῦμα φασὶν· οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλείδου, τὸν διάκονον· οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, τὸ πνεῦμα τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ Πατρὸς, τὴν κατέλευσιν πεποιημένον ἐπὶ τὴν τοῦ Λόγου σάρκα. « Et columbæ corporalis species apparuit; quam alii quidem Spiritum sanctum dicunt; Basilidiani vero ministrum; Valentini autem sectatores spiritum intentionis Patris, descendentem super carnem Verbi. » Conferatur auctor noster lib. III, cap. 17.

Ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸν Πατέρα... καὶ τοὺς ἅπαντας Αἰῶνας. Nam ex omni Pleromate compositam fingebant Jesum, ut modo dictum est.

Ὁμολογῆσαν ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου, etc. Christus qui in Jesum descendit, se filium hominis professus est, quia ab Anthropo Æone, et duodecade Æonum Anthropo oriunda ortum ceperat et ipse.

Φανερώσαντα. Φανερῶσαν legendum, et vetus interpretatio, et res ipsa docet.

Ἐγνώρισε δὲ τὸν πατέρα Χριστόν. Haud parum difficilis est hic locus, quoniam nulla datur ratio, ob quam Christus in Jesum descendens, hujus pater dictus sit. Ne igitur frustra te torqueas, non Χριστόν lege, sed Χριστός. Neve hanc lectionem genuinam esse dubites, confer hunc textum cum loco exacte parallelo lib. III, cap. 17: « Qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem ipsum esse, qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatorem descendisse... participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et suo nomine, ut mors per hunc evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum Salvatorem, qui quidem desuper descendisset. »

Τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου. Ita nominat ad distinctionem alterius ἀνθρώπου, quem mox dicit in ipsum descensurum, nempe Christum.

Ἀνθρώπου. Christum ἄνθρωπον ideo nominasse videtur Marcus, quod filium ἀνθρώπου esse statueret.

Pag. 78. *Τὸν χωρήσαντα αὐτόν. Ἐσχηκέναι δέ*, etc. Τόν in ὃν mutari, ac δέ deleri auctoritate veteris versionis vult Billius. Sed puncto distinctionis solum deleto, hæc verba, citra ullam mutationem, interpretis sensui respondent.

Ἐσχηκέναι. Subintelligo Jesum, qui Servatorem suscepit, non hunc susceptum.

Οὐκ ἦν Ἀλήθεια. Hæc, vel absolute tanquam absurdum ex figmentis Marci illatum, vel interrogative accipi possunt: unde in Latino signum interrogationis in omnibus edit. expressum est.

Pag. 80. *Ἐμμέτρως.* Injurius in Coloniensem Irenæi editionem, a Feuardentio curatam, fuit Scaliger in Euseb. pag. 219, dum ibi ἐμμετρος legi animadvertit pro ἐμμέτρως, et interpretes ταχαι, quod ἐμμετρος κῆρυξ eis fuerit « præco; » cum tamen in illa editione expresse esset ἐμμέτρως, ac in Latina Billii versione legatur: « Veritatis præco versibus ita in te exclamavit. »

Ἐγχειρήματα Ἀζαζήλ. Ἐγχειρήματα dele, et nomen Ἀζαζήλ accipe de malo angelo, cujus mentio fit in *Paraphrasi Chaldaica*, Jonathani vulgo ascripta ad Gen. VI, 5 (quamvis ibi corrupte « Uziel » dicatur), nec non apud R. Salomonem Jarchium ad Num. XIII, 34, his verbis Latine versis: « Nephilim sive gigantes sunt Anakim ex filiis Schamchazai et Azael, qui ceciderunt in diebus sæculi Enoch. » Atqui in libro *Enochi*, pag. 348 nostri *Spicilegii Patrum sæculi* I, decimus ordine inter XX angelos lapsos numeratur Ἀζαζήλ, sive Ἀζαήλ (nam utroque modo ibi legitur), et pag. 351, Deus ad sanctum angelum Raphaelem ita locutus fertur: « Vade, Raphael, et Azaelem liga, καὶ δῆσον τὸν Ἀζαήλ, manus et pedes ejus vinculis constringe, et in tenebras mitte; aperi desertum deserti Dudael, et profectus illuc eum conjice; et suppositis ei lapidibus acutis et asperis, induc super eum tenebras, quas in æternum incolat. » Unde deserto, ac asperis montanis locis, nomen istud hæsisse videtur, quod nempe Azazel, ac mali angeli ibi ligati teneri crederentur. Ita intelligendus textus Levit. XVI, 8 seqq., ubi duorum hircorum alter Domino in sacrificium offerri jubetur, alter vero mitti לעזאזל vel לעזאזל ובמדברה, ut vers. 10 legitur, id est « ad asperas loca deserti. » Liber Sephre: « Ad Azael, id est ad locum difficillimum in montibus. » Et Aquila versu 26, hanc vocem Græce reddidit ἔρημον. Vide præter commentatores ad citatum locum, Muyuii notas ad Barnabæ epistolam pag. 648 seqq., ubi plura congessit, cum judicio tamen legenda.

Τὰ πολλῷ χρόνῳ κεκρυμένα. Ex his patet, Marcum, aliquandiu ante auctum Irenæi ætatem, hæreseos virus sparsisse. Nolim tamen omnino,

cum auctore libri de hæresibus a Jacobo Sirmondo editi sub titulo *Prædestinati*, Marcum ad Clementis Romani ævum referre, atque illum ab hoc damnatum asserere. De quo aliisque istius auctoris parachronismis vide nostrum *Spicilegium Patrum et hæreticorum sæculi* II, tom. I, pag. 81 seq.

Scholia Billii in cap. 13.

Pag. 80. *Quis aberrationem et inventionem.* Græc., τὴν πλάνην τοῦ προδάτου καὶ ἀνεύρεσιν. Vide autem quam hic fœde hallucinatus sit Gallasius, hoc est, in loco omnium facillimo, maximeque perspicuo. Vertit enim πλάνην « impostura, » et ἀνεύρεσιν « commentum. »

Pag. 81. *Si a binario.* Duo enim et quatuor, et sex, et octo, et decem, triginta efficiunt.

Quod asseclam. In Græc. legendum cum vet. διὰ τὸ τόν. Lin. seq. Græca ita legenda sunt, delenda διὰ τὸ, συνεπαχολουθήσαντα αὐτῇ διὰ τὸν ἐπίσημον.

Abscedentem. Legendum in Græc. ἀποστᾶσαν. Lin. seq. delendum ἐπί.

In ove undecim. Falsa est hæc supputatio. Nam si undecim legamus, ut habet Epiphanii codex, falsum erit quod hic dicitur in ove superesse undecim, cum supersint 99. Rursus si legamus cum vet. interp. undecies 9 hæc profecto in novem ducta, non 99, sed 821 efficient. Malui tamen Græc. hoc loco sequi, ut numeri ratio constet, ac quæ sequuntur his respondeant.

Ἀμήν. M enim et ν efficiunt 90, η et α, 9.

Pag. 82. *Dempta senarii nota.* Pro ὑφαιρουμένου, lege ὑπεξαιρούμενος.

Usque ad elementum ε. Sic legendum, non θ.

Ex tribus virtutibus. Τριάκοντα, id est triginta, habet Epiphanii codex : sed τριῶν malo cum vet. Intelligit enim, meo judicio, ogdoadem, decadem et duodecadem.

Sursum reliquit. Pro τοὺς ἄνω, leg. cum vet. ἄνω τοὺς, et ead. lin. καταλλήλως.

62 *In figura sermonis.* Deest ἐν apud Epiphan. Nolui autem, hic repugnante non modo Græco codice, sed etiam veteri interprete, quidpiam immutare. Tantum admonebo lectorem, pro λόγου, legendum mihi videri λ. Neque enim hic λόγος quidquam ad rem facit.

Nonum et nonagenarium. Ἐννενήκοντα addo ex vet.

Figura litteræ M. Addendum M in Græco ex vet.

Typum fugiant. Αὐτός lego cum vet., quemadmodum et seq. lin.

Pag. 83. *Vereque ineffabilis.* Ἀληθῶς lego, non ἀληθείας.

Non est salus. Id est, salutatio, Græc. χαίρειν.

Pag. 84. *Ad suscipiendam fraudem.* Ὑπέκχρουσιν (sic enim legendum, non ὑπερέκχρουσιν) ita verto, ut idem significet quod παράκχρουσιν.

Ignorantiæ spirituum. Ἀγνοίας lego cum vet. postulante ita sensu, non ἀνοίας, ut in Epiphan.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 13.

Pag. 81. *Unum enim et duo.* Ut consentiant hæc cum Græcis et inter se, ita corrigenda sunt, « una enim, et duæ, et tres, et quatuor in unum compositæ, decem. »

In ove vero undecies 9. Falsam esse supputationem ait vir doctiss. Nam si legamus *undecim*, ut habet Epiphanii codex, falsum erit, quod hic dicitur, in ove superesse undecim, cum supersint 99. Existimavit quippe hic alludi ad centenarium ovium numerum, Matth. XVIII, 12, ex quibus una perdita, supererant 99 ; sed advertendum est, Irenæum initio capitis hujus dixisse, cum circa duodecimi numerum labes facta esset, ovem luxuriatam aberrasse, atque ita reliqua esse undecim, ut apud Epiphanium legimus : utique hic legendum est : « In ove vero undecim perplexos sibimetipsis 99 numerum generare ; quoniam novies undecim 99 fiant. Quapropter et Amen hunc habere dicunt numerum. »

Pag. 82. *Ter idem factus.* Græca dilucidiora sunt et uberiora, sed ita corrigenda : τρὶς αὐτὸς γενόμενος τ. ε. ε. τρὶς γὰρ τριάκοντα, « ter idem factus 90 fecit. Ter enim triginta nonaginta sunt. Et ipsa autem. »

Quoniam ab alpha sine episemo. Restitue « quoniam ab alpha sine episemo, ipsarum litterarum numerus, usque ad λ compositus secundum augmentum litterarum cum ipso λ, 90 et 9 facit numerum. Quoniam autem λ, quæ est undecimo loco, ad similis sui descendit inquisitionem, ut, » etc.

Quapropter et fugere. Illic locus in Græco est corrigendus : τὴν τῶν θ χώραν, pro τὴν τῶν Ε Θ χώραν, vel, ut in Epiphanii editione Basileensi erat, τὴν τῶν εθ, facili mutatione του ϛ, quæ nota est nonagenarii, in ε. Illis lucem afferent, quæ docet Beda, in libello *De loquela per gestum digitorum* : nam sinistræ digitis utebantur veteres, ut eorum gestibus usque ad 99 numerarent, centum vero et reliquas centurias dexteræ gestibus exprimebant ; unguem scilicet indicis in medio figentes, artu pollicis centum dabant. Juvenalis sat. X, v. 245 :

... *Atque suos jam dextera computat annos.*

Pag. 83. *Non est enim gaudere.* Locus est Isa. XLVIII, 22, apud LXX : Οὐκ ἔστι χαίρειν, λέγει Κύριος, τοῖς ἀσέβεσιν. Quæ cum nostro vertit August. *De civit.* XIV, 8. Vulgata Lat. « Non est pax impiis. » Atque ut Hebræi, cum salutarent se invicem, dicebant שָׁלוֹם לָךְ, « Pax tibi, » sic et Græci initio epistolarum scribebant χαίρειν : et dum se salutabant, χαῖρε : ergo allusio in Græcis apertior est, ὁ λέγων αὐτοὺς χαίρειν. « Qui dicit illis gaudere. » Et : « Non est gaudere impiis. »

Ab ogdoadis nequissimis spiritalibus. Græca sonant, « ab ogdoade nequissimorum spirituum. »

Aut plus rident, et valere. Interpres legisse videtur ἢ pro ᾗ, « quanto plus rident, et valere se putant, etc., tanto magis male habent. »

Pag. 84. *Super tonum sagittantes.* Ὑπέρτονα τοξεύειν, numero multitudinis, ut in proverbio trito, ἄσκοπα τοξεύειν. Ὑπέρτονον autem non modo dicitur νεῦρον chorda, quæ intenditur, sed et quidvis grande, vehemens, aut immodicum : ut apud Aristophanem, βοᾶσομαι τὴν ὑπέρτονον βοάν. Suidas, μεγάλην, ὑψηλὴν, ὑπερέχουσαν : et Clemens Alexand. II *Strom.*, ὑπέρτονον φθέγγεσθαι : et III *Strom.*, ὑπέρτονον φθέγγεσθαι. Porro videant docti, num paulo post legendum sit, τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοίας, « spiritus insipientiæ : » ut sub finem capitis τὴν ἀγνοιάδα τῆς ἀνοίας : etsi utrobique interpretes, « ignorantiæ, » vertunt ; dixit enim eos non sapere, quanto plus sapere putantur ; et Apostolus, II Tim. III, 9 : « Insipientia eorum manifesta erit : » denique auctor ipse cap. 1 : Φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας : « observare se a fundo insensationis. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 13.

Pag. 80. *Generationem.* Figmenta Marcosiorum de ove perdita, numero binario et senario, drachma perdita, littera episemo, lambdæ figura et virtute, non tam irrisione, quam deploratione digna sunt : auctoresque eorum cavendi.

Adunantes. Ita legendum docuit vet. cod. Græca lect. habet ἐνώσαντο ἐπὶ τὸ αὐτό : delevimus itaque « adunantis. »

Pag. 81. *Duodecadem.* Expunximus « unde eadem, » auctoritate vet. cod. et lectionis Græcæ.

In ove vero undecim perplexos sibimetipsis. Sic legendum, Billii ac Frontonis judicio, proponimus. Codices excusi, « undecies novem perplexos sibimetipsos, » ut proxima linea, « et Amen » pro « tamen » restituimus.

Cum episemo. Id est, cum numero senario.

Pag. 82. *Appositus.* Ita reponendum, pro « appositus : » ut paulo post « sursum, » pro « rursum, » docuit vet. cod. consentiente Græca lect.

Usque ad λ *compositus.* Ita pro « compositum; » et linea proxima, « facit numerum, » pro « faciunt : » deinde, « quæ est undecimo loco; » et, « sui, » pro « suorum; » item paulo postea « eos, » pro « ejus, » Frontonis substituimus judicio.

Et fugere. Delevimus « figuræ, » veteris cod. et Græc. lect. auctoritate; ut et paulo post pro « eos, » reposuimus « ejus. »

Pag. 83. *Sunt autem digni planctu.* Amentiam eorum pia miseratione deflendam existimat piissimus hic martyr, quod prophetarum et apostolorum scriptis tanta impudentia luxatis, spreta quoque omnium per orbem Ecclesiarum apostolica traditione; Christianæ fidei adoranda mysteria per Pythagoricos numeros, et aniles cabalistarum fabulas, violenter distorquebant, et gentibus irridenda exponebant. Itaque hoc gravissimi martyris dicto revocamur, ne prolixioribus scholiis in numeris illis supputandis, colligendis, et explicandis, oleum et operam perdamus. Qui profana sitiunt, habent B unde sitim expleant. Ego tantum præter ea, quæ ad veram theologiam spectant, editiones priores cum veteri codice fideliter conferendi partes suscepi.

Non est gaudere impiis. Οὐκ ἔστιν χαίρειν. Græcismus est, et similibus singulis fere capitibus abundat, ut semper adnotare immensum et tædiosum fuerit.

Exsufflantes et catathematizantes. Alludit ad sacros illos ritus, quibus in baptismo adulti, conversi ad occidentem, manibus impingebant, et exspuendo exsufflabant et exsecrabantur dæmonem : quod et non minus caute observabant, hæreticorum blasphemas sententias postmodum aversantes. Porro baptizandus antea edocebatur abrenuntiare diabolo, ut pluribus in locis testatur Clemens Rom.[7] et Christo se aggregare. In ipso autem baptismi articulo his profitebantur : « Abrenuntio Satanæ, et operibus ejus, pompis, cultui, angelis, et machinationibus ejus, et omnibus, quæ sub ipso sunt. » C His adhuc apertiora alius etiam apostolorum discipulus Dionysius Areopag. habet[8] : « Discinctum, et ministrorum manibus exutum baptizandum, occidentem versus statuens episcopus, intendentem, manusque impingentem, ad eamdem regionem conversus, insufflare, ἐμφυσῆσαι τῷ Σατανᾷ, et conspuere illum ter Satanam jubet, ac præterea ter abrenuntiationem profiteri. » Non solum enim immunda quæque cum flatu exspuere consuevisse Christianos, ex Tertulliano constat[9], verum e. aquam baptismi adituros, prius sub antistitis manu contestatos esse, se diabolo renuntiare, et pompæ, et angelis ejus, atque etiam quotidianis exorcismis eumdem traduxisse, expulisse, revicisse, et respuisse. Cum autem parvulos sacro fonte ablueret, qui ætatis imbecillitate exsufflare et exspuere non poterant, Ecclesiæ ministros et susceptores, illorum vice isthæc peregisse, ex Augustini scriptis apertum est, libro *De eccl. dog.* capite trigesimo D primo; libro *De nuptiis et concup.* capit. decimo septimo, decimo octavo, vigesimo nono; et libro quinto *Hypogno.* Hæc ex occasione scribere libuit in eos, qui Christianos illos ritus tantopere criminantur.

Pag. 84. *Super tonum sagittantes.* Ostendit ridiculos plane, et inanes esse Gnosticorum conatus, sumpta metaphora a sagittariis, qui plus quam par sit, arcum extendere nituntur. Iis enim accidit, ut quo longius se jaculaturos putent, eo magis fallantur, atque deridendos se præbeant, dum aut frangitur arcus, aut eorum vires enervantur. Putaverim vero ὑπέρτονα τοξεύειν, « vehementius quam oporteat in tendendo arcu eniti, » significare. Interpres vetus forsan legit non ὑπέρτονα, sed ὑπέρτονον, vel A uno, vel duobus vocabulis, eodem quidem sensu; nisi quod distincte vix reperias : sed magis placet ὑπέρτονα.

63 *Ex adnotationibus Jo. Ern. Grabii in cap.* 13.

Pag. 81. *Διὰ τὸν ἐπίσημον συνεσχηκέναι, διὰ τὸ συνεπακολουθήσασαν αὐτῇ τὸ ἐπίσημον.* Billius hæc ex veteri ita corrigenda putat : διὰ τὸ τὸν ἐπίσημον ἐσχηκέναι συναπακολουθήσαντα αὐτῇ, διὰ τὸ τὸν ἐπίσημον. Assentitur Petavius in margine Epiphanii. Sed utrovis modo ταυτολογίας crimen vix effugit Irenæus, nec satis clare, quomodo senarium contineat duodecas, explicat. Mallem itaque, leviori mutatione facta, legere : διὰ τὸν ἐπίσημον συνεσχηκέναι, διά τε συνεπακολουθῆσαι δὲς (quod imperitus scriba forte per β expressit, et alius inde terminationem præcedentis verbi fecit, συνεπακολουθῆσαι in συνεπακολουθήσασαν mutans) αὐτῇ τὸν ἐπίσημον, « eo quod senarium numerum contineat, hunc que duplicatum habeat assectam. »

B *Τὸ η σὺν μὲν τῷ ἐπισήμῳ ὀγδοάδα εἶναι.* Id est, litteram η octavum locum in alphabeto tenere, indeque octavum denotare numerum, si ἐπίσημον βαῦ, id est ϛ, litteris alphabeti connumeretur.

Ἀπὸ τοῦ πρώτου ὀγδόου χείμενον τόπου. Ex veteri interprete patet, legendum esse : ἀπὸ τοῦ α ὀγδόῳ χείμενον τόπῳ.

Τρεῖς αὐτὸς γενόμενος..... τρεῖς γὰρ τριάκοντα. Græca dilucidiora sunt et uberiora, sed ita corrigenda : τρὶς αὐτὸς γενόμενος..... τρὶς γὰρ τριάκοντα. Faustus Duc.

Ἐννέα. Ἐνενήκοντα ἐννέα legendum ducta veteris interpretis monuere Billius et Petavius.

Pag. 82. *Τοὺς ἄνω ἕνδεκα, καταλλήλως λέγουσι.* Lego cum veteri ἄνω τούς, et eadem linea καταλλήλως. Bill. Sed horum parum interest; imo dubium, an non satius sit τοὺς ἄνω retinere, et Græcis Latina adapiare.

Τῷ σχήματι τοῦ λόγου. Ἐν hic deesse notat Billius, ac optime monet, loco λόγου legendam vi- C deri litteram λ. Neque enim hic λόγος quidquam ad rem facit, sed ad λ omnia, quæ sequuntur, exacte quadrant.

Τὸν τῶν ἐνενήκοντα ἐννέα ποιεῖται ἀριθμόν. Hoc verum deprehendet quicunque computationem, dempto numero episemo, id est, senario, instituerit; licet nugæ istæ indignæ sint, quibus aliquis intendat, aut immoretur.

Τύπον ἀριστερᾶς χειρός..... εἰς τὴν δεξιάν, etc. Ut ex ecclesiasticis scriptoribus hunc locum explicem, Sidonius Apollinaris lib. IX, epist. 9 ad Faustum, in fine scribit : « Quandoquidem tuos annos jam dextera numeraverit, » id est, jam centesimum annum attigisti, vel superasti. Nam ut Cassianus *Collat.* 24, cap. 26, ait : « Centenarius numerus de sinistra transfertur in dexteram, et licet eamdem in supputatione digitorum figuram tenere videatur, nimium tamen quantitatis magnitudine supercrescit. » Confer Hieronymum lib. I D *Contra Jovinianum.*

Pag. 84. *Ἐπιτήδειον εἰς ὑπερέκχυσιν.* Ὑπέκχυσιν lege cum Billio; ἐπιτήδειος autem ex veteri interpretatione reponere non est necesse, dummodo ἐπιτήδειον, non tanquam neutrum cum πνεῦμα, sed ut femininum cum γνώμην, construas.

Scholia Billii in cap. 14.

Pag. 84. *Deinde Virtutes.* Pro ἐξῆς vetus legit ἐξ ἧς. Sed prior lectio mihi magis arridet. Ἐξῆς enim respondet τῷ *πρώτον.*

Corpora. Σώματα legendum, non σωματικά.

Pag. 85. *Qui signifer.* Ζωδιακοῦ legendum, non ζώου.

Saturnus sublimiorem locum tenens. Corruptas

[7] Lib. III Const. apost., cap. 18, et lib. VII, cap. 40 et 41. [8] Lib. de Eccles. Hierar., cap. 2. [9] Lib. I ad uxorem, lib. de Cor. mil., lib. ad Scap.

est hic locus apud Epiphanium, οὗπερ ὁ χρόνος. Vetus habet, « quod superpositum est cœlum, » quasi in Græco legerit οὐρανός. Legendum est autem ὁ ὑπερών, vel ὑπερκείμενος χρόνος : de Saturno enim Irenæum loqui perspicuum est.

Peragrantem. Pro ἐμπεριεχομένην, legendum ἐμπεριερχομένην. Nam et vetus transtulit « circumeuntem. »

Expressisse. Ἐκτυπῶσαι legendum, non ἐκτυποῦσι.

Illustris duodecadis. Οὐ φαεινῆς legit vet. interp., id est, invisibilis et occultæ.

Pag. 86. *Ac singularem.* Ἑκάστην addo ex vet. Lin. seq. κατὰ κάθετον duobus verbis legi debet.

Virtuti illi. Legendum in Græco δυνάμει.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 14.

Pag. 84. *Corpora circumdata.* Scripsit fortasse « circulata, » vel « circularia, » σώματα κυκλοειδῆ, orbiculari forma.

Pag. 85. *Qui ad ipsam concavationem.* Paulo ante legisse videtur, ὁ ὑπερὼν οὐρανός, dum vertit, « quod superpositum est cœlum : » idcirco retulit ad vocem Græcam, « qui ad ipsam, » pro « quod ad ipsam concavitatem. » Billius legit ut apud Epiphanium, « qui superpositus est Saturnus, qui ad cavitatem ipsam gravat. » Cornarius autem vertit, « qui suo corpore gravat, et vicissim ponderat illorum velocitatem sua tarditate. » Certe κύτος Hesychio est etiam σῶμα, ὄγκος, corpus et moles. Itaque suspicabamur ita posse verti, « qui præter ipsam molem aggravat, et ex contrarietate moderatur illorum velocitatem sua tarditate : » quasi innuat, non modo suo pondere ac mole cœlum retardare, cum incumbit, sed etiam ingenita sibi motus tarditate.

A signo in signum. Fortasse, a puncto ad punctum intelligit, nisi malis ad 12 signa referre, de quibus paulo ante.

Circumeuntem et perficientem. Legendum in Græco περιερχόμενον, aut paulo ante de luna, ἐμπεριερχομένην : nam et hic interpres « circumeuntem » vertit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 14.

Pag. 84. *Volo autem.* Recitantur figmenta de quatuor elementorum origine, de zodiaco, sole, luna, cœlorum rotatione, climatibus terræ, atque mendacii origine, a mendacissimis Marcosiis invecta.

Et ipsam conditionem. Sic etiam Tertullianus Latine scribens, creaturam et hujus mundi creationem frequenter appellat, lib. *De resur. carnis*, et *De corona militis.*

Diligenter imaginare. Sic ἐξεικονίζειν reddidit, Græcam dictionem nimia religione secutus, pro eo quod alius dixisset, « imaginem exprimere. »

Pag. 85. *Qui Zodiacus.* Sic vocatur circulus intersecans æquatorem sphæræ, a figuris animalium, quæ in eo imaginantur, ut sunt aries, taurus, leo, cancer, etc.

Et e contrario superjunctum. Apud Epiphanium hæc paulo apertius redduntur.

Adhuc etiam et terram in duodecim climata. Climata vocantur terræ partes, secundum latitudinem, ab austro Septentrionem versus, per sensibilem maximorum dierum variationem differentes. Primi climatis, quod dicitur diameroes, spatium dicunt esse 465 milliarium Italicorum ; secundi diasienes, 420 ; tertii dialexandrias, 370 ; quarti diarhodes, 320 ; quinti diaromis, 270 ; sexti diaboristenes, 225 ; septimi diariphæos, 185 : ulteriora climata per astrologos constituta non invenio. (Pag. 86.) Paulo post ex codice manuscripto et Frontonis judicio reposuimus « demissionem » pro « dimissione, et demiserit distillationem » pro « demiserit destillationem : » itemque « deformare, » id est, exprimere, pro « deformari. »

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Grabii in cap. 14.

Pag. 85. *Τριακοντώνυμον Μητέρα αὐτῶν.* Pleroma triginta Æonum hic intelligendum est. Neque enim triginta nomina Achamothæ, quam alioqui Μητέρα αὐτῶν vocare solet, usquam reperio, sed septem solum cap. 1, § 9 (cap. 5, n. 2) lego.

Scholia Billii in cap. 15.

Pag. 86. *Aliquid novi.* Addo τί in Græc. ex vet. Et eadem linea pro τέλος, lego τέλειος.

Detorquendo accommodant. In Græc. pro μεταμορφόζουσι, legendum μεθαρμόζουσι.

In principio creavit Deus cœlum et terram. Hæc verba in Græco desiderantur.

Pag. 87. *Id quoque quod in ea.* In Græco bis pro τὸν legendum τό. Et seq. lin. post τήν, ponendum δέ.

Aquam et spiritum. In Græc. pro ἐν σφίσιν αὐτοῖς, legisse videtur vetus interp. ἐν οἷς εἰσι, ac recte.

Post hæc omnia. In Græco pro πετεινά που τοῖς, lego cum vet. ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Lin. seq. pro τριάκοντα, legendum rursus cum vet. τριακοντάδα.

Quæ ab uno fonte. Pro πηγήν, lego cum vet. πηγῆς δύναμιν, ead. lin. ταύτην, pro ταῦτα.

Duas aures habeat. Ἔχοντος legendum in Græc.

Veritatis corpus. Addo σῶμα ex vet. et ead. lin. deleo τοῖς σώμασι.

Ordinibus. Στοίχοις legendum videtur.

Pag. 88. *Dispensationem quoque.* Οἰκονομίαν legendum in Græco, non οἶκον μίαν, ut Gallasius, cujus hic quoque tanta non dicam oscitantia, sed vecordia exstitit, ut ne illud quidem animadverterit, μίαν cum substantivo masculini generis minime jungi. Præstitisset profecto quiescere, quam tam inconsiderate scribere.

Pag. 89. *Per id quod Sara.* In Græc. post τήν, addo κατά, ex vet. et pro ὡς, lego πῶς.

Jeroboam item. Vel ex hoc uno loco quam præcipitanter, ac nullo cum judicio in hac versione se gesserit Gallasius, liquido perspici potest : ubi, dum veterem interpretem 64 consulere gravatur, ejusmodi errorem admisit, qui, non dicam sacræ theologiæ professori, qualem se esse vult, sed ne ei quidem, qui litteras sacras vel a limine salutarit, condonandus sit. Quæ enim est hæc metamorphosis, ut de Jeroboam Roboam faciat, quem certum est non decem, sed duas tantum tribus imperio suo ac ditioni subjectas habuisse? In Græco ergo pro Ῥοβοάμ, Ἱεροβοάμ.

Pag. 90. *In speluncam.* Delendum in Græco Ἰσραήλ. Et ead. lin. pro τοῦτο, legendum τοῦ.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 15.

Pag. 86. *Quæcunque transformantes coaptavi.* Recte correxit Billius, μεθαρμόζουσιν, quo verbo sæpius utitur alibi : ut cap. sequenti, εἰρηκέναι μεθαρμόζουσι : et cap. 17, εἰς τοῦτον χαρακτῆρα μεθαρμόζουσιν : et cap. 1, καὶ μεθαρμόσοι, καὶ ποιήσοι μορφὴν κυνός.

Post quam decadis. In Græco emenda μνημονεύοντα φῶς λέγειν, pro σαφῶς λέγειν : quod n. que Cornarius vidit, qui vertit apud Epiphanium, « ac clare dicere : » neque Gallasius, qui, « dum aperte dicit ; » neque ipse demum Billius, apud quem ita scribi potest : « Moxque decadis mentionem facientem, lumen, et diem, et noctem. » Sane haud aliter constare potest ratio : neque enim decimo erit loco lignum, si numerare incipias a die. Atqui Genesi », 3, post illa : « Et Spiritus Domini ferebatur super aquas ; » sequitur : « Dixitque Deus : Fiat lux. » Rursus apud vet. interp. illud, « decadis commemorantem, » ἑλληνίζει, pro « mentionem facientem. » Ita μνησθήσονται vertitur Psal. xxi apud Augustinum, « commemorabuntur, et convertentur ad Dominum, » pro « recordabuntur. »

Pag. 88. *Luminare magnum.* Μέγαν φωστῆρα scripsimus pro μέγα.

Quaternationem ipsorum. Græca exigunt, « ipsorum dicunt facta, » τοιαῦτα γεγονέναι, « talia esse facta. » Paulo post ita distingue in Græco : πάλιν δεικνύεσθαι οὕτως. Ἐν τῇ. Quod sequitur de Jeroboam apud Epiphanii interpretem Cornarium, etiam corrigendum est, qui nimirum auctor idoneus visus est Gallasio, a quo magnam partem interpretationis mancipio acciperet.

Pag. 90. *Et Samuelem declinantem.* I Reg. IX, 22. « Assumens Samuel Saulem et puerum ejus, introduxit eos in triclinium, et dedit eis locum in capite eorum, qui fuerant invitati : erant enim quasi triginta viri. » At in Græco LXX : Καὶ ἔθετο αὐτοῖς ἐκεῖ τόπον ἐν πρώτοις τῶν κεκλημένων, ὡσεὶ ἑβδομήκοντα ἀνδρῶν, « in primis vocatorum circiter septuaginta virorum. » Hoc notandum est, ut hinc colligamus Irenæum, vel hæreticos illos aliam Græcam editionem habuisse, in qua ex Hebræo, ut in Vulgata Latina legebatur. Porro, « declinare, » potest etiam retineri, bona cum venia Latinorum profanorum, apud quos, et « somnus declinat ocellos [10], » et « agmen duces declinant, » etsi « reclinantem » aptius fuisset, ut Lucæ XXVII « reclinavit, » ἀνέκλινεν : et IX, v. 4, καταπλίνατε, « facite discumbere. » Sic autem explendus est hic locus e Græco : « Collocantem Saulem inter triginta vocatos, primum, et per Davidem, qui triginta diebus, » etc.

Qui triginta diebus. Explendus est locus ex Græcis : « declinantem Saul, et per Davidem, qui triginta diebus abscondebatur. » Atqui David I Reg. XX, 5, dicit : « ut abscondar in agro, usque ad vesperam diei tertiæ; » et apud LXX, « usque ad vesperam » tantum, κρυβήσομαι ἐν τῷ πεδίῳ ἕως δείλης. Ubi ergo 30 dies? Plane fugit hic ratio istos arithmeticos novos, nisi quem alium Scripturæ locum forte spectabant. At II Reg. XXIII, v. 13, « necnon et ante descenderant tres, qui erant principes inter triginta, et venerant ad David in speluncam Odollam. » LXX : Καὶ κατέβησαν τρεῖς ἀπὸ τῶν τριάκοντα πρὸς Δαυῒδ, εἰς τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Atque ita fortasse legendum est apud Irenæum, τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Καὶ διὰ τοῦτο, pro Ἰσραήλ : sed in aliis exemplaribus LXX τρεῖς ἀπὸ τριάκοντα ἄρχοντες legimus, quæ cum Lat. Vulgata conveniunt, ut omnia tres illos viros dicant, non triginta, ut hæretici; etsi aliorum triginta septem meminit illud ipsum cap. II Reg.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 15.

Pag. 86 *Perfectus enim nemo*, etc. Magisterii summum gradum, et perfectionis suæ apicem in aggerandis mendaciorum, et recentium nugarum plaustris constituisse, et erroribus prioribus pejores sic addere contendisse, ut de impietatis palma contendere viderentur, post Irenæum his graviter affirmat Nazianzenus [11] : « Certi homines ascensiones in corde suo ponunt, non confessionis, sed abjurationis; nec theologiæ, sed blasphemiæ. Etenim de liberalitate ac munificentia in profundendis impietatis opibus inter se certant, perinde atque non id metuant, ne impiis erroribus sese constringant : sed ne hac in re levius tolerabiliusque peccent, quam cæteri. »

Necessarium est. Delevimus « esse, » auctoritate vet. cod. et Græ. lect., et « arguitionem, » id est confutationem, pro « argutionem » reposuimus.

Pag. 88. *Tabernaculi quoque.* Qui frigidas Gnosticorum allegorias, ut decet, contempserit, et horum rituum Mosaicorum, Christo, Ecclesiæ et sacramentis conciune accommodatas expositiones solidiores desideraverit, ex doctissimis Ruperti, Bedæ, et Rabani commentariis, Origenisque homiliis in Pentateuchum, Clementis Alex. *Strom.* V, et Philonis Judæi libris allegoriarum, abunde illi satisfactum iri puto.

Volunt eum sexto. Delevimus « dicunt eum septimo : » et mox, pro « septimo, » reposuimus « sexto, » auct. vet. cod. et Græcæ lect.

Sed et arcæ. Sic omnino legendum poscit et sensus, et Græca editio.

Pag. 89. *Duodecim tintinnabula.* Horum tintinnabulorum pias quorumdam Patrum allegoricas explicationes paucis perstringere, et Gnosticis deliriis opponere placuit. « Duodecim apostolos significabant, » ait Justinus martyr [12], « pendentes a potentia Christi æterni sacerdotis, per quorum vocem, gloria ac gratia ejus mundus repletus est. » Tertullianus [13] : « Cur duodecim » apostolos elegit, et non alium quemlibet numerum? « Næ et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus prophetarum, sed et argumentis rerum prædicatum. Hujus enim numeri figuras apud Creatorem deprehendo : duodecim fontes Elim, et duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaron, et duodecim lapides ab Jesu de Jordane electos, et in arcam testamenti conditos; totidem enim apostoli portendebantur, » etc. Clemens Alexandr. [14] : « Trecenta autem sexaginta sex tintinnabula, quæ pendent a veste talari, est tempus annuum : annus, inquam, Domini acceptus, prædicans et resonans maximum adventum Servatoris. » — « Veste sacerdotali, » scribit Augustinus [15], « utique significatur Ecclesia : per hæc autem tintinnabula, ut nota sit conversatio sacerdotis, sicut dicit Apostolus, teipsum præbe exemplum bonorum operum. » — « Moysi præcipitur, » ait Gregorius [16], « ut tabernaculum sacerdos ingrediens tintinnabulis ambiatur, ut videlicet voces prædicationis habeat, ne superni spectatoris judicium ex silentio offendat. Vestimentis autem tintinnabula inhærent, ut vitæ viam, cum linguæ sonitu, ipsa quoque bona opera clament sacerdotis. » Beda [17] : « Si Josephi verbis intendere voluerimus, quibus dicit, in tunica pontificis, mala septuaginta duo fuisse, et ejusdem numeri tintinnabula, congruit hoc figuris mysteriorum, ut sicut in humero ac pectore apostolicum ferre numerum jussus est : ita etiam discipulorum septuaginta duorum, qui et ipsi ad prædicandum missi sunt, circa pedes numerum assignatum haberet. »

Et per Samuelem. Hic aliqua deesse in omnibus nostris exemplaribus Latinis, ostendit tum lectio Græca, tum Bibliorum contextus. Sic ergo legatur : « per Samuelem, qui primum discumbere fecit Saul inter triginta vocatos; et per David, qui triginta diebus abscondebatur in agro, » etc. Itaque suspectum est vocabulum « declinantem, » a Græco καταπλίναντος, quod revera de eo dicitur, qui convivas locis certis discumbere facit.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 86. *Μεταμορφάζουσιν.* Non placet, saltem non necessaria est emendatio Billii et Frontonis Ducæi, qui μεθαρμόζουσι legendum volunt; licet negari nequeat, Irenæum hoc verbo alibi sæpius usum esse. Si ex veteri interpretatione hic loci conjecturam capere licet, scriptum fuit μεταμορφάζοντες (sive, ut Basileensis Epiphanii, indeque cuncta Irenæi edita habent, μεταμορφόζοντες) μεθαρμόζουσι.

Καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπήχεις. Diu multumque quæsivi in S. Litteris columnas decem cubitorum, donec tandem in editione Francofurtensi 1597 LXX interpretum, Exod. XXXVI, 17 et seq. inveni hæc scripta : Καὶ ἐποίησε στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσήπτων· δέκα πηχέων τὸν στύλον τὸν ἕνα. In Romana autem Flaminii Nobilii, et

[10] Propert., lib. II, eleg. 1, v. 11. [11] Orat. 2 de pace. [12] In Dialogo. [13] Lib. IV contra Marc. [14] Lib. V Stromat. [15] Quæst. 119 in Exod. [16] Lib. I Registri, cap. 24. [17] In XXVIII cap. Exodi.

Waltoni editione hæc minime exstant. Totum enim xxxvi et seq capita in codice Romano et Alexandrino immane quantum differunt.

Τοὺς δώδεκα κώδωνας. In S. Scripturis Exod. xxviii nihil de numero istorum tintinnabulorum legitur. Duodecim autem fuisse per traditionem acceperunt non modo Marcosii hæretici, sed et catholici quidam, veluti Justinus martyr, qui in *Dial. cum Tryphone Judæo*, pag. 260 ait, δώδεκα κώδωνας ἐξῆφθαι τοῦ ποδήρους τοῦ ἀρχιερέως παραδεδόσθαι, **65** « traditum esse, quod duodecim tintinnabula stolæ summi sacerdotis annexa fuerint. » Quæ ipse typos facit xii apostolorum, qui Jesu Christo, novi testamenti pontifici, adhæserunt. Alii vero 72, alii alium tintinnabulorum istorum numerum tradiderunt, de quibus lege egregium Braunii tractatum *De vestitu sacerdotum Hebræorum*, lib. ii, cap. 5, § 23. Neque enim libet cum Feuardentio hic digredi.

Scholia Billii in cap. 16.

Pag. 90. *Necessarium autem.* Δέ addo ex vet.

Pag. 91. *Quod autem non.* Pro οὐδέ in Græc. legendum οὐ, et ead. lin. pro ἐπί, ὑπό, vel παρά.

Cum parabolarum. In Græco delendum ἑτέρῳ.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 16.

Pag. 91. *Ostenditur procedente.* Græc. δειχθήσεται, « ostendetur. » Locus Danielis sic habet in edit. nova Romana : Δεῦρο, Δανιὴλ, ὅτι ἐμπεφραγμένοι καὶ ἐσφραγισμένοι οἱ λόγοι, ἕως κ. π. ἐκλεγ. καὶ ἐκλευκανθῶσι, etc., non diversa ab iis quæ Lat. Vulgata Danielis xii, 9, 10 : « Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones. » At non legimus, ut citant hæretici, καὶ οἱ λευκοὶ λευκανθῶσι. Nonnihil diversa sunt a prophetæ autographo, quæ citat ex hoc loco Cyprianus *Contra Judæos*, quæ tamen conveniunt cum iis quæ apud hunc ipsum Irenæum lib. iv, c. 43.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 16.

Pag. 90. *Dominum nostrum* Ita legendum proponimus ex vet. cod. et Græca lect. Prius erat, « Dominum non alterum, » etc.

Et fabricatorem quidem. Duplici ratione mendacii illos arguit, una, quod Creatorem mundi alium a summo et invisibili Deo facerent; altera, quod illum in essentia visum esse a prophetis, idque oculis ipsis carnalibus, putarent. Ac rectius docet Augustinus [18], omnes visiones Moysi et aliis prophetis factas, per subjectam creaturam exhibitas fuisse ad significandum Deum invisibilem : nec Moysem ipsum aperte unquam Deum vidisse. Variis autem modis creaturam assumi ad Deum nostris sensibus significandum, argute idem postea persequitur. Aliquando videlicet in angelo; aliquando in specie per angelum disposita; aliquando vero et ipsi prophetæ verbis et factis personam Dei significarunt. Idipsum quoque multis Scripturæ sententiis, et Ambrosii, Hieronymi, Athanasii et Nazianzeni testimoniis confirmat amplissime epistola 3.

Pag. 91. *Recurre, Daniel.* Hunc Danielis locum ita legit Cyprianus [19] : « Muni sermones, et signa libros usque ad tempus consummationis, quod addiscant multi, et impleatur agnitio, quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. » Non autem de Deo aliquo ignoto, ut hi perperam putant : sed de cæcitate Judæorum, qui Scripturas sanctas intellecturi non essent, donec Christus in novissimis temporibus venisset, qui discipulis verbo et opere explicaret, recte interpretatur.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 16.

Pag. 90. *Ὁ λαός με οὐ συνῆκε.* Ita LXX interpretes, teste Hieronymo ad cap. 1 Isaiæ. Soli LXX transtulerunt : « Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit. » Atque ita hunc locum allegarunt tam hæretici, quam catholici; S. Basilius, Cyrillus, Theodoretus in Commentariis suis, hisque antiquior Justinus martyr Apol. 2 (1) pag. 95, C. Unde et in priori hujus Apologiæ parte, 77, A, legendum videtur ὁ λαός με οὐ συνῆκε, non μου, ut est in editis exemplaribus.

Scholia Billii in cap. 17.

Pag. 91. *Puerili ætate esset.* In Græco pro τὰ διά, legendum cum vet. παιδὸς ὄντος καὶ τὰ γράμματα μανθάνοντος, καὶ τοῦ διδασκάλου.

Pag. 92. *Per id præterea quod.* Pro διὰ τό, vet. legit, διὰ τοῦτο : sed male, ut sensus ostendit.

Dicere recusavit. In Græc. ante εἰπεῖν, ponendum μή, vel οὐκ.

Abscondita sunt a te. Addo ἀπό in Græc.

Se eos edocturum. Corruptus est hic locus apud Epiph ita restituendus ex vet. interp., ὑπέσχετο διδάξειν. Ἀπόδειξιν δὲ τὴν ἀνωτάτω, etc.

Abscondisti hæc. Addo ταῦτα in Græc.

Sic tibi complacuit. Delendum μου.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 12.

Pag. 93. *Apocryphorum et perperum.* Ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, melius forte, « apocryphorum et perperarum Scripturarum. »

Et propter hoc non respondisse. Interpres fortasse legit διὰ τό; sed Hellenismum exprimere voluit, sic enim solet articulos reddere.

Pag. 91. *Per eum sermonem qui est.* Nimis incommode ῥῆμα vertit « sermonem, » quod grammatici « verbum : » sic ergo planius erit, « per verbum, » abscondita sunt, « apocryphon Bythi manifestasse : » hoc est dum usus est verbo ἀκρύβη, designasse occultationem, sive obscuritatem Bythi.

Confiteor tibi, Pater. Cum id suadeat vetus interpres, legendum est, ut Lucæ x, ῥ 21, ἐξομολογοῦμαί σοι, in Græco : tametsi videri potest auctor immutare nonnunquam verba Scripturæ, ut cum οὐρανῶν, pro οὐρανοῦ dicit, nisi et hoc vitium librarii est. Illud quidem certe in initio capitis sequentis a librario est : διὰ τὸ ἓν ἕκαστον, nam ἕνα ἕκαστον non putavit recte jungi posse cum τό, quod diversi generis sit. Tu intellige διὰ τὸ παραδιδόναι ἓν ἕκαστον αὐτῶν αὐτήν : reposuimus enim ex Epiph. cod. παραδιδόναι pro διδόναι, quod erat in edit. Gallasii.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 17.

Pag. 91. *Scripturas.* Hunc novum titulum apposuimus, quod magis convenire nemo non judicabit : veterem autem in proximi capitis initium, ad quod etiam quatuor posteriores lineas istius rejecimus, ut sit illius principium.

Multitudinem apocryphorum. Apocryphum illud est B. Augustino [20], cujus occulta origo Patribus non claruit : κρύπτω enim, a quo ἀπόκρυφον, est « condo, » sive « recondo. » Porro Gnosticos non tantum libros, quorum origo ignota erat, sed et blasphemias spirantes habuisse, et superius dictum est, et hoc capite plus satis liquescit; cum Christum ignorantem, et sub cujusdam pædagogi ferula quasi alphabetum ediscentem, ex illis ridicule lingunt [21]. Tunc enim a Simone et Cleobio pestilentes sub nomine Christi et apostolorum compositos libros fuisse testatur B. Clemens [22], quos in fraudem simplicium Christianorum circumferebant hæretici. Quod etiam superioribus temporibus factitatum asserit, videlicet nomine Moysis, Enoch, Adæ, Isaiæ, Davidis, Eliæ, et trium patriarcharum, perniciosa, et veritati infesta scripta evulgata fuisse. Multos quoque Priscillianorum corruptissimos codices, qui canonici titulati erant, se invenisse scribit Leo Magnus [23]. Quomodo enim decipere simplices possent, nisi venenata pocula quodam melle

[18] Lib. ii de Trinit., cap. 15 et 16, et lib. iii, cap. 10. [19] Lib. i contra Judæos, c. 4. [20] Lib. xiv De civ. cap. 33. [21] Vide infra lib. ii, cap. 49. [22] Lib. vi, cap. 16 de Const. apost. [23] Epist. ad Turibium, c. 15.

prælinirent, ne usquequaque sentirentur insuavia, quæ essent futura mortifera?

Diceret litteras. Hunc veterum Gnosticorum, errorem, Christo communem ignorantiam nostram ascribentium, æque impie ac pervicaciter recentes instaurare niluntur, quando, Calvino auctore, aiunt eum permulta ignorasse; et Gallasio astipulatore, oportuit eum discere ac erudiri more hominum. Nos has impietates copiose refutavimus, Dialogo 4 adversus eorum errores : infra quoque iterum de his dicetur.

Incognitum. Ita vet. cod. Græce etiam τὸ ἄγνωστον : expunximus itaque « cognitum. »

Pag. 92. *Sed et in eo.* Sic legendum docuerunt cod. vet. et lectio Græca. Quod vero Christum dixisse referunt, cum in nullo Evangel. exstet, confinxerunt.

Apocryphum Bythi. Sic legendum, pro « apocryphum Bythum : » et postea, « veritatis Patrem, » pro « veritatem Patris : » itemque, « promisit se, » pro, « promisisse » docuit, cum veteri codice, textus Græcus : sicut et superius, « ostendisse eum, » pro « non ostendisse. »

Pag. 93. *Et aptare.* Delevimus « a Patre, » auctor. vet. cod. et Græcæ lect.

De incognito. Expunximus « de cognito, » auctor. vet. cod. et Græc. lect.

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Grabii in cap. 17.

Pag. 91. *Ὡς τοῦ Κυρίου.* Hoc ῥᾳδιούργημα, ut ab Irenæo merito appellatur, reperitur etiam in apocrypho, quod Matthæo perperam ascriptum exstat in ms. cod. 1697 bibliothecæ Regiæ Parisiis, teste Cotelerio in notis ad lib. VI *Constit. apost.* Clementis, cap. 16, et in Evangelio infantiæ Christi, quod Arabice cum Latina versione edidit Henricus Sikius, pag. 144 et 146, nec non, licet paulo diversum, in pseudo-Evangelio Leucii, quod ms. hic Oxonii 66 exstat in bibliotheca collegii Corporis Christi, ubi cap. *Quomodo Jesus discendus erat litteras*, hæc leguntur : « Et cœpit magister impiose (*l.* imperiose) eum docere dicendo : Dic alpha. Jesus vero dixit ei : Tu mihi dic prius, quid sit beta, et ego dicam tibi quid sit alpha; et ob hæc magister iratus percussit Jesum, et postquam percussit eum, mortuus est. »

Scholia Billii in cap. 18.

Pag. 93. *Ad fidei abjectionem.* Græc. ἀπόθεσιν. In Græc. pro εἶδος τοῦ, legendum εἶδος τοῦτο.

Pag. 94. *Intimum Bythi sinum.* Addo in Græc. τοῦ Βυθοῦ ex vet.

Profanorum quorumdam. Addo βεβήλων ex vet.

Pag. 95. *In eo qui in Jesum descendit.* Εἰς τὸν κατελθόντα εἰς Ἰησοῦν. Vetus edit.o, « in nomine descendentis Jesu. » In codice tamen manuscripto, ex quo infinita loca correcta sunt, non « Jesu, » sed « spiritus » legitur. Quæ quidem lectio eumdem sensum habet cum codice Græco.

Pag. 97. *Filius autem in eo qui præexistit.* Græcus Epiphanii codex habet ἐν τῷ παρόντι, id est « in præsenti. » Sed apparet veterem interpretem legisse προόντι. Vertit enim, « qui ante fuit. »

Veni ut. Ἦλθον. In Græco autem codice aliquanto post, pro ἐκ τῶν, legendum τόν.

Quæ patris expers. Sensus hoc loco perspicue postulat, ut cum veteri interp. legamus, πατέρα, non, ut corrupte apud Epiphanium, μητέρα.

Hoc autem. Τοῦτο legendum in Græc. cum vet.

Fusis Scholiorum Billii.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 18.

Pag. 91. *Redemptionem autem.* Interpres legisse videtur, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κεκομίσθαι, non ut habet Epiphanii codex, qui tamen sequendus est : non enim in Joanne, sed in Jesu, Christum esse blaterabant Gnostici, neque hic Christum a Jesu, ut ante, sed Joannem a Jesu distinguit. Sic ergo corrigere potes : « redemptionem autem positam esse ad perfectionem, » tametsi hoc est κεῖσθαι, non ut Græcus, κεκομίσθαι, « allatam esse. »

Cum quibusdam profanis. Apud Eusebium lib. IV, c. 10 *Hist.*, legitur μετ' ἐπικλήσεών τινων τοῖς τελουμένοις, et εἰς ὕδωρ, et μητέρα τῶν πάντων, εἰς τὸν Ἰησοῦν, καταπλήξασθαι τοὺς τελουμένους, cætera ut apud Epiphanium. In utroque ergo Græco libro omittitur vox βεβήλων, quam tamen exprimit Irenæi interpres, et Ruffinus, dum vertit : « Etenim quidam eorum thalamum construunt, et nefarium quoddam initiandi celebrant genus, tanquam secretis quibusdam carminibus ac verbis, non tam sacris quam exsecrabilibus eum, qui introducitur, consecrantes. » Christophorsonus etiam : « Et invocationibus quibusdam nefandis abdita mysteria in eos exsequuntur. » Potest tamen hoc interpres noster addidisse de suo, ut postea : « cum quibusdam profanis dictionibus similibus. » Græce tantum est, μετὰ ἐπῳδήσεων ὁμοιοτρόπων. Ubi vox, « profanis, » omissa est a Billio.

Pag. 95. *In nomine ignoti.* Licet Græce legatur, εἰς ὄνομα ἀγνώστου, rectius tamen vetus interpres et Billius : « In nomine ignoti, » quam Cornar. et Gallas., « In nomen ignoti. » nam et ita Ruffinus verterat : « In nomine ignoti Patris omnium, et in veritate omnium matre, et in eo, qui descendit in Jesu; » et ad exemplum videtur hoc redditum sacrorum veræ nostræ initiationis verborum Matth. XXVIII, 19, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός. Vulgata : « In nomine Patris, » quomodo et Cyprian. epist. 23, et alii Latini Patres : tametsi Tertull. quoque *De baptismo*, 13, dixerit : « Tinguentes eas in nomen Patris. »

In nomine descendentis in Jesu. Miram quam indiligentes hic fuerint Cornarius et Gallasius, qui vertunt, « in eum, qui descendit Jesum, et in Jesum, qui descendit. »

Et spiritus et Vita. Græc., Πνεῦμα ἀγαθὸν καὶ ζωή : « Spiritus bonus et vita, » forte ἅγιον, ut postea, « per Spiritum sanctum in redemptionem angelicam. »

In zonis luminis. Græc., ἐν ταῖς ζωαῖς τοῦ φωτός : « in vitis luminis; » et ita Billius noster legit, ἐν ταῖς ζωναῖς τοῦ φωτός. Nihil muto hic, sed addendum moneo, τοῦ Χριστοῦ, Græco paulo post ex veteri, qui habet, « Christi non divido spiritum : » nam et hoc indicant illa vestigia Hebraicarum dictionum, Μεσσία οὐφαρέγ.

Pag. 96. *Et incorporalia et insensibilia.* Addendum Græco vocabulum unum ex veteri, καὶ ἀσωμάτων καὶ ἀναισθήτων, nisi hoc fortasse ab interprete est, non ab auctore.

Pag. 97. *Alii sunt qui mortuos.* Hæc quoniam Latinitate donarat etiam doctiss. Billius, et apud Epiphanium Græc. reperiebantur, ex ejus libro descripsimus, cum non essent in editione Gallasii : tametsi advertendum est, hæc non citari ab Epiph. plane ut erant apud Irenæum, ne quis miretur verbis singulis Græcis Latina non respondere.

Pag. 98. *Ipsos abeuntes in sua.* Non assentior doctiss. Billio, censenti hæc mendose in plurali legi : sic enim initio dixit : « Et præcipiunt eis venientibus ad potestates, » et, « venire quoque eos. » Epiphanius vero jam inde ab initio dixit, Ἐγκελεύονται δὲ ἐὰν ἔλθῃ ἐπὶ τὰς ἀρχάς, « jubent cum venerit ad principatus : » sic autem multis hæc præcepta sunt, ab illis mystis Gnosticis, ut quid quisque dicere deberet, sit expressum. Neque profert verba ipsa Irenæi Epiphanius, ut monuimus, sed ab illo ista mutuatus sua pro arbitrio intexerit, vel immutat.

Anima vero eorum proficiatur. Hæc omissa sunt in interpretat. Billii, etsi apud Epiphanium Græce reperiuntur, quæ ita Cornarius : « Anima vero ipsorum opifici astet superne in defectu constituto, ut et illic maneant apud ipsum. » Sic apud Tertull. ex

eisdem fabulis Valentin. cap. 32. « easque Demiurgo suo reddent. » De his ipsis næniis plura Theodoretus lib I *Hæretic. fab.*, ubi de Ascodrytis, hær. 15.

FINIS NOTARUM FRONTONIS DUCÆI.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 18.

Pag. 93. *Quanti enim.* Dissidia feralia etiam de præcipuis doctrinæ suæ capitibus, inter hæreticorum antesignanos emersisse, et hic rursus commemorat : ut spiritui vertiginis, qui etiam secum ipse pugnat, eorum opiniones accepto ferendas esse nullus nesciat. «Ista inconstantia,» ait Hilar. [24], « ostendunt omnia incerta et vana esse apud se. » — « Quomodo enim salutis cupidi, » scribit in simili argumento Justinus [25], « po sent toto religione vera illis credere, inter quos parum convenit, dissidentes in suis opinionibus? » Tantis autem dissensionibus funestissimum ovili Christi exitium, et fidei Christianæ propudiosam abnegationem moliri callidissimum Satanam, nec ipse Irenæus dissimulat. Cæterum, quod ad lectionem attinet, obscurus est hujus primæ clausulæ sensus, partim interpretis nimia religione, partim malorum codicum vitio. Ergo, ut facilior evadat, puta « Quanti » pro « quot » poni, quod non ausi sumus immutare, quia id agnoscit vet. cod. Deinde secunda linea « quia » nihil aliud, quam « quod » significat. Præterea « Destructionem, » quod habet vet., pro « rectitutionem, » atque adeo « restitutionem, » quæ fuerat Erasmi conjectura, reposuimus. Rursus « repromissionem, » nescio qua via in hunc locum irrepserit, sed sensum turbare manifestum est; eam igitur expunximus, contra veteris libri auctoritatem. Denique pro « inremisse, » quanquam « remissa » habeat vet., cum Græc. ὑποδέδληται non respondeat, « immissa » potius legendum censuerim, aut si malis, « submissa. »

Pag. 94. *Illam autem spiritalem.* Sic legendum docet cum vet. cod. Græca lectio : delevimus autem, « illa autem spiritalia. »

Et baptisma quidem a Joanne. Etsi plurimis terrimisque hi veteres Gnostici scaterent versibus, nihilominus hac in re catholicam sententiam retinebant, quod non baptismate Joannis conferretur remissio peccatorum, sed solo baptismo Domini nostri Jesu Christi. Illis ergo longe deteriores sunt recentes Hugnostici, qui ut omnem gratiæ conferendæ virtutem per Christum instituto baptismi nefarie detrahant, illud ipsum præcursoris sui lavacro æquare non verentur.

Quidam ex ipsis sponsale cubiculum. Quia hæc ad verbum transcripsit Eusebius [26], verba ejus ex recenti, eaque emendatissima translatione superius addidimus. Observa autem sacrilegos istorum ausus, quibus sacrum baptisma profanabant : ob eamque rem, plerosque antiquorum illud merito damnasse.

Pag. 95. *In nomine ignoti Patris.* Lectionem hanc omnium veterum editionum, data opera noluimus immutare : attamen Eusebii [27], Epiphanii [28] et Theodoreti Græca lectio, et ea, quæ habentur superius cap. 12 initio hujus cap., sic legendum indicant : « In nomen ignoti Patris omnium, in Veritatem matrem omnium, et in descendentem in Jesum, ad unitionem, et redemptionem, et communicationem virtutum. » Omnium autem ad textum Irenæi accommodatius sic legitur apud Nicetam Choniatem : « In nomine ignoti Patris omnium, et Veritatis matris omnium, et ejus qui descendit in Jesu, ad conjunctionem, et redemptionem, et communicationem virtutum, » etc. Tria vero hic apponunt : primum, « Patrem, » quem putant omnibus retroactis sæculis ignotum, alinmque a mundi opifice; secundum, « Alethiam, » id est Veritatem illam matrem omnium, cujus idolum viginti quatuor litterarum figuris fictum recensuit cap. 10; tertium 67 « Christum » initio alium a Jesu, quem Christum fingebant in specie columbæ in Jesum descendisse, dum a Joanne baptizaretur, tunèque coadunatum eidem fuisse ad perficiendum miracula, quæ scripta sunt in Evangelio; ipsum quoque annuntiandum usque ad tempus passionis, quo recessit ad superna, unde evolaverat, solum autem relictum Jesum passionem subiisse.

Cæterum, manifestum est horum nebulonum, in corrumpenda sacramenti baptismi forma, sacrilegium optimo jure hic ab Irenæo coargui atque damnari. Etenim cum ab æterno Dei Filio complete et absolute in titutum fuerit, ut conferatur aspersione, vel immersione aquæ, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; nullius hominis est propria auctoritate in his quidquam detrahere vel immutare. « Lex namque tinguendi, » inquit Tertullian. lib. *De bapt.* [29], « imposita est, et forma præscripta : Ite, docete nationes, tinguentes eas in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Et lib. *Præscript.*, cap. 20 : «Jussit (apostolos) ire, et docere nationes, tinguendas in Patrem, et in Filium, et in Spiritum sanctum. » Cyprianus quoque epistola vigesima tertia scribit : « Dominus dixit, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti gentes tingui, et in baptismo præterita peccata dimitti. » Rursumque epistola septuagesima tertia : « Post resurrectionem apostoli ad gentes mittuntur, et in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare gentiles jubentur. » Didymus quoque lib. II *De Spiritu sancto* ait : « Qui unum de præceptis nominibus prætermittit, neque sacramenti perfectionem attingit, nec a peccatis hominem liberat. » Augustinus denique scribit [30] : « Certa sunt verba evangelica, sine quibus non potest consecrari baptismus, » etc.

Basima ea cabasa. Nicetas in *Orthodoxia* hæc verba paulo aliter refert, scribens : « Quo majorem ei qui baptizatur stuporem injiciant, hæc Hebraica nomina superaddunt, camosi, bae, anoora, mystadia, rhuda, custaba, phogor, calathi. Quorum interpretatio hæc est : O qui es super omnem virtutem Patris, te invocamus, qui lumen, et Spiritus bonus, et vita nominaris : quoniam in corpore regnasti. » Difficillimum est verborum istorum fontes indicare; accipe tamen, quid de his nobis verisimilius videtur. Impostores istos magicis artibus delectatos, iisdemque multa prodigiosa et portentosa effecisse, ex Justino, Irenæo, Tertull., Epiph., Theod. et August. certissimum est. Magos porro monstrosa, ipsoque stridore pronuntiationis etiam horrenda vocabula, et carmina ope cacodæmonum invenisse, et susurrasse, quibus ad præstigias suas mirabilem energiam inesse asserebant, ex sacris profanisque scriptoribus cunctis est in confesso. Apuleius enim magico susurramine amnes reverti, mare colligari, ventos exspirari, solem inhiberi, lunam despumari, stellas evelli, diem tolli, noctemque teneri posse putat. Virgilius etiam ait [31] :

Carmina vel cœlo possunt deducere lunam :
Carminibus Circe socios mutavit Ulyssis.
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.

Et Tibullus de quadam incantatrice [32] :

Hæc cantu findique solum manesque sepulcris
Elicit, et tepido devocat ossa rogo.

Et alia apud Ovidium jactat se [33] :

Vipereas rumpo verbis et carmine fauces,
Vivaque saxa, suo convulsa robore terra,

[24] L. VII de Trin. [25] Orat. ad Græcos. [26] Lib. IV Hist., cap. 10. [27] Ibid. [28] Contra Scithianos et Cerint. [29] Cap. 15. [30] Lib. VI de Baptism., cap. 25. [31] Eclog. 8, v. 69 et seq. [32] Lib. I, eleg. 2, v. 47, 48. [33] Metam. IX, 614 et seqq.

Et silvas moveo, jubeoque tremiscere montes,
Et mugire solum, manesque exire sepulcris.

Nugatur etiam Serenus Samonicus de nomine « Abracadabra, » ut et alii de « Araltitha, » etc. [34] Vero igitur simile est, astutos istos præstigiatores isthæc magica et barbara magis portenta, quam nomina finxisse, et magno supercilio inculcasse, ad concitandos simplicium animos, ut cum magno stupore augustiora putarent quæ non intelligerent; et dæmones ictis pactis assistentes ad horum vocabulorum pronuntiationes, quæ postulabant magis præstarent, ut superius de Marci cœna habes cap. 9. Quod si quæ hic habes, Hebræa vocari ab Irenæo urgeas, responderim non ex suo, sed Valentinianorum sensu esse intelligendum, cum id unum confidenter et vere possim affirmare, ea nempe nec a Græca, nec ab Hebræa, Chaldaica, Syra, aut Arabica lingua petita esse.

Regnasti. Ita legit vetus cod. Græce est ἐβασίλευσας; delevimus itaque *renasci.*

Pag. 96. *Unguni sacratum opobalsamo.* Gradus quosdam esse ad impietatem, nullumque repente pessimum fieri, vel in his Gnosticis apparet. Licet enim multa de sacris Litteris corrumperent, infanda perpetrarent, horrendaque in Deum evomerent, nihilominus protestationes et illinitiones in baptizando Catholicis usitatas observabant; adeo rituum illorum traditio per universum orbem apostolis tradentibus invaluerat. Nec eo nomine hoc loco, vel in sequentibus, illos damnat Irenæus; id certe non segniter facturus, si in hoc ab apostolica traditione declinassent.

Qui autem ritum hunc e medio tollendum contendunt, eo nomine, quod ab hæreticis, iniquo etiam fine, usurparetur, præpostere et impie judicant, cum et aquam, et communium nobiscum verborum partem, reliquasque Evangeliorum particulas, quibus utebantur, eadem opera auferrent. « Non enim est detestanda sanctimonialium virginitas, » ait Augustinus [35], « quia et Vestales virgines fuerunt; nec reprehendenda sacrificia patrum, quia et sacrificia gentium fuerunt; quia etsi usus quarumdam rerum similis esse videtur nobis cum gentibus, » addo, et hæreticis, « ut cibi, potus, tectorum, vestimentorum, lavacrorum; longe tamen aliter his utitur, qui ad alium finem earum usum refert: et aliter, qui ex his Deo gratias agit, de quo falsa non credit. »

Cæterum, sacris olei et chrismatis unctionibus in baptismo ab apostolicis temporibus tripliciter usam esse Ecclesiam colligimus. Primo, circa aquas, « quas pontifex, » auctore Dionysio Areop. [36], « sancta prece ac invocatione sanctificabat, καὶ τρισὶ τοῦ παναγιστάτου μύρου σταυροειδέσι χύσεσι τελειώσας αὐτό, i. e. ter in eas ad crucis effigiem, sanctissimum fundens unguentum, illas hoc ritu perficit. » Secundo, post abrenuntiationes et exorcismos, cum vel toto corpore, ut est apud Dionysium, et Cyrillum Jerosolymit. [37], vel pectore tantum, et scapulis baptizandum ungebant oleo, quod inde catechumenorum vocatur. Postremo, chrismate, ex oleo et succo balsami composito, ad regiæ et sacerdotalis gloriæ unitatem exprimendam, ait Cyprianus [38], in vertice signabantur baptizati. Ab apostolis, Spiritu sancto doctore, universas per orbem Ecclesias, in hunc usque diem hos ritus acceptos constanter retinuisse, et ad Spiritus sancti dona significanda his usas fuisse, testes sunt, qui primo sæculo ab apostolis, vel cum eisdem vixerunt, Clemens Rom. lib. III, *De constit. apost.*, cap. 15, 16, 17, et lib. VII, cap. 23, 28, 41, 42, 44, et lib. III *recog.* et epist. 3; Dionys. Areopag. lib. *De eccles. hierar.*, c. 2 et 7; auctor *Quæst.* apud Justinum martyrem, quæst. 137; Theophilus Antiochenus lib. I *ad Autolycum*; et qui postea vixerunt in Oriente, Origen., lib. V in Epist. ad Rom.; Chrysost. hom. 12 in I ad Corinth. et homil. 6 ad Coloss.; Basilius lib. *De Spiritu sancto*, c. 27; Nazianzenus oratione in sanctum baptisma. Addam et Latinæ Ecclesiæ Patres, Tertullian. lib. *De carnis resurrectione*, lib. I *Contra Marc.* et lib. *De baptism.*; Cyprianum epist. 72 ad Januarium; Arnobium *Commentariis* in psal. IV, XXII, LXXXII, XC, CXXXII et CXXXIV; Optatum Milevitanum lib. II, III, et VII *Contra Parmenianum*; Augustinum lib. XV *De Trinit.*, cap. 16, et lib. IV *De symb.*, c. 1, et tractatu 44 in Joannem; Ambrosium lib. I *De sacramentis*, cap. 1 et 7; Hieronymum *Dialog. contra Lucifer.* Hæc paulo fusius adnotare libuit, ut omnibus innotescat, quanta pietate et sinceritate ducantur rhapsodi illi Magdeburgenses, qui istos ungendi sacros ritus hæreticorum tantum, et non catholicorum et apostolicorum virorum fuisse audent asserere.

Quidam autem eorum. Ergo primum sanctissimumque regenerationis nostræ mysterium, quod est baptisma, per istos Gnosticos Satanas omni ex parte labefactare conabatur; quando illi verba illius formæ a Christo tradita corrumpebant, isti vero et proxime sequentes ipsam materiam, id est aquam, omnino negligendam esse censebant. Hoc idem diabolicum plane stratagema etiam nunc per posteriores Hugnosticos reparare nititur, quando per Brentium, Bezam, et similes suadet, uti certa verborum forma, magicum esse; et nullum aliud esse verbum sacramentorum, quam quod a ministro pro suggestu exponitur. Per Calvinum autem tradit, aquam non esse penitus necessariam: nec Christum de illa dixisse: « Nisi quis renatus fuerit ex aqua, » etc. Hoc autem didicit a Luthero, qui a suis interrogatus, si liceret baptizare cerevisia, aut lacte, tandem respondit [39]: « Quidquid balneum dici potest, ad baptismum conveniens est. Si non adsit aqua, cum sit cerevisia, vel lac in necessitate, vel quidquid habueris: nihil in hoc situm est. » Habes ergo veterum Gnosticorum impietates renatas in novissimis: adeo semper sibi similis est Satanas omnium mendaciorum parens.

Alii hæc omnia recusantes. Seductores homines proficere in pejus, et qui in sordibus volutantur, in dies multo magis sordescere, aperte indicat hæc classis Gnosticorum, quæ cæremonias, aquam, et verba sacri baptismi eadem opera 68 rejicit ut indigna, quæ mysteria eorum invisibilia significarent. Illi porro sunt, quos Epiphanius vocat Archonticos, Theodoretus et Nicetas Ascodrugos, et Ascodrupitas, quibus Euthymius addit Paulicianos. Hi etenim divina mysteria, et dona spiritalia, rebus visibilibus; et incorporea, sensibilibus et corporeis signanda et commemoranda esse negabant: proinde nec baptismatis, nec aliorum spectabilium sacramentorum usum admittebant. In hos acerrime disputant Nicetas et Euthymius. Recentiores Gnosticos, ne a tantis patribus degenerarent, eadem fecunditate errorem ex errore serere ingemiscit nostrum sæculum. Postquam enim sacrum oleum cum sale, saliva, aquæ consecrationem, symboli professionem, abrenuntiationes, et exorcismos, quibus arcetur Satanas, e medio sustulerunt: jam parvulis fidelium sine baptismate salutem pollicentur.

Alii sunt qui mortuos. Hujus loci sensum explicat, et emendationem ex vet. cod. agnoscit Epipha-

[34] Vide Horatium, si velis, libro I Serm., satira 8; Homerum in Odyss.; Theocritum, et alios. [35] Lib. XX contra Faust., c. 21. [36] Lib. de eccl. Hier., cap. 2. [37] In Catec. 2 mystag. [38] Sermo de unctione chrismatis. [39] Tom. II Colloq., pag. 130 et 132.

nius [40]. Theodoretus etiam hujus rei meminit in Ascodrytos, sed post mortem; Epiphanius vero ante, fecisse indicat. Ego autem utrumque recte, vereque dicere puto, cum duplici unctione Christianos olim usos reperiam. Priore, ante mortem, de qua B. Jacobus concionatur [41]: « Infirmus inducat presbyteros Ecclesiæ, qui orent super eum, ungentes oleo in nomine Domini, » etc. Eadem, Christo procul dubio auctore, apostoli frequenter unxerant, et sanaverant infirmos, Marc. VI, atque hanc olei deliburionem, sacramenti integram rationem habere, stupendosque et mirabiles effectus, asserunt Clemens Rom. lib. VIII, *De constit. apost.*, cap. 35; Hieronymus in *Vita Hilarionis*; Augustinus lib. II *De visit. infir.*, cap. 4, et ser. 215 De tempore; Innocentius primus Epistola ad Decentium Eugubinum; et Bernardus in *Vita S. Malachiæ*. Posteriori, post mortem, quando corpora sanctorum, antequam darentur sepulturæ, in spem, opinor, resurrectionis, oleo perungebantur; idque « justa. mortuis fieri solita » vocat Clemens Alexand. [42] Tertullianus [43] Sabæos testatur scire, pluris et charioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam paganis diis suis fumigandis. His omnibus antiquior idemque apostolorum auditor Dionysius Areopag. [44] illius unctionis formam et finem explicat: « Ubi, » ait, « cuncti consalutaverunt, » allatum scilicet defuncti corpus, ἐπιχέει τῷ κεκοιμημένῳ τὸ ἔλαιον ὁ ἱεράρχης· « super defuncto fundit oleum pontifex. » Et post aliquot: « Olei unctio baptizandum quondam evocabat ad sacra certamina. Nunc autem infusum oleum, signat eum qui defunctus est, eadem sacra exegisse certamina, sicque fuisse consummatum. »

Sed quid? probandine sunt Gnostici, quod vel altera, vel utraque harum unctionum utebantur? Si pari cum catholicis fide, et animi intentione id fecissent; hac in re nec Iren. nec quisquam eos damnasset. At impium finem sibi proponebant, ut apud Irenæum habes; nec quibus decebat verbis utebantur; ideoque magis simiarum more, ut de Novatianis scribit Cyprian. [45], quæ cum homines non sint, humana tamen imitantur: sic cum hi in Ecclesia non essent, imo contra Ecclesiam, Ecclesiæ catholicæ tamen veritatem et ritus sibi vindicare volebant. Pari stratagemate divinorum sacramentorum res, in idolorum mysteriis diabolum quondam æmulatum fuisse argute animadvertit Tertullianus [46], ut veritatem interverteret. « Tingit et ipse quosdam, » subjungit, « utique credentes et fideles suos: expiationem delictorum de lavacro repromittit, et sic adhuc initiat Mithræ: signat illic in frontibus milites suos, celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis indicit, et sub gladio redimit coronam. Quid quod et summum pontificem in unius nuptiis statuit? Habet et virgines, habet et continentes, » etc. Et libr. I *Ad uxorem*: « Sacerdotium viduitatis et celebratum est apud nationes, pro diaboli scilicet æmulatione. Regem sæculi pontificem maximum rursus nubere nefas est. Quantum Deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus affectat, non utique ut alicujus boni affinis, sed ut Dei Domini placita cum contumelia affectans? » Omittam, et quæ in hanc rem scripsit in calce libri *De corona militis*, ut pauca, sed gravissima, ex Justino martyre attexam [47]. « Fabulæ poetarum, inquit, a malis geniis invectæ sunt, ad decipiendos seducendosque homines. Docti enim oraculis prophetarum de Christo venturo, curarunt spargi quædam de pluribus Jovis filiis, sperantes fore, ut qui hæc nugarum portenta audiant, de Christo quoque non plus crederent, quam figmentis poeticis. » Et postea: « Dæmones non ignari prædictionum propheticarum, eas parum intellectas A conati sunt per errorem a nostro Christo, ad sua figmenta detorquere, » etc. Plura quæ sequuntur, licet elegantissima, ne paginas onerarem, indicare magis, quam addere libuit, quæ tamen, non sine magna voluptate et fructu, nemo Christianus legerit.

Superascendat. Novem has voces, ex vet. cod. restituimus: quatuor vero expunximus, videlicet, « superascendant, super visibilia interiorum. »

Et his porro, et sequentibus plurimis locis constat B. Irenæum septem sacramentorum Ecclesiæ catholicæ constantissimum fuisse propugnatorem. Tametsi enim de illis ex professo disputationem non instituat in his libris, sed Gnosticorum duntaxat hæreses refellat, illorum tamen omnium vel obiter meminit, docetque ea per Christum ad hominum justitiam et salutem instituta, et ab apostolis toto orbe tradita, religiose servata et ministrata, ut ex subjectis locis luculenter apparet.

Baptismum in primis cum sua forma, materia, ritibus, ac effectis hoc loco ab hæreticorum corruptelis egregie vindicat. Hunc a prophetis prædictum, a Christo constitutum, apostolisque mandatum, ut baptizarent omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, omninoque ad salutem necessarium affirmat libro III, cap. 19. Hoc autem conferri remissionem peccatorum, cum Christo unitionem, et incorruptionem, tum eodem, tum præsenti confirmat. Circumcisionem spiritualem appellat, lib. IV, cap. 38. Parvulis etiam conferendum asserit lib. II, cap. 39. Catechismi et exorcismi consuetos ritus probat lib. I, cap. 1, 9, 13 et 19.

Confirmationem agnoscit, quando non per artes magicas, ut scelestus Simon Magus existimabat, sed per impositionem manuum apostolicarum piis dari Spiritum sanctum docet libro I, cap. 20, et lib. IV, cap. 75. Præterea, insulsos Gnosticorum discipulos arguens, quod illorum oleo aqua permisto, profanisque verbis initiatos, confirmatosque seipsos reputarent, dicentes, « Confirmatus sum, et redemptus sum, » etc., quandoquidem non a viris profanis, quales erant Gnostici; nec verbis istis: « In nomine ignoti Patris, » etc., adhibetur confirmationis sacramentum: sed ab apostolorum successoribus et verbis constanti perpetuaque traditione illorum susceptis.

Eucharistiæ panem, et calicem commistum, per invocationis verba corpus et sanguinem Christi vere fieri, et utrumque per Christi ordinationem toto mundo, velut novi testamenti sacrificium, idque super altare per manus sacerdotum offerri, constanter frequenterque prædicat, et prophetarum apostolorumque disertis verbis confirmat, lib. IV, c. 32, 33, 34, 45, et lib. V, c. 2. Eamdem servari solitam docet epistola ad Victorem, quando ad Polycarpum missa est ab Aniceto. Rationes institutionis ejus, et fructus mirabiles explicat lib. IV, c. 34, et lib. V, c. 2, simulque præfationis canonis verba, et aliquas preces non reticet libro I, cap. 1 et 9, et lib. IV, cap. 34.

Pœnitentiæ partes, id est contritionem, confessionem, et satisfactionem, comprobat, cum primum de exhomologesi, id est confessione, tam privata quam publica, frequenter disserit lib. I, c. 9, et lib. III, c. 4; solutionem Lazari a vinculis symbolum fuisse hominis peccatoris per pastores ecclesiasticos a peccatis solvendi, lib. V, c. 13. Contritionem et satisfactionem asserit clarissimis exemplis Adami et Evæ, præ admissi peccati confusione, confugientium ad latebras, indignos se judicantium conspectu Dei, mordentibus et compungentibus ficulneis foliis corpora sua castigantium, denique inflictas a Deo laborum, tædiorum, tristitiarum et gemituum pœnas sponte subeuntium, lib. III, c. 33,

[40] Contra hæres. 36. [41] Jacob. V. [42] Lib. II Pædag., cap. 8. [43] Cap. 42 Apol. [44] Lib. De eccl. hier., cap. 7. [45] Epist. ad Jubaian. [46] Lib. Præscr. [47] Apolog. 2.

36 et 37. Pœnitentia quibusdam vitam impetrari scribit, lib. I, c. 2. Demum, per pœnitentiam nos posse ex gravissimis peccatoribus filios Dei fieri, ac hæreditatem incorruptelæ consequi, lib. IV, c. 80.

Ordinationem sacrorum hominum tuetur, scribens, omnes justos (nam nonnisi pii et probati prius viri tum ad sacras functiones assumebantur) sacerdotalem ordinem habere : apostolos fuisse sacerdotes Domini, cui semper in altari servierunt : et in altari persæpe sacrificandum, libro quarto, capite vigesimo. Rursum, sacrificia in Ecclesia a liberis hominibus offerri ; quod offert Ecclesia (nimirum per sacerdotes, et alios in altari ministrantes) purum sacrificium apud Deum deputari, libro quarto, capite trigesimo secundo, trigesimo tertio, trigesimo quarto. Mistum calicem, et panem percipere verbum Dei (sacerdotum videlicet ore ac ministerio) ut fiant eucharistia corporis et sanguinis Christi, lib. V, cap. 2.

Matrimonium, Græcus auctor semel et iterum appellans mysterium (procul dubio Christi et Ecclesiæ, ut 69 loquitur Apostolus), quod Latini sacramentum appellamus, evidenter affirmat, libro primo, capite primo : ad humani generis propagationem a Deo institutum prædicat libro IV, cap. 24, et lib. V, cap. 2. Indissolubilem porro viri et feminæ consuetudinem habere satis propugnat, quando Gnosticorum promiscuas et vagas libidines tam severe quam sancte redarguit, lib. I, cap. 1, 9, 20, 22, 24, 27 et 31.

Unctionis denique infirmorum usum catholicum satis affirmat, quando eum hoc capite vindicat ab hæreticorum variis corruptelis. Arguit enim aliquos, quod defunctorum cadaveribus adhibendum censerent : cum tamen apostoli infirmorum tantum, non mortuorum proprium esse perhibeant, Marc. VI, Jacob. V. Alios etsi infirmos ungerent, increpandos tamen esse judicat, quod impia et a se conficta verborum forma, non autem Ecclesiæ tradita uterentur : alios denique ejusdem unctionis fines ac effectus, ab his quos apostoli tradiderunt, impie comminiscerentur, ut ex hoc capite facile deprehenditur. Ac de his hactenus.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 18.

Pag. 93. *Τὴν δὲ ἀπολυτρώσεως αὐτοῖς παράδοσιν συμβέβηκεν ἀόρατον εἶναι καὶ ἀκατάληπτον*, etc. Supra pag. 61, not. 1, ex Jacobi Rhenferdii Disputatione de redemptione Marcosiorum, explicatam dedi significationem vocis ἀπολυτρώσεως, qua certam precandi, sive Deo gratias pro redemptione agendi formulam denotat, quæ et in hoc capite iterum iterumque occurrit. Sed et alia hujus vocabuli notio inter istos hæreticos, origine, nisi fallor, Judæos, obtinuit, quæ Irenæum fugisse videtur. Scilicet quæ cabbalistis dicitur בינה « intelligentia, » et « mater superior, » influxum accipiens a Patre (id est Spiritus sanctus), unde istud in Evangelio secundum Hebræos dictum : « Modo accepit me mater mea Spiritus sanctus, » de quo vide *Spicilegium Patrum*, tom. I, pag. 27), eadem גאולה « redemptio » ab iisdem vocabatur, ut ex *Cabala denudata* liquet in voce גאולה, ubi hæc leguntur : גאולה « redemptio, liberatio, est Binah, quippe quæ fundamentum est liberationis, » etc. Atqui hanc « redemptionem, » sive « intelligentiam » divinam, cum « invisibilem et incomprehensibilem, ac incomprehensibilium invisibiliumque matrem » appellarint, Irenæus hæc prædicta minus recte ad redemptionem in priori sensu acceptam retulit. Cæterum αὐτῶν pro αὐτοῖς legendum ipsa verborum constructio et vetus interpretatio plane docent.

Pag. 94. *Δύνασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθῆναι*, etc. Hæc Marcosii memoriter allegasse videntur, et quidem ex Evangelio Marci, uti recte visum Gallasio, non Matthæi, cujus caput XX in margine A suæ editionis signavit Feuardentius. In hujus enim textum ex illius codice istud comma irrepsisse non solum ex eo colligitur, quod in Vulgata Latina desit, indeque ab Hilario, Ambrosio, Hieronymo, aliisque Latinis Patribus omissum fuerit ; sed et ex Origenis tom. XVI *Comment. in Matthæum*, pag. 415, ubi ita habet : Ἀποκριθεὶς εἶπε μετὰ τό, *Οὐκ οἴδατε, τί αἰτεῖσθε, τό, Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν ; ἢ ὡς ὁ Μάρκος ἀνέγραψε, Δύνασθε τὸ ποτήριον πιεῖν, ὃ ἐγὼ πίνω, ἢ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι ;* Quid enim attinebat S. Marcum in subsidium vocare, si ambo commata in S. Matthæi codice ab Origene fuissent lecta? Accedunt mss. codices, quos ab honoratissimo fautore meo Dn. D. Millio inter varias Novi Testamenti lectiones diligenter recensitos, brevi unicuique licebit videre.

Μητέρα πάντων. Μητέρα τῶν πάντων habet Eusebius, sicuti paulo ante, Πατρὸς τῶν ὅλων.

B *Εἰς Ἰησοῦν*. Εἰς τὸν Ἰησοῦν legitur apud Eusebium.

Ἑβραϊκά τινα. Τινά non habet Eusebius, neque legit vetus interpres.

Καταπλήξασθαι. Ita tam apud Epiphanium quam in editi. Eusebii. Sed notante Valesio ad locum citatum Eusebii, in hujus mss. cod. nempe cardinalis Mazarini, Medicæo, Fuketiano, nec non Henrici Savilii, qui modo in Bibliotheca Bodleiana asservatur, exstat καταπλῆξαι.

Pag. 97. *Βάσεμα*. Missis Croii, aliorumque conjecturis et commentationibus in obscuras « redemptionum » formulas, cl. Rhenferdii explicationes in supra laudata Dissertatione traditas breviter referam. Atqui prima hæc vox facilis est. Syris quippe בשמא « in nomine. » Sed pro scheva quiescente insertum est ε, in Latino autem γ.

Χαμοσσή. Χαμωσὶ in Nicetæ *Thesauro orthodoxæ fidei* ms. in bibliotheca Bodleiana : a טמם « abscondit, » unde טמים « absconditum, » Deute-C ronom. XXXII, 34. Atque ita posterior formula habet, τὸ ὄνομα τὸ ἀποκεκρυμμένον.

Βαιαγορά. In Niceta : Βαΐ, ἀνώρα. Sed aliter dividendum est ac legendum, Βαΐη vel Βαΐαι νόρα. Syriace בחיי נהרא « in vita luminis, » sive ut in altera formula « redemptionis » paulo post redditur : Ἐν ζωαῖς τοῦ φωτός.

Μιστα δία. Apud Nicetam male per υ Μυσταδία. Atqui δία ad sequentem vocem pertinet, cum qua in Latino textu junctum est ; μίστα vero est Chaldæo-Syrum משחתא vel משחתא « unctio : » quippe ח Græcis est ἄφωνον, uti aliquot exemplis probavit Croius pag. 17, col. 2, juxta recentem editionem huic operi affixam.

Ῥουαδὰ Κουστά. Apud Nicetam pejus Ῥούδα Κουστάβα. Cæterum præfixo his vocibus δία, quod huc pertinere modo dictum est, Διαρούα vel potius Δαρούα δακούστα, pro δακούδσα, est illud Syris receptissimum דרוחא דקודשא « Spiritus sanctitatis, » D id est « sancti. » Atque hinc in altera formula legitur, διὰ Πνεύματος ἁγίου, in hujus autem interpretatione, Πνεῦμα ἀγαθὸν pro ἅγιον.

Βαβοφόρ. In Niceta φογόρ (sive βαφογόρ, si βα ex præcedenti voce κουστάβα huc referas). Cæterum cum hæc vox reddatur ἐν σώματι, in altera autem « redemptione » dicatur, εἰς λύτρωσιν, juxta priorem forte legi deberet βαφαγράχ (quod ad Nicetæ lectionem prope accedit) juxta posteriorem βαφώρα vel βαφούρκαν, ut adeo pateat κα ex sequenti verbo καλαχθεί, huc retrahendum esse.

Καλαχθεί. Κα ad præcedentem vocem pertinere modo monui ; με vero vel μα ejus loco præligendum esse ex Latino textu et interpretatione hujus verbi per Græcum ἐβασίλευσας aperte patet. Similiter Apocal. XII, 7, legitur, מלכת.

Εἰς λύτρωσιν ἀγγελικήν. Clemens in *Excerptis ex Valentinianorum Didascalia*, pag. 793, col. 1, B. : Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ λέγουσιν ἐπὶ τέλους· *Εἰς λύ-*

τρωσαν ἀγγελικὴν, τουτέστιν ἣν καὶ ἄγγελοι ἔχουσιν, etc. « In impositione manuum dicunt : *In redemptionem angelicam*, id est eam, cujus angeli participes facti sunt. » Vide plura ibidem.

Ὄνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως. Ὀνόματα τὰ τῆς ἀποκαταστάσεως legere amat Rhenferdius § 3[1], sicut paulo ante, Ἑβραϊκά τινα ὀνόματα ἐπιλέγουσι. Intelligit autem per ὀνόματα τῆς ἀποκαστάσεως, « verba restitutionis, » novam formulam redemptionis, quod redemptio nihil aliud sit quam restitutio in integrum, ut ex Levitici cap. xxv probat. Ex ejus itaque sententia textum aliter distinxi, et ab ὄνομα novam incepi periodum.

Μεσσία. Id est Christi. Atque ita interpretatio hujus formulæ habet : « Christi non divido Spiritum, » etc. Ast reliquæ voces, Οὐφαρέγ, etc., ab interpretatione hujus formulæ omnino discrepant, ac magis cum ea, quam post hæc Irenæus refert, responsione initiatorum convenit. Unde suspicor, Hebraica verba ipsius formulæ redemptionis ex Irenæi textu mox excidisse, adeo ut tam Epiphanius quam vetus interpres mutilatum habuerint exemplar : vel Irenæum haud integro formularum redemptionis et responsionum codice usum esse.

Οὐφαρέγ. Hac voce exprimi videtur istud in responsione initiatorum : « Et redimo. »

Ναμεμψαιμὰν. Ex Epiphanii hæres. 36, Heracleonitarum, ubi easdem voces repetit, colligitur, ultimam syllabam μάν cum sequenti voce jungendam esse, ac reponendum ναμεμψαι vel ναμεμψά. Quanquam et hæc lectio corrupta ac nata videatur ex νεψὶ vel νεψί, juxta Græca τὴν ψυχήν μου. Ista vero, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος τούτου, in Syriaca formula non comparent, quæ Græcis litteris ita exprimerentur, μὲν ἐλέμα ἄνα.

Χαλδαΐαν. Epiphanius loco citato melius habet : Μενχαλδία. Hoc vero, ut respondeat istis : Καὶ πάντων τῶν παρ' αὐτοῦ, legendum est : Οὐ μεν χολ δι, vel οὐ μεν χολ δε.

Μοσομηθ αέω. Interpretatio habet, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰαώ· quod Syris est, בשמה דיהוה, Βασμὴ δὲ Ἰαώ. Unde αέα loco Ἰαώ positum, et ab initio hujus vocis littera β in μ, ob similitudinem transmutata est.

Ἀκφαραὶ. Næ ad sequentem pertinet vocem. Pro ἄκφρα forte legendum βαχαφούρα, Syris בכפורא ἐν λύτρῳ, sive, ut interpretatio habet, εἰς ἀπολύτρωσιν. Excidisse vero hic videtur alia vox, forte ipsa radix כפר, qua expressum fuit ὃς ἐλυτρώσατο.

Ψαούα. Ultima præcedentis vocis syllaba huc relata, et rejecto ουα, facile oritur vox νάψα vel νάψη, נפשה, τὴν ψυχήν αὐτοῦ, ut interpretatio habet.

Ἰησοῦ Ναζαρία. Jesum Nazarenum denotari quilibet videt. In interpretatione vero legitur, ἐν τῷ Χριστῷ τῷ ζῶντι.

Mortuos. Vereor ne interpres τελευτῶντας, aut quodcunque aliud Irenæi verbum fuerit, minus recte transtulerit « mortuos, » cum « morientes » potius reddere debuisset. Epiphanius 70 enim proxime ante obitum ista solemnia ab Heracleonitis, de quibus hic sermo est, peracta esse perspicue indicat. Quin et de catholicis pseudo-Dionysius *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 7, scribit : « Ubi cuncti consalutaverunt, » allatum defuncti corpus, ἐπιχέει τῷ κεκοιμημένῳ τὸ ἔλαιον ὁ ἱεράρχης· « super defuncto fundit oleum pontifex. » Et post alia : « Olei unctio baptizandum quondam evocabat ad sacra certamina. Nunc autem infusum oleum signat, eum qui defunctus est eadem sacra exegisse certamina, sicque fuisse consummatum. » Quæ de apostolico ægrotos ad recuperandam sanitatem ungendi ritu aliisque ejusmodi sacris et sacramentis hic disserit Feuardentius, a proposito aliena sunt.

Pag. 97. *Ἐγὼ υἱὸς.* Græca quæ sequuntur, pe- A tita sunt ex Epiphanii hæres. 36, Heracleonitarum ; adeo ut hos esse pateat, de quibus hoc loco loquitur Irenæus. In iis vero quæ præcedunt, haud stricte quidem eumdem verborum tenorem ac ordinem servavit Epiphanius (neque enim in hac hæresi Irenæum nominatim allegavit), attamen ita vestigia ejus legit, ut Græca ipsius Irenæi verba, quæ vacuum implerent locum, inde colligere possimus, quæ talia fuisse videntur : Ἄλλοι εἰσιν οἱ λυτροῦντες τοὺς τελευτῶντας (sive ἐξελθόντας) ἐπὶ τὴν τελευτὴν ἐξόδου, ἐπιβάλλοντες ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν ἔλαιον καὶ ὕδωρ, ἢ προειρημένον μύρον μεθ' ὕδατος, καὶ μετ' ἐπικλήσεων προειρημένων, ἵνα ἀκράτητοι καὶ ἀόρατοι ταῖς Ἀρχαῖς καὶ Ἐξουσίαις γένωνται, εἰς τὸ ὑπερβῆναι (ἀοράτως legitur in Epiphanio) τὸν ἔσω αὐτῶν ἄνθρωπον· ὡς σώματος μὲν τούτων ἐν τῇ κτίσει... καταλιμπανομένου, τῆς δὲ ψυχῆς περισταμένης τῷ Δημιούργῳ. Καὶ ἐγκελεύονται αὐτοῖς ἐλθοῦσιν ἐπὶ τὰς Ἐξουσίας τάδε εἰπεῖν μετὰ τὴν τελευτήν.

B

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 19.

Pag. 98. *Cum teneamus.* Prioribus et sequentibus hæresibus, partes potiores Symboli, quod « Regulam fidei » appellat, constanter opponit, præcipue de Dei unitate, ejus omnipotentia ac rerum omnium creatione : eadem opera Verbum et Spiritum sanctum Patri conjungens in mundi productione et administratione, ut eorum unica sit et inseparabilis operatio, quorum unicam credimus voluntatem, ait Augustinus [44].

Sed per Verbum et Spiritum suum. Opus creationis et gubernationis hujus mundi æque tribuens Spiritui sancto, atque Patri et Filio, satis docet eum cum his unius esse voluntatis, potestatis atque deitatis : ac idcirco impiæ sycophantiæ in hunc B. martyrem convincuntur Magdeburgenses, centuriatores, cum in favorem Arianorum, Macedonianorum et Eunomianorum scribunt, Irenæum de « Spiritus sancti divinitate nunquam locutum esse. »

C

Hic qui mundum. Cum vet, cod. delevimus, « unum. »

Hic qui Deus Abraham. Non solum ineptus, sed et palam impius fuit Valentinus gentilis, qui ex hoc loco concludere voluit solum Patrem esse verum Deum Israelis, quem patriarchæ cognoverunt et coluerunt, non autem Filium ac Spiritum : quoniam his tribus, ut dicebamus, totius mundi creationem et administrationem tanquam uni Deo vero hic tribuit : figmenta vero Gnosticorum de Propatore, Bytho, Sige et Æonibus solummodo a deitate excluduntur, non Filius aut Spiritus sanctus.

Sed per sententiam malam immutant. Sic et beatus Hieronymus Comment. in III cap. Danielis, in VIII Ezechielis, et in III Oseæ, docet omnem hæresim esse idololatriam, olim designatam per idola, quæ seu Judæi, seu gentiles coluerunt : quoniam hæretici errorum suorum figmentis verum Deum in simulacrum transmutant, veluti hoc tempore Calviniani Deum sibi fingunt auctorem peccatorum, quique majorem hominum partem destinato creat ut damnet, non possit constituere duo corpora in eodem loco, aut unum eodem tempore in duobus, etc. Certe nec prophetæ, nec apostoli, nec martyres, nec sancti Patres talem Deum agnoverunt vel docuerunt. De his supra cap. 12, nota 14.

D

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 19.

Pag. 98. *Plasma autem Dei.* Id est carnem, quam, ut æternum viveret, resurrecturam negabant hæretici. Contra quos prolixe disputat lib. V, ac inter alia hæc, præsentibus consona habet sub finem capitis 5 : « Contradicunt suæ saluti, impossibile existimantes posse Deum suscitantem corpora in sempiternum perseverationem eis donare. » Unde cap. 6 pergit : « Glorificabitur autem Deus in suo plasmate, » id est carne, de qua post pauca ait, quod

[44] Lib. I de Trinit., cap. 4 et 12, et lib. II, cap. 5.

sit « plasmata secundum imaginem Dei. » Et mox A
sterum : « Si enim substantiam tollat aliquis carnis,
id est plasmatis. » Et sic sæpius in sequentibus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 20.

Pag. 99. *Magicam exercens artem.* Sic proprie reddidit : Ἐν τῇ πόλει μαγεύων, « in civitate exercens artem magicam : » vet. edit., « in civitate magus. »

Universam magiam. Mira sunt et horrenda relatu, quæ de isto scripserunt Clemens Rom. [49] et Abdias [50], quod videlicet per aera volaret, igni commisceretur, statuas loco moveri, animare exanima, lapidesque panem faceret. « Possum facere, » aiebat, « ut volentibus me comprehendere non appaream, rursus volens videri palam sim, si fugere velim montem perforem, et saxa quasi lutum pertranseam, vinctus meipsum solvam, et eos qui vincula injecerint vinctos reddam, novas arbores subito oriri faciam, repentina virgulta producam, in ignem meipsum injiciam, ut non ardeam, vultum B
meum commuto, ut cognoscar, sed et duas facies habere me possum hominibus ostendere, ut ovis aut capra efficiar, in aere volando invehar, aurum plurimum ostendam, reges faciam, adorabor ut Dominus publice : divinis donabor honoribus, » etc. Ad hæc nefanda, insana mentis ambitione agitabatur, « ut gloriosus, » ait Irenæus, id est, quasi ob præclara facinora eximius. « ab omnibus haberetur : » deinde turpis lucri gratia, cui addictissimum fuisse illum scribit Epiphanius. Hinc observandum quam recte Augustinus hæreticum definiat [51], eum esse, « qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ, principatusque gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur. »

Sub Claudio Cæsare. Ante Irenæum, B. Justinus fusius hoc ita descripserat [52] : « Simon Samarita, ortus e Gitta oppido, sub Claudio Cæsare, subnixus ope dæmonum, et fretus magicis artibus, in hac urbe regia Deus est habitus, et quasi Deus honoratus : statua posita in Tiberi inter duos pontes, cum hoc titulo, Simoni Deo sancto, quem ferme omnes Samaritæ, et aliquot etiam in aliis nationibus tanquam primarium Deum adorant, una cum Helena quadam, quam tunc circumducebat, antea publice prostitutam, quam ipsi appellant primam intelligentiam. » His subscribunt Tertullianus, cap. 13 *Apolog.*, Euseb. libro II *Histor.*, cap. 12; Cyrill. Jerosol. catech. sexta; Theodoret. libro primo *Hæret. fabul.* Observa autem vilissimorum hæreticorum satanicam plane superbiam, qua, instar diaboli, pro diis haberi et coli velint. Manichæis exprobrat Augustinus [53], quod Paschali ac passioni Christi solemniter consecratos dies rejicerent, ut diem mortis Manichæi celebrarent, atque per dominum suum Manichæum jurarent. Annon hoc est impurissimo mancipio potius servire, quam supremo omnium Domino et Creatori ?

Hic Selenen. Sic post Irenæum Augustinus et D
Cyrillus illam appellant : sed Justinus, Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, Theodoret., Damascen. « Helenam » vocant; quod semel indicasse sufficiat. « Hanc eadem pecunia quam apostolis obtulerat, » ait Tertullian. [54], « de loco libidinis publicæ redemit, dignam certe pro Spiritu sancto mercedem. » Ipsam vero circumduxisse, et cum natura lascivus esset, in abscondito eidem permisceri solitum, scribit Epiphanius [55].

Hic tantum addenda videntur quæ scribit Nicetas lib. IV *Orthodoxiæ*, c. 1 : « Simon meretrici cuidam Tyriæ genere, Helenæque nomine, quam secum circumductabat, primæ Notionis appellationem indiderat; et quemadmodum se Deum Patrem, ita et illam aliorum (*Iren.* omnium) esse matrem dicebat. In hujus gratiam cœlo se descendisse subjungebat, ut eam a vinculis, quibus detinebatur, assereret; hominibusque in seipsum credentibus salutis auctor esset, » etc. In quibus perspicimus quam scelestissimum lasciviæ gloriæque mancipium fuerit Simon, omnium hæreticorum parens.

Stesichorum. Lyricus poeta fuit natus XXXVII olympiade, qui fertur scripsisse Helenæ vituperationem, indeque exoculatum fuisse, rursusque ob palinodiam, Castoris et Pollucis opera, visum recepisse. Hujus rei meminit et Tertullian. [56] dicens, « Helenam ut Priamo, sic oculis Stesichori exitiosissimam, quem et exæcavit ob convicium carminis, dehinc reluminavit, ob satisfactionem laudis. » Ex profanis hanc fabulam tangunt Horatius ode XVII Epod., Lucianus libro secundo *Verarum histor.*, et Philostratus libro sexto *De vita Apollonii*.

Uti eam assumeret primam. Sic legendum proponimus ex vet. cod., ita indicante etiam Tertulliano [57] : « Hanc esse ovem perditam, ad quam descenderit Pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea, et revecta, nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexerit salutem. » Delevimus vero « pœnam. »

71 Pag. 100. *Sed non secunaum operas justas.* Notavimus ad cap. 1 hujus libri, Simonianos et Valentinianos in hac fuisse hæresi, non bonis operibus, sed sola fide hominem salvari. Adjicimus Eunomianos, imo et pseudo-apostolos, de quibus tam frequenter et graviter conqueritur Apostolus, eodem errore imbutos fuisse, ut docet B. Augustinus, lib. *De hæres.*, c. 54 et lib. *De fide et operibus*, c. 14, ut vel inde considerent secum Lutherani et Calviniani, quos habeant priores dogmatum suorum assertores.

Exorcismis et incantationibus utuntur. Exorcismis, id est adjurationibus et imprecationibus, quæ religionis metu obstringunt, etiam magos et a Christo alienos usos esse, ex sacris liquidum est [58]. Apostolos quemdam invenisse ejicientem dæmonia, qui ad eorum consortium non pertinebat, multosque impios supremo judici dicturos : « In nomine tuo dæmonia ejecimus [59] ; » imo et larvatum illum pontificem, Dominum validissimo exorcismo adjurasse, referunt Evangelia [60]. Quin et ipsum diabolum Christo dixisse, Ὁρκίζω σε, « Adjuro te per Deum, ne me torqueas [61]. » Quid ergo mirum, si mancipium ejus, ad tetras imposturas, adjurationibus dæmones evocaret ?

Amatoria quoque. Nonnihil de his adnotavimus in cap. 9. Reliqua quæ ad hunc locum pertinent ita explicat Theodor. [62] : « Qui sectæ Simonis erant, se audacter omni libidini et intemperantiæ dedebant, et omni incantationum et præstigiarum genere utebantur, amatoria quædam et pellicentia machinantes, » etc.

Cæterum, « agogima » superius vertit, « allectantia, » videlicet, pocula. Ἀγωγίαι quoque vocantur lenocinia, oblectamenta. Πάρεδροι proprie sunt assessores, consiliarii, et auxiliarii. Astabant etenim his impostoribus spiritus immundi, qui eis ad quidvis contra pietatem audendum et aggrediendum auxiliabantur. Πάρεργον autem, etsi non unum significet, hoc tamen loco, res supervacaneas indicare puto. « Oniropompi, » composita vox ἀπὸ τοῦ ὀνείρου, quod est somnus et somnium, et πομπεύω, pompam agito, ostento, glorior : siquidem de insomniis suis, tanquam de divinis oraculis gloriabantur, atque triumphabant.

Imaginem quoque. Disputationem de imaginibus referemus in caput 24 hujus libri.

Habent quoque vocabulum. Delevimus « vocabula. »

[49] Lib. III Recog. [50] Lib. I Hist. apo. [51] Lib. de util. cred., cap. 1. [52] Apol. 2. [53] Lib. contra epist. Manichæi, cap. 8, et l. XIX contra Faust., cap. 22. [54] Lib. de anima. [55] Contra hæres. 21. [56] Lib. de anima. [57] Ibid. [58] Luc. IX. [59] Matth. VII, 22. [60] Matth. XXVI, 63. [61] Marc. V, 7. [62] Lib. I Hæret. fab.

Cæterum, nec catholicos, nec Christianos quidem appellandos esse hæreticos; sed a principe sectæ cognominandos, non solus hic censet Irenæus, sed et Justin. martyr his verbis: « Sunt distincti cognominibus, denominati a quibusdam, ut quisque fuit auctor alicujus novæ doctrinæ. Ex his alii vocantur Marcionitæ, alii Valentiniani, alii Basilidiani, alii Saturniani, alii alio vocabulo, quisque a primo inventore sui dogmatis. » De iisdem et Lactant. scribit [63]: « Illi dæmoniacis fraudibus irretiti, divinum nomen et cultum per imprudentiam perdiderunt. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcitæ, aut Anthropiani, seu quilibet alii, nominantur, Christiani esse desieruut, qui Christi nomine amisso, humana et externa vocabula induerunt. » Antea quoque Tert. [64]: « Quid hæreticis, inquit, et Christianis? Si hæretici sunt, Christiani esse non possunt. » Isthæc quoque persequuntur et confirmant Cypr. [65], Athanas. [66], Chrysost. [67], aliique deinceps Patres, adeo ut etiam legibus suis imperatores prohibuerint hæreticis nomen Christianum usurpare. C. lege 6, de hæresibus. Viderint illi, qui Eos et fratres suos appellant, et religionis reformatæ speciosum titulum eis tribuunt, quo pacto possunt vere esse ipsi catholici.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 21.

Pag. 100. *Hujus successor.* Quia hujus hæresiarchæ originem, dogmata, et perditos mores eleganter describit Euseb. [68], verba ejus addere libuit. « Menander, ait, qui Simoni Mago successit, seipsum propter sceleratam morum suorum improbitatem, secundum diabolicæ molitionis propugnaculum, illo priore nihilo plane imbecilliorem præstitit. Erat iste etiam Samaritanus: qui ubi ad summum præstigiarum fastigium, ut facile cum magistro contenderet, pervenerat, majoribus portentis se nobilitavit; et Servatorem, ad hominum conservationem ac salutem, cœlitus e sæculis invisibilibus demissum se prædicavit, docuitque neminem aliter ex angelorum dominatu, qui mundum fabricassent, se posse eripere, quam ut prius experientia magica ab ipso tradita instructus esset, et baptismate, quod ille impertire solebat, ablutus. Quo quidem qui essent dignati, eos perpetuam in hac vita immortalitatem adepturos, et non amplius subituros mortem; sed eodem in loco in æternum commorantes, nulli senio, nullive internecioni aliquando obnoxios fore. Ista certe ex Irenæi scriptis facile licet perspicere. » Huc usque Eusebius, qui et Antiochiæ potissimum plurimos illum seduxisse ex Justini Apol. 2 subjicit, lib. III *Hist.*, cap. 20.

Et ultra non posse mori. Tertull. [69] impudentem hanc pollicitationem digna vellicatione excipiens, e contra « mortem, omnium quæstionum finem, et totius humani generis sententia, naturæ debitum pronuntiat. Hoc stipulata est vox Dei, hoc spopondit omne quod nascitur, ut jam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere: sed hæretici magi Menandri Samaritani furor conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire, in hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales, et incorruptibiles, et statim resurrectionis compotes fiant, qui baptisma ejus induerint.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 22.

Pag. 100. *Ex iis Saturninus.* Hunc « Saturnilum » vocant Epiphanius [70], et Theodoretus [71]. Porro cum eum ab Antiochæa, quæ est ad Daphnen, ortum dicit Irenæus, ab aliis ejusdem nominis urbibus, quas duodecim fuisse narrat Stephanus, secernit: ut ibi suæ impietatis organa diabolum præcipue direxisse indicet, ubi majore animi alacritate apostolorum prædicatio excepta fuerat. Illic enim ministerio Pauli, Barnabæ, et celebrium aliquot aliorum virorum tanta incrementa Ecclesia fecerat, ut ibi primum vocarentur Christiani. Septem annis Ecclesiæ illi præfuerat Petrus; postea Evodius; dehinc præclarus ille Ignatius « per magni Petri dexteram, » ait Theodoretus [72], « pontificatus gratiam suscepit. »

A septem autem. Libri hujus c. 20 hunc errorem tribuit etiam Simoni; cap. 21, Menandro: quibus consentiunt Tertull., Epiphan., Theodoret. et Philastrius. In eumdem autem disputatur infra libr. II, cap. 2, 3, 11, 12, etc.

Eo quod statim. Expunximus « eo statu qui. »

Et similitudinem nostram. Vox « nostram » hoc loco suspecta est, propterea quod Epiphanius scribat, eam a fictitiis angelis Saturnini omissam fuisse: quo videlicet error verisimilitudinem haberet, tanquam alii quidam fecissent hominem, imago vero alterius fuisset.

Quasi vermiculus scarisaret. Σκαρίζειν « saltare » significat. Sed apertius Theodoretus [73]: « Cum autem figmentum non posset erigi, sed instar vermis serperet, miserta, inquit, divina potentia vitæ scintillam immisit. » Epiphanius [74]: « Cum factus fuisset homo, et propter impotentiam suam non possent ipsum perficere, jacuisse ipsum, et se volutasse in terra situm instar vermis reptilis, » etc. Tertull., « super terram jacuisse reptantem, » etc.

Salvatorem autem innatum. Delevimus « ignotum, » docente vetere codice, et consentientibus Tertull. [75] ac Epiphanio [76], quod hic impostor Christum vere natum et hominem factum negaret: sed solo phantasmate genitum et passum, seu, ut hic additur, putative visum hominem.

Pag. 101. *Nubere autem et generare.* Mirum est Gnosticos ferme omnes matrimonium honestum non tantum damnasse, sed et ipsum exsecrando, Satanæ opus vocitasse, cum promiscuos concubitus et nefarias libidines palam profiterentur. « Sed bellum, » ait Theodoretus [77], « adversus Creatorem hujus universitatis gerebant, ideo ne per matrimonium opificium ejus augeretur, formidabant. » Adversus hunc errorem acerrime disputat toto lib. III *Strom.* Clemens Alex. et Tertullianus lib. I *Contra Marcionem*; atque lib. V contra eumdem, in cujus sectione 38 etiam quinquies vocat nuptias sacramentum, ut Augustinus lib. I *De nuptiis et concupiscentia*, sexies: et libro unico *De bono conjugali* contra Jovinianum, decies. Videant ergo recentiores Gnostici quo pergant, quosque dogmatum suorum parentes habeant, cum matrimonium sacramentum esse a Deo institutum negant, ut inter profanos contractus, quos leviori negotio solvunt, reponant.

Ab animalibus abstinent. Hunc locum, simulque additam ex vetere codice emendationem ita illustrat Epiphanius [78]: « Matrimonium contrahere et generare, idem scurra ex Satana esse dicit. Unde etiam plures ex ipsis ab animatis abstinent, quo per simulatam suam vitam aliquos ad suam fraudem illiciant. » Hos et procul dubio significat B. Clemens Rom. [79]: « Quidam nuptias respuunt, carnem item et vinum in rebus abominandis ponunt: item nubere, et liberis operam dare prohibent, ac quosdam cibos capere, scilicet ut hac continentia suæ sententiæ pravitatem facilius probare possint. Quidam vero ex iis docent abstinendum carnibus, non quod 72 parcant animantibus ratione carentibus, sed quod ea animam rationis participem habere existimant, eosque pœnas cædis daturos, qui ea occidere audent. » Hanc vero doctrinam dæmoniorum, cum Apostolo perpetuo damnavit Ecclesia, quæ nihil

[63] Lib. IV, c. 30. [64] Lib. Præscr., cap. 7 et 28. [65] Lib. de unit. Eccles. [66] Ser. 2 cont. Arian. [67] Hom. 33 in Acta. [68] Lib. III Hist., cap. 20. [69] Lib. de anima. [70] Contra hæres. 23. [71] Lib. I Hæret. fab. [72] Dialog. I. [73] Lib. I Hæret. fab. [74] Contra hæres. 23. [75] Lib. Præscr. [76] Contra hæres. 23. [77] Epit. divin. decret. [78] Contra hæres. 23. [79] Lib. VI Const. apost., c. 10.

natura immundum esse, nihil a Satana, sed omnia a Deo creata, benedicta, et valde bona esse credit. Observa autem quam simulata pietate in Christi gregem graves lupi isti grassarentur, et Ecclesiam Dei, ait Clemens Rom. [80], « veluti vulpeculæ vineam, labefactarent. »

Perfictam hujusmodi continentiam. Ita vet. cod.; delevimus vero « perfecta hujusmodi continentia. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 23.

Pag. 101. *Basilides.* Hunc Alexandria ortum, in Egypto autem errorum suorum scholas instituisse Adriano imperante, tradit Eusebius [81] : simulque Castorem Agrippam scriptorem præstantissimum, valentissima refutatione, subtile captionum illius viri acumen apertissime detexisse. Cæterum, polygraphum fuisse, ut qui viginti quatuor Commentariorum libros in Evangelium scripserit, post Clementem Alex. [82] monet idem Eusebius. Tertullianus paulo apertioribus verbis hujus hæreses ita extulit : « Basilides dicit summum Deum nomine Abraxam ; a quo mentem creatam, quam Græci νοῦν appellant. Inde Verbum, ex illo Providentiam, Virtutem, et Sapientiam. Ex ipsis inde principatus et potestates, et angelos factos. Deinde, infinitas angelorum editiones et probolas. Ab ipsis angelis trecentos sexaginta quinque cœlos institutos ; et mundum in honore Abraxæ, cujus nomen hunc in se habeat numerum computatum. » Sic quoque Epiphanius, Theodoretus, et Nicetas.

Deinde a Logo. His deliriis plures deos constituere, imo et ex diabolis deos effingere Basilidem scribit Clemens Alexand. lib. IV et V *Strom.*

Antitypi. Delevimus « tanti typi, » auctoritate vet. codicis. Est autem ἀντίτυπος idem quod similis et ejusdem formæ.

Quod etiam a nobis videtur. Delevimus « qui a nobis videntur, » auctoritate vet. codic., emendationem probantibus Theodoreto atque Niceta. Ille enim habet, « hoc cœlum ultimum, quod a nobis videtur. » Iste vero, « quod aspectabile nobis est. »

Reliquæ resiluerunt gentes. Expunximus « residuæ ruerunt, » auctor. vet. cod. Locum vero illustrat Epiphanius [83] : « Hanc gentem etiam aliæ gentes bello impetiverunt, et multa mala ipsi intulerunt, propter aliorum angelorum æmulationem, quoniam propulsati velut contempti ab ipso, etiam ipsi proprias gentes contra gentem Israel commoverunt. » Theodoretus [84] : « Judæorum administrationem sortito, volenti autem suis gentibus subjicere, alios principes restitisse. » Tertullian. [85] : « In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Basilides Judæorum Deum : id est, Deum legis et prophetarum, quod Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito contigisse semen Abrahæ, atque ideo hunc de terra Ægypti filios Israel in terram Chanaan transtulisse. Hunc turbulentiorem præ cæteris angelis, atque ideo et seditiones frequenter et bella concutere, sed et humanum sanguinem fundere. »

Innatum autem. Theodoretus [86] : « Ingenitum autem hæc videntem, primogenitam mentem suam misisse, quam etiam Christum appellavit, ut servaret eos, qui vellent credere. » Subscribit Nicetas.

Quapropter neque passum. Tertullianus [87] : « Hunc passum apud Judæos non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidisse. » Sed eo longe apertius Epiphanius : « Confingit nobis alium fabulæ ac dramatis actum, non Jesum passum esse asserens ; sed Simonem Cyrenæum. Nam quoniam dum Dominus e Jerosolymis exturbaretur, ut Evangelii series habet, coegerunt quemdam Simonem ad portandam crucem : hinc reperit ut nequitiei suæ tragœdiam confingeret. Et illum, inquit, in eo quod portabat crucem, transformavit in suam speciem et seipsum in Simonem, et pro seipso tradidit Simonem, ut crucifigeretur. Cum autem ille crucifigeretur, stabat ex opposito invisibilis Jesus, deridens eos qui Simonem crucifigebant. Ipse vero discessit ad cœlestia, traditq Simone ad crucifigendum, et illæsus processit ad cœlum. Verum ipse Simon crucifixus est, et non Christus, » etc. Nicetas vero sic impietatem istam refellit : « Si Cyrenensis ille passus est, quis alter ille fuit qui surrexit a mortuis? Vulnera quæ in cruce acceperat, ostendit apostolis. Denique cum corpore in cœlos ascendit. »

Animæ autem soli. Tertul. [88] : « Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporis repromissam. »

Pag. 102. *Prophetias autem.* Theodor. [89] : « Prophetias quoque dixit ab angelis esse factas ; legem autem fuisse latam a principe Judæorum. »

Habere autem. Epiphanius [90] : « Sed et hinc omni immunditia profectum capiente, quæ a Simone Mago initium accepit, omne studium malitiei ac petulantiæ discipulos suos perficere præcepit hic erro, et viros ipsi fidem habentes, cum mulieribus multiplicem quamdam misturam pravi propositi docet. Quare dicit Apostolus [91], propter hos et similes ipsis, revelari iram Dei et justum judicium super eos, qui veritatem in injustitia detinent. Propter hanc enim causam, voluptatis scilicet, multi in hæresim delabuntur, cum reperiant locum licenter perficiendi voluptatem suam in turpibus operationibus. »

Utuntur autem et hi magia. Locum hunc, cum emendatione, ex vetere codice sic explicat Theodoretus [92] : « Porro autem hi quoque, sicut qui Menandri et Simonis sectam sequuntur, incantationibus et præstigiis, et omnis generis imposturis utuntur. » Epiphanius vero [93] : « Quin et magicis artibus ac curiositatibus impostor ille addictus esse non desiit. » Itaque pro « imaginibus » reposuimus « magia. »

Salvatorem esse Caulaucau. Theodoretus [94] : « Servatorem autem et Dominum Caulacuam nominant. » Damascenus de Nicolao Antiochen. d. [95] : « Hic in mundum invexit quædam barbara nomina, ut Caulacauchus et Protonicus, aliaque permulta. » Epiphanius : « Alii Καυλαυχαὸχ glorificant, principem quemdam hunc sic appellantes, decipere conantes imperitos per hominum terriculamenta, et confictam barbaram nominis appellationem. » Et post pauca : « Sed et de Caulaucauch quis legentium non riserit? quod dictiones Hebraice probe dictas, et Græce recte expositas, et nunc apud eos, qui Græce norunt manifestas, et nihil obliqui habentes ; ipsi in idolorum effictiones, et in formas, et insubstantivos principatus ; et, ut ita dicam, statuarum figmenta efformant, apud simplices per imaginationem errorem dispergentes, ad turpis et fabulosæ artis ipsorum conseminationem. Caulaucauh enim in Isaia scriptum est [96], et est quædam dictio in duodecima visione, ubi dicit θλῖψιν ἐπὶ θλῖψιν, ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδα, ἔτι μικρὸν ἔτι μικρὸν προσδέχου. Id est, afflictionem ad afflictionem, spem ad spem, adhuc parum, adhuc parum assume. » Sic enim Septuaginta, quos imitatur, Græce reddiderunt verba ista Hebraica, צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו זעיר שם זעיר שם. Quæ sic de verbo ad verbum vertit Sanctes : « Præceptum post præceptum, præceptum post præceptum ; linea post lineam, linea post lineam ; parum ibi, parum ibi. » Communis translatio : « Manda remanda, manda remanda ; exspecta reexspecta, exspecta reexspecta ; modicum ibi, modicum ibi. » Porro verbis illis Isaias Judæorum impietatem describit, qua prophetarum

[80] Lib. VI Const., cap. 17. [81] Lib. IV Hist., cap. 7. [82] Lib. IV Strom. [83] Contra hæres. 34. [84] Lib. I Hæret. fab. [85] Lib. de Præsc. [86] Lib. I Hæret. [87] Lib. de Præsc. [88] Lib. de Præsc. [89] Lib. Hæret. fab. [90] Contra hæres. 34. [91] Rom. I, 18. [92] Lib. I Hæret. fab. [93] Contra hæres. 24. [94] Lib. I Hæret. fab. [95] Lib. de Hæres. [96] Cap. XXVIII, 10.

voces et comminationes cum dicteriis excipiebant, et mimesi quadam imitabantur, cum contemptu et irrisione. Vel, ut aliis placet, socordiam et ignorantiam populi arguit, qui velut pueri, pedetentim docendus erat singulis diebus singula præcepta divina tradenda, ut solent institui infantes, quorum captus est admodum exiguus. At impostores isti, ignota sibi, aut saltem rudioribus verba, velut grandia mysteria continerent, populo inculcabant.

Incognitum. Delevimus « cognitum, » auctoritate vet. cod. et « oportere, » pro « oportet » legimus.

Quapropter et parati. Tertullianus [97]: « Martyria negat esse facienda. » Epiphanius: « Rursus autem asserit non oportere martyrium subire. Qui enim martyrium subit, mercedis exsors reperietur, cum martyrium sustineat, pro eo qui hominem fecit. Sustinet enim martyrium pro crucifixo Simone, » etc.

Et Judæos quidem. Epiphanius [98]: «Quod si ipse et sodales ejus interrogentur, Judæos quidem seipsos non amplius esse dicunt; Christianos autem nondum factos esse, sed negare semper, habere autem in seipso tacite fidem et nemini ostendere, » etc.

Non autem multos. Epiphanius: « Jubet autem solum de Patre et suo mysterio, nemini revelare, sed silentio in seipsis continere. Uni vero de mille revelare, et duobus de decem millibus. » Theodoretus: «Hæc autem dicunt esse ineffabilia, et nec ab omnibus capi aut comprehendi posse, præterquam ab uno ex mille. »

Trecentorum autem. Hunc locum ita imitatus est Theodoretus [99]: « Dicit autem principem ipsorum esse Abraxax; nominis enim supputatio trecentorum sexaginta quinque numerum significat. » Eadem habet et Damascen.[1]; Augustin. [2] vero in partium supputatione diutius immoratur, ita scribens: **73** « Basilides trecentos sexaginta quinque cœlos esse dicebat, quo numero dierum annus includitur. Unde etiam quasi sanctum nomen commendat, quod est Ἀβράξας: cujus nominis litteræ secundum Græcam supputationem, eumdem numerum compleat. Sunt enim septem, α, et β, et ρ, et α, et ξ, et α, et ς, id est, unum et duo, et centum et unum, et sexaginta et unum, et ducenta, quæ fiunt in summa trecenta sexaginta quinque. » Epiphanii [3] prolixior tractatio, in qua etiam Irenæum nominatim appellat, in idem redit. Porro, beatus Hieronymus [4] asserit « Mithram, » sub eodem numero aliarum litterarum, ethnicis esse, quam Basilides portentoso nomine vocat « Abraxan. »

Cæterum, Baronius vir doctissimus et lectissimus, appendice ad secundum tomum *Annalium*, ex inscriptionibus cujusdam gemmæ e ruderibus erutæ, contendit legendum potius ABRACAΞ, seu ABRASAX, quam ABRAXAS; et eumdem Basilidi loco fuisse summi Dei, cujus et imagines amuleti loco suis exhiberet plane monstrosas, ut ex ea, quæ gemma continetur, apparet; ac proinde summo jure damnatas fuisse ab Irenæo. Legit enim ille in hoc Irenæi capite: « Utuntur autem imaginibus; » emendationemque tam veteris codicis, quam Epiphanii ac Theodoreti non sequitur, sed propriam sententiam.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 23.

Pag. 102. *Quemadmodum et mundus nomen esse... Caulacau.* Textus hic certe est mutilus vel corruptus, indeque difficile genuinum elicere sensum. Theodoretus hæc ita accepit, quasi Salvatoris nomen fuerit « Caulacau. » Ita enim loco citato scribit: Τὸν δὲ Σωτῆρα καὶ Κύριον Καυλακούαν (lege Καυλακαύαν) ὀνομάζουσι. Epiphanius quoque hæres. 25, § 3, de Nicolaitis ait, quod titulo « Caulaucau » ἀρχοντά τινα, « principem aliquem » appellent. Sed quantum ex Irenæi verbis, licet vitiatis, conjicere licet, nomen « Caulacau, » quod proprie « linea ad lineam » significat, ex Isaiæ XXVIII, 10, desumptum, non ipsi Salvatori, sed mundo tribuerunt Basilidiani, quod mundus ipsis quasi duplex linea videretur, per quam descendit et ascendit Salvator.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 24.

Pag. 103. *Carpocrates.* Hunc genere Alexandrinum fuisse tradit Theodoretus [5]; magum autem et impurum fornicarium Tertullianus [6]; alios vero omnes hæreticos morum improbitate eumdem superasse; quippe qui ex Simonis, Menandri, Saturnini, Basilidis et Nicolai sententia sordes hauserit, et sectam inde construxerit, quam Gnosticorum nominavit, ut testis est Epiphanius [7].

Circumlatione. Theodoretus: «Dominum Jesum ex Joseph et Maria natum esse dicebat, sicut et alii homines; virtute autem fuisse insignem, ut qui puram habebat animam et memorem suæ cum ingenito consuetudinis. » Epiphanius quoque correctiones ex vetere codice adhibitas agnoscens: « Quandoquidem, ait, validam præ cæteris hominibus habebat animam et memoria tenebat ea, quæ visa erant ab ipsa superne, quando et in circumferentia ignoti illius Patris erat, demissæ sunt, inquiebat Carpocras, ab eodem Patre in animam ipsius virtutes, quo visorum ab ipsa recordata, et potentia corroborata, angelos mundi fabricatores effugeret, » etc. Pro « circulatione, circumlatione » reposuimus: ut mox pro « ut in mundi fabricatoribus, uti mundi fabricatores. »

Et ea quæ. Epiphanius: «Quin et similes ipsi animas, æqualia ipsi amplexas, eodem modo liberatas, sursum volasse ad ignotum Patrem, » etc. Damascenus: « Quod si quis similia quæ Jesus, gereret; eum illius similem esse dicebat. »

Jesu autem dicunt animam. Hunc locum ad mediam usque partem capitis hujus, iisdem verbis transcripsit Epiphanius *Contra hæres.* 27, quæ, ne paginas oneremus, adducere non libet. Ejus vero auctoritate, et veteris codicis consensu, pro « pejus, » reposuimus « pœnis, » et pro « erant, inerant hominibus. »

Dignas habitas. Ita legit vetus codex: Epiphanii interpres, « eadem virtute dignæ factæ. » Itaque delevimus « dignos habitos. »

Artes enim magicas. Hanc sententiam sic exprimit Eusebius [8]: « Isti magicas Simonis præstigias non ex occulto quidem, ut ille, sed jam in apertum jure proferendas censuerunt; et non modo philtris amatoriis curiose ab illis elaboratis, et quibusdam dæmonibus, qui eorum animis nefaria injecere somnia, quique illis assessores exstitere, verum etiam aliis non disparibus ineptiis, se jam tanquam rebus maximi fere momenti et ponderis nobilitarunt. »

Qui et ipsi ad detractionem. Epiphanius [9]: «Sunt autem a Satana subornati ac producti, in opprobrium ac scandalum Ecclesiæ Dei. Indiderunt enim sibi ipsis cognomen Christianorum, ad hoc ut gentes per ipsos offendantur, et sanctæ Ecclesiæ Dei utilitatem et veram prædicationem, propter illorum nefaria facta et incomparabilem improbitatem, aversentur, et ut gentes ipsorum assiduo nefaria opera considerantes, putent etiam sanctas Dei Ecclesias tales esse et avertant, velut dixi, aures a Dei et veritatis doctrina, » etc. De iisdem quoque conqueritur Eusebius libro quarto *Hist.*, capite septimo, et longe ante hos Justin. mart. in *Colloquio cum Tryphone*, omnium gravissime.

Pag. 104. *Si non præoccupans.* Isthæc explicatius narrat Theodoretus [10]: « Cum Pythagoricas a cor-

[97] Lib. de Præsc. [98] Contra hæres. 24. [99] Lib. I Hæret. fab. [1] Lib. de hæres. [2] Lib. de hæres. [3] Contra hæres. 24. [4] Lib. I Comm. in Amos. [5] Lib. I Hæret. fab. [6] Lib. de anima. [7] Contra hæres. 27. [8] Lib. IV Histor., cap. 7. [9] Contra hæres. 27. [10] Lib. I Hæret. fab.

poribus in corpora trajectiones admisissent, quod eis connexum a Pythagora dicebatur, non admiserunt. Pythagoras enim dicebat animas quæ peccarant, mitti in corpora, ut et pœnas darent, et rite expiarentur. Dicunt enim animas mitti in corpora, ut omne genus libidinis et petulantiæ peragant; eas ergo, quæ in uno descensu impleverint, non egere alia missione; quæ autem parum peccarunt, et bis mitti, et ter, et sæpius, donec omnia vitiorum genera impleverint. »

Quæ sunt secundum nos civitates. Septem voculas, quas ex vetere cod. adjecimus, agnoscit Epiphanius [11], et sententiam longe apertius explicat. « Ita habent ipsorum libri, inquit, ut si quis prudentia præditus legat, admiretur, ac stupeat et non credat, quod hæc sic ab hominibus fiant, non solum his qui civitatem nobiscum inhabitant, sed etiam his, qui cum bestiis et similibus bestiis ac pecoribus, ferme dixerim, quæ canes ac sues faciunt, facere audent. Aiunt enim, oportere his omnibus penitus uti, ut ne egressæ animæ aliquo opere relicto, ea de causa revertantur in corpus rursus ad faciendum ea, quæ non fecerunt. »

Propter eam. Vetus codex subindicat legendum, « propterea quod deest libertati aliqua res. »

Cum ea cum adversario. Hunc Evangelii locum et fusissime et præclare discutit Tertullianus libro *De anima*, contra hujus Carpocratis opinionem.

Sed sit. Expunximus « sic, » auctoritate veteris codicis, probante id quoque Epiphanio.

Et si quidem fiant hæc. Cum laudis digna præfatione hæc ex Irænco transcripsit Theodoretus [12] usque ad illud, « alii vero ex ipsis signant. »

Alii vero ex ipsis. Epiph.: « Cæterum, signaculum per cauterium, aut novaculam, aut subulam immittunt ac incutiunt Carpocratiani in dexteram inferiorem auriculam iis, qui ab ipsis decepti sunt. » Symbolis inustionibusque istis externis, opinor, utebantur, ut primo occursu ejusdem secum factionis asseclas agnoscerent, consilia communicarent, et promiscuis concubitibus miscerentur. In his vero nec a variarum gentium moribus recedebant, quarum meminit Tertullian. lib. *De velandis virginibus*, « Garamantes pennis, strobulis Barbaros, cicadis Athenienses, cirris Germanos, et stigmatibus Britones, » insignitos fuisse narrans. Signum quoque inter Gnosticos Epiphanius [13] tradit exstitisse virorum ad feminas, et feminarum ad viros; in extendendo manum ad salutationem, videlicet subter palmam contrectationem quamdam titillationis, per hoc se inducere ostendentes, quod ejusdem religionis esset qui accessit. Hinc igitur mutua cognitione accepta, statim ad epulationem convertuntur. Ubi compotarunt et venas impleverunt, ad œstrum se convertunt, et vir quidem concedens uxorem alteri, ad ipsam dicit: « Surge, fac dilectionem cum fratre, » etc. Postremo, stigmata illa, obedientiæ et servitutis perpetuæ signa erant, quibus sectæ illi quasi sacramento nomina dabant, a qua deficere nunquam liceret. Sic dudum servo Hebræo, qui anni septimi beneficio noluisset liber exire, servitutem libertati anteponens, subula aurem ad ostium perforare lex jubebat [14]. Cæterum, præcursores certe Antichristi agebant Gnostici, quem suos in dextera et fronte signaturum prædicit sacra Joannis revelatio [15]. An vero recentiores, veteribus illis meliores sint, judicent qui mores eorum melius explorarunt.

Unde et Marcellina. Ut apostoli parum mulierum usi sint ad ciborum præparationem et mulierum infidelium contubernia privatim erudienda, remota omni turpitudinis suspicione, aliisque piis officiis, A atque ideo presbyteras et diaconissas illos instituisse constat [16]: sic et pseudoprophetæ isti latius virus suum dispergebant, et utrumque sexum corrumpebant impudicarum mulierum ministerio. Marcellinæ autem hujus meminerunt etiam Epiphan. [17] et 74 August. Hieron. id genus bestiarum catalogum contexuit, quem hic addere libet: « Simon Magus hæresim condidit, Helenæ meretricis adjutus auxilio; Nicolaus Antiochenus, omnium immunditiarum repertor, choros duxit feminarum; Marcion Romam præmisit mulierem, quæ decipiendos sibi animos præpararet; Apelles Philomenen comitem suarum habuit doctrinarum; Montanus immundi spiritus prædicator, multas ecclesias per Priscam et Maximillam, nobiles et opulentas feminas, primum auro corrupit, deinde hæresi polluit. Arius, ut orbem deciperet, sororem principis prius decepit. Donatus per Africam, ut infelices quosque fetentibus pollueret aquis, Lucillæ opibus adjutus B est [18]. In Hispania Agape Elpidium, mulier virum, cæcum cæca deduxit in foveam, successoremque sui Priscillianum habuit, cui juncta Galla, alterius et vicinæ hæreseos reliquit hæredem. »

Pag. 105. *Et imagines quasdam.* Augustinus [19]: « Sectæ Simonis fuisse traditur socia quædam Marcellina, quæ colebat imagines Jesu, et Pauli, et Homeri, et Pythagoræ, adorando, incensumque ponendo. » Theodoretus [20]: « Qui sectæ Simonis erant, cum statuam ejus in Jovis figuram construxissent, Helenæ autem in Minervæ speciem, eis thura adolebant, ac libabant, et tanquam deos adorabant. » Epiphanius [21]: « Habent imagines per colorem depictas, quidam etiam ex auro, et argento ac reliqua materia, quas sane imagines Jesu esse dicunt, et sub Pilato factas esse: habent autem eas occulte. Insuperque philosophorum quorumdam, Pythagoræ, Platonis, Aristotelis, et aliorum, cum quibus etiam alias imagines Jesu collocant, collocatasque adorant, et gentium mysteria perficiunt. Qui vero sunt C gentium mores alii, quam sacrificium atque alia? »

Plurimas igitur ex Patribus et justissimas rationes audis, quibus permotus Irenæus Gnosticorum imagines reprobat: siquidem more gentium thure et sacrificiis eis libabant, et tanquam viventes deos, supremo cultu adorabant, creaturæ servientes potius quam Creatori. Deinde profanorum et impiorum simulacris illas miscebant, Christo Deo Salvatori nostro illos æquantes. Postremo, dum occulte illas asservabant, cum per ethnicos palam liceret, facile quisque sibi persuadebit monstrosas et propudiosas fuisse; maxime cum talem Christum illis figuris exprimerent, qualem portentosis animi opinionibus eum esse contingebant.

Magdeburgenses itaque et Gallasius, qui ex hoc Irenæi loco contendunt tunc temporis nullum imaginum Christi et apostolorum usum in Ecclesia fuisse, nec veterum testimoniis, aut exemplis comprobari posse; vel crassissima ignorantia laborant, vel certe impudentissimo mendacio omnibus student imponere. D

Non dissimili impietate ac inscitia in publico Mompelgartensi colloquio palam Beza clamavit: « Ecclesiam veterem picturis caruisse. » Incuper, « Ecclesiam primitivam trecentis annis usum imaginum non habuisse. » Prorupit rursum in istas, etiam Lutheranis astantibus, horrendas et exsecrandas voces: « Fateor me ex animo Crucifixi imaginem detestari, ideoque eam non possum ferre, » etc.

Ego autem contra, apertissimis et validissimis assertionibus, quod primum asserunt, falsum esse, et Christi apostolorumque sæculo, pium et pu-

[11] Contra hæres. 27. [12] Lib. I Hæret. fab. [13] Contra hæres. 26. [14] Exod. xxi, 6; Deut. xv, 17. [15] Apoc. xiii, 16. [16] Clem. Rom., lib. II Const. apost., cap. 32, et lib. III, c. 15. [17] Epist. ad Ctesiph. [18] Optatus, lib. I contra Parmen. [19] Lib. de hæres. [20] Lib. I Hæret. fab. [21] Contra hæres. 2;

blicum usum venerandarum imaginum inter Christianos fuisse evincam.

1. Nicodemum illum, qui noctu primum Jesum convenit, et ejusdem postea corpus passionis cruciatibus laniatum, de cruce deposuit, « propriis manibus crucifixi imaginem sibi efformasse, » eamque ante mortem Gamalieli tradidisse asservandam, et hunc Jacobo; Jacobum Simeoni; istumque sibi succedenti Zacchæo; sicque deinceps conservatam, quoadusque Judæi in Berytho Syriæ urbe, omnia passionis Dominicæ probra in eamdem renovarunt, pluribus inde consecutis miraculis; elegantissimo libro ante 1260 annos docuit magnus ille Athanasius [21]: quem perlectum ante annos octingentos, omnium Patrum suffragiis excepit universalis Nicæna synodus.

2. Superstes adhuc cum apostolis peregrinabatur Christus, cum mulier illa, quam a profluvio sanguinis curaverat, in Cæsarea Palæstinæ in monumentum accepti beneficii illius, « imaginem æream palam erexit, » quam Eusebius [22] illic « adhuc stantem conspexit, simulque alias Petri et Pauli a Christianis religiose conservari. » Imo testantur historiæ Eusebium proxime secutæ [23], illas Christi et hemorrhoissæ statuas, ad tempora usque Juliani Apostatæ permansisse; qui, ut Iconoclastarum avum decebat, sicut Christianæ fidei, ita Christi et sanctorum imaginibus bellum indixerat.

3. Accedit apostolorum ipsorum constitutio in synodo Antiochena, cujus summa talis est: Περὶ τοῦ μὴ πλανᾶσθαι τοὺς σωζομένους εἰς τὰ εἴδωλα· ἀλλὰ ἀντεικονίζειν τὴν θεανδρίκου ἀχράντου, χειροποίητον στήλην τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων ἀντικρὺ τῶν εἰδώλων καὶ Ἰουδαίων, etc. Id est, « non debere servatos circa idola errare; sed pro eis incontaminatam veri Dei simul et hominis, Salvatorisque nostri Jesu Christi, et servorum ipsius, manibus efformatam imaginem, contra idola et Judæos erigere, » etc. Tria vero hic diserte notata habes. Primum, Christi Domini et servorum ejus manibus efformandas esse imagines; deinde, idolorum districtam prohibitionem; postremo, gentium idolomaniæ et Judæorum superstitioni opponendas esse Christi et sanctorum imagines. Hunc autem apostolicum canonem, germanum esse, non recens, unus et alter in angulo affirmant; sed prope innumerabiles, qui in publico totius orbis theatro ante octingentos annos convenerunt Patres, synodo Nicæna posteriore. Hoc quoque canone innixus Basilius Magnus, ante 1270 asseruit [24], « imaginum usum ab apostolis emanasse; » simulque eo adhuc antiquior Eusebius [25], « a majoribus prodiisse confirmans; » et Pamphilus martyr utroque superior, hanc apostolorum constitutionem, cum pluribus aliis, se in Origenis bibliotheca reperisse testatur [26].

4. Subjungam Damasceni [27], Evagrii [28], et Nicephori [29] ex archivis Edessæ civitatis depromptam narrationem, de rege Abagaro, alias Augaro, qui fama curationum Christi permotus, consequendæ sanitatis ergo, Ananiam cursorem expeditum ad eum misit. Sed cum pro votis res minime succederet regi, ut desiderio quo flagrabat, vel ex parte faceret satis, pictorem eximium misit, qui Christi faciem effictam accurate, afferret. At cum pictor ob splendorem vultus, opus non posset absolvere; Salvator « textum lineum petiit, in eoque expressam faciei imaginem ad regem misit. » Hanc adhuc sua ætate, non sine populi veneratione Edessæ conspexisse, Leo Constantinopolitanus lector A coram universali synodo Nicæna confirmavit.

Persarum etiam regem eadem tempestate Christi et Matris ejus figuras accepisse subjicit Nicephorus [30]. Quin et beatum Lucam evangelistam B. Virginis, quam de facie noverat, simulque beatorum Petri et Pauli imagines depinxisse, quæ Pulcheriæ imperatricis sæculo, adhuc Constantinopoli servabantur, non semel affirmat.

Postremo, quis si vel a limine venerandam antiquitatem salutaverit, nescit crucis Dominicæ signum et figuram, usumque ejus, apostolis et Christianis omnibus frequentissimum fuisse? Dionysius Areopagita unico libro *De ecclesiastica hierar.* octies illius meminit. Nicodemus in *Histor. de passione et resurrectione Salvatoris*, ter. Abdias decem et octo locis, ejusdem expressione apostolos varia perfecisse miracula recenset. Justinus in *Dialogo*, ex Veteris Testamenti variis figuris, et in calce *Apolog.* 2, in omnium rerum creatarum ordinibus effictam, accurate docet. Quem nunc latent præclara Ignatii, Martialis, Tertulliani, Cypriani, Origenis, Lactantii, Athanasii, de figuratione crucis verba? Apertissimum ergo est Christi et apostolorum ævo sacrarum imaginum usum fuisse.

Alterum falsæ assertionis caput, quo aiunt nec veteris Ecclesiæ exemplis, nec priscorum Patrum testimoniis imaginum usum confirmari posse, ex Calvini officina prodit; qui annis quingentis a Christo, quibus adhuc florebat religio et sincerior doctrina vigebat, Christiana templa ab imaginibus vacua fuisse scribere non erubuit; quo mendacio nihil impudentius dici potest. Siquidem ante 1100 annos scripsit Augustinus [31], « pluribus locis Petrum et Paulum una cum Christo depictos, etiam paganos vidisse; et Abrahæ sponte filium immolantis nobile factum, tot linguis cantatum, et tot locis pictum, ut aures et oculos dissimulantium feriret. Insuper Adami et Evæ foliis contegentium pudenda, admisso peccato, picturas prostitisse. » Idem apertissimis verbis, « Dominicæ crucis figuram, hominisque inibi patientis affixam imaginem, ad crucifixi Domini nostri recordationem, et propitiantis fidei excitationem, humiliter complecti, suppliciter venerari » suadet [32].

Idem postremo, publica de B. Stephano martyrium subeunte, ad populum suum concione dicit [33]: « Passio ejus insignis est, multumque mirabilis; hanc modo de libro Actuum apost. cum legeretur audivimus non solum, sed etiam oculis spectavimus. » Quibus aperte significat non modo historias sanctorum martyrum publice legi solitas in templis; verum in tabellis graphice depictas et expressas, oculis fidelium tum subjectas fuisse.

Accedit et Paulinus [34], ad quem tot Augustini et Hieronymi exstant epistolæ. Is Severum extollit, « quod in loco refectionis 75 humanæ, id est baptisterio, B. Martini effigiem depinxisset, ut deponentibus in lavacro terrenæ imaginis vetustatem imitanda cœlestis animæ occurreret effigies. » Misit prætereà ad eumdem hos versus, quos imagini Crucifixi eo loci erectæ ascribi curaret:

Cerne coronatam Domini super atria Christi
Stare crucem, duro spondentem celsa labori
Præmia; tolle crucem, qui vis auferre coronam.

Et ad alias crucis imagines in ingressu basilicæ:

Ardua floriferæ crux cingitur orbe coronæ,
Et Domini fuso tincta cruore rubet;
Quæque super signum resident cœleste columbæ,
Simplicibus produnt regna patere Dei.

[21] Lib. de pass. imaginis Domini nostri Jesu Christi. [22] Lib. VII Histor., cap. 14. [23] Antipater Bostrensis episc., orat. de muliere laborante; Sozomenus lib. V Hist., cap. 20. [24] Ep. ad Jul. [25] Lib. VII Hist., cap. 14. [26] Turrianus lib. I, pro can. apost., cap. 25. [27] Lib. IV De fide orth., cap. 17. [28] Lib. IV Histor., c. 26. [29] Lib. II Hist., cap. 7. [30] Lib. II Hist., c. 45, et lib. VI, cap. 16, et lib. XIV, cap. 2. [31] Lib. I de consensu evang., cap. 10; lib. XXII contra Faust., cap. 73. [32] Lib. V contra Jul. Pelagianum, c. 2; lib. II de visit. infir., c. 7. [33] Serm. 2 de S. Steph. [34] Epist. 12 ad Severum.

Damasus etiam ea ætate res gestas superiorum pontificum colligens [72-73], « Joannis Baptistæ confessionem, ex argento auream : item, et crucis imaginem, » Hilarium, qui longe eum præcesserat, fecisse narrat.

Hieronymus quoque Paulam magno pietatis ardore montem Calvariæ conscendisse narrat [76], « et prostratam ante crucem, quasi pendentem Dominum cerneret, adorasse. »

« Veluti malum in navi crucem erectam in ecclesia esse, quia inter sæculi naufragia servatur incolumis, » concionabatur Ambrosius [77].

Eximium poetam Christianum Prudentium prætermittere non possum ; qui certamina martyrum exprimentes imagines in templis collocatas versibus cecinit, cum genibus ad sancti Cassiani martyris tumulum advolveretur [78] :

Erexi ad cœlum faciem, stetit obvia contra
Fusis colorum picta imago martyris.
Plagas mille gerens, totos lacerata per artus,
Ruptam minutis præferens punctis cutem.
Innumeri circum pueri, miserabile visu,
Confossa parvis membra figebant stylis.
Ædituus consultus ait : Quod prospicis, hospes,
Non est inanis, aut anilis fabula ;
Historiam pictura refert, quæ tradita libris,
Veram vetusti temporis monstrat fidem, etc.

His omnibus superior Lactantius, his lectissimis versibus (quos et Gyraldus, et antiqua exemplaria probant esse germana) docet qua pietate Christi de cruce pendentis imago, in templis publice erecta sit contemplanda, quando Christum ita loquentem inducit [79] :

Quisquis ades, mediique subis in limina templi,
Siste parum, insontemque tuo pro crimine passum
Respice me, me conde animo, me in pectore serva, etc.

Et paulo post medium :

Cerne manus clavis fixas, tractosque lacertos,
Atque ingens lateri vulnus, cerne inde fluorem
Sanguineum, fossosque pedes, artusque cruentos.
Flecte genu, unumque crucis venerabile adora
Flebilis, innocuo terramque cruore madentem
Ore patens humili, lacrymis suffunde subortis, etc.

Tertullianus denique vir apostolicorum temporum, jam tunc publicum et in sacris conventibus fuisse imaginum usum ostendit manifeste, scribens [80], etiam in ipsis sanctis calicibus insculptas fuisse Christi, instar boni Pastoris ovem aberrantem in humeros referentis, effigies.

Huc usque Latinos Patres impudens mendacium Calvini retegentes audivimus ; addamus jam, si placet, ut omni ex parte convincatur, ejusdem ætatis et Græcos. Imperante Theodosio, B. Theodoretus Cyri episcopus, Simeonem Stylitem tanta sanctimonia fama nobilitatum scripsit [81], « ut Romani in omnibus etiam officinarum vestibulis, et porticibus, ejus imagines collocarent, securitatem et custodiam quamdam rebus suis præstare arbitrati. »

At ille ipse est Simeon, qui ante Theodoreti tempora, epistola ad Justinum imperatorem, gravissime fuerat conquestus de Samaritis, « qui in Christi Domini nostri imaginem ejusque Matris infando facinore grassati fuerant. »

Addam pulcherrimum Leontii Neapolis episcopi suffragium. « Sicut Jacob, inquit [82], accipiens a filiis vestem Joseph sanguine conspersam, cum lacrymis eam osculatus est, per eam arbitratus se Joseph osculari et in manibus habere ; sic et omnes imaginem Christi, aut apostoli, aut martyris tenentes, ipsum Christum, aut martyrem videmur nobis animo complecti. »

Basilium Magnum ante hos omnes, « historias imaginum sanctorum prophetarum, apostolorum et martyrum in omnibus per Orientem ecclesiis erectas sese suscepisse, et palam honorasse, ut ab apostolis traditum fuerat, » idem sibi ipse testis est [83].

Ejus frater Gregorius Nyssenus [84], « non infrequenter passionis Christi figuram cum lacrymis intuebatur, » adeo efficaciter ob oculos historiam pictura ponebat.

Istis non inferior Chrysostomus, « B. Meletii imaginem in annulis, poculis, phialis, thalami parietibus, et aliis locis, multos effinxisse, ut corporis sanctissimi viri formam ubique conspicerent, » et narrat et laudat [85]. Quin et se « ex cera confictam imaginem, pietate plenam amasse » non dissimulat [86].

Athanasius omnem imaginibus exhibitum honorem ad prototypum referri docet [87].

Denique his omnibus superior Eusebius, imperatorem Constantinum tanto divini amoris ardore incensum refert [88], « ut etiam in medio foro urbis Constantinopol. Danielem cum leonibus in ære incisum, aurique laminis splendescentem ; simulque in ipso palatii introitu in maxima tabula, salutaris Christi passionis insigne ex lapillis pretiosis cujusque modi auroque multo polite elaboratis, confectum, figendum curaverit. » Evicimus ergo ex Latinæ et Græcæ Ecclesiæ præstantissimis plurimisque Patribus, non longius a Christi ascensione, quam quadringentis annis recedentibus, « sub quibus sincerior Dei cultus, » vel confitentibus adversariis, « adhuc viguit, » usum imaginum, Christi et apostolorum tempore, atque deinceps, et sacrum et publicum inter Christianos fuisse. Qui illum igitur oppugnant, Manichæi, Juliani postatæ, impurissimi Mahometis, Turcarum tyrannidis, et Judæorum propugnatores potius, quam pietatis et veritatis Christianæ assertores haberi debent.

Sed ut etiam proprio judicio Calviniani et Bezani maneant condemnati, coronidis vice isthæc adjiciam. Beza, ut in Actis colloquii Monpelgartensis refertur, pag. 393 et 400, usum picturæ et sculpturæ in historiis sacris (inter quas et Christi passionem commemorandam nemo Christianus negabit) repræsentandis, per se ἀδιάφορον esse, concessit. Deinde, Paulinum Nolanum epi copum morem pingendorum parietum invexisse simplici zelo ; et eumdem tam bono consilio instituisse imagines (id vero, ut paulo ante ex eodem audivimus, in locis sacris), ut nemo studium ejus reprobare aut reprehendere possit. « Præterea, nos, » inquit idem Beza, « non modo picturas, sed etiam sculpturas nunquam improbavimus ; quarum magnus est usus non solum in sacris historiis repræsentandis, sed etiam in rebus civilibus. Quod vero ad imagines sive pictas, sive sculptas attinet, earum usum non rejicimus. » Et postea (pag. 421) : « Descriptio Dei in Daniele et Isaia proposita [89], si pingatur, ego ἀδιάφορον esse concedo. » Denique se suosque sectatores iconomachos damnans, librum evulgavit in quo plurimorum hæreticorum imagines apprime depictas repræsentat ; et cum his velut adhuc viventibus loquitur, ingentemque consolationem animi inde capere se profitetur. Igitur, idem saltem fieri posse ex Christi patientis imagine, ex aposto-

[72-73] De vitis pontificum. [76] In epitaphio Paulæ. [77] Serm. 55. [78] Carmine de passione B. Cassiani martyris. [79] Carm. de pass. Christi. [80] Lib. de pudicitia, cap. 7 et 10. [81] In Vita Simeonis. [82] Lib. v Apol. pro Christ. [83] Epist. ad Jul., in Actis conc. Nicæn. [84] Serm. de patriarcha Abraham in conc. Nic. [85] In encomio Meletii. [86] Orat. quod vet. et nov. Test. unus sit legislator. [87] Orat. 4 contra Arian. [88] Lib. III de vita Constant., cap. 48. [89] Daniel. VII ; Isa. VI.

lorum, martyrum aliorumque sanctorum iconibus, nemo sensus communis et rationis compos negabit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 25.

Pag. 105. *Cerinthus autem.* Hunc primum in Ægypto philosophiæ diu operam dedisse, auctor est Theodoretus [90], deinde Jerosolymis, Cæsarææ, Antiochiæque sequenter apostolis ipsis restitisse; atque demum in Asia longe lateque impietatem suam propagasse scribit Epiphanius [91].

Cyrillus Jerosolymitan. Cerinthum vastatorem Ecclesiæ nominat. Eusebius refert [92] eum jactasse revelationes, quasi per angelos sibi dictata fuissent, quæ proferebat. Philastrius addit illum asseruisse Christum a mortuis nondum resurrexisse. Augustin. observationem legis Mosaicæ, festorum, victimarum, et sacrificiorum Judaicorum necessariam esse.

Dionysius Alexand. lib. II *De promissionibus*, B hunc quoque « regnum Christi terrestre futurum somniasse docet, quippe qui invitamentis corporis, et carnis cumprimis obsequeretur illecebris, et quarum rerum cupiditate ducebatur, in eisdem beatam vitam fore asseruit, ut in ventris et earum partium, quæ ad venerem spectant, expletione. »

Et ignorante eum. Emendationem ex vet. cod. agnoscit, et sententiam hujus loci sic exprimit Theodoretus [93]: « Docuit esse quidem unum universorum Deum, eum autem non esse mundi creatorem, sed separatas quasdam potestates, et eum omnino nescientes. » Itaque « eum, » pro « eo » reposuimus, ut mox « Deum, » pro « Deo. »

Impossibile enim. In simili cœno volutatum Marcionem, argutissimo hoc dilemmate premit Tertull. [94] rationem desiderans, **76** qua non putaverit Filium Dei ex Virgine natum esse: « Necesse est, inquit, ut aut impossibilem, aut inconvenientem Deo existimaveris nativitatem. Sed Deo nihil C impossibile, nisi quod non vult. An ergo voluerit nasci (quia si voluit, potuit, et natus est), consideremus. » Et post pauca: « Scelestissime hominum, qui interemptores excusas Dei: quodcunque Deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de Domino meo. Qui me, inquit, confusus fuerit, confundar et ego ejus. Alias non invenio materias confusionis, quæ me per contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus est Dei Filius; prorsus credibile est, quia ineptum est. Et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile est. » Observa autem hæreticos tutissimum asylum semper putasse, id clamitare Deo impossibile, quod credere renuunt.

Fuisse autem eum Joseph, etc. Tertullianus hujus quoque erroris illum coarguit: « Cerinthus, inquit [95], Christum hominem tantummodo sine deitate contendit. » Et libro *De carne Christi*: « Poterit hæc opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem constituit Jesum. » Hoc et Ignatius notaverat Epist. ad Philadel. Eusebius libro tertio *Hist.* et Hieron. in *Catalogo*, post Iren. lib. III, cap. 3, testificantur B. Joannem adversus horum blasphemias Evangelium conscripsisse.

Et post baptismum. Apertius Epiphanius [96]: « Ex supernis autem, ex supremo Deo, postquam adultus factus fuit Jesus, ex semine Joseph et Maria genitus, descendisse Christum in ipsum, hoc est Spiritum sanctum in specie columbæ in Jordane, et revelasse ipsi, et per ipsum posteris, ignotum Patrem. Et propterea postquam venit virtus in ipsum ex supernis, virtutes perpetrasse; et ubi A ipse passus est, id quod ex supernis venerat, a Jesu sursum volasse. »

Hinc autem manifestum est, hæc vetera monstra Christum in diversas lacera se personas, quarum una cœlestis et impatibilis esset, altera patibilis et terrena: quod Nestoriani postea invehere sunt conati. Hoc et præsenti sæculo pro viribus instaurat Beza, scribens in Christo duas esse uniones hypostaticas; Calvinus quoque affirmans, Verbum, mediatoris suscepisse personam. Has hæreses refellit Irenæus libro III, cap. 18, 19, 20, 21.

Epiphanius addit superioribus, Cerinthianos usos esse Evangelio secundum Matthæum ex parte, non ex toto; Paulum vero reprobasse, propterea quod non obedierit circumcisioni. Atque hos esse, qui ab eodem Paulo dicti sunt pseudo-apostoli, operatores dolosi, qui se transformant in apostoles Christi.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 26.

Pag. 105. *Qui autem dicuntur Ebionæi.* Quantum ad nomen hujus Ebionis attinet, Eusebius [97], Epiphan. [98] et Theod. [99] illud lingua Hebraica inopem et mendicum significare recte putarunt; quando quidem אביון pauperem et pauperrimum Hebræis significat. Hunc vero non solum Romæ et in Asia prædicasse, radicesque spinosarum propaginum, a Nabathea, Paneade, Moabitide et Cocaborum regione in Basanitide terra, sed et in Cypro egisse, testis est Epiphanius; simulque ex Samaritanorum abominatione, Judæorum improbitate, Osseorum et Nazareorum opinione, Cerinthianorum forma, Carpocratianorum impietate, sub Christianorum appellatione, horrendum et perniciosum dogmatis sui monstrum composuisse.

Ea autem quæ sunt. Tertull. [1]: « Ebion nudum hominem, et tantum ex semine David, id est non et Dei Filium constituit Jesum; plane prophetis aliquo gloriosiorem, ut ita in nonnullis angelum fuisse dicatur. » Epiphanius [2]: « Primum quidem Ebion, Christum ex semine viri, hoc est ipsius Joseph, esse decrevit, » etc. Euseb. [3]: « Eum simplicem, vulgarem et solum hominem censuerunt, et ex concubitu, conjunctioneque Joseph viri cum Maria uxore sua in hanc lucem editum; verum propter progressionem, quam in virtute fecisset, hominem justum censuerunt; at solum hominem tamen. » Addit postea rursum [4], Ebionem prædicasse Christum esse filium quidem Davidis, sed non Dei; operibus autem suis justificatum fuisse. Quosdam etiam ejusdem sectæ (ut nunquam sibi consentiunt hæreticorum ministri), admisisse Christum natum ex Virgine de Spiritu sancto; sed non exstitisse priusquam homo fieret. Hanc impietatem postea suscitarunt Samosateniani et Photiniani, ut tradit Augustinus libro *De hæres.*, cap. 91. Et hoc sæculo in eamdem impegerunt Servetiani, ac sequaces; cujus erroris Calvinianos dicunt se habere consortes et patronos. In hanc hæresim disputat Irenæus lib. III, cap. 30 et 31.

Circumciduntur. Qui tunc temporis se Judæum circumcisione, et reliquis cæremoniis profitebatur, in primis a gemina persecutione immunis erat. Priore, Romanorum, quia imperatores patrio ritu Judæos vivere concesserant. Posteriore, Judæorum, qui in eos, ut asseclas ejusdem observationis, non insurgebant. Qui autem in Christum credebant, deserto Judaismo, utrorumque tyrannide adeo vexabantur, ut « permulti Jesum esse Christum fateri dubitarent, ne insectationem ferrent eorum qui furiis spiritus impostoris agitati, confessores illius

[90] Lib. II Hæret. fab. [91] Contra hæres. 28. [92] Lib. III Hist., c. 22, et lib. VII, c. 20. [93] Lib. II Hæret. fab. [94] Lib. de carne Christi. [95] Lib. Præscr. [96] Contra hæres. 28. [97] Lib. III Hist., cap. 21. [98] Contra hæres. 30. [99] Lib. II Hæret. fab. [1] Lib. de carne Christi. [2] Contra hæres. 30. [3] Lib. III Hist., cap. 21. [4] Lib. III Hist., cap. 27.

nominis enecare et persequi non desinebant, » ut eleganter scripsit Justinus martyr in *Dialogo*. Ebionæos autem, ex prima istorum classe fuisse evidentissimum est.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 105. *Nicolaum.* Hunc Nicolaum Antiochenum genere, proselytum autem professione, atque e septem illis diaconis, electis ab apostolis in ministerium quotidianum, fuisse conveniunt omnes. At Clemens Alexand. [8] et Theodor. [6] admittunt quidem objurgatum ab apostolis de uxoris zelotypia, illam in medium adduxisse, et cui vellet nubere permisisse; sed exinde illum continenter et pudice vixisse; filiasque ejus virgines et filium incorruptum consenuisse volunt. Alii porro promiscuos mulierum amplexus, imo et permistiones obscenas, exsecrabilesque tum peregisse, tum docuisse scribunt [7]; quod et Irenæus innuit, dicens sectatores ejus indiscrete vivere. Philastrius et Augustinus Nicolaitis tribuunt, quod post Deum plures virtutes finxerint, prodigiosisque luserint nominibus, sicut postea Gnostici. Nicetas lib. I *Thesauri orthodoxiæ* scribit eos feminam quamdam nomine Prunicum coluisse: et quosdam eorum Caulaucam esse veneratos. « Sunt autem hæc, inquit, effeminatam mollitiem significantia nomina. Quandoquidem προούνικος *coitum* significat. Græci enim si de virginum defloratoribus loquantur, his verbis uti solent, ἐπρουνίκευσεν τήνδε. Ad Caulaucam quod attinet, honeste quidem ab Hebræis effertur: a Gnosticis vero ad turpitudinem detortum est. » Eusebius porro testatur hanc sectam parum durasse; Tertullianus vero in Caianam hæresim demutatam dicit.

Quæ et ego odi. Auctoritate vet. cod. consentiente quoque Vulgata Bibliorum tralatione, delevimus « odio. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 28.

Pag. 105. *Et Cerdon.* Integrum hoc caput, ut Eusebius ex Irenæo transcripsit [9], Græcum et nova tralatione Latinum factum addendum curavimus. Longe porro prolixiorem catalogum blasphemiarum illius recenset Tertul. [9], scilicet, quod legem et prophetas repudiarit, Deo creatori renuntiaverit, Christum in substantia carnis non venisse, sed solo phantasmate; nec omnino passum, sed quasi passum; nec ex Virgine natum fuisse dixerit. Sed et resurrectionem corporum negavit, solumque Lucæ Evangelium, nec tamen totum, recepit. Apostoli Pauli neque omnes, neque totas Epistolas admisit; Acta apostolorum et Apocalypsim Joannis, quasi falsa, rejecit. Ejus porro inconstantiam notans Irenæus lib. II, cap. 4, ait eum sæpe in Ecclesiam venisse, et exhomologesim faciendo, modo quidem latenter decendo, modo vero traductus in his quæ docebat male, donec tandem a communione Christianorum submoveretur. Illum vero venena sua non solum a Simone Mago, sed et a Saturnino accepisse; eademque Marcioni discipulo, ut vipera aspidi, impertivisse, docet Epiphanius contra hæresim 41.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 28.

Jerosolymam adorent, quasi domus sit Dei. Quod Irenæus in Ebionitis judaizantibus, id in ipsis Judæis reprehendit S. Barnabas apostolus in Epistola catholica, § 16: « Errantes miseri, non in ipsum Deum effectorem eorum spem habuerunt, sed in ædem, quasi domus Dei esset. »

Pag. 105. *Ἐπὶ Ὑγίνου ἔτους τρίτου.* Hunc locum una cum principio sequentis capitis, tacito licet Irenæi nomine, transcripsisse videtur S. Cyprianus epist. 74 ad Pompeium: « Cujus (Marcionis) magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in urbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus, additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris et abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare instituit. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 29.

Pag. 106. *Succedens autem ei Marcion.* Primæ hujus sententiæ emendationes ex veter. cod. agnoscit Eusebius [10]. Philastrius [10]: **77**, hunc Ephesum venisse scribit, ibique a Joannis discipulis convictum, atque inde pulsum Romam confugisse; ibique noster Irenæus Polycarpo obvium factum, et ab eo primogenitum Satanæ vocatum fuisse testatur. Sed et adhuc vixisse, cum adversus illum calamum stringeret Justinus martyr, indicat ipse *Apologia* 2. Cæterum, cum aliquot sæculis ante Epiphanium, quinque libris ortum, patriam, lapsum, superbiam, luxuriam, hypocrisim, mortemque ejus graphice depinxerit Tertullianus, in his ulterius recensendis non immorabimur. Origenem solum adjiciam, lib. I *Dialog. contra Marc.* testificantem eum tres deos confinxisse, videlicet Deum Judæorum, Deum Christianorum, Deum gentilium. Insuper, et duos Christos, quorum alter apparuerit tempore Tiberii, alter a Creatore promittatur; cum alioqui non nisi duos se deos ponere profiteretur, bonorum auctorem unum, malorum alterum.

Dissolventem prophetas et legem. Hoc illi commune fuit cum Simonianis, Basilidianis et Saturnianis, ut ex superioribus liquet. Idem Epiphanius et Augustinus tribuunt Manichæis; Euthimius et Nicetas Bogomilis, Audeanis et Euchytis, seu Satanæanis; Antoninus, Albingensibus; Lindanus et Prateolus hodiernis Anabaptistis. Hanc vero hæresim refellit Irenæus libro quarto, capite vicesimo, vicesimo primo, vicesimo secundo, vicesimo quarto, vicesimo septimo, tricesimo, tricesimo primo, et alibi passim; et post hunc, Epiphanius contra hæresim sexagesimam sextam. Augustinus denique duobus libris *Contra adversar. legis*, et XXXIII *Contra Faustum*. Tantum addit Epiphanius fraudes illius adeo invaluisse, ut sua adhuc ætate Romæ, et in Italia, in Ægyptoque, et Palæstina, et in Arabia, ac Syria, in Cypro, atque Thebaide, quin et in Persida, et aliis pluribus locis sectatores haberet. Porro auctoritate Eusebii, et veteris nostri codicis pro « adimplevit, » restituimus « adampliavit: » et pro « impurate blasphematus, impudorate blasphemans; » et mox pro « Jesum autem qui est a Deo Patre, » reposuimus « Jesum autem ab eo Patre qui est. »

Auferens quæcunque. Sacrilegam hanc audaciam frequenter arguit Tertullianus, ut libro *De carne Christi*: « Illis consiliis tot originalia instrumenta Christi delere Marcion ausus est, ne caro ejus vera probaretur. Ex qua, oro te, auctoritate? Si propheta es, prænuntia aliquid; si apostolus, prædica publice; si apostolicus, cum apostolis senti; si tantum Christianus es, crede quod traditum est, » etc. Et lib. *De præscrip.*: « Marcion exerte et palam machæra, non stylo usus est; quoniam ad materiam suam cædem Scripturarum confecit. » Idem etiam exprobrat lib. II, IV et V, quos in ejus hæreses scripsit. Hinc Cyrillus Jeros. [11]: « Marcion ab his quæ de lege veteri in novo testamento redargutus, ausus est ea exscindere testimonia, et sine testimoniis relinquere eum, qui annuntiabatur fidei sermonem; » quod et repetit catech. 16.

Vere diaboli os accipiens. Non maledicendi libidine, sed ob exsecrandas, quas evomebat, blasphemias in cœlum, et totum sanctorum ordinem, digno hoc epitheto Marcionem exornat Irenæus;

[8] Lib. III Strom. [6] Lib. III Hæret. fab. [7] Epiph. contra hær. 25; Tertull. lib. de Præscript. [9] Lib. IV hist., cap. 10. [9] Lib. de Præscr. [10] Lib. IV Hist., cap. 10. [10] Lib. III, cap. 5. [11] Catech. 6.

eodem jure, quo Paulus Elymam magum « filium diaboli, et omnis justitiæ inimicum » vocaverat. Vere enim diaboli et serpentis, quem Apocalypsis describit bellum facere in cœlum, et habitantes in eo, organum erat. Sanctos siquidem patriarchas, prophetas et justos omnes, quos Christus pio cruore redemit, damnare; impios vero quoslibet servare, annon est terram cœlo, vel potius paradisum inferno miscere?

Seorsum contradicemus. Ex hoc loco Eusebius collegit Irenæum libro quodam separatim edito, e Marcionis scriptis Marcionem ipsum refutasse [12]. Porro errores de duobus diis confutat infra libro II, capite tertio et decimo, et toto fere libro tertio. Mundi opus indignum esse Deo, refellit libro secundo, capite tertio. Abrahamum salvatum esse probat libro quarto, capite decimo octavo. Quod legis dissolutionem Christum introduxisse cavillabatur, infringit lib. IV, cap. 27 et Clemens Alexand., II *Strom.* Clarissimos alios Ecclesiæ proceres, Justinum martyrem, Dionysium Corinthium, Theophilum Antiochenum, Philippum Gortynensem, Modestum, Melitonem, Apollinarium, adversus immanem hanc belluam summa industria scriptis depugnasse, testatur Eusebius libro quarto *Histor.*, capite decimo septimo, vicesimo secundo, vicesimo tertio, vicesimo quarto, vicesimo quinto, vicesimo sexto, vicesimo septimo. Patet etiam ex Clementis II *Strom.* Marcionitas docuisse, timorem Dei ex lege ortum, malum esse; ex Tertulliano, Deum esse peccatorum auctorem; et in homine post lapsum, non esse relictum liberum voluntatis arbitrium; quæ tres hæreses hoc tempore a Calvinianis improbe reparantur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 30.

Pag. 106. *Nunc autem et necessario.* Ordo sensusque satis indicant hoc caput non fuisse a superiori sejungendum. Cæterum, non solus Irenæus hic docet omnes hæreticos Simonis Magi discipulos esse, licet id non fateantur; sed et Clemens uterque, Cyrillus, Epiphanius, Philastrius, Augustinus, et alii passim.

Ut exempli gratia. Quia hæc usque ad calcem transcripsit Eusebius, verba ejus Græca, Latina facta hic adjecimus.

Pag. 107. *Qui vocantur continentes.* Ili sunt, qui ex Græcis nominibus appellantur Encratitæ, quod a conjugiis, vino et carnibus, tanquam rebus natura malis, omnino abstinendum censerent; item Hydroparastæ, quod in conficienda Eucharistia, aqua solum utendum judicarent; iidem et Tatiani, de quibus sequitur caput, quod huic fuisset continuo jungendum, ni confusionem quamdam lectoribus, ex tot permutationibus capitum, afferre timuissem. Cæterum, Epiphanius *Contra hæres.* 61, quæ est Apostolicorum, scribit hos cum Encratitis, Marcionitis et Saturninis sensisse, non posse salvari eos, qui non cælibes viverent; quod Ignatius *Epist. ad Philipp.*, Clemens III *Strom.*, August. lib. *De bono conjugali*, aliique catholici Patres passim refellunt.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 31.

Pag. 107. *Tatiano quodam.* Integrum hoc caput consequenter transcribit Eusebius [13], cujus verba etiam emendationes ex vetere codice amplectuntur.

Quæ autem alii scriptores ecclesiastici de hoc Tatiano tradiderunt, non inutile fuerit addidisse. Primo, ex Syria ortum asserit Clemens Alexand. III *Strom.* Deinde non parvam sibi gloriam ex arte rhetorica comparasse, testis est Hieronymus [14]. At de se loquentem Tatianum, cum se prius idolorum mysteriorum participem fuisse confessus esset, audiamus : « Hæc cum viderem, ait [15], et omnes ubique deorum cultus per effeminatos et androgynos constitui experimento novissem; item apud Romanos Latialem Jovem humano cruore et sanguine per homicidia fuso placari; Dianam vero non procul Megalopoli similibus gaudere, et alium alibi dæmonem malorum auctorem facinorum deprehenderem; in me descendens, quomodo tandem potirer inquirebam. Et cum diligenter circumspicerem, in libros quosdam barbaros incidere mihi contigit, antiquiores multo quam Græcorum philosophia, si spectes ætatem; et augustiores, si illorum errores. His ego fidem adhibui, quod stylus non esset phaleratus, nec ulla scriptorum affectatio, et sermo nusquam obscurus; futurorum item eventuum prænotione, et magnitudine promissionum, et quod unum universorum monarcham statuerent impulsus. » Hactenus ille. Romam autem commigrasse, et B. Justini sectatorem effectum, in Ecclesia effulsisse, quamdiu a latere ejus non discessit, sed ad fidem propagandam, et contra Crescentis Cynici latratus, ethnicorumque sycophantias tutandam egregie, diuque navasse operam conveniunt omnes. Quin et Eusebius addit [16] eumdem δὲ τεσσάρων, « quatuor Evangeliorum, et magnum librorum numerum posteris reliquisse, inter quos ille apud multos, quasi pleno ore celebratur, quem contra gentiles edidit. » Sed nihil ex omni parte beatum. « Cum enim Justinus martyrio functus esset, quasi cæcus ductore destitutus, » inquit Epiphanius [17], « per præcipitia lapsus est. Romaque digressus, ad Orientem sese contulit, ubi varias sparsit hæreses. Mysteriis autem similiter usus est ad imitationem sanctæ Ecclesiæ, hoc uno dempto quod solam aquam adhibebat; » indeque Hydroparastarum superstitionem ortam asserit Theodoretus [18]. Delevimus autem « doctrina constituta, non quasdam invisibiles; » et reposuimus « doctrinæ constituit. Æonas quosdam invisibiles. »

Adæ autem saluti. Libellum *De Adæ pœnitentia* licet rejiciat Gallasius [19], ipsum tamen pœnitentiam egisse de peccatis, cum salvus sit, necesse est. « Castigatione etiam non vulgari plexus est, » ait Epiphanius [20], « et e regione paradisi in exsilium actus, quo memor esset bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam revocatæ. » In hanc autem hæresim disputant Tertullianus in calce libri *De præscript.*, Epiph. contra hær. 46 et amplissime hic noster Irenæus lib. III, cap. 34, 35, 37 et 39, his argumentis eum salvum esse confirmans : primo quia Tatianorum sententia contraria, esset inaudita et nova; secundo, quoniam Deus noluit maledicere Adamo, vel Evæ, sed tantum terræ ac serpenti; tertio, quia fructibus 78 pœnitentiæ seipsos mox addixerunt; quarto, quod decuerit Christum, pastorem optimum, hanc primam ovem suam aberrantem quærere et salvare; postremo, ne diabolus adversus Deum gloriaretur, quod adhuc invictus cum primis spoliis suis remaneret.

Cæterum, Tatiani damnantes nuptias, negabant matrimonium esse sacramentum a Deo institutum et probatum; quod et Hugnostici nunc faciunt. Insuper illi dicebant eucharistiam posse sola aqua confici; quod et Beza probat, scribens in Epistolis « cœnam cum sola sicera, aut cerevisia, aut aqua denique ministrandam esse, ubi vinum deesset. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 32.

Multas nuptias. Ut insanæ libidinis suæ furores

[12] Lib. V Hist., cap. 8. [13] Lib. IV Hist., cap. 27. [14] Lib. de script. eccles. [15] Orat. contra Græcos. [16] Lib. IV Hist., cap. 27. [17] Contra hæres. 46. [18] Lib. I Hæret. fab. [19] Dist. 15. [20] Contra hæres 46.

affatim explerent, et voluptatum amatores hujus licentiæ inescarent illecebris, hanc uxorum varietatem inducebant. Paris impudentiæ Ebionæos quoque reos agit Epiphanius, quod videlicet, si quis vellet, posset prioribus nuptiis disjunctis, alteris copulari, usque ad secundas et tertias nuptias. Hermogenem etiam arguit Tertullianus. « quod assidue nuberet. » Istiusmodi priscorum Gnosticorum impuritatem, ut ne latum unguem a patribus discederet proles, magno animi ardore imitantur recentiores. Lutherum enim, ut ab ipso capite exordiar, impudicissimum hominem fuisse, plus satis indicant hæc ejus verba, per discipulum et commensalem ejus Henricum Petrum Rebenstock, Eschersheymensem ministrum, in libris *Colloquiorum* illius evulgata [21] : « Cælebs olim hoc apud me concluseram, ut si mihi insperato moriendum fuisset, vel etiam in lecto mortis, mihi puella desponsanda adhiberetur; cui in testimonium duos scyphos (argenteos) dicassem. » Impuritatem suam rursus indicans aiebat [22] : « Mallem me lenonem fuisse, quam Christum 15 annis missis sacrificasse. » Alios quoque ad omnem lasciviam invitans dicebat [23] : « Quisquis Satanicas cogitationes aliis cogitationibus, ut de puella pulchra, pellere potest, huic suadeo. » Nec tantum privatis colloquiis, sed et publicis concionibus ac scriptis alios ad omnem intemperantiam, et proprio exemplo, et his verbis accendebat [24] : « Ut non est in meis viribus situm, ut vir non sim, tam non est etiam mei juris, ut absque muliere sim. Rursum, ut in tua manu non est, ut femina non sis, sic nec in te est, ut absque viro degas. Nec enim libera est electio, aut consilium; sed res natura necessaria, ut marem femina, feminam mari sociari oporteat. Tam necessarium hoc est, quam edere, bibere, purgare, mucum emungere, somno et excubiis intentum esse. » Obsecro, quis Nicolaita, quis Carpocratianus, quis ganeo, quis adulter, quis corruptor juventutis, isto turpior et pestilentior oriri posset? Annon etiam cum Basilidianis multas simul induxit nuptias, quando (ut in prædictis *Colloquiis* scribitur) laudgravii Hassiæ, et aliorum principum « concubinatus » censet esse « matrimonia [25]? » Waltzerrimam Frederici Saxoniæ ducis « pellicem, conjugem occultam » appellat [26]? Anglorum regi Henrico ducit potius permittendum fuisse, « alteram reginam quoque ducere, quam priorem repudiare; et exemplo Judæorum (addo et Turcarum) duas simul uxores habere [27]? » Rursumque in sermone de matrimonio, habito Wittembergæ 1522, ibidemque in tomo septimo Operum ejusdem excuso 1557, de marito paululum morosam uxorem habente ait [28] : « Hic opportunum est ut maritus dicat : Si tu nolueris, alia volet. Si domina nolit, veniat ancilla. Si tum renuat, repudia eam : et in vicem Vasthi, Esther subroga, Assueri regis exemplo. » Annon est hoc ethnicam plane polygamiam restituere, et veterum Gnosticorum impuritates ab Orco revocare?

Quanta vero ex his Lutheri concionibus et scriptis secuta sit in Germania, et ubicunque admissum fuit hoc (si placet inferis) repurgatum Evangelium, lascivia et bonorum morum depravatio, plus satis manifestum fecerunt Melancthon, scribens in quadam epistola [29], « fas esse viro duas saltem uxores simul ducere; » Bucerus ex monacho, tertio maritus; Ochinus et Beza polygamiam publicis scriptis asserentes; Hetzerus Anabaptista tredecim eodem tempore retinens; et Bucoldius ejusdem farinæ quindecim assumens [30]; Genevenses denique, Turcico more, matrimonii vinculum multis leviori-

A busque de causis ita totiesque solventes, ut vivente prima uxore, liceat secundam, tertiam, sextam, duodecimam, vicesimamque (si sors tulerit) superducere. Renatos igitur veteres Gnosticos in istis novis, quis negabit? Calvinianorum lascivos mores et sermones Commentariis nostris in Epistolam B. Judæ apostoli opportuno loco retulimus.

Hæc curare. Ita vetus codex; expunximus vero, « hoc comparare. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 33.

Pag. 107. *Super hos autem.* Omnibus modis confusas Gnosticorum sectas, inter sese dissectas jam subjicit; et delirationes eorum de Barbelone, patre innominato, Ennœa, Autogene, Harmoge, Ligno, aliisque portentis magis quam nominibus recenset. Ad hunc autem locum attendens Hieronymus epistola ad Theodoram, laudat insignem Lucinii viri ejus pietatem, quod vastantibus Hispanias Basilidis hæresibus, nequaquam susceperit Armagil, B Barbelon, Abraxas, Balsamum, et ridiculum Leusiborum, cæteraque magis portenta quam nomina; quæ ad imperitorum et mulierclarum animos concitandos, quasi de Hebræis fontibus hausta essent, impudenter jactabant. Idem rursum Com. in cap. III Amos, hæc subnotans ait : « Et Iberæ ineptiæ in Balsamo, Barbeloque mirantur. »

Velut a terra fungi. Locum hunc explicans Epiphanius, nominatim sic Irenæi meminit [31] : « Gnosticorum quidem differentiæ sunt decem, in una plaga somnii ipsorum, et conjugationibus, et octonariis, et masculorum ac feminarum sæculis vicissim æqualiter percussis. In uno enim tempore, hi omnes velut fungi e terra eruperunt, et velut abominabilium ac graveolentium herbarum germina, et gramen spinosum, et velut latebra multorum scorpionum ex uno omnes tempore in vitam excreverunt. Et sicut antea dixi, instar fungorum, sua deformitate sub unum contactum apparuerunt, C veint etiam a sancto Irenæo jam de ipsis dictum est : contemporanei enim hi fuerunt. » Fungorum autem Plinio [32] multa sunt genera, quorum origo a terra et pituita arborum, quos et annumerat inter ea quæ periculose manduntur, propter magnam cum venenis cognationem. De quorum veneno inter alios vide Nicandrum in *Alexiphar.* His vero recte comparantur tot hæreticorum examina, quandoquidem instar fungorum temere repenteque prosiliunt, et aut nullum, aut inutilem, vel perniciosissimum fructum proferunt.

Quidam eorum Æonem. Hæc fere ad verbum transcribit Theodoretus : « Ex Valentini seminibus, inquit[33], Barbeliotarum, seu Borborianorum, vel Naasinorum, vel Stratioticorum, vel Phœmionitarum qui vocantur, exsecranda secta pullulavit. Ponebant enim Æonem quemdam ab interitu alienum, degere in spiritu virginali, quem nominant Barbeloth; Barbeloth autem ab eo petii se Præscientiam. Cum ea autem processisset, deinde rursus petivisset, D processit Incorruptibilitas; deinde Vita æterna. Lætantem autem Barbeloth concepisse, et Lucem peperisse. Eam dicunt inunctam spiritus perfectione, Christum fuisse nominatam, » etc.

Et magnificabant hi. Ita vet. cod., delevimus « et glorificabitur ei. »

Pag. 108. *Emissiones factas.* Auctoritate vet. cod. sex has voces addidimus; expunximus « luminaria. »

Super hæc emittit Autogenes. Theodoretus : « Per se genitum autem dicunt produxisse hominem perfectum et verum, quem etiam Adamantem appellant. Una autem cum eo productam esse conjugem, perfectam cognitionem; hinc rursus os-

[21] Tom. II, pag. 160. [22] Pag. 119. [23] Pag. 125. [24] Tom. V Operum Witemb. 1557 editorum, folio 119. [25] Pag. 153. [26] Pag. 166. [27] Tom. I Colloq., pag. 236. [28] Pag. 125. [29] Staphyl. [30] Flor Vander hær. [31] Contra hæres. 31. [32] Lib. XXII, c. 25. [33] Contra Barbeliotas; Epiph. contr. hær. 25 et 26.

tensam esse Matrem, Patrem et Filium; ex homine autem et cognitione, lignum germinasse. Cognitionem autem hoc quoque nominant. Jam vero ex primo angelo productum esse dicunt Spiritum sanctum, quem etiam Sapientiam et Pronycon appellarunt. Hanc autem dicunt conjugem appetentem, peperisse opus in quo erat ignorantia et arrogantia. Hoc autem opus Protarchonta, hoc est primum principem, appellant, et eum esse dicunt creaturarum opificem. Ipsum autem cum arrogantia congressum, genuisse vitium et partes ejus. Hæc ergo summatim exposui, figmenti prolixitatem prætermittens. Eorum autem mysteria, quis est adeo infelix, ut vel lingua proferat? Omnem enim improbam ratiocinationem, omnem denique exsecrabilem cogitationem superant, quæ ab illis tanquam divina peraguntur. Borboriani ea de causa cognominati sunt. »

Hinc autem dicunt. Ita restituimus ex vet. cod.; prius erat, « hinc enim dicitur. »

Ex adnotationibus Jo. Ern. Grabii in cap. 33.

Pag. 107. *Quidam enim eorum.* Theodoretus lib. II *Hæret. fabul.*, cap. 13, eis imponit nomen Βαρβηλιωτῶν, ἤγουν Βορβοριανῶν, ἢ Ναασηνῶν, ἢ Στρατιωτικῶν, ἢ Φηδιωνιτῶν. Ita enim ex Epiphanii hæres. 35, § 2. legendum, loco Φειμονιτῶν, ut perperam in Theodoreto exciderunt. Similitudo enim litterarum 79 β et μ librario fraudi fuit, ut in hac voce hallucinaretur.

Ennœam autem hanc. . postulasse Prognosin. Minus recte itaque Theodoretus Barbeloni eam tribuit postulationem, quam Irenæus Ennœæ, id est, cogitationi innominabilis Patris, se ipsum Barbeloni manifestare cupientis ascribit.

Pag. 108. *Asseverabat*, etc. Nisi me conjectura fallit, Irenæus scripsit διϊσχυρίζετο. Ita enim veteres Glossæ : « assevero, » διϊσχυρίζομαι. Atqui habet quidem istud verbum hanc significationem; sed ea nihil ad præsentem rem facit. In alia itaque, quam Suidas in *Lexico* suppeditat, notione accipiendum, pro ἀμφιβάλλω, « ambigo, animi pendeo. » Anceps enim, ex hæreticorum sententia, hærebat Sophia ista, nescia quo se verteret, ut conjugem inveniret. Hinc modo « extendebatur, » scilicet in superiora (sicuti supra pag. 11, lin. 8), Valentiniani, Gnosticorum filii, suam Sophiam dicebant ἐκτεινομένην ἀεὶ ἐπὶ τὸ (τὰ) πρόσθεν), modo « prospiciebat ad inferiores partes, » etc.

Ex adnotationibus N. Gallasii in cap. 34.

Pag. 109. *Jaldabaoth.* Ut res istæ conflctæ sunt ab insanis et impiis hominibus, ita ficta et obscura nomina ab ipsis imponi oportuit, ad excitandam admirationem, et terrendum vulgus imperitum. Illa autem, quo plus haberent admirationis, et majorem sanctitatis speciem præ se ferrent, ut plurimum ab Hebræa, aut Syriaca lingua deduxerunt. Ut hoc nomen *Jaldaboth*, quantum conjicere licet, compositum est ex יַלְד *ialad*, pario, genero, et אבות *Aboth*, quæ significant *genitum a Patribus*. Hoc elegans nomen primo illi filio inditum est. *Iao* unum ex Dei nominibus est, addita tantum ad יהו *iah*, littera *O* יהו. Item Adoneus ab אדון *Adon*, et *Elœus* ab אלהי *Elohe*. Hæc nomina, sunt Dei nomina in Scripturis. *Sabaoth* notæ est significationis pro exercitibus. Ut *Deus Sabaoth*, id est *exercituum*, vocatur. Nam צבאות *Tsebaoth*, Hebræis τοὺς *exercitus* significat. *Oreus* ab אור *Or*, deductum videtur, quod significat *lucem* : quasi diceret, lucidum ac splendidum. Astapheus, *inundantem* significat, a verbo שטף, *Schataph* : unde שטף *Scheteph*, i. e. *inundatio* : quasi longe lateque expandens potestatem suam. Quæ postea subjungit, egregia sunt deliria, quæ ad poetarum imitationem hæretici confixerunt. Nam ut Homerus invidos, ambitiosos, æmulos, atque inter se contendentes deos describit; ita Gnostici in cœlestibus suis potestatibus et diis idem statui voluerunt. Atque hoc videlicet præclara ipsorum cognitione et sublimi lumine dignissimum fuit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 108. *Vocare primum hominem.* « Invocari » vet. cod.; unde suspicor « vocari » faciendum, cum et Theodoretus id videatur indicare contra Sethianos, ubi paucis, sed apertioribus, totum hoc caput æmulatur. « Sethiani, inquit, quos vel Ophianos, vel Ophitas quidam nominant, hominem vocant omnium Deum, lucem ipsum rursus cognominantes; ejus autem mentis comprehensionem, filium hominis, et secundum hominem appellant. Post eum autem esse Spiritum sanctum; infra eos autem quatuor elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos; feminatum autem Spiritum vocant, et eum super elementa ferri dicunt, amasse autem primum et secundum hominem, formam Spiritus, et progenuisse lucem, quam Christum vocant. »

Pag. 109. *Et esse hunc.* Delevimus « hanc : » ut mox quoque pro « superiori » reposuimus « superiora : » et « eum, » pro « eam. »

Illuminantem. Putavimus legendum « illuminante : » sicut paulo ante « exsultante. »

Cum autem non potuisset. Theodor.[35] : « Cum non posset autem mulier ferre lucis magnitudinem, scaturiisse, et Christum quidem una cum matre attractum esse in Æonem, a corruptione et interitu alienum, quem etiam veram Ecclesiam appellant. »

Virtutem autem. Theodor.: « Rorem autem, qui e luce scaturiit, deorsum cecidisse dicunt, et appellatum esse Sapientiam et Pronycon, et masculo-feminam. »

Quæ superebullit. Expunximus « superebullit, » auctor. vet. cod.

Et descendentem. Delevimus « descendentes, » auctor. vet. cod., cui consentit his verbis Theodoretus[36] : « In aquis autem, corpus quidem ex ipsis accepisse, et ne submergeretur in periculum venisse, sed tamen emersisse. Ex corpore autem, quo contectus fuit, cœlum esse constitutum. Deinde cum reliquum abjecisset, ad matrem evolasse. » Epiph.[37] : « Hanc autem Prunicum dicunt descendisse in aquas, et ipsis permistam fuisse, et non potuisse ad superna procedere, eo quod gravitati materiæ permista esset. » Hæc quoque perstringit Tertull. in calce libri *De præscript.*

Humectationi. Expunximus, « humectationem, » auctor. vet. cod.

Resiliit, et in sublimitatem, etc. Epiphan. : « Levavit autem seipsam per vim ad superiora, et seipsam extendit, atque sic facta est superius cœlum; et sic stabilita, inventa est non amplius potens neque sursum ascendere, neque infra descendere, sed in medio fixa ac extenta permansit. » Tertull : « Cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiæ permista sibi, non potuisse ad superna pervenire, et in medietate relictum extendisse totum, effecisse sic cœlum. »

Hic quoque tertius. Theod. : « Prunici filius rursus alium filium produxit, et ex illo dicunt alium esse constitutum, et usque ad septenarium numerum processisse productiones. Ab unoquoque autem eorum, unum cœlum fuisse fabricatum, et unumquemque proprium habitasse. Hæc etiam attingit Tertull. lib. *De præscript.*

Et nomina autem. Epiphan.[37] : « Cæterum majorum principum hæc nomina esse dicunt. In primo quidem cœlo esse Iao principem; in secundo vero Sarlam principem scortationis; in tertio Seth principem; in quarto vero dicunt esse Daden; in

[35] Contra Sethianos. [36] Ibid. [37] Contra hæres. 37. [37] Contra hæres. 26.

quinto Eloæum, qui et Adoneus appellatur; in sexto vero, alii Ialdabaoth esse dicunt, alii Elikæum; alii etiam septimum cœlum constituunt, in quo constitunt esse Sabaoth; alii hoc negant, et Ialdabaoth in septimo esse pronuntiant; in octavo vero eam, quæ Barbelo appellatur. Tradunt autem Sabaoth, alii formam asini habere, alii porci,» etc. Theodoretus: « Prædictis autem filiis nomina imposuerunt, usi lingua Hebraica, quorum meminisse duxi supervacaneum. » Quia vero his abutebantur ad commovendum imperitum vulgus, quasi majora sanctitatis sacramenta continerent, illorum originem et interpretationem præterire non libuit. *Ialdabaoth* compositum est a ילד, *ialad*, id est parere, parturire, generare et nasci, et plurali nomine אבות *Aboth*, id est patres; inde *Ialdabaoth*, id est qui generavit patres; vel ילד אבות, id est a patribus genitus, filius patrum. *Iao* ex prava intelligentia nominis Dei *Iehova*, addita tantum littera *O*, ad יה, efficitur *Iaho*, de quo et superius adnotavimus. Adoneus ab אדון *Adon*, id est Dominus. Eloæus ab אלאה *Alha*, a quo אלוה *Eloha*, id est dii, aut Deus, judex, angelus. Sabaoth a radice צבא Saba, id est exitus, finis, tempus determinatum, unde plurale femininum צבאות est, *exercitus*. Oreus deducitur ab אור, quod et nomen, et verbum potest esse, significatque lucem, et lucere; inde *Oreus*, id est lucidus. Astapheus a verbo שטף *Schataph*, id est, lavare, mundare, unde nomen *Scheteph*, id est inundatio.

Quibus factis. Theodor.: « Dicunt autem alios, cum primo seditionem agitasse, qui horum quidem erat avus, illorum vero abavus, aliorum tritavus; eum vero animi anxium, in materiæ fæcem cogitationem delixisse, et genuisse ex ipsa filium Ophiomorphon, seu serpentiformem. » Tertull.: « Rursum Ialdabaoth istum in indignationem conversum, ex semetipso edidisse virtutem, et similitudinem serpentis, » etc. Itaque vet. cod. auct. et Theodoreti, pro « faciem materiæ, fæcem » reposuimus.

P. 110. *Hunc autem ipsum esse Nun.* Hæc fuit propria Ophitarum hæresis, de qua scripserunt abundantius Tertull. ad finem libri *Præscr.*, Clemens Alex. vii *Strom.* Epiphanius contra hæres. 27, Philastrius, August., Theodoret., Damascenus.

Unde exsultantem. Theodor.: « Deinde gloriantem Ophiomorphi patrem, dixisse: « Ego Deus et Pater, « et nullus est me superior; » matrem autem ægre tulisse, et acclamasse: « Ne mentire, est enim te « superior Pater omnium, primus homo, filius homi« nis. » Hæc autem verba cum audisset serpentis pater, inquit: « Agite, faciamus hominem ad ima« ginem nostram. » Quin etiam multa alia adjiciunt, quæ et impietate plena sunt, et nihil habent jucunditatis. » Hunc etiam locum tangit Epiphan. contra hæres. 25.

Ad seducendum. Ita vet. cod., delevimus autem « ad esse se ducendum. »

Sex autem Virtutes. Tertull.[38]: « Virtutes illas, et angelos inferiores, hominem fecisse dicunt; et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum vero Æonem, ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, scintillam quamdam jacenti homini immisisse, qua excitatus, per prudentiam saperet et intelligere posset superiora. » Epiphan.[39]: « Septem ab eo geniti filii 80 sive sæcula, sive dii, sive angeli (diversis enim nominibus apud ipsos appellantur), juxta formam patris sui Jaldabaoth, formaverant hominem, » etc.

Mater autem ipsorum. Tertull.: « Jaldabaoth aiunt, in indignationem commotum, conversum, ex semetipso addidisse virtutem et similitudinem serpentis; et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est istam fuisse serpentem, cui Eva quasi filio Dei crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. »

Manducantes autem. Decem et octo has voces ex vet. cod. restituimus, id quoque approbantibus Epiphanio et Theodor.

Sed et serpentem. Epiph.[40]: « Jaldabaoth vero, aiunt, non voluit commemorare supernam Matrem, neque supernum Patrem hominibus. Postea autem serpens et cognitionem intulit, et hominem ac mulierem, omnem supernorum mysteriorum cognitionem docuit. Quapropter Pater, id est Jaldabaoth, iratus, dejecit ipsum de cœlo, et hinc regem de cœlo serpentem dicunt; qui portionem serpentis, et nihil aliud possident. »

Pag. 111. *Michael et Samuel.* Theodor.: « Ophiomorphum autem illum vocant Michaelem et Samana. » Vetus cod. habet « Samael; » quod fortasse retinendum, non injuria quis ideo putet, quod magiæ seduli cultores isti magicis spirituum nominibus abuterentur, inter quæ non sunt postrema isthæc duo nomina. Illi siquidem ab antiquis Hebræorum patribus accepisse dicunt, septem planetis totidem præesse angelos, ex quibus Michael Mercurio, vel secundum alios soli, et vento orientali præsit; Marti vero Camael, alias Zamael, qui forte cum hoc Samaele idem est, dominatur. In malis etiam spiritibus, quatuor reges potentissimos, juxta quatuor orbis partes constituunt, primumque illorum Uricum, et ab Hebræis Samaelem vocatum, atque in Oriente regnare putant. Illi rursum in communibus per synagogas precibus (Genebrardo interprete) sic orant: « Accusationis Samuelis ne recorderis; memento autem defensionem Michaelis: » quibus indicant se hunc Samuelem, quem Michaeli opponunt, maligni angeli loco reputare[41].

Quod etiam supra de Norea, quasi Adæ filia scribunt, obscurum est. Epiphanius quidem contra hæresim 26 aliqua tradit de Noria, quam alii dixerunt fuisse uxorem Noe, et non Seth. Cæterum, Vincentius in *Speculo*, Antoninus in *Summa*, Nauclerus in *Generat.*, Bergomas in *Supplemento*, et Wernerus in *Fasciculo* scribunt, cum Caino genitam fuisse Calmanam, cum Abele Delboram, quæ post necem ejus nupserit Seth. Comestor in *Hist. scholast.* affirmat Methodium martyrem idipsum revelatione accepisse et tradidisse.

Abraham elegisse. Epiph.: « Et hic Jaldabaoth, inquiunt, est Deus Judæorum; sed non est ita, absit: sed judicaturus est eos Deus omnipotens, qui Deus est et Judæorum, et Christianorum, et omnium, et non Jaldabaoth quispiam est, juxta delirum ipsorum fabulamentum. » Theodor.: « Prophetas etiam dividunt, et septem filiis, ut volunt, attribuunt. »

Jesum autem. Ita codex vetus, excusi vero habebant, « omnia autem. »

Pag. 112. *Et hunc maximum errorem.* Theodor.[42]: « Jesum autem dicunt esse alium præter Christum; et eum quidem, qui Deus est, ex Virgine esse natum, Christum autem e cœlis ad ipsum descendisse. Dicunt autem apostolos quoque errasse, ratos Salvatoris carnem resurrexisse. »

Post depositionem. Sic legendum indicavit vetus codex; excusi habebant, « post de passione. »

Velut Lernæa hydra. Hydram serpentem ferunt in Lerna palude prope Argos exstitisse, quam alii centum capitum, alii vero tantum octo dicunt, e quibus unum immortale esset. Cum hoc autem monstro multum diuque conflictatum Herculem fingunt, eo quod, uno inciso capite, plura renascerentur. De qua vide Hesiodum in Θεογ. et Platonem

[38] Lib. Præscr. [39] Contra hæres. 37. [40] Ibid. [41] Trithemius ad Max. Cæs.; Reuchlinus, lib. III Cabalæ. [42] Lib. I Hæret. fab.

in *Sophista*. Athanasius [43] Arianos, ut Irenæus Gnosticos, cum hoc monstro comparans : « Hæreticus, ait, ut res ipsa docet, pravum omnino et undequaque corruptum animum ad impietatem habet. Ecce enim ubique refutati Ariani, erubescere tamen nequaquam possunt, sed quemadmodum in fabulis ethnicorum celebrata hydra, sublatis prioribus serpentibus, aliisque pullulantibus pervicaciter contendebat novo semper objecto anguium contra eum, qui ipsi suos serpentes tollebat ; ita quoque isti exsecrabiles homines, ethnico animo, dejecti ab illis quæ objiciebant, alias reperiunt, Judaicas et stultas controversias comminiscuntur, ut ita se magis Christi perduelles et oppugnatores declarent. » Ejusdem etiam fabulæ elegantem accommodationem habet Basilius Magnus, in calce libri *De vera virginitate*.

Quidam etiam ipsam. Theod. : « Nonnulli dicunt ipsum serpentem cum Sapientia consuetudinem habere, et tanquam cum Deo adversario, cum creatore bellum gerentem Adam decepisse, et cognitionem dedisse, et propterea dictum esse serpentem prudentissimum omnium esse ; flexuosam quoque intestinorum nostrorum positionem, corpus serpentis imitari. » Hoc attigit et Epiphanius contra hæresim 37.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 34.

Alii. « Sethianos » eos vocat Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 14, eosque ab aliquibus « Ophianos, » vel « Ophitas » vocari testatur ; contra quam Epiphanius, qui Sethianos ab Ophitis distinguit, et horum hæresin num. 37, illorum num. 39, seorsim recenset.

Ne movisse quoque eas, petulanter agentem usque ad abyssos. Id est, non potuisse aquas movere, licet ipsa, petulanti motu, ad ima usque descenderet.

Argumentata est. Græce. ut ex veteri Glossario colligo, ἐτεχνάσατο, « machinata est. »

Adversus Patrem operantem. Id est, Patri Jaldabaoth adversantem, dum Adamum et Evam docuit cognitionem supernorum numinum, quibus inferior sit Jaldabaoth, uti Epiphanius hæres. 37 et Theodoretus explicant.

Dum fratrem suum Abel occideret, etc. Inter plurima stulta hæreticorum effata, hoc sane verissimum est, quod et S. Clemens habet in *Epist. ad Corinth*, § 5, post memoratum ζῆλον δίκαιον καὶ ἀσεβῆ addens : Δι' οὖ καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον. Unde narrata de Caino et Abelo historia, subdit : Ὁρᾶτε ἀδελφοί· ζῆλος καὶ φθόνος ἀδελφοκτονίαν κατειργάσατο.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 35.

Pag. 112. *Alii autem*. Theodor. : « Alii autem, quos Cainos nominant, dicunt etiam Cain a superna auctoritate fuisse liberatum ; Esau autem, Core, et Sodomitas, et omnes alios ejusmodi, suos esse cognatos confitentur, et eos odio quidem esse habitos a Creatore, sed nihil ab eo noxæ accepisse ; Sapientia enim ab eis eripuit, quod in eis habebat. Quin etiam Judam proditorem, solum ex omnibus apostolis dicunt hanc cognitionem habuisse, et ideo effecisse proditionis mysterium. Ejus autem Evangelium proferunt, quod illi composuerunt. » His consona sunt ea quæ scribit Epiphanius contra hæresim 38, ideo repetere necesse non duximus. Ad tantam Gnosticorum ipsorum dementiam, non possum non obstupescere, quod animis hominum, qui Christo nomen semel dederint, tantas errorum caligines offuderit pater ille mendacii, ut cœlum terræ misceant, dum sceleratos justificant, reprobatos salvant ; Abel, Enoch, Noe, Abraham, et reliquum beatorum cœtum inferis mancipant ; eos vero, qui Deo, angelis et hominibus exosi sunt, suspiciunt, mirantur, adorant.

Pari cæcitate laborare mihi videntur recentiores Gnostici, ut ovo prognati eodem, cum Aerium, Vigilantium, Novatum, Donatum, Ennomium, Jovinianum, Berengarium, Felicianos, Albigenses, Waldenses et Hussitas totius orbis sententia damnatos, in cœlos ferunt, beatos, verosque Dei servos prædicant.

Contra vero, sanctissimos et antiquissimos quosque apostolorum discipulos ac successores multis probris vexant, lacerant, reprobant. Luthero enim magnus ac divinitus loquus Dionysius Areopagita, Pauli discipulus, et Galliarum apostolus, « multa garrit de nominibus divinis, de cœlesti et eccl. hierarchia ; sed sunt mera commenta [44]. » Sanctissimus et doctissimus Hieronymus, eidem apostatæ : « Totus nihil est. Nihil boni scripsit, inter doctores Ecclesiæ non est numerandus, quia fuit hæreticus. Nihil de Christo tractat, nisi quod nomine utitur. Neque de fide, spe et charitate, neque operibus fidei loquitur [45]. » Subdit denique, indicans quam vere Cainico et Carpocratico animo affectus esset erga tam pium virum : « Nullum inter scriptores ita odi ut ipsum ; tantum de jejuniis, cibis et virginitate scripsit [46]. » Facundissimi et piisimi Chrysostomi libri, Gnostico plane Lutheri judicio, « sunt tantum chaos et sacci verborum, sine re. Auctor est sediliosus et garrulus [47]. » Gregorius Nazianzenus, cognomento Theologus, ejusdem censura : « In sua poesi versatus, nihil sincere de Deo scripsit [48]. » Nec patri suo subtilissimo, et philosopho, et theologo Augustino hic degener filius pepercit dicens : « Multi libri Augustini nihil sunt [49]. » Hæc et multa graviora, pluraque convicia in selectissimos Dei servos, sanctosque **81** Ecclesiæ Christi proceres evomere non horruerunt novi Gnostici.

Quin et eo amentiæ pervenerunt, ut e kalendario Christianorum, nominibus SS. apostolorum, martyrum, angelorum, Virginis Mariæ, imo Epiphanias, Resurrectionis, et Ascensionis Jesu Christi, et sacrosanctæ Trinitatis deletis, in eorum locum et ordinem Antiochos, Cæsares, Holophernes, Pharaones, et eos qui passim ob blasphemias, errores, et concitatos tumultus, magistratus sententia justissime nece traditi sunt ardeliones, substituerint et supposuerint. Sed de his alibi.

Jam autem et collegi. Epiphan. : « Sed et alia quædam scripta eodem modo colligunt contra uterum, quem Hysteram vocant, eamque Hysteram creatorem universæ hujus molis cœli ac terræ appellant. Et non posse, aiunt, alios salvari, nisi per omnia processerint, velut etiam Carpocrates dicit. Unusquisque enim ipsorum ob hanc nimirum causam, nefaria faciens, et turpes actiones perficiens, et quacunque peccata faciens, uniuscujusque nomen angeli invocat, tum eorum, qui sunt angeli, tum eorum qui ficte ab ipsis angeli dicuntur, et unicuique eorum attribuit nefarium quoddam peccatorum in terra opus, propriam actionem ad nomen angeli cujus vult referens. » Expunximus ab excusis codd. « colligi. »

Angeli nomine dicere. Auctoritate vet. cod. delevimus « Angeli nomen edicere. »

Pag. 113. *O tu, angele*. Sic omnino legendum colligitur tam ex Epiphanio, quam Niceta *Orthodoxia*. Quod si jure sint isti exsecrandi, quod obscenitates suas purissimis angelis velut auctoribus tribuerent, quanto magis Calviniani et Bezani, qui Deum opt. maxim. tam adulterii Davidis, incestus Absalom, et proditionis Judæ auctorem esse scribunt, et prædicant, quam conversionis Pauli, et confessionis Petri.

Quæ ab illis. Prius erat, « quoniam ab illis. » Rationem porro designant, cur hæc portentosa plane figmenta tam studiose laborioseque investigarit et scripserit.

[43] Serm. 4 contra Arianos. [44] Tom. I Colleg., pag. 187. [45] Tom. II, p. 24. [46] Pag. 137, tom. II Coll. Pag. 155. [47] Pag 185. [48] Pag 24.

Delectatio autem eorum. Id est, his nugis, imo exsecrandis et detestandis blasphemiis gloriantur et triumphant, quarum oporteret penitus erubescere ac pudefieri. Nisi contra fidem omnium codicum, legere malueris, « detectio autem eorum, » etc., quam lectionem non temere forsitan quis constabiliret ex eo quod supra c. 19 legitur : « Cum sit adversus omnes hæreticos detectio, » etc., et mox Præfatione in libr. secundum : « Quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum ; » iterumque Præfatione in librum IV : « De detectione et eversione falsæ cognitionis. »

Jam non elaborarit. Quid si legeremus, « jam non elaborant, » ut conveniat cum his, « videntes quoniam fera est ? »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 35.

Pag. 112. *Alii autem.* Καϊανοί ab Epiphanio hæres. 38 dicti ; a Theodoreto lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 15. Καϊνοί. Unde patet, ante hæc, cap. 1, pag. 193, pro Καινιτταί legi debere Καϊνιτταί, uti jam ante me animadvertit Cotelerius in Not. ad tom. I *Monument. Eccles. Græcæ*, col. 770, B.

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM SECUNDUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardentii in præfationem libri secundi.

Pag. 115. *Præfatio secundi libri.* Magno studio cavisse hunc sanctissimum martyrem, ne libri isti assuetis hæreticorum artibus depravarentur, neve argumentorum aut titulorum adjectione eis opus foret, evidentissimum est, tum ex obtestatione ad scribas initio operis præfixa, tum ex præfationibus singulis librorum principiis appositis ; quibus ea, quæ in superiore proposuit, et quæ in proximo dicturus est, paucis complectitur. Porro secundi libri hujus capita, sive sectiones, dissimiles et plures sunt in veteri nostro exemplari, quam in excusis omnibus, quæ interdum magis conveniunt, interdum etiam minus ; qua de re lectorem hic monere potius quam quidquam mutare visum fuit, ut et suis locis pro re nata indicabimus. Cæterum, postquam superiore libro portentosas Gnosticorum opiniones, quasi perniciosa monstra, e suis lustris in apertum campum eduxisset ; hoc secundo singula acerrime persequitur ; quæ et propriis illorum placitis, quasi suopte mucrone jugulat, simul et indicat quid quisque illorum ex philosophorum lacunis hauserit ; unde veteris philosophiæ, atque adeo Gnosticorum deliriorum, quæ magna ex parte abolevit divina providentia, parum gnaris, paulo obscurior liber fortasse videbitur. Nos tamen dabimus operam, ut non sine fructu aliquo, æquo et benevolo lectori, idem et simile semper hæreticorum ingenium, fraudesque Satanæ retegantur, et omnibus patescant.

Qui sunt a Valentino. Id est, Valentini sectatoribus atque discipulis ; sicut et alibi frequenter, « qui sunt a Simone, qui sunt a Marcione, » etc., pro « Simoniani et Marcionitæ : » quod semel notasse sufficiat.

Minutatim perexivimus. Jacobus Billius, vir Græce et Latine doctissimus, ac Gregorii Nazianzeni, Damasceni, Isidori Pelusiotæ, primorumque decem et octo libri primi Irenæi capitum interpres fidissimus et lectissimus, tres libros conscripsit, qui post ejus obitum, nomine *Sacrarum observationum* in lucem prodierunt. In his pluribus hujus sanctissimi martyris librorum locos solerter expendit, feliciter explicavit, ac magna fide correxit. Hujus itaque diligentia et studio (quod semel dictum sufficiat) suffulti, eosdem, et alios multo plures pro viribus emendabimus, ab hoc quem nos signavimus incipientes. « Perexire, inquit, novo, ac Latinis prorsus inusitato more dixit, quod Græci ἐξελθεῖν, id est, *commemorare* dicunt. »

Et quia non postremi atis. Capite primo libri primi, retulit eos Demiurgum, id est, hujus mundi Creatorem censere nunc labis, nunc cujusdam extremitatis fructum.

Quod sit detectio. Ex hoc loco, et primis in quartum librum Præfationis verbis, ejusdemque libri ultima clausula, libri deinde quinti principio, verisimam esse apparet horum librorum inscriptionem, quam libro quinto *Histor.*, cap. septimo, ponit Eusebius his verbis : Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε, id est, ne a veteri interprete discedamus, *Detectionis et eversionis falsi nominis scientiæ, libri quinque.* Et certe videtur vir apostolicus eam sumpsisse ex Apostoli I ad Timoth. verbis, quibus evitandas ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως monet. Præterea, ad eam respexisse putarim etiam Eusebium, prima statim præfatione *Hist. eccles.*, ubi eadem fere verba, quæ hoc titulo habentur, retinet, dum se de his, qui Christi nomine passi sunt, et qui falsas opiniones scriptis suis everterunt, dicturum proponit. De his quædam adnotavimus initio hujus operis.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 1.

Pag. 116. *A primo et maximo.* Primum et maximum caput appellat, quod est in hac disputatione summum, nempe Deum esse unicum ; quod hoc capite concluditur, quibusdam de ejus immensitate præmissis. Siquidem tot deos constituebant fanatici isti homines, quot Æonas, et Angelos, quotque affectiones, et passiones ipsis inesse somniabant, ut acute deprehendit Clemens Alex. lib. V *Strom.*, quod amplius ex sequentibus patebit.

Cum sit solus Deus. Dictio exclusiva « solus, » etiam quinquies hic repetita, non sejungit Filium, aut Spiritum sanctum a Patre conditore omnium, ut blaterant novi Ariani ; quandoquidem trium sit unica voluntas, potestas, atque deitas, ut infra plenius dicetur : sed tantum excludit fictitios Æones, Bythos, Patricos, Matricos, et Angelos, a quibus omnia facta fuisse hi nebulones fabulabantur. Hoc idem argumentum de immensitate divina pertractant Dionysius lib. *De divinis nom.*, cap. 9 ; Athanasius *Contra gregales Sabellii* ; Nazianzenus Apologia prima ; Augustinus libro primo *Confessionum*, capite quinto ; libro *Meditationum*, capite vicesimo nono et tricesimo ; Damascenus libro primo, capite octavo, etc.

32 *Et solus continens omnia.* Vult Deum eminenter ac excellenter omnes omnium creatarum rerum perfectiones in seipso comprehendere : quod et ante cum docuit his verbis Dionysius [30] : « Cum

[30] Lib. de div. nom., cap. 5.

cta continet Deus secundum super-expansam et simplicem infinitatem suam. » Subscribit Augustinus, libro quarto *De Trinitate*, capite primo, et tractatu primo *in Joannem*.

Quemadmodum. Primum est argumentum hujus capitis, sumptum ab infinitate divinæ naturæ, quæ sua immensitate omnia permeat, omnibus ubique adest, nullis limitibus definiri potest, sed ipsa continet omnia et ambit. Nihil igitur extra Deum, nec Deus ipse extra quidpiam esse potest. Non multum absimili argumento Tertull. utitur lib. 1 *in Marcionem* : « Sicut enim, ait, Creator, ex hoc et Deus, et indubitatus Deus, quia omnia ipsius, nihil extraneum illi; ita et illius idcirco non Deus, quia omnia non ejus, ideoque et extranea. Denique, universitas Creatoris est; jam nec locum video Dei alterius. Plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicujus divinitati in creaturis, plane falsæ vacabit, » etc. De hac porro Dei unitate, ante Irenæum gravissime disserunt Ignatius *Epist. ad Philip. et Philadelph.*; Clemens in *Recognit.*; Justinus martyr libro *De monarchia*, et *Oratione ad Græcos*; Athenagoras in *Legatione*; post eum vero Clemens Alex. in *Paræneticо*; Arnobius *Advers. gentes*; Cyprianus lib. *Quod idola non sunt dii*; in primis autem Lactantius libr. 1, cap. 3, 4, 5, 6, 7. Hæc tantum subjicio, quæ in hanc rem scripsit lib. *De ira Dei*, cap. 11 : « Non possunt in hoc mundo multi esse rectores, nec in una domo multi domini, nec in navi una multi gubernatores, nec in armento aut grege duces multi, nec in uno examine multi reges; sed nec in cœlo multi soles esse poterunt, sicut nec animæ plures in uno corpore, » etc. Cæterum illud, « Quemadmodum, » usurpatur hic et infra non raro interrogative, pro « quomodo, » quod semel monuisse sufficiet.

Necessitas est omnis. Græcismus, ut et infra, « necessitas ergo erit. Necessitas est omnino, » ἀνάγκη· subaudito verbo ἐστί· « necessitas est, » pro « necesse est. » Ut apud Platonem ἀνάγκη τὰς αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν· quæ Tullius vertit : « Necesse est primas causas conquirere. » Et πᾶσα ἀνάγκη, « omnis necessitas : » pro omnino necesse est.

Et Marcionis bonus Deus. Libro primo, cap. 29, recensuit Marcionem duos longe diversos deos constituisse, unum hujus universi, et omnium malorum factorem; alterum autem totius bonitatis fontem, Patremque Domini nostri Jesu Christi. De his et Tertullianus : « Ponticus duos deos affert tanquam duas simplegadas naufragii sui; quem negare non potuit, id est Creatorem, id est nostrum; et quem probare non poterit, id est suum. » Et infra : « Marcion dispares deos constituit, alterum judicem, ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum atque optimum. »

In quod, etc. Sic legendum existimavimus cum veteri codice, consentientibus quæ leguntur libro 1, cap. 1 et 15, de Achamoth matre, quam ovem extra Pleroma peregrinatam fingunt. Expunximus « id quod est. »

Cum Pleromate. Aliud est argumentum, quo probat vel duos nusquam esse deos, vel infinitum numerum et deorum, et mundorum necessario constituendum esse, quod omni fide caret. Simile argumentum, sed vi majore torquet in Marcionem Tertullianus : « Veritas Christiana, inquit, districte pronuntiat : Deus si non unus est, non est : quia dignius credimus non esse quodcunque non ita fuerit, ut esse debebit. Deum autem ut scias unum esse debere, quære quid sit Deus, et non aliter invenies. » Et paulo infra : « Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum Deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens; aut nulli alii communicandum. Aut quæ ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam, cur non plura, si duo, quando locupletiorem oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret ei numerus? Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythum et Sigen, cum usque ad 30 Æonum fetus, tanquam Æoniæ strophæ examen divinitatis effudit. » Neque valde dissimilia pro Dei unitate leguntur apud Philonem, Athenagoram, Lactantium et Damascenum, quæ scite collegisse videtur Thomas Aquinas libr. 1 *Contra gentes*, cap. 43.

Continebit utraque. Auctoritate vet. cod. delevimus « continebitur aqua. »

Continebuntur. Expunximus « continebantur enim et circumfiniebantur : » paulo post quoque pro « excitante, » reposuimus « excidente, » et pro « aliquantos, aliquando, » ejusdem vet. cod. auctoritate.

Et cum hæc sic se habeant. Tertium est argumentum, quo ab unico mundo, ejusque per providentiam administratione, unicum Deum esse ostendit. Idem, sed prolixius, et apertius post Philonem persequitur Lactantius lib. 1, cap. 3, evidentibus etiam adhibitis exemplis, de unico in exercitu imperatore, et unica in corpore anima. Cyprianus tractatu *Contra idololat.* monarchiam divinam probat ex apum rege, et gregis duce.

Qui autem ab angelis. Caput 2 signat hic vetus codex. Ostendit vero nec mundum creatum fuisse ab angelis, ut Simon, Menander, Saturninus, Basilides et Carpocrates dicebant, lib. 1, cap. 20, 21, 22, 23, 24, nec ab alia quadam virtute separata valde, et distante a supremo Deo, ut Marcionem et Cerinthum voluisse scripsit lib. 1, cap. 25, 29. Varias autem philosophorum sententias de ortu mundi recenset, et refellit Lactantius lib. *De ira Dei*, c. 10.

Quanto magis Deo? Pro « quanto minus, » Græcorum more.

Post deinde. Dilemma est vehementer eos premens, cujus alterum cornu habes initio capitis secundi, ideoque sectionem veteris codicis convenire magis existimo; sed mutare nolui, ne his sectionibus assuetis negotium facerem.

Ex. Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 1 *libri* II.

Initium. Ἀρχή procul dubio fuit in Græco, quæ vox hic non « initium, » sed « principium rerum, » a quo dependent, denotat.

Quem videlicet, et Proonta, et Proarchen vocant. Vid. supra lib. 1, cap. 1, ab initio. Cæterum, ex hoc loco et initio cap. 3 hujus libri, ubi « Proarchen » et « Bythum » Valentinianorum, et « bonum Deum » Marcionis auctor noster nominat, haud vane colligitur Marcionem quidem supremum illud ens, quod super Creatorem mundi fingebat, « Deum » appellasse; Valentinianos autem ab hoc nomine abstinuisse. Unde Elias Cretensis in *Commentar.* ad Gregorii Nazianzeni, orat. 23, varia hæreticorum de Bytho et Sige somniantium nomina recensens, inter alia scribit : « Quidam ex ipsis Bythum Deum, alii Silentium Deum esse dicebant, ut Simon et Marcion. » Quasi hi soli Dei titulum usurpassent.

Cum Pleromate. Nescio quid Feuardentio in mentem venerit, ut in sua editione ab his verbis : « Cum pleromate; » non modo cum Eras. et Gallas. novam inchoarit periodum, sed alteram plane, sive novam hujus capitis sectionem fecerit, cum semicolon solum illa distinguat. Quo ipso factum, ut et præcedentia, et sequentia, haud perfectum habeant sensum, ac lectori meræ offundantur tenebræ.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 2.

Si autem in illius. Est alterum cornu superioris dilemmatis, quo a plurimis absurdis undequaque sequentibus probat, mundum ab alio fabricari nec debuisse, nec potuisse, quam ab unico et vero Deo : quod etiam domesticis exemplis confirmabat.

Fabricatorem. Veteris codic. auctoritate delevimus « fabricatores : » et paulo ante « erunt, » pro « erant, » posuimus.

Quemadmodum in regem. Confirmat mundum a Deo creatum, desumpto exemplo a rege, in cujus laudem aut vituperium omnis exercitus ac belli, cui præest, successus refertur. Proxima linea, « conditio hujus civitatis, » sumitur pro omni creatione, re creata, hoc universo. Sic namque in his libris frequenter usurpatur, ut cap. 6 « ignis in conditione numeratur, » id est, inter res conditas; et cap. 56, « sunt in cœlis spiritales conditiones, » id est, creaturæ.

Sic igitur. Concludit solum Deum mundi esse conditorem; non angelos, ut Gnostici contendebant: quod, ut et reliquas hæreses, ex philosophorum lacunis hauserant. Siquidem angelos creatores esse corporum nostrorum, et animalium, sententia fuerat Platonis et Porphyrii, quos ea de re acerrime oppugnat Augustinus XII *De civit.*, c. 16. Idem etiam ex Philastrio recitat Proclianitas cum Seleucianis sensisse creatores animarum esse angelos. Sed quæstione 21, lib. II *Quæst. in Exod.*, asserit angelos dici non posse animalium creatores, sicut nec agricolæ segetum vel arborum, vel quorumcunque in terra gignentium. Isthæc etiam fusius excutit lib. III *De Trinit.*, cap. 8 et 9; noster quoque Irenæus lib. IV, cap. 37.

Hominibus assimilant. Divinam potentiam, vires quascunque creatas superare, nec morem artificum in operibus 83 imitari asserit: quippe quæ nullis organis, nullo coadjuvante, nulla denique subjecta materia egeat, ad quorumcunque productionem. De his et Justinus martyr ita in Aristotelem disserit: « Naturæ, artique a Deo præscriptum terminum esse novimus; quod si Deus præscriptioni non subest, sed e quodlibet facit quilibet, nullo termino impediente quominus faciat quæ vult: annon exemptus est a necessitate e subjectis creandi? » Athenagoras quoque putat eos pessime in Deum contumeliosos esse, « qui vires humanas et divinas, artifices et Deum inter sese comparant. » Theophilus Antiochenus hinc Dei potestatem innotescere credit, « quod ex his quæ non sunt, facit, ut libitum est, quæ vult. Quæ enim apud homines sunt impossibilia, apud Deum possibilia habentur, » etc. Cæterum vet. cod. auctoritate « qui » transposuimus, et « inopibus » pro « in operibus » legendum propo uimus.

Qualitatis substantiam. Sic legendum docuit vetus codex, pro « æqualitatis: » ut et paulo supra, « et ignorante Patrem, » pro « Patre. »

Proprium enim hoc Dei su, ereminentiæ. Argumentum est sumptum a divina excellentia, et omni sufficientia. Qui suapte natura sufficientissimus est ad omnia, non indiget cujuscunque alterius ope, aut industria, ad condendum quodcunque voluerit. Deus Pater, Filius, ac Spiritus sanctus est istiusmodi, dicentibus Scripturis: « Bonorum meorum non eges [81]; meus est orbis terræ [82]; Deus manibus humanis non colitur indigens aliquo [83]. » Igitur, etc. Vel sic: Deus coæterno et consubstantiali Verbo atque Spiritu suo potis fuit satis ad omnia condenda, ut voces prophetarum et apostolorum personant, Gen. I, Psal. XXXII et CXXXVIII, Joan. I, Hebr. I. Nullius itaque alterius a seipso indiguit.

Et sine ipso factum est nihil. Ita huic sententiæ finem imponit etiam lib. III, cap. 8 et 11, alibique non raro; quod et Tertullianus libris *Adv. Hermogenem*, *Præxean*, *De resurrectione carnis*, et quinto *Adv. Marcionem*; Cyprianus lib. II *Adv. Judæos*, cap. 3; Augustinus, Hieronymus, et Vulgata editio; ex Græcis quoque Origenes, Nazianzenus, Cyrillus Alexand., non illibenter servant; tametsi aliter videatur locus interpungendus Chrysostomo et Theophylacto, quibus nec Irenæus noster utramque admittens lectionem lib. III, cap. 11, contradicit.

Qui est secundum nos mundus. Græca phrasis, qualis Act. XVII, κατ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι. Et apud Nazianzenum ἡ κατ' ἡμᾶς οἰκουμένη, « nostra terra habitabilis. » Sic et proxime dicitur, « omnia quæ sunt secundum nos, » id est, hæc terrena et visibilia.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 118. *Ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret.* Regeneratio quidem hominis fit per cognitionem Dei; sed qua ratione quis Deum cognoscere incipiens, homo primum creetur et fiat, haud capio.

Dicit. Sed ubi Scriptura Geneseos dicit, « omnia quæ sunt secundum nos, fecisse Deum per Verbum suum? » Respondeo Irenæum forte respexisse prima Moysis verba, mox ab eo citata: « In principio Deus fecit cœlum et terram. » Per « principium » enim mystice « Verbum » sive « Filium Dei, » quidam antiquissimorum Patrum intellexerunt, de quibus vide commentatores in Genesin, et adde quæ tom. I *Spicilegii Patrum* sæculi II, pag. 132, attuli. Vel etiam Irenæus istud Moysis: « Dixit Deus; » in rerum creatione prolatum ita accepit, quasi Deus per substantiale Verbum, ab æterno in Patre exsistens, sed tunc quasi ad extra procedens, omnia produxerit. Quomodo et inter alios Tertullianus lib. *Contra Præxean*, cap. 5, philosophatus est, ita scribens: « Ut primum Deus voluit ea, quæ cum Sophiæ ratione et Sermone (λόγῳ) disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit Sermonem ... ut per ipsum fierent universa. » Unde mox citat verba Geneseos, ubi dixit Deus: « Fiat lux, » etc.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 3.

Pag. 118. *Quoniam autem hic Deus.* Concludit ex superioribus, novoque Pauli testimonio, Deum mundi creatorem esse Patrem Domini nostri Jesu Christi: et confictas ab eis fabulas de Bytho, Pleromate, Æonibus, et multis d'is omnino stare non posse. Cæterum, impurus canis Servetus, et qui ex eo prodierunt Gentiliani, novi Ariani et Samosateniani volunt latratu suo suadere, Irenæum hoc loco, et aliis aliquot similibus, Filium Dei omni divinitate spoliare, et solum Patrem verum Deum esse profiteri. Sed non attendunt ter quaterque miseri tenebriones, præcipuum beati Patris scopum esse, ut confictos a Valentinianis Æones, Bythos, Propatores, et mundi labes, a quibus Christum ortum ac missum comminiscebantur, omnino refellat: probet autem econtrario illum verum esse Filium ejus Patris, qui dicitur, et est Deus Israelis, distinctus quidem ab eo secundum personæ rationem, sed unius cum eo naturæ, atque dominii.

Instabilis igitur. Vetus codex tertium caput ab hoc loco exorditur, et commodius forsan, cum huic sectioni magis conveniant argumenta capitibus præfixa. Concludit autem Bythum illum, de quo tanta fabulatos fuisse scripsit lib. I, cap. 2, 5 et 19, una cum Pleromate mera somnia esse. Deinde, pluribus affirmat, nec Deo ignorante aliquos condidisse hunc mundum, cum omnia præsciat, et mente complectatur; nec sine blasphemia posse illum fabis et ignorantiæ fructum existimari. Instabilem porro vocat Bythum, id est figmentum adeo infirmum, et somnium tam vanum, ut nullo modo stare, nullis argumentis stabiliri valeat.

Pag. 119. *Nec quidem causam reddere habebunt.* Hellenismus, αἰτίαν οὐκ ἔχουσιν ἀποδοῦναι, « non poterunt causam assignare ac donare; » ut ἔχω εἰπεῖν, « possum dicere. »

Si autem præscius. Asserit eumdem Deum hunc mundum tandem aliquando perfecisse, qui eum præscientia mentis ab æterno conceperat.

Sed aut æternum. Docet hoc dilemmate, sive æternum, sive temporalem dixerint esse mundum, semper falsum esse quod dicebant, ab uno quidem

[81] Psal. XV, 2. [82] Psal. XLIX, 12. [83] Act. XVII, 25.

mente conceptum, ab alio vero conditum esse; duos deos inde, et mundi fabricatores diversos constituentes.

Dignum esse. Marcionitarum quoque blasphemia erat, mundi opus Deo indignum esse. « Narem enim contrahentes, ait Tertullianus, convertuntur ad destructionem Creatoris. Nimirum, inquiunt, grande opus, et Deo dignum mundus! At cum et animalia rides minutiora, quæ maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens, quemadmodum virtutem in infirmitate; imitare, si potes, apis ædificia, formicæ stabula, araneæ retia, bombycis stamina; sustine, si potes, ipsas lectuli et segetis tuæ bestias, cantaridis venena, muscæ spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvaris, aut læderis, ut nec in modicis despicias Creatorem? » etc. Hanc hæresim post Irenæum et Tertullianum, passim carpit Clemens Alexandrinus lib. III et IV *Strom.* Origenes quoque homil. 2 in diversos, et Rufinus auctor *Expositionis symboli* apud Cyprianum, inter Manichæorum insanias annumerant, quod Deum mundi creatorem negarint, ut ad diabolum ejus conditionem referrent.

Emissiones. Expunximus « emissionis, » auct. veteris cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 3.

Pag. 118. *Pater.* In nostris Græcis et Vulgatis Latinis Novi Testamenti codicibus legitur : Καὶ Πατὴρ πάντων, « et Pater omnium; » quomodo Firmilianus quoque epist. 75 inter Cyprianicas hunc Apostoli locum citavit. Sed in Irenæi codice tam copulativa καί, quam vox πάντων deluisse videtur, quia sine utraque verba S. Pauli allegavit, non modo hic, sed et lib. IV, cap. 37 (alterum enim locum lib. IV, c. 52, corruptum esse, in notis ibi moneo). Neque « omnium » ab auctore nostro lectum fuisse, exinde colligo quia Deum « Patrem » respectu Jesu Christi hic dictum accepit. Et copula καί quidem abest etiam a versione Syriaca, ac Æthiopica, necnon apud Chrysostomum in Comment. ad hunc locum; sed qui vocem « omnium » omiserit, excepto Irenæo, novi neminem. Quanquam in loco parallelo I Cor. VIII, 6, ipse Apostolus omiserit, simpliciter ponens : Εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα. « Unus Deus Pater, ex quo omnia. »

Nobis. In Græcis nostris codd. est ὑμῖν. Sed « nobis » præter Irenæum hoc aliisque locis ante dictis, habent Firmilianus in citata epistola, Hilarius in *Comment.* ad hunc locum, scholiastes apud Hieronymum; quamvis ipse Hieronymus in *Commentario* suo neutrum horum agnoscat, sicut et deest in codice Alexandrino aliisque, quos recenset nunquam sine honoris præfatione a me nominandus doctissimus D. Millius in sua Novi Testamenti editione.

Majus Pleromate. Ita recte editt. Eras. et mss. Voss. ac Merc. 2. Sed Gallasio placuit « majus » in « magis » commutare; hancque lectionem retinuit Feuardentius, et Billius loco citato acriter eam defendit, altera prorsus rejecta. « Hoc enim vult Irenæus, inquit, Vacuum illud, quod Valentiniani inducebant, stultius adhuc absurdiusque esse Pleromate illo, 84 quod jam confutarat, » cap. scilicet 1 hujus libri. Quæ gratis omnino ab eo dicta sunt. Quod enim Irenæus « ostensum » sive demonstratum dicit, est id: vacuum nempe a Valentinianis confictum, ipso Pleromate majus esse. Ita enim supra cap. 1, pag. 107, col. 1 : « Cum enim sit secundum eos et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur (vid. lib. I, cap. 1, § 7), necesse est omni modo, aut continere id quod est extra, contineri autem Pleroma, » etc. At vero « id quod continet, eo quod continetur majus est, » ut paulo ante pag. 106 ait. « Vacuum » itaque « Pleromate » Valentinianorum « majus » hoc loco ab Irenæo dictum esse, nullum est dubium. Accedit quod a voce « instabilis » nova inchoanda sit periodus, ut mox dicam : ista vero avulsa, lectionem « magis » consistere haud posse, quilibet videt.

Pag. 119. *Aut in præsentia*, etc. Dixerat Irenæus eumdem supremum Deum, qui ideam mundi mente conceperat, ejus structuram ad effectum perduxisse. Veritus autem, ne pertinaces adversarii hanc sequelam haud admitterent, sed alteri Deo ideam, alteri creationem mundi attribuere pergerent, alia quoque via eos aggreditur, et urget, a quocunque tandem mundus statuatur creatus, si tamen secundum ideam in mente summi Dei, ipso præsente, vel præsciente, efformatus fuerit, omnino creaturam pro bona habendam esse, aut omne, quod in eam conjicitur probrum, in ipsum supremum Deum redundare.

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in cap. 3.

Pag. 119. *Sed aut æternum mundum mente concepit, secundum eos hæreticos, Deus, aut temporalem : quæ utraque sunt incredibilia.* Ut intelligas hunc locum, qui obscurus alioqui et perplexus est, conjunge priorem sententiam, ad quam postrema istius pars referri debet. Nam docet Irenæus hæreticos non posse hoc dilemmate juvari. Nam sive æternum, sive temporalem dicant esse mundum, utroque modo falsum et incredibile esse quod asserunt, ab eo mente conceptum, ab alio vero factum esse. Nam ita sequeretur duos esse deos, duos conditores, quorum uni, velut architecto, designatio, aut idea; alteri formatio tribueretur. Quoquo igitur modo acciperent, vel æternum mundum, quod ipsi affirmabant, vel temporalem esse, ut docet Scriptura, neutro modo ipsorum dogma consistere, sed absurdum et impium esse. Quare « concludit unum Deum Patrem universorum, ut sua ipsius mente concepit, ita eo tempore quo statuerat, nullius ope adjutum, hunc mundum edidisse.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 4.

Instabile. « Subbilis » legebant (in capitis hujus argumento) omnes excusi codices, et cum his Vaticanus manuscriptus. At, cum vix dici posset quid sibi vellet hæc dictio, putarunt quidam vocem ὑπόχολον ad verbum reddidisse interpretem. Alii legendum putarunt : « Solubile est Pleroma. » Cum vero vetus codex haberet inter summas capitum initio libri positas, « invisibilis est Pleroma, » hic autem « insitabilis, » legendum putavi « instabile. » Accedit, quod cap. 3 lib. hujus habet, « instabilis igitur qui est secundum eos Bythus, et id quod est hujus Pleroma; » et Præfatione in hunc lib. vocat « invisibile Pleroma; » et infra cap. 5, « Pleroma vacuum, indispositum et tenebrosum. »

Pag. 119. *Causa igitur.* Concludit mundi opificium soli Deo ascribendum esse : Pleroma, Bythum, Sigen et Vacuum, quæ Valentinianos confixisse lib. I, cap. 1 et 5, docuerat, una cum professoribus vana esse et inania. Porro hasce fabulas sumpserant ab Orpheo et Hesiodo, qui, ut est apud Theophilum et Lactantium, tradiderunt omnium rerum principium Chaos, quod isti Bythum, Profundum, Æona, Proarchen et Propatora appellant. Augustinus autem lib. *De Genesi contra Manich.* non negat mundum ex ea rudi materia factum, quam Græci χαός vocant; sed hoc ipsum a Deo ex nihilo conditum his verbis Moysis intelligit : « Terra autem erat informis, » etc.

Confingenda est. Cæterum unde vacuitas. Quinque has voculas ex vet. cod. inseruimus, quibus longe evidentius efficitur dilemma, quo probat Vacuum quod comminiscebantur, sive a Patre emissum dicant, sive a semetipso generatum, omnino inane et fictitium esse.

Necessitas ergo erit. De hoc Græcismo, et multis similibus dictum est superius.

Antiquius autem. Vet. cod. hic quarti capitis initium facit, sed meo judicio incommodius.

Ptolemæi et Heracleonis. Ptolemæum hunc Præfatione in primum librum vocat « flosculum scholæ Valentini; » et sub calcem primi capitis, ejus adhuc meminit; ut et capite 40 hujus secundi. Epiphanius illius epistolam prolixam satis, sed venenis hæreseos suæ scatentem transcripsit contra Ptolemaitas. Heracleonem vero paria cum Valentino sensisse scribit Tertull.[84], at novitate quadam pronuntiationis, alia sentire videri voluisse; eumdem plura subinde scripsisse asserit Clemens Alex. IV *Strom.* Epiphanius hæreses istius 30 loco annumerat, et propria disputatione in eas agit.

Nam necessitas est. Delevimus tria puncta absoluta, ut quinque lineas includeremus parenthesi, quod id sensus omnino postulare videretur; et sententiam interrogatione clausimus.

Sustinens. Delevimus « subsistens, » auctor. vet. cod.

Et velut maculam. Expunximus « vel maculam : » mox quoque « percipere » pro « perficere » reposuimus.

Ad perfectum. Octo voces adjecimus : delevimus autem quatuor, « aut quem factum dicunt. »

Solvetur autem. Dissolvit figmenta illorum de Vacuo et umbra Pleromatis, ex eo quod intra Patrem et conditorem hujus mundi nihil potest inane, informe, erroneum, aut tenebrosum esse : cum, vel ipsis etiam fatentibus, lumen sit clarissimum.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 4.

Pag. 119. *Aporiati.* Ita et paulo post initium cap. 6 hujus libri : « Quid autem si non plorasset, et risisset, et aporiata esset mater ipsorum? » Cæterum « aporiati, » Græce dicti ἀπορούμενοι sive διαπορούμενοι, i. e. « consternati, » sicut supra pag. 20, lin. 16, ἀπορίαν reddidit « consternationem; » et pag. 21, lin. 22, διηπόρει, « consternabatur. »

Nam necessitas est. Hæc verba parenthesi recte inclusit Feuardentius, sed eam nimium protendit usque ad, « in tunica maculam : » cum desinat in istis verbis : « non secundum localem sententiam. » Repetit vero Irenæus in hac parenthesi absurdum, ad quod hæreticos jam supra cap. 1 deduxerat : nempe si Bythus vel Pleroma non omnia intra se complecteretur, sed ab aliquo alio exterius contineretur, hoc illo majus fore; quod quidem ab omni veritatis specie alienum necessario ab adversariis admittendum ait; aut dicendum, quod « intus » et « extra, » non de « locali, » verum « intellectuali comprehensione » accipi debeat. Atqui posterius illud tanquam alterum absurdum et improprie dictum hæreticis objicit Irenæus, atque propriis eorum assertis de Jesu, Servatore matris Achamoth, repugnare, sequenti capite ostendit.

Pag. 120. *Solvetur.* Dissolvit figmenta illorum de Vacuo et umbra Pleromatis, ex eo quod intra Patrem et conditorem hujus mundi nihil potest inane, informe, erroneum et tenebrosum esse; cum vel ipsis etiam fatentibus lumen sit clarissimum. FEUARD. Omittere autem debuisset quatuor voces, « et conditorem hujus mundi, » quia Irenæi argumentatio primum solum Patrem atque Pleroma ferit, a quo conditorem hujus mundi distinctum faciebant hæretici.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 5.

Pag. 120. *Adversus eos igitur.* Deum plane poeticum et ridiculum sibi fingere Valentinianos, toto hoc capite ostendit, ob portentosas absurditates in Deum Patrem, quem servum necessitatis; et Christum Jesum, quem ignorantem dicebant; simul et beatos angelos, quos brutis etiam ipsis deteriores esse, ex illorum propositis sequebatur.

Qui est extra Pleroma. Adjecimus duas voces, « est Pleroma, » auctor. vet. cod.

Et reliqua omnia. Novo dilemmate compellit eos aut fateri æterna cœlestiaque, temporalia et terrena esse, quod secum manifeste pugnat : aut reprobandum esse Pleroma, Christumque ipsorum ignorantiæ causam, et in magna fuisse ignorantia dicendum.

Pag. 121. *Sic enim dicunt,* etc. Videlicet, ut sub principium capitis primi lib. I recitavit. Addidimus autem « cum formasset, » et delevimus « eum formasse, » auctor. vet. cod.

Et iterum. Caput sextum hic inchoat vetus cod. et minus commode.

Quam enim incusationem. Ostendit omnes illas accusationes, quas nominatim adversus Demiurgum instituerunt, et contra Deum hujus universi parentem unicum recurrere.

In posterioribus. Quinque has voces ex vetere codice adjecimus.

Non decet autem. Et hic initium capitis 7 constituit vetus, non satis apposite. Concludit porro Irenæus, Gnosticos suis delirationibus Deum totius libertatis fontem, **85** turpissimæ necessitati ac servituti, ut ethnici Jovem suum subjicere. Quam impietatem Hugnostici nunc conantur reparare, post Calvinum et Bezam garrientes, « Deum necessitatis sibi loco esse, nec posse ulla decreta sua revocare : » nec alia multa præstare, de quibus in Dialog. nostris disseruimus. Cæterum, quod superiori linea dicitur, « concedens sistere errorem, » Billius judicat positum, pro « consistere et emergere. » Græce συνίστασθαι : et postea, « de pœnitentia eradicare, » idem esse, quod mutare sententiam, ἐκ μεταβολῆς.

Excideret. Delevimus « excederet : » et mox « tantam » pro « tantum; » ac « pater » pro « mater, » auctor. vet. cod. reposuimus.

Homericus Jupiter. Locus est *Iliados* primo, quo poeta suum Jovem necessitati et fato servire non dissimulat. « Ast nullo modo, » ait noster Augustinus[85], « violat corruptio Deum nostrum, nulla voluntate, nulla necessitate, nullo improviso casu, quoniam ipse Deus, et quod sibi vult, bonum est, et ipse est idem bonum. Nec cogeris ad aliquid, quia voluntas tua non est major potentia. »

Pag. 122. *Quomodo autem et ignorabant.* Arguit errorem, quo dicebant angelos fabricatores mundi Deum omnipotentem penitus ignorasse; tametsi enim possit non videri, propter infinitam eminentiam et incomprehensibilem majestatem; ignorari tamen nequit, propter omnipotentiæ ac providentiæ cunctos manifestissimos effectus.

Invisibilis quidem. Corporeis luminibus Dei majestatem conspici non posse, magno consensu docuerunt Patres, tum qui præcesserunt, tum qui secuti sunt ætatem hujus præclari martyris. « Si quis dixerit, » ait Dionysius Areopag.[86], « absque ullo medio, quibusdam sanctorum divinas apparitiones contigisse, intelligat ut secretum ipsum Dei, quodcunque tandem illud est, nemo unquam vidit, neque videbit. Cæterum divinæ illæ apparitiones sanctis viris per signa Deo convenientissima, sacris quibusdam, atque intuentium modo, ac viribus accommodatis, visionibus contigere. » Habet similia idem epist. ad Caium monachum. Quin et Moysen Deum vidisse, idem pernegat lib. *De mystica theologia,* c. 1. Subscribit Dionys. Justin. in *Dial.* frequenter affirmans Patrem universorum nemini unquam visum. Reliquos omitto.

Ignotus autem. Deum ex operibus suis natura omnibus notum esse, et ab imperatore Romano sumpto exemplo paulo post confirmat. Idem post alia non minus ad rem accommodata, paulo ante Irenæum usurparat Theophilus Antiochenus : « Ut anima, inquit[87], in humano corpore non videtur,

[84] Lib. Præsc. [85] Lib. VII Confes., cap. 4. [86] L. de cœlesti hier., cap. 2. [87] Lib. I ad Autol.—

invisibilis exsistens, verum ex corporis motu cognoscitur : sic nec Deus humanis et corporeis oculis videri potest ; cæterum ex providentia, qua singula ordinat, suisque operibus aspicitur et apprehenditur. Quemadmodum si quis cernat navem, suis armamentis instructam, mare sulcare, et in portum appellere, certe credit aliquem, a quo gubernetur, in ea esse gubernatorem : sic certe nemo sit adeo abjecti animi, quin credat Deum gubernatorem esse omnium, quamvis oculis carnalibus eum non assequamur. » Et paulo post : « Imperator terrestris esse præsumitur, quamvis non ab omnibus videatur, oculos vertenti in leges et imperii administrationem. Præterea esse cognoscitur, si quis oculos in potentatus et potestates, nec non imagines ejus conjiciat ; et Deum ex potentia, et operibus suis cognoscere cunctaris ? » Et qui utrumque præcessit Dionysius Areop. creaturarum ordinatissimam dispositionem, ut ab ipso productam, imagines quasdam ac similitudines divinorum exemplarium præ se ferre, ut pro viribus ad Deum scanderemus, et seorsim ab omnibus, et in omnibus agnosceremus, recte affirmavit[58]. Hinc autem concludit Justinus martyr in *Apolog.* 2, Socratem, Heraclitum, et alios quosdam, qui cum ratione inter Græcos vixerunt, Deum unum et verum ita duce natura cognovisse, ut propemodum Christiani dici possint. Tertull. quoque scribit[59] : « Neminem negare, quia nemo ignorat quod ultro natura suggerit, Deum esse universitatis conditorem. » In *Apologet.* autem, et lib. *De testimonio animæ*, animam rationalem vocat naturaliter Christianam. In hanc rem disserunt Lactantius lib. I, cap. 3, et August. lib. *De spirit. et lit.*, cap. 12, tractat. 106 *in Joannem*, lib. VIII, *De civit.*, cap. 6, et serm. 55 *de verb. Domini.*

Quomodo dicunt. Cod excus. habebant « quomodo autem. »

Salvabantur homines. His non vult B. martyr, patres a condito orbe ad Christi adventum, recta in cœlum evolasse, quo aperta Dei visione fruerentur : cum infra doceat Christi animam ad inferna descendisse, et tribus diebus conversatam cum animabus defunctorum, quæ erant in medio umbræ mortis. Superest ergo, ut de ea salutis specie, quæ consistit in remissione peccatorum, profligatione Satanæ, et spe in Christum venturum, loquatur : quod apertius explicat lib. IV, cap. 30. Hic quoque non obscure, cum ait : « Salvabantur et a spiritibus nequissimis, » etc. Recte namque Augustinus non uno loco contendit, priscos patres, qui ante adventum Christi vixerunt, non solum in filiis Israel, sed etiam in gentibus, quales fuerunt Job et Melchisedech, per fidem cultumque unius Dei, et futuri mediatoris, a peccatis potuisse mundari atque justificari. Lib. II, *De gratia Christi* contra Pelag., cap. 24, et lib. I *De peccatorum meritis et remissione*, cap. 28 et 29.

Judæi usque nunc. Christianos sive ex gentibus sive ex Judæis, Irenæi sæculo, dæmones corporibus hominum exorcismis frequenter ejecisse, amplissimis testibus Tertulliano[60], Justino[61], Theophilo[62], et Cypriano, cuivis facile apparet : Judæos vero mordicus adhuc Moysi addictos, et Christum Messiam respuentes, non ita forsan omnibus. At non modo hic Irenæum, sed et plerosque gravissimos auctores id asserere comperio. Justinus enim archisynagogum Tryphonem cum comitiva sic alloquitur : « Si dæmonia adjuretis per omnia nomina vestrorum regum, prophetarum, patriarcharum, justorumque, nullum non erit contumax : at si quis vestrum adjuret ea per Deum Abraham, Isaac et Jacob, fortassis obsequerentur. Utuntur tamen ve- A stri exorcistæ arte hac, sicut et gentes, adhibendo suffitus et alligamenta. » Hæc ille. Accedit Josephus[63], qui Judæum quemdam nomine Eleazarum, præsente Vespasiano imperat., ejus filiis, tribunis, et universo simul exercitu Romano, curasse eos, qui a dæmoniis vexabantur, confirmat, exorcismorum formulis, quas rex Salomon quondam ediderat : ad quas etiam Christum Dominum respexisse putat Hieronymus, cum Judæis diceret : « Si in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt[64] ? » Sed omnem nodum dissolvit Evangelium, quo aperte scribitur apostolos quemdam invenisse, qui ad Christianum contubernium nihil attineret, qui nihilominus in nomine Christi ejiciebat dæmonia[65]. His mihi credibilius efficitur, quod ex Talmud Hierosolymitano refert frater Petrus Galatinus : in nomine Jesu Nazareni, quemdam Judæum, qui mortiferum quid deglutierat, ab alio mox sanatum fuisse, lib. VIII *De arcanis fidei*, B cap. 5.

Noluerint. Expunximus « voluerint, » auctor. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 5.

Pag. 120. *Adversus eos igitur.* Repetit Irenæus dilemma, quo Valentinianos et Marcionitas vexaverat, ac docet, eos necessario absurda proposita incurrere, sive mundum extra Pleroma et sub bono Deo conditum, sive intra Pleroma et sphæram boni Dei a Demiurgo, vel ab Angelis factum dixerint ; illos insuper, dum creaturas intra Pleroma dicerent ignorantiæ fructus, universo Pleromati labem ignorantiæ aspergere, ac ipsi Christo hujus ignorantiæ causam ascribere, si quidem is Matrem rerum omnium, Achamotham scilicet, agnitionis expertem fecerit. Qua occasione obiter præcludit effugium adversariorum, jam præcedenti capite memoratum, nempe « intra » et « extra » Pleroma, non localis subsistentiæ, sed « cognitionis » et « ignorantiæ » C ratione dici, eosque propriis assertis de Jesu Servatore, ad formam cognitionis Matri communicandam, extra Pleroma egresso, fortiter prosternit. Novo posthæc dilemmate veritatis hostes aggreditur, ex accusatione creaturis intra Pleroma conditis intentata concludens, supremum Deum, aut Demiurgo infirmiorem, aut necessitati subjectum fore dicendum, si citra ejus concessionem vel approbationem, intra ejus sphæram, creaturæ cum tanta imperfectione fuissent productæ. Tum denique id, quod titulus exhibet, argumentum prolixius prosequitur, angelos, a quibus mundum conditum fingebant hæretici, Deum haud ignorare demonstrans.

Et reliqua omnia, etc. Novo dilemmate compellit eos, aut fateri, æterna cœlestiaque, temporalia et terrena esse, quod secum manifeste pugnat ; aut reprobandum esse Pleroma, (quodque) Christus ipsorum ignorantiæ causa, et in magna fuisse ignoD rantia dicendus. Feuard. Sed prius membrum hujus dilemmatis in Irenæi verbis haud deprehendo : nec video quomodo, stante eo, collectio procedat. Cæterum Feuardentium turbavit vox « æterna, » quæ vel prorsus delenda, vel in aliam est commutanda. Neque enim hæretici choica dicebant æterna, imo contra diserte docebant : Τὸ χοϊκὸν ἀδύνατον σωτηρίας μετασχεῖν· οὐ γὰρ εἶναι λέγουσιν αὐτοὶ δεκτικὸν αὐτῆς, etc. « Choicum impossibile est salutem percipere : non enim esse illum capacem salutis dicunt, » uti cap. 1, lib. I, pag. 30, l. 4 legimus. Accedit, quod mox p. 122, col. 1, lin. 12 Irenæus scribat : « quam 86 enim incusationem faciunt... de his, quæ facta sunt materialia et temporalia, recurret in Patrem. » Sic itaque conjicio legendum : « Et reliqua omnia, quæcunque sunt conditionis (i. e. quæcunque sunt

[58] Lib. De divin. nom., cap. 7. [59] Lib. de spectaculis. [60] Apol., cap. 23. [61] In dialog. [62] Lib. II ad Autol. [63] Lib. VIII Antiq., cap. 2. [64] Matth. XII, 27 ; Luc. XI, 19. [65] In XII Matth. ; Marc. IX, 37 ; Luc. IX, 49.

per creationem producta), quæ accusant, quasi temporalia sint, ac terrena (*pro* æterna) et choica, » etc., quomodo cap. 7, p. 128, col. 2, lin. 3 (cap. 8, n. 3) « terrena et choica » jungit.

Pag. 121. *Hæc autem adversus omnes*, etc. Intelligit Saturnini, Basilidis, Carpocratis sectatores, aliosque Gnosticos, ut ex cap. 56 hujus libri patet, ubi itidem scribit : « Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum, etc., et adversus eos, qui sunt a Saturnino, et a Basilide et a Carpocrate, et rel quos Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicetur. »

Quam enim incusationem. Ostendit omnes illas accusationes, quas nominatim adversus Demiurgum instituerunt, et contra Deum hujus universi parentem unicum recurrere. Feuard. Debuisset dicere, « contra Deum Propatorem hæreticorum recurrere. »

Siquidem quemadmodum, etc. « Quemadmodum » pro «quasi,» vel «sicut» hic usurpatum, et Græce ὥσπερ ἐν κοιλίᾳ Πληρώματος scriptum fuisse puto.

Pag. 122. *Apostasia universa.* I. e. ab omni grandi peccato, quod hominem a Deo separat. Sic lib. v, cap. 21 : « Dominatus est (diabolus) homini per apostasiam. » Et cap. 29 : « Sexcenti itaque anni Noe, sub quo fuit diluvium propter apostasiam. »

Domini nostri. Jesu Christi scilicet, cui cum omnia subjecta sint, licet non viderint eum, et Dei Patris imperio angelos subditos esse colligit Irenæus, licet eum intueri nequeant.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 6.

Quomodo immensus. (Argumenti capitis verba sunt.) Isthæc portentosa figmenta de Æonum ideis, seu imaginibus, Pleromate, Nu et Monogene, quæ Gnosticos magna impudentia inculcare lib. I, cap. 1, scripserat, toto hoc capite refellit : unicum evincens esse rerum omnium opificem, qui sine ullius alterius virtutis adminiculo, mundum hunc disposuerit. Hæc autem deliria, e Platonicis ideis fabricata fuisse, infra cap. 19 luculenter asserit : quibus subscribit Tertullianus lib. *De anima :* « In ideis Platonicis, Gnosticorum hæretica semina relucere, quæ hæreticarum idearum sacramenta » nuncupat. Justinus quoque utroque superior, postquam secum pugnare Platonem ostendit, subjicit [a] : « Scripta Moysis nactus Plato, postquam non pensitavit ita ut debuit (negationem interpres Gelenius omisit), existimavit esse quamdam antiquiorem speciem separatam ab ista, quæ sensu percipitur, illam etiam rerum exemplar nominare solitus. » Et paulo post : « Ad eumdem modum de terra, cœlo, homine, in errorem lapsus videtur, nam et horum ideas esse putat. » Nec solis tribus his antiquissimis Patribus, sed et Ambrosio lib. IV *De fide*, cap. 3, et libr. I *Hexaem.*, cap. 1 et 2; Nazianzeno orat. 2 de theologia; August. lib. LXXXIII *Quæst.*, q. 46, et Cyrillo lib. II *In Julianum*, minus gratam fuisse idearum constitutionem liquet; nec solum Luciani *Icaromenippum* illas insectari nostri putent. Quanta vero de eis fuerit digladiatio inter summos philosophos Platonem et Aristotelem, et qui deinceps illarum assertores et inficiatores, quibusque rationibus innitantur illi et isti; non paucis referunt earumdem acerrimi propugnatores Jo. Franciscus Picus libro VI *Examinis vanitatis gentium et veritatis Christianæ*, cap. 15, et F. Franciscus Venetus Minor, lib. *De harmonia mundi*, cantici secundi quinque capitibus.

Pag. 122. *Esse autem imagines.* Probat merum delirium esse, quod cum tanto supercilio tradebant, nimirum Salvatorem per quasdam ideas et similitudines Pleroma coluisse, etiam Patre id ignorante : quoniam repugnat aliquid consistere extra perfectam Plenitudinem (quam appellant Pleroma) : vel si quidpiam fuerit, tam subito periisse. Insuper, blasphemum esse, Unigenito Dei ignorantiam tribuere, docet.

Primum Deum. Delevimus « primam. »

Si autem suave est. Initium est capitis octavi in vet. cod. cui et præfixa est ea summa, quæ ibidem infra habetur.

Pag. 123. *Honorata.* Codices excusi habebant « inhonorata. »

Simile. Expunximus « similis, » auct. vet. cod.

Et sine hoc autem. Probat non esse verisimile, tot tamque varias creaturas, ideas esse paucorum atque fictitiorum Æonum, cum et Æones dicerent æquales et concordes esse : inferiora vero ista sibi plerumque adversentur, et mutuam necem inferant. Rursum, oportere quosdam Æones natura malos, feros, terrestres et reprobos esse, ac econtrario; cum tales homines in terris degere non differentur.

Pag. 124. *Et quædam quidem.* Undecim dictiones ex veteri codice restituimus : delevimus unicam « innocentia. »

Et ignis æternus. Cum ignis æternus, adeoque ipsa gehenna nullius Æonum idea sit; falsa est ratio idearum ab eis constituta. Nec angelorum Pleromatis ideæ sunt, cum sint specie diversi ac innumerabiles; Æones vero tantum triginta, ac ejusdem sortis et formæ. Denique, cum idearum progressio evadat in infinitum, in unico et vero Deo creatore consistendum, et quiescendum est.

Primo enim. Vetus codex hac sententia exorditur caput novum; cui addit idem argumentum, quod infra habetur.

Quæ enim sunt. Cod. excusi habebant, « Quæ cum sint. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 123. *Extremæ confusionis, non habentis propriam substantiam.* Diu me hic locus torsit, nec potui sensum proposito congruum inde elicere, donec animadverti, interpretem male duos genitivos Græcos in Latino servasse, qui per ablativos reddendi erant hoc modo : « extrema confusione, » quæ scilicet in umbra et vacuo erat, « non habente propriam substantiam, » antequam distinctæ materiæ per passiones matris Achamoth in ea orirentur. De quibus vide supra pag. 21.

Pag. 124. *Dena millia*, etc. Hæc Danielis verba Græce habentur in S. Clementis *Epist ad Corinth.*, cap. 34 : Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ. Atque ita etiam apud Gregorium Nyssenum, homil. 8, in Ecclesiasten, et Cyrillum Alexandrinum, epistola in Symbolum. Ast in illa, quæ jam sub nomine LXX interpretum ex stat, versione convenienter archetypo legitur inverso ordine : Χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ. Confer de varia hujus loci citatione Cotelerii notas ad laudatam Clementis epistolam.

Et manet conditio integra in imagine Pleromatis, etc. Quis horum verborum sit sensus, dictu aliquantum difficile est. Videtur autem Irenæus ex eo, quod plurimorum Pleromatis angelorum imagines sint innumerabiles Creatoris angeli, inferre, haud necesse esse, ut reliquæ creaturæ dictos Pleromatis angelos repræsentarent; sed « integram conditionem, quæ » scilicet « secundum nos est, » ut alibi loqui amat Irenæus, id est, omnes visibiles creaturas, reservari « ad Pleromatis imaginem » exprimendam; quam tamen referre nequeant, « triginta Æonibus non consequentibus, » i. e. non adæquantibus, « multiformem conditionis » sive creaturarum « varietatem. »

Bythus ipsorum unde habuit speciem, etc. Fingebant enim hæretici, Demiurgum creaturas efformasse secundum ideam, quam Bythus, « præforma-

[a] Orat. ad Græcos.

verat, et mente conceperat, » uti supra cap. 3 loquitur Irenæus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 7.

Pag. 125. *Si autem hæc.* Ostendit inferiora ista, supernarum rerum umbras non esse, cum illa corporea sint, continuoque transeant, hæc vere spiritalia et sempiterna; sed nec ea, quæ sunt sursum, adumbrare quæ deorsum visuntur. Fictitium quoque Bythum illorum, non esse omnium Pleroma; neque extra Deum Patrem ullum Pleroma exsistere. Hæc vero somnia ex Democriti et Epicuri insanis opinionibus mutuatos esse Gnosticos, pari vanitate cum illis ineptientes, immutatis tantum nomenclaturis, aperte convincit infra, c. 19. Quod enim illi ἀτόμους, et κενόν, hoc isti Pleroma et Vacuum, sive, ut Irenæo placet, « ea quæ sunt, et id quod non est, » nominarunt. Qui de his plura cupit, consulat Plutarchum lib. I, cap. 5, et lib. II, cap. 1, *De placitis philos.*; Laertium in Epicuro; Lucretium Vellcium Ciceronianum; et ex nostris Augustinum epist. 6. Primum autem ejus argumentum est. Umbræ non sunt, nisi rerum corporearum et opacarum : Æones, juxta horum sententiam, sunt spiritales; igitur hic nec umbras, nec ideas habent. Deinde, Æones sunt æterni; umbra res fugacissima, etc.

Nulli obscurare possunt. Græca locutio, pro « nulli caliginem offundere, » τὰ πνευματικὰ μηδενὶ ἐπισκοτεῖν δύνασθαι.

Et non jam transeunt. Septem has voces ex vet. cod. addimus.

Si quidem. Delevimus « qui, » ut mox pro « ut » posuimus « aut : » deinde « prætermittant » pro « permittant; » et « circumscribatur, » pro « circumscriptura. » Probat autem hoc loco, extra Deum Patrem omnium, nullum Pleroma, nulla sæcula, nullosve angelos esse posse.

Aut umbram capiet. Id est, neque fieri poterit, ut vacuum, 87 aut umbra sit. Sic cap. 16 : « Et hæc quidem in hominibus capit dicere; » Græc. ἐνδέχεται.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 125. *Falsus autem.* Quod hujus lib. cap. 3 et 4 vacuum et ejus umbram, vana commenta dixerat, et hic rursus confirmat : et infra lib. IV, cap. 38, apud Deum nihil vacuum esse asseverans. Ista autem eos confinxisse putarem, ut Moysis verba hæc depravarent : « Terra erat inanis et vacua [67]; » quibus dumtaxat terræ molem adhuc inanem, inaspectabilem, et informem tum fuisse docet, cum illum ornatum, quem postea recepit, necdum haberet.

Vacui autem et hi. Ludit in ambiguitate vocabuli κενόν, quod initio capitis vacuum significat, hic autem stultum et inane.

Pag. 126. *Quandoquidem.* Initium est capitis 10 in vet. cod. cui præligitur idem argumentum, quod ibidem infra.

Et Dominus hunc Patrem. Nimirum Matth. cap. V, ℣ 16 : « Glorificent Patrem vestrum qui in cœlis est. » ℣ 45 : « Ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est. » Matth. cap. VI, ℣ 9 : « Pater noster, qui es in cœlis, » etc.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 9.

Pag. 126. *Nunc autem sufficit.* In quatuor classes distributis hominibus, horum omnium consensione et fide, probat unicum et solum verum Deum esse universorum opificem. Primam quam ad Moysen usque porrigi puto, asserit Adami traditione et doctrina, unicum Creatorem celebrasse. Etenim ut crassam illam et immanem idololatriam, nonnisi a diluvio, quarta decima videlicet hominum generatione, incepisse affirmant Clemens [68], Cyrillus [69], Epiphanius : sic primum hominem fide in promissum mulieris semen, et Deum verum, veram religionem verbis et exemplis posteros docuisse, Deo cruentis mactatis hostiis, constanter affirmant Hebræi. Astipulatur non semel Athanasius magnus, cum Abelem, pronepotem a patre didicerat, de primogenitis Deo obtulisse confirmat, epistola, « Quod Nicæna synodus. » etc., et in « Omnia mihi tradita sunt, [70] » etc. Secunda classe eos complectitur Irenæus, qui legis pædagogia et prophetarum oraculis, a Moyse ad Christum usque, Deum verum agnoverunt et adoraverunt, ut fusius explicat cap. ultimo hujus, et undecimo libri III. Tertia, ethnicos commemorat, qui ex ipsa mundi dispositione, unicum Numen agnoverunt, de quibus cap. 1 et 5 hujus dictum est. Postrema, Ecclesiæ jam per totum orbem expansæ unanimi voce, omnium evidentissime propositam thesin asseverat.

Testimonium. Delevimus « testimonia, » et adjecimus « omnibus » auctor. vet. cod., atque mox pro « sentientibus, » reposuimus « consentientibus. »

A Primoplasti traditione. Et paulo post : « Hanc accepit ab apostolis traditionem. » Ex quibus perspicitur quanta sit auctoritas, visque sanctarum traditionum, quam hic constanter opponit cunctis hæreticis, etiam in summorum capitum totius Christianæ religionis assertationem. Sed de his copiose disseremus in cap. 3 libri II.

Hymnizantibus. Sic fere semper reddit verbum Græcum ὑμνεῖουσι vel ὑμνολογοῦσι, pro « hymnis celebrant, laudant. »

Ipsa enim conditio. Non dubito Irenæum alludere ad ista Pauli : « Invisibilia enim Dei, a creatura (Irenæus suo more, *conditionem* appellat) mundi, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur : sempiterna quoque virtus et divinitas, » etc. Nam, ut et Sapiens quoque ait : « A magnitudine et specie creaturæ potest Creator videri. » Hinc Augustinus eleganter scribit [71] : « Si quis audiat, dicunt hæc omnia : Non ipsa nos fecimus, sed fecit nos qui manet in æternum. Cœlum, terra, et omnia quæ in eis sunt, undique mihi dicunt, ut te amem; nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles. Interrogavi terram, et quæcunque in ea sunt; interrogavi mare, abyssos, et reptilia, et responderunt : Non sumus Deus tuus; quære super nos. Interrogavi auras stabiles, etc.; interrogavi cœlum, solem, lunam, et stellas, etc.; responderunt, et clamaverunt voce grandi : Non sumus Deus tuus, sed quæ fecit Deus tuus. Interrogavi mundi molem : Dic mihi si tu es Deus meus, an non? Non sum, inquit, ego; sed per ipsum sum ego. Supra me quære eum, qui fecit et regit me. Interrogatio creaturarum, est profunda consideratio ipsarum, quoniam omnia clamant, Deus nos fecit, » etc. Nec prætermittere possumus, quæ in hanc rem fertur magnus Antonius respondisse cuidam suadenti illi, ut libris vacaret : « Meus liber, inquit, est natura rerum a Deo conditarum : quæ quotiescunque animo libitum sit meo, libros ipsius Dei ad legendum suppeditat [72]. » Ergo apposite dicitur hic ab Irenæo, « creatura ostendere Creatorem, factura factorem, et mundus conditorem atque rectorem suum. »

Disposuit. Excusi codices legebant « deposuit. »

Ethnicis pejores. Non solum dicit, sed et probat hæreticorum ministros ethnicis deteriores reddere suos auditores; quod et de his, qui hac tempestate per Europam surrexerunt hæreticis, evidenter et solide me verissimum esse probantem, æquis animis ferant lectores benevoli.

Ne quis ergo adnubitet hoc ipsum, quod hic contendit vir apostolicus, etiam novissimi hujus ævi Gnosticis, id est, Lutheranis et Calvinianis contigisse, ministrorum de se mutuis testimoniis ostendo. Calvini namque judicio, ultima *Admoniti.*

[67] Gen. I, 2. [68] Lib. Recogn. [69] Lib. IV cont. Jul. [70] Reuchlin. l. I Cabalæ. [71] Lib. IX Confess. cap. 10; l. X, cap. 6, et lib. Soliloq., c. 31. [72] Socrates, lib. IV, cap. 18.

ad Westphalum, « Lutherani sunt bruti homines, qui ne guttam quidem ingenui pudoris retinent, nec Dei, nec angelorum judicium magnopere curant, pleni furioso impetu, nugatoria levitate, cæca tomulentia, canina improbitate, diabolica superbia, feroces, omni humanitate spoliati, vertiginosi; Cyclopes, superba factio Gigantum, latratores, phrenetici, proterví, bestiæ. » Idem lib. contra Heshusium, Lutheranos appellat « homines improbos, rabiosos, mancipia Satanæ, qua diabolus horribili modo saeinaverit. » Item, « canes, nebulones, et impuros spiritus. » Bezæ, Heshusius minister Lutheranus, cum suis « est Polyphemus, simia, cothurnatus, vegrandis et pileatus asinus, canis in balneo, asinissimus sophista, impudens nebulo, impudens sycophanta, bellua, larva, asinus bipes, histrio, monstrum mistum ex simiarum et onagrorum specie, animal carnivorum, Cyclops, furens et dignus qui ex tilia pendeat. » Bullingerus *Repetitione de Eucharistia*, Brentium Lutheri discipulum vocat « aprum Calydonium, qui vineam Domini evertit. » Sturmius *Palinodia* ad Lucam Osiandrum, illum habet pro « Caio Caligula, et Ulyssis nepote. » Joannes Lascus expertum se queritur « Lutheranos Balticos, Turcis longe crudeliores et inhumaniores. » Erasmus in *Defensione Diatribæ*, scribit « Lutherum nulla maledicentia fuisse saturabilem, Oreste insaniorem, odio lymphatum, philautia tomulentum. » Schlusselburgius, ex scriptis Calvinianorum, refert hos doctrinam Lutheranam vocare, « commentum hominum, crassum delirium a diabolo suggestum, absurdum et portentosum dogma, Satanæ excrementum, cujus et ipsum Satanam pudeat. Lutheranos vero clamant esse hæreticos, asinos, diaboli incantatione exæcatos, a Satanæ spiritu motos, et diabolos [72]. » Jezlerus Sacramentarius lib. *De diuturnitate belli Eucharistici*, pag. 93, fatetur sectæ suæ propugnatores passim Lutheranos nominare, « Anthropophagos, hæmatopotas, Thyestas, Christicidas, ariolatras, impanati Dei cultores, abnegatores redemptionis per Christum factæ, » etc. Annon ergo ethnicis longe deteriores?

Sed quales Calviniani et Sacramentarii, Lutheri et asseclarum suorum censura sint habendi, idem Jezlerus dicat : « Cum hæc, inquit, ad aures Lutheranorum perveneruni, longe duriora verba in adversarios emiserunt : asserendo quod sint mendaces, falsarii, sacramentiperdæ, corruptores testamenti Christi, dæmoniaci; a diabolis omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus, et extra obsessi, diaboli martyres; annumerandi cum Nestorianis, Arianis, Turcis, et omnium mortalium, quos unquam terra sustinuit, deterrimi. » Lutherus ipse *Dispat. de Eucharistia*, eosdem Sacramentarios nuncupat, « Sues, canes, idololatras, irrationales asinos, tenebriones, larvas diaboli, miseros Swermeros, insanos atque phreneticos moriones, progeniem viperarum, animicidas, hostes Filii Dei, latrones corporum et animarum, lupos rapaces, infernales molossos, Germanicos Turcas, ipsis etiam Turcis deteriores, diabolicos atque infernales lupos, » Satana missos et obsessos, diabolum loco Dei proponentes, Christum minus facientes quam Arius atque Mahomet, quosque diabolus contra Christum moderatur, et additis calcaribus agitat. » Beza, alter horum antistes, apud Schlusselburgium [73] vocatur « atheus, bestia, nugator, impudens rabula, diabolus incarnatus, Beelzebub; » ab Heshusio, « prostitutum scortum; » a Daniele Hoffmanno, « præstigiator, calumniator, conscientiæ nullius, blasphemus cavillator, perversus ac detestandus Verbi divini violator. » Schlusselburgius rursum affirmat [74], « spiritum Calvinisticum esse spiritum tenebrarum, Satanam per Calvinistas ut per organa sua loqui, Bezam suam *Creophagiam*, dictante diabolo, concinnasse; Calvinismum denique, Arianismum et Mahometismum esse fratres, sorores, et tres caligas ejusdem panni. » Georgio Richen Rostochiensi ministro, « Sacramentarii sunt diaboli ad æternam gehennam damnati. » Zarnovius [75] censet eosdem 88 esse « antichristos, illusores mundi, qui Dominum gloriæ histrionem faciunt, inimicos Filii Dei, delusos a Satana, Balaami filios, et Mahometanos. » Joannes Schutz Præfatione in lib. *Causarum* ait : « Sacramentarismus camarina est quædam, in quam multæ hæreses confluunt, ultima Satanæ ira, quam furiis agitatus contra Christum ejusque Ecclesiam exercet. Qui Sacramentariorum partes sequitur (subjicit ille), is manifestus atque ejuratus est hostis Dei, et fidei quam in baptismate Christi dedit, oblitus, » etc. Manifestum est igitur, Lutheranorum ministrorum multiplici judicio, Sacramentarios omnem ethnicorum impietatem penitus superare.

Quid etiam quod quisque istorum hæresiarcharum, suos auditores, discipulos et populares, ex quo novum hoc Evangelium susceperunt, cunctis paganis et Turcis deteriores evasisse palam contestantur? Lutherus profecto quantum ex suo Evangelio Wittembergenses paucis annis profecissent, his satis indicat [77] : « Ex Evangelio, » Lutherano scilicet, « adeo effrenes facti sunt homines, ut quidquid illis libeat, liceat. Non terrentur inferno [78], etc. Sub papa mansit nomen Christi; sed nostra ingratitudo et securitas merebitur quod Christus non nominabitur, et implebitur illud verbum : « Filius hominis cum veniet, putas inveniet fidem [79] ? » « In tota parochia Wittembergensi tantum unus habetur ruticus, qui suam familiam ad verbum Dei et catechismum hortetur. Cæteri omnes recte ad diabolum ire pergunt [80]. » Item in *Colloquiis* collectis a conviva ejus Aurifabro, conqueritur [81], « discipulos suos magna ex parte esse Epicureos; et hoc quærere in concionibus, ut bonos dies habeant; vocari reformatos, cum reipsa potius incarnati dæmones esse videantur; vix inter paganos, Judæos, Turcas, aut alios infideles homines, adeo contumaces reperiri, apud quos omnis honestas, et quidquid est virtutum penitus interierit, neque ullus peccati ratio habeatur, » etc. Quis autem Luthero de suis discipulis et auditoribus non crederet? Spangembergius et ipse Luthero familiaris testatur suos Lutheranos « esse homines tam feros, ut jam nolint Deum agnoscere, nec ullam illius rationem habere; sed facere quidquid diabolus et caro suaserit [82]. » His porro de se suisque tam constanter testificantibus, quis fidem non haberet?

Sed Calvinus fortasse, doctrinæ suæ professores et discipulos aliquanto meliores esse confirmat. Imo vero cum ipsis in inferno damnatis et cacodæmonibus compara. [83], præscribens eis ut cœnam susceturi serio profiteantur, « se ad nullum bonum aptos; sed in omne malum propensos, et divinorum præceptorum perpetuos infractores et contemptores esse; » quod sane diabolorum et perditorum proprium est. Præterea, de se suisque comministris, satellitibus, sentoribus et diaconibus, scribit [84] : « Christum non aspicimus nisi carneis oculis, unde fit ut nihil in ipso magnificum appareat. Vitioso nostro sensu, quidquid in ipso est, ejusque doctrina, pervertimus. Multa falsa arripimus, quæ Evangelii contemptum pariunt. » Et rursum [85] : « Experientia ipsa docet nos esse a Deo penitus aversos, ejus odio plenos et infectos, et lucem

[72] Lib. II, art. 1. Theol. Cal. [73] Lib. II, art. 1. [74] Lib. III, tit. 8. Jo. Schutz lib. Causar., c. 30.
[75] Lib. II. Did. [77] Tom. I Colloq., pag. 37. [78] Pag. 49. [79] Luc. XVIII, 8. [80] Pag. 94. [81] Tol. 249.
[82] Lib. Narrat. benef. [83] In Catech. [84] In cap. VI Joann., v. 41. [85] In c. XIV Joan., v. 14 et 15.

Evangelii nostris perversis inventionibus obscuranc. » Iterumque ut et ipse propheta reputaretur, de sectatorum suorum corruptissimis moribus, barbarie et atheismis ita vaticinatus est in Præf. *Catechismi* sui, ad ministros suos in orientali Frisia : « De posteritate sic ego anxius sum, ut vix cogitare audeam. Nisi enim mirabiliter Deus e cœlo succurrerit, videre mihi videor extremam barbariem impendere orbi. Atque utinam non paulo post sentiant filii nostri fuisse hoc verum potius vaticinium, quam conjecturam, » etc. Quæ nimis vera esse, omnibus modis per Calvinianos procudeata in Gallia, Helvetia, Germania, Anglia, Scotia, Hibernia et Belgio religio catholica palam testatur.

Evicimus ergo ex non suspectis aut dubiis testibus, sed de ministrorum scriptorum fructibus certissimis non solum priores Gnosticos, quod S. martyr Iren. affirmat, sed etiam postremos istos, ethnicis pejores esse, ac discipulos suos efficere.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 10.

Pag. 126. *Et qui dicunt semetipsos.* Recte colligit ex superioribus, opiniones istorum sua absurditate et impietate ethnicorum paradoxa superare, quantumvis omnia se nosse venditarent; quoniam supra verum Deum, alius quærendus non est, nec ejus opera alium ostendunt; quidquid de Achamoth somniarent.

Manifeste nihil. Delevimus « manifestum est; » ut mox « parabolas, » pro « parabolæ; » et paulo infra « majus » pro « magis » reposuimus.

Quia autem parabolas. Vult probationes Gnosticorum sumptas a parabolis de ove errante, operariis, drachma perdita, fermento abscondito, et aliis parabolis evangelicis, de quibus lib. I, cap. 1, 13, 15 et 17, nullius esse ponderis, cum possint in multos et contrarios sensus torqueri; ac ideo in contentionibus non debeant adduci, quandoquidem non sint certæ veritatis regulæ, ut cap. 46 hujus libri apertius dicitur. Plurimum igitur abest, ut ex his efficere possint, supra Creatorem alium Deum quærendum esse.

Omnis autem quæstio. Id retundit quod importune urgebant : « Quærite, et invenietis [84]; » ut alium Deum a vero et Creatore investigandum suaderent: de quo dicetur cap. 18 hujus libri.

Hi autem. Initium est capitis 11 in vet. cod., in quo adverbium « bis » desideratur; prælixam epigraphen eumdem habet, quæ paulo post.

Pag. 127. *Sua voluntate et virtute substantia usus.* Græce τῇ οἰκείᾳ βουλήσει οὐσιώσει χρησάμενος, id est, « sola sua voluntate ac potentia pro « realis omnibus rebus. »

Quod enim dicunt. Contendit figmenta eorum de Achamoth matre, et productione materiæ, potius subsannanda et exsibilanda esse, quam graviori disputatione refellenda; quando constat cuncta ab uno et vero Deo condita esse.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 10.

Pag. 126. *Alterum Deum fabricaverunt.* Tam Valentinianos quam Marcionitas sub universo hæreticorum vocabulo ejusdem criminis arguit, ac quod ex obscuris Scripturis ignotum producant Deum, graviter reprehendit Origenes in *Comment.* ad psalm. XI, tom. I. edit Huetii, pag. 50, sequentibus verbis : Αἱ Γραφαὶ αὐτοῦ μεγάλαι μὲν καὶ πεπληρωμέναι νοημάτων εἰσὶν ἀπορρήτων καὶ μυστικῶν καὶ ὑσθεωρήτων· σφόδρα δὲ καὶ δυσδιηγητοί εἰσι, καὶ αἴτιαι ὀοκοῦσι τοῦ τὰς ἀπαιδεύτους πλανᾶσθαι τῶν ἀτεροδόξων ψυχάς, ἀπερισκέπτως καὶ μετὰ προπετείας, κατηγορούντων τοῦ Θεοῦ ἐξ ὧν οὐ νοοῦσι Γραφῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκπιπτόντων ἐπὶ ἀναπλασμὸν ἄλλου Θεοῦ. « Scripturæ ejus (Dei) magnis quidem et arcanis, abstrusisque et difficillimæ considerationis sententiis refertæ sunt, sed et difficillimam habent explicationem, et videntur ansa erroris fuisse rudibus heterodoxorum animis, inconsiderate et petulanter Deum ex iis quas non intelligunt Scripturis accusantium, indeque ad alium Deum confingendum prolabentium. »

Baptismum veritatis. Ita forte baptismum Joannis, quo Jesus tingebatur, vocarunt in oppositione ad typicos et carnales Judæorum baptismos, de quibus Hebr. IX, 10.

Pag. 127. *Sua voluntate et virtute substantia usus.* Græce τῇ οἰκείᾳ βουλήσει (καὶ δυνάμει) οὐσιώσει χρησάμενος, id est, « sola sua voluntate ac potentia procreatis rebus omnibus. » Feuard. ex Bill., lib. I *Observ. sacr.*, cap. 33. Sed explico clarius : « sola sua voluntate ac potentia loco substantiæ, » sive materiæ, ex qua creaturas formaret, « usus » Confer sequens caput.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

Pag. 117. *Attribuere enim.* Materiam illam, ex qua cuncta efformata fuerunt, Deum etiam creasse contendit, contra eos, qui vel ex Achamoth prodiisse putabant, ut Gnostici; vel Deo coæternam, ut Hermogenes, quem unico libro post Irenæum mire exagitavit et protrivit Tertullianus. Idem Marcioni quoque acerrimum bellum indixit, quod una cum Valentinianis, materiam nunquam natam opinaretur, libr. *Præscript.* et lib. V *Contra Marc.* Eumdem errorem postmodum ab Orco revocasse Seleucianos et Hermianos, Augustinus testis est lib. *De hæres.*

Quoniam homines. Lactantius lib. II, cap. 9, refutat Ciceronem et alios dicentes Deum nihil efficere posse, nisi ex subjecta et parata materia; insuper, non esse probabile materiam rerum a Deo factam : eo quod sic omnipotentem Deum ad imbecillitatem hominum redigerent, nihil aliud quam opificium ei concedentes. Jureque damnat hanc eorum comparationem : ut faber cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed utitur ea quæ sit parata, fictorque ilem cera, etc. Imo vero, respondet Lactantius, « non oportuit. Erit enim Deus minoris potestatis, si ex parato facit quod est hominis, » etc. Cæterum, materiam primam et informem ex qua cætera postea condita sunt, etiam Deum ab initio rerum creasse, post Irenæum testificantur Athanas. lib. *De incarnatione Verbi*, et serm. 3 *contra Arian.*; Eusebius lib. VII *De præparat. evang.*, cap 8; Ambrosius lib. I *Hexaem.*; Nyssenus lib. *De opificio hominis*, cap. 23; Aug. lib. *De Genesi ad lit.*, cap. 14; lib. XX, *Contra Faustum*, cap. 14, et libr. XII *Confess.*, c. 4.

89 *Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap.* 11.

Pag. 127. *Quoniam homines.* Irenæum hic, nisi fallor, imitatus est Theodoretus lib. V *Hæret. fabul.*, quo summam catholicæ doctrinæ contra eos exposuit cap. 5, ita scribens : Ἐπειδὴ γὰρ πᾶσα τέχνη παρὰ ἀνθρώποις ὕλης ὑποκειμένης προσδεῖται, καὶ χραμευτικὴ μὲν πηλοῦ, οἰκοδομικὴ δὲ λίθων καὶ πλίνθων, ξύλων δὲ ἡ τεκτονικὴ καὶ ναυπηγικὴ, καὶ ἐρίων ἡ ὑφαντικὴ, καὶ ἡ σκυτοτομικὴ δὲ δερμάτων, καὶ ζωγραφία καὶ γυφοποιητικὴ χρωμάτων, καὶ συλλήδδην εἰπεῖν, ἑκάστη τέχνη τῶν προσφόρων ὑλῶν· ὑπέλαβον οἱ ἀνοήτοι καὶ τὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι ὕλης δίχα δημιουργεῖν, καὶ οὐ συνεῖδον ὅσον ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ τὸ διάφορον, καὶ ὡς οὐχ οἷόν τε τὴν εἰκόνα πάντα ἔχειν ὅσα τὸ ἀρχέτυπον, καὶ ὅτι ἄνθρωπος μὲν, ὡς εἰκὼν, ἐξ ὄντων δημιουργεῖ, Θεὸς δὲ καὶ ἐξ ὄντων καὶ μὴ ὄντων. « Quoniam enim ars omnis apud homines subjecta materia indiget, et figulina luto, et structoria lapidibus et lateribus, lignis fabrilis et navium ædificatrix, et lanis textoria, et pellibus sutoria, et pingendi gypsandique ars coloribus, atque, ut semel dicam, artes singulæ materia convenienti; existimarunt stolidi Deum quoque sine materia creare non posse, nec intellexerunt quantum Dei et hominum sit discrimen,

[84] Matth. VII, 7; Luc. XI, 9.

et quod fieri non possit, ut omnia habeat imago, quæ archetypum, et quod homo quidem, velut imago, ex iis quæ exstant, creet; Deus vero et ex iis quæ exstant, et ex non exstantibus. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 12.

P. 127. *Credentes autem.* Hic Carpocratem et sectatores præsertim refellit, qui, ut signavit l. I, c. 24, mundum, et cuncta quæ in eo sunt, ab angelis facta dicebant. Cæterum, tametsi Epiphanius contra hæresim Samosateni disputans, fateatur Scripturam nusquam tempus indicare quo creati sint angeli; omnino tamen constat ex eadem creatos esse, non creatores; quoniam et Job, et David, et socii Danielis eos inter res creatas connumerant, et ad celebrandum Creatorem suum invitant. Hinc et Lactantius scribit[87] : « Deus multos genuit operum suorum ministros, quos Græci ἀγγέλους nominant, » etc. Athanas. serm. 3 contra Arianos de his quoque disserit.

Volantes. Delevimus « voluntatis, » auct. vet. cod., etsi sic cum excusis habeat codex Vaticanus.

Similes Æsopi cani. Hoc eodem apologo utitur Epiphanius contra Cerdonianos : « Contigit, inquit, his canis proverbium, qui umbræ intentus, non continuit quod habebat in ore, et in aquam intuens, et majorem umbram aquæ esse putans, quam cibum, quem in ore ferebat, aperto ore etiam eum, quem habebat, amisit. Sic et hi, cum viam reperierint, et umbram assequi velint in suspicione eorum obortam, solum cibum, qui in ore ipsorum, ut ita dicam, erat ex Deo donatus, amiserunt : sed etiam perniciem sibi ipsis attraxerunt. » Nos adversus hujus temporis Gnosticos, illo etiam uti jure optimo possumus, qui umbris et metonymiis inhiantes, veri corporis Christi usu excidunt. Nec injuria Lutherus de hujusmodi Sacramentariis scripsit[88] : « Satanas in mundo haud dubie auctor est eis hujus sacramenti eucharistiæ labefactandi ac evertendi; contendens plane, epoto ovo, nobis tantum relinquere putamina. Hoc est, Christi corpus et sanguinem e pane et vino tollere, ut præter simplicem panem a pistore confectum, nihil reliquum remaneat. »

Sed quoniam. Principium est cap. 12 in vet. cod. cum argumento ibidem signato.

Ut calumniosi. Prius erat « et calumniosi. » Vaticanus codex : « et quæstionem inferentes, » etc, paulo post legit.

Bene hæc arbitrati sumus. Duobus argumentorum generibus illos urgere constituit : priore, crebris et acutis de ratione figmentorum interrogationibus, quas cum non potuerint solvere, ad metam redargutionis cogantur; quod egregie præstat sequentibus, usque ad 36 capitibus; posteriore, apertissimis firmissimisque Scripturarum testimoniis, quibus postea pugnat.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 127. *Docentis autem, et per se attribuentis.* Christus et verbo docuit, et per merita sua « tribuit nobis potestatem filios Dei fieri[89], » quæ in veteri testamento nec ita clare revelata, nec isto modo, quo in novo fœdere, fidelibus data erat. Judæi enim filii Dei dicebantur, quod a Deo creati essent, quodque Spiritum Dei accepissent, sed servitutis et timoris; nos vero libertatis et dilectionis. Unde Joannes Chrysostomus homil. 14 in Epist. ad Romanos cap. VIII, considerans ista Apostoli verba : « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum ad timorem, sed accepistis spiritum adoptionis, » comparatione inter Judæos et Christianos instituta, inter alia ait : Ἐκεῖνοι μὲν εἰ καὶ υἱοὶ ἐκαλοῦντο, ἀλλ' ὡς δοῦλοι· ἡμεῖς δὲ ὡς ἐλεύθεροι γενόμενοι τὴν υἱοθεσίαν ἐλάβομεν, καὶ τὸν οὐρανὸν ἀναμένομεν.... κἀκεῖνοι φόβῳ τιμωρίας πάντα ἔπραττον ἀγόμενοι, οἱ δὲ Πνεύματος ἐπιθυμίᾳ καὶ πόθῳ. « Illi quidem quanquam filii vocabantur, tamen tanquam servi; nos autem ut liberi facti adoptionem accepimus, et cœlum exspectamus.... Illi pœnæ formidine ducti omnia agebant, hi Spiritus desiderio et amore. » Atqui « omnis qui non amplius sub timore pædagogo degit, sed virtutem propter ipsam eligit, filius Dei est, » ut Origenes scribit lib. I *Contra Celsum*. Sed de his prolixius dicendi hic non est locus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 13.

Pag. 128. *Primo quidem.* Consentit cod. vet. in numero capitis hujus et argumento. Porro, ostendit triginta annos ætatis Domini nullo modo patrocinari fictioni illorum de triacontade, id est triginta Æonibus, quam descripsit lib. I, cap. 1 et 14. Superstitiosam hanc numerorum applicationem, ex Pythagoricis excerptam, tradit infra cap. 19. Tertullianus ista deliramenta ita suo more irridet[90] : « Hoc erit Pleroma illud Æonum, divinitatis tricenariæ plenitudo. Interim in tricenario fecunditas tota deficit; castrata est vis, et potestas, et libido genitalis Æonum, quasi non et numerorum tanta adhuc coagula superessent, et nulla alia de pædagogio nomina. Quare enim non et quinquaginta, et centum procreantur? » etc.

Triginta annorum. Hoc argumentum Gnosticorum ita convellit Cyrillus Jerosolym.[91] : « Aspice nugas et deliria commentorum. Unde habes probationem triginta sæculorum? Cum, inquit Valent., scriptum sit, quod Jesus baptizatus sit tanquam annorum triginta. Et qualis est hæc demonstratio? Nunquid igitur, quia quinque panes divisit in quinque millia, quinque sunt dii? Quia duodecim habuit discipulos, duodecim debent esse dii? » etc.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 14.

Pag. 128. *Quoniam enim.* Hoc et proximo capite dissolvit fabulas de triacontade, conjugationibus, et Sophia, quas libro I, capit. 1, recitaverat. Insuper et nugas de Ennœæ, sive Siges emissione; quod perinde impossibile sit Cogitationem et Silentium per se consistere, atque sine humectatione aquam, aut duritia lapidem.

Hoc autem non enumerato. Sophiæ vigesimum locum tribuunt in ea Æonum enumeratione, quæ capite 1 adumbratur. Postea dicunt eam aberrasse ab illa Plenitudine, quæ Pleroma vocatur; aut igitur incompletum est Pleroma tricenarium, aut Sophia non aberravit.

Sed viginti et novem. Codices excusi habebant « viginti et octo. »

Et qua rursum Nun et Alethiam. « Nun » nostro judicio adjicimus, quandoquidem sic confecta est ab illis secunda conjugatio; et paulo post Irenæus utrumque copulat. Hanc autem emissionem probat impossibilem, ex eo quod Siges, id est Silentii, nulla sit actio; mentis autem operationes sint immanentes. Paulo post legimus, « ab unita, » pro, « adunita, » auctoritate veter. codic.

Utrisque exorbitant. Delevimus « utriusque exorbitent. »

Hoc autem sic se habente. Probat emissiones Æonum indiscretas esse, quandoquidem duos Æones sibi perpetuo affirment cohærere.

Et cum hæc dicantur. Capitis decimi quarti initium est in veteri codice cum epigraphe eâ, quæ paulo ante habetur, et aliquanto meo judicio commodius.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 15.

Pag. 128. *De passione enim.* Probat conjugationes illas triginta Æonum disjunctas non esse, quia sejungi non potest Cogitatio a Propatore, nec Mens a Veritate, nec Verbum a Vita. Primigeniam octonationem, et duodecadem, et triacontadem rursus expugnat.

Iterum reliquam. Expunximus « derelinquam. »

Quemadmodum gallinæ. Tertullianus istiusmodi

[87] Libr. II, cap. 9. [88] Tomo VII, serm. de euchar. [89] Joan. I, 12. [90] Lib. cont. Valent. [91] Catech. 6.

miles fabulas irrisione pari excipit[92] : « Sophia, inquit, in mœrore ex semetipsa sola, nulla opera conjugii concepit, et procreat feminam. Miraris hæc? et gallina sortita est de suo parere, sed et vultures feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. » Addere potuisset equas vento concipere in Cappadocia, ut tradit Augustinus[93] ; et in Hispania ad Tagum amnem, si vera scribunt Homerus, Varro, Columella, **90** Plinius et Justinus. Reposuimus autem « gallinæ, » pro « gallina. »

Pag. 129. *Post demum.* Ostendit incompossibiles ac incompatibles prorsus esse Æones octonarii in eodem Pleromate; quoniam Sermo et Silentium simul stare non possunt; sicut lumen et tenebræ simul esse nequeunt.

Si autem Endiatheton Logon. Billius Græce : ἂν δὲ ἐνδιάθετον Λόγον εἴπωσιν. Id est : « Si autem intus conditum Sermonem dixerint. » Ἐνδιαθέτῳ λόγῳ Græci opponunt προφορικόν, hoc est, ut cap. 16 vertit interpres, « emissibile Verbum ; » vel ut capit. 49, « emissionis Verbum ; » vel denique, ut capit. 16, « prolativum, » etc. Vult ergo Irenæus etiam Sigen internam esse, si Logos sit interior; et ea propter neutrum posse dici emissum.

Emissiones. Expunximus « emissionis. »

Secundum autem id. Ostendit plures quam triginta Æones numerandos esse, si veræ sunt ab eis ordinatæ conjugationes. Etenim si Monogenes emisit Horum, postea quoque Christus, et Spiritus sanctus, et Soter prodierunt; jam sunt 34 Æones in Pleromate, non 30 solum.

Emissum enim. Initium est cap. 15 in vet. cod. cum argumento supraposito; quæ autem hic refellit, habentur lib. I, cap. 1.

Hoc enim manifestum. Proverbialis hyperbole, sacris et profanis scriptoribus frequentissima, qua rem apertissimam et omnibus evidentissimam significant. Eusebius *Contra Hieroclem :* ἀλλὰ γὰρ καὶ τυφλῷ φασὶ δῆλον. « Sed etiam vel cæco perspicuum aiunt esse. » Utuntur quoque eadem Plato in *Sophista*, Homerus *Odyss.* octava, Quintil. libro duodecimo, Erasm. in *Chiliad.*

Si plus fuerit. Cod. excusi habebant, « ipsius fuerit.

Quærant igitur. Caput 16 hic signatur in veter. codic. cum proximo argumento, sed minus commode.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 129. *Hæc enim consumptibilia sunt invicem.* Σιγῆς et λόγου antithesis omnibus est familiaris. Sic Gregorius Nazianzenus carm. 12, ad episcopos : Θύσω καὶ σιγὴν, ὡς τοπάροιθε λόγον. Et orat. 14, p. 216 : Οἱ τοῦ λόγου τοσαύτης ἐσμὲν σιγῆς μεστοί. Confer Pearsonii *Vindicias epistolarum S. Ignatii*, part. II, cap. 4.

Non est Endiathetos. Hæretici igitur fictitium suum λόγον statuerunt προφορικόν : sed catholici de vero Λόγῳ Filio Dei certa ratione negarunt. Sic Clemens Alexandrinus lib. V *Stromat.*, pag. 547, Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων Λόγος οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ. « Verbum enim Patris universorum non est hoc quod profertur, sed sapientia et bonitas Dei manifesta. » Et Cyrillus Hierosolymitanus catech. 4 Illuminatorum : Πίστευε ὅτι ἑνὸς Θεοῦ μονογενὴς εἷς ἐστιν Υἱὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων Θεὸς Λόγος, οὐ προφορητικὸς εἰς ἀέρα διαχεόμενος, οὐδὲ λόγοις ἀνυποστάτοις ἐξομοιούμενος. « Crede unigenitum atque unicum unius Dei esse Filium ante omnia sæcula Deum Verbum, non prolatitium, inque aera diffusum, neque sermonibus hominum non subsistentibus simile. » Omnino enim tale Verbum naturæ Dei haud convenit, uti Joannes Philoponus observavit lib. VI *De mundi creatione*, cap. 4 scribens : Οὐ γὰρ προφορικὸν λόγον, τὸν ἅμα τῷ προελθεῖν λυόμενον, τῷ Θεῷ περιάπτειν θεμὶς. « Neque enim prolatitium verbum, quod simul ut profertur resolvitur, Deo accommodare fas est. »

Quem et Sotera dicunt. Istud Hori cognomen auctor noster lib. I, cap. 1, § 3 et 5, ubi sex ejus appellationes ex instituto recenset, prorsus tacuit; unde in notis ibidem id ex hoc loco addidi. Verumtamen animum subit suspicio, ne forte Græcus Irenæi textus hic corruptus, aut ab interprete haud recte lectus fuerit, voce σταυρόν, quæ inter alia Hori cognomina dicto loco exstat, et σωτῆρα inter se commutatis, quod per hujusmodi abbreviationem στρν, indeque unica solum littera α pro ν posita vel lecta, facile fieri potuit. Esto penes lectorem de hac conjectura judicium.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 16.

Pag. 129. *Et ipsum quidem.* Evincit vanam commentationem esse, quod Profundum et Cogitatio Mentem produxerint : cum ipsa cogitatio, quantumvis latens et abdita, potius a mente emittatur; sicut et Enthymesis, quam Intentionem alibi, et Consilium vocat, aliæque animi affectiones. Impium deinde ostendit, hominum affectus, motus et perturbationes Deo ascribere. Idem facit Lactantius lib. *De ira Dei*, cap. 15 et 16, quod et antea præstiterat auctor *Responsionum ad quæstiones orthodoxorum*, apud Justinum martyrem, quæst. 36 et 51.

Cap. 12. *Nus enim est ipsum.* Tertullianus libro *De anima*, de Nu, seu mente, ait : « Νοῦς apud Græcos, non aliud quid intelligimus, quam suggestum animæ ingenitum et insitum et nativitus proprium, quo agit, quo sapit, » etc.

Et fons universi sensus. Codices excusi, « et fons universis. »

Non capit igitur. Græca phrasis, qua non raro utitur, ut paulo post : « Et hæc quidem in hominibus capit dici. » Crebro quoque, qui controversiam Latine scripsit, Tertullianus, verbum ἐνδέχεται, sic imitatur, ut lib. *De resurrectione carn.*, lib. I, III et V *Contra Marcionem :* « corpus animale capit dici, » id est recipit hanc nomenclaturam, dignum est hoc nomine.

Pag. 130. *Incogitatu.* Delevimus « incogitate, » ut mox « sensu manente, » pro « sensum a mente, » reposuimus.

Prima enim motio. Initium est cap. 17 in veteri cod. cum epigraphe sequenti.

Hæc est autem Enthymesis. Docet porro Enthymesin, seu cogitationem ac intentionem, cum pene eadem sit cum Ennœa, id est sensatione et consilio, et a Nu, id est mente producatur, extra Plenitudinem non emitti. Igitur stare non possunt tam variæ Æonum emissiones.

Et hæc quidem. Variæ animorum affectiones, prolationesque successivæ, et alternantes recte et vere affirmantur de hominibus : Deum his obnoxium confingere, nefas.

Deum autem. Codices excusi, « Deinde autem, » et paulo post « Patrem » delevimus, et « Patri » reposuimus.

Si autem Scripturas. Locus insignis, quo docet passiones humanas in Deum non cadere : ac proinde Gnosticos turpiter hallucinari, cum his eum subjiciunt. In hanc rem legatur Cyrillus Jerosol. cateches. 8.

Et simplex. Affirmat Deum esse omnino simplicem, id est omni compositione, sive ex materia et forma, sive ex genere et differentia, sive ex ente, modis et passionibus ejus, sive ex subjecto et accidente; hoc est, tam physica quam metaphysica carere; quod post Irenæum latius confirmant Clemens Alexand. lib. I *Pædagogi*, cap. 8; Origenes lib. VII *Contra Celsum;* Augustin. lib. VI *De Trinitat.*, cap. 6 et 7 et scholastici omnes. Porro Ὁμοιόχωλον « si-

[92] Lib. contra Valent. [93] Lib. XXI De civit., cap. 5.

milimembrium» reddit pari tralatione, qua Paulus dicitur, «seminiverbius :» Deus enim membra, alterius a seipso rationis et formæ, non habet.

Cum sit sensus. Hanc sententiam frequenter inculcat, infra cap. 18 et 47 hujus libri, et lib. III, c. 8 et lib. IV, cap. 6. Indicat vero ea, quæ enumerat, non esse facultates, aut ab eisdem productas affectiones quasdam a natura Dei alienas, quemadmodum in creatis rebus. Recte igitur post Irenæum, VIII *De civitat. Dei* Augustinus[95] : « Deo non aliud est esse, aliud vivere; nec aliud illi est vivere, aliud intelligere; nec aliud intelligere, aliud beatum esse : sed quod est illi vivere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. » Et lib. XII[96] : « Deus Pater qui genuit, simplex est; et Filius qui genitus est, pariter simplex est; et hoc est illud de quo genitus est : sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est. »

Si autem et in reliquis omnibus. Ita vet. cod., delevimus itaque, « et hominibus. »

Pag. 131. *A vivo is.* Expunximus « animus; » et mox « motiones » pro « animationes » restituimus.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 16.

Pag. 130. *Verbum rectissime appellabitur.* Λόγος ἐνδιάθετος scilicet dicebatur a philosophis, cujus et præcedenti capite fecit mentionem.

Ad loquendum eos. Πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτοὺς, id est « ut ipsi loquantur, ac verba faciant. » Neque enim ea ex hominum ore procedunt, antequam præcesserit cogitatio, vel ubi res requirit, diuturnior deliberatio ac consultatio.

Similimembrius. Vocem ὁμοιόκωλος in Græco fuisse suspicatur Feuard., mihi ὁμοιομερὴς potius ab Irenæo dictus videtur Deus, utpote cujus pars, si qua dicenda, et totum prorsus eadem sunt.

Sensus. Νοῦς fuit in Græco, hic et postea sæpe, uti colligitur ex cap. 18, pag. 138, col. 1, lin. 26, aliisque locis, præsertim ex lib. I, cap. 6, ubi in hac ipsa sententia ὅλος νοῦς ab interprete redditur, « totus sensus. »

Sensuabilitas. Vox νόησις ab Irenæo usurpata videtur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 17.

Pag. 131. *Si enim sensum.* Προβολὰς istas, id est emissiones, projectiones, vel productiones, quas recensuerat initio capitis **91** primi libri primi, Deo neutiquam convenire ostendit, cum partitionibus non subjaceat : nec Logon seu Verbum emittat, quod a se divulsione quadam naturæ separetur. Sic et antea de Filio Dei docuerant sanctissimi alii martyres. Ignatius[98] : Ὃς ἐστιν αὐτοῦ Λόγος, οὐ ῥητὸς, ἀλλ' οὐσιώδης, οὐ γάρ ἐστι λαλιᾶς ἐνάρθρου φώνημα, ἀλλ' ἐνεργείας θεϊκῆς οὐσία γεννητή. Id est : « Ille est ipsius (Patris) Verbum, non prolatum, sed substantiale : non enim locutionis articulatæ vox est, sed divinæ efficaciæ substantia genita. » Justinus[97] : « Intelligimus Filium e Patre prognatum, sicut lumen e lumine promicans. Nam hac imagine refertur et cœternitas, et essentiæ identitas, et passionis expers nativitas. » Et paulo post : « Non enim decisione, aut defluxu, aut divisione elucescit, sed ex ipsa essentia, sine ulla passione, procedit. » Et Tatianus ejusdem non malus aliquando auditor[98] : « Verbum a Patre genitum» prolitetur, « οὐ κατὰ ἀποκοπήν, non per avulsionem, cum genitorem nunquam relinquat. » Accedit Tertullianus *Contra Praxean* : « Protulit Deus Sermonem, sicut radix fructum, et fons fluvium, et sol radium; nec frutex a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a Deo Sermo. » Origenem cum Valentinianis idem sensisse hac in re, quidam dudum voluerunt; at eos falsos esse, multis ejus allatis scriptis, dilucide evincit Pamphilus martyr, aut potius Eusebius, in *Apologia* pro eodem. Innumera istiusmodi Patrum testimonia, quibus cum Gnosticis recentiores Ariani convincuntur, consulto præterimus.

Emittentem radios. Delevimus « emittente ; » et paulo post « dicant, » pro « dicent, » legendum proposuimus ex vet. cod.

Si autem non emissum. Demonstrat Logon non esse extra Patrem emissum, a definitione emissionis sumpta ratiocinatione. Deinde, si intra Patrem emissus est, nec Patrem ignorare potuit, nec diminutionum passionibus subjacere; quod tamen ab illis affirmabatur. Porro autem, « quemadmodum, » pro « quomodo, » ut alias frequentissime usurpat.

Jam igitur. Exordium est cap. 18 in veteri codice, quod commodius ostendit argumentum affixum sequenti capiti, cujus priores sententiæ ab hoc sejungi non deberent, nisi duobus punctis. Cæterum, « ignorabunt, » pro « ignorabant; » et postea, « similitudine, » pro « similitudinem; » denique, « incidet,» pro «incidit,» vet. cod. auctor. legimus.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 17.

Pag. 131. *Emissio enim.... manifestatio.* Hinc S. Patres « missionem » Filii et Spiritus sancti quandoque per « manifestationem » explicant. « Nec Filii, nec Spiritus S. missionem localiter factam quisque debet Christianus intelligere; sed illo missionis nomine, opus intelligamus manifestationis indultæ, » ait Fulgentius, lib. II *Ad Monimum*, cap. 6. Et ante ipsum Severianus in homilia de æneo serpente, itemque de S. Trinitate, tom. VI Operum Chrysostomi, ex editione Frontonis Ducæi, pag. 58 : *Τί οὖν βούλεται τὸ, ἀπεστάλη; ἀντὶ τοῦ, διὰ σαρκὸς ἔλαμψεν.* Ἡ γὰρ ἀποστολὴ οὐ τὴν ἀπὸ τόπων εἰς τόπους μετάβασιν σημαίνει, ἀλλὰ τὴν ἐκ τῆς ἀοράτου θεότητος εἰς ἐμφανῆ παρουσίαν. « Quid igitur sibi vult illud, *Missus est?* pro eo, ac si dixisset, *conspectus est, in carne apparens nobis affulsit.* Legatio enim illa non ullam profectionem de loco in locum significat, sed ex invisibili deitate in aspectabilem præsentiam. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 18.

Pag. 131. *Quemadmodum.* Passiones, ignorantiam, vacuum, et emissiones, in Deum Patrem non cadere rursus confirmat, quod hæc mortalium propria sint; Verbi vero divini generatio a prolatione verborum hominum omnium recedat; vitam quoque Dei aliam non esse a mente et essentia ejus. Infert postremo pugnas, quibus inter se more omnium hæreticorum digladiabantur, et quasi mutuis cædibus corruebant.

Sensus emissione. Expunximus « sensu emissionis; » et paulo post, pro « conjuncti sunt in primo, » restituimus « convicti sunt in primo libro. »

Sed quoniam. Refutata prima Æonum conjugatione ac emissione, qua nugabantur Bythum et Sigen emisisse Nun et Alethiam; nunc secundam coarguit, ostendens passiones ab illis conflctas non cadere in Deum, sed hominibus tantum convenire; et Logon non sic emissum a Nu, ut blaterabant. Initium porro capitis decimi noni hic constituit codex manusc. cum infra posito argumento.

Pag. 132. *Et suo verbo.* Codices excusi, « et suum verbum; » paulo post quoque « præponere, » pro « præparare, » reposuimus.

Peccaverunt autem. Asserit Zoen, id est, vitam Dei non esse sexto loco constituendam in Plenitudine, sed potius primo : nec fingendum extra Deum emissam fuisse, cum ipse sit vita sua. Deinde, sub nomine Dei omnes ejus perfectiones, quales sunt incorruptio, veritas, sapientia, bonitas, etc., cum revera sint ipse Deus, omnino significari et comprehendi. Denique insipientissimorum hominum

[95] Cap. 6. [96] Cap. 10. [97] Ad Magnes. [98] Lib. de Trin. [98] Orat. contra Græcos.

esse putare, aut mentem, aut veritatem, aut Verbum Dei aliquo tempore vita caruisse.

De ea autem. Initium sequentis capitis vigesimi, cum sua epigraphe, hic constituit vetus codex. His autem evertit et eam emissionem, qua dicebant per conjugationem Hominis et Ecclesiæ duodecim Æones prodiisse. Idque facit ex mutuis pugnis et dissidiis Gnosticorum ministrorum, nec in hac re secum, nec cum ipsa veritate convenientium.

Hoc idem et in hujus ævi Gnosticis observandum esse non semel supra notavimus. Hic solum adjicio Tigurinos, in *Præfatione apologetica* ad Ecclesias Germaniæ reformatas, Lutheranis exprobrare, quod inter se nequaquam conveniant de peccato originali, de justificatione, de libero arbitrio, de Evangelio, de lege, de Christi ad inferos descensu, de ipsius persona, de cæremoniis, de filiorum Dei electione ad vitam æternam, et multis aliis fidei Christianæ articulis. Nec injuria exprobrant, quandoquidem sint inter illos, Lutherani alii molles, ut sunt Ienenses, Lipsenses, et Wirtembergenses; alii rigidi, ut Mansfeldenses, Tubingenses, Illyricani. Deinde sunt inter illos Antinomi, Osiandrini, Majoristæ, Flacciani, Substantiarii, Accidentarii, Ubiquitarii; qui nullis hactenus colloquiis, nullis principum suorum edictis, nullis exsiliis, nullis denique scriptis potuerunt in concordiam coalescere. Illi iidem Tigurini, in fine *Orthodoxi consensus*, triginta sententias ex operibus Lutheri citant, de sola eucharistia, quibus probant eum turpiter dissentire ab iis, quæ ipsemet alibi scripsit ac docuit. Et ne suspectum sit horum tanquam adversariorum testimonium, aliud Osiandri Lutherani, in confutatione cujusdam scripti Melanethonis, sponte confitentis, viginti discrepantes esse sententias apud solos Confessionistas, de unico justificationis articulo.

Ac ne sibi blandiantur Calviniani, quasi secum belle convenirent, initio Dialogorum nostrorum, evicimus Anglicanos a Genevanis quindecim ad minus religionis capitibus palam dissidere; deinde, Calvinum et Bezam plusquam centum locis secum aperte pugnare. Manifestum est omnibus, de unica ista Christi sententia: « Hoc est corpus meum [»], » octoginta esse inter illos diversas interpretationes; nec unquam inficias ire poterunt, Vermilium a Beza in colloquio Pissiacensi dissensisse. Certe de baptizandis pueris adulterinis, usurpandisque nominibus Trinitatis ac personarum consubstantialium, contraria et pugnantia decernunt Poloni et Genevani. De omnipotentia Dei aliter sentiunt Heidelbergenses et Sabaudi. De descensu Christi ad inferos, de veterum Patrum limbo, voce *substantialiter* admittenda, et aliis multis Tigurini et Genevani non conveniunt. Et quorsum tot diversæ fidei confessiones, ut Tigurina, Genevana, Bezana, Gallica, Belgica, Anglica, in dies cuduntur et recuduntur, si unica est inter eos fides ac religio? Quot quibusque probris sese onerant et traducunt in Anglia Puritani et pseudoepiscopi? etc. Qui plura de his desiderat, consulere poterit Staphylum, Lindani tabulas, Jurgiewicium libro *De bello quinti Evangelii*, et collectam a Rescio *Ministromachiam*. Nos his paucis contenti sumus patefecisse, Hugnosticos nunc non minus inter se pugnare atque digladiari in paradoxis suis affirmandis, quam olim parentes eorum Gnostici mutuo dissenserunt.

Pugnant adversus invicem. Mutuas hæreticorum pugnas, tropæa Ecclesiæ catholicæ ultro parare, alias adnotavimus, fidemque rectam illustrari et confirmari illorum conflictationibus. Nam cum hæreses pleræque, ex incauta alterius hæreseos evitatione et insectatione oboriantur, ut de Ario apparet, qui Sabellii personas confundentis odio, in naturæ distractionem incidit; et Eutyche, qui Nestorii errorem fugiens, in naturarum confusionem incurrit: hinc fit, ut cum ingenio, eloquentia, et linguarum peritia aliquando valeant; in ea parte, qua adversam hæresim impugnant et orthodoxam fidem sequuntur, optimam et utilissimam operam navent Ecclesiæ. Hæc abunde explicat Vigilius martyr libro secundo et quarto *Contra Eutychen*; et non raro noster Irenæus.

Generationes intentionum. Quatuor has voces ex veter. codic. addidimus, expunximus «generationis.»

92 *Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap.* 18.

Pag. 132. *Lationem prolativi hominum verbi*, etc. Ad hos hæreticos quoque quadrat, quod de aliis ait Origenes tom. 1 *Comment. in Joannem*, pag. 24: οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν, οἱονεὶ ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, « existimantes Filium Dei esse paternam prolationem, quasi in syllabis positam. »

Transferunt in Dei æternum Verbum, et prolationis initium donantes, etc. Bene notanda Irenæi sententia de æternitate Filii Dei, nullum habentis initium, e diametro Arianorum hæresi adversa.

Imo magis ipse Deus, cum sit Verbum. Hic ὁμοούσιον Verbi sive Filii Dei aperte statuit Irenæus, et ad Joan. 1, 1, alludit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 19.

Pag. 133. *Multo verisimilius.* Quia malos fures superiori capite Gnosticos vocarat, furta illorum a tredecim philosophorum scriptis, isto fusissime retegit: in quibus nihilominus multo plura rectius tradita esse, quam in hæreticorum libris, pronuntiat. Utrumque frequenter et Tertullianus libro *Contra Hermogenem*, dum « philosophos hæreticorum patriarchas » appellat; et libro *Præscriptionum*: « Hæræses a philosophia subornantur, inde Æones, et formæ nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus de tranquillitate, a Stoicis venerat. Et uti anima interire videatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eædem materiæ apud hæreticos et philosophos volutantur, iidem retractatus implicantur. » Et paulo post idem vetustissimus theologus ita scribit: « Quid Athenis et Jerosolymis? quid academiæ et Ecclesiæ? quid hæreticis et Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est, » etc. Idem rursus alibi [1]: Discede ab ethnico, hæretice; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid cæco duci initeris, si vides? quid vestiris a nudo, si Christum induisti? quid alieno uteris clypeo, si ab Apostolo armatus es? » etc.

Nequaquam tamen putandum vel Irenæum, vel alios quosvis sanctos ac veteres theologos studia prohibere aut damnare philosophica; cum et ipsi peritissimi et acutissimi fuerint philosophi, probeque noverint disciplinas liberales ad cæterarum disquisitionem et tractationem necessarias et commodissimas esse: sed hoc in istis coarguunt et vituperant, quod artibus illis abuterentur ad subvertendam et opprimendam veritatem, quibus eam tutari et propagare debuissent. Sic et Paulus eos severe increpat [2], « qui veritatem Dei in injustitia detinent, et cum cognoverunt Deum, non sicut Deum glorificaverunt, » etc. Studia porro philosophica et humaniora impense commendant Clemens in *Strom.*, Basilius epistola ad nepotes, Hieronymus epistola ad Magnum.

Antiphanes. Ejus nominis varios refert Suidas, sed nulli eorum *Theogoniæ* descriptionem tribuit. Oportet igitur vel Antiphanem hunc poetam illum

[»] Matth. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19.

[1] Lib. de resur. [2] Rom. 1, 18.

esse, cujus epigrammata exstant in *Florilegio* Planudis, et frequentes sententiæ apud Athenæum et Stobæum; quique natus Olympiade XCIII, comœdias 365, aut, ut alii volunt, 290 scripsisse, terdecies vicisse, atque in Chio obiisse fertur, annos natus 74. Vel certe pro Antiphane, contra omnium codicum fidem, legendum esset *Hesiodus*, quod Epiphanius indicare videtur de Valentino ita locutus : « Imitator Hesiodi *Theogoniæ*, qui ut fabulosa gentium poesi mundo illusit; sic et Valentinus aliis nominibus in alia transmutatis mundum decipere voluit, Hesiodum habens opinionis suæ fundatorem. » Hesiodum certe post Orpheum asseruisse chaos omnium esse rerum principium, ex ejusdem verbis copiose satis probat Eugubinus lib. I, capit. 10, *De perenni philosoph.* Lactantius scribit [3] : « Homerus nil nobis dare potuit, quod pertineat ad veritatem. Potuit Hesiodus, sed tamen nil dedit; non a Deo conditore sumens exordium, sed a chao; cum explanare ante debuerit chaos ipse unde, quando, quomodo esse cœpisset, » etc.

Pleroma, *Matris*. Codices excusi, « Pleromatis. »

Thales. Unus fuit ex sapientibus illis septem, qui eodem tempore in Græcia floruerunt, id est anno mundi 3366, si Hebræorum supputationi credimus; sin Theophili Alexand., 5035, Olympiade XLIII, quo tempore in Babylonem Judæi captivi, eversa Jerosolyma, abducebantur. Id vero docuisse de rerum principiis, quæ hic habet Irenæus, magno consensu scripserunt Justinus, Eusebius, Lactantius, lib. I, cap. 5; August. VIII *De civitat.*, cap. 2. Thaletis conjecturas affert Plutarchus in *Placitis*, quod semen omnium animantium humidum sit, nec alimentum sine humido constet, quin et astra ipsa putabat humoribus Oceani vegetari. Putarem ego vel traditione quadam, vel lectione librorum Moysis, aut certe oraculis Sibyllinis, quædam de rerum creatione illos tenuisse, de qua dicitur : « Spiritus ferebatur super aquas [4]; » et : « Producant aquæ reptile [5]. »

Homerus. A cæcitate id nomen consecutus est, cum prius Melesigetes diceretur. Patriam illius indicare operosum est, cum septem Græciæ urbes eum sibi certatim vindicent. Colophonii civem suum dicunt, Chii sibi vindicant, Salamini repetunt, Smyrnenses suum esse confirmant. Exstat de ea re distichon hoc apud Gellium :

Ἑπτὰ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν Ὁμήρου
Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφών, Σαλαμὶς, Χίος, Ἄργος,
[*Ἀθῆναι.*

Id est :

Septem urbes certant de stirpe insignis Homeri,
Smyrna, Rhodos, Colophon, Salamin, Chius, Argos,
[*Athenæ.*

Multo minus de ætate ejus conveniunt, cum novem ea de re pugnantes referat sententias Clemens Alexand. primo *Stromatωn*. Sententiam porro ejus de Oceano mari, præter superiores auctores, referunt etiam Theophilus Antioch. lib. II *Ad Autolycum*, et Athenagoras *Apologia pro Christianis;* ubi et Orpheum hac in re sequens, non amplius quam 400 annis ante se illum vixisse affirmat.

Anaximander. Thaletis auditor, et ejusdem patriæ fuit, quo sublato, ut nomine proprio sectam constitueret, multo absurdiora est commentatus; videlicet ipsum infinitum causam esse generationis et corruptionis omnium. « Ex ipso namque, ait, cœlos segregatos, cæterosque mundos infinitos, » et alia plura, quæ fusius descripserunt Plutarchus et Laertius; ex sacris Eusebius [6], et Justinus martyr *Oratione ad Græcos*, Augustin. VIII *De civit.*, cap. 2.

Anaxagoras. Clazomenius fuit, Anaximenis auditor, Socratis et Euripidis præceptor, Olympiade LXX, cum Xerxes in Græciam trajecit, genere, divitiis et philosophia clarissimus. Docebat autem, solem candens ferrum esse, Peloponeso majorem, hoc universum ita ex parvis similium partium corporibus compositum, ut aurum ex minutissimis ramentis constat; animantesque primo ex humore, calore, terraque manasse, postea ex invicem natas esse, mares a dextris, feminas a sinistris, ut scribit Laertius, cui post Aristotelem etiam astipulatur Justinus martyr *Orat. ad Græcos*. Cur vero ἄθεος et irreligiosus nominaretur ab Irenæo aliquantulum hæsi, quod non consentiret vet. cod., quodque Mentem divinam omnia composuisse docuisset, quod atheus non dixisset. At quæ subjicit Laertius, nodum solvunt, videlicet, ipsum a Cleone impietatis accusatum, quod solem laminam candentem, vel ut Augustino placet [7], lapidem ardentem, non Deum esse diceret : ideoque « quia non solem, sed Creatorem solis venerabatur, » addit Eusebius [8], « parum abfuit, quin sit ab Atheniensibus lapidibus obrutus. » His accedit Plutarchus, qui Euripidem deos gentium, Areopagitarum formidine, inficiari per se non audentem, Sisyphum et Anaxagoram id præstantes recensere fecit. Luciani etiam Timon Jovem fulmina in Anaxagoræ caput ejaculatum dicit, quod familiaribus suasisset, nullo pacto esse illos, qui dii vocarentur. His adde Velleium apud Ciceronem *De natura deorum*, sententiam Anaxagoræ istis verbis referentem : « Anaxagoras primus omnium rerum descriptionem et mundum Mentis infinitæ vi ac ratione designari et confici dicit; » Platonem denique in *Cratylo*, justum et pium judicantem, quod Anaxagoras Mentem ex se omnipotentem cuncta condidisse docuerit, etc. Ergo non Irenæi, sed quorumdam ethnicorum æmulorum judicio Anaxagoras ἄθεος nuncupatur.

93 Pag. 134. *Hoc autem*. Gnosticos arguit Irenæus, quia post philosophos, mundi fabricatorem mundum ipsum ex subjecta materia fecisse, dicerent : quod et ante eum fecerant Theophilus Antioch. [9] eo nomine Platonicos damnans; simul et Justinus [10], Platonem nominatim reum agens, quod Deum non ποιητήν, id est factorem, sed δημιουργόν, id est conditorem, qui condendi facultatem a materia habuisset, asserebat. Hos secutus Tertullianus, toto orationis impetu, eamdem sententiam amplexantem Hermogenem obruit, materiam illam affirmans ignotam esse prophetis, apostolis, imo et ipsi Christo. His accedit et Eusebius [11], adductis sententiis Dionysii Alex., Origenis, et Maximi, illos absque scelere non esse pronuntians, qui materiam primam ad fictionem totius, Deo subjiciunt.

Contra vero nihil frequentius nunc audiunt theologorum scholæ, quam Deum ex materia informi corporea omnia condidisse; in eamque sententiam pedibus et manibus feruntur Dionysius Areop., Tatianus, Lactantius, Augustinus, Theodoretus.

Conciliabuntur autem facile, si materiam illam Deo non esse coæternam, nec ingenitam, ut cum philosophis Hermogenes volebat, nec ex Achamoth Æonis errantis commentatione ortam, cum Gnosticis dixeris; sed a Deo opt. max. ex nihilo aliquando creatam, indeque formarum adjectione, omnia ab eodem condita fuisse cum Patribus senseris : quod non obscure indicat Irenæus cap. 10 et 11 hujus libri.

Hi qui ex Porticu. Zeno horum princeps nomen Zenoniorum principio sectæ dederat; at cum in

[3] Lib. I, cap. 5. [4] Gen. I, 2. [5] Ibid., 20. [6] Lib. I de Præp., cap. 5, et lib. XIV, cap. 5. [7] Lib. XVIII de Civit., cap. 41. [8] Lib. XIV de Præp., cap. 5. [9] Libr. II ad Autolycum. [10] Orat. ad Græcos. [11] Lib. VII de Præp., cap. 8.

porticum, quæ Græcis στοὰ dicitur, frequentius ad disserendum convenirent, Stoica secta nuncupata est; quam etiam ad tempora B. Pauli durasse, ex Actorum libro certum est, quando concioni illius de resurrectione, Athenis sese opposuerunt. Inter horum paradoxa refert Laertius [13], quod unum Deum docerent, ipsumque Mentem, et Fatum, et Jovem, variis quoque aliis nominibus appellarent; partes quoque omnia penetrantes haberet, ob idque Græcis Δία vocari, quod in æthere distentum sit imperium ejus; Ἥραν vero, quod in aere; Ἥφαιστον, quod in artificiali igne; Ποσειδῶνα, quod in humore; Δημητράν, quod in terra. Laertio subscribit Euseb. lib. XIV *De præpar.*, cap. 6, et lib. XV, cap. 14. Adversus horum fatalem necessitatem, cui etiam Deum subjectum volebant, disserit Epiphan. contra hæresim quintam; et eo longe antiquior Justinus martyr *Apol.* 1, et infra non semel Irenæus.

Non extra Hesiodi. Hesiodus, libro qui inscribitur *Opera et dies*, Pandoram fingit omnium primam mulierem, Vulcani artificio, Jovis autem jussione fabricatam; quam singuli dii donis suis ornaverunt, Pallas sapientiæ, Venus formæ, Apollo musices, Mercurius eloquentiæ, indeque Pandoram dictam, quasi omnium donum, vel ab omnibus donatam, vel omnium rerum genere dotatam. Hujus fabulæ commentationem eleganter accommodat Nazianzenus adversus mulieres sese ambitiosius excolentes. Perstringit et Fulgentius libro secundo *Mythologiarum*.

Pandoron. Ita ex vet. cod. reposuimus; « Pandoram » expunximus.

A Cynicis. Antisthenis sectatores hoc nomine vocati fuerunt, sive a Cynosarge gymnasio; sive a canina mordacitate, qua nec diis, nec hominibus parcebant; aut, ut alii volunt, ab eo, quod canum more in propatulo coire non dubitarent, sicut de Crate et Hipparchia tradit Laertius [13], qui et Diogenem mulieres communes esse oportere, nihilque iniquum quodvis gustare animal, nec injustum humanis vesci carnibus, asseruisse scribit. Perstringit et Nazianzenus [14] Diogenis helluationes, et Cratetis de matrimoniorum communitate sententiam. Immunditia impudentiæ suæ, qua naturali verecundiæ reluctabantur, Cynicos nuncupatos affirmat quoque August. lib. *De nupt. et concup.*, cap. 22, quos et patronos libidinis vocat lib. IV *Contra Julianum Pelag.* Gnosticorum porro immunditias retulit Irenæus, lib. I, c. 1, 8, 9, 20, 23, 24 et 32.

Et minutiloquium. « Multiloquium et subtilitatem » habet cod. vet. Aristotelem suis assertionibus, ob subtilitatem, fidem ab omnibus haberi voluisse, et suæ eloquentiæ plus æquo confisum, omnibus aliis philosophis bellum indixisse, ante Irenæum Justinus quoque notaverat. Καὶ περὶ τούτων (ait *Orat. ad Græcos*) πιστεύεται ἑαυτὸν, διὰ δοκιμότητα φράσεως, ἀξιῶν. Queritur et Nazianzenus, « quod artium Aristotelis pravum artificium, et Platonicæ eloquentiæ præstigiæ, ut Ægyptiacæ plagæ, in Ecclesiam irrepserint. » Orat. de moderatione in disputationibus servanda. Damnat quoque Theodorus presbyter Severum hæreticum [15], quod « eum solum agnosceret præstantissimum theologum, qui scite se exercuisset in Aristotelicis categoriis, et reliqua supellectile externorum a Christo philosophorum. »

A Pythagoricis. Ante Irenæum Justinus [16]: « Pythagoras Samius, ait, Mnesarchi filius, arbitratur principium, numeros, et mensuras, et horum concinnitates, elementaque ex utrisque composita: præterea unitatem, et infinitam dyada. » De his et Laertius fusissime.

Pag. 135. *Dicemus autem.* Initium est capitis 22 in vet. cod. cum argumento infra ibidem posito.

Cognitio, habere. Vet. cod., « habere gloriam iniquam; » — « cognitionem habere, » legendum censerem, etsi nulli consentiant codices.

Per pithanologiam. Id est suadelam, vimque quamdam alliciendi suadendique.

Reliquarum emissionum. Expunximus « reliquorum » anct. vet. cod.

Frustra autem, et prout evenit. Billius observat hanc loquendi formam huic auctori frequentem esse, cui hæc Græca respondent, εἰχὴ δὲ καὶ ὡς ἔτυχε. Paulo post, ejusdem judicio, « Ainon » reposuimus, pro « Æonon. »

Et quemadmodum periclitata est perire. Similis locutio Jonæ I, 4, « et navis periclitabatur conteri, » καὶ πλοῖον ἐκινδύνευσε τοῦ συντριβῆναι. Hebr., « navis cogitabat conteri, » id est, periculum erat, ne contereretur. Ita et Quintilianus, « periclitatur rumpi. »

Pag. 136. *Duodecim dii ipsorum.* De his strictim Lactantius lib. I, cap. 15, et eum secutus August. in *Civitate Dei*, ex Varrone. Dii majorum gentium vocantur a Cicerone, qui ad imitationem reipublicæ Romanæ (cui duodecim Patres Romulus præfecerat) Consentes appellantur. Ennius illos versibus istis enumerat:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Conjunxerunt etiam illos per conficta matrimonia, sicut et postea Gnostici suos Æones, ut hoc modo convenirent: Jupiter et Juno, Mars et Venus, Mercurius et Minerva, etc. Finxerunt enim alios plurimos esse deos ministros et populares, ut tradit Lactantius lib. I, capite tertio et quinto.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 19.

Pag. 135. *Antiphanes in Theogonia.* Sine dubio est Antiphanes iste, cujus Ἀφροδίτης γονὰ citantur ab Athenæo pag. 487 et 666 seq.

Veterem.... inutilem. Similiter adversus alios hæreticos, inveteratarum ac inutilium Judaicarum fabularum sectatores, scribit S. Ignatius *Epist. ad Magnesianos*, § 8: Μὴ πλανᾶσθε ταῖς ἑτεροδοξίαις, μηδὲ μυθεύμασι παλαιοῖς ἀνωφελέσιν οὖσι. « Ne seducamini falsis doctrinis, neque fabulis veteribus, quæ inutiles sunt. »

Epicuro. Epicurum anno tertio CIX olympiadis, septem annis ab obitu Platonis, natum scribit Laertius, lib. X *De vitis philos.*, et lectis Democriti libris, postmodum philosophiæ operam dedisse, librosque *De atomis* edidisse. « Scripsit etiam, » subjicit Laertius, « infinita volumina, adeo ut illorum multitudine cunctos superarit; inter quæ optima ea putat, quæ sunt *De atomis*, et *Vacuo.* » Laertio subscribunt Justinus *Orat. ad Græcos*, et August. lib. VIII *De civit. Dei*, cap. 5. Democritus, quem Irenæus subjungit, principia, atomos, et inane opinatus est, infinitosque mundos generationi et corruptioni obnoxios. Atomos quoque magnitudine et numero infinitos ferri in toto, ac rotari, atque ita concretiones omnes gignere. Eadem ante Democritum, Leucippum asseruisse tradit Aristoteles I *De generat.*

Plato vero rursus materiam dici, etc. Apuleius lib. I *De doctrina Platonis*: « Initia rerum tria arbitrabatur Plato, Deum et materiam, rerumque formas, quas ἰδέας idem vocat. » Cyrillus lib. II *Contra Julianum* ante medium: Καὶ πάλιν ὁ μὲν δὴ δεινὸς καὶ διαβόητος Πλάτων τρεῖς ἀρχὰς εἶναι τοῦ παντὸς διορίζεται, θεὸν, καὶ ὕλην, καὶ εἶδος· καὶ θεὸν μὲν εἶναί φησι τὸν ποιητήν· ὕλην δὲ τὸ ὑποκείμενον· εἶδος δὲ τὸ ἑκάστου τῶν γινομένων παράδειγμα. « Rursus sapiens ille Plato et omnium prædicatione celeberrimus tria principia universi

[13] Lib. VII. [14] Lib. VI. [15] Orat. in laudem Heronis. [16] Isagoge in Anastasium Antiochenum.
[13] Orat. ad Græcos

constituit : Deum, materiam et ideam. Deum opificem esse asserit; materiam, subjectum; ideam vero, exemplar cujuscunque eorum quæ fiunt. » Quæ descripsit fere ex Justini martyris *Parænesi ad Græcos*, pag. 5 edit. Sylburgii. Confer Menagii Notas ad lib. III Diogenis Laertii, num. 69.

Pag. 134. *Propter generositatem.* Se « spiritnales » a matre Achamoth natos, et « semina electionis » esse gloriabantur insani isti homunciones. Atque hæc erat ipsorum « generositas, » Græce εὐγένεια, ut ex veteribus glossis colligo. Eadem vox usurpatur a Tertulliano lib. IV *Contra Marcionem*, cap. 5, ubi Ecclesias ab apostolis fundatas, per successionem episcoporum, probari docet : « Sic, inquit, et cæterarum (Ecclesiarum) generositas recognoscitur. » Et lib. *De carne Christi*, cap. 9 : « Quomodo, inquam, contemni et pati posset, sicut dixi, si quid in illa carne de generositate cœlesti radiasset. »

Cum sint cum eis ejusdem testamenti. Græce διαθήκης, id est συνωμοσίας. Ita enim Hesychius in *Lexico* : Διαθήκη, συνωμοσία· ἐνικῶς, οὐ πληθυντικῶς τὰς διαθήκας ἔλεγον. « Testamentum, » id est, « conjuratio, » vel sodalitium (nam et Plato lib. II *De republ.* ξυνωμοσίας καὶ ἑταιρείας jungit). « In singulari, non plurali διαθῆκαι dicuntur; » in hac scilicet significatione.

A Pythagoricis. Ante Irenæum Justinus *Orat. ad Græcos* : « Pythagoras Samius, ait, Mnesarchi filius, arbitratur principium, numeros, et mensuras, et horum concinnitates, elementaque ex utrisque composita : præterea unitatem, et infinitam dyada. » De his et Laertius fusissime. FEUARD. Ubi obiter notandum, citata Justini verba, ut et plura, quæ præcedunt de variis philosophorum, circa rerum principia, sententiis, ex Plutarchi lib. I *De placitis philosophorum*, cap. 3, quod est περὶ ἀρχῶν, τί ἐστιν, petita esse. Ita enim hujus verba sonant : Πάλιν δὲ ἀπὸ ἄλλης ἀρχῆς Πυθαγόρας Μνησάρχου, Σάμιος... ἀρχὰς τοὺς ἀριθμοὺς, καὶ τὰς συμμετρίας τὰς ἐν τούτοις, ἃς καὶ ἁρμονίας καλεῖ, τὰ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων στοιχεῖα, καλούμενα δὲ γεωμετρικά. Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Quæ a Justini textu pag. 3 edit. Sylburg. in fine nihil fere discrepant, nisi quod hic συμμετρίας et ἁρμονίας numerorum distinctas faciat, cum Plutarchus ut synonyma ista acceperit.

Et initium ipsorum parem et imparem. Similiter Aristoteles lib I *Metaphysicorum*, cap. 5, Pythagoreorum sententiam exponit his verbis : Φαίνονται δὲ καὶ οὗτοι τὸν ἀριθμὸν νομίζοντες ἀρχὴν εἶναι..... τοῦ δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν· τούτων δὲ τὸ μὲν πεπερασμένον, τὸ δὲ ἄπειρον. « Videntur etiam isti numerum existimare principium esse... numeri autem elementa par et impar, quorum alterum finitum, alterum infinitum faciunt. » Par scilicet infinitum, finitum vero impar, ut ex mox dicendis patebit.

Ex quibus et ea, quæ sensibilia, et insensata sunt, subjecerunt. Ἐξ ὧν καὶ τὰ αἰσθητὰ, καὶ τὰ ἀναίσθητα ὑπετίθεντο. « Ex quibus tam sensibilia, quam ea quæ sub sensum haud cadunt, esse supponunt. » Sensibilia autem sive visibilia ad parem, insensata sive invisibilia ad imparem numerum referenda esse, patet ex verbis Aristotelis lib. III *Physicorum*, cap. 4, § 4 : « Pythagorei ponunt infinitum in rebus sensibilibus, ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, quia numerum haud statuunt separatum : atque asserunt id quod est extra cœlum, esse infinitum, καὶ εἶναι δὲ τὸ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ ἄπειρον. » Atqui mox § 5 subdit : Καὶ οἱ μὲν τὸ ἄπειρον εἶναι τὸ ἄρτιον. « Et illi quidem infinitum » aiunt « esse par. » Confer Themistium, Simplicium, Philoponum, aliosque in hunc locum commentatores. Quibus accedit Eustrathius in lib. I *Ethic.* : Δύο συστοιχίας ὁ Πυθαγόρας ἐξείθετο, μίαν μὲν ταύτην πέρας, περιττόν· ἑτέραν δὲ ταύτην ἄπειρον, ἄρτιον. « Duos ordines statuerat Pythagoras : unum quidem finitum, impar; alterum vero infinitum, par. » Cum itaque ex Pythagoreorum sententia, par ac infinitum coincidant, infinitum autem in rebus sensibilibus exsistat, ex pari sensibilia, ex impari insensibilia ortum duxerint necesse est.

Ex altera quidem substitutionis initia esse; altera autem sensationis et substantiæ. Locum hunc difficillimum sicco pede transiit Feuardentius, nec hisce obscurissimis ullam attulit lucem : an aliquam afferre queam, tentabo. Per « sensationem » et «substantiam,» designata mihi videtur « materia; » per « substitutionem » vero, « forma » rerum. Nam, nullo verbo interposito, sequitur : « Ex quibus primis omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuam de æramento et formatione. » Et quidem « materiam » inde « sensationem, atque substantiam » dictam patet, quod ea sit sensibilis et subsistens; unde vero « formæ » nomen « substitutionis? » Posset forte cuipiam hanc rem cogitanti, in mentem venire, quod pro οὐσίᾳ, « substantiam » dixerit interpres, pro ὑποστάσει vero, « substitutionem; » quodque nomen ὑποστάσεως formæ datum sit, quia illa dat esse rei, uti scholastici loquuntur, et rem facit proprie ὑφιστάνειν. Neque enim, ut Alexander in lib. II Aristotelis de anima scribit, ἡ ὕλη αὐτὴ καθ' αὑτὴν ὑπόστασιν ἔχειν δύναται, ὅτι μηδέπω εἶδός ἐστιν ἐν αὐτῇ. Sed huic conjecturæ obstat, quod interpres ὑπόστασιν semper voce « substantiæ » expresserit, quodque lib. V, cap. 36, hæc verba : οὐχ ἡ ὑπόστασις, οὐδὲ ἡ οὐσία τῆς κτίσεως ἐξαφανίζεται, reddiderit : « Non enim substantia, neque materia conditionis exterminatur. » Et hoc igitur loco οὐσίαν ac ὑπόστασιν ita Latine vertere in promptu erat, nec necesse obscuro « substitutionis » vocabulo uti. Alia itaque opus est conjectura. Suppeditat eam vetus Glossarium, quod inspicienti mihi occurrit « substitutio » ὑποκατάστασις, indeque suspicio incidit, in Græco textu, loco « substantiæ, » vocem ὑποστάσεως, loco « substitutionis » vero, ὑποκαταστάσεως exstitisse, ut adeo παρονομασίᾳ luserit Irenæus, vel secta Pythagoricorum. Formæ vero rerum materialium sublunarium Pythagoreis ideo forte ὑποκαταστάσεως nomine appellatæ sunt, quod hæ expressæ ipsis viderentur, secundum speciem supernarum καταστάσεων, id est formarum, sive idearum. Hæc enim synonyma sunt, ac proinde Galenus lib. I *De crisibus* ait, Hippocratem τῶν νοσημάτων καταστάσεις vocasse οὖν τὰς ἰδέας αὐτῶν. Meliora si quis afferat, ea, hisce missis, libenter acceptabo.

Ex quibus primis. Id est materia et forma, tanquam primis rerum principiis.

Hoc autem ii his, qui sunt extra Pleroma, patefecerunt. Hæc enim inferiora omnia ex materia et forma componuntur.

Sensationis autem initia dixerunt, in quem, etc. Textus hoc loco corruptus, ita videtur corrigendus : « Sensationis autem initia dixerunt, in quantum » (Græce ἐφ' ὅσον pro « in quem; » nam utraque vox eodem fere modo abbreviata in quibusdam mss. occurrit) « sensus intelligens » (omisso « est; » Græce διάνοια συνιεῖσα) « ejus quod primum assumptum est, quærit quoadusque defatigatus (pro «defatigata»), ad unum et indivisibile concurrat. » *Defatigata* autem ex Græco καταπεπονημένη, vel κεκοπωμένη posuit interpres, velut oblitus, quod præcedentem Græcam vocem διάνοια Latina masculini generis verterit. Cæterum hæc Pythagoreorum effata respondere videntur istis hæreticorum hypothesibus, quibus originem materiæ deducebant ex temeraria inquisitione primi Patris, et inordinata Enthymesi, sive intentione magnitudinem illius comprehendendi, qua Sophia laboravit, extra Pleroma ejecta, et recepta tandem, nihilominus post se pravam istam intentionem reli-

quit, ex qua Creatorem mundi, et post eum creaturas ab eo conditas prodiisse insani homines fingebant, uti cap. 1 lib. I prolixe expositum legitur.

Pag. 135. *Vocum novitates.* An interpres ex Irenæi Græco καινοφωνίας, vel pro more ex veteri Latina Bibliorum versione « vocum novitates » posuerit, ambiguus hæreo. De hac fidem abunde faciunt, post Tertullianum *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 16, Ambrosiaster *Comment. ad I Timoth.* VI; Augustinus tract. 97 in Joannem, aliique Latini. De Græco autem tam S. Pauli quam Irenæi textu dubium videri posset. Fuere enim Græci Patres, qui καινοφωνίας legerunt, interque hos Chrysostomus, de quo Œcumenius et Theophylactus ambo ad hunc locum Pauli scribunt : Ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰς νεωτέρας παραινέσεις καινοφωνίας εἶπε, διὰ τῆς αι διφθόγγου τὸ και γράφων, ὡς ἔοικε. « Beatus autem Joannes recentiores admonitiones dixit vocum novitates, legens, ut videtur, καινοφωνίας per αι diphthongum in prima. » Ac licet apud Chrysostomum loco citato, in editis nostris exemplaribus legamus κενοφωνίας, ipsum tamen scripsisse, vel legisse καινοφωνίας, præter citatos auctores, id plane confirmat, quod in loco parallelo ad II Timoth., cap. II, v. 16, tam in textu quam in Commentario καινοφωνίας expresserit. Fieri igitur potuit, ut et S. Irenæus ita legerit, scripseritque. Quidquid vero de Irenæo statuatur, in epistola B. Apostoli genuinam esse lectionem κενοφωνίας, quam post Clementem Alexandrinum, loco mox citando post Œcumenium et Theophylactum, in vulgatis exemplaribus Græcis nos agnoscimus, omnes largientur, puto, qui hunc locum contulerint cum altero Coloss. II, 8 : Βλέπετε μήτις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης. Ubi licet in Alexandrino codice iterum καινῆς legatur, per errorem tamen librarii id factum patet; ex quo, et supra citato in loco variam lectionem ortam esse, mihi nullum est dubium.

Falsæ agnitionis. Irenæum apostolicam phrasin ψευδωνύμου γνώσεως, quam alias in ipso hujus operis titulo expressit, 95 hoc quoque loco retinuisse existimo, licet vetus interpretatio non « falso nominatæ, » sed « falsæ » agnitionis habeat, quasi ψευδοῦς in Græco fuisset. Confer Præfationes libri IV et V. Cæterum notatu digna est Clementis Alexandrini observatio lib. I *Stromatum*, pag. 385, ubi citatis Apostoli verbis hæc subdit : Ὑπὸ ταύτης ἐλεγχόμενοι τῆς φωνῆς οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, τὰς πρὸς Τιμόθεον ἀθετοῦσιν Ἐπιστολάς. « Cum ab hac voce redarguantur hæretici, Epistolas ad Timotheum abrogant. » Id quod de Marcione constat ex Tertulliani lib. V adversus hunc hæresiarcham in fine, et Epiphanii hæres. 42. Neque mirum : quippe eum aperte feriebat prophetia Apostoli I Timoth. IV, 1 seqq.

Ex his, qui in labe facti sunt, Æonibus habuisse substantiam. Atqui, dices, Soter, sive Jesus, ex omnibus Æonibus substantiam habuit; Christus a Monogene Propatoris originem cepit; ast sola Sophia, ultimum inter triginta Æones locum tenens, in labe facta est, et pœnam inquisitionis incogniti Patris debitam sustinuit : quomodo ergo hic omnes Æones, ipseque Monogenes, in labe facti dicuntur? Responsionem suppeditant, quæ leguntur supra pag. 10 (8) : « Quæ (passio, qua Sophia laboravit) exorsa fuerat in iis, quæ sunt erga Nun et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam. » Confer infra cap. 24. Et Nus itaque cum reliquis Æonibus, hujus passionis sive labis quodammodo participes fuere.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 20.

Pag. 136. *Revertamur.* Initium est cap. 23 in veteri codice cum argumento infra posito. Urget autem crebris percontationibus Gnosticos, ut rationem reddant de Æonum emissionibus, numeris, imaginibus, et partitionibus; ut vel hujus penuria confusi, conticescant; vel absurdiora comminiscentes exsibilentur.

Et diem duodecim horas. Undecim has voces ex vet. cod. adjecimus.

Prima et archegonos. Quærit quamobrem octo tantum Æones in principali Pleromatis conjugatione ac emissione constituerint, nec plures, nec pauciores; cum et numerus ternarius, quinarius, et septenarius suis mysteriis non careant? Deinde, cur non etiam ex conjugatione Logi et Zoes, nec plures nec pauciores quam decem prodierint? Denique, qui fit, ut Anthropos et Ecclesia duodecim tantummodo pepererint? Horum rationes, aut solidas probationes cum afferre non possent, concludit plane anilia esse deliramenta.

Qui sunt conditionis. Hoc nomine hic, et in sequentibus frequentissime, omnes species inferne creatas et visibiles intelligit. Ita et Tertull. libr. *De resur. carn.* : « Impii ipsam conditionem colunt adversus Creatorem. »

Apta est rhythmisatio. Plura de hoc nomine disserit August. lib. III et V *Musicæ* : sed hic tantum vece ea illam superstitiosam Æonum et emissionum enumerationem Irenæum velle significare puto.

Enarrabunt, vel in eum descendent. Ita leginus ex veter. cod. Delevimus autem « enarrarent » et « descenderent. » Et paulo post, « ejusmodi figuræ, » pro, « figura. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 21.

Pag. 137. *Si autem nulli.* Tam frequens Gnosticorum pleroma, ex propria ipsorum dispositione evertit, ad immensas idearum ideas illos adigens : simul Basilidis de cœlis 365 matæologias et commenta, quæ lib. I, cap. 22 et 23, enarraverat, quasi per transennam confutat, pie tandem colligens longe cutius et salubrius esse, in unius et solius Dei confessione permanere, quam tanta impietatum examina confingere.

Perfecit esse. Codices excusi, « perfecisse. »

Sicut passus est Basilides. I. e. quod Basilidi accidit.

Quoniam. Quantus sit numerus sphærarum cœlestium, parum inter se conveniunt philosophi et theologi. Unicam vult Chrysostomus; duas Origenes; de tribus non ambigit Damascenus; quosdam quatuor, alios septem, multos octo constituisse, testis est Augustinus, XII *De Genesi*, cap. 30, nonam addere Ptolemæo et Alphragano visum est; Alphonsus, Lignerius, et Regiomontanus experientia et ratione moti, decimam adjiciunt; magna nunc confidentia theologi his undecimam connectunt; quam a lucis fulgore, empyreum cœlum appellant. Gnosticis propior accedit Aristoteles, qui XII *Metaphysices*, 47, aut 55, cœlestes orbes esse per se motos, totidemque motores admisit. Nos interea dum conciliabuntur, Augustino obsecuti [17], illuc potius satagemus pervenire.

In aliquo uno. Græce, ἐρείδειν τὸν νοῦν, id est, mentem statuere ac figere.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 22.

Pag. 137. *Etenim hoc quod.* Sic legendum docet vetus codex; quapropter sustulimus, « hi qui. » Initium porro hujus capitis est pars dileminatis præcedentis. Ideoque a superiore dirimendum non fuisse, cum veter. codic. indicat et epigraphe supra posita. Complectitur autem quid Valentiniani, catholicis; Basilidis sectatores, Valentinianis; et utrisque rursus, alii objiciebant. Investigat deinde, uniti, an divisi; ejusdem substantiæ participes, an alterius; tempore eodem, an diverso; ejusdem formæ, an differentes; simplices, an compositi

[17] In psal. XXXII.

emissi fuerint conflicti illi Æones; responsionum partes omnes eadem opera refellens.

Pag. 138. *Perseverant. Ejus igitur.* Codices excusi omnes habebant, « perseverant ejus. Igitur quæ sunt secundum, » etc.

Hujus rei. Indicat se pii alicujus haud dubie et catholici pastoris precibus, et adhortatione hanc in Gnosticos scribendi provinciam suscepisse; cujus rei quoque meminit præfatione in librum primum; et apertius initio libri quinti.

Et quoniam. Hic signatur caput 24 in vet. cod.

Quæritur igitur. Jam crebris et acutis interrogationibus Gnosticos urget; quas cum nequeant solvere, recte concludit inania et exsibilanda esse figmenta, quæcunque de Bytho, Pleromate et conjugationibus Æonum fabulabantur. Cæterum, « utrum, » pro « verum; » et « partiliter, » pro « pariter, » auct. vet. cod. restituimus.

Jam igitur. C. 25 cum sua epigraphe notat vet. cod.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 23.

Pag. 138. *Si autem velut.* Ex ortu, successione, ætate, substantia, et passionibus Æonum, colligit fictitios esse; proinde, illis omissis ad unum omnium rerum principium redeundum.

Juvenius. Νεώτερον, « recentius, posterius. » Comparativis istiusmodi non raro utitur, ut supra, cap. 19 : « Novius aliquid. » Et proximo capite : « Juvenior aliquis. » Et cap. 33 : « Qui est decorior. » Homini Græco, Latine scribenti, hæc facile condonantur : quanquam etiam apud Columellam lib. IX, cap. 11, legatur « Juvenius examen. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 23.

Pag. 138. *Velut a lumine... velut a facula faculæ.* Eadem similitudine Filii Dei a Patre generationem illustrarunt Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone Judæo*, pag. 284 et pag. 358, eumque imitatus est non modo pseudo Justinus in *Expositione fidei*, pag. 380, sed et genuinus ejus discipulus Tatianus in *Oratione ad Græcos*, pag. 145, ac Athenagoras in *Legatione pro Christianis*, pag. 27. Unde nihil novi statuerunt Nicæni Patres, dum Filium Dei dixerunt, « Deum de Deo, lumen de lumine. » Merito quoque addiderunt ὁμοούσιον Πατρί, perinde ut Irenæus noster ex eo, quod « Æones a Logo, velut lumina a lumine accensa » dicuntur, collegit, quod « ejusdem substantiæ sint cum principe emissionis ipsorum. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 24.

Pag. 138. *Labes igitur ejus.* Convincit impia et insana esse deliramenta illa de labe ignorantiæ, producta a primo Patre, cum in eum ignorantia non cadat; simulque de junioris Æonis ementita ab ipsis passione et aporia; quando ejusmodi passionum Deus sit expers, ejusque Verbum, et Sapientia, ut Deus est; quin potius ipsi una cum fictitia Matre in profundum ignorationis demerguntur, et suis ipsi verbis blasphemare convincuntur.

Pag. 139. *Et si quis stellas dicat eos.* Auctoritate veter. cod. expunximus, « quas stellas dicant. » Sensus autem est : Etiamsi suos Æones stellas esse dixerint, nihilominus ejusdem erunt genere substantiæ : sicque omnes, aut patibiles aut impatibiles, lucidi vel obscuri.

Si autem impium. Impietatis eos arguit, quod Deum Patrem omnium passionibus et molestiis subjicerent, quam blasphemiam instaurare conati sunt Patri-passiani; a quibus nostro sæculo non abhorruit Lutherus, dum lib. *De conciliis*, refert sibi negotium fuisse cum quibusdam Nestorianis, « eo quod divinitatem Christi (quæ a Patre alia non **96** est) pati non posse, adversus seipsum assererent. » Eam igitur pati posse Lutherus volebat, quod Gnosticam impietatem plane redolet.

Si omnes erant. Expunximus « erunt, » auct. vet. cod.

Sed Nus Pater. Lactantius lib. I, cap. 3, Deum puram mentem et esse, et dici etiam ab ethnicis probat ex hoc loco Cic.[18]: « Nec Deus, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam, et libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens et movens. »

Non igitur jam Logos. Errorem hunc, quo Filium Dei Patrem ignorare contendebant, Origenem postea amplexum esse, citatis ejus verbis, ait Epiphanius; quo tamen eum liberare conatur Pamphilus martyr seu Eusebius, in *Apol.*, vultque a sycophantis virus istud in ejus opera effusum, ut tanti hominis famam obscurarent, vel hæreses suas latius spargerent.

Non capit igitur. Οὐκ ἐνδέχεται, id est fieri non potest. Ut et cap. 7 hujus libri, « aut umbram capiet. » Et cap. 16 : « In hominibus capit dici. » Et alibi non raro.

Cum sit a tali. Delevimus, *vat illi,* » auct. vet. cod.

Præter has autem. Initium est capitis 26, in vet. cod. cum suo argumento.

Pag. 140. *Quacunque.* Expunximus, « quandocunque. »

In quem capiunt. Vetus codex, « in quæ; » cui et Græcus B. Petri contextus concordat, εἰς ἃ; sicque legunt Œcumenius, et alii Græci omnes. Utramque lectionem Com. nostris in primam D. Petri Epist., unde hoc testimonium sumptum est, amplectimur et explicamus.

Et quemadmodum. Perpetuo fere pro, « quomodo. » Docet autem vere deliram et stolidam esse eam prolationem ignorantiæ Æonum, quam a cæci nati petebant historia. Insuper, eos omnino perversos et excæcatos esse, qui causam mali ac supinæ hominum ignorantiæ, divinæ tribuerent voluntati.

Inincusabilis erat, qui non poterat. Ita vet. cod.; excusi habebant, « inexcusabilis erat, quoniam. »

Per emissionem. Codices excusi, « permissionem. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 24.

Pag. 139. *Quomodo a sole radios.* Eodem inter alia simili, ad declarandam Filii a Deo Patre generationem, usus est Tertullianus lib. *Contra Praxean*, cap. 8 : « Nec dubitaverim dicere Filium, et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium, » etc.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 25.

Pag. 141. *Quomodo autem.* Ostendit divinam sapientiam nec ignorantiæ, nec deminutionibus, nec passionibus ullo pacto expositam esse, cum hæc inter se pugnent; nec Ἐνθύμησιν ejus, quam « excogitationem » vocat Tertullian., vel « intentionem, » ut habet Irenæi interpres, ab ea separari posse. De hac Enthymesi habes supra, lib. I, cap. 1, et lib. II, cap. 10 et 11, infra quoque frequenter.

Sophiam passam Æonem. Ita vet. cod.; excusi, « Sophiam passam Æonem. »

Quomodo autem. Caput 28 signatur in vet. cod. cum summa, quæ infra ascribitur. Docet vero bonam intentionem, seu, ut Tertull. loquitur, « excogitationem, » cum scelerata in eodem animo, et ad idem objectum simul stare non posse. Item, non posse seorsim ab intellectu consistere. Igitur prorsus delirum et impossibile esse illud omne, quod de Enthymesi sunt nugati. Restituimus vero, « ipsa autem, » pro, « ipsum autem; » quoniam de Enthymesi disseritur, quæ cum sit accidens, non potest actu esse, nisi in subjecto.

Esset passibile. Codices excusi, « est et passibile; » et paulo post pro « dictus, discens » reposuimus, vet. cod. auctoritate.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 26.

Pag. 141. *Quemadmodum igitur.* Probat Enthymesin, id est cogitationem, vel intentionem separatam τὰ πάθη non recipere. Deinde disserit cur

[18] Tuscul. I, 27.

Christus dixerit apostolis : « Quærite et invenietis[19], » de quo super., infra quoque abundantius c. 28 et 53.

Quod suasi sint. Ita vetus cod. : excusi, « eo quod ipsa sint. »

Quemadmodum. Ter hoc capite, et alias frequenter, vocabulum istud pro, « quomodo, » vel « quo pacto » usurpat.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 141. *Quemadmodum.* Verba ista jungenda esse superioribus, contextus ipse, cum veter. cod. qui vocem « enim » non habet, non obscure indicat. Contendit juniorem illum Æonem pati non potuisse, quæ fingebant, si spiritalis esset substantiæ; quod nonnisi inter similes fuerit diversatus.

Assueta. Delevimus « assumpta, » auct. vet. cod., ut paulo post, « emissus, » pro « emissum » restituimus.

Apud comicum Menandrum. Hunc a Theophrasto comicum institutum fuisse olympiade CXIV, auctor est Laertius; mente autem acutum, sed strabum, et insani in mulieres amoris addit Suidas; octoginta fabulas, comœdias centum et quinque eum edidisse tradit Apollodorus; antiquorum autem poetarum furem insignem vocant Eusebius et Porphyrius; cujus rei gratia ab Aristophane admonitus fuit. Multa ex illius scriptis Justinus et Clemens Alexandr. suis interserunt.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 28.

Pag. 141. *Super hæc quoque.* Probat Æonis fictitiam esse ac impossibilem passionem; cum et ipsi super Patrem omnium tam impie quam inaniter inquirentes, perfici se, non pati fateantur.

Quærite et invenietis. Locum hunc ambitiosius jactitabant hæretici, indeque apostolis et Ecclesiæ non omnia, quæ ad salutarem doctrinam spectabant, aperta esse contendebant; ut quod unusquisque eorum postea somniasset, se juxta Dominicum præscriptum investigasse et comperisse venditaret. De hoc adnotavimus in primum cap. lib. I.

In passionem recidisse. Per Æonem istum, quem capite primo lib. I Gnostici dixerunt in tantas angustias et consternationes conjectum fuisse, ut a superno lumine derelictus, et ἀπορία, id est desperatione fractus exclamaverit : « Tristis est anima mea usque ad mortem[20], » et : « Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me[21]? » Christum Dominum procul dubio intelligebant. Id luculenter indicant ab illis ea de re adductæ Scripturæ, quas nullus unquam, nisi Christo convenire, ausus est dicere : indicant, et quæ tradita sunt capite vicesimo quinto libri hujus; ubi Æonem illum Mentem Patris, et Sophiam, et Monogenem vocant. Recte igitur antea adnotavimus recentiores Gnosticos a superioribus istis mutuatos horrendas illas voces, quibus Christum aliquando flammas inferni, supplicia que desperantium et damnatorum hominum perpessum esse blasphemant.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 28.

Pag. 141. *In passionem dicunt recidisse.* Per Æonem, quem in tantas angustias recidisse docuerunt hæretici, non Christum Dominum intellexerunt, uti quidem videtur velle Feuardentius, sed fictitiam suam Sophiam, tam a ficto hæreticorum, quam vero catholicorum Christo distinctam. Vide lib. I, cap. 1, § 2 et 3.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 29.

Pag. 142. *Vesana.* Codices excusi, « vesania. »

Dicentes se esse conceptum. Satanica plane hæc est ambitio, qua stemma suum cœlestibus illis Æonibus acceptum ferebant. Nec mirum, aut hæreticis insuetum, cum eorum parens Simon sese Dei nomine, et Montanus, Spiritus sancti, venditarint. Manichæus se apostolum Christi; Novatus sectatores suos, Puros vocitabat. Pari fastu, nostræ tempestatis Gnostici ambitiosis titulis se et hæresiarchas suos ostentant; alios Elias secundos, Baptistas et præcursores Domini, quintos evangelistas, alteros Paulos, Gedeones, prophetas, reformatores, Spiritus sancti delicias dictitant. Nam Joannes Aurifaber libro *Colloquiorum* mensalium Lutheri præceptoris sui, eumdem appellat, « virum Dei, prophetam Germaniæ, tertium Eliam, doctorem Ecclesiæ omnium maximum, solum θεολόγων θεολογώτατον, Scripturæ verissimum et divinissimum interpretem, sanctum Lutherum, potentem in dictis et factis, Ecclesiæ jam olim a Deo per os Pauli et Hussi promissum. » Idem rursus furiosum apostatam ac incestuosum hæresiarcham illum, non modo cunctis sanctis Patribus, martyribus, evangelistis, duodecim apostolis, sed et angelis impudentia plane diabolica præferens, duobus his versibus extollit : *Christus habet primas, habeas tibi, Paule, secundas.*

Ast loca post illos proxima Luther habet.

Alius quoque *Colloquiorum* Lutheri collector Henricus Petrus Rebenstock, refert eumdem Lutherum sæpe de seipso dixisse[22] : « Ego Isaias, Philippus Melanchthon Jeremias. » Quinetiam de postrema cæcitate et amentia suorum sequacium prædixisse[23] : « Nos patimur paroxismum; oppriment nos nostri usque ad exhalationem animæ. Deinde adorabunt 97 nostra stercora, » etc. Vere nunc stercora, imo omni stercore spurciora et fœdiora mendacia, et damnabiles hæreses Lutheri venerantur et adorant Germani, Daci, Suedi, Hungari, etc.

Et consternationem infecit. Id est, intulit, vel incussit. Gr., ἀπορίαν ἐνεποίησεν. Loquitur enim de affectionibus, in quas Æon ille miser incidit.

Ejusdem adnotationes in cap. 30.

Pag. 142. *Qualis est.* Vanissima esse ostendit, quæcunque fabulabantur de semine tam suo, quam angelorum, quoniam beatis angelis sunt injuriosa et Deo creatori contumeliosa, denique nulla probatione confirmari possunt.

Qui sunt erga Salvatorem. Ita vet. cod.; excusi vero, « qui sunt. Ergo Salvatorem, » etc.

Ignorasse fabricatorem. Divinam unitatem Marcion laceravit, Hypostaseon trinitatem Sabellius confudit; simplicitatem labefactarunt Anthropomorphitæ; omnipotentiæ post Alardum detrahunt Sacramentarii; misericordiæ Novatiani; Ariani et Eunomiani æqualitati; at divinæ majestatis oculos aliquid subterfugere, ignorantiaque Deum laborare, præter istos, nescio, si quis deperditæ adeo mentis unquam fuerit ut id cogitarit. A tanto sacrilegio ethnicos etiam abhorruisse, ex præclaris versibus Philemonis, Menandri et Euripidis, quos in librum suum *De monarchia* inseruit Justinus Martyr, clarum est. In hanc impietatem videtur Dionysius Areopag. integro capite septimo libri *De divinis nom.* disputare. Varia quoque ad hanc rem philosophorum, comicorum et tragicorum testimonia congerit Theophilus Antiochenus, libro secundo *Ad Autolycum*; eamdem persequitur acerrime et Irenæus capitibus proximis.

Cum sit. Delevimus « sint : » et mox « exsistens » pro « exsistentes » posuimus auctor. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 142. *Demiurgum autem.* Contra omnem rationem affirmabant Demiurgum, id est Deum hujus universi effectorem, quædam ignorasse; quorum ipsi scientiam profitebantur, sibi ipsis longe potiora tribuentes, quam Deo omnipotenti.

[19] Matth. VII, 7; Luc. XI, 9. [20] Matth. XXVI, 38; Marc. XIV, 34. [21] Matth. XXVII, 46; Marc. XV, 34. [22] Tom. II, pag. 28 et 199. [23] Tom. II, p. 149.

Cum ex eadem substantia. Animam ejusdem esse substantiæ cum Deo mundi fabricatore, hæresis fuit Manichæorum, et Priscillianistarum, ut colligitur ex anathematismis concilii Bracarensis; quam ex Gnosticorum istorum sentina vides haustam fuisse. Licet enim disputationibus gravissimis aliquando dissenserint Patres de origine animæ, ut ex Tertulliani, Apollinaris, Arnobii, Luciferi, Tatiani, Origenis, et Augustini scriptis, omnibus in confesso est : eorum tamen nullus Gnosticorum sententiæ subscripsit.

Animabus. Expunximus « animæ; » et mox « Deo, » pro « Deus » restituimus auct. vet cod.

Adhuc etiam. Initium est capitis vigesimi noni in vet. cod.

Pag. 143. *Ex ignorantia et labe.* Delevimus « ignorantiæ; » et paulo post « formationem, » pro « formatione » reposuimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 143. *Si enim.* Ex propositis Gnosticorum sequitur, tenebras utiliores esse lumine : et filiis, perfectionis ac utilitatis fuisse id, quod matri periculosum fuerat; quod valde est ridiculum. Quæ porro hic refutantur, late descripsit et recitavit lib. I, cap. 1.

Ejusdem adnotationes in cap. 33.

Pag. 143. *Adhuc etiam.* Quatuor propositis quæstionibus, adjectisque, juxta eorum mentem totidem responsis, falsa convincit esse quæ comminiscebantur de Matre sua, et ejus imagine; de angelorum imaginibus, Demiurgi, et spiritalis imperfecti emissione; atque ex his consequi docet, semen illud non angelorum, sed animarum figuras debere præ se ferre.

Pag. 143. *Operosius.* Id est, ad res gerendas efficacius et aptius.

In eo. Ita vet. cod.; excusi vero, « eam. » De C
characterе et figura animarum postea disputabitur, videlicet cap. 65.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 33.

Pag. 143. *Superflua est igitur in homines descensio ejus.* Hanc enim eo fine semini isti attribuebant hæretici, ut animabus hominum immissum, ibi « figuretur, et augescat, et paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis, » sicuti cap. 31 dictum est. Ast nonnisi ad primam ac infantilem hæc quadrant ætatem; quam cum semen istud excesserit, utpote jam olim a Matre emissum, frustra dicebatur id in animas hominum demitti.

Operosius. Id est, ad res gerendas efficacius et aptius.

Animalibus. « Animales » intellige homines, Græce ψυχικούς, non « animalia. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 143. *Adhuc autem.* Initium est capitis 30 in D
vet. cod. cum ejusdem argumento. Damnat fabulas illas de semine et conceptione, quas circa medium capitis primi lib. I retulerat.

Qui erant in viis mendici. Huic simile est illud Tertull. [95] : « Major pars credentium, simplices, imprudentes, et idiotæ. » Item Minutii Felicis in *Octavio* : « Pars vestrum et major et melior, egetis, algetis, opere, fame laboratis, et Deus patitur, » etc.

Pag. 144. *Non multi sapientes apud vos.* Verba sunt Apostoli, I Cor. I, quæ paulo aliter citat, quam habeat aut Vulgata editio, aut contextus Græcus, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σαρκά, atque sic ex Græcis legunt Chrysostomus et Theodor., et ex Latinis Ambrosius et Primasius; sed sensum reddidit Irenæus.

A *Nec enim oportet.* Elegans plane proverbium, eodem fere sensu usurpatum, quo illud est apud Virgilium [96] :

..... *Et crimine ab uno,*
Disce omnes.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 144. *Nec enim oportet.* Huc quadrat istud Athenagoræ, in *Legatione pro Christianis* ante medium pag. 13, edit. Paris.: Ταῦτα μὲν οὖν, μικρὰ ἀπὸ μεγάλων, καὶ ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν, ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον ὑμῖν ἐνοχλοίημεν. Καὶ γὰρ τὸ μέλι καὶ οἶνον δοκιμάζοντες, μικρῷ μέρει τοῦ παντὸς τὸ πᾶν, εἰ καλόν, δοκιμάζουσιν. « Et hæc parva quidem de magnis, pauca de multis retulimus, ne nimium molesti vobis essemus. Nam et qui mel aut vinum explorant, ex exigua parte totius, de toto judicant. »

B *Adnotationes Fr. Feuardentii in cap.* 35.

Pag. 144. *Sed quemadmodum.* Hanc sententiam revulsam a fine capitis 34, initium 35 constituimus. Asserit vero nec alterum Deum supra fabricatorem hujus universi constituere, nec unicum in persona Christum in plures distrahere licitum esse : quod ipsos tentare supra dixerat, lib. I, capit. 1. Billius porro de hujus capitis initio scribit [97] : « Mihi dubium non est, quin pro, *maxima*, substituendum sit, *maxime*. Nam quod in Græco erat συνεκτικώτατα, id verborum tenacissimus interpres reddidit, *maxime continentia*; ego, præcipua ac maximi ponderis. Sic enim clarior est sensus. » Acutiorum judicio hæc ego discutienda relinquo.

Ejusdem adnotationes in cap. 36.

Pag. 144. *Illam enim.* Caput 32 inchoatur in vet. codic. cum sua epigraphe. Demonstrat autem vanas et futiles esse probationes, quibus Æonis duodecimi passiones et angustias asseverabant, nec C
per Judæ apostasiam ac defectionem ipsas posse confirmari. Demum, variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune aut affine habere cum ficta Æonis passione. Quæ autem hic refelluntur, habes lib. I, cap. 1, paulo post initium; et lib. II, cap. 25, 26, 27, 28.

Uno enim anno. In hac quoque videtur fuisse sententia Tertullian. lib. *Advers. Judæos*, cap. 8, et lib. I *Advers. Marcionem*, cap. 15, quod etiam notat Eusebius in *Chron.* Eamdem opinionem amplexantur Lactantius lib. IV, cap. 10; Julius Africanus lib. *De temp.* apud Hieronymum *Comment. in Danielem*; Clemens Alexand. lib. I *Strom.*; Paulus Orosius lib. VII, capite decimo; quibus accedere videtur Augustinus lib. XVIII *De civitat.*, cap. 54. et lib. XXII, cap. 15, tametsi contrarium teneatur lib. II *De doctrina Christiana*, capite vigesimo octavo. At vero, hunc Gnosticorum errorem tam acriter cap. 38 et 39 hujus libri refellit Irenæus, ut in alium inclinare videatur. De hac re ante me scripserunt viri doctissimi et diligentissimi Pamelius in *Paradoxis Tertulliani*, et Benedictus Pererius Comm. in caput undecimum Danielis. Hos studiosus lector consulat.

Pag. 145. *Sed neque.* Expunximus « quæ; » et postea « neque in similibus, » pro « ei quæ in invisibilibus, » auctor. veter. cod. reposuimus.

Dominus autem noster passus est passionem validam. Id **98** est, non modo sponte et confidenter ad passionem accessit, Judæisque capiendum, ligandum, conspuendum, denique crucifigendum semetipsum obtulit; verum etiam illa toti mundo inaudita dolorum tolerantia, homini assumpto omnem gloriam et exaltationem, et generi humano justitiam et salutem æternam promeruit. Cyprianus martyr hos fructus passionis Christi post Irenæum

[95] Lib. cont. Prax. [96] Æneid. II, vers. 65, 66. [97] Lib. I sacr. Observat.

sic attingit « Christus Filius hominis esse voluit, ut nos filios Dei faceret; vulneratus est, ut vulnera nostra sanaret; servivit, ut ad libertatem servientes extraheret; mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. »

Ejusdem adnotationes in cap. 37.

Pag. 145. *Illorum autem.* Persequitur institutam confutationem fictitiæ Æonis passionis, docens Judam illius typum non fuisse, cum duodecimus apostolorum fuerit, Æonem vero trigesimo loco constituerent; sed neque illius Enthymeseos, cum in Pleroma redierit, hic vero nusquam postea cum apostolis numeratus sit. Tantumdem deinceps facit de duodecim apostolis, septuaginta discipulis, et B. Paulo, ob nullas Æonum emissiones figurandas, electos fuisse a Christo Domino, ostendens. Postremo figmentum de Salvatore, quem τὸ πᾶν nominabant, dissolvit, nihil aliud quam poeticum mendacium esse, confirmans.

Irrationabile. Caput 33 signat vet. cod. cum argumento supra scripto. Expunximus, « Inenarrabile. »

Pag. 146. *Sed neque de Paulo.* Vet. cod. hic 34 caput exorditur. Delevimus, « omnium collatio. »

Hermes. Hic philosophus in Ægypto post Moysen claruit, et Τρισμέγιστος, id est ter maximus, vocatus fuit; quin et Moysen ipsum Hermetem esse, qui, propter litterarum inventionem, id nomen apud Ægyptios consecutus sit, apud Eusebium lib. I *De præpar. evang.*, cap. 6, putat Eupolemus. Ab ipso conscripta feruntur Pymander, Asclepius, et Iatromathematica. Plura de eodem habet Augustinus VIII *De civit.*, cap. 23, 24, 26. Notandum autem Hesiodum poetam in *Operibus*, totum istud carmen ad verbum transcripsisse : quo loco Mercurii donum in Pandoram proponit his verbis :

Ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διάκτορος Ἀργειφόντης,
Ψεύδεά θ' αἱμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος
Τεῦξε ....

Mater enim, hoc est Leto. Græcis Λητὼ, Latona dicitur Cœi filia; a Jove dilecta pariter et oppressa, ex quo geminam concepit prolem, Apollinem et Dianam.

Pelope. Pelops Tantali Phrygiæ regis filius fuit, cujus pater, cum deos in terris vagantes hospitio et convivio excepisset, ut certo aliquo argumento divinitatem eorum experiretur, Pelopem filium membratim dissectum, illis epulandum apposuit; a cujus esu cum cæteri dii abhorrerent, sola Ceres humerum dextrum absumpsit : Jupiter vero misertus, utque deitatis suæ specimen præberet, collectis partibus omnibus, fingitur ad vitam illum revocasse. Post Pindarum, hujus rei meminit Orosius libro primo, capite duodecimo, et Tatianus *Oratione contra Græcos.*

Ex qua et isti compuncti. Billius. Græce, κεκαυτηριασμένοι, id est quasi cauterio inusti : Paulina vox I Tim. IV, 2.

Ex Jo. Er. Gr. adnotationibus in cap. 37.

Pag. 146. *Possit ostendere, neque secunda decade.* Hic textus est mutilus, neque ullus ms. codex medelam ei suppeditat. Sententia tamen et argumentatio auctoris satis perspicue elucet, eo nimirum tendens, quod vanum sit duodecim Christi apostolos, typos facere duodecim Æonum, ab Homine et Ecclesia proseminatorum, cum haud alii dentur apostoli numero decem et octo, quibus vel decas, vel ogdoas priorum Æonum adumbraretur; septuaginta enim discipulos a Servatore postea electos huc trahi non posse, utpote numero longe superiores.

Hermes. Hæc Hesiodi verba, quibus Mercurium, Jovis filium, jussu Patris, virtutem callide persuadendi Pandoræ donasse asserit, ad hos hæreticos applicat Irenæus, atque Mercurium αἱμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος his quoque hæreticis videri tribuisse, « ad seducendum » vanis sermonibus « stultos hominum, ut credant figmentis eorum. »

Pelope. Meminit Pelopis Pindarus *Olympiorum* od. 1, deque eo, inter Latinos poetas, consona prorsus Irenæo cecinit Ovidius lib. VI *Metamorph.* 1,407, 408 :

..... *Manibus mox cæsa paternis*
Membra ferunt junxisse deos.....

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 38.

Pag. 146. *Quia autem.* Trigesimum quintum caput notat vet. cod. cum affixa ibidem epigraphe. Probat Irenæus, nec triginta Æones illos, quorum de inventione tantopere sibi placebant, alicubi consistere, nec per annum trigesimum, quo Christus adiit baptisma Joannis, eos repræsentari. Locum autem Isaiæ, quo perperam probare nitebantur, Dominum mense duodecimo a baptismate passum, religiose explicat de tempore legis evangelicæ et gratiæ, dieque extremi judicii, quem postea Hieronymus et Cyrillus in Isaiæ caput sexagesimum primum sunt imitati. Quæ hic refelluntur, enarravit libro primo, capite primo, ubi et aliquid de Tertulliano et Clemente Alex. adnotavimus.

Vocare annum. Cum Septuaginta scripserint καλέσαι, et vetus codex noster « vocare » contineat, hoc ipsum pro « vocate » substituimus. Atque ita legit Cyprianus lib. II *Advers. Judæos*, cap. 10.

Plurima. Expunximus « Pleroma. »

Pag. 147. *Omne tempus.* Codices excusi, « omne temporis. »

Ex Jo. Er. Grab. adnotationibus in cap. 38.

Pag. 146. *Alioquin ipsum primum erunt discernentes*, etc. Si enim triginta tantum sunt Æones C Pleromatis, Servator, qui præter istos triginta numeratur, non erit in Pleromate; quod ipsi indecorum putat Irenæus. Confer supra pag. 129, col. 1.

Dies retributionis ..... judicium. Ita et Theodoretus ἡμέραν ἀνταποδόσεως, exponit τῆς κρίσεως τὴν ἡμέραν.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 39.

Pag. 147. *Est autem valde.* Trigesimum sextum caput signat vet. cod. cum suo argumento, quod hic certe melius conveniret, cum apertis testimoniis comprobet, Christum plus uno et duobus annis docuisse. Porro, « est valde admirari, » locutio est his similis, « videre est, licet videre. »

Qui per eum renascuntur in Deum, infantes. Renascentiæ nomine, Dominica et apostolica phrasi [17], baptismum intelligit, aperte confirmans apostolorum traditionem de baptismo infantium parvulorum, adversus Anabaptistarum impietatem. Illam D vero ante Irenæum asseruerant Dionysius Alexandrinus apud Eusebium libro VI *Eccles. hist.*, cap. 5, Cyprianus libro sexto *Epist.*, epistola 59, Origenes libro VIII *Const.*, capite decimo quinto; auctor *Quæstion. ad orthodox.* apud Justinum martyrem, quæstion. 56; post Irenæum, Origenes in cap. VI ad Rom.; Cyprianus epist. ad Fidum; Cyrillus Jerosolym. catéches. mystag. I; Nazianzenus orat. in sanctum lavacrum; Basilius *Exhort. ad baptismum*; Chrysostom. homil. ad neophytos; Hieronymus epist. ad Lætam, Augustinus, Theodoretus, etc.

Pag. 148. *Quia autem.* Paulo aliter ex Hippocrate hominis ætates enumerat Philo [18] : « In hominis natura, ait, septem sunt tempora, quæ ætates vocant : Infans, puer, adolescens, et reliquæ. Infans est, donec intra septennium dentes emittat; puer, usque ad genituræ excretionem, ad geminatum septennium; adolescens, usque ad

[17] Joan. III, 5; Tit. III, 5. [18] Lib. de mundi opific.

barbæ hirsutiem, ad annum ter septimum; vir usque ad undequinquagesimum, ad septies septimum. Quidquid vero deinceps sequitur, ad senium pertinet. » Ei subscribit Macrobius lib. I in *Somnium Scipionis*, cap. 6.

Quam habens Dominus. Disertis verbis affirmat Christum ultra quadragesimum, aut etiam quinquagesimum annum docuisse; idque Scripturis et rationibus, sed imbecillis, confirmare nititur : quod communi Ecclesiæ judicio non est receptum. Candide autem de beatissimo martyre sentiendum, quod impetu ipso refellendi Gnosticos, qui annum trigesimum primum illum non excessisse dicebant, in partem contrariam delatus est. Sanctissimis enim et doctissimis hoc non raro contigisse, ipsa luce manifestius est. Itaque hinc apparet, auctorem *Methodi ad facilem historiarum cognitionem* [29], quantumvis variæ lectionis famam sectetur, Irenæum nunquam legisse : qui eum ad unum et triginta annos tantum vixisse Christum asserentem facit; quod tam aperte et pertinaciter adversus Gnosticos oppugnat. Præstitisset hominem eo libro, ne dicam cætera, vel sanctis Patribus saltem pepercisse. At Epiphanius contra hæresim 51 diligenti annorum per consules supputatione, rectissime colligit, passum Christum anno ætatis trigesimo tertio. Quod etiam Ignatius Joannis auditor, testis omni exceptione major, diligenter notaverat *Epistola ad Trallianos* : « Annos agens triginta, ait, Dominus baptizatus est a Joanne, vere ac non opinione, et tribus annis prædicato Evangelio 99, ac factis signis et prodigiis, tandem a pseudo Judæis et Pilato præside judicatus est, mortuus et sepultus. » Quod vero a senioribus, qui Joannem apostolum audierant, profert argumentum, tanti viri bona venia dixerim, nec Ignatius, nec Polycarpus, nec Evodius, nec Clemens, nec Dionysius, Joannis, Pauli, Petrique auditores istud affirmant : quinimo ex horum scriptis contrarium facile colligitur. Potuit ergo istud audivisse a Papia, Aristionis et Joannis Presbyteri discipulo, qui auctore Eusebio [30], homo fuit pertenuis ingenii, et res quasdam ab apostolis subobscure et parabolice dictas non satis intellexit. Cæterum, Augustinus libro secundo *De doctrina Christiana*, capite vigesimo octavo, utrumque forsitan, id est tam Papiam quam Irenæum, intelligens, refert quosdam dixisse, Christum quadraginta et sex annos vixisse : sed ignorantia historiæ lapsos esse affirmat.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 39.

Pag. 147. *Secunda vice ascendit in diem festum Paschæ.* Haud recte quidem Irenæus « diem festum Judæorum, quo Jesus Jerosolymam ascendisse » dicitur Joan. V, 1, de Paschate accepit; interim paulo post Joan. VI, quod caput itidem auctor noster citat, vers. 4, expressa alterius Paschatis Judæorum appropinquantis fit mentio. Unde secundus prædicationis Christi annus optime colligitur.

Πάντες. Quod Clementem et Dionysium memorat Feuardentius, ἀπροσδιόνυσον est; neque enim hi in Asia apud Joannem apostolum commorati leguntur; ut nihil de suppositititiis eorum scriptis dicam. Cæterum præter Papiam alios fuisse seniores, qui Irenæum in istam de seniore Christi ætate induxerunt opinionem, pluralis, in quo loquitur, numerus, addita insuper voce πάντες, satis indicat; licet, quinam isti fuerint, dici nequeat.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 40.

Pag. 148. *Utrumne his.* Expunximus « hisne » auctor. veter. cod.

Ne in somniis quidem. Proverbium est sacris et profanis omnibus frequentissimum. Theocritus in *Bucolic.*, μηδ' ἐν ὀνείροις, « neque in somniis. » Plutarchus libello adversus Stoicos : οὐδ' ὀνείρατα, « nec per somnia. » Chrysostomus [31] adversus Judæos : οὐδ' ὡς ὄναρ. Indicat autem Irenæus Ptolemæum hæreticum nulla ratione apostolicam doctrinam attigisse.

Quinquaginta annos. Chrysostomus legit, « quadraginta annos. » Theophylactus autem tribuit Judæorum insaniæ, quod hominem triginta tres annos ferme natum, quinquagenario compararint. Ex quibus satis patet, Irenæi argumentum ex hoc loco sumptum, valde imbecillum esse.

Irrationabile est enim. Imo vero, quod cum sanctissimi martyris indulgentia dictum sit, Judæi longe atrociora mentiti sunt in eum : utpote quod esset vorator, potator vini, seductor, blasphemus, et in virtute Beelzebub ejiceret dæmonia, etc. Indeque patet Irenæum ex hoc loco nihil probare.

Homerus poeta. Locus est Iliados Δ, ubi post singulare certamen Menelai et Paridis, deos consilia agitasse, et ordine consedisse fingit.

Sed et de illa muliere. Caput 37 hic signat vet. cod.

Undecim. Delevimus «duodecim» auct. vet. cod.

Pag. 149. *Satanas.* Expunximus « sanatas. »

Negotio eorum. Ita vetus codex; excusi, « negatio Æonum. »

Jesus enim nomen. Nam plane Hebraicum est, non Græcum, significans, Epiphanio auctore [32], medicum, curatorem, et salvatorem. Ideo et Cyrillus Jerosolymitanus scribit [33] : « *Jesus* apud Hebræos significat salvatorem; in lingua vero Græca medicum sonat; quandoquidem et corporum medicus est, et animarum curator. » De numero autem qui ex litteris ejus nominis consurgit, ait Ven. Beda : « Hujus sacrosancti nominis *Jesu* non tantum etymologia, sed et ipse, qui litteris comprehenditur numerus, perpetuæ salutis nostræ mysteria redolet. Sex quippe litteris apud Græcos scribitur Ἰησοῦς, quarum numeri sunt X, et VIII, et CC, et LXX, et CCCC, et CC, qui fiunt simul DCCCLXXXVIII, qui profecto numerus figuram resurrectionis adaugel. Octavus enim numerus in sacris litteris resurrectionis gloriæ convenit; quia Dominus octava die, hoc est post septimam Sabbati resurrexit. Et ipsi, post sex sæculi ætates, et septimam Sabbati animarum, quæ nunc interim in alia vita geritur, quasi octavo tempore surgemus. » Ferunt etiam Sibyllam Cumanam hujus nominis litterarum et numeri meminisse. Quinetiam Constantinus Magnus in Oratione quam Eusebius libris de vita ejus adjunxit, deinde Augustinus lib. XIX *De civit.*, cap. 23, referunt oraculum Sibyllæ Erythreæ de Christo, acrostichis versibus ita concinnatum, ut initiis litterarum initialium legantur hæc verba : ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΕΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ. Jesus Christus Dei Filius Salvator. De numeris autem, et potestate elementorum ejusmodi nominum dictum est supra.

DCCCLXXXVIII. Ita vetus codex manuscriptus; excusi « Dal. XXXVIII. »

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in cap. 41.

Pag. 149 seqq. Ostendit Irenæus falli hæreticos, sibique et aliis impudentissime imponere, cum ex litteris nominis Ἰησοῦς, supputationem suam deducunt. Id enim prorsus inane est, nec ulla ratione constare potest, propterea quod nomen hoc Græcum non sit, sed Hebræum. Verum in declaranda hujus nominis origine, et propria significatione, quos auctores secutus sit Irenæus, plane ignoro. Satis enim conspicuum est, et docti fatentur omnes, deduci a יֵשַׁע « Jascha, » unde הוֹשִׁיעַ, quod significat « salvavit; » id quod ipsius angeli Gabrielis interpretatio aperte demonstrat. Nam cum jubet hoc nomen Christo imponi, rationem subjungit :

[29] Cap. 7. [30] Lib. IV Hist., cap. 33. [31] Concione 3. [32] Cont. hær. 29. [33] Catech. 10.

« ipse enim salvabit populum suum a peccatis ipsius. » Qui ergo a יש « Iesch » potius quam a ישע deducunt, necesse est cum angelo, id est cum Deo ipso, cujus jussu ita locutus est angelus, disputare. Verum de hac origine aut significatione, nullum prorsus fit verbum ab Irenæo. Ac sane videtur, tum in hac dictione, tum in aliis, veterem aliquam Hebræorum cabbalam secutus. Quid enim affine habet nomen « Jesu, » cum nomine cœli? ישוע cum שמים. Terram etiam, quæ nomine ארץ vocatur, eodem nomine « Jesu » comprehendi, qua ratione probari potest? Apud quos etiam « Sura usser » dicatur, nescio. Vestigia quidem nonnulla apparent nominis « Aretz, » verum inversi et repetiti; sed ita legisse aut scripsisse nullos audio. Cum de his dubitarem, doctos viros, atque in litteris tum Hebraicis, tum Chaldaicis exercitatos consului; qui aut a cabbala quadam ignota id ortum esse, aut ab ignorantia et corruptione linguæ profectum esse censuerunt. Idem de nomine « Sion, » de quo paulo post ait in nomine Jesu comprehendi. Dimidias vero litteras existimant esse י et ו, non quod imperfectæ sint, sed quod cæteris omnibus minores sint ac breviores; atque ex his etiam reliquas omnes factas esse, Hebræorum plerique autumant. Nulla enim est littera, quæ ex his duabus strui et concinnari non possit. Ideoque decem primas litteras ab א usque ad י, præcipuas esse dictas, quod cæteræ ex illis, aut ad earum similitudinem efformatæ sint. Nomen « Barneth, » quod Deo tribuit, videtur ductum a ברא « Bara, » id est « creavit. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 41.

Pag. 149. *Hæc autem in nullo communicant.* Scopus Irenæi in hoc capite est, ut ostendat Gnosticos turpiter hallucinari, et aliis impudenter imponere, cum ex nominis Græci Ἰησοῦς syllabis, litteris, et numeris ipsis respondentibus confirmare figmenta sua nitebantur; propterea quod nomen illud Hebræum sit, cujus litteræ Hebraicæ non conveniunt cum litteris Græcis, neque cum earumdem numero; atque hoc unum præcipue considerandum et discendum hoc capite existimo.

Cæterum, quæ de nominis « Jesu » Hebraicis litteris, origine, et significatione scribit, ipsum videlicet esse duarum litterarum et dimidiæ, cœlumque significare; non satis assequor. Etenim certissimum est « Jesu » Hebræum esse, deductum a ישע « Iascha, » quod est, « salvavit: » et sic scribi ישוע quatuor litteris, quæ numerum 386 faciunt. Nam ratione arithmetica, י iod continet 10, ש schin 300, ו vau 6, ע aiin 70. Ἰησοῦς autem Græcorum supputatione 888 reddit; quandoquidem, ι, 10, η, 8, σ, 200, ο, 70, υ, 400, σ, 200 continet. Ut vero significet Dominum cœli et terræ, oportet illud, more veterum, per tres litteras scribere ישו et per notaricon, id est ex singulis litteris integras dictiones sic colligere, ut iod, quæ prima littera est τοῦ τετραγραμμάτου יהוה quod Dominum, sive Κύριον reddunt LXX, «Dominum» nobis exprimat. Deinde ש prima sit littera vocis שמים, quæ « cœlum » significat. Postremo, ו sit initium וארץ, quod est, « et terra; » adeo tres litteræ illius nominis, iod, schin, vau, simul per notaricon reductæ, indicent Dominum cœli et terræ.

Sed non satis video, quo pacto nomen « Sion » in nomine 100 « Jesu » comprehendatur. Nullo etiam idiomate « Sura Usser, » sive « User » dicitur terra. Oportet igitur vel ab aliqua cabala mihi adhuc ignota, hæc desumpsisse Irenæum: vel quod magis mihi probatur, a quibusdam Judæorum rabbinis, quos consuluerit, deceptum fuisse, veluti initio capitis subindicare videtur, dum scribit: « Sicuti periti eorum dicunt. » Pro suo enim odio in Christum, et nos, qui ejus censemur nomine, solent impuri verpi illi multa confingere, et audacter obtrudere, quibus fidem nostram obscurent; quod facile colligas ex locis Isaiæ, Jeremiæ, Davidis, Esdræ, audaci sacrilegio obtruncatis et mutilatis ab illis, uti probat et convincit Justinus martyr in *Dialogo*.

Superior porro ex singulis litteris integra nomina colligendi ratio, quam cabalæ auctores sequuntur, reperitur etiam in oraculis Sibyllinis, lib. II:

Nimirum Deus is finxit tetragrammaton ADAM
Qui primus fuit, et qui nomine complet
Ortus, occasus, austrum, Boreamque rigentem.

Istud clarius explicatur apud Cyprianum, tractatu de montibus Sina et Sion, et Augustinum tractat. 9 et 10 in Joan. Oriens Græcis vocatur ἀνατολή, occidens δύσις, septentrio Ἄρκτος, meridies μεσημβρία: harum dictionum si litteras initiales simul junxeris, efficies nomen A Δ A M. Rationem hujus assignat Cyprianus, quod Dominus ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit terram, et finxit hominem ex omni limo terræ: sed de hac re non disputo.

Pag. 150. *Episemi eorum.* Ἐπίσημον proprie significat umbilicum clypei, notam, signum, maculam: sed his in locis accipitur pro nota numerali, quæ sex indicat.

Et dimidiam. Dimidiam litteram appellat י iod, quod cæteris brevior sit ac minor; atque ex illa reliquas omnes factas esse plerique Hebræorum opinantur.

Sion. Dictionem istam ignorat penitus codex; nec facile apparet quid sibi hoc loco velit.

Ruit ergo. Veteris codicis aliquantum diversa est lectio hoc pacto: « Corruit ergo numerus calculi, quem DCCCLXXXVIII, et per omnia, » etc.

Antiquiores. Hebraicas litteras reliquas omnes inventione et usu præcessisse, variis conjecturis permotus, post Irenæum, asserit Eusebius [34]. Suidas illarum, sicuti aliarum omnium artium, inventores facit Adamum, Sethumque filium ipsius. Sethi filios rerum cœlestium disciplinas in columnis scripsisse testatur Josephus [35]. Enoch deinde quasdam prophetias litteris commendasse non ambigunt Augustinus [36], Origenes [37], Tertullianus [38]. Libros de maleficiis et necromanticis artibus Chamo filio Noe tribuunt Comestor, et Joan. Cassianus collationis octavæ cap. 21. Sibyllæ Erythreæ ascripta oracula in fidei suæ confirmationem recitavit Constantinus Magnus Orat. ad sanctorum cœtum. Hos autem omnes Cadmi, Phœnicum regis, Palamedis, Simonidis, et Carpentæ, quos aliarum litterarum repertores volunt, ætate multis sæculis superare nullus nescit.

Decem quidem. Illæ decem sunt ab א aleph usque ad י iod; quæ ideo primæ et præcipuæ dicuntur, quod cæteræ ex illis, aut ad illarum similitudinem efformatæ sint: et numeri digiti ex ipsis conficiantur.

Secundum subsequentiam. Id est a sinistra in dexteram more Græcorum et Latinorum. Eo autem modo scribunt Hebræi, dum alienis characteribus suas voces exprimunt: vel alii ab ipsis Hebraice quidpiam exarantes, ut de Pilato fertur, qui cum titulum crucis Christi componeret, Hebraicas litteras Latino more collocaverit.

Barneth. Vetus codex « Baruch, » quod Philoni, Hieronymo et Pagnino *benedictum* significat « Barneh » Chaldaica vox est ejusdem significationis. In codice Vaticano deest adverbium « Hebraice. »

Etenim ex lege. Initium est capitis 39 in vet. cod.

[34] Lib. x de præp. evang., cap. 2. [35] Lib. I Antiq., cap. 2. [36] Lib. I de civit., cap. 23. [37] Homil. 28 in Numer. [38] Lib. de habitu mul.

cum argumento quod eidem superius affixum est, et multo commodius, meo judicio.

Et altitudo. Sex has voces hactenus desiderarant omnes excusi codices.

Hæc ante. Codices exc., « Hæc autem ; » deinde « significativam » pro « significantiam ; » et paulo post « reliqui » pro « reliquis » restituimus.

Calamiscos. Καλαμίσκος significat, præter alia, parvulam arundinem et fistulam : et quia harum formam habebant tres cannæ illæ, ex candelabri Mosaici medio stipite prodeuntes, hic Græca voce καλαμίσκους eas appellat.

Smyrnæ. Σμύρνα arbuscula est Arabiæ, cujus cortice inciso, liquor quidam pinguis effluit, qui stacte medicis appellatur. Vide Dioscoridem lib. I, c. 78 ; Theophr. lib. IV *De hist. plant.* ; Plinium lib. XII, cap. 15 et 16.

Irevs D. Iris multa significat : sed hic herba suaviter olens et aromatica est ; de qua Dioscor. lib I ; Theophrast. *De hist. plant.* ; Plinius lib. XXI, cap. 7.

Cinamomi CCL. Nomen cinamomi, aut cinnamomi in multa scinditur, quæ legendo notes licet. Hic species fruticis odori esse videtur, de quo Plin. lib. XII, cap. 19 ; Theophrast. lib. XIX, cap. 47 ; Dioscor. lib. I. Dicitur autem cinamomum, quia in modum cannæ, subtiles et replicatos habet calamos, cinerei vel nigri coloris, qui fracti, visibile spiramentum reddunt ; et subtile quidem carum, grossum vero vile et despectum.

Calamisci. CCL. Exodi XXX Septuaginta legunt καὶ καλάμου εὐώδους, id est calami odoriferi. Calamus igitur, a quo calamiscus, hic frutex est in Arabia, India, et Syria, juxta Libanum montem proveniens, aspectu similis arundini, casiæ sapore, tactu mollis ; et cum frangitur, locum suavissimo replet odore. Vide Plinium lib. XII, cap. 20 et alios.

De stacte. Σταχτή Græcis vocatur succus quidam, sive lacryma, emanans inciso cortice myrrhæ, de qua supra. Consule Plinium, lib. XII, cap. 6 et 14 ; Dioscor., lib. I, cap. 75 et 78. De illa rabbi David in lib. *Radicum* ita scribit : « Dicunt quod Nataph sit Zari, hoc est gutta sive stacte ; sic appellata, quod stillet ex arboribus Ketaph, sicut dixerunt rabbini nostri (benedictæ memoriæ). Zari nihil aliud est, nisi succus qui stillat ex arboribus Ketaph, et vulgo balsamum dicitur. » De balsami ortu, irrigationibus, et interitu, si plura desideras, consule Petrum Martyrem, lib. III *De legatione Babylonica* [39].

Et ungula. Rabbi Salomon in cap. XXX Exodi, Paulo Fagio interprete, putat radicem esse candentem, tersam, ac puram, in morem unguis. Rabbi Davidi eodem loco, est aroma quod in Mischnach (sic vocant textum Thalmudicum) Zipporen, id est onyx, sive unguis vocatur, et est lene et lucens, ut unguis. Propertius :

Et cronico nares murrheus ungat onyx.

Mihi verisimilius, et huic loco convenientius id esse videtur, quod de onycha, seu ungula habet Dioscorides lib. II, cap. 10 : Ὄνυξ ἐστὶ, inquit, πῶμα κογχυλίου, ὅμοιον τῷ τῆς πορφύρας, εὑρισκόμενον ἐν τῇ Ἰνδίᾳ ἐν ταῖς ναρδοφόροις λίμναις. Διὸ καὶ ἀρωματίζει, νεμομένων κογχυλίων τὸν νάρδον. Id est : « Unguis conchylii tegmen est, haud ei absimile, quo purpura contegitur, quod in Indiæ nardiferis lacubus reperitur. Proin etiam odorem spirat, quoniam conchylia nardum pascantur. » Vide etiam Plinium lib. XXXII, cap. 10.

Et galbano. Galbanum inter alia, liquor est cujusdam plantæ, similis ferulæ, nascentis in Syria, medicis frequens. Dioscor. lib. I, cap. 7 ; Theophr. lib. IX *De hist plantarum*, cap. 1 et 7 ; Plin. lib. XII, cap. 25 et 48, lib. XXIV, cap. 5 et 13. De hoc Virgilius [40] :

Hinc jam galbaneos suadebo incendere odores.

Et Lucanus [40*] :

Hic ebulum stridet, peregrinaque galbana sudant.

De illo item rabbi Kimhi in c. XXX Exod. ait : « Galbanum aroma est, cujus odor gravis est, et est succus arboris, quæ invenitur in urbibus Græciæ, estque ut mel nigrum, et lingua Arabica dicitur Miah. »

Et hedyosmo. Ἡδυοσμον suavis odor, mentha nominatur ; de qua Luc. XI, ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, id est, solvitis et datis decimas ex mentha. Dioscorides vocat ἡδύοσμον ἄγριον, menthastrum herbam. Vide Plinii lib. XIX, cap. 8, et alios.

Et thure. Thus, aut tus nomen tritum, sacris suffimentis succensis ignibus maxime conveniens, et jampridem usitatum. Ovidius, XIV *Metam.*, v. 128 :

Templa tibi statuam ; solvam tibi thuris honores.

Et Tibullus lib. I, eleg. 3, v. 34 :

Redderet antiquo menstrua thura Lari.

Porro ut thuris, sive incensi suffumigationes in sacris Hebræorum divina jussione frequentes erant, sic ejusdem benedictio, et usus in sacris Christianorum, ex apostolorum traditione, summaque Græcarum et Latinarum Ecclesiarum consensione, religiose observatur, ut videre est ex Ruperto, lib. I *De divinis offic.*, cap. 29 et 36, et lib. VI, cap. 34 et 32 ; Stephano Eduensi lib. *De sacramento altar.*, cap. 12, Germano Constantinop. in *Rerum ecclesiast cons.* ; Augustino serm. 98 de tempore ; Tertulliano lib. *De coron. mil.* ; Dionysio Areop. lib. *Eccl. hier.*, cap. 3 ; Jacobo fratre Domini in Liturgia ; canone 3 seu 4 apostolorum. Si præter hos auctores, alios adhuc desideras, ritumque hunc accurate et diligenter comprobatum, consule librumquem **101** adversus anatomen missæ edidit, vir in evolvendis sacris auctoribus paucis comparandus D. Jacobus Faber, doctor theologus, præceptor mihi perpetuo observandus, hinc tibi abunde satisfactum iri puto. Cæterum, cum Gnostici horum omnium suffimentorum species, quantitates, commistionesque ad confirmationem suorum placitorum detorquere non possent, quod vel maxime necessum fuisset ; argute concludit Irenæus illos, quosdam alios legis veteris ritus insulse et stolide adduxisse, ut his sua deliria asseverarent.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 41.

Pag. 149. *Jesus... litterarum est duarum et dimidiæ.* Sciendum, veteres dixisse « Jesu, » et Hebraice יש pro « Jesua : » inde manasse puto scripturam Græcam Ἰησοῦς. Nam a « Jesua » diceremus « Jesuas. » Hoc posito, cum dicat hoc nomen litterarum esse duarum et dimidiæ, quid aliud arbitremur, quam per « dimidiam » ipsum litterarum ioth intellexisse ? Quippe is ejus litteræ character est, ut vix ad medium aliarum litterarum attingat ; et quidem si cum illis conferatur, pro dimidia littera jure haberi possit. Hæc Drusius centuria 1 *Miscellaneorum*, cap. 44, ubi et de interpretatione nominis Jesu, qua « Dominum eum, qui continet cœlum et terram, » significare traditur, eadem dixit, quæ Feuardentius.

Pag. 150. *Et sacerdotales nuncupatæ.* In Græco forte ἱερουργικαί, vel similis exstitit vox, qua usus Hebraicarum litterarum in sacro Bibliorum codice est, quam interpres perperam vertit « sacerdotales. »

Decem quidem sunt numero. Legendum conjicio, « XXduæ quidem, » etc., quot litteras apud Hebræos esse notum est.

Scribuntur autem quæque per quindecim, novissima littera copulata primæ. Hæc quid sibi velint,

[39] Lib. III, eleg. 8, v. 22. [40] Georg IV, 264. [40*] Phars. IX, 916.

diu multumque cogitavi, sed excogitare haud potui. Textum sane corruptum esse cod. Voss. indicat, cujus diversam lectionem notavi.

Duas et dimidiam habet litteras. ϗ finale pro dimidia littera π accipitur.

Pag. 151. *Et Hedyosmo.* Nota Irenæum Exod. xxx, 34, non legisse χαλβάνην ἡδυόσμου, uti nunc in LXX versione exstat, sed χαλβάνην, ἡδύοσμον; adeo ut juxta hanc lectionem sacrum thymiama, perinde ut sacrum unguentum, « ex quinque commistionibus subsistat. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 42.

Pag. 151. *Quia autem.* Caput 40 hic signat vet. cod. Contendit Gnosticos nihil somniorum suorum asserere posse ex numero quinario, quantumvis frequenter in sacris occurrat.

Ipse habitus crucis. Piam admodum habes figuræ crucis, adeoque imaginis eidem affixæ speculationem, quam et sæpe, et libenter imitatur Augustinus, verba ista Apostoli [41] : « Ut possitis comprehendere quæ sit longitudo, et latitudo, et sublimitas, et profundum, scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi ; » ad sacramentum crucis referens, « ut in latitudine accipiatur transversum lignum, quo extenduntur manus, propter operum significationem ; in longitudine ab ipso usque in terram, ubi totum corpus crucifixum stare videtur, quod significat persistere; in altitudine ab ipso transverso ligno sursum, versus quod ad caput eminet, propter exspectationem supernorum ; in profundo autem, pars illa ligni, quæ in terræ abdito defixa latet. » Hæc Augustinus epistolæ 112 cap. 12, epistol. 119 cap. 41, et epist. 120 cap. 26, quibus imaginis Crucifixi considerationem sanctissimis Patribus longe gratiorem fuisse perspicimus, quam neotericis Gnosticis.

Observandum porro quinque extremitates, seu fines Dominicæ cruci hic aperte tribui : ac de quatuor, omnibus constat; de quinta, ubi requiescere dicitur affixi corpus, non ita. Non enim clare dicitur, an pedibus tanquam subjecto scabellulo, quiesceret, an vero media corporis parte quodammodo sederet. Verum, Gregorius Turonensis disertis verbis de tabella (alii suppedaneum vocant) in qua et pedes innixi et fixi fuerint, hoc intelligendum tradit [42] : « In stipite erecto, inquiens, foramen manifestum est : super hanc vero tabulam, tanquam stantis hominis sacræ affixæ sunt plantæ. » Illis fere similia sensisse videtur Justinus martyr in *Dialogo* ; Tertullianus libro tertio *Advers. Marc.*, capit. decimo octavo, et decimo nono ; et Venerabilis Beda in *Collectaneis*, affirmans eamdem crucem ex quatuor diversorum lignorum generibus compactam fuisse : quarto haud dubie suppedaneum illud intelligens [43]. Istud denique plurimum confirmant vetustissimæ crucifixi Domini nostri in templis servatæ imagines, quas etiam eodem anno quo hoc scribimus 1595, multis in locis conspeximus, cum dicto scabellulo, in quo pedes etiamnum distincti secretique duobus clavis affiguntur; nimirum, Virduni, in majori eademque vetustissima æde, unam ; et monasterio, quod a divo Paulo nomen habet, alteram. Treveri ejusdem formæ vidimus in majori templo, duas ; in æde B. Virginis, tres ; Sancti Simeonis, duas ; Sancti Paulini, unam ; et S. Mariæ alteram. Confluentiæ, in templis diversis, tres. Coloniæ Agrippinæ, etiam ejusdem formæ imagines, id est pedibus disjunctis, atque duobus clavis in subjecta tabella confixis, plurimas conspeximus. In summo templo, tres ; ad S. Severinum, tres ; ad S. Cunibertum, tres ; ad S. Gereonem, unam ; ad XII Apostolos, duas ; ad S. Pantaleonem, unam ; ad S. Ursulam, unam ; ad S. Mariam de Capitolio, unam ; in cœmeterio S. Georgii, unam ; ad Indulgentias, unam ; ad S. Mauritium, unam ; ad Clarissas, unam ; in quodam xenodochio, unam ; audivimusque in aliis sacris locis multas tales servari : quibus superior nostra conjectura non mediocriter roboratur.

Quatuor certe clavis confixum cruci Christum fuisse, non tantum ex historica inventionis sanctæ crucis narratione, satis aperte mihi colligi posse videtur : sed etiam ex certissimis Patrum testimoniis. Cyprianus namque serm. de Passione, plurali numero dicit : « Clavis sacros pedes terebrantibus. » Et supra laudatus antistes Turonensis apertius scribit : « Clavorum Dominicorum quod quatuor fuerint, hæc est ratio : duo sunt affixi in palmis, et duo in plantis. » Eadem quoque est sententia lib. I, cap. 10 S. Brigidæ Revelationum, quas etiam summi pontifices probaverunt.

Pag. 152. *Unaquæque tabula.* Diversæ fuerunt sententiæ Hebræorum, Græcorum, et Latinorum, quot præcepta in quaque tabella reponantur. Josephus [44] et Philo [45], quos hic imitatur Irenæus, quinque in qualibet collocant. Ex Græcis Origenes [46], Procopius [47], et Hesychius [48] cap. xx Exodi narrantes, et Clemens Alex. VI *Strom.*, quatuor in priore, sex in posteriore annumerant, quibus ex Latinis astipulatur Ambrosius [49]. Latinis fere omnibus valde probatur Augustini partitio, qua tria tantum in prima constituit, quibus Dei cultus explicatur ; septem in alia, quibus proximi dilectio jubetur.

Quis enim concedat. Contendit nec dies, nec menses, nec annos præterlabentes conflictos a se Pleromatis Æones significare : ac idcirco desumpta ab his argumenta nihil omnino concludere.

Præfinitive. Ita vet. cod.; delevimus « præfinitione »

Adhuc autem. Caput 41 signatur in vet. cod. cum hac epigraphe : « De Amen et nonaginta novem ovibus, ex quibus una periit et inventa est. » Cæterum, « sinistra, » pro « sinistram » substituimus ex superioribus, quibus quædam dextra, alia vero sinistra, ex Achamoth Matre producta garriunt.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 42.

Pag. 151. *Ipse habitus crucis*, etc. A Justino martyre hæc sane accepisse videtur Irenæus, utpote qui in *Dial. cum Tryphone*, pag. 318, crucem his descripsit verbis : Ὀρθιον γάρ ἐστι τὸ ἓν ξύλον (arrectarius stipes) ἀφ' οὗ ἐστι τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρας ὑπηρμένον (vertex cui impingitur titulus aut causa mortis), ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρμοσθῇ, καὶ ἑκατέρωθεν ὡς κέρατα τῷ ἑνὶ κέρατι παρεζευγμένα τὰ ἄκρα φαίνηται (transversum lignum, quod quasi brachia crucis facit), καὶ τὸ ἐν τῷ μέσῳ πηγνύμενον, ὡς κέρας καὶ αὐτὸ ἔξοχόν ἐστιν, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦνται οἱ σταυρούμενοι. Quæ ultima verba Scaliger in *Animadversionibus* ad Euseb., p. 118, ita Latine transtulit : « et quod in medio stipite impactum est, ipsum quoque instar cornu eminet, cui insidunt et vectantur ii qui cruci affiguntur. » Unde plura de crucis structura et partibus commentatur : contra quæ tamen disputat Fullerus lib. IV *Miscellaneorum sacrorum*, cap. 12, prolixe ex ipsa Justini martyris et Irenæi collatione probans, istud, in quo insidere dicuntur, qui supplicium dant, non esse distinctum a scabello, cui pedes inniti et infigi solebant.

Pag. 152. *Columnas habebat quinque.* « Quatuor » solum Exod. xxvi, 32, memorantur columnæ velaminis, quibus sanctum sanctorum a sancto distinguebatur; sed ibid., vers. 37, « quinque » dicuntur columnæ ante quas ducebatur velum, quod in introitu

[41] Ephes. III, 18, 19. [42] Lib. de Glor. martyrum, cap. 6. [43] Molan., libr. de sacr. pict.; Lipsius lib. de Cruce. L. [44] III Antiq., c. 6 et 8. [45] L. de Decalogo. [46] In cap. VI Ephes. [47] Lib. de decem chordis. [48] Conc. I in psal. XXXII. [49] Quæst. 71 in Exod.

tabernaculi erat. Illud igitur, pro hoc, accepit Irenæus memoria lapsus.

Altitudo. « Longitudinem » vel « latitudinem » ponere debuisset Irenæus, quæ utraque « erat quinque cubitorum, per quadrum, » uti locis supra citatis describitur; altitudo autem « trium » erat cubitorum.

102 *Sinistræ manus levamen.* Molestum mihi fuit hoc «sinistræ manus levamen, » nec facile est istud dextre interpretari. Nisi me conjectura fallit, «levamen» hic dicitur a «levare,» id est furari, furto abducere : in qua significatione hoc verbum usurpatum legitur a Gallicis præcipue scriptoribus, qualem Irenæi interpretem quoque fuisse vero est simillimum. Sic Sidonius Apollinaris lib. VII, epist. 2, scribit : «Levat divitem conjugem pauper adamatus,» id est furto abducit. In quem locum commentans doctissimus Savaro, plura ex Gregorio Turonensi aliisque attulit. Quid si itaque « sinistræ manus levamen » interpretemur, id quod a dextra ad sinistram manum subductum est, indeque perditum? Integer sane contextus hanc expositionem bene admittere videtur, eamque haud parum confirmat, quod in « dextra » opponantur « oves, quæ non perierunt, sed in ovili permanserunt, » non furtiva manu raptæ, vel perditæ.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 43.

Pag. 153. *Si quis autem.* Præoccupatione usus dissolvit argumenta, quæ poterant ab his objici : docetque ex solis numeris, litteris et syllabis, non esse temere de rebus divinis pronuntiandum; quandoquidem incertum et superstitiosum sit.

Et apostolorum. Cod. excusi, « nec apostolorum. »

Qui autem varia. Initium est cap. 42, in vet. cod.

Non enim infectus. Gravis sententia, qua hominem cum Filio Dei comparat, quod ille factus sit, id est ex nihilo, cum prius non fuisset, productus : hic autem non factus, cum sit homoousios et coæternus Patri. Isthæc postmodum sancti alii Patres apertius concluserunt in Nicæna synodo adversus Arii blasphemias, ut ex Symbolo liquet. Athanasius quoque dicit : « Filius a Patre solo est, οὐ ποιητὸς, οὐ κτιστὸς, non factus, non creatus. » Fusius et accuratius oratione 2 et 3 contra Arianos, negotium persequitur : ut et Basilius lib. II *Contra Eunomium.* Augustinus ser. 193 : « Factum vel creatum Dei Verbum dici omnino non potest, per quod facta sunt omnia, » etc.

Proprium. Expunximus, « proximum; » et ultima lin. « ignarus, » pro « ignarum, » reposuimus auct. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 43.

Pag. 153. *Numero* XX. Quid numerus XX sibi velit, dicere nequeo, indeque suspicor, vel XXX, vel nullum numerum legendum esse. Sed mss. codices hic nos destituunt.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 44.

Pag. 158. *Non enim transibilis est.* Sic lego, pro, « transibilis es, » tum quia finis præcedentis capituli, tum inscriptio istius id aperte docet : et mox scribitur, « indeterminabilis est, » etc. Tradit porro manifestam insaniam esse, supra Deum conditorem hujus mundi, mentem extollere, ut quid eo majus et superius exquiratur : cum adeo immensus ac natura infinitus sit, ut nullo intellectu pro dignitate capi possit. Etenim « habitat lucem inaccessibilem, » I Tim. VI, 16.

Ejusdem adnotationes in cap. 45.

Pag. 154. *Melius ergo.* Non ignaviæ imperitorum patrocinatur, sed jactantiæ et supercilio Gnosticorum occurrit, qui vana persuasione encyclopædiæ omnium disciplinarum inflati, simplicibus petulanter insultabant. Non dissimilia scribit August. serm. 20, de verbis Apostol. : « Melior est fidelis ignorantia, quam temeraria scientia. » Et Hieron.[50] : « Melius est aliquid nescire, quam cum periculo discere. » Ignavus esse mavult Nazianzenus, quam plus æquo curiosus; ac nimis timidus, quam nimis audax [51]. Corruptos quorumdam mores, qui se humanarum disciplinarum apices conscendisse putabant, post Tullium et Senecam graviter persequitur Lactantius, lib. III, capite 15.

Melius itaque est. Memorabiles istiusmodi sunt apud Augustinum et plures sententiæ, ut libr. V *Confess.*, cap. 4 : « Infelix homo qui scit omnia, te autem nescit. Beatus autem qui te scit, etiamsi illa nesciat. » Et lib. *Medit.*, cap. 5 : «Abs te sapere, est desipere; te vero nosse, est perfecte scire. » Ad finem porro præcedentis sententiæ legimus, « præstiterit » ex vet. cod., sublato « præceperit. »

Quæ hominem vivificat. Recte vitam spiritalem, id est hominis justificationem, tribuit charitati; non soli fidei, quemadmodum imponunt ei Centuriatores.

Quid enim. Cap. 43 signat vet. cod. cum epigraphe, quæ huic cap. 45 ascripta est. Legendum autem proponimus ex vet. cod. : « Quid enim si super hos, » expuncto « per; » et paulo post, « Aut iterum si quis » pro « cur. »

Quia nihil omnino horum. Docte ac pie cuncta Dei providentia et consilio gubernari, adversus Gnosticam ac Epicuream perfidiam, defendit; nihilque, aut ejus scientiam fugere, aut præter ejus voluntatem in orbe fieri : « quandoquidem attingat a fine usque ad finem fortiter, et disponat omnia suaviter [52]. » Hoc et Justinus martyr ex eo confirmat [53], quod non frustra, pro rebus humanis, diu noctuque Deum precamur. Et beatus Areopagita scribit : « Deitas prospicit cuncta providentia, bonitateque mirabili, » lib. *De divinis nom.*, cap. 12. Cætera videre licet apud Theophilum Ant., Lactantium, Augustinum, etc.

Ut arenam enumeret. Quatuor his parœmiis elegante ostendit, inanes non minus et ridiculos esse horum conatus, quam si scyatho mare exhaurire, pondus montium scrutari, flatum venti mensurare, ignem ponderare, et diem, quæ præteriit, revocare molirentur. Similes enim superioribus sunt hæ, a quibus sacræ Litteræ non abhorrent.

Pag. 155. *Fulmine percussus.* Videtur exprimere Græcum verbum ἐμβρόντητος. Simili quoque proverbiali voce postea utitur cap. 53.

Ejusdem adnotationes in cap. 46.

Pag. 155. *Sensus autem.* Commodius præcedenti capiti hæc prima sententia jungeretur, ut cum argumento indicat vetus cod.

Sunt autem. Caput 44 in vet. cod. cum epigraphe ea, quæ capiti 43 supra affixa est. Observandum quam honorifice de sacris Litteris sentiat quas attente legit, ad eas alios ablegat, ut fontem, quo pietatem hauriant universam. Harum studio et energia Justinus martyr et Tatianus permoti, sectis omnibus philosophorum eodem sæculo valedixerunt, ut Christi placitis sese consecrarent. Earumdem oracula consulere Autolycum hortatur Theophilus, si pœnas evadere et bona perpetua consequi voluerit. Ea denique omnium scriptorum antiquissima et verissima esse non semel postea confirmat lib. II et III *Ad eumdem Autolycum.*

Posita sunt. Ita vet. cod.; delevimus « positæ, » et mox negationem « non » præposuimus « ambiguis. »

Sine periculo absolvit. Absolvere parabolas, Græce ὑπολύειν, dissolvere, explicare.

Oppugnantes se. Vet. cod. : « Tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem. »

[50] In regula monac. [51] De moder. in disput. servanda. [52] Sap. VIII. [53] Dialog.

Itaque, secundum hanc rationem. Iterum docet non esse petendam a parabolis certam constantemque regulam fidei nostræ, sed in apertis Scripturis, quæ nonnisi repugnanter possunt in varios diversosque sensus torqueri.

Nulla. Expunximus « nulli; » postea « ad eum, » pro « ab eo, » vet. cod. auct. reposuimus.

Cum itaque. Non vult omnes Scripturas adeo apertas, et cuivis obvias esse, ut nulla sit in eis obscuritas, cum hoc alibi frequenter affirmet; sed eas adeo perspicue et constanter, unum et solum Deum mundi creatorem, et rectorem prædicare, ut nemo qui his attenderit, ignorare possit [54]. Quid enim apertius, quam istud : Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est [55]? » et : « Non habebis deos alienos coram me [56]? » Et sexcenta talia.

Quia enim. Cap. 45 signat vet. cod. cum summa quæ supra tribuitur capiti 44.

Ipsa dictione, neque. Tres has voculas desiderat veter. cod.; quæ vero hic refellit, partim cap. 1 lib. I, partim cap. 16, 17 et 23 recensuit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 47.

Pag. 156. *Habentes itaque regulam.* Docet quæstionibus vanis et curiosis de Bytho, Propatore, ac Æonibus non esse incumbendum, cum Scriptura perfecte constanterque affirmet unum esse verum Deum, qui omnia fecit et administrat. Porro « exerceri, » pro « exercere, » ex veter. cod. legimus.

Qua manifestissime. Ita vet. cod.; excusi, « quæ manifestissime. »

Si autem omnium. Sacra scripta, ut a Verbo Dei, et Spiritu ejus profecta, omnibus numeris perfecta esse, ideoque magna religione ipsis adhærendum rectissime asserit : sed nec minus pie evincit, ea tantis mysteriis abundare, ut ad eorum intelligentiam revelatione opus sit, cum tanta sit animi nostri caligo, ut ad ea, quæ ante pedes sunt, crebro cæcutiamus, sicut exemplis propositis confirmat. Errant igitur toto cœlo, qui sacras Litteras adeo claras, apertas, et omnibus pervias clamitant, ut quibusvis liceat illotis **103** pedibus et manibus, ad eas tractandas accedere. « Ratio divina, » ait Tertullianus [57], « in medulla est, non in superficie, et plerumque æmula manifestis : nec hæreses esse possent si non et perperam Scripturæ intelligi possent. » Multis etiam in locis per obscuras Scripturas « provisum esse non dubitat » Augustin. « ad edomandam labore superbiam, et intellectum a fastidio revocandum, cui facile investigata, plerumque vilescunt; » lib. II *De doct. Chr.*, cap. 6. Et lib. *Contra Adimantum* : « Aliquando aperte ponitur in Scripturis ipsa divina auctoritas, aliquando autem occultatur, ut et manifestis lector instruatur, et exerceatur obscuris, » cap. 17. Non possum hoc loco non monere, rem istam fusius a Procopio, Gazæo, Præfat. in Isa., elegantissime et gravissime tractari, quam Latinam factam percurrendam mihi aliquando dedit Joannes Curterius, cujus anima pace fruatur, qui totum Commentarium jam edidit in Ecclesiæ utilitatem.

Quippe a Verbo Dei et Spiritu. Quando Spiritum sanctum, simul cum Filio Dei, sacrarum Scripturarum auctorem asserit, plane eum esse natura Deum, omniscium, et omnipotentem agnoscit. Quod paulo post sequitur : « Non est mirum si in spiritalibus et cœlestibus; et his quæ habent revelari, hoc patimur nos, » etc., duplicem continet Hellenismum. Priorem, « habent revelari, » pro, « revelatione opus habent; » vel, « suo tempore revelabuntur; » posteriorem, « hoc patimur nos, » pro, « hoc nobis usu venit. »

Quid enim. De Nili incrementis et eluvionibus septem diversas philosophorum opiniones recitat Plutarchus lib. IV *De plac. philosoph.* Easdem examinat Plin. lib. V, cap. 9. Diodorus octo etiamnum refert, quarum postremam solummodo probat, lib. I, cap. 4. Suas conjecturas proponit Herodotus in *Euterpe*, quem in his garrire putat Strabo in XVII. Nec unde crescere incipiat Nilus, nec incrementi ejus causas inveniri, omnium, meo judicio, rectissime scripsit Senec. lib. IV *Natur. quæst.*

Sed et volantium. De hirundinum recessu intelligit, quas viciniora loca petere, et apricos montium sequi recessus putat Plin., ubi nudas et deplumes frequenter inventas fuisse asserit, lib. X, cap. 24. Exprobrat Dominus Hebræis stupiditatem, qua judicia sua non advertebant, propositis ciconiis, turturibus, gruibus et hirundinibus, quæ stata tempora recessus sui sagaciter nota nec antevertunt, nec prætereunt, Jerem. VIII, 7.

Quid autem possumus. Plutarchus [58] quinque diversas sententias de Oceani fluxu et refluxu referens, satis innuit, quam frigide rei nodum solverint philosophi. Illos soli et lunæ tribuit Plin. lib. II, cap. 97, quod et Aristoteli placuerat lib. II *Meteor.* Sacræ Litteræ isthæc omnia divinæ providentiæ ascribunt : quæ mirabiles elationes maris excitat, turbatque profundum, et sonum fluctuum ejus [59]. Reliqua, quæ subjiciuntur, exempla, ex Jobi cap. XXXVIII desumpta videntur.

Si ergo et in rebus. Cap. 46 signat vet. cod. Colligit autem non solum sacrarum Scripturarum verba, dialectos, phrases, et dicendi varias figuras obscuras esse, verum etiam res quæ in his continentur et significantur : quod et post Irenæum etiam approbant Origen. lib. VII *Contra Celsum*; Ambrosius epistola 44; Hieronymus epistola ad Paulinum; Augustinus lib. III *Confessionum*, cap. 5, lib. XI, cap. 2, ac epist. 3 et 119. Hoc ipsum quoque hæresiarcharum ministris tot commentariis secum dissidentibus, adversus propriam de perspicuitate utriusque Testamenti jactantiam, contestantibus.

Pag. 157. *Semper enim fides.* Fidem etiam in futuro sæculo permanere, non solus hic Irenæus affirmat, sed et Tertull. his verbis [60] : « Exhauriuntur linguæ, scientiæ, prophetiæ, permanent fides, spes, dilectio, » etc. Memineris fidem duo involvere : primo eam obscuritatem, quam Patres scholastici vocarunt « latentiam objecti; » secundo inconcussam eam certitudinem, quæ omnem dubitationem procul repellit : hanc conditionem posteriorem in beatis spiritibus permanere, recte volunt hi auctores; priorem vero minime. Vel remanet quoad habitum et ornatum; non quoad actus et exercitium.

Si ergo secundum. Cap. 47 signat. vet. cod.

Et sine periculo. Quatuor has voces habebat vet. cod., excusi omnes desiderabant.

Antequam. Origenes lib. III *De principiis*, testatur ethnicos hac quæstione Christianos exercuisse : Si cœpit mundus ex tempore, quid faciebat Deus antequam mundus fieret? Otiosam enim dicere naturam Dei, otiosum simul est et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando nihil fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum, etc. Postea vero concludit, eum alios fecisse invisibiles mundos antequam hunc visibilem conderet : quod Judæorum fabulas Talmudicas omnino resipit. Scribunt enim illic, Deum exercuisse se in exstruendis variis mundis; quos ubi condiderat, illico destruebat, atque iterum instaurabat, quoad hunc, quem nunc habemus, mundum facere didicisset [61]. Augustinus [62] rectius censet, quæstionem velut re-

[54] Lib. II, c. 47, et lib IV, cap. 45. [55] Deut. VI, 4. [56] Exod. XX, 3; Deut. V, 7. [57] lib. de resurrect. carn. [58] Lib. III De plac. phil. [59] Psal. XCII, 4; LXIV, 8. [60] Lib. de Pat. [61] Talmud, trac. 4, distinct. 3. [62] Lib. II Confess., cap. 12.

sponsione insignam, potius eludendam, ut cuidam illam proponenti respondit : « Alta scrutantibus gehennam parabat. » Serio tamen dici potest : Dei summam bonitatem et potestatem nunquam obtorpuisse cessando. Semper enim Divinitas extra omnem locum, in seipsa manens, sui contemplatione perpetuo beata, æterna, immutabilique intellectus ac voluntatis actione operabatur ; et mundum, quem mente concipiebat, conspiciens, intelligentia pertractans, et voluntate deliberans, eum ipsum in tempore opportuno condere decernebat, atque condidit cum voluit, etc.

Apotelestos. Id est, omnibus numeris absolutus atque perfectus, quantum videlicet ad species (quæ duntaxat de essentia ejus sunt) attinet. Inde autem voluerunt Aristot. et Plin. κόσμον a Græcis appellari, id est ornatum.

Cogitare. Cap. 48 habet vet. cod. « Hæc autem; » cap. 49 vet. cod. : « Deus autem, » caput est 50 in vet. cod.

Labis fructum. Billius Græce : ὑστερήματος καρπὸν καὶ ἀγνοίας προβολὴν ἀποφαίνεσθαι, id est, ignorantiæ fetum, vel, ab ignorantia productum. Id enim eos opinatos esse recensuit libro primo, capite primo. Paulo post, « capit dicere, » vere dici possunt.

Aliud enim est. Existimo eum velle, quoddam esse verbum internum, quod solo animo concipitur et retinetur : aliud externum, quod ore profertur ac emittitur. Hinc enim Lactantius scribit lib. IV, c. 9 : « Melius Græci Λόγον dicunt, quam nos Verbum. Λόγος enim et sermonem significat, et rationem. » Et Hieronymus ait, λόγον Græcis significare verbum, orationem, sermonem, rationem, modum, supputationem : nonnunquam et pro libro usurpari, a verbo λέγω, quod est, dico, sive colligo. Paulo post « quod excogitat, » pro « eo excogitat ; » denique « propter spiritale, » loco « per spiritale, » ex vet. cod. substituimus.

Non de semel, sed per partes. Græce, οὐκ εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, vel ἀφ' ἅπαξ, videtur legisse, id est non una vice, non cuncta simul. Gallice, *tout en un coup.*

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 47.

Pag. 158. *Quidve de his, quæ ultra eum sunt, enuntiare?* Sic Hilarius in finem psalm. LXVIII ait, quod « mare profunda, infinitaque sui obice mentem humanæ opinionis excedat, ut neque quid extra se, neque quid intra sit, sensu persequente capiamus. » Intellexit vero Irenæus per ea, quæ ultra Oceanum sunt, « eos, qui post ipsum sunt, mundos, » quos memorat Clemens Romanus in *Epist. ad Corinth.*, § 20. In quem locum plura notavit Cotelerius, inter alios Irenæum nostrum allegans.

Pag. 157. *Velocitati enim sensus hominum*, etc. His gemina iterum habet Cyrillus catech. 6, pag. 46 : Ἡ μὲν διάνοια ὀξύτατα νοεῖ· ἡ δὲ γλῶσσα ῥημάτων δεῖται καὶ διηγήσεως πολλῆς τῶν μεταξὺ λόγων· ἅμα μὲν γὰρ ὀφθαλμὸς χορὸν ἄστρων παραλαμβάνει πολύν· ἀλλ' ὅταν τὸ καθ' ἕκαστον διηγήσασθαι βουληθῇ τις, τί μέν ἐστι φωσφόρος, τί δὲ τὸ ἕσπερος, τί δὲ τὸ καθ' ἓν, πολλῶν ἐπιδεῖται τῶν ῥημάτων, etc. « Mens quidem velocissime cogitat ; lingua vero multis verbis opus habet, et multa intermediorum sermonum enumeratione. Simul enim numerosum siderum chorum oculus comprehendit ; verum si quis singula narrare velit, quid lucifer, quid hesperus, quid unumquodque, longa opus est ratione. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 48.

Pag. 157. *Deus autem.* Hanc sententiam non semel repetit. Vult autem hoc capite, Deum, cum sit spiritalis, infinita et supercœlestis substantia, omnino simplicem, nullaque ratione compositum esse, quod et supra notatum est. Eos vero, qui Ennœam, Nun, et Logon, id est mentem, cogitationem et Verbum ejus nunc secernebant ab eo, mox conjungebant, hisque diversas emissiones ascribebant, compositioni illum subjicere, quod impium et insanum est.

Qui ergo dicit. Caput 51 signat vetus codex cum hoc argumento : « Ostensio quoniam Nus Logos, et Logos Nus ; et Nus ipse est pater omnium. »

Generationem ejus. Ex vetere codice, « enarrabit, » pro « enarravit ; — « hominum, » pro « hominis ; » et « nobis ipsis, » pro « vobis ipsis, » restituimus. Hoc porro Isaiæ testimonium Athanasius ad Epictetum, Alexander ad Alexandrum Constantinop., et alii multo plures ad æternam ineffabilemque Christi generationem 104 referunt : alii ad temporalem, qua, sine viro, ex sanctiss. Virgine natus est. Hieronymus sapientissime ad utramque his verbis : « Aut enim de Divinitate intelligendum est, quod impossibile sit divinæ nativitatis nosse mysteria : aut de partu Virginis, quod difficulter possit exponi. » Plurima in hanc rem tradunt Eusebius libro quinto *Demonstrationis*, cap. 1 ; Ephrem lib. advers. eos qui naturam Filii Dei scrutari volunt ; Nazianzenus orat. 3 de theologia ; Basilius orat. de martyre Mamante ; Hilarius libro II *De Trinitate*. Ambrosius denique libro *De fide* ad Gratianum ait : « Mihi impossibile est hujus generationis scire secretum. Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et angelorum. Licet scire quod Filius natus sit ; non licet discutere quomodo natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere metus est. »

Pag. 158. *Irrationabiliter.* Caput 52 signat codex vetus, cum hac epigraphe : « Quomodo Dominus quædam concedit Patri, et quæ causa est, propter quam dicit horam a nemine altero cognosci, nisi a solo Patre. »

De die autem illa. De hoc dicemus proximo capite.

Si quis itaque. Gnosticorum impudentem temeritatem in scrutanda Verbi æterna generatione, quanto potest rationum et sententiarum pondere, reprimit, quibus et ii absterreri deberent, qui de eadem, non Scripturis, sed Aristotelicis ratiocinationibus nixi audacter disserunt, colligunt, definiunt, quæ Christiano silentio adorare præstaret. Longe majore religione sacrum hunc montem attigerunt antiquioris et sincerioris theol. antistites. « De supersubstantiali secretissimaque deitate, » ait Dionys. Areopag. [63], « neque dicere quidquam, neque cogitare præsumendum est aliter, quam sacra eloquia pie, admodumque caste nobis tradiderunt. » Et expositor Symboli apud Cyprianum : « Quomodo Pater genuerit Filium, nolo discutias, nec te curiosius inseras in profundi hujus arcanum ; ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguumque ipsum, qui mortalibus divino munere concessus est, perdas aspectum. » Ac, ut paucis multa contrahamus, Clemens epist. 1 ad Jacobum ; Justinus in *Dial.* ; Chrysostom. hom. 4 in Matthæum ; Cyrillus libr. I *Thesauri*, cap. 5 ; Venantius in Symbolum, post hunc nostrum Irenæum, angelicis etiam mentibus inaspectabile et incomprehensibile mysterium istud omnes constanter affirmant : quod plumbei, et vere σκοτεινοὶ homunciones quidam explorasse se et explicasse sibi videntur.

Ejusdem adnotationes in cap. 49.

Pag. 158. *Non ergo magnum.* Colligit nec ingenii, nec reconditi mysterii esse humanas emissiones Deo tribuere ; materiam omnium a Deo conditam ; multaque divinæ sapientiæ commendanda esse. Multa porro ex vet. cod. restituimus, quæ (ut alibi fere semper) virgulis inclusimus. Cæterum hoc loco prætermittere nec potui, nec debui, Philippum Melanchthonem a Schlusselburgio [64], aliisque Luthe-

[63] Lib. de divin. Nom., cap. 1. [64] Lib. II Theol. Calv., art. 6.

ranis symmistis traduci, quod Basilidis, Marcionis, et reliquorum veterum hæreticorum, quos Irenæus superioribus duobus cap. atque præsenti coarguit, stultissima adversus æternam Filii Dei generationem somnia reparare nisus fuerit, scribens in Misnico corpore doctrinæ, pag. 310 « illum esse natum cogitatione Patris. » Non potest Ecclesia, inquiunt, hanc opinionem pro articulo fidei tolerare : 1° Quia nullum manifestum Scripturæ testimonium pro ea re habetur. 2° Quia est somnium non tantum stultæ rationis ac philosophiæ, sed etiam veterum hæreticorum. 3° Quia in primitiva Ecclesia hic error est gravissime damnatus, ut ex Irenæo apparet. 4° Quia non procul discedit a Samosateni et Serveti impia speculatione, qui dixerunt, Verbum Patris esse cogitationem evanescentem. 5° Ex hoc sequuntur multa impia. Nam si cogitatio Patris est ὑπόστασις separata, cur non et Filii et Spiritus sancti. 6° Si separes a Patris persona ejus substantiales cogitationes, quid in persona remanebit, nisi inane nomen? 7° Humana ratio non potest certo statuere, quomodo culex aut pulex generetur : quæ est ergo temeritas de æterno Dei Filio sic statuere? Hactenus illi, nec admodum male. Atque utinam sic tam Lutheri sui, quam ejusdem Philippi reliquos omnes errores ad sanctissimæ antiquitatis regulam et primitivæ Ecclesiæ trutinam diligenter et fideliter examinarent : ita enim et seipsos et innumeros alios a fœdissimis hæresibus eluerent, et ab æternis suppliciis, quæ pro certo cunctis hæreticis et schismaticis parata sunt, liberarent.

Hunc quasi ipsi. Ita vetus cod.; excusi habebant, « hunc quasi ipsum obstetricaverint primi, et generationis ejus, » etc.

Fantasmari. Locus iste hactenus plurimos torsit, aliis « fastos mori, » aliis « factos morti, » legendum suspicantibus : restitutam nunc puto ex vet. cod. germanam lectionem : « Neque nos fantasmari oportet ex opinionibus propriis : » sic enim vetus interpres Græcum φαντάζεσθαι reddere studuit. Expunximus « fastos mori, exponi omnibus. »

Suppedaneum. Sic legit etiam Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, capite vigesimo sexto, Gr. ὑποπόδιον.

Et divisiones. Expunximus « divisio nos. »

Post deinde. Quæ hic refellit de numeris, litteris et syllabis, recitavit libro primo, capite decimo et undecimo. Docet autem nullum existare in Scripturis testimonium, quo possint affirmare figmenta sua per litteras, syllabas, vel numeros ex his deductos. Paulo post, « est autem quando, » etc., dicitur Græca phrasi, pro « interdum autem. »

Etenim si quis exquirat. Existimarunt nonnulli, his verbis, beatum Irenæum Christo Domino ignorantiam simpliciter tribuere, qui certe lapsus esset, magis condonandus ei, qui ardore retundendæ impietatis Gnosticorum, qua supra Patres, apostolos, prophetas, imo et Christum ipsum sapere sese jactabant, hoc minus caute dixisset, quam procaciter et odiose exagitandus. At mihi longe aliud videtur. Qui enim fieret, ut Christo nunc ignorantiam affingeret, qui toties in superioribus Gnosticos impietatis reos egit, quod Sophiam et Monogenem Patris ignorantiæ passionibus subjicerent? Aut quomodo hic ignorationis tenebris involveret eum, quem tanto fervore Deum deorum, et Dominum omnium, Patri omnino æqualem et coæternum, plusquam Salomonem et Jonam, vivorum et mortuorum judicem passim inculcat?

Ergo tantum vult Christum diei postremi notitiam, de qua agitur, ad Patrem referre : sicut opera, vitam, imo et deitatem ipsam ab eodem æterna generatione accepisse palam profitetur; ut sapere nos doceat ad sobrietatem, neque erubescamus difficilium quæstionum labyrinthos Deo reservare. Hanc Irenæi mentem esse, mecum, arbitror, judicabit, quisquis pie, accurate, et nullis errorum passionibus in transversum acto animo superiora ejus scripta cum præsentibus expenderit.

Cæterum, sententiam eam, qua videtur Marcus horam et diem judicii Christum æque ac angelos latere voluisse, Ariani olim torquebant, ut ipsam creaturam esse, et neutiquam Patri homoousion assererent, quemadmodum Athanasius [63] et Hilarius [64] referunt. Photinus quoque apud Vigilium martyrem, Christum pernegat Deum esse, quod diem judicii se ignorare fateretur. Agnoitas quosdam hæreticos inde nominatos tradit Isidorus, quod Christo diei judicii ignorantiam impingerent. Ne vero a superioribus Gnosticis latum unguem discederent posteriores, Calvinianos eo impietatis progressos legit ætas nostra, ut Christo Jesu, Deo et homini, Salvatori nostro, ignorantiam rerum multarum tribuant. « Ipsum enim ut corpore, sic et animo adolevisse » vult Brentius [67]. « Fabrum idiotam » Osiander vocat [68]. « Communi hominum ignorantiæ » subjicit Rodolphus Gualtherus [69], « Non habuisse omnem scientiam ab initio (ut somniant papistæ) sed per gradus, » blatterat Molinæus [70]. « Ita ignorasse, ut disceret ipse, atque eruditetur more hominum, » non erubuit scribere Gallasius, Adnotationibus in hunc Irenæi locum.

Annon hoc est ῥᾳδιούργημα illud, id est fallax et suppositum commentum Gnosticorum, quo somniabant Christum sub ferula præceptoris alphabetum didicisse, ut lib. I, cap. 17, Irenæus retulit? Sed præstat hæc viperarum genimina telis iis conficere, quibus olim Arianos Hilarius [71] : « An credibile, ait, ut aliquid ex omnibus nesciat, qui omnibus ad id quod sunt, atque erunt, auctor est? Si omnia per Christum, et in Christo, et ita per ipsum, ut omnia in ipso sint, id quod neque extra eum, neque non per eum est, quomodo non etiam in scientia ejus sit? Cogitationes humanas, non tantum præsenti motu incitatas, sed etiam instinctu futuræ voluntatis agitandas, Christus non ignorat, Evangelio testante : « Sciebat Jesus ab initio qui essent non credentes, et qui esset traditurus eum [72]. » De eo scriptum meminerimus : « Omnia per ipsum, « et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes [73]. » Et illud : « Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, et omnia in ipso « reconciliari [74]. » Christus aderit, et adventus sui diem ignorat? Dies suus est, secundum Apostolum [75], et ignoratione ejus detineri intelligendus est? Humanæ naturæ, quod agere definiunt, præsciunt, et sequitur gerendorum conditio voluntatem agendi : Deus vero natus, quod in se, et per se est, nescit? Non patitur in nobis doctor gentium Paulus hanc impii erroris professionem, ut ignorasse **105** aliquid unigenitus Deus existimetur; ait enim : « In eo sunt omnes thesauri sapientiæ et « scientiæ absconditi [76]. »

His Hilarii verbis addo gravissimum Augustini judicium [77] : « Ignorantiam, » inquit, « nullo modo crediderim fuisse in infante illo, in quo Verbum caro factum est, ut habitaret in nobis : nec illam ipsius animi infirmitatem in Christo parvulo fuerim suspicatus, quam videmus in parvulis. »

Latinis duobus totidem Græci ætate superiores, nec pietate aut doctrina inferiores, accedant. Justinus martyr aperte scribit [78] : Προσάπτειν τῷ Χριστῷ ἄγνοιαν, ἐστὶν ἀσεβές, « Christo ignorantiam tribuere, impium est. » Et Clemens Alexand. : « Christus bodie regeneratus, jamne est perfectus,

[63] Ser. 4 contra Arian. [64] Lib. IX de Trin. [67] Hom. 19 in Luc. [68] Conjectura 4 de fine mundi. [69] Hom. 112 in Marc. [70] In Harmon. [71] Lib. IX de Trin. [72] Joan. VI, 65. [73] Joan. I, 3. [74] Coloss. I, 16. [75] I Thess. V, 2. [76] Coloss. II, 3. [77] Lib. II de pec. merit. et remiss., cap. 29. [78] Quæst. 58 ad orthod.

an, quod est absurdissimum, ei aliquid deest? Sed si ita est, ut aliquid disceret opus fuit. Sed cum, cum Deus esset, nihil didicisse fuit consentaneum.» Lib. I *Pædag.*, cap. 6 et 11.

Superest igitur ut cum beato Petro, apud Clementis *Recogn.* [79] credamus, Christum ideo se diem et horam nescire professum, ut totum revocaret ad Patrem. Aut cum Hilario, eo sensu quo, ut clamorem Sodomæ et Gomorrhæ resciret, descendisse dudum dixerat. Aut cum Augustino [80] et Basilio [81] intelligamus, quia hoc utiliter occultabat discipulis, nescientem se dixit, quia non conferret hominibus tunc judicii tempus audire, quos nescientes occultando faciebat. Hieronymus particulam, « neque Filius, » in quibusdam exemplaribus Latinis additam fuisse, eamque Græca, maxime Pierii et Adamantii ascriptam non habere testatur, *Commentar.* in XXIV Matth., quæ ne ab Arianis adjecta fuerit, multis non levem suspicionem forte injiciat. Lutheranis porro hunc errorem propugnantibus ipsum Lutherum oppono, M. Stifel de hoc percunctanti respondentem : « Christum etiam secundum humanitatem bene novisse tempus judicii. Nescire autem debere ad aperiendum hominibus, quoniam non ideo missus erat. » Hæc refert Rebenstock tom. I *Colloquiorum*, pagina 50. Calvinianis secum repugnantem objeci Calvinum, dialogo 4.

Ejusdem adnotationes in cap. 50.

Pag. 159. *Revertamur.* Vetus codex hic signat caput 53, cum hoc argumento : «De natura animæ.» Quæ vero refellit, recensuit libro primo, non longe a medio capitis primi. Tradit autem mera figmenta esse, quæ de Matre in Pleroma redeunte, et animali Demiurgo nugabantur.

Justorum autem animas. Docet animas justorum non salvari, propterea quod sunt spirituales substantiæ, pari etenim jure omnes servarentur, nullæque æternis ignibus adjudicarentur. Salvabuntur autem propter fidem, justitiam et operas justas : quæ quoniam cum corporibus et per corpora sua iis incubuerunt, et ipsa quoque servari necesse est, dicente Filio Dei : « Qui bona fecerunt, procedent in resurrectionem vitæ [82]. » Errat itaque, ut pie docet Augustinus [83], qui putat, quando ad judicium Dominus venerit, non judicari hominem secundum opera sua, qui jam per ætatem uti potuit libero voluntatis arbitrio. Ait enim Scriptura : « Ira et indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum : gloria autem et honor, et pax omni operanti bonum [84]. Referet unusquisque propria corporis sui, prout gessit, sive bonum, sive malum [85], » etc. Hæc, rogo, diligenter observent solius fidei assertores.

Superflua autem et discessio. Billius : « Hoc loco excuti mihi non potest, quin pro, « discessio, » reponendum sit, « descensio, κάθοδος. » Hoc enim vult Irenæus : Si non ob virtutem, sed ob substantiam salus animis humanis comparetur, nihil esse necesse, quamobrem quispiam fidem suscipiat : imo etiam nullam causam fuisse, cur Christus in terram descenderet : cum et citra fidem, et citra Christi descensum, salutem omnes animæ consecuturæ sint, cum sint unius ejusdemque substantiæ omnes, etc. Infra multa sunt ita ægra, ut nisi melioris exemplaris adjumento sanari vix possint.

Ejusdem adnotationes in cap. 51.

Pag. 160. *Quia enim.* Corpora sanctorum eumdem cum animis locum refrigerii participatura ostendit, eo quod justitiæ operibus et ipsa participarint. Idem argumentum sequitur Tertullianus, ut fusiore, sic vehementiore stylo : « Dum caro nostra, inquit [86], ministra et famula animæ deputatur, consors et cohæres invenitur; si temporalium, cur non et æternorum? » etc. Usum porro hujus loci aperit his verbis Cyrillus Jeros. catech. 4 : « Modeste ut tractes corpus hoc te moneo : et cognosce quod cum corpore resurges ad judicium. »

Emerget. Ita vetus cod.; excusi, « et integer, » quod expunximus.

Ejusdem adnotationes in cap. 52.

Pag. 160. *Hi autem.* Caput 54 habet vet. cod. cum hac epigraphe : «Quoniam secundum illorum sermonem, cum animæ serventur, necesse est corpora participare salutem.» Quæ vero hoc capite arguit, habentur lib. I, cap. 1.

Quid autem est. Caput est 55 in vet. cod. cum argumento cap. 51.

Quid ergo adhuc. Capitis 56 initium est in vet. cod. cum argumento cap. 52.

Ad quem. Delevimus, « atque, » auct. vet. cod. consentiente Bibliorum contextu : ut circa initium capitis pro « quando » reposuimus « primum quod. »

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 160. *Et universæ.* Colo tantum dirimenda a calce superioris capitis mihi videtur prior hæc sententia.

Super eos qui fabulis referuntur gigantes. Gigantes quidem fuisse convenit inter sacros et profanos universos auctores : sed quia de illorum ortu et proceritate magna est dissensio, paulo altius repetita hæc adnotare libuit. Fabulatur Hesiodi *Theogonia*, illos e terra Urani sanguine respersa natos, cum ei Saturnus filius verenda abscidisset; cui assentit Diodor. libro quarto. Homines patres eosdem non habuisse, tradere librum nomine Enoch evulgatum, ob idque supposititium recte a prudentibus judicatum fuisse, XV *De civit. Dei*, cap. 23, docet Augustin. « Igitur secundum Scripturas canonicas, » subjicit idem, « Hebræas atque Christianas, multos gigantes ante diluvium fuisse, terrigenæ societatis hominum cives, dubium non est. Nec mirandum quod de filiis Seth nasci potuerint, cum hinc ostendere vellet Creator, non solum pulchritudines, sed et magnitudines corporum, non magni pendendas esse sapienti. » Et quæst. 4 in Genes. facile creditu scribit, grandes et fortes ex mulieribus nasci potuisse, « quia et post diluvium quidem tales reperti fuerint, et quod quædam corpora virorum et feminarum ad incredibilem modum ingentia sæculo suo exstiterint. » His adjicit Cyrillus [87], deformitate illa vultus et vastitate monstrosa corporis, iram divinam scelera hominum vindicasse. Theodoretus [88] audiens Scripturam divinam dicentem de Enach, quod a gigantibus oriundus erat; et Og ferreum cubile novem cubitorum longitudinem, et latitudinem quatuor habere; exploratores item narrantes instar locustarum se fuisse in conspectu illorum, et dicentem Dominum : « Tradiderunt Amorrhæum, cujus altitudo erat tanquam cedri, et robustus ut quercus [89] : » optimo jure opinatur fuisse quosdam pergrandes homines. Nec puto aberrare Josephum, cum propter corporum magnitudines atque formas, in nullo aliis hominibus proximas, cæteris ultra modum admirabiles illos exstitisse scribit, libro quinto *Antiq.* Hebræi alii eos « Nephilim, » id est cadentes, dictos putant, quod homines illorum conspectu timore oppressi caderent : vel quia in diluvio (quod propter eorum execrabiles et nefarias libidines immissum recte asserit Berosus) ceciderunt, ut de illis dicat Job cap. XXVI : «Gigantes gemunt sub aquis;» vel quod ruina magna caderent ob staturæ proceritatem. Atque hæc de ortu et proceritate eorum.

Cæterum, conatus illorum narrant profani scriptores fuisse, at tres maximos montes Olympum, Ossam, Pelion aggererent, sperantes se hoc modo

[79] Lib. X. [80] Lib. I de Gen. cont. Manic., cap. 22. [81] Lib. IV contr. Eunom. [82] Joan. V, 29. [83] Epist. 47. [84] Rom. II, 9, 10. [85] II Cor. V, 10. [86] Lib. de resurr. carn. [87] Lib. III in Genes. et II contra Jul. [88] Quæst. 48 in Genes. [89] Amos II, 9.

facile sibi viam munituros, qua ad ætheream sublimitatem evaderent, superis bellum inferrent, Jovemque cœlo deturbarent : sed misso fulmine ipsos periisse. Inde natum proverbium : Γιγάντων ἀπόνοια, Gigantum arrogantia, in eos qui temere res non tentandas, ut adversus Deum pietatem, jus et æquum, moliuntur, quod inauspicato semper illis recidit. His igitur admodum apposite Gnosticos similes dicit Iren. ac deinceps hæreticos omnes, qui Deo rebelles gaudent errore suo, et tunc gloriantur, quando Ecclesiæ contumeliam fecerint, Origen. homil. 7 in Num., et Hieronym. in XXIV Isaiæ.

Vana. Ita pro « vani » supposuimus auctor. veter. codic.

Elleborum. Ellebori duo genera faciunt Plin. [90] et Dioscor. : candidum, quo vomitiones cientur, stomachus et superior venter purgantur; et nigrum quo alvus inferior diluitur. Utrumque autem adversus melancholiam remedium efficax habere, capitis mentisque levare vitia, antiquis persuasum fuit, indeque insanientes menteque parum constantes, ἑλλεβόρου δεῖσθαι, id est elleboro opus habere, dicti sunt.

106 *Meliorem enim.* Cap. 57 signat cod. vetus, cujus auctoritate « melior » delevimus.

Pag. 161. *Ab operibus itaque.* Jure optimo non tantum Demiurgo inferiores, sed ne digni quidem, qui apostolicorum calceorum corrigiam solverent, eos esse coarguit, cum nec vitæ puritate, nec operatione miraculorum ullo modo eorum dogma fulciretur. Eodem pacto conficit illos postea Tertullian. : « Probent se, ait [91], novos apostolos, eadem signa edant. Volo igitur et virtutes eorum proferre, nisi quod agnoscam et maximam virtutem illorum, qua in perversum apostolos æmulantur. Illi enim de mortuis vivos faciebant; isti de vivis mortuos faciunt. » Hoc pacto et Augustin. Manichæos alloquitur [92] : « Sic nec Scripturarum auctoritatis antiquitas, nec miraculorum potestas, nec morum sanitas, nec rationis veritas vos asserit : abite confusi, et redite confessi, » etc. De miraculis posteriorum Gnosticorum id tantum adjicere visum est, quod anno Domini 1526 scripsit Erasm. Roter. in diatriba *De lib. arb.* : « Apostoli, ait, quoniam excutiebant viperas, sanabant ægrotos, excitabant mortuos, imposita manu dabant dona linguarum : ita demum creditum est, et vix creditum est illis paradoxa docentibus. Nunc cum juxta communem opinionem afferant pene paradoxotera, nullus illorum adhuc exstitit, qui vel equum claudum sanare potuerit. » De his rursus cap. 56.

Eduxerunt. Expunximus « adduxerunt, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 54.

Pag. 161. *Erant enim.* Caput 58 habet cod. vetus; quæ vero hic refellit, recensuerat lib. I, cap. 1. Salse autem eos ridet, quod jactarent se conceptionem spiritalem esse illorum Æonum, qui ad Pandoræ formationem sua contulerant, supra cap. 37, cum potius essent abortivi projecti, ad nihil prorsus utiles aut commodi.

Matri. Delevimus « matris, » et infra pro « si, » reposuimus « sic, » auct. vet. cod.

Sic autem et hi. Subsannat eos, eo quod dicerent se feminas esse, quæ supra Demiurgum, id est hujus mundi creatorem Deum, ascendere possent ad angelos viros suos.

Si autem contenderint. Dilemmate probat Bythum nihil prorsus terrenorum aut cœlestium condidisse; sed solum Deum omnipotentem. Interim, tam hic quam paulo superius enumerantur septem ordines angelorum : quibus si addas cherubim et seraphim, novem comperies.

Ejusdem adnotationes in cap. 55.

Pag. 162. *Quoniam autem.* Caput 59 signat vetus cod. cum epigraphe hic affixa. Expunximus autem tres dictiones, « quoniam » pro « qui, »— « spiritales conditiones, » pro « spiritalis conditionis, » reponentes auctor. vet. cod., et significat « quoniam, » idem quod ὅτι apud Græcos.

Tradit autem spiritales creaturas, ut puta novem angelorum ordines, innumerosque alios beatos spiritus (*Apoc.* VII) in cœlis esse, Paulumque in raptu audivisse arcana cœlestia; universa porro illa subesse Creatori, seu Demiurgo. Itaque non esse super eum quærendam aliam rerum spiritalium dispositionem vel plenitudinem. Aut si esset aliqua, Paulus procul dubio ad ejus contemplationem raptus et admissus fuisset.

Jam et ipse subjectus Salvatori, ut dicunt. Sic legimus cum veteri codice. Expunximus vero, « subjectis salvationi dicunt. »

Et hæc cum interior homo. Græco ritu dicitur, « et hæc, » pro « idque. »

Pag. 163. *Et vere est.* Confirmat nec Demiurgum esse animalem, qui cœlestes spiritus cœlestiaque corpora perfecerit : nec Gnosticos esse spiritales, aliis vi majore præditos, quippe qui nec quidem muscam aut culicem possent efformare.

Si autem animalis. Caput 60 habet cod. vet.

Qui nullius operationis. Id est « in eorum potestate non est quidquam operari. » Græce, οὐδενὸς ἔργου κύριοί εἰσι. Sic etiam infra : « Et est substantia hominum voluntas ejus : » pro, « Sola ipsius voluntate homines in ortum producti sunt. » Bitlius.

Hic est qui. Vetus cod. : « Hic qui est. »

Quem prophetæ præconiant. Κηρύττουσιν, « prædicant. » Sic enim κῆρυξ, id est « præco, » deducitur a verbo κηρύττω, « prædico, præcono. » Cæterum, veteribus Gnosticis longe se deteriorem et nequiorem præbuit Valentinus gentilis, quando ex hoc Irenæi loco nisus est Filio Dei coæternam unicamque cum Patre divinitatem suffurari. Hic enim tantum asseritur, unicum esse Deum creatorem omnium, utriusque Testamenti auctorem, qui per Christum cunctis innotuit. Tantum abest vero ut Filii divinitas infirmetur; ut e contrario evidenter et constanter confirmetur, quando omnia per ipsum facta et aptata esse, ut per virtutem et sapientiam Patris, ex Paulo probatur; et semper coexstitisse eidem Patri, verbis clarissimis prædicatur : quibus efficitur Filium esse eumdem natura cum Patre Deum æternum et consubstantialem. Virtus namque et sapientia Patris non est ei accidens, quod cum tempore contigerit; sed Deus ipse, cui juxta August. non est aliud sapere, posse et intelligere, quam esse. Vox autem « solus, » aliquoties repetita, excludit fictitios Æones, Bythos, Achamothas, etc., non Filium aut Spiritum sanctum, ut cuivis legenti pervium est.

Ejusdem adnotationes in cap. 56.

Pag. 163. *Destructis itaque.* Cap. 61 signat vetus cod. Porro elegantissima ἀνακεφαλαίωσει ea fere omnia perstringit, quæ hactenus toto hoc secundo libro effuse disseruit, nominatim contra Valentinianos; eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans.

Pag. 164. *Avertes et confundes.* Expunximus « avertens et confundens, » auct. vet. cod.

Nec enim cæcis. Non levis est disputatio inter theologos, an hæretici aliquando vera miracula edere possint, quod hic diserte negat Irenæus. Auctor *Quæstionum* apud Justinum, quæstione 100, aperte negat, per hæreticos vivos aut mortuos, gratiam divinam donis illis fungi. Simoni Mago prætigias ostentanti sic respondentem Petrum apost. facit Clemens Rom. lib. III *Recogn.* : « Ut magi Pharaonem dementabant, arte dæmonum Moysi re-

[90] Lib. XXV, c. 5. [91] Lib. Præscript. [92] Lib. XIII contra Faust., cap. 6.

stentes [93] : ita et tu mihi. Sed vera miracula semper hominibus prosunt, ut dum curantur infirmi : falsa vero tantum ostentui sunt, ut canes æneos latratus edere. Malignus autem miracula, quæ hominibus prosunt, facere non potest, nisi in fine mundi tantum. » Manichæis exprobrat Augustinus [94] : « Miracula non facitis, quæ si faceretis, etiam ipsa in vobis caveremus, per instruentem nos Dominum et dicentem : « Exsurgent multi pseudo-Christi, et « facient signa et prodigia [95]. »

Ferunt quosdam conatos esse miracula edere, ut his errores suos comprobarent : sed Deo impietatem eorum reprobante et patefaciente illorum consilia, in confusionem et perniciem auctorum conversa sunt ; sicuti ministrorum Baalis, et magorum Pharaonis, et filiis Scevæ, ut in sacris refertur [96]. Simon Magus enitens in cœlos volando conscendere, sic in terram allisus est, ut fractis cruribus jam ambulare non posset [97]. Polychronius coram Constantinop. synodo in Trullo coacta, recipiens se mortuum suscitaturum, cum multis horis id frustra tentasset, a cunctis explosus est [98]. Manes pollicitus se regis Persarum filium lethali morbo correptum sanitati restituere posse, eodem exstincto, graves, dignas tamen pœnas exsolvit [99]. Ariani filium imperatoris Valentis infirmitate gravi decumbentem relevare non potuerunt [1]. Cirola pseudoepiscopus eorumdem Arianorum, hominem 50 aureis inescatum, ut cæcum simularet, et publice ab eo sanari posceret, cum id facere tentavit, magno sui et aliorum Arianorum dedecore, penitus excæcavit. Simile facinus, parique fraude tentavit et alius Arianus episcopus, regis Lewildi inductus imperio, sed eodem prorsus eventu, hæreticis ignominioso, piis vero ridiculo [2].

Veteribus exemplis hæc nova jungamus, ut idem divinum judicium adversus easdem fraudes diaboli atque ministrorum ejus observemus. Scribunt Lindanus et Surius, Lutherum in Albi flumine submersum quemdam Wilhelmum Nesenum ad vitam revocare voluisse : sed omnino frustra. Refert Fredericus Staphylus, se eidem Luthero tum adfuisse, 1545, cum dæmoniacam puellam e Misnia Wittembergam sibi ad curandum perductam, exorcismis a se conflictis sanare tentavit. Dæmon autem cedere nolens, Lutherum in eas redegit angustias, ut via vi eidem patefacienda fuerit, ut e sacrario seipsum cum asseclis fugiendo servaret. Testatur etiam Bredembachius [3] cum Surio [4], Lutheranæ doctrinæ ministros Augustæ Vindelicorum, anno 1563, tentasse dæmonium e corpore cujusdam puellæ, Michaelis Rossimanni civis Augustani filiæ, in confirmationem verbi sui expellere ; sed pari cum præceptore suo dedecore ac infelicitate. Et ut Lutheranis Calvinianos subjiciamus, Hieronymus Bolsecus in *Vita Calvini* scribit, eumdem Calvinum non aspernata pecuniæ summa Burlæo cuidam Ostunensi persuasisse, ut mortuum se simularet, ut ex composito per Calvinum suscitaretur : sed divina ultione, cum id tentaretur, exstinctus est, et hæresiarcha spe sua delusus. Turrianus perdoctus sane et gravis auctor est [5], quid simile accidisse **107** in Polonia cuidam Matthæo egenti, qui spe lucri a ministro inductus in eamdem simulationem, in ipso conatu infelicem exhalavit animam. Genebrardus denique refert [6], alium ministrum in oppido Picardiæ Chalnico (Gallice, *Chaugny*) hominem a dæmone possessum, sacco inclusum, in Isaræ fluvium abjecisse ac demersisse, cum malignum spiritum ab eodem abigere nequivisset : quod in perpetuam Calvinianorum ignominiam cessit. Patet igitur hæreticos, nec cæcos illuminare, nec dæmones e corporibus obA sessorum, præter eos forsan, qui, ut ait Irenæus, ab ipsis immitterentur, expellere, nec alia vera miracula perficere posse. Et de hac parte negante, quæ mihi certe magis probatur, hactenus.

Qui partem oppositam defendunt, secum sentire Tertullianum lib. III *Contra Marcionem*, volunt : ubi solam speciem per documenta virtutum Christo ad testimonium competiisse negat, quam et ipse postmodum exauctorarit : « Siquidem, ait ille, edicens multos venturos et signa facturos, et virtutes magnas editurus, temerariam signorum et virtutum fidem ostendit, ut etiam apud pseudochristos facillimarum. » Nec parum causæ suæ patrocinari putant, quæ historiis suis prodiderunt Sozomenus lib. I, cap. 14, et Socrates lib. VII, cap. 17 et 18, de miraculis quorumdam Novatianorum. Neque absurdius arbitrantur hæreticos, qui tantum aliquot articulis a nobis dissident, vera miracula edere posse, quam Judæos, quos ex Josephi libr. VIII B *Antiq.*, cap. 2, et Irenæi lib. II, cap. 5, constat, vexatos a dæmonibus curasse. A se quoque stare Augustinum, libr. II *De serm. Domini in monte*, cap. 40, et fusissime omnium libro LXXXIII *Quæst.*, q. 79, non leviter contendunt. Quibus vero magis adhærendum sit, pronuntiet Ecclesia. Vide annot. in cap. 8 libri primi.

Esse autem resurrectionem. Explicatius Tertullianus [7] : « Resurrectionem mortuorum manifeste annuntiatam, in imaginariam significationem distorquent, asseverantes mortem etiam ipsam spiritaliter intelligendam. Non enim hanc esse dissidium corporis et animi, sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo non minus in errore jacuerit, quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantiæ morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit. Hoc denique ingenio, etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consueverunt, quasi et ipsi resurC rectionem admittant. Væ, inquiunt, qui in hac carne non resurrexerit. Tacite autem sentiunt : Væ qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana hæretica ; hoc est enim apud illos resurrectio. »

Quapropter etiamsi observaverit quis. Magnam esse κοινωνίαν inter hæreticos et cacodæmonas, adnotavimus in caput primum libri primi : hic tantum addere libet quæ Tertullianus habet [8] : « Notata sunt etiam commercia hæreticorum cum magis quampluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis curiositati deditis. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei æstimari potest : doctrina index disciplinæ est, etc.

Pag. 165. *Nihil esset.* Expunximus « esse ; » et mox « opinione, » pro « opinioni » restituimus, auct. vet. cod.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 56.

Pag. 164. *Ea quæ sunt extra veritatem transferentes ad characterem suæ doctrinæ.* Græce, τὰ ἔξω τῆς ἀληθείας μετενέγκαντες εἰς χαρακτῆρα διδασκαλίας ἑαυτῶν. Intelligit vero per « ea quæ sunt extra veritatem, » mathematicas, vel alias philosophicas a doctrina Christiana alienas hypotheses, uti patet de Basilidianis ex superiori pag. 99, col. 2, lin. 7 (pag. 102, col. 2, l. 18), seqq. Ita etiam mox pag. seq. ait : « quæ sunt veritatis, » id est quæ ad sacram doctrinam pertinent, vel ex S. Scripturis sunt petita.

Draconis. Antichristum venturum in dicto Apocalypseos loco intellexit Irenæus, quem et alii postea Patres sunt secuti.

Pag. 165. *Non solum qui mœchatur*, etc. Gemina

[93] Exod. VII, 11 ; II Tim. III, 8. [94] Lib. XIII cont. Faust. cap. 5. [95] Matth. XXIV, 24. [96] Actor. XIX, Exod. VII, III Reg. XVIII. [97] Epiph. contr. hæres. 21. [98] Con. Act. 15. [99] Cyril. Jeros., catech. 6. [1] Sozom., lib. VI, cap. 16. [2] Gregor. Tur., lib. II Histor. Franc., cap. 3, et lib. II De gloria sanct., cap. 12 et 15. [3] Lib. VII Collat. [4] Lib. de reb. per orbem gestis. [5] Lib. I de dog. charact. [6] Lib. IV Chron. vel. anno 1560. [7] Lib. de resurrect. [8] L. Præscript.

prorsus docuit non modo Justinus martyr *Apolog.* 2 (1), *pro Christianis*, pag. 62 seq., sed et Basilides hæresiarcha lib. XXIII *Commentariorum in Evangelium*, cujus verba vide tom. I *Spicilegii hæreticorum* sæculi II, p. 40.

Sine causa. Ex hoc loco et lib. IV, cap. 31, forte an colligeret quispiam, Irenæum Matth. V, 21 legisse εἰκῇ, quod aliqui ex Latina versione, in qua jam Cypriani ævo lectum fuisse ex scriptis ejus colligitur, in sacrum N. T. codicem irrepsisse putant. Obstat tamen huic argumento, quod auctor noster lib. IV, cap. 27, scribat : « Dominus præcepit pro eo quod est : Non occides, neque irasci quidem. » Unde et aliis in locis Latino Irenæo ab interprete vel scriba quodam istud, « sine causa, » insertum videri posset. Sed vix quidpiam certi citra temeritatis notam affirmari potest, neque plura hac de re dicere est hujus loci.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 57.

Pag. 165. *Eversio.* (Prima argumenti vox.) Expunximus, « Conversio » vet. cod. auctoritate. Quæ vero hoc capite refelluntur, recitaverat lib. I, cap. 24, de Carpocratis sectatoribus loquens : simul et cap. 35 de Ophitis, et Cainæis. Ostendit autem, veteres Gnosticos enixissime laborasse, ut omni specie libidinis se commaculatent; at bonis artibus, seu liberalibus, seu mechanicis, aut etiam virtutibus nullam operam collocasse.

Vacant. Delevimus « vocant » auctor vet. codicis.

Non Jesum. Vetus codex caret negatione, sed affirmative legit : « Jesum magistrum gloriantur; » dolet enim B. martyr, sub nomine beato tam infelicia monstra latere.

Dicentes autem se. Collatione operum illorum cum operibus D. N. Jesu Christi retundit perversam eorum jactantiam, evincitque illos magis similes esse Simoni Mago, nebuloni perditissimo, quam Domino, cui tamen se præferebant.

Pag. 166. *Sed Simoni Mago.* Hujus præstigias attigit lib. I, cap. 20. sed eas fusius antea descripserunt Abdias lib. I *Histor. apost.*, et Clemens Rom. lib. III *Recog.*, ut isthæc ex illis videatur Irenæus desumpsisse.

Si autem et Dominum. Etiam locum hunc transcripsit Eusebius[9], usque ad illud infra : « Nec invocationibus angelicis, » etc. Porro quatuor Spiritus sancti charismata enumerat, quibus tum temporis floruit Ecclesia; de his quoque multa, et ea præclara, leguntur in illius sæculi et sequentis scriptoribus, quæ paucis perstringere non erit inutile. De dæmonum ejectione Justinus scribit[10] : « Vim Christi nominis timent dæmonia trementia; et hodie adjurata per nomen crucifixi Jesu Christi sub Pontio Pilato Judææ præside, imperata faciunt. » Idem rursus priore *Apolog.* : « Multos arreptitios per totum orbem, et in hac ipsa civitate (Romana), multi ex nostris Christianis, adjuratos per nomen Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi, sanarunt : quos nec adjuratores alii, nec incantatores, expiatoresve sanare potuerant. » Pulchra hac de re habet et Tertullianus cap. 23 *Apol.*, quæ consulto omittimus.

Donum autem prophetiæ maximum illum Quadratum Athen. habuisse, testis est Eusebius lib IV *Histor.* Revelationes et visiones de futuris rebus frequenter factas Polycarpo et Cypriano[11], ipsi sibi idonei testes sunt. Sed et B. Carpo visionem plane mirabilem contigisse scribit Dionysius Areop. epistol. 8. Mortuum eo sæculo suscitatum fuisse, Papiæ testimonio confirmat Eusebius lib. III *Histor.*, cap. 39.

Perficiunt. Virtutes videlicet curationum, de quibus scribit Apostolus I Cor. XII, 10.

A *Non est numerum dicere.* Hellenismus, pro « gratiarum numerus iniri nequit. »

Nec invocationibus angelicis. Malignorum videlicet spirituum, quos Simoniani, Marcitæ, Carpocratiani aliique malefici ad suas præstigias exercendas in opem evocabant. Bonos porro angelos, ut coram Deo patronos, pie invocandos esse plurimis ostendimus, Appendice contra hæreses, titulo *Angelus;* et Com. in libr. Esther, digress. de oratione, art. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 58.

Pag. 167. *De corpore.* Caput 62 signat vet. cod. Cæterum, quam hic refellit metempsychosin, asseruerunt Simon Magus, Carpocrates, horumque sectatores, ut scripsit libro primo, capite vigesimo et vigesimo quarto.

Hanc porro animarum transmigrationem Lactantius[12] acceptam fert Pythagoricis et Stoicis. Qui cum timerent argumentum illud Epicureorum, quo B concludebant, necesse esse ut occiderent animæ cum corporibus, quia cum corporibus nascuntur : dixerunt, non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, et de his in alia et alia migrare. Lactantio subscribit Nicetas libro primo *Thesauri orthodoxiæ*, capite quarto. Est quoque in *Phædone* Platonis manifesta hujus assertio. Justinus martyr in *Dialogo*, tradit Judæos in hunc tandem errorem incidisse. Nec injuria sane; nam in Talmud, ordine quarto, tractatu secundo, affirmant animam Abelis migrasse in Seth, et hanc postea in Moysem. Hieronymus quoque sentit[13], Judæos illos qui opinabantur **108** Christum esse aut Jeremiam, aut Eliam, etc., eodem fuisse errore detentos : adeoque ipsum Herodem existimantem, illum esse Joannem, quem decollaverat, etc. Illa vero multis exploditur etiam a Luciano, aliquot in locis, præsertim in *Gallo.* Ab ecclesiasticis vero scriptoribus post Irenæum, coarguitur a Tertulliano in *Apolog.* et libro *De anima;* Tatiano *Orat. advers. gentes;* C Clemente Alexandrino libro quarto *Strom;* Origene libro primo *Contra Celsum;* Lactantio libro III, capite 18, et libro VII, capite 23; Hieronymo *Adversus Ruffinum;* Augustino libro X *De civitate*, capite 30; Cyrillo Alexandrino libro VII *Contra Julianum*, etc.

Fierent. Expunximus « erunt; » et statim « uti, » pro « ut in » reposuimus auct. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 58.

Pag. 167. *Subvertamus ex eo*, etc. Eodem argumento metempsychosin subvertit Clemens Alex. in *Eclogis propheticis*, § 17, scribens : Ἐχρῆν γὰρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς ὅπου ἤμεν, εἰ προῆμεν. « Nam scire quoque oportebat ubi eramus, si ante fuissemus. »

Et maxime ad hoc venientes. Hoc comma ad proxime præcedentia non quadrat, ideoque referendum videtur ad illa : « uti ea, quæ deerant, implerent, et non circa eadem semper volutantes continuatim, D miserabiliter laborarent; » ita ut intermedia, quasi in parenthesi posita, sint accipienda. Eo enim fine animas ad alia corpora venire docebant Carpocratiani, ut quod deest flagitii, ab ipsis ante non perpetratum, dehinc operarentur, sicque pensum suum plene absolverent.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 59.

Pag. 167. *Ad hæc.* Caput 63 notat vet. cod. Quod vero asserit, Platonem primum induxisse μετεμψύχωσιν, parum convenit cum Epiphanio[14] et Lactantio, qui Pythagoram, ante Platonem, eamdem asseruisse scribunt. Plutarchus hanc etiam Empedocli tribuit, tractat. secundo *De esu carnium.* Mercurium Trismegistum emigrationes hujusmodi poetico ritu descripsisse; quin et Zoroastrum omnibus his antiquiorem, in libro cui titulus est, *Μαγικὰ λόγια τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων*, illam ipsam docuisse, testis est Rhodiginus libro IX,

[9] Lib. V Histor., cap. 7. [10] In Dialog. [11] Ser. de mort. [12] Lib. III, cap. 18. [13] Com. in Matth. [14] Contra hæres. 7.

cap. 21. Ergo vel apud Athenienses, vel recens excogitatis rationibus, Platonem primum eumdem invexisse, intellige. « Atheniensis » pro « adveniens » restituimus auctor. vet. cod.

Potantur oblivione. Platonicum hoc somnium acerrime post Irenæum impugnant Tertullian. libro *De anima*, capit. adversus Platonis μαθήσεις καὶ ἀναμνήσεις; Augustinus libro XII *De Trinitate*, cap. 15, et lib. I *Retractation.*, capite 4, et libro VII *De Genesi ad litt.*, cap. 9, 10, 11, et lib. X, cap. 4. Denique et Lactantius libro VII, cap. 22. Letheum porro fluvium vocant, quod ἡ λήθη oblivionem significet. Est enim, ut idem Plato censuit, τῆς μνήμης ἔξοδος. De eodem flumine canit Virgilius in VI *Æneidos*: explicat vero ejusdem mythologiam Macrobius lib. I *De somnio Scipionis.*

Et latuit semetipsum. Græcismus, pro, « imprudens in alteram majorem difficultatem incidit. »

Si enim oblivionis poculum potata est. Alius rursum Græcismus, pro, « oblivionis poculo potata est. »

Ejusdem adnotationes in cap. 60.

Pag. 167. *Adversus autem eos.* Refellit eorum sententiam, qui volebant ipsum corpus humanum causam oblivionis esse: cum e contrario ejusdem organis ac ministeriis memoria sensilis potius nascatur et foveatur, prout etiam somnia rerum præteritarum, quas oculorum, vel aurium beneficiis novimus, recordatio satis arguit. Denique, prophetæ cum vere in corpore versarentur, cœlestium visionum memores, aliis quoque patefecerunt. Non est ergo corpus nostrum præcisa rerum oblivio. Qui prolixam de memoria humana disputationem requirit, consulat August. libr. X *Confess.*, a capite octavo usque ad vigesimum.

Sed simul. Duas has voces, « oculis auferretur, » quæ nihil ad rem faciebant, veteris cod. auctoritate delevimus, ut sit apertior et planior lectio.

Ejusdem adnotationes in cap. 61.

Pag. 168. *Non enim est fortius.* Probat ab effectis animæ, ipsam corpori dominari, habereque rationem artificis: ipsum autem organi. Hinc vero Cyrillus Jerosolymitanus animam sic describit[18]: « Cognosce animam esse sui juris, seu voluntatis liberæ, opus Dei pulcherrimum, secundum factoris imaginem immortale. » Et facta corporis altera descriptione subjicit: « Cum ergo non peccat per se corpus, sed per illud anima peccat; instrumentum quoddam est animæ corpus, et tanquam vestis et stola animæ, » etc. Catech. 4.

Corpus enim. Initium est cap. 65 in vet. cod. Locum vero hunc illustrat similis Cypriani: « Corpore sic nititur anima, sicut faber malleo, vel incude, in qua format omnium turpitudinum idola, et fabricantur quælibet quarumcunque voluptatum simulacra. » De hoc abundantius habes apud Augustinum XXIV *De civit.*, cap. 3.

Ejusdem adnotationes in cap. 62.

Pag. 168. *Si itaque.* Cap. 66 notat vet. cod. Transmigrationes porro animarum sensus evertit ex eo quod, quemadmodum unusquisque proprio corpore donatus est, sic et propria anima: ac in utroque resurgent omnes, ut recipiant, prout gesserunt, sive bonum, sive malum.

Plenissime autem. Caput 67 habet vet. cod. Quæ vero hic, et proxime sequenti cap. tradit, de charactere et figura animarum, quæ jam corpora posuerunt, referenda sunt ad inclinationem eam, qua pronæ sunt ad ea olim resumenda: nisi id sensisse quis voluerit, quod postea Tertullianus apertius dixit: Animam scilicet non omnino materiæ et corporeæ compositionis expertem esse, ideoque effigiem humanam ejus corporis, quod unaquæque circumtulit, servare lineas corporales, coloremque aerium et lucidum; libro *De anima*, capite de effigie animæ. Quod autem, ex narratione de Lazaro et divite, asserit spiritus hinc discedentes eorum meminisse, quæ hic egerunt, et a quibus recesserunt, constans est Patrum sententia. Cyprianus tradit[16], magnum nos charorum numerum in cœlis exspectare, parentum, fratrum, filiorum, copiosam turbam nos desiderare, de sua incolumitate securam, de nostra adhuc sollicitam. Augustinus[17] viduam Italicam consolaturus, in cœlo conjugem suum notissimum ei fore audet polliceri. Hieronymus hoc solatio adversus mortis duritiem et crudelissimam necessitatem nos erigi pie existimat, quod brevi visuri sumus eos, quos dolemus absentes; epist. ad Theodoram.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 62.

Pag. 168. Ἰδίας ἔχοντες ψυχάς. Nota, Irenæum reprobis hominibus solam cum corpore animam tribuere, non spiritum. Qua de re lege lib. V, cap. 8.

In ea enarratione, quæ scribitur de divite et Lazaro. Similiter Clemens Alexandrinus in *Excerptis ex Theodoto et Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 792. col. 1, A: Ἀντιχρὺς δὲ ἀπὸ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου διὰ τῶν σωματικῶν μελῶν σῶμα εἶναι δείκνυται ἡ ψυχή. Eodem argumento utitur quoque Tertullianus lib. *De anima*, cap. 7.

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in cap. 63.

Pag. 168. *Animas habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur.* Cum figuram tribuit animæ Irenæus, videtur etiam iis aliquid corporeum affingere. Nec enim figuram aut formam concipere possumus, nisi in iis quæ sub aspectum cadunt. At spirituales creaturæ a nobis non cernuntur, nec qualis sit earum figura, a nobis dici, aut cogitari potest. Habent quidem suam ut hypostasim atque essentiam, ita qualitates et accidentia. Sed de iis, ut de corporibus imaginari, aut eadem illis, quæ corporibus tribuere, a ratione alienum et absurdum est. Expendamus ergo quid sibi velit Irenæus. Propositum illi est ostendere unicuique homini propriam a Deo animam datam esse, ita ut etiam post mortem non minus distingui animæ possint aliæ ab aliis, propriisque et peculiaribus notis secerni solutæ a corporibus, quam cum iis induta erant. Quod certe verum est. Nisi enim anima Judæ discerneretur ab anima Petri, anima Lazari ab anima divitis epulonis, non dignosceretur diversa utriusque conditio. Si vero ex aliquo corpore decedens in aliud corpus migraret, ut fanatici illi asserebant, nihilo magis hujus, quam illius anima dici posset. Ergo decedens ex hac vita habebit proprium characterem, ita ut illius, cujus antea fuit, etiam postea esse sciatur. Quod igitur vocat Irenæus eumdem characterem corporis, ne tamen putemus corporeum, sed ad totum hominem, hoc est, ad individuum ipsum, cujus charactere anima etiam post mortem insignietur, referamus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 63.

Pag. 168. *Per hæc enim.* Brevissimum hoc caput plurima observatione dignissima ex superiori Lazari ac epulonis **109** evangelica relatione comprehendit. Primum, animas de corporum humanorum ergastulis emigrantes non evanescere, sed in altero sæculo immortales perseverare, ut Abrahæ, Lazari, ac epulonis, qui jam hic vivere desierant, certissimis exemplis demonstratur. Idem comprobat Justinus martyr in *Dial.* ex anima Samuelis, quæ post suam e corpore migrationem cum Saule rege collocuta est. His addere potuissent Moysis ac Eliæ spiritus in transfiguratione Domini; insuper, Jeremiæ ac Oniæ animas, a Juda summo Judæorum pontifice ac duce conspectas, innumerasque sanctis postea viris factas spirituum, postquam hinc discesserant, apparitiones ab Eusebio, Nysseno, Basilio, Metaphraste, Nicephoro, Theodoreto,

[18] Lib. de card. Christi op. [16] Sermone de mort. [17] Epist. 6.

Ambrosio, Orosio, Hieronymo, Gregorio, Augustino, aliisque summis viris relatas : quibus animarum nostrarum immortalitas adversus veteres novosque Sadducæos, Epicureos, et Satanicos animicidas constanter asseritur.

Novos appello Sadducæos plurimos Lutheranos, qui cum in Lutheri commentariis legant [18] : « Mortuos sic dormire, ut nihil prorsus sciant, nihil sentiant ; » vel Brentio illius commilitone teste [19] : « tam inter pocula, quam sobrii in familiaribus colloquiis dicunt : Animam hominis simul cum corpore interire. » Novos appello Epicureos magnam Calvinianorum turbam, quæ a Calvino et novis suis ministris quotidie audiens : « Beatos omnes spiritus esse mortuos, larvas, et umbras, quibuscum nobis nulla est communio [20] ; » palam exclamant, etiam referente Calvino [21] : « Dicamus animam cum corpore exstingui, et statim sublatum erit purgatorium, cum missa et Romano pontifice. » Novos animicidas appello, ex Lutheranis et Calvinianis tandem procreatos, Anabaptistas, qui anno Domini 1586 theses Cracoviæ impressas per Poloniam vulgaverunt, quarum decima est : « Negamus aliquam animam post mortem manere ; sed illud dicimus excogitatum ab Antichristo, ad stabiliendam suam culinam per fictum purgatorium et invocationem sanctorum. » Quorum quoque unus minister Domanowski, publica cum P. societatis Poloniæ habita disputatione 1589, mense Octobri, publice asseruit, « animam cum corpore interire : » alter Budnæus nomine, de hac re interrogatus quid sentiret respondit : « Rem esse dubiam, et sub judice adhuc litem pendere. » Hæc de Polonia sua refert Andreas Jurgiewicius, vir æque diligens ac eruditus, in libello, cui nomen dedit, *Bellum quinti evangelii*, cap. 10. Hic, hic profecto jure omnium optimo exclamaret Polycarpus Irenæi nostri præceptor : « O bone Deus, in quæ me tempora servasti, ut ista patiar? » De his rursum libr. v, cap. 7. Sed ad notas meas redeo.

Secundum, quod notatu dignum existimo, est, animas hinc recedentes, non de corpore in corpus transire, seu hominum, seu brutorum, ut cum Pythagoricis et Platonicis senserunt Simoniani, Carpocratiani, et alii, de quibus hic disseritur, et paulo superius diximus.

Tertium, animas corporibus exutas nominum retinere figuram : hoc est (quantum pie judico) instar hominum aliquando apparuisse ; sicque describi per Scripturas, ut in narratione Lazari ac epulonis, per anthropopathiam cum oculis, lingua et digitis figurantur : quanquam reipsa corporeis organis careant, tantumque spiritalibus facultatibus suis ad videndum et audiendum, id est intelligendum, utantur.

Quartum, hujusmodi animas in alio sæculo se invicem nosse ac discernere, ut epulonis anima eas novit, quæ fuerant Abrahæ et Lazari, et vicissim ab Abrahami spiritu cognita fuit. De hoc diximus ad finem superioris capitis.

Quintum, easdem meminisse, atque sic probe nosse, quæ hic geruntur : atque hoc satis indicasse spiritum Abrahæ, referentem epulonem in superiori vita recepisse bona, Lazarum vero mala, id est adversa : insuper, divitis fratres habere Moysem et prophetas : eumdem præterea epulonem fratrum suorum memorem, et quodam, vel commodi, vel naturæ affectu, pro eis intercedentem, ne secum venirent in locum tormentorum : insuper, propheticum donum inesse Abrahæ, asserenti, nec pios ad damnatorum sortem, nec reprobos in locum consolationis unquam venturos.

Postremum, animas etiam ante postremum diem, dignam operibus suis, aut felicitatis, aut miseriæ sempiternæ habitationem percipere, quando semel hinc discesserint. Quæ omnia certe hominis Christiani, præsertim theologi, consideratione digna esse nemo negabit.

Ejusdem adnotationes in cap. 64.

Pag. 168. *Si qui autem.* Caput 68 notat cod. vet. Nihil vero absurdi habet, quod toto capite contendit animam rationalem beneficio Dei perdurare, vitamque ex sese non habere : quandoquidem ut ejus essentia, sic et jugis immortalitas a divina voluntate perpetuo dependet, quæ ut eam ex nihilo produxit, sic et in nihil redigere valeret, si opportunum videretur : atque hoc sensu interpretandas esse Tatiani [22] et Arnobii toto sexto libro *Adversus gentes*, sparsas ea de re sententias existimo.

Pag. 169. *Solus est Deus.* His primum docet, Deum esse prorsus immutabilem ; deinde, hoc adeo illi proprium esse, ut nulli omnino rei creatæ conveniat : quod et Augustinus comprobat ex eo, quod de Deo scribat Apostolus : « Qui solus habet immortalitatem [23] ; » id est immutabilitatem (Lib. I *De Trinit.*, cap. 1, et lib. III *Contra Maximinum*, cap. 12).

Perseverantiam. Billius notat perseverantiam hic accipi pro permanentia et perennitate : et non ut in illo Evangelii loco : « Qui perseveraverit usque in finem [24], » etc.

Participatur. Expunximus « participavit : » deinde « capiunt animæ, » pro « capit et animas, » reposuimus auct. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 64.

Pag. 169. *Ut sint.* Id est, ut exsistant atque durent per aliquod tempus, sicut ex antecedentibus et consequentibus patet.

Si in modico fideles, etc. Hæc verba tanquam ipsius Servatoris, ab Irenæo prolata, in nostris Evangeliis ita non leguntur ; referuntur tamen eodem fere modo ab auctore epist. 2, S. Clementi Romano vulgo ascriptæ, ubi Græca ita sonant : Λέγει γὰρ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Εἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει ; λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστιν. Ex Evangelio autem secundum Ægyptios ea deprompta conjicio, quia alia quoque inde allegavit illius epistolæ, vel homiliæ Clementinæ auctor, de quibus vide *Spicilegium Patrum* sæculi I, pag. 55. Accedit quod istis gemina habeantur in Evangelio S. Lucæ, cap. XVI, 10 seq. Atque hoc illi secundum Ægyptios hinc inde consonare nihil est mirum, si vera sunt quæ in dicto *Spicilegio*, pag. 32 seqq. dixi. Nolui tamen ibidem hæc verba, una cum aliis inter fragmenta Evangelii secundum Ægyptios referre, quod res incerta sit, ac fieri potuerit, ut ex ipsius S. Lucæ codice paulisper mutato pseudo-Clemens pariter ac Irenæus illa citaverit. Unde et Lucæ XVI, 11, supra signare placuit.

Anima ipsa quidem non est vita, etc. Hæc descripsisse videtur e Justini M. *Dial. cum Tryph.*, p. 224, ubi de anima ait : Οὐ ζωὴ οὖσα ζῇ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς. Ἕτερον δέ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὗ μετέχει, ἐπεὶ ζῇν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται. « Anima non quod vita sit, vivit ; sed quod vitæ particeps sit. Aliud vero est, quod participat quidquam, ab eo unde participat. Vitam vero anima participat, quoadusque eam Deus vult vivere. »

Propheticus sermo. Iterum imitatur Justini M. phrasin *Apol.* 2, p. 93 : Διὰ Μωϋσέως προεμήνυσε τὸ προφητικὸν πνεῦμα.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 65.

Pag. 169. *Basilides.* Caput 79 notat vet. cod. Quæ vero hic refelluntur, descripserat lib. I, cap. 23, et lib. II, cap. 21. Nimirum, ex deflexu primi cœli nasci secundum ; et secundi, tertium ; et

[18] In cap. VI Ecclesiastes. [19] In c. XX Luc. [20] Lib. III Instit. [21] Lib. adv. Valent. Gent. [22] Orat. contra gentes. [23] I Tim. VI, 16. [24] Matth. XXIV, 13.

tertii, quartum; sicque consequenter. Nam ita pergeretur in infinitum, quod manifeste absurdum et insanum est. Restituimus porro ex vet. cod. « secundi, » pro « secundum : » et « aliud, » pro « illud. » De Basilidis impietatibus lege Eusebium lib. IV *Hist.*, cap. 7; Clementem Alexandr. lib. III et IV *Strom.*; Tertull. lib. *Præs.*; Iren. lib. I, cap. 23; Ignatium, *Epist. ad Trallianos.*

Ex adnotationibus Nic. Gallasii in cap. 66.

Pag. 174. *Eloæ secundum vocem Judaicam.* Aperta est hujus vocis significatio. Sed in aliis divinatione utendum fuit. Qua in re usus sum judicio doctissimi viri, et in his linguis valde exercitati, B. B. Cornelii professoris linguæ Hebraicæ in ista academia Genevensi. Mihi certe videtur Irenæus Judaicam linguam accipere pro genuina illa et incorrupta Hebræa qua Vetus Testamentum scriptum est: nam et ita vocatur ab Ezra, Nehem. XIII, 24, et Isa. XXXVI, 11 et 13. Hebraicam vero, ut passim apud evangelistas, pro vulgari, qua populus utebatur, quæ Chaldaica, seu Syriaca primum fuit, sed postea Jerosolymitana dicta est, cum aliæ linguæ, Syra, Arabica, Persica, Græca et Latina illi permistæ fuerunt. Quod igitur attinet ad alteram expositionem vocis « Eloæ, » quam ille Hebraicam vocat, vix certe adhuc bene constat apud grammaticos Hebræos de **110** etymo nominis אלה. Nec vero procul petitum erit, si illud derivemus ab אלה, quod est « dejeravit, » interposita videlicet imprecatione. Nam antiquitus ita usurpabatur nomen Dei in concipiendo jurejurando, ut etiam illa formula præ aliis fuerit usitata: « Hoc mihi Deus faciat, et addat. » Atque ex hoc usu, qui etiam lege præscriptus erat, hoc nomen ita dictum fuisse videri possit. אלי certe apud Hebræos dictio est consignificativa, quæ affirmanti tribuitur, sed dubitanti, et sonat fortasse, אולם, id est « profecto, omnino: » affirmat. Hinc fieri potuit, ut vel hæretici in nominibus mysteria et res perscrutantes, vel etiam Judæi ipsi sub posteriora tempora, quibus jam vigebat dialectus Jerosolymitana, nomen « Eloæ » pro « vero » sumpserint, quod Deus sit verax, et acerrimus vindex veritatis.

« Elloeuth, » ut habeat significationem, quæ hic designatur, explicandum est ex Arabum idiomate. Nisi quis malit nomen divinum apud illos אללה esse ab Hebræo אלה. Potest autem compositum dici ex articulo Arabico « al, » quod est « ó, » et ex pronomine « lah, » id est « ei; » quasi sit « cujus, » subaudi « sunt omnia, » ut etiam ipsi Septuaginta legentes apud Moysem Gen. XLIX, 10, pro שילה, « fetus ejus, » שלו, « cujus, » idem ferme subaudierunt. Nam habent ᾧ τὰ ἀποκείμενα, « ille cui reposita sunt » (omnia). Nisi malis dicere, eos ita ex vulgari Dei attributo designare voluisse Christum Deum futurum. Hic etiam pertinere videtur quod Deut. XXXIII, 27, Deus vocatur מעונה « Mehonah, » et מעון aliquot locis in Psalmis, id est « habitatio, » et apud rabbinos מקום, id est « locus, » quod, ut interpretantur Hebræi, ipse omnia, ut locus, complectatur, et omnem locum impleat, a nullo vero contineatur.

« Adonæ » vocat « nominabile, » quod substituatur ab Hebræis loco nominis « Jehova, » quod non soleant nominare. Quod addit etiam exponi posse « admirabile, » ex eo forsitan ortum est, quod dicitur ab angelo Jud. XIII, 18: « Cur quæris nomen meum, quod est admirabile? »

« Addonei » vero, quo « præfinientem » significari dicit, videri possit deduci a דון « Don, » quod significat « decernere, dirimere litem, » aut « determinare: » et componi cum nomine Dei, qui omnia statuit, dirimit, separat, et dirigit in ordinem. Sed cum agatur de aqua distercminanda a terris, videri etiam possunt auctores istius interpretationis allusisse ad illud Jobi XXXVIII, 6: « Super quod » אדניה, id est « bases ejus defixæ sunt: » ita ut Deum auctorem harum basium, disterminantium terram ab aquis, אדני « Adonai, » dictum accipiant ab אדן id est « basis. »

« Sabaoth » per ω. Cum nullum sit ω apud Hebræos, oportet intelligi cholem plenum quod respondet ei pronuntiationi. Ut autem « Sabaoth voluntarium » significet, necesse est deduci non a צבא, sed a צבה, id est « percupivit. » Quæ radix in ipso primitivo Chaldæis usitatissima est in hac significatione; Hebræis autem in ipsis derivatis.

« Sabaoth, primum cœlum. » Certe hoc nomen pro cœlo nusquam reperitur. Sed quia insignis ille et illustris ordo stellarum exercitus vocatur in Scripturis, et militia cœli, ideo cœlum, in quo numerus ille infinitus stellarum, præclaro ordine, ut in exercitu, locatus est, « Sabaoth, » id est « exercitum » vocatum esse verisimile est. Primum autem cœlum vocat, non nostri respectu, ut astrologi, quoniam alii cœli sunt nobis propinquiores: sed summum, a quo reliqui omnes altitudine et magnitudine superantur.

« Jaoth » primum, simplex dici potest, ita ut sit a Chaldaico יאות, vel יאוה, id est « congruentia, decentia, decorum, » seu modus bene observatus, ut fuerat præscriptus: et, ut adverbialiter aliquando sumitur, « optime, et ex modo præscripto. » Compositum etiam dici potest ex יאה, « congruens, » et אות, id est « signum, » quasi sit signum convenienter præscriptum. Ut autem significet « fugam malorum, » oportet deduci a יעה, quod significat « mundare, purgare, quod malum et noxium est tollere. »

Hæc sunt, quæ solertis et periti illius viri perspicacia adjutus, de his nominibus conjicere potui: quæ nisi pio lectori satisfaciant, solertiam tamen ipsius ad rem indagandam nonnihil excitabunt. Quanquam sufficit præcipuum auctoris tenere scopum, qui demonstrat diversis unius Dei nominibus diversos tamen deos non notari.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 66.

Pag. 170. *Et reliqui.* Vet. cod. cap. 70 habet; confutat vero, quæ recensuerat libro primo, capit. 22, 23 et 34. Ostendit autem veteres prophetas ab uno eodemque Deo afflatos et missos fuisse; nec propter varia illius nomina, seu Hebraica, seu Græca sint, plures deos confingendos esse. Cæterum, quia Nicetas Choniates hoc Irenæi caput brevioribus et apertioribus verbis expressit [25], ea subjicio: « Quoniam vecordes illi, nominum divinorum interpretationem ignorantes, Adonai, Eloi et Sabaoth diversos esse deos arbitrati sunt, operæ pretium mihi facturus video, si rudibus et ignaris aperiam, quid hoc nominum unumquodque Græcis et Latinis auribus sonet. Eloth itaque Θεόν, Deum interpretantur; Eloi autem, ὁ Θεός μου, Deus meus; El quoque si tenui spiritu proferatur, Θεὸν, Deum; si aspero, ἰσχυρὸν, fortem significat; Adonai autem Κύριον, Dominum. Cæterum, Dominum Sabaoth, idem sonat quod Κύριος δυνάμεων, Dominus virtutum; vel Κύριος στρατιῶν, Dominus exercituum; Saddai porro ἱκανὸν καὶ δυνατὸν, idoneum et potentem. Aia vero τὸν ὄντα, eum qui est, significat; quod nomen ineffabile quoque ab Hebræis censebatur. »

Demonstrabimus. Delevimus « demonstravimus » auct. vet. cod.

Si autem quidam. Caput 71 et ultimum signat vet. cod. Vaticanus cod. paulo post legit, « diversæ dictionis positas. »

Quod enim dicitur Eloæ secundum Judaicam vo-

[25] Lib. II Orthodoxiæ, c. 15.

cem. Judaicam vocem hic mihi accipere videtur Irenæus pro germana illa et incorrupta lingua, qua Vetus Testamentum scriptum fuit; quandoquidem ita vocatur Isaiæ XXXVI, IV Reg. XVIII, et Nehemiæ paulo supra, et non ita multum post, Hebraicam linguam nominat, quando de « Eloæ » loquitur. Cæterum אלוה « Eloah, » sive Chaldaice אלהא « Elaha, » inter decem Dei nomina, tertium ordine collocat D. Hieronymus, Deumque significat, et per metathesim litterarum in cabala idem est quod אוהל « Obel, » id est tabernaculum : dicuntque secretiores, nomen Eloha eodem modo se habere ad nomen tetragrammaton יהוה, quod est nomen essentiæ, sicut se habet luna ad solem.

Et Eloæ Verum. אלהי « Elohæ » idem quod « Eloha. » Fieri autem potuit, ut nomen « Elohæ, » pro « Vero » sumpserit, quod Deus sit verax et tam severus veritatis vindex, ut Veritas frequenter in sacris nominetur. Aut certe ad vocem affirmantem אולם quæ « profecto, omnino, » significat, alludere voluit.

Et Elloeuth. אלהות « Elohut, » sive אלוהות « Elahut, » rabbinis et Chaldæis commune est, et significat proprie numen seu divinitatem. Ut autem habeat significationem, quæ hic designatur, fortasse desumetur ex Arabico articulo « Al, » id est ὁ, et pronomine « Lah » id est « ei : » quasi sit, « ille cujus, » subaudi, « sunt omnia. »

Quod autem ait Adonai. אדני « Adonai, » cui septimum locum inter divina nomina tribuit D. Hieronymus, significat « dominos meos : » a singulari אדון « Adon, » id est « dominus, herus. » Asserit autem, illud significare « nominabile, » fortassis quod ab Hebræis substituatur loco nominis « Jehova, » quod non solent nominare : et « mirabile, » quia angelus divinam majestatem referens dixerit, Jud. XIII, 18 : « Cur quæris nomen meum quod est mirabile? »

Aliquando autem duplicata littera delta. « Addonai, » quo « prælinientem » significari dicit, forsan a דון Ddon, quod est judicare, et lites judicio dirimere; et cum nomine Dei componit : quod ipse cunctis elementis et speciebus rerum creatarum locum, ordinemque præfinierit, constituerit et decreverit.

Ne possit aqua insurgere in eam. Ita hunc locum emendavimus, id sensu postulante : expunximus autem « nec postea quam, » quod erat in omnibus tam impressis quam manuscriptis, etiam Vaticanis codicibus. Sic et superiori linea pro « perfinientem, prælinientem » reposuimus.

Sabaoth, per ω. Hoc quartum inter nomina Dei Hieronymus enumerat : intelligit autem Irenæus vau cholem, per ω, quod pronuntiatio similis sit utriusque. Notum est vero vel mediocriter in lingua sancta versatis, nomen צבאות « Tsbebaoth » plurale esse, a singulari צבא quod « exercitum, virtutem, militiam, cuneum militum » significat. Deduxit autem Irenæus a radice צבה, quæ maxime Syriace, significat « velle, desiderare; » unde verbale Hebraicum צבי « desiderium, voluntas; » quin et lingua Chaldaica, sive Syra « Zeva » et « Zove » significant « bene placere et gratum esse. »

Ut puta. Expunximus « ut a, » auctoritate vet. cod.

Primum cœlum manifestat. Quia insignis ille et concinnus ordo planetarum, stellarum et cœlestium orbium per ordines suos dispositus, solisque, instar regis, splendore illustratus, exercitus et militia dicitur in sacris Litteris, Deut. XVII; IV Reg. XVII; Nehemiæ IX; Isa. XXIV et XXXIV; Jer. XIX; Sophon. I; **111** ideo firmamentum, in quo præclarum illum ordinem maxime conspicimus « Sabaoth, » id est « exercitum, » vocare potuit. Nam Hebræi exercitus appellant stellas fixas; unde Dominum exercituum exponunt uno sensu, Dominum stellarum.

Eodem modo et Jaoth. Vaticanus cod., « Jacob. » Cæterum, « Jaoth » licet habeat terminationem Hebraicam pluralis numeri, venit nihilominus a radice Babylonica יאי « Jae, » quæ « pulchrum, speciosum, » et « elegantem » significat : et impersonaliter יאות « Jeth, convenit, congruit, decet. » יאות « Jauth » autem est « pulchritudo, elegantia, decor; » et aliquando adverbialiter ponitur pro « congrue, decenter, ornate et bene. » Ut autem juxta Irenæum significet « Fugam malorum, » oportet deduci a יעה, id est « mundare et purgare; » a quo יעים quod Hebræi pro scopis exponunt. Hoc autem est mala et noxia tollere, ac sordes procul ablegare. Hæc peritissimis viris communicavi, quibus si meliora afferantur, mihi ac studiosis bene consultum fuerit. Interim satis erit id observare, quod, ut diximus, admodum evincere nititur Irenæus, diversitatem nominum, sive Hebræorum, sive Græcorum, sive Latinorum, quibus Deum nuncupamus, perfectiones, proprietates, et innumera circa nos beneficia, at nunquam plures deos designare. Hieronymus, epist. ad Marcellam, decem nomina divina explicat, sed plures deos pernegat. Dionysius Areopag. triginta duabus nomenclaturis Deo convenientibus enumeratis, infert et nominis privationem, et omnia subsistentium nomina Deo unico congruere [14]. Augustinus postquam octoginta epithetis Deum interpellavit capit. 29 libr. *Meditationum*, subjicit : « Si totum mundum libri repleant, tua scientia ineffabilis explicari non potest; quoniam vere indicibilis es, » etc.

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM TERTIUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardentii in præfationem libri tertii.

Pag. 173. *Pro sola vera.* Hæc verba impie torquet quidam Hermannus Hamelmannus lib. quem inscripsit : *De unanimi consensu Patrum de sola fide justificante;* ut et alia verba, quæ habentur infra lib. III, cap. 22, et lib. IV, cap. 13, quibus contendit Irenæum iis suffragari, qui nuda solaque fide, operibus omnibus seclusis, justos coram Deo homines constituunt : non advertens impostor, quam graviter hoc Simonis Magi commentum beatus hic martyr redarguat lib. I; quamque frequenter doceat piorum operum necessitatem lib. II, cap. 50; lib. IV, cap. 27, 32 et 49, ipsisque ingentem apud Deum mercedem esse repositam lib. II, cap. 56, lib. IV, cap. 28 et 34. Quis namque non videt,

[14] Cap. 2 De divin. nom.

Irenæum hoc loco non de justificatione loqui, sed tantum hominem hortari, ne hæreticorum unquam cedat conatibus, imo vero constanter eis reluctetur? Hoc adnotandum fuit, ut sanctum martyrem hac injuria liberaremus, et impiorum sycophantias pro viribus aperiremus.

Ejusdem adnotationes in cap. 1.

Pag. 173. *Non enim per alios.* Docet, apostolos sanctissimi Evangelii primos buccinatores, non nisi Spiritus sancti virtutibus ac donis instructos, illud constanter prædicasse; deinde ad futuram posterorum memoriam illud ipsum scriptis mandasse : ac proinde nonnisi impie ab hæreticis, illos aut ignorantiæ accusari, aut Scripturas rejici. Præterea, illum Deum unicum cœli ac terræ conditorem ab his toto orbe annuntiatum fuisse, qui a lege et prophetis fuerat prædicatus.

Pag. 174. *Gloriantes emendatores se esse apostolorum.* Marcionem et ejus sectatores perstringit, quos lib. I, cap. 29, recitavit Evangelium secundum Lucam circumcidisse, et omnia quæ de generatione Dominica conscripta fuerant abstulisse, semetipsos veraciores dicentes iis qui Evangelium nobis tradiderant. Eosdem de Evangelii contextu erasisse sententiam, qua Deus dicitur pluere super justos et injustos, auctor est Tertullianus [27], qui et multo plures mutilationes scriptis apostolorum illatas ab eisdem, toto lib. V *Contra Marcionem* describit : sed copiosiore manu Epiphanius contra hæres. 42.

Et induti sunt supervenientis Spiritus sancti. Sic pro « superveniente Spiritu sancto, » cum ex vet. nostro cod. tum maxime ex textu libri Actorum : « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos [28], » legendum proposuimus.

Ita Matthæus. Idipsum ante Irenæum scripserat quoque Papias, apud Eusebium lib. III *Historiæ*, cap. 33, et Pantenum in India illud, litteris Hebraicis scriptum, reperisse, opera Bartholomæi illic relictum, et illud ipsum custoditum constare, idem Eusebius affirmat lib. V, capite 10. Quod et in Cypro, in tumulo Barnabæ, et ipsius manu exaratum postmodum repertum fuisse Theodorus Lector asserit [29]. Idem quoque Hebraicum mansisse suo tempore in bibliotheca Cæsariensi, quam Pamphilus martyr confecerat, auctor est Hieronymus; qui et describendi sibi factam potestatem a Nazaræis Berrhoensibus, qui eo utebantur, litteris tradidit. Prodiit hoc nostro sæculo, opera Sebastiani Munsteri, quoddam Evangelium Hebraicum nomine Matthæi, cui quantum deferendum sit, pronuntiet Ecclesia.

Cæterum, in his videmus hujus antiquissimi martyris, imo totius Ecclesiæ sententiam, quatuor duntaxat Evangelia etiam ab initio probata et recepta fuisse, ut et infra cap. 11 hujus libri copiosius docebit. Igitur reliqua pseudo-Evangelia, veluti Petri, Thomæ, Matthiæ, Bartholomæi, ac duodecim apostolorum nominibus inscripta; deinde Hebræorum, Nazaræorum, Ebionitarum, Encratitarum, Ægyptiorum, et quorumcunque aliorum titulis circumlata et venditata, jure optimo reprobantur. Signat porro Theophylactus [30] tempus, quo quisque quatuor evangelistarum scripserit, nimirum : Matthæum post octo annos assumpti in cœlos Christi; Marcum post decem annos, id est biennio post Matthæum; Lucam post quindecim annos; denique Joannem post triginta duos annos.

Post vero horum excessum. Huic lectioni consentiunt omnes codices. Ruffinus quoque sic Latine loquentem Eusebium facit : « Post quorum exitum, » etc., quibus subindicaret Irenæus, Marcum nonnisi vel martyrio sublatis, vel alio, Evangelii causa, peregrinantibus sanctis apostolis Petro et Paulo, manum calamo admovisse : quod certe aperte pugnat cum iis, quæ ex Papia, et sexto Ὑποτυπώσεων Clementis recitat Eusebius, nempe beatum Petrum, Spiritu sancto revelante, ut intellexit opus editum a Marco, auctoritate sua ratum fecisse, quo in ecclesiis passim prælegeretur; quibus clarum efficitur, Petro adhuc superstite, Marcum Evangelium conscripsisse. Accedit quod hunc Irenæi locum transcribens Eusebius lib. quinto, capite octavo, nihil meminit exitus apostolorum. Hæc potius indicare, quam quidquam immutare visum est.

Per scripta. Auct. vet. cod., probante id quoque Eusebio, expunximus « præscripta. »

Et Lucas. Sententiam hanc, quæ tredecim dictionibus absolvitur, ex vet. cod. adjecimus; quam etiam agnoscit Eusebius lib. III *Hist.*, cap. 8.

Postea et Joannes. Eusebius lib. V, cap. 8 : « Deinde Joannes discipulus Domini, qui supra pectus ejus recubuerat, dum Ephesi in Asia versabatur, Evangelium in lucem extulit. » Id fecisse rogatum ab episcopis Asiæ tradit Hieronymus, adversus Ebionis, Cerinthi et Gnosticorum exoriéntes blasphemias; quod et Irenæus indicat cap. 11 hujus libri.

Ex Joan. Ernest. Grabii adnotationibus in cap. 1.

Pag. 174. *Τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου*, etc. Hæc Irenæi de tempore editorum quatuor Evangeliorum traditio, a Papia aliisve senioribus procul dubio accepta, præferenda videtur opinioni multo recentioris Theophylacti, qui Præfat. *Comment. in Matth.* ait, Matthæum scripsisse post octo annos assumpti in cœlos Christi; Marcum post decem annos, id est biennio post Matthæum; Lucam post quindecim annos; denique Joannem post triginta duos annos. Quæ æra fide mss. quorumdam codicum nititur, sed nimis fluxa. **112** Ut enim de aliis taceam, convenit fere inter omnes, S. Joannem valde senem, circa annum a nativitate Christi 98 Evangelium scripsisse, ac proinde non post 32 ab ascensione ejus annos, sed duplo plures, nempe 64; nisi ex sententia Irenæi Christum 50 propemodum annis in terra moratum esse crediderís. Cæterum traditio Irenæi de scripto S. Matthæi Evangelio isto demum tempore, quo Paulus Romæ fuit, in mentem mihi aliquando veniebat cogitanti, quid causæ subit, ob quam Apostolus Ephes. IV, 11, scripserit : « Ipse dedit quosdam apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores; » ast in loco parallelo I Corinth. XII, 28 : « Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores; » omissis plane « evangelistis. » Atqui si per « evangelistas » cum Œcumenio « scriptores S. Evangeliorum » accipias, plana juxta dictam traditionem datur ratio. Scripserat nempe Paulus ad Corinthios, priusquam Romam venisset, nulla adhucdum a quoquam apostolorum, vel apostolicorum, Evangelii scriptura edita; ast Epistolam ad Ephesios ex carcere dedit, paulo antequam Roma discederet, ubi jam S. Matthæus Evangelium exaraverat; Marcus vero et Lucas in procinctu hujus operis erant. Cui tamen meæ conjecturæ non adeo multum confido, sed doctiorum judicio eam lubens submitto.

Θεμελιούντων τὴν Ἐκκλησίαν. Dices, ante Pauli in Urbem adventum Ecclesiam ibi fuisse, cujus fides per universum orbem innotuerat, teste ipso Apostolo Rom. I, 8. Quomodo ergo hic Irenæus ait, fundatam ab ipso et Petro Romanam Ecclesiam? Ast optimus suorum verborum interpres est ipse Irenæus, istis quæ sequuntur cap. 3 : Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Licet igitur fideles ante hæc

[27] Lib. II contr. Marc. [28] Act. I, 8. [29] Lib. II Collect. [30] Præfat. in Matth.

Romæ exstitissent, nondum tamen erat formata Ecclesia, quia nondum episcopus ipsis erat præfectus. Sine episcopo enim et presbyteris atque diaconis Ἐκκλησία οὐ καλεῖται, « Ecclesia non vocatur, » teste S. Ignatio in *Epistola ad Trallianos*, § 3. Et sane observatione haud indignum est, Apostolum I et II ad Corinthios Epistolam inscripsisse : « Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, » etc., nec non « Ecclesiis Galatiæ ; » similiter bis « Ecclesiæ Thessalonicensium ; » ad Philippenses denique : « Omnibus sanctis in Christo Jesu cum episcopis et diaconis ; » ast Epistolam ad Romanos misisse : « Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis, » nulla episcoporum (id est summi sacerdotis ac minorum sacerdotum), atque diaconorum vel Ecclesiæ facta mentione. Unde hæc differentia ? nisi quod prioribus in locis esset hierarchia, episcopo, presbyteris et diaconis constans, ideoque formata Ecclesia ; in Urbe vero hactenus talis haud exstiterit. Sed plura hac de re dicere et objectiones removere nolo, ne adnotationis modum excedam.

Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον. « Excessum » non e vita, sed urbe Roma hic intelligendum esse patet ex iis, quæ ex Papia et lib. VI *Hypotyposeon* Clementis Alex. affert Eusebius lib. II *Hist. eccles.*, cap. 15, nempe B. Petrum apostolum auctoritate sua S. Marci Evangelium ratum fecisse, quo in Ecclesiis passim prælegeretur. S. Lucas quoque post Pauli exitum ex Urbe, non e mundo, Evangelium litteris consignasse, inde colligitur, quod narrationem Actorum apostolicorum, quam quasi appendicem historiæ de Christo edidit, in biennio, quo Paulus primo Romæ fuit, finiverit, eam procul dubio ulterius continuaturus, si diu post discessum ab Urbe, aut post martyrium B. Apostoli scripsisset. Nam iterum ei haud diu post junctum fuisse, eique ad finem usque vitæ adhæsisse, ultima B. Apostoli Epistola, nempe II ad Timotheum, cap. IV, 11, satis testatur, ubi scribit : « Lucas mecum est solus. » Imo vero Apostolus I ad Timoth. V, 18, verba quædam Lucæ ex cap. X Evangelii, v. 8, allegasse videtur. Neque enim alia Scriptura istud habet dictum : « Dignus est operarius mercede sua. » Cæterum quod aliqui vocem ἔξοδος hoc loco, pro « vitæ fine » perperam acceperint, occasio procul dubio fuit mutationis in textu Irenæi, ab auctore *Catenæ Patrum* in Evangelium S. Marci, quam Petrus Possinus evulgavit, vel ab alio ante eum factæ. In illa quippe Irenæi verba ita expressa sunt pag. 5 : Μετὰ τὴν τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἔκδοσιν, Μάρκος ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυττόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. « Post editionem Evangelii secundum Matthæum, Marcus discipulus et interpres Petri, quæ a Petro prædicabantur, scripto nobis tradidit. » Eamdem lectionem ex conjectura in Eusebio substituit Christophorsonus, vapulans idcirco Valesio in notis ad Euseb. lib. V, cap. 8, qui tamen et ipse in eo animadversionem meretur, quod ἔξοδον in Irenæo « interitum » interpretatus sit, indeque sanctos Patres commiserit inter se pugnantes.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 2.

Pag. 174. *Cum enim Scripturis arguuntur.* Valentinianorum et consimilium priorum Gnosticorum, quos his libris impugnabat, incredibilem malitiam et pervicaciam exponit. Enimvero apertis certisque tam prophetarum quam apostolorum scriptis convicti, ea velut apocrypha, vel depravata, vel suspectæ fidei, præfracte rejiciebant, ut superius de Ebionitis, Cerinthianis, Carpocratianis, Marcionitis, aliisque scriptum est. Cum vero traditionibus apostolorum premerentur, incredibili temeritate ac impudentia, cunctis apostolis et Patribus sapientiores se esse autumabant. Ecquis non videt hujus sæculi Gnosticos iisdem cum illis gressibus incedere? Quanto cum supercilio traditiones apostolicas a sanctis Patribus ad nos usque acceptas et servatas cavillentur et exsibilent, nemo nescit, et de his in cap. tertium dicemus : nunc de sacrilego divinarum Scripturarum contemptu quædam adjiciamus.

Pari omnes impietate Lutherani et Calviniani ex divinorum librorum catalogo, velut apocryphos ac nullius fidei exsibilant libros Tobiæ, Judith, Sapientiæ, Ecclesiastici, Baruch, et utrumque Machabæorum. Non exigua fragmenta, nec pauca capita ex libro Esther et Danielis rescissa avulsaque rejiciunt. Quos etiam canonicos sese admittere fingunt, sannis et lædoriis deformatos sectatoribus suis exsibilandos relinquunt. Lutheri namque judicio, ut de eo refert Joannes Aurifaber commensalis, in *Colloquiis* ejus, « apostoli Abrahami fidem non ita prædicarunt, et suis coloribus depinxerunt, ut merebatur ; et Moyses nimis simpliciter ejus meminit. » En paucis tam Moysis summi prophetarum, quam omnium apostolorum scripta in falsi suspicionem adducta. Scribit de eodem Rebenstock alter ejus conviva, quod aliquoties diceret [31] : « Ecclesiastes liber non est plenus, multa habet abrupta, neque ocreis, neque calcaribus indutus est ; hoc est nullam habet perfectam sententiam. Equitat in arundine longa [32], sicuti et ego dum eram in monasterio. » Et secundum conspiciens Machabæorum librum aiebat : « Ego hunc librum, et librum Esther odio prosequor ; mallem eos non exstare : multum enim imitantur Judæos ac ethnicos. » Et libr. Paralipomenon suspectos ac dubios relinquens dicebat : « Libris Regum plus credendum est, quam Paralipomenon [33]. » Paulinæ quoque fidei detrahens, Justo Jonæ dicenti se non credere his illius verbis, « Reposita est mihi corona justitiæ, » etc., respondebat : « Neque Paulum id firmiter credidisse [34]. » Et suum in illum vetus odium aperiens, inquiebat : « Ego summo odio Paulum prosequebar, cum legebam Rom. I : « Revelatur in Evangelio justitia Dei, » etc. Jobi historiam reputat « Fabulæ argumentum, quo moneamur de patientia. » Nec sacris Evangeliis pepercit, scribens [35] : « Joannis Evangelium esse unicum pulchrum, verum, ac principale Evangelium : » quasi vero reliqua tria nec Evangelia, nec pulchra, nec vera essent. « Epistolam ad Hebræos, neque Pauli esse, nec ullius apostoli, » idem ille contendit. Epistola D. Jacobi eidem est, « plane straminea, et apostolico indigna spiritu. » Epistola Judæ, « non est apostoli, sicque contemnenda. De secunda Petri, et duabus Joannis posterioribus non est anxie curandum. Apocalypsim denique, neque pro prophetico, neque pro apostolico libro admittit [36]. »

Et hactenus de Lutheranicis sacrarum Scripturarum accusationibus et reprehensionibus : quibus manifestum evadit, hos eodem spiritu afflatos esse, quo veteres Gnostici fuerunt, ut testatur hoc loco Irenæus. Quid Calviniani tam adversus evangelistas et apostolos, quam sacra eorum scripta moliantur, diximus ad finem Comm. in Epist. ad Philemonem, et Dialogo septimo.

Non enim per litteras traditam. Quinque has voces desiderat vet. cod. et unico contextu legit : « Ab iis, qui nesciant traditionem illam, sed per vivam vocem, » etc.

Sapientiam autem loquimur. Augustin. scribit etiam Manichæos hoc testimonio fuisse abusos, ut suaderent Apostolum plurima his quibuscum disserebat, verbis aliter tradidisse, quam scriberet in Epistolis : « Sed absit ut tantus Christi apostolus,

[31] Tom. II Colloq. pag. 100, 101, 102. [32] Horat., Sat. lib. II, sat. 3, v. 248. [33] Tom. I Colloq., pag. 34. [34] Tom. II Colloq. pag. 119. [35] Præf. in Novum Testam. [36] Præfat. in illas.

vas a Deo electum, Spiritus sancti organum, alius docendo, alius scribendo; alius clam, alius palam fuerit. Factus est quidem omnibus omnia, non fallentis astu, sed compatientis affectu; diversis animarum morbis, diversis misericordiarum affectibus subveniens; dans scilicet 113 parvulis parva, non falsa; perfectis vero grandiora mysteria, cuncta autem vera, consona, et divina. »

Pag. 175. *Fuit autem et in illo.* Marcionem denotat, quem lib. I, cap. 20, nominavit « os diaboli. »

Cum autem ad eam traditionem. Hic primum observa, quid proprie sit et dicatur traditio apostolica, nimirum doctrina seu ad fidem, seu ad ritus sacros, sive ad bonos mores pertinens, quæ non expressis Scripturis Veteris aut Novi Testamenti, sed viva voce, aut exemplo, praxique a primis Ecclesiæ pastoribus, id est apostolis, data, et a posteris ad nos usque in populo Dei servata. De quibusdam istiusmodi disserens Tertullianus, ait[37]: « Si legem postulas Scripturarum, nullam invenies: traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. » Videatur de iisdem August. epist. 118 et 119, et quod ad initium proximi capitis adnotamus.

Observa deinde, fortissimos et antiquissimos istos religionis Christianæ athletas, ductis a traditionibus apostolorum argumentis, adversus infestissimos illius hostes constanter decertasse: has illis ut firmissimos muros opposuisse, ut omnes illorum impetus non modo retardarent, sed molitiones funditus subverterent. Nec illas tantum, sed et consensum omnium Ecclesiarum, Romanæ præsertim auctoritatem et successionem apostolicam fidenter objecisse: quinetiam veterum testimoniis eorumdem errores soliide refutasse: ut hic et in sequentibus Irenæus Clementis *ad Corinthios Epistolam*, Polycarpi martyris scripta et gesta Gnosticis opponit. Ex quibus apertissimum est, Erasmum Roterod. toto cœlo aberrasse, cum in epistola libris istis ad hunc usque diem prælixa, scribit ipsum Irenæum solis Scripturarum præsidiis adversus hæreticorum catervam pugnasse.

Ad hæc, Justini martyris scripta ab eodem Irenæo lib. IV, cap. 14, et lib. V citata, Erasmum falsæ et temeræ assertionis alligant: insuper Hermæ, sive Pastoris testimonium lib. IV, cap. 37, Ignatii etiam martyris lib. V, et cujusdam senioris apostolorum discipuli verba in medium frequenter adducta, Præfatione lib. I, et ejusdem lib. cap. 12; lib. III, cap. 19 et 35; lib. IV, cap. 45, 47, 49, 50, 52; et lib. V; ex quibus omnibus planum et conspicuum est, Irenæum non solis Scripturarum præsidiis, sed et traditionibus, et Patrum sermonibus ac scriptis Gnosticos devicisse.

Adversantur traditioni, dicentes. Ita ex vet. cod. reposuimus: excusi, « qui adversantur traditioni, dicent, » etc.

Sed etiam ipsum Dominum. Gnosticos Dominum nostrum Jesum Christum et ignorantiæ accusasse supra retulit[38]; et ex hoc loco quorumdam etiam errorum insimulasse manifestum est. Hujusmodi vero impietates Calvinianos nunc ab inferis revocare et instaurare quis crederet? Verum, hujus sceleris nos in Dialogo 4 plurimis et apertissimis Calvini testimoniis illos esse reos evicimus.

Effugere. Expunximus « fingere » auctoritate vet. cod.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 3.

Pag. 175. *Traditionem itaque apostolorum.* Insignem locum hunc suis scriptis inserere, et ut ignitum telum in hæreticos contorquere jure optimo dignum duxerunt omnes fere, qui nostro sæculo in eos calamum strinxerunt orthodoxi. Ut sicut B. hic martyr præcipuum fidei nostræ caput, videlicet unum esse Deum cœli et terræ opificem, adversus Gnosticorum impietates, traditionis ejus, quæ continua episcoporum per universas Ecclesias successione, doctrina et voce asservabatur, munimento tutatur: sic de fide, sacramentis, et ritibus variis controversos articulos, longe majore sæculorum, Ecclesiarum et doctorum unanimi consensu, ab apostolis instituta, et a successoribus conservata traditione confirmarent et custodirent. Quin et omnibus retro sæculis quotquot Christiani et catholici unquam habiti sunt, quoties de dogmatibus Ecclesiæ exorta est disputatio, ad Patrum priscorum et apostolicarum Ecclesiarum traditiones, ut ad sacram anchoram confugerunt: ut pro aliis innumeris locis, infra scripta testimonia patefacient.

Doctrinam sacram, quæ *apostolicarum Constitutionum* chartis traditur[39], « gloriosis Salvatoris nostri vocibus æquiparandam, » ideoque ab omnibus amplectendam esse, ejusdem Salvatoris mandato, docet Clemens Rom.

Celebriores totius Asiæ Ecclesias, inter varios hæreseon fluctus trepidantes, traditionum apostolicarum crebra repetitione, ut æneo muro, confirmat Ignatius[40].

Pueros sacræ regenerationi initiandos, divinorum præceptorum suorum, id est apostolorum, sine scriptis traditæ doctrinæ innixus censet Dionysius Areopag.[41].

Nutantes et dubios Philippenses, atque Marcionistarum, et Valentinianorum imposturis fascinatos plurimos, Romæ agens tum Polycarpus, a traditionibus apostolorum ducta demonstratione, primæ fidei restituit[42].

Non tam scriptis, quam apostolorum, vel discipulorum sermonibus se fidei sacramenta didicisse narrat Papias, et viva præsentique voce magis quam lectione sese adjutum[43].

Sæculi sui passim ingruentium hæreseon nimbos, traditionum apostolicarum fulgore potenter dissipat Tertull.[44] et baptismi ritus omnes, eucharistiæ pro vita functis oblationes, crucisque ad omnem Christianorum conversationem consignationes, sartas tectasque manere contendit.

Hæreticis, quantumvis Scripturas canonicas proferentibus, nunquam credendum, ut a paterna doctrina, et ecclesiastica traditione exeamus, censet ille post apostolos Ecclesiarum magister Origenes[45].

Duplicem in Ecclesia Dei agriculturam agnoscit Clemens Alex.[46], unam, quæ non scriptis, alteram, quæ scriptis continetur; idemque rerum multarum cognitionem per successionem ex apostolis absque scriptis ad posteros pervenisse docet.

Dominica traditione, quem offerimus eucharistiæ calicem, aqua temperandum didicit Cyprianus[47]: simulque non minus ratum esse, quod, dictante Spiritu S., apostoli tradiderunt, quam quod ipse Christus, cum utriusque par sit divinitas.

Maxima sacratissimaque confessorum Christi corona, insignis synodus prima Nicæna, Filium Dei ὁμοούσιον, id est consubstantialem esse Patri, etsi nusquam scriptum exstaret, sanctorum Patrum traditionibus inhærens, contra Arianos sanxit[48].

Constantinopolitana Spiritus sancti divinam naturam a Macedonianorum blasphemiis asseruit.

Ephesina, beat. Mariam θεοτόκον, id est Dei matrem, etsi hujus vocis nullam mentionem sacræ Litteræ faciant, quod hanc fidem divini tradide-

[37] Lib. de coron. milit. [38] Lib. I, c. 17. [39] Lib. I Constit., cap. 1. [40] Epist. ad Philadel. et epist. ad Her. [41] Lib. de eccl. Hierar. [42] Iren., lib. III, cap. 3. [43] Euseb., lib. III Hist., cap. 33. [44] Lib. de cor. milit. [45] Homil. 29 in Matth. [46] Lib. I, II, IV, V, VI et VII Strom. [47] Epist. ad Cæcilium, et Serm. de ablut. pedum. [48] Tom. I Concil. Theodor., Socrates, Sozomenus, Evagrius, Nicep., lib. Hist. ecclesiast.

rant discipuli, et a Patribus ita sentire edocti essent, summa fide prædicandam definivit.

Chalcedonensis, impermistas Dei et hominis substantias, in unica Christi hypostasi, juxta Patrum placita, Eutychis spretis captionibus, confirmavit.

Adjicere libet, ut in seriis, adeoque summis fidei nostræ capitibus confirmandis, Aurelius Augustinus, quem unice mirari ac suspicere se fingunt hæresiarchæ, ad traditiones ecclesiasticas, tanquam ad asilum, confugerit. Evangelium secundum Matthæum vere ab ipso conscriptum esse, contra Fausti Manich. inficiationem credit, traditione nixus, quæ ab apostolicis sedibus usque ad præsentes episcopos certa successione pervenerat, libro vigesimo octavo *Contra Faustum*, cap. 2. Patrem ingenitum, Filiumque eidem consubstantialem, etsi in sanctis paginis non inveniatur, fidei assertione defendendum dicit, epist. 174. Integra fide credendum, beat. Mariam Dei Christi matrem, et virginem concepisse, et virginem genuisse, et post partum virginem permansisse, lib. *De eccles. dogmat.*, capit. 69. Baptisma ab hæreticis collatum, repetendum non esse, ex apostolorum traditione, etsi in eorum litteris non inveniatur, libro secundo *De bapt.*, cap. 7, et libr. I, cap. 23, et lib. IV, cap. 6. Consuetudinem matris Ecclesiæ in baptizandis parvulis, ut traditionem apostolicam nequaquam spernendam, libro decimo *De Genesi*, capite vigesimo tertio. Domini passionem, resurrectionem, ascensionem in cœlum, et adventum Spiritus sancti de cœlo anniversaria solemnitate, non scripta, sed tradita observatione celebrandam, epist. 118, cap. 1. Baptizatos esse apostolos, etsi ne verbum quidem de hoc Scriptura habeat, non ambigendum, epist. 108. Serie traditionis quædam facta esse, et nunc in baptismi ritibus facienda, quæ in Scripturis gratia brevitatis tacentur, lib. *De fide et operibus*, capite nono. Eucharistiam corporis et sanguinis Domini apostolos non accepisse jejunos; placuisse tamen Spiritui sancto, in honorem tanti sacramenti a jejunis semper accipi; moremque hunc per universum orbem servari, epist. 118, cap. 6. Antiquitus tradito et retento firmo Ecclesiæ ritu, in baptismate parvulos exorcizari, exsufflari, et renuntiare Satanæ, ut a potestate tenebrarum, in regnum Christi transferantur, libro I *De nuptiis et concup.*, cap. 20, et lib. VI *Contra Jul.*, cap. 2. Et 114 quamvis denique nusquam in Scripturis veteribus legeretur oblatum pro mortuis sacrificium, non parvam tamen universæ Eccles. quæ in hac consuetudine claret, auctoritatem esse, ubi in precibus sacerdotis, quæ Domino Deo ad ejus altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum, lib. *De cura pro mortuis agenda*, cap. 1 et 4, et sermone 34 de verbis Apostoli. Aliis locis innumeris, et auctoribus sacris recensendis consulto supersedeo.

Adest perspicere. Billius, « id est, licet, vel promptum est, » Græcorum more dicitur : πάρεστιν enim illis idem sæpe est quod ἔξεστιν.

Quibus emendate agentibus. Idem, Græce, ὧν κατορθούντων, id est, « quibus munere suo probe fungentibus. »

Sed quoniam valde longum est. Multis iisque gravissimis verbis hoc loco, totoque capite, docet beat. martyr Romanam Ecclesiam caput esse et regulam omnium aliarum : proindeque illius dogmata unice suspicere et amplecti, ac successionis seriem omnium hæreseon fluctibus, ut firmam et immobilem petram, nos opponere debere, et ad illius traditiones, decreta, fidemque adversus omnium eorum fraudes, qui in salutis publicæ et pietatis Christianæ perniciem nihil non machinantur, tanquam ad tutissimam arcem, et sacrosanctam aram confugere : quod singillatim explicabimus.

Primo igitur prætermissis totius Orientis et Meridiei, imo universi orbis clarissimarum Ecclesiarum, quas alii apostoli, discipulique Domini doctrina plantaverant, sanguine rigaverant, et stupendis miraculis confirmaverant, episcoporum catalogis; hujus unius, tanquam cæterarum præcellentissimæ, ab apostolorum coryphæis ad suam ætatem usque, continentem et nunquam intermissam successionem contexit.

Deinde eam vocat « maximam, » ut quæ omnem sacrorum potestatem jure sibi vindicet, cæterasque omnes sibi inferiores habeat, quas sua auctoritate regat.

Postea « antiquissimam » appellat, non propter tempus, nisi de Latinis et Occidentalibus intelligas, cum Jerosolymitana, Samaritana, Cæsariensis, et Antiochena, prius fidem Christi susceperint; sed propter dignitatem, et quod aliis potior sit, ipsamque omnes ut matrem suspiciant.

Postmodum « omnibus cognitam » esse asserit, sicut ea, quæ inter omnes caput extolleret, et cujus rectores, veluti in altissima pharo et clarissima specula collocati, aliarum navigationes inter tot naufragia dirigerent; observarentque, quemadmodum unaquæque in retinenda religione se gereret : quippe quæ tyrannorum et hæreticorum procellis agitata, et nutantia corda fratrum, confirmandi præceptum simul et potestatem a Domino accepisset.

Subjicit, « a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo, » quorum nimirum præ cæteris tam sunt eximia charismata, tam singulares dotes, tam magni in mystica hac navi fabricanda labores : quorum, inquam, conversatione, voce et institutis, velut sacris anchoris, inter tot fluctus et aliarum ruinas, tuta salvaque hactenus permansit : quorum denique miraculis, vinculis, sanguine et martyrio, clarius præ cæteris et dilucidius ipsa Roma fulget, quam sideribus cœlum.

« Romæ » sequitur, quæ ut suis dictatoribus, consulibus, imperatoribus, exercitibus, mortales omnes gravissima servitute olim presserat; contra, apostolicis nunc institutionibus, eosdem in libertatem filiorum Dei asserere debebat.

« Romæ » deinde, ut illic præsidia defensionis Christianæ reipublicæ collocaret, et regni sui metropolin construeret Christus, ubi idolomaniarum receptaculum, officinam turpitudinum, sanctorum carnificinam, ipsissimamque Babylona, Satanas condiderat, « fundatam et constitutam Ecclesiam. »

Hujus igitur, pergit Irenæus, tantæ Ecclesiæ « traditionem, quam, » viva voce « ab apostolis » Petro et Paulo, adhuc clavum ejus regentibus, accepit, acceptam conservat, « et annuntiatam » in universo mundo « hominibus fidem » constanter « indicantes, » et palam prædicantes, « confundimus » et convincimus nefariæ defectionis a Christi communione, et apostolorum doctrina, « eos omnes qui » philautia, gloriolæque inutilis, vel primatus appetentia, animi cæcitate, vel quacunque alia occasione ducti, contra jus et hierarchicum Ecclesiæ ordinem, cœtus et conventicula « colligunt. »

Hanc esse beatissimi martyris sententiam, quam paraphrasticos explicamus, omni luce clarius indicant quæ sequuntur.

« Ad hanc, » subjungit, « Ecclesiam, » Romanam videlicet, non ad urbis amplitudinem, populorum frequentiam, censorum gravitatem, senatusve statuta; non ad fortissimos ejus exercitus, gloriosos de toto orbe triumphos, imperii culmen; non denique ad Cæsarum majestatem, ut inepta sceleratæque impudentia interpretatur Smidelinus : sed « ad hanc Ecclesiam, » in qua sedit vertex apostolorum, cuique successerunt « Linus, Anacletus, Clemens, Evaristus, Alexander, » et alii ordine omnes; « necesse est, » quia a Deo opt. max. constitutum; non tantum Europeam, Africanam, Alexandrinam, Jerosolymitanam, Antiochenam, Con-

stantinopolitanam, Asiaticam et Orientalem Ecclesiam; sed « omnem, hoc est eos, qui sunt undique fideles, » ut membra cum capite « convenire, » nec latum unguem ab ejus communione discedere.

Est vero id « necesse, » ait, duplici de causa: altera, « propter potentiorem principalitatem, » seu locum, gradumque principem in jurisdictione et auctoritate, quem præ cæteris omnibus obtinet. Altera, quia, « in ea semper conservata est ea, quæ est ab apostolis « veræ fidei et pietatis sinceræ traditio. »

Superest jam, ut quod tam graviter, sed nimis generaliter scribit, « omnem Ecclesiam, hoc est omnes qui sunt undique fideles, » undequaque sint, ad Romanam, « necesse esse convenire, » id brevissima ex selectioribus, et omni exceptione majoribus scriptoribus Christianis, enumeratione, evidentissimum faciamus. Atque ut a nostris exordiar, Gallicas, Italicas, Hispanicas, Anglicas, Scoticas, Hibernicas, Germanicas, Gothicas, Sarmaticas, et universas Occidentales Ecclesias, Romanæ ut capiti suo, perpetuo adhæsisse; et vicissim Petri successorem, ut pastorem œcumenicum decebat, eis invigilasse, aperte docent in primis beati Bernardi epistol. 125, 126, 130, 131, 136, 137, 138, 183, 190, librique ejusdem II, III, IV, *De consideratione*; Gratiani dist. 19, 20, 21, 22; Anselmi liber I *De incarnatione Verbi*; Ivonis Carnotensis *Decreta*; Lanfranci, Guitmundi, Algeri, Paschasii scripta contra Berengarium; Bedæ lib. II, III, IV, V, *De historia Anglorum*, et *Chronica de sex mundi ætatibus*; Alcuini sive Albini liber *De divinis officiis*; Isidori præfatio in opus *Conciliorum*; Pauli Diaconi *Historiarum* libri; Prosperi *Chronica*, et liber *Contra Collatorem*; Aratoris Diaconi lib. II; Maximi Taurinensis homil. 2 de natali B. Laurentii; Vincentii Lirinensis libellus contra profanas novationes; Ambrosii epistol. ad Syricium papam, epistol. ad Theophilum; Prudentii hymni; et Hosii Cordubensis epist. ad Constantium.

Deinde, id quoque verum et longe evidentissimum efficiunt concilia, sive provincialia, sive generalia, quæ in totius Occidentis partibus coacta fuerunt: quæ omnia episcopo Romano, quasi beati Petri successori, obedire non detrectarunt.

Probat idem et Hieronymi epistola ad Eustochium, qua totius Occidentis Ecclesias, ob quasdam dissensiones Romam contractas et evocatas fuisse scribit.

Confirmat rursus Cypriani epistola 42, qua Stephanum papam monet, ut plenissimis litteris suis faciat ne Galliarum episc. Martianum Arelatensem in Novatiana hæresi pertinacem, ultra ferant; servetque gravitate et auctoritate sua beatorum antecessorum honorem gloriosum; et Martianus ille sententiam accipiat, aliusque in locum ejus substituatur.

Et quia id nobis ultro concedunt, videlicet τὰ πρεσβεῖα τιμῆς, hoc est, « primum honoris ac dignitatis gradum, » verbis eorum utor, « Romanæ Ecclesiæ assignatum fuisse; ipsiusque episcopum, τὸν πρῶτον εἶναι πάντων τῶν ἱερέων, primum omnium sacerdotum esse: atque Romanæ Ecclesiæ magnum honorem ubique veteres detulisse, et reverenter de ea locutos; tum quod invaluerat eam Petri ministerio fundatam et constitutam fuisse, tum quod doctrina, peritia, et multarum rerum usu præstantes viros haberet; simulque omnibus aliis sedatior, et doctrinæ semel traditæ tenacior esset; provideque in Occidente sedes apostolica vocata et habita sit. » Calvinus lib. IV, cap. 6, *Instit.*, sect. 16, et cap. 7, sect. 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19; Bucerus in *Præparatoriis ad concilium*; Molinæus, et ejus hyperaspistes Franciscus Vhe-

rius libello *De statu primitivæ Ecclesiæ*, contra Ruffum, apertissimis hac de re decretis concilii Nicæni cap. 6 concilii Chalcedon. et Constantinopol.; Tertulliani *Præscript.* et beat. Irenæi luculentissimis in hoc capite verbis; atque summorum monarcharum obedientia, et legibus, convicti; in his Occiduis et Europeis partibus non immorabimur diutius.

115 Ad Austrum igitur conversis, inter præcipuas universæ Africæ Ecclesias Romanæ principatum agnoscentes, in primis occurrit celebris illa Carthaginensis, quæ Numidicis et Mauritanicis invigilabat; et qui huic tanta cum laude præfuit fortissimus martyr Cyprianus. Hic profitetur [49] cathedram Petri, super quem a Domino ædificata fuit Ecclesia, principalem esse, unde unitas sacerdotalis exorta est; cujus fides, Apostolo prædicante [50], laudata est, et ad quam perfidia non possit habere accessum.

Et alibi: « Deus unus est, inquit [51], et Christus unus, et una Ecclesia, et cathedra una super petram, Domini voce fundata. Aliud altare constitui, aut sacerdotium novum fieri, præter unum altare et unum sacerdotium, non potest; quisque alibi collegerit, spargit. »

Idem ex concilio plurimorum sacerdotum, Martiano Arelatensi et legatis, quos in Africam usque miserat, optantibus ad communionem ejus admitti, communionis omnis beneficium denegat [52]; eo quod Cornelio papæ, in catholica Ecclesia de Dei judicio, et cleri ac plebis suffragio ordinato, profanum altare erigere, et adulteram cathedram collocare, et contra verum sacerdotem sacrilega sacrificia offerre tentavisset.

Idem rursus singulos ex Africa Romam navigantes, ne cum scandalo ullo navigarent, hortabatur [53], ut « Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem agnoscerent et tenerent; » curabat que universos collegas suos, hoc est Numidiæ et utriusque Mauritaniæ episcopos, Cornelii papæ communicationem, id est catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter et charitatem probarent firmiter ac tenerent.

Ne vero Cyprianum duntaxat nomine privato ita docuisse quisquam putet, ex universa Libya, Numidia et Mauritaniis in synodum Carthaginensem coeuntium episcoporum nomine et sententia, ille ad Stephanum papam maxime scribendum, et cum ejus gravitate ac sapientia conferendum censuit [54]; quod hoc et ad sacerdotalem auctoritatem pertineret, et ad Ecclesiæ catholicæ unitatem.

Cypriano, Tertulliani ejus magistri (sic enim eumdem appellasse, dum ejus exemplaria nocturna versaret manu et diurna, teste Hieronymo) sententiam adjiciamus [55-58]. « Si Italiæ adjaces, inquit, habes Romanam Ecclesiam, unde nobis auctoritas præsto est statuta. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes, postquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. »

Verum omissa Carthagine, nunc Hipponem, ubi episcopum egit Augustinus, proficiscamur, qui maximam suam erga beati Petri sedem, id est Romanam Ecclesiam, reverentiam et obedientiam nos docebit [57]. Libros quatuor, quos contra duas epistolas Pelagianorum ediderat, ad Bonifacii papæ sanctitatem potissimum dirigit examinandos et emendandos: apostolicæ sedis correctioni se suaque committens.

Melchiadem papam Christianæ pacis filium, et patrem Christianæ plebis vocat, epist. 162.

Innocentium obtixe rogat, apostolicæ sedis auctoritatem, concilii Carthaginensis et mediocritatis

[49] Epist. 18, juxta Morelii dispositionem. [50] Rom. I, 8. [51] Epist. 23. [52] Epist. 49. [53] Epist. 65. [54] Epist. 76. [55-58] L. Præscript. [57] Lib. I contra duas epist. Pelag., c. 1.

suæ decretis contra Pelagium et Cœlestium adhibere, epistol. 90.

Venerabilis papæ Zozimi jussione coactum, et ecclesiastica necessitate ad Cæsaream in Mauritania se evocatum scribit, epist. 57.

Cæcilianum Carthaginensem contemnere potuisse conspirantem multitudinem inimicorum Donatistarum, « cum se Romanæ Ecclesiæ, in qua semper viguit apostolicæ cathedræ principatus, per communicatorias litteras se videret esse conjunctum, » ait epist. 162.

Stephanum papam contra anabaptismum ætate Cypriani in Africa usurpatum, « scripsisse et præcepisse » confirmat libro v *De baptismo*, capite vicesimo tertio.

Sanctum Innocentium papam de synodi Palæstinæ gestis judicasse, quibus se Pelagius absolutum falso gloriabatur, refert et probat lib. *De peccato originali*, cap. 8.

« Apostolatus Petri principatum, cuilibet episcopatui præferendum » judicat libro secundo *De baptismo*, capite primo.

Solius Ecclesiæ Romanæ successiones a beato Petro ad suam ætatem usque, ut ingentis virtutis molem, schismati Donatistarum opponit, epist. 165.

Totius Numidiæ ad Milevitanum concilium coacti episcopi, Innocentium summum pontificem demisse precantur, ut magnis periculis membrorum Christi pastoralem diligentiam adhibere dignetur, et hæreticos Cœlestium in Asia, Pelagium vero Jerosolymis constitutos, auctoritate sanctitatis suæ, de sanctarum Scripturarum auctoritate deprompta, cohibeat, aliisque instanter et celeriter provideat, auctore eod. Augustin., epist. 92.

Hujus et paulo superius nominati concilii Carthaginensis relationes, ad apostolicæ sedis antistitem missas, simulque ab eodem responsiones ad Afros directas, agnoscit probatque idem Augustinus epist. 106 et lib. I *Contra Julianum Pelag.*, et libro secundo *Contra Pelagium et Cœlestium*, cap. 7.

At, ne in re evidentissima sim effusior, relictis Fulgentii Ruspensis, Eugypii abbatis, Eulalii, et Eugenii Carthag., Primasii, Optati, Lactantii, Arnobii, Africanorum doctorum testimoniis, ad Alexandrinam sedem, quam in Ægyptum, Pentapolim, et Libyam, juxta antiquam consuetudinem, τὴν ἐξουσίαν ἔχειν, id est excellentiam summamque potestatem et dignitatem habere, sancta synodus Nicæna sanxit, oculos convertamus. Hanc gloriari, quod Romanæ Ecclesiæ fidei, ore apostolico laudatæ [58], sit particeps, scribit Hieronymus epist. ad Theophilum.

Xisti Romani episcopi consilium quærit, sententiamque vehementer exposcit in anabaptismi causa antiquiss. et sanctiss. ille Dionysius Alexandrinus, veritus ne per errorem ipse laberetur [59]. Idem, Stephanum Xisti antecessorem eadem de causa, prolixa satis epistola, totius Orientis Ecclesiarum commemorata concordia, consuluerat, ut primum sine dubio pastorem Ecclesiæ, cujus sententiam audire et attendere omnes deberent [60].

Dionysio antiquior Origenes, et ipse Alexandrinus catechistes, Petro summam rerum de pascendis ovibus traditam, et super ipsum velut super terram, fundatam esse Ecclesiam docuerat, ipsumque meruisse Ecclesiæ fieri fundamentum [61].

Et ad Zephirinum Romanum præsulem scribit, ideo se Romam iter suscepisse, quod sibi admodum in optatis esset Ecclesiam Romanam, plane antiquissimam, videre.

Magnus Athanasius, et una cum eo totius Ægypti episcopi, Marcum, « sanctæ Romanæ apostolicæ sedis atque universalis Ecclesiæ papam nominant; sanctamque ejus sedem, matrem et caput omnium Ecclesiarum agnoscunt; cui cum omnibus sibi commissis, perpetuo se futuros obedientes pollicentur [62]. »

Alibi Athanasius idem Ursacii et Valentis Arianorum antistitum sycophantiis graviter succenset, quod ne Liberio quidem Romano episcopo pepercerint, nulla reverentia ducti, cujus sedes apostolica erat, in qua nullius, nisi Dei metus resideret.

Idem rursus Alexandria Romam usque se aliquando navigasse scribit [63], « ut seipsum suaque illi Ecclesiæ commendaret, » quemadmodum sibi ipsi testis est *Apologia* ad Constantium Imperatorem : vel, ut etiam Calvino placet, Romanæ sedis auctoritate tum hostium suorum rabiem reprimeret, tum pios laborantes confirmaret [64].

Jam vero Orientem petentibus nobis, Syriæ universæ, Palæstinæ et Arabiæ celebres occurrunt Ecclesiæ, quibus Stephanum papam et martyrem sua doctrina, consilio et epistolis, semper magno adjumento fuisse congratulatur apud Eusebium libr. VII, cap. 4 *Histor.*, Dionysius ille Alexandrinus.

In Jerosolymorum diœcesi degens Hieronymus, epistola ad Damasum papam, hæc præsenti animo vociferatur : « Cum successore piscatoris et discipulo crucis loquor. Ego nullum nisi Christum sequens, beatitudini tuæ, id est cathedræ Petri communione consocior : super illam petram ædificatam Ecclesiam scio. Quicunque extra hanc domum agnum comederit, profanus est. Si quis in arca Noe non fuerit, peribit regnante diluvio. Quicunque tecum non colligit, spargit; hoc est, qui Christi non est, Antichristi est. »

Et sequenti ad eumdem epistola : « Si quis cathedræ Petri jungitur, meus est. » Alibi etiam : Si quid parum caute scripsisset, ab eodem Damaso emendari postulat, « ut ab eo qui Petri fidem et sedem teneret. »

Idem rursus, totius Orientis et Occidentis synodicas consultationes ad episcopum Romanum deferri solitas docet, cum ad eas se respondisse scribit, quando in chartis ecclesiasticis Damasum juvabat.

Et epistola ad Principiam, se Romam cum sanctis pontificibus Paulino et Epiphanio, quorum alter Antiochenam Syriæ, alter Salaminiam Cypri rexit Ecclesiam, « necessitate ecclesiastica tractum, » memoriæ mandavit.

Sed audiatur ipse clarissimus Jerosolymorum antistes **116** Cyrillus. Petrum Romanæ Eccles. præsulem, principem apostolorum excellentissimum appellat, catech. 2; clavium regni cœlorum portitorem, catech. 6; supremum Ecclesiæ præconem, catech. 11; principem apostolorum et regni cœlorum clavigerum, catech. 17.

Omitto Sophonium, Pachymerem, et Michaelem Syngelum, qui postea huic Ecclesiæ præfuerunt, ut alias percurram.

In Palæstina Cæsariensi doctissimus ille episcopus Eusebius, Petrum Christianorum primum pontificem vocat in *Chronicis*; additque illum Romæ viginti quinque annis perseverasse; et quoties in historiis præcipuarum Ecclesiarum, episcoporum successiones recenset, toties Romano primum locum tribuit.

Orientis quasdam Ecclesias jam percurramus. Cæsareæ Cappadociæ Ecclesia, Romani præsulis legatos Luciferum et Eusebium, qui ad seditionem, quæ ibi orta fuerat, compescendam venerant, lubentissime accepit et audivit [65].

[58] Rom. I. [59] Euseb., lib. VII Hist., cap. 8. [60] Ibid., cap. 2, 3, 4. [61] L. V in Epist. ad Rom. et in cap. XVI Matth. [62] Epistol. ad Marcum papam. [63] Epist. ad vitam solitariam agentes. [64] Lib. IV Instit., cap. 7, sect. 5. [65] Nazianzen. in mon. B. Basilii.

Basilius modis omnibus magnus, optat petitque Romanum episcopum « res Orientis considerare, judicii sui decretum interponere, et sua auctoritate usum, Orientem visitare, » diligenti illius examini semetipsum sistere paratus [66].

In tres diversas sententias de Spiritus sancti divinitate distractæ Ecclesiæ Orientales, acceptis episcopi Romani litteris, quibus ut una cum episcopis Occidentis Trinitatem et consubstantialem esse, et gloria æqualem suadebat, in unitatem redierunt : «singulis rebus ab Ecclesia Romana semel judicatis acquiescentibus ; » auctore Sozomeno libro secundo, capite vicesimo secundo *Histor.*

Paulum Constantinopoleos, Asclepam Gazæ, Lucium Adrianopolis, Marcellum Ancyræ Galatiæ minoris, episcopos, ab improbis et hæreticis sedibus ejectos restituit Julius episcopus Romanus, litteris ad Orientales liberius scriptis, eos a quibus temere abdicati fuerant graviter arguens, « quoniam Ecclesia Romana (ait Socrates [67]) privilegium præter cæteras obtinet : atque (adjicit Sozomenus [68]) propter sedis dignitatem, cura omnium ad ipsum Julium spectabat. »

Illi, licet decreta sua infringi graviter ferrent, litteris tamen suis ad eumdem Julium, Ecclesiam Romanam primas apud omnes ferre, utpote quæ apostolorum schola et pietatis metropolis jam ab initio fuisset, agnoverunt.

Chrysostomus, Theophili, Epiphanii, et multorum Orientis episcoporum factionibus sede pulsus et relegatus, epistola ad Innocentium papam ipsum obsecrat, « ut auctoritate sua acta illorum robur nullum habere decernat ; sed eos qui inique egerunt pœnarum ecclesiasticarum legibus subjiciat. » Innocentius autem Atticum Chrysostomi loco suffectum supersedere jubet ; et Proclum Cyzici episcopum, Constantinopolitanam Ecclesiam tantisper pascere, donec causa perpenderetur. Idemque Arcadium Orientis imperatorem, Eudoxiamque imperatricem, quos relegationis tanti doctoris reos comperit, a communione Ecclesiæ et sacrorum submovit, ac pœnitentes postmodum absolvit [69].

Interea Anysius Thessalonicensis se Romanæ Ecclesiæ judicium sequi fatebatur : Antiochenæ sedis presbyteri ejusdem disciplinam se agnoscere scribebant ; Syriacus Apamæensis Bythiniæ, Palladius Helenopoleos, Demetrius Pisinuntis, totius Cariæ episcopi, et Mesopotamiæ monasteria, nefariam Chrysostomi depositionem et relegationem exsecrantes, Romanæ sedis judicio adhærebant.

Verum his omissis, Antiochenæ Ecclesiæ, quam totius Orientis metropolim fuisse, docent ex Latinis Hieronymus ; ex Græcis Theodoretus libro quinto, capite secundo [70] ; et ex Hebræis Hegesippus libro tertio, capite quinto, reverentiam obedientiamque erga Petri successores consideremus. Socrates, Theodoretus, Sozomenus uno consensu memoriæ prodiderunt Flavianum ejusdem sedis antistitem, per legationem, precibus Chrysostomi et Theophili, Ecclesiæ Romanæ episcopo, a quo ob violatum jusjurandum communione privatus fuerat, reconciliatum fuisse et communioni restitutum [71].

Eadem, Paulinum patriarcham lubens amplexa est, quod per pontificis Romani legatum Luciferum nomine, sibi traditus et ordinatus esset : qui postea et ipse una cum Epiphanio et Hieronymo, de rebus ecclesiasticis consulturus ad Romanum pontificem profectus est [72].

Sed quid in singulis recensendis immoror ? Præstat synodorum, in quibus omnes convenerunt, de Ecclesiæ supremo post Petrum capite sententias colligere. Ex Occidente et toto Oriente episcopi supra sexcentos ad Chalcedonensem, « quæ solius sedis Romanæ, » ait Gelasius, « decreto coacta est, » coierant ; qui omnes, ne uno quidem reclamante, Romanam Ecclesiam caput omnium dictitantem Paschasinum, Leonis papæ legatum audiunt, ejusque mandata capessunt, actione 1.

Deinde Leo, « universalis archiepiscopus, universalis Ecclesiæ papa, universalis Ecclesiæ episcopus, » omnium consensu appellatur, actione 3.

Postea omnem primatum et honorem præcipuum, secundum canones, antiquæ Romæ archiepiscopo conservari voluit, actione 16.

Concilium hoc præcesserat aliud, quod Ephesi contra Nestorium, « jussu et auctoritate, » aiunt Nicephorus, Evagrius, et Justinus imperator, « Cœlestini papæ indictum fuit [73]. » In eo ex toto Oriente adunati ducenti Patres, imposita sibi necessitate a canonibus, et sanctissimi Patris Cœlestini Romanæ Ecclesiæ episcopi epistola, diu multumque lacrymantes se ad tristem anathematis contra Nestorium ferendam sententiam adigi protestantur.

Epistola quoque ad eumdem Cœlestinum, sanctitatis illius pietatem, zelum et curam de recta fide cum omni admiratione suspiciunt : episcopos Romanos in omnibus celebres esse, et eorum studia ecclesiarum fulcra, constituta agnoscunt : et quoniam necessitas postulabat, ut quæ facta fuerant in sancta illa synodo, omnia ad sanctitatis ejus cognitionem referrentur, eidem ipsi, scripto illo necessario, ea universa sese indicare scribunt [74].

Demum, Joannis Antiocheni patriarchæ, qui ut synodum in gratiam Nestorii turbaret, Ephesiorum et Alexandrinorum episcopos deposuerat, temeritatem plectendam differunt pietatis ejusdem Cœlestini judicio [75]. Qui vero multis ante annis, ad secundam universalem synodum, quæ prima Constantinopolitana fuit, juxta litteras Damasi papæ convenerant 150 episcopi, epistola ad eumdem Ecclesiæ Romanæ præsulem, membra ejus propria sese profitentur, simulque ut ordinationibus Nectarii, Flaviani et Cyrilli, quibus Constantinop. Antiochenam, et Jerosolym. Ecclesias commiserant, sua pietate et charitate spiritali acquiesceret, hortanti.

Jam vero tantam confessorum coronam, quæ ex Palæstina, Phœnicia, utraque Syria, Arabia, Mesopotamia, Perside, Cilicia, Cappadocia, utraque Armenia, et Ponto, Galatia, Asia, Lydia, Phrygia, Pisidia, Pamphilia, Isauria, et aliis Orientis partibus majori ex parte contexta est, celebrem et omnibus observandam Nicænam synodum primam consideremus. Hanc non tantum Sylvestri episcopi Romani consensu coactam apud Damasum legimus, verum et ejusdem vocatione regulariter convocatam fuisse, docet concilium Romanum eadem tempestate celebratum [76] : Vitumque et Vincentium

[66] Epist. 52. [67] Lib. II Hist., cap. 2. [68] Lib. III, cap. 7. [69] Palladius, Sozom., lib. VIII, cap. 26, Theod., lib. V, cap. 33 ; Socrates, l. VI; Georg. Alex. in Vita Chrysostom.; Nicephor., lib. XIII, cap. 15, 16, 18, 31, 32, 33, 34. [70] Advers. Jo. Jerosolym. [71] Socrat. lib. III ; Theod. lib. III ; Sozom. lib. V. [72] Nazianz. in Monodia. Basil., Hieronym. epist. ad Principiam. [73] Niceph., lib. XIV, cap. 34; tomo I Concil., pag. 601; Evagr., lib. I Histor. [74] Tom. I Concil., pag. 694, 695 edit. Col. [75] Tom. I Concil., pag. 485 et 486. [76] Tom. I Concil., pag. 355.

Sylvestri episcopi Romani nomine illi præfuisse testantur ex Latinis Marianus, Regino, Platina ; et ex Græcis Cedrenus in *Compend. hist.*, et Photius Constantinop. Eadem jussit Asiaticos Paschatis observationem, quam ab apostolicis viris Polycarpo, Polycrate et aliis acceperant, missam facere, et Ecclesiæ Romanæ celebrandi tempus ampleeti ; quod ut præstarent, cum Constantinus imperator esset adhortatus, facturos se libenter receperunt. Hæc ipsa quoque synodus, communi omnium episcoporum nomine, epistola ad eumdem Sylvestrum, precatur, ut quidquid in tanto cœtu et consensu visum esset, oris illius consortio confirmaretur [77]. Quid ergo evidentius, firmius, aut amplius ad confirmationem summæ in omnes Ecclesias potestatis, in Petri successore haberi potest ? En totius Occidentis, Meridiei et Orientis Ecclesiarum pastores, verbis, scriptis, operibus; et singuli, et in maximis synodis congregati, Ecclesiam eam a Petro, cui præ cæteris Dominicas oves pascendi cura commissa est, fundatam esse docent; ipsi obedientiam reverentiamque exhibent ; extorres ab ejus communione, profanos, hæreticos et Antichristos censent; in omni controversia judicium ejus exspectant ; decreta ejus ut Christi voces audiunt, amplectuntur, exosculantur ; præcipui patriarchæ ab illa confirmari expetunt ; conciliis suis calculum adjicere rogant ; injuria affecti eam appellant ; et ad eam sedibus pulsi, ut ad tutissimum asylum confugiunt ; quos in communionem receperit, catholici ; quos non admiserit, schismatici ab omnibus existimantur : et, ut hic Irenæi clausula finiam, « quotquot sunt, » undequaque sint, « in toto orbe fideles, ob potentiorem principalitatem, et conservatas traditiones apostolicas, ad eam conveniunt. » Atque de his satis.

117 *Petro et Paulo.* Hujus libri cap. 1 disertis verbis testatur Petrum et Paulum Romæ evangelizasse, et fundasse Ecclesiam : quod cum et ipso superiores Hegesippus, Caius, Linus, Clemens, Anacletus, Papias ; et quotquot postea sive in Oriente, sive in Occidente, sive in Meridie, sive in Septentrione secuti sunt orthodoxi et clari scriptores, miro consensu confirment : non possum non mirari Veleni, Illyrici, Funccii, Molinæi, Gallasii, et quorumdam aliorum Hugnosticorum profligatam impudentiam, qua Petrum nunquam Romæ fuisse audeant blatterare. Præsertim cum etiam Lutherus, quemadmodum ex colloquiis ejus scribit Rebenstock, sponte fassus sit [78] : « Omnes historias affirmare Petrum fuisse primum papam Romæ ; » et Calvinus profiteatur [79], « Propter scriptorum consensum se nolle pugnare, quin illic mortuus fuerit. »

Observandum quoque hoc loco, Petrum Paulo præmitti, quod ille Romanis longe prius annuntiasset, quam iste ad eos vel scriberet, vel accederet. Etenim ipsemet Paulus ad Romanos, quos nondum viderat, aut docuerat, scribens, testatur eidem illorum annuntiari in universo mundo, seque ingenti desiderio eos visendi, et in eadem fide confirmandi teneri. Ergo jam illic, Petri laboribus, coaluerat amplissima et florentissima Ecclesiæ Christianæ atque catholicæ facies : quod etiam alii ab Irenæo primæ notæ scriptores testificantur. Eusebius namque ait [80] : « Salutaris prædicationis verbo Petrus primus in urbe Roma Evangelii sui clavibus januam regni cœlestis aperuit. » Consentiunt Epiphanius cont. hæres. 27; Chrysostomus in ps. XLVIII; Nicephorus lib. II; et ut Græcis Latinos jungamus, Leo Magnus serm. 1 de natali apostolorum, Orosius lib. I, cap. 6; Arnobius lib. II *Contra gentes*, aliique plurimi.

Per successiones episcoporum. Continuam episcoporum successionem, præsertim Romanorum, quas postea ad ætatem suam usque numerat, per cunctas Ecclesias esse veram manifestamque sponsæ Christi notam, ex qua Scripturarum interpretatio, legitima sacramenta, veritasque fidei petenda sit, cum Irenæo senserunt; ac hæreticis ut firmissimum murum objecerunt Tertull. lib. *Præscr.*; Cyprianus lib. I, epist. 6; Optatus lib. II *Contra Parmen.*; Epiph. contra hæres. 27; August. tom. VII, *Ps. contra partem Donati*, et alii deinceps omnes orthodoxi.

At vero, istiusmodi perpetua successio in Romana sede tam certa et perspicua est, ut nulli Lutherani, nulli Calviniani, nulli Anabaptistæ, nulli Ariani, Samosateniani, Trideitæ, aut Trinitarii possint negare : contra vero, hi omni successione episcoperum carent ; nuncque majori ex parte ministri eorum sunt laici, ex profanis turbis et negotiis, sine ulla sacra initiatione, in Ecclesias irrumpentes, et aut veteres hæreses Simonis, Marcionis, Donati, Vigilantii, Berengarii, etc., instaurantes, aut a novis hæresiarchis inventas seminantes, in totius orbis Christiani extremam perniciem. Sunt ergo, ut loquuntur orthodoxi, a seipsis ordinati, sine magistro discipuli, filii sine patre, sine capite membra, et prodigiose natæ creaturæ [81].

Præterquam oportet colligunt. Billius non dubitat quin interpres Græcam vocem παρασυνάγειν reddere studuerit : quam tamen dilucidius vertisset, « præter jus fasque conventus agere. » Unde Socrates in *Hist. eccl.*, lib. V, c. 21 (in Latina vers. 20), Sabbatium Novatianum, quando cum relictis suis, privatos conventus agere cœpisset, παρασυνάξαι eum dicit. Quid autem inter hæresim, schisma, et παρασυναγωγήν, vel παρασύναξιν intersit, vide Basilium in *Canon. ad Amphilochium*, can. 1.

Pag. 176. *Lino episcopatum.* Quod non conveniant omnes, quis primus beato Petro successerit in sede Romana, parum refert, cum constet eam Ecclesiam nunquam pastore caruisse : sed a principe apostolorum successionem suam manifestam jugemque retinere. Irenæus primum a Petro enumerat Linum, quod Hieronymo, Epiphanio, Chrysostomo, Dorotheo, Optato et Augustino probatur. Astipulatur Eusebius libro tertio *Hist.*, cap. 2 et 4, lib. V, cap. 6 ; in *Chronico* quoque sub anno Domini 70, Neronis 14, post Petrum Romanam Ecclesiam rexisse Linum 12 annis asserit. Contra, Clemens se a beato Petro successorem constitutum scribit libro septimo *Constit. apost.*, cap. 45, et epist. 1 ad Jacobum, quam ante mille et ducentos fere annos Latinam fecit Ruffinus ; ei subscribunt Epiphanius, Damasus, Marianus, Sabellicus. Mihi perplacet Sanderi doctissimi theologi conciliatio, Petrum quidem Clementem ordinasse, sed huic Linum et Cletum in catalogo episcoporum Romanorum præponi quod eos Petrus sibi coadjutores adscivisset.

Ergo, ut Epiphanius ex priscis etiam recte colligit, primus a morte S. Petri Romanæ Ecclesiæ præfuit Linus, secundus Cletus, tertius Clemens ; qui Christiana raraque moderatione sedem Petri capere recusavit, dum viverent Linus et Cletus summi apostolorum Petri Romæ cooperatores, cum hic urgente proximorum salute in alias provincias excurreret, timetsi fuisset ab eodem Petro designatus.

Cæterum, ex hac etiam Irenæi sententia notandum apostolorum et successorum eorum esse episcopos legitimos Ecclesiis præficere ; non regum, magistratuum civilium, minus autem popularium. Quam ergo monstrosum ac propudiosum, mulierem, cui nec in Ecclesia quidem loqui divina jura permittunt, verbi Calviniani ministros, decanos,

[77] Tom. I Concil., pag. 354. [78] Tom. II, pag. 63. [79] Lib. IV Instit., c. 6, sect. 15. [80] Lib. II Histor., cap. 14 [81] Cyprian., Optat.

episcopos, archiepiscopos in Ecclesiis alicubi constituere! « Purpura certe facit imperatores, non sacerdotes, » inquit Ambrosius [83]. Idemque ad Valentinianum [83] : « Noli te gravare, imperator, ut putes te in ea quæ divina sunt aliquod imperiale jus habere. Publicorum tibi mœnium jus commissum est, non sacrorum. »

Succedit autem ei Anacletus. Hunc plerique post Clementem constituunt, et in epistola eidem inscripta, Clementem suum prædecessorem vocat; sed et Epiphanius, Ruffinus, Damasus, Sabellicus Cletum, non Anacletum, imo subjungunt : at huic Irenæi enumerationi, quæ Cletum nescit, nisi cum Anacleto eumdem faciat, subscribit Eusebius lib. III, cap. 13 *Histor.*, « Titi, inquiens, alterò imperii anno, Linus Romanæ Ecclesiæ ministerium, cum in eo duodecim annis præfuisset, Anacleto tradidit. » Similia habet lib. V, cap. 6, ac demum in *Chronico;* Ignatius quoque epistola prima, Clementem scribit Anacleto successisse.

Clemens, qui et vidit apostolos. Barnabæ concione primum fidei elementa didicisse, et ejus ministerio se ad Petrum apostolum adductum fuisse; ac deinceps variarum peregrinationum et certaminum comitem se adjunxisse, locupletissimus sibi ipse testis est, in libris *Recognitionum.* Hunc esse, cujus Paulus in quadam epistola meminit, putant Clemens Alex., Eusebius, Epiphanius.

Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica. Si exstaret Clementis epistola qua schisma hoc compescuit, et Corinthiorum nutantem fidem confirmavit, tantæ divisionis occasiones facile explicarentur : sed nec Eusebius, nec Nicephorus plura quam hic Irenæus tradiderunt.

Potentissimas litteras. Hinc observa Romanam Ecclesiam, etiam ab initio, auctoritatem suam interposuisse in moderandis quoque Græcorum Ecclesiis, quod adeo gratum fuit illarum episcopis, ut hic commemoratam epistolam, non tam Clementis quam Romanæ Ecclesiæ nomine, sua ipsius memoria, plurimis in Ecclesiis publice lectam scribat Eusebius lib. II, cap. 12 *Hist.* Porro fragmenta non contemnenda hujus epistolæ reperias apud Justinum martyrem, quæst. 47 ad orth.; Clementem Alex., lib. I *Strom.*, et lib. IV, et lib. VI; Basilium Magn., lib. *De Spiritu sancto*, capite 29; Athanasium in disput. contra Arium in synodo Nicæna; Epiphanium contra hær. 27; Eusebium, lib. III *Hist.*, cap. 16 et 37; Hieronymum, lib. I *Cont. Jovin.* et Commentariis in I et IV cap. ad Ephes. quorum lectorem tantum admonere visum est.

Huic autem Clementi succedit Evaristus. Augustinus epist. 165, Optatus Milevitanus lib. II, Evaristum Anacleto successisse scribunt, quos secuti sunt Damasus et Platina; sed cum hic reclamet Irenæus, eique subscribat Eusebius plurimis in locis, illi potius credendum. Totum hunc locum transcripsit Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 6.

Qui etiam gloriosissime. Eusebius, Damasus, Metaphrastes, Nicephorus, Platina, aliique rerum ecclesiasticarum scriptores, huic consentiunt : adeoque antiquissimus scriptor Tertullianus his versibus [84] :

Post expleta sui qui lustri tempora tradit
Telesphoro; excellens hic erat, martyrque fidelis.

Et Polycarpus. Etiam locum istum reperias apud Eusebium, lib. IV *Histor.*, cap. 13. Deinde constantissimum ejusdem Polycarpi martyrium graphice depingit cap. 15. Meminit et Polycarpi frequenter in epistolis Ignatius, ad eumque nominatim unam dirigit. Idem rursus ad Antiochenses suos, ex Philippis scribens, salutat eos Polycarpi nomine, cui tanquam fidissimo tutori, Ecclesiam Antiochenam, ad martyrium proficiscens, impensius commendat. Irenæus quoque in *Epistola ad Florinum*, pietatem, doctrinam, formam Polycarpi, et cæteras animi et corporis dotes, apprime commendat. Fragmentum habet Eusebius lib. V, cap. 19 *Hist.*

Multum enim perseveravit. Eusebius in *Chronico* tradit Polycarpum coronam martyrii suscepisse circa annum **118** Christi 169, imperii autem Antonini Veri septimo; insuper, illum instante morte dixisse proconsuli, se jam octoginta sex annos Christo inservivisse : quibus eum revera grandævum fuisse, ac Ecclesiæ Smyrnensi multis annis præfuisse constat.

Pag. 177. *Et fidelior veritatis est testis.* Eusebii auctoritate, et Billii commonitione sic ocum restituimus, expuncto « fidelioris, » quod habebant omnes codices.

Is enim est qui sub Aniceto. Peregrinationis hujus rationes, ex Irenæi epistola ad Victorem papam abundantius refert Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 24. Hinc vero observandum quanti Romani pontificis auctoritatem fecerint totius Orientis Ecclesiæ, quarum primas, apostolorum auditor, ab ipso Joanne evangelista Smyrnæ pastor constitutus Polycarpus, confecta jam ætate, Romam petit, successorem Petri variis de rebus consulit; pacis communionem postulat et assequitur.

Et sunt qui audierunt eum. Isthæc transcripserunt ex Irenæo Eusebius lib. IV *Histor.*, cap. 13; Epiphanius contra hæresim 30; Theodoret. libr. *Hæretic. fab.*; Nicephorus lib. II. Plurimos autem et sanctissimos, præter Irenæum, discipulos et auditores Polycarpum habuisse in ecclesiasticis libris refertur, qui tum adhuc et in Asia et in Gallia supererant : inter quos numerant Andochium, Tyrsum, Felicem et Benignum, qui in Galliis martyrio consummati sunt.

Cerinthum. Epiphanius contra hæresim 30 semel et iterum istud de Ebione, non de Cerintho, refert. Quid si uterque, id est Cerinthus ac Ebion, ut ejusdem ferme impietatis professores, tum in balneum aut ex condicto, aut præter spem, simul convenissent? Hieronymus *Advers. Luciferianos* asserit, post Joannis recessum, balnei ruina Cerinthum cum asseclis oppressum fuisse. Ac Eusebius quidem lib. IV *Hist.*, cap. 22; Nicephorus lib. IV, cap. 22, et Theodoretus lib. II *Hæreticarum fabularum*, Joannis accessum et recessum cum Irenæo referunt, sed balnei ruinæ ac hæretici oppressionis non meminerunt.

Post unam correptionem. Tertullian. lib. *De præscript.*; Cyprianus libr. III *Ad Quirinum*, cap. 78, item epist. 55; Lucifer Calar. et Ambrosius Com. in hunc Pauli locum, hanc Irenæi vel. cod. lectionem sequentes, non habent : « et alteram; » habent vero Athanas. orat. 5 contra Arian., orat. ad Max., epist. ad Serapionem; Leo Magnus serm. contra hæresim Eutychetis; Hieronym., Theodoretus, Primasius.

Est autem et epistola Polycarpi. Hanc agnoscunt Eusebius lib. V *Histor.*, capite vicesimo; Hieronymus in *Catalogo*, Nicephorus lib. II, cap. 39. Prodiit autem nostra ætate in lucem, ut multorum aliorum priscorum monumenta, quæ temporum injuria diu latuerant. Quinetiam testis est Irenæus, *Epistola ad Florinum*, cujus egregium fragmentum exstat apud Eusebium lib. V *Histor.*, cap. 18, et Nicephorum lib. IV, cap. 30, eumdem beatissimum et apostolicum virum, alias quoque epistolas, vel vicinis Ecclesiis confirmationis gratia, vel fratribus quibusdam, ut eos admoneret et hortaretur, scripsisse, ex quibus puritas doctrinæ ejus colligi potest. Harum porro quinque non aspernanda fragmenta, a me superioris Quadragesimæ tempore Virduni, in quadam vetustissimis characteribus

[83] Ambr., epist. 33. [83] Theodoret., lib. V Histor., cap. 17. [84] Lib. III Carm. advers. Marcion.

manu descripta super quatuor evangelistas Catena, inventa, ut a Victore episcopo Capuano, ante mille et centum annos ibidem laudantur, hoc loco inserere operæ pretium visum fuit. (*Hæc fragmenta jam edidimus hujusce Patrologiæ tom. V, in Polycarpo.* EDIT.)

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 4.

Pag. 178. *Tantæ igitur ostensionis cum sint hæc.* Auctoritate vet. cod. expunximus, « ostensiones ; » atque ita colligit Irenæus, quæ supra dixit, de Scripturis, successionibus episcoporum, maxime in Ecclesia Romana, et traditionibus apostolorum, vim habere manifestissimæ ac firmissimæ demonstrationis adversus omnes hæreses. Infert autem non esse veritatem fidei quærendam a tam impuris et dissectis Gnosticorum sectis : sed a sola Ecclesia catholica, cui ut sacrum ac cœleste pignus, servanda ab apostolis commissa est. Confirmatio prima est, ex eo quod obortis novis disceptationibus semper ad antiquiores Ecclesias, velut ad puriores fontes recurritur. Secunda, quod si nullæ essent Scripturæ nobis relictæ, ad earum Ecclesiarum traditiones omnino confugiendum esset. Tertia, multas per orbem gentes, viva solum voce traditam sibi veram fidem Christianam constanter **119** tenere et servare. Quarta, Spiritum sanctum, ut a prophetis prænuntiatum fuit, in cordibus fidelium, potius quam in chartis, veram et salutarem pietatem inserere ac infigere. Paulo post, « in eam, » pro, « in ea, » deinde, « cum summa diligentia, » pro, « cum magna, » docente vetere codice, substituimus.

Diligere. Billius « deligere » mallet quam « diligere, » ob verbum « devitare, » quod antecedit.

Quid autem si neque. Vehemens certe telum in eos qui nihil credendum clamitant quod non dilucide et aperte Scriptura dicat. Num ergo Deum unum esse, universaque suo Verbo condidisse credidissent, si Moysis ætatem præcessissent? Atheismumve professi fuissent, si universa Biblia sacra Babylonicis flammis exuri vidissent? Neque igitur Domini nostri incarnationem, mortem, resurrectionem, et universam œconomiam peractam ab eo vere existimassent, antequam Matthæus, Marcus, Lucas, Joannes, hæc scriptis mandassent? Et quid ad hanc rationem Irenæi respondebunt, si tantum et solum apertis scriptis credunt, traditione omni abnegata?

Multæ gentes barbarorum. Divinis jussionibus, quibus Christus apostolos et discipulos delegavit, ut euntes in universum mundum, felix faustumque Evangelii verbum profiterentur omni creaturæ, incipientes a Judæa usque ad ultimum terræ, tanto fervore paruerunt, ut omnem terrarum orbem intra 40 aut 50 annos peragrarint. Hoc plane Paulus indicat, Romanorum fidem dicens annuntiari in universo mundo; et Apocalypsis, inter eucharistias beatorum referens eos dicere : « Redemisti nos ex omni tribu, lingua, populo et natione. » Non fuerunt autem scripta apostolorum evulgata statim per tot linguas et provincias; quæ tamen recta in Deum fide, solo verbo Dei tradito, non autem scripto innixæ credebant, uti docet Irenæus.

Quorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento. Ita ex veteri codice restituimus : codices excusi, « eorum qui in Christum credunt, sine charactere vel atramento. »

Ante Valentinum enim. Eisdem argumentis, ab origine scilicet recentiori tum hæresiarcharum, tum hæreseos, validissime pugnat Tertullianus adversus hosce Gnosticos lib. *Præscript.* et lib. I *Contra Marcionem.* Valet quoque plurimum hujusmodi argumentum adversus hujus ævi Hugnosticos : quandoquidem constet Lutheranismum anno Domini 1517 ab excucullato apostata Luthero initium habuisse; sacramentariam factionem circa annum 1524; Carolstadii et Zuinglii opera pullulasse; Anabaptistarum vero colluviem 1522, per Nicolaum Storck, deinde Thomam Muntzerum prima furorum suorum fundamenta jecisse. Nam si omnes ecclesiasticas historias percurramus, nullam provinciam, nullamque gentem comperiemus, quæ confessionem fidei Augustanæ, Witembergicæ, Mansfeldicæ, Saxonicæ, Bohemicæ, Wandalicæ, Sueticæ, Anglicæ, Belgicæ, Francicæ, Helveticæ, aut Bizanicæ similem unquam ediderit. Hoc in primis satis fatetur Beza, quando in libro *Imaginum* scribit Cnoxum, Bucerum, Farellum, Calvinum, Zuinglium, ac Œcolampadium primos fuisse in Scotia, Anglia, Francia, Sabaudia Helvetiaque apostolos ac evangelistas; item, Calvini in sacras Litteras monimentis « nihil judiciosius, nihil enucleatius, nihil magnificentius a quoquam verbi divini interprete adhuc scriptum fuisse; » et in hujus Vita, universos verecundiæ fines transiliens, tam impudenter quam nequiter scribit : « Doctrinam de cœna Dominica, a nullo post apostolos recte intellectam et traditam hactenus fuisse, quam a Calvino. » Constat ergo etiam propriis illorum testimoniis, Calvinismum et Zuinglianismum recentissimum esse : nosque illis optimo jure objicere posse, quod nuper in colloquio Frankentalensi Anabaptistis nepotibus suis objecerunt : « Si vos Ecclesia Dei estis, sequitur Deum sine populo et Ecclesia fuisse usque ad annum 1524, in quo Carolstadius doctrinæ vestræ fundamenta posuit. Nam si vel omnes historias perlegatis, nullum ab exordio mundi populum invenietis, qui confessionem fidei vestræ similem habuerit, » etc.

Lutheranismum quoque recentissimum esse, et ipse Lutherus palam significat et contestatur his verbis[85] : « Audemus gloriari Christum esse primo a nobis vulgatum. » Et in *Colloquiis* ejus per Rebenstock collectis refertur, quod frequenter labores suos apostolorum etiam laboribus præferens, diceret[86] : « Tempore Pauli, Evangelium non publice, sed privatim propositum est. » Et Joannes Aurifaber in aliis ejusdem Lutheri præceptoris sui *Colloquiis*, eo usque effert illum super omnes Patres, doctores, martyres, discipulos, ac evangelistas, et apostolos Christi, ut vix divinissimum Paulum ei præferendum judicet, ac secundum ab eodem Christo locum omnino tribuat, ut superius ex versibus ejus notavimus. Wigandus denique libro *De bonis et malis Germaniæ*, ascribit eidem Luthero « articulorum fidei illustrationem, qualis ab apostolorum temporibus hucusque in mundo non fuit cognita. » Et reipsa, ne unum, ne unum quidem ab apostolorum temporibus ad hanc usque ætatem nostram, doctorem ac episcopum nominare possunt, aut poterunt unquam, qui Lutheranam vel Melanchthonianam doctrinam professus, aut confessionem fidei Augustanæ similem amplexus fuerit. Sed neque ullam provinciam, ullam civitatem, ullum oppidum, ullum totius orbis angulum designare possunt, in quo vel baptizatum vel cœnatum, vel prædicatum sit recentium Hugnosticorum more. Est igitur horum doctrina plane nova, et hactenus inter Christianos nec audita nec recepta.

Valentinus enim venit Romam. Hæc, usque ad illud : « Marcion autem illi succedens, » transcripsit Eusebius lib. IV *Hist.*, cap. 10. Sectam quoque Valentinianorum ortam sub tempore Antonini Pii, et Telesphori papæ, qui Hyginum præcesserat, memoriæ tradiderunt Theodoretus et Sabellicus.

Pag. 179. *Modo quidem lutenter docens.* Observandum quam incerta, vacillante, et ad omnem flatum fluctuante, imo et repugnante, et perpetuo verbere flagellante eos misera conscientia, errores

[85] Præfat. in corpus doctrinæ, editum Lipsiæ, 1561. [86] Tom. II, pag. 145.

suos adinveniant, retineant, et spargant tam veteres quam novi hæresiarchæ. Ac de veteribus sufficiat præsens Irenæi testimonium : de novis juvat quidpiam adjicere. Lutherus de seipso certissimus testis, scribit [87] « se initio per ignorantiam et imprudentiam, imo repugnante animo, in hanc causam detrusum esse. » Unde et discipuli ejus referunt eum in colloquiis sæpe dixisse [88] : « Ego ita credere non possum, sicut doceo : attamen homines alii fidem me habere firmissimam judicant. » Item : « Si junior essem, nollem prædicare : aliud negotium inciperem. Ego si vidissem meum incœptum in tantum dilatari, os meum certe obturassem. » Et in aliis colloquiis ab Aurifabro commensali collectis recitatur, eumdem de seipso cum suspiriis aliquoties exclamasse [89] : « O quam magnam hominum multitudinem per doctrinam tuam seduxisti! Omnem hunc tumultum concitasti! » Et postea : « Nunquam eas cogitationes ex animo dimitto, nimirum quod optarem negotium hoc a me incœptum non esse. In hac tentatione sæpenumero ad ipsum infernum demersus sum. Quia tamen causam hanc ingressus sum, videndum mihi nunc est, et dicendum, eam justam esse. » Quin etiam remordentis, dies noctesque flagellantis, tumultuantis, et reclamantis miserabilis animæ suæ stimulos et cruciatus cunctis manifestans scribit [90] : « Quoties cor meum palpitavit, meque reprehendit et objecit : Nunquid tu solus sapis? An vero credibile est reliquos omnes errare, et tanto tempore errasse? Quid, si tu erres, et tot homines in errorem inducas, qui omnes in perpetuum damnentur? » Luthero tot procellis agitato, fluctuanti, et de doctrinæ suæ veritate penitus incerto, commilitonem et Achatem ejus jungamus Melanchthonem, confessionis Augustanæ, omniumque Lutheranorum, et nunc quoque Calvinianorum symboli et acropoleos conditorem.

Is animi sui fluctus et consternationes satis in comitiis Augustanis patefecit, quando « episcopis catholicis jurisdictionem, auctoritatem atque obedientiam, etiam inter Lutheranos restituendam esse concedebat [91]. » Et in subsignandis articulis Smalcaldicis addendum volebat, « ut Romano pontifici jurisdictio in episcopos catholicos, et concionatores Lutheranos sarta tectaque relinqueretur. » Verum Lutheri furoribus cedere coactus est. Virum tamen adeo semper torsit et arsit tot errorum conscia mens, ut Joanni Bartholomæo a Velberg, eum de religione mutanda consulenti, responderit, ut « catholicum communicandi et orandi ritum constanter retineret [92]. » Additque : « Nullum habeo digitum in manu, cujus jactura non optarim me nunquam ad scribendum de rebus theologicis accessisse; sed vacasse philosophiæ ut feci a principio. » Præterea, propriæ matri in extremis agenti, et eum per sacra omnia adjuranti, ut ei diceret, « quænam magis salutaris esset religio? » coram multis respondisse fertur, « Romanam catholicam securiorem esse, Lutheranam carni faciliorem. » Ex quibus satis est manifestum, quam semper lubricus et inconstans fuerit : denique, etiam reclamante intus conscientia, illum nunc partes Lutheranorum, nunc catholicorum, postremo et Sacramentariorum propugnasse. De Pomerano, Ambsdorfio, et aliis Lutheranæ factionis ducibus etiam dicerem, nisi me novi **120** Sacramentarii, ut et suis anxietatibus et trepidationibus locum hic designem, vehementer incitarent.

Andreas Carolstadius eorum antesignanus anno 1525 scripsit ad Lutherum, « se tantum exercitii gratia, de eucharistia contra eum disputasse : et non velle in ea sententia, quæ realem corporis Christi præsentiam non agnoscit, pertinaciter persistere [93]. » Idem ad Tigurinos pergens dixit Cyringio : « Ab istis Helveticis theologis mea fides et sententia de cœna Domini stabit et cadet. » Eadem inconstantia et trepidatione Calvinus paratus sententiam suam sacramentariam mutare atque deserere, scripsit : « Si Philippus Melanchthon verbulo declaret me a sua mente deflectere, protinus desistam [94]. » Annon levissimi prophetæ et inconstantissimi apostoli, qui a nutu mendacium et mortalium hominum, in præcipuis fidei Christianæ capitibus, stant et cadunt? Suorum dogmatum tabulas figere ac refigere sunt parati. Œcolampadius, alter hujus sectæ parens, per Ficinum cancellarium admonitus a landgravio Hassiæ 1529, ne verbis Christi neglectis, commentis hominum peregrinis et incertis fideret, his verbis respondit : « Utinam, princeps illustriss., abscissa mihi fuisset hæc dextera, cum primum inciperem de negotio cœnæ Dominicæ scribere [95]! » Annon apertum et certum oppressæ, reprobatæ damnatæque conscientiæ testimonium? Zuinglius et ipse de suo dogmate anceps et dubius scripsit : « Confiteor ingenue, quod ad hunc sensum verborum Christi, quem proferemus : « Hoc « significat corpus meum, » propensior sim quam ad alium quem hactenus tenuimus, quamvis nihil temere affirmem. Sed si quis clariora protulerit, eum gratiarum actione amplexurum polliceor [96]. » Rursumque incertitudinem doctrinæ sacramentariæ, et inconstantiam suam declarans ait : « Vereor multos errare in certamine περὶ τῆς εὐχαριστίας, nisi ego magis quam omnes errem [97], » etc. Nec mirum profecto si trepident, tremant, totique tam impiam causam agentes perhorrescant; quando relictis aut depravatis clarissimis Christi verbis, vel Satanica somnia, vel glossemata ab impuris hominibus conficta et invecta consectentur; quæ imbecilles atque timidas hominum mentes nunquam possunt tranquillare. Ecquis hujusmodi Proteis ac Vertumnis salutem suam tuto committere posset? Sed de his pro occasione jam satis.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 179. *Traditione igitur.* Expleto argumento a traditionibus, nunc ex apertis Scripturis adversus Gnosticos disputationem instituit : hisque unicum Deum universorum Creatorem, eumdemque Patrem Domini nostri Jesu Christi esse demonstrat.

Veritas de terra. Locum hunc post Irenæum, Arnobius sic interpretatur : « Veritas qui est Christus, de terra, id est de Maria orta est. » Lactantius autem libro quarto, capite duodecimo : « Veritas, inquit, de terra orta est, quia Deus in quo veritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis viam salutis aperiret. » Et Augustinus : « Veritas de terra orta est, Christus de femina natus, Filius Dei de carne Christi processit. » Nec ab hac interpretatione dissentiunt Hieronymus *Comment. in Psal.*, Fulgentius lib. III *Ad Trasimundum;* et lib. *De incarnatione et gratia Domini nostri Jesu Christi*, cap. 6.

Pag. 180. *Et sine personæ acceptione.* Vocem « personæ » addidimus, expunximusque « acceptatione; » deinde « constabiliret, et, » pro « constabiliter; » et non ita post, pro « descensurus, descensurum, » substituimus auctor. vet. cod.

Dilatans Japhet. Alludit ad benedictionem eam qua Noe Japhet filium primogenitum honestavit ac decoravit. Locum hunc illustrabit amplior hæc Justini interpretatio [98] : « Prædixit Noe, posteros Semi occupaturos agros Chananæorum et habitacula, ejiciendos mox a Japheti progenie, quod ita

[87] Tomo I Op., sparsim. [88] Tomo I Colloq., pag. 34 et 95, et tom. II, p. 15. [89] Fol. 158, 241 et 271. [90] Præfat. libr. de missæ abol. [91] Vlembergius, causa 15. [92] Wolfangus Agricola, conc. de matrim. [93] Schlusselburgius, l. II, art. 9. [94] Secunda defens. contr. Westphal., pag. 54. [95] Schutz, causa 15. Schlusselburgius lib. II, art. 9. [96] Lib. de vera et fals. relig., fol. 249 et 257. [97] Epist. de cœn. Domin. ad Matth. Alberum, 1525. [98] In Dialog.

factum docebo. Vos enim (Judæos alloquitur) qui a Semo ducitis originem, occupastis Dei jussu terram filiorum Chanaam, deinde filii Japhet, æque justo Dei judicio tenuerunt eam, et vos illinc profligaverunt, » Romanos intelligens.

Ejusdem adnotationes in cap. 6.

Pag. 180. *Neque igitur Dominus.* Ex multis clarisque Scripturarum locis demonstrat unicum et solum esse Deum et Dominum hujus mundi creatorem et rectorem; et hoc nomine non solum Patrem (ut veteres et novi Ariani impie contendunt), sed et Filium, et Spiritum sanctum, id est tres simul divinas hypostases comprehendi. Hinc emanavit ista non modo Augustini, sed et omnium veterum theologorum regula : « Quoties in Scripturis Deus absolute ac indefinite nominatur, tres simul divinas personas toties significari [99]. »

Patrem enim Filio collocutum. Hunc locum de Patre, ac de seipso interpretatur Christus, Matth. XXII, 44, quod et Paulus constanter prædicat, I Cor. XV, 25, et Hebr. I, 13, hincque probant Patrem et Filium duas esse distinctas inter se personas, sed in una prorsusque eadem divinitate et cæterna majestate venerandas. Ac idcirco Justinus martyr in *Dialogo*, Tryphonem et similes Judæos jure optimo reprehendit, quod hunc psalmum non de Patre et Filio, sed de Ezechia rege intelligendum contenderent : quandoquidem nec iste ad dexteram Dei Patris sedet, nec est, aut fuit unquam sacerdos secundum ordinem Melchisedech, nec denique ante luciferum a Patre genitus. Subscribunt Justino ac Irenæo Tertull. lib. *Adver. Praxean;* lib. IV et V *Adv. Marcionem;* Cyprianus lib. II *Adv. Judæos*, cap. 26; Athanasius *Orat. contra Arianos*, etc.

Et pluit Dominus super Sodomam. Ex hoc loco, cum Irenæo gravissimi et antiquissimi auctores, Justinus in *Dialog.*, Tertullianus *Contra Prax.*, Cyprianus libro tertio *Ad Quirinum*, Cyrillus libro primo in Joannem, Hieronymus in quadragesimum quintum Isaiæ, Hilarius libro *De synodis*, Athanasius *Contra gregales Sabellii*, et epistol. de synodis, Ambrosius libro primo *De fide*, capite 2; Chrysostomus homil. de sancta et consub. Trinitate, probant plures esse hypostases divinas, adversus pervicaciam Judæorum : quos potius imitari, quam suggillare deberent Calvinus et Gallæsius, quasi Jehovæ repetitio mysterio vacaret, aut sine Filio Pater quidquam operaretur.

Et de his qui adoptionem perceperunt. Tertull. lib. *Adv. Praxean*, cap. 13, hinc post Irenæum ostendit, et Christum vere naturaque Deum esse; simulque pios omnes per ipsum effectos adoptione filios Dei. « Recordare, inquit, scriptum esse : « Ego dixi : Dii estis, et filii Altissimi. » Et : « Stetit Deus in ecclesia deorum; » ut si homines per fidem filios Dei factos, deos Scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico Dei Filio Dei nomen jure contulisse.

Et iterum. Sex hasce voculas ex veteri codice adjecimus, verbum « descendit, » in « descendi » mutantes; ut Filius ipse sit qui loquatur ad Moysen, sicut legendum indicant textus Bibliorum, Exod. III, consentiente vet. nostro cod.

Pag. 181. *Gentes autem verum Deum nesciunt.* Ita vet. cod. Excusi, « verbum Domini. » Et mox, « abstulit qui non sunt dii, » ex eodem vet. codic. legimus, pro eo quod excusi, « quod sint dii. »

In ambabus suffraginibus. Locus est III Regum XVIII, ubi vet. translatio : « Usquequo claudicatis in duas partes? » Sancles ex Hebræo : « Usquequo claudicatis in duas cogitationes? » Græci, ἐπ' ἀμφοτέραις ἰγνύαις, « in duobus poplitibus : » atque « poplites » vertit interpr. Theod. q. 55 in lib. Reg. Suffragines, sinus curvaturarum dicuntur Rhodigino lib. IV, c. 11. Plin. lib. VIII, c. 45 : « Aves et quadrupedes alas in priora curvant, suffragines in posteriora. » Idem lib. XXX, cap. 6 : « Aquilæ pedes evellunt in adversum a suffragine. »

Et ego igitur invoco te. Ut certe fervens ac memorabilis est hæc beatissimi martyris oratio, qua lectoribus horum librorum in vera fide constantiam perpetuam bene precatur : sic impia simulque exsecranda Valentini gentilis sententia, qua ex hoc loco constituere voluit, solum Deum Patrem esse Deum Israelis, non autem simul Filium ac Spiritum sanctum. Ai, non videt homo nequam, sic se tres deos ethnico plane more confingere. Nec attendit Irenæum initio hujus capitis asserentem unum tantum esse definite et absolute Deum ac Dominum omnium, nimirum Patrem et Filium ejus. Deinde paulo post inferentem, Patrem et Filium vere esse illum unum Dominum; Filium Abrahæ collocutum; a Davide quoque appellatum Deum, et Deum deorum; Filium esse Deum, qui Ecclesiam per semetipsum collegit; Filium Deum venturum ad judicium : Filium locutum esse ad Moysen; ex quibus manifestissimum et clarissimum evadit, hunc una cum Patre vere esse atque vocari Deum Israelis, Deumque Abrahæ, Isaac et Jacob. De Spiritus sancti eadem et consubstantiali divinitate et superius diximus, et infra quoque opportunis locis dicetur.

Bene sensisti in nobis. Τὸ εὐδοκεῖν vertit interpres, « bene sentire, » quod alibi redditur, « sibi complacere; » quasi dicat : « Nos gratos et acceptos habuisti. »

Qui dominaris omnium. Addidimus, « qui, » ex vet. cod. expuncta conjunctione « et; » et proxima linea, « per Dominum, » ubi codices habebant, « præter Dominum. »

Dominatione. Vetus codex, « dominationem quoque donas **121** Spiritus sancti. » Fortasse, dicendum esset « donationem. » Cæterum, sive hoc, sive illud legas, confirmatam semper habes Spiritus sancti æternam ac consubstantialem Patri ac Filio divinitatem, majestatem et dominationem, contra veteres ac novos Arianos.

Super omne. Theophylactus hanc Irenæi sequitur interpretationem, illud ἐπὶ πάντα (sic enim habent codices Græci), referens ad dæmones, et omnes homines, qui pro diis habiti sunt; σέβασμα vero ad simulacra, lucos, aut fana idolorum.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 180. *Neque igitur Dominus.* Iisdem Scripturæ dictis ad propositum suum utitur, quibus Justinus in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 277 edit. Paris., adeo ut hunc locum Irenæo præ oculis fuisse, cum hæc scriberet, mihi nullum sit dubium.

Utrosque enim Dei appellatione significavit spiritus, etc. Ita et Justinus M. in *Dial. cum Tryph.*, p. 277, citatis iisdem Davidis verbis subdit : Εἰ οὖν καὶ ἄλλον τινὰ θεολογεῖν καὶ κυριολογεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φατὲ ὑμεῖς, παρὰ τὸν Πατέρα τὸν (leg. τῶν) ὅλων καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ; « Utrum ergo aliquem alium vos asseritis a Spiritu S. Deum et Dominum dictum, præter Patrem universorum et Christum ejus? »

Omnium Deus et Dominus. Mirari subit Irenæum versum 14 capitis III Exodi Deo Patri tribuere, sed versum 8 Deo Filio; cum tamen integer contextus planissime ostendat, eamdem esse personam, quæ utrobique loquitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 7.

Pag. 183. *Quod autem dicunt.* Vel ex unico Pauli loco demonstrat hæreticos nec Paulum recte legere, nec intelligere; quandoquidem propter impetum Spiritus S. in se loquentis, aliquando hyperbatis utatur, et obscurus sit. Cæterum, ex citata ejusdem Pauli sententia plurimum negotii exhibuerunt Patribus hæretici, ut post Irenæum indi-

[99] Lib. VI de Trin., cap. 9.

eat Tertullianus lib. v *Contra Marcion.* « Distinguebat Marcion, inquit ille, *Deus hujus ævi*, ut suggereret Deum alterius ævi ; nos contra sic distinguendum dicimus : *in quibus Deus* ; dehinc, *ævi hujus excæcavit mentes infidelium.* » Subinde admittit etiam alteram lectionem, ut dicere possimus hujus ævi Deum, id est diabolum. Priorem lectionem testatur August. multis placuisse [1], et iis præcipue, qui contra Manichæos, vel Marcionitas rem habuerunt : at idem aliquando post, negat absurdum videri debere, si diabolus dicatur deus hujus sæculi, id est hominum impiorum ; ut Paulo illud dictum est : « Quorum Deus venter est [2]. » Placet et ea prior lectio per hyperbaton Chrysostomo, Theophylacto, et scholiis Græcis ; posteriorem amplectuntur Cyrillus et Ambrosius.

Incorruptelæ. Ita vet. cod. Excusi habebant « incorruptibile. »

Ostendemus. Expunxi « ostendimus, » auct. vet. cod.

Ut non nunc in multum avocemus mentem. Sic vetus codex legendum docuit : excusi legebant, « et non nunc in multum mutemus, » etc. Et nos obiter dicimus, ex multis beati Augustini locis, Deum improbos excæcare, non immittendo cæcam malitiam : sed non impertiendo gratiam, cujus seipsos reddunt indignos. August. epist. 105, *Comment. in psalm.* LXXI, lib. *De prædest. et gratia*, cap. 4.

Quoniam autem hyperbatis. Hyperbaton describit Quintilianus [3], verbi transgressionem, quam frequenter ratio comparationis et decor poscit. Origenes explicans Epist. ad Rom. non semel conqueritur, Græcam Pauli dictionem esse perplexam, hyperbatis obscuratam, et e Cilicum idiomate quædam parum Græca peregrinitatem resentire.

Dispositæ. Delevimus « dispositum, » auct. vet. cod.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 7.

Pag. 128. *Lex factorum posita est usquequo.* Interpres videtur Italicam versionem potius quam Græcum Irenæi textum hoc loco, ut et infra lib. v, cap. 21 secutus esse. Irenæum enim Galat. III, 19, non *πράξεων*, sed *παραβάσεων χάριν*, perinde ut nos, legisse puto, quia nullus datur Græcus codex, qui priorem lectionem habeat ; posteriorem autem confirmat Irenæi coævus Clemens Alexandr. lib. I *Strom.*, pag. 350 ; Origenes *Comment. in Joan.*, pag. 427, alios ut taceam. De diversa quoque hujus textus distinctione, qua alii interrogationem post « ergo » claudunt, alii ulterius differunt, vide doctissimi D. Millii notas ad hunc locum.

Ex adnotationibus Nic. Gallasii in cap. 8.

Pag. 183. *Mammonas autem secundum Judaicam loquelam, qua et Samaritæ utuntur, cupidus, et plusquam oportet habere volens. Secundum autem Hebraicam adjunctive dicitur mam, vel significat gulosum, id est qui non possit a gula se continere.* Hanc dictionem *Mammona* Syriacam esse, variis locis testatur Hieronymus. Primum in Matthæum, cap. VI, deinde ad Algasiam, quæstione sexta. « Mammona, inquit, non Hebræorum, sed Syrorum lingua, divitiæ nuncupantur, quod de iniquitate collectæ sint. » Item ad Eustochium : « Nam gentili Syrorum lingua, mammona divitiæ nuncupantur. » Huic interpretationi cum docti omnes Hebræi consentiant, miratus sum hic ab Irenæo pro cupido et avaro, item pro guloso capi, atque existimavi μετωνυμίαν fieri oportere. Dubitabam etiam quid illud sibi vellet, « secundum Hebraicam adjunctive dicitur mam. » Tali enim voce Hebræi in hac significatione non utuntur. Samaritana porro lingua haud dubie intelligit Syriacam et Chaldaicam, qualis tunc vulgo usitata fuit ; Hebraica vero, puram illam et genuinam, qua sacræ Litteræ scriptæ sunt, ut jam antea in cap. 67 lib. II observavimus. Minime ergo dubium est initium hujus dictionis *mammon*, nempe A *mam*, adjunctum esse, ideoque dici ab Irenæo adjunctive, hoc est *μετὰ προσθέσεως*, vel *προσθετικῶς*. Vocant enim Græci *πρόσθεσιν*, qua additur aliquid initio syllabæ aut dictionis. Hæc vero cum me torquerent, nec mihi satisfacerem, Cornelium nostrum (de quo antea mentionem fecimus) non vulgariter in his linguis versatum, rogavi ut locum istum expenderet. Quem cum attente diligenterque examinasset, hanc sententiam protulit, quam doctis omnibus spero probatum iri : Quod dicit Irenæus *mammonam* significare *cupidum*, id longius petitum esse. Proprie enim apud Chaldæos idem denotare, quod apud Latinos « pecunia. » Sed quoniam paraphrastæ Chaldæi interdum Hebraicam vocem בצע per ממון reddunt, בצע vero proprie *quæstum*, item *πλεονεξίαν*, seu *φιλοκερδίαν*, atque etiam *αἰσχροκερδίαν* significat, inde factum esse, ut ממון seu ממונה non solum acceptum sit pro quæstu, sed etiam pro lucri, atque adeo pro turpis B lucri cupiditate, neque in abstracto solum extensam esse illius nominis significationem, sed etiam in concreto pro cupido et avido acceptum esse. Quod autem ait secundum Hebræos adjunctive dici mam, hoc quidem obscurum esse, vixque aliter intelligi posse, quam dictioni הן, vel etiam אן, quæ Hebræa est, adjici מם, atque ita vocem effici Chaldaicam ממן. Adjectione ergo syllabæ מם, atque una junctæ cum Hebræa voce אן, composita fuit hæc dictio. הן vero et אן idem significare apud Hebræos, quod Chaldæis ממן, satis notum est, præsertim ex XII cap. Os., 8, ac proprie אן divitias illas denotat, quæ partæ sunt iniquis artibus : de quibus Christus Matth. VI, et Luc. XVI, quas exprimit hac voce *mammonæ*. Nec certe desunt etiammum, qui dictionem אן deducunt a verbo אוה, id est *concupivit*. Idque spectasse videri possit Irenæus, cum dixit ממן significare cupidum et C gulosum, sive avidum et voracem. Nam et grammatici Hebræi aliquot locis hanc vocem אן nomen *toar*, id est, adjectivum, esse volunt.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 182. *Soluta igitur.* Pergit porro tam ex ipsius Christi, quam prophetarum et apostolorum verbis comprobare, Deum verum solum absolute et simpliciter Deum et appellari ac revera esse. Cæterum, negantem conjunctionem adjecimus ex veteri codice, etsi superflua videatur, quoniam prisci auctores etsi Latine scribunt, Græcorum tamen more duplicem negationem connectunt, quo magis pernegent.

Pag. 183. *Non Deum.* Ita vet. cod. Excusi habebant « Dominum, » quod fortasse etiam retinendum esset.

Mammonas autem. Mammona vocem Hebraicam proprie non esse, sed Syriacam, in cap. VI Matth. et quæst. 6 ad Algasiam, affirmat Hieronymus, idemque significare, quod Græcis πλοῦτος, quem poetæ deum finxerunt. Consentit Tertull. lib. IV *Contra Marcion.*, cui subscribit Origenes in calce dialog. 1 contra Marcion. Cæterum, quod D. Irenæus dicit, in hac dictione mere Syriaca, *mam* esse adjectitium, illud vix linguæ utriusque, Hebraicæ nempe et Syriacæ perito persuaderi potest. Notum est enim vel mediocriter in Chaldæis versatis, ממונה *mammona*, vocabulum esse primigenium, non deductum ab ullo themate Hebræo. Quod si quis hoc in loco liberius vellet ludere, **122** et vocabulum Syrum ex duobus integris Hebraeis conflare, forsan non longius aberraret a scopo, deducendo, ממונה *mammona*, a מם *mam*, vel *mum*, quod maculam sonat, et הן *hon*, potentiam, sive divitias ; ita ut per syncopen pro ממהן *mamhon*, dicatur *mamon* resecta littera ה.

[1] Lib. XXII contra Faust., cap. 2 et 9. [2] Phil. III, 19. [3] Lib. VIII, cap. 6.

Fortassis Irenæus metonymicῶς accepit *mammonam*, videlicet causam pro effectu, id est, pecunias et opes, pro earum desiderio.

De manu fortioris. Ita veter. cod. Excusi, « de manu Pharaonis. »

Sed et adjecit. Expunximus « objecit, » auct. vet cod.

Sed nec quidquam. Delevimus « quidem, » auctor. vet. cod. Probat autem, tam ex Evangelio, quam ex Psalmis, omnia per Verbum condita esse, adeoque cunctos ordines angelorum : solum autem non factum, et sine ullo aut fine, aut principio creante : quibus satis docet Patri coæternum et consubstantiale omnino credendum et confitendum esse.

Et dissolutionem possunt. Tres has dictiones desiderabant excusi codices.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 8.

Pag. 183. *Secundum autem Hebraicam.* Per « Hebraicam » linguam intelligere videtur non puram illam et genuinam, qua S. Litteræ scriptæ sunt, uti quidem hoc loco notat Gallasius; sed Syriacam, qualis tunc vulgo usitata fuit, quæ et a sacris N. Test. scriptoribus Hebraica dicta est.

Adjunctive dicitur mamuel, et significat gulosum. Irenæo Hebrææ linguæ ignaro certe quidam imposuit : neque enim dicta significatio ad vocem « mamuel » ullo modo quadrat. Quando vero Irenæus ait adjunctive dici « mamuel, » id ita accipio, quasi *mamon* cum προσθέσει *el* dictum velit.

Vasa autem ejus et domus nos eramus, etc. Ita et S. Barnabas in Epistola cathol., § 16, cujus verba ex antiqua solum Latina versione apponam : « Antequam crederemus Deo, erat habitatio nostra corrupta et infirma, sicut templum quod per manus ædificatur, quia pleni eramus adorationibus idolorum ; et erat domus dæmoniorum. » Quæ Barnabæ citans Clemens Alexandr. lib. II *Strom.*, plura ad eorum explicationem addit. Valentino quoque hæretico cor eorum, qui negligenter vivunt, dicitur, πολλῶν δαιμόνων οἰκητήριον. Verba ejus ex dicto Clemente citata et emendata vide tom. I Spicilegii Patrum et hæreticorum sæculi II, pag. 59, seqq.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 9.

Pag. 183. *Ostenso hoc igitur.* Auctoritate vet. cod. expunximus, « ostensio. » Et mox « ostendetur, » pro « ostendatur » substituimus. Docet autem apostolos, unum eumdemque Deum atque Dominum universorum per orbem prædicasse; et eum ipsum, quem veteres prophetæ quondam celebraverant; quos et nos imitari oporteat.

Hic autem pios lectores celare nolo, cum hunc librum et locum secundo recognoscerem, incidisse in manus meas libellum Genevæ excusum, in officina Francisci Perrini, 1567, inscriptum, « Valentini Gentilis, » etc., in cujus paginis 9, 10, 11, 12 et 13, ex scriptis ejusdem Valentini, referuntur decem Irenæi testimonia, quibus nequam ille conatur efficere solum Patrem esse verum ac unicum Deum ac Dominum Israelis; non autem una cum eo Filium, atque Spiritum sanctum. Illico certe exhorrui tantam hominis blasphemiam ac impudentiam, simulque accuratius cœpi Irenæi scripta, quæ habebam in manibus, excutere, et in his perquirere quid de re proposita sentiret.

Comperi autem locos a Gentili pro sua impietate citatos, qualis est iste, in quem hæc adnotamus, nihil minus quam tam impia et blasphema resipere. Urget enim Irenæus et frequenter inculcat unicum esse Deum verum, hujus mundi conditorem, in Israele prædicatum a prophetis, cognitum et invocatum a patriarchis, legis veteris auctorem, et eumdem esse Patrem Domini nostri Jesu Christi. Sed non negat, imo constanter asseverat eumdem Christum, quatenus est Verbum, id est Filius Dei, eidem Patri suo coæternum, coæqualem, consubstantialem, denique et cum illo eum unicum verum Deum esse, qui et hunc mundum, et angelos, et cuncta creaverit, et Israeli notus fuerit : tantumdem et de Spiritu sancto ex ipsius effectis ac operibus recte pieque colligens, ut nunc patefaciemus.

Exclusivæ itaque particulæ « solum, tantum, præterquam, nullus, alius, unicus, solus, solummodo, » etc., quæ in scriptis Irenæi occurrunt, et a Gentilianis et Servetianis in perversum sensum torquentur, illos tantummodo a divinitate secludunt Æones Pleromatis, Bythos, Propatoras, Proarchontas, Aoratos, Anonomastos, Ageratos, Autophyes, Choicos, Carpistes, Ennœas, Enthymeses, Achamothas, et cætera id genus monstra et portenta, quæ per octonarios, decades, duodecades, et triacontades distributa, unius in deitate, et trini in personis veri ac omnipotentis Dei loco substituere Gnostici conabantur. Nunquam vero a veri Dei Israelis nomine et ratione eximuntur Filius ac Spiritus sanctus, imo comprehenduntur et signantur : ut ex subjectis quinquaginta integris et apertis locis, quos ex singulis libris ejus colligimus, et decem a Gentili depravatis et mutilatis constanter opponimus, cunctis facile innotescet.

Primo itaque Irenæus lib. I cap. 1, Valentinianos coarguit, quod « Christum nollent Dominum (quo titulo passim in sacris verus Deus Israelis, et mundi creator ac rector designatur) appellare. » 2. Ejusdem libri I cap. 2, eumdem Christum vocat, « Dominum, Deum, Salvatorem, et regem nostrum, cui flectitur omne genu cœlestium, terrestrium, et infernorum. » Insuper, eamdem esse totius Ecclesiæ catholicæ « fidem in unum Deum Patrem, Filium, et Spiritum sanctum; » ut etiam ibidem observamus. 3. Capite 4, carpit Gnosticos, quod « alium Deum, alium Christum, et alium unigenitum esse fingerent, » non unum crederent. 4. Capite 19, profitetur « eumdem esse creatorem cœli, terræ, rerumque omnium visibilium et invisibilium; » quod vere pertinet ad Deum verum et sempiternum. 5. Capitibus 24, 25 et 26, damnat Carpocratianos, Cerinthianos ac Ebionitas, « quod eumdem Christum filium Joseph esse censerent; et a Maria ortum habuisse » docerent; Patri vero coæternum confiteri nollent. 6. Capitibus 28 et 29, Cerdonem et Marcionem persequitur et confodit, propterea quod negarent eumdem Filium esse Dei, qui a lege et prophetis prædicabatur.

7. Libri secundi capitibus 1, 2 et 3, reprobans duos Marcionis deos, unicum autem asserens, « qui cum Verbo suo, » id est, Christo filio « cuncta condiderit; » hunc et natura consubstantialem, et potentia coæqualem et coæternum agnoscit. 8. Capite 41, affirmat « nomen Jesu eum significare Dominum, qui continet cœlum et terram. » 9. Capite 47, Verbum, id est, Filium Dei, sacras prophetis et apostolis dictasse Scripturas affirmans, unum esse cum Patre Deum comprobat. 10. Capitibus 48 et 49, scribit « Λόγον esse Deum simplicem, nulla ex parte compositum, » a Patre ineffabili modo genitum, nulla ex parte ab eo diversum. 11. Capit. 56 et 57, ex miraculis per invocationem nominis Christi per apostolos et alios servos ejus factis, confirmat eum esse unum cum Patre Deum omnipotentem, qui facit quæcunque vult in cœlo, et in terra, et in omnibus abyssis.

12. Præfatione in lib. III affirmans eum esse Dominum omnium ac Filium Dei, quem qui spernit, ipsum quoque Patrem aspernari : satis indicat unam utriusque esse majestatem et deitatem. 13. Ejusdem libri cap. 1, referens omnes prophetas et apostolos « annuntiasse unum Deum, et unum Christum Filium Dei; » Patri æqualem eum agnoscit. 14. Capitibus 4 et 5, eamdem in Christum orbis Salvatorem fidem habendam, quæ est in unum et verum Deum suadens; et in ipsum ut verum Deum credit. 15. Capite 6, « Patrem et Filium ejus in sacris Litteris definite et absolute Deum nominari » probat. 16. Capite 8, cum, qui omnia fecit, « cum

Verbo suo juste Deum et Dominum vocari ; » Verbum a principio, et in Patre, et sine initio, et sine fine exstitisse, et angelos omnes condidisse affirmat. 17. Capite 9, prophetas et apostolos « Patrem et Filium confiteri, alterum autem neminem neque Deum nominare, neque Dominum profiteri » docens, unum cum Patre esse probat. 18. Capite 10, Dominum Jesum « secundum quod Deus est, remissam peccatorum dedisse, peccatoresque a vinculis solvisse, » quod plane divinum opus est, scribit. 19. Capite undecimo, Jesum Filium Altissimi, Salvatorem, « Dominum Deum Israelis, Deum Salvatorem, æternumque Regem » agnoscit. 20. Capite duodecimo, apostolos « unum Deum Patrem et Christum Jesum æternum Dei Filium ac regem, » et eam, quæ est in eum, fidem annuntiasse. 21. Capite tertiodecimo, Petrum in circumcisione, et Paulum in gentibus, « unum Patrem, et Dei Filium, qui est in Patre, ut et Pater in ipso. » 22. Capite 16, apostolos aliosque veritatis præcones neminem alium Deum vocasse, « nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus. » 23. Capite 18, Paulum ubique docere Jesum pro salute nostra incarnatum, « esse unigenitum Filium **123** Dei, et Deum super omnia benedictum in sæcula. » 24. Capite vigesimo, Joanne scribente quod in principio Verbum exsistit apud Deum, excluditur omnis contradictio dicentium : Non erat ante Christus, quam ex Virgine natus sit. 25. Capite vigesimo primo, « est Filius Dei vivi, Deus et Dominus, rex æternus, Dominus sanctus, Deus fortis, » super nubes venturus universorum judex. 26. Capite 22, « potentissimus omnium Deus, » qui omnibus ut sint præstitit, in similitudine peccati factus est, ut assuesceret homo portare Deum. 27. Capite 23, Christus non tantum homo, sed juxta Isaiam, « Dominus salvans nos, Dominus sanctus Israelis, Filius Dei qui Deus est, » in Bethlehem natus, Deus homo factus. 28. Capite 26 : De Christo dictum est : Non consentiet nequitiæ ut eligat bonum, « quod est proprium Dei. » 29. Capite 29, « Digitus Dei, id est Filius Dei vivi » salutem operatus est populo suo, et non Josephi filius. 30. Capitibus 30 et 31, Christus est rex æternus, per quem Adam formatus est, et idem cum Patre Deus ac Dominus.

Libri quarti Præfatione, arguuntur qui alium Deum esse putant, « præter Patrem omnium, et Filium ejus. » Filius ergo unus et idem numero Deus cum Patre. Firmum item et constans est, neminem alterum Deum et Dominum a Spiritu prædicatum, « nisi eum qui dominatur omnium Deus, cum Verbo suo. » 33. Capitibus 2, 3 et 4, Filius ejus, qui fecit cœlum et terram Christus, dedit verba sua Moysi, « et in eum Abraham et prophetæ credideruni. » 34. Capite 5, expurgans templum « ut domum suam et Patris, » se unum cum eo Deum Israelis manifestavit. 35. Capite 10, Isaias ejus Dei, qui est super omnia, verba refert : « Ego testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi [a]. » 36. Capite 11 : Qui locutus est Moysi in rubo et a prophetis adorabatur Deus vivus, « hic est vivorum Deus, et Verbum ejus. » Ipse igitur Christus cum Patre vivorum est Deus, qui et Patribus manifestatus est. 37. Capite 14 : Christus non tunc incœpit esse, quando secundum carnem ad nos venit ; ideo fidem nostram in eum dirigimus, sicut dilectionem in Patrem ejus ; et ille per legem et prophetas semetipsum et Patrem prædicabat, et propter hoc omnes Christum Deum nominabant : « quoniam vere Deus » a Patre, a Spiritu, ab angelis, ab ipsa conditione, ab hominibus, et ab apostaticis spiritibus, et ab ipsa morte agnoscebatur. Et ideo in omnibus et per omnia « unus Deus Pater, et unum Verbum, et unus Filius, et unus Spiritus, » et una fides, et salus omnibus credentibus in eum. 38. Capite 17 : Qui locutus est ad Moysen, « Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto [b], » etc., hic est Filius, qui est Verbum Dei. Christus ergo verus et unus cum Patre Deus et Dominus Israelis. 39. Capite vigesimo primo, utrumque testamentum unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus. 40. Capite 22, Christum Dei Filium exspectamus, in quem credimus, de quo Isaias ait : « Ecce Dominus Deus noster, in quem speravimus, » etc. Reliquis hujus libri testimoniis supersedeo, ut aliqua ex libro quinto subjiciam.

41. Ejus enim mox primo et secundo capite, non solum Verbum Dei, « sed et Deum in carne manifestatum » Christum appellat, damnatque aliter sentientes Valentinianos ac Ebionitas. 42. Capite 5, Christum agnoscit Filium Dei, omnipotentem, et Patris manum (id est, consubstantialem et coæternum illi). 43. Capite 6, Christus et Spiritus sanctus ut manus Patris (id est ei consubstantiales), « creant et sanctificant hominem ; qui et dicitur templum Dei, id est, Filii et Spiritus sancti. » 44. Capite 8, æque in Patrem et Filium fidem et salutis nostræ anchoram jaciendam esse docet. 45. Eodem capite et proximo sequente tanta perspicuitate Spiritus sancti divinitatem ex operibus ac effectis ejus comprobat, ut in eumdem finem Basilius magnus, ante 1000 et 200 annos, sententias ejus semel et iterum laudaverit. 46. Capite 11, « justitiæ atque salutis humanæ auctorem docet esse Christum, ac Spiritum sanctum : » ergo unus Deus sunt cum Patre. 47. Capite 12, Spiritum sanctum esse proprie in Deo, et sempiternum ; » Verbum quoque Dei cuncta fabricasse docens, utrumque verum ac æternum Deum prædicat. 48. Capite 13, Christum affirmans datorem incorruptelæ, « et Spiritum S. vitæ æternæ largitorem, » utrumque ex effectis unum Deum confitetur. 49. Capite 14, Christum Deum et hominem agnoscendum esse docet. 50. Capite 15, Dominus ostendit se, et Patrem discipulis, « ne scilicet quærerent alterum Deum. » Et qui plasmavit hominem ab initio, in novissimis temporibus oculos nati cæci formavit, et perditos exquisivit nos. Capite 17, Dominus remittens hominibus peccata, manifeste ostendit, quod sit idem cum Patre Deus, Dei Patris Filius, et filius hominis factus. Capite 18, unus ostenditur Deus Pater, qui est super omnia : Verbum per omnia : et in omnibus Spiritus, qui est aqua viva. His testimonium perhibet Joannes dicens : « In principio erat Verbum, » etc. Capite 20. Omnium qui sunt ab Ecclesia, una et eadem est fides, omnibus unum et eumdem Deum Patrem recipientibus ; et eamdem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus ; et eamdem donationem Spiritus scientibus, etc.

Quid his, quæso, apertius, firmius, densius, pro confessione sanctiss. Trinitatis, id est, tribus distinctis in una deitate personis ; adeoque Christi atque Spiritus sancti, qua cum Patre coæterna sempiternaque divinitate posset vel dici vel cogitari ? Fuit igitur hic antiquissimus Pater, sanctissimus antistes, doctissimus scriptor et fortissimus martyr beatissimæ Trinitatis, ac unitatis Dei religiosissimus cultor, prædicator et assertor : Gentilis autem, Servetus, ac ejusdem furfuris nebulones, sceleratissimi sycophantæ, et levissimorum hominum suis blasphemiis ac hæresibus profligatissimi proditores atque perditores.

Pag. 184. *Fructum dignum pœnitentiæ.* Vetus codex, « fructum dignæ pœnitentiæ. » Græci codic. καρπούς ἀξίους τῆς μετανοίας, id est, « fructus dignos pœnitentiæ. »

Et vocabunt. Καλέσουσιν, id est, « vocabunt, » habet Græcus Matthæi contextus, ut hic legit Irenæus ; quem imitantur Origenes, Chrysostomus,

[a] Isa. xliii, 10. [b] Exod. iii, 7.

Theophylactus. Vetus editio, « vocabitur. » Deinde ex vet. cod. « Emmanuel » pro « Emannel » restituimus : quod rectius esse, ipsa vox Hebræa, habens mem daghes affectam, aperte docet.

Non disperuet. Septuaginta, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει, id est, « non reprobabit, spernet, rejiciet. » Sancies ex Hebræo, « non avertetur ab ea. » Vetus noster cod Vulgatam editionem secutus, « frustrabitur » habebat.

Cujus et stellam. Hoc vaticinium de Christo editum fuisse, cum Irenæo interpretantur Basilius homil. de humana Christi generatione ; auctor serm. de stella et magis, apud Cyprianum ; Hieronymus Comment. in II cap. Matth.

Tertullianus porro lib. IV, *advers. Marc.* nihil cunctatur Balaam semel et iterum prophetam appellare, inquiens : « Balaam prophetes in Arithmis, accersitus a Balac, Spiritu implebatur, non ad quam venerat maledictionem ; sed quam illi ipsa hora Spiritus suggerebat, benedictionem pronuntiabat. » Et longe postea, de Spiritu sancto disputans, subdit : « Qui et Balæ quod non cognoverat, suggessit ; imo contra quam cogitaverat, suggessit, » etc. De eodem quoque ait Origenes homil. 13 in Num. : « Si a Moyse prophetiæ Balaam sacris insertæ sunt voluminibus, quanto magis descriptæ sunt ab his qui habitabant Mesopotamiam, apud quos magnificus habebatur, quosque artis ejus constat fuisse discipulos? Ex illo denique fertur magorum genus et institutio in partibus Orientis vigere. Qui descripta apud se habentes omnia quæ prophetaverat Balaam, etiam hoc habuerunt scriptum, quod « orietur stella ex Jacob, et exsurget homo ex Israel[6], » etc. Hæc et ampliora ex Origene accepta, etiam videre licet apud auctorem *Operis imperfecti*, in Operibus Chrysostomi ad cap. II Matthæi.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 9.

Pag. 184. *Fructum dignum pœnitentiæ.* In vulgati quidem S. Matthæi codd. Græcis nunc legimus καρποὺς ἀξίους. Olim autem in singulari numero scriptum fuisse καρπὸν ἄξιον, præter hunc Irenæi locum, et varias versiones, aperte docet Origenes tom. VII *Commentar. in Joannem*, pag. 119, ubi postquam dixerat a S. Matthæo Joannem Baptistam introduci loquentem ad Pharisæos et Sadducæos ; a Luca vero narrari, quod turbis ad baptismum confluentibus pœnitentiam prædicaverit, porro id quoque observat : Πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, « Ποιήσατε, εἰρηται ἑνικῶς, *κάρπον ἄξιον* τῆς μετανοίας · » πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους πληθυντικῶς, « *ἀξίους κάρπους* τῆς μετανοίας. » Ad Pharisæos quidem et Sadducæos (apud Matthæum) numero singulari dictum est : « Facite *fructum dignum* pœnitentiæ ; » turbis vero (apud Lucam) numero plurium : « *fructus dignos* pœnitentiæ. » Vide Huetii adnotationem ad hunc locum.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 10.

Pag. 184. *Myrrha quidem.* Mirum in modum hæc mystica donorum intelligentia Patribus universis placuit, Justino, Tertulliano, Cypriano, Origeni. Celebrat Hieronymus pulcherrimum Juvenci presbyteri versiculum, quo **124** munerum istorum sacramenta comprehendit his verbis :

Thus, aurum, myrrham, regique, hominique, Deoque[6*]. Huic unico, duos alios ex Sedulio adjungere non erit injucundum :

Aurea nascenti fuderunt munera regi,
Thura dedere Deo, myrrham tribuere sepulcro[7].

Ilos autem omnes solita impudentia audet ridere impius Ecclesiæ desertor Calvinus, *Com. in Matth.*

Non enim Christus. Probat adversus fabulas Gnosticorum, quas recensuit lib. I, non esse alium Jesum, et alium Christum ; nec Christum descendisse in Jesum dum baptizaretur. Quod et Cyrillus Hierosolym. his verbis attingit[8*] : « Multæ sunt Salvatoris appellationes : et ne propterea multos putemus esse filios, et propter errores hæreticorum dicentium alium esse Christum, alium Jesum, profitere bene : Credo in unum Dominum Jesum Christum. Quamvis enim multæ sint appellationes, sed unum tamen subjectum, » etc. Paulo post, ex veteri codice restituimus, « qui est Salvator omnium, et dominator, » etc. Item : « Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus timoris Domini : » quæ aliter et corrupte in excusis habebantur.

Non secundum gloriam. Vulgata editio, « non secundum visionem oculorum, » quæ conformis est veritati Hebraicæ. Septuaginta, quos sequitur ut plurimum Irenæus : « Non secundum gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet. »

Pag. 185. *Nam secundum id.* Docet Christum non secundum id quod Deus est, unctum esse in tempore oleo spiritali, id est omnis scientiæ et gratiæ plenitudine : verum, secundum id quod homo est. Unde et Tertull. lib. *De baptismo* : « Christus dicitur a chrismate, quod est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia Spiritu unctus est a Deo Patre, » etc. De hoc rursus infra, capite 20.

Ejusdem adnotationes in cap. 11.

Pag. 185. *Ante Deum.* Ita vetus codex. Et Græca Luc., ἔναντι τοῦ Θεοῦ : itaque expunximus « Dominum. » Scopus porro totius hujus loci est, B. Lucam affirmare unicum et solum esse utriusque Testamenti Deum ac Dominum, qui sit Pater Domini nostri Jesu Christi : sicut idem supra probatum est ex B. Matthæo.

Sed et de Joanne Novem hæ voces, quæ apertissime desiderabantur, ex vet. cod. restitutæ, mire quadrant.

Et in cujus. Ita vetus codex : excusi habebant, « et cujus in conspectu Domini. »

Pro Ecclesia prophetans. Nihil insolens est, quod donum simul ac exercitium prophetandi B. Deiparæ hoc loco tribuat Irenæus ; cum omnibus modis sanctitate et donorum Dei copia superaverit Moysis sororem, Deboram, Judith, Elisabetham, Annam, et Philippi quatuor filias, quibus in populo Dei prophetare datum fuit. Deinde, angelus affirmans eam « gratia plenam, et inter omnes mulieres benedictam, » hoc quoque donum Dei haudquaquam ei defuisse satis indicat. Adde quod in sancta Pentecoste sacro cœtui intererat, in quem Spiritu sancto abunde effuso repleti sunt omnes divinis illius charismatibus, utpote donis linguarum, interpretationis sermonum, sanitatum, prophetiæ, sapientiæ, fortitudinis, ac cæteris, quæ per Apostolum enumerantur[8]. Postremo, idipsum quoque tam ex hoc Isaiæ loco, « accessi ad mulierem prophetissam ; » quam ex verbis illius cantici solide comprobat Basilius magnus[8*] : « Si animum accommodaveris universis verbis ejus, inquit, non contentiose negaveris, eam fuisse prophetissam. » Cui subscribens Ambrosius, ait : « Quo major persona, eo plenior prophetia. » Nec dubitant Hildephonsus et Rupertus illam, sancto Luca exscribente, dictasse canticum *Magnificat* : eumque iisdem apicibus ac verbis, quo ipsam proprio ore loquentem audivit, collegisse, ac Evangelio suo illud inseruisse. In hoc autem et difficillima et plurima veterum prophetarum loca clarius explicari ; et hoc saltem versu, « Beatam me dicent omnes generationes, » illustrissimam prophetiam contineri, etiam pugnacissimi quique fateri compelluntur.

Nove benedicebat. Delevimus « novum dicebat : » et paulo post « abierat, » pro « ubi erat » reposuimus auct. vet. cod.

[6] Num. XXIV, 17. [6*] Evang. histor., lib. I, v. 285. [7] Carm. pasch. lib. II, v. 95, 96. [7*] Catech. 10. [8] I Cor. XII, 28. [8*] In cap. VIII Isaiæ.

Pag. 186. *Populo suo.* Græca Lucæ τῷ λαῷ αὐτοῦ, in dandi casu, id est populo suo. Valla sic maluit, quod populus universos civitatis ordines complectatur; plebs autem infima pars sit.

Uti det nobis. Græcam lectionem imitatur, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, ἀφόβως ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ.

Aufert. Adnotat Chrysostomus dictum esse, « Tollit, » verbo præsentis temporis, non « tulit, » aut « tollet, » quod ab eo semper proficiscatur omnis ablutio criminum. Itaque « aufert » reposuimus, pro « auferet. »

Peccatum. Τὴν ἁμαρτίαν κόσμου, id est, peccatum mundi, placet singulariter legendum esse, post Irenæum, Orig. hom. 10 in Numeros; Theoph., Augustino lib. x *Contra Faustum*, capit. 30; Cyprian. lib. *De dup. martyrio.*

Est enim. Codices excusi, « et enim. »

Bonæ voluntatis. Ut Hieronymus, Ambrosius, Augustinus, genitivo casu post Irenæum constantissime legunt: sic Epiphanius, Chrysostomus, Andreas Jerosolymitanus, Eusebius lib. IV *Demonstr. evang.*, cap. 10, et Theophylactus, Græci auctores, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, « in hominibus bona voluntas, » recte. Erasmus residuum cantici hujus a Telesphoro adjectum putat, et plus habere verborum, quam sententiæ: sed eum ab omni veritate deflexisse et prorsus aberrasse constat, cum ad verbum illud complectatur B. Jacobi apostoli liturgia, et Clemens Pauli collega, Petrique successor *Constitut. apost.* lib. VII, cap. 47, et lib. VIII, cap. 20. Auctores igitur apostolos habuit, ex quorum officina nihil nisi pietatem et virtutem Spiritus sancti spirans prodire potuit.

Quid autem in civitate David. Theodoretus dialog. 1 locum hunc nominatim ex Irenæo exprimit, ut suo loco posuimus.

Adimpletam. Expunximus « quod adimpleatur, » auctor. vet. cod.

Pag. 187. *Ne erraveritis.* Delevimus « enarrave ritis, » auctor. vet. cod.

Hoc idem. Quod hactenus ex verbis Zachariæ, Deiparæ et Joannis ostendit unicum esse Legis ac Evangelii auctorem et Deum; hoc idem nunc verbis angelorum, pastorum, Simeonis et Annæ prophetissæ confirmat. Quod autem superius scripsit, « Gloria in excelsis Deo, » nunc vero ex vet. cod., « Gloria in altissimis; » utramque lectionem probat. Paulo post, « factor et conditor, » reposuimus ex vet. cod. pro « factorem et conditorem, » tametsi hæc loquendi forma frequens sit huic auctori.

Et hi iniqui. Vetus cod. sine inciso legit, « Hi qui erant ab ogdoade angeli; » priorem lectionem sequuntur omnes editiones.

Astare. Παραστῆσαι, ad verbum reddidit; quod alii, « ut exhiberent, » sive « sisterent » dicunt.

Nunc dimittis. Ἀπολύεις, in præsenti, non ἀπολύσεις, in futuro, habet Evangelium: Vetus cod., « dimittit, » inde suspicor « dimittis » Irenæi litteram olim habuisse, cum infra cap. 18 ita scribit; atque nunc sic constituimus.

Jerusalem. Latini codices habent « Israel: » sed Græci omnes cum Irenæo « Jerusalem » legunt, quod in adnotationibus suis signavit Erasmus, hunc Irenæi locum adducens.

Unus Deus. Codices excusi, « visus Deus. »

Quapropter et Marcus. Aliquot ex Marci Evangelio sumptis testimoniis unum Deum utriusque Testamenti comprobat, eumque Patrem Domini nostri Jesu Christi, et a prophetis, nominibus ac titulis multis prædicatum. Vocat autem Marcum, comitem ac interpretem Petri, secutus Papiam, cujus verba recitantur ab Eusebio, lib. III *Histor.*, cap. ultimo. Attingit et Hieronymus in *Catalogo.*

In prophetis. Sic Græci, ἐν προφήταις. Vulgata lectio « Isaia propheta, » quam et in fine hujus capitis agnoscit quoque Irenæus, ut videatur gratam habuisse utramque lectionem.

Pag. 188. *Hanc fidem.* Jam per quartum evangelistam, id est divum Joannem, idem asserit, quod ex aliis tribus paulo ante præstitit: nimirum, unicum verumque Deum annuntiari a prophetis et apostolis.

Qui a Cerintho. Nicolaum, Ebionem et Cerinthum, vivis ipsis apostolis ab Ecclesia defecisse, eamque nefandis erroribus perturbasse certum est. Ac de Nicolao referunt Acta et Apocalypsis; de Ebione supra lib. I, cap. 26, et lib. III, cap. 3, dictum est. Cerinthum autem ex iis fuisse æstimat Epiphanius, qui coram apostolis turbationem operati sunt, quando Jacobus scripsit ad Antiochenam Ecclesiam: « Novimus quosdam ex nobis ad vos venisse, et turbasse sermonibus, quos non narravimus. » Ex eorum etiam numero eum facit, qui B. Petro restiterunt, quando rediit e domo Cornelii, Actor. XII et XV. Hos Joannes etiam in epistolis atro carbone notare certum est, sicut prius Evangelio suo in eosdem dimicarat. Porro eorum falsas opiniones habes supra lib. I, c. 25, 26, 27.

125 *Sine ipso factum est nihil quod factum est.* Puncto istiusmodi sententiam hanc terminare, post Irenæum perplacet Chrysostomo et Theophylacto, ut sensus sit: Nihil omnino creatum, quod non sit creatum a Patre per Filium. Consuetam vero distinctionem sequuntur ex Latinis Tertullianus *Adversus Praxean*, Hilarius, Augustinus, Hieronymus, quam Irenæus quoque paulo post conservat. Ex Græcis Origenes, Cyrillus, et Nazianzenus Latinorum lectionem probant.

In sua propria venit. Pronomen « sua » habent post Irenæum Cyprianus lib. I *Adversus Jud.*, cap. 3, et *De orat. Domin.* Græc., εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, quod etiam Augustinus tractatu 2 in Joan. reddit: « In sua propria venit. »

Pag. 189. *Cognovit Israelites.* Quatuor has dictiones desiderabant omnes excusi codices.

Pag. 190. *Quoniam enim quatuor.* Pia admodum et erudita est hæc speculatio, qua Evangelia quatuor adumbrari philosophatur per quatuor mundi plagas, quatuor principes spiritus, cherubin quadriformia, quatuorque testamenta; idque adversus Marcionitas, qui unicum duntaxat evangelistam volebant esse, ut indicat Origenis primus contra eosdem dialogus. Irenæo astipulatur Hieronymus epist. ad Paulinum; Matthæum, Marcum, Luc. et Joan. vocans « quadrigam Domini, et verum cherubim. Rursus, per illos quatuor, Ecclesiam instar paradisi quatuor flumina eructare; quatuorque angulos et annulos habere, per quos, quasi arca testamenti et custos legis Domini, lignis immobilibus vehitur; insuper quatuor hæc Evangelia Ezechielis volumen, in quatuor animantibus, Apocalysimque probare[a]. » Hæc autem addenda censui, ut Gallasii maledicendi libidinem notarem, qui, ut Marcionitis et Manichæis avis suis obsequatur, hanc Irenæi theoriam vituperat. Sed quid mirum si martyribus insultet, cum etiam probationes et refutationes, quibus Dominus et magister noster Jesus Christus in Judæos utitur, Calvinus, Gallasii antistes et præceptor, imbecillas et parum solidas judicet, eumdemque improprie sæpe locutum clamitet? In VI et XII cap. Matth.

Imagines sunt. Christi Domini mysteriis has quoque animalium formas eleganter accommodat Hieronymus, Comment. in 1 cap. Ezechielis. De eisdem copiose disserit et Dionysius Areopagita lib. *De cœlesti hierarch.*, cap. 1, 2, 13, 15, et lib. *De eccles. hierarch.*, cap. 4, itemque Andreas Cappadox in Apocal. Ad idem pertinent ii non inelegantes Se-

[a] Prœm. in Matth.

dulii presbyteri versus, quibus Christum ita allo-
quitur :

Hoc Matthæus agens, hominem generaliter im-
[plet,
Marcus ut alta fremit vox per deserta leonis,
Jura sacerdotii Lucas tenet ore juvenci,
More volans aquilæ verbo petit astra Joannes.
Quatuor hi proceres una te voce canentes.
Tempora ceu totidem latum sparguntur in or-
[bem [10].

Inciperet mactari. Billius : « inciperet mactari, » pro, « mactandus erat, » dictum est ; quemadmodum cap. 17, « inciperent dicere, » pro, « dicturi erant. » et cap. 20, « qui inciperet occidere peccatum, » pro, « qui peccatum occisurus erat ; » et plerisque aliis locis.

Pag. 191. *Et pennatam.* Expunximus « pennatum. »

Colloquebatur. Ita pro « colloquebantur ; » ut mox loco « præbebant, » substituimus « præbebat, » auct. vet. cod.

Pag. 192. *Et indocti.* Indoctos recte hic et alibi sæpe censet omnes hæreticos : quantumlibet enim veræ theologiæ, aut etiam philosophiæ laudem venentur, reipsa tamen indocti manent, et cortici litteræ, aucupioque verborum tantum insistentes, ad veræ sapientiæ fundum nequaquam perveniunt. Hinc Apostolus hæreticum describens, ait : « Superbus est nihil sciens ; sed languens circa quæstiones et pugnas verborum [11]. » Et ne de uno tantum, vel altero id eum asseruisse putaremus, de omnibus ait : « Semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Sed ultra non proficient. Insipientia enim eorum manifesta erit in omnibus [12]. » Nam ut mali angeli cum bonis, et pseudoprophetæ ac seductores cum divinis prophetis et apostolis collati, plane rudes sunt ac cæci : ita etiam si omnium sæculorum hæresiarchas cum sanctis Ecclesiæ Patribus et doctoribus comparaveris, illos non injuria inertes, ignavos, et ventosos, impudentes tamen et audaces homines censebis. Quid enim Valentinus, Cerinthus, Basilides, Marcion, aut alius ex hoc furfure, præ Dionysio, Clemente, Ignatio, Polycarpo, Justino, Irenæo, Tertulliano, Cypriano, aut hujusmodi Ecclesiæ cathol. proceribus?

Ac prætermissa de cunctis hæresiarchis prolixiore disquisitione, unius tantum et alterius hujus sæculi propudiosam, et plurimis, scio, incredibilem inscitiam patefaciamus. Scribit Petrus Rebenstock commensalis Lutheri, hunc aliquando ad se redeuntem, ac proprio seipsum metientem pede, sæpe dixisse : « Ego neque Hebraice, neque Græce calleo ; attamen Hebræo ac Græco mediocriter respondebo [13]. » Quo etiam pacto plurima calluisset, qui rursus de se aiebat : « Ego non audeo integra latera folii sine intermissione legere, neque duas aut tres lineas in Psalmo, aut aliam rem diu intueri. Mox enim venit mihi tinnitus aurium, ut sæpius ad scamnum me demittere cogar. » Fontem vero hujus mali sui aperiens, scribit ad electorem Saxoniæ : « Diabolus interdum per cerebrum meum ita permeat, ut nec scribere possim, nec legere [14]. »

Et ne catholici soli odio incitati videamur, sic de illo, ex propriis ejus testimoniis, decernere ; accedat Tigurinorum apostolus, et Sacramentariorum dux Zuinglius, hæc ad eumdem Lutherum scribens : « Facile videmus, te vel imperitum, vel nimis rudem esse theologum, cum de utraque in Christo natura disputans, inter has distinguere nondum novisti. Vel si illud non ignoras, interim vero hac confusa utriusque permistione, simplices fallis et decipis ; te seductorem, impostorem et Christi negatorem, ipso Marcione deteriorem esse judicamus. Sed ignorantiam tuam in te potius agnosco, quam ut nequitiam et impietatem hoc esse existimem [15]. » Atque hoc Helveticorum ministrorum de Lutheri ignorantia judicium. Qui fit ergo, ut tanta scripserit et vulgaverit? Respondeo, quidquid in buccam occurreret, mox chartis mandabatur : atque hoc ab hominibus rerum novarum cupidis avide rapiebatur, ac Evangelii splendido titulo venditabatur. Cæterum, libri ejus sacci sunt verborum : ex quibus si scommata, calumnias, obscena verba, inanes jactantias et gloriationes, denique Satanas, diabolos, quos passim efflat, detraxeris ; longe pauciora quam fortasse crederes, sunt in his remansura. Eant ergo nunc Germani, et cum suo Taburno, Lutherum clamitent « virum mirabilem, divinum, angelum volantem per medium cœli, habentem Evangelium æternum, summum postremi sæculi doctorem ; » ac etiamnum, quod illis objicit Sturmius, « crepidas Lutheri adorandas putent. » Aut, quod etiam longe turpissimum ac fœdissimum solo relatu, ut illos sibi aliquando Smalcaldiæ decumbenti fecisse gloriatur, « pudenda propriis labiis exsugant ; aut certe stercora venerentur [16], » tam fœdi ac reprobi catholicæ fidei professionisque desertoris.

Luthero succedat Calvinus, Beza judicio, « summus ille maximusque theologus, quo nemo docuit doctius, nemo judiciosius, nemo enucleatius, nemo magnificentius hactenus scripsit [17]. » Is quoque certe totius antiquitatis rudissimum, ac historiæ ecclesiasticæ ignorantissimum se cunctis prodidit, quando scripsit, « beatum Athanasium magno illi concilio Nicæno primo præfuisse [18] ; » quandoquidem tum solummodo diaconus erat, episcopum suum ad id concilium proficiscentem consecutus. Ad eamdem quoque inscitiam pertinet, « quod judicavit Arianos aliquanto tempore præcessisse Manichæorum hæresim [19] ; » cum hi sub Aureliano imperatore, ad annum Christi 277 furere incœperint, illi vero tantum sub Constantino, circa annum Christi 322, habuerint initium. Præterea, innumeræ contradictiones, quibus seipsum implicat ; sexcenta sacrorum Bibliorum loca ab eodem male reddita et intellecta ; frequentissimæ veterum Patrum nunc mutilatæ, mox perperam tortæ, et falso denique eis impositæ sententiæ omnibus manifestant eum isthæc, nec satis diligenter legisse, nec bene intellexisse. Ad hæc successor ejusdem Beza et versiones, et interpretationes, et plerasque illius sententias erroneas scriptis publicis corrigens, eisdemque contradicens, aut profecto illius ignorantiam coram toto mundo coarguit, aut suam propriam manifeste prodit. Quando insuper, in gravissimis disputationibus statum controversæ quæstionis aut mutare, aut fugere tam sæpe conatur, falsis principiis innititur, stupide argutatur, cavillatur, extra chorum saltitat, probationum loco bacchatur et conviciatur, similibus utitur ineptissimis, metonymias confingit absurdissimas, ambiguis verbis ludit, principium petit, paralogismis rem suam conficit, etc. ; verioris dialecticæ, philosophiæ atque theologiæ fundum se nunquam attigisse ac penetrasse demonstrat. Quicunque enim ad rectam in modo et forma disserendi rationem omnia illius argumenta reduxerit ac expenderit, comperiet tandem inanissima esse, quæ prima specie magnificentissima et valentissima videntur imperitis. Quoniam vero hujus hominis technas, fraudes, versutias, ac ineptissimas disputationes in suis perdoctis *Promptuariis catholicis*, **126** et *Antidotis* vir eruditissimus et clarissimus docto Stapletonus planissime detexit :

[10] Carm. pasch. lib. I, v. 355 seqq. [11] I Tim. VI, 4. [12] II Tim. III, 7, 9. [13] Tom. I Colloq., pag. 187, et tomo II, pag. 22. [14] Tomo V Jenens. Germ., fol. 485. [15] Epist. ad Lutherum, anno 1526. [16] Tom. I Colloq., fol. 51 et 149. [17] In Vita Calv., et Iconibus. [18] Lib. contr. Valent. Gentil. [19] Institut.

hoc æquissimo sane Stancari de his hæresiarchis judicio, huic observationi finem imponam : « Plus valet unus Augustinus, quam centum Lutheri, ducenti Melanchthones, trecenti Bullingeri, quadringenti Petri martyres, et quingenti Calvini : qui si omnes in mortario contunderentur, non exprimeretur una uncia veræ theologiæ [20]. »

Ut plus. Codices excusi, « ut plures. »

Partem gloriatur se habere Evangelii. Ita vetus codex, cui consentit Erasmi conjectura : excusi cod. habebant « pariter gloriatur se habere Evangelium. »

Joannis. Codices excusi « Joannem. »

Veritatis Evangelium titulent. Vides perpetuum hæreticorum morem, ut hæreseon suarum fœditatem et turpitudinem specioso Evangelii titulo adornent. Ut ergo veteres Gnostici suas deliriationes Evangelium vocabant, Manichæi suos furores, Ariani suas blasphemias eodem fuco venditabant : ita et nunc Hugnostici quidquid Lutherus edidit, etiamsi : « Non esse bellandum contra Turcas ; ancillam, pro uxore concubitum differente, a viro sumendam ; omnino servum esse hominis arbitrium; solam fidem justificare et salvare; magistratum non debere impedire quominus quilibet doceat et credat quidquid lubet, sive Evangelium, sive mendacium[21], » et quævis similia, quantumvis absurda, inflatis buccis Evangelium concrepant. Calviniani impiissimas Calvini et Bezæ hypotheses, « quod Deus sit auctor omnium peccatorum, potiorem hominum partem destinato creaverit ut damnet, prædestinet ad peccandum : quod etiam Christus ignorans fuerit, quod in cruce desperaverit, quod omnia damnatorum supplicia senserit, et sanguis ejus pro nobis effusus, jamdudum in terra computruerit, » aliaque plane horrenda et blasphema proposita, Evangelium esse dictitant et prædicant. Anabaptistæ docentes promiscuos concubitus, Christum filium Joseph non fuisse, antequam ex Maria gigneretur, publicam verbi Dei prædicationem omnino tollendam, magistratum politicum nullum esse ferendum, etc., omnium evangelicorum evangelicissimos se esse vociferantur. Annon eadem impudentia Trinitarii, novi Ariani, Ebionitæ, et Samosateniani instructi et muniti nunc quoque prodeunt? Sic itaque teterrimus Satanas hoc omnium maxime sæculo transformat se in angelum lucis, ut minus cautis imponat.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 186. *Omnes dies nostros.* Ex hoc loco, ut et lib. IV, cap. 37, ante medium, colligere fere licet, Irenæum Luc. I, 75, simpliciter legisse πάσας τὰς ἡμέρας ἡμῶν, uti codex Alexandrinus et versio Vulgata Latina, nec non Syr., Copt., Persic., Æthiop. habent, cum excusa Græca sonent πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν. Non tamen definio priorem lectionem genuinam esse : quin potius per scribarum incuriam, ob recurrentem in hoc commate articulum, duas voces τῆς ζωῆς, omissas puto.

Bonæ voluntatis. Feuardentius in h. l. notat, Græcos quidem Patres Epiphanium, Chrysostomum, Andream Jerosolymitanum, quique primo loco nominari debebat, Eusebium, una cum aliis Luc. II, 14, citare : ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία ; contra vero « Hieronymus, inquit, Ambrosius, Augustinus genitivo casu post Irenæum constantissime. » Sed multum vereor, ne Græcus Irenæi textus habuerit εὐδοκία in nominativo, perinde ut omnibus antedictis Græcis antiquior Origenes tom. I *Comment. in Joannem*, pag. 14, neve Latinus interpres, vel potius scriba quispiam, Latinæ Vulgatæ auctoritate ductus, posuerit in genitivo « bonæ voluntatis. »

Pag. 187. *Marcus interpres et sectator Petri.* Similiter Papias ex ratione presbyteri, sive Aristionis, sive Joannis, scripsit apud Euseb., lib. III *Hist. eccl.*, cap. 39 : Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν .... Οὔτε γὰρ ἤκουσε τοῦ Κυρίου, οὔτε παρηκολούθηκεν αὐτῷ, ὕστερον δὲ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ. « Marcus, utpote Petri interpres, quæcunque memoriæ mandaverat, accurate perscripsit.... Neque enim ipse Dominum audierat, vel sectatus fuerat, sed postea, uti dixi, Petrum. » Lege, si placet, de *interpretis* hoc in loco notione, Nourrii *Apparatum ad Bibliothecam Patrum*, tom. II, pag. 641.

In prophetis. Facile quispiam suspicaretur, duas has voces, non ab Irenæi, vel interpretis ejus, manu profluxisse, sed scribam quempiam, quod in quibusdam Marci exemplaribus, uti nunc in Vulgatis Græcis, legisset, ἐν τοῖς προφήταις, emendandi licentia abusum esse. Nam hoc ipso capite infra, ubi eadem S. Marci verba recitantur, in Græco pariter ac Latino Irenæi textu exstat : ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ, « in Isaia propheta, » Origenes quoque ita legit tom. I *Comment. in Joan.*, pag. 14, et tom. VII, pag. 117, nec non lib. II *Contra Celsum*, pag. 60, recentiores Patres ut taceam. Omnes insuper versiones, Vulgata Latin., Syr., Copt., Persic., Arab., lectionem istam confirmant. Unde ex hoc loco jam olim ansam cepit Porphyrius lib. XIV contra Christianam fidem objectandi, quod evangelistæ adeo rudes fuerint, ut nequidem prophetarum scripta recte citare noverint ; siquidem prima, quæ Marcus hic allegat, verba, non in Isaiæ, sed Malachiæ prophetia reperiuntur, prout testatum reliquit auctor homiliæ I in Marcum, inter Latina Chrysostomi opera : et ad hanc objectionem respondit, sicut et Hieronymus in cap. III Matthæi ac recentiores commentatores in Marc. I fecere. Verum quo minus dictam suspicionem admittam, facit iterata citatio eodem modo sonans cap. 18 hujus libri, et ea quæ utroque loco subjungit verba. Illic enim ex citato Marci loco immediate infert : « Manifeste initium Evangelii dicens S. prophetarum voces. » Et post multa inferius : « Qui (Deus) et per prophetas promisit angelum suum missurum, » etc. Similiter cap. 18 continuo post allegata Marci verba addidit : Unum et eumdem sciens Filium Dei Jesum Christum, qui a prophetis annuntiatus est. » Ἐν τοῖς προφήταις itaque Irenæus omnino legit, prout et codex Alexandrinus habet ; sed et alteram lectionem in quibusdam exemplaribus invenisse, eamque in progressu capitis ideo expressisse videtur, ut lectori pateret, et ipsam ei cognitam fuisse.

Viam tuam. Nota Irenæum non legisse ἔμπροσθέν σου, « ante te, » quod additum exstat in modernis Vulgatis Græcis, nec non Latinis Bibliorum codicibus, cum contra duæ hæ voces desint in Syr., Copt., Persic., Æthiop. versionibus. Neque Origenis codicem eas habuisse, ex ante dictis tomis in Joannem patet, præsertim ex posteriori, ubi non solum pag. 117 verba Marci sine istis allegat, sed et sequenti pag. 118 de evangelista addit : Ἐπιτομὴν πεποίηται καὶ ἐπὶ τοῦ· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. » Παρέθετο γὰρ τὸ προκείμενον τὸ, *ἔμπροσθέν σου*. « Compendium fecit illorum quoque verborum : « Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te ; » additum quippe erat (a propheta scilicet) quod positum est : Ante te. » Unde, ut id obiter moneam, corrigenda omnino est, quandoquidem a clariss. Huetio non fuit correcta versio Ambrosii Ferrariensis, ita sonans : « Addens » (nempe evangelista, «ante te»), quod positum non fuerat a propheta. » Res contra se habet : addidit quippe propheta, juxta

[20] Libro de Trinitate et Mediatore. [21] Tom. III Germar., Ienæ, fol. 319.

LXX Interpretum versionem; omisit evangelista, ex sententia scilicet Origenis, et fide codicum, quos vidit. Nescio autem utrum revera omissæ fuerint ab evangelista voces ἔμπροσθέν σου, an potius a scribis, ob recurrens pronomen σου. Quare absit ut e codice S. Marci eas delendas censeam. Auferendas tamen puto ex textu Origenis lib. II *Contra Celsum*, pag. 60, utpote quem eas non agnovisse, ex citatis ipsius verbis sole clarius elucet.

Semitas ante Deum nostrum. Τὰς τρίβους αὐτοῦ vulgati codices Græci et Latini habent, ac olim quoque habuerunt, uti patet ex Origene, qui loco supra citato pag. 177 seq. scribit : Ὅπερ δὲ ἐποίησεν ὁ Ἰωάννης ἐπιτεμνόμενος ὃ παρέθετο ῥητὸν, τοῦτο ἐπ' ἄλλης λέξεως ὁ Μάρκος καὶ αὐτὸς ἐνέφηνεν. Ὁ μὲν γὰρ προφήτης φησὶν· « Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ὁ δὲ Μάρκος· « Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. » Hoc est : « Quod autem fecit Joannes abbrevians textum a se citatum, id Marcus etiam ipse in alio dicto repræsentavit; quandoquidem dicente propheta : *Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri*, scripserit ipse : « *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*[31]. » Irenæus autem, vel saltem ejus interpres, in suo Evangeliorum codice ita fere legit, prout nunc in ms. Cantabrigiensi exstat : τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ὑμῶν, loco ἡμῶν, quod errori scribæ imputandum.

Pag. 188. *Ejus quæ falso cognominatur scientiæ.* Ex hoc textu Pearsonius loco citato recte probat, jam apostolica tempora peste Gnosticorum infecta fuisse. Si enim S. Joannes ad retundendum Cerinthi errorem promulgavit Evangelium, et si eumdem multo prius tenuerunt Nicolaitæ, horumque parentes fuere Gnostici; certe apostolis coævi fuerint, necesse est.

Quod factum est, in ipso vita erat. Ita S. Joannis textum juxta Codd. Arundel. ac Voss. distinguere placuit, ex mente 127 non solum Tertulliani, Origenis, Hilarii, Gregorii Nazianzeni, Cyrilli, Augustini, Hieronymi, sed et ipsius Irenæi : quam satis expressam vides supra lib. I, cap. 19, et lib. II, cap. 2, prope finem, nec non infra in hoc ipso capite. Unde non recte in editt. periodus istis clauditur verbis, « quod factum est; » ac frustra est Feuard. qui utramque distinctionem Irenæo ascribit in Notis ad hunc locum.

Non enim concedetur eis, omnia dici ea, quæ sunt infra Pleroma ipsorum. » Sic Heracleon, γνώριμος Valentini, in suo ad hæc Joannis verba *Commentario*, voce « omnia » exclusit, τὰ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ διαφέροντα, « ista quæ mundo, inque eo exsistentibus sunt præstantiora, » teste Origene in *Comment. ad Joannem*; vel, ut ipsius Heracleonis verba sonant, τὸν αἰῶνα ἢ τὰ ἐν αἰῶνι, « sæculum et quæ in sæculo sunt; » id est, Bythum cum Sige, et Nun cum Alethia. Plura tam Heracleonis, quam Origenis cum perstringentis verba habes in nostro *Spicilegio Patrum et hæreticorum* sæc. II, tom. I, pag. 86.

Hic enim operabatur similitudines tales fieri, etc... *Demiurgus autem perficiebat*, etc. Videtur Irenæus respexisse Heracleonis, in citatum S. Joannis locum commentantis, verba in dicto *Spicilegio*, pag. 87 recitata : Οὐχ ὡς ὑπ' ἄλλου ἐνεργοῦντος αὐτὸς ἐποίει ὁ Λόγος..... ἀλλ' αὐτοῦ ἐνεργοῦντος ἕτερος ἐποίει. « Non faciebat ipsum Verbum tanquam alio operante... sed ipso operante, alius faciebat; » nempe Demiurgus. Ibidem enim affirmabat Heracleon, τὸν τὴν αἰτίαν παρατεχόντα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου τῷ δημιουργῷ, τὸν Λόγον ὄντα; « Verbum illud esse, quod causam generationis mundi præbuerit opifici. » Confer notas *Spicilegio* subnexas pag. 234, et ipsum Irenæum lib. I, § 8 et 9 (cap. 4 et 5).

[31] Isa. XL, 3; Marc. I, 3; Matth. III, 3; Luc. III, 4.

Pag. 189. *Joannes quemadmodum poterat testificari*, etc. Similem in modum argumentatur Origenes in *Comment. ad Joannem*, pag. 14, cujus verba Latine solum ascribere placet : « Subit mihi admirari, inquit, quomodo qui ab Ecclesiæ decretis dissentiunt, duorum Testamentorum duos asserant deos... Qui enim fieri potest, ut Joannes Evangelii sit initium, ad alterum, ut ipsi putant, pertinens Deum, opificis mundi hominem, et ignorans, ut asserunt, novam Deitatem? »

A quo et Nathanael discens cognovit... A quo et Petrus edoctus cognovit, etc. Nathanaelis et Petri cognitionem, atque confessionem Christi Filii Dei inter se compararunt post Irenæum Tertullianus et Augustinus; ille lib. *Contra Praxean*, cap. 21; hic tract. 7 in Joannem. Verba hujus sunt : « Talem vocem protulit : Tu es Filius Dei; qualem tanto post Petrus, quando ei Dominus ait : Beatus es, Simon Bar-Jona. » Quæ observanda sunt contra eos qui cognitionem Christi, tanquam Filii Dei, S. Petro propriam faciunt ac peculiarem.

Ecce Filius meus dilectissimus, etc. Irenæus hanc Isaiæ prophetiam eodem tenore allegat quo S. Matthæus cap. XII, 18 seqq. Sed hodie aliter in LXX interpretum versione legitur; imo jam Irenæi ævo, ea isto loco corrupta fuisse videtur.

Ebionei etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum solo utentes. Cum Eusebius lib. III *Hist. eccles.*, cap. 27, de Ebionitis testetur, eos « solo Evangelio secundum Hebræos dicto uti; » cumque Hieronymus itidem in cap. XII Matthæi scribat : « In Evangelio (secundum Hebræos) quo utuntur Nazaræi et Ebionitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo sermone transtulimus; » hinc in *Spicilegio Patrum* sæc. I, pag. 21, conjeci, Irenæum fraude hæreticorum deceptum, istud apocryphum pro canonico S. Matthæi Evangelio accepisse, quod hoc eadem lingua scriptum esset, prout ipsemet cap. 1 hujus libri memoriæ prodidit, et quod plerique istud pro S. Matthæi authentico jactarent, teste Hieronymo, loco ante dicto, et lib. III *Contra Pelagianos*, cap. 1. Verum sicut conjecturæ mortalium incertæ, et quandoque falsæ esse solent; ita et hanc meam, aliorumque de Irenæo suspicionem talem esse, jam deprehendo. Re quippe iterum iterumque considerata, non tam Irenæum, quam Eusebium, saltem Hieronymum, omnesque modernos scriptores in errore versatos deprehendo, dum Evangelium secundum Hebræos, quod Nazarenos habuisse Hieronymus sæpius perhibet, et istud quo Ebionæi abusi sunt, pro uno eodemque habuerunt : ac miror, me non olim hunc errorem animadvertisse, dum fragmenta apocrypha colligerem; quorum uno alteroque inter se comparato, diversitas utriusque sole clarius elucet. Nam in historia baptismi Servatoris, Evangelium Nazaræorum ita sonabat : « Factum est autem, cum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et requievit super eum, et dixit illi : Fili mi, in omnibus prophetis exspectabam te, ut venires, et requiescerem in te. Tu es enim requies mea, tu es Filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum; » prout hæc verbatim descripsit Hieronymus lib. IV *Comment. super Isaiæ* cap. XI, 2. Sed nihil fere horum profert Evangelium Ebionitarum apud Epiphanium hæres. 30, § 13. Ibi enim vox de cœlo bis sonuisse dicitur : « Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacui; » additis priore vice ex psal. II, 7, his : « Ego hodie genui te. » Quæ propius ad S. Matthæi verba accedunt. Hujus itaque Evangelio Ebionitas usos esse, jam cum Irenæo censeo; non tamen incorrupto atque integro, sed variis interpolationibus factis, et resecta in primis genealogia ac historia nativitatis Christi, ut ex Epiphanii loco citato apparet. Atque id ipsum Irenæus forte subin-

dicavit, dum simpliciter eo, « quod est secundum Matthæum, Evangelio utentes » illos dicit, non addens « plenissime, » uti mox de Valentinianis. Nazaræi vero Evangelium secundum Hebræos legerunt : quos ipsos forte indigitavit, loco ante dicto, Eusebius, siquidem Ebionitas duorum generum memorat, ac posteriores Christum ex Spiritu S. et Virgine natum credidisse ait, quod et de Nazaræis Epiphanius hæres. 29 haud abnuit. Plura hac de re, Deo volente, dicam in addendis ad *Spicilegium Patrum*.

Pag. 190. *Qui autem Jesum separant a Christo*, etc. Cerinthum, ejusque sequaces indicat ; adeo ut hos Marci Evangelium recepisse constet.

Neque autem plura numero quam hæc sunt, etc. Ut hæc Irenæi argumentatio de quaternario S. Evangeliorum numero haud in sinistram accipiatur partem, observandum, priscos tam ethnicorum, quam Judæorum et Christianorum philosophos, nixos isto Sapientiæ XI, 21 effato, quod Deus « omnia in mensura et numero disposuerit, » rationes numerorum, quibus quæcunque res determinarentur, inivisse : adeo ut integri de mysteriis numerorum libri ab antiquis et recentioribus viris doctis exarati sint, superstites partim, partim deperditi ; atque inter hos Philonis Judæi *Tractatus de numeris*, qui loco mox citando et alibi passim ab eo allegatur, sed injuria temporum periit. Præsertim vero Judæi in ista fuere opinione, structuram sancti tabernaculi, instinctu Dei, ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi, et præsertim hominis fabricam repræsentaret, quemadmodum partim ex Josepho, lib. III *Antiquit.*, cap. 5, 7, 9, magis autem ex Philonis lib. III *De vita Mosis* patet, ubi generatim pag. 667 hanc in rem ait : Ἦν γὰρ ἀναγκαῖον, ἱερὸν κατασκευάζοντας (sive ut in ms. Lincolniensis collegii legitur κατασκευάζοντα, ita ut ad Moysem, velut architectum referatur) χειροποίητον τῷ Ἁτρὶ (Lincoln. addit τῶν ὅλων) καὶ ἡγεμόνι τοῦ παντὸς, τὰς ὁμοίας λαβεῖν οὐσίας, αἷς τὸ ὅλον ἐδημιούργει. « Nam necesse erat, ut qui sanctum manufactum, Parenti rerum omnium et principi hujus universi pararent, materias iis, ex quibus mundus conditus est, similes ad id opus sumerent. » Unde in sequentibus hoc argumentum per singulas partes prolixe prosequitur, ac inter alia, pag. 670, de nomine Dei, laminæ aureæ pontificis quatuor litteris insculpto, disserens, quaternarii, quem Irenæus hic tractat, numeri dignitatem extollit, deque eo ἐν τῇ *Περὶ ἀριθμῶν πραγματείᾳ* in tractatu *De numeris* se accurate egisse ait. Sed et ulterius processere, ac tabernaculum istud manufactum res cœlestes adumbrasse persuasi fuere. Cui rei fidem facit ipse Apostolus in Epist. ad Hebræos, cap. VIII, ubi vers. 5 sacerdotes in templo Jerosolymitano ministrantes « deservire » scribit ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ τῶν ἐπουρανίων, « exemplari et umbræ cœlestium ; » et vers. 2, mentionem facit « tabernaculi veri, quod Deus finxit et non homo. » Quod sequenti cap. IX, vers. 11, vocat « amplius et perfectius tabernaculum, non manufactum, id est non hujus structuræ. » Et vers. 24, χειροποίητα ἅγια, « manufacta sancta, » appellat ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, « exemplaria verorum, » id est ἐπουρανίων, uti præcedenti vers. 23 loquitur. Neque solum tabernaculum supernum, sed et « Jerusalem cœlestem » memorat cap. XII hujus Epistolæ, vers. 22, illam scilicet, « quæ sursum est Jerusalem, quæ est mater omnium nostrum, » prout scribit Galat. IV, 26, quam S. Joannes in spiritu vidit « descendentem de cœlo, a Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo. » Apocal. XXI, 2. Nihil itaque mirum, si prisci quoque Christiani suam Ecclesiam, quæque ad eam pertinerent, ex una parte cum cœlesti Jerusalem, rebusque supernis, ex altera parte cum mundo, ejusque conditione compararint ; rati tam inter opera, quam operationes Dei in regno potentiæ, gratiæ, et gloriæ, uti theologi nunc loqui amant, mutuam intercedere similitudinem, et altera alteris apte repræsentari. Hac itaque hypothesi nixus Irenæus, congruum esse statuit, ut quatuor numero essent Evangelia. Quippe Evangelium pro « columna et firmamento Ecclesiæ » **128** atque fidei habebatur, sicuti non modo hic, sed et cap. 1 hujus libri testatur ; dicebatur quoque « Spiritus vitæ, » quod scilicet verba Christi recenseret, de quibus ipse Joannis VI, 63, ait, quod « Spiritus et vita sint. » Quemadmodum igitur ædificia quatuor habent columnas, et mundi machina quatuor cardines, ac quatuor etiam principales spiritus, sive ventos, quibus perflatur ; ita Ecclesiam quoque, tanquam amplam Dei domum, per totum orbem diffusam, quatuor Evangeliis, tanquam quatuor sacris columnis inniti, ac quadripartito hoc divinitus inspirato codice, veluti quadruplici spiritu recreari decebat. Neque catholici solum, sed et hæretici hac similitudine delectabantur, ipsique horum antesignani, Simonis Magi sectatores ; de quibus auctor præfationis Arabicæ ad concilium Nicænum, quam ex Arabicis Orientalium codicibus descriptam Latine vertit Abrahamus Ecchellensis, tom. II *Concil.* Labbei, col. 386, hæc habet verba : « Sibi autem perfidi isti Evangelium effinxerunt, quod in quatuor tomos secantes, librum quatuor angulorum et cardinum mundi appellarunt. » Neque tamen Irenæus hæc instar demonstrationum proposuit, sed εἰκότως, id est *merito*, *convenienter*, Evangelia quaternario numero contineri dixit : item, « non capit, » id est « non congruum erat, » plura aut pauciora esse Evangelia. Si vero et plus justo ejusmodi speculationibus indulsissent atque tribuissent S. Patres, absit tamen, ut instar Chami propterea eos rideamus, sed tempori quo illi vixere, ac consuetudini tunc receptæ talia demus. Sæpe una ætas postulat quæ altera repudiat : unde vel intra unius sæculi spatium, in uno eodemque loco, scribendorum librorum, perorandarum homiliarum, et aliorum hujusmodi ratio adeo diversa initur, ut quæ prius admirationi erant, postea contemptui habeantur. Atque Christiana insuper modestia requirit, ut haud nimium nostro tribuamus judicio ; sed cogitemus, aliquando accidere, ut sapientia Dei stultitia videatur mundo ac mundanis, cum tamen « quod stultum est Dei, sapientius sit hominibus. » I Cor. I, 25. Cui vero hæc non sufficiunt, sed nihilominus Irenæus, aliique Patres, velut simplicissimi idiotæ spernuntur, is illud Irenæi lib. V, c. 20, dictum sibi putet, quod « pluris sit idiota religiosus, blasphemo et impudente sophista. »

Pag. 192. *Alii vero*, etc. Cataphryges sive Montanistas procul dubio perstringit, qui docuerunt, « in apostolis quidem Spiritum S. fuisse, Paracletum non fuisse, et Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelio protulisse ; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora, » prout auctor Appendicis ad Tertulliani lib. *De Præscript. adversus hæreticos*, cap. 52, scribit. Isti itaque Paracletum, ejusque præcipuam virtutem, quæ erat, « futura annuntiare » Joan. XVI, 13, in apostolis atque Ecclesia fuisse negabant, sed Montano demum, ac Priscillæ atque Maximillæ datum falso jactabant, adeo ut in pseudoprophetarum numerum merito referantur, tam hic, quam infra lib. IV, cap. 61, ubi aliqua de his addam. Hoc vero loco notandum, istos Evangelium S. Joannis, in quo Servator aliquoties se Paracletum apostolis missurum pollicitus est, repudiasse ; siquidem vix a quoquam alio id memoriæ proditum reperias.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 12.

Pag. 193. *Petrus igitur apostolus.* Decenti libro rum Novi Testamenti servato ordine, nunc ex Actu

cum apostol. libro persequitur institutam contra Gnosticos, de Deo uno et vero mundi creatore, ac Patre Domini nostri Jesu Christi disputationem.

Eligere. Vet. cod. « allegere, » vocabulum jurisconsultis usitatum, quo *in cœtum adjungere, ascribere et quasi cooptare* significant. Nam et *legi* dicebantur, qui in senatorum numerum ascribebantur. Suetonius : « Instanti sæpius ut civitate donatum in decurias allegeretur, Tiberius negavit se allecturum. » Ulpianus de decur. lege : «Generaliter Allegi, est per electionem in ordinem assumi. » Utitur eodem Lucifer Calaritanus, libro primo pro S. Athanasio.

Oportebat. Cum Græce sit ἔδει, melius redditur ab Irenæo, « oportebat, » vel «oportuit,» ut est in nostro vet. cod. quam « oportet, » cum vulgari. Nam de re jam peracta loquitur Petrus.

In cælos. Hanc vet. cod. emendationem lubentius secuti sumus, quod Græcus Lucæ contextus εἰς τοὺς οὐρανούς habeat.

Suppedaneum. Sic etiam libro II, cap. 49, reddidit ὑποπόδιον ; et Tertullianus, Cyprianus, Augustinus Latini Patres non raro loquuntur.

Pag. 194. *Saliens.* Cum sanus factus fuit, semel exsiliit, postea vero identidem saliit. Illud Græce dictum est ἐξαλλόμενος, hoc autem ἁλλόμενος, quod recte animadvertit Irenæus, ut etiam observat illic Erasmus.

Aggravastis. Græce ἠρνήσασθε, quod cum veteri interprete passim omnes convertunt, « negastis, repudiastis. »

Et veniant vobis. Paulo aliter hunc locum exprimunt et littera Græca et editio Vulgata. Tertullian. lib. *De resurr. carn.* : « Ut tempora vobis superveniant refrigerii ex persona Dei ; » quæ non multum recedunt ab Irenæi lectione.

Deus vester de fratribus vestris. Expunximus « noster » et « nostris, » docente Latina Græcaque Actorum lectione, cum vet. cod. Cæterum, hoc Moysis testimonio Christum promissum fuisse, cum apostolis et Irenæo docent Justinus *Resp. ad quæst.* 104 *orth.* ; Tertull. lib. IV *Advers. Marc.*, cap. 22 ; Cyprianus lib. I *Advers. Judæos*, cap. 18 ; Clemens Alex. lib. I *Pædagogi*, cap. 7, paulo diversis licet tralationibus : ex quibus refellitur Calvinianorum Judaica plane impietas, illud alibi detorquentium.

Pag. 195. *Quoniam autem.* Refutat Gnosticorum sycophantiam et cavillationem, quam recensuit supra cap. 5.

Quem hominem. Delevimus, « quemadmodum ; » infra quoque pro « ipsis, ipsi ; » pro, « putabant, putabat ; » et pro, vobis, nobis, » reposuimus auct. vet. cod.

Pag. 196. *Prædestinatis a Deo.* Sustulimus, « ab eo, » docente vet. cod. et Græca lectione, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Imperfectus igitur secundum hos Petrus. Expende quo pacto paulo superius asseruit, apostolos post ascensionem Domini, per adventum Spiritus sancti perfectos factos fuisse : hic quoque tanquam absurdum et impium Gnosticis objiciat, quod Petrum imperfectum, et cæteros apostolos censerent imperfectos. Quanto magis hujus ævi Hugnosticos damnasset, et verbis et scriptis eosdem incessentes et traducentes, velut « schismaticos, apostatas et idololatras ? » Paulum accusantes « temeritatis, contemptus Dei, ac Epicureismi ? » Petrum denique dicentes, « gratiam Christi abolevisse, Evangelium deformasse, et libertatem Christianam sepelivisse [33]. »

Philippus autem. Hunc volunt diaconum fuisse, non apostolum. Reginam vero Æthiopum, quæ nomine publico regni eunuchum Jerosolymam miserat, proprio nomine (nam Candaces Æthiopibus, ut Cæsares Romanis commune nomen fuit), Lacasan appellatam, Baazenæ regis filiam, quæ quatuor annis Christo supervixerit, et Christianam religionem istius eunuchi opera publice receperit : quæ ad hoc usque tempus illic utcunque perseveret, ut ex legationibus regum Æthiopiæ ad summos pontifices Clementem, Leonem, et reges Portugalliæ, librisque Damiani a Goes, Osorii, Alvari, Jovii et Maffæi certissimum est.

Missus est in regiones Æthiopiæ. Ut hunc locum ex Irenæo mutuati sunt postea Eusebius lib. II *Hist.*, cap. 1, et Hieronymus *Com. in* LIII *Isa.*, sic videtur Irenæus eumdem decerpsisse ex lib. VII *Const. apost.* Clementis, cap. 47. Omnes siquidem uno ore, iisdemque ferme verbis, hunc indigenis suis Christi Evangelium et baptisma annuntiasse, ut ei a Philippo traditum fuerat, affirmant. Additque Abdias, Matthæum apostolum in Æthiopiam profectum, ibidem illum invenisse ; Sophronius autem tanto eum studio promulgandæ religionis Christianæ exarsisse testatur, ut in Arabia felici et Taprobana insula evangelizaverit, ac glorioso certamine pro Christi nomine obierit.

Pag. 197. *Quidam secundum vos.* Ut hic omittit mentionem poetarum, quæ tamen in codice Græco Lucæ habetur, sic fecit postea et Augustinus, explicans aliquot quæstiones in Epistolam ad Romanos.

Pœniteri in ipsum. Pro « pœnitere, » dixit. Communis editio : « Ut omnes ubique pœnitentiam agant, » πανταχοῦ μετανοεῖν. Pœniteri forte dixit, ut Græce μεταμελεῖσθαι, forma passivi vel deponentis. Est enim locus Act. XVII, 31, et Apocalypsis XI, 18, et ad utrumque auctor respexit.

Angelorum Dei. Versionem LXX sequitur, ut Basilius l. III *Contra Eunom.*, Chrysostomus hom. 60 in Matth., Cyrillus in LIII Isa., Rufinus in Symbol. et plerique Græcorum et Latinorum. Hebraica sic ad verbum reddit Sanctes : « Statuit terminos populorum, juxta numerum filiorum Israel. »

Uti ab eis vanis. Septem has voces ex veteri cod. adjecimus, quas etiam agnoscit Lucæ contextus Act. XIV, et linea superiore « nos, » pro « nomine » reposuimus.

Utraque apta temporibus. Augustinus lib. XXXII *Contra* **129** *Faustum*, cap. 14, et epist. 5, quæ est ad Marcell., idem explicat venusta similitudine sumpta a medico, qui aliud cras, aliud hodie ægrotis observandum præcipit, quandoque etiam prohibens quod ante præceperat. Origenes idem antea præstiterat, ducta similitudine a matre, quæ nunc mammis suaviter, postea solidiore cibo liberos pascit, dialogo 1 contra Marcion.

Pag. 198. *Quasdam quidem.* Utramque Epistolam ad Timotheum, et eam quæ est ad Titum, Marcionem penitus rejecisse scribit lib. V in eumdem Tertull. Cæteras ejus corruptiones uberrime suppeditabit Epiphanius contra hæresim 42.

In altera conscriptione. Librum specialem adversus Marcionem promittit : quem si ediderit, nunc tamen haudquaquam exstare certum est.

Blasphemant fabricatorem. Blasphemiam adeo horrendam esse in verum Deum, existimaverunt Patres universi, eum cujusquam mali auctorem censere ; ut liquet ex hoc loco, et libro altero adversus Florinum, cui titulum fecit : *Quod Deus non sit auctor malorum ;* ut nullum nisi sacrilegum hæc dicere pronuntiarint. Prophetarum autem verba ista : « Non est malum in civitate, quod non fecerit Dominus [34]. » Et : « Ego Deus creans

[33] Vide septimum Dialogum nostrum. [34] Amos III, 6.

mala[25] ; » Augustinus interpretatur non de peccato, sed de pœna, Tertullianum secutus, qui de malo supplicii, non autem delicti intellexit[26].

Quoniam autem. Redit ad institutas ex Actis apostol. probationes, quod unus sit Deus creator omnium et Pater Domini nostri Jesu Christi.

Discentes. Hanc vocem pro discipulis et auditoribus, non raro usurpat, ut infra cap. 16 et 20, quod et Tertull. frequenter fecit lib. *De patientia*, lib. *De carne Christi*, lib. *Præscript.* et lib. *De pœnitentia.*

A dextris. Vulgata editio addit, « virtutis : » sed Græci codices, quos sequitur Irenæus, hanc vocem ignorant.

Implevi. Vulgata editio, « multiplicavi; » cui et consentit Hebraica littera.

Pag. 199. *A fornicatione.* Nec hic, nec infra meminit « suffocatorum, » quod tamen exstat apud Græcos; sed et paulo ante addidit : « super eos, » et « secundum me, » quibus penitus carent Græc. cod. et editio Vulgata. Quæ sequuntur : « Et quæcunque nolunt, » etc., verbis apostolorum adjicit Irenæus, quoniam a Græcis et Latinis nunc editis absunt : tametsi non desint, qui testentur in quodam codice Græco vetustissimo, et duobus manuscriptis addi, καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γενέσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. Ut et apud Cyprianum lib. III *Testimoniorum*, cap. 119 : « Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis; » quæ etiam postea repetit Irenæus.

Cum ipsis. Vetus cod., « Ethnicis; » utrumque legendum proposuimus.

Cum allophylo. Sic quoque Græcos et alienigenas omnes appellat Tertull. lib. *Adv. Judæos*, c. 6, et lib. IV *Adv. Marc.*, cap. 37, ex LXX versione.

Pag. 200. *Hi autem qui circa Jacobum.* Billius judicat hic merum Græcanismum esse, pro, « Jacobus apostolus. » Græci enim οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον dicunt, pro ὁ Ἰάκωβος. Intelligit autem hoc loco Irenæus concionem eam, quam Act. XV, post Petrum Jacobus habuit, in qua quibusdam exceptis, ἀδιαφορεῖν, quod hic vertitur, « libere agere, » gentibus permisit.

Non fecissent. Cod. ex., « non fecisset, » habebant.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 191. *Meos.* Mou in nostris N. Test. exemplaribus non legimus; legit autem Chrysostomus homil. 6 in Acta.

Traditum. Ἀεδόντες non agnoscit Irenæus, uti nec cod. Alexandr. neque Latina et Arab. versiones.

Inferorum. Vocem ᾅδου loco θανάτου ante Irenæum habet Polycarpus ad Philipp.; Epiphan. in *Ancorato*, § 34, Vulgat. et Syr. interpretes.

De fructu ventris ejus sedere. Nota Irenæum verba ista, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν, quæ in modernis exemplaribus vers. 30 exstant, non agnovisse : uti nec in cod. Alexandrino, neque in Latina Vulgata, Syriaca, atque Æthiopica versionibus reperiuntur.

Neque derelictus est apud inferos. Nostra Græca exemplaria habent : οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου. Verum ἡ ψυχή omittitur non solum ab Irenæo, sed et Didymo lib. III *De Spiritu S.*, inque cod. Alex. nec non Latina Vulgata et Syriaca versionibus.

Donationem hanc. Irenæi codex non solum τοῦτο, uti nos legimus, sed τοῦτο δῶρον, sive δώρημα habuisse videtur, quomodo et Didymus Alexandrinus loco citato; Rufinus in expositione articuli, « Ascendit in cœlos; » atque ex recentioribus Rupertus lib. VI *De operibus Spiritus S.* allegarunt. Beda insuper in *Comment.* ad hunc Actorum apostolicorum locum expresse testatur, in Græco textu nunc fuisse : « Effudit hoc donum, quod vos nunc videtis et auditis. »

Et Dominum. Καὶ Κύριον legit Irenæus aut ejus interpres, perinde ut Amphilochius in oratione περὶ Υἱοῦ λόγου, apud Theodoretum dialogo 3, pag. 166, ac Epiphanius hæres. 69, Arian., § 42, pag. 764.

Pag. 196. *Credo Filium Dei esse*, etc. Ex hoc, et parallelo loco lib. IV, cap. 40, patet, Irenæum versum 37 cap. VIII Act. apostol. in Alexandrino aliisque mss. codd. ipsiusque Chrysostomi *Commentario* omissum, in suo codice legisse.

Pag. 197. *Genus.* Non ἔθνος, sed γένος legisse videtur Irenæus; perinde ut Vulgatus interpres et Clemens Alexand. lib. I *Stromat.*, pag. 315.

Præfiniens tempora secundum determinationem inhabitationis eorum. Fallor, an Irenæus legerit, κατὰ ὁροθεσίαν τῆς κατοικίας αὐτῶν, pront et in ms. Cantabrigiensi codice Actorum exstat. Miror autem προτεταγμένους vel προστεταγμένους hoc loco extidisse.

Illud quod est divinum, si quo modo tractare possint... non longe sit. Τὸ θεῖον quoque habet Clemens Alex. loco citato, et cod. Cantabrig. in quo etiam legitur, ψηλαφήσειαν αὐτοῦ pro αὐτόν, et ὑπάρχοντος, non ὑπάρχοντα.

Quidam secundum vos. Omissa quoque « poetarum » mentio in ms. Cantabrig. et Æthiopica versione.

Diem judicari. Ex his videri posset, Irenæi codicem Actorum apost. non habuisse, ἐν ᾗ μέλλει, quæ etiam in Cantabrig. ms. desiderantur.

In viro Jesu, in quo statuit fidem, excitans. Ἀνδρὸς Ἰησοῦ quoque scriptum in cod. Cantabrig. Sed in solo Irenæo desunt duo verba παρέχων πᾶσιν, quæ exciderunt forte occasione præcedentis vocis πίστιν, quæ iisdem litteris terminatur ac πᾶσιν.

Stephanus autem. Idem ex hoc Stephani sermone argumentum contra hæreticos nectit Origenes tom. XIX *Comment. in Joannem*, pag. 268, cujus verba Latine solum dare placet : « Quod ipse (Pater Christi) quidem sit Deus prophetarum, mundique creator, multis ex locis videre possumus; sed in præsentia sufficiat concionem Stephani ex Actis ad populum hunc in modum dicentis videre : Viri fratres, etc., et quæ sequuntur; per totam enim orationem citra contradictionem cernere licet, prophetarum Deum Patrem esse Christi Jesu. »

Pag. 198. *Quasdam quidem in totum non cognoscentes.* Utramque Epistolam ad Timotheum, et eam quæ est ad Titum, Marcionem penitus rejecisse scribit lib. V in eumdem Tertullianus. Feuard. Sed et S. Lucæ Acta apostolica, atque Apocalypsin S. Joannis « quasi falsa rejecisse » scribit, non modo auctor Appendicis ad lib. Tertulliani *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 51, sed ipse quoque Tertullianus idem testatur; de Apocalypsi quidem lib. IV *Adversus Marcionem*, cap. 5, de Actis apostolorum vero lib. V contra ipsum, cap. 2, ex quo loco illustrandus alter lib. *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 22 et 23. Imo de Actis res clara est, ex ipsius Irenæi mox sequenti cap. 14.

Secundum Lucam autem Evangelium et Epistolas Pauli decurtantes. Qui decurtationes hasce atque corruptiones Evangelii Lucæ ac Epistolarum Pauli omnes et singulas cognoscere cupit, legat Epiphanii hæresin 42, Marcionitarum, atque Tertulliani lib. IV et V *Contra Marcionem*, in quorum priori ex eis Evangelii S. Lucæ partibus, quas Marcion agnoverat, eumdem refellit; posteriori autem ex reliquiis Epistolarum Pauli adversus eum disputat. Præsertim ex lib. IV, cap. 7, patet, hunc hæreticum tribus prioribus Lucæ capitibus integris, et maxima quarti parte resectis, ita Evangelium suum incœ-

[25] Isa. XLV, 7. [26] Lib. de duabus animab. cap. 6, et lib. contra Adimantum c. 26 et 27.

pisse : « Anno quinto decimo principatus Tiberiani Deus descendit in civitatem Galilææ Capharnaum. » Unde Irenæo lib. I, cap. 29, dicitur, « id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione (nativitate) Domini conscripta, auferens. » Dum vero mox addidit : « Et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem hujus universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est; » respexit præcipue ad versum 21 capitis x Lucæ : « Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ, » etc., ubi vocem « Patris » expunxit Marcion, ut ex Tertulliani lib. IV, cap. 25, liquet; cum quo conf. Epiphan. in dicta hæresi 42, consulat. 22.

In altera conscriptione. Respexit hunc locum Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 8, ita de Irenæo scribens : Ἐπήγγελται δὲ ὁ αὐτὸς, ἐκ τῶν Μαρκίωνος συγγραμμάτων ἀντιλέξειν αὐτῷ ἐν ἰδίῳ **130** σπουδάσματι. « Idem vero pollicitus est, se ex propriis Marcionis libris eum peculiari opere refutaturum esse. »

Pag. 199. *In vobis.* Edita Actorum apost. exemplaria habent ἡμῖν. Sed ms. Alex. ὑμῖν, quomodo et lib. VI *Constit. apost.*, cap. 12, atque apud Chrysostomum legitur.

Domini nostri... nos posse. Ὑμῶν in nostris Bibliis Græcis non legimus; legit autem post Irenæum interpres Syrus et Æthiops. Reliquæ duæ voces « nos posse » explicationis ergo additæ sunt.

Deus excogitavit accipere ex gentibus populum nomini suo. Omissæ sunt duæ, quæ in edit. Act. apost. exstant, voces πρῶτον et ἐπί, quarum posteriorem nec collector *Constit. apostol.* loco citato, nec Chrysostomus et Theophylactus in *Comment.* agnoscunt, neque manuscript. Alex. habet.

Et sic. Pro τούτῳ Irenæus vel interpres ejus legit οὕτος, quomodo etiam primitus in cod. Cantabrig. scriptum fuit, sed recentiori manu correctum.

Faciens hæc. Ταῦτα πάντα sonant nostra Actorum apost. exemplaria. Sed τὰ πάντα non legerunt Vulgatus et Æthiops interpretes, nec auctor *Constit. apost.*, neque exstat in cod. Alexandr.

Cognitum a sæculo est Deo opus ejus. Similiter ms. Cantabrig., γνῶστον ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

A sanguine; et quæcunque nolunt, etc. Quemadmodum Irenæus, vel ejus interpres, hic et paulo post; ita et cod. Cantabrig. utroque in loco omittit, καὶ πνικτοῦ, atque addit : καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖτε, posteriori loco, ποιεῖν. Agnoscit quoque hanc appendicem Cyprianus lib. III *Ad Quirinum*, cap. 119, non autem Clemens Alex. lib. II *Pædagogi*, cap. 7, pag. 172, neque pseudo-Clemens Romanus loco ante citato.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 13.

Pag. 200. *Eos autem qui dicunt.* Ostendit non solum Paulum veritatem agnovisse, sed hujus cognitionem ac professionem cunctis apostolis fuisse communem : alias frustra in universum mundum ad eam propagandam missi fuissent.

Falsa testantium. Ita vetus codex, cujus auctoritate loco movimus « falsum testimonium. »

Ad horam cessimus. Ita legunt omnes codices; nunc Pauli littera Græca, et editio Vulg. cum negatione : « Neque ad horam cessimus; » sicque interpretantur Augustinus, Chrysostomus, Theod. et Hieronym. in posterioribus *Comment. ad Galatas.* At idem ipse in prioribus *Commentariis*, et postmodum Primasius, indicant quædam exemplaria non habere οὐδέ; quod et omittit Ambrosius. Tertullianus libro quinto *Advers. Marc.*, cap. 4, velut nodum dissolvens, et utramque probans lectionem, fatetur Paulum ad aliquod tempus cessisse, Timotheum circumcidendo [27], et rasos introducendo in templum [28], faciendo se Judæis Judæum, ut Judæos lucrifaceret [29]; non autem in perpetuum.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

Quoniam autem. Docet beatum Lucam Pauli comitem individuum, et sedulum cooperatorem, Gnosticorum Æonum, aut Pleromatis nunquam meminisse, quandoquidem nec a Paulo de his quidquam audivisset vel didicisset.

Festinaret. Sic habebat vet. cod.; ideo ejus auctoritate delevimus « festinavit. »

Pag. 202. *Post discessum meum.* Ita vetus codex, et lectio Græca, μετὰ τὴν ἄφιξίν μου. Itaque delevimus « nostrum. » Et continuo, λύκοι βαρεῖς, recte Irenæus reddit « lupi graves; » Vulg. edit. « rapaces. »

Sic apostoli. In eos hæc dicuntur, qui apostolos diversa et pugnantia pro variis auditoribus annuntiasse, aut minus instructos a Spiritu sancto præcones missos fuisse volebant : quos acerrime refellit etiam Tertullianus libro *De præscriptionibus*, cap. 6 et 7.

Contemplatores. Græce, αὐτόπται τοῦ Λογοῦ, a pronomine αὐτός, *ipse*, et ὄπτω, *video*, qui ipsi viderant et contemplati fuerant.

Si quis autem refutet. Præoccupatione usus, docet Lucam non ignorasse altissima divinaque mysteria; quippe qui præcipua tam Evangelio, quam Actorum libro memoriæ mandaverit, ut ex subjectis manifestum quoque facit.

Et pseudoprophetis. Nam Græce legitur ψευδοπροφήταις : Vulgata editio, « prophetis. »

Expostulabunt animam. Cyprianus in orationem Dominic. : « Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. » Tertullianus libro quarto *Adversus Marcion.*, « reposcent. » Græce est ἀπαιτοῦσι.

Ejusdem adnotationes in cap. 15.

Pag. 203. *His qui Paulum.* Ebionæos intelligit, quos Paulum, ut legis apostatam, recusasse recensuit, lib. I, cap. 26. Persequitur autem alteram partem superioris dilemmatis. Si Gnostici universum ac integrum B. Lucæ scriptum admiserint, jam ex eo discent Deum unum et verum cum B. Paulo locutum, et hunc ab eodem electum et missum ad erudiendas gentes de Christo vero Dei Filio. Propterea etenim multa ab aliis evangelistis prætermissa nuntiavit, ut et ipsi de Pauli vocatione et laboribus testificanti, fides haberetur.

Hoc enim fictorum. Quam vere isthæc cunctis hæreticis conveniant, cum historiis ecclesiasticis testantur Patrum omnium monumenta. Marcionitas carnis resurrectionem imaginaria significatione distorquentes, hacque specie catholicos in colloquiis decipere solitos scripsit Tertull., quasi et ipsi resurrectionem admitterent [30]. Nota est Arii scelerata vafricies, qui imperatori Constantino fidei confessionem, verbis quidem catholicorum consarcinatam, at sensu longe a mente eorum abhorrentem, exhibuit [31]. Sed de his jam quædam in lib. I observavimus.

Et illiciunt eos, simulantes nostrum tractatum. Delevimus « in deliciis. » Cæterum, notanda est ista omnium quidem hæreticorum in perversis et blasphemis erroribus suis fucandis, palliandis et incrustandis calliditas et malitia; Sacramentariorum autem omnium maxime. Nam Lutherani et Anabaptistæ magis ingenue et aperte quod sentiunt, proferunt; illi vero in tam varias figuras instar Protei sese vertunt, ut multis etiam magnis et sapientibus hominibus imponant, idque mira et inenarrabilia vafritie. « Quemadmodum hyena, » ut ante me etiam observat ex Plinio Schlusselburgius, « voleus suam in aliquem exercere feritatem, solet sermonem humanum inter pastorum stabula assimulare, nomenque alicujus addiscere; quod

[27] Act. XVI, 3. [28] Act. XXI, 24. [29] I Cor. IX, 20. [30] Lib. de resurr. carn. [31] Ruffinus, lib. X Hist., cap. 11.

cum assecuta est, illum foras evocatum protinus lacerat, discerpit, devorat ; » ita Calviniani volentes suos promovere errores, sermonem addiscunt divinum, nomen veteris tam Græcæ quam Latinæ sumunt Ecclesiæ, confessionem fidei suæ, quantum possunt, catholicæ attemperant, in eos invehuntur et scribunt qui vacua panis et vini signa esse dicunt, Christi carnem et sanguinem vere, realiter, et substantialiter per eucharistiæ sacramentum, nobis offerri ac exhiberi ampullosis verbis profitentur. Sed reapse meræ sunt præstigiæ, illusiones et aucupia, quibus incautos capiant ; imo et voragines horrendæ, verborum pergulis et cespitibus opertæ, quibus in simplicitate sua incedentes secum in æternam perditionis foveam abripiant : quandoquidem vera Christi hominis substantia ab illis tantum absit, ut et ipsi tandem affirmant, quantum distat cœlum a terra.

Se putant posse discernere. Linea superiore « et non, » pro « necnon, » vet. cod. auctoritate legimus : hoc autem loco « discernere, » pro, « discere, » Billii secuti judicium. Vult enim Irenæus, ait ille, proclive non esse τὸν ἐν λόγοις πιθανὸν ἀπὸ τῆς ἀληθείας διακρίνειν. Id est, « hoc quod verborum tanquam lenociniis quibusdam fucatum est, a vero internoscere. »

Sine fuco autem. Proverbium simile ex Euripide citatur a Seneca epist. 49. « Veritatis simplex est oratio. Impostorum est enim verborum lenociniis mendacia fucare ; simplex autem veritas ficus, ficus ; ligonem, ligonem appellat. » Basilius hom. de Mamante martyre : « Nuda est veritas, absque patrocinio ipsa seipsam declarans. » De his plura in præfationem lib. I.

Quasi parvum ovum. Per « parvum ovum, » οὐρινον ὠόν, quod « urinum ovum » aptius transferretur, interpretem reddidisse Billius existimat. Qui enim se hæreticorum commentis totos tradunt, hi subventaneiset inutilibus ovis comparari non immerito queant. « Deditum autem seipsum præbere, » pro, sese totum tradere ac mancipare, ad Græcorum morem accedit, qui ἑκδοτον ποιεῖσθαι dicere consueverunt.

Neque in cœlo. Proverbium est, cujus ferme simile legitur apud Lucianum in *Pseudomante* : Ὀκτώ μοι χρησμοὺς ἔπεμψεν, οὔτε γῆς, φασιν, οὔτε οὐρανοῦ ἁπτομένους. Id est : « Octo ad me misit oracula, sed quæ neque cœlum, ut aiunt, neque terram attingerent, » metaphora assumpta ab his qui in aere pendent.

Gallinacei elationem habens. Proverbium hoc ex alio natum est : « Gallus in suo sterquilinio plurimum potest ; » sic enim et isti, ob fæces suarum quisquiliarum, spiritus atque animos tollebant.

Pag. 204. **131** *Sunt autem apud eos.* Hos nunc referunt illi Anabaptistæ, qui apostolici et separati vocantur. Jactant enim se pressis vestigiis apostolorum vestigia sequi, ac se more ipsorum omnino vivere. Austerum vultum præ se ferunt, crebros ducunt gemitus, gaudia aversantur, neque conviviis lætioribus interesse volunt. Vestiuntur ad simplicitatem, nullum armorum genus portant, ad præscriptum tantum edunt, dormiunt, incedunt, laborant, atque severam vitam cunctis ducendam prædicant, qui salvi esse cupiunt.

Plurimi autem. Et hi parentes sunt horum Anabaptistarum, quos novos Catharos appellant. Negant quoddam esse peccatum originale, quo parvuli fidelium maculentur ; ideoque illos sine baptismo salvari ; quod a Calvinianis didicerunt. Quin seipsos quoque a cunctis peccatis immunes et puros esse prædicant : particulam istam orationis Dominicæ, « Dimitte nobis debita nostra, » penitus intermittunt ; Christianam libertatem in omnem carnis lasciviam convertunt, mulieribus communiter utuntur ; nec ullis delictis Spiritum sanctum (quem semel se accepisse jactitant) a se recedere gloriantur ; quod etiam Beza in colloquio Mompelgartensi palam de se suisque asserere non erubuit.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 203. *In gentibus.* Videtur interpres in Irenæo, vel Irenæus in S. Luca, male legisse ἐν pro ἐνώπιον.

Ex ipso. Hæ duæ voces, aut ab Irenæo ex memoria hunc librum allegante, aut in ejus codice a scholiaste quodam additæ fuerunt, quibus significaretur, ἐκ τούτου, scilicet χρόνου, « ex illo ipso tempore, » passiones Pauli initium sumpsisse. Quippe mox post conversionem, persecutionibus huc illuc jactatus fuit.

Simulantes nostrum tractatum. « Tractatum » intellige « sermonem, » et hæc explica per ista in proœmio lib. I, pag. 3, lin. 2 : Ὅμοια μὲν λαλοῦντας, ἀνόμοια δὲ φρονοῦντας : necnon illa cap. 17 hujus libri : « Lingua quidem unum Christum Jesum confitentes, divisi vero sententia. »

Institorio. Id est superbia et elatione animi. Nam « institorium » dicitur omne quod ad « institores, » id est præfectos, pertinet. Atqui hi cum sublati plerumque animi esse soleant, hinc inter alios Quintilianus lib. XI, cap. 1, « tumidum, ac sui jactantem, et ambitiosum institorem eloquentiæ » dixit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 16.

Pag. 204. *Nos autem revertamur.* Absoluta de Paulo ac cooperatore ejus Luca disputatione, quæ velut obiter instituenda fuerat, redit ad præcipuum caput, nimirum, apostolos unicum Deum mundi creatorem toto orbe prædicasse, qui Moysi legem dederat, et populum Hebraicum in peculium sibi assumpserat : qua doctrina universi Gnosticorum Æones, cunctæque fabulæ evanescebant.

Nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus. Primum ex hoc et sexcentis similibus locis observa Irenæum nunquam a divinitate secludere Filium, aut Spiritum sanctum, quando de uno et solo vero Deo loquitur, cum Pater, Filius, ac Spiritus sanctus sint ille unus et solus verus Deus. Frustra ergo novi Ebionitæ, Samosateniani, et Ariani ab hoc auctore impietatum suarum patrocinium petunt. Deinde, omnium rerum principatum et dominationem, utpote Creatori, Verbo, id est eidem Filio Dei tribui, quemadmodum etiam Scripturæ testificantur : « Omnia mihi tradita sunt a Patre meo [33]. Pater dedit ei omnia in manus [33]. Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra [34]. Est caput omnis principatus et dominationis [35], » etc. ; quibus sempiterna et una cum Patre ejus potestas eademque majestas significatur et asseritur.

Et discentium. Id est discipulorum et auditorum, cujusmodi fuerunt Timotheus, Titus, Clemens, Polycarpus, Ignatius, Dionysius, etc. Sic enim discipulos appellat etiam Tertullianus libro *De patientia*, capite tertio, et libro *Præscript.*, capite tertio, vigesimo, et vigesimo secundo.

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 204. *Quoniam.* Cerinthum et asseclas ejus intelligit, quorum deliria lib. I, cap. 25 et 34, tradidit. Affirmat autem Christum a Gnosticis velut in quatuor partes impie distrahi ; cum vere unicus sit Dei et hominis Filius, natus ex Maria Virgine, passusque pro nobis ; et qui aliter sentiunt, excæcatos et summissos esse a Satana omnium mendaciorum parente.

Alii vero. Basilidis sectatores, de quibus lib. I, cap 23. Hos acerrime impugnaverat ante Irenæum

[33] Matth. XI, 27. [33] Joan. XIII, 3. [34] Matth. XXVIII, 18. [35] Coloss. I, 10.

Ignatius et ipse martyr, *Epist. ad Trallian., Tarsen., Philip., Philadelp., Polycarp.*

Lingua quidem. Et hic rursus observanda, imo detestanda Gnosticorum fraus, qua verbis quidem aliquantisper recte discere videbantur, interpretatione vero impure blasphemabant. Eamdem impietatem Sacramentarii, illorum progenies, pleno ore spirant, sive de Dei omnipotentia, sive de descensu Christi ad inferos, de multisque aliis fidei capitibus, adversus eos disputatio instituatur.

Adhibere. Expunximus « habere, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 18.

Pag. 204. *Et quoniam Joannes.* Toto præsertim hujus libri cap. 11 ex Joannis Evangelio asseruit Christum esse æternum Dei Filium, eumdemque mere hominem factum : et non alium esse Jesum, alium Christum ; nec alium Filium Altissimi, alium vero Filium Virginis.

Sed prævidens. Expunximus « providens. » Item tam in hoc capite, quam omnibus aliis locis « Emmanuel » reposuimus, pro « Emanuel : » quod semel dixisse sufficit.

Pag. 205. *Voluntates.* Vet. cod. « voluptate ; » sed quia infra cap. 21 rursus habet « voluntate, » nihil mutare libuit.

Alterum autem. Quatuor has voces ex vet. cod. adjecimus, et illius auct. delevimus « suspicemur. »

Prædestinatus. Vulgata editio, « segregatus, » et ita legunt Hieronymus, Ambrosius, Theodoretus, August., Primasius ; Græce est ἀφωρισμένος.

Qui est Deus super omnes. Vulgata editio Latina, « super omnia ; » Græci ἐπὶ πάντων, communiter ad utramque lectionem. Cæterum, Erasmus non sine manifesta malitia et impietate in Christum, conatus est hujus apostolici loci, « quo Christi æterna deitas et majestas adversus Arianam impietatem (inquit Theophylactus) aperte refellitur, » auctoritatem elevare. Primo scribens Cyprianum lib. II *Adv. Judæos*, cap. 6, Dei mentionem omittere ; quod tamen codices a Morelio et Pamelio ex vet. manuscriptis emendati et vulgati, insuper et Tertullianus lib. *Advers. Praxean*, cap. 13 et 15, et Novatianus lib. *De Trinit.* cap. 13 et 30, et hic Irenæi locus manifestæ imposturæ coarguunt. Deinde, conjectatur particulam illam, « Deus, » additam fuisse ab Origenis interprete, aut aliis quibusdam ; quod falsissimum esse convincunt superiora Patrum testimonia, cunctorumque Latinorum et Græcorum vetustissima monumenta. Stat igitur, stabitque firmissimum et apertissimum pro Christi vera sempiternaque divinitate, adversus Arianos, horumque fautores, hoc beati Apostoli testimonium.

Natum ex muliere. Græce est γεννώμενον. August. lib. *De trinitate et unitate Dei*, cap. 3 ; Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, cap. 8, constanter cum Irenæo « natum » interpretantur ; « factum » legunt Tertull. lib. *De velandis virg.* et Ambrosius lib. I *De fide*, cap. 6, et epist. 32, serm. 5, in psalm. CXVIII.

Portante. His agnoscit ineffabilem eam unitionem, qua duplex natura, omni confusione semota, constat Domini nostri Jesu Christi unica hypostasis ; ut unus sit Filius Dei, et hominis filius.

Velociter. Vulgata editio, quæ et litteræ Hebraicæ conformis est : « Accelera spolia detrahere, festina prædari. » Non possum hoc loco silentio prætermittere Calvini impietatem, qua cæco furore in Patres sanctos debacchatur, dum Christianos omnes scriptores nimis crasse hallucinatos esse scribit, qui vaticinium hoc ad Christum traxerunt. Siccine Judaicæ cæcitati faves ? hæccine omnium Scripturarum ad fidei analogiam accommodatio ? Sed velint nolint spurii Synagogæ filii, hanc interpretationem Patrum, Justini, Tertulliani, Hieronymi, Basilii, huic Irenæi omnino conformem, ambabus ulnis excipiemus.

Propter hoc et pueros. Parvulos innocentes intelligit, quorum quatuordecim millia, ut in liturgia sibi a B. Matthæo relicta notant Æthiopes, et Græci observant in Calendario suo, nefanda Herodis immanitate, Christus et ipse puer martyres consecravit. Hos namque Cyprianus et Augustinus appellant « Martyrum flores ; » nec diffitentur tyrannum plus eis profuisse odio, quam profuisset obsequio. Et Tertullianus ait : « Eos testimonium Christo sanguine suo litasse. »

Et omnia in semetipso recapitulans. Alludit ad hunc Pauli locum Ephes. I, 10 : « Instaurare omnia in Christo ; » ubi Græcum verbum ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est universam hominum et angelorum salutem, adeoque cunctam omnium rerum cœlestium et terrestrium summam, ad unum Christum **132** revocare, ac in eo unico comprehendere. Hieronymus *Comm.* in illum locum, verbum « recapitulare » post Irenæum usurpans, miratur quamobrem in Latinis codicibus habeatur, « instaurare. »

Intempestivam festinationem. Non est, quod ex hoc loco putent Gnostici posteriores, Irenæum B. Virginem Mariam alicujus vitii arguere ; cujus integritatis, pietatis, et fidei tantus assertor et vindex esse apparet infra lib. III, cap. 24, 25, 26, 27, 32, 33, et lib. IV, cap. 40, et lib. V. Nec enim culpat illius humanitatem, qua egentibus subventum cupiebat ; nec matrem esse abnegat Filius, cui subjici et parere non detrectavit : « Sed ille singulariter natus de patre sine matre, de matre sine patre, miraculum quod facturus erat, secundum divinitatem, quam non genuerat mater, facturus erat, non secundum infirmitatem ; ideo operaturus facta divina, » ait Augustinus, « non agnoscit viscera humana [49]. » Et Justinus martyr responsione ad 136 quæst. orth. ait : « Illud : « Quid tibi et « mihi est, mulier ?» non ad objurgationem dictum est matri a Servatore, sed quasi hoc demonstrare vellet. Non nos ii sumus, qui curam suscepimus vini quod in nuptiis consumitur ; tamen præ amore si vis ne deficiat eos vinum, dic ministris ut faciant quæ ego eis dixero, et videbis eis non deesse vinum ; id quod etiam accidit. Non ergo verbis matrem objurgavit, cum eam factis honorarit. » Sunt itaque Chrysostomi, Theophylacti ac Euthymii in hunc locum commentaria, quibus intempestivos affectus B. Mariæ tribuere videntur, prudenter legenda ; cum præsertim sancta synodus Tridentina eos anathemate percusserit, qui eamdem in tota vita sua, omnia peccata, etiam venialia, ex speciali Dei privilegio vitasse, non asseruerint.

Deminoratione. Auctor. vet. cod. delevimus « Demiurgi ratione. »

Deos quidem plures. Irenæum imitatus Cyrillus Jeros. Valentinum triginta « Deorum prædicatorem » vocat, catech. 6.

Propter quod rursus. Locum hunc e Theodoreto Græce et Latine suo loco inseruimus.

Habitat in nobis. Græca Pauli lectio, ἐν ὑμῖν : et Vulgata Latina, « in vobis. » Et postea, « corpora vestra. » Sed Irenæus seipsum aliis connumerans, personam ad institutum suum inflectit.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 18.

Pag. 204. *Christi autem.* Ex hac citatione, indeque deducto argumento patet, Irenæum nomen Ἰησοῦ, quod in nostris N. Test. exemplaribus Græcis expressum exstat, haud legisse, uti nec Vulgata Latina, neque Persica versio illud habet.

Pag. 205. *Non enim ex voluntate.... Verbum caro*

[49] Tract. 8 in Joan.

factum est. Ex hoc loco et cap. 21 hujus libri liquet, Irenæum Joan. I, 13 legisse, ἐγεννήθη pro οἳ ἐγεννήθησαν : quomodo et Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 19 et 24, allegavit.

Pag. 206. *Æternam.* Vocem αἰώνιον, quæ in nostris evangelicis codd. non exstat, Irenæus in suo additam habuisse videtur, ut et Syrus, Arabs, aliique Orientales interpretes.

Non sunt ex nobis. Cognoscite ergo, etc. Hæc Irenæus ex memoria allegasse videtur.

Derident. Id est ridendos propinant. Conjicio autem Irenæum hic in Græco lusisse paronomasia, in verbis καταγελῶσι, « derident, » et καταγγέλουσι, « annuntiant, » quod mox sequitur.

Consparsus. Græce πεφυρμένος, uti conjicio, « commistus, » id est « intime unitus, » quomodo Plutarcho in Romulo dicitur πεφυρμένη σώματι ψυχή.

Invisibilis visibilis factus, etc. Ita plane et S. Ignatius in *Epist. ad Polycarpum*, pag. 12, scribit, τὸν ἀόρατον, τὸν δὲ δι' ἡμᾶς ὁρατόν· τὸν ἀψηλάφητον (supple ex interpolato exemplari, δι' ἡμᾶς δὲ ψηλαφητόν)· τὸν ἀπάθητον, τὸν δὲ δι' ἡμᾶς παθητόν.

Pag. 207. *Extra dispositionem sunt.* Id est alieni sunt a gratiosa Dei erga homines œconomia, nec mysterium incarnationis Dei intelligentes, nec fructum ejus percipientes.

Exierunt. Εἰσῆλθον habent nostra Novi Testam. exemplaria. Sed ἐξῆλθον cum Vulgato interprete legit Irenæus; aut hujus interpres illius auctoritatem secutus est.

Videte eos. Irenæus βλέπετε αὐτούς, non ἑαυτούς, legisse videtur, ita ut hæreticos respicere, eosque vitare præceperit S. Joannes, quomodo Paulus Phil. III, 2 : βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας.

Ne perdatis quod operati estis. Hinc colligas, Irenæum iterum contra quam in nostris exemplaribus in suo habuisse : ἵνα μὴ ἀπολέσητε, ἃ vel ὃ ἠργάσασθε, quomodo et Vulgatus, Syrus, Æthiops interpretes, atque Œcumenius in *Comment.* ad hunc locum expresserunt, et quomodo in codice Alex. scriptum est, alios ut taceam.

De sæculo. Ex memoria Irenæum ita allegasse puto, siquidem omnia exemplaria habent, εἰς τὸν κόσμον.

Qui solvit Jesum Christum. Dubium est, utrum interpres ex Vulgata Latina ita reposuerit, an ipse Irenæus jam in suo exemplari legerit, ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, quod sane in vetustissimis codd. locum habuisse fidem facit Socrates lib. VII *Hist. eccles.*, cap. 32, nec dubitare nos sinit post Vulgatum interpretem Tertullianus lib. V *Contra Marcionem*, cap. 16, ubi memorat « Antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, et solventes Jesum. » Ubi utramque lectionem jungere videtur, tam modo dictam, quam alteram in nostris exempl., ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, quæ maxime confirmatur per *Epist.* Polycarpi *ad Philippenses*, § 8.

Gratiæ et justitiæ. Χάριτος καὶ τῆς ὡρεᾶς τῆς δικαιοσύνης, habent nostra Græca. Irenæus autem, perinde ut Origenes *Comment. in Joan.*, pag. 334, τῆς ὡρεᾶς haud agnoscunt, quod hæ duæ voces forte ob recurrentem articulum τῆς in illorum codd. per negligentiam scribæ essent omissæ. Nisi potius dicendum, quod interpres Irenæi, aut scriba eas omiserit, utpote desideratas in antiqua Latina Bibliorum versione, sicut ex Augustini lib. I *De baptismo*, cap. 13, colligitur.

In vitam. Haud puto Irenæum legisse εἰς ζωὴν, sed scribam ita exarasse, quod suum Latinorum Bibliorum exemplar. ita haberet, prout hodienum in ms. Claromontano legi, ex doctissimi D. Millii N. T. didici.

A mortuis. Haud additur, « per gloriam Patris; » sicut et in Tertull. lib. *De resurrectione carnis*, cap. 47, desideratur : unde ab Italica versione ita posuit interpres, vel potius scriba. Neque enim dubito, Irenæum ἔτι scripsisse, ut nostri Novi Test. codd. habent, non εἴς τι, prouti Latinus interpres vitiose legisse videtur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 19.

Pag. 208. *Etenim potuerunt.* Apostoli nihil unquam de duplici, aut etiam quadruplici Christo Salvatore tradiderunt, quale Gnostici comminiscebantur : sed disertis verbis referunt Spiritum sanctum in specie columbæ super eum descendisse et permansisse, velut a prophetis prædictum fuerat [37]. Eumdem quoque et apostolis, et Ecclesiæ, et sacramento baptismi efficaciter adfuisse, quemadmodum iidem prophetæ, et postea Christus ipse promiserat [38]. Paulo post, « requiescet super eum, » pro « requiescet super me, » restituimus ex vet. cod. et Isaiæ contextu.

Et sicut arida. Aptissima similitudine necessarium esse gratiæ divinæ auxilium libero hominum arbitrio ostendit, quam secutus est alicubi Chrysostomus.

Corpora enim nostra. Caput hoc diligenter excutienti et perpendenti, inter cætera multa occurrunt tria, quæ de baptismi sacramento Irenæus affirmat. Primum, formam ejus omnino per Christum demandatam esse discipulis, dicentem eis : « Baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti [39]. » Ergo in Christum plane blasphemi sunt Hugnostici affirmantes magicum esse sacramentorum administrationem certis verbis alligare; verbumque sacramentorum non esse aliud a verbo prædicationis ministri ex suggestu.

Secundum, hoc sacramentum tantæ necessitatis esse, ut sine eo, nec Christo adhærescere, nec in vitam æternam pervenire valeamus : quod hic aliquot similibus exemplis, ac figuris comprobat Irenæus. Cui subscribens Tertullianus ait : « Lex tinguendi proposita est, et forma præscripta : Ite, docete nationes, tinguentes eas [40], » etc. D. Augustinus vero scribit [41] : « Dominus Christus apertissime dixit : « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et « Spiritu sancto, non intrabit in regnum cœlo« rum [42]. » Exempla Cornelii, discipulorum Joannis Baptistæ, et aliorum ante susceptum hoc lavacrum sanctificatorum, necessitatem ejus comprobant. Hinc rursum Augustinus : « Noli credere, noli dicere, noli docere, infantes, antequam baptizentur, morte præventos, pervenire posse ad originalium indulgentiam peccatorum, si vis esse catholicus [43]. » Turpissime rursum ergo fallunt et falluntur Hugnostici, sectatorum suorum parvulis sine baptismo decedentibus pro certo salutem repromittentes.

Tertium, quod constanter asserit Irenæus, est hujus sacramenti multiplex virtus ac efficientia. Est enim in eo potestas regenerationis et renovationis humanæ, unum efficit cum Christo, eo ut cœlesti pluvia rigamur et fecundamur, facitque salire in vitam æternam, etc. Itaque **133** etiam atque etiam fœde hallucinantur iidem Hugnostici, omnem ab eo efficaciam subtrahentes, ac ita suffurantes, ut evanidum tantum symbolum prius acceptæ gratiæ remaneat.

Sed fornicata est. Non secundas, vel tertias damnat nuptias; sed multorum adulteriorum ream Samaritidem intelligit, licet Athanasius quæst. 59 ad Antioch. quinque priores maritos legitimos putet.

Hanc muneris. Concinna est hæc allusio roris

[37] Joan. I. [38] Luc. III; Matth. III. [39] Matth. XXVIII, 19. [40] Lib. De bapt. [41] Epist. 10. [42] Joan. III. [43] Lib. III De origine animæ, cap. 9.

illius, ad gratiam cœlestem et charitatem, quæ per Spiritum sanctum diffunditur in corda credentium, alias plus satis arida et sterilia. Id autem prævisum et præsignatum olim a Patribus, nullus inficiabitur, qui Paulo crediderit, affirmanti omnia in figuram antiquis contigisse, legemque umbram fuisse futurorum bonorum. Quod vero ad hanc Gedeonis velleris piam accommodationem attinet, Irenæum imitatur Augustinus quæst. 49 in lib. Judicum; lib. XII *Contra Faustum*, cap. 32; lib. *De unitate Eccles.*, cap. 5; *Comment. in psal.* XLV et LXXI; serm. 2, de verbis Apostoli; et serm. 108, de tempore; Ambros. prologo in librum I *De Spiritu sancto;* Hieronymus epist. ad Paulinum, de instit. monachi; et ex Græcis Theodoretus quæst. 14 in Judic. Origenes hom. 1 in Judic. Hæc adnotare visum est in Gallasii malevolentiam, qui, ut perpetuo Patrum auctoritati detrahat, hic levitatis accusare non veretur beatum hunc martyrem.

Et super vellus lanæ. Ita vet. cod., excusi habebant, « e superiori vellus lanam. » B

Ut per Spiritum imaginem et inscriptionem, etc. Quid si nomine imaginis et inscriptionis in baptismo susceptæ, hoc loco signum illud spirituale ac perpetuum animis Christianis impressum Irenæus intelligat, quod alii « characterem » appellant? Libenter enim ad illum etiam refero, quod ejusdem sæculi scriptor Tertullianus dicit [46]: « Caro (in baptismo sacro chrismatis et crucis signo) signatur, ut anima muniatur. » Sed nullam mihi cavillationem admittere posse videntur hæc Cyrilli Jerosolym. de eodem charactere verba [47]: « Accede ad baptismum, non tantum vultum istum visibilem baptizantium respiciens, sed memineris Spiritus sancti. Hic enim paratus adest obsignare animam tuam, et dare tibi signaculum, quod dæmones tremunt, cœleste quoddam et divinum, sicut scriptum est: « In quo etiam credentes signati estis « Spiritu sancto promissionis [48], » etc.

Spiritu itaque descendente. Isthæc, usque ad illud, « et subdivisiones excogitaverunt, » transcripsit Theodoretus dial. 1, quæ et nos apponi curavimus. C

Pag. 209. *Et oportebit.* Expunximus « oportebat; » et aliquanto post « assectionis » delevimus, et « affectionis » reposuimus auct. vet. cod.

Lacte gypsum miscetur. Proverbium est, non hinc dissimile: « Lethale mulsum; » id omne significans, quod boni specie, perniciem affert. Gypsum enim præsens venenum habere docet Plinius libro XXXVI, cap. 24, quod cum lacte mistum fuerit, fallit.

Ejusdem adnotationes in cap. 20.

Pag. 209. *Ostenso.* Sic ex veteri cod. restituimus, ut sit anacephaleosis eorum, quæ superioribus dixerat. Expunximus itaque « ostensio. » Scribit autem Filium Dei nequaquam tunc incœpisse esse, cum carnem nostram assumpsit; sed Patri semper coexstitisse; hominem vero factum esse, ut id repararetur, quod in Adam amissum erat. Item, unum ac eumdem esse Filium Dei et hominis, salutis nostræ auctorem, vere passum pro nobis, ut et apostoli vere passi sunt pro nomine ipsius. D

Ut quod perdideramus in Adam. Videtur asserere, peccato Adæ perditam esse in eo ac posteris ejus imaginem Dei, quod et Origenes dicitur postea sensisse, scribens tomo III *in Genes.*: « Homo imaginem Dei, ad quam conditus fuerat, peccando amisit. » Augustinus quoque, lib. VI *De Genesi ad litteram*, cap. 27 et 28, scribit: « Adam per peccatum perdidit imaginem Dei in spiritu mentis impressam, secundum quam creatus est. » Hoc ipsum ante illos tradere videtur Philo Judæus, *De opificio sex dierum.*

Sed bene habet, quod Epiphanius ante mille et trecentos annos istam Origenis opinionem inter errores ejus recensuit, et Augustinus libro secundo *Retractation.*, cap. 24, priorem sententiam illam emolliens et mitigans scribat, eam non sic accipiendam esse, tanquam nulla remaneat imago: sed quod tam deformis et obscura facta sit, ut reformatione opus habeat. Perditam ergo illam scribit Irenæus, quantum ad gratiæ, justitiæ et pietatis infusa initio clarissima ornamenta, quibus Deum referre debuit; non quantum ad substantiam, ipsumque fundamentum imaginis, ut ex libri quinti capite sexto promptum est colligere. Hoc velut explicans et comprobans ait Augustinus: « Recipimus justitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. » Et rursum: « Hanc imaginem in spiritu mentis impressam, amisit Adam per peccatum, quam recipimus per gratiam justitiæ [49]. »

Quia enim non erat possibile. Duas voces « impossibile » et « obedientiam, » auctoritate veteris codicis removere non dubitavimus, oppositasque « possibile » et « inobedientiam » substituere, ut sensus sit: necessarium fuisse hominibus Christum redemptorem, cum tanto muneri facere satis nequivisset ullus alius ab eo. Atque hanc esse Irenæi mentem manifestissime indicant ea, quæ in calce hujus capitis habentur. Irenæo subscribit Athanasius orat. 3 contra Arianos, et initio libri *De incarnatione Verbi;* sed accurate disputationem hanc pertractat Anselmus duobus libris, quibus nomen dedit: *Cur Deus homo.* D. Petrus apud Clementem lib. I *Recogn.* asserit, « impossibile fuisse mortalium mala purgari per alium. » Consentit his verbis Augustinus: « Necesse erat illum hominem esse, qui occidi posset; et Deum, qui mori nequiret [50]. »

Et incarnatus. Octo has voces ex vet. cod. restituimus.

Affingitur. Expunximus « affigitur; » et mox « Horo, id est fini » reposuimus pro « loro, id est funi, » auct. vet. cod.

Manifestum est igitur. Hæc Theodoretus in dialogo 3 ex Irenæo nominatim transcribit, usque ad illud: « et iterum, et periet infirmus, » etc., ut suo loco posuimus.

Pag. 210. *Et periet.* Veter. cod. auctoritate sic pro « pereat » non dubitavimus reponere, cum et Græce sit καὶ ἀπολεῖται, et hujusmodi verborum formas prisci scriptores ecclesiastici frequenter usurparint. Arnobius *Comment. in psal.* XX: « Fructus eorum qui increduli perseverant, a terra perient. » Et in psal. LXXI., in tribus lineis, quater « floriet » usurpat. Lucifer Calarit. lib. I, pro Athanasio: « Memoria impiorum periet. » Conqueritur Augustinus, quod de ore cantantium suæ diœceseos populorum auferre non potuerit; « Super ipsum autem floriet sanctificatio mea; » adeo huic voci assueverant. Paulo post etiam « decubuit, » loco « discubuit » substituimus, ex vet. cod.

In Christi nomine. Eadem fere ad verbum docet Ambrosius lib. I *De Spiritu sancto*, cap. 3.

Salvaverit. Delevimus « salvabit; » et infra « timete, » pro « timentes » vet. cod. auct. substituimus.

Qui flagellari et occidi haberent. Id est flagellandi et occidendi erant. Sic et infra, « et nos cum incipiemus vere pati, » incipere pati, est passurum esse, ut Joan. IV, 47: ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν, « incipiebat enim mori; » et Lucæ VII, 2, δοῦλος ἤμελλε τελευτᾶν, « servus erat moriturus. »

Qui confunderentur. Vetus cod. simpliciter habet, « confunderent confessionem ejus. » Atque ita fere legit Tertullianus: « Salvus sum, ait, si non con-

[46] Lib. de resur. carn., cap. 8. [47] Catech. 17. [48] Ephes. I, 13. [49] L. VI de Gen., c. 24 et 27. [50] Lib. XIII de Trinit., cap. 14.

fundar de Domino meo. Qui me (inquit) confusus fuerit, et ego ejus [49], » etc.

Ut etiam martyres spernant. Observa quam graviter priorum Gnosticorum temeritatem damnet, qui præ se nihilo faciebant beatissimos martyres, qui Christianæ pietatis ergo tot labores subierant. Quid ergo dixisset, si posteriorum Gnosticorum censuras, cachinnos, sacrilegia et sævitias vidisset; quibus illorum scripta damnant, pietatem exsibilant, memorias diruunt, et venerandas reliquias, effossis sepulcris, ignibus, cloacis, vel feris tradunt; pientissima scripta, aut damnant, aut lacerant, aut corrumpunt; miracula dæmonum præstigiis tribuunt; studiosa exercitia, periculosas superstitiones vocant; exempla, disciplinam, et doctrinam, idololatriæ seminaria, et Antichristi notas appellant; necnon damnatos esse omnes, si ab istis ante supremam horam non resipuerint, non verentur vociferari et scribere?

Et ne videar hæc illis gratis affingere, ecce ab aliquot discipulis Lutheri, novissimorum Gnosticorum parentis, collecta et publicata tam diversa, quam adversa et perversa illius de cunctis fere Patribus, martyribus et antiquis Ecclesiæ catholicæ doctoribus judicia : « Dionysius multa garrit de nominibus divinis, de cœlesti et Eccles. hierarchia. Ita eum appellaverunt Diviniloquum : sed sunt mera somnia, nec fuit Pauli discipulus, nec martyr. Tertullianus horridus, ferus, sine ingenio, sine doctrina, sine sensu communi. Cyprianus est infirmus theologus. Cypriani et Tertulliani ætate cœpit degenerare Ecclesia. Origenem jampridem excommunicavi. In toto Origene non est unum verbum de **134** Christo. In Athanasio nihil singulare fuit. Basilius nihil plane valet. Totus est monachus. Illum ne pili quidem facio. Nazianzenus in sua poesi versatus, nihil sincere de Deo scripsit. Hieronymus inter Ecclesiæ doctores censeri non debet : fuit enim hæreticus. Homo fuit nullius judicii aut diligentiæ. Multa impie scribit. Ea fuit oscitantia et hebetudo ejus in Scripturis intelligendis, more suo Judaicas cæcitates pro historico sensu, deinde suas ineptias pro allegoria obtrudit. De fide, veraque religione et doctrina, ne verbum quidem in ipsius scriptis exstat. Nullum inter Patres scio, cui ita sim inimicus, atque Hieronymo. Nihil enim scribit nisi de jejunio, de delectu ciborum, et de virginitate. Multi libri Augustini nihil sunt. Chrysostomum nullo loco habeo, nihil est nisi loquaculus. Nihil prope scribit, quod purum sit. Libri ejus nihil aliud sunt, quam chaos, et saccus plenus verborum, ubi nihil est in recessu. Gregorii conciones ne teruncium quidem valent. Diabolus eum in dialogo suo crasse decepit [50], » etc. Obsecro, quis tam patiens ac mitis, cui tam diabolica maledicta et infernalia probra in sanctos Dei servos jacta, stomachum non moverent? Quis tantas calumnias, tetrasque injurias in sanctissima sanctissimi Spiritus Dei organa, vivaque instrumenta, æquo animo ferret? Quis non ab ipsomet Satana, quem sibi frequenter locutum esse Lutherus gloriatur et scribit, in pectore oreque Lutheri immissas pro certo sibi persuadebit? O si adhuc hic nobiscum versaretur B. martyr Irenæus, quam jure, quam merito Lutherum cum [illegible] cione, appellaret os diaboli! Quoties, si hæc nobiscum sanctissimus Polycarpus audiret, cum gemitibus suum illud ingeminaret : « O Deus bone, in quænam servasti me tempora, ut isthæc blasphema sustineam? » Sed aderit procul dubio, aderit brevi tempore Christus judex vivorum et mortuorum, qui et sanctorum servorum suorum gloriam vindicabit, et hæresiarcharum ora blasphema sempiternis ignibus obturabit.

Et substent omnia. Billius legendum putat, « substant; » quod verbum quidem barbarum est, sed de Græco ὑφίστανται, id est *sustinent*, expressum. Quæ autem sequuntur, « quos et concedimus ipsis martyribus, » mendum plane olere : sed quod citra melioris exemplaris opem deleri nequeat.

Pag. 211. *Si enim non vere passus.* Hunc errorem ante Irenæum refellit passim in epistolis Ignatius : postea omnium acerrime Tertullianus toto libro *De carne Christi* ; et in calce libri IV *Contra Marcionem.*

Hærere itaque fecit. Adorandum mysterium de duabus in Christo conjunctis naturis, illiusque causas, hoc loco erudite describit ; quod et Justinus martyr non minus eleganter quam acute præstiterat lib. *De confessione fidei et Trinit.* Isthæc nominatim ex Irenæo desumit Theodoretus dialogo 2, usque ad illud : « qua enim ratione filiorum adoptionis, » etc.

Esset. Delevimus « esse. »

In carne natum. Expunximus « incarnatum. »

Non enim Spiritu. Tres has voces adjecimus.

Qui inciperet occidere. Id est qui peccatum occisurus et omnino deleturus erat.

Sic igitur. Excusi codices, « si igitur. »

Antiquam. Ita pro « antequam, » veteris cod. auct. restituimus.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 20.

Pag. 209. *Christum Jesum crucifixum.* Ἰησοῦν in nostris N. Testam. codd. non legimus ; unde et hæc verba Irenæum memoriter citasse dicerem, nisi Clemens Alex. quoque lib. I *Strom.* pag. 313, cum hac additione illa allegasset.

Propheta. Nec nomen, neque locum prophetæ indicarunt Irenæi editores. Est autem Jeremiæ cap. XVII, vers. 9, ubi LXX habent : καὶ ἄνθρωπός ἐστι καὶ τίς γνώσεται αὐτόν; legentes nempe אדם non ואנש, uti modo Masoreticus codex habet. Ad Christum autem hæc verba applicarunt prisci Patres, inde probantes, « quod homo sit Dominus atque Salvator, secundum dispensationem carnis assumptæ, » teste Hieronymo in *Comment.* ad hunc locum, et animadvertente, « id bono voto eos, sed non secundum scientiam fecisse. » Atqui post Irenæum nostrum ita fecerunt Tertullianus lib. *Contra Judæos*, cap. 14, lib. *De carne Christi*, cap. 15, lib. III *Contra Marcionem*, cap. 7, et Cyprianus lib. II *Testim. contra Judæos*, cap. 10.

Pag. 110. *Servare eas, quæ ad eum essent, confessiones.* Id est « observare, » ne eum coram hominibus negent.

Concedimus. Id est « committimus, » uti lib. II, cap. 49, et alibi. Explicat autem Irenæus semetipsum, dum addit, Christum hanc S. martyribus illatam injuriam vindicaturum, quando una cum illis secundo venerit ad gloriam ; ubi non solum ipse, sed et hi sedebunt judicatori mundum, juxta Apocal. XX, 4. Quem sensum, cum non assequeretur Billius, textum corruptum esse frustra suspicatus est, lib. II *Observat. sacr.*, cap. 5.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 21.

Pag. 212. *Rursus autem.* Carpocratem et asseclas oppugnat hoc loco ; uberius autem infra cap. 27, 28, 29, 30, 31, quorum hæreses descripserat lib. I, cap. 24. Adversus hanc hæresim nominatim confli[illegible] Justinus martyr in *Dialogo*, et postea Tertull., Epip[illegible] Theodoretus.

Com[illegible]dit autem hoc capite Irenæus, illos nec peccatorum remissionem, nec adoptionem filiorum Dei, imo nec jus beatæ resurrectionis assequi, qui Christum filium Joseph constituunt. Duplex igitur in eo agnoscenda et profitenda est nativitas, duplex natura, et substantia in unitate personæ.

Observandum quoque non modo Irenæi, sed et omnium theologorum sententiam esse, purum nudumque hominem non potuisse redemptionis humanæ officium adimplere ; sed necesse fuisse, ut id

[49] Lib. de carne Christi. [50] Pet. Rebenstock lib. Colloq. ; Aurifaber I. Colloq. mensalium Lutheri.

Deus simul et homo perficeret. « Nullatenus, » inquit Fulgentius [21], « humana natura ad auferendum peccatum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi unione Verbi Dei. » Et August. cap. 108 *Enchir.*: « Neque per ipsum liberaremur mediatorem hominum Christum, nisi esset Deus. » Ambrosius quoque in caput IX ad Hæbreos ait: « Tantum fuit peccatum nostrum, ut salvari non possemus aliquando, nisi unigenitus Filius Dei moreretur pro nobis. » Et Basilius in psal. XLVIII: « Non homo nudus, sed homo Deus Jesus Christus nos redemit: quia nullus alius poterat condignum afferre pretium. » Plura istiusmodi testimonia comperiet studiosus lector apud Chrysostomum hom. 10 in Joan.; Cyrillum Alexand. lib. V *Thesauri*, cap. 7. et lib. I *De fide ad reginas;* Cyrillum Jerosolym. catechesi 13; Damascenum lib. III *De fide*, c. 15 et 19; Leonem papam epist. 13, 81 et 95; serm. 1, 4, et 10 de Nativitate, serm. 7 et 8, de Epiphania; et serm. 1 et 12 de Passione Domini; Anselmum denique duobus libris *Cur Deus homo.*

Commistum Verbum. Id est ex Virgine reipsa incarnatum: aut « commisti Verbo, » si vet. cod. lectio placet, id est fide, spe et charitate, necdum Christo adhærentes. Mox « percipientes, » pro « perficientes » restituimus, auct. vet. cod.

Manumiserit. Ἐλευθερώσῃ, id est soluto miserrimæ omnium captivitatis jugo, in libertatem filiorum Dei asseruerit. Ut enim mancipium dicitur Augustino [22], qui manu captus, belli jure occidi poterat; sic manumissus, cui libertatis copia fiebat, certis ritibus et verbis istis: « Hunc hominem liberum esse volo. »

Ego dixi: Dii estis. Hæc Theodoretus dialogo 1, ex Irenæo citat usque ad illud: « Non enim poteramus, » etc. Ejus porro auctoritate, et veteris cod. consensu mox pro « Verbum Dei, Verbi Dei » reposuimus.

Commistus Verbo Dei. Tres has voces Theodoretus desiderat, indeque forsan alicui viderentur aliunde invectæ, nisi codices omnes constanter illas servarent, et non raro infra iisdem verbis uteretur lib. IV, cap. 37. His autem perfectam illam unitionem divinæ et humanæ naturæ in Christo, tanto studio docere et explicare studet, ut verbis adunendi, adhærendi, conjungendi, couniendi, assumendi, et communicandi, quibus superiori capite usus est, non contentus: nunc et commistionis vocem usurpet, sed ad superiorum significationem. Ne quis vero hac phrasi offendatur, quasi confusionem quamdam naturarum in Domino nostro Irenæus induceret, animadvertat et bene sentientes alios Patres ad ea non abhorruisse. Dionysius Areopag.: « Jesus simplex ex carne humiliatis nostræ ineffabiliter compositus est. » Tertullianus lib. II *Contra Marcionem:* « Miscentem in seipso hominem et Deum; » et cap. 12 *Apologet.:* « Nascitur homo, Deo mistus. » Cyprianus, tractatu *De vanitate idolorum:* « Deus cum homine miscetur. » Vigilius martyr lib. I *Contra Eutychen:* « Filius Dei ostendere voluit nostri generis naturam per commistionis individuam unitatem. » Augustinus IV *De Trinit.*, cap. 20: « Verbo Dei, ad unitatem personæ quodammodo commistus est homo. » Alios multo plures prætereo, quos legendo notes licet.

Ut adoptionem percipiens. Erasmus præfatione in hos libros, existimavit hunc locum prudenter legendum, propterea quod Christum juxta conditionem humanam adoptivum esse Filium Dei videatur asserere Iren. Et certe hanc **135** sententiam in Elipando Toletanæ sedis episcopo, aliquot postea sæculis damnaverunt Paulus Aquilegiensis, Adrianus papa, et synodus Francofordiensis, ad quam, imperante Carolo Magno, ex Gallia, Germania, Italia episcopi circiter trecenti convenerant. Elipandus cum asseclis, libello edito volebat Hilarium, Hieronymum, Augustinum, deinde Eugenium, Hildefonsum, et Julianum Toletanos olim antistites, a suis partibus stetisse: verum, Patrum illorum sententias partim depravasse, partim fictitias supposuisse convictus fuit; et ejus error, sanctarum Scripturarum, et gravissimorum theologorum Athanasii, Nazianzeni, Cyrilli, Hilarii, Hieronymi, Augustini, Ambrosii, Isidori, Paschasii, ibidem adductis sententiis, quibus pernegant Christum ullo pacto adoptatum Filium dicendum esse, penitus oppressus.

Superest ergo ut hic aut voce adoptionis, quam usurpat Irenæus, eam gratiam, donum, beneficiumve intelligamus, quibus in unitatem personæ, sine ullis suis præcedentibus meritis, humanam nostram naturam ex Virgine Filius Dei assumpsit. Hoc fusius tibi explicabunt post Augustinum lib. *Contra Secundinum*, cap. 5, Petrus Lombardus lib. III *Sent.*, dist. 10, et quotquot quæstionibus suis eum locum illustrarunt patres scholastici. Aut, quod acutis et doctis viris longe rectius videtur, illa Irenæi verba non ad ipsum Christum, sed ad cœtum piorum hominum referenda sunt, quos passionis, sanguinis et mortis suæ beneficio atque efficacitate in adoptionem filiorum Dei misericorditer assumpserit. Istud enim confirmant hæc Irenæi verba: « Filius Dei factus est homo, ut homo, percipiens adoptionem, fiat filius Dei. » Et paulo superius: « Ad eos dicit, qui non recipiunt munus adoptionis. » Spectans igitur B. martyr hæc apostolorum verba: « Dedit potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus [23]; Accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei [24]; » de nostra in Christo et per Christum adoptione loquitur.

Possemus. Sex voces has inseruimus, erasimus vero « possimus, nisi » veteris cod. auct.

Propter hoc. Expunximus « quod per hoc: » et non ita multum post, « aut » pro « ut » reposuimus auct. vet. cod.

Sicut enim homo erat. Theodoretus in dialogo 3 hæc ex Irenæo transcribit usque ad illud: « Hic igitur Filius Dei, » etc., quæ supra Græce et Latine adjecimus.

Requiescente quidem Verbo. Apertissime docet divinæ naturæ nihil doloris in illa Dominica perpessione illatum, quippe quæ mutationum universarum expers, his subjici non potest. Hoc idem multis scripturis confirmat concilium Hispalense, actione 13, et clarissimis exemplis illustrat Euseb. lib. IV *Demonstr. evang.*, cap. 13.

Ejusdem adnotationes in cap. 23.

Pag. 213. *Magnanimus.* Vet. cod. « magnanimis. » Sic vocem Græcam μακρόθυμος, puto reddidisse interpretem, quam alii « patientem et longanimem » redderent. Irenæum porro imitantur Tertullianus lib. *De patientia*, Cypr. *De oratione Dominica*, eadem voce utentes.

Ostendit autem hoc capite Irenæus, Deum ex lapsu hominis huic mundo patefecisse, quam sit patiens, benignus, misericors, et potens ad salvandum. Hoc ipsum etiam Jonæ exemplo comprobat: atque idcirco gravissimam esse hominum ingratitudinem, si tantum beneficium pro dignitate non agnoverint et suspexerint, etc. « Verbum » autem fere semper masculino genere effert, attendens Græcam vocem λόγος, quæ masculina est.

Ninivitis. Ita vet. cod., excusi « inimicis. »

Conterritos ab eo signo. Indicat Jonam prædicasse Ninivitis mira, quæ sibi in mari, in cete, et in terra contigerant; quod etiam quibusdam Hebræorum interpretibus placet, uti nostris in eam prophetiam *Commentariis* signavimus.

Ut insperabilem. Ita et capitis initio, « glorificaret Deum, qui insperabilem salutem ei donasset. » Expunximus ergo « inseparabilem. »

[21] L. de incarn. et grat., c. 4. [22] Lib. XIX de civit. Dei, cap. 15. [23] Joan. I, 12. [24] Rom. VIII, 23.

Ingratus enim. Vet. cod. : « Ingratum enim magis eum hoc, etc., et dilectionem, quam habebat Deus in hominem, offuscabat sensum suum, » etc.

Cognoscat autem. Delevimus « cognoscant, » auct. vet. cod.

Pag. 214. *Factus est.* Vertendum erat, « factum est, » propter antecedens « Verbum, » nisi λόγος masculinam vocem respexisset interpres : quod et alibi frequenter facit. Paulo post, « assuesceret, » ponitur pro, « assuefaceret. »

Non habebant salvari. Græce οὐκ εἶχον σωθῆναι, non poterant salvari ; ut ἔχω λέγειν, possum dicere.

Ejusdem adnotationes in cap. 23.

Pag. 214. *Rursus, quoniam neque homo.* Oportuit Salvatorem mundi esse verum hominem, qui pro nobis pateretur et moreretur ; item et Deum, qui peccata remitteret atque salvaret a morte.

Sine carne. Angelis corpora propria tribuunt multi ant quorum, ut ex Justino, Tatiano, Tertulliano, Cypriano, Origene, et plerisque aliis apertum est. Alii vero ut Dionysius, Cyrillus, Theodoretus, Damascenus, volunt illos omnino incorporeos, et non materiatos esse ; quibus accedere videtur hoc loco Irenæus, licet cap. 70 lib. IV aliud indicare videatur. Ignatius item, *Epist. ad Trallianos*, vocat angelos « incorporeas creaturas. » Basil. hom. *Quod Deus non est auctor malorum*, cacodæmonis naturam ait esse incorpoream. Nazianzen. orat. 2 de theologia, de angelorum natura scribit : « Ne hanc quidem, tametsi corporis expertem, incorporeo modo cernere possumus. » Greg. Nyssenus lib. *De vita Moysis*, censet angelos natura incorporeos. Epiphanius contra hæres. 26, appellat dæmonem spiritum incorporeum. Chrysostomus homil. 22, in Genes. affirmat impossibile esse incorpoream angelorum naturam concupiscentia carnis teneri. Hieronymus denique, epist. ad Avitum, in erroribus ponit Origenis, quod dixerit dæmones ob delicta sua aeriis corporibus vestiri.

Neque senior. Sententia est Isa. LXIII juxta tralationem LXX ; quæ iisdem fere verbis citatur quoque a Cypriano lib. II *Adversus Judæos*, cap. 7.

Isaias ait : Et commemoratus est. Non dubito nomen Isaiæ pro nomine Jeremiæ in hunc locum irrepsisse, quoniam dixisset ut paulo antea : « Et Isaias rursus ; » insuper, lib. VI, cap. 39, hunc eumdem locum ascribit Jeremiæ ; lib. item V, cap. 31, eumdem locum, paulo licet aliter citans, Isaiæ non meminit. Sed et Justinus martyr in *Dialogo*, velut ex Jeremia locum allegat. Scribit porro, Judæos odio Christianorum sententiam istam, pluresque alias e sacris Bibliis sustulisse. Et revera hic locus nec apud LXX, nec apud Vulgatam lectionem Latinam nunc occurrit.

Deus ab Africo veniet. Sic cum Irenæo legit Novatianus lib. *De Trin.* cap. 12, apud Tertull., idque ex editione Theodotionis, quem testatur Hieronymus vertisse : « Deus ab Austro veniet, et Sanctus de monte Pharan [83], » ut nunc legit editio Latina Vulgata. Docet idem Hieronymus Pharan locum esse vicinum monti Sina, et Bethlehem sitam esse ad Austrum, in qua natus est Salvator. Montes autem Ephraim sive Effrem, urbi Jerusalem non sunt ad austrum, sed ad septentrionem. Ideo hic melius legi videretur, « de monte Pharan, » quam, « Effrem. » Novatianus habet, « de monte umbroso. »

Cooperuit cœlum. Hæc nova est lectio ex variis translationibus concinnata, et ferme ei similis, quam in iisdem sententiis usurpat Cyprian. lib. III *Adv. Judæos*, cap. 21, quod prudenter animadverit diligentissimus et doctissimus ejus scholiastes Pamelius.

Pag. 215. *Deus igitur homo factus est.* Euseb. lib. V *Hist.*, cap. 8, hæc nominatim ex Irenæo transcribit, quæ Græce et Latine insequenti capite adjicientur.

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Pag. 215. *Non ergo vera est quorumdam interpretatio.* Judæos hujus pravæ interpretationis auctores una cum Ebionitis, Theodotione et Aquila intelligit : quibus Tryphonem et Carpocratem Justinus adjungit ; Symmachum ex Samaritano proselytum et circumcisum, Eusebius et Epiphanius. Et de illis quidem nihil mirum, cum vel Christum nunquam susceperint, vel susceptum semel penitus postea abnegarint. At, nostra tempestate, in ipso Christianarum regionum meditullio, quosdam, qui se gloriæ Christi omnium maximos et sincerissimos assertores venditarunt, exstitisse qui Judaicam et Gnosticam hanc impietatem, tanto martyrum sanguine exstinctam, ab Orco revocarent, apud posteros fidem vix inveniet. Calvinum intelligo, qui Judæis de nomine עַלְמָה *Haalmah*, concedit, quod postulant, videlicet de adolescentula viro cognita intelligendum : Œcolampadium Judaice et Gnostice transferentem : « Ecce, adolescentula illa prægnans, et pariens filium ; » atque impurum Castalionem communi voce ad corruptam et incorruptam interpretantem : « Ecce, puella prægnans filium pariet ; » quos omnes sequentibus rationibus coarguemus.

1. Tribus diversis vocabulis Hebræi eamdem fere rem **136** significant, נַעֲרָה, *naarah* adolescentulam, sed tam virginem, quam corruptam : בְּתוּלָה *bethulah*, virginem duntaxat designant, sive anus decrepita, sive adolescentula fuerit ; עַלְמָה, *haalmah*, quo matrem Messiæ hoc loco vocat propheta, solummodo adolescentulam virginem, eamque cum ἐπιτάσει intactam, hominibus absconditam et occultam, ut ipsum etymon indicat.

2. Deinde tribus tantum locis in sacris Hebræorum litteris, הָעַלְמָה, *haalmah*, cum littera seu articulo ה, *he*, invenitur : Genes. XXIV, 43, cum de Rebecca dicitur : « Ecce, sto juxta fontem aquæ, et erit haalmah, » id est virgo « egrediens ad hauriendum, » etc. ; secundo, Exod. II, 8, cum de Maria sorore Moysis scribitur : « Et perrexit haalmah, » id est virgo, « et vocavit matrem infantis ; » tertio demum apud Isaiam hoc in loco : « Ecce haalmah. » Si igitur duæ priores hoc nomine vocantur, quod intactæ, absconditæ, et viris non cognitæ essent, procul dubio et tertia hæc, de qua agitur.

3. Accedit, quod Septuaginta seniores illi, genere et conversatione Hebræi, Hebraicæ et Græcæ linguæ peritia clari in primis, pro *haalmah* (ut cum Irenæo Justinus martyr, Hieronymusque prudenter observant), hoc loco transtulerunt ἡ παρθένος, quod omnibus, circa controversiam, virginem significat : et non ἡ νεᾶνις, quod adolescentulam, nec παιδίσκη, quod puellam simpliciter denotat.

4. Nec parum partes nostras confirmat Jonathan Usielis filius, paraphrastes Chaldæus, vir inter Hebræos summi nominis et auctoritatis, qui locum hunc reddidit, « Ecce virgo. » Consentit etiam Evangelium Matthæi Syriaca lingua, id est Hebraica, dialecto vulgari primo scriptum, Isaiæ locum ita reddens : « Ecce enim virgo. » Lingua quoque Punica, quæ profecto Arabica est, *haalmah* proprie virgo appellatur : ut non sine mysterio, totius mundi Redemptoris genitricis integritas omnium linguis celebretur.

5. Demum, ut quod tanquam inexpugnabile munimentum in hac re æstimarunt cum Irenæo, Justinus, Tertullianus, Basilius, Cyrillus, Chrysostomus, Hieronymus, non omittam ; insigne prodigium, miraculum retro actis sæculis inauditum, signumque non vulgare, sed Deo dignum, ac, ut Tertulliani verbis utar, « monstruosam aliquam novitatem, divinus vates Judæis pollicebatur ; cujus nullam prorsus rationem habet juvenculæ desponsatæ quotidia-

[83] Habac. III, 3.

nus prægnatus et partus. » Cæterum partem hujus capitis in suam *Historiam* transtulit Euseb., lib. v cap. 8, ut supra adjecimus.

Theodotion. Hunc circa secundi Commodi imperium agnitum Epiphanius scribit; Nauclerus, Bergomas, Sabellicus et Platina sectatorem Tatiani, antequam in hæresim incideret, initio constituunt. Marcionis furores deinde insecutum tradit Epiphanius, sed postremo infensum et ipsum illius hæresi, ad Judæos declinasse; detractoque præputio, eorum linguæ, deinde et privatæ Bibliorum interpretationi dedisse operam. Ebionæum appellat eumdem Eusebius lib. III *Hist.*, cap. 8. Quem secutus Hieronymus[56] inter hæreticos judaizantes annumerat, illumque multa mysteria Salvatoris, subdola interpretatione celasse prodit. Refert in catalogum hæreticorum Aug., quod Christum solummodo hominem dixerit.

Aquila. Hic duodecimo Adriani anno ab Ecclesia proscriptus fuit; quod, auctore Epiphanio[57], astrologicis impensius quam Christianum decebat addictus esset. Ignominiam hanc impotenti animo ferens, abnegato Christo, factusque proselytus, circumcidi se passus est, atque inde contentioso studio, linguam Hebræam didicit, et primus post Septuaginta, qui ante eum quadringentis et triginta annis apud Ptolemæum regem sacra Biblia traduxerant, interpretari et ipse tentavit, et in Christianorum odium ex recepta lectione multa pervertit et corrupit; quale est hoc, quod adducit Irenæus. Idem exemplum ex Irenæo nominatim recitat Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, additque hanc interpretationem ansam sui erroris præbuisse Ebionitis. Hunc Aquilam diligentem et curiosum interpretem alicubi vocat Hieronymus, alibi vero contentiosum appellat, nec verba solum, sed etymologias quoque verborum transferre conatum, atque ita jure rejiciendum[58].

Suas ipsi comburere Scripturas. Tanto odio Christiani nominis Judæos flagrasse scribit Justinus martyr[59], ut ex sacris Bibliis plurima deleverint, quibus Christum crucifixum, Deum verum et hominem esse, unicumque orbis redemptorem, et Messiam promissum, adeo diserte docebatur, ut ea nullis glossematibus possent alio detorquere, qualia sunt quæ ibidem subnectit de Esdra, Jeremia, et psalm. XCV, e cujus versu decimo deleverunt « a ligno, » cum prius esset: « Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit a ligno. »

Reliquas omnes gentes. Tres has voces ex vet. cod. adjecimus, expungendo « reliquos omnes. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 24.

Pag. 215. *Τολμώντων μεθερμηνεύειν.* Eamdem audaciam notat Justinus M. in *Dial. cum Tryphone* p. 262, his verbis: Ὑμεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν τολμᾶτε λέγειν, μηδὲ εἰρῆσθαι ἐν τῇ προφητείᾳ τοῦ Ἡσαΐου, Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, ἀλλ' Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν. Confer ibid. pag. 310.

Θεοδοτίων. Crassus est error Feuardentii, Theodotionem, cujus hoc Irenæi loco mentio fit, confundentis cum Theodotione Augustini, qui idem est cum Theodoto hæretico, de quo Epiphan. hæres. 54, et Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 28.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 25.

Pag. 215. *Prius enim quam Romani.* Ab hoc Ptolemæo, usque ad obsidionem primam Jerosolymorum ab exercitu Romano, duce Pompeio, olympiadas 54, quæ annos 156 efficiunt, numerat Euseb. in *Chron.*

Regnum suum. Vet. cod., « regnum Dei, » id est terram toties beatorum patriarcharum posteritati promissam. Eusebius habet[60]: « Antequam Romani summum totius orbis obtinerent imperium, » etc., usque ad illud: « Cum tanta igitur veritate, » etc. Ejus porro auctoritate, et consensu vet. cod., « ornare, » pro « compleri; » — « Jerosolymitis, » pro « Jerosolymis; » — « obediebant enim, » pro « qui obaudiebant, » restituimus et immutavimus.

Ptolemæus Lagi filius. Tertull.[61] hunc Philadelphum cognominat, simulque appellat Ptolemæorum eruditissimum. Epiphanius notat hoc factum fuisse anno regni ejus decimo septimo: etenim Nicephorus Constantinop. eum 38 annis imperasse scribit in *Chronologia.*

Omnium hominum. Josephus 50,000 voluminum eam bibliothecam habuisse scribit, l. XII *Antiq.*, c. 2, ubi et totam historiam accurate persequitur. Aristæas apud Eusebium lib. VIII *De præparatione evangelica*, cap 1, refert Demetrium Phalereum bibliothecæ præfectum regium interrogatum a rege, quot jam libri in bibliothecis essent, respondisse: « Plures quam ducenta millia, sed brevi tempore non fore pauciores quingentis millibus. »

Septuaginta seniores. Non defuerunt qui litem moverint de horum numero, dicentes tantum septuaginta fuisse, non septuaginta duo, propterea quod ita recenseantur, tum ab Irenæo, tum a plurimis aliis auctoribus. Verum, attendant velim illud brevitatis causa fieri, quemadmodum septuaginta duo discipuli, præter apostolos, a Christo missi, communius septuaginta dicuntur: cum tamen ex Evangelio, Augustini et Bedæ interpretatione, ac Epiphanio hos nominatim recensente, Clementis denique, qui horum partem vidit, *Constitutionum apost.* lib. II, cap. 59, vere septuaginta et duo fuisse extra omnem dubitationem sit. Ad hæc, cum Eleazarus tum summus Jerosolymorum pontifex, ex qualibet gentis suæ tribu, sex viros ad hoc elegerit ac miserit, senarius autem numerus duodecies multiplicatus, septuaginta duo conficiat, certus est septuaginta et duorum interpretum numerus. Aristæas denique ejusdem Ptolemæi a secretis, tot se vidisse, admisisse, fovisse scriptis testatur: quinetiam singulorum nomina per tribus suas ita perscribit. « Ex tribu Juda, inquit, Joseph, Ezechias, Zacharias, Joannes, Ezechias, Eliseus. Ex tribu Ruben, Judas, Simon, Samuel, Adeus, Mathias, Eschemias. Ex tribu Gad, Nehemias, Joseph, Theodosius, Baseas, Ornias, Datis. Ex tribu Aser, Jonathas, Auxeas, Eliseus, Ananias, Chabrias, Sachus. Ex tribu Nephtalim, Isaac, Jacob, Jesus, Gabareus, Simon, Levi. Ex tribu Manasse, Judas, Joseph, Simon, Zacharias, Joannes, Jonathas. Ex tribu Simeon, Sabatheus, Jason, Jesus, Theodorus, Jonas, Jonathan. Ex tribu Levi, Theodosius, Jason, Jesus, Theodorus, Jonas, Jonathas. Ex tribu Issachar, Theophilus, Abraham, Arsamis, Endemias, Daniel, Some. Ex tribu Zabulon, Jeremias, Eleazar, Zacharias, Baneas, Eliseus, Datheus. Ex tribu Ephraim, Samuel, Josephus, Judas, Joathes, Chabel, Dositheus. Ex tribu Benjamin, Israel, Joannes, Theodosius, Arsamenes, Abietas, Ezecel. » Et de his hactenus.

Sunt quoque etiam hoc sæculo, qui contendunt eos tantummodo legem, id est quinque libros Moysis, ex Hebræis Græcos fecisse; istudque sensisse putant Aristæam, Josephum, et quosdam Talmudicos. Falluntur porro quoniam **137** hi nomine legis universam Veteris Testamenti Scripturam intelligunt, sicut et Christus Dominus noster de ea loquitur, Joannis X, 34, et XV, 25. Præterea Philo ac Epiphanius, hujus rei diligentissimi indagatores, diserte testantur universum Vetus Testamentum, quod apud Judæos 22 sacris libris servabatur, ab his in linguam Græcam translatum esse. Neque est verisimile regem omnium librorum tam avidum et curiosum, tot reliquorum clarissimorum prophetarum libros neglexisse, solis quinque unius Moysis contentum. Postremo, cum nulli ab his LXX

[56] Præf. in Job. [57] Lib. de Pond. [58] Comm. in c. II Ose. et epist. ad Pammachium. [59] In Dialog. [60] Lib. V Hist. [61] Apol. c. 18.

reperiantur Veteris Testamenti interpretes, usque ad Aquilam, qui sub Adriano imperatore vixit : et ante hunc apostoli, aliique apostolici viri, alios a Moyse prophetas, tanquam ex Græca tralatione citent frequentissime; non est profecto dubitandum, universum Vetus Testamentum ab illis LXXII Græco sermone donatum esse.

Neque prætermittendum, tantam olim fuisse hujus translationis LXXII, etiam inter Judæos auctoritatem, ut, Philone teste, plurimi eorum singulis annis in insulam Pharum trajicerent, et celebri solemnitate locum honorarent, in quo primum edita esset tam mirabilis legis divinæ interpretatio. Ideo et in horum calendario, die octava mensis Tebet, id est Decembris, signatur jejunium : quod illo die lex in Græcum versa sit tempore Ptolemæi regis, et tenebræ, ut aiunt, triduo totum mundum occupaverint.

Denique prisci Ecclesiæ doctores, Justinus, Tertull., Epiphanius, Augustinus, una cum Irenæo, nihil dubitarunt affirmare hos LXXII seniores Spiritu prophetico hac in re instructos atque munitos fuisse, quando tam stupendo miraculo omnes in easdem dictiones, periodos, et sententias convenerint, oracula obscuriora de Christo tam apte expresserint, et ab apostolis, tota demum prisca Ecclesia Christiana admissi probatique fuerint. Tametsi non diffiteamur, tam vetustate, quam exscribentium plurimorum oscitantia vel ignorantia, multis in locis illorum interpretationem postea vitiatam esse, adeo ut a Luciano, Hesychio, Origene, dein beato Hieronymo exinde emendanda fuerit. Divina tandem Providentia, et doctissimorum virorum nunquam satis laudandis laboribus, novissime correctam, auctoritateque Ecclesiæ Romanæ probatam, et excusam, in lucem gratulantur pii omnes hoc tempore exivisse. Atque hæc pro loco sufficiant.

Separans eos ab invicem. Justinus martyr scribit[43], septuaginta cellularum vestigia, in quibus separatim translulerunt, Alexandriæ sese conspexisse, a quo non dissentiunt Cyrillus Jeros. catechesi 4, Tertullianus cap. 19 *Apolog.*; Eusebius lib. VIII *De præparat. evangel.*, cap. 1; Hilarius, Chrysostomus, Theodoretus, Augustinus II *De doctrina Christ.*, cap. 15, et lib. XVIII *De civitate*, cap. 42. Quin et prophetico, id est divino Spiritu præditos fuisse hos interpretes, non dubitat idem Augustinus XV *De civitate*, capite 14, et lib. XVIII, capite 43 : licet interdum, Hebraicæ veritatis amore, sit illis infestior Hieronymus.

Pag. 216. *Restituere populo eam legem.* Magno consensu antiquissimi scriptores hanc sententiam suis calculis probant, velut Basilius epist. ad Chilonem, Clemens lib. I *Strom.*, Hieronymus lib. *Adv. Helvidium*, Isidorus lib. VI *Etymol.* Sed unius Tertulliani verba hic adnotasse sufficiet : « Jerosolymis, ait, Babylonica expugnatione deletis, omne instrumentum Judaicæ litteraturæ per Esdram constat restauratum, » lib. *De habitu muliebri*, cap. 3.

Circa primum. Subscribit Tertull. lib. *Contra Judæos;* Euseb. in *Histor.* et *Chronico*, anno 42, quem sequitur Epiph. contra hæres. 78. Ptolemæus ergo trecentis plus minus annis hoc tempus præcesserat.

Et Matthæus. Hieronymus veritati Hebraicæ impense devotus, submonet, Matthæum aliquando non sequi LXX translatorum auctoritatem, sed Hebraicam, ut illa duo : « Ex Ægypto vocavi filium meum[44]; » et « Nazaræus vocabitur[45], » indicant; libro *De viris illustr.*, et *Comment.* in II cap. Matth.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 25.

Pag. 215. *Πτολεμαῖος ὁ Λάγου.* Clemens Alex., lib. I *Strom.*, pag. 341 seq., hanc Irenæi de LXX interpretibus historiam recitaturus, istud sententiarum divortium prius memorat : Ἑρμηνευθῆναι τὰς Γραφὰς, τάς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν φασὶν ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Λάγου· ἢ, ὥς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προσενεγκαμένου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν ἑρμηνείαν ἀκριβῶς πραγματευσαμένου. « Versas autem esse Scripturas, et legis, et prophetarum, ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi Lagi filii; aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et, ut verterentur, vehementer procurasset. » Posterioris sententiæ auctor fuisse videtur sive genuinus, sive spurius, uti videtur, Aristæas; sectatores Philo Judæus lib. II *De vita Moysis*, pag. 658; Josephus l. XII *Antiq. Jud.*, cap. 2; Tertullianus in *Apologetico*, cap. 18, ad Aristeæ historiam provocans, ac alii Patres recentiores. Sed Irenæus alterum, nescio quem, auctorem secutus, Ptolemæo Lagi id tribuit, quod illi Philadelpho. De Justino martyre res est incerta, siquidem is Ptolemæum sine addito nominat; ac quamvis in *Paræneși ad Græcos*, pag. 14, Philonem ac Josephum alleget, addit tamen « et alios, » tacitis licet eorum nominibus : ex quibus procul dubio hausit, quod de duplici legatione ipse solus memorat *Apol.* 2, pag. 72. Utrum igitur quoad auctorem legationis cum Philone et Josepho, an cum aliis senserit, dubium manet. Forte autem istud sententiarum divortium exinde natum est, quod legatio ad Judæos acquirendorum sacrorum librorum causa isto facta sit tempore, quo Ptolemæus Lagi filium Philadelphum in regni societatem assumpserat; adeo ut utrique ascribi potuerit, et reapse a diversis auctoribus ascripta sit. Quæ opinio uti plurimorum recentiorum calculo approbatur, ita etiam confirmatur testimonio Anatolii episcopi Laodiceni sæc. III, cujus « multiplicem eruditionem » laudans Eusebius lib. VII *Hist.eccl.*, cap. 32, fragmentum *Canonum paschalium* ejusdem ibi conservavit, in quo Philonem, Josephum, Musæum, suam in rem citat, aliosque antiquiores scriptores Judaicos nominat, nempe duos Agathobulos, quibus *Magistrorum* cognomen hæsit, atque Aristobulum, quem ista occasione ita describit loco citato pag. 234 : Ὃς ἐν τοῖς Ἑβδομήκοντα κατειλεγμένος, τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἑρμηνεύσασι Γραφὰς Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρὶ, καὶ βίβλους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσιῶνησε βασιλεῦσιν, « Qui unus fuit ex illis Septuaginta viris, qui sacra et divina Hebræorum volumina in Ptolemæi Philadelphi et patris ejus gratiam (Græce) interpretati sunt; et libros explanationum legis Mosaicæ iisdem regibus dedicavit. » Ubi in eo quidem forte erravit, quod Aristobulum multo juniorem, explanationum legis Mosaicæ auctorem a Clemente Alexand. et Eusebio *De præparat. evangel.* allegatum, cum illo seniore, uno τῶν Ο' confundit (nisi duo Aristobuli diversos in Moysem commentarios scripserint); ast in eo recte omnino sentire videtur, quod versio librorum regnante Ptolemæo Lagi et filio ejus Philadelpho facta sit. Atque id vel inde quoque probatur, quod opus istud procuraverit Demetrius Phalereus, teste ipso Aristobulo juniore apud Clementem Alex. lib. I *Strom.*, pag. 342, et Euseb. lib. XIII *Præparat. evang.*, cap. 12. Atqui illum defuncto Ptolemæo Lagi a filio ejus Ptolemæo Philadelpho ab aula relegatum fuisse, celebratissimo illo Hermippi apud Diogenem Laertium testimonio constat. Necesse igitur est, ut, cum Ptolemæus Lagi adhuc in vivis, et Demetrius inter amicos regis esset, versio τῶν Ο' si non ad

[43] In Dialogo, et Apol. 2. [44] Ose. XI, 1. [45] Matth. II, 23.

finem perducta, saltem cœpta fuerit. Confer sequentem adnotationem, quæ alia adhuc ad hujus sententiæ confirmationem suppeditabit.

Φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην, etc. Dices, Philadelpho plurimos istud amplissimæ bibliothecæ condendæ studium tribuere scriptores, non autem Ptolemæo Lagi. Respondeo, utrique idem fuisse studium, licet forte in illo, adhuc juvene, magis ardens. Cum enim Ptolemæum Lagi apprime eruditum non solum plurimas epistolas, easque ad viros doctos datas, sed et *Historiam de expeditionibus Alexandri Magni* scripsisse constet, adeo ut « pacis artibus, quam militiæ, major et clarior » dicatur a Curtio, lib. IX, cap. 8, nullum est dubium, quin et libris undique conquirendis fuerit intentus. Et sane eo regnante bibliothecam Alexandriæ fuisse, eique præfuisse Zenodotum Ephesium, versificatorem et grammaticum, refert Suidas in voce Ζηνόδοτος. Quod non parum confirmatur e Strabonis lib. XIII *Geogr.*, p. 608, ubi memoriæ proditum est, quod Aristoteles docuerit τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν. Atqui Aristoteles non ultra Ptolemæi Lagi regnum vitam produxit; adeo ut ipsi primus forte auctor condendæ bibliothecæ fuerit. Fuit sane, licet non primus, Demetrius Phalereus, de quo Plutarchus in *Apophthegmatibus*, p. 189, ait : Πτολεμαίῳ τῷ βασιλεῖ παρήνει τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία κτᾶσθαι **138** καὶ ἀναγινώσκειν. Quæ vix de alio quam Ptolemæo Lagi accipi possunt; et licet ad Philadelphum referantur, Ptolemæo tamen Lagi adhuc vivo istud Demetrii consilium datum est, ut ex præcedenti adnotatione liquet.

Μεταβεβλημέναις τὰς γραφάς. Sic etiam Clemens Alexandrinus loco citato [66] ait, libros omnes, tam legis quam prophetarum, a LXX senioribus in Græcum sermonem conversos fuisse. Cui subscribit Theodoretus in præfat. *Commentariorum in Psalmos*, et Olympiodorus in *Comm. ad librum Job*, et reliqui fere omnes. Aristobulus tamen et Josephus, ambo Judæi scriptores, legem duntaxat ab illis Græce interpretatam fuisse innuunt. Aristobuli quidem hæc verba sunt apud Eusebium in lib. XIII *Præparat. evangel.* : Ἡ δὲ ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου, etc. Josephus vero in proœmio librorum *De antiquitate Judaica* ita scribit : Εὗρον τοίνυν, ὅτι Πτολεμαῖος μὲν ὁ δεύτερος βασιλεὺς περὶ παιδείαν καὶ βίβλων συναγωγὴν σπουδάσας, ἐξαιρέτως ἐφιλοτιμήθη τὸν ἡμέτερον νόμον καὶ τὴν κατ' αὐτὸν διάταξιν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἑλλάδα μεταβαλεῖν. Et paulo post id ipsum declarat apertius his verbis : Οὐδὲ γὰρ πᾶσαν ἐκεῖνος ἔφθη λαβεῖν τὴν ἀναγραφήν, ἀλλ' αὐτὰ μόνα τὰ τοῦ νόμου παρέδοσαν οἱ πεμφθέντες ἐπὶ τὴν ἐξήγησιν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Idem scribit in lib. XII *Antiquitatum*, cap. 2 et lib. II *Contra Apionem* non procul ab initio. Hæc Valesius ad hunc Irenæi locum adnotavit in suis ad Eusebium *Animadversionibus*, pag. 94, col. 1 et 2. Addit quidem (quod et Feuard. adnotat) responderi posse, Judæos legis nomine prophetas interdum comprehendere, ut notat Drusius in cap. 2 *Responsionis ad Minerval Serarii* ; atque pro hac explicatione affert verba quædam Josephi ex lib. II *Contra Apionem*. Sed Josephi de sola Mosaicorum librorum versione sententia ex ante citatis verbis, quibus lex toti Scripturæ opponitur, adeo clare elucet, ut frustraneum sit alium venari sensum. Aliter autem res se habet cum Aristobulo, cujus verba non de solius Mosaicæ legis, sed totius Scripturæ interpretatione commode accipi possunt, et forte etiam debent. Quippe in antedicto libro, pag. 664, Eusebius hæc ejus recitat verba : Διηρμήνευται γὰρ πρὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως δι' ἑτέρων πρὸ τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν ἐπικρατήσεως τά τε κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν Ἑβραίων, ἡμετέρων δὲ πολιτῶν καὶ ἡ τῶν γεγονότων ἁπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτησις τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξήγησις. Atque paulo post in oppositione adversum hæc scribere pergit : Ἡ δὲ ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ νόμου πάντων, ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, etc. Sed de hoc prolixius disputandi hic non est locus.

Χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων. Justinus non in *Apologia* 2. ut scribit Feuardentius, neque in *Dialogo cum Tryphone* testatur, se LXX cellularum vestigia vidisse, sed in *Parænesi ad Græcos*, pag. 14. Cum quo Irenæus consentit ; non autem Epiphanius, lib. *De ponderibus et mensuris* memorans, binos in singulis cellis constitutos fuisse. Cæterum Hieronymi censuram quod attinet, hæc *Præfat. in Pentateuchum* ita sonat : « Et nescio quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo exstruxerit, quibus divisi eadem scriptitarunt ; cum Aristæas ejusdem Ptolemæi ὑπερασπιστής, et multo post tempore Josephus nihil tale retulerint. Retulit tamen, aut saltem non obscure innuit, Philo Judæus lib. II *De vita Moysis*, p. 659, ubi de LXX interpretibus ait : Καθάπερ ἐνθουσιῶντες προεφήτευον, οὐχ ἅλλα ἄλλοι, τὰ δὲ αὐτὰ πάντες ὀνόματα καὶ ῥήματα, ὥσπερ ὑποβολέως ἑκάστοις ἀοράτως ἐνηχοῦντος. Unde corrigenda animadversio Valesii ad Euseb. pag. 94, col. 2, scribentis, nullam cellularum apud Philonem fieri mentionem.

Τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι. Post Philonem Justinus M. loco modo dicto similiter ait, τοὺς Ἑβδομήκοντα ἄνδρας μὴ μόνον τῇ αὐτῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς λέξεσι χρησαμένους, καὶ μηδὲ ἄχρι μιᾶς λέξεως τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας διημαρτηκότας, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ (καὶ) περὶ τῶν αὐτῶν γεγραφότας.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 26.

Pag. 216. *Quemadmodum et ipsi.* Non fuisset hoc initium capitis nisi colo dirimendum a superiore : quod tamen ne lectoribus, præcedentibus sectionibus assuetis, molestum esset, maluimus indicare, quam transponere. Confirmat autem oraculum Isaiæ de virgine Emmanuelem paritura, in beatissima Maria Christum nostrum enixa, completum esse. Miraculum porro repromissum nullum fuisset, nisi plane virgo integra inviolataque peperisset. Cæterum, Helvidii nefarium errorem, ex hujus Evangelii loco perperam intellecto, natum, docte et acriter refellunt Hieronymus, Chrysostomus, et Hildephonsus Toletanus.

In utero. Hoc ex vet. cod. addidimus, cum idem aperte habeat Evangelium Matth. cap. 1.

In profundum inferni. Vet. cod. « In profundum deorsum, aut in altitudinem sursum. » Quam putarim germanam esse Irenæi lectionem, cum ita habere LXX indicet Hieronymus ; quorum lectionem hanc cum Irenæo amplexantur veteres, Justinus in *Dial.*; Cyprianus lib. II *Adv. Judæos*, cap. 9; Basilius, et Cyrillus in hunc Isaiæ locum, et Ambrosius sermone 8 in psalm. CXVIII.

Pag. 217. *Num pusillum vobis.* Quia sic habebant omnes codices, nihil immutavimus. Sanctes ex Hebræo : « Nunquid parum est vobis labore afficere homines, quia labore afficitis et Deum meum? » Tertull. lib. *Contra Judæos* : « Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat certamen? » Cyprianus libro secundo *Adversus Judæos*, capite nono : « Num pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem? » Eadem etiam habet epistol. ad martyres et confessores de Mappalico.

Communicabit bonum. Sex has voces ex veteri codice restituimus : delevimus unicam, « commutavit. » Justinus martyr ita habet [67] : « Butyrum et mel edet, priusquam dignoscat malum, eliget bonum; quia priusquam dignoscat malum a bono,

[66] Lib. I Strom., p. 341, seq. [67] In Dialogo.

rejiciet malum ut bonum eligat. » Præclara est hûjus loci, alioqui satis obscuri, periphrasis apud Hieronymum, *Commentariis* in VII Isaiæ, qua monet infantiam humani corporis divinæ Christi scientiæ non præjudicasse.

Emmanuel enim nomen. Hebraicum nomen est compositum ex עמנו *himmanu*, id est *nobiscum*, et אל *el*, *Deus* : unde constat Christum Deum esse in carne manifestatum. Quo pacto autem Christo Jesu hoc nomen conveniat, et quid Judæis ea de re obstrepentibus respondendum sit, disserunt Justinus martyr quæst. 135 ad orthod. et Tert. lib. *Contra Judæos*.

Ejusdem adnotationes in cap. 27.

Pag. 217. *Et in eo quod dicit.* Hic locus ex Irenæo habetur apud Theodor. dialog. 1. Demonstrat autem facta Davidi de Christo promissa in Virgine Maria completa esse, et Christum per eam verum esse filium David; Ebionitarum labefactata impia interpretatione.

Dabit signum. Expunximus « dedit, » anct. vet. cod.

Quid enim magnum. Rabbinorum quidam de rege Ezechia hoc Isaiæ vaticinium exponunt : sed jam tunc annos circiter quindecim natus erat. Alii fingunt obscuro cuipiam filiorum Achaz, alii vero ejusdem prophetæ filio illud convenire; sed nullus eorum fuit Himmanuel, nec terram universam suo imperio subjectam habuit, sicuti puer ille, quem paulo post idem propheta constituit terræ Dominum. Laudat igitur propheta insigne et inusitatum Dei miraculum, quod de vulgari mulierum conceptu (ut acute vidit Irenæus) nequaquam faceret. Eadem ratione Tryphonem cum asseclis urget Justinus [66] : « Si vulgari more primogenitorum, ait, nasciturus erat ex coitu, cur tanquam prodigium pollicetur, quod commune est primogenitis omnibus? » Eodem modo Tertull. lib. *Contra Judæos*, Basil. hom. de Natali Domini, Cyrillus Jeros. catech. 12.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 27.

Pag. 217. *De fructu ventris ejus regem promisit.... et non de fructu lumborum ejus.* Similiter Tertullianus argumentatur lib. III *Contra Marcionem*, cap. 20, ubi citata ista promissione, subjungit : « Quis iste venter est? ipsius David? utique non : neque enim pariturus esset David. Sed nec uxoris ejus : non enim dixisset : Ex fructu ventris tui; sed potius : Ex fructu ventris uxoris tuæ. Ipsius ergo dicendo ventrem, superest ut aliquem de genere ejus ostenderit, cujus ventris futurus esset fructus caro quæ ex utero Mariæ floruit. Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris; quasi solius ventris, non etiam viri : et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem generis, et familiæ patrem. Nam quia viro deputare non poterat virginis ejus ventrem, patri deputavit. » Sed parum soliditatis videtur habere hæc argumentatio, præsertim distinctio « ventris » et « lumborum; » siquidem ipse apostolorum coryphæus Actor. II, 30, hanc prophetiam recitans ait : ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Unde nil mirum est, Tryphonem Judæum quoque in *Dialogo*, pag. 293, ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ dixisse, quamvis male interpretatus sit.

Significantis fuit, quoniam qui descendebat, etc. Ita et Hieronymus ad ista Isaiæ verba : « Utrumque, inquit, ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis. Qui enim descendit, ipse est qui et ascendit. » Theodoreti verba gemina recitavi et supplevi in notis ad *Spicileg. Patrum* sæc. I, p. 364.

Quid enim magnum, etc. Maxime consona hisce Irenæi sunt ista Justini in dicto *Dialogo*, pag. 310 : Ὡς μεγάλων πραγμάτων σημαινομένων, εἰ γυνὴ ἀπὸ συνουσίας τίκτειν ἔμελλεν· ὅπερ πᾶσαι αἱ νεάνιδες γυναῖκες ποιοῦσι, πλὴν τῶν στειρῶν.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 28.

Pag. 217. *Hoc est enim quod sine manibus.* Ita Danielis admirabile vaticinium, ante Irenæum Justinus in *Dialogo;* et post utrumque Tertullianus lib. *Adv. Judæos*, et lib. III et IV *Adversus Marcion.*, Hieronymus in II caput Danielis, Augustinus tractatu 7 et 9 in Joannem; et ex Græcis Origenes, et Basilius, ad Christi Domini ex intacta Virgine nativitatem, non minus pie quam eleganter accommodarunt. Quibus fit, ut satis nequeam mirari detestarique Calvini Judaicam plane impietatem, scribentis, hæc verba prorsus absurde de Filii Dei nativitate ex Maria Virgine intelligi.

Ejusdem adnotationes in cap. 29.

Pag. 217. *Propter hoc autem.* Virgæ Mosaicæ transformationem, adventum Filii Dei in carnem præsignificasse cum Irenæo sentiunt etiam plerique antiquorum; quorum verba hunc locum explicabunt. Isidorus : « Virga in serpente, Christus in morte; expavit et fugit Moyses, mortuus est Christus, et expaverunt discipuli, et fugerunt. » Ambrosius lib. *De Salomone* : « Moyses virgam projecit in terram; quæ et ipsa imago erat corporis Domini, ideo omnium Ægyptiorum potestatem absorbuit. » Pluribus verbis adhuc isthæc persequitur in psal. CXVIII, et lib. III *Offic.*, cap. 14. Subscribunt ei Augustin. serm. 86 de tempore; Gregor. Nyssen. lib. *De vita Moysis;* Gregorius Roman., Prosper Aquitanicus, Beda, Rupertus.

Quemadmodum. Hunc locum ita videtur æmulari Tertull. [67] : « Non competebat ex semine humano Dei Filium nasci, nisi totus esset filius hominis, non esset et Dei Filius, nihilque haberet amplius Salomone, et amplius Jona, et de Ebionis opinione credendus erat. »

Pag. 218. *Super hæc autem.* Hoc est, præterea, adhæc, πρὸς τούτοις.

Ejusdem adnotationes in cap. 30.

Pag. 218. *Jechonias autem.* Sixtus Senensis, vir perdoctus et accuratus, scribit Anabaptistas hoc tam Jeremiæ quam Irenæi testimonio abuti, ut probent Matthæum evangelistam aberrasse in recensenda Christi genealogia, quasi a regibus Juda et Davide ortus esset per Jechoniam, Salathielem et Zorobabelem : quando ex superioribus Jeremiæ ac Irenæi locis constet Jechoniam, qui et Joacim, in captivitate Babylonica sine liberis mortuum; in eodemque exstinctam omnem stirpem regiam. Respondet vero illos tantummodo loqui de abdicatione a regno, seu orbitate imperii : non de omnimoda sterilitate seu orbitate prolis, quod ex ejusdem Jeremiæ verbis istis clarum evadit : « Scribe hunc virum, abdicatum hominem, quoniam non augebit de semine ejus sedens super thronum David, princeps in Juda [68]. » Quod autem in Babylone genuerit Salathielem, unde natus sit Zorobabel, præter quod ex lib. I Esdræ cap. III, versic. 2, et Matthæi cap. I, 12, constanter asseritur, Philo in secundo *Chronographiæ* testatur, Evilmerodach eduxisse Joacim cognomento Jechoniam de carcere, et in honorem habuisse. Datum autem ei filium Mesezebeel, cognomento Salathiel, qui anno decimo septimo post solutam captivitatem dux fuit populi, a quo et Zorobabel.

Regem Judææ. Id est tribus Judæ et Benjamin, non totius Israelis.

Mortificatum ejus. Cadaver ipsius Joacim, de quo Jerem. XXII, 19 : « Sepultura asini sepelietur, et putrefactus, et projectus extra portas Jerusalem. » Vult autem Irenæus, quia prædictum erat neminem ex semine Joacim, ex quo Joseph sponsus beatæ Mariæ oriundus erat, sessurum super solium Davidis; Jesum Christum, si ab illo genitus fuisset, non potuisse in eo sedere, juxta verbum angeli, Luc. I.

[66] In Dialogo. [67] Lib. de carn. Christi. [68] Jerem. XXII, 30.

Paulo post « inhabitantes » posuimus, pro « inhabitantem, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 218. *Et antiquam plasmationem.* Docet oportuisse Christum redemptorem ex virgine nasci, quoniam Adam prævaricator ex terra virgine formatus fuerat : quod paulo apertius et fusius docet his adversus Judæos verbis Cyrillus Jerosol. [69] : « Ex corporibus corpora gigni, possibile; sed pulverem terræ hominem fieri, hoc multo mirabilius. Lutum confusum, oculorum tunicas et splendores, movere, ædificare, loqui, docere, parere, regnare, hoc admirandum. Itaque, o indoctissimi Judæi, unde Adam factus est? Nonne Deus accepit pulverem de terra, et creavit creaturam hanc admirandam? Quid igitur? Lutum in oculum mutatur, et virgo non generabit? Quod apud homines est impossibile, Deus præstare non poterit? » etc.

Et quemadmodum. Sententiam hanc fere ad verbum videtur Tertullianus transcripsisse lib. *De carne Christi :* « Virgo adhuc erat terra, nondum opere compressa, nondum sementi subacta; ex ea hominem factum accepimus a Deo in animam vivam. Igitur si primus Adam ita traditur, merito sequens, » etc. Mellifluus B. Bernardi verba huic loco accommoda præterire non potui : « Deum, » ait ille hom. 2 super *Missus est*, « hujusmodi decebat nativitas, qua non nisi de virgine nasceretur : talis congruebat et virgini partus, ut non pareret nisi Deum. Voluit esse virginem, de qua immaculata immaculatus procederet, omnium maculas purgaturus, » etc.

Si igitur primus Adam. Totus hic locus exprimitur a Theodoreto, dialog. 1, usque ad illud proximi capitis : « Si enim ille quidem de terra, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 218. *Erant igitur.* Simonis Magi, Saturnini, Valentini, Cerdonis et Marcionis sectatores intelligit; qui omnes diversis licet errorum anfractibus, eamdem tamen in blasphemiam delapsi sunt, Christum aut non veram carnem, aut non ex Virgine conceptam et natam cepisse. In his refellendis pugnacissimus est Tertull. lib. *De carne Christi*, lib. III et IV *Contra Marcionem.* Probat vero Irenæus carnem nostram vere conceptam, natam, crucifixam, passam, et resuscitatam esse in Christo, ex eo quod homo et filius hominis dicitur; insuper, vere esurierit, comederit, fatigatus et vulneratus fuerit, doluerit, lacrymarit, sudarit, demum crucifixus et mortuus sit. Infra, « sustinuit » collocavimus, pro « suscitavit, » docente vet. cod.

Filium hominis se confitetur. Tertull.: « Cur homo Christus, et filius hominis, si nihil hominis, et nihil ex homine? Nisi si aut aliud est homo quam caro; aut aliunde caro hominis, quam ex homine, aut aliud est Maria, quam homo [70]. »

Hinc autem apparet concilium Ephesinum recte ex Patribus adversus Nestorium collegisse et statuisse, D. Virginem Mariam censendam esse Deiparam, non tantum Christiparam, quandoquidem constat illum quem utero concepit, fovit, genuit, simul Deum et hominem exstitisse; quod postea quoque sexta et septima synodus confirmarunt. Hoc tantum Nazianzeni proloquium subnectam : « Si quis sanctam Mariam Deiparam non credit, extra divinitatem est [71]. »

Pag. 219. *Cæterum supervacua est.* Isthæc omnia ad finem usque capitis hujus transcripsit Theodoret. dial. 1.

Si nihil incipiebat sumere. Hoc est, si nihil sumpturus erat, ἔμελλε λαμβάνειν.

Aut si nihil sumpsisset. Tertul. Marcionem eodem etiam pacto alloquitur : « Quid dicis cœlestem carnem, quam unde cœlestem intelligas non habes? A Quid terrenam negas, quam unde terrenam agnoscas habes? Esuriit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lacrymatur super Lazarum, trepidat ad mortem. Caro, inquit, infirma. Sanguinem fudit postremo : hæc sunt, opinor, signa cœlestia [72]. »

Nutritur. Expunximus « nutriretur, » auct. vet. cod., probante quoque Theodoreto.

Ex. Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 32.

Pag. 219. *Οὐδ' ἂν ἱδρωσε θρόμβους αἵματος.* Hunc Irenæi locum respexit Epiphanius in *Ancorato*, § 31, ubi citaturus verba Lucæ de sudore Christi sanguineo, hæc sua præfatur : Κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ, ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις, καὶ χέχρηται τῇ μαρτυρίᾳ ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος ἐν τῷ *Κατὰ* (ita enim legendum pro μετὰ, ut in editione novissima expressum reperio) *αἱρέσεων*, πρὸς τοὺς δοκήσει τὸν Χριστὸν πεφηνέναι λέγοντας· Ὑρθόδοξοι δὲ ἀφείλοντο τὸ ῥητὸν, φοβηθέντες, καὶ μὴ νοήσαντες αὐτοῦ τὸ τέλος καὶ ἰσχυρότατον. Unde textus Lucæ B de sudore sanguineo sequitur; ad quem modo recitata Epiphanii verba omnino pertinent, male a Petavio hujus loci interprete **140** et commentatore, ac Grotio in *Comment.* ad Luc. XIX, aliisque viris doctis relata ad id quod de fletu Christi præcessit ex Luc. XIX.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 33.

Pag. 219. *Propter hoc Lucas.* Ex genealogia Christi ostendit eum vere hominem, et universorum hominum redemptorem, eumdemque ex B. Virgine Maria conceptum et natum; ut sicut virgo Eva sibi et nobis causa mortis facta est, sic B. Maria vitæ et salutis per Filium suum nobis esset.

Paulo ante. Delevimus « paulo attestante, » auctor. vet. cod.

Pag. 220. *Maria et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis.* Hoc capite, et infra non raro, multis elogiis laudes et virtutes beatissimæ Dei genitricis prædicat Irenæus : quod illi cum C omnibus qui Christianam pietatem excoluerint, adeo commune est, ut nullum invenias ex catholicis scriptoribus, qui non vel singulari opere in eum finem edito, vel sparsim hinc inde, in ejus recensendis encomiis libenter exspatietur. Hæc autem male habent Gnosticos posteriores, qui, opinor, ut ei strenue viam parent, qui postremum funestissimumque bellum illaturus est sanctis omnibus, universos nervos intendunt, ut laudes ejus elevent, vel ipsam gravioribus criminibus onerent. Aliquando enim importunitatis eam accusant, « qua præpostere cursum doctrinæ Christi abrumpere tentarit. » Alias « Dominum ne matrem quidem illam agnovisse, sed apud se intercedentem rejecisse. » Quidam « salutationem angelicam quasi magicum exorcismum æstimant; sanctamque Virginem non minus maligne restrinxisse Dei potentiam, quam antea Zacharias. Votum quoque perpetuæ virginitatis ab ea emissum, absurdum, ridiculum, imo perD fidiam gravi reprehensione dignam » non verentur appellare. Alii « maximam ei inferri injuriam » dicunt, cum appellatur « Regina cœli et domina mundi. » Quidam rursus « omni dignitate abdicatam, vilis et abjectæ conditionis mulierculam, ingloriam, pannosam, pauperculam, et omnium ludibrio expositam » appellant. Alii « naturali ratione ipsam Dominum peperisse volunt. » Quidam rursum illam « per incogitantiam eo delapsam garriunt, ut se Deo aliquando præferret. » Alii « graviter eam peccasse in Filii triduana amissione fingentes, peccatum illud comparant cum delicto Evæ, quo salutem hominum initio evertit. » Eamdem denique impii Magdeburgenses « ita cum Josepho fuisse affectam » (utor eorum omnium verbis) non erubuerunt scribere, « ut statuto tempore, more aliorum conjugum,

[69] Catech. 12. [70] Lib. de carne Christi, et lib. IV contra Marcionem. [71] Epist. ad Cledonium. [72] Lib. de carne Christi.

voluerit liberos procreare. » Bezæ vesanias, et Viretli virulenta in eam convicia, quod adhuc impudentiora sint, consulto prætereo [72].

At his magno animo opponenda sunt elegantissimæ patriarcharum figuræ, aperta prophetarum vaticinia et evangelistarum scripta : quibus copiosissimos gratiæ Dei proventus, immensa beneficia et stupenda opera in ea edita fuisse omnibus obvium est. Opponenda et Patrum Græcorum et Latinorum erudita scripta ; quibus summis et amplissimis honorum titulis merito exornatur. Ac ut Anselmum, Rupertum, Bernardum, Andream Jerosolymitanum, Fulgentium, aliosque plures beatæ Virginis summos laudatores, qui abhinc mille annis vixerunt, taceam ; Petrum Chrysologum, qui sub Martiano imperatore, id est anno Domini 450, floruit, primo loco proferam : « Quantus sit Deus, ait ille [73], satis ignorat ille, qui hujus Virginis mentem non stupet, animum non miratur ; pavet cœlum, tremunt angeli, creatura non sustinet, natura non sufficit ; et una puella sic Deum in sui pectoris capit, recipit, oblectat hospitio, ut pacem terris, cœlis gloriam, salutem perditis, vitam mortuis, terrenis cum cœlestibus parentelam, ipsius Dei cum carne commercium, pro ipsa domus exigat pensione. » Et iterum [74] : « Ipse angelus miratur, aut feminam tantum, aut omnes homines vitam meruisse per feminam ; stupet angelus totum Deum venire intra virginalis uteri angustias, cui tota simul angusta est creatura. » Et alibi [75] : « Ave, gratia plena : Hæc est gratia, quæ dedit cœlis gloriam, terris Deum, fidem gentibus, finem vitiis, vitæ ordinem, moribus disciplinam. Hanc gratiam detulit angelus, accepit Virgo, salutem sæculis redditura. » Et post pauca : « Vere benedicta Virgo, quæ et virginitatis possidet decus, et matris dignitatem. Vere benedicta, quæ et superni conceptus meruit gratiam, et sustulit integritatis coronam. Vere benedicta, quæ et divini germinis suscepit gloriam, et regina exstitit totius castitatis. Vere benedicta, quæ fuit major cœlo, fortior terra, orbe latior ; nam Deum quem mundus non capit, sola cepit, » etc.

Augustinus cum de peccatis agit, nullam protestatur de beata Maria habere velle quæstionem [77] : scit enim, quod plus ei gratiæ collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum, quem constat nullum habuisse peccatum. Idem alibi [78] : « Videamus, ait, quæ est illa virgo tam sancta, ad quam Spiritus sanctus venire dignatus est ; quæ tam speciosa, quam Dominus elegit sponsam ; quæ tam copiosa, cujus generationem totus orbis excipiat ; quæ tam casta, ut possit virgo esse post partum. Hæc est immaculata concubitu, fecunda partu Virgo et casta perpetuo. Hæc concipit, non viro, sed Spiritu ; hæc parit, non dolore, sed gaudio. Hæc est sponsa Christi, et gentium magistra, quæ se plenam miratur, et fetam lætatur. » Idem rursus [79] : « Dicat Maria : Porta facta sum cœli, janua facta sum Filio Dei. Illa porta facta clausa, quam Ezechiel vidit. » Et iterum idem [80] : « Facta est Maria scala cœlestis, quia per ipsam Deus descendit ad terras, ut per ipsam homines ascendere mereantur ad cœlos. » Rursum idem [81] : « Etsi omnium nostrum membra verterentur in linguas, eam laudare sufficeret nullas. Altior cœlo est, abysso profundior, cujus laudes dicere conamur. Hæc est enim, quæ sola meruit mater et sponsa vocari. Hæc primæ matris damna resolvit, hæc homini perdito salutem adduxit, » etc. Et post pauca : « Sed quid dicam pauper ingenio, cum de re quidquid dixero, minor laus est, quam dignitas tua meretur? Si cœlum te vocem, altior A es. Si matrem gentium dicam, præcedis. Si formam Dei appellem, digna exsistis. Si dominam angelorum vocitem, per omnia te esse probaris, » etc. Et iterum : « O vere beata Mariæ humilitas, quæ Deum hominibus peperit, vitam mortalibus dedit, cœlos innovavit, mundum purificavit, paradisum aperuit, et hominum animas ab inferis liberavit. O quam vere gloriosa Mariæ humilitas, quæ porta paradisi efficitur, scala cœli constituitur! Facta est certe humilitas Mariæ scala cœlestis, per quam descendit Deus ad terras. Quia respexit, inquit, humilitatem ancillæ suæ [82], » etc.

Patiatur, quæso, Christianus et pius lector, dum eam, quam ex recitatis impiorum Gnosticorum conviciis justam animi indignationem jam contraxit, lenire studeo, piorum et priscorum Patrum nostrorum aliquot adhuc, sed contractiora scripta me adducere. Ambrosius [83] : « Sit nobis tanquam in imagine descripta virginitas, vitaque beatæ Mariæ, de qua velut speculo refulget species castitatis et forma virtutis. Quid nobilius Dei matre? Quid splendidius Dei matre? Quid splendidius ea, quam splendor elegit? Quid castius ea, quæ corpus sine corporis contagione generavit? Virgo erat non solum corpore, sed etiam mente, corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi studiosior, intenta operi, verecunda sermone : arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum quærere ; ullum lædere, bene velle omnibus, assurgere majoribus natu, æqualibus non invidere, fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando ista vel vultu læsit parentes? quando dissensit propinquis? quando fastidivit humilem? quando derisit debilem? quando vitavit inopem? Nihil torvum in oculis, nihil in verbis procax, nihil in actu inverecundum, non gestus fractior, non incessus stultior, non vox petulantior ; ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis. » Et aliquanto post : « Hæc est imago virginitatis : talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita omnium disciplina sit. »

Prodeat in medium acerrimus integritatis ejus assertor contra Helvidium Hieronymus : « Propone tibi, » ait epistola ad Eustochium, « beatam Mariam, quæ tantæ exstitit puritatis, ut mater Domini esse mereretur. » Et rursus ibidem : « Postquam Virgo concepit in utero, soluta maledictio est. Mors per Evam, vita per Mariam. » Et ad Principiam : « Sancta Maria, quia conceperat eum in quo omnis plenitudo divinitatis habitat, plena gratia salutatur. » Et libro *Contra Jovinianum* : « Hortus conclusus, soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus. Quod clausum est atque signatum, similitudinem habet matris Domini, matris et virginis. » Et lib. *Contra Helvidium* : « Joseph, qui miracula tanta cognoverat in beata Virgine, Dei templum, Spiritus sancti sedem, Domini sui matrem, audebat attingere? » Et in *Apologia pro libris adversus Jovinianum*, ipsam vocat matrem et virginem perpetuam, hortum conclusum, fontem signatum, portam orientalem semper clausam.

Cypriani, quem ob eloquentiam et fortissimum martyrium merito omnes celebramus, aliquot sententias adjiciam : « Maria genitrix est et obstetrix, » inquit serm. de Nat. Christi ad Corn., « et devotam dilectæ soboli exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, jungit oscula, porrigit mammam ; totum negotium plenum gaudio, nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Nihil in hac re potuit ultio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit pœnarum usuram. Spiritu sancto obumbrante incendium originale exstinctum est : ideoque innoxiam

[72] Calvin. et Muscul. in XII cap. Matth.; Gualter. in I Marc.; Calvin. et Marlor. in I cap. Luc.; Brent. in I Lucæ; Bucer et Molin. in II Lucæ; Calvin. in II Lucæ, cent. I, cap. 10. [73] Serm. 140. [74] Serm. 142. [75] Serm. 143. [77] Lib. de natura et gratia, cap. 36. [78] Serm. 6 de tempore. [79] Serm. 18. [80] Serm. 15. [81] Serm. 35 de sanctis. [82] Luc. I, 48. [83] Lib. II de Virg.

affligi non decuit, nec sustinebat justitia, ut illud vas electionis communibus lassaretur injuriis, quoniam plurimum a cæteris differens, natura communicabat, non culpa. Eratque ei proprium privilegium, quod nulla mulierum, nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quod erat simul mater et virgo, singulis titulis insignita. Unde et matri plenitudo gratiæ debebatur, et virgini abundantior gloria, quæ carnis et mentis integritate insignis, spiritali et corporali intus et extra Christi præsentia fruebatur, » etc.

Idiotæ, pii et docti viri, quem volunt anno Dom. 850 vixisse, præclara aliquot verba prætermittere nec debui, nec potui. « Trahe me post te, » scribit Virginem alloquens, lib. *Contempl. de Virgine Maria*, cap. 1, « o benedicta Virgo Maria, benedicta ante ortum, in ortu, et post ortum; ante sæculum, in sæculo, et post sæculum, » etc., et cap. 2 : « Tota pulchra es in anima, per virtutum et charismatum omnium perfectam pulchritudinem; tota pulchra es in tua conceptione, ad hoc solum effecta, ut templum esses Dei altissimi. » Et aliquanto post : « Tota pulchra es non in parte, sed in toto : et macula peccati sive mortalis, sive venialis, sive originalis, non est in te, nec unquam fuit, nec erit. » Et capite sexto : « Invenisti, Virgo Maria, gratiam cœlestem, quia fuerunt in te ab originis labe præservatio, angelica salutatio, Spiritus sancti superventio, » etc.

Sedulius presbyter ante annos 1140, si Trithemio credimus, B. Virginem a peccato communi intactam his versibus cecinit, lib. II *Carm. pasch.*, v. 28 seqq. :

Et velut in spinis mollis rosa surgit acutis,
Nil quod lædat habens, matremque obscurat honore :
Sic Evæ de stirpe sacra veniente Maria,
Virginis antiquæ facinus nova virgo piaret.

Et paulo post, 35, 36 :

Hæc ventura senes postquam dixere prophetæ,
Angelus intactæ cecinit properata Mariæ.

Et qui anno 540 a Christo nato vixisse dicitur Arator diaconus, lib. I in Acta apost., v. 56 seqq. :

.....Qua tunc statione sedebat,
Porta Maria, Dei genitrix intacta creantis,
A nato formata suo; mala criminis Evæ
Virgo secunda fugat : nulla est injuria sexus.

Claudat porro hunc Latinorum Patrum ordinem B. Hildephonsus Toletanus præsul, ac Hispaniarum ante nongentos annos dignissimus primas. « Beata Virgo Maria, inquit [84], nisi in utero matris sanctificata fuisset, minime ejus nativitas colenda esset. Nunc autem quia auctoritate totius Ecclesiæ digne veneratur, constat eam ab omni peccato originali fuisse immunem, per quam non solum maledictio Evæ matris soluta est, verum etiam benedictio omnibus condonata. Nullis ergo, quando nata est, delictis subjacuit, nec originale peccatum in utero sanctificata contraxit. » Hæc ille; quæ cum ante viginti circiter annos, Lutetiæ, cuidam Hispano, perdocto sane viro, sed immaculatæ conceptionis B. Deiparæ hosti acerrimo, objecissem, aliud respondere non potuit, quam suppositituum, et a me confictum esse hoc testimonium : quod probrum, mox prolatus a me Hildephonsi vetustissimus et manuscriptus codex, deinde alius a Petro Comestore ante 400 annos conscriptus, quo hæc ad verbum citantur, diluentes, ille penitus obmutuit.

Latinis aliquot Græci accedant : Chrysostomus in liturgia non raro hæc verba usurpat : « Sanctissimæ, incontaminatæ, super omnes benedictæ, gloriosæ dominæ nostræ Deiparæ et semper virginis Mariæ, cum omnibus sanctis memoriam agentes, A omnem vitam nostram Christo Deo nostro commendemus. » Et postea : « Vere dignum et justum est glorificare te Deiparam, et semper beatissimam, et penitus incontaminatam matrem Dei nostri, » etc.

Nazianzenus sub finem tragœdiæ, Virginem sic alloquitur :

Veneranda o Virgo, casta, felicissima,
Quando beata nunc beatorum in polo,
Exuta quidquid fæcis humanæ sedes
Æternitatis pallio ornata, ut dea
Habita, senectæ expers, supremo ex æthere
Benigna adesto vocibus meis, preces
Admitte, Virgo, etc.
O puella, gratia
Æquanda nullis, mater et Virgo supra
Omnes decora virgines, et maxima,
Quæ vincis omnes cœlitum ordines,
Regina, domina, generis humani bonum,
B *Amica semper esto tu mortalibus,*
Maxima quæ quovis in loco mihi salus.

Basilius, modis omnibus magnus, quinquies in liturgia his verbis utitur : « Sanctissimæ et intemeratæ, dominatricis nostræ, Dei genitricis, et semper virginis Mariæ, cum omnibus sanctis memorantes, nos ipsos et ad invicem, atque omnem vitam nostram Christo Deo commendemus. » Omittam ea quæ tradit homilia de humana Christi generatione.

Nulla ex parte inferiorem superioribus Athanasium Magnum audiamus. Epist. ad Epictetum, B. Mariam vocat Virginem « impollutam, in qua novum hujusmodi conditum fuit, quale in nulla alia femina. » Et serm. in Evangel. de sanctissima nostra Deipara : « Quandoquidem ipse rex est, qui natus est ex Virgine, idemque et Dominus, et Deus; eapropter et mater, quæ eum genuit, et regina, et C domina, et Deipara proprie et vere censetur. » Et postea : « Ad te clamamus, recordare nostri, sanctissima Virgo, quæ etiam a partu virgo permansisti, et retribue nobis pro istis eloquiis, magna dona ex divitiis tantarum gratiarum, » etc.

Scientes et prudentes omittimus quæ habent Damascenus, Isychius, Andreas Cretens., Metaphrastes; quæ etiam B. Ephrem Basilii discipulus, in orat. de laudibus sanctiss. Deiparæ, Orig. hom. 1, in diversos, Clemens Alex. VII *Strom.*, Tertull. lib. *De carne Christi*, numer. 3, 14, 15 et 18. Justinus martyr, passim in *Dial.*, lib. *De Trinitate*, quæst. 66 et 136 ad orthod., Dionysius cap. 3 *De divinis nom.*, et epist. 4, Ignatius *Epist. ad Trallianos*, *ad Philip.* et *ad Ephesios*, Martialis *Epist. ad Tolosanos*, Jacobus in liturgia, in hanc rem disserunt.

Unum tantum superest, de quo pios lectores hic commonitos velim : nimirum, quod cum hæc in prima Irenæi nostri editione 1575 scriberemus, Lutetiæque per quemdam (cujus nomini parco) D minus prudenter magnum fuisset adversus immaculatam conceptionem beatiss. Viriginis Deiparæ excitatum dissidium, nos, tametsi continuis publicisque scholæ Sorbonicæ tunc occupati ac distracti exercitiis, quot potuimus raptim nancisci, pro sempiterna Virginis tuenda laude ac innocentia, veterum theologorum huc congessimus testimonia. Inter hæc unum velut ex Cyrillo Alexand. lib. VI in Joan. cap. XV addidimus; quod vix excuso per typographos folio, deprehendimus vere non esse Cyrilli, sed Iodoci Clicthovei, qui quatuor Commentariorum suorum libros Cyrillinis Commentariis interseruit. Hujus mendæ, cum tunc præstantius remedium non daretur, ad finem libri congestis, ut fieri solet, erratorum emendationibus, lectores sedulo tempestiveque monuimus : hoc contenti boni viri officio, tantisper dum hujus secundæ

[84] Lib. contra eos qui disputant de virginitate et parturitione B. Virginis.

editionis tempus accederet. Exactis porro decem et octo annis, exierunt in lucem ex officina Juntarum Lugduni 1594 *Disputationes Francisci Suarez in tertiam partem divi Thomæ Aquinatis*, in quibus acerbiore censura nos hac de causa perstringens, et in fraudis, quantum in ipso est, suspicionem adducens scripsit, pagina 28, col. 1 : « Notavit quidem hunc locum Feuardentius, in lib. III Irenæi cap. 23, ne quemquam tamen minus doctum deciperet, adnotare debuisset, illum librum non esse Cyrilli, sed Clicthovei. »

A

At hoc ipsum etiam viginti annis antequam hanc tuam castigationem, mi Francisce, legissem, a me præstitum fuit ; quod ex correctionibus erratorum potuisses animadvertere ; atque sic imposturæ crimen conservo, consacerdoti, et confratri tuo, tam male, quam maligne non impingere. Cæterum, dum scripta illa tua quatuor diebus, quibus tantum a tuæ societatis Patribus (quos ex animo colo ac veneror), volvenda mihi commodata fuerunt, obiter percurrerem, aliquot obviam facta sunt errata, quæ ut vel in tertia illorum saltem editione corrigas, te candide admonendum censui. Prætermitto quod una mecum Clicthovei Commentarios ascribas Cyrillo pag. 511, col. 2 [86], quodque Justino martyri ad finem *Apologiæ* 2 aliquid tribuas, cujus nunquam meminit, pagin. 256, col. 1, ut de meo duntaxat Irenæo loquar. Falleris inprimis, quando, ut me coarguas, cap. 23 citas, pro capite 3, sed hoc calchographorum oscitantiæ deputetur. Verum, ubi, te quæso, invenisti apud Irenæum, in *Expositione fidei d.* (ita enim citas pag. 130 editionis 1592, col. 2 [86]) : « Vos qui ad baptismum aspirare fingitis, qui ut tollatis duas naturas, » etc. ? Quo libro, et capite comperisti eumdem censuisse, Melchisedech **142** fuisse hominem gentilem, ex Chananæis ortum, ut ei ascribis pag. 607, columna prima ? Ad hæc, scribis, pag. 256, col. 1, apud Irenæum lib. I, cap. 5, Gnosticos tribuere Christo corpus cœleste : sed de hoc ibi ne gry quidem. Pari quoque lapsu ais pag. 4, col. 2 [87], illum lib. III, c. 3, dicere, « quod Eva alligavit per incredulitatem, » etc., et pag. 47, col. 1, eumdem libro III, cap. 1, exponere hæc verba : « Nondum venit hora mea [88]. » Denique, pagina 407, col. 2, Irenæum libro IV, cap. 32, contra negantes veritatem carnis Christi, illud incommodum inferre, « quod globos sanguinis non sudasset, » etc., de quibus in illis locis ne verbum quidem, etc. Nequaquam vero pius ac prudens ego, si ut minus doctos deciperes isthæc te confinxisse ac notasse existimem, tamque temerarie ac perverse de proximo judicarem. Verum, mortales sumus, qui non bene sapimus omnibus horis. Immortalium vero tantum est omnium et semper reminisci. Alter ergo alterius onera portemus, et sic adimplebimus legem Christi. Τὸ λοιπὸν οὖν, ἀγαπητὲ συστρατιώτη καὶ σύνεργε, ἔκλαβε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

B

C

D

Quæ est a Maria in Evam. Sic vetus codex ; excusi, « quæ et Maria in Eva. »

Alligationis. Ita pro « alligationi » restituimus ; sicuti paulo post, « primæ » pro « primum » substituimus vet. cod. auct.

Sic autem et Evæ inobedientiæ nodus. Piæ huic comparationi Mariæ cum Eva, tanto consensu subscribunt Patres omnes orthodoxi, ut Gallasius alio cœlo natus videatur, qui nesciat ; vel frontem impudentiamque meretricis indutus, qui audeat contradicere et damnare. Sed obganniat licet os impudens, quantum volet : nos pietati et doctrinæ Patrum pressis vestigiis nihilo secius semper inhærebimus. Hieronymus epistol. ad Eustoch. : « Mors per Evam, vita per Mariam. » Bernardus homil. 2, de laudibus Virg., « Curre, Eva, ad Mariam ; curre, mater, ad filiam ; filia pro matre respondeat, ipsa opprobrium matris auferat, ipsa patri pro matre satisfaciat : quia ecce, si vir cecidit per feminam, jam non erigitur nisi per feminam. » Innocentius III, serm. 2 de Assumpt. : « Oportebat ut sicut per feminam mors intravit in orbem, ita per feminam vita rediret in orbem ; et ideo quod damnavit Eva, salvavit Maria, ut unde mors oriebatur, inde vita resurgeret, » etc.

Pag. 220. *Solutus est autem.* Vetus codex, « Solutum est autem condemnationis vinculum, quo captivus ductus fuerat homo. »

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 33.

Pag. 219. *Septuaginta duas.* In manu exaratis codicibus, quos inspexi, numerus ille non integris vocibus concipitur, ut vulgo, sed sic, LXXV, ut nescias utrum 72 an potius 75 iste Irenæi interpres exprimere voluerit. Ego postremum probo. Sequentia vero, cum dicit totidem quoque gentes ac linguas esse, non adversantur, imo confirmant potius. Clemens *Stromatum* I : Εὔφορος δέ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν, καὶ ἔθνη, καὶ γλώσσας πέντε καὶ ἑβδομήκοντα λέγουσιν εἶναι. « Euphorus autem, et alii multi historici, gentes et linguas septuaginta quinque esse dicunt. » Hæc habet Isaacus Vossius, p. 323 *Castigationum* ad cap. IV Hornii. Et mss. quidem codices quod attinet, optarem eos nominasset. Sane proprium Vossii exemplar clariss. Dn. Dodwellus summa diligentia cum editione Feuardentii contulit ; sed haud diversum a recepto 72 numerum deprehendit : neque Mercerus in aliis duobus, quibus usus est. Codicem Arundelianum ipse perlustrans, et modo, dum hæc Londini scribo, iterum inspiciens, video quidem duas virgulas, quibus binarius numerus exprimitur, junctas, sed non ita ut figuram quinarii efficiant, omnino diversa forma alibi in codice exarati. Clementis vero locus Vossii sententiam tantum abest ut confirmet, ut potius eam confutet mox sequentibus disertis verbis infra not. seq. allegatis, quibus ex Christianorum sententia 72 linguas facit. Vix igitur dubito, 72 tantum generationes Irenæum in Evangelio S. Lucæ cap. III legisse (omissis versu 24 τοῦ Ματθὰτ et τοῦ Λευὶ ac vers. 36, τοῦ Καϊνάν), perinde ut Julium Africanum, citatum ab Eusebio lib. I *Hist. eccl.*, cap. 7, Gregorium Nazianzenum carm. 38, de genealogia Christi, Ambrosium in *Comment.* ad dictum Lucæ locum, aliosque.

Significans, quoniam ipse est, qui omnes gentes... et universas linguas... in semetipso recapitulatus est. Ut Irenæi consequentiam seu illationem mysticam intelligas, scito a S. Patribus, præcipue Græcis, duas supra septuaginta gentes et linguas olim numeratas fuisse. Sic Clemens Alex. lib. I *Stromatum*, pag. 338, scribit : Φαίνονται δὲ εἶναι καὶ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον αἱ γενικαὶ διάλεκτοι δύο καὶ ἑβδομήκοντα, ὡς αἱ ἡμέτεραι παραδιδόασι γραφαί. Et, alios ut præteream, Epiphanius in *Panario contra hæreses*, lib. I, tom. I, § 5, pag. 6, de Deo ait : Διεσκέδασε γὰρ αὐτῶν τὰς γλώσσας καὶ ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑβδομήκοντα δύο διένειμε, κατὰ τῶν τότε ἀνδρῶν ἀριθμὸν εὑρεθέντα. Confer hæres. 39 Sethianorum. Neque ab hoc numero alieni fuere quidam ethnici, præcipue Ægyptii, de quibus insignia sunt Hori Apollinis verba lib. I *Hieroglyphicon*, cap. 14 : Οἰκουμένην δὲ γράφοντες, κυνοκέφαλον ζωγραφοῦσι, ἐπειδὴ ἑβδομήκοντα δύο χώρας τὰς ἀρχαίας φασὶ τῆς οἰκουμένης εἶναι. « Terrarum orbem delineantes, cynocephalum pingunt, quia septuaginta duas ferunt fuisse jam olim orbis habitati regiones. » Lege Bochartum lib. I *Phaleg*, cap. 15, ubi plura de hisce invenies.

[86] Tom. I. [86] Tom. I. [87] Tom. II. [88] Joan. II, 4.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 220. *Hic est autem Adam.* Ratione et exemplo contendit adversus Tatiani errorem, divinæ æquitati ac misericordiæ convenientissimum fuisse, ut primus parens præ cunctis liberis ejus salvaretur : quod alii postea theologi pluribus asseruerunt. Ac de pœnitentia ejus cap. 37 dicetur. Vide etiam cap. 31, lib. I.

Cum autem salvatur homo. Contendit, quantis potest argumentis, Adamum salvatum esse, quod et postea Augustinus persequitur epist. 99, quia Sapientiæ x, 1, 2, scriptum est : « Illum, qui primus factus est pater orbis terrarum, sapientia custodivit, et eduxit illum a delicto suo. » Deinde, quod constans sit Ecclesiæ hæc sententia. Quin et ipsum Adam post tam varios casus, et tot discrimina rerum, tandem in Golgothæ seu Calvariæ montem pervenisse, ibique vita functum, sepultum fuisse, ubi Dominus et Salvator noster cruci affixus est, magno consensu, et ex antiqua Patrum traditione docent Origenes, tract. 35 in Matth., Cyprianus serm. de Resur. Domini, Athanasius lib. *De passione Dominic.*, Basil. in v cap. Isaiæ, Chrysostom. homil. 84 in Joan., Epiphanius contra hæres. 46, August serm. 71 de tempore, Moses Barcepha lib. *De paradiso.* Hanc sententiam Hieronym. in xxvii Matth. non probat, in v cap. ad Ephes. damnare non audet; sed epist. ad Marcellam eam amplectitur.

Parebit. Expunximus « parebat » vet. cod. anct.

Pag. 221. *Sed non relictis.* Omnia hæc paucis attigit Tertull. lib. *Præscript.* « Tatianus doctrinæ Valentini adjecit, Adam nec salutem consequi posse, quasi si non rami salvi fiunt, et radix salva sit. »

Ejusdem adnotationes in cap. 33.

Pag. 221. *Propter hoc et in initio.* Ostendit maledictionem divinam non proprie in homines latam fuisse, sed in terram et serpentem : quapropter nec ignem æternum illis præsertim paratum esse, sed diabolo principi omnis defectionis. Isthæc sapienter expendens Rupertus ait[89] : « Neque mulieri, maledicta es; neque viro, maledictus es, dixit Dominus; sed tantum hoc : « Maledicta terra in « opere tuo[90]; » cujus videlicet terræ maledictio, non aliud est, quam multimoda et frequens afflictio qua per varios eventus terræ ex eo corruptæ et deterioratæ affligitur homo. Soli vero serpenti dixit : « Maledictus eris[91], » quo videlicet dicto, firma et immutabilis intelligenda est sententia æternæ damnationis. » Tertullianus libro II *Adversus Marc.* hunc Irenæi locum his paucis contrahit : « Deus ideo non maledixit ipsum Adam et Evam, ut restitutionis candidatos, ut confessione revelatos, sicut maledixit serpenti, cujus salus omnino deplorata erat, » etc.

Similiter autem et mulier. Triplici pœna punita est mulier, quia triplo majus fuit peccatum ejus, quam Adami[92]. Primo, quia credendo serpenti plusquam Deo, seducta est. Secundo, quia ligni vetiti pulchritudinem concupivit. Tertio, quia et virum ad transgressionem induxit. Merito igitur triplex vindicta ei reddita est, præter communem sibi cum viro mortem. Nam mortuorum mater esse meruit. Omnes enim conceptus ejus anima et corpore in peccato moriuntur : et nemo eorum vivit, nisi vivificetur per Christum. Et quia intemperanter fructum arboris expetivit, redditur uteri dolor, dicente Domino : « In dolore paries[93]. » Tertio, quia virum importunitate muliebri ad comedendum illexit, idcirco sub viri potestate redacta est.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 36.

Quemadmodum Cain. Cain ob neglectum Dei consilium, invidentiam, cædem fraternam, et maximam in Deum irreverentiam, juste maledictus et reprobatus est.

Uti quiesceret in eo. Chrysostomus, Cyrillus, Græci omnes ita hunc locum reddunt, LXX versionem istam secuti : **143** Οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ οὐ διέλῃς, ἥμαρτες· Ἡσύχασον. Hoc est : « Annon si recte obtuleris, recte autem non distribueris, peccasti? Quiesce. » Sicque volunt Cain his verbis admonitum a Deo, ut recte divideret in fratrem dilectionis officia; non autem felicitati inviderel. Hieronym. in *Quæst. Hebr.* testatur illa verba in fonte Hebraico non haberi; Eugubinus vero copiose docet unde processerint.

Extendens et multiplicans malum. Irenæo consentit Chrysostomus his verbis[94] : « Quid ad hæc ingratus et impudens? Debebat cogitare quod Deus non ignarus rei rogaret, sed ab ipso confessionem criminis exigeret, etc. Verum, ille iterum auget vulnus, et ulcus increscere facit, et dicit : Haud scio. Vide responsi impudentiam, » etc.

Propter hoc et ipse. Urget Cain grave peccatum, maledictionem, et perditionem æternam, ut vel obiter Caianorum, quorum meminit lib. I, cap. 35, amentiam furoremque refellat. Hi enim Cainum, Core, Sodomitas, in primis autem Judam proditorem, tanquam ex superiori quadam virtute progenitos, sanctis omnibus præferebant, ut ex Tertull. lib. *Præscript.*, Epiphanio contra hær. 38, et Theodoreto, in primo libro indicavimus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 37.

Pag. 221. Procopius Gazeus *Commentariis* in tertium caput Genes. hunc Irenæi locum citans, notat caput esse quinquagesimum nonum : quo fit, ut alias apud Græcos fuisse horum librorum sectiones a nostris putem.

Circa Adam autem. Jure quidem maledictus est Cain : quoniam vero Adam statim post admissum peccatum timore perculsus fugit, seque divina præsentia judicavit indignum, atque pœnitere se ficulneo cinctorio manifestavit, tandem servatus est. Seductus porro fuit Adam, non a serpente, sed ab uxore : putans item peccatum suum tantum veniale futurum, nec ob id se moriturum. Ideo et Ignatius *Ep. ad Trallianos* scribit : « Diabolus per mulierem seduxit Adam patrem generis nostri. » Epiphanius quoque contra hæres. 38 : « Diabolus per mendacium decepit Adam et Evam. » Ambrosius denique lib. *De paradiso*, cap. 4 : « Mulier primo decepta est, et virum ipsa decepit. » Hinc Theodoretus hæc Apostoli verba : « Adam non est seductus[95], » intelligit, pro eo quod est : non primus, nec immediate a serpente.

Quæ minus corpus. Plinius lib. II, cap. 5, quasdam ficus adeo ramis et foliis diffundi scribit, ut umbra bina stadia operiant, et quasi fornicato ambitu pastoribus decoram opacamque sepem præstare. Rhodiginus fici folium ex scabritie dici a Græcis θρίον docet : quod Plutarcho probari asserit Erasmus in *Chiliad.* indeque proverbium emanasse, τῷ θρίῳ τὴν ἔγχελιν, id est folio ficulneo anguillam tenes, eo quod scabrum sit et asperum, ob idque ad retinendam anguillam natura lubricam, maxime idoneum. Ad id pertinet et istud Alciat. emblema :

Jamdudum quacunque fugis te prosequor, at nunc
Cassibus in nostris denique captus ades.
Amplius haud poteris vires eludere nostras,
Ficulno anguillam strinximus in folio.

Horum foliorum occasione permoti doctissimi et gravissimi auctores, æstimarunt arborem, ex cujus fructu deliquerunt primi parentes, ficum fuisse, eamque antiquam dixerunt traditionem, atque ea de re Christum ficulneæ aliquando maledixisse. Theodo-

[89] L. II de vict. Verbi Dei, cap. 15. [90] Gen. III, 17. [91] Ibid. 14. [92] Ruper. lib. III de Trin., cap. 22. [93] Gen. III, 16. [94] Hom. 19 in Genes. [95] I Tim. II, 14.

retus quæst. 28 in Genes. eos qui aliam arborem opinantur, censet errare nimia simplicitate. Athanasius quæst. 58 ad Antioch.; Isidorus Pelusiota apud Lippomanum in III cap. Genes.; Moses Barcepha lib. *De parad.*, Oleaster Lusitanus in III cap. Genes.

Notandum porro hunc locum manifeste solideque probare, pœnas corporeas hic a pœnitentibus, vel sponte susceptas, vel injunctas, inflictasve æquo animo perferendas esse, ut, illis cum Christi passionibus conjunctis, voluptatem ex peccatis conceptam compensent, satisque faciant suppliciis ac multis illis, quæ ut fructus digni pœnitentiæ, a solutis culpis, et pœnæ æternæ reatu condonato, vel in hoc mundo, vel in erebo expiatorio sunt alias ad extremum usque quadrantem exsolvendæ. Adam etenim, abjecta omni mollitie, indumentum asperrimum induit, petulantis carnis impetum retundit, frenum continentiæ sibi circumdat, et quam demisse potest, coram Deo judice semetipsum abjicit et humiliat. Annon hæc manifesta de peccatis admissis satisfactio? Hinc Tertullianus ait [96] : « Ipse stirpis humanæ et offensæ in Dominum princeps Adam, exhomologesi restitutus in paradisum suum, non tacet. » Qui et ante hæc verba scripserat : « Habes cui satisfacias; confessio satisfactionis consilium est; satisfactio confessione disponitur; Domino offenso satisfacere [97], » etc. Et Cyprianus eos reprehendens, qui hanc pœnitentiæ partem negligebant, scribit : « Datur opera, ne satisfactionibus et lamentationibus justis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur. » Et serm. de lapsis : « Dominus orandus est, et nostra satisfactione placandus, » etc. Augustin. ad eamdem satisfactionem cunctos hortatur, et densis argumentis perurget, *Enchiridii* cap. 65, 70 et 71; epistola ad Macedonium; libro L *Homiliarum*, hom. 50; *Commentariis* in psalm. L, et lib. *De eccles. dogm.*, cap. 53. Confundantur ergo et convertantur hæretici, qui satisfactionis nomen et opera, id est hanc sacramenti pœnitentiæ tertiam partem, cum incredibili animarum jactura, conantur e medio tollere.

Quoniam inquit, eam. Hac paraphrasi significatur Adamum et justitiam originalem et gratiam gratum facientem, seu charitatem, quam initio acceperat, peccato suo perdidisse : qua de re et supra dictum est, cap. 20 : « Nos autem in Christo recuperasse, quod in Adam perdidimus. » Quod et Cyprianus postea docuit, scribens illum acceptam divinitus gratiam non custodisse, serm. de bono patientiæ. Ambrosius quoque ait [98] : « Angelos tenebrarum velut latrones, indumentis gratiæ salutaris hominem spoliasse, cum in eos incidit. » Turpiter igitur aberrant, qui aut justitiam originalem donum supernaturale fuisse negant, aut gratiam divinam per mortale peccatum amitti pervicaciter inficiantur.

Et nunc. Sic vetus codex; excusi, « et tunc. »

Pag. 222. *Quemadmodum quidam.* His consona scribit Theophilus Antioch., lib. II *Ad Autolycum* : « Non invidens, ut quidam sentiunt, Deus Adamo eum ab arbore cognitionis abstinere jussit; sed hominem probare volebat, an dicto audiens esse vellet, » etc. Marcionem ac ejusdem disciplinæ comprobatores designari mihi persuaserim; quoniam Theodoretus scribit eos docuisse serpentem meliorem esse et præstantiorem Creatore; quod hic quidem arboris cognitionis participes esse vetuerit, et ille permiserit. Gregorius Nyssen. putat ideo arborem illam prohibitam; quod vim haberet generandi in animo rerum malarum scientiam, quam habere hominem non expediebat. Veteres alii, ut Theophilus, August. XIV *De civit.*, cap. 12, et VIII *De Genesi*, cap. 106; Chrysost. hom. 16 in Genes.; Theodor. quæst. 26, in materiam obedientiæ exercendæ vetitam volunt.

Et insanabile. Delevimus « insensibile » auct. v. c.

Ejusdem adnotationes in cap. 38.

Pag. 222. *Quapropter inimicitiam.* Τὴν ἔχθραν, quæ dicitur ira tempus ulciscendi observans. Disseritur autem de Christo, semine mulieris promisso, ut serpentis caput, id est mortem, Antichristum, diabolum, peccatum, infernumque homine salvo superaret. Atque ita illum Geneseos locum intelligendum ac explicandum esse docent, quæ sequuntur Gen. XII, 3, et XVIII, 18, et XXII, 4, ut et Paulus indicat Gal. III, 8. Adeo quoque manifestum est illius promissi sacri seminis nomine, Christum significatum esse; nomine autem serpentis, diabolum, ex Isaiæ cap. VII et IX, Joannis III, Rom. I, 6, 16, Hebr. II, 1, Petri V, Apocalyps. XII et XIII, et sanctorum Patrum unanimi consensu, ut nunquam satis mirari possim Calvini et Marlorati plusquam Judaicam impietatem, qua locum illum non de Christi ac Satanæ dissidio, sed de communi odio, vulgarique horrore, quo naturæ sensu universi a cunctis serpentibus abhorremus, malunt interpretari.

Super aspidem. Augustinus et Cassiod. hunc quoque locum de Christi et servorum ejus e diabolo victoria interpretantur. Diabolus, inquiunt, est aspis, dum occulte percutit; basiliscus, cum palam venena disseminat; leo, dum violenter persequitur innocentes; draco, cum negligentes impia voracitate deglutit. Vel, draco, dum occulte insidiatur per hæreticos; et leo, dum aperte sævit per tyrannos; quæ omnia per adventum Domini, pedibus ejus, id est a sanctis prostrata jacuerunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 39.

Pag. 222. *Mentiuntur ergo.* Eamdem, quam hic confutat Tatiani et Encratitarum hæresim, repetivit lib. I, cap. 31, ubi et multa, quæ hunc locum expediunt, ex aliis auctoribus collegimus. Cæterum, Nicodemus Christi discipulus, et historia, quæ fertur nomine ejus, de passione et resurrectione Domini, refert Dominum Jesum, cum secundum animam **144** descendisset ad inferos, manum Adami tenuisse et dixisse : « Pax tibi cum omnibus filiis tuis justis meis. » Ipsum autem Adam Christi genibus advolutum lacrymabiliter deprecatum eum voce magna, his verbis : « Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me : Domine Deus meus, clamavi ad te, et sanasti me. Eduxisti ab inferis animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum [99], » etc.

Et concertant de. Expunximus « concertante; » et paulo post « profecit, » loco « proficit » substituimus, auctor. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 40.

Pag. 222. *Traductis igitur omnibus.* Brevi recapitulatione concludit, quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit; nimirum de uno Deo, Christi œconomia, et mundi creatione, deinde illorum sectis opponit Ecclesiæ catholicæ ubique constantem consonamque prædicationem, Spiritum sanctum in ea perpetuo residentem; ac idcirco summopere ab omnibus expetendam ejus communionem, ne ad omnem ventum doctrinæ fluctuemus.

Pag. 223. *Aspiratio.* Vet. cod., « ab inspiratione plasmationi, » ut alias forte fuerit, « ab inspiratione, » id est divina revelatione, « plasmatio, » id est hominis primi creatio, innotuerit; aut si excusa lectio placet, per « aspirationem » animam rationis capacem, quæ divino afflatu corpori infusa est, intelligit.

Et in eo disposita. Sic ex vet. cod. reposuimus, ut intelligatur in eo munere prædicationis et fidei, quod Ecclesiæ creditum est, communicationem Christi dispositam esse; nisi forte alias fuerit, « deposito, » cujus loco subrepsisset « disposito, » quod excusi codices habebant.

[96] Lib. de pœn. cap., 22. [97] Ibid., cap. 7, 8, 9 et 10. [98] In cap. X Luc. [99] Psalm. XXIX, 2, 3, 4.

Cujus non sunt participes. Idem canit vulgata orc omnium, nec ideo tamen minus gravis, beatissimi martyris Cypriani sententia : « Habere jam non potest Deum Patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. » Hæc digna quæ frequenter suis scriptis insereretur visa est Augustino, tomo VII, libro *De unitate Ecclesiæ*, et libro II *Contra litteras Petiliani*, cap. 38, et tomo IX, tract. 118 in Joan., et tomo II, epist. 50.

Super arenam. Alludit ad Christi verba Matth. VII, per arenam, varias, pugnantes et inconstantes hæresiarcharum sententias, quibus nitebantur, intelligens. Relatum est autem inter adagia : « In arena ædificas, » in eos, qui negotium inutile futurum, aggrediuntur. Similis parœmia est :

Arenæ semina mandas [1].

quæ non tantum inania opera, sed quæ simul jacturam quamdam gravem adjunctam habent, significat.

Epicuri Deum. Id est otiosum, et qui curam nullam habeat rerum creatarum. Talem enim Deum finxisse Epicurum, testes sunt Clemens, Theophilus, Justinus, Lactantius, Laertius, Plutarchus, et M. Tullius. Deum qualem fingebat Marcion, Tertullianus quoque vocat « Deum Epicuri, » libr. quarto; et libro primo « Epicurum Marcionis consiliarium appellat.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 40.

Pag. 222. *Per initia, et medietates et finem.* Intelligo ea quæ inter ipsa temporum initia, in creatione gesta sunt, quæque postea intermediis sæculis prophetarum, in fine denique, Christi, et apostolorum ævo contigerunt. Hæc enim omnia percurrens Irenæus, undique argumenta pro fide Ecclesiæ deprompsit.

Pag. 223. *Lacus detritos.* Græce, λάκκους συντετριμμένους, per quos hoc loco illegitima conventicula eorum qui ab Ecclesia separantur, innuere videtur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 41.

Pag. 223. *Providentiam habet Deus.* Mundum divina providentia, id est paterna Dei sollicitudine et ratione gubernari, etiam ethnicorum testimonio confirmat, adversus Epicureos Gnosticorum tum errores, tum mores. Hujus exstant præclara apud Tullium testimonia. « In mundo Deus est aliquis, » ait lib. I *De nat. deor.*, « qui regit, qui gubernat, qui cursus astrorum, qui mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinesque conservat, terras et mare contemplans; hominum commoda, vitasque tuetur, etc. Ut hominum membra nulla contentione, mente ipsa et voluntate moventur, sic numine deorum omnia finguntur, moventur, atque mutantur. » Et oratione *Pro Roscio* : « Commoda quibus utimur, lucem qua fruimur, spatium quod ducimus, a Deo nobis dari et impartiri videmus, » etc.

Ethnicorum quidam. Inter hos, Aratum, Simonidem, Euripidem, Menandrum, Thestium et Dionysium numerat Theophilus Antiochenus, libro secundo *Ad Autolycum*; quibus libro tertio Aristotelem adjungit. Justinus libro *De monarchia*, quamplurimos alios enumerat. Augustinus de Seneca scribit lib. VI *De civit.*, cap. 10 : « Colebat quod reprehendebat; agebat quod arguebat; quod culpabat adorabat. » Tertullianus, cap. 45 *Apol.*, Platonicos Deum intra mundum constituisse refert, qui gubernatoris exemplo, intra illud sedeat, quod regat.

Ejusdem adnotationes in cap. 42.

Pag. 223. *Rursus ut increpativum.* Hoc capite paucis absolvit, quæ copiose et ornate disputavit postea Lactantius libro integro *De ira Dei*, et Tertullian., passim lib. I *Contra Marcionem*, Origenesque in calce dialogi primi, et initio secundi contra Marcionitas. Probat autem Irenæus fortissimo dilemmate, non esse alium Deum mundi judicem, alium vero Salvatorem constituendum; quandoquidem unicus sit, infinita simul præditus justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis beneficiat, et salutem impertiatur. Vocat autem increpativum et judiciale, quod Græcis est τὸ ἐλεγκτικὸν καὶ κριτικὸν, id est potestatem seu vim redarguendi et judicandi. Vel τὸ ἐπιτιμητικόν, id est vis puniendi.

Indignum id Deo. Sic vet. cod.; excusi, « ideo. »

Ejusdem adnotationes in cap. 43.

Pag. 224. *Marcion igitur.* De hoc, libro primo, cap. 29, ostenditur porro unicum esse Deum, summe bonum, summe justum, summe sapientem, summe patientem et longanimum, qui denique reddet unicuique juxta opera sua, judicans orbem in æquitate.

Quia Deus non est, cui bonitas desit. Argumentis hujusmodi, ad absurda et inopinabilia ducentibus, eumdem Marcionem sæpe urget Tertullianus lib. I : « Deus, si non unus est, non est; quia dignius credimus non esse, quodcunque non ita fuerit, ut esse debebit. » Et rursus : « Ex hoc quoque negabimus Deum, in quo non omnia, quæ Deo digna sint, constent, » etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 43.

Pag. 224. *Dividens Deum in duo.* Ast tria principia Marcionem statuisse a quibusdam memoria proditum est. Vide Athanasium de synodi Nicænæ decretis tom. I, pag. 422; Cyrillum Hieros. catech. 16, Epiphanium hæres. 42, Damascenum *De hæresibus*, etc. Hinc in dialogo Origenis, vel Maximi contra Marcionitas, sect. I, pag. 3. Megethius horum partes agens ait : Ἐγὼ φημι εἶναι τρεῖς ἀρχὰς, θεὸν τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὸν, καὶ ἄλλον, τὸν δημιουργὸν, καὶ ἕτερον τὸν πονηρόν. « Ego tria principia esse statuo, Deum Patrem Christi bonum, et alium conditorem mundi, ac ab his diversum, malum. » Et pag. 4 : Ἡ ἀγαθὴ ἀρχὴ τῶν Χριστιανῶν ἄρχει· ἡ δὲ δημιουργικὴ τῶν Ἰουδαίων· ἡ δὲ πονηρὰ τῶν ἐθνικῶν. « Principium illud bonum præest Christianis; mundi autem opifex Judæis; et malum ethnicis. » Imo vero Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 24, quatuor ἀγεννήτους οὐσίας, « ingenitas substantias, » Marcionem statuisse refert, tres scilicet modo dictas, et « materiam, quæ malo subsit. » Sed hi scriptores, aut memoriæ lapsu, aut inadvertentia, ipsi Marcioni attribuerunt quod quibusdam ejus sequacibus, vel corrivalibus, præsertim cuidam nomine Synero, competit, ut ex Rhodonis libro contra Marcionem, sive potius fragmento ejus apud Eusebium lib. V *Hist. eccl.*, cap. 13, discimus, sequentia ibi legentes : Ἀπὸ τῆς τούτων ἀγέλης Ἀπελλῆς μὲν μίαν ἀρχὴν ὁμολογεῖ· ἕτεροι δὲ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ναύτης Μαρκίων, δύο ἀρχὰς εἰσηγοῦνται· ἄλλοι δὲ πάλιν αὐτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξοκείλαντες, οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρεῖς ὑποτίθενται φύσεις· ὧν ἐστὶν ἀρχηγὸς καὶ προστάτης Συνέρως, καθὼς οἱ τὸ διδασκάλιον αὐτοῦ προβαλλόμενοι λέγουσιν. « Ex illorum (Marcionitarum) grege Apelles unum fatetur esse principium. Alii vero, perinde ac Marcion nauta ille, duo introducunt principia. Alii rursum ab his, tanquam tempestate in pejus abrepti, non duas solum, sed tres supponunt naturas; quorum princeps et antesignanus fuit Synerus, ut disciplinæ illius sectatores memorant. » Quem Eusebii, vel potius Rhodonis ab Eusebio citati, locum respiciens Augustinus lib. *De hæresibus* ad Quodvultdeum, cap. 22, scribit : « Marcio, a quo Marcionitæ sunt, qui Cerdonis secutus est dogmata de duobus principiis, quamvis Epiphanius eum tria dicat asseruisse principia, bonum, justum, pravum. Sed Eusebius Synerum quemdam, non Marcionem, trium principiorum, atque naturarum scribit auctorem. » Synero præivit, aut astipulatus est Ptolemæus in epist. ad Floram tom. I Spicilegii *Patrum et hæretic.* sæculi II, p. 78 seq. De Marcione autem rem confir-

[1] Ovid., Her. V, v. 115.

mat, præter Irenæum, Tertullianus lib. 1 contra illum, cap. 6, dicens : « Marcionem dispares deos constituere, alterum judicem, ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum, atque optimum. » Confer Origenem jamjam citandum.

Alterum quidem bonum, et alterum judicialem dicens. Ita et Origenes in Exodum, tom. 1 *Comment.*, pag. 17 seq. Marcionitas innuens, ait : Οἱ δὲ ἕτερον Θεὸν φάσκοντες παρὰ τὸν δημιουργὸν, δίκαιον μὲν αὐτὸν θέλουσι, καὶ οὐκ ἀγαθὸν, σφόδρα ἰδιωτικῶς ἅμα καὶ ἀσεβῶς ἐνεχθέντες, ἐν τῷ χωρίζειν δικαιοσύνην ἀγαθότητος, καὶ ἀγαθότητα δίχα δικαιοσύνης. « Quidam vero alium Deum asserentes præter mundi opificem, hunc quidem justum esse volunt, sed non bonum : stulte id quidem et impie, cum justitiam a bonitate separant, et a justitia bonitatem. » Et *Comment. in Joannem*, pag. 38, de iisdem loquitur tanquam οἰηθεῖσι δίκαιον μὲν εἶναι τὸν δημιουργὸν, ἀγαθὸν δὲ τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, « existimantibus justum quidem creatorem mundi, bonum vero patrem Christi. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 44.

Pag. 224. *Qui igitur solem.* Ex effectis cœlestibus docet providentiam et beneficentiam Dei in omnes nunc extendi; futurum autem grave judicium in ingratos et blasphemos, cujusmodi erant Marcionitæ et Gnostici.

Ejusdem adnotationes in cap. 45.

Pag. 224. *Quibus religiosior Plato ostenditur.* Platonis philosophiam a vera Christianorum religione non ita multum abhorrere, quantis potest testimoniis, ex illius scriptis adductis, et cum præcipuis fidei nostræ capitibus collatis, ostendit Eusebius posterioribus sex lib. *De præpar. evang.* Augustinus cum decem capitibus libri octavi *De civit. Dei* multa prælara de Platone disseruisset, undecimo investigat, unde, a quibusve didicerit tanta, quæ religioni nostræ congruunt. Eorum rejicit sententiam, qui opinantur Platonem in sua apud Ægyptios peregrinatione, Jeremiam prophetam audivisse, et cum eo congressum : quam tamen lib. II *De doctrin. Christ.*, cap. 28, ut sui in Christo patris (ita enim de eo loquitur, a quo sacro fonte lotus fuerat) B. Ambrosii ex animo probaverat. Contendit postea Platonem sacras Scripturas legere non potuisse, quippe quæ in Græcam linguam necdum translatæ essent : quod de LXX translatione verum quidem ostendit chronologia. At aliam fuisse ante Alexandri, imo et Persarum imperia, unde quidquid veri et recti docuerunt, hauserint philosophi, contendit Eusebius lib. IX *De præparat.*, cap. 3, et lib. XIII, cap. 7. Libenter autem admittit Augustinus, Platonem, acerrimi judicii virum, sicut Ægyptias, sic et Hebræas litteras per interpretem didicisse.

Et Deus quidem. Locus hic Platonis, etc. *Vide infra notam Ern. Grabii in eumdem locum.*

Ejusdem adnotationes in cap. 46.

Pag. 224. *Et iterum.* Rursum ex Platone docet, mundum istum non ex ignorantia, labe, aut Æonis aberrantis virtute conditum esse; sed divina, cœlestique virtute atque bonitate : quod etiam Cicero eumdem Platonem asseruisse testatur lib. I *De natura deor.* et libro *De universo.*

Nec labis fructum. Sic ex vet. cod. restituimus; excusi « nec de his. » Paucis autem ea Gnosticorum figmenta constringit, quæ latius lib. I, cap. 1 descripserat.

Digna enim commentati et commentiti sunt. Duas voculas ex vet. cod. addidimus, quæ mire convenient. Alludere porro videtur ad hæc verba Danielis ad alterum impurorum Susannæ judicum : « Recte et tu mentitus es in caput tuum [1]. » Et enim ut illi, suis adulteriis, ejus castitatem contaminare, sic hæretici Ecclesiæ sponsæ Christi fidem doctrinamque temerare nituntur.

Recepit. Delevimus « recipit » auctor. vet. cod.

Nos autem precamur. Magna Patrum pietas, qui nec pro infestissimis Ecclesiæ hostibus orare desinebant. Sic Ignatius Smyrnenses hortatur pro hæreticis orare, si quovis modo eos pœniteat.

Prorogavimus autem. Id est distulimus opportuniore loco : sic legendum ex vet. cod. proponimus, cujus auctoritate expunximus, « prærogavimus. »

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 46.

Pag. 224. *Et Deus quidem.* Locus hic Platonis exstat dialogo quarto *De legibus* : in quo pro « recte perficit, » quod hic habetur, Ficinus, « recta peragit; » ego forsan melius dixerim, « recta pergit, » cum Græce legatur εὐθεῖαν περαίνει. Deinde quod Plato veterem de Deo sermonem usurpat, respexisse arbitror ad veteris Orphei carmina, quæ apud Proclum leguntur :

Ζεὺς πρῶτος γένετο, Ζεὺς ὕστατος ἀργικέραυνος,
Ζεὺς κεφαλὴ, Ζεὺς μέσσα· Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται.

Id est,

Jupiter primus est, Jupiter ultimus fulminator,
Jupiter caput, Jupiter medium : ab Jove autem omnia
[facta sunt.

Feuard. Placet Græca Platonis verba, ex edit. Serrani tom. II, pag. 715 seq. transcribere, ita sonantia : Ὁ μὲν δὴ Θεὸς (ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχήν τε τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει, κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. Τῷ δὲ ἀεὶ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός.

Et iterum. Dicere debebat Feuardentius, ubi Plato hoc docuerit, et indicare locum ex quo Irenæus citata verba deprompsit. Id vero opus, is labor erat [2], quem, perinde ut Erasmus et Gallasius, subterfugit. Atqui locus est in *Timæo*, tom. III edit. Serrani, pag. 29, ubi expresse ait, quod ὁ δημιουργὸς ἀγαθὸς, « mundi opifex bonus » sit, quoque contrarium « dictu nefas » exsistat, μηδ' εἰπεῖν τινι θέμις. Et post alia, in fine dictæ paginæ sequentia habet verba, quibus et ista ab Irenæo allegata continentur : Λέγωμεν δὴ, δι' ἣν αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ ξυνιστὰς ξυνέστησεν. Ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τούτου δ' ἐκτὸς ὢν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὑτῷ. Ταύτην δὲ γενέσεως κόσμου μάλιστ' ἂν τις ἀρχὴν κυριωτάτην παρ' ἀνδρῶν φρονίμων ἀποδεχόμενος, ὀρθότατα ἀποδέχοιτ' ἄν. Quæ Joannes Serranus ita Latine reddidit ampliora : « Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus est, ut originem rerum et molitionem hujus admirabilis universi constitueret. Bonitate videlicet præstabat; in bonum autem nulla de ulla unquam re cadit invidia (id est nullam rem ulli unquam invidet). Cum ab illa igitur liber et immunis esset, omnia voluit quam maxime sui similia generari. Hanc gignendi mundi principem primariamque causam, qui e sapientum hominum sententia statuerit, rectissime profecto statuerit. » Possem plura Platonis loca addere; sed brevitatis ergo unicum, eumque Latine tantum, ex versione Serrani recitabo. Ita vero sonat dialogo II *De republica*, tom. II, pag. 379 : « Constanter attribuenda sunt consentanea Dei naturæ; sive in heroico carmine, sive in lyrico, sive in tragœdia inducatur. Consentaneum est sane. Nonne constituendum est, Deum revera esse bonum, et ita constanter dicendum est? Quidni?..... Neque igitur Deus, inquam, quandoquidem bonus est, omnium rerum causa fuerit, quemadmodum aiunt multi..... Bonarum quidem rerum causa nulla alia statuenda est, præter Deum; malarum autem aliæ quæpiam causæ investigandæ sunt; sed

[1] Dan. XIII, 55. [2] Virg. Æneid. VI, vers. 129.

nullo modo Deus mali auctor existimandus est. » Et post aliqua, sequenti pag. 380, ita pergit : « Dicendum est, Deum bene et juste egisse, atque eas illis pœnas inflixisse, ut ex jis utilitatem aliquam reportarent. Verum et eos miseros esse, qui dent pœnas, et Deum illum esse, qui hæc agat ; hoc vero minime concedendum est poetæ ut dicat. Sed si diceret malos homines, utpote per se miseros, suppliciis indigere, dum autem pœnas dant, a Deo juvari ; illud quidem permittendum est, ab illis hactenus dici. Deum autem, quippe qui bonus est, cuiquam auctorem causamque exstitisse mali, A hoc vero omni contentione refutandum est, neque concedendum, ut quisquam hæc vel dicat, vel audiat in civitate, si illam bene constitutam optamus..... utpote quæ dicta, neque pia sunt, neque utilia, neque ipsa sibi ipsis consentanea, atque congruentia..... Hæc igitur una lex sanciatur, et formula religionis constituendæ..... Deum bonarum rerum esse causam ; non omnium indifferenter, ut malarum, quæ ab illo plane removeantur. » Ex quibus sole clarius elucet, Platoni eumdem Deum, et justum, et maxime bonum fuisse ; non autem duos eum cum hæreticis commentum esse.

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM QUARTUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardentii in præfationem libri quarti.

146 Pag. 227. *Eum autem, qui velit eos convertere.* Tum ex hoc loco, tum ex aliis non obscure colligitur, Irenæum non verbis solum in hæreticos fidenter decertasse, verum et illorum tractatus contentioso studio pervolvisse, quo fundamentis eorum, quasi ab imo detectis, universam hæreseon structuram melius postea demoliretur ac subverteret. Nec levioribus conjecturis ductus arbitror, magna quondam prudentia, gravique consilio proceres Ecclesiæ, cum ejus pacem turbare, et doctrinam labefactare hinc inde emissis libellis suis studerent hæresiarchæ, prudentes, sinceros, et argutos quosdam ex suo cœtu viros delegisse, qui istiusmodi codices perlegerent ; et præcipua capita fortioribus argumentis refellerent, absurdas impietates, quas coram evomere non audebant tenebriones, pii illi erutas et patefactas e medio tollerent et exstinguerent. Alii vero, quibus hoc negotium demandatum non esset, ut tanquam a nefariis rebus, libellis illis abstinerent, aut Constantini Magni exemplo, flammis absumendos traderent [4]. Huic conjecturæ fidem facere puto, quæ tradit initio libri quinti, se nempe diluere his quinque libris impias sententias, quas suis in scriptis hæretici reliquerunt : quatenus postulationibus et præcepto ejus, ad quem hos suos libros consecrat, morem gerendo, eidem plurima in subsidium præstet, quibus neophytorum sensum confirmet, errantes reducat, et validis rationibus reprimat, melioresque efficiat pervicaces. Accedit frequens illa scriptorum Valentini apud Clementem Alex. commemoratio : et ad Dionysium demissa e cœlo vox apud Eusebium [5] : « Lege omnia quæcunque in manus tuas venerint, quia probare quæque, et singula discernere potes. » Epiphanium, Marcionis ; Augustinum, Fausti, Maximini, Cresconii, Gaudentii, Parmeniani, Petiliani, Cœlestii, Juliani ; Hieronymum, Joviniani, Helvidii, Vigilantii ; Basilium Magnum, Eunomii ; Cyrillum Jerosol. Manichæorum [6] ; et Gregorium, et Cyrillum, Juliani apostatæ ; Primasium, Ticonii Donatistæ ; Ambrosium et Prudentium, Symmachi impia scripta ea de causa perlegisse, planum atque manifestum omnibus est.

Pag. 228. *Quemadmodum enim serpens.* Convenienti certe et observatione digna est hæc hæreticorum cum serpente collatio, quam rursus usurpat lib. v. Eadem, sed fusius explicata, utitur Augustinus lib. II *De Genesi contra Manich.*, cap. 25, 26, 27, et Athanasius Magnus orat. 2 contra Arianos ; imo et Apostolus II Cor. XI, 3. B

Et tunc quidem. Ita vetus codex ; excusi, « et tunc quid in apostata. »

Non solum apostatas eos faciens. Sic et Tertullianus lib. *Præscript.* : « Persecutio, ait, martyres facit, hæresis apostatas tantum. » Et Augustinus, hæreticos de lethargicis phreneticos plane facere scribit, lib. *De utilitate credendi*, cap. 18. Cæterum, apostatæ nomen usurpant profani scriptores pro eo, qui a proprio duce ad hostes deficit ; sacri vero pro eo, qui a Christiana et catholica religione ad ethnicos, Judæos, vel hæreticos. Ita Justinus martyr in *Dialogo*, Anacletus epist. 1, Hermas lib. III, Cyprianus epist. 17 et 58. Paulus quoque insignem eam defectionem, quæ Antichristi adventum præcedet, ἀποστασίαν nuncupat II Thess. II.

Derogando salutem. Id est aliquid de ea diminuendo et detrahendo. Cicero *Pro Fonteio :* « Quorum rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio inimicitiarum suspicio derogavit. » Expunximus « derogendo, » vel. cod. auctoritate. C

Ex adnotationibus Joan. Ern. Grabii in præfationem.

Pag. 226. *Christum et Spiritum sanctum propter labem emissum docuerunt.* Supra pag. 13, lin. 13 seqq. (pag. 11, l. 23 seqq.) Christum et Spiritum sanctum ideo a Monogene prolatos docebant, ut Æones restaurati confirmarentur. Peccaverunt enim, desiderantes Bythum incomprehensibilem contemplari, juxta pag. 10, lin. 12 seqq. (pag. 8, l. 20 seqq.) Atque ne hac labe ulterius inficerentur, Christus eos docuit, quod incapabilis et incomprehensibilis sit Pater, quodque frustraneum sit eum comprehendendi desiderium.

Salvatorem ab his Æonibus, qui a labe emissi sunt, fructificationem esse. Jesum τέλειον καρπόν, « perfectum fructum » Æonum ab hæreticis dictum pag. 14, lin. 22 (pag. 12 et 13) legimus, quia scilicet singulos Æones, quod habebant in se optimum atque florentissimum (ἀνθηρότατον), in eum contulisse fingebant, ut ibidem docetur. Istos vero Æones dum a labe emissos dicit, hoc non ita accipiendum est, quasi a labe, sive vitio originem ceperint ; neque enim ista erat Valentinianorum sententia, qui in solum Demiurgum, sive mundi opificem hanc blasphemiam ejaculabantur ; sed a labe « emissos, » id est « ereptos, liberatos, » intelligere necesse est (quanquam durior sit ista D

[4] Sozom. l. I Hist., c. 20. [5] Lib. VII Hist., cap. 6. [6] Catech. 6.

phrasis), siquidem hæretici « confirmatos » ac a labe restauratos Æones Jesum, mutua collatione facta, produxisse statuebant citatis pag. 12 et 13.

Ab initio speculatores et ministri fuerunt verbi veritatis. Ἐπισκόπους καὶ διακόνους Græce Irenæum scripsisse conjectavit in margine sui Irenæi reverendus admodum Pearsonus. Sed mihi nullum dubium est, quin ab Irenæo dicti sint, οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, ex Luc. I, 2, quem locum idcirco subnotare visum fuit.

Pag. 228. *Eamdem ei formam et appellationem tribuit Deus.* In S. Scripturis enim Spiritus sanctus diabolum « serpentem » appellat, de quo vide Justin. M. *Apologiam* ad Antoninum Pium, pag. 56 nostræ editionis, ac ibidem num. 5 et 6 adnotata. Quo sensu autem Deus « formam » serpentis diabolo tribuisse ab Irenæo dicatur, vix conjectando assequi potis sum; nisi forte permissam a Deo idololatriam ethnicorum respexerit, utpote qui deos suos, id est dæmonia, sæpe sub signo serpentis coluerunt. Unde S. Justinus loco citato ait : Παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ' ὑμῖν Θεῷ (θεῶν) ὄφις σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται. « Apud quemque eorum, qui a vobis censentur, deorum, serpens magni instar symboli ac mysterii pingitur. »

Extenditur malum in homines. Id est peccatum, in quod diabolus homines detrudit, augetur. Eva quippe ad inobedientiam seducta fuit; isti vero hæretici in blasphemias prolapsi.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 1.

Pag. 228. *Cum verbo suo.* Hac sententia et aliis compluribus evidentissimum est, Irenæum pie et orthodoxe de Filii æternitate, deitate, et, ut ita dicam, consubstantialitate sensisse et docuisse : proindeque Servetum, et quosdam fanaticos alios, vel summa improbitate, vel pudenda inscitia laborare, qui pro se illum facere nugantur; cum Dei nomen ita proprie ad Patrem restringunt, ut Filio vel penitus detrahant, vel non nisi diminute, et quasi precario permittant. Etenim quantum ad coæternitatem ejus attinet, lib. II, cap. 43, Filium infectum esse, Patrique semper coexstitisse affirmat; et lib. IV, cap. 37, « Verbum, id est Filius, ait, semper cum Patre erat. » Et lib. eodem, cap. 48, generationem ipsius etiam angelicis mentibus inenarrabilem et ignotam omnino probat. Et ipsum Patri esse ὁμοούσιον, et vere, naturaque Deum aperte docet lib. III, cap. 6, 12, 16, 18, 21, 23, et ut innumeros alios locos prætream, ad extremum præfationis in hunc librum, Patrem et Filium Dei nomine in Scripturis appellari, se manifestasse tradit. Multiplici autem testimonio concludit, unicum et solum verum Deum, atque rerum omnium conditorem ac Dominum esse. Primo, Spiritus sancti æterna prædicatione; secundo, omnium vere docentium et credentium sententia; tertio, apostolorum constanti doctrina et consensione; quarto, ipsiusmet Christi Dei ac Domini nostri præcipientis eum invocare Deum et Patrem, qui in cœlis est, gravissima auctoritate. Ex quibus infert, Gnosticos impostores esse perversissimos, qui alium Deum supra Creatorem confingerent.

Et eos qui adoptionis spiritum accipiunt. Quo pacto Dei **147** appellatio ad eos transeat, quos Pater per Filium adoptavit, explicat idem Irenæus cap. 79 libri hujus, nempe quod a Deo conditi sint, simulque doctrinæ ejus fidem adhibeant, et ad illius nutum seipsos componant. Hoc iterum exponit libro tertio, capite sexto.

Quam et terram et Jerusalem appellant. Inde arbitror Ebionæos damnasse lib. I, cap. 26, quod Jerusalem adorarent.

Sed potius distinxit eos. Sic vetus codex legendum docuit; excusi, « sed potius distinxisset, qui sunt verbotenus dii, ab eo qui sit verus. »

Ejusdem adnotationes in cap. 2.

Pag. 229. *Recapitulationem.* Hieronymus, epist. ad Paulinum, vocat Deuteronomium secundam legem, et legis evangelicæ præfigurationem. Theodoretus : « Deuteronomium continet recapitulationem eorum, quæ lege cauta sunt, et gesta in libris Exodi, Levitici, et Numerorum [7], » etc. Docet autem Moysis, Davidis, Isaiæ, clarissimorum prophetarum apertis testimoniis, eum et unum, et solum Deum esse mundi conditorem, quem Christus in Evangelio Patrem suum multoties appellat.

Attende, cœlum. Ita singulari numero legunt LXX; vulgata editio et Sancles : « Auribus percipite, cœli, » etc.

Pandoræ. Libro II, cap. 54, vocat Gnosticos, « satellites circa Pandoram dispositos. » At de Pandora adnotavimus in cap. 19 lib. II.

Matrem eorum. Cum ita habeant universi codices, temeritatis fuit Gallasio, contra omnium fidem, aliud substituere.

Adinvenerunt. Delevimus « adjunxerunt » auct. vet. cod.

Quem et Christus. Quod Christus hic affirmare dicitur, ad Patrem convenire oraculum istud : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus, unus est » [8]; non id facit, ut significet hoc ipsum sibi quoque, ac Spiritui sancto non competere, quemadmodum impie nugantur Serveti et Gentilis sectatores novi Ariani; quandoquidem ut de unaquaque divina persona sigillatim dicitur, ait August. [9], Pater Deus unus est, Filius Deus unus est, Spiritus sanctus Deus unus est; ita et de tribus conjunctim, Pater et Filius et Spiritus sanctus, Deus unus est. Et rursum : Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, hoc est ipsa Trinitas unus est Deus, de quo dictum est quia nullus est Deus, nisi unus, qui dixit : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est. »

Ejusdem adnotationes in cap. 3.

Pag. 229. *De me enim ille scripsit.* Christum Moysis, et aliorum prophetarum, ac universæ legis finem unicum esse, atque prope animam, probant tot ab evangelistis, apostolis, potissimumque a Paulo contra Judaicam cæcitatem et pertinaciam adducta ex lege testimonia; in hoc quoque tota versatur Stephani protomartyris concio Act. VII.

Credetis. Ita vetus codex, Græce etiam πιστεύσετε; erasimus « creditis. »

Ejusdem adnotationes in cap. 4.

Pag. 229. *Expositio parabolæ.* Isthæc argumenta non esse Irenæi censueruni, opinor, viri docti inter Germanos, quando in novissima Basileensi editione, his sublatis (rectene nunc non disputo), alia substituerunt. Nullus ergo, eorum calculo, ex adductis verbis tanquam Irenæi auctoritate, narrationem hanc de divite et Lazaro, parabolam tantum, vel figuratam esse locutionem confirmaret. Verum, licet illa esse Irenæi concesserimus, non tamen statim sequetur totam narrationem parabolicam et confictam esse; sed tantum aliqua ex parte, ubi præsertim de digitis, de oculis, de siti, et articulatis vocibus animorum, sermo est; cum hic subjungat Irenæus : « Non autem fabulam retulit nobis, » etc., et lib. II, cap. 62 et 63, inde probaverit animas nec mori, nec a corpore in corpus transire; id nunquam alioqui facturus ex parabola, quando ea de re Gnosticos frequenter damnaverit. Historiam igitur, et rei olim gestæ exemplum, ac narrationem, nobis ultro id concedentibus Luthero,

[7] Quæst. 1 in Deut. [8] Deut. VI, 4. [9] Lib. VII de Trin., cap. 4; lib. III contra Maximin., c. 10.

Bucero, Brentio et Calvino, non injuria vocabimus. Ad hoc vel repugnantes urgent Tertulliani argumenta, ubi ait : « Dolet apud inferos anima cujusdam, et punitur in flamma, et cruciatur in lingua, et de digito animæ felicioris implorat roris solatium. Imaginem existimas, exitum illum pauperis lætantis, et divitis mœrentis? Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est [10]? » Alibi quoque, animas adhuc carnis exsules, torqueri vel foveri apud inferos, hoc exemplo probat[11]. Rursus Moysem et prophetas unicum Deum creatorem, et Patrem Christi prædicantes, hinc Marcionem audire jubet; quod ex figurata locutione acutissimus et acerrimus disputator sane non fecisset[12]. His accedit Græcorum et Latinorum Patrum mutuus consensus : Origen. dial. 2 in Marcionitas, et in psal. XVI; Cyprian. epist. 18; Basil. hom. de laudibus jejunii, et in regulis fusius disputatis, interrogat. 55; Hilar. in psal. CXXII; Hieron. epist. ad Marcellam, et epist. ad Paulam; Methodii serm. de resurr. apud Epiph. tom. I, lib. II; August. in psalm. CXLV et CXLVII; Euthymius denique ex traditionibus Hebræorum, rem vere gestam fuisse docet, divitemque illum Nynensem vocatum affirmat : cujus domus vestigia etiamnum ostenduntur ab incolis Jerosolymam peregrinantibus, ut episcopus Soarez sibi eam ab illis demonstratam profitetur, *Com. in Lucam*.

In eamdem pœnam. Expunximus « in eadem pœna, » auctor. vet. cod.

Multi qui sunt a circumcisione. Quindecim ordine succedentes episcopos Jerosolymis, ex Hebræorum gente, refert Eusebius lib. IV *Hist.*, cap. 5, qui omnes fidem et religionem Domini nostri Jesu Christi amplexati sunt, et apud alios magna diligentia propagare studuerunt. Multa etiam millia Judæorum in Christum credidisse docent Acta apostolica.

Perseverantem. Sic pro « perseverantes » substituimus auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 229. *Ne, inquit, juraveritis.* Testimoniis prophetarum ac evangelistarum demonstrat unicum esse Deum fabricatorem cœli et terræ, quo non potest esse major, cujus Filium se confitetur Christus, salvans credentes et sperantes in se.

Terra suppedanenm. LXX, ὑπόποδιον τῶν ποδῶν. Cyprianus lib. II adversus Judæos, cap. 4, « suppedaneum » quoque legit.

Qui enim super se. Huic similis est Tertulliani ratiocinatio, qua probat Deum unicum esse, quia summum magnum est, quo nihil superius et æquale excogitari possit, lib. I *Contra Marcionem*. Hinc etiam Prudentii antiquissimi et gravissimi poetæ versus in *Hamartigenia*, 20-24 :

Aut unus Deus est, rerum cui summa potestas,
Aut quia jam duo sunt, minuuntur dispare summo.
Porro nihil summum, nihil plenis viribus unum :
Distantes quoniam, proprium dum quisque revulso
Vindicat imperio, nec summa, nec omnia possunt.

Pag. 230. *Qui cœperunt.* Delevimus « cœperunt » auct. vet. cod.

Indicto audientes. LXX, ἀπειθοῦσι, id est non obedientes : Sanctes, « principes tui declinantes; » Communis editio, « infideles. »

Non aliter salvari. Augustinus pro assertione peccati originalis adversus Julianum Pelagianum decertans, inter undecim Patrum antiquorum sententias, quas Pelagianis opponit, hujus loci ita meminit [13] : « Irenæus Lugdunensis episcopus, non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait, non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatus a terra, et omnia traxit ad se, et vivificavit mortuos. » Ex quibus patet impudentissimum mendacium Lutheri, dicentis in *Colloq*, pag. 98 et 99 : « Nullum Patrum ante Augustinum, originalis peccati fecisse mentionem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 6.

Pag. 230. *Quoniam malignantes.* Respondet figmentis Gnosticorum; non idcirco Deum verum mutari, aut desinere esse, quod cœlum sedes ejus mutetur.

Sed et præteritionem. Huic quæstioni dissolvendæ etiam veteres theologi incubuerunt. Chrysostomus quidem ex his locis, « Vanitati subjecta est omnis creatura [14], » et « Ipsi peribunt [15], » itemque, « Cœlum ut fumus deficiet [16], » existimat cœlestia corpora et elementa, ob peccatum primi parentis, facta esse senectuti, corruptioni, atque interitui obnoxia; in ejus vero resurrectione, et ipsa immortalitate donanda[17]. Accedit Ambrosius [18] refellens eos qui, ut perpetuitatem cœlorum stellarumque assererent, ipsa quintum quoddam corpus æthereum esse finxerunt : contradicente de his Davide : « Ipsi cœli peribunt; » et Domino in Evangelio affirmante : « Cœlum et terra pertransibunt, » Lucæ **148** XXI, 33, etc. His omnes fere Græci Patres consentiunt, docentes cœlum natura sua corruptibile esse; providentia vero sola Dei nunquam corrumpendum. Certe Justinus martyr paucis quidem, sed firmissimis refellit Aristotelem dicentem, libro secundo *De cœlo*, ipsum cœlum, nec ortum esse, nec corrumpi aliquando posse; sed unum ac sempiternum; *Confutatione dogm. Arist.*, item Quæst. 93, 94, 95 orthodox. Novissimus autem, idemque acerrimus hujus sententiæ vindex est August. Eugubinus [19]. Expendens enim hæc B. Petri verba · « Adveniet dies Domini, in quo cœli magno impetu transient, elementa vero calore solventur, » etc., indicat nimis coactam esse scholasticorum expositionem, dicentium cœlos nihil passuros, sed solum cessaturos a motu. Quod vero de cœlis sidereis B. Petrus loquatur, et non de aere, patere putat ex eo quod adjicit : « Elementa calore solventur. » Idem rursum *Com. in Epist. ad Heb.*, c. 1, sententiam suam confirmat ex his aliis B. Petri verbis · « Exspectantes adventum diei Domini, per quem cœli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent. Novos vero cœlos, et novam terram, juxta promissum ipsius exspectamus [20]. » Ad hæc, Joannes in Apoc. : « Vidi cœlum novum et terram novam [21]. » Et in Isaia : « Ecce, ego creo cœlos novos, et terram novam. [22] » Ex his Scripturarum testimoniis, inquit, nisi prorsus velimus verbis vim afferre, cogimur fateri futuram vere aliquam magnam cœlorum alterationem per ignem, et non tantum solius motus cessationem : per quam alterationem, novi quodammodo fundentur cœli, et longe fient pulchriores. Hæc iste. Hanc sententiam videntur etiam comprobasse Clem. Rom. lib. III *Recognit.*, Eusebius lib. XV *Præpar. evang.*, Nyssenus lib. *De creatione hominis*, Philastrius in *Catalogo*, Theodoretus in *Com.*, Hieronymus lib. XIV *Com. in Isaiam*, Œcumenius in II B. Petri, et alii multi.

Cui tamen nunc reclamant omnes tam philosophorum quam theologorum scholæ : fortissimisque argumentis contendunt corpora cœlestia prorsus esse incorruptibilia, et in sempiternum mansura. Habent namque substantiam, ab elementorum natura longe diversam : et formam, quæ cunctas impressiones peregrinas, secumque pugnantes qualitates longe longius ab his propulset. Præterea, jam tot tantisque sæculorum curriculis ita perman-

[10] Lib. de anima. [11] Lib. de resurrect., c. 19. [12] Lib. IV contra Marcion. [13] Lib. I, cap. 2. [14] Rom. VIII, 20. [15] Psal. CI, 27. [16] Isa. XLI, 6. [17] Hom. 14 ad. Rom. et hom. 10 ad pop. Antioch. [18] Lib. I Hexaem., c. 6. [19] Com. in II Ep. B. Petri, c. III. [20] II Pet. III, 12, 13. [21] Apoc. XXI, 1. [22] Isa. LXV, 17.

serunt incorruptibilia, ut nullum unquam, aut senectæ, aut corruptelæ præbuerint argumentum : nihil de horum amplitudine imminutum, nihil de ornatu ac specie detractum sit; quod eos sic in perpetuum mansuros satis ostendit. Hæc denique sententia præter omnes, uti diximus, scholasticos, assertorem habet magnum antistitem Augustinum[23], affirmantem sidereos cœlos, nec postremo incendio purgandos, nec quidem ab igne conflagrationis, qui faciem postremi Judicis præcedet, attingendos esse; sed aereos tantum, id est elementa, quæ in sacris Litteris non semel cœlorum nomine designantur.

Acrius vero instanti in alteram sententiam, educta argumenta de cœlis sidereis intelligenda esse, cum B. Hieronymo respondendum[24], illud senescere, atteri, liquescere, dissolvi, transire, atque perire, quod de illis dicitur, non omnimodam perditionem vel abolitionem significare; sed mirabilem in meliorem et splendidiorem statum designare commutationem, de qua Isaias ait : « Luna fulgebit ut sol, et sol septuplum lumen accipiet[25]. » Paulumque recte dixisse, « præterire figuram mundi[26]; » sed non substantiam. Denique Petrum et Joannem non repromittere alios cœlos, aut aliam terram, sed veteres jam renovatos et commutatos.

In centesimo primo. Quia Hebræi psalmum nonum in duos partiuntur, is qui nunc ab Irenæo adducitur, apud eos centesimus secundus est, Græcis vero centesimus primus.

Quæ prætereunt. Ita cod. vet. Excusi, « quæ præterierunt. »

Ejusdem adnotationes in cap. 7.

Pag. 231. *Quare derelicta.* Auctoritate vet. cod. expunximus, « relicta; » et quod non satis Irenæi mentem exprimeret, quippe qui hoc capite confirmet, nihil divinæ amplitudini ac majestati decessisse, ex eo quod Jerusalem subvertenda a Romanis, aliisque gentibus derelicta sit, prius absolutis in ea humanæ redemptionis per Christum mysteriis.

Adhuc et de Jerusalem, Jerosolymam quasi domum Dei Ebionitas adorasse retulit lib. 1, cap. 26. Sed in Marcionitas eum hoc capite disputare puto, qui vel ipsam in perpetuum staturam esse, vel veri Dei domum nunquam fuisse volebant; quorum utrumque absurdum est. Nam horribili clade eversa est sub Tito, rursusque sub Adriano, transmutato etiam veteri nomine, ut exstaret exemplum completarum universarum prophetiarum, et Christi exhibiti, punitique deicidii, et regnum Dei ad gentes translatum esse, compareret. Hæc amplissime tractat Tertullianus duobus capitulis lib. *Adversus Judæos.* Veri autem Dei civitatem sanctam, hæreditatem, et quasi peculium fuisse, propter legem, sacerdotium et promissiones de Messia, ex Scripturis exploratum ac certum est.

Quemadmodum Isaias ait. Hæc ad verbum transcripsit Theodoretus dialogo 2, usque ad id : « quæcunque enim temporale initium habent, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 8.

Pag. 231. *In Joanne desivit.* Accommodato epitheto Tertullianus vocat « Joannem, limitem constitutum inter vetera et nova, ad quem desineret Judaismus, et a quo inciperet Christianismus[27]. »

Inchoans a David. Primus David Jebusæis expulsis hanc urbem Jerosolymam nuncupavit : « Nam sub Abrahamo parente nostro, » ait Josephus VII *Antiquit.*, cap. 3, « Solyma vocabatur. » — « Illam vero quondam Chananæorum quidam potens condiderat, » scribit Hegesippus[28], « qui patrio sermone Melchisedech, id est *rex justus* vocabatur. » Hieronymus tradit eam urbem quatuor nominibus vocatam fuisse : primo quidem Jebus; deinde Salem; postea Jerosolyma; et sua ætate ab Ælio Adriano, Ælia; epist. ad Marcellam, ad Eustoch., ad Dardanum, et lib. *De locis Hebraicis.*

Legisdationem. Delevimus « legisdationis, » auct. vet. cod.

Omnia enim mensura. Damascenus lib. I *Parallelorum.*, cap. 2, hæc nominatim ex Irenæo citat : quæ (quoniam non potuimus Græca consequi) Latina ex interprete sic apponimus : « Deus certo modo atque ordine cuncta efficit; nunquam apud eum quidquam mensura caret; quandoquidem nec quidquam numeri expers est. »

Et velut custodiarium. Græci habent ὀπωροφυλάκιον, id est pomorum custodia. Cyprianus lib. I *Adversus Judæos* cap. 6, cum Irenæo legit : « Sicut casa in vinea, et sicut custodiarium in cucumerario. »

Quandoquidem et figuram mundi. Eodem ac fere pari exemplo utitur B. Petrus apud Clementem, contendens pariter mundi figuram aliquando dissolvendam. « Necesse est, ait, testam ovorum, quamvis pulchre et diligenter formata videatur, frangi, ut inde pullus procedat; ita et hujus mundi necesse est transire statuam, ut status ille sublimior regni cœlestis effulgeat[29].

Ejusdem adnotationes in cap. 9.

Pag. 231. *Joannes baptizator.* Sic eumdem frequenter nominat Tertullianus lib. *De anima*, et lib. *Contra Jud.*

Et animalia irrationabilia. Vet. cod., « inanimalia et irrationabilia, » quod tantum indicare visum est.

Liber in arbitrio factus. Referre hæc ad hominem duntaxat ante lapsum, impudentiæ est, quam large coarguunt quæ inferius habentur libri hujus cap. 29, 70, 71 et 72. Ad actiones externas et politicas modo dirigere, impudentissimum; cum de his præcipue loquatur, quæ coram Deo aut frumentum aut paleam, id est regno Dei vel gehenna nos dignos constituunt. In his autem hominem liberum esse, adeo concors et unanimis est Patrum cum Scripturis utriusque Instrumenti sententia, adversus Simonis Magi, Marcionis, et Manichæi furores, ut magnum appareat mendacium Lutheri, dicentis in *Colloq.* pag. 42, « nomen liberi arbitrii odiosissimum fuisse omnibus Patribus. » Contra quod discipuli ejus Centuriatores Magdeb. fateri coguntur, non tantum primi sæculi, verum et sequentium omnium doctores orthodoxos hanc doctrinam amplexatos esse : a quorum tamen religione, non sine horribili cæcitate et gravissimo Dei judicio, deficere non verentur, ut in castra impiorum transeant.

Sed Irenæi catholicam hanc sententiam expliceut confirmentque similes aliquot Patrum sententiæ. Tertulliani primum verba hæc sunt[30] : « Liberum, et sui arbitrii, et suæ potestatis, invenio hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem Dei in illo animadvertens, quam ejusmodi status formam. » Et paulo post : « Oportebat imaginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum imago et similitudo Dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas. » Et iterum : « Nec boni nec mali merces juste pensantur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. »

In prima editione, hic signaveramus eumdem Tertullianum arbitrii nostri libertatem rursum confirmare in *Apologetico*, 149 lib. *Ad Scapulam*, lib. *De exhortatione ad castitatem*, lib. *De monogamia*, lib. *De patientia*, et lib. *De carne Christi*, etc., at vero hos locos se non potuisse invenire scribit Pamelius, nota 32 in secundum libr. Tertull. *Adv. Marc.*, hanc nostram citationem, quantum judico, subnotans. Sed cum Tertull. *Apolog.* cap. 23 aperte scribit, etiam « in cacodæmonibus potestatem de suo

[23] Lib. XX Civit., cap. 21. [24] Lib. XVIII Com. in Isaiam. [25] Isa. XXX, 26. [26] I Cor. VII, 31. [27] Lib. IV contra Marcionem. [28] Lib. V, cap. 9. [29] Lib. III Recog. [30] Lib. II contra Marc.

arbitrio inesse ; » et cap. 28. « iniquum esse liberos homines invitos urgeri ad sacrificandum ; » æqui rerum æstimatores facile mecum judicabunt libertatem arbitrii ab illo constitui. Cum etiam libri *De testimonio animæ*, cap. 2, « animam rationalem » compellat, « palam, et tota libertate quæ sentit pronuntiare ; » et libri *Ad Scapulam*, cap. 1, profitetur Christianos « ultro prorumpere ad martyria ; » et cap. 2, « naturalis potestatis dicit esse unicuique quod putaverit, colere ; religionemque sponte suscipi debere, non vi ; » homines libera mente præditos esse manifeste prædicat. Quid vero apertius et firmius pro assertione libertatis nostræ, quam quod ait lib. *De exhortatione ad castitatem*, cap. 2, « aliquid esse in nobis ipsis, nobisque esse voluntatem eligendi, sicut scriptum est : « Ecce, posui « ante te bonum et malum, [31], » etc., et quod in nostro positum est arbitrio, nos referre non debere in Dei voluntatem [32] ? » Annon quoque hoc ipsum comprobat lib. *De monogamia*, cap. 5, loquens « de libertate ciborum » gentibus ab apostolis concessa ; et cap. 10, viro ac uxori « animi sui licentiam a Deo datam » affirmans [33] ? Et lib. *De patientia*, cap. 7, docens terrena « libenter » amittenda ? cap. 8, « sponte » largiendum ? cap. 10, « arbitrium » defensionis nobis non esse arrogandum ? Cæteros locos prætermitto, eo quod etiam ab ipsomet Pamelio collecti sint, loco superius designato. Mihi inpræsentiarum satis est, manifestis Tertulliani testimoniis evicisse, me recte illum in testem liberi arbitrii appellasse.

Nunc illi adjicio Clementem Alex. « Vestrum est, inquit [34], regnum cœlorum, si velitis, qui liberam animi voluntatem ad Deum direxeritis ; vestrum est, si tantum volueritis credere. » Et in *Pædag.* [35] legatione Moysis ad Pharaonem hæc duo aperte ostensa colligit, et Deum præscivisse futurum, et ejus benignitatem libero animi Pharaonis arbitrio largitam esse occasionem pœnitentiæ. Idem rursus lib. I *Strom.* : « Nec laudes, ait, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia justa sunt, si anima non habeat liberam potestatem et appetendi et aggrediendi. » Et iterum : « Dicit propheta : « Si velitis, et me audieritis, bona terræ comedetis [36] ; » in nobis situm esse arguens, et eligere, et declinare. Voluntaria enim est electio et delectus voluntatis. » Et lib. II : « Incredulus fundamentum salutis non habet, fidem voluntariam ; nos autem qui libera et absoluta potestate eligere, et vitare a Domino datum esse hominibus, a Scripturis accepimus, judicio quod transmoveri non potest, fidei acquiescamus. » Et rursum : « Defectio, et recessus, et inobedientia, sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca judicantur quæ sunt voluntaria : non judicatur autem quod est involuntarium. » Et paulo post : « Peccatum est voluntaria injustitia ; injustitia autem est vitium voluntarium. Non imputantur quæ non constant, et instituto, et libera electione. » Et lib. III : « Quemadmodum is est laudandus, qui libertate usus est ad vivendum ex virtute ; ita multo magis, qui dedit nobis liberam et nostri juris potestatem, et concessit nobis vivere ut vellemus, est venerandus et adorandus, ut qui non permiserit ut nostra electio et vitatio serviret necessario. » Prætermittam consulto quæ in eamdem sententiam scribit idem, fol. 110, 111, 113, 121, 140, 145, 149, 153, in libris Basileæ excusis 1556. Locos tamen copiose signamus, ut crassissimi mendacii et sycophantiæ convincantur Magdeburgenses, qui hunc Clementem cum aliis Patribus, sibi hac in re non constare, sed secum pugnare, scribere non erubuerunt, centur. 2, p. 59.

Accedat Justinus martyr [37]. Is Deo visum esse profitetur angelos et homines, quos obsequentes habere volebat, liberæ potestatis ad bene agendum condere, ut juxta ipsius leges judicarentur, si quid a recto deflecterent. Idem in priore *Apologia*. « Nulla laude, scribit, quidquid esset dignum, nisi esset ad utrumlibet flexibile. » In posteriore vero, « Nisi homines possent suo arbitratu turpia fugere, et honesta sectari, extra culpam fore quidquid agerent, » recte colligit.

Sed hanc disputationem claudant gravissimæ Petri apostoli, adversus Simonem Magum, ratiocinationes, quas scriptis mandavit, qui aderat Clemens Rom. « Quomodo Deus judicat secundum veritatem unumquemque pro actibus suis (dicebat Apostolus), si aliquid agere in potestate non habuit ? Hoc si teneatur, convulsa sunt omnia : frustra erit studium sectandi meliora, sed et judices sæculi frustra legibus præsunt, et puniunt eos qui male agunt : non enim in sua potestate habuerunt, ut non peccarent. Vana erunt et jura populorum, quæ malis actibus pœnas statuunt ; miseri erunt et ii qui cum labore servant justitiam ; beati vero illi qui in deliciis positi, cum luxuria et scelere viventes, tyrannidem tenent. Secundum hæc ergo, nec justitia erit, nec bonitas, nec ulla virtus, et, ut vis, nec Deus. »

Omittam quæ his penitus consimilia leguntur apud Dionysium Areop., Ignatium, Martialem, Clementem, Hegesippum, Theophilum Antiochenum, et reliquos primi sæculi Patres. Tantum, per eum qui venturus est judicare vivos et mortuos, obtestor Gnosticos posteriores, attendere quos suarum opinionum parentes, et quos auctores probabiles sive improbabiles sectentur ; neque vereantur ad meliorem mentem et frugem redire, et manum ultro sibi oblatæ veritati tradere.

Ejusdem adnotationes in cap. 10.

P. 232. *Ego testis.* Græcam LXX lectionem sequitur, quæ hic ab Hebraica veritate et communi editione nonnihil deflectit.

Ego sum Deus. Vet. cod. cum Græcis verbum, « sum, » desiderat.

Ego sum Deus primus. LXX : Ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα· atque ita legit Cyrillus.

Sed quoniam impossibile erat. Fidem, quæ revelationi divinæ adnititur, necessariam esse, his verbis luculenter ostendit ; nec sola duce natura hominem ad ea omnia quæ saluti suæ conducunt, per se noscere posse. Id comprobat rursus infra cap. 11. Confirmant idem Clemens lib. I *Recogn*, epist. 1 ad Jacob., et lib. VIII *Const.*, cap. 1 ; Dionysius, cap. 7 *De divin. nom.* ; Justinus lib. *De Trin.* ; Hermas lib. II, mandat. 9 ; Theophilus Antioch. lib. I *Ad Autolycum* ; Clemens Alexand. in *Protreptico*, 2, 5, 7, et VIII *Stromatωn* ; et Cyrillus Jerosol. tota catechesi quinta ; Naz anzenus orat. 2 de pace ; Ruffinus *Expos. in Symbolum*, etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 10.

Ego sum Deus primus. Frustra Feuard. adnotavit LXX diversimode sonare : Ἐγὼ εἰμὶ πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Nam ab Irenæo non iste locus Isaiæ XLVIII, 12, allegatur, sed alter præcedenti cap. XVI, vers. 4, ubi sacri interpretes, perinde ut Irenæus, habent : Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγώ εἰμι.

Pag. 232. *Neque elate, neque glorians*, etc. Hæc opposita sunt blasphemis hæreticis, Deum talia inani jactantia protulisse dicentibus, supra pag. 26, l. 25 (lin. 5) et pag. 109, col. 2, l. 18 (pag. 108, col. 2, l. 29, et pag. 110, col. 1, l. 15).

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

P. 232. *Dominus enim noster.* Moysis, Stephani Danielisque verbis ostendit eumdem esse Dominum Deum, qui Patribus olim locutus est sub Veteri Te-

[31] Deut. XXX, 1. [32] Eccli. XV. [33] Act. XV. [34] In Protreptico. [35] Lib. I, cap. 9. [36] Isa. I, 19. [37] In Dialog.

stamento, et Christum misit, et resurrectionem mortuorum omnium est pollicitus.

Quare non adoras Bel? Hæc habentur c. 14, v. 3, Danielis, quod magna consensione Græci et Latini sæpenumero usurparunt. Tertul. lib. *Adv. Psychicos*, et lib. *De idololatria;* Cyprianus epist. 63, et lib. *De laude martyrii;* Hilarius lib. x *De Trinitate;* Prudentius lib. *Cathemerinon*, hymno post cibum; Ambrosius lib. II *Offic.*, cap. 4, et lib. *De Jacob patr.*, cap. 9; Basilius hom. in divites avaros. Susannæ et Belis historias rejicere non audet e sacro canone Bibliorum Africanus epistola ad Origenem, Eusebio referente lib. VI *Hist.*, cap. 24.

Donavi: utraque his qui. Undecim has voces ex cod. restituimus: delevimus « et Dominus ostendit. »

Ipse igitur Christus. Aperte constanterque Christum profitetur unum esse cum Patre Deum vivorum, qui cum Patribus et Moyse locutus sit [38]: quod tam veterum quam novorum Ebionitarum, Cerinthianorum, Samosatenianorum et Arianorum hæreses plane refellit. Is enim qui locutus est Moysi, seipsum appellat Jehova, quo nomine Judæi simul et hæretici confitentur æternam Dei essentiam et majestatem significari. Christus autem cum Patre ille Deus est. Igitur natura et gloria cum eo unus Deus est, licet personali proprietate distinctus.

Ejusdem adnotationes in cap. 12.

P. 232. *Primum quidem.* Josephus I *Antiq.*, cap. 15: « Primus Abraham præsumpsit pronuntiare Deum creatorem unum **150** esse cunctorum; reliqua vero ad felicitatem tendentia, per præceptum præbentis singula quæque dari, et non propria virtute consistere confessus est. » Et paulo post: « Propterea que Chaldæis et aliis Mesopotamitis in eum consurgentibus, migrationem eligens sequi per voluntatem et adjutorium Dei, terram Chananæam late possedit. »

Tradunt quoque alii Hebræi natum eum esse in Ur, urbe Chaldæorum: qua postea discessit Carras Mesopotamiæ, fugiens cultum Ignis, quem Dei loco tyrannus Nemrod urgebat. Hinc, jubente Deo, venit in terram Chanaan, ubi primum Deo vero altare construxit inter Hai et Bethel, secundum prope Sichem, tertium prope Hebron, quartum in Bersabee, quintum in monte Moria; et cœmeterium uxori sibi et posteris comparavit in spelunca duplici: filium denique incredibili fide ac obedientia Deo immolare voluit. Idcirco etiam a Spiritu sancto nominatur servus Dei, amicus Dei, dilectus Dei, pater fidei nostræ atque omnium credentium. »

Ejusdem adnotationes in cap. 13.

Pag. 233. *Juste autem.* Docet exemplo Abrahæ, Deum sequentis, apostolos Filium Dei secutos esse; nosque pro Christo crucem ferre debere, ut Isaac ligna tulit, quibus erat immolandus; qui et spontanea oblatione sua Christi oblationem significavit.

Secundum fidem suam. Septem has voces, quæ aptissime conveniunt, ex vet. cod. adjecimus.

Fides enim. Vetus cod. quatuordecim dictiones ex hac sententia desiderat, atque ita habet: « Fides enim ad Deum altissimum, qui constituit cœlum et terram. » Nihil delere, sed tantum ex vet. cod. duas voces, « enim, » et « altissimum » inserere visum est. Cæterum unam nobiscum fidem Patres omnes veteres habuisse docent cum Irenæo Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 1; Epiphanius initio libri contra hæres.; Augustinus tractat. 45 in Joan., libro II *Contra litteras Petil.*, capite 37, libro XIX *Contra Faustum*, cap. 15, 16, 17, et in psalm. LXXIII, LXXVII; item *Contra Pelag.* et *Cœlest.*, II, capite 25.

Ne vero solius fidei assertores existiment Irenæum suæ impietati hoc loco favere, cogitent eum loqui de fide quæ per charitatem operatur, ut sequenti mox apparebit capite. Item, eumdem pluribus aliis locis, ut passim observamus, etiam charitati, obedientiæ ac bonis aliis operibus justificationem nostram ascribere. Denique apostolum Jacobum diserte constanterque prædicare [39], Abraham ex operibus justificatum esse, offerendo Isaac filium suum, etc., et non ex fide tantum. Quo pacto vero hac in re bene inter se conveniant Paulus et Jacobus, docte et prudenter docet Augustinus lib. LXXXIII *Quæst.*, q. 7 et 76.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

P. 233. *Dominus enim.* Contendit ex Scripturis, et Filium ab æterno Patrem novisse, et aliis manifestasse, vicissimque Patrem Filium suum hominibus revelasse. Deinde, Filium nec tunc incœpisse esse, cum homo factus est; nec alium a Deo Patre suo mundique conditore Deum annuntiasse.

Sic describunt. Expunximus « dicebant, » auct. vet. cod.

Si autem Christus. Hæresis Ebionitarum ista fuit, de quibus supra libro I, capite 26, libro III, capite 24, et infra cap. 59 libri hujus; et apud Eusebium libro III *Histor.*, capite 27. Eamdem impietatem secuti sunt Cerinthus, Carpocrates, Artemon, Theodotus.

Et bene Justinus in eo libro. Eusebius lib. IV *Histor.*, cap. 17, vitam operaque Justini describens, hujus loci meminit. Cæterum insignis constantiæ in retinenda semel accepta vera religione verba sunt: quibus non dissimilia pronuntiavit Clemens Rom. [40] cum beatus Petrus nollet eum adesse concertationi adversus Simonem Magum susceptæ. Reposui « credidissem » pro « credidisset, » quod subindicat error in vet. codice, qui « credidissent » habet; quoniam ita legendum ostendunt Justini verba Græca apud Euseb., οὐδ' ἂν ἐπείσθην.

Pag. 234. *Noster, adversus quam et contrariam.* Huic loco et sensum et lucem restituimus, octo vocibus partim immutatis, partim adjectis ex veter. codic. Delevimus « non adversus quem et contrarium exercent discipuli. Nam, » etc.

Credere autem ei. Hinc perpende, quo sensu dixerit superiori capite, fidem justificare hominem, eam nempe, quæ per charitatem operatur [41].

Etenim per ipsam conditionem. Insignis certe locus de cognitione Dei ab operibus ejus desumenda. « Conditio, inquit, id est creaturæ opificium, revelat Deum creatorem; mundus fabricatorem suum demonstrat; opus manifestat opificem; Filius, Patrem suum. In eumdem sensum ait Sapiens: « A magnitudine enim speciei et creaturæ cognoscibiliter poterit Creator videri [42]. » Et Apostolus: « Invisibilia enim Dei [43], » etc. Et de his in superioribus jam dictum est.

Oportebat enim veritatem. Quantum valeant ad confirmationem veritatis exterorum testimonia, docet Augustin. lib. XVIII *De civit.*, cap. 47. Cæterum Novatianus lib. *De Trin.*, his Irenæo subscribit: « Firmum est genus probationis, quæ etiam ab adversariis sumitur, ut veritas ab ipsis veritatis inimicis probetur. »

Et ab extraneis. Extraneum a professione Christianorum Josephum fuisse testatur Hegesippus libro II, capite 12, qui tamen de Christo Domino ita scribit [44]: « Fuit Jesus sapiens vir, si tamen virum nominare eum fas est, mirabilium operum effector, et doctor eorum hominum qui libenter quæ vera sunt audiunt: Christus hic erat. » Pilatum Tiberio Cæsari miracula, mortemque et resurrectionem Christi nuntiasse tradit Tertullianus cap. 21 *Apologetici;* Pilati autem epistolam transcribit in *Anacephalæosi* librorum suorum, *De excidio Jerosolymorum*, Hegesippus. Astipulatur istis Nicodemus in fine *Historiæ de passione et resurrectione Domini*, asseverans Pilatum in sui prætorii codices publicos

[38] Exod. III. [39] Jac. II, 21. [40] Lib. I Recog. [41] Galat. V, 6. [42] Sap. XIII, 5. [43] Rom. I, 20. [44] Lib. XVIII Antiq., cap. 6.

retulisse omnia quæ inter Christum et Judæos gesta sunt; Annam et Caipham pontifices adjurasse, eosdemque de Jesu deitate optime respondisse. Abgari Edessenorum principis epistolam ad Christum, et Christi responsum habet Euseb. lib. I, cap. 13. Plura ex Porphyrio, nefario Christianæ pietatis desertore et hoste, testimonia citat idem Eusebius lib. V *De præpar. evang.*, cap. 1, 6, 8.

Pag. 235. *Et ab apostaticis spiritibus.* Consultum duplici hecatombe dæmonium in theca Apollinis latens, imperatori Romanorum hæc respondisse auctor est Niceph. [43]:

Me puer Hebræus, divos Deus ipse gubernans,
Cedere sede jubet, tristemque redire sub Orcum:
Aris ergo dehinc tacitus abscedito nostris.

Eusebius non ambigit de Christo Domino intelligenda esse ea quæ narrat Plutarch., nimirum, spiritus quosdam temporibus Tiberii Cæsaris jussisse nautas nuntiare, magnum Pana Deum mortuum esse, lib. V *De præpar.*, cap. 9. August. lib. *De consensu Evang.*, cap. 15, ex Porphyrio recitat quosdam philosophos deos suos consuluisse, quid de Christo censerent; illosque testimonium de ipso rectum perhibuisse. De his rursus multa lib. XIX *De civit.*, cap. 23.

Et unus Spiritus, et una salus omnibus credentibus in eum. Ita vet. cod. Cæterum, cum Spiritum sanctum nulla in re separet a Deo Patre et Filio, ejus divinitatem hic aperte agnoscit; sed uberius adhuc et apertius infra cap. 22 et 37 libri hujus, ut passim lib. V, ex quibus sententiis non dubitavit Basilius Magnus ejusdem Spiritus sancti deitatem confirmare, lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29. Apparet itaque Magdeburgenses magna maledicendi libidine scribere, hunc sanctiss. martyrem Spiritus sancti divinitatem nusquam asserere, centuriæ 2 pag. 40.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 14.

Pag. 233. *Et Marcus.* Memoriæ lapsum puta: neque enim in S. Marci Evangelio hoc Servatoris dictum reperitur.

Qui peritiores apostolis volunt esse. Eodem dicterio Marcionitas perstrinxit supra lib. III, cap. 12, n. 13. Unde et hic eosdem respexisse colligo, licet de hæreticis universe ita fere scripserit lib. III, cap. 2.

Nemo cognovit. Dices, Marcionis quoque codicem Luc. X (nam S. Matthæi Evangelium rejiciebat) habuisse in præsenti: « Nemo scit qui sit Pater, » ut ex Tertulliani lib. IV contra ipsum, cap. 25, patet. Unde nec Epiphanius hæres. 42, ubi omnia ex Marcione corrupta loca notat, hujus ullam facit mentionem. Respondeo Marcionitas videri, paulo post Irenæi ætatem, hunc textum correxisse. Neque enim religioni ipsis fuisse Evangelium subinde mutare, Tertull. cap. 5 citati libri animadvertit his verbis: « Nam et quotidie reformant illud, prout a nobis quotidie revincuntur. » Mirum autem quod Justinus M. *Apol.* I, pag. 122, lin. 20 seqq., verba Christi citaverit, perinde ut hæretici legerunt.

Si autem Christus tunc inchoavit esse. Sensum hoc loco talem esse conjicio: licet Marcion cum Ebionitis absurde supponere voluisset, Christum tunc initium cepisse, cum de Maria Virgine natus est, nec antea Verbum substantiale Patris exstitisse, per quod se prophetis aliisque manifestaverit; **151** neque sic tamen diversum ab eo, quem prophetæ cognoverunt, Deum fingendum fuisse, sed potius inquirendum quam ob causam Deus veteris testamenti, humanæ salutis incuriosus, tam diu se absconderit.

Pag. 234. *Utraque Deo nobis præbente.* Ad hæc usque verba, sive inclusive, sive exclusive, Justini locum protendi puto. Cujus rei certiores esse possemus, si citatum contra Marcionem σύνταγμα esset superstes. Sed de hoc vide *Spicileg. Patrum* sæculi II, pag. 166 seq.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 15.

Pag. 235. *Et doctus repræsentatione.* De trium illorum apparitione loquitur, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adorarit, et Dominum Deum suum vocarit, magna concordia, docent Justinus in *Dialogo*, Tertull. lib. *De carne Christi*, et lib. III *Contra Marcionem*, Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 1, Athanasius serm. 3 contra Arianos, Hilarius lib. IV *De Trinitate*, Cyrill. Jerosol. catechesi 11 et 12; Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 5, August. lib. II *De Trin.*, cap. 10 et 11.

Ex semine ejus. Ita restituere ex vet. cod., pro « ex sermone, » visum est. Porro non vulgarem et infimæ conditionis Abrahæ filium, Simeonem hunc fuisse tradunt Hebræi. Siquidem Talmudistæ magni Hillelis auditorem, Gamalielis autem præceptorem eum faciunt; atque unum ex his, qui ad collegium Sanhedrin, quod sceptrum Juda putaverunt, pertinuerit. Rursusque miracula in templo non defuisse quadraginta annis, quibus ipse Domino ministravit. Nicodem. in *Hist. pass. et resur.* summum sacerdotem semel et iterum illum appellat. Niceph. lib. I, cap. 12, illum dignitate, virtute, vitæque sanctitate inter Judæos excelluisse docet: quæ adnotare placuit adversus Magdeburgensium, Brentii et Calvini præpostera judicia, quibus hunc privatum homuncionem, senem delirum, obscuræ famæ, nulloque dignitatis aut officii nomine clarum faciunt.

Nunc remittis. Græce est ἀπολύεις, id est decedendi ex hac vita potestatem facis, ut patribus meis adjungar.

In revelatione oculorum. Græce, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν: vetus codex, et vulgata editio ad verbum; « ad revelationem gentium. » Alii quidam, « lumen revelandum gentibus, » ut sit allusio ad vaticinia Isaiæ, cap. IX, XLII, et XLIX.

Et regrediente. Delevimus « egrediente, » veteris cod. auct.

Ejusdem adnotationes in cap. 16.

Pag. 235. *Non enim tantum.* Promissiones factæ Abrahæ, ejusdemque exsultatio de futuri Messiæ prænotione, etiam ad posteros ejus et gentes creditoras pertinent. Ipse vero Messias cum venit, tum per se, tum per legatos suos, unum Deum huic mundo nuntiavit.

Hoc autem fecit Jesus. Locum hunc eodem sensu, et iisdem fere verbis interpretatur Clemens Alex. Deum ex lapidibus filios Abrahæ suscitasse, cum justitiam et cordis duritiem eorum, qui lapidibus duriores evaserant adversus veritatem, excitavit semen pietatis in Deum, virtutem sentiens ex lapidibus illis, nempe gentibus, quæ crediderunt lapidibus [44]. Eodem pacto et Gaudentius Brixianus, tract. 2 in Evang.

Et a nostris duris. « Nostris » addidimus ex vet. cod., et « duris, » ex omnibus excusis retinuimus, quanquam id nesciat vet. cod.

Si cognovisselis me, et Patrem meum cognovissetis. Ita vet. cod. Excusi, « si cognovistis me, et Patrem meum cognovistis. » Vet. cod. consentit editio vulgata, cum littera Græca Evang.

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 236. *Propter hoc Judæi.* Judæi a Deo Patre simul defecerunt, et Verbum Dei, id est Filium ejus, prophetis sensim sese manifestantem, et cum Patre, ac Spiritu sancto cuncta condentem ac regentem, perfide repulerunt.

Ad Abraham et Aaron. Tertull. lib. *De carne Christi*: « Christus cum angelis apud Abraham in veritate carnis apparuit, sed nondum natæ, quia nondum morituræ. » Hoc idem copiose disputat Au-

[43] Lib. I, c. 17. [44] Orat. ad Græcos.

gust. lib. III *Contra Maximin.*, cap. 26. Vetus cod. non habet « et Aaron. »

Hic enim. Vetus cod. « Hæc enim Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat. » — « Præstruebat » retineo, quod familiare sit Tertulliano, et non rarum apud Irenæum.

Quæ facta sunt. Sex has voces desiderabant cod. excusi.

Ministrat enim ei. Contendit præcipue, Deum Patrem ministerio angelorum non eguisse ad condendas res universas, ut post Simonem Magum, et Basilidem, somniarunt quidam Judæorum rabbini; cum per Verbum, uti per sapientiam et virtutem, et Spiritum sanctum, uti per bonitatem suam, sat superque sufficiens sit seipso quæcunque voluerit, efficere. Eodem sensu intelligenda existimo multa Patrum ejus sæculi testimonia; ut Tertulliani, dum lib. *Contra Marcion.* vocat Filium, « ministrum Patris; » et lib. *Contra Praxean*, « vicarium Patris divini; » Justini quoque martyris in *Dialogo*, quando Filium Patri « ministrantem, et sententiarum ejus exsecutorem » appellat. Duris enim alioqui his formulis loquendi, haudquaquam Filium Dei a Patris natura alienum, aut potestate inferiorem esse volunt; sed vel ordinem emissionum, vel seriem distinctionis hypostaseon innuunt. Aut denique deitatem ipsam, simulque omnipotentiam, sapientiam, omnem perfectionem, et virtutem, quam Pater a seipso habet, Filium ipsum non a se, sed a Patre accipere, ad eumque hæc universa referre, ut ad auctorem, docent : prout copiose explicat Novatianus sub finem libri *De Trin.*

Enimvero Filium unam et eamdem esse cum Patre et Spiritu sancto causam primam effectricem et servatricem totius mundi, non autem velut inane ex se instrumentum Patris (ut post Arianos garrit Lutherus, et vociferantur Calviniani), non solum in præcedentibus ac sequentibus frequenter graviterque docet Irenæus; verum etiam sacrorum Bibliorum firmissimis testimoniis palam efficitur. Ait enim ille : « Pater meus usque modo operatur, et ego operor[47]. » Et in Proverbiis genita Sapientia dicit : « Quando præparabat cœlos aderam, cum ipso cuncta componens[48]. » Igitur vel cum a Scripturis asseritur, « omnia per ipsum facta esse; per eum facta esse sæcula; omnia in ipso, et per ipsum condita[49]; » vel a Patribus dicitur Filius in mundi creatione, moderationeque Patri ministrare; hoc non est intelligendum, tanquam esset organum, instrumentumve ab agente natura vel potestate distinctum; sed duntaxat velut suppositum ab ipso Patre productum, et proprietate sua distinctum, cui ab æterno una cum divina majestate, ac essentia sua, omnem quidvis secum agendi ac perficiendi potestatem ac virtutem contulerit. Hinc idem Irenæus hujus libri cap. 8 scripsit : « Is, qui omnia fecit cum Verbo suo, juste dicitur Deus et Dominus. » Et ante hunc Justinus martyr[50] : « Unus revera est universitatis hujus Deus, qui in Patre, Filio, et Spiritu sancto cognoscitur. » Et rursum[51] : « Verbum cum Patre ante creaturas exsistens et nascens, per eum primitus cuncta condidit et ornavit. »

Sua progenies et figuratio. Allusio est ad Pauli verba, « qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus[52], » etc., item ad hæc Sapientis : « Candor est lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis[53]. » Nec est quod hoc loco veteres, aut novi Ariani aliquod impietatis suæ patrocinium petant; quandoquidem, ut post Gregorium Nyssenum, Theophylactus observat, per « splendorem » ostenditur essentiæ unitas, qua Filius cœternus et consubstantialis est Patri, non secus ac luci A splendor; per « figuram » vero, naturæ æqualitas.

Ejusdem adnotationes in cap. 18.

Pag. 236. *Vanus autem et Marcion.* Non modo Marcionitas et Cainitas, Abraham, aliosque veteres patriarchas damnantes, et Cain, gigantes, Sodomitas et similes reprobos cœlo donantes, juste hoc loco coarguit; verum, ex præclaris de eo per Christum, Spiritum sanctum, Moysem, Isaiam, Jeremiam, et Danielem redditis testimoniis, beato sempiternoque in cœlis ævo eumdem perfrui constanter ac evidenter probat. Hanc hæresim ampliore disputatione refutavimus lib. I Appendicis *Advers. hæreses.*

Ejusdem adnotationes in cap. 19.

Pag. 236. *Vindicabat enim*, etc. Christus vindex et salvator omnium, maxime autem fidelium qui quadam excellentia dicuntur semen Abrahæ, illos etiam diebus Sabbatorum curans, non solvit legem, sed adimplevit; cum etiam illis diebus, et parvulos B circumcidere, et pecorum curam habere Judæi non prohiberentur.

Continere enim sic, etc. Otiari, non erat simpliciter scopus Sabbati, quando etiam sacerdotes eodem die ministeriis suis in templo et synagogis vacabant; sed a peccatis, quæ vere servilia opera censentur, penitus abstinere, et bonis erga Deum et proximum operibus vacare.

Uti exsiliatus homo. Alludit ad Hebræorum legem, quæ mortuo summo pontifice, exsules domum redire permittebat : **152** et qui hic exsiliatus homo dicitur, exsul tantum significatur, Græce forsan non male φυγαδευτής nominaretur.

Ejusdem adnotationes in cap. 20.

Pag. 236. *Sed et esurientes.* Expurgat Christus discipulos a calumniis Pharisæorum, quoniam lex Sabbati non vetabat uti cibis appositis, quod ex sacris etiam panibus urgente necessitate fecit David. Adde quod veteres sacerdotes, ac Levitæ, qui C sacris operabantur, apostolos, et pios omnes sacrorum Christianorum ministros aperte designarunt.

Pag. 237. *Sacerdos autem scitus fuerat David.* Eodem sensu David sacerdos hic dicitur, quo filii ejus, II Regum VIII, 18, sacerdotes; id est viri principes et primates; sic enim כֹּהֵן, pro quo LXX ἱερεῖς habent, vertit Sanctes. Aut certe in hoc particulari facto, David sacerdotibus æquatus est, quod panes sacros, urgente necessitate, comederit. Demum, potest David etiam sacerdos appellari, quod sacerdotibus Leviticis sacros hymnos concinendos et proposuerit, et una cum ipsis sit modulatus; simulque laudis, orationis, et cordis contriti hostias spirituales magna religione obtulerit.

Omnes enim justi. Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripsit Melissa, serm. 1, part. II : Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ἱερατικὴν ἔχει τάξιν, id est « Omnis rex justus sacerdotalem habet ordinem. » Vult autem Irenæus, pios omnes D regali juxta atque sacerdotali munere fungi, dum carnis lascivientis impetus lege spiritus coercent, atque hostiam viventem, sanctam et beneplacentem Deo, secundum apostolicam institutionem, seipsos exhibent; eleemosynas etiam, et labiorum vitulos Deo optimo maximo offerunt. August. hæc acute explicat lib. XX *De civit.*, cap. 10. « Sicut omnes Christianos, inquit, dicimus propter mysticum chrisma; sic omnes sacerdotes, quoniam sunt membra unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus[54] : Plebs sancta, regale sacerdotium. » Porro nullum esse sacerdotium externum, quod non ex æquo quibuslibet conveniat viris, mulieribus, cerdonibus, agricolis, lanionibus, agasonibus, et abjectissimis quibusque, exsecranda fuit hæresis

[47] Joan. v, 17. [48] Prov. VIII, 27. [49] Joan. I, 3; Hebr. I, 2. [50] Lib. de conf. Trinit. [51] Apolog. I. [52] Hebr. I, 3. [53] Sap. VII, 26. [54] I Petr. II, 9.

Gnosticorum priorum, ut in Marco Mago jam monstratum est, lib. I, cap. 9, et apud Tertullian. in *Præscript.*, quam nostra ætate ab inferis evocarunt Lutherus, Calvinus, et reliqua Gnosticorum recentiorum colluvies. Hanc impietatem copiose et erudite refellunt Alphonsus a Castro, lib. XIII *Contra hæreses*, et Joannes Roffensis lib. *De sacerdotio*.

Sed semper altari, etc. Vel hinc profecto facile est videre Christianos a temporibus Christi, apostolorum, martyrum, et deinceps, sua in templis altaria servasse, quibus Deo sacrificium incruentum corporis et sanguinis Christi, in perpetuam mortis ejus recordationem, offerrent : quod etiam hujus libri cap. 34 confirmat noster Irenæus his Christi verbis : « Cum offers munus tuum ad altare, » etc. Denique, « Deum velle nos offerre munus ad altare frequenter, » etc. Hunc porro locum adversus hæreticos ex Scripturis et Patribus fusissime tractavimus libro primo Appendicis, in titulo *Altare*.

Fructum. Expunximus « factum, » auctorit. vet. cod.

Quare ergo. Quinque has dictiones ex vet. cod. restituimus; ut mox « legem, » pro « legis. »

Ex. J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 20.

Pag. 237. *Patri suo, et matri suæ.* Hinc confirmatur lectio cod. Alexandrini : Τῷ πατρὶ αὐτοῦ καὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ, cum contra in editt. τῶν Ο', vox αὐτοῦ bis sit omissa.

Non inquiro, inquit, datum; sed inquiro fructum. Equidem Paulus de fructu, non agrorum, qualem Levitis tribuit Epinomis Mosaica, sed Christianæ fidei et charitatis loquitur; attamen ad illum alludere Irenæo visus est.

Omnis scriba. Invehitur Feuardentius in Gallasium, qui in hunc Irenæi locum et sensum animadverterat. Sed omittit quod præcipue ad Irenæi defensionem facit, nempe istud ex parabolis evangelicis argumentandi genus, prisca illa ætate inter hæreticos pariter ac Catholicos receptum fuisse, ac in eo potissimum quartum hunc librum versari, clarioribus Christi dictis, indeque ductis argumentis libro V reservatis, ut ipse Irenæus profitetur in fine libri quarti, et initio libri quinti.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 21.

Pag. 237. *Unius igitur et ejusdem.* Utriusque Testamenti docet unum esse auctorem, ac finem scopumque præcipuum. Nam in Veteri Novum promittitur. De hoc fine Augustinus Præfat. in Psal. CXL ait : « Quidquid de qualibet divina pagina exsculpitur, non habet finem, nisi charitatem. » Et Bernardus : « Ille tenet quidquid latet, quidquid patet in divinis sermonibus, qui charitatem servat in moribus. »

Propterea omnis scriba. Ita hunc locum post Irenæum interpretatur Origenes, ut per nova Evangeliorum et apostolorum oracula ; per vetera autem, legis et prophetarum illis omnino consentanea significentur. Sequuntur hanc expositionem Chrysostomus, Theophylactus, et ex Latinis Hilarius, Hieronymus, Augustinus XX *De civitate*, et in *Quæst. super Novum Testamentum*, Gaudentius Brixianus tractat. 7. Impudens ergo Gallasius, qui beati Irenæi sententiam ridens, mavult apostatæ et furciferi Marlorati rapsodias, quam tam doctorum et piorum Patrum sententiam sequi.

Scribas autem. Qui fit, ut hic apostoli scribæ et doctores vocentur, in Actis vero idiotæ, explicat Origenes in XIII cap. Matthæi.

Nova autem. Aut retinet genus Græcæ vocis νέα διαθήκη, « Novum Testamentum ; » aut certe novam conversationem secundum Evangelium, Novum vocat Testamentum.

Ejusdem adnotationes in cap. 22.

Pag. 237. *Plus est enim.* Videtur præoccupatio, qua dissolvit argumenta, quibus Marcionitæ, aliique Gnostici ex detortis aliquot Scripturæ locis abutebantur ad diversos deos confingendos. Ac primo quidem concedit, Novum Testamentum Veteri longe præstantius esse, ut lumen majus minori, aqua copiosior minus abundanti, et potior gratia superat exiguam : hoc tamen non efficere, ut alius et alius sit Deus utriusque conditor.

Pag 238. *Percipimus.* Vet. cod., « percepimus ; » putarem legendum « percipiemus, » ut mox postea « habebimus, proficiemus, videbimus, exspectabimus. »

Augmentum. Delevimps « cognomentum, » auct. vet. cod.

Novo enim Testamento. Docet veteres prophetas ea prænovisse et annuntiasse quæ in novo testamento futura erant ; hoc ipsum autem Christum et apostolos toties comprobare, quoties illorum utitur figuris, aut testimoniis, ut doctrinam evangelicam stabiliant. Inde vero concludit, eum vere Christum mundo prædicatum esse, quem Pater sub lege promiserat ; atque sic unicum esse Deum, qui pro diversis temporibus diversa quidem, sed non contraria tulit præcepta. Quod si unum et alterum Deum comminiscaris, et tertium, et quartum, ac innumeros fingere licebit.

Per effectum. Veter. cod., « perfectum ; » utrumque retinuimus.

Terreno quidem. Vetus cod., « ante terrenum quidem et temporalem regem, » etc. Si placuerit excusa lectio, interrogationem assertione plenam ex comparatione regis cum Deo esse existimarem.

Et adhuc. Vet. cod., « ab hoc ; » utrumque servare visum est. Cæterum, loco huic nonnihil lucis afferent Prudentii versus gravissimi, quibus Marcionitas ita exagitat [55] :

Si duo sunt igitur, cur non sunt multa deorum
Millia ? cur numero deitas contenta gemello est ?
Annon in populos dispersa in numina divum,
Fundere erat melius, mundumque implere capacem,
Semideis passim nullo discrimine monstris ?

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 22.

Pag. 238. *Aut quod justificatus sim.* Hæc interpretem vel vetustum scribam ex Italica versione adjecisse puto, cui hoc interpretamentum ex I Cor. IV, 4, citato loco insertum fuisse, ex Hilarii *Comment.* aliisque constat.

Diligitis... in quem nunc videntes. Hæc verba, quæ alioqui in Syriaca versione mutila, ac in principio epistolæ S. Polycarpi omissa sunt, Irenæum legisse, ex hoc loco et lib. V, cap. 7, colligo ; præsertim cum hic ita præfatus sit : « In quem (Christum) et credimus ; quem et diligimus, quemadmodum Petrus ait, » etc. Et « fidei » igitur, et « dilectionis » mentio in adducto Petri versu ab Irenæo occurrit. Cæterum antiqua quoque epistolæ Polycarpi versio Latina ista Petri verba expressa habet, ut et Græce Clemens Alex. lib. IV *Strom.*, pag. 525.

Sermonem Dei. Ita cum Irenæo habent Syrus, Persicus et Æthiopicus interpretes, nec non cod. Cantabrigiensis ; cum edita S. Matthæi exemplaria ἐντολήν, non λόγον Θεοῦ sonent.

153 *Adnotationes Fr. Feuardentii in cap.* 23.

Pag. 239. *Bene igitur et Joannes.* Quod nuper dixit, prophetas Novum Testamentum prænovisse et prædicasse, nunc Christi testimonio manifestum facit ; ex quo sequitur eos ab ejus Patre afflatos fuisse : Moysem præsertim, qui et adventum, et passionis diem et locum clare prædixit. Ex vet. porro codice substituimus, « Dominum, » pro « Deum » ; deinde, « præinstruentes, » loco « præstruentes. »

[55] In Hamartigenia.

Aliquantulo quidem. Vet. codex hic quædam addit, quædam desiderat. Germanam lectionem, decem adjectis ex illo vocibus, et unica sublata, restituimus. Tertullianus locum hunc imitatus est, contendens non Patrem, sed Filium quæsisse Adam in horto; arcam post introitum Noe clausisse; apud Abraham sub quercu refrigeratum; Moysem de rubo vocasse; ac orbem totum aquarum violentia punivisse: lib. *Contra Praxean*, num. 11 et 12.

Et non est numerum dicere. Hellenismus, pro « vix, ac ne vix quidem referri potest, quoties a Moyse, » etc.

Pascha nominans. Non quod ipso die solemnissimo Paschatis, id est magno die Sabbati, Christus passus sit, ut satis colligi potest ex cap. XIX Joannis; nec quod illa ipsa hora qua comedebatur agnus: sed eo ipso tempore, quod inter esum agni et sabbatum magnum interfluxit; quod tempus more Judæorum vocantur dies Paschæ.

Ex hoc quoque loco existimatur Irenæus judicasse, vocem Paschatis deductam esse a Græco verbo πάσχειν, quod pati significat: quod certe illi commune fuerit cum Tertulliano lib. *Contra Judæos*, cap. 10; Nazianzeno orat. 2 de Paschate; Lactantio lib. IV, cap. 26; Arnobio Rom. in *Conflictu cum Serapione*, et aliquot aliis: cum tamen vere Hebraica, vel potius Chaldaica sit, et transitum significet, vel angeli percutientis Ægyptios, juxta Hieronymum [58]; vel populi Israelitici ex Ægypto per medium mare transeuntis in desertum, ut est Nazianzeni et Augustini sententia. Sed veteres illi dicentes Pascha a πάσχειν deduci, non tam ipsius vocis etymon, quam mysterii rationem habuerunt.

Et extremitatem temporum, et signum occasus solis. Sic ex vet. cod. restituimus; excusi, « ex extremitate temporum, et signum occasum solis. »

Non deerit princeps in Juda. Non mirum est recentiores Judæorum rabbinos, pro innata sibi adversus Christianam religionem rabie, pernegare hunc locum intelligendum esse de Christo Jesu; quando et Calvinus et Marloratus plane Judaizantes, evulgatis inter Christianos blasphemis commentariis suis, idipsum quoque inficientur, scribentes: « Illos subsannandi ansam præbere Judæis, qui nimis præcise hæc verba de Jesu Christo exponant: cum nondum Spiritus sancti consilium, inquiunt, quomodo illa promissio sit intelligenda, satis animadversum, nondumque satis distincte expositum fuerit. » Annon ergo jure Calvinianis exprobrant Lutherani, quod Judaizent et Turcizent; imo, quod sub falso Christianorum ac Evangelicorum nomine ipsis Judæis ac Turcis longe sint deteriores? Nam quotquot fuerunt a Christo ad hanc usque ætatem, sive Græci, sive Latini Patres, qui de illo textu disseruerunt, uno sensu et animo de Christo Domino illum sunt interpretati. Quin etiam Paraphrastes Chaldæus, et veteres rabbini Judæorum, quos citat noster Petrus Galatinus [57], idipsum præstiterunt: quod piis quibuscunque, quorum animum diabolus a vera fide Jesu Christi nondum abstraxerit, satis esse debet.

Et ad ilicem. Ilex species est arboris glandiferæ, quæ hic nequit convenire, cum Gen. XLIX versio Latina « vitem, » et Hebræa littera « Sorec, » et LXX τῇ ἕλικι habeant. Itaque « helicem » legerim cum Cypriano lib. I *Adversus Judæos*, cap. 21, secundum correctionem Morellii et Pamelii. Ambros. lib. *De benedictionibus patriarcharum*, cap. 4, habet « cicilium; » Sanctes « ramum » vertit; Origenis interpres, « ad palmitem. »

Lavabit in vino. Hunc locum Scripturæ Justini martyris illustrabit interpretatio: « Significabat Moyses, ait [58], abluendos Messiæ sanguine quotquot in eum crederent. Nam Spiritus sanctus stolam vocat eos, qui per ipsum remissionem peccatorum accipiunt. Cæterum sanguis uvæ significat habere quidem Christum sanguinem, non tamen ex humano semine, sed ex Dei potentia; sicut vitis sanguinem, non homo, sed Deus genuit. » In eamdem sententiam descendunt Tertull. IV *Contra Marcion.*, Orig. hom. 17 in Genes., Clemens Alex. lib. I *Pædagogi*, Athanasius quæst. 105, ad Antiochum, Chrysostom. hom. 67 in Genes., Theodoretus quæst. 109 in Genes., Ambros. lib. *De benedictionibus patriarcharum*, cap. 4, et Augustinus XII *Contra Faustum*, cap. 42, quos omnes Judaico plane supercilio audet Calvinus in commentis suis hac de causa carpere et notare.

Et erit vita tua pendens. Hunc locum de crucis mysterio, post Irenæum, interpretantur Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, capit. 20; Ruffinus in *Exposit. Symb.*; Tertullianus lib. *contra Judæos*; Athanasius lib. *De incarnatione Verbi*; Augustinus lib. XII *Contra Faustum*, cap. 5; Novat. lib. *De Trinit.*, et Lactantius lib. IV, cap. 18, quorum interpretationes sequi oportet, contemptis Calvinianorum Judaicis irrisionibus.

Possedit. Expunxímus « possidet, » auctoritate vet. cod. et consensu Vulgatæ editionis Bibliorum.

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Pag. 239. *Quoniam autem.* Veteres prophetæ et noverunt, et videre peroptarunt Christum in carne, ipso per Spiritum sanctum in Scripturis seipsum multis modis revelante, et sine sui mutatione plurima beneficia mortalibus donante; et gratos quidem abundantius munerante, ingratos autem severe puniente.

Pag. 240. *Et totus substantia.* Septem dictiones istas desiderabant omnes excusi codices.

Plurimum non promittens. Vetus codex negationem non habet, sed affirmando legit: « Ipse Dominus plurimum promittens. » Suspicor locum esse corruptum, nec nisi alterius exemplaris ope posse restitui.

Gratiæ suæ. Ex vet. cod. sex istas dictiones restituimus.

Introeunte eo. Vet. cod., « introeunte, eum omnes qui erant, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 25.

Pag. 241. *Seniorum enim ipsorum.* Vel hinc Christus seipsum demonstrat ejus Dei, qui legem Moysi dederat, Filium, quod traditiones Pharisæorum eidem contrarias reprehendit et damnavit: et primum maximumque illius præceptum, quod est de dilectione, explicavit atque confirmavit.

Cæterum, quia gravis est hodie concertatio, cujusmodi traditiones istæ fuerint, quas Christus in citato Evangelii capite reprobaverit, ejusdemque discussio ac finitio nonnihil lucis afferet his duobus Irenæi capitulis; de illis paulo uberius disseramus. Has Hebræi appellabant « Ghezerot Azzekenim, » constitutiones seniorum: Christus primo singulari numero τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, « traditionem seniorum, » eam scilicet quæ erat de lavandis manibus: secundo vero plurali numero διδασκαλίας καὶ ἐντάλματα ἀνθρώπων, « doctrinas et præcepta hominum. »

Quæ vero fuerint, non est una interpretum sententia. Manichæi namque, ut est apud Epiphanium, harum traditionum nomine, voluerunt intelligendas esse omnes Scripturas Veteris Testamenti; Sadducæi, scripta aliorum prophetarum a Moyse; Ptolemaitæ, tertiam tantum illarum partem. At hæ impietates stare non possunt, quoniam Christus et Moysis et reliquorum prophetarum scripta gravissime probavit et commendavit, dicens: « Scrutamini Scripturas [59]. Oportet impleri quæ scripta sunt in lege, prophetis, et Psalmis [60]. Moysem habent et prophetas, audiant illos [61]. » Paulus quoque ex

[58] Comm. in Mich. et Matth. [57] Lib. IV, c. 4. [58] In Dialog. [59] Joan. V, 39. [60] Luc. XXIV, 44. [61] Luc. XVI, 29.

omnibus libris Vet. Test. sua dogmata corroborans, et laudans Timotheum, quod ab infantia illas sacras litteras didicisset, divinas esse cognoscit. Clarum est igitur, nullam Veteris Testamenti partem, vel a Christo, vel a Paulo sub nomine Traditionum reprobatam esse.

Qui nomina Lutheranæ aut Calvinianæ sectæ dederunt, distento gutture vociferantur, traditionum voce, omnes constitutiones ac ritus in Scripturis canonicis non expressos penitus damnari et reprobari. Sed impudenter mentitur iniquitas sibi, quoniam illæ duntaxat coarguuntur, quæ divinis mandatis adversantur, sicut erat ea quæ de parentibus fovendis erat opposita. Alias vero, quæ vel ad Scripturarum explicationem, vel Dei cultum promovendum et exornandum, vel denique bonos mores instituendos attinebant, nec unquam in Judaismo, nec in Christianismo Christus vel apostoli reprehenderunt: sed e contrario religiosissime servari, verbo et exemplo suo docuerunt. Ad istas pertinent Hebraicæ quæstiones, quas Hieronymus laudat; et constitutiones a Davide, Salomone, Esdra, Mardochæo, Machabæisque de festis quibusdam et ritibus ordinatæ. Hinc Christus, non modo Scripturam audire, sed et Ecclesiam, cujus pastoribus ait: « Qui vos audit, me audit [61]. » Et de senioribus synagogæ: « Omnia quæcunque dixerint vobis, servate et facite [62]. » Paulus denique de iisdem ait: « State, et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam [63]. » De his quoque fuse supra diximus in caput tertium libri tertii.

Quas ergo traditiones seniorum Christus in citato Evangelii loco reprobat? Plurimas sane, et omnes divinis legibus adversas. Ac primo loco, illas quas diversæ sectæ (in quas misera Synagoga tam fœde lacerata et dissipata erat) inter suos invexerant. Nam Pharisæi coram Deo justitiam in externis vestium phylacteriorum, ablutionum et sacrificiorum cæremoniis constituebant. Sadducæi animas cum corporibus exstingui, nullos angelos, nullam corporum resurrectionem, nullum judicium, nullum bonorum aut malorum præmium in altero sæculo repositum esse tradebant. Galilæi, a Juda quodam seditioso Galilæo accepta origine, solum Deum sic pro domino, rege, ac principe tenendum volebant, ut nulli mortalium parendum esse censerent. Herodiani nullum alium ab ipso Herode rege Messiam ac Redemptorem Israelis exspectandum vel credendum urgebant. Esseni seu Essei nec in templo Jerosolymæ sacrificandum, nec ulla ratione jurandum, nec conjugio dandam operam, nec quidquam in particulari possidendum esse autumabant. Atque hæc mandata hominum, et traditiones seniorum, id est sectarum tum vigentium, quas Christus jure omnium optimo in primis reprehendit.

Secundo, coarguit eas δευτερώσεις, id est, constitutiones Judaicas, quas paulo ante adventum suum, ait Hieronym., R. R. Sammai et Hillel primi adinvenerant; propugnandas vero suscepit R. Akibas, Aquilæ proselyti præceptor; et post eum R. Mayr, cui successit R. Joannam, et post eum R. Eliezer; postea Delphon, hinc R. Joseph, inde R. Josue, usque ad ultimum sanctæ civitatis per Romanos excidium [64].

Tertio, Epiphanius [65] his addit quatuor divinæ legis interpretationes a magistris Hebræorum R. Akiba, R. Iba, R. Moyse et aliquot aliis excogitatas, et magna importunitate invectas, superstitionibus, vanitatibus, et pravis interpretationibus plenas; quas tamen jubebant pari cum veræ legis Dei mandatis obligatione servari.

Quarto, superioribus connumerat B. Thomas illam ingentem traditionum farraginem, quam in Talmude et Misna Judæi post Christi adventum coacervarunt [67]. In his enim plurima continentur tam in Deum Patrem, quam in Dominum nostrum Jesum Christum tam blasphema, et Moysi, prophetis, charitatique contraria, ut vix credi possit. Horum partem Sixtus Senensis in doctissimæ *Bibliothecæ* suæ lib. II collegit et evulgavit: ex quo qui nosse cupit, percipere potest. Nobis hæc de traditionibus Pharisaicis et doctrinis hominum, a Christo damnatis, præsenti loco sufficiant.

Ostendens quod austero. Hieronymi interpretatio huic omnino similis est: « Lex Dei pura atque sincera, scribit ille, violata est traditionibus Pharisæorum: quod Dominus in Evangelio planius docet: omisisse eos legem Dei, et sequi mandata hominum. Omnisque doctor, qui austeritatem Scripturarum vertit ad gratiam, et ita loquitur, ut non corrigat, sed delectet audientes, vinum sanctarum Scripturarum violat atque corrumpit sensu suo. »

Quædam autem. Duas voces istas ex vet. cod. addidimus, et paulo post « vindicare » pro « judicare » restituimus.

Majus hoc. Ita vet. cod. Excusi, « in alium. »

Et neque agnitionem sine dilectione. Vides quantum recedat a Gnosticorum placitis, quibus totum salutis nostræ negotium soli fidei inniti volunt; dilectionis operibus nihil omnino deferentes. Sed de hoc alibi.

Ejusdem adnotationes in cap. 26.

Pag. 241. *In lege igitur.* Persequitur probationem ejus, quod legis ac Evangelii idem sit auctor, idemque sit in eis summum præceptum de Dei et proximi dilectione, idemque Decalogus. Item Christum nunquam legem damnasse, sed tantum Pharisæorum corruptos mores. Vocat porro particularia præcepta, quæ Judæos tantum obligabant, veluti cæremonialia et judicialia; universalia vero, quæ utrique legi communia sunt, sicut de Dei et proximi dilectione.

Utrisque præcepit. Delevimus « præceptis » vet. cod. auctor.

Quæcunque. Hoc addimus ex contextu Evang. et vet. cod.; expungimus vero « quæ. »

Quam adhuc salvis. Codices excusi, « Saulus. »

In vitam. Quinque has voces desiderabant omnes cod. excusi.

Quoniam autem ea quæ possidentur. Hæc ad eleemosynarum encomia et præmia pertinent, quæ eodem pacto Cyprian. serm. de operibus et eleemosynis describit: « Sicut lavacro aquæ salutaris, ait, gehennæ ignis exstinguitur, ita eleemosynis atque operibus justis delictorum flamma sopitur. »

Attinent etiam ista ad satisfactionem eam, quam theologi constituunt tertiam pœnitentiæ partem. Etenim precibus, jejuniis, et eleemosynis ista perficitur, de quibus in Daniele scriptum est: « Peccata tua eleemosynis redime, et iniquitates tuas misericordiis pauperum [68]. » In Proverbiis quoque cap. XVI dicitur: « Misericordia et veritate redimitur iniquitas. » In Evangelio denique: « Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis [69]. » De hac aliquanto fusius diximus in librum III, cap. 37.

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 26.

Pag. 241. *Hæreditaret.* Κληρονομήσω igitur Matth. XIX, 16, legisse videtur Irenæus, perinde ut Chrysostomus homil. 63 (juxta Græc.) in Matthæum, et Arabs atque Æthiopicus interpretes.

Pag. 242. *Et forte non fecerat.* Augustinus, epist. 89, arrogantius multo quam verius juvenem hæc dixisse putat. Hieronymus mentitum illum aperte pronuntiat. Feuard. Verum haud immerito objici-

[61] Luc. x, 16. [62] Matth. XXIII, 3. [63] II Thess. II, 14. [64] Com. in cap. III Isaiæ, com. in Epist. ad Titum, et Quæst. ad Algasiam. [65] Lib. I Adv. hæres. [67] Comm. in epist. ad Timoth. [68] Dan. IV, 24. [69] Luc. XI, 41.

tur, quod Servator juvenem, se præcepta ista servasse affirmantem, « intuitus dilexisse » dicatur Marc. x, 21. Si vero mentitus esset, Christus eum odio habuisset ac increpasset. Sed hoc non fecit; quin potius blandis verbis ad ulteriorem perfectionem viam ei monstravit. Bene igitur Irenæus addidit, « forte; » si quidem res haud caret dubio: quod tamen solvi puto, si dicamus, juvenem observasse præcepta sensu legali, et quoad externos actus; non vero in perfectione evangelica et quoad internos affectus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 242. *Et quia Dominus naturalia legis.* Præcepta legis moralia, quæ hic naturalia vocantur, Christus non abrogavit, sed exposuit, ut patet Matth. v et vi, docens justitiam Christianorum oportere multis modis potiorem esse debere justitia Pharisæorum: atque idcirco apostolos, non servos, sed amicos et fratres suos appellavit.

Cæterum, si cum vet. cod. legas, ut in margine apposuimus, « ante legisdationem, » hujus loci interpres optimus erit Tertullianus, lib. *Contra Judæos.* « Ante legem Moysi, inquit, scriptam in tabulis lapideis, legem contendo fuisse non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patribus custodiebatur. Nam unde Noe justus inventus, si non illum naturalis legis justitia præcedebat? Unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de æquitate et justitia legis naturalis? Unde Melchisedech sacerdos summi Dei nuncupatus, si non ante Leviticæ legis sacerdotium fuerunt qui sacrificia Deo offerebant? » Justinus quoque in *Dialogo* iisdem argumentis vult Patres sub lege naturæ justificatos. Non est igitur quod Magdeburgenses hac de causa Irenæum ut de singulari nævo traducant.

Quod si excusorum codicum lectionem retinueris, « a legisdatione, » rectus quoque sensus. Cum lex præcepta illa naturæ conformia non abrogarit, sed magis explicarit et confirmarit; horum observatione, cum fide in venturum Messiam, prophetæ Patresque veram justitiam consecuti sunt. Observandum, quod non soli fidei vim justificandi tribuat, ut mentiuntur Magdeburg.

Primo quidem non tantum in Patrem. Duabus his partibus, quibus justitiam nostram super Pharisæorum abundare docet, tertiam hanc addit Clemens Rom. lib. II *Constit.* cap. 59, si de sacerdotibus, orphanis et viduis majorem curam suscipiant Christiani.

Et unitatem Dei. Sic ex vet. cod. locum restituimus: alii omnes habebant, « unitatem Deo hominem Domino ducit. »

Asservire Deo. Sic vet. cod.; excusi « ad serviendum. »

Homo assueverat. Expunximus « assueti erant, » vet. cod. auct.

Sequi Deum. Delevimus « esse quidem, » vet. cod. auct.

155 Pag. 243. *Erga liberatorem nostrum.* Codic. excusi, « libertatem nostram. »

Liberavit nos. Ita restituimus ex vet. cod. Excusi cod., « liberabimur. »

Quanto autem plus dilexerimus. Melioribus operibus sanctorum majorem apud Deum repositam esse mercedem, hic aperte docet; et eo evidentius adhuc Tertullianus lib. *Scorp.* adversus hosce Gnosticos: « Quomodo, scribit, multæ mansiones apud Patrem, si non pro varietate meritorum? Quomodo stella a stella distabit in gloria, nisi pro diversitate radiorum? » Et Dionysius Areopag.: « Singulos pro meritis lucis suæ Deus participes facit; » lib. *De cœlesti hier.*, cap. 3. Et rursus: « Ipsa lucis participatio pro suscipientium meritis varia est; » cap. 9 ejusdem libri.

Hoc majorem. Prius erat, « eo magis. »

Hic est autem. Codices excusi, « est autem. »

Sed ut ipsi Abrahæ. Sic vet. cod. legendum docuit; excusi, « ipse. »

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 27.

Pag. 242. *Antiquis.* Nisi scriba hanc vocem ex Latina Vulgata addiderit, Irenæi auctoritate ea confirmatur, cum alioqui desit in Syriaca, Arabica, Æthiopica versionibus, et Cantabrigiensi, Lincolniensi, aliisque mss. codicibus.

Pag. 243. *Alia duo.* Ita quoque vulgatus interpres, et quædam Marchionis Velesii mss. Imo in Cantabrig. cod. et Steph. 2 legitur καὶ ἄλλα. Sed pleraque Novi Testamenti exemplaria habent simpliciter δύο.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 28.

Pag. 243. *Hominis.* Expunximus « hominem » anct. vet. cod.

Sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Eamdem totius orbis efficiendi rationem tradit Dionysius cap. 4 *Cœlestis hier.*: « Est enim omnium causæ excellentisque bonitatis id proprium, ait, ut ad consortium sui, quæ sunt invitet et attrahat omnia, » etc. Nec minus pie quam eleganter Lombardus scribit, fecisse Deum rationalem creaturam, quæ summum bonum intelligeret, intelligendo amaret, et amando possideret, ac possidendo frueretur[70].

Non enim solum ante Adam. Coæternitatem Filii cum Patre astruit hoc loco, et alibi frequenter: quapropter impurum sycophantam oportet fuisse Servetum, qui putaverit, eam pernegando, hunc martyrem sibi favere.

Sed non beneficium. Vet. cod., « sed non beneficium ab eis percipiens. »

In quantum. Cod. excusi, « quantum; » Paulo post « permanere » pro « manere; » deinde « adduc » pro « adhuc, » vet. cod. auctor. reposuimus.

Pag. 244. *Omnes enim.* Paulo aliter effertur hic Isaiæ locus in vulgata editione Latina sic: « Et omnem qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum, formavi eum, et feci eum. »

Hæc ideo, quoniam, etc. Hic novam periodum incœpimus, contra omnium codicum excus. fidem.

Qui indigentes. Vetus codex, « indigent; » excusi, « indigetes: » nos ex utroque, « indigentes, » non male. Sic paulo superius, « homo indiget Dei communione, » etc.

Dans ducationem. Græce ὁδήγησιν, manu deducens, viam monstrans; ut sit allusio ad hæc Psalmistæ verba: « Deduxisti sicut oves populum tuum in manu Moysi et Aaron[71].

Spiritali. Vet. codex « sequenti » habet: utrumque legendum docet Pauli littera, Ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, id est, « bibebant enim, » Vulgata, « autem ex spirituali sequenti petra; » atque ita legunt Ambrosius in *Comment.* et Augustinus libro duodecimo *Contra Faustum*, capite vigesimo nono.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 28.

Pag. 244. *Præparavi, et formavi, et feci eum.* Ita et cod. Alex. fere habet, κατεσκεύασα αὐτὸν, καὶ ἔπλασα, καὶ ἐποίησα. Sed Cod. Vaticanus juxta Hebræum tribus hisce verbis singulis addit αὐτόν.

Et aquilæ. Nescio utrum scriba ex Latina vulgata addiderit *et*, vel an Irenæus ipse legerit καὶ οἱ, prouti quidem in Cantabrigiensi et uno Novi ac Lincolni collegii cod. scriptum est.

Vere enim aquæ multæ Spiritus Dei. « Aquas multas, » id est, multiplices ac diversi generis, mystice interpretatur de diversis Spiritus S. operationibus, ac legibus diversis per Spiritum S. datis, partim in Veteri, partim in Novo Testamento; occasione, uti videtur, accepta ex Joan. VII, 38 seq., aliisve similibus locis.

Omni conditioni congruentem et aptam legem con-

[70] Lib. II Sent., dist. 1. [71] Psal. LXXVI, 21.

scribens, etc. His et sequentibus gemina habet Theodoretus lib. v *Hæret. fabul.*, cap. 17, cujus inscriptio est : « Quod idem et Vetus et Novum dederit Testamentum, » ubi pag. 291, tom. IV, ita scribit : Ὁ δεσπότης Χριστὸς ἑκάστῃ γενεᾷ τοὺς ἁρμοδίους ἔδωκε νόμους. Τοὺς μὲν γὰρ ἀναγκαίους καὶ πρώτους καὶ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἀνέγραψεν..... τοὺς δὲ ἄλλους διαφόρως ἐν ἑκάστῃ δέδωκε γενεᾷ. « Christus Dominus convenientes unicuique generationi leges dedit. Necessarias enim et primas in hominum natura inscripsit. » Quæ consona sunt sequentibus Irenæi : « Primo quidem per naturalia præcepta, quæ ab initio infixa dedit hominibus..... Alias autem diversis modis dedit in quavis generatione. »

Ipse quidem nullius horum est indigens... facilem autem ad idola reverti populum erudiebat. Ita et Justinus M. in *Dialogo cum Tryph.*, pag. 238 : Διὰ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ ὑμῶν, καὶ διὰ τὰς εἰδωλολατρείας, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ ἐνδεὴς εἶναι τῶν τοιούτων προσφορῶν, ἐνετείλατο ταῦτα γενέσθαι. « Propter peccata populi vestri, et ob simulacrorum cultus, nequaquam autem quod istiusmodi oblationibus ei opus sit, hæc fieri sanxit. » Confer ibidem pag. 265, necnon Tertull. lib. II *Contra Marc.*

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 29.

Pag. 214. *At ubi conversi sunt.* Hebræi, sua libertate abutentes, legis servitute coercentur, acceptis cæremoniis, quarum virtute non justificabantur; sed ab idolorum cultu revocabantur, quinetiam ad duritiam cordis quædam susceperunt.

P. 245. *Præc. non bona.* Id est, præcepta de ritibus, neomeniis, sacrificiis, et festivitatibus, quæ (ut in scholis loquimur) ex opere operato, propria virtute nec justificabant, nec ac perfectum adducebant observantes : sed umbræ erant futurorum bonorum.

Et obtulerunt. Ita vet. cod. Excusi, « et tulerunt. »

Moloch. Hieronymus *Quæst. Hebraicis* in lib. Paralip. et in XXXIII cap. Jerem., Moloch dicit fuisse idolum Ammonitarum, ipsumque Hebræorum lingua regem significare, quod adjicit in XVI cap. Isaiæ et V Amos, Aquilam et LXX Græce μέλχομ reddidisse. Huic Salomonem templum in Judæa exstruxisse refert historia Regum. Eum opinarer generationi filiorum præfuisse, eo quod in illius honorem infantes igne lustrare, aliquos etiam comburere, parricidali superstitione solerent.

Stellam Dei Rempham. Vocem « Dei, » desiderat vet. cod.; habent tamen illam LXX et vulgata editio : Veritas Hebraica « deorum vestrorum. » LXX ῥαιφφάν : Theodotio ἀμαύρωσιν, i. e. « obscuritatem » vertunt.

Dixissent ei. Ita vetus codex; delevimus, « dixisset eis. »

Et propter hoc peccatum. Non vult Moysem simpliciter præceptum dedisse de uxore repudianda : nam istud primæ matrimonii institutioni penitus repugnat, nec unquam aut a Deo, aut a Moyse jussum fuit, ut Augustinus copiose disputat, l. I *De sermone Domini in monte*, lib. I *Retract.*, c. 19, et lib. XIX *Contra Faustum*, c. 26. Non, inquam, præceptum fuit, verum duntaxat ad evitandum majus malum, utpote uxoricidium, permissum. Et volenti omnino dimittere uxorem, præceptum fuit ut libellum seu chartulam repudii, a scribis multis ritibus conscriptam daret uxori.

Decalogi observantes. Vetus cod., « decalogi observantes sint, et detenti ab eo, » ex omnibus codicibus restituimus, ut modo habet littera.

Non reverterentur ad idololatriam. Hanc non esse postremam rationem datæ legis, et institutionum Mosaicarum, multi et præclari viri cum Irenæo docuerunt, Clemens Rom. lib. VI *Constit.*, cap. 20, Justinus in *Dialogo*. Tertulliani verba sunt : In institutione sacrificiorum patet ea Dei industria, qua populum pronum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit astringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri, quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret [73].

Et id quod erat semper liberum. Rursus libertatem voluntatis humanæ non omnino per peccatum sublatam fuisse clarissime ostendit, adversus priorum et posteriorum Gnosticorum impietates, qui ut Deum malorum auctorem faciant, scribere non verentur, « omnia de necessitate absoluta **156** evenire, » ut poeta voluit :

Certa stant omnia lege.

Verba sunt Lutheri articulo 36, inter eos quos damnavit Leo X; quosque copiosissime et acerrime confutavit doctrina, pietate, et martyrio insignis vir Joannes Roffensis episcopus.

Gallasius iterum hoc loco in Irenæum et totam catholicam Ecclesiam insurgit, Pelagianismique accusat, quod arbitrium liberum salvum manere post peccatum doceat, atque gratiæ Dei cooperari, ita ut aliqua ex parte suæ salutis causa sit; ignorans, aut certe dissimulans miser, verba Pauli esse : « Dei adjutores sumus [74]; et Petri : « Cum timore et tremore salutem vestram operantes [75]. »

Sed bene habet, quod etiam nunc in extrema senecta incipiat rectius sapere, et symmistis suis hac in re contradicere Beza. Nam in lib. I *Quæstionum et Respons.* quem Joachimo Camerario nuncupat, asserit « hominem gratiæ primæ συνεργεῖν; » et addit, « negantem id, primæ gratiæ efficacitatem negare. » Idem quoque Wittembergici ministri ex veterum sententiis aptissime defendunt; ac ibidem concludunt, « in justificatione hominis tria simul concurrere, nimirum, verbum Dei, Spiritum S. et voluntatem hominis assentientem eidem verbo Dei [76]. » Sicque etiam a comministris impudentia Gallasii refellitur et damnatur. Verum, sicut supra ea, quæ ad catholicam doctrinam atque fidem ea de re pertinebant, ex primi sæculi apostolicis Patribus attigimus cap. 9 libri hujus; ita et nunc alia ex secundæ ætatis Christianis scriptoribus subjungenda videntur. Cyprianus epist. 18 docet Christum servasse legem, qua homo libertati suæ relictus, et in arbitrio proprio constitutus, sibiipsi vel mortem appetit, vel salutem, quando quibusdam discipulis retro abeuntibus non succensuit; sed potius ad apostolos dixit : « Nunquid et vos vultis ire [76]? » Et libro *De unitate Eccles.* hæreses inde proficisci ait, cum Dominus permittit et patitur, manente in hominibus propriæ libertatis arbitrio. Rursus lib. III *Ad Quirinum*, cap. 52, credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam esse probat, quia in Deuter. scribitur : « Ecce dedi ante faciem tuam vitam et mortem, bonum et malum; elige tibi vitam ut vivas [77]. » Item apud Isaiam : « Si volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis [78]. » Missa facio quæ hac de re apud eum scribit auctor ser. de Nativitate Christi; et lib. *De singularitate clericorum.*

Cyprianum sequatur Origenes. Is hom. 9 in Numeros ait : « Sensus noster potest bona eligere, ut fiat vas in honorem; aut mala et terrena, ut fiat vas in contumeliam. » Et hom. 12 in eosdem : « Israel, quid Dominus Deus poscit a te, quam ut timeas eum? Erubescant illi hæc verba, qui negant in homine liberum arbitrium. Quomodo posceret Deus, nisi haberet homo in sua potestate, quod Deo poscenti deberet offerre? » Idem hom. 20 : « Sui namque arbitrii esse animum, et in quam voluerit partem est ei liberum declinare, et ideo justum Dei judicium est, quia sponte sua sive bonis, sive pes-

[73] Lib. II contra Marcionem. [74] I Cor. III, 9. [75] Philip. II, 12. [76] In propos. fol. 97. [77] Joan. VI, 68. [77] Deut. XXX, 15, 16. [78] Isa. I, 19.

simis monitoribus paret. Non recensebo quomodo sibi plane consentiat, hom. 6 in Judicum; lib. II in Job; proœmio in lib. *Περὶ ἀρχῶν*. et lib. II, cap. 9, et lib. III, cap. 1, *De principiis;* et *Commentariis*, in III et VII cap. ad Rom.

Neque ascribam quæ tradunt Minucius Felix in *Octavio*, Arnobius lib. II *Contra Gentes*, idemque *Commentariis* in Psal. LVIII, LXIII, LXXVII, XC, CVI, CVIII, CXVII, CXLVI, nec quæ Methodius *Epitome de resurrectione*. Tantum dicam Magdeburgenses impudentissimo mendacio scripsisse, centuriæ secundæ pag. 39, et centuriæ tertiæ pag. 77, Patres hac in re, de qua disputatur, contraria sibiipsis dixisse, et voluntatis libertatem alias affirmasse, alias negasse, quod falsissimum ostendunt hæc, quæ in medium notanda protulimus.

Ei, quoniam. Quatuor voces istas adjecimus; et mox « crediderunt, » pro « credunt, » posuimus ex vet. cod. auct.

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 29.

Pag. 244. *At ubi conversi sunt.* Quod idololatria Judæorum in vitulo colendo occasio fuerit legum de sacrificiis, ante Irenæum docuit Justinus martyr, Tryphonem pag. 237 his affatus verbis : Ἄδικος καὶ ἀχάριστος εἰς τὸν Θεὸν ὁ λαὸς ὑμῶν ἐφάνη, ἐν τῇ ἐρήμῳ μοσχοποιήσας· ὅθεν ὁ Θεὸς, ἀρμοσάμενος πρὸς τὸν λαὸν ἐκεῖνον, καὶ θυσίας φέρειν, ὡς πρὸς ὄνομα αὐτοῦ, ἐνετείλατο, ἵνα μὴ εἰδωλολατρῆτε. « Injustus et erga Deum ingratus populus vester apparuit, vitulo in solitudine fabricato. Unde Deus ad populum illum se accommodans, hostias quoque offerre tanquam nomini suo præcepit, ut ne idololatriam committeretis. » Lege ipsum prophetam Jeremiam cap. VII, vers. 22, seq. et commentatores in istum locum, necnon Clementem lib. VI *Constit. apost.*, cap. 20.

Pag. 245. *Præcepta Dei vivi dare vobis.* Λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν, legimus in nostris Novi Testamenti exemplaribus; sed quoad « vobis » cum Irenæi lectione convenit ms. collegii Novi codex Actorum, cui Catena Patrum est annexa.

Corde suo. Τῇ καρδίᾳ cum Irenæo habet alter Novi collegii, necnon Lincolniensis codex, et ms. Cantabrig., cum in editis legamus ταῖς καρδίαις.

Sacrificia. Ita cum Irenæo versio Syriaca et Æthiopica; ast nostra Græca Novi Testam. exemplaria habent singulariter θυσίαν.

Sed et alio loco. Aut memoria Irenæum fugit; aut dicendum, quod per « alium » locum intelligat « alterum modo citatum. » Quippe ante 25 versum, quo incipit Apostoli tractatus de virginitate, allegaverat aliqua ex præcedenti de regulis in matrimonio observandis dissertatione; quam ab illo quasi distinctam accepit Irenæus, licet juxta nostram divisionem uno eodemque capite contineatur.

Quædam præcepta. « Præcepta » hic sensu latiori pro « dictis, declaratis, statutis » accipienda sunt.

Salutem Decalogi. Id est, Decalogum, cujus observatione homo salvatur, ast « si quis non fecerit, non habeat salutem, » uti paulo ante loquitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 30.

Pag. 246. *Quoniam autem et circumcisionem.* Nec circumcisionis, nec aliarum legalium cæremoniarum virtute Judæis collata est perfecta justitia, cum multi ante harum institutionem coram Deo justi et accepti fuerint : sed signa fuerunt rerum spiritalium, quæ per Evangelium exhibentur.

Interea vim omnem ad internam hominis justificationem circumcisioni videtur Irenæus adimere, dicens eam « non fuisse consummatricem justitiæ, » sed in signum datam. Deinde, « per hæc, » videlicet cæremonialia et legalia, « non justificabatur homo. » Istudque confirmat exemplis plurimorum Patrum, qui sine circumcisionis, aliarumve cæremoniarum observatione justificati fuerunt. Hoc ipsum urget etiam Justinus martyr in *Dialogo*, propterea quod feminæ ad illam non tenerentur : quidquid autem ad justitiam et salutem pertinebat, utrique sexui commune esse oportuit. Tertullianus quoque sic argumentatur[79] : « Cur Deus Adam non circumcidit, posteaquam deliquit, si purgat circumcisio? » Et postea : « Hæc Dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel, in signum unde dignosci posset. « Huic sententiæ subscribens Chrysostomus ait[80] : « Circumcisio nihil ad animæ virtutem conducit; sed fit signi tantum gratia. Illa enim sunt vere bona animæ, quæ ex electione fiunt; in carne vero signum accipere, quale bonum opus fuerit? » Idemque postea : « Nulla alia ex circumcisione fuit utilitas, quam hæc sola, quod ex signo hoc essent cognoscibiles, et ab aliis gentibus sequestrarentur Judæi[81], » Denique homilia 7 in Epist. ad Rom. diserte contendit, illam nec in vita optima vim ullam habuisse. Aliis citandis auctoribus supersedeo.

Verum huic sententiæ refragari videntur universæ Patrum scholasticorum scholæ, cum suo principe B. Thoma[82] contendentes, circumcisionem ea omnia (solo in regnum cœlorum ingressu dempto), accedente in Christum venturum fide ac spe, tunc parvulis Hebræorum contulisse, quæ nunc parvulis Christianorum præstat baptismus. Nec desunt eis ad hujus assertionis confirmationem plurimæ et fortissimæ rationes, quæ ex eorum scriptis peti possunt. Quorumdam tantum veterum suffragia, Ecclesiæque catholicæ decreta subjicio. Bernardus imprimis baptismum circumcisioni conferens, ac velut Chrysostomi rationem dissolvens ait : « Sicut nunc baptismus absque ullo voluntatis usu infantibus confert salutem, ita tunc circumcisio sine ulla arbitrii electione salutem infantibus attulit. » Et qui hunc aliquot sæculis præcessit, Venerabilis Beda, scripsit in cap. II Lucæ : « Salutiferæ curationis auxilium circumcisio in lege contra originalis peccati vulnus agebat, quod baptismus agere revelatæ gratiæ tempore consuevit, excepto quod regni cœlestis januam nondum intrare poterant. » Accedit summus Ecclesiæ pontifex Gregorius affirmans[83], mysterium circumcisionis pro iis qui ex Abrahæ stirpe prodierunt, hoc egisse, quod apud nos valet aqua baptismi. Cunctis autem his superior Augustinus aperte docet[84], circumcisionem, ex quo instituta fuit in populo Dei, valuisse ad purgationem originalis veterisque peccati, sicut baptismus ex illo valere cœpit ad innovationem hominis, ex quo institutus est. Quid his clarius et firmius pro circumcisionis virtute ac **157** efficacia? Annon ergo signum fuit plane validum et practicum?

Addamus porro hæc duo Gregorii et Augustini testimonia, inter Ecclesiæ catholicæ decreta jamdudum relata[85] : et novissime a Gregorio XIII probata cum his inscriptionibus Romæ excusis, et inde evulgatis : « Sicut nunc in baptismate, ita olim in circumcisione remittebantur peccata. » Item : « Originale peccatum nunc in baptismate, olim in circumcisione remittebatur. » Refert denique in *Decretalibus*[86] Gregorius IX, Innocentium III decreto suo sanxisse, quod, etsi originalis culpa remittebatur per circumcisionis mysterium, et damnationis periculum vitabatur, non tamen perveniebatur ad regnum cœlorum. Quibus vim non detrahit, sed potius eximiam efficacitatem tribuit circumcisioni, tametsi minorem quam baptismo.

[79] L. adv. Judæos. [80] Hom. 29 in Gen. [81] Hom. 49 in Gen. [82] III parte, q. 62, art. 6. [83] L. IV Moral., c. 2. [84] L. II de nuptiis et concupiscentia, cap. 2. [85] De consecr. d. 4, can. Quod autem ecn. Ex quo. [86] L. III., tit. 42, c. Majores.

His itaque sic constitutis et probatis, superest, ut adversæ sententiæ argumentis satisfaciamus. Irenæus in primis seipsum explicat, dicens, circumcisionem non fuisse « consummatricem justitiæ, » cum videlicet recta in cœlos non perduceret, redemptionis humanæ pretio nondum per Christi mortem exsoluto. Subdit porro eam non fuisse signum otiosum, tanquam quæ a sapiente artifice data esset. Igitur fuit signum efficax et operatorium. Patres qui Abraham præcesserunt, non fuerunt per eam justificati, quoniam nondum instituta fuerat. Imo nec ipse Abraham per eam justus effectus est; quod longe prius fide et obedientia sua Deo gratus et acceptus esset. Nec admodum urget B. Justini ratio, quandoquidem salutis feminarum aliam rationem Deus habuit, cum expresse solum masculinum sexum huic legi devinxerit. Chrysostomo per D. Bernardum factum est satis.

Sed secundum carnem. Easdem circumcisionis et Sabbatorum rationes videre licet apud Justinum martyrem in *Dialogo*, et Tertullianum lib. *Adv. Judæos*. Philo Judæus lib. *De circumcisione* tradit eam institutam esse a Deo ob sex causas, quarum quatuor affert physicas, et duas mysticas. Lactantius lib. IV, c. 17, hanc cum cæteris reddit, quod signaret nudandum esse pectus, id est, aperto et simplici corde oportere nos vivere : quoniam pars illa corporis quæ circumciditur quamdam cordis similitudinem habeat.

Addens porro Irenæus, hanc secundum carnem circumcisionem spiritualem circumcisionem præfigurasse, Catabaptistarum quorumdam refellit errorem, quo volunt circumcisioni veterum nequaquam successisse baptismum, ut et hunc tandem aliquando tollant de medio. At vero, Apostoli verba quæ adducuntur, illud omnino exprimunt : « Circumcisi estis, inquiunt, circumcisione non manufacta in exspoliatione corporis carnis, in circumcisione Christi, consepulti ei in baptismo [87]. » Ergo C baptismus vocatur circumcisio Christi, et circumcisio spiritalis, quod veteri et carnali circumcisioni tanquam veritas umbræ successerit. Sic et Justinus in *Dialogo* baptismum affirmat spiritalem esse circumcisionem, cujus externa illa typus fuerit. Athanasius quoque scribit [88] : « Circumcisio figura erat exuviarum, quæ per baptismum deponuntur. » Et paulo post : « Abraham circumcisionem accepit pro nota insignibusque ejus regenerationis, quæ per baptismum conficitur. » Epiphanius Cerinthum impugnans, affirmat circumcisionem carnis tempori inserviisse, donec major circumcisio, id est, lavacrum regenerationis accesserit. Augustinus denique profitetur circumcisionem et baptismum esse ejusdem naturæ. Insuper, Christum in Ecclesia sua pro circumcisione veteri baptismum instituisse. Constat ergo tam ex Apostolo, quam ex veterum consensu baptismum divina ordinatione in circumcisionis locum ac ordinem substitutum esse.

Manifestabatur autem. Docet Sabbatum vetus duo significasse. Primum, nos omni tempore debere Deo vacare; secundum, felicissimam et beatissimam illam requiem, quam post hujus vitæ miserias et certamina in cœlis exspectamus. Atque hoc est intelligibile Sabbatum, inquit Hesychius [89], de quo ait Paulus : « Ergo relinquitur sabbatismus populo Dei; » quem significat dies septima, in qua requievit Deus. De hoc vide Augustin. ad finem ultimi libri *De civitate*.

Et quia non per hæc. Isthæc iisdem fere verbis habet Tertullianus lib. *Contra Judæos*, ut hinc videantur desumpta.

Dei legatione ad angelos fungebatur. Vetus cod. nomen « Dei, » non habet. Cæterum, difficilis et obscurus erit hic locus, nisi angelorum nomine vel A posteros sancti viri Seth, vel certe gigantes seu principes homines intellexeris, quorum nefandas libidines sub nomine filiorum Dei Moyses describit Genes. VI, ad quos monendos nuntius et præco amandatus fuerit Enoch; atque ita et recte, meo judicio, interpretantur Theodoretus, Cyrillus, et Lyranus. Suidas filios Dei Enos, Enoch, et alios posteros Seth filii Adæ, putat non incongrue appellari, cum Seth Dei cognomen inter eos, qui tum vixerunt homines, ob inventas litteras Hebraicas, stellarumque appellationes, et insignem pietatem obtinuerit. Ex illis igitur multos lascivia victos scribit cum filiabus Cain congressos fuisse. Si vero de immundis spiritibus, quos Justinus, Clemens Alex., Tertullianus, Athenagoras, Cyprianus, Methodius, et plerique alii classici auctores mulierum forma allectos fœdis voluptatibus carnis operam dedisse opinantur, aliquis locum hunc intelligendum contenderit; singularis est opinio, potius dissimulanda, quam amplexanda, aut procaciter exagitanda; quam ex libris Enoch nomine evulgatis dimanasse putarunt Tertullianus, Origenes, Augustinus : lib. *De habitu muliebri*, hom. 28 in Numeros, lib. XV *De civit.* c. 23.

Et translatus est, et conservatur. In eum paradisum quo positus fuerat Adam, cum eodem quo vixerat corpore servari ex traditione presbyterorum, qui apostolos audierant, se accepisse scribit postea lib. V. Huic sententiæ tot suffragantur, ut ab ea discedere mihi religio sit, præcipue cum aperte dicat in Ecclesiastico cap. XLIV Syracides Latinus (Græca enim variant) : « Enoch placuit Deo, et translatus est in paradisum; » et Apost. in Epist. ad Heb. : « Fide Enoch translatus, ne videret mortem, et non inveniebatur, quia translulit eum Deus. » Consentit et Thargum Babylonicum, interprete Fagio : « Ambulavit Enoch in timore Domini : et non ipse, quia non mori fecit eum Dominus. » Philo Judæus lib. *De vita sapientis*, recte judicat, Deum illum transtulisse, non per mortem, sed per separationem a consortio et frequentia improborum hominum, ad ignotum vulgo virtutis secessum.

Errant igitur hi Hebræi, et qui illos sequuntur quidam Latini, cum raptum hunc, mortem ejus præmaturam interpretantur. Etsi enim libenter admitto vitam ejus in terris fuisse tantum 365 annorum, nec ad dimidium ætatis majorum suorum, aut nepotum, eum pervenisse; sed e medio vitæ hujus cursu repente, et insuetato exemplo assumptum ex hominum conspectu, ut de Elia legimus : non ita tamen ut morte interposita corporeque instar aliorum in cineres redactus sit.

Quo vero translatus sit, et ubi agat, quibusve cibis alatur, aut veste induatur, supervacaneum requirere existimat Chrysostomus [90]. Inter quæstiones, quæ ad fidem non pertinent, judicat Augustinus [91]. Quo translatus sit, novit Deus, pronuntiavit Cyprianus, seu quivis alius auctor tractatus *De montibus Sina et Sion* apud eum. Potius venerandum, quam inquirendum censet Theodoretus quæst. 45 in Gen. Irenæi sententiæ assentiunt, quæ fertur Nicodemi *Historia de morte et resurrectione Domini*; Tertullianus lib. *De anima*; Methodius in *Revelationibus*, Epiphanius hæres. 64; Augustinus lib. IX *De Genesi ad lit.* cap. 6, lib. I *De peccatorum meritis et rem.*, cap. 3; tractatu de Antichristo, et recentiores fere omnes orthodoxi scriptores. In cœlum raptum, id est, per æthera, et assumptum docent Ambrosius lib. *De paradiso* VI, 3, et Gregorius hom. 29 in Evangelia; venturum autem et pugnaturum adversus Antichristum volunt omnes.

Pag. 247. *Et exstincta esset in Ægypto.* R. Moses ac Elias Levites, ut ex scriptis eorum colligit doctissimus Genebrardus in *Chron.*, tradunt Israelitas

[87] Coloss. II, 11 et 12. [88] In illud : Omnia mihi tradita sunt. [89] In c. XXV Levit. [90] Hom. 21 in Genesim, et 22 in Epist. ad Hebræos. [91] Lib. II de peccato orig.

captivitate Ægyptiaca constantissime quidem linguam Hebraicam, suæ gentis habitum et avita nomina retinuisse; verum sanctissimam patriarcharum fidem ac religionem flagitiose deseruisse, sola stirpe Levi excepta, quæ in ea perseverando sacerdotii dignitatem sibi promeruit.

Et cibavit. Expunximus « cibavi; » et continuo « vivit » pro « vivet » reposuimus auctoritate vet. cod.

Ex adnotationibus Joan. Ern. Grabii in cap. 30.

Pag. 246. *Accepit mensuras mundi.* Cogitanti mihi, quænam sint « mensuræ mundi secundæ generationis, » id est, quasi de novo creati, varia inciderunt, quibus lectorem detinere nolo. Genuinum, nisi fallor, sensum suppeditabunt ista Epiphanii in *Ancorato*, num. 114, de Noemo verba: Διαμερίζει μὲν, ὡς κληρονόμος τοῦ κόσμου καταστὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῖς τρισὶν υἱοῖς αὐτοῦ τὸν πάντα κόσμον, ὑπὸ κλήρους διελὼν, καὶ ἑκάστην μερίδα κατὰ κλῆρον ἑκάστῳ ἀπονέμων. « Velut hæres mundi a Deo **158** institutus, totum terrarum orbem inter tres filios sortito distribuit, et unicuique suam portionem juxta sortem assignavit. »

Ad angelos. Sub humana scilicet forma cum mulieribus congressos: quibus, perinde ac hominibus, ob hoc malefactum Enochus, tanquam Dei minister, divinum judicium denuntiavit, paulo post insecutum; unde mox « testis justi judicii Dei » dicitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 31.

Pag. 247. *Et erga Deum dilectionem præcipiebat.* Ita codex vetus legendum docuit; excusi, « erga Deum dilectionem præsciebat. » Videtur initium istud loco tantum dirimendum fuisse a superiori capite. Ostendit porro Deum optimo jure sui ac proximorum dilectionem per observantiam Decalogi in primis exegisse, cum non sibi, sed nobis prodesse percuperet. Et ideo Christum adventu suo illum non abrogasse, sed exposuisse et amplificasse; præceptis vero cæremoniarum et judiciorum nos exsolvisse.

Insinuabat. Codices excusi, « insinuabatur, » quod et Erasmus.

Indigente. Ita vetus codex; excusi, « indigentiæ. »

Ex toto corde tuo, et. Quinque has voces ex veter. cod. addidimus.

Præstabant. Sic pro « præstabat » substituere docuit vet. cod.

Largiter donans. Expunximus « largitur. »

Reddemus rationem. Delevimus « reddimus » auct. vet. cod.

Qui et libertatis. Rursus libertatem voluntatis humanæ, etiam post admissum peccatum, permanere, confirmat. Vide supra cap. 9 et 29, et infra cap. 71 et 72, 75 et 76 libri hujus quarti.

Sed ad approbationem. Codices excusi, « sed ad propitiationem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 247. *Quoniam autem.* Probat ex Samuele, Davide, Isaia, Jeremia, et aliis, Deum non indigere sacrificiis; promptam potius cordis obeditionem, contritionem, laudem, invocationem, mentis puritatem, fidem, misericordiam, beneficentiam, similiaque spiritalia exigere sacrificia, quibus magis proprie honoratur et colitur. Idcirco Judaicas oblationes repulit, corporis autem ac sanguinis sui novam novi testamenti oblationem instituit et tradidit toto orbe, et per omnes gentes offerendam.

Et rursus. Hæc eadem iisdem scripturis et rationibus innixus amplissime discutit Augustinus lib. x *De civit. Dei*, cap. 5.

Auditus bonus. Hellenismus sic in Vulgata editione Latina explicatus: Melior est obedientia, quam victimæ; et auscultare, magis quam offerre adipem arietum [93].

Pag. 248. *Dedissem utique.* Et Græcus Psalmorum contextus ita legendum docet; et ante mille annos sic Arnobium juniorem legisse, ex ejus *Com.* seu paraphrasi manifestum est.

Ab oculis meis. Sic vet. cod. Excusi, « coram oculis. »

Hæc eorum sacrificia. Expunximus « cæcorum » auct. veter. cod.

Quascunque. Delevimus « quæcunque. »

Pag. 249. *Ne dilexeritis.* Ita vetus codex; excusi, « ne dixeritis. »

Misericordiam volo, et non sacrificium, nunquam condemnasse tis innocentes. Ita legendum vetus cod. docuit; excusi: « Misericordiam volo quam sacrificium; nunquam condemnaretis immerentes. »

Sed et suis discipulis. Hunc revera insignem et apertum locum pro sacrificii eucharistiæ firmamento, aut scelerata impietate detorquere, aut insigni fraude corrumpere, aut denique Satanica audacia conantur et audent negare Gnostici posteriores. Gallasius in tanta luce verborum affirmare non erubescit, priscos illos Christianos in eucharistiæ celebratione, corporis Christi sacrificium ignorasse, Magdeburgenses autem non verentur scribere, Patres hujus et subsequentis sæculi, nulla alia habuisse sacrificia, aut aliud quidquam Deo obtulisse, quam invocationem et gratiarum actionem. Mox vero sui ipsorum immemores, aut proprio judicio damnati, fatentur Ignatium ad Smyrnenses oblationes et sacrificii immolationem docere; Irenæum quoque hoc in loco, si tamen fraude aut mendo vacat (sic enim aiunt boni viri, ut sententiæ hujus gravitatem elevent), satis incommode loqui de oblatione, vel inviti confitentur. Demum, non de panis consecrati oblatione, sed adhuc consecrandi, in usum cœnæ Domini, hæc intelligenda esse autumant.

Nos germanam loci lectionem et intelligentiam proponemus, omnesque qui hujus et superioris sæculi curriculo vixerunt, cum Irenæo vere carnis Christi in eucharistia veram oblationem, ex ejusdem Domini revelatione, institutione, jussione, credidisse, agnovisse et peregisse ostendemus. Consentiunt imprimis codices omnes sive Basileæ, sive Lausanæ, sive Lutetiæ excusi. Veteris nostri codicis lectio est: « Sed uti ipsi nec infructuosi, neque ingrati sint, eum qui est ex creatura panis, accepit, et gratias egit, dicens: Hoc est meum corpus. Et calicem similiter, qui est ex creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est. » Reliqua consentiunt.

His autem quinque docet, tanta evidentia, ut tenebrionum et impiorum sit, aut non videre, aut dissimulare. Primum, Christum panem et vinum verbis certis, corpus suum et sanguinem esse confiteri, quod apertius adhuc explicat infra cap. 34, et lib. v idem Irenæus. Deinde, discipulis non tantum consilium dedisse offerendi Deo primitias ex creaturis, sed et novi testamenti novam docuisse oblationem, cum de pane dixit: « Hoc est corpus meum [93]; » et calicem confessus est suum esse sanguinem. Postea, hac oblatione Deum quidem nullatenus, sed homines egere, ut maximo creatori, et redemptori optimo quantas poterunt gratias rependant pro beneficiis, et fructus uberiores, mortis nempe Dominicæ, hac incruenta oblatione sibi accersant. Deinceps, istiusmodi oblationem corporis et sanguinis Christi, Ecclesiam per universum orbem offerre, ut ab apostolis accepit, et ipsi a Christo. Postremo, Malachiam ex duodecim prophetis minoribus unum, hac de oblatione, quæ fit in eucharistia, vaticinatum fuisse.

[93] I Reg. xv, 22. [93] Matth. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19.

Ut autem eam fuisse Patrum omnium illius sæculi doctrinam fidemque, contra Gallasii et Magdeburgensium inficiationem ostendam, ad superiores ascensurus a Cypriano exordiar. « Quando, inquit, in sacrificiis precem cum pluribus facimus, coronis et laudibus vestris, plenam Domini faventiam postulamus; » epistola 4, quæ est ad Moysem et Maximum presbyteros, cæterosque confessores [94]. Schismaticum porro illum censet, et altaris hostem, et adversus sacrificium Christi rebellem, qui derelictis episcopis « et Dei sacerdotibus, constituere aliud audet altare, » epist. 7. Sacrificio et manu sacerdotis conscientias purgari docet, epist. 14. Sacerdotes sacrificia Dei quotidie celebrare, hostiasque et victimas Deo præparare, epist. 17. Episcopos antecessores suos religiose jampridem censuisse, ne pro eo, qui ad tutelam vel curam clericum nominasset, offerretur ad altare Dei, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur, refert et probat, epist. 27. Sacrificia pro defunctis semper se obtulisse, clerum et plebem suæ diœceseos optat recordari, epist. 62. Arguit illos qui in calice Dominico sanctificando, et plebi ministrando non hoc faciebant, quod Jesus Dominus noster « sacrificii hujus auctor et doctor fecerat » et docuerat, aquam nimirum vino prius admiscere, epist. 68. Eadem persequitur, Dominum nostrum panem et vinum, « suum scilicet corpus et sanguinem obtulisse inter cœnandum, ut Melchisedech typum adimpleret; utque sanguinem Christi propinatum possemus bibere, priorem ipsum bibisse; » sacerdotem quoque in altari, vice Christi fungi, et sacrificium verum et plenum Deo Patri, in passionis Unigeniti sui recordationem offerre. Idem rursus manum ad sacrificium Dominicum admissam, diaboli laqueis ultra implicari prohibet, epist. 97. Martyribus et confessoribus ad metalla damnatis, offerendi et sacrificia divina celebrandi denegatam a tyrannis facultatem conqueritur, epist. 99.

Cyprianum sequatur Tertullianus, cujus ille scriptis tantopere delectabatur. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die fecisse Christianos tradit, libro *De corona militis*. Pœnitentes « aris Dei (in quibus procul dubio sacrificabant) adgenicularis » solitos, lib. *De pœnitentia*. Sacerdotum officia tria hæc esse recenset, docere, tingere et offerre, lib. *De velandis virg.* Mulieres in publicum procedere vetat, nisi cum aut imbecillis frater visitandus est, « aut sacrificium offertur, » aut Dei verbum administratur, lib. *De cultu feminarum*. Matrimonium inter Christianos illud felix existimat, quod Ecclesia conciliat, « et confirmat oblatio, » lib. II *Ad uxorem*. Ubi ecclesiastici ordinis major non est consensus, « tingendi et offerendi jus » sacerdotem habere agnoscit; virumque oblationes annuas pro spiritu uxoris reddere suadet, libr. *De exhort. ad castitatem*. Viduam similiter pro anima defuncti viri offerre annuis diebus dormitionis ejus hortatur lib. *De Monog.*

159 His accedit Clemens Alexandrinus [95], qui Hydroparastatarum hæreses damnat, quod pane et vino in oblatione non uterentur juxta regulam Ecclesiæ. Idem alibi docet, Melchisedech sacerdotem Dei altissimi panem et vinum dedisse in typum eucharistiæ; nos quoque ablutos, mundos et splendidos ad sacrificia et preces pergere jubet.

Justinus martyr in *Dialogo*, nunc sacrificium similæ, quod pro mundatis a lepra jubet Leviticus offerre, figurasse ait eucharistiam, quam in memoriam passionis suæ, et ut gratias agamus Deo, tum pro creatione, tum pro redemptione, Jesus Christus Dominus noster posteris tradidit; mox illud idem aperte Malachiam cap. I prædixisse; nunc Jesu Christi traditione apud Christianos per totum orbem, A eucharistiæ panis et poculi sacrificia fieri grata Deo Patri. Item in *Apologia* priore ejusdem sacrificii ritus et formam paucis quidem, sed gravissimis sententiis explicat.

His quatuor non ita multo post ab apostolis natis, totidem eorum æquales et auditores connectantur. Clemens Rom. vult diaconos « oblationi eucharistiæ esse intentos, ministrantes corpori Domini cum timore; » et populum astantem orare secreto, dum sacrificium peragitur, lib. II *Const. apost.*, c. 61. Episcopum in aliena diœcesi peregrinum, posse eucharistiam offerre, lib. ejusdem cap. 62. Quemlibet fidelem die Dominico sacros cœtus frequentare jubet, quandoquidem lectio prophetarum, Evangelii prædicatio, sacrificii oblatio, atque sacri cibi dispensatio die ipso haberetur, cap. 63, et libri VI cap. 31. Idem post jejunia Parasceves, et pernoctationem magni Sabbati Christianos hortatur « ad illud offerendum sacrificium, de quo præcepit Dominus dicens: « Hoc facite in meam commemoratione[m] [96]; die resurrectionis Dominicæ, » lib. V cap. 20. In ecclesiis et cœmeteriis, antitypum regalis corporis Christi, acceptabilemque eucharistiam offerre monet eosdem lib. VI, cap. 30. Oblationem illam vocat, « mundam et incruentam hostiam, mysteriumque novi testamenti, » quod Christus instituit, lib. VIII, cap. 3. Præteribo quæ in eamdem sententiam subjungit cap. 17, 18, 19, 24, 34 et 52 ejusdem libri octavi. Missa faciam insuper ea, quæ epist. 2 ad Jacobum fratrem Domini, et epist. 3, quæ est de officio sacerdotis et clericorum; rursus in canon. 3, 4, 18, quos ex apostolis in unum corpus congessit; et ex innumeris quædam a Dionysio illo, quem sacris undis perfudit, simulque Christianis legibus instruxit beatus Paulus, adducam.

B

Is cap. 3 *Ecclesiast. hierar.* eucharistiam, salutaris hostiæ oblationem, excellentius sacrificium, divinorum altissimam et maxime venerandam celebrationem, mysteria sacrosancta, omnique digna veneratione suspicienda, sacramentorum omnium summam, divinum augustissimumque sacramentum, magna religione appellat; et pontificem post divinorum operum laudes (quas nos præfationem vocamus), quod hostiam salutarem sacrificet, seipsum excusantem, atque his ad Deum exclamantem facit: Tu dixisti; Hoc facite in meam commemorationem, etc.

C

Fortissimus martyr et dignissimus, qui Petro in Antiochena sede tertius succederet Ignatius, *Epist. ad Smyrnenses* docet, non licere sine episcopo neque baptizare, neque offerre, neque sacrificium immolare, οὔτε δοχὴν ἐπιτελεῖν, quod Perionius cum veteri interprete reddidit, « neque missam celebrare. » Idem *Epist. ad Ephes.* lupum sub ovis pelle latitantem vocat illum, qui ab episcopo sejunctus est, nec convenit in cœtu sacrificiorum et ecclesia.

D

Martialis, qui Christum miracula facientem sese vidisse et in cœlum ascendentem adorasse testatur: « Sacrificium, inquit [97], Deo creatori offertur in ara, non homini, neque angelo; nec solum in ara sanctificata, sed ubique offertur Deo munda, sicut testatus est; cujus corpus et sanguinem in vitam offerimus, » etc. Et paulo post: « Quod Judæi per invidiam immolaverunt, putantes se nomen ejus a terra abolere, nos causa salutis nostræ in ara sanctificata proponimus, scientes hoc solo remedio nobis vitam præstandam et mortem effugandam; hoc enim ipse Dominus noster jussit nos agere in sui commemorationem. »

Nullis igitur exsecrationibus ac diris satis detestari, nullis flagris et dignis satis supplicis quis pro merito castigare posset Gnosticorum posteriorum prodigiosum simul et perniciosum illud men-

[94] Epistolæ citantur ex codice Morellii. [95] Lib. I et IV Stromat. [96] Luc. XXII, 19. [97] Epist. ad Burd., c. 3.

dacium, quo primorum sæculorum ecclesiasticos Patres, corporis Domini in eucharistia oblationem non agnovisse impudenter garriunt; cum etiam sempiterna, eademque gravissima quæque gehennæ supplicia commereantur.

Nec hoc loco prætermittere possum aut debeo, Satanam omnium hæreseon parentem, ac veritatis hostem infestissimum, hujus sanctissimi sacramenti atque sacrificii incruenti primis adversariis et oppugnatoribus auctorem fuisse, ut illud cunctis viribus impugnarent, blasphemarent, et penitus abolerent. Non est enim ambigendum, quin Capernaitæ, primi hujus sacramenti, dum a Christo pro concione promitteretur [98], contemptores ac derisores, ab illa cacodæmonum legione, quæ horum fines incolebat [98a], ad illam impietatem fuerint incitati atque permoti. Et Judas proditor, cujus occasione ad finem concionis Christus dixit duodecim apostolis: «Sunt quidam ex vobis qui non credunt [99],» procul dubio a quodam dæmone excæcatus fuit, ne verum aut possibile esse crederet, quod Christus pro certo promiserat: « Panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.» Hoc evangelistæ subnotantes referunt eumdem Christum eisdem duodecim dixisse: « Unus vestrum diabolus est,» Judam intelligens. Deinde, in eumdem proditorem cum hac perfidia communicantem, ipsummet « Satanam intrasse,» nec deseruisse donec ad sempiternum interitum secum illum pertraxisset. Atque hæc cum sanctissima eucharistia inimicitiarum et contradictionum origo a principe tenebrarum.

Cumque his per Christum oppressis hostibus, universa per orbem Christianorum Ecclesia in vera fide et doctrina de eucharistiæ sacramento sacrificioque tranquilla plus mille annos permansisset, tandem in Gallis Satanas idoneum suorum mendaciorum ministrum et satellitem reperit, per quem bellum adversus utrumque redintegraret. Berengarium dico, qui verum Christi corpus et sanguinem per eucharistiam reipsa nobis ad offerendum et edendum primus negavit. Nec id, ut attigimus, nisi Satanæ consilio et opera. Scriptum enim reliquit vir antiquitatis mirus explorator Vincentius Bellovacensis in *Speculo hist.* [1], horribilem ac ingentem dæmonem, inter ipsum Berengarium et auditores ejus frequenter apparuisse, dum ille de sua adversus eucharistiam hæresi dissereret. Referunt etiam alii [2] beatum Fulbertum Carnotensem episc. in extremis agentem jussisse ut Berengarius e cubiculo abigeretur, quod teterrimum dæmonem illi semper præsto esse conspiceret. Hæc de Sacramentariorum et Misoliturgorum parente.

Scribunt porro de Luthero præceptore suo Alberus, Amsdorfius, et alii, quod omnium primus, hujus nimirum sæculi, de transsubstantiatione et sacrificio incruento eucharistiæ doctrinam pontificiam oppugnaverit: quod eis non invite concedimus. Sed quo auctore et consultore id fecerit, secum, rogo et obsecro, pii omnes attente considerent. Certe non dubitant hinc Gesnerus et Tigurini; inde Daniel Tossanus in *Libello consolatorio*, et Neostadiani sacramentarii in *Pandora* sua, coram mortalibus universis testificari [3], illum « maligni spiritus instinctu hanc controversiam movisse.» Quinetiam, ut scriptis mandavit Schlusselburgius [4], « Beza ex basi Witebergensium infernali, Lutherum ingenio istis controversiis de re sacramentaria attrito sæpenumero errasse scripsit, « libro 1 epist. folio 275. Idem rursus [5] Calvini verba, ex ultima ad Westphalum admonitione citat, quibus Lutheranorum de cœna doctrinam « commentum a diabolo suggestum appellat.» Item: « eosdem esse mancipia Satanæ, quæ diabolus horribili modo fascinaverit.» Rursumque Bezam, in *Creophagia*, folio 23, « illos a Satanæ spiritu, non Christi moveri.» Quibus patet sacramentariis persuasissimum fuisse, ac etiamnum adhuc hodie esse, Lutherum in re eucharistica maligni spiritus afflatui omnino obsecutum fuisse.

Verum, istorum velut hostium suorum perversa judicia, falsaque testimonia, Lutherani vel elevabunt, vel ut omnino falsa et sycophantica reprobabunt. Sed quid, si ipsismet Lutheri verbis et scriptis, etiam ab eisdem Lutheranis impressis, et per orbem evulgatis, idem comprobemus? Non poterunt ea profecto vel mendacii, vel imposturæ coarguere. En igitur propria ejus, primo contra missam, quam vocat privatam, scribentis verba, l. *De missa privata et unctione sacerdotum*, Witembergæ 1557 impressa, per Thomam Kolug, tomo VII Operum Lutheri, pagina 228 [6]: « Contigit me semel sub mediam noctem subito expergefieri. Ibi Satan mecum cœpit ejusmodi disputationem. Audi, Luthere, doctor perdocte, nosti etiam te quindecim annis celebrasse missas privatas pene quotidie. Quid si tales horrenda essent idololatria? Quid si ibi non adfuisset corpus et sanguis Christi?» etc. Tum ordine prolixeque recitat quinque Satanæ argumenta, quæ attentissime ex hujus patris mendaciorum ore audivit, et vera esse credit; sicque a dæmone magistro doctus et persuasus, non modo a missæ 160 sacrificio deinceps abstinuit, sed quam potuit exsecrandis blasphemiis traduxit, laceravit, labefactavit. Et non pudet Hugnosticos tam maledicti, abominati, et damnati doctrinæ suæ præceptoris? Non horrent id verbum Dei purum, revelatam veritatem, Evangelium appellare, quod ipsemet Satan ex infernali pectore suo in aures Lutheri sui insusurravit ac evomuit? Non timent teterrimo huic fidei et salutis nostræ adversario suas adversus Christi doctrinam et Ecclesiam ejus operas collocare? Ac ne quis dubitet Lutherum cum hoc monstro arctissimam habuisse consuetudinem, dextramque ad istud sacerdotium sacrificiumque Christianorum oppugnandum dedisse, audiat rursum eumdem de hac sua familiaritate cum Satana pronuntiantem: « Crede mihi, inquit [7], bene, imo valde bene novi diabolum. Mecum in dormitorio nonnunquam deambulat. Quando cum hominibus sum, non nocet mihi: cum vero me solum deprehendit, tum docet me mores.» Et rursum addit magis horrenda [8]: « Diabolus frequentius et propius mihi condormit, quam mea Catharina.» Et alio loco jactitans se adversariorum argumenta non timere, rationem hanc reddit [9]: « Quia ipsorum argumenta per otium a diabolo audivi, et graviora quidem.» Et non parum se in cacodæmonum schola proficere indicans, subdit [10]: « Habeo unum et alterum mirabilem diabolum, a quibus diligenter, et admodum intente observor. Sunt enim non vulgares, sed magni dæmones, imo inter diabolos magni doctores in theologia.» Et in litteris ad electorem Saxoniæ scribit: « Diabolus interdum per meum cerebrum ita commeat, ut nec scribere possim, nec legere.» Quis ergo dubitare potest, illum ab his omnia illa didicisse et accepisse, quæ adversus sanctissimam eucharistiam tam impotenti ac furioso animo deblaterat? Quantum vero sibi placeret etiam per hunc familiarem herum suum hanc vitam finire, ut eam per illum ducebat, his verbis manifestat [11]: « Malo per diabolum, quam per Cæsarem interire: sic enim per magnum dominum interirem.» Vel, ut alius commensalis et

[98] Joan. VI, 53. [98a] Marc. V; Luc. VIII. [99] Joan. VI, 65. [1] Lib. XXV, c. 30. [2] Lanfrancus, Guitmundus, Algerus, Antoninus, Sabellicus. [3] Pag. 127. Pag. 217. et 218. [4] Lib. II Theol. Calvinist., art. 12. [5] Lib. II, art. 1. [6] In editione Jenens. tom. VI, fol. 28. [7] Tom. II German. Jenæ, fol. 77. [8] Colloq. Ger., fol. 275 et 281. [9] Colloq. Ger. fol. 216. [10] Colloq. Ger., fol. 275. [11] Colloq. Ger., fol. 259 et 285.

discipulus ejus collegit et vulgavit[15]: « Magis cupio per diabolum, quam per Cæsarem mori; morior enim per magnanimum atque potentem dominum. » Atque hæc sunt, viri Germani, non quæ pontificii per sycophantiam de vobis commenti sunt: sed quæ vel Lutherus vester de seipso testatus est, vel discipuli et commensales ejus Aurifaber et Rebenstock sectæ vestræ ministri, ex illius ore collegerunt, ac inter vos typis excudi et vulgari curaverunt. Hæc dogmatis vestri prima initia, fulcra, fundamenta, ab ipso diabolo inventa, erecta et constabilita. Et adhuc his inniti atque superstruere vos non pudet? Adhuc meliora sapere piget? Imo deteriora, eheu! sequi delectat, quando pars vestrum, quemadmodum vir apostolicorum temporum de vestris dixit abavis[13], « media fertur agina, » pars, ut ipsi videtis et ingemiscitis, proficit in pejus, « de calcaria pergens in carbonariam; » id est, a Lutheranismo deficit ad Calvinismum, Arianismum, Mahometismum et atheismum.

Nec enim porro inter vos in quæstionem vertitur, nec inter nos ullo modo dubitatur Calvinismum, Zwinglianismum, seu sacramentarismum hujus sæculi, ortum etiam habuisse a Satana, et ipsum cacodæmonem præcipuis auctoribus ejus omni ope et consilio adfuisse, ad verba Christi, quibus ipsa sacratur eucharistia, depravanda et corrumpenda. Enimvero de illis vere scripsit Lutherus[14]: « Satanas in mundo haud dubie auctor est Sacramentariis hujus sacramenti labefactandi et evertendi gratia, contendens plane, ovo epoto, nobis relinquere putamina; hoc est, Christi corpus et sanguinem e sacramento tollere, ut præter simplicem panem a pistore confectum nihil reliquum nobis remaneat. » Ac ut quodam ordine in his etiam procedamus, Carolstadius primus hujus tragœdiæ auctor, frequenter et publice jactavit, uti Lutherus et Chemnitius, cum quibus diutissime vixit, scriptis tradiderunt, « quod vir quidam ad eum venisset, qui demonstravit ei, quomodo verba cœnæ, in primis vero vocem τοῦτο, « hoc, » detorquere valeret; nec dubitant diabolum fuisse, qui eum postea totum occupavit ac possedit[15]. » Alberus Basiliensis minister libro contra Carolstadianos, diserte scribit, « diabolum corporaliter in eo habitasse; imo multis illum obsessum fuisse legionibus dæmonum. « Ipse quoque Lutherus non aliter tractans hominem in *Colloquiis*, quam si cum obsesso ageret, suis commensalibus dicebat[16]: « Quod diabolum eum nomino, nemo miretur. Nam ad Carolstadium non respicio; sed ad eum a quo obsessus est, et qui per eum etiam loquitur[17], » Satanam intelligens. Denique Basileenses ministri in quadam epistola memoriæ posterorum reliquerunt, « virum humana forma grandiorem (diabolum pro certo affirmant) Carolstadio concionante in templo visum, ac protinus egressum, ædes illius intrasse, ac filio spurio (incestas enim nuptias contraxerat) imperasse, ut patri diceret, se post triduum e vivis auferendum esse. » Eventus acta probavit, horribili morte tum sublato Carolstadio. Atque hi omnium novissimorum Hugnosticorum patriarchæ, ex cineribus Berengarii ignes Sacramentarios quærentis et accendentis, progressus, errores, miserabiles exitus.

Succenturiantis illi in sacramentario errore Zuinglii inventa propositaque non a Spiritu sancto, non a verbo Dei, non a perpetuo consensu totius Ecclesiæ catholicæ, non denique a sanctorum Patrum doctrina prodierunt; sed a spiritu nequam perambulante in tenebris, ut idem ipse his verbis profitetur[18]: « Cum tredecima Aprilis lux appeteret (vera narro, adeoque vera, ut celare volentem con-

A scientia cogat effundere), visus sum mihi in somno multo cum tædio contendere cum adversario scriba, sicque obmutuisse, ut proloqui non possem. Ibi ἀπὸ μηχανῆς visus est monitor adesse (ater fuerit an albus, nihil memini), qui diceret: Quin, ignave, respondes ei, quod Exodi XII scribitur: Est enim Phase, hoc est, transitus Domini. Protinus ut hoc phantasma visum est, simul expergefio, et e lecto exsilio, » etc. Hæc ille, quæ Schlusselburgius superintendens Megapolensium ita excipit[19]: « Ex hac Cinglii, secundi Sacramentariorum nostri sæculi antesignani narratione, ipsa meridiana luce apertius est, Calvinistas ipsam sacram Scripturam non magni facere. Nam Cinglius, ne verbis Christi lucidissimis fidem haberet, maluit isti atro angelo, in somno apparenti, quam ipsi Christo credere. Certissimum enim est, non album, sed atrum spiritum, id est, non bonum, sed malum angelum fuisse monitorem istum, qui Cinglio dogmatis sacramentarii incrustationem revelavit. » Hoc consequenter probat: 1° ex eo, quod boni spiritus semper ea forma se conspiciendos in apparitionibus præbeant, ut vere cognoscantur, non diaboli, sed boni esse angeli. 2° Numquam atra, sed alba forma semper appareant. 3° Nihil unquam cogitant, dicant, faciant, nisi quod cum Dei voluntate et verbo per omnia congruere norunt. Cinglii autem monitor verba Filii Dei, « significat », pro, « est » supponendo, falsare docuit. 4° Fructus Sacramentariorum, quos passim afferunt, sole clarius ostendunt, non Deum verum, sed ipsissimum diabolum Cinglio per omnium suam hæresim sacramentariam inspirasse. » Hactenus iste, qui et in Præfatione apologetica rursum scribit: diabolum Cinglio hæresim sacramentariam inspirasse, insusurrando illi, ut, « est, » per, « significat, » exponeret; hinceque in libro *De vera et falsa religione*, in recitatione verborum cœnæ ex evangelista Luca, pro, « est, » substituisse, « significat; » quod procul dubio famosi ac impostoris illius serpentis, qui primos parentes decepit, certum ac manifestum est argumentum. Concludit porro, hujus discipulos non nisi a Satana instigatos, funestum hoc adversus eucharistiam certamen in Ecclesia Dei excitasse, furiisque infernalibus actos idem bellum continuare; nec desituros esse, prius quam vel seipsos everterint, vel Christus illustri suo adventu eos compescuerit, et commeritis pœnis affecerit. Proœmii pagina 2. Et hactenus de factione Zuinglii, qui Lutheri judicio[20], « tanquam latro et seditiosus mortuus, damnatus est, volens alios armorum vi ad suum errorem adigere. »

De Calvinistica vero nunc multiplici ac fera turba quid dicemus? Nonne et illius antesignani atque primipili, duce Satana, contra sanctissimam eucharistiam infestis animis armisque insurrexerunt? Certe cum primæ cohortis dux Calvinus fatetur se « a quodam genio ad convicia, probra, et maledicta[21], » quibus scriptiones ejus scatent et redundant, concitari; prudentibus profecto atque sagacibus cunctis æstimandum reliquit, hujusmodi genium spiritum esse blasphemiæ et contentionis, non mansuetudinis et gratiæ. Sed quid apertius, quod res est, pronuntiare dissimulamus? Manifestum et indubitatum est, eum cum universis manipularibus ejusdem atri spiritus furoribus agitari, qui in somnis apparuit Zwinglio antecessori, cujus adversus realem Christi in eucharistia præsentiam et incruentam oblationem hæreses amplectuntur. Non enim possent tot illorum adversus Christum et expressum verbum ejus horrendæ blasphemiæ, nisi a diabolo provenire. Si nobis non creditur, hac saltem in re Lutheranis, quos sym-

[13] Colloq. Latin. fol. 32. [14] Tertull. [15] Tom. VII Ser. de euch., pag. 335. [16] Lib. II cont. cœlest. prof. tom. III lib. de Cœna, pag. 214. [17] Colloq. Ger., fol. 367 et 373. [18] Tom. II, fol. 249. [19] Proœmio lib. Calvinisticæ Theologiæ, fol. 3. [20] Colloq. Latin. tom. II, fol. 36. [21] Epist. ad Bucerum.

mistas et commilitones suos in *Harmonia et consensu orthodox.* reputant, fides habeatur. Lutherum in primis nuper audivimus, asserentem « Satanam Sacramentariis hoc sacramentum labefactandi auctorem esse. « Alibi recensuimus eum **161** quoque censere cunctos « Sacramentarios esse dæmoniacos, diabolis omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus et extra obsessos, diabolum eosdem admotis calcaribus agitare, et linguam calamumque eorum contra Christum moderari. » Ergo si vere dixit Beza [23], « Lutherum fuisse virum ore toto divinitus afflatum; » Calviniani pro certo toti a spiritu immundo afflati sunt. Sed quid de his Lutheri discipuli ac successores? Schlusselburgius contestatur [24], « quod somniis a nigro dæmone instillatis, testamentum Filii Dei labefactare evertereque nitantur. » Idem libro primo *Theologiæ Calv.*, art. 20, non dubitat opinionem eorum de cœna, a quodam spectro, id est, ab ipso spiritu tenebrarum suppeditatam esse. » Et libro secundo, articulo primo, Bezam dialogum, quem *Creophagiam* nominavit, « haud dubie dictante diabolo, contra Filii Dei testamentum concinnasse. » Et articulo 12: « Ipsum cacodæmonem esse magistrum omnium Calvinistarum. » Denique libro tertio, articulo octavo, omnino contendit, « spiritum Calvinisticum esse spiritum tenebrarum; et Satanam per Calvinistas organa sua loqui. » Joannes Schutz præfatione in libr. L *Causarum* constanter affirmat, « sacramentarismum », in Calvinianis nunc potissimum urgentem, « camarinam esse, in quam multæ hæreses confluunt, ultimamque Satanæ iram, quam furiis agitatus, contra Christum ejusque Ecclesiam exercet. » Nimis prolixum et forte tædiosum esset Westphali, Heshusii, Chemnitii, Morlini, Wigandi, Chytræi, Corvini, Puchenii, et reliquorum Lutheranorum superintendentium ac ministrorum similia de Calvinianis judicia referre, quibus uno velut animo indicant et ore pronuntiant, illos pro certo spiritu vertiginis et diabolico agitari, ut Christum in eucharistia revera Ecclesiæ suæ præsentem, velut de solio suo deturbent ac propellant; ipseque Satanas tandem aliquando tyrannidi suæ, opera eorum restitutus, rerum potiatur. Et de his hactenus. Ad Irenæum vere, pie, et apostolice de eucharistiæ sacramento et sacrificio disserentem revertamur.

Non quasi indigenti. Quia partim cum audacissimis simulque callidissimis hæreticis, qui rectissima quæque ad impia figmenta sua torquebant, partim vero cum simplicissimis et adhuc neophytis Christianis, quibus imponere facile erat, negotium habebat Irenæus; hic et in sequentibus frequenter inculcat, Deum nullis rebus hominum egere.

Sed uti neque infructuosi. Varios multiplicesque fructus communionis et oblationis corporis Christi, paucis istis verbis comprehendit; quos apertius enumerat cap. 34 hujus libri, et initio quinti.

Nec ingrati. Alia ratio est institutæ oblationis eucharistiæ, nimirum, ut gratias agamus dominationi ejus, veluti clarius demonstrat cap. 34, et discamus Deo servire. Inde graviter et erudite admodum docet Augustinus, cultum hunc, qui per sacrificium exhibetur, nulli unquam exhibendum, nisi vero et soli Deo, lib. VIII *De civit.*, cap. 27, et lib. X, cap. 4 et 7; et epist. ad Deogratias, quæst. 3.

Eum qui est ex creatura panis. Ambrosius: « Panis est ante verba sacramentorum; ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. » Et paulo post: « Antequam consecretur, panis est; ubi autem verba Christi accesserunt, corpus est Christi. Denique audi dicentem: « Accipite et edite ex eo omnes: Hoc est corpus meum [25]. » Et ante verba Christi, calix est vini et aquæ plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur, qui plebem redemit [26]. » Cyprianus martyr serm. de Cœna Dom.: « Panis iste communis in carnem et sanguinem mutatus, procurat vitam et incrementum corporibus. » Et non ita multo postea: « Panis iste, quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro. »

Hoc est meum corpus. Ita legit vetus codex; et Paulus I Cor. XI, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα, hancque lectionem retinet Jacobi liturgia Græca. Verba vero hæc de pane dici, iisdemque effici corpus Christi, apertius postea docet cap. 34 dicens: « Panis percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed eucharistia, » etc. Et lib. V: « Quando mistus calix, et fractus (sive factus) panis percipit verbum Dei, fit eucharistia corporis et sanguinis Christi, » etc.

Et calicem. Christus profecto tam studiose accipiens calicem; et Paulus vocans eum « calicem benedictionis, » et « calicem Domini, » satis docuerunt, non in vasis profanis et communibus tam augustum mysterium exercendum esse, ut profani volunt hæretici. Constat enim, etiam a temporibus illis ad nos usque hæc sacra vasa propter consortium corporis et sanguinis Domini sanctificata, cunctis Christianis honori fuisse ac veneration. Nam et ipse calix, certe argenteus, in quo Dominus consecravit, adhuc quingentis postea annis Jerosolymis in scriniolo reconditus religiose servabatur, et per operculi foramen tangi et osculari peregrinantibus concedebatur, ut testis est Venerabilis Beda, lib. *De Locis sacris*, c. 2. Justinus martyr ad finem *Apolog.* I refert calicem allatum præsuli ad sacrandum. Tertullianus testatur suo tempore calices imaginibus Christi, instar pastoris ovem aberrantem referentis, depictos ornatosque fuisse [27]. Cyprianus epist. ad Cæcilium, de sacramento Dominici calicis, et serm. de lapsis, sacri hujus poculi non semel meminit. Etiam aureos et argenteos calices ecclesiam Africanam habuisse temporibus Diocletiani, satis declarant acta Circensia [28], ab Augustino relata in *Breviculo collat. cum Donatist.*, die 3, c. 13. Athanasius deinde ex actis synodi Alexandrinæ, docet eum impium esse, qui mysticum poculum, apud legitimos Ecclesiæ præsides inventum, sponte fregerit, « quia sanguini Christi ex eo propinato contumeliam facit [29]. » Optatus Donatistis exprobrat: « Calices Christi sanguinis portitores fregistis, eorum species revocastis in massas, » etc. Nazianzenus orat. I in Julianum, Theodoretus lib. III *Hist.*, c. 12 et 13, tantumdem vitio vertunt Juliani apostatæ officiariis et agnatis Felici ac Elvidio, etc. Cæteris, ne longior sim, supersedeo.

Novi testamenti novam docuit oblationem. His declarat, Christum verbo suo instituisse et docuisse sacrificium corporis sui, jussisseque apostolos, novi testamenti sacerdotes et episcopos itidem facere, et ecclesiis tradere, cum primus ipse juxta ordinem Melchisedech obtulerit; deinde, ut explicat B. Clemens, præcepit dicens: « Hoc facite in meam commemorationem [30]. » Neque vero sine insigni impudentia possunt hæc Irenæi verba ad sacrificia spiritualia torqueri; cum ea nova non sint in novo testamento. Multo adhuc minus ad eleemosynas, in gratiam egenorum et Ecclesiæ ministrorum a fidelibus collatas et oblatas; aut ad panem communem necdum consecratum referri, ut nugantur cum Magdeburgensibus Major et Gallasius; sed de ipsis jam verbo Dei consecratis pane et calice sunt acci-

[23] In Iconibus. [24] Prœmio I. Calv. theolog. [25] Matth. XXVI, 26. [26] Lib. IV De sacr., c. 4, 5. [27] De pudic., c. 7 et 10. [28] Tomo VII. [29] Apologia 2. [30] Luc. XXII, 19.

pienda et intelligenda. Nam apertissime scribit Irenæus, Christum tunc consilium dedisse offerendi, cum panem accepit dicens : « Hoc est meum corpus ; » similiter et calicem suum sanguinem esse confessum fuisse, noviquе testamenti novam docuisse et tradidisse oblationem.

Quam Ecclesia ab apostolis accipiens. Non tantum sacrificii missæ actionem ipsam et substantiam (ut loquuntur), quæ consecrationem, oblationem, et communicationem veluti præcipuas partes complectitur, apostolos una cum Evangelio, baptismo et aliis sacramentis tradidisse ecclesiis, ausim post Irenæum affirmare ; verum et singulos ritus et cæremonias, sive vestes, luminaria, incensum, orationes, laudes, gratiarum actiones, lectiones, ablutiones manuum, salutationes et acclamationes ad populum, pro vivis et defunctis precationes, et benedictiones si spectaverimus ; quemadmodum ex liturgiis B. Jacobi, B. Dionysii et B. Clementis attentis et piis lectoribus liquidum est.

In universo mundo offert Deo. Jacobum aliosque apostolos Jerosolymis sacrificasse monstrat cum illius liturgia, Actorum apostolorum liber, cap. II, et sexta universalis synodus. Paulum Corinthiis ritus eucharistiæ prius opere, deinde scripto tradidisse ipse sibi testis est [30] : eumdem quoque in ecclesia Antiochena cum Barnaba et aliis Christianæ pietatis antistitibus jejunasse, et Domino rem sacram fecisse, λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, docet peregrinationum ejus comes Lucas evangelista [31]. Ibidem etiam missarum solemnia B. Petrum celebrasse, scribunt Gregorius Magnus, et Isidorus, epist. ad Joan. Syracusanum ; et lib. I *De officiis.* Matthæum in Æthiopia juxta altare, in quo celebraverat, martyrium obivisse testatur Abdias. Quotidie se immaculati Agni carnem et sanguinem sacrificasse, et populis distribuisse profitetur, qui Scythiam, Moscoviam, Germaniam, Græciam, et Achaiam, Evangelii gratia, lustraverat B. Andreas ; ut testatur epist. ecclesiarum Achaiæ ad universas per orbem ecclesias ; cujus meminerunt Cyprianus lib. *De duplici martyrio* ; Algerus, et Bernardus. Thomam, Philippum et Bartholomæum in Perside, India, et universo Oriente, tanti sacramenti formam et doctrinam magna diligentia comprobasse non est ambigendum. Marcum Alexandriæ, Joannemque Ephesi Christiani sacerdotii munere functos esse clarum est. Romæ Petrum et Clementem hujus oblationi operam dedisse ; Galliis demum nostris Martialem, Aurelianum, Dionysium Areopagitam, prout ab apostolis edocti fuerant, et altaria **162** erexisse, missarumque solemnia celebrasse, et posteris ad hæc usque tempora tradidisse, scripta eorum loquuntur. Jure igitur optimo affirmat Irenæus Ecclesiam toto orbe dispersam, eucharistiæ oblationem, ut ab apostolis accepit, Deo omnipotenti offerre, juxta Malachiæ vaticinium et Domini nostri præscriptum.

Malachias sic præsignificavit. Hunc cum vet. cod. Augustinus Malachielem vocat, quem et angelum nuncupatum, et Esdram sacerdotem fuisse, cum Hebræis, Jonathan Chaldæo, et Hieronymo, opinatur lib. XX *De civitate Dei*, cap. 25. Dorotheus martyr in *Synopsi* tradit angelum Domini illi apparuisse eo ipso secundo die, quo aliquid prophetasset. Clemens Alex. ubicunque ejus meminit, angelum tantum vocat. Epiphanius scribit illum ob formam oppido quam præstantem, mansuetudinem, et insignem pietatem, id nomen consecutum esse.

Porro locum hunc prophetæ, de sacrificio corporis et sanguinis Christi in eucharistia, ante Irenæum interpretati sunt Clemens Rom. lib. VII *Constit. apost.*, c. 31 ; Martialis epist. ad Burdeg., cap. 3 ; Justinus martyr in *Dialogo* ; postea vero Tertullianus lib. III *Contra Marcion.*, Cyprianus lib. I *Adversus Judæos*, cap. 16 ; Chrysostomus in Psal. XCV ; Augustinus XVIII *De civit. Dei*, cap. 35, et lib. XIX, cap. 23, et lib. I *Contra adversarium legis*, cap. 20 ; Eusebius lib. I *De demonst. evang.*, cap. ultimo ; Damascenus lib. IV, c. 14 ; Petrus cognomento Venerabilis lib. I *Contra Petrobrusianos*, et lib. II *Contra Judæos*, cap. 3 ; imo et qui Christo nomen non dederat, rabbi Samuel, *Parastasi veri Messiæ*, ad rabbi Isaac magistrum synagogæ Subiulmetæ in regno Marochiano, cap. 20 et 23, ut impietas sit plusquam Judaica, huic interpretationi repugnare.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 32.

Pag. 247. *Non vult.* Irenæus non εἰ θελητὸν, ut nostra τῶν Ο' exemplaria sonant, sed οὐ θέλει legi se videtur, quomodo et Theodoretus habet.

Aures. Nescio utrum scriba ex Latina Vulgata ita posuerit, an ipse Irenæus τὰ ὦτα vel ὠτία in LXX legerit, prouti et in aliis Græcis Patribus reperitur ; cum tamen ipse Apostolus Hebr. X,5, allegaverit : σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

Pag. 248. *Holocausta.* In editt. itaque τῶν Ο' pro singulari ὁλοκαύτωμα lege pluraliter ὁλοκαυτώματα, prouti cod. Alex. et ipse Apostolus Hebr. X, 6, habet.

Alibi ait : Sacrificium, etc. Quis vero ita ait ? An David, cujus Psalmum L, 18, Feuard. in margine apposuit ? Ast iste locus jam ante citatus est, nec ibi posterius comma, « odor suavitatis, » etc., legitur. Anne Isaias, cujus proxime facta est mentio ? Sed nec in Isaia, neque in ullo alio S. Scripturæ libro, canonico vel apocrypho, hanc sententiam reperire potui, licet plurimum temporis ei inquirendæ impenderim. Id solum addo, eamdem ex parte a Clemente Alex. lib. II Pædagogi, cap. 12, pag. 261, una cum alio Isaiæ dicto, ab Irenæo hic citato, allegari hoc modo : Ὀσμὴ, φησὶν, εὐωδίας τῷ Θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν. Ubi perinde Irenæus, a quo forte hæc mutuatus est, in genere ait φησίν. Equidem ibi in margine notatum est Ecclesiastici cap. XXXV, quod in LXX est XXXII, sed nec ibi hoc dictum legitur.

Omnis Juda. LXX modo habent, πᾶσα Ἰουδαία.

Et sacrificiis. Irenæus itaque θυσιῶν legisse videtur, prout et in cod. Alex. scriptum est ; cum editt. juxta Hebræum habeant singulariter θυσίας.

Servisti. Ita iterum cum Irenæo codex Alex., ἐδούλευσας· sed editt. juxta Hebræum, ἐδούλωσά σε.

Fecisti. Irenæus itaque legit ἐποίησας, non ἐποίησα, sicut et Cyrillus Alex. in Isaiam habet.

Ante me stetisti. Ita juxta editt. LXX, Irenæus, et post ipsum Procopius, sed in ms. Alex. est προέστην σου, quomodo et Cyrill. Alex. ac Theodoretus, necnon Hieronymus in suo τῶν Ο' cod. legit.

Pag. 249. *Non enim adipes.* Hæc ex Jeremia Irenæus addidisse videtur, quamvis verba parumper differant ; neque enim in Isaia ea reperio.

Ex animo. Hæc verba explicationis ergo sunt addita.

Et judicium pacificum. Nostri LXX habent juxta Hebræum : ἀλήθειαν καὶ κρῖμα εἰρηνικόν. Sed in Irenæi cod. omissa fuit vox ἀλήθειαν, quæ et in ms. Alex. desideratur.

Sed et suis discipulis dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, etc. Eam quam Feuard. hic inseruit de sacrificio eucharistiæ dissertationem, indeque subnexam in Lutherum, Calvinum, etc., invectivam omitto, quod nimis prolixa et intempestiva sit, non quod rem ipsam inficias eam, aut subterfugiam. Certum enim est, Irenæum ac omnes, quorum scripta habemus, patres, aposto-

[30] I Cor. XI. [31] Act. XIII.

lis sive coævos, sive proxime succedentes, S. eucharistiam pro novæ legis sacrificio habuisse. Atque hanc non privatam particularis ecclesiæ vel doctoris, sed publicam universalis Ecclesiæ doctrinam atque praxin fuisse, quam illa ab apostolis, apostoli ab ipso Christo edocti acceperunt, diserte hoc et sequenti 34 cap. docet Irenæus, atque ante ipsum Justinus martyr, partim in *Apologia* I ad Antoninum, clarius vero et prolixius in *Dialogo cum Tryphone Judæo*. Cujus, ut et S. Ignatii, Tertulliani, S. Cypriani, aliorumque verba, tam a pontificiis, quam a doctioribus protestantibus, crebro allegata hic describere non est necesse. Unius solum Clementis Romani verba, non spuria vel dubia, qualia Feuard. hoc loco adnotavit, sed certissime genuina ex ejus *ad Corinthios Epistola* adducere placet, quod non nisi ab uno mox laudando scriptore, neque ab eo integra, hanc in rem citata sciam. Ita vero is § 40: Πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ Δεσπότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν· κατὰ καιροὺς τεταγμένους τάς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκῇ ἢ ἀτάκτως γίνεσθαι, ἀλλ' ὡρισμένοις καιροῖς καὶ ὥραις... Οἱ οὖν τοῖς προστεταγμένοις καιροῖς ποιοῦντες τὰς προσφορὰς αὐτῶν, εὐπροσδεκτοί τε καὶ μακάριοι· τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ Δεσπότου ἀκολουθοῦντες, οὐ διαμαρτάνουσιν. « Cuncta ordine debemus facere, quæ nos Dominus jussit peragere; statutis scilicet temporibus oblationes et sacra ministeria perfici, neque temere et inordinate ea fieri, sed præfinitis temporibus, et horis. Qui ergo assignatis temporibus oblationes suas faciunt, accepti et beati sunt; dum enim leges Domini sequuntur, non aberrant. » Ne vero hæc de solis Judaicorum sacerdotum, vel Christianorum laicorum oblationibus accipiantur, addo sequentia § 44 verba: Ἁμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν ἔσται ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσενεγκόντας τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν. « Non enim erit leve peccatum nostrum, si eos qui inculpate et sancte dona obtulerunt, episcopatu privaverimus. » Atqui cum hujus epistolæ auctor ille ipse Clemens fuisse videatur, cujus « nomen in libro vitæ scriptum » Philippensibus scripsit Paulus cap. IV, vers. 3, cumque is modo citata duobus vel tribus post Petri et Pauli apostolorum martyrium, et viginti ante S. Joannis obitum, annis scripserit, vix ullus dubitandi locus relictus est, ab ipsis SS. apostolis hanc de sacrificio eucharistiæ doctrinam promanasse, ac proinde omnino tenendam esse, licet nullum pro ea dictum ex ipsis prophetarum vel apostolorum scriptis adduci posset. Generale est enim S. Pauli præceptum II Thessal. II, 14: « Fratres, state, et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram. » Sed satis quoque Scripturarum pro sacrificio eucharistiæ post Irenæum aliosque S. Patres adduxerunt recentiores theologi, non modo pontificii, sed et protestantes, præsertim Anglicanæ Ecclesiæ doctores: ex quibus unum nomino, tam doctrinæ quam pietatis eximiæ virum, Josephum Medum, utpote qui peculiari tractatu *De sacrificio Christiano*, Anglice scripto, hanc rem egregie probavit et illustravit; ab omnibus proinde theologiæ studiosis, præsertim sacri presbyterii candidatis diligenter legendo. Atque hujus non solum sententiæ, sed et voto in fine capitis 8 expresso, toto corde subscribo, atque opto, ut postquam multi pii doctique e parte protestantium viri hunc Lutheri et Calvini errorem, ac veram apostolicæ Ecclesiæ doctrinam bene agnoverint, hujus quoque sanctissimas formulas liturgicas, quibus dictum sacrificium Deo offertur, ab illis male e suis cœtibus proscriptas, in usum revocent, et hunc summum divinæ majestati honorem debite reddant.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 33.

Pag. 249. *Quod est autem aliud nomen.* Nomen Domini Jesu etiam ad Patrem, qui genuit et misit eum, pertinet: et per illud ubique glorificatur inter gentes, dum Ecclesia offert per ipsum preces et sacrificium purum. Impii igitur sunt in Filium et Patrem Calviniani, idem nomen Jesu nulla omnino reverentia dignum existimantes, ut in Dialogo tertio, superiore anno demonstravimus.

Per Jesum Christum offert Ecclesia. Locum hunc illustrant et confirmant aliquot non absimiles Patrum sententiæ subjectæ. Cyprian. epistola 68: « Sacerdos in altari vice Christi fungitur, et sacrificium verum et plenum Deo Patri in passionis Unigeniti sui offert recordationem; » August. X *De civitate Dei*, cap. 20: « Christus sacerdos est, ipse offerens, ipse **163** et oblatio; cujus rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiæ sacrificium; cum ipsius ipse sit caput, et ipsius capitis ipse sit corpus, tam ipsa per ipsum, quam ipse per ipsam suetus offerri. » Chrysost. hom. 83 in Matth.: Qui tunc ista in illa cœna confecit, ipse nunc quoque operatur, ipse perficit; ministrorum nos ordinem tenemus; qui vero hæc sanctificat et transmutat, ipse est. » Ambros. in Psalmum XXXVIII: « Etsi nunc Christus non videatur offerre, ipse tamen offertur in terris, quando corpus Christi offertur. Imo ipse offerre manifestatur in nobis, cujus sermo sanctificat sacrificium, quod offertur, » etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 33.

Pag. 249. *Per Jesum Christum offert Ecclesia.* Hoc caput Irenæi explanat, et quomodo preces atque oblationes tum Christo, tum Deo Patri per Christum offerantur, egregie declarat locus Origenis lib. VIII *Contra Celsum*, ita sonans: Τὸν ἕνα Θεὸν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν, αὐτοῦ καὶ Λόγον, καὶ εἰκόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν· προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ᾧ πρώτον προσφέρομεν αὐτὰς, ἀξιοῦντες αὐτὸν, ἱλασμὸν ὄντα (περὶ) τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, προσαγαγεῖν, ὡς Ἀρχιερέα, καὶ εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ. « Unum Deum atque unum Filium, ejus et Verbum, et imaginem, supplicationibus ac precibus pro virili nostra colimus; fundentes Deo universorum orationes per Unigenitum ejus, cui primum eas offerimus, rogantes illum, utpote qui propitiatio est pro peccatis nostris, ut, velut summus Pontifex, et preces, et sacrificia, et intercessiones nostras illi, qui super omnia est, Deo sistat. »

Cum igitur offers. Hunc Evangelii locum de eucharistiæ oblatione cum Irenæo interpretantur B. Clemens Romanus lib. II *Constit. apost.*, cap. 58 (57); Optatus Milevitanus lib. VI *Contra Parmenianum*, Cyrillus Jeros. V catechesi mystagogica. Feuard. Dicti enim, ut et alii auctores, memorant ritum Ecclesiæ, quo per diaconos hortabatur fideles ad S. eucharistiam accessuros, ne cum inimicitia vel discordia ad altare venirent, in hoc Servatoris præcepto utique fundatum. Et sane cum hoc contineatur eximio isto sermone, quo novam legem, aut veterem renovatam, fidelibus suis observandam promulgavit; non tam Mosaicas oblationes cum altari et templo brevi abolendas, sed altare ac sacrificium Ecclesiæ jamjam instituendum præcipue respexisse, ac tale supposuisse videtur: quale etiam in Christianorum cœtibus fuisse, non solum Irenæus et antiquior Ignatius, sed et ipse Apostolus testatur Hebr. XIII, 10, scribens: « Habemus altare, ex quo edendi non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt. » Extra Judæorum itaque templum in Ecclesia erat θυσιαστήριον, « altare, » et per consequens etiam θυσία, « sacrificium, » non solum rationale laudis et precum, sed et materiale panis et vini, quod verbo « edendi » clare significat Apostolus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 250. *Quam Dominus docuit offerre.* Observa quam frequenter, graviter, et nominatim repetat Christum Dominum auctorem et institutorem esse sacrificii eucharistiæ.

Offerre igitur oportet Deo primitias. Quia sæpe oblationis primitiarum meminit, de illis quædam disserere operæ pretium visum est.

Primitias vocabant Hebræi primos fructus frugum, vinearum, olearum, etc., quos ex agris quotannis percipiebant; Deoque offerre lege tenebantur, Exod. XXII, XXIII, XXV, XXXIV; Deuteron. XII, XVIII, XXVI; Num. XV, XVIII, XXXI; Levit. XXIII, XXV. Ab initio autem, arbitrio offerentium relictum fuit quantum quisque offerre vellet; verum ob ingratum animum populi et sacerdotum avaritiam, magistrorum deinde arbitrio effectum esse tradit Hieronymus, ut qui plurimum, quadragesimam partem daret; qui minimum, sexagesimam; inter quadragesimam et sexagesimam licebat offerre quæcunque collibuisset.

Primo autem offerebant, gratias agentes Deo auctori et largitori omnium bonorum, eique ut summo omnium imperatori tributo persoluto, se famulitium perpetuum præstituros recipiebant.

Secundo, sacerdotes et Levitæ, quibus nulla terræ portio certa fuerat, quique continuo sacris operabantur, his oblationibus honeste alebantur, atque ob eam rem Deus eorum agris ubertatem pollicebatur.

Tertio, viduarum, pupillorum, peregrinorum et pauperum necessitatibus consulebatur.

Postremo, hoc genere oblationum, ut reliquis sacrificiis et cæremoniis legalibus, venturum Messiam; et per ejusdem perfectam oblationem peccatorum expiationem, perfectamque cum Deo reconciliationem, se credere et exspectare significabant.

Christiani autem cum legis cæremoniis per Christum soluti sint, postremaque ratio ad eas spectet, nunquam ea conditione primitias offerre licet. Quia vero aliæ rationes ad moralia pertinent, quæ Christus non abrogavit, sed explicavit et confirmavit; judicaverunt apostoli, horumque successores, Christianos adhuc decimarum et oblationum offerendi munere teneri. Id docet B. Clemens Romanus his verbis : « Quanquam Dominus liberavit vos a servitute adjectorum vinculorum, non amplius sinens vos sacrificare animalia bruta pro peccatis; non tamen vos oblationibus liberavit, quas sacerdotibus debetis; et beneficentiis erga eos qui egent. Ait enim Dominus in Evangelio : « Nisi abundaverit justitia vestra [32], » etc. Ita ergo abundabit, si de sacerdotibus, orphanis, viduis majorem curam suscipietis. » Lib. II *Const. apost.*, cap. 39. Rursus cap. 29 docet quantum debeant episcopi ex primitiis et decimis capere, et reliquis communicare, prohibens ne soli obliguriant ac dilapident, alias eis exprobrabitur : « Lac comedebatis, et lanis vestiebamini [33], » etc. Iterum, quomodo ex omnibus prorsus bonis et possessionibus dare debeant, scribit lib. VII, cap. 30, quibus distribui, lib. VIII, cap. 36 et 37; quibusque verbis episcopus eas suscipiens benediceret, lib. VIII, cap. 46. Jubet quoque novas spicas, uvas, oleum ad luminaria, et tempore quo sancta celebratur oblatio, thymiama ad altare offerri, canon. 4 apostolorum; omnium vero aliorum primitias, mitti debere ad domum episcoporum et presbyterorum, nequaquam super altare, canon. 5 eorumdem.

Qui præter hos Clementis et Irenæi locos, de illis ampliora desiderat, consulat Urbani papæ et martyris epistolam ad omnes episcopos; Origenem hom. 11 in Numeros, et 10 in Josue; Epiphanium hæresi 80; Hieronymum in cap. XLIV Ezech.; Gratianum causa 16, quæstione 7; demum Thomam Aquinatem, 2-2, q. 87, artic. 4.

Et non genus oblationum. Sic cum negatione legendum, cum veteri cod. indicat sensus, qui nullus alias exsisteret; et me ante veteris exemplaris fidem mire distorsit. Docet sacerdotium et sacrificia per Christum non esse sublata, sed translata; non abrogata, sed consummata; id est, in alia multo augustiora mutata : quod et Paulus scribit : « Translato sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat [34]. » Translatum ait, seu commutatum, non quassatum, prohibitum, aut (ut cum Irenæo loquamur) reprobatum; quia oblationes illic, id est, apud Judæos; oblationes et hic, apud Christianos; sacrificia in populo, id est, synagoga Hebræorum; sacrificia et in Ecclesia Christianorum. Illa enim tantum figuræ erant et umbræ futurorum bonorum, hæc vero veritatem ipsam, quam significant, et complectuntur, et exhibent.

Clemens Rom. ante Irenæum hoc ita dilucide et acute explicavit [35] : « Tabernaculum testimonii per omnia figuram Ecclesiæ referebat, » etc. « Vos igitur hodie, o episcopi, estis populo vestro sacerdotes et Levitæ, qui ministrant sacro tabernaculo sanctæ et catholicæ Ecclesiæ; atque assistentes ad altare Domini et Dei nostri, et adducentes ei, καὶ προσάγοντες αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάκτους θυσίας, rationales et incruentas hostias, per Jesum magnum pontificem. » Et lib. VI, cap. 23 : « Baptismum, sacrificium, sacerdotium, localem adorationem mutavit; pro quotidiano baptismo, unum solum; pro sacrificio cruento, rationale et incruentum ac mysticum sacrificium instituit, quod in mortem Domini per symbola corporis et sanguinis sui celebratur. » Hæc ille in lib. *De const. apost.* quos germanos et vere illius esse, tam unanimi sententia Patres omnes veteris Ecclesiæ confirmant, ut flagitiosæ impudentiæ sit dubitare aut negare. Eadem pertractat Augustinus lib. XVII *De civitate Dei*, cap. 17 et 20.

Observandum quoque Irenæum non loqui de sacrificiis illis spiritalibus cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt; sed de nova novi testamenti, externaque oblatione, quam legalibus externis opponit. Id enim sacrificium omnibus sacrificiis veteris testamenti successisse, ex apertis Scripturis ostendit Augustinus XVII *De civitate*, cap. 20.

164 *Neque sine.* Ita vetus codex. Excusi, « sive. »

Ab initio enim respexit. Hebræi per hunc Dei respectum, cœlestem oblatæ rei combustionem intelligunt, qualis postea contigit sub Manue, Aarone, Salomone, Elia et Machabæis.

Nonne si recte offeras. Septuaginta interpretum lectionem sequitur, ut post eum Ambrosius lib. *De incarnationis Dom. sacram.*, cap. primo, serm. 9, lib. *De Caïn et Abel*, cap. 6; Cyrillus Alex. lib. II in Genes.; Prosper Aquitanicus lib. II *De vocat. gent.*, cap. 13; Chrysostomus hom. 18 in Genesim. Et de hoc jam superius dictum est.

Seducit. Sic vetus codex; excusi, « ad se ducit. »

Putarentur. Expunximus « putantur, » auct. vet. cod.

Consilium. Ita cum veteri codice habet sacrorum Bibliorum littera; ideo « concilium » delevimus.

Sed non. Ita vetus codex; excusi, « sed eum. »

Cum minime acquiesceret. Vetus cod. « cum minime quiesceret. »

Semper justum. « Super justum, » lubens legerem, etsi nullus codicum hoc doceat.

Igitur non sacrificia. Nulla sacrificia externa per se sanctificant hominem cum impia mente, ac odio proximorum offerentem, ut supra de Caïn

[32] Matth. V, 20. [33] Ezech. XXXIV, 3. [34] Heb. VII, 12. [35] Lib. II Const. Apost., cap. 29.

ostendit, consequenter quoque probat ex Isaia; sed conscientia pura et simplex, quemadmodum Ecclesia offert Deo, sanctos efficit.

Peccatori. Delevimus « peccator, » auct. vet. cod.

Pag. 251. *In sententia pura.* Fallunt turpissime, et falluntur Magdeburgenses, qui his verbis contendunt species sacrificiorum enumerari, ut oblationem corporis Christi Irenæo inde ignotam probent. Non enim sacrificia enumerat; sed quibus virtutibus, modis, et præcedentibus animi præparationibus homines Deo grati, gratam ei oblationem offerant et percipiant, docet. Huc pertinet illa diaconi ante oblationem et communionem proclamatio apud Clementem, Basilium, Cyrillum Jerosolymitanum et Chrysostomum [36] : « Ne quis infidelis : Ne quis in hypocrisi : Ne quis dolose ut Judas : Ne quis contra aliquem : Nullus catechumenus : Nullus hæreticus : Sancta sanctis. »

Hæc Feuardentii verba adnotationibus suis inseruit Grabius, probavitque.

Ad hæc quoque pertinuisse symbolicam manuum ablutionem profitentur Dionysius Areopagita lib. *De eccl. hier.*, cap. 3; et Cyrillus Jerosol. catech. mystagogica 5. Nec aurea, quæ sequuntur, oris vere aurei verba prætermittere possum : « Quare mundiorem esse non oportet, ait [37], eum, qui hoc sacrificio participaturus est? Quos radios solares non debet excedere manus illa quæ hanc carnem pertractat, os quod igne impletur spirituali, lingua quæ cruentatur hoc admirabili sanguine? » In eam rem præclara et multa reperies apud Hesychium in cap. XXVI Levitici; Augustinum epist. ad Julianum comitem; Hieronymum *Commentariis in Epist. ad Titum;* Gregorium Nyssenum lib. *De vita Moysis;* Cyprianum serm. 5 de lapsis; et Clementem Alex. IV *Strom.*

Quæ sunt ejus. Ita legendum docuit vetus cod. Excusi, « quæ sunt eis. »

Non enim. Vet. cod. duas voculas « per, » et « Deo, » nescit; ideoque longe apertius pro sacrificii corporis Christi comprobatione legit, « non enim receperunt Verbum, quod offertur. » Hoc indicare magis, quam immutare placuit.

Sed neque hæreticorum Synagogæ. Hæreticos æque ac Judæos pernegat veram sinceramque eucharistiæ consecrationem et oblationem habere, quandoquidem alii diversos deos sibi fingentes in creatione rerum universarum, a persona, dispensationeque Domini nostri turpissime aberrabant. Alii ut in baptismi, sic et eucharistiæ doctrina et ministerio hallucinati, nunc aqua sola utebantur, ut est apud Clementem Alex. I Strom. nunc magico murmure verborum vinum album tanquam rubicundum et purpureum apparere facientes; id etiam conari jam insanas a se redditas mulierculas jubebant, ut cap. 9 lib. primi idem demonstravit Irenæus. Quidam ipsam consecratam eucharistiam carnem veram Domini Jesu esse inficiabantur, ut est apud Ignatium [38], referente etiam Theodoreto [39]. Alii exsecrandis et non dicendis pollutionibus panem contaminabant. Alii serpentis cujusdam lambitu confici suspicabantur, uti referunt Epiphanius et Theodoretus. Merito igitur illorum omnes synagogas vero et salubri Dominico sacrificio carere docet. Omnium autem nequissimos posteriores nostri temporis Gnosticos vel inde esse constat, qui non modo non offerunt, sed ab aliis oblatum, sanctis aris avellunt et conculcant.

Quomodo autem constabit eis. Duo præcipua confessionis Christianæ capita, Christum nempe Dei Filium esse qui mundum condidit, et universæ carnis resurrectionem, confirmat ex eo quod Christus panem et vinum benedictione et invocatione, corpus et sanguinem suum esse prædicaverit et fecerit, eademque offerre instituerit, et edenda distribuerit in commemorationem propriæ mortis, atque arrhabonem et pignus nostræ resurrectionis.

Hæc iterum Feuard. verba notis suis inserit Grabius, probatque.

Quoniam vero hæc Irenæi verba, quamvis clarissima, conatus est impius Ecclesiæ desertor et Sacramentariorum alter in Helvetia coryphæus Œcolampadius, magna orationis arte pervertere, et in alienum sensum detorquere; operæ pretium duxi huc ea sigillatim ascribere, quæ adversus illum pro Irenæo scripsit pridem piissimus et doctissimus episcopus, nunc autem beatissimus pro Christo martyr Joannes Fischerus Roffensis episcopus, lib. IV *De eucharistia*, cap. 21 et 22 : « Ipsis primis verbis, ait, velut rem certam affirmat, constare panem et vinum esse corpus et sanguinem Domini; id quod apparet ipsos hæreticos, adversus quos contendebat, ceu confessum admisisse; et istud, de quo sibi cum adversariis convenit, ceu basim facit argumentationis suæ. Sic enim ratiocinatur : Vos asseritis panem illum in quo gratiæ sunt actæ, corpus esse Domini vestri; et calicem illum, calicem sanguinis ejus. Et quomodo istud constabit, si negaveritis Dominum vestrum esse Filium conditoris omnium creaturarum? hoc est, ipsum Verbum quo vitis fructificat, et parit uvas, terra quoque primum herbam, deinde spicam, postremo plenum triticum producit? Nam si conditorem harum rerum Christus pro sibi adversario (sicut vos putatis) haberet, nunquam panem et vinum, quæ ex illis creaturis fiunt, delegisset, unde corpus pariter et sanguinem conficeret. »

Eum panem, in quo gratiæ actæ sint. Ista ex Justini martyris *Apologia* posteriore desumpta videntur : quoniam illic panem eucharistiæ vocat ἄρτον εὐχαριστηθέντα, rursumque τροφὴν εὐχαριστηθεῖσαν, Cyprianus quoque, « panem cœlesti benedictione consecratum [40]. » Ita enim quondam benedixit terram, et germinavit : benedixit panes et pisces, et illico mirabiliter multiplicati sunt, etc. Ex his autem evidentissime patet, Irenæum non solum constanter credidisse et docuisse, panem vi consecrationis reipsa effici verum corpus Christi, non figura, metonymia, vel significatione; verum etiam ex hoc tanquam firmissimo, et ab ipsis etiam hæreticis admisso principio, adversus alias illorum hæreses argumenta duxisse.

Quomodo ergo rursus dicunt carnem. Ex hoc Irenæi loco catholici scriptores tria hæc argumenta pro reali corporis Christi præsentia in eucharistia, conficiunt. Primum : Corpora nostra redduntur immortalia per hoc quod aluntur corpore Christi jam immortali. Ergo corpus Christi non solum animis in cœlo concipitur, ut blaterant Calviniani, sed reipsa in eucharistiæ communione ore corporis nostri percipitur et sumitur. Secundum : « Panis percipiens invocationem Dei, » id est, verba per Christum Deum prolata et instituta, non est amplius panis communis, sed sacramentum constans re terrena, id est, accidentibus remanentibus; et re cœlesti, id est, corpore immortali, glorioso, et jam cœlestis Patris consortio gaudente; igitur in eucharistia idem numero corpus adest, offertur, et ore corporis percipitur, quod in dextera Patris residet in cœlis. Tertium : Panis eucharistiæ, percepta invocatione, ita mutatur ab esse terreno in cœleste, sicut corpora nostra per ejusdem participationem ex mortalibus et corruptibilibus efficientur immortalia et incorruptibilia. Sed corpora nostra non figura vel significatione quadam, sed reipsa proprieque erunt immortalia et incorruptibilia. Igitur panis terrestris eucha-

[36] Lib. II Const., cap. 61 et lib. VIII, c. 15; in Liturg. [37] Chrysost., hom. 83 in Matth. [38] Epistol. ad Smyrn. [39] Dialogo 3. [40] Serm. de cœna Domini.

stiæ, non metonymice et imaginarie, sed substantiali realique transmutatione fit ipsum corpus Domini nostri Jesu Christi.

Beatus episcopus et martyr Roffensis ita hunc Irenæi locum interpretatur : « Perinde est ac si dixisset : Quoniam caro Christi vivificati est, et eadem resurrexit ad vitam incorruptibilem ; inde fit, ut qui carnem illam digne comederunt, si nulla posthac sua culpa virtutem illam quam acceperunt, amittant, eorum corpora procul dubio resurgent ad immortalitatem. »

Huic sententiæ subscribit Cyrillus Alex. in VI, cap. 10, diserte non minus, quam diffuse ostendens carnem Christi ideo vivificatricem esse, quia ineffabiliter conjuncta est Filio Dei ; a quo universa vivificantur, quique per naturam vita est, cum ex vivo Patre genitus sit · proindeque corpora **165** nostra quamtumvis corrumpenda, arrham, jus, vimque gloriosæ immortalitatis, ex illius naturali participatione et reali conjunctione percipere, quod his argumentis probat. Caro Salvatoris Verbo quod naturaliter vita est, conjuncta, vivifica est : hacque de causa in excitandis mortuis, non solum ut Deus, verbo atque imperio utebatur ; verum etiam carnis suæ contrectationem adhibebat, ut ostenderet corpus suum vivificare posse. Igitur quando eam carnem comedimus, tunc vitam habemus in nobis, quæ committet et inseret omnino immortalitati participes sui.

Deinde his exemplis rem illustrat. Aqua ex natura frigida, adventu ignis frigiditatis suæ oblita, æstuat. Quando mors in primogenitos Ægyptiorum sæviebat, carnes agni manducantes Hebræi, ejusque sanguine superliminaria perungentes, mortem effugerunt. Mulier apud Matthæum fermentum abscondit in farinæ satis tribus, et parum fermenti totam massam fermentat ; sic parvula benedictio totum hominem in se attrahit, et sua gratia replet : et hoc modo in nobis Christus manet, et nos in Christo. Propterea dicit : « Resuscitabo eum in novissimo die. » Ego enim, dixit (id est corpus meum, quod comedetur), resuscitabo eum. Non enim alius ipse est quam caro sua.

Et iterum : Non poterat aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem ac vitam traduci, nisi naturalis vitæ corpus ei conjungeretur. Non credis mihi hæc dicenti ? Christo, te obsecro, fidem præbe. « Amen, amen, inquit, dico vobis[51] : nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et suscitabo eum in novissimo die. » Hucusque Cyrilli verba usurpavi. Prætereo quæ ad hujus articuli confirmationem adducere possem ex Chrysostomo in Joan. et Matthæum ; Hilario, VIII *De Trinitate ;* Tertulliano lib. *De resurrectione carnis ;* Justino quæst. 44 ad orthod. et Ignatio, *Epist. ad Ephesios* et *ad Rom.*

Ergo aut sententiam mutent. Roffensis : « Monet hæreticos, cum hæc ita se habeant, nempe quod ex ipsis creaturis pane et vino, Christus corpus et sanguinem suum instituit conficienda, ut deinceps aut Christum credant fabricatoris mundi Filium, et Verbum esse, quo mundus, et quæ in eo sunt omnia fuere condita, aut ab ejusmodi sacrificio abstineant. » Philippus Melanchthon bona fide pollicitus Friderico Myconio, libello eo nomine conscripto, se recitaturum veterum scriptorum sententias de eucharistia, has quidem affert, quæ realem præsentiam carnis Christi asserunt : sed singulari fraude tres istas reticet, quæ ejusdem oblationem astruunt. Quod observare libuit, ut nullus commoveatur, aut eis confidat, qui Patrum testimonia tanto dolo soleant usurpare.

Nostra autem consonans est sententia. Roffensis : « Pergit adhuc Irenæus, insinuans Ecclesiæ dogmata, tum sibi mutuo, tum ipsi veritati convenire : sicut hæreticorum e diverso tam cum ipsa veritate, quam secum etiam pugnant. Nam quod ipse mundi fabricator Christi Pater sit, cum isto consonat, quod ipse Christus creaturis ab illo conditis utatur, ex quibus et suum ipsius corpus et sanguinem confecit. Et hoc scilicet rursus confirmat, Christum (qui talibus creaturis tam potenter utitur) non alterius, quam ipsius omnium conditoris esse Filium. Quamobrem et fides, qua Christus creditur esse Dei Filius, eucharistiæ consonat ; et eadem ab eucharistia confirmatur.

Offerimus enim ei. Roffensis : « Per communicationem corporis et sanguinis Christi, efficimur una caro, unusque cum eo spiritus : quam etiam unitatem Paulus sæpe testatur in Epistolis. » Unum « corpus, inquit, multi sumus, omnes qui de uno « pane participamus[52], » Et rursum : « Qui adhæret « Deo, unus est spiritus[53]. » Nec potest certe quisquam Deo conjunctius adhærere, quam qui cum pietate carne Christi vescitur, et ejusdem sanguine potatur. Per cibum enim istum incorporamur Christo, et unum cum ipso corpus efficimur. Asserit enim ipse Irenæus, nos per sacramentum corporis vere carni Christi, et per sanguinem ejus vere Spiritui communicare.

Percipiens invocationem Dei. « Vocationem » habebant omnes excusi codices ; at « invocationis » vox, quam ex vet. cod. restituimus, aperte desiderabatur. Docet autem, non fide, aut apprehensione humana, ut delirant Calviniani, sed verborum illorum, quæ Christus protulit, et proferre jussit, virtute atque efficientia, carnem et sanguinem Domini adesse, cum panis substantia, natura, et communis conditio desinit, et in carnem sanguinemque Christi transmutatur : conservatis nihilominus quantitate, qualitate, sapore, reliquisque quæ externis sensibus ex accidenti conveniunt. Eo igitur sensu panem communem manere negat, sed eucharistiam fieri dicit, quæ terrena panis et vini specie, simulque cœlesti et gloriosa Domini carne constat : vel carne Christi, quæ terreno Virginis utero prodiit ; et anima quæ Deo superne creante corpori ejus infusa et communicata est.

Hanc porro esse omnium sanctorum Græcorum et Latinorum fidem, ex innumeris selectiorum scriptorum testimoniis confirmabo. Justinus martyr scribit, interprete Gelenio : « Non ut vulgarem panem et vulgare poculum hæc sumimus : sed quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus Servator noster, carnem et sanguinem pro salute nostra habuit ; sic etiam δι' εὐχῆς λόγου, per verbum precationis et gratiarum actionis, sacratam ab ipso alimoniam, quæ mutata nutrit nostras carnes et sanguinem, illius incarnati Jesu carnem et sanguinem esse didicimus[54]. »

Origenes, panes oblatos per obsecrationes effici corpus sanctum, sanctificans eos qui sana mente utantur, lib. VIII *Contra Celsum*, confirmat.

Hesychius lib. VI in Leviticum, cap. 22, per Christi virtutem et prolatum ab eo verbum, quæ in altari videntur, sancta reddi docet.

Cyrillus Alex. ad Calosirium episcopum, τῇς εὐλογίας δυνάμει, id est, benedictionis virtute, sanctum corpus Christi adesse sacramento, et extra usum permanere credit.

Gregorius Nyssenus, panem in corpus statim commutari ; οὐ διὰ βρώσεως, ἀλλὰ τοῦ λόγου, non per esum, sed per verbum Dei scribit, ser. catech., cap. 37.

Cyrillus sacrorum Jerosolymorum ante mille et

[51] Joan. VI, 54, 55. [52] I Cor. X, 17. [53] I Cor. VI. [54] Apol. 8.

trecentos plus minus annos patriarcha, panem eucharistiæ post Spiritus S. invocationem, non amplius esse panem communem, sed corpus Christi, ad ovea curæ suæ commissas concionabatur [45]. His quoque addebat [46] : « Cum Christus ipse affirmet et dicat de pane : « Hoc est corpus meum, » quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante et dicente : « Hic est sanguis meus, » quis dubitet, et dicat non esse illius sanguinem? Aquam aliquando mutavit in vinum, et non erit dignus cui credamus quod vinum in sanguinem transmutet? » etc.

Atque hactenus Græcos; jam Latinos audiamus. Tertullianus lib. IV *Contra Marc.* Christum acceptum panem, suum corpus effecisse declarat, dicendo : « Hoc est corpus meum. »

Cyprianus, panem quem discipulis Dominus porrigebat, non effigie, sed natura mutatum, verbique omnipotentia carnem factum esse docet, sermone de cœna.

Hieronymus de his clericis aliquid sinistri loqui cavet, qui Christi corpus sacro ore conficiunt, id est, ut idem ipse alibi exponit, ad quorum preces Christi corpus sanguisque conficitur; epistola ad Heliodorum, et epistola ad Evagrium.

Augustinus illud tantum corpus Christi dicit, quod ex fructibus terræ acceptum, et prece mystica consecratum, rite sumitur ad salutem; libro III *De Trinitate*, cap. 4. Idemque sermone 28 de verbis Domini : « Dixi vobis, inquit, quod ante verba Christi, quod offertur, panis dicatur; ubi vero verba Christi deprompta fuerunt, jam non panis dicitur, sed corpus appellatur. »

Multis ex utroque Testamento productis exemplis innuit Ambrosius non id esse in eucharistiæ pane, quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit : cum major sit vis benedictionis, qua natura ipsa mutatur, quam naturæ ipsius; sermonemque Christi, quo utitur sacerdos, adeo efficacem et valentem esse, ut quæ prius erant, in aliud commutet; lib. *De iis qui mysteriis initiantur*, cap. 9, et lib. IV *De sacramentis*, cap. 4 et 5. De reliquis supersedeo.

Quam vero propudiosæ, quam diversæ, quamque adversæ et perversæ sint e contrario hujus ævi Sacramentariorum de eisdem verbis Christi eucharistiam instituentis interpretationes, pugnæ, contradictiones : quam denique inconstantes, dubiæ, et incertæ sententiæ, quadam ex parte dicemus infra super cap. 69.

Jam non communis panis est. Invisibili Spiritus sancti operatione, virtuteque consecrationis, evenire docet, ut ea desinat communis ipsa natura et substantia panis, quæ antea sub suis accidentibus latebat, transeatque in immortalem, cœlestem et Deo junctam Christi carnem; cujus participatione, corporibus nostris ex prioris Adami noxa morti et corruptioni subjectis, jus, arrha, virtus, certaque exspectatio vitæ immortalis conferatur; quod ex vulgari pane nunquam accideret. Hanc esse germanam hujus loci intelligentiam, idem ipse Irenæus postea conspicuum facit lib. V : **166** « Quando mistus calix, scribit, et fractus panis, percipit verbum Dei, fit eucharistia sanguinis et corporis Christi, ex quibus augetur, et consistit carnis nostræ substantia. Quomodo carnem negant (hæretici) capacem esse donationis Dei, qui est vita æterna, quæ corpore et sanguine Christi nutritur, et membrum ejus efficitur? »

Sic et corpora nostra. Roffensis : « Quanquam granum tritici jactum in terram corrumpatur, ea tamen corruptio propter abditam in ipso grano virtutem, via est ad alterius vitæ majus incrementum : ad eumdem modum necesse est, ut corpora nostra tandem per corporalem mortem redeant in cineres. Sed quia nonnihil virtutis, quam ex esu carnis Christi contraximus, in ipsis adhuc cineribus manere visum est tam Irenæo quam cæteris priscis; ipsa nostræ carnis incineratio (si tamen ante pasta sit hoc cibo) rectissima callis est ad immortalitatem. »

Sed gratias agentes donationi. Ita habent codices omnes Basileæ, Lausannæ, et Lutetiæ excusi : vetus codex, et rectius, meo judicio, « dominationi, » atque ita legit Œcolampadius apud Roffensem, lib. IV, cap. 21. Cæterum, alludit procul dubio Irenæus ad eas laudes et gratiarum actiones, quas in præfatione (ita post Cyprianum vocamus) ante consecrationem decantat sacerdos, cujus initium est : « Sursum corda. ℟. Habemus ad Dominum.—Gratias agamus Domino Deo nostro. ℟. Dignum et justum est —Vere dignum et justum est, » etc. Hæc enim ad verbum concinunt liturgiæ B. Jacobi, et Clementis lib. VIII *Const.*, cap. 16, quibus passim utebantur in Oriente et Occidente sæculo Irenæi.

Eadem sua quoque ætate inter Græcos conservata fuisse ostendunt liturgiæ Chrysostomi et Basilii, et Chrysostomus hom. 18 in secundam ad Cor., hom. 22 in Genes., hom. 16 ad populum Ant., hom. de Encæniis; et Cyrillus Jeros. 5 cat. mystagogica.

Idem observasse Latinos docet Augustinus epistola 57, quæst. 1, epist. 59, epist. 120, cap. 19, lib. *De sancta viduitate*, cap. 16; lib. II *De bono perseverantiæ*, cap. 13; lib. *De spiritu et littera*, cap. 11; sermone 44 de tempore; Cyprianus *De oratione Dom.*, Cæsarius Arelatensis hom. 5; Rabanus lib. 1, cap. 33.

Ad hoc ut præstet nobis. His operum bonorum necessitatem et mercedem apud Deum repositam esse docet : licet soli fidei et nullis operibus, salutem et justitiam coram Deo illum, cæterosque ejusdem sæculi Patres, acceptam referre mentiantur Magdeburgenses, cent. 2, p. 46. Unius tantum Clementis Alex. verba ad eos convincendos hic subjicere libet [47] : « Pretiosissimam salutem emere proprio thesauro, charitate et fide vitæ, ut justo quod libenter Deus acceptat pretio, » quoslibet hortatur. Idem, V *Strom.* : « Gratia servamur, sed non absque bonis operibus. » Et lib. VI : « Quando audierimus : « Fides tua te salvam fecit [48], » non accipiamus absolute eos salvos futuros, qui quomodocunque crediderint, nisi facta quoque fuerint consecuta. » Et post pauca : « Sunt variæ mansiones pro dignitate et meritis eorum, qui crediderunt. » Rursus lib. VII : « Quomodo medicus præbet sanitatem iis qui opem illi ferunt, ita etiam Deus æternam salutem iis qui opem illi ferunt, et cum eo cooperantur ad cognitionem et ad bonas actiones. »

Ita idipsum. Sic vet. cod. Excusi, « ita ad ipsum. »

Pag. 252. *Est ergo altare in cœlis.* Hæc imperitissime ac nequissime nobis objiciunt Sacramentarii, ac si Irenæus iis negare vellet, aut altare, aut sacrificium aliquod nobis a Christo traditum esse ac relictum in terris : cum e contrario præcedenti lenea doceat, eumdem « Christum velle ut frequenter offeramus munus ad altare. » Pauloque supra tam sancte et graviter dixerit, « illum novi testamenti novam docuisse oblationem : » alibique, altarium usum in hanc rem nobis relictum fuisse, ut suis locis diximus.

Hic tantum adjicio, altarium commemorationem ac inter Christianos usum Paulum aperte comprobare, I Cor. IX, 13 : « Qui altario deservit, » etc.; I Cor. X, 21 : « Non potestis esse participes mensæ Domini, et mensæ dæmoniorum. » Quæ porro mensa dæmoniorum, præter altaria, in quibus idolis gentiles immolabant? Ergo mensæ Dominicæ, altaria Christianorum. Heb. XIII : « Habemus altare,

[45] Cat. 3 mystagogica. [46] Catech. 4. [47] In Protreptico. [48] Matth. IX, 22; Marc V, 34; Luc. VIII, 50.

de quo edere potestatem non habent qui tabernaculo deserviunt, » etc.

Patres non solum illa religiose servarunt, adornarunt, et propter Christum, qui in his adoratur, coluerunt : sed et horum effractores ac eversores divinæ majestatis reos ac hostes esse censuerunt. Nam Chrysostomus eversores altarium, ut blasphemos lapidibus petendos et obruendos esse docet. Idem hom. 20 in II ad Cor. et Nyssenus serm. de baptismo, affirmant altare esse admirabile, propter sacrificium, quod super illud ponitur. Lapis quidem natura est, sed sanctus est, quoniam Christi corpus accipit. Nazianzenus Arianis exprobrat : « Sancta profanis pedibus a vobis conculcata, altaria conspurcata sunt; » et Juliano Apostatæ : « Destruxisti altaria, » etc. Optatus furiosis Donatistis : « Altaria, in quibus obtulerunt olim Cyprianus, Lucianus, et cæteri martyres confregistis [49]. » Et lib. III : « Quo tempore altaria solemniter aptarentur, » etc. Et libris quinto et sexto : « Quid est altare, nisi sedes Domini nostri? Quid iniquius, quam altare frangere, eucharistiam animalibus projicere? » Sed finis hic esto : alibi namque id fusissime tractavimus.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 250. *Offerre igitur oportet Deo primitias*, etc. Missa Feuardentii hoc loco de primitiis digressione, Irenæo gemina solum e *Corpore canonico*, distinct. 1, De consecrat., cap. 69, verba adduco : « Omnis Christianus procuret ad mi sarum solemnia aliquid Deo offerre, et ducere ad memoriam : quod Deus per Moysem dixit : « Non apparebis in « conspectu meo vacuus [50]. »

Ut in quibus gratus.... percipiat honorem. Hoc colon vix recte intelliges, nisi de homonymia vocis « gratus » ante monitus. Quippe primo « grātus » homo dicitur, ratione grati pro acceptis beneficiis animi; deinde vero « gratus » Deo « deputatus, » id est acceptus, sicut initio hujus capitis ait : « purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei. » Atque dum ita Deo acceptus est homo, cum iis quæ offert muneribus, « honorem percipit. » Quippe, uti paulo ante Irenæus dicebat, « Is qui offert, glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur munus ejus. »

Sacrificia in populo, sacrificia et in Ecclesia : sed species immutata est tantum. Satis apte ad hæc adnotavit Feuardentius verba lib. VI *Constit. apost.*, cap. 23 : « Baptismum, sacrificium, sacerdotium, localem adorationem mutavit. Pro quotidiano baptismo unum solum, pro sacrificio cruento, rationale et incruentum ac mysticum sacrificium instituit, quod in mortem Domini per symbola corporis et sanguinis sui celebratur. » Inepte vero addidit, quod libros *Constitutionum apostolicarum* germanos ac vere Clementis Romani esse, tam unanimi sententia Patres omnes veteris Ecclesiæ confirment, ut flagitiosæ impudentiæ sit dubitare aut negare. Cæterum bene observat, Irenæum hoc loco non loqui de sacrificiis spiritualibus cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt, sed de nova novi testamenti, eaque externa oblatione, quam legalibus externis opponit Irenæus, quamque omnibus sacrificiis veteris testamenti successi se, ex Scripturis probavit Augustinus lib. XVII *De civitate Dei*, cap. 20.

A foris enim sepulcrum apparet formosum.... plenum est. Ita et Clemens Alexandrinus citat, lib. III *Pædagogi* cap. 9 : Ἔξωθεν ὁ τάφος φαίνεται ὡραῖος... γέμει : quomodo etiam in ms. Evangeliorum cod. Cantabrigiensi legitur, nisi quod γίνεται pro φαίνεται ibi sit exaratum. Sed editi. Novi Testam. parumper differunt.

A *Emunda quod est intus calicis.... quod foris est.* In nostris Novi Test. editt. exstat : καθάρισον πρῶτον, et post ποτηρίου additur καὶ τῆς παροψίδος, item ἐκτὸς αὐτῶν. Sed πρῶτον deest quoque in Chrysostomi *Comment.* in hunc locum; et καὶ τῆς παροψίδος in Clemente Alex. loco citato ac ms. Cantabrig.; denique αὐτῶν in Clemente, Chrysostomo, atque Latina vulgata versione.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 35.

Pag. 252. *Munera autem.* Etsi ea quæ in hoc mundo condita sunt, ideæ ac typi rerum cœlestium dicantur, non inde sequitur ipsa cœlestia aliarum desuper et incognitarum rerum rursum typos esse; aut Deum nobis notum, alterius ignoti typum ac figuram esse : alias in infinitum pergeret hujusmodi Gnosticorum deliratio.

Nec enim. Vetus cod. : « Nec enim aliter poterat assimilare spiritalium imaginem. »

B *Et omnino stultorum.* Vet. cod., « et omnimodo. »

Quemadmodum sæpenumero ostendimus. Hæc præcipua discussit lib. II, cap. 40.

Ejusdem adnotationes in cap. 36.

Pag. 252. *Ad quos juste.* Extremæ dementiæ ac insaniæ indicat esse, aut supra, aut extra verum Deum alium comminisci **167** ac investigare; quoniam si cœlorum dimensiones nec metiri nec comprehendere valemus, multo minus divinam assequi immensitatem poterimus.

Cæterum. Licet pro hac dictione vetus codex « cubitorum » habeat, tamen utrumque non incongrue legendum videtur.

Immensurabilis. Similis huic est ista Cypriani sententia [51] : « Deus nec videri potest, visu clarior est; nec comprehendi, tactu purior est; nec æstimari, sensu major est; et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. »

C *Et dextræ.* Vet. cod. « et » desiderat, legitque « mensuram dexteræ »

Vere autem in profundum. Cyrillus Jeros. de hoc Valentinianorum figmento disserens, allusisse videtur ad hunc locum, cum ait [52] : « Docet enim eum, qui profunditas erat malitiæ, a profunditate suam auspicari doctrinam. »

Ejusdem adnotationes in cap. 37.

Pag. 253. *Igitur secundum magnitudinem.* Deus natura quidem incomprehensibilis, operibus tamen ostendit se unicum esse hujus mundi Deum ac Dominum : quippe qui illum non mediantibus angelis, sed per unigenitum Filium suum atque Spiritum sanctum condiderit.

Ad quos et loquitur dicens : Faciamus. Hunc locum post Irenæum sic intelligendum censuerunt Tertullianus lib. *De Trinitate*; Athanasius epist. de synodis; lib. I *De unita deitate Trinitatis*; serm. 4, contra Arianos; Hilarius lib. IV *De Trinitate*; Basilius homil. 9, in Hexaemeron; Gregorius Nyssenus orat. in ea verba : « Faciamus hominem, » etc.; Cyrillus Jerosol. catech. 10; Cyrillus Alex. lib. II, cap. 2, in Joan.; lib. IV dialog. *De Trinitate*; lib. I, IV et VIII *Contra Julianum*; Epiphanius hæres. 69; Ambrosius lib. I *De fide*, cap. 7; et lib. VI Hexaem. cap. 7; August. lib. XII *De Trinit.*, cap. 6, libro *Contra sermonem Arianorum*; Theodorei. quæst. 19 in Genesim. Judæos, Sabellianos, et Arianos huic interpretationi contradicentes, rationibus, aliis Scripturis jam convictos, horrendis anathematibus et diris omnibus prosequendos deserunt.

D *Bene ergo pronuntiavit Scriptura.* Hunc locum Irenæi transcripsit Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 8. Ex quo germanam lectionem restituimus, duabus

[49] Lib. II. [50] Exod. XXIII, 15. [51] Epist. 57. [52] Catech. 6.

dictionibus adjectis, « pronuntiavit, » et « quæ. » Magdeburgenses, etsi sexdecim viros Lynceos plane et Argos jactitant suis rhapsodiis diu noctuque incumbere, hic tamen fœdissimo mendacio lapsi sunt, scribentes hoc ipsum Irenæi judicium de *Pastoris* scripto, quod Eusebius recitat, non reperiri in iis, quæ hodie exstant, Irenæi operibus. Hanc porro sententiam Origenes Irenæum imitatus ex *Pastoris* libro, in cap. 3 libri primi *Patriarchωn* inseruit : eamdem Arianos adamasse, et citasse, refert Athanasius epistol. « Quod Nicæna synodus, » etc. Cæterum quanti hinc æstimandi sint Hermetis seu Pastoris scripta, pronuntiabit Ecclesia : gravissimorum ego auctorum diversa proponam judicia. Hermam sive Hermetem eum esse, quem in fine Epistolæ ad Roman. salutat Paulus, quosdam æstimasse scribit Eusebius lib. III, capit. 3 *Historiæ*. Pii papæ, qui anno vigesimo Antonini imperatoris martyrium perpessus est, fratrem eum vocat Damasus; Platina non fratrem, sed familiarem fuisse magna intercedente inter eos consuetudine scribit. Hunc idem Pius pontifex et martyr appellat doctorem fidei et Scripturarum, qui sua ætate effulserit, cuique angelus Domini in habitu pastoris apparuerit. Irenæum hujus scriptum novisse et probasse eo indicat Eusebius quod præcedenti ab illo sumpta sententia utitur ad hæresim revincendam, fideique præcipuum dogma confirmandum. Angelum pastoris habitu ei collocutum, citatis verbis ejus semel et iterum lib. I et II *Stromatωm;* semel lib. IV, bis quoque lib. VI, docet Clemens Alex. Quosdam orantium ritus ex Hermæ scriptis disputat et probat Tertullian.[53]. Ad librorum ipsius lectionem hortatur Origen. hom. 13 in Ezech. Athanasius libro *De incarnatione Verbi*, sententiæ supra scriptæ partem adducens, utilissimum appellat *Pastoris* librum. Ruffinus in *Expositione Symboli*, illum ascribit libris quos majores ecclesiasticos vocarunt. Hieronymus inter primos ecclesiasticos scriptores eum enumerans [54], librum illius publice apud quasdam Græciæ ecclesias prælegi testatur : eumque revera utilem censet, et multos veterum ex eodem testimonia usurpasse cognoscit. Sedulius in cap. XVI ad Rom. scripturam libelli *Pastoris* valde sibi utilem et divinitus inspiratam videri, scriptum reliquit. Hæc observare libuit in Magdeb. qui præcipue hunc auctorem frivolis et jejunis conjectionibus innixi, miseris modis exceptum laceraut et damnant.

Quoniam autem et Sapientia. Spiritus sancti divinitatem et cœternitatem cum Patre et Filio hic videre est : eaque ratione Magdeburgenses oppositum illi ascribere per sycophantiam non debuerunt.

Dominus creavit me. De hujus loci sensu graviter olim inter catholicos et Arianos certatum fuit : Iris inde volentibus Filium Dei proprie et vere creatum esse; illis constanter negantibus, utpote qui semper cum Patre fuisset, quemadmodum hoc capite tradit Irenæus, id est eamdem cum Patre haberet æternitatem, immensitatem et divinam majestatem, profitentibus in Symbolo : « Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus. Non tamen tres æterni, nec tres immensi; sed unus æternus et unus immensus. » Hunc porro nodum paucis dissolvunt Epiphanius [55] et Hieronymus [56], docentes in fonte Hebræo verbum esse « Canani, » quod *possidere* et *acquirere*; non autem « Bara » quod *creare* significat. Ac idcirco Aquilam rectius vertisse, Κύριος ἐκτήσατό με, « Dominus possedit me; » quam LXX, Κύριος ἔκτισέ με, « Dominus creavit me. » Possessio enim significat, quod semper Filius in Patre, et Pater in illo fuerit : creatio autem ejus, qui prius non erat, A conditionis exordium; quod de Filio Dei vel cogitare impium ac nefastum.

Pag. 254. *Nec veterum.* Vet. cod. pro his duabus vocibus habebat « qui quieverunt; » utrumque legi potest.

Et cum loqueretur. Hoc loco quædam delevimus, alia adjecimus vet. cod. auct. Nam excusi legebant, « et colloqueretur, et adfuturus esset, id est ab universo suo plasmate salvans illud, et parcibilis ab eo, » etc.

Nam prophetia. Parem hujus descriptionem habet Basil.[57] : « Propheta est, qui per Spiritus sancti revelationem, quod futurum est prænuntiat. » Et Procopius Gazæus in c. I Isaiæ, prout Latinum factum mihi ostendit ejus interpr. Joannes Curterius : « Propheta est, qui res futuras, vel præsentes occultas prædicit. »

Quemadmodum etiam videntes lumen. Sententiam hanc usque ad id, « et propter hoc incapabilis, visibilem se, » etc., transcripsit nominatim ex Iren. Melissa, pag. 2; in ea autem « percipiunt » pro « recipiunt » substituimus. B

Per quem fecit. Sic vet. cod. Excusi, « per quem perfecti. »

Verbum dispensator. Expunximus « dispensatum, » vet. cod. auct.

Non enim solo sermone. Elegans est Aug. ea de re sententia hæc : « Patrum illorum non tantum lingua, verum etiam vita, prophetica fuit; » lib. IV *Cont. Faus.*, c. 2, et lib. XXII, c. 23. Tert. etiam : « Sicut vocibus, ita et rebus prophetatum est; » lib. *De resurrect. carn.*

Et reliquas autem ejus. Tria hæc genera visionum, quibus prophetis Deus seipsum, suaque judicia manifesta fecit, copiose persequitur Augustinus, lib. *Contra Adimantum*, cap. 28.

Et Verbum quidem loquebatur Moysi. Constans est hæc omnium fere antiquorum sententia, ut sæpe adnotavimus. Hunc locum illustrabunt clarissima isthæc B. Clementis verba [58] : « Hunc Filium Dei incarnandum, olim apparentem vidit Jacob uti hominem, et dixit : « Vidi Dominum facie ad faciem [59]; » hunc Abraham hospitio recepit, hunc Moyses in rubo vidit, hunc Jesus Nave dux exercitus Domini armatum, pugnantem; hunc Daniel, Filium hominis venientem ad Patrem, » etc. Vide et Cyrillum Jerosol. catechesi 10 et 11. C

Et manu mea. Sic vetus cod. Græce, σκεπάσω τῇ χειρί μου. Vulgata : « Protegam dextera mea. » Sustulimus, « manum meam. » Et postea, « ipsam, » pro « ipsi, » reposuimus.

Et propter hoc facie ad faciem. Eadem sic quoque exprimit Tertullianus lib. IV *Contra Marc.* : « Cum desiderasset conspectum Domini Moyses, dicens : « Si inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut « cognoscenter videam te [60] : » eum conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat, etc. « In novissimo, » inquit Dominus, « videbis posteriora mea [61]; » non lumbos, nec suras, sed quam desideraverat gloriam in posterioribus temporibus revelandam, in qua facie ad faciem visibilem se ei repromiserat, » etc. Eadem continet libro *Contra Praxeam*. Item Cyrillus Jerosolymitan. catech. 10. D

Non igitur manifeste. Hæc desumpta videntur ex Dionys. Areopag. lib. *De cœlest. hier.*, c. 4, et epist. 2, ad Caium monachum.

Pag. 256. *Prophetæ proprie.* Ita vetus cod. Excusi, « priores. »

Et similitudinem. Decem has voces ex vet. cod. restituimus.

168 *Igitur si neque Moyses.* Disputarunt olim, atque etiam nunc inquirunt multi : An Moyses et Paulus, cum adhuc hic peregrinarentur, viderint Deum

[53] Lib. de orat. [54] In Catalogo. [55] In Anchorato. [56] Ep. ad Cypr. [57] In c. IV Isa. [58] Lib. V Const., cap. 21. [59] Gen. XXXII, 30. [60] Exod. XXXIII, 13. [61] Ibid. 23.

more beatorum, id est facie ad faciem sicuti est? quod hic diserte negat Irenæus. Ego paucis, quod ab eximio doctore Augustino didici [62], subjicio. Is alicubi scribit, eos Deum vidisse, non aliqua corporalis naturæ similitudine vel imagine; sed in ea subjecti natura et essentia, qua Deus est, quantum eam capere potest homo sevocatus ab omni sensu corporis. Idem rursum confirmat epistola ad Paulinam, de videndo Deum, cap. 12 et 13. Sed hoc ipsum lib. II *De Trinit.*, cap. 17 et 18 exponit, affirmans illos solo mentis oculo Deum ad tempus vidisse, quantum fas homini, non autem corporeis oculis. Contendit etenim lib. XXII *De civ.*, neque etiam beatos post judicium, Deum corporeis oculis, quantumvis glorificatis, aspecturos esse : observans beatum Job dixisse quidem : « In carne mea videbo Deum [63] ; » sed non, per carnem.

Nec solus Irenæus judicat Moysem vel Paulum hic degentes, Deum instar beatarum mentium minime vidisse; verum idem quoque sentiunt Dionysius lib. *Cœlest. hier.*, cap. 4, ac epistola ad Caium; Origenes homil. 1, in Isaiam; Nazianzenus orat. 2, de theologia; Chrysostomus hom. 14 in Joannem; Cyrillus Alex. lib. I in Joan., cap. 22; et ex Latinis Hieronym. dialog. 3 adv. Pelagianos; Gregorius lib. XVIII *Moral.*, cap. 36 et 37, aliique permulti. Ad Scripturas autem quas contra sentientes objiciunt, respondent, illas de speciali quadam et illustriori visione intelligendas esse, non de beatifica, qua nunc cum angelis in cœlo potiuntur.

Aliquando enim. Tertull.: « Hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis, » etc. Lib. *Contra Marc.* et lib. *Contra Praxeam.* Consentiunt Hieronymus et Theodoretus *Comment.* in III Daniel.

Aliquando autem lapis a monte. Per montem, vel Hebræorum genus, vel B. Mariam Virginem; per lapidem vero Christum, superveniente solius Spiritus sancti virtute, ex ea conceptum et natum, cum Irenæo intelligendum arbitrantur Justin. in *Dialog.*, Tertull. lib. III *Contra Marc.*, Augustinus concione ad catechum., cap. 12. Reposuimus autem « videtur. » pro, « videbitur. »

Sed et Joannes. Sacram Apocalypsin diserte Joanni apostolo et evangelistæ ascribit : verum de hoc infra copiosius dicetur.

Et perseverabile orationum. Id est perseverantiam, qua frequenter pernoctabat in precibus.

Qui inciperet eum tradere. Ἔμελλε παραδιδόναι, qui traditurus esset.

Pag. 257. *Et in loco eliberata.* Græce, καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ, « et in loco erit, in quo vocabatur, » etc.

Sic autem et Moyses. Theodoreto quæst. 4 in Exod., Hieronymo in I cap. Soph., et Augustino serm. 86, placet quoque hæc intelligentia.

Sed quæritur a multis, quomodo uxor Moysis dicatur Æthiopissa, cum fuerit filia Jethronis sacerdotis Madian, in quam provinciam fugisse dicitur, non in Æthiopiam? Respondeo, Madian solo brevi maris Rubri trajectu ab Æthiopia distare : eamdemque persæpe vocari in sacris Litteris terram Chuz ac Æthiopiam : ideo Sephoram inde natam et educatam recte Æthiopissam appellatam esse. Est tamen memorabile, quod non solum Epiphanius [64], sed etiam R. Moses Maiemonin observat, nimirum, Moysem prophetæ suscepto munere, ab eadem uxore sua deinceps abstinuisse, ut tam sanctæ ac spiritali vocationi puriorem daret operam.

Suscepit autem speculatores. Vetus cod. adjicit, « tres speculatores, » quod comparationi de tribus divinis hypostasibus concinne quadraret, si Bibliorum contextus, duos, non tres fuisse repeteret. Cæterum non multum discedit ab hac Irenæi allegoria Justinus martyr in *Dialogo.*

Nullificant. Id est aspernantur et contemnunt. Proxima linea, « præcedant, » pro, « præcedent, » legimus, quod in Evangelio legatur, προάγουσιν.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 37.

Pag. 253. *Accipiens.* Videtur itaque Irenæus in suo τῶν Ο' codice una cum aliis S. scriptoribus legisse λαβών, sicut et hodienum in quibusdam exemplaribus exstat, cum contra in aliis hæc vox desit, et a quibusdam etiam Patribus omittatur.

Verbum et Sapientia .... in quibus omnia .... fecit. Similiter Theophilus Antiochenus lib. I *Ad Autolycum*, pag. 21: Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα. Unde mox eadem Salomonis verba ex Proverb. III citat, quæ Irenæus paulo post allegavit.

Ad quos et loquitur. Maxime parallela sunt verba Theophili Antiocheni lib. II *Ad Autolycum*, pag. 114 edit. Oxon. : Ἔτι μὴν καὶ ὡς βοηθείας χρῄζων ὁ Θεὸς εὑρίσκεται λέγων· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Οὐκ ἄλλῳ δέ τινι εἴρηκε, *ποιήσωμεν*, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ. Ubi perinde ut Irenæus Filium « Verbi, » Spiritum S. « Sapientiæ » nomine designat, sicut et paulo ante pag. 106 mentionem facit τριάδος. τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ. Confer vero ipsum Irenæum lib. I, cap. 19.

Pag. 257. *Rahab fornicaria.* Ante Irenæum S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, § 12, eodem, qui hic laudatur, actu Rahab meretricem prophetasse, id est futura adumbrasse scribit : Οὐ μόνον πίστις, ἀλλὰ προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν. Neque solum actu, sed et voce eam prophetasse observavit Origenes homil. 3 in Jesum Nave : « Ista meretrix, inquit, quæ eos suscepit, ex meretrice efficitur jam propheta. Dicit enim : « Scio, « quia Dominus Deus vester tradidit vobis terram « hanc [65]. » Vides quomodo illa... prophetat et prænuntiat de futuris. »

Fide signi coccinei. Exploratoribus pollicitis Rahab meretrici, eam servatum iri cum omni familia, si coccineus funiculus in signum domus suæ per fenestram penderet, fidem illa habuit, fecitque quod jusserunt, atque sic servata est, uti sacra historia narrat. Id vero mystice significavit, ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου λύτρωσις ἔσται πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν, uti S. Clemens loco citato scripsit. Quem secuti Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*, pag. 358, et Irenæus hoc loco, atque post ipsum plurimi alii, nominati a Cotelerio in notis ad citatum S. Clementis locum.

Quod erat Pascha. Nam signum, quo Israelitæ ex Ægypto egressuri servabantur, ne primogenita eorum, perinde ut Ægyptiorum, interirent, erat sanguis Paschæ, cum signo coccinei funiculi ratione coloris conveniens. Unde et Justinus M. loco citato ambo commemorat.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 38.

Pag. 257. *Quoniam autem et in Abraham.* Non solum in Abraham præsignata est fides et vocatio gentium ad Christum; verum etiam in Rebeccæ parturitione, et rebus gestis per Jacob : ideo facile apparet eamdem patriarcharum fidem cum nostra in unum Deum fuisse, etc.

Pag. 258. *Sed et partum Rebeccæ.* Huic interpretationi subscribunt Justin. in *Dialogo.*, Tertul. initio libri *Contra Judæos*, Origen. hom. 2 in Genes., Ambros. in cap. IX ad Rom., August. serm. 68 de temp., Prosper. Aquit. lib. I *De prom.*, cap. 20.

[62] Lib. XII de Gen. ad lit., c. 27 et 28. [63] Job XIX, 26. [64] Contra hæres. 78. [65] Jos. II, 9.

Qui est absconsorum cognitor. Verba sunt Susannæ, sumpta ex cap. XIII Danielis; ex quibus, et aliis quæ supra cap. 11, et infra cap. 44, referuntur, apparet manifeste illa duo postrema Danielis capita, quæ nunc ab Hugnosticis velut apocrypha rejiciuntur, sacrosanctæ veritatis et auctoritatis fuisse antiquissimis Ecclesiæ proceribus et martyribus.

Quemadmodum apprehendit calcaneum. Eucherius Lugdunensis, Rupertus, Glossa interl.: « Majoris plantam tenuit, quia mystice major minorem superaturus erat. Planta enim Esau novissimum præsignabat Israelitici populi tempus, in quo Dominus noster advenire dignatus est, ut eis conferret salutem, » etc.

Duodecastylum. Sic legendum docet vet. cod., id est duodecim columnarum, quarum nomine duodecim apostolos intelligit adumbratos per duodecim patriarchas; qui ut Judæorum, sic isti Christianorum propagines fuere. Justin. addit, eosdem significatos fuisse per duodecim tintinnabula dependentia e stola pontificis. Tertull. per duodecim fontes in Elim, duodecim gemmas in tunica sacerdotis, duodecim lapides in Jordane electos, et in arca testamenti conditos, lib. IV *Cont. Mar.* Delevimus « decastylum, » et paulo ante « patitur » pro « patiebatur, » auct. vet. cod. reposuimus.

Ex duabus sororibus. Hoc pro ingenti crimine, quod tamen diligenter diluit, Manichæos beato patriarchæ objecisse tradit August., qui et allegoricos totam historiam eleganter explicat, lib. XXII *Cont. Faust. Manich.*, a cap. 52 usque ad 60, itemque serm. 80 de temp.

Quæ præfigurabat. Sic Just. in *Dial.* scribit: « Duæ uxores Jacob duos populos adumbrabant, Lia Synagogam, Rachel Ecclesiam. Liæ debiles erant oculi, sic Judæi animæ oculos hebetes habent; Rachel furata est deos Laban, Ecclesiæ Christianæ etiam perierunt dii fabrefacti, » etc.

169 *Ex J. Ern. Grab. adnotationibus in cap.* 38.

Pag. 257. *In ventre tuo.* LXX modo sonant: Ἐν τῇ κοιλίᾳ σου διασταλήσονται. Sed S. Barnabas § 13 Epist., perinde ut Irenæus, citat, ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, adeo ut frustranea sit conjectura cl. Cotelerii in margine: *f.* ἐκ κοιλίας. Cujus, ut obiter id moneam, prava quoque versio verborum Barnabæ, ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐκεῖνος, « quod hic vel ille populus major futurus sit; » ita corrigenda: « quod hic populus illo sit major. »

Fratris patiebatur... persecutiones. Ita et Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*, pag. 364: Τὸν χρόνον πάντα ἐμισεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ Ἰακώβ. Καὶ ἡμεῖς νῦν, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, μισεῖται ὑφ' ὑμῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἁπλῶς ἀνθρώπων, ὄντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν.

Peregre incipiebat duodecastylum. Hic S. apostoli duodecim στύλοι et firmamenta Ecclesiæ appellantur: Στύλοι quidem ex Galat. II, 9, ubi Jacobus, Petrus, et Joannes dicuntur δοκοῦντες στύλοι εἶναι: « duodecim » vero « firmamenta, » uti conjicio, ex Apoc. XXI, 14, ubi S. Joannes in descriptione supernæ Jerusalem memorat θεμελίους δώδεκα καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου. Cæterum Christus peregre apostolos creasse dicitur, ratione cœlestis patriæ, a qua peregrinabatur, dum versabatur in terris.

Variæ ores, etc. Hæc quoque Irenæus a Justino M. mutuatus est, qui loco jam citato ait: Ἐδούλευσεν Ἰακὼβ τῷ Λαβὰν ὑπὲρ τῶν ῥαντῶν καὶ πολυμόρφων θρεμμάτων. Ἐδούλευσε καὶ τὴν μέχρι σταυροῦ δουλείαν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ποικίλων καὶ πολυειδῶν ἀνθρώπων, ὅτ' αἵματος καὶ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ χτησάμενος αὐτούς.

Similiter omnibus dans. Ita et a Justino M. loco cit. A dicitur: Χριστὸς τῶν αὐτῶν πάντας καταξιῶν τοὺς φυλάσσοντας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ὃν τρόπον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν δούλων γενόμενοι, τῷ Ἰακὼβ πάντες υἱοὶ καὶ ὁμότιμοι γεγόνασι.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 39.

Pag. 259. *Manibus suis lapsus.* Vult eam pedum ablutionem, quam in cœna Christus peregit, significasse alteram eam, qua quotidiana peccatorum remissione animorum nostrorum sordes abluuntur; quod ampliori oratione explicat Cyprianus, seu quivis alius auctor sermonis de ablutione pedum, cui subscribunt Cyrillus et Augustinus in Joannem.

Hæredificantis. Expunximus « reædificantis, » auct. vet. cod.

Non enim propter eos solos. Eleganter scribit Lactantius, ideo crucis supplicium præ cæteris omnibus summum Patrem elegisse, quo Filium affici sineret, ut cunctis gentibus ejus passio innotesceret. Nam qui patibulo suspenditur, et conspicuus est B omnibus, et cæteris altior. Quapropter Dominus noster in passione extendit manus suas, orbemque dimensus est, ut jam tunc ostenderet, ab ortu solis usque ad occasum, magnum populum ex omnibus linguis, et tribubus congregatum, sub alas suas esse venturum, signumque illud maximum atque sublime frontibus suis susceperum, lib. IV, cap. 26.

Sed propter omnes omnino. Calviniani pro sua impietate, toti generi humano per Christum partum et oblatum redemptionis beneficium ad minimam illius partem contrahentes et restringentes, non verentur cum Bucero dicere, « eum morte sua electorum tantum peccata expiasse[66]; » cum Musculo, « tantum pro credentibus satisfecisse; » cum Calvino, « nec pro impiis crucifixum, nec sanguinem ejus pro expiandis horum peccatis effusum[67]; » cum Beza in *Colloquio Montpelgartensi*, pag. 544, etc.: « Promissiones universales de Christo redemptore omnium, non secundum litteram de omnibus hominibus, sed de quibusdam tantum accipi debere; » quæ hic a viro apostolico Irenæo summo jure coarguuntur. Ecquid aliud vir sanctus præstitisset, docente præsertim B. Joanne apostolo, Polycarpi præceptoris sui præceptore ac doctore, « Christum propitiationem esse non pro nostris (id est electorum) peccatis tantum, sed et totius mundi[68]? » Præcursore quoque personante, illum esse Agnum Dei, « qui tollit peccata mundi[69]? » Paulo que attestante, « Christum mortuum esse pro omnibus, Deum in Christo mundum sibi reconciliasse[70]? Et Christum dedisse semetipsum redemptionem pro omnibus? Mortem degustasse pro omnibus[71]? » Sed de hoc alias.

Ejusdem adnotationes in cap. 40.

Pag. 259. *Propter hoc dicebat.* Vocationem gentium ad fidem præsignaverunt patriarchæ et prophetæ, et adventum Christi prædixerunt, ut facilius susciperetur: quod et angelus beato Joseph revelavit, ut alacrius Filio, matrique ejus subserviret.

Deserviernnt. Ita vet. cod. Alii, « deserviunt. » Deinde « cogitaret, » pro « cogitabat, » substituimus vet. cod. auct.

Quæ generaret. Codices excusi « generat. »

Et in reliqua ejus educatione. Docet beatum Joseph non tantum patris Christi vulgo nomen habuisse, sed et officia vere paterna erga eum præstitisse, dum sanctissimæ matri ejus fideliter et gnaviter in cunctis adfuit; filium tulit in templum, in Ægyptum, in Judæam, in Galilæam, etc., assiduisque laboribus ac vigiliis utrique de hujus vita necessariis providit. Hæc quippe attendens Bernardus, appellat eum servum fidelem et prudentem, quem constituit Dominus suæ matris solatium, sua vero carnis nutritium, Hom. 3, super « Missus est. »

[66] In Joan., pagina 34. [67] L. contra Heshuf. [68] I Joan. II, 2. [69] Joan. I, 29. [70] II Cor. V, 19. [71] Tit. II

more beatorum, id est facie ad faciem sicuti est? quod hic diserte negat Irenæus. Ego paucis, quod ab eximio doctore Augustino didici [62], subjicio. Is alicubi scribit, eos Deum vidisse, non aliqua corporalis naturæ similitudine vel imagine; sed in ea subjecti natura et essentia, qua Deus est, quantum eam capere potest homo sevocatus ab omni sensu corporis. Idem rursum confirmat epistola ad Paulinam, de videndo Deum, cap. 12 et 13. Sed hoc ipsum lib. II *De Trinit.*, cap. 17 et 18 exponit, affirmans illos solo mentis oculo Deum ad tempus vidisse, quantum fas homini, non autem corporeis oculis. Contendit etenim lib. XXII *De civ.*, neque etiam beatos post judicium, Deum corporeis oculis, quantumvis glorificatis, aspecturos esse : observans beatum Job dixisse quidem : « In carne mea videbo Deum [63] ; » sed non, per carnem.

Nec solus Irenæus judicat Moysem vel Paulum hic degentes, Deum instar beatarum mentium minime vidisse; verum idem quoque sentiunt Dionysius lib. *Cœlest. hier.*, cap. 4, ac epistola ad Caium; Origenes homil. 1, in Isaiam; Nazianzenus orat. 2, de theologia; Chrysostomus hom. 14 in Joannem; Cyrillus Alex. lib. I in Joan., cap. 22; et ex Latinis Hieronym. dialog. 3 adv. Pelagianos; Gregorius lib. XVIII *Moral.*, cap. 36 et 37, aliique permulti. Ad Scripturas autem quas contra sentientes objiciunt, respondent, illas de speciali quadam et illustriori visione intelligendas esse, non de beatifica, qua nunc cum angelis in cœlo potiuntur.

Aliquando enim. Tertull.: « Hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis, » etc. Lib. *Contra Marc.* et lib. *Contra Praxeam.* Consentiunt Hieronymus et Theodoretus *Comment.* in III Daniel.

Aliquando autem lapis a monte. Per montem, vel Hebræorum genus, vel B. Mariam Virginem; per lapidem vero Christum, superveniente solius Spiritus sancti virtute, ex ea conceptum et natum, cum Irenæo intelligendum arbitrantur Justin. in *Dialog.*, Tertull. lib. III *Contra Marc.*, Augustinus concione ad catechum., cap. 12. Reposuimus autem « videtur. » pro, « videbitur. »

Sed et Joannes. Sacram Apocalypsin diserte Joanni apostolo et evangelistæ ascribit : verum de hoc infra copiosius dicetur.

Et perseverabile orationum. Id est perseverantiam, qua frequenter pernoctabat in precibus.

Qui inciperet eum tradere. Ἔμελλε παραδιδόναι, qui traditurus esset.

Pag. 257. *Et in loco eliberata.* Græce, καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ, « et in loco erit, in quo vocabatur. » etc.

Sic autem et Moyses. Theodoreto quæst. 4 in Exod., Hieronymo in I cap. Soph., et Augustino serm. 86, placet quoque hæc intelligentia.

Sed quæritur a multis, quomodo uxor Moysis dicatur Æthiopissa, cum fuerit filia Jethronis sacerdotis Madian, in quam provinciam fugisse dicitur, non in Æthiopiam? Respondeo, Madian solo brevi maris Rubri trajectu ab Æthiopia distare : eamdemque persæpe vocari in sacris Litteris terram Chuz ac Æthiopiam : ideo Sephoram inde natam et educatam recte Æthiopissam appellatam esse. Est tamen memorabile, quod non solum Epiphanius [64], sed etiam R. Moses Maiemonin observat, nimirum, Moysem prophetæ suscepto munere, ab eadem uxore sua deinceps abstinuisse, ut tam sanctæ ac spiritali vocationi puriorem daret operam.

Suscepit autem speculatores. Vetus cod. adjicit, « tres speculatores, » quod comparationi de tribus divinis hypostasibus concinne quadraret, si Bibliorum contextus, duos, non tres fuisse repeteret. Cæterum non multum discedit ab hac Irenæi allegoria Justinus martyr in *Dialogo.*

Nullificant. Id est aspernantur et contemnunt. Proxima linea, « præcedunt, » pro, « præcedent, » legimus, quod in Evangelio legatur, προάγουσιν.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 37.

Pag. 253. *Accipiens.* Videtur itaque Irenæus in suo τῶν Ο' codice una cum aliis S. scriptoribus legisse λαβών, sicut et hodienum in quibusdam exemplaribus exstat, cum contra in aliis hæc vox desit, et a quibusdam etiam Patribus omittatur.

Verbum et Sapientia .... in quibus omnia .... fecit. Similiter Theophilus Antiochenus lib. I *Ad Autolycum*, pag. 21: Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα. Unde mox eadem Salomonis verba ex Proverb. III citat, quæ Irenæus paulo post allegavit.

Ad quos et loquitur. Maxime parallela sunt verba Theophili Antiocheni lib. II *Ad Autolycum*, pag. 114 edit. Oxon. : Ἔτι μὴν καὶ ὡς βοηθείας χρῄζων ὁ Θεὸς εὑρίσκεται λέγων· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν.* Οὐκ ἄλλῳ δέ τινι εἴρηκε, *ποιήσωμεν*, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ. Ubi perinde ut Irenæus Filium « Verbi, » Spiritum S. « Sapientiæ » nomine designat, sicut et paulo ante pag. 106 mentionem facit τριάδος. τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ. Confer vero ipsum Irenæum lib. I, cap. 19.

Pag. 257. *Rahab fornicaria.* Ante Irenæum S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, § 12, eodem, qui hic laudatur, actu Rahab meretricem prophetasse, id est futura adumbrasse scribit : Οὐ μόνον πίστις, ἀλλὰ προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν. Neque solum actu, sed et voce eam prophetasse observavit Origenes homil. 3 in Jesum Nave : « Ista meretrix, inquit, quæ eos suscepit, ex meretrice efficitur jam propheta. Dicit enim : « Scio, « quia Dominus Deus vester tradidit vobis terram « hanc [65]. » Vides quomodo illa... prophetat et prænuntiat de futuris. »

Fide signi coccinei. Exploratoribus pollicitis Rahab meretrici, eam servatum iri cum omni familia, si coccineus funiculus in signum domus suæ per fenestram dependeret, fidem illa habuit, fecitque quod jusserunt, atque sic servata est, uti sacra historia narrat. Id vero mystice significavit, ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου λύτρωσις ἔσται πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν, uti S. Clemens loco citato scripsit. Quem secuti Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*, pag. 358, et Irenæus hoc loco, atque post ipsum plurimi alii, nominati a Cotelerio in notis ad citatum S. Clementis locum.

Quod erat Pascha. Nam signum, quo Israelitæ ex Ægypto egressuri servabantur, ne primogenita eorum, perinde ut Ægyptiorum, interirent, erat sanguis Paschæ, cum signo coccinei funiculi ratione coloris conveniens. Unde et Justinus M. loco citato ambo commemorat.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 38.

Pag. 257. *Quoniam autem et in Abraham.* Non solum in Abraham præsignata est fides et vocatio gentium ad Christum; verum etiam in Rebeccæ parturitione, et rebus gestis per Jacob : ideo facile apparet eamdem patriarcharum fidem cum nostra in unum Deum fuisse, etc.

Pag. 258. *Sed et partum Rebeccæ.* Huic interpretationi subscribunt Justin. in *Dialogo.*, Tertul. initio libri *Contra Judæos*, Origen. hom. 2 in Genes., Ambros. in cap. IX ad Rom., August. serm. 68 de temp., Prosper. Aquit. lib. I *De prom.*, cap. 20.

[62] Lib. XII de Gen. ad lit., c. 27 et 28. [63] Job XIX, 26. [64] Contra hæres. 78. [65] Jos. II, 9.

Qui est absconsorum cognitor. Verba sunt Susannæ, sumpta ex cap. XIII Danielis; ex quibus, et aliis quæ supra cap. 11, et infra cap. 44, referuntur, apparet manifeste illa duo postrema Danielis capita, quæ nunc ab Hugnosticis velut apocrypha rejiciuntur, sacrosanctæ veritatis et auctoritatis fuisse antiquissimis Ecclesiæ proceribus et martyribus.

Qucmadmodum apprehendit calcaneum. Eucherius Lugdunensis, Rupertus, Glossa interl.: « Majoris plantam tenuit, quia mystice major minorem superaturus erat. Planta enim Esau novissimum præsignabat Israelitici populi tempus, in quo Dominus noster advenire dignatus est, ut eis conferret salutem, » etc.

Duodecastylum. Sic legendum docet vet. cod., id est duodecim columnarum, quarum nomine duodecim apostolos intelligit adumbratos per duodecim patriarchas; qui ut Judæorum, sic isti Christianorum propagines fuere. Justin. addit, eosdem significatos fuisse per duodecim tintinnabula dependentia e stola pontificis. Tertull. per duodecim fontes in Elim, duodecim gemmas in tunica sacerdotis, duodecim lapides in Jordane electos, et in area testamenti conditos, lib. IV *Cont. Mar.* Delevimus « decastylum, » et paulo ante « patitur » pro « patiebatur, » auct. vet. cod. reposuimus.

Ex duabus sororibus. Hoc pro ingenti crimine, quod tamen diligenter diluit, Manichæos beato patriarchæ objecisse tradit August., qui et allegoricōs totam historiam eleganter explicat, lib XXII *Cont. Faust. Manich.*, a cap. 52 usque ad 60, itemque serm. 80 de temp.

Quæ præfigurabat. Sic Just. in *Dial.* scribit: « Duæ uxores Jacob duos populos adumbrabant, Lia Synagogam, Rachel Ecclesiam. Liæ debiles erant oculi, sic Judæi animæ oculos hebetes habent; Rachel furata est deos Laban, Ecclesiæ Christianæ etiam perierunt dii fabrefacti, » etc.

169 *Ex J. Ern. Grab. adnotationibus in cap. 38.*

Pag. 257. *In ventre tuo.* LXX modo sonant: Ἐν τῇς κοιλίας σου διασταλήσονται. Sed S. Barnabas § 13 Epist., perinde ut Irenæus, citat, ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, adeo ut frustranea sit conjectura cl. Cotelerii in margine: *f.* ἐκ κοιλίας. Cujus, ut obiter id moneam, prava quoque versio verborum Barnabæ, ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐκεῖνος, « quod hic vel ille populus major futurus sit; » ita corrigenda: « quod hic populus illo sit major. »

Fratris patiebatur ... persecutiones. Ita et Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*, pag. 364: Τὸν χρόνον πάντα ἐμισεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ Ἰακώβ. Καὶ ἡμεῖς νῦν, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, μισεῖται ὑφ' ὑμῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἁπλῶς ἀνθρώπων, ὄντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν.

Peregre incipiebat duodecastylum. Hic S. apostoli duodecim στύλοι et firmamenta Ecclesiæ appellantur: Στύλοι quidem ex Galat. XI, 9, ubi Jacobus, Petrus, et Joannes dicuntur δοκοῦντες στύλοι εἶναι: « duodecim » vero « firmamenta, » uti conjicio, ex Apoc. XXI, 14, ubi S. Joannes in descriptione supernæ Jerusalem memorat θεμελίους δώδεκα καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου. Cæterum Christus peregre apostolos creasse dicitur, ratione cœlestis patriæ, a qua peregrinabatur, dum versabatur in terris.

Variæ oves, etc. Hæc quoque Irenæus a Justino M. mutuatus est, qui loco jam citato ait: Ἐδούλευσεν Ἰακὼβ τῷ Λαβὰν ὑπὲρ τῶν ῥαντῶν καὶ πολυμόρφων θρεμμάτων. Ἐδούλευσε καὶ τὴν μέχρι σταυροῦ δουλείαν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ποικίλων καὶ πολυειδῶν ἀνθρώπων, δι' αἵματος καὶ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ κτησάμενος αὐτούς.

Similiter omnibus dans. Ita et a Justino M. loco cit. dicitur: Χριστὸς τῶν αὐτῶν πάντας καταξιῶν τοὺς φυλάσσοντας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ δν τρόπον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν δούλων γενόμενοι, τῷ Ἰακὼβ πάντες υἱοὶ καὶ ὁμότιμοι γεγόνασι.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 39.

Pag. 259. *Manibus suis lavans.* Vult eam pedum ablutionem, quam in cœna Christus peregit, significasse alteram eam, qua quotidiana peccatorum remissione animorum nostrorum sordes abluuntur; quod ampliori oratione explicat Cyprianus, seu quivis alius auctor sermonis de ablutione pedum, cui subscribunt Cyrillus et Augustinus in Joannem.

Hæredificantis. Expunximus « reædificantis, » auct. vet. cod.

Non enim propter eos solos. Eleganter scribit Lactantius, ideo crucis supplicium præ cæteris omnibus summum Patrem elegisse, quo Filium affixi sineret, ut cunctis gentibus ejus passio innotesceret. Nam qui patibulo suspenditur, et conspicuus est omnibus, et cæteris altior. Quapropter Dominus noster in passione extendit manus suas, orbemque dimensus est, ut jam tunc ostenderet, ab ortu solis usque ad occasum, magnum populum ex omnibus linguis, et tribubus congregatum, sub alas suas esse venturum, signumque illud maximum atque sublime frontibus suis susceperum, lib. IV, cap. 26.

Sed propter omnes omnino. Calviniani pro sua impietate, toti generi humano per Christum partum et oblatum redemptionis beneficium ad minimam illius partem contrahentes et restringentes, non verentur cum Bucero dicere, « eum morte sua electorum tantum peccata expiasse[66]; » cum Musculo, « tantum pro credentibus satisfecisse; » cum Calvino, « nec pro impiis crucifixum, nec sanguinem ejus pro expiandis horum peccatis effusum[67]; » cum Beza in *Colloquio Monpelgartensi*, pag. 544, etc.: « Promissiones universales de Christo redemptore omnium, non secundum litteram de omnibus hominibus, sed de quibusdam tantum accipi debere; » quæ hic a viro apostolico Irenæo summo jure coarguuntur. Ecquid aliud vir sanctus præstitisset, docente præsertim B. Joanne apostolo, Polycarpi præceptoris sui præceptore ac doctore, « Christum propitiationem esse non pro nostris (id est electorum) peccatis tantum, sed et totius mundi[68]? » Præcursore quoque personante, illum esse Agnum Dei, « qui tollit peccata mundi[69]? » Pauloque attestante, « Christum mortuum esse pro omnibus, Deum in Christo mundum sibi reconciliasse[70]? Et Christum dedisse semetipsum redemptionem pro omnibus? Mortem degustasse pro omnibus[71]? » Sed de hoc alias.

Ejusdem adnotationes in cap. 40.

Pag. 259. *Propter hoc dicebat.* Vocationem gentium ad fidem præsignaverunt patriarchæ et prophetæ, et adventum Christi prædixerunt, ut facilius susciperetur: quod et angelus beato Joseph revelavit, ut alacrius Filio, matrique ejus subserviret.

Deservierunt. Ita vet. cod. Alii, « deserviunt. » Deinde « cogitaret, » pro « cogitabat, » substituimus vet. cod. auct.

Quæ generaret. Codices excusi « generat. »

Et in reliqua ejus educatione. Docet beatum Joseph non tantum patris Christi vulgo nomen habuisse, sed et officia vere paterna erga eum præstitisse, dum sanctissimæ matri ejus fideliter et gnaviter in cunctis adfuit; filium tulit in templum, in Ægyptum, in Judæam, in Galilæam, etc., assiduisque laboribus ac vigiliis utrique de hujus vitæ necessariis providit. Hæc quippe attendens Bernardus, appellat eum servum fidelem et prudentem, quem constituit Dominus suæ matris solatium, suæ vero carnis nutritium, Hom. 3, super « Missus est. »

[66] In Joan., pagina 34. [67] L. contra Heshuf. [68] I Joan. II, 2. [69] Joan. I, 29. [70] II Cor. V, 19. [71] Tit. II.

Pag. 260. *Præco futurus.* Ad hunc locum alludit Euseb. lib. II *Historiæ*, capite 1. Quæ ad ejus illustrationem pertinent, adnotavimus cap. 3 libri primi et cap. 12 libri tertii.

Ejusdem adnotationes in cap. 41.

Pag. 260. *Propter hoc et Paulus.* Quos hoc capite commemorat Pauli præ cæteris labores, omnibus eloquentiæ suæ nervis, velut effusis totius ingenii fontibus, postea prosecutus est Chrysost. homiliis octo de laudibus Pauli, quibus pauca hæc ex Hieron. addere non erit injucundum : « Ubi est electionis vas, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, tonitruus gentium, flumen eloquentiæ Christianæ? » etc. Idemque iterum : « Quotiescunque Paulum apostolum lego, videor mihi non verba audire sed tonitrua. Videntur quædam ejus verba simplicia, et quasi innocentis hominis et rusticani, et qui nec facere, nec declinare novit insidias; sed quocunque respexeris, fulmina sunt. Hæret in causa, capit omne quod tetigerit, tergum vertit ut superet, fugam simulat, ut occidat, » etc. Adversus errores Joannis Jerosolym. et in *Apolog. pro lib. adversus Jovinianum*, Eusebius non solum labore, sed etiam eruditione et sententiarum pondere æquales apostolos superasse, litteris mandat lib. III *Hist.*, c. 42.

Qui est super omnem. Codices excusi, « omnes » habebant, quod delevimus, ut sex alias voces ex vet. cod. insereremus.

Ejusdem adnotationes in cap. 42.

Pag. 261. *Sic enim oportuerat.* Utrumque testamentum in Abrahamo figuratum fuit : novum, quando incircumcisus credidit ad justitiam; vetus quando circumcisus est. Thamaris quoque partus duorum populorum typus fuit; unus vero utriusque testamenti atque populi Deus.

Jam vero et per Thamar. Theodoretus quæstione 95 in Genesim, Augustinus XXII *Contra Faustum*, cap. 83, 84, 85, 86, hanc allegoriam uberiore calamo describunt, patriarchamque Judam, et nurum ejus Thamar, quantum possunt, a calumniis Manichæorum vindicant.

Quinetiam ad ejus excusationem Chrysost. hom. 62 in Genes. rationem hanc adjicit, quod furari voluerit soceri concubitum, et filios ex eo procreare, non libidinem explere concupiscens, sed dispensationem. « Nullus, inquit, hæc audiens condemnet Thamar; nam dispensationem ministravit, et propterea neque ullam reprehensionem meretur. Duo filii ejus duorum populorum figura fuerunt; et prædictio vitæ Judaicæ, et spiritualis. » Totus quoque in hanc sententiam est Ambrosius lib. III in Lucam. Imo et R. Simeon, filius Jochai, *Com. in Pentateuch.* quos *Zoar* appellavit, liberat eamdem a crimine, quod non explendæ libidinis gratia id egerit, sed pio quodam instinctu, nempe ut ex Juda exspectatum Messiam conciperet. Sed de peccatis veterum sanctorum copiosius dicet Irenæus infra cap. 45 et 46.

Præfigurata in Abel. Augustini verba lucem huic loco afferent : « Occiditur, inquit, Abel minor natu, a fratre majore natu : occiditur Christus caput populi minoris natu, a populo Judæorum majore natu; ille in campo, iste in Calvariæ loco. » Ex lib. XII *Contra Faust.*, cap. 9 et 10. Sedulius, eleg., v. 9, 10 :

Frater iniquus erat, justum qui perculit olim :
Damnator Christi, frater iniquus erat.

Præfigurabat duo testamenta. Hæc sunt Apostoli ad Galat. IV : **170** « Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera; hæc autem sunt duo testamenta, » etc. Quam sententiam sequitur Augustin. XV *De civit.*, cap. 2 et 3, et lib. XVI, cap. 25, Sara et Agar cum prole duas civitates significasse, unam in Deo liberam, aliam terrenam. Idem, sed copiosius disputat lib. II *Contra advers. legis*, c. 9, et lib. XXII *Cont. Faust.*, c. 30, 31, 32.

Alii vero messi sunt. Sic loquitur, pro « messuerunt; » et postea, « demessa est in Ecclesia, » pro « fructum percepit. »

Ejusdem adnotationes in cap. 43.

Pag. 261. *Hic est enim thesaurus.* Christus thesaurus est absconditus in veteris testamenti atque prophetarum typis, qui plane revelati ac manifestati fuerunt per ejus adventum; ac ideirco ut Christianis aperti sunt, sic Judæis adhuc obscuri.

Pag. 262. *Danieli prophetæ.* Ita vet. cod. Alii omnes, « in Daniele. »

Priusquam habeat effectum. Sic vet. cod. legit. Alii vero, « efficaciam et ambiguitas. »

Qui cum episcopatus. Successioni vult veritatem doctrinæ junctam esse : alias nec audiendi, nec pro apostolorum successoribus agnoscendi sunt, qui illorum doctrinæ et traditionibus adversantur, quamvis sedes eorum occupent : id tamen ex animo laciendum, etiamsi pietatem et sanctos mores eorum, quibus succedunt, non imitarentur. Ex his porro et illis, quæ supra scripsit lib. III, cap. 2, 3, 25, 40, infra etiam cap. 45, 65 et 70, ex aliisque ejus sæculi, et deinceps doctissimis, antiquissimis et sanctissimis pastoribus et scriptoribus manifestum est legitimam episcoporum successionem Ecclesiæ catholicæ notam certam esse, qua discernitur ab omnium infidelium, hæreticorum et schismaticorum congregationibus; ad hanc ut sacram anchoram veteres confugisse, huic soli promissum Spiritum veritatis in æternum sibi persuasisse, hanc denique ut murum aheneum universis infidelium machinis et arietibus opposuisse. Hoc telo omnes priorum Gnosticorum copias confodit Tertullianus. « Si audent interserere se ætati apostolicæ, inquit [73], ut ideo videantur ab apostolis traditæ, possumus dicere : Edant origines suarum Ecclesiarum; evolvant ordinem episcoporum suarum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt, sicut Smyrneorum Ecclesia habens Polycarpum ab Joanne collocatum, refert; sicut Romana Clementem a Petro ordinatum, id utique et cæteræ exhibent. Confingant aliquid tale hæretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? » Et paulo post : « Ad eos merito dicendum est : Qui estis? Quando, et unde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique, Marcion, jure silvam meam cædis? Qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? Qua potestate, Apelles, limites meos commoves? Mea est possessio, olim possideo; prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum; sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adjuraverunt, ita teneo. Vos certe exhæredaverunt semper, et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos, » etc. Hujusmodi argumento Novatianos coarguit Cyprianus lib. I, epist. 6. In hoc asylum se recepit Hieronymus adversus tot Orientis sectas dissectas, ut indicat ipse, epist. ad Damasum, et dial. cont. Luciferianos. Parmenianum et Donatistas hoc laqueo præfocat Optatus Milevitanus, lib. II. Istius successionis consideratione, quasi arctissimis vinculis retentum, et fortissimis repagulis conservatum se in gremio catholicæ Ecclesiæ confirmat frequenter Augustinus, lib. *Contra epist. Manich.*, cap. 4; *Psalmo contra partem Donati*; Epistola 163 et 165, lib. *De utilitate credendi*, capit. 17 et 49; lib. *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, quæst. 110; lib. II *Contra litteras Petiliani*, cap. 51.

Qui circa Chore. Hellenismus, οἱ περὶ Χωρέ, id est, ipsi Chore, Dathan et Abiron.

[73] Lib. Præscr.

Ejusdem adnotationes in cap. 44.

Pag. 262. *Qui vero crediti.* Nicolaum ex septem diaconis unum; Cerinthum qui Petro a domo Cornelii redeunti, et Joanni in Asia aliquando negotium facessiverat; Ebionem, et id genus hæresiarchas, hic atro carbone notari existimo. Ætate enim apostolos æquarunt, Irenæumque præcesserunt, atque ob id elati, Ecclesiæ unitatem hæresibus dissipabant, et insanis fœdisque libidinibus labefactabant, ut non raro conquestus est lib 1. Nec absurde illos comparat cum duobus illis, hircorum more, libidine prurientibus, qui Susannam accusarunt, quandoquidem « sicut illi, » ait Cyprianus epist. 25, Susannam pudicam corrumpere et violare conati sunt; sic et hi adulterinis doctrinis Ecclesiæ pudicitiam corrumpere, et veritatem evangelicam violare conantur. »

Observandum interim, Susannæ historiam ex cap. XIII Danielis petitam, Irenæum imitatos veteres frequenter laudasse, Tertullianum lib. *De corona militis;* Cyprianum epist. 25, item lib. *De bono pudicitiæ;* item lib. *De singul. clericorum;* Ambrosium libro tertio *De Spiritu sancto,* capit. 7; epistol. 7 et 64; lib. 1 *Officiorum,* capit. 3 et 18; lib. III, cap. 14; lib. *De fuga sæculi,* cap. 9; serm. 49 et Enarratione in psalm. XXXVII; Augustinum tractatu 36 in Joannem, et serm. 242 de tempore; Alcimum Viennensem lib. VI; Græcos similiter, Ignatium *Epist. ad Magnesianos;* Clementem lib. II *Constitut.*, cap. 55 et 56; Dionysium capit. 7 *De divinis nominibus;* Athanasium orat. contra Arianos., epist. ad Marcellinum, lib. *De naturali communione inter Patrem, Filium et Spiritum sanctum*, epistol. ad Serapionem; Cyrillum Alexandrinum lib. 1 in Leviticum; Chrysost. hom. de sancta Susanna, et innumeros alios : quod notare justum fuit, in eos qui adeo temere ea postrema capita Danielis e sacro canone Christianorum librorum secant, vel potius obliterant.

Qui non secundum gloriam judicat. Isaiæ verba citat secundum LXX, ut etiam Cyrillus et alii permulti. Vulgata Latina, « Non secundum visionem oculorum. »

Ab omnibus igitur talibus. Docet longe recedendum a cunctis schismaticis, hæreticis, et istiusmodi pestiferis hominibus; constanter vero adhærendum piis ac fidis Ecclesiarum pastoribus, cujusmodi fuerunt olim Moyses, Samuel, Paulus, etc.

Pag. 263. *Potentatus sum.* Eadem phrasi, qui Latine scripsit, Lucifer Calaritanus utitur, initio lib. II ad Constantium : « Non potentabitis sanguinem innocentis. » Significant, « potentari » verbo, vi tyrannideque aliquos opprimere. Sic et Jacobi II, vers. 6.

Non invenistis. Vetus codex negationem desiderat, sed delere noluimus, quod Græcorum more ad majorem inficiationem, negantem dictionem sæpe geminet.

Nemini nocuimus. Ita vet. cod., excusi « neminem. »

Et dabo principes tuos. Locus Isaiæ secundum LXX : Καὶ δώσω τοὺς ἄρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ, « Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia : » καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ. Atque hinc manifestum est, antiquissimam esse vocis « episcopi » mentionem : ut etiam ex Psal. CVIII, 8, et ex prophetis per apostolos traducta sit ad Ecclesiæ præfectos ac principes.

Ejusdem adnotationes in cap. 45.

Pag. 263. *Ubi igitur.* Veri legitimique pastores sunt tantum in Ecclesia catholica, non in conventiculis hæreticorum aut schismaticorum; et ab illis non ab istis, vera germanaque divinæ Scripturæ interpretatio est quærenda, quoniam inter illos sunt dona Spiritus sancti et legitima episcoporum successio. Sic autem et Augustinus lib. *Contra epist. Fundam.* c. 4, ex legitima episcoporum successione veritatem deprehendens et retinens ait : « Tenet me in Ecclesiæ gremio ab ipsa sede Petri, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad præsentem episcopatum, sacerdotum successio. » Jam vero nullam hoc tempore Anabaptistarum, Calvinianorum, aut Lutheranorum ministri possunt continuam pastorum ab apostolis successionem ostendere, per quam nova dogmata sua susceperint. « Sunt igitur, » ut ait de Donatistis Optatus [73] « sine patribus filii, sine magistris discipuli, atque prodigioso plane modo tanquam de seipsis orti et nati : » quapropter nec Scripturæ sincera interpretatio, nec veritas, nec religio divina ab his petenda est; sed a successoribus apostolorum, cum quibus certo perpetuoque vinculo est colligata.

Ubi igitur charismata Domini sunt. Rursus in medium profert successionem legitimam esse signum certum veræ Ecclesiæ, in qua sola Spiritus veritatis residet. Vide sup. cap. 43 libri hujus et 3, 4, 5 libri tertii.

Conversationis. Quinque has voces ex vet. cod. addidimus. Innuit autem, Ecclesiam nunquam errare in doctrina et moribus; quoniam semper in ea consistit doctrinæ incorruptibilitas et morum integra norma.

171 Pag. 263. *A quodam presbytero.* Monuimus lib. 1 Irenæum frequenter aliquem citare, qui ab apostolorum auditoribus in religione Christiana eloctus fuerat, sed suppresso ejus nomine, quod et hoc loco facit. Quis ille fuerit, Eusebius se nescire scripsit. Ego lubens Clementem Rom. judicarem, nisi obstaret quod illum ab apostolorum auditoribus eruditum testatur; hunc vero apostolos ipsos præceptores habuisse, omnibus est in confesso. Ideo Clementem opinarer, quia similia iis, quæ ab Irenæo adducuntur, apud illum exstant lib. II *De constit. apost.*, cap. 21. Aut forsan Papiam intelligit, Hierapolitanum episcopum, qui se studiose investigasse a senioribus, qui apostolos viderant et audierant, quid apostoli docerent et traderent Ecclesiis, declarat in proœmio librorum suorum, cujus fragmentum exstat apud Euseb. lib. III *Hist.*, cap. 39. Sed et hunc idem Eusebius post Irenæum, tacit Joannis apostoli auditorem, Polycarpi sodalem, eodem loco *Historiæ.* Itaque fateor me non posse certo dijudicare quis ille fuerit; ostendat alius acrioris judicii.

Propter justitiam. Quinque has voces ex vet. cod. adjecimus.

Sapientia. Expunximus « sapientiam, » et « gentes » adjecimus, auct. vet. cod.

Et mittitur. Codices excusi, « et mittit. »

Pag. 264. *Et Psalmum exhomologeseως.* Hunc esse quinquagesimum etiam fatentur Hebræi, hujusmodi titulum eidem affigentes : « Psalmus David, quando venit ad eum Nathan propheta, quando intravit ad Bethsabee. »

Typum veri templi. Ita vetus codex; excusi, « veritatis. » Cæterum Salomonis templum typum fuisse Christi Domini liquet Joan. II : « Solvite templum hoc, » etc., quod eleganter explicat Athanasius oratione 5, contra Arianos.

Quinque millia canticorum. Hæc in Scripturis Hebraicis nusquam reperiri scribit Athanasius in *Synopsi.* Pro « Domini, » reposuimus « Deo, » veteris codicis auctoritate. Josephus porro lib. VIII *Antiq.* ait Salomonem parabolarum atque similitudinum fecisse libros tria millia. Hos rabbini tradunt in devastatione urbis una cum libris legis combustos esse per Nabuzardan, militiæ Chaldæorum præfectum, nec postea reparatos esse. Scri-

[73] Lib. II cont. Parm.

psit item *Hascirim*, hoc est canticorum vel carminum quinque millia ; sive, ut Josephus exponit, carminum libros quinque millia, ex quibus unus tantum, qui *Canticum canticorum* inscribitur, remansit : cæteris incendio Jerosolymorum absumptis. Disputavit quoque, ut ex lib. III *Regum*, c. IV colligit Hieronymus, de viribus, naturis et moribus jumentorum, volucrium, reptilium et piscium ; quod eodem cum aliis incendio deflagravit.

Et regina Austri. Franciscus Alvares ac *Historia Æthiopica* vocant illam Makedam et Nicaulam, quæ sedem imperii constituerit in Saba insula Nili, quam postea Cambyses Meroen appellavit. Aiunt etiam feminam illam nupsisse Salomoni, et ex eo filium suscepisse, quem nominavit Melich et David. Rursum, in Æthiopiam secum abduxisse duodecim Judæorum millia, mille videlicet ex singulis tribubus, quibus ibidem magno numero propagatis, nobiles Æthiopum e semine Israelis etiam hodie prognatos se es e gloriantur. Stat etiam hodie latissimum magni Negus, seu Pretiosi Joannis illic imperium, in quo religio Christiana primum ab eunucho, deinde a beato Matthæo propagata et confirmata utcunque servatur. Qui de his copiosiora cupit, consulat scripta ejusdem Alvari, Damiani a Goes, Osorii et Maffæi.

Et fecit Salomon malignum. Idolis gentium non tantum delubra arasque erexit, verum et ipsis sacrificavit, ut Tryphoni objicit et exprobrat Justinus. Tertullianus lib. V *Contra Marcionem* : « Salomon per mulierem in idololatriam usque pertractus est. »

Ea propter Dominum. De vero Christi descensu ad inferos, ut inde animas patrum abduceret, sic conspicua sunt hæc, ut sensu communi egeant qui alio derivare conantur ; de quo articulo largius in extremo libri sequentis. Tantum hic indicabo Clementem Alexandrinum mira ascribere de hoc descensu Christi, prædicatione et multorum conversione apud inferos, lib. II et VI *Stromatum*, quæ ex Hermetis seu Pastoris revelationibus confirmat.

In nostram autem correptionem. Similia et Justinus martyr : « Prodest scire conversationes a ratione alienas, ne quis improviso studio in eas incidat ; » *Epist. ad Zenam et Serenum.* Vide Chrysostom. in psalm. L.

Cum usuris. Sex has voces, ex vet. cod., consentiente textu evangelico, restituimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 46.

Pag. 265. *Sine dubitatione igitur.* Transgressiones et ultiones veteris populi non arguunt alium Deum esse ab eo, quem Christus in Evangelio prædicavit ; quandoquidem is qui olim in Israelitas animadvertit, hodie quoque peccata suorum ulciscitur.

Non bene sensit. Οὐκ εὐδόκησεν, id est non gratos et acceptos habuit universos Hebræos ; sicut et capite superiori, « non in pluribus eorum bene sensit Deus, » quod alii reddiderunt : « plures illorum non approbavit Deus. »

Qui non obediunt Evangelio. Ita vetus codex. Vulgata editio et textus Græcus, μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ : expunximus, « audiunt Evangelium. »

Pag. 265. *Et temporaliter.* Augustinus pereuntium illarum civitatum parvulos saltem et infantes, qui criminibus parentum rei non erant, a gehennæ æternis suppliciis liberatos esse sibi persuadet in *Quæst. ex. Vet. Test.*, q. 13.

Ejusdem adnotationes in cap. 47.

Pag. 265. *Valde insensatus.* Insensati sunt et furiosi, qui alterum Deum a creatore nituntur introducere, propterea quod auctior sit fides et gratia novi testamenti, majorque a nobis et justitia requiratur. Unus namque et idem Deus varie genus hominum disponit, et mors Christi fidelibus est salus, infidelibus perditio.

Pag. 266. *Sic et pœna.* Hoc argumentum ex c. X ad Heb. sumptum est : « Irritam quis faciens legem Moysi, » etc.

Isti erunt semper. Evertit Platonica supplicia et vicissitudines, quas postea plus æquo misericors excogitavit Origenes ; sed copiose in easdem disserit Augustinus XXI *De civit.*, a c. 12 usque ad 20.

Qui tunc temporaliter. Vet. cod. auct., « tunc » pro « nunc ; » ut mox « salvavit » pro « salvabit » reposuimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 48.

Pag. 266. *Sed induravit.* Dissolvit argumentum Marcionitarum, quod Deum malorum auctorem facere nitebantur, quia dicitur excæcasse Pharaonem. Hoc autem vult intelligi ea phrasi dictum, qua in Evangelio et Apostolo Deus tunc excæcare, indurare et tradere in reprobum sensum dicitur, cum faciem avertit, gratiæ subsidium subtrahit, et in tenebris illos manere permittit, qui sponte eas sibi elegerunt ; quod exemplo desumpto a sole eleganter declarat. Eodem pacto isthæc interpretantur Tertullianus lib. II *Cont. Marcionem*, Archelaus Mesopotamiæ episcopus apud Cyrillum Jeros. catechesi 6, et omnium uberrime et acutissime Augustinus lib. *De prædestinatione et gratia*, cap. 15, lib. *De prædestinatione sanctorum*, cap. 8 et lib. *De gratia et libero arb.*, cap. 21, 22, 23.

Incrassa cor populi. Vetus cod., « incrassatum est ; » atque ita legit Tertull. lib. III *Cont. Marcionem.*

Sed nullificant eum. Sic etiam Tertullianus loquitur lib. IV *Adv. Marc.*, cap. 14 : « Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione (id est contemptu et despicatione) eorum ne minuamini. » Et alibi non semel « nullificamen, » pro contemptu idem usurpat.

Et ideo mittet Deus operationem. Sic ex vet. cod. et contextu Græco Apostoli restituimus ; excusi cod., « mittit operationes. »

Pag. 267. *Si igitur et nunc.* Non negat Dei pietatem et gratiam effusam esse in universum genus hominum ; aut Deum pro diversis meritis diversa illis reddere præmia : sed id prædicat et explicat quod dicit Apostolus, Deum quosdam tradere in reprobum sensum, et in tenebras quas ultro elegerunt incidere ; illis ipsis, non Deo, tribuens propriæ reprobationis et perditionis causam.

Sed in infidelitatis præcipitaretur pelagus. Ita vet. codex ; excusi vero, « infidelitate præcipitaretur pelago. »

Ejusdem adnotationes in cap. 49.

Pag. 267. *Qui vero exprobrant.* Marcionitas intelligit, quos fraudem illam Hebræorum in Ægyptios, Creatori maxime objecisse auctor est Tertullianus lib. II *Contra Marcionem.* Augustinus, quæst. 39 super Exodum, Hebræos omni suspicione furti liberat : « quia enim, ait, hoc Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oporteret, hi furtum non fecerunt ; sed Deo jubenti ministerium præbuerunt. »

D. Alcimi episcopi **172** Viennensis, viri pervetusti, versus non inelegantes subnectere non erit injucundum :

. . . . . *Portantur avari*
Sic Pharaonis opes, quem tunc mercede soluta,
Servitii longum credas taxasse laborem.

Gregorius id allegorice explicat XXVIII *Moral.*, cap. 17.

Si enim non typica. Codices excusi omnes, « sic enim nos in typica. » Addidimus deinde octo voces virgulis conclusas, ex veteri codice.

Ministratio. Prius erat, « miseratio. »

Qui emit. Quis autem. Quindecim has voces desiderabant omnes excusi codices ; quas ex veteri restituimus.

Qui in regali aula. Fidem Christi ad illustres usque imperii Rom. ordines et principes hoc sæculo penetrasse, ex his manifestum est. Processum et Martinianum non infimæ sortis milites, pro Christo sub Nerone martyrium passos esse narrant Vincentius, Petrus de Natalibus et Bergomensis. Alexandri episc. Rom. opera Hermetem urbis præfectum, cum uxore et liberis; nobiles deinde viros Trebellium, Pertinacem, Zenonem patricium, Eustachium fortissimum ducem, Achaicum principem, Heliadem ducem, Theodorum magistrum militum, et Carcerium alterum exercitus ducem, pietatis Christianæ ergo, Adriano imperante, martyria subiisse scripserunt posteriores. Sub Antonio Pio, M. Antonio Vero et Commodo imp., stipendia meruisse non tantum gregarios milites, sed rei militaris præstantissimos etiam copiarum Romanarum et legionum ductores, qui Christo nomen dederant, ex apologiis et legationibus Justini, Melitonis, Athenagoræ, Tertulliani, scriptisque M. Aurelii Antonini ad S. P. Q. R. facile colligitur.

Et ædificarerunt eis civitates. Josephus addit Ægyptios adegisse Hebræos ad substructiones illarum pyramidum, quæ inter septem mundi miracula numerantur, lib. II *Antiq.*

Quid igitur injuste gestum est. Hebræi longum tempus in Ægypto, in lateribus, muris, urbibus faciendis consumpserunt. Dominus igitur mercedem aliquam laboris sui eos percipere voluit, ideoque illos hac calliditate uti. Nam et Ægyptii regi suo operam suam navarant, ait Theodor. quæst. 23 in Exodum. Tertullianus vero : « Non ad fraudem, inquit, sunt instincti Israelitæ, sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant, » lib. IV *Cont. Marc.*

Pag. 268. *Et reliqua quæcunque benefacientes justificamur.* Et paulo post : *Hæc in dominicas utilitates convertentes, justificamur.* Non posset quidpiam clarius et certius dici pro necessitate bonorum operum, cum ad justificationem, tum ad salutem, contra Simonianos, pseudo-apostolos, Eunomianos, Lutheranos, et Calvinianos, solius fidei assertores.

Ex adnotationibus J. Ern. Grabii in cap. 49.

Pag. 267. *Imputant populo... et ipsis non imputant.* Ægyptiis scilicet, qui iniquissime cum Israelitico populo egerant. Idem vero Marcioni ad hanc objectionem respondit Tertullianus lib. II contra ipsum, cap. 20, his verbis : « Age, infelicissime hæretice, teipsum expostulo arbitrum; cognosce in utramque gentem prius, et ita de auctore judicabis. Reposcunt Ægyptii de Hebræis vasa aurea et argentea; contra Hebræi mutuas petitiones instituunt, allegantes, sibi quoque eorumdem Patrum nomine ex eodem Scripturæ instrumento mercedes restitui oportere illius operariæ servitutis, pro civitatibus et villis ædificatis. Quid judicabis, optimi Dei elector; Hebræos fraudem agnoscere debere, an Ægyptios compensationem? »

Insigne aurum. « Non signato, » cujus modo mentio facta, opponitur.

Pag. 268. *Fugati fueritis.* Fallor, an Irenæus vel interpres hoc potius, quam « deficiendi » verbo uti voluerit, quod « receptioni » in æterna tabernacula egregie respondeat, cum contra τὸ « deficere » aliquanto obscurius esse videatur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 50.

Pag. 268. *Typus et imago fuit.* Auctoritate vet. cod. delevimus « fiebat; » et paulo post, « eam » pro « eum » substituimus. Cæterum, ut figuræ istius partes singulas copiosa oratione tractarunt Origenes, Isidorus, Rabanus, et Rupertus; sic exculsis versibus suis cecinerunt Sedulius presbyter, et Alcimus Viennensis. Illius sunt :

Pervia dicti patuerunt cærula ponti
In geminum revoluta latus, undataque tellus
Cognatis spoliatur aquis, ac turba pedestris
Intrat in absentis pelagi mare, perque profundum
Sicca peregrinas stupuerunt marmora plantas.
Mutavit natura viam, mediumque per æquor
Ingrediens populus, rude jam baptisma gerebat :
Cui dux Christus erat, clamat nam lectio, multus
Vox Domini super exstat aquas, vox denique Verbum
est.
Verbum Christus adest, geminæ qui consona legis,
Testamenta regens, veterem patefecit abyssum,
Ut doctrina sequens planis incederet arvis [75].

Istius, id est Alcimi, libro quinto Carminum ad finem libri comperies.

Joannes discipulus Domini in Apocalypsi. Illic et multis aliis locis adeo manifeste et constanter auctorem Apocalypseos docet fuisse B. Joannem evangelistam, ut crassæ impietatis sit ea de re amplius ambigere. Quoniam autem duobus libris accurate et erudite hoc negotium pertractavit vir æque pius ac doctus F. Franciscus Titelmanus ordinis Minorum, adversus Erasmi censuras et adnotata, in confutandis Calvini et Bodini dubitationibus super eadem re, non immorabimur.

Pag. 268. *Neque fieri similes Cham.* Cham impudentem patris irrisorem typum hæreticorum gessisse, post Irenæum his docet Augustinus XVI *De civit.*, cap. 2 : « Cham porro, qui interpretatur *callidus*, quid significat nisi hæreticorum genus callidum, non spiritu sapientiæ, sed spiritu versipellis astutiæ; quod solent hæreticorum fervere præcordia, et pacem perturbare sanctorum? » Eadem Augustini verba transcripsit Eucherius Lug dunensis lib. II in Genes., cap. 2.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 50.

Pag. 268. *In suam hæreditatem.* In terram sanctam videlicet, in qua cum Christo rege suo Ecclesiam in fine mundi futuram credidit Irenæus. Sed de hoc felici fidelium statu plura vide sub finem libri V.

Inveniet eosdem plagas, etc. Respexit Irenæus « plagas septem novissimas, in quibus consummatur ira Dei, » Apocal. XV, 1, quæ sequenti cap. XVI recensentur. Et sane nulla ibi nominatur, quæ non et Ægyptiis inflicta fuerit, ut ex collatione dicti capitis cum Exodi VIII, IX et X patet.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 51.

Pag. 268. *Etenim Lot non ex sua voluntate.* Concubitus ille, quo Lot ambas filias virgines constuprasse legitur, Gnosticis istis et Manichæis, ut ex August. colligitur, horrendum et omnibus suppliciis dignum facinus visum est : quibus nostro ævo assentiantur Lutherus, Musculus, Calvinus et reliqua Gnosticorum progenies. Apostolico autem seniori, cujus superiori capite meminit Irenæus, et catholicis omnibus Græcis et Latinis, gravissimis de causis, a peccato vel penitus, vel majori ex parte, ipsum liberare placuit. « Non enim invenio eum, » scribit Origenes, « insidiatum esse, aut violenter eripuisse pudicitiam filiarum, sed magis insidias passum, et arte circumscriptum. Nullus igitur audeat (infert Chrysostomus [76]) aut justum, aut justi filias condemnare. Quomodo non esset extremæ dementiæ eos quos Scriptura liberat ab omni crimine, nos peccatis plenos damnare? » Et Theodoretus : « Ilis qui per ignorantiam peccant, homines quoque ignoscere solent. Nemo igitur jure ac merito Lot succensere potest : quod enim fiebat, ignoravit. Culpandus est quidem (aiunt August. [76] et Eucherius [77]) non tamen quantum ille incestus, sed quantum illa meretur ebrietas. Proinde illud factum, cum in sacra Scriptura narratur, prophetia est; cum vero in illorum vita consideratur, flagitium. Nec rursus tanta reprehensione atque accusatione

[75] Sedul. Carm. pasch. l. I, v. 136-147. [76] In Gen. [76] XXII Contr. Faustum, c. 41. [77] II in Gen., c. 30.

res digna est, quantam in eam Faustus inimicus et cæcus evomuit. » Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 2 · « Inebriatus vino, quid gereret nesciebat. »

Sed consummavit typum. Vet. cod. « sed » desiderat.

Pag. 269. *Per quam duæ filiæ.* Non multum huic dissimiles allegorias fusius persequuntur August. XXII *Contra Faustum*, cap. 41, 42, 43, 44, 45, et Origenes hom. 5 in Gen.

Veni, potionemus patrem nostrum vino. Ab ebrietatis delicto immunem Lot facere non potest Origenes. « Subjacet enim culpæ, ait, quod decipi potuit, quod vino indulsit; et hoc non semel, sed iterum fecit. Ebrietas decipit, quem Sodoma non decepit. Uritur ille flammis mulierum, quem sulphurea flamma non ussit. » Chrysostomus et Theodoretus facile veniam mereri docent, quod ad levandum animi mœrorem, ex charissimæ conjugis metamorphosi et clarissimarum urbium horrendo excidio contractum, liberiorem vini usum filiarum manibus porrectum admiserit.

Quapropter et ipsæ excusabiles sunt. Si non a toto, saltem **173** a tanto (ut in scholis loquimur) post Irenæum easdem excusat Origenes his verbis : « Audierant in fine sæculi terram et omnia elementa ignis ardore decoquenda. Videbant ignem, videbant sulphureas flammas, videbant cuncta vastari, matrem quoque suam videbant non esse salvatam. Suspicatæ sunt tale aliquid factum, quale in temporibus audierant Noe, et ob reparandam mortalium posteritatem, solas se esse cum parente servatas. Recuperandi igitur humani generis desiderium sumunt. Et quamvis grave eis videretur crimen, furari concubitum patris, gravior tamen videbatur impietas, si humanæ posteritatis spem, servata castitate delerent. Patris mœstitiam vel rigorem vino molliunt et solvunt; singulis ingressæ noctibus, singulæ suscipiunt ab ignorante conceptum. Ultra non repetunt, non requirunt. Ubi hic libidinis culpa? ubi incesti crimen arguitur? quomodo dabitur vitio, quod non iteratur in facto? » Ab hac Origenis sententia non recedunt Chrysost., Theodoretus, et Ambrosius lib. II *De Abraham*.

Conservationem. Auctoritate veteris cod. expunximus « conversationem, » et paulo supra « fructus » pro « fructum; » « ut » pro « et; » inferius quoque « fecit » pro « refecit » posuimus.

Commistus et unitus est. Voce commiscendi unitionem illam, quam hypostaticam vocarunt, duntaxat intelligit, ut supra adnotavimus.

Id est, duæ filiæ. Vetus codex : « id est duæ congregationes justificatæ a patre suo. »

Sed statua salis. Origenes aliam meditatus allegoriam, Lot rationabilis sensus et animi virilis, quo semper ad salutem tendimus; uxorem ejus, carnis imaginem tenere putat, quæ semper retrorsum, id est ad vitia, respicit, et voluptates requirit. Sedulii versus factum istud concinne explicantes sunt [78]:

Lot Sodomæ fugiente chaos, dum respicit uxor
In statuam mutata salis stupefacta remansit,
Ad pœnam conversa suam : quia nemo retrorsum
Noxia contempti vitans discrimina mundi,
Respiciens salvandus erit, nec debet arator
Dignum opus excercens, vultum in sua terga referre.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 51.

Pag. 268. *Quemadmodum et Lot.* Lot ejusque filias a crimine absolvit post Irenæum Joannes Chrysostomus ob eamdem scilicet rationem, quod Scriptura eos non culpaverit : « Nullus igitur audeat, » inquit homil. 44 in Genesin, « aut justum (ita cum S. Petro II Epist. II, 7, appellat Lot, aut justi filias condemnare. Quomodo non esset extremæ dementiæ, eos quos Scriptura liberat ab omni crimine, imo vero pro quibus tantam apologiam contexuit, nos peccati plenos condemnare? » In quibus apologia ista consistat, ipse cum Irenæo aliisque mox declarabit. Contra Manichæi, post veteres Gnosticos, magni criminis loco istud factum habuerunt, uti colligitur ex Augustini lib. XXII *Contra Faustum*, cap. 43, ubi mediam ipse viam post Origenem homil. 5 in Genesin ingressus, Lot non incestu, sed ebrietate peccasse quidem docet, attamen non adeo graviter, uti hæretici contendebant; neque sine mysterio et significatione futurarum rerum id contigisse, una cum Irenæo aliisque existimat. Judicium hac de re ferre temerarium puto, ac proinde observandum apostolici presbyteri monitum, ab Irenæo præcedenti capite memoratum.

Neque ex sua concupiscentia carnali. Ipse Augustinus loco citato fatetur, hoc Lot et filiarum ejus factum non ita in S. Scriptura referri, « ac si ille in filias necessaria libidine exarserit; » aut illæ « in sui patris carnem exsecrabili amore flagrassent. » Imo longe diversa facti ratio redditur.

Neque sensum neque cogitationem. Eamdem excusationem affert Theodoretus quæst. 70 in Genesin, et ante eum Chrysostomus loco citato, qui Lot idem quod Adæ accidisse ait : « Nam sicut illic ex dormientis latere portio sumpta est, eo non sentiente; similiter et nunc..... Nam id quod illic divina Scriptura, quod immisit (Deus) exstasin in Adam, et dormivit; hoc et hic significavit, dicendo : Nescivit quando vel accubuerit, vel resurrexerit (filia). » Dices : Sed Lot ignorantiæ suæ fuit causa, dum se inebriari passus est. Respondet iterum Chrysostomus, hoc non ex incontinentia, sed tristitia accidisse : « Siquidem anxius valde ac mœrens, utpote omnibus simul bonis, et uxore etiam sua spoliatus, permisit ut filiæ vinum largius affunderent, et quod struebatur ignorans, ad leniendam mitigandamque tristitiam id fieri suspicabatur, » prout et Theodoreti verba loco citato sonant.

Pag. 269. Δύο..... *συναγωγαί.* Interpres legisse videtur δύο θυγατέρες, τουτέστι, δύο συναγωγαί, ita ut ob recurrentem vocem δύο intermedia duo exciderint : nisi dicere potius velis, scribam quempiam ea addidisse. Rem ipsam vero quod attinet, Origenes loco citato non sine judicio contra sensum allegoricum ab Irenæo allatum hæc objicit : « Scio nonnullos, quantum ad allegoriam pertinet, Lot traxisse ad Domini personam, et filias ejus ad duo testamenta. Sed hæc qui sciat quid de Ammonitis et Moabitis, qui ex genere Lot descendunt, Scriptura dicit (*Deut.* XXIII) nescio si libenter accipiat. »

Statua salis semper manens. Ita et Clemens Rom. in *Epist. ad Corinth.* memorat στήλην ἁλὸς ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Atque ex Judæis Josephus lib. I *Antiq.*, cap. 12, de eadem salis statua scribit : Ἱστόρηκα δ' αὐτὴν · ἔτι γὰρ καὶ νῦν διαμένει.

Per naturalia, ea quæ sunt consuetudinis hominis. Menstruum fluxum muliebri sexui naturalem indigitare videtur, utpote quem uxori Lot, licet jam in statuam salis versæ, quosdam ascripsisse, vel affinxisse docet auctor carminis de Sodoma, quod inter Tertulliani atque Cypriani opera exstat, post medium ita de uxore Lot canens :

Dicitur et vivens alio jam corpore sexus
Munificos solito dispungere sanguine menses.

Dum sæpe auferuntur, etc. Auctor modo dicti carminis de statua salis :

Quinetiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.

Id Irenæus ad Ecclesiam applicat; de qua gemina quoque habet cap. 64 hujus libri.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 52.

Pag. 269 *Hujusmodi quoque.* Utriusque testa-

[78] Carm. pasch. lib. I, v. 121-126

menti unicus est auctor, Deus nimirum, qui hunc mundum condidit; hæretici aliter sentientes impia dogmata sua dissimulabant, ne deprehensi a doctoribus catholicis confunderentur.

Præter unum eum. Vetus cod. « eum » desiderabat, et « unum » habebat : utramque lectionem retinui.

Et concedat ab aliquo altero. Sic restituimus ex vet. cod. Alii omnes habebant : « et eum concedat ab aliquo altero, aut per aliam factam conditionem, quæ sit secundum nos, » etc.

Abscondunt a nobis. Simili modo de Arianis conqueritur Athanasius, orat. 1, quod veluti anguillæ in sinus mæandrosque lubricarent [79], et sese occultare studerent, ideoque aptissimo epitheto, post Tertullianum, vocat illos « bestias lucifugas. » Auctoritate veteris cod. « habent » pro « habet » supposuimus.

Pag. 270. *Apud eos qui in Ecclesia sunt presbyteri.* Scripturam sacram, ejusque sinceram intelligentiam, a sola Ecclesia catholica petendam contendit : quod satis diffuse post ipsum ostendit Clemens Alex. sub finem libri VII *Stromatum*.

Ut disceret homo. « Cicero ut confirmaret liberum arbitrium, » ait Augustinus V *De civitate*, cap. 9, « negavit Deum præscium esse futurorum, atque ita dum vult facere liberos, facit sacrilegos; religiosus autem animus utrumque eligit, utrumque confitetur, et fide pietatis utrumque confirmat. » Et cap. 10 : « Nullo modo cogimur, aut retenta præscientia Dei, tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio, Deum (quod nefas est) negare præscium futurorum. »

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 270. *Qui ab initio in universis dispositionibus.* Cum tanta et plane divina opera tribuat Spiritui sancto, ambigendum non est ipsum pie et orthodoxe de illius deitate ac coæternitate sensisse, quidquid blaterent Magdeburgenses. Fulgentius sub finem libri III ad Trasimundum, et tota epistola ad Donatum, ex iisdem et similibus operibus, quæ una cum Patre et Filio communia habet, concludit adversus Arianos et alios hæreticos ipsum natura Deum esse.

Judicat quidem omnes. Alludit nimirum ad verba Apostoli I Cor. II, 15 : « Spiritalis judicat omnia, et ipse a nemine judicatur; » ubi Theodoretus : « Qui gratia Spiritus sancti dignus est habitus, ipse quidem ad alios docendos sufficit, aliorum vero doctrina non indiget. »

Ejusdem adnotationes in cap. 54.

Pag. 270. *Nam judicat gentes.* Non de legis Mosaicæ prævaricatione, quoniam eis data non fuit : et qui sine hac lege peccaverunt, sine lege peribunt [80]; nec de contempta lege evangelica, si nunquam eis sufficienter promulgata sit; sed de lege naturæ mentibus eorum descripta et insculpta, quam graviter et multipliciter sunt prævaricati, ut copiose graviterque Paulus disserit magna capitis primi ad Rom. parte, et hic Irenæus insinuat. Etenim cum hac duce unum Deum cognoverunt, et non sicut Deum coluerunt : 174 sed innumeros sibi confinxerunt deos, deasque, imo et ipsis impurissimis dæmoniis immolaverunt filios et filias suas, ut exprobrat Psalmista; ea de re, et plurimis, iisdemque gravissimis sceleribus adversus legem naturæ commissis recte judicabuntur et damnabuntur. Quod accuratius notandum operæ pretium visum fuit, ut Zuinglianorum fœdissimum errorem, quo hujusmodi impuros gentiles ac idololatras cœlis donare non erubescunt, coargueremus.

Zuinglius namque *Expositione fidei*, quam paulo antequam gladio caderet, Francisco I regi Galliarum Christianissimo dicavit, de vita æterna his verbis eum alloquitur : « Ilic (in æterna vita) visurus es Herculem, Theseum, Socratem, Aristidem, Antigonum, Numam, Camillum, Catones, Scipiones, » etc. Tigurini Germanica confessione sua anno 1545 edita, sui Zuinglii sententiam probant. Bullingerus hanc appellat « cygneam Zuinglii vocem; » Thalmannus, Gualtherus, Lavatherus, Hardembergius, Tossanus, eamdem sibi propugnandam sumpserunt : superius nominatis a Zuinglio connumerantes Platonem, et alios honestiores ethnicos, quos et ipsi volunt inter electos referendos esse; in eodem quoque errore volutatus Erasmus, eisdem connexuit Ciceronem, Maronem, Horatium [81], etc.

Sed bene habet, quod eamdem sententiam non solum Œcolampadius in cap. X Job, et Beza libro *De pœna hæreticorum*, id est Zuingliani sacramentarismi commilitones; sed etiam Wigandus, Winshemius et Schlusselburgius, Lutheranæ theologiæ professores, illam opinionem velut impiam ac plane ethnicam publicis scriptis coarguerunt. Ac certe condolere eis qui pereunt, miserationis est humanæ : sed adversus æquissima decreta Dei insurgere, nimiæ temeritatis et insaniæ. Exstant autem judicii divini adversus cunctos infideles et idololatras (quales superius nominati fuerunt) publica et immutabilia decreta. « Qui non credit, jam judicatus est. Qui incredulus est Filio Dei, non videbit vitam : sed ira Dei manet super eum [82]. Qui talia agunt (opera carnis, luxuriam, idolorum servitutem, etc.), regnum Dei non consequentur [83]. Qui immolat diis, occidetur, præterquam Domino soli [84], » etc. Et certe valde peregrinum est, et ab omni ratione prorsus alienum, Zuinglianos inferis mancipare omnes suos nostrosque prædecessores, qui in fide Romana, id est catholica, in Christo pie decesserunt; ethnicos autem omnes fidei, spei et charitatis expertes cœlo collocare. Sed de his alibi copiosius dicemus.

Ejusdem adnotationes in cap. 55.

Pag. 270. *Neque volentes.* Conjunctionem « et » expunximus auctoritate vet. cod. Et paulo post, « nihil indigenti Deo, » pro « indigente, » reposuimus; in argumentis « judicabuntur » pro « judicantur. » In illis etiam « quemadmodum » pro « quomodo » usurpat suo more.

Ejusdem adnotationes in cap. 56.

Pag. 270. *Non cognoscentes.* Mira Scripturarum connexione demonstrat duos eosdemque plurimum a se dissitos adventus Christi : primum in abjectione, secundum in majestate futurum.

Dissolvens quidem Amaleeh. Justinus, Tertull., Cyprianus, eam historiam, quæ refert Moysem in formam crucis extendisse brachia, movisse ac protraxisse preces ad Deum, tantisper dum Jesus Nave vinceret atque deleret Amalecitas, scite ac convenienter cum Irenæo accommodant ad mysterium passionis et mortis Domini Jesu Christi; qui in ligno crucis affixus, suis precibus, lacrymis et vibicibus, de morte, peccatis, inferis et diabolo magnos triumphos et ampla spolia sibi et nobis reportavit.

Ejusdem adnotationes in cap. 57.

Pag. 270. *Suum corpus esse confitebatur.* De hac re pro virili diximus in cap. 32, 33 et 34 lib. hujus.

Temperamentum calicis. Libro quinto vocat « mistum calicem; » quibus liquet perantiquam atque adeo apostolicam esse traditionem, ut aqua vino commisceatur in calice consecrandæ eucharistiæ. Quapropter sicut Encratitas et Hydroparastas solam aquam pro eucharistia offerentes, priscis temporibus damnavit Ecclesia, uti docent Clemens Alex., Cyprianus, Epiphanius, Augustu-

[79] Orat. ad Epict. [80] Rom. II, 12. [81] Colloq. in convivio religioso; et Epist. præfixa quæst. Tuscul. [82] Joan. III, 18, 36. [83] Gal. V, 21. [84] Exod. XXII, 20.

nus; sic nostri hujus sæculi Gnosticos omnes eodem anathemate prosequitur, propterea quod solo vino utantur, et commistionem hanc in catholica Ecclesia solitam, papisticum recensque institutum nuncupent et damnent. Porro ritum hunc, uti a Christo apostolisque profectum amplexantur, servandumque docent Augustinus lib. IV *De doctrina Christiana*, cap. 21, lib. *De eccles. dogm*, cap. 75, et serm. 119 de tempore; Ambrosius lib. V *De sacram.*, cap. 1, Hieronymus *Com.* in cap. XIV Marci, et *Quæst. Heb.* in lib. Paral p.; Cyprianus epist. ad Cæcilianum fratrem; Alexander martyr epist. 1. Et qui Græce scripserunt ante multa sæcula, Theophylactus in cap. 19; Joan. Damascenus lib. IV, cap. 14; Justinus martyr ad finem prioris *Apologiæ*, et Clemens Rom. apostolorum comes lib. VIII *Constit.*, cap. 17; Jacobus in liturgia per concilium VI univers. ante 900 annos probata; Basilius quoque et Chrysostomus in liturgiis; Theodoretus dialogo primo; et concilium tertium Carthaginense, cui adfuit Augustinus, canone 24, idipsum quoque confirmant et probant. Cæterum, verbum « esse » addidimus; et paulo post « suum » pro « sui » reposuimus auct. vet. cod.

Quomodo autem. Iisdem argumentis, sed fusius explicatis, Marcionem urget Tertullianus lib. *De carne Christi.* « Jam hic responde, inquit, interfector veritatis; nonne vere crucifixus est Deus? Nonne vere mortuus et vere crucifixus? Nonne vere resuscitatus? Ut vere scilicet mortuus, falso statuit inter nos scire Paulus tantum crucifixum. Falso sepultum ingessit. Falso resuscitatum inculcavit. Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma est totum quod speramus a Christo. Scelestissime hominum, qui interemptores excusas Dei. Nihil enim ab eis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce spei totius orbis, qui destruis necessarium decus fidei. » Idem lib. IV *Contra Marcionem* : « Si caro Christi phantasma, nihil ergo remansit in ligno. Nihil pependit etiam post exspirationem. Nihil de Pilato postulatum. Nihil de patibulo detractum. Nihil sindone involutum. Nihil sepulcro novo conditum. Atqui non nihil, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 58.

Pag. 271. *Judicabit autem et eos.* Etiam Valentinianorum reprobabuntur impietates, quibus unitatem Dei reipsa lacerant, tametsi aliud simulent; simulque Christum unicum Dominum nostrum in multas partes plusquam ethnica fraude distrahunt.

Propriam quidem emissionem. Libro I pluribus in locis dixit, Gnosticos unicum Christum Dominum nostrum in quatuor distrahere, in Monogenem, Verbum, Christum et Salvatorem, et horum unicuique probolas seu productiones et emissiones assignare; quod hic rursus commemorat.

Inimicus est enim ille mihi. Verba sunt quibus Achillem, Ulyssi multa ex Agamemnonis parte pollicenti, si in ejus gratiam rediret, et bellum pro Græcis adversus Trojanos redintegraret, respondentem facit Homerus, *Iliados* nono :

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.

Ejusdem adnotationes in cap. 59.

Pag. 271. *Quomodo possunt salvari.* Locum hunc nominatim citat Theodoretus dialogo 2. Fulgentii sequentia verba aliquid lucis afferent : « Nullatenus namque humana natura, ad auferendum peccatum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi unione Verbi Dei, non naturali confusione, sed solum personali unitate transiret. » Lib. *De incarn. et gratia Domini nostri*, cap. 4.

Vel quam. Ita vet. cod.; excusi, « quemadmodum. »

Quomodo autem eum. Veteris cod. lectio nonnihil variat; eam malui signare, quam quid immutare; A habet ergo : « Quomodo autem adversus hominem fortis erat, qui non solum vicit hominem, sed et detinebat, quem sub sua devicit? Et eum quidem qui vicerat, vicit, » etc.

Ad cujus similitudinem Dei factus est homo. Vocem « Dei » expunximus, auctor. veteris cod. Porro quod hic obscure innuit, id clare libro quinto explicat; nempe ad imaginem Verbi Dei humanam naturam olim assumpturi, Deum ab initio efformasse hominem, cum dixit : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [85]. » Sic et Tertullianus sensit lib. *De resurrectione carnis.* « Quodcunque, inquit, hujus hominis exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus. » Consentit et Origenes hom. 1 in Genesim his verbis : « Quæ ergo est alia imago Dei, ad cujus imaginis similitudinem factus est homo, nisi Salvator noster, qui est primogenitus omnis creaturæ? » etc.

175 *Ejusdem adnotationes in cap.* 60.

B Pag. 271. *Quemadmodum enim.* Pro « quomodo » suo more. Cæterum Marcionitas intelligit, de quibus lib. I, cap. 29, et libro isto, cap. 14 et 37.

Putativum est igitur. Tertullianus lib. *Contra Val.* : « Omnia in imagine urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani. » Et Ignatius : « Omnes ejusmodi hæretici cippi sunt et sepulcra mortuorum, in quibus duntaxat mortuorum hominum nomina inscripta sunt. » *Epist. ad Philadelphienses.*

Cæterum, prioribus hisce Gnosticis posteriores meliores nec haberi nec dici posse, Lutherus et Calvinus, qui illos a teneris unguiculis educarunt, quosque intus et in cute norunt, palam et affirmate asseverant; quibus hac in re non consentire non possum. Ille Postilla Domin. 1 Adventus Saxones et Witembergenses suos, multo quam dum sub Rom. pont. agerent, deteriores atque ad omne sceleris genus procliviores, rursus et Sodomitis flagitiosiores factos testatur. Iste, hæresi suæ addictos omnium mortalium sceleratissimos et facinorosissimos esse convincit; deinde cum verba illorum sceleribus satis congrua invenire non potest, tetra monstra et malos genios humanam formam indutos appellat; concione 10 ad Ephes. Gallice script.

Omnia apud eos. Expunximus « omne » auct. vet. cod.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 60.

Pag. 271. *Vere se putant disputare.* Negat doctrinaatque argumentationes istorum hæreticorum in veritate fundatas esse, si Servator noster phantasma fuit. Forte enim loquela, perinde ut externa specie homines delusit, cujus tamen verbis omnis Christianorum doctrina innititur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 61.

P. 271. *Judicabit autem et pseudoprophetas.* Marcionitas præcipue intelligit, quos spiritum propheticum ab Ecclesia arcere, ut cœtibus suis arrogarent, dixit D lib. III, cap. 11. Marcum etiam Valentini sectatorem perstringit, cujus imposturas habes supra libro primo, cap. 8 et 9. Horum autem omnium insolentiam et arrogantiam pedibus et manibus sequuntur inter Gnosticos posteriores Anabaptistæ, quorum dux Muntzerus se sibique adhærentes cœlestes prophetas vocabat; id quod a Luthero didicisse eos arbitrarer, quem Eliæ et Joannis Baptistæ summorum prophetarum spoliis exornatum esse a suis conqueritur Calvinus. Quinetiam Rebenstock commensalis Lutheri refert eum frequenter dicere solitum [86] : « David, Daniel, Isaias excellentissimi fuerunt prophetæ. Ego sum Isaias, Philippus Melanchthon, Jeremias. » Et alias : « Ego Isaiam, Philippus Jeremiam præ se fert. » Et ne Luthero Calvinus haberetur inferior, etiam prophetæ gloriosum nomen non solum simius ejus Beza illi tribuit, verum etiam Hier. Bolsecus illius frequens auditor sæpe eumdem Calvi-

[85] Gen. I, 26. [86] Tom. II Colloq., pag. 28 et 101.

num in hæc verba pro suggesto prorumpentem se audivisse ut statur : « Ego propheta sum. Ego errare non possum. Ego a Deo missus sum. » Nec de hujus fide ambigendum, quando in concionibus in Danielem Rupellæ 1565 editis, legitur, quod prophetæ titulo sese exornaret ; et in eos qui ægre ferrent, furenter debaccharetur. Vide quid alienatio mentis valeat ! At non effugient districtum judicium Dei istiusmodi ventosi pseudoprophetæ.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 61.

Pag. 271. *Et pseudoprophetas.* Marcionitas et Marrosios hæc ferire adnotat Feuardentius ; ego potius Montanistas, sive Cataphrygas, quorum secta longe lateque spargi cœperat, cum Irenæus hunc et præcedentem librum scriberet. Hos enim nomine ψευδοπροφητῶν insignitos legimus, non modo in inscriptionibus capp. 14 et 16, lib. v *Historiæ* Eusebii, sed et in ipso hoc cap. 16, parum ab initio pag. 179 edit. Valesii anonymus auctor in opere contra Cataphrygas, ψευδοπροφητείας eos accusat, et circa medium pag. 181, ψευδοπροφητικὸν πνεῦμα appellat, etc. Sed et reliqui characteres Montanistis congruunt, ut ex sequentibus adnotationibus patebit.

Aut propter vanam gloriam. Anonymus auctor modo laudatus loco citato pag. 180, notat Montanum ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτείας, δόντα πάροδον εἰς ἑαυτὸν τῷ ἀντικειμένῳ, « immodica primi loci captum cupiditate, aditum in se adversario spiritui præbuisse. »

Aut ad quæstum. Apollonius in lib. contra Cataphrygas apud Euseb., lib. v, cap. 18, pag. 184, de Montano ait : Ὁ πρακτῆρας χρημάτων καταστήσας, ὁ ἐπ' ὀνόματι προσφορῶν τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος, ὁ σαλάρια χορηγῶν τοῖς κηρύττουσιν αὐτοῦ τὸν λόγον, ἵνα διὰ τῆς γαστριμαργίας ἡ διδασκαλία τοῦ λόγου κρατύνηται, etc. Et mox pseudoprophetissam accusat, utpote εἰληφυῖαν καὶ χρυσὸν, καὶ ἄργυρον, καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆτας, etc. Confer de Themisone, p. 185. Paulo post universe de iis scribit : Δείξομεν γὰρ τοὺς λεγομένους παρ' αὐτοῖς προφήτας καὶ μάρτυρας, μὴ μόνον παρὰ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πτωχῶν, καὶ ὀρφανῶν, καὶ χηρῶν κερματιζομένους.

Secundum operationem mali spiritus. Lege anonymi scriptoris verba loco citato pag. 180

Pag. 272. *Σκηνοβατοῦν καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐν τοῖς ἀνθρώποις.* Σκηνοβατέω, hic in bona accipiendum significatione ; sic non necesse erit cum Cotelerio, tom. III *Monum. Eccl. Græcæ*, col. 676, addere, ἐξηγησάμενον. Cæterum nisi Latina sint corrupta, vetus interpres pro καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, legit, καθ' ἃς ἦν (nempe υἱὸς), ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ γένει. Sed Damasceni lectio genuina esse colligitur ex cap. 53, et clausula sequentis cap. 66.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 62.

Pag. 272. *Judicabit autem et eos.* Graviter et severe inquiret Dominus in eos, qui Ecclesiæ magnum et illustre Christi corpus ob modicas causas schismatibus suis divellunt, peccato omnium gravissimo semetipsos involventes ; sicut et in omnes qui extra illius communionem et unitatem inventi fuerint.

Nulla enim ab eis. Schismatis crimen, quo sancta Ecclesiæ unitas laceratur variis hæreseon sectis, adeo grave et horrendum æstimaverunt Patres, ut nullis tormentis satis expiari posse crederent ; quod et hic aperte indicat Irenæus. Aliorum omnium gravissimum esse post Clementem Roman. lib. VI *Constitut.*, cap. 1, ideo colligunt Optatus Milevitanus et Augustinus, quod fratricidis, incendiariis, adulteris, idololatris, pœnitentiæ locum Deus reliquerit, vel suppliciis lenioribus in ipsos animadverterit ; schismaticos vero, subducto resipiscendi tempore, vel cœlestibus ignibus absumpserit, vel hiatu terræ viventes corpore et animo ad tartara brevi momento præcipitaverit. Quis jam dubitaverit hoc esse sceleratius commissum, quod est gravius vindicatum ? Libro primo *Contra Parmenianum*, libro II, *De baptismo contra Don.*, cap. 6. Disserit quoque hac de re Dionysius Alexandrin. apud Eusebium lib. VI *Hist.*, cap. 37, contendens omnia potius incommoda subeunda esse, quam Ecclesiæ Dei discindere concordiam ; illudque martyrium, quod quis perpetitur ne dirimatur Ecclesiæ consensio, multo plus habere commendationis, quam illud quod suscipitur ne idolis omnino immoletur ; quæ utinam accuratius multi hujus ætatis attenderent !

Extra Ecclesiam. Ex his manifestum est hæreticos et schismaticos non esse vera membra Ecclesiæ catholicæ : id est non oves, sed hircos ; non palmites vitis, sed arida sejunctaque sarmenta ; non filii sponsi ac sponsæ, sed nothi ac spurii, ex patre diabolo et meretrice hæresi prognati[87]. Hinc Tertull. : « Si hæretici sunt, Christiani esse non possunt. Cum exierunt ex nobis, desierunt esse ex nobis. » Et Lactantius lib. IV, cap. 30 : « Cum Marcionitæ aut Ariani nominantur, Christiani esse desierunt. » Huic sententiæ astipulantur Cyprianus lib. *De unitate Ecclesiæ* ; Hieronymus *Dialog. contra Luciferianos*. Quinetiam Theodosius et Valentinianus publicis legibus prohibuerunt hæreticis Christianorum sibi nomen usurpare, sed auctorum errores quos sequerentur.

Judicabitur. Delevimus « judicatur » auctoritate veteris cod.

Et dispositionis ejus. Vetus cod., « et dispositiones ejus, per quas factus est homo Filius Dei, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 63.

Pag. 272. *Constant.* Sic vetus codex ; excusi omnes « consistunt. » Docet autem agnitionem veritatis et Scripturarum sinceram germanamque interpretationem a veteri Ecclesiæ statu et ordine petendam esse, ubi charitas cunctarum virtutum maxima viget et valet. Sic et Augustinus Donatistas ad Ecclesiæ subsellia remittens scribit : « Quisquis falli metuit alicujus obscuritate quæstionis, Ecclesiam de illa consulat, quam sine ulla ambiguitate Scriptura sancta demonstrat. » Lib. II *Contra Cresc.*, c. 33.

Et character corporis Christi. Ita pro « charactere. » ex vet. cod. restituimus. Vult autem signum et notam veræ Ecclesiæ, qua eam ab infidelium, hæreticorum et schismaticorum conciliabulis internoscamus, esse successiones episcoporum **176** per universas illius sedes. Quæ vero ad hunc locum illustrandum pertinerent, diximus ad initium libri III, et lib. IV cap. 43.

Custodita. Vetus cod. « custoditione, sine fictione Scripturarum tractatio plenissima. »

Quod est pretiosius. Charitatem primum locum inter virtutes ; et omnia Spiritus sancti charismata obtinere docet, quod Apostolus I Cor. XIII eleganter persecutus est.

Supereminentius. Expunximus « superemine », » vet. cod. auctoritate.

Ejusdem adnotationes in cap. 64.

Pag. 272. *Quapropter Ecclesia.* Martyrum copiosus ac illustris exercitus, qui in sola Ecclesia catholica esse potest, palam testatur de ejus in Deum dilectione ; ac eamdem multo magis augeri, cum per tyrannos imminui et debilitari putatur. Tantum vero abest, ut hæreticorum sectæ martyres habeant, ut etiam martyrium pro Christo subeundum esse negent.

Reliquis autem omnibus. Basilidem professum fidem persecutionis tempore, fidenter etiam perjurio negandam, nec subeundum pro Christo martyrium esse, memoriæ post Irenæum mandaverunt Tertull., Eusebius, Epiphan., Theodor. et Philastr. Et quia martyrium Dei donum est, quod extra cha-

[87] Lib. Præscr., cap. 37.

ritatem et unitatem Ecclesiæ nemini conceditur, ideo negat Gnosticos extra eam aberrantes veros martyres habere, quos in testimonium veræ pietatis et apostolicæ doctrinæ ostentare possint. Idem tradit Clemens Alexand. lib. IV *Stromaton*. Hæc longe atque late persequuntur Augustinus lib. I *Contra epistolam Parmeniani*, cap. 7, lib. II *Contra litteram Petiliani*; lib. III *Contra Cresconium*, cap. 48; lib. II *Contra secundam Gaudentii epist.*, cap. 19 et 20; lib. II *De baptismo*, cap. 10, et lib. III, cap. 16, et Cyprianus epist. ad Antonianum; et libro elegantissimo *De unitate Ecclesiæ* : ex quibus omnibus tantum Augustinum audi : « Hæretici faciunt opera latronum et dæmonum, et gloriam sibi vindicant martyrum. Vivunt latrones et volunt gloriari martyres. »

Constat porro hujus ævi hæreticos per legitimum magistratum sublatos de medio non esse pro martyribus censendos, quantumvis tales videri conentur et a consortibus prædicentur; quandoquidem extra Ecclesiam et unitatem occumbant, idque etiam non propter fidem cathol., sed quod eam abnegaverint, et impias, sceleratas, seditiosasque hæreses amplexi, in easdem alios pertrahere conati sint. Quid quod etiam de semetipsis hoc ipsum palam agnoscant et fateantur? Lutherus namque de primo duce ac pseudomartyre Zuinglio in bello perenne interrogatus num damnatus esset, respondit : « Zuinglius tanquam latro mortuus est, quia voluit alios adigere ad suum errorem, et propter hanc causam in bellum profectus et interfectus est. Deus est justus judex, ejusque judicium rectum, qui blasphemos et contemptores verbi sui non sinit impunitos, sed misere pereunt. » Rebenstock, tom. II *Colloq. Lutheri*, pag. 36. Scribit etiam Joan. Jezlerus Sacramentarius, lib. *De diuturnitate belli eucharistici*, pag. 57, Westphalum lib. contra Laskum Polonum, « Calvinianos, Anglos, atque Gallos, pro hæresibus suis afflictos, diaboli martyres » nominare. Et pag. 93 : « Lutherani asserunt nostros esse mendaces, falsarios, sacramentiperdas, corruptores testamenti Christi, ruere in tartara, diaboli martyres, gladio potius magistratus quam verbis refellendos, » etc. Idem autem econtrario de Lutheranis, quos non nisi anthropophagorum, Christicidarum et ariolatrarum habent loco, ut idem Jezlerus, pagina 93, testis est, Calvinianorum esse judicium; et Anabaptistarum de utrisque, ut et ipsi utrosque damnant, apertius est quam ut prolixioribus verbis demonstrem.

Sed neque quidem. Hic aliqua adhuc desiderantur, quæ ex vet. cod. restituere non potuimus. Habet vero : « Sed neque quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium. Esse enim martyrium verum secundum sententiam eorum, » etc.

Cum martyribus nostris. Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 15, elegans fragmentum ex libris Apollinarii Hierapolitani episcopi contra Montanum transcribit, quo docet Marcionitas et Montanistas adversus catholicos jactitasse martyres sese plurimos habuisse, hocque certum esse argumentum virtutis et potentiæ in prophetico eorum spiritu abditæ, volebant. Istud autem omnino a veritate alienissimum pronuntiat Apollinarius : quandoquidem catholici martyres temporibus persecutionis, si forte quosdam ex hæreticis secum trahi conspicarentur, et in fidei confessione, et suppliciis cum illis communicare detrectabant.

Hic quoque addere libet, quæ Conradus Schlusselburgius, Lutheranus superintendens, cuidam tenebrioni Sacramentario, martyres sectæ suæ prædicanti, respondet[88] : « Usitatum est Sacramentariis, Anabaptistis, Manichæis, et aliis id genus profugis præstigiatoribus, sua martyria prædicare. Sed verbum Dei testatur, etiam falsos prophetas interdum in hoc mundo horribiliter divinitus puniri, sicut Paulus ait : falsorum doctorum finem esse perditionem[89]. Ita Jeremias scribit Achab et Sedechiam, falsos doctores, igne assatos esse. Ita etiam Donatistæ olim conquesti sunt de gravissimis persecutionibus et martyriis, quæ sustinuerunt. Sed Augustinus respondit illis, etiam diabolos in toto orbe terrarum perpessos esse persecutiones graves[90]. Item, non pœnam, sed causam facere martyrem. »

Sæpe debilitata, et statim augens membra. Justinus in Dialogo : « Quod nos nemo terrere aut domare valeat, apparet quotidie; cum enim obtruncemur, crucifigamur, objiciamur bestiis, ignibus, aliisque tormentis tradamur, tamen a confessione non discedimus. Sed quanto magis in nos sævitur, tanto plures pietatem, fidemque per nomen Jesu profitemur; haud secus quam si quis vitem putatione provocet ad uberiorem fructuum. » Et Tertull. lib. *Ad Scapulam* : « Non deficiet hæc secta, quam tunc magis ædificari scias, cum cædi videtur. Et ad finem *Apologetici* : « Plures efficimur, quoties metimur a vobis. Semen est sanguis Christianorum. » Hieronymus, fundendo sanguinem et patiendo magis quam faciendo contumelias, fundatam esse Ecclesiam docet, eamque persecutionibus crevisse et martyriis coronatam scribit, epistol. ad Theophilum. Verba hæc B. Augustini omittere nolui : « Civitas Christi quamvis haberet tam magnorum agmina populorum, nunquam adversus persecutores suos pro temporali salute pugnavit, sed potius ut obtineret æternam non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, et multiplicabantur. » Lib. XXII *De civit.*, cap. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 65.

P. 272. *Quod quidem.* Superius c. 42 scripsit Abel passionem Christi mortem adumbrasse; et cap. 36 tertii libri justum Abel injusto Cain Dominum subjecisse, ut patientiæ cunctis exemplum ederetur; quibus indicat in eodem initiata esse servorum Dei futura martyria. Eadem postea confirmata, fuerunt Noe, Lot, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Moyse, David, Achimelech, Elia, Jeremia, Issia, Daniele, ac cæteris patribus et prophetis plurima et gravissima ab impiis pro pietate ferentibus[91]; ad quæ hoc capite Irenæum respexisse non est dubitandum.

Ejusdem adnotationes in cap. 66.

Pag. 273. *Cum enim et ipsi.* Ostendit veteres prophetas velut vera vivaque membra Christi, Spiritu sancto prophetasse de regni ejus gloria, de incarnatione, de loco nativitatis, de passione, descensu ad inferos, de resurrectione, ascensione, reditu ad postremum judicium, novi testamenti libertate, item docuisse Patrem, Filium et Spiritum sanctum, unicum et verum Deum.

Retribuere eis qui tribulant nos tribulationem. Græca Pauli sequitur, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν. Ambrosius reddidit : « Retribuere eis qui vos deprimunt, pressuram; » Hieronymus et Primasius cum Irenæo « tribulationem » legunt; Vulgata editio, « retributionem. »

Virtutis ejus. Ita vetus codex; excusi, « Dei. »

Veni ad prophetam. In feminino genere usurpat; « Prophetissam habet Vulgata Bibliorum editio. Hieronymus sanctam Mariam interpretatur, quam prophetasse credit, cum in Evangelio loquitur : « Ecce enim ex hoc beatam me dicent[92], » etc. Cæterum, Cyrillus Alexand. probat lectionem veteris nostri cod. « venit, » habet enim προσῆλθε.

Purus pure, puram aperiens vulvam. Adverbium « pure » ex veteri cod. addidimus; quo, ni fallor,

[88] Lib. III Theol. Calv., art. 6. [89] Philip. III, 19. [90] Jerem. XXIX. [91] Heb. XI, 33, 34, 35, etc. [92] Luc. I, 48.

vult indolentiam mundilitiamque omnis generis beatissimi et castissimi B. Mariæ uteri in partu Christi prorsum exstitisse, ac longe secus quam aliis puerperis contigisse; quæ pariundo doloribus communiter differuntur, vita periclitantur, et nonnullæ pereunt. Ita Tertullianus : « Christus novus homo, nove natus est ex Virgine, Dei Spiritu[93]. » Et lib. *De velandis virg.* Christum eumdem ex integra Virgine natum pie docet; quibus mitigare ac mollire mihi videtur dura alioqui verba, quæ lib. *De carne Christi* usurparat. Ad hæc Ignatius epist. ad Heronem scribit : « Decebat opificem non usitata uti **177** nativitate, sed admirabili et nova, ac inaudita, ut Creatorem. » Quod vero miraculum, quæ rei novitas, si more communi ac sordibus et impuritatibus nostris contaminatus intactæ matris uterum aperuisset? Pro rei istius assertione præclara invenies apud Hieronymum, *Apologia pro lib. contra Jovinian.*, epistol. ad Pammachium, et Augustinum epist. 3. At apertam fuisse vulvam, urgebis, diserte scribit Irenæus. Respondeo : Phrasis est Scripturæ, qua simpliciter primogenitus significatur, quoquomodo natus sit. Deinde, Christum vere incarnatum, natum et editum fuisse contendunt Patres, adversus phantasma Marcionis.

Rememoratus est. Supra adnotavimus hanc sententiam, sacrilegio Judæorum, deletam fuisse ex Jeremia propheta, sicut illis exprobrat Justinus martyr in *Dialogo*.

Occidet. Sic vetus codex, cui conformis est Vulgata ed. et Hieronymus; codices excusi, « occidit. »

Pag. 274. *Receptionem in cœlos.* Ante Irenæum Dionysius Areopag. in *Cœl. hierarchia*, et Justinus *Dialogo*; postea Ambrosius lib. *De instit. virg.*, cap. 5, versus illos psalmi XXIII dialogum inter Christum ascendentem in cœlum et angelos, continere docuerunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 67.

Pag. 274. *Si autem subit vos.* Christus mirabili ac plane novo adventu suo cuncta renovavit; et veteres prophetias, quæ non nisi a Patre suo prodierant, novis mysteriis et operibus adimplevit; ipsum denique novum testamentum constituit et morte sua confirmavit.

Pag. 275. *Solvere.* « Dissolvere, » et recte meo judicio, habet vet. cod., quoniam Græce est καταλῦσαι, quod magis proprie significat « destruere, demoliri, et abrogare, » quam simpliciter « solvere »

Donec pertranseat. Expunximus « pertransiet » auct. vet. cod.

Vivet. Ita in futuro legendum indicant Habacuc, et Pauli contextus Græcus Rom. I, Hebr. X, Galat. III. Vetus codex etiam secundo « vivit, » præsenti tempore, legit.

Præstabit in novissimo dierum. Quatuor has voces desiderat vetus codex, qui et proxime sequentem sententiam ita legit : « Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere, » etc.

Longe erant. Octo voces istas desiderabant omnes codices excusi; eas ex veteri restituimus.

In nullo altero. Eisdem argumentis utuntur Justinus martyr in *Dialogo*, Tertullianus libro *Adversus Judæos*, et Athanasius libro *De incarnatione Verbi*.

Pag. 276. *Significans.* Delevimus « significabat, » moxque pro « quemadmodum, quomodo; » et « excipit » pro « excipiet » reposuimus, veteris codic. auctorit. Cæterum, falcis nomine, crucem Domini intelligit, utpote ex ligno ferroque clavorum compactam; quam Abel justi ab injusto fratre mors illata significavit, ut superius dictum fuit.

Ejusdem adnotationes in cap. 68.

Pag. 276. *Ab altero autem Patre.* Ita restituimus ex vet. cod.; excusi omnes, « ab altero autem Dominum Patrem nostrum. » Colligit ex his quæ prius dicta sunt, insaniam illorum coargui posse, qui duos aut plures deos confingunt : simulque narrat prophetias omnes ab uno Patre Domini nostri Jesu Christi promanasse.

Ejusdem adnotationes in cap. 69.

Pag. 276. *Adversus eos.* Evincit vana et insana esse, quæ Valentiniani de Scripturarum sanctarum veritate comminiscebantur; simulque eos non parum contumeliosos esse in Deum, qui per has seipsum manifestat. Insuper, Christum vere fidei, non ignorantiæ magistrum, pro nostra salute passum; cujus discipuli et servi unanimes sint in fide; cum interea ipsi propudiose inter seipsos dissideant.

In Pleromate existens. Ita vet. cod.; excusi, « mittens, » quod delevimus.

Hoc idem ipse. Octo voces ex vet. cod. adjecimus, expunximus ejusdem auct., « item Spiritu. »

Pleromatis. Expunximus « Pleromatibus; » et paulo post « Horo » pro « hora, » « sursum » pro « rursum » reposuimus.

Pag. 277. *De aliquo.* Delevimus « quo; » et aliquanto postea « de Verbo » pro « vero », « protraxerit » loco « protexerit » supposuimus, vet. cod. auct.

Tantæ sunt de uno inter eos diversitates Commemorat rursum dissidia, quibus primus Gnosticorum exercitus secum dimicavit; iisque unanimum perpetuumque Ecclesiæ catholicæ in doctrina fidei consensum opponit : inde jure optimo colligens nihil veritatis aut Spiritus divini inter eos residere, sed in sola Ecclesia catholica, cujus pastores et oves semper eadem de eisdem fidei articulis docuerunt, senserunt, crediderunt. Similes quoque Arianorum, Eunomianorum, Macedonianorum, Donatistarum, et aliorum quasi mediæ ætatis Gnosticorum pugnas satis effuse describunt Theodoretus, Sozomenus, Socrates, Evagrius et Nicephorus in Historiis ecclesiasticis. De postremorum hujus ævi Gnosticorum, id est Lutheranorum et Calvinianorum, mutuis acerrimisque certaminibus, non semel in superioribus disseruimus. Hic tantum, ut Irenæi vestigiis inhæreamus, duntaxat ex parte dicemus, quantæ sunt de uno eucharistiæ sacramento inter ipsos etiam Sacramentarios diversitates : ut vel ipsi conspicientes, quam diversa, quam adversa, quam perversa de unica re scripserint hujus sectæ duces, ab eis abhorreant; vel saltem ab eorum conventibus et hæresibus procul fugientes catholici viri, magis ac magis in sua veraque religione confirmentur ac proficiant.

1. Ab ipsa Dei nostri omnipotentia exordior, qua fieri nunquam posse blasphemant Zuinglius, contra Lutheri confessionem, et Responsione prima contra Eckium; Petrus Vermilius, dialogo contra Brentium; Beza, libellis contra Selneccerum, Jacobum Andream et Pappum; itemque *Creophagiæ* folio 152; Danæus, in *Elencho hæreticorum*; Erastus, contra Schegkium; Liberinus, in *Syntagmate*, et alii passim; ut idem corpus Christi in multis simul locis constituatur, vereque consistat et exhibeatur. Contra vero, Zuinglius ac Œcolampadius in colloquio Marpurgensi concesserunt Luthero « Deum id omnino posse, modo velit. » Heidelbergenses in colloquio Maulbrunensi professi sunt « se nolle in quæstionem revocare hac in re omnipotentiam Dei. » Boquinus scripsit, « vertiginosi spiritus esse, ullo modo de omnipotentia Dei litigare. » Volanus libro contra Scargam ait : « Christum posse facere, ut caro ejus tam in cœlo, quam in terra sit præsens. » Beza vocat eos fallaces sophistas, « qui negant fieri posse ut quis simul vicitet in locis duobus.[94] » Calvinus profitetur « hoc loco nullum esse certamen de omnipotentia Dei[95]. » Calviniani denique omnes fremunt ac furunt contra

[93] Lib. V cont. Marc. [94] In Epigram. ad Truchin. [95] Instit. lib. IV.

nos, cum objicimus illis quod divinæ omnipotentiæ detrahant.

2. Œcolampadius libro *De verbis Domini*, 1525, nisus est probare nihil esse in hoc sacramento quod miraculum dici queat, vel captum hominum excedat. Idem censet Zuinglius in *Exegesi*. Calvinus catholicos et Lutheranos sarcasmis irridet, quod auditis verbis Christi, « Hoc est corpus meum, » miraculum a Christi mente remotissimum imaginentur, et in abyssum omnipotentiæ seipsos demergant. Subscribit Beza in *Creophagia*, et *Cont. Pappum*. Consentiunt Lavatherus, *Hist. sacram.*; Aretius, serm. 3 de cœna; Germanus Bavarus, in *Examine*, et Sacramentarii universi. Contra vero Calvinus in *Instit.* affirmat « Christum, modo miraculoso et impervestigabili, dare nobis corpus et sanguinem suum. » Et in *Optima ineundæ concordiæ ratione*, pag. 97, concludit : « Sacramentum hoc a Paulo magnum mysterium vocari ; et se in eo miraculum agnoscere, quod et naturæ fines, et sensus nostri modum exsuperat. » Beza quoque *Creophagiæ* folio 66, hoc incomprehensibile mysterium appellat ; et *Diallacti* pag. 82 fatetur « sanctos Patres ingens miraculum illud recte nominasse. »

3. Calvinus ait[96] substantialem corporis Christi in hoc sacramento præsentiam se semper repudiasse ; Christi corpus ibi exhiberi secundum virtutem, non secundum substantiam ; carnis substantiam ore non sumi. Zuinglius libro *De vera et falsa religione*, pag. 278 et 292, et in *Expos. fid.*, pag. 56, pari errore tuetur, nullam Christi carnem aut corpoream substantiam illic aut esse, aut recipi. Consentiunt Œcolampadius, lib. *De verbis Dom.*, pag. 2 ; Bullingerus, in 5 decade, et in caput xi primæ ad Cor. ; Vermilius, dialogo contra Brentium ; Beza, *Creophagiæ* pagina 18. Contra vero, Calviniani omnes, qui in Rupellanam synodum convenerunt, eos omnes suis calculis damnaverunt, « qui noluerint uti vocibus substantiæ et substantialiter in negotio cœnæ. » Heidelbergenses in colloquio Maulbrunensi rogarunt Lutheranos « ne accusarent eos, quasi docerent in cœna Dom. corporis et sanguinis Christi homines non fieri participes. » Calvinus denique scribit, « ex substantia corporis Christi vitam credentibus inspirari ; et substantialem Christi communicationem credentibus (Evangelio Calvinico scilicet) per cœnam exhiberi[97]. »

178 4. Zuinglius lib. *De vera et falsa relig.*, pag. 278 et 292, scribit Christi carnem nec spiritualem in cœna esse, nec spiritualiter accipi ; quandoquidem in Scripturis nullum reperias corpus Christi spirituale. Idem, epistola ad Eslingenses, negat nos vel spiritualiter, vel spirituali modo, corpori et sanguini Christi participare. Idem canunt Gualtherus et plerique Tigurini. Contra vero Calvinus in Heshussium, cœnam affirmat « esse carnis Christi spiritualem communicationem. » Vermilius in *Disputatione Oxoniensi* tradit, « Christum ibidem spiritualiter a nobis manducari ; » idemque prædicat Bullingerus in *Antithesi*, Bucerus in cap. xxvi Matth., Lascki contra Westph. lum, Lavatherus in *Hist. sacram.*, Simlerus contra Jac. Andream. Imo idem Zuinglius epistola ad principes Germaniæ, seipsum coarguens, affirmat « spirituali nos Christi corpore vesci. »

5. Beza in *Confessione Calvin.* et lib. contra Heshus. et contra Brent. tanto intervallo separat corpus et sanguinem Christi a cœna Dominica, quanto distat cœlum a terra. Idem palam affirmavit in colloquio Pissiceno. Tigurini et Genevenses pari errore scribunt, *Formulæ consensionis* pag. 23 et 24 : « Necesse est corpus Christi tanto locorum intervallo distare, quanto cœlum abest a terra. » Idem sentit Danæus lib. contra Chemnitium ; contra vero Calvinus ult. admonit.[98], « falsum et calumniosum esse, suos verum et naturale corpus Christi a cœna Dominica penitus removere. » Danæus contra Chemnitium profitetur « se non negare Christum corpore et sanguine suo adesse in cœna sua. » Musculus in *Locis* prædicat, « panem cœnæ esse verum pro nobis crucifixum ac mortuum Christi corpus. » Beza denique sui oblitus, ait : « Testamur nos illud ipsum corpus, quod traditum est pro nobis, illum ipsum sanguinem pro nobis fusum, ipsissimum denique Christum, mediatorem nostrum, rem esse, sive materiam et substantiam sacramenti[99]. »

6. Bucerus in Joannem[1] nuda et vacua signa constituit panem et vinum in cœna, sicut statua Cæsaris dicitur Cæsar ; et verbum, *Deus*, per hominem prolatum, significat Deum. Œcolampadius et Zuinglius, *De verbis cœnæ*, in eadem sunt sententia. Vermilius palam testatur[2], se omnem realem Christi corporis præsentiam ab eucharistia removere. Danæus ait[3], sacramentum signum esse rei ab his terris absentis : quod et Calvinus *Contra Westph.* tradiderat. Zuinglius epist. ad Alberum idem sentiens, ait hoc sacramentum esse tantum symbolum rerum longe absentium. Contra vero Wolph. Musculus in Matth. scribit : « Dicat Christianus Domini sui verba secutus : Non panem accipio, non vinum bibo, sed corpus Christi sumo, et sanguine Christi recreor ; Christus corpus suum dedit, non panem ; sanguinem dedit, non vinum. Alium cibum, alium potum in cœna Domini non agnosco. » Calvinus quoque, lib. *De cœna*, ait : « Substantiam corporis Christi nobis in ea dari. » Et *Contra Westph.* : « Illud est mihi extra controversiam, inquit, veritatem hic cum suo signo conjunctam esse. » Denique in cap. xi primæ ad Cor. concludit, « realiter et vere nobis in cœna dari Christi verum corpus et sanguinem. »

7. Joachimus Cureus in *Exegesi* asserit[4] præsentiam substantialem corporis Christi in cœna esse inutilem. Danæus consentit, scribens contra Chemnitium, ex illa nullam veram et solidam consolationem conscientiis nostris afferri posse. Uthenhovius, non modo inutilem, sed et impossibilem, et cum Scripturis pugnantem esse blasphemat. Idemque sentiunt Zuinglius epist. ad Alberum, Gualtherus et Bullingerus in cap. xi primæ ad Cor., Œcolampadius in Actis colloq. Marpurgensis. Contra vero Vermilius, tractatu *De cœna*, Bucerus, in *Retractationibus* super Matthæum, Musculus, in xxvi cap. ejusdem, clarissime affirmant, « cum cœna Domini dari remissionem peccatorum. » Calvinus, « non nisi a carne, et per carnem Christi vitam nobis a Deo exhiberi. » Vermilius iterum ait[5] : « Continent sacramenta suo modo præcipua et summa bona quæ habemus : offertur in eis nobis Christus, peccatorum condonatio, et promissio vitæ æternæ. »

8. Gualtherus *Comment.* in 1 Epist. ad Cor. dicit eos errare, qui ex cœna viaticum quoddam fingunt. Musculus in *Locis*, Bullingerus, decade quinta ; Beza *Contra Westph.* idem affirmant. Calvinus, defens. 2 cont. eumdem Westph. damnat eos qui ægrotis domi dari permittunt. Aretius, II parte *Probl.*, negat sacramentum ad ægrotos esse deferendum ; et serm. 3 de cœna, hoc damnat tanquam corruptum Ecclesiæ morem. Contra vero Œcolampadius in 1 Epistol. Joan. scribit : « Hoc cibo et potu dum vegetamur, in itinere deficere non possumus. In morte denique securi, hoc horum mysteriorum tutari nos poterimus. Cureus in *Exegesi*

[96] Defensione 2. [97] Contra Heshussium. [98] Fol. 117. [99] I vol. Theolog., pag. 605, 621. [1] Fol. 133. [2] Tract. de Euch. [3] Contra Schneccrum. [4] Fol. 121 et 125. [5] In cap. x prim. ad Cor.

laudat consuetudinem, « qua etiam privatim sacramentum ad ægrotos defertur. » Vermilius in cap. x primæ Corinth. « concedit ægrotis dandum esse. » Hemmingius in *Syntagmate* scribit, « recte fieri, cum singulis ægrotantibus et petentibus porrigitur, ut morituris vita æterna in Christo promissa obsignetur. » Calvinus denique seipsum suosque damnans, in epistolis, fol. 626, 627, concludit, « propter multas et gravissimas causas, illud sacramentum nulla ratione debere, aut posse ægrotis denegari. »

9. Idem rursum Gualtherus in I Epistolam ad Cor., pagina 170, et in Lucam, pagina 511, scribit eos errare, qui corpora nostra hoc sacramento ad resurrectionem pasci docent. Zuingliani et Calviniani ubique in Germania, Helvetia et Gallia ægrotos ac morituros fraterculos suos sine ulla sacramenti consolatione miserrimas animas exhalare sinunt. Contra vero in Anglia, « etiam ad contagiosis morbis laborantes deferre præceptum est. » Et Calvinus, tam Gualtherum quam suos asseclas damnans, scribit in libro epist. « Ab usu sacramentorum rite probatur carnis resurrectio. Cœnæ participatio, ad cœlestis vitæ fiduciam nos invitans, ad sensus etiam corporales dirigitur. » Hemmingius denique in Epist. Pauli, fol. 219, asserit, « illud recte vocari viaticum, propterea quod admoneat nos ante mortem ipsum sumentes, quod Christus sit nobis via ad perpetuam fruitionem Dei; hocque morituris inculcandum esse, quod virtute corporis Christi resuscitemur a mortuis ad vitam æternam. »

10. Melanchthon, Beza aliique passim sacramentarii, Christi in eucharistia præsentis religiosam adorationem blasphemo ore vocant ἀρτολατρείαν; Danæus contra Chemnitium impudentissime et nequissime clamat, eos Dei ore maledictos esse, qui carnem Christi, etiam deitati personaliter conjunctam, adoraverint. Nihil frequentius est in ore Calvinianorum quam in missa horrendam committi idololatriam. Contra vero, auctor *Diallacti* apud Bezam probat ex August. lib. III *De doctr. Christ.*, cap. 9 *Comment.* in psal. XXI et LXXVIII, item ex Emisseno, Chrysostomo, Ambrosio, et Theodoreto, « veteres non prius carnem Domini manducasse, nisi prius adorassent : illosque graviter peccare qui non adorant. » Vermilius quoque ait[6] : « Quemadmodum audita recitatione quorumdam sacrorum verborum adoramus Deum, quamvis verba ipsa non adoremus; ita in sacra communione adoramus quidem Christum, etsi symbola illa externa non adoremus. » Sed et Calvinus se suosque impietatis coarguens, adorationem Christi in eucharistia his verbis concedit[7] : « Si in Christo hoc fieret, dicerem adorationem eam demum esse legitimam, quæ in signo residet, sed ad Christum in cœlo sedentem dirigitur. » Bucerus denique ad episcopum Abrincensem eamdem pie et religiose fieri confitetur.

11. Varia et multiplicia corpora Christo affingentes, Christi tandem veram humanitatem negant, ne juxta expressum ejus verbum eamdem nobis in eucharistia præsentem exhiberi confiteri cogantur. Cum enim explicite et asseveranter dixerit, se nobis dare hoc corpus quod tradebatur, et hunc sanguinem qui effundebatur; manifeste consequitur eum non verum et humanum corpus assumpsisse, si non verum et humanum nobis dederit : quod est Marcionitarum, Valentinianorum et Manichæorum vetus delirium. Zuinglius namque in *Subsidio* ait corpus Christi semel intelligi naturale, natum ex Maria Virgine; secundo, a mortuis excitatum, et nostris morbis defæcatum; tertio, mysticum. » Et in *Instit.* : « Duplex est caro Christi, inquit, altera quæ in mortem tradita et sublata in cœlos; altera quam in memoriam veræ illius carnis manducamus. » Subscribit illi Bullingerus super cap. XI primæ ad Corinth. Christo confingens corpus duplex. « unum naturale manens in cœlo; alterum spiritale, quod in cœna porrigatur. » Idem, decade quinta, duo rursum corpora eidem tribuit, « primum, verum, proprium et humanum; secundum, sacramentale, quod discipulis dederit. » Auctor *Diallacti* apud Bezam multis quoque contendit « Christum alterum corpus habere organicum, naturale, verum, suis membris distinctum; alterum improprium, cœleste, divinum, symbolicum, invisibile, impalpabile, informe, nec de Maria Virgine assumptum. » Hieronymus Zanchius lib. II *De natura Dei*, cap. 6, non modo bicorporem, sed etiam tricorporem Christum his verbis comminiscitur : « Primo, inquit, est quoddam corpus Christi verum et vivum, quod in cœlo perpetuo hæret. Secundo, est corpus mortuum, quod in cœna offertur exsangue et inanimum. Tertio, est novum quoddam Christi corpus Paulo exhibitum (*Act.* IX; I *Cor.* I, 5), in hoc formatum scilicet, ne verum Christi corpus a cœlo unquam discedat. »

179

12. Obsecro, quæ monstra, quæ portenta verborum! Vereor dicere. Miseri et excæcati tenebriones non solum sanctissima Christi Filii Dei mysteria, sed et ipsissimum Christum mundi redemptorem et judicem, in fictitium Geryonem, Cerberum et Briareum transformant. O summam Dei in hos ter quaterque blasphemos Sacramentarios patientiam! Sed tarditatem supplicii hujusmodi impietatibus debiti, tandem aliquando gravitate compensabit. Non referam ergo quibus verbis Calvinus, lib. *Contra Heshusium*, superioribus suorum sententiis contradicat; Bullingerus quoque, decade quinta, et secum, et cum illis pugnet, ut his Sacramentariorum mutuis de unico eucharistiæ sacramento contradictionibus et dissensionibus citius finem imponam. Universas enim referre non est hujus loci.

13. In hoc quidem unum conveniunt adversus Dominum et adversus Christum ejus, ut in verbis Christi : « Hoc est corpus meum, » sit aliquis tropus et figura constituenda; sed cujus speciei ac formæ; deinde, quibus verbis adhibenda, plusquam feraliter dissident, ac sese mutuo lacerant et conficiunt, quando unusquisque aliam et aliam comminiscitur et statuit. Scribit enim Calvinus *Contra Westphalum* : « Quidam nostrum synecdochen, alii metaphoram, alii metonymiam esse tradunt. » Et *Contra Heshusium* : « Panis est corporis signum, vel figura, vel symbolum; vel panis significat corpus, vel metaphorica, vel metonymica, vel synecdochica est appellatio. » Annon hæc præ errorum et tenebrarum ægritudine, incerti atque perturbati animi manifestissima sunt argumenta? Bullingerus, *Comment. in Matth.*, scribit, « se nemini vel metaphoræ, vel metonymiæ, vel alterius tropi nomine, velle in hac controversia molestum esse; » omnia æquo animo laturus, modo Christus e sacramento suo exturbetur. Aretius asseverat, « illum sermonem Christi esse vel metaphoricum, vel improprium, vel catachristicum, vel metonymicum, vel symbolicum, vel mysticum; qui explicatione debeat illustrari[8]. » Quid his magis tortuosum, inconstans et varium? Sed pergamus confusas istas Babylonicæ turris ædificatorum linguas, despumantes suas confusiones, audire. Joachimus Cureus, in *Exegesi*, vocat propositionem illam « vel sacramentalem, vel metonymicam, vel synecdochicam, vel antonomasticam. » Brevi exsurget, ni jam prodierit, ex horum grege, qui ironicam, ut Christum velut illusorem naso suspendendum relinquant, adjiciet.

14. Nec minor quibus verbis adhibeatur, digladiatio. Carolstadius in pronomine « hoc » constituendam censet[9]. Zuinglius, lib. *De vera et falsa religione*, hanc sententiam velut frigidam, ineptam,

[6] Defens. vet. doct. de cœna Domini. [7] Instit. lib. IV, cap. 17, § 37. [8] Com. in Matth., cap. XXVI.
[9] Dial. 1525 edito.

barbaram et impiam condemnat; et in verbo substantivo « est. » per « significat » reddendum, figit. Viretus in suo prolixo volumine sacramentario scribit verbum « est » relinquendum esse verbum veritatis et exsistentiæ; « corpus » vero pro corporis figura et significatione capiendum. Contra vero Beza[10] asserit tropum esse, non in voce « corpus » sed in verbo « est; » Laski autem non in verbis, sed in tota actione cœnæ vult figuram esse ponendam. Zuinglius[11] iterum nunc « corpus » pro « divinitate » vult esse intelligendum; mox pro « morte et passione; » illico pro « fide in Christum; » denique pro « commemoratione passionis et mortis Dominicæ; » quasi aliquid eorum traditum et fusum esset pro nobis, vel in ara crucis confixum pependisset. Germanus Bavarus, in *Examine*, ait statum quæstionis consistere in verbo «accipite; » Cleinwitzius contra Heshusium, in verbo « manducate; » Tossanus in suo *Consolatorio* jurat « non esse certamen de Christi verbis, sed de verbis et additionibus hominum; » Beza[12] vero auctoritate sua concludit, « verba comedendi et bibendi in sacro cœnæ usu, non proprie, sed figurate, translatitie et tropice intelligenda esse; » Pincierius denique in *Antidoto* vult « Christum in cœna inopia vocabulorum panem dixisse corpus, sicque improprie et imperfecte loqui voluisse. » Atque hic modum finemque ponimus, cunctos per Deum rogantes et obsecrantes, ut vel ex his perspiciant nullam esse inter sectarios istos in summis rebus concordiam, ac proinde nullam veritatem, nullam denique conscientiarum securitatem, vel salutem; et ideo in unitate fidei catholicæ, quæ semper eadem fuit, vel constanter permaneant; vel ad illam cito redeant, si aliquando ab eadem aberraverint. Quæ ad veram sententiam de eucharistia pertinent, diximus in cap. 32 et 34 hujus libri.

Ejusdem adnotationes in cap. 70.

Pag. 277. *Quem enim non confutat.* Parabola de vinea palam demonstrat, eumdem Deum hujus mundi conditorem, Christum Filium suum misisse, qui olim prophetas ad populum Israelis destinarat; eumdemque a Judæis et gentibus fidei et pietatis fructus jure suo reposcere. Vet. cod. auctor. « confutat » pro « confitetur » legimus. Vult enim Christum, vel ea solum parabola, cunctas Valentinianorum delirationes diserte solideque refellere.

Pag. 278. *Sed expansam in universum mundum.* Ecclesiam per universas mundi plagas Irenæi temporibus jam dilatatam fuisse, variis exemplis, historiis et auctoribus citatis adnotavimus, cap. 3, lib. I. Hic tantum observandum, eamdem veræ Ecclesiæ notam Irenæo et cunctis Patribus fuisse, quæ nunc est catholica; et ad universa loca, tempora, hominum genera, ad nationes denique omnes et linguas pertinet; et instar solis, fontis et radicis, radios vibrat, rivos diffundit et ramos suos unica in fidei confessione sacramentorumque perceptione ipsa manens, in omnes extendit. Hæc variis Scripturarum testimoniis et validissimis rationibus docet Augustinus, eadem via evincens, nullis omnino hæreticorum sectis nomen catholicum aptari posse, epist. 48, 161, 170; *Breviculo collat. cum Donatistis*, collatione tertii diei; lib. *De agone Christiano*, cap. 29; lib. *De symbolo*, cap. 10; lib. III *Contra Gaudentium*, cap. 1, et lib. *De unitate Ecclesiæ*, cap. 5, 6, 7, 8 et 9.

Superducet. Expunximus « superducit, » vet. cod. auct.

Unus et idem cum semper sit Verbum Dei. Vetus cod. « unum et idem, » quod magis Latinum est; verum, cum fere semper Verbum Dei, pro Filio, in masculino genere dixerit, vocem Λόγος respiciens, immutare noluimus.

Cum angeli transgressores. Vetus fuit multorum et gravissimorum auctorum opinio, angelos malos specie mulierum allectos, assumptis hominum corporibus, cum ipsis rem habuisse prolemque suscepisse, quam in Gigantes, Famos, Panas, Silvanos et id genus monstrorum partiti sunt. Enochum primum ferunt hujus opinionis auctorem; Moysem deinde volunt rei hujus meminisse, Genes. VI; Josephus I *Antiq.* et plerique alii Hebræorum rabbini illam asserunt. Inter Græcos orthodoxos his subscribunt, Justinus martyr in priore *Apol.*; Clemens Alex. lib. III *Pædagogi*, cap. 2, et lib. III et V *Strom.*; Athenagoras in *Apol.* pro Christianis; Methodius martyr serm. de Resur.; Origenes tractat. *De singul. clericorum* apud Cyprianum, si illius sit auctor; Proclus et Psellus philosophi Christiani. Ex Latinis scriptoribus eam amplexantur Tertull. lib. *De velandis virginibus*, et lib. *De habitu mulierum*; Cypr. tractat. *De vanitate idolor.*: Lactantius lib. II, cap. 15, et Severus Sulpitius lib. I *Hist. sacræ*. Plurima hinc inde suo more versans Augustinus XV *De civitate Dei*, cap. 23 et 24, de hac disputatione nihil temere audet diffinire, etc.

Verum, ista Moysis sententia : « Videntes filii Dei filias hominum quod essent pulchræ, acceperunt sibi uxores[13], » etc., cui innititur præcedens opinio, longe rectius redditur a Chaldæo interprete et Patribus orthodoxis, sic ut per filios Dei non spiritus angelici significentur, sed filii principum, ea phrasi qua judices, magistratus, principes aliique præstantes viri et dii et filii Dei in sacris persæpe appellantur. Aben-Ezra quoque per « filios Dei » homines Deum agnoscentes intelligit, nimirum filios Seth, apud quos divina religio ab initio et deinceps viguerat; qui tandem, cum Cainitarum filiabus commisti, didicerunt opera earum et in summam impietatem evaserunt, dempta Noe unica familia. Atque hanc sententiam ut aptiorem et saniorem amplexantur Hieronymus, Chrysostomus, aliique plurimi. Augustinus denique, *Quæstionibus in Genesim*, in eamdem magis inclinans scribit justos homines posse etiam angelorum nomine nuncupari, sicut et Joannes Baptista « angelus » in sacris nominatur, Malach. III, 1; Joan. I.

Donationem. Ita vet. cod; excusi, « dominationem » habebant.

Ad vos. Expunximus « eos; » deinde « dices » pro « dicas; » et « voci » pro « vocem, » vet. cod. auct. restituimus.

Super nos. Delevimus « vos. »

Distribuit adversus. Codices excusi, « attribuit in; et non multo post « terrarum » pro « terræ » supposuimus, auct. vet. cod.

Boni operis. Non inepta est veteris cod. lectio in dandi casu, « bono operi, sed malo, » cum quidam Græci cod. habeant τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ, et Chrysostomi interpres reddiderit, « principes bene agentibus terrori non sunt, sed male. »

Vocans. Codices excusi, « vocat; » deinde « stantes erasimus, et « statim reposuimus veteris cod. auct.

Similiter autem et merces una. Si æternitatem regni cœlestis, immortalitatem corporum, ac ipsum Deum unicum **180** beatitatis objectum spectaverimus, omnibus certe æqualis est merces; alias non.

Et inscriptionem. Delevimus « discretionem, » vet. cod. auct.

Et pœnitetur. Verbum impersonale vocis tantum activæ, voce passiva usurpat. Græca Evangelii habent ὕστερον δὲ μεταμεληθείς: Vulgata edit. reddit, « Postea autem pœnitentia motus. »

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 70.

Pag. 277. *Filium suum unicum, dicens : Forte.* Vocem ἴσως ex Marc. XII, 6, et ἴσως ex Luc. XX, 13,

[10] Cont. Hesh. [11] Instit. de cœna Domini; et Resp. ad quemdam amic. [12] Summa doct. de re sacram. [13] Gen. VI, 2.

petiisse videtur Irenæus; neutrum enim in S. Matthæi Evangelio legitur.

Temporibus suis. Sic interpres non modo Irenæi, sed et S. Matthæi ex Græco, ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. Sed vix dubito cum Syro interprete legere αὐτῶν, « eorum, » scilicet « fructuum, » quia præcessit ver. 34, ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν

Iterum dicit. Vox « iterum » in nullo S. Evangeliorum legitur.

Nunquam legistis. Ἐν ταῖς Γραφαῖς, « in Scripturis, » quod in S. Evangelii codice et omnibus versionibus hoc loco additum exstat, Irenæus ex memoria allegans omisisse videtur.

Circumterminavit. Id est finibus terræ sanctæ inclusit, uti patet ex paulo post sequentibus : « Tradidit eam Dominus Deus, non jam circumvallatam, sed expansam in universum mundum, » etc.

Pag. 278. *Repente.* Αἰφνιδίως cum vulgato interprete legit Irenæus, nisi illius interpres, vel scriba, hunc potius quam Irenæi textum secutus fuerit.

Quomodo enim factum est in diebus Noe. Quæ sequuntur ex memoria allegavit Irenæus.

Nunquid usque ad cœlum exaltaberis. Anne Irenæus cum vulgato Bibliorum interprete legit : μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ? Minime puto, siquidem in nullo Græcorum Patrum hunc locum ita allegatum reperio. Interpreti itaque Irenæi, aut scribæ, Latinam Evangelii versionem sequenti, hæc ascribenda videntur.

Dicere : Avertimini. Aut Irenæus in Jeremia, aut interpres in Irenæo male legit λέγειν pro λέγων.

Alii quidem Dominum annuntiabant, etc. Scilicet « Prophetæ; » quippe gratia adoptionis per effusionem Spiritus sancti novo testamento reservata erat.

Pag. 279. *De quo et Apostolus ait*, etc. Vestis, qua Apostolus « superindui » optat, est corpus immortale ac a peccati labe immune, quale in cœlo gestabimus. Attamen ad « Spiritum sanctum, » per quem ad istam felicitatem præparamur et digni reddimur, mystice verba Apostoli applicat Irenæus.

Quod idem ipse rex. Origenes *Comment. in Matthæum*, pag. 475 seq., idem argumentum urget sequentibus verbis, quæ ob prolixitatem Latine solum recitare placet : « Dicant nobis, utrum iratus ille, utpote qui nuptias filio suo faciat, Christi Pater sit, an præter eum qui, quatenus edisserit parabola, iratus est, alius sit ipsius Pater? Utrobique sane occurrent angustiæ, sive iratum illum nuptias filio facientem Patrem Christi esse nolint propter iram; sive propter nuptias et filium Patrem ipsum Christi esse et iracundi cogantur fateri. Quod si iræ huic explicationem aliquam inferre conentur, dicemus illis : Heus vos, quænam hæc partitio est, eum qui in Evangelio nuptias filio suo facit, propter iram minime refugere, nec alium quærere; in lege autem et prophetis propter idem iræ nomen, vel alia huic consimilia, alium a legis prophetarumque Deo Deum fingere conari? »

Pag. 280. *Subjecti estote.* Nostra Vulgata Nov. Test. exemplaria sonant, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Sed Irenæus cum vulgato Latino interprete legisse videtur ὑποτάσσεσθε, et insuper vocem ἀνάγκη prorsus prætermisit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 71.

Pag. 281. *Veterem legem libertatis.* In cap. 9 et 29 libri hujus, multa adduximus ex Patribus, qui primo et secundo a Christo sæculo Ecclesiam direxerunt, quibus præsens Irenæi dogma de libero arbitrio in angelis et homine, ante et post lapsum servato, tanquam Dei verbum amplexandum esse confirmavimus. Hic ne in re apertissima simus prolixiores, aliquod tertiæ et quartæ ætatis Patrum testimonia adjicimus, reliquorum autem locos quasi digito signabimus, quibus idem firmatur : ut inde cuivis pateat perpetuam, perspicuamque et nunquam confusam, uti garriunt Magdeburgenses, Ecclesiæ catholicæ hujusmodi fuisse sententiam. Horum itaque primus audiatur Eusebius Cæsar. « Non dii boni, ait[14], sed perniciosi dæmones sunt, qui libertatem nostram destruxerunt, et stellis non exteriora solum, verum etiam voluntates nostras cogi persuaserunt. Quod si esset, jaceret omnis philosophia, jaceret pietas, nulla esset laus virtutis, nullus fructus laborum, nec puniendi essent improbi, nec admirandi studiosi, » etc. Fusius isthæc persequitur toto eo capite; et capitibus 6 et 7 confirmat rursus eadem dilucidis gentilium philosophorum rationibus. Capitibus 8 et 9 idem præstat rationibus et sententiis Bardesanis Syri episcopi, Origenis, demum Litteris sacris; deinde etiam lib. I *Demonstr. evangelicæ*, cap. 9, et lib. IV, cap 1, 6, 9 et 10.

Sequatur Lactantius : « Quoniam clemens est, ait[15], et pius erga suos Deus, ad eos Filium misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis viam clauderet; sed daret his liberam facultatem sequendi Deum, ut et præmium vitæ adipiscerentur, si eum secuti fuissent; et culpa sua in mortis pœnam incurrerent, si regem suum repudiassent. »

Addatur Athanasius : « Anima, inquit[16], ad eas quas commenta est voluptates, viribus suis abutitur, ideo quod libera sit et sui arbitrii. » Et alibi[17]: « Animadvertens Deus arbitrium delectumque hominis utroque vergere, mature gratiam quam dederat, legis et loci præsidio communitam voluit. »

Hilarius[18] : « Unicuique nostrum libertatem vitæ sensumque Deus permisit. »

Basilius ad illud Isaiæ 1[19] : Si volueritis et audieritis me, etc. « Hoc maxime loco, inquit, velut ob oculos exhibet libertatem arbitrii humanæ naturæ indultam. » Item in cap. XIV Isaiæ : « Ex suo ipsius proposito et libera voluntate, unusquisque esse potest semen sanctum, aut certe in diversum abire. » Et : « Homo natura utitur libera, ut ad utrumlibet possit inclinari, ad electionem scilicet boni et pejoris. »

Nazianzenus *Apolog.* I. « Singularis et eximiæ Dei bonitatis argumentum est, facere ut nostra quoque aliqua ex parte sit virtus, nec natura tantum inseratur, sed voluntate etiam animique proposito excolatur, arbitriique libertate parem in utramque partem motum habente. » Prætermitto quæ ad hoc dogma confirmandum idem auctor habet in explicatione illius : « Cum consummasset Jesus sermones hos[20], » etc. Item Oratione in Christi Nativitatem; ut reliquorum ejus ætatis locos insigniores duntaxat designem.

Marcus eremita, libro *De paradiso*, sub finem, et lib. *De lege spirituali*, cap. 55 et 56, Ambrosius epist. 84, enarratione in psalm. XL; Epiphanius libr. *Contra hæreses*, 16 et 64; Gregorius Nyssenus libr. *De hominis opificio*, cap. 16, lib. *De vita Mosis*, homilia 2 et 8 in Ecclesiasten, Oratione catechetica cap. 5 et 31, Oratione de mortuis, Prudentius in *Hamartigenia*; Theophilus Alexandr. libr. III Paschali; Hieronymus epistol. ad Demetriadem, epist. ad Ctesiphontem, epistol. ad Damasum, *Quæst. Heb. in Genes.* et lib. III *Comment. in Isaiam*; Augustini locos magna diligentia collegit Hieronymus Torrensis, lib. II *Confessionis Augustinianæ*, cap. 32; Cyrillus Jerosolymitanus catechesi 4, Alexandrinus dialogo de oratione Spiritus sancti, libr. III et VIII *Contra Julianum*; Prosper Aquitanicus libr. I *De vocatione gentium*, cap. 3, 5 et 7. Hi omnes tum Græci, tum Latini, hominem

[14] Lib. VI De præp., cap. 5. [15] Lib. IV, c. 11. [16] Orat. cont. idol. [17] Lib. De incar. Verbi. [18] In Psal. XI. [19] Lib. III contra Eunom. [20] Matth. VII, 28.

natura liberum esse, boni malique optionem et electionem sibi datam et oblatam, ob idque utrinque juste judicatum iri, partem iisdem Scripturis et rationibus, quibus his capitulis Irenæus, partim aliis manifeste docuerunt.

Vis enim a Deo non fit. Hæc Irenæi verba citantur a Damasceno, libr. I *Parallelorum*, cap. 100, et in eumdem scopum, nimirum ut doceat uterque peccatorum ac reprobationis improborum causam non esse in Deo, sed in ipsis reprobis. Nam vis ab illo non fit ut peccent, sed unicuique proponit vitam et bonum, et econtrario mortem et malum, ut diligat Dominum et ambulet in viis ejus [31]. Insuper, dat omnibus, inquit Irenæus, bonum consilium, videlicet per prophetarum, apostolorum et his succedentium pastorum Ecclesiæ adhortationes, et tam publica quam privata commoda vel incommoda; occultas denique Spiritus sancti in conscientiis omnium hominum loquentis inspirationes; quas si pro relicta sibi libertate elegerint serioque amplexati et prosecuti fuerint, procul dubio servabuntur; alias æternæ perditioni juste addicentur. Hinc et Hilarius : « Esse filios Dei, non necessitas est, sed potestas; quia universis Dei munere non natura gignentium affertur, sed voluntas præmium consequitur. » De his copiose disserit Augustinus, lib. *De spiritu et littera*, cap. 33; libr. III *De libero arbitrio*, cap. 19, et libro *De natura et gratia*, cap. 67.

Posuit autem in homine. Hujusmodi electionis potestatem, **181** etiam post lapsum primi hominis in ejus posteris perseverasse adeo certum et manifestum est, ut nulli Simoniani, nulli Marcionitæ aut Manichæi, nulli Lutherani aut Calvinistæ, nulli Anabaptistæ aut Ariani hoc ipsum inficiari valeant, nisi pervicaciter damnent, vel saltem misere torqueant istas Scripturas : « Elige vitam, ut et tu vivas, et semen tuum. Tu hodie elegisti Dominum Deum tuum [32]. Elegi abjectus esse in domo Dei mei [33]. Maria optimam partem elegit [34], etc. »

Etenim angeli rationabiles. Angelorum exemplo confirmat, ad Dei infinitam liberalitatem æquitatemque pertinere, quod non modo angelos, sed et ipsos homines animi libertate præditos condiderit, totoque vitæ curriculo eadem instructos vel præmiis cœlestibus tandem coronet, vel sempiternis adjudicet suppliciis. Ac de his jam diximus in capite nono hujus libri.

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 71.

Pag. 281. *Quemadmodum et in angelis.* Sic quoque Justinus M. *Apologia* I (2), pag. 45 : Αὐτεξούσιον τό τε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ Θεός. « Libero arbitrio præditum et angelorum, et hominum genus ab initio creavit Deus. » Et Tatianus in *Orat. ad Græcos*, pag. 26 nuperæ editionis : Τὸ ἑκάτερον τῆς ποιήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέγονε. « Utrumque creaturæ genus (angelorum scilicet et hominum) liberi est arbitrii. » *Datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis*, etc. Ita et Tatianus continuo subjungit : Τ' ἀγαθοῦ φύσιν μὴ ἔχον πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον, etc.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 72.

Pag. 281. *Si autem naturaliter.* Homines plena libertate aut vel boni sunt vel mali, non natura, ut aperta evangelistarum et apostolorum testimonia comprobant. Qui vero libero arbitrio contradicunt, Deum imbecillitatis et injustitiæ arguunt.

Juste apud homines sensatos. Id est qui non egent sensu communi, sed sola naturali recta ratione de rebus judicant, quales inter alios fuerunt philosophi, oratores, poetæ profani, quorum judiciis, rationibus et scriptis humani animi libertas comprobatur.

Pag. 282. *Perfectis.* Vetus codex, « per prophetas; » utrumque servavimus.

Aperiant ei. Codices excusi. « aperiatis. »

Sed etiam in fide liberum. Fidem duplicem constituunt theologi; priorem, quæ lectione vel auditione verbi Dei acquiritur; hinc acquisitam vocant. Hanc Cyrillus Jerosol. dogmaticam, Apostolus fidem ex auditu nominat, eam liberam sic docet Augustinus. « Intrare ecclesiam quisquam potest nolens, accedere potest ad altare nolens, accipere potest sacramentum nolens; credere non potest nisi volens [35]. » Posteriorem fidem, quod a Deo penitus infundatur mentibus nostris, infusam appellant. Hanc donum Dei esse compluribus scriptis ostendunt Augustinus et Cyrillus, verum et ipsam consensum liberum voluntatis nostræ requirere suis libris produnt : lib. *De prædest. sanctorum*, cap. 11; lib. I *Retract.*, cap. 23; *De spiritu et littera*, cap. 31 et 32, et catechesi 5. De utraque igitur loquatur Irenæus, semper vere loquitur, non solum in operibus, sed etiam in fide, hominem liberum esse.

Pag. 283. *Hoc est qui cum vi.* Duodecim has voces ex vet. cod. addidimus.

Omnis autem qui agonizat. Græce est, ὁ ἀγωνιζόμενος, « qui certat. » Cyprianus lib. *De exhortatione martyrum*, cap. 8, et epist. ad martyres et confessores de Mappalico, habet ut Irenæus : Omnis enim qui agonizat. » Pamelius, vir multæ lectionis, illic adnotat omnes codices suos, uno excepto, legisse : « Omnis qui agonizatur; » quod et hic habebat vetus noster codex : utrumque recte.

In omnibus continens est. Græce, πάντα ἐγκρατεύεται, « in omnibus temperans est. » Cyprianus locis superius signatis, ut et Irenæus, « in omnibus continens est. » Deinde plurali numero, « illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, » legit idem Cyprianus, quod et hic vetus codex noster.

Nos autem incorruptibilem. Sic habet vetus codex, quod concinne respondet verbis Græcis, φθαρτόν, ἄφθαρτον, id est corruptibilem et incorruptibilem; excusi, « incorruptam, » non male.

Clariores erimus apud Deum. Pro diversis operibus, varios gloriæ et claritatis gradus apud Deum reponi, hic exploratum et certum habetur, ut vel cæcis omnibus innotescat. Proinde fremant licet bonorum operum osores et solius fidei assertores.

Ex J. Er. Grab. adnotationibus in cap. 72.

Pag. 281. *Οὔθ' οὗτοι ἐπαινετοί*, etc. Origenes in *Comment.* ad Matth. XIII, tom. I edit. Huetii, pag. 214, ubi eosdem, contra quos Irenæus hic disputat, memorat hæreticos, dicentes « differentes bonorum et malorum esse naturas, » eodem eos telo configit, ita scribens : « Tali quidem acceptioni omnes refragantur Scripturæ, arbitrii libertatem astruentes, quæque peccantes accusant, eos autem laudant qui recte agunt; cum non justa sit eorum reprehensio, qui ex genere sunt, quod suapte natura tale est; nec eorum laus, qui sunt ex genere meliore. » Confer Justin M. *Apologiam* I, ad Antoninum Pium, pag. 84 nostræ editionis, vel 81 edit. Paris.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 73.

Pag. 283. *Si hoc autem dicat aliquis.* Oportuit creaturam plurimum differre a suo creatore : quoniam is æternus est, non factus ab aliquo; illa facta ex tempore et imperfecta, ut sequenti capite exemplo parvuli declaratur. Itaeque hominem sensim crescere ac perfici decuit.

Ejusdem adnotationes in cap. 74.

Pag. 284. *Infans enim fuit.* Quibus de causis

[31] Deut. XXX, 19. [32] Deut. XXX, 19; XXVI, 17. [33] Psal. LXXXIII, 11. [34] Luc. X, 42. [35] Tract. XXVI in Joan.

primus homo cum infante comparetur, explicat Theophilus Antioch. lib. II *Ad Autolycum*, nimirum quod simplex et sincerus esset quasi puer.

Panis perfectus Patris. Vetus codex vocem « Patris » ignorat; hanc si retinueris, sensus est a Patre missus ac datus, uti scriptum est, Joan. VI : « Pater meus dat vobis panem de cœlo verum. Ego sum panis, qui de cœlo descendit. » Quod sequitur : « Lac nobis semetipsum præstitit, » explicatur egregie a Clemente Alexandr. « Verbum, inquit, est omnia infanti, et pater, et mater, et pædagogus, et altor. Comedite, ait, meam carnem, et bibite meum sanguinem. Hæc apposita et convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem præbet, et effundit sanguinem, et ad incrementum nihil deest infantibus, » etc. lib. I *Pædagog.*, cap. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 75.

Pag. 284. *Et propter hoc Paulus.* Docet hominis imperfectionem non alicui divinæ infirmitati tribuendam esse, sed humanæ incapacitati. Nam Deus in hominis conditione maximam virtutem, sapientiam ac bonitatem adeo manifestavit, ut rationis expertes sint qui aliter sentiunt.

Nunc nuper factus. Pro his tribus vocibus, vetus codex habet « imperfectus. »

Sed circa eum. Vet. cod., « sed circa eum, qui nuper factus homo, quoniam non infectus erat. »

Pag. 285. *Filio vero ministrante.* Cum hic, vel alibi dicitur Filius ministrasse Patri in rerum creatione, intelligendum quod omnipotentiam vimque omnem, ut et ipsam deitatem Filius a Patre habeat, non a seipso; et eadem cum Patre creat, regit, operatur : velut ait in Evangelio : « Pater meus usque modo operatur, et ego operor. » Et postea : « Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quæcunque enim ille fecerit, hæc et Filius similiter facit, » etc. Joan. V, vers. 17 et 19. Ergo Pater per Filium omnia fecit, ut Joannes et Paulus affirmant [26], non tanquam per instrumentum aut ministrum a natura et deitate sua alienum, ut blasphemavit Arius; nec tanquam per causam secundariam, vel minus principalem, ut Calviniani, et novi Samosateniani, Trinitariique impie garriunt, sed ut per alteram a se personam, cui cum essentia sua omnem vim cooperandi et concreandi ab æterno communicavit. Idem ergo cum Patre est rerum omnium creator et principium, licet de principio, nimirum de Patre, sicut testatur, dicens : « Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens [27]. Ego principium, qui et loquor vobis [28]. Ego sum α et ω, principium et finis [29]. » Paulus denique Psalmistæ verbis ita hunc alloquitur : Tu in principio terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli [30]. » Itaque non sine gravi in Filium Dei blasphemia scripsit Calvinus ad fratres Polonos, « Filii personam non nisi improprie Creatorem cœli et terræ nominari. »

Visio autem Dei. Verba sunt ex libro Sapientiæ, tametsi paulo aliter reddantur quam in Vulgata editione. Ex quo tamen apparet, librum illum Irenæo fuisse auctoritatis canonicæ, sicut et Tertulliano lib. *Præscript.*, cap. 7, libro **182** *Advers. Valentin.*, cap. 2, et libro tertio *Adv. Marc.*, cap. 22; item Clementi Alexand., Cypriano aliisque primæ notæ auctoribus, eumdem librum cum aliis divinis annumerantibus. Augustinus de eodem ac Ecclesiastico scribit : « Illi duo libri, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt [31]. » His accedunt Patres quotquot adfuerunt concilio III Carthaginensi, Laterano, Florentino et Tridentino; quorum assertionibus satis revinci eos puto, qui nunc aliter sentiunt ac scribunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 76.

Pag. 285. *Agnitionem autem.* Boni et mali discrimen in hominis mente permansit, ut unum eligat et persequatur, aliud fugiat et deprecetur; Deo tractabilem se cum fide et obedientia sistat, ut ab eo perficiatur. Respondetur quoque eis qui in tempus adventus Christi et reparationis humanæ curiosius, quam deceat, inquirunt. Hoc et Augustinus discutit tractatu 31 in Joannem; item lib. LXXXIII, *Quæst.*, quæst. 43, et epistola 49.

Experimento discens. Decem et octo has voces, quæ manifeste desiderabantur, ex veteri codice restituimus.

Pag. 286. *Efficeris.* Ita pro « effeceris, » et mox « temetipso pro semetipso, » auct. vet. cod. restituimus.

Non igitur ars deficit Dei. Quatuordecim quoque dictiones istas ex vet. cod. adjecimus.

Convenientem subdidit pœnam. Vetus codex, « convenienti subdidit pœnæ; » inde judicarim paulo supra legendum, « et eos qui fugiunt, ei, » etc., quanquam nulli, quod sciam, codices monstrent.

Præparat. Ita vet. cod.; excusi, « præparata. »

Ejusdem adnotationes in cap. 77.

Pag. 286. *Et condens mala.* Sole clarius ostendit Irenæus hæc prophetæ verba de afflictionibus et tormentis, quæ mala pœnæ in scholis appellamus, intelligenda esse; non autem de peccati culpæque defectibus. Horum enim auctorem Deum facere, Simonis Magi, Marcionis et Manichæorum blasphemia est, totius orbis consensu et auctoritate damnata; quam nihilominus nostræ tempestatis Gnostici in integrum restituere moliuntur. Hieronymus in III caput Lamentationum et XVIII Jeremiæ, tropicam dicit esse istam prophetæ locutionem, qua mala dicitur Deus facere, dum adversa et flagella merentibus infligit; quæ non natura ipsa mala sunt, sed mala patientibus videantur. Irenæo et Hieronymo astipulantur ex Latinis Augustinus lib. *Contra Adimantum Manich.*, cap. 21; *Contra epistolam Manich.*, cap. 38, lib. I *Contra adversarium legis*, cap. 23; Ambrosius serm. 16 in psalm. CXVIII; Gregorius lib. III *Moral.*, cap. 7; Eucherius Lugdunensis lib. I in Genes., cap. 7. Ex Græcis Dionysius Areopagita, cap. 4 libri *De divinis nominibus;* Clemens Rom. lib. V et X *Recognitionum;* Justinus martyr in *Dialogo*, et lib. *De monarchia;* Basilius homil. *Quod Deus non sit auctor malorum;* Cyrillus Alexand. lib. IV in Isaiam, cap. 45, et plerique omnes orthodoxi scriptores.

Eam ob rem satis mirari nequeo Melanchthonis, Œcolampadii, Petri Martyris, Calvini et Bezæ amentiam [32], qui hujus sententiæ propheticæ a se præpostere intellectæ prætextu, Deum omnium bonorum fontem non erubuerint facere instigatorem, impulsorem, imo operatorem auctoremque adulterii et homicidii Davidis, fratricidii filiorum Jacob, rapinarum, incendiorum ac cædium impiorum, qui in fortunas Jobi grassati sunt; Absalonicæ perduellionis, atque ejusdem incestus, quo patris concubinas polluit; Pharaonicæ obstinationis et crudelitatis; Herodis, Pilati, Judæorumque impietatis; Judæ traditionis, omnium tandem turpitudinum, scelerum et peccatorum hominum et diabolorum.

Quoniam vero ad hunc locum nobis ea maxime pertinere videntur quæ scripsit Mart. Campanus medicus Burdegalensis, his de causis, nostris attexuntur. Quicunque Deum auctorem mali comminiscuntur et credunt, eumdem bonum negant; nec id solum, sed omnino tollunt; sicque mundum et ab eo prognata æterna constituunt; bona item et mala,

[26] Joan. I; Rom. XV. [27] Proverb. VIII, 29, 30. [28] Joan. VIII, 25. [29] Apoc. I, 8. [30] Psalm. CI, 26; Hebr. I, 10. [31] Lib. II de Doctr. Christ. [32] In X cap. Isaiæ; in I Samuelis, cap. 2, et in II, cap. 16; lib. I Instit., cap. 48, et lib. de æterna prædest.; lib. contra Sycophantam.

paria et æqualia promiscue ponunt ac comprobant. Quæ sane falsa sunt omnia, vana, et a spurcissimis atheis ficta atque inventa. Deus enim auctor boni, pariter et mali esse non potest; propterea quod hæc duo contraria plane inter sese exsistant et sibi mutuo repugnent, effectorem suum longe diversum faciant et agnoscant. Nam cum Deus sit ipsamet bonitas, nullum malitiæ primordium ab eo ducitur. Sed uti sol tenebras, lucem tenebræ; frigus ignem, ignis frigus; siccitas humidum, siccitatem humidum; sanitas morbum, sanitatem morbus, et id generis alia, sua potestate et vi, neque procreare et emittere iis quæ sunt, valent; ad eumdem modum Deo neque datur auctor ut sit malorum : quoniam totus natura bonus, aut secundum Euripidem,

Εἰ θεοί τι δρῶσιν αἰσχρὸν, οὐκ εἰσὶ θεοί,

Deus nequaquam est. Atqui Deum esse constat, proinde necessario bonum : in quem nec minima quidem mali contemplatio cadit, tantum abest ut ejus auctor et suasor pro explorato et certo statui censerique debeat.

Homerus, *Odys.* I, causam malorum nequitiæ mortalium ascribit, et non Deo.

Αὐτῶν γὰρ, inquit, *σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν* [*ὄλοντο*

Νήπιοι,

Sua nequitia stulti profecto perierunt;

verba faciens de sociis Ulyssis. Et paulo post, Jupiter cœlicolas ea de re in unum convocatos alloquitur :

Ὢ πόποι, οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται.
Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι οἱ δὲ καὶ [*αὐτοὶ*
Σῇῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν.

Papæ! uti mortales deos nimirum incusant.
Namque ferunt mala exoriri a nobis; verum et ipsi
Sua nequitia præter fatum dolores angoresque pertiuntur.

Plato, perpetuus mentis Homericæ interpres et velut index, demonstrato passim in suis dialogis Deo bonorum omnium auctore, nunquam malorum, et hominibus semper, in extremo lib. II *De republ.* post multa sic ait : Κακῶν δὲ αἴτιον φάναι θεόν τινι γίγνεσθαι ἀγαθὸν ὄντα, διαμαχετέον παντὶ τρόπῳ μητέ τινα ταῦτα λέγειν ἐν τῇ πόλει, etc. « Causam malorum Deum cuipiam esse, qui bonus sit, omni ratione decertandum ac rejiciendum est; neque pati quemquam hæc pronuntiare in civitate convenit. »

Menander initium malorum et caput hominibus trahi, eo pacto monstrat cuidam adolescentulo :

... *Ὅτι*
Ὑπὸ τῆς ἰδίας ἕκαστα κακίας σήπεται
Καὶ πάντα τὰ λυμαινόμενα, ἐστὶν ἔνδοθεν.
Οἷον, ὁ μὲν ἰὸς, ἂν σκοπῇς, τὸν σίδηρον,
Τὸ δ' ἱμάτιον οἱ σῆτες· ἡδὲ θρίψ τὸ ξύλον.
Ὁ δὲ τὸ κάκιστον τῶν κακῶν πάντων φθόνος
Ὠθιτικὸν πεποίηκε, καὶ ποίησει, καὶ ποιεῖ,
Ψυχῆς πονηρᾶς δυσκέδεῖς παραστάσεις.

Quoniam a proprio vitio putrescunt singula,
Et omnia quæ corrumpunt, interna sunt,
Ut rubigo, si animadvertas, ferrum,
Vestimenta tineæ, et lignum teredo.
Malorum autem pessimum invidia
Tabificum reddidit, et reddet, et reddit,
Ob impios animi scelerati conceptus.

Mercurius ille Trismegistus, iis nunc præteritis ex industria quæ disperse et sæpenumero disseruntur de Deo, tandem concludit perturbationes animorum res procreatas subsequi, rubiginem ferrum, limum animata corpora. Ac quemadmodum faber ferrarius rubiginem ferro non introducit, nec generator cœnum et sordem animatis corporibus, sic item Deus auctor malorum hominibus neutiquam est. Hanc in sententiam complura licet excerpere, partim ex Demosthene in *Olynthiac. Philippic.*, et *Pro Cherroneso*; partim ex Sallust. *De bello Catil.* in orat. Catonis; plerique omnes demum, qui memoriam ex Deo prodiderunt, idem assenserunt; mirandumque sit, et simile monstro prorsus habeatur, theologos redivivos purioris et sincerioris fidei, et doctrinæ Christianæ restitutores scilicet, eo stupiditatis, ne dicam insaniæ, nostris temporibus pervenisse, palam ut docuerint atque adeo turpiter et nequiter confirmarint Deum auctorem impulsoremque malorum esse; et quod universam impudentiam et temeritatem exsuperat, libros ea de re publicarint, simul vero posteris tradiderint.

Illud ad extremum reservatum jam demonstratis addam, Deum uti nec actum agere, sic nec auctorem mali, nec id cuiquam inferre posse; de cætero autem, supplicia et præmia cunctis peræque certissima, et ea quidem justissima semper exspectanda; similiter, prout quique promeruerint, ab eodem sempiterne subeunda et accipienda. Hactenus ille, et Christiane.

183 *Ejusdem adnotationes in cap.* 78.

Pag. 286. *Si autem alius.* Evincit ex Scripturis eumdem Deum pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere; atque his regnum, ut illis gehennam parasse; inde de malorum angelorum lapsu, improbitate et imbecillitate disserit.

Pag. 287. *Hic et caminum.* Octo has voces ex veteri codice restituimus.

Extunc enim apostata. Cacodæmonum primum peccatum invidiam fuisse docet; et eosdem tum lapsos et reprobatos a Deo, nimirum, quantum ex Scripturis potest deprehendi, cum hominem seduxerunt. Prioris partis assertores secum habet Tertullianum lib. *De patientia*, Cyprianum serm. de zelo et de bono patientiæ, de tentatione Christi; Methodium serm. de Resurrectione apud Epiphanium; Prudentium in *Hamartigenia*; Chrysologum serm. 48. Posterioris vero Justinum martyrem in *Dialogo:* « Ruina magna, ait iste, diabolus collapsus est, eo quod Evam in serpente decepisset. »

Alii autem permulti, nec ii contemnendi quidem certe, auctores Græci et Latini tradunt fastu quodam et animi elatione lapsos etiam, antequam protoparentes circumvenissent. Cujus opinionis sunt Athanasius *De virginitate* et in *Quæstionibus sacræ Scripturæ*, quæst. 6; Gregor. Nazianz. orat. 1 de pace; Chrysostomus hom. 15 in Joannem, et hom. de Adam et Eva; Ambrosius epist. 84; Hieronymus epist. ad Antoninum; Augustinus tractatu 49 in Joannem; Leo Magnus serm. 4 de collectis eleemosynis; Prosper lib. III *De vita contemplativa*, cap. 2; Primasius et Sedulius in I cap. ad Romanos; Fulgentius lib. I ad Monimum; Greg. Ro. in c. II et VII primi libri Regum.

Ipse tunm. calcabit caput. Loci hujus Geneseos magis varia lectio quam sensus est apud Patres. Chrysostomi interpres hom. 17 in Genesim; Augustinus XII *De Gen.* cap. 36, et lib. II *De Genesi contra Manichæos*, cap. 18; Gregorius Roman. lib. I *Moralium*, cap. 38; Ambrosius lib. *De fuga sæculi*, cap. 7; Bernard. hom. 2 de laudibus Virginis Mariæ, et serm. 2 de verbis Apost. « Signum magnum, » etc.; Eucherius lib. II in Genes., cap. 29. Beda et Rabanus legunt « ipsa, » ut de beata Maria, quatenus nobis concepit et peperit Christum, intelligatur. Septuaginta reddiderunt αὐτός, id est « ipse, » non αὐτή· ne τὸ σπέρμα neutrius generis referat; sed τὸν σπόρον, quod masculinum est et ejusdem significationis; Christus significetur filius

Virginis, qui fortem armatum atrio dejecit, diaboli opera dissolvit, et Satanæ caput sub pedibus suorum conterit.

Hanc lectionem Irenæus sequitur et Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, cap. 9; probat in *quæstionibus Heb.* Hieronym.; imitatur Chrysologus serm. 175. Hebræi habent זֶה, relativum masculinum, quod זֶרַע æque masculini generis nomen refert; quæ Jonatham Chaldæus paraphrastes ita expressit, Paulo Fagio interprete: « Inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, inter filium quoque tuum et inter filium illius: ipse memor erit istius, quod fecisti ei olim, » etc. De hoc etiam supra diximus.

Ejusdem adnotationes in cap. 79.

Pag. 288. *Cum igitur.* Diaboli, et impii omnes qui eorum nuntii et filii sunt imitatione, non natura, sibimetipsis causa sunt discessionis a Deo ac æternæ perditionis. Cæterum, ut pii viri ratione officii aliquando in Scripturis angelorum nomina sortiuntur, Isa. IX, Malac. II, Matth. XI, ita et impii filii Belial et angeli Satanæ recte nuncupantur.

Quidam ante nos dixit. Mihi, fateor ingenue, non subit quis sit iste, cujus verba adducuntur; fortassis is est, cujus tam sæpe in superioribus meminit, quem sibi ignotum scripsit Eusebius. Sententiæ porro illius non valde dissimilem habet beatus Ignatius, *Epist. ad Magnesianos.* Nazianzenus in carmine de virginitate, multis post Irenæum sæculis, idem tradit his verbis:

Αὐτὰρ ἐμοὶ τοκέες μὲν ὅσοι καλὸν ἐξεδίδαξαν,
Παῖδες δ' οὓς ἐδίδαξα.

id est:

Sed mihi patres sunt, quotquot virtutem me docuerunt:

Filii autem quos ipse docui.

Licet sit differentia inter natum et factum. Athanasius serm. 3 contra Arianos, genitum, sive natum esse, non extraneum quiddam a natura gignentis, qualia sunt opera, denotare docet, sed quiddam proprium, quod de substantia Patris emergit; ideoque Filium Dei natum seu genitum a Patre ubique in sacris Litteris prædicari. Factum esse, seu fieri et creari, illud dici, quod a natura facientis alienum est, et essendi exordium habet, quodque creatis omnibus et solis rebus convenit; et eam ob rem Scripturas dicere: « In principio fecit Deus cœlum et terram [33] » non « in principio genuit. » Neque: « Manus tuæ genuerunt me, » sed: « Manus tuæ fecerunt me [34], » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 80.

Pag. 288. *Quemadmodum enim.* Omnes quidem per naturæ conditionem filii Dei sunt, non autem per gratiam et obedientiam; quandoquidem plurimi etiam cum belluis, feris et serpentibus propter varias pravitates jure comparantur.

Ira eis. Codices excusi, « ejus, » quod expunximus auctor. vet. cod. Septuaginta, θυμὸς αὐτοῖς, « furor ipsis. »

Dixit progeniem viperarum. Homines propter multiplices cupiditates, quibus a recta ratione transversi aguntur, belluarum nominibus passim designari scripsit quoque Clem. Alexandr. in *Protreptico*, ut volucrum, eos qui sunt leves; serpentum, deceptores; leonum, qui cædes et minas continuo spirant; porcorum, qui in voluptatum cœno volutantur; et luporum, qui rapaces sunt. Cæterum de viperæ natura et affectibus, multa non injucunda scripserunt Plinius lib. X, cap. 62; Athanasius quæst. 56 ad Antiochum; Ambrosius lib. V *Hexaemeron*, cap. 7, quibus qui egnerit, inde petat, licet. Videat, si velit, Nicandrum, Galenum et Dioscoridem.

Similes enim. Vet. cod. « similem Sodomitis transgressionem, et eadem quæ illis fuerunt peccata. »

Pag. 286. *Præbebimus.* Ita vetus codex, excusi « præveniemus. »

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM QUINTUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardentii in præfationem libri quinti.

Pag. 291. Hunc librum quintum sine ulla sectione in capita hactenus reliquerunt ii qui superiores primo distribuerunt. Vetus quoque codex noster nec signata capita habuit, nec signandis argumenta suppeditavit. Quamobrem visum est eum quoque instar superiorum dividere in præfationem et capita, hisque singulis singulas item summas affigere; id quod boni et æqui pii omnes, uti spero, consulent. Apparet profecto præfationem quamdam esse initium hujus libri, quod et ἀναχεφαλαίωσιν continet præcedentium, et sequentium ὑπόθεσιν.

Et ratione. Vetus codex « ex ratione. » Existimem Irenæum innuere velle se hæreses istas evertisse, partim Scripturis, partim rationibus ab ipsis hæresibus petitis; quando illas inter sese, et cum veritate prorsus pugnare in superioribus libris centies ostendit.

Quoniam et in administratione. Cum episcopus esset Galliarum primarius et cerneret Gnosticos graves et perniciosos lupos ovibus suis imminere, officii sui putavit esse illos erroris sui admonere et convincere, antidotumque adversus eos aliis subministrare; cujus diligentiam et sedulitatem utinam imitarentur successores.

Ab Ecclesia acceperunt. Docet fidem niti verbo Dei, quod sola Ecclesia catholica custodit, probat et intelligit; ideoque a Paulo dicitur columna et firmamentum veritatis. Consule cap. 4 lib. III, et 45 lib. IV.

Oportebit autem. Vetus codex, « oportebit et te, et omnes lectores, » etc.

184 *Ejusdem adnotationes in cap.* 1.

Pag. 292. *Non enim aliter.* Apparet hic novum argumentum tractari: quæ causa fuit, ut inde caput primum inciperemus, etiam repugnante rationis particula « enim. » Certum est autem auctorem superiores libros suos nequaquam partivisse: itaque eamdem mihi veniam hic dari postulo, quæ superioribus concessa est: qui dum primi saxum hoc volverent, forsitan oneri succubuerunt.

Non cum vi. Ilis lucem afferent Augustini et Leonis verba; illius XIII *De Trinitat.*, cap. 15: « Placuit Deo propter eruendum hominem de diaboli potestate, non potentia, sed justitia diabolus vinceretur; atque ita et homines imitantes Christum, justitia quærerent diabolum vincere, non

[33] Gen. I, 1. [34] Job X, 8.

potentia. » Hic serm. de Nativit. magna æquitate Dominum nostrum cum sævissimo hoste nostro concertasse scribit, quod non in sua majestate, sed in nostra humilitate congressus sit.

Suo igitur sanguine. Theodoretus dialogo 3 hanc sententiam transcribit usque ad illud : « Et effundente Spiritum, » etc., docens Christum juxta deitatem impatibilem et immutabilem perpetuo mansisse.

Vani enim sunt. Hunc quoque locum usque ad id: « Et reprobent plasmationem Dei, » idem Theodoretus habet dialogo 2, quo docet Christum sine ulla naturarum confusione Deum simul et hominem esse.

Abrahæ et reliqui prophetæ. His omnino similia sunt, quæ habet Eusebius lib. » *Demonst. evang.* « ap. 5. Dei enim Verbum, quem Christum appellare « consuevimus, Abrahæ, Jacobo, Jobo et aliis patriarchis, non minus cognitum fuisse quam nobis, sacrarum Litterarum testimoniis contendit, eosdemque vitam ac mores suos composuisse ad ejus pietatis normam, quam Christus per omnes gentes postea disseminavit; et ob id Christi appellationem illos nobiscum communem habere, juxta id quod de illis in Psalmo dicitur : « Nolite tangere christos meos [35]. » Subscribit ei Origenes hom. 5 et 8 in Gen., omnesque fere prisci scriptores ecclesiastici, ut in superioribus sæpe indicavimus.

Pag. 293. *Qui operatus est incarnationem ejus.* Docet solum quidem Filium Dei incarnatum esse, sed hanc incarnationem effectam etiam a Patre et Spiritu; quod et Augustinus apertioribus verbis istis exprimit : « Natus est ex Virgine non nisi Filius; et vox de nube : « Tu es Filius meus dilectus [36]; » ad solius personam pertinet Patris; et in specie corporali columbæ solus apparuit Spiritus sanctus; tamen et illam carnem solius Filii, et illam vocem solius Patris, et illam speciem solius Spiritus sancti, universa Trinitas operata est. » Libro *De Trinitate et unitate Dei*, cap. 9. Et idem rursum alibi : « Filius quidem non Pater, natus est de Maria Virgine; sed ipsam nativitatem Filii et Pater et Filius operatus est. » Serm. 63 de verbis Dom., et lib. L Homiliarum, hom. 32 et 43.

Inspiratio vitæ. Vetus cod. « aspiratio; » sic enim vocat animam rationalem, quam Deus in faciem corporis humani spirando creavit et infudit.

Effecit hominem. Expunximus « effecit » vet. cod. auct.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 1.

Pag. 292. Δόντος τὴν ψυχήν, etc. Adde ex Latino τὴν ἑαυτοῦ, sicuti mox subjungit σάρκα τὴν ἑαυτοῦ. Cæterum et Hilarius diaconus Romanus in 1 Cor. XI, apud Ambros. « Caro, inquit, Salvatoris pro salute corporis, sanguis vero pro anima nostra effusus est, sicut prius præfiguratum fuerat a Moyse. Sic enim ait : Caro pro corpore vestro offertur; sanguis vero pro anima : ideoque non manducandum sanguinem. » Quæ citantur quoque a Petro Lombardo, lib. IV *Sentent.*, dist. 11, lit. F.

Pag. 295. *Reprobant itaque hi commistionem vini cœlestis, et sola aqua*, etc. Alludit ad abusum Ebionæorum, sola aqua in eucharistico calice utentium, teste Epiphanio hæres. 30, § 16, cujus verba si evolvere placeat, confer simul quæ de eorum versione notavi ad *Spicileg. Patrum* sæc. I, pag. 344.

Manus Dei. Hic et alibi Filium et Spiritum Dei Patris « manus » vocat Irenæus, ratione scilicet creationis mundi ac præcipue hominis. Quemadmodum enim nos ope manuum nostra opera perficimus, ita et Pater per Filium et Spiritum sanctum sibi consubstantiales machinam hujus universi condidit, ac hominem in ea perfectum creavit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 2.

Pag. 294. *Vani autem et qui in aliena.* Marcionitæ hunc mundum ab alio Deo quam a Patre Domini nostri Jesu Christi factum dicebant; Valentiniani a Demiurgo; alii vero Gnostici ab angelis; proindeque Dominum nostrum non in sua, sed in aliena venisse. Hæc copiosius lib. III, c. 11.

Nihil enim ante dedimus. Vult nullis præcedentibus hominum meritis, sed sola gratuita Dei misericordia effectum esse, ut Filius Dei homo factus corpus in ara crucis obtulerit, et sanguinem fuderit pro expiatione peccatorum totius mundi. Idem aperte Paulus : « Cum adhuc inimici essemus, ait, reconciliati sumus Deo per Christum [37]. » Et alibi negat idem ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, tantum beneficium contigisse. Zacharias quoque visceribus divinæ misericordiæ imputat quod nos visitarit Oriens ex alto. Acute et diffuse hæc pertractat Augustinus lib. XIII *De Trinitate*, cap. 16 et 19, et in *Enchiridio*, cap. 36.

In sinum. Ita vetus codex; excusi, « in sinu. »

Dicentes non eam capacem esse incorruptibilitatis. Variæ pridem sectæ in hujus opinionis cœno volutatæ sunt; nam inter Judæos Sadducæi negarunt carnis resurrectionem. Illam jam factam fuisse, nec ultra exspectandam, dixerunt Hymenæus et Philetus. Simoni Mago, Valentino, Apelli, Cerdoni, Cajanis, Severianis, Archonticis et Proclianitis hunc errorem Augustinus impingit; sicuti Basilidi, Marcioni et Ophitis Tertull. Consentit ei de Marcione Irenæus lib. I, cap. 24. Si quem autem delectat præter hos Irenæi locos evidentissimis Scripturis probatam legere fidem nostram de resurrectione, Tertulliani consulat lib. *De resur.*, Athenagoram *De resurrectione*, Ambrosium lib. *De fide resurrectionis.*

Sic autem secundum hæc videlicet. Vet. cod., « Si autem non salvetur hæc, » etc. Quia totum hunc Irenæi locum ab Œcolampadianis corruptionibus vindicat et dilucide explicat doctus et sanctus vir episcopus Roffensis, lib. IV *De eucharistia*, cap. 23, 24, 25, verba illius singulis sententiis addere commodum est. « Eos incessit Irenæus, inquit ille, qui resurrectionem futuram non credunt, quandoquidem sciunt et Christum suo sanguine nos redemisse, et eumdem sanguinem in eucharistia nobis communicasse, pariter et suum ipsius corpus; ex quibus apertissimum est, nos aliquando resurrecturos, quemadmodum et ipse resurrexit. » Et aliquanto post : « Qui negant salutem carnis, hoc est resurrectionem carnis ad futuram incorruptibilitatem, et hi regenerationem ejusdem spernunt, universam dispositionem Dei contemnunt. Et vani sunt omnimodo; quoniam ita nec Dominus sanguine suo redemit, neque calix eucharistiæ communicatio sanguinis ejus est, neque panis quem frangimus communicatio corporis ejus est. Quare cum verus sit sanguis, quem pro nobis effundit, nos eodem vero sanguine, veraque carne sua pascat; consequitur, ut qui sic redempti sumus, regenitique et pasti, vere tandem simus ad immortalitatem resurrecturi. Hanc collectionem istis verbis facit Irenæus. »

Sanguis enim. Roffensis : « Docet non esse figuratum sanguinem, sed verum, qualis in ipsis venis (quæ et vasa sanguinis dicuntur) continetur. »

Qua vere factum Verbum Dei. Vetus cod., « qua vere factum est Verbum Dei. »

Et quoniam membra sumus. Roffensis : « Diligentius attende quæ dicat Irenæus. Quoniam, inquit, ejus membra sumus, idcirco voluit sanguinis sui esse expertia; sed sicut solem et pluviam nobis impertit, ita verum ipsius sanguinem in calice, et verum corpus in specie panis se dedisse testatus est. »

Suum sanguinem qui effusus est. Decem et septem has voces, quas hactenus desideraverant omnes excusi codices, ex veteri restituimus. Quia vero hic nihil omnino de signo, figura, metonymiave carnis

[35] Psal. CIV, 15. [36] Matth. III, 17; Marc. I, 11; Luc. III, 22. [37] Rom. V, 10.

et sanguinis meminit Irenæus; idcirco cuivis perspicuum est nullum tropum, nullam metonymiam in his illum agnoscere.

Cæterum pie sancteque dicit sanguinem nostrum ex Christi sanguine, et corpora nostra ex corpore Christi adangeri, quoniam ejus reali perceptione et communicatione non solum e sepulcris pulveribusque suscitabuntur, sed et præstantissimis immortalitatis, agilitatis, claritatis subtilitatisque dotibus augebuntur, immortalisque gloriæ tantam accessionem capient, ut in vitam plane cœlestem et sempiternam cum Christi capite suo subleventur. « Oportet enim, ait Apostolus, mortale hoc induere immortalitatem et corruptibile hoc induere incorruptibilitatem [39]. » Et iterum: « Christus reformabit corpus mortalitatis nostræ, configuratum corpori charitatis suæ [40]. » Quid ita? Respondet idem Christus: « Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo: et ego resuscitabo eum in novissimo die. Qui manducat hunc panem, vivet in æternum. Qui manducat me, vivet propter me [41]. » Alium testem exoptas? En **185** Augustinum ad suos et posteros testificantem, « eos a quibus hic cibus sumitur, immortales et incorruptibiles facit in societate sanctorum, ubi pax erit, et unitas plena atque perfecta [42]. »

Ex his insuper observandum relinquit Irenæus, illos male semper de vera eorpum nostrorum resurrectione sensuros et credituros, qui veram vivificatricis carnis Christi in eucharistia præsentiam et participationem abnegabunt et oppugnabunt: quod jam Farellus, Genevanæ apostasiæ primus auctor et Calvini in illa cathedra pestilentiæ antecessor, plus satis ostendit eamdem resurrectionem impossibilem esse, cum ethnicis, Simonianis et Marcionitis clamitans. Hoc enim Calvinus indicat, quando ad illum ita scribit: « Quod res tibi incredibilis videtur, hujus carnis resurrectio, nihil mirum, » etc. Ecce quam semper in pejus mali homines proficiunt, etc. De his quoque scripsimus in caput 34 lib. IV, nota 22.

Quando ergo et mistus calix. Roffen. ita Œcolampadium convenit: « Finge, si potes, quibus verbis Irenæus potuit rem pro nobis aperuisse dilucidius. Quando, inquit, mistus calix, et fractus panis percipit verbum Dei, fit eucharistia corporis et sanguinis Christi: hoc est, prolatis super pane et vino Christi verbis, protinus fit ex eis corpus et sanguis Christi. »

Fractus panis. Ita legunt Roffensis et Œcolampadius lib. IV *De eucharistia*, cap. 23, quos secuti sunt codices Lausanæ et Basileæ 1571 excusi, apud Episcopios; alii omnes, « factus panis, » quibus consentit noster vet. cod. Cæterum consecrationis verba, quæ super panem et calicem mistum proferuntur, penitus necessaria esse ad eucharistiæ perfectionem istis verbis agnoscit Irenæus; indeque sequitur, Gnosticis posterioribus nullum omnino ejus sacramenti usum exsistere; quandoquidem solius prædicationis verbum, consecrationis contra nunquam admittant. De his copiosius disseruimus in 34 cap. lib. IV.

Ex quibus augetur. Roffensis: « Porro quod dicit ex his augeri corpora nostra, isthuc, opinor, spectat, ut sicut tritici granum post mortificationem ejus auctius et multiplicius ex terra surgit, ita et corpora nostra, posteaquam ad exinanitionem cinerum per mortem redacta sunt, virtute tamen carnis ipsius vivificatricis, qua pasti sumus et unum effecti cum illo capitali grano, tandem ad cumulatiorem resurgemus gloriam. »

Quomodo carnem negant. Tam constans et gravis interrogatio plus majestatis et ponderis habere videtur, quam si absoluta et simplici affirmatione usus esset. Docet autem carnem nostram ideo capacem esse vitæ cœlestis ac æternæ, quod revera corpore et sanguine Christi foveatur. Ergo eucharistiæ perceptione, non tantum animi cogitatione, aut fidei illa de cœlo apprehendentis ore, quemadmodum comminiscuntur Calviniani; sed reipsa et corporis ore substantialiter præsentia suscipiuntur et comeduntur, juxta Christi præcepta: « Nisi manducaveritis carnem Filii hominis [43], etc.; accipite et comedite, hoc est corpus meum [44]. » Hoc ipsum quoque docet Tertull. scribens: « Caro nostra corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de Deo saginetur [45]. » Hinc Chrysostomus exclamat: « O miraculum! O Dei benignitatem! Qui cum Patre sursum sedet, in illo temporis articulo omnium manibus pertractatur [46]. » Et rursum: « Hic plenus exsistens, et illic plenus; unum corpus, » etc. Hom. 17 in Epist. ad Heb. Et Basilius Magnus in Liturgia: « Qui sursum Patri consides, et hic nobis invisibiliter coexsistis. » Nyssenus denique oratione de Paschate: « Innumerabilibus locis consecratur, et tamen unum corpus est. » Videatur idem orat. catech., cap. 37, et Cyrillus Jerosolymitanus catechesi 4, mystagogica, etc. Ex his autem constat et eamdem Christi carnem in eucharistia reipsa præsentem adesse, tametsi in plurimis locis conficiatur et distribuatur; et corporis ore vere percipi et sumi, et hujus participatione jus et arrham resurrectionis, adeoque ipsam immortalitatem ex ipsa et per ipsam corpora nostra vere sumere. Hinc pius doctusque Roffensis: « Non jam disquirimus an vere corpus et sanguis Christi sint in eucharistia, quemadmodum omnes orthodoxi sentiunt, an figurate solum, ut hæretica impietas arbitratur. Quod sequitur in Irenæo, nostram sententiam apertissime comprobat. Quomodo, inquit, hæretici negant carnem esse capacem donationis Dei, hoc est, æternæ vitæ, quandoquidem Christi corpore sanguineque nutritur, et fit ipsius membrum? Quid, precor, dilucidius pro nobis dici queat? »

Corpore Christi nutritur. Absurdam esse hanc Irenæi locutionem garrienti Œcolampadio ita occurrit Roffensis lib. IV, cap. 20: « Alere multa dici possunt, quæ minime tamen in carnem vertuntur, quam fovent. Aurum enim et margaritæ, gemmæque pretiosæ cum in medicaminibus teruntur, multam asseruntur a medicis virtutem et fomentum præbere corpori, nec tamen ipsa vertuntur in substantiam corporis. Et pari modo, quid prohibet vivificatricem Christi carnem, illis a quibus pie sumitur, potentissima quadam et ineffabili sua virtute præstare fomentum et modo quodam alere?

Quemadmodum et beatus Apostolus ait. Roffensis: « Confirmat sententiam suam Irenæus verbis Apostoli. Non hic disputo quam recte sensum attingat apostolicum: sed hoc interim affirmo neminem apertius docere corpus et sanguinem Christi contineri in eucharistia, quam hic faciat Irenæus; usque adeo ut fateatur etiam nos, qui Christi carne vescimur, et bibimus ejus sanguinem, non hominis alicujus imaginarii et spiritualis carnem edere sanguinemque bibere; sed ejus qui vere naturam habet hominis, carnibus nervisque constantis, propterea non imaginario sanguine, neque carne imaginaria, sed vero sanguine veraque carne Christi nos asserit nutriri. »

Et quemadmodum lignum vitis. Roffensis: « Carnem Christi tantas vires nostræ carni præbere, ut postquam hæc incinerata fuerit tandem reviviscat, hoc exemplo apertissime demonstrat. Ecce lignum vitis, tametsi mortuum videatur, depositum nihilominus in terra suo tempore fructificat. Similiter et

[39] I Cor. XV, 53. [40] Philip. III, 21. [41] Joan. VI, 55, 57. [42] Tractat. 26 in Joan. [43] Joan. VI, 54. [44] Matth. XXVI, 26; Marc. XIV, 22; Luc. XXII, 19. [45] Lib. De resur. carnis, c. 8. [46] Lib. III De sacerdotio.

granum tritici, quanquam seminatum in terra mox corrumpitur, tamen postea cum ampliori fenore resurgit ; et hæc per naturam fieri conspicimus. Quid ergo mirum si corpora nostra carne et sanguine Christi nutrita, postquam redacta sunt in cineres ; per hujus tamen escæ vires et efficaciam, operante Spiritu, Verboque Dei, resurgant ad immortalitatis gloriam? » De reliquis doctissimis et pulcherrimis hujus auctoris verbis supersedeo ; quæ quisquis accurate expenderit pieque vixerit, mirabor si sibi non persuadeat meram et puram corporis et sanguinis veritatem in eucharistia.

Depositum in terra. Vetus codex, « dispositum in terram ; » nihil muto, quod sensus idem sit.

Et percipientia verbum Dei. Novem has voces, quas manifeste desiderabant omnes excusi codices, ex veteri restituimus.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 259. *Universam dispositionem.* Græce οἰκονομίαν, id est, nativitatem, passionem et mortem Salvatoris ; hæc enim omnia voce οἰκονομίας in S. Patrum monumentis denotari constat.

Secundum hæc videlicet, nec Dominus sanguine suo redemit nos, etc. Id est, si Christus non est incarnatus, ergo non redemit nos sanguine suo, quia sanguis non est nisi a carne et venis ; ergo in eucharistia non communicat nobis suum sanguinem, siquidem nullum habuit, si non fuit incarnatus ; neque item corpus suum ; nec enim potuit panem in corpus suum vertere et nobis illud dare, si nullum corpus habuit. Atqui vere nos redemit sanguine suo, teste Apostolo, et vere nobis dedit seu communicavit in eucharistia corpus et sanguinem suum, ergo vere est incarnatus. Halloix, in *Vita Irenæi*, cap. 29, pag. 553, *sic a Grabio citatus.*

Neque calix eucharistiæ communicatio sanguinis ejus est, neque panis quem frangimus, etc. Eodem argumento usus est Tertullianus lib. IV *Contra Marcionem*, cap. 40 : « Acceptum panem et distributum discipulis suis corpus suum illum fecit ; Hoc est corpus meum, dicendo, id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Cæterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset... Sic et in calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Ita consistit probatio corporis de testimonio carnis, probatio carnis de testimonio sanguinis. »

Pag. 294. *Τὸ κεκραμένον ποτήριον.* Sicuti supra p. 57, lin. 1 (p. 60, lin. 15), Marcum hæreticum ποτήρια κεκραμένα οἴνῳ consecrasse refert ; ita hoc loco catholicis quoque crama istud in usu fuisse insinuat ; quod et ex Justini martyris *Apologia* ad Antoninum, pag. 125 nostræ editionis, lin. 12, pag. 128, lin. 1, ac pag. 131, lin. 23, aliisque scriptoribus constat. Fecerunt id exemplo ipsius Servatoris nostri, qui in prima sacra cœna « temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit, » ut Irenæus supra pag. 357, col. 2, lin. 1 (pag. 270, col. 2, lin. 39), scribit, et « mistionem calicis novam in regno cum **186** discipulis habiturum se pollicitus » est, prout inferius cap. ultimo in fine loquitur. Neque hac de re dubitabit, qui istum ritum inter Judæos adeo receptum fuisse consideraverit, ut paschale epulum haud rite mero vino sine aqua se celebrare putaverint, sicut ex Maimonide *De solemnitate paschali*, cap. 7, § 9 probavit auctor egregii plane, licet anonymi tractatus Anglice scripti, « De jejunio quadragesimali, honoris causa a me nominandus, D. Georgius Hooperus, decanus Cantuariensis. Atqui hæc Judæorum ante Christum, et Christianorum post eum continua praxis ac doctrina, sicut idem ab ipso Christo factum indicat, ita et omnibus faciendum injungit. Nam, uti S. Cyprianus epist. 63 scribit : « Si in sacrificio, quod Christus obtulerit, non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire et facere oportet, quod Christus fecit, et quod faciendum esse mandavit (dicens : Hoc facite in mei commemorationem [46]), quando ipse in Evangelio dicat : « Si feceritis quod mando « vobis, jam non dico vos servos, sed amicos [47]. » Integra scilicet epistola ista opposita erat iis, qui solam aquam in eucharistico poculo offerebant, exemplo Ebionitarum, de quibus vide præced. pag. 394, col. 1, lin. 30 seqq. ac ibidem not. 7. Contra illos itaque inter alia argumenta ipsum factum Christi, in institutione sacramenti mistum calicem offerentis, valde urget ; quodque adversarii majorum suorum consuetudinem opponerent, modo citatis post pauca subjungit : « Si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid alius ante nos faciendum putaverit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem ; cum per Isaiam prophetam Deus loquatur et dicat : « Sine « causa autem colunt me, mandata et doctrinas « hominum docentes [48] ; » et iterum Dominus in Evangelio hoc idem repetat, dicens ; « Rejicitis « mandatum Dei, ut traditionem vestram statua« tis [49]. » etc. Quæ idcirco profero, ut ea considerent qui contra in eucharistico calice solum vinum sine aqua sacræ mensæ apponunt ; perinde, ut in Oriente faciunt Armenii, ideo rejecti canone 32 synodi Trullanæ, privatos scriptores, veluti Theophylactum in cap. XIX Joannis, aliosque ut præteream. Sane S. martyr Cyprianus alterutrius, sive vini, sive aquæ delectum reprehendit, inter alia scribens : « In sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis (quos per aquam vino mistam in calice designari ante hæc probaverat) ; si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo : quando autem utrumque miscetur et adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spirituale et cœleste perficitur. » Cæterum iisdem, quibus laudatus martyr epistolam suam clausit verbis, hujus adnotationis finem facio : « Rel gioni igitur nostræ congruit, et timori, et ipsi loco atque officio sacerdotii nostri... in Dominico calice miscendo et offerendo custodire traditionis Dominicæ veritatem, et quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino monente corrigere ; ut cum in claritate sua et majestate cœlesti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. »

Ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. Hæc cum utraque citatio et vetus etiam versio Irenæi agnoscat, plurimum inde confirmantur, ideoque merito rejicitur adnotatio Groti ad Ephes. v, 30, suspicantis verba ista, quod in ms. Alexandrino haud extent, a quopiam ad marginem ascripta, in textum apostolicum irrepsisse. Imo potius in dicto codice et versione Æthiopica, occasione recurrentis ultimæ vocis αὐτοῦ, omissa videntur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 3.

Pag. 295. *Ut veritatem simul.* Vetus codex, « ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum, qui fecit eum. Utrorumque enim experientia vera, » etc. Quia meliorem excusorum codicum lectionem judicavimus, hæc tantum indicamus.

Quoniam sumpsit Deus. Eodem pacto Tertullianus lib. *De resurrect. carn.* : « Idoneus est, scribit, reficere carnem qui fecit : quanto plus et fecisse, quam refecisse, initium dedisse, quam reddidisse? Ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione. » Similia rursus idem tradit cap. 45 *Apolog.*,

[46] Luc. XXII, 19. [47] Joan. XV, 14, 15. [48] Isa. XXIX, 13. [49] Marc. VII, 8.

quibus astipulatur Athenagoras libello *De resurrect. carnis;* ornate et copiose præ cæteris Clemens Roman. lib. v *Constit. apostol.*, cap. 8, et Cyrillus Jeros. catech. 18.

Pag. 296. *Nondum factus.* Octo istas dictiones ex veteri codice restituimus.

Quæ autem sapientia. Vetus cod., « quæ autem sapientiam participant Domini. »

Quæ jam meditata et assueta sit. Id est, quæ se in eo exercuerit et assuefecerit. Nam μελετῆσαι, est meditari et exerceri, sive præparari ad aliquid; unde μελέτας declamationes et exercitationes rhetorum appellant. Fortasse scripsit Irenæus μεμελετημένη καὶ εἰθισμένη, exercitata et assuefacta. Expunximus « assuescit, » et ex vet. cod. reposuimus « assueta sit. »

Quoniam autem participatrix vitæ. Quædam hoc loco adjicit vet. cod. quæ textui inserere noluimus, quoniam plenum sensum non reddant, sed alia desiderare videantur, et ea sunt : « Quoniam autem participatrix vitæ sit caro, ex hoc quod juvat ostenditur, rei vitam manifestum est; illo enim præstante vitam nobis vivimus, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 4.

Pag 197. *Præter Demiurgum.* Tres has voces codices omnes excusi hactenus desiderarant. Porro lib. I, cap. 1, 13, 16, 19, 25, 33, satis superque illos dinumeravit, qui alium Deum a mundi conditore constituerunt.

Per prophetas. Notissimæ et certissimæ sunt prophetiæ de carnis resurrectione in libro Job, cap. XIX, 25 et 27. Item Ezechielis XXXVII, 3, 4, etc.; Danielis XII, 2; Isaiæ XXVI, 19; ex quibus Tertullianus, Ambrosius, Cyrillus et alii, post Irenæum futuram generalemque nostrum omnium resurrectionem adversus hostes ejus confirmant.

Quibus a sua. Novem has dictiones ex veteri cod. adjecimus, et non ita multo post, tres alias.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 298. *Legant Scripturas.* Genesis V capite Adam 930, Seth 912, Enos 905, Cainan 910, Malaleel 895, Mathusala 969 annis vixisse referuntur. Augustinus XV *De civitate*, cap. 12, nullo modo audiendos censet, qui putant aliter annos illos illis temporibus computatos, i. e. tantæ brevitatis, ut unus annus noster decem illorum habuisse credatur. Irenæus quoque idem pro certo habet, alias nullum inde traheret argumentum.

Verum quia multi hoc tam breve vivere nostrum secum reputantes, et Scripturæ auctoritatem convellere non audentes, annos illos non solis circuitu, sed lunæ senio confici putarunt, ut pro annis menses habeantur; Varronem quoque Romanorum doctissimum, atque Plinium, incertum, fabulosum, aut id etiam impossibile existimasse, quod fertur de tanta priscorum vivacitate, totque annorum sæculis compertum habeam; idcirco rem istam paulo accuratius excutere non erit injucundum. Ac inprimis non video, cur primigeniorum hominum vitam tantopere miremur, cum nostra diuturnior sit, si lunæ mensiruis et non solis periodo annos illorum metiamur; quandoquidem si qui nostrum ad centesimum pervenit annum, tum ille 1200 lunares annos vivere certum est, quod nulli unquam veterum datum fuit. Ad hæc, Josephus lib. I *Antiq.* rationes non contemnendas reddit, cur illi in tot sæcula vitæ suæ tempora prorogare potuerint. Illi nimirum Deo amici, et ab ipso prorsus producti, et integriore utentes alimento; præterea etiam virtutis gratia, ut et res posteris perutiles invenirent et traderent, ob id non injuria multis annorum chiliadibus vixisse putandi sunt.

At ut ethnicis os obstruamus, qui hac in re Scripturis divinis fidem non habent; ex illorum auctoribus producamus nonnullos, quos longissimam vitam vixisse negare non poterunt. Plinius ipse Valerio Corvino et Metello 100 annos tribuit [30]; Terentiæ Ciceronis 117; Arganthonio regi 150; Cyniræ 160; Ægimio 200; Pictoreo 500; Dandoni 500; alteri ex Xenophontis auctoritate 800. Lucianus libello, cui titulus est, Περὶ μακροβίων, i. e. *De iis qui ad longævam ætatem pervenerunt*, Tiresiam vatem ad sex usque ætates, Nestorem ad tres vitam produxisse scribit; Numam Pampilium et Servium Tullium 80; Tarquinium 90; Agathoclem et Hieronem 92; Cyrum 100; Mnasirem 69; Manomem, 115; Democritum, 104. Xenophilum 105; Solonem, Thaletem, Pittachum, 100; Ctesibium, 124 annos vel attigisse vel superasse, et quamplurimos alios macrobios asseverat et dinumerat, Homero, Herodoto, Anacreonte et multis aliis laudatis auctoribus. Valerius Maximus Æthiopes Indosque 150 annos transgredi, Epirotas quosdam 200 explere, et Litorium quemdam trecentesimum cumulasse testis est. Quid igitur de nostris garriunt, quos e Scripturis nongentos attigisse docemus? Concedant saltem homini, cui uni, ut scribit Plinius [31], immensa vivendi cupido, quod cornicibus et cervis non denegant. Cornices novem sæcula vivere posse concedunt **187** Hesiodus, Virgilius, Ovidius, Martialis. Hesiodi versiculum de cervis Virgilius interpretatur :

Et quater egreditur cornicis sæcula cervus.

Satyricus etiam poeta :

Jam juvenem torquet longa et cervina senectus [32].

Sed de his pro occasione satis.

Enoch placens Deo. Hunc Irenæi locum sic exprimit Tertullianus : « Quod hodie Enoch et Elias nondum resurrectione dispuncti, quia nec morte functi, qua tantum de orbe translati, et hoc ipso jam æternitatis candidati ab omni vitio, et ab omni damno, et ab omni injuria et contumelia immunitatem carnis ediscunt; cuinam fidei testimonium signant, nisi quia credi oportet hæc futuræ integritatis esse documenta [33]! » Epiphanius quoque, in *Anchorato*, vocat Enochum et Eliam duos primogenitos nostræ resurrectionis : et illum quidem in præputio et conjugali contumelia, hunc autem in circumcisione et virginitate, quibus subscribit Augustinus XV *De civit. Dei*, cap. 19. Clementis Romani verba sunt, lib. V *Constit.*, cap. 8 : « Si voluisset Deus homines immortales manere, quod hoc facere potuit ostendit in Enoch et Elia, quos mortem experiri non permisit.

Illuc translatos esse. Disputationem de loco in quem Deus transtulerit, et hucusque viventes conservarit Enochum et Eliam, Augustinus judicavit ad fidem non pertinere, lib. II *De peccato originali*, cap. 23. At cum hic Irenæus doceat apostolorum discipulos et auditores, illos in paradisum terrestrem, ubicunque ille sit, translatos fuisse, indeque qui adversus Antichristum prælientur, venturos; cui sententiæ omnes fere Græci et Latini Patres astipulantur, mihi parum tutum videtur aliter nunc sentire. Patrum nomina locosque in quibus id legimus, præter eos quos in cap. 30 libri quarti adduximus, hic signare in gratiam studiosorum e re est. Nicodemus *Histor. de resurrectione Domini;* Isidorus *De vita et obitu sanctorum;* Hippolytus martyr orat. *De Antichristo*, Ambrosius in cap. IV Roman.; Athanasius lib. *Quod Nicæna synodus*, etc., Gregorius in XVIII, cap. Job et hom. 12 in Ezechiel; Hieronymus epist. ad Pammachium adversus errores Joan. Jeros. Damascenus lib. IV cap. 28. Justinus martyr quæst. 85 ad orthod., Aretas Cappadox in XI cap. Apocal., Procopius Gazæus in IV Genes. Plures alios legendo notes licet.

[30] Lib. VII, cap. 48, Valerius lib. VIII, cap. 14. [31] Lib. VIII, cap. 14. [32] Juven. sat. XIV, v. 251. [33] Lib. De resur. carn.

Conaspicantes. Ita codex vetus; excusi, « conspicantes. »

Ananias etiam. Eadem habet Tertullianus hisce verbis : « Corporum a resurrectione futuræ integritatis documenta fuerunt vestimenta et calciamenta filiorum Israelis indetrita quadraginta annis : et quod Babylonii ignes trium fratrum nec thiaras, nec sarabara læserunt, quod Jonas incolumis exspuitur[84]. » Et Clemens Rom. lib. v *Constit.*, cap. 8 : « Qui Jonam post tertium diem vivum incolumemque de ventre ceti eduxit, et tres pueros Babylonico camino eripuit, is quoque nos poterit a morte excitare.

Et inopinata et impossibilia naturæ. Admodum recte sancteque pronuntiat de immensa et incomprehensibili Dei potentia, qua res non solum omnem vim creatam exsuperantes, sed et humano judicio incomprehensibiles et impossibiles nullo labore perficiat : ut camini Babylonici diligenter expensa historia palam manifestat. Nam idem ignis simul et semel summo ardore ferrea vincula sanctorum liquefecit, Chaldæosque satellites absumpsit; sanctos vero ipsos instar roris et venti suaviter flantis refrigeravit, nec vestis aut capitis pilum levissimum attigit. Potuisset addere ferrum securis simul levitate innatans et ferri gravitatem retinens. Item aquas maris Rubri simul instar muri assurgentes et rigentes, cum tamen simul natura graves essent et liquidæ. Sed ad alia properans tantum subjicit : Deum eorum quæ fecit legibus non esse subjectum, sed e contrario, cunctas res conditas una cum legibus suis subditas esse voluntati ejus. Denique hoc manifestissimo et certissimo a Filio Dei nobis dato primo principio : « Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum[85], » contentus, propositam de resurrectione disputationem persequitur.

Hanc autem viri apostolici « de omnipotentia Dei » doctrinam observare visum est in Sacramentariorum diabolicam plane blasphemiam, qua dicunt « Deum nec intelligere, nec velle, nec unquam efficere posse, ut idem numero corpus Christi Filii sui simul sit in plurimis locis. » Et ne quærantur hoc illis perperam a nobis objici, ecce Bezæ verba : « Quædam ita in rebus insita sunt ut si mutentur, rerum ipsarum interitum necessario secum trahant; quo fit ut, salvis rebus, Deus illa mutare nec velit, nec possit[86]. » Et rursus in libro *Contra Selneccerum* ait : « Concludimus ergo Christum non modo nolle, verum etiam non posse velle corpus suum multis simul in locis sistere. » Et ne solus Beza in tam tetro errore versari putetur, Carolstadius dialogo *De cœna*, Œcolampadius libro *De verbis Domini*, Zuinglius lib. *Contra Lutheri Confessionem*, Petrus Vermilius lib. *Contra Bruentium*, Simonius *Contra Schegkium*, Abdias Liberinus in *Syntagmate*, Smalerus *Contra Jacobum Andream*, Thalmannus in *Assertionibus*, Danæus libris *Contra Selneccerum et Chemnitium;* et ut contraham, Sacramentarii omnes hac eadem adversus infinitam Dei potestatem impietate et blasphemia sunt commaculati. Hanc superiore anno refutavimus in dialogis. Hic solum hæc sanctissima Augustini verba subjicio : « Sicut non fuit impossibile Deo, quas voluit instituere; sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas[87]. »

Ejusdem adnotationes in cap. 6.

Id est, per Filium et Spiritum sanctum. Quando sic Spiritum sanctum connectit Patri et Filio in hominis creatione, uti et paulo superius docuit ad illum quoque pertinere hæc verba : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[88]; » clarum et certum est, quod et ipsum natura Deum, Patri et Filio coæternum et consubstantialem profiteatur, ut et alibi adversus Centuriatorum sycophantias signavimus.

Admista ei carni. Ita vetus codex; excusi omnes, « admistæ in carne. »

Quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Videtur imaginem Dei in carne constituere; quod Augustinus improbat, lib. XII *De Trinit.*, cap. 7, et lib. VI *De Genes. ad litteram*, cap. 12. Idem rursus lib. *De hæresibus*, post Philastrium, eam opinionem inter hæreses annumerat. Cassianus quoque, collatione 10, Anthropomorphitas Deum ideo corporeum dixisse scribit, quod juxta corpus hominem ad imaginem suam fecisset.

Absit autem ut hæc Irenæi verba ullum errorem continere dicamus; quandoquidem imaginis nomine formam in cœlum erectam, vitam immortalem, aliaque non exigua dona corpori ipsi a Deo collata intelligit; quibus animi facultates internæ indicabantur, et Creatoris potentia, sapientia bonitasque referebantur : quæ etiam Augustinus ipse nunc similitudinem Dei, nunc vestigia nominat, lib. I *De Genes.*, cap. 16, et lib. VI, cap. 12.

Quemadmodum multos audivimus fratres. Hæc Irenæi verba recitat Eusebius, usque ad illud, « quos et spirituales Apostolus vocat, lib. V *Historiæ*, cap. 7. Similia istis videre etiam licebit supra lib. II, cap. 57, quo loco quædam adnotavimus.

Propter effusionem Spiritus. His agnoscit primum hominem conditum fuisse cum excellenti et copiosa donorum Spiritus sancti effusione, utpote justitia originali, rerum omnium scientia, summa animi rectitudine, posse non peccare et non mori, aliisque divinis charismatibus et virtutibus, in quibus maxime consistebat illa similitudo Dei, quæ peccato amissa est. Non autem imago, quæ ad naturæ facultates attinet, quemadmodum constestantur Basilius hom. 10 *Hexaem.*, Hieronymus in cap. 28 Ezechielis, Chrysostomus homilia 9 in Genes. Damnatur vero crassissimus Lutheri error in cap. 3 Genes. scribentis : « Justitiam originalem non fuisse gratuitum ac cœleste donum, sed naturale, qualo lumen oculis. »

Et hic est qui secundum. Hic manifeste constitutam esse agnoscit imaginem Dei in spiritu hominis, non in carne; quapropter ex ista sententia, illa prior quam observabamus emollienda et interpretanda est.

Imaginem quidem habens. Aperte distinguit inter imaginem et similitudinem Dei; quemadmodum et scholastici recte definiunt illam consistere in naturalibus, id est tribus animæ facultatibus; istam vero in donis gratuitis et supernaturalibus. Origenes lib. III *De principiis*, sapienter imaginem Dei appellat « dignitatem primæ conditionis; » similitudinem vero « perfectionem et consummationem servatam. »

Sed aut partem. Codices excusi, « sed et partem. »

Commistio autem et unio. Eodem pacto Justinus martyr, initio lib. *De Trinitate*, et Athenagoras, lib. *De resurr.*, describunt hominem; sed apertiora sunt Tertulliani verba : « Vocabulum homo consertarum duarum substantiarum quodammodo fibula est, sub quo non possunt esse nisi cohærentes lib. *De resurrect. carn.*

Pag. 300. *Templum igitur Dei.* Hæc Irenæi pro asserenda corporum nostrorum resurrectione argumenta aliquanto fusius **188** et clarius pertractat Cyrillus Jerosolymitanus catechesi 4, usumque illorum his verbis tandem ostendit : « Parce itaque corpori, tanquam templo Spiritus sancti. Non lœdes in fornicationibus carnem, ne polluas stolam pulcherrimam; quod si polluisti, ablue per pœnitentiam, etc. Custodi corpus Domino mundum, ut et Dominus respiciat corpus, etc. Modeste tractes

[84] Lib. De resur. carn. [85] Luc. XVIII, 27. [86] In Œcophagia, et tom. I Oper. fol. 152. [87] Lib. XXI De civitate Dei. [88] Gen. I, 26.

corpus, hoc te moneo, et cognosce quod cum corpore resurges ad judicium, » etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 299. *Neque enim plasmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est... neque enim et anima ipsa secundum se homo.* Gemina prorsus sunt Justini martyris verba lib. *De resurrectione*, tom. I *Spicilegii Patrum* sæculi II, pag. 188 : Μὴ οὖν καθ' ἑαυτὴν ψυχὴ ἄνθρωπος ; οὔκ, ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχή· μὴ οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος ; Οὔκ, ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται.

Pag. 300. *Trium, et unam et eamdem ipsorum sciebat salutem.* Ita et Justinus martyr lib. *De resurr.*, tom. I *Spicilegii Patrum* sæculi II, pag. 192 : Τὰ τρία ταῦτα τοῖς ἐλπίδα εἰλικρινῆ καὶ πίστιν ἀδιάκριτον ἐν τῷ Θεῷ ἔχουσι σωθήσεται. « Tria hæc in iis qui spem sinceram et fidem firmam in Deo habuerint, salvabuntur. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 7.

Pag. 300. *Quomodo igitur Christus.* Iisdem istis argumentis in ejusdem rei confirmationem utuntur, Ignatius in epistolis passim, Tertullianus lib. *De resurrect. carnis*, Hieronymus adversus errores Joan. Jerosolymitani.

A mortuis. Septem has voces ex vet. cod. restituimus.

Sed incorruptibiles animæ. Aliquot valentissimis argumentis confirmat animas humanas prorsus immortales et incorruptibiles esse. Primo, quod non sint ex terra formatæ ut corpora, sed divino flatu et inspiratione conditæ et infusæ. Secundo, quod sint incorporales, corpora vero tantum morti subjiciantur. Tertio, quod dicantur flatus vitæ, eamque impertiant corporibus mortalibus; maneant autem ipsæ immortales substantiæ, propheta regio idipsum affirmante. Quarto, sunt incompositi et simplices spiritus ; igitur nullaque morte resolvi, nullaque corruptione dissolvi possunt. Postremo, quæcunque Litteris sacris prædicantur de vera morte, corruptione et resurrectione, ea ad corpora nostra attinere, non ad animas. Igitur illæ nec sunt mortales, nec in ultimo die de pulvere terræ suscitandæ. His porro confirmandæ sunt piorum animæ adversus veteres et novos animicidas et atheos, de quibus diximus in cap. 65 lib. II.

Flatum vitæ existentem. Sexdecim istas dictiones ex vet. cod. adjecimus; unicam delevimus, nempe « flatu. »

Caro, de qua. Vetus cod. paululum ita deflectit : « Caro, de qua sermo est, quoniam vivificavit eam Deus. »

Superest igitur. Ita et Tertull. lib. *De resurrect. carn.* : « Cum audio resurrectionem homini imminere, quæram necesse quid ejus cadere sortitum sit. Siquidem nihil resurgere exspectabit, nisi quod ante succiderit, » etc.

Pag. 301. *Diligitis.* Delevimus « diligite, » ex codicibus excusis ; et mox ex veteri codice addidimus, « creditis. »

Facies nostra videbit faciem Dei. Quo pacto id fieri poterit, declarat Augustinus XXII *De civit. Dei*, cap. 29, prohibens inprimis, ne quis in Deo faciem aliquam corpoream imaginetur; aut nos per faciem corporis, ubi sunt oculi corporales, Deum visuros putet; quoniam sicut angeli vident, ita et nos Deum visuri simus ; quæ visio nobis ut præmium fidei servatur.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 7.

Pag. 300. *Quomodo igitur Christus.* Iisdem istis argumentis in ejusdem rei confirmationem utitur Justinus martyr lib. *De resurrect. carnis*, tom. I. *Spicileg. Patrum* sæc. II, pag. 191, ita scribens : Τίνος οὖν ἕνεκεν ἐν τῇ σαρκὶ τῇ παθούσῃ ἀνέστη, εἰ μὴ ἵνα δείξῃ τὴν σαρκικὴν ἀνάστασιν ; Καὶ τοῦτο βουλόμενος πιστῶσαι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ μὴ πιστευόντων, εἰ ἀληθῶς σώματι ἀνέστη, βλεπόντων αὐτῶν καὶ διστα,όντων, εἶπεν αὐτοῖς· Ὑμεῖς ἔχετε πίστιν, φησίν ; Ἴδετε, ὅτι ἐγώ εἰμι. Καὶ ψηλαφᾷν αὐτὸν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς, καὶ τοὺς τόπους τῶν ἥλων ἐν ταῖς χερσὶν ἐπεδείκνυε. « Qua igitur de causa in carne, quæ passa erat, resurrexit? nisi ut carnis resurrectionem demonstraret? Nam volens ipse a discipulis suis non credentibus probari, quod revera corpore resurrexisset ipsis videntibus ac dubitantibus dixit : Noudum, inquit, creditis? Videte, quia ego sum. Et se palpandum ipsis obtulit, et loca clavorum in manibus suis ostendit. »

Superest igitur. Ita et Justinus martyr loco jam citato : Ἀνάστασίς ἐστι τοῦ πεπτωκότος σαρκίου· πνεῦμα γὰρ οὐ πίπτει· ψυχὴ ἐν σώματί ἐστιν, οὐ ζῇ δὲ ἄψυχον· σῶμα ψυχῆς ἀπολειπούσης οὐκ ἔστιν. « Resurrectio est carnis, quæ cecidit; spiritus enim cadere non potest. Anima in corpore est, non vivit autem sine anima corpus, deserente anima non exsistit. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 301. *Nunc autem partem Spiritus sumimus.* Non de essentia illa Spiritus sancti, quæ ipsi cum Patre et Filio eadem est, loquitur Irenæus; sed de donis illis et charismatibus internis et externis, quæ initio nascentis Ecclesiæ passim conferebantur. Nam plerumque Spiritus ponitur pro gratia spirituali, ut docet Ambros. lib. III *De Spiritu sancto*, cap. 12.

Quod et pignus. Pignus est Hieronymo, id quod dari solet creditoribus, donec solvatur debita pecunia : ἀῤῥαβῶνα, quod hic usurpat Apostolus, signum et obligamentum futuræ possessionis, ac quasi pars et portio quædam, ut vult Irenæus.

Quando omnia membra. Censuerunt multi pii et docti viri, sanctos in suprema beatitudine resumptis corporibus suis, non solum mente et animo, sed etiam lingua, arteriis et vocibus articulatis Deo laudes decantaturos, quod hic non obscure significat Irenæus. Et paulo post : « Caro viva, inquit, et incorrupta perseverabit, hymnum dicens Deo. » Verba Augustini sunt lib. XXII *De civit. Dei*, cap. 30 : « Omnia membra et viscera corporis proficient in laudibus Dei. » Quod rursus confirmat *Commentariis* in psalmum CXLIX, et homilia 17 in Apocalypsim, si ejus tamen sit opus illud, non Ticonii. Consentiunt Cassiodorus et Lyranus in psal. CXLIX, et ex scholasticis Thomas in II *Sententiarum* dist. 2, et in IV, dist. quæst. 2; Richardus, Bonaventura, Okam, F. Franciscus Venetus tom. 8 Cantici 3 *Harmoniæ mundi.*

Cum similes. Sex voces adjecimus, et periodum sententiæ immutavimus auct. vet. cod., sensu tamen eodem, sed clariore manente.

Eos autem qui abjiciunt. Hanc Irenæi sententiam nominatim transcripsit Basilius Magnus, lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29, et ex utroque repetit Euthymius *Panopliæ* suæ parte secunda, capite 29, inter alias multorum superiorum Patrum, quibus constanter probat Spiritum sanctum Deum esse. Eant igitur Magdeburgenses et obganniant Ireæum nullibi Spiritum sanctum Deum asserere.

Pag. 302. *Munda enuntians.* Ita vetus codex ; excusi vero, « mundum nuntians. »

Hæc est autem omnium. Hanc allegoriam sequuntur et suis calculis comprobant Origenes homilia 7 in Leviticum, et Gregorius, expositione in VII cap. Canticorum, utrique in excogitandis allegoriis viri mirabiles; Isychius presbyter in XI cap. Levitici, Rabanus, Beda, et alii.

Vivificans verbum. Vetus codex, « vivificantes verbum; » existimarem legendum, » ejiciunt a se vivificans verbum. »

Ejusdem adnotationes in cap. 9.

Hæreditare. Ad verbum Græcum dictionem κληρονομῆσαι reddidit; vulgata editio, « possidere. »

Ex quo et nos retardare. Septem hasce voces non habent codices omnes excusi, e quibus expunximus « et quæ. » Porro sensum Apostoli hoc pacto exprimit Tertullianus lib. *De resur. carnis.* Non carnis

substantiam, sed opera volens arceri a regno Dei; vel carnem et sanguinem, si sola, videlicet sine spiritu, ut hinc quoque animorum salutem colligat.

Carne, anima et spiritu. Tria quasi diversa ad hominis compositionem constituere videtur, animam, spiritum et corpus : in quam opinionem venisse Plotinum et Apollinarium, qui in Patribus nomen magnum habuerunt, scriptis mandavit Nemesius Emesæ episcopus lib. *De natura hominis*, cap. 1. Ac quid sint corpus et anima pervium est; quid vero spiritus nomine velint, non ita. Gregorius spiritum hominis aliquando animam ipsam, aliquando effectum ejus spiritalem, in sacris eloquiis significare probat [59]. Augustinus reprehendit Didymum, eo quod spiritum tertium quidpiam in hominis substantia esse vellet, cum ipsa anima sit eo nomine appellata, pro spiritali natura; vel pro eo quod spiret in corpore [60]. Tertullianus ἡγεμονικόν, id est principem aliquem et summum vitæ gradum in anima quidem admittit : sed constanter negat animam et spiritum duo esse, quæ vel separari possint, vel etiam concreta exsistant [61]. Hieronymus, in XXII caput Matthæi, ex Scripturis declarat spiritum cum anima eumdem esse; atque eorum, qui contra sentiunt, opinionem sibi non placere satis indicat, **189** quæst. 12 ad Hedibiam, et *Commentariis* in III c. Danielis. Existimo igitur Irenæum hic spiritus nomine nihil aliud velle intelligere, quam eam vim animæ, quæ æterna spiritalisque bona meditatur, eaque summopere desiderat, et siti flagrat incredibil quam in scholis superiorem portionem nominamus.

Hæreditate possidet. Veteris codicis auctoritate delevimus « possedit. »

Pag. 302. *Conservare Spiritum Dei.* Delevimus « conservari. » Porro sententia ista Irenæi nominatim utitur Basilius Magnus libro *De Spiritu sancto*, ad illius confirmandam deitatem.

Quæ sunt autem. Vetus codex. « Qui sunt autem, qui sunt mortui? » Cæterum Hieronymus in V caput Matthæi, et auctor Operis imperfecti apud Chrysostomum homilia nona, pari expositione hanc B. Irenæi approbant, qua per terram, quam Dominus noster mitibus possidendam pollicetur, corpus eorum intelligatur liberatum a corruptione, et configuratum corpori claritatis suæ. Chromatii episcopi sententiam adjiciam. « Hos mites; » scribit ille in V cap. Matth., « Dominus beatos ostendit, qui lenitatem Dominicæ mansuetudinis sequentes, beatæ illius terræ hæreditate perpetua possessione fruentur. Maxime tamen de terra corporis nostri loquitur, in qua sancti transligurati in gloriam, secundum Apostolum æterna felicitate regnabunt. »

Ex adnotationibus J. Ern. Grabii in cap. 9.

Pag 303 *Portemus.* Dicerem Irenæum hic et infra cap. 11 non scripsisse φορέσωμεν, sed Latinum interpretem ex antiqua Italica versione posuisse «portemus» pro «portabimus»; nisi ex consequentibus utroque loco verbis sole clarius eluceret ipsummet in suo apostolico codice ita legisse, indeque verba Apostoli tanquam hortatoria ad sanctitatem vitæ accepisse; sicut et odienum in pluribus mss. Græcis ipsoque vetusto Alexandrino codice exstat φορέσωμεν. Nihilominus φορέσομεν, uti Vulgata Græca habent, genuinam esse lectionem nullum est dubium et bene probatum a doctissimo D. Millio ad hunc locum.

Ἐν τῷ αἵματι. Vetus interpres τῷ αἵματι legisse videtur. Intellige autem per carnem solam in, vel cum sanguine, carnem animatam quidem, sed Spiritu haud sanctificatam; quam Apostolus, I Cor. XV, vocat corpus animale, ei opponens corpus spirituale.

Κληρονομῆσαι οὐ δύναται, κληρονομηθῆναι δὲ ..... *δύναται.* Hæc Irenæus ex Justini M. libro *De resurrectione* petiisse videtur, cujus sententiam a Methodio citatam ac approbatam dedi tom. I *Spicilegii Patrum* sæculi II, pag. 193, et quid de ea sentiam, salvo S. Patrum et martyrum honore, intimavi sequenti pag. 194.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 10.

Pag. 304. *Et in ignem mittitur.* Quatuor voces istas ex veter. cod. addidimus. Hic autem non obscure docet opera bona fidei jungenda esse, eaque tamen nonnisi divino Spiritus sancti auxilio perfici posse; Pelagianorum opinionem simul et Simonis Magi, ac posteriorum Gnosticorum errores evertens.

Regnum Dei. Vetus codex, « exsistens, regnum Dei hæreditate possidere non potest. »

Immortalitatem. Quinque istas voces, quas etiam habet Apostolus, ex veteri codice inseruimus.

Spiritus autem vita. Communis editio, « spiritus vivit; » at Græcam Pauli lectionem sequitur Irenæus. Habet enim ζωή, et non ζῇ, atque ex Latinis sic legunt Augustinus in psalm. LXXV, lib. XXIV *Contra Faustum*, cap. 2, Ambrosius in *Commentariis*, Hilarius lib. VIII *De Trinitate*; ex Græcis Athanasius libr. *Ad Serapionem*, Theophylactus in *Com.* ut loquatur Apostolus de Spiritu sancto, qui per sese vita est, eamque aliis elargitur.

Incipietis mori. Sic cum Irenæo legit Cyprianus libro *De zelo et livore*. Græce est μέλλετε ἀποθνήσκειν, quod alii vertunt, « futurum est ut moriamini. » Hervetus Theodoreti interpres : « Si secundum carnem vivitis, secundum carnem moriemini. »

Ejusdem adnotationes in cap. 11.

Pag. 305. *Adulteria, fornicationes.* Quinque priores dictiones singulari numero legit vulgata editio, cui consentiunt Græci codices. Irenæo conformis est Cyprianus libro *De oratione Dominica.*

Sed justificati estis. Tres istas voces cum veteri nostro codice agnoscit Pauli contextus, ideoque eas inseruimus.

Et Spiritum Dei nostri. Cum Spiritui æque ac Christo Domino ellicientiam salutis nostræ tribuat, illius divinitatem agnoscit, credit et adorat; contradicant licet Magdeburgenses. Subsignant Irenæo Basilius et Ambrosius libris *De Spiritu sancto.*

Ejus qui de limo est. Ita periphrastikῶς reddit vocem χοϊκοῦ : quem sequitur Cyprianus lib. *De habitu virg.*, libro *De zelo et liv.*, lib. II *Adversus Judæos* cap. 10, et lib. III, cap. 11. Tertullianus libro *De carne Christi* legit « de terræ limo, » alias frequenter vocem Græcam conservat.

Ejusdem adnotationes in cap. 12.

Pag. 306. *Vita possidens animam.* Vetus codex, « vitam possidens homo. »

Spiritus sempiternus. Æternum profitetur esse Spiritum, quapropter vere Deum, Patri et Filio æqualem et consubstantialem.

Deinde abit. Expunximus *obiit* auct. vet. cod.

Quapropter et primus Adam. Pauli editio Latina communis addit « homo, » quod hic non habet Irenæus, Ambrosius etiam in *Com.* non videtur legisse, Stapulensis admonuit superesse; Erasmus putavit adjectum ab interprete quopiam, Hebraicæ vocis Adam interpretandi gratia.

Pag. 317. *In agnitionem.* Vulgata Pauli editio Latina addit « Dei; » sed illud cum Irenæo desiderant Ambrosius et Græci codices.

Placuit Deo. Vulgata editio, « ei; » sed Irenæi litteræ consentiunt Græca exemplaria. Docet porro eumdem apostolum, qui veteris Adami, id est, communi hominum more in utero conceptus, indeque natus fuerat, ea prædicasse quæ ab hæreticis male intellecta objiciebantur; qui tamen veræ resurrectionis eximius fuit assertor. Igitur verba

[59] Lib. II Mor., cap. 3. [60] Lib. De eccles. dog. cap. 21. [61] Lib. De anima.

ex illo allegata contra eumdem nequaquam militabant.

Quemadmodum cæci. Ex miraculis super cæcorum, aridorum, aliorumque infirmorum corporibus a Domino factis, concludit ea Deo curæ esse ac proinde olim resurrectura.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 307. *Sed spoliationem pristinæ nostræ conversationis.* Similiter Clemens Alex. lib. III *Stromat.*, pag. 466, ubi citaverat verba Apostoli « : Induite novum hominem, qui secundum Deum » creatur [63], addit : Παλαιὸν δὲ οὐ πρὸς γένεσιν καὶ ἀναγένεσίν φησιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν βίον τόν τε ἐν παραχοῇ, τόν τε ἐν ὑπαχοῇ. « Veterem autem dixit, non respiciens in generationem et regenerationem, sed ad vitam, quæ est in inobedientia et obedientia. »

Placuit Deo. Docet eumdem qui veteris Adami, id est communi hominum more in utero conceptus, indeque natus fuerat, factum esse apostolum ac Evangelium prædicasse, eumdemque istam carnem, quam in statu corrupto olim habuerat, in statu gratiæ retinuisse; unde et in statu gloriæ eam retenturum colligit.

Quam enim causam habebat, etc. Ita et Justinus M. lib. *De resurrectione*, tom. I *Spicileg. Patrum* sæculi II, pag. 190 : Εἰ εἰς μηδὲν ἔχρηζε τῆς σαρκὸς, τί καὶ ἐθεράπευσεν αὐτήν ; « Si caro ad nihil utilis est, cur eam sanavit ? »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 13.

Pag. 308. *Dicant enim nobis.* Tertullianus lib. *De resurr. carn.* hoc paucis ita perstringit : « Exempla mortuorum a Domino suscitatorum commendabant carnis et animæ resurrectionem, ne cui substantiæ negaretur hoc donum. » Hæc quoque largiore manu Ambrosius lib. *De fide resurrect.*

Et Lazarus. Lazarum vocat Tertullianus præcipuum resurrectionis exemplum.

Hoc symbolum. Non solus hic apostolicorum temporum vir, sed et plurimi et doctissimi et sanctissimi postea Patres docuerunt istius Lazari symbolica, vera tamen alligatione et solutione, insinuatam fuisse eam peccatorum pœnitentium absolutionem, qua post delictorum confessionem ministerio sacerdotum absolvuntur in Ecclesia Christiana : quemadmodum ille sepulcralibus linteis involutus et ligatus, et manibus apostolorum solutus et liber evasit.

Perspiciens autem Calvinus per hoc divinum plane ac clarissimum exemplar, paradoxa sua de sola fide justificante sacramentorum ineffacitate, et clavium a Christo Ecclesiæ traditarum inanitate plane damnari et convelli ; sæviit inops animi, totumque incensus per orbem, in hujus interpretationis auctores bacchatus est [64], appellans eos « papistas, ter ridiculos, qui confessionem auricularem hinc eliciunt : » **190** insuper, « et mentiri eos qui affirmant Dominum discipulis jussisse, ut Lazarum fasciis solverent. »

Sed attendamus, quos viros hic novus apostolus suis convitiis et probris vexet ; quos pro ministrali sua modestia, ter ridiculos et mendaces appellet. Hunc inprimis antiquissimum Petri, Joannis et Pauli discipulorum auditorem, fortissimum Christi martyrem et sapientissimum hæreseon expugnatorem ; docentem Lazarum fuisse typum hominis colligati et a Christo traditi aliis ad solvendum. Quibus autem tradidit, nisi discipulis, qui præsto circumstabant, ad omne præceptum et obsequium ejus promptissimi ?

Eximium deinde antistitem et theologum Augustinum, quem de his ita disserentem subjicimus [65] : « Dominus clamavit : « Lazare, veni foras [66]. » Cessit voci misericordiæ moles sepulturæ ; cessit mors vitæ ; cessit infernus superno. Elevatus est Lazarus, processit tumulo ; et ligatus erat, sicut sunt homines in confessione peccati agentes pœnitentiam. Jam processerunt a morte ; nam non confiterentur nisi procederent. Ipsum confiteri, ab occulto et tenebroso procedere est. Sed quid Dominus Ecclesiæ suæ inquit ? « Quæ solveritis in terra, soluta erunt in cœlo [67]. » Auditis, viri Calviniani, Lazarum symbolum fuisse hominis pœnitentiam agentis ? Intelligitis confessionem, procul dubio auricularem, processione e tenebroso sepulcro designari ? Ecclesiæ denique pastoribus ab ipso Filio mandatum esse, ut peccatis ligatos solvant ? Attendite cætera. « Cum audis, inquit idem Augustinus, hominem pœnitere peccatorum, jam revixit ; cum audis hominem confitendo proferre conscientiam, jam de sepulcro eductus est, sed nondum solutus est. Quando, et a quibus solvitur ? Quæ solveritis in terra, inquit Christus, erunt soluta et in cœlo [67]. »

Non vos pigeat, quæso, homines curiosos et sciendi avidos, eumdem insignem magistrum iterum de hac re dicentem audire : « Dominus Lazarum de monumento jam suscitatum obtulit discipulis solvendum, per hoc ostendens potestatem solvendi concessam sacerdotibus. Dixit enim : « Quodcunque solveritis super terram [68], » etc. Et ne levioris momenti existimetis hunc locum, alterum expendite, quo paucis contracta hujus suscitati Lazari narratione, quemlibet pœnitentem sic idem beatus Dei servus alloquitur : « Surge in corde tuo, procede de sepulcro tuo, id est, mala peccandi consuetudine qua gravaris, crede, et confitere. Qui enim credit, surrexit, qui confitetur, surrexit ; quia antequam confiteretur, occultus erat. Et cum confessus fuerit, quid dicetur ministris ? Quod dictum est ad funus Lazari : Solvite illum, et sinite abire ; quomodo dictum est apostolis : Quæ solveritis in terra, soluta erunt et in cœlo [69]. »

Ne vero illudant vobis cæci duces vestri prædicantes, garrientes ut solent, cum omni solida responsione sunt destituti, Augustinum varium in hac sententia non perstitisse ; eumdem si saluti vestræ bene consultum velitis, rursum eadem asseverantem legite tractatu 49 in Joannem, libro *De utilitate pœnitentiæ*, cap. 3, sermone 8 et 44 de verbis Domini. Ac ut in ore duorum vel trium stet omne verbum, consulite sanctissimum pontificem Gregorium, homilia 26 in Evangelia et lib. XXII *Moralium*. cap. 13, item clarissimum præsulem beatum Ambrosium, lib. II *De pœnitentia*, cap. 7, et Calvinianæ impudentiæ ac maledicentiæ vos tandem pudeat atque pigeat.

Uti ejus. Ita vetus codex ; excusi, « uti ei. »

Nolunt conspicere. Codices excusi, « intelligere ».

Secundum tragicum Œdipodem. Ita vetus codex ; excusi, « secundum tragicos ; » unde apparet ejusdem vet. codicis nostri fides. Tangit enim illa, ut reor, quæ leguntur apud Sophoclem, *Œdipode tyranno*, his verbis :

Ἀποσπάσας γὰρ εἱμάτων χρυσηλάτους
Περόνας ἀπ' αὐτῆς, αἷσιν ἐξεστέλλετο,
Ἀρὰς ἔπαισεν ἄρθρα τῶν αὐτῶν κύκλων,

Et deinceps, id est :

Nam cum avulsisset a vestibus aureas
Fibulas, quibus illa induta erat ;
Cœpit iis arreptis ocu orum orbes fodere.
Sic dicens, se non amplius intueri illam (matrem)
[posse,
Neque mala sua, nec scelera quæ perpetrasset ;
Sed lumine orbatum posthac, neque quos [fas non
[esset
Visurum esse, nec quibus indigeret agnitarum.

Quibus et aliis multis locis apparet, pios istos Patres a lectione poetarum non abhorruisse, sed in

[63] Ephes. IV, 24. [64] Virg. Æneid. IX, v. 239, 300. [65] Lib. I hom., hom. 27. [66] Joan. XI, 43. [67] Matth. XVIII, 18. [67] Conc. II in Psalm. CI. [68] Lib. de vera et falsa pœn., cap. 10. [69] Tract. XXII in Joan.

nam rem convertisse; quod postea monuerunt Clemens Alexand. in *Protreptico*, et Basilius oratione ad nepotes.

« Per illud quod detinent cadunt. Vetus codex, per illud quod detinetur cadent. »

Ait enim. Duas has voces addit vetus codex; deinde « dicens » habet, non « dicentem, » ut excusi.

Aculeus tuus. Cyprianus lib. III *Adversus Judæos*, cap. 58; Hieronymus *Comm.* in Oseæ cap. XIII « aculeum legunt cum Irenæo; vulgata editio stimulus; Græce est τὸ κέντρον.

Qui transfigurabit. Græce est μετασχηματίσει, et in communi editione « transformabit, » futuro tempore; expunximus « transfiguravit. »

Pag. 309. *Perficit.* Ambrosius legit « perfecit. » Græce est κατεργασάμενος : communis editio « effecit. »

Hymnum dicens Deo. Quando caro et ipsa immortalis effecta gloriosaque surrexerit, una cum anima sua beata hymnis sempiternis Deum celebrabit, juxta quod a Davide de sanctis scriptum est : « Exsultationes Dei in gutture eorum, » etc.

Circumferentes. Novem has voces ex vet. cod. adjecimus, cum easdem habeat etiam Pauli littera; delevimus « manifestemus. »

Cum bestiis Ephesi pugnavi. Pugnam hanc Theophylactus et Œcumenius referunt ad tumultum, ab aurifice Demetrio excitatum, ob Ephesiam Dianam; quibus ex Latinis astipulatur Anselmus, sive Hervæus. Mihi vero est verisimilius, quod scribit Nicephorus lib. II *Hist.*, c. 15, leonibus, utpote ferocissimis, Hieronymo quodam præside jubente, Paulum objectum fuisse, qui ad pedes ejus mites consederunt. Et ante Nicephorum hæc attigerant Origenes lib. I *Periarchon*, Ambrosius et Theodoretus *Comment.* in I Cor. XV.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

Pag. 310. *Quoniam autem.* Confirmat resurrectionem et salutem carnis, eo quod veram naturalemque Filius Dei sibi unierit, quemadmodum Paulus ubique agnoscit. Iisdem viribus præcipites agit et perditos prosternit Marcionem, Basilidem, Valentinum et Apellem Tertullianus [70], certus carnem summo præjudicio resurrectionis instructam esse, si jam a Christo assumpta in illo resurrexerit.

Quando vero Irenæus paulo post subjicit : « Si non haberet caro salvari, nequaquam Verbum Dei caro factum esset, » etc., videtur in ea esse sententia, quod Filius Dei non venisset in carnem, si Adam lapsus non esset; quod et postea Athanasius serm. 3 contra Arianos, Augustinus serm. 8 de verbis Apostol., Leo papa serm. 3 de Pentecoste, denique beatus Thomas Aquinas atque sequaces ejus, si Catharinum, Viguerium et Naclantum exceperis, universi persuasissimum habuerunt.

Contrarium tamen Albertus Magnus B. Thomæ præceptor sensit, et docuit in tertio, dist. 10, art. 4, eidemque æqualis Alexander Hallensis, postmodum Joannes Scotus, et qui doctrinam ejus sunt usque in hanc diem amplexati : quam et scripturis et rationibus non aspernandis corroborat Petrus Galatinus libro III, cap. 4, et lib. VII, cap. 13. Nec desunt istis priscorum theologorum multa et firma testimonia, utpote Ruperti lib. III *De gloria et honore Filii hominis*, et lib. XIII *De gloria sanctiss. Trinitatis*, cap. 20 : cujus auctoritas, ne ut scriptoris recentioris contemnatur, adjungo Cyrillum Alexand. libr. V *Thesauri*, cap. 8, qui sic ratiocinatur : Christus Deus homo primus est et caput omnium prædestinatorum et electorum; adeoque omnium divinorum mysteriorum ac operum finis. At numerus ille nulla unquam ratione dissolvetur, nunquam mutilus erit; divinaque opera et consilia ab unius hominculi Adami delicto non pendent. Igitur etiam si hic non deliquisset, Verbum nihilominus verus homo fuisset. Ratiocinationem istam ex Augustin. lib. *De natura et gratia*, cap. 25, et lib. XIV *De civit.*, cap. 23, Rupertus sic confirmat. Si, teste Augustino, absurdum esset dicere, Adam non peccante, generationes hominum futuras non esse, ac si propterea homines nascerentur, quod peccatum præcessisset : multo magis de isto capite (Christo) et rege omnium electorum tam angelorum quam hominum sentire absonum erit. Et jure certe testis et approbator hujus sententiæ laudatur Augustinus, quandoquidem lib. *De nuptiis et concupiscentia*, cap. 21, docet matrimonium in statu innocentiæ etiam Christi cum Ecclesia futurum, idemque bonum habiturum, si status ille perdurasset. Ergo et verus homo, et ut sic, verum ac legitimum caput Ecclesiæ, et sponsæ lectissimus sponsus erat futurus, tametsi non essent lapsi primi parentes. Idemque rursus scribens : « Non fuisset caro Christi in similitudinem carnis peccati, nisi caro fuisset ista peccati [71]; » omnino præsupponit eamdem stante primo homine futuram; 191 tametsi non talem, id est nec patibilem, nec mortalem : quod ab illis et ab istis libenter admittitur. Cyrillus item lib. V *Thesauri*, cap. 3, non modo absurdum, sed et Arianicum furorem reputat dicere Filium Dei propter nos factum, et non propter seipsum. Deceret enim illum nobis peccantibus agere gratias, qui pro nobis esset Christus, alias non futurus. Omiseram pene beatum Anselmum [72] asserentem nullam in cœlo esse animam, quæ sibi persuadeat sine peccato alterius se non fuisse gloria fruituram. Ergo non peccante Adamo, et Christi futura, et beata futura erat in proprio corpore : sicque Filius Dei verus homo. Ad id etiam pertinere putatur, quod supra scripsit Irenæus [73], Deum futuram circa Filium suum humani generis dispositionem in semetipso disponentem, prædestinasse animalem hominem, id est Adamum, ut a spiritali, id est Christo, salvaretur, uti non vacuum esset salvans. Ergo Christus in primis destinatus est Salvator, homines deinde salvandi, ne frustra destinatus putaretur.

Ergo in tanti mysterii explicatione secum dissident veteres et recentes theologi? Minime gentium. Adamo etenim stante, non erat futurus Christus mortalis, esuriens, sitiens, lacrymans, obediens usque ad mortem crucis, ut prioris sententiæ affirmant Patres; futurus autem Ecclesiæ prædilectæ dilectissimus sponsus, caput pretiosissimum, et summus glorificator erat; quod sententiæ secundæ assertionibus ostenditur.

E limo factæ. Vetus codex, « facta est successio. » Legendum mihi videtur « factæ, est successio. » Et paulo post pro « ex altera substantiæ parte, » vetus codex legit « ex altera substantia partes operatus fuisset. »

Et inimici cogitationis ejus. Vetus codex, « cogitationi; Græce est τῇ διανοίᾳ, id est mente seu cogitatione. Hieronymus contra *Joan. Jeros.* legit, « inimici » seu « hostes sensus ejus. »

Castos et sine crimine. Græca Pauli, ἀμώμους, quod Tertullianus vertit « invituperabiles, » ἀνεγκλήτους incriminabiles, aut, ut communis habet editio, « irreprehensibiles. »

Quoniam illa quidem non peccavit. Eadem Tertullianus lib. *De carne Christi.* « Ut evacuatam non possumus dicere carnem Christi, ita nec peccatricem, nec evacuatam, in qua dolus non fuit. Defendimus autem non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis; non substantiam, sed culpam. » Et lib. *De præscript.* « Soli Dei Filio servabatur sine delicto permanere. »

[70] Lib. De Resurrect. carn. [71] Libr. De peccat. mer. et remiss., c. 58. [72] Lib. I cur. Deus homo, cap. 8. [73] Lib. III, c. 33.

Pag. 311. *Et sanguine ejus redhibitus.* Hanc vocem addimus ex vetere nostro codice. Est autem jureconsultis redhibere, » facere ut rursus habeat venditor quod ante habuerat. Inde Festus : « Redhiberi id dicitur, quod redditum est. » Homo porro mortl, dæmoni, inferisque seipsum vendiderat; at Christus sua passione et morte illum vitæ, Deo cœlisque restituit.

Ex toto autem hoc capite, et aliis plurimis locis, expendat pius lector, quam sancte, quam graviter, quam frequenter docteque urgeat iste vir apostolicus summam efficacitatem et utilitatem carnis patientis, et sanguinis Christi quondam pro nostra omniumque salute effusi. « Factus est, inquit, Verbum Dei caro et sanguis, ut salvaret in semetipso quod perierat in Adam. » Et : « Justa caro reconciliavit eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxit Deo. » Item : « Reconciliavit nos sibi per corpus carnis suæ, et sanguine suo redimens nos, ut Apostolus ait. » Itemque : « In omni epistola testatur Apostolus quoniam per carnem Domini nostri et sanguinem ejus nos salvati sumus, » etc.

Hæc enim coarguunt, damnantque manifestissime horrendas Calvinianorum blasphemias dicentium [74] : « Nihil humanæ salutis actum fuisse, si corporea tantum morte defunctus esset Christus. In corporea morte Christi nihil reperiri, quo fides nostra se erigat vel sustentet. In illius spectaculo nihil esse, quam extremæ desperationis materiam. » Rursum totum pretium redemptionis humanæ pedibus illem conculcantes, vociferationibus suis ad misellum populum prædicant, et scriptis publicis consignant : « Sanguinem Christi pro nobis fusum, dudum dissipatum esse, nec jam Verbo inseparabiliter unitum. Sanguinem Jesu Christi pro nostris peccatis effusum in terram ante annos 1500 computruisse, nec amplius esse in rerum natura. » Hæc enim sunt verba Joan. Curæi et Thomæ Erasti, Calvini discipulorum : hujus in *Fundamentali sua declaratione de cœna*, pag. 29, illius in *Spongia*, folio 229. Hoc idem ex Borrussia quoque nunc scribunt, et pro viribus spargunt et amplificant, Fridericus Aulakius in sua *Confessione*, pag. 42; Andreas Osiander libel. *Adversus Morlinum*; et alii passim Calvinianæ impietatis sectatores, ut patet ex II *Indice errorum*, quos fingunt, Gregorii de Valentia, Genevæ excuso. Et miramur multos horum prodita abjectaque tandem omni Christiana religione, Alcoranum Mahometis profiteri? Cum Sylvano et Neussero Calvinianis ministris ad Turcas deficere? Horum satellites et legatos immanes copias Turcarum et Tartarorum ad devastandas Christi unismi reliquias sollicitare, incitare, perducere?

At enim si Christi sanguis jam computruit, « inanis est fides nostra [75], » inanis est prædicatio apostolorum, inveniuntur falsi testes Dei, quoniam testimonium dixerunt adversus Deum, « quod non daret Sanctum suum videre corruptionem [76]; quod non corruptibilibus redempti sumus de vana nostra conversatione, sed pretioso sanguine agni immaculati et incontaminati Christi [77]; quod Christus lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo [78]; quod sanguis Jesu Christi emundat nos ab omni peccato [79]; emundat conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi [80]; qui eramus longe, facti sumus prope in sanguine ejus [81]; justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum [82]; quod denique vere resurrexit a mortuis, jam non moriturus [83]; et quod semper vivat ad interpellandum pro nobis [84]: « quandoquidem sanguinem effusum in terram, qui ad integritatem veri corporis humani omnino pertinet, non resumpserit: sed ita dissipari ac computrescere siverit, ut amplius non sit in rerum natura. Increpet in his organis suis Satanam loquentem Dominus; et increpet Dominus in eos, qui elegit sponsam suam Ecclesiam, « quam lavit in sanguine suo, » etc. De his alibi patebit amplior dicendi locus.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 14.

Pag. 310. *Qui effundet*, etc. Ita quoque hic locus allegatus legitur lib. II *Constitut. apostol.*, cap. 42 : Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. Atque sic etiam nostræ mss. LXX interpretum habent, excepta Complutensi, quæ ita sonat : Ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. Plura de varia hujus loci lectione congessit Cotelerius in not. ad lib. II *Constit. apostol.*, cap. 42, ubi cum Irenæum allegat, vulgatas sequitur editiones, a quibus auctoritate cod. Voss. discessi.

Pag. 310. *Si autem ob alterum quamdam dispositionem Dominus incarnatus est.* Id est, si ob aliam dispensationem vel expeditionem, Græce οἰκονομίαν, Filius Dei carnem induisset.

Omnis dispositio adventus Domini. Πᾶσα οἰκονομία τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, id est omne quidquid Christus in terra gessit ad procurandam generis humani salutem. Errant enim qui οἰκονομίαν ad solam incarnationem Domini restringunt, cum de omni ejus vita ipsaque passione et morte usurpetur. Sic Justinus martyr, in *Dial. cum Tryphone*, pag. 247, τὴ τοῦ γενομένου πάθους αὐτοῦ οἰκονομία. Videatur ipse Irenæus supra pag. 68, lin. 9 seq. (pag. 71, l. 33 seq.).

Inimici cogitationi ejus. Vocem « ejus » scriba quisplam hic addidisse videtur ex Italica Novi Testam. versione, in qua eam saltem sæculo IV exstitisse haud dubitare nos sinunt auctor *Comment.* in Coloss. « apud Ambrosium, et Hieronymus in epistola adversus Joannem Jerosolymitanum. Atqui uterque διάνοιαν Dei hic accipit, cum Colossensium irregenitorum degravata mens potius sit intelligenda.

Pag. 311. *Ad obediendum ei.* « In concupiscentiis ejus » omisit forte interpres vel scriba, quia ita aberant ad Italica versione, prout ex Tertulliano *De resurrect.*, cap. 47, colligitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 15.

Pag. 311. *Nos enim.* Ex veteri codice pro « quod » reposuimus « qui ; » et pro « ejus, eis. » Sententiam prophetæ ita legunt Septuaginta : Ἡ γὰρ ὄρασις, ἡ παρὰ σοῦ, ἰαμα αὐτοῖς ἐστιν : « Ros qui a te, sanitas ipsis est. » Communis editio. « Ros lucis, ros tuus. »

Et Ezechiel. Ex hac Ezechielis visione resurrectionem mortuorum confirmant quoque cum Irenæo Clemens Rom. lib. V *Constit.*, cap. 8; Tertull., lib. *De resurrectione carnis.*

In circuitum in gyro. Ita vetus codex, cui conformis est lectio Septuaginta, κυκλόθεν κύκλῳ.

Nervos. Undecim has voces ex vet. cod. restituimus, consentiente textu Bibliorum.

Veni, et insuffla. Ita vetus codex; excusi, « veniet insufflatio. » Septuaginta, ἐλθὲ καὶ ἐμφύσησον.

Ostendit se ei Patrem quidem. Vetus codex, « ostendit se esse Patrem, qui et discipulis, » etc.

Pag. 311. *In veteri plasmate.* Vetus codex, « in ventre plasmare ; » ut de cæco quem jam ex utero matris oculis privaverat Deus, fiat sermo.

192 *In transgressione factus est.* Vetus codex verbum « est » ignorat. Cæterum ablutionem cæci in Siloa, sacrum baptisma adumbrasse cum Irenæo sentiunt Tertullianus lib. *De baptismo*; Gregorius Nyssenus lib. *De baptismo*; Ambrosius lib. II *De sacramentis*, cap. 2; Augustinus tractatu 44 in Joan., et

[74] Calv. Instit. l. II, cap. 16, § 10; idem in cap. VI et XXVII Matth. et in c. XIV Joan. [75] 1 Cor. XV, 14. [76] Act. II, 27; Psal. XV, 10; Act. XIII, 35. [77] 1 Pet. I, 18, 19. [78] Apoc. I, 5. [79] 1 Joan. I, 7. [80] Hebr. IX, 14. [81] Ephes. II, 13. [82] Rom. V, 9. [83] Rom. VI, 9. [84] Hebr. VII, 25.

alii Patres. Versus aliquot non inelegantes hac de re Sedulii presbyteri addam :

Cæca sumus proles miseræ de fœtibus Evæ,
Portantes longo natas errore tenebras.
Sed dignante Deo mortalem sumere formam,
Tegminis humani facta est de Virgine nobis
Terra salutaris, quæ fontibus abluta sacris,
Clara renascentis reserat spiramina lucis [83].

Et evocasse eum. Tres has voces ex veteri codice restituimus, ut mox vocem alteram « ei. »

Idipsum. Codices excus., « ad ipsum. »

Quemadmodum etenim. Quatuor voculas addidimus ex veteri codice. Cæterum beatus Gregorius lib. XXVIII *Moralium*, cap. 2, observans cum Irenæo Deum venisse post meridiem ad Adamum, docet hoc etiam adumbrasse, quod lux ferventior veritatis abscesserat, et peccatricem animam culpæ frigora constringebant; et per declinationem solis cognoscere debuisse hominem quod ad tenebras propinquaret. Eadem rursum perstringit lib. XXXIII *Moral.*, cap. 3.

Quinetiam illo vespere, id est eadem die qua conditus fuerat et peccaverat, ejectum fuisse de felicitate paradisi in hanc lacrymarum vallem, inter Græcos Cyrillus, Epiphanius, et Diodorus Tarsensis, Bar-Cepha lib. *De paradiso* citat Philoxenum, Ephrem, Jacobum Sabugensem, et alios Syros, qui in eadem quoque secum opinione fuerint, tametsi alii non pauci contrarium doceant.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 15.

P. 311. *Plenus ossibus.* Ex hac Irenæi et Tertulliani lib. *De resurrectione carnis*, cap. 29, allegatione patet, vocem ἀνθρωπίνων, quæ in vulgata LXX interpretum edit. exstat, a recenti manu accessisse. Neque Hebræus textus hanc vocem agnoscit.

Domine, tu scis, qui fecisti hæc. In LXX modo legimus : Κύριε, Κύριε, σὺ ἐπίστῃ ταῦτα. Atque ita etiam Tertullianus loco citato : « Adonai, Domine, tu scis. » Unde liquet hic vocem « Domine » semel omissam; contra addita esse, ab ipso forte Irenæo, explicationis gratia, « qui fecisti hæc. »

Præcepit mihi Dominus. « Dominus » tam hoc loco, quam paulo post, deest in LXX interp. et Tertull., loco cit.

Ad spiritum propheta. « Propheta ad spiritum, propheta, » habet Tertullianus, et LXX.

Demiurgo itaque et hic vivificante. Jesus enim homo, quem Demiurgi sive Creatoris filium dicebant hæretici, mortuos suscitavit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 16.

Pag. 312. *Dixisse Deum ei : In sudore.* Ita vet. cod. Excusi, « dixisse Deum : Et in sudore. »

Suam Dei. Vocem « suam » vet. cod. non habet.

Pag. 313. *In præteritis enim temporibus.* Hanc sententiam ex Irenæo nominatim laudat in *Parallelis* Damascenus; cujus Græca verba cum assequi non potuerimus ab his apud quos detineri credebamus, Latina ex interp. D. Jacobi Billii subjiciemus : « Superioribus temporibus dicebamus hominem factum esse ad imaginem Dei, sed non demonstrabatur. Si enim invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem homo exsistebat, ob id certe et similitudinem facile abjecit. » Hactenus ille.

Per eam quæ in ligno. Septem has voces ex vet. cod. addidimus. Quæ hic tradit Irenæus, Sedulius presbyter his versibus canit :

Aspera mors populis ligno deducta cucurrit,
Auferitur ligno aspera mors populis [84].

Non obedivimus Deo. Vet. cod., « audivimus Deum. »

Quem in primo quidem. Hæc rursum ex Irenæo suis inserit *Parallelis* Damascenus, his ex interprete verbis : « In primo enim Adam offendimus, cum non fecimus ejus (Dei) præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus. »

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 313. *Est autem hic Demiurgus.* Demonstrat eumdem Deum esse hujus mundi Creatorem ac Dominum, qui præcepta dedit, et peccata per Christi Filii sui adventum condonavit; qui et ipse natura se Deum omnipotentem esse manifestavit, peccata excellenti potestate remittendo; et verum hominem, per crucis suæ mysterium hunc mundum servando.

Cæterum hoc capite multa sunt quæ catholicam de peccato originali doctrinam adversus Pelagianos, in Hugoosticis hodie renascentes, comprobant. Scribens enim vir apostolicus, « nos primi illius præcepti transgressione inimicos Dei factos esse; Christum sua obedientia nostram inobedientiam solvisse, ut quemadmodum per lignum debitores facti fueramus, per lignum debitorum acciperemus remissionem; et id quod per lignum amisimus, nos recepisse per ligni dispositionem, » etc., satis dilucide et constanter asseverat, nos omnes in Adamo peccavisse, nec nisi gratia Christi singulari per baptismum hac labe mundari atque salvari. Ubi ergo sanctificatio parvulorum ex uteris matrum, quam tantopere jactant Calvinus, Beza, Marloratus [87]? Qua fronte audet Beza in *Creophagia* scribere « fidelium pueros ex fœderis formula, ab utero coram Deo, sanctos esse? » Et ibidem iterum : « Infantes natos ex fidelibus parentibus, vel etiam ex altero duntaxat fideli parente, esse sanctificatos, etiam ante usum baptismi? » Item *Contra Heshusium* : « Parvulos fidelium ad Christum pertinere, priusquam baptizentur, neque gratiam adoptionis a baptismo inchoari, sed tantum obsignari? »

Enimvero ex divinis litteris constat Davidem fideli viro natum, in iniquitatibus tamen et peccatis conceptum [88]; Paulum quoque natura filium iræ fuisse, sicut et cæteri, qui etiam per baptismum jubetur abluere peccata sua [89]. Is quoque postea confidenter docuit nos in Christo Jesu baptizari [90]; nos in baptismo Christum induere [91]; baptismum esse lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti [92]; Christum mundare et sanctificare Ecclesiam suam (id est et parentes et liberos fidelium) lavacro aquæ in verbo vitæ, ut exhibeant eam sibi sine macula aut ruga [93]. Prorsus ergo certum ac indubitatum est, universos Adæ filios natura ex uteris matrum coram Deo reos et maculatos esse, non sanctos, donec sacro lavacro tincti et purgati fuerint. Tutius igitur sanctissimo antistiti Augustino dicenti : « Nec parvuli de quibuslibet sanctis justisque procreati, originalis peccati reatu absolvuntur, nisi in Christo fuerint baptizati [94]; » et hanc doctrinam superioribus divinis verbis asserenti [95] credendum et adhærendum, quam impurissimo ganeoni Bezæ contraria blateranti.

Restituit. Codices excusi, « constituit. »

Per suam obedientiam. Tres istas voces ex veteri cod. restituimus.

Remitte. Græce ἄφες : Cyprianus sermone de Nativitate Domini, et lib. III *Ad Quirinum*, cap. 22, et Chromatius in cap. VI Matth., post Irenæum « remitte » converterunt.

Et nulli nunquam. Græcorum more duplicem negationem, ut magis inficietur, adhibet; forte est οὐδένι οὐδένα, etc.

In totum. Vetus codex, « initio tamen; » quod non video qui conveniat, nisi aliqua alia adhuc desint, quæ ex veteri codice restituere non potuimus.

[83] Sedul. Carmen pasch., lib. IV, v. 265-270. [84] Sedul. eleg., v. 61, 62. [87] Com. in I ep. Cor. c. VII, et in Catechis. [88] Psal. L, 7. [89] Ephes. II, 3; Act. XXII, 16. [90] Rom. VI, 3. [91] Galat. III, 27. [92] Tit. III, 5. [93] Ephes. V, 26 et 27. [94] Lib. II de peccat. mer. et remiss., c. 12. [95] Epist. 89, etc.

In lege a prophetis. Vet. cod., « a lege et a prophetis. »

Pag. 314. *Ab eo qui est, a quo.* Vet. cod., « a quo » non habet, sed « qui est : » utrumque servavimus.

Fiebat remissioni. Sic habet vetus codex; excusi, « fiat remissionem. »

Et quomodo Deus. Vet. cod., « quoniam Deus, » id est in quantum. Eadem quæ hic scribit Irenæus, graviter pertractat Tert., lib. IV *Contra Marc.*, num. 13 et 14.

Debita nostra. Vet. cod., « debiti nostri. » Græcus Pauli contextus τοῖς δόγμασιν, quod Augustin., epist. 59, « in decretis; » Hilar., lib. IX *De Trin.*, « in sententiis » reddidit.

Per operationem ostendente propheta. Paulo apertius Tert. lib. *Contra Jud.* : « Eliseus, accepto ligno, et misso in eum locum ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatavit. Quid manifestius hujus ligni sacro, quod duritia hujus sæculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis ejus in baptismo liberatur : ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi? » Hunc imitantur August., serm. 210 de tempore, et Eucherius Lugdunensis in IV lib. *Reg.*

Bipennis. Vox Hebræa apud Jerem. significat « malleum, » atque ita cum vulgata editione vertit Sanctes; Septuaginta, quos sequitur Irenæus, habent πέλυξ, quod securim sive bipennem significat.

Hoc ergo verbum. Vet. cod., « hic erit verbum. » Deinde non habet « per lignum, » nec enim necesse videtur. Paulo post ex vet. cod. quinque voces adjecimus.

Et quemadmodum dixit. Elegans et pia admodum est hæc mystica figuræ Dominicæ crucis explicatio, quam a seniore, **193** Polycarpum puto, vel Papiam, accepit. Qui pluribus animum oblectare concupierit et similibus, consulat Justini martyris *Apologiam* posteriorem, Lactantii lib. IV, cap. 26 et 27; Rufinum in *Expos. Symboli;* Ambros., serm. 55; Athanasium lib. *De incarnatione Verbi;* Nazianzenum prima orat. apolog.; Chrysostomum tribus homil. de cruce; Sedulium lib. V *Carminum;* Damascenum lib. IV, cap. 12, etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 18.

Pag. 315. *Conditiones*, id est, creaturas a seipso propriaque virtute productas, quæ nutibus Creatoris perpetuo subserviunt; eo enim sensu hanc vocem frequenter usurpat Aug. lib. II, *De Trin.*, c. 6, 11, 15, et lib. III, c. 10, ubi de his conquisitis rationibus et Scripturis, et subtiliter et large disserit.

Neque enim iniquus. Tertull. procul dubio ad hunc Irenæi locum alludit lib. I *Contra Marc.* : « Ille, » ait, loquens de Deo conflicto a Marcione, « usque nunc, nec aquam reprobavit Creatoris, qua suos abluit; nec oleum, quo suos ungit; nec lactis et mellis societatem, qua suos infantat, » etc. Rursus lib. IV contra eumdem.

Si ignorantiæ et labis. Vet. cod. : « Si quod ignorantiæ et labis erat, emisit. »

Portavit Ecclesiam. Ita reposuimus ex vet. cod.; excusi, « eum; » mox quoque pro « visibile » restituimus « visibilitatem. » Puto ex vet. cod. aliqua adhuc deesse, quæ non potuimus restituere.

Quod est conditionis. Tres has dictiones vetus codex desiderat.

In mundo erat. Vet. cod. « in hoc mundo erat. »

In sua propria. Ita frequenter legit August., ut alias observavimus.

Pag. 316. *Moyses hoc ipsum.* Ita vet. cod. Expunximus « uti universa; » et paulo supra « venit » pro « ponit » restituimus. Hoc porro Moysis testimonio mysterium Dominicæ passionis et in crucem affixionis prædictum fuisse, quamvis admodum tecte et obscure, cum Irenæo pie ac docte contendunt Tertullianus lib. *Adversus Judæos*, cap. 2; Cyprianus libro II *Testimon.*, cap. 20; Lactantius libro IV, cap. 18; Augustinus libro XVI *Contra Faustum*, cap. 22, et alii, quorum meminimus in cap. 23 libri quarti.

Advocavit. Vetus codex per futurum legit « advocabit, » atque ita ex Hebræo transtulit Sanctes.

Ejusdem adnotationes in cap. 19.

Pag. 316. *Veniente Domino.* Omnes dictiones, quæ hic leguntur in ablativis absolutis, vet. cod. legit per accusativos casus, nimirum « venientem Dominum, bajulantem, facientem, et seductionem illam solutam. »

Et sicut illa seducta est. Vetus codex, « etsi eum obaudierat Deo, sed hæc a sua est obedire. »

Uti virginis Evæ Virgo Maria fieret advocata. Illinc evidentissimum est priscos Patres et martyres proxime ab ipsis apostolorum temporibus, Deiparam Virginem invocasse, cæterisque ut implorarent auctores fuisse; qua in re profecto apostolos, quorum auditores fuerant, doctores habuerunt. Tam apertum hujus rei Irenæi testimonium cum non potuissent corrumpere Magdeburgenses, censuerunt incommodum dictum esse. Gallasius illis impudentior vociferatur magnam inde Christo conciliari et inferri injuriam. Fingit postea bonus ille vir se stupescere, et mente fere alienari, dum admiratur ad tantam Satanæ efficaciam, serpentisque paulatim subrepentis calliditatem.

At hic illustratur Christi gloria, Vigilantii satelles, et non obscuratur, qui sibiipsi fieri pronuntiavit quidquid membris suis fecerimus : qui non solum se sanctos suos, quos amicos, fratres, membra, cohæredes, sal terræ, lucem mundi vocat, sed et Patrem suum in cœlis honorare erudivit; quando intercedentium et advocatorum partes sub Christo ipsis tribuimus, quos judicaturos tribus Israelis, imo et angelos ex sacris Litteris didicimus. Virginem itaque piissimus martyr et doctissimus hic antistes, decenter advocatam Evæ aliorumque proinde peccatorum rectissime nominat; cui magno consensu subscripserunt quotquot de pietate Christiana ab ejus ætate sancte pureque senserunt; quorum aliquot testimonia huc producenda sunt.

Atque ut præteream, quæ impense Virgini devoti suadent Bernardus, homiliis super « Missus est, » sermonibus in festo Assumptionis et Nativitatis; et Anselmus libro *De excellentia Virginis;* a Fulgentio, qui multis sæculis utrumque præcessit, incipiam. Is, eleganti sermone de laudibus Mariæ, ipsam vocat fenestram cœli, scalam cœlestem, restaurationem feminarum, ad eamque virgines, concipientes, parturientes, matres, lactantes, juvenculas, confugere cohortatur.

Narses, exercitus Romani imperator sub Justino, nunquam in aciem copias eduxit, nisi beata Maria Virgine, quam pie sancteque colebat et invocabat, prius revelante, sicuti docet Nicephorus lib. XVII *Hist.*, cap. 13.

Theodorum Heraclii imperatoris fratrem, barbarorum exercitum parva manu concidisse, Deo per intercessiones beatæ Mariæ Virginis opitulante, tradit Paulus Diaconus lib. XVIII *Hist.*

Qui his auctoritate et ætate superior fuit Augustinus, sermone 2 de Annuntiatione, ecclesiastica ista prece Virginem alloquitur sub finem concionis : « Sancta Maria, succurre miseris, juva pusillanimes, refove flebiles, » etc. Et quoniam hunc insignem theologum et Patrem præ cæteris mirari se atque doctrinam ejus suscipere ajunt sectarii, paulo copiosius in citandis ejus testimoniis inhæreamus. In postremis *Meditationibus* sic orationem unam claudit : « Pie et misericordissime Domine, ne efficiaris mihi inexorabilis propter peccata mea, sed propter bonitatem tuam suscipe preces servi tui, et da mihi effectum petitionis meæ, intercedente, et orante, et impetrante gloriosa Virgine genitrice

tua Maria, domina mea, cum omnibus sanctis tuis. Amen [96]. » Sequentem quoque orationem his verbis terminat : « Suscipe, Domine, preces servi tui, et da mihi effectum petitionis meæ et desiderii mei, precibus et meritis gloriosæ Virginis Mariæ dominæ meæ, et omnium sanctorum. Amen [97]. » Ad eadem postea supplicationem istam dirigit : « Sancta et immaculata Virgo Dei genitrix Maria et mater Domini nostri Jesu Christi, intervenire pro me digneris apud illum, cujus meruisti effici templum [98], » etc. Reliquos beatissimæ Virgini addictos persequamur.

Eximius Dei servus Hieronymus, epistola ad Paulam et Eustochium, illam suis nos juvare meritis et precibus auxiliari firmiter credit.

Chrysostomus, in Liturgia, se suosque obsecrationibus sanctissimæ Deiparæ servari, atque sine condemnatione immaculatum Christi corpus accipere, magna animi affectione quærit.

Basilius Magnus, sanctæ et intemeratæ benedictæ dominatricis nostræ, Dei genitricis et semper virginis Mariæ, postulationibus a Deo visitari rogat.

Nazianzenus, cognomento Theologus, Justinam Virginem Satanæ tentationes et magorum artes B. Mariæ intercessionibus vicisse recitat, orat. in D. Cyprianum.

Istis omnibus omnino par et æqualis Ephrem Syrus ipsam appellat spem desperantium, peccantium adjutricem, portum procella vexatorum, solatium mundi, orphanorum susceptricem, spem mundanorum, virginum decus, Patrum præconium, piorum gloriam, martyrum pulchritudinem, solitariorum hymnum, angelorum ornamentum, orbis terræ miraculum, vallum fidelium, refugium peccatorum, ad frugem redeuntium refugium, virorum mulierumque reginam et tutelam, mundi mediatricem, portam cœlorum. Hanc sibi auxiliatricem in supremo vitæ articulo, abigentemque tenebrosos dæmonum aspectus exoptat; hanc conciliatricem C et advocatam in hora judicii supplex implorat. Orat. de laudibus Mariæ, et in *Threno*.

Superior ætate, nec doctrina inferior, Athanasius ad eam ita exclamat : « Recordare nostri, sanctissima Virgo, intercedere, hera, et domina, et regina, et Mater Dei, pro nobis [99], »

Et qui hos omnes Irenæumque annis superat, Jacobus frater Domini, ab apostolis Jerosolymorum episcopus creatus, in Liturgia commemorationem jubet fieri sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ dominæ nostræ Matris Dei et semper Virginis Mariæ, ac omnium sanctorum; ut supplicationibus ac intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur.

Quis non tantorum virorum vestigiis inhærere potius eligat, si salutis suæ cura tangatur, quam Manichæi, Vigilantii, Eunomii, Aerii, Lutheri et Calvini; quos totus orbis Christianus justo anathemate afflixit et diris merito devovit? Sed hæc sufficiant ad compescendos Gallasii clamores; ampliora adnotavimus in cap. 33 libri III.

Et quemadmodum astrictum est morti. Hunc locum usque ad id, « indocti omnes hæretici, » etc., August. lib. I *Contra Jul. Pel.* ex Irenæo adducit, quem antiquum hominem Dei vocat, qui non longe a temporibus apostolorum fuerit.

Solvatur. Vet. cod., « salvatur; » Aug. « solvatur » legit.

194 *Inobedientia.* Ita vet. cod., cui consentit Aug. Excusi, « inobedientiæ. »

Peccatum. August. « peccato. »

Accipiens. August. « accipiente. »

Et serpentis. « Et » non habet August.

In columbæ simplicitate. August., « per simplicitatem columbæ. »

A *Vinculis autem illis resolutis.* August., « vinculis illis resoluti sumus. »

Et longe separatum. Veteris codicis lectio, quam meliorem existimo, diversa est, hoc pacto : « Longe separatam ab eo qui est secundum ipsos Patre, a semetipsa floruisse, et esse ex se natam. »

Animam suam. Vocem « suam » non habet vetus codex.

Ex J. Ern. Grab. adnotationibus in cap. 19.

Pag. 316. *Virgo Eva... evangelizata est bene ab angelo jam sub viro Virgo Maria. Quemadmodum enim illa per angelicum sermonem*, etc. Hic Irenæus videtur imitatus Justinum martyrem, cujus hæc gemina plane in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 327, sunt verba : Καὶ διὰ τῆς παρθένου ἄνθρωπος (mallem obsequentem infinitivum γενονέναι, legere ἄνθρωπον, et hoc comma ad præcedens verbum νενοήκαμεν referre) γεγονέναι, ἵνα καὶ ὅτι ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφεως παραχοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, διὰ ταύτης τῆς B ὁδοῦ καὶ κατάλυσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὖσα Εὔα καὶ ἄφθορος, τὸν λόγον, τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφεως συλλαβοῦσα, παραχοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε· πίστιν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ Παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγγέλου... ἀπεκρίνατο· Γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Confer supra lib. III, cap. 32.

Per veritatem. Duas has voces ad « seductionem illam solutam » potius referre, quam cum sequenti « evangelizata est » jungere placuit.

Alii quidem alterum. Valentiniani et Marcionitæ, de quibus lib. I. cap. 1 et 29, et lib. II, cap. 1.

Alii autem ab angelis. Menander, Saturninus, Basilides, Carpocrates, de quibus lib. I, cap. 21-24.

Alii quidem porro et longe separatam... a semetipsa floruisse. Quosnam hæreticos his verbis indigitaverit Irenæus, dictu haud ita facile est; neque enim in præcedentibus libris talium disertam fecit mentionem. De Cerintho tamen lib. I, cap. 25, scribit : « Non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a virtute quadam valde separata et C distante ab ea principalitate, quæ est super universa. » Atqui si hanc virtutem ex semetipsa mundum produxisse statuit Cerinthus, eum omnino hoc loco Irenæus respexisse dicendus est.

Alii autem in his quæ continentur a Patre, etc. Valentinianos intellige, deque his vide lib. I, cap. 1, § 7, et lib. II, cap. 2 et 5.

Alii autem manifestum... non recipientes. Vel iterum Valentinianos indigitavit Irenæus, de quibus lege lib. I, cap. 1, § 13, vel Saturninum et Basilidem, quorum dogmata recensuit lib. I, cap. 22 et 23.

Alii autem... ex Joseph dicunt eum generatum. Nempe Carpocrates, Cerinthus, Ebionæi, juxta lib. I, cap. 24, 25 et 26.

Et quidam quidem neque animam, etc. Valentiniani scilicet lib. I, cap. 1, § 11 et 12.

Alii autem... non participari corpus, etc. Marcionitæ, juxta lib. I, cap. 29. D

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 20.

Pag. 317. *Omnes enim valde.* Valentinus, Marcus, Carpocrates, Marcion, et similes hæresiarchæ multis annis ætatem apostolorum sunt secuti; ergo veræ fidei doctrina prius per orbem longe lateque prædicata et admissa fuerat; et Ecclesiæ catholicæ forma recte ab illis et discipulis eorum constituta et servata. Et cum in hac sola veræ ac integræ servarentur apostolicæ traditiones et institutiones, nihil mirum si desertores ejus et transfugæ per varia diversaque errorum præcipitia velut amentes ferrentur atque perirent.

Necessitatem. Vetus codex, « necesse ergo habent. »

Omnibus unum et eumdem Deum Patrem recipientibus. Vet. codex, « præcipientibus. » Deinde ad-

[96] Tomo nono, lib. Medit., cap. 35. [97] Cap. 36. [98] Cap. 40. [99] In Evang. de Deipara.

dit septem dictiones virgulis inclusas. Eleganter autem juxta ac pie disserit de unitate catholicæ Ecclesiæ, quam variis hærescon dissectionibus opponit; quandoquidem bellum hæreticorum, ut ait Hilarius [1], sit pax Ecclesiæ, cujus fidem, dum sibi adversantur, confirmant. Cum enim alterni novis rebus student, et inter se conflictantur, instar maritimorum fluctuum, alii in alios surgentes, addit Nicephorus [2], subinde atque decidentes, in varias abeunt formas, et postremo evanescunt. Contra, veritatis ipsius causa incrementa capit, magnisque in dies integrascit, et accessionem quamdam et robur certum ex hæreticorum insultu sibi comparat.

Per quem salvat. Vocem « omnes » ex vet. cod. adjecimus. Alludit autem ad caput primum Proverbiorum, quo Sapientia dicitur clamare in plateis, etc. Ex quibus duo licet colligere. Primum, universos, qui in unitate Ecclesiæ catholicæ ad finem usque permanserint, tandem aliquando pro certo salvandos esse. Secundum, hanc Ecclesiam semper fuisse visibilem cœtum et aspectabilem hominum credentium in terris congregationem, velut est splendor lucernæ super candelabrum positæ, atque civitas super montem ædificata, Matth. v.

Et hæc est ἑπτάμυχος. Alludit ad candelabrum tabernaculi Mosaici, quod lucernas septem habebat, unam in summitate hastilis, et sex in summitatibus calamorum, quibus accensis collustrabatur tabernaculum, Exod. xxv. Illud vero Ecclesiam, quæ fidei et veritatis evangelicæ lumen universo orbi profundit, adumbrasse contendit; quod probant Gregorius, homil. 6 in Ezechielem; Rupertus et Beda in Exodum, atque Thomas 1-2, quæst. 102, art. 4, ad 6. Dicitur autem ἑπτάμυχος, quod septem ellychnia ferret. Martialis:

Illustrem cum tota meis convivia flammis,
Totque geram myxos, una lucerna vocor [3].

Non contemplantes. Eadem dixit lib. II, cap. 45; vide locum.

Et multiforme. Delevimus « multiformiter » auct. vet. cod. Vult autem veterum hæreticorum viam esse variam, multiplicem, ac proinde periculosam et exitialem, propter pugnantia secum dogmata. Novorum vero quam diversa, quam adversa, quam perversa, quam absurda, quam secum et a veritate dissidentia sint etiam in summis fidei Christianæ capitibus proposita, nec utriusque exercitus eorum antesignani diffitentur. Nam Conradus Schlusselburgius, diœcesis Raceburgensis superintendens et Megapolensium ecclesiarum generalis inspector Lutheranus scribit: « Nos certamus cum blasphemis et incredulis Calvinistis, de veritate verborum Christi, de omnipotentia æterni Dei, de veritate humanæ naturæ in Christo, de majestate carnis Jesu Christi, de testamento condito a Filio Dei, de ascensione Christi in cœlum, de præsentia Jesu Christi in Ecclesia, et sacra synaxi, de sessione Christi ad dexteram Patris [4]. » Hæ certe controversiæ non sunt parvi momenti; imo ipsimet Sacramentarii, vertiginis et cæcitatis spiritu percussi, interdum fateri coguntur hanc disputationem pertinere ad fundamentum. Sic enim Curæus, in *Exegesi sacramentaria*, pagina nonagesima prima scribit: « Vere controversia est de fundamento, videlicet de duobus articulis fidei: primo de articulo qui docet in Christo unitas esse duas naturas; secundo de articulo: Ascendit in cœlum. » Hactenus ille; cui Joannes Pappus his verbis succinit: « Agitur inter nos et Calvinistas de omnipotentia Dei, de unione personali duarum naturarum in Christo, de communicatione idiomatum, de corpore Christi glorioso, de discrimine sacramentorum veteris et novi testamenti, de vi et efficacia baptismi, de prærogativa infantium natorum ex fidelibus parentibus, de cœna Domini, de prædestinatione [5], » etc. Quinetiam supra nominatus Schlusselburgius scribit in uno, quod edidit de theologia Calvinistarum opere, « se ex ipsorum libris bis centum et viginti ipsorum blasphemias, errores, mendacia, antilogias, et calumnias transcribere et refutare; » præfationis pro defensione libri *Concordiæ* folio undecimo, pagina prima.

Quid ad hæc Sacramentarii? Num et ipsi fatentur se cum Lutheranis de præcipuis plurimisque fidei Christianæ capitibus pugnare? Id certe paulo supra confitentem Curæum audivimus. Tigurini profecto id palam agnoscunt, his in præfatione apologetica *Orthodoxi consensus*, ad reformatas ecclesias Germanicas, verbis: « Nec de sola Domini cœna, sed de Christi Servatoris nostri persona, de divinæ et humanæ naturæ unione et distinctione, de corporis ejus omni præsentia, et ejusdem corporali ore tam piis quam impiis communi manducatione, et ejus in cœlos ascensione, et sessione ad dexteram Patris, tanto disputationis fervore (inter Sacram. et Lutheran.) contenditur, ut non paucæ veterum hæreses, quæ olim damnatæ et exstinctæ fuerunt, quasi ex inferis revocatæ, caput prorsus attollant [6]. » Sed et Jezlerus in libro *Belli eucharistici* recitat quinque gravissima bella, quibus non a gregariis et levis armaturæ militibus, sed ab antesignanis **195** et ducibus, inquit, præstantissimis inter suos et Lutheranos acerrime pugnatum est. Beza lib. *Contra Brentium*, fol. 622, tantum ait inter eos esse dissidium, ut, eo durante, ecclesiæ quæ tam diversa sentiunt, simul stare non possint. Anno denique 1592, prodiit anonymi cujusdam Calviniani sub hoc nomine libellus: *Conquestio seria ac pia delata ad justissimum judicem Christum super controversia de sacrosancta cœna Domini*; quo satis significant, ut etiam Schlusselburgius et Sturmius diserte confitentur, se in concordiam nunquam redituros; sed eadem contentione dogmatum et animorum seipsos vexaturos, laceraturos et perdituros, donec magnus Domini dies advenerit, etc. Et adhuc tamen non pudet Bezam, Witakerum, Genevenses in sua *Harmonia*, Tigurinos præfatione in *Orthodoxum consensum*, Polonos præfatione in *Sendomiriensem consensum*, Anglos Calvinianos in sua *Apologia* scribere, et ut miseræ imponant plebeculæ, magno impudentique mendacio coram toto mundo profiteri « Zuinglianos et Lutheranos inter se amicos et fratres esse, et non de principiis aut fundamentis religionis nostræ dissidere? » Quid dabitur aut apponetur ad linguas tam dolosas? Sed ad Irenæum nostrum jam redeundum.

Uti ne vexemur. Ita vetus codex; excusi habebant « ne conjurgemur. »

Plantata est enim Ecclesiæ. Vetus codex, « Ecclesia; » sensus idem. Vult enim Ecclesiam designari per paradisum illum plantatum ab initio, quod Ambrosius epist. 42, et lib. *De paradiso*; August. lib. XIII *De civit.*, cap. 21, et lib. XI *De Genes.*, cap. 25, et lib. XII, cap. 28 et 34, et lib. IV *De baptismo*, cap. 1, et Cyprian., epist. ad Jubaianum, simili allegoria amplexantur et tuentur.

Ab omni ergo ligno. Hinc post Irenæum colligit D. Thomas 1 p., q. 97, art. 3, et opusc. 3, cap. 188, ita præceptum fuisse Adamo, ut accedente esurie de cunctis fructibus paradisi comederet; sicut e contrario prohibitum eidem, ne de fructu ligni scientiæ boni et mali ullo modo vesceretur; tametsi alii quidam illud ad indulgentiam tantum referant.

[1] Lib. VII de Trinit. [2] Lib. IV Hist., cap. 5. [3] Epigr. lib. XIV, ep. 41. [4] Præfat. in lib. de Theologia Calvinistica. [5] Contra Sturmium, fol. 72, 159, 160. [6] Pag. 4 et 25.

Ipsi enim confitentur. Gnosticos serpenti comparat, quippe qui omnem boni et mali scientiam sibi arrogantes, et aliis repromittentes, omnem cæcitatem inducunt. De hoc et præfat. in lib. IV.

Quam oportet sapere. Ita ex vet. cod. restituimus; excusi, « quam oporteat. » Quod autem mox vertit « ad prudentiam, » Græce est, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Hieronymus lib. I *Contra Jovinian.* reddidit « ad pudicitiam; » Origenis interpres, « temperantiam; » Ambrosius cum vulgata editione, « ad sobrietatem, » omnes ad unguem exquirenti, probe.

Ejusdem adnotationes in cap. 21.

Pag. 318. *Recapitulans.* Alludit ad illud Pauli, quo docet Patrem per Filium omnia ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est instaurare, ut communis habet editio una cum Ambrosio et Primasio; vel recapitulare, ut Irenæo et Hieronymo placet, id est Christum unum caput angelorum et hominum constituere, hominumque naturam incorruptione beata donare, omni sublato mortis aculeo. Docet autem hic Irenæus Christum B. Mariæ Virginis et Demiurgi, id est Dei hujus mundi Creatoris filium, caput serpentis ideo contrivisse, ut et hominis antea victi juste censeretur victoria et mundi rector agnosceretur.

Observabit caput. Septuaginta, τηρήσει κεφαλήν, quorum lectionem cum Irenæo sequuntur Cyprianus lib. II *Adversus Jud.*, cap. 9; Ambrosius lib. *De fuga sæculi*, cap. 7; August. lib. II *De Genes. contra Manichæos*, cap. 18.

Secundum similitudinem. Ita vet. cod. Excusi, « secundum multitudinem. »

Uti quemadmodum. Et hoc etiam loco multis descriptum habes peccatum originale, quo omnes in utero inficimur; quandoquidem per illud præsertim victum in mortem descendit omne genus humanum. De eodem quoque supra scripsit, nos per priorem generationem mortem hæreditasse; et per animalem hominem nos omnes mortuos esse, C etc. Tantum abest ab eorum deliratione, qui parvulos fidelium ex uteris sanctificatos sine baptismo servari dicunt.

Deinde autem ut haberet. Istis non dissimilia copiose et eleganter tractat Ignatius martyr, *Epistola ad Philippenses.*

Non in pane tantum vivet. Vet. cod., « vivit, » sicut editio vulgata; sed tam Græce quam Hebraice, per futurum tempus legitur « vivet, » ut habent Irenæi codices excusi.

Excæcavit autem eum hominis confessione. Quinque has voces non habet vetus codex, sed « usus est hac quæ excæcavit eum per hominis confessionem; » deinde ubi excusi codices « per paternam ditionem, » vetus habet « per paternam dictionem. »

Mendacium abscondens per Scripturam. Apposite hæreticorum dolos cum Satanæ astutia comparat. Nam omnis hæreticus in eo quod Deum defendere nititur, veritati ejus adversatur, veluti scribit Gregorius, præfatione in librum *Moralium.*

Pag. 319. *Satanu enim verbum Hebraicum.* שטן proprie Hebræis significat « adversari, detrahere, calumniari; » unde διάβολον Græci ipsum vocarunt. Quod si magis Irenæi interpretatio arrideat, deducendum erit a שמה, quod « deficere et divertere » significat. Justinus in *Dialogo :* « Satan, Judæorum Syrorumque lingua, desertorem significat; hæc autem vox *nas*, serpentem, et ita ex utroque unum vocabulum componitur Satanas. »

Illa vincula relinquens, per quæ. Vet. cod., « illi vincula relinquens, per quem, » etc., ut de dæmone sermo habeatur.

Jam per verbum. Vetus codex, « postea jam verbum. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 21.

Pag. 318. *Repletio hominis per duplicem gustationem.* Ita vocat excessum in edendo, quem primi A parentes commisere, dum non solum a Deo concessa, sed et vetitæ arboris, quæ erat cognitionis boni et mali, fructum degustarunt.

Legaliter.... legitime. Id est, allegato legis vel Scripturæ sacræ dicto.

Quantum autem ad illum, etc. In hoc colo paulo obscuriori per « illum » designatum puto « diabolum, » deque eo dictum, quod Dominum Deum suum in humana carne latentem non tentare debuerit. Verbum enim « debet » ex præcedenti colo omnino repetendum est, si infinitivus « tentare » legatur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 22.

Pag. 319. *Sic igitur.* Legis veteris ac Evangelii auctor unus est verus Deus ac Dominus, supra quem alius non quærendus; et is per Filium suum omnipotentem vicit hostem nostrum, et ab ejus tyrannide liberos nos fecit. Ideoque cum omni demissione et sui mundique contemptu eum adorare et invocare decet; nihil autem a Satana mendacii parente exquirendum aut sperandum. B

Hunc Spiritus ostendit Patrem. Vocem « Spiritus » ignorat vetus codex, ut de Christo vel lege mentio fiat, non de Spiritu sancto.

Diabolicam ignorantiam absolvere. Vetus codex, « diabolica ignorantia solvere. »

Pag. 320. *Charismatis.* Delevimus « chrismatis. » Est autem χάρισμα, donum aliquod gratuitum, sive in gratiam propriam, sive aliorum ab illo cui confertur, quale est prophetiæ, miraculorum aut linguarum donum.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 22.

Pag. 320. *In sublimitate autem positos universi charismatis...., nequaquam extolli.* Ita et S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, § 23 : Μὴ διψυχώμεν, μηδὲ ἐνδαλλέσθω ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς ὑπερβαλλούσαις καὶ ἐνδόξοις δωρεαῖς αὐτοῦ.

Deinde quoniam.... et ei ipsi Deus. Hæc secunda ratio est, qua probat auctor haud in diaboli potestate esse, ut ea præstet quæ Christo in tentatione pollicebatur. C

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 23.

Pag. 320. *Assuetus enim erat.* De pravis diaboli suggestionibus, quidque per eas primis parentibus nostris contigerit, de Adami lapsu, morte et reparatione.

Non manducabitis. Vetus codex addit « ab eo, » mox quoque « qua hora manducaveritis ab eo, » quæ particulæ ex Septuaginta sumptæ sunt; eas etiam conservant Cyrillus et Procopius sacram Genesim explicantes.

Et cum illa traduxisset mendacium. Primo mentita est dicens Deum prohibuisse ne tangerent lignum illud; prohibitio vero tantum facta fuerat de esu, non de tactu. Hoc ergo addidit exaggerans prohibitionem velut nimis gravem et morosam. Inde Ambrosius lib. *De paradiso*, cap. 12, ait : « Mulier B addidit : Ne tangeremus ex eo. Lapsus incipit esse initium. Secundo, mentiendo invertit, imminuitque divinam comminationem, addens de suo : Ne forte moriamur. Deus enim magna asseveratione dixerat : Morte morieris; mulier autem sub dubitatione refert : Ne forte, etc. Tertio, mentita est dicens : Ex ligno, quod est in medio paradisi, etc. Nam et lignum vitæ erat in medio paradisi, quod Dominus non interdixerat. » Sicque tribus modis, ut post Irenæum observat Rupertus, Eva mentiendo peccavit, divinis verbis **196** addendo, eademque imminuendo et immutando.

Disputabat. Vet. cod. auct. expunximus « disputat, » ut postea « asciverunt » pro « ascierunt » reposuimus.

Magnitudinem enim ignorabat Dei. Crassam ignorantiam tribuit cacodæmoni, videlicet quod nescierit Deum sua immensitate ubique præsentem. Et revera non est ambigendum diabolos peccato suo

in horrendas mentis tenebras incidisse; quandoquidem et divinitus sibi ante lapsum infusam fidem, una cum propriæ salutis spe funditus amiserunt; et divinis mysteriis, quibus collustrantur jugiter beati angeli, omnino frustrantur. De his copiose disputat Augustinus lib. IX *De civit.*, cap. 21.

Tertio mendacium loquens. Plurima non solum mendacia, sed et in Deum impia et blasphema in serpentis oratione comprehenduntur. Primum, Deum esse mendacem: Non est verum, ait, quod dixit vobis: « Morte moriemini; » ac proinde non est ei credendum. Secundum, Deum esse invidum, quod noluisset eos esse sicut dii, sapientes, quod tamen facili negotio poterant fieri. Tertium, illi arbori tantam vim insitam, ut eos immortales, et summa æqualique cum Deo sapientia præditos efficere posset. Quartum, deorum pluritatem esse in rerum natura possibilem. Quintum, hominem de vilissimo terræ limo fictum, posse industria propria ad summi Dei æqualitatem pertingere, etc. Oportet ergo, ut recte notat Augustinus, lib. XI *De Genes. ad lit.*, cap. 30, menti Evæ jam infuisse quemdam propriæ excellentiæ et ambitus amorem, et superbam de se præsumptionem, quando tam facile leviterque serpenti fidem dedit.

In ipsa itaque die mortui sunt. Quomodo in illa ipsa die, cum Adam postea nongentis et triginta annis, Eva nongentis et quadraginta dicantur vixisse? Respondeo primo, mortui sunt morte spirituali, quando amissa justitia originali et gratia, per quam homo vivit Deo, mortui sunt. Secundo, mortui sunt, quando tunc inevitabilem mortis corporeæ necessitatem incurrerunt, cum antea possent non mori. « Cum enim primum, » inquit Theodoretus, « Dei sententia obnoxii fuerunt supplicio mortis, in singulos dies et horas velut rei mortis ipsam mortem exspectabant [7]. » Consentit Augustinus his verbis: « Eo quippe die mutata in deterius vitiataque natura; mortis etiam corporalis in eis necessitas facta est, cum qua nos necessitate nati sumus. Propter quod Apostolus non ait: Corpus quidem moriturum est propter peccatum, sed ait: Corpus mortuum est; mortuum appellans, quia jam moriendi necessitate constrictum est [8]. » Tertio denique, Justini martyris in *Dialogo*, et Irenæi præsenti sententia, mortui sunt primi parentes illa ipsa die qua peccaverunt, si dies computetur more Dei, apud quem mille anni tanquam dies una quæ præteriit, ut David et Petrus connumerant [9]; non autem illa ipsa die, quæ more humano viginti et quatuor horis conficitur. Nam uterque illorum infra millesimum annum vitam istam cum morte commutavit.

In illa die. Gaudentius Brixianus tractatu in Exodum: « Sexta feria qua hominem Deus fecerat, pro eodem passus est; et die Dominica, in qua sumpserat mundus exordium, resurrexit, » etc.

Pag. 321. *Eam quæ est a morte.* Vet. cod., « et eam quæ est ad mortem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Pag. 321. *Hæc omnia.* Decem has voces, quæ aperte desiderabantur, ex vet. cod. restituimus.

Per me principes. Vet. cod.: « Per me principes excitabuntur, et tyranni per me regnant terram. »

Omnibus potestatibus sublimioribus subjecti estote. Ita locum hunc Apostoli exprimit in *Commentariis* Ambrosius; communis editio, « omnis anima potestatibus. »

Hoc autem et Dominus confirmavit. Principibus sæculi obedientiam tributaque præstanda Christus approbavit, natus tempore census, solvens didrachma, jubens reddere Cæsari quæ sunt Cæsaris, et Pilato potestatem desuper datam agnoscens. Unde et Paulus: « Cui tributum » debetur, « tributum » solvatur [10]. Et Justinus martyr in *Apologia* refert, ad illa Cæsaribus præstanda, Christianos sua tempestate omnium primos et promptissimos fuisse. De his nuper latius egimus, *Comm.* nostris in Esther.

Cujus enim jussu. Hinc liquet quanta pietate, veneratione, fide et obedientia imperatores, reges et magistratus politicos exceperint primarii religionis nostræ Christianæ antistites, etiamsi illius pietatis illi ignari essent; imo et acerrimos oppugnatores eos haberent; quos utinam vel in hac saltem parte imitarentur nostræ ætatis Gnostici. Porro qualis illorum disciplina de magistratu civili fuerit, cum Irenæo pluribus enarrant Justinus, Athenagoras, Tertullianus in *Apologiis*, Theophilus Antiochenus lib. I et II *Ad Autolycum*, Origenes homil. 4 in Judic.

Pag. 322. *Obcæcare corda eorum qui conarentur.* Ita restituimus ex vetere codice; excusi omnes, « obserare corda eorum conatur, » etc.

Invidens homini. Basilius invidia ad bellum internecivum adversus hominem impulsum dæmonem scribit, quippe qui doleat ob præclara dona a Deo homini concessa. Idem quoque, hom. in aliquot Scripturæ locos, diffuse et ornate ostendit ipsum et proprium diaboli vitium esse; ea de re illum μισάνθρωπον appellat.

Ejusdem adnotationes in cap. 23.

Pag. 322. *Per ea quæ dicta sunt.* Multa et notatu digna disserit hoc loco et infra de Antichristo Irenæus: ex quibus hoc inprimis observandum occurrit, quod verum et singularem hominem fore illum docet, cum tribum ex qua nascetur, nomina quibus fortassis appellabitur, tempus durationis regni ejus, tyrannidem, astutiam dolosque tam diligenter et sigillatim testimonio et auctoritate sacræ paginæ persequitur; inficientur licet Magdeburgenses et quotquot fere hoc sæculo ab Ecclesia Romana defecerunt. Horum hæresim quia satis superque ex sacris Litteris et Patrum interpretationibus refellit vir perdoctus Nicolaus Sanderus lib. VIII *De visibili monarchia Ecclesiæ*, objectionibusque contradicentium satisfacit, ob id huic negotio supersedemus, ne actum agere videamur.

Omnem suscipiens diaboli virtutem. Cave ne diabolum ipsum phantastico et larvato corpore humano contectum, Antichristum ipsum cum Hippolyto martyre interpreteris; quandoquidem Apostolus nominet illum hominem peccati, spiritu oris Christi interficiendum. Ea autem ratione omnem diaboli virtutem suscipere dicitur, quod omnino ad voluntatem Satanæ se suasque vires et artes accommodaturus sit. Quin et in conceptione ipsius, ait auctor tractatus *De Antichrist.* apud Augustin.: « Diabolus simul in matris ejus uterum intrabit, et ipsam replebit, circumdabit, obumbrabit, interius exteriusque possidebit. » Contra opinionem Hippolyti disputant Hieronymus in VII cap. Danielis; Damascenus lib. IV, cap. 28; Theophylactus et Œcumenius in cap. II II ad Thessalonic.

Idola quidem seponens. Hippolytus martyr post Irenæum, oratione de consummatione sæculi: « In primordiis suis clemens erit, factus ad dilectionem, quietus, religiosus, pacificus, qui odio prosequatur injustitiam, detestetur munera, idola non admittat, amet Scripturas, » etc. Quorum in sententiam conveniunt Cyrillus Jerosolymitanus catech. 15; Ephrem. serm. de Antichristo; Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus in c. II II ad Thess.; Hier. quæst. 11 ad Algasiam; Damascenus lib. IV, c. 28, qui arbitrantur omnes id confirmari ex Danielis cap. VIII et XI, II ad Thessalon. II: « Istud vero faciet fraudulento et simulato consilio, » inflit Hippolytus, « ut circumveniat omnes, ut se regem credi, quod facile obtinebit a Judæis. »

[7] Quæstio 38. [8] Lib XIII De civ., c. 23 et lib. II de Gen. ad lit., cap. 32; Rom. VIII, 10. [9] Psal. LXXXIX, 4; II Petr. III, 8. [10] Rom. XIII, 7.

Abominationes. Ita ex veteri codice repositimus; excusi, « dominationes. »

Et quoniam ipse se tyrannico more. Hippolytus martyr : « Elatus corde incipiet exaltare seipsum et glorificare tanquam Deum, persecutione sanctos et blasphemia Christum incessens. Dicet autem : Quis princeps tam potens atque ego? quis Deus magnus præter me? » etc. Diabolicam hanc elationem Antichristo quoque tribuunt Theodoretus initio Hieronymus in VII cap. Danielis, auctor tractatus *De Antichristo*, Damascenus lib. IV, cap. 28. Hugonis Ætheriani verba subjiciam : « Idolis nullum obsequium præstabit : non enim idololatra erit, sed Deo nostro per omnia contrarius, omnes deos gentium ut muta simulacra confringet, nullius penitus imagini cultum exhibebit, quia se solum pro Deo jubebit adorari, » etc. : lib. *De regressu animarum*, cap. 23.

In quo adversarius sedebit. Apostolus II ad Thessal. II, docet filium perditionis in templo Dei sessurum esse, quod de Jerosolymitano illo olim exstructo a Salomone, totiesque solo æquato et instaurato, intelligi voluit Hieronymus quæstione 11 ad Algasiam ; Augustinus XX *De civit. Dei*, et tractatu *De Antichristo* ; Chrysostomus in II ad Thess. II. Hippolytus martyr Irenæo consentiens ait : « Christus ostendit carnem suam tanquam templum, ac suscitavit tertia die; sic iste Jerosolymis suscitabit templum lapideum. » Et postea : **197** « Templum construet Jerosolymis, quod confestim excitatum tradet Judæis. » Consentiunt Damascenus lib. IV, cap. 28; Methodius in *Revelationibus*; Anselmus in II Thess. II; Ambrosius in XXI Lucæ. Alii templi nomine ecclesias cœtusque omnes credentium designari conjiciunt, quibus variis artibus illudens imperabit.

Christum ostendere. Vetus codex vorem « Christum » non habet. Cæterum impietatem filii perditionis Antichristi recitat, qua loco et nomine Christi Salvatoris seipsum tentabit supponere et venditare, dicens : « Ego sum Christus. » Judæos autem præcipue mente jam alienatos seducet, Christo præmonente : « Si alius venerit, illum recipietis [11]. » Horrendum hoc facinus Hippolytus latius explicans, novem articulos enumerat in quibus seductor ille Christum imitari conabitur. Augustinus : « Filium Dei omnipotentis se esse mentietur. Et postea Jerosolymam veniens circumcidet se dicens : Ego sum Christus vobis repromissus, qui ad salutem vestram veni. » Ambrosius in XXI Lucæ : « Antichristus ex Scripturis disputabit se esse Christum. » Theodoretus in II ad Thess. c. II : « Seipsum Christum nominabit. » Cyrillus Jerosolym. catech. 15 : « Satanas inducet quemdam hominem falso seipsum Christum appellantem, ac per hanc appellationem Judæos decipientem, » etc. Cum itaque tam ex divinis Scripturis quam Patribus manifestum sit Antichristum pro Messia et Salvatore mundi se venditaturum, istudque nullus unquam pontificum Romanorum de seipso prædicaverit, toto cœlo aberrant hujus temporis hæretici, cum hoc probrum apostolicæ sedi tribuunt.

Per Danielem. Sic Græcus Matthæi contextus, διὰ Δανιήλ· communis editio, « a Daniele ; » sed idem.

Eradicari. Delevimus « eradicare » auct. vet. cod.

Dedit sanctis. Codices excusi, « dedit sanctus. »

Tempus prævenit. Ita legunt codices excusi, quibus concors est Græca Danielis lectio, καὶ ὁ καιρὸς ἔφθασε. Hieronymus, « tempus advenit. » Vetus codex, « pervenit ; » quod communi editioni melius quadrat.

De decem cornibus. Vetus codex, « et decem cornua. » Consentiunt Hebraica et Græca lectio, communisque Latina editio.

Superabit alios. Septuaginta, ὃς ὑπερβαλεῖ κακοὺς πάντας, « qui superabit malos omnes. » Sanctes, « et ipse major erit prioribus. » Vatablus, « differens a prioribus. » Communis editio, « potentior prioribus. » Vetus codex « subruet malos » legit, non male. Alioqui omnibus malis præstabit, superior erit.

Deminorabit. vetus codex, « dehonorabit. » Septuaginta, ταπεινώσει. Sanctes et communis editio, « humiliabit. » Vatablus, « opprimet. »

Pag. 323. *Demutare.* Vetus codex, « se mutare. »

Cum autem alius venerit. Ex hoc testimonio veteres recte colligunt novissimum Antichristum singularem fore hominem, qui sic Christo directe opponitur. Deinde Judæos initio contentioso studio eidem adhæsuros, tanquam suo totque sæculis desiderato Messiæ. Atque hoc post Irenæum ita colligunt Hieronymus, quæst. 11 ad Algasiam ; Augustinus tractatu 29 in Joannem ; Ambrosius, in cap. II secundæ ad Thessal. ; Theodoretus *Epitome divinorum decretorum*. Non est aut erit itaque novissimus Antichristus aliquod regnum, aut imperium, non ecclesia aliqua, non successio longa pontificum; ut imperite juxta ac impie contendunt novissimi hæretici.

Transferet regnum in eam. Metropolim ac sedem ipsam regni Antichristi Jerusalem fore cum Irenæo sentit Hippolytus, quando regnum templumque Judæorum suscitaturum et gentem eam præ cæteris charam habiturum esse tradit. Auctor tractatus *De Antichristo* : « Jerosolymam veniens suam sedem in templo sancto ponet. »

Et datum est in sacrificium peccatum. Vetus codex, « peccantium. » Septuaginta, ἐδόθη ἐπὶ τὴν θυσίαν ἁμαρτία, « datum est adversus hostiam peccatum. » Sanctes, « tempus dabitur contra juge sacrificium, propter prævaricationem. »

Et corrumpet. Ita vetus codex ; excusi, « et corrumpit et dirigit. »

Et quomodo una manu. Vetus codex, « ova manuum. » Septuaginta, καὶ ὡς ὠὰ ἐν χειρὶ συντρίψει, « quasi ova manu conteret. » Sanctes, Vatablus et communis editio, « sine manibus conteretur. »

Qui purum sacrificium. Hippolytus martyr et Ephrem Syrus [12] hoc ipsum de sanctissimo eucharistiæ sacrificio interpretantur; quod tum Antichristi et ministrorum ejus tyrannide, vel penitus intermittetur, vel in abditis et occultis locis duntaxat celebrabitur. Viderint ergo Lutherani, Calviniani, Anabaptistæ, et alii hujus ævi sectarii, quam latam ei viam parent et communiant.

Et libatio. Ita vetus codex. Septuaginta, σπονδή, id est « libamen. » Sanctes et Vatablus, « oblatio. » Communis editio, « sacrificium. » Itaque delevimus « levatio. »

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 25.

Pag. 323. *Hoc est triennium et sex menses.* Hujus interpretationis ipse S. Joannes auctor est, Apocalypseos cap. XII, ubi v. 16 mulier dicitur « volare in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis. » Et vers. 6 : « Mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta, » qui ipsius S. Joannis et totius S. Scripturæ stylo, quo triginta solum dies singulis mensibus tribuuntur, exacte tres annos et sex menses complent. Unde cap. XI ejusdem divinæ Apocalypseos, « menses quadraginta duo, » quorum vers. 2 fit mentio, continuo vers. 3 in « dies mille ducentos sexaginta » resolvuntur.

In novissimo regni ipsorum. Irenæus haud legisse videtur πληρουμένων τῶν ἁμαρτιῶν, uti nunc LXX edit. una cum Hebraico textu habet.

Et admirabilis. Irenæus vel interpres ejus non

[11] Joan. V, 43. [12] Orat. de Antichrist.

θαυμαστά, sed θαυμαστή, aut θαυμαστός legit, ac inter hoc et verbum διαφθερεῖ comma posuit.

Diriget. Græce, κατευθυνεῖ, « prosperabitur. »

Ejus. Dirigetur. In edit. τῶν Ο' verbum, κατευθυνεῖ, « dirigetur, » cum præcedentibus, καὶ ζυγὸς τοῦ χλοιοῦ αὐτοῦ, jungitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 26.

Pag. 323. *Decem reges sunt.* Dissipationem unius imperii Romani in decem regna, per decem articulos pedum statuæ decemque cornua bestiæ significata, adventum Christi præventuram, post Irenæum, ex Daniele et Apocalypsi colligit Theodoretus; et ut Hieronymus fatetur [13], omnes scriptores ecclesiastici. Quæ sint autem illa, haud difficile deprehendent, qui historias Romanorum a temporibus Arcadii, Honorii et Theodosii ad hanc usque ætatem percurrerint. Ab illis enim sæculis comperient in Europa Hispanos, Gallos, Anglos et Germanos; in Africa, Carthaginenses, Numidas, Ægyptios; in Asia Syros, Armenos, aliosque multos, variis licet modis, Romani imperii jugum excussisse. Atque etiam nunc in sola Europa conspicimus Poloniam, Suetiam, Norwegiam, Daciam, Britanniam, Galliam, Hispaniam, Italiam, Siciliam, Hungariam, decem clarissima et potentissima regna ab imperii Romani obedientia ita sese subduxisse, imo et illud attrivisse, ut vix quoddam illius inane supersit simulacrum.

Tres interficiet ille qui venturus est. Hippolytus tria cornua, quæ ab eo radicitus evellentur, tres reges putat, Ægypti, Libyæ, Æthiopum, quos deleturus est conserta manu [14]. Hieronymus et Theodoretus in VII et XI Danielis consentiunt, cum aperte præsagiat propheta : « Mittet manum suam in terras, et terra Ægypti non effugiet. Per Libyas quoque et Æthiopias transibit [15]; » et adversus cavillos Porphyrii confirmant hæc de solo Antichristo, non autem de Antiocho posse intelligi.

Reliqui subjicientur ei. Qui Mahometicam impietatem et Turcicam tyrannidem Antichristi nomine intelligunt, manifeste percipiunt eam nunc Ægyptiis, Arabibus, Libyis et Æthiopibus longe lateque imperare; sciunt etiam alia reliqua regna, id est Syriam, Armeniam, Asiam Minorem, Thraciam, Bulgariam, Macedoniam, Achaiam, Peloponesum bestiis illis in ditionem venisse. Et nostro hoc sæculo cœlestem iram provocantibus, et adversum nos dimicantibus peccatis nostris, accepimus Georgiam, Mesopotamiam, Mediam; et in Europa Hungariam, Negropontem, Rhodum, Cyprumque belluis istis manus dedisse. Legimus præterea inter Germanos Lutherum suis concionibus et scriptis, tanquam classico, Antichristum evocasse his verbis : « Turcis non esse resistendum; nec tributa pendenda, nec collectas faciendas ad inferendum Turcis bellum; præliari adversus Turcas est repugnare Deo. » Vidimus et legimus Gnosticos et ejusmodi apostatas, tyrannum illum et ejus emissarios atque satellites Tartaros, Scythas, Mauros, Numidasque, ut provinciis Christianorum bellum inferrent, concitasse. Annon hoc est reliquos reges, de quibus hic Irenæus, Antichristo subjicere?

Pag. 324. *Comminuit.* Sic vetus codex reponendum docuit pro « comminuet; » ut postea « dividetur » pro dividitur; sic ergo, » pro « si ergo; » et « inducet » pro « inducit. »

198 *Bene Justinus dicit.* Hunc locum ex utroque citat Eusebius libro quarto *Hist.*, cap. 17, inde eliciens quam magno æstimata fuerint a veteribus, quamque probata Justini martyris scripta. Porro sententiam istam quamvis singularem esse lubens agnoscam, damnatam tamen vel a concilio, vel a quoquam veterum me legisse non memini. Quin potius illam nominatam citat et probat Œcumenius explanans ultimum caput prioris canonicæ B. Petri. Neque parum roboris ei afferunt verba B. Andreæ apostoli, quibus dæmones relegat in loca aridà et infructuosa, donec accipiant debitum sibi ignis æterni supplicium, referente Abdia Babylonio, libro tertio; quasi necdum plane accepissent. Quinetiam eximius omnium errorum investigator et expugnator Epiphanius, eamdem sententiam confirmans, ait : « Ante Christi adventum nusquam ausus est (diabolus) in Dominum suum blasphemum aliquod verbum loqui, aut contra elationem cogitare. Exspectavit enim Christi adventum, audiens semper prophetas eum annuntiantes Redemptorem futurum eorum, qui peccaverunt, et per Christum pœnitentiam agunt, putavitque se misericordiam aliquam assecuturum esse [16], » etc. Sed et longe ante Epiphanium Clemens Alexand. scripserat diabolum posse duci pœnitentia, quia liberum habeat arbitrium [17]. Quam veluti præceptoris doctrinam non modo secutus est, verum etiam usque ad fanaticas opiniones amplificavit Origenes, libro primo et tertio *Περὶ ἀρχῶν*. De hac sententia nihil adversus tot Patres audemus pronuntiare; quæ vero nobis de lapsu dæmonum videntur, latissime prosequimur *Comm.* in Epistolam beati Judæ apostoli.

Importat quasi jam. Ita vetus codex; excusi, « importet, qua sententia. »

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 28.

Pag. 323. *Ipse octavus in eis.* Existimavit quippe Irenæus Antichristum tres e numero decem regum prorsus e medio sublaturum, sive « interfecturum, » uti modo dicebat. Sed Daniel cap. VII, vers. 24, solum ait, ταπεινώσει, « humiliabit eos, » id est subjiciet tanquam vassallos. Confer Apoc. XVII, 15 seqq.

Pag. 324. *Quoadusque abscissus est.* Ἐθεώρεις ἕως ἀπεσχίσθη in LXX legimus.

Post autem adventum Domini. Hæc adhuc Justini M. verba esse, non modo ex loco citato Œcumenii, sed et Andreæ Cæsariensis in S. Joannis Apocalypsim *Commentario*, cap. 34, colligo, ubi hæc habet : Λέλεκται δὲ τῷ μακαρίῳ Ἰουστίνῳ τῷ φιλοσόφῳ καὶ μάρτυρι, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐν γεέννῃ ἀπόφασιν, βλάσφημον μάλιστα γεγονέναι τὸν διάβολον· καίπερ μὴ πρότερον οὕτως ἀναιδῶς τὸν Θεὸν βλασφημήσαντα. Ἐν cap. 60 : Ὁ μέγας δὲ Ἰουστῖνός φησιν, ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ πρώτως γνῶναι τὸν διάβολον, ὅτι καταδέδικασται εἰς τὴν ἄβυσσον καὶ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς γέενναν.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 325. *Et duabus.* Istas decem voces ex veteri codice addidimus.

Inobedientes. Codices excusi, « indicto audientes. »

Et sensum liberum. Codices excusi, « sensum similiter. » Vult autem homines impios propria libertate a Deo deficere, sicut et pridem dæmones, quod abundantius ostendit lib. IV, etc. Paulo post idem etiam declarat assumpto simili ex iis, qui sibipsis oculos eruunt in corusco fumine.

His eam quæ electa est. Vetus codex, « his autem quæ lecta est. »

Voluntaria sententia. Discessionis a Deo, excæcationis mentis, damnationis quoque impiorum causam libertati propriæ, non autem bonitati divinæ ascribit, ringantur licet veteres recentioresque Gnostici.

Ejusdem adnotationes in cap. 28.

Ut participetur eis calamitas. Vetus cod., « ut participentur eas calamitates quæ in eis sunt. »

Pro eo quod dilectionem Dei. Græca Pauli ha-

[13] Comment. in Danielem. [14] Orat. de consum. sæculi. [15] Dan. XI, 42, 43. [16] Contra hæres. 39. [17] Lib. I Strom.

bent, τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας, « dilectionem veritatis, » atque ita legit Ambrosius. Quibus verbis Theophylactus Christum Dominum et Deum nostrum significari arbitratur, qui charitas et veritas est. Cyprianus epist. ad Cornelium, et lib. *De lapsis* legit « dilectum veritatis. »

Mittet eis. Vetus codex : « Mittet eos Deus in operationem erroris. » Cyrillus Jeros. catech. 15 : « Mittet autem dicit, pro permittet fieri. Non ut excusentur, sed ut condemnentur. »

Illo enim veniente. Sermonem instituunt de Antichristo repetit, edoceique illum libera spontaneaque voluntate operaturum mala; refragentur servi arbitrii defensores.

Cujus adventum Joannes in Apoc. Antichristum illum insignem, sive Turcicum regnum, sive aliud quidpiam nobis adhuc ignotum, hac bestia significari, cum Irenæo æstimarunt Hippolytus orat. de cons. sæculi, Gregorius XXXIII *Moralium*, cap. 26, Primasius, Haymo, et Rupertus in *Comm.* Unius tantum B. Ambrosii verba, quibus singulæ visionis partes exponuntur, addere visum est : « Per pardum, ait, qui fertur diversos colores habere, hypocrisis Antichristi designatur. Virtutem vero suam diabolus Antichristo dabit, quia in illo habitabit, et per eum quidquid nequitiæ diaboli excogitare potest, operabitur, » etc.

Et unum ex capitibus quasi occisum. Ambrosius per hoc caput quasi occisum intelligit hæreses, quibus primis temporibus fanatici homines Ecclesiæ fidem labefactare conati sunt; quas sancti Patres scriptis, sermonibus et disputationibus exstirparunt. Hoc caput ad tempus quasi occisum, per Antichristum resuscitabitur; qui omnes blasphematores suis blasphemiis antecedet.

Et eos qui in cælo habitant. Ambrosius : « Blasphemabit nomen Dei, dicens Christum non esse Deum; blasphemabit et eos, qui in cœlo habitant, id est martyres, et cæteros sanctos, dicens nihil C prodesse eos posse cuiquam, falsumque esse quidquid de eis a fidelibus asseritur. »

Id attendant, obsecro, posteriores Gnostici, quibus post Calvinum sanctissimus pater fidei nostræ Abraham « est idololatra; » beatiss. Sara, « viri sui lena, domum suam lupanar constituens; » servus Dei Jacob, « incestus, tertioque adulter; » Rebecca, « fraudulenta; » Samson, « scortator et sanguinarius; » Moyses et Aaron, « arrogantes, superbi et impii in Deum; » Elias, « nimis sævus et crudelis; » Machabæus, « superstitiosus et legis prævaricator; » omnes prophetæ, « gravissimi peccatores [18]. » Quid ultra? Nec a tetris calumniis et probris in sanctissimos quondam fratres et amicos Christi Domini nostri, nunc in cœlis consortes et conregnantes, isti Antichristi præcursores abstinent. Apostolos intelligo, quando illorum judicio, Petrus est « schismaticus et libertatis Christianæ oppressor; » Joannes, « idololatra et apostata; » D Paulus, « Dei contemptor ac Epicureus [19], » etc. Horret animus reliqua eorum in omnes sanctos cœli cives et divini tabernaculi habitatores convicia, et antichristianas blasphemias persequi. Et adeo excæcatus est mundus, ut hos tanquam evangelicæ veritatis prænones suspiciat, et instauratæ defæcatæque religionis auctores admittat et faveat? Superi meliora velint.

Post deinde et de armigero ejus. Ambrosius : « Hæc bestia aut unum ex discipulis Antichristi designat deteriorem cæteris, aut multos qui eum prædicaturi sunt. » Augustinus homilia 11 in Apocal. : « Hæc est hæretica Ecclesia, quæ sub nomine Christiano agnum præfert, ut draconis venena latenter infundat. »

Ut faciat signa. Vetus codex, « et faciet; » Græce, καὶ ποιεῖ; vulgata editio, Ambrosius, Primasius, « et fecit. » Addit Ambrosius : « Quod in libro Job legimus diabolum ex permissione Dei ignem fecisse de cœlo descendere per semetipsum, hoc per Antichristum et sequaces ejus extremo tempore faciet. A

Hoc ne quis eum. Consentit Irenæo Andreas Cappadox his verbis : « Intuentium oculos fascinando hæc faciet Antichristi præcursor, ut existimetur Antichristus esse Christus, ut qui a tali miraculorum patratore testimonium accipiat. »

Sed et Paulus verbis nequaquam ambiguis scribit adventum Antichristi futurum « secundum operationem Satanæ in signis et prodigiis mendacibus; » quibus omnem miraculorum veram efficacitatem et rationem illi adimit. Enimvero mendacia erunt signa illius omni ex parte. Primo, ratione finis; quoniam, juxta Ambrosium et Chrysostomum, ad mendacium inducent, nimirum ut impostor ille B probet se Deum et Christum esse, sicut Christus noster veris miraculis divinitatem suam patefecit [20]. Secundo, ratione efficientis, nempe Satanæ patris mendacii, qui in eo, per eum perque ministros ejus sic operabitur, ut etiam (doctore B. Gregorio [21]) tortores sanctorum martyrum tunc signa et prodigia istiusmodi sint facturi. Tertio, mendacia erunt ratione subjecti seu materiæ, quandoquidem duntaxat illusiones ac præstigiæ humanos sensus perstringentes, non reipsa erunt miracula. Magnifice quidem videbitur mortuos suscitare, ait Cyril. Jer. [22], cæcos illuminare et claudos sanare; cum tamen revera non fiat sanatio. Quarto denique mendacia erunt ratione formæ, quoniam non in nomine Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti edent illa, sed in **199** nomine impostoris illius, qui ut venturus est in nomine suo, ita et signa illa patraturus [23], etc.

Et imaginem. Augustinus, seu Ficonius, per simulacrum bestiæ intelligit diaboli inventionem, quam instar Dei suscipient fascinati homines; aut simulationes eorum, qui non veraci effigie, sed fallaci imagine Christiani judicantur. Rupertus, simulacrum quoddam, quale fecisse Nabuchodonosor legimus [24], quod ut in eo adoretur filius perditionis, constituet in locis sacris, de quibus signum crucis Christi dejiciet.

Et characterem. Ambrosius : « Potest fieri ut sicut nos habemus characterem Christi, id est crucem qua signamur, ita habeat Antichristus proprium characterem, quo signentur ii qui in eum crediderint. » In eadem quoque est sententia Hippolytus martyr scribens characterem illius bestiæ futurum, non uti signo crucis, sed illud potius exsecrari et abolere [25], etc. Qua in re viam ei quantum possunt diligenter parant atque muniunt Hugnostici, cum suo Beza proclamantes « se omnem crucis atque imaginis Crucifixi memoriam adeo detestari, ut eam ferre non possint; » *Colloq. Mompelgart.*, pag. 418. Cæterum pro « aut » reposuimus « ait, » ex vetere codice.

Pag. 327. *Quotquot enim diebus.* Hæc Irenæi sententia de mundi permansione tot tantosque habet vindices et confirmatores, ac plausibiles persuasiones, modo divinæ potestati nihil temere præscribatur, ut in eam lubens descenderem. Primo enim ethnicorum omnium clarissimos et antiquissimos scriptores Hydaspen Medorum regem, Mercurium Trismegistum, ac Sibyllas hoc præcinuisse et firmasse testis est Lactantius [26].

Hebræos idem sequi, testimonio est oraculum quod Eliæ nomine circumferunt Talmudistæ, libro *Sanhedrin*, capite *Helec*; et libro *Havoda Zara*,

[18] Com. in Gen. et lib. Moysis. [19] Marlorat. in Acta epist. et Apoc. [20] Com. in II Thess. II. [21] Lib. II Mor., cap. 12. [22] Catech. 15. [23] Joan. V. [24] Dan. III, 1. [25] Orat. de consumm. sæculi et Antich. [26] Lib. VII, cap. 14, 15 et 18.

cap. *Liphne edehen*; cujus verba recitantur, nec refelluntur a doctis et catholicis auctoribus Galatino lib. IV, cap. 20; Pico Mirandulano lib. VII; Heptapli cap. 4, et Francisco Veneto libro *De harmonia mundi*, cant. 3, tono 7, cap. 7. Oraculum hoc declarant ac conjecturis multis et non spernendis confirmant insignes rabbini Selomo et Isaac.

Ex Latinis ecclesiasticis Patribus, sententiam hanc amplectuntur et tuentur Lactantius lib. VII, cap. 14; Hilarius in cap. XVII Matth.; Hieronymus epistola ad Cyprianum, et *Comment.* in cap. IV Michææ; Gaudentius Brixianus tractatu 10 de lectione evangelica. Refert eamdem et Augustinus lib. XX *De civit. Dei*, cap. 7, ut verisimilem, licet alibi illam impugnaverit. Glossa etiam, quæ ordinaria vocatur, idem constanter affirmat, in V cap. Genes. Inter Græcos vero placuit hæc opinio Justino martyri, seu cuivis alteri auctori *Quæstionum ad orthod.*, quæst. 71. Sex istis millibus, quingentos annos addere visum est Hippolyto, Cyrillo et Chrysostomo, ut auctor est Germanus Constantinopolitanus, libro *De theoria rerum eccles.*

Perspectum mihi est hanc sententiam oppugnari ab Augustino, *Com.* in Psal. VI et LXXXIX, atque epist. 89, insuper a Beda in Psal. LXXXIX; an vero illam expugnent, viderint docti et acuti eorum lectores. Hæc autem, ni fallor, aliquod emolumentum afferent ad eorum reprimendos clamores, qui temere nullaque ratione B. martyri hac de re vehementius insultant, et lapsus quos putant Patrum, aliquanto contumeliosius insectantur.

Prophetia est. Si enim. Conjunctionem « si » adjecimus, et sententiæ periodum immutavimus, auct. vet. cod.

Fit secundum imaginem. Expunximus « scit. »

Quemadmodum quidam de nostris. Euseb. lib. III *Histor.*, cap. 30, hanc sententiam B. Ignatii Antiocheni ep. et martyris ad verbum ex Irenæo transcribit, inde demonstrans illius epistolas et martyrium priscos magni existimasse. Verba enim Ignatii sunt in *Epistola ad Romanos.*

Porro cum alii etiam Ignatii epistolarum frequenter meminerint magni nominis proceres, ut Dionysius Areopag. cap. 4 libri *De divinis nom.*; Athanasius lib. *De synodis*; Theodoretus in tribus dialogis; Nicephorus lib. II *Historiæ*, cap. 39, et lib. III, cap. 19; Antonius Melissa lib. I, ser. 14, et lib. II, ser. 19, 23, 43, 67, 84 et 89; Maximus abbas et martyr sermone 45; Hieronymus *Contra Elvidium*, et in *Catalogo*; Gelasius *Adversus Eutychen*, et complures alii: oportet Calvinum et Magdeburgenses omnium profligatissimos et perditissimos esse, qui illas subsannant, lacerant et rejiciunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 29.

Pag. 327. *Illud quod est sui arbitrii.* Confirmat rursus libertatem arbitrii humani; quapropter Magdeburgenses rubore suffundi deberent, qui Patres antiquos hac in re sibi non constare scripserunt: nisi homines essent, quos infamiæ suæ neque pudeat, neque pigeat.

Conditio insumitur homini. Id est, universa ad usum hominis condita fuerunt; id quod latius tractant et interpretantur Philo, lib. *De opificio mundi*, Basilius et Ambrosius in *Hexaem.*

In profundo insipientiæ, juste. Sic legit vetus codex; excusi, « insipientia ejus te, » etc.

Et palea. Auctoritate vet. cod. expunximus « paleas; » et mox pro « assumitur, assumetur » reposuimus.

Quæ facta est ex angelica apostasia. Certum est apostatas et prævaricatores angelos non solum horrenda ea omnia flagitia, in quibus ante diluvium omnis caro luxuriose perditeque degerat, sed et futura quæque hominibus persuasisse. Origenes enim ea verba exponens, quibus Satanam Dominus convenit apud Job: « Unde venis [37]? » scribit: « Unde venis? Ab homicidiis, a sanguinibus, ab adulteriis, a furtis, a mendaciis, horum auctor et inventor exsistens super terram. Unde venis tu? Ab internecione Abel, a gigantum impudicitia, a turre contumaciæ, ab Esau aviditate, a Pharaonis pertinacia, » etc.

Pag. 328. *Propter nequissimam generationem.* Præter ea, quæ sacra Genesis commemorat de sceleribus hominum, Berosus Annianus addit impietatem gigantum eo pervenisse, ut abortus procurarent, quos in edulia sibi pararent: matribus, sororibus, filiabus, masculis et brutis commiscerentur, nihilque sceleris esse quod non commiserint, cœlestium ita et ultione illos perurgente pro impietate atque sceleribus.

Qui fuit a diluvio. Idololatriæ ortum, progressum et incrementa ab aquarum inundatione accepisse, ante Irenæum scripto reliquit Clemens Rom. lib. I *Recog.*, nempe a scelerata Cham progenie. Justinus in *Oratione ad Græcos*, et Athenagoras in *Legatione*, Orphæum florentem tempore Gedeonis Hebræi, uti refert Eusebius, πολυθεοκτίστην, id est multiplicium deorum falsorum conditorem atque magistrum appellant. Epiphanius, initio *Panarii* et ejusdem *Anacephalæosi*, ætate Saruch abavi patriarchæ Abrahæ profectam idololatriam dicit; cui subscribunt August. XVIII *De civit.*, cap. 12, et Cyrillus Alex. I et III *Contra Julianum*. Isidorus suspicatur Prometheum, quem temporibus Josephi patriarchæ vixisse scribit Eusebius [38], primum omnium simulacra hominum de luto finxisse. Galatinus lib. IV, cap. 20, idolorum cultum ad Nembrothum Assyriorum tyrannum refert, quippe qui homines igni sacra facere et colere coegerit.

Hæc autem de crassa illa et externa idolorum inventione cultuque per cruentas sive hominum sive brutorum victimas, intelligenda modo censerem; quandoquidem peccatum angelorum et primorum parentum idololatriam spiritualem et internam nominant Ambrosius in VI cap. ad Rom. et Augustin. quæst. 83 ex Novo Testamento. Quin etiam Justinus martyr primos parentes nostros paradiso ejectos dicit, quod deos crederet qui non essent, deorumque nomen posteris tradidisse. Ambrosius lib. *De paradiso*, cap. 13, serpentem vocat originem idololatriæ. Observant quoque Clemens II *Recognit.*, Theophilus Antiochenus II *Ad Autol.* et Justinus *Orat. paræn.*, serpentem primum omnium deos multitudinis numero nominasse, ut tetrum errorem sensim inter homines introduceret. Opinantur in magna Genesi Hebræi Caini improbam progeniem invaluisse, Deumque et ejus de Messia promissiones nihili duxisse; Henochum vero veri Dei invocationem renovasse, cæteris ad idololatriam proclivioribus; quorum judicium approbat et laudat Oleaster Lusitanus *Comment. in Genes.*

Propter quæ et diluvium supervenit ignis. Ignem postremæ mundi conflagrationis intelligit, qui theologorum sententia, et mediam et infimam aeris regionem, adeoque universam terram, et ipsum etiam mare ardoribus suis corripiet atque perpurgabit. De hoc a Propheta dictum volunt: « Ignis in conspectu ejus exardescet [39], etc.; Ignis ante ipsum præcedet [40], » etc. Et a B. Petro: « Elementa calore solventur, terra autem et quæ in ipsa sunt opera exurentur, » I Pet. III, 10. Vide sermones tractatusque B. Ephrem Syri de resurrectione et futuro judicio, et Patres scholasticos ad finem lib. IV *Sent.*

200 *Ejusdem adnotationes in cap.* 30.

Pag. 328. *His autem sic se habentibus.* Eusebius

[37] Job I, 7. [38] In Chronico. [39] Psal. XLIX, 3. [40] Psal. XCIV, 3.

lib. v *Hist.*, cap. 8. hunc locum citat nominatim, usque ad illud : « Hoc est, decadas æquales ; » ex quo et vetere codice, pro « facie ad faciem Joannem viderunt, » reposuimus « faciem Joannis viderunt, » et pro « docentibus » restituimus « docente nos. »

Qui faciem Joannis viderunt. Hi erant Polycrates, Ignatius, Polycarpus, Aristion, Joannes junior Ephesinus, Clemens, Dionysius, quos Irenæus partim præceptores habuerat, partim cum eis sacris de rebus colloquiis convenire potuerat. Enimvero cum ille ad secundum usque annum imperii Trajani, Christi autem centesimum primum, in Asia constituens ac regens ecclesias permanserit ; Polycarpus autem, cujus auditor fuit Irenæus, jam fere nonagenarius, anno septimo Marci Aurelii, Christi vero 169, martyrio affectus fuerit ; dubium esse non potest, quin superiores et alios plurimos beati Joannis discipulos Irenæus coram audire et videre potuerit.

Hexacontasin. « Hexàcontasin » et « monasin » dativi sunt Græcorum, pro eo quod Latine diceretur sexcentis et unitatibus, vel hexacontadibus et monadibus. Significat autem pares notas in centenariis, denariis et unitatibus significandis adhiberi, nempe senarii numeri, qui ter repetitus efficit 666. Cæterum paulo post « digitus » reposuimus pro « digitos, » auctor. vet. cod.

Quæ sexagesimum enuntiat. Sic ex vet. cod. legimus pro « sexaginta nuntiat. » Littera porro, Græcorum supputatione, hunc numerum designans est ξ, quam ex ι, decimum faciente, scriptorum vitio extendi potuisse scribit Irenæus.

Pag. 529. *Quotquot autem secundum inanem gloriam.* Temeritatem illorum impugnat et juste damnat, qui non minus audacter quam indocte proprium Antichristi nomen sese invenisse et in medium protulisse videri cupiebant, et in Apocalypsim inferebant, evellentes quod insitum erat.

Subsequetur autem. Vetus codex, « subsequitur et aliud. »

Et munitio. Græce, ἀσφάλεια, id est cum res tuta, et nihil imminet periculi. Œcumenii interpres, « pax et tuta omnia ; » Ambrosius vertit « firmitas ; » communis editio, « securitas. »

Sed et tribum, ex qua veniet. Ex tribu Dan nasciturum illum insignem filium perditionis persuasissimum fuisse Irenæo hinc patet. Consentiunt ei ex Græcis scriptoribus Hippolytus martyr lib. *De consummatione sæculi*, Sibylla Tiburtina, Theodoretus quæst. 109 in Genesim ; ex Latinis, Gregor. xxxi *Mor.*, cap. 18 ; August. tract. *De Antichristo ;* Ambrosius lib. *De benedictionibus patriarcharum*, c. 7 ; Prosper, Haymo, Rupertus, et recentiores.

Ex Dan audiemus. Ita vetus codex, cui convenit lectio LXX, ἀκουσόμεθα. Codices excusi, « audivimus. »

Quoniam autem non propter inopiam nominum. Cum omnia quæ dicuntur in Apocalypsi de adventu, nomine, numero nominis et charactere Antichristi prophetica sint, non mirum si, juxta canonem Irenæi, ante eventum, exploratam et certam non consecuta declarationem, ænigmatica et ambigua maneant adhuc hominibus. Præstat ergo, quod ad præsentem locum attinet, ejusdem Irenæi amplecti consilium [31] ut certius et sine periculo sequi ; complementum prophetiæ hujus sustinendo, quam inconsulte ac temere aliquid asserere. Verum quæ exempli et exercitii gratia, Irenæum imitati reliqui scriptores ex numeris istis 666 nomina collegerunt, illa hoc loco proponere non intempestivum fortasse fuerit. Primum nomen quod hic ab Irenæo ponitur, est ΕΥΑΝ in excusis codicibus ; at A numerus 666 deficiens et vetus codex palam arguunt mendum subesse. Ideoque ex fide veteris codicis, et Græcis characteribus restituimus ΕΥΑΝΘΑΣ, cujus elementa sigillatim sumpta numerum ab Irenæo quæsitum faciunt (ε = 5, υ = 400, α = 1, ν = 50, θ = 9, α = 1, σ = 200). Secundum, quod cum Irenæo agnoscit et Aretas Cappadox, est ΑΑΤΕΙΝΟΣ, siquidem λ 30, α 1, τ 300, ε 5, ι 10, ν 50, ο 70, σ 200 ; collatis numerose litteris efficiunt 666. Tertium Aretæ Cappadoci [32] sicut Irenæo placet, nempe ΤΕΙΤΑΝ. Nam τ 300, ε 5, ι 10, τ 300, α 1, ν 50, eadem enumeratione reddunt summam 666. Quartum constituit post Hippolytum martyrem Primasius, ΑΡΝΟΥΜΕ, « nego ; » siquidem α 1, ρ 100, ν 50, ο 70, υ 400, μ 40, ε 5, summa 666. Quintum tradit Aretas Cappadox, ΑΑΜΙΕΤΙΣ : λ etenim 30, α 1, μ 40, π 80, ε 5, τ 300, ι 10, σ 200, reddunt summam 666. Sextum, eodem Areta auctore, esse poterit Ο ΝΙΚΗΤΗΣ, id est « victor ; » quandoquidem, ο 70, ν 50, ι 10, κ 20, η 8, τ 300, η 8, σ 200, summa 666. Septimum apud eumdem Aretam est ΚΑΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ, « malus dux. » Nam κ 20, α 1, κ 20, ο 70, σ 200, ο 70, δ 4, η 8, γ 3, ο 70, σ 200, summa 666. Octavum, eodem auctore, ΑΛΗΘΗΣ ΒΛΑΒΕΡΟΣ, « vere nocens ; » equidem α 1, λ 30, η 8, θ 9, η 8, σ 200, β 2, λ 30, α 1, β 2, ε 5, ρ 100, ο 70, σ 200, complent summam 666. Nonum idem subjicit, ΗΔΑΑΙ ΒΑΣΚΑΝΟΣ, « jam olim invidus ; » nam π 80, α 1, λ 30, α 1, ι 10, β 2, α 1, σ 200, κ 20, α 1, ν 50, ο 70, σ 200, reddunt summam 666. Decimum postremo addit, ΑΜΝΟΣ ΑΔΙΚΟΣ, « agnus nocens ; » certe α 1, μ 40, ν 50, ο 70, σ 200, α 1, δ 4, ι 10, κ 20, ο 70, σ 200, facient summam 666. Undecimum habet Primasius ex Ticonio, ΑΝΤΕΜΟΣ, α 1, ν 50, τ 300, ε 5, μ 40, ο 70, σ 200, efficiunt 666. Duodecimum enumerat Rupertus ΓΕΝΣΗΡΙΚΟΣ, γ 3, ε 5, ν 50, σ 200, η 8, ρ 100, ι 10, κ 20, ο 70, σ 200.

Addo præterea, id quod docti quidam et acerrimi judicii nostræ ætatis homines [33] nequaquam omiserunt : funestas clades illatas omnibus Christianis multiplici et horrendo schismate, ortum ducente a Martino Luthero 1517, alta mente revolventes : item quam concinne sectis, quæ ex illo dimanarunt, conveniant omnes conditiones bestiæ illius Apocalypseos, quæ os suum aperuit in cœlum et habitantes in eo, cuique robur permittitur adversus æternum sacrificium, nomini nempe hæresiarchæ illius adaptari posse hunc numerum 666. Nam initio vocabatur MARTIN LAUTER, cujus nominis litteras, si Pythagorice et ratione subducas, et more Hebræorum et Græcorum alphabeti Latini crescat numerus, primo monadum, deinde decadum, hinc centuriarum, numerum nominis bestiæ, id est 666, tandem perfectum comperies, hoc pacto : M, 30 ; A, 1 ; R, 80 ; T, 100 ; I, 9 ; N, 40 ; L, 20 ; A, 1 ; V, 200 ; T, 100 ; E, 5 ; R, 80. Certissimum est hæreticos omnes, qui adversus Christi Ecclesiam eriguntur, quales fuerunt priores Gnostici et eorum proles, antichristos vocari : proinde Lutherum nomen Antichristi effugere non posse. Verum hæc non impediant, quin alicui venturo insigniori filio perditionis, cui tanto studio viam muniunt, vaticinatum jam nomen quadret.

His omnibus interjectis, mihi sententia doctorum et catholicorum virorum Joannis Annii [34], Joannis Hentenii [35], Jodoci Clicthovei [36], ac D. Genebrardi theologi Parisiens. Hebraicarum litterarum professoris regii [37], valde grata est ; qui Mahometem impurum pseudoprophetam, una cum ejus profligatam ac perditam sectam acriter tuentibus, vel ipsum definite et vere Antichristum, vel illius regni saltem maximum et studiosissimum condito-

[31] Lib. iv, c. 48. [32] Comm. in xiii Apoc. [33] Jo. Othusius, D. Lindanus dial. 3 Dubitant. [34] Quæst. in Apocal. [35] Præfat. in Aretam. Cappad. [36] Comm. in iv lib. Damasc. [37] In Chronogr.

rem esse existimarunt; quando omnes bestiæ hujus Apocalypseos conditiones, et singula quæ a priscis de Antichristo scripta stant, in illo vel majori ex parte jampridem completa, vel in dies compleri nullus est qui non videat. Conjecturas eorum measque subjicio.

Convenit inprimis illius appellationi numerus Græcarum litterarum nominis bestiæ a Joanne designatus [38]: siquidem octo litteræ nominis hujus MAOMETIS, sive MOAMETIS, uti scribunt Enthymius [39], Zonaras [40] et Cedrenus, conficiunt numerum 666.

Signis et prodigiis mendacibus, qualia Paulus filio perditionis tribuit, instructus fuit Mahometes: nam et liber generationis suæ, et reliqui commentarii Saracenorum Chronicôn, genealogiam ipsius usque ad Seth et Adam monstrosis et blasphemis fabulis contexunt; dehinc, quod sine ullo matris dolore ex utero prodierit, et circumcisus et hilaris; in ejus natali omnia orbis idola corruerint; Lucifer arreptus ab angelis, immersus fuerit profundo maris Alcazum; venti et aves et nubes de educatione ejus decertarint; asina voce humana vocarit illum prophetarum sigillum; atra nubes cœlo quantumvis sereno, supra caput ipsius semper conspecta sit; lunam bipertito divisam conjunxerit et compegerit; a Gabriele sublatus in cœlum, ibi sua mysteria didicerit [41]. Paulus Diaconus [42] et Zonaras [43] referunt eum dum comitiali morbo, seu epilepsia tentaretur, excitatum, post aliis persuasisse sese tum cum archangelo Gabriele fabulari.

In Babylonia nasciturum Antichristum, et in Bethsaida, Capernaum ac Chorasin educari debere, Hieronymi [44], **201** Methodii martyris [45], Augustini [46], et glossæ in II ad Thessalonic., et plurium aliorum sententia fuit: quod eatenus Mahometi convenire judicavit Joannes Hentenius, quatenus sectam illius cum primis earum civitatum incolæ magno studio et animi fervore receperint, defenderint et propagare in hunc usque diem contenderint.

Ad hæc eum exoriturum ex gente Judæorum, atque de tribu Dan, omnes fere ecclesiastici litterarum monumentis reliquerunt. Mahometem Arabem esse nihil obstat, siquidem mater ejus Emina, alias Hennia, Judæa erat, et fortassis ex tribu Dan. Præterea Arabes, Agareni, et Ismaelitæ ex sancto patriarcha Abraham per Ismael et Esau, ut et Judæi, descenderant; atque tunc inter hos et illos nuptiarum fœdera sæpenumero sanciebantur. Quid item prohibet dicere matrem impurum scortum ex viro tribuli suo, hoc semen adulterinum suscepisse, maxime cum doceant Patres illum ex salacissima muliere proditurum; sicut e contrario Christum ex immaculatissima et beatissima Virgine? Locus Geneseos quem ad propositum confirmandum usurpant, forsan melius de Samsone quam de Antichristo exponeretur, quemadmodum nec dissentiret Hippolytus, Procopius, Gazæus, pluresque alii [47]. Vel spiritali convenientius quam litterali sensu, de illa tribu venturus sic intelligeretur; quoniam sicut Dan non ex Rachele, nec Lia, liberis uxoribus, sed ex ancilla Bala natus est; sic Antichristus Mahometes, neque ex veris Judæis, neque ex Christianis, qui soli vera religionis pietate Deo devoti et consecrati fuerunt, ortus est, sed ex impuris Arabibus et Agarenis.

Judæos excepturos illum in suum regem et Messiam affirmant Augustinus, Hieron., Ephrem, Hippolytus, etc. Ad Mahometem initio Judæos catervatim confluxisse, eumque pro Christo et liberatore suo, ingenti gaudio, tectis ac sedibus suis recepisse scribit Paulus Diaconus [48]; qui et tributa atque vectigalia illi ultro polliciti solverunt, atque in perniciem Christianorum ad hoc tempus Mahometanis omnem operam et studium navant et elargiuntur, veluti fidem faciunt et recentes et veteres historiæ.

At Antichristus, ait Apostolus, efferet se supra id omne quod dicitur Deus aut colitur, ita ut sedem domiciliumque suum in templo Dei sit collocaturus [49]. Mahometes, dicet aliquis, nunquam se Deum, sed perpetuo hominem, prophetam, et Dei nuntium prædicat in Alcorano: neque, quam nunquam obsedit, is Jerosolymam expugnavit; neque in templo illius pro Deo habitus fuit [50]. Is hoc responsum ferat: diis omnibus ethnicorum, patriarchis, Moysi, cæterisque prophetis, imo Christo Deo vere et Domino nostro, ac ejus sacro Evangelio, Mahometem se profanum suum Alcoranum, ex philosophorum, ethnicorum, Judæorum, Arianorum, Sabellianorum, et Manichæorum opinionibus, erroribus, fabulis, blasphemiis et furoribus, ut detestandum et monstruosum chaos conflatum ac compositum, tanquam e summo cœlo delapsum omnino præferendum statuisse, nec id solum, sed et sanxisse. Alcorani contemptoribus pœnas æternas minatur, Azoara 12, 13, 27, 41, 44, 70; omnis falsitatis expertem proponit, et obfirmate contendit, Azoara 20, 22, 42, veluti divinitus acceptum, Azoara 2 et 36; Christianos a Christo salutem nunquam obtenturos, nisi beneficio et deprecatore Mahomete, in Colloquio cum Judæis. Suis sectatoribus remissionem peccatorum et multiplicem paradisum audax pollicetur, Azoara 2 et 5. Mechæ ab omnibus suæ superstitionis amatoribus, quasi Deus nostro tempore colitur. Complures notarunt [51] manus et pedes Mahometis, in templo Jerosolymis ab Omar ædificato, a Mahometanis celebrari. Sedet etiam nunc, proh dolor! in templo Dei, quando insignes ecclesias Africæ, Syriæ, Arabiæ, Armeniæ, Persidis, Asiæ, Thraciæ, Achaiæ, Macedoniæ, etc., Christi fide et cultu privatas et spoliatas, perdita illius secta occupat, indeque juge ac Christianorum sacrificium, aris dejectis, disturbat et impedit.

Antichristus respuet idola, aiunt cum Daniele Patres orthodoxi. Et idololatras debellat Mahometes ratiocinationibus ex potentia et operibus Dei decerptis, Azoara 23, 56, 62. Unitatem Dei plerumque et eximie comprobat, Azoara 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 14, 16, etc. Picturas et effigiatas rerum omnium imagines plurimum aversantur qui ejus superstitioni nomen dederunt.

Exprimuntur a Daniele Antichristi doli, furores, blasphemiæ, bella, per parvum cornu succrescens inter decem cornua quartæ bestiæ, et tria ex prioribus cornibus excidens, oculos habens hominis, os eloquens grandia, cuique datur bellum facere in sanctos, et eos ad tempus vincere [52]. Quis non videt in Mahomete et sectæ ejus propugnatoribus hæc compleri?

Collabebatur et misere dissipabatur imperium Romanum, quod decem aut plus eo regnis, uti Africa, Ægypto, Syria, Asia, Græcia, Germania, Italia, Gallia, Anglia, Hispania, etc., quasi fortissimis cornibus antea gloriabatur, cum puncto temporis parvum cornu, id est Mahometes, filius terræ, et initio vilissimus abjectissimusque nebulo, ex camelorum et asinorum pastore, qui nec scribere nec legere quidem noverat, inter Arabes concionatur Chosroen Persarum imperatorem, et familiam ejus juste deletam ob cultum idolorum [53]. Christianorum et Ju-

[38] Apoc. XIII, 17. [39] Par. II Pan., tit. 21. [40] Tom. III Annal. [41] Alcor. Azoara 67, 27, 63. [42] Lib. XVIII Hist. [43] Tom. III Annal. [44] In cap. XI Dan. [45] In Revel. [46] Tract. de Antichr. [47] Hip. lib. de cons. mund.; Meth. in Revel.; Aug. tract. de Antichr. [48] Lib. XVIII Hist. [49] II Thess. II, 4. [50] Petrus Cluniac. epist. ad D. Bernard. [51] Chron. Sarac. Ant. Floren. tit. 13, cap. 5; Ædituus in Chron.; Joan. de Opp. Gygas; Sabel Eneade 8, lib. VI. [52] Dan. VII. [53] Azoara 17, 38, 46, 56 et 63.

dæorum religionem multis erroribus contaminatam, et sectis vicissim repugnantibus brevi conficiendam, et se divinæ voluntatis interpretem, atque veræ religionis auctorem et assertorem unicum hominibus datum fuisse. Arabes novis rebus studentes facile seducit; tandem contractis copiis, vi rem gerit; quos suis artibus non valet, minis et armis suæ legis jugum subire cogit. Postea collecto exercitu Saracenorum et Arabum, qui ob denegatum stipendium a Romanis defecerant, cum iis qui domi remanserant, furore commoti, Ægyptum adoriuntur et pervagantur, Phœniciam, Palæstinam, Syriam, Mesopotamiam, et omnia ad Euphratem usque populantur, diripiunt, cædunt, ad deditionem compellunt, Romanis cum his infeliciter pugnantibus. Hinc adversus Persas, quibus paulo ante servierant, irruunt; nec prius vastandi et diripiendi finem faciunt quam Saracenorum legem et imperium ferant. Christianorum ecclesias undique oppugnant, quas possunt dilacerant et evertunt; dogma contumeliosum in Filium Dei et prophetis apostolisque contrarium recipiendum obtrudunt, et nomen Christi summis viribus delere conantur. Christianos perinde atque oves magno cum agmine trucidant, sicuti tradunt Paulus Diaconus lib. XVIII *Hist.*; Simoneta lib. I, epist. 4; Sophronius, epist. ad Sergium, in synodo sexta Constantinop., actione 11; Vincentius Bellovacensis lib. XXIII; Zonaras, tomo tertio *Annalium*.

Verum nos Eliam et Henoch olim venturos exspectamus, qui Judæos ad Ecclesiam Christi convocabunt, et pietatem, ait B. Ephrem [54], humano generi deferent, veri Dei scientiam omnibus palam prædicabunt, admonebuntque mortales ne timoris causa credant et obtemperent falsitati; quin et Antichristum ipsum, quemadmodum auctor est Tertullianus [55], sanguine suo tandem exstinguent. Quid? si locus Apocalypseos de duobus testibus quandoque venturis, non de Elia et Henoch in propria persona, sed de Ecclesia universa, quæ duobus Testamentis, ceu duobus candelabris et luminaribus tuta et collustrata, contra Antichristi tenebras perpetuo dimicat; aut de duobus martyrii generibus, reipsa nimirum et habitu, cum Primasio [56] et Ticonio [57] intelligamus? Quid rursus si duos ordines piorum hominum, aut in universum sanctos pastores omnes, qui ob paucitatem binarium numerum quodammodo repræsentant, quique pietate et doctrina pro gloria Christi adversus Antichristum, ad extremum vitæ spiritum desudant atque laborant, significatos demum post Rupertum et Joachimum abb. [58] obfirmemus? Sed Henoch et Elias proprie intelligantur, qui profecto venient, et Mahometicam impietatem totum fere orbem jamjam obtinentem exsecrabuntur et damnabunt; in quos tamen sectatores Mahometis Antichristi organa supplicia edent, et miris modis exeruciatos necabunt.

At tempus tyrannidis antichristianæ, quæ cum Gog et Magog [59] maximis et fortissimis exercitibus orbem terrebit, et civitatem sanctorum immani feritate vastabit, ad novissimos extremosque fines sæculorum extenditur; arceturque a Daniele ad tempus et tempora, et dimidium tempus, id est ut Joannes in Apocalypsi interpretatur, menses quadraginta duos, et postea magis articulate, dies mille ducentos sexaginta: quæ minus consona Mahometi apparent, præsertim cum abhinc nongentis annis conciderit, imperatoris officio functus spatio decem annorum. His satisfacit Joannes Hentenius dicens tempus illud non esse referendum ad personam Antichristi Mahometis; sed ad postremum illud teterrimum, tristissimum et funestissimum bellum quod Turcæ, Tartari, Scythæ, Persæ, A Arabes, qui omnes Mahometis nomen et fidem profitentur, Christianorum fortunis, locis et aris inferent; in quo hostes Christiani nominis, sola virtute cœlesti, non autem armis humanis temporis momento delebuntur; idque per metaphoram affirmari de capite impiorum Antichristo, quod in sectatoribus et membris implebitur; quæ certe figura in sacris Litteris usitatissima est [60]. Ad hæc tempus omne quod **202** a morte Domini nostri ad adventum ejus usque interjicitur, in sacris novissimum, novissima hora, dies unus, finis sæculorum appellatur: in eo autem, id est anno Domini 632, juxta Sigebertum [61], Heraclii imperatoris 21, Severini septuagesimi papæ pontificatus 2, secundum Palmerium, ætatis suæ 65, aut, ut alii volunt 40, Mahometes scelus ipsum, manu Dei ultrice incidit in morbum epilepticum, mente privatus, jam interiore ventre intumescente (conjecturam quis capiat, hydropisi contracta), die a morbo quarta decima, miserrimam B animam efflavit.

Vivit tamen adhuc, heu! pestifer ille, vivit vegetus, dum in dies regnum Turcarum, Maurorum, Persarum, Tartarorum, etc., in Christianos adaugetur: quod utinam atque utinam gloriosissimo Domini nostri adventu cito evertatur et e medio tollatur, atque sancta Ecclesiæ catholicæ civitas jamdudum ætatem et solatium continenter exposcens, cœlesti suo sponso sine ruga et macula tandem aliquando tradatur. Hæc quibus minus grata videbuntur, liberum stet judicium; nemini præscribimus, neque a nobis ita disputantur, quin meliorem sententiam semper probandam et sequendam omnibus assentiamur, dictaque confestim revocemus, si sanctæ matris Ecclesiæ, cui nos et nostra omnia sponte consecramus, visum fuerit.

Cum has porro duodecim conjecturas jam ante viginti annos, tanta animi moderatione et submissione edidimus, putabamus nunquam in alicujus viri docti et catholici reprehensionem propter illas C incidere: sed spe nostra longe frustratos nos tandem comperimus, quando anno 1593, mense septembri, Lovanio transeuntes, illic ab amicis audivimus, et in dictatis opera quorumdam studiosorum ex ore publici lectoris, viri certe perdocti et quem nos multis nominibus et observamus et colimus, excerptis collectisque censuram istam legimus: «Hanc Feuardentii sententiam non modo falsam esse, sed et periculosam; et auctores quos citat, nihil unquam hujusmodi sensisse vel scripsisse.»

Bona venia tua, vir optime, dictum sit, immerito me in crimen falsi adducis, et velut auctorem falsæ et periculosæ opinionis injuria traducis. Nam ut a novissimo auctore, id est Genebrardo nostro, nunc Arelatensi archiepiscopo dignissimo exordiar, ille multo clarioribus verbis sententiam istam extulit, quam ego ausus fuerim, scribens in *Chronographia* de Mahomete: «Hunc facile crediderim esse Antichristum, aut regni saltem Antichristi conditorem. D Nam Μαομέτις reddit numerum bestiæ 666, de quo Apocalypsis XIII, formæ, πάρις, πάριδος. Deinde martius, sanguinarius, legionarius rex, suam legem non prædicatione, sed vi et armis firmandam statuit [62].» Et commemoratis ejus adversus Deum, Trinitatem, Christum, Christianosque tetris facinoribus, hac vehementi affirmantique interrogatione concludit: «Quid contra Christum hostilius potest suscipi? Quid magis esse antichristianum, sive Christo magis contrarium?» Et ejusdem *Chronographiæ* pag. 490 et 491, ad annum Christi 657, superiora corroborans et novos Gnosticos refellens, quod antichristianum regnum Romanæ sedi impie affingant, tandem subjicit: «Numerus 666, in Apocalypsi notatus, numerus est Mahometis veri

[54] Serm. de Antichist. [55] Lib. De anima. [56] Lib. III in Apoc. [57] Hom. 8 in Apoc. [58] Com. in Apoc. [59] Ezech. XXXIII et XXXIX; Apoc. XX et XXII. [60] Chro. Sarac.; Præfat. in Apoc.; Aretæ comment. [61] In Chron. [62] Ad annum Christi 560, pag. ultim. editionis Paris.

Antichristi, vel certe regni ejus fundatoris, qui sic Græce scriptus, Μαομέτις, præfinite summam hanc absolvit. » Hæc ille vir divinarum et humanarum rerum callentissimus; quibus et Feuardentius crimine falsi absolvitur, et conjecturæ illius non parum roboris accipiunt.

Ad secundum testem a me laudatum accedo, nimirum Joannem Hentenium Mechliniensem, religiosissimum et peritissimum theologum Lovaniensem. Is præfatione in *Commentarios* Aretæ super Apoc. a se Latio donatos scribit : « Non admodum videtur absurdum id quod sentit Joannes Annius Viterbiensis in *Quæstionibus super Apocalypsim*, quas misit ac dedicavit pontifici Sixto quarto regibusque Christianis; quod bestia, quam interpretantur communiter Antichristum, de qua Apoc. XIII, sit pseudopropheta Mahumetes. Qui quanquam ante plurimos annos mortuus sit, ejus tamen secta (heu!) vivit etiamnum, nimiumque grassatur adversus Dei populum. » Et aliquanto postea : « Signa ac prodigia, mendacia Antichristi in his qui pereunt, sunt variæ ac multiformes ejus technæ ad seducendos Dei servos. Cumque se ac suam sectam Christianismo cæterisque legibus omnibus præponat, annon se extollit supra omnem qui dicitur Deus? In prodigiis autem mendacibus venit, quia volens occultare morbum suum caducum, dicebat se cadere ex illustratione angeli de cœlo ad se descendentis. Dedit etiam spiritum imagini bestiæ, quando legem sectæ suæ omnibus magno cum horrore promulgavit, dicens se missum in gladio, jubens omnes trucidari, qui suam non susceperint sectam. Nec obstat quod vulgo dicuntur Henoch et Elias venturi, ut sese illi opponant, etc. Non enim oportet quod adversus ejus personam pugnent; sed satis est, quod adversus ejus sectam. » Cætera prolixiora sunt quam ut isto loco commode inseri possent. Mihi sat est, quod hic ita senserit et scripserit, ut ex eo citaveram, ut fidem faciat Annium (qui mihi nunc non est in promptu) ita docuisse, et scripta de his sua summo Ecclesiæ pontifici dicasse et obtulisse; denique nihil in ea re absurdum vel periculosum dixisse.

Tertio Jodoci Clicthovei in librum quartum Damasceni *Commentarios* signaveram, nec falso, quemadmodum ex his ejus verbis evinco [63] : « Nonnulli viri eruditissimi sentiunt Mahumetem illum spurcissimum et abominabilis execrandæque legis auctorem, esse verum in persona Antichristum, a sacris Litteris prænuntiatum : quia vident fere omnia, quæ Scripturæ de Antichristo prædicunt, in eo esse completa, ipsique potissimum rationem nominis Antichristi competere. Quis enim magis unquam Christo contrarius in lege et moribus? Christi siquidem lex repugnat carni et sanguini, monetque animam nostram odio habendam, ut in vitam æternam custodiamus eam, Mahumetes autem, ut propensum ad libidinem genus humanum hisce illecebris inescaret invitaretque ad suæ legis susceptionem, laxavit habenas voluptatibus et spurcitiis, uxorum pluralitatem admisit, earum repudium et pro arbitrio reconciliationem, et demum paradisum voluptatibus et deliciis mundi refertissimum suis cultoribus repromisit, cum Cerintho hæretico et sectatoribus ejus, etc. » Et post aliqua : « Mahumetes in suo Alcorano futilia multa, deliramenta, nænias, fabulas aniles et mendacia confingit, ut ex ipsa legis suæ nefariæ inspectione protinus innotescat aut eum esse Antichristum, aut præcipuum et proximum Antichristi præcursorem. Sed neque sine Scripturæ testimonio et auctoritate moventur isti ad idipsum de Mahumete asserendum, quod verus sit in persona Antichristus. Nam Apoc. cap. XIII describit bestiam ascendentem de terra et habentem duo cornua similia agni, venturam sub septima tuba; per quam quidem bestiam omnium concordi sententia designatur Antichristus. Atqui per bestiam illam procul dubio ad litteram intelligitur Mahumetes, ob bestialem et fœdissimam vitam, legemque turpissimam, » etc.

Hactenus verba eorum fideliter retuli, ex quibus jam perspicis, vir ornatissime, me nequaquam falso illos citasse; deinde non solos eos, sed et alios viros eruditissimos fuisse in hac opinione, quæ etiam Scripturis, atque nec paucis nec infirmis rationibus innititur, et a summis pontificibus non damnatur, sed permittitur; tantum abest ut ab eis falsa vel periculosa hactenus judicata fuerit. Meas igitur conjecturas, et plurimas, et valde certe probabiles, tantorum virorum sententiis cum omni moderatione et submissione connectens, non debui profecto a te in publico celeberrimarum scholarum auditorio verbis et scriptis in hunc modum traduci, aut traductus huic justissimæ defensioni ac expurgationi meæ aliquando deesse. Quod cum facio, non arbitreris, quæso, me aliquid perpetuæ observationis et dilectionis meæ erga te remisisse; tantum postulo ut ne dimissis communibus fidei adversariis, theologus alium theologum, catholicus catholicum a cætero vellicet aut iordeat; sed contra jungant scriptiones quos jungit sacerdotium, et nihil nunquam dividat quos Christi nectit amor.

Norissimum. Delevimus « verissimum, » auct. vet. cod. Docuerunt enim Patres imperium Romanum extremum atque ultimum orbis hujus regnorum fore, quo funditus everso ac de medio mundo sublato, mundus ipse penitus destruatur. Tertull., lib. *Ad Scapulam* et cap. 32 *Apolog.*, Danielem quartæ et postremæ bestiæ pugnantis nomine, item pedum, ferri, terræque statuæ illius similitudine, istud significare voluisse visum est plerisque omnibus doctis interpretibus.

Namque eorum quæ. Vetus codex, « neque eorum qui; » ex quibus prima fortassis dictio fuisset reponenda.

Et ostentationem quamdam continet ultionis. Titan seu Titanem fuisse dicunt Saturni fratrem, ortum ex Titanibus, quos terra contra deos irata in suam contra eos ultionem creaverit. Unde et Titanes dicti sunt ἀπὸ τῆς τίσεως, id est ab ultione; ad quam ethnicorum narrationem hic alludit Irenæus.

Cum igitur tantum. Vet. cod., « cum igitur tacitam, » etc.

Nos tamen non periclitabimur. Euseb. lib. V *Hist.*, cap. 8, **203** hæc transcripsit, usque ad illud : « Hunc autem numerum. » Ad ea quoque respicit B. Andreas Cappadox, *Comment.* in XIII Apoc., cujus verba eo lubentius addam, quod præsentis loci usum commode aperiant. Ait enim : « Exactam numeri notitiam quemadmodum et cætera, quæ de Antichristo scripta sunt, tempus et experientia revelabunt iis qui vigilaverint. Nam si expediret, ut volunt nonnulli doctores, hujusmodi aperte cognosci nomen, is utique, qui ipsum vidit, revelasset; sed non placuit divinæ gratiæ ut nomen pestiferi hominis in divino libro referretur in ordinem, » etc.

Neque enim. Supra lib. IV, cap. 37, sacram Apocalypsim aperte tribuit Joanni discipulo Domini; quod et repetit ejusdem libri cap. 50, ac hujus libri cap. 28, infra denique cap. 34 et 35, eamdem ei ut vero auctori ascribit. Mirum ergo videtur quomodo Alogiani et Theodotiani veteres hæretici, de quibus scripserunt Epiphanius, Philastrius et Augustinus, ausi sunt huic apostolico viro contradicere et librum illum Cerintho perditissimo nebuloni impudenter assignare. Sed longe magis obstupescendum, quod hoc novissimo sæculo Erasmus eidem auctori ac libro non timuerit pro viribus detrahe-

[63] In c. 27 et 28 noviss. editionis Paris. fol. 345.

re[64]; Lutherus priore in Novum Testamentum *Præfatione* scripserit se librum illum neque pro prophetico, neque pro apostolico recipere; Calvinus eum semper suspectum habuerit; Brentius et Chemnitius eumdem incertæ auctoritatis esse censuerint; denique Bodinus et Anabaptistæ propemodum eumdem ipsum e choro Christianorum exsibilent ac explodant.

Sed bene habet quod gravissimus theologus Tertullianus istorum errorem ante mille et trecentos annos damnaverit in Marcione et Cerdone, quorum impietatem hos non pudet ab Orco revocare; lib. *Præscript.*, cap. 51, et lib. IV *Adv. Marcionem*, cap. 5. Deinde, quod etiam Calviniani ac Lutherani non pauci librum hunc ut vere apostolicum fetum ac scriptum suis commentariis explicare conantur: ejusdemque potissimum auctoritate nitantur adversus sedem Ecclesiamque Romanam, id nunquam de apocrypho aut incertæ auctoritatis volumine facturi.

Verum firmioribus præsidiis illius auctoritatem communiamus. Sub ipsis apostolorum temporibus Dionysius Areopagit. hanc Scripturæ partem appellavit, « arcanam et mysticam omnino visionem dilecti discipuli, divinamque Domini Jesu et altissimam theologiam [69]. » Justinus martyr non admodum postea eam « Joanni apostolo ex duodecim uno nuncupavit, » et sua propemodum ætate ab illo scriptam esse docuit [66]; quinetiam luculentissima, aiunt Eusebius [67] et Hieronymus, expositione prosecutus est Theophilus Antiochenus; Melito Sardensis, Dionysius Alexandrinus, Dionysius Corinthius, eodem teste Eusebio, ejusdem testimoniis, ut divinis et apostolicis, fidei nostræ dogmata adversus hæreses comprobaverunt.

Tertullianus et ipse vir apostolicorum temporum, plusquam triginta locis eam laudat, ex quibus aliquot subjicimus: « Cerdon apostoli Pauli neque omnes, neque totas Epistolas sumit. Acta apostolorum et Apocalypsim quasi falsa rejicit [68]. » Ergo Cerdonianos et Marcionitas, id est hæreticos omnium deterrimos, habet hostes illius libri. Et ille rursum: « Nam et apostolus Joannes in Apocalypsi ensem describit ex ore Dei prodeuntem [69]. » Ursumque scribit: « Nam et si Apocalypsim Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Joannem stabit auctorem [70]. » Et alio loco: « Joannes ut pro fratribus animas ponamus hortatur, negans timorem esse in dilectione. Quod si pro fratribus, quanto magis pro Domino docet, satis de Apocalypsi quoque sua instructus hæc suadere [71]? » Et ut compendio absolvam, idem lib. IV poematum adversus Marcionem, cap. 6, et libro *De fuga in persecutione*, cap. 10, eidem Joanni Christi discipulo Evangelium, Epistolam primam et Apocalypsim ascribens, iisdem pro Christiano dogmate adversus hostes illius dimicat.

Idem postea non seguiter præstant Origenes hom. 7 in Josue, Clemens Alexandrinus lib. II *Pædagogi*, Athanasius in *Synopsi*, Epiphanius contra hæresim 51 et 76, Chrysostomus in Psal. XCI, et Damascenus lib. IV *De fide orthodoxa*.

Unius tantum Hieronymi, aliorum Latinorum Patrum vice, sententiam addo: « Quarto decimo anno, inquit, secundam post Neronem persecutionem movente Domitiano, Joannes in Pathmon relegatus, scripsit Apocalypsim, quam interpretantur Justinus martyr et Irenæus [72]. » Et in epist. ad Paulin.: « Apocalypsis Joannis tot habet sacramenta, quot verba. Parum dixi: pro merito voluminis hæc omnis inferior est; in verbis singulis multiplices latent intelligentiæ. » Nemo autem dubitare potest quin loquatur de Joanne apostolo ac evangelista; haudquaquam vero de Cerintho impurissimo nebulone, aut alio aliquo obscuri nominis viro.

Neque huic catholicæ assertioni desunt antiquissimorum conciliorum firmissima decreta et judicia, quando Ancyranum, sub Diocletiano celebratum, Apocalypsis Joan. apostoli sententiis utitur ad dogmata sua comprobanda [73]. Concilium tertium Carthaginense, probatum a sexta synodo, canone 7; concilium Romanum sub Gelasio; Toletanum IV, can. 16; denique Florentinum, et Tridentinum, Joannis Apocalypsim ut divinæ et canonicæ auctoritatis librum proferunt, et contradicentes hæreticos anathematibus feriunt. Adversariorum objectiones adversus hanc sententiam primus, quod sciam, dissolvit noster Franc. Titelmannus secundo libro *De auctoritate Apocalypsis* ad Desiderium Erasmum; deinde noster quoque Michael Medina lib. *De recta in Deum fide*; tertio, Xistus Senensis Dominicanus lib. ultimo *Bibliothecæ*; denique Robertus Bellarminus e societate Jesu theologus acutissimus, lib. I *Controversiarum*.

Et ascendet ab abysso. Ita vetus codex. Vulgata quoque editio, « ascensura est de abysso. » Expunximus ergo, « ascendit abysso. »

Annis tribus et mensibus sex. Cum Irenæo sentiunt Hippolytus, Ephrem, Hieronymus, Augustinus, Cyrill. Jeros., Theodoretus, Aretas, Anshertus, Primasius, Rupertus. Oportet igitur Gallasium exhausto rubore, imo et sceleratum hominem esse, qui hic tam apertis verbis Danielis et Apocalypseos, atque tantorum virorum interpretationi sese opponere ausus sit.

Et sederit in templo Jerosolymis. Cum nasciturus sit ex tribu Dan et pro Messia recipiendus a Judæis, non ambigendum quin Jerosolymis et in ipsorum templo sessurus sit, ac civitatem illam primariam imperii sui constituturus. Accedit quod Joannes in Apocal. ait, duos testes divinos, nempe Henoch et Eliam, ab Antichristo necandos in ea civitate in qua Christus crucifixus est. His consentit Cyrill. Jeros. scribens: « In templo quod reliquum est Judæorum sedebit [74]. » Astipulantur Hilarius canone 25 in Matthæum, Sedulius in secundum caput II ad Thessal., Damascenus lib. IV *De fide*, cap. 28, et alii, quos supra signavimus, nota 6, in cap. 25. Ergo nec sedebit, nec unquam sedit Romæ, ut novi Gnostici garriunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 330. *Dicunt se supergredi cœlos.* Impudentem istam veterum Gnosticorum jactantiam retulit libro I, cap. 9 et 18. Nec minor nunc est temeritas Hugnosticorum, æternam in cœlis felicitatem, mox ut hinc emigrarint, tam certo et indubitate sibi repromittentium, ut omnino sit impossibille aliter fieri nefariumque putent de hoc ullo pacto ambigere. Sed hanc præsumptionem toties damnat Scriptura, quoties suadet ut timeamus Dominum, et ad terribilia ejusdem judicia trepidemus, qui potest corpus et animam mittere in gehennam. Damnat speciatim Paulus dicens: « Tu fide stas: noli altum sapere, sed time [75]. » Damnat et Petrus jubens, « ut per bona opera nostra certam vocationem et electionem nostram faciamus [76]. »

Nunc autem tribus diebus. Diserte docet, id quod firmiter credidit et catholice tradidit catholica Ecclesia de descensu Christi ad inferos, nempe animam ipsius sejunctam a corpore, non tantum operatione quadam, sed propria præsentia, ut in scholis loquimur, inferiores partes terræ penetrasse; et ad locum, quo sanctorum spiritus te-

[64] In adnot. [65] De eccl. hier. c. 3. [66] Dialog. cum Tryphone. [67] Euseb. Hist. lib. IV, c. 24 et 26, et lib. VII, cap. 23. [68] Præsc. c. 51. [69] Lib. III adv. Marc., c. 14. [70] Lib. IV adv. Marc., cap. 5. [71] In Scorpiaco adv. Gnost. cap. 12. [72] Catal. scrip. ecclesiast. [73] Can. ultimo. [74] Catech. 15. [75] Rom. XI, 20. [76] II Petr. I, 10.

nebantur, pervenisse; et cum ipsis ad momentum resurrectionis usque mansisse; unde una secum eduxit quotquot erant regno Dei apti et idonei; hoc vero dogma inter eos fidei articulos, de quibus ambigere nefas, annumeratum semper fuisse, ex scriptis utriusque Testamenti et Patrum universorum libris facile colligitur. Nam consimilibus Irenæi sententiis aliisque permultis idem profitentur quotquot de hac re scribunt auctores, tum Græci tum Latini. Atque ut scripta prophetarum et conciones apostolorum omittam, id docet unus Thaddæus ex LXX discipulis, apud Eus. lib. I *Hist.*, c. ult.; Dion Areop. lib. *De cæl. hier.*, cap. 4; Ignat. *Ep. ad Trallian.*; Abdias lib. IX; Nicodem. in Evang.; Clem. Alex. II et VI *Strom.*; Orig. in V cap. ad Rom.; Bas. in ps. XLVIII; Naz. orat. de Pasch.; Epiph. contra hær. 77 et 69, et in *Anchor.* Et ex Africanis Patribus, Tert. lib. *De anima*, et lib. IV *Contra Marc.*; Arnob. in psal. XV, LXXXVII et CXXXVII; Cypr. lib. II 204 *Adversus Jud.*, cap. 24 et 25, serm. de Cœna Dom., serm. de passione Christi; Lactant. carmine de Resurrectione; D. Augustinum, Fulgentium et Primasium omitto, sicut et Hieronymum, Ambros., Leonem et alios Latinos, qui idem eadem fide et pietate credunt et prædicant. His efficitur, ne mihi satis probetur Ruffinus, qui hunc articulum Ecclesiam Romanam sua ætate Symbolo additum non habuisse scribat, ac nec Orientis quidem Ecclesias [76]. Porro nunquam satis mirari possum Erasmi tantæ lectionis viri præposterum judicium, qui Symbolo apostolorum a D. Thoma Aquinate connexum fuisse hunc articulum quodammodo dubitet. Gnosticorum posteriorum impias interpretationes super hoc articulo missas facio.

Commemoratus est Dominus. Monuimus superius verba hæc in sacris Bibliis nunc non inveniri, quæ quondam sacrilegio Judæorum erasa fuisse in odium Christianorum impense dolet Justinus martyr.

Pag. 331. *Quemadmodum.* De veritate ac circumstantiis hujus prophetiæ copiose disseruimus *Commentariis* nostris in Jonam.

Et Mariæ, quæ se prima vidit. Magdalenam intelligit cui, quantum ex Scripturis videlicet expressis apparet, et de his quos ad publice de resurrectione Christi testificandum electi erant, idem Christus redivivus apparuit. Non inficiatur tamen Irenæus eumdem sanctissimæ matri suæ virgini Mariæ prius et privatim manifestum se fecisse, cum id ex veterum traditione sequentium sæculorum Patribus persuasissimum fuerit, ut et ante nos Hylaretus noster (cujus spiritus sit in sorte justorum) in concionibus paschalibus observavit. De hoc enim scripsit Ambrosius: « Vidit Maria (Virgo) resurrectionem Domini, et prima vidit, et credidit [77]. » Sedulius quoque versibus suis cecinit, lib. V *Carminum*, vers. 361, 362:

..... *Hujus se visibus astans*
Luce palam Dominus, prius obtulit.....

Eamdem sententiam religiosissime complectuntur et prædicant Anselmus lib. *De excellentia Virginis*, cap. 6; Rupertus lib. VII *De divinis officiis*, cap. 25; Bonaventura denique *Meditationum vitæ Christi* cap. 87.

Ad Patrem meum. Pronomen « meum » non habet vet. cod., qui et postea legit, « dic eis; » non « dices eis, » ut excusi.

Figuras clavorum. Vet. cod., « fixuras, » Græcus Evangelii contextus, τύπον, id est figuram. Augustinus, enarrans Epistolam Joannis, vertit « cicatrices. » Aperte autem docet Christum cum figuris et characteribus vulnerum ascendisse ad Patrem; unde evidenter consequitur eum eisdem notis signatum et ornatum venturum esse ad postremum judicium, affirmantibus beatis angelis: « Sic veniet, quemadmodum vidistis eum ascendentem in cœlum [78]. » Hoc ipsum comprobat totus veterum Patrum chorus, ut in appendice dudum et in dialogis nuper laudavimus.

Qui dicunt inferos esse quidem. Hinc apertum est veteres Gnosticos etiam adversus ea, quæ Christianis ad credendum proponuntur de inferni loco ac tormentis ibidem æternis, plurimum aberrasse, dicentes « infernum esse hunc mundum, » ac proinde supplicia reprobis debita et decreta non esse sempiterna. Virus istud fortasse ex lacunis quorumdam ethnicorum philosophorum hauserant; qui, referente Lactantio, dixerunt animas in hunc mundum et humana corpora transmitti, ut superiorum delictorum eluant pœnas. Scribunt quidam Albanenses et quosdam alios hæreticos superioris ævi simpliciter et absolute infernum negasse; qui error a multis Anabaptistis hoc quoque tempore instauratur.

Istud, procul dubio in scholis Sacramentariorum, ex quibus prodierunt, eos didicisse non est dubitandum; quandoquidem isti purgatorio, limbo et vero Christi ad inferos descensui, magno contradicendi studio, vocem « inferi » toties per « sepulcrum » reddunt et depravant, quoties in sacris Bibliis occurrit; quasi nullus alius inferorum locus sit in rerum natura ab illo quo corpora defunctorum deponuntur et reconduntur in hoc mundo. Deinde Bucerus, qui cum Lutheranis diu collusit, ab iisdem serio accusatur quod nullum infernum esse crediderit et docuerit. Nam citatis ejus in Matthæum et Joannem aliquot locis, Conradus Schlusselburgius superintendens Raceburgensis subjicit: « Hic videmus, legimus et audimus Cinglianorum patronum Bucerum audacter negare esse infernum [79]. » Idem quoque non ita multum postea scribit: « Vocat etiam Catechismus Heidelbergensium in dubium, an ullus sit revera infernus et locus destinatus in quo impii et damnati post hanc vitam cum malis spiritibus æternis pœnis affici debent. » Præterea Cinglius lib. III, epist. 3, pag. 1226; Œcolampadius lib. I *Epist.*, pag. 4, super Epistolam priorem B. Petri, asserunt per descensum Christi ad inferna tantum mortem ejus intelligendam esse. Calvinus inferorum nomine, quasdam spiritales angustias, anxietates animi desperationesque intelligendas censet [80]. Beza denique in *Confessione fidei* suæ protestatur « se pro anilibus fabulis reputare, et ex animo detestari quidquid hucusque de inferorum locis et tormentis commenti sunt papistæ. » Quibus cunctis manifestum est miserrimos Anabaptistas, libertinos et atheos nihil contra Christianam et catholicam de inferorum locis et suppliciis doctrinam mussitare in lustris suis, quod non ab impiis Sacramentariis didicerint.

Verum enimvero maximo damno suo ac vel invitus tandem experientur discentque, licet sero, post hanc vitam et in altero sæculo verum esse locum inferorum, veram esse gehennam, verum esse ignem æternum, veras tenebras exteriores, ubi est fletus et stridor dentium; quibus omnium infidelium hæreticorum et reproborum scelera Deus justus judex ulciscitur et punit cum diabolo et angelis ejus; verasque esse flammas, quibus cruciantur divites epulones, piis interea in regno cœlorum cum Abraham, Isaac et Jacob in perpetua lætitia recumbentibus; verum esse puteum abyssi plenum ignis ardentis et sulphuris; in quem jam Core, Dathan et Abiron cum schismaticorum suorum cohorte viventes descenderunt; veram in centro terræ, horribilemque voraginem, adeo tenebrosam, et omnis mortis horrorisque opertam caligine, ut et ipsi diaboli

[76] In Catech. [77] Lib. III De virginibus. [78] Act. I, 11. [79] Lib. I Theol. Calv., art. 27. [80] Instit.

eamdem exhorrescentes a Christo petierint ne eos mitteret in eam abyssum ; verum esse infernum inferiorem, ex quo nunquam eruentur reproborum animæ, quandoquidem ab eo nulla est redemptio, etc.

Sin vero virorum apostolicorum aliorum ab Irenæo de inferorum loco et suppliciis testimonia requirantur, præsto est Tertullianus *Apologetici* cap. 47 gehennam definiens « esse ignis arcani subterraneum ad pœnam thesaurum ; » et contra ethnicorum cachinnos id confirmans ex horum sapientibus, Minois, Æaci et Rhadamanti judicum in inferis tribunalia constituentibus, et Pyriphlegetontis, id est ignei fluminis ardores flammasque sceleratis repositas prædicantibus. Eamdem sententiam alibi quoque sic confirmat, et quid qualisque infernus a primis Christianis sit existimatus his verbis describit : « Nobis inferi non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur (id est in superficie terræ eos consistere) ; sed in fossa terræ, et in alto vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas [81]. » Id autem post Irenæum nostrum continuo sic ex Scripturis vindicat : « Siquidem Christum in corde terræ triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo et interno, et in ipsa terra operto, et intra ipsam cavato, et inferioribus adhuc abyssis superstructo, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret. » Atque hic unus pro mille nunc sufficiat.

« *Animæ abibunt in invisibilem locum.* Vetus codex, « habebunt invisibilem locum. » Ob hunc locum obscurum et cognitioni minus obvium, fateor, multi existimaverunt Irenæum cum iis sentire qui negant animas sanctorum facie ad faciem, ut dicitur, Deum videre ante diem resurrectionis et judicii ; id quod dissimulandum potius, quam nimium petulanter exagitandum erat ; præcipue quoniam hac de re nondum sententiam Ecclesia tulisset, uti postea fecit contra errorem Armenorum in universali concilio Florentino.

Mihi autem non facile in animum induxerim Irenæum hoc sensisse, nec satis etiam apparet unde id colligatur. Præterea sibi non constaret, sed pugnantia scriberet. Nam lib. II, cap. 63, ex narratione de Lazaro et divite concludit animas defunctorum dignam habitationem nancisci etiam ante judicium, quod et notatiuncula ibidem sparsimus, item lib. I, cap. 2, et lib. IV, cap. 43.

Deinde non decet nos ei esse iniquiores judices quam Augustino, quem nullus ad hoc tempus, quod sciam, hac macula fœdavit, qui tamen animas sanctorum nunc abditis receptaculis contineri, tempore quod inter hominis mortem et ultimam resurrectionem interpositum est ; nunc nondum esse ubi erunt, quando eis dictum fuerit : « Venite, benedicti, » etc., mox secretis receptaculis sedibusque ad tempus requiescere ; mox non sic videre incommutabile bonum, ut sancti angeli vident ; alibi eas adhuc exspectare redemptionem corporis sui ; litteris sæpenumero commendavit [82] ; quoniam apud eumdem alia inveniuntur testimonia, quæ comprobant easdem sanctorum animas ante resurrectionem, mercedem bonorum æternorum et gaudium cœlestis patriæ percipere, stareque ante thronum Dei, et in conspectu **205** Agni, atque nulla ratione a contemplatione ejus gloriæ posse separari.

Vult igitur Irenæus, prout captus est meus et pie assequi possum, beatorum animas nondum potiri regni illius perfecta summaque felicitate, sed quasi imminuta et dimidiata, loco a nostris sensibus nostraque experientia remotissimo ; cum longe ampliora in posterum recipienda supersint præmia in adventu Domini ; in quo corpora, quorum maximo desiderio tenentur et afficiuntur, immortalia jamjam reddita, subtilia, perlucida et nunquam patibilia, secum in conspectu Dei asportabunt : sicque duplici stola et corona indutî ac coronati cum Christo sempiterne regnabunt.

Sic et nos sustinere debemus. Cum per exemplum Christi resurgentis colligit sanctis exspectandum esse tempus resurrectionis, ut perfecte completeque sint in cœlis beati ; illud evidentius explicat quod paulo supra dixerat obscurius de animarum absoluta beatitate.

Interim vero hic monendi sunt pii lectores, ut diligenter sibi caveant a fermento Calvinianorum, quod est pernitiosissima hypocrisis. Etenim cum Calvino suo sentiunt « solum Christum adhuc ingressum esse sanctuarium cœli, reliquos vero omnes residere in atrio ; animas sanctorum adhuc fide nobis conjunctas esse ; gloriam atque coronas eorum usque ad adventum Christi differri, et fruitionem promissæ gloriæ adhuc exspectare [83], » etc. Interea vero Beza in epistolis vociferatur magnam illis injuriam fieri cum de hoc errore coarguuntur ; et Calvinum recte pieque docere fidelium hinc emigrantes animas cœlos recta petere, ibidemque frui divino conspectu. Quod autem alicubi, inquit, obscurius dixit, per alia dilucidiora et apertiora interpretanda esse. Videlicet, ut sint apocalypses super apocalypsim ; et veterator ac planus ille improbissimus non in cunctis fere dogmatibus et secum et cum veritate pugnaret, ut more hæresiarcharum, etiam proprio judicio condemnaretur atque periret.

Ex. J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 31.

Pag. 330. *Et modos meditationis ad incorruptelam ignorant.* Obscura mihi hæc visa, ac suspicio corruptelæ in voce « meditationis » animo oberravit, donec ei se ingessere verba auctoris supra pag. 403, ubi carnem fidelium æternæ vitæ participem futuram dicit, ἤδη μεμελετηκυῖαν καὶ εἰθισμένην βαστάζειν τὴν ζωήν. « Quæ jam meditata (id est prius exercitata, sive præparata uti ibidem adnotavi) et assueta sit portare vitam. » Quod igitur ibi de corporibus, hic de animabus fidelium asserit, nempe dari τρόπου; μελέτης πρὸς ἀφθαρσίαν, « modos exercitationis » sive « præparationis ad incorruptelam, » id est diversos gradûs per quos homo partim ante, partim post mortem deducitur, usque dum ad summum æternæ gloriæ statum atque incorruptelam, qua Deo proximus fit, perveniat. Quippe « oportet hominem primo glorificari (per resurrectionem), et glorificatum videre suum Dominum ; Deus enim est, qui habet videri, visio vero Dei efficax est incorruptelæ, incorruptela vero proximum facit esse Deo, » uti verba Irenæi sonant lib. IV, cap. 75. Atque eadem ratione capite sequenti, quo telam hic cœptam pertexit, resurrectionem atque regnum millenarium vocat, « principium incorruptelæ, per quod regnum, qui digni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum, » etc.

Hæretici enim, etc. Hæc et sequentia, usque ad finem hujus capitis, quasi in parenthesi dicta accipe : quippe quæ præcedunt abrupta sunt, filo eorum continuato demum sequenti cap. 32, cujus initium hujus principio parallelum esse unicuique ea comparanti patet. Per hæreticos vero intellige Valentinianos et Marcionitas, qui ambo animas justorum defunctorum mox cœlos supergredi et sursum evolare statuebant ; illi quidem ad matrem Achamoth, hi vero ad bonum, qui ab eis fingebatur, Patrem. Atque hos ipsos feriunt ista Justini M. verba in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 307 : Οἳ καὶ λέγουσι μὴ εἶναι νεκρῶν ἀνάστασιν, ἀλλὰ ἅμα τῷ ἀποθνήσκειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν. « Qui dicunt non esse mortuorum re-

[81] Lib. De anima, cap. 55. [82] In Enchir. cap. 108 ; in psalm. XXXV ; lib. XII De civit., cap. 9 ; lib. XII De Gen., cap. 35 ; lib. I Retract., c. 14 ; serm. 4 in sol. sanct. [83] Inst. lib. III, cap. 20, § 20 et 24., et cap. 25, § 6.

surrectionem, verum, simul atque moriantur, animas ipsorum in cœlum recipi. »

Pag. 331. *Qui dicunt inferos quidem esse hunc mundum.* Eamdem sententiam rejicit quoque Tertullianus lib. *De anima*, cap. 55, his verbis : « Nobis inferi non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur; sed in fossa terræ et in alto vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas. »

F. Franc. Feuardentius ad lectorem. De postremis quinque Irenæi capitibus.

Posteriora quinque capita, nunquam antea typis excusa, ex veteri nostro codice venerandæ fidei subjicimus; quæ Irenæi germana et vera esse, tum ipsa scribendi dicendique ratio, tum Eusebius, Nicephorus et Anastasius Nicænus, eadem Irenæi nomine aliquot in locis citantes, prout locis suis indicabimus, citra ullam controversiam probant et demonstrant. Præterea, Hieron. in Vita Papiæ, *proœm. in lib.* XVIII, Com. in Isaiam, Comm. *in* XXXVI *Ezech. B. Irenæum una cum Papia, Tertulliano, Victorino, Lactantio, Severo, Apollinari, quibus addo Justinum martyrem, notat insecutum Judæorum* διατριβὰς, *regnum Christi et electorum ejus, post resurrectionem, exstinctum Antichristum, et universorum judicium, in terris, terrenaque Jerusalem restituta, per mille annos futurum dixisse, juxta litteralem sensum exprimentem omnia quæ in prophetis et Apocalypsi his de rebus leguntur; adversus quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinus elegantem librum scripsit, deridendo mille annorum fabulam, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, otium Sabbati, cunctarum gentium servitutem,* etc. *Hæc cum nemo ex libris Irenæi hactenus editis colligere possit, ex his tamen fragmentis, quæ modo in lucem edimus, perspicuum est ad Irenæum pertinere. Sublata porro candide suspicor, ne vel hujusmodi opinio ab Ecclesia improbata, hujus tanti episcopi et martyris auctoritatem elevaret, vel famam obscuraret apud posteros, vel denique ne argumentis illius illecti quidam sententiam jam explosam amplecterentur. Verum nec id tutum, nec probabile mihi videtur, his præsertim artibus, periculis acceptis mederi : alioquin bona pars scriptorum Patrum orthodoxorum evanesceret ac periret. Medendum porro erat præmonitione, et locorum detortorum fideli expositione, non litura; calamo, non scalpello. Nihilo secius enim lapsus tanti martyris auctoritatem ejus derogat, quam peccata Moysis, Davidis, Salomonis, Jonæ, Petri, Matthæi et Pauli, scriptorum suorum majestatem lædunt aut imminuunt. Itaque pio lectori satis erit talem opinionem, quam hic percurret, ab Irenæo induci, doctissimo ac beatissimo homini tamen excidisse; secumque repetere Christum Dominum in duobus filiis Zebedæi, deinde in duobus discipulis Emmaunta peregrinantibus, postremo in apostolis suis, ipso die ascensionis suæ in cœlum, illam coarguisse. Eam postea scriptis editis confutatam ac rejectam a Dionysio Areopagita lib.* De ecclesiast. hierarc, *part.* I, *cap.* 7; *Caio et Dionysio Alex. antiquis et magni nominis scriptoribus, Euseb. lib.* III Hist., *cap.* 22 *et* 33; *Augustino lib.* XX De civ., *cap.* 7, 8 *et* 9; *Theodoreto lib.* III Hæreticarum fabularum; *Epiphanio lib.* III Contra hæreses, *tomo* I. *Denique secum animadvertet sententiam diu ab Ecclesia dissimulatam et toleratam fuisse, nec prius tanquam hæresim damnatam et explosam, quam quidam Nepos Ægyptius episcopus, deinde Coracion, postremo Apollinaris Laodicenus eamdem scriptis et concionibus suis nimis pugnaciter et pertinaciter defenderint et invexerint; ut patet ex Eusebio, lib.* VII Hist., *cap.* 19 *et* 20, *et Hieronymo, lib.* VIII *in Isaiam, et alibi passim. Ab Irenæo itaque hac in re summa cum reverentia et animi modestia sic discedet, ut illius existimationem retineat; nec quidquam ex ea diminuat, vel eo maxime nomine, quod primus hanc nequaquam invexerit, neque pertinaci aut factioso spiritu defenderit; sed a Papia, et quibusdam aliis, qui Judæorum traditiones nondum penitus deposuerant, exceptam, falsus animi refricarit.*

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 331. *Oportet ergo.* Intelligit de mirabili illa rerum universarum renovatione, quæ adventum Christi et judicium subsequetur. Nam omnes orbis species unius hominis, cujus gratia conditæ fuere, per prosopopœiam dicuntur ingemiscere et defatigari, id est, in gravi negotio versari, et usque ad expletam et perfectam ejus beatitatem, quam certo A exspectant, molestiis defatigari [84]. Terra siquidem nascentes nos excipit, natos alit, semel editos suatinet semper; novissime complexa gremio jam a reliqua natura abdicatos, tum maxime ut mater operit : monumenta ac titulos gerit, nomenque prorogat nostrum, et memoriam extendit contra brevitatem ævi [85]. Ea nostri causa maledictioni subjicitur, fructus caducos subinde reparat, horrendasque concussiones et vastitates subire cogitur [86]. Aquæ subeunt in imbres, **206** rigescunt in grandines, tumescunt in fluctus, præcipitantur in torrentes. Aer densatur in nubibus, furit procellis, modo riget frigoribus, modo succenditur æstibus, modo tonitruorum fragoribus mugit. Animantium greges pascunt, ut nos pascant; exuuntur, ut nos induant; nobis laborant. Orbes cœlestes assidue concitantur, occidunt, oriuntur, patiuntur deliquia; et, ut summatim dicam, omnis creatura impiorum, juxta ac piorum usibus et abusibus servire compellitur : atque ob id a Paulo et Irenæo B dicitur eam vanitati obnoxiam ingemiscere ac dolere; nec id solum, verum etiam a servitute corruptionis liberandam sub adventum Domini, quando filii Dei in libertatem asserentur.

Ad Aquilonem et Africam. Sanctes et vulgata editio, « ad Aquilonem et Meridiem; » Septuaginta quoque, πρὸς βορρᾶν καὶ λίβα. Forsasse, « ad Aquilonem et Africum, » ut Josue XVIII, 14; Psalm. LXXVII, 26; Isaiæ XXI, 1; Ezechielis XX, 48, etc.

Sed emit monumentum quadringentas dans, etc. Expunximus « quadraginta, » et « quadringentas » reposuimus. Vulgata enim editio Latina habet, « quadringentos siclos argenti. » Et Septuaginta, quos sequitur auctor, τετρακόσια δίδραγμα ἀργυρίου, « quadringentas didrachmas argenti [87], » etc.

Ab Effron filio Seor Ethæo. Quia Græce in Bibliis legitur, Ἐφρὼν τῷ τοῦ Σαάρ, et in communi editione Latina, « Ephron filium Seor, » hic ita legendum censuimus. Vetus codex, « filio Yphæi. » C

Pag. 332. *A flumine Ægypti.* Hieronymus, epistola ad Dardanum, putat hoc flumen esse torrentem qui Rhinocotura vocatur, idemque confirmat *Comment.* in XXVII Isaiæ et XLVII Ezechielis.

Oportet eum accipere. August., lib. XVI *De civ.*, cap. 21, solam terram Chanaan hic a Domino significari et promitti docet, quam populus Israel, semen Abrahæ secundum carnem, accepit, qui, etsi expulsus aliquoties fuerit a Jerosolymis, mansit tamen in aliis civitatibus terræ. Eadem repetit et probat in *Quæstionibus super Genesim.* Mysticam et arcanis plenam expositionem persequitur Hier., epist. ad Dardanum.

Accipient autem eam. Si de bonis illis spiritalibus intelligeret Irenæus, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt [88], sententiæ suæ fautorem ascisceret Hieronymum, epist. ad Dardan., et cæteros orthodoxos interpretes. D

Quoniam ipsi possidebunt terram. Hujus terræ possessio, ait Hieronymus, non est mansuetorum atque mitium, qui sæpenumero etiam a parentibus derelicta perdunt propter mansuetudinem, sed virorum fortium et violentorum, qui sunt ad bella promptissimi. At terra viventium repromittitur a Deo, in qua sanctis viris atque mansuetis ejus bona præparantur.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 32.

Pag. 331. *Quoniam igitur.* Hæc posteriora quinque capita in his, quibus Erasmus usus est, codicibus, ac proinde etiam in ejus ac Gallasii editt. omissa, ex veteri cod. primus eruit Feuardentius; qui insuper præmissa præfatione Irenæo ista recte vindicat, eaque ob defensionem regni millenarii a pluribus sublata fuisse candide suspicatur. Cæle-

[84] Rom. VIII. [85] Plin. lib. II, cap. 63. [86] Genes. III, 17. [87] Genes. XXIII, 16. [88] I Cor. II, 9.

rum ex nostris mss solus Voss. codex dicta quinque capita habet.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 33.

Pag. 332. *Et bibisset ab eo.* Diserte et constanter docet Christum prius ex calice sanguinis sui bibisse, quam apostolis suis propinaret; quod et Hieronymus postea comprobavit, dicens Dominum Jesum esse nostrum convivam et convivium, comedentem et qui comeditur [89]. Chrysostomus quoque scripsit : « Ne turbarentur apostoli, primum ipse suum sanguinem bibit [90]. » Hoc ipsum suis argumentis et rationibus confirmant Patres scholastici, in librum quartum *Sententiarum*.

Quod autem Abrahæ Christus evangelizasse dicitur, adimpletum est, cum posteris ejus in Judæa prædicavit. Nam et Zachæus dicitur filius Abrahæ, et mulier prius annis 18 incurvata, sed a Christo sanata, vocatur filia Abrahæ. Tum quoque idem Christus proprie evangelizavit Abrahæ, cum descendens secundum animam ad inferos, Abrahæ et aliis patriarchis reipsa nuntiavit humanæ redemptionis mysterium peractum esse. Etenim « spiritibus qui in carcere erant, » inquit B. Petrus, « veniens prædicavit. Nam et mortuis evangelizatum est. » I Petr. III et IV.

Quando illum bibam. Hæc Christi verba nullomodo favent, neque faciunt pro Chiliastis, quia loquitur, vel de regno, quod a resurrectione sua statim cœpit illucescere, in quo cum apostolis bibit, idque corporaliter, ut Petrus profitetur Actor. x, ad probandam certam, solidam perspicuamque corporis sui resurrectionem : ita exponunt Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius; vel de regno Dei, quod vita futura, beata et cœlestis appellatur; in quo vini novi nomine, divinam illam lætitiam, hilaritatem, jucunditatem et consolationem sempiternam significatam curavit; quemadmodum explicant August. et Hieron.

Quæ enim sunt in hoc sæculo centupla. Hier. *Comment.* in XIX Matth. præsentem explicationem, nomine Irenæi tacito, ex hoc loco ita insectatur : « Ex occasione hujus sententiæ, quidam introducunt mille annos post resurrectionem, dicentes tunc nobis centuplum omnium rerum, quas dimisimus, et vitam æternam reddendam; non intelligentes quod, si in cæteris digna sit repromissio, in uxoribus appareat turpitudo, ut qui unam pro Domino dimiserit, centum recipiat in futuro. Sensus ergo iste est : Qui carnalia pro Salvatore dimiserit, spiritualia recipiet, quæ comparatione et merito sui ita erunt, quasi si parvo numero centenarius numerus comparetur. Unde dicit Apostolus, qui unam tantum domum, et unius provinciæ parvos agros dimiserat : « Quasi nihil habentes, et omnia possidentes [91]. » Hieronymo concordes sunt in hoc August. lib. XX *De civit. Dei*, et *De verbis Domini*; Chrysostom., Theophyl., Euthymius, etc.

Et cænæ quæ redduntur. Verba Christi Domini, Luc. XIV, 14 : « Retribuetur tibi in resurrectione justorum, » quibus innititur Irenæus, docent nos nihil debere commoveri, si in hoc sæculo, ob beneficia in pauperes, nullam remunerationem receperimus : quia largior obtinget in resurrectione justorum, id est eo die quo omnes homines a mortuis resuscitati ad Dei tribunal convocati sistent, quando ad justos conversus judex pronuntiabit : « Venite in regnum Patris mei [92], » etc., qua in sententia est Cyprianus lib. III *Ad Quirinum*, cap. 1.

Hæc ergo si quis non accipiat. Benedictiones istiusmodi, sacræ preces et publicæ erant, quas et Deus ratas habebat. Exoptat autem hic Isaac secundum litteram filio suo Jacob opulentiam ex cœlo, terra, frumento et musto, ad quæ omne divitiarum genus reducitur. Deinde dominii singularis et observantiæ ab aliis exhibendæ prærogativam, eaque omnia a Deo omnium bonorum auctore et largitore. Hæc autem Jacob ipse consecutus est partim dum viveret; sed multo cumulatiora et optabiliora in Juda, Joseph, Davide, Salomone et aliis præclaris filiis suis. Spiritualis autem ac secretorum Dei refertæ benedictionis bona adipiscimur in Christo, et justis per eum divina laudatione in unum quotidie congregandis, ut scite narrat Hieronymus tomo III, quæst. 3 ad Damasum; August. XVI *De civit.*, cap. 37; Prosper Aquitanus lib. *De promissionibus*, cap. 21; Gregorius homil. 6 in Ezechielem; Rupertus, et Glossa in XXVII Genes. Nihil igitur hic locus facit pro Chiliastis.

In omni aporia. Id est defectione, hæsitantia, consilii magna inopia, ut sint cariturі quo se vertant.

Pag. 333. *Quomodo hæreditavit hic.* Hoc Moyses detegit disputans quomodo in tanta peregrinatione eidem Jacob nihil unquam defuerit, cuique visione scalæ etiam iter patuerit ad cœlum et cœlestia bona; Deum patrem suum, angelos perinde ac fratres, amicos et comites sibi præsto esse, ac responso cœlitus acceperit, terram Chananæorum reservari suæ posteritati, quæ more arenarum deinceps amplificaretur, et Messias tempore suo ex ea mundo tandem nasceretur. Libenter et benigne excipitur a Laban, qui et filias suas maxima cum dote illi in matrimonium dedit; atque qui cum baculo et pera pauperculus Jordanem trajecit, cum ingenti ovium grege, camelorum, servorum, filiorum ac omnium bonorum copia diffluens, et ditissimus factus, inde reversus est.

Quemadmodum presbyteri. Hinc apparet opinionem de regno temporali per mille annos, Irenæum nec primo excogitasse, nec ut sibi propriam obstinate tutatum, sed maculam quamdam, et quasi nævum, a quibusdam Patribus contraxisse. Conjecturam fecerim Papiam, aut alios quosdam ingloriosi, Irenæo familiares subaudiri.

Quinetiam hunc errorem dimanasse a quadam vetusta, prava tamen Judæorum præcedente traditione, quis haudquaquam vane (forsan) suspicaretur; qua repromissam regi Messiæ felicitatem et gloriam omnem, terrenam temporalemque futuram sibi pollicebantur; et non a Papia primum exortum, sub ultimis temporibus Trajani imp., ut est Baronii sententia. Constat enim ex Evangelio [93], matrem filiorum Zebedæi cum filiis, longe prius hoc eodem errore detentam fuisse, cum a Christo petivit ut unus illorum **207** sederet ad dexteram, alius ad sinistram ejus, cum venisset in regnum suum. Insuper apostolos de hujusmodi regno cogitasse, quando petierunt ab eo si in ipso tempore resurrectionis suæ restitueret regnum Israeli [94]. Nec verum esset dicere de fidelium ac Christianorum temporibus istud intelligendum, quandoquidem omnino constet duos superiores discipulos una cum matre fideles jam fuisse, et apostolos in die ascensionis Dominicæ Christianissimos et fidelissimos.

Hæc autem et Papias. Nicephorus Calixtus lib. III *Hist.*, cap. 20, et longe eum antecedens Eusebius, lib. III, cap. 33, hujus Irenæi et Papiæ loci commeminerunt : unde in aliquo numero et pretio est veteris nostri codicis fides. Verba sunt Eusebii, ex interprete : « Papiæ libros numero quinque esse aiunt, qui *Expositio sermonum* inscribuntur; quorum tanquam ab eo solum scriptorum Irenæus sic mentionem facit. » Græca, nova tralatione facta, inseri curavimus. Et quia illa quæ ibidem subjicit Eusebius, ad hunc totum Irenæi locum maxime faciunt, ea apponi utile fuerit. Multis enim interpositis, de Papia sic scribit : « Regnum Christi post

[89] Ad quæst. 2 Hedibiæ. [90] Hom. 83 in Matth. [91] II Cor. VI, 10. [92] Matth. XXV, 34. [93] Matth. XX. [94] Act. I, 6.

universæ carnis a mortuis resurrectionem, asserit mille annos humano et corporeo more in terra hac continuatum et stabilitum fore. Quæ quidem dogmata credo eum propterea excepisse, quod apostolicas interpretationes, quæ ab illis essent arcanis figuris et paraboli subobscuris expositæ, male intellexisset. Nam homo erat, sicut ex ejus scriptis facile licet conjecturam capere, ingenii pertenuis. » Postea de Irenæo subjungit idem Eusebius: « Cæterum plerisque ecclesiasticis viris, qui hominis antiquitatem pro suarum partium defensione citabant, persimilis erroris auctor exstitit; ut Irenæo, et si quisquam alius eadem cum illo sentire videatur. » Hæc Eusebius, quæ nobis sane longiores adnotationes hic præcidunt.

Et compascetur lupus. Hieronymus, *Commentar.* in XI Isaiæ, reprehendit Judæos et Christianos judaizantes (ita enim frequenter vocat Millenarios), quod juxta litteram ista futura contendant, ut omnes bestiæ rediganter in mansuetudinem, et pristina feritate deposita, lupus et agnus pascantur simul; additque eos gravissimo somno stertere, atque parum distare a fabulis poetarum, qui aureum quoddam Saturni sæculum sunt commentati. Subjicit autem quomodo secundum vivificantem spiritum, mystico et spiritali sensu intelligenda sint. Locum consulat qui velit.

Hæc inter nos. Conjectura ducti ita legendum præbemus; vetus noster codex habet, « hæc inferos. »

Ejusdem adnotationes in cap. 34.

Pag. 334. *Resurgent mortui.* Verba sunt Isaiæ, quæ secundum editionem LXX supra quoque integra laudavit lib. V, cap. 15. Hic ex memoria recitare videtur.

Et erit super omnem montem. Hic quoque Hieronymus in *Commentariis* redarguit Judaicam, carnalem et litteralem interpretationem, simulque eos qui recipiunt mille annorum fabulam et terrenum Salvatoris imperium, errore Judaico commentum et fictum; non intelligentes Apocalypsim Joannis in superficie litteræ medullata Ecclesiæ sacramenta subtegere.

Et cibabit te. Hieronymus in *Comment.* rursus improbat eos, qui hinc mille annorum fabulam sibi finxerunt, in qua rursum nuptiæ, et cibi, et terrenæ vitæ congressus est; quandoquidem, Christo auctore, filii resurrectionis non nubent neque nubentur, sed angelorum similes erunt.

In resurrectione prima. Verba ista Apocalypseos sua obscuritate Irenæo et aliis multis magnisque viris magnam errandi fenestram patefecerunt. Rati enim sunt duas fore carnis resurrectiones, primam bonorum, secundam malorum post mille annos; Christum autem a prima ad secundam usque mansurum in terris, ibique cum sanctis et electis regnaturum, incredibili omnium bonorum terrestrium felicitate. Verum observandum resurrectionem, quæ hic prima vocatur a Joanne, non proprie ad corpora, sed ad animas pertinere; quæ tum resuscitari dicuntur, cum transeunt a peccati morte ad vitam gratiæ, et a vita gratiæ ad vitam illius gloriæ, qua corporibus nondum assumptis, interim in cœlo ad diem judicii usque potiuntur, et cum Christo regnant. Hoc autem tempus mille annorum numero, qui frequenter in sacris Litteris pro indefinita numeri multitudine usurpatur, significatum et præscriptum est. Resurrectio secunda generalis illa bonorum et malorum e tumulis excitatio dicitur, in qua piorum animæ cum corporibus geminato suæ beatitatis gaudio in æternum perfruentur; atque ita declaratur locus ab Augustino seu Ticonio, homil. 17 in Apocalypsim, Ambrosio, Primasio, Andrea et Areta Cappadocibus, Ansberto, Ruperto, Lyrano, commentariis in vicesimum caput Apocalypseos. Ergo pro Millenariorum sententia nihil facit.

A *Audite verbum Domini.* Hieronymus, in XXXI Jeremiæ, illos omnino delirare indicat, qui ob hæc auream et gemmatam suspirant Jerusalem, suam avaritiam in mysterio verbis Domini consecrantes; siquidem hic promissa bona, non in frugibus et cibis mundanæ carnis, sed in varietate virtutum percipiantur et sentiantur.

Ostendimus autem in superiori libro. Lib. IV, cap. 20, scribit apostolos et omnes discipulos Domini, qui Deo et altari serviunt, sacerdotes esse; et cap. XXXII, XXXIII, XXXIV, munus eorum tradit esse eucharistiam, id est corpus et sanguinem Christi, Deo Patri offerre; indeque, præter alia multa, colligitur hæc fragmenta ab Irenæo abscissa et detruncata quondam fuisse.

Epulationem significant. Ita aliorum judicio reservato legendum proponimus; codex vetus habet, « epulatione significant. »

B Pag. 335. *Beatus qui habet in Sion semen.* Septuaginta interpretum verba sequitur, nam veritas Hebraica, et vulgata Latina editio secus legunt, quod et Hieronymus illic notat: vultque hunc sermonem divinum, Judæos fugientes in Ægyptum revocare in Jerusalem, ibique filios procreare, quibus tanta securitas et felicitas promittitur, ut Domini defendantur et regantur auxilio.

Ecce, ego tibi præparabo carbunculum. Hieronym. *Commentar.* in hunc locum ostendit, Septuaginta lectionem nonnihil ab Hebraica variantem, quam tamen Irenæus passim sequitur, atque de natura et proprietatibus horum lapidum anxie inquirentes ablegat ad Epiphanii volumen, inscriptum *Περὶ λίθων*, et ad XXXVII *Naturalis historiæ* Plinii. Acriter etiam invehitur in Judæos, et semi-Judæos (ita vocat Chiliastas), qui occidentis litteræ amatores, pro mille annis, lautos et exquisitos cibos gulæ providerent, et post secundum Salvatoris adventum sperant nuptias, et parvulos centum annorum, et circumcisionis injuriam, et victimarum sanguinem, etc., cum urbem Spiritus sancti donis constructam, et virtutum, meritorum, præmiorumque splendoribus lucentem, in cœlis quærere debuissent.

C *Ecce, ego facio Jerusalem.* Rursus Judæos et regni terreni mille annorum approbatores vellicat Hieronymus, vultque de cœlesti Jerusalem, quæ sursum est, et variis mansionibus pro variorum laborum compensatione, apud Patrem divinum reposita hæc intelligi.

Erit ibi juvenis annorum centum. Hier., procemio *Comm.* in XVIII cap. Isaiæ, hunc Irenæi locum subindicans, eum refert Dionysium Alexandrinæ Ecclesiæ pontificem, virum eloquentissimum, eleganti libro impugnasse, insuper mille annorum fabulam irrisisse, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium Sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, cunctarum gentium servitutem, rursusque bella, exercitus ac triumphos, et superatorum neces, mortemque centenarii peccatoris. Subjicit idem Hieron. Apollinarium duobus voluminibus Dionysio respondisse pro Irenæo ejusque opinione, atque cum utroque in hac parte plurimam catholicorum multitudinem sensisse. Augustinus lib. XX *De civit. Dei*, cap. 7, eamdem opinionem dicit utcunque tolerabilem esse, si deliciæ aliquæ spirituales in illo sabbato mille annorum per Domini præsentiam affuturæ credantur; seque hoc aliquando opinatum.

D *Ex. J. Ern. Grabii adnotationibus in cap.* 34.

Pag. 334. *Omnibus gentibus.* Nota universalitatis forte explicationis gratia ab Irenæo addita est neque enim in LXX habetur vox πάντων.

In conspectu filiorum gentium. Irenæus legit, ἐνώπιον τῶν υἱῶν τῶν ἐθνῶν, pro ἐνώπιον τῶν λαῶν τῶν ἐθνῶν, uti modo LXX habent.

Plagæ suæ. LXX modo habent, πληγῆς σου, « plagæ tuæ. »

Supra omnem terram. LXX, ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς.

Et si venerit in vespertina vigilia... ministrabit eis. Hoc de vespertina vigilia colon cum Irenæo agnoscit vulgatus interpres in quibusdam mss. codd. et ex eo Beda, aliique Latini, horumque antiquior Græcus Pater Methodius, in *Convivio decem virginum*, orat. 5ª, pag. 92 *Auctarii* novissimi Bibliothecæ Patrum Combefisii, ubi verba Lucæ quidem sine dicto colo recitantur, ast ex immediate sequentibus verbis **208** colligitur, non ab ipso Methodio, sed a scriba recentiori istud omissum esse. Hæc enim ibi subjungit: Ἐπισκέψασθε γὰρ, ὅτι τρεῖς ὑποθέμενος φυλακὰς νυκτὸς, ἐσπερινὴν, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην, etc.

Ad non inhabitandum.... ut non sint homines. Irenæus in utroque commate πρὸς legisse videtur, cum nostra exemplaria τῶν Ο' ubique παρά habeant.

Longe nos. Vox ἡμᾶς ab editt. LXX merito abest.

Verbum. Irenæus itaque non λόγους, uti nunc LXX habent, sed λόγον singulariter juxta Hebræum legit; nisi scriba ex Latina Vulgata « verbum » posuerit.

Congregabit. Particulam καί igitur, quæ in editt. τῶν Ο' exstat, Irenæus non agnoscit, uti nec codex Alexandrinus.

Et... fortioris. Ex hoc loco et superiori pag. 183, patet Irenæum in singulari στερεωτέρου, non στερεωτέρων, uti nunc LXX sonant, legisse, et καί in principio hujus commatis additum habuisse.

Ad bona, et in terram. Sive Irenæus in LXX, sive interpres in Irenæo pro ἀγαθὰ Κυρίου, ἐπὶ γῆν, perperam legit ἀγαθὰ, καὶ ἐπὶ γῆν.

Et vinum bibent. Et non ipsi. Priores tres voces nullus Biblicorum cod. agnoscit, ideoque eas explicationis gratia forte ab ipso Irenæo additas suspicari licet. Cæterum tres posteriores voculæ cod. Alexandrino τῶν Ο' exacte consonant, cum in editt. τῶν Ο' desit conjunctio καί.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 35.

Pag. 335. *Dies Domini insanabilis.* Septuaginta translationem sequitur. Porro me fugit qui faciat locus iste pro Millenariis. Siquidem juxta litteræ sensum, quem tantopere hic examinat Irenæus, devastationem Babylonis ejus, quam Semiramis condiderat, alii deinceps Chaldæorum et Assyriorum potentissimi imperatores munierant; hujus, inquam, excidium per exercitus Persarum et Medorum, in p. Cyro et Dario, miserabile, justum tamen, una cum aliis prophetis Isaias hoc oraculo tanquam tuba præcinebat.

Et ædificabunt domus. Hier. hunc locum explanat de iis domibus, quas sermo propheticus pollicetur, dicens: « Deus salvam faciet Sion, et ædificabuntur civitates Judæ; » non carnaliter cum Judæis sibi persuadentibus Jerusalem urbesque Judææ in pristinum statum restituendas esse: quod si eis dederimus (subjungit), audiant non solum hoc Jerusalem, sed et Sodomæ repromitti, dicente Ezechiele: « Restituetur Sodoma in antiquum [93]. »

Et illos quos Dominus in carne inveniet. Pace et reverentia tanti martyris dixerim, non remanebunt in terra justi, quos Domini adventus viventes deprehendet, sed rapientur in nubibus, obviam Christo in aera procedentes, sicut scripsit Apostol., et sic cum Domino semper erunt.

Jeremias propheta. Quæ hic laudantur nomine Jeremiæ, exstant Baruch quarto et quinto capite, ex quibus manifestum est priscos illos Patres Baruch prophetæ librum, sub appellatione aliquando Jeremiæ, cujus auditor et scriba fuerat, inter canonicas Scripturas annumerasse. Quia vero posteriores Gnosticos hostes hac in re, ut compluribus aliis, infensissimos, et veritatis oppugnatores acerrimos nostra ætas tulit, et nos nacti sumus; ideirco Patrum orthodoxorum Græcæ et Latinæ Ecclesiæ copias instructissimas eis confidenter opponamus; atque in primis Augustinum, quem unice se suspicere et sequi videri volunt. Is libro XVIII *De civitate*, cap. 33, de adventu Christi et gentium vocatione disserens, Baruch testimonii loco utitur, licet illud Jeremiæ ab aliis attributum recognoscat. Idem rursus libro *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, quæst. 102; Cassiodorus in psal. LXXXI; Ruffinus, *Expositione in Symbolum;* Ambrosius lib. I *De pœnitentia*, cap. 82; lib. III *Hexaemeron*, cap. 14, et lib. I *De fide*, cap. 2; Cyprianus lib. I *Contra Judæos*, cap. 6; et ut Latinis Græcos jungamus, Hesychius Jerosolymitanus homilia 1 de sancta Maria Deipara; Cyrillus Alexandrinus lib. III *Comm. in Genesim*, libro *De recta fide* ad Theodosium, et proœmio in Evangel. Joannis; sexta synodus sessione octava; Chrysostomus homilia de Trinitate, et lib. adversus Gentes, *Quod Christus sit Deus;* Basilius lib. IV *Contra Eunomium*; Clemens Alexandrinus lib. *Pædagogi*, cap. 10, multa sub Jeremiæ prophetæ nomine ex libro Baruch transferunt et suis inserunt. Athanasius oratione 2 et 3 contra Arianos, libro *Quod Nicæna synodus*, etc., epistola ad Serapionem contra eos qui dicunt Spiritum sanctum creaturam esse, semel atque iterum, item quæst. 36 ad Antiochum, testimoniis ex illo etiam proprio nomine decerptis, tanquam ab auctore canonico, fidenter decertat, et nostra, id est catholica asseverat. Idem rursum libro *De salutari adventu Christi* adversus Apollinarium; Epiphanius contra hæresim 30; Chrysostomus in psal. XLVI, et homilia 26 ad Romanos, verba illius nomine prophetæ commode citant. Theodoretus, *Commentariis* librum ejus integrum exponens, inter sacros prophetas ipsum agnoscit. His alios connectas legendo licet, simul valere jubeas venefícos istos imperitæ et temerariæ plebeculæ præstigiatores.

Cæterum huic Millenariorum interpretationi Theodoreti et orthodoxorum juxta litteram explicatio est opponenda, qui Judæorum captivorum reditum hic vaticinatum volunt. Illos enim Deus dedit in misericordias in conspectu omnium qui ceperant eos, ut est in Psalmis, quando contrivit portas æreas, vectes ferreos confregit, vincula eorum disrupit, eduxit eos de tenebris et umbra mortis, de regionibus congregavit a solis ortu et occasu, ab Aquilone et mari. Redeuntibus autem illis qui erant in Babylone, tanquam paco genti præstita, ait Theodoretus, reversi etiam sunt illi qui aufugerant tempore belli et perrexerant ad partes australes et occidentales, ideo meminit etiam redeuntium ab occidente.

Vocabitur namque nomen tuum. Theodoretus: Vocabitur enim a Deo nomen tuum in sæculum, Pax justitiæ et Gloria pietatis. Hæc autem omnia nunc habet Ecclesia, propterea concurrunt ad eam cuncti. Salvatoris enim passio reddidit illam splendidam et illustrem.

Decrevit enim Deus. Theodoretus: Dissolvit Dominus Babylonios qui videbantur esse similes montibus excelsis; eos autem qui sub jugo illorum tenebantur et humilibus vallibus similes erant, sursum oculos erigere fecit. Silvas deinde figurate vocat gentes interjacentes, quæ non ferebant Deo fructum pietatis, Israelem tamen redeuntem cum omni obsequio honorifice prosecuti sunt. Cum hæc igitur in terrena Jerusalem, etiam secundum sensum litteræ, adimpleta fuerint, non est quod a resurrectione et judicio adimplenda fingamus.

Hoc autem est quod vocatur gehenna. De hujus

[93] Ezech. XVI, 53.

voris etymo et significatione satis loquitur Hieronymus *Commentariis* in VII Jeremiæ, et *Quæst. Hebr. in Paralipomen.*

Vidi cœlum novum. Primasius docet figuram hujus mundi tunc perituram ignium mundanorum conflagratione, sicut factum est aquarum inundatione diluvium, ut cœlo et terra in melius commutatis, ut incorruptione et immortalitate sanctorum corpora congrua utriusque mutatione qualitatis conveniat.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 35.

Pag. 335. *Insanabilis venit.* Ita et in Alexandrino τῶν Ο' codice, ἀνίατος ἔρχεται. Sed in editt. ordine inverso exstat : ἔρχεται ἀνίατος.

Tollatur ut non videat. In LXX legitur : Ἀρθήτω ὁ ἀσεβὴς, ἵνα μὴ ἴδῃ, etc.

Elongabit. Id est, « crescere faciet, » uti quidem Irenæus exponit, post aliqua subjungens : « crescentes ex visione Domini, » etc.

A Deo tuo. Pronomen « tuo » tam hic, quam paulo post iterum iterumque additum, modernus Baruchi textus non habet.

Pax justitiæ et gloriæ colenti Deo. Sed in Baruch legitur : εἰρήνη δικαιοσύνης, καὶ δόξα θεοσεβείας, « pax justitiæ et honor pietatis, » uti Vulgata reddidit.

De throno. Ita cum Irenæo vulgatus interpres et codex Alexandrinus, aliique. Sed edita Novi Test. exemplaria habent, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Delebit. Vocem « Deus » in nostris Novi Test. codicibus additam Irenæus non agnovisse videtur, uti nec Syriacus aliique orientales interpretes ; quippe non solum in veteri Irenæi versione, sed et Anastasio loco sequenti pag. 337 citato deest.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 36.

Pag. 336. *Non enim substantia.* Hieronymus in cap. LXV Isaiæ docet transitum novitatemque cœli et terræ istis oraculis prædictum, nequaquam abolitionem in nihilum, sed commutationem sonare in quid melius ; cujus in sententia sunt Ambrosius, Primasius, Rupertus *Comment. in Apocalypsim;* Didymus et Œcumenius in III cap. primæ beati Petri; Chrysostomus hom. 10 ad pop. Ant. ; August. XX *De civit. Dei*, cap. 24.

209 Pag. 337. *Isaias ait sic.* Totum hunc locum ex Irenæo, paucis admodum immutatis, transcripsit Anastasius Nicænus patriarcha, lib. *Quæst. et responsionum in sacram Scripturam*, quæst. 88, qui locus magnam fidem faciet veteri nostro exemplari. Et quoniam in lucem nunquam venit, idcirco typis commisimus, beneficio cujusdam fragmenti nobis a D. Joanne Curterio credita, cujus viri et docti et pii, quondamque amici, anima sit in sorte justorum.

Et quemadmodum presbyteri dicunt. Papiam, ut mea est opinio, intelligit; aut fortassis Aristionem, et Joannem quemdam seniorem, quorum auditor fuerat. Horum autem opiniones a catholica Ecclesia jampridem explosas et ejectas supra adnotavimus, quas nihilominus noster Alphonsus a Castro in medium iterum prolatas, multiplici sacrarum Literarum testimonio revincit et supprimit, lib. III *Adversus hæreses.*

Qui centum fructificaverunt. Alii aliter hunc Evangelii locum exponunt : nam Cyprianus fructum centesimum martyribus, sexagesimum virginibus, tricesimum conjugatis assignat [96] ; quem sequitur August. lib. I *Quæst. evang.*, quæst. 9, et lib. *De sancta virgin.*, cap. 45. Hieronymus centesimum virginibus, sexagesimum viduis et continentibus, tricesimum casto matrimonio deputat, lib. I *Cont. Jovin.*, et *Comment.* in XIII cap. Matthæi. Sunt qui malint magnam differentiam eorum qui suscepto verbi divini semine fructus ferunt, simpliciter significari ; veluti semen pro soli ratione aliud alio citius et felicius provenit. Sed quorsum hæc ad Chiliastas?

Tunc ipse Filius subjectus erit ei. Hilarius lib. VIII *De Trin.* scribit Arianos hanc Apostoli sententiam detorsisse, ut per conditionem subjectionis Deum natura esse Christum Dominum inficiarentur. Quibus respondet Hieronymus [97], seu Sedulius, subjectionem non semper ad diminutionem honoris pertinere, sed etiam ad charitatis officium, maxime cum spiritus prophetarum prophetis dicatur esse subjectus, et ipse Dominus Joseph ac Mariæ describatur fuisse subjectus. Tandem concludit hoc de natura, quam ex Virgine induit, dictum esse, in qua semper minor est Patre, ac perpetuo divinitati subjicitur : in qua sententia stant quoque Aug. lib. *Octoginta trium quæst.*, q. 69, et lib. *Cont. sermonem Arianorum*, cap. 37 ; Ambrosius lib. V *De fide*, cap. 6 et 7 ; Gregorius Nyssenus oratione in illud : « Quando sibi subjecerit omnia ; » Cyrillus Alex. lib. X *Thesauri*, cap. 8 ; Basilius lib. IV *Adv. Eunomium*, etc. Plane itaque et arianizat et judaizat Calvinus, qui testimonium illud ad Filii divinitatem refert.

Liberam futuram creaturam. Id est, quemadmodum propter nos facta est omnis creatura variis mutationibus et passionibus obnoxia, ita magna et puritate et pace gaudebit, cum ad supremam felicitatem ex his miseriis educti fuerimus, quorum gratia creata fuit. Sed hæc causæ Millenariorum nullo modo suffragantur.

Et ascendat ad eum supergrediens angelos. De Christi redemptoris nostri humana natura hic primo loquitur, quam super omnem principatum et potestatem secum extulit in cœlum, in quod subactis omnibus suis hostibus extremo judicio revertetur. Deinceps præclaros cœtus electorum intelligit, quibus dicet : « Venite, benedicti, in regnum Patris [98], » etc. Horum enim quosdam, ut beatissimam Virginem, et Baptistam (fortassis) ac Jeremiam, qui ab utero matrum in lucem venerunt sancti jam effecti, super choros angelorum exaltabit. De cæteris credendum est, parem angelis futuram esse societatem et gloriam, qui nos concives suos nuncupant, conservos se profitentur, super pœnitentibus lætantur, imo et spiritus administros se præbent iis qui hæreditatem salutis secum excepturi sunt, id est supremam sempiternamque felicitatem illam, in qua nullum erit malum et nullum deerit bonum ; quoniam ipse ibi præmium virtutis erit, qui virtutem dedit, et qui seipsum, quo nihil melius et majus potest esse, promisit. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Ipso pleni erimus qui omnia erit in omnibus. Ibi vacabimus et videbimus, videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus [99]. Nec anxie disputo an in actione intellectus præcipue consistat illa beatitudo, an voluntatis potius ; quandoquidem erunt omnia gaudii plena, non solum voluntas et intellectus, sed et oculi, aures, manus, totum corpus, tota mens et animus denique. Ad quæ Deum opt. max. oro et obsecro, ut peractis omnibus, quæ salutem æternam unicuique pro certo pariunt, omne genus hominum, vitæ spatio naturaliter excurso, tandem perducatur, et mente divina sempiterne perfruatur. Fiat, fiat.

[96] Lib. De discipl. et hab. virg. [97] Comment. in XV cap. I Cor. [98] Matth. XXV, 34. [99] August. lib. XXII De civit., c. 30.

VARIORUM NOTÆ

IN FRAGMENTA SANCTI IRENÆI.

Fr. Feuardentii brevis præfatio.

Quoniam ex priscorum monumentis ac certissimis ecclesiasticæ historiæ testimoniis compertum est, hunc eximium Ecclesiæ Lugdunensis antistitem et doctorem, non solum quinque superiores adversus Valentini et similium Gnosticorum hæreses, sub episcopatu B. Eleutherii, libros edidisse; verum et alios plurimos, qui vel injuria temporum, vel hæreticorum fraudibus perierunt, vel denique adhuc alicubi cum blattis et tineis certantes latent: quædam illorum fragmenta, quanta potui fide et diligentia hinc inde collecta, Græce et Latine piis lectoribus hoc saltem postremo loco proponenda et exhibenda curavimus, ut, quantum fieri potuit, integrum beatissimi viri lucubrationum corpus simul exiret in lucem. Illa porro in primis sunt duarum epistolarum ejus ad Blastum et Florinum Ecclesiæ Rom. non ita pridem presbyteros, sed tunc a sanctissimo Eleutherio papa, propter Valentinianas impietates, et alias quasdam illis additas fanaticas opiniones, quibus et alios inficere, et schismate suo Ecclesiæ membra divellere conabantur, gradu moti pulsique fuerant.

Enimvero verisimile est illas secundo et tertio, post præfatos libros quinque, loco ab Irenæo scriptas fuisse, ut victo atque contrito venenatæ illius sectæ præcipuo imperatore et duce, palantes dissectosque postea milites et satellites a conceptis animi furoribus pro virili ad Ecclesiæ matris gremium revocaret. His adde, quod et priore post illos libros ordine, et sub Eleutherii pontificatu Eusebius illarum meminit: quem tamen ordinem Hieronymus neglexit, quod catalogum tantum scriptorum, non autem historiam, contexeret. Blastus itaque, ut est apud Tertullianum [1], Judaismum latenter volens introducere, dicensque Pascha non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysis 14 mensis: *Quis autem nesciat* (inflt) *quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem Christum redigit?* Initium schismati Quartodecimanorum hunc præstitisse non est difficile colligere ex Philastrio, Epiphanio, Augustino, Theodoreto et Damasceno [2]. Propterea ergo epistolam ad eum scriptam et destinatam Irenæus appellavit *De schismate;* eo quod in ea disserat, quantum conjicio, quid sit schisma, quam grave ac perniciosum crimen, quamque graviter olim in Chore vindicatum; ut is ab illo ad Ecclesiæ unitatem rediret, et abstractos secum reduceret. Ad Florinum vero datam epistolam nuncupavit, *De monarchia*, sive, *Quod unicus sit Deus, et ille nequaquam sit auctor malorum*, id est peccatorum. Nam Florinus, ait Eusebius [3], contrariam sententiam videbatur acriter propugnare.

Hujus etiam causa, quandoquidem in errore Valentinianorum lapsus erat, Irenæus librum *De Ogdoade* conscripsit; in quo satis aperte declarat se apostolorum temporibus proxime successisse.

Cumque etiam in primo *Adversus hæreses* libro, cap. 29, receperat se opus singulare adversus Marcionem, præstante Deo, editurum; et ex ejus scriptis, sermonibusque Domini et apostolorum ejus ab eodem admissis, hæreseon illius eversurum monlimina, quod Eusebius quoque observavit [4]: facile mihi persuaserim scriptum illud non diutius distulisse. At vero nihil hujus a Patribus citatum reperi.

Et ut eos omnes, quos hæreticorum impetus ac fraudes in vera fide et religione vel nutare fecerat, vel dejecerat, sacris exhortationibus confirmaret vel erigeret, librum scripsit ad Marcianum fratrem, quem vocavit *De apostolica prædicatione;* **210** rursumque alium, *Variorum tractatuum;* quibus tam Scripturis quam maxime veris germanisque apostolorum traditionibus, quas ab eorum auditoribus diligenter perceperat, multorum animos in sincera sanctaque pietate confortavit et recreavit. Horum quidem meminerunt Eusebius, Hieronymus et Nicephorus; sed nulla suppeditaverunt fragmenta.

Gentilium quoque furores partim sedans, partim calumnias erroresque refellens, ut eos suavissimo Christi jugo tandem aliquando subjiceret, edidit librum *De scientia* inscriptum, compendiosum quidem illum, ait Eusebius, sed summopere necessarium. Justinum martyrem, Quadratum, Aristidem et Athenagoram forsan imitatus est, qui et ipsi luculentis simulque acutis scriptionibus ethnicorum animos a Deastrorum vanitate, ad unius et veri viventisque Dei agnitionem et cultum traducere studuerant, philosophiamque Christianam solam veram et humano generi salutarem esse plurimis et firmissimis argumentis demonstraverant. Hujus quoque libri nihil superesse comperio.

Recrudescente tum maxime dissidio de die celebrandi Paschatis, ac etiamnum opera Blasti, deinde Montani hæresiarchæ, in apertam hæresim et schisma cum multiplici turba, dissensione et animarum pernicie, palam erumpente, Irenæus nominis sui correspondens etymo, quod est, *pacis studiosus*, Victore Romanæ Ecclesiæ jam quinto anno præsidente (decem etenim Ecclesiæ præfuit) ad hunc, ex persona fratrum, quibus in Galliis præerat, litteras direxit, quibus hortatur, rogat, obsecrat, ne propter externum ritum, totius Asiæ plurimas certe et antiquissimas a communi unitate fidelium Ecclesias amputet. Atque ista aliaque eis congruentia, inquit Eusebius, non ad Victorem solum, sed etiam ad alios plerosque et diversos Ecclesiarum præsides, de ista controversia conscripsit. Epistolæ ad Victorem non aspernandum fragmentum subjicimus; de aliis altum silentium.

Edidit denique librum *De Pascha*, cujus ante Hieronymum ac Eusebium meminit, simulque particulam quamdam assignat auctor *Quæstionum et responsionum ad orthodoxos*, apud Justinum martyrem. Illam quoque adjiciemus, gravi ferentes animo quod plura proferre in communem studiosorum utilitatem ex tam sancto, vetusto eruditoque Patre non possimus. Cum itaque nihil ex epistola seu commentario ad Blastum schismaticum simul et hæreticum, præter titulum, relictum sit, fragmentum quod ex libro *De Ogdoade* extremo Eusebius vere elegantissimum esse censet, et *Historiæ* suæ lib. v, cap. 19, inserit, subjiciamus. Ait ergo

[1] Lib. Præscr., c. 53. [2] Lib. De hær. [3] Lib. v Hist., cap. 19. [4] Lib. v Hist., c. 8.

ad illius libri lectorem.et exscriptorem Irenæus, etc.

Ejusdem adnotationes in clausulam libri De Ogdoade.

Pag. 339. Ex tam gravi sanctoque martyris exorcismo seu obtestatione, Eusebius observat veteres illos et vere pios viros, accuratissimæ in describendis libris diligentiæ nobis ad imitandum exemplar proposuisse [5]. Istud vero quorsum, nisi quod ab hæreticis incredibili fraude et malitia variis detractionibus, additionibus, inversionibus, glossematibus tam apostolorum quam sanctorum Patrum scripta frequenter corrumpebantur; ut sub horum titulis errores suos callidius spargerent atque sererent? Constat enim non solum Marcionem, sed et alios passim hæreseon architectos, sacris Evangeliis omnibusque Pauli scriptis sacrilegas manus injecisse, ut ex libro Irenæi primo, Tertulliano ac Epiphanio pervium est. Sed omnium illustrissimum est B. Petri de hujusmodi hæresiarcharum in Pauli et aliorum sanctorum scripta sacrilegio testimonium : « Quæ indocti, ait, et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem [6]. » Ac ut prætermittam quomodo Clementis Romani epistolæ, ac *Recognitionum* libri, deinde universa Origenis opera ab hæreticis depravata fuere, unius tantum Dionysii Alexandrini de librorum suorum corruptoribus querelam subnecto : « Epistolas quorumdam fratrum rogatu conscripsi. Atque eas ministri diaboli zizaniis referserunt. Nam quædam pro suo arbitratu exemerunt, alia adjecerunt; quibus plane Væ in extremum judicium repositum est. Nec mirum certe, si quidam Dominicas Scripturas dedita opera depravare aggressi sunt, cum has meas, quæ non sunt ejus generis, adulterare studuerint [7], » etc.

Etsi cunctis hæreticis hoc commune sit, Calvinianis et aliis Sacramentariis tamen præ omnibus C vulgare esse, plurimis argumentis palam ostendimus nostris *Com.* in Epist. B. Pauli ad Philemonem; et rursum ex his quæ Schlusselburgius Lutheranorum superintendens libri secundi *De Calvinistica theologia*, articulo sexto, ex scriptis eorum collegit, contractioribus verbis, aliquanto copiosius hic demonstrandum putavimus. Joannes Calvinus plurima sacræ Scripturæ testimonia pessime depravavit, ait ille. Primam promissionem, « Inimicitias ponam [8], » etc., simpliciter interpretatur de hostili dissidio hominum cum serpentibus, quale hodie etiamnum cernitur. Marloratus in Genesim simpliciter id approbat. Apostoli vero una cum prophetis hoc dictum simpliciter de Christo et antiquo serpente diabolo intellexerunt : Isaiæ VII et IX, I Joan. III, Heb. II, Rom. VI et XVI, Galat. III, Apocalypsis X. Paulus vero nobis pluris est quam mille Sacramentariorum glossemata.

Non recedet sceptrum de Juda [9], etc. Calvinus et D Marloratus dicunt illos subsannandi ansam præbere Judæis, qui hæc verba de Christo exponunt. Verum Ecclesia Dei catholica credit et demonstrat Jacob patriarcham hæc dicendo ad personam Christi se convertisse.

Locum Numer. XXIV : « Orietur stella ex Jacob; » item Deut. XVIII : « Prophetam suscitabo eis, » etc., negat Calvinus proprie de Christo exponi debere. Petrus vero Actor. III et Stephanus Actor. VII de Christo simpliciter exponunt.

Isaiæ XLIII : « Me servire fecisti in peccatis tuis, » etc., hunc locum negat Calvinus de Christo intelligi debere. Sed Apostoli II Cor. V, Apoc. XXI, hoc caput XLIII de Christo intelligunt.

Isaiæ LXI : « Spiritus Domini super me, » etc. Calvinus asserit hunc locum proprie de vocatione et officio Isaiæ loqui, nec de Christo solo intelligendum esse : licet Christus verba Isaiæ, Lucæ IV, de semetipso exponat.

Jeremiæ XI : « Ego quasi agnus mansuetus, » etc., ait Calvinus secundum puerilem abusum, a veteribus ad Christi corpus translata esse. Et Jeremiæ XXXI : « Femina circumdabit virum, » etc., Calvinus asserit Christianos a Judæis merito rideri, eo quod has prophetias de Christo et Maria Virgine intelligant. Certum est autem ex II cap. Matthæi, II Cor. VI, Heb. VIII et X, de Jesu Christo et ejus regno necessario intelligi debere.

Daniel. II : « Lapis revulsus est absque manibus, » etc. Daniel. VII : « Ecce veniebat in nubibus cœli quasi Filius hominis, » etc. Calvinus scribit hæc prorsus absurde de Filii Dei nativitate ex Maria Virgine, aut de æterna potestate ei juxta humanam naturam data, intelligi. Doctores vero Ecclesiæ Dei unanimiter concludunt mysterium incarnationis Christi ibidem notari, et Joannes evang. Apoc. V, de summa potestate Filio Dei juxta humanitatem ejus data, intelligit. Paulus etiam hunc locum sic exponit, Philip. II, I Cor. XV; imo etiam Christus ad se applicat, Matth. XXVIII.

Oseæ XIII : « De manu mortis liberabo eos, » etc. Calvinus, pag. 165, impudenter et blaspheme asserit apost. Paulum obiter et non recte hanc prophetiam de Christo intelligere.

Michææ V : « Ex te egredietur qui sit dominator in Israel, » etc. Calvinus, pag. 418, non vult hunc locum præcise et proprie de divinitate Christi exponendum esse. Sed Ecclesia Dei, juxta Matthæi explicationem, de Christi duplici natura in una persona intelligit. Ejus expositio cum primo cap. Joan., « In principio erat Verbum, » etc., congruit. Item dictis Pauli, Rom. IX, Galat. IV.

Zachariæ IX : « Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, » etc. Calvinus, pag. 675, blaspheme scribit hæc verba nugatorie, seu mendaci modo de Christo et ejus ingressu in Jerosolymam exponi ab interpretibus, et plane corrumpi. Quibus interpretationem ipsius Spiritus sancti in Matth. cap. XXI, et in Joan. cap. XII, blaspheme irridet et exagitat.

Zachariæ XII : « Respicient ad me, quem confixerunt, » etc. Calvinus et Marloratus super Joan., pag. 597, aiunt nimis violenter hunc locum juxta litteram torqueri. Quod glossema diserte cum apostoli ac evangelistæ Joannis sententia pugnat, qui simpliciter de latere Christi lancea perforato intelligit.

Psalm. VIII : « Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum, » etc. Calvin. ait pag. 27 apostolos a recta et nativa hujus psalmi sententia declinantes, de Christo exposuisse. Ergo Paulus I Cor. XV, Eph. I, Hebr. II, peccavit : imo et Christus perperam egit, eumdem de se intelligens Matth. XXI.

Ps. XXI : « Diviserunt sibi vestimenta mea, etc. Calvinus in cap. XIX Joan. dicit hunc locum intempestive ab evangelistis ad Christi personam translatum esse, eosdemque a vera sententia Davidis in hujus dicti explicatione recessisse; quæ in Spiritum, qui per hos locutus est, plane sunt blasphema.

Beza in *Colloquio Mompel.*, pag. 544, asserit dictum Christi, Joan. III. : « Sic Deus dilexit mundum, » etc., non de omnibus **211** hominibus, sed tantum de electis intelligi : et in promissis universalibus Evangelii, particulam « omnes » non secundum litteram de omnibus hominibus, sed de quibusdam tantum accipi debere. Sed hæc Bezæ blasphemia pugnat cum dicto Domini, quo duplici juramento asserit se nolle mortem peccatoris, Ezech. XXXIII; item Joan. I epist., II, hanc Bezæ expositionem condemnat.

[5] Lib. V Hist., c. 19. [6] II Pet. III, 16. [7] Apud. Euseb. lib. IV Hist., c. 22. [8] Gen. III, 15. [9] Gen. XLIX, 10.

Dictum Christi Joan. VI : « Caro non prodest quidquam, » ita Calvinistæ in præfatione *Orthodoxi consensus* exponunt, ut peracto in cruce redemptionis mysterio, et dicto « Consummatum est, » carnis Christi in terris præsentia minime necessaria fuerit; et Bullinger. lib. *De origine erroris*, pag. 103, dixerit corporis illius nullum posthac fuisse usum. Nullum est dubium ipsum etiam diabolum ab hac blasphemia abhorrere. Cur enim aliquandiu in cruce suspensus mansisset? Cur sepultus? Cur per 40 dies conversatus cum apostolis? Cur Thomæ dictum : « Infer digitum huc? » Cur carnis et sanguinis institutus ab eo sacramenti usus donec veniat? Cur in eadem carne rediturus est, si nullus est ejus usus? Ita Sacramentarii ex una blasphemia in alias prolabuntur.

Joannis VIII : « Abraham vidit diem meum, et gavisus est. » Ex his Beza conatur probare omnes patriarchas Christum præsentem habuisse, non minus quam nos, *Colloquio Mompelg.*, pag. 67, corpus Christi etiam tempore Abrahæ exstitisse, pag. 77. Cur igitur Christus ait multos reges et prophetas voluisse videre et audire, et non sunt hæc assecuti [10]? Cur angelus ait : « Natus est vobis hodie [11]? » Cur Paulus, veniente plenitudine temporis, Christum ex muliere natum esse [12]?

Gualterus in lib. *De incarn. Filii Dei*, fol. 61, dicta Christi : « Relinquo mundum; non sum in mundo; ubi duo aut tres congr., etc.; ecce ego sum vobiscum, etc. [13], » negat secundum litteram accipienda esse, etc. Ad hæc autem responsum est deinceps Christum non amplius visibiliter et sensibiliter nobiscum versari in terris.

Cinglius lib. *De vera et falsa relig.*, pag. 262, textum Evangelii ita corrumpit : « Sic habet Lucas : Christus, accepto pane, gratias egit, fregit, et dedit, dicens : Hoc significat corpus meum, quod pro vobis datur. » Hæc depravatio verborum Filii Dei, vel sola, omnes pios a Calvinistarum consortio et impietate deterrere debebat. Non potest hoc scelus Cinglii ullo colore excusari. Prodite, increduli et ἄθεοι Calvinistæ, et defendite hunc vestrum falsarium.

Calvinistæ in *Cacodoxo consensu*, pag. 18, 123, 196, scribunt, in his verbis evangelistæ : « Verbum caro factum est [14], » necessario ad tropum recurrendum esse, etc. Ergo et ista tantum tropica sunt : « Hic est Filius meus dilectus [15]; hic est Jesus a Nazareth, propheta [16]; ego sum, nolite timere [17]. » Sicque nihil firmum, nihil unquam proprie dictum, quod hæresibus adversetur, etc.

Atque hæc sufficiant ad manifestandam Calvinianorum in pervertendis, depravandis, adulterandisque sacris Scripturis, sanaque corrumpenda intelligentia, diabolicam plane audaciam et impudentiam, ut vel ipsi tandem ab ea resipiscant; vel saltem qui nondum ab his sunt fascinati, diligenter ab imposturis illorum sibi caveant. Quod si tam nefaria in expressum Dei verbum admittunt, quomodo abstinebunt a sanctorum Patrum scriptis, quos tam diserte constanterque suis erroribus repugnare haudquaquam ignorare possunt? Sed de his alibi. Nunc ad sancti Irenæi fragmenta redeamus.

Ex Joan. Ernesti Grabii adnotationibus in clausulam libri De Ogdoade.

Pag. 339. *Ὀρχίζωσε.* Eusebius loco citato, facta libri *De Ogdoade* mentione, recitatam ejus clausulam transcripturus, ita præfatur : Ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχήν. Ἔνθα πρὸς τῷ τοῦ συγγράμματος τέλει, χαριεστάτην αὐτοῦ σημείωσιν εὑρόντες, ἀναγκαίως καὶ ταύτην τῇδε καταλέξομεν τῇ γραφῇ, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον, id est, Valesio interprete : « In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat. Sed et in fine ejusdem libri adnotationem (Hieronymus in *Catal. script. eccles.* in Irenæo, Rufinus et Christophorsonus verterant « subscriptionem ») utilissimam reperimus, quæ huic historiæ nostræ inserenda mihi videtur; sic autem habet, » etc.

Adnotationes Fr. Feuardentii in fragmentum Epistolæ ad Florinum.

Pag. 339. *Ista dogmata.* Ex his observat Eusebius Irenæum cum beato et apostolico viro Polycarpo magna familiaritate conjunctum fuisse; quod illi non solum honori fuit, sed et virtutis, et pietatis, et veræ religionis atque purioris doctrinæ accessionem plurimam attulit.

Sunt Ecclesiæ repugnantia. Si tam absurdum et impium censet aliquid sentire aut docere, adversus ea quæ jam per ducentos annos tenuerat Ecclesia, quid dicturus esset, si post mille et quingentos audisset Lutherum vociferantem? « Non curo si mille Augustini, mille Cypriani, mille Ecclesiæ contra me starent? »

Ista dogmata ne hæretici quidem. Certe Carpocrates et Marcion maluerunt plures deos comminisci, quam uni et vero Deo ascribere causam efficientiamque peccatorum; a qua tamen impietate nunc non abhorrent Calviniani, quemadmodum in dialogis ostendimus et confutavimus. Quod ne pro consueta impudentia negare audeant, ecce rursum alia Petri Vermilii eorum symmistæ contra summam Dei bonitatem et sanctitatem pronuntiata. In lib. *Judicum* pag. 52 : « Deus quoquomodo est causa peccati. » Item : « Deus quoquomodo vult peccatum. » Idem in librum I Samuelis, pag. 21 : « Deus non tantum permittit, sed etiam certo quodam modo vult peccatum. » Et *Commentariis* in Epist. ad Rom. pag. 403 : « Deus incitat diabolum ad mentiendum. » Pagina 406 : « Deus est aliquo modo causa peccati. » Pag. 38 : « Deus vult inclinare et impellere voluntates impiorum ad gravia peccata. » Pag. 40 : « Dei voluntas aliquo modo ad peccatum producendum concurrit. » Pag. 74 : « Deus vult impiorum peccata. » Beza quoque cum eo adversus summam Dei nostri justitiam et puritatem dilatans os suum vociferat : « Quæ mala sunt, ac proinde detestanda, non fieri a quoquam seu homine, seu diabolo, sine decreto Dei [18]. « Et rursum : « Lapsum primorum parentum sine voluntate et ordinatione Dei evenire non potuisse. « Et in libro *Contra Heshusium* : « Judam decreto Dei, et idcirco necessario, Dominum prodidisse. » Item : « Herodem et Pilatum necessario Christum condemnasse. » O si hujusmodi portenta Polycarpus audisset, quoties suspirans ingeminasset illud suum : « O bone Deus, in quæ me reservasti tempora! » Noverat enim hos errores esse in Deum horribiliter contumeliosos et generi humano perniciosissimos. Nam secundum hoc quintum evangelium, non diabolus, sed Deus erit verus pater mendacii, seductor, auctorque totius mundi scelerum. Et hæc prophetarum oracula falsa erunt : « Non Deus volens iniquitatem tu es [19]; nolo mortem peccatoris [20]; Dei perfecta sunt opera [21]; cuncta quæ facit sunt valde bona [22]; invidia diaboli mors intravit in orbem [23], » etc.

Vidi enim te. Hinc facile colligitur quam vicinus apostolorum temporibus fuerit Irenæus. Nam Joannes apostolus ac evangelista anno a nativitate Christi 101 ex Asia minore migravit in cœlum; Polycarpus nonagenarius discipulus ejus anno 168 illustrissimo martyrio hinc ad Christum excessit.

[10] Luc. X, 24. [11] Luc. II, 11. [12] Gal. IV, 4. [13] Joan. XVI, 28; XVIII, 11; Matth. XVII, 20; XXVIII, 20. [14] Joan. I, 14. [15] Matth. III, 17; XVII, 5; Luc. IX, 35. [16] Matth. XXI, 11. [17] Luc. XXIV, 36; Joan. VI, 20. [18] Summa Christianismi, pag. 171 et 178. [19] Psal. V, 5. [20] Ezech. XXXIII, 11. [21] Deut. XXXII, 4. [22] Gen. I, 31. [23] Sap. II, 24.

Irenæus porro hujus auditor et convictor exstitit.

Pag. 340. *Atque ex eo loco.* Didicerat quippe verbis et exemplis sanctissimi apostoli præceptoris sui Joannis, hæreticos velut manifestos Dei hostes nec esse in ædibus admittendos, nec salvatione Christiana conveniendos. Viderint nunc plurimi Ecclesiarum præsules, qui in Galliis illos in pretio, in famulitio, in consilio, in mensa, in intima familiaritate retinent, quomodo beatissimorum episcoporum Polycarpi, Ignatii, Irenæi relicta sibi exempla flocci pendant.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in fragmentum epistolæ ad Florinum.

Pag. 339. *Ταῦτα τὰ δόγματα.* Eusebius loco citato hæc ita proponit: Ἐν ᾗ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρῖνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· « Porro in ea ad Florinum epistola, de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum memorat, dicens: » etc.

Οὐδὲ οἱ ἔξω τῶν ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαί ποτε. Sic Valentinus cum immanis cædis et adulterii mentionem fecisset, ac animi penderet quænam horum malorum esset origo atque causa, a Deo tamen eam omnino removet, dicens: Τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν, τολμᾷν (ecce ipsum Irenæi verbum) οὐχ οἷός τε ἦν, ταῦτα περὶ Θεοῦ ἐννοεῖν; ὁ μὲν γὰρ ἀγαθὸς, καὶ τῶν χρειττόνων ποιητής· τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ πρόσεστιν οὐδέν. ... Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον, τὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργὸν, τὸν ταῦτα παραιτούμενον; » Deum quidem dicere horum auctorem, non audere poteram. ... Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, rerumque optimarum creator est; pravi vero nihil ipsi inest. ... Ecquomodo absurdum non sit Deum conditorem istorum dicere, qui eadem respuit? » Quæ et plura alia hanc in rem Valentini verba ex Origenis dialogo contra Marcionitas descripta, ac e mss. codicibus Bodleianis **212** emendata dedi tom. I *Spicilegii hæreticorum* sæculi II, pag. 56 seq. Ubi tandem in conclusione hujus disquisitionis, materiæ, quæ Deo coexstitit et e qua mundum condidit, originem atque causam malorum tribuendam putavit. Contra, Ptolemæus, hæreticus Valentinianus, Marcion, aliique, duo vel tria principia ac numina commenti sunt, ne summum eumque bonum Deum malorum auctorem facerent. Quibus deterior hac in parte Florinus, Deum malorum conditorem, id est causam peccati, facere haud est veritus, ut in prolegomenis declaravi, exponens titulum ac summam hujus ad Florinum epistolæ: Περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τῶν μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, « De monarchia, seu quod Deus non sit conditor malorum. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in primum fragmentum epistolæ ad Victorem.

Pag. 340. *Non enim.* Festum Paschatis ab omnibus Christianis celebrandum, ac multa cum pietate observandum esse, nullus, quod sciam, adhuc negavit; sed quo mense ac die, varie et graviter, etiam ab ipso nascentis Ecclesiæ exordio disputatum fuit[24]. Asiani namque ex traditione Joannis evangelistæ, qui inter eos consenuerat, luna quartadecima post æquinoctium vernum, quocunque die incideret, celebrandum illud omnino volebant: ioque acerrime propugnantibus Polycarpo, Thrasea, Sagari, Melitone, et aliis ejusdem B. Joannis auditoribus, quos epistola sua ad Victorem papam beatus Polycrates Ephesiorum episcopus commemorat. Et sane verisimillimum est, illud ipsum Joannem Christianis ex Judaismo recens conversis, Asiam incolentibus indulsisse, pari ratione qua Jacobus Jerosolymitanis suis adhuc in plurimis judaizare permittebat[25]; cum tamen ipse Dominicum diem, velut sacræ synaxi et beatissimæ ressurrectionis Christi memoriæ dicatum commendet. Quorsum enim alias Dominicus appellaretur[26]? Deinde Ignatius Antiochenæ Ecclesiæ ab apostolis præfectus, qui nihil aliud servavit et docuit, nisi quod ab illis didicerat, constanter docebat Christianos non quolibet quartodecimo lunæ die, sed Dominico solummodo, Pascha celebrandum; ne, moris Judæorum participes, communicarent cum eis, qui Dominum et apostolos ejus occiderant[27]. Ad hæc, qui Romam, et alias partes Occidentis incolebant, ait Socrates lib. v *Hist.*, cap. 21, Petrum et Paulum apostolos consuetudinem, quam illi tenent, Pascha die Dominico post 14 lunam celebrantes, ipsis reliquisse constanter affirmabant et retinebant. Quinetiam beatum Marcum eumdem ritum, ab apostolis acceptum, suis Alexandrinis ac Ægyptiis tradidisse scribit S. Protherius episc. Alexand. epist. ad S. Leonem Rom. pontificem, quemadmodum testificatur Beda lib. *De ratione temporum*, cap. 42. Itaque ne propter diversos hos ritus scinderetur Ecclesia, Pius Romanus pontifex, quem antecessoribus sibique a divo Petro traditum relictumque esse Paschatis die Dominico celebrandi ritum probe noverat, eumdem ubique servandum decreto sancivit; cui omnes Occidentis ac Meridiei Ecclesiæ paruerunt, ac etiam totius Orientis; Asiaticis paucis exceptis, quæ usque ad concilii Nicæni generalem de hac re constitutionem in suis ritibus contentiose perseveraverunt.

Quidam namque. Hanc tam diversam jejuniorum observantiam, paulo post diserte tribuit quorumdam simplicitati, quique nulla aliquid publice de his constituendi prædita essent potestate vel auctoritate. Nihil ergo Hugnosticorum contra jejuniorum quadragesimæ, quartæ et sextæ feriarum, aut etiam sabbatorum rationem, errores et contradictiones hic locus juvare potest: præsertim cum ex Evangeliis, Actis et Epistolis apostolorum et discipulorum ac successorum eorumdem sacris dogmatibus ac decretis omnino constet, illa divina censura præscripta esse. De his copiosissime disseruimus superiore anno *Comm.* in librum Esther, deinde in librum Jonæ prophetæ.

Presbyteri ante Soterem. Cum presbyteros appellat Romanos pontifices, non negat illos vere episcopos, adeoque omnium aliorum episcoporum et Christianorum episcopos et antistites fuisse, ut ex libri tertii cap. 3 manifeste apparet, et nos illic observavimus; sed tantum indicat omnes quidem episcopos esse presbyteros, sed non econtrario. Constat namque ex divinis Litteris et conciliorum sanctionibus, episcopos simplicibus presbyteris superiores esse, tum ordinis potestate, tum etiam jurisdictione; contrarium autem sentire, hæresim esse Aerianorum et Waldensium, quam hoc sæculo Lutherani et Calviniani ab Orco revocare nituntur.

Pag. 341. *Eucharistiam miserunt.* Ex hoc illustri sane ac memorabili loco, primum observa, priscum adeoque apostolicum Ecclesiæ Romanæ morem, quo pontifex ad coepiscopos, qui ab ejus communione non defecissent, eucharistiam transmitteret: aliis non item, utpote a mystico ejusdem Christi corpore alienis. Deinde jam ab ipsis apostolorum temporibus eucharistiam loco aliquo honesto certe et mundo servari solitam, tum ad cultum intrantibus in templa, tum infirmorum communionem, tum denique ad coepiscopos adventantes mittendi gratia. Id enim non modo evincit iste locus, verum et apostolica, quæ a S. Clemente refertur, ista constitutio: « Postquam omnes communicaverint, inferant diaconi reliquias, quæ supersunt, in pastophorion[28]. » Id vero locus erat sacer et hono-

[24] Euseb. lib. v Hist., cap. 22, 23, 24. [25] Act. xxi. [26] Apoc. i, 10. [27] Epist. ad Magnesianos, et ad Philip. [28] Lib. viii Const. apost.

stus, in quo res ad sacra mysteria servien es asservabantur. Accedit et hic apertissimus Tertulliani locus : « Accepto corpore Domini et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii, et exercitio officii [29]. » Qui et lib. II *Ad uxorem*, cap. 5, satis indicat etiam in domos fidelium delatam et servatam fuisse, ut ex ea ante omnem cibum gustarent; quod et Cyprianus martyr in serm. de lapsis, et historia Spiridionis apud Eusebium tam manifestum et certum efficiunt, ut insanorum sit de hac re dubitare [30]. Sed et Ambrosius, fratrem suum Satyrum laudans, testatur eum etiam dum navigaturus esset eucharistiam secum in orario servasse; et Hieronymus Exuperio episcopo laudi ponit quod, cæteris in usum pauperum et captivorum absumptis, illam in vase vimineo retineret.

Inde rursum aperte consequitur, apostolicis temporibus etiam sub altera tantum specie frequentissime communicatum fuisse : denique, sanctissimum corpus et sanguinem Christi, in esse permanenti (ut in scholis loquimur) sub speciebus eucharistiæ revera contineri et adesse; et non solum in usu, quemadmodum Lutherus a Bucero tandem deceptus, sine ullo expresso verbo Dei, quod tantopere ab aliis postulat, imo contra ipsum, fascinatis a se miseris turbis nimis facile persuasit.

Romam adventaret. Sed quid necesse fuit Polycarpum, Joannis evangelistæ sedulum auditorem et optimum discipulum, ex Asia, relicta ibidem ad tempus curæ suæ commissa Christi Ecclesia, Romam properare et urbis illius præsulem de rebus sacris consulere ? Haud dubie, quod Paulum post annos quatuordecim a vocatione sua impulit Jerosolymam secundum revelationem ascendere, et conferre cum Petro, Joanne et Jacobo, columnis Ecclesiæ, Evangelium quod prædicabat in gentibus, ne forte in vacuum curreret [31]. Palam etenim in Asia docuerat idem Polycarpus, quod et discipulus ejus Irenæus scripto mandat [32], oportere ad Ecclesiam Romanam omnem Ecclesiam convenire, propter potentiorem principatum, etc. Noverat fidem ejus, Paulo testante, jamdudum annuntiari in universo mundo [33]; ac eidem mandatum esse a Domino, ut in eadem fide fratres suos, id est, per universum orbem constitutos confirmaret Christianos [34]. Enimvero huic Ecclesiæ totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt. Hæc est radix et matrix Ecclesiæ catholicæ, ad quam accessum habere non potest ulla perfidia; hæc mater et caput omnium Ecclesiarum, quæ incorruptæ Patrum doctrinæ semper tenax fuit; ubi semper apostolicæ cathedræ viguit principatus. Hæc hæretici fœtoris permanet expers, et apostolicam gratiam inviolatam custodit. Hæc cujus fides non potest sentire defectum, et a cujus fidei doctrina quisquis discordat, vere dicitur, ut et reipsa est, hæreticus [35], etc. Vide not. in cap. 3 lib. III.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in primum fragmentum epistolæ ad Victorem.

Pag. 340. *Οὐ γὰρ μόνον.* Eusebius loco citato historiam controversiæ de die Paschatis in Ecclesia agitatæ narrans, et immoderatum Victoris episcopi Romani zelum, quo Ecclesias Asiæ a communione sua hanc ob causam abscindere tentavit, notans, addit quosdam episcopos id factum minime probantes Victorem ad moderatiora consilia scriptis litteris hortatos esse : « Ex quorum, inquit, numero Irenæus in epistola, quam scripsit nomine fratrum quibus præerat in Gallia, illud quidem defendit, solo die Dominico resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum; Victorem tamen decenter admonet, ne integras Dei Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione abscindat. Et post multa alia in eam sententiam dicta, his etiam utitur verbis : Neque enim de die solum, » etc., ut supra. Confer Socratem, lib. XXII *Hist. eccles.*, cap. 22, pag. 284.

Τῆς ἡμέρας. Frustra Feuard. hic de die Paschatis commentatur, cum diem jejunii intellexerit Irenæus, uti paulo post probabo.

213 *Οἱ μὲν γὰρ οἴονται*, etc. Similiter sæc. III, Dionysius Alexandrinus de jejunii ante-paschalis differentia scripsit in epistola ad Basilidem : Μηδὲ τὰς ἐξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως, μηδὲ ὁμοίως πάντες διαμένουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν, ἄσιτοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας, οἱ δὲ οὐδεμίαν. Et Epiphanius in *Expositione fidei catholicæ*, libris *Contra hæreses* subnexa, postquam de jejunio quartæ et sextæ feriæ, et quadragesimali dixerat, ad jejunium antepaschale, quod in *Canonibus* Timothei Alexandrini vocatur ἡ νηστεία τοῦ Πάσχα, progreditur, atque fideles per hebdomadam Pascha præcedentem solo pane et aqua vesci ad vesperam, et addit : Ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαῖοι, διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτιθέασι, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρις ἀλεκτρυόνων κλαγγῆς. In quibus ὑπέρθεσις et νηστεία distinguuntur; et jejunare quidem dicuntur, qui post abstinentiam totius diei vespere tenui fruuntur cibo; ὑπερτιθέναι vero, qui nec vespera ullam sumunt refectionem, sed omnino abstinent, sive una, sive pluribus diebus, usque ad terminum jejunii, paschale scilicet mane, quod a galli cantu incipit. Atqui de antepaschali jejunio, sive potius extrema ὑπερθέσει, quæ paschali mane solvebatur, Irenæus certissime loquitur, non de jejunio Quadragesimæ; ad quod occasione vocis τεσσαράκοντα hic locus perperam relatus, indeque varie, nec sine violenta detorsione, a quibusdam, præsertim Bellarmino, explicatus est.

Μίαν ἡμέραν. Sine dubio sextam feriam majoris hebdomadæ Irenæum intellexisse, ad hunc locum adnotavit Valesius; utpote de qua Tertullianus lib. *De orat.*, cap. 14, scribit : « Quo (die) communis et quasi publica jejunii religio est. » Alia quoque Tertulliani, et Methodii, necnon Cyrilli Jeros. verba hanc in rem adducit, quibus moti et alii viri docti idem senserunt. Atqui ea sane probant quidem illo die a plurimis jejunatum esse, istis scilicet qui duos dies jejunabant aut superponebant. At vero qui unico tantum die hanc religionem observabant, feria septima id fecisse, et proinde magnum Sabbatum per μίαν ἡμέραν hic intelligendum esse colligo ex lib. V *Constit. apostol.*, cap. 18 : « In Parasceve et Sabbato ex parte omni jejunate, quibus sat virium suppetit, nihil penitus gustantes usque ad nocturnum galli cantum; si quis vero duos dies continere non valet, saltem Sabbatum servet. » Neque probabile est quempiam e jejunantibus ὑπέρθεσιν, ante paschale mane cibum sumpsisse.

Οἱ δὲ δύο. De feria sexta et Sabbato magno recte explicat Valesius.

Οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας, etc. Signo coli post τεσσαράκοντα posito, de quadraginta dierum jejunio hæc verba explicarunt viri eximiæ doctrinæ et pietatis; qua ducti, defensionem jejunii quadragesimalis contra novos Aerianos susceperunt, et ex hoc Irenæi loco ejus antiquitatem probare annisi sunt. Sed neque connexio vocum, nec mss. codd. auctoritas, neque res ipsa hanc distinctionem, quam Rufinus male excogitavit, eique superstructam expositionem admittit, uti Dallæus, ejusque hyperaspistes Laroquanus, et alii probarunt, necnon ipse Valesius in notis ad hunc locum. Dices vero, nulla post τεσσαράκοντα distinctione facta, absurdum verba fundere sensum; neque enim uspiam

[29] Lib. De orat. ad finem. [30] Euseb. lib. VI Hist., cap. 36. [31] Gal. II, 1. [32] Lib. III, c. 3. [33] Rom. I, 8. [34] Luc. XXII, 32. [35] Tertull.; Cypr.; Athan.; Hier.; August.; Theodor.; Bernard.; Lanfranc.

ullum fuit genus hominum, qui diem quadraginta horarum spatio metirentur. Nodum hunc scidit, non solvit Valesius, νηστείαν pro voce ἡμέραν reponendam autumans. Ego ἡμέραν retineo, sed « tempus » interpretor; cujus significationis usum pluribus exemplis probatum lege, si placet, in Psochenii diatriba *De stylo Novi Testamenti*, num. 51, et Vorstii dissert. 3, illi opposita. Imo vero ipse Irenæus in primo hujus fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας, etc., per ἡμέραν, « tempus, » et quidem jejunii, intellexit, non diem paschalem, uti omnes hactenus acceperunt. Hanc enim indigitaturus, non simpliciter ἡμέραν, sed cum addito τοῦ Πάσχα dixisset: aut si in paulo præcedentibus ejus facta fuisset mentio, ταύτης τῆς ἡμέρας scripsisset. Neque sequentibus hic sensus bene congruit, utpote in quibus ea, quæ circa dies jejunii erat, differentia exponitur : quæ sane non ad diversa εἴδη τῆς νηστείας, sed ad ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς ἡμέρας omnino referenda est. Vocem igitur νηστείας in priori quoque istius periodi commate subintelligens, περὶ τῆς ἡμέρας, « de die, » id est, « tempore jejunii » accipio; ita ut sensus istorum Irenæi verborum sit : « non de tempore solum, sed et diversis modis jejunandi ante Pascha, perinde ac circa ipsam paschalem festivitatem, controversiam sive dubitationem in Ecclesia ortam fuisse. » Quibus gemina prorsus sunt ista Socratis lib. v *Hist. eccles.*, cap. 22, pag. 386 : Ἐστὶ δὲ εὑρεῖν οὐ μόνον περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν διαφωνοῦντας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποχὴν τῶν ἐδεσμάτων οὐχ ὁμοίαν ποιουμένους. « Neque vero in dierum duntaxat, verum etiam in ciborum abstinentia inter se discrepare reperiuntur. » Quidam enim, ut in sequentibus narrat, ab omnibus animatis abstinebant; quidam piscibus, quidam etiam ovis, vespere scilicet post jejunium, vescebantur, etc. Qualem differentiam et Irenæus in media hujus fragmenti parte, quæ intercidit, exposuisse videtur. In generali itaque « temporis » notione si et hic τὴν ἡμέραν accipias, planissimus est sensus : quod nempe quidem ὑπέρθεσιν, sive totalem abstinentiam per quadraginta præcise horas continuatam servaverint; uti quosdam in Ecclesia olim fecisse notius est, quam ut probari debeat. Qui vero quadraginta horarum « nocturnarum » una cum « diurnis » mentionem hic incommode factam objiciunt; idem quoque contra Matth. IV, 2, objiciant necesse est, ubi Servator quadraginta non modo « dies, » sed et « noctes » jejunasse dicitur.

Κρατούντων. Ruffini potius interpretationem secutus sum, quam Musculi et Valesii, qui per κρατοῦντας intellexerunt « Ecclesiarum præsides; » ducti auctoritate Socratis, hunc Irenæi locum, quem, uti conjicere licet, præ oculis habuit, ita loco citato imitantis : Αἴτιοι γάρ, ὡς ἡγοῦμαι, τῆς τοιαύτης διαφωνίας οἱ κατὰ καιρὸν τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶτες, etc. Haud memini enim, me uspiam in primævis scriptoribus voce κρατούντων ita simpliciter posita « episcopos » designatos legisse; altera vero significatio in ipso sacro codice Marc. VII, 3, 4, et in Patrum monumentis frequentissime occurrit, et hoc loco antecedenti verbo ἐπιτηρούντων bene respondet. Quocunque autem sensu accipiatur, culpæ τῶν περὶ τὸ ἀκριβὲς κρατούντων, non ipsa jejunii antepaschalis religio, sed diversa observandi ratio ab Irenæo ascripta censeri debet.

Οἱ πρὸ Σωτῆρος πρεσβύτεροι. Sic et præced. pag. οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι. Intelligit vero eos quos nunc dicimus, et quos ipse Irenæus alibi appellat « episcopos; » id quod ex hoc ipso, in quo versamur, aliisque locis clare patet. Neque enim simpliciter ait, οἱ πρὸ Σωτῆρος πρεσβύτεροι, sed addit : οἱ προστάντες τῆς Ἐκκλησίας, ἧς νῦν ἀφηγῆ-

A Atqui προστασία Ecclesiæ penes episcopos est, non penes secundi ordinis sacerdotes. Ne vero ullus dubitandi locus esset relictus, porro subjungit : Ἀνίκητον λέγουμεν καὶ Ἴλιον, Ὑγῖνόν τε καὶ Τελεσφόρον, καὶ Σύστον. Atqui hos episcopos Romanæ Ecclesiæ ipse Irenæus supra pag. 203, lin. 3 seqq. (lib. III, c. 3, n. 3) enumerat : ac ibidem etiam lin. 19 seq. (n. 4) de S. Polycarpo ait : « Ab apostolis in Asia, in ea quæ est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus; » qui tamen ante dicta pag. 464, lin. 24 seq. (in epist. ad Florinum) eidem appellatur, ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος. Porro pag. 200, col. 1, lin. 18 (lib. III, n. 2) memorat « traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur; » et mox pag. 201, col. 1, lin. 13, ait : « eam quam habet ab apostolis traditionem ... per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos. » Ubi quos prius « presbyteros » vocaverat, mox B « episcopos » appellat, et tales ipsa « successionis » voce indicat; siquidem sacerdotum secundi ordinis successio nunquam fuit numerata. Neque hanc vocis « presbyteri » pro « episcopo » acceptionem ad episcopos Irenæo antiquiores restringo, atque ratione ævi, quo præcesserunt, eos ab Irenæo ita dictos puto; uti quidem clarissimis quibusdam episcopalis ordinis defensoribus, præcipue Pearsono part. II *Vindic. epist. S. Ignatii*, cap. 13, visum est. Quippe supra p. 343, col. 2, lin. 13 (lib. IV, c. 26, n. 2), de episcopis sui temporis scribit Irenæus : « Quapropter eis qui in Ecclesia sunt presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostendimus; qui cum episcopatus successionem charisma veritatis certum secundum placitum Patris acceperunt. » Et pag. 344, col. 1, lin. 4 (ibid., n. 3) : « Qui vero crediti sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, ... et principalis consessionis tumore elati sunt, » etc. Et col. 2, lin. 5 (n. 5), C de bonis episcopis : « Cum presbyterii ordine sermonem sanum et conversationem sine offensa præstant. » De quibus et paulo post, pag. 345, lin. 1 (n. 5) addit : « Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et Propheta ait : « Et dabo principes tuos « in pace, et episcopos tuos in justitia [26]. » Cæterum haud meliori jure licet novatoribus exinde colligere, quod Irenæi ævo nulla episcoporum et presbyterorum fuerit distinctio, quam ex eo quod summus V. T. pontifex in sacris Litteris et Philone Judæo aliisque « sacerdos » appellatus sit, colligerint, **214** unum pontificatus et sacerdotii ordinem sive gradum fuisse.

Feuardentii admonitio.

Quoniam vero ex libro Irenæi nostri adversus Marcionem, libro quoque ad Marcianum fratrem, alioque variorum tractatuum, libro denique adversus gentiles, *De scientia* nuncupato, nulla pro certo fragmenta reperio; subjecta quædam partim a Demetrio Diacopo Viennensi, mihi a D. N. Fabro, insignis pietatis et eruditionis viro, liberaliter concessa; partim a Damasceno in *Parallelis* suis inserta et collecta, quæ ad supra nominatos libros forsitan pertinent, subnectam.

Ejusdem adnotationes in utrumque fragmentum sermonis ad Demetrium.

Pag. 342. *Demetrii Diacopi*. Quis fuerit, et quando vixerit iste Diacopus necdum plane novi; fragmentum enim nudum mihi concessum fuit. Sed Græcum, ac munere ecclesiastico Viennæ Galliarum functum esse, vel solus titulus indicat. Conjicio, ex Asia, cum primis illis sanctissimis Ecclesiarum pastoribus et doctoribus, qui Lugdunensem

[26] Psal. CXXXI, 9.

Galliam sua doctrina et pietate illustrarunt, missum fuisse aut eisdem successisse. Constat enim tam ex epistola Ecclesiarum Viennensis et Lugdunensis ad Ecclesias Asiaticas, quam recitat Eusebius, quam ex Photino, Irenæo, Benigno, Andochio, Tyrso, Felice, aliisque plurimis a beato Polycarpo ex Asia in Gallias missis pietatis Christianæ doctoribus, eximiam inter Gallos et Asiaticos Christianos tum coaluisse amoris et consuetudinis conjunctionem.

Immensus cum sit Deus. Quæ hic prædicantur de divina immensitate, potestate, atque providentia, vel adversus Gnosticorum deliriationes, vel gentilium de mundi ortu et cæca fortuna, quam deam fingebant, cæcitatem diriguntur.

Quippe cum sit potestas libera. Ex plurimis libri tertii, quarti et quinti locis apparet Irenæum fuisse eximium liberi arbitrii nostri propugnatorem; idque percommode, ut Simonis Magi idem negantis, et Florini, peccatorum causam Deo, non libero hominum arbitrio tribuentis, impietates refelleret.

Ex Joan. Ernesti Grabii adnotationibus in eadem fragmenta.

Immensus. Hoc Feuardentius una cum priori fragmento a N. Fabro acceptum edidit, nec tamen qui id citaverit, auctorem indicavit. Quod si fecisset, Græca forte alicubi invenire, et meliorem versionem ac sensum genuinum dare potuissem. Sed, ut verum fatear, hæc mihi valde suspecta, nec ipsius Irenæi esse videntur.

Θέλησις. Citat ista Maximus dicto loco cum hac præfatione sive inscriptione : Τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνων, μαθητοῦ τῶν ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, ἐκ τῶν πρὸς Δημήτριον, διάκονον Βιαίνης, περὶ πίστεως λόγων, οὗ ἡ ἀρχή· Ζητῶν τὸν Θεὸν, ἄκουε τοῦ Δαυὶδ λέγοντος. Ubi Irenæum perperam Joannis apostoli discipulum dictum patet; haud certo autem constat, utrum sermo vel sermones *De fide* ei ascripti sint genuini, cum nec in Eusebio, nec in alio veterum scriptorum mentio eorum occurrat. Id vero inde liquet, Feuardentium, vel potius N. Fabrum, a quo hoc dictum accepit, male « Demetrium Diacopum a Vienna » pro « Diacono » scripsisse, et sermonem *De igne* vocasse, quod πυρός forte loco πίστεως legerit.

Adnotationes Fr. Feuard. in fragmentum citatum ab auctore Quæst. et Resp. ad orthodoxos.

Pag. 342. *Non flectere autem genu.* Hujus quoque ritus paulo post Irenæum et Justinum ita Tertullianus meminit : « Die Dominico jejunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaudemus [37]. » Quæ iisdem fere verbis exprimit etiam Hieronymus dial. adv. Luciferianos; insuper Augustinus epist. 119, cap. 15 et 17, et Maximus Taurinensis homil. 1 de Pentecoste.

In quo mentionem etiam Pentecostes facit. Hujus diei observatio, etsi nullibi expressis litteris Novi Testamenti præcipiatur, vere tamen apostolica est, quoniam hujusmodi sacra die missus est in apostolos et primos Christianos cum miris ac ineffabilibus charismatibus suis Spiritus sanctus, qui nascentis Ecclesiæ matris nostræ sanctificaret exordium. Deinde, ut in Actis legitur, Paulus ex Europa trajecit in Asiam, ut festum Pentecostes Jerosolymis cum B. Jacobo et fratribus celebraret [38]. Ac jure certe de Pentecoste Christianorum hoc intelligendum docet Epiphanius cont. hæres. 75. Quid enim illi tunc cum umbris ac figuris Judæorum, quarum tantus erat expugnator? Hujus quoque festi ut apostolicæ traditionis ante Justinum ac Irenæum meminerunt Clemens Rom. lib. v *Constit.*, cap. 21, et Ignatius ad Philippenses; et postea, ut nunc dicebamus, Tertullianus lib. *De corona militis;* denique Augustinus epist. 118.

In qua genu non flectimus. Rationem assignans Hieronymus scribit Pentecosten esse tempus lætitiæ atque victoriæ, quo non genua flectuntur, nec curvamur; sed cum Domino ad cœlorum alta sustollimur [39]. Quibus subscribit Augustinus, epist. 119, cap. 15, item omnes qui postea divinorum officiorum et rituum designaverunt rationes. Aliis vero temporibus non solum in orationibus manus aliquando in cœlos expandebant Christiani, verum et eas aliquoties complicantes, et tundentes pectora, cum omni demissione animi, in genua, in faciemque coram Deo procumbentes Deo supplicabant. « Quando non geniculationibus nostris, » inquit Tertullianus, « etiam siccitates sunt depulsæ [40]? » Et libro *Adversus Judæos*, cap. 10 : « In rebus attonitis, genibus utique positis, et manibus cædentibus pectus, et facie humi volutata, orationem commendare debemus. » Rursumque piissimas inter orandum cæremonias recensens et explicans ait : « In cœlum suspicientes, manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique, sine monitore, quia de pectore oramus [41], » etc.

Adnotationes ejusdem.

Benedicentes. Ecquid ab hoc apostolico viro prodiret, quam quod apostolorum pectus pietatemque spiraret? Hæc enim quæ a Damasceno citantur verba referunt Pauli dicentis : « Benedicite persequentibus vos; benedicite, et nolite maledicere [42]. » Et semetipsum in exemplum proponens ait rursum : « Maledicimur, et benedicimus [43]. » Et princeps apostolorum Petrus similiter jubet non reddere maledictum pro maledicto, sed econtrario benedicere. Sic etenim Christus caput nostrum, « cum malediceretur, non maledicebat [44], » etc. An vero aliquando piis viris liceat justis de causis alicui maledicere, id est probra et convicia in eum proferre, late satis discussimus, *Comm.* in Epist. B. Judæ apostoli, v. 9.

Etiamsi ad interitus periculum. Imo vero tum maxime Deus suis adest, cum abesse putatur; et ex summis periculis eripit, cum actum de illis videtur. Testes sunt Israelitæ in exitu de Ægypto, David, Jonas, Susanna, et alii absque numero. Hinc præclara Philonis Judæi ad suos contribules oratio : « Bono animo esse oportet, viri Judæi, quia tum adest divinum, cum humanum deest auxilium; » lib. *De legatione ad Caium*, et apud Euseb. lib. II *Hist.*

[37] Lib. De coron. milit., c. 4. [38] Act. XX; I Cor. X. [39] Prolegom. in Epist. ad Eph. [40] Lib. Ad Scap., cap. 4. [41] Apol. c. 30. [42] Rom. XII, 14. [43] I Cor. IV, 12. [44] I Pet. II et III.

VARIÆ LECTIONES

Minoris momenti, consulto prætermissæ.

Numeri paginas designant editionis D. Renati Massueti, quarum seriem typis grandioribus textui inseruimus.

P. 2. Eras. et Gall. *Verbum Domini.* — *Et dicere.* In editt. deest, etc. — P. 3. *Commixtum.* Ottob. *mixtum.* — *Mysteria. Eorum.* additum in editt.

P. 3. *In Deum.* Græc. εἰς Χριστόν, *in Christum.*
Flosculum. Editt. *flosculus.*
Ostendemus. Eras. et Gall. *ostendimus.*
Evertendum. Clarom. *vertendum,* Voss. et Pass. *devastandum.*
4. *Coopertum.* Feuard. *opertum.*
Manifestabitur. Ottobon. *manifestetur.*
5. *Ennœam.* Clarom. *ennoiam.*
Et Unigenitum. Editt. omittunt *et.*
8. *Voluit enim,* Clarom. et Pass. *voluit autem.*
9. *Dulcedine.* Clarom. *dulcitudine.*
Confirmat. Clarom. et Dom. *confirmet.*
Et Horon. Editt. omittunt *et.*
14. *Per parabolas.* Cod. Pass. *per parabolam.*
Et Paulum. Pass. *Et Paulum autem.*
Iota et Eta. Clarom. et Ottobon. *iotam et etam,* et sic alibi passim ejusmodi vocabula declinant.
17. *Et non solum.* Editt. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
Cum multæ. Cod. Clarom. cum Eras. et Gall. *cum quando multæ.*
18. *Ideo quia.* Clarom. *id eo quod.*
20. *Quod dereliquerat.* Clarom. *quod reliquerat.*
Rursus timebat. Clarom. *rursus et timebat.*
Dominus noster. In editt. Eras. et Gall. deest *noster.*
25. *Non scientem.* Clarom. *nescientem.*
27. *Amplificatum.* Voss. *inamplificatum.*
28. *Dextrum appellant.* Clarom. Pass. Ottobon. et edit. Eras. *dextram.*
Fabricatum esse. Esse deest in mss. Anglic. et Clarom.
Et Salvatorem. Clarom. Voss. et edit. Oxon. *Et Salvatorem autem.*
29. *Eo quod sint.* Editt. *eo quod sunt.*
Omnimodo. Editt. *omnino.*
30. *Uti in nihilo.* In Pass. deest *in.*
46. *Auferet.* Clarom et Pass. *auferi.*
47. *Agnoscet.* Clarom. et Voss. *cognoscet.*
Cognoscere. Clarom. *agnoscere.*
Fingitur. Clarom. *confingitur.*
48. *A discipulis.* In Cod. Voss. et edit. Oxon. deest *a.*
Et terrestrium. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
51. *Apparuerit.* Clarom. *apparuit.*
Similibus eis. Eras. et Gall. omittunt *eis.*
53. *Evacuatam.* Editt. *vacuatam.*
Recucurrit. Editt. *recurrit.*
55. *Cucurbita autem.* In Voss. deest *autem.*
Cucumis. Clarom. et Merc. 2. *cucumeris.*
Quaternationem. Eras. Gall. Arund. *quaternionem.*
56. *De Aorato autem.* Editt. omittunt *autem.*
Eum dicentes. In Eras. Gall. et Feuard. deest *eum.*
Eum Bython. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *eum.*
59. *Se dicere.* Eras. et Gall. omittunt *se.*
62. *Dationem.* Arund. *donationem.*
64. *Dicent.* Pass. *dicerent.*
67. *Nec cognoscere.* Feuard. *ne cognoscere.*
Sed ne quidem. Pass. *sed neque.*
68. *Et ipsum... et* λ Feuard. Gall. et Eras. omittunt *et.*
Illud quod est. Arund. Merc. 2. cum editt. Eras. et Gall. *illum quod est.*
71. *Et dispositionem.* In Eras. Gall. Feuard et mss. Pass. Ottob. Arund. et Merc. 2. deest *et.*
72. *Hinc etiam.* Voss. et Dom. *hinc enim.*
74. *Adimpleverunt.* Arund. *impleverunt.*
75. *Fecit numerum.* Clarom. *confecit num.*
77. *Recurrit.* Editt. *recucurrit.*
78. *Figurationem.* Ottobon. *figuram.*
Quis enim. Pass. et Voss. *qui enim.*
81. *Aberrasse.* Clarom. et Pass. *oberrasse.*
Novies undecim. Pass. *novies undeni.*
83. *Inciderunt.* Pass. *inciderint.*
86. *De propheticis autem.* In Clarom. *enim* pro *autem.* In Ottobon. *prophetis* pro *propheticis.*
Et similitudinem. Dom. *et in similitudinem.*
90. *Israel autem me.* Editt. *Israel me autem.*
91. *Et tunc.* Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
92. *Et discite.* In editt. deest *et.*
Nesciebant. Arund. et Voss. *non sciebant.*
94. *Descenderit.* Voss. *descendit.*
Quidam enim. Ottobon. *quidam etiam.*
96. *Quæ sit.* Pass. *quæ est.*
Et anima. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
98. *Et Deus Isaac.* Editt. omittunt *et.*
Charactera. Editt. *characterem.*
99. *Per impositionem.* Voss. *impositione,* sine *per.*
Scrutans. Editt. *inscrutans.*
In reliquis. Eras. Gall. et Feuard. et *in reliquis.*
Initio. Arund. et edit. Oxon. *in initio.*
Generavit. Clarom. *generaverit.*
Inquibus. Eras. Gall. et Feuard. *et in quibus.*
100. *Operas justas.* Arund. *opera justa.*
Repromisit. Clarom. et Pass. *promisit.*
Magias. Arund. *magicas.*
Magiæ. Arund. *magicæ.*
Recurrerit. Arund. *recucurrerit.*
P. 101. *Dixit.* Clarom. et Pass. *ait.*
Dæmoniorum. Editt. *dæmonum.*
Invenisse. Editt. *adinvenisse.*
Primo. Clarom. et Pass. *primum.*
Dispositionem hanc. In Pass. deest *hanc.*
Dissolveret. Pass. et Voss. *solveret.*
102. *Affingentes.* Arund. et Merc. 2. *affigentes.*
Imo magis. Editt. *imo et magis.*
103. *Ab eo.* Quidam mss. *a Deo.*
Ad eum Editt. *ad Deum.*
104. *Assentientibus.* Clarom. *consentientibus.*
105. *Qui sint.* Voss. *qui sunt.*
Hoc habes. In Pass. deest *hoc.*
Odisti. Merc. 2. *odis.*
Odi. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *odio.*
108. *Raguel.* Clarom. *Raguhel.*
Eleleth. Eras. Gall. et Feuard. *Elelet.*
109. *Non potuisse eam.* In Eras. Gall. et Feuard. deest *eam.*
Sicut dicunt. Editt. *ut dicunt.*
Cognovisse. Pass. et Voss. *agnovisse.*
Et ipse. Et deest in Eras. Gall. Feuard. Pass. Arund. et Merc. 2.
Generavit filium. In Pass. deest *generavit.*
110. *Exsultantem.* Pass. et Voss. *exaltantem.*
Et angelos. Editt. omittunt *et.*
Participaret. Pass. *participarit.*
Et pinguius. In Editt. et Voss. Arund. et Merc. 2. deest *et.*
Semetipsos. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *seipsos.*
Filiis suis... evertit. In Eras. et Gall. omisso *suis, vertit.*
112. *Nec enim. Enim* deest in Voss.
113. *Timore.* Editt. *tremore.*
Sumus nos. Nos deest in Eras. Gall. Arund. et altero Merc.
Adduxit. Clarom. et Pass. *perduxit.*
116. *Est aliquid.* In editt. Eras. Gall. et mss. Arund. et Merc. 2 omissum *est.*
Hoc non. In iisdem deest *hoc.*
Extra pleroma esse. In Clarom. deest *esse.*
Et pleromata. Eras. Gall. Feuard. Pass. et alter Merc. omittunt *et.*
117. *Qui non possunt... aliquid.* In Clarom. *possint.* In Voss. deest *aliquid.*
118. *Enarravit.* Eras. Gall. et Feuard. *narravit.*
119. *Hæc et facta sunt.* In editt. deest *et.*
Alteri. Eras. Gall. cum Clarom. Arund. et Merc. 2. *altero.*
120. *Abscindere.* Merc. 2 *abscidere.* Eras. et Gall. *abcidere.*
Et si. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
Locum ostendere. Editt. *et locum est.*

P. 121. *Extra pleroma dicunt.* Editt. *dicent.*

Propter necessitatem. Eras. Gall. et Feu. *per necessitatem.*

122. *Continerentur.* Eras. Gall. et mss. Angl. *continentur.*

Nisi Editt. *nisi si.*

123. *Quæ sursum est, emissionis.* Clarom. et Voss. *emissio.*

Ignoravit autem et ea. In Arund. deest *autem.*

Qui sunt intra pleroma. Clarom. Arund. et Voss. *quæ* pro *qui.*

Libro. Clarom. et Voss. *Liber.*

Parte eorum. Editt. *parte ipsorum.*

124. *Natura malos.* Eras. Gall. et Feu. *et natura malos.*

Et reliquorum corrumpentia. Clarom. et Pass. *reliquorum, et corrumpentia.*

Et Æonas. Et omissum in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.

Imago sit. Clarom. et Voss. *Imago est.*

Ad quorum. Feu. in marg. Clar. et Pass. *ad aliquorum.*

Nisi. Editt. *nisi si.*

Quæ... sunt. Clar. Arund. et Merc. 2. *qui... sunt.*

In circumscriptione. In deest in editt. Eras. et Gall. ac mss. Clarom. et Pass.

125. *Hoc quod.* In Arund. et Merc. 2. deest *quod*; in Eras. vero et Gall. *hoc.*

Obumbretur. Voss. *umbretur.*

Separata sint. Editt. cum Pass. Arund. et Merc. 2. *separata sunt.*

Uti ne. In Arund. *ut*; in Voss. *nec.*

Itaque. Voss. *ita quod.*

126. *Simone.* Clarom. Voss. et Merc. 2. *et Simone.*

Ethnicis. Eras. Gall. et Merc. 2. *et ethnicis.*

Qui non sunt dii. Arund. et Merc. 2. *quæ non sunt dii.*

Adinventus. Voss. *inventus.*

Transfigurantes. Clarom. *intransfiguranles.*

127. *Deciderunt.* Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *cecideruni.*

Irrisione. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *risione.*

Is. Editt. *hic.*

Hanc universitatem. In Voss. deest *hanc.*

Veritati. Editt. *et veritati.*

Arbitrati sumus. Arund. *arbitrantes*, absque *sumus.*

Tantum. Deest in Arund.

128. *Enumerari.* Eras. Gall. et Feuard. *annumerari.*

Triacontadem. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *triacontada.*

Sine ullo. Eras. Gall. et Clarom. *sine illo.*

129. *Sed aut Sigen.* In Clarom. deest *sed.*

Enumeratur. Eras. Gall. et Feu. *annumeratur.*

131. *In aliquid.* Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *in aliquod.*

Dicunt eum. Merc. 2. *dicant eum.*

Radium dicant. Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *dicunt.*

P. 131. *Quidnam.* Clarom. et Voss. *quid.*

Illum dicant. Eras. Gall. et Clar. *illum dicent.*

Qui est. Est omittunt Eras. Gall. Feu. et Voss.

Ignorabunt. Cod. Arund. cum Feuard. edit. 1576, *ignorabant.*

Hæc dixerint. Clarom. et Voss. *hoc dixerint.*

Et circumdantem. In Voss. deest *et.* In Clarom. pro *et* legitur *eum.*

Est spiritalis. In codd. Clarom. et Voss. desideratur *est.*

132. *Accidunt.* Clarom. *accedent.*

133. *Et hi ipsi.* In Merc. 2. deest *et*; in Voss. *hi.*

Imagines eorum. In Clarom. deest *eorum.*

134. *Et hoc.* Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*

135. *Qui prædicti sunt.* Er. Gall. et Feu. omittunt. *qui* et *sunt.*

Numquid. Clarom. *an numquid.*

Non cognovisse. Clar. *non agnovisse.*

Monogenem. Eras. Gall. et Feu. *et Monogenem.*

Libro. Clarom. Voss. Eras. et Gall. *liber.*

136. *Horum imagines.* Eras. Gall. et Feuard. *eorum imagines.*

Talia. Clarom. et Voss. *alia.*

Quid quia ex Logo. Er. Gall. *quid qui a Logo.*

Sex. Voss. *septem.*

137. *Supra pleroma.* Eras. Gall. et Feu. *super pleroma.*

In eo Deo. In Voss. deest *eo.*

Super ea. Clarom. et Feu. in marg. *supra ea.*

Alius Deus. Deus non legitur in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.

Hoc idem. In Merc. 2. deest *idem.*

Super omnia. Editt. *supra omnia.*

Quæ sunt deorsum. In Clarom. *sint* pro *sunt.*

138. *Quæritur.* Clarom. et Voss. *quæretur.*

139. *Omnes erant.* Eras. Gall. et alter Merc. cod. *erunt.*

Sapientiam. Voss. et Merc 2. *Sapientia.*

Profundo. Eras. Gall. Arund. Ottob. et Merc. 2. *profundum.*

141. *Propter hoc.* In Feuard. marg. Voss. et Clarom. *propterea.*

142. *Et qui.* Eras. Gall. et Feu. *Et hi qui.*

Quæ erga pleroma. Clar. *qui*, etc.

144. *Quicumque accipiet.* In Er. Gall. et Feu. *et quicumque.* In Clar. et Voss. *accipit.*

Liberabit. Clar. Voss. Gallas. et Feu. *liberavit.*

Ea quæ. In Merc. 2. *hæc quæ.* In Voss. neque *hæc*, neque *ea* comparet.

Deminoratione. Clar. Arund. et Merc. 2. *deminutione.*

Ne a Patre. Arund. *nec a Patre.*

Nec Mater. Clarom. *neque Mater.* Alii, *aut mater.*

P. 131. *Converterunt.* Clarom. Arund. et Merc. 2. *convertunt.*

145. *Autem noster.* In Clar. et Voss. deest *noster.*

In incorruptionem. In deest in Eras. et Gall.

Neque duodecimus. Eras. Gall. et Feu. *nec duodecimus.*

146. *Et tricenarius.* In Arund. et Merc. 2. deest *et.*

147. *Credunt ei. Ei* deest in Voss. et Merc. 2.

Fiunt. Clarom. *fiant.*

Ubi est. Clarom. omittit *est.*

147. *Subsequitur.* Voss. *sequitur.*

Quæ est. Desunt in Eras. et Gall.

Convenire in Hierusalem. In deest in Eras. Gall. et Feuard.

xxxviii. Clarom. et Merc. 2, xxx *et* viii.

Iterum inde. Eras. Gall. et Merc. 2. omittunt *iterum*; Clar. et Voss. *inde.*

Satiavit. Clarom. *satiat.*

Ascendens. Voss. *ascendit.*

Cum veniret. Merc. 2. *cum venerit.*

Sed et secundum. Eras. Gall. et Feu. omittunt *et.*

148. *Contra semetipsos.* Clar. Voss. et Merc. 2. *contra semetipsum.*

148. *Ipsi qui.* Editt. cum Arund. et Merc. 3. *ipsi autem qui.*

Autem annum. In Clar. et Voss. deest *annum.*

Attigit. Voss. *tetigit.*

Absistat. Arund. et Merc. 1 *absistit.* Alii, *abstitit.*

149. *Omnino.* Feuard. in marg Clarom. et Arund. *omnimodo.*

150. *Numerus eorum.* Clar. et Voss. *numerus autem eorum.*

Secundum enim. Eras. Gall. et Feu. *secundum autem.*

Corruit. Arund. Merc. 2. Er. Gall. et Feu. *ruit.*

151. *Ait habere... fratres.* Editt. *habere... fratres dixit.*

Et ipse. In Er. Gal. et Feu. non legitur *et.*

152. *Et renes.* In Clarom. deest *et.*

Post hoc. Editt. *post hæc.*

Scilicet... et. In Voss. et Arund. deest *scilicet*; in Clarom. *et.*

Habebant. Er. Gal. et Feu. *habebat.*

Quasi ut. Voss. *quasi sicut.*

Delirumenta. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *liramenta.*

Typos. Voss. *typus.*

E triginta diebus. Voss. *et triginta dies.*

153. *Serva tuæ.* Voss. *servato*, sine *tuæ.*

154. *Et multa.* Id. *et multum.*

Numerum. In Feuard. Grab. Clarom. et Voss. *et numerum.*

Ex æquo. Voss. *æque.*

Si quis. Feuard. addit *etiam.*

Tanti sint. Clar. *tanti sunt.*

Quæ fiunt. In plerisque, *fiant.*

Accepit. Quidam, *accipit.*

155. *E: arenam.* Editt. omittunt *et.*

P. 155. *Se putat.* *Se* deest in Clarom. Voss. et Merc. 1.

Mutat... jaculatur. Clar. Ar. Voss. et Merc. 2. *mutet... jaculetur.*

Aspectum. Er. Gall. et Feu. *conspectum.*

Relinquentes. Editt. *derelinquentes.*

156. *In charitate.* Feu. in marg. et Clar. *in charitatem.*

Fecit et facit. Editt. Eras. Gall. et Feu. *facit et fecit.*

Excidere. Clar. *excedere.*

Et idem. *Et* deest in Er. Gall. et Feu.

Volatilium. Er. Gall. et Feu. *volantium.*

Autumni. Arund. et Merc. 2. *Autumno.*

Pluviæ. Er. Gall. Arund. et Merc. 2. *pluvia.*

Emissiones. Clarom. et Arund. *immissiones.*

Absolvimus... commendamus. Eras. Gall. et Feuard. *absolvamus... commendemus.*

In futuro. Clarom. *in futurum.*

157. *Diligamus eum.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. *diligamus Deum.*

Vere semper. In Arund. deest *vere.*

A Deo. Arund. *ab eo.*

Per hoc. Clarom. *pro hoc.*

Putas. Eras. Gall. et Feuard. *putes.*

Sciant. Editt. cum Clarom. et Voss. *sciunt.*

Dehinc. Arund. et Merc. 2. *hinc.*

In quem. In Clarom. et Voss. deest *in.*

Discimus. Clarom. *didicimus.*

Lingua. Ejus addit Arund.

158. *De die... illa.* Clarom. omittit *illa.*

159. *Ut ei de.* Clarom. *ut eidem de.*

Et tanta. Editt. *et tantum.*

Exponant. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *exponunt.*

Quoniam sunt. In Clarom. et Voss. *sint.*

Non salvet. Clarom. *non salvat.*

160. *Necessarie.* Deest in Arund.

Participaverunt ei. In Clarom. *ejus.*

Credimus nos. Arund. omittit *nos.*

Resuscitans. Id. *suscitans.*

Relinquitur. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *relinquetur.*

Animæ sunt. Eras. Gall. Feuard. cum Arund. et Merc. 2. *anima sunt.*

Reliqua materia. In Voss. unica vox, *reliquo.*

Et Deum. In editt. et Arund. ac Merc. 2. *et Dominum.*

Sententias. Id. *sententiam.*

161. *Per sapientiam.* Editt. et Arund. *sapientia.*

Ipsi hujus. Clarom. et Voss. *ipsi hi hujus.*

Sint. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *sunt.*

Faciendam. Editt. cum Voss. *faciendum.*

Eorum quæ. Clarom. *rerum quæ.*

Habeat. Clarom. Voss. et Merc. 2. *habet.*

Velit. Eras. Gall. et Merc. 2. *vellet.*

162. *Principatuum.* Clarom. et Merc. 2. *Principum.*

Perfecit. Eras. Gall. Feuard. et Merc. 2. *perficit.*

Et prohibuisset, nihil. Feuard. *prohibuisset, et nihil.* In Arund. et Merc. 2. deest *et.*

Sunt perfecti. In Clarom. et Merc. 2. *sint.*

163. *Semetipsos esse.* In Eras. Gall. Feuard. et Arund. deest *esse.*

Concludetur et circumscribetur. Voss. *concluditur et circumscribitur.*

164. *Et Simone et Menandro.* Arund. *et a Simone et a Menandro.*

Aptatum. Arund. Merc. 2. et editt. *adaptatum.*

Et Basilide. Editt. cum pluribus mss. *et a Basilide.*

Deminoratione. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *deminorationibus.*

Utilitatem. Voss. *in utilitatem.*

Tantum autem. In Eras. Gall. et Feuard. deest *autem.*

165. *Reus erit.* Arund. *reus est.*

Perjurare. Feuard. in marg. et Anglic. codd. *pejerare.*

Tractantur. Eras. Gall. et Clarom. *tractentur.*

Magistrum. Eras. Gall. Feuard. et Merc. 2. *et magistrum.*

Confundantur. Clarom. et Anglic. codd. *confunduntur.*

Dicunt. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *dicant.*

Libidinem. Eras. Gall. et Feuard. *libidines.*

A semetipsis. Iidem præmittunt *et.*

Firmitatem. Clarom. et Merc. 2. *firmitates*, pro quo in Voss. *firmitatis.*

166. *Cujuscunque.* Clarom. *cujusquam.*

167. *Quæ ante facta sunt.* In Clarom. *quoniam* pro *quæ.*

Laborarent. Eras. et Gall. *laborent.*

Temporis. Clarom. *tempus.*

Reminisceretur. Eras. Gall. et Feuard. cum Merc. 2. *se reminisceretur.*

Ab ea. Editt. cum mss. Anglic. *et ab ea.*

Et ea. Eras. Gall. Feuard. Arund. et Merc. 2. omittunt *et.*

168. *Corporis tarditate.* In Clarom. et Voss. *tarditatem.*

Ei communicans. In Voss. *se* pro *ei.*

Scripti. Eras. Gall. et Feuard. *descripti.*

169. *Esse cœperint. Esse* deest in Arund.

Omnia ornamenta. Clarom. *omne ornamentum*; quæ ultima vox etiam in Voss. legitur.

P. 169. *Peccabit.* Eras. Gall. Ar. et Merc. 2. *peccavit.*

170. *Prædicaverint.* Eras. Gall. et Feuard. *prædicaverunt.*

171. *Deus omnipotens.* Clarom. et Voss. *Dominus omnip.*

173. *Postulet.* Clarom. *postulat.*

Distribuit. Clarom. et Voss. *distribuet.*

Dixit. Clarom. *dicit.*

174. *Christum Dominum.* In Arund. deest *Christum.*

Unusquisque eorum. In Clarom. deest *eorum.*

Adinvenerit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *adinvenit.*

175. *Postea deinde.* Eras. Gall. et Feuard. omittunt *postea.*

Et se vero. Editt. omittunt *et.*

176. *Hujus Lini.* Arund. interserit *autem.*

Et cum adhuc. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*

Cataclysmum. Voss. *eum cataclysmum.*

Disposuerit... miserit. Arund. Otthobon. et Merc. 2. *disposuerat... miserat.* Consentit quoad postremam vocem Clarom.

Telesphorus. In mss. Anglic. *Telesiphorus.* In Clarom. scriptum fuerat *Telesiphorus*, sed superscriptum videtur, *Telosporus.*

Eleutherius. Arund. et Voss. *Eleutherus.*

Ex eis. In Clarom. Arund. et Merc. 2. deest *ex.*

177. *Testimonium.* Eras. Gall. Feuard. Voss. et Arund. *et testimonium.*

Advenisset. Voss. et Arund. *venisset.*

178. *Re liquidum. Re* deest in Merc. 1.

Aliquis annuntiaverit. Clarom. et Merc. 2. *aliqui annuntiaverint.*

179. *Qui Evangelium.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. *qui et Evangelium.*

Languorem. Eras. Gall. et Feuard. *languores.*

Verior. Merc. 1. *major.*

Invenietur. Eras. Gall. et Feuard. *invenitur.*

Faciat. Editt. cum Voss. *faciet.*

Male habent. Eras. Gall. et Feuard. *male se habent.*

180. *Acceptione.* Clarom. cum Eras. et Gall. *acceptatione.*

Constabiliret, et eis esse. In Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *constabiliter eis esse.*

Præputium. In Clarom. et Voss. *præputiationem.*

Et constituens. Editt. cum plerisque mss. omittunt *et.*

In domo Arund. *in domum.*

Qui dedit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *qui et dedit.*

Ad judicandum. Clarom. *adjudicandi.*

Iniquitatem. Arund. *iniquitates.*

181. *Paulus.* Deest in Voss.

Ipse autem. In Arund. deest

autem.

P. 181. *Et erat. Et* deest in Clarom. et Voss.

182. *Invenire.* In Voss. *adinvenire;* in Clarom. *et invenire.*

Neque prophetæ. In Eras. et Gall. deest *neque.*

183. *Continere. Se* additur in Eras. Gall. et Feuard.

In comparatione nostra. Clar. Arund. et Voss. *in comparationem nostram.*

Per quod. Clarom. Arund. et Merc. 2. *et per quod.*

Omnimodo. Eras. Gall. et Feuard. *omnino.*

Talia habent. In Eras. Gall. Feuard. Arund. et Merc. 2. *habeant.*

Cum verbo suo. Arund. omittit *cum.*

185. *Baptista.* Clarom. *Baptizatore;* pro quo vitiose in Arund. et Merc. 2. *Baptistare.*

Et umbra. Arund. *et in umbra.*

186. *Post me venit.* In Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *veniet.*

187. *Contemnant.* Iid. cum Feuard. *contemnent.*

Altissimis. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *excelsis.*

Glorificabant. Eras. et Gall. *glorificant.*

Salutare. Clarom. *salutarem.*

Et sectator. Et deest in omnibus mss.

Promiserit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *promisit.*

188. *Factus esset.* In iisdem, *est.*

Inhabitavit. Iid. *habitavit.*

Erat ei. Arund. *et erat ei.*

A quo. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. omittunt *quo.*

Cujus. Er. Gall. et Merc. 2. *cui.*

Descenderit. Iid. cum Arund. et Feu. *descenderet.*

Faciens vinum. Arund. *faciens in vinum.*

192. *Joannis.* Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *Joannem.*

Sed simul. Iid. omittunt *sed.*

Vere. Deest in iisdem.

193. *In cœlos.* Iid. *in cœlum.*

194. *A facie.* Desunt in iisdem.

Hæc adimplevit. Eras. Gall. et Feu. omittunt *hæc.*

195. *Enim vere.* In Er. et Gall. deest *vere.*

Sic et. Et deest in Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2.

Multo durius. Multo deest in Voss.

Putabat. Eras. et Gall. *putabant.*

Solventes. Voss. *absolventes.*

Eos a. Eos desideratur in Eras. et Gall.

196. *Inquit.* Deest in iisdem, et Merc. 2.

Erat cum eo... sumus. In Clar. *erat* et *sumus* desunt.

Quodcunque. Eras. Gall. et Feu. *quæcunque.*

Nativitatem autem. Autem deest in Er. Gall. et Feu.

Impletam. Voss. *adimpletam.*

197. *Prophetæ dicunt.* Arund. *Propheta dicit.*

Et movemur. Eras. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. omittunt *et.*

In quo statuit. Arund. *in quo et statuit.*

Sub Domini. Arund. *sub Deum.*

Funiculum. Id. *funiculus.*

Dans vobis. Vobis deest in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.

In populo. Editt. omittunt *in.*

198. *Ab invicem.* Eras. Gall. et Feu. omittunt *ab.*

Nos et causam. Editt. *nos autem et causam.*

199. *His qui ex gentibus.* Iid. *ipsis qui,* etc.

Esse docebant. In Voss. *docebant.*

Conterritus. Merc. 1. *contritus.*

200. *Eumdem scientes Deum.* Editt. cum Arund. Otthob. et Merc. 2. *Scientes eumdem esse Deum.*

Ascendi Hierosolymam. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *ascendi in Hierosolymam.*

201. *Fuerit Apostolorum.* Iid. *fuit.*

Thessalonicam. Clarom. Arund. et Merc. 2. *in Thessalonicam.*

Ipse facit. In Merc. 1. *fecit.*

Festinaret. Eras. Gall. Arund. et Merc. 1. *festinavit.*

Spiritus sanctus. Sanctus deest in Eras. et Gall.

202. *Discessum meum.* Iid. *discessum nostrum.*

Refutet Lucam. Editt. cum Merc. 2. *refutet et Lucam.*

Baptizatus sit. In Voss. *fuerit.*

Nocte. Clarom. *noctu.*

Et divitis. Illius addunt editt.

De publicano. Iid. omittunt *de.*

Vaniloquio suo. Suo deest in Voss.

204. *Desuper adveniens.* Editt. cum Otthob. Arund. et Merc. 2. *desuper veniens.*

Qui locutus sit. Iid. *qui et locutus sit.*

De suo nomine. Editt. omittunt *de.*

In glorificationem. Editt. cum Arund. Otthob. et Merc. 2. *ad glorificationem.*

Passum dicunt. Iid. *dicant.*

Dicentem. Editt. *et dicentem.*

205. *Spoliabat.* Iid. *exspoliabat.*

206. *Adaperuit.* Iid. cum Arund. et Merc. 2. *aperuit.*

Non ergo. Arund. *non enim.*

Eum factum. Voss. *eum esse factum.*

Qui passus... venturus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *qui et passus... venturus est.*

Ergo in semetipsum. Er. Gall. Feu. Clar. Ar. *in semetipso.*

Et invisibilibus. Arund. *et in invisibilibus.*

Immisit. Er. Gall. et Feu. *misit.*

Abacuc. Ambacum in Clar. et Voss.

207. *De Antichristo est.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. pro *de* habent *ex.*

P. 207. *Inhabitavit.* Iid. et Voss. *habitavit.*

Romanos alloquens. Clar. et Merc. 2. *Romanis colloquens.*

Quoniam quotquot. Editt. et Merc. 2. *quia quotquot.*

Pro nobis mortuus est. Est omittitur in Er. Gall. et Feu.

Et passus. Iidem cum Arund. et Merc. 2. *est passus.*

In cœlos. Editt. *in cœlum.*

Ipse est. Enim addunt iid.; *est* vero omittunt Er. Gall. Ar. et Merc. 2.

208. *In vobis.* Er. et Gall. omittunt *in.*

Effundere. Se additum in Er. Gall. Clar. et Arund.

Novitatem. Voss. *novitate.*

Petiit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *petit.*

Et pollicente. Ei additur in Voss.

209. *Unde oportebit.* Editt. *Unde et oportebit.*

Non erat ergo. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *ergo.*

Liberare. Editt. cum Ar. Otthob. et Merc. 2. *eliberare.*

210. *Manifestum facit eum.* In editt. et Arund. ac Merc. 2. *fecit.*

Petrus. Arund. et edit. Oxon. *et Petrus.*

Increpavit. Voss. *increpuit.*

Avolaret. Voss. *voluret.*

Passuri essent. In Er. Gall. et Feu. *erant.*

Interficerent. Clar. Voss. et Merc. 2. *interfecerant.*

211. *Allunivit.* Voss. *adunavit.*

Conjunctus. Clar. *counitus,* pro quo vitiose in Arund. et Merc. 2. *cognitus.*

In amicitiam. Er. Gall. et Feu. *ad amicitiam.*

Etiam in eos. Clar. *et in eos.*

Rudi. Clar. Ar. et Merc. 2. *rudis.*

De Virgine. Edit. Oxon. cum Arund. et Merc. 1. *ex Virgine.*

212. *Ex Joseph.* Er. Gall. et Feu. *de Jos.*

Percipiunt, et paulo post, *percipere.* In editt. *recipiunt, accipere.*

Prophetis omnibus. Omnibus deest in Eras. et Gall.

213. *A Deo.* Desunt in Arund.

214. *Dicens hoc.* In editt. *hæc.*

Hic enim. Feuard. in marg. et Voss. *hinc enim.*

Imponens. Arund. *apponens.*

Plena est terra. Clar. *plena fit terra.*

Et ex monte. In Clarom. et Voss. deest *et.*

216. *Post deinde.* Er. Gall. et Feu. *et post deinde.*

Data est. Er. Gall. et Merc. 2. *data esset.*

Servatus. Voss. *salvatus.*

Descenderet. Merc. 2. *descenderit.*

Interpretatæ sunt Scripturæ. In Clar. *hæ Scripturæ.*

Sectatores. Clar. et Voss. *asse-*

etatores.

P. 216. *Quæ bene... fuerant. Quia... fuerunt* in Feu. marg. et Voss. In Clarom. *quæ... fuerunt.*

217. *Ipse dabit.* In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *donavit.*

Quæ est ex Virgine. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. omittunt *est.*

Daniel prævidens. In Voss. *providens.*

Ex virtute. Editt. cum Ar. Otthob. et Merc. 2. *et ex virtute.*

218. *Tanquam hominem.* Editt. cum Merc. *et tanquam hominem.*

219. *In ea epistola. Ea* deest in editt. et pluribus mss.

A terra. Voss. *de terra.*

Et a Paulo. Et deest in Er. et Gall.; *a* in Voss. et Merc. 2.

Adhuc cum. Ar. *cum adhuc.*

220 *Et tamen. Et* deest in Er. Gall. Feu. et Merc. 2.

Recirculationem. Clar. et Voss. *recircumlationem.*

Evenit. Voss. *venit.*

Adimplentem. Editt. *implentem.*

Omnino... recaptivatus. In Merc. 2. deest *omnino*, et exstat, *recaptivatur.*

Ab inimico. Merc. 2. *ab inimicis.*

Læsus est. Editt. *læsus erat.*

221. *Quod sim dignus.* Editt. cum Merc. 2. *quoniam*; Voss. *quia.*

222. *Factum.* Merc. 2. et Otthob. *esse factum.*

Liberatus fuerit. Editt. cum Arund. *liberatus fuit.*

223. *Nitidissimum.* Merc. 2. *mundissimum.*

Neque vana. Arund. *atque vana.*

In eis. In deest in Eras. Gall. et Merc. 2.

Ad donandum. Editt. *ad dandum.*

224. *Medietates.* Feuard. in marg. et Clar. *mediationes.*

Perficit. Er. Gall. Arund. et Merc. 2. *perfecit.*

Passiones. Iid. cum Feuard. *passionem.*

227. *Omni modo.* Editt. cum Merc. 2. *omnino.*

Nostrum. Deest in Er. Gall. Arund. et Merc. 2.

Libro. In Er. Gall. Clar. Arund. et Merc. 2. *liber.*

228. *Existimavit.* Arund. *existimabat.*

Differentia. Mss. *differentiam.*

Plasmatis. Feuard. in marg. et Voss. *plasmationis.*

Dominatur. Clar. Voss. et Merc. 2. *dominetur.*

Dominum nostrum. Nostrum deest in Eras. et Gall.

Et... autem. Et deest in Er. Gall. et Feu.; *autem* in Arund.

Vocari. Feu. in marg. Clar. Ar. et Voss. *vocare.*

229. *Auribus percipe.* In Clar. *percipite.*

Sunt... qui est. Prius deest in Er. Gall. Arund. et Merc. 2. posterius in Voss. utrumque in Clarom.

P. 229. *Verba sint.* In Clar. et Voss. *sunt.*

Sermonibus credetis. In Er. et Gall. *creditis.*

Si Moysi. Particula *si* omissa in posterioribus Feuard. editt.

Et credunt multi. Editt. Feu. et Oxon. *credunt et multi.* Sed in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. deest *et.*

Ex circumcisione. Eras. Gall. et Feu. cum Voss. et Merc. 2. *a circumcisione.*

Qui et emebant. Arund. *et qui emebant.*

230. *Accucurrerunt.* Editt. *accurrerunt.*

Sed et adhortabatur. Er. Gall. cum Voss. et Merc. 2. omittunt *et.*

233. *Præteriit.* Editt. *præterit.*

234. *Sine Patris beneplacito.* In editt. et codd. Arund. et Merc. 2. *nisi* pro *sine*; in Arund. *bono placito.*

Indeterminabilem. Iid. *interminabilem.*

Cognominatis. Iid. *cognomine.*

Incognitus. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *ignotus.*

Potest. Iid. *possit.*

Sibi elegerunt. In Feu. marg. et Voss. *elegerint*; in Merc. 2. deest *sibi.*

Omnes. Eos additur in editt. et Merc. 2. in his vero, ut et in Eras. et Gall. deest *omnes.*

Generaverit. In Er. Gall. Feu. Voss. et Merc. 2. *generavit.*

235. *Hic est autem.* In quibusdam editt. et mss. *enim.*

Revelat autem. Editt. cum Ar. et Merc. *enim.*

236. *Filios ei.* Feu. in marg. et Voss. *filios ejus.*

Occidente. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *ab occidente.*

Continere. Se additum in editt. et Anglic. om.

Escam. Editt. *escas.*

237. *Effugabilis.* Clar. Ar. et Merc. 2. *fugabilis.*

Collocutus est. Eras. Gall. et Feu. *locutus est.*

238. *Percipimus.* Vet. Feu. cod. Clar. et Voss. *percepimus.*

Et factorem. Desunt in Er. Gall. et Merc. 2.

Una... salus. Est additur in editt. et Ar. ac Merc. 2.

Ducunt hominem. Iid. *adducunt.*

Secundo. Merc. 2. *secundus.*

Unde abjectus. Editt. cum Anglic. *unde et abjectus.*

Deus... dixit. Er. Gall. cum Ar. et Merc. 2. *Dominus... dixit.*

Patrem. Tuum additum in Arund.

Et iterum. Secundo additum in editt. et Anglic.

239. *Prænuntiantes.* Voss. *renuntiantes.*

Credueretis... crederitis... In Ar. *credideritis... credideritis.* In Merc. 2. *credideritis... credetis.*

Et in viam. Et deest in Voss.

P. 239. *Ipsa... temporis.* In eodem deest *ipsa*, et *tempus* legitur.

Ulla alia. Nulla in Ar. et Merc. 2.

Vespere. Clar. *vespera*; Feu. in marg. *a vespera*; Voss. *a respere.*

Quoniam autem. In Merc. 1. *quoniam ante.*

240. *Aliquando exhortante.* Ed. cum Voss. et Merc. 2. *aliquando vero exhortante.*

Scriptura. Editt. cum Voss. *et Scriptura.*

Super multa. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *supra multa.*

Annuntiatus sit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *annuntiatus est.*

241. *Datæ.* Editt. *quæ data est.*

Per prævaricationem. Voss. *prævaricatione.*

Et prædictam Pharisaicam. Editt. cum Voss. *prædictam, et Pharisaicam.*

Erga... erga. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *circa... circa.*

Simile illi. Clarom. *simile illud.*

A se docebantur. In Clar. et Voss. *ducebantur.* Sed in mss. frequens commutatio o et u.

Et Isaias ait. Editt. cum Anglic. *ait Isaias.*

242. *Tanquam teipsum.* Clar. *sicut teip um.*

Et forte non. Clar. *et forte si non.*

Vende... sequere. Editt. cum Ar. et Merc. præmittunt *et.*

Sequebantur eum. In Voss. dees *eum.*

Fecit. Editt. *facit.*

Auferre. Editt. et mss. quidam, *auferre.*

243. *Ipsi.* Eras. et Gall. *ipse.*

Exquirit Deus. In Er. Gall. Ar. et Merc. 2. deest *Deus.*

In quantum. Iid. omittunt *in.*

244. *Permanere.* Er. Gall. et Merc. 1. *manere.*

Hoc ideo... In editt. Arund. et Merc. 2. *hæc.*

Illuc congregabuntur. In iisdem, *illic.*

Juxta typum. Clar. *secundum typum.*

Et rursus. Editt. *rursum* sine *et.*

Sæculorum. Voss. *sæculi.*

Itaque. Ita quod in Feu. marg. et Voss.

Habet. Editt. et mss. quidam, *habeat.*

Concupiscentes. Er. Gall. et Feu. *cupientes.*

245. *Et non solum. Autem* additur in editt.

Hæc autem. Editt. *Hoc autem.*

Tanquam misericordiam. Clarom. *quasi miseric.*

A foris. Editt. cum Ar. et Merc. *foris.*

246. *Ego Dominus.* Eras. Gall. et Feu. *ego sum Dominus.*

Scilicet consecrati. Er. Gall. et Feu. *scilicet et consecrati.*

Conservatur. Feu. in marg. et Voss. *conserratus.*

P. 246. *Et sine his.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *et.*

Disposuit Dominus. Dominus deest in Er. Gall. Ar. et Merc. 2.

Admoneri. Editt. cum Merc. 2. *admonere.*

247. *Affligebat.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *subaffligebat.*

Propter hoc. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *et propter hoc.*

Ait eis. Eis deest in Er. et Gall.

Etiam timorem. Editt. *et timorem.*

Acceperimus. Voss. *accepimus.*

Diligat Dominum. Editt. cum Merc. 2. *Deum.*

Præceperit. Editt. *præcepit.*

Oblationem eorum. In Merc. 2. *oblationem.*

Typicas. Deest in Merc. 1.

248. *Meus est enim.* In Er. Gall. Feu. et Merc. 1 deest *enim.*

Ei dans. In Arund. deest *ei.*

Tribulationis tuæ. Tuæ desideratur in Arund.

Admonet. Voss. *monet.*

Sacrificia. Er. Gall. Feu. Voss. et Merc. 2. *sacrificium.*

De Saba. A Saba in Voss.

Cinnamomum. Clar. Ar. et Merc. 2. *cinnamum.*

Ne confisi. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *nec.*

Offerant. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *offerrent.*

Per eumdem. Editt. cum Ar. præmittunt *sic.*

Mihi in sacrificiis. Tuis additum in Merc. 2.

249. *Pingues.* Deest in Arund.

Sequere eam. Clar. *persequere eam.*

Docens. In Merc. 2. *docebat,* indeque in altero eorum *et* ante dicebat positum.

In Ecclesia. Editt. cum Ar. et Merc. 2. præmittunt *et.*

250. *Paupere.* Er. Gall. Clar. Ar. et Merc. 2. *paupera.*

Fratrem. Suum addit Arund.

Foris enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *a foris enim.*

Non qui malum. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non eum qui malum.*

251. *Non offerunt.* Iid. *jam non offerunt.*

Defluunt. Clarom. *effluunt.*

Offerimus enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *offerimus autem.*

Fœnerat. Iid. cum Ar. *fœneratur.*

252. *Et oblationes. Nostræ* additur in editt. Arund. et Merc. 2.

Glorificatur. Merc. 1. *significatur.*

Et omnimodo. Editt. cum Ar. *et omnino.*

Exponite mihi. Editt. cum Voss. et Merc. 2. præfigunt *et.*

Facta sunt. Sunt deest in editt. et Ar.

Et cum unoquoque. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *etiam cum unoquoque.*

Quasi jam. Jam omittit Feuard.

Quæ facta sunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *quæ ab eo facta sunt.*

253. *Perducit ad Deum,* Editt. cum Merc. 2. *ducit.*

Prædefinierat. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præfinierat,* vel *præfiniverat.*

Bene ergo. Ergo deest in Er. Gall. Ar. et Merc. 2.

Subtus terram. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sub terra.*

Viderent. Clarom. *videant.*

Et rursus. Merc. 2. et editt. Oxon. addunt *autem.*

254. *Aptavit.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *adaptavit.*

Colloquereiur. Merc. 2. *colloquetur.*

Hominibus, quibus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *Ab hominibus, a quibus.*

Visus autem. Iid. *visus est autem.*

Percipiunt : sic. In Merc. 2. *recipiunt.*

Loquetur. Ar. et Voss. *loquitur.*

Ministrante. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *administrante.*

255. *Qualis et quantus.* Iid. *qualis est et quantus.*

Non solo. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non solum.*

Transgressori. Clarom. *transgressorum.*

Erga Deum. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *erga Dominum.*

Et pius. In Eras. Gall. et Feu. deest *et.*

Ejus adventu. Iid. *adventus.*

Et non in igne. Et omissum in Clar. et Ar.

256. *Hic enim. Dei* additum in editt. ac Arund. et Merc. 2.

Cinctum. Editt. *accinctum.*

Cecidi... dicebat. In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *et cecidi et dicebat.*

Universam terram. Clar. et Ar. *omnem terram.*

257. *Præmonstraret.* Editt. cum Ar. et Voss. et Merc. 2. *prædemonstraret.*

Propheta. In Clar. et Merc. 1. *Prophetes.*

Ea quæ non est misericordiam. Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *non misericordiam.*

Sanctificare eos. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *et sanctificare eos.*

Justorum castris. Iid. *a justorum castris.*

258. *Sed etiam partus.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sed et partum.*

Qui non ligatur. Clar. non ligatus. Arund. et Voss. *non colligatus.*

259. *Cæsaris.* Deest in Arund.

De somno. Deest in Merc. 2.

Et videte. Er. Gall. et Feu. omittunt *et.*

Metit... metit. Clar. *metet... metet.*

Ego enim. In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *et ego enim.*

Deservierunt. Clar. *servierunt.*

In terra. Arund. *in terram.*

260. *Evangelizare.* Clar. *et evangelizare.*

P. 260. *Ostendens Dominus* additur in Arund.

Adimpleta. Editt. *impleta.*

Et Philippus... et quemadmodum. Et utrobique deest in editt. Ar. et Merc. 2.

Et passus est. Deest in Voss.

Qui... habebant. Editt. cum Voss. Ar. Otthob. et Merc. 2. *quæ... habebat.*

In eum. Clar. et Voss. *in eo.*

Novissimo tempore. In editt. Arund. et Merc. 2. *novissimis temporibus.*

Reluctantem. Se additum in Arund.

Nec fraudare. Iid. *non fraudare.*

Palpabilem et visibilem. Er. Gall. et Feu. *visibilem, palpabi'em.*

261. *Sed hæc.* Feuard. Grab. et Voss. *sed et hæc.*

Sicut demonstravimus. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. interserunt *et.*

Hoc et per. In Er. Gall. et Feu. *hæc.*

262. *Perficietur.* Clar. et Voss. *perficitur.*

Sed et. Voss. *sic et.*

A Christianis. A deest in Er. et Gall.

Ex ipsis. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *et ex ipsis.*

263. *Et reddam vobis.* In Feu. marg. et Clar. *ut* pro *et.*

Danda ... cibaria. Clar. et Voss. *dandam ... cibariam.*

In Ecclesia primo apostolos. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *primo in Ecclesia apostolos.*

Placebat Deo. Feu. Grab. Clar. et Voss. *et placebat Deo.*

Mittitur ... propheta. Er. Gall. et Ar. *mittit.. prophetam.*

De pane. In Er. Gall. Feu. et Ar. præmittitur *et.*

264. *Exponebat Dei.* In Eras. et Gall. *Domini.*

Non abiit. Er. Gall. et Feu. *non enim abiit.*

Et propter hoc. Iid. *ea propter.*

In eum omnes. In Voss. non legitur *omnes.*

Morietur ... dominabitur. In Merc. 1. *moritur;* in Arund. et Merc. 2. *dominatur.*

Nolo enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non enim volo.*

Bibebant autem. Iid. *bibebant enim.*

265. *Idololatræ sitis.* In Arund. *simus.*

Una die. Id. *in una die.*

Adhuc etiam. Adhuc autem et in editt.

Aiunt ... quoniam. Aiunt deest in Clar. Voss. et Merc. 2. *quoniam* in Clar. et Voss.

Pluribus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *plurimis.*

Vocati. Editt. cum Ar. *sunt vocati.*

Idololatræ. Clar. Ar. et Merc. 1. *idololatres.*

Hoc dicit. Hoc deest in Er. Gall. Ar. et Merc. 2.

P. 265. *Inanibus verbis.* Clar. et Ar. *inanibus sermonibus.*

A cælo. Arund. *de cælo.*

Sodomæ. Editt. et Merc. 2. *Sodomis.*

266. *Aucta est.* Editt. *adaucta est.*

Sed ab ipsis. Iid. *Sed etiam ab ipsis.*

Judicaverit...percussit. Iid. cum Ar. et Merc. 2. *Adjudicaverit.... percusserit.*

Immiserunt. Quidam *miserunt.*

Occurrit. Editt. *occurret.*

Præfocati fuissent. Iid. cum Ar. et Merc. 2. *præfocati essent.*

Æternam vitam. Clarom. præmittit *et.*

In epistola. Desunt in Clar. Eras. et Gall.

Quibusdam autem. Autem deest in Er. Gall. Feu. et Merc. 2. At Clarom. pro *autem* habet *vero.*

Subjiciuntur. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *subjecti sunt.*

Sed induravit. Eras. Gall. et Feu. interserunt *et.*

Nosse. In editt. et Merc. 2. *cognoscere.*

Excæca. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *obcæca.*

Uti judicentur. Er. et Gall. *et judicentur.*

267. *Et tabernaculum. Et* deest in editt. Voss. et Merc. 2.

Secundum virtutem. Suam interserunt editt. cum Ar. et Merc. 2.

Ægyptii. Enim addunt Er. Gall. et Feu.

Universos. In Voss. *universe ;* in editt. Arund. et Merc. *eos* additum.

Post deinde. Er. Gall. et Feu. *post inde.*

Et ex acquisitione. Clarom. *et exquisitione.*

Fuerit deductus. In Ar. et Merc. 1. *fuerat.*

Et hujusmodi. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. omittitur *et*, ut et paulo post ante *comparatio.*

268. *Primo.* Editt. et Merc. 2. *prius.*

Nobismetipsis. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *in nobismetipsis.*

Dei...juste quemadmodum ... ostendimus. Prima vox deest in Voss. secunda in Arund. postremæ duæ in Merc. 2.

Deservire. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *servire.*

269. *Filiorum fructum.* In Feu. et Voss. *fructus.*

Senior est. Est deest in Voss. Ar. et Merc. 2.

In universam. In deest in Er. Gall. Feu. et Merc. 2.

Verbum Dei. Est additum in editt.

Possedit. In Arund. *qui possedit.*

Venit enim. Enim deest in editt.

Caro corruptibilis. Caro deest in Voss. et quibusdam Eras. editt.

Nec esse. Editt. cum Ar. et Merc. 2. interserunt *enim.*

270. *Et per omnem.* In editt. ac Merc. 2. deest *et.*

Scripturas. Iid. *Scripturam.*

Ut obvenit. In Feu. marg. et Voss. *evenit.*

Indigenti. Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *indigente.*

Deficit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. *defecit.*

Sed pareret. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sed cum pareret.*

271. *Corpus.* Deest in Arund.

Participare. In Voss. *participari.*

Aut et aliter. In Eras. Gall. et Feu. deest *et*, in Clarom. *aut.*

Fingunt. Feu. in marg. et Clar. *fingent.*

273. *Et intende, et prospere.* In editt. Ar. et Merc. 2. deest utrumque *et.*

Regenerat. Merc. 2. *generat.*

Dorsum suum. Editt. præmittunt *et.*

In Jerosolymam. Iid. omittunt *in.*

Annuntiaverunt. Merc. 2. *enuntiaverunt.*

274. *Gentibus.* Arund. et Merc. 2. *Gentilibus.*

Suscepisset. Editt. cum Ar. Ottob. et Merc. 2. *suscepit.*

A mortuis. Editt. *ex mortuis.*

Crediderunt. Clarom. *crediderant.*

In Choreb. Editt. cum Ar. Ottbob. et Merc. 2. *in monte Choreb.*

275. *Donavit hominibus.* Er. Gall. et Feu. præmittunt *et.*

Non veni. Clarom. et Voss. addunt *enim.*

Usque ad. Ad deest in Er. Gall. et Feu.

Futura hæc. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *affutura hæc.*

Resurrexerunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *surrexerunt.*

276. *Et utrorumque.* In Er. Gall. et Feu. deest *et.*

Unitum Editt. Ar. et Merc. 2. *adunitum.*

Multa vero. Er. Gall. et Feu. *multa etiam.*

Hæc ita. Editt. *hoc ita.*

Immittit. Voss. *mittit.*

Extra agnitionem. Editt. præfigunt *et.*

277. *Exquireret.* Clarom. *exquirerent.*

Ab altero. Deo additum in editt. Ar. et Merc. 2.

Occiderunt eum. Eum deest in Er. Gall Grab. Ar. et Merc. 2.

Deum patrem ... facit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *unum Deum patrem . . fecit.*

278. *Obediunt sibi.* Arund. *obediunt ei.*

Tradidit autem. Eum addunt Ar. et Grab.

279. *Erant homines.* In editt. Ar. et Merc. 2 *hominum.*

Et mittenti. Voss. *et emittenti.*

Alios servos. Er. Gall. et Feu. *et alios servos.*

Tauri mei. Iid. cum Merc. 2 omittunt *mei.*

In negotiationem. Ad pro *in* habent editt. cum Ar. et Merc. 2

Recumbentes. Arund. *discumbentes.*

Dicit ei. Voss. *dixit ei.*

280. *Pauci.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. addunt *vero.*

Nec alius. Iid. addunt *quidem.*

Indignos quidem. Voss. *Indignos quoque.*

Filium suum ... ei. In Voss. desunt *suum... ei.*

282. *Eo quod.* Arund. *ex eo quod.*

Dominus ejus. Ejus omittitur in Clarom.

In die qua. Merc. 1. *in die in qua.*

Quidem ei. Er. Gall. et Feu. omittunt *ei.*

Ac suæ potestatis. Voss. *ac suæ potentiæ.*

Non possunt. In Merc. 2. *non possint.*

Facere. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *agere.*

283. *Corinthiis : nescitis.* Editt. Ar. et Merc. 2. *ad Corinthios : non scitis.*

Quoniam hi. Hi deest in Arund.

Ut comprehendatis Clar. *ut apprehendatis.*

Dominus docuit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. præfigunt *et.*

Non in tantum. Iid. cum Voss. omittunt *in.*

Si hoc. Editt. addunt *autem ;* Eras. vero et Gall. omittunt *hoc.*

Potest quidem. Quidem deest in Er. Gall. et Merc. 2.

284. *Recapitulans.* Clar. et Voss. *reconcapitulans.*

In semetipso. Editt. cum Ar. et Merc. 2 *in seipso.*

Præstavit. Iid. *præstitit.*

Corinthiis. Iid. *ad Corinthios.*

Zelus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. præmittunt *sunt.*

Dissensiones. Voss. *dissensio est.*

Apostolus poterat. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. interserunt *quidem.*

Manus. Eras. Gall. et Feuard. *manum.*

Accipere. Iid. cum Grab. *percipere.*

Erga Deum. Iid. *circa Deum.*

Nunc nuper. Voss. hic et paulo post omittit *nunc.*

285. *Neque Deum.* Editt. interserunt *enim.*

Irrationales sunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *irrationabiles.*

Ne quis eum. Eum deest in Voss.

Id est, non. Arund. *hoc est autem, non.*

286. *Obduratus.* Voss. *inobduratus.*

Recipies. Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *percipies.*

Mittentur. Editt. *mittuntur.*

A regia. Iid. excepto Voss. omittunt *a.*

287. *A me.* Desunt in Arund.

Præparavit. Editt. *paravit.*

Deum. Editt. *Dominum.*

288. *Inter mulierem.* Iid. omittunt *inter.*

Facta sunt. In editt. Ar. Voss.

et Merc. 2 *sint*.

P. 288. *Attendite. Enim* addunt editt. cum Ar. et Merc. 2.

Abscesserint ... fuerint ... sit. Editt. *abscesserunt ... fuerunt ... est.*

In multis. Priorem vocem omittit Clar. utramque Voss.

Et ad veritatem. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *et*.

289. *Altero libro.* Iid. *alio libro.*

292. *Magistrum nostrum.* Eras. et Gall. omittunt *nostrum*.

Proprios faciens. Grab. ex cod. Arund. interserit *nos*.

Domino. In Feuard. marg. et Voss. *Deo.*

293. *Venit in aliena.* In editt. Ar. et Merc. 2 *advenit.*

Remissionem peccatorum. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. præfigunt *et*.

Et fit. Eras. Gall. Feu. et Ar. et Merc. 2. omittunt *et*.

295. *Aberrare.* Eras. Gall. Feu. et Ar. *oberrare.*

297. *Attributa vita.* In editt. *tributa.*

Adjutorium ut vivant. In editt. Ar. et Merc. 2. *adjutorio.*

298. *Assumptionem.* Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. præmittunt *et*.

Projectus est. Iid. (excepto Ar.) omittunt *est*.

Æstimet. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *existimet.*

Ventrem. Merc. 2. *ventre.*

299. *Derelictus.* Merc. 2. *relictus.*

300. *Redintegratiònem.* Editt. cum Voss. Ar. Otthob. et Merc. 2. *reintegrationem.*

Adunitionem. Merc. 2. *unionem.*

Corinthiis dicens sic. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. *ad Corinthios dicens*, omisso *sic*.

Corinthiis dicit. In Voss. *dixit.*

Quæ resurrexit. In Er. Gall. et Feuard. *surrexit.*

Ad Romanos. Voss. *Romanis.*

De qua et. In editt. Ar. et Merc. 1. *etiam* pro *et*. In Voss. et Merc. altero neutrum.

Incorporalis. Merc. 1 addit *est*.

301. *Et putret in terra.* Ar. *in terra, et putrit* In Clar. etiam *putrit.*

301. *Carnis serviunt.* Voss. *servierunt.*

Quoniam nihil. Editt. cum Ar. et Merc. *quia nihil.*

Sentiunt. Voss. *sentiant.*

Irrationalem. Editt. cum Ar. Otthob. et Merc. 2. *irrationabilem.*

302. *Aut utrumque. Aut* abest a Voss.

Duplicem ungulam. Editt. priori hoc loco interserunt *quidem*, omittunt vero paulo post.

Sic spiritus. Editt. ac Merc. 2. interserunt *et*.

304. *Regnum Dei.* In Ar. et Merc. 2. *Dei* non legitur.

A justitia. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *a*.

Inserta, Iid. *insertus.*

In ea epistola. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *ea*.

305. *Sic dicens.* In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2 deest *sic*.

In Spiritu Dei. Clar. et Voss. *in Spiritum Dei.*

306. *Et propter hoc.* Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *Et ideo.*

Quæ prædicta. Editt. præmittunt *ea*.

Hoc tanquam. Editt. et Merc. 2. *hæc.*

307. *In ea quæ est ad Philippenses epistola.* Editt. cum Merc. 2. *in epistola quæ est ad Philippenses.*

Quod dixerat. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2 *quod diceret.*

Demonstrabat. Arund. et Grab. *demonstravit.*

In eum est. Voss. et Grab. *in eo est.*

Quod dicit. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2 *dicat.*

Ejus hominis. In Arund. et edit. Oxon. *ejusdem.*

In initio. Er. Gall. Feu. et Ar. omittunt *in*.

Et colloquente. Iidem omittunt *et*.

Receperunt. Er. Gall. et Feu *susceperunt.*

Iisdem ipsis. Clar. et Voss. *iidem.*

Et ab initio ... et quam. Er. Gall. et Feu. utrobique omittunt *et*.

Quæ percepit. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *percipit.*

308. *Passa fuerant.* In iisdem editt. et Merc. 2. *fuerunt.*

Conspicere. In Er. Gall. et Merc. 2. *intelligere.*

Quod detinent. Vet. Feu. cod. et Voss. *quod detinetur.*

Ipsum sibi. In Voss. *ipsi.*

Enim statim. Prima vox deest in Voss. utraque in Clarom.

309. *Dicit hæc.* In Editt. ac Merc. 2. *hoc.*

Ad Deum confessionem. Arund. *ad Dominum.*

310. *Et iterum. Et* deest in Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2.

In semetipsum. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. hic et paulo post habent, *in semetipso.*

Ob aliam. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *ob alteram.*

Testificatur Apost. Iid. (excepto Merc. 1.) *testatur.*

311. *Propter hoc.* Iid. *propterea.*

Quæ est ad Romanos. Iid. omittunt *quæ est.*

Tu scis. Voss. *tu scisti.*

Habeant, Editt. cum Ar. *habebant.*

Quæreret. Voss. *requireret.*

Anparen um. Voss. *aut parentum.*

Quapropter et. Et deest in Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2.

312. *In manifesto.* Iid. (excepto Arund.) hic et paulo post *manifeste.*

Ex utero. Clar. et Voss. *de utero.*

Cæcus erat. Er. Gall. et Feu. *fuerat.*

Sic in. Editt. cum Ar. interserunt *et*.

Usque in. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *usque ad.*

P. 312. *Format.* Er. Gall. Feu. cum Arund. et Merc. 2. *conformat*,

313. *Confirmavit.* Otthob. et Merc. 2. *firmavit.*

Ab initio. Editt. et Merc. 2. *a principio.*

Restituit nos. Iid. *constituit nos.*

Et remitte. Merc. 2. *et dimitte.*

Qui dixit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *dicit.*

314. *Unigenitus Filius.* In Arund. deest *Filius.*

Vox Dei. Dei non legitur in Merc. 2.

Manifestum. Clarom. *manifestans;* Arund. et Merc. 2. *manifeste,* Editt. *manifestum est.*

Veniens autem ... in. Editt. et Arund. omittunt *autem*, et pro *in* habent *ad.*

Qui ante. Merc. 2. *quod.*

315. *Qui contineat.* Feuard. in marg. Voss. et Grab. *continet.*

Et ab angelis. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et*.

Probationem. Iid. *comprobationem.*

Dicens sic. Sic deest in Er. Gall. Feuard. et Merc. 2.

Quotquot autem. In Ar. *enim* pro *autem ;* in Clar. neutrum.

316. *Recapituletur.* Editt. cum Arund. *recapitularetur.*

Illa per angeli. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *illa per angelicum.*

Incarnationem. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. præmittunt *et*.

317. *Necessitatem ergo.* In Feu. marg. et Voss. *necesse ergo.*

Quoniam sunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sint.*

318. *Quæ est ad Galatas.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *quæ est.*

Facta est. In Eras. Gall. et Feuard. deest *est.*

Perfecit. In Clarom. et Voss. *perficit.*

Humilitas. Editt. *humilitatem.*

319. *De reliquo.* Iid. cum Ar. et Merc. 2. *in reliquum.*

Ideo cum. Editt. præmittunt *et*.

Colligavit. Feuard. in marg. et Voss. *illigavit.*

Colligatio. Iid. *alligatio.*

Accipit incorruptelam. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *accepit.*

Sic igitur. In Clar. *si*, in Voss. neutrum.

Solvere poterant. In Er. Gall. et Feu. *absolvere.*

320. *Vel exspectare.* Iid. *et exspectare.*

Ille mentiens. Iid. interserunt *autem.*

Verax. Est additum in editt. et Arund.

Alia tertia. Iid. præmittunt *et*.

321. *Facti sint.* Eras. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *facti sunt.*

Paulus autem ... in hoc. Iid. cum Grab. omittunt *autem* et *in*.

Secundum hominem. Iid. *homines.*

Propter hoc Fr. Gall. et Feuard. *hæc.*

Duri tributum. In editt. Ar. et

Merc. 2. *dare.*

P. 321. *Timorem Dei.* Editt. cum Voss. et Merc. 2. *timorem Domini.*

Propter hoc. Feuard. in marg. et Voss. *hæc.*

Et contra Legem. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *et.*

Illo tempore. Er. Gall. Feuard. et Ar. præmittunt *in.*

322. *Ad obliviscendum.* Iid. cum Merc. 1. præmittunt *et.*

Et non ... autem. Iid. omittunt *autem.* Voss. vero omittit *et.*

In Jerosolymis ... dispositione. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omisso *in* habent *per dispositionem.*

323. *Hoc item.* Iid. *hoc idem.*

Cum alius. Er. Gall. et Feu. interserunt *autem.*

Visionem. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *visiones.*

Et in corde. Er. Gall. et Feu. omittunt *et.*

Offerunt Domino. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *Deo.*

Annuntiatus. Est additum in editt.

324. *Sed asseverant.* Merc. 1. *asserunt.*

In fine perfecit. Voss. *in finem;* Feuard. *perficit.*

Ab omnibus. Feu. in marg. et Voss. *ab hominibus.*

Sunm Dominum. In Voss. *Deum.*

325. *Qui præparatus est.* Voss. *quod præparatum est.*

In resurrectionem. Arund. omittit *in;* Voss. habet *surrectionem.*

326. *Propter hoc.* Editt. cum Merc. 2. *ideo.*

Sua voluntate. Arund. *cum sua vol.*

Quis similis. Est additum in Feu. edit.

In captivitatem. Er. Gall. et Feu. præfigunt *et.*

In gladio. In deest in Arund.

Cujus curata. Er. Gall. et Feu. præmittunt *et.*

Imaginem. Autem additur in cod. Voss.

Ut non possit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *ne possit.*

327. *Die sexto.* Er. Gall. Feu. et Merc. 2. præmittunt *in.*

Initio. In præfigunt Iid. editt.

Oculos suos. Suos deest in omnibus editt. ac Ar. et Merc. 2.

329. *Subsequitur.* Editt. *subsequetur.*

Cavere. Iid. cum Ar. et Merc. 2. *caveri.*

Et civitatem. In Arund. Merc. 1. et edit. Oxon. deest *et.*

330. *Qui ante.* In Voss. *qui et ante.*

331. *Erit et Filius.* Editt. cum Merc. omittunt *et.*

Usque in. Iid. cum Ar. *usque ad.*

GLOSSARIUM GRÆCUM

Continens eas voces vel quæ ab usu communi remotiores sunt, vel quarum significata sunt Irenæo propria.

Revocatur Lector ad numerales notas quas charactere crassiori textui inserendas curavimus.

—

A

'Αβράξας. Nomen primi ac præcipui cœli Basilidianorum, 102 et not.

'Αγάπη, Agape. Charitas, dilectio. Vigesimi quarti Valentinianorum Æonis, Metrici conjugis, nomen, 7.

'Αγήρατος, Ageratos. Senii expers, non senescens, immortalis. Undecimi Velentinianorum Æonis nomen, 6.

'Αγώγιμα, adlectantia. Illicientia pharmaca, cantiones, incantamenta, 63.

'Αγών, agonia. Anxietas, discrimen, 9.

'Αείνους, Æuos. Mens æterna. Vigesimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 7.

'Αθήλυντος. Feminæ non illigatus, 10 et not.

'Αθηξία, immortalitas, 334 et not.

Αἰών, proprie, sæculum, ævum. Ex Gnosticorum usu significat divinum quiddam, seu proprietatem, seu Personam, seu etiam angelum. Passim apud Irenæum occurrit.

'Ακράτητος, incomprehensibilis. A comprehensione tutus; qui reprehendi seu teneri non potest, 33, 64, 97.

'Ακρατήτως, inapprehensibiliter, a comprehensione (scil. potestatum inferiorum) tuti, ita ut comprehendi seu teneri ab iis non possint, 32.

'Ακίνητος, Acinetos. Immobilis. Decimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 6.

'Αλήθεια, Alethia, Aletheia. Veritas; quarti Valentinianorum Æonis, Nu conjugis nomen. Frequens apud Irenæum.

'Αλλόκοτον, non stans. Monstrosum, absurdum, 3.

'Αναδραμεῖν, recurrere. Ad supera se recepisse, 18.

'Ανακεφαλαιοῦν, recapitulare. Instaurare, renovare, quidpiam alicui ceu capiti copulare. Item in summam redigere, summatim colligere. Frequens apud Irenæum.

'Ανακεχωρηκότα, separata. Abstrusa, ab hominum notitia semota. 20.

'Ανακοινώσασθαι, participare. Pro, communicare, participem facere, exponere, 8.

'Ανάληψις τοῦ Κυρίου, Assumptio Domini. Ascensio Domini in cœlum, 195, 207.

'Αναπτύσσειν, revolvere. Explicare, 51.

'Ανεκλάλητος, ineloquibilis. Qui nullis verbis exprimi potest, 70.

'Ανεννόητος, Anennoetos. Cogitationem superans, 55, 66.

'Ανθρωπος, Anthropos. Homo, septimi Valentinianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.

'Αντεπερώτησις, e contrario interrogatio. Mutua interrogatio, 92.

'Αντιλογία, ambiguitas. Obscurum quid, controversum, de quo disputatur, 262.

'Ανυπόστατον, insubstantivum. Quod consistere nequeat, absurdum, 47 et not.

'Απάνθισμα, Flosculum. Delibatio, defloratio, 3.

'Απαρχή, ἀπαρχαί, delibatio, initia. Primitiæ, 39.

'Απάτωρ, Apator. Patris expers. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniani, quod solam matrem Achamoth haberet, Patrem vero nullum, 24.

'Απειροκαλία, ignorantia. Rudis simplicitas, imperitia, 329.

'Απειρότερος, inexpertior, id est rudior, imperitior, 2.

'Απιθάνως, Male, id est citra omnem probabilitatem, fabulas incredibiles venditando, 2.

'Αποβάλλειν. Rejicere, expellere, non admittere, 341.

'Απολύειν, remittere. Dimittere, 40.

'Απολύτρωσις, redemptio. Dimissio, exodium, 47 et not.

'Απολύτρωσις, redemptio. Profanus initiationis ritus, quo suos consecrabant Gnostici, 64, 93, et alibi.

'Απόῤῥητα μυστήρια, abscondita mysteria, in vulgus non efferenda, 7.

'Αποτάξασθαι, renuntiare. Nuntium remittere, valere jubere, dimittere, 33.

'Απότρεχε, recurre. Abi, 91.

'Αρχέγονος, primogenitus. Primigenus, 5, 6 et alibi.

'Ασημότερος, vesanior. Ignobilior, 26.

Ἀσύζυγος, nullo conjugii nexu cum femina conjunctus, 10 et not.

Αὐλαί, αὐλαῖαι, al, atria. Aulæa, cortinæ, 88, 89.

Αὐξάνειν, augeri. Crescere, 285, 294.

Αὔξω, augeor. Cresco, 294.

Αὔξων, augmentum accipiens. Auctus, 73.

Αὐτοβούλητος βουλή, ab se cogitata cogitatio. Voluntarium consilium, 72.

Αὐτοφυής, Autophyes. Sponte, ex seipso natus. Decimi tertii Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Ἀφανισθῆναι, exterminari. Deleri, aboleri, 22.

Ἀφορμή, occasio. Subsidium, argumentum, 3.

Ἀχαλιναγώγητος, ineffrenatus. Effrenis, nullo freno coerceri valens, 301.

Ἀχαμώθ, Achamoth. Enthymeseos Sophiæ nomen, de quo vide pag. 18, not.

Ἀχρειῶσθαι, exterminari. Corpore, violata pudicitia, contaminari, 63.

B

Βύθιος, Bythius. Profundus. Noni Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Βυθός, Bythus. Proprie, Profundum; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero apud eum exprimit primi Gnosticorum Æonis nomen.

Γ

Γαλακτουργία, lactatio. Lactatus, 284.

Γενεσιουργεῖν, generare. Producere, 77.

Γένεσις, generatio. Soboles, proles, filius, 12 et not.

Γνωστικός, Gnosticus. Intelligens, sapiens, spiritalis. Nomen quod sibi vindicabant Simonis Magi, Menandri, Valentini, etc., discipuli, 52 et alibi.

Δ

Δεινῶς, propensius. Solerter, callide, 17.

Δεύειν, augere. Proprie, perfundere, 294.

Δημιουργός, Demiurgus. Sic mundi inferioris opificem appellabant Valentiniani, 24, et alibi passim.

Διαχέομαι, diffundor, lætitia scilicet, 20.

Διεσταμένον, divisum, 7.

Διυλισμός, relevatio. Percolatio, expurgatio, 73, vid. not.

Δυνατά, possibilia. Valida, robusta, 22.

E

Ἑβδομάς, Hebdomas. Septenarius. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniani, quod supra septimum cœlum sedem haberet, 24. Eo etiam nomine septem cœlos a Demiurgo conditos designabant, 26. Passim etiam septenarium appellant ἑβδομάδα.

Ἐγκισσήσασα αὐτούς, delectata in conspectu eorum. Libidinose adspiciens eos, 23.

Εἰκάζω, adsimilo. Comparo, simile esse dico, 7.

Ἐκβεβράσθαι, defervisse. Efferbuisse, æstuasse, 18.

Ἐκκλησία, Ecclesia. Octavi Valentinianorum Æonis, Hominis conjugis, nomen. Frequens apud Irenæum.

Ἐκκλησιαστικός, Ecclesiasticus. Vigesimi septimi Valentinianorum Æonis nomen, 7.

Ἐκπτύειν τὸν ἐγκέφαλον, cerebrum exspuere. Τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασι, cerebrum exspuerunt, id est cerebrum emunctum, seu defæcatum habent, ingenii subtilitate pollent, 3 et not.

Ἕκτικά, habilia. Quæ habitus firmitatem contraxerunt, robusta, valida, 22.

Ἐλπίς, Elpis. Spes. Vigesimi secundi Valentinianorum Æonis, Patrici conjugis, nomen, 7.

Ἐμμέτρως, metrice, carmine, 80.

Ἐνθύμησις, Intentio, Enthymesis, excogitatio, concupiscentia. Proprie, desiderium, cogitatio. Ex Valentinianorum usu, Virtus est ex male concepto Sophiæ desiderio nata, 9 et alibi sæpe.

Ἔννοια, Ennœa, Ennoia. Proprie, cogitatio; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero secundi Gnosticorum Æonis nomen exprimit.

Ἑνότης, henotes. Unitas, 54.

Ἕνωσις, henosis. Unio. Duodecimi Valentinianorum Æonis, Agerati conjugis, nomen.

Ἐξηγητής, interpretator, id est qui exponit, explicat, etc., 2.

Ἐπεί, quatenus; id est quandoquidem, quoniam, 3.

Ἐπιμιμνήσκεσθαι, reminisci. Meminisse, mentionem facere, 17.

Ἔπίσαθρος, terrenus. Infirmus, impotens, 63.

Ἐπίσημον ὄνομα, insigne nomen. Notandum nomen, quod sex litteris constat, 69, vid. not. Ἐπίσημος ἀριθμός, insignis, id est, senarius, numerus, 72.

Ἐπίσημος, episemos. Senarii numeri nota, 81 et alibi.

Ἐπιτήδειον, aptabiliter, apte, 84.

Ἐπομβρεῖν, stillare. Defluere, influere, 60.

Εὐχαριστεῖν, gratias agere. Grata memoria recolere, celebrare, 50.

Εὐχαριστεῖν, gratias agere, consecrare, scilicet panem et vinum in Eucharistiæ sacramento, 60.

Ἐφόδιον, subministratio. Auxilium, subsidium, argumentum, 4.

Ἔχειν, Habere, id est posse. Ἔχειν ἐπιδεῖξαι, Habere ostendere, pro posse ostendere, 2 et alibi.

Z

Ζωή. Zoe, Vita. Sexti Valentinianorum Æonis, Logi conjugis, nomen. Sæpe apud Irenæum occurrit.

Ζωοποιεῖν, vivificare. Vitam impertiri, 19.

H

Ἡδονή, Hedone. Voluptas. Decimi quarti Valentinianorum Æonis, illius qui dicitur Autophyes, conjugis nomen, 6.

Θ

Θελητός, Theletos. Voluntate expetitus. Vigesimi noni Valentinianorum Æonis nomen, 7 et alibi.

Θίασος, insanus qui se divinum spirare simulat. Chorus, cœtus, societas, 62. Sed incertum an hic Irenæi interpres legerit θίασος. Vide not.

I

Ἰαώ. Sacrum Dei nomen tetragrammaton יהוה est, quod Græci ita legere solent, 19, 96.

Ἰδιωτικῶς, idiotice. Vulgari sermone, rudi ac simplici stylo, 4.

Ἰησοῦς, Jesus. Virtus quæ, ex Valentinianis, ex Æonum omnium muneribus simul collectis producta fuerat, 12, 13 et alibi.

Ἰκανωτάτη γραφή, Potentissima littera. Luculentissima, efficacissima epistola, 176, 177.

K

Καπηλεύειν, adulterare. Depravare, corrumpere, 263.

Καρπιστής, Carpistes. Vindex, judex, arbiter. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not., et alibi.

Καρποφορεῖν, fructificare. Uberius efferre, 4.

Καρποφορέω, fructifico. Profero, produco, 7 et alibi.

Καρποφορία, fructificatio. Inventum, excogitatio, 20, 22 et alibi.

Κατακλίνω, declino. Reclino, discumbere facio, 90.

Κατάληψις, comprehensio. Notitia, cognitio, 36.

Κατασκευάζειν, aptare. Probare, confirmare, adstruere, 93.

Κατατρέχειν τῶν γραφῶν, infamare Scripturas. Depravare Scripturas, 45 et not.

Καταφυσάω, exsufflo. Sperno, detestor, 62, 83.

Κεκαυτηριασμένας τὴν συνείδησιν, cauterizatas habentes conscientias. Depravatam, perditam habentes conscientiam, 65, vide not.

Κένωμα, vacuitas. Vacuum. Inane spatium, quod extra Pleroma fingebant Valentiniani, 18 et alibi.

Κεχυμένος, effusibilis. Fusilis, 27.

Κοσμοκράτωρ, Cosmocrator. Mundi princeps. Sic diabolum appellabant Valentiniani, 26.

Κρατεῖν. Retinere, servare, observare, 340.

Κρείττων, melior, id est præstantior, illustrior, antiquior, 2.

Κυοφορηθέν, utero gestatum, 27.

Λ

Αεξιτηρεῖν. Verbis inhærere, 344.

Ληρολόγοι. Nugatores, deliri, 56.

Λόγος, Logos. Verbum. Jesu Valentinianorum cognomen, 13.

Λόγος, Logos. Verbum; quinti Valentinianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.

Λυτρωτής, Lytrotes. Redemptor. Hori Valentinianorum cognomen, 10.

M

Μακαρία, Macaria. Felix, beata. Decimi octavi Valentinianorum Æonis, Monogenis conjugis nomen, 6.

Μακαριότης, Macariotes. Felicitas, beatitudo. Vigesimi octavi Valentinianorum Æonis, Ecclesiastici conjugis, nomen, 7.

Μακροθυμεῖν, magnanimum exsistere. Diuturna lenitate ferre, æquo animo sustinere, 50.

Μεθαρμόζειν, transferre in. Accommodare, adaptare, 52.

Μελετᾶν, meditari. Exercere, 31.

Μελετᾶν, meditari. Solerter concinnare, 45.

Μεμελετημένη ὑπόθεσις, declamata controversia. Elaboratum, solerter concinnatum argumentum, 45.

Μεταγωγεύς, Metagogeus. Deductor, Tutor. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Μεταχερόω, transfundo, 60.

Μεταλαμβάνειν, putare, 62.

Μεταπλάττω, transfingo. Transmuto, refingo, 36.

Μητρικός, Metricus. Maternus. Vigesimi tertii Valentinianorum Æonis nomen, 7.

Μητροπάτωρ, Metropator. Pater et Mater. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniani, quod a conjugio liber, solus absque conjugis ope res inferiores condidisset, 24.

Μίξις, Mixis. Mixtio. Decimi Valentinianorum Æonis, Bythii conjugis, nomen, 6.

Μονογενής, Monogenes. Unigenitus. Tertii Valentinianorum Æonis cognomen est. Frequenter apud Irenæum occurrit.

Μονογενής, Monogenes. Unigenitus. Decimi septimi Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Μονογλωσσεῖν, singulariter enuntiare, pronuntiare, 67.

Μονότης, Monotes. Solitas, 54.

Μόρφωσις, formatio, forma, 6. Item species, effigies, character, 12 et not.

Μυστηριωδῶς, mysteriaiter. Obscure, tecte ac mystice, 14, 33.

Μυστικῶς. Secreto, clam, 344.

N

Νοῦς, Nus. Proprie, Mens. Interdum vertit Irenæi interpres, sensus. Ex Valentinianorum usu, tertii Æonis nomen exprimit. Passim apud Irenæum.

Νυμφῶν, Nymphon. Thalamus nuptialis, vel cubiculum nuptiale, 32.

Ξ

Ξηροφορεῖν, definire. Delirare, nugari, 52. Vide not.

O

Ὀγδοάς, octonatio, ogdoas. Octonarius numerus. Sæpe apud Irenæum occurrit.

Οἰησίσοφος, in tumore sapiens. Falsa sapientiæ opinione sese venditans, qui sibi ipsi sapiens esse videtur, 83.

Οἰκειοῦν, adjungere. Accommodare, conciliare cum, 50.

Οἰκονομία, dispositio. Dispensatio; ea omnia quæ Christus in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, 28 et not., et alibi.

Οἰκονομία, dispositio. Ordo, ordinatio, symmetria. Frequenter hoc sensu.

Ὁροθέτης, Horothetes. Finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Ὅρος, Horos, Horus. Terminus. Virtus, ex Valentinianis, quæ Pleroma terminabat, quæque confirmabat, et extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, 9 et alibi sæpe.

Οὐσία, Materia. Natura, essentia, 79.

Π

Παράγειν, transducere, id est abducere, seducere, 2.

Παραδιδάσκειν, aliud docere, id est perperam docere, falsa docere, 3.

Παράκλητος. Paracletus. Consolator, Advocatus. Decimi noni Valentinianorum Æonis nomen, 7 et alibi.

Παραπέμπειν, refutare. Παραπεμπόμενοι, refutantes, id est spernentes, rejicientes, repudiantes, 3.

Παρασκευή, cœna pura. Parasceve, feria sexta, 71. Vid. not.

Παρατραπείς, demutatus. Depravatus, aberrans, 8.

Παρεπινοεῖν, excogitare. Insuper excogitare, adinvenire, 50, 51.

Παρεπινοούμενος, qui adinventus est. Qui insuper excogitatus, confictus est, 91.

Πατρικός, Patricos. Paternus. Vigesimi primi Valentinianorum Æonis nomen, 7.

Πειθανῶς, suadenter, id est verisimiliter, ad persuadendum apposite, 2.

Περαιώσας, explicans. Absolvens, ad finem perducens, 47 et not.

Περιεργόμενα, exquisita. Comparata, provenientia, 20.

Περιπολίζοντες, circumobversati. Urbes circumeuntes, circumvagati per urbes, insidias captantes, 63. Vid. not.

Πῆξις, fixio. Concretio, 26.

Πιθανολογία, suadela. Oratio ad persuadendum accommodata, verisimilis, fallax, 4.

Πιθανός, verisimilis. Πιθανὸν περίβλημα, amictus ad decipiendum callide adornatus, fallax, 4.

Πιθανότης, suadela. Orationis illecebra, lepores, argumenta speciosa, quæ persuadendi vim habeant, 4.

Πίστις, Pistis. Fides. Vigesimi Valentinianorum Æonis, Paracleti conjugis, nomen, 7.

Πλάσμα, figmentum, fictio. Commentum, quod aliquis confinxit, 7, 25 et alibi. Sæpe etiam pro homine a Deo condito, et carne accipitur.

Πλήρωμα, Pleroma. Plenitudo. Sic Æonum suorum sedem ac veluti cœlum appellabant Valentiniani. Frequens hoc nomen apud Irenæum.

Πνεῦμα ἅγιον, Spiritus sanctus. Virtus, ex Valentinianis, una cum Christo a Monogene seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi.

Πολιτεύεσθαι, morari. Civitate donari, municipem fieri, 233.

Προαγεννήτος, Proanennoetos. Cogitationem omnem longe superans, 54, 55.

Προβάλλω, *προβάλλομαι*, emitto scilicet in lucem, profero, produco. Sæpe apud Irenæum.

Προβάτειος, *or*, ovilis, e, pro, ovillus, a, um, 3.

Προβολή, emissio, prolatio. Productio. Sæpe apud Irenæum.

Προπατυπέρτατος, sublimissimus, supremus, altissimus, 79.

Προπάτωρ, Propator. Primus pater, Bythi, primi Gnosticorum Æonis, cognomen, 5.

Πρόσβασις, progressio, 76.

Προσεπεργάζεσθαι, exquirere. Accurate pertractare, accurate explicare, 50.

Προσπλοκή, perplexio. Complexio, 34.

Πρόσωπον, persona. Species, forma, 192.

Πρότασις. Argumentum, 344.

Πρόφασις, Occasio, id est prætextus, species, 2, 8.

P

Ῥαδιουργεῖν, falsare. Ῥαδιουργεῖν τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, falsare verba Domini, id est ea depravare, adulterare, mala fide exponere, sensum eorum detorquere, 2, 25.

Ῥαδιούργημα, falsatio. Commentum, 91.

Ῥευστός, Fluidus, 27.

Ῥοδανουσίας κλίματα, regiones Rhodanenses. Lugdunensis tractus, 65. Vid. not.

Σ

Σειγή, pro Σιγή, Sige, Silentium, 74.

Σιγή, Sige. Proprie, silentium. Ex Gnosticorum usu, secundi Æonis, Bythi conjugis, nomen. Passim apud Irenæum occurrit.

Σκηνοβατεῖν, exponere. Pervulgare, 272.

Σκιά, umbra. Inane et tenebro-

sum spatium quod extra Pleroma fingebant Valentiniani, 18 et alibi.

Σοφία, Sophia. Sapientia. Tricesimi Valentinianorum Æonis, Theleti conjugis, nomen, 7 et alibi sæpe.

Συγκαταβαίνω, condescendo. Simul descendo, 77.

Συγκατασπαρείς, conseminatus. Simul inspersus, seminatus, 27.

Συγκεκροτημένη πιθανότης. Exercitata verisimilitudo, id est constructa, adornata, composita, comparata, etc., 2.

Σύγκρασις, Syncrasis. Contemperatio. Decimi sexti Valentinianorum Æonis, Acineti conjugis, nomen, 6.

Συγκρίματα, congregationes. Concretiones, 22.

Συγχέαι, commiscuisse. Simul miscuisse, confudisse, 22.

Συζυγία, conjugatio. Conjugium, conjugii nexus, copulatio duorum Æonum, alterius maris, alterius feminæ. Sæpe apud Irenæum.

Συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, concepisse visionem. Vidisse, visu percepisse, 22 et not.

Συνεπακολουθεῖν, sequi. Consequi, una consequi, 68, 81.

Συνεπισφραγιζόμενος, consentiens. Comprobans, calculum adjiciens, 12.

Σύνεσις, Synesis. Intellectus. Vigesimi sexti Valentinianorum Æonis, Ἀείνου conjugis, nomen, 7.

Σύστασις, status. Coagmentatio, 96.

Συστέλλειν, subtrahere. Contrahere, subducere, 18.

Σωτήρ, Salvator, Soter. Jesu Valentinianorum cognomen, 13, 14 et alibi sæpe.

T

Τετρακτύς, quaternatio. Quaternitas, numerus quaternarius, 5 et alibi.

Τραγῳδία, tragœdia. Fabula, nugæ, insania, 20.

Τριχῆ, tripartite. Trifariam, 7.

Υ

Ὑαλός, vitreum, pro vitrum, 2.

Ὑπερβαίνειν, supergredi. Transilire, prætermittere, despicere, nihil curare, 36.

Ὑπερέκκρουσις, exclusio. Excussio, vehemens agitatio, 84.

Ὑπεριμέρεισθαι, valde concupiscere. Gestire, 60.

Ὑπερκύψασα, elata. Emergens, 21.

Ὑπέρτονα τοξεύοντες, super tonum sagittantes. Arcu immodice contento jaculati, 84.

Ὑπόθεσις, argumentatio, argumentum. Hypothesis, propositum dogma, 21 et alibi.

Ὑποκείμενα, subsistentia. Inortum producta, 23.

Ὑπόστασις, substantia, essentia, natura, 26, 79. Item, coagmentatio, 68.

Ὑστέρημα, defectus. Sic Achamotham, ex Sophiæ *passione* ortam vocabant Valentiniani, 66 et alibi sæpe.

Φ

Φανερώτατα, manifestissime, 7, 14.

Φαντασία, phantasma, id est species, id quod exterius objicitur sensibus, 2, 36.

Φαντασία, phantasia. Imaginatio, 20.

X

Χάρις, Charis. Proprie, Gratia; ex Valentinianorum usu, Bythi conjugis cognomen, 5.

Χαυνοῦν τὴν γνώμην, infatuare sententiam. Animum intumefacere, superbia efferre, 84.

Χριστός, Christus. Virtus, ex Valentinianis, una cum Spiritu sancto a Monogene seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi. Primus Christus dicebatur, ad discrimen secundi, Jesu videlicet, 13.

Χριστός, Christus. Ὁ δεύτερος Χριστός, secundus Christus. Jesu Valentinianorum cognomen, 13, 14.

GLOSSARIUM LATINUM

Continens eas voces, vel quæ ab usu communi remotiores sunt, vel quarum significata sunt Irenæo aut ejus interpreti propria.

Revocatur Lector ad numerales notas crassiori charactere textui insertas.

A

A, ab post comparativum. Ut, *melior ab illo*, pro melior illo. Frequenter occurrit.

A, ab. Præ, inter, super, 221.

Ab his. Deinde, postea, 163.

Abortio, ἔκτρωμα. Abortus, 37.

Abscondita mysteria, ἀπόῤῥητα μυστήρια. In vulgus non efferenda, 7.

Absolvo. Solvo, explico, 155 et alibi.

Absolutio, ἐπίλυσις. Solutio, explicatio, 91 et alibi.

Absorbi. Absorberi, 285.

Abstentum fuisse, ἐπεσχῆσθαι. Repressum, cohibitum, ab incœpto revocatum fuisse, 9 et not. *Abstentus est*, abstitit, abstinuit, vel ejectus est Ecclesiæ cœtu: Gr. ἀφιστάμενος, 179.

Abundantius, περὶ τῶν ὅλων. Universim, de rebus omnibus, 36.

Acataleptos, ἀκατάληπτος. Incomprehensibilis, 56.

Achamoth. Enthymeseos Sophiæ nomen, de quo vide pag. 18, not.

Acinetos, Ἀκίνητος, Immobilis. Decimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Actor. Œconomus, Procurator, 263, 264.

Ad, πρός. Contra, adversus, 233.

Adæquati, ἐξισωθέντες. Exæquati, æquales facti, 12.

Adductor, προσαγωγεύς. Conciliator, sequester, conciliatrix, 64.

Adest. Pro *fas est, potest, licet, facile est. Adest discere*, id est disci potest, discere licet; Gr. παρέστι, 100, 175 et alibi.

Adfatio, Adfationes. Invocationes, formulæ Redemptionis Marcosiorum, 115, 122.

Adinspiratio. Inspiratio, afflatus, 164.

Adinventio, μέθοδος, Modus, ratio, via, 43.

Qui adinventus est, παρεπινούμενος. Qui insuper excogitatus, confictus est, 91.

Adjacere. In promptu esse, paratum, penes aliquem, ad manum, etc. Gr. ἀνάκειεσθαι, 236, 332. *Adjacet Deo*. Penes Deum est, ad Deum referendum est, Deo soli notum est, 156.

Adjungere, οἰκειοῦν. Accommodare, aptare, conciliare cum, 50.

Adlectantia, ἀγώγιμα. Illicientia pharmaca, cantiones, incantamenta, 63.

Admentiri. Fingere, comminisci, 163.

Ad perfectum, τελέως. Perfecte, 12.

Adsimilare, εἰκάσαι. Comparare, simile esse dicere, 7. Similem exhibere, exprimere, 252.

Adventatio, παρουσία. Adventus, accessus, 37.

Advocare. Consolari; Gr. παρακαλεῖν, 185.

Advocatio. Tutela, defensio, patrocinium, 211, 275.

Ægrimonium. Ægritudo, ægrimonia, 140.

Ænos, Αἰνους. Mens æterna. Vigesimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 7 et alibi.

Æon, Αἰών. Proprie, sæculum, ævum, et ita interdum accipit Irenæus. Ex Gnosticorum autem usu significat divinum quiddam, seu proprietatem, seu personam, seu etiam angelum. Passim apud Irenæum occurrit.

Æon, αἰών. Sæculum, 96, 284.

Æonia. Perpetua, sempiterna, 98.

Æonia. Æterna, sempiterna; a Græco αἰώνιος, 107.

Æque. Fortasse; Græc. ἴσως, 199.

Æquiparans. Æqualis, 119.

Affectare, ἐπιτηδεύειν. Studere, curare, 36.

Affectio. Infectio, 209.

Affingere. Fingere, comminisci, 164 et alibi.

Agape, Ἀγάπη. Charitas, dilectio. Vigesimi quarti Valentinianorum Æonis, Materni conjugis, nomen, 7.

Agennetos, ἀγέννητος. Ingenitus, 54, 56.

Ageratos, Ἀγήρατος. Senii expers, non senescens, immortalis; undecimi Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Agere aliquem contumeliis. Contumelias alicui inferre, 262.

Aggredientes. Fabricati, moliti, statuentes; Gr. ἐγχειροῦντες, ἐπιχειροῦντες, 241.

Agnitio, γνῶσις. Cognitio, scientia, 14 et alibi sæpe.

Agnitores. Scientes, intelligentes, spirituales; Gr. Γνωστικοί, 164.

Agnoscere, γνωρίζειν. Notum facere. 77.

Agogima. Vide *Adlectantia*.

Agonia, ἀγών. Anxietas, 8.

Agonizari. Certare; Gr. ἀγωνίζεσθαι, 283.

Alethia, *Aletheia*, Ἀλήθεια. Veritas; quarti Valentinianorum Æonis, Nu conjugis nomen. Passim apud Irenæum.

Aliquid quidem, *aliquid autem*. Partim quidem, partim autem, 291, 310.

Allègere. Eligere, in societatem cooptare, adscisere, 193.

Allophylus. Alienigena; Gr. ἀλλόφυλος, 199.

Ambignitas, ἀντιλογία. Obscurum quid, controversum, de quo disputatur, 262.

Anennoetos, ἀνεννόητος. Cogitationem superans, 55, 56.

Angariatus. Ad ferendum aliquid adactus. Græc. ἀγγαρευόμενος, 101.

Anonomastos, ἀνονόμαστος. Innominabilis, 56.

Anthropos. Vide *Homo*.

Antiquius. Melius, præstantius, 121.

Antitypi. Respondentes, similes, ejusdem formæ, 101.

Aoratos, ἀόρατος. Invisibilis, 54, 55, 56.

Apator, ἀπάτωρ. Patris expers. Demiurgi Valentinianorum nomen, quem sola Achamoth in ortum produxerat, 24.

Aphtarsia. Incorruptela, Barbeliotarum Æon; a Græco ἀφθαρσία, 107.

Apocatastasis solis, ἀποκατάστασις τοῦ ἡλίου. Solis conversio, qua scilicet ad idem zodiaci punctum revertitur, unde primum discesserat, 85.

Apocryphon, ἀπόκρυφον. Quod latet, abstrusum est, 92.

Aporia, ἀπορία. Anxietas, angustiæ, 25 et alibi.

Aporiatum esse, ἀπορεῖν. In summa perplexitate hærere, 9.

Aporiatus. Ad angustias redactus. Græc. ἀπορούμενος, 119, 123.

Apotelestos. Perfectus, numeris omnibus absolutus, 157.

Appendix, ἐπιγινόμενόν τι. Quod supervenit alicui. *Cum appendice passione*, σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, cum passione quæ supervenerat, in quam inciderat, 11.

Apprehendisse, καταλαβεῖν. Comprehendisse, 11, 18 et alibi.

Apprehensio. Cogitatio, 57.

Aptabilis. Idoneus. 161.

Aptabilitas, ἐπιτηδειότης. Habilitas, 22.

Aptabiliter, ἐπιτήδειον. Apte, 84.

Aptare, κατασκευάζειν. Probare, confirmare, adstruere, 93.

Aptatio. Apta dispositio, concinnitas, 154.

Aptus. Commodus, facilis; Gr. ἐπιτήδειος, 243.

Arche, ἀρχή. Principium, 54.

Archegonos. Primigenus; Gr. ἀρχέγονος, 129.

Archontes. Principes. Græc. ἄρχοντες, 103 et alibi.

Arguere, ἐλέγχειν. Confutare, refellere, 93.

Arguitio, ἔλεγχος. Confutatio, 86 et alibi.

Argumentatio, *argumentum*, ὑπόθεσις. Hypothesis, dogma, sententia, propositum, 20 et alibi sæpe.

Argumentata est. Callide molita est, excogitavit. Græce ἐσοφίσατο, 110.

Armamenta. Instrumenta, 117.

Arrhetos, ἄῤῥητος. Inenarrabilis, qui sermone exprimi non potest, 55, 56, 78.

Asseverare. Niti, impetum facere; Gr. ἰσχυρίζεσθαι, διισχυρίζεσθαι, 108.

Assimulatus. Fallax, 250.

Assuesco. Assuefacio, 258.

Assumptio Domini, Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου. Ascensio Domini in cœlum, 195, 207.

Atria, αἱ αὐλαὶ, αὐλαῖαι. Aulæa, cortinæ, 88, 89.

Augeo. Cresco, 218 et alibi.

Auges, αὐξήσεις. Augebis, 4. Vid. not.

Aut plus, ἢ πλέον. Quanto magis, 83.

Aut. Quam; Gr. ἤ, 154.

Authadia. *Audacia*, Superbia, procacia, etc. Gr. αὐθαδία, 108.

Autogenitor, αὐτογεννήτωρ. Sui ipsius genitor, 69.

Autophyes, Αὐτοφυής. Sponte, ex seipso natus, decimi tertii Valentinianorum Æonis nomen, 6.

B

Beneplacitum habere. εὐδοκεῖν. Placere, dignari, 233, 257.

Bene sentire, εὐδοκεῖν. Placere, sibi complacere, delectari, approbare. *In aliquo bene sentire*. Eum gratum et acceptum habere, 58, 181, 189, 265 et alibi.

Bythius, Βύθιος. Profundus; noni Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Bythus, Βυθός. Proprie, Profundum; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero apud eum exprimit primi Valentinianorum Æonis nomen.

C

Calamiscus. Parvula arundo, fistula. Item, calami odori genus. Gr. καλαμίσκος, 151.

Capabile. Quod capere, suscipere potest, 131.

Capax, χωρούμενος. Comprehensibilis, 284.

Non capit. Fieri non potest; Gr. οὐκ ἐνδέχεται. Passim occurrit.

Capit. Fas est, licet. Gr. δέχεται, 157, et alibi sæpe.

Carpistes, Καρπιστής. Vindex, judex, arbiter. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not., 13.

Cataclysmus, κατακλυσμός. Diluvium, 88, 176, 191.

Catathematizare, καταθεματίζειν. Diris devovere, exsecrari, 62, 83.

Cauteriare. Cauterio notare, candenti ferro signare. Gr. καυτεριάζειν. 104.

Cauterizatas habentes conscientias, κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν. Depravatam, perditam habentes conscientiam, 65, vide not.

Cenoma. Vacuum; Græc. κένωμα, 125.

Cessisse, προσχωρῆσαι. Accessisse, venisse, 34.

Chalcolibanum. Genus electri, secundum quosdam; Aurichalcum, secundum alios; Gr. χαλκολίβανον, 256.

Character. Forma, figura, 56 et alibi.

Charis, Χάρις. Proprie, Gratia; ex Valentinianorum usu, Bythi conjugis cognomen, 5 et alibi. Item Barbeliotarum Æon. 108.

Charitesia. Pocula amatoria, 103, vide not.

Choicus, χοϊκός. Terrenus, ex materia concretus, 27 et alibi.

Christus, Χριστός. Virtus, ex Valentinianis, una cum Spiritu sancto a Monogene, seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi. Primum Christum dicebant, ad discrimen

Jesu, qui secundus vocabatur, 13.

Christus, Χριστός. Sic Jesum suum interdum appellabant Valentiniani, 13, 19. Secundum Christum dicebant, ad discrimen primi, superioris scilicet, 13.

Cinctum, διάφραγμα. Diaphragma, septum transversum, 69.

Circa, erga, περί. Qui sunt circa, vel erga Ptolemæum, Valentinum, etc., id est interdum, Ptolemæus, Valentinus, etc., interdum, Ptolemaitæ, Valentiniani, etc. Phrasis Ireuæo familiaris. Vide *Secundum*.

Circumlata corpora, κυκλοειδῆ σώματα. Globosa corpora.

Circumlatio. Comitatus, conversatio, consuetudo. Græc. περιφορά, 103.

Circumlatio. Orbis, circuitus, cœlum; Gr. περιφορά, 165.

Circumobversati, περιπολίζοντες. Urbes circumeuntes, circumvagati per urbes, insidias captantes, 63. Vide not.

Circumscribere. Delere, e medio tollere; Gr. περιγράφειν, 188, 217, 247.

Circumstantia. Satellitium, custodia; Gr. περίστασις, 108.

Civitas magna. Metropolis; Gr. μητρόπολις, 195.

Clarum. Claritas, gloria, 256.

Coadunatus, συναναχυθείς. Confusus, commistus, 53.

Cœna pura, παρασκευή. Parasceve, feria sexta, 71, 321. Vide not. Vox a Judæis sumpta.

Cogitata ab se cogitatio, αὐτοβούλητος βουλή. Voluntarium consilium, 72.

Cogitatio, βουλή. Consilium, 72.

Cohortari. Docere, erudire; Gr. συμβιβάζειν, 194.

Coinfantiari. Infans cum aliquo fieri; Gr. συννηπιάζειν, 284.

Collationem fecisse, ἐρανίσασθαι. Collegisse, simul contulisse, symbolum dedisse, 12.

Collectio humana justi generis. Mors justorum, eorumque in altero sæculo congregatio, 276.

Colligere prælerquam oportet. Præter jus fasque conventus agere; Græc. παρασυνάγειν, 175.

Colligere. Conventus habere; Gr. συνάγειν, 262.

Comœdisari. In theatro, seu fabulis exhiberi, in fabulis cani, 133.

Commemorare decadis, μνημονεύειν τῆς δεκάδος. Mentionem facere decadis, 87.

Commemorari. Meminisse, recordari, 46, 103, 233, 330.

Commemoratus, ἀναμνησθείς. Recordatus, in memoriam revocans, 43.

Commentari. Comminisci, fingere, 224.

Commentiri. Confingere, comminisci, affingere, seu falso attribuere aliquid alicui, 139, 176.

Compaginatio. Compago, compages, 286.

Comprehendens, ἐξαφθέν. Accensum, 32.

Comprehensio, κατάληψις. Notitia, cognitio, 36.

Compunctus. Cauterio inustus; Gr. κεκαυτηριασμένος, 146.

Computatio. Arithmetica, ars computandi, 165.

Concedere. Alicujus potestati dimittere, permittere, 250.

Concedo. Dimitto, remitto, 210.

Concepisse visionem, συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν. Vidisse, visu percepisse, 22 et not.

Concessio. Loci cessio, 262.

Concupiscentia. Vide *Enthymesis*.

Concurrere alicui rei. Quadrare ad rem aliquam, 151.

Condescendo, συγκαταβαίνω. Simul descendo, 77.

Conditio, κτίσις. Modo pro *creatione*, modo pro *re creata* accipit interpres Irenæi, idque passim.

Conditiones. Res creatæ, 315.

Confirmare, διορίζεσθαι. Affirmare, asseverare, 36.

Confiteri. In se recipere, spondere. Gr. ἐξομολογεῖσθαι, 123.

Confusas, συγκεχυμένας. Commistas, simul mistas, 24.

Congregationes, συγκρίματα. Concretiones, 22.

Conjugatio, συζυγία. Conjugium, conjugii nexus, copulatio duorum Æonum, quorum alter masculus, alter femina. Sæpe apud Irenæum.

Connexus. Vinculum; Gr. σύνδεσμος, 249.

Conscientia. Scientia, intelligentia, Gr. σύνεσις, 154.

Conseminatus, συγκατασπαρθείς. Simul inspersus, 27.

Consequens. Affinis, similis, aptus, conveniens, respondens, 299 et alibi.

Consequentia, ἀκολουθία. Series, 45.

Conservasse, διατετελεκέναι. Perstitisse, perseverasse, 34 et not.

Consistere. Constituere, statuere; Gr. συνίστασθαι, 158.

Consonatio, Consonantia. Apta compositio, ordinatio, concinnus ordo; Gr. ἁρμονία, 136, 244.

Consparsus. Commistus, intime unitus; Gr. πεφυρμένος, 206.

Consparsus. Subactus, maceratus; Gr. φυραθείς, 327.

Conspersio, φύραμα. Massa, 39, 310.

Constare, συνιστάνειν. Commendare, approbare, 43.

Consternatio, ἀπορία. Anxietas animi, 19 et alibi.

Consternor, διαπορέω. Anxio animo sum, animi dubius, 20.

Continentia. Complexio, summa, caput; Gr. τὸ συνέχον, vel ἡ συνοχή, 144.

Continere, κατέχειν. Inhibere, prohibere, 8.

Contrahere bellum. Suscipere bellum, 99.

Controversia, ὑπόθεσις. Argumentum, hypothesis, dogma, 45.

Coopertio, κάλυμμα. Velum, 21.

Correctio. Felix successus, exitus; Gr. κατόρθωμα, vel κατόρθωσις, 117.

Corrigere sua negotia. Recte gerere sua negotia; Gr. διορθοῦν, κατορθοῦν, 329.

Cosmocrator, κοσμοκράτωρ. Princeps mundi. Sic diabolum appellabant Valentiniani, 26.

Crucifixam fuisse, ἀποσταυρωθῆναι. Vallo cinctam, disjunctam fuisse, scilicet a Pleromate, 11.

Crux, σταυρός. Vallum. Hori Valentinianorum cognomen, 13.

Custodiarium. Cella fructuaria, pomarium; Græco ὀπωροφυλάκιον. 131.

D

Decas. δεκάς. Denarius numerus, 7 et alibi sæpe.

Decernere. Statuere, pro certo tenere, affirmare, 189, 316.

Declamata controversia, μεμελετημένη ὑπόθεσις. Solerter concinnatum, elaboratum argumentum, 45.

Declinare, πρόσκλισιν ποιεῖσθαι. Se inflectere, inclinare, 28.

Declino, κατακλίνω. Reclino, discumbere facio, 90.

Defectus, defectio, ὑστέρημα. Sic Achamotham ex Sophiæ *passione* ortam vocabant Valentiniani, 66 et alibi sæpe.

Defervisse, ἐκθερᾶσθαι. Pro, efferbuisse, æstuasse, 18.

Defigurare, διατυποῦν. Exprimere, 89.

Deformare, ἐκτυποῦν. Exprimere, efformare, mente concipere, 86 et alibi.

Deformari. Formari, formam seu figuram exhibere, repræsentari, 261, 277.

Defunctio. Obitus, interitus. *Ad finem defunctionis*, id est in ipso vitæ fine, 97, 100.

Degredi. Descendere, 99.

Delectata in conspectu eorum, ἐγκαθησάσα αὐτούς. Libidinose adspiciens eos, 23.

Delibatio, ἀπαρχή. Primitiæ, 39.

Deliriosa, ληρώδη. Inepta, vana, ridicula, nugæ, 62.

Deliriosus. Delirans, ridiculus, 55.

Deminorare, ἐλαττοῦν, ἐλαττονεῖν. Imminuere, detrimentum inferre, 50. Vincere, superare, subjicere, 323.

Deminorari. Imminui, minorem fieri, inferiorem esse; detrimentum capere. Gr. ἐλαττοῦσθαι, 103, 112, 140, 224.

Deminoratio, ὑστέρημα. Defectus, labes, passio, ignorantia. His nominibus Sophiæ, novissimi Æonis, passionem, ejusque abortum designabant Valentini discipuli, 82 et alibi sæpe.

Demiurgus, δημιουργός. Sic mundi inferioris opificem appellabant Valentiniani, 24 et alibi passim.

Demutatio, ἑτεροίωσις. Varietas, 19.

Demutatus, παρατραπείς. Depravatus, aberrans, 8.

Deposuisse, κατατεθεῖσθαι. Reposnisse, 86.

Derivavit in hunc Æonem, ἀπέσκηψε εἰς τοῦτον τὸν Αἰῶνα. Decubuit in hunc Æonem, 8.

Deservitio. Observantia, obsequium, 244.

Desolatus, ἐστερημένος. Privatus, orbatus, 325.

Destituta, ὑστερήσασα. Deficiens, quæ defecit, 53, 54.

Destructor sermo, ἀνασκευάζων λόγος. Confutatio, argumentum quo quidpiam refellitur, 47.

Determinare, διορίζειν. Distinguere, disjungere, 53.

Detritus. Contritus, confractus; Gr. συντετριμμένος, 223

Diaconium. Ordo diaconatus; Gr. διακόνιον, 215.

Diaconus, διάκονος. Minister, 72.

Diastema. Intervallum; Gr. διάστημα, 182.

Dicere, ἀναγορεύειν. Prædicare, 107.

Dicto audientia. Obedientia, 288.

Dies. Lumina, Virtutes, Angeli, 111 et not.

Differentes. Præstantiores; Gr. διαφορώτεροι, 129, 162.

Diffundor, διαχέομαι. Lætitia diffundor, perfundor, 20.

Digitus numerus. Numerus denario minor, 328.

Diligenter, ἐμμελῶς. Concinne, 12.

Diligenter, ἀκριβῶς. Accurate, 84.

Diligere. Deligere, eligere, probare; Gr. ἐπιλέγειν, δοκιμάζειν, 178.

Diminutio, Defectio, defectus, labes, fructus passionis novissimi Æonis; Gr. ὑστέρημα, 265 et alibi.

Discentes. Discipuli; Gr. μαθηταί, 198, 202, 204, 210.

Dispersim, σποράδην. Sparsim, variis in locis, 45.

Disponi, κατακοσμεῖσθαι. Componi, exornari, 68.

Dispositio, διάθεσις. Affectio, 56.

Dispositio, οἰκονομία. Concinnus ordo, ordinatio, symmetria. Frequenter hoc sensu.

Dispositio, οἰκονομία. Dispensatio; ea omnia quæ Christus in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, 28 et not. et alibi.

Dispositio, πραγματεία. Negotium, res, quod alicui evenit, 37 et alibi.

Dissolvere. Evertere; ex Græco καταλύειν, 101 et alibi.

Dissolutio. Eversio, destructio; Græc. κατάλυσις, 101 et alibi.

Distans amplius. Præstantior, excellentior. Græc. ὑπερφερέστερος, 103.

Distantia. Distinctio, discrimen, differentia; Gr. διαστολή, 156, 337.

Distare ab aliquo. Præcellere alicui, 103.

Distillatio, ὑπόῤῥοια. Influxus, 86.

Doceo, Aliud dòceo, παραδιδάσκω. Perperam doceo, falsa doceo, 3.

Doctrina, Διδασκαλεῖον. Schola, Secta, 56, 102, 107, 164.

Domesticitas. Familiaritas, necessitudo, consortium, 211.

Dominari ab aliquo, κυριεύεσθαι ὑπό τινος. Regi ab aliquo, esse sub ejus dominio, 303.

Dominatior, κυριώτερος. Auctoritate præstantior, efficacior, potentior, 62, 63, 121 et alibi.

Dualitas, δυάς. Binarius numerus. 52 et alibi.

Ducatio. Ductus, 244.

Ducator. Gr. ὁδηγός. Viæ dux, ductor, 142.

Ducta phantasmate, φαντασιασθεῖσα. Animo informans, 64.

Duodecas, δωδεχάς. Duodenarius numerus, 7 et alibi sæpe.

Duodecastylum. Duodecim columnarum; Gr. δωδεκάστυλον, 258.

Duplicatæ, ἐπὶ δύο οὖσαι. Ad duo accedentes, duobus junctæ 74.

Dyas. Binarius numerus; Gr. δυάς, 134.

Dynamis. Virtus, Potestas; Græc. δύναμις. Basilidis Æon., 101.

E

Ecclesia, Ἐκκλησία. Octavi Valentinianorum Æonis, Hominis conjugis, nomen. Frequens apud Irenæum.

Ecclesiasticus, Ἐκκλησιαστικός. Vigesimi septimi Valentinianorum Æonis nomen, 7.

Effectus, ἔκβασις. Eventus, finis, 262.

Efficabile. Efficacia, vis, virtus; Gr. τὸ ἔμπρακτον, 190. *Efficabilis*. Efficax, ibid.

Efficabiliter. Divisim, separatim, 138.

Efficacior. Potentior, 117.

Effusa. Nullis finibus circumscripta, nullis limitibus definita, 124.

Effusibilis, κεχυμένος. Fusilis, 27.

Ejectibilis. Ejectus, dejectus, 110.

Elata, ὑπερκύψασα. Emergens.

Elpis, Ἐλπίς. Spes. Vigesimi secundi Valentinianorum Æonis, Patrici conjugis, nomen.

Elusiones magicæ. Præstigiæ, 164.

Emendate agere. Munere suo probe fungi; Gr. κατορθοῦν, 175.

Emissibile verbum. Verbum prolatitium; Gr. προφορικὸς λόγος, 150.

Emissio, προβολή. Productio, vel, ut interdum vertit Irenæi interpres, prolatio. Frequens apud Irenæum.

Emitto, scil. in lucem, προβάλλομαι, προβάλλω, Produco, profero. Frequens apud Irenæum.

Endiathetos. Intus formatus, interior; Gr. ἐνδιάθετος, 129.

Ennœa, Ennoia, Ἔννοια. Proprie, cogitatio; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero secundi Valentinianorum Æonis Bythi conjugis nomen exprimit.

Enthymesis, intentio, excogitatio, concupiscentia, Ἐνθύμησις. Desiderium, cogitatio. Sic Virtutem ex male concepto Sophiæ desiderio, ac præcipiti ausu natam appellabant Valentiniani, 9, 11, 18 et alibi sæpe.

Episemon nomen. Insigne nomen, sex habens litteras, 149, 150.

Episemos, ἐπίσημος. Senarii numeri nota, apud Græcos; scilicet ϛ', 81 et alibi.

Epithymia. Concupiscentia; Gr. ἐπιθυμία, 108.

Est, pro Fas est, licet, potis est. *Non est videre eum*, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν αὐτόν. Videri non potest, 12 et alibi sæpe.

Est quando consistere conari. Interdum consistere conari, 158, 167.

Error, πλάνη. *Aberratio*. 80.

Erynnys. Furor, discordia; Gr. ἐρυννύς, 108.

Evacuo. Inane reddo, exs inguo, e medio tollo; privo, supero, arceo, infringo; Gr. κενόω, 222 et alibi sæpe.

Evacuatio. Destructio, exstinctio, privatio; Gr. κένωσις, 222 et alibi.

Exaperiens. Frangens, 144.

Exceptorium. Receptaculum, promptuarium; Gr. ἐκδοχεῖον, 240.

Exclusio, ὑπερέκκρουσις. Excussio, vehemens agitatio, 84.

Excogitatio. Enthymesis, Mater Achamoth; Gr. ἐνθύμησις, 124. Vide *Enthymesis*.

Exercitata, συγκεκροτημένη. Subdole exercitata verisimilitudo, i. e. subdole composita, constructa, adornata, comparata.

Ex ipso. Ex tunc, deinceps, Gr. ἐκ τούτου, scil. χρόνου, 205.

Exorbitare. Non recta incedere, a recta via declinare; Gr. ἀμφαξονεῖν, 317.

Expavescentia, ἔκπληξις. Stupor, 26 et alibi.

Explicans, περαιώσας. Absolvens, ad finem perducens, 47 et not.

Explicuit, ἀπετέλεσε. Absolvit, complevit, 72.

Exquisita, περιγινόμενα. Comparata, provenientia, 20.

Exsiliatus. In exsilium actus, 236.

Exsuffio, καταφυσάω. Sperno, detestor, 62.

Exterminare, ἐξαπατᾶν. Seducere, decipere, 61, 104.

Exterminari, ἀφανισθῆναι. Deleri, aboleri, 22 et alibi.

Exterminari, ἀχρειῶσθαι. Corpore, violata pudicitia, contaminari, corrumpi, 63.

Exterminatorius. Noxius, exitio-

sus, perniciosus, 260.

Exterminium. Ruina, pernicies, exitium, 260.

Extremitas. Defectio, labes, passio; Sophiæ scilicet. Gr. ὑστέρημα, 117.

F

Fabulam narrare, μυθολογεῖν. Comminisci, fabulari, 9.

Facere doctrinam, mysterium. Declarare, explicare doctrinam, mysterium, 179.

Facere. Patrare convivium, 263.

Facio. Ago, operor; Græc. πράττω, 104.

Factura. Opus, 100 et alibi.

Fallax, φιλοψευδής. Mendacium amans, impostor, 20.

Falsare, ῥαδιουργεῖν. Falsantes verba Domini, ῥαδιουργούντες τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, i. e. oracula divina adulterantes, mala fide exponentes, sensum eorum detorquentes, 2.

Falsatio, ῥαδιούργημα. Commentum, 91.

Falsiloquium, ψευδηγορία. Falsus sermo, 47 et alibi.

Falsiloquium. Mendacium, 230.

Fictor, ψευδής. Mendax, falsus, 79.

Figmentum, fictio, πλάσμα. Commentum, quod quis confixit, 7 et alibi. Item, opus quod quis effinxit, formavit, 178.

Figura, ἰδέα. Forma, 25 et alibi.

Figurare, μορφοῦν. Formare, 37 et alibi.

Figurare, διατυποῦν. Exprimere, 87.

Figuratio. Forma, imago, 236.

Finctum. Pro, fictum, 133.

Finis, τέλος. Perfectio, consummatio, 9.

Fixio, πῆξις. Concretio, 26.

Floriet. Florebit, 231.

Formatam fuisse. ἐξεικονίσθαι. Adumbratam fuisse, 87.

Formatio, μόρφωσις. Forma, 6. Item, species, effigies; character, 12 et not. et alibi.

Fructificare, καρποφορεῖν. Uberius efferre, 4.

Fructificare, καρποφορεῖν. Proferre, producere, 7 et alibi. *Fructificatio*. Inventum, excogitatio, 20, 22.

Fructificari. Nasci, prodire; Gr. καρποφορεῖσθαι, 231.

Fructificatio, καρποφορία. Fecunditas, 53.

Frustra et pront evenit. Frustra et temere. Gr. εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε, 135.

Frustrari. Fallere, decipere, 221.

Frustrari. Respuere, irritum reddere, aberrare a recta notione, spernere, rejicere; Gr. ἀθετεῖν, 233, 236, 241 et alibi.

G

Generatio, γένεσις. Proles, soboles, filius, 12 et not.

Generatio, ἀναγέννησις. Regeneratio, 72.

Generositas. Generis splendor, nobilis prosapia; Gr. εὐγένεια, 134.

Gnosis. Scientia, cognitio. Gr. γνῶσις, 108.

Gnosticus; Γνωστικός. Sciens, intelligens, spiritualis. Nomen quod sibi vindicabant Simonis Magi, Menandri, etc., Valentini discipuli, 52 et alibi.

Gratias agere, εὐχαριστεῖν. Grata memoria recolere, celebrare, 51. Item, consecrare, scilicet panem et vinum in Eucharistiæ sacramento, 60.

Gratulari. Gaudere, lætari, 311.

Gratulatio, χαρά. Gaudium, lætitia, 22 et alibi.

Graviter, σοβαρῶς. Arroganter, cum fastu, 20.

Gustatio, γεῦσις. Gustus, 87.

H

Habere. ἔχειν. Habere aliquid facere, ἔχειν τι ποιεῖν, pro Posse aliquid facere, 2 et alibi sæpe.

Habilia, ἐκτικά. Quæ habitus firmitatem contraxerunt, robusta, valida, 22.

Habitus. Figura, forma; Gr. σχῆμα, 151, 154.

Hæredificare. Hæredem fieri, hæreditario jure consequi, 259.

Hebdomas, ἑβδομάς. Septenarius numerus. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniani, quod supra septimum cœlum sedem haberet, 24. Eo etiam nomine septem cœlos a Demiurgo conditos designabant, 26. Passim etiam septenarium numerum appellant *hebdomada*.

Hecatontas. Centenarius numerus; Gr. ἑκατοντάς, 328.

Hedone, Ἡδονή. Voluptas. Decimi quarti Valentinianorum Æonis, illius qui dicitur Autophyes, conjugis nomen, 6.

Hedyosmus. Mentha, herba odora; Gr. ἡδύοσμον, 151.

Helix, cis. Vitis clavicula; Gr. Ἕλιξ, 239.

Hen, ἕν. Unum, unitas, 54, 134.

Henosis, Ἕνωσις. Unio; duodecimi Valentinianorum Æonis, Agerati conjugis, nomen, 6.

Henotes, ἑνότης. Unitas, 54, 55.

Hexæonia compago, ἑξαιώνιος σύμπηξις. Sex Æonum coagmentatio, 15 et not.

Hoc quidem ... hoc autem. Modo quidem ... modo autem, 307. *Et hoc*. Et quidem, 139.

Homo, Ἄνθρωπος. Septimi Valentinianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.

Honestus, εὐπάρυφος. Eleganter cultus, vestitus, 61.

Horos, Horus. Ὅρος. Terminus. Virtus, ex Valentinianis, quæ Pleroma terminabat, quæque confirmabat, et extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, 9 et alibi sæpe.

Horothetes. Ὁροθέτης. Finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not., 15.

Hylicus, ὑλικός. Ex materia concretus, 24 et alibi.

Hymnizare. Hymnis celebrare, laudibus extollere, Gr. ὑμνίζειν, 99, 108, 126.

Hypocrita. Histrio, mimus; Gr. ὑποκριτής, 133.

I

Idiotice, ἰδιωτικῶς. Vulgari sermone, rudi ac simplici stylo, 4.

Idiotice, ἀκαίρως. Imprudenter, intempestive, 329.

Idiotismus. Simplicitas, imperitia; Gr. ἰδιωτισμός, 328.

Idoneos esse. Vide *Sufficientes esse*.

Ignoscentia. Indulgentia; Gr. συγγνώμη.

Imaginalis, εἰκονικός. Quo quid adumbratur, 70.

Imaginare, ἐξεικονίζειν. Adumbrare, imaginem exprimere, 84.

Immemorabilem fieri. Ex hominum memoria deleri, 300.

Immoratio, διατριβή. Commoratio, 39.

Immortalitas, ἀφθαρσία. Incorruptibilitas, 18.

Impossibilis est. Impar est, impotens; Græc. ἀδύνατός ἐστι, 255.

In hoc, ἐπὶ τούτῳ. Dehinc, deinde, postea, 12.

In nos, εἰς ἡμᾶς. Pro, *ad nos*, 98.

In quos, ἐφ' οὓς. Super quos, 96.

In semel. Simul et semel; Gr. εἰς ἅπαξ, 307.

Inanimalis, inanimal. Animæ expers, anima carens, 300. *Inanimalia*. Inanimata, res inanimæ, 131, 282.

Inapprehensibiliter, ἀκρατήτως, A comprehensione (scil. potestatum inferiorum) tuti; ita ut comprehendi ab iis non possint, 32.

Incapabilis, ἀχώρητος. Qui capi animo non potest. Incomprehensibilis, 8, 11 et alibi.

Incipio hoc facere, prophetari, amari, etc., μέλλω τοῦτο ποιεῖν, προφητεύειν, φιλεῖσθαι, etc. Pro, faciam, facturus sum, prophetabo, prophetaturus sum, amabor, amandus sum, etc., 62 et alibi sæpe.

Incomprehensibilis, ἀκράτητος. Qui prehendi, seu detineri non potest, 33, 64 et alibi.

Incomprehensibiliter. Ita ut apprehendi, teneri non possit; Gr. ἀκρατήτως, 204.

Inconsequenter. Dissolute, inordinate, inepte, 144, 317.

Inconsonanter, ἀσυμφώνως. Dissentienter, dissentanee, quæ tamen minus Latina. A se invicem dissentientes, 94.

Inconstabile. Quod stare non potest, absurdum, insulsum, 316.

Inconstabilitas, ἀμηχανία. Consilii inopia, 20.

Inconstantia, Idem, ibid.

Inconstans. Quod consistere nequit, absurdum; Gr. ἀσύστατος, 118 et alibi.

Inconstans. Quod stare ac cohærere non possit; Gr. ἀσύστατον, 218.

Inconsummatio, ἀτελές. Imperfectio, 9.

Increpativum. Potestas redar-

guendi, vel puniendi; Gr. τὸ ἐλεγκτικόν, vel ἐπιτιμητικόν, 223.

Inculcare, καταπατεῖν. Conculcare, 306.

Indecibilitas. Indecorum quidpiam, 120.

Indeterminabilis. Infinitus, 234.

Indicto audiens. Non obediens, rebellis, contumax, infidelis; Gr. ἀπειθής, 230 et alibi.

Indicto audientia. Rebellio, contumacia, 263.

Indui, φορεῖσθαι. Ferri, 71.

Ineloquibilis, ἀνεκλάλητος. Qui nullis verbis exprimi potest, 70.

Inexpertior, ἀπειρότερος. Rudior, imperitior, 2.

Infamare Scripturas, κατατρέχειν τῶν γραφῶν. Depravare Scripturas, 45 et not.

Infatuare sententiam, χαυνοῦν τὴν γνώμην. Animum intumefacere, superbia efferre, 84.

Inferius. Postea, deinceps, 91 et alibi.

Inficere. Inferre, inducere; Gr. ἐμποιεῖν, 141, 142.

Infiguratus, ἀνείδεος. Figuræ expers, 79, 276.

Infimior. Inferior, minor, 129.

Infra. Pro, *intra*, 119 et alibi.

Inhonorate. Impudenter, invereunde; Gr. ἀτιμῶς, 160.

Initia, ἀπαρχαί. Primitiæ, 39.

Initium, Ἀρχή. Principium; tertii Valentinianorum Æonis cognomen. Non raro has voces, *initium*, *principium*, commutat Irenæi interpres, 5.

Initium. Principium, causa; Gr. ἀρχή, 116 et alibi.

Inobedire. Non obedire, 316.

Inoperatum. Incultum, inelaboratum; Gr. ἀνέργαστον, 259.

Inresurrectio. Insurrectio, rebellio; Gr. ἐπανάστασις, 328.

Insanus, qui se divinum spirare simulat, θίασος. Chorus, cœtus, societas, 62. Sed aliud quidpiam, quam θίασος, legisse videtur Irenæi interpres. Vide not.

Insensatio, ἄνοια. Amentia, 3.

Insensata. Insensibilia, quæ sub sensum non cadunt, 163.

Insensata. Sensu destituta, 134.

Insensatus. Amens, stultus, 160 et alibi.

Insensatum. Sensum non movens, non afficiens, nullam voluptatem creans, 283.

Insensibilis, ἀνόητος. Stolidus, imperitus, 31.

Insigne nomen, ἐπίσημον ὄνομα. Notandum nomen, quod sex litteris constat, 69. Vid. not.

Insignis numerus, id est, senarius numerus, 72.

Insigne aurum. Aurum signatum, 267.

Insinuare, προσοικειοῦν. Accommodare, 37.

Insistens, ἐπιστάς. Accedens, superveniens, 37.

Instabilis. Qui stare nequit, absurdus, insulsus. Gr. ἀσύστατος, 118 et alibi.

Instabilitas. Absurditas, 149.

Institorium. Superbia, elatio animi, 203.

Instrumentum, πραγματεία. Molitio, negotium, 50.

Instruo. Ædifico, construo; Gr. οἰκοδομέω, 176.

Insubstantivum, ἀνυπόστατος. Quod consistere nequeat, quod nihil habeat firmitatis, absurdum, 47 et not.

Insubstantivus, ἀνούσιος. Substantiæ expers, 65.

Intellectualis, νοερός. Intelligentia præditus, 24 et not., 32.

Intellectus, ἔννοια. Cogitatio, 8.

Intemporale, ἄχρονον. Temporis expers, æternum, 86.

Intenebrata doctrina. Doctrina obscura, tenebrosa, 224.

Intentio. ἐνθύμιον. Cogitatio, 64.

Intentio. Vide *Enthymesis*.

Interpedio. Impedio, obices, offendicula oppono, 222.

Interpretator, ἐξηγήτης. Qui exponit, explicat, etc., 2.

E contrario interrogatio, ἀντεπερώτησις. Mutua interrogatio, 92.

Inventio, μεθοδεία. Versutia, fallacia, 43.

Investes pueri. Impuberes, 165.

Investigabilis, ἀνεξιχνίαστος. Qui investigari non potest, 9 et alibi.

Inviscera. Viscera, 296.

Invocari. Vocari, appellari, 108.

Iris, eos. Casia; Gr. ἶρις, εως, 161.

Irritamentum. Illicium, illecebra, 106.

J

Jao, Ἰαώ. Sacrum Dei nomen tetragrammaton יהוה est, quod Græci ita legere solent, 19, 96.

Jesus, Ἰησοῦς. Virtus, ex Valentinianis, quæ ex Æonum omnium muneribus simul collectis prolata est, 12, 13 et alibi sæpe.

Judiciale. Potestas judicandi; Gr. τὸ κριτικόν, 223, 224.

Judicialis. Qui judicat, judicandi vel discernendi facultate seu potestate præditus est, 224.

K

Kakia. Malitia. Gr. Κακία, 108.

L

Labes. Passio, defectio Sophiæ. Passim occurrit. Vide *Deminoratio*.

Lacus. Torcular; Gr. ληνός, 256.

Latenter, λεληθότως. Clam, occulte, 23, 24 et alibi.

Latere semetipsum. Fallere seipsum; Gr. λανθάνειν ἑαυτόν, 297.

Latuit semetipsum incidens. Imprudens, incautus incidit; Gr. ἔλαθεν ἑαυτὸν περιπεσών, 167.

Legaliter, *legitime*. Per Legem, Legis testimonium, 318.

Levamen. Elevatio, erectio, 153.

Logion, λόγιον. Rationale summi sacerdotis Judæorum, 89.

Logos, λόγος. Verbum. Sic Jesum suum interdum appellabant Valentiniani, 13, 19.

Logos, Λόγος. Verbum; ex Valentinianorum usu, quinti Æonis nomen est. Frequens apud Irenæum.

Longiloquium. Sermo prolixus, 197.

Loquacius exsequi multa, φλυαρεῖν πολλά. Multa blaterare, nugari, garrire, 72.

Loquelæ, διάλεκτοι. Linguæ, idiomata, 49.

Luxuriari, ἀποσκιρτᾶν. Aberrare, 81.

Lytrotes, Λυτρωτής. Redemptor. Huic Valentinianorum cognomen, 10, 13.

M

Macaria, Μακαρία. Felix, beata. Decimi octavi Valentinianorum Æonis, Monogenis conjugis, nomen, 6.

Macariotes, Μακαριότης. Felicitas, beatitudo. Vigesimi octavi Valentinianorum Æonis, Ecclesiastici conjugis, nomen, 7.

Magnanimis, *Magnanimus*. Constans, patiens, benignus; Gr. μακρόθυμος, 165, 213 et alibi.

Magnanimitas. Patientia, perseverantia, constantia; Gr. μακροθυμία, 197.

Magnanimum exsistere, μακροθυμεῖν. Diuturna lenitate ferre, æquo animo sustinere, 50.

Male, ἀπιθάνως. Citra omnem probabilitatem, fabulas incredibiles venditando, 2.

Masculiniter, ἀρσενικῶς. Masculino genere, 25.

Materia. Argumentum, 99.

Materia, οὐσία. Natura, essentia, 79. 336.

Meditari, μελετᾶν. Exercere, 31.

Meditari, μελετᾶν. Solerter concinnare, 45.

Meditari. Exerceri, exercere se, 255.

Meditata. Exercita, exercitata, ibid.

Meditatio. Exercitatio, 330.

Melior, κρείττων. Præstantior, illustrior, antiquior, 2, 160 et alibi.

Mentiri, ἐπιψεύδεσθαι. Confingere, comminisci, 51, 132.

Mentiens, ἐπιψευδόμενος. Falso attribuens, affingens, 80.

Metagogeus, Μεταγωγεύς. Deductor, Tutor. Huic Valentinianorum cognomen, 10 et not. 13.

Metricos, Μητρικός. Maternus. Vigesimi tertii Valentinianorum Æonis nomen, 7.

Mimus, μιμός. Fabula, commentum, 47 et not.

Minutatim. Sigillatim, per partes, 115.

Minutiloquium. Argutiæ, 134.

Mixis, Μῖξις. Mixtio; decimi Valentinianorum Æonis, noni conjugis, nomen, 6.

Moderari ex contrarietate, ἀντιταλαντεύειν. Compensare, 85.

Monas, μονάς. Unitas, 54 et alibi sæpe occurrit.

Monogenes, Μονογενής. Unigenitus. Tertii Valentinianorum Æonis cognomen est. Frequenter apud Irenæum.

Monogenes, Μονογενής. Unigenitus. Decimi septimi Valentiniano-

rum Æonis nomen, 6.

Monotes, μονότης. Solitas, 54.

Morari, πολιτεύεσθαι. Civitate donari, municipem fieri, 233.

Mortificatum. Morticinum, cadaver, 218.

Motus. Commotus, iratus, 248.

Multo magis. Multo minus; Græcorum more, 182.

Multo prius. Multo magis; Græcorum more, 117, 195.

Muneratio. Munera, dona; Gr. δώρημα, 224, 240 et alibi.

Munitio. Securitas; Gr. ἀσφαλεία, 329.

Munus, τῶν θηριομαχῶν καὶ μονομαχίας θέα. Spectaculum gladiatorium, aut bestiarum quibuscum homines pugnent, 30 et not.

Muta animalia, ἄλογα ζῶα. Bruta animantia, ratione destituta, 25, 271, 285.

In mysterio, μυστηριωδῶς. Mystice, 33.

Quasi mysticum, μυσταγωγία. Mysticus ritus, mysticum munus, 94.

Negotiatio. Negotium, res, quod contingit; Gr. πραγματεία, 149.

Negotium. Res, opus; Gr. πρᾶγμα, 104.

Nitide. Splendide; Gr. λαμπρῶς, 202.

Nodus, δεσμός. Vinculum, 98.

Noetos, νοητός. Intelligibilis, qui sola intelligentia percipi potest, 54.

Non est dicere. Dici non potest, 166 et alibi sæpe. *Non est*, pro, *Non est possibile*.

Non stans, ἀλλόκοτον. Monstrosum, absurdum, 3.

Nullificare. Contemnere, spernere; Gr. οὐδενοῦν, 257, 266.

Nus, Νοῦς. Proprie, mens. Interdum vertit Irenæi interpres, sensus. Ex Valentinianorum usu, tertii Æonis nomen exprimit. Passim apud Irenæum.

Nymphon, νυμφών. Thalamus nuptialis, vel cubiculum nuptiale, 32.

O

Obaudire. Obedire; Gr. ὑπακούειν, 262 et alibi.

Obauditio. Obedientia; Gr. ὑπακοή, 248.

Obduci, ὑπάγεσθαι. Referri, adduci, 88.

Obligari. Teneri, ad angustias, incitas redigi, 139.

Obscurare alicui. Caliginem offundere alicui; Gr. ἐπισκοτεῖν τινι, 125.

Obtinere. Superare, prævalere, fortiorem esse; Gr. ἐπικρατεῖν, 297.

Occasio. Prætextus; Gr. πρόφασις. Passim occurrit. *Sub occasione*, προφάσει. Sub specie, prætextu.

Occasio, ἀφορμή. Ansa, argumentum, probatio, subsidium, 105, 138, 173 et alibi.

Octonatio, *ogdoas*, ὀγδοάς. Numerus octonarius. Frequens apud Irenæum.

Odoratio, ὀδμή. Odor, 18.

Odorationes, ὀσφρήσεις. Nares, 87.

Ogdoas. Vide *Octonatio*.

Olim est nomen, παλαιόν ἐστιν ὄνομα. Antiquum est nomen, 69.

Oniropompi, scil. dæmones, ὀνειροπομποί. Dæmones qui somnia injiciunt, 100. Vide pag. 61, not., 103.

Operabilior. Efficacior, 143.

Operositas. Negotium, id quod contigit, factum est; Gr. πραγματεία, 135 et alibi.

Operosius. Efficacius, 143.

Opobalsamum, ὀπὸς ἀπὸ βαλσάμου, ὀποβάλσαμον. Liquor balsami, 96, 97.

Opus. *Quod non est opus*. Quo non est opus. Inutile; Gr. οὗ οὐκ ἔστι χρεία, 218.

Ostendere. Probare, demonstrare; Gr. ἀποδεικνύειν, 142 et alibi.

Ostensio, ἀπόδειξις. Probatio, argumentum, demonstratio; ἀποδείξεις ποιεῖσθαι, *ostensiones facere*, i. e. inferre, probare, 17 et alibi sæpe.

Ex ostensione, πρὸ τῆς ἀποδείξεως. Ante demonstrationem, seu argumentationem, 47.

Ovilis, *ovile*, προβάτειος, ον. Pro, *ovillus*, *um*. προβάτειος δορά, ovilis pellis, i. e. ovilla pellis.

P

Pœnitetur. Pœnitet, 280.

Paracletus, Παράκλητος. Consolator. Decimi noni Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Parasema. Insignia; Gr. παράσημα, 201.

Paredrus dæmon, δαίμων πάρεδρος. Dæmon cuipiam adsistens, et familiaris, 61. Vide not., 100, 103.

Pareo. Appareo, videor, 195, 211, 220.

Participare, ἀναχοινώσασθαι. Communicare, participem facere, exponere, 8.

Participare, ἐπιδιδόναι. Participem facere, 62 et alibi.

Participari. Communicare, participes efficere, 244, 286.

Participari. Participem fieri, accipere; Gr. μετέχειν, 169, 179, 316, 326.

Partiliter. Divisim, separatim, 138.

Partiri. Dividi, 273.

Paternaliter, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 18.

Patricos, Πατρικός, Paternus. Vigesimi primi Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Patrodator, πατροδόπωρ. Patris largitor, 69.

Patronymice, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 13.

Paulo minus. Fere, tantum non, 143.

Pavor, ἔκπληξις. Stupor, 20.

Pentas. Quinarius numerus; Gr. πεντάς, 135.

Pepo. Cucumeris genus; Græcis πέπων. Ab his autem transfertur ad significandum hominem fractum, effœminatum, mollem, 55, 56.

Per seipsum. Seorsim, separatim, 236.

Percapabilis. Capax, 296.

Perexire. Commemorare, enarrare, explicare; Gr. διεξελθεῖν, 115.

Perfectum. Perfectio, consummatio, 238.

Perfectus. Integer, non mutilus, 202.

Perfiniens, τελευτῶν. Desinens, 82.

Pierga. Curiosa; accipitur vero pro *magica*.

Periergia. Curiositas, mala scilicet, nempe magia. Græc. περιεργία, 102.

Perinane. Maxime inane. Vanissimum quid, 55.

Perperes Scripturæ, νόθοι γραφαί. Adulterinæ, spuriæ scripturæ, 91.

Perplexio, προσπλοκή. Complexio, 34.

Perplexus, ἐπιπλεκόμενος. Conjunctus, commistus, 81.

Persona. Species, forma; Gr. πρόσωπον, 192.

Perspeculari. Perspicere, 162.

Pertransiens, διερχόμενος. Legens, legendo percurrens, 83.

Pertransire. Legendo percurrere, enarrare; Gr. διέρχεσθαι, 260.

Phantasia, φαντασία. Imaginatio, 20.

Phantasia, φαντασία. Species, 36, 320.

Phantasma, φάντασμα. Spectrum, 36 et not.

Phantasma, φαντασία. Species, id quod exterius objicitur sensibus, 2.

Phantasmari. Imaginari, fingere, 158.

Philetus, Φιλητός, Amabilis. Ex Tertulliano, vigesimi noni Valentinianorum Æonis nomen 7 et not.

Phos, φώς. Lux, Lumen; Vitæ, Valentinianorum Æonis, cognomen, 45.

Phronesis. Prudentia; Græc. φρόνησις. Basilidis Æon., 101.

Phronesis. Prudentia, Barbeliotarum Æon. Gr. φρόνησις, 108.

Phtonos. Invidia. Gr. φθόνος, 108.

Physiologice. Naturali ratione; Gr. φυσιολογικῶς, 264.

Pingere quasi per quamdam umbram, σκιαγράφειν. Adumbrare, 85.

Pistis, Πίστις, Fides. Vigesimi Valentinianorum Æonis, Paracleti conjugis, nomen, 6.

Pithanologia. Sermo vi quadam alliciendi et suadendi pollens, 135.

Plasma Dei. Caro a Deo creata, 98 et alibi sæpe.

Plasma. Figmentum, res creata, 100 et alibi sæpe.

Plasmare, πλάττειν. Formare, condere, creare, fingere, 25 et alibi.

Plasmatio. Formatio ; a Gr. πλάσσω, *fingo*, 133 et alibi.

Plasmatus. Conditus, factus ; a Gr. πλάσσω, *fingo, formo*, etc., 123 et alibi.

Plenitudo. Gnosticorum Pleroma ; Gr. Πλήρωμα. Sæpe apud Irenæum.

Pleroma, Πλήρωμα. Plenitudo. Valentinianorum Æonum sedes, ac veluti cœlum. Sæpe apud Irenæum.

Podere, es. Vestis talaris ; Gr. ποδήρης, 256.

Poeta, ποιητής. Artifex, 78.

Porro, πόρρω. Procul. 83, 157, 163, 316.

Portentiloquium. Sermo portentosus, absurdus, 137, 178.

Possibilia, δυνατά. Valida, robusta, 22.

Postgenitus, ἀπόγονος. Nepos, 59.

Postremitas. Defectus, labes, passio. Gr. ὑστέρημα, 115.

Potentari. Tyrannidem exercere ; Gr. καταδυναστεύειν, 263.

Potentissima, perfectissima littera, epistola, ἱκανωτάτη γραφή, ἐπιστολή. Luculentissima, efficacissima, præclarissima epistola, 176, 177.

Præconare, κηρύσσειν. Prædicare, extollere, annuntiare, 51 et not. et alibi sæpe.

Præfinio, διορίζομαι. Definio, assero, 88.

Præfinitive. Omnino, definite, 152.

Præfinitus. Definitus, certus, 152.

Præmeditari. Præexerceri, præexercitari, 268, 336.

Præmittit, προβάλλεται. Profert, producit, 10.

Præmitto, προβάλλω. Emitto, produco, 40.

Præmittor. Emittor, immittor Gr. προβάλλομαι, 103.

Primiformis. Qui primus formatus fuit ; Gr. πρωτόπλαστος, 220.

Primogenitus, ἀρχέγονος. Primigenus, 5, 6 et alibi.

Primoplastus. Primus homo creatus, Adam scilicet ; Gr. πρωτόπλαστος, 126.

Principalis. Primævus, antiquus ; Gr. ἀρχαῖος, 310, 318.

Principalitas. Principium, 116.

Pro, ὑπέρ. *Pro masculo*, ὑπὲρ ἄῤῥεν. Super masculum, 10.

Pro Æonem, πρὸ Αἰῶνος. Ante sæcula, 64.

Pro nobis. Penes nos ; Gr. μεθ' ἡμῶν, 283.

Proanennoetos, προανεννόητος. Cogitationem omnem longe superans, 54, 55, 59.

Proanypostatos. Quæ prius non substiterit, recens conficta, quæ ante non constiterit, 55.

Proarche, Προαρχή. Primum principium ; primi Valentinianorum Æonis cognomen, 5, 54, 55.

Probole. Emissio, productio ; Gr. προβολή, 132.

Productus. Compulsus, impulsus ; Gr. προηγμένος, 201.

Prognosis. Præscientia, Barbeliotarum Æon ; a Græco πρόγνωσις, 107.

Projectibilis. Projectus, 111.

Prolatio. Vide *Emissio.*

Prolativum verbum. Prolatitium verbum. Gr. προφορικὸς λόγος.

Prolator, προβολεύς. Productor, 8.

Pronomina. Cognomina, 171.

Proon, ontos. Primum ens, rebus omnibus præexsistens, 116.

Propator, Προπάτωρ. Primus Pater ; primi Valentinianorum Æonis cognomen, 5 et alibi.

Propensius, δεινῶς. Solerter, callide, 17.

Propositum. Hypothesis, sententia ; Græc. προαίρεσις, 198. *Propositum initii sui.* Hypothesim de primo suo rerum principio. Ibid.

Proprie possidere, ἰδιόκτητον ἔχειν. Proprio jure possidere, 31.

Proprius. Singularis, specialis ; Gr. ἴδιος, 271.

Proprocylindomene. Ante volubilis, 55.

Prosecutor. Comes ; Gr. παράπομπος, 201.

Protoplastus. Qui primus formatus est, 218.

Prout evenit. V. *Ut evenit, obvenit.*

Prout provenit. Frustra, temere ; Gr. ὡς ἔτυχε, 253 et alibi.

Providentiam habere alicujus rei. Curam gerere alicujus rei. *Morum providentiam habere.* Instituendis componendisque moribus operam dare, 223.

Providere. Prævidere, 228.

Provisa. Prævisa, præscita, 159.

Prudens Cognoscens, cognitione prædita, 145.

Prudentior. Doctior, intelligentior, 198.

Psychicus, ψυχικός. Animalis, 24 et alibi passim.

Q

Quæcunque evenerint omnia, τὰ τυχόντα πάντα. Quidquid temere occurrerit, 62.

Quam, ἤ. Sive, vel, 34 et alibi particulam Græcam ἤ perperam vertit interpres, *quam.*

Quanto magis. Pro *quanto minus*, 117 et alibi.

Quassum. Quassus, concussus, us, 269.

Quatenus, ἐπεί. Quandoquidem, quoniam, 3.

Quaternatio, τετρακτὺς, τετράς. Quaternitas, quaternarius numerus, 5 et alibi.

Quilibet, quælibet. Levis, modicus ; a Gr. τύχων, τύχουσα, 272 et alibi.

Quoniam. Pro *quod.* Passim occurrit.

R

Recapitulans, ἀναχεφαλαιούμενος. In summam redigens, summatim colligens, 44.

Recapitulare, ἀναχεφαλαιοῦν. Instaurare, renovare, quidpiam alicui veluti capiti copulare, summatim colligere, in summam redigere. Frequenter occurrit.

Recirculatio. Reflexio quæ fit circuitu quodam, 220.

Recommemorare aliquem. In mentem alicui revocare, 312.

Recumbere. Discumbere in mensa, et mortuum jacere ; Gr. ἀνακεῖσθαι, 259, 269.

Recurre, ἀπότρεχε. Abi, 91.

Recurrere, ἀναδραμεῖν. Ad supera se recepisse, 18 et alibi.

Redditio. Explicatio, accommodatio ; Gr. ἀπόδοσις, 150.

Redemptio, ἀπολύτρωσις. Dimissio, exodium, 47 et not.

Redemptio, ἀπολύτρωσις. Profanus initiationis ritus, quo suos consecrabant Gnostici, 64, 93 et alibi.

Redemptor, Λυτρωτής. Hori Valentinianorum cognomen, 13.

Redhibitus. Instauratus, restitutus, 311.

Refrigerare, ἀναπαύεσθαι. Requiescere, 32, 35, 108, 168.

Refrigerium. Requies ; Gr. ἀνάπαυσις, 204 et alibi.

Refrigerium. Requies, relaxatio ; Gr. ἄνεσις, 265.

Refutare, παραπέμπειν. Spernere, negare, rejicere, repudiare, 3, 202, 295.

Regnari sub aliquo. Regi alicui subesse, sub ejus imperio esse, ab eo regi ; Gr. βασιλεύεσθαι, 275, 321.

Regredi, ἀναδραμεῖν. Recurrere, ascendere, 10 et alibi.

Regressio, ἐπιστροφή. *Accepisse regressionem*, λαβεῖν ἐπιστροφήν, i. e. meliorem mentem induisse, 10.

Regula. Principium, argumentum, hypothesis, 123 et alibi.

Relevatio, διυλισμός. Percolatio, expurgatio, 73.

Religio Dei, θεοσέβεια. Dei cultus, 83.

Reliqua, τὰ ὅλα. Universa, 53.

Rememorare. Recognoscere, in pristinum ordinem restituere, digerere ; Gr. ἀνατάξασθαι, 216.

Rememorari. In memoriam revocare, meminisse, 111, 273.

Reminisci, ἐπιμιμνήσκεσθαι. Meminisse, mentionem facere, 17.

Remitti, ὑποβάλλεσθαι. Submitti, immitti, 95.

Remitto, ἀφίημι. Dimitto, sino, 38, 43.

Remitto, ἀπολύω. Dimitto, 40, 43.

Renuntiare, ἀποτάξασθαι. Valere jubere, nuntium remittere, dimittere, 38.

Resipisse. Pro *resipuisse*, 109.

Restauratio, ἀποκατάστασις. Restitutio in integrum, 95.

Restruere. Instaurare, restituere, 275.

Retardare. Cavillationibus implicare, negotium facessere ; Gr. ἀναβάλλειν, vel ἐπέχειν, 302.

Retractare. Ambigere, dubitare.

disputare ; Gr. διαλογίζεσθαι, ἀναβάλλεσθαι, διστάζειν, παραιτεῖσθαι, 305.

Revolvere, ἀναπτύσσειν. Explicare, 51.

Rhodanenses regiones, κλίματα τῆς Ῥοδανουσίας. Lugdunensis tractus, 65. Vide not.

Rhythmizari. Apte disponere, ordinare, 136.

Rhythmizatio. Concinnus ordo, apta dispositio ; a Gr. ῥυθμός, 136.

S

Salvator, Σωτήρ. Jesu Valentinianorum cognomen, 13 et alibi sæpe.

Sapiens in tumore, οἰησίσοφος. Falsa sapientiæ opinione sese venditans. Qui sibi ipsi sapiens esse videtur, 83.

Scarizare. Reptare, reptando saltare ; ex Græco σκαρίζειν, 100, 110.

Secundum, περὶ, κατά. *Qui secundum nos sunt*, pro *nostri*, vel *qui nostra ætate vivunt*. *Qui secundum nos est mundus*, pro *mundus hic noster*. *Dispositio quæ est secundum Saram*, pro *dispositio pertinens ad Saram*, *dispositio Saræ*, *quod evenit Saræ*, etc. Hellenismi apud Irenæum et ejus interpretem frequentes.

Secundum demissionem, κατὰ κάθετον. Ad perpendiculum, 86.

Secundum subsequentiam. Consequenter, 150.

Secundum unumquemque, καθ' ἕν. Sigillatim, 35.

Sedet, pro *sedebit*, 323.

Seducibilis, ἐξαπατηθείς. Seductus, 62.

Seductus, χαυνωθείς. Stulte de seipso sentiens, vanus, 61.

De semel. Simul et semel, una vice. Gr. εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, ἐφ' ἅπαξ, 157.

Seminaliter, σπερματικῶς. Seminali ratione, 40.

Seminata, διεσπαρμένη. Disseminata, diffusa, 48.

Semotum. Inusitatum, 329.

Sensatio. Intelligentia, intellectus, cognitio ; Gr. νόησις, 130, 317.

Sensatio. Forma, 134 et not.

Sensibilia. Sensu prædita, 134.

Sensibilitas, αἴσθησις. Sensus ; ἵνα εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου χατέλθῃ. Ut ad hominis sensum laberetur, ut hominis sensum afficeret, 37, 76.

Sensibilitas. Notitia, intelligentia, cognitio ; Gr. νόησις, 112, 122.

Sensuabilitas. Cogitatio, cognitio ; Gr. νόησις, 130.

Sensuabiliter. Intelligibiliter, intellectualiter, quod intelligentia sola percipi possit ; Græc. νοητῶς, vel νοερῶς, 316.

Sensus. Mens ; Gr. νοῦς, 129, 130 et alibi.

Sensus. Intellectus, sapientia ; Gr. νοῦς, 223.

In sensu. Sensibiliter, manifeste, 314.

Sententia, σύνεσις. Sapientia, 51.

Separata, ἀνακεχωρηκότα. Abstrusa, ab hominum notitia semota, 20.

Separatus, συσταλείς. Qui se contraxit, 53.

Sermo. Ratio ; Gr. λόγος, 143.

Sige, Σιγή. Proprie, silentium. Ex Gnosticorum usu, secundi Æonis, Bythi conjugis, nomen. Passim apud Irenæum occurrit.

Similimembrius. Uniformis, idem, sibi in omnibus æqualis ; Gr. ὁμοιόκωλος, vel ὁμοιομερής, 130.

Simplex. Purus, sincerus ; Gr. εἰλικρινής, 216.

Sistere. Emergere, consistere ; Gr. συνίστασθαι, 121.

Smyrna. Myrrha ; Gr. σμύρνη, 151.

Sophia, Σοφία. Sapientia. Tricesimi Valentinianorum Æonis, Theleti conjugis, nomen, 7 et alibi sæpe.

Soter, Σωτήρ. Salvator. Jesu Valentinianorum cognomen, 13 et alibi sæpe.

In speculatu. In conspectu, coram oculis, 164.

Spiritus sanctus, Πνεῦμα ἅγιον. Virtus, ex Valentinianis, una cum Christo a Monogene seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi.

Non stantia, ἀλλόκοτα. Monstrosa, absurda, 3.

Statuere sensum. Mentem figere, Gr. ἐρείδειν τὸν νοῦν, 137.

Status, σύστασις. Coagmentatio, 96.

Stauros, σταυρός. Vallum ; Horî Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Stigmata, κατεστιγμένη. Notis compuncta, 78.

Stillicidio temporis. Momento temporis, 165. Vide not.

Stultiloquium. Stultus, absurdus sermo, 157 et alibi.

Suadela, πιθανότης, πιθανολογία. Orationis illecebra, lepores, elegantia verba, persuadendi vim habentia. Item, oratio persuadendi vim habens, verisimilis, fallax, 4.

Suadenter, πειθανῶς. Verisimiliter, ad persuadendum apposite, 2.

Suadibile, πιθανόν. *Verisimile*, *probabile*. Non suadibile, ἀπίθανον. Improbabile, non verosimile, 21.

Sua potestatis esse αὐτεξούσιον εἶναι. Arbitrii libertate præditum esse, 28.

Suasorium. Probabile, verisimile ; Gr. πιθανόν, 149.

Suasorius, πιθανός. Verisimilis ad persuadendum seu decipiendum appositus, fallax, 2.

Subinvolans. Dolosus, fallax ; Gr. ἐπίκλοπος, 146.

Subjacere Deo. Penes Deum esse, Deo soli notum esse, 157.

Subministratio, ἐφόδιον. Auxilium, subsidium, argumentum, 4.

Subsistentia, σύστασις. Concretio, constitutio, 25.

Subsistentia, ὑποκείμενα. In ortum producta, exsistentia, 23.

Substantia, φύραμα. Massa, 39.

Substantia, ὑπόστασις. Coagmentatio, 68.

Substantia. Materia, 127.

Substantia. Forma, 134 et not.

Substitutio. Materia, 134 et not.

Subtililoquium. Subtilis sermo, argutiæ, 202.

Subtrahere, συστέλλειν. Contrahere, subducere, 18.

Succedere. Cedere, abire, 159, 160.

Sufficiens aliqua re. Contentus, 117.

Sufficientes esse, *sive idoneos esse*, ἱκανοὺς εἶναι. Satis ipsis esse, ipsis sufficere, 11.

Super. Præ. Frequenter occurrit.

Super hæc, ἐπὶ τούτοις. Post hæc, postea, 10.

Super tonum sagittantes, ὑπέρτονα τοξεύοντες. Arcu immodice contento jaculati, 84. Vide not.

Superfari, ἐπιλέγειν. Insuper effari, addere, 95, 96.

Superficium. Vestis quædam exterior, quæ exteris superponitur, 153.

Ex superfluo. Ex abundanti ; Gr. ἐκ περίσσου, vel ἐκ περιουσίας, 149.

Supergredi, ὑπερβαίνειν. Transilire, despicere, nihil curare, 56.

Supergredi aliquem. Extollere se, efferre se super aliquem, præcellere alicui, 252, 330.

Supergredi leges. Transgredi, violare leges, 324.

Supergredi ordinem. Non servare ordinem, violare ordinem, 330.

Suppedito. Adsum, provenio, 127.

Susceptorium, ἐκδοχεῖον. Receptaculum, conceptaculum, 65.

Suspicari, ὑπολαμβάνειν. Existimare, 21.

Suspicio, προσδοκία. Exspectatio, spes, 62.

Suspicio. Opinio, sententia, cogitatio ; Gr. ὑπόληψις, 179, 180, 252.

Sustinere. Ferre, sinere, 99.

Syncrasis, Σύγχρασις. Contemperatio. Decimi sexti Valentinianorum Æonis, Acineti conjugis nomen, 6.

Synesis, Σύνεσις. Intellectus. Vicesimi sexti Valentinianorum Æonis, Ἀείνου conjugis, nomen, 7.

Synesis. Intelligentia. Barbelioiarum Æon. Gr. σύνεσις, 108.

Syzygia, συζυγία. Conjugatio, 31 et alibi.

T

Tædium, λύπη. Mœror, tristitia, 10.

Temporalis, ὑπόγυιος. Recens, 45.

Teneo, κατέχω. Retineo, detineo, 89.

Tenere. Imperare, regnare ; Gr. κρατεῖν, 330.

Terrenus, ἐπίσαθρος. Infirmus, impotens, 63.

Testamentum. Societas, sodalitium, fœdus ; Gr. διαθήκη, 134.

Testamentum. Fœdus, pactum ; Gr. συνθήκη, 250, 261.

Tetras, τετράς. Quaternitas, quaternarius numerus, 15 et alibi.

Textus, εἰρμός. Series, 36.

Thelema, θέλημα. Voluntas, 57.

Thelema. Voluntas, Barbeliotarum Æon. Gr. θέλημα, 102, 107.

Thelesis, θέλημα, θέλησις. Voluntas, 56, 57.

Thelesis. Q. d. Volitio, Barbeliotarum Æon. ; Gr. θέλησις, 108.

Theletus, Θελητός, Voluntate expetitus. Vicesimi noni Valentinianorum Æonis nomen, 7.

Traducere. Convincere, in medium proferre, detegere, confutare ; Gr. ἐλέγχειν, 291, 318, 319 et alibi.

Traductio. Detectio, patefactio, declaratio ; Gr. ἔλεγχος, 175.

Traductus. Detectus, reprehensus ; Gr. ἐλεγχόμενος, 179.

Tragœdia, τραγῳδία. Fabula, nugæ, insania, 20.

Transducere, παράγειν. Transducere sensum, παράγειν τὸν νοῦν, i. e. seducere mentem, 2.

Transfictio, παραποίησις. Falsitas, 43.

Transfigurare, μεθαρμόζειν. Convertere, detorquere, 92.

Transfigurare. Transmutare, transformare. 133 et alibi.

Transfigurari. Transformari, transferri, 55.

Transfingere, μεταπλάττειν. Transmutare, refingere, 36.

Transgredi. Transire. *Transgredi per omnes actiones*, transire per omnes actiones, omnes experiri, omnibus defungi, 103.

Transitorium. Per quod res transit, via, canalis, 296.

Transpositio, μετάθεσις. Translatio, 40.

Transverto, παρατρέπω. Detorqueo, 44.

Triacontas, τριαχοντάς. Tricenarius numerus, 81 et alibi.

Trias, τριάς. Ternarius numerus, 82.

Tripartite, τριχῆ. Trifariam, 7.

Turbula. Procella, tempestas, 334.

U

Umbra. Vide *Vacuitas*.

Ungula. Aromatis genus ; Gr. ὄνυξ, 151.

Unigenitus. Vide Monogenes.

Unitas, ἕνωσις. Unio, conjunctio, 89.

Ut, pro *utpote*, 11.

Ut obvenit, provenit, evenit. Fortuito, temere ; Gr. ὡς ἔτυχε, 270 et alibi.

V

Vacue, κενῶς. Vane, inaniter, 62.

Vacuitas, κένωμα. Vacuum. Spatium inane quod extra Pleroma fingebant Valentiani, quod etiam *umbram*, σκιάν dicebant ; quod lucis expers esset, 18 et alibi.

Vacuum. Vide *Vacuitas*.

Vacuus, κενός. Inanis. 62.

Vacuus, Inutilis, vanus, inanis ; Gr. κενός, 161, 222 et alibi.

Vaniloquium. Vanus sermo, nugæ, fabulæ, 144 et alibi.

Varie. Multifariam, alio et alio modo, ita ut verba diversis sensibus obnoxia esse possint ; Gr. διαφόρως, 174.

Varietas. Versutia, vafrities, 288. Hinc interdum *varie*, pro *vafre, subdole*.

Varius, ποικιλτός. Opere vario contextus, 89.

Velle, pro *malle*, 248.

Verbum. Ratio ; Gr. λόγος. 143.

Propter verecundiam, δι' αἰδώ. Præ pudore, 37.

Vesanior, ἀσημότερος. Ignobilior, 26.

Veterinaria. Ars curandi veterinaria seu sarcinaria jumenta ; Gr. κτηνιατρική, 165.

Viatica. Subsidia, auxilia, argumenta, 113, col.

Vigere. Adolescere, roborari, invalescere ; Gr. ἀκμάζειν. 336.

Violentium, pro *violentorum*, 249.

Vitreum, ὕαλος. Pro *vitrum*.

Vulsio. Surculus, ramus a trunco avulsus ; Gr. ἀπόσπασμα, 188.

Z

Zelos. Æmulatio. Gr. ζῆλος, 108.

Zoe, Ζωή. Vita ; ex Valentinianorum usu sexti Æonis, Logi conjugis, nomen est. Frequens apud Irenæum.

INDEX

RERUM ET SENTENTIARUM

QUÆ

In Irenæi Operibus, Appendice et Dissertationibus præviis continentur.

Numerus Romanus paginarum notas significat inter uncos in prolegomenis positas ; Arabicus Lectorem ad numeros crassiores revocat.

A

AARON, cur non lepra, sicut Maria, percussus? 348.

ABEL. De Abele et Caino quid effutiebant Caiani? LXXVI. In Abel justorum persecutiones significatæ, prædicatæ a prophetis, in Christo perfectæ, 276. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. Abelem justum Deus Caino injusto subjecit, cur, 221.

ABRAHAM a quibus philosophiam edoctus? per eum ad Palæstinos sive Chananæos, tum ad Ægyptios devenit : ipse rerum astronomicarum peritissimus fuit, XXII. Abraham absque legalium observatione per fidem justificatus, 246, 261. Ei, nec Christus, nec Christi Pater incognitus ; a quo didicerat, 233. Ad Abraham et Moysem Filius Dei in forma humana locutus est, quem Judæi nescierunt, 236. Abraham verbi Dei præcepto fidelis, in quo, 232, 233. Verbo Dei libere obediens, amicus Dei factus est, 243. In Abraham homo verbum Dei sequi prælidicit, quomodo, 233. Propter fidem suam per Christum servatus, 233. Ex tribus qui Abrahæ apparuerunt, unus fuit Filius Dei, quem adoravit, 235. Abraham propheta Christi incarnationem ac passionem in spiritu vidit, et gavisus est, 233, 235. Ejus exsultatio ad nos manans, et in ipsum regressa ; quomodo, *ibid.* Abrahæ cur a Deo circumcisio data, 246. Ejus circumcisio et ante circumcisionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Abrahæ semen per circumcisionem servatum, 198. Abraham credentium omnium pater, tam ex circumcisione, quam ex præputio, 233, 238, 258, 261. In ejus fidem Christus lapis angularis collegit utriusque Testamenti fideles, 261. In Abraham præsignata fides nostra, 257, 258. Abraham et posteri ejus a salute exclusi, ex Marcione, 106. Refellitur, 256. Abrahæ factas promissiones Christus implevit, quomodo, 255, 256. Earum effectum, justorum animæ sortituræ in hac terra, quando et quomodo, ex Irenæo, 331, 332. Non Abrahæ tantum sed

et seminis ejus, fidelium scilicet, Christus Salvator et vindex, 256. Abraham, Moyses, prophetæ Christusque ipse ex una substantia, quo sensu? 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.*

Abraxas Basilidianorum, quid? 102.

Academicorum spreto nomine, quinam Platonicorum nomen sibi vindicarunt, XXIII. Academicorum nomen sectatoribus Arseciæ relictum, XXIII.

Achaiæ Ecclesiæ Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, LXXXV. Achaiæ synodo contra Asiaticos quisnam præfuit? LXXXIV.

Achamoth, Enthymeseos superioris Sophiæ nomen, 18. Varia ejus nomina, 25. Ogdoas appellata, 21, 186. Valentinianorum mater, 21. Ejus sedes, 25. Achamoth a Pleromate submotæ, formæ, figuræ et lucis expertis calamitas, 18. Huic essentiæ, non scientiæ formam primum indidit superior Christus; cur, *ibid.* Lumen, quod eam deseruerat, investigantem coercet Horos, 19. Hinc multiplex ejus perturbatio, *ibid.* Quibus Scripturæ locis significata, ex Valentinianis? 37, 39, 40. Ex iis perturbationibus, materiæ ex qua hic mundus conflatus est, essentiam ortam dicebant, *ibid.* Id suo quisque modo, nec gratis exponebant, 20. Commenta eorum deridet Irenæus, 20, 21. Achamotha ex perturbationibus emergens, ad Christum rogandum convertitur, 21. Salvator angelis satellitibus stipatus ad eam mittitur, *ibid.* Scientiæ formam ab eo accipit, ac perturbationibus liberatur, 22. Hæ in rerum omnium materiam transmutantur, *ibid.* Duplex ex iis perturbationibus orta substantia, bona et mala, *ibid.* Ex metu et conversione, res anima præditæ, 25, 160. Achamotha angelos Salvatoris comites intuita, partum spiritalem ad eorum imaginem edit, 22, 23, 160. Spiritale informare non potest; cur, 23. Partus ejus spiritalis in Demiurgum clam depositus, et per eum in hominem; quam ob rem, 27, 28? Achamoth ad animalis substantiæ formationem se confert, 23. Ex ea Demiurgum format, *ibid.* Doctrinas a Salvatore profectas in lucem edit, *ibid.* Ad Æonum honorem et imaginem omnia facit, *ibid.*, 161. Demiurgo ignota, *ibid.* Per hanc operatur Salvator, *ibid.*, 161. Invisibilis Patris imago est, *ibid.* Demiurgi erroris causa, 25. E medietatis loco in Pleroma ingressura, sponsum suum Salvatorem acceptura, quan o? 32, 159. Ejus imago non sunt res creatæ, 124. Achamothæ fabula a Marco mago explicata, 68. Achamothæ integra fabula Valentino propria, XXI. Achamoth cum ogdoade sua, dii minores gentilium, 133. Achamothæ tota fabula, quomodo in Platonicorum de mundi anima placitis adumbrata, XL, et seqq. Ex Achamothæ tristitia qui condi potuerit angelus spiritalis, nodus hypothesis Valentinianæ solutu difficilis; saltem quo secetur, nihil ministrat philosophia Platonica, XLIII. Undenam ergo solvi potest? *ibid.* et XLIV.

Achilleus diaconus et martyr, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, LXXXIV.

Acinetos, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6. Ejus conjux, *ibid.* Unus ex decem Æonibus a Logo genitus, XVII. Aniceti et Syncraseos ei copulatæ nomina e Scripturis a Valentino quomodo corrasa, XXIX.

Actiones omnes et cibos ex se indifferentes esse, Cynicorum et Valentinianorum doctrina, 134. Actiones humanas non ex natura, sed ex sola hominum opinione bonas aut malas esse, Gnosticorum omnium principium, 29. Carpocratianorum in primis, 104. Refellitur, 165. Omnes, etiam scelestissimæ, cuilibet in hac vita experiendæ, ex iisdem, cur? *ibid.* Flagitiosum dogma, Christi doctrinæ et rationi repugnans, 165. Actionum mentis ordo et series, ex Irenæo, 130. Actiones mentis, a mente aut a se invicem non re aut substantia differunt, sed modo et nomine, *ibid.*

Adam in paradiso versatum, quidpiam ab eo sumpsisse dicebant Valentiniani, 25. De Adami et Evæ lapsu et instauratione, Ophitarum et Sethianorum deliria, 110, et seqq. Adamus primiformis homo a quo cæteri homines appellati, 220. Adam a Deo creatus, ut haberet quem suis ditaret beneficiis, 243. Christi typus a Paulo dictus, quo sensu? 219. Sub Adam testamentum a Deo datum, 191. Adam imbecillior, fortior vero Eva in transgressione præcepti, quomodo hæc digna venia fuit, ille minus? cur? 314. Adam æternam salutem consecutum esse negant Tatianus et Continentes, 107. Quo Scripturæ loco abutebantur, 222. Refelluntur, *ibid.* Adamum a Christo præ cæteris salutem consequi debuisse, quomodo probatur, 220, 221, 222. Nisi salutem consecutus est, adhuc in perditione est omnis homo, *ibid.* Mors non juste absorpta dicitur, *ibid.* Ejus salus est evacuatio mortis, *ibid.*

Adam statim post lapsum pœnitens, quomodo? 221. Ob id venia dignus, 222. Adam cur a Deo statim post lapsum interrogatus? 221. Serpens vero minime, cur? 222. In Adam proprie lata non est maledictio; sed in terram, 221. Et serpentem, *ibid.* Cur e paradiso expulsus, mortique factus obnoxius, 222. Adam per peccatum vita privatus, per incarnationem, victo rursus diabolo, eamdem recuperavit? 222. Initium morientium factus, 220. Qua die Christus mortuus est, eadem et ipse per prævaricationem, 320 In Adam percussus est omnis homo, 334. In Adam amissum quid, id in Christo recuperatum, 209. In Adam mortuos nos Christus vivificaturus venit, 306, 307, 312. Adamus Christo opponitur, quomodo? 220. Adami procreationi Christi generatio similis esse debuit, quare? 218. In secundo Adam usque ad mortem obedientes facti, eidem Deo Patri reconciliati sumus, quem in primo Adam offendimus, non obedientes ei, 313, 318, seqq.

Adamas, hominis perfecti Barbeliotarum nomen, 108.

Adonai quid significat, ex Irenæo, 170 et not.

Adoptionis spiritum quinam accipiunt? 228. Adoptionis filiorum munus, incarnationis fructus, 212.

Adriano imperante late sparsa famosaque Valentini secta, XVI. Sub Adriani imperio hæresim suam confirmavit Epiphanes, juxta Theodoretum, quid inde? XLVIII. Ab Adriano facta Antinoi apotheosis, quo anno? XV. Ab Adriano bellum Judæis, Barcocheba duce, rebellibus illatum, idemne cum bello a Justino memorato in Dialogo? XV.

Adulterium qui vult committere, adulter est, etiamsi non consequatur effectus, latente Basilide, 349.

Adventus Christi Domini duplex, 48. A prophetis prænuntiatus, 273, 274. In adventu secundo justi omnes e somno excitandi et in regnum a Christo constituendi, 259.

Ægyptii. Ad Ægyptios per quem devenit philosophia, XXII. Ægyptiorum et Chaldæorum discipulos sese agnoverunt, qui primi e philosophis Græcis de rebus cœlestibus disseruere, XXII. Ægyptiorum quænam doctrina de rerum principiis? hæc antiquissima, juxta Jamblichum XXV. Cum Valentinianorum hypothesi optime et per omnia congruens, XXVI, et seqq. Ægyptiis Platonici cur præ cæteris commendati? XXIII. Ægyptiorum sapientia ante Ptolemæum Hierophantis et Ægyptiaco idiomati concredita, jussu ejus et cura, cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, cur? XXIII. Ab Ægyptiaca, Chaldaica, Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia rudiora saltem suppeditata Valentiniani Pleromatis lineamenta, XXV, et seqq. Ægyptii de Horo quid fingebant et quomodo ab his depictus, XXX. Ab Ægyptiis metempsycosis primum excogitata, ad Græcos postea transiit, XXII LXI. In Ægypto Valentini hæresis orta diu antequam Romæ nota esset, XIV, XV, XVI. Ægyptiorum spoliatio, cujus typus fuit? 267, et seqq. Ab Ægyptiis juste ablatum quod Hebræis pro laboris pretio debitum erat quomodo probatur, 267. Quas Ægyptii in Hebræorum egressu olim acceperunt plagas, easdem gentes accipiunt in Apocalypsi, 268. Sicut per Ægyptiorum Israelitæ, ita et nos per Judæorum cæcitatem, salutem accepimus, 266. Egressus Hebræorum ex Ægypto, Ecclesiæ egressus ex gentibus quomodo typus? 268.

Æneos, Valentinianorum Æon, hominis et Ecclesiæ proles, 7, XVII. Nomen ejus et proprietates unde hausere Valentiniani? XXIX, XXX.

Æones. Æonum Valentinianorum ortus, conjugationes et nomina recensentur, 5 et seqq., 355, et seqq., XVII. Triginta sunt, 7. Numeri hujus mysteria et figuræ, secundum Valentinianos, 7. Æonas suos quotuplici nomine nuncupant Gnostici, 228. Eorum primigena tetras postremæ tetradis, nec non cæterorum radix, quomodo? XVII. Æones Valentinianorum, masculo-feminæ, 6. In gloriam Patris emittuntur, 6. Octo priores, paternæ gloriæ illustrandæ causa, alios edunt, 6. Eorum mysteria et figuræ, 14 seqq. Taciti et ignoti, 7 et not. Omnes, præter Nun, magnitudinem Propatoris ignorant, 7, 8. Ne cognoscant prohibet Sige, *ibid.* Undenam cognoscendi Patris æstus, XVIII. Æonum superiorum forma inferioribus ignota, 67. Æonas quid docuit Christus, juxta Valentinianos? 251. Omnes a Spiritu sancto exæquati, 12. Ad producendum Jesum simul conspirant, 12. Ad eorum honorem et imaginem omnia facit Achamoth, 24. Angeli et archangeli a Demiurgo conditi, eorum imagines, 24. Ab Æonibus 30 derivasse Virtutem illam, quæ præ temeritate defecit, negabat Secundus, in eo a Ptolemæicis et Valentino discrepans, cur? XLVII. Æonis perturbati nepotes, Valentiniani, 141, 142. Æonum basilidis ortus et nomina, 101. Æones sub allegorica litterarum et syllabarum fartagine a Marco mago traditi, 66 seqq. Æonum prima et secunda quaternitas, decas et duodecas, quibus Moysis locis adumbratæ, ex Marcosiis, 87, 88, 89. Tricenarius numerus in homine adumbratus, ex Marcosiis, quomodo, 87. Quibus Moysis locis significatus, ex iisdem, 89,

90. Æonum emissiones, a Valentinianis gratis excogitatæ, 135 Æonum emissionis et numeri ratio nulla reddi potest, 136, seqq., 138, seqq. Triginta esse non possunt; cur, 128, seq. Per Christum ætatis anno 30, baptizatum non significantur, 146. Æonum dodecadis typum non esse duodecim apostolos, 145 et seqq. Æones conjugati disjungi ab invicem non possunt, 128. Æones feminæ masculorum affectiones et virtutes sunt, non substantiæ aut personæ ab iis diversæ, 128, XXX. Inter Æones annumerari non possunt, 123, seq. Æon unusquisque cur a Valentinianis masculo-femina dictus, XXXIV. Æones quatuor, totidem syzygiarum capita, quo sensu ab Irenæo masculo-feminæ dicti, XXVIII. Æones non plus quam quindecim stricte loquendo, vel ad summum decem et novem esse possunt, XXXIV. Ad Æonum imaginem conditæ non fuerunt res creatæ, cur? 122 et seqq. Æon passioni obnoxius esse non potuit, 141, seq. Et Patris inquisitio passionis causa esse non potuit, 141. Æones omnes a labe ignorantiæ immunes, aut universum Pleroma eidem obnoxium, 138, seq. Æones Valentiniani, unde hausti? 133. Æones Simoniani, et octo priores Valentiniani e Platonicorum lacunis educti, LIV, LV. Æonibus 30 quatuor in Pleromate extra emissio..um seriem adjunctos undenam hauserunt Valentiniani, XXX. Æonum duodecim Valentinianorum, imagines dii duodecim ethnicorum, 136, 2. Nomina illorum minus congruentia quam duodecim deorum ethnicorum, 136. Sunt ipsi dii majores gentilium, 115. Æon qui erravit, fabricationis mundi causa juxtà Gnosticos quosdam, 224. Æones decem a Verbo et Vita emissi, ex totidem vocibus Christi proprietates in Scripturis significantibus, a Valentino quomodo conflati? XXIX. Æones duodecim ab homine et Ecclesia emissi, ex totidem Spiritus sancti proprietatibus ac donis in Scriptura memoratis fabricati, XXIX. De Æonibus inferioribus dicta quæcunque fingunt Valentiniani, totidem segmina partim ex Scripturis et traditione misere dissecta, partim ex Platonicis dogmatibus collecta ac pessime, consuta, XXIX, seq. XL. Æonibus deorum nomen licet a Valentinianis tributum, ii tamen non totidem naturæ divinæ, aut unius et ejusdem naturæ personæ ab ipsis habiti, XXXII, XXXIII, XXXIV. Quid ergo intelligebant? *ibid.* et seqq. Colorbasi et Epiphanis sententia, XXXV. Æones ita unitos emittenti esse, ut soli radios, pauci tantum e Valentinianis existimaverint, XXXVIII. Æones omnes, præter Nun, natura inferiores Patre et totidem ab ipso personæ distinctæ, XXXVIII et seqq. Ipsissimos fuisse Platonicorum archangelos, imo et totum Pleroma spiritale, ab intelligibili Platonis mundo, ut exemplum ab archetypo, manasse, XXXVIII, XL.

Æram vulgarem quot annis antevertit natalis Christi? XV.

Ætas Christi, pene 50 annorum, cum docendi munus suscepit, juxta Irenæum, 147, 148. Ætas omnis a Christo sanctificata; quomodo? 147, seq. Ætates hominum, quinque, 147, 152. Ætas juvenilis a tricesimo anno incipit, ex Irenæo, 148. Ætas senilis a quadragesimo anno incipit, ex eodem, 148.

Ætherius Lugdunensis ep. a Gregorio M. Gesta et Scripta S. Irenæi petit, CII.

Æthiopissa uxor a Moyse ducta, cujus rei typus? 257.

Affectio separari non potest ab eo cujus est, 141.

Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniani, 130, 131, 132, 137, 138.

Agape, Valentinianorum Æon, Metrici conjux, hominis et Ecclesiæ proles, XVII.

Agape, mulier Marci Memphitani in Hispaniis discipula, LI.

Agathopodi cuidam una Valentini inscripta epistola, XVI, 353.

Ageratos, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Ejus conjux, *ibid.* Nomen ejus et proprietates unde mutuati sunt Valentiniani? XXIX.

Agnitio vera quæ, et quinam ejus characteres? 272, et not.

Agrippa Castor, primus omnium qui Basilidis errores confutavit, LX.

Alcibiade duce Cataphryges quomodo exorti, et quo anno? LXXIX.

Alcibiadi (S.) martyri persuasere Lugdunenses martyres mutare durum vivendi genus; cur? LXXIX.

Alcinous ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.

Alethia Valentinianorum Æon, Nu conjux, 6. A Bytho et Sige emissa, 5, XVII.

Alexander papa, Evaristi successor, 176.

Alexander Libycus, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, XXII.

Alexandria, uxor Carpocratis, Epiphanis mater, gente Cephalenia, XLVII, LXII

Alexandriæ scholam a se institutam Ptolemæus Philadelphus reddidit toto orbe percelebrem, XXIII. Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluunt variarum gentium philosophi, cur? XXII. In eam inducit Potamon novum philosophandi genus, XXIII. Sectatorum ejus nomen, XXIII.

Alexandrina Ecclesia Romanæ consentiebat in disciplina Paschatis, LXXV.

Allogenes, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, XXII.

Alpes. Trans Alpes serius religio Dei suscepta, LXXXIII.

Altare. Ad altare Deus indesinenter vult offerri sacrificia, nobis, non sibi profutura, 251, 252. Altare in cœlis est ad preces et oblationes recipiendas, *ibid.*

Ambiguitates verborum studio exquisitæ, Joanni Baptistæ ab Heracleone afflictæ, 364. Ambiguitas quæstionum quomodo solvenda? 126.

Ambitio Valentino ut et multis aliis hæreticis ruinæ occasio fuit, XVI.

Amelii et Platonis reges tres, tria forsan a Valentinianis assignata Pleromatis principia, XXVII.

Amida, caput Mesopotamiæ proprie dictæ, LXXXV.

Ammonius ex philosopho illustris factus Christianus, inordinato Platonicæ philosophiæ amore ductus, Christianæ religioni exitio fuit. XXIV. Sacræ Platonicæ successionis caput dictus, restauratæ Platonis Academiæ multum splendoris addidit, XXIII. Ex ejus schola quot celebres viri prodierunt? XXIII. Ammonius Neroni et Vespasiano synchronus, e schola Alexandrina sibi comparavit nomen, XXIII.

Amon, ab Ægyptiis vocatum Principium solo Monopatore Deo inferius, XXVI.

Amor Dei sincerus, libertatis evangelicæ character, 247. Amor Dei, justitia legis, 246.

Amplitudo Romanæ Ecclesiæ. Ab amplitudine Romanæ Ecclesiæ petita argumenta, quibus ratiunculis infirmare conatur Grabius, et quomodo ex Augustino refellitur? CXXV et seqq.

Anacletus, Lini successor, 176.

Anaxagoras, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, XXII. Dictus atheus et irreligiosus, 133. Ejus principia, 133. Ex subjecta materia omnia fuisse condita docuit, 133. Seminis spiritalis Valentinianorum auctor, 133.

Anaxilaus quis ab Irenæo memoratus? 60.

Anaximander, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, XXI. Ejus principia, 133.

Angeli superiores ac Deo proximi, Dii accepti cur a Platonicis vocati? XL. Angeli immediate post archangelos positi, juxta Jamblichum, XL. Angeli mundani archangelis iisdem mundanis subjiciebantur, juxta Platonicos, XLIII. De angelis et archangelis, Triade nescio qua mystica, aliisque sexcentis Platoni incognitis, quam subtiliter deinceps discipuli recentiores disputarunt! XXIV. In angelicum ordinem animæ quædam per deorum benignitatem evehebantur, juxta Jamblichum, quid inde? XLV. Angeli primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjecti, quid inde? XXXVIII. Angelorum ordo multiplex, juxta Valentinianos et Gnosticos, XXXVIII; alii priores, intra Pleroma degentes, et Æones vocati; alii inferiores extra Pleroma, Salvatori satellites destinati; utrorumque etiam ordo multiplex, varia officia et veluti præfecturæ, XXXIX. De angelorum prævaricatorum casu et superbia a se auditis in Christianorum scholis, Valentiniani in nova sua cudenda hypothesi quomodo abusi sunt? XXXI, XXXII. Angeli et archangeli a Demiurgo Valentinianorum creati, iidem ac angeli seu dii mundani Platonicorum, XLIII.

Angeli, Jesu Valentinianorum satellites, 13. Ad eorum intuitum partum spiritalem edit Achamoth, 22, 23. Lumina dicuntur, 21, 143. Angeli inferiores, superiorum Pleromatis ministri, juxta Valentinianos, XXXIX. Angeli Salvatoris Valentinianorum, informes et imperfecti; cur? 142. Ad eorum imaginem concipi non potuit spiritale semen Valentinianorum, 142. Angelorum Pleromatis imago non sunt res creatæ, 124. Angelis mundi creandi ac regendi munus ut imponerent tum philosophi tum Gnostici, quodnam utrisque fuit commune principium? XLIII. Angelorum opificum mentibus a Patre supremo cur insculptæ rerum omnium ideæ ac formæ, juxta Platonem? XLIII. Angeli cur a veteribus Gnosticis omnibus ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti?

XXXI. Ab angelis factum esse mundum Simon magus primus dixit, 99, 126. Eadem Saturnini sententia, 100. Menandri, 100. Basilidis, 102. Carpocratis, 103. Angeli prophetiarum auctores, juxta eosdem, 99, 101, 102. Angelorum mundi fabricatorum princeps, Judæorum Deus veteris Legis auctor, ex Basilide, 101, 102. Angelis mundi creandi ac regendi munus revera imposuisse Valentinianos, unde eruitur? XLIII. Iis homines formidandi, ex Valentino; cur? 353. Angeli, septem cœli a Valentinianorum Demiurgo conditi dicuntur, 24. Angelus ipse Demiurgus, 24. Angeli et archangeli, imagines Æonum a Demiurgo facti, 24. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit mundus, 98, 236, 316 et seqq. Inscio aut nolente Deo mundum creare non potuerunt, 117. Nec hominem, 253. Iis non indiguit Deus; cur? 98, 236. Angelorum et animarum humanarum substantiam natura sua immortalem esse, perspicue docuit Irenæus, LIII seq., 297. Angeli primum Deum ignorare non potuerunt; cur? 122. Quo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt? CXXXII, 183, 236. Ipsis revelatur Pater a Filio Dei, 163. Angeli et homines, cur tales qui transgredi possent, a Deo creati? 282, 283. Ex angelis et hominibus cur quidam a Deo defecerint, quidam subjecti perseveraverint; quæstio Deo dimittenda, 158, seq. Angelos transgressores in terram delapsos in judicium, 246, veterum quorumdam sententia, 246 et not. Angelos ex subtiliori materia concretos esse sentire videtur Irenæus, CLII seq. Apostatas cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenæi et aliorum quorumdam veterum Patrum sententia, CLIII, 246, not., 279. Idem opinatus est Heracleon, 374. Angelorum ruinæ quænam occasio fuerit? CLIII. Ad angelos stupratores et ad homines ab iis corruptos Henochum veluti prophetam et ministrum a Deo missum fuisse credidit Irenæus, 246, et not. Noe in divinæ legationis munere Henocho successisse credidit Tertullianus, 246, not. Angelos bonos ab Ecclesia nusquam ad virtutem miraculorum edendam invocatos fuisse, quam male ex Irenæo Grabius inferat! CLVI, seq. Angelorum multitudo laudem Deo, nascente Christo, canentium, Christi nati Salvatoris argumentum, 188. Hos ab Ogdoade venisse et Christi superioris descensionem manifestasse Valentiniani mentiuntur, 186. Refutantur, 186. Angeli, nascente Christo, unum Deum cœlestium et terrestrium factorem glorificaverunt, apud Lucam, 187. Christo Deo et homini testimonium reddunt, 235. Angeli a Synesio in Hymnis Æones vocati, quo sensu? XXXIX.

Anguinei undenam dicti Gnostici quidam? An a Sethianis distincti? LXXIV. Eorum commenta, et unde petita? *ibid.* et seqq.

ANICETUS papa, Pii successor, 176. Anicetus, Pius, Hyginus, Telesphorus, et Sixtus cum Asiaticis, licet de Paschate a se dissidentibus, unitatem et pacem servarunt, 341. Aniceti cum Polycarpo circa Paschæ celebrationem controversia unitatem non scidit, 341. Morem suum apostolis uterque acceptum referebat, *ibid.* Anicetus Polycarpo in Ecclesia consecrandi munus honoris causa concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem præsente se, *ibid.*, not. Sub Aniceto diem obiit Valentinus, XIV, XVI.

Anima. Animas humanas ex subtilissima materia concretas esse sensit Irenæus, CLXI, 143, 168, et not. Natura sua tamen immortales esse perspicue docet, CLIII, seq., CLXI, 168, seq., 209, 300, 301. Vide *Angeli*. An corporeum quemdam characterem et figuram post suam a corpore separationem servent? CLXI, 168 et not. Dei beneficio et voluntate immortales esse, quo sensu Irenæus et alii Patres interdum asseruerint? CLIV, seq. 169 et not. Eas animas quæ Spiritum S. in baptismo non acceperunt, tandem aliquando penitus interituras, impium Dodwelli commentum, CLIII seq. Irenæum dum sibi conciliare studet Dodwellus, vertendo aperte corrumpit, CLIV. Animam resurgere quo sensu dixit Irenæus? 231 not. Animæ immortalitas ab Heracleone negata, 373. Animæ non ipsa vi substantiæ suæ salvæ fiunt; cur? 159, 160. Animæ vim corpus remoratur, 167 seq. Animas justorum statim post suum a corpore discessum Dei conspectu frui, errans negat Irenæus; cur? CLXI seq., 330 et seqq. Tres earum stationes distinguit, CLXI, seq., 331. Non omnium eadem sors et sedes, CLXII, 337. Martyrum animas, singulari prærogativa, in cœlum statim recipi existimat, CLXII, 272. Anima sola consequitur salutem; corpus excluditur ex Basilide, 101, 102. De anima post dissolutionem corporis quid sentiebant Gnostici, carnis resurrectionem negantes? 330. Animabus corpora sua restituentur, omnesque prout in peccatis aut recte factis obierint, talia in resurrectione induent, 343. Soli animæ immortali vitam æternam largientem Patrem, non autem corporibus, quidam fingentes, quomodo refelluntur? 297, 316 seqq. Animas in alia atque alia transfundi corpora, ex quo Apostoli loco eruebat Basilides? 350. Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma rationi et fidei adversum, 167 seq. An Plato primus hujus auctor? 167, not. Eas oblivionis poculo potari, absurde finxit, *ibid.* Animæ motus et operationes ab ea non distinguuntur secundum substantiam, 160. Anima pars hominis esse potest, homo nequaquam, 299. Anima sola, et caro sola, et spiritus solus non hominem constituunt perfectum, sed tria hæc simul unita, 299 et not., 300. Quo sensu? not. CLX seq. Animæ si deest Spiritus sanctus, animalis vere homo est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, *ibid.* Anima in homine media inter carnem et Spiritum sanctum, alterutri consentiens vel erigitur, vel in terrena prorsus, 302. De anima duplici quænam Platonicorum dogmata? LXIII. Animæ mundanæ heroibus subjiciebantur, juxta Platonicos, XLIII. Animam humanam in duas partes factam, animalem unam, alteram spiritualem, non nisi post Platonicos finxerunt Valentiniani, XLIV. Animæ utriusque, superioris et animalis, sors diversa juxta Valentinianos, idque nec Platonicis ignotum, XLV. Anima multiplex juxta Isidorum hæreticum; quo sensu? 351. Animæ, quædam natura bonæ, quædam natura malæ, ex Valentinianis, 35. Animarum justarum, quæ post mortem sedes, ex Valentinianis? 32, 159, 160. Animæ appendices, quid ex Valentino? 353. Animæ a Pleromate exclusæ, ex Valentinianis; cur? 32, 159, 160. Animæ, ex principiis Valentinianorum, totæ in medietatem cedere debent, nulla pars in Pleroma, 160. Animæ spiritali semine Achamothæ inspersæ, cæteris meliores, et Demiurgo chariores, ex Valentinianis, 33, 143. Refelluntur, 143 seq. In prophetas, sacerdotes et reges a Demiurgo constitutæ, 33, 34, 143. Absurdum dogma, 143 seq. Anima quævis Jesu anima melior et præstantior esse potest, ex Carpocratianis, quomodo? 103 seq. Castigatur hæc insania, 165 seq.

Animale cur ab Apostolo spiritali præponitur? 306. Animalis spiritalisque per quæ efficitur homo? 299, not., 306. Animalia munda et immunda, in lege quid significant? 301, 302. Animalem essentiam, seu animas omnes ex Achamothæ metu et conversione ortum accepisse dicebant Valentiniani, 19, 23, 25, 160. Ad hujus essentiæ formationem se confert, *ibid.* Ex ea Demiurgus formatur, *ibid.* Animalem esse Demiurgum, Valentinianos vero spirituales, abhorret a ratione, 142, 160 seqq., 162, 163. Animalia eo abeunt, ex Valentinianis, quocunque se inflexerint, 28. Animalia dicta a Valentinianis dextra, 23.

ANNA prophetissa, Achamothæ figura, ex Valentinianis, 40.

Anni, mensium et dierum divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq. Annus, cur ex 365 diebus constet, ex Basilide? 101. Annus Domini acceptabilis, de quo Isaias, quid? 147.

Anthemusia, Mesopotamiæ latius acceptæ portio, LXXXV.

Anthropos, Propatoris nomen, ex Colorbaseis, 59. Anthropos, Valentinianorum Æon, Nu proles, 6, XVII. Anthropos et Ecclesia duodecim Æones emittunt, 6. Eorum nomina, 6. Ab Anthropo et Ecclesia, Logo et Zoe virtutes emanatas generasse Jesum Marcosii asserebant, quo modo? XXXIX, 77. Anthropi veluti nepotem Salvatorem esse quidam e Valentinianis volebant; cur? XXXIX. Anthropi locum in incarnatione Altissimi virtutem adimplesse Marcosii asserebant, XXXIX, 77.

Anthropiani hæretici, 59, not

Antichristus quibus signis dignoscendus? 320. Antichristi diaboli organi iniquitas, superbia, ambitio, quæ? 322. Sedes ejus, Christo teste, 322. Potestas, bella, præstigiæ, juxta Danielem, 322, 323, et Apostolum, causam adventus ejus significantem, *ibid.* Impietas, *ibid.* Furor, et tyrannidis duratio, *ibid.* et not., 330. In Antichristum concurret omnis superiorum ætatum iniquitas et virtus apostatica, cur? 327. Ea diluvio, et deinceps in Ananiæ, Azariæ, et Misaelis persecutione, quomodo præfigurata? 327, 328. Sub Antichristo apostasia pristinæ infidelitatis et iniquitatis pœna erit, 326. Ejus adventus a Joanne quomodo significatus? 326 et seqq. Non virtute divina, sed magica operatione operabitur signa, *ibid.* Tribulatio hæc justis necessaria, 327. Per Antichristum Romani imperii dissolutio ac divisio, 323, 324. Antichristi nomen cur a Spiritu sancto non fuerit expressum? 330. Circa Antichristi nomen quidam erraverunt; cur? 328. Alii aliis minus excusabiles, 329. Pluribus nominibus nume-

rus ejus convenit, 329, 330. Ea tamen non temere conjicienda, 329, 330. Quis nominis ejus numerus? 327, 328 et not., 329. Anti-hristum venit Christus conculcaturus, 222. Post Antichristi adventum impleuda esse prophetarum testimonia de felicitate terrena sanctorum post resurrectionem, quomodo probat Irenæus? 335 et seqq. Antichristus est qui Christum dividit a Jesu, 206.

Antinoi apotheosis ab Adriano facta, quo anno? xv.

Antiocheni. Ad Antiochenos synodalis apostolorum epistola, præclarum eorumdem de Deo uno fidei monumentum, 199. Nullibi præterquam Antiochiæ sub Axionico, Tertulliani tempore, vigebat Valentinianismus purus, xlvii. Antiochiæ quænam de Paschate celebrando obtinuit disciplina usque ad concilium Nicænum? lxxxv.

Antiphanes ab Irenæo memoratus, quis? 133 et not. Ejus doctrina, *ibid.*

Antoninus imp. Inter Antonini mortem et Eleutherii pontificatum quot anni intercessere? Tertullianus hac in re gravis anachronismi reus, xiv.

Apator, Demiurgi Valentinianorum nomen, 24.

Apocalypsis, a Joanne quo tempore scripta? 330. In Apocalypsi, a Joanne quomodo explicatur Danielis prophetia de mundi fine, 323. Apocalypsim ab Irenæo explicatam quo sensu Hieronymus tradit? cvi.

Apostoli ab eodem Deo missi ac prophetæ, 279. Apostoli omnes a Filio electi, a Patre edocti, 199 et not. Patrem et Filium ignorare non potuerunt; quare? 199. Apostolis omnibus nota fuit veritas, 199, 200 seq. Solam veritatem alios edocere potuerunt, 179. Sola apostolorum doctrina, vera est agnitio, 272 et not. Manifesta est, firma, una et eadem, ac sine dolo: non ita de Valentinianis, 199, 202, 203. Apostoli divino Spiritu prius afflati, quam prædicatores facti, 174. Iis non assentire quantum crimen! 174. Duodecastylum firmamentum appellati, cur? 258, not. Duodecim rami propullulantes ex grano sinapeos Christo, gentibus quasi volucribus cœli tegmen præbuere, 347. Apostoli doctrinam ad audientium opiniones non accommodabant, 180, 195, 196, 198, 199. Apostoli Deum nullum alium agnoverunt, præter unum Deum et Patrem, mundi conditorem, et utriusque Testamenti auctorem, 193, 195, 196, 198, 199, 204, 228, 280, 322. Ab iis nonnisi Deus verus, Pater Domini nostri, appellatus Deus, 322. Eorum doctrina de Deo uno et omnium creatore non allegorice sumenda, 198.

Apostoli et fideles omnes eamdem cum Abraham fidem sortiti, secuti sunt et ipsi Verbum Dei, 233. Ab apostolis unus tantum Deus, unusque Christus Dei Filius nobis traditus, 174. Christum Filium Dei hominibus annuntiantes alterum Deum non inferebant, 194, 196. Eorum doctrina de Christo Jesu quæ, et quibus annuntiata? 193, 194. Filium Dei unigenitum, Verbum Patris incarnatum, Jesum Christum unum et eumdem confitentur, 195, 208, 216. Cur tam facile persuadebant Jesum crucifixum esse Christum Dei Filium a Scripturis prænuntiatum? 260. Facilius ad Christi fidem converterunt quos jam instituerant prophetæ, 260. Difficilius et majori cum labore gentiles; cur? 260. Qui per apostolos ad Filii sui nuptias Deus nos vocavit, idem olim ad eas vocabat per prophetas, 379 et seqq.

Apostoli fidem et symbolum Ecclesiæ tradiderunt, 48 et not. Ab apostolis et prophetis accepta Ecclesiæ catholicæ doctrina et fides, una, sibique semper et ubique constans, 222. Sola vera ac vivifica, 175. Per eos dispositio nostræ salutis cognita, *ibid.* Ab apostolis firmum habet initium Ecclesia; inde eadem semper doctrina perseverans, 196. Ab iis fundatæ et ordinatæ Ecclesiæ certissimus character, successio episcoporum, cxxiv. Grabius hic male consulit causæ suæ, *ibid.* Ab apostolis quatuor Judæorum millia una die baptizata fuisse, undenam sumpsit Irenæus? 260, not. Ab apostolis traditum offert Ecclesia Deo sacrificium in universo mundo, quodnam, et cur? 249.

Ab apostolis plura et quidem maximi momenti dogmata viva tantum voce tradita, 175, not. Apostoli tradebant episcopis, quos instituebant, quæcunque scitu necessaria erant; cur? 175. Apostolorum traditio ab eorum scriptis distincta, juxta Irenæum, cxiii. Hic obiter mala fides Gallasii castigatur, *ibid.* Piis apostolorum successoribus adhærendum, a malis vero pastoribus recedendum, 262, quinam hi? 263. Ab apostolis nullos unquam præfectos fuisse singulares episcopos iis Ecclesiis quas ipsi fundarunt, quomodo ex Irenæo refellitur? cxviii. Apostolicæ successionis ordo legitimus in sola Romana Ecclesia occurrit, cxv. Veritatem ergo et apostolicam traditionem extra eamdem frustra quæsieris, *ibid.* et seq. Apostolorum pars, promissa a Christo iis qui, omnibus relictis, secuti fuerint eum, 242. Ab apostolis quibuscum familiariter vixerat Polycarpus, diem celebrandi Paschatis tenebat, 341. Ab apostolis præcepta quædam indulta ob infirmitatem, ad vitandum pejus, 215. Permissa legalia Judæis œconomiæ causa, 199 et not. Quomodo citata Scriptura; an juxta fontem Hebraicum, an juxta versionem Septuaginta? 216, not.

Apostolis ipsis prudentiores se putabant hæretici, 198. Apostolorum ævo altas jam radices egerat Gnosticorum hæresis, xx. Ii forsan quos respicit Apostolus ad Timotheum scribens, *ibid.* Ad apostolorum ævum propius accessit Valentiniana hæresis, xvi. Apostolorum fides de Christo Jesu Domino nostro, Valentinianorum doctrinæ aperte contraria, 204. Apostolorum doctrina Valentinianis opposita, 227 et 228. Apostolos duodecim, typum non esse Æonum dodecadis, 145 et seq.

Apostolus. Vide *Paulus*.

Appendices animæ, quid ex Valentino? 333.

Apuleius ex ore celebris Ammonii, perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

Aqua, rerum omnium principium, ex Thalete Milesio, 133. Ad aquæ et vini commistionem in calice Irenæus quomodo alludit, 270, 293, 294.

Aquarii. Vide *Hydroparastatæ*.

Aquila male interpretatus est locum Isaiæ de Virginis partu, 215. Ejus versionis qua occasione meminit Irenæus? cxi.

Arbitrii libertate et ratione, hominem Deo similem esse, crediderunt Irenæus et ex antiquis non pauci, 231 et not.

Arcesilæ sectatoribus relictum Academicorum nomen, xxiii.

Archangeli secundum deorum gradum obtinebant, juxta Jamblichum, xl. Archangeli mundani diis iisdem mundanis subjiciebantur, juxta Platonicos, xliii. Archangeli primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjecti: quid inde? xxxviii. Archangelus quartus, Paradisus secundum Valentinianos, 25.

Archelaus. Ab Archelao philosopho quemnam errorem hausit Simon Magus, lvi.

Archontes quinam juxta Jamblichum? Eorum ordo duplex, alii superiores, inferiores alii, juxta eumdem, xliii.

Archytas senior, Pythagoricus philosophus a quo institutus Plato, xxii.

Arelatensis concilii decretum ut episcopo peregrino locus sacrificandi detur, 341, not.

Argumenta hæreticorum a numeris, litteris et syllabis Græcis petita, vana, 149 seqq., 153, 158. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, 153.

Arimanius, Deus malorum opifex juxta Zoroastrum magum, xxx. Is e tenebris et ignorantia genitus, diis malis orum dedit, juxta eumdem, xlii.

Aristææ historia, an vera? 215, not. Aristææ historiam quibusnam placuit novis ornare miraculis? cx.

Aristoteles Platonis sententiam de divinæ mentis ideis perperam explicans, quomodo a discipulis ejus vindicatus? xxxiii. Sententiam suam de dæmonibus omnes homines statim induto corpore comitantibus, undenam sumpsit? 332.

Aristotelici quæstionibus subtilioribus gaudent, 134.

Ascensio Christi a prophetis quomodo prænuntiata? 274.

Ascodrobi iidemne ac Ascodrutæ? lii.

Ascodrupitæ, Ascodrutæ, quænam hæreticorum secta, juxta Tertullianum? an iidem sint cum Ascodrobis, incertum, lii.

Asia. In Asia quinam orti motus Marci Aurelii tempore? lxxix. Ea de re consulti Lugdunenses et Viennenses, *ibid.*

Asianas inter et Romanam Ecclesiam de Paschate celebrando, quænam orta controversia? lxxxv et seqq. Asiani quibus nitebantur momentis in tuenda sua de Paschate sententia? lxxxv, lxxxvi. Asianis in disciplina Paschatis Seleucidis Ecclesiæ consentiebant, lxxxv. Adversus Asiaticos quænam coactæ synodi, et quinam præfuerunt? lxxxiii, lxxxiv, lxxxvi. Asiæ totius Ecclesiæ, imo et aliæ finitimæ a Romana in disciplina Paschatis dissentientes, an a Victore excommunicatæ, lxxxvi. Asianorum episcoporum concilium a Polycrate Ephesino cogitur, cur? lxxxvi. Asiæ plures Ecclesiæ quæ Victori papæ acrius restiterant, ad communes Ecclesiarum ritus redierunt, lxxxv. Asiaticæ Ecclesiæ, testes apostolicæ fidei a Polycarpo transmissæ, 177. Ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ legatio cuinam demandata? lxxx, lxxxi. Per Asiæ provincias a quibus propagata Valentiniana hæresis? xiv.

Asiani diaconi uxor a Marco mago constuprata, LI.
Astronomicarum rerum peritissimus Abraham, XXII.
Atomi et vacuum, prima rerum principia ex Democrito ut Epicuro, 133.
Attalo quidnam de sancto Alcibiade a Deo revelatum? LXXIX.
Attici quædem Socrati significata fuisse comitante eum dæmone dicebant, Isidoro hæretico teste, 352.
Audacia et irreverentia Caini erga Deum, malum fuit fratricidio pejus, 221.
Aurelio Antonini filio imperante persecutio quinta agitata, LXXXIII. Sub M. Aurelio Ecclesia motibus intestinis, ob animorum dissensionem, quassata, quomodo? et unde nata discordia? LXXIX.
Authophyes, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Ejus conjux, *ibid.* Eorum nomina e Scripturis a Valentino quomodo corrasa? XXIX.
Avaritia. De avaritia possessiones nostræ omnes, cum ethnici essemus, aliquo sensu acquisitæ, aut ab iniquis parentibus ethnicis perceptæ; quid inde contra Gnosticos cavillantes de Ægyptiorum ab Hebræis jubente Deo facta spoliatione? 267
Axionicus solus, Tertulliani ætate, regularum Valentini integerrimus custos, XXXIV. Sub Axionico vigebat adhuc tempore Tertulliani Valentinianismus purus, XLVII.

B

Bacchanalia. Vide *Eleusinia*.
Bacchylus. Achaiæ synodo contra Asiaticos præfuit, LXXXIV.
Balaam visus angelus, ipsum erat Verbum, 346. Balaam, propter Christum secundum carnem nasciturum, a Deo prohibetur ne maledicat populo, 346.
Baptismus per arcam Noe significatus, 279, not. Baptismum ipsis infantibus necessarium esse ad eluendas peccati originalis sordes, veritas Irenæo certissima, CLVIII. Baptismus aquæ a Gnosticis quibusdam spretus, cur? 96. Baptismi sacramentum quomodo a Marco et discipulis eversum, et quidnam ei substitutum? LII, 94, 95. Baptismi effectus, quis ex Menandro? 100.
Baptizatorum aures igne signatæ a quibusdam hæreticis, 362. Baptizatus fuit Christus anno ætatis 30, 147. Baptizatus non fuit Christus anno ætatis 30 ut 30 Æones significaret, 146.
Barbaræ nationes, quæ vocatæ? XXII.
Barbari duo principia bonorum et malorum statuunt, ex Basilide; quæ? 349. A Barbaris Græcos philosophiæ suæ primordia accepisse, unde eruitur? XXII.
Barbeliotæ, unde sic dicti? 107. Varia eorum nomina, *ibid.* not, LXXII. Eorum deliria, 107 seq., LXXIII.
Barbelo, quid? 107.
Barcaba et Barcoph, barbara nomina a Basilide novis suis prophetis imposita, LXI.
Barcoph. Vide *Barcaba*.
Barcochebas. Ad Barcochebæani belli tempora scripta a Justino prior Apologia, Dialogusque cum Tryphone referenda, XV.
Barucn, Dei nomen Hebraicum, duarum litterarum et dimidiæ, 150. Baruchi liber ut propheticus et sacer ab Irenæo laudatus, 335, CVII, CVIII. Vana Grabii cavillatio refellitur, *ibid.*
Basilides, quis? 100. Alexandrinus, Saturnini condiscipulus, LIX. Menandro coævus, LVIII. Ad apostolorum ætatem proxime accessit, LIX, LX. Quo tempore ejus hæresis in lucem prodiit? *ibid.* Quo anno vita functus, non satis constat, LX. Hieronymi locus nodum non solvit, cur? *ibid.* Quosnam libros scripsit? *ibid.* Quænam rejectæ ab eo aut mutilatæ Scripturæ? LXI. Errores ejus et prestigias quisnam primus detexit et confutavit? LX. Isidorus ejus filius, 351. Illius hypothesis, 101 seq., LXI. Ejus et asseclarum flagitia et perditi mores, 102, LXI, LXII. Operationes omnes ex se indifferentes esse putant, 102. Homines artificio simulationis eruditi, 102. Ad negandum Christi nomen semper parati, 101, 102. Mysteria sua evulgari nolunt, 102. Eorum Ἀφορία quid? 102 et not. Ex Basilide, mundi fabricatio nonnisi inferioris ordinis angelis ascripta, XXXIX. Basilides et Saturninus nonnisi unicam in Deo personam agnoscebant; quid inde? XXXV, XXXVI. Juxta Basilidem, Christus sub justo Deo ab omni sorde mundus pati non potuit, 330. Suam de animarum in alia et alia corpore transfusione opinionem, quo ex Apostoli loco eruebat? 330. Ab eo pseudo-Pater excogitatus, qui cœlum et terram non creaverit, 234. Ejus error circa martyrium? 349, 350. Progressum in infinitum vitare non potest, 137, 169, 170. Quibus Æonibus Angelos, Virtutes et Principes immediate subjiciebat, et quomodo hac in re cum veteribus Gnosticis partim consentiens, partim discrepans? XXXVIII. Commentariorum ejus fragmenta, 349 seq. In Barbarorum opiniones de bonis et malis inquirit, 349.
Basilidiani multi ab animantium carne abstinent, 101. Basilidianorum spernentium martyrium temeritas castigata, 210. Ipsi a Christo confundendi, *ibid.*
Beatos in altera vita semper proficere, quo sensu dixerit Irenæus? CLV. Huic calumniati Scultetus et Gal.asius castiganiur, *ibid.*
Belis historia ut sacra et canonica ab Irenæo agnita, CVIII, 232 et not.
Beneplacitum cur a Valentinianis Salvator vocatus? XXXIX.
Benjamin. Per Benjamin Paulus significatus, per quem Christus toto orbe annuntiatus, glorificatus est, 345.
Benignitas Dei inenarrabilis; per eam visus, videntibus præstat vitam, 254.
Bethlehem. In Bethlehem Judææ Christi adventus a prophetis prænuntiatus, quomodo? 273.
Blandinæ martyris in tormentis, quam scita simul ac libera responsio! 343.
Blastus presbyter Romanus non simili errore cum Florino implicatus; quid tamen utrique commune fuit? CV. Quænam gravior illius culpa? *ibid.* Adversus eum ab Irenæo scripta epistola, quo anno? *ibid.* Schismatis ejus quænam causa? *ibid.* Temeritas quæ, et quomodo ab Irenæo coercita? LXXXVI.
Blondellus falso ascribit Valentino fragmentum quoddam exstans apud Epiphanium, XVII.
Bona nostra rapientibus gratuito donare cum gaudio, perfectio legis, 245. Boni homines aut mali, non natura, sed electione; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282. De bonis et malis quænam Barbarorum opiniones? 349.
Bonum haud multo labore ac studio acquisitum, vilescit, 283. Bonum nec suave, nec magnopere appetendum, quod homo in hac vita necessario et sine electione operatur, 282, 283. Boni et mali discrimen in libera hominis potestate et electione positum est, cur? 285, 286. Boni et mali cognitionem quisquis homo refugit, latenter semetipsum occidit, 286.
Bonitas, justitia, et sapientia in Deo quomodo unitæ? 224. Bonitas Deo si desit Deus non est, 224. Ad bonitatis ostensionem justitiæque consummationem a Deo præfinita omnia, 283. Bonitas Dei, virtus et sapientia in rerum omnium creatione elucent, 284, ac præsertim hominis, 285. Bonitas Dei et misericordia erga hominem, maxima, 243. Bonitas Dei talis est, ut nullius indigens, multifarie et apte hominum saluti provideat, 244 Bonitatis Dei exceptorium, homo gratus, 240. Bonitas Dei, mundi principium juxta Platonem, 224.
Borboriani, qui? 107. Vide *Barbeliotæ*.
Butus in Ægypto, Phtenotis nomi caput, XIII.
Bythius, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Ejus conjux, *ibid.*
Bythus Valentinianorum, quis? Ejus dotes et proprietates, XVII. Proarche et Propator nuncupatus, cur? *ibid.* Bythus cum Sige ogdoadis caput, XVII, XVIII. Bytho duæ conjuges assignatæ affectiones et virtutes vocatæ, nec proinde ab eo re distinctæ, aut diversæ, XXXIV. Bythus cum Ennœa Nun em ttit, quo consilio? 5, 6. A Bytho, seu Patre supremo, primæ saltem ogdoadis Æones, non sunt distinctæ substantiæ aut personæ, sed varia pro variis affectionibus indita nomina, juxta quosdam, XXXV. De Bytho quid sentiant Valentiniani quidam? 56. Bythus hæreticorum, circumscriptus et vacuus, 131. Cum cæteris Æonibus annumerari non debet, 128. Repugnat, 118 seq. Labi ignorantiæ obnoxius, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seq. Bythus et Ennœa Nun et Alethian emittere non potuerunt, 129 seq. Bythus et Æones Valentiniani, unde hausti? 133. Bythus Valentinianorum, ipsemet Eicton Ægyptiorum, XXVI. Bythi et Mixis ei copulatæ nomina e Scripturis a Valentino corrasa, quomodo? XXIX. Bythi et Siges copulatio a veteribus Gnosticis accepta, 52, not.

C

Caiani, unde sic dicti Gnostici quidam? LXXVI. Eorum errores et flagitia quæ, et unde petita? *ibid.* et 112 et seq. Ab his apocryphi conficti libri, *ibid.*
Cain sacrificium cur a Deo reprobatum? 230. Cain cur a Deo maledictus et reprobatus? 221. De Caino et Abele quid effutiebant Caiani? LXXVI.
Cainistæ. Vide *Caiani*.
Caius presbyter, Irenæi discipulus haud ignobilis, tertii sæculi scriptor, LXXXIV.
Calix mistus et panis percipientes verbum Dei, fiunt Eucharistia, id est, verum corpus et sanguis Christi, 294. Calicem et panem Christus proprium suum sanguinem et corpus confessus est, 249.

Calvinianorum commenta circa Eucharistiam, tempore Irenæi nondum adinventa, 293, not. Calvinianis molestissima Irenæi argumentatio ex Eucharistia desumpta, 293, not. Calvinistæ eodem argumento prosternendi, quo a SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, CXV, CXVI. Calviniani iisdem argumentis ad suæ Ecclesiæ veritatem tuendam utentes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis quomodo prosternuntur? CXXV et seq. A Calvinistis Irenæi sepulcrum fœde violatum, quo anno? XCIV.

Canon Scripturarum ab Irenæo memoratus, quos libros complectebatur? CXXII et seq. Canoni Scripturarum nihil additum vel detractum a Valentino, XVI.

Captivitatis tempore Scripturæ corruptæ sunt, 216. Post eam restitutæ, a quo, et quomodo? *ibid.*

Caro ad imaginem Dei creata fuit, 299, quomodo? CLX. Caro sola et anima sola, et spiritus solus non hominem constituunt, sed tria hæc simul unita hominem perfectum efficiunt, 299, 300. Quo sensu? not. CLX seq. Carnem nostram Verbum Dei Christus Jesus assumpsit, cur? 292. Caro vere factum est Verbum, cur? 211. Carnem non suscepit Salvator noster, ex Valentinianis, cur? 29. Caro nostra nisi servanda fuisset, Verbum factum caro non fuisset, 310 et seq. Carnis resurrectio a Gnosticis negata, 98 Caro necessario perit, ex Valentinianis, nec salutem percipere potest, 28, 29, 160. Carnis resurrectionem negantes Gnostici, de anima quid sentiebant post dissolutionem? 330. In qua carne Christus resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 300. Caro sola, utpote mortalis, resurrectura est, non anima et Spiritus sanctus, siquidem immortales, 300, 301. Caro quemadmodum corruptelæ, sic et incorruptelæ, quemadmodum mortis sic et vitæ capax est, 305. Caro eadem ipsa quæ mortua fuerat, resurget, non substantiam amittens, sed concupiscentias deponens, 306, 307. Qui carnem nostram potuit e nihilo creare, eamdem a fortiori potest a corruptione vindicare, 293 et seq. Si caro resurrectura non est, nec Christus sanguine suo redemit nos, 293 et not. Caro si capax curationis, cur non vitæ et incorruptelæ? 307. Si vitæ temporalis capax, cur non et resurrectionis? 296, 297. Carnis resurrectio invicte probata ab Apostolo, quomodo? 308 et seq. Carnis substantiam non spernebat Apostolus, veterem hominem spoliandum dicens, 307. Caro regnum Dei possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu? 302, 303 et seq., 311.

Carnis resurrectionem confirmat Eucharistia, 231. Quomodo? 293 et not. 294 et seq., CXLII seqq. Caro quæ Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine vescitur ac nutritur, vitæ æternæ capax est, nec æternum perire potest, 231, 294, CXLIII seq., CXLVI seq. In carnis humanæ infirmitate virtus Dei et gloria elucent, quomodo? 295. Caro si infirma, Spiritus Dei promptus est ut vincatur infirmitas, 299, 302. Caro non tam possidebit regnum Dei, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 303. Caro sine Spiritu Dei mortua est, nec regnum Dei possidere potest, secus vero si Spiritus Dei vitam ei inspiret Spiritus Dei, 302 et seq. Caro a Spiritu sancto possessa, conformis fit Verbo Dei, 302, 303. Carne perseverante spiritualis quomodo fit homo in hac vita? 301, 302 seq. Carni et animæ Spiritus Dei unitus perfectum et spiritalem hominem constituit, 299, 300. Quo sensu? *ibid.* not. Carnis opera sunt mortifera, 305. Ea tantum, non ipsam corporis substantiam justificati deposuimus, 305. Carnis opera qui agunt, vivere Deo non possunt, 305. Carnales et spiritales homines quinam? 301, 302, 304, 305, 307.

Carpistes, Hori cognomen, 10 et not.

Carpocrates, infamis hæresiarcha, Epiphanis pater, XLVII. Quo tempore vixit, hæresimque vulgavit? XV, XVI, LXII. Platonicæ philosophiæ scientissimus, nullique morum pravitate secundus, *ibid.* Ejus et asseclarum impia dogmata, flagitia et superstitiones, 103 seq., 150, 353, LXII seq. Adversus auctorem legis maledicta, 351. Quid de Domino Jesu sentirent? 103. Seipsos Domino Jesu impudenter vel æquant, vel præferunt, 103. Mundi creationem angelis inferioris ordinis ascribunt, XXXIX. Artes magicas exercent, 103. Libidinosa et scelerata eorum vita, gentibus offensionem præbens, 103, 104 seq., LXIII. Metempsycosin admittunt, 104. Suos certis quibusdam notis signant, cur? 104 et not., LXII. Gnosticos sese vocant, 104. Eorum idololatria, 103.

Castitas hæreticis invisa, 30, not.

Castor. Vide *Agrippa.*

Catabolici dæmones, qui? 61, not.

Cataphryges quo anno exorti, et quibus ducibus? LXXIX. Cur nulla eorum ab Irenæo facta mentio? XCVIII. Quid inde concludit Grabius? *ibid.* Refellitur? *ibid.* Cataphryges, an Marcosii pseudoprophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur? 271, not.

Catholica fides quantum ex Irenæi doctrina juvari potest! CVII et seq. Ad catholicam fidem non satis erat Irenæi ævo ut quis Scripturis consentiret, nisi insuper et traditioni, CXIII. Posterioris quanta auctoritas, *ibid.* CXIV. Catholica Ecclesia sectis quibuscunque hæreticis aut schismaticis antiquior, CXXIV. Soli catholicæ Ecclesiæ unitas singularis et propria, CXVIII et seq. Apage ergo spuriam illam a recentioribus Protestantium ministris excogitatam Ecclesiæ notionem, *ibid.* Vide *Unitas.* In sola catholica Ecclesia certus quarumcunque finiendarum controversiarum modus, *ibid.*, CXX.

Catholici in eadem doctrina conveniunt, 277. Non ita Gnostici secum invicem pugnantes, *ibid.* Catholici a veteribus ecclesiasticorum nomine non raro designati, 203, not. Catholicorum vulgus seu plebem, communes et ecclesiasticos appellabant Valentiniani, 203 et not. Catholicorum cœtus a Montanistis Ecclesia Psychicorum nuncupata, quare? 192, not. E Catholicis simpliciores decipiuntur a Gnosticis, quomodo? 203, not. A Catholicis quibusdam improvido zelo verba aliqua e Lucæ exemplaribus abrasa fuisse queritur Epiphanius. 219, not. Catholica verba Dei facte significantur, 209, not

Celticæ gentes ab Irenæo illuminatæ, LXXXIV. Celticam provinciam sub ditione imperatoris regebat proprætor, LXXXII. Ad hanc pertinebat Lugdunum, *ibid.*

Centuriatores Magdeburgenses Irenæo calumniantur, CLVII, CLIX.

Cephalenii Epiphani mortuo divinos honores deferunt, XLVIII.

Cerdon Marcionis præceptor unde oriundus? LXVII. Prothei instar nullius formæ tenax, Ecclesiam diu fatigavit, *ibid.* Ejus errores, 105, 106. Iidem re cum Simonis dogmatibus, LXVII, LXVIII. Ejus ætas, 105, 106, 178. In serendis erroribus quot diverticula? 179. Plus semel se ab Ecclesia segregavit et ejectus est, 179, not., XIV.

Cerebrum exspuere, quid? 3, not.

Cerinthus Judæus, quo tempore erupit? Ab eo Joannes apostolus quantum abhorruit! LXIV. In balneo se lavantem fugit apostolus, 177, not. Primus erroris Millenariorum auctor fuit, LXIV. Ejus et asseclarum de mundi conditore, et Jesu doctrina, 105, LXIV seq. Jesum ex Virgine natum negant, et a Christo dividebant 105, 188, 190, not. Solo Matthæi Evangelio, eoque mutilo, cum Ebionitis utebantur, 190, not., LXIV. Cerinthiani appellati Merinthiani, cur? LXIV. Adversus Cerinthianorum errores a Joanne scriptum Evangelium, 188.

Chalcidius ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Pythagoricam philosophiam hausit, XXIII.

Chaldæi philosophorum omnium antiquissimi, juxta Ciceronem, XXII. A quo philosophiam acceperunt? XXII. An ab iis philosophiam edoctus est Abraham? XXII. Ex Chaldaica philosophia quinam hauserunt, et Græcis postmodum infudere? XXII. Chaldæorum et Ægyptiorum discipulos sese agnoverunt, qui primi e philosophis Græcis de rebus cœlestibus disseruere, XXII. Apud Chaldæos eadem deorum series fuit, atque apud Platonicos. XXXIX. A Chaldæis dii illi νοητοὶ seu *fontes*, vel νοεροὶ seu *intellectuales* vocati, quinam juxta eos? XXXIX. A Chaldaica, Ægyptiaca, Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia, rudiora saltem suppeditata Valentiniani Pleromatis lineamenta, XXV et seq.

Chananæis per quem philosophia tradita? XXII.

Chaos seu materia informis a Deo creata, animæ mundi substantia nondum formata, juxta Platonicos, XLI.

Character corporis in animabus a corpore separatis superstes, ex Irenæo, quid? 168, not.

Charis Bythi conjux, juxta Valentinianos, XVII, 5.

Charitas, adimpletio legis, spe et fide major, sine qua omnia vacua et inutilia, perfectum ipsum hominem perficit, 241, 247. Charitas in Hebræis extincta; idcirco lex ipsis a Deo tradita, 247. Charitatis et justitiæ observationem ante cætera Deus a Judæis exigebat, 247, 248. Charitas erga proximum perfecta, in quo consistit? 242, 243. Charitatis duplex præceptum cur Deus homini tradidit? 247. Charitatis tantum privatio, hominumque traditiones a Christo damnatæ non, vero lex, 241. Charitatis eminentiora præcepta sine quibus nulla salus, eadem utriusque legis, 241. Charitas fervens ad sacrificium purum requisita, 251. Absque charitate interna proximi nihil prosunt sacrificia externa, 250. Charitas vera, quia in Ecclesia sola catholica reperitur, et in ea sola veri martyres, 272. Charitatis munere præcipuo seu Ecclesiæ unitate nititur agnitio vera, 272 et not. A charitate alienus est quisquis bene faciendi proximis facultatem habens non bene facit, 341. Charitas Dei dives, 173. Sine invidia, *ibid.*

Chiliastæ. Vide *Millenarii.*

Choici hominis formationem ex limo primum, tum ex

carne, a philosophis omnibus admissam ex Genesi quomodo eruere Valentiniani? XLIV.

Christus thesaurus est in Scripturis absconditus, 261, 262. Patefactus suo adventu, 262, ac cruce, *ibid.* Christianis revelatus, 262. Judæis etiamnum ænigma, cur? 262. De Christo passim testificantes Scripturæ, nonnisi ab uno eodemque Deo per Verbum omnia revelata fuisse demonstrant, 240 Christus est, qui Moysi locutus est, 241. Christi generatio secundum hominem, a Deo patribus promissa, 204. Ante Christi adventum, Satanam aperte et per se non ausum esse maledicere Deo, Irenæi et aliorum sententia, 324 et not. Christi adventus ab initio prænuntiatus a Verbo per patriarchas et prophetas, 189, 229, 233, 253, 254, 261, 264, 273, 276, 295. Christi typus, Adamus, quomodo? 219. Christi incarnationem ac passionem Abraham propheta in spiritu vidit, et gavisus est, 253. Per Christum Abraham servatus propter fidem suam, 233. Christi et Ecclesiæ typus, Jacob 256. Incarnationis, Moysis virga 217. Corporis, frumentum a Jesu Nave manna cessante datum, 345. Passionis, serpens æneus, 230, not. Sanguinis, funiculus coccineus a Raab ante fenestras appensus, 237 et not., 261. Sacrificii, Isaaci sacrificium, 233. Ecclesiam in gentibus perficientis, Moyses assumens uxorem Æthiopissam, 257. Christus quomodo Dominus David, 271. Christi regnum Davidi a Deo promissum, 217. Christi generationem humanam Deus signo indicavit, cur? 217. Christi passio quomodo præligurata? 261. De Christo Deo et homine Isaiæ prophetia quomodo explicatur? 217. Christus per Isaiæ prophetiam semetipsum prænuntiatum ostendit, 260, cur? 259. Christi gloria, regnum, adventus duplex, a prophetis prænuntiata, quomodo? 273. Christi futurum adventum, ipso revelante prophetæ, ac discipuli præscientes, videre concupierunt. 239, 240. Christi adventus in Judæa et in Bethleem a prophetis prænuntiatus, 273. Christi regnum pacificum futurum ac mite significavit Scriptura, quomodo? 255, 256, 275, 276. Christi varias operationes, Ecclesiæque persecutiones prænuntiarunt veteres prophetæ, ac in se præformarunt, 272 et seqq., 278 et seqq. Christi gesta prophetæ prædicere non potuissent, si ab altero Deo propheticam inspirationem accepissent, 275. De Christi passione omnia a prophetis prænuntiata, impleta jam esse probat Petrus in Act. apost., 194. Christi mors, resurrectio, ascensio, 274. Regnum, et adventus posterior, quomodo a prophetis prænuntiata? *ibid.* In Christo naturæ divinæ carnem sibi unitam in cœlos assumentis, quidnam erat signum? 347.

Christus ille est de quo prophetæ locuti sunt, 240. In Christum solum concurrerunt omnia signa a prophetis de Messia prænuntiata, 275. De eo solo prophetaverunt, cur? *ibid.* Christum non ab alio Patre quam a Deo legis descendisse, quomodo probatur? 241, 318 et seqq. E tribu Juda et Levi genitus, 345. Venit ad nos non quomodo ipse poterat, sed eo modo quo ipsum videre poteramus, 284. Ex virgine natus, 212, 215. Christi natalis quo anno? 216 et not. Quot annis æram vulgarem antevertit, juxta eruditos? XV. Christus Adamo opponitur, quomodo? 220. Christus idem factus est quod et nos, 219. Non simpliciter in Mariam descendisse, sed vere carnem ex ea assumpsisse, quomodo probatur? *ibid.* A Christi genealogia cur Matthæus initium Evangelii ducit? 347. Christi generationis initium ab ipso Christo ducit Lucas; cur? 220. Quot generationes recenset, tot linguas et gentes fuisse, veteres crediderunt, 219 et not. Christi caro vera, et a nostra, justitia quidem et sanctitate, sed non substantia diversa, 310 et seq. De Christo loquens Apostolus cur ubique carnis et sanguinis nomine usus est? 310. Si Christus verus homo non est, frustra tot certissima veræ humanæ naturæ protulit signa, 219. Neque veritas fuit in eo, neque is est a prophetis prædictus, sed alius exspectandus, 292. Non vere redemit nos, 218, 293 et not., 310. Nec homo dici potest, nec filius hominis, 218. Nisi verus homo esset, vereque resurrectura nostra caro, Eucharistia verum non esset ac substantiale Christi corpus ac sanguis, 293 et not., CXLII seq., CXLV. In Christi generatione Joseph nihil operatus est, 212, 215, 217, 218, 260, 316 seq. Cur sine viri opera ex virgine nasci debuit, 218. In universa Christi educatione Joseph Mariam accipiens auxilium præstitit, quomodo? 259. In Christo generatio duplex, 212. Natura duplex, 217. Utrum unitio utriusque per *commiscendi* verbum recte explicari queat? 212, not. Christi naturarum splendor unde petitus? 342. Christus erat antequam natus, 209. Christus unus cum Patre est Deus vivorum, qui Moysi locutus est et prophetis manifestatus, 232, 237. Christum Verbum, et Patrem, unum et eumdem vere Deum esse quomodo probat Irenæus? CXXX. Christus Spiritu sancto unctus est a Patre, 184. Cur? 185. Christum verum Deum ac verum hominem, verum Dei Filium, et verum hominis filium, Verbum carnem factum, duplicemque in eo naturam, unicam vero personam fuisse, veritas ab Irenæo constanter propugnata, CXXVII seq., CXXXV, 44, 45, 176, 178, 184, 185, 204, 205, 206, 211, 212, 217, 234, 235, 243. Christus in se omnia quæ in cœlis et quæ in terris quomodo recapitulatus est? 317. Christus homo non adoptivus filius, 212, not. Christus non multiplex, sed unus Dominus Jesus, Filius Dei et filius hominis, 174, 193 seq., 199, 205, 206, 209, 210, 211, 271 et not. Christus Jesus Verbum Dei carnem nostram assumpsit, cur? 213, 214, 222, 254, 287, 292, 306, 307, 310, 318. Christus propter omnes omnino homines venit, tum eos qui ab initio in ipsum crediderant, tum eos qui deinceps crediturі erant, 259. Christus Adamum præ cæteris liberare debuit; cur? 220, 221, 222. Christus in se per incarnationem omnes homines recapitulatus est, 219. Omnia ad se revocat, quomodo? 206, 218. Hominem cum Deo reconciliavit, 292, 313. Tribuit nobis vitam et incorruptelam, quomodo? 292, 293. Liberos et amicos effecit, quomodo? 243. Potestatem omnium in terra et sub terra a Patre accepit, 197, 206, 235, 253, 316. Non Abrahæ tantum, sed et fidelium Salvator, 236. In Christo, sicut in Jacob, universa benedictio, quomodo? 258. Pius est ille Samaritanus, qui ligavit vulnera nostra, Spiritui sancto nos commendans, 208. In Christo recuperatum quidquid antea in Adam amissum, 209. Christus Jesus, unigenitus Dei Filius, rerum omnium effector, hominumque vera lux, 44. Omnem ætatem sanctificavit; quomodo, ex Irenæo? 147 seq. Christi humilitate superbia serpentis dissoluta, 381. Christus si finis legis est, initium pariter fuisse necesse est, 241. Fructus est liberatis, 231. Lapis angularis, in unam Abrahæ fidem colligens eos qui ex utroque Testamento sunt apti in ædificationem Dei, 261. Christus quadriformis pro quadriformi Evangelio, quadriformibusque mysticis animalibus, 190, 191. Christi adhuc infantis opera quæ? 265.

Christus anno ætatis 30 baptizatus fuit, 147. Christum baptizatum fuisse anno ætatis 29, anno sequenti mortuum fuisse, sensere veteres aliqui, CXXXVII. Quo fundamento nixi? *ibid.* Eum anno ætatis 30 baptizatum fuisse, docere vero cœpisse, ac mortuum fuisse quadragenario majorem, Irenæi sententia fuit, CXXXVII seq., 147, 148. Quam infirma ejus argumenta? *ibid.* Tria tamen a Christo baptizato Paschata celebrata fuisse docet Irenæus, *ibid.* Hæc proinde non a baptismo, sed a suscepto docendi munere numerat Irenæus, alterumque ab altero plurium annorum intervallo dirimit, CXXXVIII. Irenæi textum hic corruptum esse perperam existimat Pagius, *ibid.* Christus Dominus licet omnipotens ad creandum ex nihilo, cur Canæ convivas nonnisi vino ex aqua facto potaverit? 189. Christus post XL jejunii dies esuriit, cur? 318 seq. A Christo præcepti ejusdem objectu victus diabolus, cujus violandi auctor homini fuerat, 319. A Christo tot ægra curata membra, futuræ corporum resurrectionis argumenta, 307. Christus sermone tantum languores curabat, cur? 311. Non ita curatus cæcus a nativitate, cur? *ibid.*, 312. Non uno duntaxat anno prædicavit, 147. Veritas, in veritate loquebatur, et agebat, 179, 180, 229. Doctrinam suam ad audientium opiniones non accommodabat, 180. Solus vere magister noster, 211. Deum unum et eumdem legis et Evangelii Patrem et creatorem omnium annuntiavit, 228, 229, 234, 238, 240, 242, 277, 278, 280, 288, 319. Patrem a solo Filio, et Filium a solo Patre cognosci, quo sensu dixit? 234. Tributa potestatibus humanis solvenda exemplo suo monstravit, cur? 321. Quod de divite et Lazaro narrat, non fabula est, 229. Quis narrationis scopus? *ibid.* Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet, 165.

Christi præcepta, consilia, adhortationes, sicut et Pauli, liberum et suæ potestatis ostendunt hominem, 282. Christus servitutem hominibus primo per Legem constituit, postea libertatem donaturus, 243. Legem adimplevit et extendit, quomodo? 231, 242, 243. Naturalia legis præcepta non dissolvit, quinimo implevit et extendit, quomodo? 241, 242, 247. Nihil ex vetitis a lege discipulis præcepit. 242. Curans Sabbatorum die, legem adimplebat, 236. Majorem justitiam a discipulis requirens, legi non contradicebat, sed adimplebat, 242. Non damnabat legem sed privationem charitatis, hominumque traditiones redarguebat, 241. Primitiarum oblationem suasit discipulis, non quia Deus indigens, sed ne ingrati fiant, 249. Cur e templo nummularios projecit? 229, 250. Legem perficiens, timorem auxit, quo sensu? 247. A Christo innovatum primum et maximum legis mandatum, 241. Abrogata legalia præcepta per Testamentum Novum, cur? 242, 247. Christus Novi Testamenti, legisque libertatis auctor, 187, not. 275. Christus quodnam sacrificium

veteribus substituit sacrificiis? 249. Christi corpus et sanguis in Eucharistia vere et realiter et substantialiter præsentia, certissima veritas ab Irenæo propugnata, CXXXIX et seq. Vide *Eucharistia*. Christus a Judæis occidendus, a gentibus recipiendus erat, 257. Summi Sacerdotis operam perfecit, quomodo? 236. Discipulos dormientes primo dimittens, patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Christum vere passum esse quomodo probatur? 210. Si putative tantum passus est, seduxit nos, cur? 211. Nulla ei gratia debetur, *ibid.* Tunc nos ipso fortiores, *ibid.* Eadem die mortuus, qua peccavit Adam, 320, 321. Cur mortuus est? 236. Christus Deus simul et homo tentatur, crucifigitur, moritur, quiescente Verbo; vincit, resurgit, eodem opitulante, 212, 213. Christum post mortem ad inferos descendisse, perspicue tradit Irenæus, CXXXVIII, 259, 264, 330. Ad inferos descendens piis fidelibus cum peccata dimiserit, eadem ipsis minime imputanda, cur? 264. Primogenitus mortuorum, quomodo? 253. Christus sepultus et resurgens, per granum sinapis, quomodo significatus? 347. Initium viventium factus, quomodo? 220. Christus caput prior resurrexit, reliquum corpus postea resurrecturum, 213. Christus in qua carne resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 300. A Christo omnia peracta, ut præordinata erant a Patre, 206, 324. A Christo datus Spiritus sanctus velut arrha incorruptelæ, et ad confirmandam fidem nostram, 223. A Christo Spiritus Patris effusus, in adunitionem Dei et hominis, quomodo? 292. In Christum a prophetis prænuntiatum fides ex eorum vaticiniis facilior evasit, 239. Ad Christi fidem facilius converterunt apostoli, quos jam instituerant prophetæ, 260. Christi adventus in Æthiopia præco, eunuchus a Philippo baptizatus, 260. Ad Christi fidem homines adhortabatur lex, quomodo? 230 et not., 241. De Christo Dei Filio tam frequenter loquens Vetus Testamentum, unum et eumdem esse sui auctorem demonstrat, 239. Christus Dei Filius si unus et idem in utraque lege, in quo igitur nova veteri præstantior? 238. Christi sanguis lege efficacior, 196. Christi Domini passionis fructus et effectus, 145. A Christo Adæ prævaricatio soluta, 319. Quomodo? 318 et seq. Diabolus captivos homines detinens, devictus, 271. Fortis alligatus, mors evacuata, homo vivificatus, 220, 222. Serpens alligatus et potestati hominis subjectus, 222. Ab odientium manibus liberatus homo, 254, 230. Hominis inobedientia sanata, 211. Debita nostra dimissa, 314. Vera ejus carne et sanguine homo vere ac juste redemptus, 293, 310, 311. Evangelii testamentum apertum, 303. Christus solus divina nos docere ac redimere potuit, 292. Redemit nos, non vi, sed suadela, cur et quomodo? 292. Per passionem suam, et Patrem unum eumdemque creatorem quem offendimus, et semetipsum manifestum fecit, quomodo? 313. Peccata dimittens, ac per crucem solvens debita nostra, verum Deum et verum hominem se ostendit, 314. Christus solus agnus occisus paternum librum aperire et videre potuit, 253. Christus in nobis implevit promissiones Abrahæ factas, quomodo? 233, 236. Ex lapidibus, quosnam, et quomodo suscitavit filios Abrahæ? 233. Vineam Dei, a malis colonis ablatam, melioribus, gentibus videlicet, locaturus venit, 278. Christi merces, gentium multitudo in unam fidem convenientium, 258. Christi adventum nemo unquam cognovit nisi per Filium, 255. Per Christum Judaici populi ignorantia manifestata, 243. Nonnisi per fidem in Christum incarnatum et passum homines salvandi, 230. Christus per adoptionem quid hominibus largitus est? 247. Per Christi adventum gratia uberior in genus humanum effusa, 240, 243, 279. A Christo nos ideo liberati, non ut a Deo recederemus, sed ut ei serviremus eo perfectius, quo liberius, 243. Christus ministerio nostro non indiget, fructus ad nos totus redit, 243. A Christo apostolorum pars quibusnam promissa? 242. Christi adventum spernentibus pœna aucta, quomodo? 266. Post Christi adventum peccata commissa gravius punienda, remittenda difficilius, cur? 234, 264, 279.

Christi caput est Pater super omnia, 315. Christus Patris voluntati deservit, quo sensu? 206. Christus Filius Dei, judicii diem et horam concessit scire solum Patrem; quomodo? 138, 139. Christo sive ut homini, sive ut Deo nullam diei extremi judicii ignorantiam ascripsisse Irenæum, demonstratur, CXXXIII et seq. In Christi nomine tota Trinitas intelligitur, 210. Per Christi nomen, per quem offert Ecclesia, glorificatur Pater, 249. Per Christi nomen et Spiritum sanctum homo servatur, 303. Christi corpus omnis homo, 213, 294. Quæ ex Christi corporis seu Ecclesiæ charactere secundum episcoporum successiones manat, sola est vera agnitio, 272 et not. Christi Domini adventus duplex, 48, 270. Christi regnum et mundi finem quænam præcedent? 323, 324. Christus ad extremum judicium venturus est, cur? 206. Omnes homines in fine judicaturus est, 231. Quando? 330. In eadem carne in qua passus est, venturus, 207. Si non judicat, super vacaneus adventus ejus, 325. Si mundum judicat discernitque inter bonos et malos, judicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 345. Quibus plus dedit, plus ab eis exacturus, 279. Sequentes se gloriæ suæ participes reddit, ab ipsis minime gloriam recipiens, 244. Cum Christo terrenum justorum regnum post resurrectionem, unde probat Irenæus, et quomodo? 332 et seq. Vide *Unigenitus*.

Ante Christi adventum Deus verus a nullo cognitus, juxta Gnosticos adulterantes Scripturas, 233. A Christo nuntiatum Patrem, a creatore mundi, seu veterum Deo diversum esse; Gnosticorum error, confutatus, 232, 233, 265. Christi Pater Deus, secundum Gnosticos quosdam, 204. Christo ejusque discipulis plures a Simone Mago et Cleobio suppositi libri, LIV. In Christi religionem, Carpocratianorum Simonianorumque profligata vita quomodo redundabat? LVI, LXIII. Christus crucifixus negandus, ex impio Basilide, 101. A Christo, martyres remuneraturo, confundendi Basilidiani martyrium vituperantes, 210 Christum sub justo Deo pati non potuisse, Basilidis opinio, 330. Christus Nus Patris primogenitus, ex Basilide, 101. Quis adventus ejus in hunc mundum finis, ex eodem? *ibid.* Specie tenus homo, *ibid.* Passus non est, *ibid.* Christus et Jesus, duo secundum Cerinthianos, 190, not. Christus supernus, et filius fabricatoris mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Christum supernum, impassibilem perseverasse, et post descensum suum in Jesum, in suum Pleroma revolasse, Nicolaitarum et Cerinthianorum error, *ibid.* Christum Dominum ab altero Patre, ab alio autem Deo prophetas, Marcionitæ dicentes, quomodo refelluntur? 270 seq., 274, 276. Christus veniens, licet idem qui a prophetis prænuntiatus, novus tamen rex novitatem omnem attulit, semetipsum afferens, prædictaque bona donans, 275. Christus omnia adimplevit veniens, et adhuc implet in Ecclesia, 275. Quid inde contra Marcionitas? 274, 275. Christum fructum labis effutiebant Gnostici, 223, not. Christum superextensum Horo fingebant Gnostici, 209. Christi extensionis supra Horum, passionem Domini typum esse Gnostici dicentes, quomodo refelluntur? 277. Christus non ab hominibus, imo ne quidem a Potestatibus et Virtutibus cœli apprehensus secundum Gnosticos quosdam, 204. Christus Jesus, non unus secundum Gnosticos, sed duo, 209. Alter passibilis; alter impassibilis, nec factus caro, *ibid.* 186, 188 seq., 204. Refelluntur, 184, 190, 195, 204 seq., 229, 234, 242. Christum esse Patrem, Jesum vero Filium, dicebant Gnostici quidam, 204. Christum non primum cœpisse cum in hunc mundum advenit, contra Gnosticos probatur, quomodo? 233. Christus, Abraham, Moyses, et prophetæ ex una substantia, quo sensu? 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* De Christo Jesu quænam Valentinianorum blasphemiæ, et quo ex principio ab eis erutæ? XLV. Quænam pariter impiissimi dogmatis necessaria consectaria? *ibid.*, XLVI. Christus Dominus ex quibus patribus conflatus, secundum Valentinianos? 33. Per Mariam, ceu aqua per tubum, transiit, *ibid.* In eum, cum baptismo tingeretur, Salvator descendit, *ibid.* Uno duntaxat anno a baptismo prædicandi munus obiit, duodecimoque mense passus est, 13 et not., 144, 146, 148. Octodecim mensibus post resurrectionem cum discipulis versatus est, 14 et not. Christus, Jesus, Salvator, Verbum, Unigenitus, a se invicem distinguntur, 204, 227. Christus quis passus est? 33. Ad baptismum venit Christus Dominus, ut 30. Æones significaret, 7, 14. Refellitur hoc commentum, 146. Passio ejus, Sophiæ passionis typus, 13. Ridiculum commentum, 145 seq. Christus superior unde ortus, ex Valentino? 33. A quo, et ad quid emissus? 204. Volente Patre a Monogene emissus, 129. Christus et Spiritus S. Valentinianorum, a Monogene emittuntur, 11, 129, 204. Propter labem emissus Christus, 227. Æonas confirmat, perficit et docet, *ibid.* Hic primus Christus dicitur, 13. Ad producendum Jesum, cum cæteris Æonibus conspirat, 12. Virtus per se subsistens, veraque persona est cæteris Æonibus ignobilior, XXXVII. Christus secundus (Valentinianorum), Jesu cognomen, 13. Achamothæ primum essentiæ, non vero scientiæ formam indidit; cur? 18. Salvatorem angelis satellitibus stipatum ad eam mittit, 21. Deum nulla ratione cognosci posse Æonas docuit, 234. Causa erit ignorantiæ, quomodo? 121. Christum hunc fictitium Valentiniani e Scripturarum fontibus hauserunt, XXIX, XXX. Quomodo? *ibid.* Christus ille et Spiritus sanctus in Æonum numero censeri debent, 129. Christus secundus, (Valentinianorum) Jesu cognomen, 13. De Christo Jesu apostolorum fides, doctrinæ Valentinianorum opposita, 204 et seq., 271. Christus a Deo De

miurgo afflatus locutus non est, 276. Christus rebus a se et a Patre conditis, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, usus est ad salutis nostræ œconomiam, 313. Per Christi adventum, notum factum fuisse Deum Patrem, hactenus ignotum, contendebant Marcosii, 90, 91. Christi nomen, quale ex Marco mago? 75, 76. De Christo puero fabella a Marcosiis enarrata, nonnisi in spuriis scriptis occurrit, LII. Christus, quis ex Sethianis? 109. Cur in mundum missus? 2. Christus, quis ex Barbeliotis? 107, 108.

Christiana religio in Gallias non longe lateque diffusa Pothini ætate, LXXXII et seq. Ubinam primum suscepta? LXXXIII. Ejusdem promovendæ apud suos quantum Irenæi studium, et quomodo in Ecclesiam totam sese diffudit, LXXIX, LXXXIV. Christiani veteres ab omni hæresi, impioque sermone quantum abhorrebant! 340, not. Christiana plebs, Fratrum nomine a veteribus designata, non episcopi, LXXXIII. Christianorum sacrificia quantum Judaicis oblationibus præstant, 250. In Christianis aucta et adimpleta præcepta legis, 243 Christianis et Judæis naturalia præcepta communia : illis ergo quid istis præcelluntˀ 243. Christiani pii omnes sunt sacerdotes, quo sensu? 237, not., CLI, seq. Christiani munus est mortem meditari, 343. Christianorum servi quidam a Græcis comprehensi, simulque ab his de mysteriis Christianorum interrogati, quid respondent? 343. Semi-Christiani homines quomodo de rebus divinis disseruerunt? XXXII. Ex Christianorum ac Judæorum libris sublimior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novæ Platonicæ scholæ addidit! XXIII, XXIV. Christiana religio apud ethnicos majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum mistione, qua ornata est philosophia Platonica, quin imo, XXIV.

Cibos omnes et actiones ex se indifferentes esse, a Cynicis traditum accepere Valentiniani, 134.

Ciliciæ Ecclesiæ, utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, LXXXV. A Victore an excommunicatæ, et cur? LXXXVI.

Circumcisio. Ante circumcisionem fides erat in Abraham et in reliquis justis, 261. Absque circumcisione Abraham et plures alii justificati, 246. Circumcisionis testamentum cur Abraham nonnisi post justificationem in fidei præputio recepit? 261. Circumcisio Abrahæ, et ejusdem ante circumcisionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Circumcisio in signum et distinctionis notam data, 198. Circumcisio carnalis, quam circumcisionem significabat? 246. Per circumcisionem servatum est Abrahæ semen, cur? 198. Circumcisio justitiæ minime consummatrix, cur a Deo data? 246. Circumcisio media obtinuit tempora, quænam? 261.

Circumincessio personarum divinarum ab Irenæo probata, quibus verbis? CXXXI.

Claudius Cæsar Simonem Magum statua honestasse dicitur, 99.

Clemens papa, Anacleti successor, 176. Apostolorum auditor et ipsis familiaris, 176. Tunc temporis non pauci ab apostolis edocti superstites, 176. Sub eo Corinthi orta dissensio, 176. Ejus occasione scripta Epistola, 176. Adversus Valentinianos quam efficax, 176.

Cleobius. A Cleobio plures Christo et ejus discipulis suppositi libri, si constitutionibus apostolicis fides, LIV.

Cletus inter successores Petri haud memoratur ab Irenæo, 176 not.

Coimata duodecim, juxta Marcosios, cur? 85, 86.

Coddiani, vide *Barbeliotæ*.

Cœlestia aliorum cœlestium typi esse non possunt, 252. De cœlestibus et divinis rebus, quinam primi e philosophis Græcis disseruere? XXII.

Cœlo, terra, et homine renovatis ac perseverantibus, justi variis pro cujusque dignitate mansionibus donabuntur, juxta Irenæum, 336, 337. Diversæ illæ habitationes, quibus auctoritatibus innixæ juxta eumdem? 336, 337. In cœlis Deus paternaliter videbitur, quomodo? 234. In cœlis templum est et altare, ad preces et oblationes recipiendas, 252. Cœlum quo sensu thronus Dei dicitur, et terra suppedaneum, 250. Cœlum quotuplex, ex Basilide, 101. Cœlorum numerus infinitus esse debet, ex Basilidis hypothesi; cur? 169, 170. Cœlum et terra quo sensu præteribunt? iis transeuntibus Deum tamen cum servis suis semper perseveraturum esse, contra Gnosticos quomodo probatur? 230. Cœli et terræ Deus juxta Gnosticos vere Deus non est; quomodo probant? 230. Eorum cavillis respondetur, 230, 231. Cœli et terræ creatorem Deum Christus Patrem suum confitetur, 229. Gnostici aliud sentientes refelluntur, 229. Cœli septem a Valentinianorum Demiurgo conditi, 24. Intellectuales dicuntur, et angeli, 24 Cœlorum orbes solidi, juxta Marcosios, 85 et not. Cœlum quotuplex ex Marcosiis? 84. Quarum rerum signa sint cœli, ex iisdem? 84, 85. Quomodo conditi, ex Sethianis? 109.

Cœna pura, quid? 71 et not.

Cogitationes Dei a cogitationibus hominum procul diversæ, 130, 157. Cogitationibus malis abstinere jubet Christus, 165. De cogitationibus etiam ac verbis rationem Deo sumus reddituri, quid inde? 247. Cogitatio, sensus, mens et intentio mentis, non aliud quid præter animam sunt, 160. Cogitatio seu ennoia, quid ex Irenæo? 129.

Colorbasei Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam posuerunt, 58, et not. Primum Patrem Hominem vocari asserebant, 59. Cur Salvatorem Christum et filium hominis dictum esse vellent? 59. Colorbaseorum pugnantes secum inviceм de Salvatoris ortu sententiæ, 58, 59, L.

Colorbasus Ptolemæi discipulus: an etiam et Marci, paulo major difficultas, XLIX. Ejus dogmata quænam? XLIX, et 57 seq. Colorbasus et Ptolemæus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, XVI.

Communia omnia ex se, ipsæ etiam uxores, ex Epiphane, 350, 351.

Concupiscentiæ. A concupiscentiis abstinere, adimpletio legis est, 242. Concupiscentias tantum deponet caro resurgens, propria semper servata substantia, 306, 307.

Conditorem mundi unum esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Conditore mundi quidpiam superius fingere, summa impietas, 144. Conditorem mundi, labis fructum dicere, blasphemia, 144. Conditor mundi, quis et qualis, ex Barbeliotis? 108.

Confessio Dei, altera fide et vitæ institutione, altera voce, ex Heracleone, 362.

Confessionem sacramentalem occultissimorum etiam quorumcunque criminum remedium esse, ex Christi lege atque instituto, necessarium ad eluenda peccata, certissimum dogma ab Irenæo, et jam ab ævo apostolico agnitum et propugnatum, 30, 63, CXXXVIII seq. Grabius negans confutatur, *ibid.*

Conjugia Pleromatis, a Paulo significata, ex Valentinianis, 40.

Conscientia pura sacrificium sanctificat, 250. Absque conscientia pura non prosunt sacrificia, 250.

Consummatio quando futura, secundum Valentinianos? 29, 67.

Continentium auctor Tatianus, 107. Eorum dogmata, 107.

Conviviorum antiquorum ratio, 63, not. Rex in iis sorte delectus, 63.

Cor tractabile quisquis ad Dei voluntatem præbet, ab eo perficitur, quomodo? Secus si obdurato corde resputatur ars ejus, 286. Corda nostra carnalia si nunc Spiritus sancti fiunt capacia, quidni fient et vitæ æternæ, per resurrectionem? 309.

Corinthiorum dissensio, 176. Ipsis a Clemente scripta Epistola, 176.

Corpus et animus Terræ nomine ab Irenæo significata, 219, not. Corpus animæ vim remoratur. 167, seq. Corporis character in animabus a corpore separatis, ex Irenæo, superstes, quid? 168, not. Corporum resurrectionem fides docet, 160, 309, 343. Negans Basilides, 102, aliique Gnostici refelluntur, 298, seq, 316, seq. Corporibus nostris Deus omnium creator resurrectionem promisit per prophetas, 297. Corpora sola, utpote mortalia, resurrectura sunt, non animæ immortales et incorporeæ, 300, 301. Corpori unicuique anima sua restituetur, omnesque prout in peccatis aut recte factis obierint, talia in resurrectione induent, 335. Corpora quæ in bonorum operum partem cum animabus venerunt, salva cum iisdem fient, 139, 160. Non ex se, sed ex Dei virtute susci anda, juxta Apostolum, 300. 301. Eorum resurrectionis argumenta, tot ægra a Christo curata membra, 307. Templum Dei cum sint, æternum corrumpi non possunt, 300. Eucharistia, vero corpore et sanguine Christi, nutrita resurrectura esse, Verbo Dei operante, quomodo probatur? 294. Corporibus nostris si vitam minime impertit supremus Pater, impotens sit aut invidus necesse est, 297. Corpora alia animalia, alia spiritalia, 301. Corpora animalia per spiritum surgentia, fient corpora spiritalia, 301. Corporis substantia servata, opera tantum carnis justificati deposuimus, 305. Corpus materiale nunquam excitandum; Valentinianorum cum Sadducæis aliisque non paucis gentilibus philosophis communis sententia; eaque necessarium impuri dogmatis consectarium, quomodo? XLV.

Cosmocrator Valentinianorum, omnisque malorum dæmonum caterva, quibusnam Platonicorum angelis re-

spondebant? XLIII. Cosmocratora inter et Demiurgum, ineptum omnino discrimen a Valentinianis positum, nec minus inepta ratio discriminis allata, XLIII seq.

CRATYLUM Heraclitidiscipulum Athenis audivit Plato, XXII.

Creatæ res unum esse Deum mundi conditorem testantur, 126, 155, 156. Creatæ res, variæ et multæ, sed bene consonantes, 153, seq. Ab uno et eodem Deo omnes, 153 Rebus creatis omnibus Verbum vitam præstat juxta voluntatem Patris, 315. Totum quo res creatæ spatium perseverant, dies unus, 320. Quo sensu? 320, not. Res creatæ longe diversæ naturæ a Creatore, 183, 283. Diverso a Creatore vocabulo appellari debent, 183. Christo Deo et homini testimonium perhibent, 235. Res creatas non immediate a primo principio conditas fuisse existimavere Platonici, sed tantum ab angelis secundo post illud loco constitutis, XLII et seq. Res creatæ omnes, quibus Deus Pater et Verbum ejus utuntur propria utriusque virtute et sapientia conditæ, non ex ignorantia et labe emissæ, aut ab angelis factæ, 313 et seqq. Non sunt umbra Pleromatis, 125. Ad imaginem Æonum conditæ non fuerunt, cur? 122 et seqq. Neque ad imaginem Achamothæ, aut angelorum Pleromatis, 124.

Creatio. In creatione rerum omnium, Dei bonitas, virtus et sapientia elucent, 284, ac præsertim in creatione hominis, 285, 296. Creatio hujus mundi ad imaginem invisibilium facta, ex Marcosiis; quomodo? 84 seqq.

Creator Deus per ea quæ condidit, a Verbo revelatur, 234. Creator omnium Deus, unus et idem Pater, a Christo et apostolis annuntiatus, a quo lex et prophetæ, 133, seq., 180. seq., 204, 222, seq., 224, 228, seqq, 232, 280, 311, 312. Creatorem Deum et Dominum Judæorum a summo Deo distinguentes Gnostici confutantur, 180 et seqq., 228, seqq., 265. Creator omnium, unde emissus juxta Valentinianos? 198, 227. Creatorem mundi, non supremum Patrem, a prophetis conspectum fuisse volebant Marcosii, 90. Creator mundi vel a semetipso rerum condendarum exempla accepit, vel datur progressus in infinitum, 137.

Crucifixionis dies, idem qui Pascha dies, juxta Tertullianum, LXXXVII.

Crucis efficacia, quæ? 347. Per crucem solvens Christus debita nostra, peccataque dimittens, verum hominem et verum Deum se ostendit, 314. Crucis extremitates quinque 151, et not., 152. Crucis virtutis figura, lignum eductæ ex aqua ab Heliseo securi denuo copulatum, quomodo? 314.

Crux, Hori cognomen, 10 et not. 15, 16.

Cupiditatem præteritam eleemosyna solvit, 212. Cupiditatis Deum ipsum auctorem, nonnisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanis et Carpocratis blasphemia, 351.

Curiositas nimia, vana et periculosa, 154, seq.

Cynici ante Valentinianos docent, cibos omnes et actiones ex se indifferentes esse, 134.

Cyprus. Ad Cyprum delatus Valentinus, animum suum omnino depravavit, juxta Epiphanium, XIV.

CYRILLUS Hierosolymitanus Siges et Logi generationem Bytho perperam ascribit, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.* Præsentiam realem Christi corporis et sanguinis in Eucharistia, ac transsubstantiationem agnovit et propugnavit, ipso fatente Grabio, CXLIX, seq. Necessaria hujusce confessionis Grabianæ consectaria, CL, seq.

D

Dæmones Christo Deo et homini perhibent testimonium, 235. Dæmonum ruinæ quænam fuerit occasio? CLIII. Eos cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenæi et aliorum quorumdam veterum Patrum sententia, *ibid.* Ignis pœna ante extremum judicii diem excruciandos non esse, sensit Irenæus cum veteribus aliis pluribus, CLVI. Ea sententia erroris et hæresis hactenus accusari non potest, *ibid.* Grabius ea de re calumniatus Ecclesiæ Romanæ reprehenditur, *ibid.* Dæmones ignorantiæ in hæreticos immissi, temerariam eorum curiositatem castigant, 84. Dæmonum non aliud quam beneficorum agnitum genus a Pythagora, et veteribus aliis, XLIV. Dæmonum officia et functiones, deorum monita ad homines, hominumque preces ad deos trajicere, juxta Platonem: sicque proinde ab ipso vaticiniorum omnium ac prophetiarum auctores constituti sunt, XLIV. Eadem Valentinianorum omnium hypothesis, cujus etiam idem quod Platonici dogmatis, consectarium, *ibid.* Dæmonibus media deos superiores inter et homines a Platone assignata sedes, cur? XLIV. Ipsi hac in re sequentibus sæculis assensere Academici, assensere pariter Valentiniani, *ibid.* Dæmones quosdam natura malos esse non negat Jamblichus, XLIV. Boni a malis, quomodo discrepant, juxta Porphyrium? XLIII. Quidnam pariter discriminis esse volebat inter deos et inter dæmones, sive bonos, sive malos, seu inter angelos superiores et inferiores? LXIV. Dæmones, statim ab induto corpore homines omnes comitari credidit Aristoteles; undenam sumpsit? 352. Dæmones Paredii, Oneiropompi, et Catabolici, qui? 61, not. Paredri singulis adsunt hominibus, ex Isidoro, 352. Dæmones omnes corporeos esse et animales, plerorumque philosophorum opinio, eaque communior, XLIV. Ad dæmonum heroumque duplex distinguendum genus quindnam philosophos veteres adegit? *ibid.* Dæmonum malorum caterva undenam orta, juxta Valentinianos? XLIII. Ex mœstitia Achamothæ orta, 26. Demiurgi creaturæ, *ibid.*

DALLÆUS et Blondellus Ignatianas epistolas suppositionis arguunt; qua ratione? XIII. Refelluntur, *ibid.*, XIV et seqq.

DAMASCIUS ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.

DANIELIS prophetia de his quæ finem mundi et Christi regnum præcedent, quænam? 323, 324. A Joanne in Apocalypsi quomodo explicatur? 323. A Christo comprobata, unum utriusque Testamenti Deum et Patrem esse demonstrat, 323, 324.

DAVID, sacerdos apud Deum scitus erat, 237. Quo sensu? 237, not., CLI seq. Compunctus et pœnitens Christi redemptoris adventum exspectabat, 264. Davidi promissio facta, in Mariæ partu fuit impleta, 217.

Decalogus ante legem ad salutem necessarius, solus sufficiebat, 244. Decalogi virtutem justis patriarchis in cordibus descriptam habentibus, lex minime posita, 246, 247. Decalogus a Deo homini traditus in ejus solius utilitatem et salutem, 247. Decalogi præcepta quot in unaquaque tabula? 152, not. Ad Decalogi observationem, legalia Judæis a Deo concessa, 245. Decalogi præcepta, a Christo non abrogata, sed extensa, 247.

Decas Valentinianorum Æonum, 6, 7. Ejus mysteria et figuræ, 14. Decas et duodecas Æonum, quibus Moysis locis significatæ, juxta Marcosios, 87, 88, 89.

DEMETRIUS. Ad Demetrium ab Irenæo scriptus Sermo, 342. Ad Demetrium Viennensem diaconum Sermones de fide, dubii Irenæi fetus, CV.

Demiurgus, secundum omnes Gnosticos, Virtutem sibi superiorem ignorabat, 189. Neque Deus, neque Pater, nisi verbo tenus, sed purus angelus, XLIII, 228, 252. Demiurgi filium incarnatum fuisse et passum, in eumque descendisse Jesum sentiebant Gnostici, 189. Demiurgus, quis ex Valentino? 53. Ex Valentinianis vero, quis? 25. Ab Achamoth formatus, 25. Varia ejus nomina, 24. Unigeniti Filii imago est, 24. Animalium omnium, rerum cœlestium et terrenarum fabricator, 24. Angelus est, Deo similis, 24. Angelos et archangelos condit, 24. Septem cœlos, 24. Matrem ignorat, 24. Animalis est, 26, 159, 160. Ex Achamothæ conversione conflatus, 25. Ejus sedes, 26, 159, 160. In medietatis locum transiturus, quando? 32, 159, 160. Cur media ei Pleroma inter et homines assignata sedes? XLIV. Id Platonicum, *ibid.* Ejus ignorantia et error, 25, 26, 27, 32, 33, 34. Ignorantiæ causa Mater Achamoth, 25. Ut angelos sibi subjectos, sic Nus sibi subditos habebat, XXXIX. Plura a Salvatore didicit, 4. Christum animalem produxit, ex Valentinianorum quorumdam sententia, 32. Dæmoniorum conditor, 26, XLIII. Per Demiurgum, non per Verbum, mundum fuisse creatum, Valentinianorum error, 188. Refellitur, 188. Demiurgus hominem condit, quomodo? 17. Ab eo inspiratos et missos prophetas dicebant Valentiniani, cæterique Gnostici, 276. Demiurgus animas spiritali Achamothæ semine inspersas præ cæteris adamabat, 33, 145. Eas in prophetas, sacerdotes et reges constituit, 33, 34, 143. Quandiu in mundi administrandi munere perseverabit? 34, 35. Demiurgi Marcosiorum ignorantia et impotentia, 84, 86. Ejus opus aliquando dissolvendum; cur? 86. Demiurgus Christo inferior, illiusque regnum temporarium et parvum, ex Heracleone, 361, 373, 374. Ex Demiurgo animali qui prodire potuerit Cosmocrator, nodus hypotheseos Valentinianæ solutu difficilis, XLIII, XLIV. Super Demiurgum fingere quidquam superius, maxima impietas, 144. Demiurgus primum Deum ignorare non potuit; cur? 122. Demiurgum dicere labis fructum, blasphemia, 144. Demiurgum animalem esse, Valentinianos vero spirita es, abhorret a ratione, 142, 160 seq. Animalis non est, qui spiritalia perficit, 162, 163. In cœlis suis res quasdam spiritales sibi subditas habere, probat Pauli raptus, 162 seq. Spiritalis seminis demissionem in se non potuit ignorare, 142 seq. A semetipso rerum creandarum exempla accepit, 137, 263. Non a Demiurgo, sed a Deo uno afflati prophetæ, 276. Quæ in Demiurgo reprehendunt hæretici, eadem recurrunt in Patrem, 121 seq. Si Demiurgus ad imaginem Nu conditus fuerit a Salvatore; vel Nus ignorantiæ obnoxius, ve. Salvator imperitus artifex fuerit, 123 seq.

Democarrus unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, XXII. Democritus et Epicurus, umbræ et vacui Valentinianorum auctores, 133. Illorum principia rerum, 133. Democriti et Platonis doctrina de ideis, eadem ac Valentiniana de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, 133.

Demostratus, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, XXII.

Deus Hebraice dicitur Baruch, 130. Vocis *Deus* multiplex potestas, juxta Proclum, XL. Non ad numeros, litteras et syllabas exigendus, 133. Deum unum esse ratio naturalis demonstrat, 122. Unus sit necesse est, vel infinitus, 116, 117. Deus non est qui super se aliquem patitur, 229, 311, 312. Dei nomina diversa, quæ in Scripturis leguntur, unius et ejusdem Dei nomina, 170, seq. Deus modo substantia, modo substantiæ expers a veteribus dictus, 66, not. Dei perfectiones, hominum perfectionibus quam præstent! 130. Solus perfectus est, quia increatus, 283. Dei infinita simplicitas, 57, 130, 131, seq., 139, 157. Totus sensus, totus spiritus, totus ratio, etc., 130, 152, seq., 139, 157, 240. Immensus, omnia continens, creavit et conservat omnia, 252, 253, 312. Omnia continet, a nullo contineri potest; cur? 116. A Deo, cum cogitat, et loquitur, affectiones et passiones humanæ procul removendæ, 130, 157. Deus semper idem, homo non ita, 240. Dei scientiam nihil omnino fugit, 154, 252. Apud eum nihil non mensum, 231. Deus invisibilis quidem, propter eminentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam, 122, 253. Dei providentia sapientissima est, et ad omnia extenditur, 154, 223. Infinitus et incomprehensibilis, temere investigari non debet, 153. Incomprehensibilis, invisibilis, quomodo visibilem comprehensibilemque hominibus se præstat? 254. Dei naturam et immensitatem assequi non valet homo, 252, seq. Deus sine Deo cognosci non potest, 234. Deum a nemine visum, Verbum ejus multis modis conspiciendum se præbens manifestum fecit, 254, 256. Deus dictus simpliciter Deus, verus est Deus, 181. Secus si sequatur additamentum, 181. Quomodo probatur? 180, seq. Deos gentium non simpliciter deos appellat Scriptura, 181. Deus nullus alius in Scripturis appellatus, præter Deum omnium Patrem, et Filium, et eos qui adoptionem participant, 228. Deus unus et idem, Pater et Verbum, 183, 266. Deus unus Pater super omnia, et per quem omnia, et in omnibus, 181, 315. Quid ageret antequam mundum conderet? quæstio, cujus solutio Deo committi debet, 157. Unus Deus rerum omnium conditarum opifex, 153, seq., 174, 183, 186, 197, 224, 227. Hæc veterum omnium traditio est, 126. Id clare et aperte demonstrant Scripturæ, probantque res creatæ, 155, 156, 157, 183, seqq., 253. Corporeorum et spiritalium conditor, 162, seq. Unus et solus Deus, Christi Pater, 118, 176, 185, 193, seq., 195, 198, 199, 204, 206, 238, seqq., 289, 322. Utriusque legis auctor, a prophetis prædicatus, et ab evangelistis annuntiatus, 183, seqq., 196, 197, seq., 199, 205, 237, seq., 238, 323, 324. Varia sapienter tribuit Testamenta, 238. Novum tamen Veteri præstantius, 237, seq., 240. In semetipso et ex semetipso fecit omnia, 118, 124, 137, 253. Ejus voluntas, omnium substantia et causa, 163, not. 312. Sua voluntate ac virtute loco materiæ usus est, ut res conderet, 127. Fecit omnia libere, nullique necessitati servit, 121, 183. Ejus bonitas, virtus, et sapientia in rerum conditarum creatione eluceat, 224, 284, ac præsertim hominis, 283. Bonus quidem est, sed justus etiam; secus non esset Deus, 223, seq., 286, seq. Deo Patre inscio aut nolente condi non potuit mundus, 117. Si sciente ac volente conditus fuerit, ille mundi auctor solus dici potest, 117, seq. Idem Deus mundum fecit, qui et mente concepit, 119, seq. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia condidit, facit, disponit et gubernat, 98, 118, 163, 188, 228, 253, 269, seq. Ad condendum mundum angelis non indiguit, 98. Cur? 118, seq. Neque instrumentis, vel organis, 118. Ejus manus sunt Verbum et Spiritus sanctus, 218, 295 et not., 325. Iis dixit: *Faciamus hominem*, etc., 228, 253. Extra Deum rerum omnium conditorem nullum principium esse potest, cur? 116, 117, 222. Dei proprium est facere; hominis vero, fieri, 240, 286. Dei operationum, virtutis et sapientiæ receptaculum est homo, 214. Ad Deum ex hominis creatione et obsequiis nihil redit, totum homini cedit emolumentum, 243. Ad Dei imaginem caro creata fuit, 299. Ad Dei similitudinem formatus homo, 228. Dei imago et similitudo, duo secundum Irenæum et veteres alios; utraque in quo posita? 299 et not., CLIX, seq. Deus, hominis gloria, 214. Non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, sed ipsius hominis infirmitatem, 283, 284, et not. A Deo homines aut angelos creari qui transgredi minime possent, non oportebat; contrarium objicientibus quomodo respondetur? 282, 283. A Deo homo liber ab initio creatus, quomodo? 281 et seqq. Dei cum homine similitudinem non tantum in cognoscendi vi, sed et in arbitrii libertate et ratione repositam esse, Irenæi et ex antiquis non paucorum sententia, 231 et not., 282, 283. Deus homini vim non infert, quem liberum constituit ac eligendi facultate donavit, 281 et seqq., CLVII, seq. Deum aut impotentem, aut ignorantem constituunt, qui liberum hominem negant, 282 et not. A Deo propter transgressionem Adamus et Eva non maledicti, sed serpens; cur? 221, seq. Dei potentiam, ac propriam infirmitatem necesse fuit ut homo experimento disceret; cur? 295 et not. Deus erga Adamum misericordia motus ejecit eum e paradiso, mortique subjecit; cur? 222. Ex hominis lapsu patefecit, quam sit patiens, benignus et misericors, 213, 214, 285. Abelem justum Caino injusto subjecit; cur? 221. Justum dimittens potestati et malitiæ impiorum, non operatur malum, 250. Apud Deum nihil otiosum, nec sine signo, nec sine argumento, 250, 258. A Deo cur inductum diluvium, 279 et not.

Deus unus et idem a quo patriarchæ electi, populus visitatus, gentes convocatæ, 281. Nullius indigens, patriarchas propter illorum salutem elegit, 244. Deum nunc igneum, nunc misericordem ac pium Moyses ostendebat; cur? 253. Homini Decalogum tradidit, cur? 247. Mosaicæ legis jugum, cur imposuit? 244, 246 seq. Sacrificiis non indiget, cur ergo præcipit offerenda? 247 seq., 250. Sacrificia omnia Israelitis in typos dedit, 252. Per typos Judaicum populum erudiri curavit, 244. A Judæis non holocausta, sed justitiam exigebat, 247, 248. Deus unus et idem prophetis omnibus afflavit, 170, 187, 276. Invisibilis, non in una eadem forma prophetis apparuit, 50, 254 seqq. Dei tamen faciem ipsam non videbant, quid igitur? 255, 256. Deum necesse erat a prophetis videri, cur? 255. A Deo uno et eodem, diversis temporibus, missos esse prophetas omnes, variis parabolis confirmatur, 280, 281. A Deo prophetarum testimonium, 215. Dei invocatione servabantur homines, et a dæmoniis liberabantur ante adventum Christi, 122. A Deo omnia præfinita ad bonitatis ostensionem, justitiæ consummationem, Ecclesiæ formationem, hominis denique perfectionem, 283. Deus multis aptisque modis humani generis saluti consultum voluit, quinam illi? 244. A Deo uno eodemque per Verbum omnia revelata fuisse, demonstrant Scripturæ de Christo passim testificantes, 240. Deum invisibilem quo sensu videndum ab hominibus prænuntiarunt prophetæ? 254 seq. Ejus magnanimitas patefit in hominis redemptione, 213. Omnipotentia, 214. Cur generationem Christi humanam signo indicavit? 217. A Deo salus hominibus præstita in Verbo per quod facta sunt omnia, 188, 319.

Deus homo factus est, 215. Quod ex Deo natum est, Deus est, 41. Deus solus remittere potest peccata, Christus autem remittebat, 314. Deus homini in Christo unitus, 211. Dei et hominis commistio facta per Incarnationem juxta Patris beneplacitum, 254. Dei et hominis naturam Mediator hominum participare debuit, cur? 211 et seqq. Dei imaginem Verbum incarnatum vere in nobis ostendit, et amissam similitudinem instauravit, quomodo? 312 seq., CLIX seq. Deum eumdem, sed nove colere per Incarnationem docemur, 186. Deum proprie dictum ab iis qui verbo tenus tantum, Christus ipse distinxit, cur? 228. Deum scire neminem posse, quo sensu docuit Christus? 254 seq. Deum scire sine Deo impossibile; ideo Deus per Verbum docuit homines scire Deum, 252, 254 seq. Deus per Verbum cognoscitur, 253, 255. A Deo Judæi defecerunt, Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse putantes, 256. Dei ejusdem veri hominis facti sanguine redempti sumus a quo et conditi, 293. Deo sicut nos debitores facti per lignum, ita per lignum a Christo redempti, 314. Deo eidem Patri in secundo Adam reconciliati sumus usque ad mortem obedientes facti, quem in primo Adam offendimus non obedientes ei, 313. Deus idem misit prophetas, et salutem hominibus per resurrectionem Filii dedit, 194. A Deo missus est Paracletus, cur? 208. In Dei et hominis adunitionem Spiritus Patris a Christo effusus, quomodo? 292. A Deo eodem missi apostoli, a quo prophetæ, 279. Deus non ita pauper ut unum solum habuerit apostolum, 199. Deus idem, qui nos ad Filii sui nuptias vocavit per apostolos, ad easdem olim vocabat per prophetas, 279 et seqq. Deus unus factor cœli et terræ, et utriusque legis auctor, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, juxta Irenæum, CXXIX. Deus unus Pater in omnibus et per omnia, unum Verbum, et unus Spiritus, unitas in tribus, una in tribus natura, juxta Irenæum, CXXXI, 235. Deo sacrificium offerendum cur, et quomodo? 251. Deus ad altare indesinenter vult offerri sacrificia, nobis non sibi profutura, 251, 252. Deo acceptum Ecclesiæ sa-

crificium, cur? 250. Deo sola Ecclesia purum sacrificium offert, quodnam? 250. 251, CXL seq. Deo vere offertur Verbum in Eucharistiæ sacrificio, 251 et not., CXLIII seq. Deo committi debent plura obscura, quæ in Scripturis occurrunt, nec explicari a nobis possunt, 156, 157, 158. Deus unus, et una salus, sed varia præcepta, cur? 238. Dei gloria, homo vivens, 255. Deo nos ut serviremus perfectius, ideo a Christo liberati, 243. Ei servire, hominis gloria est, 244. Deus vita nostra, sine qua vivere impossibile est, 254. A Deo, non a nobis, est bonum salutis nostræ, 214. Deo tribuendum quod nostrum est, id est fides et subjectio, ut recipiamus artem ejus et fiamus opus Dei perfectum, 286. Propter Dei dona minime superbiendum, sed ei soli adhærendum, 320. Deo quisquis non credit, nec voluntati ejus parere vult, ipse sibi imperfectionis est causa, non Deus, 286. Deo qui non credunt, filii et angeli diaboli sunt omnes, 288. Quo sensu? 288 seq. Deo non obedire, malum, et mors hominis; obedire autem, bonum, et vita ejus; utriusque discrimen in libera hominis potestate a Deo positum, cur? 285, 286, 320. Dei amor, legis justitia, 246. Dei amicitia tribuit immortalitatem, 243. Deum qui amat, quanto plus eum intuitus fuerit, tanto plus eum diligit, 242. Dei filii sunt omnes secundum naturam, soli vero justi secundum opera, quomodo? 288 et seq. Deo vivere non possunt qui agunt opera carnis, 305. Dei communio, vita et lumen, 325. Separatio autem, mors, tenebræ, bonorum omnium amissio, et quidem æterna, 325. Ex Dei privatione sentitur magis quam pretiosa ejus possessio, 283. A Deo qui recedit, ex filio Dei filius fit diaboli, quo sensu? 288. Ad Deum scala, Spiritus sanctus, 223. A Deo homo per peccatum abscessit, ideo humanis potestatibus subjectus, 321. A Deo solo humanæ potestates constitutæ, 321. Quis earum constituendarum finis? 321. Deus unus et idem et incredulis cæcitatem inferens, et fideles illuminans, 266. Quo sensu dicitur excæcare? 266, 267.

Deus cur passus est resolutionem in nobis fieri per mortem? 295. Dei gloria et virtus in infirmitate carnis humanæ elucet, eam resurrectionis et immortalitatis participem efficiens, 295. Deum eumdem Patrem, qui creavit, et a mortuis excitare, ex Isaia, et Ezechiele, et ex Evangelio, quomodo probatur? 311. Dei artem et sapientiam quæ caro in creatione percipere potuit, eadem a fortiori et virtutem ejus resurgendo percipiet, 296, 297. Deo omnia possibilia, neque carnis infirmitas supra voluntatem Dei, 299. Dei virtute suscitanda corpora nostra, juxta Apostolum, 300, 301. Si Deus potest vitam temporalem carni humanæ impertiri, cur eidem et incorruptelam largiri non poterit? 295, 297. Deus mortuorum non est, sed viventium, cur? 232. Dei visio, hominis vita, 233. Homines efficit immortales, 254, 283. Ex Dei visione vita æterna, 254. Quomodo? 254. Deus a quibus videtur, et quomodo? 254. Deum qui vident intra Deum sunt, 254. Clara Dei visio non nisi post regnum justorum temporale secutura est in cœlis, juxta Irenæum, 537. Deus otiosus fictus ab Epicureis, nullam rerum creatarum curam habens, 223 et not. Refelluntur, *ibid.* Deo ut adimerent, angelisque imponerent mundi creandi ac regendi munus tum philosophi, tum Gnostici, vanis timoribus ducti, XLIII. Providentia Dei mundum hunc regi ipsimet ethnici confessi sunt, 223. Deus duplex, bonorum alter, alter malorum fabricator a pluribus e veteribus philosophis excogitatus, cur? XLII. Utriusque diversum nomen, diversa origo, juxta Zoroastrum, *ibid.* et XXX. Deum summum et Patrem ignotum ex se ac invisibilem, per rerum creationem non sese manifestando prodidisse, principium tum philosophis, tum Gnosticis commune, cur? XLIII. Deum ex subjecta materia cuncta fecisse, Anaxagoræ, Empedoclis, et Platonis assertio est, a Valentinianis ascita, 134. Deum unum, summum universi opificem, agnovit Plato; deos autem inferiores præter eum statuens, in hoc cæteris gravius peccavit, XXIII. Deum unum, bonum et justum confitens Plato, Gnosticis ipsis religiosior ostenditur, 224 et not. Dei nomen iis etiam a Platonicis tributum, quibus veram Dei essentiam negabant, XXXIII. Quid inde? *ibid.* Dii plures juxta Platonicos, alii feminæ, mares alii, alii masculo-feminæ; per feminas quid ab his intellectum? XXVIII. Dii alii νοητοὶ seu *intelligibiles*, alii νοεροὶ seu *intellectuales* in mundo intelligibili, juxta Proclum ex Platonicorum sententia, XXXIX. Quid utrique? XL. Dii alii materiales, alii immateriales, juxta Jamblichum, quinam utrique? ad solos materiales, utpote inferiores, rerum humanarum administratio immediate pertinebat, XLII. Cur? XLIII. Horum etiam varia genera et ordines diversi, diversas pariter in administratione mundi functiones et officia exercebant, juxta eumdem, *ibid.* Dii alii mundani, alii supermundani juxta Sallustium philosophum, horum illorumque ordo triplex; quinam utrique et quænam eorum functiones? Omnes autem primo Deo longe inferiores, XLII. Dii mundani multiplici ordine, serie, ac successione a superioribus progeniti, juxta Platonicos, XLIII. Iidem ac angeli et archangeli, quos a Demiurgo creatos fingebant Valentiniani, *ibid.* Deus summus omnibus incognitus, ex Menandro, 100. Deus Judæorum, angelorum inferiorum princeps, ex Basilide, 101. Ex Saturnino, 101. Circa Dei, et Jesu Christi unitatem, Nicolaitarum et Cerinthianorum varii errores, 188. Deus principalis, rerum visibilium et creatarum principium non est juxta Nicolaitas, 188. Deus unus, qui omnia visibilia et invisibilia fecit, per Verbum suum ostenditur ex Joanne contra Cerinthum et Nicolaitas, 188. Deus duplex, alter bonus, alter malus, secundum Marcionem et asseclas, 198 seq. Deus Marcionis repugnat, 118, seq. Deum dividens Marcion, Deum interimit, quomodo? 224. Duo Marcionis Dii finiti erunt, 116. Deus duplex a Marcionitis, Manichæis, et Priscillianistis, cur affirmatus? XXXI. Deus bonus, et Deus judicandi vim habens, duo secundum Marcionem. Refellitur, 224. Deum creatorem a lege et prophetis annuntiatum, malorum auctorem esse Marcion asserit, 106, 198. Refellitur, 266, 270. Ab alio Deo prophetas, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionitæ dicentes, perstringuntur? 276. Deum ipsum auctorem cupiditatis, non nisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanis et Carpocratis blasphemia, 331. A Deo omnia omnibus, tum rationabilibus, tum ratione expertibus facta fuisse communia, nequidem matrimonio excepto, in eoque sitam justitiam credidit Epiphanes, 350, 351. Deum non Gnosticis modo, sed et veteribus plerisque vocem ἀόρ. denotasse, undenam constat? XXXII. Deum verum creatorem omnium blasphemabant Gnostici, super eum alterum Deum se invenisse putantes, 225. Deus cœli et terræ, non vere Deus est juxta Gnosticos; quomodo probant? 230. Eorum cavillis respondetur, 230, 231. Deum magnum adinvenisse putabant Gnostici, fingentes eum terrena minime administrantem, 223. Deus verus a nullo cognitus ante Christi adventum, juxta Gnosticos adulterantes Scripturas, 233 seq. Refelluntur, 234. Deum a prophetis annuntiatum, Patrem Christi non esse effutiebant Gnostici, 233. Refelluntur, 233 seqq. Deos plures fingebant, 223. Deus alterius Patris typus et imago esse non potest, 252. Contradicentes Gnostici refelluntur, *ibid.* In Deum creatorem Valentinianorum blasphemiæ, quænam? 227 seq. Deum creatorem Valentiniani ab ea labe, quæ extra Pleroma expulsa est, emissum blasphemabant, 198. In hoc pejores Marcionitis, 198 et not. Deum corporeum et compositum inducebant, 131, 157. Fato subjiciebant, 134. A Deo malorum causam ut averterent, et in solam ignorantiam refunderent Valentiniani, quot nugas aniles venditarunt? XXXI et seq. Deus duplex secundum Valentinianos, alter hujus sæculi, alter super omnem principatum, 182. Deus unus, invisibilis, sempiternus, ingenitus et incomprehensibilis, cæterorum Æonum caput, juxta Valentinianos, XVII, 3. Deos triginta Valentinum invexisse, e SS. Patribus non pauci existimarunt, XXXII. Dii 30 ab Hesiodo conficti, a quo forsan Pleromatis formam Valentiniani desumpserunt, XXX. Dii majores gentilium, Æones sunt Valentinianorum; minores, mater Achamoth cum Ogdoade sua, 133. Dii duodecim ethnicorum, imagines duodecim Æonum Valentinianorum, 136. Deorum duodecim ethnicorum nomina congruentiora, quam duodecim Æonum Valentinianorum, 136. Dii primi duo ab Ægyptiis admissi, ipsamet Valentinianorum prima duo principia; quomodo, et quo ex fonte hauserunt omnes? XXV, XXVI. Dii νοεροὶ Platonicorum, nihil aliud quam ἕνωσις, Nus, et veritas Valentinianorum: nihil aliud νοερὸν quam hæreticorum secundi Æones? XL. Dei unitatem a Valentino aut prioribus Gnosticis negatam fuisse, improbabile prorsus, XXXIII. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse asserunt Marcosii, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marcosii, 90. In Deum veteris Testamenti auctorem quæ objiciunt hæretici, eadem Christum feriunt, quomodo? 266. Deum solius formæ et qualitatis causam, materiam vero ingenitam esse quidam affirmantes, refelluntur, 348. Deo mundi conditore fingere quidpiam superius, summa impietas, 144, 198, 238, 252. Deum mundi conditorem, labis fructum dicere, summa blasphemia, 157, 185. Deus pater labem et ignorantiam in Pleromate oriri permittere non potuit 120, 121, 140. Deus sensum emittere non potest, cur? 131 seq. Deum quidem unum confitentur hæretici omnes, sed per malam sententiam immutant, 98. Dii unde orti, ex Antiphane? 33. Orti ex Oceano et Theti, ex Homero, *ibid.* Ex deorum pluralitate mundi infiniti consequuntur, 117. Ex Dei nomine pluribus indito, plures proprie deos concludi non posse, quænam certo demonstrant? XXXII et XXXIII.

Dextra quæ, secundum Valentinianos? 25, 28. Quid iis dem significaret? 152, 155.

Diabolus quo sensu fortis dicatur? 183. Quænam ejus potestas? 322. Diabolum invidia commotum, quod homo ad imaginem Dei conditus esset, id iniquo animo tulisse, veterum quorumdam sententia, 222, not. Diabolus jam ab initio mendax mendaciis primos homines subvertit, quomodo? 320. Diabolus eadem judicii forma qua serpens olim a Deo damnatus, cur? 228 et not. A Deo juste iterum in captivitatem redactus, cur? 220. Diabolum a Christo victum, iisdem vinculis colligari oportuit, quibus ipse hominem alligaverat, 319. Diabolus homini invidens, hominem sibi subjicere molitus est; sed ab homine victus, ipse homini fuit subditus, 322. Mentitur terrena regna sibi vindicans, cur? 321. Per diabolum homo mortificatus, quomodo? 220. Diabolus cum violandi præcepti Dei auctor homini fuisset, ejusdem præcepti objectu victus ac ligatus a Christo fuit, 319. Diabolus homines captivos detinens a Christo quomodo devictus? 271. Diabolus Christum tentans, quomodo repulsus? 318. Quia hominem non esurientem per escam seduxit, ideo Christum esurientem non potuit vincere, 318. Ad resistendum diabolo missus a Deo Paracletus, 208. Diaboli propositum quodnam, ut homines perdat? 228. Diabolo præsertim et angelis apostatis paratus ignis æternus, 221. Diaboli organum Antichristus; ejus iniquitas, superbia, ambitio, quæ? 322. Sedes ejus, *ibid.* Potestas, bella, præstigiæ, *ibid.* Diabolum non ilum damnationis suæ accepisse sententiam, neque sempiternis cruciatibus addictum, trita veterum non paucis sententia; ex ea quid eruebant? 324 not., CLVI. Cum diabolo qui in abscessione perseverant, angeli ejus sunt ac filii, non natura, sed operibus, 288 et seq. Diaboli sortem percipiet quisquis sine pœnitentia in operibus malitiæ perseverabit, 221. Diaboli vas homo peccator, 220.

Diabolus. Vide *Dæmones*. Diaboli ministri Gnostici, in hominum perniciem, in quo? 228. Diabolus, cosmocrator seu mundi princeps a Valentinianis dictus, 26. Ejus sedes, 26 Unde ortus, ex Valentino? 53. Quis ex Carpocratianis? 104. Diabolo et hominibus quibusdam una et eadem essentia, ex Heracleone, 374, 375.

Dies retributionis, de quo Isaias, quid? 146, 147. Die Dominico et Pentecostes, cur non flectitur genu? ab apostolis hæc orta consuetudo, 342. Dies in 12 horas dividitur, 152. Dies duodecim horarum, ex Marcosiis quomodo? 85 et not. Dierum, mensium et anni divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

Digitis manuum quomodo numeros indicarent antiqui? 82 et not.

Diluvium cur a Deo inductum? 279 et not.

Discipuli vellentes spicas die Sabbati, violatæ legis minime rei, cur? 237. Discipulos dormientes Christus primo dimittens, patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Discipulus quisnam spiritalis? hic a nemine judicatus, ipse judicat omnes, 270, 272, 274. Quomodo judicat gentes? 270. Judæos, *ibid.* Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, *ibid.* Gnosticos, *ibid* Ebionitas, *ibid.* Hæreticos Christum specie tenus hominem esse dicentes, *ibid.* Pseudo-prophetas, *ibid.* Schismaticos, 272. Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam? 272.

Dispensatio, quid? 28 not.

Dives in Evangelio a Christo cur damnatus? 229.

Divisio Pleromatis non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 152 seq.

Docetarum omnium doctrina et argumentationes in veritate non fundatæ, si Christus putative tantum homo, cur? 271 et not.

Dodwelli quænam conjecturæ de tempore quo quinque ab Irenæo conscripti libri? XCVII. Refelluntur, XCVII, XCVIII. Martyrum albo Irenæum eradere nititur; futilia ejus argumenta refelluntur, XC et seqq. Asserit animas quæ baptismo regenitæ non fuerint, tandem aliquando penitus interituras CLIII. Refellitur, CLIV. Irenæi verba vertendo aperte corrumpit, *ibid.*

Dominus, matris Achamoth nomen, 25.

Domitiano imper. scripsit Joannes Apocalypsim, 330.

Drachmæ amissæ parabola insane abutuntur Marcosii, 80 seqq.

Duodecas Æonum Valentinianorum, 6, 7. Ejus mysteria et figuræ, 14, 145. Ejus typum non esse duodecim apostolos, 145 seq.

Duodecastylum firmamentum, quid? 258 not.

Dynamis, Logos, Sophia, Phronesis, totidem Æones, virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, XXXVIII.

E

Ebion, ubinam et quo tempore dogmata propagare cœpit? LXVI. Legis veteris studiosus observator, *ibid* Quinam ejus errores? *ibid.* Pravæ consuetudines, *ibid.*

Ebionæi, a quo ita nuncupati? LXV, LXVI. Eorum errores, LXVI. Quomodo inter se discrepabant, *ibid.* Priorum et posteriorum errores accurate distinguendi, *ibid* Pravæ eorum consuetudines, quæ? *ibid.*, 21, 105. Scripturæ quænam ab eis rejectæ, mutilatæ, suppositæ? *ibid.* Eorum de mundi auctore et Jesu sententia, 103 et not. A spiritali discipulo, quomodo judicandi? 271. Incarnationem Filii Dei ex Maria Virgine Spiritu sancto cooperante factam respuentes, manent in veteris Adæ damnatione, 295. Theodotionem et Aquilam secuti, temere Christum e Joseph generatum asserunt, 215. Refelluntur, 215 seqq. Solum Matthæi Evangelium, non tamen integrum, sed mutilum ac depravatum admittebant, Paulum vero rejiciebant, 105, 189 et not. Lucam admittentes, Paulo apostolo testimonium reddentem, temere Paulum rejiciebant, 203.

Ecclesiæ typus, statua salis uxoris Lot, quomodo? 269, 272. Jacob et Rachel, 258. Egressus ex gentibus, egressus Hebræorum ex Ægypto, 268. Ecclesia ex gentibus assumpta, per uxorem Oseæ et Moysis significa a, 257. Ad Ecclesiæ formationem, hominisque perfectionem a Deo præfinita omnia, 283. Ecclesiæ persecutiones variasque Christi operationes prænuntiarunt veteres prophetæ, ac in se præformarunt, 272 et seqq. Ecclesia messuit quidquid a patriarchis et prophetis antea disseminatum, 261. Ecclesia, Abrahæ semen, a Deo per Christum parenti suo promissam hæreditatem recipiens, 236. Ecclesia ex hominibus fornicationis a Deo assumpta, et Filii ejus communicatione sanctificanda, 257. Ecclesiæ caput est Verbum per quod omnia, 313. Ecclesia omnis Hierosolymitanæ Ecclesiæ ortum debet, 193. Mater est nutriens in vitam, 223. Persecutionibus non debilitatur, sed augescit, 272. Ab Ecclesia virgine generatio nova repetenda per fidem, 271 et not. Ecclesiæ munus Dei creditum, fides nostra, ad hominis vivificationem, 223 et not. Ejus auctoritas necessaria ad astruenda fidei dogmata, 175 not. Dei Spiritus et veritatis depositorium dives; quicunque ab ejus unitate desciscunt in partem illius non veniunt, cur? CXV, 178, 225, 272. Blasphemi, et impudentes sophistæ, 317. Cæci ac cæcorum duces, ideoque fugiendi, 317. Ad omnem doctrinæ ventum moventur, cur? 223. A spiritali discipulo judicandi, 272.

Ecclesiæ Christi veræ quænam in apostolicorum virorum animis insita, et ab apostolis accepta notio? CXVIII. A cæteris quibuscunque societatibus quomodo discernitur? *ibid.* et seqq Hæreticos omnes ab ea excludit Irenæus, *ibid.* Falsa proinde, quam commenti sunt recentiores Protestantium ministri, Ecclesiæ notio, *ibid.* Quatuor ejusdem proprii, singulareaque characteres, *ibid.* Unitas, *ibid.* Sanctitas, CXXIII seq. Universalitas, *ibid.* Ab apostolis accepta origo, *ibid.* Ii solius Ecclesiæ Romanæ ac catholicæ characteres, CXXIV seqq. In ea sola certus quarumcunque controversiarum componendarum modus; extra eam, nullus, CXIX seq. Nunquam desitura est, doctrinamque puram et illibatam perpetuo conservabit, tradetque, 275, CVII, CXXV seq. Vanæ ea de re Grabii cavillationes refelluntur, *ibid.* Vera Christi Ecclesia per universum orbem diffusa, 48, 199, 278, CXXIV. Inanes Grabii tricæ, CXXV seq. Visibilis ac conspicua, CXXIV, CXXVI. Fidem ac Symbolum ab apostolis accepit, 48 et not. Sola veram ac vivificam fidem ab apostolis acceptam tradit, 175. Sectis quibuscunque antiquior, CXXIV. Catholica, depositorium dives, in quod apostoli contulerunt omnia quæ sunt veritatis; veritatem ubique prædicans, 178, 317, CIX. Vani Protestantium cavilli, *ibid.* Extra ipsam nonnisi latrones, fugiendi, 178. Soli lumen Dei creditum, 317. Ejus una toto orbe anima, unum cor, una sibique semper et ubique constans fides et doctrina, 49, 51, 106, 222, 317. Ejusdem miracula vera et benefica, 164, 165, 166. Irenæi ætate adhuc communia, *ibid.* Dæmonum invocationibus et magicis artibus ascribi non possunt, *ibid.* In ea sola veri martyres, verum martyrium, puraque ac sancta doctrina, 272, CXXIV. Extra eam nulla vera sanctitas, CXXIII Ecclesiam aliquam esse necesse est quæ inter omnes prima sit ac præcipua, omnibusque præsit; cur? CIX seq. Eam esse solius Ecclesiæ Romanæ prærogativam, veritas Irenæo certissima, 175 seq. et not., CXX seqq. Importunissimi loci pondus frustra declinare conantur Protestantes, CXXI seqq. Ad Romam Ecclesiam necesse est cæteras omnes convenire; cur, et quomodo? *ibid.* Vide *Romana Ecclesia*. In Ecclesia catholica traditio apostolica pura et illibata semper servata, 175, CXIV seqq. A Romanis pontificibus adulterari nunquam potuit, CXVI seq Medium quo ad nos

usque fluxit intemerata, successio episcoporum est legitime in Ecclesia catholica ordinatorum, CXIV, 175 seqq. In singularum Ecclesiarum archivis, episcoporum ab apostolorum ævo sibi invicem succedentium Catalogus Irenæi ætate exstabat, CXVII. Ad hanc episcoporum successionem hæreticos cur tam sæpe provocat Irenæus, CXIV seqq. Ad confundendos omnes hæreticos, unius Ecclesiæ Romanæ Catalogum, omissis aliis, evolvere sufficit; cur 175 seqq., CXX. In sola Ecclesia catholica Romana veri sunt ac pii pastores et episcopi ab apostolis successionem ducentes, 175 seqq., 263, CXIV seqq. Singuli singulis Ecclesiis ab apostolis præfecti, CXV seq. In alia quavis societate nulli veri pastores, CXV, CXVII seq. Ab illis solis veritas, germanaque Scripturarum expositio petenda, 263, 270, CXV seqq. Hic antiquus Ecclesiæ status, e quo vera agnitio repetenda, 272 et not. Ecclesias omnes et singulas, omnesque ac singulos episcopos in errorem conspirare, impossibile; cur, CXIX seq.

Ecclesiæ oblatio a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, 250. Ecclesia ab apostolis acceptum offert Deo sacrificium in universo mundo, quodnam, et cur, 249. Sola puram oblationem corporis et sanguinis Verbi incarnati offert Deo, 250, 251. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. In Deo omnipotente per Jesum Christum offert, 249. Ecclesia sub M. Aurelio motibus intestinis ob animorum dissensionem quassata; cur, LXXIX. Ecclesiæ quænam aliæ, præter Occidentales omnes, Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, LXXXV. Dissidentes, Aniceti et Polycarpi ætate, pacem et unitatem cum tota Ecclesia servabant, 341. Ab Ecclesiis Orientalibus et Occidentalibus dissidentibus funestum schismatis malum avertit Irenæus, quomodo, LXXXVI, LXXXVII, XC. Ecclesiis Orientalibus pacem restituit Victor papa, argumentis Irenæi victus, XC. Ecclesia quam late jam Irenæi ætate per orbem diffusa, 49. Verorum adhuc miraculorum gloria coruscans Irenæi tempore, LXXIX. Ecclesiæ in Galliis adhuc rarissimæ medio tertio sæc., LXXXIII. In Ecclesiam totam Irenæi Christianæ religionis promovendæ studium, quomodo sese diffudit? LXXXIV. De Ecclesia tota Irenæi discipulis verbis, scriptis et exemplis, quam bene meriti, LXXXIV.

Ecclesiæ catholicæ ab apostolis traditis dogmatibus de angelorum prævaricatorum superbia et casu, necnon de restauratione omnium in Christo, Valentiniani quomodo abusi, XXXI, XXXII. Ecclesia, Valentinianorum Æon, hominis conjux, a Logo et Zoe orta, 6, XVII. Ecclesia cum homine indivulse conjuncta, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, XXXIV. Ecclesiam et hominem a Vita et Verbo effluxisse, Scripturis abusus Valentinus finxit, XXIX. Ecclesia spiritale semen Valentinianorum, 28. Ecclesia inferior seu spiritales homines, cur imago superioris Ecclesiæ a Valentinianis dicti, XXXIX. Ecclesiæ terrenæ Homo, superior Æon, dux et præfectus, a quo scilicet per subditos sibi Æones informata, et in lucem edita, XXXIX. Ecclesiæ locum, in Incarnatione Virginem adimplevisse Marcosii asserebant, XXXIX. Ecclesia, quid ex Sethianis, 109.

Ecclesiasticus, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, XVII. Hoc nomen a Spiritus sancti proprietate derivabant, XXX. Ecclesiasticorum nomine Catholici a veteribus non raro designati, 203 not. Vulgus eorum et plebem ita appellabant Valentiniani, 203.

Edessa caput Osrhoenæ, LXXXV.

Eicton, quo sensu vocatum a Mercurio primum omnium principium ab Ægyptiis admissum XXV. Idem ac Bythus Valentinianorum, quomodo, *ibid.*

Electione, non natura, boni homines aut mali, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.

Electivum cur appellatum novum a Potamone introductum in Alexandrinam scholam philosophandi genus, XXIII.

Eleemosyna præteritæ cupiditatis solutio, 242.

Elementa mundi corporea, ex Achamothæ tristitia et pavore orta, secundum Valentinianos, 19, 20, 26. Iis omnibus insitus ignis exitiosus, 26. Elementa quatuor, quid significant, ex Marcosiis, 84.

Eleusinia et Bacchanalia, abominanda ethnicorum sacrorum mysteria, quibus ethnica religio veluti turpi infamiæ labe semper fœdata remansit, XXV.

Eleutherus papa 12 ab apostolis, Soteris successor, 176. Ad Eleutheri usque ætatem Valentinum pervenisse, improbabile, XIV. Eleutheri episcopatum cum Antonini principatu componens Tertullianus, gravis anachronismi reus, *ibid.* Ad Eleutherum papam scriptæ epistolæ a martyribus Lugdunensibus, non a clero solo, cur, et qua de re, LXXIX. A quo petitæ, LXXX et seqq. Eleutherusne, an Victor præproperas pacis litteras Montanistis concessit LXXIX, LXXX. Eædem, monente Praxea, revocatæ jam emissæ, *ibid.*

Elias indignans valde propter populi transgressionem, mitius agere edoctus est, quare, 256 Proprie Deum non vidit, quid igitur, 256. Eliam vere assumptum in carne, minimeque in curru igneo consumptam ejus carnem, Jonæ et trium puerorum conservatio possibile demonstrat, 298. Ejus assumptio in proprio corpore, resurrectionem corpoream Patrum quomodo præmonstrabat, 298. Cum Moyse in altitudine montis cum Deo homine locutus est, cur, 235. Ubinam est cum Henocho, 246 not.

Eligendi potestas, cum indifferentia voluntatis ad utrumlibet, ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, CLVII seqq.

Elloeuth, quid significat, ex Irenæo, 170 not.

Eloe, quid significat, ex Irenæo, 170 et not.

Elpidius rhetor, Marci Memphitani in Hispaniis discipulus, LI. Quo anno a concilio Cæsaraugustano damnatus, *ibid.*

Elpis, Valentinianorum Æon, Patricæ conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 6.

Emeth, seu forsan Kneph, quo sensu vocatum a Mercurio principium Deo solo Monopatore inferius, ab Ægyptiis admissum, XXVI.

Eminentia Dei invisibilis quidem, at ejus providentia nequaquam ignota, 122.

Emissio, quid, 131. Emissionum Æonum explicandarum rationes, quæcunque afferri possunt, repugnant, 138 seqq. Emissiones Æonum Valentinianæ, gratis excogitatæ, 135. Nulla earum ratio reddi potest, 136 seqq. A Gnosticis acceptæ, 131.

Empedocles, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, XXII. Ex subjecta materia facta esse omnia docuit, 134.

Encratitæ, seu Continentes, Tatiani discipuli, LXXI.

Ennœa, Bythi conjux, 5, XVII. Charis et Sige appellata, *ibid.* Cum Bytho indivulse conjuncta, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, XXXIV. Nun et Veritatem parit, 5. Ab Ennœa Patris, et Nu immediate emissos asserebant angelos Simon, Menander, et Saturninus, quid inde, XXXVIII. Ennœa Valentinianorum, ipsamet Chaldaicorum Intelligentia, quomodo, XXVI.

Ennoia quid, ex Irenæo, 129.

Enoch sine circumcisione Deo placens, conservatur usque nunc testis justi judicis Dei, 246. Enoch et Elias in paradisum terrestrem translati, juxta apostolorum discipulos, 298. Enochi cum proprio corpore translatio resurrectionem justorum præmonstrabat, 298.

Enthymesis Sophiæ, quid, 9, 11. Partus informis est, et femineus, *ibid.* Achamoth dicitur, 18. Vide *Achamoth.* Secunda Ogdoas dicta, 16. Revera intra naturæ angelicæ limites a Valentinianis conclusa, quid inde, XLIII. A Valentinianis conficta, tanquam malorum omnium seminarium et radix, XXII. A Sophia separari non potuit, 140, 141. Separata, passiones concipere non potuit, 141. Ab ea passiones separari non potuerunt, ut fierent materiæ substantia, 141. Ejus imago esse non potest Judæ apostasia, 145. Enthymesi Sophiæ cum anima mundi Platonica vix major affinitas, XL et seqq. Enthymeseos vani perturbationum æstus, earumque ab ea secretarum condensatio, etc., quomodo in Platonicorum placitis adumbrata, XLI.

Ephesina Ecclesia a Paulo fundata, 178. In ea permanet Joannes apostolus usque ad Trajani tempora, *ibid.* Ea fidei a Paulo acceptæ et conservatæ testis est verus, 178. Non Ephesini tantum presbyteri, sed et proximarum civitatum episcopi a Paulo Miletum advocati, juxta Irenæum, CXVIII. Quid inde contra Puritanos, *ibid.*

Epicharmus Pythagoricus philosophus, cujus disciplinæ seipsum tradidit Plato, XXII.

Epicurus unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, XXII. Epicuri et Democriti prima rerum principia, 133. Umbræ et vacui Valentinianorum auctores, 133. Epicurus Marcionis consiliarius a Tertulliano dictus, 223 not. Ab Epicureis Deus otiosus fictus, nullam rerum creatarum curam habens, 225 not.

Epimenidis circa triplicem mundum excogitata doctrina, ipsissima est Valentini hypothesis, quomodo, XXV.

Epiphanes ex patre Carpocrate Alexandrinus, ex matre vero Alexandria Cephalenius, XLVII. Platonicæ philosophiæ peritissimus fuit, *ibid.* Egregiis dotibus abusus, nefariis dogmatibus patris ampliatis, ad Secundum et fautores ejus se applicavit, *ibid.* et XLVIII. Quænam ejus dogmata, *ibid.*, XVI, 54, 350 seq. Junior adhuc morte immatura præventus, quo anno, incertum; vix tamen Adriano principi superfuisse potuit. Ei mortuo divini honores a Cephaleniis delati, *ibid* Quosnam scripsit libros, *ibid.* Juxta

Epiphanem justitia Dei quid, 350. Apud Deum nullam esse personarum acceptionem, imo omnibus, etiam animantibus, juste et æqualiter ab eo bona sua distribui, qua mente asserebat, 350, 351. Ejus adversus auctorem veteris legis maledicta, 351. A Valentino et Ptolemaitis quomodo differebat, XLVIII. Cur a Clemente Alexand. φανδιτς γλωσσης auctor dictus est, *ibid.* Ejus hypothesim irridet Irenæus, 54, 55. Epiphanes et Carpocrates filius ejus Adriano imperante nefarias suas hæreses confirmarunt, XV, XVI. Circa vocem *Epiphanes* misere lapsus Irenæi interpres, Tertulliano præbuit offendiculum, XLVII.

EPIPHANIUS verba aliqua e Lucæ exemplaribus a Catholicis quibusdam abrasa fuisse queritur, 219 not.

Episcopales sedes in Galliis paucissimæ Pothini et Irenæi ætate, LXXXII et seqq.

Episcopis quos instituebant apostoli, tradita quæcunque scitu necessaria erant; cur, 175. Ab episcopis solis, qui successionem habent ab apostolis, legitima Scripturarum expositio et doctrinæ veritas petenda; cur, 262, CXV. A principali successione qui absistunt, quomodo habendi, *ibid.* Episcoporum legitime ordinatorum successio traditionem apostolicam transmittit, 176. Certissimum argumentum quo demonstratur traditionem apostolicam illibatam in Ecclesia conservatam fuisse, CXIV seqq. Hinc prosternuntur Calviniani, Lutherani, etc., *ibid.* Hanc successionem cur tam acriter urget adversus hæreticos Irenæus, CXIV seqq. Sola catholica et Romana Ecclesia ea legitima episcoporum successione gaudet; sola proinde apostolica et vera, CXV seqq., CXXIV. Episcoporum successionum ab apostolis catalogus Irenæi ætate in archivis Ecclesiarum omnium exstabat, CXVII. Singulares proinde in Ecclesiis constituti ab apostolis episcopi, presbyteris jure divino superiores, *ibid.* et seq., 201 not. Inter tot episcopos tam longe a se dissitos, quomodo unitas fovenda, CXIX et seqq. Episcopos omnes singulasque Ecclesias in errorem conspirare impossibile est; cur, CXIX, CXX. Episcopis quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, hæretici omnes valde posteriores, quo sensu, LX, 317. Episcopi et presbyteri non tantum Ephesi, sed etiam reliquarum proximarum civitatum a Paulo apostolo Miletum convocati, 201 not. Episcopi fratrum nomine a veteribus nunquam designati, LXXXIII. Episcopis solis credita quatuor prioribus sæculis administratio sermonis in Occidente, XCVIII. Inter episcopos olim mos promiscuus eucharistiam ad sese mutuo transmittendi, paschali tempore, 341 not. Episcopi in Galliis vix alibi quam Lugduni esse potuerunt M. Aurelii anno 17, LXXXII seqq. Episcopis pluribus Victoris nimia severitas in Asiaticos displicuit; cur, LXXXVI. Irenæo præcipue, *ibid.* et LXXXVII.

Error prodire timet nudus, sed veritatis speciem induit, 203.

ESDRAS legem et prophetas restituit, quando, 216

Ethnici ab ipsis rebus creatis discunt unum esse Deum mundi conditorem, 126. Dei providentia mundum hunc dirigi confessi sunt, 223. Apud ethnicos Christiana religio majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum mistione, qua ornata est philosophia Platonica, quinimo, XXIV. Ethnicorum sacra quanti faciebant Platonici, LIII. Cur et tantum pariter æque ac Pythagorici vocabulis in eorumdem sacris adhibitis tribuebant, *ibid.* Ethnicis ipsis Valentiniani pejores, quomodo, XLVI. Ethnici congruentiora nomina imponunt duodecim diis suis, quam Valentiniani duodecim Æonibus suis, 156. Ab impuris ethnicorum Platonicorumque initiamentis Marcosiorum redemptiones manarunt, LIII.

EVANGAZ nomen Antichristo convenire potest; de hoc tamen nihil affirmandum, 329 et not.

Eucharistiæ sacramentum quibus sacrilegiis a Marco et discipulis contaminatum, L. Eucharistiam consecrare se fingit Marcus magus, vinumque in Christi sanguinem meris præstigiis convertere, 60, 61. Hinc manifestum, admissam ab eo transsubstantiationem, præsentiamque realem, L seq., CXXXIX. Eucharistiam offerendi potestatem laicis competere nunquam dixit Irenæus, CLI seq. Grabius id absurdum Irenæo affingens, castigatus, *ibid.* Eucharistiam verum esse Christi corpus et sanguinem, per veram et realem panis et vini transmutationem in idem Christi corpus et sanguinem certissima veritas ab omnibus tum hæreticis, tum Catholicis Irenæi ævo agnita et propugnata, CXXXIX et seqq., 251 et not., 270, 295 et not., 294. Ea adeo constitit Irenæo, ut Gnosticos negantes Verbum divinum esse mundi opificis Filium, veramque carnem suscepisse, et carnem aliquando resurrecturam, inde confutet, CXL seq., CXLII, CXLV seqq., 251, 270, 295 seqq. Nisi ea fuisset Irenæi fides, vana et ridicula essent ejus argumenta, CXLI seqq., CXLIV, CXLVI, CXLVII. Grabii aliorumque Calvinianorum vanæ exceptiones refelluntur, CXLIV, CXLV, CXLVI seqq. Invocatio Dei super panem et vinum, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum; cur, CXLII seq., 251. Eucharistico Christi corpore et sanguine carnem nostram ali et nutriri, tam vere quam pie affirmare potuerunt SS. Patres; potuerunt et negare; cur, CXLVIII seq., 194. Catholica de præsentia reali et transsubstantiatione doctrina, a Cyrillo Jerosolymitano, Gregorio Nyseno, Joanne Damasceno, et aliis antiquis Patribus, ipso fatente Grabio, propugnata, CXLIX seq. Albertini et Claudii de Paschasio Radberto commenta omnino ruere, Justinumque martyrem et Irenæum idem cum Cyrillo, Nysseno et Damasc. sensisse, necessaria Grabianæ confessionis consectaria, CL seq. Eucharistia, ex Irenæo, constans ex duabus rebus, terrena et cœlesti, aliud præsentiæ realis et transsubstantiationis argumentum, CXLIII seq., 251. Eam pro vero ac proprio dicto novæ legis sacrificio, ipso fatente Grabio, habuit Irenæus, CXL, CXLIX, 249, 250 seq. Hoc sacrificium purum ac novum veteribus sacrificiis substituit Christus, toto orbe nomini Domini offerendum, 249. In eo Verbum vere Deo offertur, 251 et not. Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine, nutrita caro vitæ æternæ capax est, 291. Eucharistia sententiam nostram de resurrectione carnis et de Verbo incarnato confirmat, 251. Eucharistia primis Ecclesiæ temporibus a summis pontificibus in unitatis et pacis signum absentibus ac dissitis transmissa, 341 not.

EUCLIDES senior, postremus quem Plato Athenis audivit, XXII. Ab eo Megarica secta, *ibid.*

Eulogiarum nomine Eucharistiam Paschali tempore olim ad sese mutuo transmittendi mos inter episcopos promiscuus, 341 not.

Eunucho fidem in Christum Jesum Philippus facile suasit; cur, 260. A Philippo baptizatus, cur cito ab eodem derelictus, *ibid.* Eunuchus Christi adventus in Æthiopia præco, suæque gentis apostolus, 196, 260.

EUPHORUS Pythagoricus philosophus, cujus disciplinæ se ipsum tradidit Plato, XXII.

EUSEBIUS. Ab Eusebio quænam assignata de Valentini ætate epocha, XIV. Ex Eusebii Ruffiniani Latinis collectum fuisse a recentioribus martyrologis Lugdunensium martyrum XLVIII numerum, inane Dodwelli commentum, XCII, XCIII.

EVA cur a Deo statim post lapsum interrogatur, 221. Serpens vero minime, cur, 222. Ob peccatum a Deo non maledicta, pluribus tantum ærumnis fit obnoxia, 221. Eva fortior, imbecillior vero Adam in transgressione præcepti; illa digna venia fuit, hic vero minus, cur, 344. Evæ inobedientia generi humano causa facta est mortis, 220 et not. Evæ virginis contumacia cum Mariæ Virginis obedientia confertur, 220 seq., 316. Evæ virginis Maria virgo fit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 316.

Evangelica præcepta legem non solvunt, sed implent; quomodo, 242. Evangelicæ historiæ plurima ac maxime necessaria capita per Lucam solum novimus; quænam illa, 202.

Evangelistæ quatuor nonnisi audita aut inspirata scripserunt, 174. Evangelistis qui non assentit quosnam spernit, 174.

Evangelium. Ut Evangelii testamentum aperiretur, mortuus est Christus, 303. Evangelium seu Testamentum Novum priora alia longe superat, 191. Evangelium, fidei nostræ columna, 173. Evangelium undique spargit incorruptibilitatem et vitam, 190. Evangelii die illucescente cur superbius quam antea sese extulit Platonica doctrina, XXIV.

Evangelium novum a Basilide scriptum, LXI. Evangelium Matthæi solum admittebant Ebionæi, 105. Evangelium Lucæ mutilat Marcion, 106. Evangelium Judæ proditori affictum a Caianis, 112. Evangelium novum Valentino falso attributum, nequidem contradicente genuino Tertulliano, XVI, XVII. Evangelium novum fictum a Valentinianis, et ab eis falso veritatis titulo nuncupatum, 192. Evangelii loca quibus abutebantur Marcosii, 92, 93. Evangelium de quatuor mundi angulis inscriptum, ex quorum officina prodiit, LIV. Evangelium imperfectiori legi succedeus Deum non immutat, nec alium Patrem, Christumve alium, Dei filium, nec alium Spiritum sanctum annuntiat, in quo igitur lege præstantius, 206, 238, 242. Evangelii doctrina non alia quam Dei unius et ejusdem, creatoris omnium per prophetas annuntiati, legis auctoris, Patris Domini Jesu Christi, et præter eum nullius, 183 seqq., 228 seqq. Idem evincitur ex iisdem Evangelii partibus quas Gnostici retinent, suisque erroribus patrocinari contendunt, 189, 190. Evangelia quatuor, nec plura numero, nec pauciora, 190. Mysticæ hujus numeri rationes, *ibid.*, CVIII seq. Alia qui admittunt, audaces et blasphemi, 192. Evangelia quatuor, quatuor Ecclesiæ columnæ, 190. Quatuor mundi regionibus respondent, *ibid.* Evangelium

quadfiforme, 190. Ei respondent quatuor testamenta diversis temporibus a Deo generi humano data, 191. Quatuor animalibus Ezechielis mystice significatum, 190, 191. Evangeliorum quatuor spiritus unus et idem, 190. Evangelia quatuor, a quibus scripta, 174. Quodnam primum scriptis consignatum, *ibid.* not. Evangelium Matthæi Hebraice scriptum, 174. et not. Utrum Hebraica illa lingua eadem sit cum veteri, *ibid.* Evangelium Marci Deum unum et eumdem Patrem cœli et terræ conditorem docet, 188.

Evaristus papa, quartus. Clementis successor, 176.

Exarchicum jus in Galliis nullum secundo Ecclesiæ sæculo; cur, LXXXIII.

Excæcare quo sensu Deus dicitur, 266, 267.

Exemplum rerum condendarum ab uno Deo sumi potuit, 124, 137. A semetipso accepit Deus mundi creator; secus progressus in infinitum dabitur, 137.

Ezechiel non proprie Deum vidit, 236.

F

Faciem Dei vivi in cœlis facies nostra videbit, 301.

Fato omnia, et Deum ipsum subjici, Valentiniani a Stoicis et poetis acceperunt, 134.

Felix (S.) presbyter, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, LXXXIV.

Femina, et natura et lege mari subjecta, 348.

Feminæ Æones, masculorum affectiones sunt, nec ab iis disjungi possunt, 128.

Ferreolus (S.) presbyter et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, LXXXIV.

Feruccio (S.) diaconus et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, *ibid.*

Fides. In fide ipsa homo liber et suæ potestatis, 282. Fides in præputio patriarchis primum ostensa, postea subtracta; cur, 261. Fides in præputio typus, Zara, cur, 261. Fides ante circumcisionem erat in Abraham et in reliquis justis, 261. Fides Abrahæ adhuc in præputio, prima et novissima facta est, quo sensu, *ibid.* Fidei nostræ patriarcha et propheta Abraham, 257. 258. Fides Abrahæ et nostra, una et eadem, quomodo, 258. Fides in Messiam venturum non sola justificabat, quid præterea, 242 not. Fidem, justitiam et obedientiam, non sacrificia, Deus a Judæis exigebat, propter illorum salutem, 249. Fides in Christum, ac Novi Testamenti libertas a prophetis annuntiata, quomodo, 274. Fides in Christum a prophetis et patriarchis prænuntiata, ex eorum vaticiniis facilior evasit, 259. Fides et vocatio gentium in Isaac et in Rebeccæ partu præsignificata, 258. Fidem ab apostolis eorumque discipulis accepit Ecclesia, 48, 173. Fidei unius et ejusdem transmissio ab apostolis usque ad nos unde eruitur 176. Fidem nostram solis ab apostolis successionem ducentes pastores custodiunt, 265. Ad fidem Christi converterunt facilius apostoli, quos jam instituerant prophetæ, 260. Fides tota hominibus annuntiata, symbolo apostolico explicite non continetur, 175 not. Ad fidei nostræ probationem tradita evangelica libertas, 247. Fides circa Patrem et Filium sat evidenter ostensa, ab omnibus comprobanda fuit, in amicorum salutem, inimicorum vero reprobationem, 254. Fides nostra sola vera, firma et non ficta, unde habetur, 216. Fidei nostræ confirmatio, Spiritus sanctus, 223. Fides nostra Dei munus Ecclesiæ creditum, ad vivificationem hominis, *ibid.* et not. Fidem Ecclesiæ qui effugiunt, putidam aquam de cœno bibunt, 223. Per fidem generatio nova petenda ab Ecclesia, 271 et not. Fides Ecclesiæ catholicæ a prophetis et apostolis orta, una sibique semper et ubique constans, 222. Fides una eademque firma in Ecclesia sola catholica circa Deum unum Patrem, Filii ejus incarnationem, Spiritus sancti donationem etc., 317. Fides una et eadem in doctis et indoctis, 30. Fidei consensionem primis temporibus commendat jejuniorum diversitas, quomodo, 340, 341. In fidei mysteriis sobrie sapiendum, 317. Errorum quibus olim fides contaminata fuit, quidnam fomitem ministravit, XXIV. Fidei catholicæ veritas ex pugnantibus secum invicem hæreticorum sententiis magis elucet, 47. Per fidem et Spiritum Dei homo insertus ex oleastro fit olim fructifera, 304. Secus si insertionem non assumit, *ibid.* Fidem qui habent in Patrem et Filium, et eloquia Dei meditantur, mundis animalibus ruminantibus, et ungulam duplicem habentibus quomodo significantur, 302. Fides Mariæ Evæ incredulitati opponitur, 220 et not.

Fides catholica, quantum ex Irenæi doctrina juvari potest, CVII et seqq. Fides Justini in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firma, 233, 254. Per fidem cum Deo conjunctus, qui Deo credit; separatus autem a Deo, qui non credit, 325. Utriusque sors, Verbo judice, quam diversa, 326. Fides hominibus vitam impertit, veluti anima corpori, 223 et not. Fides pura ad sacrificium purum requisita, 251. Per fidem et obedientiam non omnes sunt filii Dei, licet omnes sint per naturam, 288. Fides et spes, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157, CLV. Fides et charitas, sine operibus, ad salutem sufficiunt, ex Carpocratianis, 104. Fides Christiana, quando primum apud varias Occidentis nationes invecta, 49 not. LXXXII seq.

Fideles genus sunt Abrahæ, 233. Eamdem cum Abraham fidem sortiti, secuti sunt et ipsi Verbum Dei, 233. Dii appellati, quare, 180. Non simpliciter, sed cum additamento, 181. Spiritu sancto percipiunt salutem; qui vero contemnunt eum, justissimo judicio excipiendi, 274. Ubi primum appellati Christiani, 199.

Filius Dei. Circa Filii Dei incarnationem et veram humanitatem Gnosticorum omnium varii errores, 189. Filii Dei unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discerpendi, undenam a Valentinianis occasio captata, XXX. Filium Dei specie tenus factum hominem dicentes Valentiniani, vani sunt, 292. Filius seu Verbum semper et ab æterno exstitit cum Patre, 233, 255. Non extra, sed in sinu Patris, 189. Unus cum Patre Deus, 184. Filio Dei communicat in omnibus Pater, 158. In Filio Pater 199. Filii nomen proprium Patris est, 249. Filii generatio a Patre, 190, 191. Filii invisibile, Pater, 234. Filius, visibile Patris, 234. Mittitur a Patre, 254. Filius Dei semper et ab initio revelavit Patrem angelis et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 163, 234, 255 seq., 254 seq. Ita revelavit Patrem, ut invisibilitatem ejus semper custodierit, 255. Filius, agnitio Patris, 234, 235. Per Filium adoptive visus est Pater, 254. Filius Patrem tanquam Deum annuntiavit, Filio pariter testimonium perhibente Patre, 180. Filius notum facit Patrem, Pater vero Filium, 189, 234, filius sine Patris beneplacito cognosci non potest, 234. Filium esse agnitionem Patris, agnitionemque Filii in Patre, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, CXXXI. Filii et Patris dispositiones quasnam pervulgavit Spiritus Dei, 272. Filium et Patrem nullatenus cognosci posse Christus non docuit, alioquin supervacaneus adventus ejus, 234. In Filio Patrem viderunt omnes, non omnes crediderunt, 234. Sine Filio Patrem cognosci posse Judæi putantes, a Deo quoque defecerunt, 236. Filii Dei agnitio, agnitio salutis, 186, 195. Filius, Deus ac Dominus a Spiritu sancto merito appellatus, 180. Nonnisi per Filium Deus, Christique adventus ab ullo unquam cognitus est, 235. Filius Dei passim in Scripturis inseminatus, 239. Is est qui passim in Scripturis vel cum Abraham et Noe loquens, vel Adam quærens, vel Sodomitas judicio excipiens, vel Jacob in via dirigens, aut de rubo cum Moyse loquens inducitur, 239. In figura humana ad Abraham et Moysem locutus est, 236. Unus erat ex tribus qui Abrahæ apparuerunt, quem adoravit, et Dominum Deum confessus est, 235, not. Salutaris Dei appellatus, 185. Ejus incarnatio a Deo promissa, 185. Filius cum Patre Deus ac Dominus a prophetis et apostolis prædicatus, et præter eum nulla alia res, 183. Filium Dei, filium hominis factum prophetæ prænuntiarunt, quomodo, 273. Filii Dei adventum Moyses et prophetæ prædicaverunt, 229, 235. Filii Dei adventus quis et qualis a prophetis annuntiatus, 239. Filii sui incarnationem Deus Pater omnium operatus est, et novam generationem ostendit, 293. Filius missus a Patre, non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habens, 278. Filius Dei unigenitus ab eodem Deo Patre qui a lege et prophetis annuntiatus est, in salutem hominum venit, 314. Ipse ejusdem Dei vox per quam homo præcepta accepit, 314. Filius comprehensibilis et visibilis appellatus, 189. Filio Dei adveniente nova omnia facta sunt, 183.

Filii divinitas et incarnatio astruuntur, 180. Distincta ejus hypostasis, 180 not. Filius Dei semper exsistens apud Patrem non tunc cœpit cum carnem assumpsit, 209. Filius Altissimi et filius David, unus et idem, 205. Filius Dei vere factus est homo, 271. Verus Deus et verus homo, 208, 210, 214, 238. Verbum Patris est simul et Filius hominis, 213. Filium ignorare non potuerunt apostoli, 199. Filius Dei visibilis et passibilis factus, cur, 235. Factus hominis filius ut et homo filius Dei fieret, 185, 212. A Filio Dei homine facto conteri serpentis caput, inimicumque vinci decebat, 318. Cur Filius Dei magister noster verus homo fieri debuit ut doceret nos, 292. Ac redimeret, *ibid.* Non vi, sed suadela, 292. Filius Dei per incarnationem salutem hominibus in compendio præstans, 209. Salus, Salvator, et salutare vere dicitur et est, 186. Filii imaginem accipit homo per Spiritum sanctum, 208. Ad Filium per Spiritum sanctum, ad Patrem vero per Filium justi ascensuri, 337. Filius mensura immensi Patris, quomodo, 231, CXXXI. Filii figuratio ab Irenæo et SS. Patribus Spiritus sanctus appellatus, 256 et not. Patri ad omnia ministrans quo sensu, *ibid.* 235, 299. CXXXI et seq. Filius et Spiritus sanctus, Verbum et sapientia,

Dei manus, quo sensu, 228, 253 not., 293 not., 299, CXXVIII. Filio Dei ignorationem diei extremi judicii non ascripsit Irenæus. Explicatur ejus sententia, CXXXIII et seq. Vide *Verbum*.

Filii Dei sunt omnes secundum naturam, non autem omnes secundum fidem et obedientiam, 288.

Filiorum lucis et filiorum tenebrarum, Verbo judice, sors quam diversa, 326. Filiorum major est obedientia et pietas, quam servorum, cur, 242. Filios oportet magis timere quam servos, quo sensu, 247.

Flagitia quæcunque non inquinant spiritales, ex Valentinianis, 29.

Flatus vitæ incorporalis et immortalis, 300, 301.

Flora. Ad eam a Ptolemæo scripta epistola, quid erroris continebat, XLIX.

Floriani quinam dicti hæretici, LXXII. Eorum dogmata, LXXIII.

Florinus quis, et quæ ejus fortuna, CIV. Polycarpi discipulus, Irenæi sodalis, *ibid*. Ejus errores quinam, *ibid*. et CV. Ab Irenæo scripta adversus eum epistola, *ibid*. Quo anno, CV. Fragmentum illius epistolæ, 339. Ejus occasione pariter scriptus liber *De Ogdoade*, CV. Hujus libri clausula, 339. Florinus in imperatoria aula splendide agens ab Irenæo adhuc puero visus, 339.

Formæ e cœlo deciduæ, causæ rerum exemplares, ex Democrito, 133

Fortunatus (S.) diaconus et martyr, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, LXXXIV.

Fratrum nomine episcopi a veteribus nunquam designati, LXXXIII.

G

Galliæ. In Galliis quando primum suscepta fides, 49 not. Quando primum visa martyria, *ibid*., LXXXIII. In Galliis rarissimæ adhuc Ecclesiæ medio tertio sæc., *ibid*. Rarissimi aut forte nullidum episcopi, Pothini et Irenæi ætate, LXXXI et seqq. Galliarum Ecclesias vix alius præter Lugdunensem episcopum episcopali jure regens, Irenæi ætate, LXXXIII, LXXXIV. In Galliis episcopi vix alibi quam Lugduni esse potuerunt anno 17 M. Aurelii, LXXXIII, LXXXIV. In Galliis nullus patriarchicum, metropoliticum aut exarchicum jus secundo Ecclesiæ sæculo LXXXIII. Galliæ Ecclesiarum sententia de Paschatis celebratione, LXXXVI. In Galliis Lugduni et Viennæ persecutio excitata, quo tempore, LXXIX. In Gallias profectus Irenæus Lugdunum venit, quando autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, LXXVIII, LXXIX. Quænam ibi zeli sui specimina ediderit, LXXXIV. Galliarum apostolus lumenque Galliorum Occidentalium dictus, LXXXIV.

Generatio Verbi divini inenarrabilis, et soli Deo nota, 158. Non sunt sui compotes qui eam enarrare audent, 158. Generatio duplex in Christo, 212. Generationes quot a Luca memoratæ ab Adam usque ad Christum, juxta Irenæum, 219, not.

Gentes et linguas tot fuisse quot generationes Christi, plures ex antiquis crediderunt, 219 not.

Gentilium sacra quanti faciebant Platonici, LII. Cur et tantum pariter, æque ac Pythagorici, vocabulis in eorumdem sacris adhibitis tribuebant, *ibid*. Gentilium theologia naturalis undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, XXIV. Duo tamen, quibus vanæ excusationis velum obduci non potuit, *ibid*. et XXV.

Gentium fides et vocatio in Isaac et in Rebeccæ partu præsignificata, 258. Et per uxorem ab Osea et Moyse assumptam, quomodo, 257. Ex gentibus egressus Ecclesiæ, egressus Hebræorum ex Ægypto typus, 268. Gentium ad fidem vocatio, mysterium hominibus impervium, 51. Ad gentes etiam promissionis Abrahæ factæ fructus manavit, 235. A gentibus Christus recipiendus erat, a Judæis autem occidendus, 257. Gentibus melioribus colonis, vineam Dei a malis ablatam, Christus locaturus venit, 278. Gentium multitudo in unam fidem convenientium, Christi merces, 258. Gentilium conversio difficilior quam Judæorum, 260. Ex gentibus qui credunt, pater eorum Abraham, 258. Gentium fides generosior quam Judæorum, 260 Gentes et infideles justis ad salutem quomodo prosunt, 327. Gentilibus vulgata calumnia, Christianos omnes magicis artibus deditos, eorumque cœtus corruptelarum omnis generis officinam esse, unde manavit, LVI. Gentes judicat spiritalis discipulus, quomodo, 270. Adversus gentes editus ab Irenæo liber seu potius sermo, De scientia inscriptus, CV. Eusebius et Hieronymus hic corrigendi, CV. A gentilibus si quæ ad vitam necessaria accipimus, a fortiori ab Ægyptiis quidquam accipere potuerunt Hebræi, 268. Ii nonnisi temere damnari possunt, 268.

Genus humanum instauravit Verbum idem Dei, a quo nos conditi, 312. In genus humanum gratia uberior per Christum effusa, 379.

Glaucia, vir obscuri nominis, quem Basilides præceptorem habuisse gloriabatur, LIX.

Gloriæ majori gradu dilectio Christi major ab ipso remuneranda, 243.

Gnosticorum nomen undenam deductum, XXV. Videre quid, juxta Gnosticos et Platonicos. Hanc vocem utrique cur sibi arrogabant, XXV. Gnosticorum titulo quinam se insolentius efferebant, et cur, LXXII. Quis primus superbum hoc nomen sibi suæve sectæ indiderit, incertum, LXXII. A Patribus quibusdam quo sensu specialis Gnosticorum secta constituitur, *ibid*. Gnostici sese spiritales vocabant, 204. Gnosticorum ætas et princeps, 179. Gnostici omnes a Simone Mago orti, 115. Gnosticis omnibus cum Simone eadem pene dogmata, LVII. Gnosticorum hæresis a Simone Mago et Menandro propagata, apostolorum ævo altas jam radices egerat, XX. Ii forsan in quos digitum intendit Apostolus ad Timotheum scribens, XX. Gnosticorum omnium doctrinæ fundamenta, unde eruta, LVIII. Gnostici quorumnam philosophorum libros circumferebant, XXII. Platonicæ potissimum philosophiæ operam dabant, XIII. Omnium hypothesis eadem re ac Platonicorum mundus intelligibilis, XL. Gnosticorum Valentinianorumque hæresis purus ethnicismus varie interpolatus et novis accessionibus ex Christiana religione auctus, XXI, XXII. A prioribus Gnosticis aut Valentino Dei unitatem negatam fuisse, improbabile prorsus, et a verosimili abhorrens, XXXIII. A Gnosticis veteribus omnibus quænam assignata malorum radix et origo, XXXI. Gnostici veteres a quibus suam de duplici principio hæresim repetiere, XLII.

Gnostici quidpiam extra Deum fingentes, progressum in infinitum admittant necesse est, 116. Juxta Gnosticos adulterantes Scripturas Deus verus a nullo cognitus ante Christi adventum, 233. Gnosticis adversus suum factorem blasphemantibus nulla excusatio, 187. Gnostici alterum Patrem, et quidem incognitum e Christi verbis temere eruunt, 256. Parabolis abutuntur ad alterum Deum inducendum, 126. Dicentes Deum Patris alterius typum et imaginem esse, refelluntur, 252. Juxta Gnosticos Deus cœli et terræ non vere Deus est, 228, 230. Refelluntur, 229. Deum cœli et terræ conditorem, Christi Patrem negantes, confutantur, 229. Contra Gnosticos Deum unum et eumdem utriusque Testamenti esse auctorem, senioris cujusdam auctoritate confirmatur, 269. Gnosticorum errores circa Dei, veteris et novæ legis auctorem, ex ipsismet Evangelii a se retentis et citatis partibus convelluntur, 189, 190. Contra eosdem etiam unius personæ Christi et Jesu passibilis veritas confirmatur, *ibid*. Deum fingentes humano generi minime communicantem, neque terrena administrantem, magnum Deum adinvenisse putabant, 225. Contra Gnosticos, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admistione loqueretur, nonnisi temere asseri posse probatur, 276. Gnostici in uno vero Deo animum sistere non potuerunt, 252. Deos plures fingebant, 225. Deos plures confingentes, Patres multos simulantes et Filium Dei dividentes, seductores sunt et pseudoprophetæ, 207. Gnosticorum Deus Pater, gratis effictus, 126, 234, 252. Gnosticorum errores circa mundi creationem, 188. Juxta Gnosticos quænam creationis mundi causa, 224. Quis mundum creavit, 188. Demiurgum non a semetipso rerum condendarum typos, imagines et modum, sed desuper accepisse effutientes, refelluntur, 253. Gnosticorum omnium sententia de mundi creandi ac regendi munere angelis imposito a Platonicis fontibus effluxit, XLII, XLIII. Juxta Gnosticos multiplex angelorum ordo, varia officia et veluti præfecturæ, XXXIX. Gnostici prophetas a Demiurgo inspiratos et missos dicebant, 276. Eosdem partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos locutos fuisse asserentes, refelluntur, *ibid*. et seqq., 324.

Gnosticorum varii errores de Jesu Christo, 186, 204, 209. Evangelii doctrinæ directe oppositi, 206. Unum Christum Jesum confiteri tantum lingua, re vero eumdem dividere convincuntur, 206. Christum a Jesu temere dividentes, mendacii arguuntur, 208, 209. Christum impassibilem a Jesu passibili dividentibus, posterior priore melior contra ipsos demonstratur, 211. Primogenitum mortuorum nesciunt, 229. Christum, aut Salvatorem, aut Verbum incarnatum negant, 188, 189. Passionem Domini extensionis Christi superioris supra Horum typum esse dicentes, refelluntur, 277. Gnosticis negantibus Christum esse Filium Verbum Dei, itemque carnis resurrectionem impugnantibus; eucharistiam vere corpus et sanguinem Domini esse constare non potest, 251 et not., CXC et seqq. Gnostici veram et realem Christi corporis et sanguinis in eucharistia præsentiam ac transsubstantiationem

admittebant, CXXXIX. Gnosticorum errores circa Salvatorem, 186 et not. Quemnam supernum Salvatorem appellant, 186. Juxta Gnosticos Salvatoris origo quæ, 188. Et a quo emissus, 207. Salvatorem a Jesu distinguebant, 189. Gnostici Salvatorem in Jesum descendisse ut Patrem annuntiaret, credebant, 189. Eorum Salvator Hesiodi Pandoræ similis dictus, cur, 229, not. Hinc Pandoræ sophistæ appellati, *ibid.* A Gnosticis et Valentinianis SS. Trinitatis fides omnis profanis suis ac Platonicis commentis funditus eversa, quomodo, CXXVII. Quibus argumentis ab Irenæo impugnati, CXXVIII. A Gnosticis prioribus Trinitatis mysterium rejectum, quod Dei unitatem violare videretur, XXXIII. Quid inde, *ibid.* et XXXIV. Gnostici priores non aliud de Trinitate senserunt quam quod postea Noetus et Sabellius, XXXV, XXXVI.

Gnostici carnis resurrectionem negant, 98. Negantes a Deo corpora suscitata in æternum servari posse, refelluntur, 295, 298, 299. Carnis resurrectionem negantes, de anima quid sentiebant post dissolutionem, 330. Gnosticis negantibus carnis resurrectionem et salutem Paulum nusquam favisse demonstratur, 302 et seqq. Gnostici gloriabantur abscondita et inenarrabilia se didicisse sacramenta, 201. Catholicorum unctiones æmulantur, 96. Baptismi Jesu virtutem enervant, 93, 94. Formam immutant, 93. Quidam baptismum aquæ et sensibilia quævis signa rejiciunt, cur, 96. Gnosticorum asserentium Christum et apostolos doctrinam suam ad audientium opinionem accommodasse, audacia, 179. Istud impiissimum dogma confutatur familiaribus exemplis, 179, 180. Necnon Christi et apostolorum sermonibus, 195 seqq. Gnostici sæpe perstricti a Joanne apostolo, Juda, Jacobo, Ignatio et Polycarpo, LXXIII. Ab illis quinam rejecti Scripturæ libri, quinam mutilati, quamplurimi etiam penes illos apocryphi, blasphemiisque referti libri, *ibid.* Mores eorum perditissimi, *ibid.*, LXXIV. In Christianos ipsos redundabant, *ibid.* Quatuor Evangelia non admittebant, 189, 190. Incarnationem negantes, unicum Marci Evangelium retinebant, 190. A Gnosticis variis diversæ Evangeliorum partes retentæ, 189, 190. Perperam explicant Scripturas, 126. Ut ab apertis Scripturarum traditionisve testimoniis sese expediant, quænam eorum subterfugia, 174, 175. Secum invicem pugnant, 277. Varias de iisdem Scripturis sententias habentes, 277. Catholici vero in eadem doctrina conveniunt, 277. Varia Scripturarum principia admittentes, invicte refelluntur, 276. Eorum varii errores ex ipsismet a se retentis Evangeliorum partibus refutantur, 189, 190.

Gnostici, primi auctores emissionum Valentinianarum, 131. Eorum errores circa Monogenem et Logon, 188. Apud eos Bythi et Siges copulatione nihil frequentius, XIV. Quid inde contra Dallæum asserentem a Valentino Sigen primum fuisse definitam, XIII, XIV. Gnosticorum Mater femina a femina, 224 Matrem suam diversis vocabulis cognominant, 228. Digni macris Achamoth filii, 224. Apud eos silentium, res maxima, cur, 277. Gnosticorum genus duplex; alii communi, speciali alii sectæ aut magistri titulo noti, LXXII. Gnosticorum quorumdam prava dogmata et mores, 107. Quidam morituros redimebant, cur et quomodo, 97, 98. A Gnosticis multarum hæresum propagines natæ, 106. Gnosticos seipsos vocant Carpocratiani, 104. Gnosticorum surculus Nicolaitæ, 188. Gnosticorum principia scholæ suæ accommodavit Valentinus, 52 et not., XX seq. Gnosticorum fabulis Valentinum jam ab initio Alexandriæ imbutum fuisse satis probabile, XIV. A Gnosticis aliis quidam Valentini discipuli moniti, a magistro defecerunt, cur, XVII. Gnostici Valentinianos impugnant propter emissionem Hominis et Ecclesiæ, 132. Gnosticos inter et Valentinianos nulla dissensio de emissione primi ordinis angelorum a supremis Æonibus, sed tantum de emissionis modo, XXXVIII. Ab his, quibusnam angelis ascripta mundi fabricatio, XXXIX. A Gnosticis secundam tetradem furati sunt Valentiniani, in hoc tamen mali fures, quomodo, XXI. Gnosticorum nomen sibi superbius arrogantes Valentiniani omnes, ab Irenæo castigantur, XCVI. Gnosticorum octonarium in duos quaternarios secans Secundus hæreticus, dextrum scilicet et sinistrum, lumen et tenebras, Pythagoreorum vestigia relegit, quomodo, XXIX. Gnosticos ab errore revocaturo, quid præstandum, 227. In Gnosticis debellandis, qua methodo et ordine processit Irenæus, XCVI, XCVII. Operi cur *detectionis et eversionis*, etc., titulum inscripsit, XCVI, XCVII. Genuinum hunc quænam demonstrant, XCVII. A recentioribus cur omissus, et emissioni quinam occasionem dedere, *ibid.* Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus errans hic refellitur, *ibid.* et XCVIII. Grabius pariter emendatur, XCVII. An simul et eodem tempore conscripti omnes, *ibid.*, XCIX. Adversus Gnosticos tres priores libri quandonam ab Irenæo scripti, LXXXIV. Gnosticos omnes per Valentinianorum latus ab Irenæo transfixos exhibet operis titulus, quomodo, XCVI, XCVII. Gnostici omnes, confutatis Valentinianis, simul confutantur, 163 seq. Gnostici, Simonis Magi discipuli, a spiritali discipulo judicandi, 271. Gnostici systematis absurditas, 137. Gnosticæ hæreseos præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Gnostici secum invicem pugnant, 47, 98. Novitatum amatores, 47, 106. Episcopis, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias valde posteriores, 317. Ethnicis pejores, cur, 126. Ipsis Plato religiosior, in quo, 224 et not. Epicurei ac Cynici potius quam Christiani, 165. Diaboli ministri in hominum perniciem, 228. Eorum simulatio, dolus ac superbia, 203. Doctrina vacua et tenebrosa, 224. Sermones captiosi, 209. Vanis promissis credentes sibi deludunt, 228. Purum sacrificium non offerunt Deo, cur, 251 et not.

Gœtica, quænam magiæ species, juxta Platonicos, LVII, LVIII.

Græci philosophiæ suæ primordia a barbaris acceperunt, XXII. Ad Græcos et Latinos a Chaldæis transmissa philosophia a quo nomen cepit, *ibid.* Quinam e Græcis philosophis primi de divinis et cœlestibus rebus disseruere, *ibid.* E Græcis quidam licet ad Christum conversi, in fabulosæ tamen ethnicorum theogoniæ gradibus percensendis adhuc operam dantes, ii forsan in quos intendit Apostolus ad Timotheum scribens, XX.

Gratia major et uberior in novo testamento quam in veteri tradita, 240, 274, 279. Gratiæ Christi medicinalis necessitatem agnovit et probavit Irenæus, CLIX, 208. Gratiam Catholicis in usu dari et adimi; sibi vero propriam esse, nec unquam auferri jactabant Valentiniani, 31.

Gratia, Bythi conjux juxta Valentinianos, XVII.

Gregorius Nyssenus præsentiæ realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia ac transsubstantiationis propugnator, ipso fatente Grabio, CXLIX seq. Necessaria hujusce Grabianæ confessionis consectaria, CL seq.

Gregorii Turon. ætate miraculis celeberrimus Irenæus, XCIV. Gregorius Turonensis Irenæum disertis verbis martyrem appellat, XC, XCI. Hanc auctoritatem elevare tentans Dodwellus, refellitur, XCII et seqq.

H

Hæmorrhoissæ morbus, Sophiæ passionis figura, ex Valentinianis, 15, 144, 148. Nulla inter utrumque affinitas, 149.

Hæreses, novæ et apostolis recentiores, 178, 179. Hæreseos crimen mitius punitum primis Ecclesiæ temporibus, 179 not. Ab omni hæresi quantum abhorrebat Polycarpus, 340. Necnon veteres Christiani, 340 not. Hæreseos gnosticæ præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Hæreseum omnium compendium, Valentinianorum doctrina, 227.

Hæretici, quis eorum pater, 173. Omnes Simonis Magi discipuli, 106. Omnes Deum quidem unum confitentur, sed per malam sententiam immutant, 98. Oracula divina depravant, 2, 192, 198. Ab hæreticorum consuetudine quantum abhorrebant apostoli ac eorum discipuli, 177. Hæretici similia Catholicis loquuntur, dissimilia sentiunt, 3. Hæreticorum variæ sententiæ, cur, 196. Non ita de discipulis apostolorum, 196. Ex hæreticorum sententiis secum invicem pugnantibus, catholicæ fidei veritas confirmatur, 47. Iis non tantum respondendum, sed et adversus eos argumentandum est, cur, 127. Non credentes veritati, perdunt panem vitæ veræ, 127. Eorum miracula falsa, et meræ diaboli præstigiæ, 164 seq. Diabolo similes, Scripturæ auxilio mendacium abscondunt, 318. Vanis scientiæ promissis rudiores decipiunt, 2. Pravis artibus imperitos seducunt, 2. Castitatis inimici, 30, not. Quomodo puniendi, 262. Modestiores monendi et confundendi; feroces et pertinaces fugandi, 164. Eorum temeraria curiositas, immissis in eos ignorantiæ dæmonibus juste castigata, 84. Cur in cæcitatem et stultiloquium incidunt, 157. Cæci sunt, ac cæcorum duces, ideoque fugiendi, 82, 317. Non apostolorum, sed sui erroris discipuli, 196. Eapropter variæ eorum sententiæ, 196. Hæretici omnes episcopis quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, valde posteriores, quo sensu, LX. Hæreticis sectis quibuscunque antiquior vera Ecclesia, juxta Irenæum, CXXIV. Hæretici ad veram Ecclesiam pertinere non possunt, juxta Irenæum, CXVIII et seqq. Apage spuriam filam a recentioribus Protestantium ministris excogitatam Ecclesiæ notionem, *ibid.* et seqq. Non ad Scripturas duntaxat provocabantur jam ab Irenæi ætate, sed et ad traditionem, CXIII seqq.

Harmogenes, Salvatoris nomen, ex Barbeliotis, 108.

Hebdomadæ majoris jejunium, aliis rigidius olim servatum, LXXVII. Tota hebdomada xerophagiis astricta, LXXXIX.

Hebdomas dicitur Valentinianorum Demiurgus, cur, 24.
Hebræi Ægyptios exspoliantes quomodo excusantur, 267, 268. Hebræorum egressus ex Ægypto typus fuit egressus Ecclesiæ ex gentibus, 267, 268. Hebræis cur tradita lex, 247. Hebræo populo legis servitus apte imposita, 244, 245. Hebræis lex non ab altero Deo data sed ab eodem illis ad servitutem pronis imposita, 245. Ad Hebræos Pauli Epistola ubinam ab Irenæo citata, CV.
Hebraicæ litteræ non conveniunt cum numeris Græcorum, 150. Quædam a dextra ad sinistram scribuntur, quædam contrario, *ibid.* et not. Veteres dictæ sacerdotales, cur, *ibid.* not. Arithmetice quomodo disponuntur, *ibid.* not.
Hebraica lingua apostolorum temporibus in Judæa vulgaris, non vetus illa antiqui testamenti, sed Syro-Chaldaica, 174, not.
Hedone, Valentinianorum Æon, Autophuou conjux, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Ejus Æonis nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, XXIX.
HELENA, Simonis Magi socia, quæ et qualis, 99, LIV. Quid de ea garriret Simon, *ibid.*, LIV, seq.
Hellenistæ Judæi in Platonico philosophandi genere quantum profecerunt, XXIV.
HENOCH legationis munus obivit ad angelos, 246. Quodnam, et ad quos angelos, *ibid.* not. Quid Spiritu prophetico prædixit, juxta Tertullianum, 246, not. Unde haustus error, *ibid.* In quem locum translatus cum Elia, 246, not. Henochi liber apocryphus Irenæo et Tertulliano erroris ansam præbuit, 246, not.
Henosis, Ageratou conjux, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, XVII.
HERACLEON, Valentini familiaris, 262. Verbi divini æternitatem, omniaque ab eo condita fuisse negat, *ibid.* seq. Joannis Evangelium corrumpit, 363. Ejus ætas in incerto potius relinquenda, quam quidquam de ea temere definiendum, LII. Ab Heracleone quinam scripti libri, LII, LIII. Quænam ejus dogmata, *ibid.* Verba hæc, *Deum nemo vidit unquam*, a Joanne, non evangelista, sed Baptista dicta fuisse putat, 363. Ad solos prophetas baptizandi munus pertinere vult, 364. Joannem Baptistam ambigue respondisse dicit, *ibid.* Mundi opificem, Christo inferiorem esse, illiusque regnum temporarium esse et parvum, *ibid.* et 373, 374. Plura Joannis Evangelii loca detorquet ad Gnosticorum commenta, pessimeque explicat, 362 et seqq. Animam immortalem esse negat, 373. Angelos quosdam ad filias hominum descendisse sentit, 374. Homines quosdam ejusdem essentiæ cum diabolo esse putat, 374, 375. Discipulorum ejus profana redemptio, quid et qualis, 97, et not. LII.
Heracliteorum opiniones quid Platoni in conflando systemate inservierunt, XXIII.
HERENNIUS e schola celebris Ammonii prodiit, *ibid.*
HERMÆ *Pastor* quantum auctoritate valuit apud Græcos, CI. Velut canonicus liber ab Irenæo citatus, 253 et not., CIX. Cur postea e sacrorum numero expunctus, *ibid.*
Hermionensium ilie ὅρως Apollo undenam manasse creditur, XXX.
HERMOGENES, Parmenidis discipulus, unus ex iis quos Plato Athenis audivit, XXII.
HERODES a Domino vulpes appellatus, cur et quo sensu, 288.
Heroes angelis mundanis subjiciebantur juxta Platonicos, XLIII. Heroum ac dæmonum cur duplex a philosophis distinctum genus, utrisque sacra fiebant juxta Jamblichum, sed ob finem diversum, XLIV. Heroum seu virorum illustrium animas in dæmonum ordinem referendas esse, placitum inductum a Platone, vel recens natum ab eo confirmatum; inde amplificata dæmonum turba, XLIV.
HESIODUS poeta a Valentinianorum Matre inspiratus, 146. Ab Hesiodo 30 dii conficti, XXX. Ab eo forte Pleromatis formam Valentiniani desumpsere, *ibid.* Hesiodi Pandora Salvator est Valentinianorum, 134, 146.
Hexæonia Hori compago, 13 et not.
HIEROCLES ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.
HIERONYMUS (S.). Quo anno scripsit illustrium virorum Catalogum, XCII. Hieronymus studii philosophici vindicias agens, cur argumentum ab Irenæo petit, LXXVIII. Disertis verbis Irenæum martyrem appellat, XC, XCI. Ejus auctoritatem Dodwellus concutere tentans, refellitur, XCII.
Hierophantarum Phœniciæ auditor Pythagoras, XXII. Hierophantis et Ægyptiaco idiomati ante Ptolemæum concredita Ægyptiorum sapientia, jussu ejus et cura cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, cur, XXIII.
Hierosolyma temporalis, sicut lex, eamdem debuit habere sortem, 231 et not. Hierusalem terrenam post resurrectionem reædificandam esse, et in ea regnaturos justos, quomodo probat Irenæus, 333 et seqq. Ex Hierosolymitana Ecclesia omnis Ecclesia, 195
Hierusalem, matris Achamoth nomen, 25.
Holocausta vacua Deus a Judæis non exigebat, quid ergo, 248. Holocausta et sacrificia Deus a Judæis non exigebat, sed justitiam, fidem, et obedientiam propter illorum salutem, 249.
HIPPOLYTUS ep. et M. Irenæi discipulus, eruditione conspicuus, LXXXIV.
HOMERUS, Valentinianorum propheta, quomodo, 271. A Valentinianorum Matre inspiratus, 148. Ejus sententia de deorum ortu, 133. Homeri cento, 46. Quorsum ab Irenæo concinnatus, 45, 46. Homerici Jovis imbecillitas, 57.
Homo, Valentinianorum Æon, a Logo et Zoe ortus, 6. Angelus fuit, quodnam ejus officium et veluti prælectura, XXXIX. Hominem et Ecclesiam a Verbo et Vita effluxisse Scripturis abusus Valentinus, quomodo finxit, XXIX. Homo cum Ecclesia dodecadis caput, XVII, XVIII. Hominis et Ecclesiæ emissionem a Gnosticis male furati Valentiniani, cur, 132. Propter eam emissionem impugnantur a Gnosticis, *ibid.* Hominem et Ecclesiam Verbo et Vitæ præmittunt Colorbasei, 58 et not. Hominis et Ecclesiæ emissiones a Valentinianis conflictæ confutantur, 132. Ab Homine Verbum perperam derivant Valentiniani, *ibid.* Homini et Verbo cur a Valentinianis longa Æonum subjecta series, XXXI. Homo ab angelis factus, ex Saturnino; quomodo, 100, LVIII, seq. Quæ sors ejus post mortem, *ib.* Homines, alii natura boni, alii natura mali, ex eodem, 101. Hominis formatio, qualis ex Ophitis, et Sethianis, 110. Quomodo facta secundum Valentinianos, 27. Eam ad Platonica placita exegere, XLIV. Hominis pars triplex ex Valentinianis, 27, 28. Varia illius sors, *ibid.*, 159, 166. Hominum tria genera, ex iisdem, 35. Varia eorum sors. *ibid.* Quibus Scripturæ locis significata, secundum eosdem, 38, seq. Homo spiritualis Valentinianorum, quis, 27. In Demiurgum clam depositus, et per eum in animam humanam depositus, cur, 27, 28. Homo psychicus, seu animalis, secundum similitudinem; hylicus, seu materialis, secundum imaginem Dei conditus, ex Valentinianis, 27. Homo choicus, seu materialis, sive hominis caro necessario perit, nec salutem percipere potest, 28, 29. Hominis choici formationem ex limo primum, tum ex carne a philosophis omnibus admissam, ex Genesi eruere, XLIV. Hominem hylicum penitus interire, cum Sadducæis, aliisque non paucis gentilibus philosophis opinati sunt, XLV. Homines, quomodo immortales, ex Valentino, 353. Angelis opificibus formidandi ex eodem, cur, 352, 353. Homo ad supernæ Virtutis et triacontadis imaginem effectus, ex Marcosiis, quomodo, 87. Quo die formatus, juxta eosdem, 88. Homines quidam, ejusdem cum diabolo essentiæ, ex Heracleone, 374, 375. Homo perfectus, quis et a quo emissus, ex Barbeliotis, 108.
Hominem interiorem tantum, non animam neque corpus, vitam æternam posse recipere, hæretici dicentes refelluntur, 316 et seqq. Hominem Deus non quasi indigens creavit, cur ergo, 243. Hominis proprium, fieri; facere vero proprium benignitatis Dei, 286. Ex hominis creatione et obsequiis nihil ad Deum redit, totum homini cedit emolumentum, 243. Vivum hominem perfecerunt manus Dei, Filius et Spiritus sanctus, quibus plasmatus est Adam, 293 et not. Homo receptaculum sapientiæ et virtutis Dei, 214. In hominis creatione sapientia Dei plurimum elucet, virtus autem in resurrectione ejus, 285, 296. Homo vivens, gloria Dei, 255. Propter hominem condita omnia, 327. Hominem non esse conditum a Deo perfectum, quidpiamque in ejus creatione prætermissum, a Verbo impletum fuisse, dixisse Irenæum, Centuriatorum calumnia, CLVII. Confutatur, *ibid.* et seq. Homo Deo similis, secundum quæ, 231 et not., XLIX, seq. 9 Homo et angeli non ad modum irrationabilium belluarum creati, sed liberi et eligendi facultate donati, 281 seqq. Homini facultas discernendi bonum a malo, et alterum præ altero eligendi indita, et necessaria; cur, 285, CLVII seqq. Cur versatili voluntatis indifferentiæ, qua abuti posset, permissus a Deo, CLVII seq., 282 seq. Liber factus et suæ potestatis sortem in manibus tenet, 232. Inexcusabilis si infaustam consequitur, 232, 281 seq., 286. Liber et suæ potestatis non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Homo liber ad similitudinem Dei factus est, 282. Hominem liberum et suæ potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, sicut et Christi præcepta ac consilia, 282 et seqq. Homines non natura sed electione boni aut mali; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.
Homo imperfectus eo ipso quo creatus, 284 et not., 285. Hominem cur perfectum non creavit Deus omnipotens, 283. Hominis imperfectio non Dei impotentiam arguit, sed ipsius hominis infirmitatem, 283, 284 et not. Ex hominibus et angelis cur quidam a Deo defecerint, quidam subjecti perseveraverint; quæstio Deo dimittenda, 158 seq. Omnis homo percussus est in Adam, 334. Ob transgressionem ærumnis obnoxius, 224, 311 Propter peccatum

humanis potestatibus subjectus, 321. Ex hominis lapsu patefit quam Deus misericors et patiens, 213, 214, 283. Homo par apostasiam suam eruditus, quomodo, 283. Homo propriam infirmitatem experiri debuit ut inde virtutem Dei colligeret, 293. Ab homine Deus nullius indigens cur requirit obsequia, 243. Homines per Verbum, Deus cur scire Deum docuit, 232. Erga hominem quanta Dei benevolentia in concessione legis, 247. Homo in Abraham Verbum Dei sequi prædidicit, quomodo, 233. Hominibus sibi subjectis Verbum omni tempore utilitatem præstitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 244. Homo a Deo Decalogum accepit in sui solius utilitatem et salutem, 247. Hominis vita, charitas, 247. Homo per legem veterem reus ostensus, non vero liberatus, 211. Hominibus cur tradita varia utriusque legis præcepta, 238.

Hominibus a Deo salus præstita in Verbo per quod omnia facta sunt, 188, 319. Propter hominum salutem Verbum Dei ab initio assuetum, ascendere et descendere, 241 Ad hominum utilitatem Verbum paternæ gratiæ dispensator factum est, 253. Hominibus quomodo visibilem et comprehensibilem præstat se Deus invisibilis et incomprehensibilis, 254. Hominis et Dei commistio facta per incarnationem juxta beneplacitum Patris, 211, 254. Hominem peccatorem, nonnisi per Salvatorem hominem factum, oportebat liberari. 211, 218. Homo immortalitatem haud percepisset nisi Verbum fuisset incarnatum, 212. Propter homines omnes venit Christus, tum eos qui ab initio crediderant in eum, tum eos qui postea crediturierant, 259. Ut homo Deo jungeretur, Verbum factum homo, 254 Ut homo filius Dei fieret, Dei Filius factus filius hominis, 185 seq., 212. Hominibus quid largitus est Christus per adoptionem, 247. Omnis homo corpus Christi est, 213. Homines omnes Christus per incarnationem in se recapitulatus est, 219. Omnes homines non a semetipsis, sed per Christi adventum justificantur, 264. Hominis solutio facta est diaboli colligatio, quomodo, 319. Hominis gulæ in paradiso remedium, jejunium Christi, 318. Ab homine victus diabolus ipse homini fuit subditus, 322. Homo ob accepta redemptionis beneficia humiliorem se probare debet, 213, 214. Homo gratus, exceptorium bonitatis Dei et organum clarificationis ejus, 240. Ingratus, exceptorium justi judicii, *ibid.* Homo a semetipso non habet unde salvetur, 214. Homines per Dei visionem immortales facti, 254. Homo Dei naturam et immensitatem assequi non valet, 252. Hominem sensim crescere ac perfici decuit, 240, seqq. Ad hominis perfectionem omnia a Deo præfinita, 283.

Homini Spiritus sanctus quam necesssarius, 208 In hominis adunitionem cum Deo Spiritus Patris a Christo effusus, 292. Homo per Spiritum sanctum imaginem Patris et Filii accipit, 208. Per Christi nomen et Spiritum sanctum salvatur, 305. Spiritum Dei assumens, vitam inveniet per peccatum amissum, 306. Hominem spiritalem et perfectum quænam constituunt, 299, 300 et not. Homo vere spiritalis et perfectus hic est qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, 299. Homo perfectus ex tribus constat, carne, anima et Spiritu sancto; quomodo, 299, 300 et not. seqq. Ad hominis perfectionem Spiritum sanctum requiri, quo sensu dixerit Irenæus, CLX, seq. Homo quis imperfectus et animalis, 299 et not. Hominem efficit animalem afflatus vitæ, spiritalem vero Spiritus Dei vivificans, 306. Hominem veterem exspoliandum esse induendumque novum, quo sensu dixit Apostolus, 307. Homines carnales, ii de quibus Apostolus dicit : *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, 305, 307. Homines omnes per naturæ conditionem filii Dei sunt, non omnes per fidem et obedientiam, 288. Hominibus vitam impertit fides, veluti anima corpori, 223 et not. Homo a Deo ditari non cessat, 240. Hominis gloria Deus est, 214. Hominis gloria est, Deo servire, 244. Homo per quæ perit, et per quæ salvatur, ex Apostolo, 305. Hominis mors, non obedire Deo; obedire autem, vita ejus; utriusque discrimen in libera ejus potestate positum a Deo, 245, 285. Ut homines diabolus perdat, quodnam ejus propositum, 228. Homo in ultimo judicio cur juste condemnandus, 252. Non homini principaliter paratus ignis æternus, 221. Hominis vita, visio Dei, 255. Homo Deum videbit oculis et vocem ejus audiet, quomodo, 255. Homo a se non videt Deum, 254.

Honoris qui celeriter præterit, nulla est gratia, 123.

Horos quis, 9, 209. A quo et quomodo prolatus, 10. Ejus cognomina, 16. Ejus operatio duplex, 16, 17. Virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, XXXVII. A Monogene emissus, secundum quosdam Valentinianos; a Propatore, secundum alios, 129. Dictus Horothetes, 10 et not. Unde et cur, XXX. Dictus etiam Soter, 129. In Æonum numero censeri debet, 129. Horos periclitanti succurrit Sophiæ, 9, 10. Hanc confirmat, conjugioque restituit, *ibid.* Enthymesin ab ea submovet, et a Pleromate disjungit, 9, 10. *Jao* inclamans, Achamotham coercet, 19. Horon Æonem Valentinianis, crucem et Redemptorem vocantibus, laborantique Sophiæ opem ferentem fingentibus, quid exprimere animus erat, XXXII. Horon Valentinianos ex Ægyptiorum fontibus hausisse, unde habetur, XXX. Hori duo a Valentino conficti, 53.

Humida omnis substantia ex Achamothæ lacrymis orta, secundum Valentinianos. 19.

Hydroparastatæ seu Aquarii, Tatiani discipuli, LXXI.

Hyginus, octavus ab apostolis episcopus Romanus, 105 et not., 176. Sub Hygino Valentinum Romam venisse, increvisse sub Pio, tempus vero usque ad Anicetum prorogasse, Irenæi ac Eusebii sententia, XIV.

Hylici nominis sors quænam, juxta Valentinianos, XLV. Eorum ac in re cum Sadducæis, aliisque non paucis gentibus philosophis communis sententia, *ibid.*

Hyperbata in Epistolis Pauli apost. frequentia, cur, 182

Hystera, quid ex Cajanis, 112.

I

Ideæ divinæ mentis, νοητοὶ et νοεροὶ fontes et intellectuales a Chaldæis quo sensu vocatæ, et a Deo quomodo distinctæ, XXXIX. Ideæ divinæ, αἱ νοεραὶ cur a Platonicis vocatæ, XL. Ideæ Platonis, ipsæ sunt Valentinianorum imagines, 133. In ideis Platonicis relucent Gnosticorum et Valentinianorum dogmata, teste Tertulliano, XLIII.

Ignatius (S.). Ab eo Gnostici sæpe perstricti, LXXIII. Ignatii epistolas Puritanis molestissimas suppositionis male arguit Dallæus cum Blondello, XIII. Ignatio fuitne posterior Valentinus, XIII, XIV, XVI. Ignatio teste tribulatio justis est necessaria, 327 et not.

Ignis in mundo delitescens materiam universam consumet, ipse quoque consumendus; quando, ex Valentinianis, 32, 160. Ignis mortifer elementis omnibus insitus, ex Valentinianis, 26, 160. Ignis æternus diabolo præsertim paratus et angelis ejus, 221. Præparatus ab initio peccatoribus, 158.

Ignorantia perturbationibus Achamothæ abdita, 19, 27. Mundi fabricationis causa, juxta Gnosticos, 224. Ignorantia et labes, materiæ principium, ex Valentinianis, 143. Malorum omnia causa, ex iisdem, 130. Ignorantia, malorum fames et radix, ma aque ipsa a Valentinianis, posita eorum hypothesi, vere in Deum refundebantur, XLII.

Ignorantia et labes nulla in Pleromate oriri potuit, 120, 121, 140. Ignorantiæ obnoxium universum Pleroma, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seqq. Ignorantiæ obnoxium fuisse Verbum Dei, absurdissimum, 139 seqq. Ignorantia et passio in Sophia Dei nulla esse potuit, 159. Ignorantiæ fructum dicere Deum mundi conditorem, maxima blasphemia, 137. Ignorantia et labes mundi causa esse non possunt, 119.

Imago. Quæ de imagine supernorum in rebus creatis expressa dicebant Valentiniani, a Democrito et Platone mutuati fuerant, 133. Imago Nu Demiurgus esse non potest, 123 seq. Imago Æonum non sunt res creatæ, 122 seq. Neque Achamotæ, aut angelorum Pleromatis, 124. Ad imaginem Dei conditum non fuisse hominem dixisse Irenæum, Centuriatorum calumnia, CLIX. Imago Dei homini primum insculpta, deinde a Verbo instaurata, quomodo ex Irenæo, CLIX. Inter imaginem et similitudinem Dei in homine distinguit Irenæus, CLX, 299 et not. Quæ utriusque ratio, ex eodem, *ibid.* seqq.

Immensum rerum omnium principium, ex Anaximandro, 133.

Immensus Deus, omnia continens, creavit omnia, 253. Immensitatem et naturam Dei assequi non valet homo, 252. Incomprehensibilis est. *ibid.*

Immortalitas animæ ab Heracleone negata, 373. Immortalitatem, naturalem esse spirituum omnium dotem, tradit Irenæus, CLIII seq. Impia ea de re Dodwelli commenta refelluntur, *ibid.* et seq. Immortalitas animarum et spirituum, quomodo Dei gratia, 169 et not. Immortalitatis et incorruptionis pignus est Spiritus sanctus in hac vita, 301 Immortalitatem tribuit amicitia Dei, 243.

Imperfectus homo quis, juxta Irenæum, 299. Imperfectionis sibi ipse causa est quisquis Deo non credit, nec voluntati ejus vult parere, 286.

Impiis omnibus salus a Jesu impertita, ex Marcione, 106. Impiorum potestati et malitiæ Deus justum dimittit, cur, 250. Quomodo non operatur malum, *ibid.* Impii quomodo resurgent, 168.

Incarnationem Filii Dei ex Maria Virgine, Spiritu sancto operante factam respuentes Ebionei, manent in veteris Adæ damnatione, 293. Incarnationis mysterium quibus blasphemiis a Valentinianis subversum, et quonam ex principio ab his erutæ, XLV. Quænam pariter impiissimi dogmatis necessaria consectaria, *ibid.*, XLVI. Incarnationem Christi contemnentes, confutantur, 316 et seqq

Incarnationem qui negant, adhuc sunt sub veteri damnatione, quomodo, 211. Incarnationis fide posita pereunt omnes hæreticorum doctrinæ, 292. Incarnationem Filii Dei Abraham didicit a Verbo, 235. Incarnationis Filii Dei tempus apertissime præsignatum a Moyse, 239. Incarnationis Christi typus, Moysis virga, 217. Incarnationem Filii sui Deus Pater omnium operatus est, et novam ostendit generationem, 293. Incarnationis necessitas et convenientia, 211, 212, 218, 292. Incarnationis quinam effectus, 206, 212, 214, 219, 222, 254, 255, 299, 315. Per Incarnationem Deum eumdem, sed nove colere docemur, 186.

Increduli post Christi adventum severius excipiendi, quam ante, cur, 279.

Indifferentiæ versatili voluntatis, qua abuti posset, cur permissus homo, CLVII seq. Indifferentia voluntatis ad utrumlibet, ejusque eligendi potestas ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, CLVII seqq.

Infantes vagientes, quid significant, ex Marco, 73.

Inferi. Ad inferos Christus descendens cum piis fidelibus peccata dimiserit, eadem ipsis minime imputanda, cur, 264. Apud inferos mortui discipuli, per Christi passionem expergefacti, 259.

Infideles justis ad salutem prosunt, quomodo, 327.

Infinitos deos admittere necesse est, vel unum duntaxat qui a semetipso fecerit omnia, 124.

Infirmitatem naturæ in Deum qui refundunt, rationi adversantur, 285. Infirmitatem ipsius hominis, non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, 283, 284 et not. Infirmitatem propriam homo experiri debuit, cur, 295. Ob infirmitatem hominis perfectum Verbum per Incarnationem infans cum homine factum est, 284.

Inimicos diligendos Verbum Dei docuit verbo et exemplo, 210. Inimicos diligere, perfectio legis, 243.

Injustitiam ferre non potest Deus idem Pater, justus, remunerator, et judex, 280.

Innocentes propter Christum occisi, martyres, 205.

Inobedientia Evæ humano generi mortis causa facta est, 220 et not. Inobedientiæ fructus, languores et morbi, 311.

Inquisitio Dei Patris Æoni perturbationem inferre non potuit, 141, 142.

Institorium, quid, 203, not.

Intellectus. Ex intellectu et necessitate, seu erratica causa mundum compositum esse scribens Plato, quid exprimere animus erat, XLI.

Interpres. Ab Interpretibus LXX non Pentateuchus solus, sed canonicæ omnes Judæorum Scripturæ in Græcum conversæ, ex Irenæo, CX, 70. Interpretum versio, quam venerabilis Irenæo visa est, CIX, CXI. Cur, CX. De iisdem Interpretibus quid censuit, sicut et de modo quo versio ab his adornata, *ibid.* 70. Interpretum versionem in citandis V. Test. locis plerumque sequitur Irenæus, CXI. Cur tamen ab ea interdum videtur discedere, *ibid.*

Invocatione Dei servabantur homines, et a dæmoniis liberabantur ante adventum Christi, 122. Invocatio Dei super panem et vinum in eucharistia, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum, CXLII seq.

Irenæi nomen Latine quid significat, LXXXVI. Irenæi quæ patria, quod genus, LXXVII. Quo anno in lucem editus, *ibid.* Polycarpum quo ætatis anno audiebat, *ibid.* Dodwellus hic castigatus, *ibid.* Quo anno martyrio coronatus, *ibid.* Polycarpi auditor a teneris, visa a se et audita alte animo impressa retinebat, non quidem in charta, sed in corde consignans, 340, LXXVIII. Diaconus a quo et ubinam ordinatus, *ibid.* In Oriente quantum temporis versatus fuerit, quidve ibidem gesserit, incertum, *ibid.* Irenæo quam chara Polycarpi memoria, LXXVIII. Humaniores litteras non neglexit, cur, *ibid.* Irenæus a Joannis discipulis, aliisque senioribus apostolorum et apostolicorum virorum discipulis institutus, *ibid.* Non fuit Joannis apostoli discipulus, LXXVII, LXXVIII. Cur ergo inter apostolicæ doctrinæ testes a veteribus recensitus, *ibid.* A Papia Joanne discipulo institutus, *ibid.* Ab Irenæo adhuc puero visus Florinus in imperatoria aula splendide agens, 339. Irenæi pietatem quænam commendant, LXXIX. Ejus humilitas et modestia, 3, 4, LXXVIII. Ei minus æqui, qui paulo humiliorem stylum ejus conqueruntur, *ibid.* Ejus zelus et charitas, 138. Pia oratio pro lectoribus suis, fidei suæ puritatem exhibens, 181. In Gallias profectus, Lugdunum venit, quandonam autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, LXXVIII, LXXIX. A quo presbyter ordinatus, *ibid.* Quo sensu Lugdunensis Ecclesiæ presbyter ab Eusebio appellatus, LXXIX. Irenæus, Thyatirensis Ecclesiæ episcopus non est, in Apocalypsi memoratus, *ibid.* In presbyteratus munere quam præclare se gessit, *ibid.* Ardentissimum ejus Christianæ legis tuendæ desiderium plurima commendant, *ibid.* A quo ordinatus episcopus, LXXXI, LXXXII. Præter Irenæum vix alius qui Galliarum Ecclesias episcopali jure tunc regeret, LXXI et seqq. Irenæo Pothino suffecto, cur præ cæteris demandata legatio ad Eleutherum pontificem, LXXXI. Finis legationis duplex, LXXXII. Irenæo traditæ epistolæ a Lugdunensibus martyribus et clero, ad Eleutherum pontificem perferendæ, LXXIX, LXXX. Fuitne ab eo expleta legatio, LXXX et seqq. Tuendæ ac fovendæ in Ecclesia pacis quam studiosus, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXIX, XC. Ab Irenæo coercita Blasti cujusdam Romani presbyteri temeritas, LXXXVI. Ad Victorem scribit, ejusque fervidiorem in Asiaticos æstum fortiter increpat, LXXXVI, LXXXVII. Plures etiam aliæ ad varios episcopos de re eadem ab eo scriptæ epistolæ, LXXXVI. Irenæo sequestro pacis et conciliatore, Victorem inter et Orientales ortæ controversiæ, compositæ, XC. Irenæus Roma reversus, ingentem vastitatem a gentilibus Lugdunensi Ecclesiæ illatam abunde resarcivit, LXXXIV. Irenæi quantum apud suos Christianæ religionis promovendæ studium, LXXXIV. In Galliis plura zeli sui specimina edidit, LXXXIV. Irenæo ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ fuitne demandata legatio, LXXX, LXXXI.

Ab Irenæo plura scriptis mandata : quis primus ejus fetus, XCV. Cur adversus Gnosticos scripserit, causa duplex, *ibid.* Cujus amici precibus, XCV. Ab Irenæo susceptum opus arduum a pluribus minus feliciter jam tentatum, quo successu ad exitum usque perductum, 227, XCV, XCVI. Irenæo credita procuratio Valentinianos confutandi, 138. Irenæi in impugnandis Valentinianis consilium et scopus, 3, XCVIII seq., CI. Pugnantes secum invicem Gnosticorum sententias aperire sibi proponit, 47. Portentosa Valentinianorum mysteria reserare aggreditur, quo fine, 3. Apud Celtas tum commorabatur, 4. Irenæi quanta diligentia et sagacitas, XCV. Scripturarum sacrarum scientia, et venerandæ traditionis notitia, XCVI. In libris interdum quare obscurus, *ibid.* In debellandis hæreticis qua methodo et ordine processit, *ibid.*, XCVII. Operi cui *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis* titulum inscripsit, XCVI, XCVII. Genuinum hunc quænam demonstrant, XCVII. A recentioribus cur omissus, et omissioni quinam occasionem dederunt, *ibid.* Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus hic refellitur, *ibid.*, XCVIII. Grabius pariter emendatur, XCVIII. An simul et eodem tempore conscripti omnes, *ibid.*, XCIX. Ad amicum libros suos mittit, ut argumenta ei adversus Valentinianos suppeditet, 3, 4. Ejus charitas erga Gnosticos, 224. Irenæum quænam martyrem probant, XC. Dodwelli contraria argumenta refelluntur, XC et seqq. Irenæus toto orbe ut martyr habitus jam a sæculo quinto, XC et seqq. Illius memoriæ diem solemnem quo mense Latini consecrant et Græci, XCIV. Gregorii Tur. ætate miraculis celeberrimus, XCIV. Ejus sepulcrum a Calvinistis fœde violatum, quo anno, XCIV. Solum capitis cranium quomodo ereptum, et ubinam asservatum, XCIV. Quo anno et in qua persecutione martyrio coronatus, XC, XCI. Passionis Acta sincera jam dudum deperdita, *ibid.* Irenæum inter martyres Lugdunenses a Gregorio Tur. recensitum esse, inane Dodwelli commentum, XCIII ; refellitur, *ibid.*, XCIV. Irenæi quinam discipuli, LXXXIV. De Ecclesia tota verbis, scriptis et exemplis quam bene meriti, *ibid.* Irenæus a quibusdam ceus ra vexatus, vindicatur, CVI, CVII.

Irenæi quinque libros Græco idiomate conscriptos quænam demonstrant, XCIX et seqq. Textus Græcus integer fere excidit, CI. Latinæ ejus interpretationis imperitus auctor, hactenus incognitus, CI. Antiqua illa et Irenæo ipso, si non superstite, saltem nuper erepto, edita, CI. Ipsam Tertullianus præ oculis habuit, CI, CII. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, CII. Legit et Augustinus, CII. Irenæum deinceps cur tam pauci e Latinis allegaverunt, CII. Exemplarium ejus Latinorum cur tanta jam a sæculo VII penuria, cur etiam paucissima sana et non mutila ad nos pervenere, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Grabius, *ibid.* et CIII. Sed frustra, *ibid.* Textui utrique Latino et Græco quidnam commune fuit, *ibid.* Librum quintum versionis Latinæ quinam primi in capita secuerunt, CIV. Irenæum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, imo nec veterem interpretem, demonstratur, CIII, CIV. Laceratus deinceps potius quam divisus, CIV. Ineptiora etiam argumenta, CIV. Ab Irenæo quænam certo conscripta opuscula, CIV et seqq. Quænam dubia, CV, CVI. Librum *De Ogdoade* scripsit, 339. Librum *De Pascha*, 342 Ab Irenæo inscripta *De schismate* epistola, qua occasione scripta, LXXXVI. Irenæus salutis Florini quam sollicitus, CIV, CV. Ab eo adversus illum scripta epistola, *ibid.* Quo anno CV. Ejus occasione etiam scriptus liber *De Ogdoade*, CV. Marcionem a se speciatim confutandum polliceiur, 106. An fidem liberaverit, CV, 198 not. Ab Irenæo scripta ad Victorem papam epistola, 340 et seqq. Ex Irenæi doctrina

quantum juvari potest catholica fides, CVII et seqq.

ISAACI sacrificium, typus sacrificii Filii Dei, 233. Ex Isaac benedictione, quam filio suo Jacob impertivit, terrenum justorum cum Christo regnum post resurrectionem probare nititur Irenæus, 332.

ISAIAS quando prophetavit, 215. Isaiæ locus, VII, 14, a Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum ac Judæorum prava interpretatione vindicatur, 215 seqq.

ISIDORUS, Basilidis filius, 331. Ejus doctrina moralis, *ibid.* et 332. Auctor *Moralium* et *Expositionum prophetæ Parchor*, quorum exstant fragmenta duo, 332. Auctor libri *De adnata anima*, cujus exstat fragmentum, 331. Isidorus quisnam scriptis Parænesibus, Epiphani auctor erroris fuit, juxta Epiphanium, XLVIII.

Israelitis Verbum præcepit offerri sacrificia, cur, 231. Israelitis sacrificia omnia a Deo uno et eodem in typos data, 232. Israelitæ juste damnati propter inobedientiam, cur, 245. Israelitarum prævaricationes in correptionem nostram descriptæ, 264.

Italicam versionem non raro Irenæi interpres sequitur, CXI.

J

JACOB Christi et Ecclesiæ typus, 238.

JACOBI prudens œconomia, secundum Irenæum, circa legalium observationem, 200 et not. Is Judaicorum rituum observantissimus, *ibid.* An primatum ei inter apostolos tribuerit Irenæus, *ibid.* Jacobi epistola utrum Irenæo nota, 216 not.

JALDABAOTH, quis, 109 et seqq. Jaldabaoth fabula, LXXV. Unde ab Ophitis petita, *ibid.*

JAMBLICHUS ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.

Jao nomen, unde ortum acceperit, ex Valentinianis, 19.

Jaoth, quid significat, ex Irenæo, 170 not.

Jejunium Christi, gulæ hominis in paradiso remedium, 318. De jejunii forma paschali festo præmissi, locus Irenæi difficilis elucidatur, LXXXVII et seqq. Jejunii forma quænam toti Ecclesiæ populisque omnibus olim in more posita, LXXXIX. Jejunii quadragesimalis forma multiplex, quænam vim legis habuit, quænam tantum consilii, LXXXIX. Jejunium superpositionis, quod vocant, a piis quidem pluribus olim servatum, at nulla ecclesiastica lege sanctum, LXXXVIII. De jejunio ipso antepaschali, aut jejuniorum numero nulla inter Orientales et Occidentales, Irenæi ætate, controversia, LXXXVIII. De quibus igitur, *ibid.* et seqq., 340 seq. Jejuniorum forma a quibusdam jam a primis Ecclesiæ temporibus haud accurate retenta, 340. Jejuniorum diversitas fidei consensionem primis Ecclesiæ temporibus commendabat, 340, 341.

Jesus Nave Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi,

JESUS nomen, secundum Hebræos, litterarum est duarum et dimidiæ, 149 et not. 150. Significat Dominum eum, qui continet cœlum et terram, 149 et not. 150. Cœlum et terram complectitur; quomodo, *ibid.* Hebraicum cum sit, ad Græcorum numerum transferri non potest, *ibid.* Ogdoadum plenitudo, ex hæreticis, *ibid.* Insignis ogdoas, 71. Jesus crucifixus non fuit, sed pro ipso Simon Cyrenæus, ex Basilide, 101. Josephi et Mariæ filius est, cæteris hominibus natura similis, operibus duntaxat præstantior, ex Carpocrate et Cerintho, 103, 105. Filius est mundi fabricatoris, secundum Nicolaitas, 188. Qualis et cur in hunc mundum venerit, ex Marcione, 106. Jesus salutem impiis omnibus impertitur, justis vero negat, ex eodem, *ibid.* Jesus, Christus, Unigenitus et Salvator, quatuor sunt distincti secundum Gnosticos, 189, 207. A Jesu passibili Christum impassibilem dividentes Gnostici, primogenitum mortuorum nesciunt, 229. Jesum filium esse, Christum vero patrem mentiebantur quidam Gnostici, 204. Jesum receptaculum Christi fuisse credebant quidam Gnostici, 204. Jesum descendisse in Demiurgi Filium incarnatum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum a Demiurgo corpus animale sumpsisse dicebant Gnostici, 186, not. Jesum tantum, non Christum, ex Joseph et Maria natum esse et in eum descendisse Christum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum tantum incarnatum, et passum, per Mariam, velut aquam per tubum, pertransiisse Gnostici quidam asserebant, *ibid.* In Jesum descendisse Salvatorem post annos triginta mentiebantur Gnostici, 186 et not. 189.

Jesus unde ortus, ex Valentino, 53. Jesus Valentinianorum *Omnia*, vel *Omne*, seu *Totum* dicitur, 13, 16. 146 seq. Ex Æonum omnium collatione producitur, 12, 14, 146. Salvator, Logos et Christus secundus appellatur, 13. Angeli satellites ei dati, *ibid.* In Jesum Christum blasphemiæ Valentinianorum, quænam, 227. Tanquam seductores ab apostolis prævisi, *ibid.* et 228. Jesus a Verbo juxta Valentinianos, tanquam divinæ mentis interprete electus, in lucem vero editus ab Anthropo tanquam Ecclesiæ dux, XXXIX. Jesus divinitatem sibi acquisivit, ex Valentino, quomodo, 333. Corpus ejus incorruptibile, *ibid.* Quorum instinctu vaticinia fudit, secundum Valentinianos, 34. A Christo dividitur, 227. A Christo et Salvatore distinctus passus est, recurrente in Pleroma qui Christum portabat Salvatore, 204. Per Mariam transiisse et in eum Salvatorem descendisse effutiebant, *ibid.* Jesus Christus, quis ex Ophitis et Sethianis, 111. Jesus ex virgine quidem natus, sed purus homo, ex iisdem, 111. Suis discipulis agnotus, *ibid.* et seq. Cur et quomodo crucifixus et resurrexit, 112. Jesu nomen quale, ex Marco Mago, 75, 76. Nomen insigne, cur, 69 seqq., 149. Jesu ortus, ex Marco Mago, 75 seqq. Quomodo generatus, juxta Marcosios, XXXIX. A secunda quaternitate productus, per Mariæ uterum transmeat, ex Marco Mago, 77. In eum, baptismi tempore, descendit Salvator instar columbæ, *ibid.* De Jesu Christo litteras discente impia Marcosiorum commenta, 91 et not.

Jesu Christi animam cæteris non præcellere, insanum dogma, 165 seq. A Jesu Christum minime revolasse in passione efficaciter probatur, 210. Jesus Christus ex Maria natus unus Filius Dei et hominis, 118, 181, 184, 196, 204, 205, 212, 268. Jesum crucifixum Christum esse Dei Filium a Scripturis prænuntiatum, cur tam facile suadebant apostoli, 260.

JOANNES apostolus Ephesi permanet usque ad Trajani tempora, 148, 178. Cum Joanne cæterisque qui Dominum viderant, Polycarpo intercessit familiaris consuetudo, 340. Joannis apostoli discipulus non fuit Irenæus, LXXVII, LXXVIII. Cur ergo inter apostolicæ doctrinæ testes a veteribus recensitus, *ibid.* Joannes apostolus Cerinthum in balneo se lavantem fugit, 177, LXIV. Ejus Evangelium adversus errores Nicolaitarum et Cerinthianorum scriptum, 188. Ubi, 174. Ab Heracleone corruptum, 363. Plura ejusdem loca ad Gnosticorum commenta ab eodem detorta et pessime explicata, 362 et seqq. A Montanistis admissum, sed a quibusdam decurtatum, 192 not. Joannis doctrina de Christo Jesu quænam, 204. Christum Jesum, Dei Verbum agnoscit, 44. UnumDeum, unumque Unigenitum Christum Jesum verum Dei Filium prædicat, 43, 44. Quo tempore scripsit Apocalypsim, 330.

JOANNES SCOBY ementitus episcopus, a quo Matthæus Parker ordinatus, CXVII.

JOANNES Damascenus præsentiæ realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, ac transsubstantiationis propugnator, ipso fatente Grabio, CXLIX seq. Necessaria hujusce confessionis Grabianæ consectaria, CL seq.

JOANNIS Baptistæ figura puer manu Samsonem regens, 346. Joannes Bapt. propheta simul et apostolus, prophetæ alii simpliciter prophetæ, 189. Joannes Baptista salutis notitiam dedit, 186. In prædicatione verba metum incutientia usurpabat, cur, 347. In eum lex desivit, 231.

JONÆ prophetæ signum datum Ninivitis, ut converterentur et agerent pœnitentiam, 213. Jonæ prophetæ historia, redemptionis nostræ œconomiam repræsentat, 213. Ex his quæ Jonæ et tribus pueris acciderunt, resurrectio possibilis demonstratur, 298, 299.

Joseph. In Joseph Christus præfiguratus, 343. Ex Joseph Christum generatum quidam dicentes refelluntur, 316 et seq. Ex Joseph qui dicunt Christum generatum, a regno sese abdicant, 218. Josephi filius non est Christus, sed Dei, 215, 217, 218.

Josephus statuam salis uxoris Lot se vidisse testatur, 269, not.

JOSUE Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi, quomodo, 343. Josue facies clarificata impositione manuum Moysis, licet non pari claritate, 345, 346. A Josue frumentum manna cessante datum, Christi corporis figura, 343.

Jovis Homerici imbecillitas, 57.

Judas apostolus Gnosticos sæpe perstringit, LXXIII.

JUDÆA rebellis post confectum sub Adriano bellum, novone iterum flagravit sub Antonino Pio, XV.

Judæorum Deus, angelorum inferiorum princeps, ex Basilide, 101. Angelus ex Saturnino, 101. Judæorum Dominum et creatorem Deum a summo Deo distinctum hæretici volebant, 231 et not.

Judæorum et gentium Deus unus et idem, abscondita cognoscens, 258. Judaicum populum ad idololatriam pronum Deus per typos ad veritatem duxit, 244. Judæis a Deo indultæ legis observantiæ, non propter se, sed propter ipsos, 247. Judaico populo legalia a Deo concessa, cur, 245. Judæorum infirmitati sacrificia vacua a Deo indulta, quibus novum testamentum significaretur, 248. Eadem Deus deleri voluit, *ibid.* Judæorum sacrificia imperfecta, cur, 245 not. Judæi non ideo ex Ægypto a Deo educti, ut sacrificia ei offerrent, cur ergo, 248. Judaicæ populo quædam a Moyse propter cervicis duritiam imposita, 245. Judæis subrogatos fuisse gentiles ob contem

ptum Christi et prophetarum, parabola vinitorum bene demonstrat, 278. A Judæis Christus occidendus, a gentibus recipiendus erat, 257. Judaici populi ignorantia per Christum manifestata, 243. Judæi Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse putantes, a Deo quoque defecerunt, 236. Judæorum conversio facilior quam gentilium, cur, 260. Judæis legalia œconomiæ causa ab apostolis permissa. 200 et not. Ad Judæos scriptum fuit Matthæi Evangelium, 347. Judæi, lubricum genus, cur, 302. Judæorum errores qui, ipsi a spiritali discipulo judicandi, 270. Si cognovissent Scripturis nos usuros aliquando fuisse, comburere easdem non dubitassent, 215. Judæis Christus etiamnum ænigma est, cur, 262. Cum legitur lex fabulæ similis est, quo sensu, *ibid.* Per Judæorum cæcitatem salutem nos accepimus, sicut per Ægyptiorum cæcitatem acceperunt Israelitæ, 266. Judæis et Christianis præcepta naturalia communia, istis ergo quid amplius supra illos, 243. Judæi puram oblationem non offerunt, 231 not.

Judæorum propria temporibus Christi lingua, Syro-Chaldaica, 174, not., 183, not. Judæi Macedonibus obediebant Ptolemæi Lagi filii tempore, 215. Judæi, licet jam a Christi ætate fabulis meutem pascerent, nondum tamen tunc natæ apud eos Sephiroticæ Chimeræ, kabbalistici mundi, etc., xx. A Judæis Plato haud pœnitendam divinæ scientiæ copiam accepit, xxiii. Ex Judæorum et Christianorum libris sublimior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novæ Platonicæ scholæ addidit, xxiii, xxiv. A Judæis accepta Platonici postmodum cum fenore reddiderunt, quomodo, xxiv. Judæos in Palæstina Philonis ætate degentes, Platonica doctrina haud mediocriter excultos, Hellenistis licet hac in re impares, multa suadent, xxiv. Judæorum plurimi in Ægypto, et potissimum Alexandriæ, Valentini temporibus, vixerunt, xiii. Judæi ad Platonicam perpurgatam philosophiam animum appellentes, in ea multum profecerunt, haud tamen absque magno religionis detrimento, xxiv. Judæorum philosophia Valentinum imbutum fuisse, verosimile juxta Buddæum, xiii.

Judas proditor a Cerintho honoratus, juxta Philastrium, lxv. Judæ apostasia, Sophiæ passionis figura, ex Valentinianis, 13, 144. Judæ proditoris apostasiam typum esse non posse passionis duodecimi Æonis, seu Sophiæ, 144 seqq. Nec Enthymeseos ejus, 143. Judæ proditori præ cæteris omnibus nota veritas, ex Cajanis, 112. Hinc Christum prodidit, *ibid.* Huic Evangelium affingunt, *ibid.*

Judicium. Ante judicium justos in ea terra, in qua ærumnas pertulerunt, regnaturos, probare Irenæus conatur, 331. Judicii diem et horam Christus concessit a solo Patre sciri, quomodo, 158, 159. Judicii extremi diem Christo probe notam fuisse agnovit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxii et seq. Ad judicium extremum Christus venturus est, cur, 206. In judicio extremo homo juste condemnandus, 232.

Justini fides in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firma, 233, 234. Ejus *Dialogus cum Tryphone*, quo anno habitus et scriptus, utrum post obitum Antonino Pio priorem *Apologiam*, xv. Hæc etiam quo anno scripta et oblata, *ibid.* A Justino liber adversus hæreses ubinam et quo anno scriptus, in eo refutata jam Valentiniana hæresis, xv. Justini liber contra Marcionem deperditus, 234 not. Ex quonam Justini libro exscripsit Irenæus, Satanam ante Christi adventum Deo aperte maledicere ausum fuisse, 324, not. Justis omnibus, prophetis et Abrahæ posteris salus a Jesu negata, ex Marcione, 106. Justus simul et bonus esse debet, mundum hunc qui regit Deus, 223, 224. Justi soli secundum opera filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 288 seqq. Justi omnes sacerdotalem habent ordinem, 237. Quo sensu, *ibid.* not. cli seq. Justi in veteri testamento minus perfecti quam in novo, cur, 240. Justorum persecutiones in Abel significatæ, a prophetis prædicatæ, in Christo perfectæ, 276. Justus a Deo impiorum potestati et malitiæ dimissus, in justi ipsius probationem, impiorum vero condemnationem, 250. Justis tribulatio necessaria, 327. Infidelem eis prosunt ad salutem, *ibid.* Justorum sanguis nisi inquirendus fuisset, nequaquam Christus sanguinem et carnem sumpsisset, 310. Justi, quomodo resurgent, 168. Justos in ea terra in qua ærumnas pertulerunt, antequam ad cœlum evehantur, regnaturos unde et quomodo probat Irenæus, 331 et seqq. In terrena Hierusalem post resurrectionem reædificanda regnaturos esse contendit, 335 et seqq. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum ascensuros esse vult, 337. A Deo variis habitationibus pro cujusque dignitate donandos, 337.

Justitia, quædam cum æqualitate communio, ex Epiphane, 350. Quæ definitionis hujus consectaria, *ibid.* et 351. Justitiam et judicandi vim Deo bono indignam hæretici putantes, refelluntur, 223. Justitia si Deo deest, Deus non est, 224. Justitia, bonitas et sapientia in Deo quomodo uniuntur, 224. Ad justitiæ consummationem bonitatisque ostensionem a Deo præfinita omnia, 283. Justitia Dei eadem, in veterum delicta animadvertens et in nostra, 265. Levius quidem illic, hic vero severius, *ibid.* Justitiæ haud consummatrix circumcisio, cur a Deo præcepta, 246. Justitia legis, quid, *ibid.* Absque justitiæ operibus vocatio non sufficit, 279, 280. Justitiam majorem a discipulis Christus requirens, legi non contradicebat, sed eam adimplebat, 242.

Juvenilis ætas a trigesimo anno incipit, ex Irenæo, 148.

K

Kabbalæ nugarumque kabbalisticarum quænam antiquitas, xx. Kabbalistici mundi, etc. Judæis Christo cœvis prorsus ignoti, *ibid.* E kabbalistica Hebræorum philosophia, Valentiniana dogmata derivantes quidam ac emollientes refelluntur, *ibid.* Kabbala Paulo apostolo ignota, *ib.*

Kneph. Vid. *Emeth.*

Κοσμοκράτορες, quinam angeli juxta Platonicos, xliii. Horum duplex ordo, juxta Damascium, alii mundi superioris, alii inferioris moderatores, *ibid.*

L

Labes et ignorantia, materiæ principium, secundum Valentinianos, 143. Mundi causa, 224. Propter labem Christus et Spiritus sanctus emissi, 227. Labi ignorantiæ obnoxium universum Pleroma, nisi Æones omnes ab ea sint immunes, 138 seq. Labes et ignorantia in Pleromate nulla oriri potuit, 120, 121, 140. Labis fructum dicere Deum mundi conditorem, blasphemia, 144, 157 seq. 185. Labes et ignorantia mundi causa esse non possunt, 119.

Lateinos nomen Antichristo convenire potest, de hoc tamen nihil temere affirmandum, 329 et not.

Lazarus, symbolum peccatoris, 308. Lazari et divitis historia, fabula non est, 229. Quis narrationis scopus, *ibid.*

Legem non a Deo, sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse, Simonis Magi sententia ab Archelao philosopho accepta, lvi. Quænam ejus consectaria, *ibid.* Legis veteris auctor, angelorum mundi fabricatorum princeps, ex Basilide, 102. Legi veteri et ejus auctori impie detrahunt Carpocrates et Epiphanes, 331. Legalia ab Ebionæis studiose servata, 105. Legem et prophetas rejicit Marcion, 106. Leges humanæ, legibus divinis omnia omnibus communia facientibus contrariæ, juxta Isidorum hæreticum, 351. Lege illa, qua omnibus omnia erant æqualia et communia per leges humanas meum et tuum admittentes, violata; inde fures et latrones, juxta Epiphanem, *ibid.* Legis veteris auctor multiplex, ex Ptolemæo, 338 seqq., xlix. Legis auctor, quis ex Ophitis et Sethianis, iii. Lex et prophetiæ a Christo adimpletæ, 275. Quid inde contra Marcionitas, 274, 275. Legis Mosaicæ typi præcipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 150 seqq. Ante legem Decalogus ad salutem necessarius, solus sufficiebat, 244. Lex media obtinuit tempora, quænam, 261. Lex Hebræis non ab altero Deo data, sed ab eodem illis ad servitutem pronis imposita, 245. Legis et Evangelii unus et idem Deus Pater, creator omnium, a Christo annuntiatus, 183 seqq., 229 seqq., 241 seqq., 289, 319. Legis auctor nonnisi temere dici potest infirmus, propter Israelitas inobedientes et perditos. 245. Legis naturalia, quid, 242. Per ea non tantum qui sub lege, sed etiam qui ante legem, justificati, *ibid.* Absque legalium observatione Abraham et alii plures justificati, 246. Lex patriarchis et justis non posita, cur, 246, 247. Legalia præcepta cur Deus per Moysen nonnisi post diuturnum tempus populo tradidit, *ibid.* et not. Per legem homo oneratus, sed non liberatus fuit, 211. Lex vetus manifestabat peccatum, non auferebat, *ibid.* Legis sacrificiis et cæremoniis Deus non placatur; quibus igitur, 248. Legalia quandonam a Deo rejecta, 247, 248. Hominem non justificabant, cur ergo populo tradita, 245, 246, 247. Legis utriusque varia cur hominibus tradita præcepta, 238 Legis servitus Hebræo populo apte imposita fuit, 244, 245. Lex utraque, vetus et nova, apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem Deo præstita, 198. Legis jugum grave Hebræis necesse fuit addere, cur, 244, 245. Legalia, seu servitutis præcepta nonnisi in signum data, et ideo a Christo abrogata, 247. Legis veteris exteriores mundities, in futurorum umbram præscriptæ. 240. Sabbata a Deo in signum data; quid significabant, 246. Legis antiquæ signa minime otiosa, 245. Lex servis posita animam per corporalia erudiebat, 242.

Lex Moysis ab Esdra mire post captivitatem restituta, 216. Lex Sabbatorum, quænam permittebat, prohibebatve, 236, 237. Perfectio legis in quo consistit, 242, 243. Legis justitia, quid, 246. Legis initium et finis, Christus, 241. Lex adhortabatur homines ad credendum in Christum,

quomodo, 230 et not. Lex, pædagogus noster in Jesum Christum, 229. Lex quomodo adimpletur, 242. Legis præcepta quomodo adimplevit et extendit, 242, 243. Legem adimplebat Christus, curans in die Sabbatorum, 236. Lex a Christo non damnata, quid igitur, 241. A lege prohibitum nihil Christus præcepit, 242. Legis præcepta a Christo velut gradus proposita sequi eum volentibus, *ibid.* Legem perficiens Christus, timorem auxit, quo sensu, 247. Lex nova, in quo veteri præstantior, 238. Lex vetus, a Deo servis ac indisciplinatis tradita, nova autem liberis jam ac fide justificatis, 237. Lex nova quando incœpit, 275. Quid novi attulit ac immutavit, *ibid.* Legis utriusque eminentiora præcepta, eadem, 241. Legis naturalia Christus non dissolvit, sed implevit et extendit, 242. Primum et maximum mandatum innovavit, 241. Legalia Judæis œconomiæ causa ab apostolis permissa, 200 et not. Lex etiamnum Judæis cum legitur, fabulæ similis est, quo sensu, 262. Legem adimplere, est non tantum dicere, sed et facere, 242.

Leto, Valentinianorum Mater, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, *ibid.*

Levamen sinistræ manus, quid, 152, not.

Levitæ quinam hæretici, LXXII. A quibus prognati, *ibid.* Eorum dogmata, quænam, LXXIII.

Liber homo a Deo creatus ab initio, quomodo, 281 et seqq. Liberi homines Deo effecti similes, 285. Liberum hominem et suæ potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, sicut et Christi præcepta atque consilia, 282 et seqq. In libera hominis potestate, boni et mali positum est discrimen, cur, 285. Liber homo et suæ potestatis; si legem transgreditur, suamet culpa est, non Dei, 281, 286. Liber homo factus, et suæ potestatis sortem in manibus tenet, 232. Inexcusabilis, si infaustam consequitur, *ibid.* Liber homo et suæ potestatis non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Qui liberum eum negant, aut impotentem, aut ignorantem Deum constituunt, *ibid.* Quomodo, not.

Liberum hominis arbitrium ab Irenæo vindicatum contra Gnosticos, CLVII et seqq. Eligendi potestas cum indifferentia ad utrumlibet eidem asserta, *ibid.*

Liberis ac fide justificatis nova lex tradita, 237. A liberis in Ecclesia, non a servis offeruntur sacrificia, 250. Libertatis fructus, Christus est, 231. Libertas evangelica ad probationem fidei nostræ tradita, 247.

Lignum. Per lignum sicut nos Deo debitores facti, ita per lignum a Christo redempti, 514.

Linus papa, cujus Paulus meminit, episcopatum a Petro et Paulo accepit, 176.

Litteræ Græcorum a quibus et quando inventæ, 78. Litteræ viginti quatuor Græcorum, trium superiorum virtutum imagines, ex Marco Mago, quomodo, 70 seqq. De iisdem litteris alia Marci commenta, 74 seq. Ex litteris, syllabis et numeris argumenta petita, infirma, cur, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Vana ab iisdem argumenta ducunt hæretici, 149 seqq., 158. Litteræ Hebraicæ non conveniunt cum numeris Græcorum, 150. Quædam a dextra ad sinistram retorquentur, quædam e contrario, *ibid.* et not. Veteres, dictæ sacerdotales, cur, *ibid.* not. Arithmetice, quomodo disponuntur, *ibid.* not.

Liturgiarum ritus apostolis ipsis accepti referendi.

Logos, Phronesis, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem; his Virtutes, Principes et primi ordinis angeli immediate subjecti, XXXVIII. Logos, Filius Unigeniti seu Monogenis, secundum Gnosticos, 188. Logos Valentinianorum, inferiorum Æonum Pater, totiusque Pleromatis principium et formatio, 6, 41. A Nu et Alethia editur, 6, XVII. Logos et Zoe Hominem et Ecclesiam emittunt, *ibid.* Decem Æonas producunt, *ibid.* et XVIII. Logo aliisque ex eo prognatis Æonibus, sua cuique ut persona, sic et substantia angelici ordinis, a Deo Patre re et natura distincta, XXXVII seqq. Logi officium quale, XXXIX. Ejus a Nu emissio, Horique a Bytho per Nun in imagine Patris processio, a Valentinianis conficta, catholici dogmatis fœda deformatio est, XXX. A Logo cœpit passio, secundum quosdam Valentinianos, 139. Logi et Zoes, Hominis et Ecclesiæ emissiones a Valentinianis confictæ confutantur, 131 seq. Logos et Sige in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Logos. Nus Dei Patris, 139. Logos, Jesu Valentinianorum cognomen, 13. Logos, quis, ex Barbeliotis, 107. Logi generationem Bytho perperam ascribit Cyrillus Hierosolymitanus, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.*

Lot absque circumcisione a Deo liberatus, 246. Ab incestus crimine ab Irenæo absolvitur, 268 et seqq. Excusantur pariter duæ ejusdem filiæ, 269. Ille Verbi Dei, utriusque Synagogæ patris, typus, *ibia.* Istæ autem duas synagogas sub unico patre significant, *ibid.* Lot uxoris statua salis, typus Ecclesiæ quomodo, 272. Lot uxor, Ecclesiæ quomodo typus, 269, 272. Ejus statua salis diutius perseveravit, 269, not.

Lucas assiduus Pauli comes, ejusque laborum et apostolatus consors et particeps, 201. A Paulo ipso didicit quod scriptis mandavit, *ibid.* Pauli sectator ac interpres, 174. Sectator et discipulus apostolorum, 183. Initium generationis a Domino inchoat, cur, 220. A Luca quot generationes ab Adam usque ad Christum recensitæ, juxta Irenæum, 219 et not. A solo Luca plurima Evangelii capita fuisse scripta cur Deus permiserit, 202, 203 Lucæ Evangelium et Pauli Epistolas decurtabant Marcionitæ, solaque hæc legitima dicebant, 198. Ex iis tamen quæ retinebant convincuntur erroris, *ibid.* Lucæ scripta, vel omnia recipienda sunt, vel nulla, cur, 202. E Lucæ exemplaribus verba aliqua a catholicis quibusdam improvido zelo abrasa fuisse queritur Epiphanius; quænam illa, 219 not.

Lucilla factiosa femina, cur ab Ecclesiæ ministris correpta, XCI.

Lugdunum, Rhodanusia a veteribus dicitur, 63 et not. Lugdunum, ad quam provinciam olim pertinebat, præfectusque quomodo vocatus, LXXXII. Coram eo cur Viennenses martyres judicio sistuntur, *ibid.* et LXXXIII. Lugdunum et Viennam unus rexisse videtur episcopus Pothini ætate, LXXXII seqq. Vix alibi quam Lugduni alii esse potuerant in Galliis episcopi M. Aurelii anno 17, *ibid.* Lugduni persecutio excitata, quo tempore, LXXIX. Ibi tum primum intra Gallias visa martyria, LXXXIII. Cranium Irenæi capitis religiose asservatur, XCIV. Lugdunensis Ecclesiæ cuinam debentur exordia LXXXII. Præter Lugdunensem episcopum vix alius Irenæi ætate episcopali jure Galliarum Ecclesias regebat, LXXXIII, LXXXIV. Lugdunensem unum episcopum suæ et Viennensi Ecclesiæ regendæ satis superque fuisse Pothini ætate, haud improbabile, LXXXII, LXXXIII. Lugdunenses ab Orientalibus Ecclesiis consulti, qua de re, LXXIX. A clero sententiam rogati martyres in carcere constituti, una cum ipso privatis epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptæ ab utrisque epistolæ, cur, *ibid.* LXXX, LXXXI. A quonam perlatæ, LXXX et seqq. A Lugdunensibus ipsismet martyribus, non a clero solo scriptæ epistolæ ad Eleutherum papam, qua de re, LXXIX. Blondellus hic castigandus, *ibid.* Lugdunensis proprætor cur martyres Viennenses coram proprio tribunali Lugduni sisti jubet, LXXXII, LXXXIII. Lugdunenses quo anno martyrii palmam adepti, XC, XCI. Eorum numerus, nomina, variaque quibus interiere suppliciorum genera, unde collecta a Gregorio Tur., Adone, etc., XCIII. Lugdunensium XLVIII, martyrum numerum e Latinis Eusebii Ruffiniani collectum a recentioribus martyrologis fuisse, inane Dodwelli commentum, XCII. Refellitur, XCIII. Lugdunensis Ecclesiæ presbyter quo sensu Irenæus ab Eusebio appellatus, LXXIX. Cum Lugdunensibus martyribus Irenæus versatus est, 192 not.

Lumen et tenebræ, principia bonorum, et malorum, ex barbaris; quomodo, 349.

Lutherani eodem argumento prosternendi, quo ab Irenæo aliisque SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, CXV, CXVI. Lutherani eadem argumenta ad Ecclesiæ suæ veritatem tuendam usurpantes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis valide prosternuntur, CXXV et seqq.

Lux ex Achamotæ risu initium accepit, ex Valentinianis, 19.

Lydus, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, XXII.

Lytrotes, seu Redemptor, Hori cognomen, 10 et not., 15.

M

Macaria, Valentinianorum Æon, Monogenis conjux, Logi et Zoes proles, 6 XVII. Ejus nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, XXIX.

Macarioites, Valentinianorum Æon, Ecclesiastici conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, XVII.

Macedonibus quo tempore Judæi parebant, 215.

Magia, cui pholosophi perinde atque mystagogi studebant, turpis infamiæ labes qua ethnica religio semper fœdata remansit, XXIV, XXV.

Magnesianos (Ad) epistolæ auctor vocem istam [illegible] quo sensu usurpavit, XIV.

Magnitudo Dei inenarrabilis est, 252.

Magorum munerum mystica significatio, 184.

Major hebdomada xerophagiis tota olim astricta, LXXXIX, Majoris hebdomadæ jejunium aliis alii rigidius, quanta religione omnes olim observabant, LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX.

Malum. De mali origine dubitatio pervetus, quot philosophorum ac etiam Christianorum tersit ingenia et cur,

XXXI. Quot in errores plurimi præ nodi difficultate præcipites acti, *ibid.* In re admodum obscura quid finxere e Platonicis quidam, quid Priscillianistæ, Marcionitæ et Manichæi, *ibid.* Quid Simon, Menander, Saturninus, aliique veteres Gnostici, *ibid.* Hinc denique a Valentinianis cudendæ hypotheseos occasio captata, *ibid.* Malorum omnium quænam assignata a Valentinianis origo et causa, XXXI, XXXII, 140, 354, seq. Mala, unde orta, ex Sethianis et Ophitis, 109 seq, 111. Unde orta, ex Barbeliotis, 108. Mali et boni discrimen in libera hominis potestate positum est, cur, 285. Mali homines vel boni, non natura, sed electione, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282. Malum Deus non operatur, impiorum potestati justum dimittens, 250. Malitia spiritalis, quid ex Valentinianis, et a quo condita, 26, XLII.

Mam quid, 183, not.

Mammona, vox Syriaca, non Hebraica, *ibid.* not. Quid significat, *ibid.* not.

Mandatum primum et maximum legis a Christo innovatum, 241

Manichæi. Ab eis quænam assignata malorum radix vel causa, XXXI.

Manna cur a Deo traditum, 247. Manna cessante frumentum a Josue datum, Christi corporis figura, 345.

Manus dextra, quid Valentinianis significaret, 152, 153. Manus sinistra, materialia et corruptibilia dicuntur ab hæreticis, cur, 152, 153. Manus sinistræ levamen, quid, 153, not. Manuum digitis, quomodo numeros indicarent antiqui, 82 et not. 152. not.

MARCELLINA, mulier cujus ope Carpocratiana hæresis in Occidente propagata, LXII. Romæ multos in errorem, induxit, 104.

MARCIANO fratri nuncupatus sermo, ab Irenæo editus, CV.

MARCION, Cerdonis discipulus et successor, unde oriundus, et quis fuerit pater ejus, LXVIII. Nauta et nauclerus cur appellatus, *ibid.* Ex episcopo apostatam factum fuisse, improbabile, *ibid.* Quænam causa defectionis, *ibid.*, et tempus, *ibid.*, LXIX, 179. Quotuplex Romam adventus, LXVIII, LXIX. An ad Eleutheri usque tempora vitam prorogavit, *ibid.* Tertullianus hic corrigendus est, *ibid.* Errores ejus quinam, *ibid.* et LXX, LXXI, 106, 270 seq. Duplicis comminiscendi principii quænam ei fuit occasio, juxta Tertullianum, LXX. Scripturæ quænam ab eo rejectæ, aut mutilatæ, *ibid.* 106, 190, 192, 198. Unde petita errorum argumenta, LXIX, LXXI. Deum otiosum et sine providentia fingebat, 223 seq. Quid de Jesu Christo sentiebat, 106. Corporum resurrectionem negabat, *ibid.* Impiis omnibus salutem a Jesu impertitam, justis vero negatam asserebat, *ibid.* Hunc speciatim confutaturum se pollicetur Irenæus, *ibid.* CV. Marcioni interroganti, Polycarpi responsum. 177, not. Marcionitæ. A Marcionitis quænam assignata malorum radix vel causa, XXXI. Undenam sua de duplici principio dogmata mutuati, XLII. Deum bonum a Deo justo dividentes, refelluntur, 224, 270. In hoc tamen tolerabiliores Valentinianis, cur, 198, not. Eorum argumentum quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, diluitur, 266, 267. Negantes ab eodem Patre missos prophetas a quo et Christus organa Satanæ sunt, quomodo, 324. Marcionitarum erroris origo, ignorantia Scripturarum et dispositionis Dei, 198. Quasdam Scripturas in totum rejicientes, reliquas nonnisi a se decurtatas admittebant, *ibid.* Ex iis ipsis tamen erroris convincuntur, *ibid.* Solum Lucæ Evangelium admittebant, 190, 202. Idque decurtatum, 192, not. Totum tamen gloriabantur se habere Evangelium, quomodo, *ibid.* not., Abrahæ saluti contradicentes, refelluntur, 256.

Marcosii veteratoriis magistri artibus eruditi, quanam vitiorum ac errorum colluvie orbem infecerunt, LI. Cœptum ab Asia malum quomodo, et quasnam postea regiones subiit, *ibid.* XCV. Ne latius serperet, scribit adversus Gnosticos Irenæus, *ibid.* Eorum libido et insana superbia, 64. Omnia sibi licere putant, *ibid.* Mulieres Lugdunenses seducunt, 65. Marcosiorum errores et ineptiæ, LI et seqq. Ritus profani, L, LII. Hypothesis de mundi hujus creatione ad imaginem invisibilium facta, 84 seqq. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse blasphemant, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum nemini notum fuisse, ex Scripturis probare nituntur, 99, 91. Eorum de Jesu Christo litteras discente somnia, 91 et not. Ab iis sacramenta Ecclesiæ, quomodo contaminata et eversa, L, LII. Eorum redemptio quid, et quæ ejus virtus, 64 et not., 65, 93, LII. Ab impuris ethnicorum et Platonicorum initiamentis manavit, LIII. Orationes quibus divino judicio sistendi utebantur, 64, 65. Cur in suis sacris Hebraica, Chaldaica et Syriaca vocabula aliis omnibus anteponebant, LIII. Plura Moysis loca in suam hypothesim detorquebant, 86 seqq. Variis Evangelii locis abutebantur, 92, 93. Apocryphas et spurias scripturas confinxerunt, 91. Marcosiorum insania ridenda simul et plangenda, 83. In eorum hypothesi explicanda cur diutius immoratus est Irenæus, XCVI.

MARCUS evangelista Petri discipulus et interpres, 174, 187. Quo tempore scripserit, utrum post Petri et Pauli interitum, an excessum tantum e Roma 174, not.

MARCUS Memphitanus, quis, LI. Gnosticorum errores in Hispaniis spargit, *ibid.*

MARCUS hæresiarcha, quis et qualis, 59, 60, seqq. Sectæ ejus initia, quo anno, *ibid.* Colorbasicæ Siges vulva et conceptaculum, ipsique unigenitus, 65 et not. Ad eum sublimissima quaternitas descendit, 66. Ejus hypothesis, *ibid.* seqq. Valentinianorum systema sub nominum et litterarum involucris exhibet, *ibid.* XXXVIII. Pythagoricam quaternitatem velut genesim et matrem omnium induxit, 135. Ab ejus discipulis, non ab ipso, pravis erroribus infectæ Rhodanenses regiones, juxta Irenæum, LI. Dæmonem paredrum habebat, 61. Anaxilai ludicra cum magorum versutia conjungebat, 60. Philtris ad corrumpendas mulieres utebatur, 63. Ditiores præsertim et elegantiores seducebat corrumpebatque, 59, 61, 62. Vanam prophetiæ doni spem eis injiciebat, 61, 62. Vinum Eucharisticum in verum sanguinem meris præstigiis convertere se fingit, 60, 61. Mulieribus consecrandæ Eucharistiæ munus committit, 69. Eum piæ et catholicæ mulieres exsecrantur, 62. Ejus deliria confutat Irenæus, 78 seqq. In eumdem objurgatoria senioris cujusdam carmina, 80.

MARIAM Aaronis sororem Deus percutiens lepra, non severi judicis, sed patris instar castigavit, 348. Cur sola pœnas dedit, *ibid.*

Ex Maria et Joseph natum Jesum in eumque descendisse Christum Gnostici mentiebantur, 189. Refelluntur, 212 seqq. Per Mariam, ad modum aquæ per tubum, Jesum pertransfisse Gnostici asserebant, 189. De Maria Virgine Christus natus, 217. Ex Maria Verbum exsistit, 218. Ex Maria natus Christus Jesus, Filius unus Dei est, 196, 205. Maria Virgo vere Dei genitrix, 213. In eam simpliciter non descendit Christus, sed carnem veram ex ea assumpsit, 218 seqq. In virginitate manens concepit, 216. In Mariæ partu impleta est promissio Davidi facta, 217. Maria vera salutis nostræ mediatrix secundaria ab Irenæo recte et catholice dicta et agnita, CXXXV seqq. De salute nostra in cœlo sollicita, preces pro nobis fundit, CXXVI. Hujus præsidium, nulla Christo facta injuria, implorare licere, fateatur Grabius necesse est, *ibid.* Nostras preces ab ea cæterisque sanctis in cœlo degentibus audiri et percipi, Ecclesia semper credidit, *ibid.* Vana Grabii cæterorumque Protestantium argumenta confutantur, *ibid.* seqq. Maria miraculum a Filio in nuptiis Cana obtinere volens, nullius imperfectionis moralis rea, CXXXVII. Contrarium ex Irenæo inferre perperam nititur Grabius, *ibid.* Maria Virgo comparatur cum Eva, et ei opponitur quomodo, 220 et not. 316. Maria Virgo Evæ virgini fit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 316. Per obedientiam causa facta est salutis, 220, et not.

Martyres veri in Ecclesia sola catholica, cur, 272. In martyribus Spiritus sanctus vincit, 302. Martyres secundum quid contemnunt mortem, 302. A Christo ipso remunerandi, 210. Martyrum animas, singulari prærogativa, statim in cœlum recipi existimat Irenæus, CXLVII. Secus de aliis justorum animabus sentit, CLXI seq. In martyrum album quanta cautione olim nomen alicujus a majoribus nostris referebatur, XCI.

Martyres Lugdunenses et Viennenses, Vide *Lugdunenses, Viennenses.*

Martyria quando primum in Galliis visa, 49, not. LXXXIII.

Martyrium quid, et quotuplex martyrum genus, juxta Basilidem, 349 seqq. Pœna præcedentis peccati, aut voluntatis peccandi, ex eodem; quomodo, *ibid.* Martyrium, optimum veritatis creditæ et prædicatæ indicium in apostolis, 198.

Masculis a Deo acris et vehementior ad generis perpetuitatem ingenerata cupiditas, juxta Epiphanem et Carpocratem, 351.

Mater plorans, mundi creationis causa, juxta Valentinianos, 224. Mater Valentinianorum, Achamoth, 21. Mater Valentinianorum, Leto, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, *ibid.*

Materia æterna et a nullo producta, a Platonicis quibusdam tanquam malorum radix invecta, XXXI. Materiæ a Deo vix motrix impressa, ipsa ex anima mundi eaque non statim perfecta juxta Platonicos; quo sensu a Platone intellectus vocata, XLI. Quo sensu necessitas seu erratica causa, *ibid.* Materia quæ videri et tangi potest, hujus universi corpus est, juxta Platonem, XL. Hoc post animam natum effutiebat, XLI. Ex materia subjecta omnia a Deo

condita, primi ante Valentinianos dixerunt Anaxagoras, Empedocles et Plato, 134. De materia informi et infinita quæcunque effutiebat Plato, quomodo ad Enthymesin suam Valentiniani accommodarunt, XLI. Materiæ substantia, unde orta, secundum Valentinianos, 10. Ex labe et ignorantia orta, 143. Materiæ, ex qua mundus hic conflatus est, essentiam ex Achamothæ perturbationibus ortam dicebant, 19. Quomodo id explicabant, 22. Materia cur incorporea dicatur, 22 et not. Duplex ex ea fit substantia, bona, et mala, *ibid.* Malorum omnium seminarium, ex Valentino quomodo, 334 seq. Materia universa igne consumenda; quando, 32, 160. Materiam ingenitam quidam asserentes, Deum vero solius formæ et qualitatis causam, refelluntur, 348. Materia rerum creatarum, virtute ac voluntate Dei condita, 127. Unde vero, et quemadmodum quæstio Deo committenda, 158. Ex passionibus Enthymeseos fieri non potuit, 141.

Materialis substantia, ex tribus Achamotæ affectibus conflata, 25, 160. Materiale nihil a Salvatore susceptum, secundum Valentinianos, 29. Materialia omnia necessario pereunt, secundum eosdem, 28, 29, 160. Materialia, sinistra manus dicta ab hæreticis; cur, 152.

Matrimonia promiscua justitiæ primo congrua, nonnisique per leges humanas ei oppositas prohibita, ex hæretico Epiphane, 331.

MATTHÆUM primum omnium scripsisse Evangelium, communis sententia, 174, not. Si consulatur Irenæus, maxima difficultas, *ibid.* Hebraice scripsit, 174. Id est Syro-Chaldaice, 189, not. Ad Judæos scripsit, cur, 347. Quo præcise anno adhuc incertum, 174, not. Matthæus Evangelium scribens, a Christi genealogia cur initium duxit, 347. Ejus Evangelium solum, idemque decurtatum a Cerinthianis admissum, LXIV.

MAXIMUS Tyrius ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.

Mediator hominum, Dei et hominis naturam debuit participare, cur, 211 et seqq.

Megaricæ sectæ auctor Euclides senior, XXII.

Membra Christi hominis sumus nos, 294.

MENANDER, quis, 100, 179, LVII. Ejus dogmata, 100, LVII seq. A quo immediate angelos emitti volebat, XXXVIII. Ab eo angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, cur, XXXI. Menander et Simon M. Gnosticorum principes, a quibus primam Ogdoada Valentiniani accepere, nonnisi unicam in Deo personam agnoscebant, XXXV, XXXVI.

Menandriani. A Menandrianis mendaciter venditata resurrectio mortuorum. Emendandi ergo Tertullianus et Eusebius, LVIII.

Mendaciis primos homines subvertit diabolus jam ab initio mendax, quomodo, 320.

Mens secunda, primus Deus male ab hominibus vocata, juxta Platonem, XLIII.

MENS, primogenitus Bythi, solus cum eo Pater et principium rerum omnium, XVII, XVIII.

Mens seu Nus, quid ex Irenæo, 129, 130. Mentis actionum ordo et series, ex eodem, 130. Mens, cogitatio, sensus et intentio mentis, non aliud quid præter animam sunt, 160. Mentis actiones, varia unius et ejusdem rei nomina, 130.

Mensium, dierum et anni divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

MERCURIO quodnam officium a Pythagora tributum, eamdem fabulam, quomodo recoxit Carpocrates, LXIV.

MERINTHUS quis, LXIV.

Mesopotamia et Osrhoena, an promiscue usurpantur ab auctoribus, LXXXV. Utriusque mores diversi, *ibid.* Mesopotamiæ Ecclesiæ utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, LXXXV. Mesopotamiæ proprie dictæ Ecclesiæ, an a Victore excommunicatæ, et cur, LXXXVI.

Metagogeus, Hori cognomen, 10, et not.

Metempsychosis, absurdum dogma rationi et fidei repugnans, 167 seq. An Plato primus ejus auctor, 167, not., LXI. Ab Ægyptiis primum excogitata, ad Græcos postea transiit, XXII. Metempsychosin ex Apostoli verbis probare nitebatur Basilides, 330. A Carpocratianis admissa, quomodo, 104.

Metricos, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, XVII. Ejus nomen a Spiritus sancti quanam proprietate in Scripturis significata Valentiniani derivabant, XXIX.

Metropator, Valentinianorum Demiurgi, seu mundi inferioris opificis nomen, 24.

Metropoliticum nullum jus in Galliis secundo Ecclesiæ sæculo, cur, LXXXIII.

Militares quinam dicti hæretici, LXXII. Eorum dogmata, LXXIII.

Millenariorum seu Chiliastarum erroris prima fundamenta jecit Cerinthus, quomodo, LXIV. Errori illi quænam occasionem præbuere, LXV. Quis etiam postea pluribus e SS. Patribus lapsus occasionem ministravit, *ibid.* Is error ab Irenæo propugnatus, qua ratione, CLXII, 330 seqq. Eum nedum excusare, sed et probare, Chiliastarumque ratiunculis calculum adjicere perperam nititur Grabius, *ibid.*

Miracula hæreticorum falsa, et meræ diaboli præstigiæ, 164 seq., CXXXIII seq. Miracula Ecclesiæ catholicæ vera et benefica, 164, 165, 166. Irenæi ætate adhuc communia, *ibid.* Dæmonum invocationibus et magicis artibus ascribi non possunt, *ibid.*

MITHRA, Deus intermedius Deum bonum inter et Deum malum exsistens, juxta Zoroastrum, XLII.

MIXIS, Valentinianorum Æon, Bythii conjux, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Mixis et Bythii nomina e Scripturis a Valentino corrasa, quomodo, XXIX.

MOCHI successorum, aliorumque Phœniciæ hierophantarum auditor Pythagoras, XXII.

Modimperator, quis veteribus, 63, not.

Momenta Dei non antevertenda, sed manus artificis exspectanda opportune omnia facientis, 286.

Monas. A Monade seu Monotete Platonicorum, cur μοναδικὴς γνώσεως auctor dictus Epiphanes, XLVIII.

MONOGENES, Valentinianorum Nu nomen, 8 et alibi passim. Principium omnium invisibilium, 188. Emittit Christum et Spiritum sanctum, cur, 11. Alterius longe sublimioris et perfectioris naturæ quam cæteri Æones, Patri supremo natura similis et æqualis, XXXV. An vero persona subsistens, a Patre distincta et eidem consubstantialis? Contrarium plura suadere videntur, *ibid.* et XXXVI. Monogeni nulla actio et affectio a Valentinianis ascripta, quæ personale quidpiam innuat, non ergo juxta eos persona a Patre distinctus, XXXV. Monogenes et Macaria, Valentinianorum Æones, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Eorum nomina e Scripturis corrasa, XXIX.

MONTANUS et Priscilla, prophetæ novi a Montanistis creduntur, 192, not. Damnati a martyribus Lugdunensibus, *ibid.*, LXXIX. Montano duce Cataphryges exorti, quo anno, LXXIX.

Montanistarum secta, cur Ecclesia Spiritus appellata, 192, not. Montanistæ propheticam gratiam Ecclesiæ catholicæ denegabant, sibi solis, seu potius pseudo-prophetis suis, donatam fuisse effutientes, *ibid.* Ab iis admissum Joannis Evangelium, sed a quibusdam decurtatum, *ibid.* Montanistis præproperas pacis litteras Eleutherusne, an Victor concessit, LXXIX, LXXX. Eædem, monente Praxea, revocatæ jam emissæ, *ibid.* Montanistæ an Marcosii pseudo-prophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur, 271 not.

Morbi et languores, inobedientiæ fructus, 311.

Morientium initium Adamus factus est, 220.

Mortem infert inobedientia Dei, idcirco protoparentes debitores mortis effecti, 320. Morti Adam factus obnoxius, ut misericordiam Dei consequeretur, 222. Mortis advocatos se præbent qui Adami salutem negant, 222. Mortis evacuatio, Adami salus est, cur, 222. Non dicitur juste absorpta, si Adam cui primum dominata est, non fuit liberatus, 223. Per Christum evacuata, 220, 222. Mors ipsa Christo Deo et homini testimonium perhibuit, 235. Quandonam vere victa erit, 308. Mors Christi quibusnam salus, quibusnam damnatio, 266. Mortem contemnunt martyres, secundum quid, 302. Per mortem in nobis resolutionem fieri cur Deus passus est, 295. Mortem meditari, Christiani munus est, 343.

Mortuorum non est Deus, sed viventium, cur, 232. Mortuorum Christus primogenitus, quomodo, 233. Mortuos Christus vivificat in ligno exaltatus a terra, 250. Mortui discipuli apud inferos per Christi passionem expergefacti, 259. Mortui in iisdem corporibus resurgent, sicut in iisdem corporibus surrexerunt, et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 308.

Mosaicæ legis typi præcipui commentis Valentinianorum accommodari non possunt, 150 seqq.

Moysis loca a Marcosiis in suam hypothesim detorta, 86 seqq. Moyses pastor irreprehensibilis, 263. Moyses per quadraginta dies a Deo eruditus, de quibus, 244. Moysi qui loquebatur et apparuit, is erat Verbum Dei, 236, 241, 253. Moyses Deum proprie non vidit, quid igitur, 256. Deus appellatus, quo sensu, 181. Per Moysen cur Deus nonnisi post diuturnum tempus legalia præcepta populo tradidit, 247. A Moyse Judaico populo quædam propter duritiam cervicis imposita, 245. Moyses et prophetæ unicum cœli et terræ Dominum ac Deum Patrem docent, 229 seqq. Nisi Moyses ab uno et eodem Patre afflatus fuisset, tam clare et tam frequenter de Filio Dei loqui non potuisset, 239. Filii Dei ubique passim meminit, ejusque adventum et passionem, passionisve circumstantias clarissime prænuntiavit, 229, 239. Moysis virga, incarna-

tionis Christi typus est, quomodo, 217. Nuptiæ, typus Verbi nuptiarum cum Ecclesia, 257. Assumens Æthiopissam uxorem, typus Christi Ecclesiam in gentibus perficientis, *ibid.* Moysis et Christi sermones, iidem, 229. Moyses a Christo excusatus ob libellum repudii, cur. 245. Moyses, prophetæ et Abraham, Christusque ipsa ex una substantia, quo sensu, 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Moyses et Elias cum Deo homine loculi sunt in altitudine montis, cur, 255. A Moyse lex inchoavit, et in Joannem desivit, 251.

Mulier ob transgressionem quot ærumnis obnoxia, 221. Mulier everrens domum et drachmam inveniens, superioris Sophiæ figura, ex Valentinianis, 39. Mulieres, ditiores præsertim et elegantiores, a Marco Mago seductæ et corruptæ, 59, 62. Mulieribus consecrandæ eucharistiæ munus a Marco Mago commissum, 66. Mulieres piæ et catholicæ Marcum Magum exsecrantur, 62. Mulieres quædam a Marco Mago corruptæ peccata sua, etiam occulta, confitentur in Ecclesia, eaque pœnitentia publica eluere student, 65, 65.

Mundum ex intellectu et necessitate, seu erratica causa compositum esse scribenti Platoni, quid exprimere animus erat, XLI. Mundus duplex juxta Platonicos, in utroque præter unam supereminentem causam dii alii multiplices, XXXIX. Mundus triplex Platonis, Epimenidis, etc., ipsissima est Valentini hypothesis, XXV. Mundus Platonicorum intelligibilis, quid contineat, *ibid.* et seq. Idem re ac Pleroma Valentinianorum. *ibid.* Mundus idealis quid continebat, juxta Platonem, XLIII. Mundus hic inferior ad illius Archetypi exemplum ab angelis efformatus, juxta eumdem; hæc omnia in suam hypothesin quomodo transtulerunt Valentiniani, *ibid.* Mundi anima, quid juxta Platonicos, XL, XLI. Undenam ab eis decerptum quidquid de ea effutiebant, XL. Ea ante corpus universi creata, cur, XLI. Non statim perfecta et numeris omnibus absoluta, XLI. Intellectus a Platone cur vocata. Sub necessitatis etiam nomine æque ac materia intelligi poterat, *ibid.* Mundi principium, Dei bonitas, juxta Platonem, 224. Mundi opifex bonus est, secundum Platonem, 224, not. In hoc Gnosticis religiosior, *ibid.* Mundi opifex non primus Deus, juxta Numenium, quis ergo juxta eumdem, ex sententia Platonis, XLIII. Circa mundi conditorem et originem varii hæreticorum errores, 316. Mundum ab angelis esse factum, primus dixit Simon Magus, 99, 126. Ab angelis inferioribus conditus, ex Basilide. 101. Ex Carpocratianis, 103. Ab inferiori virtute conditus, ex Cerintho, 103. Ab angelis factus, ex Menandro, 100. A quo, ex Barbeliotis, 108. Mundus per Verbum non creatus secundum Marcionem et Gnosticos quosdam, 188. Per quem igitur secundum eosdem, *ibid.* Mundi fabricatio non prioribus angelis, sed posterioribus tantum a Valentinianis et Gnosticis ascripta, XXXIX. Mundum hunc ad Pleromatis imaginem effictum dicentes Valentiniani e Platonicis fontibus hauserunt, XLIII. Mundus, quandiu a Demiurgo administrabitur, ex Valentinianis, 34. 35. Ejus creatio ad imaginem invisibilium facta, ex Marcosiis, 84 seqq. Mundi substantiam a semetipsa floruisse et esse ex se natam quidam dicentes, valide refelluntur, 316, 317. Mundus labis et ignorantiæ fructus esse non potest, 119. Mundi hujus creator, unus Deus, Pater Domini nostri, 183 seqq., 229 seqq., 233 seq. Mundi conditorem unum esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Mundus ab eodem Deo factus, a quo et mente conceptus, 119 seq. Mundus a Deo creatus sola sua voluntate ac virtute, quæ subjectæ materiæ loco fuerunt, 127. Inscio aut nolente Deo Patre condi non potuit, 117. Si sciente ac volente Deo Patre conditus fuerit, hic solus ejus auctor dici potest, *ibid.* seq. Mundum in iis quæ continentur a Patre, alii ab ipso condere non potuerunt, 120 et seqq. Mundus hic per Verbum factus est voluntate Patris, non per angelos, neque per apostasiam, defectionem, aut ignorantiam, 315. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit, 98, 315. Mundi non est conditor Deus, si materia sit ingenita, 348. Mundum hunc qui regit Deus, justus simul et bonus esse debet, 223, 224. Mundum hunc Dei providentia dirigi ipsimet ethnici confessi sunt, 223. Mundi infiniti consequuntur ex deorum pluralitate. 117. Mundi finem quænam præcedent, 323, 324. Mundus in resurrectione non penitus exterminandus, juxta Irenæum, 336. Mundi deliciæ sæculariaque oblectamenta a Christo damnata, 229. Mundum si judicat Christus, discernique inter bonos et malos, judicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 345.

Mysteria divina quomodo inquirenda, 136. Ea temere scrutati hæretici, nihilque Deo reservare volentes, misere pereunt, 137.

N

Narbonensem provinciam sub ditione senatus regebat proconsul, LXXXII. Ad hanc pertinebat Vienna, *ibid.*

Narcissus Hierosolymitanus et Theophilus Cæsariensis synodo Palæstinæ adversus Asiaticos præfuere, LXXXIV.

Naturæ totius fons, quaternarius numerus juxta Pythagoricos, XXVII, XXVIII. Secundum naturam filii Dei sunt omnes, non omnes secundum fidem et obedientiam, 288 Naturæ infirmitatem in Deum qui refundunt, augmenti ac perfectionis impatientes, rationi adversantur, 285. Naturæ humanæ quædam sunt necessaria, quædam autem simpliciter naturalia, juxta Isidorum hæreticum, 332.

Nauclerus et nauta, cur Marcion appellatus, LXVII.

Necessitati servire non potest Deus, cur, 121.

Necessitatem omnem, quæ alterius volendi potestatem adimeret, ab humana voluntate procul excludit Irenæus, CLVII seqq.

Necromantia, vide *Getica Magia.*

Nicolaus unus e septem diaconis, an propudiosæ sui nominis sectæ primus auctor, LXVI, LXVII. Quænam lapsus occasio fuit, juxta Epiphanium, LXVII.

Nicolaitæ, Dei ipsius ore damnati, LXVII. Nomen cito exstinctum, *ibid.* Quænam eorum dogmata, *ibid.*, 105. Primine, Gnostici appellati, *ibid.* Nicolaitarum errores in assignando rerum visibilium principio, 188. Refelluntur, *ibid.* Eorum errores circa Christum, *ibid.* Adversus Nicolaitarum errores Evangelium a Joanne scriptum, *ibid.* Nicolaitæ, surculus Gnosticorum, *ibid.* A Nicolaitis prognati Stratiotici, Phibionitæ et Levitæ, tres in una et eadem secta hominum classes, juxta Epiphanium, LXXII. Eorum dogmata, quæ, LXXIII.

Nicotheus, unus e philosophis antiquis, quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, XXII.

Noe incircumcisus carne Deo placuit, 246. Sub Noe testamentum a Deo datum, 191. Noe temporibus homines improbi fructificare non poterant, cur, 279. Per Noe arcam baptismus significatus, 279 not. Noe in divinæ legationis munere ad libidinosos angelos Enocho successisse, credidit Tertullianus; unde hausit errorem, 246 not.

Noetarcha, quo sensu vocabatur intelligibile principium, solo Monopatore Deo inferius, ab Ægyptiis admissum, XXVI. Idem ac Nus Valentinianorum, *ibid.*

Nomen insigne, quod, 69 et not. Nomina varia Dei, quæ in Scripturis leguntur, unius et ejusdem Dei appellationes, 170 seq.

Notaricon, quid Judæis, 149 not.

Numeri, rerum omnia principia, ex Pythagoricis, 134 et not. Numerus omnis, juxta Pythagoreos, par aut impar; ille imperfectus, hic altero præstantior, cur, XXVIII. Prior masculus, alter femina; conflatus ex utroque, masculo-femina cur appellatus, *ibid.* Numerus insignis quis, 72. Numerus quaternarius, totius naturæ fons juxta Pythagoricos, XXVII, XXVIII. Numerus omnis appellatus XXVIII. Numerus denarius quomodo in sese, juxta Pythagoreos, numerum omnem comprehendit, *ibid.* Ad numeros omnia revocare, a Pythagoricis accepere Valentiniani, 134 seq. Numeri quinarii nulla a Valentinianis habita ratio, 151 seq. A numeris, litteris et syllabis Græcis vana ducunt argumenta hæretici, 149 seqq., 158. Ex numeris, litteris et syllabis argumenta petita, infirma, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Numerorum rationes curiosius inquirere, vanum et periculosum, 154 seqq. Numeri ex regula, non regula ex numeris, 153.

Numeri digitis manuum a veteribus indicati, 82 et not., 152 not.

Nummularios e templo cur projecit Christus, qui venerat adimplere legem, 229, 230.

Nuptiæ, a Satana ex Saturnino, 101. A Tatiano ejusque discipulis damnatæ, 107.

Nus quid, secundum Gnosticos, 188. Nus Valentinianorum, quis, 5. Bytho Patri similis et æqualis, *ibid.* Solus capit magnitudinem Patris, *ibid.* 7. Aliis exponere cogitantem Sige prohibet, 8. Rerum omnium principium et Pater, 5, 40, 41. Logon et Zoen emittit, 6. Intra Patrem tantum emissus, nec re aut persona a Patre distinctus, XXXVI. Alterius longe sublimioris ac perfectioris naturæ, quam cæteri Æones; divinam eam fuisse extra dubium est, XXXV. Non vero persona subsistens, a Patre distincta, et eidem consubstantialis, *ibid.* et XXXVI. Angelos sibi subjectos habebat, XXXIX. Nus Dei Patris, Logos, 139. Ipse est Ægyptiorum, Chaldaicorum et Platonicorum Nus, XXVI. Ipse noetarcha ab Ægyptiis admissus, XXVI. Nus a Deo emitti non potest, 131 seq. Nus et Alethia a Bytho et Ennœa emitti non potuerunt, 129 seq. Nus Valentinianorum ignorantiæ obnoxius, si ad hujus imaginem conditus Demiurgus, 123 seqq.

Nus quomodo ab Irenæo definitur, 129, 130.

O

Obedire. Non obedire Deo, mors hominis; obedire au-

tem, vita ejus : utriusque discrimen in libera hominis potestate positum a Deo, 285.

Obedientia filiorumque pietas major, quam servorum, 242. Obedientiam a Judæis Deus exigebat, non sacrificia, 249. Obedientia Virginis Mariæ, Evæ inobedientiæ opposita, 219, 220, 316.

Oblationum genus a Deo non reprobatum, sed species immutata, 250. Oblatio Ecclesiæ a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, *ibid.* Oblationes et preces ubi recipiantur, templum est et altare in cœlis, 252.

Oblivionis poculo, quo potari animas corpus subeuntes finxit Plato, quid, 167.

Oceanus. Ab Oceano et Theti orti dii omnes, ex Homero, 133. Ultra Oceanum populos nullos agnoscebant antiqui, 156, not.

In Occidente quatuor prioribus sæculis, solis episcopis credita sermonis administratio, XCVIII. Occidentales inter et Orientales nulla Irenæi ætate de jejunio antepaschali, aut jejuniorum numero controversia, LXXXVIII. De quibus igitur, *ibid.* et seqq. Vide.

Ogdoas Valentinianorum primigena, ex duplici tetrade constans, radix et substantia omnium, quomodo, XVII, 6. Ejus nomina et perfectiones, *ibid.* Cur a quatuor duntaxat masculis nomen sortiebatur, XXVIII, XXXIV. Ogdoadis conjugationem u timam undenam mutuati Valentiniani, XXVII. Ogdoas prima Valentinianorum, quibus Joannis Evangelii locis significata, secundum eos, 40 seqq. Confutantur eorum commenta, 45 seqq. Ogdoadis primæ Æonum natura, quæ juxta Colorbasum, XXXV. Ogdoas prima Gnosticorum stare non potest, 129. Ogdoas secunda, quæ, 16 et not., 24. Ogdoas, matris Achamoth nomen, 23. *De Ogdoade* scriptus ab Irenæo libet, qua occasione, CV, 339.

Omnia, omne, Jesu Valentinianorum cognomen. Vide *Jesus Valentinianorum*

Omnipotentia Dei neminem latere potest, 122.

Oneiropompi dæmones, qui, 61, not.

Opera nulla ex se naturaque sua bona, ex Simone Mago, 100. Opera bona ad salutem inutilia, ex eodem Mago, *ibid* Catholicis necessaria, sibi inutilia dicebant Valentiniani, 29, 31, 139.

Opera. Absque operibus justitiæ vocatio non sufficit, 279, 280. Secundum opera justi soli filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 288 et seqq. A malis operibus non tantum abstinere, sed etiam a concupiscentiis, adimpletio legis est, 242. Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet Christus, 165.

Operationes omnes indifferentes ex Basilidianis, 102.

Ophitæ undenam dicti Gnostici quidam. An a Sethianis distincti, LXXIV. Commenta eorum, et unde petita, *ibid.* et seqq., 108, not., 110 et not. Ophitæ et Sethiani Enthymesin suam in secundarium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes in hoc Platonicis stolidiores, XLII. Adversus Ophitarum impurorum hæresiarchiam decertans Irenæus, quid censuit de serpentis cum muliere colloquio, 314.

Orationum perseverantia et fortitudo fidei significantur per calcholibanum in camino succensum, 256.

Ordinationis sacramentum quibus sacrilegiis a Marco et discipulis contaminatum, L.

Per Orientis et Asiæ provincias, a quibus propagata Valentiniana hæresis, XIV.

Orientales Ecclesiæ quibus motibus agitatæ M. Aurelii tempore, LXXIX. Ea de re consulti Lugdunenses et Vienneuses, *ibid.* Orientalium ab Occidentalibus Ecclesiis quanta dissensio Victoris ætate, LXXXVI. Orientalibus et Occidentalibus dissidentibus Ecclesiis funestum schismatis malum avertit Irenæus, LXXXVI, LXXXVII, XC. Orientalibus Ecclesiis Victor papa pacem restituit, Irenæi argumentis victus, XC. Inter Orientales et Occidentales nulla Irenæi ætate de jejunio antepaschali, aut jejuniorum numero controversia, LXXXVIII. De quibus igitur, *ib.* et seqq.

Origenes ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.

Originale peccatum, serpentis plaga; ab eo homines minime liberandi, nisi per fidem in Christum, 230. Originalis peccati labe maculatos nasci homines agnovit Irenæus, CLVIII seq. De originali peccato Irenæi testimonium a divo Augustino contra Julianum adoptatum, 230 not.

Oromazes, Deus bonorum opifex, juxta Zoroastrum magum, XXX. A quo etiam alii, 30 dii conditi, *ibid.* Is e purissima luce genitus, diis bonis ortum dedit, XLII.

Oseas. Ab Osea uxor fornicaria cur assumpta, 257. Ab Osea et Moyse uxor assumpta, vocationis gentium figura, quomodo, 257.

Osiris quo sensu vocatur ab Ægyptiis principium solo Monopatore Deo inferius, XXVI.

Osrhoena et Mesopotamia, an promiscue usurpentur ab auctoribus, LXXXV. Utriusque mores diversi, *ibid.* Osrhoenæ Ecclesiæ, Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, LXXXV.

Ovis amissæ parabola insane abutuntur Marcosii, 80 seqq.

P

Palæstini. Ad Palæstinos per quem philosophia devenit, XXII.

Palæstinæ synodo adversus Asiaticos quinam præfuere, LXXXIV.

Palmas Ponticæ synodo adversus Asiaticos præfuit, LXXXIV.

Pandora Hesiodi, Salvator est Valentinianorum, 134, 146. Pandoræ Sophistæ, Gnostici, 229, not.

Panis communis jam non est eucharistia post invocationem, 231, CXL seqq, CXLII seqq., 293 seq. Panem et calicem proprium corpus et sanguinem suum Christus confessus est, 249, 270, 291, CXLV.

Papias, Joannis discipulus, a quo Irenæus institutus, LXXVIII. Spuriis traditionibus nimium indulgens, erroris plerisque post ipsum scriptoribus ecclesiasticis ansam præbuit. 333, not Quot libros conscripsit, *ibid.* In Millenariorum errorem cum incidisset, pluribus postmodum e SS. Patribus lapsus occasionem ministravit, LXV.

Parabolis abutuntur Gnostici, ad alterum Deum inducendum, 126. Parabolis de ove drachmaque amissa quam insane abuterentur Marcosii, 80 seqq. Parabolæ obscuræ et ambiguæ, obscuris et ambiguis non solvuntur, 155. Parabola vineæ malis colonis locatæ explicatur, 277 et seqq. Parabola operariorum in vineam diversis horis missorum, quid significat, 280.

Paracletus a Domino promissus, 208. Cur a Deo super terram missus, *ibid.* Paracletus, Valentinianorum Æon. Hominis et Ecclesiæ proles, 6. Ejus conjux, *ibid.* Ejus nomen a Spiritus sancti quanam proprietate in Scripturis significata Valentiniani derivabant, XXIX.

Paracletus, Salvatoris Valentinianorum nomen, 21.

Paradisus supra tertium cœlum exsistens, 25. Virtute archangelus quartus a Valentinianis dictus, *ib.* In eo versatus Adam, *ibid.* E paradiso Adam expulsus, mortique factus obnoxius, Dei misericordia, 222. In paradisum unde homo ejectus est, Henochum cum Elia translatum fuisse, Irenæi sententia : a quibus didicit, 246 not.

Parasceve, cœna pura dicitur, 71 et not. Parasceves ante solis occasum jejunium solvere, nullis olim licitum, LXXXVII.

Parchor prophetæ expositionum auctor Isidorus hæreticus, 352.

Parkeri, in Cantuariensem sedem intrusi, ordinatio ludicra et invalida, CXVII. Hinc nullæ apud hodiernos Anglos veræ ac legitimæ ordinationes, *ibid.*

Paredri dæmones, qui, 61 not. Singulis adsunt hominibus, ex Isidoro, 352.

Partus spiritalis Achamothæ, quid, 23, 160.

Paschæ dies, idem qui crucifixionis dies juxta Tertullianum, LXXXVII. Pascha ter a Christo celebratum post baptismum, 147 seq. Ab eodem manducatum pridie quam pateretur, *ibid.* De Paschatis celebrandi die primis Ecclesiæ temporibus inter Anicetum et Polycarpum orta controversia, pacem inter eos cæterosque fideles non scidit, 341, LXXXV seq. De Paschate celebrando Romanam inter et Asianas Ecclesias orta controversia, *ibid.* Quænam Galliæ Ecclesiarum sententia, LXXXVI. Paschalis festivitatis tempore eucharistiam ad alios episcopos eulogiarum nomine transmittendi mos erat, isque inter episcopos promiscuus, 341, not. *De Pascha* librum scripsit Irenæus, 342. De Paschate celebr. vid. *Romani, Asiani.*

Paschasium Radbertum primum catholici dogmatis de præsentia reali Christi corporis et sanguinis in eucharistia auctorem fuisse, vanissimum Albertini et Claudii commentum, a Grabio confutatum, CI seq.

Passio Christi, quomodo præfigurata, 261. Ut a prophetis prænuntiata, sic et impleta, 194. Circumstantiæ a prophetis prænuntiatæ, 273 seq., 277. Soli Domino nostro Jesu Christo conveniunt, 275. Passionis Christi Domini fructus et effectus, 145. Passio Christi, expergefactio mortuorum. discipulorum apud inferos, 259. Per passionem suam Christus et Patrem unum eumdemque Creatorem quem offendimus et semetipsum manifestum fecit, 313. Passionem Domini, extensionis Christi supra Horum typum esse Gnostici dicentes refelluntur, 277. Passio a Verbo seu Logo cœpit, secundum quosdam Valentinianos, 139. Passio Christi Domini, novissimi Æonis passionis figura, ex Valentinianis, 36, 144. Passionis Sophiæ figura, hæmorrhoissæ morbus, ex Valentinianis, 15. 144, 148. Confutatur hæc fabula, 149.

Passiones et affectiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniani, 150, 151, 152, 157, 158. Passio si quæ Dei Verbum afficiat et Patrem afficiet; cur, 159 seq. Passionis Sophiæ typum esse non posse Judæ proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 145. Passio Æonem afficere non potuit, 141 seq. Passio et ignorantia, nulla in Sophia Dei esse potuit, 139, 140. Passioni obnoxium universum Pleroma, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seq. Passiones in Enthymesi separata esse non potuerunt, 141. Separari ab ea non potuerunt, ut fierent materiæ substantia, 141.

Pastor Hermæ, ut liber Canonicus non ab Irenæo solo citatus, 253 not., cix.

Pastores pii ac veri in Ecclesia sola catholica, ab apostolis successionem ducentes, a quibus veritas et germana Scripturarum expositio quærenda, 263, cxv seqq. A pastoribus malis recedendum, piis vero apostolorum successoribus adhærendum, 262. Quinam ii, 263, cxvi. Pastores iniqui, ac superbientes, a Verbo redarguendi, 262.

Pater Domini, et fabricator mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Ab altero Patre Christum Dominum, ab alio autem Deo prophetas Marcionitæ dicentes refutantur, 276. Patrem alterum, præter unicum cœli et terræ Creatorem, Deum Christi D. Patrem excogitantes Gnostici, refelluntur, 180 seqq., 228 seqq., 241 seqq, 271, 316 seq. Pater si quis est præter mundi creatorem, infirmus sit aut invidus necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit, 297. Patris supremi a mundi opifice, eadem Gnosticis et Valentinianis distinctio ac separatio, xxi. A Patre ipso et a Mente Patris Valentinianos Verbum et Sapientiam separasse, non a verosimili abhorrens, xxxvii. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.* et xxxviii. A Deo Patre Logos et cæteri ex eo prognati Æones re et natura distincti, non meræ virtutum quæ semper sint cum Deo appellationes, xxxvii et seqq. Pater supremus et Æones, Salvatoris imperio omnia subjiciunt, ut in ipso omnia conderentur, 21. Pater supremus modo conjugii vinculo copulatus, modo supra marem et feminam, 10. Pater omnium dictus Valentinianorum Nus, 5. Pater, Demiurgi Valentinianorum nomen, 24. Patrem supremum ante Christi adventum omnibus ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marcosii, 90. Dei Patris inquisitio perturbationem Æoni inferre non potuit, 141, 142. Deus Pater passioni obnoxius, si Verbum eidem obnoxium, 159 seq. In Patrem recurrunt eadem quæ in Demiurgo vituperant hæretici, 121 seq. Pater a Gnosticis excogitatus, Deus esse non potest, 252. Gratis effictus, 126. Ejus nullum in Scripturis vestigium, 155. Patris alterius typus et imago Deus esse non potest, 252. Contradicentes Gnostici refelluntur, *ibid.* Patrem alterum, et quidem incognitum, Gnostici e Christi verbis temere eruunt, 256. Patrem alium supra Deum qui fingunt, insani, 252.

Pater unus est et idem qui creavit et perfecit nos, 312. Patris voluntate mundus hic per Verbum factus est, non per angelos, neque per apostasiam defectionem, aut ignorantiam, 315. Pater nullius supra Demiurgum, Deum unum, creatorem omnium, 311, 312. Pater alter minime recipiendus, præter eum qui a Filio revelatur; isque cœli et terræ creator, non vero pseudo-Pater a Gnosticis adinventus, 254. Patrem qui alium præter Deum creatorem adinvenisse putant, Scripturas nesciunt, et errant, 252. Pater quem Christus suum confessus est, Deus unus et idem super omnia, conditor et rector, *ibid.* Non Patris alterius, præter Deum unum, Christus Deus, simulque verus homo Filius est, 270, 271. Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admistione loqueretur, nonnisi absurde asseri potest, 276. Pater, Deus ac Dominus appellatus a Spiritu sancto, 180. Patrem unicum, cœli ac terræ Deum ac Dominum Moyses et prophetæ docent, 229 seqq. Pater Christi Christusque ipse Abrahæ haud incogniti, a quo didicerat, 253. Patrem suum Christus Deum solum creatorem omnium esse docet manifeste et sine parabolis, 229 seqq. Pater idem qui a lege annuntiatus, a Christo traditus, 238, 240 seqq., 277, 280, 288. Pater Christi, Deus unus, omnia Verbo fecit et sapientia adornavit, 253. Patrem unum et eumdem, semetipsumque Christus per passionem suam manifestum fecit, 315. Patrem ignorare non potuerunt apostoli, 199. Unum Patrem, cœli et terræ conditorem, a lege celebratum annuntiaverunt, 183 seqq. Pater Verbum suum portat, Verbumque portatum a Patre præstat vitam aut spiritum rebus creatis omnibus, quemadmodum vult Pater, et prout unicuique earum convenit, 315. Patris Christi Domini providentia omnia constant, et jussu administrantur, 280. Ejus providentia Verbum una cum Plasmate semper fuit, 233. Cum Patre Christus unus vivorum est Deus, qui Moysi locutus est, et prophetis manifestatus, 252. Ab eodem Patre creatore omnium missi prophetæ, a quo et Christus, 274 seqq., 324 seq.

A Patre Christus Spiritu sancto unctus, 184. Propter quid, 185. A Patre incarnatio Filii promissa, 185. Pater unus rex et Dominus omnium, præparans ab initio nuptias Filio suo, 279 seqq. A Patre descendit Filius, 209. Juxta Patris beneplacitum peractum Incarnationis mysterium, 220. Pater omnium Deus Filii sui Incarnationem operatus est, et novam generationem ostendit, 295. Verbum suum visibile effecit per Incarnationem, 184. Propter omnes omnino homines misit Filium, tum eos qui in eum ab initio crediderant, tum eos qui deinceps crediturі erant, 259. Super omnia et Christi caput est, 315. Omnia sua Christo tradidit, 253. Christo Deo et homini testimonium reddit, 235. Patri invisibili homo per incarnationem consimilis factus est per visibile Verbum, 313. Ut Patri pretiosus homo fieret, Verbum incarnatum hominem sibimetipsi assimilavit, 312, 313. A Patre mundi conditore Christus si non venisset, serpentem sibi vincendum non suscepisset, 318. Pater benedictionem escæ et gratiam potus in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, 189. A Patre quidquid prædictum per prophetas, Christus in fine perfecit, ejus voluntati ministrans, 324. Pater cognoscendus per Salvatorem, 204. Patrem in Filio viderunt omnes, non omnes crediderunt, 234. Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse Judæi putantes, a Deo quoque defecerunt, 256. Patris per Verbum manifestatio videntibus vitam præstat, 255. Pater diligendus, credendum Filio, 233, 234. A Patre acceptum Spiritum sanctum Dominus donavit hominibus, 208. Patris imaginem homo accipit per Spiritum sanctum, *ibid.* Patris qui in cœlis est, Christique notitia caret, qui Spiritum sanctum in se non habet, 346. Patrem intuitive a Spiritu præparatus homo videbit, 254 et not. Pater omnium sapiens dici non potest, si judicandi potestate careat, 224. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum justos ascensuros esse, undenam probat Irenæus, 337. Patri subjecta erunt omnia in fine mundi, *ibid.*

Pater cum Filio, Deus ac Dominus a prophetis et apostolis appellatus, et præter eum nulla alia res, 183. Pater et Filius unus et idem Deus, 184, 266. Pater et Verbum non alius et alius Deus, sed una et eadem natura et substantia, juxta Irenæum, cxxviii seqq. Pater unus Deus, et Verbum unum, et unus Spiritus in omnibus, et una salus credentibus in eum, 235. Pater Verbum et Spiritus sanctus, Deus unus factor cœli et terræ, et utriusque legis auctor, juxta Irenæum, cxxix. A Patre generatio principalis, 190, 191. Apud Patrem Filius semper exsistens, 209, 245, 255. In Patris sinu Filius est, 189. Pater in Filio, 199. Pater in Filio, et Filius in Patre, 180. Cum Patre semper et ab æterno exstitit Verbum et Spiritus sanctus, 253, cxxviii seq. Pater Verbum alloquebatur, cum dixit : *Faciamus hominem*, etc., 312. Pater æternus communicat in omnibus Filio, 158. Patris est proprium nomen Filii, 249. Pater incomprehensibilis et invisibilis dictus, 189, 253 seqq. Patrem invisibilem semper mansisse cur tam sollicite inculcat Irenæus, cxxxi et seqq. Pater omnia operans in omnibus, invisibilis quidem et inenarrabilis, incognitus nequaquam, 255 seqq. Pater, ab initio revelante Filio, nunquam non cognitus, 255. Pater, invisibile Filii; Patris visibile, Filius, 254. Patris et Filii dispositiones quasnam pervulgavit Spiritus Dei, 272. Patris voluntas, ut Deus cognoscatur, 254. Sed revelante Filio, *ibid.* Ea quæ Patris sunt, Verbum solum enarrare potest, 292, 254. Pater nonnisi Verbo revelante cognosci potest, 254, 255. Pater omnibus, a quibus vult cognosci, revelatur per Verbum suum, 163, 199, 255, 414. Sine Patris beneplacito Filius cognosci non potest, 254. Pater Filium revelavit, ut per eum et ipse notus fiat omnibus, et credentes salvi fiant, *ibid.* Pater notum facit Filium, Filius vero Patrem, 189. In Patre agnitio Filii, et per Filium revelata, 255. Patris agnitio est Filii manifestatio, 254. Patris agnitionem Filium, et agnitionem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, cxxxi. Pater per Filium adoptive visus est, 254. Patrem et Filium nullatenus cognosci posse Christus non docuit, alioquin supervacaneus adventus ejus, 254. Pater immensus est, 255. Patris immensi mensura, Filius, 251, cxxxi. Pater unxit Filium, 210. Pater mittit Filium, 254. Non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habentem, 278. Patri administrans Filius omnia perficit, 206, 234, 235, 236, 285. Patri ministrans, Verbum et Spiritus sanctus, quo sensu, 236, cxxxii seqq. Patris manus, per quas homo fit secundum Dei similitudinem, Filius et Spiritus, 236, 299. Pater Verbo præcipit, quomodo, 183. Patrem Verbo et Spiritui

sancto præcepisse ac jussisse, cur et quo sensu tam sæpe inculcet Irenæus, CXXXII seq.

Patribus Ecclesiæ veteribus quanta traditionis auctoritas, juxta Irenæum, CXIII, CXIV.

Patriarchas Deus propter illorum salutem elegit, ipse nullius indigens, 244. Patriarchis et justis lex non posita, 246, 247. Patriarcharum et prophetarum delicta quæ Scriptura non redarguit, ipsis minime exprobranda, sed typus in iis quærendus, 268 seq. Patriarchæ et prophetæ sub Veteri Testamento Christum disseminarunt, 261. Patriarchæ et nos ab eodem Dei Verbo electi, 281. Ex patriarcharum et prophetarum vaticiniis facilior evasit in Christum ab iis prænuntiatum fides, 259.

Patriarchicum jus in Galliis nullum secundo Ecclesiæ sæculo, LXXXIII.

Patricos, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 6, XVII. Ejus conjux, *ibid.* Nomen a Spiritus sancti proprietatibus in Scripturis significatis Valentiniani derivabant, XXIX.

Patripassianorum erroris, Valentinus quo sensu ab Athanasio factus reus, XXXVI.

Paulus, a quo Christus toto orbe annuntiatus est, per Benjamin significatus, 343. Paulus apostolus, pastor irreprehensibilis, 263. Ephesinæ Ecclesiæ fundator, 178. A Paulo apostolo convocati Miletum episcopi et presbyteri, non solum Ephesi, sed etiam reliquarum proximarum civitatum, 201, not. Quo anno Hierosolymam ascenderit, de libertate gentilium tractaturus, 200, 201, not. Non Paulo soli nota veritas, 200 seq. Paulus quæ sciebat, simpliciter docebat, 201. Pauli prædicatio, eadem ac cæterorum apostolorum, 197. Pauli doctrina, doctrina veritatis circa Deum unum Patrem Christi legisque conditorem, 289. Paulo apostolo quid revelatum de Christo, 197. Fide dignissimus est, *ibid.* Ab eo Deus quis annuntiatus, *ibid.*, 205. Pauli doctrina de Christo Jesu, 205, 207, 209 seq., 510 Pauli verba : *Primo quod animale, deinde quod spirituale ;* cur hoc ordine dicta, 306. Quo sensu dixit : *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt.* 302 et seqq., 308, 511. A Paulo apostolo præcepta quædam secundum ignorantiam concessa, 245 Ei hyperbata familiaria, 182. Pauli Epistolas curtat Marcion, 106, 198. Pauli Epistolas rejiciebant Ebionæi, 105. Ejus auctoritatem temere elevantes confutantur, 205. Pauli raptus probat res quasdam spirituales creatas esse in cœlis Demiurgo subditis, 162 seq. Ei kabbala prorsus ignota, XX. De Pauli prædicatione liber apocryphus, LIV. Pauli ad Hebræos Epistola ab Irenæo citata, CV. A Paulo didicit Lucas quod Scripturis mandavit, 201.

Pauperibus omnia distribuere, perfectio legis, 243.

Peccati originalis labe maculatos nasci homines agnovit Irenæus, CLVIII. Per peccatum vitam amissam, quomodo inveniet homo, 306 Peccatum a lege manifestatum, sed non ablatum, 211. Peccata Deus solus remittere potest, remittebat autem Christus, 314. Peccatum et mors per Christum evacuata, *ibid.*, 222. A peccato abstinendum, ut prosint sacrificia, 250. Propter peccatum subjectus homo potestatibus humanis, 321.

Peccator, vas diaboli, 220.

Pentateuchum trifariam distribuens Ptolemæus, hunc a supremo Deo sanctum non fuisse, quo ex principio eruebat, XLIX. Non Pentateuchus solus, sed et omnes Judæorum Scripturæ canonicæ in Græcum conversæ, ex Irenæo, CX.

Pentecostes tempore, et Dominico die non flectitur genu, ab apostolis hæc orta consuetudo, 342.

Perfectus apud Gnosticos, quis, 86. Perfectum hominem quænam constituunt, 299, 300 et not. Perfecti et spirituales quinam juxta Apostolum, 299, 300.

Perfectionis suæ ordinem statutum homo immutare non debet, 286.

Perpetuitas Ecclesiæ efficaciter probatur, CXVII. Grabius refellitur, potissimum ex Augustino, *ibid.* et CXXV et seqq. Perpetuitas Ecclesiæ Romanæ ex Augustino adversus Grabium et Protestantes, quomodo probatur, CXXV et seqq. Vide *Ecclesia.*

Persarum magos a Zoroastro institutos, a Chaldæis naturales disciplinas, imo et theologiam accepisse, haud improbabile, XXII.

Persecutiones justorum in Abel significatæ, a prophetis prædicatæ, in Christo perfectæ, 276. Persecutiones Ecclesiæ, variasque Christi operationes prænuntiarunt veteres prophetæ, ac in se præformarunt, 272 et seqq. Propter persecutionem Ecclesia primum debilitata, statim auget membra et integra fit, semper perseverans, 272. Persecutio Lugduni excitata, quo tempore, LXXIX. Viennæ pariter, *ibid.*

Perseverantia nostra in æternum, non ex natura nostra, sed ex Christi Verbi magnitudine, 294.

Personarum divinarum circumincessio ab Irenæo probata, quibus verbis, CXXXI. E personis divinis Verbum solum in veteri Testamento patriarchis et prophetis apparuisse, cur tam sollicite inculcet Irenæus, CXXXI et seqq. Personis tribus concurrentibus pervenit homo ad perfectum, 283.

Perturbationes Achamotæ, prima rerum omnium inferiorum materia, 19, 23 seqq.

Petrus Deum illum annuntiat, qui per prophetam Spiritum sanctum promiserat, 193. Petrus Deum unum, Patrem et Filium, qui et homo factus est, passus, et resurrexit, Judæis annuntiabat, 193, 194, 196. Ethnicos primum baptizavit, 199. Conturbat Ecclesiam occasione legalium, 200 et not.

Pharao, quo sensu a Deo excæcatus dicitur et induratus, 266, 267. Ex Pharaone excæcato Marcionitæ Deum malorum auctorem esse concludentes, refelluntur, 266, 267.

Pharbæthites, inferioris Ægypti nomus; quis ejus situs, et utrum Valentini patria, XIII.

Pharbæthus, urbs Ægypti, an Valentini patria, XIII.

Phares, cujus populi typus, 261.

Pharisæi Verbum Dei, Christum, cur non receperunt, 230, 241. Publicanis et meretricibus pejores, 257. Pharisæorum traditiones, non legem Dei, Christus damnabat, 241. Cur a Christo tanquam hypocritæ damnantur, 230.

Pherecydes Syrus, Pythagoras et Thaletes, primi qui de rebus divinis disseruerunt, Ægyptiorum seipsos in hoc discipulos agnoscentes, XXII.

Phibionitæ, quinam dicti hæretici, LXXII. A quibus prognati juxta quosdam, *ibid.* Eorum dogmata, quæ, LXXIII. Distinguunturne a Stratioticis ac Levitis, LXXII.

Philippus facile eunucho fidem in Jesum Christum suasit, cur, 260. A Philippo eunuchus baptizatus, cur cito derelictus, 260.

Philo Judæus, a veteribus alter Plato habitus. Ejus exemplum posteri male æmulati, XXIV. Subtiliori licet et argutiori methodo divina rimatus, ipsi tamen prorsus ignota Sephirarum mysteria, sicut et kabbalistica farrago, XX.

Philocomus, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, XXII.

Philolaus, Pythagoricus philosophus, a quo in Græcia Magna institutus Plato, XXII. Philosophia Chaldaica fons uberrimus, ex quo haurientes Babylonii, Assyrii, Chananæi, Phœnices, Ægyptii, et Persæ, Græcis postmodum infudere, XXII. Philosophia a Chaldæis ad Ægyptios ante Josephum traducta, juxta Diodorum, XXII. Philosophia Platonica Christianæ religioni, Christianisque ipsis exitio fuit, quo auctore, XXIV. E philosophia antiqua emersi Gnostici, XXI, XXII.

Philosophi. E Philosophis Græcis, quinam primi de cœlestibus et divinis rebus disseruere, XXII. Philosophi variarum gentium Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluunt, XXIII. Philosophis ethnicis ignota fuit veritas, 135. Philosophorum, quorum circumferebant libros Gnostici, nomina, XXII. E philosophis ethnicis, Pythagoricis præsertim ac Platonicis, Ægyptiisque et Chaldæis mysagogis, Gnosticæ ac Valentinianæ hæreseos eruta materia, forma vero ex ethnicis poetis, XXI, XXII, 133 seqq. E philosophis veteribus plures, ut a molestissima quæstione de origine mali sese expedirent, quodnam portentosum dogma finxerunt, XLII. Valentiniani, exterius licet minus impii, re tamen ejusdem sceleris rei, imo gravioris, *ibid.*

Phœnices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, a quibus scientiam derivarunt, XXII.

Phœniciæ Ecclesiæ, Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, LXXV.

Phrebonites quid, an Valentini patria, XIII.

Phronesis, Logos, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, XXXVIII.

Phrygiæ Ecclesiæ, Lugdunenses et Viennenses consulunt, LXXIX. Ad Phrygiæ Ecclesias legatio, cui demandata LXXX, LXXXI.

Phta vocatum ab Ægyptiis Principium solo Monopatore Deo inferius, XXVI.

Phtenotes in Ægypto nomus; an idem ac Ptenethu Plinii, et utrum Valentini patria, XIII.

Pindarus lyricus, a Valentinianorum matre inspiratus, 146.

Pistis, Valentinianorum Æon, Paracleti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, XVII.

Pius papa, Hygini successor, 176.

Planetarum septem, aliarumque stellarum orbes animatos, atque intellectu præditos, imo et angelos Platonici æque ac Valentiniani sustinebant, XLIII.

Plato philosophicarum disciplinarum cupidissimus, Socratica primum informatus, quam longe lateque potuit peregrinatus est, XXII. A quibus institutus magistris, *ibid.* et seq. Omnigenis philosophorum exuviis locupletatus, novam sectam condidit, XXIII. Deum Patrem agnoscens tanquam primam causam exemplaria rerum omnium ministrantem, ipsam generandi vim, providendique facultatem ad deos inferiores pertinere asserebat, juxta Proclum, XLII. A Platone ideæ divinæ, quo sensu dii appellatæ, XL. Dæmonibus media deos superiores inter et homines assignata sedes, XLIV. Platone supremum mundi opificem, inferioresque dæmones admittente, discipuli postea quænam a Judæis mutuati sunt, XXIV. A Platone quænam de toto hoc universo excogitata hypothesis, XL et seqq. Ex subjecta materia cuncta a Deo condita fuisse sensit, 134. Platonis principia, tria, 133. An primus metempsychoseos inventor, 167 et not. Primus oblivionis poculum finxit, *ibid.* A Platone tota Gnosticorum doctrina, paucis additis, desumpta, XXII. Platonem intelligibilis essentiæ profundum non penetrasse asserebant Gnostici, *ibid.* Platonis, Epimenidis, et discipulorum ejus, circa triplicem mundum excogitata doctrina, ipsissima est Valentini hypothesis, XXV. Platonis et Amelii reges tres, tria forsan a Valentinianis assignata Pleromatis principia, XXVIII. Platonis et Democriti doctrina de ideis, eadem ac Valentiniana de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, 133. Plato Deum unum bonum et justum confitens, eumdemque bonitate sua mundi creatorem, Gnosticis ipsis religiosior ostenditur, 224 et not.

Platonicæ sectæ quisnam character, XXIII. Platonicæ scholæ novæ, unde, et a quo tantum splendoris additum, *ibid.* et seq. Platonica philosophia a Potamone perpurgata, sectatoresque ejus Electivi appellati, XXIII. Platonicæ philosophiæ quid præ cæteris pretium addidit, *ibid.* Platonicorum nomen quinam, spreto Academicorum nomine, primi sibi vindicarunt, *ibid.* Platonici Ægyptiis præ cæteris commendati, *ibid.* In schola Alexandrina, a Ptolemæo instituta, primas facile tenent, *ibid.* Platonicorum philosophia certis quibusdam defœdata semper mansit, *ibid.*, XXIV. A Platonicis distinctum triplex deorum genus, omnium toto genere discrepantium, XXIII. His omnibus deorum nomen tributum, licet plerisque, fatentibus etiam Platonicis, deesset vera Dei essentia, *ibid.* Dii alii supercœlestes, alii cœlestes, alii subcœlestes, Ficino teste; quænam eorum functiones, et quibus præpositi, XLIII. Dii plures, alii feminæ, mares alii, alii masculo-feminæ; per feminas, quid ab iis intellectum, XXVIII. Invisibiles et supercœlestes deos licet plurali numero efferrent, re tamen Deum unum, essentiæ unius et personæ, admittebant, XXXIII. Aristoteles hac de re Platonis sententiam male exponit, *ibid.* In Platonicorum scholis, Porphyrii tempore, jam obtinebat dogma de duplici dæmonum, bonorum et malorum, statuendo genere, XLIV. A Platonicis quibusdam quænam assignata malorum radix et origo, XXXI. Platonici aliam licet, præter Deum, malorum causam quærendam esse assererent, angelis tamen creationem et administrationem rerum inferiorum tribuentes, aliis postea offensionis ansam præbuere, XLII. A Platonicis ethnicorum initiationes suis frequenter inculcatæ, LIII. A Judæis accepta, postmodum cum fenore reddiderunt, XXIV. Platonica philosophia Judæis et Christianis exitio fuit, cur, *ibid.*

Platonicæ potissimum philosophiæ Gnostici omnes operam dabant, XIII. In Platonica philosophia miri Epiphanis progressus, XLVII. A Platonicorum monade, μοναδικὸς τρόπος auctor dictus, XLVIII. Platonicæ philosophiæ scientissimus Carpocrates, LXII. Eidem Valentinus operam dedit, XIII. Platonicorum dogmata de rerum ideis, ac de superiori animæ parte, ipsamet Saturnini deliramenta, LIX. E Platonica philosophia, Valentinianæ hæreseos præcipua quæque capita profluxerunt, XXV et seqq. A Platonicis vox, *Pleroma*, Valentiniano sensu usurpata, XXV. Platonicorum tria intelligibilium principia, ipsamet tria Pleromatis Valentiniani, XXVII. Platonicorum, Ægyptiorum, Chaldæorumque dogmata de natura primi principii, ipsamet Valentinianorum placita de proprietatibus Bythi, XXVI. Platonicorum prima προεδυνάτη εἰκὼν diis omnibus supereminens, ipsemet Valentinianorum Bythus et Propator, XL. Platonicorum Verbum, idem ac Logos, seu Verbum a Valentinianis admissum, XXVII. Platonici, præter unam superiorem aut supereminentem causam, multiplex distinguebant deorum genus, XXXIX, XL. Ab his mutuati Valentiniani, quomodo, *ibid.* E Platonicorum lacunis, Valentinianos totum Æonum masculorum, feminarum, et masculo-feminarum deprompsisse mysterium, haud improbabile, XXVIII. In Platonicorum aliorumque veterum philosophorum dogmatibus, plusquam adumbrata Valentinianorum tota de mundi hujus origine et ordinatione hypothesis, XLII et seqq. In Platonicorum hypothesi de mundi anima, tota Achamothæ fabula plusquam adumbrata, XL seqq. Platonicorum dogmata de anima duplici, eadem ac Carpocratiana et Valentiniana, XLIV seq., LXIII seq. Ab impuris Platonicorum ethnicorumque initiamentis, Marcosiorum redemptiones manarunt, LIII.

Pleromatis descriptio et explicatio, XVII, XVIII. Pleroma Gnosticorum vetus, viginti et duobus Æonibus a Valentino auctum et locupletatum, XXI. Pleromatis Valentiniani rudiora saltem lineamenta, undenam sumpta, XXV et seqq. XXX. Pleromatis Valentiniani divisio, 7,152. Non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 152 seq. Ogdoas prima, Gnosticis et Valentinianis communis, eædem primæ Æonum syzygiæ, etc., XXI. Aut Pleroma universum labi ignorantiæ obnoxium, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seq. Pleroma cum Demiurgo quanam fibula conjungebatur, juxta Valentinianos. Hujus dogmatis consectarium, XLIV. Hæc omnia a Platonicis quomodo mutuati, *ibid.* Intra vel extra Pleroma esse, quomodo explicabant Valentiniani quidam, 119, 120 et not. Confutatur ea explicatio, 121. Extra Pleroma nihil esse potest, cur, 116, 123. Pleroma Valentinianum qui Marcus magus explicabat, 66 seqq. Pleroma aliud supra Deum qui fingunt, insani, 252. Pleromatis umbra non sunt res creatæ, cur, 123.

Plotinus ex ore celebris Ammonii, perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII. A Plotino Gnostici confutati, XXII.

Pœnitens Adam statim post peccatum, ideo venia dignus, 221 seq.

Pœnitentia publica pro peccatis in Ecclesia, Irenæi ætate, usitata, 63,65 Pro peccatis etiam occultis, CXXXVIII seq Pœnitentiam agentibus pax et amicitia Dei paratur, non pœnitentes vero manet sempiternus ignis, 286. Sine pœnitentia quisquis in operibus malitiæ perseverabit, diaboli sortem percipiet, 221.

Poetæ et Stoici Deum ipsum fato subjiciebant, 134. Poetarum ac philosophorum veterum testimonia, ab Irenæo frequenter citata, qua mente, LXXVIII.

Polycarpus (S.) apostolorum discipulus et martyr, ab iisdem Smyrnæ constitutus episcopus, 176. Ab Irenæo visus, 176 Apostolicæ traditionis tenax custos, 177. Ipsi cum Joanne evang. familiaris consuetudo, 176, not. Philippum apostolum vidit, 176, not. Celebrandum Pascha die XIV lunæ credidit, *ibid.*, not. A quibus eam disciplinam acceperat, 341. Cum illo ea de re dissidet Anicetus, *ibid.* Ea controversia unitatem non scidit, *ibid.* Polycarpus Romam advenit, cur, et quando, 177 et not. Ei Anicetus in Ecclesia consecrandi munus, honoris causa, concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem præsente se *ibid.* et not. A Polycarpo Gnostici sæpe perstricti, LXXIII. Centenario major obiit, 176, not. LXVII. Ei magis credendum quam Valentino et Marcioni, 177. Epistolam ad Philippenses scribit, præclarum fidei suæ traditionisque acceptæ monumentum, *ibid.* Ab omni hæresi plurimum abhorreus, 340. Joannis cæterorumque discipulorum Domini, cum quibus illi intercesserat familiaris consuetudo, sæpius dicta narrabat, 340. Polycarpi auditor Irenæus a teneris, quæcunque viderat didicerat ve, alte animo impressa retinebat, *ibid.* Polycarpi auditor Irenæus, quo ætatis anno, LXXVII. Missusne fuit in Gallias a S. Polycarpo, LXXVIII, LXXIX. Apud Polycarpum, in Asia inferiore Florinus ab Irenæo adhuc puero visus, in aula imperatoria splendide agens, 339.

Polycrates Ephesinus episcopus minacibus Victoris litteris nullatenus commovetur, LXXXVI. Ad Victorem, Ephesini sui concilii nomine, rescribit, LXXXVI.

Ponti Ecclesiæ Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis. LXXXV. Ponticæ synodo adversus Asiaticos quis præfuit, LXXXIV.

Pontifices Rom. A summis pontificibus eucharistia primis Ecclesiæ temporibus, in unitatis et pacis signum, absentibus ac dissitis transmissa, 341, not. A pontificibus Romanis apostolicæ traditioni assutos alios, partim incertos, partim falsos articulos, asserens Grabius refellitur, CXVI et seqq. Vide *Romani*.

Populi ultra Oceanum veteribus ignoti, 136, not. Populus duplex ortus ex Rebecca; alter major, minor alter; hic liber, servus ille, uterque unius et ejusdem Patris, 258. Populi duplicis typus, Thamaris partus, 261. Populus omnibus Ecclesiæque universæ quænam conjunctionis forma in more posita, LXXXIX.

Porphyrius ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.

Possessio Dei, quam pretiosa sit, ex ejus privatione magis sentitur, 285.

Potamon, primus qui in Alexandrina schola famam obtinuisse memoratur, quid scriptis reliquit, XXIII. Plato-

nem magistrum secutus est, libere tamen et cauto pede; novumque ac liberius in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit, *ibid.* Sectatores ejus, quomodo vocati, *ibid.*

Potestates, primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectæ, XXXVIII. Potestates humanæ a Deo solo constitutæ, 321. Quis earum constituendarum finis, *ibid.* Iis subjectus homo propter peccatum, *ibid.* Potestatibus humanis tributa exemplo suo solvenda Christus monstravit, *ibid.*

Pothinus Lugdun. episc. Vix ante Pothini adventum, Dei religio in Galliis suscepta, LXXXIII. Pothini ætate rarissimi, aut forte nullidum in Galliis episcopi, LXXXI et seqq. Pothino episcopo Lugdunensis Ecclesiæ debentur exordia, LXXXII. Quo tempore comprehensus, LXXIX. Is, cum plurimis e fidelibus, egregium et multiplex Christianæ constantiæ specimen edidit, *ibid.* Quando, et quo ætatis anno mortuus, LXXXI. A S. Pothino ordinatus presbyter Irenæus, LXXIX.

Præcepta Decalogi, quot in unaquaque tabula, 152, not. Præcepta naturalia Judæis et Christianis communia. Istis, quid amplius supra illos, 243. Præcepta eminentiora, eadem utriusque testamenti, sua tamen utrique propria, 241. Præcepta varia legis utriusque, cur hominibus tradita, 238. Ad præceptorum perfectionem, lex vetus per corporalia, veluti per vincula, attrahebat animam, 242. Præcepta quædam ab apostolo Paulo secundum ignoscentiam concessa, 245. Præcepti Dei violandi, diabolus cum auctor homini fuisset, ejusdem præcepti objectu victus a Christo fuit, 319.

Præsentia realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, ab Irenæo aguita et propugnata, CXXXIX seq. Vide *Eucharistia.*

Praxeas hæresiarcha, quo tempore emersit. Cui Romano pontifici auctor fuit, ut pacis litteras, Montanistis datas, revocaret, LXXX.

Preces et oblationes ubi recipiantur, templum est et altare in cœlo, 232.

Presbyter a quo ordinatus Irenæus, LXXIX. In presbyteratus munere quam præclare sese gessit, *ibid.* Presbyteros ab episcopis distinguit Irenæus, 201, et not. Presbyteris jure divino episcopi superiores, juxta Irenæum, CXVII. Falsum ergo Puritanorum commentum, CXVIII. Apud presbyteros Ecclesiæ apostolica est doctrina, 262, 270. Presbyteros veros ac legitimos apud sectarios omnes recentiores frustra quæsieris, CXVII. A presbyteris malis recedendum, piis vero apostolorum successoribus adhærendum, 262. Quinam ii, 263. Presbyteri seu pastores mali, iniqui ac superbientes, a Verbo redarguendi, 262.

Primatum inter apostolos an Jacobo tribuerit Irenæus, 200, not.

Primitiarum oblationem Christus discipulis suasit, 249.

Principia bonorum et malorum duo, ex barbaris, quæ, 349. Principia prima duo ab Ægyptiis admissa, juxta Jamblichum, XXV, XXVI. Unum Electon, alterum Noetarcha vocatum, quo sensu, *ibid.* Utrumque iisdem characteribus designatum, quibus Valentinianorum Nus et Bythus, *ibid.* Quo ex fonte hauserunt omnes, *ibid.* Principia Platonis, tria, 133. Principium rerum visibilium et creatarum, non Deus principalis, secundum Nicolaitas, 188. Refelluntur ex Joannis Evangelio, *ibid.* Principium omnium Nus Valentinianorum dicitur, 5, 40, 41. Principium nullum esse potest extra Deum rerum omnium conditorem, 116.

Priscilla Montanistarum prophetissa, a martyribus Lugdunensibus damnata, 192, not.

Priscillianus, ab Elpidio et Agape muliere, Marci Memphitani discipulis, institutus, LI. Quo anno a concilio Cæsaraugustano damnatus. Quo, capite truncatus, *ibid.*

Priscillianistæ. A Priscillianistis quænam assignata malorum radix vel causa, XXXI.

Proarchæ, Valentinianorum Bythus, 5.

Probaticam cum Siloe piscina Irenæus confundit, 236, not.

Proclus ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, XXIII.

Proconsul Narbonensem provinciam regebat sub ditione senatus, LXXXII.

Profanorum auctorum libros accurate evolvisse Irenæum, unde patet, LXXVIII.

Profunditas quis vocatus a Valentinianis, XVII.

Progressus in infinitum admittendus, nisi Deus conditor mundi a semetipso rerum condendarum exempla acceperit, 137. Eum nec Basilides vitare potest, *ibid.*

Propator, Valentinianorum Bythus, 5. *Passim it i vocatur.* Soli Monogeni notus, cæteris Æonibus invisibilis et incomprehensibilis, 7, 8, 68. Propator a Colorbaseis vocatus Homo, 59.

Prophetiæ, quædam ab angelis mundi fabricatoribus, quædam a Satana, ex Saturnino, 101. Prophetiæ a mundi fabricatoribus angelis, ex Basilide, 102. Prophetiæ, quibusnam acceptæ referendæ erant, juxta Valentinianos hæc a Platonicis quomodo mutuati, XLIV. Prophetiæ donum solus largiri potest Deus, 62, 63. Prophetias fundendi modus multiplex, 255. Per prophetiæ spiritum Pater olim visus est, 254. Prophetiæ dono insignes multi in Ecclesia Irenæi ævo, 166. Prophetia quid est, 274. Antequam adimpleatur, ænigma est, 262. Secus post eventum, *ibid.* Prophetiæ non casu quodam impletæ in Christo, 275.

Prophetica saltem omnia, non Pentateuchus solus ab Interpretibus LXX in Græcum conversa, ex Irenæo et aliis, CX.

Prophetæ ab angelis mundi fabricatoribus inspirati, ex Simone Mago, 99. Prophetas ab alio Deo, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionitæ dicentes, refelluntur, 276 seqq. Prophetas rejicit Marcion, 106. A salute excludit, *ibid.* A prophetis Deum annuntiatum, Christum Patrem non esse effutiebant Gnostici, 233. Refelluntur, *ibid.* Prophetas a Demiurgo inspiratos et missos dicebant Valentiniani, cæterique Gnostici, 276. Prophetæ, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 53, 143. Prophetæ, a quibus inspirati vaticinia fuderunt secundum Valentinianos, 54. Prophetas Creatorem mundi, non supremum Patrem vidisse contendebant Marcosii, 90. Prophetæ, a quibus inspirati, ex Ophitis et Sethianis, III. Prophetas ab uno Deo et eodem exstitisse, efficaciter probatur, adversus Marcionitas, 274 seq. A prophetis Christus prædictus, idem per omnia qui in Evangelio annuntiatus, 274. Marcionitæ cavillantes refelluntur, 274, 275. Prophetarum sermones a Christo impleti, 274, 275. Prophetæ, Moyses, Abraham, Christusque ipse ex una substantia, quo sensu, 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Prophetas a Deo uno, non a Demiurgo afflatos locutos fuisse, probatur contra Valentinianos, 276 seqq. Non ad modum prophetarum Filius a Patre missus, sed principalem auctoritatem habens, 278. Prophetis Verbum divinum, non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Prophetarum testimonium, a Deo, 215. A prophetis Deus adoratus, vivorum Deus est, et super quem nullus alius, 252. Prophetæ unicum cœli et terræ Deum Patrem docent, 229 seqq. A prophetis Pater variis significationibus annuntiatus, 188 et not. Prophetæ quo sensu Deum videri posse prænuntiarunt, 254. Prophetæ, cum Deum ab hominibus videndum significarent, necesse erat et ab ipsis Deum videri, 255. Quomodo videbant, *ibid.* 254, seqq. Ipsam Dei faciem non videbant, sed dispositiones duntaxat et mysteria, 255, 256. Christum prophetice viderunt, 292. Prophetæ testamentum novum prædicaverunt, 238 seqq., 261, 274. A prophetis incarnatio Verbi prænuntiata, 204, 208, 216, 229, 240, 254. Quot modis Filium Dei incarnatum viderint et annuntiarint, 255. Ceu viva Christi membra, Ecclesiæ persecutiones, variasque Christi operationes prænuntiarunt ac in se præformarunt, 272 et seqq. Ab iis passio Christi descripta, 261. Ejusque circumstantiæ prænuntiatæ, 277. A prophetis omnia signa de Messia prænuntiata, in Christum solum concurrerunt, 275. Prophetæ veteres persecuticnem, sicut et Christus, sustinuerunt, 272. Prophetarum et justorum omnium sanguis effusus, a Christo ideo inquirendus, quia salvandus, 310. Prophetas proprios habere debuit Salvator, qui adventum ejus nuntiarent, 276. Prophetæ in parabolis et allegoriis plurima dixerunt, 147. Quidquid de Christo prædixerunt, spiritalis discipulus recte interpretatur, 274. Prophetæ et lex usque ad Joannem, 231. Per prophetas Deus idem olim ad nuptias filii sui vocabat, qui nos ad easdem per apostolos vocavit, 379 et seqq. Prophetarum et Christi sermones iidem, 229. Prophetæ quinam terrenum sanctorum cum Christo regnum post resurrectionem prænuntiarunt, juxta Irenæum, 333 et seqq. Ex prophetarum patriarcharumque vaticiniis facilior evasit in Christum ab iis prænuntiatum fides, 259 seq. Ob prophetarum Christique contemptum, Judæis subrogatos gentiles parabola vinitorum demonstrat, 278. A prophetis et apostolis orta Ecclesiæ catholicæ doctrina et fides una, sibique semper et ubique constans, 222. Propheta non est, sed hariolus qui contra Dei legem aliteram instituit, 346.

Proprætor sub ditione imperatoris Celticam provinciam regebat, LXXXIII.

Prosicia, Prosiciæ, quid, 28, not.

Protestantes. A protestantium recentiorum ministris excogitata Ecclesiæ notio, sectas omnes, hæreticas etiam ac schismaticas complectentis, portentosa et Irenæo contraria, CXVII et seqq. Protestantibus omnibus quam molestum a continua episcoporum præsertim Romanorum

successione petitum argumentum, CXVI et seqq. Grabius id infirmare teotans refellitur, *ibid.* Protestantes omnes eodem argumento prosternuntur, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, CXV, CXVI. Protestantes eadem argumenta ad Ecclesiæ suæ veritatem tuendam usurpantes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis refelluntur, CXXV et seqq. Protestantium, negantium Mariam cæterosque sanctos, nostros esse post Christum mediatores, invocarique a nobis posse et debere, vana refelluntur argumenta, CXXVI.

Protoparentes eadem ipsa die mortui, qua fructum vetitum degustaverunt, 320 et not., 321.

Providentia Deum carentem, sibique et aliis inutilem fingebant Epicurei, 223 et not. Contrarium asseritur, *ibid.* Providentia Dei sapientissima, et ad omnia extenditur, 154, 280. Providentia Dei erga hominem, quæ, 285. Providentia Dei neminem latere potest, 122.

Proximum diligere sicut seipsum lex utraque præcipit, 245. Proximi amorem, cur Deus homini præcepit, 247. Proximum gratuito diligere, perfectio legis, 243. Proximo benefaciendi quisquis facultatem habens, non benefacit, a charitate alienus est, 341. Ergo in proximum charitas, Dei ipsius charitati debet esse similis, quomodo, 243. De proximo non temere judicandum, 268. Absque proximi charitate nihil prosunt sacrificia, 230.

Pseudo-deos quomodo a vero Deo distinguant Scripturæ, 181.

Pseudo-prophetæ quinam sunt, 271 et not. Ipsi a spiritali discipulo judicandi, 271. Pseudo-prophetæ Spiritum sanctum sibi falso attribuentes, Spiritum sanctum amittunt, 192 et not.

Psychici a Montanistis appellati catholici, 192, not. Psychici a Valentinianis appellati, ii qui vel non cæco impetu erroribus eorum adhærebant, vel qui aperte contradicebant, 203. Psychicum nihil intra Pleroma Valentinianorum admittitur, 32, 159, 160.

Ptenethu Plinii, an verum nomi nomen, XIII.

Ptolemæus Philadelphus scholam a se Alexandriæ institutam, reddidit toto orbe celebrem, XXIII. Ante Ptolemæum tota Ægyptiorum sapientia hierophantis et Ægyptiaco idiomati concredita, jussu ejus et cura cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, *ibid.*

Ptolemæi cujusnam, Lagi an Philadelphi, tempore versæ fuerint Scripturæ ex Hebræo in Græcum, magna difficultas: conciliatur a quibusdam, 215, not. Ptolemæus sub quo translatæ sunt Scripturæ, Christo multo vetustior, 216 et not. Ptolemæus Lagi filius ut Scripturæ in Græcum transferrentur, fuit auctor, 215. Id tamen difficultate non vacat, *ibid.*, not., CIX seq.

Ptolemæus Secundo et Epiphani coævus discipulus, magistris longe doctior: de ejus ætate, patria, moribus, etc., alium apud veteres silentium; schola ejus celebris apud Valentinianos, XLVIII. Ejus placita ab Irenæo cæteris accuratius exagitata, *ibid.* Ptolemæus hæresiarcha apostolos nunquam vidit, 148. Ptolemæi de veteris legis auctore sententia et verba, 357 et seqq. Ptolemæus et Colorbasus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, XVI. A Ptolemæo scripta epistola ad mulierculam quamdam nomine Floram, quid erroris continebat, XLIX. Ptolemæi sententia, Valentinianæ scholæ veluti flosculus, 3. Ad Ptolemæum non Ptolemaïtarum omnium placita referenda, XLIX.

Ptolemaïtæ quibus discrepabant a magistro, XLIX. Quibus a Valentino, XXXV. Ptolemaïtarum dogmata recensentur, 15 seqq. Ptolemæi discipulorum sententia, 56, 57. Deo affingunt, quod Homerus suo Jovi, 57. Ptolemaïtarum hypothesis de hominis et Ecclesiæ emissione, XVII. Quid quaternionem masculinum et femininum vocabant, XLVII. Primas in Valentini schola tenebant, XXI. A Ptolemaïtis, in quibus differebat Epiphanes, XLVIII. Ptolemaïtarum hypothesi repugnare fragmentum quoddam exstans apud Epiphanium quænam contra Dodwellum evincunt, XVII. Ptolemaïcorumne, an Ptolemæi unius sententiam refert Irenæus in novem prioribus libri I sui capitibus, XLVIII. Posterius credidit Tertullianus, XLIX.

Publicanis et meretricibus Pharisæi pejores, 257.

Puritanorum argumentum ab iis Actorum verbis, *A Mileto Paulus*, etc., petitum, dudum ab Irenæo occupatum, CXVIII, 201, not.

Pythagoras, a quo philosophiæ nomen apud Græcos cœpit, quantum barbaris debuit, XXII. Apud Ægyptios, Chaldæos, Persas, Phœnices et Syros conversatus, plura ab iis didicit, *ibid.* Prophetarum Mochi successorum, aliorumque Phœniciæ hierophantarum auditor factus est, *ibid.* Apud Ægyptios quot annos egit, *ibid.* A quo symbolicam didicit docendi rationem, *ibid.* A Pythagora aliisque veteribus nullum aliud agnitum dæmonum genus, quam purorum et beneficorum, XLIV. Pythagoras, Pherecydes et Thaletes, primi qui de rebus divinis disseruerunt, XXII. Pythagoras an primus μετεμψυχόσεως auctor, LXI. Quodnam officium Mercurio tribuebat, eamdem fabulam quomodo recoxit Carpocrates, LXIV. Per Pythagoram quaternarii auctorem, jusjurandum apud Pythagoreos sacrum, XXVIII.

Pythagorici numeros principia rerum omnium esse volunt, 134 et not. Juxta Phythagoreos numerus omnis par aut impar, ille imperfectus, hic altero præstantior, XXVIII. Prior masculus, alter femina, conflatus ex utroque masculo-femina appellatus, *ibid.* Numerum imparem, faustum et prosperum; parem vero, sinistrum et infaustum habebant, unde, XXVIII, XXIX. Hæc ab iis mutuatus est Secundus hæreticus, XXIX. Quaternionem quanti faciebant, XXVII, XXVIII. Numerus quaternarius, numerus omnis ab iis appellatus, XXVIII. Juxta Pythagoreos denarius in se numerum omnem comprehendit, *ibid.* Pythagorica in divinis pertractandis docendi ratio, eadem pene cum Ægyptiaca, XXIII. Pythagoricorum opiniones quid Platoni in conflando systemate inservierunt, *ibid.* Pythagoricum dogma de animarum in alia et alia corpora translusione a Basilide admissum, 350. Pythagoras, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis sunt mutuati, XXII. A Pythagorica, Ægyptiaca, Chaldaica, seu his omnibus permista Platonica theologia, rudiora saltem suppeditata Valentiniani Pleromatis lineamenta, XXV seqq. A Pythagoricis quaternario et octonario numero quidquid ascriptum, id a Valentinianis ogdoadi suæ tributum, XXVII, XXVIII. Pythagoricus quaternarius numerum sex et triginta continebat; ideo mundus appellatus, XXIX. Eadem vis pariter octonarii Valentiniani, *ibid.*

Q

Quadragesimæ pars prima prioribus sæculis jejunio paulo remissiori, posterior vero longe asperiori consecrata, LXXXIX. Quadragesimalis jejunii forma triplex ab Epiphanio distincta, *ibid.* Quænam vim legis habuit, quænam tantum consilii, *ibid.*

Quæstionum ambiguitas, quomodo solvenda, 126. Quæstionum de rebus divinis quis modus, 156. Quæstiones quæ de numeris fiunt, vanæ plerumque et periculosæ, 154 seqq.

Quaternitas primigena Valentinianorum, quæ, 5, 6. Pythagorica et radix omnium dicta, *ibid.* Quaternarius numerus, ex Pythagora et Marco hæresiarcha, genesis et mater omnium, 135. Primæ quaternitatis nomina, quæ ex Marco mago, 74. Quaternitas utraque Æonum, quibus Moysis locis significata, juxta Marcosios, 86, 87, 88. Quaternitas suprema Marco mago explicat Valentinianorum mysteria, 66 seqq. Veritatem e superis ædibus ad eum devehit, cur, 69.

Quinarii numeri nulla a Valentinianis habita ratio, cur, 131 seq.

R

Raab. A Raab muliere fornicaria tres suscepti speculatores, quid significabant, 257. Raabi meretrici signum ab exploratoribus Jericho datum, sanguinis Christi figura, *ibid* et not.

Rachel. Propter Rachel agens omnia Jacob, Christi typus, 258. Rachel Ecclesiæ typus, quomodo, *ibid.*

Ratione et arbitrii libertate hominem Deo similem esse crediderunt Irenæus, et ex antiquis non pauci, 231 et not., CLX.

Rebeccæ partus, typus duorum populorum, 258.

Reconciliationis nostræ mysterium penitus ruit, si Christi caro a nostra diversa fuit, 310.

Redemptionis nostræ œconomiam Jonæ prophetæ historia repræsentat, 213. Redemptionem semetipsum dedit Verbum verus homo pro captivis, sanguine suo nos redimens, 292. Redemptio Gnosticorum invisibilis et incomprehensibilis, 93. Ad fidei et baptismi eversionem a Satana suggesta, 93, LII. Tot redemptiones, quot hujus sententiæ doctores, *ibid.* Cur et quibus necessaria redemptio, 93, 94. Per redemptionem, perfectionem comparari, per Jesu baptismum peccata duntaxat dimitti impie asserebant, 94. Morituris adhibita quibusdam, cur et quomodo, 97, 98. Redemptionem in sola agnitione constituunt Gnostici quidam, 96. Redemptionis Gnosticorum ritus sacrilegi, 94, 95, 96. Redemptiones Marcosiorum ab impuris ethnicorum et Platonicorum initiamentis manarunt, LIII.

Redemptor, Hori cognomen, 10 et not., 13. Redemptoris et vindicis, Filii Dei nomina Horo suo aptabant Valentiniani, XXX. Redemptorem oportuit esse Deum simul et hominem, 211.

Regnum terrenum non a diabolo, sed a Deo constitutum ad gentilium utilitatem, 321. Regnum Christi et adventus duplex a prophetis quomodo prænuntiata, 275, 274. Regni cœlorum scribæ ac doctores, discipuli Christi,

237. Regnum Christi et mundi finem quænam præcedent, 323, 324. Nonnisi post regnum justorum temporale se cutura est in cœlis clara Dei visio, juxta Irenæum, 337. Regnum terrenum justorum post resurrectionem, unde probat Irenæus, 331 et seqq. Regno temporali destructo, æternum Christus inducet, 324. Regnum æternum, resurrectio justorum, 324. Regnum cœleste terreno comparatum, quam pretiosum, 283. Regnum cœleste vi et agone comparandum, ne vilescat, *ibid.* Regni Dei hæredes, qui, 302. Regnum cœlorum caro possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu, 302 seqq. Regnum Dei non tam possidebit caro, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 303.

Regula veritatis immobilis, quæ, 46 et not., 47, 98. Regula non ex numeris, sed numeri ex regula, 133.

Res spiritales creatas in cœlis Demiurgo subditas esse, probat Pauli raptus, 162 seq. Res creatæ, variæ et multæ, sed bene consonantes, 133 seq. Ab uno et eodem Deo omnes, *ibid.*

Resurrectio carnis a Gnosticis negata, 98. A Basilide pariter, 102. A Marcione etiam, 1, 106. Resurrectio, qualis ex Menandro, 100. Nonnisi mendacitera Menandrianis venditata, LVIII. Quid, secundum Gnosticos, 164. Resurrectionem corporum fides docet, 160. Diserte tradit Apostolus, 308 et seqq. Possibilis, ex iis quæ Jonæ et tribus pueris acciderunt, demonstratur, 298, 299. Resurrectionis specimen maximum, mortui a Christo suscitati, 308. Argumenta, tot ægra a Christo curata membra, 307. Resurrectionem carnis confirmat eucharistia, 251, 293 seqq., CXLII seqq. Resurrectionis capax caro, quæ vitam temporalem participare potest, 296, 297. Resurrectio nostra, qua ratione fiet, 168. Justorum et impiorum resurrectionis discrimen, *ibid.* Resurgent in iisdem corporibus mortui, sicut in iisdem corporibus surrexerunt et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 308. Resurrecturi nos in eadem carne in qua Christus resurrexit, 300. Resurrexit prior Christus, cæteri postea resurrecturi sunt, 213 Resurrectio Christi a prophetis prænuntiata, 274. Resurrectio justorum, regnum æternum, 324. Resurrectionem animæ quo sensu asseruit Irenæus, 231, not. Resurrectionis tempus animæ quo in loco exspectaturæ sunt, juxta Irenæi sententiam, 331. In resurrectione mundus non penitus exterminandus juxta Irenæum, 336. In resurrectione justorum Abraham cum semine ejus promissam sibi in hac terra hæreditatem accepturus est, juxta Irenæum, 331, 332. Post resurrectionem justos in hac terra, antequam ad cœlum evehantur, regnaturos esse, quomodo probat Irenæus, 331 et seqq. Post resurrectionem quanta terræ fertilitas, juxta Irenæum, 333.

Retributionis dies, de quo Isaias, quid, 146, 147.

Rex omnium, Demiurgi Valentinianorum nomen, 23, 24. Reges, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 143. Rex omnis justus sacerdotalem habet ordinem, quo sensu, 237, not., CLI seq. Reges Dei solius jussu constituti, sed non ob eumdem finem, 321.

Rhodanensis regio, quæ, 65 et not. Rhodanenses regiones non a Marco mago, sed ab ejus discipulis pravis suis erroribus infectæ, juxta Hieronymum, LI. Corrigendus ergo ipse, vel cum Irenæo conciliandus, *ibid.*

Romæ in insula Tiberina Simoni mago posita statua cum inscriptione, LIV, 99.

Romam cur venit Polycarpus tempore Aniceti, 341. De quibus inter eos orta controversia, *ibid.* Romæ non tantum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem gubernandarum Ecclesiarum forma constituta, ex Irenæo, CXVII. Falsum ergo Puritanorum commentum, CXVIII. Nec Romæ nata, nec ibi adolevit hæresis Valentiniana, XIV seqq.

Romana Ecclesia. Ex Romana Ecclesia Valentinum bis ejectum fuisse non improbabile, XIV. A Romana Ecclesia adulteratum fuisse traditionem apostolicam, vanum Grabii commentum, CXVI et seqq. Romanæ Ecclesiæ Irenæum semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos non existimasse, quam infeliciter probat Grabius, CXXII seq. A Romana Ecclesia quotquot secessionem fecerint, eodem argumento prosternuntur, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, CXV, CXVI. Romanæ ac catholicæ Ecclesiæ amplitudo ab Irenæo frequenter inculcata, CXXV. Molestissima ejus argumenta futiliter eludit Grabius, *ibid.* et seqq. Augustino vim inferens, ex eo ipso refellitur, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ perpetuitas ex Augustino adversus Grabium et Protestantes probata, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ primatus et auctoritas ab Irenæo constituta, 173, CXX et seqq. Importunissimus hic Protestantibus Irenæi locus, CXXI. Eorum causam quam male egit Salmasius, CXXI. Grabio res felicius non cessit, *ibid.* et seqq. Romana Ecclesia omnibus cognita, juxta Irenæum, a gloriosissimis apostolis Petro et Paulo fundata, 173, CXX. Ad hanc necesse esse Ecclesiam omnem convenire, cur, et quo sensu asserit, *ibid.* Vana Protestantium effugia, CXXI et seqq. Romanæ unius Ecclesiæ traditione per continuam episcoporum successionem in ea conservatam semel cognita, illico aliarum omnium Ecclesiarum traditionem cognosci, Irenæi conclusio, et quidem legitima, 173, CXX. In Romana Ecclesia semper ab his qui sunt undique conservata ea quæ est ab apostolis traditio, 176, CXX, CXXI seqq. Præ cæteris efficax adversus hæreticos, *ibid.* et 173. In sola Romana et catholica Ecclesia occurrit legitimus ordo successionis apostolicæ, CXV. Extra eamdem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quæsieris, *ibid.* Ab hoc expedire se nequeunt Calvinistæ, Lutherani, etc., *ibid.* et seqq. Soli Romanæ Ecclesiæ quatuor Ecclesiæ veræ characteres convenire posse, ex ipso Irenæo quomodo concluditur, CXXIV et seqq. Sola unius fidei et doctrinæ tenax, extra quam tot sententiæ, quot capita, CXXV. Sola sancta, extra quam nulli vere sancti, *ibid.* Sola apostolica, extra quam nonnisi novæ Ecclesiæ a novis auctoribus fundatæ, *ibid.* Sola denique catholica, extra quam nonnisi sectæ intra certarum regionum fines conclusæ, *ibid.* seqq.

Romanorum pontificum ab apostolis ad Eleutherium series, 176. Romanam Ecclesiam ante Soterem quinam gubernarunt, 340, 341. Romani pontifices ante Victorem licet ab Asianis in paschatis disciplina dissentientes, cum iis tamen communionem et pacem studiose coluerunt, LXXXVI, 341. Quibus nitebantur momentis in tuenda sua de Paschate sententia, LXXXV. Romanis, præter Occidentales omnes, quinam alii consentiebant in disciplina Paschatis, LXXXV. Romanæ synodo adversus Asiaticos quis præfuit, LXXXIV.

Uni Romano præsidi Lugdunum et Viennam Pothini ætate paruisse, inanis Valesii conjectura, LXXXIII.

Romani imperii divisio, ejusdemque per Antichristum dissolutio, mundi finem et Christi regnum quomodo præcedet, 325, 324.

Ruffinus. E Ruffino non eruta, quæcunque de Lugdunensibus martyribus a Gregorio Tur., Adone, etc., relata, XCIII.

S

Sabaoth, quid significat, ex Irenæo, 170, not.

Sabbatorum observatio a Deo imperata, cur, 246. Quid significabant, *ibid.* Sabbati die non opera bona vetabat lex, sed tantum servilia, 236. Die sabbati sacerdotes Dominica ministeria, non sæcularia perficientes, legem adimplebant, 237. Sabbatorum die Christus curans, legem non violabat, sed adimplebat, 236. Die Sabbati vellentes spicas discipuli, violatæ legis minime rei, 237.

Sacerdotes, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 143. Sacerdotibus libere agere licet, quo casu, 237. Sacerdotes die Sabbati, Dominica, non sæcularia perficientes ministeria, legem adimplebant, 237. Summi sacerdotis Christus operam perfecit, 236. Sacerdotes sunt apostoli omnes, quomodo, 237. Sacerdotalem habent ordinem justi omnes, 237. Quo sensu, 237, not., CLI seq. Sacerdotalem ordinem habet rex omnis justus, quo sensu, *ibid.*

Sacerdotii fundamentum et radix in Aarone, ideo non lepra sicut Maria percussus, sed in sorore castigatus, 348.

Sacramenta Ecclesiæ a Marcosiis contaminata et eversa, L, LII.

Sacrificium Deo offerendum, 231. Sacrificiis Deus non indiget, cur ergo præcipit offerenda, 230. Sacrificium sanctificat conscientia pura, *ibid.* Sacrificia externa nisi offerat conscientia pura, nihil prosunt offerentibus, ibid. Ad sacrificium purum, fides sine hypocrisi, spes firma, dilectio fervens, requisitæ, 231. Sacrificium si acceptetur, in oblato munere glorificatur is ipse qui offert, 250. Sacrificia omnia ab uno et eodem Deo in typos Israelitis data, 232. Sacrificia offerre Verbum Israelitis præcepit, cur, 231. Sacrificia legalia, cæteræque legis observationes a Deo, non propter se, sed Judæis propter ipsos indultæ, 247. Non ut sacrificia Deo offerrent Judæi ex Ægypto educti, cur ergo, 248. Sacrificia et aliæ typicæ legis observationes vacuæ a Deo rejectæ, quid igitur exigebat, 248, 249. Quando a Deo rejectæ, 247, 248. Sacrificia liberorum Christianorum quantum Judaicis oblationibus præstant, 250. Sacrificium Ecclesiæ cur Deo acceptum, 250. Sacrificium purum sola Deo offert Ecclesia, 250, 251. Sacrificium purum est et Deo acceptum oblatio Ecclesiæ a Christo mandata, 250. Sacrificiis veteribus novum et purum sui corporis ac sanguinis substituit Christus toto orbe nomini Domini offerendum, 249. In sacrificio eucharistico Verbum vere Deo offertur, 251 et not., CXL, seq. In sacrificium verum ac proprie dictum novæ legis esse eucharistiam, agnovit Irenæus, ipso fatente Grabio, CXL, CXLII.

Hujus offerendi potestatem laicis interdum competere nusquam dixit Irenæus, CLI seq. Sacrificia ad altare indesinenter offerri vult Deus, nobis, non Deo ipso profutura, 231, 232.

Saddai, quid significat, 170, not.

Sadducæorum aliorumque non paucorum philosophorum gentilium communis cum Valentinianis sententia de resurrectione corporis materialis, XLV.

SALMASIUS asserens ab apostolis nullos unquam præfectos fuisse singulares episcopos iis quas ipsi fundarunt Ecclesiis, refellitur ex ipso Irenæo, CXVIII.

SALOMON. A Salomone ædificatum templum, veri templi typus, 264. Ab eo prænuntiatum Christi regnum et adventus, 264. A Salomone quot millia parabolarum et canticorum scripta, Sapientia Dei ab eo physiologice exposita, 264. Salomon quandiu recte egit, semper Deo placens, 264. Cum vero inique, ab eo increpatus, 264. Salomonis Sapientiæ liber ab Irenæo citatus, CV.

Salus impiis omnibus a Jesu impertita, justis vero negata, ex Marcione, 106. Salus, non operum bonorum fructus, sed solius θέσεως, seu seminis electi privilegium, ex Valentinianis, 29 et not. Ad salutis nostræ œconomiam Christus usus est rebus, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, sed a se et a Patre conditis, 315. Saluti hominum Deus multis aptisque modis consultum voluit, 214. Ad salutem Decalogus etiam ante legem necessarius, solus sufficiebat, 244. Ad salutem et perfectionem nostram Verbi incarnatio necessaria, 292. Salutem participare, est sequi Salvatorem, 243. Salus nostra a Deo est, non a nobis, 214. Nulla salus absque Spiritu sancto, 303. Salutem a Spiritu sancto percipiunt fideles omnes, qui vero contemnunt eum, justissimo judicio excipiendi, 274. Salutem ii soli percipiunt, qui Deo credunt et eum diligunt, 266.

SALVATORIS origo, secundum Gnosticos, quæ, 188. Quid ab eo factum fuisse credebant, 188, not. A quo emissus, secundum eos, 207. Salvatorem supernum quem appellant, 186. Salvator Gnosticorum Hesiodi Pandoræ similis dictus, 134, 161, 229 et not. Salvator et Jesus, non unus et idem juxta Gnosticos, 189. Salvatorem illum de Pleromate ex omnibus formatum, in Jesum post annos triginta descendisse fingebant, 186 et not. Salvatorem in Jesum descendisse, ut annuntiaret Patrem incognitum, Gnosticorum error, 189. Salvatorem nequaquam incarnatum aut passum, sed descendisse quasi columbam in Jesum, postea vero iterum ascendisse in Pleroma sentiebant, 189.

Salvator, quis et qualis ex Saturnino, 100 seq. Quis ejus adventus finis, ex eodem, 101. De Salvatore Valentiniani quid sentiebant, XXXIX, 12, 13. Virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, XXXVII. A quibus ortus, XXXIX, 12, 13, 58, 227. Dictus *Totum*, ac *Bene placitum*, 13, 16, 58. Christi superioris universique Pleromatis receptaculum, 204, XXXIX. Christus appellatus, 204. A Jesu Christo et Verbo distinctus, 204, 227. In Jesum descendit, cur, quando et quomodo, *ibid.*, 33. Nihil passus est, nec pati potuit, *ibid.* 33. Propter quid missus, 204. Salvator Valentinianorum angelis satellitibus stipatus ad Achamotham a Christo mittitur, 21. Illius imperio Pater et Æones omnia subjiciunt, 21. In eo omnia conduntur, 21, 42. Scientiæ formam Achamothæ tribuit, eamque perturbationibus liberat, 22. Perturbationes ejus in rerum omnium materiam transmutat, 22. Duplicem substantiam hinc condit, bonam et malam, 22. Primus disciplinarum auctor, 23. Per Achamoth omnia facit, 24, 161. Plura Demiurgum docuit, 34. Salvator in Æonum numero censeri debet, 129. Salvatorem Æonem angelis satellitibus stipatum quo ex fonte hauserunt Valentiniani, XXXI. Imperitus artifex, si ad imaginem Nu condiderit Demiurgum, 123. Salvatorem Valentinianorum ignorantiæ obnoxium fuisse demonstratur ex eorumdem principiis, 121. Item angelos ejus informes et imperfectos esse, 142.

Salvator noster, cur venerit, quidve veniens susceperit, ex Valentinianis, 28. Multiplici ex parte compositus, 28. Hylicum nihil suscepit, 29. Corpus ejus quale, 28 Eum, Dominum appellare nolebant, 7.

Salvatoris nomen, quale ex Marco mago, 74. Instar columbæ in Jesum descendit, baptismi tempore, 77. Salvator, quis ex Colorbaseis, 58, 59, L. Cur Christum et Filium hominis dictum esse vellent, 59. Salvator, quis, ex Barbeliotis, 108. Salvatoris promissio Davidi facta, a Deo adimpletur, 186. Salvator proprios prophetas habere debuit qui adventum ejus nuntiarent, 276. Salvatoris Christi adventum prophetæ prædicaverunt, ab ipso propheticum spiritum recipientes, 204, 234. Salvator hominum neque homo tantum, neque Deus tantum, sed Deus et homo simul, 214. Salvator, salus, et salutare vere dicitur Filius Dei, et est, 186. Salvatorem hominis rei cur oportebat hominem fieri, 211, 219. Salvatorem sequi, salutem participare est, 243. Vide *Christus* et *Jesus*.

Samaritani parabola explicatur, 208.

In Same urbe Musæum a Cephalenitis Epiphani hæresiarchæ exstructum, XLVIII.

SAMUEL, pastor irreprehensibilis, 263.

Sancti in cœlo degentes, nostri post Christum mediatores, quos proinde invocare licet, CXXXVI. Nostras preces audiunt et percipiunt, CXXXVI. Vana Protestantium argumenta refelluntur, *ibid.*

Sanctitas solius veræ Christi Ecclesiæ character, juxta Irenæum, CXXIII, CXXIV. Hujus caput Verbum, *ibid.* In ea manet Spiritus sanctus, *ibid.* Extra eam nulla vera doctrinæ morumque sanctitas quærenda, *ibid.* Nulla, ad eorum quæ reprobat dogmatum confirmationem, nisi falsa miracula meræque prestigiæ et magicæ operationes, *ibid.*, CXXIV.

SANCTUS et Blandina a Græcis morti traditi, 343.

Sanguis Christi per funiculum coccineum ab exploratoribus Jericho Raabi meretrici datum significatus, 257 et not. Sanguine suo redimens nos Verbum, homo verus, redemptionem semetipsum dedit pro captivis, 292. Sanguis Christi vere est in eucharistia, 251, 293, seq., CXXIX, seqq.

Sapientia Spiritus sanctus appellatus, 223, not., 236, 253, not. Sapientia Dei in hominis creatione plurimum elucet, 284, 285, 296. Virtus autem in ejusdem resurrectione, 296. Sapientia Deo deest, si justitia caret, 224.

Sapientiæ liber ab Irenæo citatus, CV.

SATANA, vox Hebraica, quid significat, 319. Satanas, quis, ex Saturnino, 101. Aliquarum prophetiarum auctor, ex eodem, 101. Satanæ organa sunt Gnostici, negantes ab eodem Patre creatore omnium missos prophetas a quo et Christus, 324. Satanam ante Christi adventum Deo aperte ac per semetipsum maledicere ausum non fuisse, Irenæi ac veterum quorumdam sententia, 324, et not Post Christi autem adventum non ita, *ibid.* Huic opinioni quid ansam præbuit, *ibid.* not. CLVI. Satanam tentantem non aliunde Christus vicit, quam ex legis ipsius dictis, cur, 318 et seqq. A Satana nihil exspectandum; soli vero Deo adhærendum, nec propter ejus dona superbiendum, 320. Satanæ mentienti qui adhæret, ei proxima mors est, 320

SATURNINUS, quis, 100. Impia ejus dogmata, 100 seqq. Saturninus, vel Saturnilus, genere Antiochenus, Menandri discipulus et ei coævus, ubinam scholam erroris instituit, LVIII. Errores et deliramenta, quæ, et unde deprompta, *ibid.*, LIX. Saturninus et Basilides, a quibus Valentiniani primam ogdoada accepere, nonnisi unicam in Deo personam agnoscebant, XXXV, XXXVI. Saturninus, a quo immediate angelos volebat emitti, XXXVIII. A Saturnino angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, XXXI Ex Saturnini hypothesi mundi fabricatio nonnisi inferioris ordinis angelis ascripta, XXXIX. Saturninus duplex hominum genus, alterum natura bonum, alterum natura malum, primus omnium finxit, 101.

Scabellum pedum Dei, terra, quo sensu, 230.

Schisma. De schismate inscripta ab Irenæo epistola, qua occasione scripta, LXXXVI, CV. Schismatis malum dissidentibus secum Orientalibus et Occidentalibus Ecclesiis funestum avertit Irenæus, LVIXVI, LXXXVII, XC. Schismatis perniciem nulla omnino facta correctio compensare potest, juxta Irenæum, CXXIII. Ab hoc sese expediant Protestantes, *ibid.*

Schismatici quamcunque correctionem fecisse se glorientur, hæc schismatis malum charitatisque jacturam nunquam compensabit, juxta Irenæum, CXIII. Schismaticis sectis quibuscunque antiquior vera Ecclesia, juxta Irenæum, CXIV. Schismatici sanctitatem extra Ecclesiam quærentes, eo ipso eadem excidunt, 192 not. Schismatici redarguuntur, 272. A spiritali discipulo judicandi, 272. Suam utilitatem, non unitatem Ecclesiæ considerantes, corpus Christi conscindunt, et quantum in ipsis est interficiunt, 272. A Deo quomodo puniendi, 262.

Scientiam Dei nihil omnino fugit, 154 Scientia etsi quidam aliis præstent in Ecclesia, in una tamen et eadem fide cum indoctis consentiunt, 50. Scientia vera de Deo, quæ, 136. Scientiæ nostræ quænam subdiderit Deus, 155. Scientia humana angustis omnino limitibus concluса, 155, 156, seq, 159. Profunda Dei temere scrutari non debet, 159. Nihil scire præstat, quam a charitate et fide per scientiam excidere, 154. Scientia, quæ a Paulo vituperetur, 154. Scientia Gnosticorum, quam superba et vana, 154. Vana pariter ea, qua gloriabantur Valentiniani, 155

SCOTT. Vid. *Joannes*.

Scribæ et Pharisæi, quia Dei et legis contemptores, idcirco Verbum ejus Christum non receperunt, 230.

Scripturæ quinam a Gnosticis rejecti aut mutilati libri, LXXIII Scripturæ a Gnosticis perperam explicatæ, 126, 196. De Scripturis iisdem varias Gnostici sententias habentes, secum invicem pugnant, 277. Scripturarum varia

principia Gnostici admittentes, refelluntur, 276 seqq. Scripturas authenticas sibi minus faventes detorquebant hæretici, 216. Scripturæ quæ a Basilide rejectæ, aut mutilatæ, LXI. Quæ pariter a Marcione, LXX, 198. Quæ ab Ebionitis repudiatæ, mutilatæ, suppositæ, LXVI. A Valentino prave quidem expositæ, sed nusquam auctæ, mutilatæ, aut corruptæ, Tertulliano teste, XVI. Nec contradicente Irenæo, *ibid.* et XVII. E Scripturis posteriorum Æonum 22 nomina ac conjugationes, vel corrasit, vel fabricavit ipse Valentinus, XXIX, XXX. Scripturæ a Valentinianis misere corruptæ ac detortæ, 7, 17, 36 seqq., 43, 44, 45, 46, 144 seq. A Marco mago et discipulis discerptæ, consutæ, contortæ; apocryphæ etiam innumeræ confictæ, LII, 91. Scripturarum divinitas fusius ab Irenæo probata, CVII. Earumdem canon quam late ipsi patuit, quosque libros comprehenderetur, *ibid.* et seqq. Scripturæ perfectæ sunt, spirituales, et a Verbo Dei, et Spiritu ejus dictatæ, 156. In Scripturis plura sunt obscura, quæ solvi a nobis non possunt, Deoque commendari debent, *ibid.* 156, 157, 158. In Scripturis quædam perspicua et scientiæ nostræ a Deo permissa, plurima autem obscura et homini cuique impervia, juxta Irenæum, CXI et seqq. Grabius hic invitum Irenæum in suum errorem trahens, refellitur, *ibid.* Scripturas varie dictas esse, hæreticorum etiam omnium pessimi confessi sunt, CXIII. Scripturæ ambiguæ sunt in iis quæ spectant ad dispositiones Dei, 126. In Scripturis multæ parabolæ et allegoriæ sunt, quæ in diversos sensus trahi queunt, 17. Scripturarum interpres traditio, juxta Irenæum, CXIII. Scripturarum interpretatio legitima, quæ usque ad nos nec corrupta nec adulterata pervenit, sola est vera agnitio, 272 et not. Scripturarum germana expositio a quibus quærenda, juxta Irenæum, CXIX, 262, 263. Scripturæ apud Ecclesiæ presbyteros legendæ, 270. Scripturarum sacrarum intelligentiam a quibus hausit Irenæus, LXXVIII. Scriptura silente, ad traditionem recurrendum, 178. Scripturas non tantum, sed et traditionem, fidei regulam esse, in confesso erat apud omnes, Irenæi ævo, CXIII.

Scripturæ corruptæ, tempore captivitatis, 216. Ab Esdra mire post 70 annos restitutæ, 216 De Scripturarum corruptione tempore captivitatis Babylonicæ, earumque instauratione ab Esdra, quid censuit Irenæus, CX, CXI. Scripturæ in Græcum quando, et a quibus translatæ, 215. Divino aspirante Spiritu conversas existimavit Irenæus, 215, 216. Quinam libri in Græcum a LXX. Interpretibus conversi, CX. Quæ versio venerabilior Irenæo visa est, CIX. Quæ pariter ab apostolis laudata, 216, not. Non semper secundum verborum ordinem ab evangelistis aut apostolis citata Scriptura, 184, not. Scripturas cum admittant Judæi, facilior eorum conversio, 260. Scripturis gentiles cum fidem non habeant, difficilior eorum conversio, 260. Sed fides eorum generosior, 260. Scriptura quod non increpat, veteribus objici non debet, sed typus quærendus, 268. A Scripturis nullus alius appellatus Deus præter Deum omnium Patrem, et Filium, 228 seqq. Scripturas nesciunt et errant, qui Patrem alium præter Deum creatorem adinvenisse putant, 232. Scripturæ clare et aperte prædicant, unum Deum omnia per Verbum fecisse, 155, 156, 157. Scripturæ de Christo passim testificantes, non nisi ab uno eodemque Deo per Verbum omnia revelata fuisse demonstrant, 240. In Scripturis Christus est thesaurus absconditus, 261, 262. Scripturæ Veteris Testamenti tam frequenter de Christo Dei Filio loquentes, unum et eumdem esse sui auctorem demonstrant, 239. Ostendunt similiter Christum verum esse Filium Dei et Filium hominis, 212.

Secundus, a quo Secundiani, Valentini discipulus; quis et qualis, quove in loco natus, penitus ignotum; Valentino coævus, a magistro vix aliter discrepans, quam eo quod longe impudentior ac sceleratior, XLVII. Dogmata ejus quæ, et in quo a Ptolemaicis et a Valentino discessit, *ibid.*, 53, 54. Secundus, imo Ptolemæus et Colorbasus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, XVI. Secundi hæretici sententia de quaternione dextro et sinistro, ex Pythagoreorum duplici quaternario explicatur, XXIX. Ad Secundianorum sectam sese applicuisse Epiphanem, unde eruitur, XVI. Ad Secundum fautoresque ejus sese applicans Epiphanes, illius in se virus expressit, XLVIII.

Seleucidis Ecclesiæ Asianis in disciplina Paschalis consentiebant, LXXXV. An a Victore excommunicatæ, LXXXVI.

Semen spirituale Valentinianorum, quid, 23, 160. Clam in Demiurgum depositum, et per eum in hominem, cur, 27, 28. Hoc semen Ecclesiam appellabant Valentiniani, 28. Seminis spiritalis Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 143 seq. Ad imaginem angelorum Salvator concipi non potuit, cur, 142. Seminis spiritalis demissio in Demiurgum facta, ab eo ignorari non potuit, 142 seq. Animas non reddit præstantiores, 143 seq. Hic perfici, absurdum, cur, *ibid.* Ab Anaxagora acceptum, 133.

Semina e cœlo decidua, prima rerum principia, ex Anaxagora, 133.

Senilis ætas a quadragesimo anno incipit, ex Irenæo, 148.

Sensus a Deo emitti non potest, cur, 131 seq.

Sephiroticæ chimeræ, etc. Judæis Christo coævis et Philoni prorsus ignotæ, YX.

Sermonibus malis abstinere jubet Christus, 163.

Serpens. De serpente, a quo seducti Adam et Eva, Ophitarum et Sethianorum somnia, 110. Serpens utrum mulierem allocutus fuerit, et quomodo, juxta Irenæum, 344. Cur a Deo post lapsum Adæ non interrogatus, 222. In odium Dei cur incurrit, 222. In serpentem, protoparentum seductorem, tota cecidit maledictio, 221, 222. Serpentis plaga, originale peccatum, a quo homines per solam fidem in Christum liberandi, 230 et not. Serpentis caput Christus calcaturus venit, 222, 318. Serpentem inter et hominem inimicitiam positam Christus factus homo in semetipsum convertit, caput ejus calcans, 287. Serpens per Christum alligatus, et potestati hominis subjectus, 222. Ejus superbia per Christi humilitatem dissoluta, 318. Serpentem Christus non sibi vincendum suscepisset, si a Patre mundi conditore non venisset, 318. Non juste victus fuisset, nisi ex muliere homo esset, qui vicit eum, 318. Serpentis capite calcato, qui prior interemptus, prior liberari debuit, 222. Serpentis et mortis advocatos se ostendunt, qui Adami salutem negant, 222.

Servi. A servis in Ecclesia non offeruntur sacrificia, sed a liberis, 250. Servis ac indisciplinatis lex vetus tradita, 237. In servitutis jugo lex dominabatur, 245.

Sethiani undenam dicti Gnostici quidam, ab Ophitismo distincti, LXXIV Eorum commenta quæ, et unde petita, *ibid.* et seqq., 108 seqq. Sethiani Enthymesin suam in secundarium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes, in hoc Platonicis stolidiores, XLII.

Severi persecutio, quo anno contigit, XC. Nulli Ecclesiæ quam Lugdunensi infestior, XC.

Sideri unicuique ac cœlo angelum præfectum asserentes Valentiniani et Platonici; eo tantum sensu stellarum orbes intellectu præditos seu angelos esse sustinebant, XLIII.

Sige, Bythi Valentinianorum conjux, 5, XVII. Nun et Veritatem parit, *ibid.* Sige, Nu amplitudinem Patris aliis Æonibus exponere cogitanti, intercedit, cur, 7. Sige et Logos in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Sigen a Bytho genitam perperam asserit Cyrillus Hierosolymitanus, 6, not. Sige Valentinianorum ante Ignatii martyrium nondum nata, juxta Dallæum, XIII. Refellitur, *ibid.* et XIV.

Silentium, Bythi conjux, juxta Valentinianos, XVII, 5. Silentium et Verbum in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129.

Siloe piscinam cum Probatica Irenæus confundit, 256, not.

Simeon Christum excipiens, Demiurgi figura, ex Valentinianis, 40. Simeonis fides de Christo Deo et homine, 205.

Similitudinem Dei per Spiritum sanctum dari, imaginem vero in plasmate repositam, Irenæi et veterum quorumdam sententia, 299, not., CLIX seqq.

Simonem Cyrenæum, non Jesum crucifixum fuisse, contendebat Basilides, 101.

Simon magus, quis, qualis, et unde oriundus, 99, LIII. Platonicæ philosophiæ operam dedisse, verisimile, LIII. Quo anno Christo nomen dedit, LIV. Hæreseon omnium pater, 99, 115, 173. Communis Valentinianorum parens, XCVI. Helenam sibi adjungit, 99, LIV. Quænam illa, *ibid.* seqq. Quid ipse de ea garriebat, *ibid.* Magiæ se totum dedidit, cur, 99, LVI. Quo anno Romam venit, LIV. Quo interiit, et quo mortis genere, *ibid.* Plures ab eo editi libri, seu sermones, *ibid.* Ejus blasphemiæ, 99 et seqq. LIV seqq. Susceptæ hypotheseos consectaria, LVI. A Claudio Cæsare statua honestatus dicitur, 99, LIV. A quo angelos emitti volebat, XXXVIII. A Simone angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, cur, XXXI. Simon Magus et Menander, a quibus primam ogdoada Valentiniani accepere, nonnisi unicam in Deo personam agnoscebant, XXXV, XXXVI. A Simone pseudo-Pater adinventus, qui cœlum et terram non creaverit, 234. Primus dixit se esse super omnia Deum, mundumque ab angelis esse factum, 126. Simon M. et ejus discipuli inter gentiles potius quam inter Christianos recensendi, LVI, LVII. Simonis magi discipuli Gnostici, a spiritali discipulo

judicandi, 271.
Simonianorum et Gnosticorum eadem pene dogmata, LVII. A Simonianis cæterisque Gnosticis octonarius summo in honore habitus, XXI. Simoniani Æones e Platonicorum lacunis educti, LIV, LV. Simonianorum libido, magicæ artes et idololatria, 100. Simonianorum profligata vita in Christianam religionem redundabat, LVI. E Simonianorum schola quinam apocryphi libri prodierunt, LIV.
Simplicitas infinita Dei, 57, 130, 131 seqq., 139, 157.
Sinistra quæ, secundum Valentinianos, 23, 28. Sinistræ manus levamen, quid, 152, not. Sinistra manus, materialia et corruptibilia dicuntur ab hæreticis, cur, 152, 153.
SIXTUS papa Alexandri successor, 176.
SOCRATEM primum Athenis audivit Plato, XXII. Socrati quædam significata fuisse, dæmone eum comitante, dicebant Attici, teste Isidoro hæretico, 352.
SONCHEDIS, archipropheta Ægyptius, a quo symbolicam Pythagoras didicit docendi rationem, XXII.
SOPHIA. Valentinianorum Æon, Theleti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, XVII. Mera Theleti affectio, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, XXXIV. Sophia, Achamothæ cognomen, 18, 25. Sophiæ nomen, a quo Spiritus sancti dono Valentiniani derivabant, XXX. Sophiæ, novissimi Æonis passio, quæ, 7. Ejus temeritas, 7. Extremum periculum, 9. Huic opem fert Horos, 9. Ejus Enthymesis, II. Passionis ejus figuræ, quæ, ex Valentinianis, 13, 144, 148, 149. Sophiæ partus informis, 9. Multiplex ejus perturbatio, 9, 10. Ejus ad Patrem conversio, 9, 10. Sophia ad se redit, prioremque cogitationem cum passione deponit, 9. Ab Horo mundatur, conjugioque restituitur, 9, 10. Enthymesis ab ea submovetur, et a Pleromate disjungitur, 9, 10.
Sophiæ, Æonum novissimi, cur a Valentinianis excogitata fabula, et quibus ex fontibus ab ipsis eruta, XXXI, XXXII. Sophia et Ἐνθυμήσεις si totidem substantiæ diversæ, ac separatæ, juxta Valentinianos, quidni similiter Logos et Sophia a Nu et a Patre divellentur, XXXVII. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.* et XXXVIII. Sophiam Dei sub passione et ignorantia cecidisse, impossibile, 139, 140. Sophiæ passionis typum esse non posse Judæ proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 145. Nec hæmorrhoissæ morbum, 149. Sophia separatim a conjuge Theleto quidpiam pati aut generare non potuit, 128. A Sophia separari non potuit Enthymesis, 140, 141. Sophiæ casus a Marco Mago explicatus, 68. Sophia, serpens facta, ex Gnosticis quibusdam, 112. Sophia, Logos, Phronesis, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, XXXVIII. Sophiæ descensus in aquas, eisdem inordinatus impressus motus, corpusque ex eis assumptum, Ophitarum et Sethianorum delirantium commenta; unde ea hauserunt, XLI, XLII.
Soter, seu Salvator, Jesu Valentinianorum cognomen, 13.
SOTER papa, Aniceti successor, 176. Ante Soterem quinam presbyteri Ecclesiam Romanam gubernarunt, 340, 341. Hi omnes, licet a quibusdam circa Paschalis celebrandi diem dissidentes, cum eis tamen semper unitatem servarunt, *ibid.*
Spe major charitas, 241. Spes firma ad sacrificium purum requisita, 251. Spes et fides, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157. Explicatur Irenæi ea de re sententia, CLV.
Spiritus universi, seu universalis spiritus, quid juxta Platonem, XL, XLI.
Spiritus sanctus, quis ex Sethianis, 109. Quis et unde ortus, ex Barbeliotis, 108. A quibus productus, ex Valentino, 53. Spiritus sanctus Valentinianorum cum Christo a Monogene emittitur, 11. Ejus munus, 12. Ad producendum Jesum Valentinianorum cum cæteris Æonibus conspirat, 12. Propter labem emissus, juxta Valentinianos, 227. Spiritus sanctus, virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, XXXVII. Spiritum sanctum Æonem Valentiniani e Scripturarum fontibus hauserunt, XXX, XXXI. Spiritus sancti quot proprietates et dona in Scripturis memorata, tot Æones ex iis a Valentinianis conflati, XXIX seq. Spiritus sanctus et Christus in Æonum numero censeri debent, 129. Spiritus sanctus, Achamothæ cognomen, 18, 25. De Spiritu sancto rarius loquitur Irenæus; cur, CXXXIV. Eum verum Deum, Patri et Filio coæqualem, coæternum et consubstantialem ab Irenæo censeri, certis argumentis demonstratur, CXXVIII seqq. Spiritus unus, et unus Pater, et Verbum unum in omnibus, et una salus credentibus in eum, 235. Aliud Spiritus Dei vivificans, aliud afflatus vitæ, quid uterque, 306. Prior sempiternus est, posterior vero temporalis, 306. Spiritus sanctus, spiritus Dei, Spiritus Patris unus et idem per prophetas promissus in Christum descendit, 208. Spiritus Dei veritas est, 223. Spiritus sanctus sapientiæ nomine significatus, 223 not., 236, 253 et not. Patri ministrat, 236. Spiritum sanctum et Verbum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe inculcat Irenæus, CXXXII seqq. Per Spiritum sanctum cum Verbo omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98. Spiritus sanctus et Filius, Sapientia et Verbum, Dei manus, 228, 253, not., 293, not., 299, 327, CXXVIII seqq., CXXXIII. Spiritus sanctus figuratio Filii ab Irenæo et SS. Patribus appellatus, 236 et not.
Spiritus sanctus unus et idem Legis utriusque, 238. Spiritu sancto operante Pater multiplici modo manifestatus, 234. Spiritus Dei, dispositiones Patris et Filii quasnam pervulgavit, 272. Spiritu sancto Christus unctus est a Patre, 184, 185. Spiritus sanctus unctio est qua Filius unctus est a Patre, 210. Spiritus Christo Deo et homini testimonium reddit, 235. Duplicem Christi significavit naturam, 217. Super discipulos descendit, cur, 208. Spiritum sanctum acceptum a Patre Dominus donavit hominibus, 208. Spiritus idem et in prophetis, et in LXX Interpretibus, et in apostolis; ex Irenæo, 216. Spiritus sanctus a prophetis promissus requiescit in hominibus, Patris operans voluntatem in ipsis, et renovans eos, 208. Spiritus Patris a Christo effusus in adunationem Dei et hominis, 292. Spiritus sanctus a Christo datus velut arrha incorruptelæ, et fidei nostræ confirmatio, 223. Spiritus sancti necessaria est gratia: sine ea aridum nos triticum, massa una cum Christo fieri non possumus, 208. Per Spiritum sanctum homo accipit imaginem et inscriptionem Patris et Filii, 208. Per Spiritum sanctum dari similitudinem Dei, imaginem vero in plasmate positam esse, Irenæi et veterum quorumdam sententia, 199, not., CLIX seq. Spiritus sanctus mortalis non est, sed vita eorum qui percipiunt illum, 300. Ad Deum scala, 223. Per Spiritum sanctum ad Filium, ad Patrem vero per Filium justos ascensuros esse, unde probat Irenæus, 337. Sine Spiritu sancto nulla salus, regnumque cœlorum comparari non potest, 303. Spiritus sancti universa gratia a Deo in cœlis tribuenda, similes ei nos efficiet, 303. In hoc sæculo is tantum pignus immortalitatis, 303. Spiritum sanctum in se qui non habet, neque creatoris notitiam habet, neque Jesu Christi, neque Patris qui in cœlis est, 346. Ut Spiritus Dei requiescat super nos, præter vocationem opera justitiæ adhuc necessaria, 279 et not., 280. Ex Spiritu Dei et cárne fit homo vivens, quomodo, 302. Spiritus sanctus hominis pars, 299. Quo sensu, *ibid.* not. Ad hominis perfecti constitutionem, quomodo requiritur, 302. Spiritum sanctum ad hominis perfectionem requiri, quo sensu dixerit Irenæus, CLX seq. Spiritu sancto deficiente in anima, animalis homo vere est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, 299, *ibid.* not. Spiritui sancto qui se subjiciunt, concupiscentiisque carnis minime serviunt, hi spirituales, ex Apostolo, 301. Carnales vero, qui, *ibid.*, 302.
Spiritus sanctus in solâ vera Ecclesia manet juxta Irenæum, CXXIII, 223, 272. Spiritus sancti et operationum ejus participes esse non possunt, qui alieni sunt ab Ecclesiâ, 223. Spiritus sanctus is est qui vincit in martyribus, 302. Qui emundat et vivificat carnem, 302, 303. Spiritus sanctus infirmitatem carnis absorbens, eamdem hæreditate possidet, *ibid.* A Spiritu sancto possessa caro, oblita sui, qualitatem ejus assumens, conformis fit Verbo Dei, *ibid.* A Spiritu sancto absorpta carnis infirmitate, fit homo spiritalis, 302. A Spiritu Dei magis in regno possidebitur caro, quam ipsa possidebit regnum, 303.
Spiritus mortalis non est, 301. Spiritus immortales sunt, 169, CLIII seqq. An ex Dei gratia, *ibid.* et not.
Spiritale semen Valentinianorum, quid, 23, 160. Spirituales nec a salute excidere, nec flagitiis quibuscunque pollui posse contendebant Valentiniani, 29, 31. Spiritalis seminis Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 143 seq. Spiritalis Achamothæ partus, 23, 160. Informari ab ea non potest, *ibid.* Spiritale semen Valentinianorum ad imaginem angelorum Salvatoris concipi non potuit, cur, 142. Spiritalis seminis demissio in Demiurgum facta ignorari ab eo non potuit, 142 seqq. Spiritale semen Valentinianorum animas non reddit præstantiores, 143 seq. Principum, regum et sacerdotum proprium non est, 143 seq. Hic perfici, absurdum, cur, 148. Spirituales esse Valentinianos, Demiurgum vero animalem, abhorret a ratione, 142, 160. Spiritalia perfecit Demiurgus, non igitur animalis est, 162, 163. Spirituales, quandonam et quomodo in Pleroma ingressuri, ex Valentinianis, 32, 159, 160.
Spirituales et perfecti, quinam ex Apostolo, 299 seqq. Spiritale, cur ab Apostolo animali postponitur, 306. Spiritales homines non sunt spiritus incorporales; sed caro, anima, et Spiritus simul unita spiritalem hominem effi-

ciunt, 301. Spiritalem hominem non efficit Spiritus solus, sublata carne et anima, cur, 299. Spiritalis quomodo fit homo in hac vita, carne perseverante, 301. Spiritalis discipulus, quis; hic a nemine judicatus, ipse judicat omnes, 270, 272, 274. Quomodo judicat gentes, 270. Judæos, 270. Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, 270, 271. Gnosticos, 270, 271. Ebionitas, 270, 271. Hæreticos, Christum specie tenus hominem esse dicentes, 270, 271. Pseudo-prophetas, 270, 271. Schismaticos, 272 Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam, 272. Spiritali discipulo omnia constant, 272. Spiritalis quisquis est, quæcunque de Christo prædixerunt prophetæ, recte interpretatur, 274.

Spiritalia ab eodem Deo facta, qui corporea condidit, 162, 165.

Stauros, seu Crux, Hori cognomen, 10 et not., 13.

Stesichorus poeta, Helenæ infensus, 99 et not.

Stoici et poetæ Deum ipsum fato subjiciebant, 134. Stoicorum opiniones quid Platoni in conflando systemate inservierunt, xxiii.

Stratiotici quinam dicti hæretici, lxxii. A quibus prognati, *ibid.* Dogmata quænam, lxxiii. Distinguuntne a Phibionitis, lxxii.

Stylum Irenæi qui paulo humiliorem esse conqueruntur, ipsi minus æqui, lxxviii.

Subtilitates Aristotelicas in Christianam fidem a Valentinianis inductas conqueritur Irenæus, 134.

Successio episcoporum in Ecclesia legitime ordinatorum, medium ac veluti canalis, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, cxiv. Hanc Irenæus cur tam acriter urget adversus hæreticos, *ibid.* et seqq. Successionis apostolicæ ordo legitimus in sola Romana Ecclesia occurrit, cxv. Extra eamdem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quæseris, *ibid.* et seqq. Successionum episcoporum ab apostolis catalogus Irenæi ætate in archivis Ecclesiarum omnium exstabat, cxvii.

Superbia serpentis, Christi humilitate dissoluta, 318. Superbiendum non esse ex veterum delictis in quæ animadvertit Deus infertur, 264.

Superpositionis jejunium a piis quidem pluribus olim servatum, at nulla ecclesiastica lege sancitum, lxxxviii.

Susannæ historia ut sacra et canonica ab Irenæo agnita, cviii.

Symbolum, velut breviarium quoddam fidei, 175, not. Solum pluribus dogmatibus astruendis non sufficit, *ibid.* Symbolum ab apostolis accepit Ecclesia, 48 et not.

Symposiarcha, quis veteribus, 65, not.

Synagogæ utriusque Lot cum duabus filiis dormiens, typus, 269.

Syncrasis, Valentinianorum Æon, Acinetou conjux, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Syncraseos nomen e Scripturis a Valentino corrasum, xxix.

Synerus, Marcionis discipulus, primus Dei aut principii tertii auctor, juxta Rhodonem, lxx.

Synesis, Valentinianorum Æon, Ænou conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii.

Synesius, Valentinianorum sermones incautius in hymnis adhibens, vix excusandus, xxxii.

Synodi quænam coactæ adversus Asiaticos, et quinam præfuere, lxxxiii, lxxxiv.

Syriæ Ecclesiæ, utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, lxxxv. An a Victore excommunicatæ, lxxxvi.

Syrianus ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

Systema Gnosticorum, quam absurdum, 137.

T

Tabularum Decalogi quot unaquæque præcepta continebat, 152, not.

Tatianus quis, unde oriundus, et quomodo fidem Romæ amplexus est, lxxi, 107. Quænam catholicus scripsit, quænam hæreticus, *ibid.* Quo anno hæresiarcha factus, *ibid.* Variis nominibus nuncupata ejus secta, *ibid.* Errores et dogmata, *ibid.*, 107. Tatianus salutem Adæ negans, quo Scripturæ testimonio abutebatur, 222. Refellitur, 220 seqq. Tatiani hæresis nihil aliud quam incomposita variorum errorum congeries, 222 et not.

Teitan nomen satis apte Antichristo congruit, 329 et not., 330. De hoc tamen nihil affirmandum, *ibid.*

Telesphorus papa et martyr, Sixti successor, 176.

Temperans non est, neque justitiam colit, quisquis juxta rationem cœlestisque legis normam non vivit, 346.

Templum a Salomone ædificatum, veri templi typus, 264. Templum Hierosolymitanum, templum Dei ex Apostolo, 322. In eo sedebit Antichristus, 322. E templo nummularios Christus, qui legem adimplere venerat, cur projecit, 229, 230. Templi Hierosolymitani post solutam captivitatem Babylonicam instauratio novum testamentum dici non potest, 275. Templum Dei, corpora nostra, 300. Proindeque æternum corrumpi non possunt, 300. Templum in cœlis est et altare ad preces et oblationes recipiendas, 252.

Tenebræ et lux, duo rerum omnium ingenita principia, juxta barbaros, 349.

Tentare Deum homo non debet; diabolus Christum in id inducens, quomodo repulsus, 318.

Terminus a multis ut deus habitus, pacis custos dictus, et justitiæ testis, juxta Plutarchum, xxx.

Terra, matris Achamoth nomen, 25. Gnosticorum mater, 228. Terra in duodecim climata divisa, juxta Marcosios, cur, 85, 86. Terra proprie maledicta a Deo, non Adam, 221. Terra, cœlo et homine renovatis ac perseverantibus, justi variis pro cujusque dignitate mansionibus donabuntur, juxta Irenæum, 336, 337. Terra, pedum Dei scabellum, quo sensu, 250. In terra et sub terra potestatem omnium accepit Christus Dominus, Verbum caro factum, cur, 253.

Terrena typos esse cœlestium congruit; cœlestia vero aliarum rerum cœlestium et ignotarum typos dicere, insanum, 252.

Tertulliani ætate a Valentino quantum discipuli abcesserant, xxxiv. Purus Valentinianismus jam nullibi terrarum, præterquam Antiochiæ sub Axionico, vigebat, xlvii. Tertullianus in assignanda ætate ad quam usque pervenit Valentinus, gravis anachronismi reus; quomodo corrigendus, xiv. A Tertulliano genuino supposiii Evangelii novi crimen nusquam Valentino tributum, quinimo, xvi. Tertulliano erroris ansam præbuit Henochi liber apocryphus, 246, not. Offendiculum præbuit imperitus Irenæi interpres circa vocem *Epiphanes*, xlvii. Tertullianus emendatur, 6, not., 9, not., 10, not., 11, not., 12, not., 21, not., 34, not., 58, not. Tertulliani libri *De præscriptionibus* posteriora novem capita adscititia, xvi.

Testamenta quatuor humano generi data, sub Adam, sub Noe, sub Moyse, sub Christo, 191. Testamentum utrumque in Abrahamo præfiguratum, quomodo, 261. Testamenti utriusque figura, columnæ duæ quibus adnixus est Samson, 346. Testamenta duo ea sunt, quæ de thesauro proferuntur nova et vetera, 237. In testamento utroque eminentiora præcepta eadem, sua licet utrique sint peculiaria, 241. Testamenta duo non ita differunt, quin ipsorum convenientia et unitas demonstrari queat, 198. Inter utrumque testamentum quæ specie tenus interest pugna, hæreticis occasio fuit Deum duplicem admittendi, *ibid.* In testamenti veteris Deum auctorem quæcunque objiciunt hæretici, eadem Christum feriunt, 266. Testamenti utriusque Deus unus et idem auctor, 183, seqq., 229 seqq., 241 seqq., 269 seqq., 323, 324. Testamenti utriusque ac populi, Deus unus et idem, 261. Testamenta varia sapienter a Deo uno tradita, 238 et not. Testamenti utriusque auctor Christus Jesus, Verbum Dei unum et idem, quod Abrahæ et Moysi locutum est, 237. Testamentum vetus non otiose ac frustra a Deo datum, 270. Priori testamento concurvati homines in servitutem Dei, ad utilitatem ipsorum, non Dei, 270, et not. In veteri testamento justi minus perfecti quam in novo, 240. Sub veteri testamento patriarchæ ac prophetæ Christum disseminarunt, 261.

Testamenti novi libertas et gratia uberior per Christum a prophetis prænuntiata, 238, 274. Testamenti novi velut signa, vetera sacrificia a Deo Judæis tradita, 248. Testamentum novum, templi Hierosolymitani post solutam captivitatem instauratio dici non potest, 275. Testamentum novum a quo incœpit, 275. Testamentum novum nullus ex veteribus resurgens aperuit, 187, et not., 275. Testamentum novum, a lege prædictum, Christus usque ad consummationem in Ecclesia adimpleturus est, 275. Per testamentum novum servitutis præcepta a Christo abrogata, 247. Testamentum novum priora alia longe superat, 191. Veteri præstantius, non quod Deum novum annuntiet, sed quod uberiorem gratiam conferat, 237 seq., 240. Testamenti novi libertas concessa iis qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant, 199. Testamenti novi major gratia, majorem a nobis perfectionem exigit, 266. Testamenti novi novam Christus docuit oblationem, 249. Testamenti utriusque, quinam ab Irenæo velut canonici habiti libri, cvii et seqq. V. Testamenti versionum quarumnam meminit Irenæus, cix, cxi. In hujus citandis locis, sicut et Novi, quamnam plerumque sequitur, cxi.

Tetras postrema, cæterorum Æonum radix, xvii. Circa tetradem secundam orto inter Valentinianos et Gnosticos dissidio, quidam e Valentini discipulis hac in re a magistro defecerunt, xxi.

Textus Irenæi Græcus integer fere excidit, ci. Latina ejus interpretationis imperitus auctor hactenus incognitus, *ibid.* Perantiqua illa et Irenæo ipso, si non superstite,

saltem nuper erepto edita, *ibid.* Ipsam Tertullianus præ oculis habuit, *ibid.*, CII. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, CII. Legit et Augustinus, *ibid.* Irenæum deinceps cur pauci tantum e Latinis allegavere, *ibid.* Exemplarium Latinorum cur tanta jam a VII sæculo penuria, cur etiam paucissima sana, et non mutila ad nos pervenere, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Grabius. *ibid.* et CIII. Sed frustra, *ibid.* Textui utrique Latino et Græco quidnam commune fuit, *ibid.* Librum quintum versionis Latinæ quinam primi in capita secuerunt, CIV. Operi integro, cur *Detectionis et eversionis falso*, etc, titulus inscriptus, XCVI, XCVII. Genuinum hunc quænam demonstrant, XCVII. A recentioribus cur omissus, et omissioni quinam occasionem dedere, XCVII. Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus hic refellitur, *ibid.* et XCVIII. Grabius pariter emendatur, XCVIII. An simul et eodem tempore conscripti omnes; alia difficultas, quomodo solvitur, *ibid.*, XCIX. De textu in certa capita dividendo ne cogitavit quidem Irenæus, imo nec vetus interpres, CIII, CIV. Laceratus deinceps potius quam divisus, CIV. Ineptiora etiam argumenta, CIV.

THALES, Phærecydes et Pythagoras, primi qui de rebus divinis disseruere; hi vero a quibus acceperant, XXII. Thales Milesius, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, XXI. Ejus principia, quæ, 133.

THAMARIS partus, duplicis populi typus, 261.

THELETUS, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7. Philetum vocat Tertullianus, 7 not. Theleti nomen a Spiritus sancti quanam proprietate Valentiniani derivabant, XXX.

THEODADES seu Theudades, quis, utrum Pauli discipulus, aut Valentini præceptor, XIII, XVI.

THEODORETUS emendatur, 5, not., 7, not., 8, not., 53, not

THEODORUS mathematicus. Ab eo institutus Plato, XXII.

THEODOTION male interpretatus est Isaiam de partu Virginis loquentem, 213. Ejus interpretatio, quo tempore publicata, XCVII. Dodwellus hic refellitur, *ibid.* Illius versionis qua occasione meminit Irenæus, CXI.

THEODOTO duce, Cataphryges exorti, quo anno, LXXIX.

Theologia naturalis gentilium undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, XXIV. Duo tamen sunt, quibus vanæ excusationis velum obduci non potuit, XXIV, XXV.

THEOPHILUS Cæsariensis et Narcissus Hierosolymitanus synodo Palæstinæ adversus Asiaticos præfuere, LXXXIV.

THEUDADES. Vid. *Theodades.*

Theurgia, quædam magiæ species, justa Platonicos, LVII, LVIII. Goetica, altera, et Necromantia; de utraque quid sentiebant, LVII, LVIII. Ex his eruta Gnosticorum omnium doctrinæ fundamenta, *ibid.*

Thyatirensis Ecclesiæ episcopus in Apocalypsi memoratus, an Irenæus, LXXIX.

TIMÆUS Pythagoricus philosophus, quem in Græcia magna audivit Plato, XXII.

Timorem auxit Christus, legem perficiens, quo sensu, 247

TITAN forte vocatur Antichristus, 321, 330. De hoc tamen nihil affirmandum, 329, 330.

Tolosam quo sæculo advenit Saturninus, LXXXIII.

Traditio, non in charta, sed in corde scribitur, 178, not. A Valentinianis quomodo destruitur, 175 A traditionis apostolicæ, nec non Ecclesiarum omnium consensus auctoritate, argumenta ducturus Irenæus contra hæreticos, quomodo procedit, CXX et seqq. Traditioni soli multæ gentes barbaræ inhærentes catholicam fidem firmiter tenuerunt, 178. Illius solius ope hæreticorum commenta rejicere paratæ, 178. Traditionis quanta auctoritas priscis Ecclesiæ Patribus, CXIII, CXIV. Non minoris auctoritatis, quam ipsa apostolorum scripta, CXIII seq. Traditio apostolorum, juxta Irenæum aliosque SS. Patres, ipsissima apostolorum doctrina Ecclesiis et episcopis credita, CXIII, CXIV. Traditionis apostolicæ veritas unde eruitur, 179. Traditio apostolorum in toto mundo manifestata, 175. Volentibus apparet, 175. Quibus fuit credita, 175. Hæreticis contraria, 175. Quomodo ad nos usque pervenit, 175. Traditio antiquissimarum Ecclesiarum consulenda pro dirimendis controversiis, 178 not. Traditio, Scripturarum interpres, CXIII. Eamdem, sicut et Scripturas, fidei regulam esse, in confesso erat apud omnes, Irenæi ævo, *ibid.* Scripturis latius patet, et ab iis distinguitur, *ibid.* Hic obiter mala fides Gallasii castigatur, *ibid.* Traditio consulenda, si Scriptura desit, 178. Traditionis virtus una et eadem ubique, 49. Traditionem apostolicam unam et eamdem, puram et illibatam in Ecclesia catholica conservatam fuisse, principium ab Irenæo statutum, contra hæreticos, CXX, 49 Quonam medio, ac veluti canali ad nos usque fluxit intemerata, CXIV seqq. Illibatam in Ecclesia conservatam fuisse, argumentum certissimum, episcoporum successio legitima, 176, CXV. Hinc prosternuntur ii omnes qui ab Ecclesia Romana secesserunt, quomodo, *ibid.*, et seqq. A Romana Ecclesia adulteratam fuisse, vanum Protestantium commentum, CXVI et seqq. Traditiones apostolicæ duplicis generis, de quibus cum Romana Ecclesiam omnem consentire necesse est, CXXII. Traditioni apostolorum optime consonat versio LXX Interpretum, 216, et vice versa, 216, not Traditiones hominum tantum, non lex, a Christo damnatæ, 211.

Transubstantiationis fides invicte contra Neotericos astruitur, L, LI. Transsubstantiatio panis et vini in Christi corpus et sanguinem, ab Irenæo agnita et propugnata, CXXXIX seqq. Vide *Eucharistia.*

Triacontas Valentinianorum deficit et redundat, cur, 128 seqq.

Trias illa toties a Platonicis decantata, tria a Valentinianis assignata Pleromatis principia, XXVII.

Tribulatio justis necessaria, 327 et not. Eis infideles ad salutem prosunt, *ibid.*

Tributa qui a nobis exigunt, ministri Dei sunt, 321. Tributa Christus potestatibus humanis solvenda exemplo suo monstravit, 321.

Tricenarius Æonum numerus, quibus Moysis locis significatus, ex Marcosiis, 89, 90.

Triginta Christi Domini nostri anni triginta Æones, ex Valentinianis significant, 7, 14. Triginta Æones per Christum Dominum anno ætatis 30 baptizatum non significantur, 146.

Trinitas. De Trinitate non aliud senserunt Gnostici priores, quam quod postea Noetus et Sabellius, XXXV, XXXVI. Trinitatis SS. mysterium a prioribus Gnosticis eo uno rejectum, quod Dei unitatem violare videretur, XXXIII seqq. SS. Trinitatis fides omnis profanis Platonicisque commentis a Gnosticis et Valentinianis funditus eversa, CXXVII et seqq. Quibus argumentis ii ab Irenæo impugnati, CXXVIII et seqq. De SS. Trinitatis mysterio catholica Irenæi doctrina, CXXVII et seqq Ut ejus mens ea de re certius exploretur, quis fuerit ejus scopus, quæ adversarum hypothesis, diligenter inspiciendum, *ibid.* Ejus argumenta, eadem prorsus, quibus usi sunt SS. Patres contra Arianos et Macedonianos, CXVIII et seqq. Trinitas tota, Pater, Filius et Spiritus sanctus, a Raab muliere in tribus speculatoribus suscepta, 257. SS. Trinitatis personis tribus concurrentibus, pervenit homo ad perfectum, 285. Trinitas tota in Christi nomine intelligitur, 210.

Typi Mosaicæ legis præcipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 150 seq.

U

Umbra et vacuum Valentinianorum, a Democrito et Epicuro sumpta, 133. Umbra Valentinianorum omnino repugnat, 119 seq., 120. Umbra Pleromatis non sunt res creatæ, 125.

Unctio Christi in quo consistit, 165. Promissa a Deo per prophetas, 183. Unctiones catholicorum a Gnosticis imitando effictæ, 96.

Unigenitus, Nus, seu Mens, a Bytho et Sige genitus, Principium rerum omnium, XVII, XVIII et not. Ab unigenito Patris Filio Horon et Logon distinguendi, unde a Valentinianis occasio captata, XXX. Unigenitus a Verbo distinctus, juxta Valentinianos, 227. Unigenitus, Verbum, Salvator et Christus, unius et ejusdem personæ diversa nomina, juxta Irenæum, CXXIII. Ea Patri consubstantialis, *ibid.* et seqq.

Unitas Dei ratione naturali demonstratur, 122. Unitas summa Ecclesiæ catholicæ, 49 seq. Soli Ecclesiæ catholicæ singularis et propria, CXVIII. In hac arce tutissimum ab Irenæo defensionis fidei constitutum præsidium, quomodo, *ibid.* Spuria ergo a recentioribus Protestantium ministris excogitata Ecclesiæ notio, *ibid.* et CXIX. Hæc unitas in quibuscunque gravissimis controversiis nusquam violanda, cur, *ibid.* Inter tot singulares Ecclesias quomodo fovetur, *ibid.* et seqq.

Universitas et amplitudo, proprius, essentialis, ac proinde perpetuus Ecclesiæ Christi character, juxta Augustini doctrinam, CXXV et seqq. Grabius et Protestantes ex ipsomet Augustino refelluntur, CXXV et seqq.

De Universo inscriptus liber, fetusne Irenæi, CVI.

Universum hoc quomodo a Platone definitum, XL. Illud ex corpore et anima concretum asserens, per utrumque quid intelligebat, XL, XLI.

Uxores ex se communes, ex Epiphane et Carpocrate, 351.

V

Vacuum et atomi, prima rerum principia, ex Democrito

et Epicuro, 133. Vacuum Valentinianorum commentum, 119 seq. Vide *Umbra*.

Valentiæ civitatis quinam priores apostoli, LXXXIV. Ii episcopali dignitate non insignes, LXXXIV.

VALENTINUS. De Valentini patria nihil certum a veteribus sperandum; quid conjicitur, XIII. Ejus ætas, 178. De Valentini ætate quæ assignata epocha ab Eusebio, XIV. Valentinus Alexandriæ Græcorum artibus non mediocriter institutus, ingenio promptus, et in veterum philosophorum ac poetarum lectione haud parum versatus, XIII. Pythagoricus magis, quam Christianus, juxta Irenæum, XIII. An Judæorum philosophia imbutus, XIII. Nunquam fidem catholicam suscepisse, satis probabile, XIV. Contrarium ex Tertulliano certo elici non potest, XVI. Quo tempore Romam venit, et quousque vitam prorogavit, XIV. A catholica fide nondum recessisse, cum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitum hæreticum, errat quisquis dixerit, XIV. Valentinus sub initio Hygini fidem catholicam simulans, sub Pio palam erupit; ab Ecclesia autem pulsus, ubinam exitiosæ hypothesi supremam manum admovit, XIV. Quo præcise anno diem obierit, incertum, XIV. Quandiu vitam protraxit, juxta Dallæum, XIII. Refellitur, XIV et seqq. Romæ bisne Ecclesia pulsus est. Tertullianus id asserens, vel corrigendus, vel explicandus, XIV. Valentinus ad Cyprum delatus, ibi animum omnino depravavit, XIV. Gnosticorum fabulis Alexandriæ jam ab initio imbutus, XIV. Citius, quam putant Dallæus et Blondellus, prima saltem errorum rudimenta protulit, XIV et seqq. Quo tempore errores suos disseminaverit, gravis inter eruditos difficultas, XIII. Resolvitur, *ibid.* et seqq. Fuitne posterior Ignatio, juxta Dallæum et Blondellum, *ibid.*, XIV, XVI. Certior longe Irenæi, Eusebii et Epiphanii sententia, XIV. Ei effundendæ hæreseos quid occasio fuit, et ubinam factum, XVI. Valentini hæresis Ægypti finibus non conclusa; per vicinas regiones Orientisque et Asiæ provincias a quibus propagata, XIV.

Valentini schola, unde manavit, 112. Valentinus non prima suæ hæreseos fundamenta jecit; a quibus primum strata via, XX, XXI. Veterum Gnosticorum principia scholæ suæ accommodavit, XXI, 52 et not. Valentinus non omnium primus Bythi et Siges copulationem tradidit, 52 not. XIII, seq. Valentini dogmata, 52 seqq., XVII, seqq. Valentini et discipulorum hypothesis tribus nititur capitibus; quid primum complectitur, XVII, XVIII. Secundum circa quæ versatur, *ibid.* Quænam exponit tertium, XVII, XIX. Quænam hypothesis circa hominis et Ecclesiæ emissionem, quidam Valentini discipuli a Gnosticis aliis moniti, in hoc ab eo defecerunt, XVII. A Valentino posteriores 22 Æones unde orti, XXIX. Valentinum triginta deos invexisse, e SS. Patribus non pauci existimarunt, XXXII. A Valentino, aut prioribus Gnosticis, Dei unitatem negatam fuisse, improbabile prorsus, et a verosimili abhorrens, XXXIII seq. Valentinus Horos duos tradit, 53. Valentini de Spiritus sancti productione dogma, 53. De Christi ortu sententia, 53. De Jesu ortu, 53 De diaboli ortu placita, 53. De Demiurgo, 53. Valentini de Deo creatore major blasphemia quam Marcionis, 198 et not. Valentinus et Marcion, apostolis et discipulis unum Deum et Christum confitentibus posteriores, 195. A Valentino pseudo-Pater adinventus, cœli et terræ non creator, 234.

Valentinus Patripassianorum erroris quo sensu ab Athanasio factus reus, XXXVI. A Valentino in quo differebat Epiphanes, XLVIII. In quo pariter discessit Secundus hæreticus, XLVII. Valentinus et Ptolemæus inter se quomodo differunt, juxta Tertullianum potior habenda Irenæo fides, XXXV. Valentinus qua libertate a magistris suis in pluribus discesserat, eadem ab ipso in multis secessere discipuli ejus, XLVII. A Valentino, Tertulliani ætate, quantum abresserant discipuli, XXXIV A Valentino plura memorantur scripta, epistolæ, homiliæ, psalmi, dissertationes, liber cui titulus *Sophia*, Evangelium novum, etc. Horum omnium quæ genuina, quænam supposititia, XVI, XVII. Valentino falso ascriptum a Blondello fragmentum quoddam exstans apud Epiphanium, XVII. A Valentino prave quidem expositæ Scripturæ, sed nunquam auctæ, mutilatæ, aut corruptæ, Tertulliano teste, XVI. Nec contradicente Irenæo, XVI, XVII.

Valentinianorum parentes, qui, 113. Valentinianorum mater, Achamoth, 21. Valentinianorum mater, Letho, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, 146. Valentiniani, Æonis perturbati nepotes, 141, 142. Valentiniani, abortus male parientis matris ipsorum, 161. Iidem feminæ, 161. Valentinianorum communis omnium parens, Simon Magus, XCVI Proavi, veteres Gnostici, XXI. Omnes Gnosticos se venditabant, XXI. Valentiniani priores magistrum suum a Pauli dis ipulis institutum jactabant, XVI. Valentinianæ hæreseos exordia prima satis apte cum sæculi secundi initiis colligari posse, quænam demonstrant, XIV seqq. Valentinianorum secta ante annum Christi 150 jam celebris, longeque ac late diffusa hæresis, XV, XVI. Valentinianorum jam secta quædam in Asiæ provinciis constituta Justini M. tempore, *Dialogum* suum *cum Tryphone* scribentis, XIV, XV. Valentinianam hæresim nec Romæ natam, nec ibi adolescere potuisse, unde eruitur, XV, XVI.

Valentinianorum doctrina, hæreseum omnium compendium, 227, XLVI seq. Erroris origo, Scripturarum et dispositionis Dei ignorantia, 198. Valentinianorum perditi mores, 30, 31 Scelestissima vita, dogmatis impiissimis perfecte respondens, XLVI. Vitiorum omnium turpissimorumque facinorum quodnam seminarium et origo exstitit, quotque impiæ ex horrendis principiis consecutiones, XLVI. Nullis flagitiis inquinari se posse jactabant, 29. Post Cynicos docebant, cibos omnes et actiones ex se indifferentes esse, 134. Valentinianorum in disseminandis erroribus, quis dolus, quæ nefariæ artes, XVI, 135. Valentiniani, simulatores subdoli, calumniatores, 203 Quibus inenarrabile Plenitudinis suæ mysterium enarrant, 203. Quosnam Psychicos appellant, 203. Valentinianorum placitis qui temere velut oves totos sese mancipant, infati fiunt ac superbi, 203, 204. Valentinianorum superbus et arrogans animus, 20, 56. Perfectos se et semina electionis; catholicos vero indoctos et ignaros ac Psychicos vocabant, 31. Gratiam catholicis in usu dari, iisque adimi; se vero eam proprie possidere, nec ab ea excidere posse jactabant, 31. Bona opera sibi ad salutem inutilia esse dicebant, cur, 29, 159. Valentinianorum mysteria portentosa, 3, 20. In vulgus non efferenda, 7, 14 seqq.

Valentiniani systematis analysis et œconomia, XXXI. Unde et cur novæ illius, qua genesim rerum explicarent, cudendæ hypotheseos susceptum ab ipsis consilium, XXXI, XXXII. Quibus e catholicis dogmatibus, in nova sua cudenda hypothesi, abusi sunt, XXXI, XXXII. Sparsas in Scripturis voces atque dictiones temere colligunt, 45, 46. Perinde faciunt atque si qui centones ex Homeri versibus concinnant, 45, 46. Tot Æonum nomine quid sibi velint XXXII et seqq. A Valentinianis deorum nomen licet Æonibus suis tributum, haud tamen inde concludendum eos totidem naturas divinas, vel naturæ unius personas ab ipsis habitos fuisse, XXXII, XXXIII. Valentinianorum hæresis purus ethnicismus varie interpolatus, et novis accessionibus ex Christiana religione auctus, XXI, XXII Ab ethnicis philosophis doctrinæ suæ principia mutuati sunt, 133 seqq. Valentinianæ hæreseos præcipua quæque capita e philosophia Platonica profluxerunt, XXV et seqq. Valentiniana Gnosticaque hypothesis, incondita Chaldaicorum, Pythagoricorum, Platonicorumque placitorum farrago, Christianis dogmatibus intermista, XXI, XXII. Valentiniana hypothesis eadem re ac Platonicorum mundus intelligibilis, XL. Valentiniani Pleromatis rudiora saltem lineamenta undenam sumpta, XXV et seqq. Valentiniani Pleromatis formam an ab Hesiodo desumpsere, XXX. A Gnosticis initia emissionum acceperunt, 131. E Platonicorum lacunis totum Æonum masculorum, feminarum, et masculo-feminarum deprompsisse mysterium, haud improbabile, XXVIII. Æonibus 30 quatuor in Pleromate extra emissionum seriem adjunctos unde hauserunt, XXX. Valentinianorum Æonum 22 posteriorum proprietates et nomina licet Platonicis, Chaldæis et Pythagoricis prorsus ignota, ab his tamen petitum exemplum tricenarium deorum effingendi numerum, XXX. Priorum Æonum conjugationes cur vocatæ ab Irenæo primogenita Pythagorica quaternatio, et primogenita octonatio, XXVI, XXVIII. A Valentinianis ogdoas primigena, cur quatuor duntaxat nominibus nuncupata, omissis feminarum appellationibus, XXXIV. Ab iisdem Æon unusquisque cur masculo-femina dictus, XXXIV. Valentiniani octo priores Æones, e quorum lacunis educti, LIV, LV. Valentinianorum ogdoas, si quatuor duntaxat nominibus apud eos nuncupata, quomodo diis Pythagoreorum octo respondebit, XXVIII.

Valentinianorum Bythus, idem ac Ægyptiorum Eicton, XXVI. A Valentinianis unde occasio captata Filii Dei unius unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discerpendi, XXX. A Valentinianis Logi a Nu emissio conficta, Horique a Bytho per Nun in imagine Patris processio, catholici dogmatis fœda deformatio, XXX. Juxta Valentinianos Logos et alii ex eo prognati Æones, totidem veræ personæ, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, XXXVII et seqq. Valentiniani vitæ cum Verbo, necnon ultimam ogdoadis conjugationem unde mutuati sunt, XXVII. A Valentinianis Ecclesia inferior, imago dicta superioris Ecclesiæ, XXXIX. Juxta Valentinianos, Christus quid Æonas docuit, 234. A Valentinianis unde occasio captata Horon et Logon ab Unigenito Patris distinguendi, XXX. Ad Valentinianorum Horon, ab Ægyptiis de Horo suo ficta quadrant, XXX. Juxta Valentinianos, creator omnium, unde emissus, 227. Valentinianis Demiurgum suum, nec

non cæteros inferiores angelos animales esse volentibus, illisque sedem in medietate assignantibus, veteres assentiebantur philosophi, XLIV. A Valentinianis Cosmocratora inter et Demiurgum quodnam positum discrimen, XLIII et XLIV. Valentiniani ad modum Platonis humana cum divinis consociabant, XLIV. Juxta Valentinianos multiplex angelorum ordo, XXXIX. Varia officia et veluti præfecturæ, *ibid.*

A Valentinianis quibus angelis ascripta mundi fabricatio, XXXIX Valentinianorum tota de mundi hujus origine, constitutione et ordinatione hypothesis in Platonicorum aliorumque veterum philosophorum dogmatibus plusquam adumbrata, XLII et seqq. Valentiniani, ex subjecta materia Deum omnia fecisse, ab Anaxagora, Empedocle et Platone acceperunt, 134. Quæ de imagine supernorum expressa in rebus creatis dicebant, a Democrito et Platone acceperant, 133. Valentinianis, quid ex apostolicis scriptis, Platonica deliria de duplici anima, superiori ac animali, inducendi occasio fuit, XLV. Ad numeros omnia revocantes, id acceperunt a Pythagoricis, 134 seqq. Post Stoicos et poetas, omnia et Deum ipsum fato subjiciebant, 134. A Valentinianis quæ assignata malorum omnium causa et origo, XXXI, XXXII. Valentinianorum doctrinam prodidisse, evertisse est, 113. Valentiniani ad suam explicandam sententiam, propositasve sibi difficultates solvendas, inhabiles et parum comparati, XXXVIII. Quid tamen ex eorum verbis de emissorum Æonum natura conjicere licet, *ibid.* et seqq. Valentinianis omnibus non satis perspecta sui systematis idea, XXXIV, XXXV. Hinc variæ quorumdam de Æonum natura sententiæ, *ibid.* Valentiniani Enthymesin suam in substantiam quamdam per se subsistentem transformantes, in hoc Platonicis stolidiores, XLII. Valentiniani Deum malorum effectorem, a veteribus philosophis admissum, aperte profiteri timentes, rerum conditorem cæcum Achamothæ fructum asserendo, revera venenum cæteris crudius sorbebant, XLII. Valentinianis notior esse non potuit veritas, quam philosophis ethnicis, cur, 133. Eorum scientia falsa et vana, 133. Valentinianorum argumenta a numeris, litteris et syllabis petita, vana et insulsa, 149 seqq. Valentinianis confutatis, cæteri omnes Gnostici confutantur, 163 seq. Valentiniani præcipuos quosque legis Mosaicæ typos accommodare non possunt commentis suis, 130 seqq. Valentinianorum errores in astruendis suis conjugationibus convelluntur ex ipso Joannis, quod retinent, Evangelio, 13 seqq., 190. Valentinianorum quorumdam dogmata, 53, 56. De Bytho varia sentiunt, 56. Non Valentinianis modo, sed et reliquis Gnosticis communis prima et secunda tetras, XX. Quodnam autem circa hanc postremam inter utrosque ortum dissidium, XXI, 132. Ex Valentinianis quidam ab unigenito Nu primum Hominem et Ecclesiam, tum ab his Verbum et Vitam derivare contendentes, a cæteris dissentiebant, XVII. Valentinianos inter et Gnosticos dissensio nulla circa primi ordinis angelorum a supremis Æonibus emissionem, sed tantum circa emissionis modum, XXXVIII. A Valentinianis et Gnosticis eumdem admissum fuisse mundi conditorem ex Irenæo ipso patet, XLIII. A Valentinianis quomodo Marcus magus dissidebat, LI.

Valentiniani Aristotelicas quæstionum subtilitates in Christianam fidem induxerunt, 134. Valentinianorum errores circa Deum unum, 271. Et unum Jesum Christum, 271. Ipsi a spiritali discipulo judicandi, 271. Unicam tantum in Deo personam cum Simone mago admittunt, XXXVI, Sanctissimæ Trinitatis mysterium furditus evertunt, CXXVII seqq. Quibus argumentis ab Irenæo impugnati, CXXVIII seqq. In Deum credere se dicunt, cui contumeliose obtrectant, 157. Mysteria divina temere scrutari volentes, nihilque Deo committere, misere pereunt, 157. Deum corporeum et compositum inducunt, 131, 157. Bythum suum circumscribere coguntur et vacuum confiteri, 131. Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt, 130, 131, 132, 157, 158. A Valentinianis vere in Deum refundebantur ignorantia malorum fomes, malaque ipsa, posita eorum hypothesi, XLII Secundum Valentinianos aliosque Gnosticos, sequebatur, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admistione loqueretur, 276. Eorum in Deum creatorem et in Dominum Jesum ac in Spiritum sanctum blasphemiæ, 188, 198, 204, 227. Iitanquam seductores ab apostolis prævisi, *ibid.* et 228. Deum fabricatorem, appellabant Patrem, Dominum, Deum; in hoc tamen intolerabiliores ipsis Marcionitis, 198 et not. Indigne sentiebant de Verbo Dei, 132, 157, 158. Ab iis misere defœdata quæcunque docet de Verbi generatione catholica fides, XXX. Valentiniani lingua quidem cum catholicis consentientes circa Christum mente dissentiebant, 204, 271 et not. De Salvatore quid sentiebant, XXXIX. Jesum et Salvatorem a Christo, Verbum a Salvatore et Unigenito, Unigenitum denique a Verbo distinguebant, 227.

Valentinianorum blasphemiæ in Christi veram ex B. Virgine incarnationem, 33. Ex Valentinianorum principiis, Verbum caro non est factum, 44, 45. Valentiniani Christo Salvatori nostro Domini nomen invident, 7. Valentiniani Filium Dei specie tenus factum esse hominem dicentes, vani sunt, 292. Valentiniani a Christo ignotum Deum fuisse prædicatum ex Luca inferebant, 233, not. Valentinianorum de Christo Jesu doctrinæ apostolica fides aperte contradicit, 204 et seqq Valentinianorum in corrumpendis ac detorquendis Scripturis audacia, 7, 17, 36 seqq., 43, 44, 45, 46, 144 seq. His artibus infirmos in fide seducebant, 17. Valentinianorum audacia in fabricando novo Evangelio, ab apostolico omnino diverso, 192 Valentinianis, non Valentino, novum Evangelium ab Irenæo ascriptum, XVI, XVII. Valentiniani Evangelii secundum Lucam depravatores, 202, 233, not. Valentiniani priores, Irenæo coævi, religiosiores Scripturarum custodes posterioribus, XVII. Valentinianis quibusdam, non Valentino, tribuendum quoddam fragmentum exstans apud Epiphanium, *ibid.* Valentiniani eo quod secundum Joannem est Evangelio plenissime utebantur, 190. Valentiniani si recipiant Evangelium integrum, apostolorumque doctrinæ adhæreant, pœnitentiam agant necesse est, ut salvi fiant, 202.

Valentiniani dicentes hominem non ex hac terra, sed e fluida materia formatum fuisse, ex curatione cæci nati refelluntur, 312. Valentinianos spiritales esse, Demiurgum vero animalem, abhorret a ratione, 142, 160 seqq. Valentinianis opposita apostolorum doctrina, 227, 228. Valentiniani cæterique Gnostici prophetas partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse asserentes, refelluntur, 276 et seqq. Valentiani negantes ab eodem patre missos prophetas a quo et Christus, organa Satanæ sunt, 324. Valentiniani in fine ab Homero accusandi, 271.

Valentiniani minus bene ante Irenæi tempora impugnati, 227. A Valentinianis debellandis exordium ducens Irenæus, cur eorum hypothesim majori cæteris cura explicatam dedit, XCVI. Valentinianos in plerisque doctrinæ suæ capitibus Gallus quidam ab hæresi vindicans, retunditur, XX. Hæretica dogmata emollientes quidam alii, et ex philosophia Hebræorum kabbalistica derivantes, refelluntur, XX. Valentinianos iis errorum portentis absolvere, quibus a veteribus Patribus insimulati sunt, quantæ temeritatis, XLVI.

A Valentinianis prognati Stratiotici, Phibionitæ et Levitæ, juxta Theodoretum, LXXII. Eorum dogmata, quæ, LXXIII.

Ventilabrum, Luc. III, 17, crucem esse interpretabantur Valentiniani, 17.

Verbum. Per Verbum non creatus mundus, secundum Marcionem et Gnosticos, 188. Verbum in hunc mundum non advenit, si Gnosticis credatur, 189. Nec caro factum, nec passibile, secundum Gnosticos omnes, 189. Nec Christus, nec Salvator, secundum eosdem, 188, 189. Verbi divini æternitas, rerumque omnium creatio ab eo facta, negata ab Heracleone, 362 seq. Verbum, principium tertium a Valentinianis admissum, idem ac Verbum Platonicorum, XXVII. Verbo et Homini cur a Valentinianis longa Æonum subjecta series, XXXI. A Verbo cœpit passio, secundum quosdam Valentinianos, 139. A Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse, Scripturis abusus Valentinus finxit, XXIX. Verbi divini proprietates omnes in Scripturis expressæ, studiose a Valentino collectæ, et in totidem Æones transformatæ, XXIX. De Verbo Dei indigne sentiunt Valentiniani, 132, 157, 158. De Verbi divini generatione quæcunque catholica fides docet, hæc a Valentinianis misere defœdata, XXX. Verbum a Salvatore et Unigenito distinctum, juxta Valentinianos, 227. Verbi incarnati totam mysteriorum œconomiam Valentiniani labefactabant, XLVI Verbum caro factum non est, ex Valentinianorum principiis, 44, 45. Verbi et Vitæ, Hominis et Ecclesiæ emissiones a Valentinianis confictæ confutantur, 131 seq. Verbum ab Homine male derivant Valentiniani, cur, 132. Verbum et Silentium in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Verbum Dei ignorantiæ obnoxium fuisse, absurdissimum, 139. Verbi divini generatio inenarrabilis, et soli Deo nota, 158. Sui compotes non sunt, qui eam enarrare audent, 158. Verbum Dei si passioni obnoxium, et ipse Pater obnoxius, cur, 139 seq. De Verbo divino longe aliter sentiendum, atque de verbo hominum, 157.

Verbum et Pater, unus et idem Deus, 266. Verbum cum Patre juste dicitur Deus et Dominus solus, 183. Verbum unum, et Pater unus, unusque Spiritus in omnibus, et una salus credentibus in eum, 235. Verbum divinum et Spiritum sanctum Deo Patri cæternos esse, certissima veritas ab Irenæo constanter propugnata et

demonstrata, 153, 163, 245, 253, CXXVII seqq. Utrumque Deo Patri consubstantialem esse, non tantum confitetur, sed etiam ex professo probat et demonstrat Irenæus contra hæreticos, 118, 139, 163, 180, 183, 184, 204, 232 seq., 253, 254, 292, 306, CXXVII seqq. Verbum in Patre, 183. Mens Dei Patris, 139. Salutare Patris, 184. Verbo Dei nihil ex rebus creatis assimilandum, 183. Inter Verbum substantiale et Verbum vocale Irenæum non distinxisse, Centuriatorum calumnia, CXXXIV. Verbum suum solus cognoscit Pater, 234. Nonnisi Verbo revelante Pater cognosci potest, 234, 214, 234, 255, 292. Verbum divinum semper et ab initio revelavit Patrem angelis ipsis, et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 163, 233, 253, 256 seq. Verbum visibile faciens Pater, ipsum omnibus revelavit, 234, 256 seq. A Verbo revelatur creator Deus per ea quæ condidit, 234. Per Verbum, ad Dei immensi cognitionem ducimur, 253. Per Verbum suum Pater, uterque per legem et prophetas annuntiatus est, 234. Verbum divinum prophetis non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Verbum, progenies Patris, ei ad omnia sua ministrans, quo sensu, 236. Verbum divinum, Dei manus, 218, 256, not, 253, not, 312 Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe dixerit Irenæus, CXXXII seq. Verbo divino ignorationem diei extremi judicii non ascripsit Irenæus. Explicatur ejus sententia, CXXXIII et seq.

Verbo et Spiritu sancto omnia creavit Deus, Pater Domini nostri, 163. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98, 163, 188, 233, 269 seq. Verbo Dei, ad omnium formationem sufficienti, facta sunt omnia, 118 seq. Verbum alloquebatur Pater, cum dixit : *Faciamus hominem*, etc., 312. Verbum una cum plasmate semper fuit, providentia Patris, 233. Verbum Dei semper astitit humano generi, salvans ab initio, et condemnans, 266. Verbum solum ex divinis personis veteribus patriarchis et prophetis apparuisse, Irenæi sententia, 180, 236, 253, 256. Cur et quo sensu id tam sollicite inculcat Irenæus, CXXXI et seqq. Verbum Dei assuetum ab initio ascendere et descendere, propter salutem hominum, 241. Verbi Dei præcepto Abraham fidelis, in quo, 233. Hinc amicus Dei factus, 243. Verbum secutus est Abraham, cognationem deserens, ut cum Verbo moraretur, 233. Verbum Dei sequi in Abraham prædidicit homo, quomodo, 233. Verbum ab initio prænuntiavit Christi adventum, quo salvarentur homines, 234. Verbi incarnatio a prophetis prænuntiata, 275. Verbum Dei in novissimis temporibus hominem vocaturum venit, sicut ad Adam Deus, exquirens eum, vespere locutus est, 312. Ostensum est, quando factum est homo, 312. Factum visibile per incarnationem, 184. Eo ipso quo omnibus visibile, Patrem et Filium omnibus ostendebat, 234. Non tunc incœpit, cum passibile et homo factum est, 209. Verbum idem, Deus et homo; quatenus homo, Spiritu sancto repletum et unctum ad evangelizandum, 185. In sui generatione secundum hominem, primam hominis plasmationem imitatum est, 218. Verbum æternum per quod facta sunt omnia, in tempore passibile et homo factum, 209. Verbum Dei Patris, factum Filius hominis, 211. Vere caro factum, 44, 45, 204 seqq., 218 seqq. De Verbo incarnato sententiam nostram eucharistia confirmat 251, seqq., 293 seq., CXL seqq. Verbum Dei, unitum carni unione hypostatica et physica, 347. Homo ex radice Jesse et filius Abrahæ, 185. Ex Maria exsistens, 28. Verbum unigenitum quod semper humano generi adest, et caro factum, ipse est Christus Jesus Dominus noster, qui passus et resurrexit, iterum venturus ad resuscitandam universam carnem, 206. Verbum, Salvator mundi, unctus a Patre, Jesus Christus factus est, 184. Verbum Dei se ostendit Christus, discipulos suos amicos Dei dicens, 243. Verbum, Unigenitus, Vita, Lux, Salvator, Christus, Filius Dei, salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem, 45. Verbum caro factum non fuisset, nisi servanda fuisset caro nostra, 310 et seqq. Verbum Dei cur homo factum est, 212, 214, 254, 292. Per Verbum Deus Pater, homini misertus, salutem dedit, 319. Verbum per incarnationem tale effectum, quod homo infirmus et infans capere posset, 284. A Verbo assumpta humana natura, ut homo fieret filius Dei, 212 seq. et not. Factum homo, ut hominem Deo scriberet, 185, 186. Verbum Dei Christus et homo verus, universorum potestatem habet a Patre, 316. Super humana et invisibilia regnans ac omnia judicans, 316. Potestatem omnium in terra et sub terra accepit, 253. Venit in ruinam et in resurrectionem multorum, proindeque judicat omnes, 325. Verbo quiescente Christus tentatur, crucifigitur, etc. Eodem opitulante, vincit, resurgit, etc., 212, 213. Verbum carnem fieri necesse erat, 211. Verbi incarnatio necessaria ad salutem et perfectionem nostram, 292. Necessaria ut immortalitatem perciperemus, 212. Verbum Dei diabolum homini invidentem per hominem vincens, homini subjecit, 322. Per Verbum carnem factum communio cum Deo restituta, 211. Imago Dei vere in nobis ostensa, 312, 313. Et amissa similitudo instaurata., *ibid.* CLIX seq. Homo Patri invisibili consimilis factus, 313. Verbum incarnatum ad vitam revocavit hominem, eumque perfecit, 293. Sanguine suo redemit nos, dans animam pro anima nostra, et carnem pro carne, 292. Verbum hominem liberans, absque servitutis vinculis Deum sequi docuit, 242. Libertatem extendit, subjectionemque erga Deum auxit, 242. Verbum redemit nos non vi, sed suadela, 292. Verbum Dei, idem a quo patriarchæ et nos electi, illos quidem visitans per prophetas, nos vero convocans undique per suum adventum, 281. Paternæ gratiæ dispensator factum, ad utilitatem hominum, 253. Omni tempore sibi subjectis hominibus utilitatem præstitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 244. Unum et idem Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abrahæ et Moysi collocutus est, utriusque testamenti auctor, 237. Verbo obedire, lex utraque præcipit, 243. Verbum a Patre annuntiasse legem, Christus per legem ostendit, 319. Israelitis præcepit offerre sacrificia, cur, 251. In lege Deum solum adorandum prædicans, iisdem verbis Satanam tentantem vicit, 319. Inimicos diligendos docuit verbo et exemplo, 210. Verbum Dei Christum Pharisæi non receperunt, quia Dei et legis contemptores, 230. Verbum Dei Judæi respuentes, de Deo temere gloriabantur, 233. A Patre quoque defecerunt, 256. Verbi nuptiæ cum Ecclesia gentium, per nuptias Moysis cum uxore Æthiopissa significatæ, 257. Verbum per quod omnia et Ecclesiæ caput est, 315. Solius veræ Ecclesiæ caput, CXXIII. Nisi Verbum Dei inhabitaverit in nobis, regnum Dei possidere nos impossibile est, 303. Verbo Dei conformis fit caro a Spiritu sancto possessa, 302, 303. Verbo Dei operante resurgent nostra corpora, eucharistia saginata, 294. Verbo Dei qui non credunt et contemnunt ejus adventum, gravius puniendi, 266, 278 seq. A Verbo redarguendi pastores iniquitatis superbientes, 262. Verbi incarnati corporis et sanguinis oblationem puram sola Ecclesia offert Deo, 250, 251, CXL. Verbum in sacrificio eucharistiæ vere Deo offertur, 251 et not., CXL seqq. Verbum Dei percipientes calix mistus et panis, fiunt eucharistia, id est, verum Christi corpus et sanguis, 294, CXL, seqq. Verbum Dei ab apostolis annuntiatum in universa terra, nova lex est, 278. Securi simile est, 314. In hoc mundo satum ad modum sinapeos, vim igneam habet, 347. Verba Dei meditantes, simulque credentes in Patrem et Filium, mundis legis animalibus, ruminantibus scilicet et duplicem ungulam habentibus, apte significantur, 302.

Veritas, Nu Valentinianorum conjux, 5. A Bytho et Sige emissa, 5, XVII. Veritatis figura, ex Marco mago, quæ, 69.

Veritas, quibus credita, secundum Valentinianos, 178 Veritas si nota fuit ethnicis philosophis, frustra in hunc mundum descendit Salvator, 133. Valentinianis notior esse non potuit quam philosophis, cur, 133. Veritatis depravatores in Dei lacte gypsum miscent, 209. Veritas sola sine fuco, propter hoc pueris credita, 203. Veritatis regula immobilis, quæ, 46 et not. 47, 98. Veritatem notam fuisse apostolis et fidelibus, ex Christi testimonio efficaciter probatur, 199. Apostolis omnibus, non soli Paulo nota fuit, 199, 200 seq. Extra Ecclesiam catholicam frustra quæritur, 178. Veritas et Scripturarum germana expositio a quibus quærenda, juxta Irenæum, CXIX.

Versionem LXX Interpretum quanti fecit Irenæus, 213 seq., CIX, CX, CXI. De iisdem Interpretibus quid censuit, necnon de modo quo ab iis adornata, *ibid.* Eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum sæc. Patres, CX. Quo ex fonte profluxit ea veterum existimatio, *ibid.* Quos libros complectebatur, ex Irenæo, *ibid.* Apostolorum traditioni optime consonat, 216. Et vice versa, *ibid.* not.

Versionum Theodotionis et Aquilæ qua occasione meminit Irenæus, CXI, 115.

Vesuntionis civitatis quinam priores Apostoli ? LXXXIV. An episcopali dignitate insignes, *ibid.*

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, nonnisi ipso providente litteris mandati, ut iis erudiamur, nec superbiamus, 264. Propter veterum peccata qui dicunt alterum fuisse illorum Deum, hunc que mundi creatorem, alterum vero a Christo annuntiatum Patrem, indocti, audaces, imprudentes, 265.

Victor papa. Victorne an Eleutherus, præproperas pacis litteras Montanistis concessit, LXXIX, LXXX. Eadem, monente Praxea, revocatæ jam emissæ, *ibid.* Ante Victorem pax inter Ecclesias constiterat, licet sibi invicem in Paschatis disciplina dissimiles, LXXXV, LXXXVI. Ab eo

dissoluta, quo anno, *ibid.* Inter eum et Asiaticos de Paschate efferbuit controversia, LXXXV et seqq. Romanæ synodo adversus Asiaticos præfuit, LXXXIV Asiaticis excommunicationem denuntiat, nisi Romanæ de Paschate disciplinæ consentirent, LXXXVI. An ab eo vibrata, *ibid.* Victoris nimia severitas in Asiaticos episcopis pluribus, etiam ab his discrepantibus, displicuit, *ibid.* Irenæo præcipue, *ibid.* et LXXXVII. Ad Victorem papam ab Irenæo scripta epistola, 340 et seqq. Victor papa Ecclesiis Orientalibus pacem restituit, Irenæi argumentis victus, XC.

Vienna, ad quam provinciam pertinebat, præfectusque quomodo vocatus, LXXXII. Vienna et Lugdunum uni Romano præsidi Pothini ætate paruisse, inanis Valesii conjectura, LXXXIII. Vienna Pothini ætate, nondum proprio gaudebat præsule, LXXXII. Nec movet Tillemontii conjectura, *ibid.* Viennensi Ecclesiæ et Lugdunensi regendæ unum episcopum satis superque fuisse, Pothini ætate, haud improbabile, *ibid.*, LXXXIII. Viennæ persecutio excitata, quo tempore, LXXIX. Viennensis episcopi cur nullibi fit mentio temporis persecutionis hujus, LXXXII, LXXXIII. Viennenses martyres coram præside Lugdunensi cur judicio sistuntur, *ibid.* Viennenses ab Orientalibus Ecclesiis consulti qua de re, LXXIX. A clero sententiam rogati martyres in carcere constituti, una cum ipso privatis epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptæ ab utrisque epistolæ, *ibid.*, LXXX. A quo perlatæ, LXXX seq. A Montanistarum errore quantum alieni martyres, LXXIX.

Vineæ sarmenta, licet a Deo facta, cur abscinduntur, 231. Vineæ parabola malis colonis locatæ explicatur, 277 et seqq. Vineam Dei a malis colonis ablatam, Christus melioribus, gentilibus videlicet, locaturus venit, 278.

Vinitorum parabola diversis horis missorum, quid significat, 280.

Viperarum progenies a Christo quinam appellati, et quo sensu, 288.

Virginem ab Isaia genitricem Dei prænuntiatam, Mariam esse Josepho ostendit angelus, 259. Ex Virgine natus Dei Filius, Patribus antea promissus, Salvator, Christus, a prophetis est annuntiatus, 204. De Virgine natus est quem Deus Davidi promiserat, 217. Ex Virgine Christus natus est, 212, 213, 215 seqq. Ex Virgine carnem conceptam Christum assumpsisse hæretici negantes refelluntur, 218 seqq.

Virtus quo sensu in infirmitate perficitur, 295, 296. Virtutes primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectæ, XXXVIII.

Visio Dei incorruptelam tribuit, 283. Visio clara Dei nonnisi post regnum justorum temporale secuta est in cœlis, juxta Irenæum, 337.

VITA, Valentinianorum Æon, Logi conjux, 6. Vitam cum Verbo conjunctam, necnon ultimam ogdoadis conjugationem, Valentiniani unde mutuati, XXVII. A Vita et Verbo Ecclesiam et Hominem effluxisse, Scripturis abusus Valentinus finxit, XXIX. Aliud Vitæ afflatus, aliud Spiritus Dei vivificans, 306. Posterior sempiternus est, prior vero temporalis, *ibid.* CXXXIV. Vitæ flatus incorporalis est et immortalis, 300, 301. Vitæ caro capax est, si quidem et mortis, 305. Vitæ immortalis et resurrectionis argumenta, priscorum vita longæva, et Henoch ac Heliæ assumptio in propriis corporibus, 298. Si Vita temporalis carnem vivificare potest, a fortiori vita æterna eamdem in futuro sæculo vivificabit, 296, 297 Vitam per peccatum amissam recuperabit homo, 306. Vitam Adamus per peccatum amissam, victo rursus diabolo per incarnationem, recuperavit, 222 Vita hominis, charitas, 247. Vita nostra, Deus est, 254. Vita Hominis, visio Dei, 253. Vita æterna ex Dei visione, 254. Quomodo, *ibid.* Vita æterna, bonorum operum merces, 49, not.

Viventium initium Christus est, 220.

Vocatio gentilium ad fidem, mysterium hominibus impervium, 51. Vocatio non sufficit sine operibus justitiæ, 279 et not., 280.

Voluntas quid est, ea libera potestate prædicata, 312, CLVII seqq. Voluntas Dei, omnium substantia quomodo, 165, not. Omnibus dominatur, 169.

Voluptatibus servientes homines, jumentis ac irrationabilibus animalibus assimilati a prophetis, 301, 302. Voluptatibus carnalibus qui serviunt, Spiritui sancto resistentes, carnales vocat Apostolus, 301, 302. Jumenta et feras appellant prophetæ, pecora et irrationabilia interpretatur consuetudo, lex denique immundos enuntiat, *ibid.*

X

Xerophagiis olim astricta tota major hebdomada, LXXIX.

Z

Zacchæi quinam dicti hæretici, LXXII. Eorum dogmata, quænam, LXXIII.

ZACHARIAS mutus factus propter infidelitatem, 183. Zacharias Deum unum esse et eumdem legis et Evangelii confitetur, 185, 186.

ZARA, cujus populi typus, 261.

ZOE seu Vita, Verbi conjux, ab Unigenito et Alethia una cum Verbo genita, XVII, 6. Zoe cum Logo individue copulata, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, XXXIV. Zoe et Logos decem Æonas producunt, 6. Eorum nomina, *ibid.* Zoës locum in incarnatione Spiritum sanctum adimplevisse Marcosii asserebant, XXXIX.

ZOROASTER, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, XXII. Zoroastri liber a Gnosticis confictus, juxta Porphyrium, XXII.

ZOSTRIANUS, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici circumferebant, XXII.

INDEX RERUM PRÆCIPUARUM

QUÆ

In variorum Prolegomenis et Adnotationibus in Irenæum continentur.

—

A

ABGARO Christus imaginem suam mittit, 74.

ABRAHÆ nomine liber unus a Sethianis conscriptus, 31. De Abrahamo quorumdam Hebræorum traditio, quæ, 150.

ADAM nomen, ex quatuor litteris initialibus totidem Græcarum dictionum conflatum, 100. Adæ peccato pendita in eo ac posteris ejus imago Dei, juxta Irenæum et quosdam alios; quo sensu, 133. Adamum eadem die qua conditus fuerat et peccaverat, ejectum fuisse de paradiso, quorumdam Patrum sententia, 192. Adam pœnitentiam egit, 77. Adam et Eva ipsa die qua peccaverunt, mortui sunt, quo sensu, 196. Adamus vita functus, in Calvariæ monte sepultus creditur, 142.

Addonei, Adonæ, Adonai, quid significant, 110.

Advocatam temere ab Irenæo appellatam fuisse Virginem Mariam, Centuriatorum vana criminatio, 13.

Æonum triginta numerus, unde a Gnosticis excerptus, 80.

Aereos tantum cœlos, non sidereos, postremo incendio purgandos, communior sententia, 148.

Ætates hominis, septem ex Hippocrate, 98.

Æthiopia. In Æthiopia interiori miri doctrinæ evangelicæ progressus temporibus apostolicis, 43.

Africæ primi apostoli, qui, 43, 44. Africæ ecclesiæ omnes, Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhæserunt, 113.

Agogima quid, juxta Simonianos, 71.

Aja, vox a Judæis summo Deo tributa, 37. Quid significat, 110.

Alemanni apostolicis temporibus Christo dediti, 43.

Alexandria a Ptolemæis ad Christum usque philosophiæ et omnium optimarum disciplinarum officina fuerat, 43. A Christi ascensione facundissimos theologos habuit, *ibid.* Primus ejus apostolus, 43. Alexandrina ecclesia Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhæsit, 113.

Amplitudo, solius veræ Ecclesiæ nota, 41.

Altarium usus perpetuus in Ecclesia, illorumque effractores ut sacrilegi habiti, 166.

Anabaptistarum vivendi genus speciei tenus austerum.

151. Eorum delicta et impudicitiæ, *ibid.* Ex Anabaptistarum secta prodeuntes, cur vocati Libertini, 22.

Anacletus, vid. *Cletus*

Anaxagoras Clazomenius, Anaximenis auditor, Socratis et Euripidis præceptor, 92. Quando in Græciam trajecit, *ibi l.* Ejus errores et somnia, *ibid.* Ἄνω ab Irenæo vocatus, *ibi l.*

Anaxilaus, de quo Irenæus, quis, 51.

Anaximander, Thaletis auditor, 92. Quæ somniabat, *ibid.*

Andreas Cæsariensis Valentinianorum sententiam de septem cœlorum, totidemque angelorum creatione, ab Irenæo relatam, velut ipsius Irenæi assertionem in bono sensu accipit, 38.

Angelos creatores esse corporum nostrorum et animalium, Platonis et Porphyrii sententia, 82. Ex his hauserunt Gnostici, *ibid.* Refelluntur, *ibid.* et seq. Angelis corpora propria a multis antiquorum tributa, juxta alios vero ii absolute incorporei, 135. Ad quos angelos legatione Dei functus est Enoch, juxta Irenæum, 11. Hic Centuriatorum criminatio reprimitur, *ibid.*

Animam ejusdem esse substantiæ cum Deo mundi creatore, Manichæorum et Priscillianistarum hæresis, 97. Unde errorem hunc hauserant, *ibid.* Huic nunquam faverunt SS. Patres, *ibid.* Animæ immortalitas a Lutheranis nec non Calvinianis plurimis labefactata, 109. Astruitur, 103. De animarum charactere ac figura post mortem quæ tradit Irenæus, commode explicantur, 108, 109. Illas eorum meminisse quæ hic egerunt et a quibus recesserunt, constans Patrum sententia, 108, 109. Animam ex se vitam non habere, sed beneficio Dei perdurare, quo sensu dixit Irenæus, 109. Eodem modo explicandi Tatianus et Arnobius, *ibid.* De animarum sorte quibus jam nihil expiandum superest, quid sensit Irenæus, 204. Animæ justorum non ob spiritalem suam substantiam, sed ob virtutem et opera bona salvabuntur, ex Irenæo, 105. Hæc attendant Protestantes, *ibid.*

Anni olim ante diluvium, utrum lunares tantum, an solares, 186.

Antichristus quis et qualis futurus, 196. Ex tribu Dan nasciturus, 200. Ejus sedes, 203. Impietas, 197. Præstigiæ, 198 Varia nomina, 200. Habebit proprium characterem, 199 Danielis et Apocalypseos de eo prophetiæ explicantur, 197, 200. Mahometi et discipulis quomodo conveniant quæ de Antichristo narrantur, 197, 200. Lutherus pariter utrum vere Antichristus, 200. Antichristi nomen hæreticis variis a SS. Patribus tributum, 51.

Antiphanes ab Irenæo memoratus, quis, 92.

Antisthenis sectatores, Cynici inde appellati, 93.

Aor vox, Hebraica, e qua Gnostici fingebant Oreum, 79.

Apocalypsis, liber divinus, cujus vere auctor Joannes apostolus, 203.

Apostata quis juxta profanos et sacros, 146.

Apostolicis temporibus miri Evangelii progressus, 42. Vid. *Evangelium.* Ab apostolica doctrina Irenæum deflexisse, turpissima Calvinianorum criminatio retunditur, 10.

Apostolos baptizatos fuisse, etsi ne verbum quidem de hoc Scriptura habeat, non ambigendum, ex Augustino, 113. Ab apostolis, universæ per orbem Ecclesiæ sacras olei et chrismatis in baptismate unctiones acceptas, retinuerunt, 67. Magdeburgensium refellitur temeritas, *ibid.*

Aquila, Bibliorum interpres, cur ab Ecclesia proscriptus, et quo anno, 136. Quæ ejus fortuna, *ibid.*

Arbitrium, vide *Liberum.*

Arbor scientiæ cur a Deo prohibita, ex Gregorio Nyss., 143.

Archontici sibi ipsis libros a se confictos circumferebant, quos symphoniæ magnæ et parvæ nomine ornabant 31. Sacramentorum usum non admittebant, 68.

Arnobius, de immortalitate animæ, explicatur, 109

Ascodrugi, Ascodrupitæ, vide *Archontici.*

Asiaticis post sacros ordines, uxores, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum, 53. Ab iisdem continuisse verisimillimum, *ibid.*

Austri reginæ nomen, ex quibusdam; de ea plura narrantur, 171.

Avaritia et luxuries, malorum fomites, 29. Hæretici utroque morbo sæculis omnibus laborarunt, *ibid* et 30.

Azael, quid, 61.

B

Baptizandi symbolum fidei olim edocti, ante sacramentum illud profitebantur, 41. Ille ritus non modo inter catholicos, sed et apud schismaticos obtinuit, *ibid.* Ad apostolos ipsos referendus, *ibid.*

Baptismi materia et forma a Christo institutæ, 67. A Gnosticis corruptæ, 66, 67. Hebraica etiam ab ipsis superaddita nomina, 67. Verborum istorum fontes, qui, *ibid.* Baptismi forma per Christum discipulis demandata, hujus sacramenti necessitas, virtus multiplex, ex Irenæo, 132. Baptismi character ab Irenæo et quibusdam aliis memoratus, 133. Baptismus omnibus, etiam parvulis fidelium, necessarius, 192. De baptismo infantium apostolica traditio ab Irenæo confirmata, 98. Eadem etiam a Patribus Irenæo tum prioribus, tum posterioribus asserta, *ibid.* In baptismo suscipiendo, qui ritus olim servabantur ab adultis, qui pariter a susceptoribus, vice parvulorum, 62. In baptismate protestationes et unctiones catholicis usitatæ, a Gnosticis ipsis observatæ, 67. In hoc apostolicæ traditioni hæserunt, *ibid.*

Baruch prophetæ liber canonicus, 208. Sub nomine Jeremiæ a multis citatus, *ibid.*

Basilidis origo et dogmata, 72. Fuit polygraphus, *ibid.*

Biblia. E Bibliis sacris plurima a Judæis deleta, in odium Christiani nominis, si Justino fides, 136.

C

Cadmus e Phœnicia in Græciam primum 16 litteras attulit, idque paulo ante Xerxis tempora, 60.

Cainus. De Caino quid somniabant Gnostici, 80. In Caianam hæresim demutata Nicolaitarum secta, juxta Tertull., 76.

Calices aurei et argentei, in usu a primis Ecclesiæ temporibus, 161. Vide *Vasa sacra.* In calicibus altaris, Christi effigies, Tertulliani ævo, instar boni pastoris insculpta, 73.

Calmana cum Caino genita, juxta quosdam, 80.

Calviniani secum pugnare, nec inter se de pluribus fidei articulis convenire posse convincuntur, 91. Calviniani et sacramentarii, Lutheranorum censura, quales habendi, 87, 88 Calvinianorum in fucandis erroribus suis calliditas et malitia, 150. Calvinianorum in expungendis e divinorum librorum catalogo quibusdam libris, audacia redarguitur, 112. Calvinianorum in Irenæum maledicta; retunduntur, 9.

Calvinismi novitas, ipsius ruina, 119.

Calvinum prorsus ignarum fuisse, multa probant, 123. Calvinus, ipso fatente, nonnisi incerta ac trepidante conscientia errores sparsit, 120. Suis etiam discipulis infestus, 88.

Caro ad imaginem Dei formata, ex Irenæo, quo sensu, 187. Carnis duplex resurrectio ab Irenæo et aliis eruitur ex Apocalypsi, 207.

Cariocrates quis et qualis fuerit, 73. Ejus errores, *ibid.*

Castitatis inimici, hæretici omnes, 31.

Cataphrygum secta, quo anno exorta, 15.

Catholica Ecclesia, vide *Ecclesia.*

Caulaucau, utrum Salvatoris nomen, 72, 73. Quid significat, 72.

Celtica et Lugdunensis vocata Galliæ Comatæ tertia pars, 21.

Centuriatorum convitia, criminationes, calumniæ quibus Irenæum petunt, reprimuntur, 10.

Cerdonis errores, qui, 76.

Cerinthus quis et qualis fuerit, 75. Ejus errores, 75, 76. Vivis ipsis apostolis ab Ecclesia defecit, 124.

Cerinthiani Evangelio Matthæi utebantur, ex parte tantum; at Paulum integrum reprobabant, 76.

Chamo Noe filio tributi a quibusdam libri de Necromanticis artibus, 100.

Chrisma, vid. *Oleum.*

Christiani sive ex gentibus, sive ex Judæis, Irenæi sæculo, dæmones exorcismis e corporibus frequenter ejiciebant, 83. Duplici unctione olim utebantur, una ante mortem, 68. Altera post mortem, antequam corpora darentur sepulturæ, 68, 70. Posterioris illius forma et finis, quæ, 68. Utraque a Gnosticis admissa, sed iniquo animo, et simiarum more, 68.

Christus. Ante Christum natum patres mortui, non recta cœlum petiere, 85. Justificari non potuerant, nisi per fidem in Deum et Mediatorem futurum, *ibid.* Christo soli convenit Isaiæ vaticinium, non Ezechiæ, non unius e filiis Achaz, etc, 138. De Christo intelligendus Script. locus : *Non deerit princeps in Juda,* 153. Christo pariter tribuenda : *Lavabit in vino;* item. *Et erit vitu tua pendens. ibid.* Christi generatio duplex, 103, 104. Verba Isai : *Generationem ejus quis,* etc., ad unam, aut alteram, vel utramque referunt diversi Patres, 103, 104. Nihil de divina philosophicis ratiociniis temere definiendum, quam Christiano silentio adorare præstat, 103, 104 Angelis ipsis incomprehensibile mysterium, 103, 104. In Christo duplex natura in unitate personæ, 134. *Commistionis* vox ab Irenæo et quibusdam aliis catholice usurpata, 134. *Adoptionis* vero, quo sensu, 134, 135. Christi deitas, Patri consubstantialis et coæterna, 42. Valentinus Gentilis, aliique novi ex Polonia et Transylvania Trinitarii et Ariani, contrarium vane ex Irenæo eruere conantur, 42.

Christus nullo pacto dicendus filius adoptivus. Ob hunc errorem Elipandus cum asseclis damnatus, 135. Christum Jesum in Galilæam reversum, cum Josepho fabrilem artem aliquando exercuisse, quorumdam Patrum sententia, 28. Christum anno ætatis 30 baptizatum, quadragesimo docuisse, necnon quinquagesimo passum fuisse asserens Irenæus, inimico dente nequaquam carpendus, 12. Christum ultra quadragesimum annum docuisse, Irenæi minus accurata sententia, 98, 99. Christus in montem Thabor sexta die ascendit, et de eodem nonnisi septima descendit, 57. Prius e calice bibit, quam apostolis suis daret, 206. Quo tempore passus est, 133. Pro omnibus mortuus est, 169 Passionis ejus utilitas et efficacia, 98, 191. Descensus ejus ad inferos, fidei dogma, 203. Utrum Symbolo additum, 204. Christus cum figuris et characteribus vulnerum ascendit ad Patrem, eisdemque signatus in fine venturus est, 204. De Christo quam sana Irenæi fides, 10. Christo ignorantiam simpliciter nunquam tribuit, 104. Ejus mens explicatur, 104. Vide *Judicii dies*. Christus ignorantia nunquam laboravit, 105. Quo sensu igitur se judicii diem et horam nescire profitetur, 105. Lutherani hunc errorem propugnantes a Luthero ipso redarguuntur, 105. Christi corpus et sanguis in eucharistia ore corporis vere suscipiuntur, 185. Christum aliquando flammas inferni perpessum esse Gnostici antiqui blasphemabant, 96. Christi imago ærea palam erecta ab hemorrhoissa, in accepti beneficii monumentum, 74. Christi crucifixi imagines, primis Ecclesiæ sæculis in usu apud Christianos, 74, 75.

Circenses ludi, spectacula scenica, etc., vitiorum omnium fomenta, juxta SS. Patres, 31.

Circumcisio, utrum vacuum tantum signum, 156.

Clemens a quo primum eruditus, et quomodo factus Petri comes, 117. Idemne, cujus Paulus meminit, 117. Utrum immediate Petro in Romana sede successit, 117. Quis ei immediate successit, 117

Cletus, an Anacletus Lino subjungendus, 117.

Cœlestia corpora, utrum incorruptibilia et in æternum mansura, 147, 148.

Colorbasi errores fidemne ac Marci, 56. Uterque postea suam sectam habuit, 56.

Confessio sacramentalis a Patribus propugnata, 190. Ex Christi præscripto, apostolorum usu et ecclesiarum omnium consensu, necessarium ad eluenda peccata remedium, ex Irenæo, 53. Ex Augustino, 53. Basilio, 53. Cypriano et aliis, 53. Confessio publica quandoque facta, 55.

Confirmationis sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68.

Constantini pietas erga Christum crucifixum, 75. Imaginum cultor, 75.

Constantinopolitanus. Non ad Constantinopolitanum concilium, sed ad apostolos ipsos referendum Symbolum fidei, 41.

Continentes, quinam hæretici, 77.

Creatæ res, divinorum exemplarium imagines, ex quibus Deum cognoscimus, 85, 87. Ad Deum nostris sensibus significandum varie assumptæ, 65.

Crucis supplicium cur præ cæteris a Deo electum, 169. Crucis Dominicæ figura, quæ, 101. Crucis Dominicæ signum et figura, ususque ejus apostolis ipsis et Christianis omnibus frequentissimum fuit, 74, 75.

Cynici Antisthenis sectatores, unde sic appellati, 93.

D

Dæmonis primum peccatum, invidia an superbia, 183. Dæmones peccato suo in horrendas mentis tenebras inciderunt, 196.

Damasceno quominus fragmentorum Irenæi Græcorum collectio ascribatur, quænam impediunt, 15, 16.

David sacerdos dicitur, quo sensu, 152.

Decalogi præcepta quot in unaquaque tabula reposita fuerint, diversæ Hebræorum, Græcorum et Latinorum sententiæ, 101.

Delbora cum Abele genita, juxta quosdam, 80.

Democriti paradoxa, 92, 93.

Deus summus, a Valentinianis *Jao*, a Samaritanis *Jabe*, a Judæis *Aja* appellatus, 37. Deum plane poeticum sibi fingebant Valentiniani, 84. Deus pura mens dicitur, etiam ab ethnicis, si Lactantio fides, 96. De Deo, quo sensu asseri vel negari potest, quod sit substantia, 56. Dei unitas a Tertulliano et Prudentio quomodo probata, 147. Deus vel unus est, vel infinitus deorum ac mundorum numerus, 82. Deus unicus et solus universorum opifex, 87. Dei unius varia nomina sive Græca, sive Hebraica explicantur, 110. Is qui Deus a nobis dicitur, quomodo ab Arabibus, Turcis, Mahometanis, Persis et Magis appellatus, 28. Deus non otiosus ante mundi creationem, 103. Dei omnipotentiæ fides, totius religionis Christianæ basis, 49. Apostoli hoc unum Dei Patris epithetum, cæteris prætermissis, initio Symboli affixerunt, 49. Deum ex materia informi omnia condidisse, quo sensu dicitur, 95. Omnia creavit ex nihilo, 88, 89, 95. Deo soli mundi opus ascribendum, 84. Ex operibus suis natura duce cognoscitur, 85. Ita cognoverunt quidam philosophi, 85. Corporeis oculis non posse conspici, Patrum sententia, 85. Non tamen ideo ignotus, 85. Deum utrum intuitive viderint Moyses et Paulus ante mortem, 168. Refragatur Irenæus, 168 Deum ignorantia laborare Gnostici soli ausi sunt asserere, in hoc ethnicis ipsis pejores, 97. Deus unus et trinus, juxta Irenæum, 42. Vani ergo Valentini gentilis, aliorumque novorum ex Polonia et Transylvania Trinitariorum et Arianorum conatus, 42. Deus unus, Pater, Filius et Spiritus sanctus, 81. Immensus, infinitus, 82. Extra unum Deum nihil, nec ipse extra quidpiam, 82. Aut unus, aut nullus, 82. Deus Pater Verbum emittit sine ulla divulsione naturæ, 91. Relative ad Filium et Spiritum sanctum, radix et fons optime a catholicis appellatus, 33. Deum de Deo, lumen de lumine Filium dicentes Patres Nicæni, nihil novi statuerunt, 95. Dei facies, Filius, juxta Clementem, quo sensu, 55. Dei visione fruuntur sanctorum animæ, cum primum hujus vitæ vinculis expediuntur, 42. Eamdem visionem anteactæ vitæ peccata admissa non retardant in martyribus, 42. Deum peccati auctorem esse non posse, constans Patrum sententia, 182. Deus non causa reprobationis, sed ipsimet reprobi, 180. Improbos excæcare, quo sensu dicitur ab Augustino, 121. Dei nomen in jurejurando antiquitus usurpatum, 110. Quæ formula præ aliis usitata, 110.

Diabolum tum primum maledictum, cum Deus post hominis lapsum dixit : *Semen mulieris conteret*, etc., Irenæum docuisse, Centuriatorum calumnia, 11. Non ausum fuisse ante Christi adventum blasphemare Deum, Irenæi et aliorum quorumdam sententia, temere damnata a Centuriatoribus, 11. Utrum possit aliquando duci pœnitentia, 198. Cur a Valentinianis Cosmocrator appellatus, 30.

Diaconis cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo erui non potest, 53.

Diaconissæ et presbyteræ ab apostolis institutæ, quo fine, 73.

Dii inferiores a Valentinianis αἰῶνες cognominati, 33. Vox αἰών spiritibus inferioribus non solum a Valentinianis, sed etiam a catholicis tributa, 33. Usserius hic emendatur, 33.

Diodorus Moysem a Deo qui vocetur *Jao* leges acceptas tulisse somniat, 29.

Diogenis errores et immunditiæ, 93

Doctrina. In doctrina apostolica nihil ab Irenæo immutatum, 10.

Dominicæ orationis clausula, qua gloria dicitur Deo εἰς τοὺς αἰῶνας, olim nec a catholicis, nec a Valentinianis agnita, 36.

E

Ebionei quo Evangelio usi sunt, 127.

Ebionis nomen Hebraice quid significat, 76. Ejus errores, 76. Ebion viventibus ipsis apostolis ab Ecclesia defecit, 124.

Ecclesiæ veræ soliusque mira amplitudo, a prioribus jam sæculis, 42. Quanti Evangelii progressus, temporibus etiam apostolicis, in Germania, 43, 44. In Hispania, 43. 44. In Gallia, et aliis Occidentis partibus, 43, 44. In Asia, in Scythia, Palæstina, aliisque Orientis regionibus, 43. In celebrioribus Africæ partibus, 43. In inferiori etiam Æthiopia, 43 In omnibus finibus Judææ, 43 et 44. Samariæ, et Galilææ, 43, 44. Harum omnium, quinam primi apostoli, 43. Ecclesiæ solius catholicæ tessera, unitas; falsitatis et mendacii divisio, 46. Ecclesiæ veræ nota, universitas et amplitudo, 41, 179. Ecclesia non est absque episcopo, presbyteris et diaconis, etiam latente Grabio, 112. Ecclesiarum omnium consensus, murus æneus hæreticis omnibus merito ab Irenæo oppositus, 42. Romanæ præsertim auctoritas, primatus et successio apostolica fidenter a Patribus ac feliciter hæreticis objectæ, 113. In Ecclesia sola catholica nullum doctrinæ, vel fidei caput, sacramentum, ritus, quem Deus per sanctos suos evidentissimis miraculis non probaverit, 51. Ab Ecclesia sola catholica fidei veritas repetenda, 118, 119. Ecclesia persecutionibus crevit, 176.

Elias et Enoch quem in locum a Deo translati, 157, 158.

Elipandus Toletanus in synodo Francofordiensi, cur damnatus, 135.

Elioeuth quid significat, 110.

Eloæ vocis expositio, 109, 110.

Elohe, Dei nomen a quo Gnostici fingebant Elœum, 79.

Eloi, Eloth, quid significat, 110.

Encratitæ Scripturas quæ dicebantur Andreæ, Joannis et Thomæ circumferebant, 31.

Enoch quasdam prophetias litteris commendasse, quorumdam Patrum sententia, 100. Enoch et Elias quem in

locum a Deo translati, 157, 187.

Epicurus quo anno prodiit. Infinita volumina scripsit, 92, 93.

Epiphanes, obscenum monstrum; quis, qualis, quidve senserit, tum ipse, tum discipuli, 47. Μονωδικὴ γνῶσις auctor, 48.

Epiphanius, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, catholicus, 11.

Epiri primus apostolus quis, 43.

Episcopatus sanctis olim Patribus formidandum onus, 20.

Episcopus non tam sui ipsius, quam aliorum, juxta Ignatium, 20. Absque episcopo, presbyteris et diaconis Ecclesia non est, etiam fatente Grabio, 112. Episcoporum est legitimos in Ecclesiis ordinare episcopos, non regum, aut magistratuum, minus vero popularium, 117. Episcoporum successio legitima, certa Ecclesiæ nota, qua a cæteris secernitur, 117, 170. Ab iis Scripturarum interpretatio, legitima sacramenta, fideique veritas petenda, 117. Successio hæc in Romana Ecclesia perspicua est, 117. Non ita apud Protestantes, 117.

Eucharistiæ sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68. In eucharistia præsentia realis Christi corporis et sanguinis, per veram transsubstantiationem, ab Irenæo agnita et probata, 164, 185. Suffragantur cæteri Patres, tum Græci, tum Latini, 164. Eucharistia, verum ac proprie dictum sacrificium, ipso fatente ac probante Grabio, 158, 162, 166. In eucharistiæ sacrificio aqua vino commiscenda, ex traditione apostolica, 174, 185, 186. In eucharistiæ celebratione, hæc verba: *Per omnia sæcula sæculorum*, quibus sacerdos preces omnes absolvit, apostolorum traditioni referenda, 29. Idem dicendum de his: *Sursum corda*, etc., 29. Εὐχαριστία, preces in celebratione sacramenti eucharistiæ fundi solitæ, 35. De his Pauli verba, quibus fieri jubet obsecrationes, etc., Patres aliqui acceperunt, 35, 36. Harum clausula, *Per omnia sæcula sæculorum*, utrum fuerit jam in usu, primo Ecclesiæ ævo, 35, 36. Εὐχαριστεῖν verbum, consecrandi significationem habet, sicut et gratiarum actionis, 54. *Amen*, peracto eucharistiæ sacrificio, a cœtu Christianorum universo cantatum fuisse Justinus et Irenæus testantur, 56. De una eucharistia quam diversæ protestantium sententiæ, 177. Eucharistia ad absentes missa, domique asservata, 212. Eucharistiæ sacrificii cæremonias Gnostici mutarunt, 52. Hæretici tum veteres, tum recentiores sacerdotii munus integrum mulieribus permittentes, refelluntur, 52. In eucharistia vinum aqua mistum adhibebant Gnostici, 54. Circa eucharistiam de sacrificio corporis et sanguinis Christi incommode loquenti Irenæo vim faciunt centuriatores; hic eorum mala fides reprimitur, 12, 13.

Eunuchus reginæ Æthiopum Evangelii prædicator exstitit, 128.

Eva, mentiendo, tribus modis peccavit, 193, 196. Ejus peccatum, quia triplo majus Adami delicto, triplici pœna punitum, 142. Evæ cum Maria sæpius a SS. Patribus instituta comparatio, 142.

Evangelii progressus, temporibus apostolicis, in Germania, 43, 44. In Hispania, 43, 44. In Gallia et aliis Occidentis partibus, 43, 44. In Asia, in Scythia, in Palæstina aliisque Orientis regionibus, 43. In celebrioribus Africæ partibus, 43. In interiori etiam Æthiopia, 43. In omnibus Judææ finibus, 43 et 44. Samariæ et Galilææ, 43 et 44. Harum omnium quinam primi apostoli, 43. De quaternario Evangeliorum numero argumentatio Irenæi haud spernenda, 125, 127. Explicatur, 193, 127, 128. Evangelia quatuor duntaxat ab initio probata et recepta, 111. Reliqua pseudo-evangelia jure reprobantur, 111. Quo tempore quisque evangelistarum scripserit, 111, 112.

Evaristo quis immediate successit in sede Romana, 117.

Exomologesis, vide *Confessio*.

Exorcismorum in nomine Jesu adhibitorum, etiam ab his qui Christiani non erant, efficacia, 85.

Extrema unctio, vide *Unctio*.

F

Ficus, arbor vetita ex cujus fructu comederunt primi parentes, 143.

Fide sola sine operibus hominem justificari nusquam dixit Irenæus, 111. Hermanni cujusdam temeritas castigatur, 111. Fidem solam ad justitiam sufficere, impurus Simonis, Valentinianorum, Eunomianorum, necnon pseudo-apostolorum error, 12, 71. Fide sola absque legis naturæ observatione Patres ante legem promulgatam justos fuisse, citra errorem a centuriatoribus asseri non potest, 12. In fide, sicut in operibus, suæ potestatis arbitrium homini a Deo servatum fuisse recte asseruit Irenæus: temeraria ergo centuriatorum criminatio, 12. Fides recta mutuis hæreticorum pugnis illustratur et confirmatur, 91. Fides nostra una et eadem ac veterum omnium Patrum, 130. Fides duplex, juxta theologos, infusa et acquisita, 181. Fidem in futuro etiam sæculo permansuram, non unius Irenæi sententia, 103. Quo sensu accipienda, 103.

Filius, Deus unus est rerum omnium conditor cum Patre et Spiritu sancto, 151. Duræ quædam Patrum loquendi formulæ explicantur, 151. Filius, unus Deus natura cum Patre, persona tantum distinctus, 83. E Patre prognatus, veluti lumen e lumine, 91, 95. Facies Patris juxta Clementem, quo sensu, 33. Quo sensu mittitur, 91. Quo sensu dicitur Patri ministrare, 181. De Filii divinitate, æternitate et consubstantialitate pie et orthodoxe sensit Irenæus, 42, 70, 102, 106, 131, 146. Filium Dei Patrem ignorare contendebant Gnostici; utrum pariter Origenes, 96. Filius Dei per metaphoram Logos vocatus, juxta Mathiam Flaccum Illyricum, 50.

Florini dogma de monarchia creatoris, a Marcionis vel alterius cujusdam hæretici errore diversum ac magis impium, 16. Valesius emendatur, 16.

G

Galliæ Comatæ tertia pars, Celtica et Lugdunensis vocata, 21. Galliæ quanto animi ardore Evangelium sunt amplexatæ; quinam primi apostoli, quotque in eas missi apostolici viri, 43, 44.

Generatio Verbi, vid. *Christus*.

Gentiles ob spretam legem naturalem a Deo judicandi, 173, 174.

Gentilismus quandiu stetit, Christiani ab idolothytis caverunt, 30, 31.

Gentium vocatione vix abstrusius mysterium, quodque Judæis et apostolis ab initio majus negotium facessiverit, 43.

Germaniæ, apostolorum sæculo, jam Christo nomen dederant, 43, 44. Earum quinam primi apostoli, 43, 44.

Gigantes, utrum vere exstiterint, 103. De eorum ortu et proceritate plura narrant sacri et profani, 103. Nephilim cur appellati, 103. De eorum conatibus quid fabulantur profani, 103. Eorum impietas quæ, si Beroso fides, 199.

Gnostici apostolis coævi fuerunt, 126. Quot eorum species, 78. Fungis recte comparantur, 78. Eorum errores ac deliria, 78 et seq. Ficta et obscura nomina suis Æonibus imponebant, 79. Tot deos constituebant, quot Æonas et angelos, quotque affectiones ipsis inesse somniabant, 81. Gnosticorum delirium, Adæ et uxori ejus tunicas pelliceas a Deo datas, ipsam carnem humanam fuisse, 30. Ea de re Joannes Hierosol. ab Hieronymo reprehensus, 30. Eorum deliria e Platonicis ideis fabricata, 86. Ex Democrito et Epicuro desumpta, 86. Plura ad imitationem poetarum conficta, 79. Suas de mundi principio et auctore fabulas ab Orpheo et Hesiodo mutuati sunt, 84. Ea quibus ineffabilem in divinis fecunditatem descripserunt, seu potius deturparunt, ex Hesiodi, Orphei aliorumque profanorum fontibus hausere, 28. Gnosticorum artes magicæ, 73. Ipsi a Satana producti in scandalum ac opprobrium Ecclesiæ, 73. Metempsychosim Pythagoricam admittentes, Pythagoricis ipsis pejores erant, 73. Philtris utebantur, 33. In hoc profanis ipsis pejores, 73. Eorum impietates, 74. Quorumdam imagines supremo cultu venerabantur, 74. Eorum antesignani vaniora et deteriora Judæis contra fidei catholicæ præcipua capita audebant, 19, 20. Sceleratos ac reprobatos quosdam justificabant, justos vero ac sanctos inferis mancipabant, 80. Quam lascivi et impuri fuerint, 31. Multas nuptias admittebant, 78. Gnostici utrumque sexum corrumpebant impudicarum mulierum ministerio, 73, 74. Gnosticos infames, quibus impositis nomenclaturis detestarentur SS. Patres, 47. Gnostici importune hæc inculcabant: *Quærite et invenietis*, etc. Cur, 20. Remissionem peccatorum, non Joannis, sed Christi baptismate conferri censebant, 66. Illis in hoc Protestantes deteriores, 66. Gnosticorum secum invicem pugnas imitantur Protestantes, 92.

Græcis post sacros ordines uxores, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum, 33. Ab iisdem continuisse verisimillimum, Petri exemplo, 33. In Græcorum moderandis Ecclesiis Romana Ecclesia etiam ab initio auctoritatem suam interposuit, 117. Nec id Græcis episcopis ingratum, 117. Gratiam Dei ad servandam legem naturalem necessariam fuisse vult Irenæus; vana ergo Centuriatorum criminatio, 12. Gratiam per mortale peccatum amitti qui negant, aberrant, 143.

H

Hæmorrhoissa. Ab hæmorrhoissa Christi imago palam erecta in accepti beneficii monumentum, 74.

Hæresiarchæ omnes, ignari, 123. Recentiores nonnisi incerta, trepidante, imo et repugnante conscientia errores suos sparserunt, 119. Hæresiarcharum in erroribus propagandis artes, 52.

Hæresis omnis, spiritalis idololatria, 60, 70. Hæreseon omnium tum veterum, tum recentiorum novitas originis, ipsarum ruina, 119.

Hæretici, nec catholici, nec Christiani appellandi, sed a principe sectæ cognominandi, 71. Id etiam imperatoriis legibus olim sanctum, 71 Ethnicis ipsis pejores, 87. Neoterici nostri infestis sese mutuo dictis discerpunt, 87 et seq. Hæretici utroque morbo sæculis omnibus, luxurie et avaritia laborarunt, 29, 30, 31. Eorum ambitio et superbia, 96. Hæretici omnes indocti ac superbi, 123 et seqq. Hoc ab omni ævo quasi hæreditario jure possident, ut speciosis titulis se suosque cœtus adornent, 47. Mulierum ministerio in spargendis suis erroribus utuntur, 74. Hæretici varii varias Deo detraxerunt perfectiones, 97. At soli Gnostici scientiam Dei ab ethnicis ipsis intactam labefactarunt, 97. Tum veteres, tum recentiores, suos errores et blasphemias veluti Evangelium venditant, 126. Librorum sanctorum corruptores, 210. A recentioribus depravatæ Scripturæ, 210. Hæreticis Satanas semper adest, sicut piis Ecclesiæ Dei pastoribus Spiritus sanctus, 52. Utrum vera miracula edere possint, disputatur inter theologos, 106 et seq. Irenæus et alii quidam negant, 106 et seq. Eorum assertio pluribus exemplis tum veteribus, tum recentioribus astruitur, *ibid.*, 107. Contraria sententia quibus innititur auctoritatibus, *ibid.* Hæreticorum sectæ veris semper miraculis destitutæ, 51. Vana igitur, nec a Deo, hæreticorum missio, 51. Hæreticorum sectæ nusquam unæ, sed semper divisæ. Unitas soli Ecclesiæ catholicæ conveniens, 46. Mutuis hæreticorum pugnis fides recta illustratur et confirmatur, 91. Hæretici sub ovina pelle lupi rapaces, 20. Ab his semper cavendum, 20. Adversus hæreticos deçertandum semper, nec ullo pacto in eorum sceleribus connivendum, 21. Adversus eos efficax et validum præscriptionis argumentum, 119. A Tertulliano feliciter olim usurpatum, nec minus Neotericis formidandum, 119.

Hebræi a sinistra ad dexteram, Latinorum more, scribunt, dum alienis characteribus suas voces exprimunt, 100.

Hebraicæ litteræ utrum reliquis omnibus inventione et usu priores, 100. Quis earum inventor, 100. Decem primæ ab aleph usque ad jod, cur præcipuæ vocantur, 100. Hebraicam linguam accipere videtur Irenæus pro vulgari, qua populus utebatur : Hæc Chaldaica primum fuit seu Syriaca, postea Hierosolymitana dicta est, 109.

Helcesaitæ de libro quodam e cœlis sibi delapso quid effutiebant, 50.

Helena, Simonis Magi scortum, 70. Mater omnium dicta, etc., 70 Stesichorum ab ea excæcatum et illuminatum tradit fabula, 70.

Heraclæon paria cum Valentino sensit, 84.

Hermes philosophus in Ægypto post Moysen claruit, Τρισμέγιστος vocatus; quænam ab ipso conscripta feruntur. 98. Quanti æstimanda ejus scripta, 166. Quis ipse fuerit, 167.

Hesiodus de Pandora quid fingit, 93. Post Orpheum, chaos omnium esse rerum principium asseruit, 9. Ex Hesiodi, Orphei aliorumque profanorum fontibus hauserunt, quibus ineffabilem in divinis fecunditatem describerent, seu potius deturparent Gnostici, 28.

Hispani apostolorum sæculo Christo nomen dederunt, 43, 44.

Hispania. In Hispania evangelicæ doctrinæ miri progressus, temporibus apostolicis, 43, 44.

Homerus, cur ita vocatus, quæ ejus patria, 92. De ætate ejus convenire difficillimum, 92.

Homo. Ad hominis formationem, ex Irenæo, corpus, anima et spiritus requisita, quo sensu, 188. Hominem ad imaginem Dei non conditum, sensisse Irenæum, Centuriatorum mendacium, 11. Non esse conditum a Deo perfectum, Irenæum citra errorem dixisse, adversus Centuriatores probatur, 11. Hominem etiamnum esse liberum et suæ potestatis, unanimis Patrum sententia, 148. Redemptionis officium adimplere non potuisset, ex Irenæo et omnibus theologis, 134. Homo judicabitur juxta opera sua, 105. Hæc attendant solius fidei assertores, 105. Primo homini duæ uxores a Judæis affictæ, ex quibus genealogiæ infinitæ, etc., 19. Hominis ætates septem ex Hippocrate, 98. Primi homines utrum adeo longævi, 186.

Humaniores litteræ a SS. Patribus commendatæ, 92.

Hydra. De Hydra Lernæa quid narrat fabula, 80. Huic monstro Gnostici comparati, 80.

Hydroparastatæ, vid. *Continentes*.

Hypostatica unio duplex in Christo, juxta Bezam, 76. Refellitur, 76.

Hystera, quid juxta Gnosticos, 81.

I

Idearum constitutio minus grata antiquis Patribus, 86. De iis multa disputatio inter summos philosophos, 86. Ex ideis Platonicis fabricata Gnosticorum deliria, 86.

Idololatriæ ortus et progressus unde petendi, 199. Idololatria spiritalis, hæresis omnis, 60.

Idolothytis (ab) Christiani caverunt, quandiu gentilismus stetit, 30, 31.

Ignatii epistolarum auctoritas apud antiquos, 199. Ejusdem ad Magnesianos epistolam recentiorem esse Valentino ac spuriam probare conantur ex Irenæo Dallæus et Blondellus, sed vane, fatente Grabio, 47, 48.

Ignorantia fidelis, melior quam temeraria scientia, 102. Utrum ignorantia Christus laboravit. Vide *Christus*.

Imaginum Christi et apostolorum nullum in Ecclesia fuisse olim usum Protestantium calumnia, 74. Refellitur, 74.

Imago Dei per Adæ peccatum perdita in eo ac posteris ejus, juxta Irenæum et quosdam alios, quo sensu, 133.

Imperium Romanum, vide *Romanum*.

Infans. De infantium baptismo apostolica traditio ab Irenæo confirmata, 98. Eadem etiam a Patribus Irenæo tum prioribus, tum posterioribus asserta, 98.

Infernus. De inferni loco ac suppliciis æternis quid credendum, 204. Inferni flammas Christum aliquando perpessum esse Gnostici antiqui blasphemabant, 96. Ad inferos Christi descensus, fidei dogma, 203. Utrum Symbolo additum, 204.

Infideles, vid. *Gentiles*.

Innocentes (SS.) vere martyres, 131.

Interpretes LXX Spiritu sancto afflatos asseruere veteres Patres, 137. Vide *Scripturæ interpretes*.

Irenæus quo anno et quo imperante natus juxta Dodwellum, 13, 14. Ejus sententia refutatur, 13, 14. Quo peculiariter anno diem clausit extremum, 14. Mortis genus incertum, 14. Irenæus, sicut et is, ad quem libros adversus hæreses scribit, forte Asiatici fuere, 54. In Irenæi jugulum quibus modis Lutherani invadunt, 10. Repelluntur, 10. Irenæum nunquam sacras perlegisse Scripturas, nec Symbolum intellexisse; multa protulisse in Christum pestifera; multa temere commutasse, et ab apostolica doctrina deflexisse, totidem Calvinianorum calumniæ, refelluntur, 9. Irenæum catholice de Spiritu sancto non sensisse calumniantur Centuriatores, 10. Refelluntur, 10. Item eum, Spiritum sanctum nusquam Deum asseruisse, 150. Sensisse diabolum tum demum corpisse labi, cum hominem seduxit, 11. A Valentini gentilis, circa Verbi ac Spiritus sancti consubstantialitatem, calumniis vindicatur, 122. Solis Scripturarum præsidiis Gnosticos impugnasse, Erasmi assertio emendanda, 113. Irenæus quid sensit de animarum quibus nihil expiandum superest sorte, tum cum e corpore exeunt, 204. Infirma ejus argumenta, 204. Ejus sententia de animarum post mortem charactere ac figura explicatur, 108. Septem sacramentorum Ecclesiæ catholicæ acerrimus propugnator, 68. Irenæus ignorantiam Christo simpliciter nunquam tribuit, 104. Ejus mens explicatur, 104. Vide *Judicii dies*. Christum anno ætatis 30 baptizatum, quadragesimo docuisse passumque fuisse quinquagesimo asserens, inimico dente nequaquam carpendus, 12. Improbabilis ejus sententia, 98. Ab Irenæo libri adversus hæreses Græce scripti, 15. Utrum Latina eorum versio Tertulliano et Cypriano recentior, Dodwellus affirmat, 15. At minus probabiliter, 15. Verisimilius illa Irenæo coæva, vel saltem nuper defuncto adornata, 15. Et quidem a Gallicano scriptore, 15. Genuinus quis titulus operi præfixus, 15, 19, 81. Textus Græcus in capita, et quidem minutiora, quam quæ in Latina versione, jam olim distinctus, *ibid.* Codices Græci hactenus incogniti, *ibid.* Græcorum fragmentorum collectio, recteue Damasceno ascripta, *ibid.* et 16. De interpolatione Claromontani *Parallelorum* codicis, quæ conjecturæ, *ibid.* Vossii codicis Latini librum quintum in fine magna parte mutilum quænam probant, 16. Irenæi quinque *Adversus hæreses* libri, an primi omnium ab eo conscripti, 14, 21. Hi non uno impetu editi, sed singuli prodiere, 14, 21. Ab Irenæo non adeo sene, necdum episcopo, sed presbytero conscripti, 15. Quo tempore, statuere difficil imum, 14, 21. Irenæum ipsum suum opus non convertisse facile conjicitur, 18. Irenæi liber quintus a Gallasio primum in capita distinctus, 17. Ab Irenæo

liber *De ogdoade* qua occasione elaboratus, 16. Florino non instar epistolæ scriptus, 16. Quod apud Hieronymum Περὶ ὀγδοάδος inscriptus legatur, non Hieronymi erratum, 16. *De octava* tamen non bene vertit, 16. *Octonationem* melius reddidisset, 16. Irenæi ad Victorem epistola, et *De Paschate* λόγος unum idemque scriptum juxta Dodwellum, 16. Emendatur, 16.

J

Jabe vox quædam a Samaritanis summo Deo tributa, 37.

Jaldaboth vox, quo sensu a Gnosticis usurpata, 79.

Jao quid, 29. Hoc nomen a paganis soli attributum, 29. Dei nomen, 79. Eo summus Deus a Valentinianis designatus, 37.

Jaoth quid significat, 110, 111.

Jehovah nomen, quo sensu prisci dicebant ineffabile, 59, 60.

Jejunia primis Ecclesiæ temporibus quam rigide observata, 31. Ante-Paschalia diversimode celebrata, 213. Locus Irenæi ea de re difficilis, ex Epistola ad Victorem, Grabius explicare nititur, 213.

Jesus nomen Hebraicum est, non Græcum; ejus origo et significatio, 99, 101. Ejusdem litterarum numerus mysticum quid continet, *ibid.* Sibyllam Cumanam hujus pariter nominis litterarum meminisse ferunt, *ibid.* Gnostici ex nominis ἰησοῦς litteris, syllabis et numeris ipsis respondentibus figmenta sua confirmare nitentes hallucinantur, *ibid.* Jesus nomen Græce 888 numerum quomodo reddit, 59. Ogdoas insignis cur a Marco dicebatur, 57.

Joannes, quo tempore scripserit, 111, 112. Ejus discipuli qui, Irenæus eos vel præceptores habuit, vel facile convenire potuit, 200.

Judæi. A Judæis plurima e sacris Bibliis deleta in odium Christiani nominis, si Justino fides, 136. Judæorum priscorum opinio, tabernaculi structuram Dei instinctu ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi et præsertim hominis, fabricam repræsentaret, 127. Imo tabernaculum istud manufactum res cœlestes adumbrasse persuasi fuere, 127. Hinc prisci Christiani suam Ecclesiam tum cum cœlesti Jerusalem rebusque supernis, tum cum mundo ejusque conditione comparabant, 127. A Judæis duæ uxores primo homini affictæ, ex quibus genealogiæ infinitæ, etc., 19. Judæos in errorem metempsychoseos tandem incidisse Justinus credit, 107. Nec injuria, 107 et 108.

Judaicam linguam pro genuina illa Hebræa, qua Vetus Testamentum scriptum est, Irenæus accipere videtur, 109, 110.

Judicii diem Christum ignorare, quo sensu dixit Irenæus, 104. Marci verba, quibus asserere videtur horam et diem judicii Christum æque ac angelos latere, olim torquebant quidam hæretici, ut ipsum Patri homoousion negarent, 104. Judicii diem et horam quo sensu nescire se profitetur Christus, 105. Ignorantiam Lutherani Christo tribuentes, a Luthero ipso redarguuntur, 105. Ante judicium unamquamque gentem dignam habitationem percipere scribens Irenæus, temere a Centuriatoribus redarguitur, 13.

Justi omnes, reges et sacerdotes juxta Irenæum, quo sensu, 152. Nullatenus Protestantium hæresi patrocinatur, 152.

Justinus martyr, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, nil a fide alienum sensit, 11.

Justitiam originalem et charitatem peccato perdidit Adamus, et nos in ipso, 143. Justitiam ergo originalem donum esse supernaturale, aut gratiam per mortale peccatum amitti qui negant, aberrant, 143. Justitia vera coram Deo non sola fide, sed et spe et charitate et bonis operibus consistit, juxta Irenæum et ejus sæculi Patres, 42. Centuriatorum calumnia retunditur, 42. Ad justitiam et opera bona prophetas et apostolos, quod in nobis id situm sit, hortatos Irenæus scribens, erroris temere a Centuriatoribus postulatur, 12.

Juvenis in Evangelio Christo respondens servasse se mandata, num mendacii reus, 154.

L

Latona Cœi filia, 98.

Lazari resurrectio, pœnitentis a peccatis resurgentis symbolum, 189, 190.

Lazari et divitis narratio utrum omni ex parte parabolica, 147.

Legalia utrum vacua tantum signa, 156.

Legem ante promulgatam Patres justos fuisse lege naturæ etiamsi dixisset Irenæus, nonnisi temere carperetur, 12. Legis datæ non postrema ratio, idololatria, 153, 156.

Liberatio, formula quædam confessionis a Judæis adhibita, cui vim magnam tribuunt, 54. Illa duplex, altera quæ matutinis precibus additur, altera quæ vespertinis, 54. Vid. *Redemptio.*

Libertatem per peccatum non penitus sublatam, Patrum sententia, 155. Protestantes refelluntur, 155.

Libertini cur vocati, qui ex Anabaptistarum secta prodiere, 22.

Liberum hominem esse etiamnum et suæ potestatis, unanimis Patrum cum utriusque Testamenti Scripturis sententia, 148, 180. Liberum hominis arbitrium distincte non fuisse ab Irenæo constitutum, Centuriatorum calumnia, 11. Refellitur, 12.

Linus utrum immediate Petro in Romana sede successerit, 117.

Liturgiæ Jacobi, Clementis, etc. vel suppositæ vel interpolatæ, 56. In his tamen omnibus ritus expressi, quique jam olim ubique inter sacra mysteria usitati fuere, ad apostolicam traditionem referendi, 36. In liturgiis Græcis invocatur Spiritus sanctus, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat, Grabio latente, 54.

Lot utrum ebrietate ac incestu peccaverit, sicut et filiæ, 172. Nihil hac de re judicandum temere, 173.

Lucas quo tempore scripserit, 111, 112. An ante Pauli exitum, 111, 112. Virginis Mariæ, simulque SS. apostolorum Petri et Pauli imagines depinxisse traditur, 74.

Lugdunensis et Celtica, vocata pars tertia Galliæ Comatæ, 21.

Lutherus, ipso fatente nonnisi incerta, imo et repugnante conscientia, errores suos sparsit, 119. Prorsus ignarus, fatentibus Helveticis ministris, 123. Suismet auditoribus et discipulis infestus, 88.

Lutherani secum pugnare, nec de pluribus fidei articulis inter se convenire posse convincuntur, 91. Inde tot sectæ, a sese mutuo discrepantes, 91. Tot diversæ fidei confessiones, 91. Idololatriæ rei, 60. Plurimi, novi Sadducæi merito appellantur, 109. Sacramentariorum censura quales habendi, 87, 88. Lutheranorum in expungendis ex divinorum librorum catalogo quibusdam libris, impietas arguitur, 112. Eorum convicia in SS. Patres et martyres, 133, 134. Quibus modis in Irenæi jugulum invadunt, 10. Repelluntur, 10.

Luxuries et avaritia duæ res, quæ maxime homines ad malum impellunt, 29. Hæretici utroque morbo sæculis omnibus laborarunt, 29 et 30.

M

Mahometi et discipulis quomodo conveniant quæ de Antichristo narrantur, 197, 200.

Mam, quid significat, et unde oritur, 121, 122.

Mammona, dictio Syriaca juxta Hieronymum, quid significat, 121, 122.

Manichæi scripturam quamdam legebant blasphemiis refertam, cui *Thesauri* nomen dabant, 31.

Marcionis hæretici fortuna quæ, 77. Errores, 77. A quibus impugnati, 77. Quam late sparsa ejus hæresis, 77. In rejiciendis mutilandisve Scripturis audacia, 77. Os diaboli recte appellatus, 77. Quot ab eo statuta principia, 144, 145. Deum duplicem admittebat, 82. Refellitur, *ibid.* et 83. A Marcione liber ex Evangeliorum et Apostoli mutilatis ac depravatis sententiis concinnatus, isque ab eo apostolicus dictus, 31. Plures Novi Testamenti partes rejiciebat, 129.

Marcionitæ quam late sparsi, 77. Eorum errores, 77.

Marcus evangelista, quo tempore scripsit, 111.

Marcus Magus qui tractum Rhodanensem hæresi sua infecit, ab eo diversus qui Gnosticorum errorum in Hispania disseminator exstitit, 55. Hieronymus emendatur, 55. Aliquandiu ante adultam Irenæi ætatem hæresim sparsit, 61. Non tamen a Clemente Romano damnatus, 61. Tria præstigiarum ejus exempla, 52. Ejus errores, 56.

Mariam Dei Christi matrem et virginem concepisse, et virginem genuisse, et post partum virginem permansisse, integra fide credendum Augustinus censet, traditione nixus, 113. B. Mariæ integritatis et pietatis assertor et vindex Irenæus, 132. B. Mariæ donum prophetiæ ab Irenæo tributum, nec immerito, 124. Illam canticum *Magnificat*, exscribente Luca, dictasse, quorumdam sententia, 124. Catholice ab Irenæo patrona et advocata asseritur; temeraria ergo Centuriatorum criminatio, 13. B. Mariæ Virginis honor a Protestantibus impie violatus, 140. Eorum conviciis opponenda Patrum, tum Græcorum, tum Latinorum scripta, quibus summis honorum titulis exornatur, *ibid.* et seqq. B. Mariæ invocatio astruitur, ex Patribus, 193. Mariæ virgini prius et privatim post resurrectionem Christus manifestum se fecit, 204. Mariæ cum Eva sæpius a SS. Patribus instituta comparatio, 142. Gallasius perstringitur, 142.

Martyrii prærogativa quæ, 42.

Martyrum historiæ non tantum olim publice legi solitæ in templis, verum etiam in tabellis graphice depictæ, 74, 75. In martyribus anteactæ vitæ peccata admissa Dei visionem non retardant, 42. Martyres nulli extra Ecclesiam, 176.

Materia nec cœterna Deo, nec ingenita, sed a Deo creata, 88, 93. Materiæ origo, juxta Pythagoreos, 94. Materia, corporalis potentia, actu vero incorporalis juxta Platonem, si Origeni fides, 58. Valentiniani ex hoc fonte hauserunt, 58.

Matthiæ Flacci Illyr. de Filio Dei error, 50.

Matrimonii sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68, 69, 71. Matrimonium sacerdotibus, diaconis et monachis cunctis esse licitum, ex Irenæo erui non potest, 53. Neoterici refelluntur, 53. Asiaticis et Græcis, post sacros ordines, uxores quas ante duxerant domi retinere semper fuit permissum, 53. Ab iisdem continuisse, verisimillimum, Petri exemplo, 53.

Matthæus (S.) quo tempore scripserit, 111, 112. Matthæi Evangelium Hebraice scriptum quomodo conservatum, 111. Matthæum evangelistam aberrasse in recensenda Christi genealogia, Anabaptistarum error, si Sixto Sen. fides, 139. Refelluntur, 139. Matthæi Evangelio utebantur Cerinthiani, ex parte tantum, 76.

Mediatorum titulus, isque nec vanus nec inefficax, quibusdam sanctis a Deo communicatus, 13.

Melanchthon quam inconstans fuerit, nonnisi dubia imo et repugnante conscientia, errores suos sparsit, 119.

Melesigetes, prius Homeri nomen, 922.

Menander comicus a Theophrasto institutus, quis et qualis fuerit, 96.

Menandri hæretici origo, dogmata et perditi mores, juxta Eusebium, 71.

Metempsychosis quibus accepta refertur, 107, 108. Judæos in hunc tandem errorem incidisse Justinus credit, 107. Nec injuria, *ibid.* et 108. Exploditur ab antiquis, *ibid.*

Millenarii regni fabulæ non primus auctor Irenæus, 206. A quibus contraxit, et a quo fonte dimanavit error, *ibid.* 207. Infirma ejus argumenta, *ibid.*

Miracula vera utrum hæretici edere possint, disputatur inter theologos, 106. Irenæus et alii quidam negant, 106. Eorum assertio pluribus exemplis tum veteribus tum recentioribus astruitur, *ibid.* et 107. Contraria sententia quibus innititur auctoritatibus, *ibid.* Miracula vera edi non possunt ab hæreticis in falsi confirmationem, 51. Ad solam Ecclesiam catholicam pertinent vera miracula, *ibid.*

Missa: In Missæ sacrificio verba hæc perantiqua *Sursum corda*, etc. Tum apud Græcos, tum apud Latinos, 166. Vid. *Sacrificium*.

Mithra apud ethnicos, quid, 73.

Moloch, idolum Ammonitarum, 133.

Monachis cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo nonnisi temere eruitur, 53. Neoterici refelluntur, *ibid.*

Μοναδικὸς γνῶσις quomodo auctor Epiphanes, 48.

Mosaicarum institutionum occasio quæ, 156.

Mosaica lex, vid. *Lex*.

Moyses et Paulus, utrum intuitive Deum ante mortem viderint, 168. Refragatur Irenæus, 168.

Moyses et alii prophetæ, Dei essentiam in hac vita non viderunt, 65. Moysis uxor, quomodo dicitur Æthiopissa, 168. Moyses Hermetis Trismegisti nomen apud Ægyptios consecutus est, cur, 98. Moysen a Deo, qui vocetur *Jao*, leges acceptas tulisse Diodorus somniat, 29. Moysis nomine libri quidam a Sethianis conscripti, 31.

Mulierum ministerio hæretici in spargendis suis erroribus utebantur, 74.

Mundi opus esse indignum Deo, Marcionitarum blasphemia, 83. Refellitur, 83. Mundi opificium soli Deo ascribendum, 84. Utrum post resurrectionem permansurus sit, 199. Ante mundi creationem Deus non otiosus, 103. Quid fecerit, quæstio inutilis et responsione indigna ex Aug., 103. Ethnici mundum æternum putantes, quæstione hac Christianos olim exercuere, 103. Quod tradit Origenes, Talmudicas fabulas resipit, 103. Convenientius respondetur, 103. De mundi principio et auctore fabulas suas Gnostici ab Orpheo et Hesiodo mutuati sunt, 84.

N

Nazaræi quo Evangelio usi sunt, 127.

Nembroth idololatriæ forte primus auctor, 199.

Nero. A Nerone Petrus apostolus in gratiam Simonis Magi neci traditus, 20.

Nicopemus propriis manibus Christi crucifixi imaginem sibi efformasse dicitur, 74.

Nicolaitarum secta parum duravit, 76. In Caianam hæresim demutata, juxta Tertull., 76. Vid. *Nicolaus*.

Nicolaus quis et qualis fuerit, 76. Ejus vel sectatorum errores, qui, 76. Vivis ipsis apostolis ab Ecclesia defecit, 124.

Non temporibus homines Deo fructificare non potuisse, ob commistos iis transgressores angelos, citra errorem Irenæum docuisse, adversus Centuriatores quomodo probatur, 11.

Numerus omnis par aut impar, isque rerum omnium principium, juxta Pythagoricos, 94. Numerus quaternarius quanto in honore apud Pythagoram, 22. Numerorum superstitiosa applicatio unde a Gnosticis desumpta, 80. Numerorum rationibus res quæcunque determinatæ, juxta priscos tam ethnicorum quam Judæorum et Christianorum philosophos, 127.

O

Occidentales Ecclesias omnes Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhæsisse, unde liquet, 114, 115.

Occidens. In Occidente miri doctrinæ evangelicæ progressus, temporibus apostolicis, 43.

Oceani fluxus et refluxus causa, quæ, 103. Frigide nodum solverunt philosophi, *ibid.*

Oculis corporeis Dei majestatem conspici non posse, Patrum sententia, 85. Nec tamen propterea ignotus, *ibid.*

Ogdoade (liber de), qua occasione ab Irenæo elaboratus, 16. Florino non instar epistolæ scriptus, 16. Quod apud Hieronymum περὶ ὀγδοαστοῦ inscriptus legatur, non Hieronymi erratum, 16. De *Octava* tamen ille non bene vertit, 16. *Octonationem* melius reddidisset, 16.

Olei et chrismatis in baptismate sacras unctiones, universæ per orbem Ecclesiæ ab apostolis acceptas retinuere, 67. Magdeburgensium refellitur temeritas, 67.

Omnipotentiæ Dei fides, totius religionis Christianæ basis, 49. Apostoli hoc unum Dei Patris epithetum, cæteris prætermissis, initio Symboli affixerunt, 49.

Opera bona ad salutem non esse necessaria, Simonis Magi et Valentini dogma, 30, 71. Protestantes his ipsis deteriores, quomodo, 30, 71. Operum bonorum necessitas contra Magdeburgenses demonstratur, 166. Absque operibus hominem sola fide justificari, nusquam dixit Irenæus, 111. Hermanni cujusdam temeritas castigatur, 111.

Ophitæ, vide *Sethiani*.

Orationis Dominicæ clausula, qua gloria Deo dicitur εἰς τοὺς αἰῶνας, olim nec a catholicis, nec a Valentinianis agnita, 36.

Ordinationis sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68.

Oriens. In Oriente miri doctrinæ evangelicæ progressus, temporibus apostolicis, 43, 44. Reges quidam miraculis Christi adhuc in Palæstina agentis, pertracti, 43, 44. Orientis Ecclesiæ quanti Romani pontificis auctoritatem fecerint primis Ecclesiæ temporibus, 118. Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhæserunt, 115.

Origenes, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, catholicus, 11.

De Originali peccato perspicua Irenæi sententia, 192. Solo baptismate, etiam in parvulis fidelium, deleri potest, 192.

Orpheus. Ex Orphei, Hesiodi aliorumque profanorum fontibus hauserunt, quibus ineffabilem in divinis fecunditatem describerent, seu potius deturparent Gnostici, 28.

P

Palamedes quatuor litteras Græcas invenit tempore belli Trojani, 60.

Pandora. De Pandora quid fingit Hesiodus, 93.

Paradisum visibilem negare, Seleucianorum et Hermianorum hæresis, 30

Paschatis vox, unde deducta, 153. De ejus celebratione varia Ecclesiarum disciplina, 212. *De Paschate* Irenæi λόγος, ejusque ad Victorem epistola, unum et idem scriptum juxta Dodwellum, 16. Emendatur, 16.

Passionis Christi utilitas et efficacia, 191.

Pastoris libri auctoritas quæ, varia proponuntur judicia, 167.

Pater relative ad Filium et Spiritum sanctum radix et fons optime a catholicis appellatus, 33. Verbum emittit absque ulla naturæ divulsione, 91. Patris facies, Filius, quo sensu juxta Clementem, 35. Deum Patrem passionibus et molestiis subjiciebant Gnostici, 93. Ab his non abhorruit Lutherus, 93, 96.

Patres ante Christum natum mortui, non recta in cœlum evolarunt, juxta Irenæum, 83. Hi justificari non poterant nisi per fidem in Deum et Mediatorem, 85. SS.

Patres veritati et simplicitati, magis quam eloquentiæ studebant, 21. Peritissimi ipsi fuerunt et acutissimi philosophi, 92. Conviciis proscinduntur a Lutheranis, 133, 134. Eorum impietas arguitur, *ibid.*

Patriarchæ cur tam longævi, 186.

Paulus et Moyses utrum intuitive Deum in hac vita viderint, 168. Refragatur Irenæus, 168. Pauli ad Corinthios et Ephesios Epistolæ quo tempore scriptæ, 112. Paulum integrum rejiciebant Cerinthiani, 76.

Peccati auctorem Deum esse non posse, constans Patrum sententia, 182.

Pelliceæ protoparentum tunicæ mysticene ab Origene explicantur, 36.

Pentecostes observatio, apostolica, 214. Ejus tempore flectenda non sunt genua, 214.

Persecutionibus crevit Ecclesia, 176.

Petrus et Paulus Romæ evangelizarunt et fundarunt Ecclesiam; at Petrus longe prius Paulo annuntiavit, 112, 117. Petrus apostolus a Nerone in gratiam Simonis Magi neci traditus, 20. B. Petro quis primus, secundus ac tertius in Romana sede successerit, 117. Conciliatur difficultas, 117.

Philosophi, hæreticorum patriarchæ, 92. Philosophica studia nequaquam damnanda, 92.

Plato tria statuit principia, Deum, materiam et ideam, 38, 93. Ejus philosophia a vera Christianorum religione non multum abhorret, 143. Platoni idem Deus, et justus, et bonus fuit, neque duos cum Gnosticis commentus est, 143. E Platonicis ideis fabricata Gnosticorum deliria, 86.

Pœnitentiæ sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68. Pœnitentiæ et satisfactionis necessitas in Adami pœnitentia præmonstrata, 145. Pœnitentiam publicam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, ex Irenæo liquet, 53. Ejus modus quis, *ibid.* et 54. Vide *Confessio publica.*

Polycarpus quo anno martyrio coronatus, 117, 118. Romanam Ecclesiam consulturus Romam venit, quia illa erat omnium prima, 212. Ei fragmenta quædam ascripta, 118.

Potestatibus sæcularibus honor et obedientia præstanda, 196.

Præcepta Decalogi quot in unaquaque tabula reposita fuerint, diversa Hebræorum, Græcorum et Latinorum sententia, 101.

Præscriptionis argumentum hæreticis, cum veteribus, tum recentioribus formidandum, 119.

Presbyteri, ipso fatente Grabio, episcopis inferiores, jam ab apostolorum ævo, 213.

Presbyteræ et diaconissæ ab apostolis institutæ, quo fine, 73.

Primatus Ecclesiæ Romanæ, vide *Romana Ecclesia.*

Primitiæ. Circa primitiarum oblationes quædam observanda, 163. His quomodo tenentur Christiani, 163.

Priscillianorum codices mult. corruptissimi a Leone M. inventi, 65.

Prophetæ nunquam Deum aperte in hac vita viderunt, 65. Prophetis omnibus factæ visiones, per subjectam creaturam exhibitæ, ad significandum Deum invisibilem, 65. Prophetarum oracula rabbini ad impura quænam somnia detorquebant, et quo consilio, 19.

Protestantium principes nonnisi incerta, trepidante, imo et reclamante conscientia errores suos sparserunt, 119. Protestantium novitas originis, ipsorum ruina, 119. Inter se pugnant in summis etiam fidei Christianæ capitibus, 194. Protestantes dictis infestis sese mutuo discerpunt, 87. Quam diversæ de uno eucharistiæ sacramento sententiæ, 177. Eorum convitia in B. Virginem Mariam, 140. Eorum impietas arguitur, 140. Mariæ honor et sanctitas vindicatur, 140. Et quidem ex variis quibus a Patribus, tum Latinis, tum Græcis, honorum titulis ea exornatur, 140.

Psalmi a Valentino confici, 31.

Pseudo-prophetæ quinam a spirituali discipulo judicandi, ex Irenæo: Marcosiine an Montanistæ, 175.

Ptolemæi errores et somnia, 20, 21. A quibus post Irenæum refelluntur, 21.

Ptolemæus filius Lagi, cujus meminit Irenæus, a Tertulliano Philadelphus cognominatus, 136. Ejus bibliotheca quam locuples, ex Josepho, 136.

Puerorum recens editorum vagitus, quid portendunt, 58. Eorumdem causa naturalis, 58. Pueros sacræ regenerationi initiandos, ex traditione apostolica discimus, 113.

Purgatorii fides confirmatur, 42.

Pythagoras quanto in honore quaternarium habebat numerum, 22 Ejus paradoxa, 93. Figmenta de rerum principiis, 94.

Q

Quaternarius numerus quanto in honore apud Pythagoram, 22.

R

Raab fornicaria, non solum actu, sed etiam voce prophetissa, 168.

Rabbini prophetarum oracula ad impura quænam somnia detorquebant, et quo consilio, 19.

Redemptio, quid, tum apud Gnosticos, tum apud Judæos, 54. Vide *Liberatio.* Redemptionis multiplex notio, 69. Redemptionum formulæ explicantur, 69. Redemptionis officium homo purus adimplere non potuisset, ex Irenæo et theologis omnibus, 134.

Regum non est, aut magistratuum, minus vero popularium, sed episcoporum legitimos Ecclesiis ordinare episcopos, 117.

Reprobi ipsi, suæ reprobationis causa, non Deus, 180.

Resurrectio carnis duplex ab aliis, quomodo eruitur ex Apocalypsi, 207.

Romæ si jam erat Ecclesia ante Pauli adventum, quomodo a Petro et Paulo fundata Ecclesia Romana, ex Irenæo, 112.

Romana Ecclesia caput et regula aliarum omnium, juxta Irenæum, 114. Ea maxima, 114. Antiquissima, omnibus cognita, 114. A gloriosissimis apostolis Petro et Paulo fundata, *ibid.* et 117. Successionis ejus series, immobilis petra hæreseon omnium fluctibus opponenda, 114. Traditione ejus, viva voce ab apostolis accepta et conservata, hæretici confodiendi, 114. Ad eam convenire necesse est omnem Ecclesiam, 114 Idque auctoritatibus, enumeratione et exemplis astruitur, 114. In Romana sede successio continua perspicua est, 117. Non ita apud Protestantes, 117. Quis primus, secundus ac tertius in ea Petro successerit, 117. Romanæ Ecclesiæ potentiorem principalitatem incommode ab Irenæo assertam ut elevent Centuriatores, quænam fraus et malitia, 13. Romana Ecclesia etiam ab initio auctoritatem suam in moderandis quoque Græcorum ecclesiis interposuit, 117. Nec id Græcis episcopis ingratum, 117.

Romanorum pontificum successio, vid. *Episcoporum* A Romanis Simoni Mago erecta statua cum impia inscriptione, 20.

S

Sabaoth per ω, quid significat 110, 111.

Sabbati die opera tantum servilia prohibita, 151, 152.

Sacerdotes ac reges, justi omnes, ex Irenæo, quo sensu, 152. Nullatenus hæresi Protestantium patrocinatur, 152. Sacerdotibus cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo nonnisi temere eruitur, 53. Neoterici refelluntur, *ibid.*

Sacerdotii munus integrum hæretici mulieribus permittentes refelluntur, 52.

Sacramentariorum in fucandis erroribus suis calliditas et malitia, 130.

Sacramentorum Ecclesiæ Irenæus acerrimus propugnator, 68. Sacramentorum res diabolus in idolorum mysteriis quondam æmulabatur, 68. Sacramentorum usum archontici non admittebant, 68.

Sacrificia æterna et sacerdotium per Christum non abrogata, sed translata et consummata, 163. Eucharistici sacrificii veritatem Magdeburgenses negare nitentes castigantur, 164, 166. Suffragatur nobiscum Grabius, 164, 166. Sacrificium in Ecclesia perenne ac perpetuum, a Christi et apostolorum temporibus, 152. Sacrificium et altare a Christo nobis tradita et relicta in terris, 166. Sacrificium Christi corporis in eucharistia ignorasse primorum sæculorum Patres, Protestantium calumnia, 258. Ex Irenæo sacrificii veritas invicte demonstratur, 158. Item ex Patribus omnibus illius sæculi, 158. Grabius mire suffragatur, 162, 163, 164, 166. De sacrificio corporis et sanguinis Christi in eucharistia incommode loquenti Irenæo vim faciunt Centuriatores; eorum mala fides reprimitur, 12, 13. In sacrificio eucharistico aqua vinum temperandum, ex traditione apost., 174, 185, 186. In sacrificio

missæ verba hæc perantiqua, *Sursum corda*, etc., tum apud Græcos, tum apud Latinos, 166.

Salvatorem mundi oportuit esse Deum simul et hominem, 135. Salvatoris adventus seri, causa congruens, 45.

Sancti utrum post resurrectionem lingua corporis et voce Deo laudes decantaturi, 188. De sanctarum quibus jam nihil expiandum superest, animarum sorte quid sensit Irenæus, 204. Sanctis quibusdam mediatorum titulus, isque nec vanus nec inefficax a Deo communicatus, 13.

Satisfactio, vide *Pœnitentia*.

Saturninus, unde oriundus, 71.

Schisma magnum crimen, imo cæteris gravius, ex Patribus, 175. Schismatici quam graviter a Deo excipiendi, 175.

Scientia temeraria, pejor ignorantia fideli, 102.

Scriptura non sola fidei regula, 119. Scripturæ interpretes Græci, utrum LXXII an LXX tantum fuerint, 136. Eorum nomina, 136. Integrumne Vetus Testamentum, an sola lex ab illis translata, *ibid.* et 137, 138. Ptolemæi Lagi, an Philadelphi tempore, 137. Versionis hujus quanta olim, etiam inter Judæos, auctoritas, 137. Ab his annua solemnitate honoratus locus in quo primum edita fuit, si Philoni fides, 137. De cellulis, etc., quid scripserunt veteres, 137, 138. De Scripturis sacris quam honorifice sentit Irenæus, 102. Non omnes adeo apertæ et cuivis obviæ, ut nulla sit in eis obscuritas, *ibid.* et 103. Neoterici refelluntur, *ibid.* Solis Scripturarum præsidiis Irenæum Gnosticos impugnasse, Erasmi assertio emendanda, 113.

Scythiæ primus apostolus, 43.

Secundus, hæreticus, quibus a Valentino dissentiebat, 47.

Selene, vide *Helena*.

Seleucianorum hæresis, paradisum visibilem negare, 30.

Septuaginta interpretes, vide *Scripturæ interpretes*.

Sepultura. Ante sepulturam olim corpora ungebantur a Christianis, 68, 70. Unctionis illius forma et finis, quæ, 68. Ea a Gnosticis admissa, sed iniquo animo, et simiarum more, 68.

Serpentem meliorem esse Creatore, Marcionis error, si Theodoreto fides, 143. Serpentis verba ad mulierem, mendaciis et blasphemiis plena, 196.

Sethi filii rerum cœlestium disciplinas in columnis scripserunt, si Josepho fides, 100.

Sethianorum errores, qui, 79. A Sethianis libri septem nomine Seth, liber unus nomine Abrahæ aliique Moysis nomine conscripti, 31. Utrum ab Ophitis distincti hæretici, 80.

Sibyllæ Erythreæ oraculum de Christo, 99, 100.

Simeon senex non vulgaris aut infimæ conditionis; magni Hillelis auditor, præceptor Gamalielis juxta Talmudistas, necnon unus e senioribus Sanhedrinis, 151.

Simon Mag. quantam sibi auctoritatem conciliavit, 20, De se ac sibi assumpta muliercula quænam somnia et blasphemiæ, 19, 20. Ejus nomini a Romanis cum impia inscriptione erecta statua, 20. In ejus gratiam Petrus apostolus a Nerone neci traditus, 20. Ejus portenta et magicæ artes, 70. Veluti Deus honoratus, 70. De Helena sua quid blasphemabat, 70 Simonis Magi et Valentini impium dogma, opera bona ad salutem necessaria non esse, 30.

Simonianorum intemperantiæ, incantationes, præstigiæ, 71. Impietates, 74. Quorumdam imagines colebant, *ibid.*

Simonides lyricus quatuor litteras alphabeto Græco addidit, 60.

Spectacula scenica, ludi Circenses ac theatrales, vitiorum omnium fomenta malarumque cupiditatum irritamenta, juxta SS. Patres, 31.

Sphæra. De sphærarum cœlestium numero non conveniunt philosophi et theologi, 93.

Spiritus sancti divinitas astruitur, 42. Valentinus Gentilis, aliique novi Trinitarii et Ariani nequiter hic Irenæum interpretantur, 42. De Spiritus sancti divinitate nunquam locutum fuisse Irenæum, Centuriatorum calumnia, 70. Spiritus sancti divinitas et coæqualitas cum Patre et Filio, constanter ab Irenæo propugnatæ, 103, 122, 131, 173, 187. Spiritus sancti divinitatem nusquam asseruisse Irenæum, Magdeburgensium calumnia, 150. Spiritus sanctus mittitur, quo sensu, 91. In liturgiis Græcis invocatur, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat, fatente Grabio, 54. Piis Ecclesiæ pastoribus semper adest, sicut hæreticis Satanas, 52. Hebraice cum feminino genere, Latine masculino, neutro Græce dicitur, 57.

Spiritus, vid. *Anima*. Spiritus hinc discedentes eorum meminisse quæ hic egerunt et a quibus recesserunt, constans Patrum sententia, 108.

Stoica secta cur ita nuncupata, 93. Ad tempora B. Pauli duravit, 93. Stoicorum paradoxa, 93.

Suarez a Feuardentio castigatur, 141, 142.

Successio apostolica, Ecclesiarum omnium consensus, Romanæ præsertim auctoritas, fidenter a Patribus ac feliciter hæreticis objecta, 113. Successio episcoporum, vid. *Episcopi*.

Summi sacerdotis duodecim tintinnabula quid significabant, 64.

Susannæ historia authentica, ex Irenæo et aliis, 170.

Symbolum fidei ab apostolis ipsis conditum fuisse, Patrum sententia, 41. Hæretici negantes explodunturi, 41. Lutherus nobis favet, 41, 42. Symbolum fidei jam olim eos, qui baptizandi erant, edoctos, et ante sacramentum acceptum professos esse, testes sunt Irenæus et Cyprianus, 41. Ille ritus non solum inter catholicos, sed et inter schismaticos obtinuit, 41. Ad apostolos ipsos referendus, 41. Symbolum apostolicum, regula veritatis, juxta Irenæum, 10.

Synesius episcopus Ptolemaidis omnem fere Valentinianorum matæologiam veræ theologiæ adaptavit, 32.

T

Tabernaculi sancti structuram, Dei instinctu ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi et præsertim hominis fabricam repræsentaret, priscorum Judæorum opinio, 127. Imo tabernaculum istud manu factum res cœlestes adumbrasse persuasi fuere, 127. Hinc prisci Christiani suam Ecclesiam, tum cum cœlesti Jerusalem rebusque supernis, tum cum mundo ejusque conditione comparabant, 127.

Tatiani negantes Adæ salutem refelluntur, 77, 78.

Tatianus unde oriundus, quæ ejus fortuna, 77. Errores, 77, 78. De immortalitate animæ, sententia, 109.

Thales, unus ex septem Græciæ sapientibus; de rerum principiis quid docuit, 92.

Thamar a crimine vindicatur, 169.

Theatrales ludi, spectacula scenica, etc., vitiorum omnium fomenta, juxta SS. Patres, 31.

Theodotion quo tempore prodiit, quis et qualis fuerit, et quæ ejus fortuna, 136. Privatæ Bibliorum interpretationi operam dedit, 136. Ejus versio quo tempore facta, 14.

Thesauri nomine appellata scriptura quædam blasphemiis referta, quam Manichæi legebant, 31.

Thomæ, quæ dicebantur, scripturas, Encratitæ circumferebant, 31.

Thuris suffumigationes in sacris Hebræorum frequentes, 100. Ejusdem benedictio et usus in sacris Christianorum, ex apostolorum traditione summoque Ecclesiarum consensu, observatur, 100, 101.

Tintinnabula duodecim summi sacerdotis, quid significabant, 64.

Traditionis apostolicæ auctoritas, vis et efficacia adversus hæreticos, 113 et seq. Ad eam Christiani et catholici, omnibus retroactis sæculis, quoties de dogmatibus Ecclesiæ exorta est disputatio, ut ad sacram anchoram confugere, 113 et seqq. Undecim capita quæ per solam traditionem credenda censet Augustinus, 113. Traditio apostolica quid proprie dicatur, 113. Traditiones quæ a Christo reprobatæ, 153. Manichæorum, Sadducæorum, Ptolemaitarum ac Protestantium sententia exploditur, 153.

Trium SS. Trinitatis personarum unica et inseparabilis operatio in mundi administratione, ex Irenæo, 70. SS. Trinitatis strenuissimus propugnator Irenæus, 122 et seqq.

U

Unctionis extremæ sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 69. Unctione duplici olim utebantur Christiani, una ante mortem, 68, altera post mortem, antequam corpora darentur sepulturæ, 68, 70. Posterioris

forma et finis, quæ, 68. Utraque a Gnosticis admissa, sed iniquo animo et simiarum more, 68.

Unitas, solius veræ Ecclesiæ nota, 41.

Unitatem fidei et doctrinæ, solis exemplo, nullo pacto dirimi posse, apte ostenditur, 44. Hæc unitas solius veræ Ecclesiæ nota, 44, 46.

Universitas, Ecclesiæ veræ nota, 179.

V

Valentinianorum secta quo tempore orta, 119. Deum plane poeticum sibi fingebant, 84. Promiscuæ apud illos libidines, 21 et 22.

Valentinus Phrebonites, alias Phœbonites et Phibionites, Ægypti maritimus, in Alexandria Græcorum litteris institutus. Unde et imitatio *Theogoniæ* Hesiodi, 27. Fidem catholicam in Ægypto, necnon Romæ initio tenuit, 27. Quomodo in hæresim lapsus, 27. Quo tempore exortus, quo anno Romam venit, quandiu prorogavit tempus, 27. Secundi, Epiphanis, etc., utique princeps, at non absolute primus dogmatum illorum inventor, imo potius Gnosticorum successor, 48. Valentini et Simonis Magi impium dogma, opera bona ad salutem necessaria non esse, 30. Valentinus quædam scriptis evulgavit; Evangelium, Psalmos, etc., 20, 31. Discipulos etiam habuit polygraphos, *ibid.*

Vasa sacra a Christi et apostolorum temporibus usque ad nos, cunctis Christianis honori fuerunt ac veneration, 161 et seq.

Verbum Patris prolatitium non est, 90. Sed substantiale, 91. Verbum emittit Pater absque ulla naturæ divulsione, 91. Verbum substantiale a verbo vocali Irenæum non perspicue distinxisse, Centuriatorum calumnia, 10. Refellitur, 10, 11. Verbi consubstantialitas et coæternitas constanter ab Irenæo propugnatæ, 122 et seqq. Utrum Verbum caro factum fuisset, si non peccasset Adam, 190. Conciliantur dissidentes sententiæ, 191. Verbum cur serius incarnatum, 45. Verbi generatio, vid. *Christi generatio.*

Veritas simplex est, mendacium multiplex et varium, 50.

Victor. Ad Victorem Irenæi epistola, et λόγος *De paschate*, unum et idem scriptum, juxta Dodwellium, 16. Emendatur, 16.

X

Xerophagiæ diebus jejuniorum observatæ, juxta Tertullianum, 31.

Z

Zamael, malignus spiritus, 80.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PRÆFATIO D. MASSUETI.

DISSERTATIONES PRÆVIÆ IN IRENÆI LIBROS.

DISSERTATIO PRIMA. — *De hæreticis quos libro primo recenset Irenæus, eorumque actibus, scriptis et doctrina.* 23

Articulus I. — De Valentino. 23

I. — Valentini patria. 23

II. — Valentini ætas. 25

III. — Occasio effundendæ hæreseos. 31

Articulus II. — De Valentini discipulis. 103

I. — De Secundo. 103

II. — De Epiphane. 104

III. — De Epiphanis discipulis. 106

IV. — De Ptolemæo ejusque discipulis. 106

V. — De Colorbaso. 108

VI. — De Marco Mago. 110

Articulus III. — De Valentini magistris. 117

I. — De Simone Mago. 117

II. — De Menandro. 126

III. — De Saturnino. 129

IV. — De Basilide. 132

V. — De Carpocrate. 139

VI. — De Cerintho. 143

VII. — De Ebionæis.

VIII. — De Nicolaitis. 149

IX. — De Cerdone. 151

X. — De Marcione. 151

XI. — De Tatiano. 160

XII. — De aliis quibusdam hæreticis. 161

XIII. — De variis Gnosticorum sectis. 161

XIV. — De Ophitis et Sethianis. 167

XV. — De Caianis seu Cainistis. 171

DISSERTATIO SECUNDA. — *De sancti Irenæi vita et rebus gestis; de ejus libris quinque adversus hæreses et aliis scriptis deperditis.* 173

Articulus I. — Sancti Irenæi vita et res gestæ. 173

Art. II. — De Irenæi libris quinque adversus hæreses. 215

Art. III. — De aliis Irenæi scriptis. 239

DISSERTATIO TERTIA. — De Irenæi doctrina. 243

Articulus I. — De Scripturarum sacrarum divinitate, canone et versionibus. 245

Art. II. — De Scripturarum perspicuitate et obscuritate. 255

Art. III. — De Traditionis auctoritate et fundamento. 259

Art. IV. — De Ecclesia, ejus notis ac characteribus, et Romanæ primatu atque auctoritate. 271

Art. V. — De mysterio sanctissimæ Trinitatis. 293

Art. VI. — De mysterio Incarnationis, Christi nativitate, baptismo et descensu ad inferos, ac B. Mariæ Virginis dignitate et intercessione. 315

Art. VII. — De pœnitentiæ et eucharistiæ sacramentis. 321

Art. VIII. — De angelorum natura, ordinibus, peccato et pœnis. 357

Art. IX. — De hominis perfectione ac libero arbitrio, ejusque ad imaginem et similitudinem Dei creatione. De peccato originali et gratiæ divinæ necessitate. 367

Art. X. — De animarum natura et statu post mortem. 377

COMMENTATIO VALCHII *de authentia librorum Irenæi adversus hæreses.* 381

PROLEGOMENA editionis Lipsiensis Adolphi Stieren. 405

Caput I. — De codicibus quibus Irenæi opus adversus hæreses continetur. 405

Cap. II. — De editionibus Irenæi operis adversus hæreses. 415

Cap. III. — De apparatibus criticis aliorum, in editiones receptis. 419

TESTIMONIA VETERUM selecta de Irenæo ejusque scriptis. 421

PROLOGUS ad libros contra hæreses. 431

LIBRI QUINQUE S. IRENÆI ADVERSUS HÆRESES.

Analysis libri primi. 433

Prospectus systematis Valentinianorum. 435

LIBER PRIMUS.

Præfatio. 437

Caput I. — Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, fetibus conjugalibus effutirent Valentini discipuli, et quæ Scripturæ loca commentis suis adaptarent. 443

Cap. II. — Soli unigenito cognitus primus Pater. Sophiæ æmulatio, perturbatio, periculum et partus informis. Ab Horo restituitur. Horos quis? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus producitur. 451

Cap. III. — Quibus Scripturæ sacræ locis uterentur hæretici ad asserenda commenta sua? 465

Cap. IV. — Qua ratione formatam matrem Achamoth vellent hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum aspectabilem hunc mundum fingebant. 477

Cap. V. — Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor. 491

Cap. VI. — Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, solis catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis pollui se posse putabant. Perditi eorum mores. 505

Cap. VII. — Perfecto universo semine matrem Achamoth cum spiritalibus hominibus, in Pleroma transituram; Demiurgum, cum animalibus, in medietatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B. Virgine incarnationem. Divisio prophetiarum, et de earum origine. Supina Demiurgi ignoratio. 511

Cap. VIII. — Qui Scripturas detorquerent Valentiniani ad ea quæ impie fingebant. 519

Cap. IX. — Impugnantur impiæ hæreticorum interpretationes. 537

Cap. X. — Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eamdem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem. 550

Cap. XI. — Quæ sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Epiphanis et aliorum quorumdam dogmata. 559

Cap. XII — Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina. 569

Cap. XIII. — De Marci præstigiis et nefariis artibus. 577

Cap. XIV. — Marci hypothesis. Fingit supremam tetrada instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini hactenus revelata patefacturam. Sub ænigmatica litterarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentinianorum Pleroma ac commenta tradit. 593

Cap. XV. — Pergit Sige Marco narrare XXIV elementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus. 613

Cap. XVI. — Insulsa parabolarum de ove, drachmaque perdita, a Marcosiis conficta explicatio. Admonitio auctoris de stupenda illorum vesania. 627

Cap. XVII. — Qui res creatas secundum imaginem invisibilium conditas fingerent Marcosii. 637

Cap. XVIII. — Quæ Moysis loca in suam hypothesim detorquerent hæretici. 641

Cap. XIX. — Quibus Scripturæ testimoniis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum. 649

Cap. XX. — De apocryphis et fictis Marcosiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abutebantur. 653

Cap. XXI. — Quid et quotuplex redemptio hæreticorum. 657

Cap. XXII. — Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deflectant omnes hæretici. 663

Cap. XXIII. — Simonis Magi et Menandri sententia et mores. 670

Cap. XXIV. — De Saturnino et Basilide. 673

Cap. XXV. — De Carpocrate. 680

Cap. XXVI. — De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis. 686

Cap. XXVII. — De Cerdone et Marcione. 687

Cap. XXVIII. — De Tatiano, et continentibus, ac aliis quibusdam. 690

Cap. XXIX. — De variis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbeliotis, seu Borborianis. 691

Cap. XXX. — De Ophitis et Sethianis. 694

Cap. XXXI. — De Caianis. 701

Analysis libri secundi. 707

LIBER SECUNDUS.

Præfatio. 707

Cap. I. — Deum unum esse, nec supra nec infra eum, alium Deum, vel principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse. 709

Cap. II. — Ab angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supremi omnium Patris, fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse. 713

Cap. III. — Valentinianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantiæ. 716

Cap. IV. — Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur. 718

Cap. V. — In iis quæ continentur a Patre mundum hunc ab aliis factum non esse. 721

Cap. VI. — Ab angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse. 725

Cap. VII. — Res creatas imagines non esse Æonum qui sursum sunt intra Pleroma. 726

Cap. VIII. — Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis. 732

Cap. IX. — Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem, veteresque omnes in hac traditione cum Ecclesia consentire. 735

Cap. X. — Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjacenti materia, creavit Deus. 734

Cap. XI. — Hæreticos veritati non credentes in profundum erroris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus? 736

Cap. XII. — Triacontadem hæreticorum, et deficere et redundare. Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugationes, sophiam sine permistione conjugis quidpiam pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen simul esse non posse. 737

Cap. XIII. — Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse. 741

Cap. XIV. — Valentinum et sequaces a gentilibus doctrinæ suæ principia, mutatis tantum nominibus, accepisse. 749

Cap. XV. — Emissionum rationem nullam afferri posse. 757

Cap. XVI. — Vel mundi Conditorem a seipso rerum creandarum imagines accepisse, vel Pleroma ad alterius cujuspiam dispositionis superioris imaginem factum esse; illam vero ad alias, et sic in infinitum. 759

Cap. XVII. — Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualiscunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsumque Nun, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesi, ignorantiæ labe maculari. 761

Cap. XVIII. — Sophiam nec ignorantia laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesin ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere. 767

CAP. XIX. — Futilia et vana esse quæ de semine suo asserunt hæretici. Alienissimum esse ab omni ratione, Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animalem esse : cum ipsi suscepta duntaxat ejusdem particula spiritales se esse, et omnia intelligere glorientur. 771

CAP. XX. — Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecimi perturbationes et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Demum variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut affine habere cum ficta Æonis passione. 776

CAP. XXI. — Duodecim apostolos Æonum typum non esse. 779

CAP. XXII. — Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non repræsentari : nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragenario majorem mortuum fuisse; quæ peculiaris Irenæo sententia est. 781

CAP. XXIII. — Mulierem profluvio sanguinis laborantem perturbati Æonis typum non esse. 786

CAP. XXIV. — Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris, litteris et syllabis ducunt hæretici. 787

CAP. XXV. — Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosius investiganda quæ mentis humanæ, Deo longe inferioris, captum superant. 797

CAP. XXVI. — Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes præferendos esse iis qui inflati sunt vanæ scientiæ persuasione. A curiosis ac superfluis quæstionibus temperandum. 800

CAP. XXVII. — Ex parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis. 802

CAP. XXVIII. — Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendam esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reservent, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat. 804

CAP. XXIX. — Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras, corporibus salutis expertibus. 812

CAP. XXX. — Vesanam hæreticorum impietatem castigat, qui se spiritales, Demiurgum vero animalem esse dicebant. 815

CAP. XXXI. — Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuse disseruit, speciatim contra Valentinianos, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans. 823

CAP. XXXII. — Flagitiosa eorum dogmata confutat, qui nullum non operationis genus experiendum esse, actionesque sola opinione humana justas aut injustas, ac animam suam Jesu animæ similem, imo interdum meliorem esse impie asserebant. 826

CAP. XXXIII. Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplici ratione impetitum. 830

CAP. XXXIV. — Animas non modo quæ in corpore gesserint meminisse, sed et immortales perseverare, tametsi initium habuerint. 834

CAP. XXXV. — Basilidis hypothesim, Gnosticorumque, qui prophetas a diversis diis inspiratos oracula fudisse dicebant, errorem refellit. 837

Analysis libri tertii. 841

LIBER TERTIUS.

Præfatio. 843

CAP. I. — Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cœli et terræ conditorem, annuntiatum fuisse. 844

CAP. II. — Quod neque Scripturis, neque traditionibus obsequantur hæretici. 846

CAP. III. — Traditione apostolorum, continua episcoporum ab iis institutorum successione in Ecclesiis servata, hæreticos invicte confutat. 848

CAP. IV. — A sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem ab apostolis acceptam referre posse. 855

CAP. V. — Christum et apostolos sine ullo mendacio, fuco et hypocrisi, nec doctrinam suam ad auditorum opinionem componentes, unum Deum Patrem omnium conditorem annuntiasse. 857

CAP. VI. — Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testamenti alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus. 860

CAP. VII. — Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. IV, 5, probatque Apostolum hyperbatis frequenter uti. 864

CAP. VIII. — Solvit alteram objectionem e Christi verbis Matth. IV, 24, et ostendit solum Deum, cum initio et fine careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cætera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei ac Domini nomen sortiri non posse. 866

CAP. IX. — Unum et eumdem Deum cœli et terræ conditorem, qui a prophetis prædicatus est, et ab evangelistis annuntiatum fuisse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur. 868

CAP. X. — Argumenta ex Lucæ et Marci Evangeliis. 872

CAP. XI. — Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, nec pauciora, et hujus numeri mysticas rationes affert. 879

CAP. XII. — Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina. 892

CAP. XIII. — Adversus eos qui dicunt tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem. 910

CAP. XIV. — Si quæ occultiora mysteria præ aliis scivisset Paulus, ea Lucas assiduus illius comes, laborumque consors et particeps, ignorare non potuisset; nec latere eum veritas potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita novimus. 913

CAP. XV. — Ebionæos constringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hancque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ universa atque integra admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, dolis ac superbia castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse. 917

CAP. XVI. — Ex apostolorum scriptis demonstrat unum et eumdem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem. 919

CAP. XVII. — Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum descendisse docent apostoli. Cur descenderit, explicatur. 929

CAP. XVIII. — Redit ad susceptum argumentum, probatque tum ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jesu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus, sed vere hominem factum esse. 932

CAP. XIX. — Jesum Christum non merum hominem extitisse ex Josephi satu progenitum; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum. 938

CAP. XX. — Deum ex lapsu hominis patefecisse quam sit patiens, benignus, misericors et potens ad salvandum; atque idcirco ingratissimum esse hominem, si suæ sortis acceptique beneficii immemor gratiam non referat. 943

CAP. XXI. — Prophetiam Isaiæ VII, 14, a prava interpretatione Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum ac Judæorum vindicat, auctoritatemque versionis Septuaginta interpretum commendat, ac demum pluribus argumentis confirmat Christum e Virgine natum esse. 946

CAP. XXII. — Christum veram carnem ex Virgine conceptam et natam sumpsisse. 953

CAP. XXIII. — Contendit adversus Tatianum divinæ æquitati ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam primus omnium salutem a Christo consequeretur. 960

CAP. XXIV. — Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticis vero ad omnem doctrinæ ventum fluctuantibus opponit unam, sibique semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam. 966

CAP. XXV. — Regi hunc mundum providentia unius

Dei qui infinita simul prædita sit justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis beneficiat et salutem impertiatur. 968

Analysis libri quarti. 971

LIBER QUARTUS.

Præfatio. 971

Cap. I. — Christum unum solum Deum ac Patrem et cognovisse et docuisse discipulos. 975

Cap. II. — Probat apertis tum Moysis, tum aliorum prophetarum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis, eum et unum et solum Deum esse, mundi conditorem, quem Dominus annuntiabat, et quem Patrem suum esse dicebat. 976

Cap. III. — Respondet cavillis Gnosticorum : non idcirco Deum verum mutari aut desinere esse, quod cœlum sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, præteant. 979

Cap. IV. — Respondet alteri objectioni, et probat eversa licet et derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civitas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia decessisse : id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio factum fuisse. 981

Cap. V. — Redit ad susceptum argumentum, et ostendit unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum, quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Verbum suum, unum cum eo Deum vivum notum in utroque Testamento se fecit hominibus. 983

Cap. VI. — Explicat Christi verba : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici, et probat, ut revelante Patre Filium, sic revelante Filio Patrem nunquam non cognitum fuisse. 986

Cap. VII. — Exorsam orationem repetit, et ostendit Abraham revelante Verbo cognovisse Patrem et Filii Dei adventum. Hinc exsultasse videntem Christi diem, quo promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem exsultationis fructus ad posteros, fidei Abrahæ consortes manavit, ad Judæos vero Dei Verbum rejicientes non pervenit. 990

Cap. VIII. — Vanos esse Marcionem et asseclas, qui Abraham a salute per Christum impertita excludunt : Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat. 993

Cap. IX. — Utriusque Testamenti unum esse auctorem, finem scopumque præcipuum. 996

Cap. X. — Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum quæ a Moyse exaratæ sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænuntiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse. 999

Cap. XI. — Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, huncque videre et audire ardentius appetiisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione novis in dies beneficiis homines ditante, posteriores tamen cumulatius prioribus. 1001

Cap. XII. — Eumdem esse utriusque legis auctorem hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores veteri repugnantes damnaverit, summa vero et eminentiora hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosaicæ legis finem esse docuerit. 1004

Cap. XIII. — Christum naturalia legis præcepta non dissolvisse; imo potius implevisse, extendisse et ampliasse : qui veteris legis jugum ac vincula ideo abstulit, ut homo jam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet, Deo pareret. 1006

Cap. XIV. — Si quid obsequii exigat ab homine Deus, si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit, uni hominis saluti consulit; non homine indigens, sed in hunc beneficia gratis omnino conferre studens. 1010

Cap. XV. — Qui legem naturalem seu Decalogum hominum cordibus primum inscribere satis habuerat Deus, Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam graviori legis Mosaicæ jugo refrenare, imo et leges quasdam particulares ob duritiam cordis eorum statuere postmodum necesse habuit. 1012

Cap. XVI. — Nec circumcisionis, nec aliarum cæremoniarum legalium virtute collatam esse perfectam justitiam : atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente semper, imo invalescente, qua nunquam non astricti fuerunt homines, Decalogi lege. 1015

Cap. XVII. — Deum veteribus et typicis oblationibus ac sacrificiis non indiguisse, nec per ea homines veram justitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum ac verum Novi Testamenti sacrificium ipsius corporis ac sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Domini offerendum. 1019

Cap. XVIII. — In sola Ecclesia catholica cum simplicitate et justitia offerri verum ac purum sacrificium, eucharistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis Christi. 1021

Cap. XIX. — Terrena quidem cœlestium typos esse posse : sed ipsa cœlestia aliarum rerum supernarum et ignotarum typos, aut Deum nobis notum alterius ignoti typum sine insania dici non posse. 1029

Cap. XX. — Unum Deum per Verbum et Spiritum sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse : atque invisibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non tamen ignotum esse; utpote quem opera prædicent, et cujus verbum multis modis semper videndum se et cognoscendum præbuerit. 1032

Cap. XXI. — Unam et eamdem fuisse Abrahæ fidem et nostram : hanc vero veterum patriarcharum et dictis et factis præsignificatam fuisse. 1043

Cap. XXII. — Christum non venisse propter unius sæculi homines, sed propter omnes qui juste ac pie viventes, in ipsum crediderant, ac deinceps crediturі erant. 1046

Cap. XXIII. — Patriarchas et prophetas Christi adventum præsignificantes, viam posteris ad Christi fidem muniisse, ideoque minorem apostolorum laborem fuisse, quod fructum alieni laboris colligerent. 1047

Cap. XXIV. — Difficiliorem fuisse gentium quam Judæorum conversionem; majorem proinde apostolorum laborem qui illi, quam qui huic operam navabant. 1049

Cap. XXV. — Utrumque Testamentum in Abrahamo et in Thamaris partu præsignatum fuisse : unum vero utriusque Testamenti Deum esse. 1050

Cap. XXVI. — Thesaurus absconditus in Scripturis Christus, hujus adventu ac cruce patefactus; Scripturarum vero expositionem doctrinæque veritatem a solis episcopis, qui in Ecclesia catholica successionem habent ab apostolis, petendam esse. 1052

Cap. XXVII. — Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut iis eruditamur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit; timendum potius ne unus et idem Deus, qui pœnas ab antiquis sumpsit, graviores a nobis repetat. 1056

Cap. XXVIII. — Insipientes esse, qui Christi misericordiam exaggerantes, judicium tacentes, majoremque Novi Testamenti gratiam spectantes; majoris vero, quam a nobis exigit, perfectionis obliti, alterum Deum a Creatore statuere nituntur. 1061

Cap. XXIX. — Dissolvit argumentum Marcionitarum, quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, quod Pharaonem et ministros ejus excæcaverit. 1063

Cap. XXX. — Diluit aliud Marcionitarum argumentum, quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Ægyptios. 1064

Cap. XXXI. — Quod Scriptura non redarguit, veteribus crimini temere dandum non esse, sed typum in eo quærendum : quod probatur exemplo incestus a Lot commissi. 1068

Cap. XXXII. — Utriusque testamenti unum Deum auctorem esse, senioris apostolorum discipuli auctoritate confirmat. 1070

Cap. XXXIII. — Quisquis unum Deum utriusque Testamenti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Ecclesiæ presbyteros accurate legit, hic vere spiritalis discipulus est; atque vera agnitione, quæ in sola Ecclesia catholica reperitur, illustratus, quæcunque de Christo ac Novi Testamenti libertate prænuntiarunt prophetæ, perspicit, et recte interpretatur. 1072

Cap. XXXIV. — Adversus Marcionitas, ab uno et eodem Deo prophetas exstitisse ex eo probat, quod quæcunque de Christo Novi Testamenti libertate ac futura hominum renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a quo impleta sunt omnia, nec in alium conveniant. 1083

Cap. XXXV. — Vana et insana esse, quæ de variis Scripturarum principiis comminiscebantur Valentiniani et Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christus)

partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse. 1087

Cap. XXXVI. — Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo et Christus missus est. 1090

Cap. XXXVII. — Homines liberos esse et eligendi facultate præditos; nec proinde quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse. 1099

Cap. XXXVIII. — Cur non ab initio perfectus factus est homo. 1105

Cap. XXXIX. — Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat. 1109

Cap. XL. — Unum et eumdem Deum Patrem pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere. 1112

Cap. XLI. — Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem sed imitatione. Epilogus hujus libri et scopus sequentis. 1115

Analysis libri quinti. 1117

LIBER QUINTUS.

Præfatio. 1119

Caput I. — Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit, idemque, ut nos repararet, non opinione, sed reipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates. 1120

Cap. II. — Christus non venit in aliena, cum sua nos gratia visitavit, et carni nostræ contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo. 1123

Cap. III. — In infirmitate carnis humanæ elucet virtus et gloria Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immortalitatis particeps efficiet; ipsique ævo sempiterno frui concedet, cui exiguam et communem hanc vitam largitur. 1128

Cap. IV. — Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt; quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidum esse necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit. 1132

Cap. V. — Priscorum vita longæva, Eliæ et Enoch cum propriis corporibus translatio, una cum Jonæ, Ananiæ, Azariæ et Misaelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam. 1134

Cap. VI. — Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem et conjunctum, salvum faciet Deus, cum eum Verbum assumpserit, et donis Spiritus sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt et dicuntur. 1136

Cap. VII. — Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur nos in eadem resurrecturos; cum etiam resurrectio nobis promissa ad spiritus naturaliter immortales referri non debeat, sed ad corpora ex se mortalia. 1139

Cap. VIII. — Dona Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a carnalibus discernunt: qui mundis et immundis animalibus in lege significantur. 1141

Cap. IX. — Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur: « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. » 1144

Cap. X. — Superiora probat similitudine ducta ab oleastro, cujus qualitas tantum, non natura per insitionem mutatur; ostendit quoque hominem sine Spiritu, nec fructus edere, nec regnum Dei possidere posse. 1147

Cap. XI. — De carnalium et spiritualium operibus, ablutioneque spirituali non ad corporum substantiam, sed pristinæ vitæ conversationem referenda. 1149

Cap. XII. — De differentia mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit. 1151

Cap. XIII. — Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis; cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipiant. 1156

Cap. XIV. — Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiæ cum nostra Verbum non assumpsisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati. 1160

Cap. XV. — Testimoniis Isaiæ et Ezechielis probat resurrectionem, eumdemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit. 1163

Cap. XVI. — Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventu clarius in nobis imago Dei apparuit. 1167

Cap. XVII. — Deus et Dominus, Pater et creator universorum, unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, præcepta dedit, et remisit nobis peccata; cujus Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret. 1168

Cap. XVIII. — Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia; alias nunquam carnem assumpsisset Dei Filius, qui omnem a Patre potestatem accepit. 1172

Cap. XIX. — Cum Eva inobediente et prævaricatrice comparatur B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque variæ et dissidentes hæreses. 1175

Cap. XX. — Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt ecclesias, unam et eamdem salutis doctrinam habentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei mysteriis sobrie sapiendum. 1177

Cap. XXI. — Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est; quem hominem assumere, a Patre universorum creatore mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret. 1179

Cap. XXII. — Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illo omnia bona exspectare oportet, non a Satana. 1182

Cap. XXIII. — Diabolus assuetus est mendaciis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit. 1184

Cap. XXIV. — De diaboli perpetuo mendacio, potestatibus quibus non parere oportet, atque imperiis terrenis, quatenus a Deo, non a diabolo constituantur. 1186

Cap. XXV. — Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Daniele et Paulo descripta sunt. 1188

Cap. XXVI. — Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet; refelluntur alium a Demiurgo Patrem confingentes Gnostici, Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemat. 1192

Cap. XXVII. — De futuro judicio per Christum, communione et separatione divina, atque infidelium pœnis æternis. 1195

Cap. XXVIII. — De piorum et impiorum discrimine, apostasia futura sub Antichristo, atque mundi consummatione. 1197

Cap. XXIX. — Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de Antichristi dolis, nequitia, vi apostatica, a diluvio et deinceps in Ananiæ, Azariæ et Misaelis persecutione præfigurata. 1201

Cap. XXX. — Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum multis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu sancto explicatum non fuerit; ac de regno morteque illius. 1203

Cap. XXXI. — Confirmatur reservatio corporum nostrorum morte, resurrectione et ascensione Christi; animæ sanctorum interea tempus illud exspectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant. 1208

Cap. XXXII. — In ea carne, qua sancti multas hic ærumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxime cum id omnis creatura exspectet, ac Deus Abrahæ et semini ejus promittat. 1210

Cap. XXXIII. — Propositum confirmat promissionibus iis quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem centuplum, et prandia promisit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignarat, uti Papias et seniores sunt interpretati. 1212

Cap. XXXIV. — Sententiam suam de temporali et terreno sanctorum regno a resurrectione claudit variis Isaiæ, Ezechielis, Jeremiæ et Danielis testimoniis, atque parabola vigilantium servorum, quibus se ministraturum Dominus pollicetur. 1213

CAP. XXXV. — Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum cœlestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi, et resurrectionem in terrena Jerusalem; prioribusque prophetiis, ex Isaia, Jeremia et Joannis Apocalypsi alias subjungit. 1218

CAP. XXXVI. — Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur : erunt autem variæ sanctorum mansiones pro cujusque dignitate, et omnia subjicientur Deo Patri : sicque erit omnia in omnibus. 1221

Admonitio de sequentibus fragmentis. 1223

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM S. IRENÆI. 1223

APPENDIX *ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.*

Fragmenta commentariorum Basilidis. 1263

Fragmenta Epiphanis 1265

Fragmentum Isidori. 1269

Fragmenta Valentini. 1271

Fragmentum libri cujusdam Valentiniani. 1277

Epistola Ptolemæi ad Floram 1283

Fragmenta Heracleonis. 1291

PRÆFATIONES, PROLEGOMENA, NOTÆ ET OBSERVATIONES eorum omnium qui novas Irenæi editiones aut publicaverunt aut illustrarunt. 1321

ADDENDA.

Aliquot notas, quas doctor Nolte mecum communicavit, faciundum mihi putavi, ut hic addam.

EDITOR PATROLOGIÆ.

De editione ab Ad. Stieren in lucem emissa quid statuendum sit, paucis explicui in *Theolog. Diariis Viennensibus*, vol. VI, fasc. 1, pag. 109 seqq.

Col. 440, l. 7. Nec veteres interpretes, nec recentissimus editor quid sit verum viderunt. Rescribe « Δημιουργόν μηδέπω διακρ., » etc.

456, l. 12. Emendabis mecum φοβ. *μήτι*... *τέλος ἔχῃ*.

458, l. 13. Omnino scribendum erat « cum *coniugio Siges*, » et p. 459, l. 5, « restitutam *coniugio*. » Nemo non palæographiæ haud ignarus mihi assensum præbebit.

488, l. 5. Verissime restitui id quod ab Irenæo profectum erat scribendo « ἀποκρίναντα χωρὶς εἶτα συγχέαι » etc.; ex interpret. Latin. ob homœoteleuton excidit *statim* post *separatim*. Nescio cujus incuria hæc et nonnullæ aliæ emendationes l. l. omissæ sint.

498, l. 10. Rigaltius quo erat ingenii acumine ad Tertull. *contra Valent.* cap. 19, pag. 78, observatt. ed. 1634 hunc locum recte emendavit scribens... « *subteriorem* eum exsistentem *perscire*, » etc. Permirum hoc fugisse omnes editores.

509, l. 21. Certissime emendavi « ἡμᾶς ἄλλους, » etc.; *nous autres* dicunt Galli; quam dicendi formulam Schæferus alicubi in commentariis ad Demosth. orat. pluribus explicuit. Et hæc emendatio cum subsequenti l. l. excidit.

565, l. 10. Ut palæographiæ plenissime satisfacias, non sequens omnes editores ἐπὶ tantum delebis, sed scribes me præeunte ἀρχὴν ἁπάντων; nam α et ἐπὶ, ut α et ου, α et ευ sæpissime a librariis confusa sunt.

594, l. 5. *Sic* igitur, etc., legendum esse l. l. demonstravi. Porro in textu Græco post Μάρκος excidisse ὃς ibidem ostendi. Totus igitur locus ita Latine reddendus est : « *Sic* igitur Marcus, *qui* vulvam et susceptorium Colorbasi se (*αὐτὸν*, non ἀὐτὸν scribendum est) putavit, *solum se* (*μόνον ἑαυτὸν* emendandum est pro μονώτατον) fuisse dicens, » etc. Dolendum est Hippolytum, quem auctorem habemus libri omn. hæres. refut. inscripti ed. Miller. (qui falso Origeni hunc librum attribuit) pag. 203 hanc primam sententiam huius loci omisisse.

596, l. 16. Junii coniecturam confirmat idem auctor l. l. pag. 204. l. 52.

597, l. 2. Loco πολιορκεῖ, ubi tamen locum integrum non apposuit, l. l. p. 204, l. 6, γινώσκειν habet idem. Πολιορκεῖ forte ex παλινῳδεῖν vel simili aliquo verbo videtur esse corruptum.

682, l. 13. Nondum me pœnitet emendationis quam l. l. proposui. Legendum enim esse credo : sed vitam quidem *luxuriosi*, sententiam autem *impii* ad velamen, etc., abutuntur. Quis est enim qui, quoties librarii in syllabis finalibus falsi sint non noverit?

686, l. 25. Forte scribendum est : *non dissimiliter*.

701, l. 18. Mirandum profecto interpretum neminem, quo modo hic locus constituendus sit, vidisse. Dele punctum post *Deum* et in eius locum substitue comma, ut sit : « Horum igitur... et Deum, sophiam, » etc.

702, l. 18. Scribe : « omnibus fuisse *et* Christum. »

725, l. 7. *Propter dominum*, i. e. *δι' ἐξουσίαν* ab hoc loco alienissimum est. Irenæus scripserit *δι' ἐξουσιῶν*, i. e. *per potestates* Hoc solum in hunc locum quadrat.

749, l. 20. Cf. Meineke *Fragment. comicorum Græc.*, tom. I, p. 318.

753, l. 7. Locus profecto difficillimus, quem ab interpretibus nondum recte esse constitutum crediderim. Hunc ego ita restituo : « Hoc autem *hi iis*... aptaverunt. Sensationis autem... dixerunt, *si quid* (aut : *si qua*) sensus intelligens *et* (=etiam) eius, » etc.

761, l. 32. A vero non aberraverit, qui h. l. et p. 762, l. 12, loco *efficabiliter* mecum rescripserit *extricabiliter*.

844, l. 28. Male ante verba *de omnibus* Stieren *et* addere voluit.

Ibid., l. 34. Cf. Windischmann, *Vindic. Petrin.*, p. 87.

849, l. 4. Restitue lectionum omnium fere codicum : *potentiorem*.

939, l. 20. Emendo : ... « factus est, *ut* commixtus verbo Dei *et* adoptionem, » etc.; Irenæus Græce *τῷ λόγῳ συγκεκραμμένος* aut *τ. λ. ἀνακραθεὶς* scripserit. Ita et supra p. 509, l. 17, *αὐτῇ ἀνακραθεὶς*, ibid. l. 19, *ἀνακραθεὶς γυναικὶ*, etc., restituo.

975, l. 9. Sensus requirit, ut scribatur : ... « se

dominum : *quia* aut *quod* eandem, etc. = διὸ, quod male vetus interpres *quapropter* transtulit.

997, l. 33. Cf. Windisch. l. l. pag. 2.

1003, l. 19. Restituo editionum lectionem : « cujus... laudatur ex ore *perficientis*, » etc.; Massueti lectio et explicatio duriores sunt quam ut ferri possint. Accedit quod saltem, ut linguæ legibus satisfiat, *perficiente* scribendum sit.

1041, l. 27. Partim ex Massueti emendatione, partim ex codicibus locum hunc ita restitue : « Etenim *ipsa* (sc. lex)... *curabat* circumcidens. »

1027, l. 5. Hunc locum et huic similes nemo non catholicæ Ecclesiæ addictus statim intelligit. Verbum quod (sc. Verbum, i. e. ὁ Λόγος σαρκοποιηθείς) offertur Deo (sc. ab Ecclesia Deo per sacerdotes). Vox *Deo*, quam codd. vet. et Voss. non habent, abesse poterat.

1054, l. 27. Vel cum Grabio ex codd. Mercer. scribe : « terram, *et* COLLOQUETUR, vel, quod præstat, mecum : terram, UT *colloqueretur*; porro ex Stiereni coniectura lege : adfuturus *est*.

1175, l. 24. « Optaverim ut in optimis codd. vox *si* absit, quæ sequenti voci *sed* non satis apta, imo supervacanea videtur. » Stieren ad. h. l., sed fallitur. Irenæus Græce scripserat : *Καὶ εἰ*... ἀλλὰ : qua formula Attici sæpissime utuntur. Vides igitur, quam fideliter vetus Latinus interpres Irenæi verba reddiderit.

Silentio prætermittere non possum locum Genes. IV, 7, quem Irenæus bis, pag. 962, § 4, et p. 1025, § 3, et Clem. Rom. 1 ep. ad Cor., cap. 4, attulerunt. Septuagintaviralis translatio mirum quantum differat ab Hebraica veritate. Ut Septuagintaviralis translatio aliquatenus intelligatur, αὐτοῦ ἡ ἀποστροφὴ explicandum est per τοῦ προσφερομένου, quod ex προσηνέγκης eliciendum est. Vox διέλῃς indicare videtur optimam sacrificii partem Cain sibi retinuisse. Scripserim πρὸς *σοῦ* loco πρὸς σέ = abs te ortum est; ἡ ἀποστροφὴ = aversio, αὐτοῦ = eius, i. e. Abel (aversio eius = odium ejus, i. e. in eum) et deln σὺ *ἀφέξει* (vulgo : ἄρξεις) αὐτοῦ, i. e. non eum persequeris = non ei manus iniicias. Ita sensus clarior est. Sed de his alibi olim plura.

P. 1229, l. 2 seqq. Locus profecto difficillimus qui mirum in modum doctorum ingenia eludit. Cf. excursum longissimum VII, quem Heinichenus tom. III, p. 377-386 edit. *Hist. eccles.* Euseb. addidit. Qui hic locus vexatissimus restituendus sit, iam diu est quod perspexi. Emendandum est enim : .... οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ κδ' (i. e. τέσσαρας καὶ εἴκοσι) ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι. Summo gaudio me affectum esse, cum iam ante me Prudentium Maranum ad CXV Quæst. et Resp. ad Orthod. Just. vulgo attribut. hoc coniecisse cognoverim, iam l. l. p. 120 dixi.

FRAGMENTUM SANCTI IRENÆI AD REGUM IV, IV, 7.

Ex codice Græco XVI bibliothecæ S. Marci Venetæ, fol. 221, in quo Catena in quatuor libros Regum continetur, edidit Aloysius Mingarelli in not. ad Didymi Alex. lib. II *De Trinitate*, cap. 14. — Hunc porro Irenæi locum, inquit Mingarelli, si conferat lector cum alio qui exstat inter ejus Opera pag. 347 novissimæ edit. Venet. (supra, col. 1243), conjiciet hunc ineditum illi jam edito subjungendum esse. Hoc ne illud quidem ei fortasse molestum erit si, hac arrepta occasione, monuero in codice Græco XV bibliothecæ S. Marci, qui Catenam in Octateuchum continet, ad vers. 12 capitis XXII Numerorum, folio 260, auctius legi fragmentum ipsius Irenæi, quod exstat pag. 346 ejus quam dixi editionis (supra, col. 1241), quodque incipit : Οὐ περὶ τοῦ λαοῦ αἰνίττεται. Nam post verba, καταράσηται τὸν λαόν, hæc in eo codice adduntur : Οὐχ ὡς τῆς ἀρᾶς ἰσχυούσης παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν· ἀλλ' εἰς ἔνδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἣν εἶχε διὰ τοὺς προπάτορας εἰς αὐτούς. Id est : « Non quod maledictio (Balaami) quidquam posset adversus Dei voluntatem; sed ut providentia indicetur et cura quam Deus de ipsis habuit propter progenitores.,

Εἰρηναίου μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων. Ὧδε δι' ἔργου ἔδειξεν ὁ προφήτης· ὅτι τὸν στρεβλὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ἀμελῶς ἀποβαλόντες οὐχ ηὑρίσκομεν· ἀπολιψόμεθα πάλιν διὰ τῆς τοῦ ξύλου οἰκονομίας. Ὅτι δὲ ἀξίνη ἔοικεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής φησι περὶ αὐτοῦ· « Ἤδη δὲ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. » Ἱερεμίας δὲ ὁμοίως φησίν· « Ὁ λόγος Κυρίου ὡς πέλεκυς κόπτων πέτραν· » τοῦτον γοῦν κεκρυμμένον ἀφ' ἡμῶν, » ἡ τοῦ ξύλου ἐφανέρωσεν ὡς προέφαμεν οἰκονομία. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ ξύλου ἀπεβάλομεν αὐτὸν, διὰ ξύλου πάλιν φανερὸς τοῖς πᾶσιν ἐγένετο ἐπιδεικνύων τὸ μῆκος καὶ ὕψος καὶ βάθος καὶ πλάτος ἐν ἑαυτῷ· καὶ ὡς ἔφη τις τῶν προβεβηκότων, « διὰ τῆς θείας ἐκστάσεως τῶν χειρῶν τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἕνα Θεὸν συνάγων· » δύο μὲν γὰρ αἱ χεῖρες· ὅτι καὶ δύο λαοὶ διεσπαρμένοι εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς· μία δὲ μέση κεφαλή· ὅτι « εἷς ὁ Θεὸς ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν.

Irenæi apostolorum discipuli. Ostendit hoc in loco propheta (Elisæus) per ea quæ agit, fore ut firmum Dei Verbum, quod a nobis negligenter abjectum non invenimus, rursus recipiamus per ligni (nempe crucis) œconomiam. Quod vero securi assimiletur Verbum Dei, Joannes Baptista de ipso ait (*Matth.* III, 10) : « Jam autem securis ad radicem arborum posita est. » Jeremias vero similiter ait (cap. XXIII, vers. 29) : « Verbum Domini ut securis concidens petram. » Istud ergo nobis absconditum, ligni, ut diximus, œconomia manifestavit. Nam quia ipsum per lignum abjecimus, per lignum rursus omnibus manifestatum est, longitudinem, et altitudinem, et profunditatem, et latitudinem in semetipso ostentans, et, sicut ait quidam ex iis, qui ante nos fuerunt, « per divinam manuum extensionem duos populos in unum Deum congregans. » Nam ut duæ sint manus, ita duo sunt populi usque ad fines terræ dispersi : unum vero est in medio caput, sicut « unus est Deus, « qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus » nobis.

INDEX SCRIPTORUM ET VIRORUM ILLUSTRIUM QUI MEMORANTUR AB IRENÆO.

A

Θεῖος πρεσβύτης καὶ κήρυξ ἀληθείας, cujus lamobs in Marcum hæreticum affert Irenæus I, 14. Confer ad an. Euseb. 2156.

Anonymus, presbyter, apostolorum discipulus, ὁ κρείττων ἡμῶν, cujus dicta allegat præf. et alibi. Mentio etiam apud Eusebium V, 8 et 20, *Hist.* Pothinum decessorem Irenæi episcopum ab eo intelligi, Dodwellus conjicit.

Presbyteri, qui Joannem, discipulum Domini, viderunt. Irenæus V, 33.

Æsopi fabula de cane umbram captante, II, 12.
Alexander pontifex Rom. III, 3.
Anacletus, Rom. pontifex, III, 3.
Anaxagoras, irreligiosus, II, 19. *Atheus* cognominatus. id.
Anaxilai ludicra I, 8. Confer Reinesii *var. Lection.* pag. 581, et Marsilii Cagnati III, 10, *var. Observ.*
Anaximander, II, 19.
Anicetus pontifex Rom., III, 3.
Antiphanes, in *Theogonia*, II, 19.
Apocryphorum et perperum scripturarum, quas hæretici finxerunt, inenarrabilis multitudo, II, 17.
Aquilæ Pontici, Judæi proselyti, interpretatio S. Scripturæ, III, 24.
Aristoteles, I, 24; II, 19.

B

Barbelonitæ Gnostici, I, 33.
Basilides hæreticus, I, 23, 32, etc.
Blandina martyr. Irenæus apud Œcumen. ad I Petr. III.
Blastus. Ad Blastum epistola Irenæi ab Eusebio V, 28, *Hist.*

C

Cadmus 16 litteras Græcis attulit, I, 12.
Caiani, I, 35. Eorum conscriptiones, ibid.
Carpocrates, I, 24, 32.
Cerdo, I, 28.
Cerinthus, I, 25; III, 3.
Clemens Romanus, ejusque ad Corinthios epistola, II, 3.
Comicus, II, 19.
Colorbasus, I, 10.
Continentes (*Encratitæ*), I, 30.
Cynici, II, 19.

D

Demetrius, Viennæ diaconus. Ad eum scripsit Irenæus *Λόγους περὶ πίστεως*, teste S. Maximo, tom. II, pag. 152.
Democritus, II, 19.

E

Ebionitæ, I, 26.
Eleutherius pontifex Rom. sub quo scripsit Irenæus, III, 3.
Empedocles, II, 19.
Epicurus, II, 9; III, 40.
Epiphanes hæreticus, I, 5. *Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum.* In Græco fuit *Epiphanis* nomen.
Esdras sub Artaxerxe, Persarum rege, libros sacros restituit, III, 25.
Evaristus, pontifex Rom., III, 3.

F

Florinus hæreticus, contra quem Irenæus apud Euseb. V, 20.

G

Gnosticorum genera, I, 33.

H

Heracleon hæreticus, II, 5.
Hermas (sub Scripturæ nomine), IV, 37.
Hesiodus, II, 19 et 37.
Homerus, II, 19; I, 1, § 20; I, 6; II, 5 (Homerocentones I, 1, § 20); II, 40; IV, 38.
Hyginus pontifex Rom., III., 3.

I

Ignatius (nomine ejus tacito), V, 28.
Indifferentias inducentes, I, 28.

J

Judæ evangelium a Caianis confictum, I, 35.
Josephus citatur ab Irenæo in fragm. quod e ms. Vindob. dat Grabius, pag. 472.
Justinus (martyr), V, 26. Ἐν τῷ *Πρὸς Μαρκίωνα*, IV, 14. Ejus auditor Tatianus, I, 31.

L

Linus pontifex Rom., III, 3.

M

Marcianus. Ad Marcianum fratrem Irenæus scripserat *λόγον εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*, Euseb., V, 26, *Hist.*
Marcion, I, 29, etc.
Marcus, magicæ imposturæ peritiss., I, 8 sqq.
Menander comicus, II, 27.
Menander hæreticus, I, 21.

N

Nicolaitæ, I, 27.

O

Ophitæ, I, 35.

P

Poetæ et conscriptores, II, 19.
Palamedes litterarum post Cadmum inventor, I 12.
Papias, Joannis auditor. Polycarpi contubernalis (ἑταῖρος) ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων. V, 33.
Polycarpus ab Irenæo visus, III, 3. Ejus epistola ad Philippenses, ibid. Vide et quæ ex Irenæo Euseb., V, 20, *Hist.*
Pindarus lyricus, II, 37.
Plato, II, 19; I, 24; II, 59; III, 45, 46.
Ptolemæus Valentinianus, I, 6; II, 5. Ejus locus citatur, I, 1, § 18.
Pythagoras, I, 24; II, 19. Ejus quaternio, ib. Pythagorici, ib.

S

Saturninus, I, 22.
Septuaginta Interpretes sub Ptolemæo Lagi, Alexandriæ III, 25.
Sethiani tacito nomine perstringuntur, I, 34.
Simon Samarita, magus, I, 20.
Sixtus, pontifex Rom., III, 3.
Sophoclis *Œdipus*, V, 13.
Stesichori palinodia maledici carminis in Helenam, I, 20.
Stoici, II, 19.
Symbolum, I, 2. Vetus traditio apostolorum diligenter custodienda, III, 4.

T

Tragicum ἰοῦ ἰοῦ, φεῦ φεῦ, I, 5.
Tatianus, Justini auditor, post ejus martyrium auctor sectæ, I, 31.
Thales Milesius, II, 19.
Theodotionis Ephesii, Judæi proselyti, interpretatio S. Scripturæ.

Valentinianorum Ὑπομνήματα. Præf.

FINIS TOMI SEPTIMI.

Imprimerie MIGNE, au Petit-Montrouge.